

BR
60
.M61
v.6

PATROLOGIÆ CURSUS COMPLETUS,

SEU

BIBLIOTHECA UNIVERSALIS, INTEGRÆ, UNIFORMIS, COMMODA, OECONOMICA
OMNIUM SS. PATRUM, DOCTORUM, SCRIPTORUMQUE ECCLESIASTICORUM,

SIVE LATINORUM, SIVE GRÆCORUM,

QUI AB ÆVO APOSTOLICO AD ÆTATEM INNOCENTII III (ANN. 1216) PRO LATINIS
ET AD PHOTII TEMPORA (ANN. 863) PRO GRÆCIS FLORUERUNT :

RECUSIO CHRONOLOGICA

OMNIUM QUÆ EXSTITERE MONUMENTORUM CATHOLICÆ TRADITIONIS PER DUODECIM PRIORA
ECCLESIAE SÆCULA ET AMPLIUS,

JUXTA EDITIONES ACCURATISSIMAS, INTER SE CUMQUE NONNULLIS CODICIBUS MANUSCRIPTIS COLLATAS,
PERQUAM DILIGENTER CASTIGATA ;

DISSERTATIONIBUS, COMMENTARIIS, VARIISQUE LECTIONIBUS CONTINENTER ILLUSTRATA ;

OMNIBUS OPERIBUS POST AMPLISSIMAS EDITIONES QUÆ TRIBUS NOVISSIMIS SÆCULIS DEBENTUR ABSOLUTAS
DETECTIS AUCTA ;

INDICIBUS PARTICULARIBUS ANALYTICIS, SINGULOS SIVE TOMOS SIVE AUCTORES ALICUJUS MOMENTI
SUBSEQUENTIBUS, DONATA ;

CAPITULIS INTRA IPSUM TEXTUM RITE DISPOSITIS, NECNON ET TITULIS SINGULARUM PAGINARUM MARGINEM SUPERIOREM
DISTINGUENTIBUS SUBJECTAMQUE MATERIAM SIGNIFICANTIBUS, ADORNATA ;

OPERIBUS CUM DUBIIS, TUM APOCRYPHIS, ALIQUA VERO AUCTORITATE IN ORDINE AD TRADITIONEM
ECCLESIASTICAM POLLENTIBUS, AMPLIFICATA ;

DUCENTIS ET AMPLIUS INDICIBUS LOCUPLETATA ; SED PRÆSERTIM DUOBUS IMMENSIS ET GENERALIBUS, ALTERO
SCILICET RERUM, QUO CONSULTO, QUIDQUID NON SOLUM TALIS TALISVE PATER, VERUM ETIAM UNUSQUISQUE

PATRUM, ARSQUE ULLA EXCEPTIONE, IN QUODLIBET THEMA SCRIPSERIT, UNO INTUITU CONSPICIATUR ;

ALTERO SCRIPTURÆ SACRÆ, EX QUO LECTORI COMPERIRE SIT OBVIUM QUINAM PATRES ET
IN QUIBUS OPERUM SUORUM LOCIS SINGULOS SINGULORUM LIBRORUM SCRIPTURÆ VERSUS,

A PRIMO GENESEOS USQUE AD NOVISSIMUM APOCALYPSIS, COMMENTATI SINT.

EDITIO ACCURATISSIMA, CÆTERISQUE OMNIBUS FACILE ANTEPONENDA, SI PERPENDANTUR CHARACTERUM NITIDITAS,

CHARTÆ QUALITAS, INTEGRITAS TEXTUS, PERFECTIO CORRECTIONIS, OPERUM RECUSORUM TUM VARIETAS

TUM NUMERUS, FORMA VOLUMINUM PERQUAM COMMODA SIBIQUE IN TOTO PATROLOGIÆ DECURSU CONSTANTER

SIMILIS, PRÆTERTIT EXIGUITAS, PRÆSERTIMQUE ISTA COLLECTIO, UNA, METHODICA ET CHRONOLOGICA,

SEXCENTORUM FRAGMENTORUM OPUSCULORUMQUE HACTENUS HIC ILLIC SPARSORUM,

PRIMUM AUTEM IN NOSTRA BIBLIOTHECA, EX OPERIBUS ET MSS. AD OMNES ÆTATES,

LOCOS, LINGUAS FORMASQUE PERTINENTIBUS, COADUNATORUM.

SERIES GRÆCA

IN QUÆ PRODEUNT PATRES, DOCTORES SCRIPTORESQUE ECCLESIAE GRÆCÆ
A S. BARNABA AD PHOTIUM,

ACCURANTE J.-P. MIGNE,

Bibliothecæ Cleri universæ,

SIVE

CURSUM COMPLETORUM IN SINGULOS SCIENTIÆ ECCLESIASTICÆ RAMOS EDITORE.

PATROLOGIA, AD INSTAR IPSIUS ECCLESIAE, IN DUAS PARTES DIVIDITUR, ALIA NEMPE LATINA, ALIA GRÆCO-LATINA ; LATINA, JAM INTEGRE EXARATA, VIGINTI ET DUCENTIS VOLUMINIBUS MOLE SUA STAT, CENTUMQUE ET MILLE FRANCIS VENIT. GRÆCA DUPLICI EDITIONE TYPIS MANDATA EST. PRIOR GRÆCUM TEXTUM CUM VERSIONE LATINA LATERALIS COMPLECTITUR, ET FORSAN CENTUM VOLUMINUM EXCEEDET NUMERUM. POSTERIOR AUTEM VERSIONEM LATINAM TANTUM EXHIBET IDEOQUE INTRA QUINQUAGINTA CIRCITER VOLUMINA RETINEBITUR. UNUMQUODQUE VOLUMEN GRÆCO-LATINUM OCTO, UNUMQUODQUE NERE LATINUM QUINQUE FRANCIS SOLUMMODO EMITUR : UTROBIQUE VERO, UT PRETII HUIUS BENEFICIO FRUATUR EMPTOR, COLLECTIONEM INTEGRAM SIVE GRÆCAM SIVE LATINAM COMPARET NECESSE ERIT ; SECUS ENIM, CUJUSQUE VOLUMINIS AMPLITUDINEM NECNON ET DIFFICULTATES VARIA PRETIA ÆQUABUNT.

PATROLOGIÆ GRÆCÆ TOMUS VI.

S. JUSTINUS PHILOSOPHUS ET MARTYR, TATIANUS S. JUSTINI DISCIPULUS, ATHENAGORAS ATHE-
NIENSIS, PHILOSOPHUS CHRISTIANUS, S. THEOPHILUS ANTIOCHENUS
EPISCOPUS, HERMIAS.

EXCUEDEBATUR ET VENIT APUD J.-P. MIGNE EDITOREM,
IN VIA DICTA D'AMBOISE, PROPE PORTAM LUTETIÆ PARISIORUM VULGO D'ENFER NOMINATAM
SEU PETIT-MONTROUË.

1857

SÆCULUM II.

ΤΟΥ ΕΝ ΑΓΙΟΙΣ ΠΑΤΡΟΣ ΗΜΩΝ

ΙΟΥΣΤΙΝΟΥ

ΦΙΛΟΣΟΦΟΥ ΚΑΙ ΜΑΡΤΥΡΟΣ

ΤΑ ΕΥΡΙΣΚΟΜΕΝΑ ΠΑΝΤΑ.

S. P. N. JUSTINI

PHILOSOPHI ET MARTYRIS

OPERA QUÆ EXSTANT OMNIA,

NECNON

TATIANI, HERMIÆ, ATHENAGORÆ ET S. THEOPHILI QUÆ SUPERSUNT;

EX MSS. CODICIBUS COLLATA, AC NOVIS INTERPRETATIONIBUS, NOTIS, ADMONITIONIBUS ET PRÆFATIONE ILLUSTRATA

OPERA ET STUDIO

D. PRUDENTII MARANI

PRÆBYTERI ET MONACHI E CONGREGATIONE S. MAURI.

ACCEDUNT AD CALCEM LIBRI JOANNIS HENRICI NOLTE CONJECTURÆ ET EMENDATIONES IN OMNES HUIUS VOLUMINIS SCRIPTORES, ET VARIE CODICUM AB IP SO DENUO COLLATORUM LECTIONES; QUI ET SCHOLIA IN JUSTINUM MAXIMAM PARTEM INEDITA, IN TATIANUM EMENDATIUS, IN ATHENAGORAM NUNC PRIMUM EDENDA CURAVIT;

ACCURANTE ET RECOGNOSCENTE J.-P. MIGNÉ,

BIBLIOTHECÆ CLERI UNIVERSÆ

SIVE

CURSUM COMPLETORUM IN SINGULOS SCIENTIÆ ECCLESIASTICÆ RAMOS EDITORE.

TOMUS UNICUS.

VENIT 15 FRANCIS GALLICIS.

EXCUDERATUR ET VENIT APUD J.-P. MIGNÉ EDITOREM,
IN VIA DICTA D'AMBOISE, PROPE PORTAM LUTETIÆ PARISIORUM VULGO D'ENFER NOMINATAM,
SEU PETIT-MONTROUË.

1857

ELENCHUS

AUCTORUM ET OPERUM QUI IN HOC TOMO VI CONTINENTUR.

S. JUSTINUS PHILOSOPHUS ET MARTYR.

Oratio ad Græcos	col.	227
Cohortatio ad Græcos		241
De monarchia		311
Apologia prima pro Christianis		327
Apologia secunda		441
Dialogus cum Tryphone Judæo		471

TATIANUS S. JUSTINI DISCIPULUS.

Oratio adversus Græcos		803
------------------------	--	-----

ATHENAGORAS ATHENIENSIS, PHILOSOPHUS CHRISTIANUS.

Legatio pro Christianis		890
De resurrectione mortuorum		974

S. THEOPHILUS ANTIOCHENUS EPISCOPUS.

Libri tres ad Autolyicum		1023
--------------------------	--	------

HERMIAS PHILOSOPHUS.

Irrisio gentilium philosophorum.		1176
APPENDIX ad S. Justinum, Tatianum et Theophilum.		1181

Joannis Henrici Nolte conjecturæ et emendationes in omnes hujus voluminis scriptores.

PRÆFATIO

IN QUA

DE SUPERIORIBUS EDITIONIBUS, DE S. JUSTINI ET ALIORUM RELIGIONIS DEFENSORUM
DOCTRINA, EORUMQUE GESTIS AC SCRIPTIS DISSERITUR.

Præter operam in his scriptoribus interpretandis navatam, aut in eorum contextu variis observationibus illustrando, plurima supersunt consulto in hanc præfationem rejecta. Postulat enim instituti mei ratio, ut et de superioribus editionibus aliquid dicam, et quid in hac nova conatus sim, edisseram. Sequitur alia res longe majoris momenti, horum religionis defensorum ac præcipue S. Justini doctrina, quam quidem ubi obscura et difficultatibus obstructa est, illustrare et explicare; ubi perperam oppugnata, defendere conabor. Neque etiam in eo genere, quod et antiquitatis investigatione suavissimum est, et ad ipsorum dogmatum defensionem perutile, labori parcendum duxi, id est in rebus gestis et scriptis Justini, Tatiani, Athenagoræ et Theophili expendendis et dijudicandis. Erit itaque hujus præfationis pars triplex: In prima de superioribus horum scriptorum editionibus, et de hac omnium novissima disseram; in secunda de nonnullis Justini atque etiam Tatiani et Athenagoræ et Theophili sententiis; in tertia de eorum rebus-gestis et scriptis.

PARS PRIMA.

De superioribus editionibus operum S. Justini martyris, Tatiani, Athenagoræ, Theophili Antiocheni et Hermiæ.

CAPUT PRIMUM.

De editionibus Græcis operum S. Justini variisque interpretibus.

Prodiert Lutetiæ Græce et Latine, anno 1539, ex officina Guillardii, *Cohortatio S. Justini ad Græcos*, sed omnia S. martyris opera Græce primus edidit Robertus Stephanus anno 1551, Regiis typis, cum laetentem hunc thesaurum e Bibliotheca Regia eruisset. Accurata viri celeberrimi diligentia, quæ tot operibus nobilitata est, eandem in hac editione laudem meruit. Sed, ut fieri non potest ut omnem prorsus maculam humana natura caveat, nonnulla, quantum perraro, aliter ac in codice ms. exstabant, perim imprudens excusit, partim de industria ut sententiam leniret, quæ ipsi durior videbatur. Quinetiam, quod quidem incuriæ tribuendum, brevem quamdam adversus gentiles pertractationem, seu potius observationum complexionem, semel post *Confutationem Aristotelis dogmatum* satis accurate, iterum post *Quæstiones ad orthodoxos* non sine lacuna et pluribus mendis edidit.

Opera Justini a Rob. Stephano sine materiæ detectu, sine genuinorum et spurriorum discrimine, ut in codice ms. invenerat, hunc in modum disposita: *Epistola ad Zenam et Serenum*, *Cohortatio ad Græcos*, *Dialogus cum Tryphone Judæo*, *Apologia pro Christianis ad senatum*, *Apologia ad Antoninum*, *De Dei monarchia*, *nonnullorum Aristotelis dogmatum Confutatio*, *Quæstiones Christianorum ad Græcos*, *Quæstiones et responsiones ad orthodoxos*, *Quæstio-*

nes Græcorum ad Christianos. Testatur doctissimus Fabricius utramque *Apologiam* Græce jampridem Romæ editam fuisse a Zannero in 8, cum Gregorii Thaumaturgi, Athanasii, Basilii, Gregorii Nazianzeni et Chrysostomi nonnullis, curante Hieron. Bunello, S. J.

Cum Justini operum utilitas Græce nescientibus clausa esset, eruditorum nonnulli Latinis eum litteris illustrare aggressi sunt. Qua quidem in palæstra primus enituit vir Græcis Latinisque litteris instructus Joachimus Perionius, Cormæriacensis monasterii, ordinis S. Bened. monachus et theologiæ doctor. Prodiit illius opus anno 1554. in folio apud Jacobum Dupuis. Præmittitur Latinæ interpretationi brevis Justini Vita ex ipsius operibus collecta. Post singulas pertractationes notæ apponuntur ad contextum illustrandum. Deceptus Perionius primis *Expositionis fidei* verbis, quibus testatur Pseudo-Justinus satis multis se contra Judæos atque gentiles disse-ruisse, præmittenda huic *fidei Expositioni* putavit, *Dialogum*, duas *Apologias*, *Cohortationem* et *Libellum de monarchia*; deinde post *Expositionem fidei*, sive rectæ confessionis, locum concessit *Epistolæ ad Zenam et Serenum*, variis *Quæstionibus* ac demum *Aristotelis dogmatum Confutationi*. Sciebat tamen Perionius, idque ipse observat in prima notatione ad *Expositionem fidei*, Justinum ante in gentiles, quam in Judæos stylum acuisse. Sed tamen eum ordinem sequendum duxit, quem a sancto martyre indicatum putabat.

Perionii interpretatio magis elegans quam accurata, ut eruditorum nonnulli non sine aculeis in interpretem notarunt. Sed indulgentia utendum videtur in eum, qui neminem habens, quem sequeretur, aliis in hac periculosa alea prævit.

Statuerat primo Perionius, quemadmodum ipse narrat in Admonitione ad lectorem, non omnes Justinii libros simul edere, sed brevibus paginis alios aliis temporibus, pro eo ordine quem illis assignandum judicabat. Sed consilium mutavit, ac omnia Justinii opera uno et eodem volumine comprehendit, sic tamen ut non defraudaret illustres viros, quorum se nomini aliquos S. martyris libros dedicaturum promiserat. Hinc *Dialogus* nuncupatur Othoni Castalonio cardinali, in quo quidem laudat theologiæ in amplissimo dignitatis gradu studium; quippe qui sibi hujus scientiæ cognitionem, *posteaquam ex humanitatis studiis mirificos fructus Nicolao Beraldo eruditissimo eloquentissimoque præceptore usus cepisset, non solum jucundam et utilem, sed etiam necessariam per omne vitæ tempus esse duxisset.* Satis apte describit Perionius, quis tum esset rei litterariæ status, cum veterum librorum et inveniendorum et in publicam lucem edendorum studia ferrent, præcipue ex quo Franciscus I, qui mirum in modum elaboravit ut ex Græcia atque Judæa, ut ait Perionius, *magna librorum Græcorum atque Hebraicorum multitudo comportaretur, multos non Gallos modo, sed etiam Italos atque Hispanos et Germanos pulcherrimo exemplo incitaverat.*

Utraque *Apologia* Joanni Burgio Olivetani in Biturigibus cœnobii abbati nuncupata, quem dudum Perionius in amicitiam ascitum, non desinebat et ad retinendam perpetuandamque studiorum rationem et ad munus præfecturæ ex sua dignitate et ex suorum utilitate exsequendum incitare.

Cohortatio ad Græcos et Liber de monarchia sub Francisci Boheri episcopi Macloviensis nomine apparent, cui Perionius ejusque avunculo Dionysio Briconeto abbati Cormœriacensi et episcopo Macloviensi plurimum debebat. Nam cum Perionio benignitatem suam claudere vellent qui ei litteris Lutiæ operam danti omnia suppeditaverant, ubi id comperit Briconetus, suis illum opibus fovit, eumque moriens Franciscus Bohero, cujus non minus D

Cum *Expositionem fidei* genuinum esse Justinii fectum existimaret Perionius, nec labis Nestorianæ maculas, quibus hoc opus inustum est, animadvertisset, non putavit se *ullum librum, qui majores præstantioresque res contineret, posse mittere Carolo Lotharingo cardinali, adjunxitque Epistolam ad Zenam et Serenum, et quinque Quæstiones Christianorum ad Græcos.* Reliquæ *Quæstiones* Francisco Turonio cardinali inscribuntur. Supererat *Aristotelis Consutatio*: hanc in nomine Philiberti Baboi episcopi Engolismensis edidit, satisque ingenue timorem suum fatetur, *ne hujus libri lectione alii a legenda Aristotele magis quam Platone deterreantur.*

A Paulo ante dixerat: *Majores nostri, Platonica disciplina plane repudiata, Aristotelicam in hac principe omnium academia et comprobaverunt ipsi, et a suis probari retinerique voluerunt.* Itaque Justinii amore et studio non adeo effertur, ut victum ab eo Aristotelem patet. *Quinetiam hoc vere possum dicere, inquit, Aristoteleos, si velint (quoniam suis tantum rationibus atque principiis eum Justinus hoc loco refellit, neque enim alieni a religione nostra homines scriptorum divinatorum testimoniis urgeri possunt), facile posse ad ea, quæ contra eum, sublata religione nostra, valere vult, respondere: cum præsertim nulla sit adeo debilis maleque instituta disciplina, cujus homines principis sui decreta defendere non possint.*

B Anno sequenti, id est 1555, prodiiit Basileæ, ac iterum Parisiis excusa est anno 1575 alia interpretatio, adornata a Sigismundo Gelenio, qui cum in ipso cursu mortuus interruptum opus reliquisset, absolvendum susceptus vir quidam Græce et Latine peritus qui, ut testatur Nicolaus episcopus in *Admonitione ad lectorem, non solum libros postremos fecit Latinos, sed multos etiam locos in prioribus, ubi carmina ex auctoribus fuerant allegata, quæ Gelenius ne suæ interpretationis cursum moraretur, transilierat... supplavit, sensu tamen magis quam carmine, etiamsi poeta sit eximius, exhibito... excellens etiam multis aliis Dei donis, maxime autem restituendis utriusque linguæ scriptorum depravationibus: de quo tanto parcius loquar, quanto id notius est pluribus.*

C Extremi libri, qui erudito viro ad interpretandum relicti sunt, videntur esse *Aristot. dogmat. Consutatio, Quæstiones ad orthodox.* atque alia *Christianorum ad Græcos et Græcorum ad Christianos Quæstiones.* Hæc enim accuratius, quam solet Gelenius, fuere reddita. Dignum erat eruditi viri nomen, quod posteris proderetur: sed forte a librario prætermisum, ut illius modestiæ parceret. In hac editione retinetur operum ordo quem Robertus Stephanus observaverat. In editione Parisiensi, quæ anno 1575 prodiiit, adjuncta est S. Hippolyti oratio de consummatione mundi et Antichristo, et secundo Adventu Domini Jesu Christi ex interpretatione Joannis Pici.

D Joannes Langus Silesius tertiam interpretationem anno 1565 in lucem emisit Basileæ, additis commentariis. Opus absolverat antequam Perionii et Gelenii elucubrations in ejus manus venirent; sed, iis perlectis, testatur non modo operæ suæ non se pœnituisse, sed etiam animos accessisse, ut eam hominum judiciis libentius committeret. Sua illum spes non fefellit; nam ejus interpretatio aliis antepositur; sed tamen etsi non tam licenter interpretatur quam Gelenius, nec tam sæpe labitur quam Perionius, suis tamen erratis non caret, quorum nonnulla effugisset, si Perionii et Gelenii interpretationes cum sua dîgenter contulisset; ut omittam illam imitando utroque clariorem sæpe et elegantiore fieri potuisse. Langi interpretationi

bonor habitus fuit in editionibus, quæ postea prodierunt, excepta tamen Bibliotheca Patrum Coloniensi anni 1618, in quam recepta fuit interpretatio Peronii.

Langi opus consideranti mihi mirari subiit hominis sententiam de controversiis, quæ tum magno æstu fervebant. In epistola nuncupatoria ad Maximilianum Bohemiæ regem loget exortas ab annis plus minus quadraginta in Germania et aliis locis dissensiones. At eo consensu, qui his de rebus antea vigeat nec vigere inter catholicos desiit, minime movetur. Sanctos Patres plarimi facere videtur, contendique eorum, tanquam Ecclesiæ lucernarum, magnam in ea esse debere auctoritatem non privatim tantum apud singulos, verum etiam publice in conventibus sacris et conciliis apud mortales universos, quibus nomine et gloria Christi et salute propria nihil est prius et antiquius.

At ille sanctorum Patrum laudator quam male suis ipse stat principiis et præceptis obsequitur! Nam dum commentatur insignem Justinii locum *Apol.* 1, num. 65, ubi S. martyr tam diserte et constanter asseverat panem et vinum fieri corpus et sanguinem Christi, quam ipsum Verbum hominem esse factum; quid huic testimonio opponit Langus? Unus illi pro omnibus Patribus est Valentinus Cratoaldus, presbyter Vratislaviensis, quem in Græcis litteris præceptorem habuerat. Hoc monstratore et magistro fretus, Christi verba, *Hoc est corpus meum, hic est sanguis meus*, per causam explicandi et explanandi invertere non dubitat hunc in modum: Corpus meum est hoc, nempe panis et cibus spiritualis et vivus qui de celo descendit; sanguis meus est hoc, nempe potus spiritualis, vivificus et celestis.

Justitiam putativam sic exagitat: *Fides hujusmodi*, inquit, *plurimum οἴσεται et δοχῆσαι*, id est existimatione et opinione concipitur, substantia carens, et justitia putativa nititur et consistit, habitura etiam (ut verendum est) consentaneam sibi munerationem putativam et retributionem imaginariam. Et homines otio perditii, qui in dubium vocant, an beneficiis opus sit Christiano ad salutem, quid aliud agunt, quam quod manifesto ostendunt, se in disputationem ambiguam deducere Dominica et apostolica oracula (prophetica omitto) luce clariora, et de eorum veritate dubitare? Hæc in eadem epistola leguntur.

Memorabilis est narrata a Lango seditio ob justificationis controversiam exortæ historia. *Suborta fuit proximis annis*, inquit, p. 12, *in quadam Germaniæ ditone de justificatione hominis scholastica contentio, quæ deinde in apertam discessionem ita evasit, ut clerus ibi prope omnis a principe descisceret. Neque ille ratione alia suis satisfacere potuit, quam ut publico proposito edicto, quod primitus ab ipsis Ecclesiæ sanctæ fundamentis jactis decretum fuit, statueret, ut juxta sententiam apostoli Pauli justificatio doceretur. Verum constitutioni ei*

addidit, et juxta quorundam Neotericorum doctorum doctrinam, qui ab eo nominati non ita pridem decesserunt. Non enim, ut opinor, aliter, sicut dixi, illis satisfacere potuit. Nec dubito quin princeps is, qua est prudentia præditus, de suo ipsius consilio, si per seditiosorum hominum importunitatem licuisset, pro novellis scriptoribus antiquos Patres, Græcos et Latinos fuerit repositurus.

In disponendis S. Justinii operibus materiam secutus est, ac Justinum in tres tomos divisit, quorum primo continentur *Cohortatio, Liber de monarchia, duæ Apologię*; quibus adjungitur *Athenagoræ Legatio*, denique *Aristotelis dogmatum Consuetudo* cum Appendice, ut apud Robertum Stephanum, et *Quæstiones Christianorum ad Græcos*. Tomum secundum implet *Dialogus cum Tryphone*, tertium *Expositio fidei, Epistola ad Zenam et Serenum, Quæstiones et Responsiones ad orthodoxos cum Quæstionibus Græcorum ad Christianos*.

Ante hos interpretes Joannes Picus Mirandulanus *Cohortationem ad Græcos* Latine reddiderat; quæ interpretatio inter ejus opera edita est Argentorati anno 1507, et Basil. 1528, in fol., in Jo. Sighardi *Antidoto contra hæreses*, et in *Micropresbyterico* 1550, et *Orthodoxographo* 1551, 1569, atque iterum inter Jo. Francisci Pici opera Basil. 1601, in fol.; *Refutationem Aristotelis dogmatum* vertit Latine Guillelmus Postellus, Parisiis ann. 1552, in 8°.

Habuit etiam Justinus qui eum Gallica lingua illustrarent. Opera omnia a Roberto Stephano edita Gallice reddidit Joannes de Maumont anno 1554, atque hanc elucubrationem Monluccii Valentis episcopi hortatu susceptam et typis Michaelis Vasconsani excusam, cardinali Lotharingæ nuncupavit. Hæc interpretatio iterum excusa anno 1559 apud eundem. Eadem lingua *Cohortationem ad Græcos* anno 1580 Paris. Martinus Dupin; majorem *Apologiam* Chanutus anno 1670; *Epistolam ad Diognetum* Paris. anno 1725 P. le Gras Oratorii sacerdos reddiderunt. Cum delituisset Chanutus sub nomine Petri Fondet, iterum hæc interpretatio excusa est anno 1686, sub vero interpretis nomine. Germanice *Cohortationem ad Græcos* illustravit Caspar Hedio anno 1530, cum *Historia ecclesiastica* Eusebii, Socratis, etc. Argentorati in fol.; Justinii, Tertulliani et Minucii Felicis pro Christiana religione *Apologias*, Vincentius Lirinensis *Commenitorium*, Anglice nuper vertit, et prolegomenis ac notis illustravit D. Keevius, Londini 1710, 8°, 2 vol.

CAPUT II.

De editionibus S. Justinii operum Græco-Latinis.

Justinii opera Græce et Latine edidit Fridericus Sylburgicus, cum Joannis Langi interpretatione, anno 1693, Heidelbergæ apud Commelin., additis duobus operibus anno 1592 ab Henrico Stephano editis, *Oratione ad Græcos* et *Epistola ad Diogne-*

sum. Huic editioni decus et pretium addidit Sylburgius cum indicibus copiosis, tum variis observationibus, quas aut suo nomine, aut a Jo. Arcerio, Davide Hoeschelio, Hieronymo Volfo acceptas, aut ex Billii *Observationibus sacris* depromptas apposuit. Hæc editio semel et iterum Parisiis anno 1615 et 1636 recusa est, comprehensis eodem volumine Athenagora, Theophilo Antiocheno, Tatiano et Hermia, nec non subjecta Justinii operibus Lamsellii Jesuitæ dissertatione adversus Casauboni in Baronium *Animadversiones*. Editio Coloniensis, sive Vitebergensis, anni 1686, præter ea quæ Parisiensibus continentur, habet *Commentarios Christiani Kortholti* in Baronium, Athenagoram, Theophilum et Tatianum.

Non commiserunt eruditi Angli, ut ad Justinum illustrandam nihil operæ et studii contulissent viderentur. *Novissime*, inquit Fabricius, tom. V, p. 61, *vir doctus Thomas Creech, cui Lucretius multum debet, novæ Justinii editioni manum admovit Oxoniæ. Sed mox miser ipse deplorandi sibi fati auctor, etiam ea quæ affecta habuit, voluit aboleri.*

Joannes Ernestus Grabe edidit Oxoniæ anno 1700 majorem *Apologiam* in 8°, cum *Latina Joannis Langi versione quamplurimis in locis correctâ, subjunctis emendationibus et notis variorum, pluribusque novis additis, annexis insuper ad calcem adnotationibus Langi et Kortholti, præmissa vero Langi præfatione, qua summam hujus Apologiæ enarravit*. Eadem in urbe ac eumdem in modum prodire anno 1703, *Oratio* utraque adversus Græcos, cum *Libro de monarchia* et minore *Apologia*, cum notis Roberti et Henrici Stephanorum, Grabii et aliorum. Subjunctæ ad calcem adnotationes Langi et Kortholti. Laus hujus laboris debita H. Hutchino. Cum superesset *Dialogus*, in eo illustrando Samuel Jebb eadem via et ratione versatus est, qua Græbius et Hutchinus in prædictis operibus, nisi quod paucissimas notas apposuit, easque ex Syburgio fere semper desumptas. Prodiit opus pariter in 8° Londini anno 1719.

Prodiere Londini Græce et Latine anno 1722 *Justinii philosophi et martyris Apologiæ duæ et Dialogus cum Tryphone Judæo cum notis et emendationibus Styani Thirlbii*. Eruditi viri observationes in explicanda antiquitate, in contextu emendando, atque etiam in conferendis Scripturæ locis cum editionibus Bibliorum et Patribus versantur. Ad insignem de angelis locum, de quo agemus in secunda præfationis parte, admonet sibi *statutum esse in hoc opere controversias theologicas non attingere*. Nusquam videtur ab hoc consilio discedere.

Nullus dubito quin laudem et approbationem vir egregie instructus Græcis Latinisque litteris meruisset, si novam adornasset interpretationem; sed cur ab hoc labore refugerit, his se usum rationibus declarat. *Tantum absuit*, inquit, *ut novam mihi versionem conficiendam esse putarem, ut propius nihil factum sit, quam ut nullam ederem: quippe qui et omnibus versionibus de Græca lingua in Lati-*

nam, de utraque in vernaculas, quibus hanc cum doctorum incredibilem paucitatem, tum semidoctorum et sciorum multitudinem præcipue, si fallor, debemus, capitalis hostis sim, et hunc ridiculum morem adjungendi libris Græcis Latinas interpretationes, Græcarum litterarum labem et perniciem existisse semper existimaverim. Compendii bibliopole rationem habui, cui etiam hoc concessi, ut versionem in extremum libri non saltem aslegarem.

Quomodo in emendanda Langi versione processerit, operæ pretium est ex ipso discere. *In emendanda*, inquit, *Langi versione Latinitatis rationem nullam habui, quippe quam nihil nisi una litura emendare poterat; neque ipsam sententiam meis ponderibus, quod et ipsum non minoris laboris fuisset, haud scio an etiam majoris, quam novam versionem facere, sed quadam populari trutina leviterque et remisse, ut invitus et humilem operam ægre devorans, examinavi.*

Ad calcem appositæ adnotationes nonnullæ Pearsonii ex bibliotheca regia Cantabrigiensi erutæ, quas doctus editor non magni facit. Sequuntur notæ Davisii in *Apologiam* 1, quas ab hoc doctissimo viro perhumaniter missas Cl. Thirlbius luce publica donavit, ut et grati animi sui et eruditionis Davisii monumentum essent. Indices rerum et verborum debentur Sylburgio. In epistola nuncupatoria, quæ nobilissimo viro Guillelmo domino Craven inscripta præfationis locum ac modum sortitur, doctus editor sanctorum Patrum lectionis patrocinium suscipit, ac de criticæ utilitate et difficultate disserit, tum de Justinii judicium suum interponit, ac demum operæ suæ rationem explanat.

Non molli brachio vellicat eos, quibus sordent antiqui Patres. *Est autem*, inquit, *aliud hominum genus, qui, quanquam cum indoctis disputare non soleo, paucis tamen redarguendi sunt. Hi si theologium nesciunt, nihil sciunt, inque id studium sedulo sibi inoumbere videntur: sed tamen antiquos Patres, sive arrogantia, seu id quod dicunt, revera sentiunt, sua lectione indignos habent. Nimirum boni theologi esse Scriptura sola niti contendunt, eam et quidquid nostra scire intersit, et quidquid ad intelligentiam sui opus sit, continere: qui secus sentiunt, eos horribile convitium scriptori ejus Deo facere, eoque Patrum nullum usum esse posse, neque ullam auctoritatem antiquitatis, neque vetustissimos Scripturæ interpretes anteferendos esse recentissimis. Quod de perspicuitate Scripturæ dicunt, primo perdidicimus et absurdum est; deinde cujus criminis adversarios inepte reos agunt, etiam impium. Absurdum est, quod omnes sentiunt non esse perspicuum, id omnibus esse perspicuum probare conari. Impium est, quod factum non esse manifestum sit, id Deum aut fecisse, aut rebus humanis non satis consuluisse affirmare. Nemini veritatem amanti non placebit hoc de hominibus supra caput absurdum judicium.*

Quam ardua res sit et difficilis critica, hac inter alias ratione demonstrat. *Quid enim*, inquit, *aliud*

*causæ esse potest, cur in tanta multitudi-
nerum, non tantum apud nos, reliquosque populos
aquilonares, quos iniquus sol, ille verus Phæbus, quo
agitante calescit ingenia, nisi limis ex longinquo
non respicit, eorum etiam apud vividos illos ingenio-
sasque Gallos, omniumque musarum vel populares,
vel vicinos, divinæ solertiæ homines, Italos, vix sin-
gulis ætatibus tres aliqui aut quatuor rem feliciter
gesserint, nisi rei quædam incredibilis magnitudo
ac difficultas? Hæc ea mente a me non referuntur,
ut vel iis applaudam, quæ de popularibus suis non
timide, vel ea ostentem, quæ de Gallis honorifice
statuit, sed ut ex his etiam quisque perspiciat,
quam ingenua et sincera sit eruditi viri et sen-
tiendi et quid sentiat dicendi libertas.*

CAPUT III.

*De variis editionibus Tatiani, Athenagoræ, Theophili
et Hermiæ.*

Prima omnium Tatiani *Orationis* editionum de-
bet Joanni Frisio, qui cum hujus *Orationis* exem-
plar manuscriptum, ac variis ex alio codice lectio-
nibus inspersum Venetiis ab Arnaldo Arlenio Para-
xylo accepisset, hoc præsidio fretus *Orationem*
Tatiani Tiguri Græcæ vulgavit in folio anno 1546,
apud Froschoverum, cum Antonii Melissa et Ma-
ximi sententiis ac Theophilo ad Autolycom. Ad
oram hujus editionis leguntur cum variæ illæ quas
dixi lectiones, tam etiam breves nonnullæ Conradi
Gesneri notæ, quicum Frisius codicem suum com-
municaverat. Eodem anno ac eadem in urbe Con-
radus Gesnerus vulgavit in folio Latinam Tatiani
cum prolixis notis interpretationem, quæ postea
æpius recusa in Bibliothecis Patrum, Paris. an.
1575, 1589, 1610, Colon. 1618, Lugdun. 1677.

Græcæ et Latine prodiit Tatianus Basileæ inter
Orthodoxographos anno 1535 et Parisiis in *Auctua-
rio* Bibliothecæ Patrum an. 1624, cum Ducæi no-
tis, et post opera Justinii martyris in editionibus
Paris. an. 1615 et 1636, et Colon. seu potius Vi-
tebergensi anno 1686, cui postremæ editioni additæ
Kortholti notæ.

Sed has omnes editiones diligentia et eruditionis
laude superat Oxoniensis in 8° anni 1700, quam
debemus Willhelmo Worth archidiacono Wigor-
niensi. Is Conradi Gesneri interpretationem non-
nullis in locis emendavit, opus in certa quædam
capita distribuit, aliorum notis adjunxit suas, ac
varias lectiones e tribus excerptas codicibus inter
contextam et notas ordine disposuit.

Ad calcem appositæ Georgii Bulli observationes
de Christi divinitate, Kortholti notæ, et dissertatio
domni Nicolai le Nourri monachi Benedictini. Se-
quitur Hermiæ opusculum, quod cum Tatiano
Worthus conjungendum duxit; deinde indices ac
landem erudita celeberrimi abbatis de Longuerue
dissertatio, quam Worthus a Petro Hallixio post
absolutum opus acceperat ea lege et conditione, ut
eruditus dissertationis auctor celaretur.

In epistola nuncupatoria, quæ Willelmi episcopi
Wigorniensis et regii eleemosynarii nomen præ-
fert, declarat eruditus editor hujus laboris susci-
piendi hanc sibi occasionem et causam existisse,
quod cum serverent haud ita pridem in Anglia de
summis fidei capitibus controversiæ, ac omnes athei-
smi machinas in hoc conversas videret, ut sub spe-
cie naturalis religionis excolendæ paganismo via ster-
neretur; Tatiani *Orationem* ad reprimendos im-
pietatis progressus utilem fore sperasset, quippe
qui luculentissime demonstrat religionem hanc
omnem naturalem quam dicimus, misellum quid-
dam esse, parumque admodum valere ad excolen-
dum animus, moresque informandos, nisi insuper
legis Christianæ lumen accedat.

B Athenagoræ *Liber de resurrectione mortuorum*
ante *Legationem* sive *Apologiam* prodiit. Hunc
enim Latine reddidit Georgius Valla, cujus inter-
pretatio Venetiis in fol. excusa, cum aliis variorum
operibus, anno 1498. Multa etiam ex hoc libro in-
terpretatus est Marsilius Ficinus, quæ in secundo
illius operum tomo leguntur. Idem opus litteris La-
tinis illustravit Petrus Nannius, ac primus Græcæ
vulgavit cum sua interpretatione Paris. et Lovanii
anno 1541 in 4°. Hæc editio Græco-Latina repe-
ta est Basileæ in folio anno 1550 in *Micropresby-
tico*, et inter *Orthodoxographos* anno 1535 in fol.
Latine tantum idem opus ex Nannii interpretatione
refertur post Philonis Judæi opera Latine reddita a
Gelenio Basil. 1552 in 8°.

C In *Legatione* sive *Apologia* tres interpretes elabo-
rarunt, Conradus Gesnerus, qui Græcæ et Latine
cum notis hoc opus edidit in 8° Tiguri anno 1557
et Basileæ anno 1558; Joannes Langus, qui inter
opera Justinii Latine a se edita in fol. Basileæ an.
1565 *Apologiam* Athenagoræ ob materiæ similitu-
dinem inseruit; tertius denique Suffridus Petri,
qui cum uberius notis idem opus Latine red-
ditum vulgavit Coloniz in 8° an. 1567. Langi in-
terpretatio servata fuit in editione Basileensi: Suf-
frido honor habitus in editionibus Lipsiensibus an-
nis 1684 et 1685. Cæteræ quas deinceps nume-
rabimus interpretationem Gesneri retinuerunt.

Utrumque opus, *Legatio* et *Liber de resurrectione
mortuorum*, Latine editum est in Bibliothecis Pa-
trum, Lutetiæ annis 1575, 1589, 1609; Coloniz
1618; Lugduni 1677 Græcæ et Latine cum notis;
Parisiis in 8°, an. 1657, ab Henrico Stephano quem
immerito auctor *Historiæ general. scriptorum sa-
crorum et ecclesiasticorum* novam interpretatio-
nem adornasse existimavit: item Tiguri 1559 et
1560 fol. inter theologorum aliquot Græcorum ve-
terum orthodoxorum scripta; in *Auctuario* Biblio-
thecæ Patrum, Parisiis 1624, item post opera Ju-
stinii 1615, 1636, 1686; Oxonii in 12, cum brevibus
notis Felli episcopi Oxoniensis 1682; Lipsiæ in 8°
1684, 1685, cum notis Rechenbergii, qui interpre-
tationem Suffridi retinuit.

Alia Oxoniæ prodiit editio anno 1706 in 8°, æ-

teris præstantior, opera Eduardi Dechair, qui varias lectiones ex uno codice Regiæ bibliothecæ Parisiensis et nonnullis Anglicanis nactus, hoc præsidio ad contextum emendandum usus est, interpretationes Gesneri et Nannii pluribus locis emendavit, notasque eruditae adjunxit, et ad calcem observationes Suffridi, Langi, Kortholti et Rechenbergii, et nonnulla ex Baronio, Halloixio, Dodwello et Bullo excerpta apposuit.

Non defuere qui Athenagoram litteris vernaculis illustrarent. *Librum de resurrectione* Italice vertit Hieronymus Faleti Venetiis apud Aldum in 4°, anno 1557, si Fabricio credimus; 1556, si auctori *Hist. general. scriptor. sacr. et eccles.* Annum 1546 assignat eruditus editor Eduardus Dechair. Anglice idem opus prodiit interprete Richardo Pordero, Londini anno 1573. *Apologiam* Gallice edidit Guido Gaussartus in 8°, Paris. 1574. Anglice utrumque opus David Humphreyus in 8°, Londini 1714. Testatur doctissimus Fabricius exstare utriusque operis Gallicam interpretationem, quæ Arnaldo Ferrono debetur.

Jam diximus S. Theophilum Græce primum prodisse, una cum Tatiano, Tiguri in fol. anno 1546, opera Joannis Frisii. In eadem urbe ac eodem anno prodiit Latine ex interpretatione Conradi Clauseri, quæ quidem interpretatio habetur in Bibliothecis Patrum, Paris. 1575, 1589, 1609, 1644; Colon. 1618; Lugd. 1677. Græce autem et Latine exstat hoc opus inter *Orthodoxographos* an. 1535; Basil. in fol. in *Auctuario* Bibliothecæ Patrum; Paris. 1624, cum notis Frontonis Ducæi: post opera S. Justini Paris. 1615, 1636 et Colon. seu potius Vittebergæ 1686.

Anno 1684 prodiit Oxonii in 12 nova editio librorum ad Autolycom, opera Joannis Felli episcopi Oxoniensis, qui codicem ms. e bibliotheca Bodleiana habuit, ac interpretationem Clauseri nonnullis in locis emendavit, brevesque notas adjunxit.

Concedant hæ omnes editiones Hamburgensi, quæ prodiit anno 1724 in 8° opera Jo. Christophori Wolfii pastoris ad D. Cathar. Hamburg. et acholarchæ. Is contextum contulit cum Bodleiano codice et regio Parisiensi, suisque et aliorum notis illustravit ac interpretationem pluribus locis emendavit.

Hermias, inquit Fabricius, vidit lucem primum ex Jo. Jacobi Fuggeri codice cum versione Raphaelis Seileri Augustani, Basil. 1553 in 8°, additus Demetrii Cydonii orationi de morte contemnenda: atque inter veteres aliquot theologos Græcos, excusus Tiguri anno 1560 fol., Græce et Latine curante Gesnero. Deinde ut Latinas editiones in Bibliothecis Patrum repetitis omittam, Græce et Latine iterum cum castigationibus Frontonis Ducæi in *Auctuario Ducæano* Paris. 1624 in fol., tom. I, et ad calcem Justini martyris Paris. 1615, 1636 et Colon. sive potius Vittebergæ 1686 in fol. Denique cum Th. Ga-

A *lei codice collatus, additis ejusdem Galei, qui Theodorito juniorem esse Hermiam existimat, et Wiln. Worthi notis ad calcem Tatiani, Oxon. 1700, 8°.*

CAPUT IV.

Paucis exponitur quid in hac nova editione tentatum sit.

Non longa oratione lectores tenebo, ut eis laboris mei rationem exponam, qui quidem eruditorum judicio commissus, non tam a me laudandus ac prædicandus est, quam excusationis venia erratis et maculis, quæ in arduo et difficili opere parum cavi, exscendat.

Multæ profecto magnæque difficultates in his veteribus monumentis occurrerunt. Magna librarii vulnera fecere, sive nonnullis omittendis, sive immutandis, sive etiam, id quod in toto capite *Apologiæ* 2 S. Justini observavi, in locum non suum transferendis. Huc accedit stylus nec verborum electione concinnus, nec constructione accuratus, præsertim in *Dialogo* S. Justini, qui dum studio fervet defendendæ veritatis, non modo præjicit ornamenta dicendi, sed etiam sermonis perspicuitati parum consulit. Tatiani lepores elegantesque picturæ sæpe non minus negotii facessunt, quam incomptus inornatusque sermo, adeo ut visus sit interpretibus et criticis Crescentem Cynicum aculeis defigere, dum mimos nativis coloribus describit. Operosa nonnunquam rerum profanarum apud eos scriptores explanatio; sed haud scio an operosius fuerit, non dico quid illi de Christi divinitate sentiant perspicere (mirus enim est illorum ardor animi in hoc defendendo dogmate et aperta in prædicando testimonia), sed argumenta nonnulla, quibus in hoc genere utuntur, explanare et omnibus vestigiis persequi.

Subsidio fuere ad hæc expedienda mss. codices, interpunctionis mutatio, parenthesis, ubi opus fuit, appositio, attenta denique locorum difficultium consideratio et cum aliis ejusdem aut diversi scriptoris collatio. Hæc autem sine pluribus notis, iisque interdum prolixis, navari non potuerunt; sed tamen habita est cura brevittatis. Tædium mihi profecto et legentibus peperissem, justoque gravior voluminis sarcina fuisset, si commentarios Langi, Perionii, Kortholti et aliorum apposuissem, si locis communibus res ecclesiasticas et profanas illustrare libuisset, et quidquid alii aut minus commode interpretati sunt, aut minus docte opinati, quidquid a Bibliis nostris habent discriminis citata a Justino et Theophilo testimonia, colligero. In his omnibus delectu opus esse duxi: Adnotationum operam intra contextus et scriptoris sententiæ intelligentiam soleo coercere; virorum eruditorum, qui ante me utiliter laborarunt, observationes, ubi mihi minus probantur, paucis refello: ubi videntur adoptandæ, libenter ascisco, sic tamen ut plerumque in brevius cogantur, nec debita quisquam laude fraudetur.

Novam interpretationem præcipue desiderabant

utraque *Justini Apologia*, *Liber de monarchia et Dialogus*, Athenagoræ *Liber de resurrectione* et tres libri Theophili. Satis fuit in *Oratione Justini ad Græcos*, *Epistola ad Diognetum* et Hermiæ opusculo interpretationem pluribus locis emendare. In hoc autem labore id curæ fuit, ut verbum verbo fides interpretis redderem, nec mihi sine necessaria causa licentiam sumerem. Æque enim religio esset aut de veritate quidquam negligentia deterere, aut eam, quasi debilis et infirma sit, astu exaggerare. Itaque molestum fortasse nonnullis erit testimonia ad dogmatum defensionem præclarissima, sed quæ sola interpretum auctoritate nitebantur, in hac mea interpretatione non reperire: quale est illud ex *Justini Dialogo*, n. 88: *Humanum genus per Adam in mortem et fraudem seductionemque serpentis conciderat; ut interim propriam pro se maligne agentium cujusque culpam taceam*. Citatum etiam fuit illud Theophili ex libro II: *Quod autem sibi per injuriam et inobedientiam homo accessiverat, id ei nunc donat Deus, per suam humanitatem et misericordiam faciens homines sibi obsequentes*. Contextus in causa extitit, cur his testimoniis mea interpretatio caret. Sed hoc damnum, si tamen damnum videri debet, multa alia compensabunt, quæ certis rationibus adductus ita reddidi, ut scriptoris sententia in clarissima luce posita sit, ac tota lis dirimatur.

Operum ordinem, qui ad arbitrium in superioribus editionibus institutus fuerat, ex temporis notis dirigendum esse duxi. Non tamen disjunctæ S. *Justini Apologiæ*. Rejecti in Appendicem suppositi *Justini libri*, inter quos præceptorum pietate eminet *Epistola ad Zenam et Serenum*: sed quam certum et manifestum est eam *Justini non esse*, tam obsecrum et incertum est quo potissimum scripta sit tempore. Sequuntur duo opera, S. martyris quidem nomine ob errorum venenum indigna, sed tamen satis idonea, quæ legendi et cognoscendi studia commoveant: *Expositio rectæ confessionis*, in qua spirat hæresis Nestoriana; et *Quæstiones ac responsiones ad orthodoxos*, quæ Pelagianis maculis insignes sunt. Aliæ *Quæstiones* et *Confutatio Aristotelis dogmatum* mirabili styli similitudine eundem parentem referunt ac *Quæstiones et responsiones ad orthodoxos*. Secunda pars Appendicis assignata fuit

Actis martyris S. Justini, quæ Græce et Latine post Papebrochium edidi, et fragmentis operum deperditorum *Justini*, *Tatiani* et *Theophili*.

Usui fuere duo recentes mss. codices, quibus omnia *Justini* tam genuina quam supposita opera continentur, alter e Regia bibliotheca olim 2270, nunc 450, alter ex Claromontana. Præterea ad *Cohortationem* adhibiti regii codices perantiqui, nunc 451 et 174, olim 2271, et 2919; et Colbertinus, qui nunc regius est 19. Ad *Epistolam ad Zenam et Serenum* regii codices 451 et 174, ac præterea duo Claromontani, qui tamen ita gemelli sunt, ut ex eodem codice uterque descriptus sit vel alter ex altero. Iidem Claromontani codices cum regiiis 938 et 1268, et duobus Coislinianis, quorum primus decimi sæculi esse creditur, ad *Expositionem fidei* emendandam profuerunt. *Confutatio Aristotelis dogmatum* collata cum regio 2153. Athenagoræ *Legatio* collata cum duobus regiiis 451, 174, tribus Romanis, quorum duo ex Ottoboniana, alius ex Vaticana bibliotheca, Claromontano et alio ex bibliotheca institutionis Oratorii Parisiensis. Ejusdem *Liber de resurrectione* collatus cum iisdem codicibus regiiis 451, 174, 450, et duobus Claromontanis, quibus accessere variæ lectiones olim ab eruditissimo Bigot e ms. codice collectæ, quæ in bibliotheca Sangermauensi asservantur. Liber III Theophili collatus cum regio 887. Hermias cum duobus Romanis, altero Vaticano et altero Ottoboniano. Romanorum codicum varias lectiones debeo duobus eruditis nostræ congregationis in curia Romana procuratoribus, D. Etiennot et D. Petro Maloet, quorum primus *Legationem* Athenagoræ cum duobus Ottobonianis contulit. Postulat grati animi officium, ut et doctissimorum Regiæ bibliothecæ custodem D. Boivin et D. de Targnies et eorum, qui illis succedere, eximiam in me adjuvando humanitatem commemorarem. Prolixa etiam et benefica in me voluntas extitit reverendi Patris Harduini, quem nemo nescit bibliothecæ collegii Parisiensis societatis Jesu diu præfectum fuisse. Ad testimonia *Justini*, quæ ab Eusebio referuntur, adhibui varias lectiones ex codicibus mss. excerptas, quæ mecum ab uno ex nostris novam editionem Eusebii *Historiæ* præparante communicatæ fuerunt.

PRÆFATIONIS PARS II

In qua multa expenduntur ad Justinii et aliorum religionis defensorum doctrinam spectantia.

CAPUT PRIMUM.

An cognitum Platoni Verbum merito existimavit Justinus? An ipse Justinus hanc de Verbo doctrinam in Platonis schola percepit?

I. Platonis testimonia de ideis et λόγῳ ex Timæo Locro. II. Alia ex Timæo expenduntur. III. Quid sit apud Platonem unigenitus, Deus genitus, Dei imago. IV. Mundum Plato existimavit perfectam esse Dei imaginem. V. Locus celebris, ubi Plato de Triade loqui visus est, Tetradem Pythagoricam continet. VI. Genitus a Deo fetus scientia est et veritas. VII. Nihil de Verbo apud Platonem viderunt scriptores Justiniano antiquiores aut aequales. VIII. Justinus hujus doctrinæ jejuna ad Ecclesiam accessit.

Non propositum mihi est quidquid his in scriptis ad doctrinam pertinet, hoc loco colligere (hunc enim in usum copiosus index instructus est), sed ea tantum expendere, quæ vel alienos in sensus detorta, vel sua sponte obscura et difficilia in adnotationibus illustrari et explicari non potuerunt. De Christi quidem divinitate uberrima esset disserendi seges, si non hoc labore quam potui accuratissimo in notis defunctus essem. Sed superest in hoc genere non contemnenda quæstio, quæ mihi maxime videtur mei esse instituti. Qui in Christi divinitatem postremis sæculis impias linguas acuerunt, hi clamitare non desiere λόγον apud Platonem esse personam a summo Deo distinctam, et hanc doctrinam e Platonis schola in Ecclesiam, duce facinoris Platonico Justiniano, manasse. Joannes Clericus in *Epistolis criticis* 7, 8, 9, Judæos ipsos ac in primis Philonem e Platonis fontibus hausisse pronuntiat quidquid de Verbo Dei Filio et omnium opifice docuerunt. In hoc Platonismi in Ecclesiam inducti commento, tanquam in re certa et explorata, nuperime Laurentius Moshemius fundamenta jecit omnium nugarum, quas in dissertatione *De turbata per Platonicos Ecclesia* devolvit. Cum ipsa Platonis testimoniorum consideratio videtur legentium animos morari et oblectare posse; tum vero de Christiana doctrina, quam tamen in tanta evidentia luce fateor opera mea non indigere, bene meritum me spero, si demonstrem, nec Platonem Christiani de Filio Dei dogmatis ulla prorsus aura perflatum fuisse, nec Justinum ullo Platonis aut Platoniorum beneficio hac in re usum fuisse. Nobis igitur inquirendum est, quid sit apud Platonem idea et λόγος a quibus conditus est mundus, et quid apud eundem filius Dei et imago Dei significent.

De ideis ac de ratione Dei non pauca occurrunt apud Platonem: has autem ideas, hunc logon a summo Deo distinctum fuisse, ut personam ab eo genitam, ne suspicatus quidem videtur. Ipsius sententiam præclare expressam habemus, cum in

A dialogo, qui inscribitur *Timæus*, tum in alio libello, in quo dialogorum morem non sequitur Plato, sed ipse refert, quæ ex Timæo Locro, insigni Pythagorico, audierat. Sic incipit hic libellus: Τιμαίος ὁ Λόκρος τάδε ἔφα· Δύο αἰτίας εἴμεν τῶν ζυμπάντων· νόον μὲν τῶν κατὰ λόγον γιγνομένων· ἀνάγκαν δὲ τῶν βία κατὰς δυνάμεις τῶν σωμάτων. Τουτέων δὲ τὰς τάγαθῳ φύσιος εἴμεν, Θεὸν τε ὀνομαίνεσθαι, ἀρχάν τε τῶν ἀρχῶν· τὰ δὲ ἐπόμενά τε καὶ συναίτια εἰς ἀνάγκαν ἀνάγεσθαι. Τὰ δὲ ζύμπαντα ἰδέαν, ὕλαν, αἰσθητόν τε, οἷον ἔκγονον τουτέων. Καὶ τὸ μὲν εἴμεν ἀγένετον τε καὶ ἀκίνατον, καὶ μένον τε καὶ τὰς ταύτῳ φύσιος, νοατόν τε καὶ παράδειγμα τῶν γεννωμένων, ὁκόσα ἐν μεταβολῇ ἐντί. Τοιούτου γάρ τι τὴν ἰδέαν λέγεσθαι τε καὶ νοεῖσθαι. Τὴν δὲ ὕλαν ἐκμαγεῖον καὶ ματέρα, τιθάναν τε καὶ γεννατικὴν εἴμεν τὰς τρίτας οὐσίας..... Δύο ὦν αἴθε ἀρχαὶ ἐνανταί· ὦν τὸ μὲν εἶδος λόγον ἔχει ἀρρένός τε καὶ πατρός· ἃ δὲ ὕλα θήλεός τε καὶ ματέρος. « Timæus Locrus hæc dixit: Duas esse omnium causas: mentem quidem eorum quæ secundum rationem fiunt, necessitatem vero eorum quæ vi quadam secundum corporum potentias. Harum causarum alteram esse naturæ illius, quæ boni dicitur; et Deum vocari, ac causam causarum: quæ vero consequuntur et tanquam adjuvantes causæ accedunt, ad necessitatem referri; tandem omnia esse, ideam, materiam, sensile velut utriusque fetum. Atque illud quidem esse ingenitum et immobile et permanens, et ejus naturæ, quæ dicitur ejusdem, intelligibile, exemplar genitarum rerum, quæcunque in mutatione versantur. Tale enim quid ideam dici et cogitari. Materiam autem esse expressum rerum simulacrum, et matrem et genitricem tertiæ essentia..... Sunt igitur hæc duo contraria principia: quorum idea rationem habet maris et patris, materia vero feminæ et matris. » In hac Timæi Locri oratione, mens, Deus, idea, exemplar eodem prorsus sensu usurpantur. Idea principium minime otiosum, sed quod locum habet maris et patris, et ingenitum quidpiam est et immobile et permanens. Nullum hic Verbi a summo Deo distincti vestigium.

Id confirmatur ex his quæ sequuntur: Πρὶν ὦν ὠρανὸν γενέσθαι λόγῳ, ἦσθη ἰδέα τε καὶ ὕλα· καὶ ὁ θεὸς δημιουργὸς τῷ βελτιόνος. Ἐπεὶ δὲ τὸ πρεσβύτερον κάρρον ἐστὶ τῷ νεωτέρῳ, καὶ τὸ τεταγμένον πρὸ τῷ ἀτάκτῳ ἀγαθὸς ὦν ὁ θεὸς, ὁρῶν τε τὴν ὕλαν δεχομένην τὴν ἰδέαν καὶ ἀλλοιουμένην παντοίως μὲν, ἀτάκτως δὲ, ἔδει τ' εἰς τάξιν αὐτὴν ἄγειν, καὶ ἐξ ἀορίστον μεταβολῶν εἰς ὠρισμένην καταστᾶσαι, ἵνα ὁμολογοὶ καὶ διακρίσεις τῶν σωμάτων γίγνοιτο, καὶ

μή κατ' αὐτόματον τροπὰς δέχονται· ἐποίησεν ὧν τόνδε τὴν κόσμον ἐξ ἀπάσας τὰς ὕλας. « Antequam igitur cælum ratione fieret, erant idea et materia : Deus autem melioris opifex, si quidem antiquius juniore præstat, et quod ordinatum est inordinato. Deus igitur cum sit bonus, et videret materiam capace[m] ideæ esse, ac omnibus quidem modis, sed tamen citra ordinem moveri; cumque opus esset eam in ordinem redigi, et ex infinitis mutationibus ad certam ac definitam constitui, ut corporum divisiones inter se non discrepant, nec temere ac fortuito vicissitudines acciperent; fecit igitur hunc mundum ex tota materia. » Cælum ergo λόγῳ condidit, sed hic λόγος non distinguitur ab idea, nec idea a Deo.

Non multo post idea vocatur intelligibilis essentia, quæ omnia animalia in se complectitur. Κράτιστος δ' ἐστὶ γεννατῶν, ἐπεὶ ὑπὸ τῷ κρατίστῳ αἰτίῳ ἐγένετο, ἀφορῶντος οὐκ εἰς χειρόχματα παραδείγματα, ἀλλ' εἰς τὴν ἰδέαν καὶ ἐς τὴν νοητὴν οὐσίαν· ποθ' ἄν κερ τὸ γεννώμενον ἀπακριβῶθεν κάλλιστόν τε καὶ ἀπρεγχειρήτον γίνεταί. Τέλειος δ' αἰεὶ κατὰ τὰ αἰσθητὰ ἐστίν, ὅτι καὶ τὸ παράδειγμα τῆνο αὐτοῦ περιέχον πάντα τὰ νοητὰ ζῶα ἐν αὐτῷ, οὐδὲν ἐκτὸς ἀπέλιπεν ἄλλο, ὅρος ὧν νοητῶν παντελής, ὡς ὅδε ὁ κόσμος αἰσθητῶν. « Optimus autem est mundus omnium rerum genitarum, siquidem ab optima causa factus est, non manu facta exemplaria inuenta, sed ideam et intelligibilem essentiam, ad quam accurate expressum id quod fiebat, pulcherrimum est et inexpugnabile. Perfectus autem semper est in rebus sensilibus : propterea quod illius exemplar, quod omnia intelligibilia animalia in seipso complectitur, nihil extra reliquit aliud; quippe cum intelligibilem perfectus sit terminus, quemadmodum hic mundus sensilium. » Nihil aliud igitur est idea, Timæo iudice, quam essentia intelligibilis, quæ omnia complectitur, nec otiosi exemplaris partes sustinet in mundo creando, sed matris et patris, utpote ipse Deus.

II. Totus Platonis *Timæus* nihil aliud fere est, quam prolixior expositio hujus Timæi Locri doctriinæ. In hoc autem dialogo ratio et ideæ divinæ nosquam ab ipso Deo distinguuntur. Rationem sive λόγον nihil aliud esse, quam Dei cogitationem, patet ex his verbis p. 1052 : Ἐξ οὖν λόγου καὶ διανοίας Θεοῦ τοιαύτης πρὸς χρόνου γένεσιν, ἵνα γεννηθῆ χρόνος, ἥλιος καὶ σελήνη καὶ πέντε ἄλλα ἀστρα, ἐπίκλην ἔχοντα πλάνητες, εἰς διορισμὸν καὶ φυλακὴν ἀριθμῶν χρόνου γέγονε. « Ex hac igitur Dei circa temporis creationem ratione et cogitatione, ut tempus crearetur, sol et luna et alia quinque astra, quæ cognominantur planetæ, ad distinctionem et observationem numerorum temporis facta sunt. » Et p. 1049 : Οὕτως δὲ πᾶς ὄντως αἰεὶ λογισμὸς Θεοῦ περὶ τὸν ποτὲ ἐσόμενον Θεὸν λογισθεὶς, λείον καὶ ἑμάλιν, πανταχῇ τε ἐκ μέσου ἴσον, καὶ ὅλον καὶ τελεον ἐκ τελέων σωμάτων σῶμα ἐποίησε. « Sic igitur Dei circa futurum aliquando Deum instituta

A ratiocinatio levem illum et æquabilem, et ex medio undequaque æqualem, et totum et perfectum ex perfectis corporibus corpus effecit. »

Immerito hunc postremum locum idoneum fuisse Clericus existimat, qui Christianis persuaderet idem de Verbo Scripturas sanctas ac Platonem docere. Hæc enim Dei ratiocinatio, etiam si quis sponte cæcutiat, nunquam videri possit persona a Deo distincta, nec aliud est, quam ipsa Dei cogitatio, ut in priore testimonio appellat Plato. Eo autem minus dubium est, quin Plato de sola Dei cogitatione loquatur, quod in utroque loco singularem Deo cogitationem et ratiocinationem attribuat. In primo enim ait tempus creari debuisse, ut quemadmodum mundi exemplar est per omne ævum, sive per omnem æternitatem; ita mundus esset per omne tempus, et propter hanc Dei cogitationem, factum esse solem. In altero autem hanc rationem affert, cur mundus hac forma donatus sit, quod Deus eum præstantiorem fore duxerit, si sibi ipse sufficeret, nec alienis adminiculis egeret. Eadem loquendi ratio passim occurrit. Sic pag. 1048 : Deus λογισάμενος, « cum cogitasset, » invenit ea quæ mentem habent pulchriora iis esse, quæ carent, mentem autem sine anima esse non posse, et « propter hanc cogitationem, » διὰ τὸν λογισμὸν τόνδε, mentem in anima, animam in corpore constituit. Sic etiam 1049 : Cum videret Deus frigus et calorem corpori nocere; διὰ τὴν αἰτίαν καὶ τὸν λογισμὸν τόνδε, « propter hanc causam et rationem, » unum totum ex omnibus perfectum, ac senii et morbi expertem mundum constituit.

Nihil moror, quod objicitur ex *Epinomide*, ubi mundum Plato a λόγῳ creatum dicit his verbis : Ταύτη μῆδεὶς ἄλλος ποτὲ νομισθῆ πάντων ἡμῶν ὡς οἱ μὲν θεοὶ εἰσιν αὐτῶν, οἱ δ' οὐ μῆδ' ὡς οἱ μὲν γνήσιοι, οἱ δὲ τοιοῦτοί τινες οἴους οὐδὲ θέμις εἰπεῖν ἡμῶν οὐδενί. Πάντες δὲ δη πάντας λέγωμέν τε καὶ φῶμεν ἀδελφούς τ' εἶναι καὶ ἐν ἀδελφαῖς μοίραις· καὶ τιμὰς ἀποδιδῶμεν, μὴ τῷ μὲν ἐνιαυτὸν, τῷ δὲ μῆνα, τοῖς δὲ μήτε τινα μοῖραν τάττωμεν, μήτε τινα χρόνον, ἐν ᾧ διεξέρχεται τὸν αὐτοῦ πόλον, ξυναποτελῶν κόσμον ὃν ἔταξε λόγος ὁ πάντων θεϊότατος ὄρατόν· ὃν ὁ μὲν εὐδαίμων πρῶτον μὲν ἐθαύμασεν, ἔπειτα δὲ ἔρωτα ἔσχεν τοῦ καταμαθεῖν ὅποσα θνητῇ φύσει δυνατὰ. « Nemo omnino ex nobis existimet alios quidem deos esse, alios vero non; aut alios legitimos, tales vero alios, quales nefas sit dicere. Sed fratres omnes ac in fraternis sortibus esse dicamus, iisque honores adhibeamus, non alii annum, alii mensem, alii vero nullam partem assignemus, nec tempus ullum, in quo circulum suum percurrit, mundum perficiens, quem ratio omnium divinissima visibilem statuit : quem quidem vir beatus primo admiratur, deinde ardet cupiditate ea discendi, quæcunque natura mortalis percipere potest. »

Hæc verba, quem beatus vir primo admiratur, non ad λόγον, sed ad mundum referri debent, cuius

admiratione nobis discendi et prima veluti A elementa suppeditat, quod de divinæ rationis admiratione dici non potest. Ille autem λόγος qui mundum creavit, non magis personam a Deo Patre distinctam hoc loco designat, quam in aliis supra allatis, aut etiam in isto ex *Phædone* p. 85 : « Elaborandum est, ut humanarum rationum optimam et quæ minime refutari possit, eligentes, ei insideamus, ut illa tanquam rate vecti, vitæ istius pericula enavigemus; nisi quis possit certiore tutioreque modo, tutiore videlicet vehiculo, aut divina aliqua ratione traduci atque transmitti, » ἐπι βεβαιωτέρου ὀχήματος ἢ λόγου θείου τινος διαπορευθῆναι.

III. Propius accedere videtur ad Christiani instituti similitudinem, in *Epistola ad Hermiam, Frastum et Coriscum*, quos hortatur, ut amicitiam inter se ineant, eamque hoc iurejurando confirmet : Ἐπομύνας σπουδῆ τε ἅμα μὴ ἀμούσῃ καὶ τῇ τῆς σπουδῆς ἀδελφῆ παιδείᾳ, καὶ τὴν τῶν πάντων Θεὸν ἡγεμόνα τῶν τε θντων καὶ τῶν μελλόντων, τοῦ τε ἡγεμόνος καὶ αἰτίου πατέρα κύριον, ἐπομύνας, ὄν, ἂν ὄντως φιλοσοφῶμεν, εἰσόμεθα πάντες σαφῶς εἰς δύναμιν ἀνθρώπων εὐδαιμόνων. « Jurantes non sine eleganti studio, et sorore studii disciplina, et omnium Deum ducem et eorum quæ sunt, et eorum quæ futura sunt, ac ducis et causæ patrem et dominum testem invocantes : quem quidem, si vere philosophemur, omnes perspicue cognoscemus, quantum fas est hominibus beatis. »

Hæc de Verbo et Filio Dei dicta videri possent, si id per Platonem liceret, qui omnium ducem Deum et causam ipse sui interpres mundum esse declarat. Sic enim loquitur in *Epinomide*, p. 1005 : Θεὸν δ' αὐτὸν μᾶλλον ἢ τινὰ τύχην ἡγοῦμαι δόντα ἡμῖν σώζειν ἡμᾶς. Ὅν δὲ Θεὸν ἡγοῦμαι, φράζειν χρῆ, καίπερ ἄτοπον ὄντα, καὶ πως οὐκ ἄτοπον αὔ. Πῶς γὰρ τῶν ἀγαθῶν αἰτίον ἡμῖν ἐμπάντων, οὐ καὶ τοῦ πολὺ μεγίστου, τῆς φρονήσεως, αἰτίον ἡγεῖσθαι δεῖ γεγονέναι; Τίνα δὲ καὶ σεμνύων ποτὲ λέγω Θεὸν, ὃ Μέγιστόν τε καὶ Κλεινία; σχεδὸν οὐρανόν. Ὅν καὶ δικαιοτάτον, ὡς ἐμπάντες ἄλλοι δαίμονες ἅμα καὶ θεοὶ, τιμᾶν τε καὶ εὐχεσθαι διαφερόντως αὐτῷ. Τὸ δὲ καὶ τῶν ἄλλων αἰτίον ἀγαθῶν πάντων ἡμῖν αὐτὸν γεγονέναι, πάντες ἂν ὁμολογοῦμεν. « Deum autem magis arbitror, quam fortunam aliquam, hoc nobis prudentiæ munus ad salutem nostram contulisse. Quem autem Deum existimem dicam vobis, quamvis id absurdum sit, ac rursus aliqua ratione non absurdum. Nam qui omnium nobis bonorum causa est, quomodo non eum longe maximi, id est prudentiæ, causam fuisse existimandum est? Quem autem Deum, Megille et Clinia, laudibus effero? Cælum procul dubio; quod quidem æquissimum est, ut quemadmodum alii omnes dæmones simul et dii faciunt, ita nos quoque majorem in modum colamus et precemur. Atque illud quidem aliorum omnium bonorum causam nobis existisse omnes constitebimus. »

Cœli nomine mundum a Platone designari patet ex his verbis *Timæi*, p. 1047 : Ὁ δὲ πᾶς οὐρανὸς ἢ κόσμος, ἢ καὶ ἄλλο, ὃ τί ποτε ὀνομαζόμενος μάλιστα ἂν δέχοιτο, τοῦθ' ἡμῖν ὀνομάσθω. « Hoc autem universum cælum vel mundus, seu quo alio nomine appellari se maxime probet, a nobis appelletur. » Cum ergo mundus hoc loco a Platone omnium bonorum causa et Deus et a cæteris diis et dæmonibus colli solitus dicatur; is de quo in superiore testimonio eadem dicuntur, mundus profecto existimandus est. Quin etiam ex posteriore testimonio superius sic videtur emendandum, τὸν τῶν πάντων Θεὸν ἡγεμόνα, omnium deorum ducem invocantes, hunc enim omnes alii dæmones simul et dii colunt. Mox desse videtur αἰτίον, ita ut vertendum sit, eorum quæ sunt et eorum quæ futura sunt, causam. Vocem illam, αἰτίον, excidisse probant sequentia, τοῦ τε ἡγεμόνος καὶ αἰτίου πατέρα.

Multi alia de mundo in eadem sententiam dicta reperias. In *Timæo*, p. 1049 : Διὰ πάντα δὴ ταῦτα εὐδαιμόνα Θεὸν αὐτὸν ἐγενήσατο. « His omnibus de causis beatum illum Deum genuit. » Et p. 1072 : Αὐτάρχη τε καὶ τελεώτατον Θεὸν ἐγέννα. « Deum sibi ipsi sufficientem et perfectissimum generabat. » Sic dialogum concludit : Θνητὰ γὰρ καὶ ἀθάνατα ζῶα λαβὼν, καὶ ἐμπληρωθεὶς ὅδε ὁ κόσμος, οὕτω ζῶον ὁρατὸν, καὶ ὁρατὰ περιέχων, εἰκὼν τοῦ νοητοῦ Θεοῦ, μέγιστος καὶ ἀριστος κάλλιστός τε καὶ τελεώτατος γέγονεν, εἰς οὐρανὸς ὅδε, μονογενὴς ὢν. « Mortalia enim et immortalia animalia capiens, ac completus hic mundus, sic animal visibile, visibilia comprehendens, intelligibilis Dei imago, sensibilis, maximus, pulcherrimus et perfectissimus existit, unum hoc cælum, unigenitus. » Sic etiam initio *Timæi* Locri, mundus vocatur *unus, unigenitus, Deus genitus*. Hinc Velleius apud Ciceronem lib. 1 *De nat. deorum*, multa jocatur in rotundum Deum Platonis; ac, si mundus est Deus, Dei membra partim ardentia, partim refrigerata esse concludit, propterea quod multæ mundi partes aut appulsæ solis exarserint, aut obriguerint nive pruinaque longinquo solis abscessu.

IV. Platonem hæc in opinionum commenta et verborum ampullas conjecit ea, quam sibi finxerat, mundi similitudo cum Deo. Egregie ille quidem et luculenter docuit, Deum omnia ad idearum suarum exemplar creasse, nec quidquam esse in mundo, quod non idæ divinæ respondeat. At inscienter prorsus et absurde mundum essentiæ divinæ accuratam esse et omnibus numeris instructam imaginem sibi fingebat, nec quidquam esse in Deo, cujus non aliqua expressa sit in mundo imago. Sic loquitur, p. 1047 : Λέγωμεν δὲ δι' ἣν αἰτίαν γένεσιν καὶ τὸ πᾶν τότε ὁ ξυριστὰς ξυνέστησεν. Ἀγαθὸς ἦν, ἀγαθῷ δὲ οὐδεὶς περι οὐδενὸς οὐδέποτε ἐγγίγνεται φθόνος. Τούτου δ' ἐκτὸς ὢν πάντα ὅτι μάλιστα ἐβουλήθη γενέσθαι παραπλήσια αὐτῷ. « Dicamus autem quam ob causam mundi auctor generationem atque hoc universum constituerit.

Bonus erat; bono autem nulla unquam ulla de re inest invidia. Hujus igitur expertus cum esset, voluit omnia sibi quam simillima fieri.)

In hac de mundo sententia id videbatur inesse incommodi, quod mundus sit creatus, Deus vero sempiternus, nec proinde id quod esse incepit, æterni imago esse possit. Huic incommodo sic occurrit Plato, p. 1052: 'Ὡς δὲ κινήθην τε αὐτὸ καὶ ζῶν ἐκέννησε τῶν αἰδίων θεῶν γερονδὸς ἀγάλμα ὁ γενήσας πατήρ, ἠγάσθη τε, καὶ εὐφρανθεὶς, ἔτι ἢ μᾶλλον ὁμοιον πρὸς τὸ παράδειγμα ἐπενόησεν ἀπεργάσασθαι. Καθάπερ οὖν αὐτὸ τυγχάνει ζῶν ἄδων, καὶ τότε τὸ πᾶν οὕτως εἰς δύναμιν ἐπεχείρησε τοιοῦτον ἀποτελεῖν· ἡ μὲν οὖν ζῶου φύσις ἐτύχχανεν οὔσα αἰώνιος, καὶ τοῦτο μὲν δὴ τῷ γεννητῷ παντελῶς προσάπτειν οὐκ ἦν δυνατόν· εἰκόνα δ' ἐπινοεῖ κινήτην τινα αἰώνως ποιῆσαι, καὶ διακοσμῶν ἅμα οὐρανῶν, ποιεῖ μένοντος αἰώνως ἐν ἐνι κατ' ἀρθρῶν ἰοῦσαν αἰώνιον εἰκόνα, τοῦτον δὲν δὴ χρῆσθαι ἄνομακαμεν. « Postquam igitur moveri et vivere animadvertit creatum illud deorum immortalium simulacrum is qui genuit Pater, admiratus ac oblectatus est, magisque exemplari simile perficere cogitavit. Quemadmodum ergo ipsum exemplar est animal sempiternum, ita etiam hoc universum tale, quantum fieri poterat, perficere instituit. Ac animalis quidem natura erat æterna; id autem rei creatæ omnino affingi non poterat. Quamobrem excogitat mobilem quamdam æternitatis imaginem; et dum cælum exornat, æternitatis in uno permanentis æternam imaginem numero progredientem creat; quam tempus vocavimus. » Et non multo post: Χρόνος δ' οὖν μετ' οὐρανοῦ γέγονεν, ἦν ἅμα γεννηθέντες, ἅμα καὶ λυθῶσιν, ἂν ποτε λύσις τις αὐτῶν γένηται, καὶ κατὰ τὸ παράδειγμα τῆς αἰωνίου φύσεως· ἐν' ὧς ὁμοιότατος αὐτῷ κατὰ δύναμιν ἦ. Τὸ μὲν γὰρ δὴ παράδειγμα, πάντα αἰώνια ἔστιν ἐν· ὁ δ' αὖ διὰ τέλους τὸν ἅπαντα χρόνον γερονδὸς τε καὶ ὦν καὶ ἐσόμενός ἐστι μόνος. « Tempus ergo simul cum cælo creatum est, ut simul genita simul dissolvantur, si qua eorum aliquando futura sit dissolutio; tum etiam ut æternæ naturæ exemplari, quantum fieri potest, quam simillimus sit mundus. Nam exemplar per omnem est æternitatem; mundus vero per omne tempus solus fuit, est et erit.»

Sic creato tempore ut mundus perfectissimo et intelligibili animali simillimus, naturam æternam imitaretur; hæc tamen similitudo, Platone iudice, inchoata et manca exstitisset, nisi quot animalium species ideis æterni animalis obversantur, totidem in mundo creatæ fuissent. Sic rem exponit: Τῷ δὲ μήπω τὰ πάντα ζῶα ἐνδὸς αὐτοῦ γεγεννημένα περιεληφέναι, ταύτη ἔτι εἶχεν ἀνομοίως. Τοῦτο δὴ τὸ κατάλοιπον ἀπειργάζετο αὐτοῦ πρὸς τὴν τοῦ παραδείγματος ἀποτυπούμενος φύσιν· ἥπερ οὖν νοῦς ἐνούσας ἰδέας τῷ ὄντι ζῶον, οἶα τε ἐνεοῖσι καὶ ὄσαι καθ' ἑαυτὰ, τοιαύτας καὶ τοσαύτας διανοήθη δεῖν καὶ τότε εἶναι. « Sed quia nondum omnia animalia intra se

genita mundus continebat, idcirco erat adhuc dissimilis. Quod autem illi deerat, id perfecit Deus naturam exemplaris imitatione exprimens. Quatenus igitur mens insitas ei, quod est animal, ideas cernit, qualesque sunt et quot intuetur, tales et totidem in mundo esse oportere iudicavit. » Dicebat supra Timæus Locrus, mundum esse perfectum, quia illius exemplar, quod omnia intelligibilia in seipso complectitur, nihil extra prætermisit, sed intelligibilium perfectus est terminus, ut hic mundus sensilium.

V. Venio ad celeberrimum ex secunda Platonis epistola testimonium quod et Justinus in *Apol.* t, et multi alii post eum citarunt, et Christianis fucum fecisse Clericus existimat. Significaverat Dionysius Platoni per Archedemum sibi non omnino satisfacere institutam a Platone *de primi natura* demonstrationem. Sic respondet Plato: Φραστέον δὴ σοι δι' αἰνιγμαῶν· ἐν' ἂν τι ἡ δέλτος ἡ πόντου ἢ γῆς ἐν πτυχαῖς πάθη, ὁ ἀναγνοὺς μὴ γνῶ. Ὡδε γὰρ ἔχει· περὶ τὸν πάντων βασιλέα πάντα ἔστι καὶ ἐκείνου ἕνεκα πάντα· καὶ ἐκεῖνο αἴτιον ἀπάντων τῶν καλῶν. Δεύτερον δὲ περὶ τὰ δεύτερα, καὶ τρίτον περὶ τὰ τρίτα. Ἡ οὖν ἀνθρωπίνη ψυχὴ περὶ αὐτὰ ὀρέγεται μαθεῖν ποῖα ἅττα ἔστι, βλέπουσα εἰς τὰ αὐτῆς συγγενῆ, ὧν οὐδὲν ἰκανῶς ἔχει. Τοῦ δὲ βασιλέως πέρι καὶ ὧν εἶπον, οὐδὲν ἔστι τοιοῦτο. « Dicendum tibi per ænigmata: ut si quid huic tabellæ vel mari vel terra contingat, qui legerit intelligere non possit: sic autem habet. Circa omnium Regem cuncta sunt; ipsius gratia omnia; ipse pulchrorum omnium causa; secundum circa secunda; tertium circa tertia. Humana igitur anima hæc qualia sint discere cupit, ad ea respiciens, quæ sibi cognata sunt, quorum nullum satis aptum est. At in Rege et iis, de quibus dixi, nihil tale.»

Parvi refert hujus loci sententiam investigare, quam ipse Plato quibusdam veluti integumentis consulto obvolvit. Videtur tamen aliud nihil indicare, quam quod sæpe alias de variis cognoscendi modis disseruit. In libro vi *De rep.*, duo distinguit entia, visibile et invisibile, et duplicem utriusque cognoscendi modum. In visibili genere ponit *imagines sive umbras et simulacra*, et ipsas res, quæ his imaginibus adumbrantur, ita ut *quemadmodum se habet opinio ad scientiam, ita imago ad id cuius est imago*. In invisibili genere duos pariter distinguit cognoscendi modos: *Unum in quo anima suppositionibus et imaginibus utitur ad speciei invisibilis investigationem; alterum cum animus sine imaginibus ipsas species considerat*. His paulo uberius explicatis tandem sic concludit: Καὶ μοι ἐπὶ τοῖς τέτταρσι τμήμασι τέτταρα ταῦτα παθήματα ἐν τῇ ψυχῇ γινόμενα λάβε. Νόησιν μὲν ἐπὶ τῷ ἀνωτάτῳ· διάνοιαν δὲ ἐπὶ τῷ δευτέρῳ· τῷ τρίτῳ δὲ πίστιν ἀπόδος, καὶ τῷ τελευταίῳ εἰκασίαν. « Ad has quatuor proportionem quatuor itidem mentis affectiones accipe. Intelligentiam supremo, cogitationem

secundo, sicut tertio assigna, ultimo assimilationem sive imaginationem. Eadem docet libr. vii, p. 705.

Videtur epistola ad Dionysium hos cognoscendi modos indicare. Non enim triadem habet, sed quaternionem. Primum cognoscendi genus, illudque longe præstantissimum in ipsius entis consideratione versatur. Hoc solis sapientibus contingit, qui, ut ait Plato libr. vii *De rep.*, ipsum bonum intuentur, eoque utuntur tanquam exemplari. Secundum cognoscendi genus versatur circa secunda; cum videlicet animus, ut de geometria et aliis ejusmodi artibus observat Plato ibid. lib. vi *De rep.*, imaginibus et suppositionibus ad entis investigationem utitur. Tertium circa tertia versatur, cum in rebus visibilibus non umbras et imagines, sed ipsas res apprehendimus; ex quo fidem effici declarat Plato. Quartum cognoscendi genus, quod *εἰσακτα* sive imaginatio et assimilatio est, non obscure commemoratur in epistola ad Dionysium, ubi mens discendi cupida ad ea tantum respicere dicitur, quæ ipsi cognita sunt; quæ cognoscendi ratio Platonis judicio cæteris plurimum concedit. Non ergo hic trias quærenda, sed tetras Pythagorica, quæ ex quatuor cognoscendi modis explicatur apud Plutarchum lib. i *De placitis philosophorum*: Ἡ ἡμετέρα ψυχῆ, φησὶν, ἐκ τετράδος σύγκειται· εἶναι γὰρ νοῦν, ἐπιστήμην, δόξαν, αἰσθησίν, ἐξ ὧν πᾶσα τέχνη καὶ ἐπιστήμη, καὶ ἡμεῖς λογικοὶ ὄμεν. « Anima nostra continetur tetrade: est enim mens, scientia, opinio, sensus. Ex quibus ars omnis et scientia ac nos ipsi rationis participes sumus. »

VI. Prætermittendus non est alius locus ex libr. vi *De rep.*, qui apud Eusebium citatur *Præp. evang.* lib. ii, cap. 21. Sic loquitur Socrates: Ἄρ' οὖν οὐ καὶ ὁ ἥλιος ὄψις μὲν οὐκ ἔστιν, αἴτιος δ' ὧν αὐτῆς ὁρᾶται ὑπ' αὐτῆς ταύτης; Οὕτως, ἦ δ' ὅς. Τοῦτον τοίνυν (ἦν δὲ ἐγὼ) φάναι με λέγειν τὸν τοῦ ἀγαθοῦ ἔκγονον, ὃν τὰγαθὸν ἐγέννησεν ἀνάλογον ἑαυτῷ, ὃ τί περ αὐτὸ ἐν τῷ νοητῷ τόπῳ πρὸς τε νοῦν καὶ τὰ νοούμενα, τοῦτο τοῦτον ἐν τῷ ὁρατῷ πρὸς τε ὄψιν καὶ τὰ ὁρώμενα. « Nonne igitur sol ipse visus non est, et cum causa sit visus, ab ipso illo cernitur? Omnino, inquit ille. Sic igitur, inquam, de illo boni fetu, quem sibi similem id quod bonum est genuit, meam accipe sententiam: quale illud est bonum in loco intelligibili cum mente ac rebus mente perceptis comparatum, talem esse solem in visibili, si cum visu et rebus sub visum cadentibus conferatur. »

Prima specie videtur Plato filium Deo attribuere, quem Deus sibi similem genuerit: sed si attendamus quæ sequuntur, quæque præcedunt, non de Filio Dei, sed de scientia et veritate, quam Deus in nobis gignit, Platonem loqui constabit.

Quidnam sit bonum (quo nomine Deum designari nemo negaverit) explicare non audeat Socrates rei difficultate deterritus; sed tamen ejus τόκους, sive partus exponere aggreditur, « et quis sit illius fetus, ipsique simillimus, » ὃς δὲ ἔκγονος τοῦ ἀγαθοῦ φαίνεται καὶ ὁμοίωτατος ἑαυτῷ. Ut hunc τόκον καὶ ἔκγονον,

A partum et fetum boni exponat, statuit ea quæ videntur, minime intelligi, ideas intelligi quidem, sed minime videri: ac omnium quidem sensuum præstantissimum esse visum, et quemadmodum nemo videre potest, nisi affulgeat illa lux, quam solus ex diis cælestibus sol efficit, ita etiam nihil intelligi posse sine illo Dei fetu; quia Deus idem præstat in rebus quæ intelliguntur, ac sol in iis quæ videntur. Rogatus ut rem clarius explanet, hæret in eodem exemplo, et quemadmodum oculi cæcutiunt, cum ad ea vertuntur, quæ noctis tenebris operta sunt, secus vero cum ad ea quæ sol illustrat; ita de animo judicandum statuit. « Quando enim, inquit, eo fertur, ubi veritas et ipsum ens emicat, intelligit illud, cognoscitque et mentem habere videtur.

B Quando autem ad id quod tenebris permistum est, quodque nascitur et perit; opinatur et cæcutit, sursum deorsum opiniones immutans, ac mentis experti similis est. Quod igitur et veritatem rebus cognoscendis et virtutem præstat cognoscenti, boni ideam esse dicit, scientiæ et veritatis, quæ mente cognoscitur, causam. »

Nihil aliud ergo est ille Dei fetus, quam scientia et veritas, quæ ut lux a sole, ita a Deo gignuntur. Eundem enim ordinem ponit inter bonum et ipsius partum, veritatem et scientiam, ac inter solem et lucem; et quemadmodum lux et visus sunt quidem ἡλιοειδῆ, id est speciem habent ad solis splendorem accommodatum, nec tamen sunt ipse sol; ita veritatem et scientiam esse quidem ἀγαθοειδῆ, id est boni speciem habere declarat, sed tamen ipsum bonum non esse. Addit quemadmodum sol iis quæ videntur, non id solum præstat ut videantur, sed etiam ea generare, augere, nutrire, quamvis ipse non sit generatio; ita bonum iis quæ cognoscuntur, non solum largiri ut cognosci possint, sed etiam ipsam essentiam donare, quamvis ipsum minime sit essentia, sed supra essentiam, dignitate et potentia exsuperans.

VII. Ad hanc Platonis interpretandi rationem accedit auctoritas veterum scriptorum, qui in ejus libris maxime versati fuere. Nullam enim de hoc Dei Filio litteram invenias neque apud Ciceronem, neque apud Plutarchum, qui Platonis doctrinam omnibus vestigiis indagaverunt, neque apud alios D scriptores, qui de philosophorum sententiis pertractant. Nemo omnino commemoratur ex philosophis ethnicis, qui hanc de Verbo Dei Filio sententiam ante exortos recentiores Platonicos aut secutus sit aut impugnaverit. Cicero in libr. ii *De leg.* veram legem existimat mentem esse omnia ratione aut cogentis aut vetantis Dei. Paulo post de eadem lege: « Non tum denique incipit lex esse, inquit, cum scripta est, sed tum cum orta est. Orta autem simul est cum mente divina. Quamobrem lex vera atque princeps, apta ad jubendum et ad vetandum, ratio est recta summi Jovis. » Vides Ciceronem, tum cum sibi Platonem ad imitandum proponit, ne suspicari quidem λόγον sive rationem esse Filium Dei. Plutarchus in libro *De placitis philosophorum* tria Platonis

principia recenset, Deum, materiam et ideam. A ideam autem nihil aliud esse putat, quam essentiam incorpoream ἐν νόημασι καὶ φαντασίαις Dei existentem; in quo valde a Clerico et aliis hujusmodi discrepat, qui ideam apud Platonem substantiam esse volunt a Deo separatam et dissociatam.

Celsus apud Origenem Deum ipsum rationem esse omnium rerum pronuntiat, ut patet ex his verbis quæ ab Origene referuntur lib. v, pag. 240: Σάρκα ἢ μετὴν ὧν οὐδὲ εἶπεῖν καλῶν, αἰώνιον ἀποφῆναι παραλόγως οὐτε βουλήσεται ὁ Θεός, οὐτε δυνήσεται. Ἀλλὰ γὰρ ἐστὶν ὁ πάντων τῶν ὄντων λόγος· οὐδὲν οἷός τε παράλογον, οὐδὲ παρ' ἐαυτὸν ἐργάσασθαι. « Carnem vero iis plenam, quæ ne appellare quidem decet, æternam reddere contra rationem nec vult Dens, nec poterit. Ipse enim omnium rerum ratio est: nihil ergo contra rationem, aut contra seipsum facere poterit. » Christianæ doctrinæ discrimen a Celsi sententia sic exponit Origenes, pag. 246: Ἄλλὰ καὶ ὁ τῶν πάντων λόγος ἐστὶ, κατὰ μὲν Κέλσον, αὐτὸς ὁ Θεός· κατὰ δὲ ἡμᾶς, ὁ Υἱὸς αὐτοῦ. « Sed omnium quidem ratio est, secundum Celsum, ipse Dens; secundum nos, ejus Filius. »

Idem Celsus, cum sæpe Christianos multa dicat ex Platone hausisse, nusquam eorum de Verbo doctrinam, quam sexcenties exagitat, inter hæc furta commemorat. Quin etiam penitus ignorabat Platonem de Filio Dei locutum esse. Ait enim Christianos aliis non belle contemptis, alta et inani spe plenas, quasi magnifica quædam didicerint, nonnulla ut vera prædicare; sed hæc Platonem multo ante docuisse; nec tamen eum prodigialiter loqui, nec volentibus interrogare, quid sit hoc quod promittat, silentium indicere, aut jubere, ut e vestigio credant talem esse Deum, talemque ei esse Filium, eumque hoc delapsam secum esse collocutum, pag. 280.

Non ignorabat Celsus nonnulla apud Platonem legi de Filio Dei; sed filii nomine mundum designari existimat. Sic enim loquitur apud Origenem lib. v, pag. 308: Ὅρθωεν δὲ καὶ αὐτὸ τοῦτο ἐπιθλῆεν αὐτοῖς Θεοῦ Υἱὸν καλεῖν σηµαίνω. Ἄνδρες παλαιοὶ εὐνοῦν τὸν κόσμον, ὡς ἐκ Θεοῦ γενόμενον, παῖδά τε αὐτοῦ καὶ ἠθέον προσεῖπον. Πάνυ γοῦν ὁμοίος οὗτος χριστὸς παῖς. « Unde autem et hoc ipsum eis in mentem venerit, ut Filium Dei appellarent, indicabo. Mundum veteres, utpote ex Deo genitum, ipsius Filium et Deo similem vocabant. Bella vero similitudo hujus et illius Filii Dei. »

VIII. Nondum ergo nati erant vel saltem nondum prodierant, scribente adversus Christianos Celso, novi illi Platonici, qui supremo Deo duas alias longe inferioris substantiæ personas adjunxerunt, eisque aliquas in mundi creatione partes commiserunt. Justinus ipse, cum ad religionem Christianam accessit, nondum quidquam a Platone aut Platonibus dictum sciebat, quod cum Christiana de Verbo doctrina quadraret. Nam a sene, qui eum prima religionis elementa docuit, interrogatus, *Dialog.* n. 3, minime distinguit λόγον ἡγεμονοῦντα πάντων,

« rationem omnibus imperantem » a Deo et cogitatione divina, sed manifeste respicit ad locum Platonis ex *Timæo* supra allatum, ubi hortatur Plato, ut *humanarum rationum unam aliquam apprehendentes eique insidentes, vitæ pericula tanquam rate enavigemus, nisi quis possit firmiore aliquo vehiculo, vel divina aliqua ratione apprehensa tutius traducti.*

Justinus in *Cohort.*, quod opus in primordiis conversionis scripsit, Platonem carpit, n. 29 et 30, quod his quæ Moysi dicta sunt: *Secundum formam tibi in monte monstratam ita facies, lectis quidem sed non intellectis, formam quamdam, sive exemplar eorum quæ facta sunt ante id, quod sensibus subjectum est, separatim existere existimasset, et præexistentem terram, præexistens cælum, præ-existentm hominem admisisset.* Eundem castigat n. 7, quod formam in *Dei notionibus* recenseat, quam alibi substantiam separatim existentem pronuntiat.

Ita Justinus, nihil suspiciens Platonem de Verbo Dei Filio et Deo degustasse, imo ne ipse quidem in Platonica doctrina (non enim diu cum Platonibus fuerat) multum versatus. Nam Plato exemplar mundi in Dei cogitationibus constanter reponit. Quod si multis post annis visus est sibi Justinus Christianæ de Filio et Spiritu sancto doctrinæ aliquam, non dico cognitionem, sed, ut ipse ait, imitationem apud Platonem reperire, id cum et sero animadversum sit, et longius tractum, argumento est nunquam hæc Justinum observatum fuisse, nisi et Christiana doctrina imbutus et illius defendendæ cupidus fuisset. Quinetiam ex duobus testimoniis, quæ citat *Apol.* 1, n. 60, alterum longe aliter legitur apud Platonem, ut in nota observavi, alterum non potest ad Filium Dei nisi per vim detorqueri.

Post tot Platonis et eorum, qui illius doctrinam apprime calluerunt, ac ipsius etiam Justinus testimonia, videor mihi pro meo jure statuere posse, fabulam Platonismi a Justino in Ecclesiam inducti inter ea commenta referri debere, quorum nullus unquam auctor exstitisset, aut saltem nullus astipulator, si alius esse posset absurdi erroris defendendi modus.

Jam vero si quis objiciat veterum scriptorum judicia, Clementis Alexandrini, Origenis, Eusebii Cæsariensis et Cyrilli Alexandrini, qui Justinus exemplo Platonem Christianæ de Verbo doctrinæ testem citarunt; nihil id mihi officiet, cum ab eorum auctoritate mea non multum discedat sententia. Nam Platonica illa Filii Dei descriptio, quem unigenitum, Deum genitum, intelligibilis Dei imaginem, Deum beatum, Deum sibi ipsi sufficientem et perfectissimum, omnium honorum causam appellat, ita Hebræorum de æterno Dei Filio doctrinæ congruit, ut eam verisimile sit, non secus ac ea, quæ supra de Deo opus suum admirante et de planetis ad distinctionem temporum factis retuli, inde derivatam et inepta cum mundo junctura depravatam fuisse. Platonem negat Justinus intellexisse, quæ ex sacris fontibus hauserat.

CAPUT II.

De materiæ creatione nonnulla Justini et Athenagoræ loca explicantur.

I. Justini et Athenagoræ testimonia ex aliis locis explicantur. II. Non sine causa de materiæ creatione interdum silent. III. Sacri et ecclesiastici scriptores eodem modo locuti.

I. S. Justinus et Athenagoras de mundi creatione nonnulla dixerunt, quæ hoc loco explanare conabimur, ne molestiam legentibus facessant. Initium ducam ab his Justini verbis ex *Apol.* 1, n. 10: Καὶ πάντα τὴν ἀρχὴν, ἀγαθὸν ὄντα, δημιουργῆσαι αὐτὸν ἐξ ἀμόρφου ὕλης δι' ἀνθρώπους δεδιδάγμεθα. « Et cum bonus sit omnia illum ab initio ex informi materia propter homines condidisse scimus. » Plures torsit illud, ἐξ ἀμόρφου ὕλης, quod quidem alii expungendum duxerunt, alii emendandum, alii benignius interpretandum. Quinetiam videtur primæ specie Justinus cum Platone consentire de mundi creatione, quamvis ille materiam ex nihilo creatam fuisse ne suspicatus quidem sit. Sic enim loquitur in eadem *Apol.* 1, n. 59: Ἴνα δὲ καὶ παρὰ τῶν ἡμετέρων διδασκάλων (λέγομεν δὴ τοῦ λόγου τοῦ διὰ τῶν προφητῶν) λαβόντα τὸν Πλάτωνα μάθητε τὸ εἰπεῖν, ὕλην ἀμορφον οὖσαν στρέψαντα τὸν Θεὸν, κόσμον ποιῆσαι, ἀκούσατε τῶν αὐτολεξεί εἰρημένων διὰ Μωσέως τοῦ προδεδηλωμένου πρώτου προφήτου, καὶ πρεσβυτέρου τῶν ἐν Ἑλλήσι συγγραφέων· δι' οὗ μηνύον τὸ προφητικὸν Πνεῦμα πῶς τὴν ἀρχὴν καὶ ἐξ τίνων ἐδημιούργησεν ὁ Θεὸς τὸν κόσμον, ἔφη οὕτως· Ἐξ ἀρχῆς ἐπολιόσεν ὁ Θεὸς τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν. Ἡ δὲ γῆ ἦν ἀράτος καὶ ἀκατασκεύαστος, καὶ σκότος ἐπάνω τῆς ἀβύσσου· καὶ πνεῦμα Θεοῦ ἐπεφέρετο ἐπάνω τῶν ὑδάτων. Καὶ εἶπεν ὁ Θεός· Γενηθήτω φῶς, καὶ ἐγένετο οὕτως. Ὅστε λόγῳ Θεοῦ ἐκ τῶν ὑποκειμένων καὶ προδηλωθέντων διὰ Μωσέως, γεγενῆσθαι τὸν πάντα κόσμον, καὶ Πλάτων, καὶ οἱ ταῦτα λέγοντες, καὶ ἡμεῖς ἐμάθομεν καὶ ὁμῆς πεισθῆναι δύνασθε. « Atque ut a doctoribus nostris, id est a doctrina per prophetas vulgata, acceptum esse intelligatis, quod dixit Plato, Deum, cum materiam informem vertisset, mundum fecisse; audite quid totidem verbis dixerit Moyses, primus prophetarum et scriptoribus omnibus vetustior, ut supra demonstravimus, per quem spiritus propheticus quomodo mundum Deus initio et ex quibus condiderit, declarat his verbis: *In principio fecit Deus cælum et terram. Terra autem erat invisibilis et incomposita; et tenebræ super abyssum; et Spiritus Dei ferebatur super aquam. Et dixit Deus: Fiat lux, et facta est lux*¹. Verbo igitur Dei ex subjectis et a Moyse designatis rebus mundum universon esse conditum et Plato, et qui eadem ac ille dicunt, et nos ipsi didicimus, vobisque licet idem perspicere. » Et n. 67, nulla materiæ creationis facta mentione, Deum ait: « Cum materiam et tenebras vertisset, mundum effecisse »

Athenagoras docet in *Apolog.*, n. 10: Verbum

¹ Gen. 1. ² Contra adv. leg.

A prodiisse, ut « materialium omnium, quæ instar informis naturæ et inertis terræ partibus crassioribus commistis cum levioribus, jacebant, idea et actus foret. » Deum et materiam cum opifrice et luto comparat, n. 15: Ὡς γὰρ ὁ κεραμεὺς καὶ ὁ πηλὸς (ὕλη μὲν ὁ πηλός, τεχνίτης δὲ ὁ κεραμεύς), καὶ ὁ Θεὸς δημιουργός, ὑπακούουσα δὲ αὐτῷ ἡ ὕλη πρὸς τὴν τέχνην. « Quemadmodum enim figulus et lutum (materia quidem lutum, artifex autem figulus), ita Deus opifex, et quæ ejus arti obsequitur materia. » Et n. 19: Δεῖ δὲ καὶ τῆ ὕλης τεχνίτου καὶ ὕλης τῷ τεχνίτη. « Opus est autem et materiæ opifex et materia opifici. »

Ut solvatur difficultas, si qua insit his testimoniis, illud 1° statuere possumus, Justinum et Athenagoram sic de materiæ creatione aliis in locis locutos esse, ut eorum dubia non possit esse sententia. Justinus in *Cohort.*, n. 22, hoc discrimen esse statuit inter factorem et opificem, quod factor nulla re alia indigens, ex sua ipsius virtute et potestate faciat id quod fit; conditor autem accepta a materia operandi facultate construat id quod conditur. In eodem libro Platonem exagitat quod materiam æternam et incretam putaverit, ut observavimus ad n. 23. Eundem Platonem ait, n. 30, legisse quidem sed non intellexisse initium libri *Genesis*, atque illud: *Terra autem erat*, intellexisse de terra præexistente, quia scilicet invisibilis et incomposita dicitur. Docet in *Dialogo*, n. 5, animam, si increta esset, Deo æqualem futuram, ita ut ne Deus quidem cogere illam et vim inferre possit. Ex quo satis perspicitur, quantum ab illius mente abfuerit absurda materiæ incretæ opinio. In illo autem *Apologæ* loco, ubi Platonem laudat, materiæ creationem leviter quidem et quasi transiens, sed tamen non obscure indicat. Ait enim his verbis: *In principio creavit Deus cælum et terram*, ea contineri, ex quibus Deus mundum condidit, quia cælum et terram, ut multi alii, materiam sive, ut ait Augustinus², semen cœli et terræ intelligebat. Athenagoras docet, n. 4, materiam esse creatam et corruptioni obnoxiam; et n. 10, omnia per Verbum creata et ornata.

II. Quamvis Justinus et Athenagoras idem de materiæ creatione senserint, ac Christiani omnes, interdum tamen nullam vel levem hujus creationis mentionem faciunt, quia id ab eis non postulabat propositi ratio. Justinus ubi Platonem laudat, ethnicos adducere conatur, ut ea non oderint in Christianis, quæ in Platone mirantur, eisque Platonica doctrinæ cum Christiana similitudinem, veluti quamdam illecebram præterdit. Quare tunc necesse non erat in Platone ignorationem materiæ creationis exagitare, sed satius videbatur illius de mundo Dei sapientia creato sententiam laudare, ut ex Moysis haustam fontibus; quamvis materiam creatam Moyses intelligat, ut Justinus non obscure declarat, incretam Plato. Sæpe alias laudatus

Plato, quod rejectis aliorum philosophorum somniis mundum a Deo conditum docuerit, ut ad hunc *Apologias* 1 locum observavi. In alio loco, ubi Justinus omnia ex informi materia docet a Deo fuisse creata, apte et consequenter ratiocinatur. Probat enim Deum non indigere materialibus hominum donis; omnia enim illum suppeditare.... et cum bonus sit, omnia illum ab initio ex informi materia propter homines creasse. Necesse non erat in ejusmodi argumento materiam conceptis verbis creatam dicere; sed cum illam dispositam et ornatum fuisse ethnici concederent, satis erat hoc principio utentem demonstrare, Deum materialibus hominum donis non indigere. Sic etiam cum ait die solis Christianos convenire, quia hæc dies est, in qua Deus tenebras et materiam vertit, ac Christus resurrexit, nihil dicit quod non verissimum sit, et ad Christianorum cultui approbationem conciliandum idoneum.

Non absimilis causa Athenagoram detinet, quominus materiam conceptis verbis creatam dicat in locis modo allatis. Quod ethnici libenter dabant materiam Deo ad artem obedire et subjici, eamque a Deo ornatum et divisam fuisse, id Athenagoras argumenti loco accipit, n. 15, ut materiam probet Deo adæquandam non esse, ac proinde non colenda simulacra. Statuit, n. 19, opus esse materiam opifici et opificem materię; sed id statuit, ut aquam non esse omnium principium, nemine repugante, demonstret. Atque ut Athenagoram pateat quadam veluti ad principia adversariorum accommodatione uti, ut eos facilius refellat; apponam exemplum ex libro *De resurrectione mortuorum*, ubi Deum ad vitam posse mortuos revocare sic probat, n. 3: Ἦς γὰρ ἐστὶ δυνάμεις καὶ τὴν κτ' αὐτοῖς νενομισμένην ἄμορφον οὖσαν μερῶσαι, καὶ τὴν ἀνεῖδρον καὶ ἀδιακόσμητον πολλοῖς καὶ διαφοροῖς εἴδεσι κοσμηῆσαι.... τῆς αὐτῆς ἐστὶ καὶ τὸ θαλασσιμένον ἐνωῆσαι, καὶ τὸ κείμενον ἀναστῆσαι, καὶ τὸ θεντὸς ζωοποιῆσαι πάλιν, καὶ τὸ φαρτὸν μεταβαλεῖν εἰς ἀφθαρσίαν. « Cujus enim potestatis est informi, ut illi existimant, materię formam affingere, et specie ac ornatu carentem multis variisque figuris ornare.... ejusdem quoque est et dissoluta coagmentare et jacentia excitare, et mortua ad vitam revocare, et corrupta ad statum corruptionis expertem convertere. » His verbis, *informi, ut illi existimant, materię*, satis declarat Athenagoras se de mundi creatione præclarius quam adversarios sentire, sed tamen argumenta ex ipsius materię creatione non deducere, cum facile posset; ac ita, quæ ab adversariis conceduntur, contentum esse, ut eos validius feriat, ac omnem repugnandi locum præcludat.

III. Justinus et Athenagoras ab usitata sacris et ecclesiasticis scriptoribus loquendi ratione minime discedunt. In libro *Sapientiæ*, cap. 11, v. 18: Omnipotens Dei manus mundum ἐξ ἀμόρφου ὕλης, « ex informi materia » fecisse dicitur. Omisit hæc

A verba Latinus interpres. [Observat Origenes lib. v *De principiis* hoc tantum in Scripturæ loco vocabulum materię hoc sensu usurpari. Citat eundem locum Augustinus lib. 1 *Contra advers. legis et prophet.* ac Deum observat de materia quidem informi fecisse mundum, sed simul eam concreasse cum mundo.]

Gregorius Nazianz. *car. iamb.* 18, pag. 205, sic loquitur :

Ὁ γὰρ σοφῆ τὰ πάντα ποιήσας λόγῳ...
Κόσμον τε τάξας τοῦτον ἐξ ἀκοσμίας.

« Sapiente nam qui cuncta Verbo condidit... inordinatoque ordinem huic mundo dedit. » Et in *Orat.* 4, pag. 33, comparat turbulentus motus, quorum testis erat, cum indigenda materię mole antequam Deus ordinem et ornatum, quem conspicimus, induceret. Γέγονε δὲ τὰ πάντα ὡς τὸ ἀπ' ἀρχῆς, ὅτε οὐρανὸς κόσμος ἦν, οὐδὲ ἡ γῆν εὐταξία καὶ μόρφωσις, ἀλλὰ συγκεχυμένον τὸ πᾶν καὶ ἀνώμαλον ἐδεῖτο τῆς εἰδοποιουῦ χειρὸς καὶ δυνάμεως. « Factaque omnia sunt ut ab initio, cum nondum mundus erat, nec pulchra ea constitutio et formatio, quam nunc cernimus, sed omnia confusa et incondita formatricem manum et potentiam requirebant. » Vid. *Orat.* 43, p. 699; Hieronymus, ep. 82 : « Rudis mundus, necdum sole rutilante, nec pallente luna, nec astris micantibus, incompositam et invisibilem materiam, abyssorum magnitudine et deformibus tenebris opprimebat. » Addit ad commendationem baptismi : « Solus Spiritus Dei in aurigæ modum super aquas ferebatur et nascentem mundum in figura baptismi parturiebat. » Observationem mutuatus est Hieronymus a Tertulliano, qui in libro *De baptismo*, cap. 3, sic loquitur : « Nam et tenebræ totæ adhuc sine cultu siderum informes, et tristis abyssus, et terra imparata, et cælum rude : solus liquor, semper materia perfecta, læta, simplex, de suo pura, dignum vehiculum Deo subjiciebat. » Vid. Athanas. *Orat. adv. gent.*, n. 38, 41, 42. In his testimoniis divina potentia non tam ab ipsa ex nihilo creatione laudatur, quam a mirabili ornatu quem rebus creatis affinxit : quominus miremur, si scriptores in refellendis ethnicis occupati creationem materię leviter attingunt, ac in considerando mundi ordine et descriptione libentius morantur, quia id magis ad profligandos adversarios D appositum videbatur.

CAPUT III

Quo sensu Justinus astra gentibus data ad colendum dixit.

I. S. martyris sententia explicatur et adversus Jurium defenditur. II. Iniquus Jurius in alios nonnullos ac præcipue in S. Augustinum.

I. Jurius in *Historia critica dogmatum et cultuum Ecclesiæ*, part. IV, p. 714, præclaram sibi occasionem de Justino detrahendi nactus videtur, quia S. martyr dicit *Dialog.*, n. 121 : Τὸν μὲν ἥλιον ὁ Θεὸς ἐδεδώκει πρότερον εἰς τὸ προσκυνεῖν αὐτὸν ὡς γέγραπται, καὶ οὐδένα οὐδέποτε ἰδεῖν ἔστιν ὑπομείναντα διὰ τὴν πρὸς τὸν ἥλιον πίστιν ἀποθανεῖν. « Solem quidem Deus dederat prius ad adorandum, sicut scriptum

est; nec quisquam unquam exstitit, qui mortem A propter fidem in solem oppeteret. » Locus Scripturæ a Justino indicatus exstat Deuteronom. iv, 19, ubi sic legitur: *Ne forte elevatis oculis ad cælum videas solem et lunam et omnia astra cæli et errore deceptus adores ea et colas quæ creavit Dominus Deus tuus in ministerium cunctis gentibus, quæ sub cælo sunt.* Habent LXX: "Α ἀπένειμε Κύριος ὁ Θεός σου αὐτὰ πᾶσι τοῖς ἔθνεσι τοῖς ὑποκάτω τοῦ οὐρανοῦ. Justinum igitur exagitat Jurius et alios, quos ei adjungit, nimirum Clementem Alexandrinum, Origenem et Augustinum, quod sibi finxerint Moysen dixisse Deum distribuisse solem et lunam et stellas gentilibus, ut essent eorum dii, ac ea adorarent, sibi que reservasse populum Israel. Non in solos Patres iniquus est Jurius, quibus eam sententiam attribuit, quam sensui communi, rationi et religioni ita contrariam esse, ait, ut mirum sit in eam incidisse Christianos; sed ipsi etiam Moysi injuriam facit, dum fatetur ejus verba hunc sensum suscipere posse.

Sed tamen S. Justinus verba æquis animis accepta nullam erroris suspicionem injiciunt: non enim Deum dicit huic cultui veniam dedisse, aut solem et stellas creasse ut adorarentur; justam potius indicat excæcationem gentium, quæ lege et miraculis et prophetarum oraculis deterritæ ab hoc cultu, ut Judæi, non fuerunt. Alium habemus in eodem Dialogo locum, qui Justinus verba aliter interpretari non sinuit. Justinum rogat Trypho, n. 55, ut exsequatur quod se demonstraturum promiserat, alium esse præter Deum Patrem, qui in Scripturis Deus ac Dominus vocatur; sed monet ne solem et lunam dicat, quæ scriptum est gentibus concessa a Deo fuisse, ut ea tanquam deos colerent. Tum Justinus sic respondet: « Non eram allaturus Trypho, has demonstrationes, quibus eos condemnari scio qui hæc et similia colunt, sed eas, quas contra nemo dicere poterit. » Si in verbis Moysis condemnationem eorum, qui solem et stellas colunt, perspiciebat Justinus; quis dubitet quin illa eodem sensu acceperit, quo hæc S. Stephani de ipsis Judæis dicta accipiuntur (Act. vii, 42): *Convertit autem Deus et tradidit eos servire militiæ cæli.*

Non absimili sensu Tertullianus lib. *De idololatria*, cap. 9, sic loquitur de magia et astrologia: « At enim scientia ista usque ad Evangelium fuit concessa, ut Christo edito nemo exinde nativatem alicujus de cælo interpretetur. » Et non multo post: « Sed et alia illa species magiæ, quæ miraculis operatur, etiam adversus Moysen æmulata, patientiam Dei traxit ad Evangelium usque. »

H. S. Clemens Alexandrinus astra gentilibus data existimat ut ex eorum aspectu ad Creatoris cultum assurgant. Sic enim loquitur *Strom.* vi, p. 689: "Ἐδωκεν δὲ τὸν ἥλιον καὶ τὴν σελήνην καὶ τὰ ἀστροὶ εἰς θρησκείαν, ἃ ἐποίησεν ὁ Θεὸς τοῖς ἔθνεσι, φησὶν δὲ νόμος, ἵνα μὴ τέλειον ἄθεοι γενόμενοι, τελῶς καὶ διαφθαρώσιν. » Dedit solem et lunam et astra ad colendum, quæ Deus fecit gentibus, inquit lex, ne omni-

² Quæst. in Deuteronom.

no facti athei, omnino etiam interirent. » Etiam autem deteriores illos putat qui ad simulacrorum cultum delabuntur, eos tamen damnari declarat, qui astra colunt. Ναὶ μὴν χἀκεῖνοι οἱ ἀπὸ τῆς τῶν ἀστρῶν σεβάσεως μὴ ἐπαναθραμόντες ἐπὶ τὸν τούτων ποιητὴν. Ὅδὸς γὰρ ἦν αὐτῇ δοθεῖσα τοῖς ἔθνεσιν, ἀνακύψαι πρὸς τὸν Θεὸν διὰ τῆς τῶν ἀστρῶν θρησκείας. « Sed et illi quoque judicantur, qui ab astrorum cultu non recurrerunt ad eorum Creatorem. Hæc enim via data fuit gentibus, ut per cultum astrorum suspicerent Deum. »

Origenes, tom. II in *Joan.*, eos qui ante ipsum dixerant solem et lunam et astra iis data esse, qui minus digni sunt, ut Deus deorum, Deus ipsorum sit, in hanc sententiam verba Deuteronomii accepisse ait, ut qui non possunt ad intelligibilem recurrere naturam, rebus corporeis ac sub sensum cadentibus Divinitatem inesse suspicati, vel lubenter in his sisterent, non prolapsi ad idola et dæmonia: etsi enim a Deo aberrant, tamen illorum errorem longe præferendum eorum errori, qui deos vocant opera hominum.

Eusebius Cæsariensis *Demonstr. evang.* lib. IV, c. 8, idem docere hoc loco Moysen existimat ac Paulum in *Epist.* ad Romanos I, 19, et astra gentibus tradita dicit, ne ad contrarias potestates et dæmonia deflecterent: inde enim quodammodo illius, qui invisibilis est, conspectum, veluti per quoddam speculum exhiberi.

Præcipue vero in S. Augustinum iniquus est Jurius, quem dum ait ad aliorum errorem proxime accedere, opinionem ei affingit, quam si habuisset Augustinus, longe deterius errasset. Sic interpretatur Deuteronomii locum³: « Non ita dictum est, tanquam Deus præceperit ea coli a gentibus, a solo autem populo suo non coli; sed aut ita dictum est, quod Deus præcierit gentes culturam exhibituras his cælestibus, et tamen hoc præsciens creaverit ea, eum vero populum suum futurum esse præciverit, qui ista non coleret; aut distribuit dictum est, ut intelligatur usus qui commendatur in Genesi, ut sint in signa, etc. » Inexcusabilis Jurius qui hæc verba Augustini: *Et tamen hoc præsciens creaverit*, ita reddit, *il n'a pas laissé de les créer dans cette vue*, quasi scripsisset Augustinus: *Et tamen eo consilio creaverit ut colerentur.*

Statuere ergo possumus neminem ex antiquis Patribus sensisse cultum astrorum Dei concessu permissum fuisse gentibus; sed omnes hanc superstitionem condemnant et astra gentibus data dicunt, vel ut ad Creatoris contemplationem incitant, vel ut ministrarent gentibus in signa et tempora, vel quia justa excæcatione derelictæ gentes ad hunc cultum prolapsæ sunt. Isidorus Pelusiota neminem noverat qui eo errore laborasset aut laboraret, quem venerandis scriptoribus Jurius attribuit; sed si qui ita sentiant, eos inscitæ nomine condemnat. Et dicitur tunc olontai ἀπονεμεῖσθαι πρὸς τὸ προσκυνῆσαι αὐτοῖς λαμπρῶς, τὴν οἰκειαν ἀπα-

δουσαν στρατευούσι. « Quod si qui distributa pu-
tant ut adorentur, inscitiam suam ipsi manifeste
produunt. » Ipse vero, itidem ut alii Patres, astra
gentibus data pronuntiat, in disciplinam et institu-
tionem et cognitionem, ut ex rerum creaturarum
magnitudine et pulchritudine invisibilis Creator
conspiciatur.

CAPUT IV.

De angelorum cultu.

I. Insignis loci ex Apolog. I S. Justini pravæ interpreta-
tiones refelluntur. II. Athenagoras hunc locum imitat-
tur. III. Nonnulla solvuntur et explicantur.

I. Exstat in *Apologia* I S. Justini insignis de an-
gelis locus, qui et sua sponte indiget aliqua ex-
planatione et ex variis interpretationibus, quibus
agitatum fuit, in unam aliquam, quæ fixa et im-
mota sit, vindicandus est. Sic igitur S. martyr,
n. 6 : Καὶ ὁμολογοῦμεν τῶν τοιούτων νομιζομένων
θεῶν θεοὶ εἶναι, ἀλλ' οὐχὶ τοῦ ἀληθεστάτου, καὶ
Πατρὸς δικαιοσύνης καὶ σωφροσύνης, καὶ τῶν ἄλλων
ἀρεσῶν, ἀνεπιμίχτου τε κακίας Θεοῦ· ἀλλ' ἐκεῖνόν
τε, καὶ τὸν παρ' αὐτοῦ Ἰῶν ἐλθόντα καὶ διδάξαντα
ἡμᾶς ταῦτα, καὶ τὸν τῶν ἄλλων ἐπομένων καὶ ἐξομοίου-
μένων ἀγαθῶν ἀγγέλων στρατὸν, Πνεῦμά τε τὸ προ-
φητικὸν σεβόμεθα, καὶ προσκυνοῦμεν, λόγῳ καὶ
ἀρεθῆϊ τιμῶντες, καὶ παντὶ βουλομένῳ μαθεῖν, ὡς
ἐδιδάχθημεν, ἀφρόνως παραδιδόντες. « Atque atheos
quidem nos esse confitemur, si de opinatis ejus-
modi diis agatur; secus vero si de verissimo illo,
et justitiæ ac temperantiæ, ac cæterarum virtutum
Patre, nulla admisto vitiositate Deo. Sed eum et
Filium, qui ab eo venit ac nos ista docuit, et cæ-
terorum qui illum assectantur, eique assimilati
sunt, bonorum angelorum exercitum, et Spiritum
propheticum colimus et adoramus, ratione et ve-
ritate venerantes, et ut quisque discere vo-
luerit, citra invidiam, ut edocti sumus, imper-
tientes. »

Aliter hunc locum interpretantur Protestantes.
Quidam, ut Bullus in defensione fidei Nicenæ,
p. 118, sic accipiunt quasi dicat Justinus nos ista,
nempe quæ ad malos angelos persecutionum aucto-
res spectant, ac simul quæ ad bonos, a Christo di-
dicisse : sed hæc explicatio merito rejicitur a
Grabio, qui tamen non valde meliorem affert. Sta-
tuit enim sic vertendum, ut nos Christus simulque
angelos ista, nempe quæ paulo ante de justitiæ ac
temperantiæ ac cæterarum virtutum Patre Deo dicta
sunt, edocuisse dicatur. Utraque interpretatio hoc
vitio laborat, quod Justinus verba mirifice inter se
nexa ac in unum et idem propositum pertinentia
violenter detorqueat. Præterea ex prima interpre-
tatione semper sequitur colendos esse bonos an-
gelos. Nam si Christus ista nos docuit, nempe ma-
los esse demones qui colendi non sunt, ac deinde
bonos esse qui Filium Dei assectantur, ejusque
imaginem in se ferant; annon iude sequeretur

PATROL. GR. VI.

A istis honorem et cultum esse adhibendum? Altera
interpretatio perabsurde statuit et nos et bonos
angelos a Christo ista edoctos esse, ninimum non
colendos esse malos demones. Nihil enim aliud
vox ista significat hoc loco.

Quisquis sciet propositum esse S. martyri, ut
Christianos probet non esse atheos, fateri cogetur
angelorum cultum ab eo prædicari. Id enim pluri-
mum valebat ad propulsandam atheismi crimina-
tionem. Neque alio sensu imperatores Justinus verba
accipere potuerunt; cum præsertim nihil aliud in-
dicet constructio verborum, *Filium et cæterorum,*
*qui illum assectantur, eique assimilati sunt, bono-
rum angelorum exercitum colimus.* Præterea malis
angelis, quos Christiani colere nolunt, opponuntur
boni; iique Filium tanquam famuli assectari,
eumque imitari dicuntur, ut merito eos coli et ma-
los rejici pateat.

II. S. Justinus vestigia premit Athenagoras in
eodem refellendo crimine. Postquam enim unum in
tribus personis Deum, Patrem et Filium et Spiri-
tum sanctum a Christianis coli docuit; tum vero
sic ad angelos transit *Legat.*, n. 10 : Καὶ οὐχ ἐπὶ
τούτοις τὸ θεολογικὸν ἡμῶν ἵσταται μέρος· ἀλλὰ καὶ
πλήθος ἀγγέλων καὶ λειτουργῶν φαμεν, οὓς ὁ ποιητὴς
καὶ δημιουργὸς κόσμου Θεὸς διὰ τοῦ παρ' αὐτοῦ Λο-
γοῦ διένειμε καὶ διέταξε περὶ τε τὰ στοιχεῖα εἶναι
καὶ τοὺς οὐρανοὺς καὶ τὸν κόσμον καὶ τὰ ἐν αὐτῷ,
καὶ τὴν τούτων εὐταξίαν. « Neque his tamen theo-
logiæ nostræ ratio continetur; sed et multitudinem
angelorum et ministrorum agnoscimus, quos Crea-
tor et opifex mundi Deus per Verbum suum distri-
buit et ordinavit, ut circa elementa, cælos, mun-
dum et quæ in eo sunt, eorumque temperationem
versarentur. »

Hæc angelorum et beneficiorum, quæ ab eis
accipimus, et obsequii, quod Verbo exhibent,
commemoratio eundem habet usum apud hunc
scriptorem ac apud Justinum, nempe ut a Chri-
stianis atheismi crimen depellatur. Quin etiam
videtur prima specie Athenagoras longius ferri
quam Justinus. Theologia enim apud antiquos si-
gnificare solet naturæ divinæ prædicationem; atque
hinc ansam arripuit Barbeyracus ad incusandum
Athenagoram. Sed hæc voce significari potest
doctrina divinitus revelata; vel si divinæ naturæ
cultum significet, non immerito cum hoc divinæ
naturæ cultu Athenagoras honorem angelis adhibi-
tum conjungit, quia ad Deum refertur quidquid
honoris angelis exhibemus.

III. Displicere et molestiam facessere non debet,
quod Verbo angelos adjungit Justinus. Adjungit
enim ut famulos et sectatores, idque Scripturæ
consentaneum. Nam in Apocalypsi xix, 14, de Verbo
dicitur : *Et exercitus qui sunt in celo, sequentur
eum in equis albis, vestiti bysso albo et mundo.*
Neque errandi locum reliquit S. martyr, cum tam
aperte declaret quantum intersit inter Filium et

angelos : non magis profecto quam S. Ignatius , qui ait in epistola ad Romanos, n. 12 : Πρέπει γάρ ὑμῖν τοῖς καθ' ἕνα, ἐξαιρέτως καὶ τοῖς πρεσβυτέροις, ἀναψύχειν τὸν ἐπίσκοπον εἰς τιμὴν Πατρὸς, Ἰησοῦ Χριστοῦ, καὶ τῶν ἀποστόλων. « Decet enim singulos vestrum, et præcipue presbyteros, refocillare episcopum, in honorem Patris, Jesu Christi et apostolorum. »

Frustra objicitur duplex illud verbum, σέβομεν καὶ προσκυνούμεν, « colimus et adoramus. » Nam primum quidem ad angelos ipsos refertur, habita ratione discriminis, quod inter Creatorem et rem ereatam intercedit. Alterum autem nequaquam angelos necessario comprehendit. Sæpe duo verba simul conjuncta non ad unam et eandem rem, sed ad diversas judicio legentium referuntur : cujus rei exemplum maxime appositum observavi in nota ad quæst. 137 ad orthodoxos.

CAPUT V.

Theophili sententia de statu in quo creatus fuit Adamus.

I. Infantiam Adamo tribuit Theophilus vel ob innocentiam, vel ob recentem creationem. II. Multi alii eodem modo locuti sunt. III. Singularis S. Clementis Alexandrii opinio.

I. Videtur prima specie Theophilus existimare Adamum in quodam infantia: statu creatum fuisse, ac ea scientia destitutum, quæ virili ætati conveniat. Sed ne indicta causa damnetur, illius verba non perfunctorie examinanda. Sic igitur ille lib. II, n. 25 : Οὐ γὰρ ὡς οἴονται τινες, θάνατον εἶχε τὸ ζῦλον, ἀλλ' ἡ παρακοή. Οὐ γὰρ τι ἕτερον ἦν ἐν τῷ καρπῷ ἢ μόνον γνῶσις· ἡ δὲ γνῶσις καλὴ, ἐπὶ πάντῃ οἰκειῶς τις χρῆσθεται. Τῇ δὲ οὐσῇ ἡλικίᾳ ὁ Ἀδάμ ἐτι νήπιος ἦν, διὸ οὕτω ἠδύνατο τὴν γνῶσιν κατὰ ἀξίαν χωρεῖν. Καὶ γὰρ νῦν, ἐπὶ πάντῃ γεννητῇ παιδίον, οὐκ ἤδη δύναται ἄρτον ἐσθίειν, ἀλλὰ πρῶτον γάλακτι ἀνατρέφεται, ἔπειτα κατὰ πρόσθεσιν τῆς ἡλικίας, καὶ ἐπὶ τὴν στερεὰν τροφήν ἔρχεται. Οὕτως ἂν ἐγεγόνει καὶ τῷ Ἀδάμ. Διὸ οὐχ ὡς φθονῶν αὐτῷ ὁ Θεὸς, ὡς οἴονται τινες, ἐκέλευσε μὴ ἐσθίειν ἀπὸ τῆς γνῶσεως. Ἔτι μὴν καὶ ἐβούλετο δοκιμάσαι αὐτὸν, εἰ ὑπήκοος γίνεται τῇ ἐντολῇ αὐτοῦ. Ἄμα δὲ καὶ ἐπὶ κλείονα χρόνον ἠβούλετο ἀπλοῦν καὶ ἀκέραιον διαμεῖναι τὸν ἄνθρωπον νηπιάζοντα. Τοῦτο γὰρ ὁσιὸν ἐστίν, οὐ μόνον παρὰ Θεῷ, ἀλλὰ καὶ παρὰ ἀνθρώποις, τὸ ἐν ἀπλότητι καὶ ἀκακίᾳ ὑποτάσσεσθαι τοῖς γονεῦσιν. Ἔτι δὲ χρὴ τὰ τέκνα τοῖς γονεῦσιν ὑποτάσσεσθαι. Εἰ δὲ χρὴ τὰ τέκνα τοῖς γονεῦσιν ὑποτάσσεσθαι, πόσω μᾶλλον τῷ Θεῷ καὶ Πατρὶ τῶν ὄλων; Ἔτι μὴν καὶ ἀσχημὸν ἐστὶ τὰ παῖδια τὰ νήπια ὑπὲρ ἡλικίαν φρονεῖν· καθάπερ γὰρ τῇ ἡλικίᾳ τις πρὸς τάξιν αὔξει, οὕτω καὶ ἐν τῷ φρονεῖν. « Neque enim, ut quidam existimant, mortiferum erat lignum, sed mandati prætergressio. Aliud enim non erat in ligno nisi scientia; bona autem scientia, si quis ea apte utatur. Qua autem ætate erat Adam, adhuc infans erat, necdum idoneus esse poterat, qui scien-

tiam perciperet. Nam et nunc infans, cum genitus fuerit, nondum potest panem edere, sed primum lacte nutritur, deinde progrediente ætate etiam ad solidum cibum accedit. Idem quoque Adamo evenisset. Quapropter non invidens ei Deus, ut quidam existimant, interdixit ne de ligno scientiæ comederet. Adhuc etiam volebat eum experiri et periclitari utrum sibi dicto auditurus esset. Simul diutius volebat simplicem et sincerum permanere hominem puerascentem. Hoc enim sanctum est non solum apud Deum, sed etiam apud homines, in simplicitate et innocentia subjici parentibus. Quod si pueri submissi esse parentibus debent, quanto magis parenti omnium Deo? Præterea indecorum est pueros infantes plus sapere quam ætas postulet : quemadmodum enim nemo crescit ætate nisi quibusdam veluti gradibus, ita nec sapientia. »

Ecquis non videt, si modo animum advertat, infantiam illam, quæ Adamo tribuitur, metaphora non carere? 1. Apparentem hanc infantiam repetit Theophilus tum ex recenti Adami creatione, tum ex medio illo statu, in quo creatus fuerat. Vixdum enim creatus fuerat, cum illum Deus in paradysum transtulit, *stimulos ei subjiciens proficiendi, ut au-gescens et tandem perfectus, imo declaratus deus sic in cælum ascenderet. Medius enim homo natus erat, nec omnino mortalis, nec prorsus immortalis.* Inde ergo illa infantia, quod et recens creatus esset, et medius quodammodo creatus. Etsi enim maximarum rerum cognitione instructus erat, infantia videbatur hæc scientia cum ea, quæ in cælo promittebatur, comparata. Qualem autem scientiam Theophilus Adamo deferat etiam in illo, quem vocat, medio statu, perspicui potest ex nominibus, quæ omnibus animalibus Adam imposuit. Id enim maximæ scientiæ indicium esse existimat Theophilus lib. II, n. 13. 2. Puerum quodammodo dicit Adamum, ob simplicitatem et obsequium, quod Deo, ut filius patri, debebat. Hinc præceptum illi impositum fuisse dicit, ut diu in illa veluti pueritia perseveraret : quod quidem nemo unquam de pueritia dixerit, quæ cum imbecillitate animi et corporis conjuncta sit.

II. Theophilum imitatur S. Irenæus, nec ab illius sententia recedit. Quod enim ait lib. III, cap. 22, n. 4 : « Erant utrique nudi (in paradiso) et non confundebantur, quoniam paulo ante facti non intellectum habebant filiorum generationis; oportebat enim illos primo adolescere, dehinc sic multiplicari; » id explicari potest ex cap. 23, ubi sic de pœnitentia Adam loquitur n. 5 : « Quoniam indolem et puerilem amiserat sensum, et in cogitationem pejorum venerat, frenum continentia: sibi et uxori suæ circumdedit, timens Deum et adventum ejus exspectans. » Puerilis indoles et sensus, quæ peccando amittuntur, quid aliud esse possunt, quam innocentia? Sic etiam Tertullianus in libro *De velandis virginibus*, cap. 11 : « Nam et principes generis Adam et Eva, quandiu intellectu care-

ment, nihil agebant. At ubi de arbore agnitionis A gustaverunt, nihil primum senserunt quam erubescendum. Itaque sui quoque sexus intellectum tegmine notaverunt. »

Audiendus in eandem sententiam Gregorius Nazianzenus qui sic loquitur *Orat.* 38, p. 619 : Θεωρία γάρ ἦν τὸ φυτόν, ὡς ἡ ἐμὴ θεωρία, ἧς μόνους ἐπιβαίνεῖν ἀσφαλὲς τοῖς τὴν ἕξιν τελευτέροις, οὐ καλὸν δὲ τοῖς ἀπλουστέροις ἔτι καὶ τὴν ἔφεσιν λιχνότεροις ὥσπερ οὐδὲ τροφὴ τέλεια λυσιτελῆς τοῖς ἀπαλοῖς ἔτι καὶ θεομένους γάλακτος. « Contemplatio erat hæc arbor, quantum ipse contemplando assequor, ad quam iis solis tatus est ascensus, qui animi habitu perfectiori sunt, hæδι quaquam autem bona simplicioribus adhuc animis atque appetitu avidiori præditis, quemadmodum nec perfectus ac solidus cibus iis conducit qui tenera adhuc sunt ætate, lateque opus habent. » His S. Gregorii verbis utitur ut suis S. Joannes Damascenus lib. II *De fide orthodoxa*, cap. 11.

Joannes Chrysostomus, etsi copiose eos refellit homil. 16 in Genesim, qui Adam, postquam de ligno comedit, acquisivisse scientiam boni et mali dicebant, non tamen eum dubitat vocare tenerum puerum in homil. 14. Ait enim « quemadmodum pater prolis amans tenero filio, » καθάπερ πατήρ φιλόστοργος παιδί νέον, moderatam curam imponit, ne otio insolescat, ita Deum Adamo operationem et custodiam paradisi tradidisse. Theodoretus, quæst. 28 in Genesim, sic loquitur : Οὐδὲ τὰ κομιδῆ C νέα παιδιά ἐρυθρίαν πέφυκε τῆς ἐσθῆτος γεγυμνωμένα. Κατὰ βραγύ δὲ τοῦ σώματος αὐξανόμενου καὶ τοῦ νοῦ λαμπρῶν ἀρχομένου τὴν οὐρανὸν φύσιν ἐπιδεικνύσιν, οὐκ ἔτι λοιπὸν φορητὴ τοῖς μερῶν τοῖς γύμνωσις, ἀλλ' ἐρυθριῶσι καὶ περιβάλλονται.... Οὕτω καὶ οἱ περὶ τὸν Ἀδάμ εὐθύς μὲν διαπλασθέντες, οἷα δὲ νήπιοι καὶ εὐθυγενεῖς καὶ τῆς ἀμαρτίας ἀμύητοι οὐκ ἠσχύνοντο δίχα περιβολῶν διάγοντες. Μετὰ δὲ τὴν πείραν τοῖς φύλλοις ἕνια τοῦ σώματος συνεχάλυζαν μόρια. « Pueri juniores veste nudati erubescere natura non solent; paulatim autem crescente corpore, cum mens postea propriam naturam exserere cœperit, adulti jam non patienter ferunt se nudari, sed erubescunt et conteguntur... Ita de Adam D et de ejus uxore sentiendum est, qui statim ubi formati sunt, velut infantes et recens nati, ac peccato nondum initiati, non afflicebantur verecundia sine amictu agentes. At post experientiam quasdam partes corporis foliis occultaverunt. » Hic quoque infantia non in ignoratione consistit, sed in innocentia, qua peccato amissa, stimulos concupiscentiæ senserunt et pudore suffusi sunt.

III. Clemens Alexandrinus *Protrept.*, p. 69 : Ὁ πρῶτος ὅτε ἐν παραδείσῳ ἐπαίξε λελυμένος ἐπελ (legendam videtur ἔτι) παιδίον ἦν τοῦ Θεοῦ. Ὅτε δὲ ὑπέπιπτεν ἠδονῆ... παρήγατο ἐπιθυμίας ὁ παῖς, ἀνδρίζομενος ἀπειθεῖν, καὶ παρακούσας τοῦ Πατρὸς ἠσχύνετο τὸν Θεόν. « Primus homo, quando in pa-

radiso solutus ludebat, erat adhuc Dei puer. Postquam autem succubuit voluptati... abductus est cupiditatibus puer, vir factus inobedientia, et violato patris præcepto Deum affecit contumelia. »

Eundem scriptorem suscepta cum hæreticis controversia in nonnullas impulit conjecturas, quas hic referre non pigebit. Nam cum hæretici Creatorem ejusque opera vituperarent, ac Adamum et Evam nunquam matrimonio usuros fuisse contenderent, nisi serpentis impulsu ad hanc conjunctionem incitati fuissent; negat Clemens in eo peccasse primos parentes, quod matrimonio usi fuerint, sed quod ante tempus usi fuerint, utpote adhuc juvenes. Ἐκινήθησαν δὲ θάπτον ἢ προσήκον ἦν ἔτι νέοι πεφυκότες ἀπάτη παραχθέντες, *Strom.* II, pag. 470. Idem paulo ante conjiciendo dixerat, nempe pag. 466, hominem non vitio creationis aberrasse, sed amore voluptatis, fortasse quia protoplastus noster tempus prævenerat atque intemptivam matrimonii gratiam appetiverat, Τάχα που προλαβόντος ἡμῶν τὸν καιρὸν τοῦ πρωτοπλάστου καὶ πρὸ ὥρας τῆς τοῦ γάμου χάριτος ὀρεχθέντος. Non ignota fuit S. Augustino hæc peccati primorum parentum explicandi ratio. « Visum est et quibusdam, inquit, lib. II *De Genesi ad litteram*, n. 57, duos illos primos homines nuptias suas furatos fuisse, et ante mistos esse concubitu, quam eos qui creaverat copulasset, quam rem nomine ligni fuisse significatam, unde prohibiti erant, donec opportuno tempore jungerentur. » Hanc opinionem rejicit S. Augustinus, ut ridiculam et a rerum gestarum proprietate discedentem. Lenius agit cum iis qui existimabant festinatione prævertisse illos homines appetitum scientiæ boni et mali, et immaturo tempore percipere voluisse, quod eis dilatatum opportunius servabatur. Hanc sententiam non improbat, modo veritas historiæ non negetur. « Hoc, inquit, si forte lignum illud non ad proprietatem, ut verum lignum et vera poma ejus, sed ad figuram velint accipere, habeat exitum aliquem rectæ fidei veritati que probabilem. » Legendum, Nisi forte lignum, aut sensum frustra venabimur.

Videtur e Philonis hausta fontibus hæc de matrimonii immaturo usu opinio. Is enim in libro *De mundi opificio* non modo serpentem interpretatur voluptatem, sed etiam amorem inter Adamum et Evam supervenisse docet, et tanquam unius animalis duo dimidia separata in unum collecta coaptasse, indita utrique cupidine gignendi similem prolem per mutuam consuetudinem. « Hæc cupido, inquit, etiam corporum voluptatem genuit, quæ est origo iniquitatum et prævaricationum, quandoquidem talis voluptas mortali et misera vita immortalem et beatam commutavit. » Ὅ δὲ πόθος οὗτος καὶ τὴν τῶν σωμάτων ἡδονὴν ἐγέννησεν, ἧτις ἐστὶν ἀδικημάτων καὶ παρανομημάτων ἀρχή, δι' οὗ ὑπελάττονται τὸν θνητὸν καὶ καχοδαίμονα βίον ἀντ' ἀθανάτου καὶ εὐδαίμονος.

CAPUT VI.

De peccato originali.

I. Justinus regenerationis necessitatem deducit ex vitio primæ generationis. II. Multa alia ejusdem testimonia. III. Tatianus Justinum sequitur et imitatur. IV. Theophilus non minus diserte in eandem sententiam loquitur.

I. Cum permagni esset momenti eorum errorem refellere, qui homines non libera voluntate, sed natura et necessitate bonos aut malos esse fingebant; sæpe Justinus impio commento catholicam doctrinam opponit. Sed altera ex parte non ignoravit S. martyr, nec tacuit quid de libero arbitrio Adami ruina debilitato, quid de Omnipotentis gratiæ necessitate religio doceat. Operosius vestiganda illius doctrina, ut in re variis hominum judiciis exagitata, partim Justinum nulla peccati originalis cognitione imbutum fuisse existimantium, partim absurda illi de Christi gratia et de ethnicorum salute commenta affingentium.

Diserte docet S. martyr baptismum non eas solum labe deleri, quas libere peccando, sed eam etiam, quam nascendo contraximus. Sic enim loquitur *Apol. 1*, n. 61: 'Επειδή τὴν πρώτην γένεσιν ἡμῶν ἀγνοοῦντες κατ' ἀνάγκην γεγενήμεθα ἐξ ὕγρᾶς σπέρμας κατὰ μίξιν τὴν τῶν γονέων πρὸς ἀλλήλους· καὶ ἐν ἔθει φαύλοις καὶ πονηραῖς ἀνατροφαῖς γεγόναμεν, ὅπως μὴ ἀνάγκης τέκνα μηδὲ ἀγνοίας μένωμεν, ἀλλὰ προαιρέσεως καὶ ἐπιστήμης, ἀφέσεως τε ἁμαρτιῶν ὑπὲρ ὧν προημάρτομεν τύχωμεν ἐν τῷ ὕδατι, ἐπονομάζεται τῷ προελομένῳ ἀναγεννηθῆναι, καὶ μετανοήσαντι ἐπὶ τοῖς ἡμαρτημένοις, τὸ τοῦ Πατρὸς τῶν ὅλων καὶ δεσπότητος Θεοῦ ὄνομα. « Quandoquidem primam nostram generationem ignorantes necessitate quadam ex humido semine per mutuam parentum misionem geniti sumus, atque in pravis moribus et nefariis institutis educati; ut necessitatis et ignorationis filii non maneamus, sed electionis et scientiæ; et remissionem peccatorum, quæ prius commisimus, consequamur in aqua; super eo qui regenerari voluerit et peccatorum egerit penitentiam, nomen Parentis universorum et Domini Dei pronuntiatur. » Nascimur ergo in peccato, siquidem ob hanc primam nativitatem egeamus baptismum qui nos regeneret. Naseimur filii necessitatis et ignorationis, nec possumus sine baptismum ex hoc miseræ statu emergere. Idcirco enim baptizamur, ut non ignorationis et necessitatis filii maneamus.

II. In *Cohort.*, n. 21, postquam dixit primos homines, a quibus inducta deorum multitudo, in memoria habuisse antiquam illam fraudem, qua majores ipsorum decipere voluit humani generis hostis dæmon, cum illos sic alloqueretur: « Si mihi obsecuti fueritis, eritis sicut dii, » hæc addit: « Igitur cum obsecuti fraudulento dæmoni homines, ac Dei præceptum violare ausi essent, e paradiso exierunt: ac deorum quidem nomen in memoria ha-

A buerunt, sed non jam amplius a Deo nullos esse deos edocui sunt.... Ejecti igitur paradiso, seque ob eam tantum causam ejectos rati, quod Deo non paruisent, minime vero ob illam etiam, quod deos esse, qui nulli sunt, credidissent, nomen deorum genitis ex se postea hominibus tradiderunt. » Primi illi homines, qui in memoria habuere fraudem majoribus suis Adæ et Evæ factam, ac posteris suis nomen deorum tradiderunt, quomodo dici possunt dæmoni paruisse, præceptum Dei violasse et e paradiso ejecti fuisse, nisi quia in Adamo peccaverunt? Similia mox proferemus ex Tatiano.

In eandem sententiam loquitur in *Dialogo cum Tryphone*, n. 88: « Neque etiam idcirco, inquit, nasci et crucifigi sustinuit Christus, quod his rebus indigeret, sed pro genere humano, quod ab Adamo in mortem et serpentis fraudem inciderat, unoquoque sua culpa improbe agente. » Hic duplex peccati genus distinguitur: alterum omnibus commune; humanum enim genus serpentis fraudi succubuit, et morte damnatum fuit ob hoc delictum. At alia sunt peccata, quæ sua quisque culpa libere committit. Illud ἀπὸ τοῦ Ἀδάμ posset verti, *per Adamum*. Sed ab Adamo retinere malim, quia magis conducit proposito Justinii, qui videtur demonstrare velle omnes homines, Judæis non exceptis, in Adamo peccasse. Et n. 100: « Filius Dei ex Virgine genitus, ut qua via a serpente inobedientia initium accepit, eadem dissolutionem acciperet. Nam cum virgo esset Eva et incorrupta, sermone serpentis concepto, inobedientiam et mortem peperit. Maria autem virgo, cum fidem et gaudium percepisset, nuntianti angelo lætum nuntium respondit: *Fiat mihi secundum verbum tuum*. » Christum sine peccato genitum fuisse dicit, n. 93, ut eum ab aliis Adami filiis discernat. « Si enim nec ante Abraham circumcissione, nec ante Moysen Sabbato, feriis et muneribus opus erat; neque etiam similiter opus est, postquam secundum voluntatem Patris absque peccato ex virgine ab Abraham oriunda genitus est Filius Dei Jesus Christus. »

Non dubitat S. martyr quin omne hominum genus maledictioni obnoxium fuerit ob hanc peccati originalis labem, idque probat ducto argumento ex iis qui sub lege, et ex iis qui sine lege vixerunt. « Omne hominum genus, inquit *Dialog.*, n. 93, maledictioni obnoxium reperitur. *Maledictus enim secundum legem Moysis dictus est, quisquis non permanet in eis quæ scripta sunt in libro legis, ut faciat ea*. » Nemo certe omnia accurate observavit, neque id vos negare audebitis; sed alii aliis plus aut minus præcepta observarunt: quod si eos, qui sub hac lege sunt, sub maledictione esse patet, quod non omnia observaverint, annon multo magis patebit gentes omnes, quæ simulacra colunt, pueris stupra inferunt, et alia nefaria faciunt, sub maledictione esse? »

† Luc. 1, 38. † Deut. xxix, 21.

III. *Justini vestigia premit Tatianus, et generatim cum omnibus hominibus communicat peccatum Adami.* « Ac initio quidem, inquit n. 13, spiritus animæ convictor erat, sed eam sequi nolentem deseruit. » Et n. 11: « Non nati sumus ut moreremur, sed nostra culpa morimur. Perdidit nos libera voluntas; servi facti sumus qui liberi eramus; per peccatum venditi sumus. Nihil mali factum est a Deo; nos ipsi produximus vitiositatem; eam vero qui produxerunt, denuo etiam repudiare possunt. » Statuit Tatianus ut miserias, quæ ex peccato Adami fluxerunt, ita etiam illius peccatum ad nos omnes pertinere. Quemadmodum cum eo perdit et in servitute redacti et venditi ac mortui sumus, ita etiam cum illo vitiositatem produximus.

Non mirum ergo si Tatianus, magistri Justini vestigiis, primos deorum multitudinis monstratores, paradiso ejectos fuisse ob hoc scelus et mortales factos fuisse dicit: « Verbi autem potentia, inquit n. 7, cum in se prævideret quid esset, non illud quidem fato, sed libera eligentium voluntate eventurum; futurarum rerum eventus prædicebat, ac nequitiam interdictis prohibebat, eos autem laudabat, qui boni permanerent. Postquam autem homines unum aliquem præter cæteros, propterea quod primogenitus erat, callidiorē assectati sunt, ac eum etsi legi Dei obluclabatur, pro Deo habuerunt; tum Verbi potentia et inceptorem profligatæ temeritatis et ejus sectatores a sua consuetudine exersit. Atque is quidem, qui ad imaginem Dei factus erat, discedente ab eo potentiore spiritu, fit mortalis; ille autem primogenitus propter transgressionem et ignorationem dæmon esse incepit. » Mira hic et digna quæ observetur rerum confusio. Peccatum Adami cum peccato posteriorum, ac rursus istorum peccatum cum Adami peccato confunditur, quasi unum prorsus esset delictum. Unde illud, nisi quia in Adamo posteri peccarunt, et ab Adamo profluxit illa cordis pravitas, cui homines libere obsequendo cultum deorum induxerunt?

IV. Multa etiam occurrunt apud Theophilum Antiochenum testimonia, in quibus peccatum Adami, ut unum et commune omnibus peccatum describitur. « Feræ autem dicuntur, inquit lib. II, n. 17, ἀπὸ τοῦ θηπεύεσθαι, id est ex eo quod essetæ fuerint: nihil enim mali a Deo factum, sed bona omnia et valde bona; sed peccatum hominis eas in vitium abduxit. Homine enim de via deflectente, ipsæ quoque simul deflexerunt. Quemadmodum enim dominus domus cum præclare se gerit, necessitatem servis affert recte vivendi; si vero peccaverit, eadem servi peccabunt; eodem modo contigit ut homo, qui dominus erat, peccaret et servi una peccarent. Cum autem redierit homo ad id quod secundum naturam est et finem peccandi fecerit, belluæ quoque in pristinam mansuetudinem resütaentur. » Ut reditus ad justitiam non soli Adamo, ita nec lapsus tribuitur; sed omnium com-

munis est. In eandem sententiam ait, n. 26: « Quemadmodum vas si, postquam confectum fuerit, vitii aliquid habeat, refunditur et refingitur, ut novum et integrum fiat; idem homini mors affert: quodam enim modo confringitur, ut sanus in resurrectione inveniat, id est mundus, justus et immortalis. »

Persuasum erat Theophilo nos cum Adamo morte damnatos non esse, nisi quia in Adamo peccavimus; neque enim Deum innocuis hanc pœnam impositurum fuisse; ne ipse mortis auctor esse videretur. « Si immortalem ab initio fecisset, denm eum fecisset, inquit n. 27; rursus si mortalem, videretur Deus causa illius mortis esse. »

CAPUT VII.

De Christi gratia.

I. Charitas, quæ legem adimplet, per fidem impetratur. II. Hæc fides charitate animata gratiæ donum est. III. Quam potens quamque efficax hæc gratia. IV. Unica semper exstitit salutis via, fides charitate animata, quam gratia largitur. V. Quam immerito Justinus salutem æternam Socratis et Heracliti agnovisse dicitur. VI. Testimonia de Christi gratia ex Epistola ad Diognetum et Tatiani Oratione.

I. Ut lapsus homo sanetur, unicum remedium agnoscit Justinus, fidem quæ per charitatem operatur, eamque gratiæ et omnipotentis gratiæ donum esse declarat.

Judæi, in quibus flectendis et permovendis mirabiles exstiterē charitatis Justini conatus, hanc præcipue moræ eruditæ illius disputationi attulerunt, quod legem sibi et filiorum Abrahamæ dignitatem satis magna esse ad salutem præsidia ducerent. Justinum hortatur Trypho initio colloquii, ut primo circumcidatur, deinde observet, ut lege sancitum est, Sabbata et dies festos et neomenias Dei, ac prorsus omnia faciat quæ in lege scripta sunt. Sic enim fortasse misericordiam illi a Deo futuram. Miratur Trypho, cur Christiani, cum tanto virtutis colendæ studio ferantur, legem Mosis non observent, n. 10. Auctor est eis, ut Christum Deum ex Virgine genitum credere desinant, eumque potius hominem ex hominibus genitum dicant, ac legis accurata observatione consecutum ut Christus esset, n. 67. In hoc errore indormiebant Judæi, a magistris suis decepti et lactati, a quibus hanc etiam stultissimam opinionem acceperant, *omnibus ex semine Abrahamæ secundum carnem editis, etiamsi peccatores et increduli et in Deum contumaces fuerint, regnum æternum datum iri*, n. 140.

Cum tanta esset Judæorum in lege fiducia, non segniter Justinus in hoc minuendo errore elaborat, ac eadem sæpe repetere non pigritur. Demonstrat justitiam non in præputii, sed in cordis circumcisione, non in externa jejuniorum et Sabbatorum observatione positam esse, sed in interioribus animi affectionibus, quas cum externis operibus conjungi prophetæ præcipiunt. Hunc in usum testimonia ex Isaia et Mose depromit, n. 14 et 15. Uno verbo nullam agnoscit justitiam, quæ non ex cha-

ritate proficiscatur. « Bifariam igitur, inquit n. 93, A distributa omni iustitia, in Deum et homines, quicunque, ait Scriptura, diligit Dominum Deum ex toto corde et ex totis viribus et proximum ut seipsum ⁶, is vere justus fuerit. » Nullam prorsus ignorationem admittit ne in perditissimis quidem, qua peccati expers sit quidquid sit contra hoc duplex præceptum. Sic enim ibidem loquitur : « Nam quæ semper et ubique justa sunt ac totam iustitiam in omni hominum genere exhibet Deus ; nec ullum est genus, quod ignoret adulterium esse malum et fornicationem et homicidium et quæcunque alia similia. Quæ quidem etiamsi omnes faciant, non tamen assequuntur ut, cum ea faciunt, inique a se fieri ignorent, iis exceptis, quicunque impuro spiritu pleni, vel prava institutione et malis moribus ac nefariis legibus corrupti, naturales notiones amiserunt, vel potius inhibitas tenent. »

Sed charitatem, quæ sola legem adimplet, fide comparari docet. « Qui ex gentibus, inquit n. 52, per Christi fidem Dei cultores et justi facti sumus, rursus eum venturum exspectamus. » Hanc fidem charitate animatam eorum propriam esse statuit, n. 13 et 14, « qui non jam hircorum et ovium sanguine expiantur, aut vitulæ cinere, similæve oblationibus, sed fide per sanguinem Christi et mortem ejus, qui ea ipsa de causa mortuus est. » Probat id sanctus martyr ex capite LIII Isaïæ, ubi Christus peccata nostra portare, et vulneratus propter delicta nostra dicitur, nosque ejus livore sanari. Ex quo concludit quanta sit baptismi Christianorum sanctitas. « Itaque per lavacrum pœnitentiæ, inquit, et cognitionis Dei, quod pro peccatis populorum Dei institutum est, ut clamat Isaïas, nos credidimus ; et testamur ipsum illud ab eo prænuntiatum baptisma, quod solum pœnitentes expiare potest, hanc esse aquam vitæ. »

II. Duplici nomine conversionem cordis Christo attribuit, tum quia gratuita gratia voluntatem præoccupat, tum quia potenter in nobis operatur velle et perficere. Gratuitam Christi gratiam pluribus locis prædicat. « Quid dicam, inquit *Apol.* 1, p. 62, innumerabilem eorum multitudinem, qui ex intemperantia conversi sunt, atque hæc didicerunt? Non enim justos aut pudicos ad pœnitentiam vocavit D Christus, sed impios et impudicos et injustos. Sic enim ait : *Non veni vocare justos, sed peccatores ad pœnitentiam*⁷. » Christianos eodem modo ac Abraham vocatos esse pronuntiat *Dialog.*, n. 119, ubi sic loquitur : « Quid igitur amplius hic Abraham gratificatur Christus? Quod similis vocatione eum vocavit, eum e terra, quam incolebat, exire jussit, ac per illam vocem nos omnes vocavit, et exivimus ex illo instituto, in quo prave communi aliorum terræ incolarum more vivebamus ; et cum Abraham sanctæ terræ hæredes erimus, hæreditatem in infinitum ævum accipientes, quippe cum filii Abraham per si-

millem fidem simus. Quemadmodum enim ille voci Dei credidit et reputatum est ei ad iustitiam ⁸; ita et nos postquam voci Dei tum per apostolos Christi denuo prædicatæ, tum per prophetas promulgatæ credidimus, ad mortem usque omnibus rebus quæ in mundo sunt renuntiavimus. » Sæpe alias describit deterrimam illam gentium vitam ac omnibus vitis cumulatam, qualem Christiani duxerant antequam a Christo vocarentur. Hinc cum sibi conscius esset non meruisse se ut ad fidem perveniret, pro Judæis precari non dubitabat, quos non modo non mereri, ut a Christo vocarentur, sed etiam omnes furoris sui conatus in Christianorum perniciem convertere videbat : « Nos autem, inquit Judæis, n. 108, nec vos odimus, nec eos qui talem de nobis opinionem a vobis acceperunt ; sed precamur ut vel nunc saltem pœnitentiam agentes, misericordiam consequamini a perhumano et mirum in modum misericorde universorum parente Deo. » Dei iudicium admiratur Justinus in hoc Judæorum et Christianorum discrimine. « Nec frustra nos in eum credidimus, inquit num. 118, nec ab iis, qui ita docuerunt, decepti sumus ; sed et admirabili Dei providentia id contigit, ut vobis, qui Dei amantes et prudentes existimamini, nec estis tamen, prudentiores nos et religiosiores inveniremur per vocationem novi et æterni testamenti, id est Christi. »

Hanc doctrinam acceperat Justinus ab optimo sene, cujus ex sermone initium habuit Christi cognoscendi. Sic ille discedens a Justino perorat *Dialog.*, n. 7 : « Tibi vero precare ante omnia lucia portas recludi, neque enim hæc quisquam intelligere et perspicere possit, nisi cui Deus intelligere dederit et Christus ejus. » Hæc autem non de singulari quadam ac sublimiori mysteriorum cognitione, sed de fide accipi debere ex eo perspicitur, quod Justino nondum ad Christum converso non congruebat sublimis illa et extra ordinem mysteriorum cognitio, sed fides et assensus fidei elementis, quæ senex ei tradere cœperat. Id confirmatur ex aliis locis. « Nobis igitur, inquit *Dialog.*, n. 100, Christus revelavit omnia, quæcunque ex Scripturis per gratiam ejus intelleximus, eum agnoscentes primogenitum Dei esse et ante res omnes creatas, et patriarcharum filium, ut qui ex Virgine ab eis orta caro factus, informis homo et inglorius et perpassionibus obnoxius fieri sustinuerit. » Et n. 119 : « Putatis futurum unquam fuisse, ut hæc in Scripturis intelligere possemus, nisi voluntate illius, qui hæc voluit, gratiam accepissemus intelligendi? » Hinc etiam n. 121 : « Nobis datum est, ut eum audiamus et intelligamus, et salvemur per hunc Christum, et res Patris omnes cognoscamus. » Non dubitabat Justinus, quin quos Deus prædestinavit conformes fieri imaginis Filii sui ⁹, iis certissima ad salutem auxilia præparaverit. In *Dialogo* quem habuit cum Judæis, molestiam, quam ex illorum percipiebat

⁶ Matth. xxii, 37. ⁷ Matth. ix, 13. ⁸ Jac. ii, 23. ⁹ Rom. viii, 29.

pertinacia, ea spe mollebat, horum *aliquem ex eo reperiri posse semine, quod reliquum ad salutem eternam factum est*, n. 32. Et n. 64 : « Nunc autem quia iudicium Dei formido, de nullo ex vestro genere præiudico, utrum is non sit ex eorum genere, qui secundum gratiam Domini Sabaoth salvari possent. Quapropter quamvis non probe agatis; pergam tamen quidquid a vobis propositum aut contra fuerit dictum, ad id respondere. » Quod gratuita misericordia aliis conceditur, id iusto iudicio aliis non concedi docet n. 55 : « Non eram, inquam, alaturus, Trypho, has demonstrationes, quibus eos condemnari scio, qui hæc et similia colunt, sed eas, quas contra nemo dicere poterit. Novæ autem tibi videbuntur, quamvis quotidie a vobis legantur, ut vel ex hoc prospectum habeamus, vobis ob vestram æquitiam a Deo potestatem sapientiæ, quæ illius verbis inest, intelligendæ absconditam fuisse, nonnullis exceptis, quibus secundum summæ suæ misericordiæ gratiam, ut ait Isaias, semen ad salutem reliquit, ne ut Sodomitarum et Gomorrhæorum, ita et genus vestrum periret. »

III. Quam potens sit quamque efficax Christi gratia, quæ nos ex servitute in libertatem vindicat, ex nonnullis testimoniis modo citatis existimari potest, velut ex iis quæ Justino a venerabili sene dicta retuli. Fidem illam in Deum incarnatum, quæ nos penitus renovat, ex illius omnipotentis voluntate repetit, qui Filium suum incarnari voluit. « Putatis futuram unquam fuisse, ut hæc in Scripturis intelligere possemus, ni voluntate illius qui hæc voluit, gratiam accepissemus intelligendi? » Christi potentiam in gentium conversione mirifice elucere docet. « Hæc, inquit *Apol.* II, n. 10, Christus noster propria sua virtute perfecit. » Mox Christianorum constantiam describens, ait : « Hæc enim virtus Patris inenarrabilis fecit, non humani sermonis instrumenta. » Christi autem potentiam non tunc solum enituisse existimat, cum et apostolis invictam ad prædicandum Evangelium constantiam afflavit, et eorum qui apostolos audiebant corda aperuit, sed etiam cum magos ad præsepe, in quo infans jacebat, attraxit. Sic enim loquitur *Dialog.* n. 78 : « Nam et quod dicit Isaias : *Accipiet virtutem Damasci et spolia Samariæ* ¹¹, significabat nefarii dæmonis, qui habitabat Damasci, potestatem a Christo statim atque natus esset, victum iri, quod quidem factum esse demonstratur. Magi enim, qui ut spolia rapti fuerant ad malas quasque actiones, ad quas eos ille dæmon impellebat, ubi Christum adoratum venerunt, defecere, ut manifestum est, ab ea, quæ illos ut spolia rapuerat, potestate, quam nobis arcane Scriptura Damasci habitare iudicat. » Et n. 88 : « Atque illud etiam vobis testimonio sit, quod vobis dixi ab Arabiæ magis factum, qui cum statim ac puer natus est, venissent, adoraverunt eum. Nam ut in lucem editus est, suam

A virtutem habuit. » Quod ergo a dæmonibus liberamur et dæmones superamus, cum ex vitio ad virtutem emergimus, id Christi potentiæ tribuendum est; non minus profecto, quam cum dæmonia ex corporibus pelluntur. Id quoque declarat Justinus. « Adjutorem enim illum, inquit ejusdem *Dialog.*, n. 30, et Redemptorem appellamus, cujus vel nominis potentiam dæmonia ipsa perhorrescunt, ac hodie per nomen Jesu Christi sub Pontio Pilato Judææ præside crucifixi adjurata subjiciuntur. »

B Concessa in deserto curatio his qui serpentum morsibus fuerant vulnerati, imago et figura exstitit salutis, quam a Christo accipimus. « Atque illam etiam figuram, illudque signum, inquit *Dialog.* n. 91, quod adversus serpentium morsus Israeli institutum est, ad eorum salutem erectum esse liquet, qui jam tum prænuntiatam fuisse credunt et mortem serpenti per eum, qui crucifigendus erat, futuram, et salutem iis qui serpentis morsibus læsi ad eum, a quo crucifixus ille Filius in mundum missus est, confugiunt. »

C Crucis potentiam, quam unicornis cornibus in Scriptura designari putat, sic ibidem S. martyr prædicat : « Illud autem, *His cornibus gentes petet inde usque ab extremo terræ*, id quod hodie in omnibus gentibus factum videmus demonstrat. Cornu enim petiti, id est compuncti ex omnibus gentibus ab inanibus simulacris et dæmonibus ad Deum conversi sunt. » Charitas, quam Christus diffudit in corda nostra, sæpe a Justino depingitur sub imagine circumcisionis : et circumcisionem, quam Josue cultris lapideis peregit ¹², figuram exstitisse putat ¹³ circumcisionis, quam a Christo accipimus. « Præclare ergo in nobis agitur, inquit *Dialog.* n. 114, qui cultris lapideis circumcisi sumus secunda circumcisione. Prima enim illa vestra ferro peracta est et peragitur : duro enim corde permanetis. Nostra autem circumcisio, quæ secunda numero post vestram instituta est, per lapides acutos, id est per sermones apostolorum summi illius angularis lapidis et sine manibus abscissi, circumcidit nos a simulacrorum cultu et ab omni prorsus pravitate. Quorum corda ita sunt pravitate circumcisa, ut læti mortem oppetamus propter nomen præclaræ illius Petræ, quæ et in eorum corda, qui per ipsum diligunt Patrem universorum, aquam vivam emittit et eos potat, qui aquam vitæ sitiunt. »

D Mirabilem illam cordis circumcisionem, quam a Christo accipimus, novam quamdam generationem et creationem esse pronuntiat S. martyr Scripturarum auctoritate fretus. « Nos, inquit, n. 135, ex Christi utero recisi verum sumus Israeliticum genus. » Et n. 138 : « Christus cum primogenitus esset omnis creaturæ, rursus etiam factus est principium alterius generis ab ipso regenerati per aquam et fidem et lignum, quæ mysterium crucis continetur. »

¹¹ *Dialog.*, n. 119. ¹² Isa. VIII, 4. ¹³ Josue v, 2.

Non minus elucet Christi potentia in perseverantiae dono. « Stola ejus, inquit n. 54, Spiritus sanctus eos vocavit, qui per eum remissionem peccatorum acceperunt, in quibus virtute quidem semper adest, manifeste autem aderit in secundo adventu. » Victores facit Christi gratia ex tentationibus, quibus nos diabolus impugnare non desinit. « Sed ut vobis rationem reddam, inquit n. 116, de revelatione Jesu Christi sancti, repeto sermonem, ac dico hanc quoque revelationem in nos factam esse, qui in Christum summum sacerdotem, hunc crucifixum, credimus; qui cum in stupris ac omni prorsus sordida actione versaremur, per gratiam a nostro Jesu, secundum voluntatem ipsius Patris, concessam, sordida omnia quibus induti eramus, mala exuimus: quibus diabolus instat semper adversans, ac omnes ad se trahere volens; sed angelus Dei, id est virtus Dei nobis per Jesum Christum immissa, increpat eum et a nobis discedit. Ac tanquam ex igne extracti sumus, cum prioribus peccatis exuti, tum ex tribulatione eruendi, et ex incendio nobis a diabolo ejusque omnibus ministris immisso; ex quibus nos etiam rursus se extracturum Jesus Dei Filius, ac preparatis vestibus nos induturum, si mandata ejus observemus, et regnum æternum provisurum promisit. »

Ex nova hac generatione, quam a Christo accepimus, sive ex illa charitate quam in corda nostra diffundit, præclara Justinus argumenta ducit ac defensionem religionis Christianæ. « Si ergo novum testamentum, inquit *Dialog.* n. 11, Deus institutum irl prædicavit, illudque in lucem gentium, videmus autem ac persuasum habemus per nomen ipsius Jesu Christi crucifixi, a simulacris et ab alia nequitia homines ad Deum accedere, ac ne morte quidem proposita a confessione et pietate discedere; cum ex operibus, tum ex consequentibus miraculis licet intelligere hunc esse novam legem et novum testamentum, et expectationem eorum qui ex omnibus gentibus a Deo bona expectant. » Sæpe alias Christum esse novam illam legem in vetere promissam contendit, quia scilicet Christus ipse per Spiritum suum in nobis habitat¹², atque hanc legem in cordibus nostris scribit. Atque in hoc maximum Christiani et Judæi discrimen constituit. Fatetur quæ natura præclara et pia et justa sunt, ea in lege Moysis his qui legi parent, n. 45, faciendâ præscribi. Legem autem illam, quæ post mortem Moysis prodiit, utpote in psalmo xix memorata, Christianorum propriam esse et in eorum cordibus scriptam sic probat, n. 30: « Hæc autem judicia Domini nobis, quibus sapientiam præstiterunt dulciora super mel et favum videri, ex eo perspicitur, quod ne morte quidem proposita adducamur, ut nomen ejus abnegemus. » Judæos autem sic compellat, n. 93: « Vos autem neque in Deum, neque in prophetas, neque in vosmetipsos amorem unquam aut

A charitatem declarastis, sed semper, ut manifestum est, et simulacrorum cultores et justorum interfectores vos præbuitis. » Hinc tam sæpe observat circumcisionem, Sabbata, ferias et sacrificia Judæis ob peccata, veluti jugum, imposita fuisse, atque ut eorum reprimeretur improbitas, n. 18, 19, 23, 91 et seqq. Christianorum autem baptismo Spiritum sanctum conferri; novum testamentum, non ut prius, sed sine metu et tremore et fulguribus institutum fuisse, n. 67, ac duo intelligenda esse Judæ semina et duo genera, quemadmodum duas domus Jacob, alterum ex sanguine et carne, alterum ex spiritu, n. 135. Tanti momenti esse ducit legem a gratia distinguere, ut in hac distinctione cognitionem omnium mysteriorum reponere non dubitet, n. 44; religionis Christianæ proprium esse docet hanc distinctionem demonstrare, n. 67.

IV. Fidem illam charitate animatam, quæ gratiæ et potentis gratiæ donum est, semper ad salutem fuisse necessariam, id est sub lege Moysis et ante ipsam legem, pluribus locis luculenter docet Justinus. « Nam et ipse Abraham, inquit n. 25, cum in præputio esset, per fidem, qua credidit Deo, justificatus et benedictus est¹⁴. » Vid. n. 92. Nullos prorsus electos agnoscit qui non hanc Abrahamæ fidem imitati fuerint. Sic enim refellit stultam illam opinionem, qua inflati Judæi salvos se ob deductam ab Abrahamo originem futuros putabant. « Nemo, inquit n. 44, ne ex illo quidem semine quidquam accipere potest, præter eos, qui animo assimilati fuerint fidei Abrahamæ, et mysteria omnia cognoverint, id est alia quædam præcepta ad Dei cultum et justitiæ observationem, alia autem præcepta et opera vel ad Christi mysterium, vel ob duritiam cordis populi vestri similiter esse descripta. » Hanc distinctionem præceptorum requirit ad salutem, quia si quis justitiam in sola circumcisione et Sabbato et feriis positam existimet, et summa legis æternæ oblivione versabitur, nec proinde salvus esse poterit. Justinum autem de illis etiam temporibus loqui, quæ ante Incarnationem Domini fluxerunt, manifestum est ex his quæ statim addit: « Atque ita sese rem habere Deus apud Ezechielem pronuntiat in hæc verba: Si Noe, et Job et Daniel deposcerint vel filios vel filias, non dabitur eis¹⁵. » Ipse Justinus paulo post declarat se de iis, qui sub lege fuerunt, hæc dixisse. Quærenti enim Tryphoni num ii, qui legem Moysis servarunt, salvi sint futuri cum justis, qui ante Mosem vixerunt, sic respondet Justinus: « Cum ea protuli, Trypho, quæ ab Ezechiele dicta sunt, *Etiamsi Noe, Daniel et Job filios et filias suas deprecentur*, minime eis concessum iri, sed pro se quemque sua ipsius videlicet justitia salvum fore; eos quoque qui secundum legem Moysis vixerunt, salvos similiter futuros dixi. »

Ad ea, quæ hoc loco disputat Justinus, infra re-

¹² Rom. viii, 11. ¹⁴ Jac. ii, 23. ¹⁵ Ezech. xiv, 20.

vocat Tryphonem, qui, n. 64, quasi non memisset aut parum curaret quæ hactenus disputata fuerant, per se licere aiebat Christianis, ut Jesum Christum colant; at Judæis Deum ipsum colentibus nihil opus esse ut Christum confiteantur aut adorent. Tum Justinus leniter castigata hac Tryphonis pertinacia ait: « Si igitur animum ad ea, quæ ex Scripturis attuli, advertissetis, eos etiam, qui ex vestro genere salvantur, per hunc salvari, atque in ejus parte esse intellexissetis profecto, nec me videlicet ea de re essetis percontati. » Ea ergo revocat in memoriam, quæ, n. 44, de justis ante Incarnationem mortuis dixerat.

Causam suam profecto prædidisset Justinus, et arma adversariis ministrasset, si quem sine fide in Christum æternam salutem assecutum esse concessisset; sed unam semper ac eandem salutis viam existuisse contendit. « Ac nos quidem, inquit, n. 45, qui per Christum ad Deum accessimus, non istam carnis circumcisionem accepimus, sed spirituales, quam Henoch ejusque similes custodierant. » Et n. 113: « Lapideos igitur cultros verba ejus (Christi) intelligemus, per quæ tot a præputio homines, qui in errore versabantur, cordis circumcisione circumcisi sunt, qua quidem ut ii etiam circumciderentur, qui circumcisionem ab Abrahamo initium ducentem habebant, jam tum Deus per Jesum hortatur; quippe cum eos, qui in sanctam Æthiopiæ terram ingrediebantur, a Jesu circumcisionem caltris lapideis dicat accepisse.

Adeo constabat Justino fidem omnibus semper necessariam ad salutem fuisse, ut statuere non dubitet Deum calumniis expositum fore, si lex, quæ certis locis et temporibus definita fuit, justificasse dicatur. « Quod si hæc, inquit n. 23, fateri nolumus, eveniet nobis ut in absurdas cogitationes incidamus, quasi non idem Deus fuerit temporibus Henoch et aliorum, qui nec circumcisionem carnis habere nec Sabbata et alia ejusmodi observarunt, quippe cum a Mose instituta fuerint; vel non eadem justa ab omni semper hominum genere observari voluerit. » Hinc etiam, n. 92, Judaica instituta contemptu digna plurimis visum iri demonstrat, nisi idem ac Christiani respondeant Judæi, si quis ex eis quaerat, cur cum Enoch et Nos cum filiis, et si qui alii ejusmodi, sine circumcisione et Sabbatis Deo placuerint; tot elapsis ætatibus Deus per alios duces et alia instituta justificari voluerit eos quidem, qui ab Abraham ad Moysen fuerunt, per circumcisionem; eos autem qui post Moysen, tum per circumcisionem, tum per alia præcepta, id est Sabbatum, victimas, libationes, dona. Num ergo Judæos, qui justificationem in legis observatione ponebant, ejusmodi argumento confutasset Justinus, nisi ipse fidem, cui justificationem attribuit, ad omnes ætates et conditiones pertinere credidisset?

Ad omnes ergo ætates et conditiones referendum quod ait S. martyr, num. 28: « Quin etiam si quis Scythæ sit aut Persæ, habeat autem Dei cognitio-

nem et Christi ejus et sempiterna justa observet, circumcisis est præclara et utili circumcisione, et amicus Deo, ejusque donis et oblationibus Deus delectatur. »

V. Postquam Justinus tam accuratum tamque vehementem redemptionis mysterii defensorem se præbuit; quis credidisset illum ob concessam Socrati et Heraclito et aliis ejusmodi æternam salutem aut laudari aut vituperari potuisse? Hanc tamen ei opinionem affingunt, non solum laudati in epist. select. 24 Simonii t. III, auctor *Nodi prædestinationis soluti* et Jacobus Payva in *Explicationibus orthodoxis*, sed etiam, quod magis mireris, doctissimus Senonensis abbas *Dissert. in Epist. Pauli*, pag. 67: « Justinus martyr, inquit, statuit veteres philosophos, qui consentaneæ rationi vixerunt, jam tum, etsi Jesum Christum non cognoscebant, fuisse Christianos, quia illius præcepta et doctrinam sequebantur, tales fuisse apud Græcos Socratem et Heraclitum et nonnullos alios. »

Locus ad Justini criminationem jactatus exstat *Apol. 1*, n. 46: Τὸν Χριστὸν πρωτότοκον τοῦ Θεοῦ εἶναι ἐδιδάχθημεν, καὶ προσεμνήσαμεν λόγον ὄντα, οὗ πῶν γένος ἀνθρώπων μετέσχε· καὶ οἱ μετὰ λόγου βίωσαντες Χριστιανοὶ εἴσι, κὰν ἄθσοι ἐνομιθῆσαν· οἷοι ἐν Ἑλλῆσι μὲν Σωκράτης καὶ Ἡράκλειτος καὶ οἱ ὁμοιοὶ αὐτοῖς· ἐν βαρβάροις δὲ Ἀβραὰμ, καὶ Ἀνανίας καὶ Ἀζαρίας καὶ Μισαήλ, καὶ Ἠλίας, καὶ ἄλλοι πολλοί, ὧν τὰς πράξεις, ἧ τὰ ὀνόματα καταλέγειν μακρὸν εἶναι ἐπιστάμενοι, τανῦν παρατιθέμεθα, etc. « Christum primogenitum Dei esse ac rationem illam, cujus omne hominum genus particeps est, didicimus et supra declaravimus. Et qui cum ratione vixerunt, Christiani sunt, etiamsi athei existimati sint, quales apud Græcos fuere Socrates et Heraclitus et eorum similes; apud barbaros autem Abraham, Ananias, Azarias, Misael et Elias, quorum actionibus aut nominibus recensendis, quia longum id esse acimus, nunc supersedemus. Similiter qui olim absque ratione vivere, improbi et Christo inimici fuere, et eorum, qui cum ratione vivebant, homicidæ. Qui vero cum ratione vixerunt et vivunt, Christiani sunt et impavidi atque intrepidi. »

Illud primo observandum nobis est, non id hoc loco expendi a S. martyre, quomodo salutem assecuti sint, qui ante Christum in gentibus vivere, sed quomodo juste damnati. Sic enim ipse sibi hanc questionem proponit: *Ne qui autem a ratione aberrantes, ad ea quæ docuimus detorquenda, Christum dicant ante annos centum et quinquaginta natum a nobis dici sub Cyrenio, ac post illud tempus ea docuisse, quæ illum docuisse diximus sub Pontio Pilato; indeque consequi objiciant, ut insontes sint homines omnes qui ante illud tempus fuere; dubitationis solutionem occupabimus.* Quidquid igitur virtutis Socrati et Heraclito et eorum similibus attribuere videtur, id eo spectat, ut nulla juris naturalis violatio exsuscitationis veniam habeat; quippe cum Christus ante Incarnationem, quatenus Verbum est, omnibus hominibus

lucem suam prætenderit. Idem docet *Dialog.* n. 93, nempe nihil prorsus prætexi posse ab his qui legem Dei violant, etiamsi perditissimi et corruptissimi sint.

2° Si Justinus salutem æternam philosophis, qui ante Christum fuerant, concessisse dicitur, eadem illi erga eos qui post Christum fuere, ac ipsi Justino æquales erant, lenitas et indulgentia erit attribuenda. Nam de utrisque dicit: *Qui cum ratione vixerunt et virunt, Christiani sunt et impavidi ac intrepidi.*

3° Christianos esse dicit eos, qui vitam rationi consentaneam duxerunt, ut Socratem et Heraclitum; non quod isti per fidem in Christi sanguinem liberati a peccatis fuerint, sed quia quidquid scientiæ et virtutis in eis eluxit, id Christianum est, utpote cum Christianis faciens et a Verbo omnem hominem illuminante donatum. « Quæcunque, inquit *Apol.* 2, n. 10, præclare unquam dixere aut excogitavere philosophi aut legum latores, hæc invento et considerato aliqua ex parte Verbo elaborarunt. » Et n. 13: « Quæcunque apud alios omnes præclare dicta, ea nostra sunt Christianorum. » Sic Tertullianus omnes homines naturaliter Christianos esse dicit, quia, natura duce, nonnulla dicere solent, quæ Christiana sunt. Deus magnus et Deus bonus, et quod Deus dederit, omnium vox est. Judicem quoque contestatur illum, Deus videt, et Deo commendo et Deus mihi reddet. O testimonium animæ naturaliter Christianæ! » Quid mirum ergo si Christianos vocat Justinus eos qui unum Deum esse docuerunt? « Horum omnium, inquit *Apol.* 2, n. 10, longe firmissimus hac in re Socrates in eadem ac nos crimina vocatus est. Nova enim dæmonia dixerunt ab eo induci, et quos civitas existimat deos, ab eo non existimari. » At minime dissimulavit Justinus quid ejusmodi hominibus in Verbum incarnatum non credentibus defuerit, tum in iis, quæ ad cognitionem veritatis spectant, tum in iis quæ ad vitam et mores. Postquam enim Verbi omne humanum genus particeps esse docuit, protinus revocat in memoriam, quæ antea de Incarnationis causa dixerat; nimirum ut indicet quid intersit inter eos, qui a Verbo aliquam veritatis particulam acceperunt, et eos, qui in idem Verbum incarnatum crediderunt. Hinc in *Apol.* 2, n. 8 et 10, declarat Christianos non ad partem aliquam disseminatæ rationis vitam instituisse, sed ad totius, id est Christi cognitionem et contemplationem. Particulam veritatis cognitam fuisse philosophis fateatur, sed obscure, ita ut secum ipsi pugnancia docuerint, n. 13, at eos tantum docet sanari posse, qui in Christum credunt. « Natum enim, inquit, ex ingenito et non enarrabili Deo Verbum secundum Deum adoramus; quandoquidem propter nos homo factum est, ut perpeccionum nostrarum particeps factum medelam illis faceret. »

4° Inest Justini verbis acuta ratiocinatio, quam

observare debuissent qui de illo detraxerunt: statuit malorum dæmonum molitione persecutiones in Christianos excitari: quod quidem ne videatur incredibile, ea sumit argumenti loco, quæ viris virtutis laude insignibus evenerunt. Vera necne exstiterit illorum virtus non examinat: satis ei est demonstrare, odio habitos fuisse, qui quovis modo secundum rationem vivere et vitium fugere studuerint, *Apol.* 2, num. 8. Nemo sane dixerit veras virtutes a Justino in athletic laudatas fuisse; quia tamen honorifica de illis erant hominum judicia, id ad usus suos adjungit ut Christianis, quorum tanta erat in morte oppetenda animi fortitudo, eadem laus non denegaretur. « Qui autem vera bona, inquit *Apol.* 2, n. 11, ac minime fucata internoscunt, ii virtutis beneficio incorrupti. Quod quidem et de Christianis ac de athletic, iisque qui res ejusmodi gessere quales poetæ de celebratis hominum opinione diis scripsere, non insulsissimus quisque existimare debet, hoc ductus argumento, quod mortem, quæ videtur fugienda, contemnamus. » Ut de athletic, ita et de philosophis loquitur Justinus: ex opinata utrorumque virtute id excerptit commodi ad defensionem religionis, ut qui de istis honorifice judicant, eos de Christianis non sine summa iniquitate detrahere demonstret.

VI. Præstantissimæ ad Diognetum epistolæ auctor observat tandiu homines in summo miseriæ statu relictos fuisse, ut tandem aliquando a Filio Dei redempti immeritos se gratiam accepisse faterentur. « Quandiu igitur, inquit n. 8, prudens suum consilium in mysterio retinebat, neglectui nos habere, nullamque nostri curam gerere videbatur.... Omnia igitur apud se sciebat una cum Filio, æconomica sua scientia. Cæterum usque ad superius tempus sivit nos pro libito incertis motibus agitari, dum a voluptatibus et cupiditatibus transversi raperemur: non quidem quod ullo modo peccatis nostris gauderet, sed ea tolerans; neque illud quo injustitia exercebatur tempus approbans, sed mentem justitiæ creans, ut cum eo tempore convicti essemus e propriis operibus, vita esse indigni, tunc Dei benignitas nos ea dignaretur. »

Deum hominem factum fuisse probat ex illius adventus dignissimo monumento, cordium conversione et stabili ac firma justitia, quam ab eo Christiani accipiunt. Observat non ministrum aliquem aut angelum a Deo missum fuisse, sed ipsum opificem et Creatorem omnium. « Non vides, inquit n. 7, quo plures suppliciiis afficiuntur, tanto majorem aliorum esse numerum? Hæc non videntur ab hominibus fieri: hæc adventus ejus sunt indicia? Quis enim ex hominibus omnibus norat quid esset Deus, priusquam ipse venisset? » Dei voluntati acceptum refert quidquid nobis inest charitatis. Postquam autem, inquit, n. 10, illum cognoveris, quanta te impletum iri lætitia existimas? Aut quantum diliges eum qui prior te ita dilexerit? Cum autem diligere cœperis, imitator benignitatis ejus

eris. Ac ne mireris posse hominem esse imitatorum Dei. Potest eo volente. »

Tatianus, qui nondum acceptam a S. Justino doctrinam projecerat, cum scripsit adversus gentiles, de auxilio Spiritus sancti, quem a Deo incarnato accipimus, nonnulla disserit, quæ præmittenda hoc loco non videntur. « Per se anima, inquit num. 13, nihil aliud est quam tenebræ, nec quidquam in ea luminosum. Atque id ipsum est quod dicitur : *Tenebræ lucem non comprehenderunt*¹⁶. Neque enim anima spiritum servavit, sed ab eo servata est et lux tenebras apprehendit. Est autem Verbum divina lux; tenebræ vero imperita anima. Quapropter si degat solitaria, deorsum ad materiam vergit, una cum carne moriens. Cum divino autem Spiritu copulata, non caret auxilio; sed eo ascendit quo deducitur a Spiritu. Hujus enim sedes in supernis; illius generatio in inferioribus locis. Ac initio quidem spiritus animæ convictor erat, sed eam sequi nolentem deseruit. » Et, n. 15 : « Ac talis quidem naturæ species, si se instar templi habeat, libenter illud incolit Deus per legatum Spiritum. Si vero tale non fuerit tabernaculum, præstat homo belluis sola voce articulata; cætera vero ejusdem est ac illæ vivendi rationis, ut qui non sit similitudo Dei. » Et, n. 20 : « Alæ enim erant animæ Spiritus sanctus, quem cum peccando projecisset, volavit instar pulli et humi decidit; cælesti autem convictu delapsa inferiorum commercium appetivit..... Potest autem quisquis nudus est hoc ornamentum consequi et ad veterem conguationem redire. »

CAPUT VIII.

Expenditur S. Justinii agendi ratio cum Christianis adhuc legem observantibus.

I. Communicat cum his hominibus Justinus, sed cautione adhibet. II. Hanc lenitatem ipsum etiam tempus postulabat. III. Non solus ita sensit Justinus.

I. Qui Justinum cum Ebionitis Christi divinitatem negantibus pacem et communionem fovisse et fovendam existimasse volunt, his satis responsum est in observationibus ad n. 48 *Dialogi*, vel potius satis eos refellit ipsius loci, quo abutebantur, accuratior quam in superioribus editionibus interpretatio. Quod autem spectat ad eos, qui e circumcisione ad Christum conversi, nonnulla Judaica instituta cum accurata in Christum Dominum fide jungebant; hos constat a S. martyre rejectos non fuisse. Non tamen vituperabitur concessa infirmis hominibus venia, si consideremus cum Tillemontio, quibus eam Justinus conditionibus restringat, quæque in Ecclesia de ejusmodi hominibus judicia aut paulo ante Justinum facta fuissent, aut tunc etiam fierent.

Justinum sic interrogat Trypho, n. 46 : « Si qui autem, inquit, etiamnum ita vivere velint, ut Moysi instituta servent, et credant in hunc Jesum Chri-

stum crucifixum, agnoscentes eum esse Christum Dei, eique datum esse omnes omnino judicare, ac regnum ejus esse sempiternum; an ii quoque salvi esse possunt? » Visa est quæstio S. martyri non facilis ad solvendum: examinandum esse putat utrum hæc legis observatio ab imbecillitate quadam animi proficiscatur, an a stulta opinione quasi lex necessaria sit ad salutem. Quare breviter repetit quod pluribus antea disseruerat, legis Mosaicæ præcepta ob duritiam cordis Judæorum instituta esse, ut variis hisce rebus admoniti Deum semper ante oculos haberent, sed ne sic quidem illos a simulacrorum cultu revocatos fuisse: contra Christianos ne iis sacrificent, quibus olim sacrificaverant, extrema supplicia perferre, et persuasum habere, quæ ob duritiam cordis Judæorum instituta sunt, ea nihil ad justitiæ et pietatis observationem conferre.

Tum Trypho : « Si quis hæc ita se habere sciens, præterquam quod hunc Christum esse agnoscat eique videlicet credat et obediat, hæc quoque instituta servare voluerit; utrum is salvabitur? »

Sic respondet Justinus : « Ut mihi quidem videtur, o Trypho, ejusmodi hominem salvum dico futurum; si modo cæteris hominibus, id est iis qui ex gentibus per Christum ab errore circumcisi sunt, omnino persuadere non conetur, ut eadem ac ipse observent. Quale est quod et initio disputationis faciebas, cum pronuntiares salvum me non futurum, nisi hæc observarem. »

Rursum sic interrogat Trypho : « Cur igitur dixisti : *Ut mihi quidem videtur, salvus erit, nisi quia sunt, qui tales negent salvos futuros?* » Respondet Justinus : « Sunt, inquam, o Trypho, quique cum eis nec sermonis, nec hospitii communionem conjungi audeant; quibus ego non assentior. sed si ob animi infirmitatem etiam quæcunque nunc possunt ex iis, quæ a Mose propter duritiam cordis populi instituta novimus, cum spe in hunc Christum et æternorum ac naturalium justitiæ et pietatis præceptorum observatione conjungere voluerint; modo cum Christianis et fidelibus vivere non recusent, nec iis, ut jam dixi, suadeant, ut similiter ac ipsi circumcidantur, aut Sabbata et alia ejusmodi custodiant, eos suscipiendos esse, et cum iis omnium rerum communionem, ut cum hominibus eodem modo affectis et fratribus tenendam esse censeo. » Si quos tamen ex Christianis Judæi ad legem fidei addendam adduxerint, eorum, qui fuerint decepti, salutem non omnino desperat. « Qui vero ab eis ad legis observationem cum confessione in Christum Dei conjungendam adducti fuerint, eos forsitan etiam salutem adepturos suspicor. » Liqueat a Justino iis, quos ut fratres diligendos et omni charitatis ac communionis significatione devinciendos putat, duas tamen imponi condiciones. Prima est ut ne legem ad salutem necessariam existiment. Dat illis

¹⁶ Joan 1, 5.

veniam, si ob animi imbecillitatem legem observent; secus vero, si spem suam in Mosaicis institutis, non in Christi sanguine constituent. Ipse Trypho hanc conditionem acceperat; nam cum dixisset Justinus, quæ ad duritiam cordis instituta sunt, nihil ad justitiæ et pietatis observationem conferre; sic eum excipit Trypho: Quid si quis, cum huc ita se habere sciat, etc. Altera conditio est ut Judæi ad Christum conversi æquabili jure cum Christianis incircumcisis vivant, nec quemquam ad legis observationem adhortentur. Quamobrem non temere in hanc sententiam adductus est Justinus, sed inita subductaque ratione, nec sine provisione incommodorum, quæ ex ea consequi poterant.

II. Sed, quod Justinum maxime tutatur, tum cum hæc disereret, vixitum viginti anni, ut observat Tillemontius, emuxerant, ex quo lex Mosaica in Ecclesia Hierosolymitana desita erat observari. Certa et explorata res est ex Eusebii et Sulpicii Severi testimoniis. Eusebius sic loquitur *Hist.*, lib. iv, c. 5: « Illud tantum ex veterum scriptorum monumentis didici, ad illam usque obsessionem Judæorum, quæ imperante Adriano contigit, quindecim episcopos continua successione illi Ecclesiæ præfuisse, quos omnes origine Hebræos fuisse memorant, et fidem Christi sincere atque ex animo suscepisse. Adeo ut ab illis, qui de hujusmodi rebus iudicium ferre poterant, episcopali officio dignissimè censerentur. Quippe tunc temporis universa Hierosolymorum Ecclesia conflata erat ex Hebræis fidelibus, qui jam inde ab apostolorum ætate ad illam usque obsidionem permanserant, quo Judæi iterum a Romanis deficientes, maximis præliis domiti atque expugnati sunt. » Sulpicius Severus de hac loquens extrema obsidione, hæc addit: « Quod quidem Christianæ fidei proficiebat; quia tum pene omnes Christum Deum sub legis observatione credebant. Nimirum id Domino ordinante dispositum, ut legis servitus a libertate fidei atque Ecclesiæ tolleretur. Ita tum primum Marcus ex gentibus apud Hierosolymam episcopus fuit. »

III. Non solus in lenitatem inclinabat Justinus; paucos sibi adversari indicat. « Sunt, inquam, o Trypho, quique cum talibus nec colloqui nec hospitii communione conjungi audeant; quibus ego non assentior. » Lenitatem Justini confirmat Origenes lib. vii in *Epist. ad Rom.*, ubi sic loquitur: « Christus etiamsi incarnatus non fuisset, tamen natura imperium in omnes haberet. Non vult rationabiles spiritus ad obedientiam legis suæ violenter inductere, sed exspectat ut sponte veniant, et voluntate non necessitate bonum quærant, et docendo magis quam temperando, invitando potius quam extorquendo, persuadeat. Tametsi quis Judæus, verbi gratia, aut ex his, qui Severiani Tatiani que appellantur, velit Christo credere; putet tamen non parum inesse momenti in observantia continentiæ, vel eorum ciborum qui lege prohibentur, vel quos quasi castitati adversantes existimant nonnulli

etiam Scripturarum auctoritate declinandos; hujusmodi hominem si perurgeas ad communes hominum cibos, nec dicas eum aliter posse salvari, vel ad fidem Christi et gratiam pervenire, nisi sumptis his quos refugit cibus, tunc vere bonum spiritualis sententiæ blasphematur. » Idem Origenes initio libri ii contra *Celsum* tria distinguit Judæorum Christianam fidem profitentium genera. Alii pristinos ritus reliquerant, cum eos spiritualiter intelligi debere existimarent; alii spirituali sensu interpretabantur, nec tamen observare desinebant; alii denique litterali sensui affixi observabant. Qui cum spirituali explicatione conjungebant ipsam rituum observationem, non alii videntur esse, quam ii, qui legem ad salutem necessariam non esse fatebantur, ac solam spem in Christo ponendam, cujus divinitatem cum aliis omnibus Ecclesiæ dogmatibus credebant.

Qui *Recognitionum* libros et *Clementinas homilias* S. Clementi supposuit, scriptor Justino æqualis aut suppar, videtur ex hoc Nazaræorum, sive Christianorum legem observantium numero fuisse. Nam cum Christi divinitatem pluribus locis prædicet, eumque Filium Dei et filium hominis, Filium ab initio existentem, Filium cæli et terræ constitutorem vocet homil. 18, idem tamen Mosaicæ legis retinentur videtur. Hinc Petrus sexcentis locis inducitur lustrationes Judaicas aut ipse usurpans, aut aliis præcipiens, nec cum ethnicis baptismo nondum initiatis comedens. Post epistolam Petri ad Jacobum, inducitur Jacobus graviter sanciens, ut libri *Prædicationis Petri*, nisi fideli circumciso, nemini committantur. Hunc Pseudo-Clementem eo tempore vixisse, quo legis observatio nondum ab omnibus instar hæresis damnabatur, argumento esse possunt, quæ et de Ecclesia et de episcopis præclare dicta interdum occurrunt. Ecclesiam navi comparat in ep. Clem. ad Jacob. p. 538, cujus proretam episcopum, nautas presbyteros appellat. Debitam episcopis obedientiam commendat pluribus locis, ut *Recogn.* lib. iii, cap. 66, homil. 3, p. 597 et 598.

Laudanda sane eorum animi moderatio, qui Evangelium Mosaicis cæremoniis permiscere desierunt, ubi eas animadverterunt sine aliorum offensione observari non posse. At non deluerunt qui se ab his institutis, in quibus nati fuerant, abstrahi non paterentur. Nondum victa fuerat eorum pertinacia sæculo quarto, ut ex Hieronymo discimus. « Usque hodie, inquit in epist. 80, per totas Orientis Synagogas inter Judæos hæresis est, quæ dicitur Minæorum et a Pharisæis usque nunc damnatur, quos vulgo Nazaræos nuncupant, qui credunt in Filium Dei natum de virgine Maria, et eum esse dicunt qui sub Pontio Pilato passus est et resurrexit, in quem et nos credimus. Sed dum volunt et Judæi esse et Christiani, nec Judæi sunt nec Christiani. » Non immerito Hieronymus tantam pertinaciam ut hæresim notavit, cum præsertim ejusmodi homines ab Ecclesia catholica discessissent.

Sed cum Justinus hunc *Dialogum* haberet, id est aetatis viginti postquam legem nemine interpellante Hierosolymis observaverant, nonne æquius fuit eos lenitate allicere, quam ut hæreticos tam cito aversari?

CAPUT IX.

De sacrosancto eucharistiæ sacramento.

I. Christianam de eucharistia doctrinam clare et nitide exponit Justinus. II. Nulla in illius verbis figuræ suspicio. III. Tam certo asseverat panem et vinum fieri carnem et sanguinem, quam Christum habuisse carnem et sanguinem. IV. Omnipotentia Christi æque mirabilis in utroque mysterio. V. Expenditur quid sibi velit apud Irenæum eucharistia ex duabus rebus constans, terrena et cælesti. VI. Quo sensu dixit Tertullianus verba Christi idem valere atque, *hoc est figura corporis mei*. VII. Athenagoras adversus Allixium defenditur.

I. S. martyr cum probe intelligeret mysteria vulgaris non debere, sic cum Judæis in *Dialogo* disseruit, ut de eucharistia, cujus tunc explicandæ nulla suberat necessitas, id tantum diceret, hoc sacrificium a Malachia prædictum esse, panem in eo et vinum adhiberi et Domini passionis memoriam recoli. Verum hac silentii lege astrictum se esse non putabat, cum Christianorum causam apud imperatorem Antoninum ageret. Tunc enim vidit totam rem oculis imperatoris exponendam esse, ut etiam si absurda et incredibilis, saltem non impia, non detestanda et capitali supplicio digna videretur; ac si minus imperator doctrinæ Christianorum assentiretur, saltem dum eos ingenue videt edisserere, quidquid maxime incredibile, maximeque absurdum videri poterat, nihil ab eis dissimulari, nullam in eorum mysteriis scelus admitti intelligeret. Narrat igitur panem ac poculum aquæ et vini ei, qui fratribus præest, post Scripturæ lectionem, post adhortationes et preces offerri; quibus acceptis eum universorum Parenti per nomen Filii et Spiritus sancti gloriam et laudem emittere et eucharistiam proluxe facere; hoc alimentum sic consecratum a sacerdote eucharistiam vocari, nec fas esse ut quisquam illius particeps fiat nisi qui vera esse credit quæ a Christianis docentur, et lavacro ad remissionem peccatorum et regenerationem ablutus sit, atque ita vitam instituat, ut Christus tradidit. Cur autem tanta sit eucharistiæ apud Christianos reverentia, sic rationem subjicit: Οὐ γὰρ ὡς κοινὸν ἄρτον, οὐδὲ κοινὸν πόμα ταῦτα λαμβάνομεν· ἀλλ' ὡς τρόπον διὰ λόγον Θεοῦ σαρκοποιήεις Ἰησοῦς Χριστὸς ὁ Σωτὴρ ἡμῶν, καὶ σὰρκα καὶ αἷμα ὑπὲρ σωτηρίας ἡμῶν ἔσχεν, οὕτως καὶ τὴν ἐν εὐχῆς λόγου τοῦ παρ' αὐτοῦ εὐχαριστηθεῖσαν τροφήν, ἐξ ἧς αἷμα καὶ σάρκες κατὰ μεταβολὴν τρέφονται ἡμῶν, ἐκείνου τοῦ σαρκοποιηθέντος Ἰησοῦ καὶ σάρκα καὶ αἷμα ἐδιδάχθημεν εἶναι. Οἱ γὰρ ἀπόστολοι ἐν τοῖς γενομένοις ὑπ' αὐτῶν ἀπομνημονεύματι, ἃ καλεῖται Εὐαγγέλια, οὕτως παρέδωκαν ἐντελεῖσθαι αὐτοῖς· τὸν Ἰησοῦν λαβόντα ἄρτον, εὐχαριστήσαντα εἶπεν· Τοῦτο ποιεῖτε εἰς τὴν ἀνάμνησιν

Α μου· Τοῦτό ἐστι τὸ σῶμά μου· καὶ τὸ ποτήριον ἡμῶν λαβόντα καὶ εὐχαριστήσαντα εἶπεν· Τοῦτό ἐστι τὸ αἷμά μου· καὶ μόνους αὐτοῖς μεταδοῦναι. Neque enim ut communem panem, inquit *Apol. 1*, num. 66, neque ut communem potum ista sumimus. Sed quemadmodum per Dei Verbum caro factus Jesus Christus Salvator noster carnem et sanguinem habuit nostræ salutis causa; ita etiam illam, in qua per precem verba ipsius continentem gratiæ actæ sunt, alimoniam, ex qua sanguis et caro nostra per mutationem aluntur, incarnati illius Jesu et carnem et sanguinem esse edocti sumus. Nam apostoli in commentariis suis, quæ *Evangelia* vocantur, sic sibi mandatum esse tradiderunt: Jesum, accepto pane, cum gratias egisset, dixisse: *Hoc facite in meam commemorationem: Hoc est corpus meum*¹⁷: similiter accepto calice cum gratias egisset, dixisse: *Hic est sanguis meus*¹⁸; ac ipsis solis tradidisse.

II. Nihil est in hoc testimonio, quod ad figuram pertrahi possit; nihil quod non astruat diserte mirabilem illam panis et vini conversionem, quam semper docuit Ecclesia. Illud 4° ex Justinus verbis perspicitur, quam in sententiam Christiani sæculo secundo verba Christi acciperent. Nemo enim negare possit necesse omnino fuisse, si qua figura in Christi verbis latebat, ut in ea explicanda plurimum operæ insumeretur. Nam si idem semper ab omnibus dicebatur, nulla ejusmodi explicatione adhibita; si sacerdotes docebant panem consecratum esse corpus Christi, quia Christus, accepto pane, dixit: *Hoc est corpus meum*; vinum consecratum esse sanguinem Christi, quia Verbum illud incarnatum, accepto calice, dixit: *Hic est sanguis meus*; si Christiani omnes nihil aliud ex his Christi verbis concludebant, nisi eucharistiam esse carnem et sanguinem Christi; nonne in certissimi principii loco statuere possumus, idem veteres Christianos credidisse quod hodie credimus et tenemus? At quid Christiani sæculo secundo edocti fuerint, quid ex Christi verbis concluderint, an ambiguum esse possit, cum testis locuples Justinus ex eo quod Christus dixerit: *Hoc est corpus meum; hic est sanguis meus*, omnes concludere declaret eucharistiam esse carnem et sanguinem Verbi incarnati?

III. 2° Declarat S. martyr non minus constanter credere Christianos eucharistiam esse carnem et sanguinem Verbi incarnati, quam ipsum Verbum nostræ salutis causa carnem et sanguinem habuisse. *Quemadmodum Jesus Christus carnem et sanguinem habuit nostræ salutis causa, ita etiam eam alimoniam incarnati illius Jesu carnem et sanguinem esse edocti sumus*. Manifesta comparatio utriusque mysterii, Incarnationis et eucharistiæ. Christi carnem tunc impugnabant omnes fere hæreses; ut omnittam Deum incarnatum ethnicis semper et Ju-

¹⁷ Luc. xxi, 19. ¹⁸ Ibid.

dræis displicuisse. At quo majores incredulorum in hoc mysterio evertendo conatus, eo major in defendendo catholicorum constantia. Num ergo antiquæ fidei illustrius testimonium requiri possit, quam hoc Justini? Si eucharistiam absentis corporis figuram esse existimasset, an Christianos credere dixisset, panem et vinum post consecrationem esse carnem et sanguinem Domini, quemadmodum Christus non formam et figuram carnis et sanguinis, ut tot hæreses fingebant, sed veram carnem verumque sanguinem habuit?

IV. 3° Verbi omnipotentiam non minus admiratur S. martyr in eucharistia, quam in Incarnatione. His enim verbis: *Per Verbum Dei caro factus Jesus Christus, persona Verbi non separatur ab homine ex Virgine genito, nec ulla hujus erroris in S. martyre suspicio; sed idem hic docet, quod tot aliis locis, ipsum Verbum sibi in utero Virginis carnem formasse. Quamobrem in eo eucharistiam cum Incarnatione comparat, quod quemadmodum in Incarnatione caro Verbi ab ipso Verbo corpus assumente perfecta est, ita etiam in eucharistia panis et vinum caro et sanguis fiant per precem verba ipsius continentem, id est omnipotentia ejusdem Verbi, cujus verba exhibet precatio. Credebat ergo Justinus carnem Christi eadem omnipotentia, qua in utero Virginis formata est, in eucharistiæ sacramento præsentem apponi.*

4° Justinus imperatores alloquebatur, quos permagni intererat de rebus Christianorum apte et dilucide erudiri; quippe cum hactenus de Christianis ex iniquo rumore dijudicassent. Quare magna cautio exstitit, ne aut latentem in Christi verbis figuram non viderent, si corpus Christi vere eucharistiæ sacramento non continetur, aut, si vere continetur, ne totam rem, ut fabulam anilem, rejicerent. Primo incommodo facile occurri poterat: tantum voces explicaret Justinus, nihil supererat absurdi, sed soluta et expedita erant omnia. Ad alterum autem requirebatur, ut hoc mysterium non sine certissimis argumentis a Christianis credi demonstraret

Utram viam secutus sit in ambiguo esse non potest. Nusquam enim ad eam rei explicandæ rationem descendit, quæ tam facilis tamque expedita, ac simul tam necessaria fuisset, ut panem et vinum vere corpus Christi non esse, sed ad hoc corpus significandum adhiberi admoneret. Nihil ejusmodi factum a S. martyre; sed in id totus incumbit, ut hoc mysterium non sine gravissimis causis credi demonstraret. Duo requirebantur in re tanti momenti: primo, ut omnipotens sit, qui eam a se perfici dixerat; deinde ut nulla ejus verbis insit obscuritas. Utroque argumento nititur Justinus, dum Christianorum fidem inde repetit, quod Verbum illud, quod sibi in utero Virginis carnem formavit, accepto pane, dixerit: *Hoc est corpus meum*; et, accepto calice: *Hic est sanguis meus*. Quo sensu nos eucharistia ali doceat, itidem ut alii Patres,

A vide dissertationem 3 in *Iren.*, art. 7, n. 94 et 95.

V. Si Justino ethnicos alloquenti talem usum præbuit eucharistia; quanto magis adversus hæreticos scribenti arma ministravit, quorum ad errores profligandos maxime apposita est? Negabant illi Christum mundi Creatoris Filium esse: sed Patrem Christi Deum quemdam creatore excelsiorem sibi fingebant. At quomodo Christus aliena et a se non creata ad consecrationem eucharistiæ adhibisset? Negabant carnis resurrectionem. At quomodo caro, quæ corpore et sanguine Domini percipitur, æterno addicta esse possit interitui? Negabant veram carnem a Christo assumptam. Hanc quoque impietatem refellebat eucharistia, quæ est communicatio corporis et sanguinis Christi. *Sanguis enim non est nisi a venis et carnibus et a reliqua, quæ secundum hominem est, substantia, quæ vere factum est Verbum Dei, inquit Irenæus, lib. v, c. 2. Non dubium igitur quin S. martyr hæc argumenta ante Irenæum et Tertullianum frequentaverit tum in libro contra Marcionem, tum in alio adversus omnes hæreses scripto. Quare non mihi videbor ab illius defendendæ doctrinæ proposito discedere, si hoc loco explanare aggrediar duo magni momenti testimonia, alterum S. Irenæi, alterum Tertulliani, quæ etsi strenuos defensores habuere, videntur tamen uberiorem lucem ad contextuum intelligentiam requirere. Præterea hac Irenæi et Tertulliani adversus eos, qui carnem Christi negabant, disputatione in tuto collocabitur Athenagoræ doctrina, quem Petrus Allix a corporibus redivivis sanguinem removisse, ac in eucharistia sanguinem Christi non agnovisse contendit.*

Sic igitur Irenæus, lib. iv, c. 18, n. 5: Πῶς... τὴν σάρκα λέγουσιν εἰς φθορὰν χωρεῖν, καὶ μὴ μετέχειν τῆς ζωῆς, τὴν ἀπὸ τοῦ σώματος τοῦ Κυρίου, καὶ τοῦ αἵματος αὐτοῦ τρεφομένην; ἢ τὴν γνώμην ἀλλάξαντες, ἢ τὸ προσφέρειν τὰ εἰρημένα παρατείσωσαν. Ἡμῶν δὲ σύμφωνος ἡ γνώμη τῆ εὐχαριστίας, καὶ ἡ εὐχαριστία... βεβαίοι τὴν γνώμην... προσφέροντες δὲ αὐτῶ τὰ ἅγια, ἐμμελῶς κοινωνοῦμεν καὶ ἔνωσιν ἀπαγγέλλοντες, καὶ ὁμολογοῦντες σαρκοῦ καὶ πνεύματος ἔγερσιν. Ὡς γὰρ ἀπὸ γῆς ἄρτος προσλαμβάνομενος τὴν ἐκκλησίαν τοῦ Θεοῦ, οὐκέτι κοινὸς ἄρτος ἐστίν, ἀλλ' εὐχαριστία, ἐκ δύο πραγμάτων συνεστηκυῖα, ἐπιγέλου τε καὶ οὐρανοῦ· οὕτως καὶ τὰ σώματα ἡμῶν μεταλαμβάνοντα τῆς εὐχαριστίας, μηκέτι εἶναι (ἐστὶ) φθαρτά, τὴν ἐλπίδα τῆς εἰς αἰῶνας ἀναστάσεως ἔχοντα. Quomodo autem rursus dicunt carnem in corruptionem devenire, et non percipere vitam, quæ corpore Domini et sanguine alitur? Ergo aut sententiam mutant aut absterneant offerendo quæ prædicta sunt. Nostra autem consonans est sententia eucharistiæ, et eucharistia rursus confirmat sententiam nostram. Offerimus enim ei quæ sunt ejus, congruenter communicationem et unitatem prædicantes [*Græce* constitentes resurrectionem] carnis et spiritus. Quemadmodum enim qui est a terra panis, percipiens invocationem Dei, jam non com-

munis est panis, sed eucharistia, ex duabus rebus constans, terrena et cœlesti; sic et corpora nostra percipientia eucharistiam, jam non sunt corruptibilia, spem resurrectionis habentia. » Sola Ecclesia in celebranda eucharistia communicationem et usitatem prædicat, quia sectæ non recte dividunt, ut n. 5 dicebat, *eam quæ est ad proximum communionem*. Resurrectio corporis et spiritus sive animæ, quam Ecclesia docet, loquendi ratio est apud antiquos usitata, ut observavi ad Theophili Antioch. lib. 1.

Sed quod præcipue observandum nobis est, in his verbis: *Eucharistia ex duabus rebus constans, terrena et cœlesti*, duo diversi, pro diversis temporibus, eucharistiæ status considerantur. Primo res terrena est, sive panis qui est a terra, uno verbo, panis communis, deinde fit eucharistia, hoc est corpus et sanguis Domini. Duplicem illum ex successione statuum præclare in alio etiam loco describit Irenæus: Καὶ ὄνπερ τρόπον τὸ ξύλον τῆς ἀμπέλου κλιθὲν εἰς τὴν γῆν τῷ ἰδίῳ καιρῷ ἐκαρποφόρησε, καὶ ὁ κάκκος τοῦ σίτου πεσὼν εἰς τὴν γῆν, καὶ διαλυθεὶς, πάλλοιτος ἠγέρθη διὰ τοῦ Πνεύματος τοῦ Θεοῦ, τοῦ συνέχοντος τὰ πάντα. Ἐπειτα δὲ διὰ τῆς σοφίας εἰς χρεῖσιν ἐλθόντα ἀνθρώπων, καὶ προσλαβανόμενα τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ εὐχαριστία γίνεται, ὅπερ ἐστὶ σῶμα καὶ αἷμα τοῦ Χριστοῦ· οὕτως καὶ τὰ ἡμέτερα σώματα ἐξ αὐτῆς τρεφόμενα, καὶ τεθέντα εἰς τὴν γῆν, καὶ διαλυθέντα ἐν αὐτῇ, ἀναστήσεται ἐν τῷ ἰδίῳ καιρῷ, τοῦ λόγου τοῦ Θεοῦ τὴν ἐγερσιν αὐτοῦ χάριζομένου εἰς δόξαν Θεοῦ Πατρὸς. « Et quemadmodum lignum vitis, inquit lib. v, cap. 2, n. 3, depositum in terram suo fructificat tempore, et granum tritici decidens in terram et dissolutum multiplex surgit per Spiritum Dei, qui continet omnia, quæ deinde per sapientiam in usum hominis veniunt et percipientia Verbum Dei eucharistia fiunt, quod est corpus et sanguis Christi; sic et nostra corpora ex ea nutrita et reposita in terram, et resoluta in ea resurgent in suo tempore, Verbo Dei resurrectionem eis donante, in gloriam Dei Patris. » Non potest hic successio diversorum statuum non animadverti, nisi quis cœcutiat. Primo res terrena est, nempe id quod depositum in terram suo fructificat tempore et venit in usum hominum, estque panis communis, deinde corpus et sanguis Christi, sive res cœlestis.

Ipsa etiam eucharistiæ cum duplici corporum nostrorum statu comparatio ante oculos ponit duorum in eucharistia statuum successionem. Comparatur mutatio cum mutatione, res terrena, quæ sit res cœlestis, sive panis communis, qui sit corpus Christi, cum corpore corruptibili, quod sit corpus incorruptibile. Res autem eodem tempore ac sine ulla successione terrena et cœlestis, corruptibilis et incorruptibilis quid afferret momenti ad corporum, quæ nunc corruptibilia sunt, futuram incorruptibilitatem?

Illud quidem inest discriminis inter illam muta-

tionem, quæ sit in eucharistia, et eam quæ corporibus nostris promissa est, quod panis substantia mutetur in aliam longe dissimilem, nostris autem corporibus substantiam suam retinentibus qualitas tantum accessura sit. Sed ex hoc discrimine præclarior evenit comparatio. Probat enim Irenæus minus miraculum ex majore, ut controversum ex non controverso. Quin etiam absurda esset illius ratiocinatio, nisi substantiam panis penitus mutari ac nullam prorsus superesse dicamus. Quocumque enim honore panis augeatur; si panis esse non desinat, longe mirabilior erit corporum nostrorum mutatio, quæ non solum acquirunt incorruptionis decus, sed etiam ex mortuis et dissolutis ac in varias mundi partes dissipatis eadem quoad substantiam fiant corpora, superaddito incorruptibilitatis dono.

Præterea duas mutationes in pane considerat Irenæus: primam qua ex tritico decidente in terram et dissoluto multiplex surgit per Spiritum Dei, sitque panis ad hominum usus; alteram qua percipiens Verbum Dei sit corpus Christi. Posterior mutatio longe mirabilior quam prima. Nam comparantur quidem cum utraque nostra corpora, quæ ex eucharistia nutrita, et reposita in terram et resoluta in ea, resurgent suo tempore. At resurrectionis effectrix est sola illa panis in corpus Christi mutatio, quæ nulla prorsus erit, si panis supersit substantia.

VI. Locus Tertulliani legitur in libro iv adv. Marcionem, c. 4, ubi sic loquitur: « Professus itaque se concupiscentia concupisse edere pascha et suum (indignum enim ut quid alienum concupisceret Deus) acceptum panem et distributum discipulis corpus illum suum fecit: Hoc est corpus meum dicendo, id est figura corporis mei. Figura autem non esset, nisi veritatis esset corpus. Cæterum vacua res, quæ est phantasma figuram capere non posset. Aut si propterea panem corpus sibi fecit, quia corporis carebat veritate; ergo panem debuit tradere pro nobis. Faciebat ad vanitatem Marcionis ut panis pro nobis crucifigeretur. »

Hujus loci aliam explicationem Perronius, aliam auctores Perpetuitatis fidei attulerunt: sed utraque Tertulliani sententiam in tuto posuit et illius testimonio abutendi facultatem adversariis præripuit. Nihil obstat quominus tertiam afferamus quæ eisdem proposito communiter conducat.

Figuram intelligit Tertullianus id quod substantiam aliquam exterioribus signis circumscibit; unde ait: *Vacua res, quæ est phantasma, figuram capere non posset*: solum corpus solidum sub figura latere potest. Quare Christi verbis hunc sensum assignat, *Hoc est corpus meum*, id est figura quæ corpus meum circumscibit, et sacramentum quo mei corporis substantia continetur.

Cur hanc Christi verbis explicationem subjiciat Tertullianus, facile causa repetitur ex Marcionis errore, quem refellendum susceperat. Christi corpus

Marcion phantasma esse dicebat, ac carnem humanam indignam prorsus esse sentiebat, quæ Dei caro fieret: error impius stare non poterat cum Ecclesiæ fide de eucharistiæ sacramento. Si corpus animale Christo et carnem cælestem, ut Valentini, attribuisset Marcion, non tam absurde secum pugnasset in celebrando eucharistiæ sacramento. Sed cum Christi corpus merum phantasma esse contenderet, idem de illo asseverari poterat, quod de hæreticis idem sentientibus dixerat S. Ignatius in epist. ad Smyrn., eos non confiteri *eucharistiam esse carnem Salvatoris nostri Jesu Christi, quæ pro peccatis nostris passa est.*

Sed tamen Marcion, quamvis sibi ipse necessitatem imposuisset idem sentiendi, ac velustiores illi hæretici, nihil tamen in his, quæ ad eucharistiam spectant, turbare audebat: solitus ex Evangelio spectare quiddam cum erroribus suis conciliare posse desperabat, reveritus fuerat verba a Christo in consecranda eucharistia pronuntiata, ut testatur Tertullianus, lib. III, c. 49. Dubius ergo et incertus Tertullianus quonam evadat Marcion, duplici illum nodo constringere conatur, illumque eo redigere, ut vel errorem suum de Christi carne ejuret, si catholicam de eucharistia fidem retinet; vel si illam abnegat, impietatem suam aperte prodatur.

Itaque observat Tertullianus corpus Christi in eucharistia non in eo statu nobis exhiberi, in quo exhibitum fuerat, dum in terris ab hominibus videretur, sed in figura, sive in sacramento panis et vini. Inde aptissima ducitur conclusio, solidum corpus, non phantasma Christotribuendum; siquidem *phantasma figuram capere non potest*, res vacua circumscribi non potest signis exterioribus panis et vini, nec quidquam absurdius foret, quam a vacuo hominis phantasmate et vacua corporis humani effigie, aliam effigiem et figuram, sub qua delitescat, assumi.

Intererat ergo Tertulliani observare et admonere corpus Christi eucharisticum non in ea figura, sive effigie et specie apponi, quam habuit in terris, sed in figura et specie panis. Atque hæc illius ratiocinatio non solum Marcionem acutissime premebat, sed etiam duo nobis observanda et concludenda suppeditat; primo, verum Christi corpus in eucharistia nobis donari, siquidem in hoc sacramento figuram accipere non posset, si res vacua et phantasma esset: deinde nihil panis superesse præter speciem, sive figuram; si quidem ex Marcionis sententia sequeretur figuram vacuum sub vacua figura delitescere: quod quidem nunquam observasset Tertullianus, si panis substantiam cum ipsa figura et specie superesse sensisset.

Sed quia verisimile non erat de eucharistia Marcionem ac Ecclesiam sentire, suspicatur Tertullianus Christi verba, *Hoc est corpus meum*, sic a Marcione intelligi, quasi panem sibi Christus in corpus adoptasset; unde colligit panem pro nobis tradi et crucifigi debuisse, si Christi verba sic accipiantur,

A ut panis minime mutatus, sed a Christo corporis vice adoptatus dicatur: « Aut si propterea panem corpus sibi fecit, quia corporis carebat veritate: ergo panem debuit tradere pro nobis. Faciebat ad vanitatem Marcionis, ut panis pro nobis crucifigeretur. » Suspiciatur, non asseverat Tertullianus: i: a sensisse Marcionem: sed quid valeat hæc suspicio nobis expendendum est. 1º Absurda illa panis in corpus Christi adoptio nunquam Marcioni in mentem venisset, nisi hanc ei necessitatem imposuisset impium phantastici corporis Christi commentum; non existimasset panis substantiam in eucharistia manere, si suam Christi corpori substantiam reliquisset. Catholici ergo omnes, quibuscum Marcion adversa fronte pugnabat, non panem in eucharistia, sed verum Christi corpus esse credebant. Deinde illud saltem concessisset Marcion, si vera Tertulliani conjectura, Verbum in eucharistia cum pane hypostatice conjunctum adorari. At unde hanc opinionem aut Marcion suscipere, aut Marcioni potuit attribuere Tertullianus, nisi quia uterque verba Christi, *Hoc est corpus meum*, eo sensu, qui primus menti occurrit, accipiebat, ac inter utrumque conveniebat, clara esse et perspicua verba, rem grandem his verbis promitti et exhiberi?

Tertulliani conjecturam confirmat Euthymius Pano-pl., part. II, tit. 2. Is enim testatur Armenos, qui unam in Christo naturam admittebant et corpus Christi in divinitatem conversum esse sentiebant, negasse eucharistiam esse corpus Christi, sed divinitatis corpus dicere solitos esse.

VII. Si ne illi quidem, qui Christo phantasticum corpus affingebant, Christum in eucharistia præsentem adorari et sumi negabant; quanto magis extra suspicionem esse debet egregius religionis defensor Athenagoras, etiamsi, ut contendit Petrus Allixius in dissert. *De sanguine D. N. J. C.*, corpora nostra post resurrectionem sine sanguine futura existimasset? Quin etiam ipse Allixius inter eos, quos sanguinem in corporibus redivivis negat admisisse, citat Petrum Mansur, qui in epist. inter opera S. Joannis Damasceni tom. I exstante asserit quidem corpus immortale sanguine carere, sed tamen, id quod astute tacuit Allixius, deterrimam hanc sententiam cum catholica de eucharistia fide sic conciliat, ut corpus Christi in eucharistia, non quale in cælo est, sed quale in utero Virginis fuit, apponi declaret. Si qui ergo antiqui scriptores id sensissent, quod eos sensisse pertendit Allixius, non idcirco constaret eos a catholica de eucharistia fide discessisse. At nulla ratio probat Athenagoram hoc de corporibus redivivis errore laborasse. Hoc tantum contendit, ut observat in dissert. *advers. Allix.* vir doctissimus Jac. Boileau, art. 2, p. 39, sanguinem non, ut in hac mortali vita, ita etiam in immortalis obnoxium corruptioni futurum.

Occurrit Athenagoras in libro *De resur. mort.*, n. 4, iis, qui huic dogmati opponunt corpora hu-

mana, quæ a belluis vorata inde in aliorum hominum corpus tracta sunt, vel ipsis hominibus tragico aliquo facinore in escam cesserunt. Ex quo concludunt vel iis, qui sic consumpti fuerunt, aliquid defuturum, si sua illis caro non restituatur; vel si restituatur, eorum, qui consumpserunt, macram et imperfectam carnem futuram.

Respondet Athenagoras humanam carnem cibum esse alteri homini contra naturam: itaque si quis aut proprio scelere aut aliena fraude humanam carnem comederit, nequaquam fore ut tam contrarius naturæ cibus cum partibus comedentis coalescat, sed ut noxium et inimicum rejectum iri. Atque etiam si detur hunc cibum immutari in aliquid humidum aut siccum, aut calidum, aut frigidum, negat Athenagoras ullam earum rerum aut partem esse, aut partis speciem occupare; imo non semper in partibus alimentum accipientibus permanere, nec cum resurgentibus resurgere, nihil tum ad vitam conferente sanguine, sive pituita, sive bili, sive spiritu. Non ergo sanguinem a resurrectione removet Athenagoras, sed tunc futurum negat, ut vita ex sanguine pendeat, quem idcirco necesse sit variis humoribus temperari. Sic Augustinus, quem Allixius in suas partes trahere conatur, sanguinem minime negat in epist. 205, sed sanguinem vult sine corruptione: « Non, ut opinor, inquit num. 15, dubitandum est, secundum hoc dictam: *Caro et sanguis regnum Dei non possidentur* », quia non ibi erit corruptio et mortalitas carnis et sanguinis. Secundum enim has qualitates carnem et sanguinem hoc loco nominavit. Mox de carne idem dicit Athenagoras, nempe etiamsi contraria naturæ alimonia ita digeratur, ut ad carnem usque permeet; ne id quidem difficile ad explicandum fore; quippe cum nec ipsa caro quæ asciscit, eam semper retineat quam ascivit, nec quæ excita est, ibi constanter permaneat quo accessit, sed multam in diversa mutationem accipiat, n. 7. Quis inde colligat carnem Athenagoram in redivivis corporibus non relinquere? Plura non dicam de illius sententia; satis est legere quæ ab eo dicuntur, n. 3, ut corpora nostra eadem potentia, qua primum facta a Deo coagmentata, iterum ad vitam post dissolutionem revocatum iri demonstret.

CAPUT X.

Eucharistia verum ac proprie dictum sacrificium, cujus descriptio a Justino exposita consideratur.

I. Justinus veritatem religionis ex vero sacrificio demonstrat. II. Objecta a Pflaffio testimonia defenduntur. III. Observationes in liturgiâ a S. Martyre expositam, ac primum de baptismo. IV. De conventus loco et prima liturgiæ parte. V. De secunda liturgiæ parte et precibus tum comunibus, tum privatis. VI. De sacra communione et diaconorum perlunctionibus Justini verba explicantur.

I. Constituta panis et vini in carnem et sanguinem Christi mutatione, qualem a Justino stabilitam vidimus, nihil jam habent difficultatis, quæ ad sacri-

ficii rationem atinent. Neque enim aliud causæ Lutheranis et Calvinistis stetit, cur eucharistiam sacrificium esse negarent, nisi quod isti Christum omnino in eucharistia non adesse, hi ante usum non adesse pertenderent. At si quis passionem Christi sic in eucharistia repræsentari fateatur, ut ipsa illa victima, quæ pro nobis olim occisa est, præsens in altari sistatur, is ambigere non possit, quin Christus in hoc statu sese Patri suo in manibus sacerdotum offerat: minime ergo mirum si S. martyr, qui non magis dubitabat, an eucharistia sit caro et sanguis Christi, quam utrum Filius Dei incarnatus sit, sacrificium Christianorum tot locis commendat.

Religionis Christianæ præstantiam contra Judæos ex sacrificii nostri præstantia demonstrat. « Similæ quoque, inquit, *Dialogi* n. 41, oblatio pro iis, qui a lepra purgabantur, instituta, imago erat panis eucharistiæ, quem Dominus noster Jesus Christus in passionis recordationem pro his, qui ab omni pravitate purgantur, susceptæ fleri præcepit; ut gratias simul agamus Deo, tum quod mundum et omnia quæ in eo sunt, propter hominem creaverit, tum quod nos a nequitia, in qua fuimus, liberaverit, et principatus et potestates funditus deleverit per eum, qui ejus voluntate passibilis factus est. De sacrificiis autem, quæ tunc a vobis offerebantur, sic Deus, ut jam dixi, per Malachiam unum ex duodecim loquitur: *Non est voluntas mea in vobis, dicit Dominus, et sacrificia non suscipiam de manibus vestris, propterea quod ab ortu solis ad occasum nomen meum glorificatum est in gentibus; et in omni loco offertur incensum nomini meo et victima pura, quoniam magnum est nomen meum in gentibus, dicit Dominus* ». De iis autem, quæ ipsi in omni loco a nobis offeruntur, sacrificiis, id est de pane eucharistiæ et de calice similiter eucharistiæ jam tum prædicit, illud etiam addens nomen suum a nobis glorificari, a vobis autem profanari. »

In hoc testimonio illud 1° observandum est Judaicas oblationes umbram et imaginem fuisse sacrificii Christianorum; hoc sacrificium purum esse et Deo acceptum, et a Deo per prophetam Malachiam prænuntiatum. Quis ergo verum illud sacrificium esse dubitet, quod et figuris Veteris Testamenti adumbrari, et prophetarum oraculis clare et aperte prænuntiarum necesse fuit?

2° Conceptis verbis sacrificium Christianorum appellat panem eucharistiæ et calicem eucharistiæ. *De iis autem, quæ ipsi in omni loco a nobis offeruntur sacrificiis, id est de pane eucharistiæ et de calice similiter eucharistiæ, etc.* Quid sit panis et calix eucharistiæ supra vidimus, ubi Justinus docet alimoniam εὐχαριστήσεων, incarnati illius Jesu carnem et sanguinem esse. Est ergo sacrificium Christianorum incarnati Jesu caro et sanguis, quæ Deo offeruntur.

¹⁹ I Cor. xv, 50. ²⁰ Malach. i, 10 11.

3° Panem eucharistiæ Dominus noster Jesus Christus in passionis suæ recordationem fieri præcepit. Hinc etiam, n. 117, declarat S. martyr Christianos in hoc sacrificio passionis illius, quam propter eos passus est Dei Filius, recordari. At quomodo passio Domini in hoc sacrificio representatur? Res est ad discendum perfacilis ex Justino. Nam in loco, quem supra deprompsimus ex majore *Apologia*, postquam dixit alimoniam consecratam esse incarnati Jesu carnem et sanguinem, addit apostolos tradidisse, sic sibi a Christo mandatum, ut hoc facerent in ejus commemorationem. Credebat ergo S. martyr passionem Domini in eucharistia repræsentari, cum ipsius caro et sanguis, per verba ab ipso pronuntiata, in altari sistuntur, et Deo offeruntur.

Ex his facile refellitur Pfaffii sententia, viri inter Lutheranos doctissimi, sed qui frustra sectæ suæ patrocinium a sanctis Patribus petit in dissert. *De oblatione veterum eucharistica*, ubi, n. 27, sic Justinum interpretatur, quasi in ejus testimoniis, vel sola laicorum oblatio episcopo, non Deo facta, vel oblatio sacerdotum consecrationem præveniens innuat.

Sed hæc interpretatio longissime abludivit a mente Justiniani. Nam neque oblatio laicorum facta sacerdoti, neque sacerdotalis ante consecrationem oblatio, victima et sacrificium Christianorum dicuntur apud Justinum, nec passionem Christi repræsentant; sed panis eucharistiæ et calix eucharistiæ, id est, ut ipse Justinus interpretatur, caro et sanguis Jesu incarnati, sunt victima et sacrificium Christianorum et ex Christi præcepto ad memoriam illius passionis celebrandam fiunt.

Non melius ei succedit in alio *Dialogi* testimonio, n. 117, ubi Justinus sic loquitur: « Ipse equidem preces et gratiarum actiones, quæ dignis peraguntur, sola esse perfecta et Deo accepta sacrificia concedo. Atque hæc sola facere Christiani didicerunt, cum per alimoniam suam siccam simul et liquidam passionis illius, quam propter eos Filius Dei passus est, recordationem celebrant. » Ex his duo concludit vir eruditus 1° *Oblationem eucharisticam non esse propriam aut perfectam, cum solæ preces hoc nomen mereantur. 2° Eandem a Domino et apostolis non mandatam aut injunctam esse.*

Ludit semper in ambiguo Pfaffius, et oblationem eucharisticam intelligit eam, quæ aut a laicis sacerdoti, aut ab ipso ante consecrationem fit sacerdote. Sed alimonia sicca et liquida, per quam recordatio passionis Domini celebratur, nihil aliud esse potest, ut satis demonstratum est, quam caro et sanguis Jesu incarnati. Sed tamen ne nobis obtudat Pfaffius solas preces sacrificii nomen mereri, paucis explicanda Justiniani sententia.

II. Non animadvertit Cl. Pfaffius quid Justiniano propositum sit. 1° Utebatur S. martyr argumento ad refellendos Judæos maxime apposito, et ex Malachiæ vaticinio monstrabat eos veræ religionis

A possessione excidisse, quia eorum sacrificia rejecta sunt, Christianos autem, quorum sacrificium ab ipso Deo commendatur, genus esse sacerdotale. Judæi, ut hoc argumentum eluderent, sic Malachiam interpretari solebant, teste ibidem Justino, ut eorum qui Jerosolymis habitabant, sacrificia a Deo rejici; eorum autem, qui in gentibus dispersi erant, preces Deo acceptas esse et idcirco sacrificia appellari dicerent. Soli ergo Judæi preces et gratiarum actiones etiam sine sacrificio exteriori ad veram religionem verumque sacrificium sufficere contendunt. At cum eis pugnat Justiniani sententia, qui hoc ipso in loco objicit eis exterius sacrificium Christianorum, in quo passionis Dominicæ sub panis et vini speciebus memoria recolitur. 2° Cum eis concedit preces et gratiarum actiones sola esse perfecta et Deo accepta sacrificia, non ea mente id facit, ut excludat exterioris rei oblationem, sed quia preces et gratiarum actiones cum hac oblatione conjungendas esse noverat, alioquin perfectum non fore sacrificium, nec ullum Deo honorem a nobis perventurum. Simili ratiocinatione Clemens Alex., *Strom.*, IV, pag. 481, concedit hæreticis, qui martyrium vituperabant, verum martyrium in Dei cognitione positum esse: Τινὲς δὲ τῶν αἰρετικῶν, τοῦ Κυρίου παρακηκοότες, ἀσεβῶς ἄμα καὶ δειλῶς φιλοζωοῦσι, μαρτυρίαν λέγοντες ἀληθῆ εἶναι τῆν τοῦ θνατοῦ θύτος γνῶσιν Θεοῦ. Ὅσπερ καὶ ἡμεῖς ὁμολογοῦμεν. « Quidam hæretici, cum male Dominum intulerint, impie simul et ignave vitam amant, verum esse testimonium dicentes cognitionem illius, qui vere est Deus: quod quidem et nos constemur. »

3° Panem eucharisticum, ut jam dixi, conceptis verbis appellat sacrificium, n. 41, eumque distinguit a precibus, per quas consecratur, *Apol.* I, n. 66.

4° Preces illæ, quas Christiani in celebranda passionis Dominicæ memoria facere didicerunt, nihil aliud sunt quam oblatio corporis et sanguinis Domini pro vivis et mortuis, ut videre est in antiquissima liturgia lib. VIII *Constitut. apostolicarum*, eique simillima quam in *Apol.* I describit Justinus. Sic enim habent preces, quæ post consecrationem funduntur: Προσφερόμεν σοι, Ὄψερμις τῆν προ *populo hoc*, etc. Non aliæ profecto sunt memoratæ a Justino preces in omnibus oblationibus pro æterna vita consequenda. *Apol.* I, n. 66.

III. Gratium me legentibus facturum puto, si eorum oculis exponam venerandi Christianorum sacrificii descriptionem, qualis a Justino sub fine *Apol.* I summam textitur. Initium ducit a baptismo. « Quomodo autem nos Deo consecraverimus, inquit, *Apol.* I, n. 61, per Christum renovati, id quoque exponemus, ne quid inprobe, si hoc prætermittamus, in enarrandis rebus agere videamur. Quicumque persuasum habuerint et crediderint vera esse, quæ a nobis docentur et dicuntur, seque ita vivere posse promiserint, ii precari et jejunantes priorum peccatorum veniam a Deo petere

docentur, nobis una precantibus et jejunantibus. Deinde eo ducuntur a nobis, ubi aqua est, et eodem regenerationis modo regenerantur, quo et ipsi sumus regenerati. Nam in nomine parentis universorum ac Domini Dei ac Salvatoris nostri Jesu Christi et Spiritus sancti lavacrum in aqua tunc suscipiunt. » Videtur Justinus non ea solum credendi et vivendi præcepta indicare, quæ quotidie catechumenis tradebantur, sed ea potissimum, quæ cum ipso baptismo jungebantur, nimirum interrogationes et responsiones, abrenuntiationes et professionem fidei. Id confirmat Justinus, n. 65. Ipsa illa verba, *Deinde eo ducuntur a nobis ubi aqua est*, aliud suspicari non sinunt. Ex quibus illud etiam patet hæc omnia in ipsa ecclesia peragi solita fuisse, antequam baptizandus ad sacrum fontem duceretur. Sic etiam jejunia hic memorata baptismum ipsum proxime antecedunt, et ab aliis Christianis una cum baptizando observantur, quale est illud jejunium quod Petrus pridie baptismi indicit in Clementina homil. 13, n. 12. Vid. *Constitut. apost.*, lib. VII, c. 22.

Nihil hic de sacramento confirmationis Justinus: neque id mirum. Non catholicis scribebat, sed imperatores ethnicos alloquebatur, apud quos minime necessaria erat hujus rei enuntiatio. Deinde vero baptismum ita describit Justinus, ut ipse illum (presbyterum enim fuisse Justinum non levis conjectura est) solebat administrare; nimirum sine confirmatione, quæ episcopis reservata erat. Sæpe eveniebant presbyteris baptizandi occasiones, nec maturi baptismo ob fervidam pietatem catechumeni solemnnes baptismi dies expectabant. Unde Tertullianus lib. *De baptismo*, c. 19: « Cæterum omnis dies Domini est, omnis hora, omne tempus habile baptismo: si de solemnitate interest, de gratia nihil interest. »

IV. Necessè non est admonere id quod quisque satis perspicit, baptismum post dimissos catechumenos et pœnitentes dari solitum fuisse. Nam, ut patet ex testimonio, quod mox referemus, qui baptizatus fuerat, statim deducebatur ad ecclesiam, et liturgiæ preces fiebant. Synaxes, in quibus non dabatur baptismus, sic breviter describit, n. 67: Τῆ τοῦ ἡλίου λεγομένη ἡμέρᾳ πάντων κατὰ πόλεις ἢ ἀγροῦς μενόντων ἐπὶ τὸ αὐτὸ συνέλευσις γίνεται, καὶ τὰ ἀποκηνημονεύματα τῶν ἀποστόλων, ἢ τὰ συγγράμματα τῶν προφητῶν ἀναγινώσκειται μέχρις ἐγχωρεῖ. Ἐπειτα παυσάμενος τοῦ ἀναγινώσκοντος, ὁ προεστὼς διὰ λόγου τὴν νοθεσίαν καὶ πρόκλησιν τῆς τῶν καλῶν τούτων μιμήσεως ποιεῖται. Ἐπειτα ἀνιστάμεθα κοινῇ πάντες, καὶ εὐχὰς πέμπομεν καὶ, ὡς προέφημεν, παυσάμενων ἡμῶν τῆς εὐχῆς, ἄρτος προσφέρεται καὶ οἶνος καὶ ὕδωρ, καὶ ὁ προεστὼς εὐχὰς ὁμολῶς καὶ εὐχαριστίας, ὅση δύναμις αὐτοῦ, ἀναπέμπει, καὶ ὁ λαὸς ἐπυσφημεῖ λέγων τὸ Ἀμήν· καὶ ἡ διάδοσις καὶ ἡ μετάληψις ἀπὸ τῶν εὐχαριστηθέντων ἐκάστῳ γίνεται, καὶ τοῖς οὐ παροῦσι: ἐκ τῶν διακόνων πέμπεται. « Solis, ut dicitur, die, omnium sive urbes, sive agros incolentium

A in eundem locum sit conventus, et commentaria apostolorum, aut scripta prophetarum leguntur, quoad licet per tempus. Deinde ubi lector desiit, is qui præest admonitionem verbis et adhortationem ad res tam præclaras imitandas suscipit. Postea omnes simul consurgimus et preces emittimus, atque, ut jam diximus, ubi desiimus precari, panis affertur et vinum et aqua, et qui præest, preces et gratiarum actiones totis viribus emittit, et populus exclamat: Amen, et eorum, in quibus gratiæ actæ sunt, distributio fit et communicatio unicuique præsentium, et absentibus per diaconos mittitur. » Huic liturgiæ simillima est ea, quæ in *Constitutionibus apostolicis* exstat lib. VIII, et quidquid ibi articulate exponitur, id Justinus summam indicat.

B Ille omnium sive urbes sive agros incolentium in eundem locum conventus, non sine aliqua exceptione intelligendus. Nam ubi vehemens erat persecutio, id fieri non poterat: unde interrogatus a præfecto Justinus quem in locum Christiani convenirent, respondet eo unumquemque convenire quod velit aut possit. « An, inquit, existimas omnes nos in eundem locum convenire solitos? Minime res ita se habet. » Præterea in magnis civitatibus unus omnes Christianos locus excipere non potuisset. Quinetiam Romæ videntur nonnullæ existisse ecclesiæ, in quibus ad commodum eorum, qui ex Oriente Romam veniebant, liturgia Græco ritu et Græca lingua celebraretur. Nam interrogatus C a præfecto, ut modo vidimus, Justinus declarat se manere prope domum Martini cujusdam ad balneum cognomento Timiotinum, ac per totum tempus, quod Romæ traduxit, alium conventus locum non cognovisse. In hac ergo domo mysteria celebrari solebant, idque Græcæ Ecclesiæ ritu et lingua; utpote ab ipso Justino, ut verisimile est, celebrata. Atque id causæ esse puto, cur liturgia a S. martyre exposita, non Romanæ, sed ei, quæ est in *Constitutionibus apostolicis*, similis sit. Qui cum Justino comprehensi sunt et morte damnati, videntur Justinum habuisse animarum suarum rectorem et ex iis locis, ubi Græca lingua vigeat, Romam venisse. Quærit enim ex iis præfectus an non eos Justinus Christianos fecerit? Evelpistus se Justini sermones magna cum voluptate audire solitum dicit. Is e Cappadocia, Hierax Iconio Romam venerat.

Legebantur Scripturæ Veteris et Novi Testamenti, atque, ut præscribitur lib. II, c. 57, earumdem *Constitut.* populum hortabantur singuli presbyteri et postremo episcopus. Cum hoc præscripto non pugnat Justinus, qui summa rerum fastigia enarrat, et idcirco nihil de catechumenis et pœnitentibus dimitti solitis ait, ac præterea eam edisserit liturgiam, quæ etiam ecclesiis unum tantummodo presbyterum habentibus conveniebat, ὁ προεστὼς, is qui præest, sive præsidens sæpe apud antiquos episcopum designat, interdum etiam presbyteri hoc donantur nomine, imo clerus generatim comprehendit

tur, ut videre est apud Euseb., *Hist.*, lib. viii, c. 6. A

V. Secundam liturgiæ partem indicat his verbis Justinus : *Postea omnes simul consurgimus ac preces emittimus.* Preces illæ vocantur *κηρύγματα*, sive prædicationes in epist. 155 S. Basilii. Annuntiabat eas diaconus, ut videre est in lib. viii *Constitut. apost.*, ubi sic describuntur, ut eas facile sit agnoscere in his Justinii verbis n. 65 : « Nos autem postquam eum, qui fidem suam et assensum doctrinæ nostræ testatus est, sic ablucimus, ad eos, qui dicuntur fratres, deducimus, ubi illi congregati sunt, communes preces et pro nobismetipsis, et pro eo qui illuminatus est, et pro aliis ubique omnibus intento animo facturi, ut veritatis cognitionem adepti hac etiam gratia dignemur, ut rectam operibus vitam agentes et præceptorum custodes inveniamur, quo salutem æternam assequamur. » Recte dicit Justinus *pro aliis ubique omnibus* has preces fieri. Nam, ut videre est lib. ii *Constitut.*, c. 57, orabant *pro universa Ecclesia, pro toto mundo et ejus partibus, et frugibus terræ, pro sacerdotibus et rectoribus, pro summo sacerdote, pro rege ac pace universali.* Plura vide lib. viii, c. 41 et epist. 155 Basil.

Consecrationem eucharistiæ, quæ præcipua pars est liturgiæ, sic uberius edisserit n. 65 : 'Αλλήλους φιλήματι ἀσπάζόμεθα παυσάμενοι τῶν εὐχῶν. Ἐπειτα προσφέρεται τῷ προεστῶτι τῶν ἀδελφῶν ἄρτος, καὶ ποτήριον ὕδατος καὶ κράματος, καὶ οὗτος λαβὼν, αἶνον καὶ δόξαν τῷ Πίτρι τῶν ὄλων διὰ τοῦ ὀνόματος τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Πνεύματος τοῦ ἁγίου ἀναπέμπει· καὶ εὐχαριστίαν ὑπὲρ τοῦ κατηξιώσθαι τούτων παρ' αὐτοῦ ἐπὶ πολὺ ποιεῖται. Οὐ συντελέσαντος τῆς εὐχᾶς καὶ τῆν εὐχαριστίαν, πᾶς ὁ παρῶν λαὸς ἐπευφημεῖ λέγων, Ἀμήν. Τὸ δὲ ἀμήν, τῆ Ἑβραϊδικοῦ φωνῆ, τὸ γένοιτο σημαίνει. Εὐχαριστήσαντος δὲ τοῦ προεστῶτος καὶ ἐπευφημήσαντος παντὸς τοῦ λαοῦ, οἱ καλούμενοι παρ' ἡμῖν διάκονοι, διδάσιν ἐκάστῳ τῶν παρόντων μεταλαβεῖν ἀπὸ τοῦ εὐχαριστηθέντος ἄρτου καὶ οἴνου, καὶ ὕδατος, καὶ τοῖς οὐ παροῦσιν ἀποφέρουσι. « Invicem osculo salutamus, ubi deslinimus precari. Deinde ei, qui fratribus præest, panis affertur et poculum aquæ et vini, quibus ille acceptis, laudem et gloriam universorum parenti per nomen Filii et Spiritus sancti emittit, et eucharistiam, sive gratiarum actionem, pro his ab illo acceptis donis prolixè exsequitur. Postquam preces et eucharistiam absolvit, populus omnis acclamat : Amen. Amen autem Hebræa lingua idem valet ac *Fiat*. Postquam vero is, qui præest, preces absolvit et populus omnis acclamavit; qui apud nos dicuntur diaconi panem, et vinum, et aquam, in quibus gratiæ actæ sunt, unicuique presentium participanda distribuunt et ad absentes perferunt. » Non difficile est explicare cur dicat Justinus sacerdotem eucharistiam *prolixè* exsequi. Erat enim hæc oratio multo longior iis, quæ præcesserant, ut suis quisque oculis cernere potest lib. viii *Constitut.*, cap. 12, et quamvis plurima et ante et post consecrationem complecteretur, nullo tamen diaconorum ministerio, nulla in-

terrumpebatur admonitione, nec populus respondebat Amen, nisi omnino absoluta esset. Utræque preces, id est, et eas, quæ dimissis catechumenis et pœnitentibus, et eas, quæ ad consecrationem eucharistiæ fiebant, indicat S. Firmilianus in epistola inter *Cyprianicas* 75, ubi de quadam muliere nequissima et prophetiam sibi arrogante sic loquitur : « Etiam hoc frequenter ausa est, ut et invocatione non contemptibili sanctificare se panem et eucharistiam facere simularet, et sacrificium Domino non sine sacramento solitæ prædicationis offerret. » Invocatio illa non contemptibilis respondet prolixis ad consecrationem eucharistiæ precibus; sacramentum solitæ prædicationis congruit communibus precibus, B quas jam dixi a sancto Basilio prædicationes vocari.

Paulo difficilior ad explicandum videtur, cur Justinus *communes preces* appellet eas, quæ dimissis catechumenis et pœnitentibus fiebant, easque hac notione secernat ab iis, quæ ad consecrationem eucharistiæ pertinent. Utrumque enim preces genus communiter fiebat Ecclesiæ nomine; ad communes preces diaconus invitabat populum ejusque animi attentionem suscitabat; ad eucharisticas ipse sacerdos dicendo, *Sursum corda*. Discrimen inde ortum puto quod populi vox in primo precesationis genere audiretur, in altero autem solius sacerdotis : unde S. Dionysius Alexandrinus de quodam laico ait apud Euseb. lib. vii, c. 9, eum frequenter audivisse eucharistiam, sive gratiarum actionem, et respondisse Amen. Sed aliud est, quod in hoc discrimine observando S. martyrem secutum existimo. Sciebat preces illas, quas communes vocat, ex eo esse genere, quod sacerdotalem characterem necessario non requirat; eucharisticas autem nullo in conventu effectum posse sortiri, nisi per eum celebrentur, qui hoc characterem signatus et impressus sit.

VI. De sacra communione non prætermittenda sunt hæc Justini verba : « Atque hoc alimentum apud nos vocatur eucharistia cujus nemini licet esse participi, nisi qui credat vera esse quæ docemus, atque illo ad remissionem peccatorum et regenerationem lavacro ablutus fuerit, et ita vivat ut Christus tradidit. » Videtur S. Martyr non solum sacerdotum indicare curam et sollicitudinem ut a communione arcerentur indigni, sed etiam ad ea respicere, quæ proxime ante communionem fiebant, cum sacerdos diceret : *Sancta sanctis*, et populus responderet : *Unus sanctus, unus Dominus Jesus Christus*.

Magno honore diaconus auget Justinus, si utranque speciem consecratam ab eis distribui testatur : qui quidem ritus nec in Romana Ecclesia vigeat, nec in Jerosolymitana, nec in ea cui addictus erat is qui apostolis *Constitutiones* supposuit. Sed duo loca, in quibus Justinus de eucharistiæ distributione loquitur, sic videntur intelligenda, ut panem

consecratum diaconi ad absentes pertulisse, calicem præsentibus distribuisse dicantur, quod quidem Ecclesiæ consuetudini consentaneum reperitur. Restrungi profecto debent S. martyris verba, ubi de absentibus agitur, et de solo pane consecrato intelligendum quod ait: *Qui apud nos dicuntur diaconi panem, et vinum, et aquam, in quibus gratiæ actæ sunt, unicuique præsentium participanda distribuunt et ad absentes perferunt.* Ad absentes enim solus panis consecratus perferri solebat. Simili ratione restringendum id quod de præsentibus dicitur; hi enim ad altare accedebant et primam speciem de manu sacerdotis sumebant; calix distribuëbatur a diaconis. Usitata erat Justino hæc duorum verborum ad res diversas pertinentium conjunctio; exemplum supra vidimus cap. 4, ubi de angelis Justini testimonium expendimus. Aliud habemus his in verbis *Dialog.*, n. 82. « Ne Scripturas et Christum blasphemis appetatis aut prave interpretari studeatis. » Ut blasphemiam ad Christum, prava interpretatio ad Scripturas referenda, ita in diaconorum munis eadem adhibenda distinctio, ita ut calicem præsentibus distribuisse, alteram speciem ad absentes pertulisse dicantur. Sic etiam Tertullianus *De pudic.*, c. 1: *Ex metu et voto æterni ignis et regni.* Altero in loco non dicit Justinus eucharistiam præsentibus distribui a diaconis, sed tantum ad absentes ferri, quod quidem facile est de prima specie intelligere. Ait enim: « Eorum, in quibus gratiæ actæ sunt, distributio fit et communicatio unicuique præsentium, et absentibus per diaconos mittitur. » Allata a Valesio exempla in notis ad *Hist. Euseb.*, p. 136 et 318, de solo calice accipi debent. Quod enim ait auctor libelli *De septem gradibus Ecclesiæ*, t. V Hieronymi, p. 402: *Sicut in sacerdote consecratio, ita in ministro est sacramenti dispensatio... ille oblata sanctificat, hic sanctificata dispensat;* id ipse paulo post de calice exponit, quem post consecrationem omnium sacramentorum a diacono tradi testatur.

Diaconos Justinus excludere videtur ab earum rerum dispensatione, quas fideles ad cleri victum et cultum offerebant. Sic enim loquitur, n. 67: « Qui abundant et volunt, suo arbitrio quod quisque vult largitur, et quod colligitur apud eum, qui præest, deponitur, ac ipse subvenit pupillis et viduis, et iis qui vel ob morbum, vel aliam ob causam egent, tum etiam iis qui in vinculis sunt et advenientibus peregre hospitibus; uno verbo omnium indigentium curam suscipit. » Hæc tamen sic explicari possunt, ut summa auctoritas penes episcopos fuisse dicatur, administratio episcopali auctoritati subjecta penes diaconos. Nam cum in *Constit. apost.*, lib. II, c. 25, eadem tribuatur episcopo potestas, ac in hac Justini narratione; postea, c. 31 et 52, præscribitur diaconis ut nihil prorsus injussu episcopi largiantur; quod argumento

A est eos dispensandarum oblationum partes aliquas sustinuisse.

CAPUT XI.

De animæ immortalitate et dæmonum ac malorum hominum ante extremum judicium statu.

I. Justini testimonia de immortalitate animarum. II. Cum his non pugnant quæ leguntur initio *Dialogi*. III. Tatianus defenditur adversus doctissimum abbatem de Longuerue. IV. Scripturæ et Patrum testimonia favent Justino et Tatiano. V. Dæmones nondum igne torqueri existimat Justinus. VI. De malis hominibus aliud sentit.

I. Postquam disserui de subsidiis a Christo Salvatore ad æternam vitam concessis, sequitur ut quid Justinus de animarum statu post mortem, quid de justorum resurrectione, sive de regno mille annorum senserit, examinem. Sed quia exstant nonnulla cum apud S. martyrem, tum apud discipulum ejus Tatianum, quæ cum animarum immortalitate pugnare non pauci existimant, nihil prius faciendum, quam ut accurate vestigem, quid uterque his de rebus senserit; an suppliciiis animas ita imminutum iri crediderint, ut tandem aliquando ad nihilum redeant.

Quod spectat ad Justinum, didicerat ab ipso Platone immortalitatem animarum, nec probabile est eum in Christiana religione dedidicisse, si quid boni e Platonice scholis attulisset. Quin potius æternitatem poenarum, quæ impiis in altera vita infliguntur, ut proprium Christianæ religionis dogma, ne Platoni quidem cognitum defendit. « Similiter quidem Plato, dicit in *Apologia* 1, n. 8, improbos cum ad Rhadamanthum et Minos venerint, punitum iri ab illis dixit. Nos autem idem illis eventurum dicimus, sed a Christo; idque existentibus in iisdem corporibus una cum suis animabus, ac æterna poena plectendis, non mille annorum circuito, ut iste dixit, definita. » Docet, n. 17, Christianos credere et persuasum habere unumquemque *pro meritis actionum suarum poenas igne æterno daturum*, tum sic imperatores alloquitur, n. 18: « Respicite finem cujusque superiorum imperatorum, qui communem omnibus mortem obierunt: quæ si in statum sensus expertem evaderet, de lucro esset improbis omnibus. Sed quia sensus manet in iis omnibus qui exstiterunt, ac supplicia æterna reposita sunt; ne vos pigeat hæc vera esse persuaderi ac credere. » Æterno igni nullum omnino finem statuere potuit, cum hunc errorem in Platone exagitet, ac improbis de lucro futurum dicat, si in statum sensus expertem evaderent. Hæc confirmantur ex n. 52, ubi sic ait: « Quod autem dictum est^{20*}: *Gladius depascet vos*, non hanc vim et sententiam habet, ut gladio necandi sint qui non paruerint; sed gladius Dei ignis est, cujus esca sunt, qui mala patrare in animum inducunt. Hinc ait: *Gladius depascet vos. Os enim Domini locutum est.* Quod si de secante et confestim dimittente gladio loqueretur, non diceret, *depascet.* »

^{20*} *Isai.* I, 20.

In exordio *Apologiae* alterius Christianos appellat eos quibus persuasum est *improbos et libidinosos æterno igne excruciatum iri, virtutis autem cultores extra omnem perpeccionem cum Deo victuros*. Non magis ergo improborum suppliciis finem statuisset dicendus est, quam bonorum præmiis. Ibidem commemorat laudanda mulieris Christianæ studia, quæ ut maritum e flagitiis retraheret, denuntiabat ei *futura libidinose ac præter rectam rationem viventibus in æterno igne supplicia*.

II. Cum hæc Justinii doctrina conciliare aggrediar quæ in speciem pugnantia leguntur initio *Dialogi* cum Tryphone, non illa quidem ab ipso Justino disputata, sed a quodam sene Christiano, ex quo audita refert et probat S. martyr. Postquam Justino persuasit senex philosophos in suis de anima disputationibus totos errare, nec quid sit anima explicare posse; hæc addit: « Neque etiam immortalis anima dicenda est; nam si immortalis etiam profecto ingenita. » Tum quærit ex Justino an mundum ingenitum credat. Negantem collaudat senex, ac ita ratiocinatur: « Quod si mundus genitus est, necesse est animas quoque genitas esse, ac posse non existere. Sunt enim factæ hominum ac cæterorum animalium causa, si omnino separatim ac non una cum propriis corporibus genitas dices. Non ergo immortales sunt. » Assentitur Justinus et quærit ex sene utrum idem de animabus dicat, quod Plato de mundo, quem corruptioni obnoxium, quatenus creatus est, sed tamen Dei voluntate permanentem statuit; an vero hæc Platonem et Pythagoram latuisse velit. Tum senex: « Nihil Platonem moror nec Pythagoram, nec quemquam omnino, qui talia opinetur. Sic autem se veritas habet: idque inde perspicies: anima vel vita est, vel vitam habet. Quod si vita est, non ipsa a se, sed aliud ab eo vitam accipit, quemadmodum motus aliud quidpiam movet, quam seipsum. Animam autem vivere nemo negaverit. Sed si vivit, non ideo vivit, quod vita sit, sed quod vitæ particeps. Aliud autem id quod alicujus est particeps, aliud id ipsum cuius est particeps. Vitæ autem anima est particeps, eo quod eam Deus vivere velit; similiter particeps aliquando non erit, cum eam Deus vivere nolet. Neque enim ut Dei, ita etiam animæ propria vita est. Sed quemadmodum homo non semper constat, neque perpetuo corpus cum anima conjunctum est, sed, cum solvi oportet harmoniam, relinquit corpus anima, nec jam exstat homo; similiter, quando animam non jam esse oporteat, discedit ab ea spiritus vitalis, nec jam exstat anima, sed undeeducta est, eo revertitur.

Si rite attendamus, non favent hæc testimonia absurdæ opinioni, quam Dodwellus non ita pridem apud Anglos defendit ac sanctis Patribus affinxit, animas eorum qui a Spiritu sancto regenerati per baptismum non fuere, interituras aliquando et in nihilum redituras. Nihil aliud hoc loco Justinus aut senex ille Christianus docent, nisi animas no-

stras non a seipsis, sed a Deo immortalitatem accipere. 1° Eam tantum immortalitatem animabus denegat Justinus, quæ cum rei creatæ conditione consistere non possit. « Neque etiam immortalis anima dicenda. Nam si immortalis, etiam profecto ingenita. » Non eam ergo immortalitatem rejicit, quæ ex Dei voluntate pendet, sed eam quam sibi philosophi nonnulli arrogabant, qui, ut antea dicebat, « cum immortalem et incorpoream animam esse ponant, nec pœnas daturus se putant, si quid mali fecerint (pati enim non potest quidquid incorporeum est), nec jam Deo, cum immortalis sit anima, quidquam indigent.

2° Hæc confirmantur ex his quæ addit senex: « Si mundus genitus est, necesse est animas quoque genitas esse, ac posse non existere. Non sunt ergo immortales. » In eo ergo immortales animas negat, quod possent non existere; nec futurum statuit, ut aliquando existere desinant, sed id fieri posse contendit.

3° Cum animam victuram negat, si Deus eam vivere noluerit, tota disputatio versatur de animæ natura, nec magis de malorum animabus disserit senex, quam de justorum; sed cujuslibet animæ sic comparatam esse naturam contendit, ut nec vita sit, nec vita ipsius propria sit. Quamobrem non magis dici potest malorum suppliciis finem statuisset, quam felicitati justorum.

4° Conceptis verbis declarat senex nullas animas mori. Sic enim reddenda sunt hæc illius verba, ut in notatione ad hunc locum observavi, ἀλλὰ μὴν οὐδὲ ἀποθνήσκαι φημι πάσας τὰς ψυχὰς ἐγώ, etc. « Non tamen perire dico ulla animas; vere enim de lucro id esset improbis. Quid igitur? Piorum quidem animas in meliore loco manere, iniquorum autem et malorum in deteriore, iudicii tempus exspectantes. Sic istæ cum dignæ Deo iudicatæ fuerint, non jam amplius moriuntur; hæc vero puniuntur quandiu eas esse et puniri Deus voluerit. » Si de lucro esset improbis mori; nullæ ergo animæ moriuntur; nam justis astringitur æternitas. Usurpata a sene loquendi ratio sæpe idem significat ac nullum. Sic apud Paulum, Rom. III, 20: Ἐξ ἔργων νόμου οὐ δικαιοθήσεται πᾶσα σὰρξ. *Ex operibus legis non justificabitur omnis caro*. Quod dixit serpens mulieri: Τί ἐτι εἶπεν ὁ θεός, οὐ μὴ φάγητε ἀπὸ παντός ξύλου τοῦ παραδείσου; *Cur præcepit vobis Deus ut non comederetis de omni ligno paradisi?* Gen. III, 4, in hoc mentitum esse serpentem existimant Irenæus, lib. V, cap. 23; Tertull., lib. II *contra Marcionem*, cap. 10; Ambros., lib. *De parad.*; Chrysost., homil. 16 in *Genes.*, eumque prima avocandæ a Deo mulieris tentamenta sic molitum esse, quasi Deus nullius ligni usum concessisset.

5° Quæsierat Justinus ex sene an non, ut mundum Plato, sic ipse animas sua quidem sponte

immortales non esse, sed tamen Dei voluntate a æternas fore diceret. Addebat idem Justinus Platonius solum Deum nec genitum esse nec corruptioni obnoxium, cætera vero post eum genita et corruptioni obnoxia, et talia ut aboleri possint et jam nulla esse, atque hoc ipsum causæ esse, cur animæ moriantur et puuantur. Nam si ingenitæ essent, non futurum ut peccarent, et stultitia redundarent, et ignavæ aut feroces essent, aut sua sponte in suos migrarent et serpentes et canes. In hac sententia nihil de animarum immortalitate detrahitur; sed genitæ sunt ac tales ut aboleri possint. Mori autem dicuntur, quatenus mutationi ac vitii obnoxia sunt. Hunc corruptionis statum sæpe mortem appellari modo videbimus: ipse senex paulo antea dicebat animas justorum, postquam æternam felicitatis statum adeptæ sunt, non jam amplius mori. Nulla ergo residet neque in hoc senex, neque in Justino erroris suspicio. Jam citatis Justinii testimoniis illud addere libet ex *Dialogo*, n. 150. « Ex Isaiâ didicimus futurum, ut membra prævaricatorum a verme et igne inextincto vorarent, immortalia permanentia, ita ut spectaculo sint omni carui. » Qui corpori immortalitatem tam asseveranter attribuit, an animæ potuit denegare?

III. Tatiani sententiam præclare expressam habemus in *Oratione adversus Græcos*, in qua sic loquitur, n. 25: Σώμά τις εἶναι λέγει Θεόν· ἐγὼ δὲ ἀσώματον· ἄλυτον εἶναι τὸν κόσμον, ἐγὼ λυόμενον· ἐκπύρωσιν ἀποβαίνειν κατὰ καιροῦς, ἐγὼ δὲ εἰσάπαξ. Κριτὰς εἶναι Μίνω καὶ Ῥαδάμανθον, ἐγὼ δὲ αὐτὸν τὸν Θεόν· ἀπαθανατίζεσθαι μόνην τὴν ψυχὴν, ἐγὼ δὲ καὶ τὸ σὺν αὐτῇ σαρκίον. « Est qui Deum corpus esse dicat, ego incorporeum; mundum esse indissolubilem, ego dissolendum; conflagrationem variis temporibus evenire, ego semel eventuram; judices esse Minoem et Rhadamanthum, ego Deum ipsum; solam animam immortalitate donari, ego carnem quoque cum anima. » Sed tamen animæ immortalitatem a Tatiano negari censet doctissimus abbas de Longuerue in dissertatione, quæ post orationem Tatiani exstat in edit. Oxon. « Tatianus, inquit, indocte juxta ac impie negat animam humanam natura immortalē esse. Pronuntiat enim quorundam hominum animas mori una cum corporibus; aliorum vero solvi quidem, sed non mori. Atque hoc commentum novus inconsideratusque magister Græcos docet. » Locus ab erudito viro citatus occurrit, n. 13, ubi sic legitur: Οὐκ ἔστιν ἀθάνατος, ἄνδρες Ἕλληνας, ἡ ψυχὴ καθ' ἑαυτήν, θνητὴ δέ. Ἄλλὰ δύναται ἡ αὐτὴ καὶ μὴ ἀποθνήσκειν. Θνήσκει γὰρ καὶ λύεται μετὰ τοῦ σώματος, μὴ γινώσκουσα τὴν ἀλήθειαν, ἀνίσταται δὲ εἰς ὑστερον ἐπὶ συντελείᾳ τοῦ κόσμου σὺν τῷ σώματι, θάνατον διὰ τιμωρίας ἐν ἀθανασίᾳ λαμβάνουσα· πάλιν τε οὐ θνήσκει, καὶ πρὸς καιρὸν λυθῆ, τὴν ἐπι-

γνωσιν τοῦ Θεοῦ πεποιτημένη. « Non est immortalis anima, o Græci, per seipsam, sed mortalis; potest tamen eadem non mori. Moritur enim et dissolvitur cum corpore veritatis ignara; resurgit autem postea in fine mundi una cum corpore, mortem per supplicia in immortalitate accipiens. Rursus autem non moritur, etiamsi solvatur ad tempus, Dei cognitione instructa. »

Sed liquet mortis nomine non destructionem et abitionem in nihilum designari, sed miseram animæ a Deo alienæ statum. Nam ipsam immortalitatem reproborum mortem in immortalitate appellare non dubitat. Quæ sequuntur expressiora sunt ad illius mentem perspicendam: Καθ' ἑαυτὴν γὰρ σκοτός ἐστὶ, καὶ οὐδὲν ἐν αὐτῇ φωτεινὸν, καὶ τοῦτό ἐστιν ἄρα τὸ εἰρημένον· « Ἡ σκοτία τὸ φῶς οὐ καταλαμβάνει. » Ψυχὴ γὰρ οὐκ αὐτὴ τὸ πνεῦμα ἔσωσεν, ἐσώθη δὲ ὑπ' αὐτοῦ, καὶ τὸ φῶς τὴν σκοτίαν κατέλαβεν. Ὁ Λόγος μὲν ἐστὶ τὸ τοῦ Θεοῦ φῶς, σκοτός δὲ ἡ ἀνεπιστήμων ψυχὴ. Διὰ τοῦτο μόνη μὲν διαιτωμένη, πρὸς τὴν ὕλην νεύει κάτω, συναποθνήσκουσα τῇ σαρκί. Συζυγίαν δὲ κεκτημένη τὴν τοῦ θεοῦ Πνεύματος, οὐκ ἔστιν ἀβοήθητος· ἀνέρχεται δὲ πρὸς ἄπερ αὐτὴν ὁδηγεῖ χωρὶα τὸ Πνεῦμα. « Per se enim anima nihil aliud est, quam tenebræ, nec quidquam in ea luminosum. Atque id ipsum est quod dicitur: *Tenebræ lucem non comprehendunt* 11. Neque enim anima spiritum servavit, sed ipsa ab eo servata est, et lux tenebras apprehendit. Est autem Verbum divina lux; tenebræ vero imperita anima. Quapropter si degat solitaria, deorsum ad materiam vergit, una cum carne moriens. Cum divino autem Spiritu copulata, non caret auxilio, sed eo ascendit, quo deducitur a Spiritu. » Huc ergo redit illa mors animæ Dei cognitione destitutæ, ut deorsum vergat, nec Spiritus auxilio sursum feratur. At si deorsum vergit et materiam quærit, non est profecto mortua et destructa. Sine causa ergo vir doctissimus duo animarum genera distinxit apud Tatianum, quarum aliæ moriantur, aliæ solvantur. Nullas agnoscit Tatianus, quæ non solvantur a corpore; nullas quæ moriantur cum corpore.

Multis aliis rebus declarat Tatianus animas etiam malorum usque ad resurrectionem permanere. Cum nonnulli animabus corpore solutis ea tribuerent, quæ dæmonum operatione fieri solent; sic eorum opinionem refellit, num. 16. « Porro dæmones, qui hominibus imperant, non sunt animæ hominum. Quo enim pacto efficaces etiam post mortem fierent? Nisi forte homo, quandiu vivit, insipiens et invalidus est; mortuus autem efficaciore præditus facultate creditur. Sed neque res ita se habet, ut alibi demonstravimus; et perdifficile est existimare animam immortalē, cum e corpore, cujus membris impeditur, migraverit, sagaciorē fieri. » Vides Tatianum hic agere de animabus impiorum, a

11' Joan. 1, 5

quibus nonnulli plurima in humanum genus mala proficisci existimabant. Negat Tatianus ejusmodi animas eadem ac dæmones præstare, sed in certissimi principii loco statuit eas, cum e corpore migraverint, superesse et immortales esse. Hominem immortalitatis imaginem a Verbo creatum dicit, num. 7.

Non aliam ergo mortem animæ suspicatus est Tatianus, præter eam, quæ a peccatis Spiritum sanctum arcetibus proficiscitur. Sic enim statuit hominem, si templum sancti Spiritus non fuerit, sola voce a belluis differre, cætera vero ejusdem esse ac illas conditione, ut qui non sit similitudo Dei. Minime ergo nimirum si mortuos existimat, qui se a Spiritu sancto abstraxerunt. De ejusmodi morte accipiendum quod ait, n. 9. « Quid est quod ex fato præ avaritia vigilas? Cur ex fato sæpe cupidus sæpe moreris? »

In eandem sententiam ait dæmones et quotidie mori cum homines peccare docent, et tum maxime morituros, cum in supplicia detrudentur. « Dæmones non facile moriuntur, inquit, n. 14, sunt enim carnis expertes, sed viventes mortis instituta exercent; toties nimirum et ipsi morientes, quoties ad peccandum sectatores suos erudierint. Itaque quod nunc illis præcipuum est, ut similiter ac homines non moriantur, id minime effugient, cum incipient puniri, nec vitæ æternæ participes mortem quamdam in immortalitate sortientur. Quemadmodum enim nos, quibus nunc mori facile contingit, postea cum voluptate immortalitatem, vel dolorem cum immortalitate percipimus; sic et dæmones qui præsentī vita ad peccandum abutuntur, ac per totam vitam moriuntur, rursus immortalitatem habebunt natura quidem eandem ac dum viverent, supplicii autem ratione similem illorum hominum, qui ex animi sui sententia gessere, quidquid dæmones viventibus præscripserant.»

IV. Huc redigi potest tota Justinī et Tatiani de animæ immortalitate doctrina: hanc negant sua natura immortalem esse, sed tantum Dei voluntate; mortalem illam dicunt quatenus in vitia labitur. Utraque loquendi ratio usitata apud antiquos. S. Irenæus animas Dei voluntate, non sua natura immortales esse docet. « Quemadmodum enim cælum, inquit, lib. II, c. 34, n. 2, et reliquæ stellæ, et omnia ornamenta ipsorum, cum ante non essent, facta sunt, et multo tempore perseverant secundum voluntatem Dei; sic et de animabus, et de spiritibus, et omnino de omnibus his, quæ facta sunt, cogitans quis minime peccabit, quando omnia, quæ facta sunt, initium quidem facturæ suæ habeant, perseverant autem quoadusque ea Deus et esse et perseverare voluerit. » Quod autem spectat ad illam animæ mortem, quæ ex nequitia et

A æternis cruciatibus ducitur, nihil magis consentaneum Scripturæ et Patrum loquendi consuetudini. Nihil aliud sibi vult secunda mors in Apocalypsi pluribus locis memorata ²². Mors illa, quæ per unum hominem intravit ²³, mors est animæ et corporis. « Diabolus ad operandam duplam mortem nostram, inquit Augustinus, lib. IV *De Trin.*, n. 15, simplam attulit suam. Per impietatem namque mortuus est in spiritu. » Idem, lib. XIV, n. 6: « Habet quippe et anima mortem suam, cum vita beata caret. » Et lib. II, n. 15⁶: « Ipsa mutabilitas non inconvenienter mortalitas dicitur, secundum quam et anima dicitur mori. » Plura colligere non libet in re manifesta et explorata.

B V. Satis superque monstratum spero nihil Justinum de immortalitate animarum sensit, quod non Christi martyre dignissimum sit; at alia non levis superest quæstio, an dæmones et malos homines jam nunc igne torqueri crediderit.

Vix dubium quin Justinus supplicia dæmonum ad extremum et generale judicium dilata putaverit. Id diserte docet in locis modo citatis discipulus illius Tatianus, qui nondum a magistri doctrina defecerat, cum orationem adversus Græcos scriberet. S. martyris sententia ex his verbis perspicere potest in *Apol.*, I, n. 28: « Apud nos enim, inquit, princeps malorum dæmonum serpens vocatur et Satanæ' et diabolus, ut potestis ex litteris nostris scrutando perspicere. Hunc præmonstravit Christus cum ipsius exercitu et assectantibus hominibus in ignem missum iri, ut in infinitum ævum excrucientur. Interposita enim mora, quominus id Deus hactenus perficeret, propter humanum genus contigit. » In eandem sententiam spectat quod S. martyr Irenæo teste dicebat, dæmonem, antequam Christus veniret, nondum certo scivisse sese damnatum esse, ita ut seipse stulta illa opinione frustraretur, quasi Deum latuisset. « Bene, inquit, lib. V, c. 26, Irenæus, Justinus dixit quoniam ante Domini adventum nunquam ausus est Satanæ blasphemare Deum: quippe nondum sciens suam damnationem. » Observat Petavius, lib. III, *De angelis*, c. 3 et 4, hanc Justinī opinionem quoad ignorantiam damnationis seculos esse auctorem carminum in *Marcionem*, I, c. 3; Eusebium, lib. IV *Hist.*, c. 18; Epiphanium hæres. 39; Isidorum Pelusiotam libr. II, epist. 90; Œcumenium in cap. ult., I Petr.; nec immerito inde sequi existimat hos scriptores diaboli in æterno igne supplicia in extremum judicium dilata credidisse.

At quod iisdem Patribus attribuit lib. I, cap. 8, *Dæmonem spem nonnullam habuisse obtinendam per Christum salutis*, id Epiphanio quidem attribui potest; id enim aperte declarat; at Justinī et eorum, qui illius verba aut retulerunt, ut Irenæus et

²² Apoc. XX, 14; XXI, 8. ²³ Rom. V, 12.

Eusebius, aut, ut auctor carminis in *Marcionem*, A
 Kitorus et Œcumenius, imitati sunt, alia videtur
 esse causa. Hanc enim rationem affert Irenæus cur
 diabolo Justinus nondum de sua damnatione ex-
 ploratum fuisse dixisset, « quoniam et in parabolis
 et allegoriis a prophetis sic de eo dictum est.
 Post autem adventum Domini ex sermonibus Christi
 et apostolorum ejus discens manifeste, quoniam
 ignis æternus ei præparatus est ex sua voluntate
 abscedenti a Deo, et omnibus qui sine poenitentia
 perseverant in apostasia: per hujusmodi homines
 blasphemant eum Deum, qui judicium importat,
 quasi jam condemnatus, et peccatum suæ apostasiæ
 Conditori suo imputat, et non suæ voluntati et
 sententiæ: quemadmodum et qui supergrediuntur
 leges, et pœnas dant, queruntur de legislatoribus,
 sed non de semetipsis. » Nullum hic vestigium
 spei in Christum Dominum; dubitationem Satanæ
 ac sortis suæ ignorationem ex eo repetit, quod
 illius condemnatio non tam aperte in Veteri Testa-
 mento, quam in Novo fuisset prædicata. Quin etiam
 Satanam Irenæus eo stultitiæ existimat pervenisse,
 ut Deum latere tentaret, non per seipsum, sed per
 hæreticos blasphemando. « Nam ipse per semet-
 ipsam, inquit ibidem Irenæus, nude non audet
 blasphemare suum Dominum, quemadmodum et
 initio per serpentem reduxit hominem, quasi late-
 tas Deum. » Nunquam ergo Justinus et Irenæus
 opinati sunt Satanam sperasse in Christum; sed
 potius summam illius stultitiam arguunt, qui se
 Deum latere posse existimaverit. Quod autem de-
 bita illi ignis supplicia ad extremum judicium re-
 jiciunt; hanc opinionem Petavius, lib. III, *De an-
 gelis*, cap. 4, spectatissimis quibusque Patribus,
 inter quos recensere poterat Hilarium in Psal. cxliii,
 probatam, a S. Thoma sine erroris nota memo-
 ratam et a Cajetano sine erroris crimine fuisse
 propugnatam contendit. « Veterum opinio, inquit,
 etsi hoc tempore recepta non est, quia dæmones
 damnationis suæ pœnas omnes expendere, quæ
 quidem essentielles vocantur, theologi fere sentiunt;
 non est tamen erroris, nedum hæresis accusandus
 qui asserat diabolum, et ejus angelos, nondum
 extremo ac summo supplicio cruciari, sive ignis
 efficientiam experiri, in qua damnationis illorum,
 quod ad sensum et perpeccationem attinet, summa
 consistit. » Idem de Cajetano sic loquitur: « Cajetani
 sententiam catholicæ fidei contrariam non esse
 certum est. Nam neque Scriptura, neque concilium
 ullum hactenus docuit dæmones extrema illa
 supplicia perpeti, quæ parata iis esse ipse judex
 dicit. » Unde eruditus operum S. Irenæi editor
 D. Renatus Massuet, dissert. 3, art. 9, captum in
 manifesta calumnia Grabium et constrictum tenet,
 Romanam Ecclesiam reprehendere ausum, quod
 ut in aliis, ita et in hoc a sanctorum Patrum, ipso-
 rumque sui fundatorum, Petri et Pauli, sententia dis-
 cesserit.

Cæterum sancti Patres, dum ignis supplicium

ad extremum judicium rejiciunt, non idcirco videri
 debent diabolum interim cruciatu omni eximere.
 Quod quidem ex his S. Hilarii verbis probatur:
 « Adventu enim Domini, inquit in psalm. cxliii,
 contracta et contrita diaboli potestas est, cum fidei
 sanctorum hominum subjectus est, non quod non
 adhuc potentiæ suæ maximas habeat vires, sed
 per id quod utcumque subjectus est, præsentis
 subjectionis conditione ultioni et pœnæ legitimæ
 præparatur: ut nunc per hanc eandem subjectionem
 tactus fumet, licet nondum totus uratur: sed
 per id quod interim fumare potuit, et uri posse
 noscendus est. » His alijungere possumus quod ait
 ideam Hilarius lib. *contra Constantium*, n. 8, dæ-
 mones ad martyrum *veneranda ossa mugire, et uri
 sine ignibus*: quod quidem multi alii antiqui scri-
 ptores testati sunt, ut eruditæ ad hunc S. Hilarii
 locum adnotationes probant.

VI. S. martyr nequaquam ut dæmonum, ita et
 malorum hominum cruciatus in extremum judi-
 cium rejicit. Videri tamen posset rejicere in testi-
 moniis supra allatis, in quibus malos homines cum
 dæmonibus conjungit, et utrisque parata esse ignis
 supplicia decernit. At alibi discrete declarat malo-
 rum animas modo torqueri. Sic loquitur in *Cohort.*,
 n. 55: « Nihil enim in majores vestros peccabitis,
 si nunc in contrariam illorum errori partem ferri
 velitis; quos quidem verisimile est nunc in inferno
 sera poenitentia ductos lugere; ac si fieri posset ut
 inde vobis nuntiarent, quæ sibi post finem hujus
 vitæ evenerunt, nosceretis profecto quantis vos
 malis liberatos velint. » Et in *Apologia* 1, n. 12:
 « Vobis autem adjutores omnium hominum maxime
 et auxiliarii ad pacem sumus, qui hæc docemus,
 fieri omnino non posse, ut Deum lateat maleficus,
 aut avarus, aut insidiator, aut virtute præditus,
 ac unumquemque ad æternum sive pœnam, sive
 salutem pro meritis actionum proficisci. » Et n. 20:
 « Cum autem iniquorum animas puniri sensu etiam
 post mortem præditas dicimus, bonorum autem a
 suppliciis liberatas præclare se habere, eadem ac
 poetæ et philosophi dicere videbimur. » Liqueat Ju-
 stinum de animarum ante resurrectionem statu
 agere jamque iniquos cruciatibus addictos pronun-
 tiare. Sic etiam senex ille Christianus, cujus testi-
 monium supra attuli, malorum animas in deteriore
 loco judicium dicebat exspectare. Quamobrem cum
 ait Justinus malos homines cum dæmonibus post
 judicium extremum æterno igni addictum iri, id de
 novo illo statu accipiendum, in quo non jam sola
 anima, sed ipsum etiam corpus cum anima torque-
 bitur.

Ipsa Justini sententia de venturo ad Antichristum
 debellandum Christo, ac illum et obedientes ei in
 stagnum ignis, ut ait Irenæus, lib. IV, cap. 30,
 missuro, argumento est illum agnovisse inflicta
 malis hominibus ante extremum judicium ignis
 supplicia.

CAPUT XII.

De his quæ ad regnum mille annorum pertinent.

I. De animarum statu usque ad resurrectionem sententia Justinus. II. De Antichristo. III. De Eliæ adventu et Judæorum conversione. IV. De secundo Christi adventu. Sic loquitur Justinus, quasi statim iudicium futurum sit. V. Nihil Justinus admittit, quod rediivis corporibus non congruat.

I. Celeberrimæ Millenariorum sententia, in qua defendenda secundas post Papiam sustinuit Justinus, plura continet opinionum commenta, quorum alia S. martyri affingi non debent, alia ab eo propulsari non possunt. Accusantur Millenarii quod sanctis Dei visionem ante generalem omnium resurrectionem denegent; quod ante hanc generalem resurrectionem justos omnes in hanc vitam redituros, et mille annis cum Christo Jerosolymis victuros dicant; quod in hoc terreno Christi regno circumcisionem et Sabbata, summamque voluptatum etiam corporearum copiam somniant. Expendendum nobis est his de rebus quid Justinus statutum habuerit; nec illud omittendum, an hoc erratum, quod ei cum pluribus Patribus commune est, tanti existimandum sit, ut eorum in aliis rebus testimonii auctoritas minuatur.

Quæ de sanctorum ante Incarnationem statu dixit Justinus, ea immerito nonnulli existimarunt, de his etiam, qui post Christi ascensionem obierunt, dicta esse. Cum sibi persuasisset S. martyr animam Samuclis vere artis magicæ opera evocatam fuisse, inde colligebat animas justorum nondum ab omni malarum virtutum dominatu liberatas ante Incarnationem fuisse. « Apparet autem, inquit *Dialog.*, n. 105, animas ejusmodi justorum et prophetarum, sub potestatem talium virtutum cecidisse, qualem virtutem et in ventriloqua illa fuisse rebus ipsis declaratur. » Absurda sane opinio, sed quæ multo absurdior foret, si, id quod neque Justinus, neque aliis, qui similia dixerunt, affingi debet, is tribueretur malis virtutibus in sanctos dominatus, ut eos arbitrio suo vexarent et multarent. Hoc tantum ex Justinus verbis colligitur, id dæmonibus interdum, Deo permittente, in sanctorum animas licuisse, quod semel diabolo in ipsius Christi corpus, non sine Christi permissu, licuit.

Quod autem spectat ad sanctos post Christi ascensionem mortuos, vehemens sane existit Justinus in hæreticis illis refellendis, qui animas, statim atque e corpore solutæ essent, in cælorum apsidem evehebant, ita ut nihil prorsus ad beatitudinem accessurum dicerent, nec ullam resurrectionis spem aut desiderium relinquerent. Sic loquitur *Dialog.*, n. 80: « Si incidistis in nonnullos, qui Christiani quidem vocantur, hæc autem minime tenent, sed etiam Deum Abrahamæ, et Deum Isaac, et Deum Jacob blasphemis appetere audent, ac nullam esse mortuorum resurrectionem, sed statim atque moriantur, animas suas in cælum suscipi dicunt; cavete ne eos existimetis Christianos. » Illa de animabus statim in cælum avolantibus opi-

nio non videtur Justinus præcipuus esse hæreticorum error: inde illius potissimum orta indignatio, quod resurrectionis et Creatoris odio hæc dicerent. In *Actis martyrii S. Justinus* hæc legimus: « Tum præfectus conversus ad Justinum dixit: Audi tu qui eloquens esse diceris, et putas te veram disciplinam tenere. Si flagellis cæsus capite plectaris, persuasumne habes fore ut in cælum ascendas? » Cui Justinus: « Spero, inquit, me habiturum quod habent qui Christi dogmata servaverint, si hæc ipsa quæ dicis perpersus fuero. Scio enim omnibus qui ita vixerint, divinam gratiam conservari, quoad totus mundus consummetur. » Ad hæc præfectus Rusticus: « Ergo futurum opinaris, ut in cælum ascendas, mercedem aliquam recepturus? Non opinor, inquit Justinus, sed scio et hoc tam certum habeo, ut nihil dubitem. » Difficile non est animadvertere quid intersit inter præfecti interrogationem et responsum Justinus. Præfectus putabat martyres sperare se in cælum statim evoluturos, ac scire avert an Justinus eadem spe teneatur. Justinus non obscure mercedem illam in tempus resurrectionis rejicit, ac divinam gratiam conservari, ait, quoad totus mundus consummetur.

Sed quocumque in loco animas sanctorum ante resurrectionem collocet Justinus, jam tum eas beatitudine æterna et Dei visione perfrui non obscure declarat in utraque *Apologia*. Hanc enim causam affert cur Christiani libenter mortem oppetant pro Christo *Apol.*, 1, n. 8: « Vivere nolumus obstricti mendacio. Æternæ enim ac puræ vitæ cupidi ad domicilium cum Deo universorum Patre et opifice promissum contendimus ac properamus ad confitendum, cum persuasum habeamus et credamus hæc bona ab illis comparari posse, qui factis suis testati Deo fuerint se illum sectatos esse, ac illud apud eum domicilium adamasse, ubi nulla vitiositas reluctatur. » In capite præcedenti duo alia ex eadem *Apologia* retuli testimonia, quorum in altero ait ab hac vita unquamque ad æternam sive pœnam, sive salutem pro meritis actionum proficisci; in altero animas bonorum e corpore exeuntes beatas esse pronuntiat. In *Apol.* 2, n. 2, sic de Lucio martyre, abripi jusso ad supplicium, loquitur: « At ille gratias etiam agebat, cum se ab improbis ejusmodi dominis ad Patrem ac regem cælorum proficisci cognosceret. » Vid. n. 4. Non solus inter eos, qui mille annorum regnum admittunt, ita sensit Justinus. Martyres eximios habere videtur frenæus. Sic enim de illis loquitur lib. IV, c. 33, n. 9: « Ecclesia omni in loco ob eam quam habet erga Deum dilectionem, multitudinem martyrum præmittit ad Patrem. » De omnibus sanctis Lactantius lib. III, cap. 12: « Illi tamen, inquit, qui de immortalitate disputant animi, intelligere debuerunt ideo propositam nobis esse virtutem, ut perdomitis libidinibus, rerumque terrestrium cupiditate superata, puræ ac victrices animæ ad Deum, id est, ad originem suam revertantur. » S. Methodius, qui

in oratione nona regnum mille annorum adoptat, A in octava cœlum virginibus e corpore solutis diserte promittit.

II. Quod spectat ad regnum mille annorum, nonnulla in hoc perperam expectato eventu observanda et distinguenda sunt, ut doctrina Justini, quæ nequaquam ordine exponitur, sed variis locis inspersa est, colligatur et illustretur.

Antequam Christus gloriose e nubibus veniat, Antichristum in terris crudeliter regnaturum et horribilia in Dei servos mala ac supplicia excogitatorum putabant. Jam illum pro foribus adesse existimabat Justinus, *Dialog.*, n. 32. Ex quo sequitur nequaquam ab eo adventum Christi dilatatum fuisse in longum tempus. Nam regnum Antichristi annis tribus et sex mensibus coercerat, *ibid.* Tunc autem Christum e cœlo cum gloria venturum asserit, *quando et defectionis homo grandia etiam adversus Altissimum in terris loquens, nefanda audebit in nos Christianos*, n. 110. Eadem habemus apud Irenæum, lib. v, c. 30, num. 4 : « Cum autem vastaverit Antichristus hic omnia in hoc mundo, regnans annis tribus et mensibus sex, et sederit in templo Hierosolymis, tunc veniet Dominus de cœlis in nubibus, in gloria Patris, illum quidem et obedientes ei in stagnum ignis mittens; adducens autem justis regni tempora, hoc est requietionem, septimam diem sanctificatam, et restituens Abrahamæ promissionem hæreditatis : in quo regno, ait Dominus, multos ab Oriente et Occidente venientes, recumbere cum Abraham et Isaac et Jacob. » At inter Antichristi regnum et Christi adventum duo intercedunt memorabiles eventus, Eliæ missio et Judæorum conversio.

Quamvis Judæis minime dissimulet Justinus quid eorum obstinatus in errore animus merito audiebat; nusquam tamen eis exprobrat extremum illud scelus, quod Antichristum adorando seque illius legibus subjiciendo admissuri ferebantur. Id conceptis verbis declarat Irenæus, lib. III, c. 25, n. 4 : « Et Dominus autem hoc item non credentibus sibi dicebat : *Ego veni in nomine Patris mei et non recipistis me; cum alius venerit in nomine suo, illum recipietis* »; alium dicens Antichristum qui alienus est a Domino, et ipse est iniquus iudex, qui a Domino dictus est, quoniam *Deum non timebat* ²⁵, neque hominem reverebatur, ad quem fugit vidua oblita Dei, terrena Jerusalem ad ulciscendum de inimico. Quod et faciet in tempore regni sui : transferet regnum in eam et in templo Dei sedet, seducens eos qui adorant eum, quasi ipse sit Christus. » Hieronymo teste, Millenarii Judæos Antichristum sectatores, ac postea illum relicturos sentiebant. Illud enim Osee, *seducam eam*, ex cap. II, 14, referebant *ad Antichristi tempus, ut qui Christi non receperint veritatem, illius recipiant mendacium, et postea Christo adveniente salventur*.

III. Hæc Judæorum conversio et Eliæ missio ad hoc opus exsequendum diserte a S. Justino memorantur. Declarat Eliam, cum gloria et splendore venturum, ut quemadmodum ejus spiritus in Joanne primi et humilis adventus præcursor existit, ita ipse secundi et gloriosi præcursor sit. Cum diceret Trypho nondum venisse Christum, quia nondum venit Elias qui illum uncturus est, respondet Justinus *Eliam terribilis et magni diei, id est secundi adventus, præcursorem futurum*. « Atque hoc ipsum, inquit, n. 49, Dominus noster inter ea quæ docuit, futurum esse tradidit, cum Eliam quoque dixit esse venturum. Quod quidem futurum nos esse scimus, cum e cœlis gloriose Dominus noster Jesus Christus venturus est; cujus quidem primi etiam adventus Spiritus Dei, qui erat in Elia, præco præcessit in Joanne vestri generis propheta. » Et paulo post : « Quemadmodum cum Moyses adhuc inter homines versaretur, transtulit Deus in Jesum ex eo spiritu, qui erat in Mose; ita ab Elia in Joannem transferre potuit Deus; ut quemadmodum Christus priore adventu inglorius apparuit, ita etiam illius spiritus, qui in Elia purus semper et integer manebat, itidem ut Christi inglorius primus adventus intelligeretur.

Hoc Eliæ ministerium Judæorum in primis conversioni destinatum videbatur. Non enim dubium erat Justino, quin Judæos Christus adveniens suscepturus esset, et cum aliis fidelibus honorum in urbe Jerusalem promissorum participes facturus. « His verbis, inquit, num. 33, *Juravit Dominus et non poenitebit eum; tu es sacerdos in æternum secundum ordinem Melchisedech* ²⁶, jurejurando Deus prepter incredulitatem vestram interposito, pontificem illum secundum ordinem Melchisedech esse declaravit : hoc est, quemadmodum Melchisedech sacerdos Altissimi fuisse a Mose scriptus est, isque eorum, qui in præputio, sacerdos erat, ac Abrahamo decimas ipsi in circumcissione offerenti benedixit; sic Deus æternum suum sacerdotem qui et Dominus a Spiritu sancto vocatus est, eorum qui in præputio sacerdotem futurum, et circumcisos quoque ipsos ad eum accedentes, id est in eum credentes et benedictionem ab eo quærentes suscepturum et illis benedicturum declaravit. » Tertullianus ad hunc locum citatus hæc de Judaicæ gentis futura conversione intellexit.

Hæc confirmari possunt alio ex loco, ubi Trypho his, quæ ex Justino audierat de nova terrestri Jerusalem mirum in modum delectatus, quærit an vere et ex animo Justinus ita locutus fuerit : *Εἰπέ δέ μοι ἁληθῶς ὑμεῖς ἀνοικοδομηθῆναι τὸν τόπον Ἱερουσαλήμ τοῦτον ὁμολογεῖτε, καὶ συναχθῆσθαι τὸν λαὸν ὑμῶν σὺν τῷ Χριστῷ ἅμα τοῖς πατριάρχαις καὶ τοῖς προφήταις, καὶ τοῖς ἀπὸ τοῦ ἡμετέρου γένους, ἢ καὶ τῶν προσηλύτων γενομένων πρὶν ἔλθειν ὑμῶν τὸν Χριστὸν προσδοκᾶτε, ἢ ἵνα δόξης περιχρησῆν*

²⁵ Joan. v, 43. ²⁶ Luc. XVIII, 2. ²⁷ Psal. CIX, 4.

ἡμῶν ἐν ταῖς ζῆτῆσεσι, πρὸς τὰ ταῦτα ὁμολογεῖν ἰχώρησας; « Sed age dic mihi : Vere hunc vos Jerosolymorum locum instauratum iri fatemini; ac populum vestrum congregatum iri, et cum Christo beate victurum expectatis una cum patriarchis et prophetis, ac hominibus nostri generis, aut qui, antequam Christus vester adveniat, conversi fuerint; an ut nos videaris abunde in controversiis superare, eo confugisti ut hæc fatereris? » Credideram hæc verba, πρὶν ἔλθεῖν ὁμῶν τὸν Χριστόν, de primo adventu dicta esse, ac proinde quæ præcedunt, intelligenda de Judæis eorumque proselytis, qui fide ante Incarnationem salvi facti sunt; sed re accuratius considerata, Tryphonem locutum esse puto de secundo adventu ac de Judaica gente ad Christum, Eliæ ministerio, convertenda, et iis qui se ex illa gente ante generalem illam conversionem Christianis adjunxerant, aut adjuncturi erant. Quod enim concesserat Justinus, id Tryphonem tanta lætitia perfudit, ut vix illud credat: suspicatur Justinum ita egisse fiducia virium suarum, non quod vere et ex animo ita sentiret. At profecto si hoc tantum concessisset Justinus, Jerosolymam quidem instauratum iri, at Judæos in eam non ingressuros, sed cum Antichristo in summum exitium venturos; ejusmodi opinio delinire Tryphonem non debuit, sed potius ira et furiis incendere. Sed cum Judæi sperarent se Jerusalem ex captivitate, in quam inciderant, revocatum iri, ibique cum eo quem sibi fingebant Christo, omnibus imperatoris gentibus; non potuit Tryphoni gratum non accidere quidquid ad hanc sententiam accommodate Justinus et alii Millenarii de Judæis Jerosolymam revocandis opinati sunt. Deinde vero respicit Trypho ad ea quæ Justinus dixerat, n. 28, cum sic Judæos adhortaretur. « Ne differatis, neve dubitetis mihi, homini incircumciso, credere. Breve enim hoc vobis relinquitur ad nos accedendi tempus. Si Christus venire occupaverit, frustra vos pœnitebit, frustra plorabitis; neque enim vos exaudiet. » Hæc in memoria habens Trypho, ita se ad Justinum monita accommodat, ut ex Judæis ante gentis conversionem mortuis aut morituris nullum in novam Jerusalem admittat, nisi qui Christo nomen dederit. Quare ejus verba, ἡ καὶ τῶν προσηλύτων γενομένων, non de Judæorum ante Incarnationem proselytis accipienda, sed de ipsis Judæis Christianorum factis proselytis ante secundum adventum atque illam populi Judaici sub Eliæ ministerio conversionem.

IV. Ut de Antichristi bellis et victoriis, ita et de pœnis, quas Christus gloriose e cœlo adveniens ab Antichristo et a regibus cum Antichristo conjunctis repetiturus erat, non multa habemus apud Justinum. Vix tamen dubium quin ea senserit quæ Irenæus et Lactantius his de bellis et victoriis scripserunt: ait enim, n. 39, fore ut Christus in glorioso adventu excidat omnes inimicos. « Christum crucifixum, inquit, n. 49, tremunt dæmonia

et omnes prorsus principatus et potestates terræ. » Et, num. 121: « Ipse etiam dæmones ejus nomini subjiuntur, ac principatus omnes et regna nomen ejus supra omnes defunctos reformidant. » Et, n. 11: « Est enim et erat et erit unius ac solius ista vis, cujus vel nomen principatus omnis reformidat, tabescens quod per illum evertendus sit. » Vid. n. 151.

Illud autem maxime observandum est Justinum, etsi mille annos interponit inter secundum Christi adventum, et extremum iudicium, sic tamen loqui solere quasi nihil intervalli inter utrumque eventum intercedat. Judæis, n. 35, salutem æternam credentibus promittit in secundo adventu, qui gloriosus futurus est; non credentibus æternum ignem minatur. Sic etiam, n. 45, futurum ait, ut mors in secundo ipsius Christi adventu ab his, qui in eum credunt et ita vivunt ut ipsi placeant, penitus facessat, nec jam amplius ulla sit, cum alii in iudicium et condemnationem ignis perpetuo cruciandi mittentur, alii vero per passionis, et corruptionis, et doloris expertem statum atque immortalitatem consequentur. Hinc sæpe Judæorum, qui Christum crucifixerunt, seram in secundo adventu pœnitentiam et inutiles planctus commemorat. Agit, n. 14, de duplici adventu, quorum in altero plangent Judæi interfectores Christi. Et, n. 32, revocans in memoriam ea quæ, n. 14, dixerat, sic loquitur: « Si non exposuissem duplicem illius adventum, alterum in quo agnosceris in quem pupugistis, et plangent tribus vestræ, tribus ad tribum, mulieres seorsum et viri seorsum; obscura et incerta dicere viderer. » Planctum Justinus non eum intelligit, quem edent Judæi ad Christum accedentes, sed ploratum, et ejulatum, quos Christum, si venire occupaverit, exauditurum negat, n. 28. Hortatur Judæos, n. 118, ut pœnitentiam agant, antequam veniat magnus ille iudicii dies, in quo plangent quicumque ex illorum tribus Christum pupugerunt.

Videtur Justinus idcirco iudicium extremum cum secundo adventu conjungere, quamvis utrumque separaret, quia, antequam hanc de regno mille annorum doctrinam adoptaret, ita loqui assueverat, nec eum nova opinio a consuetudine communis sermonis abstraxit. Non enim verisimile est eum duo admisisse iudicia, itidem ut Lactantium, lib. VII, c. 20, primum in ipso Christi adventu, in quo iudicabuntur ii tantum, qui sunt in Dei religione versati, alterum post mille annos.

Valde dubito an hac regni terreni opinione imbutus fuerit Justinus, cum primam Apologiam scripsit. In hac enim nullum hujus commenti vestigium reperio, quamvis multæ occasiones occurrerent de his rebus disserendi, præcipue vero de tristi Romani imperii exitu, ex quo terror incuti poterat persecutoribus. Neque is erat Justinus, qui aut metu veritatem dissimularet, aut iustam libertatem cum debita imperatori reverentia conciliare non posset. Quin etiam in hac Apologia resurrectionem

bonorum et malorum et iudicium extremum cum secundo adventu sic conjungit, ut non sermonem tantum, sed et sententiam communem sequi videatur. « Duos enim illius adventus, inquit, n. 52, prædixerunt prophetæ, unum qui jam exhibitus est, tanquam despecti et passibilis hominis; alterum autem, quando cum gloria, e cælis una cum angelico ipsius exercitu adventurus prædicatur, quando et corpora exsuscitabit omnium, quicunque exstiterunt, hominum, ac dignorum quidem corpora induet incorruptione, iniquorum autem in perpetuo sensu cum pravis dæmonibus in ignem æternam mittet. »

Quoniam in loco iudicium de omnibus hominibus facturus sit Christus, nec Irenæus, nec Lactantius dixerunt. At Justinus id non tacuit. Futurum enim ait *Dialog.*, n. 40, ut Judæi in eodem *Jerosolymorum loco* eum agnoscant, quem contumelia affererunt.

V. Non magno conatu opus est, ut a Justino et Irenæo et aliis ejusmodi propulsemus quidquid regni terrestris opinio habuit maxime vitiosi, Sab-
bata, sacrificia, circumcissionem et corporeas voluptates. Quia tamen nonnulli, in his Tillemontius tom. II, p. 424, negant eos exclusisse ab hoc statu necessitatem edendi et bibendi; non leviter præmittenda res est. Justinus *Dialog.*, num. 51, ait prædixisse Christum, *se multa a Scribis et Phariseis pati oportere, et crucifigi et tertio die resurgere, ac futurum, ut iterum Jerosolymam veniret, tumque una cum discipulis ederet ac biberet, ac interea dum veniret, in ipsius nominis sacerdotes et prophetæ falsi prodirent.* Cum Christum lego una cum discipulis edere et bibere, non metuo ne justos redivivos astringat Justinus quotidiana cibi et potus indigentia; sed spirituales delicias intelligo, quibus Christum in nova Jerusalem justos potaturum existimabat. Spiritualiter enim intelligit illud Christi, n. 120: *Venient enim ab Oriente et Occidente et recumbent cum Abraham, et Isaac, et Jacob in regno cælorum*²⁷. Vitam ab omni corruptione immunem in hoc terrene regno promittit, num. 24, ubi sic loquitur: « Adeste mihi, omnes, qui timetis Deum, qui bona Jerusalem videre cupitis. Venite, accedamus ad lucem Domini; liberavit enim populum suum, dominum Jacob. Venite, omnes gentes, conveniamus in Jerusalem, quæ non amplius expugnatur propter peccata populorum. » Et, n. 139: « Christus secundum omnipotentis Patris virtutem ipsi traditam advenit, ac in amicitiam, et benedictionem, et pœnitentiam, et convictum vocans, futuram in eadem terra sanctorum omnium possessionem, ut jam demonstratum est, promisit. Unde quacunque ex regione sive servi, sive liberi, credentes in Christum, et eorum, quæ tum ab ipso, tum a prophetis tradita sunt, veritatem agnoscentes, sciunt se una cum eo in illa terra futuros, et æterna ac incorrupta bona

hæreditate accepturos. » Multi opinionem Millenariorum sinistre prorsus interpretati sunt, dum minus animadvertunt Scripturæ testimonia, in quibus summa rerum ad victum et cultum pertinentium copia, ac magna filiorum multitudo promittitur, sic intellecta a Patribus fuisse, ut spiritualia bona justis redivivis, corporea iis attribuerent, quos Christus in terra vivos inveniet. Vid. Annotationem ad n. 81. Manifesta est hæc distinctio apud Irenæum, qui, lib. v, c. 35, n. 4, testimonia Scripturæ in resurrectionem justorum, sine controversia dicta esse contendit, quæ fit post adventum Antichristi, et illos quos Dominus in carne inveniet, expectantes eum de cælis, et perpressos tribulationem, qui et effugerunt iniqui manus. Ipsi autem sunt de quibus ait propheta: *Et derelicti multiplicabuntur in terra*²⁸. Haud dubium quin postremis etiam attribuat quæ sequuntur apud Isaiam LXV, 21, quæque paulo ante citata ab Irenæo fuerant: *Et ædificabunt domos, et ipsi inhabitabunt et plantabunt vineas et manducabunt.* Quare quæ de justis cum Christo bibentibus de gemine vitis dicit Irenæus, c. 33, n. 1, non tam mihi videntur quotidianum cibi et potus indicare usum ad fulciendam indigentiam, quam facultatem edendi et bibendi, qualem Christus habuit post resurrectionem, ad carnis veritatem astruendam.

CAPUT XIII.

De nonnullis in Justino perperam reprehensis; atque utrum ea quæ merito reprehenduntur illius auctoritatem in aliis rebus minuant.

I. Leves nonnullæ reprehensiones obiter refelluntur. II. An merito Justinus laudaverit martyres, qui seipso obtulerunt. III. Nonnulla errata Justini ejus auctoritatem minuere non debent. IV. Frustra ad evertendam traditionem objicitur opinio de regno mille annorum.

I. Tempus terere non libet in nonnullis uberius refellendis, quæ censoris malevolam potius animum declarant, quam nævum opportune castigatum arguunt. Justinum vellicat J. Barbeyracus in libro *De doctrina morali Patrum Ecclesiæ*, quod his Christi verbis: *Ne juretis omnino*, nulla prorsus exceptione restrictis *Apol.* 1, num. 16, cum ipse in ambiguo reliquerit, utrum jusjurandum etiam gravissima de causa legitimum duxerit, tum gentilibus credendi locum dederit jusjurandum a Christo prorsus sublatum et interdictum fuisse. Magnum sane piaculum a S. martyre admissum, magnique erroris data occasio gentilibus, quod per Jovem jurare solitos non docuerit quibus locis et temporibus jurare liceat, quodque illis persuaserit Christianos Christi præcepto parere, dum ne gravissimis quidem cruciatibus adduci possunt, ut per fortunam Cæsaris jurent. Sed tamen Christi verba non videtur Justinus sine ulli prorsus exceptione accipere. Sic enim illius de jurejurando præceptum refert: Περὶ δὲ τοῦ μὴ ὀμνῆσαι ὄλωσ, τὰ ληθῆ δὲ λέγειν αἰε, οὕτως παρεκελεύσατο. Μὴ ὀμώσητε ὄλωσ. Ἐστὼ δὲ ὑμῶν τὸ val, val, καὶ τὸ ὄ, ὄ, etc. « Ne autem juremus om-

²⁷ Matth. viii, 11. ²⁸ Isai. vi, 12.

nino, sed verum semper dicamus, sic præcepit : *Ne juretis omnino, sed sicut vestrum, Est, est; non, non* 29, » etc. Non obscure docet Justinus nullum fore jurisjurandi usum, si vera semper homines dicerent, nec ullus esset mendacio locus. Sic enim interpretatur verba Christi, quasi dictum esset : Nolite omnino jurare, sed verum semper dicite. Itaque jusjurandum ob vigentia inter homines mendacia adhiberi statuit : consuetudini jurandi opponit consuetudinem vera in omnibus semper dicendi; alteram a Christo penitus sublatam putat, sed quatenus alteram Christus sancit et præscribit. Qui ita ratiocinatur, non eam jurisjurandi speciem damnatam existimat, cujus necessitatem nonnunquam imponunt justæ suspiciones ex dolis et mendaciis societatem turbantibus exortæ.

Vituperat auctor fragmenti de resurrectione, quod in *Appendice* edidimus, « iniquum ex cupiditate matrimonium, » τὸν δι' ἐπιθυμίας ἄνομον γάμον. Quomodo hanc sententiam carpere potuit idem scriptor? Quid enim magis consentaneum huic præcepto, ut omnia in charitate fiant et sive manducamus, sive bibimus, sive aliud quid facimus, omnia in gloriam Dei facimus 30 ?

Quod spectat ad audaciam illius adolescentis qui præfectum Alexandriæ libello obato rogavit, ut medico licentiam daret testes ipsi reseccandi; hoc factu uitur Justinus, *Apol.* 1, n. 29, ut argumento innocentiae Christianorum; rem ipsam legi divinæ consentaneam esse non dicit; adolescentem laudat, quod negata hac licentia perpetuam virginitatem coluerit, minime vero quod ipse, ut pravæ interpretationes pluribus persuaserant, exsecutus fuisset quod medici negaverant.

II. Paulo attentius consideranda S. Justinus de martyrio sententia, quæ ejusdem eruditi viri censuram non effugit. Probati fuere (non enim dissimulanda res est) S. martyri, qui charitate ferventes et Spiritu sancto repleti, semetipsos, nemine accusante, Christianos esse iudicibus nuntiarunt. Horum virtutis admiratione ad ductum fatetur se esse, ut innocentiam Christianorum agnosceret. « Nam et ipse ego, inquit, *Apol.* 2, n. 12, cum Platonis doctrina delectarer, ac de criminibus in Christianos conjectis audirem, eos autem ad mortem et ad alia omnia, quæ videntur metuenda, impavidos cernere; fieri non posse intelligebam, ut in nequitia et in voluptatum amore viverent. Quis enim libidinosus et intemperans, ac humanæ carnis epulas in bonis numerans, mortem amplecti possit ut bonis suis careat, ac non potius in hac vita semper versari et magistratus latere conetur; nedum seipsum deferat mortie damnandum? » Minime ergo mirum si laudes illius in eadem *Apol.*, u. 2, meruere cum Lucius martyr, qui S. Ptolemæum ad supplicium abripi videns iniquitatem iudicis redarguit, et statim confessus se esse Christianum simul abreptus est; tum

A tertius quidam superveniens et eodem supplicio damnatus. Quomodo ejusmodi martyres vituperasset Justinus, qui non solum Christianum se esse a nemine in iudicium vocatus ultro professus est, sed etiam Christianorum defensorem, ac ipsorum imperatores pro tribunali sedentes adire non dubitavit?

Fugam in persecutionibus laudabilem esse ac sæpe omnino necessariam, res est Scripturæ et traditionis præceptis et exemplis ita certa et explorata, ut nemo refragari possit, nisi quem aut Montanisticis aut persecutoribus S. Athanasii adjungi non pudeat. Sed tamen fugæ præcepto non omnes semper obstricti tenentur: alioqui nec magnus Polycarpus vituperium effugeret, nec multi alii, qui cum fuga sibi consulere possent, in manus satellitum venire maluerunt. Sic etiam debita tot martyribus, qui seipsos obtulerunt, reverentia, eos tantum notari et culpari sinit, quos temerarius magis impetus, quam charitas impulit.

Talis exstitit Quintus quidam, de quo Smyrnensis Ecclesia sic iudicium suum interponit in epistola de martyrio S. Polycarpi, n. 4: Εἷς δὲ ὀνόματι Κωνσταντος, Φρύξι, προσφάτως ἐληλυθὼς ἀπὸ τῆς Φρυγίας, ἰδὼν τὰ θηρία ἐδειλάσεν. Οὗτος δὲ ἦν ὁ παραβιασάμενος αὐτόν τε καὶ τινὰς προσελεθεῖν ἐκόντας. Τοῦτον ὁ ἀνθύπατος πολλὰ ἐκλιπαρήσας ἐπεισεν ὁμοῦσαι καὶ ἐπιθῆσαι. Διὰ τοῦτο οὖν, ἀδελφοί, οὐκ ἐπαινοῦμεν τοὺς προσιόντας ἑαυτοῖς, ἐπειδὴ οὐχ οὕτως διδάσκει τὸ Εὐαγγέλιον. « Quidam vero nomine Quintus, natione Phryx, qui nuper ex Phrygia advenerat, cum vidisset bestias, timore percussus est. Hic porro erat qui seipsum et alios quodam temerario impetu incitavit, ut ultro accederent. Huic proconsul multis obsecrationibus persuasit jurare et sacrificare. Propter hoc igitur, fratres, non probamus eos, qui sponte se offerunt; quandoquidem non ita docet Evangelium. » Solus hic Quintus vituperatur, nec cum eo probrum partiuntur, qui illius impetum, non lapsum secuti sunt. Verbum illud παραβιασάμενος sua sponte temerarium impetum declarat; sed accedit auctoritas Eusebii, qui hujus loci sensum non verba referens *Hist.*, iv, 15, ait hunc hominem προπετέστερον, ἀλλ' οὐ κατ' εὐλάβειαν, « temeritate quadam ac levitate ductum, non cum pio ac religioso motu, una cum aliquot aliis ad tribunal prosiluisse. » Pro eo quod in epistola legitur, οὐκ ἐπαινοῦμεν τοὺς προσιόντας ἑαυτοῖς, observat Eusebius, « non licere talibus hominibus » ῥηφικινδύνως καὶ ἀνευλαθῶς κατατολμαῖν, « præcipiti audacia ac sine ullo infirmitatis suæ respectu periculis se objicere. » Unde hæc notavit Cotelierus: « In his enarrandis paulo liberius, nec satis fideliter versatus est Eusebius, metuens, opinor, ne martyribus plurimis, qui se iudicibus, Deo instigante, obtulerunt, præiudicium fieret. » S. Clementis Alexandrini sententia, nisi eodem modo explicetur, quo epistolam Smyrnensem explicuit

30 Matth. v. 38. 31 I Cor. x, 31.

Eusebius, immoderata videbitur, ac non eos solum vituperare qui seipsos offerunt, sed eos etiam, qui non fugiunt, Strom., v, p. 508. Accuratius videtur S. Petrus Alexandrinus ea de re statuisset. In eis, qui sua sponte prodierant ad confitendum, prudentiam Christi et apostolorum exemplis consentaneam requirit, sed tamen cum eis communicandum declarat, « ut qui in Christi nomine hoc fecerint, » &τc ἢ ἐν ὀνόματι Χριστοῦ παρερχομένοις εἰς τοῦτο, can. 9.

Nonnullæ certe exstitere occasiones in quibus seipsum offerre laudabile omnibus videretur; cum nimirum ii, qui primo certamine superati sacrificaverant, reparatis viribus ad pugnam redirent. Lapsis communionem justo citius poscentibus auctor est S. Cyprianus in epist. 14, ut ad pugnam redeundo optatam pacem consequantur. S. Petrus Alexandrinus, can. 8, eis, qui secundo prælio, ad quod ultro prodierant, victores fuerant, communionem concedit, eorumque actionem *perfectissimam penitentiam esse declarat*. Testatur vir doctissimus Eusebius Renaudot *Perpet. fid.*, tom. V, l. III, c. 7, lapsis apud Cophtas et Jacobitas præscribi ut ad certamen redeant. Lenius egerunt sancti Patres nec iis, qui luctuosa infirmitatis specimina dederant, tantam onus imponendum duxerunt. Cur probari non solerent, qui se ultro offerebant, in causa fuit eadem humanæ imbecillitatis consideratio, quæ nonnunquam in iis, qui sponte ad certamen prodibant, infelicis exitus habuerat.

Præcipue vero in Justinum iniquus est idem scriptor, cum eum in eadem *Apologia*, n. 4, ethnici Christianos ad mortem sibi ipsis inferendam hortantibus ita respondere ait, ut actionem illam non vituperet. Litigiosum huius hominis animum agnoscat quisquis locum legere non gravabitur. Conceptis enim verbis declarat Justinus Christianos contra Dei voluntatem venturos, si ita se gerant.

III. Sed fatendum est nonnulla esse, in quibus verum Justinus non vidit. Præter regnum mille annorum, angelos cum mulieribus stupri consuetudinem habuisse, versionem LXX interpretum divinitus inspiratam fuisse existimavit, atque hi nævi communes ei cum pluribus aliis veteribus scriptoribus fuerunt. Quid inde colliget Cl. Barbeyracus? « Si tam oscitanter labi potuere, inquit, c. 2, p. 14, in ejusmodi rebus; quid auctoritatis tribuere possumus eorum consensui vel maxime unanimi in aliis rebus, in quibus æque saltem obnoxii fuere aberrationibus falsæ criticæ ac deterioris philosophiæ? Vel hoc unum exemplum inspirationis Septuaginta interpretum, quæ generatim credita fuit ante S. Hieronymum, ita nexum et colligatum est cum innumerabilibus erroribus, quos inde naturaliter consequi par erat, ut nihil amplius requiratur ad evertendam fœditas Patrum et traditionis auctoritatem, quam Scripturæ audent adæquare.

¹¹ Rem. v, 5.

Miræ profecto hominis eruditi ratiocinationes! Sancti Patres criticæ præsidio destituti aut malæ philosophiæ mysteriis initiati in nonnullis rebus erraverunt: nullius ergo ponderis in aliis rebus eorum consensus vel maxime unanimis. Quid absurdius in mentem venire poterat? Quorum enim dogmatum testes citamus sanctos Patres, ab his quidem avertere potuerunt criticæ defectus et vitiosa philosophia: minime vero ad ea excogitanda perducere. Testimonia petimus a sanctis Patribus, ut probemus materiam ex nihilo creatam, unum esse in tribus personis Deum, omnes homines Adami peccato condemnatos, quia omnes in Adamo peccaverunt; Filium Dei nostræ salutis causa ex Virgine vere genitum, verumque Deum et verum hominem esse; neminem justificari posse, nisi per fidem quæ per charitatem in corda nostra a Spiritu sancto diffusam operatur¹¹; unam prorsus Ecclesiam esse, cujus nec unitas unquam rumpi, nec fides perverti poterit; extra quam Spiritus sanctus haberi non potest. Hæc et alia ejusmodi dogmata ex mentibus elabi poterant, dum aut libri hæretici sub sancti alicujus nomine inscienter leguntur, aut philosophi audiuntur incautius. At quis unquam aut hæreticos legendo, aut philosophos audiendo ad hanc doctrinam, cui patrociniū a sanctis Patribus petimus, pervenisse dicitur? -

Scire etiam velim quænam sit illa errorum infinita multitudo, quam ex Septuaginta interpretum jactata inspiratione par erat perfluere. Nam cum ipsum Scripturæ contextum divinitus inspiratum esse inter omnes conveniret; periculosius multo non erat interpretationem divinitus inspiratam credere, quam accurate et diligenter elaboratam. In utraque enim opinione sensus, quem interpretatio in aliena lingua repræsentabat, æque a Deo traditus videri debuit. Non major ergo inducta pernicies ab his qui Septuaginta interpretes a Spiritu sancto afflatos fuisse dixerunt, quam ab his qui illorum in interpretando diligentiam laudant.

IV. Citat etiam cap. 1, idem scriptor ea, quæ auctores *Europæ eruditæ* ad annum 1718, de regno mille annorum a pluribus ecclesiasticis scriptoribus adoptato sic pronuntiant: « Annō fieri potuit ut qui cum apostolis vixerunt, eorum sententiam male intellexerint, sibi que visi sint ab eis accepisse doctrinam, quæ tamen erronea esset? Hoc profecto fieri potest: non enim desunt exempla simillimum errorum. Dicebat Papias se ab apostolis accepisse (Euseb., *Hist.*, v, 39), sanctos aliquando in terris regnuros cum Christo per mille annos; atque hoc dogma, etsi falsum, adoptatum fuit a præstantissimis Christianismi viris, Justino, Irenæo, Nepote, Victorino, Lactantio, Sulpicio Severo, Quinto Julio Hilarione, Commodiano, qui illud defendendo videbantur sibi apostolicam traditionem defendere. Operæ ergo pretium esset nobis indicare quibus

notis cognosci possit Patres non errare, cum ea nos docent, quæ ab apostolis accepisse se dicunt aut ab apostolicis viris. Ecce enim dogma falsum, traditione maxime venerabili fundatum. Postquam hæc retulit Barbeyracus, de suo addit: « Diu expectabit auctor *Diarii* solutionem suæ difficultatis. »

Si quod unquam exstitit sophisma, sive quatuor ex terminis constans syllogismus; hic profecto existat et manifeste deprehenditur. Falsa reperitur opinio, quam ad se unus aliquis scriptor ab apostolicis viris pervenisse dicit: ergo in suspicionem venire debet tota illa traditio et dogmatum complexio, quam apostoli a Christo acceptam toti Ecclesiæ, non privato alicui, prædicandam et omnibus sæculis conservandam commiserunt. Unus ex scriptoribus ecclesiasticis erravit et errorem aliis propinavit, dum nonnulla se accepisse ab apostolicis viris ait; suspecta ergo universa Ecclesia, dum summo consensu declarat se ab apostolis accepisse doctrinam. Plures ecclesiastici scriptores minus belle ratiocinati sunt, dum unum aliquem antiquiorem sequuntur ducem in rebus obscuris et incertis: nulla ergo illis attribuenda auctoritas, dum in manifestis et certissimis pro universæ Ecclesiæ fide decertant.

Haud quidem facile veritas inveniretur, vel potius inveniri omnino non posset, si illam apostoli privati hominibus commisissent, qui eam arbitrio suo, ut in sectis philosophorum, tractarent: at pretiosum illud depositum Ecclesiæ per totum orbem diffusæ tradiderunt. Illud autem depositum, de quo Ecclesia nec detrahi quidquam nec superaddi patitur, non ita semper omnibus suis partibus clarum et perspicuum est, quin difficiles oriantur interdum quæstiones, ac dogmata nonnulla ab his ipsis, qui totius traditionis servatissimi sunt, minus considerate lædantur. Hoc unum ergo quæri debet, quibus notis dignoscatur propria cujusque scriptoris opinio ab his, quæ commissam Ecclesiæ traditionem prædicant. At hunc laborem ipsi nobis sancti Patres minuerunt.

1° Ipsam dogmatis summam sedulo discernunt sancti Patres ab iis, quæ aut ad explicanda Scripturæ obscuriora loca aut ad solvendas hæreticorum tricas et cavillationes disserunt. *Primogenitum omnis creaturæ* Filium Dei nunc ob naturam humanam, nunc ob divinam dictum existimant; Ariarum et Eunomianorum sophismata non semper uno et eodem modo ab omnibus solvuntur; de diei ignorance nunc hoc, nunc illud dici patiuntur; modo nihil Christo affingatur, quod Deo indignum sit. Num difficile est in ejusmodi rebus ipsum dogma ab iis, quæ ad illius defensionem afferuntur, distinguere? Origenes, dum conjiciendo luxuriat, nescio quo pacto in Virgine Deirara, quæ cruci tam generose tamque constanter astitit, constantiam ac firmam Filio patiente fidem desiderat, homil. 27 in *Lucam*. Origenem imitatus Basilus, epist. 260, ac nonnulli alii, quos recenset Petavius, lib. xiv *De*

Incarn., c. 1. Quis non videt ejusmodi conjecturam eruditiss scriptoribus, ut est hominum ingenium, aliud agentibus excidisse? Quinetiam in iis, quæ traditioni et Scripturæ maxime consentanea disseverunt, si tamen res sint nondum ab omnibus cognitæ et dijudicatæ, non eandem fiduciam præferunt ac in rebus Ecclesiæ judicio firmatis. Consultus ab Honorato episcopo S. Augustinus, num episcopo et clericis fugere liceat, imminente obsidionis aut excidii periculo, regulas statuit in epist. 228, in quibus summa ipsius sapientia enitescit; sed tamen sic desinit: « Hæc tibi, quia me consulisti, frater dilectissime, qua existimavi veritate et certa charitate rescripsi, sed ne meliorem, si inveneris, sequaris sententiam non præscripsi. »

2° Qui tam difficile esse putant veras et falsas traditiones internoscere, horum iniquitas eo manifestior, quod ipsi scriptores ecclesiastici, si qua in re aberrent a vero, opinionis commentum longe aliter defendant ac catholicam traditionem defendere solent. Ut pauca de innumeris afferam exempla; num Justinus Septuaginta interpretum eodem modo ac prophetarum inspirationem prædicat? Judæos in hoc tantum castigat, n. 68, 71, 72, quod elaboratam apud Ptolemæum interpretationem immutare et vituperare audeant; minime vero, quod divinitus inspiratam non credant. Christianos esse negat eos, qui resurrectionem non credunt, *Dial.*, n. 80. At ibidem regni terrestris commentum sic defendit, ut puræ et integræ fidei testimonium adversariis tribuat. Proficitur quidem se et resurrectionem et regnum mille annorum agnoscere, et si qui recte in omnibus sentiunt Christiani, id est in iis etiam, quæ obscura et minime decisa. Nam alibi, nempe n. 39, catholicos fatetur totius doctrinæ a Christo traditæ retinentissimos esse. Quis nescit Cyprianum et Firmilianum in ea concertatione, quam cum Stephano habuerunt, sic propriam opinionem tenuisse, ut aliter sentire fas esse concederent, atque id unum arctissime defenderent, quod ab adversariis non negari quidem, sed tamen suspiciendo hæreticorum baptismate lædi et everti putabant, nempe Spiritum sanctum extra Ecclesiam haberi non posse?

3° Quoties hæreses prodire, magnum semper veritati præsidium in antiquis Patribus positum fuit; nec eorum testimonio auctoritatem detraxit, si quid aliis in rebus aut minus vidissent, aut minus accurate disseruissent. Nonnulla in Origene S. Athanasius non probabat; sed tamen illius testimonium de Verbo consubstantiali, ut telum ineluctabile, in Arianos vibravit, tom. I, p. 232. S. Augustinus in re obscura ac nondum decisa non patitur sibi, Origenis, Didymi, Eusebii Emiseni, Theodori Heracleotæ et S. Joannis Chrysostomi testimoniis, legem imponi ac eam libertatem eripi, quæ in ejusmodi rebus concedenda est, ep. 82, n. 3 et 23. At in defendenda peccati originalis et gratiæ doctrina Pelagianos premit testimoniis Cypriani, Hilarii,

Gregorii et Ambrosii, eosque sic alloquitur : « Nos hæreticos vos antiqua catholica fides, quam modo oppugnare cœpistis, a præclarissimis, qui fuerunt aut nos, doctoribus prædicata demonstrat. » *Op. imperf. lib. 1, n. 9.* Neque ergo nixa unius aut alterius hominis testimonio traditio fundatam totius Ecclesiæ consensu traditionem debilitat, nec de eorum pondere, quæ ad catholicæ doctrinæ defensionem antiqui scriptores docuerunt, detrudere debet leve aliquod in rebus obscuris erratum, aut minus commoda difficilis Scripturæ loci interpretatio.

4° Si quid sancti Patres minus commode senserint aut dixerint, id neque hæreticis tradi debet, neque ab hæreticis jure arripi potest. Docuerat Cyprianus baptismum extra Ecclesiam validum non esse : idem senserunt Donatistæ et Cypriani nomen erroris sui propugnaculum esse voluerunt. Sed tamen S. martyris testimonium Augustinus eripere Donatistis non dubitat, et secundum *De baptismo* librum sic exorditur : « Quantum pro nobis, inquit, hoc est pro pace catholica faciant ea, quæ tanquam ex auctoritate beati Cypriani adversus nos a parte Donati proferuntur, et quantum sint adversus eos a quibus proferuntur, adjuvante Domino, demonstrare proposui. » Si quis igitur spreto Ecclesiæ consensu id nunc defendere audeat, quod olim Justinus de regno mille annorum opinatus est, huic maxime adversabitur Justinus, cui tanto in pretio fuit Ecclesiæ auctoritas. Quidquid enim de Christianæ religionis ornamentis et donis prædicat, quidquid eum de distinctione novi et veteris testamenti, quidquid de nova illa creatione, quam a Christo accipimus, disserentem in secunda hujus præfationis parte vidimus, id Ecclesiæ catholicæ, exclusis omnibus sectis, proprium esse ducebat. Id ipse testatur in *Dialogo*, n. 116, ubi sic loquitur : « Nos qui per nomen Jesu instar unius hominis

A omnes in Creatorem universorum Deum credimus, per nomen primogeniti illius Filii sordidis vestibus, id est peccatis, exuti et per verbum vocationis inflammati, verum genus sacerdotale Dei sumus. » His autem verbis, *instar unius hominis*, unitatem Ecclesiæ catholicæ designari cum per se patet, tum ex aliis locis confirmari potest. Ait, n. 42, pravos homines postquam Christo submissi et dociles facti sunt, *omnes instar unius puelli factos esse*, ac addit : « Quale est etiam quod in corpore videre licet, cum multa membra numerentur, omnia unum sunt et vocantur corpus. » Eadem de causa, n. 63, Ecclesiam in psalmo XLIV sic compelli observat : *Audi, filia, et vide.* Adeo autem exploratum erat Justino nec unitatem Ecclesiæ rumpi posse, nec traditam ei veritatem ab errore superari, ut quæcunque oriantur sectæ, has catholicis non metuendi et hærendi, sed firmius et acrius in fide et unitate perstandi occasionem esse declaret. « Ex eo etiam, inquit *Dialog.* n. 55, quod ejusmodi exstent homines, qui se esse Christianos profiteantur, et Jesum, qui crucifixus est, Dominum et Christum confiteri, nec tamen illius doctrinam teneant, sed eam, quæ est a spiritibus erroris; nos qui veræ ac puræ Jesu Christi doctrinæ discipuli sumus, firmiores in fide et constantiores simus in spe ab eo nuntiata. Quæ enim in suo nomine eventura prædixit, ea oculis et effectu ad exitum perducta cernimus. Dixit enim : *Multi venient in nomine meo*²², etc. Et : *Erunt schismata et hæreses*²³. » Nihil aliud ergo catholicis afferunt schismata et hæreses, nisi ut prædicationes Christi ad exitum perducere intelligant et in fide firmiores evadant. Quod si unitas aut veritas in Ecclesia deficere possent, nullus esset error, qui non Ecclesiæ doctrinam in discrimen adduceret; nullum schisma, a quo non esset evitendæ unitatis periculum.

PRÆFATIONIS PARS III.

De gestis et scriptis Justini, Tatiani, Athenagoræ et Theophili Antiocheni.

CAPUT PRIMUM.

De Justini patria et ortu, institutione puerili et conversione.

I. S. Justinus in Palæstina gentilis natus. II. Circa annum 114 natum conjicimus. III. De ejus studiis ac magistris. IV. Mirabilis conversionis modus. V. Qua in urbe et quo anno conversus.

I. De plerisque S. Justini gestis et scriptis, cum tam multæ sint tamque discrepantes eruditorum sententiæ, facile intelligo me in lubrico et difficili loco versari. Quapropter totam rem sic administrare et pertractare conabor, ut nec asseveranter pro-

ponam quæ dubia et incerta sunt, nec quæ maxime probabilia levibus ratiunculis posthabeam. Si quid autem certi et explorati occurrat, id instar principii adhibendum erit, tum ad refellenda opinionum commenta, tum ad confirmanda, quæ minus belle in dubium vocata fuerant.

S. martyr initio majoris *Apologiæ* patriam appellat Flaviam Neapolim Syriæ Palæstinæ, ac patrem sibi Priscum fuisse, avum Bacchium testatur²⁴ : *Justinus Prisci filius, Bacchii nepos, Flavia Neapolis in Syria Palæstinæ civium.* Hæc civitas,

²² Matth. XXIV, 5. ²³ I Cor. XI, 19. ²⁴ Antiq. lib. XI, c. 8.

quæ olim Sichein dicebatur, et, teste Josepho, caput Samariæ fuerat Alexandri Magni tempore, Flavix Neapolis nomen ac jus civitatis videtur accepisse a Flavio Vespasiano. Neque enim colonia illuc deducta est ab ejus filiis, cum jam Neapolis vocata fuerit paulo post excidium Hierosolymitanum, ut ex libris Josephi de bello Judaico sub hoc tempus scriptis perspicitur³⁵. Unus ex his colonis fuit Bacchius, cujus nepos Justinus. Samaritanos populares suos appellat, non quod ullam partem eorum instituti attingisset, sed quod in hac urbe ex Græcis colonis natus esset. Ubique enim sese inter ethnicos ad Christum conversos numerat; incircumcisum se esse declarat in *Dialogo cum Tryphone*. « Ne dubitetis, inquit, num. 28, mihi homini incircumciso credere. » Hinc etiam in *Apolo- g. 1*, n. 53 : « Nos ipsos cernimus ex gentibus plures ac veriores esse Christianos, quam ex Judæis et Samaritanis. » Graviter ergo errasset Epiphanius, si Justinum a Samaritano instituto ad religionem Christianam conversum fuisse existimasset. Sed hanc ei opinionem immerito Scaliger et Petavius affinxerunt. Sic enim loquitur³⁶ : *Tatianus Justinii philosophi sanctissimi ac religiosissimi viri consuetudine usus est, qui e Samaritanis ad Christi fidem transierat. Erat enim Justinus genere Samaritanus*. Numerat ergo Justinum inter Samaritanos, non quod eorum instituta sectatus esset, sed quia in hac urbe natus erat. Quo sensu ipse Justinus Samaritanos vocat in *Dialogo*, n. 120, genus suum, et in *Apol. 2*, n. 15, gentem suam.

II. Quo anno natus sit Justinus conijcere possumus, non asseverare. Plurimum lucis afferret Epiphanius, si ejus verba aut nævis carerent, aut apte emendarentur. Sic autem loquitur in hæres. 46 : Οὗτος γὰρ ὁ Ἰουστίνος Σαμαρείτης ἦν τὸ γένος, εἰς Χριστὸν πεπιστευκῶς, καὶ μεγάλως ἐξασκηθεὶς, ἀρετῆς τε βίον ἐνδειξάμενος, τὸ τέλος ὑπὲρ Χριστοῦ μαρτυρήσας τελείου στεφάνου καταξιοῦται ἐπὶ τῆς Ῥωμαίων, ἐπὶ Ρουστικοῦ ἡγεμόνος καὶ Ἀδριανοῦ βασιλέως, ἐτῶν τριάκοντα ὑπάρχων ἐν καθεστῶτη ηλικίᾳ. « Hic enim Justinus genere Samaritanus, cum in Christam credidisset, ac magnopere exercitatus et sanctiorem vitam professus esset, tandem pro Christo martyrio perfunctus, perfectam coronam adeptus est Romæ sub Rustico præfecto, Adriano imperante, firma et constanti ætate, anno videlicet tricesimo. » Duo hic occurrunt nævi : primus quod sub Adriano; alter quod anno ætatis tricesimo passus dicitur Justinus. Verisimile non est ut Justinum Epiphanius anno ætatis tricesimo passum opinatus sit, cum tot libros ab eo scriptos haud ignoraret, eumque non obscure indicet in sanctiore vita diu multumque exercitatum. Minus mirum quod illius martyrium sub Adriano collocet; non enim semper accuratus est in rebus chronolo-

gicis. Papebrochius duplicem nævum tollere conatur; postrema verba librariorum negligentia loco suo excidisse, et ad conversionem Justinii non ad martyrium referri debere pronuntiat; pro eo autem quod interpretatur Petavius, *sub Rustico præfecto, Adriano imperante*, ipse sic reddit : *Consulibus Rustico et Adriano imperatore*. Unde hæc conflatur sententia : *Justinus cum in Christum credidisset sub consulatu Rustici et Adriani, annos natus triginta, ætate firma*, etc. Sequitur ex hac interpretandi et emendandi ratione Justinum anno 119, quo Adrianus et Rusticus consules fuerunt, annum ætatis tricesimum attingisse, ac proinde anno 89 in lucem editum fuisse.

Sed assentiri non possum Papebrochio. Hæc interpretatio, ἐπὶ Ρουστικοῦ ἡγεμόνος καὶ Ἀδριανοῦ βασιλέως, *sub cs. Rustico et Adriano imperatore*, penitus repugnat, quamvis Græbio et Dodwello vehementer probeatur. Atque etiamsi quo exemplo firmari posset, nullum sane afferri possit, ut observat Tillemontius, in quo imperatori consuli collega præponatur. Multa alia concurrunt quæ Papebrochii opinionem minuant. Credibilis multo est Justinii martyrium præfecti notatione consignatum fuisse, quam conversionem ex consulibus notatam. Eum certe sub Rustico præfecto passum ex Actis perspicimus; sub cs. Rustico et Adriano conversum nullibi legimus : denique illius conversio serius ponenda, si duce Eusebium sequamur, quo profecto his in rebus tutiorem nullum habemus.

Igitur satius est fateri Epiphanium errasse, dum Justinii martyrium sub Adriano collocat, quam illius verba absurde interpretari. Sanabilior videtur alter nævus; nec tamen necesse est hæc verba, *firma et constanti ætate, anno ætatis tricesimo*, altius transferre, quasi ad conversionem pertineant, et loco suo a librariis dejecta fuerint. Nihil sane prohibet, quominus Justinus ætate adhuc firma vitam pro Christo profudisse dicatur; neque huic Epiphanius testimonio quidquam inest incommodi : id tantum vitii occurrit in ejus verbis, quod Justinus anno ætatis tricesimo passus dicatur. At facile fuit librariis errare in notis numeralibus, et triginta pro quinquaginta ponere; cum præsertim litterarum A et N quæ his numeris designandis adhibentur, dissimilitudo oculos non valde attentos latere poterit. Si ergo Justinus anno ætatis circiter 50 aut 54 passus est (neque enim hæc Epiphanius nimium stricte ad calculos revocabat) cum facile intelligemus, cur ætate firma et constanti passus dicatur, id est nondum senex, tum etiam quo anno natus sit, nimirum non multo post annum 114. Nam illius martyrium multa rationum momenta adducit anno circiter 168.

III. Traduxit adolescentiam Justinus in litterarum studiis; ac poetis, oratoribus et historicis, ut

³⁵ Lib. v, c. 4. ³⁶ Hæres. 46.

mos erat, operam dedit utilem aliquando ad ethnicos refellendos futuram. Rhetoricæ artis non valde studiosum fuisse dicas, si pleraque illius scripta consideres, in quibus veritatem non ille quidem sine nervis, nec sine summa vi ingenii defendit; at nulla prorsus orationis ornamenta ad illius defensionem adhibenda existimavit. Quid tamen in hoc genere posset, indicio est *Cohortatio ad Græcos*, quæ elegantiori, quam alia ejus opera, dicendi genere splendet. At nullius disciplinæ vehementius quam philosophiæ studiis exarsit: et cum eximium amorem veritatis considero, quem periclitandis philosophorum sectis declaravit, divinam Providentiam admiror, quæ sic illius animum ad amandam veritatem inclinabat, ut cum eam frustra apud philosophos quæsisset, gratuito Christi dono ad ipsius oculos afulgentem arriperet avidè, constanter defenderet.

Primum philosophiæ magistrum habuit Stoicum quemdam, ac satis diu cum eo versatus est. Sed cum se nihilo plura de Deo scire animadverteret (nam nec sciebat ipse Stoicus, neque hanc scientiam necessariam putabat), ab eo discessit, seque ad alium contulit, quem Peripateticum dicebant, hominem, ut sibi ipse videbatur, peracutum. Sed eum paucis post diebus de mercede agentem missum fecit, ne philosophum quidem existimans. Non tamen deterritus, quod sibi in duobus magistris adeundis parum successisset, confugit ad celeberrimum Pythagoræum, hominem de sapientia valde gloriantem. Sed is hanc conditionem Justinus tulit, ut antequam ad ipsius boni, ac ipsius pulchri considerationem assurgeret, musicæ, astronomiæ et geometriæ daret operam. Permoestum id accidit Justinus, qui cum tempus in his disciplinis conterere nollet, Platonicos adiit, seque viro prudenti, qui *recens*, inquit, *in urbem nostram advenerat*, in disciplinam tradidit.

IV. Plurimum proficiebat in hoc instituto Justinus; sed illius in contemplandis rebus incorporeis progressus eo redibant, ut sapiens sibi ipse videretur evasisse, ac præ stoliditate in spem videndi protinus Dei veniret. Non ei profecto magis Platonica decreta, quam aliorum philosophorum sectæ ad interioris corruptelæ cognitionem, ad vitiorum emendationem profuissent, nisi eum Christus ad saniolem philosophiam vocasset. Quomodo id contigerit ex initio *Dialogi*, quemadmodum et ea quæ modo narraui, cognoscimus.

Elatum idearum contemplatione Justinus, commentandi causa in agrum non remotum a mari profectus est; cumque fugiens hominum vestigia ei loco propinquaret, ubi secum ipse sine interpellatione versaturus esset; præter illius expectationem contigit, ut eum modico intervallo assectaretur senex quidam, cujus in vultu comis residebat gravitas. Conversus Justinus substitit, ac in eum oculos aërius defixit. Tum senex: « Mene, inquit, cognoscis? » Negavit Justinus. « Quid me igitur, inquit

senex, ita contemplaris? » Mirari se respondit Justinus, quod ibi potissimum sibi occurrisset, ubi se a nemine visum iri sperabat. « Sollicitus sum, inquit senex, de meorum nonnullis: hi peregre mihi abierunt; quamobrem spectatum veni an sese mihi alicunde ostensuri sint. Tu vero quidnam hic rerum geris? » Postquam demonstravit Justinus se philosophiæ studiosum esse ac meditandi causa illuc venisse; tum senex oblata occasione ea disserit, quæ ex eo audita retulit Justinus initio *Dialogi cum Tryphone*. Longius colloquium quam ut illud hoc loco referam. Satis est observare eximiam senis prudentiam, qui cum Justinum videret de philosophis inflatus sentientem, sic ejus animum pertractavit, ut primo illius scientiæ, de qua tanto opere gloriabatur, inanitatem ostenderet; deinde quibus ex fontibus haurienda sit veritas edoceret. Postquam enim Justinus nec Pythagoram nec Platonem ad veri cognitionem pervenisse cognovit, quæsivit ex senè quibus tandem magistris utendum sit, si verum ne isti quidem viderint. Quare senex præclarum dicendi campum ingressus, veritatem a prophetis petendam esse demonstrat, eosque laudat et commendat ab antiquitate qua philosophos longe superant, a Spiritu sancto quo afflante vaticinati sunt, ab eventu prædictarum rerum, a summa in edendis oraculis libertate et constantia, a miraculis quibus vaticinia sua confirmant, ab ipsa denique oraculorum sanctitate Deum mundi creatorem ejusque Christum unice celebrantium. Tandem descendens Justinum hortatur, ut hæc meditando persequatur, eorumque intelligentiam a Deo postulet; a nemine enim perspicere et intelligi posse, nisi cui Deus intelligere dederit et Christus ejus.

Non amplius vidit hunc senem Justinus, sed se ejus colloquio adductum fatetur, ut Christianæ philosophiæ nomen daret. « Hæc ille, inquit in *Dialogo*, et multa alia cum dixisset, quæ referre non est hujus temporis, abiens præcepit ut ea meditando persequeretur; neque illum amplius vidi. Mihi vero statim in anima ignis exarsit, meque amor prophetarum et Christi amicorum invasit. Cumque illius sermones apud animum proponerem, hanc solam reperiebam philosophiam, quæ quidem tuta et utilis foret. Ad hunc ego modum atque hac de causa philosophus. » Multa igitur alia disseruerat senex, quæ Justinus hoc loco referenda non judicat; nec generatim et subobscurè, ut existimat Tillemontius, de Christo locutus fuerat; sed ad accuratam descenderat religionis expositionem, ita ut Justinus ei acceptum referre non dubitet, quod in *Dialogo* exquisitis rationibus demonstrat, non ab operibus legis, sed ab incarnati Filii Dei gratia salutem proficisci, *Dialog.* n. 23.

Suspiciatus est Halloixius angelorum aliquem sub forma senis Justinum visum fuisse. Id vero simillimum videri debere pronuntiat Tillemontius, si consideretur subitus ille et improvisus hominis occursum in loco nullis hominum vestigiis trito, colloquium

de rebus gravissimis, quod non tam casu oblatum, A quam consilio susceptum et quæsitum videatur, optatissimus denique exitus colloqui, Justino a superstitione ad veram religionem, a philosophiæ admiratione ad Christi amorem traducto. Quod autem aiebat senex sollicitum se esse de suorum nonnullis, qui peregre abierant, designari existimat idem Tillemontius ministrorum a Deo misso- rum sollicitudinem, ut homines a Deo peregrinantes et fugitivos, ex variis semitis, in quibus errandi vagantur, ad veritatem et ad patriam reducant. Illud profecto videri non debet incredibile, Justinum miraculo quodam ad religionis cognitionem pervenisse, cum his temporibus idem multis aliis evenerit.

Minime dubium est, quin Justinus illud in primis faciendum sibi duxerit, quod ei senex præceperat, ut se precibus ac meditandis Scripturis totum daret. Inflammatum illius animum alia res confirmavit, consideratio constantiæ Christianorum in cruciatibus perferendis; sive senex hoc religionis argumentum inter alia protulerit, sive ipse Justinus post senis discessum rem oculis suis spectaverit. « Nam et ipse ego, inquit in *Apologia* 2, n. 12, cum Platonis doctrina delectarer, ac de criminibus in Christianos conjectis audirem, eos autem ad mortem et ad ea omnia, quæ terribilia existimantur, impavidos viderem; fieri non posse intelligebam, ut in nequitia et voluptatum amore viverent. Quis enim libidinosus et intemperans, et humanæ carnis epulas in bonis numerans, mortem amplecti possit, ut bonis suis careat, ac non potius semper in hac vita versari et magistratus latere conetur, nedum se ipse morte damnandum deferat? »

V. Quanam in urbe Justinus, dum locum mari proximum petit, a philosophia ad Christum conversus sit, aut quo anno tanta illi felicitas obtigerit, non facile statuitur. Quod ait de magistro Platónico: *Qui recens in urbem nostram advenerat*, persuasit omnibus, quos quidem sciam de illius rebus pertractasse, eum in patria sua, id est Neapoli in Syria Palæstinæ studuisse philosophiæ et Christianam religionem amplexum esse. Sed cum deambulatio in loco mari proximo occasionem Justinus conversioni dederit; cumque Flavia Neapolis in mediterraneo Palæstinæ sita, ut observat doctissimus abbas de Longueue in dissert. ms. de Gestis Justinus, ejusmodi deambulationibus careret; longe probabilis est Justinum in insignem aliquam urbem studiorum causa venisse, ibique factum esse Christianum. In *Cohortatione ad Græcos*, quod opus scripsit non multo post conversionem, meminit eorum quæ Alexandria viderat, nec improbable est eum in hac urbe litterarum studiis operam dedisse.

Videtur ætatem virilem attigisse Justinus aut saltem ad eam prope accessisse, cum Christum cogno-

vit. Jam enim multos in philosophia progressus habebat, et cum plures philosophorum sectas gustasset, studia sua in Platonica fixerat. Eum sub Adriano conversum fuisse testatur Zonaras: de hac conversione Eusebius sub eodem imperatore loquitur, satisque ea de re inter eruditos convenit. Quo autem Adriani anno id contigerit, non una est sententia.

Hunc eventum nonnulli, in his eruditus auctor dissertationis modo laudatæ, referunt ad persecutionem Adriani, id est ad an. 126. Sed eorum opinionem penitus evertit Eusebius, qui postquam de Antinoi consecratione loutus est, statim addit de Justino: Κατὰ τοῦτον δὲ καὶ Ἰουστίνος γνήσιος τῆς ἀληθοῦς φιλοσοφίας ἐραστῆς ἔτι τοῖς παρ' Ἑλλήσιν ἀσκούμενος ἐνδιέτριβε λόγοις. « Eodem tempore Justinus, veræ philosophiæ amator sincerissimus, adhuc in gentilium litteris exercebatur. » Diserte ergo pronuntiat Eusebius Justinum religioni Christianæ nomen non dedisse, antequam Antinonum Adrianus ordinibus deorum ascriberet. Antinonum anno 132 consecratum fuisse multis rationibus probat Tillemontius, not. 9 in *Adr.*; quomobrem Justinus conversio, quæ hanc consecrationem subsequuta est, male collocatur ante annum 126.

Hoc testimonio adductus est Tillemontius, ut conversionem Justinus usque ad annum 133 differret. Sed paulo amplius videtur differenda, nempe usque ad annum circiter 137. Nam Justinus nondum senex, ut supra diximus, pro Christo passus est, in quem ætate jam matura crederet. Quare non tot anni inter conversionem et martyrium videntur numerandi, quot a Tillemontio numerantur, qui conversionem refert ad annum 133, martyrium ad annum 168. Præterea nullum exstat Justinus monumentum, quod eum tam cito conversum probet. *Cohortatio ad Græcos*, quæ conversionis primordia redolet, post Adrianum collocanda, ut modo videbimus. Denique Eusebius ante de bello Judaico ²⁰⁰, quod circa annum 136 confectum est, quam de Justinus conversione, loquitur; et postquam dixit Justinum eodem tempore gentilium disciplinis operam dedisse, quo Antinon consecratus; tum mentionem injicit de bello Judaico, *quod tunc temporis gestum fuisse dicit*, id est cum Justinus adhuc gentilium disciplinis detineretur.

Justinus conversionem idcirco ante bellum Judaicum collocat Tillemontius, quia tunc suppetebat otium assidue commentandi, et quædam deambulandi libertas, quæ belli tumultibus ac omnium rerum perturbationi minime congruisset. Sed ut omittam Justinum Neapoli abfuisse, cum conversus est; certe Tillemontii ratio pariter valet, ut conversio post bellum differatur.

Qui Justinum in persecutione Adriani, id est ante annum 126, conversum fuisse volunt, hoc utuntur argumento, quod Justinus innocentiam

²⁰⁰ Lib. iv, c. 8.

Christianorum agnovisse se dicat, cum eos ad A mortem et ad omnia quæ terribilia existimantur, impavidos videret.

Sed 1° etsi persecutio resedit anno 126, fieri tamen potuit, quod sæpe alias factum est, ut præsidēs vel populi clamoribus adducti, vel odio Christianæ religionis incitati, in Christianos injussu imperatoris sævirent. 2° Etiamsi nullum prorsus essetisset martyrium, cum Justinus conversus est, Christianorum constantiam in cruciatibus agnoscere et laudare potuit, non solum quia recens memoria eorum, quæ in persecutione passi fuerant, hanc eis laudem omnium iudicio tribuebat; sed etiam quia in ipsa pace impavidum præ se animum ferebant, religionem illam profitentes, quæ gravissimis semper objecta erat procellis. Hinc Justinus in *Dialogo*, quem cum Judæis habuit pacis tempore, constantiam Christianorum in morte perferenda perpetuo laudat, nec futurum sperat ut hanc religionem principes aliquando vexare desinant, n. 50. Ipse Tryphon fateri cogitur, n. 15, mirabilem esse hanc Christianorum constantiam; quin etiam in eos jocatur, n. 7, quod Christi causa misere pereant. Mirum ergo videri non deberet, si Justinus pacis tempore hanc in Christianis virtutem agnovisset.

CAPUT II.

De Justini vivendi genere, sacerdotio et primis adversus gentiles scriptis.

I. Videtur Justinus asceta et presbyter fuisse. II. Astruuntur illi duæ adversus Græcos orationes. III. Quo tempore scripta *Cohortatio*. IV. Refellitur Casimirus Oudinus. V. Alia oratio minus belle Justino videtur attributa. VI. Liber *De monarchia* minime mutilus. Eusebii locus, qui mutilum esse persuaserat, nova interpretatione explicatur.

I. Postquam S. martyr Christianorum mysteriis initiatus est, non segnem operam posuit in evolvendis Scripturis sacris, et ea Christianæ doctrinæ cognitione comparanda, quæ non cuivis e Christianorum vulgo, sed homini erudito et ad religionis defensionem nato congrueret. Quantum habuerit usum Scripturæ sacræ, declarat illius cum Judæo Tryphone *Dialogus*, in quo et immensam prope modum testimoniorum silvam depromit, quam quidem memoriter in ipso congressu et colloquio necesse fuit recitari, et Scripturam ipsam sic interpretatur, ut Judaicam pertinaciam perfringat. Non desunt tamen qui sanctum martyrem in hoc genere parvi faciant, et Scripturæ intelligentiam in eo desiderant, propterea quod allegoricis interpretationibus nimium, ut ipsi existimant, indulgeat. Haud equidem negavero nonnulla apud Justinum occurrere, quæ longius tracta videantur; sed inter has umbras eminent atque evitescunt alia plurima, quæ mirifice comprobant, hominum doctissimorum iudicio, id quod S. martyr grati animi causa testatur, hanc gratiam sibi a Deo concessam esse, ut illius Scripturas intelligeret, *Dialog.* n. 58.

Non minus vitæ sanctitate quam doctrina micuit Justinus. Non obscure indicant Epiphaniæ verba,

μεγάλως ἐξασκηθεὶς, eum ex ascetarum numero fuisse, qui communibus Christianorum omnium præceptis propria quædam austerioris vitæ instituta adjungebant, ut testatur Origenes, lib. v *contra Celsum*. Cum Epiphaniæ testimonio satis consentit tota Justini vita, quæ in scribendo et docendo ac augendis Ecclesiæ utilitatibus consumpta civilibus undis mersari non potuit. Forte hujus vitæ austerioris insigne fuit pallium illud, quod Justinus gerebat. Ilum enim annis post conversionem circiter viginti in Ephesini Xysti spatiis ambulantem ex hoc ornatu philosophum esse Trypho et alii Judæi judicaverunt. Observat Tillemontius non insuetum fuisse pallium austeriorem vitam profitentibus, ut Tertulliano, ut martyri Porphyrio apud Eusebium *De mart. Palæst.*, cap. 11. Si quis tamen Justinum hoc indumento, ut philosophiæ signi usum esse velit; negat idem scriptor id posse reprehendi, ac Justini hac in re imitatorein profert magnum Heraclam, Alexandrinum patriarcham, qui philosophicum pallium cum Christi sacerdotio conjungebat. Idem ante Justinum a S. Aristide factum testatur Hieronymus in libro *De scriptoribus ecclesiasticis*.

Presbyterum fuisse Justinum opinatur Tillemontius, propterea quod baptismi cæremonias sic describit, ut illius administrandi munus sustinuisse videatur. « Nos autem, inquit *Apol.* 1, n. 65, postquam eum, qui credidit et assensus est, sic ablui-mus, ad eos qui dicuntur fratres, in locum ubi congregati sunt, adducimus, communes preces animo intento facturi. » Erat ergo Justinus ex eorum numero qui baptizabant, et baptizatum deducebant ad locum ubi fratres congregati erant. Alio in loco recenset se inter principes populi Christiani, seque in hoc perfungendo munere a principibus populi Judaici longe discrepare profitetur. « Et nos igitur timore adducti, inquit *Dialog.* n. 82, sermones secundum Scripturas conferre studemus, minime autem pecuniæ aut gloriæ cupiditate, aut amore voluptatis. Nullum enim ex his est vitiis, cujus nos quisquam arguere possit. Neque enim similiter ac principes populi vestri vivere volumus, quibus Deus hoc probrum objicit: *Principes vestri socii furum, diligentes munera, persequentes retributionem.* » Sacerdotium Justini ex ejus Actis confirmari potest, ex quibus illud saltem colligitur ecclesiam in ea domo, in qua degebat, fuisse, nec eum, quandiu Romæ fuit, alium conventus locum obire solitum fuisse. Quærenti enim præfecto quem in locum Christiani convenirent, et stros Justinus discipulos congregaret, respondet Justinus se nullam alium conventus locum cognoscere præter domum in qua manebat. Videtur ipse præfectus sacerdotalem in Justino dignitatem agnoscere, dum ejus socios sic interrogat: *Christianos vos fecit Justinus? Gratiam sacerdotii in Justino vacuum non fuisse declarant eximia in Ecclesiam merita, quam non solum et viva voce et scriptis pietatem spirantibus, ut multi*

alii Patres, defendit et ornavit, sed etiam, id quod perpaucis contigit, molestissimo tempore afflictam et vastatam, ex summa rerum perturbatione, dum Imperatorem oblata apologia placat, in portum tranquillitatemque pro sua parte restituit. Sed quia de plerisque illius operibus multæ magnæque sunt quæstiones, an genuinus sint illius fetus, an integra ad nos pervenerint, et quo tempore in lucem edita; operæ pretium est in his rebus, si qua ratione possim, explicandis et illustrandis immorari.]

II. Præter duas *Apologias*, de quibus modo agemus, duæ aliæ exstant S. martyris adversus ethnicos elucubrationes, quarum altera eaque brevissima inscribitur *Oratio adversus Græcos*; altera multo longior, *Cohortatio ad Græcos*. Totidem Justiniano adversus ethnicos libri, præter duas *Apologias*, tribuuntur ab Eusebio, Hieronymo et Photio; sed utrum iidem hodie exstant, qui olim a veteribus commemorati sunt, examinandum. Sic loquitur Eusebius de his duobus libris: Καὶ ἄλλος ὁ πρὸς Ἑλλήνας ἐν ᾧ μακρὸν περὶ πλειεστων παρ' ἡμῖν τε καὶ τοῖς Ἑλλήνων φιλοσόφοις ζητούμενων κατατείνας λόγον, περὶ τῆς τῶν δαιμόνων διαλαμβάνει φύσεως, ἃ οὐδὲν ἂν ἐπέιγοι τανῦν παρατίθεσθαι. Καὶ αὖθις ἕτερον πρὸς Ἑλλήνας εἰς ἡμᾶς ἐλήλυθεν αὐτοῦ σύγγραμμα, ὃ καὶ ἐπέγραψεν Ἐλεγχον. « Est et alius ejus liber adversus gentiles, in quo postquam de plurimis quæstionibus, quæ tam a nostris, quam a gentiliis philosophis agitari solent, uberrime disputavit, suam de natura dæmonum sententiam exponit, quam quidem hic inserere nihil necesse est. Alius præterea ejusdem liber adversus gentiles ad nos pervenit, quem ille *Confutationem* inscripsit. » Similiter Hieronymus in libro *De scriptoribus ecclesiasticis*: « Exstat ejus et aliud volumen contra gentes, ubi de dæmonum quoque natura disputat; et quartum adversus gentes, cui titulum prænotavit Ἐλεγχος. » Et Photius, cod. 125: Τέσσαρας δὲ πραγματείας κατὰ τῶν ἐθνῶν συνέταξε.... ἐν δὲ τῇ τρίτῃ περὶ φύσεως δαιμόνων διελεχται. Ὁ δὲ τέταρτος αὐτοῦ λόγος ὁμοίως κατὰ τῶν ἐθνῶν συγχείμενος, Ἐλεγχος ἐπιγραφὴν ἔχει. « Porro quatuor adversus gentes tractatus composuit... in tertio de dæmonum natura disseruit. Quartus etiam contra gentes ab eo compositus inscribitur *Confutatio*. »

Ex duabus Justiniano adversus gentes orationibus, quæ ad nos pervenerunt, neutra inscribitur *Confutatio*, neutra disserit de natura dæmonum. Quæ brevior est, Eusebio nota aut saltem memorata non fuit: nam neque de natura dæmonum, neque de aliis quæstionibus ab Eusebio indicatis tractat. Deos gentiliis acute exagitat; sed eorum opiniones data opera non confutat. Quare non est ille Ἐλεγχος ab Eusebio laudatus. Mirum autem non est, si illius diligentiam fugit, cum sit brevissima. Nemo illam abjudicat S. martyri; nec profecto vi-

A detur abjudicanda. Scriptam fuisse non multo post conversionem Justiniano conjicitur ex ipso primordio, quod sic habet: « Ne existimate, Græci, nulla me cum ratione aut nullo cum judicio a vestris ritibus descivisse. »

Quod autem spectat ad longiorem orationem, quæ nunc inscribitur, *Cohortatio ad Græcos*, eam et antiquis notam fuisse et in germanissimis Justiniano scriptis numerandam multis rationibus demonstratur. Nihil in illa quidem legitur de dæmonum natura, nihil de quæstionibus tam apud nostros, quam apud gentiles philosophos agitari solitis. Quare eadem esse non potest ac illa pertractatio, quæ de dæmonum natura disserebat. At nihil vetat eandem prorsus esse ac eam, quæ *Elenchus* sive *Confutatio* inscribatur. Præterquam quod librorum tituli tot mutationes libroriorum licentia experti sunt, ut ex tituli varietate nihil concludi possit; certe ex rebus in hac oratione pertractatis perspicitur eam optime inscribi potuisse *Elenchum* sive *Confutationem*. Nihil enim aliud agit, nisi ut gentiles domesticis argumentis profigit, et ex eorum scriptoribus inanitatem et insaniam ethnicæ superstitionis, antiquitatem veræ religionis demonstrat. Nemo non videt quam apte congruat huic disserendi rationi *Elenchi* sive *Confutationis* titulus. Hinc cum Stephanus Gobarus Trithelta, qui sæculo sexto scribebat, unam aliquam S. martyris sententiam citasset, quæ in hac oratione legitur, eaque mirum in modum abuteretur, refellit eum Photius^{***} ex proposito S. Justiniano, quem hoc loco *Elenchum* sive *Confutationem* Platonis, *Elenchum* ethnicorum aggredi demonstrat. Videtur ergo hæc ipsa esse oratio quam antiqui *Elenchum* appellant, et quarto loco inter Justiniano contra ethnicos scripta commemorant.

Testis autem est Stephanus ille Gobarus hanc orationem sexto sæculo inter genuina S. martyris opera numeratam fuisse. Sed quod rem causamque maxime continet, ipsa oratio non pauca suppeditat ex quibus parentem Justiniano agnoscat. Scripta est ab homine ab ethnicorum superstitionibus ad Christianam religionem converso; objicit enim ethnicis, quæ prius didicerat, cum inter eos versaretur. « Consentaneum arbitror, inquit n. 11, quæ prius apud vos his de rebus audivi, ea nunc in tempore contra vos depromere. » Quod autem de Moyse et prophetis dictum legitur in Langi interpretatione, n. 1: *Majores nostri divini homines*, persuadere nonnullis posset auctorem hujus orationis ortum ex Judeis esse. Sed Græca verba οἱ ἡμέτεροι κατὰ Θεὸν πρόγονοι, sic reddi debent: *Nostri in rebus divinis majores*; quibus ex verbis perspicitur prophetas non idcirco ab hoc scriptore sic appellari, quod ex eorum gente ortus esset, sed quod religionis nostræ, ut ipse n. 10 testatur, magistri fuerint.

*** Cod. 232.

Pariter in Justinum optime convenit, quod auctor hujus operis vidisse se narrat Alexandriae vestigia cellarum, in quibus Septuaginta interpretes elaborasse ferebantur, et Cumis in Campania sacellum Sibyllæ. Cum natus esset in Palæstina Justinus ac præterea studiorum causa, ut vidimus, peregrinatus sit, perfacile potuit Alexandriam proficisci, nec difficilius Cumas invisere, cum Romam peteret. Quod autem in tota oratione demonstrat veritatis cognitionem non ab ethnicis scriptoribus, sed a prophetis petendam esse; an quidquam Justino magis congruat, qui ad religionem Christianam conversus fuerat, cum eadem ex sene subito occurrente audiisset?

Stylum si quis consideret attentius, omnino cum aliis Justini operibus consentire fatebitur, ut observat Bullus probante Tillemontio. Inest tamen huic orationi quidam nitor, quem in alijs Justini scriptis desideres. Sed quid mirum, si Justinus, qui hanc orationem non multo post conversionem scripsit, expolitus dicendi genus in his primordijs persecutus est? Deinde vero idem illi propositum non fuit in hoc opere ac in *Apologijs*, quas obtulit imperatoribus. Hic leniter disputat cum ethnicis, et ea pertractat, quæ sermonis concinnitati locum dabant. *Apologiæ* autem non mansueta disputatione, sed acerrimis querelis continentur; nec Justinus in illo dolore, quem ex molestissimo Ecclesiæ tempore capiebat, valde laborabat, quam eleganter et ornate diceret.

III. Ex hac autem disserendi ratione existimare licet quo tempore scripta fuerit oratio. Videtur nulla tunc sæviisse persecutio. Neque enim, si quotidie fusus fuisset Christianorum sanguis, otium aut voluntas fuisset S. martyri de Platonis et Aristotelis dissensione, ac de alijs ejusmodi rebus tam copiose disserendi, et antiquitatis laudem ethnicis scriptoribus præripiendi, nulla interim de Christianorum supplicijs facta mentione. Verisimile ergo est hanc orationem scriptam fuisse primis Antonini annis, antequam persecutio, quæ sub hoc imperatore Ecclesiam afflixit, acriora Justini studia ad religionis defensionem excitaret. Illud certe vix dubitari possit, ante *Apologias* hoc opus elucubratum esse, quod quædam potius adversus ethnicos velitatio, quam plena religionis defensio esse videtur, et satis quidem scite profanam eruditionem ad ethnicos refellendos convertit, at in explicandis religionis Christianæ principiis non immoratur. Cur autem illud ad Antonini potius quam ad Adriani tempora referam, hoc utor argumento, quod continentur in eo Sibyllini versus. Quod enim legitur, n. 38, Sibyllæ libros toto orbe servari, eamque de futuro Salvatoris adventu et de omnibus rebus quas gesturus erat, clare et aperte prænuntiare, his verbis Sibyllini, quales hodie exstant, libri indicantur, in quibus tam aperta est rerum a Christo gerendarum

A prædictio, ut eam ex eventis fictam fuisse vix quam hodie non fateatur. Sed cum pluribus locis versusum Sibyllinorum, præsertim vero lib. VIII, M. Antoninus, qui ab Adriano adoptatus est anno 138, et M. Aurelius et Lucius Verus eodem anno ab Antonino adoptati, ut Adriani successores designentur; liquet hos libros apte annum 138, qui postremus fuit Adriani, fabricatos non fuisse; ac proinde elucubrationem Justini, in qua hi libri toto orbe asservari dicuntur, ad Antonini potius quam ad Adriani imperium esse referendam.

Romæ scriptum est hoc opus, siquidem Justinus Italiam peragraverat, ac proinde Romam venerat. At S. martyr postquam Romam advenit, semel tantum ex hac urbe egressus est, ut modo videbimus, idque post primam *Apologiam*, quæ hoc opere posterior est.

IV. Nec criticorum omnium consensus, nec tot notæ quibus Justinus hujus orationis parens dignoscitur, Casimirum Oudinum deterruerunt, quominus in suo *De scriptoribus ecclesiasticis commentario* suppositum S. martyri pronuntiaret. Quinque rationibus nititur³⁰⁰⁰, de quibus judicium erit eruditæ lectoris. 1° Negat in Justinum ex parentibus ethnicis natum convenire, quod ait auctor hujus orationis se *divinorum majorum sacra et pietatem sequi*. At Oudinum decepit minus accurate Langi, ut jam observavimus, interpretatio.

2° Observat Justinum in *Dialogo* Judæis objicere, quod interpretationem Septuaginta rejiciant, eamque corruperint; auctorem vero *Paræneticæ orationis* statuere *versionem Septuaginta interpretum incorrupte in Judæorum synagogis asservitam, a Judæis agnitam fuisse, et contra adversarios quoscunque adhibitam*. Sed annon fieri potuit ut Justinus, cum hanc orationem scriberet, nondum quidquam audiisset de Judæorum facinore? Quinetiam verisimile est nondum Judæos dedisse materiam criminationibus quibus eos in *Dialogo* premit Justinus: ibi enim, n. 73, recens esse eorum facinus declarat.

Non majoris ponderis tertia et quarta ratio. Sumit argumenti loco quod Justinus in *Apologia* lectionem Hystaspis et Sibyllarum et prophetarum capitali supplicio interdictam queritur, quod Platonem in omnibus operibus laudat impendio; contra auctor *Paræneticæ orationis* Platonem floccifacit et insectatur, ac non modo libros Sibyllinos per totum orbem sparsos esse testatur, sed etiam facile esse illis, qui sacras Scripturas legere nollent, ex Sibyllæ carmine primordia nostræ religionis addiscere. Unde etiam omnes ibidem ad illorum lectionem hortatur.

Vereor ne otio abuti videar, dum ejusmodi ratiunculas refello. Justinus ut in alijs operibus, ita etiam in hac oratione laudat in Platone nonnullarum sententiarum cum Moysis doctrina similitudinis

³⁰⁰⁰ Cohort., t. I, p. 187

nem. Sed quod ait in *Cohortatione* Platonem secum A pugnare nec belle accepisse, quæ ex Moysisfontibus hauserat, idem docet in *Apol.* n. 8 et 60. Quinetiam fatetur initio *Dialogi*, nihil Platonem, nihil Pythagoram vidisse in iis rebus, de quibus tunc Justinus cum sene disputabat. De Sibyllinis libris mirifice consentit *Cohortatio* cum *Apologia*. In prima enim Justinus hos libros toto orbe servari, a Christianis videlicet; in *Apologia* autem constanter a Christianis legi testatur.

Quinto denique loco sic ratiocinatur: « Observant Tatianus, Eusebius, Hieronymus et Photius Justinum in *Oratione parænetica* ad gentiles de dæmonum natura 'disseruisse; cujus tamen argumenti nulla in hoc sermone vestigia exstant. »

Citat Tatianus unum aliquod Justini de dæmonibus dictum; at sumptum esse ex *Parænetica oratione* non dicit. Neque etiam Eusebius, Hieronymus et Photius, cum Justinum de natura dæmonum disscruisse dicerent, de ea, quæ nunc in manibus est, oratione loquebantur, sed de alia, de qua nunc paucis agendum nobis est.

V. Oratio illa, in qua Justinum Eusebius de natura dæmonum disputare testatur et de pluribus rebus tum apud nos, tum apud gentiles philosophos agitari solitis, nihil aliud videtur esse, quam liber *De universo*, quem Photius Caio quidem presbytero proprium tradit, sed tamen Justino ab aliis, Irenæo et Josepho a nonnullis tribui fatetur. 1° Liber ille *De universo*, iidem ut *Oratio*, quam Eusebius Justino tribuit, contra Græcos scriptus erat, ut patet ex fragmento quod in notis Hæschelii sic incipit: Ἰωσήπου ἐκ τοῦ πρὸς Ἑλληνας λόγου τοῦ ἐπιγεγραμμένου κατὰ Πλάτωνα περὶ τῆς τοῦ παντὸς αἰτίας. « Ex Josephi in Græcos oratione, quæ inscribitur contra Platonem de universi causa. » 2° Auctor libri *De universo* dissecebat de natura dæmonum, ut patet ex initio fragmenti Hæscheliani: Καὶ οὕτως μὲν ὁ περὶ δαιμόνων τόπος, « Atque hic quidem de dæmonibus locus, » id est hactenus de dæmonibus pertractatum. 3° De variis etiam quæstionibus tum apud nos, tum apud philosophos poni solitis disputabat, velut de animæ natura, de animarum post mortem sede et statu, idque patet tum ex his, quæ refert Photius cod. 48, tum ex fragmento Hæscheliano. Continebat ergo liber ille *De universo* quidquid Eusebius in ea oratione, quam Justino attribuit, animadverterat: et cum liber ille Justini nomen in nonnullis exemplaribus haberet, Eusebius, ut verisimile est, viso aliquo ejusmodi exemplari deceptus est, ac Hieronymo et Photio persuasit opus aliquod a Justino scriptum esse contra gentiles, in quo de natura dæmonum dissecebat.

VI. Post duas in Græcos orationes recensetur ab Eusebio, Hieronymo et Photio liber *De monarchia*, sive *De singularitate Dei*, de quo libro non levis est inter recentiores controversia, quamvis nulla sit inter antiquos. Hunc libellum Sculetus inter dubios

numerat. Natalis Alexander Justino ab eruditissimis existimat abjudicari; Tillemontius, quem plerique alii secuti sunt, aut alium prorsus ab eo esse, quem Eusebius ex sacris et profanis testimoniis constare declarat, aut si idem sit, saltem illam partem, quæ Scripturæ testimonia referebat, totam periisse, cum nullum illius exstet vestigium. Satis lepidè Halloixius Eusebium in hoc libro Scripturæ testimonia non vidisse, sed videre se putasse suspicatur.

Quamvis Eusebius eruditos viros in hanc varietatem sententiarum conjecerit; si tamen illius verba, ut par est, interpretemur, totum hunc librum Justino vindicat, nec illius integritatem in dubium venire patitur. Sic loquitur lib. IV, cap. 18: Παρὰ τοῦτους ἄλλος περὶ Θεοῦ μοναρχίας ἦν οὐ μόνον ἐκ τῶν παρ' ἡμῖν Γραφῶν, ἀλλὰ καὶ ἐκ τῶν Ἑλληνικῶν συνίστησι βιβλίων. Sic reddidit Valesius: « Præter hos libros est etiam alius *De monarchia Dei*, quam quidem non solum auctoritate sacrorum apud nos voluminum, sed gentiliū etiam scriptorum testimoniis asserit. » Sed sic interpretandum esse multis rationibus et exemplis adductus contendo: « Præter hos libros, est etiam alius *De monarchia Dei*, quam quidem non modo non ex sacris apud nos Scripturis, sed etiam ex ipsis gentiliū libris asserit. »

1° Sententia in hac interpretatione præclarior quam in prima. Laudat enim Eusebius singulare aliquid ac minime quotidianum. Quod si gentiles Justinus Scripturæ et profanorum scriptorum auctoritate oppugnasset, nihil fecisset quod valde miraremur, nihil præter suam et aliorum consuetudinem. Sed si omissa Scriptura, suis gentiles armis ab eo profligati, in hoc victoriae fiducia et operis novitas merito laudabuntur.

2° Observantur doctissimi grammatice sæpe apud veteres non modo idem valere ac non modo non, ut in hoc exemplo ex Ciceronis lib. II *De officiis*: « Illi simul ac juvenes esse cœperunt, magna spectare et ad ea rectis studiis debent contendere. Quod eo firmitate animo facient, quia non modo invidetur illi ætati, verum etiam favetur. » Alia ejusmodi exempla colligit Muretus *Var. lect.*, lib. X, cap. 7. Hæc autem Latinos de Græcis verisimile est sumpsisse, apud quos constat οὐχ οἶον idem valere ac non modo non. Sed quia fortasse non deerunt qui in animum non facile inducant οὐ μόνον apud Græcos interdum idem sonare ac οὐ μόνον οὐ, videtur exemplorum appositione res illustranda. Huic Eusebii loco gemellus occurrit apud ipsum Justinum in *Cohort.*, n. 9, ubi antiquitatem Moysis demonstrare instituens sic loquitur: Οὐ γὰρ ἀπὸ τῶν θείων καὶ παρ' ἡμῖν ἱστοριῶν μόνον ταῦτα ἀποδείξει πειρῶμαί... Ἄλλ' ἀπὸ τῶν ὑμετέρων καὶ μηδὲν τῆ ἡμετέρᾳ θρησκείᾳ διαφερουσῶν ἱστοριῶν. Cum Justinus antiquitatem Moysis non ex sacris scriptoribus, sed ex profanis demonstraret, illius verba sic reddere non dubitavi: « Nam non modo hæc ex divinis apud nos historiis demonstrare non aggre-

dior, sed etiam ex vestris et ad religionem nostram A nihil pertinentibus. » Cur Eusebium in re et verbis simillimis eodem modo interpretari dubitemus? Si Scripturæ testimonia in libro *De monarchia* desideremus, similis fingenda erit lacuna in *Cohortatione ad Græcos*; quod opus mancum et imperfectum esse nemo dixerit.

In *Dialogo* S. Justinii, num. 17, legendum esse ω̄ μόνον μετενοήσατε, pro οὐ μόνον οὐ, probant vetustissimi codices *Historiæ* Eusebii, qui hunc Justinii locum citavit lib. IV, cap. 18. Athenagoras, *Legat.* n. 1, de Christianis sic loquitur: Οὐ μόνον τὸ ἀντιπαλεῖν, οὐδὲ μὴν δικάζεσθαι τοῖς ἄγουσι καὶ ἀρκάζουσιν ἡμᾶς, μεμαθηκότες· ἀλλὰ, τοῖς μὲν, καὶ κατὰ κόρηος προσηλακίζωσι, καὶ τὸ ἕτερον παλεῖν B παρέχειν τῆς κεφαλῆς· τοῖς δὲ, εἰ τὸν χιτῶνα ἀφαιροῦντο, ἐπιδιδόναι καὶ τὸ ἱμάτιον. « Qui non modo non repercutere, nec invadentibus et rapientibus diem dicere, sed istis, etiamsi colophum inflixerint, alteram capitis partem percutiendam præbere; his autem, si tunicam abstulerint, pallium superaddere didicimus. » Tatianus, n. 36: Πλὴν Ὁμηρος ἔστω μὴ μόνον ὕστερον τῶν Ἰλιακῶν, ἀλλὰ κατ' ἐκείνον αἰτῶν ὑπειλήφθω τὸν τοῦ πολέμου καιρόν. « Sit sane Homerus non modo non junior Iliacis rebus, sed ipsi bello æqualis. » S. Cyprianus acceptam a S. Firmiliano epistolam, quæ est inter *Cyprianicas* 75, nemini Latine reddendam commisit, sed ipse hunc laborem, ut ex stylo perspicui potest, suscepit. Hellenismos autem non paucos fidus in- C te-pres retinuit, ex quibus unum ad id, quod in *paribus* est, maxime idoneum apponam. Sic loquitur de angelis S. Firmilianus: « Utique contristantur, quando vident diversas quorundam mentes et scissas voluntates, quasi non tantum unum et eundem Dominum simul invocent, sed separatis et divisis ab invicem nec confabulatio jam possit esse, nec sermo communis. » Sensus est: Ita ut non modo non unum et eundem Dominum simul invocent, sed, etc. Videtur in Græco contextu fuisse, ὡς οὐ μόνον.

3- Neque in exordio neque in clausula consilium aut voluntas ulla deprehenditur objiciendæ ethnicis sacræ Scripturæ. Quinetiam libellum sic S. martyr D orditur, ut se argumentis omnino usurum promittat ex *vetusta Græcorum historiæ poesi repetitiis*: sic perorat ut Græcos adhortetur, ad complectendum rerum illud et immutabile nomen non sua solum voce prædicatum, sed etiam eorum qui in prima litterarum elementa introducunt. Quid mirum ergo si hoc opusculum ex versibus, quos vetusta Græcorum historia, id est vetustæ Græcorum litteræ suppediabant, totum est intertextum, nec quidquam delibat de sanctis Scripturis?

CAPUT III.

De Justinii veritatis propagandæ studio ejusque adversus hæreticos scriptis.

I. Justinus Romæ occupatur in docendo. II. Amore veritatis incensus est. III. Scribit contra Marcionem et adversus omnes hæreses. IV. De operibus deperditis. V. De epistola ad Diognetum.

I. Cum temporis spatium, ut jam diximus, non modicum a Justinii *Cohortatione* usque ad primam *Apologiam* effluerit, totum illud tempus Romæ præduxit, et in docendo ac scribendo insumpsit. Unde Eusebius de S. martyre *Hist.* lib. IV, cap. 11: Καὶ γὰρ ἐπὶ τῆς Ῥώμης τὰς διατριβὰς ἐποιεῖτο. « Nam in urbe Roma domicilium habebat. » Ubinam cubaret, et quid domi ageret, ex ipsius *martyrii Actis* discimus. « Ego, inquit, prope domum Martini cujusdam ad balneum cognomento Timiotinum hactenus mansi. Veni autem in urbem Romam secundo. Neque alium quempiam conventus locum, nisi quem dixi, cognosco; ac si quis ad me venire voluit, communicavi cum illo veritatis doctrinam. » Unus ex illis, qui cum Justino passi sunt, Evelpistus nomine, testatur se *Justinii sermones magna cum voluptate audivisse*. Ipsi etiam præfecto notum erat Justinii studium in discipulis edocendis. Quærit enim quem in locum convenient et discipulos suos congreget Justinus. Deinde conversus ad illius confessionis et martyrii socios: An, inquit, *Christianos vos fecit Justinus?*

II. Hoc munus S. martyr, ut a Deo commissum, tanto animi ardore, tanta observatione et diligentia gerebat, ut grandis peccati reum se in judicio futurum putaret, si quam docendi oblatam occasionem prætermisisset, si ipsius culpa contigisset, ut veritatis luce aliquis careret. Hanc illius animo sententiam insedisser perspicimus ex pluribus locis. « Nostrum igitur munus est, inquit *Apol.* 1, n. 3, ut vitæ et doctrinæ nostræ inspiciendæ copiam omnibus faciamus, ne pro iis, qui res nostras sibi videntur ignorare, pœnam eorum, quæ cæcutientes peccaverint, ipsi debeamus. » Perspectum sibi et exploratum esse dicit *Dialog.* n. 82: *Quicumque verum possit dicere nec dicat, eum a Deo judicatum iri.* Vid. num. 38 et 44. Sic loquitur n. 58: « Scripturas vobis referam, nec apparatus verborum ad solam artem ostentare volo; neque enim est mihi ejusmodi facultas; sed tantum gratia mihi a Deo concessa, ut ejus Scripturas intelligam: cujus gratiæ omnes adhortor ut gratis et copiose participes fiant, ne vel hac de causa condemner in judicio. » Latissime nimirum patebat Justinii charitas: semper paratus ad docendum erat, sperans inter eos quos alloquebatur aliquem ex electorum numero inventum iri; et quod ei contigit Ephesii cum Judæis disputanti, ut per biduum eorum in contradicendo et iis, quæ prius concesserant, negandis pertinaciam ferret, eadem se lenitate et patientia in omnes omnino ex omni hominum genere uti declarat, n. 64. Ut Justinii patientiam et charitatem

nulla hominum importunitas retardabat, ita constantiam et animi fortitudinem nulla pericula infringebant: quod quidem satis declarant oblata palam et aperte, ut modo videbimus, molestissimis temporibus *Apologia*. Præclare seipsum depingit his verbis, *Dialog.* n. 128: « Atque hæc quidem dixi, quia ita sum affectus animo, ut nihil prorsus dixerim, in quo aliud curem, quam ut verum dicam, neminem revertiturus, etiamsi e vestigio discerpi a vobis oporteat. »

III. Non Judæis solis atque ethnicis operam suam dicaverat Justinus, sed illius laborum magna pars hæretici fuerunt. Hos non solum colloquiis ab errore retrahere conabatur, ut ipse testatur *Dialog.* n. 84, sed etiam eruditissimis scriptis omnes hæreses confutavit, ac singulari opere aggressus est Marcionem, qui, Justino Romæ degente ac totum se augendis Ecclesiæ utilitatibus tradente, hæresim suam architectatus est circa annum 145. S. Irenæus ex Justinii *adversus Marcionem* libro testimonium citat quod apposuimus in Appendice. Hoc opus vocatur ab Hieronymo, *contra Marcionem insignia volumina*; a Photio, cod. 125, ἀναγκαῖοι λόγοι. Hanc autem elucubrationem Justinus perfecerat, cum *Apologiam* primam obtulit imperatori; idque non obscure declarat Eusebius, qui de Justino sic loquitur lib. iv, cap. 11: Ὅς δὴ καὶ γράψας κατὰ Μαρκίωνος σύγγραμμα μνημονεύει ὡς καθ' ὃν συνέταττε καιρὸν γνωριζομένου τῷ βίῳ τάνδρος. « Qui quidem cum etiam opus adversus Marcionem scripsisset, meminit hominis, ut adhuc inter vivos exstantis cum scriberet. » Tum profert Eusebius illud Justinii ex 1 *Apol.*, n. 26: « Præterea Marcionem quemdam Ponticum novimus, qui etiamnum superest. » Priora illa verba, ὅς δὴ καὶ γράψας, sic reddidit Valesius: *Qui in libro adversus Marcionem, etc.*, neque aliter ea intellexit Nicephorus, qui testimonium Justinii ab Eusebio citatum ex libro *contra Marcionem* depromptum esse putat. Unde alii Eusebio memoriam effluxisse, alii Justinum eadem de Marcione et in *Apologia* et in libro *adversus Marcionem* dixisse conjiciunt. Sed Eusebius librum, ex quo illud testimonium deprompsit, manifeste distinguit ab opere adversus Marcionem. Illud enim, ὅς δὴ καὶ γράψας, non idem valet ac scribens, sed idem ac: *Qui cum etiam scripsisset opus adversus Marcionem, vel, postquam etiam opus scripsit adversus Marcionem*: ac proinde duo Justinii opera hic distinguit Eusebius; alterum *contra Marcionem*, alterum in quo Justinus de illo, ut adhuc exstante, loquebatur. Ipsa illa verba, *Præterea Marcionem quemdam novimus*, hominis sunt Marcionem non toto libro refellentis, sed obiter notantis. Quod autem addit Eusebius Justinum paucis interjectis subjungere: *Est etiam liber a nobis compositus adversus omnes, quæ unquam fuerunt, hæreses, quem librum vobis, si ita videbitur, legendum trademus*, inde manifestum est ab Eusebio indicari opus, in quo imperatores alloquebatur Justinus. Illud opus adversus hæ-

reses utrum ante librum *adversus Marcionem* scriptum necne fuerit, statuere non possum; sed certe utrumque opus *Apologiis* antiquius.

IV. Aliud Justinii opus recenset Eusebius, de quo sic loquitur: Καὶ ἄλλο σχολικὸν περὶ ψυχῆς, ἐν ᾧ διαφορῶς πεύσεις προτείνας κατὰ τοῦ περὶ τὴν ὑπόθεσιν προβλήματος, τῶν παρ' Ἑλλήσι φιλοσόφων παρατίθεται τὰς δόξας· αἷς καὶ ἀντιλέγειν ὑπισχνεῖται, τὴν τε αὐτὸς αὐτοῦ ὄξιν ἐν ἑτέρῳ παραθήσει συγγράμματι. « Alius item excerptorum liber de anima, in qua propositis variis interrogationibus, quæ ad illud argumentum pertinent, gentilium philosophorum affert sententias; quibus etiam se contradicturum, suamque de his sententiam in alio opere prolaturum esse pollicetur. » Utrum promissis steterit Justinus nec certiores nos facit Eusebius, nec ipse videtur perspectum habuisse. Incertus hæreo utrum hoc opus in primordiis conversionis an sub vitæ finem elucubratum putem. Utrumque enim illud tempus Justinii adversus philosophos disputationibus insigne exstitit. Non incommode ad initia referretur hic liber, qui videtur levis potius contra philosophos exercitatio fuisse, quam opus e media religione repetitum. Sed quia postquam Justinus Romam rediit, gravissimum cum philosophis bellum habuit; forte eo tempore hoc opus composuit, illudque mors absolvere prohibuit.

Ante hunc librum recensetur ab Eusebio *Psalter*, alia Justinii elucubratio, de qua nihil videtur statui posse. De suppositis nomini Justinii operibus, quæ in Appendicem rejecta sunt, præfixa unicuique admonitio quid sentiam exponit. Sed Eusebii tempore multa genuina exstant, quæ nec ab Eusebio recensentur, neque ad nos pervenerunt. Sic enim loquitur: Πλείστα δὲ καὶ ἕτερα παρὰ πολλοῖς φέρεται ἀδελφοῖς τῶν αὐτοῦ πόνων. « Exstant et alia plurima apud multos fratres illius laboris monumenta. » In his nec *Apocalypsis* explicationem numerandam duxerim (hanc enim Justinus et Irenæus interpretati dicuntur, quia nonnulla loca occasione data explanarunt), nec commentarium in *Hexameron*, nec librum *De resurrectione*, de quibus in Appendicis secunda parte egimus, nec citatum a S. Maximo, tom. II, pag. 154, *Tractatum de Providentia et fide adversus Euphrasium sophistam*.

V. At idem dici non potest de præstantissima ad Diognetum epistola, quam Justino tribuunt eruditi non pauci, aliis refragantibus et styli ac temporum discrimen objicientibus. Equidem etsi nemini concedo, qui magis aveat Justinii nomini decus hoc eximio opere addere, non ei tam asseveranter illud tribuerim, quam alia opera, quæ et ab antiquis memorata sunt, et sua sponte plurimas parentis sui notas referunt. Neque etiam illis assentiar qui hanc epistolam Justino, ut ætati apostolicæ propiorem, penitus abjudicant. Si styli dissimilitudo excipiat, cætera satis congruent, et sententiæ et tempus.

Non solum epistolæ ad Diognetum idem fere est exordium ac *Cohortationis ad Græcos*, sed etiam

nonnulla alia occurrunt num. 6 et 7, quibus similia A indicavimus Justini loca.

Tillemontium, qui primus hanc epistolam Justino abjudicavit, in hanc sententiam adduxerunt præter styli dissimilitudinem, nonnullæ ætatis Justino superioris notæ, velut illa Diogneti quæstio, n. 1 : *Cur novum hoc genus aut institutum Christianorum in consuetudinem venire nunc cœperit ac non prius : deinde etiam quod existimare Judæi dicuntur, n. 3, se per sanguinem et nidorem et holocausta facere Deo sacrificia et his eum honoribus ornare : ipse denique apostolorum discipuli titulus, quem sibi auctor epistolæ sumit, n. 11.*

Non difficilia sunt ad solvendum quæ vir doctissimus objicit, ut hanc epistolam Justino antiquiorem esse probet. Cur enim Justini ævo religio Christiana non admodum recens videretur, cum Tertulianus dixerit, *Hesterni sumus (Apol. cap. 37)? Justinus ipse in Apol. 1, n. 63, eadem loquendi ratione utitur. Ait enim Jesum Christum, cum antea Verbum esset, ac modo in specie ignis, modo in imagine incorporea visus esset : « nunc voluntate Patris pro hominum genere hominem factum, » νῦν δὲ διὰ θελήματος Θεοῦ ὑπὲρ τοῦ ἀνθρώπου γένους ἀνθρώπος γενόμενος.*

Sacrificia quidem Judæi offerre desiderunt post urbis et templi anno 70 excidia. Sed tamen cum auctor epistolæ quid intersit Judæos inter et Christianos exponat, non immerito in Judæis aspernatur cruenta illa animalium sacrificia, quæ et Judaici cultus pars erant insignis, et sibi per vim erepta Judæi, si minus usu, saltem animo et voluntate retinebant. Pluribus aliis contigit Judæos eodem modo exagitare. S. Phileas martyr de Judæis sic loquitur, *Act. mart.*, p. 444 : « Solis Judæis præceptum fuerat sacrificare Deo soli in Hierosolyma. Nunc autem peccant Judæi in locis aliis solemnities sua celebrantes. » Eusebius in psalm. LXV, n. 15, Judæorum irridet ineptas fabulas, *Deum scilicet holocaustis, thymiamatis sensum moventibus, aut arietum, boum et hircorum sanguine delectari.* Julianus apud S. Cyrillum Alex., lib. IX, p. 305, quærit cur Christiani non saltem Deo sacrificent. Contendit Judæos etiamnum sacrificare in domibus suis et precari antequam sacrificent, et dextrum arum primitias dare sacerdotibus; sed orbatos templo et altari, aut, ut vulgo appellant, sanctuario, impediri quominus Deo victimarum primitias offerant. Hilarius sic de iisdem in psalm. LVIII, n. 12 : « Per diversa speciem sacerdotii illius legitimi et holocausti et circumcisionis imitantur : cum hæc tantum [f. tamen] non nisi intra Hierosolymam sint legitima constituta. »

Immerito Tillemontius hæc epistolæ verba : *Cum apostolorum fuerim discipulus, sicut gentium doctor, hominis esse putat ab ipsis apostolis instituti ac Ju-*

(1) Reipsa certissimum non est Justini opus, imo certissime, unânimi fere editorum consensu qui post D. Maranum hoc opusculum recedendi curam susceperunt, ab ipso abjudicandum. Vide Prolegomena

stino antiquioris. Accuratior erit interpretatio, si ita reddamus : *Factus apostolorum discipulus, sicut gentium doctor.* Ut doctoris gentium ita et discipuli apostolorum titulus stricte intelligi non debet. Ut doctorem se gentium non dicit ob muneris dignitatem, sed ob studium prædicandæ doctrinæ, ita accepta ab apostolis disciplina, non illum honoris titulum significat, qui tunc magno in pretio erat, sed omnibus communis est quicumque spretis philosophis prædicatam ab apostolis fidem amplexi sunt. Omnes enim invitati auctor epistolæ, ut idem beneficium et honorem consequantur. « Quæ tradita sunt mihi subministro iis qui discipuli sunt digni veritate. » Non alio sensu epistolæ Basilii 355 auctor, quem Basilium esse non puto, *piscatorum discipulum* se esse profiteretur. Idem profiteri licuit Justino. Nihil ergo in hac epistola, quod cum ætate Justini non quadret; imo ad apostolicam ætatem referri non potest apostoli titulus, sub quo Paulus nomine tacito designatur num. 12. Sine ulla prorsus ratione hunc locum, imo extremam epistolæ partem ab his verbis οὗτος ὁ ἀπ' ἀρχῆς, ab alio assutam suspicatur Tillemontius; quanquam hanc conjecturam non suam facit, sed erudito viro, quem non appellat, acceptam refert.

Existimat idem doctissimus scriptor, etiamsi ea solvantur quæ objicit, ipsam styli discrepantiam satis argumenti futuram, cur hoc opus Justino non tribuatur. Haud dicam equidem me hac difficultate leviter moveri : et idcirco cum incertus hærerem, neque de operibus Justini epistolam disjunxi, neque eo loco collocavi, qui ei tribuendus fuisset, si certissimum esset Justini opus (1). Si quis enim Justinum, ut in *Cohortatione* magis elegans dicendi genus, quam in aliis operibus, secutus est, ita in hac epistola maxime elegans ac maxime sublime secutum esse velit; referenda erit ad primordia conversionis, et antiquior existimanda quam *Apologia*, in quibus studio religionis defendendæ inflammatus ornamenta dicendi minime sectatur. Pluribus eruditis probata Halloixii conjectura, qui Diognetum, ad quem scripta est epistola, ipsum illum esse existimavit, quo M. Aurelius et pingendi magistro et aliarum rerum longe meliorum hortatore usus est.

CAPUT IV.

De prima S. Justinii Apologia et trium criminum Christianis afflictorum origine.

I. De præcipuis Christiano nomine affectis criminibus. II. Justinus missos refert a Judæis post ascensionem Domini legatos, qui hos rumores spargerent. III. Alii id ortum esse dicunt ex flagitiosa hæreticorum vita. Conciliantur dissidentes in speeem sententiæ. IV. Ante captam Hierosolymam collocanda criminum origo. V. Quondam hæc crimina desiere jactari.

I. Odium Christianæ religionis sub Adriano Christianis favente compressum, semper in animis ethnicorum residebat, ac violenter erupit sub Antonino. Nullo sane optimi imperatoris edicto sævit ad editionem nostram hujus *Epistolæ*, cui locum suum assignavimus inter scripta Patrum sæculi I, quos complectitur collectio nostræ tomus secundus. EDIT. PATR.

persecutio, sed eam videntur incendisse populares tumultus, ut modo videbimus ex litteris Antonini, in primis vero exortæ in variis imperii partibus calamitates, quas stulte Christianorum sanguine averti posse sperabant. Pluribus ex locis delatæ Antonino a Christianis querelæ; nec difficilis fuit ad illius aures tam justæ causæ aditus. Enituit hac in re studium Justini, qui cum Romæ domicilium haberet, imperatori ejusque filiis adoptivis, et senatui populoque Romano insignem pro omnibus Christianis *Apologiam* obtulit.

Sed antequam examinemus quo anno hæc obhata *Apologia*, moræ pretium videtur de calumniis contra Christianos excogitatis pauca disserere, et a quibus auctoribus et a quo tempore sparsæ fuerint inquirere. Sic enim nonnulla S. martyris testimonia illustrabimus, quæ notarum angustias explanare non siverunt. Tria potissimum crimina Christianis afflicta: quod athei essent, quod promiscuis flagitiis indulgerent, quod infantis occisi carnes in mysteriis suis vorarent. Magna est trium illorum criminum celebritas tum apud Græcos, tum apud Latinos religionis defensores, adeo ut nulla prorsus regio his commentis non personuisse videatur. Ad has pervulgatas calumnias aliæ nonnullæ interdum accesserunt. Nam, ut omittam magiam, cujus nomine Christianos accusat Celsus apud Origenem, lib. vi, p. 301, crucem vel etiam asini caput pro Deo colere ferebantur, saltem in Africa, ut ex Tertulliani *Apolog.*, c. 7, et lib. 1 *ad Nat.*, et ex Minucio Felice discimus. Novum calumniæ genus indicarent hæc Tertulliani verba, si sana essent et integra: « Igitur, inquit lib. 1 *ad Nat.*, c. 7, ætati nostræ nondum, an. 250, tot iniqui interea, tot cruces divinitatem consecutæ, etc. » Sed his vocibus, tot iniqui, vitium inest et corruptela, nec hujus accusationis ullum exstat vestigium. Quare legendum: *Tot onagri interea, tot cruces divinitatem consecutæ, etc.*, idque perspicitur ex ejusdem libri cap. 41, ubi divinitatis crucibus attributæ commentum præcedit asinini Dei criminatio, quam quidem ex Cornelio Tacito ortam existimat Tertullianus. « Hanc, inquit, Cornelius Tacitus suspicionem fecit. Is enim... Judæos refert in expeditione vastis in locis aquæ inopia laborantes, onagris, qui de pastu aquam petitori æstimabantur, indicibus, fontibus usos evasisse; ita ob eam gratiam consimilis bestię superficiem a Judæis coli. Inde arbitror præsumptum nos quoque, ut Judaicæ religionis propinquos eidem simulacro initiari. »

II. Quinam auctores teterrimæ fabulæ exstiterint, et quo tempore tantum nefas aggressi fuerint, ex duobus *Dialogi cum Tryphone* locis perspicimus. Sic enim Judæos alloquitur S. martyr, n. 17: Οὐχ οὕτως γὰρ τὰ ἄλλα ἔθνη εἰς ταύτην τὴν ἀδικίαν τὴν εἰς ἡμᾶς κατὰ τὸν Χριστὸν ἐνέχονται, ὅσον ὑμεῖς, οἱ κακείνους τῆς κατὰ τοῦ δικαίου καὶ ἡμῶν τῶν ἀπ' ἐκείνου κακῆς προλήψεως αἵτιοι ὑπάρχετε. Μετὰ γὰρ τὸ σταυρῶσαι ὑμᾶς ἐκείνον τὸν μόνον ἑμῶν καὶ δι-

καίου ἀνθρώπου, δι' οὗ τῶν μωλῶπων ἱασις γίνεται τοῖς δι' αὐτοῦ ἐπὶ τὸν Πατέρα προσχωροῦσιν, ἐπειδὴ ἐγνώκατε αὐτὸν ἀναστάντα ἐκ νεκρῶν, καὶ ἀναβάντα εἰς τὸν οὐρανὸν, ὡς αἱ προφητεῖαι προεμήνουν γενεοσόμενον, οὐ μόνον οὐ μετενοήσατε ἐρ' οἷς ἐπράξατε κακῶς, ἀλλὰ ἀνδρας ἐκλεκτοὺς ἀπὸ Ἱερουσαλήμ ἐκλεξάμενοι τότε ἐξεπέμφατε εἰς πᾶσαν τὴν γῆν, λέγοντες, αἴρεσιν ἄθεον Χριστιανῶν περφηνέαι, καταλέγοντές τε ταῦτα ἅπερ καθ' ἡμῶν οἱ ἀγνοοῦντες ἡμᾶς πάντες λέγουσιν. Ὅστε οὐ μόνον ἑαυτοῖς ἀδικίας αἵτιοι ὑπάρχετε, ἀλλὰ καὶ τοῖς ἄλλοις ἅπασιν ἀπλῶς ἀνθρώποις. . . . Κατὰ οὖν τοῦ μόνου ἀμώμου καὶ δικαίου φωτὸς τοῖς ἀνθρώποις πεμφθέντος παρὰ τοῦ Θεοῦ, τὰ πικρὰ καὶ σκοτεινὰ καὶ ἀδίκᾳ καταλεχθῆναι ἐν πάσῃ τῇ γῇ ἐσπουδάσατε. « Non enim injuria nobis et Christo illatæ tanta in aliis gentibus culpa residet, quanta in vobis, qui illis etiam anticipatæ de justo et de nobis, qui ab eo orti sumus, malæ opinionis auctores estis. Postquam enim solum illum inculpatum et justum hominem, cujus vulneribus sanantur qui per eum ad Patrem accedunt, cruci affixistis; cum eum sciretis ex mortuis resurrexisse et in cælum ascendisse, ut prophetiæ futurum prædicebant, non modo pœnitentiam admissorum scelerum non egistis; sed etiam selectos viros tunc Hierosolymis in universum orbem misistis, impiam Christianorum hæresim prodiisse dicentes, eaque spargentes, quæ in nos ab iis omnibus quibus noti non sumus, dicuntur. Itaque non vobis solum iniquitatis causa estis, sed aliis etiam omnibus prorsus hominibus. . . . Itaque id vobis studio habuistis, ut in solam illam inculpata et justam lucem, quæ hominibus a Deo missa fuerat, acerba et tenebrosa et injusta in toto terrarum orbe jactarentur crimina. » Eadem postridie repetiit S. martyr in gratiam eorum qui pridie non adfuerant. Καὶ οὐ μόνον οὐ μετενοήσατε... ἀλλ' ὡς προεῖπον, ἀνδρας χειροτονήσαντες ἐκλεκτοὺς, εἰς πᾶσαν τὴν οἰκουμένην ἐπέμφατε, κηρύσσοντας ὅτι αἴρεσις τις ἄθεος καὶ ἄνομος ἐγήγερται ἀπὸ Ἰησοῦ τινος Γαλιλαίου πλάνου· ὃν σταυρωσάντων ἡμῶν, οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ κλέψαντες αὐτὸν ἀπὸ τοῦ μνήματος νυκτὸς, ὅπθθεν κατετέθη ἀφῆλωθεις ἀπὸ τοῦ σταυροῦ, πλανῶσι τοὺς ἀνθρώπους λέγοντες ἐγγεγῆρθαι αὐτὸν ἐκ νεκρῶν, καὶ εἰς οὐρανὸν ἀνεληλυθέναι· κατειπόντες δεδιδαχῆναι καὶ ταῦτα ἅπερ κατὰ τῶν ὁμολογούντων Χριστὸν καὶ διδάσκαλον καὶ Υἱὸν Θεοῦ εἶναι, παντὶ γένει ἀνθρώπων ἄθεα καὶ ἄνομα καὶ ἀνόσια λέγετε. Πρὸς τοῦτοις, καὶ ἀλούσης ὑμῶν τῆς πόλεως, καὶ τῆς γῆς ἐρημωθείσης, οὐ μετανοεῖτε, ἀλλὰ καὶ καταρᾶσθαι αὐτοῦ καὶ τῶν πιστευόντων εἰς αὐτὸν πάντων τολμᾶτε. Καὶ ἡμεῖς ὑμᾶς καὶ τοὺς δι' ὑμᾶς τοιαῦτα καθ' ἡμῶν ὑπειληφότες οὐ μισοῦμεν, ἀλλ' εὐχόμεθα κἄν νῦν μετανοήσαντας πάντας ἐλέους τυχεῖν παρὰ τοῦ εὐσπλαγγχνοῦ καὶ πολυελέου Πατρὸς τῶν ὄλων Θεοῦ. « Non modo pœnitentiam non egistis, inquit n. 108, sed etiam delectos homines constituistis, ac per eos in totum orbem terrarum missos præ-

dicastis impiam quamdam et exlegem sectam a plano quodam Jesu Galilæo excitatam esse, et cum illam a nobis crucifixum discipuli ex monumento, in quo, reflexus e cruce, depositus fuerat, noctu subriperint, decipi ab illis homines, dum eum ex mortuis resurrexisse et in cœlum ascendisse dicunt. Quinetiam docuisse illum addidistis impia illa et nefanda ac detestabilia facinora, quæ adversus eos, qui illum Christum et doctorem et Filium Dei profitentur, apud omne hominum genus spargitis. Ad hæc capta urbe vestra, et terra vastata pœnitentiam non agitis: sed illum etiam ac omnes, qui in illum credunt, diris devovere audetis. Nos autem nec vos odimus, nec eos qui talem de nobis opinionem a vobis accepere; sed precamur ut nunc saltem pœnitentiam agentes, misericordiam omnes consequamini a perbenigno et mirum in modum misericorde universorum parente Deo.) Habemus in his duobus testimoniis stultæ et impiæ fabulæ evolutam originem. In utroque loco secta Christianorum æθεος dicitur; in utroque Thyesteas cœnas et Œdipodeos concubitus designant acerba illa et tenebrosa, impia et nefanda facinora, quæ Christum ipsum docuisse Judæi fingebant. Uno verbo Judæorum nequitix attribuit Justinus quidquid de Christianis dictitabant ii, quibus hæc religio cognita non erat.

S. martyris testimonia confirmat Tertullianus. Sic enim de Judæo loquitur, a quo Christianorum Deas publice propositus fuerat cum *auribus cantiorum, et in toga, cum libro, altero pede unguato depictus*. « Credidit vulgus Judæo, inquit lib. I ad Nat., cap. 14: Quod enim aliud genus seminarium est infamix nostræ! » Idem docet lib. III in Marcionem, cap. 23: « Dehinc cum ex perseverantia furoris et nomen Domini per ipsos blasphemaretur sicut scriptum est: *Propter vos nomen meum blasphematur in nationibus* »²⁷ (ab illis enim cœpit infamia) et tempus medium a Tiberio usque ad Vespasianum, non pœnitentiam intellexissent, facta est terra eorum deserta.)

Sic etiam Origenes, lib. VI contra Celsum, n. 27: Καὶ δοκεῖ μοι παραπλήσιον Ἰουδαίους πεποιηθέναι πρὸς κατὰ τὴν ἀρχὴν τῆς τοῦ Χριστιανισμοῦ διδασκαλίας κατασκευάσαι δυσφημίαν τοῦ λόγου ὡς ἔρα καταθύσαντες παιδίον μεταλαμβάνουσιν αὐτοῦ τῶν σαρκῶν καὶ πάλιν ὅτι οἱ ἀπὸ τοῦ λόγου τὰ τοῦ σαρκῶς πράττειν βουλόμενοι σθενύουσι μὲν τὸ φῶς, ἕκαστος δὲ τῇ παρατυχοῦσῃ μίγνυται. Ἥτις δυσφημία παραλόγως πάλαι μὲν πλείστον ὄσων ἐκράτει πείθουσα τοὺς ἄλλοτριούς τοῦ λόγου, ὅτι τοιοῦτοί εἰσι Χριστιανοί· καὶ νῦν δὲ ἔτι ἀπατᾶ τινάς, ἀποτροπόμενους διὰ τὰ τοιαῦτα κἀνεὶς κοινωνίαν ἀπλοῦστέρην λόγων ἔχειν πρὸς Χριστιανούς. « Videtur mihi Celsus idem fecisse ac Judæi, qui initio Christianæ prædicationis malos rumores de Christianorum doctrina sparserunt, quasi de immolati

A pueri carnibus sumerent, et tenebrosa flagitia perpetrare volentes, lumen exstinguerent, et cum obvia quaque unusquisque misceretur. Quæ quidem absurda criminatio olim quamplurimos detinebat, extraneis persuadens tales esse Christianos; nunc vero nonnullos adhuc decipit, ejusmodi commentis deterrens, quominus cum Christianis vel simplicis colloquii communionem ineant. »

Sed Justinii sententiæ præcipuum pondus addit Eusebius, qui non solum Justinii verba ex *Dialogo* excerpta refert *Hist.* lib. IV, c. 18, sed etiam illud Isaïæ explanans: *Qui mittit in mare obsides et epistolas biblinas super aquam*²⁸, sic loquitur: Ἐύρομον ἐν τοῖς τῶν παλαιῶν συγγράμμασιν, ὡς οἱ τὴν Ἰερουσαλήμ οἰκοῦντες τοῦ τῶν Ἰουδαίων ἔθνους ἱερεῖς καὶ πρεσβύτεροι γράμματα διαχαράξαντες εἰς πάντα διεπέμφαντο τὰ ἔθνη τοῖς ἀπανταχοῦ Ἰουδαίοις διαβάλλοντες τὴν Χριστοῦ διδασκαλίαν, ὡς αἴρεσιν καινὴν, καὶ ἄλλοτριαν τοῦ Θεοῦ, παρήγγελλον τε δι' ἐπιστολῶν μὴ παραδέξασθαι αὐτήν. . . οἱ τε ἀπόστολοι αὐτῶν ἐπιστολάς βιβλίνας κομιζόμενοι ὑπεράνω τε τῶν ὑδάτων ναυτιλλόμενοι καὶ τὴν θάλασσαν ἐμπλέοντες ἀπανταχοῦ γῆς διέτρεχον, τὸν περὶ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἐνδιαβάλλοντες λόγον. Ἀποστόλους δὲ εἰσέτι καὶ νῦν ἔθος ἐστὶν Ἰουδαίοις ὀνομάζειν τοὺς ἐγκύκλια γράμματα παρὰ τῶν ἀρχόντων αὐτῶν ἐπιχομιζόμενους. « In veterum scriptis reperimus Hierosolymitanos Judaicæ gentis sacerdotes et seniores litteras in omnes gentes misisse ad omnes ubique Judæos, quæ Christi doctrinam traducerent, ut novam et inimicam Deo sectam, ac epistolis monuisse ne illam reciperent. . . . apostolique eorum epistolas biblinas deferentes ac supra dorsum aquarum et in mari navigantes, ubique terrarum discurrebant, famam Servatoris nostri calumniis vellicantes. Apostolos vero etiam nunc Judæi nuncupare solent eos, qui circulares principum suorum litteras circumquaque deportant. »

III. Eusebii testimonium eo majoris est ponderis, quod eandem historiam non apud Justinum tantum legisse videatur, sed etiam apud alios scriptores, a quibus accepit id, quod a Justino non memoratur, Judæos litteras iis dedisse, quos in universum orbem mittebant. Sed quamvis magna sit hujus historiæ auctoritas; quia tamen non desunt scriptores antiqui ac recentes, qui triplex illud crimen non a primordiis religionis, sed sub Adriano natum, atque ex pravis hæreticorum moribus, qui sub hoc imperatore prodierunt, in universos Christianos redundasse velint; paulo accuratius examinanda res est.

Conceptis verbis declarat Eusebius, lib. IV, c. 7, nefarios hæreticos, Basilidem, Saturninum, Carpocratem et alios ejusmodi *amplam obtrectandi et calumniandi Evangelii materiam subministrasse, atque hinc factum esse ut absurda quædam et impia*

²⁷ Isa. LII, 5. ²⁸ Isa. XVIII, 2.

de nobis opinio apud infideles tunc temporis spargeretur, quasi nefario concubitu cum sororibus et matribus misceri, et execrandis dapibus vesci sole-remus. Idem testantur Irenæus, lib. 1, c. 25; Clemens Alexandrinus, *Strom.*, iv, pag. 428; Origenes, tom. III in Epistolas Pauli; Epiphanius in hæresi Carpocratianorum. Videntur hæc prima specie pugnare cum Justino, nec mirum si Dodwellus, assentiente Tillemontio, tom. II, p. 245, a Carpocratianis et aliis ejusmodi hæreticis, qui sub Adriano eruperunt, aspersam nomini Christiano tot scele- rum infamiã pronuntiat.

Sed conciliari possunt dissidentes in speciem sententiæ veterum, ita ut calumniarum origo partim ex Judæorum improbitate, partim ex flagitiosis hæreticorum moribus repetatur. Utrique rem iniquissimam, hæretici et Judæi, promoverunt; hæretici deterrime vivendo; Judæi ex eorum sceleribus ansam arripiendo ea in Christi doctrinam et Christianos fingendi, quæ quidem ignorare non poterant omnibus in sanctissima Christi disciplina viventibus detestata esse. Imo plus nocuit Judæorum perfidia, quam flagitia hæreticorum. Nam ut difficile est hæreticos nonnullos a promiscuo concubitu purgare; ita vix credibile infanticidium. Atheismi crimen roboravit contemptus deorum, quem Christiani præseferbant. Sic etiam invidiæ Christianorum novam flammam ad- jecerunt hæreses, quæ sub Adriano prodire, sed ex vetustioribus hæreticis occasionem rapuerunt Judæi, præsertim ex Nicolaitis et Menandri discipulis, quorum primi videntur promiscuorum concubituum rumori materiam dedisse; alteri autem cum magiæ essent dediti, hujus sceleris invidiam, ex quo proclive fuit infanticidium suspicari, in omnes Christianos, teste Eusebio, *Hist.*, iii, 26, derivarunt. Itaque si a primis hæreticis originem mali, a posterioribus incrementa repetantur, explicabimus quomodo Judæi et hæretici ad dedecus Christiani nominis concurrerint.

IV. Postulant Justini verba, ut apostolos a Judæis ante captam a Tito urbem missos fuisse dicamus. Duo enim Judæis exprobrat, et quod apostolos ad spargendas calumnias miserint, et quod præterea urbe capta Christianos diris devovere cœperint. Deinde vero cum missi fuerint a sacerdotibus Hierosolymitanis, id argumento est nondum Judæos sacerdotii splendorem et urbem amisisse. Eusebius idem facinus attribuit sacerdotibus Hierosolymitanis. Tertullianus modo citatus *infamiam a Judæis ortam dicit* ante captam Hierosolymam.

Quæ a sacerdotibus Hierosolymitanis acceperant Judæi, ea spargere in omne humanum genus non desierunt, ut testatur Justinus; ac gentilium animos his de Christiana religione pravis opinionibus jam dudum ante exortos sub Adriano hæreticos præoccupaverant, ut patet ex testimoniis Plinii et

A Cornelii Taciti. Cur enim Plinius in epistola, quam Trajano scripsit, an. 104, tam accurate describit, quid Christiani in cœtibus suis agerent; cur ait morem illis fuisse *æoeundi ad capiendum cibum, promiscuum tamen et innoxium*, nisi quia jam flagrabant eorum agapæ malis infanticidii rumoribus? Cornelius Tacitus³⁰ etiam sub Nerone Christianos in hæc crimina vocatos fuisse existimabat. « Ergo abolendo rumori, inquit, Nero subdidit reos, et quæsitissimis pœnis affecit, quos per flagitia invisos vulgus Christianos appellabat. Exitiabilis superstilitio rursus erumpebat non modo per Judæam originem ejus mali, sed per Urbem etiam, quo cuncta undique atrocita aut pudenda confluunt celebranturque. » S. Melito in *Apologia* M. Aurelio oblata observat Neronem et Domitianum voluisse religionem Christianam criminum notis inurere et *ab his ortum esse ut calumniæ contra Christianos mendacium consuetudine a ratione aliena diffunderetur*. 'Αφ' ὧν καὶ τὸ τῆς συκοφαντίας ἀλόγῳ συνηθεῖα περὶ τοῦς τοιοῦτους ρῆγναι συμβέδθηκε, apud Euseb., iv, 26.

Collocandum ergo ante obsidionem Hierosolimitanam facinus Judæorum; sed tamen non multo ante collocandum, si fateri volumus hæreticos his criminibus materiam dedisse. Testatur enim Hegesippus apud Eusebium, *Hist.*, iv, 22, nefarias illas hæreses, ex quibus aliæ deinceps proseminatæ sunt, Hierosolymis nasci cœpisse, cum S. Simeon episcopus Hierosolymorum electus fuit. Non stricte sumendum quod ait Justinus legatos a Judæis missos fuisse, postquam Jesum ex mortuis resurrexisse et in cœlos ascendisse cognoverunt. Sic enim ait in *Apol.* 1, num. 29, *post Christi in cœlum ascensum* immissos fuisse a dæmonibus Simonem, Menandrum et Marcionem.

V. Incredibilia omnibus cordatis semper visa sunt hæc commenta: fatetur ea a vero abhorrere Trypho Judæus *Dialog.*, n. 10. « Plerique fidem talium temperant, » inquit Tertullianus *ad Nat.*, c. 2. Sed tamen jactationem habebant, si minus fidem; et centies refutata exprobrari non desinebant. Tempore Origenis, ut patet ex testimonio supra allato, non jam quidem plurimos ut olim, sed tamen nonnullos adhuc decipiabant; nec videntur omnino, si Lactantio credimus, oblivione et silentio sepulta fuisse, nisi postquam Constantinus imperii gubernacula tenuit. Sic enim ille, lib. vii, c. 26: « Verum illi hanc taciturnitatem nostram, veluti malam conscientiam, criminantur: unde etiam quasdam execrabiles opiniones de pudicis et innocentibus fingunt, et libenter his quæ fixerunt credunt. Sed omnia jam, sanctissime imperator, figmenta sopita sunt, ex quo te Deus summus ad restituendum justitiæ domicilium et ad tutelam generis humani excitavit. » Videtur Eusebius existimare has calumnias ante Constantinum exaruisse idque ex his colligitur quæ leguntur lib. iv, c. 7:

³⁰ Annal. lib. xv.

Exstincta est, inquit, temporis lapsu calumnia illa, quæ universæ religioni nostræ afflicta fuerat... adeo ut exinde nemo ad nostra usque tempora ausus sit ullam infamiæ labem fidei nostræ aspergere (ὡς μηδένα τῶν εἰς νῦν αἰσχροὺν ἐπιφέρειν αἰμῶν κατὰ τῆς πίστεως ἡμῶν δυσφημίαν) aut aliquam ejusmodi calumniam inferre, qualem veteres illi nostræ religionis hostes jactare consueverant.)

CAPUT V.

Quomodo et quo successu prima Apologia oblata et quo potissimum tempore.

I. Justinus Apologiam apud Acta deponi postulat. II. Consensus edicti imperatoris cum hac Apologia. III. Vindicatur Antonino hoc decretum. IV. Videtur circa annum 150 scripta. V. De epistola M. Aurelii.

I. *Apologia* prolixior Justinii, quæ in omnibus editionibus, excepta Londinensi, post breviorē volvitur, omnium consensu prima agnoscitur. Hanc Justinus, ut ipse testatur in *Dialogo*, n. 120, ad Acta obtulit, ac petit ut commentariis publicis inscriberetur. Ait enim se ἐγγράφως adiisse Cæsarem. Vocis ἐγγράφως hanc vim et sententiam esse observavi; sed præterea ut ita interpretarer auctor ipse Justinus fuit, qui hoc factum, ut animi non timidi specimen exhibet; quod nimirum ausus esset Samaritanos in scripto ad Acta oblato et publice asserto summiæ impietatis, non formidata illorum iracundia, accusare. In ipsa *Apologia*, n. 26, postulat ab imperatore ut senatum populumque Romanum hujus libelli supplicis cognitores asciscat. In secunda *Apologia*, ut infra videbimus, primam ut notam et publice assertam citat; quod quidem argumento est justæ petitioni nullam moram attulisse Antoninum.

Quæ in hac *Apologia* leguntur, non minus Justinii constantiam et animi charitate servidi fortitudinem declarant, quam ipsa offerendi ratio. Monere non debuit imperatorem ejusque filios ex judicio, quod de Christianis lecta hac *Apologia* ferent, utrum vere pii et philosophi et justitiæ custodes et doctrinæ amatores sint, æstimatum iri. Quamvis non ignoraret quam immoderatus fuisset Antoninus in grati erga Adrianum animi significationibus; objicit tamen gentilibus id quod Adriani nomini sempiternam infamiam inussit, Antinoi inter deos consecrationem. Sed non is erat Antoninus, quem ejusmodi libertas offenderet. Quin potius, ut de Christianis æqua sentiret, ac eorum pietatem debitis laudibus ornaret, adduxisse eum videntur, eximius animi candor, qui in toto elucet opere, ac dogmatum Christianæ religionis, præceptorum Christi, prophetiarum quas eventus confirmaverat, virtutum quas Christiani colebant, rituum denique et caeremoniarum, quas in mysteriis suis observabant, sincera et accurata expositio.

II. Testatur Zonaras hunc *Apologiam* S. Justinii fructam fuisse, ut persecutionem Antoninus compri-meret. Pluribus rebus confirmatur hoc testimo-

nium. Solus enim Justinus *Apologiam* obtulit, quæ de Christianorum rebus imperatorem edocere posset. Nonnulli quidem ex Asia fratres querelas suas apud Antoninum detulerunt⁴⁰; sed ex ejusmodi querelis non videtur tanta religionis Christianæ cognitio percipi posse, quanta in litteris Antonini elucet. Soli Justino reservatum fuit Ecclesiæ causam dogmatibus et institutis accurate exponendis agere. Quinetiam tantus est decreti imperatoris cum Justinii *Apologia* consensus, ut in sententiam S. martyris constructum videatur. Demonstrat Justinus atheos non esse Christianos, nec ullum hominum genus ab aliis criminibus, quæ ipsis affligebantur, magis esse alienum. Sic etiam imperator in litteris ad commune Asiæ datis Christianos immerito atheos vocari pronuntiat, et aliis criminibus, quæ probari non possunt, in invidiam adduci. Orat Justinus ut in Christianos eadem judiciorum forma ac in alios homines servetur. Sic etiam Antoninus statuit nihil negotii exhibendum esse talibus hominibus, nisi quid adversus imperium Romanum moliri deprehendantur. Apposuerat Justinus *Apologiam* suæ epistolam Adriani ad Minucium Fundanum: Antoninus decretum Adriani commemorat, seque illius vestigia premere gloriatur. Declarat Justinus⁴¹ Christianos occidi quidem posse, lædi vero nequaquam; optabile enim illis esse mortem oppetere, ut ea quæ sperant consequantur. Idem illis testimonium tribuit Antoninus. Non postulat Justinus⁴², ut delatores Christianorum puniantur, vel potius pœnam illis quodammodo deprecatur. At imperator, dum eos puniri jubet, magis videtur, itidem ut Adrianus, considerasse quod justitia in homines nefarios decerni jubeat, quam quid Christiani inimicis suis peterent condonari. Quod autem ait gentiles *Dei colendi rationem ignorare, et idcirco iis, qui illum colunt, invidere et ad mortem usque insectari*, facile est quam consentanea hæc sint Justinii *Apologiam* animadvertere. Hæc enim illius operæ non minima pars exstitit, ut Christianos ob veri Dei cultum, dæmonum machinatione, in invidiam vocari demonstraret. Vid. n. 12 et 46.

Unum est in litteris imperatoris, de quo non videatur egisse Justinus, nimirum terræmotus, quorum causam repetebant gentiles ex contempto a Christianis deorum cultu. Sed cum hæc scriberet Justinus, nondum videntur hæc calamitates exortæ fuisse.

III. Non dissimulandum est has ad commune Asiæ litteras videri pluribus eruditissimis scriptoribus, ut Scaligero, Valesio, Græbio et aliis, non Antonini esse, sed Marci Aurelii. Sed eorum improbabilis prorsus opinio. Nam ut Tillemontii, qui eas Antonino vindicat, rationum momenta breviter referam. 1° Eusebii auctoritas⁴³, qui eas Antonino tribuit, maximi debet esse ponderis. 2° Soli Antonino conveniunt, qui Adrianum solus appellare potuit pa-

⁴⁰ *Vitæ Anton. p. 206.* ⁴¹ N. 2, 8, 11, 12, 17. ⁴² N. 7. ⁴³ Hist. iv, 26.

rentem suum, ac solus post Adrianum illa ætate favit Christianis. Hunc enim constat ea ad civitates ac nominatim ad Larissæos, ad Thessalonicenses, ad Athenienses, ad universos denique Græcos scripsisse, quæ in litteris ad commune Asiæ leguntur, nempe ne quid novi adversus Christianos molirentur. At Marcus semper Christianis iniquus fuit.

Legitur quidem in titulo epistolæ ad commune Asiæ Μάρκος Αὐρήλιος, sed nævus est, antiquus ille quidem, cum sic habeat Ruffinus, sed tamen nævus; pro Αἰλιος, ut apud Justinum. Proclive fuit librariis in vocibus adeo similibus errare.

Frustra objicitur silentium Melitonis. Is enim, etsi inter epistolas ab Antonino pro Christianis scriptas, non eas nominatim recenset, quæ ad commune Asiæ datæ sunt, ab Eusebio tamen testis citatur harum Antonini litterarum. Postquam enim has litteras apposuit, statim addit⁴⁴: « Hæc ita gesta esse Melito Sardensis Ecclesiæ episcopus, qui iisdem temporibus floruit, perspicue testatur in *Apologetico* illo longe utilissimo, quem ad imperatorem Verum pro nostra religione conscripsit. » Quomodo id tacuisse dicitur Melito, quod eum perspicue testatum esse asseverat Eusebius? Vel ergo illam ad commune Asiæ epistolam aliis in locis commemoravit Melito, vel, quod malim, illam Eusebius iis, quæ ad civitates et ad universos Græcos missæ fuerant, generatim comprehendi existimavit, quippe cum in eadem omnes sententiam scriptæ fuerint, nec ad aliud tempus aut alium eventum ea, quæ est ad commune Asiæ, referri possit.

IV. Quo autem anno scripta sit *Apologia* Justinii non una eruditorum opinio est. Scriptam anno 138 existimant Dodwellus et Pagius; Petavius ante exitum anni 139; alii anno 145; Tillemontius circa annum 150.

Quæ de *Cohortatione* Justinii diximus annum 139 omnino rejicere cogunt. *Cohortationem* enim, quæ scribi non potuit nisi post an. 140, multa alia magni momenti opera subsequuta sunt, antequam Justinus *Apologiam* primam scriberet. Petavius et qui ei astipulantur, minus attenderunt, quam incommode Lucius Verus, qui anno 139 puer octennis erat, a Justino philosophus et doctrinæ amator vocetur. Sic enim in inscriptione legitur: *Lucio philosopho, Cæsaris natura filio, Pii autem adoptivo, doctrinæ amatori*. Frustra objiciunt legendum esse φιλοσόφου non φιλοσόφω, ita ut non Lucius philosophus dicatur, sed ipsius pater, qui Cæsar ab Adriano creatus fuit. At Lucius Verus et apud Justinum in traque *Apologia* et apud Ruffinum et in quatuor mss. codicibus Eusebii philosophus appellatur. Præferri ergo non debent editiones Eusebii, quibus tam multa refragantur. Titulus philosophi, quem Lucio Cæsari delatum fuisse non videmus, non male tribuitur ejus filio, quem philosophis Apollo-

nio et Sexto deditum fuisse testatur Julius Capitolinus. Illud autem, ἐραστῆ παιδείας, *doctrinæ amatori*, quod cum philosophi titulo congruere negant, satis congruere observavimus in adnotatione ad hunc locum; atque etiamsi eruditionem potius quam philosophiam designaret; annon potuit Justinus utramque laudem Lucio deferre?

Natum Dominum dicit Justinus⁴⁵ ante annos 150, cui quidem calculo aliquid deesse aut superesse potest, non ita tamen ut undecim aut duodecim annis decurtatus sit; non enim hujus errati turpem notam effugeret Justinus, si an. 138 aut 139 scripsisset.

Quibus argumentis ostendit Tillemontius hæresim Marcionis citius an. 142 prodire non potuisse, iisdem constare debet *Apologiæ* Justinii tempus. Quantos enim progressus haberet hæc hæresis, cum Justinus *Apologiam* scriberet, intelligimus ex his verbis⁴⁶: « Marcionem etiam quemdam Ponticum novimus, qui etiamnum superest ac discipulos docet alium quemdam agnoscere majorem mundi opifice Deum. Hic in omni hominum genere dæmonum adjumento perfecit, ut multi in blasphemias erumperent, ac universi Creatorem Deum Christi Patrem esse negarent, et alium quemdam, utpote majorem, majora quam illum perfecisse profiterentur. »

Litteræ ad commune Asiæ, quibus cum *Apologia* Justinii magnam affinitatem esse dixi, probant *Apologiam* circa annum 150 scriptam fuisse. Sunt enim consignatæ anno xv tribunitiæ potestatis Antonini, qui quidem congruit cum an. 152, quippe cum Antonino delata fuerit potestas die 25 Februarii anno 138. Sed tamen fateor me numeris in inscriptione hujus epistolæ notatis non plurimum confidere. Erant enim perversissimi apud Justinum, ubi sic legebatur: Δημαρχικῆς ἐξουσίας ὑπατος πδ, (ex quo fecit Sylburgius τδ δ') πατήρ πατρίδος τδ κα'. Itaque cum Eusebii codices mss. in his numeris consentirent, præferendam duxi hanc auctoritatem iis quæ tam corrupta erant apud Justinum. Sed tamen in hoc apud Eusebium numero, ὑπατος τδ γ', manifestum est erratum, quod quidem non videtur incuria inductum fuisse, sed data opera, ut cum Marco Aurelio, cuius nomen exstat in inscriptione apud Eusebium, hic numerus quadraret. Is enim tertium tantummodo habuit consulatum. Sed cum Antoninus, cui hanc epistolam tam multa vindicant, consul iv in inscriptionibus dici solet, legendum in inscriptione hujus epistolæ ὑπατος τδ δ'. Sed alia suspicio in annos tribunitiæ potestatis exoritur: vereor enim ne de industria nomini M. Aurelii fuerint aptati. Peropportune cadunt in primum illius imperii annum, nempe 161. Huic enim delata potestas tribunitia anno 147. Quare si scriptum fuisset γ', aut δ', nihil id nocuisset nomini Antonini; at necesse fuit scribere

⁴⁴ Hist. iv, 15. ⁴⁵ N. 464. ⁴⁶ N. 26.

ut Marcus Aurelius epistolæ auctor videretur.

Si tantum tribueretur *Chronicis* Eusebii, quantum illius *Historiæ*, non levis difficultas obstaret, quominus *Apologia* hæc ad annum circiter 160 rejiciatur. Nam in *Chronicis* oblata dicitur an. 141. Sed antiquior Marcionis hæresi foret, quam tamen Eusebii *Historia* ante annum 142 collocare non sinit.

Objicit Petavius Marcum Aurelium in hac *Apologia* Verissimum vocari, quod nomen, teste Capitolino, post virilem togam deposuit; Cæsarem autem non vocari, quod argumento est hanc *Apologiam* anno 139 scriptam, antequam Marcus ab Antonino Cæsar appellatus fuisset.

Verissimi titulus nihil ad rem facit. Nam Marcus Aurelius virilem togam sumpserat ante annum 139, quo anno ipse Petavius ita eum a Justino appellatum fatetur. Cæsaris autem nomen vel imprudens omisit Justinus, vel librariorum culpa excidit; vel pro Antonino Pio Augusto Cæsare et Verissimo filio, legendum, et *Cæsari Verissimo filio*, ut adnotavit Sylburgius.

Difficilius Tillemontio ad solvendum videtur, quod ab eodem Petavio et pluribus aliis objicitur, Justinum in hac *Apologia* de bello Judaico, quod anno 136 confectum est, ut de re admodum recenti et nuper gesta loqui, ut patet ex his verbis, n. 31, ἐν τῷ ὄντι γεγενημένῳ Ἰουδαϊκῷ πολέμῳ. Sed jam observavi illud ὄντι de rebus dudum gestis interdum usurpari, ac religionem Christianam in Epist. ad Diognet. ὄντι exortam, Christum ὄντι incarnatum dici in hac *Apologia*. In eadem *Apologia* Antinous, quem Adrianus inter deos consecravit anno 132, ὄντι dicitur exstitisse, n. 23.

V. S. Justinii *Apologiæ* subjunguntur epistolæ trium imperatorum, Adriani, Antonini et M. Aurelii, in gratiam Christianorum. Primam quidem ab ipso Justino subjunctam fuisse constat: ipse enim hujus rei testis est et monitor. Alteram ex Eusebii *Historia* hoc translata fuisse existimat Scaliger in *Animadversionibus* ad Euseb. an. MM. CLXXXIX; tertiam autem recentioris Græci, rerum Romanarum ignari facinus esse pronuntiat, infra sæculum Justiniani imperatoris.

Non videtur ambigi posse an olim existerint litteræ M. Aurelii, quibus et se et exercitum, cum siti premerentur ab hostibus circumdati, utrumque periculum precibus Christianorum effugisse testabatur. Has litteras non viderat Eusebius, cum *Chronica* scriberet, nec de illis præter auditum quidquam habebat. At Hieronymus ita hunc Eusebii locum reddit, ut illas exstare pronuntiet. Ipse Eusebius, *Hist.* lib. v, c. 5, rem ex testimonio Tertulliani certam et exploratam habet. Sic enim Tertullianus, *Apol.*, cap. 5: « At nos e contrario edimus protectorem; si litteræ Marci Aurelii requirantur, quibus illam Germanicum sitim Christianorum forte militum precationibus impetrato imbro discussam contestatur. Sicut non palam ab ejusmodi hominibus pœnam dimovit, ita alio modo palam di-

A spersit, adjecta etiam accusatoribus damnatione, et quidem tetriciore. »

His verbis freti Scaliger et Tillemontius, primus quidem negat Tertullianum has litteras vidisse, alter longe potiori jure asseverat. Quomodo enim ad has litteras provocasset inimicos Christiani nominis; nisi rem exploratam habuisset? Quomodo tam accurate quid his litteris contineatur edissereret? Quæ post Justinii *Apologiam* leguntur litteræ M. Aurelii, non eæ sunt de quibus Tertullianus et Hieronymus locuti: sed observandum nobis est quibusnam in rebus consentiant et in quibus discrepent.

Ac primo quidem de ipsa miraculi summa nihil occurrit discriminis. Ubique enim sitis ex longo collecta, hostium circumstantium terror, preces Christianorum, imber Romanis salutaris, fulmen in hostes memorantur. Adjecta apud Tertullianum damnatio accusatoribus Christianorum, et quidem tetricior, satis quadrat cum litteris post Justinum exstantibus, in quibus sancit Marcus ut ejusmodi delatores vivi comburantur. Quamvis Eusebius, *Hist.* lib. v, cap. 5, Tertulliani verbis capitalem pœnam generatim designari putet; vix tamen crediderim damnatione tetriciore non gravissimum aliquod supplicium significari. Quinetiam inest verbis Tertulliani aliquid difficile, quod videtur ex litteris post Justinii *Apologiam* servatis illustrari posse. Illud enim, *Christianorum forte militum precationibus*, significare Tillemontio videtur dubium et incertum animum, non quidem Tertulliani, sed Marci metuentis, ne asseveranter loquendo noceret superstitionibus gentilibus. Sed parum verisimile sit Marcum operam dedisse, ut dubitare videretur. Quid enim profuisset Tertulliano ad causæ patrocinium dubia et incerta testificatio? Deinde vero sic Tertulliani verba refert Eusebius, ut nulla in imperatore resideat dubitationis significatio. Sed illud forte libentius crediderim idem valere ac *casu quodam*; non quod in casum rejiciat Marcus impetratum precibus Christianorum imbrem, sed quod casu quodam sibi evenisse crederet, ut Christianos evocaret, de quibus antea nihil cogitabat, diis precandis intentus.

Sed si qua in re genuinis similes sunt hæ litteræ, longe discrepant in pluribus aliis. Christianis ex universo exercitu evocatis miraculum attribuunt; contra apud veteres laudem hujus rei reportat una legio, quam exinde congruo rei vocabulo *Fulmineam ab imperatore cognominatam esse* testatur Apollinarius apud Eusebium, lib. v, cap. 5. Litteræ, de quibus agimus, omnem prorsus pœnam a Christiano religionis tantum nomine accusato propulsant. At id penitus pugnat cum Tertulliano, et cum exemplis martyrum Viennensium et Apollonii, quorum primi cum in judicium vocati fuissent, morte damnati sunt, ipso jubente Marco: postremus vero cum in judicium a perditissimo quodam homine vocatus fuisset, accusator quidem confestim fractis cruri-

bus oclusus est; ipse vero capitali sententia damnatus. Euseb., v, 21.

Pluribus jocatur Scaliger in artificem epistolæ, quod Christianos sine armis et telis in Romanis exercitiis conscripserit. At hunc locum explicare conatus sum. Idem observat non solere imperatores sacrum senatum appellare, ac laureatas litteras populo et senatui mittere, sed tantum senatui: hæc autem desumpta putat ex initio *Apologiæ* S. Justinii. Sic inscribitur apud Baronium supposititia illa epistola: Imp. Cæsar, M. Aurelius, Antoninus, Augustus, Parthicus, Germanicus, Sarmaticus, pontifex maximus, tribunitiæ potestatis xviii, imp. vii, cos. iiii, Pater patriæ, procos. S. P. Q. R. S. D.

CAPUT VI.

An merito Justinus Prophetarum lectionem a Romanis prohibitam, et Simoni Mago statuam ut deo erectam dixerit.

I. Lex a Justino memorata minus belle intellecta Baronio et Casaubono. II. Videtur de curiosa futurorum inquisitione intelligenda. III. Narrata a Justino historia de Simonis statuæ quomodo in suspicionem venit. IV. Non videtur errasse Justinus. V. Aut saltem erratum emendaturus non fuisse.

I. Convenienter huic loco examinare possumus, an capite sancitum fuerit ab ethnicis imperatoribus, ne quis Christianus Hystaspis et Sibyllæ et Prophetarum libros legeret. Id enim colligit Baronius ex his verbis S. Justinii, *Apol.* i, n. 44: Κατ' ἐνέργειαν δὲ τῶν φαύλων δαιμόνων θάνατος ὤρισθη κατὰ τῶν τὰς Ὑστάσπου, ἢ Σιδύλλης, ἢ τῶν Τροφητῶν βέλους ἀναγινωσκόντων, ὅπως διὰ τοῦ φόβου ἀποστρέψωσιν ἐντυγχάνοντας τοὺς ἀνθρώπους τῶν καλῶν γῶσιν λαβεῖν, αὐτοῖς δὲ δουλεύοντας κατέχωσιν ὅπερ εἰς τέλος οὐκ ἴσχυσαν παῖσαι. Ἀφόβως γὰρ οὐ μόνον ἐντυγχάνομεν αὐταῖς, ἀλλὰ καὶ ἡμεῖς, ὡς ὁρατε, εἰς ἐπίσκοψιν φέρομεν, ἐπιστάμενοι πᾶσιν εὐάρεστα φανήσεσθαι. « Malorum autem dæmonum operatione sancita mors est in eos qui legunt Hystaspis aut Sibyllæ aut Prophetarum libros; tum ut metu homines deterreant, quominus his legendis bonarum rerum cognitionem assequantur; tum ut eos sibi servos retineant: quod quidem in perpetuum efficere non potuerunt. Impavide enim non solum illos legimus, sed vobis etiam, ut videtis, inspiciendos offerimus, cum futurum sciamus, ut grati omnibus videantur. »

S. martyris verba locum dederunt huic Baronii observationi: « Quam frequentes, inquit, *Apparat. ad Annal.*, num. 20, fuerint Christiani in legendis libris Sibyllinis, quantamque ad convincendos gentiles ex iis vim et auctoritatem sibi comparare studerint, ex eo facile potest intelligi, quod pœna mortis ab eorum lectione eos absterre legibus oportuerit: quod his verbis Justinus martyr testatur. » Hanc Baronii sententiam exagitat Casaubonus, exercit. 11, ac negat proprie ad Christianos illam prohibitionem pertinuisse. « Sed quod libros Prophetarum et Sibyllinos jungit Justinus, pium martyrem propterea id fecisse, quia nactus quædam

A vaticinia Sibyllarum, vera an falsa, de Christo, putavit totum volumen carminis Sibyllini, quod tanto studio Romæ servabatur, et a cujus lectione omnes arcebantur præter Quindecimviros, ejusdem esse argumenti. »

Dum unum errorem in Baronio refellit Casaubonus, plures alios Justino affingit. Non potest sane Baronii stare sententia, nec illa lex, quam nominatim Christianis positam fuisse putat, ullo exstat vestigio. Quidvis aliud significant verba S. martyris, qui dum prophetarum oracula imperatori consideranda proponit, gratum se illi ac cæteris omnibus facturum confidit, nedum mortem constitutam putaret Christianis hæc oracula legentibus. Quomodo enim, si tam severa lex sancita in Christianos fuisset, gratiam se illa violanda Justinus initurum sperasset? Deinde vero ait Justinus dæmones hac mente legem illam machinatos esse, ut homines a bonarum rerum cognitione averterent, ac sibi servientes detinerent. Non tam ergo Christianos petebat illa lex, quam eos qui adhuc dæmonibus emancipati erant. Denique ex testimonio Aureliani Augusti, quod modo referemus, perspicitur ethnicos ita de Christianis judicasse, ut invisum illis carmen Sibyllinum crederent, nedum illorum studia hujus libri legendi coercenda legibus viderentur. Atque hæc quidem de Baronii sententia.

Sed Baronii animadversor Casaubonus an acutius vidit in explicando Justino? Si eum audimus, S. martyr credit Sibyllinos libros, qui a Quindecimviris asservabantur, ejusdem esse argumenti ac eo: qui secundo sæculo suppositi Sibyllæ fuerunt; nescivit hos libros consuli solitos esse de placandorum deorum modis; fluxit sibi eos de Verbo Dei Filio, ejusque Incarnatione, miraculis, morte et resurrectione apertissime loqui; atque id causæ extitit, cur pœnam lectioni carminis Sibyllini constitutam ad ipsam etiam Prophetarum lectionem pertinere existimaret. Magnum sane erratum et vix credibile. Sed ecce aliud non levius. Necessè est enim ut hanc similitudinem argumenti, quam libris Romæ asservatis inesse cum aliis de Christo aperte loquentibus et cum ipsis etiam prophetis putabat, ita omnibus cognitam esse crederet, ut horum omnium lectio eadem pœna prohiberetur. Præterea si ita ducebatur errore Justinus, quomodo illud gratum in solis Christianis futurum putabat, quod ob eos solos vetitum et invisum credebatur?

II. Alia ergo quærenda hujus loci explicatio, nec tamen longe quærenda. Duo tantum observentur velim in verbis Justinii. Pœna illa capitalis ethnicos deterrebat a legendis Hystaspis, Sibyllæ et Prophetarum libris: at Christianos tam parum movebat, ut se his legendis libris deditos esse præ se ferrent, ac proferendis prophetarum oraculis nemini in offensionem venturos confiderent. Quænam ergo illa lex, tam ethnicis metuenda, Christianos vero nihil lædens? Non alia profecto videtur assignari

posse, præter eam quæ futurorum curiosam inquisitionem prohibebat. Erat enim hoc crimen longe maximum illis temporibus, ac novis rebus studere et nefaria consilia intendere videbatur, si quis de salute imperatoris responsa peteret. Unde Tertullianus, *Apol.* 35, ut probet immerito Christianos vocari publicos hostes, quia imperatoribus, neque reos, neque mentientes, neque temerarios honores dicant, observat eos, qui in his Cæsari deferendis magna studia significant, sæpe animo esse Cæsari non amico et astrologos de illius salute consulere, cujus rei suspicio in Christianos non cadit. «Eadem officia dependunt, inquit, et qui astrologos et augures et aruspices et magos de Cæsarum capite consultant, quas artes ab angelis desertoribus proditas et a Deo interdictas ne suis quidem causis adhibent Christiani.» Refert Lucianus in *Alexandro* callidum hujus hominis artificium, qui cum undique per libellos consuleretur, si qui ex divitibus de rebus magni momenti consulerent, non reddebat eorum libellos, sed apud se retinebat, ut cum illi captos se et constrictos intelligerent, periculum, in quod se ipsi stulte conjecerant, magnis muneribus redimerent.

Erat ergo capite sancitum ne quis de rebus Cæsari aut reipublicæ eventuris inquireret, ac libros evolveret, in quibus futura prædicuntur. Hanc legem Justinus dæmonum astu et molitione fixam fuisse existimat, nimirum ut homines a legendis Prophetis detererentur: sua illum experientia docere potuit, multos hoc metu detentos fuisse, quominus prophetarum scripta tangere auderent. At Christianorum alia exstitit causa. Notum omnibus erat eos detestari quicquid ad auguria et aruspiciam pertinet, ac grande piaculum arbitrari dæmones consulere; nec prophetas proferebant in iis quæ ad reipublicæ administrationem pertinent, sed in iis quæ ad salutem æternam; neque ut futura curiose cognoscerent, sed potius ut ea, quæ Jesu Christo et Christianis venerant, multis ante sæculis prævisa et prædicta demonstrarent. Ab hominibus sic animo affectis, nihil Cæsaribus metuendum erat: impune poterant Sibyllæ et Hystaspis et Prophetarum libros evolvere; suspicio non erat futuros reipublicæ eventus ab eis inquiri; satisque lepide Aurelianus in epistola ad senatum, quam Vopiscus nobis prodidit, dicebat: «Miror vos, Patres sancti; tam diu de aperiendis Sibyllinis dubitasse libris, quasi in Christianorum ecclesia, non in templo deorum omnium tractaretis.» Non mirum ergo si prophetarum scripta et alia his similia gestiles sine periculo legere non poterant; Christiani vero et sine suspicione ea legebant; et res prædictas ad exitum perductas esse ostendendo, gratam admirationem in animis excitabant.

III. Controversiæ non levi materiam dederunt, quæ a Justino in eadem *Apologia* de statua Simoni Mago erecta dicantur. Sic enim, num. 26: «Dæmones immiserunt Simonem quemdam Samarita-

num e vico Gittum dicto, qui sub Claudio Cæsare, cum magica miracula, dæmonum in eo operantium arte, in regia vestra urbe Roma edidisset, deus existimatus est et a vobis tanquam deus statua honoratus: quæ statua erecta est in insula Tiberina inter duos pontes, habens hanc Romanam inscriptionem: *Simoni deo sancto.* » Et num. 56: «Dæmones immiserunt Simonem et Menandrum Samaritanos, qui magicis miraculis editis inultos deceperunt, atque etiamnum deceptos tenent. Nam cum apud vos in regia urbe Roma, ut jam dixi, impetrante Claudio Cæsare, Simon versaretur: et sacrum senatum et populum Romanum ita admiratione percussit, ut deus existimaretur, et statua velut alii, qui a vobis coluntur, dii donaretur. Quapropter oramus, ut et sacrum senatum et populum Romanum una vobiscum hujus nostri supplicis libelli cognitores asciscatis, ut si quis ejus doctrina implicatus sit, veritate cognita, errorem possit effugere; et statuam, si ita vobis placet, dejecite.»

Narrata a Justino historia semper in pretio et honore exstiterat, eique pondus addiderant Tertulliani, Eusebii, Cyrilli Jerosolymitani, Augustini et Theodoretii, a quibus idem asseveratur, testimonia, donec fidem et auctoritatem apud eruditos non paucos detraberet inventa sub Gregorio XIII quædam statua. «Ante annos puto quinque, inquit ad annum 44 Baronius, Gregorius XIII pontifice, in eadem insula Tiberina, e ruderibus lapis est effossus, tali inscriptione notatus:

SEMONI SANGO DEO FIDIO SACRUM
SEX. POMPEIUS S. P. E. COL. MUSSIANUS
QUINQUENNIALIS DECUR. BIDENTALIS
DONUM DEDIT.

Præsertim lapis ipse basim, super quam statua locata esset, sed exiguam: nec enim cum valde angusta sit, capax esse videtur alicujus simulacri humanæ staturæ similis. » Nominum quædam est similitudo inter hanc inscriptionem et eam, quæ a Justino refertur; congruit etiam locus: reperta enim statua Semonis Sangi dei in insula Tiberina, in qua Simonem deum sanctum narrat Justinus fuisse consecratum. Inde nata pluribus eruditissimis non suspicio solum, sed etiam firma persuasio deceptum fuisse Justinum ignoratione Latinitatis, et ab eo Simonem deum sanctum ex Semone Sango deo fabricatum fuisse. Sed parte ex alia reclamant alii non ignobiles critici, imprimis Tillemontius, quorum rationibus, difficile est non assentiri.

IV. Unico prorsus argumento nituntur qui Justinum oscitantem errasse volunt, nempe nominum similitudine. Levissimi enim momenti est quod objicit Valesius (not. in Euseb. lib. II) non solere Romanos divinitatem hominibus vivis tribuere, aut deos appellare sanctos. Ut omittam exempla non deesse hominum ante mortem diis ascriptorum, ut Neryllini apud Athenagoram, num. 26, satis est meminisse tunc imperasse Claudium, cujus sub imperio nihil tam absurdum fuit, quod non impetrari et perlici

potuerit. Consecraverant Simonem Samaritæ, A eorumque suffragio Romam deus advenerat, nec mirum est, si ibi eosdem honores consecutus est, quo, ut ait Tacitus ⁴⁷, *cuncta undique atrocta aut pudenda confluant celebranturque*. Sanctorum appellationem diis tributam fuisse observat Tillemontius in pluribus apud Gruterum inscriptionibus. Nihil est ergo quod Justinum premere possit præter inscriptionis ab eo memoratæ cum ea, quæ multis post sæculis reperta est, similitudinem. At utraque in multis diversa. Potuit quidem Simonis nomen cum Semone confundi: at neque Semon Sanguis deus Fidius pro Simone deo sancto ab homine legendi perito sumi potuit, nec ab homine sano Sex. Pompeius S. P. E., col. Mussianus, etc., pro imperatore et senatu, nec imago dei Sangi pro imagine Simonis ab eo, qui hanc postremam in Samaria viderat.

Præterea observandum est nec temere et inconsiderate Justinum postulasse ab imperatore, ut hanc Simonis Magi statuam tolleret. Hæc enim potenti magnum periculum imminabat a Samaritanis, ac ipse in *Dialogo*, n. 120, ut probet nihil aliud sibi curæ esse nisi ut verum dicat, *etiamsi e vestigio discerpi oporteat*; exemplum animi non timidi a se editum profert, cum Cæsarem deposito ad *Acta* scripto compellens dixit Samaritanos *errore decipi, ut qui Simoni gentis suæ Mago fidem habeant, quem deum supra omnem principatum et potestatem et virtutem esse dicunt*. Si id Justinus non aggressus, nisi considerato et perspecto periculo, quod ei a Samaritanis metuendum erat; vix dubium quin certa illi et explorata res fuerit. Quinetiam imperatorem rogat, ut senatum et populum hujus rei cognitores asciscat et statuam dejiciant. Videntur ipsi Samaritani statuam novisse et magni fecisse. In hoc enim metuendus fuit eorum furor, quod illos statuæ dejecto latere non potuisset, si impetrasset Justinus ut dejiceretur. At difficile fuit, ut quæ Justinus de Simone obiter scribebat, ea ad illorum cognitionem pervenirent.

V. Etiamsi errasset hac in re Justinus, saltem erratum agnoscere debuit, vel sua sponte dum per urbem incedens plures alias Semonis Sangi statuas reperit (plures enim Romæ existisse constat), vel monitus ab amicis, vel ab inimicis castigatus. Prima illius *Apologia* famam et celebritatem habuit. Quomodo ergo tam insigne erratum tanque ad feriendos oculos idoneum ita latuit, ut in *Dialogo* et in *Apologia* 2 fidens et tutus confirmet quod in prima dixerat? Cum eruditus viris pro Christiana religione pugnare solitus erat. Cur ergo acceptas ab eo plagas nemo ultus est, ac ne ille quidem Crescens quem a se fractum et convictum declarat, *Apol.* 2, num. 3. Quomodo erratum minime subodorati tot venerandi scriptores, qui idem ac Justinus dixere? Quinetiam, ut observat Tillemontius,

ea S. Augustinus et Theodoretus de hac statua dixere, quorum illis auctor non fuit Justinus. Primus enim Simoni et Helenæ erectam fuisse, alter æream fuisse testatur, quorum neutrum dixerat Justinus. Hæ rationes, quas magna ex parte Baronius et Tillemontius suppeditarunt, detinent me quominus id quod alii eruditi viri asseveranter pronuntiarunt, pluris esse quam conjecturam incertam existuem.

CAPUT VII.

De Dialogo cum Tryphone.

1. De Justiniperegrinationibus. II. Dialogi occasio, quem Ephesi per biduum cum Tryphone ejusque sociis habuit. III. Quo id tempore contigerit inquiritur. IV. De Tryphone ejusque sociis, ac Justiniputandiratione nonnullæ observationes. V. An Dialogus primæ diei finis et secundæ initio nullus sit examinatur.

I. Quod ait Eusebius, lib. iv, c. 11, Justinum Romæ domicilium habuisse, non ita accipiendum est, quasi Justinus vitam suam hæc in urbe traderet. Diu enim abfuisse post oblatam imperatori *Apologiam* et in aliis regionibus commoratus videtur. Ait enim in *Actis martyrii*: *Veni autem in urbem Romam secundo: ἐπεδήμησα δὲ τῆ Ἰωμαίων πόλει τοῦτο δεύτερον*. Quibus verbis rediisse se longo intervallo significat; neque enim, si ad breve tempus discessisset, interrupta perpetuitas commemorationis fuisset. Quænam autem causæ S. martyrem in provincias traxerint, et quid absens egerit, ex illius in ipsa urbe occupationibus judicare possumus.

Existimat Tillemontius Justinum imitatum esse eximios illos apostolorum discipulos, quos narrat Eusebius evangelistarum munus variis in regionibus obisse, partim Evangelio his, qui nondum illud audierant, prædicando; partim Ecclesiis, quas apostoli fundaverant, invisendis, ut eas in fide ac veritate confirmarent. Enituerat ante Justinum in hoc laudis genere Quadratus; post Justinum autem, teste Eusebio, lib. v, cap. 10, multi ejusmodi evangelistæ prodierunt, quos inter insignes fuisse Pantænus et sæculo tertio ineunte Caius, quem Photius gentium episcopum ordinatum fuisse testatur. Hoc evangelistæ munere Justinum idem eximius scriptor perfunctum fuisse censet in Campania et Ægypto, quas regiones peragrasse se Justinus ipse testatur in *Cohort. ad Græcos*; tum etiam in Asia, ubi eum versatum fuisse et Ephesi *Dialogum cum Tryphone* et aliis Judæis habuisse narrat Eusebius. Adjuvat hanc opinionem episcopi aut presbyteri dignitas, qua Justinum ornatum fuisse conjicit idem Tillemontius. Nihil præ se ferunt hæ conjecturæ quod repugnet, nihil quod non apte et commode cogitatum videatur; sed tamen non sine aliquo delectu adoptandæ.

1° Minus accurate Tillemontius Campaniam et Ægyptum a Justino Evangelii prædicandic causa peragratas fuisse putat. Neque enim improbable est eum in ipsa Ægypto Christianam religionem

⁴⁷ *Annal.*, lib. xv.

amplexum esse, ac Gumis in Campania minime commoratum, sed diversatum cum Romam peteret; aut si has regiones peragravit, id profecto contigit ante illius Romam adventum, ante scriptam ad *Græcos Cohortationem*, ac proinde cum recens esset a conversione, necdum evangelistæ muneri maturus.

¶ Nec illud statui potest utrum Justinus Roma discedens varias regiones peragraverit, an certum locum commorandi causa petierit. Hoc tantum scimus, nihil amplius, eum, postquam Roma discessit, Ephesi per duos dies cum Tryphone et aliis Judæis disseruisse. Hujus autem *Dialogi* hæc fuit occasio.

H. Paucis diebus ante quam Justinus discederet, ambulanti mane in Xysti spatiis occurrit Judæus quidam, Trypho nomine, cum aliis ex eadem gente, seque philosophiæ studiosum esse significat, et idcirco cum eo colloquendi cupidum. Quærit Justinus annon multo plus ei Moses et prophetæ, quam philosophi prædescent; et ab eo rogatus quid de Deo sentiat, quam philosophiam sectetur, narrat eis quomodo philosophiæ Platonicæ deditus a quodam senæ, in quem forte incidere, veritatem non a philosophis, sed a prophetis de Christo Dei Filio prædicentibus petendam didicisset. Rident socii Tryphonis; dolet Trypho sortem Justinus, quod philosophis relictis spem in homine constituat, inanibus commentis deceptus. Spondet Justinus demonstraturum se, si audire velint, non fabulis Christianos, sed certissimis argumentis credidisse. Iterum socii Tryphonis rident et indecore clamant; discedere quærit Justinus; retinetur a Tryphone, sed ea lege ut socii aut abeant, aut silentio audiant. Tum Justinus et Trypho in medium Xysti stadium veniunt, ibique in sedilibus lapideis ex utraque parte positis consistunt, cum duo ex sociis Tryphonis abiissent. Hæc prologia fuere longioris disputationis, quæ decedente die interpellata, postridie redeunte Tryphone cum sociis et aliis nonnullis, qui pridie non adfuerant, hora, ut verisimile est, composita repetita est.

Postquam ea per biduum disputata sunt, quorum seriem in præfixa operi analysi texuimus; Justinus et Trypho non sine perpolitæ amicitie significationibus discesserunt. Declarat Trypho se hoc congressu majorem in modum delectatum esse; nec dubitare quin eodem animo affecti sint socii. Plus enim invenisse se quam expectabant, aut quam expectari unquam possit. Desiderium sæpius colloquendi significat; prosperam navigationem Justino precatur: Justinus nihil majus se illis precari posse ait, quam ut idem ac Christiani sentientes in Christum credant.

Opus dedicavit Justinus Marco Pompeio, quem cum amicissimum vocet, n. 8 et sub finem, Christianum fuisse et veritatis cultorem non immerito conjicitur. Sed eum cum Lango conjicere Marcum

illum fuisse a quo profligati Judæi, vel cum Græbio Marcum Jerosolymitanum, otio abuti esset.

III. Sincerus Justinus animus ac veritatis amans in omnibus operibus depingitur; sed ipse sibi in hoc *Dialogo* necessitatem imposuit accurate referendi quidquid cum Judæis disseruerat. Ne quid enim suspitionis in Judæorum animis resideret, promiserat eis, n. 80, se litteris mandaturum hanc disputationem, nec suam dissimulaturum de Jerosolymorum restitutione sententiam, quam multis minus placere fatebatur. Promissis stetit, et Romam, ut verisimile est, reversus (ibi enim domicilium habebat) hoc opus composuit, utrum Antonino an Marco imperante haud equidem dixerim. At sub Antonino *Dialogum* habitum fuisse colligitur ex his verbis⁴⁹: Οὐ γὰρ ἐξουσίαν ἔχετε αὐτόχειρες γενέσθαι ἡμῶν διὰ τοὺς νῦν ἐπικρατοῦντας· ὁσάκις δ' ἂν ἐδυσήθητε, καὶ τοῦτο ἐπράξατε. « Neque enim ea vobis est potestas, ut manus nobis inferatis, propter eos qui nunc rerum potentiuntur; quoties autem adfuit, rem confecistis. » Tum ergo favebat Christianis imperator, ejusque patrocínio tuti erant ab inimicorum insidiis. Si qua enim sæviisset persecutio, non defuisset Judæis facultas odii sui explendi, si minus per se occidendo Christianos, saltem se ethnicis, ut sæpe fecerunt, adjungendo et eorum furem in Christianos incitando. Si eam Judæis ereptam potestatem diceret Justinus, quam tunc habuere, cum res suas armis et castris tuerentur, eam non ab iis, qui tunc rerum potiebantur, sed ab Adriano repressam dicere debuisset, a quo penitus profligati et omnibus rebus spoliati sunt. Etsi Judæi sub Barchocheba duce crudeliter in Christianos sævierint, ut testatur Justinus, *Apol.* 1, n. 31, hæc persecutio diuturna non fuit: at Judæi Christianos vexare non desierunt, quoties persecutionem ethnici moverunt. Dies festos Christianorum observabant, et cum ethnicis in ecclesiam irruerant, teste S. Hippolyto⁵⁰, ac nonnullos apprehensos ad tribunalia trahebant. Hinc in *Actis martyrum* multo vehementius clamant, quam ipsi gentiles. Vid. *Act. S. Polycarpi*, n. 12, et *S. Philippi Her.*, n. 6. Ipse Justinus in alio *Dialogi* loco conjunctionem Judæorum cum ethnicis adversus Christianos sic describit⁵⁰: « Quantum in vobis est et cæteris omnibus hominibus, non solum ex propriis possessionibus unusquisque Christianorum pellitur, sed etiam ex toto terrarum orbe, nec ulli Christiano vitam liberam relinquitur. » Quod ergo nocendi potestatem ereptam Judæis dicit ab his, qui tunc rerum potiebantur, id non Marcum Aurelium, qui semper inimicis Christianorum deditus, nunquam amicus Christianis fuit, sed Antoninum designat, cujus beneficium nondum videtur, cum hæc dissereret Justinus, Christianis eripuisse iurperi mutatio.

IV. Trypho Hebræus erat et circumciscus atque

⁴⁹ N. 16. ⁵⁰ In Susannam apud Combefis. Auct., p. 53. ⁵⁰ N. 110.

ex bello, quod sub Adriano gestum fuerat, profugus, in Græciam venerat. Argis audierat Corinthum Socraticum, ac in Græcia et Corinthi ex illo tempore degere solebat. Minus belle Tillemontius hæc Tryphonis verba, φυγὼν τὸν νῦν γεγόμενον πόλεμον, de bello quodam, quod Antoninus Pius cum Judæis habuit, interpretatus est. Ut omittam illud bellum obscuram et levem fuisse expeditionem, nec sub Pio, sed sub Adriano Judæos in varias partes dispersos fuisse; significat Trypho ab eo bello, ex quo profugus erat, longum tempus effluxisse. Ex quo enim patriam fugerat, philosophiæ operam dederat, et in Græcia ac Corinthi ut plurimum debebat: quod argumento est eum non semper in hac urbe commoratum. Non possunt ergo hæc verba, τὸν νῦν γεγόμενον πόλεμον, de bello tunc temporis flagrante intelligi. Jam observavi illud νῦν de rebus ante multos annos peractis usurpari, nec mirum videri debet si a Tryphone de bello ante annos forte viginti confecto usurpetur.

Tryphonem Eusebius omnium tunc temporis Hebræorum celeberrimum fuisse testatur. Sic enim de Justini *Dialogo* loquitur lib. iv *Hist.*, c. 18: Καὶ διάλογον δὲ πρὸς Ἰουδαίους συνέταξεν, ἕν ἐπι τῆς Ἐφέσου πόλεως πρὸς Τρύφωνα τῶν τότε Ἑβραίων ἐπιστημύτατον πεποιήται. « Composuit etiam *Dialogum* adversus Judæos, quem apud Ephesum habuit cum Tryphone Hebræorum tunc temporis celeberrimo. » His Eusebii verbis confirmari existimat Græbius conjecturam Cavei, qui hunc Tryphonem eundem esse putat ac rabbi Tarphonem magni apud Judæos nominis, et vulgo רבן רבא sacerdotem divitem appellatum. Sed si Trypho inter rabbinos numeratus fuit, ad hunc honorem non pervenit nisi post hunc cum Justino *Dialogum*. Nam initio colloquit, cum dixisset Trypho Christum, si jam natus est et alicubi exstat, ignotum prorsus esse ac ne sibi quidem ipsi cognitum, aut ulla potestate præditum, donec veniat Elias, qui illum ungat et omnibus ostendat; significat Justinus misereri se Tryphonis a rabbinis quidquid in mentem venit effluentibus decepti. In toto *Dialogi* decursu ita cum Tryphone et sociis agit, ut cum hominibus rabbinos duces more cæcorum sequentibus; et discedens ab eis hortatur, ut Christum rabbinis anteponant. Ipse Trypho rabbinis submissum se esse significat cum ait, n. 38: « Præclare faceremus, si magistris nostris morem gerentes, qui vestrum cuiquam venire in colloquium lege vetuerunt, ne horum quidem sermonum communionem tecum haberemus. » Interroganti Justino, n. 56, an cuiquam existimarent Dei et Domini nomen, nisi Deo Patri et Christo, deferri a Spiritu sancto, respondet Trypho aliorum nomine, imparatos se esse ad tam periculosas quæstiones, nec unquam a se auditum quemquam qui his de rebus dissereret. Videri etiam possit simplicior, cum irascitur et blasphemix Justinum accusat, quod is malas virtutes, quæ a Deo defecerunt,

A commemorasset, num. 70. Sed tamen inter socios, qui cum eo Justinum audierunt, jam tum auctoritate et scientia eminebat, nec improbable est eum postea nomen et famam rabbinum assecutum. Philosophiæ operam dederat sub magistro gentili, et quod eum discendi studiosum fuisse probat, sacros Christianorum libros legisse se testatur, *Dialog.*, n. 10.

Nec probitas deerat Tryphoni nec veritatis amor quidam, sed immoderatum legis studium videtur ei fructus præripuisse, quos ex Justini colloquio percipere potuisset. Non credebat quæ de Christianis falsus rumor in vulgus sparserat; fide indigna judicabat, n. 10; hoc tantum in eis vituperabat, quod cum summam præ se pietatem ferrent, nec festos dies, nec sabbata, nec circumcisionem tenerent, et spem in homine crucifixo ponerent. Postquam ejus rogatu Justinus probavit eximiiis argumentis legem datam esse non ad justitiam, sed propter peccata; non idcirco movetur, n. 18. Urget iterum Justinus et quærit cur justis ante Abraham et Mosem circumcisionem et sabbata Deus non imposuerit; tum vero Trypho ingenue ignorationem suam confitetur, n. 28. Animo horrere videtur, n. 38, ubi Christum audit eum esse qui cum Mose et Aaron in columna nubis locutus est; æquiores se præstat argumentis a Justino allatis, ut Filium a Deo ante sæcula genitum probet; rem egregie demonstratam fatetur, n. 57 et 65, hoc tantum petit a Justino, ut hunc Dei Filium nasci et crucifigi voluisse ac resurrexisse et in cælum ascendisse probet. Pene victum diceret Tryphonem, n. 89, ubi fatetur Christo congruere quidquid testimoniorum Scripturæ a Justino laudatum fuerat: una res eum deterret, supplicium crucis, cui lex maledictionem infligit. Justinus multa præclare congerit ad hujus rei explicationem, sed tamen corda Judæorum superasse non videtur, quamvis eos interdum videatur permovisse. Nam post tot ac tanta religionis argumenta, cum pertenderet Justinus locum quemdam Isaïæ de Christo et illuminatis ab eo gentibus accipi debere, nonnulli eorum, qui postridie venerant, incondite ut in theatro clamorem ediderunt, n. 123.

D Videtur Justinus interdum a sua lenitate in docendis Judæis discedere, eosque maximis probris sæpe onerare. Sed tamen ubi durioribus verbis utitur, non tam eos qui audiebant, quam obstinatam in omni scelere gentem compellat, velut cum ait num. 93: « Nam cum ex signis a Mose factis intelligendi copiam habeatis hunc esse Christum, non modo non vultis, sed etiam in angustias nos conjici posse existimantes, quæstiones ponitis quæcunque in medium veniunt, nec tamen ipsi habetis quid dicatis, si quem firmiorem Christianum offenderitis. » Ad hoc exemplum existimari possunt plurima alia, quibus Justinus Judaicam gentem perstringit, ut Judæos audientes a stultissima opinione, quam de gente sua et Synagogis suis ha-

bebant, ad verum Israellem et Dei populum agnoscendum revocaret. Enitescit patientia Justinus cum eum desipere ait Trypho, n. 39, vel cum animum a doctrina Christiana vehementer abhorrentem significat, aut ea rejicit quæ antea concesserat, num. 67. His in locis Justinus justæ indignationi moderatur, nec de studio veritatis docendæ quidquam remittit, cum Dei judicium metuens si verum subtrahat, tum etiam sperans inter eos, qui audiebant, reperiri aliquem posse, qui e numero electorum sit; seque testatur ita agere cum omnibus hominibus solere, quicumque illum sciscitari voluerint.

Trypho cum sex sociis primo die occurrit Justino. Nam cum duo abiissent, eorum, qui remanserant, quartum numerat Justinus, n. 66, p. 152. Postridie frequentior fuit comitatus Tryphonis. Nam præter eos, qui pridie adfuerant, alii supervenerunt, ut Mnaseas, de quo, n. 85, et alius, n. 94. Præterea Justinus ait, ut jam dixi, n. 122, nonnullos ex iis, qui postridie venerant, inconditum ut in theatro clamorem edidisse.

V. Sed difficilis et magni momenti nobis examinanda quæstio est, utrum integrum hoc eximium opus ad nos pervenerit, an satis longa pars desideranda sit, ut visum est eruditus viris, quotquot de Justinus scriptis pertractarunt. Videntur sane non leves causæ subesse, cur magnam aliquam lacunam suspicemur. Nam cum duos dies in disseverando insumpserit Justinus, cumque pridie disputata interdum repetat in gratiam eorum, qui non interfuerant, ut num. 78, 84, 92, 118, nusquam tamen prioris disputationis conclusionem, nusquam initium posterioris deprehendas; nulla prorsus et nocte cogente discedentium, et postridie redeuntium salutatio. Quæ quidem si exciderunt ex scripto Justinus, lacuna necessario collocanda est intra n. 70 et 78. Nam Justinus, n. 78, pridie disputata de Mithræ mysteriis repetit in gratiam eorum qui non adfuerant. Hæc autem leguntur, n. 70. Unde necesse est medio inter utramque paginam intervallo hesterni colloquii finem, posterioris initium collocari. Locus ex n. 82 citatus apud S. Joan. Damascenum *Parallel.*, p. 754, dicitur desumptus, ἐκ τοῦ πρὸς Τρυφῶνα β' λόγου, ex secundo Dialogo cum Tryphone, id est, ut eruditus editor observat, ex secunda parte *Dialogi*.

Sed tamen si ordinem et seriem consideremus, quam Justinus in omnibus argumentis dispensandis sequitur, amissæ *Dialogi* partis desiderio modum ponemus, ac injectus ex opinata lacuna dolor evanescet.

1° Totius *Dialogi* series, dum aliæ ex aliis quæstiones nascuntur, mirifice cohæret, neque a n. 70, ubi de Mithræ mysteriis agitur, ad n. 78, ubi hesternæ Mithræ mysteriorum commemoratio propter eos, qui pridie non adfuerant, repetitur, disputa-

tio videtur interrumpi potuisse. Postquam enim Justinus ex loco Isaïæ, quem Mithræ sacerdotes imitatos esse dicit, occasionem cepit castigandæ Judæorum in Scripturis interpretandis superbæ imperitiæ, et querendi, quod Septuaginta interpretationem vituperare audeant, et ex ea nonnulla testimonia sustulerint; tum vero ad promissam venit explicationem Isaïæ verborum, *Ecce virgo concipiet* ⁵¹, quæ fatetur a Judæis sublata non fuisse, sed tamen ita reddi, *Ecce adolescentula in utero habebit*. Interpellat Trypho, ac scire avet quænam testimonia ex Scripturis Judæi sustulerint. Morem gerit Justinus, et cum ex his verbis, *Dominus regnavit a ligno* ⁵², Judæos illud a ligno abstulisse dixisset, Tryphonem, qui totum hunc psalmum non de Christo passibili, sed de Deo omnium creatore dictum esse contendebat, refellere aggreditur, et majestatem regni in Christo cum passionis ignominia conjunctam esse probat pluribus Scripturæ testimoniis. Fatetur Trypho hæc magni esse ad persuadendum momenti, sed a Justino reposcit toties promissam Isaïæ verborum explicationem, quam quidem dum exsequitur Justinus, data occasione repetit quæ pridie dixerat de Mithræ mysteriis.

2° Ex his patet operam perdidisse qui, n. 71, ad hæc verba ὡς καὶ διὰ τῆς γῆς finem primæ dici et initium sequentis collocantes, opinatum vacuum aut excogitatis sentiis, aut ex S. Joanne Damasceno repetitis explere conati sunt. Verba desunt paucissima ac disputatio in eodem semper argumento versatur, ut in notis observatum est.

3° Sic totum *Dialogum* pertexit Justinus, ut intermissionis illius, quam nox attulit, nullam prorsus rationem habeat, sed omnia eadem serie comprehendat; sive id commodius ei visum est, nec lectorem rei non necessariæ narratione interpellare voluit, sive non omnia eodem ordine, quo fuerant disputata, retulit, sed ut memoriam subibant, vel ut ad certa quædam genera revocari poterant. Res ante oculos facile ponitur. Rogat Justinum Trypho, num. 56, p. 155, ut, cum diem procedere videat, citius absolvat quod probandum susceperat, nempe præter Deum Patrem, alium esse qui ejus Filius et Deus dicendus sit. Pluribus ea de re disserit Justinus: sibi illum satis fecisse testatur Trypho, n. 65, ac amplissimam disserendi segetem Justino proponit, in quam fere insumetur quidquid *Dialogi* reliquum est, nempe de hujus Filii, quem Justinus Deum esse demonstraverat, incarnatione, cruce, resurrectione et ascensione. Onus libenter suscipit Justinus. Quomodo ergo utrumque cepit oblivio dici procedentis? Hæc enim a Tryphone postulata et a Justino promissa ante n. 70, id est antequam finis primæ diei observari possit. Quinetiam postquam Justinus probare cœpit Christum ex Virgine de-

⁵¹ Isa. VII, 14. ⁵² Hymn. Eccles. in Domin. Palm., ex Psal.

buisse nasci, atque huic disputationi, partim interpellante Tryphone, partim sua sponte multa intextuit, ad eam, ut in uno et eodem colloquio promissam, ac nocte minime interruptam, ita a Tryphone revocatur. Sic enim Trypho, num. 77 : « Equidem tibi assentior satis inesse tot ac tantis rationibus ad persuadendum momenti : sed scias velim me a te Scripturam illam, quam sæpe demonstraturum pollicitus es, repossere. » Argumento est hæc disserendi ratio noluisse Justinum accurate distinguere quid primo, quid secundo die disputatum sit, sed omnia una et eadem serie comprehendisse.

4° Nonnulla occurrunt in posteriore *Dialogi* parte, quæ frustra in priore quærantur, quamvis pridie dicta fuerint. Ait Justinus, n. 85, se antea usum esse his Psalmi verbis : *Laudate Dominum de cælis*¹, et, n. 105, se demonstrasse animas post mortem manere. At ea alibi non leguntur. Sub finem *Dialogi* testatur Trypho Justinum dixisse se brevi soluturum. Hæc autem suspicari non debemus ex locis inter num. 70 et 78 interjectis excidisse. Nihil enim hic vacui et huiusmodi esse demonstravimus. Sed minime mirum si nonnulla Justinus alio loco commemorat, quæ suo non occurrerant memoriæ scribentis. Sic etiam quod ait Justinus, n. 80, se antea confessum esse multos sibi eosque *ex illo Christianorum genere, quod piam et puram sequitur sententiam*, non assentiri de restitutione Jerosolymorum, id cum nusquam antea occurrat, nequaquam in libris culpa rejicienda, sed laudanda potius est scriptoris diligentia, qui res in prima parte vel de industria omissas, vel memoriæ elapsas apte in secunda commemorat.

Idem fecisse Justinus in vero *Dialogo* videtur, ac in fictis Plato, qui Socratem decem de republica libros una serie devolventem inducit, nulla prorsus intermissionum, quas identidem fieri par erat, habita ratione. Utar alio exemplo quod magis appositum videtur. *Dialogus de Vita S. Joannis Chrysostomi* inter Palladium episcopum et Theodorum diaconum habitus, usque ad diem quartum productus fuit, ut patet ex p. 162, ubi Palladius nonnullos commemorat, de quibus se nudius tertius egisse testatur, οἱ τοὶ εἰσι περὶ ὧν τρίτην ἡμέραν διηγήσασθε. Ea tamen est *Dialogi* continuatio, ut quamvis intermissus et repetitus fuerit, nullo vestigio aut finem unius colloquii animadvertas aut initium sequentis.

CAPUT VIII.

De secunda Apologia S. Justin.

I. Persecutio sub Marco. II. Justinus concertationes cum Crescente. III. De martyribus in secunda Apologia laudatis. IV. Hanc Marco Aurelio et Lucio Vero probatur oblatam fuisse.

I. Quo anno Romam reversus sit Justinus, statueri non possumus : minime dubium, quin hæc in

A urbe commoratus sit, cum gravissima persecutio sub M. Aurelio grassaretur. Non jusserat præstantissimus princeps vexari Christianos ; sed, ut observat Athenagoras², dum injuriam ab eis non propulsat, dum nullam partem in eos derivat paternæ illius sollicitudinis, qua universos imperii Romani cives tuebatur, omnibus inimicorum injuriis expositi fuere, nec ullum ab illis abfuit damnorum et suppliciorum genus. Hæc agendi ratio in optimo imperatore summum odium declarat Christianæ religionis ; nunquam enim suum illis patrocinium clausisset, si quid de illis æqui sensisset. Sed plus apud eum et nefaria philosophorum consilia, et Romanarum cæremoniarum amor, quam avi et patris exempla, et insita omnibus justitiæ et æquitatis elementa valuerunt. Cum ergo omni ope destituti B essent Christiani, gravissimæ in eos undique exortæ tempestates. Testatur Justinus³ ubique terrarum si quis ex gentilibus a Christiano patre aut vicino, aut filio aut amico aut fratre aut marito, aut uxore ob delictum reprehendatur, statim eum operam dare, ut censorem suum in judicium capitis arcessat. Si quis autem lateretur se esse Christianum, satis causæ iudicis habebant, cur eum statim morte damparent.

II. Nemini sane tristissimum tempus plus doloris afferre debuit, quam S. martyri Justino, tum ob eximium Ecclesiæ amorem, quo totus videtur arsisse, tum quia cum pacem Ecclesiæ ab Antonino pro sua virili parte impetrasset, labores suos a dæmonibus everti videbat. Sed cum probe sciret Christianos, dum sic occiduntur, ab improbis dominis ad optimum patrem Deum proficisci, non dubitavit in medium diacrimen sese conjicere, et ad confundendos philosophos, qui hujus incendii fax esse videbantur, omnem animi sui vim incitavit⁴ : *Veritatem prædicans, gulæ et fraudis illos arguebat*, teste Tatiano, num. 19. Præcipue cum Cynico Crescente, homine omnibus vitiis notatissimo, gradum contulit multis audientibus, ejusque summam eorum, quæ asseverabat, ignorancem aut eorum, quæ sciebat, dissimulationem nemini dubiam reliquit, cum provideret, id quod usu evenit, superbissimum hominem acceptas plagas sanguine victoris expiaturum. Videtur latius manasse hujus colloquii fama ; ac dubitat ipse Justinus annon etiam ad aures imperatoris pervenerit. Quod si minus ad eos disputatio perlata, paratum se esse significat rursus illis audientibus Crescenti quæstiones ponere. Sin autem eis cognitæ interrogationes et responsiones, non dubitat quin Crescentem aut nihil Christianarum rerum scire, aut si sciat, ignavum eorum, quæ scit, dissimulatorem esse intellexerint. Sic enim peragebatur Justinum inter et Crescentem concertatio : cum publice prædicaret Crescens atheos esse et impios Christianos, interrogabat eum Justinus : respondebat ille et responsiones ejus sic

¹ Psal. cXLVIII, 1. ² Apol. n. 1. ³ Apol. 2, n. 1. ⁴ Apol. 2, n. 3.

refellebat Justinus, ut eum aut ignoratæ aut dissimulatæ Christianorum doctrinæ crimine premeret. Hallucinati sunt qui Crescentem summæ omnium rerum ignorationis convictum fuisse putant. Non enim de rebus inter philosophos agitari solitis controversia erat, sed de Christiana religione; nec Crescentem Justinus omnium rerum ignarum esse declarat, sed *rerum nostrarum*. Non una aut altera exiit tantum Justino cum Crescente certandi occasio. Sæpe iteratum prælium. Crescens insectari Justinum et Tatianum non desinebat. « Quosnam autem philosophorum, inquit Tatianus, num. 19, nisi nos solos insectari solebat? » Testatur Eusebius sæpe in *Dialogis victum a Justino multis audientibus Crescentem*, πλεονάκις ἐν Διαλόγοις ἀχροατῶν παρθῶν εὐθύνας αὐτόν. *Hist.*, IV, 16.

III. Præter communem omnium Christianorum persecutionem, insigne quoddam crudelitatis specimen Romæ editum est, quod Justino animos addidit, ut alteram *Apologiam* imperatori M. Aurelio offerret. Christiana mulier, cum virum haberet omnibus vitiis deditum, nihil intentatum reliquit, ut eam ad saniores mentem revocaret⁷⁷. Sed cum nullam spem vitæ melioris afferret, tandem illum uxor repudiat. Ille statim eam accusat, quod sit Christiana. At mulier ab imperatore impetrat, ut sibi liceat domui providere, antequam vadimonio respondeat. Tum maritus in Ptolemæum, qui ipsius uxorem in Christiana religione erudierat, furem suum convertit. Agit cum centurione, cui erat amicus, ut Ptolemæum comprehendat, idque unum interroget an Christianus sit, et constantem in carceream includat. Morem ei gerit centurio. Ptolemæus Christianum se esse profitetur, et in carcere diu afflictus, tandem coram Urbico præfecto sistitur; iterum confitetur, et morte damnatur. Tum cum ad supplicium duceretur, occurrit Lucius quidam et Urbico injustum iudicium exprobrat. Tum præfectus ad eum: « Tu quoque ex hoc hominum genere esse mihi videris. » Lucius respondet: « Maxime; » ac simul cum Ptolemæo jussu præfecti abripitur. Tertio cuidam supervenienti eadem pœna irrogatur. Hæc a S. martyre narrantur in secunda *Apologia*, quam quidem, etsi in editionibus Operum Justini prima collocatur, ita tamen constat posteriorem esse, ut ea de re otiosum sit disserere.

IV. Inscribitur senatui hæc oratio; addi potuisset, ut in prima, *et populo Romano*. Ipse Justinus initio Romanos compellat; deinceps autem solos imperatores: ex quo colligi potest ad exemplum primæ oblatam fuisse imperatoribus, ut *libelli supplicis cognitores secum*, quemadmodum in prima loquitur, asciscerent senatum populumque Romanum. Illud autem mirari subit, cur non postulet Justinus in hac *Apologia*, ut Christiani eodem sint jure ac reliqui homines; cur non imperatoribus objiciat Antonini litteras in gratiam Christianorum.

A Ita enim se gesserat in prima *Apologia*. Non tam mihi videtur hæc omisisse Justinus, quod Marcum primæ *Apologiæ* memorem esse craderet, nec egero ut hæc ei in memoriam revocentur, quam quod malevolum illius animum molliter tractandum esse duceret, nec Antonini legum et exemplorum, a quibus prudens et sciens discedebat, commemoratione lædendum. Itaque sic cum eo agit, quasi nulla illius culpa, nullo mandato persecutio sæviret⁷⁸. Hoc unum petit ab imperatoribus, ut supplicem hunc libellum auctoritate sua comprobent; tunc enim fore ut eum omnibus ostendat: quippe cum id propositum sibi fuerit, ut qui Christianos non norunt, nec tamen eos vexando excusabiles sunt, ab hæc bonarum rerum ignoracione liberari possint, et perniciem, quam sibi metipsis Inserunt, effugere, Dubitari possit annon petat Justinus, ut scripto aliquo ad iudices misso libellus supplex promulgetur. Hanc enim in sententiam accipi possunt hæc verba, προθεῖναι τοῦτὸ τὸ βιβλίον, ἐὰν τοῦτο προγράψητε. Sed videtur Justinus ipse mentem suam aperire; promulgandi libelli rationem exponit his verbis, ὑπογράψαντας τὸ ὑμῖν δοκοῦν, *subscribentes quod vobis placet*. Si libellum hoc modo promulgent, ipse illum omnibus ostendet. Ἐὰν δὲ ὑμεῖς τοῦτα προγράψητε, ἡμεῖς τοῖς πᾶσι φανερὸν ποιήσαιμεν. « Si illum promulgatis [*subscribentes quod vobis placet*], omnium illum oculis exponemus. »

Utri autem oblata sit imperatori, Antonino an M. Aurelio, id in controversiam eruditorum nonnulli vocarunt. Valesius Antonino oblatam fuisse contendit; cujus opinionis tenendæ necessitatem sibi imponunt, qui Justinum sub Antonino passum esse volunt. Papebrochius ad 13 April., cui præverat Scaliger in not. ad Chron. Euseb., p. 219, fatetur Justinum obtulisse M. Aurelio *Apologiam*, sed sanè hodie negat exstare; illam autem, quæ nunc in manibus est nihil aliud esse quam præfationem a Justino præfixam majori *Apologiæ*, quam obtulit Antonino.

Ruunt hæc opinionum commenta cum Eusebii testimonio, qui diserte declarat Justinum apud imperatorem M. Aurelium Ecclesiæ causam egisse, et ex illa *Apologia* ea citat, quæ in hac nostra legitimus; tum etiam interioribus judicandi notis quæ ex ipsa oratione ducuntur. Nam 1° Justinus in hac secunda *Apologia* multa tangit, quæ jam alias sese indicat pertractasse, has voces intexens, ὡς προέφημεν, *ut jam diximus*, velut cum de Christi incarnatione loquitur, n. 6, aut de Heraclito, n. 8, aut de mundi propter homines creatione, n. 4. Quod si hæc *Apologia* quædam veluti præfatio majoris fuit, dicere debuit Justinus, *ut modo dicemus*, nequaquam autem, *ut jam diximus*. Cur autem primam *Apologiam* citans Justinus his tantum vocibus utatur, *ut jam diximus*, nec nominatim appellat opus in quo hæc pertractaverat, id causæ exstitit;

⁷⁷ *Apol.* 2, n. 2. ⁷⁸ N. 14 et 15

Apologia prima in silentio et oblivione non jacebat, sed in tabulariis publicis deposita erat ac hominum mentibus hærebat, præsertim imperatoris Marci Aurelii, quem latere non poterat Antoninum Justino benigne et liberaliter annuisse. Eadem de causa nomen suum brevi Apologiæ non inscripsit, cum id in majore non omisisset; quia scilicet notus erat tum ex ipso opere, quod tam optatos habuerat successus, tum ex fama, quam ipse sibi inter philosophos eruditus disputationibus pepererat.

2° Cum brevem *Apologiam* offerret Justinus, jam tum Crescentis in eum odia fervebant; diem ex die exspectabat, ut a Crescente in judicium capitis vocaretur, n. 4, nec sua illum deceptis exspectatio, teste Eusebio, lib. iv, c. 16. Quare ab hac *Apologia* ad Justini mortem non tantum temporis, quantum a prima, quam multæ reæ gestæ Justini consecutæ sunt, effluere potuit.

3° Si utraque *Apologia* distinctum ac diversum opus, ut ex allatis rationum momentis patet, necesse est alteram sub Antonino, alteram sub M. Aurelio scriptam fateamur. Neque enim verisimile sit missum ab Antonino in omnes provincias æquisimum edictum ita Romæ sub ejusdem imperatoris oculis spretum et violatum fuisse, ut novam *Apologiam* Justinus offerre cogereetur.

4° Manifestum est inter utramque *Apologiam* ut materię, ita etiam temporum discrimen. Plus enim doloris et animi Justinus in secunda significat, quam in prima, id quod ex utriusque exordio satis apparet. Crudeliora commemorat in Christianos facinora; et cum in prima ⁵⁹ dixisset, nullum ex Christianis confessum esse de criminibus huic nomini afflictis, sed si quis ob scelus damnatus sit, non ut Christianum condemnatum esse; narrat in secunda ⁶⁰ gentiles tanto furore arsisse, ut Christianorum servos aut pueros aut mulierculas gravissimis cruciatibus fabulosa illa crimina cogereent confiteri. Tam inimica Christianis tempora non Antonini qui illis favit, sed M. Aurelii imperium redolent, qui ne maximo quidem beneficio provocatus æquum se illis præbuit.

Lucius imperator, Marci collega, eodem modo in hac *Apologia* designatur ac in prima. Sic enim Lucius martyr alloquitur Urbicum: « Non ut decet Pium imperatorem, non ut philosophum Cæsaris filium, non ut sacrosanctum senatum, judicas, Urbice. » Si his in verbis non possumus Lucium non agnoscere; in titulo Pii, qui alteri imperatori tribuitur, non Antoninus agnoscendus est, sed Marcus, cui etsi nondum senatus hujus nominis honorem decreverat, mirum tamen aut incommodum videri non debet, si ei a privatis hominibus, quales erant Lucius et Justinus, deferretur.

Unus compellatur imperator in hac *Apol.*, ubi de muliere in judicium a marito vocata dicitur: « Atque illa quidem libello tibi, imperator, oblato

A postulavit, ut sibi prius domui suæ prospicere liceret.... Atque id quidem annuisti. » Inde Valesius hanc *Apologiam* Antonino oblatam colligit: at prorsus immerito. Nam Justinus, n. 3, 14 et 15, plures compellat, ut regia potestate præditos. Sic etiam in *Actis S. Justini* præfectus dicit Justino, n. 1: « Primo diis crede et imperatoribus obsequere. » At idem unum commemorat, dum sententiam capitalem profert: « Qui diis sacrificare et imperatoris præcepto parere noluerunt, flagello cæsi ad capitalem pœnam abducantur. » Videntur ergo nunc unus, nunc plures nominari imperatores soliti fuisse; nec proinde necesse est cum Tillemontio hanc *Apologiam* aut ante Lucii reditum ex Oriente aut post illius mortem oblatam suspicari.

B Aliud argumentum repetit Valesius ex Urbici nomine, quem sub Antonino præfectum Urbis fuisse ex *Apologia* Apuleii Antonino oblata contendit. At præterquam quod is, qui memoratos Justini *Apologia* martyres damnavit, prætorii præfectus esse potuit; nihil vetat eundem Urbis præfectum fuisse sub Antonino et Marco. *Apologia* Apuleii, ut observat Tillemontius, sub Marco potius scripta quam sub Antonino, quem divum appellat.

CAPUT IX.

De Justini martyrio.

I. De Justini in oppugnandis philosophis constantia. II. Prædicti eos sibi insidiaturos, idque evenit. III. De tempore et Actis martyrii.

C I. Nihil Justino optatius evenire poterat, quam post tot labores et pericula vitam ipsam pro Christo profundere. Illum constantia Christianorum in cruciatibus perferendis magna ex parte permoverat ad amplectendam religionem Christianam, eique persuaserat eos insontes et puros esse a criminibus, quæ illis affingebantur. In defendenda religione ⁶¹ sæpissime hoc argumento utitur, nempe Christianorum in cruciatibus perferendis constantia, ut discrimen novæ ac veteris legis ostendat, et testamentum, quod olim Deus promiserat, impletum et omnibus conspicuum esse demonstrat. Uno verbo tota Justini vita meditatio quædam exstitit martyrii. Nullam decendæ veritatis occasionem prætermittebat, semper sperans bonam se terram inventurum, ac Dei judicium metuens, si per ipsum stetisset, quominus aliquis ad veritatis cognitionem perveniret. Neminem reveritus, etiamsi e vestigio discerpi oportuisset, unum id studio habebat, ut verum in omnibus diceret. Cum *Apologiam* offerret pro fratribus, atque audacter peteret ut ad *Acta* deponeretur; præter periculum, quod illi ab hac egregia actione imminabat, in aliud se ipse conjiciebat, Samaritanos, quæ gens improba erat et ad omne facinus parata, palam et aperte incusando, quod homini mago summi Dei titulum et honorem deferrent ⁶².

Sed haud scio an impavidi animi maximum spe-

⁵⁹ N. 2, 7, 8. ⁶⁰ N. 12. ⁶¹ *Apol.* 2, n. 12. ⁶² *Dialog.* n. 120.

cimen ediderit Justinus, cum philosophos adortus est. Hi cum imperatoris animum in Christianos incenderent, ac philosophiæ nomine et virtutum simulacris auctoritatem iniquissimis criminatio- nibus conciliarent; detraxit illis pellem Justinus ac introrsum tarpissimos, fraudique et gulæ deditos esse demonstravit⁶². Itaque eo tempore, quo per totum orbem quisquis a Christiano reprehensus ob deficta fuerat⁶³, incommodum monitorem perfacile, nomine illius deferendo, tollebat, expectandum fuit Justino ut ab eorum, quos reprehenderat, aliquo in iudicium vocaretur. Sic ipse mentem suam aperit, *Apol.* 2, num. 3: « Ego etiam exspecto, ut ab eorum quos dixi aliquo insidiis appetar et ad stipitem affigar, aut certe ab illo strepitus et ostentationis amatore Crescente. »

II. Ex variis suppliciiis, quæ Christianis infligi solebant, unum aliquid Justinus, *stipite*, designat, ut generatim indicet se inimicorum insidiis vitam amissurum. Sic Tertullianus varia supplicia uno appellato, nimirum igne, comprehendit⁶⁴: « Cæterum, inquit, si ex conscientia, qua scimus Dei nomen et Domini et Patri et Filio et Spiritui convenire, deos et dominos nominaremus, extinxissemus faces nostras etiam ad martyria timidiore, quibus evadendi quoque pateret occasio jurantibus statim per deos et dominos, ut quidam hæretici, quorum dii plures. » Idem hoc loco factum a Justino; martyrium a se exspectari significat, ac eum aut alterum de multis supplicium nominat. Solebant enim ad stipitem alligari et qui igne, ut in adnotatione ad hunc locum observavi, comburendi erant, et qui bestiis tradebantur. Unde Tertullianus, lib. *De pudic.*, c. 22, sic loquitur: « Puta nunc sub gladio, capite librato; puta in patibulo, jam capite expanso; puta in stipite, jam leone concesso; puta in axe, jam incendio astructo; in ipsa dico securitate et possessione martyrii, quis perivitit homini donare quæ Deo reservanda sunt? » In ipsa axe alligabantur ad stipitem qui comburendi erant, ut ex alio Tertulliani testimonio, quod in adnotatione retuli, manifestum est. Vid. *Act. S. Polycarpi*, n. 14, et *S. Philippi Heracl.*, n. 13. Justinus verba haud aliter intellexit Eusebius⁶⁵, qui ut probet id quod providerat Justinus ita evenisse ut prædixerat, martyrio illum coronatum fuisse asseverat, et Tatiani testimonio utitur, qui hoc tantum dicit, mortem Justino Crescentem machinatum fuisse. Ex quo patet his verbis, τῷ ξύλῳ ἐμπαγγίναι, mortem certissime designari, non flagella tantum aut nervum; ac supplicii genus exempli causa nominari, ut martyrium generatim significetur.

Marcum Aurelium recenset Tertullianus, *Apol.*, c. 5, inter eos imperatores, a quibus leges adversus Christianos sancitæ non fuerunt. Sed tamen videtur aut secreta iudicibus dedisse mandata, ut

⁶² Tat., n. 19. ⁶³ *Apol.* 2, n. 1. ⁶⁴ *Adv. Prax.*, c. 15. ⁶⁵ Lib. IV, c. 16. ⁶⁶ *Act.* II, 1. ⁶⁷ N. 4. ⁶⁸ *Vit. S. Just.*, p. 188.

Christianos sacrificare cogent, aut saltem iudices gratum se illi facturos sperasse, si se ab eo hæc mandata habere dicerent. Sic enim Rusticus præfectus Justino dicebat⁶⁷: Πρῶτον κείσθητι τοῖς θεοῖς καὶ ὑπάκουσον τοῖς βασιλεῦσιν. « Primo diis crede et imperatoribus obsequere. » Postquam se in Justino et sociis ejus operam ludere animadvertit, præcepit ut qui diis sacrificare, et imperatoris præcepto⁶⁸, τῷ τοῦ αὐτοκράτορος προστάγματι, parere noluerant, ad capitale supplicium abducerentur.

Sub tam infenso Christianis imperatore satis erat Christiani nomen deferre, ut statim necaretur, si se confiteretur esse Christianum. Videtur tamen Crescens in occidendo Justino plus negotii habuisse, quam si unum e multis aggressus fuisset. Machinationem enim quamdam et occultas molitiones indicat Tatianus, dum ait Crescentem « Justino mortem instar ingentis mali machinatum fuisse, » ὡς καὶ Ἰουστίνον καθάπερ μεγάλῳ κακῷ τῷ θανάτῳ περιβαλεῖν πραγματεύσασθαι. Forte virtutis et eruditionis fama aliquid gratiæ Justino conciliaverat, et imperatoris ac iudicum animos ad tantum virum, quem Christianum esse non ignorabant, e medio tollendum tardiores faciebat.

III. Testatur Eusebius martyrium Justini secundam *Apologiam* proximo intervallo subsequutum esse. Ait enim illum in hac *Apologia* prædixisse exitum vitæ suæ *prout erat ipsi propediem eventurus, ὡςπερ οὖν καὶ ἐμελλεν ὄσον οὕτω περὶ αὐτοῦ συμβήσασθαι*. Passum Justinum circa annum 168 existimat Tillemontius, quia Eusebius illius martyrium refert post S. Polycarpi passionem, quam multa rationum momenta ad annum 166 referre cogunt, et ante Aniceti mortem, quam ipse Eusebius ad annum 168 referendam duxit. Eo libentius assentior erudito viro, quod illius sententia cum tota rerum a Justino gestarum serie præclare quadrat.

Acta martyrii S. Justinus ejusque sociorum inter ea numerantur ab eruditis, quæ maxime sincera ac pura sunt. Si excipias quatuor priores lineas, quæ instar præfationis additæ fuerunt, nullum reperies manus audacioris facinus. Ex his nonnulla translata in Menæum Græcorum, sed penitus rejiciendi tres versus, qui inepte in contextum Menæi irreperunt:

ΙΟΥΣΤΙΝΟΝ ΚΩΝΕΙΟΝ ΗΠΕΝ ΕΚ ΒΙΟΥ
ΩΣ ΕΙΘΕ ΠΡΩΤΟΝ ΤΟΥΣ ΠΙΕΙΝ ΔΕΔΩΚΟΤΑΣ.
ΠΡΩΤΗ ΙΟΥΝΙΟΥ ΙΟΥΣΤΙΝΟΝ ΕΛΛΕΒΟΡΙΖΕΙ,
CICUTA MORTEM ΣΕΒΑ JUSTINO ATTULIT.
O SI ERIBISSENT, QUI PRÆBUERUNT, PRIUS.
JUSTINUM JUNI PERSANAVERE KALENDÆ.

Hos versus ita reddidit Halloixius⁶⁹, sed accuratius ultimum versum reddemus, si illud ἐλλεβορίζετ interpretemur *veneno occidit. Justinum Junii elleboro occidere Kalendæ*. Vituperandus profecto

qui in contextum omnibus suis partibus præclare A absolutum ineptissimos illos versus inseruit, et splendidissimo Justinii martyrio probrum ausus est aspergere. Nam quidquid in Menæo de Justino ejusque sociis dicitur, mirifice cum *Actis martyrii* consentit, exceptis illis versibus. Justino autem non jam honor habendus esset, ut martyri, si venenum sponte sumpsisset, sed ut sui homicidæ dedecus inurendum esset; aut si clam veneno sublatus foret: non tantum habuisset martyrii splendorem, quantum tota antiquitas prædicavit. Haud dubium ergo quin tres illi versus hominis absurdi factius exstiterint.

Conatus est huic incommodo mederi Halloixius, ac cicutam, quæ Justinum sustulit, venenum invidiæ esse existimavit, quæ Crescentem ad necem B Justino moliendam implit. Sed hanc interpretationem non patitur versus ille secundus: *O si ebibissent, qui præbuerant, prius!*

Ex hoc de Justinii morte commento nata est occasio duos Justinos fingendi, alterum philosophum et eximium scriptorem, eumque veneno sublatum: alterum cum sociis Charitone, Charitina, Pæone, Liberiano (legitur Valeriano in Menæo), Evelpisto et Hierace passum. Sed huic opinioni ipsa *Acta*, in quibus Justinus in omni disciplinarum genere exercitatus fuisse, discipulos habere, cum omnibus adeptibus doctrinam veritatis communicare, ac bis Romam venisse dicitur, ita reclamant, ut eam non magis libeat data opera refellere, quam quod Apo- C nius scriptor sæculi septimi de Justino dixit ⁷⁰, eum a philosophis occisum, cum *callide in secreto* vocatus ab eis fuisset.

Magna jam ex parte explicata et soluta videntur, quæ adversus hæc *Acta* objici possunt, nimirum quod unus memoratur imperator, quamvis duo Romanum imperium tunc regerent; quod edictum in Christianos dedisse dicitur, quamvis nihil Marcus tulisse perhibeatur; quod Iconium in Phrygia collocatur. Duabus primis difficultatibus jam occurri. Quod spectat ad tertiam, non desunt qui pro Phrygia Pisidiam (sic enim apud Basilium, ep. 138, Iconium Pisidiæ civitas dicitur), aut pro Iconio Lycaoniam reponant. Atque hæc responsio æquis rerum æstimatoribus satisfacere deberet, etiamsi non D aliunde constaret ejusmodi in designando urbium situ errata sæpe ex notis margini appositis in contextum obrepisse.

His quæ in *Græcorum Actorum* Latina interpretatione emendavi, unum est quod adjicere libeat. Præfectus dicit Justino, n. 4: *Ἄκουε ὁ λεγόμενος λόγιος*. « Audi tu qui eloquens esse diceris. » Malim, « qui doctus diceris. »

CAPUT X

De Tatiano ac primum de illius studiis litterarum et conversione.

I. Tatianus omnibus disciplinis dat operam. II. Quomodo factus Christianus. III. Ejus fervor sub Justino magistro

I. Tatianus in Assyriorum terra natus se esse testatur: Syrum vocat Epiphanius, hæres. 46, et in indiculo, pag. 234, e *Mesopotamia oriundum esse dicit*. Syrum etiam appellavit Tatianum Theodoretus ⁷¹. Non inusitatum erat ut Assyrii vocarentur qui Palæstinam incolabant; cujus rei exemplum suppeditat Themistius in *Orat. 7*, ubi illud Scripturæ: *Cor regis in manu Dei* ⁷², ex Assyriorum libris depromptum esse asserit. Statur ergo non potest utrum in Syria, an in Assyria proprie dicta, aut, ut credit Epiphanius, in Mesopotamia natus sit Tatianus, cum Assyrii nomen ipsis etiam Hebræis tribuatur.

Primum Tatiani institutum superstitio fuit et vehemens omnis litteraturæ studium. Docet ipse ⁷³ tanta se superstitione laborasse, ut *variis in locis mysteriorum particeps feret ac ubique religiones exploraret*. Nec tamen tot regiones obeunti id solum propositum erat, ut mysteriis initiaretur, sed illud etiam maxime, ut multiplicem eruditionem colligeret. Sic enim loquitur de iis quæ peregrinando cognoverat, n. 35: *Ταῦτα μὲν οὐ παρ' ἄλλου μαθὼν ἐξεθέμην, πολλὴν ἐπιποιτήσας γῆν, καὶ τοῦτο μὲν σοφιστεύσας τὰ ὑμετέρα, τοῦτο δὲ τέχναις καὶ ἐπιβολαῖς ἐπικυρήσας πολλαῖς*. « Hæc non ab alio accepta exposui, qui multas invisi regiones, ac partim vestris in disciplinis exercitatus sum, partim in artes et inventa multa incidi. » Quod ait Tatianus se in Græcorum disciplinis exercitatum fuisse, id Eusebius de Tatiano agens imitatione expressit. *Τατιανὸς*, inquit ⁷⁴, *ἄνθρωπος τὸν πρῶτον αὐτοῦ βίον σοφιστεύσας ἐν τοῖς Ἑλλήνων μαθήμασι*. « Tatianus, vir primo vitæ suæ instituto in Græcorum disciplinis exercitatus. » Rufinus illud *σοφιστεύσας magistrum eloquentiæ* vertit: hinc etiam Hieronymus Tatianum *primum oratoriam docentem non parvam sibi ex arte rhetorica gloriam comparasse*, Theodoretus sophistam fuisse dicit. Sed Valesius, qui hos duces in Eusebio latine reddendo secutus fuerat, ab eis discedit in suis adnotationibus, ac illud *σοφιστεύσας* nihil ad eloquentiam pertinere, sed omnem Græcorum sapientiam et liberales disciplinas complecti observat. Addit Tatianum ex peregrinationibus philosophum magis, quam professorem eloquentiæ; ex eo autem quod sine ordine ac methodo scripserit, parum in dicendo exercitatum arguit. Auctor dissertationis in Tatianum, quæ post *Orationem* Tatiani editam Oxonii legitur (is autem est doctissimus abbas de Longuerue) assentitur Valesio, ejusque sententiam confirmat his Tatiani verbis ⁷⁵: *Ὁ κατ' Ἐπίκουρον σοφιστεύων*, « qui Epicuri

⁷⁰ Biblioth. Patr., t. 1, p. 270. ⁷¹ N. 42. ⁷² Prov. xxi, 1. ⁷³ N. 29. ⁷⁴ Hist., iv, 16. ⁷⁵ N. 15.

philosophiam sectatur. » Non immerito sane rejiciunt eruditi illi viri quod Tatianum Hieronymus et Rufinus rhetoricam docuisse, Theodoretus sophistam fuisse parum belle dixerant. Nam ipse Tatianus non obscure philosophum se antequam Christianum fuisse declarat. Sic enim philosophos alloquitur, n. 26 : Δημοσίᾳ μὲν γὰρ πομπεύετε, τοῖς δὲ λόγους ἐπὶ γωνίας ἀποκρύπτετε. Τοιούτους ὑμῖς ἐπιγνόντες καταλελοίπαμεν καὶ τῶν ὑμετέρων οἰκίᾳ ψάομεν, Θεοῦ δὲ λόγῳ κατακολουθοῦμεν. « In publico pompas agitis; sermones autem in angulis occultatis. Missos vos fecimus, cum tales cognosceremus; nec jam de rebus vestris quidquam attingimus, sed verbum Dei sectamur. » Quinetiam Tatianus, etsi his verbis se Græcorum philosophiam missam fecisse indicat, videtur tamen in ipsa religione Christiana, Justinii magistri exemplo, nomen philosophi ac ipsa etiam fortasse insignia retinuisse. Nam sese cum Justino inter philosophos numerat, eam de structis utriusque a Crescente Cynico insidiis sic loquitur, n. 19 : Τίνας δὲ ἂν καὶ δῶξαι τῶν φιλοσόφων εἰ μὴ μόνους ἡμᾶς εἴωθεν; « Quosnam autem philosophorum nisi nos solos insectari solebat? »

Ex his patet philosophum fuisse Tatianum; sed tamen ita philosophiæ deditus fuit, ut non minus operæ et studii in poetis et oratoribus perlegendis, ac omni antiquitate investiganda posuisse videatur. Neque enim assentiri possum eruditis viris Eusebii locum ita ad philosophiam referentibus, ut non solum rhetoricæ professionem, sed etiam eloquentiæ laudem Tatiano abjudicent. Illius antiquitatis cognitionem declarat *Oratio adversus Græcos* recondita eruditione abundans; studiosum poetarum et oratorum fuisse demonstrat dicendi genus limatissimis picturis et poeticis venustatibus coloratum, ac verborum luminibus et ornamentis distinctum. Quinetiam disciplinas Græcorum, in quibus Tatianum exercitatum fuisse ex Eusebio atque etiam ex ipso Tatiano discimus, non philosophiam solum, sed alias etiam artes intelligi oportere perspicimus ex initio *Orationis adversus Græcos*, ubi Tatianus sic loquitur, n. 1 : Ἀπεταξάμεθα τῇ παρ' ὑμῖν σοφίᾳ, καὶ ἐν παντί σεμνὸς τις ἦν ἐν αὐτῇ.... Ῥητορικὴν μὲν γὰρ ἐπ' ἀδικίᾳ καὶ συκοφαντίᾳ συνεστήσασθε.... ποιητικὴν δὲ μάχας ἵνα συντάσσητε καὶ θεῶν ἔρωτας καὶ ψυχῆς διασφορὰν. Τί γὰρ σεμνὸν φιλοσοφούντες ἐξηγέκατε; τίς δὲ τῶν πάντων σπουδαίων ἀλαζονείας ἔξω καθέστηκεν; « Sapientiæ vestræ nuntium remisimus, etiamsi plurimum in ea excellere videremur.... Nam et rhetoricam ad injuriam et calumniam institulistis.... poeticam vero ut pugnas describeretis et deorum amores, et animæ corruptelam. Quid enim philosophando præclari protulistis, aut quis ex iis, qui præstantissimi habitii sunt, extra arrogantiam constitutus fuit? » Videtur ergo utrique errasse et qui Tatiano rhe-

toricæ professionem affinxerunt, et qui solam philosophiæ laudem detulerunt.

II. Sed hæc omnia ethnicorum instituta animum Tatiani inanibus studiis demulcere poterant, cupiditatem veri cognoscendi satiare non poterant. Fastidivit Græcorum religiones, postquam eas, ut ipse narrat⁷⁶, ab effeminatis et cinædis procurari vidit, et Jovem Latiam apud Romanos sanguine humano delectari, ac Dianam non procul Megalopoli, et alios alibi dæmones ejusmodi sceleribus placari cognovit. Ipsæ etiam disciplinæ tædium illi moverunt, stylus Atticus, philosophorum sorites, geometria, astronomia, leges in publicis rebus administrandis sancitæ⁷⁷. Tandem divino beneficio, cui tamen ingratus se et degenerem exhibuit, veritas ad ejus fulsit oculos, dum in sacras Christianorum Scripturas incidit. Sic ipse rem edisserit, n. 29 : Κατ' ἐμαυτὸν γενόμενος ἐζήτουν ὅτῳ τρόπῳ τάληθές ἐξευρεῖν δύναμαι. Περινοοῦντι δέ μοι τὰ σπουδαῖα συνέθη γραφαῖς τισιν ἐντυχεῖν βαρβαρικαῖς, πρεσβυτέραις μὲν ὡς πρὸς τὰ Ἑλλήνων δόγματα, θειοτέραις δὲ ὡς πρὸς τὴν ἐκείνων πλάνην. Καὶ μοι πεισθῆναι ταύταις συνέθη διὰ τὰ τῶν λέξεων τὸ ἄτυπον, καὶ τῶν εἰπόντων τὸ ἀνεπιτήδευτον, καὶ τῆς τοῦ παντὸς ποιήσεως τὸ εὐκατάληπτον, καὶ τῶν μελλόντων τὸ προγνωστικόν, καὶ τῶν παραγγελμάτων τὸ ἐξαισίον, καὶ τῶν ὄλων τὸ μοναρχικόν. « Cum me ipse collegissem, quomodo verum invenire possem inquirebam, cumque animum per optima quæque instituta versarem, in quosdam barbaricos libros incidit, antiquiores quam ut cum Græcorum' disciplinis, diviniore quam ut cum eorum erroribus conferantur. Usu mihi evenit ut his fidem haberem propter dicendi genus minime arrogans, scriptorum ingenium artificii expertus, universi creationis explicationem captu facilem, futurorum præcognitionem, præceptorum excellentiam, ac singularem universorum principatum. »

Illud etiam Tatianum maxime adducebat, ut Christianam religionem miraretur, quod per eam hominem ex servitute liberari, et in pristinum statum, ex quo misere decidimus, vindicari intelligeret. Sic enim pergit, ibid. : Θεοδιδάκτου δέ μου γενομένης τῆς ψυχῆς συνήκα, ὅτι τὰ μὲν καταδικῆς ἔχει τρόπον, τὰ δὲ ὅτι λύει τὴν ἐν κόσμῳ δουλείαν, καὶ ἀρχόντων μὲν πολλῶν, καὶ μυρίων ἡμᾶς ἀποσπᾷ τυράννων, δίδωσι δὲ ἡμῖν οὐχ ὅπερ μὴ ἐλάβομεν, ἀλλ' ὅπερ λαβόντες ὑπὸ τῆς πλάνης ἔχειν ἐκωλύθημεν. « Itaque mente mea divinitus edocta intellexi ista quidem condemnationi affinia esse, ab his autem servitutem illam quæ in mundo est dissolvi, nosque a multis principibus et infinitis tyrannis liberari, ac dono augeri non illo quidem alias non concessio, sed quod acceptum retinere error non siverat.

Romæ Tatianus Christianam religionem videtur amplexus esse. Nam cum se multis regionibus per-

⁷⁶ N. 29. ⁷⁷ N. 27.

agratis tandem in hac urbe commoratum esse dicat⁷⁸; cumque ex peregrinationibus, ut modo vidimus, id perceperit commodi, ut exploratis ubique falsis religionibus veritatem inquireret, ac in Christianorum libris cognitam amplecteretur, verisimile est Romam, ut peregrinationum, ita etiam errorum et superstitionum finem fuisse. Huc etiam spectat quod ait, n. 35: Διώπερ χάρειν εἰπὼν καὶ τῇ Ῥωμαίων μεγαλαυχία, καὶ τῇ Ἀθηναίων ψυχρολογία, δόγμασιν ἀσυναρτήτοις, τῆς καθ' ἡμᾶς βαρβάρου φιλοσοφίας ἀντεποιησάμην: «Vale igitur dicto et Romanorum jactantiae et frigidum Atheniensium sermoni, male scitis opinionibus, barbaram nostram philosophiam complexus sum.»

Videtur Tatianus non diu ante mortem Justinii nomen inter Christianos professus esse. Nam in *Oratione*, quam scripsit post martyrium Justinii, his occurrit Graecorum querelis⁷⁹: Τατιανὸς ὑπὲρ Ἑλλήνας, ὑπὲρ τὸ ἀπειρον τῶν φιλοσοφούντων πλήθος, καινοτομεῖ τὰ βαρβάρων δόγματα. «Tatianus supra Graecos, supra infinitam philosophorum multitudinem, novus est barbarorum doctrinae sectator.» Novitas exprobratur hoc loco non barbarorum doctrinae, ut existimantur interpretes, sed Tatiani hanc doctrinam sequentis consilio; idque confirmat Tatiani responsio, qui ad defensionem suam adhibet illud Solonis:

Ἦράσω δ' ἄελ' πολλὰ διδασκόμενος.

Semper ego addiscens multa senesco simul.

III. Praclarissima sane edidit initia Tatianus, et cum se Romae ad Justinum contulisset, viderum, ut ipse appellat, in primis admirandum, non parum videtur in hac sanctitatis et doctrinae disciplina profecisse. Illius non solum discipulus erat, sed etiam adjutor, ita ut in defendenda religione, ac in philosophis refellendis secundas ferre videretur. Nam cum Crescens Cynicus nihil intentatum relinqueret, ut Justinum, a quo multis audientibus ignorantia convictus fuerat, e medio tolleret; eadem consilia de Tatiani pernicie instruebat: in utrumque nefarios furoris sui conatus meditabatur. Sic enim Tatianus, n. 19: Θανάτου δὲ ὁ καταφρονῶν, οὕτως αὐτὸν ἐδεδίει τὸν θάνατον, ὡς καὶ Ἰουστίνον καθάπερ καὶ ἐμὲ οἷον κακῶ τῷ θανάτῳ περιβαλεῖν πραγματεύεσθαι... Τίνας δὲ ἄν καὶ διώξαι τῶν φιλοσόφων, εἰ μὴ μόνους ἡμᾶς εἴωθεν; «Iste autem mortis contemptor, ita mortem metuebat, ut eam veluti malum aliquod Justinum, non secus ac mihi, machinationibus suis inferre conatus sit... Quosnam autem philosophorum nisi nos solos insectari solebat? » Quantum fuerit Tatiani studium religionis defendendae, ex hoc Crescentis in illum odio perspicitur.

Crescentis insidiis feliciter succubuit Justinus; non siue magno suo malo evasit Tatianus. Sed ut magistri laborum consors et socius fuerat, ita etiam illius ex asse haeres videtur fuisse. Haec enim vel-

uti schola, quam Justinus Romae instituerat, illius morte ad Tatianum rediit, ut conjicimus ex Rhodone insigni saeculi secundi scriptore, qui se Romae a Tatiano eruditum fuisse testatus est; ut narrat Eusebius, *Hist. lib. v, c. 13.*

CAPUT XI.

De haeresi in quam lapsus est Tatianus et de secta Encratitarum ab eo constata.

I. Tatianus quo tempore haereticus factus. II. Errores illi cum aliis communes. III. An putativam Christi carnem docuerit. IV. Salutem Adami negavit. V. De Encratitarum secta.

I. Justinii praecipua et exempla non statim e memoria Tatiani effluxerunt: magistri praecleara facta et dicta praedicat in *Oratione adversus Graecos*, ac de Christi divinitate et Incarnatione, de mundi creatione in eandem prorsus ac Justinus sententiam, nonnunquam in eadem verba disputat. Sed tamen non multo post amissa doctrinae lumina, et vitae sanctioris specimina, quae in Justino habuerat, veluti caecus ductore destitutus praecipitem se in errores nequissimos dedit, et ex veritatis defensor factus est impiae haeresis artifex. Hanc hominis de Ecclesia bene meriti ruinam superbiae attribuit Irenaeus, qui de Tatiano sic loquitur, lib. 1, c. 28: Μετὰ δὲ τὴν ἐκείνου μαρτυρίαν ἀποστάς τῆς Ἐκκλησίας, οὐήματι διδασκάλου ἐπαρθείς καὶ τυφωθείς, ὡς διαφέρων τῶν λοιπῶν ἴδιον χαρακτήρα διδασκαλείου συνεστήσατο. «Post vero illius (Justinii) martyrium absistens ab Ecclesia, et praesumptione magistri elatus et inflatus, quasi praeceteris esset, proprium characterem doctrinae constituit.» Nunc examinandum nobis est quo tempore ab Ecclesia defecerit, quosque potissimum secutus sit errores.

Narrat Epiphanius⁸⁰ Tatianum in Mesopotamia novam sectam condere incepisse circa annum duodecimum imperatoris Antonini, cognomento Pii. Vix integrum sit ab hac sententia discedere, his qui Justinum sub Antonino passum volunt; quod quidem cum ardeat erudito auctori dissertationis supra citatae, Epiphanio in his, quae ad Tatianum attinent, astipulatur, ita tamen ut annum duodecimum Antonini non currentem, sed exactum interpretetur, ac Tatiani haeresim ad annum Christi 151 referat. At quibus rationibus supra pugnatum est S, martyrem Justinum sub M. Aurelio passum esse, iisdem efficitur Tatianum ad haeresim sub Antonino deficere non potuisse. Verum hoc loco nonnulla proferre libet, quae magis propria sint Tatiani.

Quo tempore scribebat Tatianus, perpetuo mortis periculo exposita erat Christianae religionis professio; et cum auctores nonnulli essent Tatiano, ut mortem mentiendo subterfugeret, sic eorum consilia repellit: Τί μοι συμβουλεύεις φεύεσθαι τὴν πολιτείαν; τί δὲ λέγων θανάτῳ καταφρονεῖν, διὰ τέχνης φεύγειν αὐτὸν καταγγέλλεις; Ἐγὼ μὲν οὐκ ἔχω καρδίαν ἐλάφου. «Quid mihi auctor es ut

⁷⁸ N. 35. ⁷⁹ N. 35. ⁸⁰ Haeres. 46

meum institutum mentiar? Et qui mortem a te contemni dicitis; cur hortaris, ut eam astu declinem? At ego cor cervi non habeo. » Etsi in his non tam Antonini lene imperium, quam iniquus Marci in Christianos animus agnoscitur; non tamen hoc ut argumentum; quia, ut supra observavi, pares sub Adriano et Antonino concessæ, induciæ quædam fuerunt, quæ nec Christianorum in cruciatibus constantiæ oblivionem inducerent, nec futurarum persecutionum metum tollerent. Certius argumentum suppeditat Eusebius, qui inter scriptores sub Marco Aurelio exortos Tatianum recenset ac etiam Musanum, a quo hæresim Tatiani, statim atque exorta est, debellatam fuisse dicit ⁸¹: Καὶ Μουσά-
 ω δὲ, ὃν ἐν τοῖς φθάσαι καταλέξαμεν, φέρεται τις ἐπιστηρικώτατος λόγος πρὸς τινὰς αὐτῷ γραφεὶς ἀδελφούς, ἀποκλίναντας ἐπὶ τὴν τῶν λεγομένων Ἐγ-
 κρατικῶν αἵρεσιν, ἄρτι τότε φύειν ἀρχομένην, ξένην τε καὶ φθοριμαίαν ψευδοδοξίαν εἰσάγουσαν ἐν τῷ βίῳ. Ἡς παρεκτροπῆς ἀρχὴν καταστῆναι Τατιανὸν λόγος ἔχει. « Sed et Musani, cujus supra meminimus, elegantissimus quidam exstat liber ad quosdam fratres, qui ad Encratitarum hæresim desciverant: quæ tunc primum exorta novum quemdam ac perniciosum errorem orbi invexit. Hujus sectæ auctorem perhibent fuisse Tatianum. » Idem Eusebius in *Chronic.* ad annum duodecimum M. Aurelii collocaat hæresim Tatiani.

Deinde vero Irenæus qui annis pene quadraginta aut saltem triginta post annum Christi 151 scribebat, hæresim Tatiani, ut recentem ac nuper inventam commemorat. *Contradicunt quoque*, inquit, lib. I, c. 28, *ejus saluti illi primus plasmatus est; et hæc nuper inventum est apud eos: Tatiano quodam primo hanc introducente blasphemiam.*

In *Oratione* Tatiani ante hæresim scripta exstat non illepidus quidam in Peregrinum sive Proteum aculeus, qui cum ea opinione, quam refellimus, conciliari non possit. Sic enim ille Cynicus exagitur a Tatiano, ut jam tum sese vivum combussisse, quod quidem ab eo factum est in ludis Olympiis anno 165, aut saltem sub Protei nomine, quod ei sub finem vitæ impositum fuit, cognitus omnibus fuisse videatur. Sic loquitur Tatianus, n. 25: Καὶ λέγοντες μὲν δεῖσθαι μηδενός· κατὰ δὲ τὸν Πρωτέα σκυτοδέψου μὲν χροῖζοντας διὰ τὴν πῆ-
 ραν, ὑψάντου δὲ διὰ τὸ ἱμάτιον, καὶ διὰ τὸ ξύλον δρωτόμου, διὰ δὲ τὴν γαστριμαργίαν τῶν πλουτούντων καὶ ὀφισσοῦ. « Nullius quidem se egere dicunt philosophi, sed tamen Protei more modoque indigent coriario propter peram, textore propter vestem, lignario propter baculum, divitibus propter ingulviem et coquo. » Quod Tatianus imitationem Protei ut probrum objicit philosophis, id argumento est jam tum illam fabulam fuisse ob varios vitæ eventus ac præsertim ob stultissimum mortis genus. Illud etiam ex verbis Tatiani necessario constat, jam

tum Protei cognomen omnium consensu et fama tributum Peregrino fuisse. At illud nec in Ægypto obtinuit, ut minus belle conjicit Tillemontius, nec in Italia in quam relicta Ægypto venit, sed in Græcia, in quam se Italia pulsus recepit, idque admodum sero, ut testatur Aulus Gellius. *Philosophum nomine Peregrinum*, inquit, lib. XII, c. 41, *cui postea cognomentum Proteus factum est, virum gravem atque constantem vidimus, cum Athenis essemus, diversantem in quodam tugurio extra urbem.* Non potuit ergo Tatianus hæresim suam anno Christi 151 spargere, veroque simillimum est Epiphanium pro anno M. Aurelii duodecimo, quo Eusebius hanc hæresim prodiisse declarat, duodecimum Antonini posuisse. Cum Eusebii ⁸² major est in ejusmodi quæstionibus auctoritas quam Epiphanii, tum vero illius sententia cum Tatiani et Justinii rebus optime consentit. Dandum enim aliquod tempus Tatiano post Justinum Romæ docenti; nec statim ac Roma discessit, hæresim cepit prædicare, cum *Oratio adversus Græcos*, quam post suam Roma discessionem scripsit, hæresis nota careat. Quamobrem cum Justinus circa annum 167 aut 168 vitam pro Christo profuderit, non incommode Tatiani hæresis ad annum 170 referetur. Quod enim Eusebius in *Chronicis* anno 172 exortam putat, id aut præfinito non dixit aut minus dixit accurate. Nam Montanistæ, quos anno 171 prodiisse gravissimis rationibus patet, paulo recentiores Tatiano videntur, et post eum recensentur, tum apud Tertullianum in libro *De præscriptionibus*, tum apud Epiphanium quanquam posterior nimum spatii inter Tatianum et Montanistas interponit.

Non me latet Montanistarum originem citius multo collocari a Blondello et Maresio ⁸³, qui versus Sibyllinos, quos octo libris comprehensos habemus, Montani commentum esse contendunt. His assentitur vir a me non semel laudatus, Lud. Dufour de Longuerue ⁸⁴. Revera antiquiores multo essent Montanistæ, si versus Sibyllini facinus essent Montani, quos non solum ante Lucii Veri, sed etiam ante Adriani mortem fabricatos fuisse declarat falsa de utriusque morte prædictio. Nam tres post Adrianum futuri imperatores prædicantur ⁸⁵: Tertius sero omnium dicitur positurus, 'Ο δὲ τρίτος ὀψὲ κρατήσει ἀπάντων. Ipse autem Adrianus reste periturus, 'Ο δὲ λίθος αὐτὸν ὀλεῖται. Ex his merito concludit idem vir eruditissimus mendacem hunc scriptorem turpiter lapsum esse, quia non habebat, ut aliis in rebus, historiam rerum gestarum, quam ducem sequeretur, sed Adrianum reste periturum conjiciebat ex doloribus acutissimis, inter quos sibi ipse mortem consciscere volebat. Verisimile erat Lucium Verum, qui tenera admodum ætate erat, M. Aurelio superfuturum. Scripti ergo hi libri ante mortem Adriani. At eorum parentem esse

⁸¹ Hist., lib. IV, c. 28. ⁸² Chronic. ⁸³ Apud Gallæum dissert., p. 20. ⁸⁴ In dissert. ms. ⁸⁵ Lib. I c. VIII.

Montanum nulla probant rationum momenta, non Phrygiæ laudes, non vehemens Sibyllæ exstasis, non ipsa denique calamitatum imminentium prædictio. In his enim nihil est quod sectæ Montani proprium sit. Potiori jure auctor versuum Sibyllinorum existimaretur aliquis ex Christianis circumcisis et legem retinentibus. Nam hortatur ad Judaicas lustrationes, lib. iv, et futurum dicit ut justi in secundo adventu Domini corpus quotidie aquis lavent e lecto surgentes, lib. iii.

II. Sic hæresim suam architectatus est Tatianus, ut dum aliud ex aliis hæreticis mutuatur, nec cum istis, nec secum ipse consentiret. Videtur in explicanda mundi creatione Valentini deliria compilasse. Dicebant Valentini omnia a vero Deo per ipsius Verbum fuisse condita, adhibito tamen Demiurgi sive Creatoris ministerio, quem quidem ita ignorasse fingebant operationem divinæ Sapientiæ, ut sibi solus Creator esse videretur. Paulo aliter Tatianus, sed non minus impie in quodam testimonio, quod in appendice retuli, illud Scripturæ: *Fiat lux*⁶⁶, optantis et precautis esse dicebat, non præcipientis. Fingebat etiam ad mundi explicationem, teste Irenæo, *Æones quosdam invisibiles*. Hinc apud Tertullianum *Præscr.*, cap. 52: *Totus secundum Valentinum sapere dicitur*.

Ut Valentinus, ita etiam Tatianus legem Mosaicam rejiciebat, non a vero Deo, sed a Demiurgo institutam pronuntians, teste Clemente Alexandrino, *Strom.* iii, p. 460, sed tamen lege et prophetis utebantur Severiani, ut ait Eusebius, qui primum auctorem et institutorem illorum fuisse Tatianum declarat. Ipse Tatianus utebatur quodam prophetæ Amos testimonio, ut vinum prohiberet⁶⁷. Non erat necesse ejusmodi hæreticis Vetus Testamentum ab usu suo penitus remove, cum eam sibi, teste ibidem Eusebio, licentiam interpretandi sumerent, quæ nihil non posset eludere.

De Tatiano sic loquitur Clemens Alexandrinus, quasi is Valentini scholæ nomen dedisset ac inde abscessisset, ut propriam sectam conflaret. Vix enim aliter interpretari liceat hæc verba de Tatiano, *Strom.* iii, pag. 465: *Ὁ δὲ ἐκ τῆς Οὐαλεντινίου ἐξέφορτησε σχολῆς*. Sed tamen Irenæus in testimonio quod modo retuli, Tatianum declarat ea mente ab Ecclesia discessisse, ut novam sectam conderet.

Valentini opinio, etsi in Deum mundi creatorem injuria erat et ad evertendam resurrectionis fidem excogitata, in hoc tamen lenior erat quam Marcionis, quod nec carnem Christi omnino tolleret, nec necessitatem imponeret ea detestandi, quæ per Demiurgum a vero Deo creata fatebatur. At Tatianus mutuari ex Marcione non dubitavit, quæ deesse Valentino ad summam impietatem videbantur. *Nuptias*, inquit Irenæus, *corruptionem esse et fornicationem similiter ut Marcion et Saturninus præ-*

dicavit. Quinetiam matrimonii institutionem diabolo acceptam referre visus est Clementi Alexandrino⁶⁸. Nam Paulum sic interpretabatur, ut eum matrimonii usum permittendo prohibuisse et ut opus fornicationi et diabolo addictum interdixisse contenderet. Verba Tatiani habemus in *Append.*, part. ii

Illud etiam a Saturnino et Marcione Tatianus acceperat, teste Theodoro, lib. i *Hæret. fab.*, cap. 20, ut animalium et vini usum, non modo nuptias, abominaretur. Abutebatur auctoritate Amos prophetæ ad impietatis defensionem: « De hoc loco, inquit Hieronymus in Amos, cap. 2, hæresim suam Tatianus Encratarum princeps struere nititur, vinum asserens non bibendum, cum et lege præceptum sit, ne Nazaræi bibant vinum, et nunc accusentur a propheta, qui propinant Nazaræis vinum. In mysteriis celebrandis solum aquam adhiberi voluit: « Similiter et mysteria quædam, inquit Epiphanius, » ad Ecclesiæ sanctæ imitationem instituit, sed ad ea tamen nihil præter aquam adhibuit. »

III. Quæri non immerito possit annon putativam Christo carnem attribuerit Tatianus, et hæc in re, ut in multis aliis, a Valentini partibus ad Marcionis castra transfugerit. Hæc enim de illo apud Hieronymum dicta legimus in *Comment. in cap. vi ad Galat.* « Tatianus qui putativam Christi carnem introducens omnem conjunctionem masculi ad feminam immundam arbitratur, Encratarum vel acerrimus hæresiarches, tali adversum nos sub occasione præsentis testimonii usus est argumento, etc. » Hoc testimonio adductus Tillemontius Tatianum de Christi carne idem ac Marcionem docuisse existimat. Sed monet nos eruditus editor operum S. Hieronymi in perantiquo codice Cluniacensi, et in codice regio 3758, non Tatianum legi sed Cassianum. Equidem valde probaverim asservatam his in codicibus lectionem. Facile fuit et proclive, ut pro Cassiano, qui vix cuiquam præter Clementem Alexandrinum, cognitus fuit, nomen Tatiani longe celeberrimum obreperet. At multo difficilius ut pro Tatiano Cassianum librarii ponerent. Porro in Cassianum optime convenit Hieronymi testimonium. Is de matrimonio idem sentiebat ac Tatianus, ut disertè testatur Clemens, *Strom.* iii, pag. 465. Quare non immerito vocari potuit Encratarum vel acerrimus hæresiarches. Præterea ibidem Docetarum, id est eorum, qui putativam Christi carnem fingebant, princeps a Clemente appellatur, *ὁ τῆς δοκίσεως ἐξάρχων*. Quod quidem de Christi carne commentum illius de mundi creatione opinioni consequens erat. Dicebat enim Cassianus in libro *De continentia*: *Ἐὶ γὰρ ἦν παρὰ Θεοῦ εἰς ὃν σπεύδομεν ἢ τοιαύτη διασκευῆ, οὐκ ἂν ἐμαχάρισε τοὺς εὐνοῦχοις*. « Si ab eo Deo, ad quem tendimus, esset hæc corporis constitutio,

⁶⁶ Gen. i, 5. ⁶⁷ Amos. ii, 8. ⁶⁸ Strom., iii, p. 463.

non sane beasset eunuchos. » Ex quibus patet Cassianum non, ut Valentinum, omnia a vero Deo per Demiurgum creata sensisse, sed plane, ut Marcionem, vero Deo creationem mundi, aut saltem humani corporis abjudicasse. Nec proinde mirum est, si nullam prorsus carnem Christo relinquebat. At Tatianus in his quæ ad creationem spectant, totus est Valentinianus; nec quisquam de Christi carne illum ac Marcionem sensisse perhibet. Accurate colligunt Irenæus et Clemens et Epiphanius quid Valentinianis somniis suo Marte excogitatum addiderit, quid ex Saturni et Marcionis fontibus derivaverit. At nihil prius aut potius commemorari debuit, quam hæc de Christi carne opinio, si modo ei astipulatus est Tatianus. Quinetiam Doctarum secta ab Encratitis æcerni non debuit, sed una et eadem existimari, ejusque principatus non Cassiano deferendus erat, ut factum a Clemente vidimus, sed Tatiano, quem celebriorem fuisse constat, antiquiorem non obscure indicat Clemens, dum eum ante Cassianum recenset, eique Cassianum de matrimonio declarat assentiri. Videntur ergo librarii aliquid vulneris fecisse huic Hieronymi loco; atque etiamsi integer existimetur, haud tamen scio an minus hac in re Hieronymo tribuendum sit, quam aliis Patribus non modo hunc Tatiani errorem tacentibus, quem tamen maxime commemorare debuerant, sed etiam ab Encratitarum hæresi Docetas distinguentibus, et alteri Cassianum, alteri Tatianum ducem et signiferum assignantibus.

Sed forte quominus Cassiani nomen Tatiano apud Hieronymum substituamus, objicietur Tatiani facinus, qui ex Evangelio amputavit genealogias et alia omnia, quæ Dominum, ut ait Theodoretus, ex *semine David secundum carnem natum ostendunt*. At necesse non est ad phantasticam carnem confugere, ut hoc Tatiani scelus explicemus. Satis magis illi stimulus ad id audendum subicere potuit Valentinianorum hæresis, quæ Christum nihil ex Maria sompsisse, sed carnem aliunde habuisse, et per Mariam veluti per canalem docebat transisse.

IV. Videbatur sibi Tatianus non multum laudis mereri, adjunctis ad usus suos Saturnini et Valentiniani commentis, nisi etiam aliquid pareret, quod novum ac proprie suum videretur. Itaque ut nomen suum posteris commendaret, salutem Adami negavit, quod ante illum nemini in mentem venerat. Hunc illius errorem, ut impietatem, detestati sunt Irenæus, Tertullianus, Epiphanius, Philastrius, Augustinus et Theodoretus. Sic autem refellit hanc hæresim Irenæus, lib. III, c. 23, ut cæteros homines salvari, si Adam non salvatus sit, ac diabolum Christo victum et superatum neget, si is, quem diabolus vicerat, et in vincula conjecerat, a Christo non sit ereptus ex ejus manibus et in libertatem vindicatus. Sic etiam Tertullianus in libro *De præscr.*, cap. 52, radicem salvam esse contendit, si rami salvi fiunt. Et Epiphanius, hæres. 46: Καὶ ἐὶ

Ἄδᾱμ οὐ σώζεται, τὸ φύραμα, οὐδὲ τι τοῦ φυράματος σώζεται. « Si Adamus salutem minime est adeptus, hoc est ipsa quodammodo generis massa; nec ulla hujus massæ particula servari poterit. » Vix sane quidquam reperio quod Tatianum ad hæc effutienda impulerit, præter ineptum novitatis aucupium, ut existimavit Irenæus. Nam Valentiniani et alii pene omnes Gnostici, cum sophiam suam Adamo Demiurgi manibus formato semen spirituale dicerent injecisse, cumque neminem hoc semine ornatum sanetitate et salute excidere posse autumarent, necessitatem sibi imponebant agnoscendæ Adami salutis. Præterea ipse Tatianus, ut observat Epiphanius, quo magis nuptias oderat, eo in Adamum sine nuptiis creatum æquior esse debuit.

B Videtur tamen impia de matrimonio sententia illum adduxisse ut iniquum se Adamo præberet. Nam obtrectatores matrimonii, ut testatur Clemens Alex., *Strom.*, III, p. 470, gustum ligni velit interpretabantur usum matrimonii, quem a Creatore vitium fugebant. Unde matrimonii non Creatorem, sed diabolum, qui Adamum et Evam pellexerat, auctorem dicebant. Sed tamen etsi Adamus præceptum Creatoris violaverat, id obstare non debebat quominus eum Christus, longe, ut nugatores illi dicebant, potentior Creatore, eriperet. At matrimonii odio videtur Tatianus in matrimonii inceptorem virus suum evomuisse, eumque a Christo minime liberatum, sed irati Creatoris judicio (neminem enim a Christo damnari dicebant) relictum finxisse.

C Apud Tertullianum in loco jam citato docuisse dicitur Tatianus *Adam nec salutem consequi posse*; sed id eodem redit ac quod de Tatiano alii scriptores dixerunt. Posito enim injectum non fuisse Adamo commentitium illud semen spirituale, quod Achamoth, sive Sapientia, animabus electorum clari Creatore injiciebat; non jam salutem Adamus assequi poterat.

V. Tatiani sectatores appellantur Tatiani et Tatianitæ, Encratitæ, Severiani, Hydroparastatæ, Apotactitæ, Saccophori, Apostolici, quibus nominibus partim ipsa Tatiani secta, partim aliæ ex ista avulsæ designantur. Distinxit Epiphanius Tatianos a Severianis et Encratitis, ac Severianum Tatiano, Tatianum Encratitis prælusisse censet. At Irenæus, Clemens, Eusebius et Theodoretus Encratitarum sectæ parentem et auctorem Tatianum dixerunt. Addit Eusebius *non multo post Severum quemdam, cum supradictæ hæresi robur ac vires addidisset, in causa fuisse, cur illius sectæ homines ex ipsius vocabulo Severiani dicerentur*. Late ergo manavit hæresis Tatiani; nec eam merito Antiochiæ et Ciliciæ et Pisidiæ sinitibus coercet Epiphanius, cum Encratitæ, ipso fatente, non solum in his regionibus, sed etiam in Phrygia adusta, in Isauria, Pamphylia et Galatia atque etiam in Romano tractu propagati fuerint. Adductus est etiam Epiphanius hac Tatianitarum et Encratitarum mi-

nus accurata distinctione, ut Tatiani sectam sæculo quarto interisse crederet. At cum Encratitas hoc sæculo exstitisse ex ipso Epiphanio pateat, et maxime ex Basilio, apud quem non pauca de illorum baptisate leguntur⁹⁹, necessario sequitur institutam a Tatiano sectam, quæ non alia est quam Encratarum, ad hoc tempus perseverasse. Basilius, etsi hæreticos solebat rebaptizare, duos tamen ex hac secta episcopos, Zoinum et Saturninum, magnæ utilitati consuetudinem posthabens, in episcopalem cathedram suscepit, ac eorum non solum baptisma, sed etiam ordinationem ratam habuit.

Susplicari videtur Epiphanius Encratitas, dum castitatem præ se ferunt, non tam a voluptatibus abhorruisse, quam latebras occultis flagitiis quæsi-
visse. Sic enim loquitur de Tatiano, hæres. 46: Ἐν τῷ προσήματι τῆς ἐγκρατείας καὶ τοῦ ἐγκρατη-
τικοῦ ἤθους κυβευτικὴν ἔσχε τὴν ἀγωγὴν· ὡς λύκος ἄρπαξ ἐνδύομενος προβάτου κωδίων, καὶ πλανῶν τῷ
προσκαίρω προσήματι τοὺς ἀπατωμένους. « Contin-
entia ac pudicitia specie, velut illecebra propo-
sita, homo vafer obrepsit; tanquam rapax quidam
lupus ovem pellis induens, eoque cultu, quem ad
tempus induerat, miseros homines in fraudem pel-
liciens. » Et de Encratitis, hæres. 47: Σεμνύονται
δὲ δῆθεν ἐγκράτειαν σφαιερῶς τὰ πάντα ἐργαζόμενοι,
μέσον γυναικῶν εὐρισχόμενοι, καὶ γυναῖκας παντα-
χόθεν ἀπατώντες, καὶ συνδιατώμενοι, καὶ ἐξυπηρε-
σοῦμενοι ὑπὸ τῶν τοιούτων, ἔξω μὲν τῆς ἀληθείας
ὄντες, μόρφωσιν δὲ μᾶλλον κεκτημένοι, τὴν δὲ δύνα-
μιν αὐτῆς τῆς εὐσεβείας ἠρνημένοι. « Quod vero
continentiam jactitant, lubricum est illorum qui-
dem ac periculi plenum facinus. Nam inter mulier-
culas versantur assidue, quas undecunque pellic-
ciunt: cum iis iter faciunt, ac communiter vivunt,
earumque ministeriis utuntur. Quare cum a veritate
longius absint, nihil præter ementitam illius speci-
ciem ostentant; vim ipsam sinceræ pietatis abne-
gant. » Nihil simile Irenæus et Clemens Alexan-
drinus Tatiano objecerunt, qui, si eis credimus,
inconsideratum castitatis studium non ad tempus
ostentavit, ut placet Epiphanio, sed pertinaciter
retinuit. Quod ergo reprehendit Epiphanius in En-
cratitibus, id temporum flexu in hanc sectam indu-
ctum videtur, cum eorum majores impiam illam
quidem, sed tamen constantem castitatem professi
fuissent. Opponit eos Irenæus aliis hæreticis in
contrariam partem peccantibus ac omnem licentiam
flagitio tribuentibus. Postquam enim de Tatiano
locutus est, sic ad alios transit⁹⁹. « Alii autem
rursus a Basilide et Carpocrate occasiones acci-
pientes, indifferentes coitus, et multas nuptias in-
dlexerunt, et negligentiam ipsorum, quæ sunt ido-
lolytha ad manducandum; non valde hæc curare
dicentes Deum. » Similiter Clemens Alexandrinus
duas illas hæreses, ut adversis frontibus inter se

A pugnantes refellit in toto libro tertio *Stroma-
tum*⁹¹: Φέρε εἰς δύο διελόντες πράγματα ἀπάσας τὰς
αἱρέσεις, ἀποκρινόμεθα αὐτοῖς. Ἡ γὰρ τὸ ἀδιαφόρων
ζῆν διδάσκουσιν, ἢ τὸ ὑπέρτονον ἀγούσαι, ἐγκράτειαν
διὰ δυσσεβείας καὶ φιλαπεχθημοσύνης καταγγέλλουσι.
« Age, inquit, bifariam dividamus omnes hæreses,
eisque respondeamus: vel enim indifferenter vivere
docent; vel ultra modum progressæ continentiam
per impietatem et odium profitentur. »

Non magis consentit cum his duobus scriptoribus
Epiphanius cum testatur Encratitas resurrectionem
mortuorum credere. Sic enim apud Clementem⁹²
resurrectionem interpretantur, ut jam se illam
adeptos esse, et idcirco a nuptiis refugere dicant.
Unde illos sic verberat Clemens⁹²: Εἰ γὰρ οὖν τὴν ἀνά-
στασιν ἀπειλήφασιν, ὡς αὐτοὶ λέγουσι, καὶ διὰ τοῦτο
ἀθετοῦσι τὸν γάμον, μηδὲ ἐσοιέτωσαν μηδὲ πινέτωσαν·
καταργεῖσθαι γὰρ ἔφη τὴν κοιλίαν, καὶ τὰ βρώματα ὁ
Ἀπόστολος ἐν τῇ ἀναστάσει. « Si ergo resurrectionem
acceperunt, ut ipsi dicunt, et idcirco matrimonium
abrogant, nec manducant nec bibant. Nam dixit
Apostolus ventrem et cibos destructum iri in re-
surrectione⁹³. » Irenæus ex hæreticis Creatorem
rejicientibus nullum prorsus excipit, qui resurre-
ctionem admiserit, et hac in re a nefariis suis de
creatione discesserit principiis, lib. 1, c. 22.

CAPUT XII.

De scriptis Tatiani.

I. De operibus Tatiani deperditis. II. Oratio adversus
Græcos non pronuntiata sed scripta, idque postquam
Roma abiit. III. Scriptam ante hæresim fuisse probatur
adversus doctissimum abbatem de Longuerue. IV. De
audacia Tatiani in Scripturis pervertendis. V. Non
exstat illius Evangelium *Διακρίσεων*. VI. Videtur idem
esse ac Evangelium quod Ebionæis attribuit S. Epi-
phanius. VII. Idem etiam a: illud quod dicebatur secun-
dum Petrum.

I. Ex maximo librorum numero, quem Eusebius
et Hieronymus a Tatiano relictum testantur, pauci
ad cognitionem nostram, unus tantum in manus
nostras pervenit. Scripserat, teste Clemente Ale-
xandrino, *Strom.*, III, pag. 460, librum *De perfe-
ctione secundum Salvatorem*. In *Oratione adversus
Græcos*, num. 15, citat librum a se scriptum *De
animalibus*. Forte in hoc libro pertractaverat⁹⁴,
quod se alibi demonstrasse dicit mirabiles quosdam
effectus, non in animas hominum mortuorum, sed
in dæmones refundi debere. In eadem *Oratione* pro-
mittit librum adversus ethnicos scriptores qui de
Christianorum et Judæorum instituto et sacris hi-
storiis temere judicaverant. Sic enim loquitur,
n. 40: Περὶ μὲν οὖν τῆς καθ' ἡμᾶς πολιτείας, ἱστο-
ρίας τε τῆς κατὰ τοὺς ἡμετέρους νόμους, ὅσα τε εἰ-
ρήκασιν οἱ παρὰ τοῖς Ἕλλησιν λόγιοι, καὶ πόσοι καὶ
τίνες εἰσὶ μνημονεύσαντες, ἐν τῷ πρὸς τοὺς ἀπορη-
ναμένους τὰ περὶ Θεοῦ δειχθήσεται. « Sed de insti-
tuto nostro, et de legum nostrarum historia quæ-
nam apud Græcos eruditi dixerint, quamque multi
et quales fuerint qui his de rebus meminere, in

⁹⁹ Epist. 188. ⁹⁰ Lib. 1, c. 28. ⁹¹ Pag. 448. ⁹² Hæres. 47, c. 1. ⁹³ *Strom.*, III, p. 446. ⁹⁴ I Cor. vi,
13. ⁹⁵ N. 10.

libro a versus eos (Græcos videlicet) qui de rebus divinis asseverarunt, demonstrabitur. Non dissimulabo præclarum his verbis, πρὸς τοὺς ἀποφνημαμένους, sensum adjungi ab auctore dissertationis non semel laudatæ. Vertit enim, *adversus eos qui rebus divinis fidem detrahunt*. Sic etiam intellexit Tillemontius. Sed illud verbum ἀποφνημαμένους non videtur hanc interpretationem pati. Quosnam refellendos sibi in hoc opere proponeret Tatianus in æsotatione ad hunc locum explicare conatus sum. Perabsurde Gesnerus meditatam putat esse Tatianum eos refellere, qui de Deo et rebus divinis demonstrationibus agunt, hoc est Catholicos, qui fidem, quam Apelles apud Eusebium, *Hist.*, v, 13, examinandam esse negat, argumentis probabant et confirmabant.

Rhodon, insignis scriptor ecclesiasticus, qui Romæ a Tatiano eruditus fuerat, in libris adversus Marcionitas referebat, Eusebio teste, elucubratum fuisse a Tatiano librum *Problematum*, sive *Quæstionum in Scripturam sacram*. Φησὶ δὲ, inquit Eusebius **, καὶ ἐσπουδάσθαι τῷ Τατιανῷ προβλημάτων βιβλίον, δι' ὧν τὸ ἀσαφές καὶ ἐπιπεχυμένον τῶν θεῶν Γραφῶν παραστήσειν ὑποσχόμενον τοῦ Τατιανου, τῶν δὲ Ῥόδων ἐν ἰδίῳ συγγράμματι τὰς τῶν ἐκείνου προβλημάτων ἐπιλύσεις ἐκθήσεσθαι ἐπαγγέλλεται. « Refert etiam elucubratum esse a Tatiano librum *Quæstionum*, per quas quidem cum Tatianus obscuras esse et reconditas Scripturas demonstrare instituisset, ipse Rhodon solutiones *Quæstionum* Tatiani peculiari opere editurum se esse pollicetur. » Videtur hæc hæreticus scripsisse Tatianus, et idcirco profligatus fuisse a Rhodone; quia scilicet Scripturas obscuras et reconditas dicebat, ut suam in eis detorquendis et pervertendis licentiam defenderet.

H. Omnium Tatiani operum, Eusebii et Hieronymi iudicio, celeberrimum et florentissimum fuit, *Oratio adversus Græcos*. Conjicit Tillemontius hæc orationem coram ethnicis pronuntiatam fuisse; idque causæ esse suspicatur, cur nec satis elaborata, nec arte et ordine dispensata videatur. Revera auditores interdum alloqui videtur; velut cum ait: « Ego loquor et vos auditis, n. 3. Audite me tanquam ex loco excelso clamantem, n. 17. » At nemo nescit solemne esse his, qui scribunt, sic interdum lectorem compellere, quasi veris vocibus uterentur. Tatianus ipse non oratoris sed scriptoris partes sibi attribuit. Ait enim, n. 35: « Quomodo nostra philosophia vestris antiquior sit disciplinis, cum scribere incœperim, sed propter urgentem disputationem distulerim, nunc, cum tempus est, de illius decretis dicere aggrediar. » Et perorans: « Hæc vobis, o Græci, ego Tatianus barbaræ philosophiæ addictus composui. »

Recte observat idem præstantissimus Tillemontius hanc orationem mortuo Crescentis insidiis

Justino scriptam esse; sed quod Romæ pronuntiatam existimat, id cum Tatiani verbis consistere non potest. Ridens enim Tatianus statuas apud Græcos partim meretricibus et hominibus impuris positas, partim ad memoriam rerum perabsurdarum erectas, sic fidem facit sui iudicii: Ταῦτα μὲν οὖν οὐ παρ' ἄλλου μαθὼν ἐξεθέμεν, πολλὴν ἐπιφοιτήσας γῆν, καὶ τοῦτο μὲν σοφιστεύσας τὰ ὑμέτερα, τοῦτο δὲ τέχνας καὶ ἐπινοίας ἐγκυρήσας πολλαῖς, ἔσχατον δὲ τῆ Ῥωμαίων ἐνδιατρέψας πόλει, καὶ τὰς ἀφ' ὑμῶν ὡς αὐτοὺς ἀνακομισθεῖσας ἀνδριάντων ποικίλλας καταμαθῶν. Οὐ γὰρ ὡς ἔθος ἐστὶ τοῖς πολλοῖς, ἀλλοτρίαις δόξαις τὰ μαυτοῦ κρατύνειν πειρώμαι· πάντων δὲ ὧν ἀποποιήσομαι αὐτὸς τὴν κατάληψιν, τούτων καὶ τὴν ἀναγραφὴν συντάσσειν βούλομαι. « Hæc equidem, inquit, n. 35, non ab alio accepta exposui, qui multas regiones peragravi, ac partim in vestris exercitatus sum disciplinis, partim in artibus et inventa multa incidi, ac tandem in Romanorum urbe commoratus, statuarum varietates eo a vobis exportatas vidi. Non enim, ut plerique solent, alienis opinionibus mea confirmare, sed quæcunque vidi, litteris mandare aggredior. » Hæc narratio eorum quæ Romæ Tatianus viderat, hominis est Romæ non commorantis. Quæ supra retulimus in Crescentem dicta: *Crescens igitur ille, qui in magna urbe nidum posuerat, puerorum quidem amore superabat omnes*, etc., similiter probant Tatianum tunc a Crescente, aut saltem, si is mortuus erat, Roma abfuisse.

Elaboratum opus in Græciæ aliqua urbe existimat auctor dissertationis Oxoniensi editioni additæ. Cur ita sentiret vir longe doctissimus, id credo existisse causæ, quod Græcos in hac oratione alloquatur Tatianus. Sed an non potuit eos etiam Græcos, qui erant in Oriente, alloqui? Quare nihil ea de re videtur certo posse constitui.

III. Sed aliud est, in quo ejusdem dissertationis auctor longius videtur a vero aberrare. Fatetur Tatianum in hoc opusculo adversariorum mucronem belle retundere. *Sed ibidem nigrae lolliginis succum æruginemque meram deprehendi* pronuntiat. « Nam errores, inquit, quos Tatianus a Gnosticorum penu depromptos dudum animo inseverat, et ante Justini mortem propter magistri reverentiam dissimulaverat, aperte defendere non erubuit. » Et infra: « Hoc in opusculo cum errores perabsurdos in propatulo doceat, eum a Christianæ veritatis forma et evangelica regula id temporis quam longissime abfuisse non ambigimus. Et cum primis hominem ex tribus veluti naturis conflatum tradit: ἐκ τῆς ὕλης, « ex materia; » ἐκ τῆς ψυχῆς, « ex anima quæ a materia originem ducit; » et ἐκ τοῦ πνεύματος, « ex spiritu qui a Deo seu a cælis primordia capit. » Displicet etiam erudito scriptori illa apud Tatianum distinctio duorum spirituum, quorum alter anima vocatur, alter vero præstantius

** Lib. v, c. 13.

est anima, imago scilicet et similitudo Dei. Videtur sibi in his verbis dilucide perspicere distinctionem τοῦ δλιχοῦ et τοῦ πνευματικοῦ, quam Tatianus mutuatus est a Gnosticis et præsertim a Valentino. Tatiano alios attribuit errores, nempe adversus animæ immortalitatem et simplicitatem, et Verbi æternitatem; ac ne cui in mentem veniat Tatiani patrocinium suscipere, sic concludit: «Nec mirum si male et improbe de augustioribus Christianæ religionis mysteriis sentiebat ille, qui conspiraverat jam cum Gnosticis, impiis consceleratisque hominibus, et a vera in Deum religione alienissimis. Sane quidem laterem lavabit, si quis ejus generis nugatores a culpa velit eximere; et singulatim Tatianum nemo purgare poterit, qui Valentini insanas de Æonibus opiniones animo imbiberat.»

Sententiam Tatiani de immortalitate animæ ejusque natura, et de Verbi æternitate satis explanatam puto in secunda parte præfationis et in annotationibus. Neque etiam in eo refellendo immorandum quod ait vir eruditissimus, Tatianum etiam sub Justinii disciplina nefariam hæresim esse meditatam: neque enim argumentis refellendum, quod sine ullo prorsus argumento profertur. Quod autem spectat ad ipsum opusculum Tatiani, multa in eo reperio cum Valentiana hæresi pugnantia, nullum prorsus hujus erroris vestigium, ne in iis quidem quæ obijciuntur ab auctore dissertationis.

Fons et origo Tatiani errorum, ut supra vidimus, prava exstitit de mundi creatione sententia. Inde manarunt Æones, inde Demiurgus non lucem faciens, sed ut fiat optans et orans; inde de Christi carne, de resurrectione et de libero arbitrio stultissima commenta. At in *Oratione adversus Græcos* materiæ creationem data opera defendit. Æqualem Deo futuram contendit si increata esset⁹⁷. Οὗτε γὰρ ἀναρχος ἢ ὕλη καθάπερ ὁ Θεός, οὐδὲ διὰ τὸ ἀναρχον ἰσοδύναμος τῷ Θεῷ· γεννητὴ δὲ καὶ οὐχ ὑπὸ τοῦ ἄλλου γεγούνα, μόνου δὲ ὑπὸ τοῦ πάντων δημιουργοῦ προβεβλημένη. «Non enim caret initio materia, quemadmodum Deus; nec Deo, ut principii expers, parem habet potestatem: verum creata est, nec ab alio facta; sed a solo universorum opifice producta.» Feriunt hæc verba Valentinos, eorumque de materiæ æternitate ac vero supra creatorem Deo somnia. Ut Valentinos materia increata, et Deus a creatore diversus eo ducebat, ut corpus humanum nec vero et sublimi Deo curæ esse, nec ab opifice restitui posse crederent; ita Tatianus ex eo quod materia creata sit, et a solo universorum opifice creata, corporum resurrectionem astruit. Addit enim protinus⁹⁸: Καὶ διὰ τοῦτο καὶ σωμάτων ἀνάστασιν ἔσσεσθαι πεπιστεύκαμεν. «Propterea etiam corporum resurrectionem futuram credimus.» Humanam carnem, utpote ab inferiore deo ex materia increata conditam Valenti-

niani indignam judicabant, quam Filius Dei susceperet. Corpus illi tribuebant animale non ex Maria assumptum, sed per Mariam tractum, veluti per canalem quemdam. At pudori non est Tatiano Deus sub hominis forma natus⁹⁹. Οὐ γὰρ μωραίνομεν, ἄνδρες Ἕλληνας, οὐδὲ λήρους ἀπαγγέλλομεν, Θεὸν ἐν ἀνθρώπου μορφῇ γεγενῆσθαι καταγγέλλοντες. «Non enim desipimus, o Græci, nec nugæ prædicamus, Deum sub hominis forma natum nuntiantes.»

Præcipue vero in summam morum corruptelam Valentinos præcipites dederat sublata hominis libertas, cum *semetipsum non per operationem, sed eo quod sint naturaliter spirituales, omnimodo salvari* dicerent, Iren., lib. 1, c. 6. At Tatianus nihil in rebus creatis natura malum esse declarat¹. Ἐπεὶ αὐτὸς μὲν πᾶν τὸ εὖ πως ἔχον ἐδημιούργησεν· ἢ δὲ τῶν δαιμόνων ἀσωτία, τοῖς ἐν τῷ κόσμῳ πρὸς τὸ κακοποιεῖν ἐχρήσατο. «Deus, inquit, omnia bene se habentia creavit, sed dæmonum intemperantia iis, quæ in mundo sunt, ad male agendum abusa est.» Justinii magistri vestigiis homines et angelos a Deo liberos docet fuisse creatos². Ὅπως ὁ μὲν φαῦλος δικαίως κολάζεται δι' αὐτὸν γεγούνας μοχθηρὸς· ὁ δὲ δίκαιος χάριν τῶν ἀνδραγαθημάτων ἀξίως ἐπαίνεται. «Ut malus merito puniatur per se improbus factus, justus autem ob recte facta jure laudatur.» Quæ prædicta sunt, libera eliyentium voluntate docet evenire; nec mali originem aliunde repetit quæ ex libero arbitrio³. Οὐκ ἐγενόμεθα πρὸς τὸ ἀποθνήσκειν, ἀποθνήσχομεν δὲ δι' ἑαυτούς. Ἀπέλευσεν ἡμᾶς τὸ αὐτεξούσιον· δοῦλοι γεγόναμεν οἱ ἐλεύθεροι, διὰ τὴν ἁμαρτίαν ἐπράθημεν. Οὐδὲν φαῦλον ὑπὸ τοῦ Θεοῦ πεποιήται, τὴν πονηρίαν ἡμεῖς ἀνεδείξαμεν. Οἱ δὲ ἀναδείξαντες, δυνατοὶ πάλιν παραίτησασθαι. «Non facti sumus ut moreremur: perdidit nos libera voluntas; servi facti sumus qui liberi eramus; per peccatum venditi sumus. Nihil mali factum est a Deo; nos ipsi improbitatem produximus. Eam vero qui producerunt, denuo repudiare possunt.» Quemadmodum homines omnes peccato Adami vitiatos fuisse, ita etiam omnes, ut in secunda parte vidimus, necessarium esse Spiritus sancti auxilium docet, ut Dei imago in eis restituatur, nedum quemquam natura spirituale esse crederet.

Nuptias in diis merito irridet Tatianus, n. 8, at in hominibus legitime contractas nusquam vituperat. Virgines Christianas laudat⁴, quæ divina oracula circum cola recitabant, non ut hoc institutum instar legis omnibus præscribat, sed ut repellat dicitia ethnicorum, qui Christianos dicitabant *inter mulieres et adolescentes, inter virgines et anus nugari*. Sic etiam ellicita Christianis crimina propulsat⁵, iniquam ob solum nomen condemnationem obijcit ethnicis, ut catholicæ Ecclesiæ defensor, ac persecutorum telis præcipue expositus, nedum tunc inter hæreticos versaretur, quos aut

⁹⁷ N. 5. ⁹⁸ N. 6. ⁹⁹ N. 21. ¹ N. 17. ² N. 7. ³ N. 11. ⁴ N. 33. ⁵ N. 27.

presecutio tangere non solebat, aut negando eludebatur. Ecclesiæ catholicæ mores describit cum ait, n. 32: Φιλοσοφούσι τε οὐ μόνον οἱ πλουτοῦντες, ἀλλὰ καὶ οἱ πένητες προῖκα τῆς διδασκαλίας ἀπολαύουσιν..... Τοῖς δὲ ἀκροᾶσθαι βουλομένους πάντας ὅπως προσέμεθα, καὶν πρεσβύτερος ὡς, καὶν μειράκιον· πᾶσι τε ἀπαξ ἀπλῶς ἡλικία παρ' ἡμῖν τυγχάνει τῆς. Τὰ δὲ τῆς ἀσελγείας πόρρω κενώρισται. «Philosophantur non solum divites, sed et pauperes gratuito doctrina perfruuntur... Quicunque autem audire voluerint, omnes hoc modo admittimus, etiam si anus, etiam si adolescentes fuerint, ac omni prorsus ætati suus est apud nos honor, sed longe abest lascivia. » Hærebant adhuc animo Tatiani, cum hæc scriberet, non solum Justinii præcepta, quem virum in primis admirandum vocat, sed etiam præclari illi pietatis motus, quos olim persenserat, cum miraretur in libris sacris doctrinam hæreticis oppositam, universæ creationis explanationem captu facilem, ac singularem universorum principatum ⁶.

Immerito vituperat idem vir doctissimus quæ apud Tatianum de corpore, anima et spiritu, ac duorum spirituum distinctione dicuntur. Etiamsi Tatianus hominem ex corpore, anima et spiritu componeret, minime id reprehendi deberet, cum anima sæpe spiritus vocetur, ac Spiritus sancti donum sæpe hominis spiritus dicatur. At Tatianus animam distinguit a S. Spiritu, ut templum ab inhabitante Deo, n. 15. In hoc gravissime errabant Valentiniani, quod animæ suæ semen à Sapiencia injectum dicerent, cujus beneficio salutem æternam sibi se maximis quidem et perpetuis flagitiis eripi posse confidebant. Nihil simile Tatiano objici potest. Quinetiam in hoc laudandum quod Spiritum sanctum, quem Deum perfectum vocat, a spiritu materia pervadente distinguat. Similis distinctio apud Theophilum, lib. 1, n. 5 et 7 ⁷.

IV. Nequissimos errores Tatianus pervulgata hæreticorum via defendit, nec quidquam sibi in violandis Scripturis duxit impermissum. Recipiebat ille quidem plerasque Scripturas, licet prave interpretaretur. Nam, ut supra vidimus, illud Genesis: *Fiat lux* ⁸, precantis esse, non jubentis effutiebatur: vinum ex quodam Amos testimonio ⁹, matrimonium ex alio Pauli interdictum esse contendebat. «Tentabat etiam, teste Irenæo, subinde uti hujusmodi a Paulo assidue dictis: *Quoniam in Adam omnes moriuntur.* ¹⁰ » Plurimi faciebat Epistolam ad Titum; sed quamvis multa Pauli ad usus suos idonea duceret, nonnullas tamen Iulii epistolas rejecit, spe sublata eludendi et cavillandi. Hæc discimus ex Hieronymo, qui sic loquitur proæm. comment. in Epist. ad Titum. «Sed Tatianus, inquit, Eueratitarum patriarches, qui et ipse nonnullas Pauli Epistolas rejecit, hanc vel maxime,

A hoc est ad Titum, apostoli pronuntiandam credit, parvipendens Marcionis et aliorum, qui cum eo in hac parte consentiunt, assertionem. » Nonnulla etiam Apostoli dicta, inquit Eusebius, lib. IV, cap. 29, aliis verbis exprimere ausus esse fertur, quasi eorum compositionem emendans.

V. Sed præcipuum Tatiani facinus enituit in uno ex quatuor Evangeliiis compingendo, quod idcirco *Διατεσσάρων* appellabat. Συνάφειάν τινα καὶ συναγωγὴν οὐκ οἶδ' ὅπως τῶν Εὐαγγελίων συνθεῖς, τὸ *Διατεσσάρων* τοῦτο προσωνόμαζεν. ¹⁰ Οὐ καὶ παρά τισιν εἰσέτι νῦν φέρεται. «Catenam, inquit Eusebius ¹¹, et collectionem nescio quam Evangeliorum contexit, quam *Διατεσσάρων* nominavit: quod opus a quibusdam etiamnum habetur. » Et Epiphanius, hæres. 46: Λέγεται δὲ τὸ *Διατεσσάρων* Εὐαγγέλιον ὑπ' αὐτοῦ γεγενῆσθαι, ὅπερ κατὰ Ἑβραίους τινὲς καλοῦσι. «Ferunt opus illud, quod ex quatuor Evangeliiis contextum est, quodque *secundum Hebræos* nonnulli vocant, ab eo esse conscriptum. «Plura narrat Theodoretus, ex quibus hoc Evangelium quale fuerit intelligi potest. Οὗτος καὶ τὸ *Διατεσσάρων* καλούμενον συντέθεικεν Εὐαγγέλιον, τὰς τε γενεαλογίας περικόψας, καὶ τὰ ἄλλα ὅσα ἐκ σπέρματος Δαβὶδ κατὰ σάρκα γεγεννημένον τὸν Κύριον δείκνυσιν. Ἐγρήσαντο δὲ τούτῳ οὐ μόνον οἱ τῆς ἐκείνου συμμορίας, ἀλλὰ καὶ οἱ τοῖς ἀποστολικαῖς ἐπισημομένοι δόγμασι, τὴν τῆς συνθήκης πανουργίαν οὐκ ἐγνωκότες, ἀλλὰ ἀπλούστερον ὡς συντόμῳ τῷ βιβλίῳ χρῆσάμενοι. Εὗρον δὲ κατὰ πλείους ἢ διακοσίαις βιβλίου τοιαύτας ἐν ταῖς παρ' ἡμῖν ἐκκλησιαῖς τετιμημένας, καὶ πάσας συναγωγῶν ἀπεθέμεν, καὶ τὰ τῶν τεσσάρων εὐαγγελιστῶν ἀντεσιτήγαγον Εὐαγγέλιον. «Hic Evangelium, inquit ¹², quod *Diatessaron* dicitur, composuit, amputatis genealogiis et aliis omnibus, quæ Dominum ex semine David secundum carnem natum ostendunt. Eoque usi sunt, non modo qui ejus erant sectæ, sed etiam qui apostolica dogmata sequebantur, compositionis fraudem non cognoscentes, sed simplicius tanquam compendiaro libro utentes. Nactus sum etiam ipse libros hujusmodi supra ducentos in honore habitos in Ecclesiis nostris, quos omnes in unum congestos sēposui, et pro his quatuor evangelistarum Evangelia introduxi. »

D Ex his patet *Harmoniam evangelicam*, quæ exstat sub nomine Tatiani in *Biblioth. Patr.* ¹³ non esse Tatiani; quippe cum genealogias a Tatiano sublatas contineat. Hanc tamen Tatiano attribuebat sexto sæculo Victor Capuanus. Sed ea de re nulla jam inter eruditos dissensio. At Baronius et Caveus litem moverunt de alia *Harmonia* Ammonio in iisdem *Patrum Bibliothecis* tributa ¹⁴, quam quidem non Ammonii sed Tatiani esse contendunt. Sed postremum illud opus Latini scriptoris est germanissimus fetus, nec ullam prorsus notam habet, ex

⁶ Ibid. ⁷ N. 15. ⁸ Gen. 1, 5. ⁹ Amos 11, 8. ¹⁰ I Cor. xv, 22. ¹¹ Lib. IV, c. 29. ¹² Hæret. Lug., tom. II. ¹³ Edit. Paris., tom. VII; t. III.

¹⁰ I Cor. xv, 22. ¹¹ Lib. IV, c. 29. ¹² Hæret. Lug., tom. II. ¹³ Edit. Paris. t. VII Lug.,

qua Latinum e Græco factum agnoscas. Deinde vero nulla prorsus in re Tatiani hæresi consulit¹⁸, sed legem Mosis sic commendat, idque verbis in Scriptura non exstantibus (neque enim uti solet ipsis Scripturæ verbis) ut Tatiano affingi non possit.

VI. Cum tam late manaverit hujus Evangelii fama, accuratius investigandum nobis est, quid de eo veteres dixerint. Illud in primis observandum est, quod ait Epiphanius, hoc Tatiani Evangelium a nonnullis secundum Hebræos vocari. Vix profecto credibile est Hebræos illos, quorum alii, nempe Nazaræi, legis observationem cum Ecclesiæ catholicæ doctrina jungebant; alii vero, nempe Ebionæi¹⁹, Christum simplicem hominem ex Virgine, vel etiam ex Josepho genitum dicebant, Evangelio Tatiani, quod ad dissimillimos errores insinuandos fabricatum fuerat, usos fuisse. Ac de Nazaræis quidem minime dubium, quin ad usus suos asciverint non Tatiani Evangelium, sed illud quod S. Hieronymus Græcis ac Latinis litteris illustravit. At quod spectat ad Ebionitas, Evangelium quod eis attribuit Epiphanius in hæresi 56, quæ est Ebionitarum, idem prorsus videtur esse ac illud Tatiani diatessaron.

1° In Evangelio, quod Epiphanius Ebionitis proprium tradidit, amputatae erant genealogia¹⁷. 'Εν τῷ γούν παρὰ αὐτοῖς εὐαγγέλιῳ κατὰ Ματθαῖον ὀνομαζομένῳ, οὐχ ὅλη δὲ πληρεστάτη, ἀλλὰ νενοθευμένῳ, καὶ ἡκρωτηριασμένῳ, Ἑβραϊκὸν δὲ τοῦτο καλοῦσιν, ἐμφέρεται, κ. τ. λ. « Igitur in eo quod penes illos est Matthæi Evangelio, inquit cap. 13, quanquam ne integrum quidem illud habent, sed adulteratum ac mutilum, idque ipsum Hebraicum vocant, ita scriptum est, etc. » Et infra¹⁸: Κήρινθος καὶ Καρπόκρας τῷ αὐτῷ χρώμενοι δῆθεν παρ' αὐτοῖς Εὐαγγέλιῳ ἀπὸ τῆς ἀρχῆς τοῦ κατὰ Ματθαῖον εὐαγγέλιου, διὰ τῆς γενεαλογίας βούλονται παριστῆν ἐκ σπέρματος Ἰωσήφ καὶ Μαρίας εἶναι τὸν Χριστόν. Οὗτοι δὲ ἄλλα τινὰ διανοοῦνται. Παραδόξαντες γὰρ τὰς παρὰ τῷ Ματθαίῳ γενεαλογίας, ἀρχονται τὴν ἀρχὴν ποιῆσθαι, ὡς προσέπων. « Cerinthus enim et Carpocrates eodem Matthæi, ut quidem volunt, Evangelio freti, ex ejus initio Christique genealogia probare nituntur, Christum e Josephi et Mariæ semine esse procreatum. Illi (Ebionitæ) contra omnino statuunt. Nam omni genealogia amputata inde, unde diximus, initium ducunt. » Deerant ergo in illo secundum Hebræos Evangelio genealogiæ, quas ex Evangelio Διατεσσάρων, ut quæ Tatiani hæresi incommo-
darent, amputatas fuisse Theodoretus testatur, lib. 1 *Hæret. fab.*, c. 20.

2° In eodem Ebionitarum sive secundum Hebræos Evangelio multa alia occurrebant ad Tatiani de lege Mosis et de animalium usu errores accommodata. Sic loquebatur Christus in hoc Evangelio¹⁹: Ὅτι ἔλωθον καταλύσαι τὰς θυσίας, καὶ ἐὰν

μη παύσασθε τοῦ θύειν, οὐ παύσεται ἀφ' ὑμῶν ἡ ὄργη. « Ego ad abroganda sacrificia veni, et nisi sacrificare desieritis, Dei in vos ira non cessabit. » Pro eo quod Joannes dicitur ἀρχιδας, id est locustas comedis, isti ἐγχερίδας Epichyta mellita posuerant. Illud Christi apud Lucam: *Desiderio desideravi hoc Pascha manducare vobiscum*²⁰, sic invertebatur in Evangelio Ebionitarum: quærentibus discipulis: *Ubi vis parem tibi comedere Pascha*²¹? sic Christus respondebat: Μὴ ἐπιθυμῆτε ἐπιθύμησα κρέας τοῦτο τὸ πάσχα φαγεῖν μεθ' ὑμῶν; « Nunquid desiderio desideravi carnem hoc Pascha manducare vobiscum? » In his agnoscere licet non solum Tatiani deliria, sed etiam illius in pervertendis ad arbitrium Scripturis audaciam, de qua Eusebius,
B *Hist.*, IV, 29.

3° Evangelium secundum Hebræos, quod Epiphanio notum fuit, non, ut illud quod Hieronymus interpretatus est, solo Matthæi contextu continebatur; sed plane ut Evangelium Tatiani Διατεσσάρων, ex aliis evangelistarum locis callide assutis constabat. Perspicua res est tum ex Lucæ verbis, quæ modo in hoc Evangelio maligne detorta vidimus, tum ex alio testimonio, quod ab Epiphanio appositum, n. 13, partim ex Matthæi, partim ex Marci et Lucæ verbis conflatum est.

4° In eodem secundum Hebræos Evangelio baptismus Christi describitur, ut apud magistrum Tatiani Justinum: hæc Patris voces auditæ narrantur: *Ego hodie genui te*²²: magnum lumen in
C Jordane dicitur affulsisse.

Sensit Epiphanius multa esse in hoc Evangelio cum Ebionitis pugnantia²³. Nam cum Christum ab eis simplicem hominem existimari sciret, mirari satis non poterat, cur hæc Christi verba: *Quæ est mater mea et fratres mei*²⁴? in hunc usum adhiberent, ut Christum probarent hominem non esse, sed eos putabat secum ipsos pugnare. At incredibile est tanta inconstantia, ut eundem et hominem ex hominibus genitum dixerint, et hominem esse negaverint. Multa alia Ebionitis attribuit Epiphanius, cum ea opinione, quam de illis tota antiquitas confirmat, omnino pugnantia. Detestatos illis esse omnes prophetas declarat, n. 15. *At quæ sunt prophetiæ*, si Irenæo credimus, lib. 1, c. 26, *curiosius exponere* nitebantur. Addit Epiphanius eos ab omnibus animatis, propterea quod e concubitu genita sunt, abstinere, aqua tantum in mysteriis celebrandis uti, ac inter Jesum ac Christum id discriminis ponere, ut Christum Dei Filium in Jesum descendisse dicant. Credere equidem malim Ebionæos ab Epiphanio cum Cerinthi aut Carpocratis aut aliis ejusmodi sectis confundi, quæ Jesum quidem hominem ex hominibus genitum esse dicebant, sed cum Christum impassibilem esse staterent, ac Deum veteris testamenti et Creatorem

¹⁸ Cap. 12 et 13. ¹⁹ Hæres. 46, c. 4. ²⁰ Hæres. 56, c. 15. ²¹ N. 14. ²² N. 22. ²³ Luc. XII, 15. ²⁴ Matth. XXVI, 17. ²⁵ Act. XIII, 33. ²⁶ Hæres. 50, n. 14. ²⁷ Matth. XII, 48.

multi aversarentur, plurimum affinitatis cum Tatiano habuerunt, ac ejus Evangelio non incommode ad errores suos uti potuerunt.

CAPUT XIII

De gestis et scriptis Athenagoræ.

I. Testimonium Philippi Sidetæ de Athenagora expenditur. II. An idem Athenagoras ac Athenogenes. III. Apologia ab eo oblata M. Aurelio ejusque filio Commodi. IV. Oblata anno 176, nec solum scripta. V. De alio illius libro, qui est de resurrectione mortuorum.

VII. Facile crediderim illud etiam Evangelium, quod secundum Petrum dicebatur, Tatiani Evangelio diversum non esse. Tempus et res ipsæ mirrifice conveniant, ut discimus ex testimonio Serapionis Antiocheni episcopi apud Eusebium, vi, 12. Is antequam illud Petri Evangelium per se ipse examinasset, permiserat ut legeretur in parœcia Rhossensæ, ne forte discordiæ, quibus materiam dederat illud Evangelium, graviores fierent. Sed postquam illud perlegit, in gratiam eorum, qui decepti fuerant, librum composuit, in quo sic loquebatur: 'Εδυνήθημεν γὰρ παρ' ἄλλων τῶν ἀσκησάντων τοῦτο τὸ εὐαγγέλιον, τοῦτέστι παρὰ τῶν διὰ τῶν καταρξαμένων αὐτοῦ, οὓς δοκητὰς καλοῦμεν (τὰ γὰρ πλεονα φρονήματα ἐκείνων ἐστὶ τῆς διδασκαλίας) χρῆσάμενοι παρ' αὐτῶν διελθεῖν· καὶ εὐρεῖν τὰ μὲν πλεονα τοῦ ὀρθοῦ λόγου τοῦ Σωτῆρος, τινὰ δὲ προσδισταλμένα, ἃ καὶ ὑπετάξαμεν ὑμῖν. « Mutati enim supradictum Evangelium ab iis, qui illud usu et exercitatione promovenerunt, id est a successoribus eorum qui illud incœperunt, quos Docetas vocamus (sunt enim pleræque sententiæ ex eorum doctrina) legendi copiam nacti sumus, et reprehendimus quidem in plerisque rectam Salvatoris doctrinam, sed tamen detorta esse nonnulla, quæ et vobis subjecimus. » Serapion, qui Ecclesiam Antiochenam rexit ab anno 190 usque ad annum 211, debebat cum Tatiani successoribus. Ut Tatiani diaessaron, ita illud etiam, quod Petri dicebatur, Evangelium tanta arte concinnatum erat ut Catholicis non doctissimis fucum faceret: utrumque ab eruditissimis Theodoro et Serapione, admodum e manibus projecerunt. Præterea Docetarum usu terebatur Evangelium secundum Petrum: at plerique commenta a Tatiano Docetæ acceperant, nec video cur non illud etiam Evangelium ab eo acceperint, aut cur novi architectandi operam susceperint, cum communibus erroribus satis providisset Tatianus, ac etiamsi quid inter eos de carne Christi non conveniret, in hoc tamen utrisque in commune genealogiis recisis consulisset.

Neque illud omitteendum, quod testatur Theodoretus, *Hæres. fab.*, lib. 11, cap. 2, Evangelium Petri usui fuisse Nazaræis. Id profecto incredibile: nam Nazaræi id unum peccabant, quod legem Mosis obstinate retinerent. Sed cum Nazaræi sæpe confundantur cum Ebionitis, quos scribit Epiphanius Tatiani Evangelio usos fuisse, inde videtur errandi occasio oblata Theodoro.

I. Athenagoram Atheniensem ac philosophum fuisse indicat ejus operum titulus. De rebus illius gestis non uberrima est dicendi seges, cum ipsius nomen pene oblivio deleverit. Nam si Methodium martyrem et Philippum Sidetam excipias, quorum alter unam aliquam Athenagoræ sententiam apud Epiphanium hæres. 64, et Photium cod. 224 citat, alter de illo breviter et quasi transiens locutus est, altum de hoc eximio scriptore in tota antiquitate silentium. Debuit tamen illius fama latius manare, si vera sunt quæ perhibet Philippus Sideta, præfuisse illum scholæ Alexandrinæ, eique in hoc munere discipulum Clementem successisse. Refertur hoc testimonium Philippi Sidetæ in quodam fragmento, quod ex Nicephori Callisti, ut conjicit Dodwellus, operibus excerptum ad calcem dissertationum Dodwelli in Irenæum legitur. Sic habent quæ de Athenagora ibi dicuntur: Καὶ φησι Φιλίππος ὁ Σιδητῆς ἐν λόγῳ κδ· « Τοῦ διδασκαλεῖου τοῦ ἐν Ἀλεξανδρείᾳ Ἀθηναγόρας πρῶτος ἠγήσατο, κατὰ τοὺς χρόνους ἀκμάσας Ἀδριανοῦ καὶ Ἀντωνίνου, οἷς καὶ τὸν ὑπὲρ Χριστιανῶν πρεσβευτικὸν προσηφύνησεν· ἀνὴρ ἐν αὐτῷ χριστιανίσας τῷ τρίθῳ καὶ τῆς Ἀκαδημαϊκῆς σχολῆς προϊστάμενος. Οὗτος πρὸ τοῦ Κέλσου κατὰ Χριστιανῶν γράφει προθυμηθὲς, ἐντυχὼν ταῖς θείαις Γραφαῖς εἰς τὸ ἀκριθέστερον ἀγωνίσασθαι, οὕτως εἴλετο τῷ παναγίῳ Πνεύματι, ὥστε διδάσκαλος, κατὰ τὴν μέγαν Παῦλον, ἀντιδιώκτου γενέσθαι τῆς πίστεως ἧς ἐδίωκεν. » Τοῦτου μαθητὴν γενέσθαι φησὶν ὁ Φιλίππος τὸν στρωματέα Κλήμεντα καὶ Πάντανον τοῦ Κλήμεντος. « Ait Philippus Sideta in serm. 24:— Scholæ Alexandrinæ primus præfuit Athenagoras, qui temporibus Adriani et Antonini floruit, quibus etiam legatoriam orationem pro Christianis inscripsit; vir Christianam religionem in ipso pallio professus, ac scholæ academicæ præfectus. Is cum ante Celsum in animo haberet adversus Christianos scribere, legens divinas Scripturas ad accuratius pugnandum, sic Spiritu sancto captus est, ut more ac modo magni Pauli pro persecutore doctor fieret illius doctrinæ. quam insectabatur.— Hujus discipulum fuisse ait Philippum Clementem Alexandrinum et Pantænum Clementis. »

Quamvis non maxima sit auctoritas Philippi, ejusque opus, quod *Historiam Christianam* inscripserat, doctis pariter et indoctis inutile judicet Socrates, lib. xvii, cap. 27, cui assentitur Photius, cod. 35, eum tamen Dodwellus ipsi etiam Eusebio in hoc de Athenagora et aliis Alexandrinæ scholæ rectoribus testimonio anteponendum putat, propterea quod Rhodonis discipulus fuit, qui Alexan-

drinæ scholæ post Didymum præfuit, et eandem scholam; in urbem Sidam transtulit, ubi eum a se auditum narrat Philippus teste excerpti modo laudati auctore, sive is Nicephorus sit, seu quilibet alius. Haud equidem negaverim Dodwelli rationem id valere, ut si quid narret Philippus, quod cum optimis monumentis non pugnet, id probetur. At nunquam impetrabit Dodwellus, ut scriptor non magni ponderis, Proclo et Sisinnio æqualis ac diaconi munere sub Joanne Chrysostomo perfunctus, Eusebio, qui et antiquior et accuratior est, ac multo plura scholæ Alexandrinæ monumenta, pluresque eruditos viros aut ei præfectos aut in ea institutos viderat, anteponatur. Quare ut omittam longe a vero aberrare Philippum, cum *Apologiam* Athenagoræ imperatoribus Adriano et Antonino inscriptam putat; multa in eodem testimonio legerunt partim haud valde probabilia, partim falsa prorsus et absurda. Non libenter crediderim Athenagoram Alexandrinæ scholæ præfuisse. Quomodo enim in tam alto et sublimi loco ita illius scripta latuere, ut nulla prorsus ad Eusebium aura perveniret? Illud certe dici non potest quod ait Philippus Athenagoram huic scholæ primum præfuisse. Nam diserte testatur Eusebius²² litterarum sacrarum scholam jam inde a priscis temporibus, antequam ei præesset Pantænus, in urbe Alexandrina institutam fuisse.

Non ininus absurde idem Philippus Athenagoram Clementis Alexandrini, Clementem Pantæni magistrum fuisse statuit. Dubitari non potest quin Clemens Alexandrinus non magister Pantæni sed discipulus fuerit. Acceptam a Pantæno doctrinam grato animo memorabat in *Hypotyposibus*. Rem testatur Eusebius, *Hist.*, v, cap. 11: "Ὅς δὴ καὶ ὀνομαστὶ ἐν αἰς συνέταξεν Ὑποτυπώσειςιν ὡς ἂν διδασκάλου τοῦ Πανταίου μέμνηται. « Clemens in Institutionum libris a se conscriptis diserte Pantæni ut magistri meminit. » Et Photius, cod. 109, de eodem Clemente: Μαθητὴς δὲ, ὡς αὐτὸς φησι, γέγονε Πανταίου. « Fuit autem, quemadmodum ipse testatur, discipulus Pantæni. » Fidem ergo non meretur Philippus, cum de rebus Clementis tantopere discrepat ab ipso Clemente. Atque hinc etiam perspicere potest non inani conjectura, ut visum est Dodwello, sed firmis indicibus Eusebium niti, cum magistrum illum, quem Clemens ordine et tempore ultimum, at merito longe principem in Ægypto audierat, Pantænum fuisse concludit. Nam cum Clemens uni tantum magistro, ut ipse testatur, operam in Ægypto dederit, cumque Pantænus in Ægypto docuerit, et auditore usus sit Clemente, an inanis conclusio est magistrum illum, quem solum Clemens (*Strom.*, 1, p. 271) in Ægypto audivit, non alium esse Pantæno? Fabulam itaque redolet ejusmodi historia. Nec tamen in Philippi Sidetæ testimonio pariter rejecerim, quæ de mirabili Athenagora

conversione, et Christianæ religionis in ipsa pallio professione narratur. Hæc enim minime repugnant; sed certiora essent, si Philippus majorem in historia scribenda fidem ac diligentiam declarasset.

II. Suspiciantur viri præstantissimi, Baronius²³ et Tillemontius Athenagoram eundem esse ac S. Athenogenem martyrem, cujus hymnum quemdam laudavit Basilius in libro *De Spiritu sancto*, cap. 29, compositum a S. martyre et discipulis relictum. Instar cujusdam amuleti, cum igne jamjam comburendus esset. Revera præter nominis similitudinem, quæ fucum librariis facere potuit, videtur Athenogenes eruditione ac discipulis floruisse, quod quidem non minus apte in philosophum Atheniensem convenit. Athenagoram passum esse pro Christo nulla perhibent historiæ monumenta. Sed ut ejus scripta pene in oblivione jacuerunt, ita et martyrium latere potuisset. Nec profecto mirarer si vitam pro Christo profudisset, qui sub eo imperatore, sub quo delatus Christianus pœnam capitalem non effugiebat, non modo seipsum deferre ausus est, sed etiam Christianam religionem sic defendere, ut imperatorem superstitioni addictissimum alloquens, Christiani cultus sanctitatem et intaminatos Christianorum mores cum turpibus gentilium sacrificiis et simulacris ac vita corruptissima compararet. Sed, ut observatum est ad laudatum Basillii locum, verisimilius est Athenogenem illum a S. Basilio memorari, quem sub Diocletiano *Martyrologia* ad diem 16 Julii cum nonnullis aliis passum esse Sebastie in Armenia testantur.

III. Cum plura non suppetant, quæ de rebus Athenagoræ disseramus, veniendum ad illius scripta quorum longe præstantissimum *Legatio*, sive *Apologia pro Christianis*. Oblatam fuisse M. Aurelio ejusque filio Commodi idque anno 177 Baronius, Petavius et Tillemontius existimant. Contra Labbæus, Pagius et Dodwellus, imperatoribus M. Aurelio et Lucio Vero inscriptam contendunt; Dodwellus quidem anno 168, Pagius vero anno 166. In hac sententiarum varietate non difficilis deliberatio est utros sequamur. Baronii enim et Tillemontii sententiam in clarissima luce exponunt hæc Athenagoræ verba²⁷: Τίνας γὰρ καὶ δικαιοτέροι ὦν δέονται τυχεῖν, ἢ οἵτινες περὶ μὲν τῆς ἀρχῆς τῆς ὑμετέρας εὐχόμεθα, ἵνα παῖς μὲν παρὰ πατρὸς κατὰ τὸ δικαιοτάτον διαδέχησθε τὴν βασιλείαν, αὐξήσιν δὲ καὶ ἐπίδοσιν ἡ ἀρχὴ ὑμῶν, πάντων ὑποχειρίων γιγνομένων, λαμβάνη; « Quinam enim digniores, qui ea quæ petunt impetrent, quam qui pro imperio vestro precamur, ut filius a patre, prout æquissimum est, regnum accipiat, et accessionibus ac incrementis imperium vestrum, omnibus ditioni vestræ subjectis, augeatur? » Hæc profecto ad M. Aurelium et L. Verum referri non possunt. Ambo adoptati fuerant ab Antonino; neuter alterius pater; nec æquissimum erat ut Lucius

²² Hist., lib. v, c. 10. ²³ Baron. ad 18 Jan. ²⁷ N. 37.

a M. Aurelio, quicum pari jure jam tum imperabat, sed potius ut Marci filius regnum a patre aliquando acciperet.

In eandem sententiam hæc leguntur, n. 18: Ἐχοῦτε ἐν ταυτῶν καὶ τὴν ἐπουράνιον βασιλείαν ἐξετάζειν· ἃς γὰρ ὑμῖν πατρὶ καὶ υἱῷ πάντα κεχέλωται, ἀνωθεν τὴν βασιλείαν εἰληφόσιν (βασιλέως γὰρ ψυχὴ ἐστὶν καὶ θεοῦ ἁ, φησὶ τὸ προφητικὸν Πνεῦμα), οὕτως ἐν θεῷ καὶ τῷ πατρὶ αὐτοῦ Λόγῳ, Ἰησοῦ νοουμένῳ ἀμερῆται, πάντα ὑποτάσσεται. « Licet autem ex vobismetipsis regnum cœleste spectetis. Quemadmodum enim vobis patri et filio, parent omnia, quippe cum sursum regnum acceperitis (*Anima enim regis in manu Dei*, inquit spiritus propheticus²⁸), sic uni Deo ejusque Verbo, quem Filium ejus nunquam separabilem intelligimus, subjecta sunt omnia. » Præclara sane comparatio, si de M. Aurelio et Commodo agatur, cum præsertim satis indicet Athenagoras, quid intersit inter divinam et humanam generationem, dum Filium Dei a Patre separari non posse declarat. At indigna prorsus et absurda comparatio fuisset, si de M. Aurelio et Lucio Vero locutus fuisset Athenagoras, quos fratres fuisse non potuit ignorare. Atque etiam si sibi finxisset Lucium Verum a M. Aurelio adoptatum fuisse; nihil tamen magis pugnabat cum aliis ejus de Trinitate principiis, quam ut æternum Dei Filium cum adoptivæ filio compararet.

Iluc accedit quod *Oratio* in omnibus codicibus inscribitur imperatoribus *M. Aurelio Antonino, et L. Aurelio Commodo, Armeniacis, Sarmaticis et, quod maximum est, philosophis*. Porro Lucius, ex quo Veri nomen cum imperio accepit, nunquam Commodus appellatus est, nisi forte ab Hieronymo non sine gravi hallucinatione, quæ in scriptorem æqualem non cadit. Neque etiam Lucio Vero congruit Sarmatici cognomen, quod ne ipse quidem M. Aurelius ante annum 170 aut forte etiam 174 assumpsit. Quod ait Athenagoras Proteum semetipsum περὶ τὴν Ὀλυμπίαν combussisse, id ita accipit Dodwellus, quasi idem valeret ac in hac Olympiade. At, etiamsi Olympicos ludos designasset hac voce Athenagoras, non eam Olympiadem designasset in qua scribebat: non magis profecto quam cum ait, n. 14, eadem a Theagene Ὀλυμπίασι perperatam. Ejusmodi vocibus antiqui nunc ipsam urbem, nunc cum urbe ipsos ludos designant. Sic Philostratus, *Vit. Apol.*, iv, 8: Ὀντων Ὀλυμπίων· cap. 9, ἐν Ὀλυμπίᾳ, κατ' Ὀλυμπίαν, et c. 11, μετὰ τὴν Ὀλυμπίαν· *Ælianus*, lib. iv, c. 9, ἐν Ὀλυμπίᾳ, et lib. ix, cap. 34, εἰς Ὀλύμπια.

IV. Hoc opus ante annum 176 aut 177 scribi non potuisse probat summa illa pax, quam toto orbe regnare ait Athenagoras, num. 1. Nam, ut observant Baronius et Tillemontius, in toto M. Aurelii imperio vix ullum tempus, præter annum 176 et 177, a bellis vacuum reperias.

Placet Tillemontio annus 177, quia Commodus imperatoris titulum, quem ei Athenagoras defert, ante mensem Novembrem anni 176 non est adeptus. Sed cum paternos titulos manifestum sit cum Commodo communicari ob filii nomen et jus hæreditatis a natura acceptum; cur non etiam ei imperatoris titulus tribui potuit, antequam illum solemnem decreto acciperet? Sic etiam cum ait Athenagoras: *Vobis patri ac filio parent omnia*, non ascitum esse in imperii societatem Commodum significat (etsi enim Augustus factus est anno 177, non tamen credibile est eum, quandiu vixit pater, gubernandorum rerum plurimas partes sustinuisse), sed civium affectum exprimit, filium patri in omni obsequio et observatione adjungentium. Tanti ergo esse non videtur allata a Tillemontio ratio, ut hanc *Apologiam* anno 177 addicamus. Sed illius ad annum 176 referendæ necessitatem imponere videtur susceptum hoc anno iter a M. Aurelio in Græciam, Syriam et Ægyptum. Sive enim Athenis vixerit Athenagoras, ut ex philosophi Atheniensis titulo colligi posset, sive Alexandria; imperatoris præsentia his in locis percommodam attulit occasionem offerendæ *Apologiarum*: nec quemquam dicturum puto Athenagoram prætermissa hac occasione Romam anno sequenti venisse, ut hoc sui in Ecclesiam amoris specimen ederet.

« Bælius in *Lexico historico* Gallice edito, inquit Fabricius²⁹, nunquam oblatam publico Christianorum nomine putat, sed tantum scriptam privatim ab Athenagora, prinde ut in Gallia ab anno 1684 multi e reformatis persecutionem passis libellos ejusmodi supplices et apologias ad regem scripserunt edideruntque, regi nunquam oblatas. » Iniquam esse hanc de Athenagora opinionem fatebitur quisquis ipsam *Apologiam* accuratius expendet. Ipso titulo Athenagoram legati quodam munere perfungi docet. Eo spectat tota illius oratio, ut imperatoris benevolentiam Christianis conciliet; dissimulat imperatoris in Christianos odium causam esse persecutionis, sed Christianos vexari et occidi ait, quia illos non tuetur patrociniis suis imperator: in exordia, et conclusionem et pluribus aliis in locis illius laudes plena manu in astra tollit, eique ac ejus domui Christianos maximo studio et obsequio affixos esse asseverat³⁰. Quot adhibet argumenta, totidem utitur occasionibus deliniendi imperatoris et perhonorifice appellandi. Quis non videt ita disserenti scriptori idem ac Justino et Tatiano in *Orationibus adversus Græcos*, Clementi in *Protreptico*, Origeni in libris *contra Celsum*, propositum non esse, ut veritatem religionis Christianæ tantummodo demonstraret ac errores gentilium arguat, sed illud etiam maxime ut persecutionis finem impetret? Videtur sibi ad imitandum proposuisse *Apologias S. Justini*, cujus exemplo nec atheismum cum sanctæ Trinitatis cultu, nec alia facinora cum moribus et doctrina Chri-

²⁸ Prov. xxi, 1. ²⁹ Biblioth. Gr., tom. V. ³⁰ N. 4 et 38.

stianorum consistere posse demonstrat. Ducem sequi Justinum videtur, cum queritur, quod solum nomen in Christianis damnetur, num. 2, cum postulat ut eadem in illos ac in alios homines iudicii forma servetur; cum persecutiones non aliunde oriri declarat, quam ex antiqua vitii cum virtute pugna, num. 3, cum Christianos ab hac vita ad aliam longe meliorem cum Deo et apud Deum traducendam proficisci docet, num. 12, et cum de angelorum lapsu loquitur, num. 24.

Justinum longe superat Athenagoras expolito dicendi genere, ordinis venustate et peracutis ad captandam benevolentiam circuitionibus. Simplicior enim Justinus et parcior in laudando. Quod si non tam multa e Scripturis et Christi mysteriis repetit Athenagoras, quam multa apud Justinum his de rebus occurrunt: videtur petitis ex ratione argumentis singularitatem Dei, et simulacrorum cultus stultitiam demonstrare maluisse et in his immorari, quia hanc disputandi rationem philosophi imperatoris auribus gratiorem futuram sperabat. Dum autem in his occupatur, visus est Petavio (lib. 1, *De Deo*, pag. 85) accidentia in Deo admittere. Vocat ille ²¹ quidem Dei attributa τὰ ἐπισυμβεθηκότα, ac bonum Deo inesse dicit κατὰ συμβεθηκός, sed cum ipse mentem suam aperiat, non videtur ei ob verbum lis impingenda, ubi sententia in tuto est. Simili indulgentia utendum in Tertullianum, apud quem eodem sensu attributa Dei vocantur appendices, lib. 1 in *Marc.*, cap. 25.

V. Athenagoram multa scripsisse conijcere possumus ex initio libri *De resurrectione*, ubi testatur, se nonnunquam sermones pro veritate iis, quæ de veritate habentur, præmittere, idque illo in libro facere statuisse. Quo tempore hoc opus scriptum fuerit, statuere non possum; sed tamen *Apologia* posterius videtur, quam sic absolvit, ut disputationem de resurrectione nondum suscepisse, sed in aliud tempus differre videatur. Sic enim loquitur: Ἀλλὰ ἀναλείθω μὲν ὁ περὶ τῆς ἀναστάσεως λόγος. « Sed hæc de resurrectione disputatione supersedeamus. » Quamvis minime dubium sit quin hæc disputatio non pronuntiata sed scripta fuerit, sic tamen loquitur, n. 23, quasi ei propositum sit *summatim his, qui convenere, indicare quid de resurrectione sentiendum sit, et argumenta, quibus hoc dogma nititur, ad audientium facultatem accommodare.* Quamvis adhibita in hoc opere argumenta ipsos etiam hæreticos feriant, videtur tamen philosophos potissimum voluisse refellere. Nam quidquid objicitur ad adversarii, id ratiunculis continetur: quidquid argumentorum adhibet Athenagoras, id ex hominis natura et Dei justitia repetit. Unde etiam, n. 3, *informis, ut illi existimant, nempe philosophi, materia dicitur.* At ea non tangit quæ ex Scripturis et Christi mysteriis Catholici ad probandum hoc dogma, et hæretici ad evertendum ducebant. Sub nomine Athe-

A nagoræ prodiit anno 1569 opus *De vero et perfecto amore*, verbis quidem e Græco sermone Gallicum factum, sed revera a personato interprete Fumæo fabricatum, cui larvam egregie detractam vide apud Fabricium, tom. V, *Biblioth. Gr.*, p. 88.

Dispicuit Petavio quod ait Athenagoras in hoc *De resurrectione* libro, n. 11, aut saltem quod doctissimo theologo visus est dicere, « quod Deus potest id eum velle, et quod vult id omnino posse, » καὶ τὸ δυνατόν βουλητὸν καὶ τὸ τῷ Θεῷ βουλητὸν πάντως εἶναι δυνατόν. Sed nihil superest difficultatis si locus accurate expendatur. Non enim illud βουλητὸν dicit Athenagoras, quod Deus facturum se decrevit, sed quod velle potest. Sic antea, n. 10, ἀβούλητον intelligit id quod Deus velle non potest. Ait enim idcirco ἀβούλητον esse, quia vel injustum est vel indignum Deo. Τὸ γὰρ ἀβούλητον, ἢ ὡς ἄδικον. αὐτῷ ἐστὶν ἀβούλητον, ἢ ὡς ἀνάξιον. Itaque ἀβούλητον interpretari non dubitavi id quod in Dei voluntatem non cadit, et βουλητὸν id quod velle potest. Quos refellit hoc in libro Athenagoras, hi minime inquirebant utrum resurrectionem Deus necne promiserit hominibus, sed eam fieri omnino non posse contendebant. Quare Athenagoras statuit eos, si cum aliquo rationis colore increduli esse velint, demonstrare debere resurrectionem vel in Dei potestatem, vel in ejus voluntatem non cadere.

CAPUT XIV.

An Athenagoras Montani sectæ adhaerit.

C I. Athenagoræ loca ex quibus nata suspicio. II. Res judicanda ex primordiis Montanistarum. III. Multi anni fluxere antequam schisma conflaret. IV. Tertullianus ante Montanista quam schismaticus. V. Difficile est statuere quo tempore absolutum schisma. VI. Athenagoras eorum nec schismatis nec doctrinæ particeps. VII. Illorum exstases probatas ei fuisse nullo patet argumento.

I. Examinanda nobis quæstio non parvi et ad famam Athenagoræ et ad antiquitatem ecclesiasticam momenti. Tillemontius, cujus non minus laudanda in antiquis rebus judicandis æquitas, quam in comportandis et colligendis eruditio, suspicatur Athenagoram Montanistam fuisse. « Haud scio, inquit, t. II, p. 350, an adhibita ab eo et de prophetis, quo tempore exstases Montani Ecclesiam perturbare incipiebant, et de secundis nuptiis loquendi ratio, metuendi locum afferat ne his partibus implicatus fuerit. » De prophetis sic loquitur Athenagoras, *Apol.*, num. 9: Οἱ κατ' ἑκστασιν τῶν ἐν αὐτοῖς λογισμῶν, κινήσαντος αὐτοῦ τοῦ θεοῦ Πνεύματος, ἀἐνηργούντο ἐξεφώνησαν· συγχερραμένου τοῦ Πνεύματος ὡσεὶ καὶ αὐλητῆς αὐλὸν ἐμπνεύσαι. « Qui mente et animo extra se rapti, impellente Spiritu sancto, quæ ipsi inspirabantur, ea sunt locuti, utente illis Spiritu sancto, velut si tibiam inflat tibi-cen. » De secundis autem nuptiis hæc habemus, n. 33: Οὐ γὰρ μελέτη λόγων, ἀλλ' ἐπιδείξει καὶ διδασκαλίᾳ ἔργων τὰ ἡμέτερα· ἢ οἷός τις ἐτέθη, μένειν, ἢ ἐφ' ἐνὶ γάμῳ. Ὁ γὰρ δεῦτερος εὐπρεπὶς

²¹ N 23 et 24.

ἰτα μοιγεῖα. Ὅς γὰρ ἂν ἀπολύσῃ, φησί, τὴν γυναῖκα αἰσῶ, καὶ γαμήσῃ ἄλλην, μοιχᾶται· οὕτε ἀπολύειν ἐπιτρέπων ἤς Ἐπαυσέ τις τὴν παρθενίαν, οὕτε ἐπιγαμείν. Ὁ γὰρ ἀποστερωῶν ἑαυτὸν τῆς προτέρας γυναίκας, καὶ εἰ τέθνηκε, μοιχός ἐστι παρακεκαλυμμένος, παραβαίνων μὲν τὴν χεῖρα τοῦ Θεοῦ, ὅτι ἐν ἀρχῇ ὁ Θεὸς ἓνα ἄνδρα ἔπλασε καὶ μίαν γυναῖκα· λύων δὲ τὴν σάρκα πρὸς σάρκα κατὰ τὴν ἔνωσιν πρὸς μίαν εἰς τοῦ γένους κοινωνίαν. « Neque enim meditatione sermonum sed demonstratione et disciplina actionum res nostræ continentur, ut quisque vel qualis natus est, maneat, vel unicus in nuptiis. Secundæ enim decorum adulterium. *Quicumque enim dimiserit, inquit, uxorem suam et aliam duxerit, mæchatur*»; nec eam dimitti sineis, cuius virginitati finem quis imposuit, nec aliam insuper duci. Nam qui se ipse prima uxore spoliat, etiamsi mortua sit, occulta quadam ratione est adulter; tum quod maius Dei transgrediatur (nam initio Deus unum hominem finxit ac unam mulierem), tum quod carnis cum carne conjunctionem quodam veluti vinculo ad commiscendum genus colligatam dissolvat. » Cum his nimium videntur congruere quæ apud Tertullianum leguntur de secundis nuptiis. Has *nuptialibus et dotalibus si forte tabulis a mæchiæ et fornicationis opere diversas* esse ait *De pud.*, c. 1. Ut neque repadium, ita nec matrimonii numerum ab initio fuisse observat *De monogam.*, cap. 9. Sic loquitur, cap. 14: « Neque lex abstulit repodium; habuit quod auferret: nova prophetia secundum matrimonium, non minus repodium prioris. »

II. Sed tamen si consideremus quibus gradibus Montanistæ eo pervenerint, ut ab omnibus damnarentur; nec apertæ illorum hæresis affinem reperimus Athenagoram; imo ne eorum quidem fautores, quæ in primordiis moderatius sentiebant. Non enim statim atque prodiit Montanus, jejunia instar legis imponere, fugam in persecutionibus vetare, secundas nuptias adulterii notis ausus est inurere. Rem multo callidius administravit. Jejunia his, qui illum audiebant, ad alicujus causæ occasionem, non toti Ecclesiæ ad perpetuam annorum redeuntium vicem imponebat. « Spiritus sanctus, inquit Tertullianus *De jejun.*, c. 13, cum in quibus vellet terris et per quos vellet prædicaret, ex providentia imminuentium, sive ecclesiasticarum tentationum, sive mundialium plagarum, qua Paracletus, id est adoratus, ad exorandum iudicem, hujusmodi officiorum remedia mandabat. Puta nunc, ad exercendam sobrietatis et abstinentiæ disciplinam, hunc qui recipimus, necessario etiam quæ tunc constituit observamus. » Neque etiam fugam omnino in persecutionibus damnabat. Testatur Tertullianus eum hortatum esse ad martyrium; fugam ab eo penitus prohibitam dicere non audeat. « Spiritum vero si consulas, quid magis sermone illo Spiritus probat? Omnes pene ad martyrium exhortatur. »

Hæc ille in libro *De fuga*, c. 9, ubi etiam duo refert testimonia Montani, quæ exhortationem habent ad martyrium, at fugam minime condemnant. Secundas nuptias abstulerunt Montanistæ, nova sane et inaudita audacia, sed tamen in primordiis ita moderate, ut cum digamis in Ecclesia communicare non dubitarent. Quomodo enim se hac in re gesserint, spectari potest ex eorum in aliis rebus agendi ratione. Nescio quo pacto inducta fuerat in aliquas Ecclesias non consentanea præcepto Apostoli consuetudo, ut virgines in ecclesia velum excuterent. Virgines novis prophetiis addictæ velum servarunt, sed tamen aliis velo carentibus molestæ non erant; donec istæ impetrarunt, ut hoc discrimen, quod eas urebat, tolleretur. Sic rem enarrat Tertullianus, lib. *De vel. virg.*, cap. 3: « Tolerabilius apud nos usque proxime utrique consuetudini communicabatur. Arbitrio permissa res erat, ut quæque voluisset aut tegi aut prostiui, sicut et nubere: quod et ipsum neque cogitur neque prohibetur. Contenta era. veritatis pacisci cum consuetudine, ut tacite sub consuetudinis nomine frueretur se vel ex parte, sed quoniam cœperat agnitio proficere, ut per licentiam utriusque moris iudicium melioris partis emergeret; statim ille adversarius honorum, multoque institutorum, fecit opus suum. Ambiunt virgines hominum adversus virgines Dei, nuda plane fronte in temerariam audaciam excitatæ... Scandalizamus, inquit, quia aliter aliæ incedunt... Cur non magis hæc querantur scandalo sibi esse petulantiam, impudentiam ostentatiæ virginitatis? »

Suam Montanum hæresim in primordiis aliquo lenitatis fuce dissimulasse, illud etiam argumento est, quod de ejus prophetiis variæ ac discrepantes fuere Catholicorum sententiæ. Nam ut propheta munus ac nomen sibi arrogare cœpit, multi illum, teste Eusebio²², ejusmodi donis ornatum esse crediderunt, quæ tunc rara in Ecclesia non erant. At si statim ea vomisset, quæ postea effudit, nulla esse potuisset inter Catholicos ambigendi ratio. Illius anathemati moram non attulissent exstases, si sese aperiens statim dixisset, id quod ab eo aut ab ejus mulieribus dictum refert Tertullianus *De pudic.*, cap. 21: « Potest Ecclesia donare delictum; sed non faciam ne et alia delinquant. »

III. Operæ pretium est observare multos annos ab initio sectæ effluxisse, antequam aut tolerari desinerent Montanistæ, aut se ultro ab omnibus Ecclesiis abscederent. Anno 177, id est, sex annis a sectæ primordio, confessores Lugdunenses et Viennenses, vel a fratribus Asiæ et Phrygiæ consulti de hac dissensione, vel charitate propria incitati, *partim ad fratres in Asia et Phrygia degentes*, inquit Eusebius, *Hist.*, lib. v, c. 3, *partim ad Eleutherum Romanæ urbis episcopum scripserant, pro pace Ecclesiarum quasi legatione fungentes*. Nullum hic

²² *Matth.* xix, 9. ²³ *Hist.*, v, 3.

schisma, sed vehemens dissensio, cujus sedandæ spes affulgebat.

Trium Romanorum pontificum communionem et approbationem sibi conciliare conati sunt Montanistæ, sed operam luserunt. Rem discimus ex his Tertulliani verbis *contra Prax.*, c. 1 : « Item (Praxeas) tunc episcopum Romanum agnoscentem jam prophetias Montani, Priscæ, Maximillæ, et ex ea agnitione pacem Ecclesiis Asiæ et Phrygiæ inferentem, falsa de ipsis prophetis et Ecclesiis eorum asseverando, et præcessorum ejus auctoritates defendendo, coegit et litteras pacis revocare jam emissas, et a proposito recipiendorum charismatum concessare. » Hujus pontificis, qui pene a Montanistis deceptus fuit, præcessores indicati hoc loco alii esse non possunt, quam Soter sub quo secta prodiit, et Eleutherus cui Victor successit anno 192. Itaque Victore Ecclesiam Romanam regente aut saltem in primordiis illius pontificatus, id est annis viginti et amplius post Montani primordia, nondum Montanistæ ab Ecclesia discesserant, nondum ab ea erant ejecti. Verisimile est homines superbos repulsam hanc non tulisse patienter; sed tamen plures anni ab hoc eventu effluxerunt, antequam schisma palam et aperte erumperet. Nam Tertullianus, quem verisimile est Romæ, cum hæc agerentur, fuisse, in hac urbe Montanista factus est, si eam Hieronymo fidem habemus, quæ illi hac in re non videtur deneganda. Is enim in libro *De script. eccles.* narrat Tertullianum *invidiæ et contumeliis clericorum Ecclesiæ Romanæ ad Montani dogma delapsus*. Rediit tamen in Africam nondum schismaticus: nam Catholicis permistus erat, iisque audientibus Praxeam, qui ex Italia in Africam venerat, ibique errorem suum spargebat, fregit et convicit, atque hæresim coegit ejurare; tum demum schisma conflatum. Totam rem sic ipse narrat, cap. 1 in *Prax.*: « Fruticaverant avenæ Praxeanae, hic quoque superseminatæ, dormientibus multis in simplicitate doctrinæ; tractatæ dehinc per quem Deus voluit, etiam avulsæ videbantur. Denique caverat pristinum doctor de emendatione sua: et manet chirographum apud psychicos, apud quos tunc gesta res est: exinde silentium. Et nos quidem postea agnitio Paraclæti et defensio disjuncta a psychicis. » Accurata est Tertulliani ratio loquendi: non illum sola agnitio falsi Paraclæti, sed maxime defensio disjuncta a Catholicis. Nimirum agnoverat antequam schismatice defenderet.

IV. Tertullianum non statim ac Montanista factus est, ab Ecclesiæ communionem exteriori discessisse testis est liber *De velandis virginibus*, cujus scribendi occasio, ut jam vidimus, existit orta inter Montanistarum et Catholicorum virgines in iisdem ecclesiis et sub iisdem pastoribus dissensio. Necessè est enim utrasque in easdem convenisse

ecclesias et eidem auctoritati paruisse; cum aliæ non velarentur, aliæ socias suas velari moleste ferrent, et idcirco apud eos, qui auctoritate præerant, agerent ut velum detraheretur. Tota res in Ecclesia agebatur, nec dum ab ea Tertullianus discesserat. « Apud nos usque proxime utrique consuetudini communicabatur. » Quinetiam in hoc libro opponit adversariis suis exteras ecclesias, quibuscum et se et adversarios communionem conjunctos esse declarat. « Non possumus, inquit, cap. 2, respicere consuetudinem, quam damnare non possumus, utpote non extraneam, quia non extraneorum, cum quibus scilicet communicamus jus pacis et nomen fraternitatis. Una nobis et illis fides, unus Deus, unus Christus, eadem spes, eadem lavacri sacramenta. Semel dixerim una Ecclesia sumus. » Quam dissimilia hæc sunt impiis et inhonestis conviciis, quæ postea Tertullianus nec modum ullum nec consilium retinens in Ecclesiam effudit: velut cum ait in libro *De pudicitia*, cap. 4: « Erit igitur et hic adversus psychicos titulus, adversus meæ quoque sententiæ retro penes illos societatem, quæ magis hoc mihi in notam levitatis objectent. Nunquam societatis repudium delicti præjudicium est, quasi non facilius sit errare cum pluribus, quando veritas cum paucis ametur. » Scripturam Pastoris ait, cap. 11, inter apocrypha referri, *ab omni concilio Ecclesiarum etiam vestrarum*. inquit, Catholicos alloquens. Negat Catholicis inesse Spiritum sanctum quia illum in Montano non agnoscunt. « Itaque isti, inquit²⁴, qui alium Paraclætum in apostolis et per apostolos receperunt, quem nec in prophetis propriis agnatum, jam nec in apostolis possident, age nunc vel de apostolico instrumento doceant maculas carnis post baptismum respersæ, pœnitentiæ dilui posse. » Et cap. 21: « Quid nunc et ad Ecclesiam, et quidem tuam psychice? »

Tillemontius, qui Montanistas existimat sectam ab Ecclesia abscissam fuisse antequam ei nomen daret Tertullianus, hanc opinionem accepit ab his libri *De fuga* verbis: « Dicitis enim, quoniam incondite convenimus, simul convenimus et plures concurrimus in Ecclesiam; quærimus a nationibus et timemus ne turbentur nationes, » cap. III. Existimavit vir doctissimus hic describi synaxes Montanistarum: at ipsos Catholicos, a quibus consultus fuerat, hæc dicentes inducit Tertullianus, atque hanc causam afferentes, cur fugiendum sit, et a conventibus abstinendum, quia nimirum, si Christiani solitas synaxes obeant, hæc multitudo facile deprehendatur a gentilibus. Unde Tertullianus addit: Annon scitis quod Deus omnium sit Dominus? Et si velit Deus, tunc persecutionem patieris; si vero noluerit, tunc silebunt nationes. » Hinc etiam auctor est ei qui consulebat, ut si interdiu non potest, saltem nocte et cum paucis conveniat, si non licet cum multitudo. « Postremò, si colligere interdiu non

²⁴ Cap. 12.

potes, habes noctem luce Christi luminosam adversas eam. Non potes discurrere per singulos; sit tibi et in tribus Ecclesia. » In hoc igitur libro, in quo Paracletum suum citat, ac Montani delirium ita addictus est, ut negare inter tormenta satius esse patet quam fugere, reverebatur tamen ecclesiasticos conventus, eisque præesse Christum putabat. Nihil enim aliud est hoc loco *Ecclesia in tribus*, nisi fidelium, quibus inest Spiritus sanctus, etiam si pauci sint, conventus. His adde Fabium, qui Tertullianum consulerat, catholicum fuisse; nec psychicos in hoc libro Catholicos appellari: hoc tantum in eis culpatur, quod in multis rebus hæerere et incerti esse debeant, quia Paracleti oracula non recipiant. « Procuranda autem examinatio penes vos, si forte Paracletum non recipiendo deductorem omnis veritatis, merito adhuc etiam aliis quæstionibus obnixi (forte obnoxii) estis, cap. 1. Nec prætereunda est S. Rutilii martyris honorifica in hoc libro commemoratio, quem Tertullianus, c. 5, sanctissimum martyrem vocat, quamvis *toties fugisset persecutionem de loco in locum, etiam periculum ut putabat nummis redemisset.*

Ex his refelli possunt et qui a Tertulliano hæresis notam propulsant, quia unitatem videtur etiam Montanista retinere, et qui illius de auctoritate et unitate principia nullius volunt esse ponderis, quia hæc eum jam schismaticum disseverisse putant. Utrique errant graviter. A schismatis crimine non idcirco insons et purus erit, quia quibusdam veluti gradibus in hoc tristissimum exitium lapsus est. Premunt illum, non tumentur, unitatis aliquandiu retentæ indicia cum posterioribus manifesti schismatis notis collata. Quibus autem argumentis Ecclesiæ unitatem et infallibilitatem demonstravit, de eorum pondere et momento an detrachere debuit superveniens schisma.

Non dissimulandum est Tertullianum etiam in libris, quos schismaticus scripsit, Ecclesiæ apostolicæ auctoritate ad refellendos hæreticos uti. « Soleo, inquit, lib. v, in *Marcionem*, cap. 19, in præscriptione adversus hæreses omnes de testimonio temporum compendium figere, priorem vindicans regulam nostram omni hæretica posterioritate. » Idem argumentum tangit lib. 1, cap. 1; lib. iv, c. 4, et *adv. Praxeam*, c. 2. Atque in his quidem locis objicit hæreticis auctoritatem Ecclesiarum apostolicarum: at nequaquam, ut in iis quæ schisma præcesserunt, communionem junctum se illis Ecclesiis esse gloriatur, non jus pacis et unitatis unamque Ecclesiam prædicat. Libenter utebatur præscriptionis argumento, quia nihil illud sectæ Montani officere putabat, utpote antiquam symboli fidem retinenti; necesse esse putabat³², ut *ante quis de Deo hæreticus sit et tunc de instituto*. Paracletum controversiam fieri, et propter hoc novas prophetias recusari dicebat, non quod alium Deum prædicent

A *Montanus et Priscilla et Maximilla, nec quod Jesum Christum solvant, nec quod aliquam fidei aut spei regulam evertant; sed quod plane doceant sæpius jejunare quam nubere.* At pudorem adeo non proiecerat Tertullianus, ut in ipso schismate communionem sibi cum apostolicis Ecclesiis attribueret. De universæ Ecclesiæ contra Montanistas consensu ita judicabat, quasi pauci cum pluribus ac non potius minuta secta cum universa Ecclesia pugnaret. « Nunquam societatis repudium, inquit³⁶, delicti præjudicium est, quasi non facilius sit errare cum pluribus, quando veritas cum paucis ametur. » At in libro *De præscript.* Montanistas, qui apostolicam de secundis nuptiis, de pœnitentia, imo et de Ecclesiæ auctoritate doctrinam deseruerant, æque ac alios profligabat hac præclarissima sententia. « Age nunc omnes erraverint. Ecquid verisimile est ut tot ac tantæ in unam fidem erraverint? » In hoc præstantissimo libro multa alia occurrunt cum iis penitus pugnantia, quæ Tertullianus jam Montanista, licet nondum schismaticus, docuit: illud in primis quod in libro *De præscript.*³⁷ diserte probat Catholicis nihil jam quærendum superesse, quippe qui veritatem invenerint, aut saltem in Ecclesia et a fratribus quærendum. At in libro *De velandis virginibus*³⁸ auctoritatem omnem commentitio Paracletum attribuit in solvendis quæstionibus, et Catholicos in libro *De fuga*³⁹ multis quæstionibus obnoxios esse pronuntiat, quia non recipiunt *Paracletum deductorem omnis veritatis*. Statuere ergo licet librum *De præscriptionibus* non modo ante schisma, sed etiam ante adoptata Montani somnia scriptum fuisse.

V. Plurimum lucis huic quæstioni accederet, si statuere possemus quo potissimum anno Montanistæ ab Ecclesia penitus defecerint. Jam schisma penitus conflatum erat, cum scriberet Tertullianus quartum adversus Marcionem librum, id est anno, ut ipse declarat, decimo quinto imperatoris Severi. Ibi enim declarat inter Montanistas et psychicos controversiam esse de extasi, cap. 22. Id confirmat S. Clemens Alexandrinus qui sub eodem imperatore scribebat. Nam, cum is librum quartum *Stromatum* componeret, Catholicos Montanistæ psychicos vocare incipiebant. Sic enim de illis Clemens, p. 511: « Ἡδὴ γὰρ καὶ οὗτοι (Φρύγες) τοὺς τῇ νῆξ προφητεία μὴ προσέχοντας ψυχικούς καλοῦσι. » Jam enim ii quoque eos, qui novæ prophetiæ non attendunt, animales appellant. » Idem in *Strom.*, vii, p. 765, Montanistas vocat hæresim ex gente denominatam. Testatur antiquus scriptor apud Eusebium, *Hist.*, v, 16, damnatos fuisse et excommunicatos in multis Asiæ conciliis Montanistas; sed quo tempore hæc concilia habita fuerint, minime declarat. Fieri potuit ut citius in nonnullis Ecclesiis, serius in aliis damnarentur.

¶ Pseudoprophetas illos vocat Irenæus, eosque ut

³² De monogam., c. 2; De jejun., c. 1. ³⁶ De pudic., c. 1. ³⁷ De præscript., c. 11, 12, 13, 14. ³⁸ Cap. 1. ³⁹ Cap. 1.

prophetiæ insignia sine prophetica gratia sibi arrogantes egregie depingit, lib. iv, cap. 33, n. 6. At schismatis scelus falsæ prophetiæ adjunctum ab eis fuisse non dicit. Non tamen dubium esset quin tunc schismatici fuerint, si de illis dictum esset illud Irenæi⁴⁰: « Alij vero ut donum Spiritus frustrentur, quod in novissimis temporibus secundum placitum Patris effusum est in humanum genus, illam speciem non admittunt, quæ est secundum Joannis Evangelium, in qua Paracletum se missurum Dominus promisit; sed simul et Evangelium et propheticum repellunt Spiritum. » Miror eruditus viris Tillemontio et novissimæ editionis auctori visum esse Irenæum de Montanistis loqui. Quomodo enim S. Joannis Evangelium ob sancti Spiritus promissionem rejecissent, quos constat in illis Joannis locis, ubi Spiritus promittitur, præcipuum sectæ suæ præsidium constituisse? Quæ sequuntur Irenæum de Montanistis non loqui confirmant, etsi augment difficultatem dignoscendi quosnam potissimum exagitet. Addit enim: « Infelices vere, qui pseudoprophetæ quidem esse volunt, propheticam vero gratiam repellunt ab Ecclesia; similia patientes his qui propter eos qui in hypocrisi veniunt, etiam a fratrum communione se abstinere. Datur autem intelligi, quod hujusmodi neque apostolum Paulum recipiant. » Discimus ex his verbis nonnullos exstitisse, qui a communione sese removerent, ne cum hypocritis communicarent. Cum his comparat eos qui S. Joannis Evangelium rejiciebant, quia in hoc maxime Evangelio promittitur Spiritus sanctus. Utrique ergo peccabant inconsiderato eorum qui sanctis rebus abutuntur, odio; atque ut ii, qui a communione abscedebant, ita se gerebant, quia plus æquo infensi erant hypocritis communicantibus; ita necesse est ut eos qui Evangelium Joannis et promissionem sancti Spiritus rejiciebant, id fecisse dicamus propter eos qui Evangelio et promissione abutebantur. Quare non Montanistæ Evangelium S. Joannis rejecisse dicendi sunt, sed potius dum eo, ad causæ suæ defensionem abutuntur, illius rejiciendi ansam immoderatis adversariis dedisse.

Si minus statuere possumus quo potissimum tempore Montanistæ schismatici fuerint; illud saltem asseverare licet, scribente *Apologiam* Athenagora et multis post annis, nondum eos ab Ecclesia catholica discessisse.

VI. Hæc accurate explorare conatus sum, ut habeamus quid de fide Athenagoræ statuamus. Ac 1° quidem asseverare possumus secundas nuptias ab eo minime damnatas fuisse. Quomodo enim illas damnasset, quas ne Montanus quidem tunc temporis condemnare audebat? 2° Etiamsi Athenagoras Montani partibus se addixisset, non tamen illius nomini labes schismatis inhærere deberet, cum anno 176 quo scribebat, ac pluribus postea elapsis annis nondum ad extremum illud schisma-

tis scelus nequitia Montanistarum pervenerit. 3° Ne illud quidem probabile est Athenagoram ullam cum Montano consuetudinem aut doctrinæ consensione conjunctum fuisse. Nam quod de secundis nuptiis statuit, id ex Christi verbis, *Quicumque dimiserit uxorem suam et aliam duxerit, mæchatur*⁴¹, subtiliter ratiocinando deducit: at novæ prophetiæ auctoritas minime illi in mentem venit. Atque in hoc manifesta est illius a Montanistis dissensio. Isti enim unicas nuptias neque a Christo neque ab apostolis præscriptas fatebantur, sed a Paraceto, quem a Christo datum Montano et Priscillæ et Maximillæ dicebant, *et quoniam humana mediocritas omnia semel capere non poterat, paulatim dirigeretur et ordinaretur et ad perfectum perduceretur disciplina ab illo vicario Domini Spiritu sancto*, TERTULL. *De vel. virg.*, c. 1. Nihil simile Athenagoras designat; solis Christi verbis nititur. Neque etiam de Montanistis, sed de Christianis ait, num. 53, unumquemque vel qualis natus est manere, *vel unicis in nuptiis*.

VII. Non justior accusandi Athenagoræ causa ex illius de prophetarum exstasi dictis ducitur. Nam 1° etiamsi non fuisset ex illorum numero, qui statim animadverterunt quid vitii inesset exstasibus Montanistarum et oritura ex his hominibus mala prospexerunt; non idcirco Montani non dico schismatici, sed vel doctrinæ addictus dici posset. In illa enim dissensione, quam de Montanistis inter Catholicos exortam narrat Eusebius, *Hist.*, iv, 3, quicumque prophetias Montani non damnabant vel etiam probabant, non idcirco Montano regendos se committebant: et quoad Catholicis permisti fuere Montanistæ, haud dubium quin multi eos laudaverint et ab eis laudati fuerint, nec tamen eorum vivendi et sentiendi rationes secuti sint. Ex quo etiam patet quam iniquum quamque absurdum foret, exprobrare Ecclesiæ catholicæ cultum mulierum Montani sectæ addictarum, quia scilicet sanctæ Perpetuæ et sanctæ Felicitatis Acta collecta sunt ab homine *sicut prophetias*, ut est in præfatione, *ita et visiones novas* agnoscente et honorante. Difficile est Montanistis invidere scriptorem ita illis temporibus de novis prophetiis loquentem: Montani sectatorem fuisse contendit Valesius, negat Ruinartius. Sed si is Montanista fuit, non idcirco Montanistis sanctæ illæ martyres tradendæ; aut certe eandem notam non effugiet S. Rutilius martyr, quem quidem, etsi Montanum sperneret, magnis tamen laudibus ornavit Tertullianus, lib. *De fuga in persec.*, c. 5.

2° Ne illud quidem dici potest Montanistas ab Athenagora rejectos et damnatos non fuisse. Nam S. Clemens Alex. hanc sectam inter hæreses recenset, sed tamen prophetas, itidem ut Athenagoras, in exstasi locutos agnoscit, et pseudoprophetas omnes, qui ante Christum fuerant, fures

⁴⁰ Lib. iii, c. 11, n. 9.

⁴¹ Math. xix, 9.

fuisse probat ⁴³, quia *revera prophetabant in extasi*, A animam imitante et suffurante diabolo propheti-
cam extasim. Vide S. Ambrosium in psal. xxxix.

3° Nihil hic Athenagoræ cum Montanistis : tota illi cum ethnicis disputatio. Prophetas extra se raptos fuisse dicit, non quod necesse esse crederet, ut in spiritu homo constitutus, ut ait Tertullianus ⁴⁴, excidat sensu, obumbratus scilicet virtute divina, sed quia cum extasis in gentilium oraculis divinæ inspirationis nota haberetur, prophetas divinitus fuisse inspiratos argumento ad permovendos gentiles idoneo probare volebat. Non multo aliter locutus in *Cohortatione* Justinus ⁴⁵, qui etiam Sibyllæ potentem afflatum laudat. Sic etiam Theophilus, lib. 11, n. 9. Idem Philoni videtur propositum fuisse, cum de prophetarum extasi loquitur, nempe ut gloriam et decus eorum extollat ac inspirationem probet. Vid. lib. 11, *Legis allegor.*, p. 52, et librum : *Quis rerum divinarum hæres.*

CAPUT XV.

De gestis et scriptis sancti Theophili Antiocheni episcopi.

I. De conversione et episcopatu S. Theophili. II. De illius deperditis operibus. III. Theophili non sunt commentarii in Evangelia. IV. Qua occasione scripti ad Autolycum tres libri. V. Sub Commodi imperio scripti. VI. Refellit Dodwellus qui alium Theophilum excogitavit.

I. Natus est ac institutus Theophilus in superstitionum ethnicarum tenebris; idemque illi contigit, quod de se ipsi Justinus et Tatianus, de Athenagora Philippus Sideta testantur, ut legendis Scripturis ad Christianam religionem converteretur. Rem ipse sic narrat sub finem libri primi ad Autolycum : « Ne sis igitur incredulus, sed potius crede. Nam et ipse non credebam resurrectionem futuram; sed nunc credo, postquam hæc attentius consideravi; simul quod in sacras Scripturas incidi sanctorum prophetarum, qui per Spiritum sanctum et præterita eodem quo gesta sunt modo, et præsentia eodem quo geruntur prædixerunt, et futura eodem ordine quo perficientur. Cum igitur ea quæ eveniunt et prædicta olim demonstrationem mihi exhibeant; non sum incredulus, sed credo obtemperans Deo.

Hunc Theophilum Dodwellus, quem infra refellemus, justo longius ab apostolica ætate remove-
re et episcopali dignitate spoliare ausus est; alii nonnulli cum eo, cui Actus apostolorum inscripti, minus belle confudere. Longe ab hoc Theophilo distat ille noster, qui mortuo Erote quinto Antiochæ episcopo, circa annum M. Aurelii octavum, id est annum Christi 168, Antiochenæ sedi præfectus fuit. Testatur enim Eusebius anno hujus imperatoris octavo Romæ Soterem Aniceto, Alexandriae Celadioni Agrippinum successisse; ac statim addit ⁴⁶ : Τηνικαὐτὰ καὶ ἐπὶ τῆς Ἀντιοχείων Ἐκκλησίας Θεόφιλος ἕκτος ἀπὸ τῶν ἀποστόλων ἐγνωρίζετο. « Tunc autem et in Antiochena Ecclesia sextus ab apostolis Theophilus florebat. » Quibus verbis

non id mihi videtur Indicari tres illos patriarchas eodem M. Aurelii anno electos fuisse, sed tantum eodem illos tempore Ecclesiam gubernasse. Nam si Eusebii verba stricte sumantur, ex his illud potius sequetur, jam tum Antiochiæ floruisse Theophilum, cum Soter Aniceto, Agrippinus Celadioni successit.

II. Præter quotidianam laboris ac sollicitudinis pensum, quod omnibus episcopis impositum, haud parum negotii hæreses, quæ tunc Ecclesiam oppugnabant, Theophilo nostro addiderunt. Illius vigilantia et excubia pro commissis ovibus spectari possunt ex studio, quod in profligandis hæreticis et a grege suo avertendis significavit. Sic enim de illo Eusebius ⁴⁷ : Τῶν γε μὴν αἰρετικῶν οὐδὲν χεῖρον B καὶ τότε ζιζανίων δίχην λυμαιομένων τὸν εὐαγγελίῃ τῆς ἀποστολικῆς διδασκαλίας σπόρον, οἱ πανταχῶς τῶν Ἐκκλησιῶν ποιμένες, ὡς περ τινας θήρας ἀγρίους τῶν τοῦ Χριστοῦ προβάτων ἀποσοδοῦντες αὐτοὺς ἀνεῖργον· τοτὲ μὲν, ταῖς πρὸς τοὺς ἀδελφοὺς νοθεύσαις καὶ παραινέσει· τοτὲ δὲ, πρὸς αὐτοὺς γυμνότερον ἀποδύμενοι, ἀγρόφοις τε εἰς πρόσωπον ζητήσασιν καὶ ἀνατροπαίς· ἥδη δὲ καὶ δι' ἐγγράφων ὑπομνημάτων τὰς δόξας αὐτῶν ἀκριβεστάτοις ἐλέγχοις διευθύνοντες. « O γέ τοι Θεόφιλος σὺν τοῖς ἄλλοις κατὰ τούτων στρατευσάμενος δηλὸς ἐστὶν ἀπὸ τίνος οὐκ ἀγεννῶς αὐτῷ κατὰ Μαρκίωνος πεπονημένου λόγου, ὅς καὶ αὐτὸς μεθ' ὧν ἄλλων εἰρήκαμεν, εἰσέτι νῦν διασέσωσαι. Τοῦτον μὲν οὖν ἔβδος ἀπὸ τῶν ἀποστόλων τῆς Ἀντιοχείων Ἐκκλησίας διαδέχεται Μαξιμῖνος. » Porro cum nihilominus hac etiam tempestate hæreticæ zizaniorum instar sinceram apostolicæ doctrinæ sementem labefactarent, Ecclesiarum toto orbe pastores, eos tanquam feras atque immanes belluas ab ovili Christi fugare atque arcere properabant; partim hortando et commonendo fratres, partim adversus ipsos hæreticos fortiter colluctando : quos vel propositis cominus interrogationibus viva voce, vel libris accuratissime scriptis, opiniones eorum refellendo, confutabant. Theophilus igitur una cum ceteris adversus illos hæreticos depugnavit, ut constat ex quodam illius libro haudquaquam spernendo, quem contra Marcionem elaboravit, qui liber cum aliis quos retuli etiamnum exstat. » Scripserat etiam Theophilus, Eusebio et Hieronymo testibus, alium adversus Hermogenis hæresim librum, in quo testimoniis ex Joannis Apocalypsi desumptis utebatur. Cum his adversus hæreticos elucubrationibus interiøre alii ejusdem libri, in quibus elementa fidei exposita fuisse testatur Eusebius : Καὶ ἕτερα δὲ τινα κατηχητικὰ αὐτοῦ βιβλία, sive, ut interpretatur Hieronymus, breves elegantesque tractatus ad ædificationem Ecclesiae pertinentes.

Fortè in his pertractationibus numerandi sunt libri, quos a se scriptos testatur Theophilus. In lib. 11 Ad Autolycum citat primum *De historiis li-*

⁴³ Strom., 1, p. 349. ⁴⁴ L. iv in Marc., c. 22. ⁴⁵ N. 9 et 37. ⁴⁶ Hist., lib. iv, c. 49 et 20. ⁴⁷ Hist., iv, 24.

brum, in quo de generationibus primorum hominum egerat. Sic autem loquitur, num. 30: Καὶ γὰρ ἐκ μέτρων ἤδη γεγένηται ἡμῖν λόγος ἐν ἐτέρῳ λόγῳ ὡς ἐπάνω προειρήκαμεν, τῆς γενεαλογίας ἡ τάξις ἐν τῇ πρώτῃ βίβλῳ τῇ περὶ ἱστοριῶν. « Jam enim a nobis aliqua ex parte instituta est hæc disputatio in alio opere, ut supra diximus, nempe genealogiæ series in primo *De historiis* libro. » Ait paulo post se in eodem libro egisse de rebus Noe. Libri illi *Historiarum*, quorum in primo Theophilus genealogiæ seriem texebat, inscripti videntur fuisse *Genesis mundi*. Ait enim, n. 28, se disputationem de dæmone prætermittere, quia longa est oratio, ac ea de re alibi egit. Mox, n. 29, sic loquitur: Τὰ μὲν οὖν κατ' αὐτοῦς πλεῶν ἔχει τὴν ἱστορίαν, οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ τὴν οἰκονομίαν τῆς ἐξηγήσεως· διὸ τὰ τῆς ἱστορίας δύνανται ἀκριβέστερον διδάξαι αὐτὴ ἢ βίβλος ἧτις ἐπιγράφεται *Γένεσις κόσμου*. « Ac ea quidem, quæ ad illos spectant (Abelem et Cain) plurimam habent historiam, imo narrationis œconomiam: quare discendi cupidos accuratius potest de hac historia liber ipse, qui *Genesis mundi* inscribitur, edocere. » Videtur prima specie hic indicari primus Pentateuchi liber, quem eruditus Wolfius *Genesis mundi* observat appellari in ms. Alexandrino et apud Epiphanium in libro *De ponderibus et mensuris*. Hæc voces, *liber ipse*, ipsam *Genesis* apte designant, ut fontem ex quo omnis de his rebus disputatio deducitur. Sed tamen cum primus Pentateuchi liber non soleat inscribi, *Genesis mundi*, sed tantum *Genesis*, nihil prohibebat Theophilum quominus opus suum inscriberet *Genesis mundi*; et cum paulo ante dixisset se in alio opere egisse de dæmone, qui Adam et Evam tentavit, mox discendi cupidos ad ipsum librum dimittere potuit. Sed quod mihi necessitatem imponit hujus libri, qui inscribatur *Genesis mundi*, Theophilo attribuenti; cum Theophilus dicat, n. 30, a se jam citatum fuisse librum in quo de genealogiis agebat; nullus alius occurrit locus, in quo hoc opus citet præter eum, in quo legendi studiosos dimittit ad *Genesis mundi*, Cum de rebus Noe declarat se in eodem libro egisse, non alium videtur indicare in libro tertio, num. 49, ubi ait se alibi demonstrasse arcam non a Deucalione, sed a Noe, cuius nomen idem sonat ac requies, constructam fuisse.

III. De commentario Theophili in Evangelium et in Proverbia sic loquitur Hieronymus in libro *De scriptoribus ecclesiasticis*: « Legi sub nomine ejus in Evangelium et in Proverbia Salomonis commentarios, qui mihi cum superiorum voluminum elegantia et phrasi non videntur congruere. » Idem in epistola ad Algasiam, quæst. 6, utitur testimonio quodam Theophili Antiocheni, quod in Appendice referimus. Quo autem ex opere Theophili desumptum sit, Hieronymus declarat. « Theophilus, inquit, Antiochenæ Ecclesiæ septimus post Petrum

A apostolum episcopus, qui quatuor evangelistarum in unum opus dicta compingens, ingenii sui nobis monumenta dimisit, hæc super hac parabola in suis commentariis est locutus. » Duo ergo narravit Theophilus: primo evangelistarum dicta collegit, et quæ similia erant ita contexuit, quasi unum essent opus. Deinde commentarios suos adjunxit. Opus profecto longe ab eo diversum quod Tatianus elaboravit; nec merito suspicatus est Valesius memoria lapsus esse Hieronymum, et Theophilo attribuisse opus Tatiani. Nam Tatianus commentarios non adjunxerat evangelistarum dictis. Narrat alibi Hieronymus legisse se commentarios Theophili⁴⁷.

Ex hac observatione illud etiam manifestum fit, Theophilo nostro attribui non posse breves illos commentarios, qui sub ejus nomine in Bibliothecis Patrum editi singulos evangelistas separatim libris quatuor exponunt. Præterea quis Latinum scriptorem non agnoscat his in verbis⁴⁸? « Per iota, Vetus significat Testamentum, quo Decalogus continetur; iota enim pro decem est apud Græcos. Apex autem quatuor litteras habens, per Evangelium quadruplex, Testamentum indicat Novum. » His adde nonnulla in his commentariis occurrere ex Latinis Patribus desumpta⁴⁹; ex Hieronymo quatuor causas, cur ex desponsata Christus natus sit, ex S. Cypriani epistola ad Magnum insignem locum de corpore et sanguine Domini; ex eodem Hieronymo interpretationem Latinam eorum quæ Theophilus de parabola œconomi disseruerat. Inutili prorsus labore Græbus hæc S. Cyprianum et S. Hieronymum a Theophilo mutuatos esse opinatur⁵⁰. Sed si hæc Theophilus Græce scripsisset, haud libenter crediderim interpretem illius tam accurate venatum esse citata a Latinis Patribus loca, ut eorum verba in suam interpretationem transferret. Præterea si Hieronymus a Theophilo acceperat quatuor illas causas, ob quas Christus ex desponsata natus, cur quartam S. Ignatio, nullam prorsus S. Theophilo acceptam refert?

IV. Nunc de tribus ad *Autolyicum* libris examinandum nobis est quæ fuerit illorum scribendorum causa, et quo potissimum tempore scripti fuerint.

Videtur Autolyicus amicitia cum Theophilo nostro conjunctus fuisse. Amicum enim illum vocat Theophilus sub finem libri primi, et ad frequens colloquium invitat sub finem secundi. Inerant huic homini non parva etbnicarum virtutum ornamenta, et indefessum legendi studium. Optimum illum salutat Theophilus eique prudentiæ laudem tribuit: plurima legisse testatur, ac in omni eruditione, sive, ut ipse appellat, in omnibus operosis nugis tanto studio versari, ut noctes in bibliothecis consumere non dubitaret. Sed has Autolyici laudes penitus obruebat indigna homine docto in omne si-

⁴⁷ Prolog. in Matth. ⁴⁸ Lib. 1. ⁴⁹ Lib. II et III.

⁵⁰ Spicileg. p. CCXXI.

malacrarum genus pietas, et periniqua de Christianis ex rumore populari opinio. Nam qui cæterarum rerum diligens erat indagator, Christianos negligenter audiebat, eosque malesanis commentis credulus cum sororibus misceri, et carnes humanas vorare existimabat. Talem nobis Autolycum variis in locis depingit Theophilus.

Opinatus est Tillemontius scriptum ab Autolyco adversus Christianos librum Theophilo nostro hujus elucubrationis occasionem ministrasse. At nultum omnino hujus adversus Christianos libri vestigium. Obtuderat Theophilum Autolycus inanibus sermonibus, fictos ac pictos deos venditans; Christiani nomen instar probri objecerat; ac tandem quæsierat ut Deum suum ostenderet. Sed hæc dicteria, quæ Theophilus in primo libro refellit, non scripto fuisse consignata, ut visum est Tillemontio, sed in quodam colloquio jactata, ex initio libri secundi perspicimus, ubi Theophilus breviter recensens quæ inter eos hactenus intercesserant, ait: Ἐπειδὴ πρὸ τούτων τῶν ἡμερῶν ἐγένετο λόγος ἡμῶν, ὃ ἀγαθώτατε Αὐτόλυκε, πυθομένου σου τίς μου ὁ θεός, καὶ δι' ἄλλοιου παρασχόντος σου τὰ ὕα τῆ ὁμίλει ἡμῶν, περὶ τῆς θεοσεβείας μου ἐξεθέμην σοι· ἐτι δὲ καὶ ἀποταξάμενοι ἑαυτοῖς, μετὰ πλειστοῦς φίλας ἐπορεύθημεν ἕκαστος εἰς τὴν ἑαυτοῦ οἶκον, καίπερ σκληρῶς τὰ πρῶτα ἔχοντος (σοῦ) πρὸς ἡμᾶς· οἶδας γὰρ καὶ μέμνησαι, ὅτι ὑπέλαβες μωρίαν εἶναι τὸν λόγον ἡμῶν. « Cum ante hos dies sermonem inter nos, optime Autolyce, haberemus; quærenti tibi quisnam meus esset Deus, ac disputationi meæ aures aliquandiu præbenti religionem meam exposui. Ita tum discessimus, ut amicissimi domum rediremus, quamvis antea duriuscule mecum egisses. Nosti enim et meministi stultitiam tibi videri nostram doctrinam. »

Ex his liquet Autolycum non scripto sed mero sermone sic in Deum ac nomen Christianorum jactatam esse, ut Theophilum ad has nugas refellendas incitaret. Videtur ergo primus ad Autolycum liber non tam ad refellendum data opera compositus, quam ad ea litteris consignanda, quæ Theophilus Autolyco jam responderat. Hinc librum secundum hortatu Autolyci sic exorditur Theophilus, quasi nihil antea de industria scripsisset: Κἀν ἰδιώ-
της ὡ τῷ λόγῳ, πλὴν βούλομαι σοι καὶ νῦν διὰ τοῦδε τῶν συγγράμματος ἀκριδέστερον ἐπιδείξαι τὴν ματαιο-
πονίαν καὶ ματαίαν θρησκείαν ἐν ἧ κατέχη, ἀλλὰ καὶ δι' ἄλλων τῶν κατὰ σὲ ἰστοριῶν, ὧν ἀναγνώ-
σαις ἰσως καὶ οὐδέπω γινώσκεις, τὸ ἀληθὲς φανε-
ρὸν ποιῆσαι. « Nunc autem hortatu tuo, inquit, quamvis imperitus sim dicendi, volo tamen hoc quoque libello accuratius tibi demonstrare inutilem laborem et inanem superstitionem qua detineris; imo ex vestrarum historiarum nonnullis, quæ a te leguntur quidem, forte autem nondum intelliguntur, verum tibi ante oculos ponere. » Invitat Auto-

lycum Theophilus ad frequens colloquium; idque videtur iste non neglexisse; sed cum adhuc post hos congressus veritatem instar delirii haberet, ac recentes esse litteras nostras sibi fingeret, eorum antiquitatem Theophilus in libro tertio demonstrare instituit.

V. Suppeditant hi libri non obscuras notas, quibus diducare possimus, quo tempore scripti fuerint. Nam chronologiam in libro tertio pertexit Theophilus ab origine mundi usque ad M. Aurelium, quem 19 annos, dies 10, imperasse testatur. Citat etiam Chryserotem M. Aurelii libertum, qui, teste Theophilo nostro, temporum seriem ab Urbæ condita usque ad obitum patroni sui imperatoris M. Aurelii descripserat. Ex his patet hos libros sub Commodio scriptos esse, nec serius aut citius collocari posse; si quidem aliud causæ esse non potest, cur Theophilus temporum descriptionem ad suam usque ætatem pollicitus, annos Commodi non recenseat, nisi quia is adhuc imperabat.

Quo autem Commodi anno collocandum sit opus, non facile statuitur. Non longe ab initiis Commodi collocabimus, si auctorem sequamur Nicephorum, qui tres et decem episcopatus annos Theophilo tribuit. Cum enim Theophilum Eusebius, ut supra vidimus, Eroti circa annum 168 successisse testatur; si cum Nicephoro annos 13 episcopatus ei demus; sequetur circa annum 181 mortuum esse, ac proinde extremum hoc opus, ut non longe aute mortem, ita sub Commodi imperatoris initia elucubrasse. Theophilum Euty chius Antiochenæ sedi annos 21 præfuisse refert, ex quo sequeretur eum circa annum 188 obiisse. Sed antiquior Nicephorus, ut Tillemontius observat, ac majoris quam Euty chius auctoritatis. Quod autem in Eusebii Chronicis Maximus Theophilo nostro dicitur anno 177 aut 178 successisse, id manifestum est erratum.

Aliud argumentum cur hoc opus ad extrema Commodi tempora rejici non debeat, ab Irenæo, qui nonnulla e Theophilo nostro mutuatus est, suppeditatur. Scribebat Irenæus librum tertium contra hæreses sub Commodio et Eleuthero, ac proinde ante annum 192 quo Commodus occisus, Eleuthero Victor successit. Porro quinque libros adversus hæreses non simul vulgavit Irenæus, sed, ut inter omnes convenit, aliquid spatii intercessit inter duos priores, et eos qui consecuti sunt, licet forte non magnum fuerit intervallum. Exstat autem in libro secundo quædam sententia, quam mihi videor e Theophilo decerptam non incertis indiciis perspicere. Sic refellit Irenæus hæreticorum commenta de Deo creatore verum ac supremum Deum ignorante⁶¹: « Aut nunquid hi qui sub Romanorum imperio sunt, quamvis nunquam viderint imperatorem, sed valde et per terram et per mare separati ab eo, cognoscent propter dominium eum, qui maximam habet potestatem principatus; qui

⁶¹ Lib. II, c. 6. n. 2.

autem super nos erant angeli, vel ille, quem mundi fabricatorem dicunt, non cognoscent omnipotentem? Sic autem Theophilus, libro 1, num. 5: Εἶτα βασιλεὺς μὲν ἐπίγειος εἶναι πιστεύεται, κατὰ μὴ πᾶσιν βλέπομενος, διὰ δὲ νόμων καὶ διατάξεων αὐτοῦ καὶ ἐξουσιῶν, καὶ δυνάμεων καὶ εἰκότων νοεῖται· τὸν δὲ Θεὸν οὐ βούλει σὺ νοεῖσθαι διὰ ἔργων καὶ δυνάμεων; (Deinde vero terrenus rex existere creditur, quamvis ab omnibus non videatur, sed per leges et mandata, et principatus et potestates, et imagines cognoscitur. Deum vero ex ejus operibus et potestatibus non vis intelligere?) Manifesta est in utroque scriptore sententiæ similitudo; sed illam Irenæum e Theophilo, non Theophilum ex Irenæo mutuatum esse inde patet, quod apud Theophilum clara et splendida est, apud Irenæum vero enervata quodammodo et subobscura: quæ vitia imitatores effugere non solent. Multo enim præclarius quod ait Theophilus imperatorem per *leges et mandata, per principatus et potestates* (id est per duces et præfectos), ac per imagines cognosci, quam quod Irenæus *propter dominium cognosci*. In quo quidem crediderim Irenæi interpretationem, ut sæpe alias, ita etiam hoc loco unius litteræ errore deceptum legisse δι' ἐξουσιῶν pro δι' ἐξουσιῶν, et reddidisse *propter dominium*, pro eo quod reddere debuisset per *potestates*, sive per duces et præfectos. Quinetiam adhibita ab utroque comparatio magis apposita videtur adversus gentiles, qui Deum ex conspicuis in hoc mundo operibus non agnoscebant, quam adversus hæreticos, qui hujus mundi Creatori et angelis ejus supremum Deum sangebant ignotum fuisse. Imitatus est etiam Irenæus, quæ de puerili Adami statu apud Theophilum nostrum in libro secundo leguntur: utriusque testimonia in Præfat. 1 parte²¹ inspicere et inter se conferri possunt. Ambiguum non erit uter imitator alterius, cum Theophilus magno conatu hanc sententiam tueatur, Irenæus quasi transiens proponat. Ex his concludimus libros *ad Autolycum* procul ab initiis Commodi non distare, cum ex eis Irenæus, qui sub Commodio scribebat, nonnulla in opus suum transtulerit.

Sed adversus ea quæ statuimus objici possit hos *ad Autolycum* libros nec hominis in scribendo exercitati, nec episcopi gravissimis curis implicati fetum redolere; quamobrem satius esse hoc opus a Theophilo nondum ætate provecto elucubratum, ac postea ab ipso iis, quæ de M. Aurelii morte leguntur, auctum existimare. Invitatus ad scribendum ab Autolyco Theophilus imperitum se dicendi fatetur, nec sine summa timiditate oneri succedit. An sic loquatur, objiciet aliquis, qui jam multos ex hæreticis triumphos reportarit, ac plurimum scribendi usum habeat, qualem tunc habere debuit Theophilus, si extremum hoc opus paulo ante mortem scribebat? Forte etiam eruditio profana qua

A hoc opus refertum est, tot portarum testimonia, tam reconditæ de philosophorum sententiis ac de chronologiæ disputationes, frequentia cum homine litterato colloquia, episcopo tantæ sedis, gravissimis rebus occupato, minus convenire videantur.

Sed minime mirum si et de seipso demisse sentiens episcopus imperitum se existimat, et de rebus profanis multa vir eruditus disserit, quia illius proposito conducebant; quanquam plurima Theophilus e media religione Christiana repetit. Frequentia illa cum Autolyco colloquia non hominis erant otio abundantis, sed episcopi charitate ferventis, qui hoc præcipue impositum sibi ducebat, errantes ad veritatem adducere.

B Haud equidem negaverim libros *ad Autolycum*, ut observat Græbius *Spicileg.* tom. II, non simul prodidisse; at brevissimum temporis spatium intercessisse contendo. Nam initio libri secundi commemorat sermonem a se ante aliquot dies cum Autolyco habitum, qui sermo libri primi materia fuit. Sub finem libri secundi hortatur Autolycum ut sæpe congregiatur secum; cumque is congressus esset cum Theophilo nec tamen veritati manus dedisset, tertium librum elucubravit Theophilus, ut anticipatas opiniones, quæ ejus animo insederant, radicibus evelleret. Ea est ergo trium librorum series et junctura, ut divelli ac dissociari non debeant. Eo autem scriptos fuisse ordine, quo nunc habentur, inde patet, quod in tertio primus designetur, num. 3; secundus vero nominatim citetur, num. 19. Neque etiam superaddita videri debent, quæ in tertio libro de M. Aurelii imperio leguntur. Nam cum omnes numerorum rationes, quæ a Theophilo expendantur, in hujus finem imperii, veluti in commune punctum desinant; nihil est in toto libro quod minus suspectum esse debeat.

C VI. Non immorabor in refellendo Dodwello, qui nodum in scirpo quærens, tres libros, de quibus nunc agimus, non a Theophilo Antiochiæ episcopo scriptos fuisse pronuntiat, sed ab alio Theophilo Antiocheno, quem sub Severo scripsisse contendit²².

Reclamant huic commento Eusebius et Hieronymus: reclamationem Irenæus, qui sub Commodio hos libros ad usus suos adjunxit. Quænam ergo Dodwellum rationes virum sane doctissimum impulerunt, ut contra antiquitatis consensum veniret? At ex tam leves, vel potius tam nihil sunt, ut Tillemontio, cujus summa animi moderatio omnibus nota, stomachum fecerint, et temeritatis notam Dodwello inurere coegerint. Prima ratiuncula inde ducitur, quod auctor librorum *ad Autolycum* Chryserotem citet, qui ante annum 180 scribere non potuit. At quid vetat quominus Theophilus sub Commodio scribens eos citaverit, qui sub eodem imperatore ante illum scripserant?

Objicit secundo loco Dodwellus hos libros vigente

²¹ Cap. 5. ²² Dissert. 2, Iren., n. 44, p. 171.

persecutione scriptos fuisse. Ait enim Theophilus Christianos ab ethnicis quotidie vexari, et eos qui ad virtutem festinant ac in sanctiore vita exercentur, partim lapidibus obrutos fuisse, partim interfectos, ac etiamnum crudelissimis plagis affici. At nulla persecutio a Marco usque ad Severum orta est; nec alius quam Severus Proselytos et Ascetas, qui hic designantur insectatus est.

Namque veri partem attingit Dodwellus. Negatur ei Severum in solos Ascetas et Proselytos sevisse. Negatur Proselytos et Ascetas a Theophilo designari; negatur denique singularem persecutionem

a Theophilo indicari; sed idem prorsus facit, quod a multis aliis scriptoribus factitatum observavimus, qui, quamvis nulla persecutio sæviret tum cum scriberent, tamen ob inveteratum in Christianos odium, ac frequentes persecutiones, Ecclesiam exagitari et vexari non desinere dixerunt. His adde fieri potuisse, ut persecutio, a qua sub Marco nulla fuit relaxatio, non statim ac Commodus gubernacula tenuit, sedaretur. Marcia illa, quæ Commodi animum Christianis conciliavit, non statim ac ille regnavit ab eo amata est, sed tertio imperii ejus anno.

LECTORI.

Ienæ anno 1812 prodiit nova S. Justini Operum editio, curante Joan. Carolo Theod. Ottone, Ienensi, philosophiæ doctore, quam in limine operis Lectoribus commendat vir cl. D. L. F. O. Baumgarten-Crusius, in Academia Ienensi professor. Hujus novissimæ recensionis textum non sine fructu contulimus cum editione D. Prudentii Marani. Adnotationes Editoris, ut magni faciendas, modo contractas, modo etiam integras multoties adhibuimus. Ut autem Lectori fontes innotescant e quibus hausit cl. Otto, hanc Prolegomenon ejus partem selegimus hic sistendam in qua Justini editiones enumerat et mas. codices recenset in parvis usque nobilissimis Europæ bibliothecis exstantes, quorum subsidio editionem suam adornavit. Accuratiorem tamen omnium codicum Parisiensium notitiam ex Doctoris Nolte descriptione cum lectoribus ad calcem libri communicabimus. EDIT. PATR.

I. DE JUSTINI CODICIBUS EDITIS

S. Justini, philosophi et martyris Opera. Recensuit Joan. Carol. Theod. Otto, Ienensis. Ienæ, ap. Frider. Mauke 1812, tom. I, Proleg., p. xxxi. Genuina tantum S. Justini scripta complectitur hæc editio.)

S. Justini philosophi et martyris scripta multo post renatas litteras artemque typographicam introductam lucem videre. Etenim demum a. 1539 in 4° emissus est: D. Justini admonitarius ad gentes liber, Græce, Parisiis in ædibus Carolæ Quillard; excudebat Joannes Lodoicus. Quem librum ut ipsi nancisceremur, nobis non contigit.

Fere omnia autem Justini opera (genuina et supposititia) ex bibliotheca Regia et regiiis typis Græce primus edidit Robertus Stephanus, typographus regius, Lutetiæ a. 1551, fol.: ΤΟΥ ἉΓΙΟΥ ἸΟΥΣΤΙΝΟΥ ΦΙΛΟΣΟΦΟΥ ΚΑΙ ΜΑΡΤΥΡΟΣ, ΖΗΝΑ καὶ Σερήνω. ΛΟΓΟΣ παραινετικὸς πρὸς Ἕλληνας. ΠΡΟΣ ΤΡΥΦΩΝΑ Ἰουδαίων διάλογος. ἈΠΟΛΟΓΙΑ ὑπὲρ Χριστιανῶν πρὸς τὴν Ῥωμαίων Σύγκλητον. ἈΠΟΛΟΓΙΑ β' ὑπὲρ Χριστιανῶν πρὸς Ἀντωνῖνον τὸν Εὐσεβῆ. ΠΕΡΙ Θεοῦ μοναρχίας. ἘΚΘΕΣΙΣ ἀποσεως πρὸς τῆς ὀρθῆς ὁμοιωχίας, ἥτοι πρὸς τῆς ἀγίας καὶ ὁμοουσίου Τριάδος. ἈΝΑΤΡΟΠΗ δογμάτων τινῶν Ἀριστοτελικῶν. ἘΡΩΤΗΣΕΙΣ Χριστιανικαὶ πρὸς τοὺς Ἕλληνας, καὶ Ἕλληνικαὶ ἀποκρίσεις, καὶ τῶν αὐτῶν ἀποκρίσεων ἐλεγχοί. ἈΠΟΚΡΙΣΕΙΣ πρὸς τοὺς ἐρθεδόμενους πρὸς τινῶν ἀναρχαίων ζητημά-

των. ἘΡΩΤΗΣΕΙΣ Ἕλληνικαὶ πρὸς τοὺς Χριστιανούς περὶ τοῦ ἀσωμίτου, καὶ περὶ τοῦ Θεοῦ, καὶ περὶ τῆς ἀνωσιδάσεως τῶν νεκρῶν, καὶ πρὸς τὰς αὐτὰς ἐρωτήσεις ἀποκρίσεις Χριστιανικαί. Illo enim ordine disposita sunt opera in bibliothecæ Regiæ codice msto nunc numero 450 notato, quem, ut jam Nic. le Nourry (*Apparatus ad Bibliothecam maximam veterum Patrum*, etc. Paris. 1703, fol. p. 1, p. 468) observavit, Stephanus egregia diligentia curavit exscribendum; pauca tantum aliter, atque in codice msto exstabant, partim consulto, partim imprudenter excudit. Præterea in editi operis sine adjecit e locorum, qui aliter, quam impressi sunt, in aliis codicibus leguntur aut legi videntur, adnotationes. Hujus editionis principis et nitidæ symbolum: Βασιλεῖ τ' ἀγαθῷ κριτερῷ τ' ἀχμητῷ (1).

Cum vero vir ille celeberrimus omisisset *Orationem ad Græcos et Epistolam ad Diognetum*, eas cum versione Latina et adnotationibus Henricus Stephanus, Roberti filius, Parisiis a. 1592 (2) in 4° excudit. Idem addidit Joannis Jacobi Beureri de quorundam locorum partim interpretationes, partim emendatione judicium; insuper adnexit Tatiani

(1) J. Alb. Fabricius (*Biblioth. Græc. cur. Harles.* vol. VII. Hamb. 1801, 4, p. 61) utramque refert Apologiam Græce pridem Romæ (in-8°) impressam esse a Zannero una cum Gregorii Thaumaturgi, Athanasii, Basilii M., Gregorii Naz. et J. Chryso-

stomi nonnullis, curante Hieronymo Bunello, S. J. At vero de hac editione valde dubitandum est.

(2) De alia editione a. 1595 jam Mich. Maittaire (*Annall. typograph.* Hagæ Comit. 1725, 4, tom. III, p. II, p. 810, not. b) dubitavit.

quædam. Codex autem iustus, quem typis describendum curavit, nunc Lugduni Batavorum asservatur. Editio quidem jam e prelo exierat, tamen nondum prodierat in publicum, quia illius theologi Friburgensis interpretatio et emendationes diu expectatæ nondum in Stephani manus venerant. « Et quoniam, inquit p. 97 sq., illum quosdam difficiles locos aliter interpretatum esse videbam, ac præsertim diversas a meis conjecturas illius inveniebam, cum alibi, tum vero ubi lacunæ aut lacunulæ aut saltem litteræ ἐξτεταλοι et oculos fugientes in nostro exemplari erant (uno enim eodemque usi sumus; sed ego ante illum), et te, lector, tanti viri fraudandum iudicio non censebam: adnotationes aliquot, in quibus vel diversas a meis ejus emendationes vel diversam interpretationem tibi proponerem, superioribus adjicere decrevi, atque id ut decreveram effectum reddidi. » Sed Stephanus doctissimus grammaticus in scriptis illis emendandis sic versatur, quasi Platonis essent aut Demosthenis opera; quapropter interdum non tam sanandi quam ornandi textus partes sustinet.

Omnia illa S. Justinii opera, ab utroque Stephano in lucem prolata, Græce cum versione J. Langi passim emendata, notis et indicibus copiosis edidit Fridericus Sylburgius, Heidelbergæ ex typographico Hieron. Commelini a. 1593, fol., tom. III in uno volumine. Libros ita collocavit: tom. I, p. 1-167: *Cohortatio ad Græcos, Oratio ad Græcos, Utraque apologia, De monarchia liber, Aristotelicorum quorundam dogmatum eversio, Quæstiones Christianorum ad Græcos cum Græcorum responsione et responsionis illius confutatione, Appendix ad Græcos, qua et Aristotelis et aliorum philosophorum dogmata quædam confutantur, Quæstiones Græcorum ad Christianos de incorporeo, etc.*; tom. II, p. 167-291: *Dialogus cum Tryphone*; tom. III, p. 292-398: *Expositio rectæ fidei, Responsiones ad orthodoxos de quibusdam necessariis quæstionibus, Epistola ad Diognetum, Epistola ad Zenam et Serenum*. Textus est Stephanianus. « Ad hanc editionem, inquit (p. 401) vir ille diligentissimus, Henrici Stephani discipulus, contribuerunt Joann. Arcerius, e Belgio, et Dav. Hæschelius, e Vindelicorum Augusta. Idem hic Hæschelius ultra suam symbolam addidit etiam Hieron. Wollii adnotationes, e libro ejus sua manu excerptas, ut eo pacto et boni præceptoris memoriam propagaret et rei litterariæ commoda plenius adjuvaret. » Insuper apposuit (p. 432 sqq.) selectas Joach. Peronii notas una cum iis quæ Jacob. Billius in *Observationum sacrarum* (Paris. 1585, fol.) lib. II, cap. 6, ad Justinii *Apologiam I* notaverat. Adjecit denique quæ R. Stephanus in editionis calce atque H. Stephanus et Benrerus de textu *Orationis ad Græcos et Epistolæ ad Diognetum* emendando monuerant.

(3) Vide Wilh. Ern. Tentzel, *Miscellann. eccles.* (Lips. 1703, 4), p. 1, p. 165.

Α Ηæc Sylburgii editio recusa est cur. Fed. Morelli, professore regio, Lutetiæ Paris. apud Michaelern Sonnum (alia exempl. inscripta sunt: *apud Claud. Morellum*), via Jacobea sub scuto Basiliensi, a. 1615, fol., et dehinc apud Claud. Sonnum (in aliis exempl.: *apud Carol. Morellum*), via Jacob., ad insigne scuti Basiliensis, a. 1636, fol. (tom. III in I vol.). Adjuncta est in utraque editione Petri Lansselii, Gravelingani, Soc. Jesu presbyteri, dis-punctio animalversionum in Justinianum, quas Isaac. Casaubonus Exercitationibus suis adversus Baronium inseruit. Præterea accedunt tanquam corollaria Athenagoræ, Theophili, Tatiani et Hermiæ tractatus. Præfixa est quædam Justinii effigies cum hoc lemmate:

Β *Ἡρῶδ' Ἰουστίνου διτιτοῖς στέφεσιν κἀρα καθέν, Ὀδάρτης σοφίης μαρτυρίου θ' ὄσιου.*

Repræsentatur ætate in senium vergente, sed robusto corporis habitu; digitis micat in modum disputantis, ita tamen, ut unius Dei veritatem, quam index sinistræ extensus significat, demonstratione evincat syllogistica, per tres priores dextræ digitos denotata. Aut vetus ille pictor unum in essentia, in Personis trinum Deum exprimere voluit.

Exemplar Parisiense a. 1636 foras emissum ex asse exprimit editio, quæ Coloniz, vel potius Vitebergæ (3) apud Jerem. Schrey et Henr. J. Meyerum a. 1686, fol., tom. III in I vol. prodit. Prioribus auctior est Christ. Kortholti, professoris Kiloniensis, in Justinum, Athenagoram, Theophilum Antiochenum, Tatianum commentario, primum separatim publici juris facto Kiloniz a. 1675, fol. Pervagatissima hæc editio Coloniensis innumerabilibus scatet mendis, lacunis mutilisque periodis.

Et hæc quidem de iis Justinianorum operum editionibus, quæ lectionem Stephanianam secutæ sunt.

Novam recensionem exhibet splendida editio Benedictina, etc. (4).

Maraniana editio, paginis paulisper mutatis, est repetita Venetiis apud Augustin. Savioli, a. 1747, fol. maj. Sed permulti hoc in libro inveniuntur errores typographici. Ad idem illud exemplar recusa sunt Opera Græce et Latine in *Opp. Patrum Græcorum* (cura Frid. Oberthür), vol. I-III, Wirceburgi ex officina libraria Staheliana, 1777-1779, 8, ita quidem, ut vol. I *Orationem ad Græcos, Cohortationem ad Græcos, Librum de monarchia, Utramque apologiam*; vol. II, *Dialogum cum Tryphone*, et vol. III, p. 2-23, *Epistolam ad Diognetum* contineat.

Ex illo Marani tempore per centum annos Justinus noster caruit novo editore. Fuere tantum, qui, ut ante illud tempus a nonnullis factum est, sic et postea singulos ederent ejus libros vel junctim plu-

(4) Recensionem editionis Benedictinæ, quæ in nostra reviviscit, omittimus. EDIT. PATR.

res ex omnibus selectos. Quos editores nunc recensamus.

S. Justini phil. et mart. Apologia prima pro Christianis ad Antoninum Pium, cum Latina Joannis Langi versione quamplurimis in locis correctâ; subjunctis emendationibus et notis Roberti et Henrici Stephanorum, Perionii, Billii, Sylburgii, Scaligeri, Halloixii, Casauboni, Montacutii, Grotii, Salmasii, Valesii, Cotelarii, pluribusque novis additis; annexis insuper ad calcem adnotationibus Langi et Kortholti, præmissa vero Langi præfatione, qua summam hujus apologiæ enarravit; edita a Joanne Ernesto Græbe, Oxoniæ, e theatro Sheldoniano a. Dom. 1700, 8. Prostant venales apud Henr. Clements. Alter titulus: Τοῦ ἀγίου Ἰουστίνου Ἀπολογία πρώτη ὑπὲρ Χριστιανῶν πρὸς Ἀντωνίνον τὸν Εὐσεβεῆ. Ἐκ θεάτρου ἐν Ὁξωρίᾳ, ἔτει θεογονίας αψ'. In præfatione dolet vir ille clarissimus, mstos præsto non fuisse codices, quorum paucissima supersint exemplaria. Quapropter textum Stephanianum curavit exprimendum; ipse ad scriptoris intelligentiam pro viribus contulit. — Nonnullas observationes ad hanc editionem dedit J. Alb. Fabricius in *Bibliotheca Græca*, cur. Harles. vol. VII (Hamb. 1801, 4), p. 59 sq.

Ad editionem Grabianam in omnibus conformata est hæc: *S. Justini phil. et mart. Apologia secunda pro Christianis, Oratio cohortatoria, Oratio ad Græcos et de monarchia liber: cum Latina J. Langi versione quamplurimis in locis correctâ; subjunctis emendationibus et notis Roberti et Henrici Stephanorum, Perionii, Billii, Sylburgii, J. Ern. Grabii, J. Potteri, pluribusque aliis additis; annexis insuper ad calcem adnotationibus Langi et Kortholti, præmissis vero Langi præfationibus, quibus summam eorum, quæ in hoc volumine continentur, enarravit: edita ab H. Hutchin, A. M. ex æde Christi. Oxoniæ, e theatro Sheldon. 1703, 8. Alter titulus: Τοῦ ἀγίου Ἰουστίνου Ἀπολογία δευτέρα ὑπὲρ Χριστιανῶν, λόγος πατριετικῶς πρὸς Ἑλληνας, λόγος πρὸς Ἑλληνας, Περὶ μοναρχίας. Ἐκ θεάτρου ἐν Ὁξωρίᾳ, ἔτει θεογονίας αψ'.* Impensis Tho. Bennet, ad insigne Lunæ Falcate in Cæmeterio D. Pauli, Londini. Plurima ad hunc librum contulit Grabius, editor suo Marte pauca dedit. Ad Parænesin, ut in præfatione refert, duo bibliothecæ Regiæ Parisiensis codices msti (bodie, ut accurate inquirendo cognovi, num. 451 et 174 insigniti; illum vocat ms. Reg. 1, hunc designat verbis ms. Reg. 2) lectiones præbuerunt, quas Michael Lequien transmiserat Thomæ Creech, editionem Justini martyris paranti: post cujus mortem cum in manus Roberti Bartholomæi, collegii Lincolnensis socii, venissent, easdem ille cum Hutchino communicavit. Hic vero tantum aberat, ut codicum antiquissimorum lectiones ad textum adhiberet emendandum, ut in adnotationem eas relegaret.

Justini operibus Oxoniæ prelo commissis hæc quoque editio conformis est: *S. Justini phil. et mart. cum Tryphone Judæo Dialogus, cum Latina Joannis Langi versione quamplurimis in locis correctâ; subjunctis emendationibus et notis Roberti Stephani, Perionii, Sylburgii, Halloixii, Montacutii, Drusii, Colomesii, Cavii, Bulli, Grabii, pluribusque novis additis; annexis insuper ad calcem adnotationibus Langi et Kortholti; præmissis vero Langi præfatione, qua summam hujus Dialogi enarravit, Actisque martyrii S. Justini et sociorum. Editâ a Samuele Jebb. Londini: impensis Gul. et Joh. Inny, bibliopolarum Londinensium. 1719, 8. Vir doctus in edendo hoc Dialogo Grabii et Hutchini viam ingressus est; in eo tantum ab illis differt, quod paucissimas notas easque fere semper ex Sylburgio depromptas adjecit. In præfatione de tempore quo dialogus habitus sit, breviter disserit, in calcem vero (p. 405 sqq.) fragmenta deperditorum ex Grabii *Spicilegio SS. Patrum sæculi secundi* (Oxon. 1700, 8), p. 171 sqq. transtulit, omisso tamen fragmento de resurrectione.*

Novo posthac vestitu prodierunt *Justini phil. et mart. Apologiæ duæ et Dialogus cum Tryphone Judæo. Cum notis et emendationibus Styani Thirlbii. Londini, impensis Richardi Sare, juxta portum australem Hospitii Greiani, in vico dicto Holbourn. 1722, fol. maj. Ut ipsissima illius verba huc reducam: « Codices mss. — inquit in præfatione — horum scriptorum Justini in Anglia nulli sunt, neque alibi gentium usquam, quod quidem sciam, præterquam in Gallia, ubi duo sunt, quorum utriusque accuratam collationem mihi desponderam; alioqui nunquam sane huic operi manum aduovissem. Verum accidit, duorum doctissimorum hominum, quorum opera ad eam rem usurus eram, alterius iminatura morte, alterius temporis angustiis, ut nihil obtineri posset amplius, quam ut loci quidam selecti cum uno eorum conferrentur. In quo ipso hoc insuper accessit infortunii, ut is unus (quo casu vel errore nescio, nisi agnosco fortunam meam) ille esset, unde Roberti Stephani editio expressa est, ut minime mirum sit, si ista collatio non ita multum nobis profuit (5-6). Destituti itaque sperato codicum auxilio, editionem Stephani summa fide et diligentia exhibendam duximus. » Addidit vir doctus versionem Joann. Langi, sed multum mutatam. Magnum porro laborem impendit in conferendis locis Scripturæ cum editionibus Bibliorum et Patribus. Præterea textui subjunxit aliorum notas, adnexis insuper ad calcem adnotationibus Pearsoni et Joann. Davisii; illæ Pearsonianæ nunc primum ex Bibliotheca regia Cantabrigiensi prodierunt, hæc (in *Apologiam* primam) a Davisio erant ultro missæ, simul ut ederentur. Thirlbius autem, cæteros editores Justini Anglicanos supereminens,*

(5-6) Codex ille mstus, quem V. D. consulendum curavit, fuit Claromontanus, Regio a Stephano typis descripto consimillimus.

in sua editione multa præclara præstitit doctrinæque haud vulgaris prodidit documenta; qui etsi nullis instructis codicibus mstis ad rem accessit, tamen ingeniose interdum emendavit sustulitque vitia exempli Stephaniani: sed nimia sanandi cupiditate adductus, sæpenumero etiam locos integros tentavit, quos, anteaquam sanos esse eos intellexit, veluti corruptos ausus sit emendare. Controversias vero theologicas optimo jure nusquam attigit. Sunt teste Harlesio in Fabricii *Biblioth. Gr.*, l. c., p. 58, qui sub Thirlbii nomine Marklandum, philologum celeberrimum, putent latuisse. — Animadversiones in Justini mart. *Apologiam I*, et *Dialogum c. Tryph.* ex editione Thirlbiana dat anonymus scriptor in *Miscellann. observationn.* in auctores veteres et recentiores vol. I, tom. III (Amstelædani 1782, 8), p. 363 sqq. Coll. T. Row: *Critique on Thirlby's Justin martyr in: Gentleman's Magazine for the year 1783*, m. sept., p. 750 sqq.

In Andreæ Gallandii *Bibliotheca veterum Patrum antiquorumque scriptorum ecclesiasticorum* continet tom. I (Venetijs 1765, fol. maj.; ex typographia J. Bapt. Albritii Hieron. fil.), p. 411 sqq., Justini *Apologias*, *Dialogum et Fragmenta Græce et Latine* cum Marani adnotationibus, quibus doctus ille presbyter congregationis Oratorii paucas alias, præsertim Thirlbianas, aspersit.

Commodæ sunt et compendiariæ *Apologiarum* editiones hæcæ:

S. Justini mart. Apologiæ e recensione Grabiana, var. lect. et conjecturas VV. DD. et suas addidit Christianus Guil. Thalemannus, A. M. et s. theol. Baccal. Lipsiæ apud J. Chr. Langenhemium 1755, 8. In lectionum usum hanc editionem curavit; quare notas præbuit paucissimas. « Grabianum exemplar propterea præplacebat, quod in minores sectiones erat divisum atque adeo lectionibus magis accommodatum. Visum autem est nudum textum Græcum sine versione exhibere, tum ut parabilibus opusculum esset, tum ut diligentia acueretur atque excitaretur iis, qui lectioni et explicationi ejus vellent interesse. » Præfixit argumenta utriusque *Apologiæ*, ex editione monachi Benedictini deprompta, brevemque vocum et phrasium indicem addidit. Perraro V. D. discessit a lectione vulgata.

S. Justini phil. et mart. Apologiæ duæ pro Christianis. Græce et Latine, interpretationem Lat. ad Græca aptius accommodavit et adnotationes adjecit Carolus Ashton. Cantabrig. 1768, 8. Hanc vero editionem prorsus non licuit resciscere; quocirca non habeo, quæ de ea referam.

Justinus des Märtyrers zweite Apologie und Beweis der Alleinherrschaft Gottes. Griech. u. deutsch mit erläuternden Anmerkungen. Nebst einem Anhang über das Leben, die Schriften und Lehren dieses Kirchenvaters für junge Freunde der Theologie von Joh. Adam Göz, Conrektor der Sebalder Schule zu Nürnberg. Nürnberg. u. Altdorf bei J. C. Monath u. J. F. Kussler 1796, 8. Refert (Præfat. p. iv sq.),

A se in exscribendo *Apologiæ II* textu Thirlbianaum editionem, Stephanianam in libro *De monarchia* secutum esse. Quod autem ad *Apologiam* attinet, nonnullas recepit Thirlbii et Marani conjecturas

S. Justini mart. et phil. Apologiæ. Edidit J. Wil. Jos. Braunius, in univers. Fridericia Wilhelmi Rhenana professor publicus extraordinarius, s. theologiæ et philos. D. In usum prælectionum. Bonnæ ad Rhenum, impensis T. Habichtii. 1850, 8. Eruditæ hujus editionis textus ad Marani exemplum expressus est; adjunctæ sunt Braunii aliorumque animadversiones, lectionum varietas et index rerum, præmissa vero Prud. Marani summaria. — Hæc potissimum editio respicitur in Animadversionibus in primam S. Justini M. *Apologiam*, quas J. Ign. Ritter, novi rectoris solemnem inaugurationem indicens, Vratislaviæ typis Universitatis 1836, 4, publici juris fecit.

Hæc de editionibus dicta sunt. Liceat jam nonnulla addere de *Epistola ad Diognetum*, de prolixo *Περὶ ἀναστάσεως* fragmento et de *Martyrologio* (i. e. de Actis martyrii) Justini.

Epistola ad Diognetum ex Marani editione in *Bibliothecam Gallandianam* tom. I, p. 320 sqq. transit, nec non exstat brevi adnotatione instructa in *Opuscul. Patrum selectt.* [edid. Georg. Bohl] p. 1 (Berolini 1826, 8, venditur ab E. Franclino), p. 124 sqq. atque in *Patrum apostolicorum Opp.*, edidit Carolus Josephus Hefele, theologiæ doctor ejusdemque in acad. Tubing. P. P. extr. (Tubingæ in bibliopolio Henr. Laupp 1839, 8), p. 125 sqq.

De resurrectione carnis fragmentum, a S. Joanne Damasceno in *Paralleliis sacris* servatum, primum Latine lucem vixit in Damasceni Operibus ex editione Jacobi Billii Parisiis a. 1619, fol. Haud ita multo post Petrus Halloixius in *S. Justini phil. et mart. Vita et documentis* (Duaci 1622, fol.), rec. in *Illustrium Ecclesiæ Orientalis scriptorum, qui sanctitate juxta et eruditione secundo Christi sæculo floruerunt, vitis et documentis* (ibid. ex officina typographica Petri Bogardi 1636, fol.), p. 299 sqq., ex *Parallelorum* codice msto, quem cardinalis Franciscus Rupefucaldus bibliothecæ collegii Parisiensis Societatis Jesu dono dederat, fragmentum illud Græce cum Latina versione typis describendum curavit. — Proxime ab hoc repetiit J. Ern. Grabius in *Spicilegio SS. Patrum sæculi II* (Oxon. 1700, 8), p. 177 sqq. Inde ex illo codice Rupelucaldino Græce ac Latine edidit inter cætera *Parallela* Michaelis Lequien: Joannis Damasc. Opp., tom. II (Paris. 1712, fol.), p. 756 sqq. Græce et Anglice notisque evulgavit Dav. Humphreys (*A curious Fragment of Justin Martyr on the Resurrection, not published in his Works, with the original Greek, done into English, with Notes*) una cum versione sua Athenagoræ. Londini 1714, 8. In editione Benedictina legitur in Append., p. II, p. 588 sqq. Usui fuit Marano, ut ipse p. 588, not. b, di-

ci, « antiquissimus codex Coislinianus, » nisi egregie fallor, numero 276 insignitus: is est membranaceus, decimi sæculi circiter, foliorum 278; fuit Lauræ S. Athanasii in monte Atho, in catechumenis ibi repositus per Sophronium monachum, ut dicitur fol. 271 verso. Cf. Bernardus de Montfaucon: *Bibliotheca Coisliniana, olim Segueriana, sive mss. omnium Græcorum, quæ in ea continentur, accurata descriptio*, etc. (Parisiis 1745, fol.), p. 389 sq. Separatim cum versione Latina prodiit: *Justini Mart. ἀποδείξις resurrectionis carnis. Fragmentum in solemnitate paschali a. C. 1766 editum cum observationibus historico-criticis a Guil. Abrab. Teller. Helmstadii in typograph. acad. vid. Schnorriæ; apud J. D. G. Schnorrium. Textum Maranianum dedit, Grabianum in tribus aut quatuor tantum retinens locis. Denique dontaxat Græce invenitur illud fragmentum in: *Chrestomathia patristica ad usus eorum qui historiam dogmatum Christianorum accuratius discere cupiunt adornata a J. Christ. Guil. Augusti. Vol. I* (Lips. apud J. Theoph. Dykium 1812, 8), p. 3 sqq.*

Acta martyrii Justini et sociorum ex Latina cardinalis Guilielmi Sirleti interpretatione primus ad diem 12 Junii evulgavit Aloys. Lipomanus in Viti. Sancti. Patrum, tom. VII, p. 11 (Rom. 1558, 4), p. 184; editor Vitas omnes, quæ illius tomi parte II continentur, refert per Simeonem Metaphrasten partim descriptas, partim collectas in monasterio Cryptæ Ferratæ (7) inventas fuisse. Sirletiana Actorum Justinianorum versio posthac repetita est in Laur. Surii Sanctorum vitis ad diem 12 Junii jam supra memoratum, quo die illa habet Metaphrastes (Colon. Agripp. 1618, fol.), p. 182 sq., in Cæs. Baronii *Annalibus ecclesiasticis*, ad ann. 165, tom. II (edit. noviss. Colon. Agr. 1685, fol.), p. 165 sqq., et liberius in Petri Halloixii *S. Justini phil. et mart. vita et documentis*, l. c., p. 181 sqq. Ex illo autem Cryptæ Ferratæ msto codice beneficio Emmanuelis Schellstratii, bibliothecæ istius præ-

fecti, Acta passionis Justini ad Kalend. Jun. Græce, cum adnotationibus primus edidit Dan. Papebrochius in *Actis sanctorum Junii*, illustr. a God. Henschenio, Dan. Papebrochio, Franc. Bartio et Conr. Janningo, tom. I (Antwerp. 1695, fol.), p. 20 sq., ista translatione Sirletiana e regione posita. Quam, in paucis diversam, etiam Theodoricus Ruinartus in sua *Acta primorum martyrum sincera et selecta* (Amstelæd. 1713, fol.), p. 58 sqq. intulit. Ex Baronii *Annalibus* desumpsit ac *Dialogo cum Tryphone*, Londini a. 1719 edito præmisit Sam. Jebb. In editione Benedictina exstant in Append., p. 11, p. 585 sqq. « Hæc Acta — ait Maranus, p. 584 — non nunc primum Græce prodeunt, sed tamen accurate eruditi sodalis manu, domini Petri Maloët, congregationis nostræ in curia Romana olim procuratoris, e codice Vaticano 655 fuere descripta. » Est haud dubie idem ille codex mstus, qui in bibliotheca Cryptæ Ferratæ quondam servabatur (8). Ex editione Benedictina transit martyrium in Andr. Gallandii *Bibliothecam vet. Patrum*, etc., tom. I, p. 624 sqq. Optime vero illud edidit Alexius Symmachus Mazochius: *Commentar. in vetus marmoreum Neapolitane ecclesiæ Kalendarium* (Neapol. 1763), tom. II, p. 443 sqq. (rec. in Gallandii *Biblioth.*, l. c., p. 711 sqq.). Hic Græcum Bollandianorum exemplar, unde etiam J. A. Göz (*Justin. d. Mär. zweite Apol.*, etc., p. 143 sqq.) textum repetiit, versionem adjiciens germanicam, secutus, vetus (Sirleti) interpretatio cum plerumque sententias venetur magis quam verba, novam castiorem ac simpliciore interpretationem exhibuit, quam in perpauca tantum mutatam nos quoque transtulimus; præterea martyrium prolixis notis et disquisitionibus illustrare conatus est.

Excerpta ex Justini scriptis sunt in J. F. Burgii *Chrestomath. patrist. Græc.*, fasc. I (Vratisl. 1756, 8), p. 1 sqq.; plura, sed Latine, reperiuntur in Francisci Rous *Mella Patrum*, etc. (Lond. 1650, 8), p. 21 sqq.

II. — DE JUSTINI CODICIBUS IN ALIAS LINGUAS VERSIS.

Paulo post editionem Stephani principem, Græce D nescentes ut Justinum adire possent, prodierunt Latine operum Justinianorum interpretationes, auctoribus Joachimo Peronio, Benedictino Cornæriacensi, qui observationes quoque ad textum illustrandum addidit, Lutetiæ Paris. apud Jac. Dupays 1554, fol., tom. II in 1 vol. (rec. in *Biblioth. magna vet. Patrum*, Colon. 1618, fol., tom. II, p. 1 sqq.); Sigismundo Gelenio, Bojemo, Basileæ apud Hier. Frobenium 1555, fol., atque inde Pa-

risiis apud Guil. Julianum 1575, 8 (9), et Joanne Lango, Silensio, qui etiam commentarios indicesque adjecit, Basil. per Ambrosium et Aurelium, Frobenios fratres, 1565, fol., tom. III in 1 vol. (rec. sine commentt. in *Max. Biblioth. vet. Patrum*, Lugd. 1677, fol., tom. II, p. 11, p. 5 sqq.). Hæc versio, licet duobus cæteris, elegantibus magis quam accuratis, longe præstantior sit, tamen ipsa vitiis cujuslibet generis scatet; quorum haud pauca Langus evitasset, si Peronii et Gelenii elucubra-

(7) De hujus monasterii (originis S. Basilii) bibliotheca vid. Frider. Blume: *Iter Italicum*, tom. II (Hal. 1827, 8), p. 191 sqq.

(8) Cf. Fr. Blume l. c., tom. III (Hal. 1850, 8), p. 72.

(9) Huic editioni Parisiensi adjuncta est B. Hippolyti *Oratio de consummatione mundi et Antichristo et secundo adventu Domini Jesu Christi*, ex interpretatione Joannis Pici.

tiones cum sua diligenter contulisset. Sed—ut narrat in epist. nuncupat. p. 26—opus ante absolverat, quam illæ in ipsius manus venerunt.

Jam vero ante tres illos interpretes, textum Stephanianum secutos, *Cohortationem ad Græcos* Latine (ex antiquo quodam codice msto) vertit Joann. Francisc. Picus Mirandulanus; quæ interpretatio edita est in Pici Opp.; Argentor. 1507, atque iterum Basil. 1601, fol., in Joann. Scharidi *Antidoto contra diversas omnium fere sæculorum hæreses*, etc. (Basil. 1528, fol.), p. 112 sqq., in *Μικροπρεσβυτικῶν* vet. quorundam theologorum (Basil. 1550, fol.), pag. 31 sqq., et in Joann. Jac. Grynæi *Monumentis SS. Patrum orthodoxographis, h. e. theologiæ sacræ ac fidei doct.* LXXV, etc. (Basil. 1589, fol.), p. 1947 sqq. Separatim: *Justini phil. et mart. admonitorius gentium liber*, Latine, Joann. Francisc. Pico, *Mirandulæ domino, interprete, nunc denuo ad exemplar Græcum collatus et qua licuit fide recognitus*. Parisiis in ædibus Carolæ Guillardæ. 1538, in-4°.

Hæc monenda erant de translationibus Latinis (10); præterea cstant:

Gallicæ: *Les Œuvres de saint Justin, philosophe et martyr, mises de grec en françois par Jean de Maumont, avec brièves annotations et emendations de fautes*. A Paris, de l'imprimerie de Michel de Vascosan, 1554, fol. Hæc interpretatio emendatior apud eundem anno 1559 denuo excusa est.

Exhortation aux Grecs, traduite en françois par Martin Dupin. A Paris, 1580, in-8°.

Seconde Apologie de saint Justin pour les Chrétiens, traduite en françois par Pierre Fondet. A Paris, chez veuve Charl. Savreux, 1670, in-12. Sub illius nomine cum Chanutus delituisse, iterum hæc interpretatio typis est anno 1686 descripta sub vero interpretis nomine.

Epistre à Diognet, attribuée à saint Justin, dans laquelle l'auteur, sur les ruines de l'idolâtrie et du judaïsme, établit les fondemens de la religion chrétienne; traduite de l'original grec [par P. Le Gras]. A Paris, chez Nic. Pierre Armand, 1725, in-12.

Non tam integram versionem quam excerpta præbet hocce opus; *Les Pères de l'Eglise, traduits en françois, ouvrage publié par M. de Genoué et dédié à Monseigneur l'archevêque de Paris*. Tom. I. (A Paris, chez Sapia, libraire-éditeur, rues de Sèvres, 16, et du Doyenné, 12, 1837, in-8°), p. 305 sqq.

Anglicæ: *The Apologies of Justin Martyr, Tertullian and Minucius Felix in defense of the christian religion, with the Commonitory of Vincentius Lirinensis, concerning the primitive rule of faith, translated from their originals with notes for the advantage chiefly of english readers and a preliminary discourse upon each author. Together with a prefatory*

(10) Restant tantummodo hæc Pseudo-Justin scripta: *Justini Epistola [ad Zenam et Serenum] de vita Christiana*, Latine, in Claudii Chantelou, mon. bened. *Bibliotheca Patrum ascetica*, etc. Tom. I

dissertation about the right use of the Fathers. By William Reeve, M. A. Rector of Craneport in Middlesex. London, printed for A. and J. Churchill at the Black-Swan in Pater-Noster-Row. 1710, in-8°. Voll. II. Eadem interpretatio ibid. a. 1716 recusa est.

Justin Martyr's Dialogue with Trypho the Jew; translated from the greek into english, with notes, chiefly for the advantage of english readers, a preliminary dissertation and a short analysis. By H. Brown, M. A. Vicar of Ther-swell in Gloucestershire. Rivington, 1755, in-8°. Voll. II.

St. Justin, the Philosopher and Martyr, his Exhortations to the gentiles; translated from the greek by the Rev. Thom. Moses. London, Ilitch. 1757, in-8°

Germanicæ: *Das Buch Justini, eines Philosophi und Martyrs, an die Heiden. In welchem er ermahnet, dieweil sy den waren Gotsdienst von irden Poeten und Philosophen nit lernen mögen, das sy Mosen, den Propheten und Christo glauben sollen*, in: *Chronica der alten Christlichen Kirchen auss Eusebio, Rufino, Sozomeno, Theodoret, Tertulliano, Justino, Cypriano und Plinio durch D. Caspar Hedio verteu:cht* (Strasb. 1529, fol.), p. ccciv b. sqq. Uti non Eusebium, sed Rufinum Germanice illustravit, sic in *Cohortatione reddenda* haud dubie Pici est interpretationem secutus.

S. Justini zwey Briefe an Diognetum, Zenam una Serenum, verteu:cht durch Joh. Otto Gläsing, in eisdem: *Briefe und Schriften der Apostol. Männer* (Hamb. 1725, in-8°), p. 425 sqq.

S. Justini Brief an den Diognet, aus dem Griechischen übersetzt durch Augustin Gabriel Gehlen, in: *Bremer und Verdensche Biblioth.* Vol. I, p. 11 (Hamb. 1753, in 8°), p. 221 sqq.

Eandem epistolam vertit J. M. Sailer: *Briefe aus allen Jahrhunderten der christl. Zeitrechnung*, fasc. I (Monac. 1800, in-8°), p. 39 sqq.

Justins des Märtyrers, eines christl. Philosophen aus dem Anfang des zweiten Jahrhunderts, Gespräch von der Wahrheit und Göttlichkeit der christ. Religion mit dem Juden Tryphon. Aus dem Griech. übersetzt und mit einer Vorrede nebst dem Leben Justins begleitet von N. von Brunn, Pfarrer zu St. Martin. Basel 1822, in-8°. — Fere nihil nisi titulum *Dialogus præbuit* huic libro: *Tryphon und Justin oder vom Judentum. Mit einer Vorrede an Herrn Moses Mendelssohn von Franz Güssmann*. Wien 1785, in-8°.

Des heiligen Weisen und Blutzengen Justinus (I.) Schutzschrift für die Christen, in: *Denkmale der christl. Glaubens- u. Sittenlehre aus allen Jahrhunderten gewählt und übersetzt von J. M. Denis*. T. I, fasc. II (Vindob. 1795, in-8°), p. 21 sqq.

Justinus des Märtyrers zweite Apologie und Beweis (Paris. 1661, 4), p. 1 sqq., atque: *S. Justini mart. Eversio falsorum Aristotelis dogmatum*, Latine, Guil. Postello, in *tenebrarum Babylonicarum dispersionem interprete*. Paris. apud Sebast. N vellium 1552, 16.

der Alleinherrschaft Gottes. Griech. u. teutsch. — A von Joh. Adam Göz. Vid. supra col. 214.

Excerpta ex *Apologia* utraque, *Dialogo cum Tryph.* et fragmento *De resurrectione* Germanice dedit notique illustravit Christ. Frid. Rössler : *Bibliothek*

der Kirchen-Väter in Übersetzungen und Auszügen., tom. I (Lips. 1776, in-8°), p. 201 sqq.

Italica : S. Giustino Mart. tradotto con alcune rifessioni dal. Giov. Bapt. Galliccioli. Venezia 1799, in-8°. Voll. II.

III. DE JUSTINI CODICIBUS MANUSCRIPTIS.

Valde est dolendum, quod pauci tantum supersunt in bibliothecis codices operum Justinianorum manu scripti ; quorum plerique vel *Cohortationem ad Græcos* vel suppositos tractatus continent. Referam autem de iis genuinorum Justini librorum codicibus mstis (11), quos diligentissime inquirendo reperi.

In Francia et Parisiis quidem In bibliotheca Regia plurimi asservantur, ut præter Maranum, qui iusto brevius de iis exposuit, Catalogorum bibliothecæ Regiæ pars secunda complectens codices manu scriptos Græcos (ex typographia Regia 1740, fol.) testatur. Jam his in catalogis observata afferam, ita tamen, ut passim addam, quæ Carolus Benedictus Hase, Instituti Regii Franciæ socius, in schola Regia Polytechnica Regiæque speciali linguarum orientalium professor, in bibliothecæ Regiæ parte codd. mstos complectente conservator, mecum benignissime communicavit. Facere non possum, quin insignem viri clarissimi in me adjuvando humanitatem grato animo commemorem.

I. *Codex Regius CDL*, olim numero 1428, postea 2270 notatus, chartaceus, in fol. min., foliorum 461, quor. (vid. Catalogg. p. 63, coll. Nic. le Nourry Apparatus, t. I, p. 467) continentur : 1° *Sancti Justinii, philosophi et martyris, Epistola ad Zenam et Serenum* (incipit fol. 6 b verbis : 'Ex παρασκευῆς ἀνδραγαθεῖν· ἀλλ' ἐπεὶ τοῦ νῦν αἰῶνος [p. 408 C. ed. Maran.], unde apparet eam minime integram esse, ut jam vidit scriba, unam paginam dimidiatam litteris non implens ; finitur autem fol. 16 b : Εἴη μετὰ πάντων ὑμῶν). Præmittuntur (fol. 1. — 5 b). Excerpta e *Phoebii Myriobiblo* de scriptis sancti Justinii, et ex *Eusebii Historia ecclesiastica* de sanctis Justino, Polycarpo et Irenæo. 2° *Ejusdem Sermo paræneticus ad Græcos* (fol. 17 — 50). 3° *Ejusdem Dialogus cum Tryphone Judæo de veritate religionis Christianæ* (fol. 50 — 193). 4° *Ejusdem Apologiæ duæ pro Christianis*, una brevior ad senatum Romanum (fol. 193—201), altera proluxior ad Antoninum Pium (fol. 201—238 b). Sequuntur *Epistolæ tres*, eadem quæ in editis (fol. 238 b — 241). 5° *Ejusdem liber de monarchia sive de Dei unitate* (fol. 241—247). 6° *Ejusdem Expositio orthodoxæ fidei* (fol. 247 — 261). 7° *Ejusdem Consutatio dogmatum quorundam Aristotelicorum* (fol. 261 — 300 ὁ. Explicit : Καὶ γίνονται ἐξ ἀλλήλων [p. 583 E. ed. Maran.]; statim autem sequuntur in cod. msto : β'. Ἡ φύσις ἢ ποιοῦσα

τὰ φυσικά, etc. [p. 533 B. ed. Maran.] usque ad fol. 302 b : Ἀγένητα [sic] ἐν τῷ ἐνιαυτῷ [p. 535 D. ed. Maran.]. 8° *Ejusdem Quæsitæ et responsa ad Græcos* (fol. 302 b — 433, ubi quemadmodum apud Maranum p. 547 E, de'nunt in verba : τῆς ἀλόγου αὐτῶν ἀπιστίας). Hæc excipit Athenagoræ liber *Περὶ ἀναστάσεως τῶν νεκρῶν*, ejus initium : Παντὶ δόγματι καὶ λόγῳ, etc., et finis : τιμῆς ἢ δίκης, ut apud Maranum ed. Opp. Just. p. 315 A et 336 E.— Is codex anno 1364 exaratus est ; clauditur enim, ut etiam Bernard. de Montfaucon in *Palæograph. Gr.* (Paris. 1708, fol.), p. 71, observavit, hac nota : 'Ἐτελειώθη τὸ παρὸν βιβλίον ἐπὶ ἔτους 1364. Ἰνδ. β'. ἐν μηνὶ Σεπτεμβρίῳ [sic] ἡ. e. *Absolutus est hic liber a. 6872* (Christi 1364), *indictione secunda, mensis Septembris die 11*. Idem est hic codex, quem, perpauca tantum immutatis, Robertus Stephanus in principe sua operum Justinianorum editione (ex bibliotheca Regia) typis describendum curavit. Ut brevitate solito more utamur, cum Marano eum in *Cohortatione ad Græcos* per notam compendiariam *Cod. Reg. 3*, in cæteris vero scriptis κατ' ἐξοχὴν per notam *Cod. Reg.* indicavimus.

II. *Codex Regius CDLI*, olim sub numeris 1169 et 2271, membranaceus, in fol., foliis constans 403, quo (vid. Catalogg. l. c.) contiuentur : 1° *Clementis Alexandrini liber adhortatorius ad Græcos*. Accedunt scholia marginalia, eaque non contemnenda, cum in hunc tractatum, tum in alios qui sequuntur (fol. 1 — 56 b). 2° *Ejusdem Pædagogus, in tres libros divisus*. Libri primi decem capita priora et undecimi initium desiderantur (fol. 57—154 b). 3° *Justinii ad Zenam et Serenum fratres epistola* (fol. 154—163 b : Ἡ χάρις μετὰ πάντων ὑμῶν). 4° *Ejusdem Oratio parænetica ad Græcos* (fol. 163 b — 187 b). Ultima verba : Οἱ δὲ μετ' αὐτόν· desunt enim in codice msto quatuor quaterniones [τετράδια], h. e. triginta duo folia sive sexaginta quatuor paginæ, quæ jam sæculo decimo quarto desiderabantur, ut liquet ex verbis illo tempore subscriptis : Ἐντεῦθεν ἐλλείπουσι τετράδια θ'. 5° *Eusebii Pamphili evangelicæ Præparationis libri quinque priores* (liber 1 est principio mutilus : ἡμῶν ἢ [desiciunt igitur tria vocabula] μετὰ χειρᾶς [sic] ἐκπονεῖται πρόθεσις, etc., vid. edit. Viger. Colon. 1688, fol., p. 7 A ; finitur fol. 322, eadem ratione qua apud Viger. p. 234 C). 6° *Athenagoræ Atheniensis Legatio pro Christianis*

(11) De suppositorum Justino librorum codicibus mstis adeas Fabricium, *Biblioth. Græc.*, ed. Harles, Hamburgi 1801, in-4°, t. VII, p. 68 sqq.

(fol. 322 b — 348). 7° *Idem de resurrectione mortuorum* (fol. 348 b — 367 b). 8° *Eusebii Pamphili adversus Hieroclem liber* (fol. 368 — 401 b). 9° *Anonymi fragmentum de loco, unde accessit asinus Servator* (addidit hoc fragmentum [fol. 402 sq.] litteris uralibus minoribus exaratum alius scriba, qui ex Hasii, veteris rei diplomaticæ peritissimi, conjectura sæculo decimo vixit (12). — Is codex manu Baanis, notarii Aretæ Cæsareæ archiepiscopi, anno Christi 914 exaratus est; etenim ad calcem (fol. 401 b) habet: 'Εγράφη χειρὶ Βαάνου, νοταρίου Ἀρέτα ἀρχιεπισκόπου Καισαρείας Καππαδοκίας, ἔτει κόσμου 526' (a. 642, h. e. Christi 914). Quidam VV. DD., ut Hutchinus (in præfat. ad edit. *Apolog. sec.*, etc.) et Nourrius (l. c., p. 468), perperam legerunt *Βαάνου νότου*, id quod jam Bern. de Montfaucon (l. c. p. 275, coll. p. 35 et 43) vituperavit. Idem ex hoc eximie notæ codice msto, eodem quo scriptus est elegantissimo caractere exemplum proposuit (l. c. p. 274, n. III). Videtur Hasio observante ille νοτάριος, h. e. calligraphus, linguam Græcam probe cognitam habuisse, ita ut vitia passim obvia codici sint imputandi, quem transcripsit. Egregio autem hoc libro msto, cujus auctoritati præ cæteris, ut par est, obsequendum censuimus, jam antea in Parænesin usi sunt Hutchinus et Maranus, quibuscum *Cod. Reg. 1* appellavimus.

III. *Codex Regius CLXXIV*, olim 1358, tum 2919, membranaceus, formæ quadratæ, Fonteblandensis, h. e. ex Regia bibliotheca olim in arce Fonteblandensis asservata originem trahens. Folia sunt 190. Ibi (vid. *Catalogg. p. 27 sq.*) continentur: 1° *Olympiodori Commentarius in Ecclesiasten*. 2° *Scholia in Proverbia Salomonis*, e Basilii, Diadecti, Didymi, Evagrii, Hippolyti et Palladii scriptis excerpta. Laudatur etiam Aristoteles. 3° *Athanasii locus de Psalmis*. 4° *Decem veteris legis mandata*. 5° *Muzimi confessoris Quæstiones, interrogationes et responsiones breviores; item diversorum capitum difficultium selecta explicatio*. 6° *Scholia in Ezechielem prophetam*, ex Apollinarii, Gregorii Nysseni, Origenis, Polychronii et Theodoretii scriptis excerpta. 7° *Scholia in Daniele*; ibi sæpenumero laudantur Africanus, Ammonius, Chrysostomus, Cyrillus, D Hippolytus et Polychronius. 8° *Excerpta e Theodoretii Dialogis tribus, ἐκωνιστήν inter et orthodoxum*. 9° *Sancti Justinii martyris ad Zenam et Serenum epistola* (fol. 85-92; prima et extrema verba leguntur uti apud Maranum p. 40S A.—417 B). 10° *Ejusdem Oratio parænetica ad Græcos*. Conjecta ad marginem brevia quædam scholia hactenus inedita (fol. 92 b—112). Ea autem, Hasio iudice, cum fere

(12) Montefalconius autem (*Palæogr. Gr.*, p. 276) ista duo folia integra a Baane exercituli et animi causa unciali caractere opinatur descripta esse.

(13) Idem Montefalconius (l. c. p. 277 sqq.) decimo hunc codicem sæculo iudicat scriptum esse. « Nam, inquit, in aliquot ejusdem formæ codices incidi, anni notam ferentes, qui omnes eodem sæ-

nihil nisi rubricas, h. e. indices rerum de quibus in textu agitur, vel breves notas grammatico-asceuticas contineant, vix ac ne vix quidem digna sunt quæ nostro tempore typis describantur. Ut exemplum asseram, quod haud scio an sit instar omnium, fol. 108, ad verba (*Cohort. c. 31*): *Καὶ ἐπέθη ἐπὶ Χερουβίμ, adnotatur: Καὶ τό, Ἐπέθη ἐπὶ Χερουβίμ καὶ ἐπετάσθη· ἐπετάσθη ἐπὶ πεπερύγων ἀνέμου· ἀρ' οὐ σαφέστερον; Et paulo post: Οὐκ ἐν τῷ πνεύματι Κύριος. Τοῦτο ἐν τῇ καθ' Ἡλίαν γέγραπται θεοπέλα· ὡς οὐκ ἐν τῷ πνεύματι Θεοῦ ἐμφανιζομένου ἀνθρώποις, οὐκ ἐν τῷ συσσεισμί, οὐκ ἐν τῷ πύρι. Ψυχὴ γὰρ ἀνθρώπου, τῇ περὶ Θεὸν ἐνασχολεῖσθαι ἀρξάμενη θεωρεῖα, πρὸς τοῦτον μὲν οἷά τινα βιαίω πνεύματι αἴρεται, ἀπὸ τῶν χαμαὶ ἐρχομένων ἀπάντων. 11° *Tatiani Oratio ad Græcos*. Accedunt scholia paulo uberiora, nec indigna omnino quæ lucem publicam aspiciant. Variæ autem codicis illius Orationis lectiones in editione Oxoniensi anni 1700 repræsentatæ sunt. 12° *Athenagoræ, Atheniensis philosophi, Legatio pro Christianis*, cum similibus scholiis. 13° *Ejusdem tractatus de mortuorum resurrectione*. 14° *Eusebii Pamphili liber adversus Hieroclem*. — Is codex, cujus specimen dedit Bernard. de Montfaucon (l. c., p. 279, n. I), sæculo undecimo exaratus videtur (13) a diversis quidem manibus, quæ tamen omnes ejusdem fere temporis sunt. In fine (fol. 190 b) reperitur hæc possessoris nota inferiorem ætatem prodens: Ἡ βίβλος αὕτη εὐτελοῦς χαρτοφύλακος πέλει Γεωργίου τοῦ Σκληράτου διακόνου τῆς Πάφου. Id est enim signum crucis, quod, ut Hasius alibi quatuor annos in Græcia vidit, nostris quoque temporibus homines natu grandes atque pli ponunt, quotiescunque aliquid sunt scripturi; nuncupant τὸ σταυρὲ βοήθει. Codicem autem illum Orationis paræneticæ haud contemnendum, qui, ut ex mirifica consensione patescit, ejusdem familiæ est atque Reg. 1. (n. 451), Hutchini et Marani siglo *Cod. Reg. 2*, designavimus.*

IV. *Codex Regius XIX*, olim Colbertinus 3581; inde ab anno 1732, cum Colberti nepos, comes de Seignelay, istos libros hæreditate acceptos Ludovico XV vendidisset, Regius 2854, chartaceus,

formæ quadratæ. Ibi (vid. *Catalogg. p. 9*) continentur: 1° *Job*. 2° *Justinii philosophi et martyris Cohortatio ad Græcos*. 3° *Apocalypsis*. — Is codex, cujus folia non numerata sunt, sæculo decimo sexto exaratus videtur idque Hasio admonente ab aliquo Europæo, h. e. occidentalis terræ, sive Italiæ sive Galliæ, incola, qui hoc fortasse modo quamdam in Græcis litteris exercitationem sibi voluit parare;

culo exarati sunt. Hic dativo i ascribitur, ut in ἐπιστολῇ, quod in aliquot exemplaribus observatur; in pluribus omittitur. Accentus non ita accurate ubique notantur, sed haud raro negliguntur, et spiritus similiter, qui prisca forma plerumque describuntur.

adhibuit autem pennam, non calamum scriptorium, quo solo aut pennis æneis Græci usque ad imperii occasum utebantur. Hunc codicem, qui licet proprias lectiones multas habeat, haud dubie tamen ex eodem fluxit fonte ac Reg. 2 (n. 174), non, ut Maranus, Colbertinum, sed *Cod. Reg. 4* vocavi.

V. *Codex Regius C.XC.* (Vid. *Supplément grec*, quod supplementum eos continet codices mstos, qui post annum 1740 in bibliothecam Regiam pervenerunt) sæculo decimo septimo in charta vulgari papyrea exaratus foliisque constans 340. Qui octonariæ formæ liber mstus, excerpta ex Epiphanio, Clemente Alexandrino, Origene aliisque Patribus ecclesiasticis continens, paucas præbet (fol. 286—304 b) collectiones ex S. Justino additis brevibus Latinis adnotationibus; sed istum nihil, quod operæ pretium esset, ad textum emendandum præsidii afferre posse, Hasius fidem fecit. — Statim adiciatur

VI. *Codex Claromontanus*, ita a Marano appellatus, quod bibliotheca collegii Parisiensis Societatis Jesu eum subministravit. Ejectis autem e Gallia Jesuitis (a. 1764), cum illius bibliothecæ libri publice venderentur, codex ille mstus in Meermani manus pervenit. Quo mortuo cum aliis scriptis (a. 1824) in Angliam transiit, ut illustrissimi Thomæ Phillippis bibliothecæ in villa Middlehill ad oppidum Broadway (in comitatu Vorcestr. situm) institutæ adjungeretur. Vid. Catalog. mstorum codicum collegii Claromontani (Paris. 1764, 8) p. 25 sq., num. LXXXII, et Bibliothec. Meerman. sive catalog. librorum impressorum et codicum mstorum, quos — morte dereliquit Joannes Meerman, tom. IV (Hægæ Comit. 1824, 8), p. 7, num. LVII; coll. Gust. Hænel: Catalogi librorum mstorum, etc. (Lips. 1830, 4), p. 894. Hic codex chartaceus, in fol., complectens folia 377, sæculo decimo sexto exaratus est (14) eoque continentur: 1° *Justini philosophi et martyris Epistola ad Zenam et Serenum fratres*. Præmittuntur nonnulla de Justino ex Suida, Photio aliis. 2° *Paræneticus ad gentes*. 3° *Dialogus cum Tryphone*. 4° *Apologia utraque pro Christianis cum epistolis Antonini et Marci imperatorum*. 5° *De monarchia*. 6° *Expositio fidei seu de sancta Trinitate*. 7° *Refutatio dogmatum Aristotelis*. 8° *Quæstiones Christianæ ad gentiles*. 9° *Responsiones ad orthodoxos de quæstionibus necessariis et pertractatio adv. gentiles*. 10° *Quæstiones Græcicæ ad Christianos de incorporeo, de Deo et de resurrectione mortuorum*. 11° *Responsiones Christianæ ad prædictas quæstiones ex pietate naturalium rationum*. 12° *Athenagoras De resurrectione mortuorum*. 13° *Justini Epistola* (eadem quæ supra) *ad Zenam et*

A Serenum. 14° *Expositio* (eadem quæ supra) *con-*
fessionis orthodoxæ. Is codex mstus Regio numero 450 insignito simillimus est; etenim non tantum opera eodem ordine complectitur, sed et *Epistola ad Zenam et Serenum*, primo loco collocata, initio detruncata est. Huc accedit, quod ejus lectiones plerumque cum Regio ita conveniunt, eodem ex codice ut uterque descriptus videatur vel alter ex altero. Sirmondus narrante Nourrio (l. c., p. 468) summa diligentia Claromontanum codicem pervolutavit eique manu sua et initium epistolæ ad Zenam et Serenum mutilum supplevit præxitque omnium quæ continet operum elenchum. Idem est ille codex, quocum selectos quosdam locos conferendos Thirlbius curavit.

B In Gallia præter codices mstos supra nominatos unus tantum reperitur, quo equidem primus usus sum; est enim

VII. *Codex Argentoratensis*, bombycinus (ex charta gossypina: vid. Hænel., l. c., p. 466), in fol. minimo, cujus folia recentiori tempore 260 numerata sunt. Fuit quondam Joann. Reuchlini, quod inscriptio indicat manu illius in aversa parte involucri lignei facta (*Liber Græcus Johannis Reuchlin Phorcen.*); postea in Maurimonasterium (*Maurmünster*) situm in Alsatia superiore (*Ex. libb. Abb. Maurimonast.* 1560), denique violenta Francici regni conversione in publicam Argentorati bibliothecam pervenit. A muribus autem nidum sibi in evparantibus admodum corrosus est (15), sed tantummodo altera ejus pars detrimentum cepit. Hoc codice comprehenduntur: 1° *Τοῦ ἁγίου Ἰουστίνου φιλοσόφου καὶ μάρτυρος Περὶ μοναρχίας*. 2° *Ἀδελφός παρανετικός πρὸς Ἕλληνας*. 3° *Ἐκθεσις πίστεως περὶ τῆς ὀρθῆς ὁμολογίας, ἥτοι περὶ Τριάδος*. 4° *Πρὸς Ἕλληνας*. 5° *Πρὸς Διώρητορ*. Ab alia eaque recentiori manu adjectæ sunt: 6° *Τῆς Σιδύλλης Ἐρυθρ. στοιχοί* (tres tantum paginas continentes). 7° *Χρησμοί τῶν Ἑλληνικῶν θεῶν*. A priori autem manu est: 8° *Athenagoræ Πρὸς βεβαί* et 9° *Ejusdem liber περὶ ἀναστάσεως*. Quæ denique sequuntur scripta Cyrilli Alexandrini atque posterioris ætatis tractatus contra Armenios, Isnaelitas alios aperte recentiorem manum produunt. Pars codicis antiquior sæculo decimo tertio quartove exaratus est (16). Illas observationes vir summe venerabilis Eduardus Cunitz, theologiæ doctor Argentoratensis, benevole mecum communicavit. Jam quæ præterea de hoc codice mihi perscripsit, ipsis ejus verbis afferam: « Die Zeilen, in dem Theile der Justin enthält, sind vorgezeichnet durch in das starke Baumwollenpapier eingeritzte Linien, unter welche die Buchstaben geschrieben sind. Die

(14) At. Nic. le Nourry (*Apparat. ad biblioth. naz. vett. PP.*, etc. p. 1, p. 467) hunc certe non elegantem codicem sæculo opinatur decimo quarto manuscriptum esse.

(15) Hoc jam Gust. Hænel. adnotavit: *Catalog. librorum mstorum*, etc., p. 466.

(16) Hic codex mstus quidem passim habet lectiones deteriores, veras tamen plurimis locis conservavit; idem, ut ex multis potest concludi, non ad *Cod. Reg. 3* et *Clarom.* familiam, sed ad egregiam *Codd. Regg. 1, 2* et *4* pertinet maximeque convenit cum *Reg. 2*.

Verschänkungen und Zusammenziehungen der Buchstaben sind meistens dieselben wie in den Stephanischen Drucken (u. a. fehlt z. B. das in letzteren so häufige Ϟ oder ϟ) aber bei Weitem nicht durchgängig angewandt; dasselbe ist der Fall mit den eigentlichen Abkürzungen, die auch ganz die bei Stephanus eingeführten sind (von einigen jedoch erinnere ich mich nicht, ob sie bei Stephanus vorkommen: $\text{Ϡ} = \alpha\varsigma$ und $\text{ϡ} = \omicron\upsilon\varsigma$; erstere wird von unserm Scriba besonders oft gebraucht. Beinahe durchweg bedient er sich auch der bekannten $\text{ἀρσ} = \text{ἀνθρωπος}$, $\text{ὄρωσ} = \text{ὄρανός}$, πρᾶ , $\text{πρϞ} = \text{πνεῦμα}$ etc., $\text{θϞ} = \text{θεοῦ}$; letzteres findet sich nur ausnahmsweise). Ubrigens hat bei dem Allem die Schrift nichts weniger als ein currentes Aussehen wegen ihres gedehnten, ins Breite gezogenen, immer noch alterthümlichen Charakters. Was andere Merkzeichen betrifft, so wenig genau Bestimmtes sich auch daraus ziehen lässt, so mag das Hauptsächlichste Folgendes sein: Die Schrift ist durchweg ziemlich gleichförmig und sorgfältig gehalten; auffallend sind die unleserlichen Stellen, die gerade mit den in dem gedruckten Texte vorkommenden Lücken zusammenfallen, obgleich meistens sich noch erkennen lässt, dass sie ursprünglich beschrieben waren; doch sind, im Allgemeinen, besonders die ersten Blätter sehr verblichen und auch auf manchen folgenden die Schlusswörter der Zeilen und auch die oberen Ecken der Seiten oft sowohl durch Feuchtigkeit als auch durch Reibung sehr verwischt. Die Randglossen, die übrigens in unsern Büchern nicht sehr häufig vorkommen, sind von der Hand des ursprünglichen Librarius, aber mit rother Dinte, wie auch die Titel. Das α , wo es nicht angehängt ist, hat gewöhnlich die Gestalt α . Das β wird oft durch υ ersetzt. Das ι subscriptum fehlt durchweg. Meistens wird die Form θ , seltener Ϡ gebraucht. Für κ findet sich öfters auch λ . — Die sehr auffallende Übereinstimmung unseres Strasburg. Codex mit den Lesarten des Beurerischen Apographon, welche in den Noten Sylburgs angegeben sind, liessen mich anfangs glauben, unsere Handschrift sey dieses Apographon selbst, da es sich leicht denken liess, dass der Freiburger Professor von dem Codex zu Maurmünster Kenntniss hatte; aber es finden sich doch auch manche ausdrückliche Abweichungen, die wohl hinreichen, die Verschiedenheit dieser Handschriften zu beweisen. Ubrigens wurde unser Codex oder wenigstens die drei ersten darin enthaltenen Bücher (*de Monarchia*, der *Paræneticus* und die *Ekthesis*) schon früher verglichen, wie daraus erhellt, dass bei diesen Schriften die Varianten des gedruckten Textes ziemlich sorgfältig am Rande angegeben sind (im *Αδρ. πρὸς Ἐλλ.* und im *Brief an Diognet* ist diess nicht der Fall). Jedoch scheint diese frühere Collation nicht zu etwas Weiterem gedient zu haben oder das Resultat davon bekannt gemacht worden zu seyn. » Nunc viri plurimum

A reverendi Cunitzilius *Cohortationem et Orationem ad Græcos Epistolamque ad Diognetum*, Eduardus Reus- vero, theologiæ professor Argentoratensis, *De monarchia* tractatum summa diligentia cum illo codice msto contulerunt, omnes scripturas ab editionis Benedictinæ textu diversas quam fieri poterat accuratissime descripserunt mihiq̄ edendas concesserunt. Qua de re quid mihi jucundius esse potest, quam his viris de re litteraria optime meritis justas ac debitas agere gratias?

Subjungam quæ præterea ad Galliam pertinent:

VIII. *Manuscriptus Stephani* a me appellatur variarum ad *Cohortationem ad Græcos* et librum *De monarchia* lectionum farrago, quam Rob. Stephanus editionis suæ (Lutet. 1551) calci adject. Pleræque B fere omnes ex codicibus Parisinis desumptæ sunt. — Ad *Apologias* et *Dialogum* interdum lectiones affert Codicis Regii oræ marginali ascriptas.

IX. *Manuscriptus Pici* a me *Cohortationis ad Græcos* translatio vocatur, quam Pico Mirandulano debemus. Adhibuit procul dubio mstum quemdam codicem ad conficiendam illam, quippe quæ jam prius quam editio Stephani princeps, Argentorati (a. 1507) lucem viderit. Tales vero versiones critico respiciendas esse constat. Ac Pico quamvis interdum summo verterit arbitrio, tamen sæpe efficit, de genuina Justini lectione ut queat recte judicari. Codex autem mstus quem usurpavit ad antiquiores eisdemque meliores referendus est; pertinet nimirum ad familiam *Codd. Reg. 1, 2, 4* et Argentor.

In Germania et Helvetia frustra inquisivi in permultas easque copiosissimas bibliothecas. Reperitur tantum

X. *Codex Vimariensis*, membranaceus, formæ quadratæ, sæculo decimo quinto sextove eleganter exaratus, cujus folia, numeris a scriba non insignita a me numerantur 50. Fuit olim cujusdam Antonii Mauclercy, posthac Cornelii a Maersche, Lugd. Bat. (a. 1673), ut cognoscitur ex nota in fronte libri collocata. Ibidem aureo caractere scriptum est: *Divi Justini philosophi et martyris Oratio ad Græcos. Ejusdem de monarchia Dei liber*. Atramento adjungitur: *Dominicus Lampsonus vertit*. Uterque enim liber, et *Cohortatio ad Gr.* (fol. 1 — 40 b) et *de monarchia* tractatus (fol. 41 — 50 a), hauri dubie ex Græco quodam msto codice in linguam Latinam conversus est. Quare codicem contuli ex eoque scripturæ dedi discrepantium, in quantum fieri poterat; nam versio ipsa, elegans et oratoria, interdum liberior est, ut, quæ exemplaris Græci verba fuerint, neutiquam possis divinare. Cæterum codex mstus, quo Lampsonus usus est, ad recentiorem videtur familiam pertinere, cujus sunt codd. Regius 3 et Claromontanus bonitate Regiis 1, 2, 4 et Argentoratensis cedentes.

X bis. Beureri apographon, *Orationem ad Græcos* et *Epistolam ad Diognetum* continens. Siquidem Beurerus, professor Friburgensis, eundem descri-

vet codicem atque H. Stephanus (vide supra), A quemquam alium præterea inspexit, scilicet aut eam qui hodie Argentorati asservatur aut huic certe consimilium; nam lacunas, in Stephani exemplari obvias, persæpe in apographo iisdem explevit verbis, quæ in Cod. Argentor. exstant a manu prima. Hoc autem apographon, cujus diversas lectiones Stephanus accuratiusque Sylburgius exscripserunt, nescimus ubi hodie asservetur. Forsitaa Glascoyii (vide infra. n. XII)? Certe etiam *Epistola ad Diognetum* nomine orationis appellabatur, id quod ex Stephani hujus epist. edit. p. 104 apparet.

Ad Bataviam quod attinet, invenitur

XI. *Codex Leidensis*, chartaceus, formæ quadratæ, qui olim penes Isaacum Vossium fuit (in Anglia), postea vero Lugdunum Batavorum pervenit. In eo cum testibus Catalogis librorum mss. Angliæ et Hiberniæ (Oxon. 1697, fol. tom. II, p. 1, p. 60, n. 2205) quibus astipulatur Catalogus librorum tam impressorum quam mstorum bibliothecæ publicæ universitatis Lugduno-Batavæ (Lugd. apud Batav., 1716, fol., p. 396, n. 30; coll. Bern. de Montfaucon: *Biblioth. bibliothecarum mstorum nov.*, Paris. 1739, fol. tom. I, p. 676), *Epistola ad Diognetum* insit, per litteras rogavi præstantissimum bibliothecæ Leidensis præfectum Jacobum Geelium, varias mihi lectiones ex illo codice msto excerptas mitteret. Vir doctissimus, cujus prædicanda est erga me benevolentia, inter alia respondit: « Diligenter explorando persuasi mihi, Justinii M. *Epistolam ad Diognetum*, quam cum multis aliis scriptis continet cod. Vossian. 30 (Catal. p. 396), ipsum esse exemplum quod Henr. Stephanus ex nescio quo codice descripsit, quodque editioni primæ (1592) inserviit. Stephanus manus est, nisi vehementer fallor; in margine ascriptæ sunt eadem conjecturæ, quas Stephanum fecisse recentiores Justinii editores testantur (ipsam enim editionem a. 1592 ad manum non habeo); quod autem rem conficit: in codice post *Epistolam ad Diognetum* sequitur *Adhortatio ad Græcos*, quam Stephanus una cum *Ep. ad Diogn.* separatim vulgavit. Partim contuli cum edit. Paris. 1742. — Nihil discriminis. Itaque non video, quid tibi scripti exempli inspectio prodesse possit. »

In Anglia quoque ad Justinum adjuvandum nihil D est. Exstat quidem præter Cod. Clarom. (Cf. supra num. VI.)

XII. *Codex Glascoviensis*, membranaceus, formæ quadratæ, et anno 1453 exaratus, qui teste Hænelio (l. c., p. 790), Justinii *Orationes* continet, sed cum nuntium de eo adhuc acceperim nullum, nescio equidem, quænam Justinii scripta voce *Orationum* significentur. Certe in codicibus mstis etiam *Epistola ad Zenam et Serenum* Orationis nomine appellatur.

Ex Italia aliquid præsidii expectabam. Etenim magnam mihi spem injiciebat Friedericus Blume,

referens (cfr. *Bibliotheca librorum mstorum Italica*; Gotting. 1834, 8, p. 157) Romæ in bibliotheca Angelica (S. Agostino (17) haberi Justinum et Athenagoram: fol. B. 1, 10. Statim commendante Goettlingio, præceptore charissimo, Emillium Braunium, instituti Archæologici quod Romæ est secretarium, per epistolam adii, benigne ut curaret illum codicem diligenter conferendum. Doctissimus vir, cujus in me voluntas celebranda est, se rescribit inspexisse dictum codicem, at eo contineri tantummodo spuriam *Epistolam ad Zenam et Serenum*. In bibliotheca Vaticana se reperisse quidem codices quinque manu exaratos, eos autem minime ad genuina martyris opera pertinere. Sola bibliotheca Regiæ præberi codicem msto (55, f. 232, a. 1.), *Ἀποσπάσματα ἐν τῇ δογματικῇ πανόπλιᾳ Εὐθυμίου τοῦ Ζηραδηνοῦ* complectentem; ea vero exigui esse momenti.

Tres omnino in Italia veri Justinii exstant codices msti iique nonnisi ad *Cohortationem* pertinentes, quorum tamen lectiones aut emendationes inde forte colligendas accessere nondum licuit. Sunt enim

XIII. *Codex Florentinus* XXXII, n. IX, plut. X, in Bibliotheca Laurentiana Medicea: *Sermo exhortatorius ad gentiles*. Cfr. Ang. Mar. Bandinius: *Catal. Codd. mss. bibliothecæ Med. Laurent.* varia continens opera, tom. I (Florent. 1764, fol.) p. 496.

XIV. *Codex Bononiensis* in bibliotheca Canonico-regularium S. Augustini, quo continentur: 1° *Athenagoræ Legatio*. 2° *Ejusdem de resurrectione corporum*. 3° *Justinii martyris moralis oratio*: *Περὶ μὲν τῆς κατὰ πρόβλημά τινων ἀλογίστου*, etc. (= *Epistola ad Zenam et Seren.*). 4° *Ejusdem Patrensis ad Græcos*. 5° *Ejusdem de recta fide*. 6° *Origenis Epistola ad Africanum*. 7° *Cleomedis χυλικῆς θεωρίας μετῶπων*. 8° *Heron de machinis bellicis: amanuense Valeriano Albino*. Codex melioris notæ videtur esse. Cfr. Joann. Mabillon: *Museum Italicum, seu collectio vet. script. ex bibliothec. Italicis* tom. I, p. 1. (Lutet. Par. 1687, 4), p. 196; add. Bern. de Montfaucon: *Diarium Italicum, sive monument. vet. bibliothecarum, museorum, etc., notitiæ* (Paris. 1702, 4), p. 407 sq.

XV. *Codex Mutinensis* in bibliotheca Ducali. 1° *Clementis Alexandrini Προτροπικὸς*. 2° *Ejusdem Παιδαγωγὸς et Hymnus*, ut in editis. 3° *Justinii ad Zenam*. 4° *Ejusdem contra Græcos*. 5° *Athenagoræ Legatio*. 6° *Tatiani Oratio*. 7° *De Sibyllis*. Codex mstus elegantissimus decimi sæculi membranaceus, cui consimilimus est codex in bibliotheca Regia Parisiensi numero 451 insignitus, auctore Montefalconio, l. c., p. 31.

De codicibus denique mstis ad fragmentum *De resurrectione*, et ad Acta martyrii Justinii pertinentibus adeas supra p. xxiii, (col. 212.) seq. a me exposita.

(17) De egregia hac bibliotheca videsis Fr. Blume: *Iter Italicum*, tom. III, p. 122 sqq.

SANCTI JUSTINI

PHILOSOPHI ET MARTYRIS

OPERA QUÆ EXSTANT OMNIA.

(S. P. N. Justini, philosophi et martyris, Opera quæ exstant omnia; nec non Tatiani adversus Græcos Oratio; Athenagoræ philosophi Atheniensis Legatio pro Christianis; S. Theophili Antiocheni tres ad Autolyicum libri; Hermisæ philosophi Irrisio gentiliū philosophorum; item in Appendice supposita Justino opera cum Actis illius martyrii et excerptis operum deperditorum ejusdem Justini et Tatiani et Theophili; — cum mss codd. collata, ac novis interpretationibus, notis, admonitionibus et præfatione illustrata, cum indicibus copiosis; opera et studio unius ex monachis congregationis S. Mauri (D. Prudentii MARANI).— Parisiis, sumptibus Caroli Osmont, via San-Jacobæ, 1742, in-fol., cum approbatione et privilegio regis.)

ANALYSIS

ORATIONIS SANCTI JUSTINI AD GRÆCOS.

Oratio S. Justini ad Græcos brevis est expositio rationum, quibus adductus gentiles missos fecit et Christianus factus est. Fastidium illi moverunt instituta, nihil prorsus habentia quod Deo placere possit, dii scelerum notis inusti apud Homerum et Hesiodum, heroes effeminati, solemnes conventus, in quibus luxus, tibicæ, unguenta, coronæ, pudoris perniciæ et flagitiorum vigent irritamenta. Cum hi conventus in honorem deorum instituti essent, ac in eis scelera et flagitia deorum aut agerentur aut acta referrentur, statuit Justinus nec patres in filiis, nec maritos in uxoribus ea reprehendere et castigare posse, quæ in diis coluntur. Conjunxit Justinus cum superstitionum fastidio amorem et admirationem Christianæ doctrinæ. Hortatur gentiles ut cum olim fuerit id quod sunt, id quod nunc est ipsi fiant. Captum se fuisse declarat doctrinæ vi divina et Verbi efficacia, quod sedatis vitiosis affectibus tranquillitatem animæ affert. Simili modo Justinus in Dialogo cum Tryphone, postquam se Scripturæ divinæ admiratione perculsum ad Christianam religionem accessisse dixit, hæc addit: «Vellem equidem ut omnes rationem meæ similem ineuntes a Salvatoris doctrina non aberrarent. Habet enim in se terribilem quamdam majestatem, et ad eos permovendos idonea est, qui de recta via deflexerunt: his autem, qui eam meditantur, suavissima est requies.» Confirmat utriusque loci similitudo consensum eruditorum in hac Oratione ad Græcos S. Justino adjudicanda.

ΤΟΥ ΕΝ ΑΓΙΟΙΣ ΠΑΤΡΟΣ ΗΜΩΝ
ΙΟΥΣΤΙΝΟΥ
ΦΙΛΟΣΟΦΟΥ ΚΑΙ ΜΑΡΤΥΡΟΣ
ΛΟΓΟΣ
ΠΡΟΣ ΕΛΛΗΝΑΣ

SANCTI PATRIS NOSTRI JUSTINI
PHILOSOPHI ET MARTYRIS
ORATIO AD GRÆCOS

Ex Henr. Stephani interpretatione, pluribus locis emendata.

1. Μὴ ὑπολάβετε, ὡς βάνδρες Ἕλληνας, ἄλογον ἢ ἀνεπίκριτον εἶναι μου τὸν ἐκ τῶν ὑμετέρων ἐθῶν χωρισμόν. Οὐδὲν γὰρ ἐν αὐτοῖς εὖρον ὅσον ἢ θεοφιλές. Αὐτὰ γὰρ τὰ τῶν ποιητῶν ὑμῶν συνθέματα, λύσης καὶ ἀκρασίας ἐστὶ μνημεῖα. Τῷ γὰρ ἐν παιδείᾳ παρ' ὑμῖν προύχοντι (1) φοιτῶν τις, πάντων ἀνθρώπων ἐστὶν ἀργαλειώτατος (2). Πρώτιστα μὲν γὰρ φασὶ τὸν Ἀγαμέμνονα τῆ τοῦ ἀδελφοῦ ἀκρασία ἐπιτεταμένη, λύση, καὶ ἀκατασχέτῃ ἐπιθυμίᾳ συνεργούντα, καὶ τὴν θυγατέρα πρὸς θυσίαν εὐδοκῆσεντα δοῦναι, καὶ πᾶσαν ταραξάει τὴν Ἑλλάδα, ἵνα βύσσηται τὴν Ἑλένην, ἀπὸ λέπρου (3) ποιμένος ἠρπασμένην. Ὅποτε δὲ καὶ τοῦ πολέμου κατασχόντος ἀιχμαλιώτους ἤγαγον, αὐτὸς Ἀγαμέμνων ὑπὸ Χρυσίδος ἀιχμαλιώτος ἤγετο, πρὸς τὸν Θέτιδος (4) παῖδα Βρισγίδος ἐνεκεν ἐχθραν ἤρατο. Αὐτὸς δὲ Πηληϊάδης,

(1) Τῷ... προύχοντι. Hæc de principe poetarum Homero dicta existimat Stephanus; quamobrem ut quadrent quæ sequuntur, *Primum enim dicunt*, conjicit legendum esse: *Si quis ad eum qui apud vos doctrina excellit* καὶ τοῖς ἄλλοις *et ad alios accedat*. At non necessaria videtur emendatio. Quod enim Justinus ait: *Si quis ad eum qui apud vos doctrina excellit*, id de grammaticis, qui in interpretandis poetis operam insumebant, intelligi potest. Ad hos grammaticos generatim referri possunt quæ sequuntur, *Primum enim dicunt*, etc. In his enim nonnulla sunt quæ apud Homerum non leguntur Stephanus, quale est quod de Iphigenia dicitur.

(2) Ἀργαλειώτατος. Vox difficilis visa Stephano, utpote rebus inanibus congruens, non hominibus. Sed tamen legitur ἀργαλιός Ὀλύμπιος, *Iliad.* A, v. 589.

1 Ne existimate, Græci, nulla me cum ratione, aut nullo cum judicio a vestris ritibus descivisse. Nihil enim in illis sanctum aut Deo acceptum inveni. Illa si quidem ipsa quæ poetæ vestri composuerunt, rabiei et vinolentæ cujusdam petulantia sunt monumenta. Nam si quis ad eum, qui apud vos doctrina excellit, discendi gratia accedat, in plures quam quisquam hominum difficultates delabitur. Primum enim dicunt Agamemnonem, magnæ fratris libidini, 2 rabiei, et effreni cupiditati auxiliantem, filiam ad sacrificium haud gravate dedisse, et totam Græciam turbasse, ut Helenam recuperaret, quæ a scabioso pastore rapta erat. Cum autem bello etiam superveniente captivos abduxerunt, ipse Agamemnon a Chryseide captivus abductus est, et adversus Thetidis filium propter

(3) Ἀπὸ λέπρου. Legit Casaubonus ἀπ' ὀλέθρου. Probat H. Stephanus, modo legatur ὑπ' ὀλέθρου. Conjicit Potterus legendum λιπαροῦ, id est nitidi et elegantis. At nulla videtur mutandi necessitas. Nam, ut observat Syllburgius, sic incultum et horridum esse solet pastorum vitæ genus, ut scabiosi non illepide dicantur. Atque hinc forte natum esse addit idem Syllburgius, ut Israelitæ, cum pastores essent, ob lepram ex Ægypto pulsii fuisse lingerentur. Quod quidem commentum a Manethone et aliis nonnullis venditatum refellit Josephus, 1 *App.*, et ejus vestigiis Theophilus Antiochenus, lib. iii, *ad Autol.* Legendum ὑπὸ λέπρου, nisi referatur ad verbum βύσσηται.

(4) Πρὸς τὸν Θέτιδος. Conjunctionem καὶ præmittendam putat H. Stephanus.

Briseidem inimicitias suscepit. Ipse autem Pelides, qui fluvium saltu transiit, qui Trojam evertit, qui Hectorem in potestatem redegit, vester ille heros, Polyxenæ servitutem serviebat, ab Amazone mortua superatus erat: cum arma a deo fabricata exuisset, et vestem, qualem sponsi gerunt, induisset, amoris conciliatrix victima in Apollinis templo fuit. At Ithacensis Laertiades, ex improbitate famam virtutis lucratus est. Fuisse autem bonæ prudentiæ expertem, illa circa locum, ubi Sirenes erant, navigatio declaravit: cum prudentia aures obturare non potuerit. Telamonius ille Ajax, septemplicis clypei gestator, iudicio quod de armis Achillis adversus Ulyssem intenderat, superatus, furore corripiebatur. Hæc doceri nolo. Non enim de tali virtute contendo, ut Homeri fabulis fidem præbeam. Est enim tota rhapsodia, ac Iliadis et Odysseæ principium ac finis mulier.

2. Sed quoniam post Homerum Hesiodus, Opera et Dies conscripsit, quis nugæ eius Theogoniæ assentietur? Aiunt Saturnum Cæli filium imperium patri abrogasse, et sceptrâ cepisse: cumque ortus ei metus esset ne similia pateretur, in animum induxisse liberos comedere; sed Jovem, cum Curetum solertia furto sublatus esset et latuisset, vinculis patrem constrinxisse: ac partitione, ut aiunt,

(5) Ὁ ποταμὸν πηδήσας. Difficultas inextricabilis si nihil mutetur: nusquam enim legitur Achilles fluvium saltu superasse. Sed si legamus πιδύσας, qui fluvium excavit, res illustrari potest ex Lycophrone et ejus scholiaste. Sic igitur Lycophron in *Alexandra*, vers. 245:

Ὅταν πελασγὸν ἄλμα λειψήσῃ ποδῶς
εἰς θιν' ἐρείσας λουστραράθων λύκος,
Ἐρηταῖον ἐξ ἄμμοιο βοεδήση γάνος
Πηγὰς ἀνολέας τὰς πάλαι κεκρυμμένας.
Quando Thessalicum celeris saltum pedis
In ripam imprimens ultimam rarus lupus
Fontanam ex arena ciebit aquam
Fontes olim operios aperiens.

Scilicet cum Græcis prædictum fuisset, ut narrat Lycophronis scholiastes, primum omnium periturum, qui primum e navibus in terram irruisset; cumque Protesilaus, qui primum desiluerat, ab Hectore aut ab alio occisus fuisset, Achilles, ejus casu eruditus, omnium ultimus desiluit, sed tanto impetu, ut ex terra, quam pedibus percusserat, fons eruperit. Non aliam profecto fabulam hoc loco Justinus attingere videtur. [Ne cui displiceat sensus, quem verbo πιδύσας adjuncti, monebo βοεδήσας eodem prorsus sensu usurpari in Lycophronis versibus ibidem citatis. Stephanus animadvertit corruptum esse hunc locum: doctissimus Potterus nihil mutat, sed, quod quidem probare non possum, hæc verba ὁ ποταμὸν πηδήσας idem valere existimat ac insiluit in Scamandrum, vel fluvium saltu excavit. Non satis accurate mihi videtur H. Stephanus reddidisse illud de Ulysse dictum, ἐκ κακίας ἀρετὴν ἐνεπορεύσατο. Sic enim vertit: Ex improbitate famam virtutis lucratus est. Accuratius erit ipsam virtutem ex vitio, nimirum prudentiam ex dolo conflata interpretari. Mox probat Justinus veræ prudentiæ expertem Ulyssem fuisse: qui quidem locus sic videtur, nihil prorsus mutando, reddi posse: Quod autem spectat ad illius ignorationem bonæ prudentiæ, declarat illa circa Sirenes navigatio, eum, quia sapere non poterat, aures obturasse. Plurima occurrunt apud Justinum ejus-

ὁ ποταμὸν πηδήσας (5), Τροίαν καταστρέψας, Ἐκτορα χειρῶσάμενος, Πολυξένης ὁ ἤρωος υἱὸν δοῦλος ἦν. ὑπὸ Ἀμαζόνος νεκρῶς νενίκητο· τὰ θεότευκτα ὄπλα ἀποδυσάμενος, νυμφικὴν στολὴν (6) ἐνδυσάμενος, φίλτρων θύμα ἐγένετο ἐν τῷ τοῦ Ἀπόλλωνος νηῶ. Ὁ γὰρ Ἰθακήσιος Λαερτιάδης ἐκ κακίας ἀρετὴν ἐνεπορεύσατο. Ὅτι δὲ ἀγαθῆς φρονήσεως ἀμοιρὸς ἦν, ὁ κατὰ [τὰς] Σειρήνας διάπλους ἐδήλωσεν, ὅτι μὴ ἠδυνήθη φρονήσαι (7) ἐμφράξει τὴν ἀκοήν. Ὁ Τελαμώνιος Αἴας, ὁ τὸ ἐπαθόβειον φέρων σάκος, διὰ τὴν πρὸς Ὀδυσσεῖα περὶ τῶν ὄπλων κρῖσιν ἤτηθεις ὑπὸ μανίας ἠλίσκετο. Ταῦτα παιδεύεσθαι οὐ θέλω. Οὐ γὰρ τοιαύτης ἀρετῆς ἐπιδικάζομαι (8), ἵνα τοῖς Ὀμήρου μύθοις πείθωμαι. Ἔστι γὰρ ἡ πᾶσα βαψφδία, Ἰλιάδος τε καὶ Ὀδυσσεύας ἀρχὴ καὶ τέλος, Β γυνή.

2. Ἄλλ' ἐπεὶ Ἡσίοδος μεθ' Ὀμηρον (9) Ἔργα τε καὶ Ἡμέρας συνέγραψε, τίς αὐτοῦ τῇ ληρώδει (10) θεογονίᾳ συνθήσεται; Φασὶ [γὰρ] Κρόνον τὸν Οὐρανοῦ πατέρα, τῆς ἀρχῆς καθελεῖν τὸν πατέρα, καὶ τῶν σκήπτρων λαβεῖσθαι· καὶ διευλαθηθέντα τὸ ὁμοιον παθεῖν, τεκνοφαγεῖν ἐλέσθαι· τῇ δὲ τῶν Κουρήτων ἐπινοίᾳ τὸν Δία κλαπέντα καὶ λαθόντα, δεσμοῖς καθεῖρξαι τὸν πατέρα, καὶ διανεμασθαι, ὡς λόγος,

modi exempla, in quibus illud ὅτι δὲ idem valet ac quod spectat. Vid. Apol. 1, n. 35, 45, 47, 50. Non dissimulandum est aculeum illum, quo Ulyssem Justinus figit, benigna interpretatione indigere. Cur enim peccandi occasionis fuga instar probri obijciat? Ipse Justinus in *Cohort.*, exemplum Ulyssis ad imitandum proponit, atque auctor est ut aures cera obturemus, n. 36. Videtur idem factum hoc loco exagitaris, quia adhibitam ab Ulysse cautionem a vera peccati fugiendi ratione, quæ solis Christianis cognita precationem et spem divini auxilii adjunctam habet, longe distare intelligebat. — Ex ad dendis et emendandis.

(6) Νυμφικὴν στολήν. Longe aberrabat a Justinum sententia hæc Stephani interpretatio: Cum vestem, qualem sponsæ gerunt, induisset. Non tunc muliebrem vestem induit Achilles, cum Polyxenam Priami filiam in templo Apollinis Thymbræi uxorem ducens, a Paride ex insidiis occisus est. Olim quidem sub hac veste apud Lycomedem delitescens militiam subterfugerat; at idem ab eo factum non legitur, cum conjugis lædas in templo Apollinis prætenderet.

(7) Φρονήσαι. Legit Stephanus φρονήσαι ἐμφράξαι. Sed haud scio an aptior et commodior futura sit emendatio, si legamus: ὅτι μὴ ἠδυνήθη φρονήσαι, ἐνεφράξε τὴν ἀκοήν. Cum uipere non posset, aures obtuavit: ὅτι probat Sanppe

(8) Ἐπιδικάζομαι. Id est, non talem virtutem appeto, non cupidus sum ac tenax ejusmodi virtutis. Quo sensu Christus dicitur apud Origenem (l. iv ad Cels., p. 139) prætulisse plebi eos qui ipsius sapientiæ cupidi erant, τοὺς τῆς σοφίας αὐτοῦ ἐπιδικάζομένους.

(9) Μεθ' Ὀμηρον. Nodum in hoc scirpo quaerit Stephanus, ac post has voces addendum putat ἐγένετο, ὅς, Post Homerum fuit Hesiodus, qui, etc. Mox legendum φασὶ vel eodem modo ac supra intelligendum illud φασί.

(10) Ληρώδει. Legitur λήρω apud Stephanum qui hanc vocem adjective sumendam putat, aut legendum ληρώσει. Recte Stephan., cujus cf. *Thesaur.* ed. Paris. in h. v.

αία μὲν, τὸν αἰθέρα, Ποσειδῶνα δὲ, τὸν βύθον· καὶ Πλουτέα τὴν καθ' ἄβου μοῖραν λαχεῖν. Ἄλλ' ὁ μὲν Πλουτέης τὴν Κόρην ἤρπασε· καὶ ἡ Δήμητρα ἀλωμένη κατὰ τὰς ἐρήμους, τὸ τέκνον ἐζήτησι. Καὶ τούτων τὸν μῦθον εἰς ὕψος ἤγαγε τὸ ἐν Ἐλευσίνοι πῦρ. Πᾶν ὁ Ποσειδῶν Μελανίπτην μὲν ἤσχυονεν ὕδρευομένην, ἔχλω δὲ Νηρηίδων οὐκ ὀλίγων (11) κατεχρήστω· ὧν τὰ ὄνόματα ἐὰν διηγώμεθα, πολλὸ πλῆθος ὧν κατατρίψομεν. Ὁ μὲν οὖν Ζεὺς, μοιγὸς πολλῆς, ἐπ' Ἀντιόπη μὲν ὡς σάτυρος, καὶ Δανάη (12) χρυσός, καὶ ἐπ' Εὐρώπῃ ταῦρος ἦν· ἐπερουτο δὲ παρὰ Αἴδα. Ὁ γὰρ Σεμέλης ἔρωσ, καὶ αὐτοῦ τὴν ἀρσασίαν ἤλεγξε, καὶ τῆς Σεμέλης (13) τὸν ζῆλον. Τὸν γὰρ Φρύγα Γανυμήδην, φασί, εἰς τὸ οἰνοχοεῖν ἀνήρπασε. Καὶ ταῦτα μὲν οἱ Κρονίδαι ἐποίησαν. Ὁ γὰρ μεγαλάνουμος ὑμῶν ὁ Λητοῖδης, ὁ μαντικὴν ἐπαγγελεύμενος, ἑαυτὸν ἤλεγξεν ὅτι ψεύδεται. Δάφνην εἰώκων, ἦν οὐ κατέλαβε· καὶ τῷ ἐρομένῳ αὐτὸν Δικχίδῃ σκεύωντι (14) τὸν αὐτοῦ θάνατον οὐκ ἐμαντεύσατο. Ἀθηνᾶς γὰρ τὸ ἀνδρικὸν σιγῶ, καὶ Διονύσου τὸ θηλυκὸν, καὶ Ἀφροδίτης τὸ πορνικόν. Ἀνάγνωστε τῷ Διὶ, ἄνδρες Ἕλληνας, τὸν κατὰ πατραλικῶν νόμον, καὶ τὸ μοιχείας πρόστιμον, καὶ τὴν παιδεραστίας αἰσχρότητα (15). Διδάξατε Ἀθηνᾶν καὶ Ἀρταμιν τὰ τῶν γυναικῶν ἔργα, καὶ Διόνυσον τὰ ἀνδρῶν. Τί σεμνὸν ἐπιδείκνυται γυνὴ ὅπλοισι κεκοσμημένη, ἀνὴρ δὲ κυμβάλῳ καὶ στέμμασι καὶ ἐσθῆτι γυναικεῖα καλλωπιζόμενος, καὶ ὄργων σὺν ἀγέλῃ γυναικῶν;

majestate aliqua dignum præstat mulier armis nobilem vestem pro suo cultu habet, et cum mulierum grege orgia celebrat?

3. Τὸν γὰρ τριέσπερον (16) Ἀλκείδην, τῶν ἀγῶνων ἡγήτορα (17) ἄδόμενον, τὸν τοῦ Διὸς υἱὸν (18),

(11) *Ὁὐκ ὀλίγων*. Legendum conjicit Sylburgius *οὐκ ὀλίγῃ*. Sed in hac emendatione ut in multis aliis tum Sylburgius, tum etiam ipse Stephanus non tam sanandi, quam ornandi contextus partes sustinent.

(12) *Καὶ Δανάη*. Immerito Stephanus et Sylburgius legendum putant ἐπὶ Δανάη δέ. Sequitur enim *μοιχὸς ἐπερουτο δέ*. Uterque observat quatuor Jovis adulteria hoc disticho exprimi :

Ζεὺς κύκρος, ταῦρος, σάτυρος, χρυσός, δι' ἔρωτα Λήης, Εὐρώπης, Ἀρτιάδας, Δανάης.

(13) *Σεμέλης*. Stephanns adnotat in ms. exemplari verbum esse inter Σεμέλης et τὸν ζῆλον quod legi non possit. Beurerus legit καὶ τῆς Ἥρας τὸν ζῆλον, quam lectionem probat etiam Stephanus, ideoque locum sic reddi mavult : *Nam Semeles amor et illius (Jovis) petulantiam et Junonis zelotypiam coarctavit*. Paulo post legitur *ἐβίωξεν* in Beureri exemplari. SYLBURGIUS. Τῆς σσμ. Ἥρας τὸν ζ. cod. Argent.

(14) *Σκεύωντι*. Corruptus locus videtur emendari posse si legamus *ἔρωμένῳ αὐτοῦ Ἰαχίνθῳ, Amasio suo Hyacintho*. Sic enim Tatianus cap. 8 et Theoph. Antioch. lib. 1, cap. 9, Hyacinthum cum Daphne conjungunt, ut Apollinis in futuris rebus prævidendis imperitiam arguant. Illa enim et vatem et vitium effugit, ut ait Clemens *Protrept.*, p. 21 ; Hyacinthum autem imprudens occidit Apollo, cum discum jecit, quem Zephyrus flatu suo in capti pueri convertit. Eo libentius huic voci *σκεύωντι* Hyacinthum substituo, quod Apollinem ait Justinus a seipso argui, id est a propriis et domesticis rebus. Illud autem *Δικχίδῃ* videtur in textum obrepisse ex margine, ubi forte hoc nomen appositum fuerat, ut indicaretur ambi-

A facta, Jovem quidem æthere potitum esse; Neptunum autem profundo : at Plutonem inferos pro sua portione sortitum esse. Verum Pluto quidem Coren, id est Proserpinam, rapuit : et Ceres per deserta errans, filiam quærebat. Atque hanc fabulam in altum ignis Eleusinius extulit. Alia autem ex parte Neptunus Melanippæ pudorem rapuit, dum illa aquaretur ; quinetiam turba Nereidum non paucorum abusus est : 3 quorum nomina si commemoremus, magnam verborum multitudinem consumeremus. Ad Jovem autem quod attinet, is multis modis adulter, in Antiope, ut satyrus ; in Danae, ut aurum ; in Europa, taurus erat ; apud Ledam vero, alas sumebat. Nam Semeles amor, et ejus petulantiam, et ipsius Semeles zelotypiam coarctavit. At Ganymedem Phrygem, ceu ferunt, ut pincernæ officio fungeretur, rapuit. Ac Saturnii quidem ita se gesserunt. Ac vester ille Latoïdes, id est Apollo, qui magni est nominis, cum se artis vaticinandi peritum professus esset, seipsum mendacii convictum reddidit. Daphnen enim cum persequeretur, eam non est assecutus ; et Æacidæ illum sciscitatio mortem vaticinatus non est. Nam Minervæ virile vitæ genus, Dionysii muliebre, Veneris meretricium taceo. Legite Jovi, Græci, legem adversus eos latam qui parentem pulsant, et pœnam adulterio irrogatam, et pædicationis turpitudinem. Docete Minervam et Dianam quæ sint mulierum opera ; et Dionysum, quæ sint virorum. Quid ornata ? quid vir ille qui cymbala et corollas ac m-

3. Nam trivesperum Alcidem, certaminum clarum ducem, Jovis filium, qui occidit leonem, et

guom illud Pyrrho datum ab Apolline responsum : *Aio te, Æacida, Romanos vincere posse.*

Sed res Pyrrhi non videntur huic Justinii loco congruere.

(15) *Αἰσχρότητα*. Id est legitè Jovi turpitudinis notas huic vitio inurendas. Frustra ergo addendum ait Stephanus *διδάξασε*, quod ideo excidisse putat, quia idem verbum protinus repetitur.

(16) *Τριέσπερον*. Vulgo creditur Trivesperum Herculem appellari, quia Jupiter, cum absente Amphitryone ad ejus uxorem Alcmenam venisset, tres noctes in unam conjuxerat. Aliam rationem afferunt Lycophron, ejusque scholiastes : quia videlicet tres dies in ceti immanis ventre Hercules traduxerat. Sic rem enarrat Lycophronis scholiastes : Cum Neptunus mercede fraudatam cetum immane in Laomedontis regionem immisisset, ac filiam Hesionem Laomedon oraculi jussu vorandam belluæ exponeret, Hercules, ut rem adventu suo cognovit, promissis a Laomedonte equis immortalibus, quos Jupiter Laomedonti pretium rapti Ganymedis dederat, in os monstri hiantis irruii, ejusque intestina per tres dies contudit, ac tandem bellua mortua vivus evasis amissis tantum in hoc viscerum foco capillis. Alii, ut observat eruditissimus Pötterus, Herculem, cum gravissima tempestate exorta navem fregisset, ab immani bellua absorptum fuisse et mirabiliter servatum dixerunt.

(17) *ἡγήτορα*. Duæ tantum primæ syllabæ erant in cod. ms. Stephani, qui non dubitat ita scripserat Justinum, ac legendum putat τὸν ἄδόμενον.

(18) *Τὸν τοῦ Διὸς υἱόν*. Omissum fuisse puto verbum *σιγῶ* aut aliud simile.

capitum multorum hydram stravit. Verum is qui aprum robore infatigabili præditum morti dedit; qui aves hominum voratrices potuit volantes deturbare; qui canem tricipitem ex inferis sursum adduxit, qui Augiæ validum murum purgare stercorebus potuit; qui tauros et cervam interfecit naribus ignem spirantes, et fructum aureum ab ipso trunco accepit; qui serpentem venenum jaculantem confecit (et Acheloum quam ob causam occiderit, fas non est dicere, et hospitem interfectorem Busirin); qui montes saltu transiit, ut aquam acciperet quæ vocem articulatam edebat, sicut fama est; qui tam multa et talia tantaque facere potuit, is tanquam puerulus, aures suas personare strepitu cymbalorum, quæ satyri pulsabant, passus, et feminæ amore superatus, se a Lyde ridente in nates cædi lætabatur. ¶ Ac tandem, cum Neseam tunicam exuere non potuisset, sua ipsius a se extructa pyra, vitæ finem statuit. Deponat zelotypiam Vulcanus, et ne invidet si, cum senex et claudus esset, odio haberetur, at Mars charus foret, qui juvenis ac formosus erat. Vestri igitur dii, o Græci, præ libidine tales esse convicti sunt; vestri autem heroes, effeminati, ut declararunt vestræ historiæ, quæ tragœdiis argumenta suppeditarunt, Atræi piacula, Thyestæ concubitus et Pelopidarum execranda facinora; et Danaum invidia impellente cædes perpetrantem, et filiis carentem ebrium; et Thyesteas cœnas, quas Erinnyes struebant. Ac Procne ad hunc usque diem pennata gemit; et hujus soror Atheniensis post abscissam linguam stridorem quemdam edit. Nam Œdipodis transfixos fibulis pedes quid attinet referre? et Laii cædem, et cum matre initas nuptias, et quomodo fratres ejus simul ac filii mutuis vulneribus occubuerint?

4. Vestros etiam conventus panegyricos odio prosequor. Ibi enim luxui immensum in modum et multo plus quam ad satietatem, indulgetur: ibi sunt artificio exquisito factæ tibix, quæ ad motus

(19) Ὅς κατέπεφνε. Stephanus legendum conjicit ὅς βριάρων vel σθεναρὸν κατέπεφνε λέοντα, quia inerat in exemplari vacuum aliquod spatium, cui explendo alterutram harum vocum melius congruere putat, quam si legatur Νεμαῖον. Hic enim agitur de leone Νεμæο. Sylburgius mallet βλοσυρόν· ac paulo post legendum ait, Ἐλαφρον δὲ καὶ ταύρους, quia non cervæ sed tauri naribus ignem spirabant.

(20) Στελέχους. Stephanus et Sylburgius legendum censent, ἀπὸ στελέχους.

(21) Ὅρη πηθήσας. Non video quid sententiæ ex hac Stephani interpretatione extundi possit, qui montes saltu transiit, ut aquam acciperet, etc. Quare legendum videtur, ut antea, πιδύσας pro πηθήσας, qui montes fontem effecit, sive eduxit fontem ex montibus. Multa ethnici e Scripturis nostris in Herculis nomen transtulerunt, velut quod eum in monstri ventre tres dies fuisse lingebant. Minime ergo mirum, si illum ex colle et edita rupe aquas eduxisse dixerunt. Fontem ab eo repertum Troezenii monstrabant, teste Pausania in Corinthiacis, pag. 166.

(22) Πυρὰν αὐτοῦ αὐτός. Sine causa Stephanus legendum censuit κατ' αὐτοῦ, Pyra adversus seipsum structa. Mox lege τὸν ζῆλον. — Κατ' recte Steph. add. liabetque cod. Argent.

ὅς κατέπεφνε (19) λέοντα, καὶ πολύκρανον ὤλεσεν ὕδραν. Ἴν δ' ἄγγιον ἀκάματον ὁ νεκρώσας, ἕρπιδας δ' ἀνδροδόρους ἵπταμένας καθελειν ὁ δυνηθεὶς, καὶ κύνα τρικάρηρον ἐξ ἄδου ἀναγαγών, Αὐγείου δ' ὀχυρόν τείχος σκυδάλων καθελειν ὁ δυνηθεὶς, ταύρους δὲ καὶ ἔλαφρον ἀνελών, ὧν μυζωτῆρες ἔπνεον πῦρ· καὶ καρπὸν χρύσειον στελέχους (20) ἔλαβεν, ἐρπετῶν ἰοδόλον ἀνελών (καὶ Ἀγελῶν τίνος ἔνεκεν ἔκτανεν, οὐ θέμις εἰπεῖν, καὶ τὸν ξενοκτόνον Βούσιριν)· καὶ ὄρη πηθήσας (21), ἵνα λάβῃ ὕδωρ ἔναρθρον φωνὴν ἀποδιδόν, ὡς λόγος· ὁ τὰ τοσαῦτα καὶ τοιαῦτα καὶ τηλικαῦτα δρᾶσαι δυνηθεὶς, ὡς νῆπιος ὑπὸ σατύρων κατακυμβαλισθεὶς, καὶ ὑπὸ γυναικείου ἔρωτος ἠττηθεὶς, ὑπὸ Λυδῆς γελώσης κατὰ γλουτῶν τυπτόμενος ἤδετο. Καὶ τέλος, τὸν Νέσσειον χιτῶνα ἀποδύσας· θαι μὴ δυνηθεὶς, πυρὰν αὐτοῦ αὐτός (22) ποιήσας, τέλος ἔλαβε τοῦ βίου. Θέτω τὸ ζῆλος Ἡφαιστος, καὶ μὴ φθονεῖτω εἰ πρεσβύτης ὧν καὶ κυλλὸς τὸν πόδα μεμίσητο, Ἄρης δὲ πεφίλητο, νέος ὧν καὶ ὠραῖος. Ἐπεὶ οὖν (23), ἄνδρες Ἑλλήνες, οἱ μὲν θεοὶ ὑμῶν ὑπὸ ἀκρασίας (24) ἠλέγχθησαν, ἄνδρες δὲ οἱ ἥρωες ὑμῶν, ὡς αἰ παρ' ὑμῖν δραματοποιοὶ ἱστορίαι ἐδήλωσαν, τὰ μὲν Ἀτρέως ἄγη, Θυέστου λέχη, καὶ Πελοπιδῶν μύση, καὶ Δαναὸν φθόνῳ φονεύοντα, καὶ ἀτεκνοῦντα (25) μεμεθυμένον· καὶ τὰ Θυέστεια δεῖπνα (26) Ἐριννύες ἤρτυον. Καὶ Πρόκνη μέχρι νῦν ἐπτερωμένη γοᾷ, καὶ ταύτης ἀδελφῆ γλωσσότμητος τέτριγεν ἡ Κεκροπίς. Τὰ γὰρ Οἰδιπόδου (27) κέντρα εἴδει καὶ λέγειν; καὶ τὸν Λαίου φόνον, καὶ μητρὸς γάμον, καὶ τὴν τῶν ἀδελφῶν αὐτοῦ καὶ τέκνων ἅμα ἀλληλοκτονίαν;

4. Καὶ τὰς πανηγύρεις ὑμῶν μεμίσηκα. Ἄμετροι γὰρ ἔκει πλησμοναὶ, καὶ αὐλοὶ γλαφυροὶ, ἐκκαλούμενοι πρὸς οἰστρώδεις κινήσεις· καὶ μύρων περιεργοὶ χρίσεις, καὶ στεφάνων περιθέσεις. Καὶ [τῶ]

(23) Ἐπεὶ οὖν. Aliquid deesse putat Stephanus, quod huic voci respondeat. Sed sæpe alias Justinus, dum vehemens est in dicendo, longiores periodos devolvit, quæ aut imperfectæ sint, aut parenthesi distinguendæ. Parenthesis huic loco apponi posset ab his verbis τὰ μὲν Ἀτρέως usque ad ista εἰώθατε μίξεσιν.

(24) Ἰπὸ ἀκρασίας. Frustra hic aliquid deesse putat Stephanus. Is enim sensus est, sua illos arguit intemperantia.

(25) Καὶ ἀτεκνοῦντα. Ante hanc vocem vel post existimat Stephanus deesse Ἀγυπτον.

(26) Δεῖπνα. Recte Steph. legendum docet δεῖπνα & Ἐριννύες.

(27) Οἰδιπόδου. Idem mallet Οἰδίπ· ὁδός vel Οἰδιπόδεια. [Τὰ γὰρ Οἰδιπόδου κέντρα doctissimus Potterus, cujus multæ exstant adnotationes in editione Oxoniensi anni 1705, interpretatur fibulas aureas, quibus sibi oculos eruit Œdipus. Sed hæc conjectura minime mihi probatur. Nemo est enim cui non illa κέντρα transfixos potius Œdipi pedes, quam oculos effusos in memoriam revocent; cum præsertim ab his fibulis incipiat Justinus varios Œdipi eventus perstringere.] — Ex Addendis et emendandis. Οἰδιπόδος est in cod. Argent.

ποσῶν σωρῶ τῶν κερκεῶν τὴν αἰδῶ περιγράφετε· ἀσι τῶν πληροῦσθε, ὑπὸ ἀκρασίας ἐκδραχευόμενοι· αἱ ταῖς ἀνοσίαις καὶ λυσσώδεσι χρᾶσθαι ἐλώθετε μέξεσιν. Εἰποιμι δ' ἄν ὑμῖν ἔτι καὶ τοῦτο· τί ἀγακτεῖς, Ἕλλην ὢν, πρὸς τὸ τέκνον σου, εἰ τὸν Δία μμούμενος ἐπιβουλεύει σοι, καὶ σου τὸν γάμον (28) αεσύληκε; Τί τοῦτον ἐχθρὸν ἤγη, τὸν δὲ ὁμοιον αὐτῷ σέβη; Τί δὲ μέμφη σου τὴν γυναῖκα ἀκολάστως ζῶσαν, τὴν δὲ Ἀφροδίτην ναοῖς τετίμηκας; Καὶ εἰ μὲν ταῦτα ὑφ' ἐτέρων ἦν εἰρημένα, κατηγορία ἔδοξεν εἶναι ψιλή, καὶ οὐκ ἀλήθεια. Νῦν δὲ ταῦτα οἱ ὑμέτεροι ᾄδουσι ποιηταί, καὶ αἱ παρ' ὑμῖν κεκράγασι ἰστορίαι.

libidinosæ; at Venerem templis honorasti? Ac, si quidem ista ab aliis dicta essent, accusatio mera esse visa fuissent, ac non veritas; sed contra poetæ vestri hæc canunt, hæc clamant ea quæ apud vos sunt historiæ.

5. Ἐλθετε λοιπὸν, ἄνδρες Ἕλληνες, καὶ σοφίᾳ Β ἀπαραιμλήτῳ κοινωνήσατε· καὶ θεῖω λόγῳ παιδεύθητε, καὶ μάθετε, βασιλέα ἀφθαρτον· καὶ τοῦτους (28) τοὺς ἥρωας ἐπίγνωτε οὐχ ὅτε λαοῖς φόνον ἐργαζομένους. Αὐτὸς γὰρ ἡμῶν (29), οὐ βούλεται σωμάτων ἀλλήν, καὶ τύπων εὐμορφίαν, οὐδὲ εὐγενείας φρούαγμα, ἀλλὰ ψυχὴν τε καθαρὰν, ὁσιότητι (30) τετειχισμένην, ἥδη (31) δὲ διηγεκῶς ἐπιστατῶν ἡμῖν ὁ θεῖος Λόγος, καὶ τὰ τοῦ βασιλέως ἡμῶν συνθήματα, πράξεις θείας, ὡς διὰ Λόγου (32) δυνάμει εἰς ψυχὴν δίκνουμένης, (ὡς σάλπιγγι (33) εἰρηλικῆς (34) ψυχῆς πολεμουμένης, ὡ παθῶν δεινῶν φυγαδεύτριον, ὡ πυρὸς ἐμφύχου σθεστικῶν διδασκάλιον·) ἦτις οὐ (35) ποιητὰς ποιεῖ, οὐ φιλοσόφους κατασκευάζει, οὐδὲ βήτορας δεινοῦς· ἀλλὰ, παιδεύουσα, καὶ τοὺς θνητοὺς ἀθανάτους, τοὺς βροτοὺς θεοῦς, C ἐκ γῆς δὲ μετὰγει εἰς τοὺς ὑπὲρ Ὀλυμπον ὄρους. Ἐλθετε, παιδεύθητε· γένησθε ὡς ἐγὼ· ὅτι καὶ γὰρ ἡμῶν ὡς ὑμεῖς. Ταῦτά με εἶλε, τό τε τῆς παιδείας ἔνθεον καὶ τὸ τοῦ Λόγου δυνατόν· ὅτι καθάπερ ἐπαοιδᾶς ἀγαθῆς, ἐκ φωνῆς ἐξερπίσαι ποιήσας, φυγαδεύει δεινὸν ἔρπετον· οὕτως ὁ Λόγος ἐξ αὐτῶν τῶν τῆς ψυχῆς μυκῶν τὰ δεινὰ τῆς αἰσθήσεως ἀπελάττει· πάθη· πρῶτον ἐπιθυμίαν, δι' ἧς πᾶν δεινὸν

(28) Καὶ σου τὸν γάμον. Erat in exemplari Beureri (est in cod. Argent.), καὶ ἐπὶ σοῦ. Sed legendum putat Sylburgius ἐπίσου, pariter.

(28) Καὶ τοῦτους. Legend. putat Steph. τοῦτου, hujus regis heroes. Beurerus in suo exemplari scripserat τοὺς τοῦτου (quod et cod. Argent. recte habet). Ibidem Stephano suspectum est illud ὅτε, et aliquid deesse putat, vel saltem legendum, οὐ τοὺς ἐν λαοῖς.

(29) Αὐτὸς γὰρ ἡμῶν. in exemplari videntur superesse vestigia vocis στρατηγός, articulo præfixo. Quædrare quidem huic loco nemo, ut opinor, iustificabitur, ait Stephanus.—Hanc conjecturam confirmat auctoritas codicis Argentor., ap. D. Otto. Εἰ. ΡΑΤΑ.

(30) Ὀσιότητι. Præmittendum καί, ut monet Stephanus.

(31) Ἡδὴ δὲ.... ὁ θεῖος Λόγος. Hæc verba, quæ loco suo videntur excidisse, conjungi debent cum superioribus his vocibus, αὐτὸς γὰρ ἡμῶν, etc., vel saltem ad eas referri: quod cum minus vidisset Stephanus, ac novam periodum incepisset ab his verbis, ἥδη δὲ διηγεκῶς, sensum hujus loci minime assecutus est.

incitant, quales sunt œstro percitorum; et unctio- nes curiosæ ac supervacaneæ, quæ unguentis fiunt, quod et de corollis dici potest quibus capita redimiuntur. Ac tanto malorum acervo verecundiam circumscribitis: impleturque vobis mens, dum præ intemperantia et petulantia in Bacchicum quemdam furorẽ prorumpitis: unde etiam rabiosis u. i concubitibus soliti estis. Dixerim autem vobis hoc quoque: Quid tu, cum Græcus sis, filio tuo succenses, si Jovem imitans, tibi insidiatur, et nuptias tuas furatus est? Cur hunc esse inimicum censes; at illi similia perpetrantem veneraris? Cur item de uxore tua expostulas, quod petulanter vivat et libidinosæ; ac Venerem templis honorasti? Ac, si quidem ista ab aliis dicta essent, accusatio mera esse visa fuissent, ac non veritas; sed contra poetæ vestri hæc canunt, hæc clamant ea quæ apud vos sunt historiæ.

5. Accedite in posterum, Græci, et sapientiæ incomparabilis participes estote; ac divinis sermonibus docemini, et regis corruptioni non obnoxii notitiam capite; minimeque heroes istos agnoscite, qui cædes patrant in hominum turba. Noster enim ille imperator, Verbum divinum, quod nobis assidue præest, non vult corporis strenuitatem, et neque faciei pulchritudinem, neque nobilitatis elatos spiritus; sed animam puram, sanctimonia munitam, et regis nostri tesseras, divinas actiones; quippe cum per Verbum vis quædam in animam pervadat, (o tibia pacifica animæ bello appetitæ! o ignis animæ insiti extinctorium magisterium!) quæ nos non efficit poetas, non philosophos reddit, neque oratores excellentes; sed docens ex morti obnoxiiis immortales, et deos ex mortalibus facit; e terra autem in ea loca transfert, quorum termini sunt ultra Olympum. Accedite, Græci, docemini. Estote ut ego; quoniam et ego eram ut vos. Hæc me ceperunt, et doctrinæ vis enthea, et Verbi efficacia; quoniam sicut incantator peritus formidabilem serpentem fugat, postquam fecit ut e suo latihulo ereperet, sic Verbum ex intimis animi pe-

(32) Ὡς διὰ Λόγου. Frustra Stephanus legendum putat ὡς δὴ λόγου. [Doctrinam divinam interpretatur est Stephanus hoc in loco et infra. Verbum Dei Filium designari existimo, de quo paulo ante agitur. Id enim videtur postulare tota orationis series. Verbum divinum quod nobis assidue præest, non vult corporis strenuitatem.... sed animam puram sanctimonia munitam, et regis nostri tesseras, divinas actiones, quippe cum per Verbum vis quædam in animam pervadat. Divinas actiones vocat ea quæ a Christianis præclare fiunt, quia hæc gratia sua Verbum operatur. De eadem gratia intelligo quæ sequuntur: O tibia pacifica animæ bello appetitæ, etc.] — Ex Addendis et Emendandis.

(33) Ὡς σάλπιγγι. Legendum ὡ σάλπιγγι.

(34) Εἰρηλικῆς. Legendum εἰρηλικῆ, atque ita legit Stephanus.

(35) Ἡτις οὐ. Novæ periodi initium ab his vocibus ducebat Stephanus; sed prorsus referendæ sunt ad superiores, δυνάμει εἰς ψυχὴν δίκνουμένης, idque satis perspicitur ex parenthesis, cuius ope difficilis et obscuro loco lucem ne attulisse spero.

aeutralibus formidabiles sensuum affectus expellit: Α φύεται, ἔχθραι, ἔρεις, ζῆλος, ἐρθείαι, (36) θυμοί, καὶ αε. primum cupiditatem, ex qua quidquid formidabile est nascitur, inimicitiae, rixae, invidia, aemulationes, irae, et his similia. Cupiditate igitur expulsa, tranquillitatem et serenitatem anima consequitur. Soluta autem malis quae cervicem ejus circumstant, ad eum abit qui ipsam condidit. In eum enim locum oportet restitui unde abcessit.

(36) Fritsche commentar. in Paul. Ep. ad Rom. tom. I, pag. 143 seqq.

(37) Περὶλυθείσα. Hanc vocem mutandam esse in παραλυθείσα ausim acriter contendere, inquit Stephanus. Dein δέ om. cod. Argent. Verba ὅθεν — ἔστιν Ουτοῖσι glossam olere visa sunt.

ANALYSIS COHORTATIONIS AD GRÆCOS.

Hæc ad Græcos Cohortatio, cum leniori disputatione, non vehementibus querelis contineatur, scripta non videtur inter persecutionum incendia, quæ sancti martyris majorem vim et animi dolorem excitassent, sed potius inter eas veluti inducias, quibus Ecclesia, tum cum Justinus ad fidem conversus est, profuerat. Atque id quidem causæ esse arbitror, cur hujus orationis stylus, etsi Justinum omnino redolet, nitidior tamen et paulo expositior sit, quam in aliis operibus. Vix dubium quin Romæ scripta fuerit. Jam enim Italiam peragraverat Justinus, ut patet ex his quæ se Cunitis audivisse et vidisse narrat. Sed de his uberius agimus in Præfatione, ubi eorum etiam opiniones refellimus, qui hoc opus vel Justinum nonnisi suppositum fuisse, vel mutilum ad nos pervenisse existimant. Propositum est sancto martyri veritatis cognitionem non a Græcis scriptoribus, sed a prophetis petendam demonstrare. Qua enim via ad fidem adductus fuerat, eadem alios adducere conabatur; et cum initium Christi cognoscendi habuisset ex cujusdam senis sermone, qui quantum philosophi a prophetis distent egregie disseruerat, visus est sibi pretium operæ facturum, si in eodem argumento versaretur.

Constat oratio duabus potissimum partibus, quarum in prima S. martyr demonstrat nihil de vera religione ex scriptoribus Græcis cognosci posse; in altera autem, si quid veri dixerint, id ad commendationem Christianæ religionis valere, utpote haustum ex Hebræorum fontibus.

In prima parte S. martyr inquit quosnam et quales religionis suæ magistros habuerint ethnici et Christiani, quibusque exstiterint temporibus. Probat (n. 2) veritatem neque ex poetis, quorum adhuc absurdiores recenset opiniones (n. 3, 4), disci posse. Plato et Aristoteles (n. 5, 6) non solum inter se, verum etiam secum ipsi pugnant (n. 7). Longe dissimiles prophetæ (n. 8) qui veritatem dono divinitus accepto cognoverunt. Horum primus Moyses, cujus antiquitas pluribus testimoniis probatur, ac cæteri deinceps cæleste illud donum acceperunt (n. 9, 10). Quod si ad oracula confugiant Græci (n. 11), relictis philosophis; ea favent Christianis. Huc accedit (n. 12) quod recentes admodum Græcorum magistri nihil accurate scriptum ante Olympiades. Nondum inventæ erant litteræ Græcorum, cum Moyses scripsit. Quod si (n. 13) Moysis, et aliorum prophetarum libri Græce exstant, id ortum ex Ptolemæo rege Ægypti, cujus rogatu in Græcum sermonem conversi fuere.

In altera parte (n. 14) ethnicos hortatur ut judicii futuri metu ad usus suos adjungant, si quid veri eorum magistri dixerint. Divina enim providentia factum, ut multa cum Christianis scientia vel inviti dicerent, ii præsertim, qui in Ægypto versati sunt, et ibi asservatis Mosis doctrinæ reliquiis collegerunt. In hunc usum citantur (n. 15) Orphei de uno Deo ejusque Verbo testimonia; Sibyllæ etiam, Homeri et Sophoclis de uno et singulari Deo (n. 16, 17, 18). Pythagoras quoque unum admittit Deum (n. 19). Platonis varia sententia (n. 20). Deos admittit ob metum Atheniensium, sed videtur in Ægypto cognovisse illud Dei dictum: « Ego sum existens ille. » Quibus ex verbis patet (n. 21) nullum Deo esse nomen, ac error refellitur a serpente insinuatius primis hominibus. Non absimile illud Platonis (n. 22): « Quod semper est, minime vero genitum. » De diis autem contraria stantem inducit (n. 23) Deum opificem. Unde immerito vituperat Homerum (n. 24), qui et ipse in Ægypto cognovit de singulari Deo. In metum Atheniensium rejicitur (n. 25) hæc varietas sententiæ Platonis. Multa alia ex Mose mutuatus Plato, de prophetis Deo afflatis (n. 26), de judicio et resurrectione (n. 27). Sic etiam Homerus (n. 28), cujus testimonia referuntur de anima in inferis cum corpore cruciata, de creatione, de paradiso, de turre, de diabolo e cælis præcipitato. Idem Platonis (n. 29, 30) ex Mose minus belle intellecto ortum habuere. His adde (n. 31) curram Jovis et igneam essentiam, in qua Deum esse dicit. Videtur etiam (n. 32) aliquid cognovisse de dono cælitus descendente in sanctos homines. Ex Mose desumptum quod aut (n. 33) tempus cum mundo creatum. Ipsi etiam auctores simulacrorum videntur aliquid audivisse de divina historia (n. 34), illud nempe: « Factum hominem ad imaginem etc. » Hortatur ergo Justinus (n. 34) ut ad sacros Christianorum libros ethnici confugiant, cum philosophi ipsi nihil se scire fateantur (n. 25): aut saltem Orpheum audiant, et ex parte veram religionem ex Sibylla discant (n. 36-37), et antiquos philosophos Mercurium et Actonem consulant.

ΤΟΥ ΑΥΤΟΥ ΙΟΥΣΤΙΝΟΥ ΛΟΓΟΣ ΠΑΡΑΙΝΕΤΙΚΟΣ

ΠΡΟΣ ΕΛΛΗΝΑΣ.

EJUSDEM JUSTINI

COHORTATIO AD GRÆCOS.

Ἀρχόμενος (37) τῆς πρὸς ὑμᾶς παραινέσεως, ὧ ἄνδρες Ἕλληνας, εὐχομαι τῷ Θεῷ, ἐμοὶ μὲν ὑπάρξαι τὰ δεόντα πρὸς ὑμᾶς εἰπεῖν· ὑμᾶς δὲ, τῆς προτέρας ἀφεμένους φιλονεικίας, καὶ τῆς τῶν προγόνων πλάνης ἀπαλλαγέντας, ἐλέσθαι τὰ λυσιτελοῦντα νυνὶ (38)· οὐδὲν οἰομένους περὶ τοὺς προγόνους ὑμῶν ἔσεσθαι πλημμελεῖς παρ' ὑμῶν, εἰ τάναντία νυνὶ τῶν πρότερον (39) μὴ καλῶς δοξάντων αὐτοῖς χρήσιμα φαίνοιο (40) παρ' ὑμῖν. Ἡ γὰρ τῶν πραγμάτων ἀκριθῆς ἐξέτασις, καὶ τὰ δόξαντα πολλάκις καλῶς ἔχειν ἀλλοιότερα δείκνυσιν, ἀκριβεστέραν πείρα τάληθες βεβαιότατα. Ἐπεὶ τοίνυν ἡμῖν ὁ περὶ τῆς ἀληθοῦς θεοσεβείας πρόκειται λόγος, (ἧς οὐδὲν (41), οἶμαι, προτιμότερον τοῖς ἀκινδύνως βιοῦν προηρημένοις εἶναι νομίζονται, διὰ τὴν μέλλουσαν μετὰ τὴν τελευταίαν τοῦδε τοῦ βίου ἔσεσθαι κρίσιν· ἦν οὐ μόνον οἱ ἡμέτεροι κατὰ Θεὸν κηρύττουσι (42) πρόγονοι, προφηταὶ τε καὶ νομοθέται, ἀλλὰ καὶ οἱ παρ' ὑμῖν νομισθέντες εἶναι σοφοί, οὐ ποιηταὶ μόνον, ἀλλὰ καὶ φιλόσοφοι (43) οἱ τὴν ἀληθῆ καὶ θεῖαν ἐπαγγελλόμενοι παρ' ὑμῖν εἰδέναι γινώσκοντες·) Ἐδοξέ μοι καλῶς ἔχειν, πρῶτον μὲν τοὺς τῆς θεοσεβείας (44) ἡμῶν τε καὶ ὑμῶν ἐξετάσαι διδασκάλους, οἳ τινες καὶ ὄσοι, καὶ καθ' ὅς γε γέγοναι χρόνους· Ἐν οἷς μὲν πρότερον τὴν ψευδώνυμον θεοσεβείαν παρὰ τῶν προγόνων παρεληφότες, νῦν γοῦν αἰσθόμενοι, τῆς παλαιᾶς ἐκείνης ἀπαλλαγῶσι πλάνης· ἡμεῖς δὲ, σαφῶς καὶ φανερώς ἡμᾶς αὐτοὺς ἀποδειξόμεν τῇ τῶν κατὰ Θεὸν προγόνων ἐπομένους θεοσεβείᾳ.

2. Τίνας τοίνυν, ὧ ἄνδρες Ἕλληνας, τῆς θεοσεβείας ὑμῶν διδασκάλους εἶναι φατε; Τοὺς ποιητάς;

(37) Ἀρχόμενος. Perionius et Sylburgius observant Justinum imitari exordium orationis Demosthenis pro Ctesiphonte.

(38) Νυνὶ. Colbert. νῦν. Mox idem cum Reg. 2, παρ' ὑμῶν πλημμελεῖς.

(39) Τῶν πρότερον. Colb. τῶν προτέρων.

(40) Φαίνοιο. Reg. 3 et Clarom. φάνοιο, Colb. 2, φάνοιο. Mox Reg. 1 et 2, et Colb. τὰ δόξαντα πολλάκις καλῶς ἔχειν.

(41) Ἡς οὐδέν. Reg. 3 et Clarom. οἷς οὐδέν. Le-

A Cohortationem apud vos, Græci, instituens, Deum precor, ut mihi quidem apud vos, ut par est, dicere contingat; vos autem pristinam pertinaciam relinquentes, et a majorum discedentes errore, quæ utilia sunt in presentia eligatis, nec quidquam a vobis in majores vestros peccatum iri existimetis, si quæ pugnant cum illis, quæ olim minus belle opinati sunt, nunc vobis utilia videantur. Accurata enim rerum investigatio, ea etiam quæ præclare se habere visa fuerant, sæpe alia esse demonstrat, postquam accuratior trutinam verum exploravit. Itaque cum propositum nobis sit de vera religione disserere (qua quidem nihil iis qui vivere extra periculum volunt, antiquius esse arbitror propter futurum post finem hujus vitæ judicium, quod quidem non nostri solum in Dei cultu progenitores prædicant, prophetæ et legislatores, sed etiam qui apud vos sapientiæ opinionem habuere, tum poetæ, tum veram ac divinam apud vos scientiam assecutos se esse profitentes philosophi) præclarum factu judicavi, primo quidem de religionis nostræ simul atque vestræ magistris inquirere, 7 qui et quales, quibusque temporibus fuerint, ut et qui prius falso appellatam religionem a majoribus accepere, nunc re cognita, inveterato illo liberentur errore; sed et nosmetipsos clare et aperte demonstramus eorum religionem sequi, quos in Dei cultu progenitores habuimus.

2. Quosnam igitur, o Græci, religionis vestræ magistros dicitis? Poetas? At id vobis dicere non

git Perionius venoμίσθαι.

(42) Κηρύττουσι. Quidam R. Stephani codex cum Reg. 1, et Colbertino προκηρύττουσι.

(43) Φιλόσοφοι. Colbert. οἱ φιλόσοφοι. — Καὶ οἱ φιλόσοφοι οἱ τὴν ἀληθῆ καὶ θεῖαν εἰδέναι παρ' ὑμῖν ἐπαγγελλόμενοι γινώσκοντες, κ. τ. λ., legit D. Otto ex codd. Reg. 1 et 2 et Argenterat. Ed. Patr.

(44) Τῆς θεοσεβείας. Deest articulus in Colbert. Legitur supra lineam θεολογίας in Reg. 3 et Clarom.

proderit apud eos qui in poetis versati sunt. Norunt enim illorum perridiculam de deorum origine sententiam, quemadmodum ex celeberrimo apud vos et principe poetarum Homero discere possumus. Primo enim ille generationem deorum ex aqua initium habuisse dicit. Ita enim scribit:

Oceanum deorum originem et matrem Tethyn.

Deinde vero et quid de primo apud eos opinato dicat Deo, quem etiam sæpe patrem appellat hominumque deumque, necessarium est subjicere: inquit enim:

Jupiter qui hominum dispensator belli est.

Hunc sane non tantum copiis militaribus auctorem belli, sed Trojanis etiam, per filiam ejus, perjuria causam fuisse dicit (45); eundemque amantem et lamentantem et insidiis ab aliis diis appetitum Homerus inducit, et nunc de filio suo dicentem:

Hei mihi, quod mihi Sarpedonem charissimum virorum

Fatale est a Patroclo Menætiade interfici,
nunc autem de Hectore:

Proh malum, certe dilectum virum fugatum circa murum

Oculis video: meum autem angitur cor.

Quæ vero de aliorum deorum adversus Jovem insidiis memoret, intelligunt qui versus hosce legunt:

Quo tempore eum colligare cælitæ voluerunt cæteri, Junoque, et Neptunus, et Pallas Minerva.

Ac nisi quem Briarea vocant dii, extinuissent beata illa numina, vinculus ab eis fuisset Jupiter. Enimvero quæ etiam de impotentibus Jovis amoribus Homerus canat, necesse est vobis, totidem illius verbis referendis, exponere. Sic enim illum ait cum Junone loqui:

Non enim unquam mihi sic deæ amor, neque mulieris

*Animam pectoribus circumfusus domuit:
Neque quando captus sui amore Ixionis uxoris,
Neque quando Danaes formosæ Acrisii filis,
Neque quando captus sui amore Phænicis filis inclyti,*

*Neque quando Semeles, neque Alcmenes in Thebis,
Neque quando Cereris pulchricomæ reginæ,
Nec quando Latonæ valde illustris, neque tui ipsius.*

Quæ porro de aliis, ibidem diis ex Homeri poemate cognoscere liceat, et quot et quanta ab hominibus pertulerint, consentaneum est nunc com-

Α ἀλλ' οὐ συνοίσει ὑμῖν πρὸς ἀνδράς τὰ τῶν ποιητῶν εἰδότας λέγειν· Ἰσασί γάρ τῃν ὑπ' αὐτῶν γελοιοτάτην περὶ θεῶν θεογονίαν (46) λεγομένην, ὡς ἔστιν ἡμῖν ἀπὸ τοῦ (47) κορυφαιοτάτου παρ' ὑμῖν καὶ πρώτου τῶν ποιητῶν Ὀμήρου μανθάνειν. Οὗτος γὰρ πρῶτον μὲν τὴν τῶν θεῶν γένεσιν ἐξ ὕδατος τὴν ἀρχὴν ἐσχηκέναι φησὶν· οὕτω γὰρ γέγραπεν,

Ὠκεανὸν τε θεῶν γένεσιν, καὶ μητέρα Τηθύν.

Ἐπειτα δὲ καὶ ἅ περὶ τοῦ πρώτου παρ' αὐτοῖς νομιζομένου θεοῦ λέγει, ὃν καὶ πατέρα ὀνομάζει πολλάκις ἀνδρῶν τε θεῶν τε, ἀναγκαῖον ὑπονοῦσαι· ἔφη γάρ,

Ζεὺς ὅστ' ἀνθρώπων ταμίης πολέμοιο τέτυκται.

Αὐτὸν τοίνυν οὐ πολέμου ταμίαν μόνον τῷ στρατεύματι, ἀλλὰ καὶ ἐπιτορκίας (48) Ἔρωσι διὰ τῆς αὐτοῦ θυγατρὸς αἴτιον γεγενῆσθαι φησὶ· καὶ τοῦτον ἐρῶντα, καὶ σχετλιάζοντα, καὶ ὀλοφυρόμενον, καὶ ὑπὸ τῶν ἄλλων θεῶν ἐπιβουλεύμενον Ὀμηρος εἰσάγει, καὶ ποτὲ μὲν ἐπὶ τοῦ ἑαυτοῦ παιδὸς λέγοντα,

Ὁ μοι ἐγὼν, ὅτε μοι Σαρπηδόνα φίλτατον ἀνδρῶν

Μοῖρ' ὑπὸ Πατρόκλοιο Μενοιτιάδαο δαμῆναι.

ποτὲ δὲ ὑπὲρ τοῦ Ἑκτορος·

Ὁ πόποι, ἦ φίλον ἄνδρα διωκόμενον περὶ τείχος

Ὀφθαλμοῖσιν ὀρῶμαι, ἐμὸν δ' ὀλοφύρεται ἦτορ.

Τίνα δὲ καὶ περὶ τῶν ἄλλων θεῶν κατὰ τῆς τοῦ Διὸς ἐπιβουλῆς λέγει, ἴσασιν οἱ ἐντυγχάνοντες τοῖς ἔπεισι τούτοις·

Ἐπιβουλῆς λέγει, ἴσασιν οἱ ἐντυγχάνοντες τοῖς ἔπεισι τούτοις·

Ἐπιβουλῆς λέγει, ἴσασιν οἱ ἐντυγχάνοντες τοῖς ἔπεισι τούτοις·

Ἐπιβουλῆς λέγει, ἴσασιν οἱ ἐντυγχάνοντες τοῖς ἔπεισι τούτοις·

Ἐπιβουλῆς λέγει, ἴσασιν οἱ ἐντυγχάνοντες τοῖς ἔπεισι τούτοις·

Ἐπιβουλῆς λέγει, ἴσασιν οἱ ἐντυγχάνοντες τοῖς ἔπεισι τούτοις·

Ἐπιβουλῆς λέγει, ἴσασιν οἱ ἐντυγχάνοντες τοῖς ἔπεισι τούτοις·

Ἐπιβουλῆς λέγει, ἴσασιν οἱ ἐντυγχάνοντες τοῖς ἔπεισι τούτοις·

Ἐπιβουλῆς λέγει, ἴσασιν οἱ ἐντυγχάνοντες τοῖς ἔπεισι τούτοις·

Ἐπιβουλῆς λέγει, ἴσασιν οἱ ἐντυγχάνοντες τοῖς ἔπεισι τούτοις·

Ἐπιβουλῆς λέγει, ἴσασιν οἱ ἐντυγχάνοντες τοῖς ἔπεισι τούτοις·

Ἐπιβουλῆς λέγει, ἴσασιν οἱ ἐντυγχάνοντες τοῖς ἔπεισι τούτοις·

Ἐπιβουλῆς λέγει, ἴσασιν οἱ ἐντυγχάνοντες τοῖς ἔπεισι τούτοις·

Ἐπιβουλῆς λέγει, ἴσασιν οἱ ἐντυγχάνοντες τοῖς ἔπεισι τούτοις·

Ἐπιβουλῆς λέγει, ἴσασιν οἱ ἐντυγχάνοντες τοῖς ἔπεισι τούτοις·

Ἐπιβουλῆς λέγει, ἴσασιν οἱ ἐντυγχάνοντες τοῖς ἔπεισι τούτοις·

Ἐπιβουλῆς λέγει, ἴσασιν οἱ ἐντυγχάνοντες τοῖς ἔπεισι τούτοις·

Ἐπιβουλῆς λέγει, ἴσασιν οἱ ἐντυγχάνοντες τοῖς ἔπεισι τούτοις·

Ἐπιβουλῆς λέγει, ἴσασιν οἱ ἐντυγχάνοντες τοῖς ἔπεισι τούτοις·

Ἐπιβουλῆς λέγει, ἴσασιν οἱ ἐντυγχάνοντες τοῖς ἔπεισι τούτοις·

¹ Illad. E, v. 311. ² Illad. T. v. 224. ³ Illad. II. v. 453. ⁴ Illad. X. v. 168. ⁵ Illad. A, v. 399.

⁶ Illad. E, v. 525.

(45) Observat Perionius Jovem perjuria causam existisse Trojanis, quia, cum Menelaum Paris ad certamen singulare provocasset, ac Trojanos inter et Græcos jurejurando interposito convenisset, ut uter vinceret, is Helenam haberet, Venus, quam pater reprimeret debuisset, victum Paridem eripuit et Helenam simul abduxit, ut in libro tertio Illadis narratur.

(46) Θεογονίαν. Θεολογίαν in quodam codice R. St.

(47) Ἀπὸ τοῦ. Sic emendavimus ope Colbertini codicis. Male in editis ἀπὸ τῶν τοῦ.

(48) Ἐπιτορκίας. Legitur πολιορκίας in Colbert. ad marg. et alia manu.

(49) Δι' αὐτῶν. Sic habet Reg. 3: Ἀναγκαῖον ὑμᾶς ὑπομνήσαι, δι' ὧν ἐβρῆκε ῥητῶν.

(50) Οὕτω. Clarom. οὕτως.

(51) Τηλεκλειτοῖο. Reg. 3, et Clarom. τηλεκλιτοῖο.

μὲν γὰρ καὶ Ἀφροδίτην ὑπὸ Διομήδους τετρωσθαι λέγει, πολλῶν δὲ καὶ ἄλλων θεῶν διηγείται πάθη. Οὕτω γὰρ ἔστιν ἡμῖν ἀπὸ τῆς παραμυθουμένης τῆν θυγατέρα Διώνης μανθάνειν· ἔφη γὰρ πρὸς αὐτὴν¹.

Τέτλαθι, τέκνον ἐμὸν, καὶ ἀνάσχεο, κηδομένη περ. Πολλοὶ γὰρ δὴ τλήμεν Ὀλύμπια δώματ' ἔχοντες Ἐξ ἀνδρῶν, χαλέπ' ἄλγ' ἐπ' ἀλλήλοισι τιθέντες. Τλή μὲν Ἄρης, ὅτε μιν Ὀτος κρατερός τ' Ἐφιάλτης,

Παῖδες Ἀλωῆος δῆσαν κρατερῶ ἐνὶ δεσμῶ, Χαλκῆω δ' ἐν κερῶμυ δέδετο τρισκαίδεκα μῆνας· Τλή δ' Ἥρη, ὅτε μιν κρατερός παῖς Ἀμφιτρύωνος

Δεξιτερὸν κατὰ μαζῶν ὀστοῦ τριγλώχινι Βεβλήκει· τότε κέν μιν (52) ἀνήκεστον λάθει

Τλή δ' Ἀΐδης ἐν τοῖσι πελώριοις ὠκὴν ὀστοῦν. Ἐντέ μιν ὠπτός ἀνήρ υἱὸς Διὸς αἰγυόχοιο Ἐρ σύλῳ ἐν νεκύεσσι βαλὼν ὀδύνησιν ἔδωκεν·

Αὐτὰρ ἔφη πρὸς δῶμα Διὸς, καὶ μακρὸν Ὀλυμπον, Κῆρ ἀχέων, ὀδύνησι πεπαρμένος· αὐτὰρ ὀστοῦν Ὀμφ' ἐνὶ στιβαρῶ ἠλέηλατο, κῆδος δὲ θυμόν.

Εἰ δὲ καὶ τῆς τῶν λοιπῶν θεῶν ἐξ ἐναντίας μάχης ὑπομνησθῆναι ὑμᾶς προσήκει, αὐτὸς ὑμᾶς ὁ ὑμέτερος ποιητῆς ὑπομνήσει λέγων²,

Τόσσος ἄρα κύπος ὤφρεο θεῶν ἐριδι ξυνιόντων·

Ἵτοι μὲν γὰρ ἔναντα Ποσειδάωνος ἀνικτος Ἴστατ' Ἀπόλλων Φοῖβος, ἔχων ἰὰ πτερόεντα Ἄρτα δ' Ἐνναλλοιο θεὰ γλαυκῶπις Ἀθήνη. Ἥρη δ' ἀντέστη χρυσηλάκατος κελαδεινὴ Ἄρτεμης ἰοχέαιρα, κασιγνήτη Ἐκάτοιο·

Ἄητοῖ δ' ἀντέστη σῶκος ἐριούριος Ἑρμῆς.

Ταῦτα καὶ τοιαῦτα περὶ θεῶν ἐδίδαξεν ὑμᾶς (53) Ὅμηρος, καὶ οὐχ Ὅμηρος μόνον, ἀλλὰ καὶ Ἡσίοδος. Ὅστε εἰ μὲν πιστεύετε τοῖς κορυφαιοτάτοις ὑμῶν ποιηταῖς, τοῖς γενεαλογήσασι (54) τοὺς θεοὺς ἑμῶν, ἀνάγκη ὑμᾶς ἢ τοιοῦτους αὐτοὺς εἶναι νομίζειν, ἢ μὴδ' ὅλως θεοὺς αὐτοὺς (55) εἶναι πιστεῦειν.

3. Εἰ δὲ τοὺς ποιητὰς παραιτεῖσθε λέγειν, ἐπειδὴ μύθους τε αὐτοῖς πλάττειν ἐξεῖναι φατε, καὶ πολλὰ πῶρῳ τῆς ἀληθείας περὶ θεῶν μυθῶδως διεξίεναι, τίνας ἐτέρους τῆς θεοσεβείας ὑμῶν διδασκάλους ἔχειν οἴεσθε, ἢ πῶς ταύτην αὐτοὺς μεμαθηκένοι φατέ; ἀδύνατον γὰρ τοὺς μὴ πρότερον παρὰ τῶν εἰδῶτων μεμαθηκότας τὰ οὕτω μεγάλα καὶ θεῖα πράγματα γινώσκειν. Τοὺς σοφοὺς πάντως δήπου καὶ φιλοσόφους (56) λέξετε· ἐπὶ τούτους γὰρ, ὥσπερ ἐπὶ τείχους ὄρχρῶν, καταφεύγειν εἰώθατε, ἐπειδὴν τις ὑμῖν

¹ Iliad. E, v. 383. ² Iliad. Y, v. 66.

(52) *Τότε κέν μιν.* Colbert. et Reg. 3: *τότε κέν περ.*

(53) *Υμᾶς.* Colbert. ἡμᾶς.

(54) *Γενεαλογήσασι.* Editi præmittunt *καί*, sed hæc particula melius videtur deesse in Colbert. et Reg. 2.

(55) *Ἡ μὴδ' ὅλως θεοὺς αὐτούς.* Colbert. et Reg. 2 habent ἢ μὴθ' ὅλως τοὺς θεοὺς αὐτούς. Is est Justinus sensus: Necessè est, ut deos viliosos a vobis coli fateamini; vel, si fabulas ad physiologiam revocatis, ne deos quidem illos esse dicatis. Sic

memorare. Nam Martem et Venerem a Diomede vulnera accepisse ait, et præterea multorum aliorum deorum ærumnas recenset. Sic enim licet vobis ex Dione filiam consolante discere. Ait enim ad illam:

Perfer filia mea, et tolera, angaris licet. Multi enim jam pertulimus cælestes domos habitantes Ab hominibus, gravibus malis invicem illatis. Passus est quidem Mars, quando ipsum Otus sortis-

Filii Aloeï ligaverunt validis vinculis. Æreo autem in carcere ligatus fuit tredecim menses: Passa est et Juno quando eam sortis filius Amphitrionis

Dextram ad papillam sagitta tricuspede Vulneravit; tunc ipsam immedicabilis cepit dolor.

Passus est et Pluto inter hos ingens velocem sagittam. Quando ipsum idem vir filius Jovis ægiocchi, Ad portam inferorum inter mortuos assecutus dolorem tradidit:

Sed is ivit ad domum Jovis magnamque Olympum Corde dolens, doloribus cruciatus; nam sagitta Humerum per fortem adacta erat, et angebat animum.

Si vero cæterorum quoque deorum commissam inter ipsos pugnam referre vobis oporteat, ipse vos poeta vester edocebit, dum ait:

Tantus adeo sonitus ortus est deorum contentione congregientium.

Etenim contra Neptunum regem Stabat Apollo Phœbus, habens sagittas pennatas: Contra Martem dea cæsia Minerva: Contra Junonem stabat, aurea tela gerens, sonora, Diana sagittis gaudens, soror procul jaculantis Apollinis:

Contra Latonam stabat servator perutilis Mercurius.

Hæc vos de diis et alia ejusmodi docuit Homerus, nec Homerus solum, sed etiam Hesiodus. Quapropter si creditis poetarum vestrorum præstantissimis, qui genealogias deorum vestrorum scripsere, necesse est ut eos vel tales existimetis esse, vel ne deos quidem omnino esse credatis.

3. Sin autem poetas refugitis allegare, propterea quod licere illis fingere dicitis, et multa a vero remota de diis fabulose disserere; quos tandem alios religionis vestrae magistros habere vobis videniui, et quomodo eam illos dicitis accepisse? Fieri enim non potest ut tam magna et divina cognoscant, nisi qui prius a scientibus didicerint. 9 Sapientes profecto et philosophos dicitis. Ad hos enim tanquam ad murum communitum confugere soletis, si quis vobis poetarum de diis objiciat opiniones.

Tertullianus in *ad Nat.*, cap. 12, demonstrat Saturnum ne hominem quidem esse, si tempus dicatur. Vide Athenag. *Apol.*, n. 22.

(56) *Καὶ φιλοσόφους.* Robertus St. ad calcem habet καὶ διδασκάλους φιλοσόφους. Sic etiam ad marg. Reg. 3, et Clarom. nisi quod habent τοὺς φιλοσόφους. Paulo post Colb. ἐκάστου γνώμην. Quod autem ait Justinus philosophorum sententiam magis ridiculam esse quam poetarum, id confirmari potest auctoritate Plutarchi, qui idem statuit de Stoicis, lib. *De repug. Stoic.*

Quamobrem cum a veteribus et primis ordiri conveniat, inde incipiam et cujusque opinionem, multo sane poetarum theologia magis ridiculam, exponam. Thales quidem Milesius, qui naturalis philosophiæ pertractandæ princeps exstitit, rerum omnium principium aquam esse pronuntiavit; ex aqua enim ait omnia fieri et in aquam omnia resolvi. Post hunc Anaximander ex eadem Mileto infinitum principium omnium constituit. Ex eo enim fieri omnia et in illud redire omnia. Tertius Anaximenes, Milesius et ipse, aerem omnium principium esse decernit. Ex eo enim omnia fieri et in illud resolvi. Heraclitus et Hippasus Metapontinus principium omnium ignem esse pronuntiant. Ex igne enim nasci omnia et in ignem omnia desinere. Anaxagoras Clazomenius similitudines partium; Archelaus Atheniensis, Apollodori filius, aerem infinitum, illiusque densitatem et raritatem omnium principium esse dicit. Hi omnes a Thalete orti eam philosophiam persecuti sunt, quam ipsi naturalem vocant.

Ἀθηναῖος, ἀέρα ἀπειρον, καὶ τὴν περὶ αὐτὸν πυκνότητα καὶ μάνωσιν (62), ἀρχὴν ἀπάντων εἶναι λέγει. Οὗτοι πάντες, ἀπὸ θαλοῦ τὰς διαδοχὰς ἐσχχότες, τὴν φυσικὴν ὑπ' αὐτῶν καλουμένην μετῆλον φιλοσοφίαν.

4. Rursus autem ab alio capite et fonte Pythagoras Samius, Mnesarchi filius, principia numeros vocat, eorumque proportionem et concentum, et composita ex utrisque elementa, tum etiam Monadem et infinitam Dyadem. Epicurus Atheniensis,

(57) *Θαλῆς μὲν*. Quæ de principiis philosophorum disserit Justinus, ea ad verbum desumit ex libro primo Plutarchi *De placitis philosophorum*, ubi paulo fusius exponitur.

(58) *Ἀναλύεσθαι*. Reg. 3, et Clarom. διαλύεσθαι. Sic etiam R. St. ad calcem.

(59) *Πάντα*. Colb. τὰ πάντα.

(60) *Καὶ Ἰππαισος*. Male in codicibus Justiniani editis, tum manu exaratis legitur, Ἡράκλειτος, ὁ Μεταπόντιος, ἀρχὴν τῶν πάντων τὸ πῦρ εἶναι λέγει. Auctore Plutarcho manifestum in his vocibus errorem sustuli, et pro λέγει, quod in medio periodi legebatur, in fine apposui λέγουσι, ut legitur apud Plutarchum et apud Eusebium, qui hunc Plutarchi locum transtulit in *Præp. Evang.*, lib. xiv, c. 14. Mox legitur in Reg. 3 et Clarom.: Καὶ εἰς τοῦτο τὰ πάντα ἀναλύεσθαι φησιν. Sic etiam ad calcem. R. Stephani. — Ἡράκλειτος... τελευτῶν. Maranus, refragantibus prorsus omnibus codd. mss., ex Plutarcho in textum recepit: Ἡράκλ. καὶ Ἰππαισος ὁ Μεταπ... εἶναι· ἐκ... τελευτῶν λέγουσι. Nonne Justinus ipse errorem committere potuit? Otto.

(61) *Ὁμοιομερείας*. Idcirco has ὁμοιομερείας, sive partium similitudines, Anaxagoras principia omnium esse ducebat, quia statuebat in iis, ex quibus alia gignuntur, inesse partes quasdam, quæ sub aspectum non caderent, sed sola ratione considerari possent, atque iis similes essent, quæ ex illis gignuntur. Plutarchus, seu quicumque alius auctor exstitit librorum *De placitis philosophorum*, observat Anaxagoram, præter illas ὁμοιομερείας, causam efficientem admittere. Sed mihi videtur Justinus non magnum discrimen inter Anaxagoram et superiores philosophos ponere. Etsi enim mentem admittebat effectricem omnium; tamen, ut ait Plato, lib. *De anima*, hac mente minime utebatur, sed ex æthere, aere, aquis et aliis ejusmodi causas

τὰς τῶν ποιητῶν περὶ θεῶν ἀπαγγέλλη δόξας. Οὐκ οὖν ἐπειδὴ περ ἀπὸ τῶν παλαιῶν καὶ πρώτων ἀρξασθαι προσήκει, ἐντεῦθεν ἀρξάμενος, τὴν ἐκάστου δόξαν ἐκθήσομαι, πολλῶ γελιοιτέραν τῆς τῶν ποιητῶν θεολογίας οὖσαν. Θαλῆς μὲν (57) γὰρ ὁ Μιλήσιος, ὁ πρῶτος τῆς φυσικῆς φιλοσοφίας ἀρξας, ἀρχὴν εἶναι τῶν ὄντων ἀπάντων τὸ ὕδωρ ἀπεφίητο· ἐξ ὕδατος γὰρ φησι τὰ πάντα εἶναι, καὶ εἰς ὕδωρ τὰ πάντα ἀναλύεσθαι (58). Ἀναξίμανδρος δὲ μετὰ τοῦτον, ἀπὸ τῆς αὐτῆς ὁρμημένου Μιλήτου, τὸ ἀπειρον ἀρχὴν ἀπάντων ἐρησεν εἶναι· ἐκ τούτου γὰρ δὴ τὰ πάντα γίνεσθαι, καὶ εἰς τοῦτο τὰ πάντα φθίρεισθαι. Τρίτος Ἀναξίμανης, καὶ οὗτος ἐκ τῆς Μιλήτου ὑπάρχων, ἀέρα τοῦ παντός ἀρχὴν εἶναι λέγει· ἐκ γὰρ τούτου τὰ πάντα γίνεσθαι, καὶ εἰς τοῦτον

πάντα (59) ἀναλύεσθαι φησιν. Ἡράκλειτος καὶ Ἰππαισος (60) ὁ Μεταπόντιος ἀρχὴν τῶν πάντων τὸ πῦρ εἶναι· ἐκ τοῦ πυρός γὰρ τὰ πάντα γίνεσθαι, καὶ εἰς τὸ πῦρ τὰ πάντα τελευτῶν, λέγουσι. Ἀναξαγόρας ὁ Κλαζομένιος ἀρχὰς τῶν πάντων τὰς ὁμοιομερείας (61) εἶναι ἐφη. Ἀρχέλαος ὁ Ἀπολλοδώρου (62) εἶναι ἐφη. Ἀρχέλαος ὁ Ἀπολλοδώρου 4. Εἶθ' ἐξῆς ἀφ' ἐτέρας ἀρχῆς Πυθαγόρας Μνησάρχου Σάμιος, ἀρχὰς τοὺς ἀριθμοὺς, καὶ τὰς συμμετρίας καὶ τὰς ἐν αὐτοῖς ἀρμονίας καλεῖ, τὰ τ' ἐξ ἀμφοτέρων σύνθετα στοιχεῖα· εἴ μὲντοι μονάδα καὶ τὴν ἀόριστον δυάδα (63). Ἐπίκουρος Νεοκλέους,

omnium repetebat. Unde etiam Clemens Alexandrinus testatur eum, etsi mentem rebus primus adjunxit, non tamen servasse dignitatem electricem, sed ipsi menti inertiam attribuisse. Ἄλλ' οὐδ' οὗτος ἐτήρησε τὴν ἀξίαν τὴν ποιητικὴν, δίνους τινὰς ἀνοήτους ἀναζωγραφῶν σὺν τῇ τοῦ νοῦ ἀπραξίᾳ τε καὶ ἀνοήτῃ. *Siron.*, II, p. 364.

(62) *Πυκνότητα καὶ μάνωσιν*. Densitatem aeris terram intelligebat, ut adjicit Plutarchus, ignem vero raritatem. Sicque idem fere de aere, ac Heraclitus et Hippasus de igne, dicebat. Hi enim, ut ibidem testatur Plutarchus, crassissimas ignis partes, dum in sese coeunt, terram fieri dicebant; deinde vi ignis laxata terra aquam effici.

(63) *τὴν ἀόριστον δυάδα*. Binarius numerus indefinitus secundum Pythagoreos, quia id quod imperfectum est et confusum designat, et idcirco opponitur unitati, id quod omnibus numeris absolutum est, ac eodem semper modo se habet, designanti. Hinc Philo pag. 305, unitatem ait *aliquid esse ab omni permissione purum; binarium vero mistum esse ac minime simplex, quippe cum compositionem et divisionem accipiat. Eundem binarium*, inquit Plutarchus, lib. *De Is. et Osir.*, contentionem et audaciam, ἔριν καὶ τόλμαν vocaverunt. Idem Plutarchus in eo loco, quem S. Justinus integrum non descripsit, sic loquitur: Πάλιν δὲ τὴν μονάδα καὶ τὴν ἀόριστον δυάδα ἐν ταῖς ἀρχαῖς. Σπυδαίει δὲ αὐτῶν τῶν ἀρχῶν ἡ μὲν ἐπὶ τὸ ποιητικὸν αἴτιον καὶ εἰδικὸν (ὅπερ ἐστὶ νοῦς ὁ Θεός·) ἡ δὲ ἐπὶ τὸ παθητικὸν τε καὶ ὕλικόν (ὅπερ ἐστὶν ὁ ὀρατὸς κόσμος·) *Rursus unitatem et indefinitum binarium in principiis. Ex his autem principiis alterum refert ad efficientem causam et exemplarem, quæ est mens Deus; alterum vero ad patibilem et materialem, quæ est visibilis mundus. Et in eodem libro De placit. philosoph., cap. 7: Πυθαγόρας τῶν ἀρχῶν τὴν μὲν μονάδα, Θεὸν... τὴν δ' ἀόριστον δυάδα καὶ δαίμονα καὶ*

Ἄθρηαιος, ἀρχὰς τῶν ὄντων σώματα λόγῳ θεωρητὰ εἶναι λέγει, ἀμέτοχα κενού, ἀγέννητα, ἀφθάρτα, οὔτε θραυσθῆναι δυνάμενα, οὔτε διάπλασιν (64) ἐκ τῶν μερῶν λαβεῖν, οὔτε ἀλλοιωθῆναι· διὰ τοῦτο καὶ λόγῳ θεωρητὰ. Ἐμπεδοκλῆς Μέτωνος, ὁ Ἀκραγαντινός, εἴσπρα στοιχεῖα, πῦρ, ἀέρα, ὕδωρ, γῆν· δύο δὲ ἀρχαὶς δυνάμεις, φιλικὴν τε καὶ νεῖκος· ὧν ἡ μὲν ἔστιν ἐνωτικὴ, τὸ δὲ διαιρετικόν. Ὅρατε τοίνυν τὴν ἐπιπέδον τῶν παρ' ὁμῶν νομισθέντων γεγενῆσθαι σφῆν, οὓς διδασκάλους ὁμῶν τῆς θεοσεβείας γεγενῆσθαι φατε, τῶν μὲν, ὕδωρ ἀποφθναμένων ἀρχὴν ἐπάντων εἶναι· τῶν δὲ ἀέρα (65)· τῶν δὲ πῦρ· τῶν δὲ ἄλλο τι τῶν προσηρημένων· καὶ πάντων τούτων πιθανοὺς τισι λόγοις πρὸς κατασκευὴν τῶν μὴ καλῶς δοξάντων αὐτοῖς χρωμένων, καὶ τὸ ἴδιον δόγμα προτιμότερον ἐπιχειρούντων δεικνύουσι. Ταῦθ' ὅπ' αὐτῶν εἴρηται. Πῶς οὖν ἀσφαλές, ὧ ἄνδρες Ἕλληες, τοῖς αἰσθητοῖς βουλομένοις (66), παρὰ τούτων οἰεσθαι δύνασθαι τὴν ἀληθῆ θεοσεβείαν μανθάνειν, τῶν μηδὲ αὐτοῖς (67) πείσαι δυνθέντων τὸ μὴ πρὸς ἀλλήλους στασιάζειν, μηδ' ἐναντίοι τῆς ἀλλήλων φαίνεσθαι δίξης;

5. Ἄλλ' ἴσως οἱ τῆς ἀρχαίας καὶ παλαιᾶς ἐκείνης ἀποστῆναι μὴ βουλόμενοι πλάνης, οὐ φασι παρὰ τῶν προσηρημένων, ἀλλὰ παρὰ τῶν ἐνδοξοτάτων καὶ τελειωτάτων ἐν ἀρετῇ νομισθέντων εἶναι παρ' αὐτοῖς ἐμωσφῶν, τὸν περὶ τῆς θεοσεβείας παρεληφέναι (68) λόγον, Πλάτωνός τε (69) καὶ Ἀριστοτέλους. Τούτους γὰρ τὴν τελείαν καὶ ἀληθῆ φασι μεμαθηκέναι θεοσεβείαν. Ἐγὼ δὲ πρῶτον μὲν ἡδέως ἀν πυθολίμην τῶν ταῦτα λεγόντων, παρὰ τίνων αὐτοῖς μεμαθηκώτας εἰδέναι φασίν· ἀδύνατον (70) γὰρ τοῦς τὰ οὕτω μεγάλα καὶ θεῖα μὴ παρά τινων εἰδόντων μεμαθηκώτας, ἢ αὐτοῖς εἰδέναι, ἢ ἑτέροις δύνασθαι διδάσκειν ὁρθῶς· δεύτερον δὲ οἶμαι δεῖν καὶ τὰς τούτων ἐξετάσαι δόξας. Εἰσόμεθα γὰρ εἰ μὴ (71) καὶ τούτων ἐκτερεῖς τάναντία θατέρω (72) φανήσεται λέγων. Εἰ δὲ καὶ τούτους μὴ συμφωνούντας ἀλλήλοις εὐροίμεν, βέβαιον οἶμαι καὶ τὴν τούτων ἀγνοίαν γινώσκειν σαφῶς. Πλάτων μὲν γὰρ, ὡς ἀνωθεν καταληλυθῶς, καὶ τὰ ἐν οὐρανῶς ἅπαντα ἀκριδῶς μεμαθηκῶς (73) καὶ

καὶ κακῶν, περὶ ἧν ἔστι το ὕλικόν πλήθος, ἔστι καὶ ὁρατὸς ὁ κόσμος. Pythagoras ex principiis alterum vocat unitatem, Deum; alterum vero indefinitum binarium, et demoneum et malum, ad quod refertur materialis multitudo et visibilis mundus. Origenes, 4 in Cels., p. 205, præclarissimum vocat illud dogma, quo malum esse indefinitum statuitur, δόγμα κάλλιστον περὶ τοῦ ἀόριστον εἶναι τὴν κακίαν.

(64) Διάπλασιν. Plut. et Euseb. διαπλασμόν.

(65) Τῶν δὲ ἀέρα. Hæc desunt in codice Colb.

(66) Τοῖς αἰσθητοῖς βουλομένοις. Ita Reg. 1 et 2, et Colbert. Editi τοῖς αἰσθητοῖς βουλομένους.

(67) Μηδὲ αὐτοῖς. Sic tres iidem codices. Editi μηδ' αὐτοῖς.

(68) Παρεληφέναι. Colbert. εἰληφέναι.

(69) Πλάτωνός τε. Particula adiuta ex Reg. 1 et 2, et Colbert.

(70) Ἀδύνατον. Hæc didicerat Justinus ex illo tempore, quem primum Christianæ religionis amplectendæ hortari rem habuit, ut perspicitur ex initio

filii Neoclis, rerum principia esse statuit corpora, quæ ratione percipiuntur, vacui expertia et ingenua, quæque nec corrumpi nec frangi possunt, nec ex partibus conformari aut immutari, ac propria ratione percipiuntur. Empedocles Agrigentinus, Metonis filius, quatuor elementa, ignem, aerem, aquam, terram, vimque duplicem imperantem, 10 amicitiam et discordiam, quarum altera copulandi, altera separandi facultate prædita. Videtis igitur perturbationem eorum, qui apud vos sapientes habitus sunt, quosque vobis magistros religionis fuisse dicitis; aliis aquam omnium principium esse pronuntiantibus, aliis aerem, aliis ignem, aliis aliud quidpiam eorum, quæ prædiximus; omnibus vendibili quadam oratione ad eorum, quæ non belle statuerunt, confirmationem utentibus, ac ut propria opinio præstantior videatur, enitentibus. Hæc ab illis dicta. Quomodo igitur his, qui salutem adipisci cupiunt, tutum sit existimare, o Græci, se veram religionem ab his posse perdiscere, qui ne sibi ipsis quidem persuadere potuerunt, ut ne inter se litigarent, et a suis invicem opinionibus dissidere viderentur?

5. Sed forte qui ab antiquo illo et inveterato discedere nolunt errore, non ab istis, quos recensuimus, doctrinam religionis sese accepisse dicunt, sed a celeberrimis apud eos et perfectissimæ virtutis opinionem adeptis philosophis, Platone et Aristotele. Hos enim perfectam et veram aiunt didicisse religionem. Equidem primo ex his, qui ita dicunt, libenter quæsierim, quibus illos magistris usos hæc cognovisse dicant. Fieri enim non potest ut qui tam magna et divina a peritis non didicerunt, et aut sciant ipsi, aut alios recte valeant edocere. Deinde vero eorum quoque opiniones expendi arbitror oportere. Videbimus enim an non horum etiam uterque cum altero pugnare videatur. Quod si ne hos quidem inter se consentire reperimus, non difficile, arbitror, erit eorum quoque ignorantiam manifeste deprehendere. Plato igitur tanquam e supernis descendisset, et quæ in cælo sunt accurate omnia didicisset et vidisset, sum-

dialogi. Idem docet Athenagoras *Legat.*, n. 7. Sic etiam Lactantius, *Instit.*, l. iii, c. 1, demonstrat philosophos vere loqui nullo modo potuisse, quia veritatem non didicerant ab eo qui ejus potens esset, scilicet a Deo. Vid. lib. vii, c. 7, et Cyrillum Alex., lib. 1 *Adv. Julianum*, pag. 16. Quærit Clemens Alex., *Strom.*, vi, p. 696, itidem ut Justinus, quosnam magistros habuerint Græci, qui veritatis cognitionem sibi arrogant. Præclare Tertullianus, lib. *De anima*, cap. 1: *Cui enim, inquit, veritas comperta sine Deo? Cui Deus cognitus sine Christo? cui Christus exploratus sine Spiritu sancto? Cui Spiritus sanctus accommodatus sine fidei sacramento?* Vide Origenem, l. 1 *Adv. Celsum*, p. 207, et lib. vii, p. 359 et 361.

(71) Εἰ μὴ. Deest prima vocula in Colbert.

(72) Θατέρω. Legitur ea vox in marg. Reg. 2, nec necessaria est.

(73) Μεμαθηκῶς. Deest illud verbum in Reg. 1 et 2, et Colbert.

num Deum in ignea substantia esse dicit. Aristoteles autem in libro, quem scripsit ad Alexandrum Macedonem, brevem quamdam philosophiæ suæ rationem exponens, clare et aperte Platonis evertit sententiam, ac Deum in ignea substantia esse negat; sed quintum quoddam æthereum et immutabile effingens corpus, in eo ipsum versari pronuntiat. Sic quippe scribit: *Non ut quidam circa res divinas hallucinati Deum in ignea substantia esse dicunt.* Deinde quasi hoc in Platonem maledictio parum contentus esset; illum etiam ab eo ejectum civitate, ut mendacem et tertium veritatis imaginum (ita enim appellat Plato *) imitatore[m] Homerum, ad ea, **II** quæ de corpore æthereo dicit, demonstranda testem advocat. Scribit enim: *Ad hunc ergo modum et Homerus ait:*

Jupiter sortitus est latum cælum in æthere et nubibus.

In quo quidem ex Homeri testimonio auctoritatem opinioni suæ accessere conatur; sed non videt, si Homero, ut verum a se dici demonstret, teste utatur, futurum ut multæ ipsius opiniones non veræ esse videantur. Thales enim Milesius, qui primus apud eos philosophari cœpit, ansa ab eo accepta, primas ejus de principiis opiniones evertet. Nam cum Aristoteles Deum et materiam omnium principia esse dicat, antiquissimus omnium apud eos philosophorum Thales principium rerum aquam constituit; ex aqua enim omnia fieri dicit, et in aquam omnia resolvi. Duplici autem conjectura ducitur: prima, quod principium omnium animalium semen, humidum sit; altera, quod plantæ omnes humore alantur et fructus ferant, eodemque destitutæ

* Lib. III et X, *De rep.* ** *Iliad.* O, v. 192.

(74) *Ἐν τῇ πυρώδει οὐσία.* Idem infra pronuntiat Justinus, n. 31, sed Platonis sententiam non videtur hac in re satis perspectam habuisse. Testem citat hujus rei Aristotelem, cujus tamen verba non Platonem petere videntur, sed tum Democritum, qui, ut est apud Plutarchum, **I** *De placit. philosophor.*, Deum in igne collocabat, tum etiam Stoicos, qui Deum dicebant ignem esse artificiosum. Sic etiam in quodam Apollinis oraculo apud Lactantium, lib. I, c. 7, Deus dicitur in igne habitare, *ἐν πυρὶ ναίων.* At eadem sententia cum omnibus pugnat Platonis principiis. Ignem enim in rebus corporeis et visibilibus numerat; docet in Timæo corpora mortalia ex igne, aere, aqua et terra constare, et animam, quæ minus bene vixerit, tandiu in varia corpora migrare, dum ex omni igne, aere, aqua et terra expurgata sit. Astra vocat deos igneos, ut quæ ex solo igne consent; at ea longe infra summum Deum amandat, quem *ἐπέκεινα οὐσίας, substantia omni longe superiorem esse* docet, lib. VI *De rep.* et in mundo intelligibili regnare, lib. VII. Parum ergo verisimile est Deum a Platone in ignea essentia collocatum fuisse. Vide n. 51.

(75) Perionii apposita in editione Oxoniensi adnotatio, in qua vir eruditus monet Homerum a Platone ejici e civitate, lib. III *De rep.* Sed quod Justinus eum ab Homero vocari dicit τρίτον τῶν ἀπὸ τῆς ἀληθείας εἰδώλων μιμητήν, tertium veritatis

ἑωρακῶς, τὸν ἀνωτάτω Θεὸν ἐν τῇ πυρώδει οὐσία (74) εἶναι λέγει: Ἀριστοτέλης δὲ, ἐν τῷ πρὸς Ἀλέξανδρον τὸν Μακεδόνα λόγῳ σύντομόν τινα τῆς ἑαυτοῦ φιλοσοφίας ἐκτιθέμενος ὄρον, σαφῶς καὶ φανερώς τὴν Πλάτωνος ἀναίρει δόξαν, οὐκ ἐν τῇ πυρώδει οὐσίᾳ τὸν Θεὸν εἶναι λέγων· ἀλλὰ πέμπτον αἰθέριον τι καὶ ἀμετάβλητον ἀναπλάττων σῶμα, ἐν τούτῳ αὐτὸν εἶναι φησι. Γέγραφε γοῦν οὕτως· *Οὐχ ὡς ἐπινοιοῦντων περὶ τὸ θεῖον πλημμυλοῦντων, ἐν τῇ πυρώδει οὐσίᾳ τὸν Θεὸν εἶναι φασιν.* Εἶτα, ὡς περὶ μὴ ἀρκοῦμενος ἐπὶ τῇ κατὰ Πλάτωνος βλασφημίᾳ, καὶ τὸν ὑπ' αὐτοῦ τῆς πολιτείας ἐκδηθέντα ὡς ψεύστην καὶ τρίτον τῶν ἀπὸ τῆς ἀληθείας εἰδώλων, ὡς αὐτὸς ἐφη, μιμητὴν ὄντα Ὅμηρον (75), εἰς ἀπόδειξιν τῶν ὑπ' αὐτοῦ περὶ τοῦ αἰθέρου σώματος λεγομένων **B** καλεῖ μάρτυρα· γέγραφε γάρ· *Οὕτω γοῦν καὶ Ὅμηρος ἐφη·*

*Ζεὺς δ' ἔλαχ' οὐρανὸν εὐρὺν ἐν ἀλόερι καὶ νεφέ-
[λησι] ¹⁰.*

βουλόμενος ἐκ τῆς Ὁμήρου μαρτυρίας ἀξιόπιστον τὴν ἑαυτοῦ δεικνύουσα δόξαν· ἀγνοῶν δτι εἰ Ὅμηρος πρὸς ἀπόδειξιν τοῦ ἀληθῆ ἑαυτὸν λέγειν μάρτυρι χρῆσται, πολλὰ τῶν αὐτῷ δοξάντων οὐκ ἀληθῆ φανήσεται ὄντα. Θαλῆς γάρ ὁ Μιλήσιος ὁ πρῶτος παρ' αὐτοῖς τῆς φιλοσοφίας ἄρξας, τὴν πρόφασιν παρ' αὐτοῦ (76) λαβὼν, τὰς πρώτας αὐτοῦ περὶ ἀρχῶν ἀθετήσαι δόξας. Αὐτοῦ γάρ Ἀριστοτέλους Θεὸν καὶ ὕλην ἀρχὰς εἶναι τῶν πάντων εἰρηκότος, ὁ πρεσβύτατος τῶν κατ' αὐτοῦ ἀπάντων Θαλῆς ἀρχὴν τῶν ὄντων ὕδωρ εἶναι λέγει· ἐξ ὕδατος γάρ φησι τὰ πάντα εἶναι, καὶ εἰς ὕδωρ ἀναλυεσθαι τὰ πάντα. Στοχάζεται δὲ πρῶτον μὲν, ἀπὸ τοῦ, πάντων τὴν ζώων τὴν γοῆν, ἀρχὴν οὔσαν, ὑγρὰν εἶναι· δεύτερον δὲ, δτι πάντα τὰ φυτὰ ὑγρῷ τρέφεται καὶ καρποφορεῖ, ἀμοιροῦντα δὲ τοῦ

imaginum imitatore[m], id obscurum et ex decimo libro Platonis *De republica* corruptum Perionius existimat, quia Homerum Plato non tertium imaginum imitatore[m], sed tertium opifex, utpote imitatore[m] dicit. Sic enim Plato: Ὁ φίλε Ὅμηρε, εἴπερ μὴ τρίτος ἀπὸ τῆς ἀληθείας εἶ ἀρετῆς περὶ εἰδώλων δημιουργός, ὃν δὴ μιμητὴν ὀρίσασθεθα, ἀλλὰ καὶ δευτερός. *Mi Homere, si non tertius post veritatem es virtutis in simulacro opifex, quem imitatore[m] esse definivimus, sed etiam secundus.* Sed si Platonis verba non accuratissime refert Justinus, quod quidem minime mirum est, cum illa memoriter citasse videatur; at profecto a Platonis sententia non aberrat. Nam tres operum curatores recenset Plato, Deum, qui ideæ, sive exemplaris, est auctor; fabrum qui hanc ideam, hoc exemplar intuens operatur; pictorem, sive imitatore[m], qui fabricata ab alio opera pingit. Ex hoc tertio genere poetas esse contendit. Qua re illos non immerito censetur tertios imitatores appellasse; siquidem et ipse faber, sive secundus opifex, imitator est exemplaris in quo contemplando opus suum absolvit.

(76) *Παρ' αὐτοῦ.* Supra has voces in cod. Colbert. legitur Ὅμηρον, et mox supra istas πρώτας αὐτοῦ legitur Ἀριστοτ. Sed cum obscura sit iuxta oratio, si primum illud αὐτοῦ ad Homerum, alterum referamus ad Aristotelem, satis salius videtur utrumque ad Aristotelem referre.

ἡρώ; ζηραίνεται. Εἴθ' ὥσπερ μὴ ἀρκούμενος οἷς ἅσπερ ἀσπάζεται, καὶ τὸν Ὅμηρον ὡς ἀξιόπιστον μαρτύρεται, οὕτως λέγοντα.

Ἄναξ, ὅσπερ (77) γένεσις πάντεσσι τέτυκται¹¹. Πῶς οὖν οὐκ εἰκότως (78) πρὸς αὐτὸν ὁ Θαλῆς φήσει; Δι' ἦν αἰτίαν, ὃ Ἀριστοτέλης, τὰς μὲν Πλάτωνος ἀναρεῖν ἐθέλων δόξας, ὡς ἀληθεύοντι προσέχεις Ὀμήρῳ· ἡμῶν δὲ τὴν ἐναντίαν ἀποφηνάμενος (79) ἔφη, οὐκ ἀληθεύειν Ὅμηρον οἶει;

6. Ὅτι τοίνυν (80) οἱ σφόδρα θαυμαστοὶ καθ' ὑμᾶς περὶ οὗδ' ἐν τοῖς ἄλλοις συμφωνοῦντες φαίνονται, καὶ ἀπὸ τούτων γυνῶνα ῥῆθιον. Τοῦ γὰρ Πλάτωνος πρὸς ἀρχὰς τοῦ παντός εἶναι λέγοντος, Θεὸν καὶ ὕλην καὶ εἶδος· Θεὸν μὲν, τὸν πάντων ποιητὴν· ὕλην δὲ τὴν ὑποκειμένην τῇ πρώτῃ τῶν γενομένων γενέσει, τὴν πρόφασιν αὐτῇ τῆς δημιουργίας παρέχουσαν· εἶδος δὲ, τὸ ἐκάστου τῶν γινομένων παράδειγμα· Ἀριστοτέλης τοῦ μὲν εἶδους ὡς ἀρχῆς (81) οὐδαμῶς μέμνηται· δύο δὲ ἀρχὰς Θεὸν καὶ ὕλην εἶναι φησι. Καὶ εὖθις τοῦ Πλάτωνος ἐν τῇ πρώτῃ τοῦ ἀνωτάτω τοῦ οὐρανοῦ ἀπλανεῖ σφαῖρα τὸν τε πρῶτον Θεὸν καὶ τὰς ἰδέας εἶναι λέγοντος, Ἀριστοτέλης μετὰ τὸν πρῶτον Θεὸν οὐ τὰς ἰδέας, ἀλλὰ τινὰς νοητοὺς θεοὺς εἶναι λέγει. Οὕτω μὲν οὖν περὶ τῶν ἐν οὐρανοῖς πρὸς ἀλλήλους διαφέρονται πραγμάτων. Ὅστε εἰδέναι προσήκει ὅτι οἱ μὴδὲ τὰ παρ' ἡμῖν (82) ἐνταῦθα γυνῶνα δυνηθέντες, ἀλλὰ καὶ περὶ τούτων πρὸς ἀλλήλους διενεχθέντες, οὐκ ἀξιόπιστοι φανήσονται περὶ τῶν ἐν οὐρανοῖς διηγουμένοι. Ὅτι τοίνυν οὐδὲ ὁ περὶ τῆς ἐνταῦθα ἀνθρωπίνης ψυχῆς αὐτοῖς συμφωνήσει λόγος, δῆλον ἀπὸ τῶν ὑφ' ἑκατέρου αὐτῶν περὶ αὐτῆς λεχθέντων. Πλάτων μὲν γὰρ (83) τριμερῆ αὐτὴν εἶναι φησι, καὶ τὸ μὲν λογικὸν αὐτῆς, τὸ δὲ θυμικόν, τὸ δὲ ἐπιθυμητικὸν εἶναι λέγει. Ἀριστοτέλης δὲ οὐ κενωτέραν τὴν ψυχὴν εἶναι φησιν, ἐν ᾗ περιεληπταὶ (84) καὶ τὰ φθαρτὰ μόρια, ἀλλὰ τὸ λογικὸν μόνον. Καὶ ὁ μὲν Πλάτων, Ψυχὴ πᾶσα ἀθάνατος, κέραται λέγων· Ἀριστοτέλης δὲ, ἐντελέγειαν αὐτὴν ὀνομάζων, οὐκ ἀθάνατον, ἀλλὰ θνητὴν αὐτὴν εἶναι βούλεται. Καὶ ὁ μὲν, ἀεικίνητον αὐτὴν εἶναι λέγει· Ἀριστοτέλης δὲ ἀκίνητον αὐτὴν εἶναι φησιν, ἀπάσης κινήσεως προηγουμένην.

7. Ἄλλ' ἐν τούτοις μὲν ὑπεναντία φρονοῦντες ἀλλήλους ἐλέγχονται. Εἰ δὲ τις ἀκριβῶς τὰ κατ' αὐτοὺς σκοπεῖν (85) ἐθέλοι, οὐδὲ ταῖς ἑαυτῶν δόξαις ἐμμέ-

¹¹ *Iliad.* Σ, v. 256.

(77) Ὅσπερ. Male in edit. Paris. ὅσπερ.

(78) Εἰκότως. Deest negatio in Reg. 1 et 2, et Colbert in quibus etiam legitur φησιν.

(79) Ἀποφηνάμενος. R. St. ad calcem, Reg. 3 et Clarom. habent ad marginem ἀποφαινομένων, quam lectionem Langus in interpretando secutus est.

(80) Ὅτι τοίνυν. Nota sunt omnibus Platonis et Aristotelis dissidia, quorum hanc originem refert *Elanus*, lib. III, quod Aristotelem Plato nimium late diffidere moleste ferret, Platonem autem Aristoteles jam octoginta annos nato negotium de industria faceret questionibus ad solvendum difficultibus proponendis. Innotuit est hunc Justinum locum *Cyillus Alexandrinus*, lib. I *Contra Jul.*, sic ut interduam ipsis Justinum verbis utatur. Eusebius au-

exarescant. Deinde quasi parum contentus his conjecturis, Homerum insuper, ut idoneum testem, citat ita dicentem :

Oceanus qui origo omnibus existit.

Quomodo igitur non eum merito sic Thales alloquatur? Qua de causa, Aristoteles, dum Platonis sententias evertere vis, Homero, ut vera dicenti, plurimum tribuis; dum autem sententiam nostram contrariam statuis, vera illum dicere non putas?

6. Porro nec ceteris in rebus vestros illos valde admirabiles sapientis inter se consentire, ex his etiam facile perspicitur. Nam cum Plato tria universorum principia esse dicat, Deum, materiam et formam; Deum quidem omnium creatorem, materiam vero primæ rerum generationi subjectam, et Deo unde creet suppeditantem; formam autem, cujusque rerum creatarum exemplar: Aristoteles nusquam formæ, ut principii, meminit, sed duo principia esse ait, Deum et materiam. Rursus cum Plato primum Deum et ideas in prima summi cœli et immobili sphæra esse doceat; Aristoteles post primum Deum non ideas, sed deos quosdam mente perceptos collocat. Sic igitur illi de rebus cœlestibus inter se dissident: Sed in promptu esse debet, qui ne hæc quidem nostra cognoscere potuerint, sed de his quoque inter se dissentiant, eos parum idoneos visum iri cœlestium narratores. Porro nec de humana, quæ hic versatur, anima inter eos convenire, ex utriusque dictis perspicitur. Illam enim Plato tripartitam esse ait, 12 atque aliud quidem in ea quod ratione præditum est, aliud quod irascitur, aliud quod concupiscit. Aristoteles autem non tam late patere animam docet, ut partes etiam corruptioni obnoxias comprehendat, sed id tantummodo quod rationis est particeps. Ac Plato quidem, *Anima omnis immortalis*, clamat; Aristoteles vero perfectionem et actum illam appellans, non immortalem, sed mortalem esse decernit. Ille continenter eam moveri; Aristoteles vero immobilem esse dicit, cum motioni omni præsit.

7. Atque in his quidem dissentire a se invicem deprehenduntur. Quod si quis accurate illorum scripta expendere velit, ne in suis quidem ipsi opi-

tem multo uberius has Platonis et Aristotelis dissensiones, adductis Attici Platonici longioribus testimoniis, exponit. Deest *θαυμαστοί* in Reg. 3.

(81) Ὡς ἀρχῆς. Colbert. τῆς ἀρχῆς. Mox legendum τοῦ ἀνωτάτω οὐρανοῦ, ut monet Sylburgius.

(82) Τὰ παρ' ἡμῖν. Reg. 2 et Colb. τὰ παρ' ὑμῖν.

(83) Πλάτων μὲν γάρ. Deest postrema particula in Colb.

(84) Ἐν ᾗ περιεληπταί. Legit Perionius οὐ περιεληπταί. Sed nihil mutandum esse jam observavit Sylburgius. Observat idem Perionius Platoniscam illam animæ divisionem existare in initio lib. IX *De rep.*

(85) Αὐτοὺς σκοπεῖν. R. St. αὐτοὺς γυνῶνα ad calcem.

nionibus permanendum sibi esse statuerunt. Nunc enim Plato tria universi principia docet, Deum, materiam et formam, nunc quatuor. Addit enim illam omnia permeantem animam. Rursus qui prius materiam non factam dixit, factam deinceps asserit; et qui prius singularis principii rationem formæ attribuit, eamque per se substantiam esse pronuntiat, postea illam in mentis notionibus recenset. Quinetiam postquam quidquid factum est corruptioni obnoxium esse decrevit, deinceps nonnulla, quæ facta sunt, dissolutionem et corruptionem effugere posse declarat. Quid igitur causæ est, cur non solum inter se, sed etiam secum ipsi pugnent, qui apud vos habitati sunt sapientes? Nimirum quod a peritis discere noluerint, sed sese existimaverint mentis humanæ solertia claram coelestium rerum cognitionem assequi posse, cum ne terrestrium quidem potuerint. Quidam enim ex vestris philosophis animam humanam in nobis, alii circa nos esse dicunt. Nam nec ea de re consentire inter se voluerunt, sed quasi ignoracionem variis modis partiti essent, etiam de anima litigare inter se et digladiari statuerunt. Horum enim alii animam ignem esse dicunt, alii aerem, alii mentem, alii motionem, alii exhalacionem; quidam yim ex astris fluentem, nonnulli numerum movendi facultate præditum, alii denique aquam genitalem. Ac omnino incondita apud eos et discors quædam inveteravit sententiæ, quæ hac una re æquis iudiciis laudanda videatur, quod sese invicem conati sint erroris et ignorancæ veritatis crimine premere.

8. Igitur cum veri nihil ex magistris vestris de religione disci possit, ut qui vobis idonea suæ rerum ignoracionis documenta mutuis dissensionibus præbuerint; sequi mihi videtur, ut ad majores nostros recurramus, qui et multo antiquiores vestris fuere, nec quidquam proprio Marte excoGITatum nos docuerunt; nec inter se digladiati aut suas invicem opiniones evertere conati sunt, sed sine ullo contentionis et partium studio scientiam a Deo acceperunt, eamque nos docuerunt. Neque enim natura, **13** aut humani ingenii acie res tam magnæ ac divinæ cognosci ab hominibus possunt; sed eo, quod tum in sanctos homines descendebat, dono, quibus quidem nec verborum artificio opus fuit, nec pugnaciter quidquam et rixandi studio dicere, sed puros seipos divini Spiritus operationi præbere, ut divinum illud delapsum e caelis plectrum, velut quodam citharæ aut lyræ instrumento, ita iustis

(86) Καὶ τῷ εἶδει. Hic quoque Justinum imitatur Cyrillus loco citato; sed, quod pace utriusque dixerim, nusquam Plato ideam, ut ens aliquod a Deo separatim describit. Conceptis verbis Plutarchus, *1 De placitis philosoph.* ideas Platonis in Dei cogitationibus reponit. Assentitur ei Theodoretus, lib. *iv Contra Græcos*. Atticus apud Eusebium, *Præp. evang.*, lib. xv, c. 13, etsi ideas vocat proprias quasdam naturas, primas ac maxime principes naturas, eas tamen nihil aliud esse quam Dei cogitationes omnium

Α νειν προφηρηται. Ὁ γοῦν Πλάτων ποτὲ μὲν τρεῖς ἀρχὰς τοῦ παντός εἶναι λέγει, θεὸν καὶ ὕλην καὶ εἶδος· ποτὲ δὲ τέσσαρας· προστίθησι γὰρ καὶ τὴν καθόλου ψυχὴν. Καὶ αὖθις τὴν ὕλην ἀγέννητον πρότερον εἰρηκώς, ὕστερον γεννητὴν αὐτὴν εἶναι λέγει· καὶ τῷ εἶδει (86) δὲ ἀρχὴν ἰδίαν πρότερον δεδωκώς, καὶ καθ' ἑαυτὸ οὐσιῶσθαι ἀποφάσας, ὕστερον ἐν τοῖς νοήμασιν αὐτὸ τοῦτ' εἶναι λέγει. Ἔτι μὲν τοὶ γε καὶ πᾶν τὸ γενόμενον φθαρτὸν πρότερον ἀποφηνάμενος εἶναι, ὕστερον ἐνια τῶν γινομένων ἅλυτα καὶ ἀφθαρτα δύνασθαι εἶναι φησι. Τί τοίνυν αἴτιον τοῦ μὴ πρὸς ἀλλήλους μόνον, ἀλλὰ καὶ πρὸς ἑαυτοὺς στασιάζειν τοὺς παρ' ὑμῖν νομισθέντας γεγενῆσθαι σοφοὺς; Τὸ μὴ βουληθῆναι δηλονότι παρὰ τῶν εἰδότην μανθάνειν, ἀλλ' ἑαυτοὺς οἰεσθαι τῇ ἀνθρωπίνῃ αὐτῶν περινοίᾳ τὰ ἐν οὐρανοῖς δύνασθαι γινώσκειν σαφῶς· καίτοι γε μὴδὲ τὰ ἐπὶ τῆς γῆς γινῶναι δυναθέντες. Τὴν γοῦν ἀνθρωπίνην ψυχὴν ἐνίοι μὲν τῶν παρ' ὑμῖν φιλοσόφων, ἐν ἡμῖν, ἕτεροι δὲ περὶ ἡμᾶς εἶναι φασί. Οὐδὲ γὰρ ἐν τοῦτω συμφωνεῖν ἀλλήλοις προφηρηται, ἀλλ' ὡσπερ τὴν ἀγνοίαν διαφόρως μερισάμενοι, καὶ περὶ ψυχῆς φιλονεικεῖν καὶ στασιάζειν πρὸς ἀλλήλους προφηρηται. Οἱ μὲν γὰρ αὐτῶν φασί πῦρ εἶναι τὴν ψυχὴν, οἱ δὲ τὸν ἀέρα· οἱ δὲ τὸν νοῦν· οἱ δὲ τὴν κίνησιν· οἱ δὲ τὴν ἀναθυμίασιν· ἄλλοι δὲ τινες δύναμιν ἀπὸ τῶν ἀστρῶν βέουσαν· οἱ δὲ ἀριθμὸν κινητικόν· ἕτεροι δὲ ὕδωρ γονοποιόν. Καὶ ὅλος ἀτακτός τις καὶ ἀσύμφωνος ἡ παρ' αὐτοῖς κεκράτηκε δόξα, ἐνὶ μόνῳ τοῖς ὀρθῶς κρῖναι δυναμένοις ἐπαίνοι ἀξία φαινομένη, ὅτι πλανωμένους (87) καὶ μὴ τέληθθ' λέγοντας ἀλλήλους ἐλέγχειν προφηρηται.

8. Οὐκοῦν ἐπειδήπερ οὐδὲν ἀληθὲς περὶ θεοσεθείας παρὰ τῶν ὑμετέρων διδασκάλων μανθάνειν ἐστὶ δυνατόν, ἱκανὴν ὑμῖν ἀπόδειξιν τῆς ἑαυτῶν ἀγνοίας διὰ τῆς πρὸς ἀλλήλους στάσεως παρεσηκώτων, ἀκόλουθον ἡγοῦμαι ἀνελεῖν ἐπὶ τοὺς ἡμετέρους προγόνους, τοὺς καὶ τοὺς χρόνους τῶν παρ' ὑμῖν διδασκάλων πολλῶ προσηληφτάς, καὶ μηδὲν ἀπὸ τῆς ἰδίας αὐτῶν φαντασίας διδάξαντας ἡμᾶς, μηδὲ πρὸς ἀλλήλους διενεχθέντας, ἢ τὰ ἀλλήλων ἀνατρέψειν περρωμένους, ἀλλ' ἀφιλονεικῶς καὶ ἀστασιάζως τὴν παρὰ Θεοῦ (88) δεξαμένους γινώσκον, καὶ ταύτην διδάσκοντας ἡμᾶς. Οὕτε γὰρ φύσει, οὕτε ἀνθρωπίνῃ ἐννοίᾳ οὕτω μεγάλα καὶ θεία γινώσκειν ἀνθρώποις δυνατόν, ἀλλὰ τῇ ἀνωθεν ἐπὶ τοὺς ἀγίους ἄνδρας τηνηκαῦτα καταελθούση δωρεᾷ (89), οἷς οὐ λόγων ἐδέησε τέχνης, οὐδὲ τοῦ ἐριστικῶς τι καὶ φιλονεικῶς εἰπεῖν, ἀλλὰ καθαρῶς ἑαυτοὺς τῇ τοῦ θεοῦ Πνεύματος παρσχεῖν ἐνεργείᾳ, ἵν' αὐτὸ τὸ θεῖον ἐξ οὐρανοῦ κατ-

rerum exempla esse ac omnibus antiquiora statueret, ex eo adductum esse dicit, quod perspiceret artificem, id quod effecturus sit ante animo informare, et cum illius speciem consideraverit, eam in ipsis rebus similitudine quadam exprimere.

(87) Πλανωμένους. R. St. ad calcem πεπλανημένων.

(88) Τὴν παρὰ Θεοῦ. Colbert. τὴν περὶ Θεοῦ.

(89) Δωρεῇ. Eodem romine Spiritus sanctus infra designatur, n. 10. Vide adnotationem nostram ad n. 33.

ὄν (90) κτήκτρον, ὥστερ ὀργάνῳ κίθάρας τινὸς ἢ λύρας, τὰς δικαίους ἀνδράσι χρώμενον, τὴν τῶν θεῶν ἡμῖν καὶ οὐρανῶν ἀποκαλύψῃ γινώσκιν. Διὰ τοῦτο τοίνυν ὥστερ ἐξ ἐνὸς στόματος καὶ μιᾶς γλώττης καὶ περὶ Θεοῦ, καὶ περὶ κόσμου κτίσεως, καὶ περὶ κλάσεως ἀνθρώπου, καὶ περὶ ἀνθρωπίνης ψυχῆς ἀθανασίας, καὶ τῆς μετὰ τὸν βίον τοῦτον μελλούσης ἕσεσθαι χρίσεως, καὶ περὶ πάντων ὧν ἀναγκαῖον ἡμῖν ἔστιν εἶδέναι, ἀκολουθῶς καὶ συμφώνως ἀλλήλοις ἐδίδαξαν ἡμᾶς, καὶ ταῦτα ἐν διαφόροις τόποις τε καὶ χρόνοις τὴν θεῖαν ἡμῖν διδασκαλίαν παρεσχότατες.

9. Ἀρξομαι τοίνυν ἀπὸ τοῦ πρώτου παρ' ἡμῖν προφήτου τε καὶ νομοθέτου Μωϋσέως, πρότερον τοὺς χρόνους καθ' οὓς γέγονε, μετὰ πάσης ἀξιολύτου παρ' ὑμῖν μαρτυρίας ἐκθέμενος. Οὐ γὰρ ἀπὸ τῶν θεῶν καὶ παρ' ἡμῖν ἱστοριῶν μόνον ταῦτα ἀποδειξάμενοι, αἷς ὑμεῖς οὐδέπω διὰ τὴν παλαιὰν τῶν προγόνων ὑμῶν πλάνην πιστεύειν βούλεσθε, ἀλλ' ἀπὸ τῶν ὑμετέρων, καὶ μηδὲν τῆ ἡμετέρῃ θρησκείᾳ διαφερουσῶν ἱστοριῶν· ἵνα γινώτε ὅτι πάντων τῶν παρ' ὑμῖν εἴτε σοφῶν, εἴτε ποιητῶν, εἴτε ἱστοριογράφων, ἢ φιλοσόφων, ἢ νομοθετῶν, πολλῶν πρεσβύτατος γέγονεν ὁ πρῶτος τῆς θεοσεβείας διδάσκαλος ἡμῶν Μωϋσῆς γεγονώς, ὡς δηλοῦσιν ἡμῖν αἱ τῶν Ἑλλήνων ἱστορίαι. Ἐν γὰρ τοῖς χρόνοις Ὀγύγου τε καὶ Ἰνάχου, οὓς καὶ γηγενεῖς τινες τῶν παρ' ὑμῖν ὑπελήφασαι γεγενῆσθαι, Μωϋσέως μέμνηται ὡς ἡγεμόνος τε καὶ ἀρχοντος τοῦ τῶν Ἰουδαίων γένους. Οὕτω γὰρ Πολέμων (90*) τε ἐν τῇ πρώτῃ τῶν Ἑλληνικῶν (91) μέμνηται, καὶ Ἀππίων ὁ Ποσειδωνίου ἐν τῇ κατὰ Ἰουδαίων βίβλῳ (92), καὶ ἐν τῇ τετάρτῃ τῶν ἱστοριῶν, λέγων, κατὰ Ἰναχον Ἄργους βασιλέα, Ἀράσιδος Αἰγυπτίων βασιλεύοντος ἀποστῆναι Ἰουδαίους, ὧν ἡγεῖσθαι Μωϋσέα. Καὶ Πτολεμαῖος δὲ ὁ Μενέσιος, τὰ Αἰγυπτίων ἱστοριῶν, ἅπασιν τοῦτοις συντρέχει. Καὶ οἱ τὰ Ἀθηναίων ἐκ ἱστοροῦντες, Ἑλληνικός τε καὶ Φιλόχορος ὁ τὰς Ἀθίδας, Κάστωρ τε καὶ Θαλλός, καὶ Ἀλέξανδρος ὁ Πολύστρω, εἴτι καὶ οἱ σοφώτατοι Φίλων τε καὶ Ἰώσηπος, οἱ τὰ κατὰ Ἰουδαίους ἱστορήσαντες, ὡς σφόδρα ἀρχαῖοι καὶ παλαιοὶ τῶν Ἰουδαίων ἀρχοντος Μωϋσέως μέμνηται. Ὁ γοῦν Ἰώσηπος, τὸ ἀρχαῖον καὶ τὸ παλαιὸν τῆς ἱστορίας καὶ διὰ τῆς ἐπιγραφῆς τῶν βιβλίων στυμῆται βουλόμενος, ἀρχόμενος τῆς ἱστορίας, οὕτω γέγραφε· Φλαβίου Ἰωσήπου Ἰουδαϊκῆς ἀρχαιολογίας· τὸ παλαιὸν τῆς ἱστορίας ἀρχαιολογίαν (93) ὀνομάζων. Καὶ ὁ ἐνδοξότατος δὲ παρ' ὑμῖν τῶν ἱστοριογράφων Διόδωρος, ὁ τὰς βιβλιοθήκας ἐπιτεμῶν (94) ἐν τριάκοντα ὅλοις ἔτεσιν, Ἀσίαν τε καὶ

A hominibus utens, divinae nobis et caelestium rerum cognitionem recederet. Propterea ergo velut ore uno et lingua una tum de Deo et mundi origine, tum de hominis creatione et animae humanae immortalitate, ac futuro post hanc vitam iudicio; tum de omnibus rebus, quarum nobis necessaria cognitio est, summa et secum ipsis constantia et inter se consensione nos docuerunt; idque cum variis locis et temporibus divinam nobis doctrinam traderent.

9. Ducam igitur initium a primo apud nos propheta et legislatore Moysae; ac prius quidem quibus temporibus fuerit, ex gravissimis apud vos testimoniis exponam. Nam non modo ex divinis apud nos historiis, quibus nondum ob veterem majorum errorem assentiri vultis, haec demonstrare non aggredior, sed etiam ex vestris ac nihil ad religionem nostram pertinentibus; ut intelligatis omnibus apud vos sive sapientibus, sive poetis, sive historiae scriptoribus, sive philosophis, sive legislatoribus multo antiquiorem fuisse primum religionis nostrae magistrum Moysen, quemadmodum nobis declarat historiae Graecorum. Illae enim Ogygis et Inachi temporibus, quos etiam nonnulli ex vestris terra genitos crediderunt, Moysen, ut ducem et principem nationis Judaeorum, commemorant. Ita enim Ptolemaeus in primo Graecorum historiae libro, tum etiam Appian Posidonii, qui in suo adversus Judaeos opere, et in quarto historiarum libro scribit regnante Argis Inacho Judaeos ab Amaside Aegyptiorum rege defecisse, quorum ducem fuisse Moysen. Ptolemaeus quoque Mendesius res gestas Aegyptiorum scribens his omnibus assentitur. Et qui res Atheniensium litteris mandarunt, Hellanicus et auctor Atticorum Philochorus, Castor et Thallus, et Alexander Polyhistor, tum etiam sapientissimi Judaicarum rerum scriptores Philo et Josephus Moysis, ut antiquissimi et vetustissimi Judaeorum ducis, meminere. Ac Josephus quidem, cum antiquitatem historiae ex ipsa librorum inscriptione declarare vellet, ita in primordio historiae scripsit: *Flavii Josephi Judaicarum antiquitatum libri*, vetustatem historiae antiquitatum nomine designans. Huc accedit celeberrimus vestrorum historiae scriptorum Diodorus, qui bibliothecas in compendium redegit per triginta ipsos annos, et cum Asiam et Europam, ut ipse scribit, ob summam in explorandis rebus diligentiam peragrasset, ac plurima oculis suis vidisset, qua-

90) Κατῶν. Reg. 3 et Clarom. κατελθόν. Sic et R. St. ad calcem.

(90*) Πολέμων. De historicis a Justino deinceps laudatis plura dabit G. I. Vossius *De historicis Graecis*, ed. A. Westerman (Lipsiae 1838, 8°), p. 28 sqq., 154 sqq., 202 sq., 254 sq. Otto.

(91) Τῶν Ἑλληνικῶν. Editti addunt ἱστοριῶν, quae vox multo aptius abest a codice Colbertino.

(92) Ἐν τῇ... βιβλίῳ. Ita R. St. et codices mss. Legitur in edit. Paris. ἐν τῷ... βιβλίῳ. Ibidem legi-

tur Ἀππίων in plerisque codicibus mss. Editti Ἀπίων.

(93) Ἀρχαιολογίαν. Deest in Colbert.

(94) Ἐπιτεμῶν. Colbert. ὑποτεμῶν. In ipsa Praefatione testatur Diodorus se triginta annos consumpsisse in monumentis historiae, quae ob varietatem et multitudinem nec facile parabilia erant nec ad legendi laborem commoda, unum veluti in conspectu redigendis.

draginta totos historiae suae libros posteris reliquit. Is in primo libro, 14 postquam se ex sacerdotibus Aegyptiis accepisse dixit antiquum et primum legislatorem fuisse Moysen, sic de illo totidem verbis scribit: *Nam post antiquum vitae statum, quem fabulae sub diis et heroibus traductum fingunt, primus Moyses populis persuasisse fertur, ut scriptis legibus uterentur, vir et magnitudine animi, et utilitatis vitae hominum allatis celeberrimus.* Deinde paululum progressus, ac veteres legislatores recensere volens, primum commemorat Moysen. Sic enim totidem verbis loquitur: *Ferunt etiam apud Judaeos Moysen Deo illi (qui vocatur Ioa leges suas aescrripsisse) sive quod animi cogitationem, quae utilis hominum multitudini futura esset, admirabilem et divinam judicarent, sive quod plebem, dum eorum praestantiam et potestatem considerat, qui leges invenisse dicerentur, magis dicto audientem fore existimarent. Secundum Aegypti legislatorem Sasouchim fuisse memorant, virum prudentia praestantem. Tertium ferunt Sesonchosim regem non solum rebus bello*

(95) *Μωϋσῆν*. Sic etiam habet Cyrillus Alexandrinus, lib. 1, in Jul., p. 15, Justini vestigia promens. Lapsus autem videtur S. martyr errore nominis. Nam in editis codicibus Diodori legitur hoc in loco p. 84, *Μνεύην*, quam vocem minime dubito irrepsisse pro *Μηνᾶν*. Hunc enim Menen sive Menan Diodorus in eodem libro, p. 42, testatur primo post deos in Aegypto regnasse, et populos docuisse deos colere ac sacra facere. Dispicent mihi hae voces καὶ βιοῦν, deest καὶ apud Diodorum et Cyrill. et R. St. et in omnibus mss. Suspicor ex iis qui pro Menen legerunt Mneven, aliquem ad marginem apposuisse βιοῦν, ut admoneret Mneven dici bovem nigrum Osiridi sacrum, qui Heliopoli nutriebatur; ac inde in contextum irrepsisse illud βιοῦν, quod hunc locum penitus deformat. Deest vox *Μωϋσῆν* in Reg. 1 et 2. — *Τὰ... ἄνδρα*. In libris Justini editis legitur τὰ πλ. καὶ βιοῦν *Μωϋσῆν ἄνδρα*. Expuncti voces καὶ et *Μωϋσῆν*, quippe quae neque in cod. Reg. 1, 2, et Argentor. legantur (duntaxat in ora cod. Reg. 2, marginali a Latino quodam sero *Μωϋσῆν* ascriptum est) neque apud Cyrillum exstant; etiam in Diodori codd. mss. omnibus illud καὶ, quod Wesselingius ex editione Justini Sylburgiana recepit, omittitur et pro *Μωϋσῆν* reperitur *Μνεύην*. Vocabulum βιοῦν ejicere idcirco non dubitavi, quod nihil facit ad sententiam et interpretamentum sapit; haud dubie enim, Marano jam mouente, scriba quidam ad marginem βιοῦν apposuit, ut admoneret Mneven dici bovem Osiridi sacrum, qui Heliopoli nutriebatur: inde in textum Diodori et Justini βιοῦν istud irrepsit, quod locum penitus deformat. Βοῦν autem in βιοῦν mutatum esse videtur ob antecedens βλον et sequens βλω. Caeterum Rhodomanus lectionem κατὰ βλω proponit. Οτρο.

(96) *Ἰκάρωτατορ*. Apud Diodorum legitur κοινώτατον τῶν μνημονευομένων. (97) *Τὸν καλούμενον Θεόν*. Nemo est qui haec legens non prima specie existimet Moysen appellatum Deum fuisse. Hinc deceptus Cyrillus haec ad Moysen refert, et cum superiore testimonio conjungit, quamvis Justinus aliquid interjectum esse moneat inter utrumque testimonium. Quinetiam existimat Cyrillus nonnullos Aegyptios Dei nomen Moysi delituisse, vel admiratione ipsius virtutis, vel quod Deum illi dixisse audivissent: *Ecce dedi te Deum Pharaoni*. At Justinus, qui haec ipsis in fontibus hauriebat, non videtur ita a Diodori sententia

A *Εὐρώτην*, ὡς αὐτὸς γέγραφε, διὰ πολλὴν ἀκρίβειαν περιελθὼν, καὶ αὐτόπτης τῶν πλειστῶν γεγονώς, τεσσαράκοντα δλα τῆς ἑαυτοῦ ιστορίας βιβλία γέγραφεν. Ὅς ἐν τῇ πρώτῃ βίβλῳ, φήσας παρὰ τῶν ἐν Αἰγύπτῳ ἱερέων μεμαθηκέναι, ὅτι ἀρχαῖος καὶ πρῶτος νομοθέτης Μωϋσῆς γέγονεν, αὐταῖς λέξεσιν οὕτω περὶ αὐτοῦ γέγραφε. Μετὰ γὰρ τὴν παλαιὰν τοῦ κατ' Αἰγύπτου βίου κατὰστασιν τὴν μυθολογούμενην γενέσθαι ἐπὶ θεῶν καὶ ἡρώων, πείσαι φασιν ἐγγράφοις νόμοις πρῶτον χρῆσθαι τὰ πλήθη καὶ βιοῦν Μωϋσῆν (95) ἄνδρα καὶ τῇ ψυχῇ μέγαν, καὶ τῷ βίῳ ἰκαρότατορ (96) μνημονευόμενον. Εἴτα βραχὺ τι προελθὼν καὶ τῶν παλαιῶν νομοθετῶν μνησθῆναι βουλόμενος, πρώτου Μωϋσέως μέμνηται. Ἐφη γὰρ αὐταῖς λέξεσιν οὕτως. Παρὰ μὲν τοῖς Ἰουδαίοις Μωϋσῆν τὸν καλούμενον Θεόν (97), εἰτε θαυμαστήν (98) καὶ θεῖαν ὄλωσ ἔργοισι εἶναι κρίναντας (99) τὴν μέλλουσαν ὠφελῆσειν ἀνθρώπων πλῆθος, εἰτε πρὸς τὴν ὑπεροχὴν καὶ δύναμιν τῶν ἐδρεῖν λεγόμενων τοῦς νόμους ἀποβλέψαντα τὸν ὄχλον, μᾶλλον ὑπακούεσθαι διαλυδόντας. Δεύτερον δὲ νομοθέ-

aherrare potuisse, ut Moysen appellatum Deum crederet. Clara enim et perspicua est Diodori sententia qui postquam de Mene locutus est, eumque leges sibi a Mercurio traditas simulasse dixit; hęc addit: *Quod idem apud Græcos Minoem Cretae, Lycurgum Spartae fecisse perhibent, quorum iste a Jove, hic ab Apolline leges se accepisse dicit. Id commenti genus apud plures quoque alias gentes adhibitum, multorum honorum causa his qui persuasi sunt existitisse fertur. Nam apud Arimaspos Zathraustes bonum genium, apud Getas Zamolxis communem Vestam, apud Judaeos Moysen Deum, qui IAO dicitur, legum auctorem suarum finxisse perhibentur.* Nullus sane errandi locus in his verbis; nec quidquam apertius, quam Moysen ex Diodori sententia non Deum appellatum fuisse, sed Deo, qui dicebatur IAO, leges suas acceptas retulisse.

(98) *Εἰτε θαυμαστήν*. Imitatur Diodorum Josephus, lib. 11. Contra App. et quod in defensore Judaici instituti mireris, non inulto honorificentius de Moysa loquitur quam de Minoe et Lycurgo. Sic enim loquitur, p. 1071: *Moyses igitur cum præclaro animi proposito uteretur, ac res magnas egisset, merito sibi videbatur Deum ducentem et consiliorum auctorem habere. Et cum sibi ipse prius persuasisset omnia a se secundum ipsius voluntatem fieri et cogitari, eamdem opinionem multitudini ante omnia injiciendam censebat. Nam qui vitam suam a Deo inspicere crederent, non adducuntur ut quidquam peccent.* D *Talis igitur legislator noster existit, non magis aut planus aliquis, ut iniqui conviciatores dicitant, sed quales apud Græcos Minoem et alios post eum legislatores existitisse gloriantur. Horum enim quidam Jovi, Minos autem Apollini et oraculo Delphico leges suas acceptas referebat, sive quod ita se rem habere crederent, sive quod facilius persuasuros se existimarent.* Perabsurda sane timiditas Josephi, qui in ipso religionis cardine, dum metuit ne risum ethnicis moveat, aut fidem non faciat, Moysis cum Deo colloquia tot certissimis rebus testata sic elevat, quasi totam rem Moyses, ut postea Minos et Lycurgus, ad multitudinis utilitatem finxisset.

(99) *Κρίναντας*. Sic habuere prima manu Reg. 1 et 2, et mox διαλαδόντας. Editi κρίνοντος et διαλαδόντος. Legitur κρίναντα in Reg. 3, Colbert. et Clarom. Habuit etiam Colbertinus prima manu διαλαδόντας.

την Αιγύπτου γεγονέναι φασί Σάουχνιν, ἄνδρα A
 συνήσει διαφέροντα. Τρίτον δὲ λέγουσι Σεσόργω-
 σων τὸν βασιλέα, μὴ μόνον πολεμικὰς πράξεις
 ἐπιφανεστάτας κατεργάσασθαι τῶν κατ' Αἴγυπτον,
 ἀλλὰ καὶ τὸ μάχιμον ἔθνος νομοθεσίας στήσασθαι.
 Τέταρτον δὲ φασί νομοθέτην γεγενῆσθαι Βόαχοριν
 τὸν βασιλέα, σοφὸν τινα καὶ πικρογῆρα διαφέ-
 ροντα. Μετὰ δὲ τούτων προσελθεῖν λέγεται τοῖς
 νόμοις Ἀμασιν τὸν βασιλέα, ὃν ἱστοροῦσι τὰ
 περὶ τοὺς νομάρχους διατάξαι, καὶ τὰ περὶ τὴν
 λέγεται τὸν Σέρξου πατέρα Δαρείου τοῖς νόμοις ἐπιστήναι τοῖς τῶν Αἰγυπτίων.

10. Ταῦτα, ὡ ἄνδρες Ἕλληνες, οἱ ἔξωθεν τῆς
 ἡμετέρας θεοσεβείας περὶ τῆς ἀρχαιότητος Μωϋσέως
 ἱστοροῦντες γεγράφασι· καὶ ταῦτα πάντα παρ'
 Αἰγυπτίων ἱερέων μεμαθηκέναι φήσαντες, παρ' οἷς B
 οὐκ ἐτέθη Μωϋσῆς μόνον, ἀλλὰ καὶ πάσης τῆς
 Αἰγυπτίων παιδείσεως μετασχεῖν ἤξιωθη, διὰ τὸ
 ὑπὸ θυγατρὸς βασιλέως εἰς παιδὸς ὠκειῶσθαι χώραν,
 καὶ διὰ τὴν προειρημένην πρόφασιν πολλῆς ἤξιῶσθαι
 σπουδῆς, ὡς ἱστοροῦσιν οἱ σοφώτατοι τῶν ἱστοριο-
 γράφων, οἱ καὶ τὸν βίον αὐτοῦ καὶ τὰς πράξεις καὶ
 τὸ τοῦ γένους ἀξίωμα ἀναγράψασθαι προελόμενοι,
 φίλων τε καὶ Ἰουδαίων. Οὗτοι γάρ, τὰς Ἰουδαίων
 ἱστοροῦντες πράξεις, ἀπὸ μὲν τοῦ Χαλδαίων γένους
 τὸν Μωϋσέα γεγενῆσθαι φασί· τῶν δὲ προγόνων αὐτοῦ
 διὰ λιμοῦ πρόφασιν ἀπὸ τῆς Φοινίκης ἐπὶ τὴν Αἴ-
 γυπτον μεταναστάντων, ἐκεῖ τὸν ἄνδρα τετέχθαι
 φασί· ὃν δὲ ὑπερβάλλουσαν ἀρετὴν ὁ Θεὸς τιμῆσαι
 πρόθετο, καὶ ἄρχοντα καὶ νομοθέτην γενέσθαι τοῦ
 ἑαυτοῦ γένους ἤξιωσεν, ὁπνίκα ἀπὸ τῆς Αἰγύπτου C
 εἰς τὴν Ἑβραίων πλῆθος (1) ἐπὶ τὴν οἰκίαν χώραν
 ἐπανελθεῖν ἐδικαίωσε. Τούτῳ πρῶτον ὁ Θεὸς καὶ
 τὴν ἄνωθεν ἐπὶ τοὺς ἀγίους ἄνδρας θεῖαν καὶ προ-
 φητικὴν τῆνικαῦτα κατιούσαν παρέσχετο (2) δωρεάν,
 καὶ πρῶτον τῆς θεοσεβείας ἡμῶν διδάσκαλον γενέ-
 σθαι παρεσκεύασεν· εἶτα μετ' αὐτὸν τοὺς λοιποὺς
 προφήτας, τοὺς καὶ αὐτοὺς τῆς αὐτῆς αὐτῷ τυχόν-
 τας δωρεᾶς, καὶ τὰ αὐτὰ περὶ τῶν αὐτῶν διδάξαντας
 ἡμᾶς. Τούτους ἡμεῖς τῆς ἡμετέρας θρησκείας δι-
 δασκάλους γεγενῆσθαι φάμεν, μηδὲν ἀπὸ ἀνθρωπίνης
 αὐτῶν διανοίας διδάξαντας ἡμᾶς, ἀλλ' ἐκ τῆς ἄνω-

A gestis celeberrimum omnium Ægyptiorum fuisse, sed
 etiam bellicosum gentem legibus temperasse. Quartum
 Buchorim regem leges inatituisse perhibent, sapien-
 tem quemdam et apprime versutum. Post hunc rex
 Amasis ad leges accessit: a quo tum quæ ad præ-
 fectos provinciarum, tum quæ ad universam Ægypti
 administrationem spectant, descripta narrantur. Sex-
 tus tandem legibus Ægyptiorum præfuisse dicitur
 Xerxis pater Darius.

σύμψασαν οικονομίαν τῆς Αἰγύπτου. Ἐκτον δὲ
 ἐπιστήναι τοῖς τῶν Αἰγυπτίων.

10. Hæc, o Græci, scriptores a nostra religione
 alieni de Moyses antiquitate litteris mandarunt,
 seque omnia ex sacerdotibus Ægyptiis accepisse
 dixerunt, apud quos Moyses non solum in lucem
 editus, sed etiam omni Ægyptiorum disciplina eru-
 ditus, eo quod a regis filia in filii haberetur loco
 et ob eam causam summa in eum cura impendere-
 tur, quemadmodum perhibent sapientissimi histo-
 riæ scriptores, qui ejus vitam et res gestas et ge-
 neris splendorem data opera memoriæ mandarunt,
 Philo et Josephus. Hi enim, dum de rebus gestis
 Judæorum scribunt, ex Chaldæorum genere Moysen
 oriundum esse narrant; 15 cum autem ejus ma-
 jores fame adducti ex Phœnicia in Ægyptum trans-
 iissent, ibi virum illum natum esse, quem Deus
 ob exsuperantem virtutem ornare voluit, ac genti
 suæ principem et duces et legislatorem præfecit,
 cum ex Ægypto Hebræorum multitudinem in pro-
 priam regionem redire æquum judicavit. Hunc
 Deus divino illo et prophético dono, quod tum in
 sanctos homines sursum descendebat, primum im-
 pertivit: hunc primum religionis nostræ magi-
 strum instituit, ac deinde cæteros post eum pro-
 phetas, qui et idem ac ille donum consecuti sunt,
 et nos eadem iisdem de rebus docuere. Hos reli-
 gionis nostræ magistros fuisse dicimus, qui non ex
 humana cogitatione nos docuerunt, sed ex dono
 quod sursum a Deo accepere.

11. Vos autem quia ob priorem patrum vestrorum
 errorem his assentiendum esse non putatis, quos
 tandem dignos fide religionis vestræ magistros di-
 citis existitis? Fieri enim non potest, ut jam sæpe
 dixi, ut qui tam magna et divina prius a peritis
 non didicerint, ea vel ipsi sciant, vel recte alios
 edocere possint. Igitur ex his quæ diximus, cum
 satis exploratum sit, quam sint philosophorum
 vestrorum opiniones ignorationis omnis et fraudis
 plenæ; relictis deinceps omnino philosophis, quem-
 admodum antea poetis, ad oraculorum præstigias
 confugietis. Audivi enim qui ita dicerent. Quam-

(1) Πλῆθος. R. St. habet ad calcem γένος, quod
 quidem in iole ortum quod in Reg. 3, et Clarom.,
 legitur in textu πλῆθος, γένος.

(2) Παρέσχετο. Reg. 1 et 3, et Clarom. πα-
 ρέσχε.

(3) Δωρεῖσθαι. Colb. παραδοθείσθαι δωρεᾶς.

(4) Τοὺς μὴ πρότερον. Deest articulus in Colb.

(5) Διδάσκειν. Reg. 3 et Clarom., διδάξει. Deest
 δύνασθαι in textu Colbertini codicis et ad margi-
 nem appositum. Ac melius quidem deesset illud
 verbum; sed quia gemello prorsus in loco sic legi-
 tur, u. 5, nihil mutandum duxi.

obrem consentaneam duco nunc vobis in tempore A proferre, quæ prius apud vos his de rebus audi-
visi. Consulenti enim cuidam, ut ipsi narratis, oraculum
vestrum, quibus tandem hominibus plis esse ac re-
ligiosis aliquando contigisset, sic oraculum dicitis
respondisse

*Soli Chaldæi sapientiam sortiti sunt et Hebræi
Per se genitum regem colentes Deum ipsum.*

Quoniam ergo vobis videmini ex oraculis vestris
verum posse discere; dum historias legitis et quæ
de Moysis vita homines nostræ religioni alieni
scripsere, atque ex Chaldæorum et Hebræorum
genere ortum esse Moysen ac cæteros prophetas
perspicitis, minime mirum et incredibile existimate,
si ortum ex pio genere hominem, et digne majorum
pietate viventem illo dono Deus ornare voluit ac
primum omnium prophetarum designare.

12. Illud etiam inquirere necessarium arbitror,
quibus temporibus vestri exstiterint philosophi, ut
ætatem, quæ vobis illos extulit, recentem admodum
ac brevem esse cognoscatis. Sic enim et Moysis
antiquitatem facilius poteritis perspicere. Sed ne
tempora percurrens longius facere videar, si pluri-
bus utar argumentis, 16 satis arbitror vel ex his
demonstrare. Socrates enim Platonis, Plato Aristoteli-
s præceptor. Hi autem Philippi et Alexandri
Macedonis florere temporibus, quibus etiam Atheni-
ensium rhetores, ut nobis aperte demonstrant
ipsius Demosthenis scriptæ in Philippum orationes.
Aristotelem autem cum Alexandro regnante versa-
tum esse, scriptores rerum ab Alexandro gestarum
satis declarant. Undequaque igitur facile cognoscitur
multo omnibus externis historiis antiquiorem
esse Moysis historiam. Præterea nec illud vos decet
ignorare, nihil a Græcis ante Olympiades accurate
scriptum, neque ullum esse vetus monumentum,
quod rem a Græcis aut barbaris gestam perhibeat.
Sola ante illud tempus exstabat prophætæ Moysis
historia, quam divino afflatu litteris Hebræorum
commendavit. Nondum enim erant litteræ Græcorum,
ut ipsi declarant litterarum magistri, qui
Cadmum ex Phœnicia litteras primum attulisse, et
cum Græcis communicasse dicunt. Illud etiam testa-
tur princeps vestrorum philosophorum Plato, sero
inventas litteras fuisse. Scripsit enim in Timæo
sapientum sapientissimum Solonem cum ex Ægy-

ἀπάτην τραπήσεσθε· οὕτω γὰρ ἀκήκοα λεγόντων
τινῶν. Οὐκοῦν ἀκόλουθον ἡγοῦμαι, ἃ παρ' ὑμῖν πρό-
τερον περὶ αὐτῶν ἀκήκοα λεγόντων, ταῦτα ἐν καιρῷ
νοῦν πρὸς ὑμᾶς εἰπεῖν. Ἐρομένου γὰρ τινος, ὡς αὐ-
τοὶ φατε, τοῦ παρ' ὑμῖν χρηστηρίου (6) τίνας συνέβη
θεοσεβεῖς ἄνδρας γεγενῆσθαι ποτε, οὕτω τὸ χρηστή-
ριον εἰρηκέναι φατέ·

*Μοῦνοι Χαλδαῖοι σοφίην λάχον, ἡδ' ἄρ' Ἑβραῖοι.
Αὐτογέννητον ἄνακτα σεβαζόμενοι Θεὸν αὐ-
τόν (7).*

Οὐκοῦν ἐπειδήπερ ὄλεσθε παρὰ τῶν χρηστηρίων
ὑμῶν δύνασθαι τάληθῃ μανθάνειν, ἐντυχόντες ταῖς
ἱστορίαις καὶ τοῖς περὶ τοῦ βίου Μωϋσέως γραφεῖσιν
ὑπὸ τῶν ἔξωθεν τῆς ἡμετέρας θρησκείας, καὶ γινόντες
ὅτι ἐκ τοῦ τῶν Χαλδαίων καὶ Ἑβραίων γένους ὤρ-
μητο Μωϋσῆς, καὶ οἱ λοιποὶ προφῆται, μὴδὲν πα-
ράδοξον γεγενῆσθαι νομίζετε, εἰ ἐκ γένους ὄντα θεο-
σεβῶν τὸν ἄνδρα, καὶ ἀξίως τῆς τῶν προγόνων θεο-
σεβείας βεβιωκότα, ὁ Θεὸς τῇ μεγάλῃ ταύτῃ δωρεᾷ
τιμῆσαι προὔθετο, καὶ πρῶτων ἀπάντων ἀποφῆναι
τῶν προφητῶν.

12. Αναγκαῖον δὲ οἶμαι καὶ τοὺς χρόνους σκοπεῖν,
καθ' οὓς οἱ καθ' ὑμᾶς γεγόνασι φιλόσοφοι, ὅπως
γινώτε ὅτι νέος σφόδρα καὶ βραχύς ἐστιν ὁ τούτους
ὑμῖν ἐνεγκῶν χρόνος. Οὕτω γὰρ ὑμῖν ἔσται δυνατὸν
καὶ τὴν Μωϋσέως ἀρχαιότητα βραδίως γινῶναι· ἵνα
δὲ μὴ, περὶ τῶν χρόνων διεξιῶν, παρέλξειν δόξω,
πλείοσιν ἀποδείξεισι χρώμενος, ἀποχρώντως οἶμαι
τούτων δεικνύναι. Σωκράτης μὲν γὰρ Πλάτωνος,
Πλάτων δὲ Ἀριστοτέλους διδάσκαλος γέγονεν. Οὗτοι
δὲ κατὰ τοὺς Φιλίππου καὶ Ἀλεξάνδρου τοῦ Μακεδό-
νος ἡμασσαν χρόνους, καθ' οὓς καὶ οἱ Ἀθηναίων ρη-
τορες, ὡς δηλοῦσιν ἡμῖν σαφῶς καὶ οἱ Δημοσθένει
κατὰ Φιλίππου γραφέντες λόγοι. Ὅτι δὲ καὶ Ἀριστο-
τέλης Ἀλεξάνδρῳ συνῆν ἐν τῷ τῆς βασιλείας χρόνῳ,
οἱ τὰς Ἀλεξάνδρου ἱστορήσαντες πράξεις ἰκανῶς δη-
λοῦσι (7). Πανταχόθεν οὖν γινῶναι βραδίον, ὅτι πολλῶν
ἀρχαιότατην πασῶν τῶν ἔξωθεν ἱστοριῶν τὴν Μωϋ-
σέως ἱστορίαν εἶναι συμβαίνει. Ἄλλως τε οὐδὲ τούτο
ἀγνοεῖν ὑμᾶς προσήκει, ὅτι οὐδὲν Ἑλλῆσι πρὸ τῶν
Ὀλυμπιάδων ἀκριβῆς (8) ἱστορεῖται, οὐδ' ἐστὶ τι σύγ-
γραμμα παλαιόν, Ἑλλήνων ἢ βαρβάρων σημαίνον
πράξιν. Μόνῃ δὲ ἡ τοῦ προφήτου Μωϋσέως προὔπηρ-
χεν ἱστορία, ἣν ἐκ τῆς θείας ἐπιπινοίας Μωϋσῆς γέ-
γραφε τοῖς τῶν Ἑβραίων γράμμασι. Τὰ γὰρ τῶν
Ἑλλήνων οὐδέπω ἦν, ὡς δηλοῦσι καὶ αὐτοὶ οἱ τῶν
γραμματῶν διδάσκαλοι, φάσκοντες Κάδμῳ πρῶτον
ἐκ Φοινίκης αὐτὰ κομίξαντα, Ἑλλῆσι μεταδοῦναι.
Καὶ ὁ πρῶτος δὲ τῶν παρ' ὑμῖν φιλοσόφων μαρτυ-
ρεῖ (9) Πλάτων, ὕστερον εὐρίσκειν (10) αὐτὰ. Γέ-

(6) Τοῦ..... χρηστηρίου. Sic Reg 1 et Colb., et in
marg. Reg. 3, et Clarom. Editt. τὸ... χρηστήριον.

(7) Θεὸν αὐτόν. Quamvis hæc scriptura non re-
peritur nisi ad marginem codicis Colbert., quia
tamen in eodem versu legitur Θεὸν αὐτόν infra n.
24, ubi sententia Justinii necessario postulat, ut
ita legatur; non dubitavi hoc etiam loco legere Θεὸν
αὐτόν pro eo quod erat in editis Θεὸν ἀγνώως. Por-
phyrius, teste Eusebio, *Præp.*, lib. ix, cap. 10, hoc
Ἀπολλίνης oraculum referebat in suo *De Philosophia
ex oraculis* libro. Is autem legit, αὐτογένεστον ἄνα-

κτα σεβαζόμενοι Θεὸν ἀγνώως. Sic etiam habet Eu-
seb., lib. iii, *Demonstr.*, p. 104. — Θεὸν ἀγνώως
restituit D. Otto.

(7) *Allier* ed. Ottoniana, ἰκανῶς δηλοῦσιν οἱ τὰς
Ἀλεξάνδρου ἱστορήσαντες πράξεις, ex cod. Reg. 1
et cod. Argentorat.

(8) *Ακριβῆς*. R. St. ad calcem ἀκριβῶς, et sic
Reg. 5 et Clarom., in textu.

(9) *Μαρτυρεῖ*. Clarom. et Reg. 3, ἱστορεῖ καὶ
μαρτυρεῖ, et sic R. St. ad calcem.

(10) *Εὐρίσκειν*. Reg. 2, εὐρήσειν.

γραφε γὰρ ἐν τῷ Τιμαίῳ τῶν τῶν σοφῶν σοφώτατον Σόωνα, ἐκ τῆς Αἰγύπτου ἐπανεληθόντα, Κριτικῶς λέγειν ταῦτα ἀκηροῦναι Αἰγυπτίου τινὸς ἱερέως εὐμάλα (11) πάλαι, πρὸς αὐτὸν λέγοντος· Ὁ Σόων, Σόων, Ἕλληνας παῖδες ὄστε ἀεὶ, γέροντες δὲ Ἕλληρ οὐκ ἔστιν. Εἰτα αὖτις, Νέοι, ἔφη, ὄστε τὰς ψυχὰς πάντες. Οὐδεμίαν γὰρ ἐν αὐταῖς (12) δι' ἀρχαίαν ἀκοήν ἔχετε παλαιῶν δόξαν, οὐδὲ μῦθον χρόνῳ κολιῶν οὐδὲν· ἀλλ' ὕμῶς λέληθε, διὰ τὸ τοὺς περιγεγομένους ἐπὶ πολλὰς γενεὰς γράμμασι τελευτῆν ἀφώνους. Εἰδέναι τὸν προσημει, ὅτι πᾶσαν ἱστορίαν τοῖς τῶν Ἑλλήνων ὑστερον εὐρεθῆσι γράμμασι γεγραφοτά συμβαίνει· καὶ ἔτε ποιητῶν τις ἀρχαίων (13), ἔτε νομοθετῶν, ἔτε ἱστοριογράφων, ἔτε φιλοσόφων, ἢ ῥητόρων μνημονεύσαι βούλοιο, εὐρήσει τούτους τὰ ἑαυτῶν συγγράμματα τοῖς τῶν Ἑλλήνων γεγραφοτάς γράμμασιν.

13. Εἰ δέ τις φάσκει καὶ τοῦ Μωϋσέως καὶ τῶν ἄλλων προφητῶν τοῖς τῶν Ἑλλήνων γεγραφοτάς γράμμασι, γινώσκω ταῖς ἐξωθεν ἐντυχῶν ἱστορίαις, ὅτι Πτολεμαῖος ὁ τῆς Αἰγύπτου βασιλεὺς, βιβλιοθήκην ἐν τῇ Ἀλεξανδρείᾳ κατασκευάσας, καὶ πανταχῶθεν συναγαγῶν βιβλία, καὶ πληρώσας αὐτήν, ἔπειτα μαθὼν ὅτι ἀρχαίας ἱστορίας τοῖς (14) τῶν Ἑβραίων γράμμασι γεγραμμένας σφίζεσθαι ἀκριβῶς συμβαίνει, γινώσκων τὰ γεγραμμένα βουλόμενος, σοφῶς ἀνδρῶς ἐδόδομχοντα, τοὺς καὶ τὴν Ἑλλήνων καὶ Ἑβραίων διάλεκτον εἰδόντας, ἐρμηνεύσαι αὐτοῖς τὰς βίβλους προσέταξεν, ἀπὸ τῆς Ἱερουσαλήμ μεταστελλάμενος· καὶ ἵνα πάσης ἀχλὺς ἐκτός ὄντες θάπτον ἐρμηνεύσαι, προσέταξεν αὐτοῖς μὴ ἐν αὐτῇ τῇ πόλει, ἀλλὰ ἀπὸ ἑπτὰ σταδίων, ἐνθα τὴν Φάρον (15) ὄχουδομῆσθαι συμβαίνει, ἰσαριθμούς τῶν ἐρμηνεύσαντων οἰκίσκους γενέσθαι μικροὺς, ἐπὶ τῷ ἑκατὸν ἰδίᾳ καθ' ἑαυτὸν τὴν ἐρμηνείαν πληρῶσαι· προστάξας τοῖς ἐφεστῶσιν ὑπὸ ῥηταῖς (16), πάσης μὴ αὐτοὺς θεραπεῖαι τυχαίαν, εἰργεσθαι δὲ τῆς πρὸς ἀλλήλους ὁμιλίας, ἵνα τὸ τῆς ἐρμηνείας ἀκριβές, καὶ διὰ τῆς τούτων συμφωνίας, γνωσθῆναι δυναθῆ. Ἐπει δὲ ἔγνω τοὺς ἐδόδομχοντα ἀνδρῶς μὴ μόνον τῇ αὐτῇ διανοίᾳ, ἀλλὰ καὶ ταῖς αὐταῖς λέξεσι χρῆσασθαι, καὶ μὴδὲ ἄχρι μίαν λέξιν τῆς πρὸς ἀλλήλους συμφωνίας διημαρτηκότας, ἀλλὰ τὰ αὐτὰ καὶ περὶ τῶν αὐτῶν γεγραφοτάς, ἐκπλαγεῖς, καὶ θεῖα δυνάμει τὴν ἐρμηνείαν γεγραφοτά πιστεύσας, πάσης μὲν τιμῆς ἀξίους αὐτοὺς, ὡς θεοφιλεῖς ἀνδρῶς διέγνω· μετὰ πολλῶν δὲ δώρων αὐτοὺς εἰς τὴν ἑαυτῶν πατρίδα ἐπανελεῖν προσέταξε· τὰς δὲ βίβλους (17) θαυμάσας, ὡς εἰκός, καὶ ἐκθειάσας (18), ἐκεῖτε

A pto reversus esset, hæc Criticæ narrasse, quæ ex quodam sacerdote Ægyptio admodum sene, ita eum alloquente audiverat : O Solon, Solon, pueri semper estis Græci, nec quisquam inter Græcos senes. Et rursus : Adolescentes, inquit, animis semper estis ; nullam enim in illis ex veteri auditione opinionem antiquam habetis, nec ultam die canescens institutum. Sed ignoratione laboratis, eo quod qui superstites ad multas ætates fuere, multi a litteris obierunt. Nud porro sciendum est, historiam omnem litteris Græcorum, quæ sero inventæ sunt, esse conscriptam ; æc sive poetarum quæ antiquorum, sive legislatorum, sive historicorum, sive philosophorum aut rhetorum meminisse voluerit, eos reperiet ingenii sui monumenta litteris Græcis consignasse.

13. Quod si quis dicat Moysis quoque et aliorum prophetarum libros Græcis scriptos esse litteris ; discat is, externa legens historiae monumenta, Ptolemæum Ægypti regem, eam bibliothecam Alexandriæ constraxisset, eaque libris undique comportatis repleta, postea didicisset antiquas historias Hebraicis litteris scriptas diligentem asservari ; cupidum hæc scripta cognoscendi, septuaginta sapientibus viris Græcæ et Hebræicæ scientibus, quos Hierosolymis accersiverat, id negotii dedisse ut hos libros interpretarentur ; atque ut ab omni interpellatione liberi citius interpretationem conficerent, jussisse illis non in ipsa quidem urbe, sed septem ab ea stadiis, ubi Pharus ædificata est, tot cellulas, quot erant interpretes, fieri, ut pro se quisque separatim interpretationem absolvent ; 17 dato præpositis huic rei ministris mandato, ut omnem illis quidem humanitatem exhiberent, sed mutuo prohiberent congressu, ut accurata interpretationis diligentia saltem ex ipsorum consensu cognosci posset. Postquam autem cognovit septuaginta illos viros non solum eadem sententia, sed iisdem etiam verbis usos esse, ac ne una quidem in vocula a mutuo consensu aberrasse, sed eadem iisdem de rebus scripsisse ; tum vero stupore percussus ac pro certo tenentem non sine vi divina interpretationem confectam esse, omni illos quidem honore dignos, ut homines Deo charos, judicasse, et cum plurimis donis in patriam redire jussisse ; libros autem, ut par erat, admirantem et divinos existimantem ibidem consecrasset. Hæc vobis, o Græci, fabula esse non debent, nec fictas vobis

(11) Εὐ μάλα. Sic Plato ipse et Reg. 2 ad marg. Editi οὐ μάλα.

(12) Ἐν αὐταῖς. Totum hunc locum ex ipsius Platonis contextu (in Timæo) emendavit R. St. qui primus Græcè Justinum edidit. Sic enim legitur in nostris collicibus, nempe Reg. 2 et 3, et Clarom. et Colb. : Ἐν αὐταῖς ἔχετε παλαιῶν δόξαν, οὐδὲ μακρῶν χρόνῳ κολιῶν οὐδὲν. Mox Reg. 2 et Clarom. : Διὰ τὸ ἐπὶ πολλὰς γενεὰς ἐνδοξοῦσθαι γράμμασι τελευτῆν ἀφώνους. Colberti. : Διὰ τὸ ἐπὶ πολλὰς γενεὰς τελευτῆν ἀφώνους.

(13) Ἀρχαίων. Reg. 1 et 2, ἀρχαίος.

(14) Ἱστορίας τοῖς. Clarom. et Reg. 3 : Ἱστορίας ἐχούσας βίβλους τοῖς, et sic R. t. ad calcem.

(15) Τὴν Φάρον. Reg. 1 τὸν Φάρον.

(16) Ὑπὸ ῥηταῖς. Colb. οἰκέταις.

(17) Βίβλους. Reg. 1 et 2, et Colb. βίβλους ἐκθειάσας, ὡς εἰκός, ἐκεῖσε.

(18) Καὶ ἐκθειάσας. Legitur in Historia, quæ Aristæ nomini supposita est, et apud Josephum Antiq. l. xii, c. 2, προσκυνήσας. Unde etiam Philo 2, De Vita Moysis, p. 659, ait eos qui Græcè et

historias narramus. Sed qui Alexandriae versati sumus, et vestigia cellularum vidimus in Pharo adhuc exstantia, ac rem ex incolis, qui eam a majoribus, ut patriæ suæ propriam, acceperant, audivimus, hæc vobis nuntiamus, quæ licet etiam ex aliis discatis, præsertim ex iis, qui his de rebus historias scripserunt, sapientibus et spectatis viris Philone et Josepho ac pluribus aliis. Quod si quis ex iis qui libenter contradicere solent, non nostros hos libros, sed Judæorum, eo quod etiamnum in eorum synagogis asservantur, proprios esse dicat, ac frustra religionem his libris acceptam a nobis referri; noverit ille ex iis ipsis, quæ his in libris scripta sunt, non Judæorum, sed nostram esse horum librorum doctrinæ possessionem. Quod autem hi libri, qui religionis nostræ proprii sunt, etiamnum apud Judæos asservantur, id providentiæ divinæ nobis consulenti opus exstitit. Nam ne ex Ecclesia proferentes locum suspiciendæ fraudis præbeamus hominibus nobis obrectandi cupidis; ex Judæorum synagogis eos proferri postulam, ut ex ipsis illis libris qui adhuc apud eos asservantur, clare et aperte nostras esse pateat leges, quæ a sanctis viris ad doctrinam scriptæ sunt.

14. Necessarium ergo est, o Græci, ut futura prospicientes ac illud non a piis solum, sed etiam ab externis prædicatum judicium intuentes, non jam majorum errori citra examen adhæreatis, nec si quid illi vobis hallucinantes tradiderint, id verum esse existimetis; sed periculum offendendi in re tanti momenti respicientes, ea etiam quærat is et accurate investigetis, quæ a vestris, ut ipsi dicitis, magistris dicta sunt. Ipsi enim divina rerum humanarum providentia coacti sunt multa nobiscum facientia vel inviti dicere, **18** ii præsertim qui in Ægypto versati sunt, et ex Moysis ejusque majorum religione utilitatem perceperunt. Neque enim vestrum quemquam latere arbitror, ut qui profecto Diodori, et aliorum, qui his de rebus scripserunt, historiæ monumenta legeritis. Orpheum et Homerum et Solonem, eum qui leges Atheniensibus de-

Chaldaice sciunt, consensionem interpretum cum Moyse admirari et adorare: τῆσπι καὶ προσκυνοῦσι.

(18*) Aliter recensio Ottoniana ex codd. Reg. 4, 2, 4, Argentor., Vimar. et ms. Pici, τὰς δὲ βιβλούς ἐκθειάσας, ὡς εἰκόσ, ἐκεῖσε ἀνέθηκε, *libros autem divinos existimantem, ut par erat, ibidem consecrasse.*

(19) Ταῦτα ὁ μῦθος ὑμῖν. Minus accurate Usse-rius in Syntagmate de Edit. LXX. interpret., p. 30, Justinum ait primum fuisse, qui hanc historiam litteris proderet. Philonis vestigia premit Justinus, et iis, quæ ex Alexandrinis audita refert; simillima sunt quæ litteris Philo mandavit. Sic enim loquitur lib. 1 *De Vita Moysis*, pag. 659: « In eo secessu cum consedissent solitarij, nemine interveniente arbitro præter naturæ partes, terram, aquam, ærem, cælum, de quibus primum prodituri erant mysteria (nam mundi officium est legum exordium) tanquam numine correpti prophetabant, non alia alii, sed omnes ad verbum eadem, quasi quopiam di-

ἀνέθηκε (18*). Ταῦτα οὐ μῦθος ὑμῖν (19), ὧ ἄνδρες Ἕλληνες, οὐδὲ πεπλασμένους ἱστορίας ἀπαγγέλλομεν· ἀλλ' αὐτοὶ ἐν τῇ Ἀλεξανδρείᾳ γενόμενοι, καὶ τὰ ἰχνη τῶν οἰκίσκων ἐν τῇ Φάριμ ἑωρακοῦτες ἐτι σωζόμενα, καὶ παρὰ τῶν ἐκεῖ, ὡς τὰ πάτρια, παρειληφῶτων ἀκηκοῦτες, ταῦτα ἀπαγγέλλομεν, ἀ καὶ παρ' ἐτέρων ἔξεστιν ὑμῖν μαυθάνειν, καὶ μάλιστα παρ' αὐτῶν τῶν περὶ τούτων ἱστορησάντων σοφῶν καὶ δοκίμων ἀνδρῶν, Φίλωνός τε [καὶ] Ἰωσήπου, καὶ ἐτέρων πλείονων. Εἰ δὲ τις φάσκει τῶν προχειρῶς ἀντιλέγειν εἰθισμένων, μὴ ἡμῖν τὰς βιβλούς ταύτας, ἀλλὰ Ἰουδαίους (20) προσήκειν, διὰ τὸ ἐτι καὶ νῦν ἐν ταῖς συναγωγαῖς αὐτῶν σώζεσθαι, καὶ μάτην ἡμᾶς ἐκ τούτων φάσκειν τὴν θεοσεβείαν μεμαθηκέναι λέγοι, γνῶτω ἀπ' αὐτῶν τῶν ἐν ταῖς βιβλοῖς γεγραμμένων, ὅτι οὐκ αὐτοῖς, ἀλλὰ ἡμῖν ἢ ἐκ τούτων διαφέρει διδασκαλία. Τὸ δὲ παρὰ Ἰουδαίους ἐτι καὶ νῦν τὰς τῇ ἡμετέρᾳ θεοσεβείᾳ διαφερούσας σώζεσθαι βιβλούς, θείας προνοίας ἔργον ὑπὲρ ἡμῶν γέγονεν. Ἴνα γὰρ μὴ ἐκ τῆς Ἐκκλησίας προκομίζοντες, πρόφρασι βῆδιουργίας τοῖς βουλομένοις βλάσφημιεῖν ἡμᾶς παράσχημεν, ἀπὸ τῆς τῶν Ἰουδαίων συναγωγῆς ταύτας ἀξιούμεν προκομίζεσθαι (21), ἵνα ἀπ' αὐτῶν τῶν ἐτι παρ' αὐτοῖς σωζομένων βιβλίων, ὡς ἡμῖν τὰ πρὸς διδασκαλίαν ὑπὸ τῶν ἁγίων ἀνδρῶν γραφέντα δίκαια (22) σαφῶς καὶ φανερώς προσήκει (23), φανῆ.

14. Δεῖ τοίνυν ὑμᾶς, ὧ ἄνδρες Ἕλληνες, τὰ μέλλοντα προορωμένους, καὶ εἰς τὴν ὑπὸ πάντων, οὐ μόνον θεοσεβῶν, ἀλλὰ καὶ τῶν ἐξωθεν κηρυττομένην ἀφορῶντας χρίσιν, μὴ τῇ τῶν προγόνων ὑμῶν (24) ἀθασανίστῳ προσέχειν πλάνῃ, μηδ' εἰ τι σφαλέντες αὐτοὶ παρέδοσαν ὑμῖν, τοῦτ' ἀληθῆς εἶναι νομίζειν· ἀλλ' εἰς τὴν οὕτω δεινῆς ἀποτυχίας ἀφορῶντας κίνδυνον, ζητεῖν καὶ ἐρευνᾶν ἀκριβῶς καὶ τὰ ὑπ' αὐτῶν τῶν ὑμετέρων, ὡς αὐτοὶ φατε, διδασκάλων εἰρημένα. Πολλὰ γὰρ καὶ αὐτοὶ ὑπὸ τῆς θείας τῶν ἀνθρώπων (25) προνοίας καὶ ἄκοντες ὑπὲρ ἡμῶν εἰπεῖν ἠναγκάσθησαν, καὶ μάλιστα οἱ ἐν Αἰγύπτῳ γενόμενοι, καὶ ἀπὸ τῆς Μουσαέως καὶ τῶν προγόνων αὐτοῦ θεοσεβείας ὠφελήθέντες. Οὐ γὰρ λαυθάνειν ἐνίους ὑμῶν οἶμαι, ἐντυχόντας πάντως που (26) τῇ τε Διοδώρου ἱστορίᾳ, καὶ ταῖς τῶν λοιπῶν τῶν περὶ τούτων ἱστορησάντων, ὅτι καὶ Ὀρφεύς, καὶ Ὅμηρος, καὶ Σό-

ctante singulis invisibiliter. »

(20) Ἀλλὰ Ἰουδαίους. Sic enim ipsi intendebant Judæi, suum esse, non Christianorum, Vetus Testamentum. Stultam hanc opinionem egregie refellit Eusebius *Demonstr.* lib. 1, c. 6. Non difficile est emendare, nec tamen a doctissimo Cotelerio emendatum, quod de Judæis apud S. Barnabam c. 4, sic legitur: *Dicunt quia Testamentum illorum et nostrum est. Nostrum autem, quia illi perdidierunt illud quod Moyses accepit.* Legendum: *Dicunt quia Testamentum illorum et non nostrum est.*

(21) Προκομίζεσθαι. Colib. κομίζεσθαι.

(22) Δίκαια. Sic etiam Philo leges appellat libros a LXX interpretibus Græce redditos. Vide not. 19.

(23) Προσήκει. Reg. 3 et Clarom. προσήκειν, et sic R. St. ad calcem.

(24) Ἰμῶν. Sic mss. codices. Editi ἡμῶν.

(25) Τῶν ἀνθρώπων. Reg. 3, Clarom. ad marg. ὑπὲρ τῶν ἀνθρώπων. R. St. sic habet ad calcem.

(26) Πάντως που. Hæc desunt in Colberti.

λων ὁ τοὺς νόμους Ἐθνηαίοις γεγραφῶς, καὶ Πυθαγόρας, καὶ Πλάτων, καὶ ἄλλοι τινὲς, ἐν τῇ Αἰγύπτῳ γενόμενοι, καὶ ἐκ τῆς Μωυσέως ἱστορίας ὠφεληθέντες, ὑστερον ἐναντία τῶν πρότερον (27) μὴ καλῶς περὶ θεῶν δοξάντων αὐτοὶς ἀπεφάναντο.

15. Ὀρφεὺς γ' οὖν, ὃ τῆς πολυθεότητος ὑμῶν, ὡς ἂν εἴποι τις, πρῶτος διδάσκαλος γεγωνῶς, οἷα πρὸς τὸν υἱὸν αὐτοῦ Μουσαίου (27'), καὶ τοὺς λοιποὺς ῥησιῶν ἀκρατὰς ὑστερον περὶ ἐνὸς καὶ μόνου θεοῦ κηρύττει λέγων, ἀναγκαῖον ὑπομῆσαι ὑμᾶς. Ἐφη δὲ οὕτως

(27') *Φθέξομαι οἷς θέμις ἐστί, θύρας δ' ἐπίθεσθε*
[βέβηλοι (28)]

Πάντες ὁμῶς· σὺ δ' ἄκουε, φασγόνου ἔκρονε
[Μήνης (29)]

Μουσαῖ· ἐξερέω γὰρ ἀληθεῖα· μηδέ σε τὰ πρὶν ἔν στήθεσσι φανέντα φίλης αἰῶνος ἀμύρη.
Εἰς δὲ λόγον θεῖον βλέψας, τούτῳ προσέδρασε,
Ἰθύνων κραδίης νοερόν κύτος· εὐ τ' ἐπίβαινε

Ἄτρακτιοῦ, μῦνον δ' ἐσθρα κόσμοιο ἀνακτα (30).
Εἰς ἐστ' αὐτογενῆς (31)· ἐνὸς ἔκρονα πάντα
[τέτυκται,

Ἐν δ' αὐτοῖς αὐτὸς περιγίγνεται (32)· οὐδὲ τις
[αὐτὸν

Εἰσοράα θνητῶν, αὐτὸς δὲ (33) γε πάντας ὁρᾷται.
Οὗτος δ' ἐξ (34) ἀγαθῶν κακῶν θνητοῖσι δίδωσι,

(27) *Τῶν πρότερον.* Legitur in Colb. et Reg. 2, τῶν προτέρων μὴ δοξάντων καλῶς αὐτοὶς ἀπεφάναντο. Not Clarom. et R. St. ad calcem Ὀρφεὺς τοῖνον.

(27') *Museum non Orphei filium esse, sed Eumolpi observat Grabius, nec improbabili conjectura existimat Justinus, dum eum Orphei filium vocat, disciplinam ab Orpheo acceptam significasse.*

(27'') *Φθέξομαι... θαλάσσης.* Hunc locum, passim mutatum ut in diversis ejusdem libri recensio-nibus solet fieri, exhibent etiam Clemens Alex. *Protrept.* c. 7, § 74 (Opp. ed. Kloitz, tom. I), p. 63, coll. *Srom* v, c. 12, § 79 (tom. III), p. 56, sq. et c. 14, § 125, sqq. p. 85, sq., Eusebium ex Aristobulo *Præparat. evang.* XIII, c. 12, p. 664, coll. 3, c. 7, p. 97 et c. 13, p. 685, ed. Viger. Colon., Cyrillus Alex. *adv. Julian.* I (Opp. ed. Aubert. tom. VI), p. 26, Theodoretus *De curandis Græc. affect.* serm. I (Opp. ed. Sirmond. tom. IV), p. 478 et 483; coll. Tatianus *Orat. adv. Græc.* c. 8, p. 148 A. ed. Colon., et Sibyll. *orac. præm.* v. 55. (Galland. *Bibl. vet.* PP. tom. I, p. 337 A). De diversa horum pseudo-orphicorum versuum scriptura cum bene disputaverit Lobeckius in libro: *Aglaophamus sive de theologia mysticæ Græcorum causis* (Regiom. 1829, 8) tom. I, p. 438 sqq. (comp. Orphica recens. Hermannus, p. 447, sqq.), ea tantum afferemus, quæ ad ipsum Justinum pertinent. Vid. præterea quæ aduatiabinus ad librum *De monarchia*, c. 2, A. B., ubi ejusdem fragmenti plerique omnes versus repetuntur. Lobeckio iudice fragmentum Justinianum omnium brevissimum primitivum hujus earminis formam repræsentat; novæ interpolationis specimen præbet exemplum Clementis, quod Justinæneo copiosius est, Aristobuleo astrictius; novissimæ auctor est Aristobulus ille quem Eusebium introduxit, homo sive Judæus sive Christianus, Clementis certe temporibus posterior. Otto.

(28) *Βέβηλοι.* Grotius in libro *I De veritate relig.* legit βεβήλοις. Legitur in Colb. βεβήλοις πᾶσιν ὁμῶς. Fronto Ducæus in notis ad Tatianum eodem modo legendum censet. Plerique codices Tatiani βεβήλοις. Sic etiam habent Clemens Alexandrinus in *Cohort.* p. 48 et Theodoretus serm. *I De curandis Græc. affect.* p. 478 et 483. Lectionem Clementis tenetur Hæschelius et Potterus viri doctissimi.

A scripsit, et Pythagoram et Platonem et nonnullos alios, cum venissent in Ægyptum, et Moysis historiam ad usus suos adjunxissent, iis quæ prius non belle de diis opinati fuerant, contraria deinceps statuisset.

15. Orpheus igitur, qui vestræ, ut ita dicam, plurimæ divinitatis primus magister exstitit, quid postea filio suo Musæo, cæterisque germanis auditoribus de uno ac singulari Deo prædicaverit, necesse est ut vos submoneam :

Loquar quibus fas est : portus occludite, profani

Omnes simul. Tu vero audi, luciferæ fili lunæ

Musæe; dicam enim vera ; nec te quæ prius
 B *In corde meo animadvertisti, priverit beata vita.*
Ad verbum divinum respiciens, uti asside,
Birigens cordis intelligens profundum, et rectam in-
[cede

Viam, et solum respice mundi regem.
Unus est ex se genitus : ab uno quæcunque sunt ge-
[nita, creata sunt,

In illis ipse versatur, nec quisquam illum

Videt mortalium, ipse autem omnes videt.

Hic ex bono malum hominibus dat,

Sed tamen retinendum esse βέβηλοι patet ex Aristobulo, qui apud Eusebium *Præp. evang.* lib. xiii hunc versum addit a Justino omissum : *Φεύγοντες δικαίων θεσμούς θεοτο τεθέντος Πᾶσι νόμου. Fugientes justorum leges, cum divina posita sit omnibus lex.* Ex his postremis verbis ortum est illud πάντες ὁμῶς, quod apud Justinum et Clementem legitur, vel πᾶσιν ὁμῶς, quod in nonnullis Clementis codicibus mss. exstare testatur Hæschelius. Idem versus occurrit iterum in libro *De monarchia.* Legunt βέβηλοι Porphyrius apud Euseb. *Præp.* III, c. 7. Cyrillus I Jul., p. 26.

(29) *Μήνης.* Cyrillus legit μνήμης, memoriae.

(30) *Ἄρακτα.* Aristobulus apud Eusebium legit *τοπωτήν* (ισ. τυπωτήν).

(31) *Αὐτογενῆς.* Aliter Aristobulus et Theodoretus : *εἰς ἐστ' αὐτοτελής, ἐνὸς ἔκρονα πάντα τελεῖται.* *Unus est ex sese perfectus, ab uno creata omnia perfecta sunt.* Habet etiam αὐτοτελής Clemens *Srom.* v, p. 585, et πέφυκεν interdum pro τέτυκται scribi observat.

(32) *Περιγίγνεται.* Sic Cyrillus, qui Justinum imitari solet, περιπίσσεται Clem. p. 48, et Euseb. et Theodoret., quod mihi magis probatur.

(33) *Αὐτὸς δὲ.* Sic totus versus apud Eusebium : *Εἰσοράα ψυχῶν θνητῶν, ἧ δ' εἰσοράαται. Nulla eum videt anima mortalis, sed mente videtur.*

(34) *Οὗτος δ' ἐξ.* Contraria prorsus Aristobuli sententia apud Eusebium, ubi sic legitur : *Αὐτὸς δ' ἐξ ἀγαθῶν θνητῶν κακῶν οὐκ ἐπιτέλλει Ἄνθρωποις, αὐτῷ δὲ χάρις καὶ μίσος ὀπηδεῖ. Καὶ πόλεμος καὶ λοιμὸς ἡδ' ἄλγεα δακρυόεντα. Ipse ex bonis mala mortalibus non infligit hominibus. Ipsum gratia et odium assæctantur, et bellum et pestis, et dolores lacrymosi.* Clemens p. 609, legit ut Justinus, nisi quod habet φυντεύει pro δίδωσι. Non incommode Deus ejusmodi malorum, belli et pestis auctor dicitur. Quia tamen prima specie videtur repugnare, ut mala a Deo profiscantur; forte aliquis hujus incommodi metu adductus est, ut emendationem apud Eusebium induceret non necessariam vel potius subsaburdam. Nam tum, cum Deus mala non infligere dicitur, illius comitatus esse linguntur, odium, bellum, pestis et dolores.

Et bellum horribile et dolores lacrymosos. Nec ullus est alius præter magnum regem.

Uum autem non video. Nam circa illum nubes con-
[stituta est.
Omnibus autem mortalibus mortales sunt pupillæ in
[oculis

Infirmæ videre Jovem omnium regnantem.

Hic enim æreo in cælo constitutus est
Aurato in solito, terram pedibus calcat,
Manum autem dextram ad terminos Oceani
Undique extendit. Circum enim tremunt montes
[magni,

19 *Et fluvii, et cani profundum cœrulei maris.*

Et rursus alicubi sic ait :

Unus Juppiter, unus Pluto, unus Sol, unus Bacchus,
Unus Deus in omnibus. Quid hæc tibi seorsum præ-
[dico?

Et rursus in juramentis :

Per cælum te adjuro Dei magni sapientis opus,
Adjuro te per vocem Patris, quam primum pronun-
[tiavit,

Cum mundum universum suis firmavit consiliis.

Quid sibi vult cum dicit :

Adjuro te per vocem Patris, quam primum pronun-
[tiavit?

Vocem hoc loco Dei appellat Verbum, per quod cælum et terra et universa condita est creatura, ut nos docent divina sanctorum hominum oracula, quibus et ipse aliqua ex parte in Ægypto animadversis, Verbo Dei omnem creaturam conditam esse cognovit. Quapropter postquam dixit,

Adjuro te per vocem Patris, quam primum pronun-
[tiavit :

protinus subjungit :

Cum mundum universum suis firmavit consiliis.

Hic verbum appellat vocem propter poeticam mensuram : ac rem ita se habere ex eo perspicitur, quod paulo antea versu concedente Verbum illud appellet. Dixit enim,

Ad Verbum divinum respiciens illi asside.

16. Quid autem per vaticinia de uno et singulari Deo doceat antiqua illa et admodum vetus Sibylla, quam Plato et Aristophanes et plures alii, ut vatem, commemorant, necesse est referre. Sic autem ait :

Unus Deus solus est ter maximus increatus,

Omnipotens, invisibilis, ipse videns omnia.

Ipse autem a nulla videtur carne mortali.

(35) *Μεγάλον βασιλῆος.* Reg. 3 et Clarom. ad marg. et M. St. ad caleem μεγάλοιο ἀνακτος.

(36) *Ἀσθενέες.* Aliter apud Clementem p. 585, et Theodoretum p. 491. Sic enim habent : μικρά· ἐπὶ σάρκες τε καὶ ὀστέα ἡμπερύχασι.

(37) *Τέρματος.* Sic Clemens p. 600, at p. 608 habet τέρμασιν, ut Eusebius et Theodoretus. Cyrilus τέρματα.

(38) *Πάντοθεν ἐπέτακεν.* Sic Clemens p. 609, quem versum ibidem sic absolvit : γὰρ ὑπὸ ποσὶ βέβηκε. Terra sub pedibus ejus movetur. At idem p. 600 legit : Ἐπέτακεν· ὁρέων δὲ τρέμει βάσις ἐνδοθὸς θυμοῦ. Tremis montium vertex intra pectus, sive ab imis radicibus. Eusebius et Theodoretus habent θυμῷ. Hæc autem legendi Orphei varietas quæ in Clemente occurrit, non inde orta, quod ex variis versibus nunc hoc, nunc illud excerpit, ut placet

A *Καὶ πόλεμον κρύνοντα, καὶ ἀλγεα δακρύνοντα. Οὐδὲ τις ἐσθ' ἕτερος χωρὶς μεγάλου βασι-*
[λῆος (35),

Αὐτὸν δ' οὐχ ὄρω· περὶ γὰρ νέφος ἐστήρικται.

Πᾶσιν γὰρ θνητοῖς θνηταὶ κόραι εἰσὶν ἐν ὄσσοις,

Ἀσθενέες (36) δ' ἰδέειν Δία τὸν πάντων μεδέοντα. Οὗτος γὰρ χάλκιον ἐς οὐρανὸν ἐστήρικται. Χρυσέῳ ἐντὶ θρόνῳ, γαίης δ' ἐπὶ ποσσὶ βέβηκε. Χεῖρά τε δεξιτερὴν ἐπὶ τέρματος (37) Ὀκεανοῦ Πάντοθεν ἐπέτακεν (38)· περὶ γὰρ τρέμει οὐρα
[μικρά,

Καὶ ποταμοὶ, πολιῆς τε βάθος χαροποῖο θαλάσσης·

Καὶ αὐθις ἀλλαγῷ που οὕτως λέγει·

Εἰς Ζεὺς, εἰς Ἀΐδης, εἰς Ἥλιος, εἰς Διόνυσος,
Εἰς θεὸς ἐν πάντεσσι· τί σοι δίχα ταυτ' ἀγο-
[ρεῶς;

B *Καὶ ἐν τοῖς ὄροσις δὲ οὕτως·*

Οὐρανὸν ὀρκίζω σε Θεοῦ μεγάλου σοφοῦ ἔργον,
Αὐδὴν ὀρκίζω (39) σε Πατρός, τὴν φθέγγετο
[πρῶτον,

Ἥλιος κόσμον ἅπαντα ἑαῖς στηριξατο βουλαῖς.

Τί βούλεται τὸ λέγειν αὐτὸν

Αὐδὴν ὀρκίζω σε Πατρός, τὴν φθέγγετο πρῶτον ;

Αὐδὴν ἐνταῦθα τὸν τοῦ Θεοῦ ὀνομάζει Λόγον, δι' οὗ οὐρανὸς καὶ γῆ καὶ ἡ πᾶσα ἐγένετο κτίσις, ὡς διδάσκουσιν ἡμᾶς αἱ θεαὶ τῶν ἀγίων ἀνδρῶν προφητεία, αἷς ἐν μέρει καὶ αὐτὸς ἐν τῇ Αἰγύπτῳ προσχών· ἔγνω ὅτι τῷ Λόγῳ τοῦ Θεοῦ πᾶσα ἐγένετο ἡ κτίσις (40)· διὸ καὶ μετὰ τὸ φῆσαι·

Αὐδὴν ὀρκίζω σε Πατρός, τὴν φθέγγετο πρῶτον,

C *παρ' αὐτὰ συνάπτει λέγων·*

Ἥλιος κόσμον ἅπαντα ἑαῖς στηριξατο βουλαῖς.

Ἐνταῦθα τὸν Λόγον αὐδὴν διὰ τὸ ποιητικὸν ὀνομάζει μέτρον. Ὅτι δὲ τοῦθ' οὕτως ἔχει, ἐπὶ ἀπὸ τοῦ μικρῷ πρόσθεν, τοῦ μέτρου συγχωροῦντος αὐτῷ, Λόγον αὐτὸν ὀνομάζειν. Ἐφη γάρ·

Εἰς δὲ Λόγον θεῖον βλέψας, ταύτῃ προσέδραυε.

16. Τίνα δὲ καὶ τὴν ἀρχαίαν καὶ σφόδρα παλαιὰν Σίβυλλαν, ἥς καὶ Ἠλλάτων καὶ Ἀριστοφάνης καὶ ἕτεροι πλείους ὡς χρησμοδοῦ μέμνηνται, διὰ χρησμῶν ὑμᾶς δὲ δάσκαλον περὶ ἐνὸς καὶ μόνου Θεοῦ συμβαίνει, ἀναγκαῖον ὑπομνήσαι. Λέγει δὲ οὕτως·

Εἰς θεὸς ὅς (41) μόνος ἐστὶν ὑπερμεγέθης, ἀε-
[ρτητος.

Παντοκράτωρ, ἀράτος, ὁρώμενος αὐτὸς ἅπαντα·

D *Αὐτὸς δ' οὐ βλέπεται θνητῆς ἀπὸ σαρκὸς ἀπάσης.*

Pottero, sed quod alii codices aliud haberent, ut observat ipse Clemens in voce τέτυκται, pro qua interdum πέφυκας scribi declarat.

(39) *Ὀρκίζω,* Colbert. Ὀρκίσω et mox αὐδὴν ὀρκίσω. Legitur apud Cyrill. 1, Jul. ἦν φθέγγετο πρῶτην.

(40) *Ἡ κτίσις.* Deest articulus in Colbert.

(41) *Εἰς θεὸς ὅς.* Reperiuntur hi versus apud Theophilum Antiochenum lib. 11 et Lactantium lib. 1, et instar proœmii præfixi sunt libris Sibyllinis, cum pluribus aliis ex Theophilo desumptis. Logebatur in editis nostris, εἰς δὲ θεὸς μόνος. Sed satius visum est scribere, ut apud Theophilum et Lactantium, cum præsertim Regius 4 habeat εἰς θεὸς. Eodem versu, quos citat Justinus, reperies in libro 11 Sibyll., non sine magno discrimine. Nam in secundo versu pro παντοκράτωρ legitur αὐτοφυής.

Εἶτα ἀλλαγῶ που οὕτως

Ἡμῖς δ' ἀθάνατοι τρίβους πεπλαγήμενοι ἤμεν,
Ἔργα δὲ χειροποίητα γεραιρομεν ἄφρονι μύθῳ,
Εἶδωλα ξοάνων τε (42) καταφθιμένων ἀνθρώπων.

Καὶ πάλιν ἀλλαγῶ που οὕτως·

Ὅλβιοι ἄνθρωποι κείνοι κατὰ γαίαν ἔσονται,
Ὅσσοι δὲ στέρξουσι μέγαν Θεόν, εὐλοφότες
Πρὶν φαγεῖν πίειν τε, πεποιθότες εὐσεβήσιν·
Ὅλ νηὸς μὲν ἀπαντας ἀπαρήσονται (43) ἰδόντες,
Καὶ βωμῶν, εἰκαῖα λίθων ἀφιδρύματα κωφῶν,
Αἵμασι ἐμψύχων μεμιασμένα καὶ θυσίαισι
Τετραπόδων, βλέψουσι δ' ἐνὸς Θεοῦ ἐς μέγα
[κυδος.

Τῶντα μὲν οὖν ἡ Σίβυλλα.

17. Ὁ δὲ ποιητὴς Ὅμηρος, τῇ τῆς ποιήσεως ἀπο-
χρώμενος ἐξουσία, καὶ τὴν ἐν ἀρχῇ τῆς πολυθεότητος
Ὀρφείως ζηλώσας δόξαν, μυθωδῶς μὲν πλειόνων
θεῶν μέμνηται, ἵνα μὴ δόξη τῆς Ὀρφείως ἀπάδειν
ποιήσεως, ἣν οὕτως ζηλῶσαι προῦθετο, ὡς καὶ διὰ
τοῦ πρώτου τῆς ποιήσεως ἔπους τὴν πρὸς αὐτὸν ση-
μῆναι σχέσιν. Τοῦ γὰρ Ὀρφείως,

Μῆνιν δεῖδε, θεὰ, Δημήτερος ἀγλαοκάρπου,
ἐν ἀρχῇ τῆς ποιήσεως εἰρηκότος, αὐτός,

Μῆνιν δεῖδε, θεὰ, Πηληϊάδω Ἀχιλλῆος,
γέγραφεν· Εὐόμενος, ὡς ἐμοὶ δοκεῖ, ἐν ἀρχῇ καὶ τοῦ
κατὰ τὴν ποίησιν ἐκπεσεῖν μέτρου, ἵνα μὴ δόξη (44)
τοῦ τῶν θεῶν ὀνόματος μὴ μεμνησθαι πρῶτον (45).
Μικρὸν δὲ ὕστερον καὶ τὴν ἑαυτοῦ περὶ ἐνὸς καὶ μόνου
θεοῦ σαφῶς καὶ φανερώς ἐκτίθεται δόξαν, πῆ
μὲν διὰ τοῦ Φοίνικος πρὸς Ἀχίλλεα λέγων,

οὐδ' εἰ κεν μοι ὑποσταίῃ θεὸς αὐτός,
Γῆρας ἀποξύσας, θήσῃν νέον ἠδῶντα¹².
διὰ τῆς ἀντανουμίας τὸν ὄντως ὄντα σημαίνων
θεόν· πῆ δὲ διὰ τοῦ Ὀδυσσεῶς πρὸς τὸ τῶν Ἑλλήνων
πλήθος οὕτω λέγων·
οὐκ ἀγαθὸν πολυκοιρανίῃ· εἰς κοίρανος ἔστω¹³.

Ἵτι δὲ οὐκ ἀγαθὸν πολυκοιρανίῃ, ἀλλὰ τούναντίον
κακόν, ἔργῳ δηλῶσαι προῦθετο, πολέμους τε αὐτῶν
διὰ τὸ πλήθος, καὶ μάχας, καὶ στάσεις, καὶ κατ' ἀλ-
λίλων ἐπιβουλὰς διηγούμενος. Τὴν γὰρ μοναρχίαν
ἔμπροσθεν εἶναι συμβαίνει. Ταῦτα μὲν οὖν ὁ ποιητὴς
Ὅμηρος.

18. Εἰ δὲ καὶ τῶν ἀπὸ τῆς σκηνῆς περὶ ἐνὸς Θεοῦ
μαρτυρίας ἡμᾶς προσθεῖναι δεοί (46), ἀκούσατε καὶ
Σοφοκλέους οὕτω λέγοντος·

(46) Εἰς ταῖς ἀθηλείαισιν, εἰς ἔστιν θεός,
Ὅς οὐρανὸν τέτευχε, καὶ γαίαν μακρὰν,
Πόρτου τε χαροπὸν οἶμα, κἀνέμων βίαις.

¹² *Iliad. I.* ¹³ *Iliad. B, v. 206.*

(42) *Ξοάνων τε.* Legendum *ξοάνα τε.* Ibidem male
in editis καταφθινομένων τ' ἀνθρώπων. Deest particula
in Reg. 1 et 2, et Clarom.

(43) *Ἀπαρήσονται.* Legitur ἀποστρέφουσι in *Il-
bro IV Sibyll.*, ubi hi versus a Justino citati repe-
riuntur.

(44) *Ἴνα μὴ δόξη.* Deest *ἵνα* in Colbert.

(45) *Μὴ μεμνησθαι πρῶτον.* Sic cod. Claromontanus, cujus ope emendavi unus corruptam hanc
scripturam, quæ erat in editis, ἵνα μὴ δόξη τοῦ τῶν
θεῶν ὀνόματος μεμνησθαι πρῶτος. Ne videretur deo-
rum nominis meminisse primum.

A Sic etiam alicubi :

*Nos autem ab immortalis viis aberraveramus,
Ac opera manu facta colebamus stulta mente
Simulacra et statuas pereuntium hominum.*

Et rursus sic alicubi :

*Felices homines super terram erunt,
Quicumque diligent magnum Deum, benedicentes
Antequam comedant et bibant, confidentes pietate :
Qui omnia quidem templa abnegabunt videndo,
Et altaria, inanes lapidum sedes surdorum,
Cruoribus animalium contaminata et victimis
Quadrupedum : et respicient ad unius Dei magnum
[decus.*

Atque hæc quidem Sibylla.

17. Homerus autem poeta, dum licentia utitur
poetica, et Orphei opinionem de deorum multitudine,
in ipso carminis exordio significatam 20 æmularur,
in ipso carminis exordio significatam 20 æmularur,
B fabulose plures deos commemorat, ne discrepare vi-
deretur ab Orphei poesi, quam quidem ita sibi ad
imitandum proposuit, ut suum erga illum studium
ipso etiam carminis primo versa declaraverit. Nam
cum Orpheus,

*Iram cane, dea, Cereris frugiferæ,
in exordio carminis dixisset, ipse,*

Iram cane, dea, Pelidæ Achilles,
scripsit : in quo quidem maluit, ut mihi videtur,
legitima carminis mensura in ipso primordio exci-
dere, ne deorum nominis non statim meminisse vi-
deretur. At paulo post suam ipsius de uno et sin-
gulari Deo clare et aperte exponit sententiam, nunc
per Phœnicem sic Achille alloquens :

C *Non Deus ipse mihi si spondeat auctor
Facturum abstersa juvenem florere senecta ;*
per pronomen eum, qui vero est, Deum indicans :
nunc per Ulyssem sic ad Græcorum multitudinem
verba faciens :
*Non bonum est multorum principatus : unus prin-
[ceps estia.*

Porro non bonum esse multorum principatum,
sed potius malum, re demonstrandum sibi propo-
suit, eorum bella ob principum multitudinem et
pugnans et seditiones et mutuas insidias enarrans.
Nam monarchia his incommodis caret. Hæc quidem
Homerus poeta.

18. Quod si eorum, qui ex scena sunt, adjicere
oportet de uno Deo testimonia, audite Sophoclem
sic dicentem :

D *Unus profecto est, unus est tantum Deus,
Cæli, solique machinam qui condidit ;
Vadamque ponti cærulium, et vim spiritus,*

(46) *Προσθεῖναι δεοί.* Colb et Clarom. προσθεῖναι.

(46) *Εἰς ταῖς.... ρομίζομεν.* Hunc Pseudo-Sophoclis locum (vide Bœckhiius, *Græcæ tragœdiæ principum Æschyli, Sophoclis, Euripidis, num ea quæ supersunt et genuina omnia sint.* etc. Heidelbergæ, 1808, in-8, p. 148 seq.) recitant etiam Clemens Alex. *Protrept. c. 7, § 74,* et *Strom. v, c. 14, § 114 ;* Eusebius, *Præparat. evang., xiii, c. 13 ;* Cyrillus Alex. *adv. Julian., 1 ;* Theodoretus, *De curandis Græc. affect., serm. 7 ;* Athenagoras, *Legat. pro Christ., c. 5.* OTTO.

*At ducta cæco errore gens mortalium,
 Commenta cladis in suæ solatium est,
 Formas deorum saxeas aut æreas
 Auræ ductas fusili, aut eburneas.
 His vicinarum sanguinem, his festos dies
 Cum dedicamus, esse nos remur pios.*

Hæc igitur Sophocles.

19. Pythagoras autem, Mnesarchi filius, qui philosophiæ suæ decreta symbolis æreæ exposuit, ut demonstrant qui illius vitam scripsere, videtur et ipse de uno Deo ea sentire, quæ digna sunt Ægyptiaca peregrinatione. Nam dum unitatem principium omnium esse dicit, ipsamque omnium bonorum esse causam; unum esse ac singularem Deum per allegoriam docet. Idque ita se habere inde patet, quod unitatem et unum inter se multum differre dicat. Unitatem enim in iis esse statuit, quæ mente percipiuntur; unum autem in numeris. Quod si Pythagoræ de singulari Deo sententiam clarius perspicere vultis, audito hæc illius verba: « Deus unus est: nequaquam autem, ut quidam suspicantur, extra mundum, **21** sed in ipso: totus in toto circulo inspiciens omnes generationes. Temperatio est omnium sæculorum, et opifex virtutum et operum suorum. Principium omnium, in cælo lumen, et omnium Pater, mens et animatio universorum, circulo omnium motio. » Ita igitur Pythagoras.

20. Plato autem etsi probabat, ut verisimile est, Moysis et aliorum prophetarum de uno et singulari Deo sententiam, quam in Ægypto cognoverat, cum tamen timeret ob ea quæ acciderant Socrati, ne quem ipse Anytum aut Melitum in se concitaret, qui se apud Athenienses accusaret, ac diceret: Plato injuste et curiose se gerit, quos civitas agnoscit deos, nullos ipse prorsus agnoscens; metu civitæ variam quamdam et simulatam de diis disputationem instituit, et artificio quodam consequitur, ut deos esse his qui ita sentiunt, quibus autem secus videtur, nullos esse dicat; id quod perfacile est ex illius dictis cognoscere. Postquam enim quidquid factum est, mortale esse pronuntiavit, deos deinceps factos fuisse dicit. Igitur si principium omnium Deum et materiam esse vult, liquet om-

A *Θνητοὶ δὲ πολλοὶ καρδίᾳ πλανώμενοι,
 Ἰδρυσάμεσθα πημάτων παρόληνχην
 Θεῶν ἀγάμιατ' ἐκ λίθων τε καὶ ξύλων,
 Ἡ χρυσοσεύκτων ἢ ἐλεφαντίνων τύπους·
 Θυσίας τε τοῖς οἰοῖς καὶ καλάς παρηγύρεις
 Τεύχοντες, οὕτως εὐσεβεῖν νομίζομεν.*

Taûta mèn oûn ð Sophoclḗs.

19. Ὁ δὲ τοῦ Μνησάρχου Πυθαγόρας, ð τὰ δόγματα τῆς ἑαυτοῦ φιλοσοφίας διὰ συμβόλων (47) μυστικῶς ἐκθέμενος, ὡς δηλοῦσιν οἱ τὸν βίον αὐτοῦ γεγραφότες, ἀξια καὶ αὐτὸς τῆς εἰς Αἴγυπτον ἀποδημίας περὶ ἐνὸς Θεοῦ φρονῶν φαίνεται. Τὴν γὰρ μονάδα ἀρχὴν ἀπάντων λέγων, καὶ ταύτην τῶν ἀγαθῶν ἀπάντων αἰτίαν εἶναι, δι' ἀλληγορίας ἓνα τε καὶ μόνον διδάσκει Θεὸν εἶναι. Ὅτι δὲ τοῦθ' οὕτως ἔχει, δῆλον ἀφ' ὧν μονάδα καὶ ἐν πολλῶν διαφέρειν ἀλλήλων ἔφη. Τὴν **B** μὲν γὰρ μονάδα (48) ἐν τοῖς νοητοῖς εἶναι λέγει, τὸ δὲ ἐν ἐν τοῖς ἀριθμοῖς. Εἰ δὲ καὶ σαφεστέραν ἀπέδειξεν περὶ ἐνὸς Θεοῦ τῆς Πυθαγόρου δόξης ποθεῖτε γινῶναι, ἀκούσατε (49) καὶ τῆς αὐτοῦ δόξης: οὕτω γὰρ ἔφη: « Ὁ μὲν Θεὸς εἷς: αὐτὸς δὲ οὐχ ὡς τινες ὑπονοοῦσιν, ἐκτὸς τῆς διακοσμήσεως (50), ἀλλ' ἐν αὐτῷ (51), ὅλος ἐν ὅλῳ τῶ κύκλῳ ἐπισκοπῶν πάσας τὰς γενεσίαις (52) ἐστί, κρᾶσις ἐὼν τῶν ὄλων αἰῶνων (53), καὶ ἐργάτας (54) τῶν αὐτοῦ δυνάμεων καὶ ἔργων· ἀρχὰ πάντων, ἐν οὐρανῷ φωστῆρ, καὶ πάντων Πατῆρ, νοῦς καὶ φύσις τῶν ὄλων, κύκλων (55) ἀπάντων κίνσις. » Οὕτω μὲν οὐν ὁ Πυθαγόρας.

20. Πλάτων δὲ, ἀποδεξάμενος μὲν, ὡς ἔοικεν, τὴν περὶ ἐνὸς καὶ μόνου Θεοῦ Μωυσέως καὶ τῶν ἄλλων προφητῶν διδασκαλίαν, ἦν ἐν Αἰγύπτῳ γενόμενος **C** ἔργω, διὰ δὲ τὰ συμβεβηκότα Σωκράτει δεδιώς μήπως καὶ αὐτὸς ἄνυστον τινα ἦ καὶ Μέλητον (55) καθ' ἑαυτοῦ γενέσθαι παρασκευάσῃ (56) κατηγοροῦντα αὐτοῦ παρ' Ἀθηναίους καὶ λέγοντα: Πλάτων ἀδικεῖ καὶ περιεργάζεται, θεοὺς οὐδ' ἡ πόλις νομίζει οὐ νομίζων· φόβῳ τοῦ κωφελίου (57) ποικίλον τινα καὶ ἐσχηματισμένον τὸν περὶ Θεῶν γυμνάζει λόγον, εἶναι τε θεοὺς τοῖς βουλομένοις, καὶ μὴ εἶναι οἷς τὰναντία δοκεῖ, τῷ λόγῳ κατασκευάζων, ὡς ἔσται ῥάδιον ἀπ' αὐτῶν τῶν ὑπ' αὐτοῦ λεχθέντων γινῶναι. Πᾶν γὰρ τὸ γενόμενον θνητὸν προαποφηνάμενος εἶναι, ὕστερον θεοὺς γεγενῆσθαι λέγει. Εἰ τοίνυν ἀρχὴν ἀπάντων τὸν Θεὸν καὶ τὴν ὕλην εἶναι βούλεται, δῆλον ὅτι (58)

deest illud ἐν apud Clem. et Cyrill. Quare expungere non dubitavi; cum præsertim repugnet observationi Pythagoræ, qui Deum esse μονάδα, non vero ἐν, dicebat.

(55) *Κύκλων*. Deest in Reg. 1 et 2, et ad marginem tantum legitur. Clemens et Colb. τῷ ὅλῳ κύκλῳ. *Mens et animatio universo circulo*.

(55') *Μέλητον*. Hanc codi. Reg. 1, 2, 4. Argentor. et ms. Pici firmatam scripturam revocavi; vulgata enim Μέλητον debetur iotacismo. Οττο.

(56) *Παρασκευάσῃ*. Clarom. παρασκευάσειε.

(57) *Φόβῳ τοῦ κωφελίου*. Non solus Justinus hanc Platonis observavit dissimulationem. Idem de illo iudicium tulerunt Athenagoras *Apol.*, n. 22, Eusebius *Præp.*, l. II, c. 6 et 7, Cyrill. I, *Jul.*, pag. 34. Theodoretus lib. III, *Adv. Græcos*, pag. 512 et 519. S. Augustinus initio libri *De vera religione*.

(58) *Δῆλον ὅτι*. Colbert. et Reg. 2 δηλονότι. Mox idem Colb. λέγει.

(47) *Διὰ συμβόλων*. Colbert. διὰ συμβόλων.

(48) *Τὴν μὲν γὰρ μονάδα*. Hæc totidem verbis legitur in Vita Pythagoræ apud Photium cod. 249.

(49) *Ἀκούσατε*. Reg. 3 et Clarom. Ἀκούσατε ταύτην· οὕτω, etc. Sic etiam R. St. ad calcem.

(50) *Τὰς διακοσμήσεις*. Sic habent Cyrill. Alex. I, *Jul.* p. 50, et Clem. *Cohort.* p. 47. Legitur τῆς διακοσμήσεως in Reg. 2, et Clarom. et Colb.; τῆς διακοσμήσεως in Reg. 1.

(51) *Ἐν αὐτῷ*. Sic Clemens Alex. melius quam nostri codices mss. et editi ἐν αὐτῷ. Cyrillus ἐν αὐτῷ.

(52) *Πάσας τὰς γενεσίας*. Cyrillus γενεάς. Clemens ἐπίσκοπος πάσας γενεσίας.

(53) *Κρᾶσις ἐὼν τῶν ὄλων αἰῶνων*. Cyrill. κρᾶσις ὧν. Clemens κρᾶσις τῶν ὄλων αἰῶν. Clarom. κρᾶσις αἰῶν τῶν ὄλων αἰῶνων. Colb. et Reg. 2, κρᾶσις ἐτῶν.

(54) *Καὶ ἐργάτας*. Cyrillus pro his vocibus habet καὶ φύς. Mox edit. ἐν ἐν οὐρανῷ. Sed melius

ἀνάγκη πᾶσα ἐξ ὕλης τοὺς θεοὺς γεγενῆσθαι λέγειν· εἰ δὲ ἐξ ὕλης, ἐξ ἧς καὶ τὸ κακὸν ὠρμηθήσεται: ἔφη, οὐκ εἶναι τοὺς θεοὺς τοὺς ἐξ ὕλης γενομένους ὀλεσθαι προσήκει, τοῖς εὐφρονούσι παρήκε σκυπεῖν. Διὰ τοῦτο γὰρ καὶ ἀγέννητον τὴν ὕλην ἔφησεν εἶναι, ἵνα μὴ δόξη τὴν θεὸν τοῦ κακοῦ ποιητὴν εἶναι λέγειν. Καὶ περὶ μὲν τῶν ὑπὸ τοῦ θεοῦ (59) δημιουργηθέντων θεῶν ταῦτ' εἰρηκῶς φαίνεται: «θεοὶ θεῶν ὧν ἐγὼ δημιουργός.» Περὶ δὲ τοῦ ὄντως ὄντος θεοῦ τὴν ὀρθὴν ἔχων φαίνεται δόξαν. Ἀκηκῶς γὰρ ἐν Αἰγύπτῳ τὸν θεὸν τῷ Μωϋσῆ εἰρηκῶς, Ἐγὼ εἰμι ὁ ὢν, ὀπηγίκα πρὸς τοὺς Ἑβραίους αὐτὸν ἀποστέλλειν ἐμελλεν, ἔγνω ὅτι οὐ κίριον ὄνομα ἑαυτοῦ ὁ θεὸς πρὸς αὐτὸν ἔφη.

21. Οὐδὲν γὰρ ὄνομα ἐπὶ θεοῦ κυριολογεῖσθαι δυνατόν· τὰ γὰρ ὀνόματα εἰς δῆλωσην καὶ διάγνωσιν τῶν ὑποκειμένων κεῖται πραγμάτων, πολλῶν καὶ διαφορῶν ὄντων· θεῶν δὲ οὐτε ὁ τίθεις ὄνομα προῦργησεν, οὐτε αὐτὸς ἑαυτὸν ὀνομάζειν ψήθη δειν, εἰς καὶ μόνος ὑπάρχων, ὡς καὶ αὐτὸς (60) διὰ τῶν ἑαυτοῦ προφητῶν μαρτυρεῖ λέγων, Ἐγὼ θεὸς πρῶτος· καὶ μετὰ ταῦτα (61)· Καὶ πλὴν ἐμοῦ θεὸς ἕτερος οὐκ ἔστι. Διὰ τοῦτο τοίνυν, ὡς καὶ πρότερον ἔφη, αἰδὲ ὀνόματός τινος ὁ θεὸς, ἀποστέλλων πρὸς τοὺς Ἑβραίους τὸν Μωϋσῆα, μέμνηται, ἀλλὰ διὰ τινος μετασχῆς ἓνα καὶ μόνον θεὸν ἑαυτὸν (62) εἶναι μυστικῶς δέδεικται. Ἐγὼ γάρ, φησὶν, εἰμι ὁ ὢν (63)· ἀντιδιαστέλλων ἑαυτὸν, δηλονότι ὁ ὢν, τοῖς μὴ οὔσιν, ἵνα γνῶσιν αἱ πρότερον ἀπατηθέντες, ὅτι οὐχὶ τοῖς οὔσιν, ἀλλὰ τοῖς μὴ οὔσι προσέσχον. Ἐπεὶ τοίνυν ὁ θεὸς ἡπίστατος πρῶτους ἀνθρώπους (64) τῆς παλαιᾶς τῶν προγόνων μεμνημένους ἀπάτης (65), ἣν ἀπατήσας αὐτοὺς C

Isal. xliiv, 6.

(59) Ὑπὸ τοῦ θεοῦ. Deest articulus in Colbert.

(60) Καὶ αὐτός. Conjunctionem addidi ex Colbert.

(61) Καὶ μετὰ ταῦτα. Legebatur in superioribus editionibus, καὶ ἐγὼ μετὰ ταῦτα, quasi hæc quoque e Scriptura essent petita. Vitium sustuli ope codicis Colbert., in quo deest illud ἐγὼ.

(62) Θεὸν ἑαυτόν. Clarum. Θεὸν αὐτόν.

(63) Ὁ ὢν. Necessitate imposuit ipse Justinus ita reddendi, *exsistens ille*. Nam cum infra examinet quam vim habeat et articulus ὁ et participium ὢν, necesse fuit in Latina interpretatione utrumque retinere.

(64) Τοὺς πρῶτους ἀνθρώπους. Primi illi homines, quorum majores decepit dæmon, neque Adam et Eva intelligi possunt, ut per se patet; neque etiam ii qui tempore Moysis degebant. Isti enim non solum ab Adam et Eva, sed etiam a diluvio nimium distabant, quam ut primi homines vocari poterint. Primos ergo homines Justinus eos appellat, qui cum meminissent serpentem dixisse primis parentibus: *Eritis sicut dii*, inde collegerunt plures esse deos, eorumque colendorum principes se præbuerunt. Hos a Justino vocari primos homines, non vero eos qui tempore Moysis degebant, eo libentius existimo, quod primis illis hominibus memoria tantummodo attribuitur verborum serpentis, id est initium et origo cultus deorum; at Moysis tempore hunc morbum grassatum esse testatur paulo post Justinus.—Τοὺς πρῶτους ἀνθρώπους. lidem paulo post appellantur οἱ ἐξ αὐτῶν γενόμενοι, hoc est protoplastarum (τῶν προγόνων) posteri. Opponit Justinus τοὺς πρῶτους ἀνθρ., plurimum deorum memores, iis qui Moysis tempore vivebant, Hebræis potissi-

mino necessarium esse, ut ex materia deos factos dicat. Quod si facti ex materia, ex qua malum ortum esse dixit, quales existimandi sint dii ex materia facti, sanis mentibus considerandum reliquit. Nam idcirco materiam ipsam increatam esse dixit, ne Deum mali conditorem dicere videretur. Ac de diis quidem a Deo conditis hæc ab eo dicta esse liquet: «Dii deorum, quorum ego sum conditor.» De eo autem, qui vere est, Deo rectam videtur habere sententiam. Nam cum audisset in Ægypto Deum dixisse Moysi, cum eum ad Hebræos missurus esset, *Ego sum existens ille*, intellexit Deum nequaquam suum illi proprium nomen dixisse.

21. Nullo enim proprio nomine Deus appellari potest; sunt quippe nomina ad designationem et distinctionem subjectarum rerum, quæ et multæ et variæ sunt, instituta: at nemo præexistit qui Deo nomen imponeret, nec se ipse nominandum esse dicit, cum unus et solus sit, quemadmodum et ipse per suos prophetas testatur, cum ait: *Ego Deus primus*. Et postea: *Et præter me Deus alius non est*. Propterea igitur, ut jam dixi, nullius nominis meminit Deus, cum Moysen ad Hebræos mitteret, sed per quoddam participium, unum et solum se esse Deum arcane docet. *Ego enim*, inquit, *sum existens ille*, se ipsum existentem non existentibus opponens, ut qui prius decepti fuere, non iis qui existunt, sed iis qui non existunt adhæsisse se intelligant. 22 Siquidem cum Deus sciret primos homines in memoria habuisse antiquam illam fraudem, qua majores ipsorum decipere voluit humani gene-

num, quos Deus tandem per Moysen de uno Deo edocuit. Igitur πρῶτους hic dictum pro προτέρους (Act. apost. i, 1, ep. ad Hebr. viii, 7, al.): priores homines, qui in memoria habebant antiquam illam protoplastarum seductionem, hæc falsa de diis opinio veluti morbus propagata est, eamque Deus, ut martyr sententiam repetens paulo infra ait, tollere volens Moysi dixit: Ἐγὼ εἰμι ὁ ὢν. Cæterum cum participium μεμνημένους ab ἡπίστατο pendat, incipit (id quod sententia quoque requirit) apodosis inde a verbis διὰ τοῦτο, etc. Haud male omissum est illud πρῶτους in Cod. Vimar.: «Sciebat scilicet inveteratum hunc primorum parentum errorem homini nondum etiam e memoria excidisse, in quem illi ut se præcipites darent, humani generis osor Genius eis auctor fuisset.» Pergitur recte ita: «Nam hic cum primis parentibus si ab interdicto divino vellent deflectere, spem faceret fore, uti diis pares fierent; deorum inane ac falsum nomen est commentus, ut miseri mortales alios etiam deos, præter unum illum ac solum, esse rati, tales scilicet posse se quoque fieri considerent.» ΟΤΤΟ.

(65) Μεμνημένους ἀπάτης. Videtur in hac periodo idem S. martyri, ac in multis aliis evfuisse, ut sensum non absolveret, dum dicendi ardorem sequitur. Nam si verbum verbo reddamus, sic erit reddendum: *Videns Deus primos homines non oblitos fraudis illius, qua majores illorum dæmon decipere voluit, imperfecta sane sententiæ; quam tamen Justinus in sequenti periodo absolvit. Referenda enim ad primos illos homines, ut modo videbimus, tota hæc verborum constructio. Igitur cum obsecuti fraudulentæ dæmoni homines, etc.*

*At ducta cæco errore gens mortalium,
Commenta cladis in suæ solatium est,
Formas deorum saxeas aut æreas
Anrove ductas fusili, aut eburneas.
His victimarum sanguinem, his festos dies
Cum dedicamus, esse nos remur pios.*

Hæc igitur Sophocles.

19. Pythagoras autem, Mnesarchi filius, qui philosophiæ suæ decreta symbolis arcane exposuit, ut demonstrant qui illius vitam scripsere, videtur et ipse de uno Deo ea sentire, quæ digna sunt Ægyptiaca peregrinatione. Nam dum unitatem principium omnium esse dicit, ipsamque omnium bonorum esse causam; unum esse ac singularem Deum per allegoriam docet. Idque ita se habere inde patet, quod unitatem et unum inter se multam differre dicat. Unitatem enim in his esse statuit, quæ mente percipiuntur; unum autem in numeris. Quod si Pythagoræ de singulari Deo sententiam clarius perspicere vultis, audite illius verba: « Deus unus est: nequaquam autem, ut quidam suspicantur, extra mundum, **21** sed in ipso: totus in toto circulo inspiciens omnes generationes. Temperatio est omnium sæculorum, et opifex virtutum et operum suorum. Principium omnium, in cælo lumen, et omnium Pater, mens et animatio universorum, circulo omnium motio. » Ita igitur Pythagoras.

20. Plato autem etsi probabat, ut verisimile est, Moysis et aliorum prophetarum de uno et singulari Deo sententiam, quam in Ægypto cognoverat, cum tamen timeret ob ea quæ acciderant Socrati, ne quem ipse Anytum aut Melitum in se concitaret, qui se apud Athenienses accusaret, ac diceret: Plato injuste et curiose se gerit, quos civitas agnoscit deos, nullos ipse prorsus agnoscens; metu civitatis variam quandam et simulatam de diis disputationem instituit, et artificio quodam consequitur, ut deos esse his qui ita sentiunt, quibus autem secus videtur, nullos esse dicat; id quod perfacile est ex illius dietis cognoscere. Postquam enim quidquid factum est, mortale esse pronuntiavit, deinceps factos fuisse dicit. Igitur si principium omnium Deum et materiam esse vult, liquet omni-

(47) *Διὰ συμβόλων.* Colbert. διὰ συμβόλου.

(48) *Τὴν μὲν γὰρ μονάδα.* Hæc totidem verbis leguntur in Vita Pythagoræ apud Photium cod. 249.

(49) *Ἀκούσατε.* Reg. 3 et Clarom. Ἀκούσατε ταύτην· οὕτω, etc. Sic etiam R. St. ad calcem.

(50) *Τὰς διακοσμήσις.* Sic habent Cyrill. Alex. 1, Jul. p. 30, et Clem. Cohort. p. 47. Legitur τῆς διακοσμήσεως in Reg. 2, et Clarom. et Colb.; τῆς διακοσμήσεως in Reg. 1.

(51) *Ἐν αὐτῷ.* Sic Clemens Alex. melius quam nostri codices mss. et editi ἐν ἑαυτῷ. Cyrillus ἐν αὐτῷ.

(52) *Πάσας τὰς γενέσις.* Cyrillus γενεάς. Clemens ἐπίσκοπος πάσας γενέσις.

(53) *Κρᾶσις ἑὼν τῶν ὄλων αἰώνων.* Cyrill. κρᾶσις ὄν. Clemens κρᾶσις τῶν ὄλων αἰῶν. Clarom. κρᾶσις αἰῶν τῶν ὄλων αἰώνων. Colb. et Reg. 2, κρᾶσις ἐτών.

(54) *Καὶ ἐργάτας.* Cyrillus pro his vocibus habet καὶ φῶς. Mox edit. ἐν ἐν οὐρανῷ. Sed melius

A Ἰθητοὶ δὲ πολλοὶ καρδίᾳ πλανώμενοι,
Ἰδρυσάμεσθα κημάτων παρὰ ψυχῆν
Θεῶν ἀγάλαμα' ἐκ λίθων τε καὶ ξύλων,
Ἡ χρυσοτεύκτων ἢ ἐλεφαντίνων τύπους·
Θυσίας τε τοῖς τοῖς καὶ καλλεῖς πατηγύρις
Τεύχοντες, οὕτως εὐσεβεῖν νομίζομεν.

Ταῦτα μὲν οὖν ὁ Σοφοκλῆς.

19. Ὁ δὲ τοῦ Μνησάρχου Πυθαγόρας, ὁ τὰ δόγματα τῆς ἑαυτοῦ φιλοσοφίας διὰ συμβόλων (47) μυστικῶς ἐκθέμενος, ὡς δηλοῦσιν οἱ τὸν βίον αὐτοῦ γεγραφότας, ἀξια καὶ αὐτὸς τῆς εἰς Αἴγυπτον ἀποδημίας περὶ ἐνός Θεοῦ φρονῶν φαίνεται. Τὴν γὰρ μονάδα ἀρχὴν ἀπάντων λέγων, καὶ ταύτην τῶν ἀγαθῶν ἀπάντων αἰτίαν εἶναι, δι' ἀλληγορίας ἕνα τε καὶ μόνον διδάσκει Θεὸν εἶναι. Ὅτι δὲ τοῦθ' οὕτως ἔχει, δῆλον ἀφ' ὧν μονάδα καὶ ἐν πολλῷ διαφέρειν ἀλλήλων ἔφη. Τὴν μὲν γὰρ μονάδα (48) ἐν τοῖς νοητοῖς εἶναι λέγει, τὸ δὲ ἐν ἐν τοῖς ἀριθμοῖς. Εἰ δὲ καὶ σαφεστέραν ἀποδείξιν περὶ ἐνός Θεοῦ τῆς Πυθαγόρου δόξης ποθεῖτε γινῶναι, ἀκούσατε (49) καὶ τῆς αὐτοῦ δόξης· οὕτω γὰρ ἔφη: « Ὁ μὲν Θεὸς εἷς· αὐτὸς δὲ οὐχ ὡς τινες ὑπονοοῦσιν, ἐκτὸς τῆς διακοσμήσεως (50), ἀλλ' ἐν αὐτῷ (51), ὅλος ἐν ὅλῳ τῷ κύκλῳ ἐπισκοπῶν πάσας τὰς γενέσις (52) ἐστὶ, κρᾶσις ἐὼν τῶν ὄλων αἰώνων (53), καὶ ἐργάτας (54) τῶν αὐτοῦ δυνάμεων καὶ ἔργων· ἀρχὰ πάντων, ἐν οὐρανῷ φωστῆρ, καὶ πάντων Πατῆρ, νοῦς καὶ ψύχωνος τῶν ὄλων, κύκλων (55) ἀπάντων κίνας. » Οὕτω μὲν οὖν ὁ Πυθαγόρας.

20. Πλάτων δὲ, ἀποδεχόμενος μὲν, ὡς εἰκεν, τὴν περὶ ἐνός καὶ μόνου Θεοῦ Μωυσέως καὶ τῶν ἄλλων προφητῶν διδασκαλίαν, ἦν ἐν Αἰγύπτῳ γενόμενος ἔγνω, διὰ δὲ τὰ συμβεβηκότα Σωκράτει δειδώς μήπως καὶ αὐτὸς Ἄνυτὸν τινα ἢ καὶ Μέλῆτον (55*) καθ' ἑαυτοῦ γενέσθαι παρασκευασθῆ (56) κατηγοροῦντα αὐτοῦ παρ' Ἀθηναίους καὶ λέγοντα: Πλάτων ἀδικεῖ καὶ περιεργάζεται, θεοὺς οὐδ' ἢ πόλις νομίζει οὐ νομίζων· φῶδι τῷ κωνεῖου (57) ποικίλον τινὰ καὶ ἐσχηματισμένον τὸν περὶ θεῶν γυμνάζει λόγον, εἶναι τε θεοὺς τοῖς βουλομένοις, καὶ μὴ εἶναι οἷς τάναντία δοκεῖ, τῷ λόγῳ κατασκευάζων, ὡς ἔσται ῥάδιον ἀπ' αὐτῶν τῶν ὑπ' αὐτοῦ λεχθέντων γινῶναι. Πᾶν γὰρ τὸ γενόμενον θητὸν προαποφνηνόμενος εἶναι, ὕστερον θεοὺς γεγενῆσθαι λέγει. Εἰ τοίνυν ἀρχὴν ἀπάντων τὸν Θεὸν καὶ τὴν ὕλην εἶναι βούλεται, δῆλον ὅτι (58)

deest illud ἐν apud Clem. et Cyrill. Quare expungere non dubitavi; cum præsertim repugnet observationi Pythagoræ, qui Deum esse μονάδα, non vero ἐν, dicebat.

(55) *Κύκλων.* Deest in Reg. 1 et 2, et ad marginem tantum legitur. Clemens et Colb. τῷ ὅλῳ κύκλῳ. *Mens et animatio universo circulo.*

(55*) *Μέλῆτον.* Hanc codi. Reg. 1, 2, 4. Argentor. et ms. Pici firmatam scripturam revocavi; vulgata enim Μέλῆτον debetur iotacismo. Οἴτρο.

(56) *Παρασκευασθῆ.* Clarom. παρασκευάσειε.

(57) *Φῶδι τῷ κωνεῖου.* Non solus Justinus hanc Platonis observavit dissimulationem. Idem de illo iudicium tulerunt Athenagoras Apol., n. 22, Eusebius Præp., l. II, c. 6 et 7, Cyrill. I, Jul., pag. 34, Theodoretus lib. III, Ado. Græcos, pag. 512 et 519. S. Augustinus initio libri *De vera religione.*

(58) *Δῆλον ὅτι.* Colbert. et Reg. 2 δηλονότι. Mox idem Colb. λέγει.

ἀνάγκη πᾶσα ἐξ ὕλης τοὺς θεοὺς γεγενῆσθαι λέγειν· εἰ δὲ ἐξ ὕλης, ἐξ ἧς καὶ τὸ κακὸν ὤρμησθα: ἔφη, οὐκ εἶναι τοὺς θεοὺς τοὺς ἐξ ὕλης γενομένους ὀλεσθαι· προσήκει, τοὺς εὐφρονούσι παρῆκε σκυπεῖν. Διὰ τοῦτο γὰρ καὶ ἀγέννητον τὴν ὕλην ἔφησεν εἶναι, ἵνα μὴ δόξη τὴν θεὸν τοῦ κακοῦ ποιητὴν εἶναι λέγειν. Καὶ περὶ μὲν τῶν ὑπὸ τοῦ Θεοῦ. (59) δημιουργηθέντων θεῶν κατ' εἰρηκῶς φαίνεται· «Θεοὶ θεῶν ὧν ἐγὼ δημιουργός.» Περὶ δὲ τοῦ ὄντος ὄντος Θεοῦ τὴν ὀρθὴν ἔχων φαίνεται δόξαν. Ἀκηκῶς γὰρ ἐν Αἰγύπτῳ τὸν θεὸν πρὸ Μωϋσῆ εἰρηκῶς, Ἐγὼ εἰμι ὁ ὢν, ὀπηγίκα πρὸς τοὺς Ἑβραίους αὐτὸν ἀποστέλλειν ἐμελλεν, ἔγνω ὅτι οὐ κύριον ὄνομα ἑαυτοῦ ὁ θεὸς πρὸς αὐτὸν ἔφη.

21. Οὐδὲν γὰρ ὄνομα ἐπὶ Θεοῦ κυριολογεῖσθαι δυνατόν· τὰ γὰρ ὀνόματα εἰς δῆλωσην καὶ διάγνωσιν τῶν ὑποκειμένων κεῖται πραγμάτων, πολλῶν καὶ διαφόρων ὄντων· Θεῶν δὲ οὐτε ὁ τιθεὶς ὄνομα προὔπηρξεν, οὐτα αὐτὸς ἑαυτὸν ὀνομάζειν ψήθη δειν, εἰς καὶ μόνος ὑπάρχων, ὡς καὶ αὐτὸς (60) διὰ τῶν ἑαυτοῦ προφητῶν μαρτυρεῖ λέγων, Ἐγὼ θεός πρῶτος· καὶ μετὰ ταῦτα (61)· Καὶ πλὴν ἐμοῦ θεός ἕτερος οὐκ ἔστι. Διὰ τοῦτο τοίνυν, ὡς καὶ πρότερον ἔφη, οὐδὲ ὀνοματὸς τινος ὁ θεός, ἀποστέλλων πρὸς τοὺς Ἑβραίους τὸν Μωϋσεῖα, μέμνηται, ἀλλὰ διὰ τινος μετοχῆς ἕνα καὶ μόνον θεὸν ἑαυτὸν (62) εἶναι μυστικῶς διδάσκει. Ἐγὼ γὰρ, φησὶν, εἰμι ὁ ὢν (63)· ἀντιδιαστέλλων ἑαυτὸν, δηλονότι ὁ ὢν, τοὺς μὴ οὔσιν, ἵνα γινῶσιν οἱ πρότερον ἀπατηθέντες, ὅτι οὐχὶ τοὺς οὔσιν, ἀλλὰ τοὺς μὴ οὔσι προσέσχον. Ἐπεὶ τοίνυν ὁ θεός ἡπίστατος πρῶτους ἀνθρώπους (64) τῆς παλαιᾶς τῶν προγόνων μεμνημένους ἀπάτης (65), ἤν ἀπατήσαι αὐτοῦς C

Isal. xliiv, 6.

(59) Ὑπὸ τοῦ Θεοῦ. Deest articulus in Colbert.

(60) Καὶ αὐτός. Conjunctionem addidi ex Colbert.

(61) Καὶ μετὰ ταῦτα. Legebatur in superioribus editionibus, καὶ ἐγὼ μετὰ ταῦτα, quasi hæc quoque et Scriptura essent pelita. Vitium sustuli ope codicis Colbert., in quo deest illud ἐγὼ.

(62) Θεὸν ἑαυτόν. Clarior. Θεὸν αὐτόν.

(63) Ὁ ὢν. Necessitate imposuit ipse Justinus ita reddendi, existens ille. Nam cum infra examinet quam vim habeat et articulus ὁ et participium ὢν, necesse fuit in Latina interpretatione utrumque retinere.

(64) Τοὺς πρῶτους ἀνθρώπους. Primi illi homines, quorum majores decepit dæmon, neque Adam et Eva intelligi possunt, ut per se patet; neque etiam ii qui tempore Moysis degebant. Isti enim non solum ab Adam et Eva, sed etiam a diluvio nimium distabant, quam ut primi homines vocari poterint. Primos ergo homines Justinus eos appellat, qui cum memissent serpentem dixisse primis parentibus: *Eritis sicut dii*, inde collegerunt plures esse deos, eorumque colendorum principes se præbuerunt. Hos a Justino vocari primos homines, non vero eos qui tempore Moysis degebant, eo libentius existimo, quod primis illis hominibus memoria tantummodo attribuitur verborum serpentis, id est iniiium et origo cultus deorum; at Moysis tempore hunc morbum grassatum esse testatur paulo post Justinus.—*Τοὺς πρῶτους ἀνθρώπους.* lidem paulo post appellantur οἱ ἐξ αὐτῶν γενόμενοι, hoc est protoplastarum (τῶν προγόνων) posterī. Opponit Justinus τοὺς πρῶτους ἀθρ., plurimum deorum memores, is qui Moysis tempore vivebant, Hebræis potissi-

mino necessarium esse, ut ex materia deos factos dicat. Quod si facti ex materia, ex qua malum ortum esse dixit, quales existimandi sint dii ex materia facti, sanis mentibus considerandum reliquit. Nam idcirco materiam ipsam increatam esse dixit, ne Deum mali conditorem dicere videretur. Ac de diis quidem a Deo conditis hæc ab eo dicta esse liquet: «Dii deorum, quorum ego sum conditor.» De eo autem, qui vere est, Deo rectam videtur habere sententiam. Nam cum audisset in Ægypto Deum dixisse Moysi, cum eum ad Hebræos missurus esset, *Ego sum existens ille*, intellexit: Deum nequaquam suum illi proprium nomen dixisse.

21. Nullo enim proprio nomine Deus appellari potest; sunt quippe nomina ad designationem et distinctionem subjectarum rerum, quæ et multæ et variæ sunt, instituta: at nemo præexistit qui Deo nomen imponeret, nec se ipse nominandum esse duxit, cum unus et solus sit, quemadmodum et ipse per suos prophetas testatur, cum ait: *Ego Deus primus*. Et postea: *Et præter me Deus alius non est*. Propterea igitur, ut jam dixi, nullius nominis meminit Deus, cum Moysem ad Hebræos mitteret, sed per quoddam participium, unum et solum se esse Deum arcane docet. *Ego enim*, inquit, *sum existens ille*, se ipsum existentem non existentibus opponens, ut qui prius decepti fuere, non iis qui existunt, sed iis qui non existunt adhæsisse se intelligant. 22 Siquidem cum Deus sciret primos homines in memoria habuisse antiquam illam fraudem, qua majores ipsorum decipere voluit humani gene-

num, quos Deus tandem per Moysen de uno Deo edocuit. Igitur πρῶτους hic dictum pro προτέρους (Act. apost. i, 4, ep. ad Hebr. viii, 7, al.): priores homines, qui in memoria habebant antiquam illam protoplastarum seductionem, hæc falsa de diis opinio veluti morbus propagata est, eamque Deus, ut martyr sententiam repetens paulo infra ait, tollere volens Moysi dixit: Ἐγὼ εἰμι ὁ ὢν. Caterum cum participium μεμνημένους ab ἡπίστατο pendeat, incipit (id quod sententia quoque requirit) apodosis inde a verbis διὰ τοῦτο, etc. Haud male omissum est illud πρῶτους in Cod. Vimar.: «Sciebat scilicet inveteratum hunc primorum parentum errorem homini nondum etiam e memoria excidisse, in quem illi ut se præcipites darent, humani generis osor Genius eis auctor fuisset.» Pergitur recte ita: «Nam hic cum primis parentibus si ab interdicto divino vellent deflectere, spem faceret fore, uti diis pares fierent; deorum inane ac falsum nomen est commentus, ut miseri mortales alios etiam deos, præter unum illum ac solum, esse rati, tales scilicet posse se quoque fieri confiderent.» Otto.

(65) Μεμνημένους ἀπάτης. Videtur in hac periodo idem S. martyri, ac in multis aliis evfuisse, ut sensum non absolveret, dum dicendi ardorem sequitur. Nam si verbum verbo reddamus, sic erit reddendum: *Videns Deus primos homines non oblitos fraudis illius, qua majores illorum dæmon decipere voluit, imperfecta sane sententia; quam tamen Justinus in sequenti periodo absolvit.* Referenda enim ad primos illos homines, ut modo videhimus, tota hæc verborum constructio. *Igitur cum obsecuti fraudulentio dæmoni homines, etc.*

ris hostis dæmōn, cum eos sic alloqueretur : Si obsecuti mihi fueritis mandatum Dei transgredientes, eritis sicut dii, deos appellans eos qui non erant, ut homines arbitrati alios etiam deos esse, se quoque deos fieri posse crederent; cum hoc, inquam, videret Deus, propterea Moysi dixit, *Ego sum existens ille*, ut per participium, *existens*, Dei existentis et non existentium discrimen doceret. Igitur cum obsecuti fraudulentō dæmoni homines, ac Dei præceptum violare ausi essent, e paradiso egerunt, ac deorum quidem nomen in memoria habuere, sed non jam amplius a Deo nullos esse deos edocti sunt. Neque enim æquum erat, ut qui primum præceptum non servassent, quod tamen erat ad servandum facile, ii amplius docerentur, sed potius ut debitam pœnam persolverent. Ejecti igitur paradiso, seque ob eam tantum causam ejectos rati, quod Deo non paruisent, minime vero ob illam etiam, quod deos esse, qui nulli prorsus sunt, credidissent, nomen deorum genitis ex se postea hominibus tradiderunt. Hæc igitur prima exstitit falsa de diis informatio, a mendaci patre ortum habens. Cum autem videret Deus falsam de diis opinionem, veluti quemdam morbum in animas hominum grassari, eam tollere et eruere volens cum primum Moysi visus est, ei dixit : *Ego sum existens ille*. Oportebat enim, ut equidem arbitror, ut qui princeps et dux Hebrææ gentis futurus erat, omnium primus existentem cognosceret Deum. Unde etiam cum illi omnium primo visus est, quantum homini fas erat Deum videri, dixit ad eum : *Ego sum existens ille*. Deinde illum ad Hebræos missurus, eodem illis jussit dicere : *Existens ille misit me ad vos*.

22. Hæc igitur Plato cum in Ægypto didicisset, ac vehementer delectaretur his de uno Deo dictis; nomen quidem Moysis, eo quod unum is et singularem doceret Deum, memorare apud Athenienses tutum esse non duxit, Areopagum metuens; sed quod præclare ab eo dictum fuerat, id non tanquam ab eo acceptum, sed ut suam ipsius sententiam exponens in illo diligenter elaborato opere, Timæo, in quo de rebus divinis disputare instituit, idem de Deo scripsit ac Moyses. Ait enim : **23** « Primum meo quidem iudicio discernendum, quidnam sit illud, quod semper quidem existit, factum autem

(66) *Τῶν θεῶν*. In Colbertino codice supra lineam legitur τοῦ Θεοῦ.

(67) *Τὸ τῶν θεῶν ὄνομα*. Commentum multitudinis deorum ex eodem serpentis cum Eva colloquio initium habuisse, docent Theophilus Antiochenus lib. II, n. 32, et Cyrillus Alexandrinus in *Jul.*, p. 91.

(68) *Τοῖς... ἐξ αὐτῶν γενομένοις ἀνθρώποις παρέδοσαν*. Nisi verba Justinī accurate expendantur, videbitur impietatis originem in Adamum et Evam conferre, quasi illam ipsi docuissent, seque in eo peccasse non putassent quod serpenti nullos deos asserenti credidissent. 1° Jam observavimus præcedentis periodi sensum inchoatum ac imperfectum esse, atque ex sequenti explendum. 2° Justinus in prima periodo institutionem idololatriæ ma-

A ὁ μιάνθρωπος δαίμων ἠβουλήθη, φήσας πρὸς αὐτούς, *Εἰ πεισθητέ μοι τὴν τοῦ Θεοῦ παρελθεῖν ἐντολήν, ἔσεσθε ὡς θεοί*, θεοὺς ὀνομάζων τοὺς μὴ ὄντας, ἵνα οἱ ἄνθρωποι, οἰηθέντες καὶ ἐτέρους εἶναι θεοὺς, καὶ ἑαυτοὺς δύνασθαι γενέσθαι θεοὺς πιστεύσωσι· διὰ τοῦτο πρὸς τὸν Μωϋσέα ἔφη, *Ἐγὼ εἰμι ὁ ὢν*, ἵνα διὰ τῆς μετοχῆς, ὄντος, τοῦ Θεοῦ ὄντος καὶ μὴ ὄντων διαφορὰν διδάξῃ. Πεισθέντες τοίνυν οἱ ἄνθρωποι τῷ ἠπατηκῷ δαίμονι, καὶ Θεοῦ παρακοῦσαι τομῆσαντες, ἐξῆλθον τοῦ παραδείσου, τοῦ μὲν ὀνόματος τῶν θεῶν (66) μεμνημένοι, μηκέτι δὲ παρὰ Θεοῦ μὴ εἶναι θεοὺς ἐτέρους διδαχθέντες. Οὐ γὰρ δίκαιον ἦν τοὺς τὴν πρῶτην ἐντολήν μὴ φυλάξαντας, ἦν φυλάξαι ῥάδιον ἦν, διδάσκειν ἔτι, ἀλλὰ τιμωρίαν αὐτοῖς ἐπάγειν δικαίαν. Ἐκβληθέντες τοίνυν τοῦ παραδείσου, καὶ οἰόμενοι διὰ τὴν παρακοήν ἐκβεβῆσθαι μόνην, οὐ μὴν εἰδότες διότι καὶ θεοὺς μὴ ὄντας ἐπεισθησαν εἶναι, τὸ τῶν θεῶν ὄνομα (67) καὶ τοῖς μετὰ ταῦτα ἐξ αὐτῶν γενομένοις ἀνθρώποις παρέδοσαν (68). Αὕτη τοίνυν πρώτη περὶ θεῶν ψευδῆς φαντασία, ἀπὸ τοῦ ψεύστου πατρὸς ἀρχὴν ἐσχηκυῖα. Εἰδὼς τοίνυν ὁ Θεὸς τὴν τῆς πολυθεότητος μὴ ἀληθῆ δόξαν, ὡς περὶ τινὰ νόσον τῇ τῶν ἀνθρώπων ἐνοχλοῦσαν ψυχῇ, ἀνελεῖν καὶ ἀνατρέψαι βουλόμενος, πρῶτον μὲν τῷ Μωϋσῇ φανεῖς ἔφη πρὸς αὐτόν· *Ἐγὼ εἰμι ὁ ὢν*. Ἐδεῖ γὰρ (69), οἶμαι, τὸν ἄρχοντα καὶ στρατηγὸν τοῦ τῶν Ἑβραίων γένους ἔσεσθαι μέλλοντα, πρῶτον ἀπάντων τὸν ὄντα γινώσκειν Θεόν. Διὸ καὶ τοῦτω πρῶτω φανεῖς, ὡς ἦν δυνατὸν ἀνθρώπων φανῆναι Θεόν, ἔφη πρὸς αὐτόν· *Ἐγὼ εἰμι ὁ ὢν*· εἶτα ἀποστέλλειν αὐτόν πρὸς τοὺς Ἑβραίους μέλλων, κάκεῖνοις αὐτόν τὰ αὐτὰ πρῶσταττει λέγειν· *Ὁ ὢν ἀπέσταλκέ με πρὸς ὑμᾶς*.

22. Ταῦτα τοίνυν ἐν Αἰγύπτῳ μαθὼν ὁ Πλάτων, καὶ σφόδρα ἀρεσθεὶς τοῖς περὶ ἐνὸς Θεοῦ εἰρημίνοις, τοῦ μὲν ὀνόματος Μωϋσέως, διὰ τὸ ἔνα καὶ μόνον διδάσκειν Θεόν, μνημονεύσαι παρ' Ἀθηναίους οὐκ ἀσφαλὲς ἤγειτο, δεδιὼς τὸν Ἄρειον πάγον· τὸ δὲ καλῶς εἰρημένον ὑπ' αὐτοῦ, οὐχ ὡς παρ' ἐκείνου μαθὼν, ἀλλ' ὡς ἑαυτοῦ ἐκτιθέμενος δόξαν, ἐν τῷ ἐσπουδασμένῳ αὐτοῦ λόγῳ *Τιμαίῳ*, ἐν ᾧ καὶ θεολογεῖν ἐπεχειρεῖ, τὸ αὐτὸ καὶ περὶ Θεοῦ Μωϋσῆς, γέγραπεν. Ἐφη γὰρ· «Ἐστὶν οὖν κατ' ἐμὴν δόξαν διαριτεῖον πρῶτον, τί τὸ ἦν μὲν ἀεὶ, γένεσιν δὲ οὐκ ἔχον· καὶ τί τὸ γινώμενον μὲν ἀεὶ, ὄν δὲ οὐδέποτε.» Τοῦτο, ὡ ἀνδρες

nifeste confert in primos illos homines, qui fraudis Adamo et Evæ factæ meminerant. Cur ergo in secunda vitium hoc ipsi Adamo et Evæ affingeret? Certe iisdem verbis in utraque periodo utitur: in prima, τῆς τῶν προγόνων μεμνημένους ἀπάτης· in secunda, τοῦ μὲν ὀνόματος τῶν θεῶν μεμνημένοι. 3° Illud etiam observandum est, Justinum non dicere, Adamum et Evam aut primos parentes, sed generatim, homines ejectos paradiso nomen deorum posteris tradidisse. 4° Mirum videri non debet, si Justinus primos illos homines, quos ab Adamo et Evæ distinguit, ejectos paradiso et a dæmone deceptos dicit. Hæc enim loquendi ratio ob peccati originalis transmissionem, ut in Præfatione observamus, sanctorum Patrum usu trita est.

(69) *Ἐδεῖ γὰρ*. Colbert. *ἔδει γὰρ οὖν*.

Ἐλληγες, τοῖς νοεῖν δυναμένοις οὐ δοκεῖ ἐν καὶ ταύ-
των εἶναι, τῷ ἄρθρῳ μόνῃ διαλλάττον (70); Ὁ μὲν
γὰρ Μωϋσῆς, ὁ ὢν, ἔφη· ὁ δὲ Πλάτων, τὸ ὄν.
Ἐκότερον δὲ τῶν εἰρημένων τῷ ἀεὶ ὄντι Θεῷ προσή-
κειν φαίνεται. Αὐτὸς γὰρ ἐστὶ μόνος (71) ὁ ἀεὶ ὢν,
γένεσιν δὲ μὴ ἔχων. Τί τοίνυν ἐστὶν ἕτερον τὸ τῷ ἀεὶ
ὄντι ἀντιδιαστελλόμενον, περὶ οὗ αὐτὸς ἔφη· « Καὶ
τί τὸ γινόμενον μὲν ἀεὶ (72), ὃν δὲ οὐδέποτε, » ἀκριδῶς
προσῆκει σκοπεῖν. Εὐρήσομεν γὰρ αὐτὸν σαφῶς καὶ
φανερῶς τὸν μὲν ἀγέννητον ἀίδιον εἶναι λέγοντα,
τοὺς δὲ γεννητοὺς ἢ δημιουργητοὺς (ὡς αὐτὸς περὶ
τῶν αὐτῶν εἰρησθαι ἔφη, Θεοὶ θεῶν ὡς ἐγὼ (73)
δημιουργοί) γινόμενους καὶ ἀπολλυμένους· οὐ-
τω (74) γὰρ αὐτὸς λέγει· « Ἔστι γ' οὖν κατ' ἐμὴν
δόξαν πρῶτον διαιρετέον, τί τὸ ὄν μὲν ἀεὶ, γένεσιν
δὲ οὐκ ἔχον· καὶ τί τὸ γινόμενον μὲν, ὃν δὲ οὐδέποτε.
Τὸ μὲν οὖν νοήσει μετὰ τοῦ λόγου (75) περιληπτὸν,
ἀεὶ κατὰ ταῦτά ὄν· τὸ δ' ὀδῆξ μετ' αἰσθησεως
ἀλόγῳ δοξαστὸν, γινόμενον καὶ ἀπολλύμενον, ὃν δὲ
οὐδέποτε (76). » Ταῦτα τὰ ῥητά (77) τοῖς ὀρθῶς νοεῖν δυ-
ναμένοις ἀναίρεσιν καὶ ἀπώλειαν τῶν γενομένων κη-
ρύττει θεῶν. Ἀναγκαῖον δὲ οἶμαι καὶ τούτῳ προσέ-
χειν τὸν νοῦν, ὅτι οὐδὲ ποιητὴν αὐτὸν ὁ Πλάτων,
ἀλλὰ δημιουργὸν ὀνομάζει θεῶν, καίτοι πολλῆς δια-
φορᾶς ἐν τούτοις οὐσης κατὰ τὴν αὐτοῦ Πλάτωνος δό-
ξαν. Ὁ μὲν γὰρ ποιητὴς, οὐδενὸς ἐτέρου προσδεόμε-
νος, ἐκ τῆς ἑαυτοῦ δυνάμεως καὶ ἐξουσίας ποιεῖ τὸ
ποιούμενον· ὁ δὲ δημιουργὸς, τὴν τῆς δημιουργίας
δύναμιν ἐκ τῆς ὕλης εὐληφῶς, κατασκευάζει τὸ γι-
νόμενον.

23. Ἄλλ' ἴσως τινές, τῶν τῆς πολυθεότητος δογ-
μάτων ἀποστήναι μὴ βουλόμενοι, αὐτὸν τὸν δημιουρ-
γὸν τοῖς δημιουργηθεῖσι θεοῖς ταῦτ' εἰρηχέναι φη-
σουσιν· « Ἐπειπερ γεγέννησθε, ἀθάνατοι μὲν οὐκ ἐστέ,
οἳ ἔλυνται τὸ παράπαν· οὕτε μὲν δὴ λυθήσεσθέ γε,
οὔτε τεύξεσθε θανάτου μοίρας, τῆς ἐμῆς βουλήσεως,
μειζονος ἔτι δεσμοῦ καὶ ἰσχυροτέρου, λαχόντες. »
Ἐναυθα ὁ Πλάτων, τοὺς τὴν πολυθεότητα ἀσπαζο-
μένους δεδιώς, ἐναντία αὐτῶν τὸν κατ' αὐτὸν δημιουρ-
γὸν εἰσάγει λέγοντα. Πᾶν γὰρ τὸ γεγόμενον φθα-
ρτικόν (78), πρότερον εἰρηχέναι αὐτὸν φήσας, νῦν

(70) Διαλλάττον. Vestigijs Justinij Cyrillus i Jul.,
p. 23, eandem similitudinem demonstrat inesse
huic Platonis loco cum his Scripturæ verbis: *Ego
sum qui sum*. Idem ante Cyrillum præstiterat Eu-
sebius *Præp. evang.* l. xi, c. 9. Hac potissimum
ratione adduci se testatur Augustinus lib. viii *De
ci. Dei*, c. 11, ut Platonem credat Scripturæ « li-
brorum expertem non fuisse, quod cum ad sanc-
tum Moysen ita verba Dei per angelum perferan-
tur, « Ego sum qui sum, et dices illi Israel: Qui
est misit me ad vos, » tanquam in ejus comparatione
qui vere est quia incommutabilis est, ea que mu-
tabilia facta sunt non sint, vehementer hoc Plato
tenuit et diligentissime commendavit. »

(71) Αὐτὸς γὰρ ἐστὶ μόνος. Colberti. αὐτὸς γὰρ
μόνος.

(72) Γινόμενον μὲν ἀεὶ. Illud ἀεὶ deerat in edi-
tis, nec apud Cyrillum Alexandrinum legitur, imo
nec apud ipsum Platonem. Sed cum existet in tri-
bus nostris codicibus, nempe Reg. 4 et 2 et Cla-

non est; et quid illud quod fit quidem semper, nun-
quam autem existit. » An non hoc, o Græci, his
qui intelligere possunt, unum et idem videbitur,
sæolo articulo diversum? Dixit enim Moyses, *existens
ille*: Plato autem, « existens illud; » utrumque
autem semper existenti Deo congruere mani-
festum est. Ipse enim solus est, qui semper ex-
sistat, nec factus sit. Quid autem alterum illud
sit, quod semper existenti opponitur, de quo ipse
dixit: « Et quid illud, quod fit quidem semper,
nunquam autem existit, » attente considerandum.
Reperiemus enim clare et aperte ab eo dici inge-
nitum quidem esse æternum; factos autem et con-
ditos (quemadmodum ipse dictum esse de illis ait:
Dii deorum quorum ego opifex) nasci et perire; sic
enim ipse loquitur: « Primum igitur, meo quidem
iudicio, discernendum, quid sit illud, quod semper
quidem existit, factum autem non est, et quid illud
quod fit quidem, nunquam vero existit. Illud quidem
intelligentia cum ratione comprehenditur, eodem
semper modo se habens: istud autem opinione cum
sensu rationis experte conjicitur, nascens et pe-
riens, nec unquam existens. » Hæc præfecto verba
his qui recte intelligere possunt interitum et exi-
tium factorum prædicant deorum. Atque illud etiam
necessarium est, ut mihi quidem videtur, animad-
vertere, non creatorem illum a Platone, sed opifi-
cem appellari deorum; cum inter utrumque pluri-
mum sit, ipsius Platonis iudicio, discriminis.
Creator enim nulla re alia indigens, sua virtute et
pætestate id quod fit efficit. Opifex vero accepta ex
materia condendi facultate opus suum construit.

23. Sed forte nonnulli, cum ab opinione multi-
tudinis deorum nolint discedere, opificem ipsum
hæc diis conditis dixisse objicient: « Quandoqui-
dem facti estis, immortales quidem non estis, ne-
que omnino indissolubiles; non tamen dissolve-
mini, neque in mortis necessitatem incurretis,
majus adhuc et fortius vinculum, meam voluntate
sortiti. » Hoc loco Plato, cum multitudinis
deorum cultores metueret, opificem suum sic lo-
quentem induxit, ut secum ipse pugnet. Nam quem
antea pronuntiasset dixit, quidquid factum est cor-

rom, et apud Eusebium *Præp. evang.* lib. xi, c. 9,
cumque præterea eadem vox optime quadret cum
sensu scriptoris, visa est in contextum recipienda.
Quamvis autem Justinus hoc Platonis testimonium
bis referat, hoc tantum in loco codices mss. ad-
verbium ἀεὶ exhibent, supra autem cum editis con-
sentiant.

(73) Ὁρ ἐγὼ. Deest ὢν in Reg. 2 et Colbert.

(74) Οὐτω. Editi addunt τούτο, quod cum desit
percommode in Colb., visum est expungendum.
Mox idem ἔστι τούτων.

(75) Νοήσει μετὰ τοῦ λόγου. Cyril. i Jul., p. 23,
γνώσει μετὰ λόγου. Euseb. *Præp.* xi, cap. 9 habet
μετὰ λόγον. Legitur κατὰ λόγον apud Platonem.

(76) Ὁρ δὲ οὐδέποτε, Plato et Euseb. δυτως δὲ
οὐδέποτε ὢν.

(77) Τὰ ῥητά. Colb. τὰ ῥήματα.

(78) Πᾶν γὰρ τὸ γεγόμενον φθαρτικόν. Stephanus
Gobarus, teste Photio cod. 252, quæst. 37, uteba-
tur hoc Justinii loco, ut quidquid natura corrupti-

ruptioni obnoxium esse, eundem nunc contraria asserentem inducit: non animadvertens se in hac disputandi ratione mendacii crimen nullo pacto effugere posse. 24 Vel enim prius mentitus est, cum diceret quidquid factum est corruptioni obnoxium esse; vel nunc, contraria pronuntians his quae prius dixerat de diis. Si enim necesse omnino est, ut quidquid factum est, corruptioni obnoxium sit secundum priorem ejus definitionem; quid quadrat ut fieri possit, quod necesse est fieri non posse? Videtur igitur Plato frustra opifici suo quae fieri non possint largiri, dum eos, qui semel corruptioni, utpote facti ex materia, obnoxii sunt, rursus illius beneficio a corruptione et dissolutione immunes fore pronuntiat. Nam materiae vim, utpote ingentiam, et, ut ipse opinatur Plato, aequalem opifici et coevam, oblectari par est ipsius voluntati. Ei enim qui non creavit nulla est in id, quod est increatum, potestas; unde nec vis ulla ei inferri potest, cum ab omni externa necessitate libera sit. Ad haec respiciens Plato sic scripsit:

24. Quomodo ergo Homerum civitate sua eiecit Plato, quod Phoenicem suscepta ad Achillem legatione haec Achilli dicentem induxerit:

Mutabiles et ipsi sunt dii,

cum Homerum non de rege et deorum secundum Platonem opifice id dixerit, sed de diis quibusdam, quos Graeci plures esse existimant, ut discere est ex ipso Platone, cujus haec sunt verba: «Dii deorum?» Uni enim et primo Deo potestatem et imperium omnium Homerus per auream illam defert catenam. Caeteros autem deos tantum ab illius divinitate abesse putat, ut eos una cum ipsis hominibus nominare non dubitet. Ulysseni enim inducit haec de Hectore Achilli dicentem:

*Dira furit Jove confusus, nec jura veretur
Ulla hominum atque deum.*

Omnino mihi videtur hoc loco Homerus, cum in Aegypto, non secus ac Plato, de singulari Deo cognovisset, clare id et aperte significare, si quis ei, qui est, Deo confidat, illum eorum, qui non sunt, rationem nullam habere. Sic enim et alibi poeta per aliam vocem ejusdem ponderis, id est per pronomen, allato utitur a Platone participio eum, qui est, Deum designante, de quo dixit Plato: «Quid

Α τάναντία αὐτὸν εἰσάγει λέγοντα, ἀγνοῶν ὅτι οὐδαμῶς οὕτω δυνατόν τὸ τῆς ψευδολογίας ἐκφυγεῖν ἐγκλημα. Ἡ γὰρ τὸ πρότερον εἰρηκῶς, πᾶν τὸ γενόμενον φθαρτὸν, ψεύδεται, ἢ νῦν τάναντία τοῖς πρότερον περὶ αὐτῶν εἰρημένους ἐπαγγελλόμενος. Εἰ γὰρ ἀνάγκη πᾶσα τὰ γεννητῶν φθαρτῶν εἶναι κατὰ τὸν πρότερον αὐτοῦ ἔρον, πῶς συγχωρεῖ τὸ κατ' ἀνάγκην ἀδύνατον γενέσθαι δυνατόν; Ὡστε μάτην εἰσικεν ὁ Πλάτων ἀδύνατα χαρίζεσθαι τῷ κατ' αὐτὸν δημιουργῷ, τοὺς ἅπασι, διὰ τὸ ἐξ ὕλης γεγενῆσθαι, φθαρτοὺς καὶ αὐτοὺς γενομένους, αἰθίς δι' αὐτοῦ ἀφθάρτους καὶ ἀλύτους ἐπαγγελλόμενος εἶσεσθαι. Τὴν γὰρ τῆς ὕλης δύναμιν, ἀγέννητον καὶ ἰσόχρονον καὶ ἡλικιωτὴν κατὰ τὴν αὐτοῦ δόξαν τοῦ δημιουργοῦ οὖσαν, ἀντιστατεῖν εἰκὸς τῇ αὐτοῦ βουλήσει. Τῷ γὰρ μὴ πεποιηκῶτι οὐδαμία ἐξουσία πρὸς τὸ μὴ γεγονός· ὥστε οὐδὲ βιασθῆναι αὐτὴν δυνατόν τῆς ἐξωθεν πάσης ἀνάγκης ἐλευθεράν οὖσαν. Διὰ τοῦτο τοῖνον καὶ αὐτὸς ὁ Πλάτων, εἰς ταῦτα ἀφορῶν, οὕτω γέγραφεν· «Ἀνάγκη δὲ οὐδὲ θεὸν λέγεσθαι δυνατόν βιάζεσθαι.» Necesse est ut vim Deo inferri non posse dicamus. »

24. Πῶς οὖν Ὅμηρον τῆς ἑαυτοῦ πολιτείας ἐκβάλλει Πλάτων, ἐπειδὴ ἐν τῇ πρὸς Ἀχιλλεῖα πρεσβείᾳ τὸν Φοῖνικα πεποίηκε τῷ Ἀχιλλεῖ λέγοντα·

Στραπετοὶ δὲ τε καὶ θεοὶ αὐτοί¹⁵,

καίτοι Ὁμήρου οὐ περὶ τοῦ βασιλέως καὶ κατὰ Πλάτωνα δημιουργοῦ τῶν θεῶν τοῦτο εἰρηκῶτος, ἀλλὰ περὶ τινων θεῶν τῶν παρ' Ἑλλήσι πολλῶν εἶναι νομιζομένων, ὡς ἔστιν ἡμῖν καὶ παρὰ τοῦ Πλάτωνος μαρθάνειν, «θεοὶ θεῶν» λέγοντος; Τῷ γὰρ ἐνὶ καὶ πρώτῳ Θεῷ τὴν ἐξουσίαν καὶ τὸ κράτος ἀπάντων Ὅμηρος διὰ τῆς χρυσοῦς ἐκείνης ἀναφέρει σειρᾶς¹⁶· τοὺς δὲ λοιποὺς θεοὺς τοσοῦτον ἀπέχειν ἐφη τῆς ἐκείνου θεότητος, ὥστε αὐτοὺς καὶ μετὰ ἀνθρώπων ὀνομάζειν ἀξιοῦν. Τὸν γοῦν Ὀδυσσεῖα κατὰ τοῦ Ἑκτορος πρὸς τὸν Ἀχιλλεῖα εἰσάγει λέγοντα·

Μαίνεται ἐκπάρλως Πίσυρος Διὶ, οὐδὲ τι τίει Ἀνέρας, οὐδὲ θεούς¹⁷.

Ἐνταῦθά μοι Ὅμηρος δοκεῖ πάντως πού καὶ αὐτὸς, ὡσπερ ὁ Πλάτων, ἐν Αἰγύπτῳ μαθὼν περὶ ἐνὸς Θεοῦ σαφῶς καὶ φανερώς τοῦτι ἐμφαίνειν, ὅτι ὁ τῷ ὄντι πεποιθὸς Θεῷ τῶν μὴ ὄντων ἀμελεῖ. Οὕτω γὰρ ὁ ποιητῆς (79) καὶ ἀλλαχοῦ πού δι' ἑτέρας λέξεως ἰσοδυναμοῦσης, τῆς ἀντωνυμίας (80), ταύτῃ τῇ ὑπὸ Πλάτωνος εἰρημένη μετοχῇ κέχρηται, τὸν ὄντα θεὸν ἀπαγγελοῦση, περὶ οὗ ὁ Πλάτων ἐφη· «Τὶ τὸ ὄν

¹⁵ Hom. Iliad. ix, 497. ¹⁶ Iliad. viii, 18 seqq ¹⁷ Iliad. ix, v. 239.

bile est, id ne Deo quidem volente incorruptibile fieri posse ostenderet. At haereticus ille Trinitate non animadvertens S. martyrem non ex sua propria, sed ex Platonis sententia argumentum deponere adversus ipsum Platonem. Nam cum Plato materiam increatam crederet, non immerito contendit Justinus nullum in eam jus esse et imperium Dei, ac proinde deorum naturae, qui ex materia conditi erant, non posse immortalitatem a Deo donari. Simili argumento utebantur adversarii Platonis, in primis Aristoteles, qui ut incommo-

edugeret, in quod sese Plato conjecerat, mundum aeternum esse fingebat. Cum autem responderent Platonici, ut est apud Eusebium *Præp. evang.* l. xv, c. 6: materiam, dum fingi se a Deo et ornari permisit, victam se a Deo ac superatam declarasse; ac proinde illam Dei operum perpetuitati obstare non posse; videtur Justinus huic responsioni occurrere voluisse.

(79) Οὕτω γὰρ ὁ ποιητῆς. Reg. 4 habet οὕτως. (80) Τῆς ἀντωνυμίας. Prave in editis τῇ ἀντωνυμίας. Vitium sustulimus ope codicis Colbertini.

δει, γίνεσιν δὲ ὡς ἔχον. » Οὐ γὰρ ἀπλῶς εἰρηθεῖαι ἄ
μοι δοκεῖ τὸ ὑπὸ τοῦ Φοίνικος εἰρημένον·

Οὐδ' εἰ κέρ μοι (81) ὑποσταίη θεὸς αὐτός,
Γῆρας ἀποξέστας, θήσειν νέον ἡδῶντα.

Ἡ γὰρ, αὐτός, ἀντωνυμία, τὸν ὄντως ὄντα (82)
σημαίνει θεόν. Οὕτω γὰρ καὶ ὁ περὶ τῶν Χαλδαίων
ὄμειν καὶ Ἑβραίων εἰρημένως σημαίνει χρησμός.
Πυθομένου γὰρ τινος, τίνας πόποτε θεοσεβεῖς ἄν-
δρας γεγενῆσθαι συνέδη, οὕτως εἰρηκέναι αὐτὸν
φατε·

Μοῦνοι Χαλδαῖοι σοφίην (83) λάχον, ἡδ' ἀρ'
[Ἑβραῖοι,
Ἀυτογέννητον (84) ἀνακτα σβαζόμενοι θεὸν αὐτόν.

25. Πῶς οὖν ὁ Πλάτων Ὀμήρῳ μέμφεται τοὺς
θεοὺς στρεπτοὺς εἶναι λέγοντι, καίτοι Ὀμήρου διὰ
τὸ χρήσιμον τοῦτ' εἰρηχότος¹⁸, ὡς ἔστι δῆλον ἀπ' αὐ-
τῶν τῶν εἰρημένων; Ἴδιον γὰρ τῶν δι' εὐχῆς καὶ
θυσιῶν φιλανθρωπίας τυγχάνειν ἀξιούντων τὸ παύ-
εσθαι καὶ μεταγινώσκειν ἐφ' οἷς ἤμαρτον. Οἱ γὰρ
ἀπειστρεφεῖς τὸ θεῖον οἰόμενοι εἶναι, οὐδαμῶς ἀφι-
στασθαι τῶν ἀμαρτημάτων προφήρηνται, οὐδὲν ὄφελ-
ος ἐκ τῆς μετανοίας ἔξιν οἰόμενοι. Πῶς οὖν Ὀμή-
ρου (85) τοῦ ποιητοῦ καταγνοῦς ὁ φιλόσοφος Πλάτων,
Στραπτοὶ δὲ τε καὶ θεοὶ αὐτοὶ, εἰρηχότος, αὐτὸς
τῶν τῶν θεῶν δημιουργὸν εἰσάγει οὕτω βραδύως τρε-
πόμενον, ὡς ποτὲ μὲν θεοὺς θνητοὺς, ποτὲ δὲ τοὺς
ἐπίτους ἀθανάτους εἶναι λέγειν; Καὶ οὐ μόνον περὶ
αὐτῶν, ἀλλὰ καὶ περὶ τῆς ὕλης, ἀφ' ἧς καὶ τοὺς δη-
μιουργηθέντας θεοὺς, ὡς αὐτὸς φησι, γεγενῆσθαι
ἀνάγκη, ποτὲ μὲν ἀγέννητον, ποτὲ δὲ γεννητὴν εἶναι
λέγει, ἀγνοῶν ὅτι οἷς Ὀμήρῳ μέμφεται, τούτοις αὐ-
τὸς περιπίπτων ἐλέγχεται, τὸν τῶν θεῶν δημιουργὸν
οὕτω βραδύως τρέπεσθαι λέγων, καίτοι Ὀμήρου περὶ
αὐτοῦ ἐναντία εἰρηχότος. Ἐφη γὰρ αὐτὸν οὕτω περὶ
ἑαυτοῦ (86) λέγειν·

Οὐ γὰρ ἐμόν καλινάρετον, οὐδ' ἀπατηλόν,
Οὐδ' ἀτελεστέτην γ', ὃ τί κεν κεφαλῇ κατα-
[γρῦσω¹⁹.

Ἄλλὰ ταῦτα μὲν ἄκων (87), ὡς ἔοικεν, ὁ Πλάτων,
τοῖς τὴν πολυθεότητα ἀσπαζομένους δεδιώς, ἀλλό-
κωτα περὶ θεῶν διεξιμένα φαίνεται. Ὅσα δὲ (88)
παρὰ Μωϋσέως καὶ τῶν προφητῶν περὶ ἐνὸς θεοῦ
μεμαθηκώς, οἴεται δεῖν λέγειν, ταῦτα μυστικῶς
προφήρηνται λέγειν, τοῖς θεοσεβεῖν βουλομένοις τὴν
ἑαυτοῦ σημαίνων δόξαν. Ἀρεσθεῖς γὰρ τῷ ὑπὸ τοῦ
θεοῦ πρὸς τὸν Μωϋσεῖα εἰρημένῳ, Ἐγὼ εἰμι ὁ ὄν,

¹⁸ Iliad Θ, v. 493 seqq. ¹⁹ Iliad. A, v. 526.

(81) Οὐδ' εἰ κέρ μοι. In eumdem usum citantur
hi versus a Cyrillo Alexandrino i Jul. p. 27.

(82) Ὅντως ὄντα. Deest prima vox In Colbert.

(83) Σοφίην. Reg. 3 et Clar. σοφίας. Sic et R. St. ad calcem.

(84) Ἀυτογέννητον. Vituperantur in Constitut.
apud. lib. vi, c. 10, hæretici, qui Deum vocabant
αὐτογέννητον. Unus ex decem Valentini Æonibus,
qui ex Logo et Zoe emissi dicebantur; erat αὐτο-
φής, Iren. l. i, c. 1. Synesius, qui interdum Valen-
tiniānas voces usurpat, sic Deum compellat in
ieterio hymno: Ἀυτοπάτωρ, προπάτωρ, ἀπάτωρ, ἢ ἐ
αυτοῦ. Pater tui ipsius, ante-pater, sine patre, fili

sit illud quod semper est, ortum autem non ha-
bet. » Neque enim temere mihi dictum videtur a
Phœnice :

Non Deus ipse mihi si spondeat auctor,
Facturum abstersa juvenem florere senecta.

Nam pronomen, ipse, eum, qui vere est, designat
Deum. Idem enim et illud de Chaldæis et Hebræis
editum vobis oraculum declarat. Consulenti enim
cuidam quibusnam hominibus piis esse contigisset,
ita oraculum respondisse dicitis :

Soli Chaldæi sapientiam sortiti, atque etiam Hebræi,
Regem ex se genitum colentes Deum ipsum.

25. Quomodo igitur Homerum vituperat Plato,
quod deos flexibiles esse dixerit, cum id 25 Ho-
merus non sine utili ratione dixerit, ut ex ipsis
verbis perspicitur? Proprium enim est eorum, qui
precibus et victimis misericordiam consequi volunt,
desinere et pœnitentia eluere quæ peccarunt. Qui
autem divinum numen flexibile non esse existimant,
nequaquam a peccatis discedere velint, ut qui pœ-
nitentiam nihil sibi profuturam putent. Quomodo
igitur philosophus Plato, cum poetam Homerum,
mutabiles dii et ipsi, dicentem condemnaverit, ipse
opificem deorum tam facile mutabilem inducit, ut
nunc deos mortales, nunc eosdem immortales esse
dicat? Nec de diis solum, sed etiam de materia, ex
qua necesse est factos esse, quos conditos deos ap-
pellat, nunc genitam, nunc ingentam esse dicit;
non animadvertens se ipsis illis, quæ in Homero re-
prehendit, implicatum teneri, ut qui opificem deo-
rum tam facile dicat immutari, cum de eo Homerus
contraria dixerit. Illum enim inducit hæc de se ipso
dicentem :

Non enim meum revocabile est, aut fallax,
Aut irritum et infectum, quidquid capite adnuero.

Sed hæc quidem invitus, ut verisimile est, Plato,
cum plurium deorum cultores metueret, absurde
de diis videtur disseruisse. Quæcunque autem a
Moysæ et prophetis de singulari Deo accepta silen-
tio non prætermittenda esse putat, ea arcane pro-
ferre statuit, sententiam suam cupidus Dei colendi
hominibus significans. Nam cum delectaretur hoc
Dei ad Moysæ dicto: Ego sum existens ille, ac

tui ipsius. In quodam Apollinis responso apud
Lactantium lib. i, cap. 8, Deus vocatur αὐτοφής.
Idem Lactantius ait Mercurium Trismegistum his
uti vocibus, αὐτοπάτωρ καὶ αὐτομήτωρ, l. iv, c. 8.

(85) Πῶς ὄν Ὀμήρου. Deest οὖν in Colbert.

(86) Περί ἑαυτοῦ. Colbert. περὶ αὐτοῦ.

(87) Ἄκων. Legitur ἐκῶν in tribus Regiis et
Clarom.

(88) Ὅσα δέ. Sic legitur hic locus in Colbert.
ὄσα δέ..... περὶ ἐνὸς θεοῦ μυστικῶς προείρηται.
ταῦτα μεμαθηκώς οἴεται δεῖν λέγειν τοῖς θεοσε-
βεῖν, etc.

brevem illam dictionem participio expressam non sine plurima animadversione excepisset, intellexit Deum, cum suam aeternitatem Moysi demonstrare vellet, *Ego sum existens ille*, dixisse: quippe cum hac voce, *existens*, non unum sed tria significentur, praesens, praeteritum et futurum. Sic enim et Plato illud *existens* de infinito usurpat tempore, dum ait: «Nunquam autem existens.» Illud enim, «nunquam,» non de praeterito, ut nonnulli putant, sed de futuro dictum est tempore. Id enim et extranei scriptores accurate expenderunt. Propterea Plato, cum sententiam de Dei aeternitate, quae per participium arcane expressa est, veluti interpretari imperitis vellet, totidem verbis ita scripsit: «Ipse quidem Deus, ut antiquus sermo est, principium et finem et medium omnium tenet.» Hic Plato clare et aperte sermonem antiquum Moysis appellat legem; Moysis quidem nomen, μετῴ cicutæ, commemorare veritus; sciebat enim illius doctrinam Græcis inimicam esse; sermonis autem antiquitate Moysen aperte designat. Porro legem Moysis antiquissimam et primam esse ex Diodori historia et aliis ejusmodi monumentis satis a nobis supra demonstratum. **26** Eum enim Diodorus primum omnium legislatorem fuisse dicit, nondum inventis Græcorum litteris, quibus suas illi historias scripserunt.

26. Nemo autem miretur si Moysi de Dei aeternitate credidit Plato. Reperies enim eum ipsis etiam prophetis post illum, qui vere est, Deum, cognitionem rerum attribueri. Sic enim in Timæo, de quibusdam principiis disserens scripsit: «Ignis quidem et cæterorum corporum principium ponitur secundum probabilem cum necessitate rationem procedentes. Horum autem adhuc principia Deus sursum cognovit, et qui ei chari sunt homines.» Homines autem quosnam alios Deo charos esse putat, nisi Moysen et cæteros prophetas, quorum vaticinia cum legisset, et doctrinam de judicio ab eis accepisset, in primo *De republica* libro hæc

(89) *Ὁδὴ ἓνα μόνον.* Reg. 3 et Clarom. οὐχ ἓνα χρόνον. Sic etiam R. St. ad calcem.

(90) *Ἐπὶ τοῦ μέλλοντος.* Sic videtur accipienda S. Justinii sententia, quasi dicat non solum de praeterito, sed etiam de futuro verbum illud esse intelligendum. Ipse enim tria tempora hoc verbo significari docet.

(91) *Ἐν ἅπασιν.* Clem. Alex. in *Exhort. ad gentes*, p. 46, ὄντων ἁπάντων. Hic Platonis locus legitur in iv *De legibus*. Exstat etiam eadem sententia in Thexteto. In eodem *De leg.* libro ait Plato Deum esse omnium rerum mensuram, potius quam hominem, ut quidam volebant.

(92) *Ἐλλήνων.* Colbert. Ἐλλήνων, atque ita Reg. 3, et Clarom. ad marginem.

(93) *Προάγουσιν.* Reg. 3 et Clarom. προλαβοῦσιν. Atque ita R. St. ad calcem.

(94) *Περὶ τῆς.* Hunc locum ita edidimus, ut exstat in Reg. 2 et Colbert. Editi: Εὐ μωῦσαι πεισθεὶς ὁ Πλάτων περὶ τῆς ἀδιότητος τοῦ θεοῦ οὕτω γέγραφε.

καὶ τὴν βραχείαν διὰ τῆς μετοχῆς εἰρημένην βῆσιν μετὰ πολλῆς θεωρίας δεξάμενος, ἔγνω ὅτι τὴν ἀδιότητα αὐτοῦ ὁ θεὸς τῷ Μωϋσῆ στήμηναι θέλων, Ἐγὼ ἢ ὦν, ἔφη· τῆς ὡν συλλαβῆς οὐχ ἓνα μόνον (89) δηλοῦσης, ἀλλὰ τοὺς τρεῖς, τὸν τε παρεληλυθότα, καὶ τὸν ἐνεστώτα, καὶ τὸν μέλλοντα. Οὕτω γὰρ καὶ ὁ Πλάτων τοῦ ὦν ἐπὶ τοῦ περιτοῦ μέμνηται χρόνου, «ὃν δὲ οὐδέποτε,» λέγων. Τὸ γὰρ «οὐδέποτε» οὐκ ἐπὶ τοῦ παρεληλυθότος, ὡς οἴονται τινες, ἀλλ' ἐπὶ τοῦ μέλλοντος (90) εἰρηται χρόνου. Τοῦτο γὰρ καὶ παρὰ τοῖς ἔξωθεν ἱκρίθωται. Διὰ τοῦτο τοίνυν, ὡσπερ ἐρμηνεύσαι τοῖς ἀγνοοῦσι τὸ μυστικῶς περὶ τῆς ἀδιότητος τοῦ θεοῦ διὰ τῆς μετοχῆς εἰρημένον βουλόμενος ὁ Πλάτων, αὐταῖς λέξεσιν οὕτω γέγραφε· «Ὁ μὲν δὲ θεὸς, ὡσπερ καὶ ὁ παλαιὸς λόγος, ἀρχὴν καὶ τελευτήν καὶ μέσα τῶν πάντων (91) ἔχων.» Ἐνταῦθα ὁ Πλάτων σαφῶς καὶ φανερώς τὸν παλαιὸν λόγον Μωϋσεως ὀνομάζει νόμον, τοῦ μὲν ὀνόματος Μωϋσεως, φρόνῃ τοῦ κωνεῖου μεμνήσθαι δεδιώς· ἠπίστατο γὰρ τὴν τοῦ ἀνδρὸς διδασκαλίαν, ἔχθραν Ἑλλήνων (92) οὔσαν· διὰ δὲ τῆς τοῦ λόγου παλαιότητος, τὸν Μωϋσεά σημαίνει σαφῶς. Ὅτι δὲ παλαιὸς καὶ πρῶτος ὁ Μωϋσεὺς νόμος, καὶ ἐκ τῆς Διοδώρου καὶ τῶν λοιπῶν ἱστοριῶν ἱκανῶς ἡμῖν ἐν τοῖς προάγουσιν (93) ἀποδέδεικται. Πρῶτον γὰρ ἀπάντων νομοθέτην αὐτὸν Διόδωρος γεγενῆσθαι λέγει, μηδέπω μηδὲ τῶν τοῖς Ἑλλήσι διαφερόντων εὐρεθέντων γραμμάτων, οἷς χρώμενοι τὰς ἑαυτῶν γεγόρασιν ἱστορίας.

26. Θαυμάζω δὲ μηδεὶς, εἰ περὶ τῆς (94) ἀδιότητος τοῦ θεοῦ τῷ Μωϋσεῖ πεισθεὶς ὁ Πλάτων. Εὐρήσεις γὰρ αὐτὸν μυστικῶς μετὰ τὸν ὄντως ὄντα θεὸν καὶ τοῖς προφήταις τὴν ἀληθῆ περὶ τῶν ὄντων ἀναφέροντα γνώσιν. Οὕτω γὰρ ἐν τῷ Τιμαίῳ περὶ τινῶν ἀρχῶν διαλεγόμενος γέγραφε· «τὴν δὲ πῦρὸς ἀρχὴν, καὶ τῶν ἄλλων σωμάτων ὑποτιθέμεθα (95), κατὰ τὸν μετ' ἀνάγκης (96) εἰκότα λόγον πορευόμενοι. Τὰς δὲ ἔτι τούτων ἀρχὰς ὁ θεὸς οἶδεν ἄνωθεν, καὶ ἀνδρῶν δεῖ ἀν' ἐκείνῳ φίλος ἦ.» Ἄνδρας δὲ τίνας ἑτέρους τῷ θεῷ φίλους εἶναι νομίζει, εἰ μὴ Μωϋσεά καὶ τοὺς λοιποὺς προφήτας; ὣν ταῖς προφηταῖς ἐντυχῶν, καὶ τὸν περὶ χρίσεως παρ' αὐτῶν μεμαθη-

(95) Ἐποτιθέμεθα. Legitur apud Platonem ὑποτιθέμεθα.

(96) Μετ' ἀνάγκης. Ex Platonis principiis explicandum quid sit «probabilis illa cum necessitate ratio.» Idem est ac opinio circa necessitatem, sive rem mutabilem nec eodem modo semper se habentem, ac opponitur scientiæ, quæ versatur circa ea quæ sunt. Duo causarum genera Plato distinguit in Timæo, p. 1057, edit. Francofurt., quorum aliud μετὰ νοῦ, cum intelligentia operatur, aliud ἐξ ἀνάγκης sive necessario movet. Postquam egit de prima illa causa, quæ Deus est, venit ad ea quæ ex necessitate fiunt, τὰ δι' ἀνάγκης γινόμενα, ac mundi generationem ex necessitate mentisque coitu et mente necessitati imperante, mundi exordia constituta esse. Sic etiam p. 1072: Δὴ δὲ χρὴ δύο αἰτίας εἰσὶν διορίζεσθαι· τὸ μὲν ἀναγκαῖον, τὸ δὲ θεῖον. Quare duæ distinguendæ causarum species, altera necessaria, altera divina. Illud ἀνωθεν reddit Sylburgius, ab ipsa rerum origine.

κως λόγον, ἐν τῷ πρώτῳ τῆς Πολιτείας λόγῳ οὕτω προαναφανεῖ λέγων « Ἐπειδὴν τις ἐγγὺς ἢ τοῦ φροσθεῖ τελευτήσῃεν, εἰσέρχεται αὐτῷ φόβος καὶ ὀρῶντις περὶ ὧν ἐν τῷ πρόσθεν οὐκ εἰσφει. Οἱ τε γὰρ λεγόμενοι μῦθοι περὶ τῶν ἐν Ἄδου, ὡς τὸν ἐνθάδε ἀδικήσαντα δέος ἐκεῖ διδόναι δίκην, καταγελῶμενοι τῶς, τότε δὴ στρέφουσιν αὐτοῦ τὴν ψυχὴν, μὴ ἀλγθεῖς ὄσι. Καὶ αὐτὸς ἦτοι ὑπὸ τῆς τοῦ γήρωος ἀσθενείας, ἢ καὶ ὡσπερ ἐγγυτέρω ὧν τῶν ἐκεῖ, μᾶλλον καθορᾷ αὐτά. Ὑπαρίας γοῦν καὶ δειματος μεστὸς γίνεται, καὶ ἀναλογίζεται ἤδη, καὶ σκοπεῖ εἰ τινὰ τι ἤθελεσεν. Ὁ μὲν οὖν τις εὐρίσκων ἑαυτοῦ (97) ἐν τῷ βίῳ πᾶλλὰ ἀδικήματα, καὶ ἐκ τῶν ὑπκων, ὡσπερ οἱ παῖδες, θαμὰ ἐγειρόμενος, δειμαίνει, καὶ ζῆ μετὰ κακῆς τῆς ἐλπίδος. Τῷ δὲ μηδὲν ἀδικῶν ἑαυτῷ ξυνεῖδόντι, γλυκεία ἐλπίς· αἰὶ πάρεστι, καὶ ἀγαθὴ γηροτρόφος, ὡσπερ καὶ Πίνδαρος λέγει. Χαριάντως γὰρ τοι, ὦ Σώκρατες, τοῦτ' ἐκεῖνος εἶπεν, ὅτι ὅς ἂν ὄσιως καὶ δικαίως τὸν βίον διαγάγῃ,

Γλυκεῖάν (98) οἱ καρδίαν ἀνιτάλλουσα γηροτρόφος ξυναορεῖ
Ἐλπίς, ἡ μάλιστα θνατῶν πολύστροφον γνῶμαν κυβερνᾷ.»

Καὶ ταῦτα μὲν ἐν τῷ πρώτῳ τῆς Πολιτείας γέγραφε λόγῳ.

27. Ἐν δὲ τῷ δεκάτῳ σαφῶς καὶ φανερώς, ἡ παρὰ τῶν προφητῶν περὶ κρίσεως μεμαθήκε, ταῦτα οὐκ ὡσπερ παρ' αὐτῶν μεμαθηκῶς, διὰ τὸ πρὸς Ἑλλήνας δέος, ἀλλ' ὡς παρὰ τινος, ὡς αὐτῷ πλάττειν ἐδόκει, ἐν πολέμῳ ἀναιρεθέντος, καὶ δωδεκαταίου μέλλοντος θάπτεσθαι, καὶ ἐπὶ τῆς πυρᾶς κειμένου, ἀναβῶσαντός τε καὶ τὰ ἐκεῖ διηγούμενου ἀκηκῶς, αὐταῖς λέξεσιν οὕτω γέγραφεν (98)· « Ἐφη γὰρ δὴ παραχρῆσθαι ἐρωτωμένῳ ἐτέρῳ ὑπὸ ἐτέρου, ὅπου εἴη Ἄριδαλος ὁ μέγας. Ὁ δὲ Ἄριδαλος οὗτος τῆς Παμφυλίας ἐν τινι πόλει τύραννος ἐγεγόνει, γέροντα πᾶτέρα ἀποκτείνας, καὶ πρεσβύτερον ἀδελφόν, καὶ ἄλλα δὴ πᾶλλὰ καὶ ἀνόσια ἐργασάμενος, ὡς ἐλέγετο. Ἐφη γοῦν τὸν ἐρωτώμενον εἰπεῖν· Οὐχ ἦκει, φάναι, οἷδ' ἂν ἦξει (99) δεῦρο. Ἐθεασάμεθα γὰρ δὴ καὶ τῶσο τῶν δεσπῶν θεαμάτων· ἐπειδὴ ἐγγὺς τοῦ στομίου ἦμεν, μέλλοντες ἀνίεναι, καὶ τὰ ἄλλα πάντα (1) πεπονθότες, ἐκείνῳ τε κατείδομεν ἐξαίφνης, καὶ ἄλλους σχεδόν τι αὐτῷ (2) τοὺς πλείστους τυράννους. Ἦσαν δὲ καὶ ἰδιῶται τινες τῶν μεγάλα ἡμαρτηκῶσιν. Οὓς οἰομένους ἤδη ἀναθῆσθαι, οὐκ ἐδέχετο τὸ σῆμα, ἀλλὰ ἐμυκάτο ὅποτε τις τῶν οὕτως ἀνίσταται ἐχόντων εἰς πονηρίαν, εἰ μὴ ἱκανῶς δεδωκῶς δίκην, ἐπιχειροῖ (3) ἀνίεναι. Ἐνταῦθα ἄνδρες ἀγριοί, διάκροιο ἰδεῖν, παρεστῶτες, καὶ καταμαθάνοντες τὸ φθῆγμα, τοὺς μὲν διαλαβόντες (4) ἦγον, τὸν δὲ Ἄρι-

(97) Ἐαυτοῦ. Colb. ἑαυτῷ. R. St. ad calcem et Reg. 5 et Clarom. ἑαυτῶν.

(98) Γλυκεῖάν. Sic quinque nostri codices mss. Ediiu γλυκεία. Locus ille Pindari non reperitur in operibus huius poetæ quæ ad nos pervenerunt. — De hoc fragmento, ab aliis quosque Scripturibus frequentato vid. Boeckhiius, Pindari Opp. t. II, p. u, p. 672 seq. Cod. Reg. 1 ἀνιτάλλουσα, Plato ἀτάλλουσα. Vulgata ξυναορεῖ est prorsus contra Pindari usum, qui συναορεῖ postulat; in cod. Ar-

A majore vocis sono verba pronuntiat: « Cum jam eo quis appropinquat, ut se brevi moriturum putet, subleuit illum metus et sollicitudo ne rebus, de quibus antea minime subierat. Et quæ feruntur fabulæ de inferis, eum qui hic inique egit, oportere illic pœnas persolvere, hactenus irrisæ, tunc torquent illius animam, ne veræ sint. Ac ipse ob senectutis infirmitatem, vel etiam ut propior iis, quæ illic sunt, magis ea considerat. Suspensione igitur et metu repletur, jamque secum reputat et considerat num quem injuria affecerit. Atque is quidem, qui se multa in vita inique fecisse reperit, atque ex somno, tanquam pueri solent, identidem exsuscitatur, formidat et cum mala spe vivit. Qui vero nullius sibi conscius est injuriæ, dulcis illi spes semper adest, et bona senectutis nutrit, ut ait Pindarus. Percommode enim ille, o Socrates, dixit. « Qui sancte et justo vitam peragit,

Dulce illi cor demulcens, senectutis nutritrix acco-
[clatur
Spes, quæ maxime mortalium mutabilem sententiam
[gubernat.»

Atque hæc quidem in primo scriptis De republica libro.

27. In decimo autem, quæ a propheta didicerat de iudicio, ea non tanquam ab illis accepta, (metuebat enim Græcos), sed ut ex quodam homine audita scribit, qui, ut ipsi fingere placet, in bello cæsus ac duodecimo die sepeliendus et rogo impositus revixerat, et res illic visas narrabat. Sic igitur totidem verbis Plato: « Dixit enim se advenisse, cum alius interrogaretur ab alio, ubinam esset Aridæus ille magnus. Ille autem Aridæus in quadam Pamphyliæ urbe tyrannus fuerat, senem patrem occiderat et natu majorem fratrem, et multa alia, eaque nefanda, perpetrasse dicebatur. Dixit igitur is qui interrogatus fuerat: Non venit; neque veniet hæc. Illud autem inter horrenda spectacula vidimus: postquam prope 27 accessimus ad ostium inde rediuri, ac cætera omnia perpessi, vidimus illum subito et alios prope illum plurimos tyrannos. Erant etiam privati quidam, qui magna peccaverant. Hos jam se ascensuros sperantes non exiebat ostium, sed mugiebat, quoties aliquis ex iis, quorum improbitas insanabilis, antequam idoneam persolvisset pœnam, ascendere tentaret. Illic astabant feri homines, et ignei aspectu, qui audito mugitu Aridæum et alios arreptos abducebant, manibus pedibusque constrictos, et caput hami abjicientes et excoriantes raptabant foras secus viam,

gentin. ξυναορ' ἐλπίς. ΟΠΤΟ.

(98*) Cf. Plato De republ., x.

(99) Ἦξει. Plato ἦξοι. Reg. 2, et Colb. ἦξεν.

(1) Ἄλλα πάντα. Deest πάντα in Colb.

(2) Αὐτῷ. Placit. αὐτῶν.

(3) Ἐπιχειροῖ. Ita Plato et Reg. 1. Ediiu nostri ἐπιχειροῖ.

(4) Διαλαβόντες. Plat. ἰδῆ λαβόντες. Sic etiam Clemens Strom., v, et apud Euseb. Præp. lib. iiii, c. 3. Sic etiam Theodoretus adv. Græcos, p. 647.

inter aspalathos dilacerantes, et his qui aderant significantes, quibus de causis hæc paterentur, et in tartarum lapsi abducerentur. Ex multis autem et omnibus generis terroribus, qui ipsis illic acciderunt, hunc maximum esse dicebat, si nugret ostium cum ascenderent: quo silente unumquemque libentissime ascendere. Ac tales quidem esse pœnas et supplicia, rursusque his contraria beneficia. Videtur hic mihi Plato non solum de iudicio a prophetis accepisse doctrinam, verum etiam de ea, quam Græci non credunt, resurrectione. Nam dum animam cum corpore iudicari dicit, nihil aliud significat, nisi se resurrectionis doctrinam credere. Quomodo enim Aridæus et alii, qui corpus capite et manibus et pedibus et pelle instructum in terris reliquerant, tales in inferno pœnas persolverent? Neque enim animam caput et manus et pedes et pellem habere dicent. Sed cum in Ægypto incidisset in prophetarum testimonia, et de corporis resurrectione doctrinam suscepisset, animam una cum corpore cruciari docet.

Ἄλλ' ἐν Αἰγύπτῳ ταῖς τῶν προφητῶν ἐντυχὸν μαρτυρίας ὁ Πλάτων, καὶ τὴν περὶ τῆς τοῦ σώματος ἀναστάσεως δεξάμενος διδασκαλίαν, μετὰ τοῦ σώματος τὴν ψυχὴν κρίνεσθαι διδάσκει.

28. Nec solus Plato; sed et Homerus, cum eadem et ipse in Ægypto didicisset, Tityum similiter cruciari dixit. Referens enim Ulysses editam sibi apud inferos divinationem, ita narrat Alcinoos:

*Et Tityum vidi terræ gloriøsæ filium
Prostratum in pavimento; hic super novem jacebat
[jugera.
Vultures ipsi utrinque assistentes jecur fodiebant.*

Hæpar enim non animæ esse, sed corporis perspicuum est. Eodem etiam modo Sisyphum et Tantalum scripsit pœnas cum corpore persolvere. Homerum autem in Ægypto versatum, et ex his, quæ ibi didicerat, multa in suam poesim transtulisse, præclære docet Diodorus historiæ scriptorum celeberrimus. Ait enim illum in Ægypto didicisse, Helenam, cum a Theonis uxore Polydamna

Nepenthes, suave et malorum omnium oblivionem inducens

pharmacum, accepisset, illud Spartam attulisse. Atque hoc medicamento usam Helenam narrat Homerus, Menelai luctum præsentia Telemachi excitatum sedasse. 28 Auream etiam Venerem appellavit ex iis quæ in Ægypto viderat. Noverat enim templum aureæ Veneris in Ægypto dictum et cam-

¹⁹ Odyss. Α, τ. 576. ²⁰ Hom. Od. iv, 221.

(5) Γνάμπτοντες. R. St. ad calcem γνάπτοντες. Plato κνάπτοντες.

(6) Τοῖς παρούσι. Plato τοῖς ἀεὶ παριοῦσι. Mox ταῦτα ὑπομένουσιν addidit Sylburgius ex Platone.

(7) Ὑπερβάλλειν. Editi nostri addunt τὸν φόβον. Sed hæc desunt in Reg. 1 et 2, et apud Plat. Ibidem Reg. 1 et 2, εἰ μὴ γένοιτο ἐκάστῳ τὸ φόβημα ὅτε. Mox editi ἀσμενέστατον. Colb. et Reg. 1, et Plato ut in textu.

(8) Δηγεῖται λέγων. Ita Colbert et Reg. 1 et 2, et ad calcem R. St. Editi διεγείσθαι ἔφη.

(9) Δηλοῖ. Legendum δῆλον, ut habetur ad marg.

δαῖον καὶ ἄλλους, συμποδίσαντες χεῖράς τε καὶ πόδας, καὶ κεφαλὴν καταβαλόντες καὶ ἐκδείραντες, εἶλον παρὰ τὴν ὄδον ἐκτός, ἐπ' ἀσπαλάθων γνάμπτοντες (5), καὶ τοῖς παρούσι (6) σημαίνοντες ὡς ἕνεκά τε ταῦτα ὑπομένουσιν, καὶ ὅτι εἰς τὸν τάρταρον ἐμπεσοῦμενοι ἄγοιντο. Ἐνθα δὲ φόβων ἔφη πολλῶν καὶ παντοδαπῶν σφίσι γεγονότων, τοῦτον ὑπερβάλλειν (7), εἰ μυκῆσαιτο τὸ στόμιον ὅτε ἀναβαίνουσιν, ὡς καὶ ἀσμενέστατα ἕκαστον συγῆσαντος ἀναδῆναι. Καὶ τὰς μὲν δίκας τε καὶ τιμωρίας τοιαύτας τινὰς εἶνεαι, καὶ αὐτὰς εὐεργεσίας ταύταις ἀντιστρόφους. Ἐνταῦθά μοι δοκεῖ ὁ Πλάτων οὐ μόνον τὸν περὶ κρίσεως παρὰ τῶν προφητῶν μεμαθηκέναι λόγον, ἀλλὰ καὶ τὸν περὶ τῆς ἀπιστουμένης παρ' Ἑλλήσιν ἀναστάσεως. Τὸ γὰρ μετὰ σώματος κρίνεσθαι τὴν ψυχὴν φῆσαι, οὐδὲν ἕτερον δηλοῖ, ἢ ὅτι τῷ περὶ τῆς ἀναστάσεως ἐπίστευσε λόγῳ. Ἐπεὶ πῶς Ἀριδαῖος καὶ οἱ λοιποὶ, τὸ ἔχον σῶμα κεφαλὴν καὶ χεῖρας καὶ πόδας καὶ δέρμα ὑπὲρ γῆς καταλιπόντες, τοιαύτην ὑπέχον ἐν Ἄδου τιμωρίαν; Οὐ γὰρ δὴ πού τὴν ψυχὴν κεφαλὴν καὶ χεῖρας καὶ πόδας καὶ δέρμα ἔχειν φήσουσιν.

Ἄλλ' ἐν Αἰγύπτῳ ταῖς τῶν προφητῶν ἐντυχὸν μαρτυρίας ὁ Πλάτων, καὶ τὴν περὶ τῆς τοῦ σώματος ἀναστάσεως δεξάμενος διδασκαλίαν, μετὰ τοῦ σώματος τὴν ψυχὴν κρίνεσθαι διδάσκει.

28. Καὶ οὐχ ὁ Πλάτων μόνον, ἀλλὰ καὶ Ὅμηρος ὁμοίως καὶ αὐτὸς ἐν Αἰγύπτῳ μαθὼν, τὸν Τιτυὸν ὁμοίως τιμωρεῖσθαι ἔφη. Ὅθω γὰρ ἐν τῇ νεκυομαντείᾳ Ὀδυσσεὺς τῷ Ἀλκινόῳ διεγείτῃ λέγων (8):

*Καὶ Τιτυὸν εἶδον γαίης ἐρικυδέα υἱὸν
Κεῖμενον ἐν διαπέδῳ· ὄδ' ἐπ' ἐννέα κεῖτο πέλας
[θρα·
Γῦπε δέ μιν ἐκάτερθε παρημένω ἦπαρ ἐκείρον ¹⁹.*

Ἦπαρ γὰρ οὐ τὴν ψυχὴν, ἀλλὰ τὸ σῶμα ἔχειν δηλοῖ (9). Τὸν αὐτὸν δὲ τρόπον καὶ Σίσυφον καὶ Τάνταλον μετὰ σώματος τὴν τιμωρίαν ὑπέχειν γέγραπεν. Ὅτι δὲ Ὅμηρος ἐν Αἰγύπτῳ γέγονε, καὶ πολλὰ ὡς ἐκεῖ μεμάθηκεν, εἰς τὴν ἑαυτοῦ μετῆνεγκε (10) ποίησιν, ἱκανῶς διδάσκει ἡμᾶς Διόδωρος, ὁ τῶν ιστοριογράφων ἐνδοξότατος. Ἐφη γὰρ αὐτὸν ἐν Αἰγύπτῳ γενόμενον (11) μεμαθηκέναι, ὅτι τὸ

Δησιανθὲς ἀχολὸν τε κακῶν (12) ἐπλήθηδες ἀπάντρω ²⁰

φάρμακον ἢ Ἑλένη λαβοῦσα παρὰ τῆς Θέωνος (13) γυναικὸς Πολυδάμνας (14), εἰς τὴν Σπάρτην ἐκόμισε. Κάκεινῳ τῷ φαρμάκῳ ἔφη Ὅμηρος χρησαμένην τὴν Ἑλένην παῦσαι τὸν ἐν τῇ παρουσίᾳ Τηλεμάχου παρὰ Μενελάου γενόμενον ὀρθῶν. Καὶ χρυσὸν δὲ Ἀφροδίτῃ ὠνόμασεν ἐκ τῆς ἐν Αἰγύπτῳ ἱστο-

in Colb.

(10) Μετῆνεγκε. Reg. 2 et Colb. μετέθηκε.

(11) Γερόμενον. Colb. γινόμενον.

(12) Κακῶν. Ita R. St. et mss. Legitur in aliis editionibus καὶ κακῶν.

(13) Θέωνος. Legitur Θῶνος apud ipsum Diodorum lib. 1, et apud Euseb. Præp., x, c. 8, ubi exstat insignis ille Diodori locus de iis qui in Ægyptum profecti magna inde adjumenta adepti sunt. Legitur etiam Θῶνος in Reg. 4, sed secunda manu.

(14) Πολυδάμνας. Diodor. et Euseb. Πολυδάμνης

ρίας. Ἐγὼ γὰρ καὶ τέμενος (15) χρυστῆς Ἀφροδίτης ἐν Αἰγύπτῳ λεγόμενον, καὶ πεδίον (16) χρυστῆς Ἀφροδίτης ὀνομαζόμενον. Καὶ τοῦ χάριν τούτου γέρονε μνήμη νομί; Ἴνα δεξιόμενον τὸν ποιητὴν καὶ τῶν ἀπὸ τῆς θείας τῶν προφητῶν (17) ἱστορίας πολλὰ εἰς τὴν ἑαυτοῦ μεταβαλόντα ποιήσιν. Καὶ πρῶτον τῆς κοσμοποιίας ὑπὸ Μωϋσέως τὴν εἰρημένην ἀρχὴν· οὕτω γὰρ Μωϋσῆς γέγραφεν· Ἐν ἀρχῇ ἐποίησεν ὁ θεὸς τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν, εἶτα ἥλιον καὶ σελήνην καὶ ἀστέρας. Ταῦτα γὰρ ἐν Αἰγύπτῳ μαθὼν, καὶ τοῖς ὑπ' αὐτοῦ ἐν τῇ τοῦ κόσμου γενέσει γραφεῖσιν ἀρεθεῖς, ἐν τῇ τοῦ Ἀχιλλέως ἀσιτίδι τὸν Ἥφαιστον ὡσπερ εἰκόνα τινὰ τῆς κοσμοποιίας κατασκευάσαι (18) παρεσκευάσεν. Οὕτω γὰρ γέγραφεν·

Ἐν μὲν γαῖαν ἔτευξ', ἐν δ' οὐρανὸν, ἐν δὲ θάλασσαν,
 Ἡέλιόν τ' ἀκάματα, σελήνην τε πλῆθουσάν·
 Ἐν δὲ τε τείρεα πάντα, τὰ τ' οὐρανὸς ἐστεφάνωται¹¹.

Καὶ τοῦ παραδείσου δὲ εἰκόνα τὸν Ἀλκινόου κήπον εἰσῆεν πεποίηκεν, ἀειθαλῆ τε αὐτὸν καὶ καρπῶν πλήρη διὰ τῆς εἰκόνης ἐπιδεικνύς· οὕτω γὰρ γέγραφεν·

Ἐνθα δὲ δένδρεα μακρὰ περὶκεῖ τηλεθόωντα,
 Ὅχηται, καὶ βόια, καὶ μηλέαι ἀγλαδάκαρποι,

Συκαὶ τε γλυκεραὶ, καὶ ἐλαῖαι τηλεθόωσαι.
 Τῶν οὐποτε καρπὸς ἀπόλλυται, οὐδ' ἐπιλείπει
 Χείματος οὐδὲ θέρους ἐπετήσιος, ἀλλ' ἀεὶ αἰρή

Ζεφυρία πνεύουσα τὰ μὲν φύει, ἀλλὰ δὲ πέσσει.

Ὅχηται ἐκ' ὄχηται γηράσκει, μῆλον δ' ἐπὶ μήλω,
 Αὐτὰρ ἐπὶ σταφυλῇ σταφυλῇ, σύκον δ' ἐπὶ σύκω.
 Ἐνθα δὲ οἱ πολὺκαρπος ἄλωη ἐβόλιωται·
 Τῆς ἕτερον μὲν θειλόπεδον λευρῶ ἐπὶ χώρῳ
 Ἰέσσειται ἡελίῳ, ἕτεράς δ' ἄρα τε τρυγῶσιν,
 Ἄλλας δὲ τραπέουσιν, πάροινε δὲ τ' ὄμυρακὲς εἰσιν,
 Ἄρθος ἀρπείσου, ἕτεραι δ' ὑποπερκύουσιν¹².

Ταῦτα τὰ ῥήματα οὐ φανεράν καὶ σαφῆ μίμησιν τῶν ὑπὸ τοῦ πρώτου προφήτου Μωϋσέως περὶ τοῦ παραδείσου λεχθέντων δηλοῖ; Εἰ δὲ τις καὶ εἰς τὴν τοῦ (19) πύργου ποιήσιν ἀφορᾶν ἐθέλοι, δι' ἧς οἱ τὸ τηνικαῦτα ἄνθρωπος τὴν εἰς οὐρανὸν ἄνοδον δύνασθαι κατασκευάζειν ἑαυτοῦς ᾄοντο, εὐρήσει καὶ ταύτην ἱκανὴν δι' ἀλληγορίας μίμησιν ὑπὸ τοῦ ποιητοῦ διὰ τε Ἄττου καὶ Ἐφιάλτου γινόμενῃ· οὕτω γὰρ καὶ ὁ ποιητῆς περὶ αὐτῶν ἔφη·

Οἱ γὰρ καὶ ἀθανάτοισιν ἀπειλήτην ἐν Ὀλύμπῳ
 Φυλόαϊδα στήσειν πολυδάκτος πολέμοιο.
 Ὅσσαν ἐκ' Ὀλύμπῳ μέμασαν θέμεν, αὐτὰρ ἐπ'
 Πήμιον ἐτροσίφυλλον, Ἴν' οὐρανὸς ἀμβατὸς εἴη¹³.

¹¹ Iliad. Σ, v. 485. ¹² Odys. H, v. 116. ¹³ Odys. , Λ v. 3.

(15) Καὶ τέμενος. Deest conjunctio in Reg. 2, et Colb. Hæc autem ex eodem deprompta Diodoro.

(16) Ἡέλιον. Sic habent Diodorus et Eusebins. At in Reg. 2, et Colb. et ad marginem Clarom. legitur παῖδιον. — Nostram lectionem firmat etiam Diodorus, ex quo Justinus ista hausit. Ibi (l. c. p. 109, not. 5) Wesselingius: Homerus, inquit, Venerem, Iliad. Γ, 64 χρυσῆν cum appellasset, quæ vivere tituli ejus causam grammatici; quorum alii a formæ pulchritudine, suffragante Diodoro IV, 26, alii a campo quodam, aureo dicto, in quo ea tenu-

A plum aureæ Veneris appellatum. Cujus autem rei gratia horum modo injecta mentio? Ut demonstremus poetam etiam ex divina prophetarum historia permulta in suam poesim transtulisse. Transtulit autem in primis quæ a Moysæ de mundi creationis initio dicuntur. Sic enim scripsit Moyses: *In principio creavit Deus cælum et terram; deinde solem et lunam et stellas.* Hæc Homerus cum in Ægypto didicisset, iisque delectaretur quæ a Moysæ in Genesi, sive in libro de mundi creatione scripta sunt; finxit Vulcanum in clypeo Achillis imaginem quamdam mundi creationis descripsisse. Sic enim scripsit:

In eo quidem terram effinxit, et cælum et mare,
 Solemque indefessum lunamque plenam,
 Sideraque omnia, quibus cælum coronatum est.

Fecit etiam ut paradisi imaginem servaret Alcinoi hortus; semper floribus ornatum ac fructibus refertum hac imagine paradisi exhibens. Sic enim scripsit:

Ibi vero arbores proceræ crescebant florentes,
 Pirus et malus punica et aliæ mali pulchrum fructum
 [producentes,

Ficusque dulces et oleæ virescentes.
 Ex iis fructus nunquam perit neque deficit
 Hyeme neque aestate toto anno durans, sed semper

Zephyri spirans hæc crescere facit, aliaque mature-
 [scere.

C Pirus post pirum senescit, pomum post pomum,
 Porro post uvam uva, ficus autem post ficum:
 Ibi autem ei fructuosa vinea radicaqur:
 Hujus alterum quidem apricum latè in loco
 Arescit sole, alias sane vindemiant,
 Alias autem calcant, longæ autem uvæ maturæ sunt
 Florem emittentes, nonnullæ aliquando maturescunt.

An non hæc verba eorum, quæ de paradiso a principe prophetarum Moysæ dicta sunt, claram et apertam imitationem designant? Quod si quis ipsius quoque turris constructionem considerare velit, per quam homines illius ætatis ascensum in cælum sibi communire posse videbantur; id quoque apte a poeta in Oto et Ephialte imitatione per allegoriam expressum reperiet. Sic enim de illis loquitur:

Qui sane immortalibus minabantur in Olympo,
 Moturos certamen tumultuosi belli,
 Ossam super Olympum conati sunt imponere: cæle-
 [rum Ossæ
 Peleum frondosum, ut cælum pervium esset.

plum habuerit et præcipuo honore sit culta, derivarunt: in his Ægyptii nomen sunt professi, et, eos fortasse secuta, *Histiæa* grammatica, ut scholarum auctor ad Iliad. Γ, 64, et Eustath., p. 384, docuerunt. Otto.

(17) Τῶν προφητῶν. Colb. τῶν προγόνων.
 (18) Κατωσκευάσαι. Reg. 5, Clarom. et ad calcem R. St. sic habent: κατασκευάσαντα οὕτω γέγραψεν.

(19) Εἰς τὴν τοῦ. Deest præpositio in Colbert.

Inter aspalathos dilacerantes, et his qui aderant significantes, quibus de causis hæc paterentur, et in tartarum lapsi abducerentur. Ex multis autem et omnis generis terroribus, qui ipsis illic acciderunt, hunc maximum esse dicebat, si nugiret ostium cum ascenderent: quo silente innumquamque libentissime ascendere. Ac tales quidem esse pœnas et supplicia, rursusque his contraria beneficia. Videtur hic mihi Plato non solum de iudicio a prophetis accepisse doctrinam, verum etiam de ea, quam Græci non credunt, resurrectione. Nam dum animam cum corpore iudicari dicit, nihil aliud significat, nisi se resurrectionis doctrinam credere. Quomodo enim Aridæus et alii, qui corpus capite et manibus et pedibus et pelle instructum in terris reliquerant, tales in inferno pœnas persolverent? Neque enim animam caput et manus et pedes et pellem habere dicent. Sed cum in Ægypto incidisset in prophetarum testimonia, et de corporis resurrectione doctrinam suscepisset, animam una cum corpore cruciari docet.

Ἄλλ' ἐν Αἰγύπτῳ ταῖς τῶν προφητῶν ἐντυχῶν μαρτυρίας ὁ Πλάτων, καὶ τὴν περὶ τῆς τοῦ σώματος ἀναστάσεως δεξάμενος διδασκαλίαν, μετὰ τοῦ σώματος τὴν ψυχὴν κρίνεσθαι διδάσκει.

28. Nec solus Plato; sed et Homerus, cum eadem et ipse in Ægypto didicisset, Tityum similiter cruciari dixit. Referens enim Ulysses editam sibi apud inferos divinationem, ita narrat Alcinoos:

*Et Tityum vidi terræ gloriosæ filium
Prostratum in pavimento; hic super novem jacebat
Vultures ipsi utrinque assistentes jecur fodiebant.*

Ἄπειρα enim non animæ esse, sed corporis perspicuum est. Eodem etiam modo Sisyphum et Tantalum scripsit pœnas cum corpore persolvere. Homerum autem in Ægypto versatum, et ex his, quæ ibi didicerat, multa in suam poesim transtulisse, præclare docet Diodorus historiæ scriptorum celeberrimus. Ait enim illum in Ægypto didicisse, Helenam, cum a Theonis uxore Polydamna

Nepenthes, suave et malorum omnium oblivionem inducens

pharmacum, accepisset, illud Spartam attulisse. Atque hoc medicamento usam Helenam narrat Homerus, Menelai luctum præsentia Telemachi excitatum sedasse. 28 Auream etiam Venerem appellavit ex iis quæ in Ægypto viderat. Noverat enim templum aureæ Veneris in Ægypto dictum et cam-

¹⁰ Odys. A, v. 576. ¹¹ Hom. Od. iv, 221.

(5) Γνάμπτοντες. R. St. ad calcem γνάπτοντες. Plato κνάπτοντες.

(6) Τοῖς παρούσι. Plato τοῖς ἀεὶ παριοῦσι. Mox ταῦτα ὑπομένοιναι audidit Syllburgius ex Platone.

(7) Ὑπερβάλλειν. Editi nostri addunt τὸν φόβον. Sed hæc desunt in Reg. 1 et 2, et apud Plat. Ibidem Reg. 1 et 2, et μή γένοιτο ἐκάστη τὸ φθέγμα ἔτε. Mox editi ἀσμένεστατον. Colb. et Reg. 1, et Plato ut in textu.

(8) Δηγεῖται λέγων. Ita Colbert et Reg. 1 et 2, et ad calcem R. St. Editi δηγεῖσθαι ἔφη.

(9) Δηλοῖ. Legendum δηλον, ut habetur ad marg.

δαῖον καὶ ἄλλους, συμποδίσαντες χεῖράς τε καὶ πόδας, καὶ κεφαλὴν καταβαλόντες καὶ ἐκδείραντες, εἰλον παρὰ τὴν ὁδὸν ἐκτός, ἐπ' ἀσπαλάθων γνάμπτοντες (5), καὶ τοῖς παρούσι (6) σημαίνοντες ὧν ἕνεκά τε ταῦτα ὑπομένοιναι, καὶ οἱ εἰς τὸν τάρταρον ἐμπεσοῦμενοι ἀγοντο. Ἐνθα δὲ φόβων ἔφη πολλῶν καὶ παντοδαπῶν σφίσι γεγονότων, τοῦτον ὑπερβάλλειν (7), εἰ μυχῆσαιτο τὸ στόμιον ὄτε ἀναβαίνοιν, ὡς καὶ ἀσμένεστατα ἕκαστον σιγήσαντος ἀναβῆναι. Καὶ τὰς μὲν δίκας τε καὶ τιμωρίας τοιαύτας τινὰς εἶπε, καὶ αὐτὰς εὐεργεσίας ταύταις ἀντιστρόφους. Ἐνταῦθά μοι δοκεῖ ὁ Πλάτων οὐ μόνον τὸν περὶ κρίσεως παρὰ τῶν προφητῶν μαμαθηκεῖν λόγον, ἀλλὰ καὶ τὸν περὶ τῆς ἀπιστουμένης παρ' Ἕλλησιν ἀναστάσεως. Τὸ γὰρ μετὰ σώματος κρίνεσθαι τὴν ψυχὴν φῆσαι, οὐδὲν ἕτερον δηλοῖ, ἢ ὅτι τῷ περὶ τῆς ἀναστάσεως ἐπίστευσε λόγῳ. Ἐπεὶ πῶς Ἀριδαῖος καὶ οἱ λοιποὶ, τὸ ἔχον σῶμα κεφαλὴν καὶ χεῖρας καὶ πόδας καὶ δέρμα ὑπὲρ γῆς καταλιπόντες, τοιαύτην ὑπέιχον ἐν Ἄδου τιμωρίαν; Οὐ γὰρ δὴ πού τὴν ψυχὴν κεφαλὴν καὶ χεῖρας καὶ πόδας καὶ δέρμα ἔχειν φήσουσιν.

28. Καὶ οὐχ ὁ Πλάτων μόνον, ἀλλὰ καὶ Ὅμηρος ὁμοίως καὶ αὐτὸς ἐν Αἰγύπτῳ μαθὼν, τὴν Τιτυὸν ὁμοίως τιμωρεῖσθαι ἔφη. Οὕτω γὰρ ἐν τῇ νεκυμαντείᾳ Ὀδυσσεὺς τῷ Ἀλκινόῳ διηγεῖται λέγων (8):

*Καὶ Τιτυὸν εἶδον γαίης ἐρικυδέα υἱὸν
Κείμενον ἐν διαπέδῳ· ὄδ' ἐπ' ἐννεά κεῖτο πέλε-
θρα·
Γύψε δὲ μὲν ἐκάτερθε παρημένω ἦπαρ ἔκπειρον ¹⁰.*

Ἦπαρ γὰρ οὐ τὴν ψυχὴν, ἀλλὰ τὸ σῶμα ἔχειν δηλοῖ (9). Τὸν αὐτὸν δὲ τρόπον καὶ Σίσυφον καὶ Τάνταλον μετὰ σώματος τὴν τιμωρίαν ὑπέχειν γέγραπεν. Ὅτι δὲ Ὅμηρος ἐν Αἰγύπτῳ γέγονε, καὶ πολλὰ ὧν ἐκεῖ μεμάθηκεν, εἰς τὴν ἑαυτοῦ μετῆνεγκε (10) ποιήσιν, ἱκανῶς διδάσκει ἡμᾶς Διόδωρος, ὁ τῶν ιστοριογράφων ἐνδοξότατος. Ἐφη γὰρ αὐτὸν ἐν Αἰγύπτῳ γενόμενον (11) μεμαθηκεῖν, ὅτι τὸ

*Νηπειθέος ἀχολὸν τε κακῶν (12) ἐκλήθηος ἀπάν-
των ¹⁰*

φάρμακον ἢ Ἐλένη λαβοῦσα παρὰ τῆς Θέως (13) γυναικὸς Πολυδάμνας (14), εἰς τὴν Σπάρτην ἐκόμισε. Κάκειν τῷ φαρμάκῳ ἔφη Ὅμηρος χρῆσαμένην τὴν Ἑλένην παῦσαι τὸν ἐν τῇ παρουσίᾳ Τηλεμάχου παρὰ Μενελάου γενόμενον θρήνον. Καὶ χρωστῆν δὲ Ἀφροδίτην ὠνόμασεν ἐκ τῆς ἐν Αἰγύπτῳ ἱστο-

in Colb.

(10) Μετήνεγκε. Reg. 2 et Colb. μετέθηκε.

(11) Γερόμενον. Colb. γνόμενον.

(12) Κακῶν. Ita R. St. et mss. Legitur in aliis editionibus καὶ κακῶν.

(13) Θέως. Legitur Θέως apud ipsum Diodorum lib. 4, et apud Euseb. Præp., x, c. 8, ubi exstat insignis ille Diodori locus de iis qui in Ægyptum profecti magna inde adjumenta adepti sunt. Legitur etiam Θῶνος in Reg. 1, sed secunda manu.

(14) Πολυδάμνας. Diodor. et Euseb. Πολυδάμνης

ρίας. Ἔγνω γὰρ καὶ τέμενος (15) χρυσῆς Ἀφροδίτης ἐν Αἰγύπτῳ λεγόμενον, καὶ πεδίον (16) χρυσῆς Ἀφροδίτης ὀνομαζόμενον. Καὶ τοῦ χάριν τούτου γέγνω μνήμη νυνί; Ἴνα δειξώμεν τὸν ποιητὴν καὶ τῶν ἀπὸ τῆς θείας τῶν προφητῶν (17) ἱστορίας πολλὰ εἰς τὴν ἑαυτοῦ μεταβαλόντα ποιήσιν. Καὶ πρῶτον τῆς κοσμοποιίας ὑπὸ Μωϋσέως τὴν εἰρημένην ἀρχὴν οὕτω γὰρ Μωϋσῆς γέγραφεν· Ἐν ἀρχῇ ἐποίησεν ὁ θεὸς τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν, εἶτα ἥλιον καὶ σελήνην καὶ ἀστέρας. Ταῦτα γὰρ ἐν Αἰγύπτῳ μαθεῖν, καὶ τοῖς ὑπ' αὐτοῦ ἐν τῇ τοῦ κόσμου γενέσει γραφεῖσιν ἀρεσθεῖς, ἐν τῇ τοῦ Ἀχιλλέως ἀσπίδι τὸν Ἥφαιστον ὡσεὶ εἰκόνα τινὰ τῆς κοσμοποιίας κατασκευάσαι (18) παρεσκευάσεν. Οὕτω γὰρ γέγραφεν·

Ἐν μὲν γαῖαν ἔτευξ', ἐν δ' οὐρανὸν, ἐν δὲ θάλασσαν,
Ἡέλιόν τ' ἀκμάματα, σελήνην τε πλῆθουσάν·
Ἐν δὲ τε τείρεα πάντα, τὰ τ' οὐρανὸς ἐστεφάνωται¹¹.

Καὶ τοῦ παραδείσου δὲ εἰκόνα τὸν Ἀλκινόου κῆπον οἴσειν πεποίηκεν, ἀειθαλῆ τε αὐτὸν καὶ καρπῶν πλῆρη διὰ τῆς εἰκόνης ἐπιδεικνύς· οὕτω γὰρ γέγραφεν·

Ἐρθα δὲ δένδρεα μακρὰ πεφύκει τηλεθώοντα,
Ὅχραι, καὶ ροῖαι, καὶ μηλέαι ἀγλαόκαρποι,

Ἐγκαῖ τε γλυκεραὶ, καὶ ἐλαῖαι τηλεθώουσαι.
Τῶν οὐποτε καρπὸς ἀπόλλυται, οὐδ' ἐπιλείπει
Χείματος οὐδὲ θέρους ἐπετησίως, ἀλλ' αἰεὶ αὔρη

Ζεφυρὴ πνεύουσα τὰ μὲν φύει, ἀλλὰ δὲ πέσσει.

Ὅχη ἐπ' ὄχη γηράσκει, μῆλον δ' ἐπὶ μῆλον,
Αὐτὰρ ἐπὶ σταφυλῇ σταφυλῇ, σύκον δ' ἐπὶ σύκῳ.
Ἐρθα δὲ οἱ πολύκαρπος ἀλήθ' ἐρρίζεται·
Τῆς ἑτερον μὲν θειλώπεδον λευρῶ ἐνὶ χώρῳ
Ἐρσεται ἡελίῳ, ἑτέρας δ' ἄρα τε τρυγῶσιν,
Ἄλλας δὲ τραπέουσι, πάροιθε δὲ τ' ὄμφακός εἰσιν,
Ἄρθος ἀμειψίαι, ἑτέρας δ' ὑποπερρίζουσι¹².

Ταῦτα τὰ ῥήματα οὐ φανεράν καὶ σαφῆ μίμησιν τῶν ὑπὸ τοῦ πρώτου προφήτου Μωϋσέως περὶ τοῦ παραδείσου λεχθέντων δηλοῖ; Εἰ δὲ τις καὶ εἰς τὴν τοῦ (19) εὐργου ποιήσιν ἀφορᾶν ἐθέλοι, δι' ἧς οἱ τὸ τηνικαῦτα ἑνὸς τῆν εἰς οὐρανὸν ἄνοδον δύνασθαι κατασκευάζει ἑαυτοῖς φροντο, εὐρήσει καὶ ταύτην ἱκανὴν δι' ἀλληγορίας μίμησιν ὑπὸ τοῦ ποιητοῦ διὰ τε Ὀτου καὶ Ἐφιάλτου γινομένην· οὕτω γὰρ καὶ ὁ ποιητὴς περὶ αὐτῶν ἔφη·

Οἱ βα καὶ ἀθανάτοισιν ἀπειλήτην ἐν Ὀλύμπῳ
Φυλόπαιδα στήσειν πολυάκροισι πολέμοιο.
Ὅσσαν ἐπ' Οὐλύμπῳ μέμασαν θέμεν, αὐτὰρ ἐπ'
Ὅσσην¹³
Πῆλιον εἰροσίφυλλον, ἱρ' οὐρανὸς ἀμβατός εἴη¹⁴.

¹¹ Iliad. Σ, v. 485. ¹² Odys. H, v. 416. ¹³ Odys. , Δ v. 3.

(15) Καὶ τέμενος. Deest conjunctio in Reg. 2, et Colb. Hæc autem ex eodem deprompta Diodoro.

(16) Ἡέλιος. Sic habent Diodorus et Eusebius. At in Reg. 2, et Colb. et ad marginem Clarom. legitur καὶ ἥλιον. — Nostram lectionem firmat etiam Diodorus, ex quo Justinus ista hausit. Ibi (l. c. p. 109, not. 3) Wesselingius : Homerus, inquit, Venerem, Iliad. Γ, 64 χρυσῆν cum appellasset, quæ vivere tituli ejus causam grammatici; quorum alii a formæ pulchritudine, suffragante Diodoro IV, 26, alii a campu quodam, aureo dicto, in quo ea tem-

A pum aureæ Veneris appellatum. Cujus autem rei gratia horum modo injecta mentio? Ut demonstremus poetam etiam ex divina prophetarum historia permulta in suam poemis transtulisse. Transtulit autem in primis quæ a Moyse de mundi creationis initio dicuntur. Sic enim scripsit Moyses : *In principio creavit Deus cælum et terram; deinde solem et lunam et stellas.* Hæc Homerus cum in Ægypto didicisset, iisque delectaretur quæ a Moyse in Genesi, sive in libro de mundi creatione scripta sunt; finxit Vulcanum in clypeo Achillis imaginem quamdam mundi creationis descripsisse. Sic enim scripsit :

B *In eo quidem terram effinxit, et cælum et mare, Solemque indefessum lunamque plenam, Sideraque omnia, quibus cælum coronatum est.*

Fecit etiam ut paradisi imaginem servaret Alcinoi hortus; semper floribus ornatum ac fructibus refertum hac imagine paradisi exhibens. Sic enim scripsit :

Ibi vero arbores proceræ crescebant florentes,
Pirus et malus punica et aliæ mali pulchrum fructum
[producentes,

Ficusque dulces et oleæ virescentes.

Ex iis fructus nunquam perit neque deficit

Hyeme neque æstate toto anno durans, sed semper

Zephyri spirans hæc crescere facit, aliaque mature-
[scere.

C *Pirus post pirum senescit, pomum post pomum, Porro post uvam uva, ficus autem post ficum : Ibi autem ei fructuosa vinea radicatur : Hujus alterum quidem apricum lato in loco Arescit sole, alias sane vindemiant, Alias autem calcant, longæ autem uvæ matureæ sunt Florem emittentes, nonnullæ aliquando maturescunt.*

An non hæc verba eorum, quæ de paradiso a principe prophetarum Moyse dicta sunt, claram et apertam imitationem designant? Quod si quis ipsius quoque turris constructionem considerare velit, per quam homines illius ætatis ascensum in cælum sibi communire posse videbantur; id quoque apte a poeta in Oto et Ephialte imitatione per allegoriam expressum reperiet. Sic enim de illis loquitur :

D *Qui sane immortalibus minabantur in Olympo, Moturos certamen tumultuosi belli, Ossam super Olympum conati sunt imponere : cæterum Ossæ Peleum frondosum, ut cælum pervium esset.*

plum habuerit et præcipuo honore sit culta, derivarunt : in his Ægyptii nomen sunt professi, et, eos fortasse secuta, *Histiæa* grammatica, ut scholiorum auctor ad *Iliad. Γ, 64*, et *Eustath., p. 384*, docuerunt. Otto.

(17) Τῶν προφητῶν. Colb. τῶν προγόνων.

(18) Κατασκευάσαι. Reg. 3, Clarom. et ad calcem R. St. sic habent : κατασκευάσαντα οὕτω γέγραφεν.

(19) Εἰς τὴν τοῦ. Deest præpositio in Colbert.

Similiter et de præcipitato e cælis hntmani generis A hoste, quem Scripturæ divinæ diabolum vocant, quod ei nomen ex prima illius adversus hominem calumnia impositum, si quis considerare 29 velit accuratius; reperiet poetam diaboli quidem appellationem non usurpare, sed nomen ei ex pessima illius actione imponere. Noxam enim eum appellans, e cælo ab opinato apud illos Deo præcipitem datum esse dicit; quasi eorum, quæ de illo a propheta Isaia dicta sunt, accurate meminisset. Sic igitur scribit in sua poesi:

Illico corripuit Aten, capite nitentibus capillis or-
[nato,
Iratus animo suo, et juravit firmum juramentum,
Nunquam in Olympum et cælum stellatum
Redituram Aten, quæ omnes infortunio efficit.
Sic fatus, fecit a cælo stellato
Manu rotans; mox pervenit ad opera hominum.

29. Platonem autem, dum post Deum et materiam tertium principium formam esse pronuntiat, argumentum non aliunde accepisse patet, quam a Moyse, cujus quidem ex dictis nomen formæ didicit; tunc autem nequaquam a peritis didicit nihil ex his, quæ a Moyse dicta sunt, sine arcana contemplatione clare cognosci posse. Scripsit enim Moyses sic Deum sibi de tabernaculo mandasse: *Et facies mihi secundum omnia quæcunque tibi monstro in monte, exemplar tabernaculi.* Et rursus: *Et eriges tabernaculum exemplar omnium vasorum ejus, atque ita facies* 30. Et rursus paulo post: *Ita sane facies secundum typum et figuram quæ tibi in monte monstrata est* 31. Hæc cum legisset Plato, nec qua par erat contemplatione scripta illa verba excepisset, existimavit formam ante id, quod sensibus subjectum est, separatim existere; quam quidem etiam exemplar eorum, quæ facta sunt, sæpe numero vocat, quia Moyses de tabernaculo ita scripsit: *Secundum formam tibi in monte monstratam ita facies.*

30. Similiter et de terra et de cælo et de hominis creatione hallucinatum patet; nam et horum ideas esse opinatur. Quoniam enim Moyses ita scripsit: *In principio fecit Deus cælum et terram; ac*

31 Iliad. T, 126. 32 Exod. xxv. 9. 33 Ibid., 40.

(20) Πρὸς τὸν ἄνθρωπον. Colbert, περὶ τὸν ἄνθρωπον.

(21) Ἐλεύσεσθαι. Reg. 3 et Clarom. et R. St. ἐλεύσεσθαι.

(22) Οὐκ ἄλλοθεν. Sic mss. Editi καὶ ἄλλοθεν. Mox Reg. 3 et Clarom. μεμαθηκώς ῥητῶν, sicque R. St. ad calcem.

(23) Οὕτως καὶ ποιήσεις. Colbert. οὕτως δὲ ποιήσεις.

(24) Καὶ οὕτως ποιήσεις. Hæc desunt in Colbert. In Regio autem 2 ista requiruntur: καὶ αὐθις μικρὸν ὑστερον, οὕτως ἄρα ποιήσεις. R. St. habet ad calcem οὕτως ἄρα. Sic etiam Reg. 1, in contextu.

(25) Τούτοις οὖν ἐντυχῶν ὁ Πλάτων. Jam dixi

Ὅμοιως δὲ καὶ περὶ τοῦ ἀπ' οὐρανῶν κατενεχθέντος ἐχθροῦ τῆς ἀνθρωπότητος, ὃν διάβολον αἱ θείαι Γραφαὶ καλοῦσιν, ἀπὸ τῆς πρώτης αὐτοῦ πρὸς τὸν ἄνθρωπον (20) διαβολῆς, ταύτης τῆς προσηγορίας τυχόντα· καὶ εἰ τις ἀκριβῶς σκοπεῖν ἐθέλοι, εὖροι ἂν τὸν ποιητὴν τοῦ μὲν διαδόλου ὀνόματος οὐδαμῶς μεμνημένον, ἐκ δὲ τῆς κακίστης αὐτοῦ πράξεως τὴν ὀνομασίαν πεποιημένον· Ἐπὶ γὰρ αὐτὸν ὁ ποιητῆς ὀνομάζων, ὑπὸ τοῦ κατ' αὐτοὺς Θεοῦ καθηρησθῆαι αὐτὸν ἐκ τοῦ οὐρανοῦ λέγει, ὡς περ ἀκριβῶς τὸν ὑπὸ Ἡσαίου τοῦ προφήτου περὶ αὐτοῦ εἰρημένον μεμνημένος ῥητῶν· οὕτως ἐν τῇ αὐτοῦ ποιήσει γέγραπεν 21·

Αὐτίκα δ' εἶλ' ἄτην κεφαλῆς λιπυροπλοκάμιου

B Χωόμενος φρεσὶν ἦσι, καὶ ὁμοσε καρτερὸν ὄρκιον, Μῆπορ' ἐς Οὐλυμπὸν τε καὶ οὐρανὸν ἀστερόεντα Αὐθις ἐλεύσεσθαι (21) ἄτην ἢ πάντας αὐταί. Ὡς ἐπιπῶν, ἐβρίψην ἀπ' οὐρανοῦ ἀστερόεντος Χεῖρι περιστρέψας· τάχα δ' ἴκετο ἐργ' ἀνθρώπων.

29. Καὶ Πλάτων δὲ μετὰ τὸν Θεὸν καὶ τὴν ὕλην, τὸ εἶδος τρίτην ἀρχὴν εἶναι λέγων, οὐκ ἄλλοθεν (22) ποθεν, ἀλλὰ παρὰ Μωϋσέως τὴν πρόφασιν εἰληφώς φαίνεται, τὸ μὲν τοῦ εἶδους ὄνομα ἀπὸ τῶν Μωϋσέως μεμαθηκώς ῥητῶν, οὐ διδαχθεὶς δὲ τὴν καὶ ταῦτα παρὰ τῶν εἰδῶτων, ὅτι οὐδὲν ἐκτὸς μυστικῆς θεωρίας τῶν ὑπὸ Μωϋσέως εἰρημένων, σαφῶς γινώσκειν ἐστὶ δυνατόν. Ἐγγράφη γὰρ Μωϋσῆς ὡς τοῦ Θεοῦ περὶ τῆς σκηπῆς πρὸς αὐτὸν εἰρηκτός οὕτως· Καὶ ποιήσεις (23) μοι κατὰ πάντα ὅσα ἐγὼ δεῖκνύω σοι ἐν τῷ ὄρει, τὸ παράδειγμα τῆς σκηπῆς. Καὶ πάλιν· Καὶ ἀνάστησεις τὴν σκηπῆν κατὰ τὸ παράδειγμα πάντων τῶν σκευῶν αὐτῆς, καὶ οὕτως ποιήσεις (24). Καὶ αὐθις μικρὸν ὑστερον· Οὕτως ἄρα ποιήσεις κατὰ τὸν τύπον τὸν δεδειγμένον σοι ἐν τῷ ὄρει. Τούτοις οὖν ἐντυχθὼν Πλάτων (25), καὶ οὐ μετὰ τῆς προσηκούσης θεωρίας δεξάμενος τὰ γεγραμμένα ῥητὰ, ψήθη εἶδος τι χωριστὸν προὑπάρχειν τοῦ αἰσθητοῦ· ὃ καὶ παράδειγμα τῶν γενομένων ὀνομάζει πολλάκις, ἐπειδὴ τὸ Μωϋσέως οὕτω περὶ τῆς σκηπῆς σημαίνει γράμμα. Κατὰ τὸ εἶδος τὸ δεῖχθῆν σοι ἐν τῷ ὄρει, οὕτω ποιήσεις αὐτό.

30. Ὅμοιως δὲ καὶ ἐπὶ τῆς γῆς, καὶ τοῦ οὐρανοῦ, καὶ τοῦ ἀνθρώπου σφαλεῖς φαίνεται· καὶ τούτων γὰρ ἰδέας εἶναι οἰεταί. Ἐπειδὴ γὰρ Μωϋσῆς οὕτω γέγραπεν· Ἐν ἀρχῇ ἐποίησεν ὁ Θεὸς τὸν οὐρανὸν

D Justinum in hac Platonis idearum interpretatione non accuratissime versari. Neque enim has ideas Plato a cogitationibus Dei separabat. Sed dum eum S. Martyr existimat suam de mundi exemplari sententiam ex his, quæ de tabernaculi exemplari dicuntur in Scriptura, deduxisse; videtur idem, quod multi alii, sensisse, tabernaculum mundi imaginem esse, ac proinde ideas illius tabernaculi, ideas mundi fuisse. Sic enim Philo, p. 260 et 240. Josephus Antiq. iii, c. 8. Origenes homil. 9 in Exod. Methodius apud Combefis. p. 96. Eusebius Præp. Evang. l. xii, c. 19. Gregorius Naz. orat. 34. Theodoretus 60 in Exod.; Joan. Damasc. orat. 2 et 3, De Imag.

καὶ τῆν γῆν· εἶτα παρ' αὐτὰ συνάπτει λέγων· Ἡ δὲ γῆ ἦν ἀόρατος καὶ ἀκατασκευάστος· φήθη (26) ταύτην μὲν περὶ ἧς ἔφη, Ἡ δὲ γῆ ἦν, τὴν προὔπάρχουσαν εἰρησθαι γῆν, ἐπειδὴ Μωϋσῆς ἔφη· Ἡ δὲ γῆ ἦν ἀόρατος καὶ ἀκατασκευάστος· ταύτην δὲ περὶ ἧς λέγει, Ἐποίησεν ὁ θεὸς τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν, φήθη ταύτην λέγειν αὐτὸν τὴν κατὰ τὸ προὔπαρχον (27) εἶδος ὑπὸ τοῦ θεοῦ γενομένην αἰσθητήν. Ὁμοίως δὲ καὶ περὶ τοῦ γενομένου οὐρανοῦ, τὸν μὲν πεποιημένον οὐρανὸν, ὃν καὶ στερέωμα ὠνόμασε, τοῦτον εἶναι τὸν γενομένον αἰσθητόν· ἕτερον δὲ εἶναι τὸν νοητόν, περὶ οὗ ὁ προφήτης ἔφη· Ὁ οὐρανὸς τοῦ οὐρανοῦ τῷ Κυρίῳ· τὴν δὲ γῆν ἔθηκε τοῖς υἱοῖς τῶν ἀνθρώπων (28). Καὶ περὶ ἀνθρώπου δὲ ὁμοίως, πρότερον μὲν ὀνόματος ἀνθρώπου μένηται Μωϋσῆς, εἶτα μετὰ τὰ πολλὰ τῶν κτισμάτων περὶ πλάσεως ἀνθρώπου πεποιήται μνήμην, οὕτω λέγων· Καὶ ἐποίησεν ὁ θεὸς τὸν ἄνθρωπον, χοῦν ἀπὸ τῆς γῆς λαβών (28'). Φήθη γοῦν τὸν μὲν πρότερον ὀνομασθέντα ἄνθρωπον προὔπαρχον τοῦ γενομένου, τὸν δὲ ἐκ τῆς γῆς πλασθέντα ὕστερον κατὰ τὸ προὔπαρχον εἶδος γεγενῆσθαι. Ὅτι δὲ ἐκ γῆς ἄνθρωπος πέπλασται, καὶ Ὅμηρος ἀπὸ τῆς παλαιᾶς καὶ θείας ἱστορίας μαθὼν τῆς λεγούσης, Γῆ εἶ, καὶ εἰς γῆν ἀπελεύσῃ, τὸ εἶψυχον τοῦ Ἐκτορος σῶμα κωφὴν ὀνομάζει γῆν. Ἐφη γάρ που κατὰ τοῦ Ἀχιλλεύς μετὰ θάνατον τὸ τοῦ (29) Ἐκτορος σῶματος σῶμα·

Κωφὴν γάρ δὴ γαῖαν ἀεικλιζειν μενεαίων³⁰. Καὶ αἰθίς ἀλλαχοῦ που τὸν Μενέλαον λέγοντα τοῖς μὴ ἐταίμως δεξαμένοις τὴν τοῦ Ἐκτορος περὶ τῆς μορφαχίας πρόκλησιν (30)·

Ἄλλ' ὁμοίως μὲν πάντας ὕδωρ καὶ γαῖα γένοι-
[σθε³¹ (31),
εἰ ὑπερβάλλουσαν ὄργην εἰς τὴν ἀρχαίαν καὶ προτέραν (32) αὐτοὺς ἐκ γῆς ἀναλύων πλάσιν. Ταῦτα ἀπὸ τῶν ἀρχαίων ἱστοριῶν ἐν Αἰγύπτῳ μεμαθηκότες Ὅμηρος καὶ Πλάτων, ἐν τοῖς ἑαυτῶν γεγραμμένοι λόγοις.

31 Ἐπεὶ πόθεν ἄλλοθεν μεμαθηκῶς ὁ Πλάτων πτηνῶν ἄρμα ἐλαύνειν τὴν Δία ἐν οὐρανῷ λέγει, εἰ μὴ τῆς τῶν προφητῶν ἐντυχῶν ἱστορίας; Ἐγὼ γὰρ ἀπὸ τῶν τοῦ προφήτου βητῶν περὶ τῶν χερουβιμ οὕτως εἰρημένων (33)· Καὶ ἐξῆλθε δόξα Κυ-

deinde statim sūljūngit: Terra autem erat invisibilis et incomposita; existimavit his quidem verbis: Terra autem erat, præexistentem terram designari, quia Moyses dixerat: Terra autem erat invisibilis et incomposita; istis autem: Fecit Deus cælum et terram, eam putavit significari, quæ sensibilis a Deo secundum præexistens exemplar creata. Similiter et de creato cælo; cælum quidem, quod factum est, quodque a Moysæ vocatur firmamentum, ipsum illud esse existimavit, quod sensibile creatum est; sed aliud esse, illudque intelligentia percipi, de quo Propheta dicit: Cælum cæli Domino, terram autem dedit filiis hominum²⁷. 30 Sic etiam et de homine. Hominis nomen primo commemorat Moyses; deinde post multas res creatas sic de hominis formatione mentionem facit: Et fecit Deus hominem pulvere a terra sumpto²⁸. Existimavit igitur hominem illum, qui prius nominatus est, ante eum, qui factus est, existere: ac eum, qui postea ex terra factus est, secundum præexistentem formam factum esse. Quod autem homo ex terra formatus est, id etiam Homerus ex antiqua et divina historia cum cognovisset ita dicente, Terra es et in terram reverteris²⁹; exanimum Hectoris corpus surdam terram appellat. Alicubi enim in Achillem Hectoris mortui corpus raptantem hæc dicit:

Insensibilem enim terram contumelia afficit furens. Et alibi Menelaus, his qui Hectoris provocationem ad singulare certamen minus alaeriter acceperant:

Sed vos quidem omnes aqua et terra fiatis,
præ iræ magnitudine in antiquam eos et primam ex terra originem resolvens. Hæc in Ægypto ex vetustis historiis percepta Homerus et Plato in suis libris scripserunt.

31. Quod enim ait Plato Jovem in cælo volucrem currum agere; id quo allo ex fonte didicit, nisi prophetas legens historias? Id profecto cognovit ex his prophetæ de cherubim dictis: Et exivit e domo gloria Domini, et ascendit super cherubim; et

²⁷ Psal. cxiii, 16. ²⁸ Gen. ii, 7. ²⁹ Gen. iii, 19. ³⁰ Iliad. Ω, v. 54. ³¹ Iliad. Η, v. 99.

(26) Φήθη. Addunt ὅτι R. St. Reg. 2, 3, et D Clarom. et Colb.
(27) Τὸ προὔπαρχον. Deest articulus in Colb. Terram invisibilem de ideis ac ipso exemplari interpretatur Clemens Alex. Strom. vi. Ei præieverat Philo, De mundi opificio p. 24. Euseb., Præp. Evang. l. xi, cap. 23. prolixum Philonis ea de re testimonium describit.
(28) Τῶν ἀνθρώπων. Deest articulus in Colb.
(28') Καὶ... γῆς. Genes. ii, 7... In editis post γῆς additur λαβών, quod propterea ejiciendum censeo, quod non agnoscitur ab antiquissimo Cod. Reg. 1... Additamentum illud si cui probaretur, ponendum sane esset post χοῦν, quemadmodum existat in Reg. 2., 4., Argentor. et Ms. Pici. Cæterum discrimen illud, quod Plato ex Justini opinione in-

ter Genes. 1, 26, et ii, 7, interposuit, jam Philo docuerat De mundi opific. c. 46 (Opp. ed. Richter. Tom. 1), p. 43, sq. et Leg. allegor. ii, c. 4. p. 95. OTTO.
(29) Θάνατον τὸ τοῦ. Colb. θάνατον τὸν τοῦ.
(30) Πρόκλησιν. Sic Clarom. et Reg. 3, et ad calcem R. St. Male editi πρόσκλησιν.
(31) Γένοισθε. Colb. γένησθε. Citatur in eundem usum hic versus a Clem. Alex. Strom. lv.
(32) Καὶ προτέραν. Hæc desunt in Colb. et Reg. 1, nec incommode delerentur. — Additur in editis καὶ προτέραν, quæ verba non exstant in codd. Reg. 1, 2, 4, Argentor. et ms. Pici. OTTO.
(33) Εἰρημένωρ. Sic ope Reg. 1 emendavimus. Editi εἰρημένωρ.

*elevaverunt cherubim alas suas, et rotæ cum eis et gloria Dei Israel erat super eos desursum*³⁴. Inde incitatus vocalis ille Plato summa cum libertate clamat: *Magnus in cælo Jupiter volucrum currum agens*. Unde enim edoctus hæc scripsit, nisi a Moysæ et prophetis? Unde accepta occasione Deum in ignea substantia esse dicit? Nonne ex tertio libro Regnorum, ubi scriptum est: *Non in spiritu Dominus et post spiritum commotio: non in commotione Dominus, et post commotionem ignis: non in igne Dominus, et post ignem vox auræ tenuis*³⁵? Sed hæc ad sublimes sensus multa animi inquisitione a piis hominibus revocanda. Plato autem non ea qua decebat contemplatione animum intendens, in ignea substantia Deum esse dixit.

Ἄλλ' ἐκεῖνα μὲν κατ' ἀναγωγὴν μετὰ πολλῆς θεωρίας τοῖς θεοσεβῶσι τοῖς ῥητοῖς, ἐν τῇ πυρῶδει οὐσίᾳ τὸν θεὸν εἶναι ἔφη.

32. Quod si quis et de dono sursum a Deo in homines sanctos delabente, quod sacri prophetæ Spiritum sanctum appellant, rationem accurate inire velit; reperiet illud quoque a Platone in Menone sub alio nomine prædicatum. Veritus enim Dei donum appellare Spiritum sanctum, ne, prophetarum doctrinam sequens, inimico esse in Græcos animo videretur; sursum quidem fatetur illud a Deo delabi, non tamen Spiritum sanctum, sed virtutem appellandum esse censuit. In illo enim *De reminiscentiâ* cum Menone dialogo, postquam multa quæsitivæ de virtute, utrum doceri possit, an non doceri, usu sed et exercitatione **31** compareretur, vel utrum nec doctrina nec usu, sed natura hominibus eveniat, vel alio quodam modo; tandem totidem verbis sic pronuntiat: « Nunc autem si in hoc omni sermone recte quæsitivimus et disseruimus, virtus profecto nec natura nec doctrina, sed divina sorte hominibus evenit sine scientia, iis quibus evenit. » Hæc, mea quidem sententia, cum clare a prophetis de Spiritu sancto didicisset Plato, in virtutis nomen videtur transtulisse. Quemadmodum enim unum et eundem Spiritum sacri prophetæ in septem spiritus dividi dicunt, ita et ipse unam et eandem virtutem appellans, in quatuor eam virtutes dividi pronuntiat; sancti quidem Spiritus nusquam meminisse volens, sed quæ a prophetis dicta fuerant de Spiritu sancto, ea per quamdam allegoriam aperte prædicans. Sic enim sub Anem Menonis ait: « Ex hac igitur ratiocinatione, o Meno, videtur nobis divina sorte virtus

³² Ezech. xi, 22. ³³ III Reg. xix, 41.

(34) Ὁ μὲν δὴ μέγας. Hæc Plato in *Phædro*.

(35) Δωρεῶς. Sic etiam supra, n. 8, appellat Spiritum sanctum: neque hæc jejuna appellatio videri debet, nec merito ad reprehensionem sancti martyris arriperetur. Sic enim locuti Patres Græci et Latini, ut demonstrat Petavius lib. viii *De Trin.* cap. 3.

(36) Αὐταῖς λέξεσιν. Ante has voces editi habent ὅσπερον, quod saltem inutile videtur, nec in codicibus melioris notæ, ut Colb. et Reg. 2, reperitur. — Vocem ὅσπερον, antecedenti πρότερον et sequenti πρὸς τῷ τέλει bene respondentem, Justi-

πλου ἀπὸ τοῦ οἴκου, καὶ ἐπέβη ἐπὶ χερουβὶμ· καὶ ἀνέλαβε τὰ χερουβὶμ τὰς πτέρυγας αὐτῶν, καὶ οἱ τροχοὶ ἐχόμενοι αὐτῶν· καὶ δόξα Κυρίου Θεοῦ Ἰσραὴλ ἦν ἐπ' αὐτοῖς ὑπεράνωθεν. Ἐνθεν ὁρῶμενος ὁ μεγαλόφωνος Πλάτων, μετὰ πολλῆς παρρησίας βοᾷ λέγων· Ὁ μὲν δὴ μέγας (34) ἐν οὐρανῷ Ζεὺς πτηνὸν ἄρμα ἐλαύνων. Ἐπεὶ πόθεν ἄλλοθεν μεμαθηκῶς ταῦτα ἔγραψεν, εἰ μὴ παρὰ Μωϋσέως καὶ τῶν προφητῶν; πόθεν δὲ τὴν πρόφασιν εἰληφώς, καὶ ἐν τῇ πυρῶδει οὐσίᾳ τὸν θεὸν ἔφη; Οὐκ ἀπὸ τῆς τρίτης τῶν Βασιλειῶν ἱστορίας, ἐνθα γέγραπται· Οὐκ ἐν τῷ πνεύματι Κύριος, καὶ μετὰ τὸ πνεῦμα συσσεισμός· οὐκ ἐν τῷ συσσεισμῷ Κύριος, καὶ μετὰ τὸν συσσεισμόν πῦρ· οὐκ ἐν τῷ πυρὶ Κύριος, καὶ μετὰ τὸ πῦρ φωρῆ ὑβρας λεπτής;

32. Εἰ δέ τις καὶ περὶ τῆς ἀνωθεν παρὰ Θεοῦ κατιούσης ἐπὶ τοὺς ἁγίους ἀνδρας δωρεᾶς (35), ἢν Πνεῦμα ἅγιον ὀνομάζουσιν οἱ ἱεροὶ προφήται, ἀκριδῶς σκοπεῖν ἐθέλοι, εὐροὶ ἂν καὶ ταύτην ὑπὸ Πλάτωνος ἐν τῷ πρὸς Μένωνα λόγῳ δι' ἐτέρου ὀνόματος κρητυτομένην. Δεδιώξ γὰρ τὴν τοῦ Θεοῦ δωρεάν Πνεῦμα ἅγιον ὀνομάζειν, ἵνα μὴ δόξη, τῇ τῶν προφητῶν ἐπόμοτος διδασκαλίᾳ, ἐχθρὸς Ἑλλήνων εἶναι, τὸ μὲν ἀνωθεν αὐτὸ παρὰ Θεοῦ κατιέναι ὁμολογεῖ, οὐ μὴν Πνεῦμα ἅγιον, ἀλλ' ἀρετὴν ὀνομάζειν αὐτὸ ἤξιον. Οὕτω γὰρ πρὸς τὸν Μένωνα ἐν τῷ *Περὶ ἀναμνήσεως* λόγῳ, πολλὰ πρότερον περὶ τῆς ἀρετῆς ζητήσας, πότερον ποτε διδακτὸν ἢ ἀρετὴ, ἢ οὐ διδακτὸν, ἀλλ' ἀσκητὸν ἢ οὔτε ἀσκητὸν, οὔτε μαθητὸν, ἀλλὰ φύσει παραγινόμενον τοῖς ἀνθρώποις, ἢ ἄλλῳ τινὶ τρόπῳ, αὐταῖς λέξεσιν (36) οὕτως ἀποφαίνεται λέγων· « Εἰ δὲ νῦν ἡμεῖς ἐν παντὶ τῷ λόγῳ (37) τούτῳ καλῶς ἐζητήσαμέν τε καὶ ἐλέγομεν (38), ἀρετὴ ἂν εἴη οὔτε φύσει, οὔτε διδακτὸν, ἀλλὰ θεία μοῖρα παραγινομένη ἄνευ νοῦ (39), οἷς ἂν παραγίνεται. » Ταῦτα, οἶμαι, σαφῶς παρὰ τῶν προφητῶν περὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος μεμαθηκῶς Πλάτων, εἰς τὸ τῆς ἀρετῆς ὄνομα μεταφέρων φαίνεται. Ὁμοίως γὰρ ὡσπερ οἱ ἱεροὶ προφῆται τὸ ἐν καὶ τὸ αὐτὸ Πνεῦμα εἰς ἐπτά πνεύματα μερίζεσθαι φασιν, οὕτω καὶ αὐτὸς μίαν καὶ τὴν αὐτὴν ὀνομάζων ἀρετὴν, ταύτην εἰς τέσσαρας ἀρετὰς μερίζεσθαι λέγει· τοῦ μὲν ἁγίου Πνεύματος οὐδαμῶς μνημονεύειν ἐθέλων, διὰ δὲ τινος ἀλληγορίας τὰ ὑπὸ τῶν προφητῶν περὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος εἰρημένα ἀπαγγέλλων σαφῶς. Οὕτω γὰρ πρὸς τῷ τέλει τοῦ λόγου πρὸς τὸν Μένωνα ἔφη· « Ἐκ μὲν τοίνυν

niani sermonis consuetudini (cf. c. 15, 17) accommodatam, codd. Reg. 1, 3, Clarom., Argentor., Vimar., et ms. Pici armatam, male expunxit Maranus. Otto.

(37) Τῷ λόγῳ. Deest τούτῳ in cod. Colbert.

(38) Ἐλέγομεν. Ita Reg. 1, et ipse Plato. Editi λέγομεν.

(39) Ἄνευ νοῦ. Ignorantione Platonici styli in editionibus S. Justini, excepta R. St. editione, legitur οὐκ ἄνευ νοῦ. Sed negatio deest in Reg. 2 et 3, et Clarom.

τούτου τοῦ λογισμοῦ, ὡς Μένων, θεία μοίρα φαίνεται ἡμῖν παραγινόμενη ἢ ἀρετή, οἷς ἂν παραγίηται. Τὸ δὲ σαφές παρ' αὐτοῦ εἰσόμβρα τοῦτο, ὅποῦ τινὲ τρώ-
 πῳ τοῖς ἀνθρώποις παραγίνεται ἡ ἀρετή, ὅταν πρότε-
 ρον ἐπιχειρήσωμεν αὐτὸ καθ' αὐτὸ ζητεῖν, τί ποτὲ
 ἔστιν ἀρετή. » Ὁρᾶτε ὅπως τὴν ἀνωθεν κατιούσαν δω-
 ρεῖν, ἀρετὴν μόνον ὀνομάζει· ἔτι δὲ ζητήσεως ἀξίον
 εἶναι νομίζει, πότερον ποτε ἀρετὴν, ἢ ἕτερόν τι αὐτὸ
 ὀνομάζεσθαι προσήκει, δεδιώς αὐτὸ φανερώς ἅγιον
 ὀνομάζειν Πνεῦμα, ἵνα μὴ δόξη τῆ τῶν προφητῶν
 ἔπεισθαι διδασκαλία.

33. Πόθεν δὲ μαθὼν ὁ Πλάτων, τὸν χρόνον μετ'
 οὐρανοῦ γεγενῆσθαι ἔγνω; οὕτω γὰρ γέγραφε· « Χρό-
 νος δὲ σὺν μετ' οὐρανοῦ γέγονεν· ἵνα ἅμα γενόμενοι,
 ἅμα καὶ λυθῶσιν, ἂν ποτε λύσις αὐτῶν γίγηται. »
 Ὅχι δὲ τοῦτο ἀπὸ τῆς θείας Μωϋσέως ἱστορίας με-
 μαθηκώς; « Ἔγω γὰρ ὅτι ἡ τοῦ χρόνου γένεσις ἐκ τε
 ἡμερῶν καὶ μηνῶν καὶ ἐνιαυτῶν τὴν ἀρχὴν τῆς συ-
 στασεως εἰληφεν. Ὡς οὖν τῆς πρώτης ἡμέρας τῆς
 μετ' οὐρανοῦ (40) γενομένης, ἀρχὴν τοῦ παντὸς χρόνου
 παρεσχηκυίας (οὕτω γὰρ Μωϋσῆς γέγραπεν· Ἐν
 ἀρχῇ ἐποίησεν ὁ θεὸς τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν·
 εἶτα παρ' αὐτὰ συνάπτει λέγων, Καὶ ἐγένετο ἡμέρα
 μία), ὡς ἀπὸ μέρους ὁ Πλάτων τὸν πάντα σημαίνων
 χρόνον (41), τὴν ἡμέραν ὀνομάζει χρόνον, ἵνα μὴ
 ὀξῆ, ἡμέρας μεμημένους, ὡς πάντη τοῖς Μωϋσέως
 ἐπόμενος ῥητοῖς, παρ' Ἀθηναίους κατηγορεῖσθαι.
 Πόθεν δὲ καὶ περὶ λύσεως οὐρανοῦ φαντασθεὶς οὕτω
 γέγραπεν; ὅχι καὶ τοῦτο παρὰ τῶν ἱερῶν προφητῶν
 μαθηκώς, καὶ οὕτως εἰρησθαι παρ' αὐτῶν (42)
 νομίσας;

34. Εἰ δὲ καὶ τὸν περὶ τῶν ἀγαλμάτων τις ἐξετά-
 ζοι λόγον, πόθεν ὀρμύμενοι οἱ πρῶτοι τοὺς θεοὺς
 ὑμῶν κατασκευάσαντες, ἀνθρώπων μορφάς ἔχειν αὐ-
 τοὺς διέγνωσαν, εὐρήσει καὶ τοῦτο ἀπὸ τῆς θείας
 ἱστορίας μαθηκώτας. Τῆς γὰρ Μωϋσέως ἱστορίας
 ἐκ προσώπου τοῦ Θεοῦ λεγούσης, Ποιήσωμεν ἄν-
 θρωπον κατ' εἰκόνα ἡμετέραν καὶ ὁμοιωσιν, ὡς
 οὕτως εἰρησθαι τῶν ἀνθρώπων κατὰ τὴν μορφήν
 εὐκρίτων τῷ Θεῷ, οὕτω κατασκευάζειν τοὺς θεοὺς
 εὐκρίτων ἡρξάντο, ἐκ τοῦ ὁμοίου τὸ ὁμοιον δημιουργεῖν
 οἴζμενοι. Τοῦ χάριν μνημονεῦσαι τούτων νυνὶ προφη-
 χτην, ὡς ἄνδρες Ἕλληνες; ἵνα γινώτε ὅτι τὴν ἀληθῆ
 θεοσέβειαν οὐ δυνατὸν παρὰ τούτων μανθάνειν τῶν
 μηδὲ ἐν οἷς ὑπὸ τῶν ἔξωθεν ἐθαυμάσθησαν ἰδίον τι
 γράψαι θνηθέντων, ἀλλὰ διὰ τινος ἐκείνης ἀλλη-
 γορίας ὑπὸ Μωϋσέως (43) καὶ τῶν λοιπῶν προφητῶν
 ἐν τοῖς ἑαυτῶν συγγράμμασιν ἀπηγγελοῦσιν.

³³ Gen. 1, 4, 5. ³⁴ Ibid., 26.

(40) Μετ' οὐρανοῦ. Ita Colb. ac ipse Justinus paulo ante τὸν χρόνον μετ' οὐρανοῦ, χρόνος μετ' οὐ-
 ρανῶ. Edidit μετ' οὐρανόν.

(41) Ὁ Πλάτων τὸν πάντα σημαίνων χρόνον. Magnum huic loco inest vitium. Neque enim Plato ex parte, sive ex die, totum tempus designavit. Solus Moyses diei nomen, quæ pars est temporis, usurpavit. At Plato, ut existimat Justinus, hanc verborum cum Moysae similitudinem vitavit. Scribendum ergo, ut in Latina interpretatione expressimus, τὸν πάντα σημαίνων χρόνον, ὁ Πλάτων.

A cis evenire quibus evenit. Illud autem clare per-
 spicemus, quomodo virtus hominibus eveniat, si
 prius hoc ipsum instituerimus per se quærere,
 quid sit tandem ipsa virtus. » Videtis quomodo
 sursum adveniens donum, virtutem tantummodo
 appellet, ac illud etiam inquisitione dignum esse
 censeat, utrum virtutem an aliud quidpiam deceat
 hoc donum appellari; veritus illud aperte Spiritu-
 m sanctum appellare, ne prophetarum doctrinam
 sectari videretur.

33. Unde autem edoctus Plato tempus cum cælo
 creatum esse cognovit? Sic enim scripsit: « Tempus
 ergo cum cælo creatum est, ut simul creata simul
 dissolvantur, si quando eorum eveniat dissolutio. »
 B An non hoc ex divina Moysis historia cognovit? No-
 verat enim temporis creationem ex diebus, mensibus
 et annis initium constitutionis accepisse. Igitur cum
 primus ille simul cum cælo conditus dies initium
 omnis temporis præstiterit (sic enim scripsit Moy-
 ses: In principio fecit Deus cælum et terram; ac
 deinceps ita subjungit: Et factus est dies unus³³, tan-
 quam ex parte totum tempus designans), Plato diem
 tempus appellat, ne si mentionem diei faceret,
 tanquam omnino Moysis verborum sectator accu-
 sandus apud Athenienses videretur. Unde autem
 et de cæli dissolutione informatus ita scripsit? Nonne
 et id quoque a sacris prophetis edoctus, atque illos
 ita locutus esse ratus?

C 34. Si quis et de statu rationem ineat, unde
 accepta ansa primi deorum vestrorum fabricatores,
 humana illos forma præditos judicaverint, id quo-
 que illos reperiet ex divina historia didicisse. Nam
 cum Moysis historia ex persona Dei dicat: Faciamus
 hominem secundum imaginem nostram et similitudi-
 nem³⁴; quasi dictum esset homines Deo forma si-
 milis esse, ita deos suos expringere cœperunt, simile ex
 simili sese exprimere arbitrati. Sed quam ob cau-
 sam adductus sum ut hæc commemorarem, o Græci?
 Ut intelligatis veram religionem ex istis disci 32
 non posse, qui quibus rebus admirationem sibi
 apud homines a nostra religione alienos concita-
 runt, ne in iis quidem proprie quidquam scribere
 potuere, sed per quamdam allegoriam, quæ ex
 Moysæ et cæteris prophetis hausserant, ea in suis
 scriptis prædicarunt.

(42) Παρ' αὐτῶν. Colb. et Reg. 1, ὑπὸ αὐτῶν

(43) Ὑπὸ Μωϋσέως. Legendum videtur ἀπὸ
 Μωϋσέως. — Διὰ... Μωϋσέως. Locum vitiosum esse
 nemo non videt. Quare Syllburgius pro ἐκείνης le-
 gendum putat εἰκαίας aut (quod vero videtur simili-
 us) εἰκόνας, quod ἐξηγητικῶς primum nomini ἀλ-
 ληγορίας adscriptum, deinde perperam a librariis
 in contextum inculcatum sit; pro ὑπὸ autem repo-
 nendum censet τὰ τοῦ. Græbio potius ἐκείνης prorsus
 expungendum et cum ὑπὸ Μωϋσέως participium,
 quod prolatum vel simile quid significet, subintelli-

35. Jam igitur tempus est, o Græci, ut ex historiis A externis persuasi Moysem et cæteros prophetas multo iis omnibus, qui sapientes apud vos habiti sunt, antiquiores esse, ab antiquo majorum errore discedatis, ac divinas prophetarum legatis historias, veramque ex ejusmodi scriptoribus religionem discatis, qui non verborum vobis artem promittunt, nec artificiose ad persuadendum loquuntur (id enim proprium est eorum qui veritatem furari volunt), sed verba et nomina simpliciter, ut se offerunt, usurpant, ac ea vobis nuntiant, quæ delapsus in eos Spiritus sanctus, his qui veram religionem ediscere cupiunt, per eos tradere voluit. Malum igitur omnem pudorem abjicientes ac veterem hominum errorem, et inanem ostentationis strepitum, in quo etiam omnem beate vivendi rationem positam ducitis, ea sectamini quæ vobis utilia sint. Nihil enim in majores vestros peccabitis, si nunc in contrariam eorum errori partem ferri velitis; quos quidem verisimile est nunc in inferno sera pœnitentia ductos lugere, ac si fieri posset, ut inde vobis nuntiarent, quæ sibi post hujus vitæ finem evenerunt, cognosceretis profecto quantis vos malis liberatos velint. Sed cum in præsentia nec ab illis ediscere possitis, nec ab iis qui hic falso appellatam philosophiam profitentur, reliquum deinceps vobis erit, ut, majorum vestrorum errorem abjicientes, vaticiniis sacerorum virorum operam delis et ab eis non sermonis elegantiam petatis (neque enim in verbis sed in operibus nostra religio posita), sed ea ediscatis quæ vobis æternam vitam allatura sint. Nam qui nomen philosophiæ nequidquam dedecorant, ii nihil scire arguuntur, quemadmodum et ipsi confiteri coguntur vel inviti; dum non solum inter se litigant, sed etiam suas ipsi opiniones aliter alias exponunt.

καὶ αὐτοὶ ὁμολογεῖν καὶ ἄκοντες ἀναγκάζονται, δι' ὧν οὐ πρὸς ἀλλήλους στασιάζουσι μόνον, ἀλλὰ καὶ τὰς αὐτῶν ἄλλοτε ἄλλως ἐκτίθενται δόξας.

36. Quod si veritatis inventio finis quidam apud eos philosophiæ dicitur; quomodo qui veritatis cognitionem consecuti non sunt, philosophiæ nomine digni sint? Nam si vestrorum sapientum sapientissimus Socrates, cui vestrum etiam oraculum, ut ipsi narratis, hoc testimonium dedit:

Omnium hominum Socrates sapientissimus,

gendum videtur. Maranus tantummodo ὑπὸ in ἀπό vult mutari. Ex mea qualicunque sententia, ut sensus et structura constet, videtur sic emendandum esse: Διὰ τινος ἀλληγορίας τὰ ὑπὸ Μωϋσεως καὶ τῶν λοιπῶν προφητῶν εἰρημένα ἐν τοῖς — ἀπηγγελκότων, id quod maxime convenit dictioni Martyris; etenim, ut exemplum afferam, paulo ante (c. 32) in simili causa iisdem fere verbis pronuntiavit: Διὰ δὲ τινος ἀλληγορίας τὰ ὑπὸ τῶν προφητῶν — εἰρημένα ἀπαγγέλλων. Cæterum Cod. Vimar. habet: Sed id omne verbis orationeque commutata a Moyse fuerint cæterisque nostris vaticinis mutuat, et ins. Pici: Quique certa veluti allegoria suis lucubrationibus deprompterunt ea, quæ a Moyse et reliquis prophetis didicerunt. OTTO.

(44) Ἐπιτυχοῦσιν. Coll. ἐντυχοῦσιν.

35. Καὶρὸς οὖν ἔχει νῦν, πεισθέντας ὑμᾶς, ὧ ἀνδρες Ἕλληνες, ἀπὸ τῶν ἐξωθεν ἱστοριῶν, ὅτι πολλῶν πρεσβύτατος Μωϋσεῆς καὶ οἱ λοιποὶ προφήται γεγενῆσθαι πάντων τῶν παρ' ὑμῖν σοφῶν γεγενῆσθαι νομισθέντων, τῆς παλαιᾶς μὲν ὑμᾶς τῶν προγόνων ἀποστῆναι πλάνης, ἐντυχεῖν δὲ ταῖς θεαῖς τῶν προφητῶν ἱστορίαις, καὶ γινῶναι παρ' αὐτῶν τὴν ἀληθῆ θεοσεβείαν, οὐ λόγων ὑμῖν ἀπαγγελλόντων τέχνας, οὐδὲ πιθανῶς καὶ πιστευτικῶς λέγοντων· τοῦτο γὰρ ἔβιον τῶν τὴν ἀληθειαν κλέπτειν ἐθελόντων· ἀλλὰ ἀπλῶς τοῖς ἐπιτυχοῦσιν (44) ὀνόμασί τε καὶ ῥήμασι χρωμένων, ταῦθ' ὑμῖν ἀπαγγελλόντων, ἃ τὸ ἅγιον ἐπ' αὐτοὺς κατελθὼν Πνεῦμα, τοὺς τὴν ἀληθῆ θεοσεβείαν μανθάνειν βουλομένους δι' αὐτῶν διδάσκειν προφηρηται. Πᾶσαν οὖν αἰδῶ, καὶ παλαιὰν ἀνθρώπων πλάην, καὶ τὸν τῶν δγκων (45) φαντασιώδη παρωσαμένοι φόφον, δι' οὗ καὶ τὴν πᾶσαν (46) ἀπόλαυσιν ἔχειν οἴεσθε, ἔχεσθε τῶν ὑμῖν συμφερόντων. Οὐδὲν γὰρ ἔσται παρ' ὑμῶν οὐδὲ περὶ τοὺς προγόνους ὑμῶν πλημμελές, εἰ εἰς τὴν ἐναντίαν (47) τρέπεσθαι νυνὶ τῆς ἐξ ἐκείνων βούλεσθε πλάνης, οὐς εἰκὸς ἐν ἄδου νυνὶ ἐκπρόθεσμον μετάνοιαν μετανοοῦντας δόδρεσθαι· οἷς εἰ δυνατὸν ἦν ἐκεῖθεν δηλοῦν ὑμῖν τὰ μετὰ τελευτῆν τοῦδε τοῦ βίου συμβεθεχότα αὐτοῖς, ἔγνωτε ἂν ὅσων ὑμᾶς ἀπαλλάξαι κακῶν προείλοντο. Νυνὶ δὲ ἐπειεὶ μὴ δυνατὸν ἐν τῷ παρόντι μήτε παρ' ἐκείνων ὑμᾶς μανθάνειν, μήτε μὴν παρὰ τῶν ἐνταῦθα τὴν ψευδῶνυμον ταύτην φιλοσοφίαν φιλοσοφεῖν ἐπαγγελομένων, ἀκόλουθον ὑμῖν ἔσται λοιπὸν, τὴν τῶν προγόνων ὑμῶν ἀπωσαμένους (48) πλάνην, ἐντυχάνειν ταῖς τῶν ἱερῶν ἀνδρῶν προφητείαις, μὴ δοκιμότητα φράσεως παρ' αὐτῶν αἰτοῦντας (οὐ γὰρ ἐν λόγοις, ἀλλ' ἐν ἔργοις τὰ τῆς ἡμετέρας θεοσεβείας πράγματα), καὶ μαθεῖν παρ' αὐτῶν τὰ αἷτια ὑμῖν τῆς αἰωνίου ζωῆς ἐσόμενα. Οἱ γὰρ μάτην τὸ τῆς φιλοσοφίας ἐπηρεάζοντες βνομα, οὐδὲν εἰδότες ἐλέγχονται, ὡς ὧν οὐ πρὸς ἀλλήλους στασιάζουσι μόνον, ἀλλὰ καὶ

36. Εἰ δὲ ἡ τάληθοῦς εὔρεσις ὅρος τις λέγεται παρ' αὐτοῖς φιλοσοφίας, πῶς οἱ τῆς ἀληθοῦς μὴ τυγχάνοντες γνώσεως τοῦ τῆς φιλοσοφίας ὀνόματός εἰσιν ἄξιοι; Εἰ γὰρ ὁ τῶν παρ' ὑμῖν σοφῶν σοφώτατος Σωκράτης, ὃ καὶ τὸ χρηστῆριον ὑμῶν, ὡς αὐτοὶ φατε, μαρτυρεῖ λέγων (49):

D Ἄνδρῶν ἀπάντων Σωκράτης σοφώτατος,

(45) Καὶ ... δγκων. Reg. 3 et Clarom. καὶ δγκων.

(46) Καὶ τὴν πᾶσαν. Conjunctio, quæ est in mss. et in edit. R. St legitur, exciderat ex ed. anni 1636.

(47) Εἰς τὴν ἐναντίαν. Deest præpositio in Reg. 1.

(48) Ἀπωσαμένους. Reg. 5, et Clarom. cum R. St. ad calcem ἀποσεισαμένους.

(49) Ἀέγων. Hoc de Socrate oraculum multi memorant; fons autem est Plato, apud quem in *Apolog.* p. 21, A. ed. Steph. (Opp. ed. Bip. vol. I, p. 48) ille narrat, Chærephonem quondam Delphos profectum rogasse: Εἰ τις ἐμοῦ (Socr.) εἰη σοφώτερος; ἀνέβλεν οὖν ἡ Πυθία, μηδὲνα σοφώτερον εἶναι. Quod poetica forma dederunt Scholiasta Aristophanis ad *Nub.* 144, et Suidas s. v. σοφός:

Σοφός Σοφοκλῆς, σοφώτερος δ' Εὐριπίδης.

Ἄνδρῶν δ' ἀπάντων Σωκράτης σοφώτατος. OTTO.

ὁμολογεῖ μηδὲν εἰδέναι, πῶς οἱ μετ' αὐτὸν καὶ τὰ ἐν οὐρανοῖς ἐπηγγέλλοντο εἰδέναι; Σωκράτης γὰρ ἐαυτὸν σοφὸν διὰ τοῦτ' εἰρηθεῖαι ἔφη, ὅτι τῶν λοιπῶν ἀνθρώπων ἅ μὴ ἴσασι προσποιουμένων εἰδέναι, αὐτὸς οὐκ ὕκνει μηδὲν ὁμολογεῖν (49*) εἰδέναι. Ἔφη γὰρ οὕτως· «*Εὐκαὶ γ' οὖν αὐτῷ τούτῳ μικρῷ σοφώτατος εἶναι, ὅτι ἅ μὴ οἶδα, οὐδὲ οἶμαι εἰδέναι.*» Μηδὲς δὲ ολέσθω εἰρωνευόμενον ἀγνοῖαν προσποιεῖσθαι Σωκράτην, ἐπειδὴ πολλάκις ἐν τοῖς διαλόγοις εἶθε τοῦτο ποιεῖν. Ἡ γὰρ τελευταία βῆσις τῆς ἀπολογίας, ἣν ἐπὶ τὸ δεσμοτήριον ἀπιὼν ἔφη, δηλοῖ μετὰ σπουδῆς αὐτὸν καὶ ἀληθείας τὴν ἀγνοῖαν ὁμολογεῖν. Ἔφη γὰρ οὕτως· «*Ἀλλὰ γὰρ ἦδη ὕρα ἀπίεμαι, ἐμοὶ μὲν τεθνηζομένῳ, ὑμῖν δὲ βιωσομένοις. Ὅπότεροι δὲ ἡμῶν ἐπὶ τὸ εἶμενον πράγμα ἔρχονται, ἀδῆλον παντὶ πλὴν ἢ τῷ Θεῷ.*» Ἄλλὰ Σωκράτης μὲν, ταύτην ὑστάτην ἐν τῷ Ἀρείῳ πάγῳ φωνὴν ἀφείλε, ἐπὶ τὸ δεσμοτήριον ὤρμησε, τῷ Θεῷ μόνῃ τὴν τῶν παρ' ἡμῖν ἀδῆλων πραγμάτων ἀναφέρων γνώσιν· οἱ δὲ μετ' αὐτὸν, μηδὲ τὰ ἐπὶ γῆς γῶναί δυνάμενοι, τὰ ἐν οὐρανῷ (50) ὡς ἐωρακότες εἰδέναι ἐπαγγέλλονται. Ὁ γοῦν Ἀριστοτέλης, ὡς ἀκριβέστερον Πλάτωνος τὰ ἐν οὐρανοῖς ἐωρακῶς, οὐχ ὡςπερ ὁ Πλάτων ἐν τῇ πυρῶδει οὐσίᾳ τὸν Θεὸν εἶναι λέγει, οὕτω καὶ αὐτὸς ἔφη, ἀλλ' ἐν τῷ αἰθεριώδει πέμπτη στοιχειῶ εἶναι αὐτὸν ἀπεφῆναι. Καὶ περὶ τούτων πιστεύεσθαι ἐαυτὸν διὰ δοκιμότητα φράσεως ἀξίων, οὐδὲ τὴν τοῦ Εὐρίπου φύσιν τοῦ θντος ἐν Χαλκίδι γῶναί δυνηθεῖς, διὰ πολλὴν ἀδοξίαν καὶ αἰσχύνην λυπηθεῖς, μετέστη τοῦ βίου. Μιζεῖς οὖν τῶν εὐ φρονούντων προτέραν ἡγεῖσθω τῆς ἐαυτοῦ σωτηρίας τὴν τούτων εὐγλωττίαν, ἀλλὰ κατὰ τὴν παλαιὰν ἐκεῖνην ἱστορίαν, κηρῷ τὰ ὅσα φραξάμενος, τὴν ἐκ τῶν σειρήνων αὐτῶν ἐνοχλοῦσαν ἰδέϊαν φευγέτω βλάβην. Οἱ γὰρ προσειρημένοι ἄνδρες, ὡςπερ τι δέλεαρ τὴν εὐγλωττίαν προϊσχύμενοι, πολλοὺς ἀπάγειν τῆς ὀρθῆς θεοσεβείας προήρτηται, μιμούμενοι τὸν τὴν πολυθεότητα τοὺς πρώτους ἀνθρώπους διδάξει τολμήσαντα. Οἷς μὴ πείθεσθαι ὑμᾶς ἀξίω, ἐντυγχάνειν δὲ ταῖς τῶν ἱερῶν ἀνδρῶν προφητείας. Εἰ δὲ τις ὀκνος, ἢ παλαιὰ τῶν προγόνων ὕμνων δεσπταμονία τέως ἐντυγχάνει ὑμᾶς ταῖς τῶν ἁγίων ἀνδρῶν προφητείας κωλύει, δι' ὧν δυνατὸν μαυθάνειν ὑμᾶς ἕνα καὶ μόνον εἶναι Θεὸν (51), ὃ πρῶτόν ἐστι τῆς ἀληθοῦς θεοσεβείας γνῶρισμα, τῷ γοῦν πρότερον ὑμᾶς τὴν πολυθεότητα διδάξαντι, ὕστερον δὲ λυσίτελῃ καὶ ἀναγκαίαν παλινψιδίαν ἔσαι προελομένῳ, πείσθητε Ὅρφεϊ, ταῦτ' εἰρηκότι ἅ μιν μικρῷ πρόσθεν γέγραφα· καὶ τοῖς λοιποῖς, καὶ τοῖς τὰ αὐτὰ περὶ ἑνὸς Θεοῦ γεγραφόσι πείσθητε. Θεῖας γὰρ ὑπὲρ ὑμῶν προνοίας ἔργον γέγονε, τὸ καὶ ἀκοντας τούτους μαρτυρεῖν τὰ ὑπὸ τῶν προφητῶν περὶ ἑνὸς Θεοῦ εἰρημένα ἀληθῆ εἶναι, ἵνα παρὰ πάντων ὁ τῆς πολυθεότητος (52) ἀθετούμενος λόγος ἀφορμὴν ὑμῖν παρέχῃ τῆς ἀληθοῦς γνώσεως.

37. Ἔσται δὲ ὑμῖν βραδύως τὴν ὀρθὴν θεοσεβείαν

(49*) Ὁμολογεῖν. Legitur ὁμολογῶν in Reg. 3, et Clarom. et ad calcem apud R. St.

(50) Ἐν οὐρανῷ. Reg. 3 et Clarom. ἐν οὐρανοῖς, et sic ad calcem B. St.

A si hic, inquam, nihil se scire constat, quomodo qui post eum orti sunt, etiam cœlestia sibi nota esse profitentur? Socrates enim propterea sapientem se esse dictum ait, quod cum cæteri homines simulent se scire quæ nesciant, ipse non pigretur nihil se scire confiteri. Ita enim dicebat: «*Videor igitur hac re perexigua esse sapientissimus, quod quæ nesciam non me existimem scire.*» Nemo autem existimet Socratem ironia quadam ignorantiam præ se ferre, 33 eo quod ita se gerere in colloquiis soleat. Extrema enim verba defensionis, quam in carcerem abiens pronuntiavit, argumente sunt, serio illum et vere ignorantem esse confessum. Sic enim loquitur: «*Sed jam tempus est ut abeamus, ego quidem moriturus, vos autem victuri: utri autem ad meliora proficiantur, nemini notum nisi Deo.*» Socrates hac ultima voce in Areopago emissa in carcerem abiit, soli Deo rerum nobis ignotarum cognitionem tribuens. Qui autem post eum exorti sunt, cum ne terrena quidem cognitione assequi potuissent, cœlestia sibi explorata esse professi sunt, tanquam ea oculis suis vidissent. Sic Aristoteles quasi accuratius, quam Plato, cœlestia vidisset, non ut iste in ignea substantia (ita enim Platoni visum), sed in quinto æthereo elemento Deum esse pronuntiavit. Et qui fidem sibi his de rebus ob spectatium et elegans dicendi genus haberi postulat, idem cum Euripi Chalcidici naturam investigare non posset, collecto ex dedecore et ignominia dolore percussus vitam reliquit. Nemo igitur ex his qui sapiunt salutem suam horum hominum eloquentiæ posthabeat; sed aures suas secundum veterem historiam cera obturans, perniciem ex his sirenibus suaviter insectantem fugiat. Prædicti enim scriptores, dum sermonis suavitatem veluti quamdam escam prætendunt, multos a vera religione abducere conantur, imitantes eum qui multitudinem deorum primos homines docere ausus est. His auctor vobis sum ne obsequamini, sed potius sanctorum hominum vaticiniis operam detis. Sin autem pigritia aut antiqua majorum superstitione sanctorum virorum vaticinia legere prohibet, ex quibus discere potestis unum ac solum esse Deum, quod quidem primum est veræ religionis insigne; saltem ei, qui vos primo multitudinem deorum docuerat, sed postea utilem ac necessariam sibi palinodiam cantandam esse ratus, ea dixit quæ paulo ante scribebam, Orpheo credite et aliis qui de uno Deo eadem scripsere. Dei enim in nos providentia factum est, ut hi vera esse prophetarum de uno Deo dicta vel inviti faterentur, ad, rejecta ab omnibus multitudinis deorum doctrina, copiam vobis veri cognoscendi præberet.

37. Erit autem vobis perfacile veram religionem

(51) Εἶναι Θεόν. Clarom. εἰδέναι, sic etiam Coll. ad marg.

(52) Πολυθεότητος. Coll. πολυθεας.

aliqua ex parte ex antiqua Sibylla discere, cujus vaticinia ex potenti afflatu edita ad prophetarum doctrinam prope accedere videntur. Hanc Babylone ortam dicunt, Berosi Chaldaicæ historiæ scriptoris filiam; et cum in Campaniæ oras delata nescio quo pacto fuisset, ibi oracula edidisse in urbe, quæ Cumæ dicitur, Baiis, ubi sunt Thermæ Campanæ, sex lapidibus distans. Vidimus, cum in hac urbe essemus, locum quemdam, ubi sacellum maximum ex uno saxo excisum conspeximus, rem sane præclarissimam et omni admiratione dignam; ibi sua illam oracula edidisse narrabant, qui hæc a majoribus, ut patriæ suæ **34** propria acceperant. In medio autem sacello monstrabant nobis tria receptacula ex eodem excisa saxo, quibus aqua repletis lavare eam dicebant, et cum vestem resumpsisset in intimam sacelli ædem secedere, ex eodem saxo excisam, ac in medio ædis sedentem excelso solio, sic vaticinari. Hujus sibyllæ, ut vatis, cum multi alii scriptores meminerit, tum etiam Plato in *Phædro*. Videtur autem mihi, cum in illius vaticinia incidisset, vates pro divinis hominibus habuisse. Videbat enim quæ ab illa olim prædicta fuerant, opere compleri; et ideocirco admirans in Menone ac totidem verbis efferebat vates, ita scribit: « Recte sane divinos illos vocemus, quos nunc appellamus vates. Non immerito dixerimus divinos illos esse, et divinitus afflatos et a Deo correptos, cum prospere vaticinantur, multa et magna dicentes, nec quidquam eorum quæ dicunt intelligentes. » Hic manifeste et aperte ad sibyllæ respicit versus. Ipsa enim, non ut poetæ post scripta carmina, facultatem habebat emendandi et limandi, in his præsertim quæ ad accuratam numerorum legem pertinent. Sed in ipso afflatus articulo vatis munere fungebatur; ac desinente afflatu desinebat dictorum recordatio. Atque hæc sane exstitit causa, cur non omnes numeri versuum sibyllæ servarentur. Id enim, cum in hac urbe essemus, a perductoribus didicimus, qui et loca, in quibus vaticinabatur, nobis monstrant, et loculum quemdam ex ære constructum, in quo ejus reliquias asservari dicebant. Illud etiam inter alia, ut a majoribus acceptum narrabant, eos qui tunc oracula excipiebant, cum illitterati essent, sæpe ab accurata numerorum observatione aberrasse. Atque id causæ esse dicebant, cur numerus

Α ἐκ μέρους παρὰ τῆς παλαιᾶς Σιβύλλης ἐκ τινος δυνατῆς (53) ἐπιπνοίας διὰ χρησμῶν ὑμᾶς διδασκουσῆς, μανθάνειν ταῦθ' ἅπερ ἔγγυς εἶναι δοκεῖ τῆς τῶν προφητῶν διδασκαλίᾳς. Ταύτην δὲ ἐκ μὲν Βαβυλῶνος ὠρμησθαι φασί, Βηρώσου (54) τοῦ τὴν Χαλδαϊκὴν ἱστορίαν γράψαντος θυγατέρα οὔσαν (55)· εἰς δὲ τὰ μέρη τῆς Καμπανίας οὐκ οἶδ' ὅπως διαβάσαν, ἐκεῖ τοὺς χρησμοὺς ἐξαγορεύειν ἐν τινὶ Κουμᾷ οὕτω καλουμένῃ πόλει, ἐξ σημείοις (56) διεστῶση Βαίων, ἐνθα τὰ θερμὰ τῆς Καμπανίας εἶναι συμβαίνει. Ἐθεασάμεθα δὲ ἐν τῇ πόλει γινόμενοι καὶ τινα τόπον, ἐν ᾧ βασιλικὴν (57) μεγίστην ἐξ ἐνὸς ἐξεσμένην (58) λίθου ἔγνωμεν, πρᾶγμα μέγιστον, καὶ παντὸς θαύματος ἄξιον· ἐνθα τοὺς χρησμοὺς αὐτῆν ἀπαγγέλλειν οἱ ὡς τὰ πάτρια (59) παρελιηφότες παρὰ τῶν ἑαυτῶν προγόνων ἐφασκον. Ἐν μέσῳ δὲ τῆς βασιλικῆς ἐπεδείκνυον ἡμῖν τρεῖς δεξαμενάς ἐκ τοῦ αὐτοῦ ἐξεσμένας λίθου (60)· ὧν πληρουμένων ὕδατος, λούεσθαι αὐτῆν ἐν αὐταῖς ἔλεγον, καὶ στολὴν ἀναλαμβάνουσιν, εἰς τὸν ἐνδότεον (61) τῆς βασιλικῆς βαδίζει οἶκον ἐκ τοῦ αὐτοῦ ἐξεσμένον λίθου· καὶ ἐν μέσῳ τοῦ οἴκου (62) καθεζομένην ἐπὶ ὑψηλοῦ βήματος καὶ θρόνου, οὕτω τοὺς χρησμοὺς ἐξαγορεύειν. Ταύτης δὲ τῆς Σιβύλλης ὡς χρησμοῦ πολλοὶ μὲν καὶ ἄλλοι τῶν συγγραφέων μὲνηνται, καὶ Πλάτων ἐν τῷ *Φαίδρῳ*. Δοκεῖ δὲ μοι τοῖς ταύτης χρησμοῖς ἐντυχῶν ὁ Πλάτων, τοὺς χρησμοῦς ἐκθειάζειν. Ἐώρα γὰρ τὰ ὑπ' αὐτῆς πάλαι προειρημένα ἔργου πληροῦμενα· καὶ διὰ τοῦτο θαυμάσας ἐν τῷ πρὸς Μένωνα λόγῳ, αὐταῖς λέξεσιν ἐπαινῶν τοὺς χρησμοῦς, οὕτω γέγραπεν· « Ὅρθῶς ἄρα ἂν καλοῖμεν θεοὺς τε αὐτοὺς, οὓς δὴ νῦν λέγομεν χρησμοῦς. Οὐχ ἥμισυ (63) φαίμεν ἂν τούτους θεοὺς εἶναι καὶ ἐνθουσιάζειν ἐπίπλους ὄντας, καὶ κατεχομένους ἐκ τοῦ θεοῦ, ὅταν κατορθῶσι λέγοντες πολλὰ καὶ μεγάλα πράγματα, μὴδὲν εἰδότες ὧν λέγουσι· » σαφῶς καὶ φανερῶς εἰς τοὺς Σιβύλλης ἀφορῶν χρησμοὺς. Αὕτη γὰρ, οὐχ ὡσπερ οἱ ποιηταί, καὶ μετὰ τὴν γράψαι τὰ ποιήματα, εἶχεν ἐξουσίαν διορθοῦσθαι καὶ ἐπιξέειν μάλιστα διὰ τὴν τῶν μέτρων ἀκριβείαν· ἀλλ' ἐν μὲν τῷ τῆς ἐπιπνοίας καιρῷ, τὰ τῆς προφητείας ἐπλήρου· παυσαμένης δὲ τῆς ἐπιπνοίας, ἐπέπαυτο καὶ ἡ τῶν εἰρημένων μνήμη. Τοῦτ' οὖν αἴτιον τοῦ μὴ πάντα τὰ μέτρα τῶν ἐπῶν τῆς Σιβύλλης ὠζεσθαι. Αὐτοὶ γὰρ, ἐν τῇ πόλει γινόμενοι, παρὰ τῶν περιηγητῶν μαθήκαμεν, τῶν καὶ τοὺς τόπους ἐν οἷς ἐχρησμοῦει

(53) *Δυνατῆς*. Deest in Colb. Mox μανθάνειν melius poneretur ante ἐκ τινος.

(54) Sibylla Berosi Chaldaicæ historiæ scriptoris filia dicitur. Stauerat Grabijs Justinum a *frivola recentiorum criticorum accusatione vindicare*, sed rem jam actam esse indicat a G. J. Vossio in lib. 1 *De historicis Græcis*, cap. 1. Paulo ante illud ἐκ τινος δυνατῆς ἐπιπνοίας verte, ut infra, ex potenti quodam afflatu.

(55) *Βηρώσου*. ... *θυγατέρα οὔσαν*. Id Persicæ Sibyllæ aptius convenire, ut filia Berosi dicatur, observat Gallæus c. 2 *De Sibyll*.

(56) *Σημεῖοις*. R. St. ad calcem σημείων. Sic etiam in textu Colb.

(57) *Βασιλικήν*. Ante hanc vocem R. St. ad calcem et Reg. 3 et Clarom. habent ad marg. οἰκίαν.

(58) *Ἐξεσμένην*. Similiter Virgilius lib. vi *Æneid.*: *Excisum Euboicæ latus ingens rupis in antrum*.

(59) *Τὰ πάτρια*. Deest articulus in Colb.

(60) *Λίθου*. Colb. λίθω.

(61) *Εἰς τὸν ἐνδότεον*. Sic et Virgilius *Æneid.* iii: *Quæ rupe sub ima*

Factu canit.

(62) *Τοῦ οἴκου*. Colb. τῷ οἴκῳ, et sic R. St. ad calcem.

(63) *Οὐχ ἥμισυ*. Minus accurate Platonis verba refert Justinus, forte quia memoriter referrebat. Legitur enim apud Platonem: Χρησμοῦς καὶ μάντις καὶ τοὺς ποιητικούς ἀπαντας· καὶ τοὺς πολιτικούς οὐχ ἥμισυ τούτων. Nimirum politicos, sive eos qui rempublicam gerunt, conjungit Plato cum vaticibus et poetis.

ἡμῖν ὑποδειξάντων, καὶ φακὶν τινα ἐκ χαλκοῦ κατασκευασμένον, ἐν ᾧ τὰ λείψανα αὐτῆς σώζεσθαι ἔλεγον. Ἐρασσον δὲ μετὰ πάντων ὧν διηγούοντο καὶ τοῦτο, ὡς παρὰ τῶν προγόνων ἀκηκόετε, ὅτι οἱ ἐκλαμβάνοντες τοὺς χρησμούς τηνικαῦτα, ἐκτὸς παιδεύσεως ὄντες, πολλαχοῦ τῆς τῶν μέτρων ἀκριβείας διήμαρτον· καὶ ταύτην ἔλεγον αἰτίαν εἶναι τῆς ἐνίων ἐπὶ ἀμετρίας, τῆς μὲν χρησιμοῦ μετὰ τὸ πεπεῦσθαι (64) τῆς κατοχῆς καὶ τῆς ἐπιπνοίας μὴ μεμνημένης τῶν εἰρημίων, τῶν δὲ ὑπογραφῶν δι' αὐτῶν. Διὰ τοῦτο τοῖνον τὸν Πλάτωνα, εἰς τοὺς τῆς τοῦ εἰρηκέναι ὄμιλον. Ἐφ' ἡ γὰρ οὕτως· «Ὅταν κατορθῶσι λέγοντες πολλὰ καὶ μεγάλα πράγματα, μὴδὲν εἰδότες ὧν λέγουσι.»

38. Πλὴν ἀλλ' ἐπειδήπερ, ὦ ἄνδρες Ἕλληνες, οὐκ ἐν ποιητικοῖς μέτροις τὰ τῆς ἀληθοῦς θεοσεβείας πράγματα, οὐδὲ ἐν τῇ παρ' ὑμῖν εὐδοκίμῳ παιδεύσει, ἀφ' ἐμοῦ λοιπὸν τῆς τῶν μέτρων καὶ λόγων ἀκριβείας, τοῖς ὑπ' αὐτῆς (65) εἰρημένους ἀφιλονεικῶς προσέχοντες, γινώτες πόσων ὑμῖν ἀγαθῶν αἰτία ἔσται, τὴν τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ ἀφιξίν σαφῶς καὶ φανερώς προαγορεύουσα· ὅς, τοῦ Θεοῦ ὑπάρχων Λόγος ἀχώριστος (66) δυνάμει, τὸν κατ' εἰκόνα καὶ ὁμοίωσιν Θεοῦ πλασθέντα ἀναλαβὼν ἄνθρωπον, τῆς τῶν ἀρχαίων ἡμᾶς προγόνων ἀνέμνησε θεοσεβείας, ἣν οἱ ἐξ αὐτῶν γενόμενοι ἄνθρωποι καταλιπόντες, διδασκαλίᾳ βασκάνου δαίμονος, ἐπὶ τὴν τῶν μὴ θεῶν ἐστράπησαν θρησκείαν. Εἰ δὲ τις ὄκνος ὑμῖν ἐνοχλεῖ πίστει περὶ τῆς τοῦ ἀνθρώπου πλάσεως, πείθετε τοῦτοισι, οἷς ἔτι προσέχειν οἴεσθε δεῖν, καὶ γινώτε ὅτι τὸ παρ' ὑμῖν χρηστήριον, ἀξίωθ' ὑπὸ τίνος ὕμνον τοῦ παντοκράτορος ἐκδοῦναι Θεοῦ, οὕτως ἐν μέσῳ τοῦ ὕμνου ἔφη·

Ὅς πρῶτον κλάσας (67) μερόπων, Ἀδὰμ δὲ κατὰ λέσσας.

Καὶ τοῦτον σώζεσθαι τὸν ὕμνον παρὰ πολλοῖς ὧν ἴσμεν συμβαίνει, εἰς ἔλεγχον τῶν μὴ πείθεσθαι τῇ ὑπὸ πάντων μαρτυρουμένη ἀληθείᾳ βουλομένων. Εἰ τοῖνον, ὦ ἄνδρες Ἕλληνες, μὴ προτιμωτέραν (68) ἡγεῖσθε τῆς ὑμῶν αὐτῶν σωτηρίας τῆμ περὶ τῶν μὴ ὄντων θεῶν ψευδῆ φαντασίαν, πείθετε, ὡς περ ἔφη, τῇ ἀρχαιοτάτῃ καὶ σφόδρα παλαιᾷ Σιβύλλῃ, ἥς τὰς βίβλους ἐν πάσῃ τῇ οἰκουμένη σώζεσθαι συμβαίνει, περὶ μὲν τῶν λεγομένων θεῶν, ὡς μὴ ὄντων, ἀπὸ τίνος δυνατῆς ἐπιπνοίας διὰ χρησμῶν ἡμᾶς διδασκώσῃ· περὶ δὲ τῆς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ μελλούσης ἔσεσθαι παρουσίας, καὶ περὶ πάντων τῶν ὑπ' αὐτοῦ γίνεσθαι μελλόντων, σαφῶς καὶ φανερώς (69) προαναφωνώσῃ. Ἔσται γὰρ ὑμῖν ἀναγ-

(64) Μετὰ τὸ πεπεῦσθαι. Reg. 3 et Clarom. διὰ τὸ πεπεῦσθαι. Sic etiam ad calcem R. Si.

(65) Ἰπ' αὐτῆς. R. Si. ὑπ' αὐτοῖς. Codices mss. ut in textu.

(66) Ἀχώριστος. Colb. ἀχώρητος.

(67) Πλάσας. R. Si. ad calcem ἀναπλάσας.

(68) Προτιμωτέραν. Colb. προθυμωτέραν.

(69) Καὶ περὶ πάντων... σαφῶς καὶ φανερώς. Ex his verbis certo statuere possumus, si minus totam librorum Sibyllinorum complexione, qualem hodie habemus, saltem eas partes ejusmodi librorum, quæ claram et apertam Christi adventus et omnia rerum ab eo gerendarum prædictionem

A nonnullis versibus desit; quippe cum ipsa, postquam teneri et affari desiderat, nihil eorum, quæ dixerat, recordaretur; librarii autem ob imperitiam ab accurata numerorum observatione aberrassent. Quæ de causa Platonem ad Sibyllæ oracula respicientem idem de vatibus prouuntiasse liquet. Sic enim ait: «Cum prospere vaticinantur, multa et magna dicentes, nec quidquam eorum quæ dicunt intelligentes.»

ἀπαιδεύσαν τῆς τῶν μέτρων ἀκριβείας ἐκπεπωκό-
Σιβύλλης ἀφορώτα χρησμούς περὶ τῶν χρησμῶδων.

38. Sed quia nec in poeticis numeris, o Græci, vera religio sita est, nec in ea, quæ apud vos in pretio est, eruditione; omnia deinceps numerum et verborum exquisita ratione, citra contentionis studium quid a Sibylla dicatur animadvertite, et quanta vobis allatura sit bona, perspicite, clare et aperte Salvatoris nostri Jesu Christi adventum prænuntians; qui cum sit Dei Verbum, virtute et potentia ab eo inseparabile, hominem ad imaginem et similitudinem Dei creatum assumens, revocavit nobis in memoriam priscorum parentum religionem, qua relicta eorum posteris, invidi dæmonis monitis et doctrina ad deos, qui nulli sunt, colendos desixerunt. 35 Si qua autem vobis obstrepit dubitatio, quominus fidem hominis creationi adhibeatis, iis credite, quos adhuc audiendos putatis, et seitote oraculum vestrum, cum a quodam rogatum esset, ut hymnum in Deum omnipotentem ederet, sic in medio hymno dixisse:

Qui primum mortalem effinxit, Adamque vocavit.

Atque nunc hymnum a multis quos novimus servari contingit, ad eos arguendos, qui veritati omnium testimonio confirmata assentiri nolunt. Vestram igitur salutem, o Græci, si falso de diis, qui nulli sunt, commento potiorum ducitis, credite, ut jam dixi, Sibyllæ antiquissimæ et vetustissimæ, cujus libri per totum orbem servantur, quæque ex potenti quodam affatu deos qui dicuntur, nullos esse per oracula nos docet, ac de futuro Salvatoris nostri Jesu Christi adventu, ac rebus omnibus quas gesturus erat, clare et aperte prænuntiat. Erit enim vobis harum rerum cognitio, necessaria quædam ad sanctorum hominum vaticinia præmeditatio. Quod si quis ab antiquissimis apud eos appellatis

continent, jam tum, scribente Justino, in unum veluti corpus redactas fuisse. Nihil sane suspicatus est Justinus, quamvis omnes horum librorum paginæ fraudem clamitent. Sed tamen non gravissimum mihi videtur illud erratum. Antequam enim libri Sibyllini otiosi hominis manu fabricarentur, invaluerat apud Christianos quædam de Sibylla opinio, quæ et artificem ad opus suscipiendum incitasse et operi fidem et auctoritatem videtur conciliasse. Jam dudum enim conatabat illi uti adventum a Sibylla prædictum fuisse, sive id illi, ut Balaamo, concessum fuerit, sive tota res, ut multæ aliæ, ex Hebræorum traditione fluxerit. Cur enim Hermas

aliqua ex parte ex antiqua Sibylla discere, cujus vaticinia ex potenti afflatu edita ad prophetarum doctrinam prope accedere videntur. Hanc Babylone ortam dicunt, Berosi Chaldaicæ historiæ scriptoris filiam; et cum in Campaniæ oras delata nescio quo pacto fuisset, ibi oracula edidisse in urbe, quæ Cumæ dicitur, Baiis, ubi sunt Thermæ Campanæ, sex lapidibus distans. Vidimus, cum in hac urbe essemus, locum quemdam, ubi sacellum maximum ex uno saxo excisum conspeximus, rem sane præclarissimam et omni admiratione dignam; ibi sua illam oracula edidisse narrabant, qui hæc a majoribus, ut patriæ suæ **34** propria acceperant. In medio autem sacello monstrabant nobis tria receptacula ex eodem excisa saxo, quibus aqua repletis lavare eam dicebant, et cum vestem resumpsisset in intimam sacelli ædem secedere, ex eodem saxo excisam, ac in medio ædis sedentem excelso solio, sic vaticinari. Hujus sibyllæ, ut vatis, cum multi alii scriptores meminere, tum etiam Plato in *Phædro*. Videtur autem mihi, cum in illius vaticinia incidisset, vates pro divinis hominibus habuisse. Videbat enim quæ ab illa olim prædicta fuerant, opere compleri; et idcirco admirans in Menone ac totidem verbis efferebat vates, ita scribit: « Recte sane divinos illos vocemus, quos nunc appellamus vates. Non immerito dixerimus divinos illos esse, et divinitus afflatos et a Deo correptos, cum prospere vaticinantur, multa et magna dicentes, nec quidquam eorum quæ dicunt intelligentes. » Hic manifeste et aperte ad sibyllæ respicit versus. Ipsa enim, non ut poetæ post scripta carmina, facultatem habebat emendandi et limandi, in his præsertim quæ ad accuratam numerorum legem pertinent. Sed in ipso afflatus articulo vatis munere fungebatur; ac desinente afflatu desinebat dictionum recordatio. Atque hæc sane exstitit causa, cur non omnes numeri versuum sibyllæ servarentur. Id enim, cum in hac urbe essemus, a perductoribus didicimus, qui et loca, in quibus vaticinabatur, nobis monstrant, et loculum quemdam ex ære constructum, in quo ejus reliquias asservari dicebant. Illud etiam inter alia, ut a majoribus acceptum narrabant, eos qui tunc oracula excipiebant, cum illitterati essent, sæpe ab accurata numerorum observatione aberrasse. Atque id causæ esse dicebant, cur numerus

ἄ ἐκ μέρους παρὰ τῆς παλαιᾶς Σιβύλλης ἔκ τινας δυνατῆς (53) ἐπιπνοίας διὰ χρησμῶν ὑμᾶς διδασκούσης, μανθάνειν ταῦθ' ἄπερ ἔγγυς εἶναι δοκεῖ τῆς τῶν προφητῶν διδασκαλίας. Ταύτην δὲ ἔκ μὲν Βαβυλωνῶν ὠρμησθαί φασι, Βηρώσου (54) τοῦ τὴν Χαλδαϊκὴν ἱστορίαν γράψαντος θυγατέρα οὖσαν (55)· εἰς δὲ τὰ μέρη τῆς Καμπανίας οὐκ οἶδ' ὅπως διαβάσαν, ἐκεῖ τοὺς χρησμοὺς ἐξαγορεύειν ἐν τινὶ Κουμᾷ. οὕτω καλουμένη πόλει, ἐξ σημείοις (56) διεστῶση Βαίων, ἐνθα τὰ θερμὰ τῆς Καμπανίας εἶναι συμβαίνει. Ἐθεασάμεθα δὲ ἐν τῇ πόλει γινόμενοι καὶ τινα τόπον, ἐν ᾧ βασιλικὴν (57) μεγίστην ἐξ ἐνὸς ἐξεσμένην (58) λίθου ἔγνωμεν, πρᾶγμα μέγιστον, καὶ παντὸς θαύματος ἄξιον· ἐνθα τοὺς χρησμοὺς αὐτῆν ἀπαγγέλλειν οἱ ὡς τὰ πάτρια (59) παρελιηφότες παρὰ τῶν ἑαυτῶν προγόνων ἐφασκον. Ἐν μέσῳ δὲ τῆς βασιλικῆς ἐπέδεικνυον ἡμῖν τρεῖς δεξαμενάς ἐκ τοῦ αὐτοῦ ἐξεσμένας λίθου (60)· ὧν πληρουμένων ὕδατος, λούεσθαι αὐτῆν ἐν αὐταῖς ἔλεγον, καὶ στολὴν ἀναλαμβάνουσιν, εἰς τὸν ἐνδόξατον (61) τῆς βασιλικῆς βαδίζει οἶκον ἐκ τοῦ αὐτοῦ ἐξεσμένον λίθου· καὶ ἐν μέσῳ τοῦ οἴκου (62) καθεζομένην ἐπὶ ὑψηλοῦ βήματος καὶ θρόνου, οὕτω τοὺς χρησμοὺς ἐξαγορεύειν. Ταύτης δὲ τῆς Σιβύλλης ὡς χρησμοῦ πολλοὶ μὲν καὶ ἄλλοι τῶν συγγραφέων μέμνηται, καὶ Πλάτων ἐν τῷ *Φαίδρῳ*. Δοκεῖ δὲ μοι τοῖς ταύτης χρησμοῖς ἐντυχῶν ὁ Πλάτων, τοὺς χρησμοῦς ἐκθειάζειν. Ἐώρα γὰρ τὰ ὑπ' αὐτῆς πάλαι προειρημένα ἔργου πληροῦμενα· καὶ διὰ τοῦτο θαυμάσας ἐν τῷ πρὸς Μένωνα λόγῳ, αὐταῖς λέξεσιν ἐπαινῶν τοὺς χρησμοῦς, οὕτω γέγραπεν· « Ὅρθῶς ἄρα ἂν καλοῖμεν θεοὺς τε αὐτοὺς, οὓς δὴ νῦν λέγομεν χρησμοῦς. Οὐχ ἥμισυ (63) φαίμεν ἂν τούτους θεοὺς εἶναι καὶ ἐνθουσιάζειν ἐπιπνοῦς ὄντας, καὶ κατεχομένους ἐκ τοῦ θεοῦ, ὅταν κατορθῶσι λέγοντες πολλὰ καὶ μεγάλα πράγματα, μὴδὲν εἰδότες ὧν λέγουσι· σαφῶς καὶ φανερῶς εἰς τοὺς Σιβύλλης ἀφορῶν χρησμοὺς. Αὐτῆ γὰρ, οὐχ ὡσπερ οἱ ποιηταί, καὶ μετὰ τὴν γράψαι τὰ ποιήματα, εἶχεν ἐξουσίαν διορθοῦσθαι καὶ ἐπιξέειν μάλιστα διὰ τὴν τῶν μέτρων ἀκριβείαν· ἀλλ' ἐν μὲν τῷ τῆς ἐπιπνοίας καιρῷ, τὰ τῆς προφητείας ἐπλήρου· παυσάμενης δὲ τῆς ἐπιπνοίας, ἐπέπαυτο καὶ ἡ τῶν ἐπιπνομένων μνήμη. Τοῦτ' οὖν αἴτιον τοῦ μὴ πάντα τὰ μέτρα τῶν ἐπῶν τῆς Σιβύλλης ὠφέσεσθαι. Αὐτοὶ γὰρ, ἐν τῇ πόλει γινόμενοι, παρὰ τῶν περιγηγῶν μαθήχαμεν, τῶν καὶ τοὺς τόπους ἐν οἷς ἐχρησμοῦει

(53) *Δυνατῆς*. Deest in Colb. Mox μανθάνειν melius poneretur ante ἔκ τινας.

(54) Sibylla Berosi Chaldaicæ historiæ scriptoris filia dicitur. Statuerat Gravius Justinum a *frivola recentiorum criticorum accusatione vindicare*, sed rem jam actam esse indicat a G. J. Vossio in lib. 1 *De historicis Græcis*, cap. 1. Paulo ante illud ἔκ τινας δυνατῆς ἐπιπνοίας verte, ut infra, ex *potenti quodam afflatu*.

(55) *Βηρώσου*. ...*θυγατέρα οὖσαν*. Id Persicæ Sibyllæ aptius convenire, ut filia Berosi dicatur, observat Gallæus c. 2 *De Sibyll*.

(56) *Σημελίος*. R. St. ad calcem σημείων. Sic etiam in textu Colb.

(57) *Βασιλικήν*. Ante hanc vocem R. St. ad calcem et Reg. 3 et Clarom. habent ad marg. οἰκίαν.

(58) *Ἐξεσμένην*. Similiter Virgilius lib. vi *Æneid.*: *Excisum Euboicæ latus ingens rupis in antro*.

(59) *Τὰ πάτρια*. Deest articulus in Colb.

(60) *Λίθου*. Colb. λίθῳ.

(61) *Εἰς τὸν ἐνδόξατον*. Sic et Virgilius *Æneid.* iii: *Quæ rupe sub imo*

Factu canit.

(62) *Τοῦ οἴκου*. Colb. τῷ οἴκῳ, et sic R. St. ad calcem.

(63) *Οὐχ ἥμισυ*. Minus accurate Platonis verba refert Justinus, forte quia memoriter referebat. Legitur enim apud Platonem: *Χρησμοῦς καὶ μάντις καὶ τοὺς ποιητικοὺς ἄπαντας· καὶ τοὺς πολιτικούς οὐχ ἥμισυ τούτων*. Nimirum politicos, sive eos qui rempublicam gerunt, conjungit Plato cum vaticibus et poetis.

ἡμῖν ὑποδείξαντων, καὶ φακὸν τινα ἐκ χαλκοῦ κατασκευασμένον, ἐν ᾧ τὰ λείψανα αὐτῆς σώζεσθαι ἔλεγον. Ἐφασκον δὲ μετὰ πάντων ὧν διηγούντο καὶ τοῦτο, ὡς παρὰ τῶν προγόνων ἀκηκοτάς, ὅτι οἱ ἐκλαμβάνοντες τοὺς χρησμούς τηναυτὰ, ἐκτὸς παιδεύσεως ὄντες, πᾶσαυτὴ τῆς τῶν μέτρων ἀκριβείας διήμαρτον· καὶ ταύτην ἔλεγον αἰτίαν εἶναι τῆς ἐνίων ἐπὶ ἀμετρίας, τῆς μὲν χρησιμότητος μετὰ τὸ πεπαῦσθαι (64) τῆς κατοχῆς καὶ τῆς ἐπιπνοίας μὴ μεμνημένης τῶν εἰρημένων, τῶν δὲ ὑπογραφῶν διὰ τῶν ἀπειθεῖαν τῆς τῶν μέτρων ἀκριβείας ἐκπεπτωκότων. Διὰ τοῦτο τοῖνον τὸν Πλάτωνα, εἰς τοὺς τῆς Σιβύλλης ἀφορῶντα χρησμούς περὶ τῶν χρησιμῶν τούτ' εἰρηκέναι ὄηλον. Ἐφ' ἡ γὰρ οὕτως· «Ὅταν κατορθῶσι λέγοντες πολλὰ καὶ μεγάλα πράγματα, μὴδὲν εἰδότες ὧν λέγουσι.»

38. Πλὴν ἀλλ' ἐπειδήπερ, ὦ ἄνδρες Ἕλληγες, οὐκ ἐν ποιητικοῖς μέτροις τὰ τῆς ἀληθοῦς θεοσεβείας πράγματα, οὐδὲ ἐν τῇ παρ' ὑμῖν εὐδοκίμουσι παιδεύσει, ἀφήμενοι λοιπὸν τῆς τῶν μέτρων καὶ λόγων ἀκριβείας, τοῖς ὑπ' αὐτῆς (65) εἰρημένους ἀφιλονεικῶς προσέχοντες, γινώσκετε πόσων ὑμῖν ἀγαθῶν αἰτία ἔσται, τὴν τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ ἀφιξίν σαφῶς καὶ φανερώς προσγορεύουσα· ὅς, τοῦ Θεοῦ ὑπάρχων Λόγος ἀχώριστος (66) δυνάμει, τὸν κατ' εἰκόνα καὶ ὁμοίωσιν Θεοῦ πλασθέντα ἀναλαβὼν ἀνθρώπων, τῆς τῶν ἀρχαίων ἡμᾶς προγόνων ἀνέμνησε θεοσεβείας, ἣν οἱ ἐξ αὐτῶν γενόμενοι ἄνθρωποι καταλιπόντες, διδασκαλίᾳ βασιλικῶν δαίμονος, ἐπὶ τὴν τῶν μὴ θεῶν ἐστράπτσαν ὀρθόσκειαν. Εἰ δὲ τις ὄκνος ὑμῖν ἐνοχλεῖ ἐστεινῶς περὶ τῆς τοῦ ἀνθρώπου πλάσεως, πείσθητε τοῦτοις, οἷς ἐτι προσέχειν οἴεσθε δεῖν, καὶ γινώσκετε ὅτι τὸ παρ' ὑμῖν χρηστήριον, ἀξιώθεν ὑπὸ τινος ἡμῶν τοῦ παντοκράτορος ἐκδοῦναι Θεοῦ, οὕτως ἐν μέτρῳ τοῦ ἡμῶν ἐφη·

Ὅς πρῶτον πλάσας (67) μερόπων, Ἄδὰμ δὲ κατὰ λέσσαν.

Καὶ τοῦτον σώζεσθαι τὸν ἡμῶν παρὰ πολλοῖς ὧν ἔσμεν συμβαίνει, εἰς ἔλεγχον τῶν μὴ πείθεσθαι τῇ ὑπὸ πάντων μαρτυρουμένη ἀληθείᾳ βουλομένων. Εἰ τοῖνον, ὦ ἄνδρες Ἕλληγες, μὴ προτιμωτέραν (68) ἡγέσθε τῆς ὑμῶν αὐτῶν σωτηρίας τὴν περὶ τῶν μὴ ὄντων θεῶν ψευδῆ φαντασίαν, πείσθητε, ὡς περ ἔφη, τῇ ἀρχαιοτάτῃ καὶ σφόδρα παλαιᾷ Σιβύλλῃ, ἣς τὰς βίβλους ἐν πάσῃ τῇ οἰκουμένῃ σώζεσθαι συμβαίνει, περὶ μὲν τῶν λεγομένων θεῶν, ὡς μὴ ὄντων, ἀπό τινος δυνατῆς ἐπιπνοίας διὰ χρησμῶν ἡμᾶς διδασκούσῃ· περὶ δὲ τῆς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ μελλούσης ἔσεσθαι παρουσίας, καὶ περὶ πάντων τῶν ὑπ' αὐτοῦ γίνεσθαι μελλόντων, σαφῶς καὶ φανερώς (69) προαναφώνουσι. Ἔσται γὰρ ὑμῖν ἀναγ-

(64) Μετὰ τὸ πεπαῦσθαι. Reg. 3 et Clarom. διὰ τὸ πεπαῦσθαι. Sic etiam ad calcem R. St.

(65) Ἰγ' αὐτῆς. R. St. ὑπ' αὐτοῖς. Codices mss. ut in textu.

(66) Ἀχώριστος. Colb. ἀχώρητος.

(67) Πλάσας. R. St. ad calcem ἀναπλάσας.

(68) Προτιμωτέραν. Colb. προθυμωτέραν.

(69) Καὶ περὶ πάντων... σαφῶς καὶ φανερώς.

Ex his verbis certo statuere possumus, si minus totam librorum Sibyllinorum complexionein, quam hodie habemus, saltem eas partes ejusmodi librorum, quæ claram et apertam Christi adventus omnium rerum ab eo genedarum prædictionem

A nonnullis versibus desit; quippe cum ipsa, postquam teneri et affari desiderat, nihil eorum, quæ dixerat, recordaretur; librarii autem ob imperitiam ab accurata numerorum observatione aberrassent. Quæ de causa Platonem ad Sibyllæ oracula respicientem idem de vatibus prouuntiasse liquet. Sic enim ait: «Cum prospere vaticinantur, multa et magna dicentes, nec quidquam eorum quæ dicunt intelligentes.»

ἀπειθεῖαν τῆς τῶν μέτρων ἀκριβείας ἐκπεπτωκότων. Διὰ τοῦτο τοῖνον τὸν Πλάτωνα, εἰς τοὺς τῆς Σιβύλλης ἀφορῶντα χρησμούς περὶ τῶν χρησιμῶν τούτ' εἰρηκέναι ὄηλον. Ἐφ' ἡ γὰρ οὕτως· «Ὅταν κατορθῶσι λέγοντες πολλὰ καὶ μεγάλα πράγματα, μὴδὲν εἰδότες ὧν λέγουσι.»

38. Sed quia nec in poeticis numeris, o Græci, vera religio sita est, nec in ea, quæ apud vos in pretio est, eruditione; ommissa deinceps numerorum et verborum exquisita ratione, citra contentionis studium quid a Sibylla dicatur animadvertite, et quanta vobis allatura sit bona, perspicite, clare et aperte Salvatoris nostri Jesu Christi adventum prænuntians; qui cum sit Dei Verbum, virtute et potentia ab eo inseparabile, hominem ad imaginem et similitudinem Dei creatum assumens, revocavit nobis in memoriam priscorum parentum religionem, qua relicta eorum posteris, invidi dæmonis monitis et doctrina ad deos, qui nulli sunt, colendos deflexerunt. 35 Si qua autem vobis obstreperit dubitatio, quominus fidem hominis creationi adhibeat, iis credite, quos adhuc audiendos putatis, et scitote oraculum vestrum, cum a quodam rogatum esset, ut hymnum in Deum omnipotentem ederet, sic in medio hymno dixisse:

Qui primum mortalem effinxit, Adamque vocavit.

Aitque nunc hymnum a multis quos novimus servari contingit, ad eos arguendos, qui veritati omnium testimonio confirmatæ assentiri nolunt. Vestram igitur salutem, o Græci, si falso de diis, qui nulli sunt, commento potiore ducitis, credite, ut jam dixi, Sibyllæ antiquissimæ et vetustissimæ, cujus libri per totum orbem servantur, quæque ex potenti quodam allatu deos qui dicuntur, nullos esse per oracula nos docet, ac de futuro Salvatoris nostri Jesu Christi adventu, ac rebus omnibus quas gesturus erat, clare et aperte prænuntiat. Erit enim vobis harum rerum cognitio, necessaria quædam ad sanctorum hominum vaticinia præmeditatio. Quod si quis ab antiquissimis apud eos appellatis

continent, jam tum, scribente Justino, in unum veluti corpus redactas fuisse. Nihil sane suspicatus est Justinus, quamvis omnes horum librorum paginæ fraudem clamitent. Sed tamen non gravissimum mihi videtur illud erratum. Antequam enim libri Sibyllini otiosi hominis manu fabricarentur, invaluerat apud Christianos quædam de Sibylla opinio, quæ et ærtificem ad opus suscipiendum incitasse et operi fidem et auctoritatem videtur conciliasse. Jamdudum enim constabat Christi adventum a Sibylla prædictum fuisse, sive id illi, ut Balaamo, concessum fuerit, sive tota res, ut multæ aliæ, ex Hebræorum traditione fluxerit. Cur enim Hermas

philosophis doctrinam sibi videatur accepisse de Deo ; A
 is Ammonem et Mercurium audiat : Ammonem quidem, qui Deum occultissimum in suis de illo scriptis vocat; Mercurium autem clare et aperte dicentem : « Deum intelligere perdifficile est, ac si quis intelligere possit, eloqui profecto non possit. » Omnino igitur perspectum et exploratum esse debet, nulla alia ratione Deum aut rectam religionem cognosci posse, nisi ex solis prophetis, qui divino numine afflati nos docent. περι Θεοῦ ἢ τῆς ὀρθῆς θεοσεβείας μαθάνειν οἶόν τε, ἢ πνοίας διδασκόντων ἡμᾶς (71).

anum illam, a qua libellum in visione acceperat, Sibyllam esse primo credidit lib. 1, c. 2, nisi quia de Sibylla honorifice sentiebat? Ut omitam Sibyllæ de futuro judicio testimonium a S. Clemente laudatum, teste auctore *Quæstionum ad orthodox.*, quæst. 74, nimium profecto attentis erant ad religionis auctorem Christiani, quam ut negligenter quartam Eclogam Virgiliti. Quamvis enim Virgilius nihil de Christo cogitaverit, illud tamen veri ex ejus dictis excerptare possumus : 1° Prædixisse Sibyllam Cummæam totum orbem immutatum iri, quæ quidem immutatio iisdem coloribus depingitur, ac apud Isaiam.

καλον προγύμνασμα ἢ τούτων γινώσις τῆς τῶν ἱερῶν ἀνδρῶν προφητείας. Εἰ δὲ τις οἴοιτο παρὰ τῶν πρεσβυτάτων παρ' αὐτοῖς ὀνομασθέντων φιλοσόφων τὸν περι Θεοῦ μεταθῆναι λόγον, Ἄκμωνος (70) τε καὶ Ἐρμού ἀκουέτω. Ἄκμωνος μὲν ἐν τοῖς αὐτοῦ λόγοις πάγκρυφον τὸν Θεὸν ὀνομάζοντος · Ἐρμού δὲ σαφῶς καὶ φανερώς λέγοντος, Θεὸν νοῆσαι μὲν ἔστι χαλεπὸν, φράσαι δὲ ἀδύνατον, ᾧ καὶ νοῆσαι δυνατόν. Πανταχόθεν τοίνυν εἰδέναι προσήκει, ὅτι οὐδαμῶς ἐτέρως παρὰ τῶν προφητῶν μόνον, τῶν διὰ τῆς θέας ἐπι-

2° Tam mirabilis eventus auctorem pro Deo et Deo Filio habitum iri. 3° Eum scelera nostra expiaturum. Mirum ergo videri non debet si, cum Sibyllam de Christo prædixisse constaret, edita sub illius nomine vaticinia approbationem moverunt.

(70) Ἄκμωνος. Legendum esse Ἄμμωνος jam dudum eruditi viri observaverunt. De hoc autem Ammone et de Mercurio consulendus Fabricius *Biblioth.* tom. 1. Dictum illud, quod hic tribuitur Mercurio, Platonis est in *Timæo*.

(71) Ἠμᾶς. Ita Colbert., Clarom. et Reg. 3. Editi ὑμᾶς.

ANALYSIS LIBRI DE MONARCHIA.

Variis de hoc scripto judiciis locum dedit opinio quædam, quæ Eusebii auctoritate non nitebatur quidem, sed nisi videbatur. Nam cum Eusebium asseverasse crederent eruditi viri, librum Justini De monarchia non solum ex sacris, sed etiam ex profanis testimoniis contextum esse; alii Justini non esse pronuntiarunt opus illud, in quo nulla Scripture testimonia videbant, alii hanc partem peritisse dixerunt. Sed cum Eusebius ac ipse etiam Justinus, ut in Præfatione ostendimus, alter quidem librum De monarchia ex solis gentilium libris compositum esse dicat, alter autem se non aliunde argumenta depronpturum promittat; non est cur aut Justino totum hoc opus negetur, aut pars illa, quæ nunquam exstitit, desideretur.

Scriptum videtur opus, ut duo alia præcedentia, antequam persecutio Justinum gravioribus stimulis ad religionis defensionem acuisset. Postquam de origine idololatriæ nonnulla præfatus est (n. 1), 36 unum esse Deum probat (n. 2) ex testimoniis Eschyli, Sophoclis et aliorum. Deinde (n. 3) rationem huic Deo homines omnium actionum reddituros, eamque libationibus et incensis minime placari demonstrat (n. 4). Sequuntur de falsis gentilium diis non pauca. Ex his conclusit (n. 5) soli vero et immutabili Deo ad hærendum esse.

ΤΟΥ ΑΥΤΟΥ ΙΟΥΣΤΙΝΟΥ ΠΕΡΙ ΜΟΝΑΡΧΙΑΣ⁽⁷²⁾

EJUSDEM JUSTINI DE MONARCHIA

LIBER

1. Cum humana natura initio conjunctionem intelligentiæ et salutis ad veritatis et cultus uni omnium

(72) *Περί μοναρχίας*. Editi addunt Θεοῦ, quamvis hanc vocem Stephanus ex Eusebio et Suida desumptam ad calcem tantum apposuisset. Eusebius enim et ejus vestigiis S. Hieronymus et Photius inter alia Justini opera numerant librum *Περί μοναρχίας Θεοῦ*. Sed valde dubito an Eusebius ita scripserit. Neque enim legebat illud Θεοῦ Rufinus qui ita reddidit : *De monarchia*. Singularitatem Dei

1. Τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως τοκαταρχὴν συζυγίαν συνέσεως καὶ σωτηρίας λαβούσης, εἰς ἐπίγνωσιν

significat sua sponte monarchia, non addita Dei voce, non solum apud Græcos, ut in Justini Dialogo n. 4; sed etiam apud Latinos, ut patet ex his Tertulliani verbis *Adv. Præc.* c. 3: « Monarchiani, inquit hæretici, tenemus. Et ita sonum vocaliter exprimunt, etiam Latini, etiam Opici, ut putes tam bene illos intelligere monarchiam, quam enuntiant. »

Διηθείας, θρησκείας τε τῆς εἰς τὸν ἕνα καὶ πάντων
 ἐσπότην, παρεισδύσα εἰς εἰδωλοποιίας ἐξέτρεψε βα-
 σκανία τὸ ὑπερβάλλον τῆς τῶν ἀνθρώπων μεγαλειό-
 τητος· καὶ πολλῶ χρόνῳ μεῖναν τὸ περισσὸν ἔθος,
 ὡς οἰκείαν καὶ ἀληθῆ τὴν πλάνην τοῖς πολλοῖς παρα-
 δίδωσι. Φιλανθρώπου δὲ ἢ μᾶλλον φιλοθέου ἔργον
 ἐστίν, ὑπομῆσαι τοὺς ἄπερ ὤψειλον εἰδέναί παρα-
 λειοπότας. Ἦν μὲν γὰρ καθ' αὐτὴν ἀρκετὴ ἡ ἀλή-
 θεια δεικνύναί ἐκ τῶν συνεχόντων (73) ὑπὸ τὸν πόλον
 τὴν τοῦ δημιουργήσαντος ταῦτα τάξιν (74). Λήθη δὲ
 ἐκ τὸ μακρόθυμον τοῦ θεοῦ περικρατήσασα τῆς τῶν
 ἀνθρώπων γνώμης, ἐρασιούργησε, τὸ μόνῳ τῷ ὄν-
 τως θεῷ πρόπον ὄνομα, ἐπὶ ἠθητοῦς μεταφέρουσα·
 καὶ δι' ἄλλων νομῆν πονηρίας ἔσχον οἱ πολλοί, ἀμαυ-
 ρούμενοι τῇ εἰς τὸ βέβαιον καὶ ἀτρεπτον γνώσει
 ὀλιγκῆ συνηθείᾳ. Οἱ μὲν γὰρ τοκαταρχὴν εἰς τιμὴν
 τῶν ὑπερεχόντων, τελετάς καὶ λειτουργίας τελοῦν-
 τας, ἀμνηστίαν τοῖς μετ' αὐτοὺς τῆς καθολικῆς (75)
 ὀβύτης ἐνέβαλον· ἐγὼ δὲ, ὡς μικρῶ πρόσθεν ὑπέστην,
 φιλοθέῳ τῇ γνώμῃ (76) κεχηρημένος, φιλανθρώπων
 χρήσομαι τῇ φωνῇ, καὶ παρίστημι τοῖς γε νοῦν
 ἔχουσι, δέον ὑπάρχειν πᾶσι τοῖς κεχηρημένοις τῇ τῶν
 ὄλων δικαίησει, ἀτρεπτον ἔχειν τὴν εἰς τὸν πάντων
 γνώστην θρησκείαν. Τοῦτο δὲ οὐ λόγῳ καλλωπιζῶν
 φράσω, ἀποδείξει δὲ τῇ ἐκ τῶν κατὰ τὸ παλαιὸν εἰς
 τὸ παντελὲς τῆς Ἑλληνικῆς ἱστορίας (77) ποιήσει
 κεχηρημένος, ἐκ τῶν πᾶσι κοινῇ δεδομένων γραμμά-
 των. Ἐξ ὧν γὰρ οἱ πάντο τῶν εἰδώλων θρησκείας
 νόμοι τοῖς πολλοῖς παρέδοσαν, μαθόντες ἐξ αὐτῶν
 ἀγνώστες νοῦ ἐλεγχθήσονται ὑπὸ τῶν παρ' αὐτοῖς
 ποιητῶν καὶ μελογράφων.

2. Πρῶτος μὲν γὰρ Αἰσχύλος τὴν τῶν καθ' αὐτὸν
 λόγων (78) σύνταξιν ἐκθείς, καὶ τὴν περὶ θεοῦ τοῦ
 μόνου ἐξήνεγκε φωνὴν, ὡς λέγει·

*Χώριε θνητῶν τὸν θεόν (78'), καὶ μὴ δόκει
 Ὅμοιον σανατῶ σάρχινον καθεστάναι.
 Οὐκ οἶσθα δ' αὐτόν· ποτὲ μὲν ὡς πῦρ φαίνεται*

(73) Ἐκ τῶν συνεχόντων. Melius fortasse lege-
 retur συνεχομένων, « ex his quæ sub cælo conti-
 nentur. »

(74) Τὴν... τάξιν. Creatoris ordo idem est ac
 ordo a creatore institutus. Sic infra, n. 2, Sopho-
 cles dicitur ordinem unius Dei demonstrare.

(75) Τῆς καθολικῆς. Catholicam opinionem ap-
 pellat eam, quæ de unius Dei cultu omnium animis
 insita, antequam simulacrorum cultus induceretur,
 ubique terrarum vigeat. Eodem sensu hanc vocem
 usurpat Dionysius Alexandrinus in epistola ad Her-
 mammonem apud Euseb. Hist. lib. vii, c. 10, ubi
 sic loquitur de Maeriano : « Ὅς πρότερον μὲν ἐπὶ
 τῶν καθόλου λόγων λεγόμενος εἶναι βασιλέως, οὐδὲν
 εἰδῶν, οὐδὲ καθολικὸν ἐφρόνησεν, ἀλλ' ὑπέπτωκεν
 ἀπὸ προφητικῆ τῇ λεγομένη· οὐαὶ τοῖς προφη-
 τήουσιν ἀπὸ καρδίας αὐτῶν καὶ τὸ καθόλου μὴ
 βλέπουσιν. Οὐ γὰρ συνήκε τὴν καθόλου πρόνοιαν,
 οὐδὲ τὴν κρίσιν ὑπέιδετο τοῦ περὶ πάντων καὶ διὰ
 πάντων καὶ ἐπὶ πᾶσι. Διὸ καὶ τῆς μὲν καθολικῆς
 αὐτοῦ Ἐκκλησίας γέγονε πολέμιος. » Qui initio qui-
 dem cum καθολικός, id est rationalis imperator
 diceretur, nihil rationi consonum, nihil catholicum
 sensit. Sed imprecationi prophetiæ subiacuit, quæ
 sic habet : *Vix his qui prophetant ex corde suo, nec
 quod universum est vident.* Nam neque providentiam

A Domino debiti cognitionem accepisset; subrepens
 invidia humanæ dignitatis præstantiam ad simula-
 cra fingenda avertit; ac postquam diu inveteravit
 superstitiosa consuetudo, errorem, ut vernaculum
 et verum quidpiam, multis commendat. Est autem
 hominis amore in homines vel potius in Deum ac-
 censi, eos commonefacere, qui quæ scire debbant
 prætermiserunt. Ac veritas quidem satis habet in
 seipsa virium, ut ex his, quæ sub polo concurrunt,
 illius, qui hæc creavit, ordinem demonstrat. Sed
 postquam oblivio propter Dei patientiam mentes
 hominum occupavit, facinus aggressa est, et nomen
 soli vero Deo congruens ad mortales transtulit; et
 a paucis nequitiae contagio ad multos pervenit, in
 quibus stabilium et immutabilium rerum cognitio-
 nem consuetudo popularis obscuravit. Nam qui ini-
 tio in principum honorem mysteria et publica mu-
 nera instituire, oblivionem catholicæ opinionis
 posteris injecerunt. Ego autem, ut paulo ante posui,
 animo utens Deum amante, utar voce hominibus
 amica, ac copiam facio iis qui sana mente præditi
 sunt, quanquam id quidem omnibus qui universorum
 temperatione utuntur, inesse deberet, ut omni-
 um cogitorem immutabili cultu prosequantur.
 Hoc autem non pigmentis verborum exprimam, sed
 argumentis omnino utar ex vetusta Græcorum histo-
 riæ poesi repetitis, et ex contritis omnium usu lit-
 teris. Ex quibus enim monumentis præclari simula-
 crorum cultores hanc plebi superstitionem iustar
 legis imposuerunt, ex his edocebuntur, et a suis
 ipsorum poetis desipere arguentur.

2. Ac primus quidem Æschylus operis a se 37
 compositi rationem exponens, hæc etiam de singu-
 lari Deo pronuntiat :

*Deum amoveto longius mortalibus,
 Nec tibi parem esse, carne amictum finxeris.
 Namque haud scis illum : nunc ut implacabilis*

universa moderantem intellexit, nec animo reputa-
 vit iudicium illius, qui ante omnia et in omnibus
 et super omnia est. Quocirca catholicæ illius Eccle-
 siæ hostis fuit. »

(76) Φιλοθέῳ τῇ γνώμῃ. Hanc sententiam huic
 loco affinxit Dupinus : Postquam divinis testimoniis
 usus sum, humanis utar. Sed liquet hæc verba ad
 illud referri, ut Sylburgius et Tillemontius obser-
 vant, quod antea dixerat Justinus, φιλανθρώπου ἔξ
 ἢ μᾶλλον φιλοθέου ἔργον.

(77) Ἱστορία hoc loco idem valet ac litteræ.
 Quare sic etiam reddi posset hic locus : « Argu-
 menti omnino utar ex vetusta Græcarum litterarum
 poesi, et ex contritis omnium usu monumentis. »
 Paulo post laudanda videtur, etsi minus necessaria,
 doctissimi Potteri emendatio, qui pro his vocibus,
 τὰς τῶν εἰδώλων θρησκείας νόμον τοῖς πολλοῖς παρ-
 ἔδοσαν, legendum putat τῆς τῶν εἰδώλων θρησκείας,
 simulacrorum cultus legem tradiderunt.

(78) Τὸν θεόν. Additus articulus ex Clemente
 videtur Justinus indicare. Hunc autem Æschylum
 Grotius junorem esse existimat in notis ad *Excerpta
 Trag. et Com.*

(78') Τὸν θεόν. Additus articulus ex Clemente
 Sirom. v, et Euseb. Præv. xiii, c. 13, et Grotio.

Videtur ignis, nunc tenebræ, nunc aquæ.

Apparet, ipsis fit par interdum feris,
Pluvix et tonitru, fulguri, euro, nubibus.
Ministrat illi pontus et saxa horrida,
Fontes, et usquam quidquid undarum fluit.
Hunc terra, montes, hunc et immensi tremitt
Maris profundum, et collium cacumina,
Domini severa aspererint cum lumina.
Namque omnia potest; laus Dei est altissimi.

Non hic solus Dei cognitione initiatus; sed et Sophocles singularis omnium creatoris et unius Dei sic ordinem describit :

Unus profecto est, unus est tantum Deus,
Cæli, solique machinam qui condidit,
Vadumque ponticæruleum, et vim spiritus.
At ducta cæco errore gens mortalium
Commenta, cladis in suæ solatium, est
Formas deorum saxeas aut æreas,
Autove ductas fusili, aut eburneas.
His victimarum sanguinem, his festos dies
Cum dedicamus, esse nos remur pios.

Sed et Philemon, qui in antiquis rebus exponendis copiosus est, a veri cognitione alienus non videtur. Sic enim scribit :

Qualem æstimare, dic mihi, decet Deum?
Qui cuncta cernit, nulli at ipse cernitur.

Quinetiam ipse Orpheus, qui trecentos sexaginta deos induxerat, testis erit meæ sententiæ in libro, quem *Præcepta* inscripsit, ubi illum erroris poenituisse patet ex his quæ scribit :

Loquar quibus fas est : portas occludite, profani

Omnes simul. Tu vero audi, luciferæ fili lunæ

Musæe, dicam enim vera; nec te quæ prius
In corde meo animadvertisti, privent beata vita;
Ad verbum divinum respiciens, illi asside,
Dirigens cordis intelligens profundum, et rectam in-

viam, et solum respice mundi regem.
Unus est ex se genitus; ab uno quæcumque sunt geni-

tu illis ipse versatur, nec quisquam illum
Videt mortalium, ipse autem omnes videt.

Hic ex bono malum hominibus dat,
Et bellum horribile et dolores lacrymosos.

38 Nec ullus est alius præter magnam regem.
Illum autem non video. Nam circa illum nubes con-

omnibus autem mortalibus mortales sunt pupillæ in
Infirmæ videre Jovem omnium regnantem.

(79) Ἄπλαστον. Sic emendavit Grotius pro ἀπλα-
τος, et mox véφει τε pro νεφέλη τε.—Potterus obser-
vat satius esse legere ἀπλατος ὄρμη, vel, ut apud
Eusebium, ἀπλατος ὄρμη, quam illam Grotii emen-
dationem adoptare, ἀπλαστον ὄρμη, siquidem ἀπλα-
τος est apud grammaticos ἀπρόστος, ἀπειρος, πο-
λύς. In iisdem versibus Æschyli scribendum monet
χ' ὕδατος συστήματα. — Ex *Addendis et Emendan-*
dis.

(80) Πάντα δύναται. Hic versus non legitur apud
Grotium; sed apud Clem. et Euseb. sic legitur: Δεσ-
πότου πάντα, δυνατὴ γὰρ δόξα ὑψίστου Θεοῦ.

(81) Ἐμνήθη. R. St. ad calcem et Clarom. ad
marg. ἐπιμήθη.

(82) Hunc versum plerique interpretes, quos se-
cutus sum, ita reddiderunt, *Unus profecto*, etc. Ges-
nerus in *Legat.* Athenag.: *Unus revera est*, etc. Sed
accuratius videtur hunc in modum reddi posse: *Est*

A Ἄπλαστον (79) ὄρμη, ποτὲ δ' ὕδαρ, ποτὲ δὲ γυθ-
ρος

Καὶ θηροῖν αὐτὸς γίνεται παρεμφερῆς,
Ἀνέμω, νέφει τε κάστραπῆ, βροντῆ, βροχῆ.
Υψηροῦ δ' αὐτῷ θάλασσα, καὶ πέτραι,
Καὶ πᾶσι πηγῆ, χ' ὕδατος συστήματα.
Τρέμει δ' ὄρη, καὶ γαῖα, καὶ πελώριος
Βυθὸς θαλάσσης, κῶρων ὕψος μέγα,
Ὅταν ἐπιβλέψῃ γοργῶν ὄμμα δεσπότου.
Πάντα δύναται (80) γάρ· δόξα δ' ὑψίστου Θεοῦ.

Ὁ μόνον δὲ οὗτος τὴν περὶ Θεοῦ ἐμνήθη (81) γνῶ-
σιν, ἀλλὰ καὶ Σοφοκλῆς τὴν τοῦ μόνου ποιητοῦ τῶν
ὄλων καὶ ἐνὸς Θεοῦ ἱστορεῖ τάξιν οὕτως·

(82) Εἰς ταῖς ἀληθείαισιν, εἰς ἐστὶν Θεός,
Ὅς οὐρανὸν τ' ἐτευξε (83), καὶ γαῖαν μακρὰν,
Πόντον τε χαροπὸν ὀδμῆ, κἀνέμων βίας.
Θηροὶ δὲ πολλοὶ, καρδίαν πλατῶμενοι,
Ἰδρυσάμεσθα, πημάτων παραψυχῆς (84),
Θεῶν ἀγάματ' ἐκ λίθων, ἢ χαλκῶν (85),
Ἢ χρυσοτεύκτων, ἢ ἐλεφαντίνων τύπους·
Θυσίας τε τούτοις, καὶ καλὰς παρηγήρεις
Τεύχοντες (86), οὕτως εὐσεβεῖν νομίζομεν.

Ἄλλὰ καὶ Φιλήμων, τὰ ἀρχαῖα εὐπορήσας φράσαι,
κοινωνεῖ τῇ περὶ τῶν ὄντων γνῶσει, ὡς γράφει·

Θεὸν δὲ ποῖον, εἰπέ μοι, νομιστέον;
Τὸν πάνθ' ὄρωντα, καὐτὸν οὐχ ὄρωμενον.

Μαρτυρήσει δὲ μοι καὶ Ὀρφεύς, ὁ παρεισάγων τοὺς
τριακοσίους ἐξήκοντα θεοὺς, ἐν τῷ *Διαιθήκαις* ἐπι-
γραφομένῳ βιβλίῳ, ὅποτε μετανοῶν ἐπὶ τούτῳ φαί-
νεται ἐξ ὧν γράφει·

Φθέγξομαι (87) οἷς θέμις ἐστὶ· θύρας δ' ἐπίθεσθα
[βέβηλοι

Πάντες ὁμῶς· σὺ δ' ἄκουε φασφοδρον ἔχοντα
[Μήρης
C Μουσαῖ· ἐξερέω γὰρ ἀληθέα· μηδὲ σε τὰ πρὶν
Ἐρ στήθεσσι φανέττα φίλης αἰώνος ἀμέροη·
Εἰς δὲ λόγον θεῖον βλέψας, τούτῳ προσέδρουε,
Ἰθύνων κραδίης ροερὸν κύτος, εὐ τ' ἐπίβαινε

Ἄτραπιτοῦ, μόνρον δ' ἐσόρα κόσμοιο ἀνακτα.
Εἰς ἐστ' αὐτογενῆς, ἐνὸς ἔχοντα πάντα τέτε-

Ἐν δ' αὐτοῖς αὐτὸς περιγίγνεται, οὐδὲ τις αὐτὸν
Εἰσορά θηητῶν, αὐτὸς δὲ γε πάντας ὁράται.
Ὁὗτος δ' ἐξ ἀγαθοῦ κακὸν θηητοῖσι δίδωσι,
Καὶ πόλεμον κρυόντα, καὶ ἄλγεια διακρυόντα.
Οὐδὲ τις ἐσθ' ἕτερος, χωρὶς μεγάλου ἀνακτος·
Αὐτὸν δ' οὐχ ὀρώ. Περὶ γὰρ νέφος ἐστήρικται·

Πᾶσι γὰρ θηητοῖς θηηται κόραι εἰσὶν ἐν δοσσοῖς,

Ἄσθενές δ' ἰδεῖν Διὸν τὸν πάντων μεδέοντα.

D unus, idque certum habe, unus est Deus.

(83) Ἐτευξε. Clarom. prima manu ἔτευχε ad
marg. et sic R. St. ad calcem.

(84) Παραψυχῆς. Clem., Euseb. et Theodoret.
παραψυχήν.

(85) Ἢ χαλκῶν. Theodoret. ἐκ λίθων τε καὶ ξύ-
λων. Sic Grotius videtur legendum existimasse.
Vertit enim: *Simulacra divum facta saxo aut arbore.*

(86) Τεύχοντες. Sic etiam Grotius, Cyrillus et
Jul., p. 52. At Clemens Strom. v et Euseb. et Theo-
doret. habent στέφοντες, coronantes. Sic etiam R.
St. ad calcem. Melius multo Clemens Alex. in *Ex-
hort. ad gentes* habet νέμοντες.

(87) Φθέγξομαι. Hic versus cum sequenti deest
in codicibus nostris mss. et apud Stephanum. Sed
in editionibus Græco-Latinis desumpti fuere ex *Co-
hort.*, n. 15, ubi consuli possunt quæ observavimus.
Vide initium lib. iii Theophili.

ὄτος γὰρ χάλκιον ἐπ' οὐρανὸν ἐστήρικται,
 χρυσὴν εἰς ἑρῶν, γαλῆς δ' ἐπὶ ποσσὶ βέβηκε,
 χεῖρά τε δεξιτερὴν ἐπὶ τέρματος Ὀκεανοῖο
 Πάντοθεν ἐπέτακεν. Περὶ γὰρ τρέμει ὄβρεα μα-

Καὶ ποταμοὶ, πολὴς τε βάθος χαροποιῖο θαλάσσης.
 Καὶ ταῦτα οὕτως φράζει, ὡς αὐτόπτης γεγωνὸς τοῦ
 μεγέθους Θεοῦ. Κοινωνεῖ δ' αὐτῷ καὶ Πυθαγόρας ἐν
 οἷς γράζει:

Εἰ τις εἰπῆι, Θεὸς εἰμι, πάρεξ ἐνός, οὗτος ὀφείλει
 ἕξμενος ἴσον τοῦτω στήσας εἰπεῖν, Ἐμὸς οὗτος·
 ἕνδι μόνον στήσας εἰπεῖν Ἐμὸς, ἀλλὰ κατοί-
 νησιν
 ἄνδρος ἐν ᾧ πεποιήκας· πεποιήται δ' ὑπὸ τοῦ-
 (του (87'))

3. Καὶ περὶ τοῦδε ὅτι μόνος δυνατός ἐστι, καὶ τῶν
 ἐν τῷ βίῳ συντελουμένων πράξεων, καὶ τῆς περὶ τὸ
 θεῖον ἀγκωστίας κρίσιν ἐνεστήσασθαι, οικειοὺς μάρτυ-
 ρας παραστήσασαι ἔχω· καὶ πρῶτόν γε Σοφοκλέα καὶ
 περὶ τούτου λέγοντα·

Ἔσται γὰρ ἔσται κείνος αἰώνων χρόνος,
 Ὅταν (88) πυρὸς γέμοντα θησαυρὸν σφάση
 χρυσωπὸς αἰθέρ· ἢ δὲ βοσκοηθεῖσα φλόξ,
 Ἄπαντα τὰ ἐπιγεια καὶ μετάρσια
 Φλέξει μαρτεῖο· Ὅταν δὲ ἐκλίπῃ τὸ πᾶν,
 Φροῖδος μὲν ἔσται κυμάτων ἅπας βυθός,
 Γῆ ἐσθρέων ἔρημος, οὐδ' ἀήρ ἔτι (89)
 Πτερωτὰ φύλλα βαστάσει πυρούμενος,
 Καὶ γὰρ καθ' (90) ἤδη δύο τρίτους νομιζόμεν,
 Μίαν δικαίων, ἧ ἄτερων ἀδίκων ὁδόν.
 Κάκειτα σώσει πάνθ' ἃ πρὸςθ' ἀπόλεσεν.

Ἄλλα καὶ Φιλήμων (91) πάλιν·
 Οἱεὶ σὺ τοὺς θανάτους, ὦ Νικόστρατε,
 Τρυφῆς ἀπάσης μεταλαβόντας ἐν βίῳ,
 Καὶ γῆν καλύψαι, ὡς ἀπὸ τοῦ πάντ' εἰς χρόνον
 Περυφύεται τὸ θεῖον ὡς λεληθότας·
 Ἔστιν Δίκης ἐσθλαμῶδς, δε τὰ πάνθ' ὄρᾳ.
 Εἰ γὰρ ὁ δίκαιος καὶ ἀσεβῆς ἔξουσιν ἐν,
 Ἄρξας ἀπελθόν, κλέπτ', ἀποστέρει, κύκα.
 Μηδὲν ἀλισηθῆς, ἔστι κἄν ἄθον κρισίς,
 Ἦνκερ ποιήσει θεὸς ὁ πάντων δεσπότης,
 Οὐ τούτῳμα φεβερὲν, οὐδ' ἂν ὀνομάσαιμι ἐγώ.

Καὶ Εὐριπίδης·
 Ἄσθερον (92) βλου μῆκος δίδωσι πρὸς κρίσιν.
 Ὅστις δὲ θνητῶν οἰεταὶ τοῦτ' ἡμέραν,
 Κακῶν τι πράσσειν, τὸν θεὸν λεληθέναι,
 Δοκεῖ ποτηρὰ (93), καὶ δοκιῶν ἀλλοκεταὶ
 Ὅταν σχολῆν ἄγρουσα τυγχάνῃ Δίκη,
 Ἦρᾶθ' ἴσοι νομιζέτ' οὐκ εἶνα θεόν,

(87) Hos quatuor versus, quos ab interitu vindicavit solus Martyr, Pythagorei cujusdam factum existimat Grotius. OTTO.

(88) Ὅταν. Clemens Alexandrinus, Strom. v, p. 607, ἐπάν. Sic etiam Grotius. Aliquos versus inter hanc vocem et præcedentem interjectos fuisse testatur Clemens.

(89) Γῆ ἐσθρέων... οὐδ' ἀήρ ἔτι. Sic apud Grotium, multo aptius, quam apud Justinum et Clementem γῆ δ' ἐσθράων... οὐδὲ ἀρ' ἔτι. Clemens οὐδὲ γὰρ ἔτι. Mox idem Grotius πυρούμενος. Justinus et Clemens πυρούμεν.

(90) Καὶ γὰρ καθ'. Hic versus cum sequenti desest apud Clementem et Grotium; sed leguntur inter sequente Philemonis versus, nempe ante hunc versum. Eὶ γὰρ ὁ δίκαιος.

(91) Φιλήμων. Diphilo, ut observat Sylburgius, tribuit hos versus Clemens Alexandrinus, Strom. v, p. 609, apud quem non tam accurate referuntur, quam apud Justinum et Grotium.

(92) Ἄσθερον. Hunc versum Grotius cum præ-

A Hic enim æreo in cæto constitutus est,
 Aurato in solio, terram pedibus calcat,
 Manum autem dextram ad terminos Oceani
 Undique extendit. Circum enim tremunt montes

Et fluvii, et cani profundum cærulei maris.
 Atque hæc ille ita eloquitur, quasi majestatem Dei
 oculis suis vidisset. Consentit autem ei et Pythago-
 ras, qui sic scribit :

Si quis dicat, Deus sum, præter unum, hic debet
 Mundum isti similem creare, ac dicere, Hic meus est :
 Nec solum creare ac dicere, Meus est, sed etiam habi-
 tare
 Ipse in eo quem fecit, certe ab isto factus est.

3. Hunc solum de rebus in vita gestis et de numinis ignoratione judicium instituere posse, domesticis testibus demonstrare possum, ac primo quidem Sophocle, qui sic ea de re loquitur :

Jam veniet ille, veniet haud dubie dies,
 Lazabit ignis cum redundantes opes
 Auratus æther; lege tum spreta jurens
 Terras et illis quidquid est sublimius
 Depascet ardor. Inde cum defecerit
 Hoc omne, nulla jam ferent undas vada,
 Neque ulla ramos eriget tellus, neque
 Exustus aer pascet aligerum genus.
 Namque esse scimus duplicem ad inferos viam,
 Unam nefastis, alteram innocentibus.
 Tum salva faciet cuncta que destruxerat.

Rursus Philemon :
 Vitæ junctos æstimas, Nicostrate,
 Qui luxu n omni molliter vitæ egerant,
 Latere terra conditos, ceu effugerint
 In omne tempus, et sefellerint Deum?
 Justitiæ oculus est, qui intuetur omnia.
 Nam si una justum sors et impium manet,
 I, rape, dolisque cuncta misce et fraudibus,
 Ne erres, in ipsis inferis jus dicitur.
 Eritque judex Dominus omnium Deus,
 Cujus tremendum nomen, haudque ego dixerim.

Et Euripides :
 Longos dat annos, ut severe judicet.
 Mortalium at quisquis in diem admittens mali
 Aliquid, latere fidit hæc ipsum Deum,
 39 Is stulta spernit, atque sperans tollitur,
 Feriata tandem pœna cum supervenit.
 Videte quicunque esse non vulvis Deum,

cedentibus conjungit. Non hunc solum, sed et cæteros, qui sub Euripidis nomine sequuntur, eidem Diphilo attribuit Clemens, et post eum Eusebius Præp. ev., l. xiii, c. 13. Mendose apud hos omnes scriptores legitur, δε τοῖς ἀμαρτάνουσι πρὸς βλου μῆκος δίδωσι. Melius multo Justinus, apud quem tamen aptius legeretur βλου ἄθρονον. — Valckenarius (Diatr. de Aristobulo Jud. ed. Luzac. Lugd. Bat. 1806, in-1º, p. 1 sqq.) enimque secutus Bœckhius (Æschyli, Sophoclis, Euripidis, num ea que supersunt et genuina omnia sint, etc. Heidelb. 1808, in-8º, p. 158 sq.) quatuor versus : Ὅστις δὲ θνητῶν... τυγχάνῃ Δίκη, quibus addunt ex Stobæo quintum : Τίρωπλαν ἔτισεν ὦν ἤρξεν κακῶν Euripidis genuinos esse, cæteros a Judeo aliquo vel Christiano subditos recte contendunt. De scripturæ diversitate cf. Matthiæ. Euripidis tragæd. et fragm., tom. IX, p. 297 sq. OTTO.

(93) Ποτηρὰ. Sic emendavi ex Clem. et Euseb. Male in edit. nostris ποτηρός.

*Duplex merentes mente non sana scelus.
Est ille namque, est; prosperæ res sed cui erunt,
Cum non probus sit; tempus apponat lucro.
Huic namque pœnas inferet tandem dies.*

4. Libaminibus autem et incensis malorum non placari Deum, sed summa æquitate pœnas ab eo cuique irrogari, testis iterum accedet Philemon :

*Si proferens quis victimas, o Pamphile,
Bovum caprumve copiam, vel per Jovem
Alia similia; aut arte facta munera,
Aurove chlamydes splendidas vel purpura,
Sive ex smaragdo signa, sive eburnea,
Placare sperat talibus donis Deum;
Haud sanus errat ac levem mentem gerit.
Probum esse namque oportet omnino virum,
Non inferentem stupra nuptæ aut virgini,
Lucrivæ causa furta vel cædes; neque
Aliena spectantem, ac deinde conjugis
Male appetentem aut superbarum ædium,
Aut prædiorum, vel puellæ, aut vernulæ,
Pecorivæ, taurumve, aut equum. Quo hæc pertinent?
Acum vel unam haud concupiscas, Pamphile,
Te namque cernit haud procul sedens Deus,
Quem facta mulcent æqua, iniqua displicent :
Laboriosum rebus uti prosperis
Sinit, colentem rura noctu et per diem.
Deo æquitatem semper observans lita,
Magisque corde splendens quam vestibus.
T'omitru audias si, ne procul confugeris,
O here, tibi ipse si nihil consciveris.
Te namque cernit haud procul sedens Deus.*

Et rursus Plato in *Timæo* « Horum autem explorationem et probationem si quis ipso opere aggrederiatur; is divinæ ac humanæ naturæ ignoret discernere; quippe cum Deus multa in unum commiscere, ac rursus unum in multa possit dissolvere, utpote scientia et potestate præditus; neutri autem quisquam hominum aut nunc idoneus sit, aut unquam sit futurus. »

5. De illis autem qui apud nonnullos existimantur participes es e sancti et perfecti nominis, quod quidem vana traditione quidam, tanquam dii, acceperunt, Menander ait in *Heniocho*, sive *Auriga* :

*Non mihi placebit ambulans foris Deus,
Anum comitem habens, atque venitiens domos
Cum tabula : oportet quippe justus ut Deus,
Domi manendo sit salus colentibus.*

40 Item Menander in *Hieræ*, sive in *Sacerdote* :
*Homini salutem non Deus dat alterum,
Mulier, per hominem; namque homo si quem Deum*

(94) Δις ἐξαμαρτάρωτες. Deest hic versus apud Clem. et Euseb.

(95) Πράσσει καλῶς. Postulat omnino sententiæ series, ut legamus καλῶς. Neque enim πράσσει hoc loco idem valet ac *perpetrat*, sed res prosperas aut adversas significat; et cum adversæ hic non congruant, legendum καλῶς.

(96) Φιλήμων. Menandro tribuuntur hi versus apud Clementem, Eusebium et Grotium. — Spurius esse primus monuit Brunckius, *Ἡθικὴ ποιησις*, sive *Gnomici poetæ Græci* (Argentor. 1784, 8°), p. 556; in iis tamen Bæckhius (*Gr. tragædiæ principum Æsch., Soph., Eurip.*, num ea quæ supersunt genuina omnia sint, etc., p. 137 sq.) non dubitat quin nonnulla vere Menandri sint, alia ab interpolatore mutata aut adjecta videri. Otto.

(97) Ἐρίφων. Clemens βίφων, metri servandi causa.

A Δις ἐξαμαρτάρωτες (94) οὐκ εὐγνωμόως. Ἔστιν γὰρ, ἔστιν· εἰ δὲ τις πράσσει καλῶς (95), Καλῶς κερωνῶς, τὸν χρόνον κερδαινέτω· Χρόνῳ γὰρ οὗτος ὑστερον δώσει διλην.

4. Καὶ οὐ σπονδῇ καὶ θυμιάματι κακούργων προσφέρεται ὁ Θεός, ἀλλ' εὐθύτητι τὰς τιμωρίας προσνέμει ἐκάστῳ, μαρτυρήσει (96) μοι Φιλήμων πάλιν·

*Εἰ τις δὲ θυσιῶν προσφέρῃ, ὦ Πάμφιλε,
Ταύρων τι πλῆθος, ἢ ἐρίφων (97), ἢ τῆ Δία
Ἐτέρων τοιούτων, ἢ κατασκευάσματα,
Χρυσῶς ποιήσας χλαμύδας, ἤτοι πορφύρας,
ἢ δι' ἐλέφαντος ἢ σμαραγδῶν ζῶδια,
Ἐθνον νομίζει τὸν Θεὸν καθεστάναι,
Πλανᾷ τ' ἐκείνος, καὶ φρένας κούφας ἔχει.
Δεῖ γὰρ τὸν ἀνδρα χρησίμων καθεστάναι,
Μὴ παρθένους φθειρόντα, καὶ μοιχώμενον,
Κλέπτοντα, καὶ σφάλοντα χρημάτων χάριν,
B Τάλλοτρία βλέποντα, κἀπιθυμοῦντα
Ἦτοι γυναικὸς, πολυτελοῦς ἢ δώματος,
ἢ κτήσεως, παιδὸς τε, παιδίσκες θ' ἀπλῶς,
Ἰσπῶν, βοῶν τὸ σύνολον, ἢ κτηνῶν. Τί δὴ;
Μηδὲ βελόνης ἐν ἄμμι ἐκιδύμηξ, Πάμφιλε·
Ὁ γὰρ Θεὸς βλέπει σε πηλοῖον παρῶν,
Ὅς ἔργους ἤδεται δικαίους, οὐκ ἀδίκους·
Ποιοῦντα δ' ἐγὼ τὸν Ἰδιοῦ νόμῳσαι βίον,
Τὴν γῆν ἀροῦντα νόκτα καὶ τὴν ἡμέραν.
Θεῷ δὲ θύε διὰ τέλος δικαίος ὢν,
Μὴ λαμπρὸς ὢν ταῖς χλαμύσιν, ὡς τῆ καρδίᾳ.
Βροττικῆ ἀκούσας, μηδαμῶς κόβρω φύγης,
Μηδὲν συνειδὼς αὐτὸς αὐτῷ (98), δέσποτα.
Ὁ γὰρ Θεὸς βλέπει σε πηλοῖον παρῶν.*

Πάλιν τε Πλάτων ἐν *Τιμαίῳ*· « Εἰ δὲ τις τούτων ἔργῳ (99) σκοπούμενος βάσανον λαμβάνοιτο, τῆς ἀνθρωπίνης καὶ θεῆς φύσεως ἡγρονηκὸς ἂν εἴη τὸ διάφορον, οὐτι Θεὸς μὲν τὰ πολλὰ (1) εἰς ἐν συγκεράννεται, καὶ πάλιν ἐξ ἐνὸς εἰς πολλὰ διαλύειν ἱκανὸς, ὡς (2) ἐπιστάμενος ἅμα καὶ δυνατὸς ὢν· ἀνδρῶν δὲ οὐδεὶς οὐδέτερος τούτων ἱκανὸς οὐτ' ἐστὶ νῦν, οὐτ' εἰσαυθὺς ἔσται ποτέ. »

5. Περὶ δὲ τῶν δοκούντων παρὰ τισὶ μετέχειν τοῦ ἁγίου καὶ τελείου ὀνόματος, ὅπερ παραδίδει ματαίᾳ τινὲς ἀπηγέγκαντο ὡς Θεῷ (3), Μένανδρος ἐν *Ἡριόχῳ* λέγει·

*Οὐδεὶς μ' ἀρέσκει περιπατῶν ἔξω Θεός,
Μετὰ γραδὸς (4), οὐδ' εἰς οἰκίας παρεισιών·
Ἐπὶ τοῦ σανιδίου. Τὸν δῖαιον δεῖ Θεὸν
Οἶκοι μένειν σώζοντα τοὺς ἰδρυμένους.*

Ὁ αὐτὸς Μένανδρος ἐν *Ἱερέᾳ*·

D *Οὐθεὶς δι' ἀνθρώπου Θεὸς σώζει, γῆραι.
Ἐτέρου τὸν ἕτερον· εἰ γὰρ ἔλκει τινὰ Θεὸν*

(98) Αὐτῷ. Sic ex Grotio ementavi. Habebant editi nostri σαυτῷ.

(99) Ἔργῳ. Ita Plato, p. 1072, edit. Francofurt. Editi nostri τῶν ἔργων. Mox βάσανον ex Platone desumpsit.

(1) Τὰ πολλὰ. Sic etiam Plato. Editi nostri πάντα. Codices mss. et R. St. ad calcem μετὰ πάντα.

(2) Καὶ πάλιν... ἱκανὸς, ὡς. Hæc desumpsit ex Platone, ut prorsus necessaria ad sententiæ seriem. Mox idem Plato suppediavit vocem ἱκανὸς post τούτων.

(3) Ὡς Θεῷ. Legendum ὡς θεοῖ.

(4) Μετὰ γραδὸς. Hæc addita ex Clemente. *Exhort.*, p. 49 et Grotio, qui toti etiam versui emendando operam intulerunt. Sic enim habebant editi nostri : Οὐδεὶς οἰκίαν παρείπων ἐπὶ τοῦ σανιδίου.

Τῶς κινδύλοισ ἀνθρώπος εἰς ὃ θούλσται,
Ὅ τοῦτο ποιῶν, ἐστὶ μείζων τοῦ θεοῦ.
Ἄλλ' ἐστὶ τόλμης καὶ βίου ταυτ' ὄργανα,
Ἐσθμητ' ἀνθρώποις ἀναίδεσσιν, Ῥόδη,
Εἰς καταγέλωτα τῷ βίῳ πεπλασμένῃ.

Ἐν Μισουμένην δὲ πάλιν ἀποφαίνων τῶν εἰς θεοὺς
περλαυματομένων τὰς γνώμας, μάλλον δὲ ἐλέγχων
ὡς ὠκύντας, ὁ αὐτὸς Μένανδρος :

Εἰ γὰρ ἐπίδοιμι τοῦτο, καὶ ψυχὴν ἀνα-
λάβοιμ' (5) ἐγὼ. Νυκτὶ γὰρ ἀλλὰ ποῦ θεοὺς
οὔτως δικαίους ἐστὶν εὑρεῖν, ὦ Γέτα ;

Καὶ ἐν Παρακαταθήκῃ :

Ἔστιν κρίσις ἀδικος, ὡς εἰσις, κὰν θεοῖς.

Καὶ Εὐριπίδης ὁ τραγωδιογράφος ἐν Ὀρέστῃ :

Φεῖσθε κελύσας μητρὸς ἐκπαῖζαι φόρον,
Ἀμαθέστερός γ' ὢν τοῦ καλοῦ καὶ τῆς δίκης.
Δουλείομεν θεοῖς, ὃ τί ποτ' εἰσὶ θεοί.
Ὅρῳ δ' Ἀπόλλων', ὃς μεσομφάλους ἔδρας
Ναίων, βροτοῖσι στόμα νέμιε σαφέστατον,
Ἄ κειθόμεσθα πάνθ' ὅσ' ἄν κείριος λέγῃ.
Τούτῳ κειθόμενος τὴν τεκοῦσαν ἔκτανον.
Ἐκείνον ἠγείσθ' ἀνόσιον, καὶ κτείνετε.
Ἐκείνος ἡμάρτ', οὐκ ἐγὼ. Τί γρη' με δρῶν,
Ἢ οὐκ ἀξίόχρεως ὁ θεὸς ἀναφέροντι μοι
Μίασμα, σώσασαι (6) ;

Ὅ αὐτὸς καὶ ἐν Ἰππολύτῳ :

Ἄλλ' οὐ γὰρ ὀρθῶς ταῦτα κρίνουσιν θεοί.

Καὶ ἐν τῷ Ἴωνι :

Ἄταρ θυγατὲρ τῆς Ἐρεχθέως τί μοι
Μέλει ; προσήκῃ μ' οὐδέν (7). Ἄλλὰ χρυσέοις
Πρόχουσιν ἐλθὼν εἰς ἀπορραγήρια
Ἄριστον καθήσω. Νοθετητέος δὲ μοι
Φεῖσθε, τί παρέχει (8). Παρθένους βία γαμῶν
Προδίδωσι (τοῖς) παῖδας, ἔκτεκνούμενος λάθρα,
Θήσοισι τὰς ἀμειλί. Μὴ σὺ γ' ἄλλ' ἐπεὶ κρατεῖς,
Ἄρετὰς δίκης καὶ γὰρ ὅστις ἄν βροτῶν
Κακῶς περὶ (9), ἡμιούσιν οἱ θεοί.
Πῶς οὖν δίκαιον, τοὺς νόμους ἡμᾶς βροτοῖς
Γραψάστας, αὐτοὺς ἀδικίας (10) σφαιλοκτείνε ;
Εἰ δ' οὐ πάρεστε, τῷ λόγῳ χειρήσομαι.
Δίκας βιαίων δώσατε ἀνθρώποις γάμων,
Σὺ καὶ Ποσειδῶν, Ζεὺς δ' ὃς οὐρανοῦ κρατεῖ.
Νεοὺς τινοῦτες δ' ἀδικίας (11) κερύσατε.
Τὰς ἡδονὰς γὰρ τῆς προμηθίας πάρος
Ἐπιδόσαντες, ἀδικεῖτε. Οὐκέτι ἀνθρώπους κακοὺς
Ἄγειν δίκαιον, εἰ τὰ τῶν θεῶν καλὰ (12)
Μησοῦμεθ', ἀλλὰ τοὺς διδάξοντες τάδε.

Καὶ ἐν Ἀρχελῶ :

Ἐλλί, ὦ τέκνον (13), σφάλλουσιν ἀνθρώπου
θεοί.

Καὶ ἐν Βελλεροφόντῃ :

Εἰ θεοί τι (14) δρῶσι φαῦλον, οὐκ εἰσὶ θεοί.

Καὶ πάλιν ἐν τῷ αὐτῷ :

Φησὶν τις εἶναι δῆτ' ἐν οὐρανῷ θεοὺς.
οὐκ εἰσὶν, οὐκ εἰσ'. Εἰ τις ἀνθρώπων λέγει,
Μὴ τῷ παλαῶ μωρὸς ὢν χρησθῶ λόγῳ.
Ἐκψύσθε δ' αὐτὰ, μὴ π' τοῖς ἐμοῖς λόγοις

* Legendum περὶ τῶν, sicque legit interpres. EDIT. PATROL.

(5) Ἀναλάβοιμι. Sic ex Grotio metrum explevi.
Editi nostri λάβοιμι. Paulo ante legendum περὶ
τῶν εἰς θεοῖς.

(6) Σώσασαι. Legitur apud Euripidem λύσαι, ut
Langus et Sylhurgius notaverunt.

(7) Προσήκῃ μ' οὐδέν. Legitur apud Euripidem
προσῆκει τ' οὐδέν ; Quid ad me pertinet solum Ai-
lice ? Mox ibidem χρυσέας πρόχουσι.

(8) Τί παρέχει. Legitur apud Euripidem et Grotium
τί παρέχει. Mox Grotius, τοὺς παῖδας τεκνού-
μενος. Deest articulus apud Euripidem. Editi nostri
ἐκτεκνούμενος.

A Quocunque libeat, cymbalis pertraxerit,
Hoc exsecutus fit Deo potentior.
Audaciae haec sunt et lucri molimina,
Inventa hominibus impudentibus, Rhode,
Nostrique ficta in saeculi ludibrium.

Rursus in Misumeno, sive Odioso, de iis, qui in
deos recepti sunt, sententiam exponens, vel potius
eos non esse demonstrans, sic idem Menander :

Id si viderem, redditum statim mihi
Animum putarem ; namque nunc ubi gentium,
O Geta, justos invenire fas deos ?

Et in Paracatathecu, sive in Deposito :

Videtur ipsos jus iniquum apud deos.

Et Euripides tragædus in Oreste :

Phæbus jubendo, matri ut inferrem necem,
Ipse est honesti ac juris inscientior.
Quicunque tandem sint di, honoramus deos.
Videsne Phæbum, qui sedens oracula
In umbilico clara dat mortalibus
Cuique fidem habemus, quidquid is pronuntiet.
Illi obsecutus inulsi matri necem.
Illum scelestum dicite, et morti date.
Peccavit ille, non ego. Quid me decet
Fecisse ? Is in quem transfero culpam Deus
Servare an aptus non erit ?

Idem in Hippolyto :

Sed, ut par esset, hæc dii non judicant.

Et in Ione :

Sed ista curæ quid mihi est Erechthæ
Natae ? nihil ad me pertinet : sed aureis
Lustrationis ad locum vadens scyphis
Vim fundam aquarum. Commonendus at mihi
Phæbus. Quid egit, virginis vi comprimens ?
Prodensque natos, clanculum in lucem editos,
In morte : sed tu haud negligas, sed dum potes,
Sectare recta, namque si mortalium
Improbos erit quis, puniunt illum dii.
Nonne ergo iniquum est, jura qui mortalibus
Scribitis, ut ipsi non vacetis crimine ?
Quod si haud adestis, quis supersunt eloquat.
Dabitis hominibus perfratæ pœnas stupri
Neptunus, et tu, et Jupiter potum regens ;
Eruntque vacua iempla, dum luitis scelus.
Prudentiæ nam blanda dum præponitis,
Facitis inique. Haud jam amplius fas est malos
Homines vocare, si deum expriment bona
Ἐμῖ Imitando, at illos dic malos qui nos docent.

Et in Archelao :

Dant sæpe verba, nate, di mortalibus.

Et in Bellerophonte :

Si turpe quid di fecerint, non sunt dii.

Et rursus in eodem :

Est qui esse fidens dicat in cælo deos ;
Hi prorsus, hi haud sunt ; esse sed si quis dicat,
Ne prisca stultus ille dicta proferat.
Spectate rem ipsam, nec meis sententiam

(9) Πεφύκη. Euripid. et Grot. πεφύκει.

(10) Ἀδικίας. Euripid. et Grot. ἀνομίαν ; et
mox οὐ γὰρ ἔσται, pro οὐ πάρεστε.

(11) Νεοὺς τινοῦτες δ' ἀδικίας. Sic emendavi-
mus ope contextus Euripidis. Habebant enim editi
nostri, val ol στένοντες ἀδικίαν.

(12) Τῶν θεῶν καλὰ. Legitur κακὰ apud Euri-
pid. et Grot.

(13) Ἐλλί, ὦ τέκνον. Ita Grotius. Editi nostri
πολλῶν τέκνων. — Vide Matthiaëum, Euripid. Trag.
ei fragm., t. IX, p. 91. Otto.

(14) Εἰ θεοί τι. Ita Grotius. Editi nostri εἰ θεοί τε.

*Firmate verbis. Dico ego tyrannidem
Spoliare rita, praediisque plurimos,
Vastare et urbes per dolum fracta fide.
Atque haec agentis melius est quam lenibus,
Numenque, quotquot sunt dies, colentibus.
Urbesque parvas, quæ deos colunt, scio,
Servire magnis, quæ impie sunt, ensium
Frequentiorum perditas mucronibus.
Puto illud equidem, si quis ex vobis piger
Deos precetur, nec manu victum paret;
Ex rebus ipsis is brevis cognoverit,
An arceant dii tristia infortunia.*

Et Menander in Diphilo :

*Qui semper ergo Dominus est rerum omnium
Paterque, solus debet hic semper coli,
Ut tui bonorum inventor atque conditor.*

Idem quoque in Piscatoribus :

*Quod namque nutrit me, illud arbitror deum.
Nutrire sed quod siveit, id non indiget,
Ut sublevetur sumptibus precantium.*

Idem in Adelphis :

*Semper est Deus bonis
Mens ipsa, quisque censet ut doctissimus.*

Et in Tibicinis :

*Sunt cuncta rationi bonæ
Templum : ipsa nam mens est Deus qui disseret.*

Et in Phrixo Tragicus :

*Quod si piorum, et qui modum in mirum impii
Sors una ; quis rem pulchre habere se putet,
Si sentit æqui Juppiter nil optimus ?*

In Philoetele :

*Videte ut ipsis lucra honesta sint diis :
Mirabilisque plurimum in templis qui habet
Auri ; quid ergo te vetat lucrum sequi,
Cum liceat ipsis esse dis haud imparem ?*

In Hecuba :

*Quicumque Zeus es, novi enim verbo tenuis,
Zeus sive factum, sive mens mortalium,
Te deprecabor.*

6. Hic igitur indicium est virtutis ac animi 42
prudentialiam anantis, ad conjunctionis communio-

(15) *Δυσσεβεστέρων*. Sic apud Grotium legitur.
Editi *δυσσεβεστέρω*.

(15) *Υμῶν*, etc. Maranus Grotium secutus edidit : *Υμῶν* . . . βλον Βραχεῖ παρ' αὐτῶν πραγμάτων λαθεῖν τὰ θεῖ' ἀπεργουοσιν εἰ κακὰς τὰς συμφορὰς (Matthiæus aliud quid etiam excidisse opinatur, ut αὶ ἐνδειαι τὰ θεῖα πυργουοῦσ', etc.), prorsus contra omnes codd. miss. et editos, in quibus non exstant nisi hæcce : *Υμῶν* . . . βλον τὰ θεῖα πυργουοσιν αἱ κακὰ τε συμφοραί. Sylburgius et Hutchinsonus *πυργουοῦσ'*. Ille non minus apte *ἡμῶν* scribi dicit, *πυργουοῦν* contendens si capiatur pro *tanquam turre superstructa onerare* sat bene constare sententiam. Quod me fateor haud intellexisse. Equidem existimabam cæteris non immutatis legi posse *ὑμῶν*, ut poeta auditores alloquatur : « Si quis vestrum (h. e. hominum) qui piger est deos precetur nec manu victum paret, ista, opinor, hæc tristia infortunia deorum auctoritatem stabiliunt. » Verum enim vero nescio an præferendum sit *ὑμῶν*, ut ipsi dii compellentur : « Vobis (h. e. diis), opinor (οἱμαὶ absolute cum indignatione quadam et ironia pronuntiatum est), si quis piger deos precetur nec manu victum paret, divinam dignationem ipsæ tristes calamitates fulciant s. augment. » Uterque enim significatus, qui in verbo *πυργώω* inest, quadrat ad sententiam. Nam vult poeta exprimere, ipsa inopia atque calamitatibus deorum opinionem non destrui, sed procreari potius vel erigi, cum qui in statu

A *Γνώμην ἔχοντες. Φῆμ' ἐγὼ τυραννίδα
Κτείνειν τε πλειστον, κτημάτων τ' ἀποστερεῖν,
Ὅρκους τε παραβαλοντας ἐκπορθεῖν πόλεις.
Καὶ ταῦτα δρώντες, μάλλον εἰς εὐδαίμονες
τῶν εὐσεβούντων ἡσυχῇ καθ' ἡμέραν.
Πόλεις τε μικρὰς οἶδα τιμώσας θεοῦς,
Αἱ μείζωνων κλύουσι δυσσεβεστέρων (15),
Λόγγης ἀριθμῷ πλειστονος κρατούμεναι.
Οἱμαὶ δ' ἄρ ὑμᾶς (15'), εἰ τις ἀργὸς ὦν θεοῖς
Εὐχοῖτο, καὶ μὴ χειρὶ συλλέροι βλον,
Βραχεῖ παρ' αὐτῶν (16) πραγμάτων λαθεῖν
Τὰ θεῖ' ἀπεργουοῦσ' εἰ κακὰς τὰς συμφορὰς.*

Καὶ Μένανδρος ἐν Διφίλω :

*Διότι τὸν ὄντα (17) κύριον πάντων δεῖ,
Καὶ πατέρα, τοῦτον διὰ τέλους τιμᾶν μόνον,
Ἄγαθῶν τσοσούτων εὐρετήν καὶ κίστον.*

Ὁ αὐτὸς καὶ ἐν Ἀλιεῦσι :

Τὸ γὰρ τρέφον με, τοῦτ' ἐγὼ κρινῶ θεόν.

B *Τὸ δ' εἰθισμένον τρέφειν,
Οὐ δέεται τῆς παρὰ τοῦ δεομένου χορηγίας.*

Ὁ αὐτὸς ἐν Ἀδελφοῖς :

*Θεὸς ἐστὶ τοῖς χρηστοῖς δεῖ
Ὁ νοῦς γάρ, ὡς εἶκοι τοῖς σοφωτάτοις (18).*

Καὶ ἐν Ἀδελφίσι :

*Πάντ' ἐστὶ τῷ καλῷ λόγῳ
Ἰερόν. Ὁ νοῦς γάρ ἐστὶν ὁ λαλήσωρ θεός.*

Ἐν Φρίξῳ ὁ Τραγικός :

*Εἰ δ' εὐσεβῆς ὦν τοῖσι δυσσεβεστάτοις
Ἐς ταῦτ' ἔπραττεν (19), πῶς τὰδ' ἄρ καλῶς ἔχοι,
Εἰ Ζεὺς, ὁ λῶστος, μηδὲν ἐνδικον φροσεῖ ;*

Ἐν Φιλοκτιτῆϊ :

*Ὅρατε δ' ὡς πᾶν θεοῖσι κερδαίνειν καλόν,
Θαυμάζεται δ' ὁ πλείστον ἐν γαοῖς ἔχωρ
Χρυσόν· τί δήτα καὶ σε κωλύει λαθεῖν (20)
Κέρδος, παρὸν γὰρ κ' ἐξομοιούσθαι θεοῖς ;*

C Ἐν Ἐκάθῃ :

*Ζεὺς, ὅστις εἰ Ζεὺς· οὐ γὰρ οἶδα πλὴν λόγῳ
Ζεὺς εἶτ' ἀνάγκη φύσεως, εἴτε νοῦς βροτῶν,
Προσηυξάμην σε.*

6. Ἐνταῦθα τοίνυν ἐστὶν ἐλεγχος ἀρετῆς καὶ γω-
μης σύνεσιν ἀγαπώσης, ἐπαναδραμεῖν ἐπὶ τὴν τῆς

deteriore sunt, eo tantum solatio sustententur, quod expectant a diis, deos credentes auxilia adiumenta que allatuos. Igitur recte cod. Vimar. : « Quin et reor, si quis deos iners roget viciumque quæritare negligat manu, vel ipsa calamitas ei faciet deos. » Qua in translatione, id quod etiam potest fieri, ὑμῶν non ad deos, sed ad homines refertur ; θεῶν enim non modo id, quod ad deos pertinet, eorumque est, h. e. divinitatem, majestatem vel simile quid valeat, verum sæpenumero etiam voce ista D ipsum designatur nomen divinum, Deus. OTTO.

(16) *Βραχεῖ παρ' αὐτῶν*. Totum hunc versum Grotio debeo, qui et sequentis emendandi auctor fuit. Sic enim legebat in editis nostris : τὰ θεῖα πυργουοῦσ' αἱ κακὰ τε συμφοραί.

(17) *Διότι τὸν ὄντα*. Grotius, τὸν ὄντα πάντων Κύριον γενικώτατον. Nullam ejusmodi fabulam scripsit Menander, ut Perionius et alii monuere. Tribuuntur ipsi Diphilo poetæ hi versus a Clemente Strom. v. Scite observat Sylburgius hoc nomen e margine in textum venisse et ex poeta nomen fabulæ factum fuisse. Legitur τῆμα apud Clementem.

(18) *Τοῖς σοφωτάτοις*. Sic Grotius : editi nostri οἱ σοφωτάτοι.

(19) *Ἐπραττεν*. Ita Grotius. Editi nostri ἔπραττον.

(20) *Λαθεῖν*. Hanc vocem, quæ deerat in editis nostris, Grotio debemus.

συζυγίας κοινωνίαν (21), καὶ προσάψαι ἑαυτὸν συνέσει εἰς σωτηρίαν, αἰρεῖσθαι τε τὴν τῶν κρεισσόνων ἐκλογὴν, κατὰ τὸ ἐπ' ἀνθρώπων κείμενον αὐτεξούσιον, μὴ τοὺς ἀνθρωποπαθεῖς ἤγουμένους τῶν ὅλων δεσπότας, ὅπου γε οὐδὲ ἀνθρώποις ἴσῃν ἔχοντες φανήσονται. Παρ' Ὀμήρῳ γὰρ ὁ μὲν Δημόδοκος αὐτοδίδακτος φρῆσιν εἶναι,

Θεὸς δέ μοι (22) ἔμβαλεν οἶμους,

Θηητὸς ὢν (23). Ἀσκληπίδης καὶ Ἀπόλλων παρὰ Χείρωνι τῶν κενταύρων ἰδοῖσθαι διδάσκονται, τὸ καινότερον παρὰ ἀνθρώπων θεοί. Τί γὰρ δίδειμι περὶ Διονύσου, ὃν μαιώμενόν φησιν ὁ ποιητής· ἢ Ἡρακλέους, ὃν καὶ αὐτὸν σκέτλιον λέγει; Τί δέ μοι ἀναγορεύειν Ἄρη καὶ Ἀφροδίτην τοὺς τῆς μοιχείας ἀρχηγούς, καὶ ἐξ ἀπάντων τούτων κρίσιν ἐπάγειν τοῖς δεικνυμένοις; Εἰ γάρ τις, μὴ μαθὼν, τὰς περὶ τὰ λεγόμενα θεῖα πράξεις μιμήσῃται, κἂν ἐπὶ τῶν κιθάρων ἀλλότριος βίου καὶ ἀνθρωπότητος λογισθεῖται· γνοῖς δέ τις, εὐλογον ἔξει τὴν τῶν τιμωρῶν ἀποφυγὴν, οὐ παρανομίαν δεικνύων τὴν τῶν θεϊκῶν τολημμάτων μίμῃσιν. Εἰ δ' ἄρα τις τοῖς ἔργοις ἐπιμέμῃσθαι, ἀνελεῖ καὶ τὰ ἐκ τούτων γνωσθέντα ὄνόματα. καὶ μὴ δὲ πιθανωμέναις καὶ στωμύλοις ῥήσασιν ἐπισκεπάσει (24) αὐτοῖς. Ἀσπάζεσθαι δὲ χρὴ τὸ ἀληθινὸν καὶ ἀτρεπτον ὄνομα, οὐχὶ διὰ τῆς ἐμῆς φωνῆς μόνον, ἀλλὰ καὶ διὰ τῶν εἰσαγαγόντων ἡμᾶς εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς παιδείας κηρυσσόμενον, ἵνα μὴ ἀργῶς τελειώσαντες τὸν ἐνταῦθα τοῦ ζῆν χρόνον, οὐ μόνον ὡς ἀγνοῦτες τῆς οὐρανίου δόξης, ἀλλὰ καὶ ὡς ἀχάριστοι τῷ κριτῇ τὰς εὐθύνας παρέξωμεν.

20 Odyss. xv, 347.

(21) Τῆς συζυγίας κοινωνίαν. Initio dicebat nos accepisse συζυγίαν συνέσεως καὶ σωτηρίας, conjunctionem intelligentiæ et salutis.

(22) Θεὸς δέ μοι. Hæc a Phemio dici Perionius monet.

(23) Θηητὸς ὢν. Langus et Sylburgius legerunt ἀθάνατος, referendum ad Æsculapium.

(24) Ἐπισκεπάσει. Id est, si quis a diis malas actiones arceat; simul cum actionibus deos ipsos

A nem recurrere, seque ipsum prudentiæ ad salutem tradere, ac meliora pro insito homini arbitrio eligere, non existimantem eos, qui humanis affectionibus obnoxii sunt, universorum dominos esse; quippe cum ne pares quidem hominibus deprehendantur. Nam apud Homerum ²⁵ Deiodocus se a seipso doctum dicit,

Deus mihi afflavit cantus,

quamvis mortalis sit. Æsculapius autem et Apollo apud Chironem Centaurum mederi discunt, quod maxime novum est, apud hominem dii. Quid enim de Baccho memorem, quem furem poeta, aut de Hercule, quem miserum dicit? Quid attinet Martem et Venerem, duces illos adulterii ac principes, recensere, et ex his omnibus susceptam demonstrationem perficere? Si quis enim eorum qui feruntur deorum actiones, cum non noverit imitetur, is adhuc impurus et a vita et humanitate alienus existimetur. Si quis autem noverit, probabilem habebit pœnæ effugiendæ ansam, delictum non esse demonstrans divinorum facinorum imitationem. Quod si quis actiones vituperet, nomina quoque ex his nota tollet; nec eas probabilibus et speciosis verbis obteget. Itaque complectendum nobis est verum et immutabile nomen, non mea solum voce prædicatum, sed eorum etiam, qui vos in prima doctrinæ elementa introducunt; ne, si hujus vitæ tempus in otio et inertia traduxerimus, non solum ut gloriæ cœlestis ignari, sed etiam ut ingrati rationem judici reddamus.

C tollet, qui ex his tantum rebus noti sunt; nec liberum erit scelera deorum, ad physiologiam confugiendo, delinire, et Jovis ac Junonis, verbi gratia, flagitia ad terræ et ævis conjunctionem revocare. Sic etiam Justinus Cohort. n. 2, contendit deos vel nullos, vel tales esse, quales a poetis describuntur. Vid. Athenag. Legat. n. 22. Infra legendum εἰσαγαγόντων ὄμῆς.

ANALYSIS PRIMÆ APOLOGIÆ.

43 Primam hanc Apologiam, quæ secunda in superioribus editionibus loco non suo volebatur, obtulit Justinus circa annum 150, imperatori Antonino Pio, ejusque filiis adoptivis M. Aurelio et L. Vero, ac ipsi etiam senatus populoque Romano. Etæc in hoc opere eximia dicendi libertas sine temeritate, summa in imperatores reverentia sine assentatione. Sic autem communem causam S. martyr defendit, ut qui veritatem apud antiquos libenter investigant, in hoc eximio monumento doctrinam et mores ac instituta veterum Christianorum oculis suis subjecta spectare et perspicere possint.

Totam orationem dividere possumus in tres partes, quarum in prima Justinus Christianos indicta causæ non debere condemnari demonstrat, eorumque innocentiam exponit. In altera probat religionem Christianam certissimam argumentis nitî. In tertia denique quid in mysteriis Christianorum peragatur edisserit.

Declarat initio (n. 1) S. martyr unum se esse ex Christianis; summa cum libertate postulat ab imperatoribus, ut æqualem servent (n. 2), et Christianos aliorum reorum more jubeant judicari (n. 3). Periniquæ enim solum nomen indicta causa damnari (n. 4): hujus rei causam dæmonibus tribuit (n. 5). Si de his dæmonibus agatur, fatetur (n. 6) atheos esse Christianos; at id vituperari posse negat; quippe cum Deum Patrem, ejusque Filium et Spiritum sanctum colant. Si qui forte ex hominibus illi credentibus convicti fuerint sceleris, id nocere non debet aliis (n. 7), quorum eo illustrior innocentia (n. 8), quod negare possent, si vellent; sed contentur libenter, ut mendacium vitent, et ad Deum suum citius perveniant. Neque etiam vituperari debent Christiani (n. 9), quod simulacra non colant, cum hoc cultu nihil absurdius sit; nec quod materialibus donis Deum egere non valent (n. 10), a quo omnia creata, et regnum æternum recte mentibus promittitur. Neque enim humanam regnum exspectant Christiani (n. 11); nihil ejusmodi ab eis metuendum; quin etiam eorum principia ad pacem et reipublicæ tranquillitatem maxime conducunt (n. 12). Si quis ista sentientes insectetur, is non solum contra rationem agit, sed etiam operam perdat eosque magis in Christi doctrina confirmet.

Cum possit desinere Justinus, re satis probata, rursus aggreditur ad innocentiam Christianorum defendendam, eosque atheos non esse demonstrat (n. 13) ex purissimo cultu, quem exhibent Patri et Filio et Spiritui sancto, et ex mirabili morum institutione, quam præ se tulerunt (n. 14), postquam a dæmonibus discesserunt. Atque ut res certo constet, in medio

ponit eximta Christi præcepta, et quomodo observentur a Christianis declarat (n. 15), nempe de castitate, de charitate in omnes et liberalitate in pauperes, de patientia (n. 16) et de vitando jurejurando, et de obedientia regibus præstandu (n. 17), et solvendis vectigalibus. Tam bene affectos cives si spernant imperatores, minatur eis Justinus futurum post mortem iudicium (n. 18), quod ipsi gentiles scriptores agnoscunt, Christiani vero multo magis, qui et resurrectionem sperant, eamque non difficiliorem Deo esse putant (n. 19), quam ipsam creationem. Huic dogmati nonnulla affinia dixere gentiles (n. 20); quare æquum non est ut soli Christiani flagrent invidia. Sic etiam quæ de Filio Dei ejusque in cælum ascensione (n. 21), de Verbi generatione (n. 22), ejusque incarnatione et morte docent, absurda videri non debent, cum tum multa poete de filiis Jovis nuguti fuerint.

In secunda parte pollicetur (n. 23) se tria probaturum. 1° Veritatem a solis Christianis doceri. 2° Filium Dei vere incarnatum. 3° Fabulas opera dæmonum inventas, ut Christi adventus fabula videretur.

Veritatem a Christianis doceri, eosque non aliam ob causam vexari probat. 1° Quia (n. 24) illis solis non licet quod aliis omnibus permittitur. 2° Quia (n. 25) solus veritatis amor adducere eos potuit, ut cultum Dei morte proposita amplecerentur. 3° Quia (n. 26) si quis veritatem religionis Christianæ erroribus corrumpat, hunc persecutio non attinget, saltem ob hæresim. Non audet asserere Justinus hæreticos nefanda illa scelera committere; sed Christianos ita ut eis abhorreere declarat, ut ne pueros quidem exponere fas esse putent (n. 27). Sibi ipsis nocent qui Christianos calumniantur (n. 28), et cum diabolo in ignem mittentur. Quanta sit morum castitas apud Christianos, demonstrat (n. 29) ex cujuscumque adolescentis facto, cui opponit Antinomum.

Filium Dei vere incarnatum esse demonstrat (n. 29, 31) ex pluribus prophetarum oraculis, in quibus recensendis regulas tradit (n. 36, 39) ad discernendum quinam in Scripturis loquatur: fatum ex his prædictionibus minime sequi declarat (n. 35, 34); eosque minime innocuos esse monet (n. 46), qui ante Christi incarnationem vixerunt. Ex his autem prophetis resurrectionem mortuorum, quæ nondum evenit, confirmari probat (n. 52): tum concludit (n. 53) certissimis argumentis nisi fidem Christianorum, qui oculis suis vident impleri quæ olim prædicta fuerunt de conversione gentium, et reprobatione Judæorum.

Probat denique (n. 54) fabulas de filiis Jovis (id enim ad religionis veritatem et antiquitatem valere existimabat) inspiratione dæmonum inventas fuisse, ut Filii Dei adventus fabula videretur. Nihil tamen de cruce suspicati poete (n. 55), cujus potentiam et utilitatem Justinus ex rebus sub aspectum cadentibus et magni apud ethnicos momenti commendat. Eodem consilio (n. 56, 58) dæmones inducere Simonem et Marcionem. Sed nihil aliud perficere potuerunt (n. 57), nisi ut Christianos improbi odissent. Ipse etiam Plato quæ de mundi creatione (n. 59) et de Filii decussatione (n. 60) tertius circa tertium dixit, eu ex Moyse derivavit.

In tertia parte (n. 61) Justinus exponit quomodo sese Christiani Deo consecrant in baptismo, de quo cum aliquid audissent dæmones (n. 62), aspersiones et lavacra induxerunt. Sic etiam ex his quæ Christus Moyse dixerat, instituerunt ut calceos solerent qui templa ingrediebantur. Non enim Deus Pater apparuit Moyse (n. 63), sed Filius; et Judæi, qui Patrem apparuisse voluit, nec Patrem nec Filium norunt. Eidem dæmonum artificio tribuuntur (n. 64) fabulæ de Proserpina et Minerva. Redit ad propositum Justinus: quomodo consecratur Euchuristia (n. 65), et quid sit (n. 66), et quæ tota series eorum (n. 67), quæ in Synaxibus agebantur, exponit: ac imperatores in conclusione admonet (n. 68), ut si ea, quæ hæcenus dixerat, nugæ videantur, saltem capiali supplicio diana non videantur. Subjungit Apologiae epistolam Adriani in gratiam Christianorum datam.

ΤΟΥ ΑΥΤΟΥ ΙΟΥΣΤΙΝΟΥ

ΑΠΟΛΟΓΙΑ ΠΡΩΤΗ ΥΠΕΡ ΧΡΙΣΤΙΑΝΩΝ

ΠΡΟΣ ΑΝΤΩΝΙΝΟΝ ΤΟΝ ΕΥΣΕΒΗ

EJUSDEM JUSTINI APOLOGIA PRIMA

PRO CHRISTIANIS

AD ANTONINUM PIUM.

64. 1. Imperatori Tito Ælio Adriano Antonino A Pio Augusto Cæsari, et Verissimo filio philosopho, et Lucio philosopho Cæsaris natura filio, Pii autem adoptivo, doctrinæ amatori, sacroque senatui, et

(25) Φιλοσόφῳ. Legitur φιλοσόφῳ apud Eusebium, Hist. lib. iv, c. 42, ubi hoc exoratum Apologia S. Justinii refertur. Sed vitium videtur hæc apud Eusebium scriptura. 1° Eisi legitur φιλοσόφῳ in multis codicibus, non desunt alii in quibus habemus φιλοσόφῳ. Quatuor ejusmodi citantur a Valesio, quibus alius ex Colbertinis adjungendus. 2° De eodem Lucio legitur in Apol. 2, n. 2, φιλοσόφῳ Καίσαρος πατρί, sicque habent non solum codices quibus usus est Valesius, sed etiam multi alii quos consului; uno tantum excepto. 3° Verisimilius multo est hunc philosophi titulum Lucio vero viventi, laudandi causa, quam veluti quod-

1. Αὐτοκράτορι Τίτῳ Ἀιλίῳ Ἀδριανῷ Ἀντωνίνῳ Εὐσεβεί Σεβαστῷ Καίσαρι, Οὐρησισίμῳ υἱῷ φιλοσόφῳ, καὶ Λουκίῳ φιλοσόφῳ (25) Καίσαρος φύσει υἱῷ, καὶ Εὐσεβοῦς εἰσποιητῷ, ἑραστῇ παιδείας (26), ἱερᾷ τε

dam cognomen ipsius patri mortuo tributum fuisse.

(26) Παιδείας. Valesius in contextu apud Eusebium loco mox citato veritit, doctrinæ amatori. At in adnotationibus reddendum putat, litterarum studio. Unde concludit legendum esse φιλοσόφῳ, non φιλοσόφῳ, quia cum Lucius vocetur litterarum studiosus, quod de philosopho dici non solet, philosophi nomen ipsius patri prius tributum. Ipse Grabijs, etsi legit φιλοσόφῳ, fatetur tamen παιδείας nomine rhetoricem et poeticem, non philosophiam, designari. Sed eruditus illis viris non favent antiqui scriptores. Nam Plato in Sophista, p. 229, edit. H. St., παιδείαν opponit igitur ignorantia. In Gorgia

κυράλιον, καὶ δῆμῳ παντὶ Ῥωμαίων, ὑπὲρ τῶν ἐκ παντὸς γένους ἀνθρώπων ἀδίκως μισουμένων καὶ ἐπιρραζομένων, Ἰουστίνου Πρίσκου, τοῦ Βακχείου (27), τῶν ἀπὸ Φλαυίας νέας πόλεως (28) τῆς Συρίας, Ηελεστινῆς, εἰς αὐτῶν τὴν προσφώνησιν καὶ ἐν- τευξιν παρὸν ἡμαί.

2. Τοὺς κατὰ ἀλήθειαν εὐσεβεῖς καὶ φιλοσόφους μόνον τάληθες τιμᾶν καὶ στέργειν ὁ λόγος ὑπαγορεύει, παραιομένους δόξαις παλαιῶν ἐξακολουθεῖν ἂν φαῦ- λαι ὄντιν. Οὐ γὰρ μόνον μὴ ἐπεσθαι τοῖς ἀδίκως τι πράξαντι ἢ δογματίσασιν ὁ σώφρων λόγος ὑπαγο- ρεύει· ἀλλ' ἐκ παντὸς τρόπου, καὶ πρὸ τῆς ἑαυτοῦ ψυχῆς τὸν φιλαλήθη, κἀν θάνατος ἀπειλήται, τὰ δι- καια λέγειν τε καὶ πράττειν αἰρεῖσθαι δεῖ. Ὑμεῖς μὲν ὅτι λέγεσθε (29) εὐσεβεῖς καὶ φιλόσοφοι, καὶ φύλα- κας δικαιοσύνης καὶ ἔρασταί παιδείας ἀκούετε παντα- χῶ, εἰ δὲ καὶ ὑπάρχετε, δειχθήσεται (30). Οὐ γὰρ κολακείσοντας ὑμᾶς διὰ τῶνδε τῶν γραμμάτων (31), οἷδὲ πρὸς χάριν ὀμιλήσοντες, ἀλλ' ἀπειθήσοντες κατὰ τὸν ἀκριβῆ καὶ ἐξεταστικὸν λόγον τὴν κρίσιν ποιῆ- σασθαι, προσεληλυθειμεν, μὴ προλήψει μηδ' ἀνθρω- παρσεκεία τῇ δεισιδαιμόνῳν κατεχομένων, ἢ ἀλόγῳ ὄρησῃ, καὶ γροῖα προκατεσχολίᾳ φήμη κακῆ, τὴν καθ' ἑαυτῶν ψῆφον φέροντας. Ἡμεῖς μὲν γὰρ πρὸς οὐδενὸς πεῖσασθαι τι κακὸν δύνασθαι λελογίσμεθα, ἢ μὴ κακίας ἐργάται ἐλεγχόμεθα, ἢ πονηροὶ διε- γρώσμεθα· ὑμεῖς (32) δ' ἀποκτείναι μὲν δύνασθε, βλάψαι δ' οὐ.

3. Ἄλλ' ἵνα μὴ ἄλογον φωνὴν καὶ τολμηρὰν δόξην τις ταῦτα εἶναι, ἀξιοῦμεν τὰ κατηγορούμενα αὐτῶν ἐξετάζεσθαι, καὶ ἂν οὕτως ἔχοντα ἀποδεικνύονται, κολάζεσθαι, ὡς πρέπον ἐστὶ, μᾶλλον δὲ κολάζειν (33). Εἰ δὲ μηδὲν ἔχοι τις ἐλέγχειν, οὐχ ὑπαγορεύει ὁ

antem p. 485, φιλοσοφίας μὲν, ὅσον παιδείας χάριν, καλὸν μετέχειν· Socrates apud Plutarchum p. 580, de Socratis genio dicitur φιλοσοφώτερον χαρακτήρα παιδείας καὶ λόγον περιβάλλεσθαι. Lucianus in Con- versio p. 4042, sic loquitur de Aristaneto, qui sele- ctiōis ex unaquaque secta ad nuptias filii vocaverat: Ἄλλὰ καὶ παιδείας μέλει αὐτῷ καὶ πλεῖστον τοῦ βίου τοῖς τοούτοις ἔχουσιν. Sed et doctrinā studiosus est ac maximam vitæ partem cum ejusmodi hominibus traducit.

(27) Τοῦ Βακχείου. Hieronymus Justini patrem hoc habuisse cognomen existimavit, idemque error illisit Christophorsonum et Justini interpretibus. Rufinus probe vidit avum Justini sic appellatum; unde sic reddit: Justinus Prisci filius Bacchiadis. Rufinum secuti sunt Valcius et Grabius.

(28) Νέας πόλεως. Legitur apud Eusebium νέας πόλεως Συρίας τῆς Παλαιστινῆς. Mox idem habet εἰς αὐτῶν ὄν... ποιούμεαι. Vid. n. 68. Citat sequentia Joas. Damas., Paral. p. 755.

(29) Ὅτι λέγεσθε. Conjiicit Henricus Stephanus hæc Justini non esse, sed ad marginem apposita ad explicandum illud ἀκούετε, inde in textum obrē- pisse. Sed illud ὅτι λέγεσθε satis commode titulos et veluti cognomina, ἀκούετε autem laudes signifi- cat, quas hominum fama tribuebat. Vocabantur pii et philosophi, audiebant justitiæ custodes et doctrin- æ amatores. Particula δὲ ante καὶ ὑπάρχετε re- dundat, ut pauca post lineis ante κολάζειν et sæpe alias apud Justinum. Vid. n. 35.

(30) Δειχθήσεται. Frustra H. Steph. legendum pu- ται δεῖξτε.

(31) Γραμμάτων. In utroque codice Regio et PATROL. GR. VI.

A universo populo Romano, pro iis qui ex omni ho- minum genere vocati præter æquum odio habentur et vexantur, Justinus Prisci filius, Bacchii nepos, Flavia Neapolis in Syria Palæstinæ civium, unus ex illorum numero, orationem et supplicationem con- scripsi.

2. Præscribit ratio, ut qui vere pii et philosophi sunt, verum unice colant et diligant, recusantes majorum opiniones sequi, si pravæ sint. Neque enim id solum sana ratio præcipit, ut ne eos æ- quamur, qui injuste quid fecere aut docuere; sed omnino vel præ sua ipsius anima, veritatis amatori, quamvis mors intentetur, statuendum et eligendum est, ut æqua dicat et faciat. Quod igitur pii et philo- sophi appellamini, et justitiæ custodes, ac do- ctrinæ amatores ubique auditis, utrum tales sitis demonstrabitur. Neque enim ea mente accessimus, ut vobis hoc scripto assentaremur, aut ad gratiam alloqueremur, sed ut postularem, ut judicium ad accuratam et diligentem in inquirendo rationem faciatis, nec anticipata opinione, aut superstitionis hominibus placendi studio detenti, aut impetu a ratione alieno, aut dudum insidente animis isalo rumore, sententiam in vosmetipsos feratis. Sic enim tenemus, nihil nos mali a quoquam perpeti posse, nisi maleficii arguemur, aut improbi depre- hendamur. Vos autem occidere quidem potestis, lædere vero nequaquam.

3. Sed ne hæc quis alienam a ratione et teme- rariam vocem esse existimet, oramus ut quæretur de criminibus, quæ Christianis objiciuntur, ac, si rem ita se habere pateat, ut quemlibet alium punire decet, ita puniantur. Sed si nihil ar-

Claram. legitur ad marginem πραγμάτων. Mox recte observavit Syllburgius legi convenientius προσελη- λυθαμεν.

(32) Ὑμεῖς. Simile Socratis dictum: Ἐμὲ δὲ ἄνυτος καὶ Μέλιτος ἀποκτείναι μὲν δύνανται, βλάψαι δὲ οὐ, apud Clementem Alex. Strom. iv, p. 505 et Origen. viii contra Celsum. Vide Socrat. Apol. p. 23, apud Plat.

(33) Μᾶλλον δὲ κολάζειν. Ex levissima immuta- tione exstitit sententiæ Justinii proposito hærens ar- tissime. Pro ὡς πρέπον ἐστὶ, μᾶλλον δὲ κολάζειν, lego ὡς πρέπον ἐστὶν, ἄλλον δὲ κολάζειν, ut quemlibet alium punire decet, ita puniantur. Postulat Justinus, ut Christiani eodem jure sint ac alii rei, nec nomen criminis veritatur, sed, ut ait infra n. 7, si quis ex illis arguatur, puniatur ut improbus, non ut Christianus. Probabiles non videntur conjecturæ tum Syllburgii qui πικρότερον addendum putat ad- ductus hac Langi interpretatione: seu potius ut acrius puniantur; tum etiam Grabii, qui sic inter- pretatur, seu potius ipsi puniatis. — Κολάζεσθαι, ὡς πρέπον ἐστὶ. His verbis vulgo additur μᾶλλον δὲ κολάζειν. Sed ita locum corruptum esse, omnes editores viderunt. Quare Syllburgius, Langi versione (seu potius ut acrius puniantur) ductus, legi vult μᾶλλον δὲ κολάζεσθαι πικρότερον (ac sic fere habet Athenagor. Legat p. Christi. c. 2, p. 5. A. ed. Colon.), Grabius vero additione illa rejecta reddidit: Si crimina Christianis objecta fuerint probata, puniantur, quin (vel seu) potius vos ipsi puniatis. Porro Fabricius (Biblioth. Gr. ed. Harl., vol. VII, p. 59, sq.) Grabium cor- rigens ita interpretatur: Voluimus in crimina Chri- stianis objecta inquiri, atque si ita se habere probata;

guere quisquam habeat, ratio vera non præcipit, ut ob malum rumorem hominibus innocentibus injurias faciatis, vel potius vobismetipsis, qui non iudicio, sed affectu negotia facessere in animum inducitis. Atque hanc quidem præclaram esse colamque justam conditionem sanus quisque pronuntiabit, ut innoxiam quidem privati et inculpata vitam et doctrinæ suæ rationem exhibeant; similiter autem et qui præsumunt, non vim et tyrannidem, sed pietatem et philosophiam sequentes, sententiam dicant. Sic enim et in iis qui præsumunt, et in iis qui parent, præclare agatur. Dixit enim alicubi quidam veterum: « Nisi philosophentur et qui regunt et qui reguntur, fieri non possit ut beatæ sint civitates. » Nostrum igitur munus est, ut vitæ et doctrinæ nostræ inspiciendæ copiam omnibus faciamus, ne pro iis, qui res nostras sibi videntur ignorare, pœnam eorum, quæ cæcutientes peccaverint, ipsi debeamus. Vestrum autem, ut audita, quæ admodum ratio præscribit, causa, boni iudices reperiamini. Nihil enim deinceps excusationis, re

4. Nominis quidem appellatione nec bonum nec malum diiudicatur sine subjectis nomini actionibus; etenim quantum ad nomen, quo appellamur, optimi sumus: sed quia æquum esse non censemus, ut propter nomen, si mali esse arguamur, absolutionem petamus; rursus si nec ob nominis appellationem, nec ob vivendi rationem quidquam peccamus, vestrum est elaborare, ne plectendis injuste hominibus non convictis pœnas justitiæ debeatis. Ex nomine enim nec laus nec pœna merito existerit, nisi quid egregie possit, aut improbe factum probari. Nam quicumque coram vobis accusantur,

fuert, pro eo atque par est puniri, seu potius (ipsimet nos) illa punire. Sed hæc quoque interpretatio non satisfacit. Maranus igitur pro ós πρόπον ἐστίν, μάλλον δὲ κολάζειν legit ós πρόπον ἐστίν, ἄλλον δὲ κολάζειν· ut quemlibet alium punire decet, illa puniantur. At vero, ut iam Thalemannus intellexit, obstat δέ; debebat esse τινά. Quæ cum ita sint, recte omnino Thirlbius verba μάλλον δὲ κολάζειν delenda esse existimavit. Nam, ut Heumannus (*Miscell.* Lips. nov., vol. III, p. II, p. 225, sq.) observat, aliquis hujus loci lector, qui κολάζεσθαι perperam scriptum esse putavit, adscripsit in margine μάλλον κολάζειν, quæ verba librarius in textum recepit et connexionis causa δέ inseruit. Sed erravit V. D. in eo, quod correctorem recte mutasse censet; etenim Braunio notante κολάζεσθαι (sc. αὐτούς) hoc loco vim obtinet passivam, id quod ex antecedente ἐξετάζεσθαι apparet aliisque ex locis, quorum hunc tantummodo afferemus nostro haud dissimilem: Κολάζεσθαι δὲ τοὺς οὐκ ἀκολουθῶντας τοῖς διδάγμασιν αὐτοῦ βίουστας — ἀξιούμεν (infra num. 16, in line.) Οἴτω.

(34) Τὰ πράγματα ἐπάγειν. Billius legendum putat, ἐτάζειν, *examinare*, lib. II *Observat. sacr.* cap. 6; sed necessaria non videtur hæc emendatio.

(35) Πρόκλησιν. Conditionem reddidi: neque enim hac voce designatur provocatio in jus, sed potius, ut sæpe alias, lata ad componendam aut averterendam discordiam conditio. Pyrrhus apud Plutarchum, p. 389, accepit τὴν πρόκλησιν conditionem Lysimachi postulantis ut Macedoniam inter se par-

ἀληθῆς λόγος διὰ φήμην πονηρὰν ἀναίτιους ἀνθρώπους ἀδικεῖν, μάλλον δὲ ἑαυτοὺς, οἱ οὐ χρίσει, ἀλλὰ πάθει τὰ πράγματα ἐπάγειν (34) ἀξιούτε. Καλὴν δὲ καὶ μόνην δικαίαν πρόκλησιν (35) ταύτην πᾶς ὁ σωφρονῶν ἀποφανέεται, τὸ τοὺς ἀρχομένους τὴν εὐθύνην τοῦ ἑαυτῶν βίου καὶ λόγου ἀληθῆτος παρέχειν· ὁμοίως δ' αὖ καὶ τοὺς ἀρχοντας μὴ βίᾳ μηδὲ τυρζηνίδι, ἀλλ' εὐσεβείᾳ καὶ φιλοσοφίᾳ ἀκολουθοῦντας, τὴν ψῆφον τίθεσθαι. Οὕτως γὰρ ἂν καὶ οἱ ἀρχοντας καὶ οἱ ἀρχόμενοι ἀπολαύειν τοῦ ἀγαθοῦ. Ἐφη γὰρ πού καὶ τις τῶν παλαιῶν (36)· « Ἄν μὴ οἱ ἀρχοντες φιλοσοφήσωσι καὶ οἱ ἀρχόμενοι, οὐκ ἂν εἴη τὰς πόλεις εὐδαιμονῆσαι. » Ἡμέτερον οὖν ἔργον, καὶ βίου καὶ μαθημάτων τὴν ἐπίσκεψιν πᾶσι παρέχειν, ὅπως ὑπὲρ τῶν (37) ἀγνοεῖν τὰ ἡμέτερα νομιζόντων, τὴν τιμωρίαν ὧν ἂν πλημμελώσι τυφλώττοντες αὐτῶν, αὐτοῖς ὀφλήσωμεν· ὑμέτερον δὲ, ὡς αἰρεῖ λόγος, ἀκούοντας, ἀγαθοῦς εὐρίσκεισθαι κριτὰς. Ἀναπολόγητον γὰρ λοιπὸν μαθοῦσιν, ἣν μὴ τὰ δίκαια ποιήσητε, ὑπάρξει πρὸς Θεόν.

cognita, apud Deum relinquetur, si æqua non fecerit.

4. Ὑνόματος μὲν οὖν προσωνομῖα οὔτε ἀγαθὸν οὔτε κακὸν κρίνεται ἄνευ τῶν ὑποπιπτουσῶν τῷ ὀνόματι πράξεων· ἐπεὶ, ὅσον τε ἐκ τοῦ κατηγορουμένου (38) ἡμῶν ὀνόματος, χρηστότατοι ὑπάρχομεν. Ἄλλ' ἐπεὶ οὐ τοῦτο δίκαιον ἡγοῦμεθα, διὰ τὸ ὄνομα, ἐν κακοῖς ἐλεγχώμεθα, αἰτεῖν ἀφίεσθαι, πάλιν, εἰ μὴδὲν διὰ τε τὴν προσηγορίαν τοῦ ὀνόματος, καὶ διὰ τὴν πολιτείαν εὐρίσκαμεθα ἀδικούντες, ὑμέτερον ἀγωνιάσαι ἐστίν, μὴ, ἀδικῶς κολάζοντες τοὺς μὴ ἐλεγχόμενους, τῇ δίκῃ κολάσιν ὀφλήσητε. Ἐξ ὀνόματος μὲν γὰρ ἦ ἐπαινος, ἦ κολάσις οὐκ ἂν εὐλόγως γένοιτο, ἣν μὴ τι ἐνάρετον ἦ φαῦλον δι' ἔργων ἀποδείκνυσθαι

tirentur. Sylla apud eundem, p. 466, accepit conditionem Archelai pacem postulantis. In lib. *De consuetud. Rom.* Æditus Hercules proclāsses in ἐμμένων, *stans conditionibus*, Laurentiam convivio excerptam Herculi tradidit. Ex his illustrari potest Philostorgii locus lib. IX, p. 519, non belle a Valesio redditus. Demophilus et qui cum eo Cyzicum ordinandi episcopi causa venerant, dicuntur accepisse τὴν πρόκλησιν conditionem a Cyzicenis latam, et Actium ac Eunomiūm anathemate damnasse, τοῦτο γὰρ ἦ πρόκλησις, *hæc enim erat conditio*.

(36) Τίς τῶν παλαιῶν. Dictum est Platonis, lib. V *De rep.*, quod a Philone quoque refertur p. 445 et a Cicerone ep. ad Q. fratrem. Idem et Marco Antonino semper in ore fuisse adnotatum a Julio Capitolino in Vita ejus cap. 27. SYLBERG.

(37) Ὅπως ὑπὲρ τῶν. Recte admonuit Billius, lib. II *Observat. sacr.* cap. 6, legendum esse ὅπως μὴ ὑπὲρ τῶν. Idem existimat delendum esse αὐτῶν post τυφλώττοντες. Sed tamen fieri potest hæc scriptura, ut Justinī stylo non aliena. Idem enim valet ac οἱ τυφλώττοντες αὐτῶν, qui ex eis sive inter illos cæcutiunt. Ibidem legendum videtur αὐτοῖς ὀφλήσωμεν. Non belle Græbius legit αὐτὰ ὀφλήσωμεν.

(38) Κατηγορουμένου. Nomen, quod crimini datur, nequaquam significatur hac voce, sed ipsum nomen quo appellantur Christiani. Sic infra n. 7, τὸ ἐπικατηγορούμενον ὄνομα aliam interpretationem non patitur. Et n. 27: τὸ ἐπικατηγορούμενον ὄνομα τῆς φιλοσοφίας.

δίνονται. Καὶ γὰρ τοὺς κατηγορουμένους ἐφ' ὑμῶν πάντας (39) πρὶν ἐλεγχθῆναι οὐ τιμωρεῖτε· ἐφ' ἡμῶν δὲ τὸ ὄνομα ὡς ἐλεγχον λαμβάνετε, καίπερ, ὅσον γε ἐκ τοῦ ὀνόματος, τοὺς κατηγοροῦντας μᾶλλον κολάζειν ὀφείλατε. Χριστιανοὶ (40) γὰρ εἶναι κατηγορούμεθα· τὸ δὲ χρῆσθον (41) μισεῖσθαι οὐ δίκαιον. Καὶ πάλιν, ἐάν μὲν τις τῶν κατηγορουμένων ἑξαρῶνος γένῃται, τῆ φωνῇ μὴ εἶναι φήσας, ἀφίετε αὐτόν, ὡς μὴ ἐλέγχειν ἔχοντες ἀμαρτάνοντα· ἐάν δὲ τις ὁμολογήσῃ (42) εἶναι, διὰ τὴν ὁμολογίαν κολάζετε· δέον καὶ τὴν τοῦ ὁμολογούντος βίον εὐθύνειν καὶ τὸν τοῦ ἀρνούμενου, ὅπως διὰ τῶν πράξεων ὁποῖός ἐστιν ἕκαστος φαίνεται. Ὅν γὰρ τρόπον παραλαβόντες τινὲς παρὰ τοῦ διδασκάλου Χριστοῦ μὴ ἀρνεῖσθαι ἐξεταζόμενα παρακαλεῦνται (43), τὸν αὐτὸν τρόπον κακῶς ζῶντες, ἴσως ἀφορμὰς παρέχουσι τοῖς ἄλλοις (44) καταλέγειν τῶν πάντων Χριστιανῶν ἀσέβειαν καὶ ἀδικίαν αἰρουμένους. Οὐκ ὀρθῶς μὲν οὐδὲ τούτο πράττειται· καὶ γὰρ τοῦ φιλοσοφίας ὄνομα καὶ σχῆμα ἐπιγράφονται τινες οἱ οὐδὲν ἄξιον τῆς ὑποσχέσεως πράττουσι. Γινώσκετε δ' ὅτι καὶ οἱ τὰ ἐναντία δοξάσαντες καὶ δογματίσαντες τῶν παλαιῶν (45), τῆ ἐν

A eos poena non afficitis antequam convincantur. In nobis autem nomen argumenti loco sumitis; quamvis, quantum ad ipsum nomen attinet, in eos potius qui illud deferunt, animadvertere deberetis. Accusamus enim quod Christiani simus: 46 bonum autem odio haberi contra justitiam est. Deinde vero, si quis ex his qui accusantur negatorem se præbeat, verbo negans se esse Christianum, dimittitis tanquam nihil habentes quod eum peccare arguatis. Si quis autem confiteatur, poenam ob ipsam confessionem irrogatis, cum et confitentis et negantis vitam excutere oporteat, ut ex actionibus qualis quisque sit intelligatur. Quemadmodum enim quidam, cum a magistro Christo didicerint non negare, interrogati hortatorum munere funguntur: sic qui male vivunt, ausam fortasse iis præbent, qui aliunde ad affligendam omnibus Christianis impietatem et injustitiam parati sunt. Neque id recte comparatum est. Quidam enim philosophiæ nomen et habitum præ se ferunt, qui nihil dignum hoc promisso faciunt; nec vos latet eos, qui contraria olim inter se sensere ac docuere, nomine uno appellari philo-

(39) *Ἐφ' ὑμῶν πάντας*. Ita R. Steph. et codex Clarom. Male in editionibus Paris. et German. ἐφ' ὑμῶν πάντων.

(40) *Χριστιανοί*. Sylburgius, Langus et Grabinus legendum putant hoc in loco et in alio simili n. 7, *χρηστῖανοί*; propterea quod Justinus hanc vocem idem esse putat ac τὸ χρῆσθον, unde etiam supra, *quantum ad ipsum nomen* χρῆσθότατοι sumus. In quo quidem S. martyrem respicere putant ad usitatum, ut eruditorum non pauci opinati sunt, Chresti per ridiculum pronuntiandi rationem. Sed hæc sententia parum mihi, fateor, arridet. Nam 1° Justinus Christi nomen deducit ab ungendo in *Apol.* 2, n. 5. 2° Cum ait hoc loco Christianos, quantum ad nomen atinet, esse optimos, atque hoc nomen odio haberi non debere, quia τὸ χρῆσθον odisse injustum est; minime derivat hanc vocem ἀπὸ τοῦ χρῆσθου, sive a bonitate, sed ab unctione, quam rem utilem et optimam judicat. Hoc nomen si deduxisset ἀπὸ τοῦ χρῆσθου, non dixisset, *χρηστότατοι, optimi sumus*, nec superlativo usus fuisset, qui satis commode apponi potuit, si Christianorum nomen ex re optima derivetur: at perabsurde adhiberetur, si ἀπὸ τοῦ χρῆσθου deducatur. 3° Justini sententiam illustrat Theophilus Antiochenus, qui in lib. 1, n. 4, ait: «Fateor me esse Christianum, ac fero hoc nomen Deo acceptum, sperans me utilem esse Deo, ἐλπίζων εὐχρηστός εἶναι τῷ θεῷ.» Quibus verbis designat necessitudinem intercedentem inter Christianos et τὸ χρῆσθον, non quod prima vox ab altera derivetur, sed quia, ut ipse ait n. 12, τὸ χρῆσθον ἡδὺ καὶ εὐχρηστόν ἐστι, id quod unctum est, suave et bonum est.

(41) *Τὸ δὲ χρῆσθον*. Chresti pronuntiandi ratio non tam pervulgata fuit apud ethnicos, quam existimantur eruditi viri. Nam si perpauca excipias, ut dialogum, qui *Philopatris* inscribitur apud Lucianum, ubi Chrestus legitur, et Suetonium qui Judæos, «impulsore Chresto, assidue tumultuantes» Roma a Claudio expulsos narrat, ubique pronuntiantur Christus et Christiani, in epistola Plinii ad Trajanum, atque etiam Adriani apud Vopiscum. in *Saturn.* p. 245; apud Cornelium Tacitum *Annal.* lib. xv, apud Lucianum in *Proteo et Alexandro*, et in libris Celsi, cujus tam multa in Christum et Christianos contumeliose dicta referuntur ab Origene. Hinc illa ethnicorum dicta: «Christianos ad leonem.» Tert., *De spectac.*: «Bonus vir Caius Sejus tantum quod

Christianus.» *Apol.* c. 3. Quamobrem vitiosa pronuntiatio apud paucos obrepserat, neque id contumeliæ causa, ut viri docti existimantur, sed errore, ut patet ex Tertulliano et Lactantio. «Etiam cum corrupte a vobis, inquit Tertullianus, *ad Nat.* cap. 3, Christiani pronuntiamur (nam ne nominis quidem ipsius liquido certi estis), sic quoque de suavitate vel bonitate modulatum est.» Et Lactantius lib. iv, cap. 7: «Sed exponenda hujus nominis ratio propter ignorantium errorem, qui eum immutata littera Christum (*lege* Chrestum) solent dicere.» — *Τὸ δὲ χρῆσθον*. Non ignorat S. Martyr veram nominis Christiani originem, ut apparet ex *Apol.* 1, c. 12, p. 60 A. et II, c. 6, p. 44. E.; nec ideo cum Sylburgio, Lango et Grabio legendum *Χρηστῖανοί*. Vehementer vero antiqui tum sacri tum profani scriptores, Attici imprimis, Plato et Demosthenes in ejusmodi lusibus etymologicis et quidem in hac ipsa voce *χρηστός* elaborarunt. Cf. Grotius ad *Matth.* 1, 21, et Dionys. Petav. in *Epiph.*, tom. II, p. 55. BRAUNIVS. Cf. et Wolf. ad *Theoph.* 4, 2 p. 7.

(42) *Ὁμολογήσῃ*. Judiciorum iniquitatem non omittunt ceteri religionis defensores, in primis Tertullianus, qui *Apologeticum* ab hoc exorditur argumento, ac præsidet, cum Christianos negare cogent, sic loqui solitos refert: «Sic autem soletis, inquit, dicere homicidæ: Nega, laniari jubete sacrilegum, si confiteri perseveraverit.» Corruptus locus sic videtur emendari posse: «Sic enim soletis dicere: Homicida, nega: laniari jubete te sacrilegum, si confiteri perseveraveris.»

(43) *Παρακαλεῖσθαι*. Sic Tertullianus sub finem *Apologetici*: «Illa ipsa obstinatio, quam exprobratis, magistra est.» Unde etiam martyres vocantur a Gregorio Nazianzeno *σιγῶντα κηρύγματα*, orat. 20, p. 319. Vid. Clem. *Strom.* iv, p. 503.

(44) *Τοῖς ἄλλοις*. Ita H. Steph. et mss. Male in editionibus τοῖς ἄλλοις, quæ scriptura placuit Grabinio, quia non vidit hanc esse debere horum verborum constructionem, τοῖς ἄλλοις αἰρουμένοις καταλέγειν ἀσέβειαν καὶ ἀδικίαν τῶν πάντων Χριστιανῶν. Thirlbius non plus vidit quam Grabinus. Legendum enim putat ἄλλοις et ὡς addendum ante ἀσέβειαν.

(45) *Τῶν παλαιῶν*. Sic construenda hæc verba, οἱ τῶν παλαιῶν, nec vertendum, qui *contraria se sentibus senserunt*. Vide infra n. 7; Athenagoram, n. 2; Tertull., *ad Nat.*, ubi sic loquitur: «Quot denique

sophos. Ac eorum quidem nonnulli nullos deos esse docuerunt. Jovem etiam poetæ una cum ejus filiis impudicum decantant, quorum fabulas qui agunt, non prohibentur a vobis, sed deos sonora voce exagitantibus præmia et honores ponitis.

5. Quid hæc igitur sibi volunt? Erga nos, qui nihil mali facturos, nec impia illa opinaturos pollicemur, non judicia examinatis, sed affectu a ratione alieno, ac malorum dæmonum flagello agitati, animadvertere indicta causa parvi penditis. Dicitur enim id quod res est. Pravi olim dæmones, cum præsentiam suam exhiberent, stupra mulieribus et pueris intulerunt, ac terricula hominibus monstrarunt, ita ut percellerentur qui id quod fiebat non ratione dijudicabant, sed metu correpti, ac malos dæmones esse ignari, deos appellabant, et eo quemque designabant nomine, quod sibi quisque dæmon imposuisset. Postquam autem Socrates vera et exquisita ratione hæc in lucem proferre, et a dæmonibus homines abducere conatus est; ipsi dæmones hominum nequitia gaudentium opera perfecerunt, ut velut atheus et impius necaretur, nova ab eo dæmonia 47 induci dicitantes. Hoc idem contra nos pariter moliantur. Neque enim apud Græcos solum hæc a Verbo per Socratem convicta, sed apud barbaros etiam ab ipso illo Verbo forma induta, et homine facto ac Jesu Christo appellato. Cui cum credamus, dæmones, qui hæc perpetrarunt, non modo bonos esse non dicimus, sed etiam malos et nefandos dæmones, qui ne hominibus quidem virtutis cupidis similes actiones habeant.

6. Inde ortum ut athei appellaremur. Atque atheos quidem nos esse confitemur, si de opinatis ejusmodi diis agatur; secus vero si de verissimo illo, et justitiæ ac temperantiæ, ac cæterarum virtutum Patre, nulla admisto vitiositate Deo. Sed eum et Filium qui ab eo venit ac nos ista docuit, et cæterorum qui illum asssectantur, eique assumpti sunt, honorum angelorum exercitum, et Spiritum

philosophi dicuntur, nec tamen legem philosophiæ adimplent? Omnes nomen de professionibus gestant; seducant nomen (forte, sed vacat nomen) professionis præstantia. Qui superficie vocabuli infamant veritatem, non statim sunt qui dicuntur, sed D

(46) Ὑβρίζουσι τούτους. Ita codex Regius et Clarom. Editi ὑβρίζουσι τούτους, quam scripturam vitio non carere animadverterant Billius, Sylburg. et Grab. Hic tria testimonia satis similia citat Thirlbius ex lib. III Theophili Antioch. et aliud ex Lactantio lib. V, c. 20.

(47) Οὐ κρίσεις. Grabius legit οὐ κρίσει. Totum hunc locum illustravimus mutata interpunctione. Sic enim antea legebatur: εἰ δὴ οὖν τοῦτ' ἂν εἴη ἐφ' ἡμῶν... δοξάζειν. Paulo ante, illud ἐφ' ἡμῶν eodem modo usurpatur.

(48) Εἰρήσεται γὰρ τάληθές. Quod palam et aperte declarat Justinus, dæmonum flagellis incitari qui ita judicant, id Tertullianus lenius et obscurius insinuat: « Suspecta sit vobis ista perversitas, inquit, Apol. c. 2, ne qua vis lateat in occulto, quæ vos adversus formam, adversus naturam judicandi,

ἄνόματι προσαγορεύονται φιλόσοφοι· καὶ τούτων τινὲς ἀθεότητα ἐδίδαξαν. Καὶ τὸν Δία ἀσελγῆ ἅμα τοῖς αὐτοῦ παισὶν οἱ γενόμενοι ποιηταὶ καταγγέλλουσι· κάκεινων τὰ διδάγματα οἱ μετερχόμενοι οὐκ εἰργονται πρὸς ὑμῶν· ἄλλα δὲ καὶ τιμὰς τοῖς εὐφώνως ὑβρίζουσι τούτους (46) τίθετε.

5. Τί δὴ οὖν τοῦτ' ἂν εἴη; ἐφ' ἡμῶν ὑπισχυόμενων μηδὲν ἀδικεῖν, μηδὲ τὰ θεὰ ταῦτα δοξάζειν, οὐ κρίσεις (47) ἐξετάζετε, ἀλλὰ ἀλόγῳ πάθει καὶ μάστιγι δαιμόνων φαύλων ἐξελαυνόμενοι, ἀκρίτως κολάζετε μὴ φροντίζοντες. Εἰρήσεται γὰρ τάληθές (48)· ἐπεὶ τὸ παλαιὸν δαίμονες φαῦλοι, ἐπιφανείας ποιησάμενοι, καὶ γυναῖκας ἐμοίχευσαν, καὶ παῖδας διέφθειραν, καὶ φόβητρα ἀνθρώποις ἔδειξαν, ὡς καταπληγῆναι τοὺς οἱ λόγῳ τὰς γινομένας πράξεις οὐκ ἔκρινον, ἀλλὰ δέει συνηρπασμένοι, καὶ μὴ ἐπιστάμενοι, δαίμονας εἶναι φαύλους, θεοὺς προσωνομάζον, καὶ ἄνόματι ἕκαστον προσηγόρευον, ὅπερ ἕκαστος αὐτῶ τῶν δαιμόνων ἐτίθετο. « Ὅτε δὲ Σωκράτης λόγῳ ἀληθεῖ καὶ ἐξεταστικῶς ταῦτα εἰς φανερόν ἐπειράτο φέρειν, καὶ ἀπάγειν τῶν δαιμόνων τοὺς ἀνθρώπους, καὶ αὐτοὶ (49) οἱ δαίμονες διὰ τῶν χαϊρόντων τῆ κακίᾳ ἀνθρώπων ἐνήργησαν ὡς θεὸν καὶ ἀσεβῆ ἀποκτείνειν, λέγοντες καὶνὰ εἰσφέρειν αὐτὸν δαιμόνια. Καὶ ὁμοίως ἐφ' ἡμῶν τὸ αὐτὸ ἐνεργοῦσιν. Οὐ γὰρ μόνον Ἑλλησι (50) διὰ Σωκράτους ὑπὸ Λόγου ἠλέγχθη ταῦτα, ἀλλὰ καὶ ἐν βαρβάρους ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Λόγου μορφωθέντος καὶ ἀνθρώπου γενομένου, καὶ Ἰησοῦ Χριστοῦ κληθέντος. « Ὁ πισθέντες ἡμεῖς, τοὺς ταῦτα πράξαντας δαίμονας οὐ μόνον μὴ ὀρθοὺς εἶναι φαμέν, ἀλλὰ κακοὺς καὶ ἀνοστοὺς δαίμονας, οἱ οὐδὲ τοῖς ἀρετῆν ποθοῦσιν ἀνθρώποις τὰς πράξεις ὁμοίας ἔχουσι.

6. Ἐνθένδε καὶ ἄθεοι κεκλήμεθα. Καὶ ὁμολογοῦμεν τῶν τοιούτων νομιζομένων θεῶν ἄθεοι εἶναι, ἀλλ' οὐχὶ τοῦ ἀληθεστάτου, καὶ πατρὸς δικαιοσύνης καὶ σωφροσύνης, καὶ τῶν ἄλλων ἀρετῶν, ἀνεπιμίκτου τε κακίας Θεοῦ· ἀλλ' ἐκεῖνόν τε, καὶ τὸν παρ' αὐτοῦ Ἰῶν ἐλθόντα καὶ διδάξαντα ἡμᾶς ταῦτα (51), καὶ τὸν τῶν ἄλλων ἐπομένον καὶ ἐξομιουμένον ἀγαθῶν ἀγγέλων στρατὸν, Πνευμά τε τὸ προφητικὸν σεβόμεθα,

contra ipsas quoque leges ministret. » Quod quidem verbum positum videtur pro administret, sive regat et inciet. De dæmonibus eadem habes in Apol. 2, n. 4.

(49) Καὶ αὐτοί. Legendum pronuntiat καὶ αὐτὸν Thirlbius, et paulo post μὴ θεοὺς, pro μὴ θεοῦς. Huic postremæ emendationi tantum tribuit, ut « rem tam claram exemplis aut rationibus confirmare nihil aliud esse dicat nisi lectoribus convicium facere. » Nihil sane incommodi esset, si scripsisset Justinus καὶ αὐτόν, et μὴ θεοὺς; sed cum aliter scriptum habeamus, et utraq; scriptura apte et commode posita sit, quid opus est sana ac minime corrupta emendare?—Καινὰ δαιμόνια. Cf. Xenoph. Memorabil., c. 1, et Platonis Apol. Socr. ΟΤΤΟ.

(50) Ἑλλησι. Legendum ἐν Ἑλλήσι jam multi post Perionium observarunt.

(51) Καὶ διδάξαντα ἡμᾶς ταῦτα. Cum magna exstiterit protestantium de hoc Justinii testimonio adversus catholicos dimicatio, interpretationis mæ defensionem, quæ satis commode unibus notæ includi non poterat, in Præfationem conjeci.

καὶ προσκυνοῦμεν, λόγῳ καὶ ἀληθείᾳ τιμῶντες, καὶ παντὶ βουλομένῳ μαθεῖν, ὡς ἐδιδάχθημεν, ἀφθόνως παραδίδόντες.

7. Ἀλλὰ φήσει τις, ἦδη τινὲς ληφθέντες ἠλέγχθησαν κακοῦργοι. Καὶ γὰρ πολλοὺς πολλὰκις (52), ὅταν ἐκίστοσε τῶν κατηγορουμένων τὸν βίον ἐξετάζητε, ἀλλ' οὐ διὰ τοὺς προλεχθέντας (53) καταδικάζετε. Καθόλου μὲν οὖν κάκεινο ὁμολογοῦμεν, ὅτι ὃν τρόπον οἱ ἐν Ἑλλήσσι τὰ αὐτοῖς ἀρεστὰ δογματίσαντες, ἐκ παντὸς τῶ ἐνὶ ὀνόματι φιλοσοφίας προσαγορεύονται, καίπερ τῶν δογμάτων ἐναντίων ὄντων· οὕτως καὶ τῶν ἐν βαρβάρους γενομένων καὶ δοξάντων (54) σοφῶν, τὸ ἐπακατηγορούμενον ὄνομα κοινόν ἐστι. Χριστιανοὶ γὰρ πάντες προσαγορεύονται. Ὅθεν πάντων τῶν καταγγελλομένων ὑμῖν, τὰς πράξεις κρίνεσθαι ἀξιοῦμεν, ἵνα ὁ ἐλεγχθεὶς ὡς ἀδικὸς κολάζεται, ἀλλὰ μὴ ὡς Χριστιανός. Ἐάν δέ τις ἀνέλεγκτος φανῆται, ἀπολύεται, ὡς Χριστιανός οὐδὲν ἀδικῶν. Οὐ γὰρ τοὺς κατηγορούμεν κολάζειν ὑμᾶς ἀξιώσομεν· ἀρκοῦνται γὰρ τῇ προσούσῃ πονηρίᾳ, καὶ τῇ τῶν καλῶν ἀγνοίᾳ.

8. Δογίσασθε δ' ὅτι ὑπὲρ ὑμῶν ταῦτα εἴφημεν, ἐκ τῶ ἐφ' ἡμῖν εἶναι ἀρνεῖσθαι ἐξεταζομένους. Ἀλλ' οὐ βουλόμεθα ζῆν ψευδολογούντες. Τοῦ γὰρ αἰωνίου καὶ καθαροῦ βίου ἐπιθυμοῦντες, τῆς μετὰ Θεοῦ τοῦ πάντων Πατρὸς καὶ δημιουργοῦ διαγωγῆς ἀντιποιούμεθα, καὶ σπεύδομεν ἐπὶ τὸ ὁμολογεῖν, οἱ πεπεισμένοι καὶ πιστεύοντες τυχεῖν τούτων δύνασθαι τοὺς τὸν Θεὸν δι' ἔργων πείσαντας, ὅτι αὐτῷ εἶποντο, καὶ τῆς παρ' αὐτῷ διαγωγῆς ἦρων, ἐνθα κακία οὐκ ἀντιτυπεῖ. Ὡς μὲν οὖν διὰ βραχέων εἰπεῖν, ἅ τε προσδοκῶμεν, καὶ μεμαθήκαμεν διὰ τοῦ Χριστοῦ, καὶ διδάσκομεν, ταῦτά ἐστι. Πλάτων (55) δὲ ὁμοίως εἶφη Ῥαδάμανθον καὶ Μίνω κολάσειν τοὺς ἀδίκους παρ' αὐτοῦς ἐλθόντας. Ἡμεῖς δὲ, τὸ αὐτὸ πρᾶγμα φημὲν γενήσεσθαι, ἀλλ' ὑπὲρ τοῦ Χριστοῦ, καὶ τοῖς αὐτοῖς σώμασι μετὰ τῶν ψυχῶν γενομένων (56), καὶ αἰωνίαν κόλασιν κολασθησομένων, ἀλλ' οὐχὶ χιλιονταετῆ περίοδον, ὡς ἐκεῖνος εἶπη, μόνον. Εἰ μὲν οὖν ἀπίστον ἢ ἀδύνατον τοῦτο φήσει τις πρὸς ἡμᾶς, ἡ δὲ πλάνη (57) ἐστὶν ἄλλου

A propheticum colimus et adoramus, ratione et veritate venerantes, et ut quisque discere voluerit, citra invidiam, ut edocti sumus, impertientes.

7. Sed dicet aliquis: Jam nonnulli, cum comprehensi fuissent, convicti sunt malefacti. Ac multos quidem persæpe, cum in vitam inquiritis reorum, condemnatis; non tamen propter eos, qui prius fuere convicti, condemnatis. Illud ergo generatim constemur, quemadmodum qui apud Græcos arridentes sibi opinioniones docuere, uno omnino philosophiæ nomine appellatur, quamvis contrariæ sint eorum sententiæ; ita et iis qui apud barbaros exstiterent aut existimati sunt sapientes, commune impositum esse nomen. Christiani enim appellantur omnes. Rogamus, itaque ut omnium, qui apud vos accusantur, dijudicentur actiones, ut qui convictus fuerit, puniatur ut improbus, nequaquam autem ut Christianus; si quem autem extra noxiam esse pateat, dimittatur ut innocens Christianus. Nam ut in ipsos delatores animadvertatis minime rogamus; satis enim illis est supplicii sua ipsorum nequitia ac bonarum rerum ignoratio.

8. Vestra autem causa hæc a nobis dicta esse ex eo intelligite, quod in nobis situm sit negare cum interrogamur. Sed vivere nolumus obstricti mendacio. Æternæ enim ac puræ vitæ cupidi ad domicilium cum Deo universorum Patre et opifice promissum contendimus; ac properamus ad confitendum, cum persuasum habeamus et credamus, hæc bona ab illis comparari posse, qui factis suis testati Deo fuerint se illum sectatos esse, ac illud apud eum domicilium adamasse, ubi nulla vitiositas reluctatur. Ut igitur brevissime dici potest, hæc sunt quæ exspectamus, quæque a Christo didicimus et docemus. Similiter; quidem Plato improbos, 48 cum ad Minoem et Rhadamanthum venerint, punitum iri ab illis dixit: nos autem idem illis eventurum dicimus, sed a Christo; idque existentibus in iisdem corporibus, una cum suis animabus, ut pœna æterna puniantur, non mille annorum, ut iste dixit, circuitu definita. Si quis

(52) Καὶ γὰρ πολλοὺς πολλὰκις. Subintelligit Grabius ἠλέγγετε, sed prorsus immerito. Nam clara est verborum constructio, πολλοὺς πολλὰκις... καταδικάζετε. Quod autem Justinus multos sæpe condemnari ait, id de Christianis accipi non potest (quomodo enim multos ex illis convictos fuisse fateretur, cum paucos tantum objicerent adversarii?); sed generatim docet quanti intersit in reorum vitam inquirere, ut idem jus impetret Christianis.

(53) Διὰ τοὺς προλεχθέντας. Legit Grabius διὰ τούτων προλεχθέντας, sed inutilis prorsus hæc conjectura. Multo aptius et commodius Perionius et Billius legunt διὰ τοὺς προλεχθέντας. Multos sane condemnatis, cum de cuiusque vita inquiritis, sed eos non condemnatis propter eos qui jam convicti fuerent. Quare etiamsi nonnulli ex Christianis convicti fuerint, non idcirco ceteri condemnandi.

(54) Καὶ δοξάντων. Illud καὶ idem valet hoc locut ac ἦ. Declarat enim commune esse Christianorum nomen iis qui re aut nomine sunt Christiani.

(55) Πλάτων. Observat Grabius his de rebus

agere Platonem in *Gorg.* tom. I edit. Serrani, p. 524, et in *Apologia Socratis*, et de suppliciis mille annorum in *Timæo*, p. 42. Addit eruditius Thirlbiius lib. x *De rep.*, p. 761, et in *Gorg.*, p. 357, et in *Phædr.*, p. 1225.

(56) Γενομένων. Supple αὐτῶν vel ἀνθρώπων γενομένων αὐτοῖς σώμασι vel ἐν αὐτοῖς σώμασι μετὰ τῶν ψυχῶν. Necessè non est cum Thirlbio legere γενομένους et κολασθησομένους.

(57) Ἡ δὲ πλάνη. Corruptum putat hunc locum Grabius. Langus et Perionius sic interpretantur ut dicant eos, qui iudicium negant, ex uno errore in alium delabi, donec tandem hoc iudicio peracto nihil mali a Christianis fieri pateat. At nihil aliud sibi vult Justinus, nisi hunc errorem de iudicio, si modo error sit, levissimi esse momenti, quandiu opere et factis nihil deliquisse arguerent Christiani. Voces illæ, ἦδη ἡ πλάνη ἐστὶν ἄλλου πρὸς ἔτερον, idem sonant ac πλάνη ἀλλοπρόσαλλος, error communis et quotidianus, quem si quis nobis objiciat, facile sit in ipso censore simile aliquod vitium

autem nobis incredibile id esse, ac fieri non posse dicat, levis sane est ac quotidianus hic error, quandiu nullius malefacti arguimur.

9. Neque etiam victimarum copia, et florum coronis colimus quos homines, postquam effinxere et in fanis collocaverunt, deos appellarunt. Si quidem inanimata et mortua hæc esse, nec Dei forma prædita (neque enim talem Deo inesse formam putamus, qualem quidam colendi causa simulatam dicunt), sed malorum illorum, qui apparuerunt, dæmonum et nomina et figuras referre novimus. Quid enim attinet vobis, qui probe scitis, exponere quonam artifices modo materiam tractent, scalpendo, cædendo, fundendo et tundendo? Quinetiam sæpe ex vasis inhonestis, cum speciem tantum arte immutaverint, ac effigiem induxerint, cognominant deos. Quod quidem non solum a ratione alienum esse, sed etiam contumeliose, in Deum fieri censemus; qui cum gloriam et formam non enarrabilem habeat, ejus nomen rebus corruptioni obnoxiiis et assiduum curam requirentibus imponitur. Atque horum artifices vitio omni, ne singula recenseam, deditos esse accurate nostis; adeo ut suas etiam ancillas, dum secum laborant, constuprent. O stuporem attonitæ mentis! id hominibus incontinentibus tribui, ut deos ad colendum fingere et transformare dicantur, ac sanorum, in quibus illi collocantur, tales constitui custodes! Nimirum non vident et cogitatu et dictu nefas esse, homines deorum esse custodes,

10. Neque etiam materialibus hominum donis Deum indigere accepimus, cum illum videamus cuncta præhentem. Sed eos solos illi probari didicimus, et persuasum habemus et credimus, qui iussita illi bona imitantur, temperantiam, justitiam: et humanitatem, et quæcunque Dei, qui nullo imposito nomine vocatur, propria sunt. Et cum bonus sit, omnia illum ab initio ex informi materia propter homines condidisse accepimus. Quos quidem, si dignos se per opera illius consilio ac

castigare. Non inusitata est Justinus et aliis religionis defensoribus hæc ratiocinatio. Postulat in eadem *Apologia* Justinus n. 20, ut Christiani, dum Filium Dei natum et crucifixum prædicant, non absurdiora dicere videantur, quam poetæ, qui de filiis deorum multa finxerunt. In conclusione *Apologiae* rogat imperatores, ut si minus eis placeat Christianorum doctrina, illam quidem instar nugarum habeant, ac nequaquam in Christianos tanquam in hostes capitalem pœnam decernant. Tertullianus *Apolog.*, cap. 21, *De Verbi Incarnatione* loquens: « Recipite interim, inquit, hanc fabulam, similis est vestris. » Vide cap. 49. Legit Thirlbius: *Ἡρὸς ἡμᾶς ἦδε ἡ πλάνη ἐστίν, ἀλλ' οὐ πρὸς ἕτερον. Ἄμ' ἡμῶν ἰστέ περὶ τούτου, non ad alium quemvis.*

(58) *Τιμῶμεν οὖς.* Ita Clarom. codex. Editi *τιμῶμενος.*

(59) *Μορφοποιήσαντες.* Frustra H. Steph. addit ante hanc vocem *ἀνθρώπους* vel *ἀνθρώπων εἰκόνας.* Sic enim paulo ante legimus οὖς *ἀνθρώποι μορφώσαντες*, et n. 6 *λόγου μορφωθέντος.*

(60) *Λέγεσθαι.* Legitur in codicibus mss. et R. Steph. *λέγεσθε.* Sed recte emendatus hic nœvus in edit. Paris. Homines deorum custodes, ut observat

πρὸς ἕτερον, μέχρις οὗ ἔργῳ μὴδὲν ἀδικούντες ἐλεγχόμεθα.

9. 'Ἄλλ' οὐδὲ θυσίαις πολλαῖς καὶ πλοκαῖς ἀνθῶν τιμῶμεν οὖς (58) ἀνθρώποι μορφώσαντες, καὶ ἐν ναοῖς ἰδρύσαντες, θεοὺς προσωνόμασαν· ἐπεὶ ἀψυχα καὶ νεκρὰ ταῦτα γινώσκουμεν, καὶ Θεοῦ μορφήν μὴ ἔχοντα, (οὐ γὰρ τοιαύτην ἡγούμεθα τὸν Θεὸν ἔχειν τὴν μορφήν ἣν φασὶ τινες εἰς τιμὴν μεμιμῆσθαι·) ἀλλ' ἐκείνων τῶν φανέντων κακῶν δαιμόνων καὶ δνόματα καὶ σχήματα ἔχειν. Τί γὰρ δεῖ εἰδῶσιν ὑμῖν λέγειν, ἃ τὴν ὕλην οἱ τεχνῖται διατιθέασιν, ξέοντες καὶ τέμνοντες, καὶ χωνεύοντες καὶ τύπτοντες; καὶ ἐξ ἀτίμων πολλάκις σκευῶν διὰ τέχνης τὸ σχῆμα μόνον ἀλλάξαντες καὶ μορφοποιήσαντες (59), θεοὺς ἐπονομάζουσιν. Ὅπερ οὐ μόνον ἄλογον ἡγούμεθα, ἀλλὰ καὶ ἐφ' ὕβρει τοῦ Θεοῦ γίνεσθαι, δς ἀβρότητον δόξαν καὶ μορφήν ἔχων, ἐπὶ φαρτοῖς καὶ δεομένοις θεραπείας πράγμασιν ἐπονομάζεται. Καὶ ὅτι οἱ τούτων τεχνῖται ἀσελγεῖς τε, καὶ πᾶσαν κακίαν, ἵνα μὴ καταριθμῶμεν, ἔχουσιν, ἀκριβῶς ἐπίστασθε· καὶ τὰς ἐαυτῶν παιδίσκας συνεργαζομένας φθείρουσιν. Ὡς τῆς ἐμβροντησίας, ἀνθρώπους ἀκολάστους, θεοὺς εἰς τὸ προσκυνεῖσθαι πλάσσειν λέγεσθαι (60), καὶ μεταποιεῖν· καὶ τῶν ἱερῶν, ἐνθα ἀνατίθενται, φύλακας τοιοῦτους καθιστάναι· μὴ συνορῶντας ἀθέμιτον καὶ τὸ νοεῖν ἢ λέγειν ἀνθρώπους θεῶν εἶναι φύλακας.

10. 'Ἄλλ' οὐ δέεσθαι τῆς παρὰ ἀνθρώπων ὑλικῆς προσφοράς προσελήφαμεν (61) τὸν Θεόν, αὐτὸν παρέχοντα πάντα ὀρώμεν. Ἐκεῖνος δὲ προσδέχεσθαι αὐτὸν μόνον δεδιδάγμαθα, καὶ πεπεισμεθα καὶ πιστεύομεν, τοὺς τὰ προσόντα αὐτῷ ἀγαθὰ μιμουμένους, σωφροσύνην καὶ δικαιοσύνην καὶ φιλανθρωπίαν, καὶ ὅσα εἰκεῖα Θεῷ ἐστὶ, τῷ μὴδεὶ ὀνόματι θετῷ καλουμένων. Καὶ πάντα τὴν ἀρχὴν ἀγαθῶν ὄντα δημιουργῆσαι αὐτὸν ἐξ ἀμόρφου ὕλης (62) δι' ἀνθρώπους δεδιδάγμαθα· οἱ, ἐν ἀζήτους τῷ ἐκείνου βουλεύματι (63)

Grabius, irridet Baruch. vi, 17, Pseudoclemens, *Recogn. lib.* vi, Arnobius lib. vi, Cyprianus *contra Demetrianum*. Vide *Epist. ad Diognetum*, et Tertull. *Apol.* 29 et i *ad Nat.*, c. 10.

(61) *Προσελήφαμεν.* Grabius post H. Steph. et Sylburgium legit *προσελήφαμεν* tum hoc in loco, tum in alio qui paulo post occurrit. Sed Justinus vix ullam vocem frequentius usurpat, cum acceptam a Christo et apostolis traditionem commemorat. Huc accedit, quod sua sponte minime vitiosa est, vel potius longe alteri præferenda, ad ea significanda quæ a Christo et apostolis edocti sumus.

(62) *Ἐξ ἀμόρφου ὕλης.* Hæc verba Halloixius *Vit. S. Just.* p. 529, e S. martyris contextu recedit, ut plane subdita et materiæ æternitatem, præter Justinus sententiam, alligentia. Aliter emendavit Langus; vertit enim: *ex nihilo et non ex informi materia.* Sed nihil corruptum aut interpolatum, nihil quod Justinum in erroris suspensionem possit adducere, ut in Prefatione ostendimus.

(63) *Βουλεύματι.* Sine ratione Sylburgius legit *βουλήματι*, et paulo post *συμβασιλεύσοντας.*

ἐαυτοὺς δι' ἔργων δειξώσι, τῆς μετ' αὐτοῦ ἀναστροφῆς καταξιοθῆναι προσελήφραμεν συμβασιλεύοντας, ἀφάρτους καὶ ἀπαθεῖς γενομένους. Ὅν τρόπον γὰρ τὴν ἀρχὴν οὐκ ὄντας ἐποίησε, τὸν αὐτὸν ἡγούμεθα τρόπον, διὰ τὸ ἐλέσθαι τοὺς αἰρουμένους τὰ αὐτῷ ἀρεστὰ, καὶ ἀφθαρσίας καὶ συνουσίας καταξιοθῆναι. Τὸ μὲν γὰρ τὴν ἀρχὴν γενέσθαι, οὐχ ἡμέτερον ἦν· τὸ δ' ἐξακολουθῆσαι οἷς φίλον αὐτῷ αἰρουμένους δι' ὧν αὐτὸς ἔδωρησατο λογικῶν δυνάμεων, πείθει τε καὶ εἰς πίστιν ἄγει ἡμᾶς. Καὶ ὑπὲρ πάντων ἀνθρώπων ἡγούμεθα εἶναι, τῷ μὴ εἰργεσθαι (64) ταῦτα μανθάνειν, ἀλλὰ καὶ προτρέπεσθαι ἐπὶ ταῦτα. Ὅπερ (65) γὰρ οὐκ ἔδυνήθησαν οἱ ἀνθρώπειοι νόμοι πράξει, ταῦτα ὁ λόγος (66) θεῖος ὧν εἰργάσατο, εἰ μὴ οἱ φαῦλοι δαίμονες κατεσκέδασαν πολλὰ ψευδῆ καὶ ἄθεα κατηγορήματα, σύμμαχον λαβόντες τὴν ἐν ἐκάστῳ κακῆν πρὸς πάντα καὶ ποικίλην φύσει ἐπιθυμίαν, ὧν οὐδὲν πρόστιν ἡμῖν.

11. Καὶ ὑμεῖς, ἀκούσαντες βασιλείαν προσδοκῶντας ἡμᾶς, ἀκρίτως ἀνθρώπινον λέγειν ἡμᾶς ὑπελήφατε, ἡμῶν τὴν μετὰ Θεοῦ λεγόντων, ὡς καὶ ἐκ τοῦ ἀνεταξομένους ὑφ' ὑμῶν ὁμολογεῖν εἶναι Χριστιανούς, γινώσκοντες τῷ ὁμολογοῦντι θάνατον τὴν ζημίαν κείσθαι, φαίνεται. Εἰ γὰρ ἀνθρώπινον βασιλείαν προσδοκῶμεν, κἂν ἡρνούμεθα ὅπως μὴ ἀναιρώμεθα, καὶ λανθάνειν ἐπειρώμεθα, ὅπως τῶν προσδοκωμένων τύχωμεν. Ἄλλ' ἔπει οὐκ εἰς τὸ νῦν τὰς ἐλπίδας ἔχομεν, ἀναιρούμενται οὐ πεφροντίκαμεν, τοῦ καὶ πάντως (67) ἀποθανεῖν ὀφειλομένου.

12. Ἄρωγοι δ' ὑμῖν καὶ σύμμαχοι πρὸς εἰρήνην ἔσμεν πάντων μᾶλλον ἀνθρώπων, οἱ ταῦτα δοξάζομεν, ὡς λαθεῖν θεὸν, κακοεργόν, ἢ πλεονέκτην, ἢ ἐπίβουλον, ἢ ἐνάρτεον, ἀδύνατον εἶναι, καὶ ἕκαστον ἐπ' αἰωνίαν κόλασιν ἢ σωτηρίαν κατ' ἄξιαν τῶν πράξεων πορεύεσθαι. Εἰ γὰρ οἱ πάντες ἀνθρώποι ταῦτα ἐγίνωσκον, οὐκ ἂν τις τὴν κακίαν πρὸς ὀλίγον ἤρετο, γινώσκων πορεύεσθαι ἐπ' αἰωνίαν διὰ πυρὸς καταδίκην, ἀλλ' ἐκ παντὸς τρόπου ἑαυτὸν συνεῖχε καὶ ἐκόσμιε ἀρετῇ, ὅπως τῶν παρὰ τοῦ Θεοῦ τύχη ἀγαθῶν, καὶ τῶν κολαστηρίων ἀπηλλαγμένος εἴη. Οὐ γὰρ διὰ τοὺς ὑφ' ὑμῶν κειμένους νόμους (68) καὶ κολάσεις πειρῶν

(64) *Τῷ μὴ εἰργεσθαι*. Frustra hic nonnulli legunt τὸ μὴ εἰργεσθαι. Sic reddimus hunc locum, ut nulla supersit difficultas. Confirmat hunc sensum Justinus, dum ait Evangelium latius manaturum fuisse, nisi falsa crimina obstitissent.

(65) Ἄπερ. Hoc pro vulg. ὅπερ legendum probe Davisius notavit, astipulantibus Gallandio et Brauvio; ergo recepi. ΟΥΤΟ.

(66) *Ταῦτα ὁ λόγος*. Legit Perionius τοῦτο ὁ λόγος θεῖος ἂν εἰργάσατο, et infra γινώσκοντας τῷ ὁμολογοῦντι. Sed ejus emendatio, si prima vox excipiat, aliis non probatur. Libenter legerem ὁ λόγος Θεὸς ὧν, *Verbum, cum Deus sit, hæc præstitisset*. Sic etiam legit Thirlbius. Quod spectat ad illud γινώσκοντες, similia passim apud Justinum exempla occurrunt.

(67) *Τοῦ καὶ πάντως*. H. Steph. legendum putat τοῦ σώματος καὶ πάντως. Sed hæc absurda emendatio loci integri et sani. Infra eadem occurrit loquendi ratio n. 53. Gravius putat excidisse ex utroque loco vocem παντός ob proximum illud πάντως. Sed si

A voluntati exhibuerint, adepturos accepimus, ut cum eo degant, atque una regnent corruptionis et perpressionis expertes. Quemadmodum enim ab initio non existentes creavit, eodem modo futurum credimus, ut qui elegerint quæ ipsi placent, ob hanc eligendi rationem immortalitate et Dei convictu et consuetudine dignentur. Nam ut a principio fieremus, in nobis situm non erat; ut autem ea sequamur quæ ipsi placent, adhibitis ad eligendum rationalibus facultatibus, quas ab eo accepimus, id ipse nobis persuadet et ad fidem nos adducit. Atque id quidem ad omnes homines pertinere arbitramur, eo quod non arceantur ab his discendis, sed potius hortatu ad ea incitentur. Quod enim non potuerant leges humanæ perficere, id verbum B divinum præstitisset, nisi mali dæmones sociam ad omnia et adjutricem adhibentes malam in unoquoque et variam naturam cupiditatem, multa falsa et impia crimina, quorum nullius conscii nobis sumus, in vulgus sparsissent.

11. Vos autem, cum regnum a nobis exspectari auditis, humanum perperam suspicamini, cum illud, quod cum Deo est, dicamus; ut vel ex eo patet quod a vobis interrogati fateamur nos esse Christianos, quamvis mortis pœnam constanti positam sciamus. Nam si humanum regnum exspectarem, negarem profecto interitus vitandi causa, et latere conaremur, ad ea quæ exspectamus consequenda. Sed quia spes in rebus præsentibus positas non habemus, interfectores parvi pendimus, cum præsertim mors omnino declinari non possit. C

12. Vobis autem adjuutores omnium hominum maxime et auxiliarii ad pacem sumus, qui hæc docemus, fieri omnino non posse ut Deum lateat maleficus, aut avarus, aut insidiator, aut virtute præditus, ac unumquemque ad æternam, sive pœnam, sive salutem pro meritis actionum suarum proficisci. Nam si hæc cognita omnibus hominibus essent, nemo vitium ad breve tempus eligeret, cum se ad æternam ignis condemnationem proficisci sciret; sed sese omnino contineret ac virtute exornaret, tum ad bona, quæ a Deo promittuntur, consequen-

quid addendum esset huic loco, qui profecto mendosus non est, addendum esset παντί ut in *Apol.* II, n. 11, non vero παντός. Nihil etiam mutat eruditus editor Londinensis, qui Justinii vulgatam lectionem firmat hoc versu Euripidis, βροτοῖς ἅπανσι κατθανεῖν ὀφείλεται.

(68) *Κειμένους νόμους*. Satis præclare Tertulianus S. Mariyris vestigiis, « Sed quanta auctoritas, inquit, legum humanarum, cum illas et evadere homini contingat plerumque in admissis delitescenti, et aliquando contemnere ex involuntate vel necessitate delinquenti.... enimvero nos, qui sub Deo omnium speculatore dispungimur, quique æternam ab eo pœnam providemus, merito soli innocentie occurrimus, et pro scientie plenitudine et pro latebrarum difficultate et pro magnitudine cruciatus, non diuturni, verum sempiterni, eum timentes quem timere debet et ipse qui timentes judicat, Deum non proconsulem timentes. » *Apol.* c. 45. Similia apud Origenem leguntur, lib. IV *contra Cels.*, p. 200, et apud Euseb. *Præp.* lib. XV, c. 5.

da, tum ad fugienda supplicia. Neque enim qui peccant, si propter positas a vobis leges et poenas late-re conantur; sed cum se consequi posse sciant, ut vos, ut pote homines, lateant, iniqua faciunt. At si didicissent et persuasum **50** haberent fieri non posse, ut Deum quidquam lateat, non modo factum, sed etiam cogitatum; saltem propter impendentia supplicia honestatem omnino colerent; id quod et a vobis concedetur. Sed speciem datis metuentium, ne omnes æqua faciant, nec jam habeatis, in quos animadvertatis. Carnificum sane id foret, non bonorum principum. Persuasum autem habemus, malorum hæmonum operatione, qui hostias et cultum ab hominibus præter rationem viventibus petunt, hæc quoque, ut jam diximus, fieri. Vos autem, qui pietatis et philosophiæ studiosi estis, nihil præter rationem facturos arbitramur. Quod si ipsi quoque, itidem ut homines insipientes, veritati consuetudinem anteponitis, quod in vestra potestate situm est, facite. Plus autem non possunt ne ipsi quidem principes, si veritati opinionem anteponant, quam latrones in solitudine. At vos minime litaturos Verbum declarat, quo magis regium, magisque jussum principem, secundum genitorem illius Deum,

(69) *El ἐμαθον*. Legit Sylburgius si δ' ἐμαθον. Nihil addit Thirlbuis, sed legit οἱ γὰρ διὰ τοὺς, etc. « Qui enim propter leges et poenas a vobis constitutas contendunt late-re injuste agentes (quoniam vero sciunt fieri posse ut vos, utpote qui homines estis, lateant, injuste agunt), si edocti essent, » etc. Hæc legendi ratio prima specie arridere possit, sed prorsus rejicietur, si expendatur attentius. Hic enim Justinus quam potentior sit humanis legibus Christiana doctrina demonstrat hoc argumento, quod spem fallendi ista præscripat, hæc vero relinquant. Statur itaque latendi studio in hominibus improbis non auctoritatem legum commendari, sed infirmitatem argui, nec legum metu ac reverentia latebras ad facinus queri, sed spe facinoris abscondendi, quæ si tollatur, non jam facinus committetur. Utrum hæc *inepta et falsa* videri debent ac *sedâ depravatio*, an peracuta sententia, in qua pervertenda vir doctissimus desudavit?

(70) *Διὰ τὰ ἐπιχειρήματα*. Impudentia videlicet a Deo supplicia.

(71) *Κολάζετε*. Legendum videtur κολάζετε, vel, ut Sylburgius posuit, κολάζετε. — [Ut hanc libertatem dicendi leniamus eamque cum debita regiæ majestati reverentia, quantum fieri potest, concilemus, observandum est Justinum imperatori ejusque filiis quos alloquebatur, nequiquam attribuere tam perversum consilium, ut eos meture suspicetur ne omnes æqua faciant. Hanc cogitationem improbis hominibus injici a dæmonibus declarat: imperatores nihil præter rationem facturos confidit. Non suam ergo propriam opinionem aut suspicionem profert, sed id objicit, quod nonnulli ex imperatorum agendi ratione colligere possent; quasi diceret: Christianos persequi, quorum tam utilis ad vitium extirpandum doctrina, hominum videtur esse metuentium, ne omnes æqua faciant. In his quæ sequuntur, *Carnificum sane id foret, non bonorum principum*, lidenter hujus vitii turpitudinem declarat, ut illud in imperatorem ejusque filios minime cadere demonstrat.] *Ex Addendis et Emendandis*.

(72) *Καὶ ταῦτα*. Nempe absurdissimam illam cogitationem et metum ne omnes æqua faciant.

(73) *Πράξει*. II. Steph. mallet πράξειν, sed nihil

Α ται λαμβάνειν ἀδικούντες · ἀνθρώπους δ' ὄντας λαμβάνειν ὑμᾶς δυνατὸν ἐπιστάμενοι ἀδικοῦσιν. Εἰ ἐμπεσον (69) καὶ ἐπεισθησαν θεὸν ἀδύνατον εἶναι λαθεῖν τι, οὐ μόνον πραττόμενον, ἀλλὰ καὶ βουλευόμενον, καὶ διὰ τὰ ἐπιχειρήματα (70) ἐκ παντὸς τρόπου κόσμοι ἦσαν, ὡς καὶ ὑμεῖς συμφησέτε. Ἄλλ' εὐχίκατε δεδιέναι μὴ πάντες δικαιοπραγήσῃσι, καὶ ὑμεῖς οὐς κολάζετε (71) ἐτι οὐχ ἔξετε. Ἀημιῶν δ' ἂν εἴη τὸ τοιοῦτον ἔργον, ἀλλ' οὐκ ἀρχόντων ἀγαθῶν. Πειπεσμεθα δ' ἐκ δαιμόνων φαύλων, οἱ καὶ παρὰ τῶν ἀλόγως βιοῦντων αἰτούσι θύματα καὶ θεραπείας, καὶ ταῦτα (72), ὡς προέφημεν, ἐνεργεῖσθαι · ἀλλ' οὐχ ὑμᾶς, οἱ γε εὐσεβείας καὶ φιλοσοφίας δρέγασθε, ἀλογόν τι πράξει (73) ἐπιελήφαμεν. Εἰ δὲ καὶ ὑμεῖς ὁμοίως τοῖς ἀνοήτοις τὰ ἔθη πρὸ τῆς ἀληθείας τιμάτε, πράττετε δ' ἀδύναστε. Β Τοσοῦτον (74) δὲ δύναται καὶ ἀρχοντες πρὸ τῆς ἀληθείας δόξαν ἐμῶντες, ὅσον καὶ λησται ἐν ἐρημίᾳ. Ὅτι δ' οὐ καλλιεργεῖτε (75), ὁ λόγος ἀποδείκνυσιν, οὐ βασιλικώτατον (76) καὶ δικαιοτάτον ἀρχοντα μετὰ τὸν γενήσαντα θεόν, οὐδένα ὀδῶμεν ὄντα. Ὅν γὰρ τρόπον διαδέχεσθαι πεινίας, ἢ πάθη, ἢ ἀδοξίας πατρικᾶς φερούνται πάντες · οὕτως καὶ ὅσα ἂν ὑπαγορεύσῃ ὁ λόγος μὴ δεῖν αἰρεῖσθαι, ὁ νοσηχῆς οὐχ αἰρήσεται (77). Γενήσεσθαι ταῦτα πάντα προεῖπε, φημι (78), ὁ ἡμέ-

videtur mutandum.

(74) *Τοσοῦτον*. Hæc citata a Joan. Damasc., i *Paral.*, cap. 58, ut monet Grabiuis.

(75) *Ὁ καλλιεργεῖτε*. Hanc vocem Langus et alii sic accipiunt, quasi S. Martyr imperatores litaturos (i. e. *prosperos successus habituros*) neget, si dæmones colere, ac victimas illis offerre pergant. At perspicuum est Justinum de injusta Christianorum nece expostulare, ac imperatores litaturos negare, si veritatem consuetudini posthabeamt, et, ut solent latrones in solitudine, Christianos furori suo immolent. Simili sensu, sed non sine ironia Demona, teste Luciano in ejus Vita, p. 549: Ἄνδρες γὰρ Ἀθηναῖοι, inquit, ἐμὲ μὲν ὄραντες ἐστεφανωμένον, ὑμεῖς ἤδη καμὲ καταθύσατε. Τὸ γὰρ πρότερον οὐ καλλιεργεῖσατε. *Cum me coronatum, Athenienses, videatis, mactate me. Hactenus enim non litastis*. Provocat ergo Athenienses Demona, ut se coronatum mactent, si litare velint. Contra imperatoribus denuntiat Justinus eos non litaturos, si Christianos immolent: idque ab ipso Verbo demonstratum esse declarat.

(76) *Ὁ βασιλικώτατον*. Verbi omnipotentiam hic prædicat Justinus, ut ostendat nunquam defuturos, qui ab eo adjuti præcepta ejus sequi malint, quam patrias superstitiones.

(77) *Ὁχ αἰρήσεται*. Non male Grabiuis subintelligendum putat, *etiamsi patrio more sint recepta*, ut accurata sit comparatio inter ea quæ a Verbo prohibita vir prudens non eliget, et ea quæ quisque a patribus hæreditate accipere reformidat.

(78) *Φημι*. Refertur hoc verbum ad ea quæ paulo ante dixit Justinus, nempe imperatores non litaturos, si Christianos mactent, idque a Verbo demonstrari et doceri. Quare non incommode illud, *inquam*, usurpat, ubi explicare instituit quomodo Verbum docuerit inanes fore persecutorum conatus. Duplici enim rationis momento veritatem Christi prædicationis demonstrat. Ac primum quidem repetit ex ipsius Christi majestate, qui, cum summum exerceat cum Patre imperium, Christianos suos ita roborabit, ut quæcumque fugere præceperit, ab eis refugiant, ut alii homines a paupertate et morbis et ignominia refugere solent. Sed quia de Christi di-

τινος διδάσκαλος καὶ τοῦ Πατρὸς πάντων καὶ Δεσπότου Θεοῦ Υἱὸς καὶ ἀπόστολος ὢν Ἰησοῦς Χριστὸς· ἄφ' οὗ καὶ τὸ Χριστιανοὶ ἐπονομάζεσθαι ἐσχηκαμεν· ὅθεν καὶ βέβαιοι γινόμεθα πρὸς τὰ δεδιδαγμένα ὑπ' αὐτοῦ πάντα, ἐπειδὴ ἔργῳ φαίνεται γινόμενα δοκῶν φθάσαι γενέσθαι προεῖπεν· ὅπερ Θεοῦ ἔργον ἐστὶ· πρὶν ἢ γενέσθαι εἶπε (79), καὶ οὕτως δειχθῆναι γινόμενον ὡς προεῖρηται. Ἦν μὲν οὖν καὶ ἐπὶ τούτοις πανοσημένους μὴδὲν προστιθέναι, λογισαμένους ὅτι δίκαιά τε καὶ ἀληθῆ ἀξιοῦμεν· ἀλλ' ἐπεὶ γνωρίζομεν οὐ ῥᾶον (80) ἀγνοῖα κατεχομένην ψυχὴν συντόμως μεταβάλλειν, ὑπὲρ τοῦ πείσαι τοὺς φιλαλήθεις, μικρὰ προσθεῖναι προεθυμήθημεν, εἰδότες ὅτι οὐκ ἀδύνατον, ἀληθείας παρατεθείσης, ἄγνοιαν φυγεῖν.

A nobis et vera postulari cogitantibus. Sed quia difficile esse novimus mentem ignoratione obsessam subito immutari, pauca statimius adjicere, ut veritatis amatoribus persuadeamus: haud ignari posse fieri, ut veritate in medio posita, ignoratio pellatur.

13. Ἄθεοι μὲν οὖν ὡς οὐκ ἐσμεν, τὸν δημιουργὸν Β τοῦτε τοῦ παντὸς σεβόμενοι, ἀνευθεῖ αἰμάτων καὶ σπονδῶν καὶ θυμιαμάτων, ὡς ἐδιδάχθημεν, λέγοντες, λόγῳ εὐχῆς καὶ εὐχαριστίας ἄφ' οὗς προσφερόμεθα πάντες (81), ὅση δύναμις αἰνοῦντες (μόνην ἀξίαν αὐτοῦ τιμὴν ταύτην παραλαβόντες, τὸ τὰ ὑπ' ἐκείνου εἰς διατροφὴν γενόμενα, οὐ πυρὶ δαπανῶν, ἀλλ' ἑαυτοῖς καὶ τοῖς θεομένοις προσφέρειν (82), ἐκεῖνῳ δὲ εὐχαριστοῦσιν ἦντας, διὰ λόγου πομπᾶς καὶ ὕμνους (83) πέμψαντες) ὑπὲρ τε τοῦ γεγονέναι (84), καὶ τῶν εἰς εὐρωστίαν πόρων πάντων, ποιότητων μὲν γενῶν, καὶ μεταβολῶν ὤρων, καὶ τοῦ πάλιν ἐν ἀφθαρσίᾳ γενέσθαι διὰ πίστιν τὴν ἐν αὐτῷ αἰτήσεις πέμποντες, τίς σωφρονῶν οὐχ ὁμολογήσει; Τὸν διδάσκαλόν τε τούτων γενόμενον ἡμῖν, καὶ εἰς τοῦτο γεννηθέντα Ἰησοῦν Χριστὸν τὸν σταυρωθέντα ἐπὶ Ποντίου Πιλάτου, τοῦ

vinitate non fatebantur ethnici, aliud argumentum cepit Justinus ex ipso prædicationis eventu, quo Christianos ita firmari et roborari docet, ut ipsa persecutio addat animos, nedum persecutores optatis sibi successus polliceri possint. Grabinus enim sententiæ seriæ minus videret, lacunam et hiatus suspiratus est.

(79) *Εἶπε* Legendum εἶπεν.

(80) *Ὁὐ ῥᾶον*. Hæc Irenæus pene ad verbum describit lib. III, cap. 2, ut ante observavit Grabinus. « Si non facile est ab errore apprehensam respiscere animam, sed non omnino impossibile est errorem effugere apposita veritate. »

(81) *Ἐφ' οὗς προσφερόμεθα πάντες*. In his omnibus quæ offerimus, id est, in omnibus sacrificiis nostris, sive quoties sacrificamus. Neque enim apud Christianos varia erant, ut apud Judæos, atque ethnicos, sacrificiorum genera.

(82) *Προσφέρειν*. Ad nostros et pauperum usus offerre, quia scilicet eorum, quæ oblata fuerant a fidelibus, pars in pauperum usus servabatur.

(83) *Πομπᾶς καὶ ὕμνους*. Satis perspicitur hymnus hic vocari tum Psalms Davidis, tum a Christianis ipsis composita carmina, quæ in ecclesia cantari solebant. Pompæ autem nihil aliud videntur esse, quam ritus et cæremoniæ in administrandis sacramentis, eucharistiæ præsertim et baptismi, solitæ observari. Pompæ autem vocari non solent mysteria religionis Christianæ. Quid enim aliud sunt pompæ, nisi « theatrorum insania, ut ait Cyrillus Hierosolym., catech. mystagog. 1, equorum cursus in hippodromiis, venationes in circo, et reliqua hujuscemodi vanitas? » Sed quia hæc in ho-

A novimus neminem. Quæmadmodum enim nemo est, qui paupertatem aut morbos aut ignominiam hæreditate a parentibus accipere non refugiat; sic quæcumque Verbum eligi non debere docuerit, ea vir sanæ mentis haud eligit. Futura hæc, inquam, omnia prædixit magister noster, Parentis et Domini omnium Dei Filius et apostolus Jesus Christus, a quo etiam habuimus, ut Christiani appellaremur. Unde et confirmamur in omnibus, quæ ille docuit: quandoquidem reipsa videmus evenire, quæcumque futura prædixit. Quod quidem Dei opus est, res antequam fiant prædicere, easque quæmadmodum prædictæ fuerunt, ita factas exhiberi. Licebat igitur hoc loco desinentibus nihil amplius addere, justa a nobis et vera postulari cogitantibus. Sed quia difficile esse novimus mentem ignoratione obsessam subito immutari, pauca statimius adjicere, ut veritatis amatoribus persuadeamus: haud ignari posse fieri, ut veritate in medio posita, ignoratio pellatur.

13. Quis igitur sanæ mentis homo non fateatur atheos nequaquam nos esse, qui opificem hujusce universitatis colimus, eum nec sanguinis, nec libaminum, nec suffimentorum indigum esse, ut edocti sumus, asserentes; sed verbis precationem et gratiarum actionem 51 habentibus, in his omnibus quæ offerimus, eum, quantum possumus, laudantes pro creationis beneficio, pro omnibus ad bonam valetudinem adjumentis, pro diversarum rerum qualitatibus, ac vicissitudinibus tempestatum, et propter fidem, qua illi credimus, precibus eum orantes ut rursus incorrupti fiamus; quippe cum hanc solam colendi rationem illo dignam esse edocti simus, quæ ab eo ad alendum creata sunt, non igne consumere, sed ad nostros et pauperum usus offerre, ac gratum ei animum præstantes, rationa-

norem deorum flebant, et Christiani qui has fugiebant superstitiones, nullum numinis cultum retinere videbantur, docet Justinus suas illos pompas celebrare, sed cum ratione et veritate. Non absimili sensu Tertullianus mysteria religionis Christianæ comparat cum spectaculis gentilium. « Hæ voluptates, inquit, hæc spectacula Christianorum, sancta, perpetua, gratuita, » etc., lib. *De spectac.*, c. 29. Et auctor libri *De spectaculis*, apud Cyprianum: « Habet, inquit, Christianus spectacula meliora, si velit. » — [Infra Justinus, nempe n. 65, declarat Christianos per nomen Filii et Spiritus sancti, et n. 67, in omnibus oblationibus Deum per Filium ejus Jesum Christum et per Spiritum sanctum laudari. Sed hoc loco illud διὰ λόγου non videtur idem valere ac per Verbum, sed rationalem cultum designare, ut apud Athenagoram *Legat.* n. 13, ubi laudatur Christianorum victima incurrentia et cultus rationalis, δέον ἀναίμακτον θυσίαν καὶ τὴν λογικὴν προσάγειν λατρεῖαν. Interdum διὰ λόγου apud Justinum idem est ac verbis, ut n. 55. Is qui præter dicitur n. 67, admonitionem et adhortationem διὰ λόγου suscipere. Quod si διὰ λόγου πομπᾶς καὶ ὕμνους πέμπειν idem esse velimus, ac verbis pompas et hymnos mittere, quem sensum Perionius et Gelenius secuti sunt; pompæ illæ idem erunt ac preces, quod quidem fateor mihi non multum arridere.] — *Ex Addendis et Emendandis.*

(84) *Ἰπὲρ τε τοῦ ἱεροῦ*. Parenthesis, quam apposui, satis idonea videtur ad Græcam orationem illustrandum. Sed quia eundem usum in Latina interpretatione præbere non poterat, mutandus fuit ordo verborum, et quæ media erant, postrema facti.

libus eum pompis et hymnis celebrare? Nostrum autem harum rerum doctorem, natum ad hoc munus Jesum Christum, ac sub Pontio Pilato, Judææ, temporibus Tiberii Cæsaris, præside crucifixum, veri Dei Filium esse edocti, ipsumque secundo loco, Spiritum autem propheticum tertio habentes ordine, non sine ratione a nobis coli demonstrabimus. Hoc enim loco insanæ nos accusant, post immutabilem et sempiternam et Patrem omnium Deum hominî crucifixo alterum locum a nobis dictitantes deferri, mysterium hujus rei ignorantes, quod dum exponimus, ut attente audiatî hortamur.

14. Nani ne supra exagitati a nobis dæmones vos decipiant, atque ab his, quæ dicimus, omnino legendis atque intelligendis advertant, cavendum vobis denuntiamus (contendunt enim summopere, ut vos servos et ministros habeant; ac nunc quidem per somniorum visa, nunc per magicas præstigiâs eos omnes capiunt, qui de sua salute nihil laborant): quemadmodum et nos, postquam Verbo credidimus, ab istis quidem descivimus, ac solum ingenitum Deum per ejus Filium sequimur; et qui olim stupris gaudebamus, nunc castimoniam unice amplectimur; qui magicis etiam artibus utebamur, bono et ingenito nos consecravimus Deo; qui pecuniarum et possessionum viâ omnibus antiquiores habebamus, nunc etiam ea quæ possidemus in commune conferimus, et cum indigentibus quibusque communicamus; qui mutuis odiis et cædibus pugnabamus, et cum iis qui tribules nostri non essent, communem focum ob diversa instituta non habebamus, nunc postquam **52** Christus apparuit, victores sumus, et pro inimicis oramus; et qui nos iniquis odiis prosequuntur, eos suadendo flectere conamur, ut qui secundum præclara Christi præcepta vixerint, bonam spem habeant eadem se ac nos a dominatore omnium Deo consecuturos. Sed ne vobis verba dare videamur, operæ pretium

(85) *Προδιαβεβλημένοι*. Ad ea respicit quæ antea in dæmones dixit; quo sensu dicebat Tertullianus in libro *Ad Scapulam*, cap. 2: «Dæmones autem non tantum respicimus, verum et revincimus, et quotidie traducimus, et de hominibus expellimus, sicut plurimis notum est.»

(86) *Ὁν τρόπον*. Hæc referenda sunt ad cautionem adversus dæmonem insidias. Ethnicos monet Justinus, ut caveant ne decipiantur a dæmonibus et a Christiana religione abducantur: tum ait Christianos ad hunc modum, id est, dum fraudes dæmonum perspicunt, et Christianæ doctrinæ assentiuntur, a dæmonibus discessisse.

(87) *Διὰ τὰ ἔθνη*. Tangit S. Martyr argumentum longe præclarissimum, cæteris religionis defensoribus frequentatum, conversionem totius orbis ex omni vitiorum ac superstitionum genere ad veri Dei cultum, ex perpetuis interneciombus ad conspirantem in omnibus rebus consensum. Illa autem institutorum varietas, quæ ne focum quidem inter eos qui ejusdem tribus non essent, communem esse sinebat, cum ad legum in republicâ administratione, tum etiam ad religionum dissimilitudinem videtur pertinere. Primum dissensionis genus depingit Eusebius in orat. *De laud. Const.*, p. 647. Summam etiam distractionem pariebat varietas re-

Α γενομένου ἐν *Ἰουδαίᾳ ἐπὶ χρόνους* Τιβερίου Καίσαρος ἐπιτρόπου, Ἰὶδὸν αὐτοῦ τοῦ ὄντος Θεοῦ μαθόντες, καὶ ἐν δευτέρᾳ χώρᾳ ἔχοντες, Πνεῦμά τε προφητικὸν ἐν τρίτῃ τάξει, ὅτι μετὰ λόγου τιμῶμεν, ἀποδείξομεν. Ἐνταῦθα γὰρ μανίαν ἡμῶν καταφαίνονται, δευτέραν χώραν μετὰ τὸν ἄτρεπτον καὶ ἀεὶ ὄντα Θεόν, καὶ γεννήτορα τῶν ἀπάντων, ἀνθρώπων σταυρωθέντι διδόναι ἡμᾶς λέγοντες· ἀγνοοῦντες τὸ ἐν τούτῳ μυστήριον, ὃ προσέχειν ἡμᾶς ἐξηγουμένων ἡμῶν προτροπέματα.

14. Προλέγομεν γὰρ ὑμῖν φυλάξασθαι μὴ οἱ προδιαβεβλημένοι (85) ὑφ' ἡμῶν δαιμόνες ἐξαπατήσωσιν ὑμᾶς, καὶ ἀποτρέψωσι τοῦ ὅλως ἐντυχεῖν καὶ συνίεναι τὰ λεγόμενα· (ἀγωνίζονται γὰρ ἔχειν ὑμᾶς δούλους καὶ ὑπηρετάς, καὶ ποτὲ μὲν δι' ὄνειρων ἐπιφανείας, ποτὲ δ' αὖ διὰ μαγικῶν στροφῶν χειροῦνται πάντας τοὺς οὐκ ἐσθ' ὅπως ὑπὲρ τῆς αὐτῶν σωτηρίας ἀγωνιζομένους·) ἐν τῷ τρόπῳ (86) καὶ ἡμεῖς, μετὰ τὸ τῷ Λόγῳ πεισθῆναι, ἐκείνων μὲν ἀπέστημεν, Θεῷ δὲ μόνῃ τῷ ἀγεννήτῳ διὰ τοῦ Υἱοῦ ἐπέμεθα, οἱ πάλαι μὲν πορνείας χαίροντες, νῦν δὲ σωφροσύνην μόνην ἀσπαζόμενοι· οἱ δὲ καὶ μαγικαῖς τέχναις χρώμενοι, ἀγαθῶ καὶ ἀγεννήτῳ Θεῷ ἐαυτοὺς ἀναθεοικότες· χρημάτων δὲ καὶ κτημάτων οἱ πόρους παντὸς μᾶλλον στέργοντες, νῦν καὶ ἄ ἔχομεν εἰς κοινὸν φέροντες, καὶ παντὶ δεομένῳ κοινωνοῦντες· οἱ μισᾶλληλοι δὲ καὶ ἀλληλοφρόνοι, καὶ πρὸς τοὺς οὐχ ὁμοφύλους διὰ τὰ ἔθνη (87) ἐστίας κοινὰς μὴ ποιούμενοι, νῦν μετὰ τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ Χριστοῦ, ὁμοδίατοι γινόμενοι, καὶ ὑπὲρ τῶν ἐχθρῶν εὐχόμενοι, καὶ τοὺς ἀδίκως μισοῦντας πείθειν πειρώμενοι, ὅπως οἱ κατὰ τὰς τοῦ Χριστοῦ (88) καλὰς ὑποθημοσύνας βιώσαντες, εὐέλπιδες ὦσι, σὺν ἡμῖν τῶν αὐτῶν παρὰ τοῦ πάντων δεσπόζοντος Θεοῦ τυχεῖν. Ἴνα δὲ μὴ σοφίζεσθαι ὑμᾶς δόξωμεν, ὀλίγων τινῶν τῶν παρ' αὐτοῦ τοῦ Χριστοῦ διδαγμάτων

ligionum, cum alii alios deos colerent, et eadem res alibi Deus, alibi victima esset. Hujus rei apud Eusebium *Præpar. Evangel.* lib. III, cap. 4, insigne testimonium habemus ex libro Plutarchi *De Dædalibus Plataënsibus*, corruptum illud quidem, sed tamen quod facile emendetur: Οὐ νομίζουσιν οὐδὲ ἀξιοῦσι κοινωνίαν εἶναι πρὸς Διόνυσον Ἡρα· φυλάσσονται δὲ συμμιγνῶναι τὰ λερά, καὶ τὰς Ἀθηνησιν ἱερεῖας ἀπαντῶσας φασὶν ἀλλήλας προσαγορεύειν, μὴδὲ ὅλως κίττων εἰς τὸ τῆς Ἡρας κομιζεσθαι τέμενος. Legendum putat Vigerus προσαγορεύειν; at soluta omnia si legatur οὐ προσαγορεύειν. *Nullam prorsus Junoni cum Baccho societatem et communionem esse pronuntiant, eoque diligenter cavent ne amborum sacra misceantur; ac sacerdotes narrant Athenis, si sibi invicem occurrant, inter se non salutare, nec omnino hederam in templum Junonis inferri.* Ex religionum varietate bella, seditiones ac cædes exoriri observat Athanasius in *Orat. contra gentes*, n. 25.

(88) *Οἱ κατὰ τὰς τοῦ Χριστοῦ*. Quamvis illud ob non repugnet, commode tamen posset expungi, isque sensus exstaret: Eos suadendo flectere conamur, ut secundum præclara Christi præcepta viventes, bonam spem habeant, etc.

ἐπιμηροθῆναι καλῶς ἔχειν πρὸς τῆς ἀποδείξεως ἡγήσιμαθα, καὶ ὑπέτερον ἔστω, ὡς δυνατῶν (89) βασιλέων, ἐφατάσαι εἰ ἀληθῶς (90) ταῦτα δεδιδάγμεθα καὶ διδάσκομεν. Βραχεῖς δὲ καὶ σύντομοι παρ' αὐτοῦ λόγοι γεγόνασιν. Οὐ γὰρ σοφιστῆς ὑπῆρχεν, ἀλλὰ δύναμις (91) Θεοῦ ὁ λόγος αὐτοῦ ἦν.

15. Περὶ μὲν οὖν σωφροσύνης τοσοῦτον εἶπεν· Ὅς ἂν ἐμβλέψῃ γυναικὶ πρὸς τὸ ἐπιθυμῆσαι αὐτῆς, ἥδη ἐμοίχευσε τῇ καρδίᾳ παρὰ τῷ Θεῷ. Καί· Εἰ ὁ ὀφθαλμὸς σου ὁ δεξιὸς σκανδαλίζει σε, ἐκκοῦρσον αὐτόν· συμφέρει γάρ σοι μὴ ὀφθαλμὸν εἰσέλθειν εἰς τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν, ἢ μετὰ τῶν δύο πεμφθῆναι εἰς τὸ αἰώνιον πῦρ. Καί· Ὅς γαρμῆ ἀπολελυμένην ἀφ' ἑτέρου ἀνδρός, μοιχᾶται. Καί· Εἰσὶ τινες οἵτινες εὐνοῦχίσθησαν ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων· εἰσὶ δὲ οἱ ἐγεννήθησαν εὐνοῦχοι· εἰσὶ δὲ οἱ εὐνοῦχισαν ἑαυτοὺς διὰ τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν· πλὴν οὐ πάντες τοῦτο χωροῦσιν. Ὅσπερ καὶ οἱ νόμῳ ἀνθρωπίνῳ διγαμίας (92) ποιούμενοι, ἁμαρτωλοὶ παρὰ τῷ ἡμετέρῳ διδασκάλῳ εἰσὶ, καὶ οἱ προσβλέποντες γυναικὶ πρὸς τὸ ἐπιθυμῆσαι αὐτῆς. Οὐ γὰρ (93) μόνον ὁ μοιχεύων ἔργῳ ἐκδέχεται παρ' αὐτῷ, ἀλλὰ καὶ ὁ μοιχεύσαι βουλόμενος· ὡς οὐ τῶν ἔργων φανερῶν μόνον τῷ Θεῷ, ἀλλὰ καὶ τῶν ἐνθυμημάτων. Καὶ πολλοὶ τινες καὶ πολλοὶ, ἐξηκοντοῦται καὶ ἑβδομηκοντοῦται, οἱ ἐκ παιδῶν ἐμαθητεύθησαν τῷ Χριστῷ, ἄφθοροι διαμένουσι· καὶ εὐχομαὶ κατὰ πᾶν γένος ἀνθρώπων τοιούτους δεῖξαι. Τί γὰρ καὶ λέγομεν τὸ ἀναρίθμητον πλῆθος τῶν ἐξ ἀκολασίας μεταβαλόντων καὶ ταῦτα μισθόντων; Οὐ γὰρ τοὺς δικαίους, οὐδὲ τοὺς σώφρονας εἰς μετάνοιαν ἐκάλεσεν ὁ Χριστὸς, ἀλλὰ τοὺς ἀσεβεῖς καὶ ἀκόλαστους, καὶ ἀδίκους. Εἶπε δὲ οὕτως· Οὐκ ἤλθον καλέσαι δικαίους, ἀλλὰ ἁμαρτωλοὺς εἰς μετάνοιαν. Θέλει γὰρ ὁ Πατὴρ ὁ οὐράνιος τὴν μετάνοιαν τοῦ ἁμαρτωλοῦ, ἢ τὴν κόλασιν αὐτοῦ. Περὶ δὲ τοῦ στέργειν ἅπαντας, ταῦτα ἐδίδαξεν· Εἰ ἀγαπᾶτε τοὺς ἀγαπῶντας ὑμᾶς, τί καιρὸν ποιεῖτε;

⁸⁸ Matth. v, 28, 29, 32. ⁸⁹ Matth. xix, 12. ⁹⁰ Matth. ix, 13.

(89) Ὅς δυνατῶν. Legendum putavit H. Stephanus ὡς δὴ συνετόν, quia ad ejusmodi rerum considerationem non potentia opus est, sed sapientia. Sed quo major erat imperatorum potestas, eo magis illos decebat veritatis inquisitio, praesertim in his rebus ob quas homines innocentes damnabantur. Hinc Justinus *Apol.* 2, n. 3, paratum se esse demonstrans coram imperatoribus Crescentem resellere, ait : *Regium sane hoc opus fuerit.*

(90) Ambigua videri possent haec Justiniani verba, εἰ ἀληθῶς, etc. Is enim sensus esse possit : *Utrum haec, quae didicimus et docemus, vera sint.* Sed Justinus Christi praecipua in medio ponere statuit, ne verba dare videatur, dum tantam esse Christianorum sanctitatem asseverat. Itaque non dubitat quin Christianorum innocentia in tuto futura sit, si haec illos a Christo accepisse et docere constet : atque id unum ad expendendum et examinandum proponit.

(91) Ἀλλὰ δύναμις. Langus et Grabius sic reddunt : *Virtus Dei et Verbum ejus fuit.* Est sane Christus Dei virtus et Verbum; sed Justinus id hoc loco non tangit; de adhibito a Christo disserendi

esse duximus, pauca quaedam ex ipsius Christi praecipua, antequam ad demonstrationem veniamus, commemorare. Vobis autem convenit, ut potentibus regibus, expendere an revera haec didicerimus et doceamus. Breve autem et concisum fuit illius dicendi genus; non enim sophista erat, sed ejus oratio virtus Dei fuit.

15. Itaque de castitate tantumdem dixit : *Qui inspexerit mulierem ad concupiscendum eam, jam mœchatus est in corde apud Deum.* Et : *Si oculus tuus dexter scandalizat te, erue eum. Expedi enim tibi unum oculum habentem ingredi in regnum caelorum, potius quam cum duobus mitti in ignem aeternum.* Et : *Qui ducit repudiatam ab altero viro, mœchatur.* Et : *Sunt quidam qui eunuchi facti sunt ab hominibus; sunt autem qui nati sunt eunuchi; sunt qui seipsos eunuchos fecerunt propter regnum caelorum : sed non omnes hoc capiunt.* Quemadmodum etiam ii qui ex lege humana duplex matrimonium ineunt, ita et qui mulierem aspiciunt ad concupiscendum eam, peccatores sunt apud Magistrum nostrum. Non enim is solum ab eo ejicitur, qui re et actu mœchatur, sed etiam qui mœchari vult; quippe cum Deo non facta solum, sed etiam cogitata pateant. Ac multi quidem et multæ annos sexaginta et septuaginta nati, qui a pueris Christi disciplina imbuti sunt, incorrupti perseverant; talesque in omni hominum genere monstraturum me profiteor. Quid enim innumerabilem eorum multitudinem dicam, qui ex lascivia sese receperunt atque haec didicerunt? Non enim justos neque castos ad poenitentiam vocavit Christus, sed impios, et incontinentes, et Injustos. Sic enim inquit : *Non veni vocare justos, sed peccatores ad poenitentiam.* Poenitentiam namque mavult quam poenam caelestis Pater. De cunctis autem hominibus diligentiâ ita docuit : *Si diligitis eos qui vos diligunt, quid novi facitis? hoc enim et fornicatores faciunt. Ego vero dico vobis : Orate pro inimicis vestris, et diligite eos*

genere loquitur. Quamobrem multo aptius et commodius reddideris : *Neque enim erat sophista, sed ipsius sermo virtus Dei erat,* quia videlicet Christi sermo cum rebus inanims imperabat, tum etiam, ut ait Origenes lib. 1 *contr. Cels.*, p. 55, « occultam quamdam in audientium animis persuasionem efficiebat. »

(92) Διγαμίας. Non secundæ nuptiæ hic a Justino vituperantur, sed quæ non soluto priore vinculo contrahuntur. Illius enim mens ex testimoniis, quæ ab eo referuntur, existimanda; et cum in testimoniis citatis nihil sit de secundis nuptiis, probabile non est illum ea de re loqui voluisse. Posset etiam διγαμίας nomine adulterium intelligi, quasi scriptum esset : Ὅσπερ νόμῳ ἀνθρωπίνῳ οἱ διγαμίας ποιούμενοι, etc. *Quemadmodum apud leges humanas peccatores sunt, qui duplex matrimonium ineunt, ita, etc.* Sed sensus, quem in interpretando secutus sum, magis mihi arridet.

(93) Οὐ γὰρ... βουλόμενος. Irenæus quoque *Adv. hæres.*, II, 32, § 1, p. 165, ed. Massuet, S. Martyris vestigiis : *Apud quem, inquit, non solum qui mœchatur expellitur, sed et qui mœchari vult. Οὔτω*

qui odio vos persequuntur³⁹. Benedicite maledicentibus vobis, et orate pro calumniantibus vos⁴⁰. Ut autem nostra communicemus cum egentibus, nec quidemquam gloriae causa faciamus, hæc dixit: *Omni petenti date, et mutuo sumere volentem ne aversemini*⁴¹. *Si namque mutuo his datis a quibus vos recepturos speratis, quid novi facitis? faciunt hoc et publicani*⁴². Vos autem nolite thesaurizare vobis⁴³. **53** *thesauros in terra, ubi ærugo et tineæ demolitur, et prædones effodiunt: sed thesaurizate vobis thesauros in cælo, ubi neque ærugo neque tineæ demolitur*⁴⁴. *Quid enim prodest homini, si mundum totum lucretur, animæ vero suæ detrimentum patiatur? Aut quam dabit commutationem pro ea*⁴⁵? *Thesaurizate ergo thesauros in cælis, ubi nec ærugo nec tineæ demolitur*⁴⁶. Et: *Estote autem benigni et misericordes, sicut Pater vester benignus est et misericors*⁴⁷, *ac solem suum oriri facit super peccatores, et justos et malos*⁴⁷. *Ne solliciti curetis quid esuri sitis, aut quibus usuri vestimentis. An vos volucris et feris non præstatis? et Deus alit illa. Ne igitur solliciti sitis quid esuri sitis, aut quibus usuri indumentis. Novit enim Pater vester cælestis, vos hisce indigere. Quærite autem regnum cælorum, et omnia hæc adjicientur vobis*⁴⁸. *Ubi enim thesaurus, illic et mens hominis est*⁴⁹. Et: *Ne ista feceritis, ut spectaculo sitis hominibus; alioquin mercedem non habebitis a Patre vestro qui in cælis est*⁵⁰.

ταῦτα πρὸς τὸ θεαθῆναι ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων· εἰ δὲ τὸ ἐν τοῖς οὐρανοῖς.

16. Patientes autem ut simus et ad serviendum omnibus parati ac iræ expertes, quæ ab eo dicta sunt, ita se habent: *Qui te percudit in maxillam, præbe et alteram. Et ab eo, qui aufert tibi tunicam, aut vestimentum, noli prohibere*⁵¹. *Qui vero iru excanduerit, ad ignem condemnationi obnoxius fuerit*⁵². *Omnem autem adigentem te ad milliare unum, duobus illum comitare*⁵³. *Luceant vero benefacta vestra coram hominibus, ut illi ea cernentes, admirentur Patrem vestrum qui in cælis est*⁵⁴. Non enim reluctari oportet, neque nos imitatores esse malorum vult Deus; sed ut patientia et lenitate omnes a dedecore et cupiditate malorum abducamus hortatus est. Quod quidem et de multis qui apud vos fuerunt, demonstrare possumus, qui ex violentis et tyrannis immutati sunt, vel vestigata vicinorum vitæ constantia victi, vel perspecta vitæ comitum in injuriis perferendis mira patientia,

³⁹ Matth. v, 46, 44. ⁴⁰ Luc. vi, 28. ⁴¹ Ibid., 30. ⁴² Matth. vi, 20. ⁴³ Luc. vi, 36. ⁴⁴ Matth. v, 45. ⁴⁵ Luc. vi, 29. ⁴⁶ Matth. v, 22. ⁴⁷ Ibid., 41. ⁴⁸

(94) Ἡ τὸ ἱμάτιον. Legit Thirlbius καὶ τὸ ἱμάτιον, ut sit sensus, *nec pallium prohibueris*. Sed hæc memoriter videtur referre Justinus, ac proinde non accuratissime. Si quis tamen emendare velit, legendum potius esset, *αἰροντά σου τὸ ἱμάτιον, καὶ τὸν χιτῶνα μὴ καλύψεις*.

(95) Ὁ γὰρ καὶ ἐπὶ πολλῶν. Melius ὁ γὰρ καὶ

καὶ γὰρ οἱ πορροὶ τοῦτο ποιοῦσιν. Ἐγὼ δὲ ὑμῖν λέγω· Εὐχεσθε ὑπὲρ τῶν ἐχθρῶν ὑμῶν, καὶ ἀγαπᾶτε τοὺς μισοῦντας ὑμᾶς, καὶ εὐλογεῖτε τοὺς καταρωμένους ὑμῖν, καὶ εὐχεσθε ὑπὲρ τῶν ἐπηραζόντων ὑμᾶς. Εἰς δὲ τὸ κοινωνεῖν τοῖς δεομένοις, καὶ μηδὲν πρὸς δόξαν ποιεῖν, ταῦτα ἔφη· *Παντὶ τῷ αἰτοῦντι δίδοτε, καὶ τὸν βουλόμενον δαρείσασθαι, μὴ ἀποστραφῆτε. Εἰ γὰρ δαρείζετε παρ' ὧν ἐλπίζετε λαβεῖν, τί καιρὸν ποιεῖτε; τούτο καὶ οἱ τελῶναι ποιοῦσιν. Ὑμεῖς δὲ μὴ θησαυρίζετε ἑαυτοῖς ἐπὶ τῆς γῆς, ὅπου σῆς καὶ βρώσις ἀφανίζει, καὶ λησται διορύσσουσι· θησαυρίζετε δὲ ἑαυτοῖς ἐν τοῖς οὐρανοῖς, ὅπου οὔτε σῆς οὔτε βρώσις ἀφανίζει. Τί γὰρ ὠφελεῖται ἀνθρώπος, ἂν τὸν κόσμον ὅλον κερδήσῃ, τὴν δὲ ψυχὴν αὐτοῦ ἀπολέσῃ;*

B Ἡ τί δώσει αὐτῆς ἀντάλλαγμα; Θησαυρίζετε οὖν ἐν τοῖς οὐρανοῖς, ὅπου οὔτε σῆς οὔτε βρώσις ἀφανίζει. Καὶ, *Γίνεσθε δὲ χρηστοὶ καὶ οἰκτιρμονες, ὡς καὶ ὁ Πατὴρ ὑμῶν χρηστός ἐστι καὶ οἰκτιρμων, καὶ τὸν ἥλιον αὐτοῦ ἀνατέλλει ἐπὶ ἀμαρτωλοὺς, καὶ δικαίους καὶ πορνηροὺς. Μὴ μεριμνᾶτε δὲ τί φάγητε, ἢ τί ἐνδύσησθε· οὐχ ὑμεῖς τῶν πετεινῶν καὶ τῶν θηρίων διαφέρετε; καὶ ὁ Θεὸς τρέφει αὐτά. Μὴ οὖν μεριμνήσητε τί φάγητε, ἢ τί ἐνδύσησθε· οἶδε γὰρ ὁ Πατὴρ ὑμῶν ὁ οὐράνιος, οὗτοι τὸν κόσμον ἔχετε· ζητεῖτε δὲ τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν, καὶ ταῦτα πάντα προστεθήσεται ὑμῖν.* Ὅπου γὰρ ὁ θησαυρὸς ἐστίν, ἐκεῖ καὶ ὁ νοῦς τοῦ ἀνθρώπου. Καὶ· *Μὴ ποιῆτε*

C 16. Περὶ δὲ τοῦ ἀνεξικακούς εἶναι, καὶ ὑπηρετικούς πᾶσι, καὶ ἀοργήτους, ἔ φησιν, ταῦτά ἐστι· *Τῷ τύποντι σου τὴν σιαγόνα, πάρεχε καὶ τὴν ἄλλην καὶ τὸν αἰροντά σου τὸν χιτῶνα, ἢ τὸ ἱμάτιον* (94), *μὴ καλύψεις.* Ὅς δ' ἂν ἐρησιθῇ, ἔνοχος ἐστίν εἰς τὸ πῦρ. *Παντὶ δὲ ἀγγαρῶντι σοι μίλιον ἐν, ἀκολουθήσου δύο. Λαμβάτω δὲ ὑμῶν τὰ καλὰ ἔργα ἐμπροσθεν τῶν ἀνθρώπων, ἵνα βλέποντες, θαυμάζωσι τὸν Πατέρα ὑμῶν τὸν ἐν τοῖς οὐρανοῖς.* Οὐ γὰρ ἀνταίρειν δεῖ· οὐδὲ μιμητὰς εἶναι τῶν φαύλων βεβούληται ἡμᾶς, ἀλλὰ διὰ τῆς ὑπομονῆς καὶ πραότητος ἐξ αἰσχύνης καὶ ἐπιθυμίας τῶν κακῶν ἀγειν πάντας προετρέψατο. Ὅ γὰρ καὶ ἐπὶ πολλῶν (95) τῶν παρ' ἡμῖν (96) γεγενημένων ἀποδείξει ἔχομεν, ἐκ βιαίων καὶ τυράννων μετέβαλον ἡττηθέντες, ἢ γειτόνων καρτερίαν βίου παρακολουθήσαντες, ἢ σύνοδοι πόρων πλεονεχτουμένων ὑπομονὴν ξένην κατανοήσαντες, ἢ συμπραγματευομένων

⁴⁹ Ibid., 34. ⁵⁰ Matth. vi, 19. ⁵¹ Matth. xvi, 26. ⁵² Matth. vi, 25, 26, 33. ⁵³ Ibid., 21. ⁵⁴ Ibid., 1. ⁵⁵ Ibid., 16.

ἐπὶ πολλῶν.

(96) Τῶν παρ' ἡμῖν. Vel legendum τῶν παρ' ὑμῖν, id quod secutus sum in interpretando, vel παρ' ἡμῖν γεγενημένων, *quod quidem pluribus nostrorum ementisse possumus demonstrare*. Ibidem non dubium quin legendum sit οἱ ἐκ βιαίου. Legit Thirlbius, *ὄγε καὶ... γεγενημένων.*

πειραθέντες. Περὶ δὲ τοῦ μὴ ὁμνῶναι ἄλλως, τάληθῆ A
 δε λέγειν ἄλλ, οὕτως παρεκελεύσατο· Μὴ ὁμῶσθε
 ἄλλως· ἔστω δὲ ὑμῶν τὸ Ναὶ ναί· καὶ τὸ Οὐ
 εἶ· τὸ δὲ περισσὸν τούτων ἐκ τοῦ πονηροῦ. Ὡς
 ἐ καὶ τὸν Θεὸν μόνον δεῖ προσκυνεῖν, οὕτως ἐπει-
 σεν, εἰπὼν· Μεγίστη ἐντολὴ ἐστὶ· Κύριον τὸν
 Θεόν σου προσκυνήσεις, καὶ αὐτῷ μόνῳ λα-
 τρεύσεις ἐξ ὅλης τῆς καρδίας σου, καὶ ἐξ ὅλης
 τῆς ἰσχύος σου, Κύριον τὸν Θεὸν τὸν ποιή-
 σαντά σε. Καὶ προσελθόντος αὐτῷ τινος, καὶ εἰ-
 πόντος· Διδάσκαλε ἀγαθὲ, ἀπεκρίνατο λέγων· Οὐ-
 δεῖς ἀγαθός, εἰ μὴ ὁ μόνος ὁ Θεὸς ὁ ποιήσας τὰ
 πάντα. Οἱ δ' ἂν μὴ εὐρίσκωνται βιούντες ὡς ἐδί-
 दाξε, γνωρίζεσθωσαν μὴ ὄντες Χριστιανοί, καὶ λέ-
 γωσιν διὰ γλώττης τὰ τοῦ Χριστοῦ διδάγματα· οὐ
 γὰρ τοὺς μόνον λέγοντας, ἀλλὰ τοὺς καὶ τὰ ἔργα B
 πράττοντας, σωθήσονται ἔφη. Εἶπε γὰρ οὕτως·
 Οὐχὶ πᾶς ὁ λέγων μοι, Κύριε, Κύριε, εἰσελεύσε-
 ται εἰς τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν, ἀλλ' ὁ
 ποιῶν τὸ θέλημα τοῦ Πατρὸς μου τοῦ ἐν τοῖς
 οὐρανοῖς. Ὅς γὰρ ἀκούει μου, καὶ ποιεῖ ἃ λέγω,
 ἀκούει τοῦ ἀποστελλαντός με. Πολλοὶ δὲ ἐροῦσιν
 μοι· Κύριε, Κύριε, οὐ τῷ σῶ ὀνόματι ἐφαίμεθα
 καὶ ἐπιλομεθα, καὶ δυνάμεις ἐποιήσαμεν; Καὶ τότε
 ἐρῶ αὐτοῖς· Ἀποχωρεῖτε ἀπ' ἐμοῦ ἐργάται τῆς
 ἀνομίας. Τότε κλαυθμὸς ἐστὶν, καὶ βρυγμὸς τῶν
 ἐδόντων· ὅταν οἱ μὲν δίκαιοι λάμπωσιν ὡς ὁ
 ἥλιος· οἱ δὲ ἄδικοι πέκωνται (96') εἰς τὸ αἰώνιον
 πῦρ. Πολλοὶ γὰρ ἤξουσιν ἐπὶ τῷ ὀνόματι μου,
 ἐξωθεν μὲν ἐνδεδυμένοι δέρματα προβάτων, C
 ἐσωθεν δὲ ὄντες λύκοι ἄρπαγες· ἐκ τῶν ἔργων
 αὐτῶν ἐπιγνώσεσθε αὐτούς. Πᾶν δὲ δένδρον μὴ
 ποιῶν καρπὸν καλὸν ἐκκόπτεται καὶ εἰς πῦρ
 βάλλεται. Κολάζεσθαι δὲ τοὺς οὐκ ἀκολουθῶντας τοῖς
 ἐνδείγμασιν αὐτοῦ βιούντας, λεγομένους δὲ μόνον
 Χριστιανούς, καὶ ὑφ' ὑμῶν ἀξιούμεν.

17. Φόρους δὲ καὶ εἰσφοράς τοῖς ὑφ' ὑμῶν τε-
 ταγμένοις πανταχοῦ πρὸ πάντων πειρώμεθα φέρειν,
 ὡς ἐδιδάχθημεν παρ' αὐτοῦ. Κατ' ἐκεῖνο γὰρ τοῦ
 καίρου προσελθόντες τινὲς, ἡρώτων αὐτὸν, εἰ δεῖ
 Καίσαρι φόρους τελεῖν· καὶ ἀπεκρίνατο· Εἰπατέ
 μοι, τίνας εἰκόνα τὸ νόμισμα ἔχει; Οἱ δὲ ἔφα-
 σαν· Καίσαρος· καὶ πάλιν ἀνταπεκρίνατο αὐτοῖς·
 Ἀπόδοτε οὖν τὰ Καίσαρος τῷ Καίσαρι, καὶ τὰ
 τοῦ Θεοῦ τῷ Θεῷ. Ὅθεν Θεὸν μὲν μόνον προσκυ- D
 νῶμεν· ὑμῖν δὲ πρὸς τὰ ἄλλα χαίροντες ὑπηρετοῦ-
 μεν, βασιλεῖς καὶ ἀρχοντας ἀνθρώπων ὁμολογούντες,
 καὶ εὐχόμενοι μετὰ τῆς βασιλικῆς δυνάμεως καὶ
 σώφροντα τὸν λογισμὸν ἔχοντας ὑμᾶς εὐρεθῆναι. Εἰ
 δὲ καὶ ἡμῶν εὐχομένων καὶ πάντα εἰς φανερόν
 πειθέντων ἀφροντιστήσετε, οὐδὲν ἡμεῖς βλαθησόμεθα,
 πιστεύοντες, μᾶλλον δὲ καὶ πεπεισμένοι, κατ' ἄξιαν
 τῶν πράξεων ἕκαστον τίσειν διὰ πυρὸς αἰωνίου δί-
 κας, καὶ πρὸς ἀναλογίαν ὧν ἔλαβε δυνάμειν παρὰ
 Θεοῦ, τὸν λόγον ἀπαιτηθῆσθαι, ὡς ὁ Χριστὸς

vel exploratis eorum moribus quibuscumq̄ contrahe-
 bant. Ne autem juremus omnino, sed vera semp̄ r
 dicamus, sic præcepit: *Ne juretis omnino, sed sit
 vestrum: Est, est; et: Non, non; quod autem his
 abundantius est, a malo est* 95. Deum porro solum
 colendum esse, ita suasit, dicens: *Maximum man-
 datum est: Dominum Deum tuum adorabis, atque
 illum solum coles ex toto corde tuo, et ex tota for-
 titudine tua; Dominum Deum tuum, qui fecit te* 96.
 Et accedente ad eum quodam, atque dicente: *Ma-
 gister bone: respondit inquam: Nemo bonus, præ-
 terquam solus Deus* 97, qui condidit omnia. Qui au-
 tem non ita comperiuntur vivere, quemadmodum
 docuit, eos pro certo constet non esse Christianos,
 quamvis lingua pronuntient Christi doctrinam.
 Non enim eos qui tantummodo dicunt, sed qui fa-
 cta etiam exhibent, salvos esse futuros dixit. Sic
 enim ait: *Non omnis qui dicit mihi, Domine, Do-
 mine, introibit in regnum cælorum; sed qui facit vo-
 luntatem Patris mei qui in cælis est* 98. Nam qui me
 audit, et quæ dico facit, eum audit qui misit me 99.
 Permulti autem dicent mihi: *Domine, Domine,
 nonne in nomine tuo edimus et bibimus, et virtutes
 præstitimus* 100? Et tunc dicam eis: *Discedite a me*
 101 qui operamini iniquitatem 101. Ibi tum stetit erit
 et stridor dentium, cum justi quidem ut sol fulge-
 bunt, injusti autem mittentur in ignem sempiternum 102.
 Multi siquidem venient sub nomine meo,
 extrinsecus ovium pellibus induti, cum intrinsecus
 lupi sint rapaces. Ex operibus eorum cognoscetis
 illos. Omnis autem arbor non faciens fructum bo-
 num, exciditur, et in ignem conjicitur 103. Cæterum
 qui non consentaneæ præceptis illius vivunt, ac no-
 mine tenus Christiani sunt, hi ut a vobis quoque
 puniantur, rogamus.

17. Illud etiam studio nobis est, ut vectigalia et
 census iis, quibus hoc munus commisistis, primi
 omnium pendamus, quemadmodum ab eo sumus
 instituti. Illo namque tempore accedentes quidam,
 percunctati sunt ex illo, an Cæsari vectigalia pen-
 dere oporteat? qui responsum hoc ab eo retulere:
*Dicite, inquit, mihi, cujus imaginem nummus ha-
 bet?* Qui ubi dixissent, *Cæsaris: Reddite igitur,
 ait, quæ Cæsaris sunt, Cæsari; et quæ Dei, Deo* 104.
 Proinde nos solum Deum adoramus; vobis autem in
 rebus aliis læti servimus, reges ac principes homi-
 num esse agnoscentes, et simul precantes, ut cum
 regia potestate sanam quoque mentem obtinere
 comperiamini. Quod si nos precantes, atque omnia
 in lucem proferentes non curaveritis: nihil nos
 quidem capiemus detrimenti, quippe cum creda-
 mus, vel potius persuasum habeamus, pro actio-
 num meritis unumquemque pœnas per æternum
 ignem daturum, et pro ratione acceptarum a Deo

95 Matth. v, 34, 37. 96 Marc. xii, 30. 97 Matth. xix, 6, 17.

98 Matth. vii, 21. 99 Ib., 24. 100 ib 21.

101 Luc. xiii, 26. 102 Matth. xiii, 42. 103 Matth. vii, 15, 16, 19. 104 Matth. xxii, 17, 19, 20, 21.

(96') Πέμψονται conj. Davis., sed pessime.

facultatum rationem ei redditurum, quemadmodum Christus declaravit, dicens : *Cui plus contulit Deus, plus etiam repositur ab eo* 65.

18. Respicite enim exitum cujusque superiorum imperatorum; communem omnibus mortem obierunt, quæ si in statum sensus expertem evaderet, de lucro id esset improbis omnibus. Sed quia et sensus manet iis omnibus qui exstiterunt, et supplicia æterna reposita sunt, ne hæc pro certis habere ac vera credere negligatis. Nam ei necyomantiæ, et incorruptorum puerorum inspectiones, et animarum humanarum evocationes, et qui apud magos dicuntur somniorum immissores et assessores, et quæ a peritis illarum rerum sunt, persuadeant vobis animas etiam post mortem sensu præditas esse: et qui ab animabus mortuorum correpti projiciuntur, dæmoniaci et furiosi ab omnibus appellati, et quæ dicuntur apud vos oracula, Amphilocho, Dodonæ et Pythiæ, et quæcunque alia ejusmodi, et scriptorum sententiæ, Empedoclis et Pythagoræ, Platonis et Socratis, et illæ apud Homerum fossa et descensus Ulyssis horum videndorum causa, et eorum testimonia qui eadem ac isti dixerunt: quibus nos saltem æque approbate, 55 qui non minus quam illi, imo magis Deo credimus, quippe cum nostra corpora etiam mortua et in terram conjecta nos rursus recepturos speremus, nihil non posse a Deo fieri asserentes.

19. Et sane quid incredibilis videatur attente consideranti, quam si in corpore non essemus, nobisque diceret aliquis ex parva quadam humani seminis gutta ossa et carnes ea, quam videmus, forma fieri posse? Id enim nunc fingendo dicamus. Si tales non essetis, neque orti ex talibus, vobisque aliquis hominis semen et pictam imaginem demonstrans, ex tali re eum generari posse asseveraret;

65 Luc. xii, 48.

(97) Ὅπερ. Legendum censet Stephanus ὅπερ et ἀπογενομένοις, pro γενομένοις, ut de mortuis Justinum loqui clarius pateat. Deinde ante μὴ ἀμελήσητε addendum putat καί, vel δὲ post eandem vocem. Sed hæc prorsus inutilia. Non animadvertit vir longe doctissimus hac voce, γενομένοις, non τὰν mortuos designari, quam generatim omnes quicumque ante exstiterunt. Eodem sensu Justinus dicebat supra, n. 4, οἱ γενομένοι ποιηταί. Hinc eadem vox designat posteros, sive eos qui deinceps fuerunt in his Juliani verbis apud Cyrillum lib. vii, p. 258: « Cum legislator vetuisset ne diis servirent... et addidisset: *Non maledices diis*; ἢ τῶν γενομένων βέλουςια τε καὶ τόλμα, posterorum scelus et audacia volens religionem omnem multitudini adimere, statuit ex eo quod non sit diis servientium, consequens esse ut iis maledicendum sit.»

(98) Νεκρομαντεῖαι. Omnes, quas Justinus enumerat, inquit Grabijs, magicarum præstigiatarum species, junctim quoque memorat Tertullianus in *Apologet.* c. 25: « Si et magi phantasmata edunt, et jam defunctorum inclamant animas, si pueros in eloquium oraculi eliciunt, si multa miracula circulatoriis præstigiis ludunt, si et somnia immitunt, habentes semel invitatorum angelorum et dæ-

μόνην εἰπὼν· Ὁ πλεον ἔδωκεν ἑ θεός, πλεον καὶ ἀπαιτηθήσεται παρ' αὐτοῦ.

18. Ἀποβλέψατε γὰρ πρὸς τὸ τέλος ἐκάστου τῶν γενομένων βασιλέων, ὅτι τὸν κοινὸν πᾶσι θάνατον ἀπέθανον· ὅπερ (97) εἰ εἰς ἀναισθησίαν ἔχωρει, ἔρμαιον ἂν ἦν τοῖς ἀδίκους πᾶσιν. Ἄλλ' ἐπεὶ καὶ αἰσθησις πᾶσι γενομένοις μένει, καὶ κόλασις αἰωνία ἀπόκειται, μὴ ἀμελήσητε πεισθῆναι τε καὶ πιστεῦσαι ὅτι ἀληθῆ ταῦτά ἐστι. Νεκρομαντεῖαι (98) μὲν, καὶ αἱ ἀδιαφθόρων παιδῶν ἐποπτεῦσεις, καὶ ψυχῶν ἀνθρωπίνων κλήσεις, καὶ οἱ λεγόμενοι παρὰ τοῖς μάγοις ὄνειροπομποὶ καὶ πάρεδροι (99), καὶ τὰ γινόμενα ὑπὸ τῶν ταῦτα εἰδόντων, πεισάτωσαν ὑμᾶς ὅτι καὶ μετὰ θάνατον ἐν αἰσθησει εἰσὶν αἱ ψυχαί· καὶ οἱ ψυχαῖς ἀποθανόντων λαμβανόμενοι (1) καὶ ριπτούμενοι ἀνθρωποὶ, οὓς δαιμονιολήπτους καὶ μαινομένους καλοῦσι πάντες, καὶ τὰ παρ' ὑμῖν λεγόμενα μαντεῖα Ἀμφιλόχου καὶ Δωδώνης καὶ Πυθούσ, καὶ ὅσα ἄλλα τοιαῦτά ἐστι, καὶ τὰ τῶν συγγραφῶν διδάγματα, Ἐμπεδοκλέους καὶ Πυθαγόρου, Πλάτωνος τε καὶ Σωκράτους, καὶ ὁ παρ' Ὀμήρω βῆθος, καὶ ἡ κάθοδος Ὀδυσσεύς εἰς τὴν τούτων ἐπίσκεψιν, καὶ τῶν τὰ αὐτὰ τούτοις εἰπόντων· οἷς καὶ ὁμοίως ἡμᾶς ἀποδέξασθε οὐχ ἤττον ἐκείνων θεῶν πιστεύοντας, ἀλλὰ μᾶλλον, οἱ καὶ τὰ νεκρούμενα καὶ εἰς γῆν βαλλόμενα, πάλιν ἀπολήψεσθαι ἑαυτῶν σώματα προσδοκῶμεν· ἀδύνατον μὴδὲν εἶναι θεῶν λέγοντες.

19. Καὶ κατανοοῦντι (2) ἀπιστότερον ἂν μᾶλλον δοῦναι, ἢ εἰ ἐν σώματι μὴ ὑπάρχον, καὶ τις ἔλεγε, ἐκ μικρᾶς τινὸς βανίδος τῆς τοῦ ἀνθρωπείου σπέρματος, δυνατὸν ὄστέα τε καὶ νεῦρα καὶ σάρκα εἰκονοποιηθέντα, οἷα ἥρῳμεν, γενέσθαι. Ἔστω γὰρ νῦν ἐφ' ὑποθέσεως λεγόμενον· εἰ τις ὑμῖν μὴ οὖσι τοιούτοις, μὴδὲ τοιούτων, ἔλεγε τὸ σπέρμα τὸ ἀνθρώπειον δεικνύς, καὶ εἰκόνα γραπτήν, ἐκ τοῦ τοιοῦδε οἶόν τε

monum assistentem sibi potestatem, etc.

(99) Ὀνειροπομποὶ καὶ πάρεδροι. Valesio ad Euseb. *Hist. eccl.* iv, c. 7, recte notante, *paredros* dixere spiritus magis assistentes, vel etiam quos magi aliis immittebant ut perpetuo eis ad tutelam assisterent; *oniropompos* vero istos qui somnia hominibus injiciebant ut de eventibus edocerentur futuri. Οἴτο.

(1) Ψυχαῖς ἀποθανόντων λαμβανόμενοι. Negat Tatianus Justinus discipulus effectus ejusmodi in animas defunctorum conferri debere. Sed Justinus hoc loco argumenta colligit non ex suis, sed ex ethnicorum principiis. Hinc fossam homericam citat ex *Odys.* λ, v. 95 et philosophos metempsychosis defensores. Hinc etiam sumit argumenti loco inspectiones illas puerorum incorruptorum, quia scilicet ethnici existimabant eos, qui violentam et immaturam mortem obierant, ad ipsum corpus mortuum detineri. Vide annotationes ad n. 17 Tatiani.

(2) Κατανοοῦντι. Post hanc vocem excidit aliud τι, quod quidem restituendum esse monuit Grabijs. Citatur a Thirlbio similis sententia Irenæi ex pag. 295, edit. Massnet.

γενέσθαι διαβεβαιούμενος, πρην ἰδεῖν γενόμενον, ἐπι-
 τεύσατε; Οὐκ ἂν τις τολμήσειεν ἀντειπεῖν. Τὸν
 αὐτὸν οὖν τρόπον, διὰ τὸ μήπω ἐωραχέναι ὑμᾶς ἀνα-
 στάντα νεκρὸν, ἀπιστία ἔχει. Ἄλλ' ὅν τρόπον τὴν
 ἀρχὴν οὐκ ἂν ἐπιστεύσατε ἐκ τῆς μικρᾶς βάνιδος δυ-
 νατὸν τοιοῦτους γενέσθαι, καὶ ὁρᾶτε γινομένους· τὸν
 αὐτὸν τρόπον λογίσασθε, ὅτι διαλυθέντα (3), καὶ δίκην
 σπερμάτων εἰς γῆν διαλυθέντα τὰ ἀνθρώπεια σώ-
 ματα, κατὰ καιρὸν προστάξει Θεοῦ ἀναστῆναι, καὶ
 ἀφθαρσίαν ἐνδύσασθαι, οὐκ ἀδύνατον. Ποίαν γὰρ
 ἀξίαν Θεοῦ δύναμιν λέγουσιν οἱ φάσκοντες εἰς ἐκεῖνο
 χωρεῖν ἕκαστον, ἐξ οὗ περ ἐγένετο, καὶ παρὰ ταῦτα
 μηδὲν ἄλλο δύνασθαι μηδὲ τὸν Θεὸν, οὐκ ἔχομεν λέ-
 γειν· ἀλλ' ἐκεῖνο συνωρῶμεν, ὅτι οὐκ ἂν ἐπίστευσαν
 δυνατὸν εἶναι τοιοῦτους ποτὲ γενέσθαι, ὁποῦς καὶ
 ἐκιντοῦς, καὶ τὸν σύμπαντα κόσμον, καὶ ἐξ ὁποῦν
 γεγενημένα ὄρωσι. Κρεῖττον δὲ πιστεύειν καὶ τὰ τῆ
 ἐκιντῶν φύσει καὶ ἀνθρώποις ἀδύνατα, ἢ ὁμοίως τοῖς
 ἄλλοις ἀπιστεῖν, προεἰλήφαμεν· ἐπειδὴ καὶ τὸν ἡμέ-
 τερον Διδάσκαλον Ἰησοῦν Χριστὸν ἔγνωμεν εἰπόντα·
Τὰ ἀδύνατα παρὰ ἀνθρώπου δυνατὰ παρὰ Θεοῦ.
 Καί· *Μὴ φοβείσθε τοὺς ἀναιρουντας ὑμᾶς, καὶ*
μετὰ ταῦτα μὴ δυναμένους τι ποιῆσαι, εἶπε· φο-
βήθητε δὲ τὸν μετὰ τὸ ἀποθαιεῖν δυναμένον καὶ
ψυχὴν καὶ σῶμα εἰς γέενναν ἐμβαλεῖν. Ἡ δὲ γέ-
 εννά ἐστὶ τόπος ἐνθα κολάζεσθαι μέλλουσιν οἱ ἀδί-
 κως βιώσαντες, καὶ μὴ πιστεύοντες ταῦτα γενήσε-
 σθαι ὅσα ὁ Θεὸς διὰ τοῦ Χριστοῦ ἐδίδαξε.

20. Καὶ Σύβυλλα δὲ καὶ Ἰστασπιδις (4) γενήσεσθαι
 τῶν φθαρτῶν ἀνάλωσιν διὰ πυρὸς ἔφασαν. Οἱ λεγόμε-
 νοι δὲ Στωϊκοὶ φιλόσοφοι καὶ αὐτὸν τὸν Θεὸν εἰς πῦρ
 ἀναλύεσθαι δογματίζουσι, καὶ αὐτὸν πάλιν κατὰ μετα-
 βολὴν τὸν κόσμον γενέσθαι λέγουσιν. Ἡμεῖς δὲ
 κρεῖττον τι τῶν μεταβαλλομένων νοοῦμεν τὸν πάν-
 ταν ποιητὴν Θεόν. Εἰ οὖν καὶ ὁμοίως τινὰ τοῖς παρ'
 ἡμῖν τιμωμένοις ποιηταῖς καὶ φιλοσόφοις λέγομεν,
 ἔνα δὲ καὶ μειζρόνως καὶ θείως (5), καὶ μόνοι μετὰ
 ἀποδείξεως, τί παρὰ πάντας ἀδίκως μισούμεθα; τῷ
 γὰρ λέγειν ἡμᾶς, ὑπὸ Θεοῦ πάντα κεκοσμηθῆναι καὶ
 γεγενῆσθαι, Πλάτωνος δόξομεν λέγειν δόγμα· τῷ δὲ
 ἐκπίρωσιν γενέσθαι, Στωϊκῶν· τῷ δὲ κολάζεσθαι ἐν
 αἰσθήσει καὶ μετὰ θάνατον οὐσας τὰς τῶν ἀδίκων
 ψυχὰς, τὰς δὲ τῶν σπουδαίων ἀπηλλαγμένας τῶν
 τιμωρίων εἰς διάγειν, ποιηταῖς καὶ φιλοσόφοις τὰ
 αὐτὰ λέγειν δόξομεν. Τῷ δὲ καὶ μὴ δεῖν χειρῶν ἀν-
 θρώποις (6) προσκυνεῖν, Μενάνδρῳ τῷ κωμικῷ, καὶ

A num priusquam videretis factum, crederetis? Ne-
 mo contradicere audebit. Eodem modo quia non-
 dum vidistis mortuum ad vitam revocatum, incre-
 duli estis. Sed quemadmodum nunquam omnino
 credidissetis tales vos ex parva gutta fieri posse,
 et tamen factos videtis; eodem modo fieri posse
 existimate, ut dissoluta hominum corpora, et instar
 seminum in terram resoluta, Dei jussu, certo tem-
 pore resurgant et incorruptionem induant. Nam qui
 unumquodque in id unde exstitit redire, ac præter-
 ea ne Deum quidem quidquam aliud posse dicunt,
 si statuere non possumus equam Deo dignam po-
 tentiam relinquunt. Sed illud perspicimus, nequa-
 quam eos credituros fuisse tales se et universum
 mundum fieri posse, quales et ex quibus factos
 vident. Satius autem esse ea credere, quæ et no-
 stræ naturæ et aliorum hominum vires superant,
 quam pariter cum aliis incredulos esse, accepimus.
 Quandoquidem et Magistrum nostrum Jesum Chri-
 stum ita dixisse scimus: *Quæ impossibilia apud*
homines, possibilia apud Deum 66. Item: *Ne timea-*
tis eos qui occidunt vos, ac deinceps nihil facere
possunt; eum vero timeate qui post mortem potest et
animam et corpus conjicere in gehennam 67. Est
 autem gehenna locus ubi punientur qui injuste
 vixerint, nec ea crediderint futura, quæcumque
 Deus per Christum docuit.

20. Ac Sibylla quidem et Hystaspes ea, quæ cor-
 ruptioni obnoxia sunt, igne consumptum iri dixe-
 runt. Philosophi illi, qui dicuntur Stoici, Deum
 ipsum in ignem resolvi docent, ac mundum post
 immutationem rursus oriri dicunt. Nos autem præ-
 stantius aliquid mutabilibus rebus creatorem om-
 nium Deum credimus. Igitur si quædam similia his,
 qui apud vos in pretio sunt, poetis et philosophis,
 quædam autem plenius et divinius disserimus, id-
 que soli cum demonstratione; cur supra omnes in-
 justis odiis flagramus? Dum enim a Deo dicimus
 ornata et facta omnia, Platonis sententiam proferre
 videbimur: dum eonflagrationem fore, Stoicorum:
 dum autem improborum animas, etiam post mor-
 tem, sensu præditas puniri, bonorum a suppliciis
 liberas beate agere; eadem ac poetæ et philosophi
 dicere videbimur. Dum homines 56 id quod ipsis
 pejus est colere non debere; idem dicimus quod

66 Matth. xix, 26. 67 Matth. x, 28.

(3) *Διαλυθέντα*. In codice Claromontano legitur
 ad πιαργ. ἀναλυθέντα. Satius videtur ita legere
 quam διαλαθέντα cum Grabio.

(4) *Ἰστασπιδις*. Legendum esse Ἰστασπίδης, ut
 infra et apud Lactantium lib. vii, cap. 15, Sylbur-
 gius et Grabinus admonuerunt. Vide infra *De Si-*
bylla quest. et *resp.* 74 ad orthodoxos.

(5) *Καὶ θείως*. Legendum θεοεισθῶς jam multi
 monuerunt.

(6) *Χειρῶν ἀνθρώποις*. Hunc locum emendat
 H. Stephanus legendo χειρῶν ἔργοις ἀνθρώπων.
 Sed legendum potius χειρῶν ἀνθρώπων. Cum enim
levior erit mutatio, tum etiam sententiæ Justinii
apud. Cur enim ait ex Menandro et aliis poetis opi-

ficem esse majorem opere, nisi ut probet deos
 qui ab hominibus fabricantur, pejores esse homini-
 bus ac proinde ab iis coli non debere? Vide supra
 versus Menandri, lib. *De monarchia*. — *Χειρῶν*
ἔργοις ἀνθρώπων. Vulgo vitiose χειρῶν ἀνθρώ-
 ποις. Wolfius conjicit ἔργα χειρῶν ἀνθρώπου; H.
 Stephan. (in edit. *Epist. ad Diogn.* p. 44), χειρῶν
 ἔργοις ἀνθρώπων, vel ἔργοις χειρῶν ἀνθρώπων aut
 ἀνθρωπίνων; Davis., χειρῶν ἀνθρώπων ἔργοις; Ma-
 ran., χειρῶν ἀνθρώπων. Sylburg. et Braun. probant
 χειρῶν ἀνθρωπίνων ἔργοις, sed vulgatæ lectioni
 propius est haud dubie χειρῶν ἔργοις ἀνθρώπων,
 id quod præ cæteris etiam H. Stephano, Grabio et
 Thalemanno placet. Egregie facit ad nostram seri-

Menander comicus, et qui similia locuti sunt. Major enim esse opere opificem pronuntiaverunt.

21. Dum autem Verbum, quæ prima est Dei progenies, sine mistione genitum dicimus, Jesum Christum Magistrum nostrum, eundemque crucifixum et mortuum et redivivum ascendisse in cælum; nihil ab iis, qui apud vos dicuntur, Jovis filiis alienum et novum afferimus. Scitis enim quot Jovis filios commemorent spectati apud vos scriptores, Mercurium, sive sermonem interpretem et omnium magistrum; Æsculapium, postquam fulmine etiam ob medici munus percussus est, evehctum in cælum; Bacchum postquam dilaniatus; Herculem postquam seipsum fuga laborum igni tradidit; Dioscuros ex Leda, Perseum ex Danae genitos, et genitum ex hominibus Bellerophontem, equo Pegaso sublatum. Quid enim dicamus Ariadnem et qui similiter ac ista recepti inter sidera feruntur? Nam et morientes apud vos imperatores semper immortalitati consecrandos judicatis, ac productis qui etiam juratos vidisse se crematum Cæsarem in cælum abeuntem dicat. Qualia autem cujusque eorum, qui dicuntur, Jovis filiorum facta perhibeantur, necesse non est apud scientes dicere; sed hæc certe ad corruptelam et depravationem discentium litteris mandata sunt. Deos enim imitari præclarum omnibus videtur. Absit autem a sana mente hæc de

pturam probandam geminus locus c. 53, p. 88, C, quo Martyr ait: "Ἐθνη χειρῶν ἔργοις λατρεύοντα. Quare recipere non dubitavi. ΟΥΤΟ.

(7) *Γεγενῆσθαι*. Miror cur hæc Græbius de generatione ex Maria intelligenda pronuntiet. Hic profecto agitur de generatione Verbi, quatenus Verbum est. Hanc enim doctrinam comparat Justinus cum fabulis ethnicorum de Jovis filiis ac præsertim de Mercurio quem sermonem interpretem, et n. 22 sermonem a Deo internuntium vocabant. At Christi ex Maria generationem comparat Justinus n. 22 cum fabulosa Persei generatione.

(8) *Λόγον τὸν ἔρμηνευτικόν*. Sic etiam Clemens Alexandrinus testatur Strom. vi, p. 979, Mercurium apud Græcos vocari Λόγον. Non tamen probabile est ethnicos credidisse Λόγον esse Personam a Deo Patre distinctam. Quinetiam tunc Mercurium dicebant esse Λόγον, cum fabulosum illum deum ad physiologiam, id est ad res inanimas, revocarent. Hinc Porphyrius apud Eusebium *Præp. evang.* l. iii, c. 11, dum absurdas de diis fabulas lenire conatur, Mercurium ait esse symbolum Λόγον omnium efficientis et interpretis, statimque addit eum Λόγον, qui est in sole, Mercurium dici; eum qui est in luna, Hecaten; eum qui in universo, Hermopan. Sic etiam Eustathius in *Iliad.* lib. 1, p. 10, docet in veterum fabulis Jovem esse mentem, Musas scientiam, Mercurium Λόγον. Ammianus Marcellinus ait lib. xvi Mercurium mundi « velociorem sensum esse, » et idcirco Julianum illi occulte supplicasse.

(9) *Τὸν ἐξ ἀνθρώπων*. Opinati sunt eruditi homines post has voces subaudiendum esse ἀνθρωπίνου vel aliquid simile, quasi dicat Justinus eum ex hominum conspectu sublatum. Sed quod semel de Æsculapio dixit Justinus, eum in cælum ascendisse, id ad eos, qui deinceps recensentur, et proinde ad ipsum etiam Bellerophontem referendum est. Illud autem ἐξ ἀνθρώπων non significat Bellerophontem ex hominibus sublatum esse, sed

τοῖς ταῦτα φήσασι, ταῦτά φράζομεν. Μερίζονα γὰρ τὸν δημιουργὸν τοῦ σκευαζομένου ἀπεφήναντο.

21. Τῷ δὲ καὶ τὸν Λόγον, ὃ ἐστὶ πρῶτον γέννημα τοῦ Θεοῦ, ἀνευ ἐπιμιξίας φάσκειν ἡμᾶς γεγενῆσθαι (7) Ἰησοῦν Χριστὸν τὸν Διδάσκαλον ἡμῶν, καὶ τοῦτον σταυρωθέντα καὶ ἀποθανόντα καὶ ἀναστάντα ἀνεηλυθέναι εἰς τὸν οὐρανόν, οὐ παρὰ τοὺς παρ' ἡμῶν λεγομένους υἱοὺς τῷ Διὶ καινὸν τι φέρομεν. Πόσους γὰρ υἱοὺς φάσκουσι τοῦ Διὸς οἱ παρ' ἡμῶν τιμώμενοι συγγραφεῖς ἐπίστασθε, Ἑρμῆν μὲν λόγον τὸν ἔρμηνευτικόν (8) καὶ πάντων διδάσκαλον· Ἀσκληπιὸν δὲ καὶ θεραπευτὴν γενόμενον, κεραυνοθέντα ἀνεηλυθέναι εἰς οὐρανόν· Διόνυσον δὲ διασπαραχθέντα· Ἡρακλέα δὲ φυγῆ πόνων ἑαυτὸν πυρὶ δόντα· τοὺς ἐκ Λήδας δὲ Διοσκούρους, καὶ τὸν ἐκ Δανάης Περσεῖα, B καὶ τὸν ἐξ ἀνθρώπων (9) δὲ ὕψ' Ἰππου (10) Πηγάσου Βελλεροφόντην. Τί γὰρ λέγομεν τὴν Ἀριάδνην, καὶ τοὺς ὄμοιους αὐτῇ κατηστερίσθαι λεγομένους; Καὶ τί γὰρ (11) τοὺς ἀποθνήσκοντας παρ' ἡμῶν αὐτοκράτορας ἀεὶ ἀπαθανατίζεσθαι ἀξιοῦντες, καὶ ὀμνύοντα τινὰ προάγετε (12) ἑωραχέναι· ἐκ τῆς πυρᾶς ἀνερχόμενον εἰς τὸν οὐρανὸν τὸν καταχαλῆντα Καίσαρα; καὶ ὅποια ἐκάστου τῶν λεγομένων υἱῶν τοῦ Διὸς ἰστοροῦνται αἱ πράξεις, πρὸς εἰδότας λέγειν οὐκ ἀνάγκη, πλὴν ὅτι εἰς διαφορὰν (13) καὶ προτροπὴν τῶν ἐκπαίδευομένων ταῦτα γέγραπται· μιμητὰς γὰρ θεῶν καλὸν εἶναι πάντες ἡγροῦνται. Ἀπειὴ δὲ σωφρονουσίης

ex hominibus genitum, ita ut aliis opponatur, qui ex Jove geniti in cælum ascenderant. Sic enim C infra n. 54 Bellerophontem ait Justinus ἀνθρωπὸν ἐξ ἀνθρώπου γενόμενον.

(10) Ἵψ' Ἰππου. Infra n. 54, ἐρ' Ἰππου.

(11) Καὶ τί γὰρ. Legendum καὶ τοι γάρ. Is enim est sensus: Quid necesse est antiqua recensere, cum quotidie ejusmodi consecrationes apud vos celebrentur?

(12) Καὶ ὀμνύοντα τινὰ προάγετε. Sylburgius et Græbius Justinum diligentiam hoc loco desiderant, quasi *latius extendat, quod de Romulo et de Julio Cæsare narratur*, nec animadvertat in aliorum imperatorum exsequiis non ejusmodi jusjurandum dari, sed aquilam e rogo emitti solitam esse, quæ defuncti animam in cælum efferre putaretur. Non viderunt eruditi viri utramque consuetudinem usurpatam fuisse. Sic loquitur Suetonius in Augusti Vita: « Non defuit, inquit, vir prætorius, qui se effigiem cremati euntem in cælum vidisse juraret. » Sic jocatur in hanc consuetudinem Seneca D in *Colocynthosi*, sive ludo de Claudii Apotheosi: « Quærite, inquit, ab eo qui Drusillam in cælum euntem vidit. Idem Claudium vidisse se dicit iter facientem non passibus æquis. Velit nolit, necesse est illi omnia videre quæ in cælo agantur. Appiæ viæ curator est: qua scis et divum Augustum et Tiberium Cæsarem ad deos iisse. Hunc si interrogaveris, soli narrabit: coram pluribus nunquam verbum faciet. Nam ex quo in senatu juravit se Drusillam vidisse cælum ascendentem, et illi pro tam bono nuntio nemo credidit quod viderit, verbis conceptis affirmavit se non indicaturum etiamsi in medio foro hominem vidisset occisum. » Justinus testimonium confirmat Tatianus n. 10. Tertullianus idem perjurium exagial, 1 ad *Nat.*, c. 10 (1 lib. ii, c. 7).

(13) Εἰς διαφορὰν. Legendum esse διαφορὰν καὶ παρατροπὴν jam multi observarunt. — At ironia usus est Justinus.

φυγῆς ἔννοια τοιαύτη περὶ θεῶν, ὡς καὶ αὐτὸν τὸν ἄθεον καὶ γεννήτορα πάντων κατ' αὐτοὺς Δία, πατροφόντην τε καὶ πατρός τοιοῦτου γεγονέναι, ἔρωτί τε κακῶν καὶ αἰσχυρῶν ἡδονῶν ἤττω γένόμενον, ἐπὶ Γανυμήδην καὶ τὰς πολλὰς μοιχευθείσας γυναῖκας ἔλθειν, καὶ τοὺς αὐτοῦ παῖδας τὰ ὅμοια πράξαντας παραδέξασθαι (14)! 'Ἄλλ', ὡς προέφημεν, οἱ φαῦλοι δαίμονες ταῦτα ἔπραξαν. Ἀπαθανατίζεσθαι δὲ ἡμεῖς μόνους δεδιδῆγμεθα τοὺς ὁσίως καὶ ἐναρέτως ἐγγυς θεῶν βιούντας, κολάζεσθαι δὲ τοὺς ἀδίκως, καὶ μὴ μεταβάλλοντας, ἐν αἰωνίῳ πυρὶ πιστεύομεν.

22. Υἱὸς δὲ Θεοῦ (15) ὁ Ἰησοῦς λεγόμενος, εἰ καὶ κοινῶς μόνον ἀνθρώπος, διὰ σοφίαν ἄξιός υἱὸς Θεοῦ λέγεσθαι· πατέρα γὰρ ἀνδρῶν τε θεῶν τε πάντες συγγραφεῖς τὸν Θεὸν καλοῦσιν (16). Εἰ δὲ καὶ ἰδίως (17) παρὰ τὴν κοινήν γενεσιν γεγενῆσθαι αὐτὸν ἐκ Θεοῦ λέγομεν Λόγον Θεοῦ, ὡς προέφημεν, κοινὸν τοῦτο ἔστω ὑμῖν τοῖς τὸν Ἑρμῆν λόγον τὸν παρὰ Θεοῦ ἀγγελικὸν λέγουσιν. Εἰ δὲ αἰτιάσαιτό τις ἔστυρωσθαι αὐτὸν, καὶ τοῦτο κοινὸν τοῖς προκατηριθμημένοις παθοῦσιν υἱοῖς, καθ' ὑμᾶς, τοῦ Διὸς ὑπάρχει. Ἐκεῖνων τε γὰρ οὐχ ὅμοια τὰ πάθη τοῦ θανάτου, ἀλλὰ διάφορα ἰστορεῖται· ὥστε μὴδὲ τὸ ἴδιον τῷ πάθους ἤττωνα δοκεῖν εἶναι τοῦτον. 'Ἄλλ', ὡς ὑπεσχόμεθα, πρῶτόντος τοῦ λόγου καὶ κρείττονα ἀποδείξομεν· μᾶλλον δὲ καὶ ἀποδείκνυται. Ὁ γὰρ κρείττονος (18) ἐκ τῶν πράξεων φαίνεται. Εἰ δὲ καὶ διὰ παρθένου γεγενῆσθαι (19) φέρομεν, κοινὸν καὶ τοῦτο παρὰ τὸν Περσέα ἔστω ὑμῖν. Ὁ δὲ λέγομεν χαλοῦς,

(14) *Παραδέξασθαι*. Illud verbum non idem valet ac filios auscipere, ut interpretes existimarunt, sed idem ac credere et assentiri. Ex hoc enim verbo pendet tota verborum complexio.

(15) *Υἱὸς δὲ Θεοῦ*. Similis prorsus apud Arnobium sententia lib. 1 *Adversus Gentes*: « Sed concedamus, inquit, interdum manum vestris opinionibus dantes, unum Christum fuisse de nobis, mentis, animæ, corporis fragilitatis et conditionis unius; nonne dignus a nobis est tantorum ob numerum gratiam Deus dici, Deusque sentiri? »

(16) *Præ cæteris* Homerus. Vide *Cohort. ad Græc.*, c. 2. ΟΤΤΟ.

(17) *Εἰ δὲ καὶ ἰδίως*. Hujus loci ea videtur esse sententia: Ne mirum vobis videatur, si Verbum Dei non solum vocalem, non rem inanitam, sed verum Filium, veramque personam dicimus, non factam, sed genitam. Commune id esse ducite cum iis, qui ipsium etiam Mercurium, sermonem a Deo internuntium appellant. Vide dialog. n. 61 et 128.

(18) *Ὁ γὰρ κρείττονος*. Hæc Irenæus imitatur libr. II, c. 3, n. 5, ut a Græbio observatum est: « Qui enim melior est, inquit, ex operibus ostenditur. » Similem sententiam, ut ex profano aliquo scriptore, citat Isidorus Pelusiota epist. 158, lib. III: « Τὰ ἔργα δείξει τῶν λόγων σαφέστερον. *Opera probabant claris sermonibus*. »

(19) *Διὰ παρθένου γεγενῆσθαι*. Molesta fuit Laugo hæc ratio loquendi, ut ad Valentinianorum errores accommodata: eam exagitat Tertullianus in libro *De carne Christi*, cap. 20, et in Scripturis inveniri negat. Displicet etiam Hieronymo, qui in *Comment. in epist. ad Galat.* p. 267, sic loquitur: « Diligenter attendite, inquit, quod non dixerit, factam per mulierem, quod Marcion et cæteræ hæreses voluit, quæ putativam Christi carnem simulant, sed ex muliere, ut non per illam, sed ex illa natus esse credatur. » Sed, quod pace S. Hiero-

diis cogitatio, ut ipsum ducem ac genitorem omnium secundum illos Jovem, parricidam et ex patre parricida ortum fuisse, ac malarum et turpinum voluptatum amore captum ad Ganymedem multasque mulieres ab eo constupratas venisse, ac ejus filios similia fecisse credat! Sed hæc, ut diximus, pravæ dæmones perpetrarunt. Nos autem immortalitatem eos consequi solos didicimus, qui Deum vitæ sanctitate et virtute propius contingunt; qui autem improbe vivunt nec immutantur, eos igne æterno credimus puniri.

57 22. Filius autem Dei, qui Jesus vocatur, etiam si homo tantum esset communi conditione, propter sapientiam dignus foret, qui Filius Dei diceretur. Parentem enim virumque deumque scriptores omnes appellant Deum. Quod si modo singulari et a communi creatione diverso genitum illum ex Deo dicimus Verbum Dei; id ei, ut jam diximus, commune esse credite cum iis qui Mercurium sermonem a Deo internuntium appellant. Si quis autem crucifixum esse objiciat: est id quoque commune cum supradictis Jovis, ut vestra fert opinio, filiis, qui perpassiones non effugerunt. Illorum enim non similes, sed diversæ mortis perpassiones narrantur, ita ut Jesus, ne ob singulare quidem perpassionis genus, inferior sit. Sed et præstantiorem esse, ut promisimus, procedente oratione demonstrabimus; vel potius jam demonstratum est. Præstantior enim quisque ex actionibus

nymi dixerim, nec Marcion dicebat Jesum per Virginem natum esse, is enim Christum subito Capernaum et cælo venisse linguebat; nec merito negetur hanc loquendi rationem in Scriptura exstare. Demonstrat enim Basilium in libro *De Spiritu sancto*, cap. 5, utramque præpositionem διὰ et ἐξ idem sonare, et argumenti loco sumit quod Paulus, qui in epist. ad Galatas dixit: Γενόμενος ἐκ γυναίκος, *factus ex muliere*, idem in epist. ad Cor. dixerit: Ἀπὸ διὰ τῆς γυναίκος, *vir per mulierem*. Hinc idem Basilium in orat. 2^a, p. 538: Ἐγεννήθη διὰ γυναίκος, *ἵνα τοὺς γεννηθέντας ἀναγεννήσῃ. Genitus est per mulierem, ut eos qui nati erant regeneraret*. Multa occurrunt ejusmodi exempla apud sanctos Patres. Justinus non eo solum in loco, qui nunc in manibus est, sed etiam in multis aliis ita loquitur. Sic etiam apud Eusebium lib. 1 *contra Marcel.* cap. 35: Πρὸ μὲν τοῦ κατελθεῖν καὶ διὰ τῆς παρθένου τεχθῆναι, *λόγος ἦν μόνος*. Vide p. 40 Julius Firmicus *De profan. relig.*: « Per virginem Mariam ac Spiritum sanctum Christus natus. » Hilarius lib. IV *De Trin.* n. 42: « Per virginem natus ex Spiritu sancto. » Augustinus in lib. 1 *De anima* n. 27: « Mulier ex viro facta est, ut postea vir per mulierem nasceretur. » Eandem vocem usurpat Cyrillus Alexandrinus *Thesaur.* p. 96. In hymno, quem canimus in honorem B. V. Mariæ:

*Beatu cæli nuntio,
Fecunda sancto Spiritu,
Desideratus gentibus
Cujus per album fusus est.*

Non ergo in eo, si proprie loquamur, Valentiniani peccabant, quod Filium per Mariam genitum dicerent; sed quod ex Maria genitum negarent, atque, ut ait Tertullianus, c. 27 *contra Valentinianos*, « delatum in Virginem transmeatorio potius quam generatorio more processisse; per ipsam, non ex ipsa; non matrem eam, sed viam passum » docerent.

dijudicatur. Quod autem natum ex Virgine tenemus, commune id cum Perseo existimate. Quod claudos denique et paralyticos, et ab ipso ortu mutilos sanitati ab eo restitutos, et mortuos ad vitam revocatos dicimus, similia hæc quoque dicere videbimur iis, quæ ab Æsculapio facta nar-

rantur.
23. Atque ut illud etiam perspectum habeatis, quæcunque a Christo et a prophetis, qui eum antecesserunt, edocti dicimus, sola esse vera et scriptoribus omnibus antiquiora; nec quia eadem ac illi scriptores dicimus, idcirco petere ut probe- mur, sed quia vera loquimur; tum etiam ut vobis constet Jesum Christum, cum Dei Verbum et primogenitum et virtus sit, solum proprie Filium ex eo genitum esse: ejusque voluntate factum hominem instaurandi et revocandi hominum generis causa, hæc nos docuisse; ac denique priusquam inter homines 58 homo versaretur, quosdam in antecessum, eos scilicet, quos jam diximus, malos dæmones ea per poetas velut facta dixisse, quæ fabulose isti confinxerunt, quemadmodum perfecere ut nefanda in nos et impia facinora decantarentur, quorum nec testis nec argumentum exsistat ullum; ut hæc, inquam, vobis explorata sint, his argumentis utemur.

24. Primo, quia cum similia Græcis dicamus, soli odio habemur propter nomen Christi; et cum nihil faciamus mali, velut improbi necamur; alii alibi et arbores et fluvios et mures et feles et crocodilos et plurimas brutas animantes colentibus,

(20) Πονηρούς. Legendum πηρούς admonuit R. Stephanus, idque confirmat Grabius ex simili loco dialogi n. 69; πηρούς autem idem esse ac cæcos contendit Thirlbius ex eodem dialogi loco, et alio hujus Apol. n. 60.

(21) Ἰνα δὲ ἦδη, etc. Observat Ritterus (*Animadv. in primam S. Just. apolog.*, p. 19 sq.): « Restat ut scriptor, si ultra progressurus sit, demonstret, quæ Christiani profiteantur non solum verisimilia et æque vera ac fabulas Græcorum, sed omnino reapse vera esse et testimoniis confirmari, quorum fides in dubium vocari non possit. Et hoc quidem præstitit a capite 30-65; sed quæ a capite 23-30 tractantur, plane nobis abundare videntur. — Itaque fortasse sic series membrorum restitui possit: Primum ejice primam partem capitis 23 usque ad verba καὶ Ἰησοῦς Χριστός; hac enim ratione doctrina de persona Jesu Christi, quæ cap. 21 incipit, continuatur et absolvitur. Tum transpone ejectam partem capitis 23 ad finem capitis 30, ita ut rerum argumenti tractandarum partem secundam efficiat, hoc est scriptorem cogita se demonstraturum polliceri, doctrinam Christianam non tantum veram esse, sed solam esse veram (μόνα ἀληθῆ). Et quæ cap. 24 et seqq. dicuntur, non male quadrant in extremam partem cap. 24. » Sed Justinus tam raro certum quemdam ordinem et methodum servat (coll. Semisch. *Justin. d. Mart.* p. 1, p. 208 sq.), ut confusionem istam absque codicis manu exarati auctoritate librariorum imputandam esse non censeam. OTTO.

(22) Πρὶν ἢ ἐν ἀνθρώποις. Præmittenda his verbis conjunctio καὶ aut legendum πρὶν δὲ ἢ ἐν ἀνθρώποις. Si quis tamen legendum esse velit, καὶ ὅτι πρὶν et antea καὶ ὅτι Ἰησοῦς Χριστός, nihil id contextui nocet. Sed nihil amplius requiri debet

καὶ παραλυτικούς, καὶ ἐκ γενετῆς πονηρούς (20), ὕγεις πεποιημένας αὐτὸν, καὶ νεκρούς ἀνεγείρει, ὁμοια τοῖς ὑπὸ Ἀσκληπιοῦ γεγενῆσθαι λεγομένοις καὶ ταῦτά φάσκειν δόξομεν.

23. (21) Ἰνα δὲ ἦδη καὶ τοῦτο φανερόν ὑμῖν γένηται, ὅτι ὅποσα λέγομεν, μαθόντες παρὰ τοῦ Χριστοῦ καὶ τῶν προελθόντων αὐτοῦ προφητῶν, μόνα ἀληθῆ ἐστὶ, καὶ πρεσβύτερα πάντων τῶν γεγενημένων συγγραφῶν· καὶ οὐχὶ διὰ τὸ ταῦτά λέγειν αὐτοῖς, παραδεχθῆναι ἀξιούμεν, ἀλλ' ὅτι τὸ ἀληθὲς λέγομεν· καὶ Ἰησοῦς Χριστὸς μόνος ἰδίως υἱὸς τῷ Θεῷ γεγέννηται, λόγος αὐτοῦ ὑπάρχων καὶ πρωτότοκος καὶ δύναμις· καὶ τῇ βουλῇ αὐτοῦ γενόμενος ἄνθρωπος, ταῦτα ἡμᾶς ἐδίδαξεν, ἐπ' ἀλλαγῇ καὶ ἐπαναγωγῇ τοῦ ἀνθρωπέου γένους· πρὶν ἢ ἐν ἀνθρώποις (22) αὐτὸν γενέσθαι ἄνθρωπον, φθάσαντες τινες διὰ τοὺς προειρημένους (23) κακούς δαίμονας, διὰ τῶν ποιητῶν ὡς γενόμενα εἶπον, ἃ μυθοποιήσαντες ἐφησαν· ὃν τρόπον καὶ τὰ καθ' ἡμῶν λεγόμενα δύσφημα καὶ ἀσεβῆ ἔργα ἐνήργησαν (24), ὧν οὐδεὶς μάρτυς οὐδὲ ἀπόδειξις ἐστὶ, τοῦτον ἐλεγχον ποιησόμεθα.

24. Πρῶτον μὲν ὅτι (25) τὰ ὁμοια τοῖς Ἑλλήσι λέγοντες, μόνου μισούμεθα δι' ὄνομα τοῦ Χριστοῦ· καὶ μηδὲν ἀδικούντες, ὡς ἀμαρτωλοὶ ἀναιρούμεθα, ἄλλων ἀλλαχῶ καὶ δένδρα σεβομένων, καὶ ποταμῶν, καὶ μῦθων, καὶ αἰλιούρων, καὶ κροκοδείλων, καὶ

ad intelligentiam hujus loci, in quo interpretando non plurimum viderunt interpretes. Longam hanc verborum complexionem existimavit Grabius, nec cum iis quæ præcedunt, nec cum iis quæ sequuntur, connecti posse, et idcirco ad contextum corruptelam et ad lacunas confugit. Facilis tamen et aperta sententiarum junctura. Tria pollicetur Justinus see demonstraturum. 1° Quæ a Christianis docentur, sola vera esse, quod quidem aptum et nexum est ex iis, quæ proxime dicebat, nempe ex illa similitudine, quæ Christianæ doctrinæ videtur inesse cum nonnullis philosophorum et poetarum placitis. 2° Promittit se probaturum Filium Dei incarnatum esse. 3° Dæmones ante illius incarnationem multa per poetas finxisse, ut homines ab hoc mysterio credendo averterent. In his tribus argumentis deinceps versatur Justinus. Probat 1°, n. 24, Christianos solos esse qui veritatem defendant. Deinde num. 30, Filium Dei incarnatum esse. Tum n. 33 venit ad fabulas poetarum, quas dæmonum fraude ad hominum perniciem inventas fuisse docet

(23) Διὰ τοὺς προειρημένους. Hic profecto aliquid emendandum. Quinam enim illi sunt qui propter dæmones, sive impulsu dæmonum per poetas hæc finxerunt? Nemo sane divinare possit. At si legamus λέγω δὲ τοὺς, etc., nihil supererit difficultatis, idque ex Latina interpretatione perspicui potest.

(24) Ἐνήργησαν. Necessè non est cum Syllburgio subintelligere διαβρῦλλεῖσθαι.

(25) Πρῶτον μὲν ὅτι. Ut probet veritatem penes solos esse Christianos (hoc enim ex tripartita divisione primum erat) hoc utitur argumento, quod cum alii summam habeant suæ religionis colendæ licentiam, solis Christianis eodem jure esse non liceat.

τῶν ἀλόγων ζώων τὰ πολλά· καὶ οὐ τῶν αὐτῶν ὑπὸ πάντων τιμωμένων, ἀλλὰ ἄλλων ἀλλαγῶσε, ὡστ' εἶναι ἀπεθεῖς ἀλλήλοις πάντας, διὰ τὸ μὴ τὰ αὐτὰ σέβειν· ἔπερ μόνον ἐγκαλεῖν ἡμῖν ἔχετε, ὅτι μὴ τοὺς αὐτοὺς ὑμῖν σέβομεν ἐν θεοῖς, μηδὲ τοῖς ἀποθανούσι χόας καὶ κνίσσας, καὶ ἐν γραφαῖς στεφάνους (26) καὶ θυσίας φέρομεν. Ὅτι γὰρ οὐ τὰ αὐτὰ παρ' οἷς μὲν θεοὶ (27), παρ' οἷς δὲ θηρία, παρ' οἷς δὲ ἱερεῖα νενομισμένα ἐστίν, ἀκριθῶς ἐπίστασθε.

25. Δεύτερον (28) δὲ, ὅτι ἐκ παντὸς γένους ἀνθρώπων οἱ παλαιοὶ (29) σεβόμενοι Διόνυσον τὸν Σεμέλης, καὶ Ἀπολλωνα τὸν Λητοῖδην, οἱ δὲ Ἐρωτας ἀρσένων θσα Ἐπραξαν, αἴσχος καὶ λέγειν, καὶ οἱ Περσεφόνην καὶ Ἀφροδίτην, τὰς διὰ τὸν Ἄδωνιν οἰστηθείσας (30), ὧν καὶ τὰ μυστήρια ἄγετε· ἢ Ἀσκληπιὸν, ἢ τινὰ τῶν ἄλλων ὀνομαζομένων θεῶν, καίπερ θανάτου ἀπειλουμένου, διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ (31) τούτων μὲν κατεφρονήσαμεν, θεῶν δὲ τῶ ἀγενήτῳ καὶ ἀπαθεῖ ἑαυτοὺς ἀνεθήκαμεν, ὃν οὕτε ἐπ' Ἀντιόπην καὶ τὰς ἄλλας ὁμοίως, οὐδὲ ἐπὶ Γανυμήδην δι' οἴστρον ἐληλυθῆναι περθόμεθα, οὐδὲ λυθῆναι βοηθείας τυχόντα διὰ θέντιδος ὑπὸ τοῦ ἑκατοντάχειρος ἐκείνου, οὐδὲ μερικμύοντα διὰ τοῦτο τὸν τῆς θέντιδος Ἀχιλλέα διὰ τὴν παλλακίδα Βρισηίδα ὀλέσαι πολλοὺς τῶν Ἑλλη-

A nec eadem omnibus, sed alia alibi venerantibus, ita ut omnes sibi invicem, quia non eadem colunt, impii sint. Quæ quidem una res est, quam in criminibus loco nobis objicere possitis, quod non eosdem ac vos colamus deos, nec mortuis libamina et nidores et coronas imaginibus apponi solitas et victimas offeramus. Ipsi enim res easdem alibi deos, alibi feras, alibi victimas legitimas esse accurate scitis.

25. Secundo, quod ex omni hominum genere qui olim Bacchum Semeles filium, et Latonæ Apollinem, qui etiam turpe dictu est quæ et quanta masculorum amore designaverint, qui Proserpinam et Venerem, æstro propter Adonidem concitatas, quarum etiam mysteria celebratis, aut Æsculapium aut alium aliquem eorum, quos appellant deos, colebamus, eos quamvis morte proposita per Jesum Christum contempsimus, nosque ingenito et perpressionis experti consecravimus Deo, quem neque ad Antiopen aliasve similes, neque ad Ganymedem æstro libidinis incitatum venisse credimus, nec vinculis solutum auxillo illius Centimani per Tethydem impetrato, neque ob hoc beneficium sollicitum fuisse, ut plurimis Græcis Achilles pro-

(26) Καὶ ἐν γραφαῖς στεφάνους. Meursius, Clericus et Fabricius legunt ἐν ταφαῖς, in sepulcris, cui conjecturæ favet illud ex dialogo Minuc. Fel.: « Coronas etiam sepulcris denegatis. » Salmasius aliter emendat in notis ad Vitam M. Anton. ac legendum putat ἐν βαφαῖς στεφάνους pro βαπτουῖς, sutiles coronas, quemadmodum dicuntur *marimora in exemplis*. figuris ornata; *porcilla in gemmis*, id est gemmata, ἄρτοι ἐν τύποις, *panes figuris vel formis expressi*. At eruditæ et acutæ hominum doctissimorum emendationes non videntur necessariæ. Loquitur Justinus de coronis quæ mortuorum status apponi solebant. Vox illa γραφαί non picturas solum, ut videtur eruditis illis viris, designat, sed etiam status, ut multis exemplis demonstrari potest. Himerius apud Photium cod. 243, pag. 1127, Lysippi insignis statuarii ingenium ex eo commendat, quod Occasionem pereleganter finxerit. Utitur autem hie vocibus: Ἐγγράφει τοὺς θεοὺς τὸν Καίρον, *diis Occasionem effinxit*. Basilus seu quivis alius in l.b. *De bapt.* c. 2, n. 23, ut probet baptismum, sive liber, sive servus sit, modo veterem hominem exnerit, Deo acceptum esse, utitur hoc exemplo: Ἡ σάνις ἐξ ὀποίας δὴποτε ὕλης οὖσα, ἀποθεμένη τὸ ἀνώμαλον καὶ ἀποφυσθεῖσα τὸ τραχὺ, οὕτως ἐνδύεται τὴν γραφὴν τῆς εἰκόνης τοῦ βασιλέως· καὶ τότε οὐκ ἐν τῇ τοῦ ξύλου, ἢ χρυσοῦ ἢ ἀργύρου διαφορᾷ γυνοῖσθεται τις διαφορὰ τῆς εἰκόνης, etc. Liqueat in hoc exemplo γραφὴν vocari statuam auream aut argenteam aut ligneam. Tam scitæ quam pictæ imagines vocantur γραφαί apud Gregorium Naz. orat. 3, p. 83. Loquens enim de imaginibus imperatorum ἐν πλάσμασι τε καὶ χρώμασι, id est tum fictis tum pictis, ait imperatores ejusmodi imaginibus solere aliud alios προσπαράγραφεσθαι; Julianus vero ut Christianis insidias strueret, τὰς εἰκόσι συμπαραγράφους τοὺς δαιμονίας, ὡς δὴ τινὰς ἄλλας ἐξ ἔθους γραφὰς, πρυτὶθει δὲ, μὲν καὶ πᾶσαι.

(27) Οὐ τὰ αὐτὰ παρ' οἷς μὲν θεοὶ. Frustra Grabius retinendum esse contendit illud οὐ. Tolerandum omnino si quid sententiæ velis ex hoc loco eicere; vel legendum ὅτι γὰρ οὐν. Solent enim alii

scriptores id exprobrare gentilibus, quod eadem res nunc victima sit, nunc Deus. Hoc argumento utitur Athanasius orat. in gentes, n. 23. Vide Tatianum n. 10 et Athenagoram. *Apol.* n. 14. His adjungere libet Anaxandridis versus, quos refert Athanasius lib. vii, p. 299:

Βοῦν προσκυρεῖς, ἐγὼ δὲ θύω τοῖς θεοῖς·
 Τὴν ἔγγελευν μέγιστον ἡγῆ δαίμονα,
 Ἡμεῖς δὲ τῶν θύων μέγιστον παραπολύ.
 Bovem colis tu, dis ego hostiam immolo.
 Anquillam adoptas maximos inter deos,
 Obsoniorum ducimus nos maximum.

(28) Δεύτερον. Secundum argumentum, cur veritas solis Christianis nota sit, inde deducit Justinus, quod a cultu deorum, qui flagitia patrasse narrantur, ad purissimum unius Dei cultum, quamvis morte proposita, conversi fuerint.

(29) Οἱ παλαιοὶ. Liqueat legendum esse οἱ παλαιοί, ut antea n. 14, idque jam multi observaverunt.

(30) Οἰστηθείσας. Scribit Apollodorus lib. iii, inquit illustrissimus Huetius *Demonstr. evang.* p. 58, in Adonidis etiamnum infantis forma commotam Venerem, clam diis omnibus eum occuluisse in arca, et Proserpinæ tradidisse; hanc pupum tam bellum conspicatam retinuisse, atque ea re excitatam inter deas contentionem Jovem sedasse, hac lege atque omnie, ut tertiam anni partem penes se maneret Adonis, tertiam penes Venerem, penes Proserpinam tertiam. Itaque illud verbum οἰστηθείσας de contentionis æstro simul et libidinis accipi debet. Legitur in utroque cod. ms. ad marg. et apud R. Stephanum ad calcem κόρη καὶ Ἀφροδίτην τὰς διὰ τὸν Ἄδωνιν ἐρηθείσας. Legendum ἐρηθείσας, *Puellam et Venerem, quæ de Adonide inter se contenderunt*. Frustra ergo Sylburgius et Grabius legunt: Τὴν μὲν διὰ τὸν Ἄδωνιν, τὴν δὲ διὰ τὸν Ἀἰδωνέα οἰστηθείσαν.

(31) Διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ. Eadem loquendi ratio occurrit n. 49 et n. 61. Quare frustra Sylburgius et Grabius non minus apte legi posse existimant, διὰ Ἰησοῦν Χριστόν, *proprie Jesum Christum*.

pter Briseidem **59** pellicem perniciem afferret **60**. A νων· και τους πειθομένους ἐλεοῦμεν· τους δὲ τούτων αἰτίους δαίμονας γωριζόμεν.

26. Tertio, post Christi in caelum ascensum daemones immisere homines quosdam, qui se deos esse dicerent; quos non modo non insectati estis, sed etiam auxistis honoribus. Simonem quemdam Samaritanum e vico Gittum dicto, qui sub Claudio Cæsare, cum magica miracula, daemonum in eo operantium arte, in regia vestra urbe Romæ edidisset, deus existimatus est, et a vobis, tanquam deus, statua honoratus, quæ statua erecta est in insula Tiberina inter duos pontes, habens hanc Romanam inscriptionem: *Simoni deo sancto*. Hunc Samaritani pene omnes et ex aliis gentibus nonnulli primum deum esse confitentur, eumque adorant: ac Helenam quandam, quæ eum hoc tempore ubique assectata est, cum antea in lupanari prostituisset, primam ejus notionem esse dicitant. Menandrum etiam quemdam, pariter Samaritanum e vico Capparetæ, ac Simonis discipulum, daemonum quoque operatione fretum multis, cum Antiochiæ versaretur, arte magica illuisse scimus. Is sectatoribus suis illud etiam persuasit, nunquam ipsos esse morituros; et ex illius disciplina adhuc supersunt nonnulli hoc profitentes. Marcionem etiam quemdam Ponticum, qui etiamnum superest ac discipulos docet alium quemdam agnoscere majorem mundi opifice Deum. Hic in omni hominum genere daemonum adjumento perfecit, ut multi in

26. Τρίτον δ' ὅτι (32) καὶ μετὰ τὴν ἀνάλευσιν (33) τοῦ Χριστοῦ εἰς οὐρανὸν, προεβάλλοντο (34) οἱ δαίμονες ἀνθρώπους τινὰς λέγοντας ἑαυτοὺς εἶναι θεοῦ· οἱ οὐ μόνον οὐκ ἐδιώχθησαν ὑφ' ὑμῶν, ἀλλὰ καὶ τιμῶν κατηξιώθησαν. Σίμωνα μὲν τινα Σαμαρεῖα, τὸν ἀπὸ κόμης λεγομένης Γίττων (35), ὃς ἐπὶ Κλαυδίου Καίσαρος διὰ τῆς τῶν ἐνεργούντων δαιμόνων τέχνης δυνάμεις ποιήσας μαγικὰς ἐν τῇ πόλει (36) ὑμῶν βασιλίδι Ῥώμῃ, θεὸς ἐνομισθῆ, καὶ ἀνδριάντι παρ' ὑμῶν ὡς θεὸς τετίμηται, ὃς ἀνδριάς ἀνεγέγηρται (37) ἐν τῷ Τίβερι ποταμῷ, μεταξύ τῶν δύο γεφυρῶν, ἔχων ἐπιγραφὴν Ῥωμαϊκὴν ταύτην, *Σίμωνι δέμ σαγκτω* (38). Καὶ σχεδὸν πάντες μὲν Σαμαρεῖς, ὀλίγοι δὲ καὶ ἄλλοις ἔθνεσιν, ὡς τὸν πρῶτον θεὸν ἐκείνον ὁμολογούντες, προσκυνοῦσι (39)· καὶ Ἑλένην τινὰ, τὴν συμπερινοστήσασαν αὐτῷ κατ' ἐκεῖνο τοῦ καιροῦ, πρῶτον ἐπὶ τῆς σταθεῖσαν (40), τὴν ἀπ' αὐτοῦ (41) ἔνοιαν πρώτην γενομένην λέγουσι. Μένανδρον δὲ τινα, καὶ αὐτὸν Σαμαρεῖα, τὸν ἀπὸ κόμης Καππαρετάας, γενόμενον μαθητὴν τοῦ Σίμωνος, ἐνεργηθέντα καὶ ὑπὸ τῶν δαιμονίων, καὶ ἐν Ἀντιοχείᾳ γενόμενον, πολλοὺς ἐξαπατῆσαι διὰ μαγικῆς τέχνης οἶδαμεν. Ὅς καὶ τοὺς αὐτῷ ἐπομένους ὡς μηδὲ ἀποθνήσκειεν ἔπεισε· καὶ νῦν εἰσὶ τινες ἀπ' ἐκείνου τοῦτο ὁμολογούντες. Μαρκίωνα δὲ τινα Ποντικὸν, ὃς καὶ νῦν ἐστὶ διδάσκων τοὺς πειθομένους, ἄλλον τινὰ νομίζειν μελίζονα (42) τοῦ δημιουργοῦ Θεοῦ· ὃς κατὰ

60 *Iliad.* vi.

(32) *Τρίτον δ' ὅτι*. Tertium hoc argumentum, ut veritatem in Christianis solam odio haberi constet. Si quis a daemonibus immisus Christianam religionem erroribus corrumpat, hunc persecutio non attingit. Inde manifesta conclusio persecutionum auctores esse daemones, ac solam illos veritatem insectari.

(33) *Μετὰ τὴν ἀνάλευσιν*. Legitur ἀνάληψιν τοῦ Κυρίου apud Eusebium, qui totum hunc de Simone locum inseruit lib. ii *Hist.*, cap. 13. Habent etiam ἀνάληψιν τοῦ Κυρίου Syncellus *Chronograph.* p. 353 et Zonaras *Annales.* tom. II, p. 187, ut observat Thirlbius, qui ἀνάλευσιν aut ἀνοδοῦ a Justino usurpari solere ait, non vero ἀνάληψιν, ac exempla repetit ex *diablog.* n. 39, 82, 87.

(34) *Προεβάλλοντο*. Ita ex Eusebio posui. Editi nostri προεβάλλοντο.

(35) *Γίττων*. Ita Eusebius. At R. Stephanus et uterque codex ms. τρίτων.

(36) *Ἐν τῇ πόλει*. Euseb. ἐπὶ τῇ πόλει ὑμῶν τῆς

(37) *Ὅς ἀνδριάς ἀνεγέγηρται*. Hæc desunt apud Eusebium; vitiosam esse Eusebii scripturam adversus Antonium Van Dale probat Thirlbius ex verborum constructione absurda admodum, si hæc verba desint, futura, ἀνδριάντι ὡς θεὸς τετίμηται μεταξύ τῶν δύο γεφυρῶν ἔχων ἐπιγραφὴν, etc. Equidem verba hæc non delebo, sed his textum carere posse fateor.

(38) *Σίμωνι δέμ σαγκτω*. Vide Præfationis tertiam partem, ubi de hac Justinii narratione disserimus.

(39) *Προσκυνοῦσι*. Male in editionibus Justinii le-

gebatur, ἐκείνον καὶ προσκυνοῦσι. Melius Eusebius quem secuti sumus.

(40) *Σταθεῖσαν*. Addit Eusebius ἐν Τύρῳ τῆς Φοινίκης. Paulo ante translata ex Eusebio in editiones Græco-Latinas vox συμπερινοστήσασαν, cum R. Stephanus et mss. habeant περινοστήσασαν.

(41) *τὴν ἀπ' αὐτοῦ*. Sic emendavi Eusebio auctore Irenæo, pro ὑπ' αὐτοῦ. Tertullianus ἔνοιαν reddidit injectionem. « Et se quidem, inquit, lib. *De anima*, cap. 34, sinxit summum patrem, illam vero injectionem suam primam, qua injecerat angelos et archangelos condere. » Injunctio aliis in locis apud Tertullianum eodem sensu usurpatur velut cum in lib. *De pudic.* c. 13, citat illud ex secunda ad Cor. *Non ignoramus injectiones ejus*. Corrupta sunt quæ de Simone apud eundem leguntur in appendice ad librum *De præscript.* « Hic ausus est summam se dicere virtutem, id est, summum Deum, mundam autem ab angelis suis institutum. A dæmone se oberrante, qui esset sapientia, descendisse quærendum apud Judæos. » Liqueat legendum, « ad Æonem se oberrantem, » etc. Docebat Gnostici, quorum parens erat Simon magus, unum ex Æonibus, quem vocabant Achamoth, id est sapientiam, a summo Deo in inferiora decidisse. Hæc autem erat Helena Simonis, quam quidem, velut ovem perditam, Simon a se quæsitam esse, sequæ eo consilio descendisse dicebat, ut post Irenæum testatur Tertullianus *De anima* cap. 34. Mox Euseb. οἰστροθέντα καὶ αὐτὸν ὑπὸ.

(42) *Μελίζονα*. Euseb. εἶναι νομίζειν μελίζω, *Yist.* lib. iv, c. 11.

πᾶν (43) γένος ἀνθρώπων διὰ τῆς τῶν δαιμόνων συλ-
λῆψεως, πολλοὺς πεποίηκε βλασφημίας λέγειν, καὶ
ἀρνεῖσθαι τὸν ποιητὴν τοῦδε τοῦ παντός Θεόν· ἄλλον
δὲ τινα, ὡς ὄντα μελίζονα, καὶ μελίζονα (44) παρὰ τοῦ-
τον ὁμολογεῖν πεποιημένοι. Πάντες οἱ ἀπὸ τούτων (45)
ὀρμύμενοι, ὡς ἐφημεν (46), Χριστιανοὶ καλοῦνται,
ὄν τρόπον καὶ οἱ οὐ κοινωνοῦντες τῶν αὐτῶν δογμα-
των τοῖς φιλοσόφοις, τὸ ἐπικατηγορούμενον ὄνομα
τῆς φιλοσοφίας κοινὸν ἔχουσιν. Εἰ δὲ καὶ τὰ δύσφημα
ἐκείνα μυθολογούμενα ἔργα πράττουσι, λυχνίας μὲν
ἀντροπὴν, καὶ τὰς ἀνέδην μίξεις, καὶ ἀνθρωπιῶν
σαρκῶν βορᾶς (47), οὐ γινώσκουμεν· ἀλλ' ὅτι μὴ διώ-
κονται, μηδὲ φονεύονται ὑφ' ὑμῶν, καὶ διὰ τὰ δόγ-
ματᾶ (48), ἐπιστάμεθα. Ἔστι δὲ ἡμῖν καὶ σύνταγμα
κατὰ πεισῶν τῶν γεγενημένων αἰρέσεων συνεταγμέ-
ων (49)· ᾧ εἰ βούλεσθε ἐντυχεῖν, δώσωμεν.

27. Ἡμεῖς δὲ, ἵνα μηδὲνα διώκωμεν (50), μηδὲ
ἀπειθῶμεν, ἐκτιθέμεθα καὶ τὰ γεννώμενα (51), πονη-
ρῶν εἶναι δεδιδάγμεθα· πρῶτον μὲν, ὅτι τοὺς πάν-
τας σχεδὸν ὀρῶμεν ἐπὶ πορνείᾳ προάγοντας οὐ μόνον
τὰς κόρας, ἀλλὰ καὶ τοὺς ἀρσενας· καὶ ὄν τρόπον λέ-
γονται οἱ παλαιοὶ ἀγέλας βοῶν ἢ αἰγῶν ἢ προβάτων
τρέφειν, ἢ ἵππων φορβάδων, οὕτω νῦν καὶ παιδας (52)

(43) Ὅς κατὰ πᾶν, etc. Euseb. ὅς καὶ κατὰ πᾶν...
πέπεικε βλάσφημα λέγειν καὶ ἀρνεῖσθαι τὸν ποιη-
τὴν τοῦδε τοῦ παντός Πατέρα εἶναι τοῦ Χριστοῦ. —
Duos Marcion inducibat deos, alterum opificem, qui
mundum fabricavit, alterum majorem, qui præstan-
tiora condidit; illum negandum docebat, hunc con-
sistendum. OTTO.

(44) Τὰ μελίζονα. Hæc desunt apud Eusebium;
unde magnum in Valesii interpretatione erratum. C
Sic enim reddit: *Alium vero quemdam longe illo
præstantiorem hoc universum condidisse affirma-
tem.* Nihil magis pugnat cum principiis Marcio-
nis, qui mundum a summo illo Christi Patre
conditum negabat. Ipse Valesius in notis agno-
scit legendum esse τὰ μελίζονα ut apud Justinum.
Cum Marcion hunc mundum a vero Deo crea-
torem negaret, dicebat esse et illi conditionem
eam et suum mundum et suum cælum; Tertull. 1,
Marc., c. 13. Itaque « Deo suo invisibilia » tribue-
bat, ibid. c. 16. Sed cum probarent catholici
absurdum dictu esse; « ejus esse invisibilia, qui
nihil visibile præmiserit » magisque congruere,
« ejus esse majora, cujus et magna; » respondebant
Marcionitæ: « Sufficit unicuique hoc opus Deo no-
stro, quod hominem liberavit summa et præcipua
bonitate sua, et omnibus locustis anteponenda. »

(45) Πάντες οἱ ἀπὸ τούτων. Eusebius, καὶ πάντες.

(46) Ὅς ἐφημεν. Euseb. ὡς ἐφαμεν, et mox: Καὶ
ὡ κοινῶν ὄντων δογμάτων τοῖς φιλοσόφοις, τὸ ἐπι-
καλούμενον, etc.

(47) Ἀνχρίας... βορᾶς. De horrendis istis crimi-
nibus, quæ Christianis gentiles (coll. Apoll. 11, c. 12)
et Judæi (Dial. . Tr. c. 10, 17, c. 108) assingere so-
lebant, nempe Θεσπέτια δειπνα et Οἰδιποδείους μίξεις
(Athenag. Legat. p. Chr., c. 3. Hist. eccl. et Epist.
Eccl. Vien. et Lugdun. ap. Euseb. v, c. 1. [Tom. II.]
p. 11.) auctias Cæcilium paganum in Minuc. Felic.
Octavio c. 9 et c. 30. OTTO.

(48) Κἄρ διὰ τὰ δόγματα. Duo docet S. Martyr:
primo, hæreticos a persecutione tutos et immunes
esse. Deinde, si qui ex illis occidant, saltem non
occidi ob ipsorum opiniones, sed quia (sic enim intel-
ligendum videtur) facinus aliquod commisere. Quo
autem argumento utitur S. Justinus, ut probet so-
lum in Christianis veritatem puniri et damnari, eod-
em alii Patres usi sunt, ut veritatem in sola re-

A blasphemias erumperent, ac universi creatorem
Deum Christi patrem esse negarent, et alium quem-
dam, utpote majorem, majora quam illum perfe-
cisse profiterentur. Qui ab istorum disciplina pro-
fecti sunt, ii omnes, ut diximus, appellantur Chri-
stiani; quemadmodum et qui judicia cum philoso-
phis communia non habent, commune nomen ex
philosophia ductum habent. An vero etiam nefanda
illa et fabulosa facinora perpetrent, lucernæ eversio-
nem, promiscuos concubitus, carnum humanarum
epulas, non scimus. At 60 eos a vobis nec vexari
nec occidi, saltem ob ipsorum opiniones, novimus.
Est autem liber a nobis contra omnes quæ exstite-
runt hæreses compositus, quem, si legere libeat,
vobis trademus.

B

27. Nos autem ne quem vexemus, aut quidquam
impie faciamus, pueros etiam recens natos expo-
nere hominum improborum esse didicimus. Primo
quidem quia omnes fere hujusmodi videmus ad
stupra non puellas solum, sed etiam masculos pro-
duci: et quemadmodum narrantur antiqui greges
et armenta boum vel caprarum, vel gre-

periri catholica Ecclesia probarent. Ait Cyprianus
ep. 58, omnem sæcularem potestatem adversus
Ecclesiam Christi subito prorupisse, « ut... osten-
deret Dominus quæ esset Ecclesia... qui essent quos
inimicus lacerasset, quibus ut suis parceret. Neque
enim persequitur et impugnat Christi adversarius
nisi castra et milites Christi. Hæreticos prostratos
semel et suos factos contemnit et præterit. » Vide
ep. 57 et S. Iren. lib. iv, c. 33, n. 9 et Acta
S. Montani martyris et sociorum n. 14.

(49) Συντεταγμένον. Deest apud Eusebium.

(50) Διώκωμεν. H. Steph. et Grabius legendum
esse contendunt μηδὲν ἀδικῶμεν. Legit etiam ἀδικῶ-
μεν Billius approbante Thirlbio. Sed cur emendemus
quod minime mendosum esse? Imo illud verbum, διώ-
κωμεν, aptius mihi videtur ad significandum homici-
dium. Hæc enim est S. Justinus sententia. Nata
occasione ex hæreticis, de quibus nescire se dixerat,
utrum nefanda illa committerent necne, asseverat
de Christianis, eos ita ab his sceleribus remotos
esse, ut etiam pueros exponere nefas ducant, ne
aut aliquem vexent et opprimant, committendo ut
puer non susceptus intereat aut impietatis rei
fiant; si susceptus ad nefanda et impia, ut ipse ap-
pellat, flagitia educetur. Hæc enim duo gravissima
mala ex puerorum exponendorum more consequi
docet. Adducti sunt viri doctissimi, ut ἀδικῶμεν huc
intruderent, quia infra n. 28, Justinus injustitiam
cum impietate conjungit. Sed ibi alia de re loquitur.

(51) Καὶ τὰ γεννώμενα. Mallet Thirlbius καὶ ἐκτι-
θέμενα τὰ γεννώμενα. Piget referre alias conjecturas,
tum H. Stephani qui legendum putat ἐκτιθέμενα παρ-
αιτούμεθα ὅτε, tum Perionii et Grabii, quorum
primus legit γενόμενα, alter πονηρόν.

(52) Καὶ παιδας. Legendum putat Grabius παῖδες
vel παῖδων. Sed necesse non est quidquam mutare,
idque ex interpungendi ratione a nobis adhibita
satis perspicitur. De his gregibus citantur a Grabio
Tatianus n. 26 et Clemens Alex. 11, Pædag., c. 4,
de vectigalibus, quæ ad imperatores redibant, vide
Sueton. in Calig. et Lamprid. in Alex. Sever. Abro-
gatum hoc vectigal lege ult. tit. xi, lib. xi, cod.
Just. Ita Thirlbius qui et de incestis flagitiis inde
consequentibus citat Clem. Alex. Pædag. lib. 11,
p. 265; Lactantium lib. vi, c. 20; Minucium c. 21
Tertull. Apol. cap. 9 et 4 ad Nat. cap. 16.

galium equorem aluisse, ita nunc et pueros ad turpes duntaxat usus; et feminarum pariter ac ambigui sexus hominum, ac nefanda patrantium turba ad hoc piaculum apud omnes gentes prostat. Atque ex his mercedes et tributa et vectigalia percipitis, cum eos ex orbe vestro exterminari oporteret. Quibus qui utitur, is præter nefandum et impium ac impudicum concubitum cum filio, si ita sors ferat, aut cognato aut fratre miscetur. Sunt qui liberos etiam suos et uxores prostituunt: Ac palam et aperte quidam ad cynædicam turpitudinem evirantur, atque in matrem deorum hæc mysteria referunt; atque apud unumquemque eorum, quos existimatis, deorum, magnum serpens symbolum ac mysterium recensetur. Igitur quæ palam et aperte a vobis aguntur et coluntur, ea nobis ascribitis, quasi ea divino lumine everso et extincto perpetremus. Quod quidem nobis, qui non ii sumus ut quidquam qui ea ipsi faciunt et in alios falso conferunt.

28. Apud nos enim princeps malorum dæmonum serpens vocatur et Satana et diabolus, ut potestis ex litteris nostris scrutando perspicere. Hunc Christus præmonstravit cum ipsius exercitu et assectantibus hominibus in ignem missum iri, ut in infinitum ævum excrucientur. **61** Interposita enim mora, quominus id Deus hactenus perficeret, propter humanum genus contigit. Prævidet enim quosdam ex pœnitentia salutem consecuturos, quosdam vero nondum esse natos. Et ab initio quidem humanum genus intelligentia et vera eligendi ac

(53) Vide initium *Apol.* Athenagoræ.

(54) Θεῶ. Legi posset θεῶν. Sylburgius.

(55) Ὡς ἀνατετραμμένον. Huc redit tota sententia: Quæ palam et aperte facitis, ea a nobis in tenebris fieri dicitatis. Sic interpretari malui, quam cum aliis interpretibus hæc ad ipsos ethnicos referre, quasi divinum lumen sive ratio inversa in illis esset, dum hæc agunt. Videtur Justinus ethnicorum mores cum afflictis nomini Christiano criminibus sic comparare, ut etiamsi ea Christiani admitterent, ethnicis tamen palam et aperte perpetrantibus concederent. Iniquitatem ethnicorum eodem modo castigat Tertullianus *ad Nat.*, cap. 16. « Verum jam laudate, inquit, consilium incesti verecundi, quod adulteram noctem commenti sumus, ne aut lucem aut veram noctem contaminaremus, quod etiam luminibus terrenis parcendum existimavimus, quod nostram quoque conscientiam ludimus: quodcumque enim facimus, si volumus (leg. si velamus) suspicamur. Cæterum incesta vestra pro sua libertate et luce omni et nocte omni et tota cœli conscientia fruuntur, quodque feliciter proveniat cum palam misceatis incesta toto conscio cœlo, soli ipsi

εις τὸ αἰσχροῦς χρῆσθαι μόνον· καὶ ὁμοίως θηλειῶν καὶ ἀνδρογύνων καὶ ἀβήτοποιῶν πλῆθος κατὰ πᾶν ἔθνος ἐπὶ τούτου τοῦ ἄγους ἔστηκε. Καὶ τούτων μισθοὺς καὶ εἰσφορὰς κατέλη λαμβάνετε, δέον ἐκκλῆσαι ἀπὸ τῆς ὑμετέρας (53) οἰκουμένης. Καὶ τῶν τούτοις χρωμένων τις, πρὸς τῇ ἀθέῳ καὶ ἀσεβεῖ καὶ ἀκρατεῖ μίξει, εἰ τύχοι, τέκνω ἢ συγγενεῖ, ἢ ἀδελφῶ μίγνυται. Οἱ δὲ καὶ τὰ ἑαυτῶν τέκνα καὶ τὰς ὁμοζύγους προαγωγέονται. Καὶ φανερώς εἰς κιναιδίαν ἀποκόπτονται τινες, καὶ εἰς μητέρα θεῶν τὰ μυστήρια ἀναφέρουσι, καὶ παρὰ παντὸς τῶν νομιζομένων παρ' ὅμῳν θεῶν (54), ὅφρις σύμβολον μέγα καὶ μυστήριον ἀναγράφεται. Καὶ τὰ φανερώς ὑμῖν πραττόμενα καὶ τιμώμενα, ὡς ἀνατετραμμένου (55) καὶ οὐ παρόντος φωτὸς θεοῦ (56), ἡμῖν προσγράφετε. Ὅπερ ἀπηλλαγμένοι ἡμῖν τοῦ πράττειν τι τούτων οὐ βλάβην φέρει, ἀλλὰ τοῖς πράττουσι καὶ ψευδομαρτυροῦσι μᾶλλον.

28. Παρ' ἡμῖν μὲν γὰρ ὀάρχηγέτης τῶν κακῶν δαιμόνων, ὄφρις καλεῖται, καὶ σατανᾶς, καὶ διάβολος, ὡς καὶ ἐκ τῶν ἡμετέρων συγγραμμάτων ἐρευνησαντες μαθεῖν δύνασθε· ὃν εἰς τὸ πῦρ πεμφθῆσθαι μετὰ τῆς αὐτοῦ στρατιᾶς καὶ τῶν ἐπομένων ἀνθρώπων, κολασθησομένους τὴν ἀπέραντον αἰῶνα, προεμήνυσεν ὁ Χριστός. Καὶ γὰρ ἡ ἐπιμονὴ τοῦ μηδέπω τοῦτο πράξει τὸν θεόν, διὰ τὸ ἀνθρώπινον γένος γεγένηται. Προγινώσκει γὰρ τινὰς ἐκ μετανοίας σωθῆσθαι μέλλοντας, καὶ τινὰς μηδέπω ἴσως γεννηθέντας. Καὶ τὴν ἀρχὴν νοερὸν καὶ δυνάμενον αἰρεῖσθαι τάληθῃ, καὶ εὖ πράττειν, τὸ γένος τὸ ἀνθρώπινον πεποίηκεν, ὥστ' ἀναπολόγητον εἶναι τοῖς πᾶσιν ἀνθρώποις παρὰ τῷ θεῷ· λογικὸν γὰρ καὶ θεωρητικὸν γεγένηται. Εἰ δὲ τις ἀπιστεῖ μέλειν τούτων τῷ θεῷ, ἢ μὴ εἶναι αὐτὸν διὰ τέχνης (57) ὁμολογήσει· ἢ ὄντα χαίρειν κακίᾳ φήσει, ἢ λίθω εἰκότα μένειν, καὶ μηθὲν εἶναι ἀρετὴν μηδὲ κακίαν, δόξη δὲ μόνον τοὺς ἀνθρώπους ἢ ἀγαθὰ ἢ κακὰ ταῦτα ἡγεῖσθαι· ἤπερ μεγίστη ἀσεβεία καὶ ἀδικία ἐστὶ.

Ignoratis: nos vero etiam in tenebris scelera nostra recognoscere possumus. » Vide *Apol.* 2, n. 11. Item Athenag. *Apol.* n. 34.

(56) Φωτὸς θεοῦ. Lumen illud Dei non rationem hoc loco, sed lucem oculis corporis affulgentem designat. Sic Clemens *Pædag.* lib. III, cap. XI, percipit vetulus ut canos non inficiant, sed in lucem Dei efferant, id quod maxime venerandum est, ἀναδεικτέον ὑπ' αὐγᾶς τοῦ θεοῦ τὸ τίμημα. Essæi, teste Josepho II, *Bel. Jud.* cap. 7, cum naturæ darent operam, diligenter sese veste contegebant ne αὐγᾶς θεοῦ lucem divinam contaminarent. Observat Eustathius in *Iliad.* p. 832. Diem ab Homero sacrum vocari, ac ipsam noctem apud Hesiodum eodem modo appellari. Hinc etiam terram sacram, muros sacros dici solere idem scriptor docet, pag. 789, in *Iliad.*

(57) Διὰ τέχνης. Legendum putat Billius διακνήs vel ἀτεχνῶς lib. II *Observ. sacr.*, cap. 6. Reddit Grabius: Non confitebitur ex arte sive officio Dei eum existere. At διὰ τέχνης aliquid asserere, idem est ac non palam et aperte illud statuere, sed cum artificio quodam. Nam qui Deum humana non

29. Καὶ ἡλίαν (58), μὴ τῶν ἐκτεθέντων τις μὴ ἀκαλεσθεὶς θανατωθῆ, καὶ ὤμεν ἀνδροφόνοι. Ἄλλ' ἢ εἶν ἀρχὴν οὐκ ἐγαμοῦμεν, εἰ μὴ ἐπὶ παίδων ἀνατροπῆ, ἢ παραιτούμενοι τὸ γήμασθαι, τέλεον ἐνεγκρατεύομεθα. Καὶ ἦδη τις τῶν ἡμετέρων, ὑπὲρ τοῦ κτεῖσαι ὑμᾶς ὅτι οὐκ ἔστιν ἡμῖν μυστήριον ἢ ἀνέδωκεν μίξιν, βιβλίδιον ἀνέδωκεν ἐν Ἀλεξανδρείᾳ Φιλητι (59) ἡγεμονεύοντι, ἀξιῶν ἐπιτρέψαι ἰατρῷ τοὺς δίδυμους αὐτοῦ ἀφελεῖν. Ἄνευ γὰρ τῆς τοῦ ἡγεμόνος ἐπιτροπῆς τοῦτο πράττειν ἀπειρησθαι οἱ ἐκεῖ ἰατροὶ εἶδον. Καὶ μηδὲν βουληθέντος Φιλητος ὑπογράφει, ἐφ' ἑαυτοῦ μείνας (60) ὁ νεανίσκος, ἠρκέσθη τῇ ἑαυτοῦ καὶ τῶν ὁμογενωμένων συνειδήσει. Οὐκ ἀποκον δὲ ἐπιμνησθῆναι ἐν τούτοις ἡγησάμεθα καὶ Ἀντινοῦ τοῦ νῦν γεγενημένου, ὃν καὶ πάντες ὡς θεὸν διὰ φόβου (61) σέβειν ὤρμητο, ἐπιστάμενα τὶς τε ἦν καὶ πόθεν ὤπρηεν.

30. Ὅπως δὲ μὴ τις ἀντιτιθεὶς ἡμῖν, τί κωλύει καὶ τὸν παρ' ἡμῖν λεγόμενον Χριστὸν, ἀνθρώπον ἐξ ἀνθρώπων ὄντα, μαγικῇ τέχνῃ ὡς λέγομεν δυνάμεις πεποικέναι, καὶ δοξᾶν διὰ τοῦτο Ἰῶν Θεοῦ εἶναι, τὴν ἀποδείξειν (62) ἦδη ποιησόμεθα, οὐ τοῖς λέγουσι πιστεύοντες, ἀλλὰ τοῖς προφητεύουσι (63) πρὶν ἢ γενέσθαι, κατ' ἀνάγκην πειθόμενοι, διὰ τὸ καὶ ὕφει

curare dicebant, hi palam et aperte non dicebant Deum non esse, aut eum viliis gaudere aut lapidi similem esse. Sed cum nefanda hæc commenta eorum sententia sequerentur, videbantur Justino astute profiteri quod totidem verbis efferre non audebant. In *Dialogo cum Tryphone* n. 54, colligit Justinus ex his verbis: *Lavabit in sanguine usque amictum suam*, sanguinem Christi, ut sanguinem usque, a solo Deo formatum fuisse. Sed quia res totidem verbis non declaratur, sed figura quadam involvitur, ait Justinus hoc mysterium per artem quamdam a Scriptura indicari, diὰ τῆς τέχνης. Legit Thirlbius δι' ἀνάγκης ac reddit, *aut eum non esse confiteatur necesse est*, ridetque illud Perionii, *arte et astutia*.

(58) Καὶ ἡλίαν. Aliam affert rationem cur Christiani ab exponendis liberis abhorreant.

(59) Φιλητι. Ita R. Stephanus et mss. Sylburgius posuit Φήλιτι et mox Φήλιχος. Qui præerat Ægyptio vocabatur præfectus Augustalis, ejusque sedes erat Alexandria, ut patet ex cod. Theod. tom. V, p. 270.

(60) Ἐφ' ἑαυτοῦ μείνας. His verbis indicat Justinus adolescentem in virginitatis proposito perseverasse, et cum hujus laudis testimonium ab ipsis ethnicis impetrare non posset, sua et aliorum idem sententiarum conscientia contentum fuisse. Propositum continentiarum sic designant antiqui. Mos est Christianis, inquit Athenagoras Legat. n. 33: ἢ οὐδὲν τις ἐπέχθη μένειν, ἢ ἐφ' ἐνὶ γάμῳ, *vel qualis quisque natus est permanere, vel semel nubere*. Clemens Alex. Strom. III, p. 461, de eo qui secundis nuptiis abstinet: Δόξαν δὲ ἀδελφῶν οὐράνιον περιποιεῖ μένας ἐφ' ἑαυτοῦ, *Gloriam sibi cælestem conciliat in seipso manens*. In libro III *Constitut. apost.*, cap. 1, de juniore vidua sic statuitur: « Si manserit in se singularis (εἰ μένη ἐφ' ἑαυτῆς) donum habens viduitatis, beata reperietur. » Hinc etiam in libr. II *Hermæ mandat*. 4: « Qui nubit non peccat: sed si per se manserit, magnum sibi conquirat honorem apud Dominum. » Foris legendum « si super se manserit; » sic enim legitur in eodem capite n. 1: « Præceptum est vobis ut cælibes maneatis; » pro qui-

29. Deinde vero metuitimos, ne quis ex iis, qui exponuntur, non susceptus intereat, et homicidæ simus. Sed vel omnino matrimonium non inimus nisi ad liberorum educationem; vel si a nuptiis refugimus, perpetuo nos continemus. Jamque nostrorum quidam, ut vobis persuaderet non esse mysterium apud nos promiscuum concubitum, obtulit libellum Felici Alexandriae præfecto, rogans ut medico licentiam daret testes ipsi resecandi. Id enim sine præfecti licentia facere interdictum sibi illius urbis medici dicebant. Sed cum Felix omnino subscribere nolisset, adolescens in continentia et virginitate permanens, sua et eorum, qui ideam ac ipse sentiebant, conscientia contentus fuit. Mihi autem haud absurdum videtur hoc loco mentionem injicere illius, qui nuper exstitit, Antinoi, quem omnes ut deum cum metu colere cœperunt, cum quis esset et unde perspectum haberent.

30. Sed ne quis nobis opponat nihil obstare, quominus et is qui apud nos dicitur Christus, homo ex hominibus arte magica quæ dicimus miracula ediderit, ac propterea Filius Dei esse visus sit, jam demonstrationem instituemus, non dicentibus credentes, sed futura antequam 62 fiant, prædicentibus necessario fidem habentes, eo quod ipsis

bus verbis legitur ad marginem, « super vos manere. » S. Methodius orat. 3 apud Combess. p. 85, ait Paulum hortari μένειν ἐφ' ἑαυτῷ, unicis nuptiis contentum. Eodem modo loquitur S. Basilus ep. 217, can. 60. Gregorius Nyssenus in Vita S. Macrinæ p. 180, testatur eam, defuncto adolescente cui destinata erat, statuisse perpetuam virginitatem servare, μένειν ἐφ' ἑαυτῆς τὸ λοιπὸν ἡζῆου.

(61) Διὰ φόβου. Putarunt interpretes ipsius Adriani metu adductos esse homines, ut Antinonum colerent. Atque ita quidem statuendum esset, si legeremus ut apud Eusebium diὰ φόβον, *per vim et metum*, ut interpretatur Valesius. Sed longe præclarior ac verior erit sententia, si legamus διὰ φόβου, ac ita reddamus: *Tanquam Deum cum metu colere cœperunt*, vel *ut Deum metuere et colere cœperunt*. Non enim ipse Adrianus imperii sui auctoritate homines terruit, sed ipsius Antinoi, tanquam magni cujusdam Dei, metus animis incussus. Huic enim attributa, teste Spartiano in Adriani Vita, urbs de ejusdem dicta nomine, templa in illius honorem, sacri ludi, sacerdotes et prophetæ. Hæc hominibus timorem incusserunt. At vim non intulit, qui id humanitate sua consecutus est, ut testatur Athenagoras n. 30 *Apol*. Nititur Thirlbius testimonio S. Athanasii, qui in orat. *contra Gentes*, p. 9, ait Antinonum adorari διὰ φόβον τοῦ προσεξάντος, *ob metum illius qui id jussisset*. Maxima sane auctoritas S. Athanasii, sed eum cum Athenagora conciliabimus in adnotatione ad hunc locum Athenagoræ. At Justinus conciliari non posset, si legamus διὰ φόβον nihil aliud addendo; tunc enim terror intelligi hac voce deberet.

(62) Τὴν ἀποδείξειν. Exsequitur quod secundo loco promiserat sese probaturum, nempe Filium Dei hominem factum fuisse. Paulo ante legendum ἀντιθετῆ, idque vidit Thirlbius qui eidem objectioni observat Irenæum eodem modo occurrere lib. II, c. 57 et Lactantium lib. V, c. 3.

(63) Τοῖς προφητεύουσι. Clarum. Τοῖς προφητεύουσι, sed tamen ad marg. apposita lectio vulgata.

oculis ita, ut prædicta fuerant, evenisse et evenire videamus; quæ sane demonstratio vobis quoque, ut arbitramur, maxima et verissima videbitur.

31. Quidam igitur homines inter Judæos Dei prophetae exsistere, per quos Spiritus propheticus futura prænuntiavit antequam fierent. Horum vaticinia diligenter asservant, qui secundum temporum seriem in Judæa regnarunt, cum ea, ut ex ore vaticinantium emissa fuerant, propria Hebræorum lingua in libris ab ipsis prophetis conscripta possiderent. Ptolemæus autem rex Ægyptiorum, cum bibliothecam construeret, ac omnium hominum scripta comportare conaretur, certior de his quoque vaticiniis factus, Herodem tunc Judæorum regem per legatos rogavit, ut libros prophetarum ad se mitteret. Ac rex quidem Herodes ea quam diximus Hebræorum lingua scriptos misit. Sed cum nota Ægyptiis non essent, quæ scripta in illis erant, iterum legatis missis ab eo petiit, ut ad se mitteret, qui hos libros in Græcum sermonem transferrent. Quod cum factum esset, apud Ægyptios quoque hactenus libri manserunt, ac ubique apud omnes exstant Judæos, qui quamvis legant, non tamen quid dicatur intelligunt, sed nos pro inimicis et hostibus habent, et non secus ac vos, necem nobis, cum hujus rei potestatem nacti sunt, et supplicia inferunt; id quod vobis facile persuaderi potest. Nam in bello Judaico, quod nuper confectum est, dux Judæorum defectionis Barchochebas solos Christianos ad gravia supplicia, nisi Jesum Christum negarent et blasphemias appeterent, abripi

(64) *Κατεσκευάζε.* Ita R. Stephanus et mss. Sylburg. κατεσκευάσε.

(65) *Ἡρώδη.* Manifestus nævus; sed qui imperitis potius librariis, quam Justino tribui debeat. Certe refundat illud vocabulum, saltem post has voces ὁ βασιλεύς. Videtur ergo ex margine in contextum irrepsisse. Græbius legendum putat βασιλεύοντι ἱερεῖ, et paulo post βασιλεύων ἱερεύς pro βασιλεύς Ἡρώδης. Firmat hanc legendi rationem Philonis testimonio, qui pontificem, ad quem legatos misit Ptolemæus, regnum cum sacerdotio obtinuisse scribit lib. II *De vit. Moys.*, p. 658: Πρέσβεις εὐθύς ἐπέμφε πρὸς τὸν τῆς Ἰουδαίας ἀρχιερέα καὶ βασιλέα· ὁ γὰρ αὐτὸς ἦν. *Legatos confestim misit ad Judæorum pontificem et regem; idem enim tunc erat.* Aliam init viam Usserius dissert. 2, in *LXX interpretr.*, p. 31. Nihil prorsus emendat, sed ex dictis Justinus conjicit Cleopatram, quæ priore bibliotheca in cineres redacta novam in Serapeo constituit, ab Herode idem fere beneficium, ac olim a summo sacerdote Ptolemæum, impetrasse, ut codices Hebræos ac Græcam interpretationem eruditus manibus castigatam ad se mitteret; quam obrem Justinum temporibus quidem graviter errasse, sed tamen aliquam veri umbram assecutum esse.—*Τῷ τῶν Ἰουδ. τότε βασιλεύοντι Ἡρώδη.* x.τ.λ. Manifestus anachronismus, cum certum sit Ptolemæum (Philadelphum) multum tempore Herodem præcessisse. Langus igitur Sylburgio astipulante Justinum notavit pro βασιλ. Ἡρ. scribere debuisse ἀρχιερεύοντι Ἐλεάζαρω itemque paulo post ἀρχιερεύς Ἐλεάζαρος pro βασιλεύς Ἡρώδης. Græbius, omnem culpam illius erroris transferens in scribam aliquem «reipublicæ Judaicæ minus gnarum, » conjicit Martyrem non Ἡρώδη,

ὡς προφητεῦθη ὄρα̅ν γενόμενα καὶ γινόμενα· ἦπερ μέγιστη καὶ ἀληθεστάτη ἀπόδειξις καὶ ὑμῖν, ὡς νομίζομεν, φανήσεται.

31. Ἄνθρωποι οὖν τινες ἐν Ἰουδαίῳ γεγέννηται Θεοῦ προφήται, δι' ὧν τὸ προφητικὸν Πνεῦμα προεκήρυξε τὰ γενήσεσθαι μέλλοντα, πρὶν ἢ γενέσθαι· καὶ τούτων οἱ ἐν Ἰουδαίῳ κατὰ καιροῦς γενόμενοι βασιλεῖς, τὰς προφητείας ὡς ἐλέγθησαν ὅτε προφητεύοντο, τῇ ἰδίᾳ αὐτῶν Ἑβραϊκῶν φωνῇ ἐν βιβλίοις ὑπ' αὐτῶν τῶν προφητῶν συνεταγμένους κτάμενοι, περιεῖπον. Ὅτε δὲ Πτολεμαῖος ὁ Αἰγυπτίων βασιλεὺς βιβλιοθήκην κατεσκευάσε (64), καὶ τὰ πάντων ἀνθρώπων συγγράμματα συνάγειν ἐπειράθη, πυθόμενος καὶ περὶ τῶν προφητειῶν τούτων, προσέπεμψε τῷ τῶν Ἰουδαίων τότε βασιλεύοντι Ἡρώδῃ (65), ἀξίων διαπεμφθῆναι αὐτῷ τὰς βίβλους τῶν προφητειῶν. Καὶ ὁ μὲν βασιλεὺς Ἡρώδης τῇ προεπιρμηῇ Ἑβραϊκῶν αὐτῶν φωνῇ γεγραμμένους διεπέμψατο. Ἐπειδὴ δὲ οὐκ ἦν γνώριμα τὰ ἐν αὐταῖς γεγραμμένα τοῖς Αἰγυπτίοις, πάλιν αὐτὸν ἤξίωσε πέμψας τοὺς μεταβαλοῦντας αὐτάς εἰς τὴν Ἑλλάδα φωνῆν ἀνθρώπου ἀποστελεῖν. Καὶ τούτου γενομένου, ἔμειναν αἱ βίβλοι καὶ παρ' Αἰγυπτίοις μέχρι τοῦ δεῦρο, καὶ πανταχοῦ παρὰ πᾶσιν εἰσιν Ἰουδαίοις· οἱ καὶ ἀναγινώσκοντες οὐ συνίασιν τὰ εἰρημένα, ἀλλ' ἐχθροὺς ἡμᾶς καὶ πολεμίους ἡγοῦνται, ὁμοίως ὑμῖν ἀναρροῦντες καὶ κολάζοντες ἡμᾶς ὁπόταν δύνωνται, ὡς καὶ πεισθῆναι δύνασθε. Καὶ γὰρ ἐν τῷ νῦν γεγεννημένῳ (66) Ἰουδαϊκῷ πολέμῳ, Βαρχοχέδας ὁ τῆς Ἰουδαίων ἀποστάσεως ἀρχηγέτης, Χριστιανοὺς μόνους εἰς τιμωρίας δεινὰς (67), εἰ μὴ ἀρνούντο Ἰη-

sed ἱερεῖ scripsisse et mox βασιλεύων ἱερεύς, id quod firmare studet Philonis testimonio (vid. *Cohort. ad Gr. n. 13*, ubi etiam Alexandrinæ versionis origo narratur), qui pontificem, ad quem legatos misit Ptolemæus, regnum cum sacerdotio obtinuisse scribit. Thalemannus vocem Ἡρώδης opinatur ex margine irrepsisse, cui ascripsisset imperitus quidam nesciens, pontificem quoque regem dici posse; idem jam Pearsonus et Maranus statuerant. Fabricius (*Biblioth. gr. ed. Harl. vol. VII, p. 60*) Usserio assentitur existimanti (*De Græca LXX interpretum versione synt. Lond. 1655, 4, p. 31*), Justinum mira quadam ἀβλεψίᾳ Philadelphi et Cleopatrarum bibliothecarum historiam commiscuisse. Istarum quoqueiam conjecturarum si cui placuerit, ego non invidio; scilicet nævus videtur potius Justinum quam librariis attribuendus esse. **Ὅττο.**

(66) *Γεγεννημένῳ.* Euseb. loco mox citato habet γενομένῳ et Βαρχοχέδας et ἐκέλευεν ἄγεσθαι.

(67) *Μόνους εἰς τιμωρίας δεινὰς.* Hanc narrationem non docte interpretatus Banagius ac narratorem haud liberaliter refellit. «Queritur Justinus martyr, inquit *Hist. Jud. lib. vi, part. 1, cap. 9, n. 21*, quod Barchochebas solos impugnare Christianos, solosque illos trucidaret, quia religionem suam ejurare volebant... sed quis credat ethnicos, quibus bellum intulerat, ab ejus crudelitate tutos fuisse? » Levis animadversio Banagium errore exsolvere poterat. Non enim negat Justinus crudelem in ipsos etiam ethnicos fuisse Barchochebam, sed barbarum in solos Christianos fuisse tortorem, iisque solis horrenda supplicia, nisi religionem suam ejurarent, parasse testatur.

σὺν τὸν Χριστὸν καὶ βλασφημοῖεν, ἐκέλευεν ἀπά- A
γεσθαι. Ἐν δὴ ταῖς τῶν προφητῶν βίβλοις εὕρομεν
πρακτικῶσόμενον, παραγιγνώμενον, γεννώμενον διὰ
παρθένου, καὶ ἀνδρούμενον, καὶ θεραπεύοντα πᾶσαν
νόσον καὶ πᾶσαν μαλακίαν, καὶ νεκρούς ἀνεγεί-
ροντα, καὶ φθονούμενον καὶ ἀγνοούμενον καὶ σταυ-
ρούμενον Ἰησοῦν τὸν ἡμέτερον Χριστὸν, καὶ ἀπο-
θνήσκοντα, καὶ ἀνεγείρομενον, καὶ εἰς οὐρανοὺς
ἀνερχόμενον, καὶ Ἰῶν Θεοῦ ὄντα καὶ κακλήμενον,
καὶ τινὰς πεμπομένους ὑπ' αὐτοῦ εἰς πᾶν γένος ἀν-
θρώπων κηρύσσοντας ταῦτα, καὶ τοὺς ἐξ ἔθνῶν ἀν-
θρώπους μᾶλλον αὐτῷ πιστεύειν. Προεφητεύθη δὲ
πρὶν ἢ φανῆναι αὐτὸν, ἔτεσι ποτὲ μὲν πενταχισχι-
λίοις (68), ποτὲ δὲ τρισχιλίοις, ποτὲ δὲ δισχιλίοις,
καὶ πάλιν χιλίοις (69), καὶ ἄλλοτε ὀκτακοσίοις. Κατὰ
γὰρ τὰς διαδοχὰς τῶν γενῶν (70) ἕτεροι καὶ ἕτεροι B
ἔγενοντο προφήται.

32. Μωϋσῆς μὲν οὖν, πρῶτος τῶν προφητῶν (71)
γενόμενος, εἶπεν αὐτολεξεῖ οὕτως: *Ὁὐκ ἐκλείψει ἄρ-
χων ἐξ Ἰουδα οὐδὲ ἡγούμενος ἐκ τῶν μηρῶν αὐτοῦ,
ἕως ἂν ἔλθῃ ᾧ ἀπόκειται* (72): *καὶ αὐτὸς ἔσται
προσδοκία ἐθνῶν, δεσμεύων πρὸς ἄμπελον τὸν πῶ-
λον αὐτοῦ, πλύων ἐν αἵματι σταφυλῆς τὴν στο-
λὴν αὐτοῦ.* Ἦμέτερον οὖν ἔστιν ἀκριβῶς ἐξετάσαι καὶ
μαθεῖν, μέχρι τίνος ἦν ἄρχων καὶ βασιλεὺς ἐν Ἰου-
δαίοις Ἰδοὺς αὐτῶν. Μέχρι τῆς φανερώσεως Ἰησοῦ
Χριστοῦ τοῦ ἡμετέρου διδασκάλου, καὶ τῶν ἀγνοουμέ-
νων προφητειῶν ἐξηγητοῦ, ὡς προεβρέθη ὑπὸ τοῦ
θεοῦ ἁγίου προφητικοῦ Πνεύματος διὰ τοῦ Μωϋσεως,
μὴ ἐκλείψειν ἄρχοντα ἀπὸ Ἰουδαίων ἕως ἂν ἔλθῃ ᾧ
ἀπόκειται τὸ βασίλειον. Ἰούδας γὰρ προπάτωρ Ἰου-
δαίων, ἀπ' οὗ καὶ τὸ Ἰουδαίον καλεῖσθαι ἐσχῆκασιν· C
καὶ ἡμεῖς μετὰ τὴν γενομένην αὐτοῦ φανέρωσιν καὶ
Ἰουδαίων ἐβασίλευσατε, καὶ τῆς ἐκείνων πάσης γῆς
ἐκρατήσατε. Τὸ δὲ, *αὐτὸς ἔσται προσδοκία ἐθνῶν,
μηρυτικῶν ἦν ὅτι: ἐκ πάντων τῶν ἐθνῶν προσδοκῆσου-*

• Gen. XLIX, 10.

(68) *Πενταχισχιλίοις.* Demonstrat Martianæus
noster in defensione text. Hebr. tom. II, cap. 1,
primum illum prophetam, qui Christi adventum
quaque annorum millibus præcessit, non Heno-
chum esse, ut placebat Perionio, sed Adamum,
cujus prophetia sacris et ecclesiasticis scriptori-
bus laudata. Quod autem idem Martianæus ex ver-
bis Justinii colligit, eum non amplius quam quinque
annorum millia a mundi creatione ad Christi or-
tum numerasse, id vereor ut certum et explorat-
um sit. Neque enim in ejusmodi numeris accura-
tissime versatur Justinus, qui etiam infra n. 42.
Davidem annis mille et quingentis ante Christum
collocat.

(69) *Χιλίοις.* Post Adamum, Noe et Moysen,
proprius Davidi locus videtur assignari. Sed cum
ab eo usque ad Christum annos mille et quin-
gentos infra numeret Justinus, nihil certi videtur
sicuti posse.

(70) *Γενῶν.* Legit γεγεῶν eruditus Londinensis
editor. Sed nihil prorsus mutandum. Sic enim infra
κατὰ γένους διαδοχῆν. Sic etiam Africanus apud
Euseb. Hist. lib. 2, c. 7: τὴν ἐπαλλαγὴν τῶν γενῶν
ἐξηγήσομαι.

(71) *Πρῶτος τῶν προφητῶν.* Non video cur Moy-
sen Grabinus contendat dignitate, non tempore, pri-
mum prophetarum dici. Quem enim Justinus iu-

jubebat. In his autem prophetarum libris prænu-
tiationum reperimus Jesum Christum nostrum adve-
nientem atque ex Virgine nascentem, ad ætatem
virilem pervenientem, morbos omnes et ægritu-
dines curantem, et mortuos ad vitam revocantem,
invisum, ignoratum et crucifixum, morientem et re-
surgentem, ac in cælos ascendentem; eumque esse
et vocari Filium Dei, et nonnullos ab eo mitti ad
omne hominum genus, qui hæc prædicent, magis-
que illi credere eos qui sunt ex gentibus. Prænu-
tiationis autem est, antequam prodiret, annis nunc
quinquies mille, nunc ter mille, nunc bis mille, in-
terdum mille, nonnunquam octingentis. 63 Nam
secundum generationum successiones alii atque
alii prophetae exstiterunt.

32. Moyses quidem, qui primus exstitit prophe-
tarum, sic ad verbum scripsit: *Non deficiet prin-
ceps e Juda, neque dux e femore ejus, donec veniat cui
repositum est, et ipse erit expectatio gentium, ligans
ad vitem pullum suum, lavans in sanguine uxæ stolam
suam*⁶⁸. Vestrum est igitur accurate inquirere et
pernoscere quoadusque Judæis suis fuerit proprius
princeps et rex. Nimirum quoad apparuit Jesus
Christus magister noster, et latentium oraculorum
interpres, quemadmodum prædictum est a Spiritu
prophético per Moysen, non defecturum e Judæis
principem, donec veniret ille cui repositum erat
regnum. Judas enim auctor generis Judæorum ex-
stitit, a quo etiam in Judæi vocarentur habuerunt;
et postquam ille prodiit, vos Judæis imperastis, et
omnem eorum terram ditioni vestræ adjecistis. Illud
autem, *Ipse erit expectatio gentium*, significabat
fore ex omnibus gentibus, qui eum denuo venturum
expectarent. Quod quidem vobis licet cernere et

Cohort. ut scriptorum omnium antiquissimum citat,
quid mirum est, si eum hoc loco inter sacros scrip-
tores primum recenset?

(72) *Ὁ ἀπόκειται.* Regius codex et R. Step-
hanus habent ὁ ἀπόκειται, Clarom. τὸ ἀπόκειται. Leg-
itur in nostris editionibus LXX interpretum τὰ
ἀποκείμενα αὐτῷ. Magna est hac in re apud scrip-
tores ecclesiasticos varietas, sed non dubium est
quin legefit Justinus ᾧ ἀπόκειται, tum quia paulo
post addit post has voces τὸ βασίλειον, tum quia in
Dialogo n. 120, contendit ita reddidisse Septuaginta
interpretes, ac Judæos aliam lectionem excogitasse,
nempe τὰ ἀποκείμενα αὐτῷ. Lectionem, quam tuer-
tur Justinus, magis usitatam apud Christianos fuisse
colligimus ex testimonio Juliani, qui eos accusat
apud Cyrill. Alex. lib. viii, p. 255, quod Scriptu-
ram depravaverint, inducenda hac lectione ᾧ ἀπό-
κειται. Sic interpretatus est Symmachus, teste Eu-
sebio *Demonstr. Evang.* p. 572. Interdum eadem
lectio occurrit apud Eusebium, ut lib. vii *Demon-
str.* cap. ult. Sed ipse lib. viii, cap. 1, sic explicat τὰ
ἀποκείμενα Christo, ut aliter legisse non videatur.
Legimus apud Archelaum p. 78: *Donec veniat cuius
est.* Quod quidem librariorum erratum videtur esse,
pro cui jus est. Longius foret in aliis scriptoribus
recensendis immorari.

rei experientia credere. Ex omni enim hominum genere expectant illum in Judæa crucifixum, post quem statim bello capta Judæorum terra vobis tradita est. Istud porro, *ligans ad vitem pullum suum, et lavans in sanguine uvæ stolam suam*, symbolum erat res significans partim Christo eventuras, partim ab ipso gerendas. Nam pulvis quidam asinæ stabat in quodam introitu vici ad vitem alligatus; quem cum sibi a discipulis tunc adduci jussisset, adductum conscendit, eique insidens Jerosolymam ingressus est, ubi maximum Judæorum templum erat, quod postea a vobis eversum est. Ac postea in crucem actus est, ut quod reliquum erat prophetiæ expleretur. Nam illud *lavans in sanguine uvæ stolam suam*, passionem illam prænuntiabat, quam erat passurus, sanguine eos expians qui ipsi credunt. Nam quæ dicitur a divino Spiritu per prophetam stola, homines sunt ei credentes, in quibus illud a Deo semen habitat Verbum. Quod autem dicitur sanguis uvæ, id significabat eum, qui apparatus erat, sanguinem quidem habiturum, sed non ex humano semine, verum ex divina virtute. Prima autem secundum parentem omnium et Dominum Virtus et Filius, Verbum est; quod quomodo incarnatum homo factum sit, deinceps dicemus. Quemadmodum enim uvæ sanguinem **64** non homo fecit, sed Deus: ita et hic sanguis significabatur non ex humano sanguine, sed ex virtute Dei, ut jam diximus, futurus. Atque Isaias alius propheta eadem verbis diversis prædicens sic fatur: *Orietur stella ex Jacob et flos e radice Jesse ascendet, et in brachium ejus gentes sperabunt* ⁷⁰. Stella sane lucida exorta est, et flos ascendit e radice Jesse, hic Christus. Nam ex Virgine seminis Jacobi, qui Judæ pater exstitit (Judam autem Judæorum patrem esse ostendimus) per virtutem Dei genitus est. Ac Jesse quidem proavus Christi secundum oraculum fuit; Jacobi autem et Judæ filius secundum generis successionem.

τὸς Ἰουδα, τοῦ δεδηλωμένου Ἰουδαίων πατρὸς, διὰ δυνάμεως Θεοῦ ἀπεκυήθη· καὶ Ἰεσσαὶ πατέρα μὲν κατὰ τὸ λόγιον γεγένηται· τοῦ δὲ Ἰακώβ καὶ τοῦ Ἰούδα κατὰ γένους διαδοχὴν υἱὸς ὑπῆρχεν.

33. Jam vero quemadmodum ex virgine oriturum conceptis verbis Isaias prædixerit, audite. Sic au-

⁷⁰ Isa. xi, 1.

(73) *Πρὸς ἄμπελον*. Hunc pullum ad vitem alligatum fuisse nec Evangelistæ narrant, nec ipse Justinus in *Dialogo* n. 75, ubi hanc prophetiam uberior explicat.

(74) *Τὸ παρὰ τοῦ Θεοῦ σπέρμα, ὁ Λόγος*. Legendum existimat Grabius τὸ πνεῦμα, tum quia Spiritui melius convenit, ut in fidelibus dicatur habitare; tum quia non multo post, nempe n. 33, Verbum vocatur Spiritus. Scio equidem Verbo interdum a Justino Spiritus nomen attribui; at hoc loco non incommode vocatur semen. Sic in *Apol.* 2, n. 6: Ἐμφυτὸν παντὶ γένει ἀνθρώπων σπέρμα τοῦ Λόγου, εἰ n. 7: κατὰ σπερματικὸν Λόγου λόγος.

(75) *Ἡ δὲ πρώτη δύναμις*. Quod ait Justinus Verbum esse virtutem illam, quæ obumbravit Virginem; quodque illud num. sequenti vocat Spiritum

σιν αὐτὸν πάλιν παραγεννησόμενον· ὅπερ ὅξει ἡμῖν παρέστιν ἰδεῖν, καὶ ἔργῳ πεισθῆναι. Ἐκ πάντων γὰρ γενῶν ἀνθρώπων προσδοκῶσι τὸν ἐν Ἰουδαίᾳ σταυρωθέντα, μεθ' ὃν εὐθύς δοριάλωτος ἡμῖν ἢ γῆ Ἰουδαίων παρεδόθη. Τὸ δὲ, *Δεσμεύων πρὸς ἄμπελον τὸν πῶλον αὐτοῦ, καὶ πλύνων τὴν στολὴν αὐτοῦ ἐν αἵματι σταφυλῆς*, σύμβολον δηλωτικὸν ἦν τῶν γενησομένων τῷ Χριστῷ, καὶ τῶν ὑπ' αὐτοῦπραχθησομένων. Πῦλος γὰρ τις θου εἰστήκει ἐν τινι εἰσόδῳ κώμης πρὸς ἄμπελον (73) δεδεμένος, ὃν ἐκέλευσεν ἀγαγεῖν αὐτῷ τότε τοὺς γνωρίμους αὐτοῦ, καὶ ἀχθέντος ἐπιθάς ἐκάθισε, καὶ εἰσελήλυθεν εἰς τὰ Ἱεροσόλυμα, ἔνθα τὸ μέγιστον ἱερὸν ἦν Ἰουδαίων, ὃ ὑφ' ἡμῶν ὑστερον κατεστράφη. Καὶ μετὰ ταῦτα ἐσταυρώθη, ὅπως τὸ λείπον τῆς προφητείας συντελεσθῆ. Τὸ γὰρ, *Πλύνων τὴν στολὴν αὐτοῦ ἐν αἵματι σταφυλῆς*, προαγγελτικὸν ἦν τοῦ πάθους ὃ πάσχειν ἔμελλε, δι' αἵματος καθαιρῶν τοὺς πιστεύοντας αὐτῷ. Ἡ γὰρ κεκλημένη ὑπὸ τοῦ θεοῦ Πνεῦματος διὰ τοῦ προφήτου στολή, οἱ πιστεύοντες αὐτῷ εἰσιν ἄνθρωποι, ἐν οἷς οἰκεῖ τὸ παρὰ τοῦ Θεοῦ σπέρμα, ὁ Λόγος (74). Τὸ δὲ εἰρημένον αἶμα τῆς σταφυλῆς σημαντικὸν τοῦ ἔχειν μὲν αἶμα τὸν φανησόμενον, ἀλλ' οὐκ ἐξ ἀνθρωπειοῦ σπέρματος, ἀλλ' ἐκ θείας δυνάμεως. Ἡ δὲ πρώτη δύναμις (75) μετὰ τὸν Πατέρα πάντων καὶ Δεσπότην Θεὸν, καὶ Υἱὸς, ὁ Λόγος ἐστίν· ὃς τίνα τρόπον σαρκοποιηθεὶς ἄνθρωπος γέγονεν, ἐν τοῖς ἐξῆς ἐροῦμεν. Ὁν τρόπον γὰρ τὸ τῆς ἀμπέλου αἶμα οὐκ ἄνθρωπος πεποίηκεν, ἀλλ' ὁ Θεός, οὕτως καὶ τοῦτο ἐμνηύετο (76) οὐκ ἐξ ἀνθρωπειοῦ σπέρματος γενήσεσθαι τὸ αἶμα, ἀλλ' ἐκ δυνάμεως Θεοῦ, ὡς προέφημεν. Καὶ Ἥσαϊας δὲ ἄλλος προφήτης τὰ αὐτὰ δι' ἄλλων ῥήσεων προφητεύων, οὕτως εἶπεν· *Ἀνατελεῖ ἄστρον* (77) *ἐξ Ἰακώβ, καὶ ἄνθρωπος ἀναθήσεται ἀπὸ τῆς βίβης Ἰεσσαὶ· καὶ ἐπὶ τὸν βραχίονα αὐτοῦ ἔθθη ἑλπιούσιν*. Ἄστρον δὲ φωτεινὸν ἀνέτειλε, καὶ ἄνθος ἀνέθη ἀπὸ τῆς βίβης Ἰεσσαὶ, οὗτος ὁ Χριστός. Διὰ γὰρ παρθένου τῆς ἀπὸ τοῦ σπέρματος Ἰακώβ, τοῦ γενομένου πα-

33. Καὶ πάλιν ὡς αὐτολεξεὶ διὰ παρθένου μὲν τεχθησόμενος διὰ τοῦ Ἰσαίου προεφητεύθη, ἀκού-

sanctum, id novum videri non debet, sed usitatum fuit apud sanctos Patres ante et post Justinum, ut pluribus demonstrat doctissimus S. Hilarii Operum editor, Præfat. n. 2.

(76) *Τοῦτο ἐμνηύετο*. Legit τούτου Thirlbius, quæ quidem emendatio satis apta videtur, sed minime necessaria.

(77) *Ἀνατελεῖ ἄστρον*. Observat Grabius hoc Balaami oraculum, *Orietur stella ex Jacob*, apud Irenæum citari lib. iii, c. 9, et Isaiæ in antiquissimo Vossii codice attribui, ut eidem prophetiæ a Justino tribuitur. Sed hæc ratio non me deterret quominus credam Justinum, dum Scripturam memoriter citat, ex duobus oraculis, Balaam et Isaiæ, unum fecisse.

σατε. Ἐλέθη δὲ οὕτως· Ἰδοὺ ἡ παρθένος ἐν γαστρὶ ἔξει, καὶ τέξεται υἱόν· καὶ ἐροῦσιν ἐπὶ τῷ ὀνόματι αὐτοῦ, Μεθ' ἡμῶν ὁ Θεός. Ἄ γὰρ ἦν ἅπιστα καὶ ἀδύνατα νομιζόμενα παρὰ τοῖς ἀνθρώποις γενήσεσθαι, ταῦτα ὁ Θεὸς προεμήνυσε διὰ τοῦ προφητικῆς Πνεύματος μέλλειν γίνεσθαι, ἔν', ὅταν γένεται, μὴ ἀπιστηθῆ, ἀλλ' ἐκ τοῦ προειρηθῆσθαι πιστευθῆ. Ὅπως δὲ τινες (78) μὴ νοήσαντες τὴν δεδηλωμένην προφητείαν, ἐγκαλέσωσιν ἡμῖν ἅπερ ἐνεκαλέσαμεν τοῖς ποιηταῖς εἰποῦσιν ἀφορδισίων χάριν ἐληλυθῆναι ἐπὶ γυναῖκας τὸν Δία, διασαφῆσαι τοὺς λόγους πειρασώμεθα. Τὸ οὖν, Ἰδοὺ ἡ παρθένος ἐν γαστρὶ ἔξει, σημαίνει οὐ συνουσιασθεῖσαν τὴν παρθένον συλλαβεῖν. Εἰ γὰρ ἐσυνουσιάσθη ὑπὸ ὄτουοῦν, οὐκ ἔτι ἦν παρθένος· ἀλλὰ δύναμις Θεοῦ, ἐπελθοῦσα τῇ Παρθένῳ, ἐπεσκίασε αὐτὴν, καὶ κωφορῆσαι παρθένον οὖσαν πεποίηκε. Καὶ ὁ ἀποσταλεῖς δὲ πρὸς αὐτὴν τὴν παρθένον κατ' ἐκεῖνο τοῦ καιροῦ ἄγγελος Θεοῦ, εὐηγγελίσαστο αὐτὴν εἰπών· Ἰδοὺ συλλήψῃ ἐν γαστρὶ ἐκ Πνεύματος ἁγίου, καὶ τέξῃ υἱόν, καὶ ὕψις Ὑψίστου κληθήσεται· καὶ καλέσεις τὸ ὄνομα αὐτοῦ Ἰησοῦν· αὐτὸς γὰρ σώσει τὸν λαόν αὐτοῦ ἀπὸ τῶν ἁμαρτιῶν αὐτῶν· ὡς οἱ ἀπομνημονεύσαντες πάντα τὰ περὶ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ ἐδίδαξαν· οἷς ἐπιστεῦσαμεν· ἐπειθὲ καὶ διὰ Ἡσαίου τοῦ προδεδηλωμένου τὸ προφητικῶν Πνεῦμα τοῦτον γενησόμενον, ὡς προεμνησόμεν (79), ἔφη. Τὸ Πνεῦμα οὖν καὶ τὴν δύναμιν τὴν παρὰ τοῦ Θεοῦ οὐδὲν ἄλλο νοῆσαι θέμις, ἢ τὸν Λόγον, ὃς καὶ πρωτότοκος τῷ Θεῷ ἐστὶ, Μωσῆς (80) ὁ προδεδηλωμένος προφήτης ἐμήνυσε. Καὶ τοῦτο, ἐλθὼν ἐπὶ τὴν Παρθένον δὲ ἐπισκίασαν, οὐ διὰ συνουσίας, ἀλλὰ διὰ δυνάμεως ἐγκύμονα κατέστησε. Τὸ δὲ Ἰησοῦς ὄνομα τῇ Ἑβραϊδὶ φωνῇ σωτήρ τῇ Ἑλληνίδι διαλέκτῳ δηλοῖ. Ὅθεν καὶ ὁ ἄγγελος πρὸς τὴν Παρθένον εἶπε, καὶ καλέσεις τὸ ὄνομα αὐτοῦ Ἰησοῦν· αὐτὸς γὰρ σώσει τὸν λαόν αὐτοῦ ἀπὸ τῶν ἁμαρτιῶν αὐτῶν. Ὅτι δὲ οὐδενὶ ἄλλῳ θεοφοροῦνται οἱ προφητεύοντες εἰ μὴ λόγῳ θεῷ (81), καὶ ὑμεῖς, ὡς ὑπολαμβάνω, φήσετε.

34. Ὅπου δὲ καὶ τῆς γῆς γεννᾶσθαι ἐμελλεν, ὡς προεῖπεν ἕτερος προφήτης ὁ Μιχαίας, ἀκούσατε. Ἐφη δὲ οὕτως· Καὶ σὺ, Βηθλεὲμ γῆ Ἰούδα, οὐδαμῶς

⁷⁸ Isa. vii, 14. ⁷⁹ Luc. i, 3, 32; Matth. i, 21.

(78) Ὅπως δὲ τινες. Legendum monet Thirlbius D ὅπως δὲ μὴ τινες.

(79) Ὑψις προεμνησόμεν. Clarom. προσμνησόμεν.

(80) Μωσῆς. Nemo est, qui non advertat legendum esse ὡς Μωσῆς. Sed Grabius longe diversam emendandi hujus loci rationem sequitur. Legendum enim putat, ὡς Ἡσαίας, atque errorem inde ortum putat quod scriptum fuisset brevitatis causa ὡς Ἡσ. unde factum Μωσῆς. Necesse non est commentum hominis eruditij pluribus refellere. Lique enim Justinum, qui hoc loco Verbum ante incarnationem primogenitum esse docet, minime respexisse ad isaiaem de Filio incarnato et Virgine Deum pariente oracula. At Moysis auctoritate Justinus utitur dialog. n. 50, ut probet Verbum esse primogenitum. Quare non debet Isaias in Moysis iocum huc intrudi. Vide hunc *Dialogi* locum.

A tem locutus est : *Ecce Virgo in utero habebit, et pariet filium, et dicent super nomine ejus : Nobiscum Deus*⁷⁸. Quæ enim incredibilia erant et fieri non posse hominibus videbantur, ea Deus per Spiritum propheticum futura prænuñtiavit, ut cum evenissent, fides eis non derogaretur, sed ex eo quod essent prædicta, crederentur. Ne qui autem prolatam prophetiam minus intelligentes, eadem nobis objicerent, quæ poetis, Jovem dicentibus ad mulieres rei veneræ causa ventitasse, objecimus; verba explanare tentemus. *Ecce Virgo in utero habebit*, significat absque concubitu concepturam. Nam si cum aliquo consuevisset, non jam esset virgo. Sed virtus Dei superveniens Virgini obumbravit eam, fecitque ut tum, cum esset Virgo, prægnaret. Et qui tunc ad ipsam Virginem missus est Angelus Dei, sic lætum ei nuntium attulit : *Ecce concipies in utero ex Spiritu sancto, et paries filium, et Filius Altissimi vocabitur : et vocabis nomen ejus Jesum. Ipse enim salvum faciet populum suum a peccatis eorum*⁷⁹ quemadmodum docuerunt, qui omnia ad Salvatorem nostrum Jesum Christum pertinentia litteris mandarunt; quibus quidem credimus, quia per eum etiam, quem jam diximus, Isaiam Spiritus propheticus illum ita, uti exposuimus, nasciturum dixit. Spiritum igitur et virtutem quæ a Deo est, nihil aliud fas est intelligere, quam Verbum, quod et Deo primogenitum est, ut is, quem jam diximus, Moyses propheta indicavit. Atque hic Spiritus cum in Virginem illapsus esset, eique obumbrasset, illam non ex concubitu, sed ex virtute prægnantem effecit. Jesus autem, Hebraicæ linguæ nomen, idem sonat Græco sermone ac Salvator. Unde angelus ad virginem dixit : *Et vocabis nomen Jesum; ipse enim salvum faciet populum suum a peccatis eorum*. Vaticinantes autem dum divinitus efferuntur, nulla alia re efferri, quam verbo divino, vos quoque, arbitror, dicetis.

65 34. Ubi autem terrarum nasciturus esset, quomodo alius propheta Michæas prædixerit, audite. Sic autem dixit : *Et tu, Bethlehem terra Judæ,*

(81) Λόγῳ θεῷ. Nequaquam hæc de Verbo Dei Filio, ut existimarunt interpretes Justiniani, accipienda sunt, sed de eloquiis Dei, quæ inflammant prophetas, ut de Josepho dictum est in psalmo civ : τὸ λόγιον τοῦ Κυρίου ἐπύρωσεν αὐτόν. Quanquam Verbum aspirat prophetis per Spiritum sanctum; non tamen quadrabat, ut Justinus, qui tertiam Trinitatis Personam appellare solet Spiritum propheticum (ut num. 6, 13 et 33), prophetas ab alia, quam Verbo, Persona negaret affari. Præterea hæc verba, vos quoque, arbitror, dicetis, Justinum probant de re facili et pervulgata loqui. Porro Trinitatis mysterium ethnicis notum non erat, vel potius invisum erat et stultum videbatur, ut observat Justinus num. 13. At vates eloquiis divinis inflammari et efferri, res erat ad omnium intelligentiam accommodata.

*nequaquam minima es in principibus Judæ : ex te enim egredietur dux, qui pascet populum meum*⁷². Est autem vicus quidam in terra Judæorum, stadiis triginta quinque Hierosolymis distans, ubi natus est Jesus Christus, quemadmodum et ex descriptionibus census discere potestis, quæ sub Cyrenio, primo vestro in Judæa præside, confectæ sunt.

35. Quod autem futurum erat ut Christus natus cæteros homines usque ad ætatem virilem lateret, id quod evenit ; quæ prædicta sint ea de re aulite. Sic autem habent : *Puer natus est nobis, et adolescentulus datus est nobis : cujus super humeros imperium ejus*⁷³, indicium potentiae crucis, cui affixus iumeros applicuit, quemadmodum progressu orationis clarius demonstrabitur. Rursus idem propheta Isaias divinitus affatus a Spiritu prophetico dixit : *Expandi manus meas ad populum incredulum et contradicentem, ad eos qui incedunt in via non bona. Postulant nunc a me iudicium et appropinquare Deo audent*⁷⁴. Ac rursus aliis verbis per alium prophetam ait : *Ipsi foderunt meas manus et pedes, et jecerunt sortem super vestimentum meum*⁷⁵. Ac David quidem, rex et propheta, qui hæc dixit, nihil horum passus est. Christi autem Jesu manus expansæ fuerunt, cum a Judæis crucifigeretur contradicentibus et asserentibus eum non esse Christum. Nam et illum, ut dixit propheta, per ludibrium in tribunali collocarunt et dixerunt, *Judica nobis*. Illud autem, *Foderunt meas manus et pedes*, narratio erat clavorum, qui in cruce manibus ejus et pedibus infixi sunt. Et postquam eum crucifixerunt, sorte duxerunt ejus vestimentum, illudque inter se partiti sunt qui eum crucifixerant. Atque hæc ita gesta esse ex actis sub Pontio Pilato confectis discere potestis. Quod autem diserte prædictum fuerat eum asinæ pullo sessurum et Hierosolymam ingressurum, pronuntiata ab alio propheta Sophonia vaticinii verba dabimus. Sic autem habent : *Lætare vehementer fi-*

ελαχιστη ει εν τοις ηγεμοσιν Ιουδα · εκ σου γαρ δελεουσαι ηγουμενος οστις ποιμανει τον λαον μου. Κωμη δε τις εστιν εν τη χωρα Ιουδαιων, απεχουσα σταδιους τριακονταπεντε Ιεροσολυμων, εν η εγεννηθη (82) Ιησους Χριστος, ως και μαθειν δυνασθε εκ των απογραφων των γενομενων επι Κυρηνηιου του υμετερου, εν Ιουδαία πρώτου γενομένου επιτροπου (83).

35. Ὡς δὲ καὶ λήσειν ἐμελλε τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους γεννηθεὶς ὁ Χριστὸς, ἀχρις ἀνδρωθῆναι (84), ὅπερ καὶ γέγονεν, ἀκούσατε τῶν προειρημένων εἰς τοῦτο. Ἔστι δὲ ταῦτα (85)· *Παιδιον ἐγεννήθη ἡμῖν, καὶ νεανίσκος ἡμῖν ἀπεδόθη· οὐ ἡ ἀρχὴ ἐπὶ τῶν ὤμων, μηνυτικὸν τῆς δυνάμεως τοῦ σταυροῦ, ἧ προσέθηκε τοὺς ὤμους σταυρωθεὶς, ὡς προϊόντος τοῦ λόγου σαφέστερον δειχθήσεται. Καὶ πάλιν ὁ αὐτὸς προφήτης Ἡσαίας θεοφορούμενος τῷ Πνεύματι τῷ προφητικῷ, ἔφη· Ἐγὼ ἐξεπέτασα τὰς χεῖράς μου ἐπὶ λαὸν ἀπειθοῦντα καὶ ἀντιλέγοντα, ἐπὶ τοὺς πορευομένους ἐν ὁδῷ οὐ καλῇ. Αἰτιοῦσι με νῦν κρίσιν, καὶ ἐγγίξουσιν Θεῷ τολμῶσιν. Καὶ πάλιν ἐν ἄλλοις λόγοις δι' ἑτέρου προφήτου λέγει· Αὐτοὶ ὤρυξαν μου πόδας καὶ χεῖρας, καὶ ἔβαλον κλῆρον ἐπὶ τὸν ἱματισμόν μου. Καὶ ὁ μὲν Δαβὶδ, ὁ βασιλεὺς καὶ προφήτης, ὁ εἰπὼν ταῦτα, οὐδὲν τούτων ἔπαθεν. Ἰησοῦς δὲ Χριστὸς ἐξετάθη τὰς χεῖρας, σταυρωθεὶς ὑπὸ τῶν Ἰουδαίων ἀντιλεγοντων αὐτῷ καὶ φασκόντων μὴ εἶναι αὐτὸν Χριστόν. Καὶ γὰρ, ὡς εἶπεν ὁ Προφήτης, διασύροντες αὐτὸν, ἐκάθισαν ἐπὶ βήματος, καὶ εἶπον· Κρίνον ἡμῖν (86). Τὸ δὲ, ὤρυξαν μου χεῖρας καὶ πόδας, ἐξηγήσεις τῶν ἐν τῷ σταυρῷ παγέντων ἐν ταῖς χερσὶ καὶ τοῖς ποσὶν αὐτοῦ ἤλων ἦν. Καὶ μετὰ τὸ σταυρῶσαι αὐτὸν, ἔβαλον κλῆρον ἐπὶ τὸν ἱματισμὸν αὐτοῦ, καὶ ἐμερίσαντο ἑαυτοῖς ἐπὶ σταυρώσαντες αὐτόν. Καὶ ταῦτα ὅτι γέγονε, δύνασθε μαθεῖν ἐκ τῶν ἐπὶ Ποντίου Πιλάτου γενομένων ἄκτων. Καὶ ὅτι ῥητῶς καθεστηρόμενος ἐπὶ πῶλον δνου, καὶ εἰσελευσόμενος εἰς τὰ Ἱεροσόλυμα προσεφῆτευτο (86*), ἑτέρου προφήτου τοῦ Σοφοῦνιου (87) τὰς τῆς προφητείας λέξεις*

⁷² Mich. v, 2.

⁷³ Isa. ix, 6.

⁷⁴ Isa. lxxv, 2 ;

lviii, 2.

⁷⁵ Psal. xxi, 18.

(82) Ἐν ἧ ἐγεννήθη. Vide *Dialog*. n. 77.

(83) Ἐπιτροπῶν. Negat Grabius hac voce significari procuratorem, sed præfectum; huiusque observationis auctorem citat Grotium. Sed tamen accuratius mihi videtur rectorem aut præsidem Judææ aut Syriæ attribueri, quam præfectum. De hoc Cyrenio, sive Quirinio, vide Vales. in *Euseb.* v, 5.

(84) Ἀχρις ἀνδρωθῆναι. Non hic agitur de Christi silentio et vita obscuriore usque ad baptismum, sed de Judæorum erga illum animo, qui eum regem et Deum suum esse non cognoverunt. Dixerat enim antea Justinus, nempe n. 31, Christum a prophetis, ut « invisum et ignotum et crucifixum » prænuntiari. Probat hoc loco Christum ignotum fuisse Judæis, quia principatum ex ipsa cruce adeptus est, in quam scilicet Judæi illum ignorantes egerunt. Et n. 49 : « Christum non modo non cognoverunt, sed etiam crucifixerunt. » Quare cum ignoratio et invidia et crux simul conjuncta sint, illud ἀχρις ἀνδρωθῆναι virilem ætatem non excludit, sed potius includit, ac Christum ab ipso ortu usque ad ætatem virilem et extremum vitæ tempus Judæis invisum

et ignotum fuisse demonstrat.

(85) Ἔστι δὲ ταῦτα. Longam huc inducit lacunam Grabius et non solum cum Lango aliquod de obscura Christi vita testimonium, sed etiam promissa n. 31, de Christi miraculis et de invidia Judæorum oracula excidisse ex hoc loco pronuntiat; sed prorsus immerito. Nam ex his quæ promisit Justinus, duo exsequitur hoc loco, nempe Christum singulos ætatum gradus peracturum, et invisum ac ignotum ac crucifixum iri. Id autem optime probat ex testimonio, in quo et varii gradus ætatis Christi commemorantur, et imperium illius ex ipsa cruce repetitur. Quid ergo huic orationi deesse possit? De miraculisaget n. 48, de invidia Judæorum agit hoc ipso in loco, ut per se patet.

(86) Κρίνον ἡμῖν. Sententiæ, non verborum allegatio Matth. xxvii, inquit Langus.

(86*) Legendum προσεφῆτευτο.

(87) Τοῦ Σοφοῦνιου. Μνημονικὸν ἀμάρτημα. Sunt enim hæc Zachariæ, non Sophoniæ verba, inquit R. Stephanus. Zachariæ tribuuntur in *Dialogo* n. 53, ut observat Grabius.

ἰρούμεν. Εἰσὶ δὲ αὐταὶ· Χαῖρε σφόδρα, θύγατερ Ἀλυσίων, κίρυσσε, θύγατερ Ἱερουσαλήμ· Ἰδοὺ ὁ βασιλεὺς σου ἔρχεται σοὶ πρῶτος, ἐπιβεθηκῶς ἐπὶ ἄρῳ, καὶ πῶλον υἱὸν ὑποζυγίου.

36. Ὅταν δὲ τὰς λέξεις τῶν προφητῶν λεγομένας ὡς ἀπὸ προσώπου ἀκούητε, μὴ ἀπ' αὐτῶν τῶν ἐμπενευσμένων λέγεσθαι νομίσητε, ἀλλ' ἀπὸ τοῦ κινῶντος αὐτοὺς θεοῦ λόγου (88). Ποτὲ μὲν γὰρ ὡς προαγγελτικῶς τὰ μέλλοντα γενέσθαι λέγει, ποτὲ δ' ὡς ἀπὸ προσώπου τοῦ Δεσπότου πάντων καὶ Πατρὸς Θεοῦ φθέγγεται, ποτὲ δὲ ὡς ἀπὸ προσώπου τοῦ Χριστοῦ, ποτὲ δὲ ὡς ἀπὸ προσώπου λαῶν ἀποκρινομένων τῷ Κυρίῳ, ἢ τῷ Πατρὶ αὐτοῦ· ὅποσον καὶ ἐπὶ τῶν παρ' ὑμῖν συγγραφεῶν ἰδεῖν ἔστιν. Ἐνα μὲν τῶν τὰ πάντα συγγράφοντα ὄντα, πρόσωπα δὲ τὰ διαλεγόμενα παραφέροντα (89). Ὅπερ μὴ νοήσαντες οἱ ἔχοντες τὰς βίβλους τῶν προφητῶν Ἰουδαῖοι, οὐκ ἐγνώμασαν οὔτε παραγενομένον τὸν Χριστόν, ἀλλὰ καὶ ἡμεῖς τοὺς λέγοντας παραγενέσθαι αὐτόν, καὶ ὡς περιεκεκλήρυκτο ἀπόδεικνύοντας ἕσταυρώσθαι ὑπ' αὐτῶν, μεσοῦσιν.

37. Ἴνα δὲ καὶ τοῦτο ὑμῖν φανερὸν γένηται, ἀπὸ προσώπου τοῦ Πατρὸς (90) ἐλέχθησαν διὰ Ἡσαίου τοῦ προειρημένου προφήτου οἷδε οἱ λόγοι· Ἔγνω βούς τὸν κτησίμενον, καὶ βρῶς τὴν φάτιν τῷ κυρίῳ αὐτοῦ· Ἰσραὴλ δὲ με οὐκ ἔγνω, καὶ ὁ λαός μου (91) οὐ συνῆκεν. Οὐαὶ ἔθνος ἀμαρτωλῶν, λαὸς πλῆρης ἀμαρτιῶν, σπέρμα πορνῆ· ἰσὶοὶ ἀνομοί, ἐγκατελίπετε τὸν Κύριον. Καὶ πάλιν ἀλλαχοῦ, ὅταν λέγῃ ὁ αὐτὸς προφήτης ὁμοίως ἀπὸ τοῦ Πατρὸς· Ποιῶν μοι οἶκον οἰκοδομήσετε; λέγει Κύριος. Ὁ στήρανός μοι θρόνος, καὶ ἡ γῆ ὑποπόδιον τῶν ποδῶν μου. Καὶ πάλιν ἀλλαχοῦ· Τὰς ποδηγίας ὑμῶν καὶ τὰ σάββατα μισοῖ ἡ ψυχὴ μου, καὶ μεγάλην ἡμέραν νηστείας καὶ ἀργίας οὐκ ἀνέχομαι· οὐδ' ἂν ἐρχήσθε ἐσθῆναι μοι, εἰσακούσομαι ὑμῶν. Πλήρεις αἱματός αἱ χεῖρες ὑμῶν. Κἂν φέρητε σμιθάλιν, θυμίαμα, βδέλυγμά μοι ἐστὶ· στέαρ ἀρνῶν καὶ αἷμα τρώων οὐ βούλομαι. Τίς γὰρ ἐξέζητησε ταῦτα ἐκ τῶν χειρῶν ὑμῶν; Ἀλλὰ διάλυε πάντα σύνδεσμον ἀδικίας, διάσπα στραγγαλιὰς βιαίων συναλλαγμάτων· ἀστερον καὶ γυμνὸν σκέπε, διδάθρυκε πεινῶντι τὸν ἄρτον σου. Ὅπλα μὲν οὐν ἔστι καὶ τὰ διδασκόμενα διὰ τῶν προφητῶν ἀπὸ τοῦ Θεοῦ (92), νοεῖν δύνασθε.

38. Ὅταν δὲ ἀπὸ προσώπου τοῦ Χριστοῦ λέγῃ τὸ κροφητικὸν Πνεῦμα, οὕτως φθέγγεται· Ἐγὼ ἐξεπέτασα τὰς χεῖράς μου ἐπὶ λαὸν ἀπειθοῦντα καὶ ἀ-

lia Sion: *prædica filia Hierusalem: Ecce rex tuus venit tibi mitis, asino insidens et pullo filio subjugalis*⁷⁷.

36. Sed cum prophetarum verba velut aliqua ex persona efferrī auditis, non ab his qui affati fuerunt, sed ab eo, quod illos movebat, verbo divino dicta existimate. Interdum enim prænuntiantis more futura exponit, interdum ut ex persona Domini omnium et Patris Dei loquitur, interdum ut ex persona Christi, interdum **66** ut ex persona populo- rum Domino aut ejus Patri respondentium loquitur. Quale est quod et apud vestros scriptores cernere licet, apud quos unus quidem scribit omnia, collo- quentes autem personas inducit. Quod cum non intellexissent Judæi, quorum in manibus sunt libri prophetarum, nec Christum advenientem cognoverunt, sed et nos, qui advenisse dicimus, et ab illis, ut prædictum fuerat, crucifixum demonstramus odio prosequuntur.

37. Atque ut id etiam perspectum habeatis; dicta sunt ex persona Patris per eum, quem diximus, prophetam Isaiam hæc verba: *Cognovit bos possessorem suum et asinus præsepe domini sui: Israel autem me non cognovit, et populus me non intellexit. Væ genti peccatrici, populo pleno peccatis, semini nequam. Filii iniqui, deseruistis Dominum*⁷⁸. Et rursum alibi, cum idem propheta similiter ex persona Patris dicit: *Qualem mihi ædificabitis domum? dicit Dominus. Cælum sedes mea, et terra scabellum pedum meorum*⁷⁹. Ac rursum alibi: *Neomenias vestras, et Sabbata odit anima mea. Et diem magnum jejunii, et otium non fero; neque si veniatis ut appareatis mihi, exaudiam vos. Plenæ sunt manus vestræ sanguine. Etiamsi offeratis similam, incensum, abominatio mihi est. Adipem agnorum et sanguinem hircorum nolo. Quis enim quæsiuit hæc de manibus vestris?*⁸⁰ *Sed dissolve omnem colligaturam iniquitatis; disrumpe obligationes violentorum contractuum; vagum et nudum tege; frange esurienti panem tuum*⁸¹. Qualia ergo sint ea, quæ per prophetas docentur ex persona Dei, intelligere potestis.

38. Quando autem ex persona Christi loquitur Spiritus propheticus, sic fatur: *Expandi manus meas ad populum incredulum et contradicentem, ad*

⁷⁷ Zach. ix, 9. ⁷⁸ Isa. i, 3. ⁷⁹ Isa. lxxvi, 1. ⁸⁰ Isa. i, 14. ⁸¹ Isa. xviii, 6.

(88) *Κινῶντος αὐτοὺς θεοῦ λόγου.* Divinum verbum prophetas movere dicitur, quia quiddam verborum proferebant, id eis inspirabatur. Dicitur n. 15 nulla alia re efferrī quam verbo divino. *Εα loquebantur quæ ipsis inspirabantur*, inquit Athenagoras *Legai.* n. 8, & ἐνηργούντο ἐξεφώνησαν.

(89) *Παραφέροντα.* Non male legeretur διαφέροντα, *personæ colloquentes diversæ.* Atque ita videntur legisse Langus. Sed tamen nihil mutandum duxi, quia verbum παραφέρειν nonnunquam apud Justinum idem valet ac inducere. Vide *Dialog.*, n. 69.

Illud ergo παραφέροντα refertur ad τὸν συγγράφοντα.

(90) *Τοῦ Πατρὸς.* Miror unde in mentem venerit Lango et Syllburgio nomen Filii hic Patris nomini substituiere. Utrumque merito reprehendit Grabius.

(91) *Λαός μου.* Legendum esse λαός με movet Grabius, atque ita legi infra n. 59.

(92) *Ἀπὸ τοῦ Θεοῦ.* Non dicit ὑπὸ τοῦ Θεοῦ, sed ita accipienda hæc verba quasi scriptum esset ἀπὸ προσώπου τοῦ Θεοῦ, Patris videlicet. Ita hæc verba intellexit Thirlbius. Vide infra n. 44.

cos qui incedunt in via non bona⁸³. Et iterum : *Dorsum meum dedi ad flagella, et genus meas ad alapas : et faciem meam non averti a confusione sputorum, et Dominus auxiliator meus factus est : propterea non sum confusus, sed posui faciem meam, sicut solidam petram : et novi quoniam non confundar, quia juxta est, qui justificavit me⁸⁴. Ac rursus cum dicit : *Super vestem meam miserunt sortem, et foderunt pedes meos et manus⁸⁵. Ego autem dormivi et somnum cepi, et exurrexi; quia Dominus suscepit me⁸⁶. Et rursus cum ait : *Locuti sunt labiis, moverunt caput, dicentes : Liberet seipsum⁸⁷. Quæ omnia a Judæis Christo accidisse cognoscere potestis. Nam crucifixo eo distorserunt labia, et capita moverunt, dicentes : Qui mortuos excitavit, liberet seipsum⁸⁷. γάρ αὐτοῦ, ἐξέστρεφον τὰ χεῖλη, καὶ ἐκίνουν τὰς κεφαλὰς, λέγοντες. Ὁ νεκροὺς ἀνεγείρας ῥυσάσθω ἑαυτόν.***

39. Quando autem Spiritus propheticus ut futura vaticinans loquitur, sic ait : *Ex Sion enim exibit lex, et verbum Domini de Hierusalem. Et judicabit inter gentes, et arguet populum multum. Et contudent gladios suos in aratra, et lanceas suas in falces; et non levabit gens contra gentem 67 gladium, et non discent amplius belligerare⁸⁸. Atque id ita evcnisse persuaderi vobis potest. Hierosolymis enim viri numero duodecim in mundum profecti sunt, iique imperiti nec dicendi facultate præditi; sed Dei virtute communiti denuntiarunt omni hominum generi missos se esse a Christo, ut omnes verbum Dei docerent; et qui olim cædibus mutuis grassabamur, non modo cum inimicis bellum non gerimus, sed etiam ne mentiamur, aut eos qui interrogant deciplamus, libenter Christum confitendo morimur. Facile enim erat, ut quod dicitur :*

Jurata lingua, non tamen jurata mens, nos quoque imitaremur. Sed ridiculum foret, ut obstricti a vobis sacramento et conscripti milites fidem vobis datam, qui nihil illis potestis incorrupti præstare, et suæ ipsorum vitæ et parentibus et patriæ et omnibus propinquis præponant; nos autem, qui incorruptæ vitæ cupidi sumus, non perferamus omnia, ut optata ab eo, qui potest præstare, consequamur.

40. Audite quomodo et de iis prædictum sit, qui ejus doctrinam prædicaverunt et adventum nuntiarunt, supradicto propheta et rege sic dicente per Spiritum propheticum : *Dies diei eructat verbum, et nox nocti annuntiat sermonem. Non sunt loquelæ neque sermones, quorum non audiantur voces eorum.*

⁸³ Isa. Lxv, 2. ⁸⁴ Isa. L, 6. ⁸⁵ Psal. xxi, 19. 39. ⁸⁶ Isa. 11, 3.

(93) *Γέγονεν.* Vel præmittendum ὡς alterutri verbo γέγονεν aut μαθεῖν, ut placet Sylburgio, vel potius cum Grabio legendum γεγονένα.

(94) *Ἡ γλώσσα.* Monet Grabius post Halloixium hæc desumpta esse ex medio Euripidis *Hippolyto*, et a Cicerone sic reddi sub finem lib. iii *Offic.* : « Jurata lingua, animum injuratum gero. »

Α τιλέγοντα, ἐπὶ τοὺς πορευομένους ἐν ὁδῷ οὐ καλῇ. Καὶ πάλιν. Ἐν τῷ τόν μου τέθεικα εἰς μάστιγας, καὶ τὰς σιαγόνας μου εἰς βαλίσματα, τὸ δὲ πρόσωπός μου οὐκ ἀπέστρεψα ἀπὸ αἰσχύνης ἐμπυσμάτων· καὶ ὁ Κύριος βοηθός μου ἐγένετο· διὰ τοῦτο οὐκ ἐνετράπην, ἀλλ' ἔθηκα τὸ πρόσωπόν μου ὡς στερεὰν πέτραν, καὶ ἔγνω ὅτι οὐ μὴ αἰσχυνθῶ, ὅτι ἐγγίζει ὁ δικαίωσας με. Καὶ πάλιν ὅταν λέγῃ· Αὐτοὶ ἔβαλον κλῆρον ἐπὶ τὴν ἰματισμόν μου, καὶ ὤρυξαν μου πόδας καὶ χεῖρας. Ἐγὼ δὲ ἐκοιμήθην καὶ ὑπνώσα, καὶ ἀνέστην, ὅτι Κύριος ἀντελάβετό·μου. Καὶ πάλιν ὅταν λέγῃ· Ἐλάλησαν ἐν χεῖλεσιν, ἐκίνησαν κεφαλῆν, λέγοντες· Ῥυσάσθω ἑαυτόν. Ἄτινα πάντα γέγονεν (93) ὑπὸ τῶν Ἰουδαίων τῷ Χριστῷ, μαθεῖν δύνασθε. Σταυρωθέντος γάρ αὐτοῦ, ἐξέστρεφον τὰ χεῖλη, καὶ ἐκίνουν τὰς κεφαλὰς, λέγοντες. Ὁ νεκροὺς ἀνεγείρας ῥυσάσθω ἑαυτόν.

39. "Όταν δὲ ὡς προφητεῦον τὰ μέλλοντα γίνεσθαι λαλῇ τὸ προφητικὸν Πνεῦμα, οὕτως λέγει· Ἐκ γὰρ Σιών ἐξελεύσεται νόμος, καὶ λόγος Κυρίου ἐξ Ἱερουσαλήμ. Καὶ κρινεῖ ἀνὰ μέσον ἐθνῶν, καὶ ἐλέγξει λαὸν πολὺν. Καὶ συγκόψουσι τὰς μαχαίρας αὐτῶν εἰς ἀροτρα, καὶ τὰς ζιβύνας αὐτῶν εἰς δρέπανα, καὶ οὐ μὴ λήψονται ἔθνος ἐπὶ ἔθνος μάχαιραν, καὶ οὐ μὴ μάθωσιν ἐτι πολεμεῖν. Καὶ ὅτι οὕτως γέγονε, πεισθῆναι δύνασθε. Ἀπὸ γὰρ Ἱερουσαλήμ ἄνδρες δεκαδύο τὸν ἀριθμὸν ἐξῆλθον εἰς τὸν κόσμον, καὶ οὗτοι ἰδιῶται, λαλεῖν μὴ δυνάμενοι· διὰ δὲ Θεοῦ δυνάμειος ἐμήνυσαν παντὶ γένει ἀνθρώπων, ὡς ἀπεστάλησαν ὑπὸ τοῦ Χριστοῦ διδάξει πάντας τὸν τοῦ Θεοῦ λόγον· καὶ οἱ πάλαι ἀλληλοφόνται οὐ μόνον οὐ πολεμοῦμεν τοὺς ἐχθροὺς, ἀλλ' ὑπὲρ τοῦ μηδὲ ψευδεσθαι, μηδ' ἐξαπατῆσαι τοὺς ἐξετάζοντας, ἡδέως, ὁμολογοῦντες τὸν Χριστὸν, ἀποθήσκημεν. Δυνατὸν γὰρ ἦν τὸ λεγόμενον·

Ἡ γλῶσσ' (94) *ὁμῶμοικον, ἡ δὲ φῶρη ἀνώμοτος,* ποιεῖν ἡμᾶς εἰς τοῦτο. Γελοῖον ἦδη (95) πρᾶγμα, ὑμῖν μὲν τοὺς συντιθεμένους καὶ καταλεγόμενους στρατιώτας, καὶ πρὸ τῆς ἑαυτῶν ζωῆς, καὶ γονέων, καὶ πατρίδος, καὶ πάντων τῶν οικείων, τὴν ὑμετέραν ἀσπάξεσθαι ὁμολογίαν, μηδὲν ἀφθαρτον δυναμένων ὑμῶν αὐτοῖς παρασχεῖν· ἡμᾶς δὲ, ἀφθαρσίας ἐρῶντας, μὴ πάνθ' ὑπομείναι ὑπὲρ τοῦ τὰ ποθομένα παρὰ τοῦ δυναμένου δοῦναι λαβεῖν.

40. Ἀκούσατε δὲ πῶς καὶ περὶ τῶν κηρυξάντων (96) τὴν διδαχὴν αὐτοῦ, καὶ μηνυσάντων τὴν ἐπιφάνειαν, προεβρέθη, τοῦ προειρημένου προφήτου καὶ βασιλέως οὕτως εἰπόντος διὰ τοῦ προφητικοῦ Πνεύματος· *Ἡμέρα τῇ ἡμέρᾳ ἐρεῦνγεται ῥῆμα, καὶ νύξ τῇ νυκτὶ ἀναγγέλλει γινώσιν. Οὐκ εἰσι λαλια*

⁸⁸ Psal. iii, 6. ⁸⁶ Psal. xxi, 8. ⁸⁷ Matth. xxvii, 10.

(95) *Γελοῖον ἦδη.* Billius legit δὲ, Sylburg. δ' ἦν vel δ' εἴη, Thirlb. ἦ δὲ vel εἴη δὲ. Ex levissima mutatione Otto post Grabium edidit ἦ δὲ. Ed. Pat. Rom.

(96) *Περὶ τῶν κηρυξάντων.* De SS. apostolis hæc Davidis verba in mystico sensu accepit Justinus, præeunte ipso S. Paulo Rom. x, 18. Ita Grabius, cujus nota a Thirlbio adoptata.

οὐδὲ λόγοι ὧν οὐχὶ ἀκούονται αἱ φωναὶ αὐτῶν. **A** Εἰς πᾶσαν τὴν γῆν ἐξῆλθεν ὁ φθόγγος αὐτῶν, καὶ εἰς τὰ πέρατα τῆς οἰκουμένης τὰ ῥήματα αὐτῶν. Ἐν τῷ ἡλίῳ ἐθετο τὸ σκῆνωμα αὐτοῦ, καὶ αὐτὸς, ὡς ρυμφίος ἐκπορευόμενος ἐκ πλοῦτος αὐτοῦ, ἀγαλλιᾷσεται ὡς γίγας δραμεῖν ὁδόν. Πρὸς τοῦτοις δὲ καὶ λόγων ἐτέρων τῶν προφητευθέντων ἐκ αὐτοῦ τοῦ Δαβὶδ, καλῶς ἔχον καὶ οἰκείως ἐπιμνησθῆναι λελογίσμεθα· ἐξ ὧν μαθεῖν ὅμιν πάρεστι, πῶς προτρέπεται ζῆν τοῖς ἀνθρώποις τὸ προφητικὸν Πνεῦμα· καὶ πῶς μνησθεὶς τὴν γεγεννημένην Ἡρώδου τοῦ βασιλέως Ἰουδαίων, καὶ αὐτῶν Ἰουδαίων, καὶ Πιλάτου τοῦ ὑμετέρου παρ' αὐτοῖς γενομένου ἐπιτρόπου, σὺν τοῖς αὐτοῦ στρατιώταις κατὰ τοῦ Χριστοῦ συνέλευσιν (97)· καὶ ὅτι πιστεύεσθαι ἔμελλεν ὑπὸ τῶν ἐκ παντὸς γένους ἀνθρώπων· καὶ ὅτι αὐτὸν Ἰῶν καλεῖ ὁ Θεὸς, καὶ ὑποτάσσιν αὐτῷ πάντας ἐχθρούς ἐπήγγελται· καὶ πῶς οἱ δαίμονες (98), ὅσων ἐπ' αὐτοῖς, τὴν τε τοῦ πατρὸς πάντων καὶ δεσπότης Θεοῦ, καὶ τὴν αὐτοῦ τοῦ Χριστοῦ ἐξουσίαν φυγεῖν περιῶνται· καὶ ὡς εἰς μετάνοιαν καλεῖ πάντας ὁ Θεὸς, πρὶν ἔλθειν τὴν ἡμέραν τῆς κρίσεως. Ἐῖρηνται δὲ οὕτως· *Μακάριος ἀνὴρ ὃς οὐκ ἐπορεύθη ἐν βουλή ἀσεβῶν, καὶ ἐν ὁδῷ ἀμαρτωλῶν οὐκ ἔστη, καὶ ἐπὶ καθέδραν λοιμῶν οὐκ ἐκάθισεν· ἀλλ' ἦ ἐν τῷ νόμῳ Κυρίου τὸ θέλημα αὐτοῦ, καὶ ἐν τῷ νόμῳ αὐτοῦ μελετήσει ἡμέρας καὶ νυκτός. Καὶ ἔσται ὡς τὸ ξύλον τὸ πεφυτευμένον παρὰ τὰς διεξόδους τῶν ὑδάτων, ὃ τὸν καρπὸν αὐτοῦ δώσει ἐν καιρῷ αὐτοῦ, καὶ τὸ φύλλον αὐτοῦ οὐκ ἀπορρήσεται, καὶ πάντα ὅσα ἐν ποίῃ κατευδωθήσεται. Οὐχ οὕτως οἱ ἀσεβεῖς, οὐχ οὕτως, ἀλλ' ἢ ὡσεὶ χροῦς, ὃν ἐκρίπτει ὁ ἄνεμος ἀπὸ προσώπου τῆς γῆς. Διὰ τοῦτο οὐκ ἀναστήσονται ἀσεβεῖς ἐν κρίσει, οὐδὲ ἀμαρτωλοὶ ἐν βουλή δικαίων.* "Ὅτι γινώσκεις Κύριος ὁδὸν δικαίων, καὶ ὁδὸς ἀσεβῶν ἀπολείπεται." *Ἰνα τί ἐφρόνασαν ἔθνη, καὶ λαοὶ ἐμελέτησαν καιρὰ (99); Παρέστησαν οἱ βασιλεῖς τῆς γῆς, καὶ οἱ ἀρχόντες συνήχθησαν ἐπὶ τὸ αὐτὸ κατὰ τοῦ Κυρίου, καὶ κατὰ τοῦ Χριστοῦ αὐτοῦ, λέγοντες· Διαφθήξωμεν τοὺς δεσμούς αὐτῶν, καὶ ἀπορρήψωμεν αὐτῶν τὸν ζυγὸν αὐτῶν. Ὁ κατοικῶν ἐν κύμασι ἐκτελέσεται αὐτούς, καὶ ὁ Κύριος ἐκμηκτιρεῖ αὐτούς. Τότε λαλήσει πρὸς αὐτούς ἐν ὀργῇ αὐτοῦ, καὶ ἐν τῷ θυμῷ αὐτοῦ ταράξει αὐτούς. Ἐγὼ δὲ κατεστάθην βασιλεὺς ὑπ' αὐτοῦ, ἐπὶ Σιών ὄρος τὸ ἅγιον αὐτοῦ, διαγγέλλων τὸ πρόσταγμα Κυρίου. Κύριος εἶπε πρὸς με· Υἱός μου εἶ σύ· ἐγὼ σήμερον γεγέννηκά σε. Αἰτήσαι παρ' ἐμοῦ, καὶ δώσω σοι ἔθνη τὴν λαλοσομίαν σου, καὶ τὴν κατάσχεσιν σου τὰ πέρατα τῆς γῆς. Ποιμανεῖς αὐτούς ἐν ἰσίδω σιδηρῷ· ὡς σκευὴ κεραμῆος συντρίψεις*

In omnem terram exiit sonus eorum, et in fines orbis terræ verba eorum. In sole posuit tabernaculum suum, et ipse tanquam sponsus procedens de thalamo suo exsultabit ut gigas ad currendam viam 99. His autem alia quoque ejusdem Davidis vaticinia adijcere, præclarum ac hujus loci proprium esse duximus, ex quibus discere potestis, quomodo homines vivere Spiritus propheticus hortetur, quomodo factam ab Herode Judæorum rege ipsisque Judæis cum Pilato, vestro apud eos procuratore, ejusque militibus adversus Christum coitionem narret; quomodo credituros in illum qui ex omni hominum genere vocati sunt, eumque a Deo Filium vocari dicat, ac Patrem polliceri subjecturum se illi omnes inimicos; tum etiam quomodo dæmones, quantum in ipsis est, parentis universorum et Domini Dei, ipsiusque Christi potestatem effugere conentur; quomodo denique omnes Deus ad pœnitentiam vocet, antequam dies judicii adveniat. Sunt autem his elata verba: *Beatus vir qui non abiit in consilio impiorum, et in via peccatorum non stetit: et in cathedra pestilentie non sedit. Sed in lege Domini voluntas ejus: et in lege ejus meditabitur die, ac nocte. Et erit tanquam lignum, quod plantatum est secus decursus aquarum; quod fructum suum dabit in tempore suo. Et folium ejus non defluet; et omnia quæcunque faciet, prosperabuntur. Non sic impii, non sic; sed tanquam pulvis, quem projicit ventus a facie terræ. Ideo non resurgent impii in judicio, neque peccatores in consilio justorum. Quoniam novit Dominus viam justorum; et iter impiorum peribit.* 98 *Quare fremuerunt gentes, et populi meditati sunt inania? Assiterunt reges terræ: et principes convenerunt in unum adversus Dominum, et adversus Christum ejus, dicentes: Dirumpamus vincula eorum: et projiciamus a nobis jugum ipsorum. Qui habitat in cælis, irridebit eos: et Dominus subsannabit eos. Tunc loquetur ad eos in ira sua, et in furore suo conturbabit eos. Ego autem constitutus sum rex ab eo, super Sion montem sanctum ejus, prædicans præceptum Domini. Dominus dixit ad me: Filius meus es tu: ego hodie genui te. Postula a me, et dabo tibi gentes hæreditatem tuam, et possessionem tuam terminos terræ. Reges eos in virga ferrea: tanquam vasa figuli confringes eos. Et nunc, reges, intelligite: erudimini, omnes qui judicatis terram. Servite Domino in timore: et exsultate ei cum tremore. Apprehendite disciplinam, nequando irascatur Dominus, et pereatis de via justa. Cum exarserit in brevi ira ejus: beati omnes qui confidunt in eo* 99.

99 Psal. xviii, 2. 99 Psal. i et ii, per totum.

(97) *Συνέλευσιν.* Hic quoque apostolorum vestigiis in Scriptura interpretanda insistit Justinus. Vide Act. iv, 27. GRABUS et THIRLBIUS.

(98) *Καὶ πῶς οἱ δαίμονες.* Dæmones ergo existimabat in hoc psalmo, quem mox referet, dicere, *dirumpamus vincula eorum.* Quare videtur principes illos, qui initio psalmi memorantur, dæmones in-

tellexisse.

(99) *Καιρά.* Manifestum librorum erratum προ κενά.— *Καιρά.* Omnes editores legi volunt κενά. Cum vero etiam octo versionis Alexandrinæ (ed. Holm.) codd. mss. nostram exhibeant lectionem, prorsus non est mutanda. OTTO.

πάντες οι κρινόντες την γῆν. Δουλεύσατε τῷ Κυρίῳ ἐν φόβῳ, καὶ ἀγαλλῆσθε αὐτῷ ἐν τρόμῳ. Ἀράξασθε παιδεύς, μὴ ποτε ἐργασθῆ Κύριος, καὶ ἀπολείψθε ἐξ ὁδοῦ δικαίας, ὅταν ἐκκυωθῆ ἐν τάχει ὁ θυμὸς αὐτοῦ· μακάριοι πάντες οἱ πεποιθότες ἐπ' αὐτόν.

41. Ac rursus in alia propheta per eundem David ostendens Spiritus propheticus Christum post crucis supplicium regnaturum esse, sic fatur: *Cantate Domino, omnis terra, et annuntiate de die in diem salutare ejus. Quoniam magnus Dominus et laudabilis nimis: terribilis super omnes deos. Quoniam omnes dii genium simulacra daemoniorum sunt; Deus autem caelos fecit. Gloria et laus in conspectu ejus, et fortitudo et gloriatio in loco sanctificationis ejus. Date Domino Patri saeculorum gloriam; accipite gratiam, et ingredimini in conspectum ejus, et adorete in atriis sanctis ejus. Metuat a facie ejus omnis terra, et prosperetur recte agendo, et non commoveatur. Latentur in gentibus: Dominus regnavit a ligno⁹¹.*

42. Quandam autem futura propheticus Spiritus, ut jam facta pronuntiet, quemadmodum vel in iis, quae attulimus, animadvertere est; id quoque, ne quam legentibus excusationem praebet, explanabimus. Quae omnino cognita sunt futura, ea ut jam facta praedicit. Cur autem ita res accipienda sit, animum ad ea, quae dicentur, advertite. David annis mille et quingentis, antequam Christus homo factus crucifigeretur, supradicta pronuntiavit; nec quisquam ante eum crucifixus laetitiam gentibus attulit; sed neque etiam post eum. Noster autem Jesus Christus crucifixus et mortuus resurrexit et regnavit in caelum reversus; atque ex iis, quae ejus nomine per apostolos in omnibus gentibus promulgata sunt, laetitia est eorum, qui annuntiatam ab eo vitam incorruptam expectant.

43. Ne quis autem ex iis, quae exposuimus, id a nobis dici colligat, fati necessitate omnia fieri, ex eo quod praecognita jam dixerimus; id quoque dissolvimus. Edocti a prophetis praenas et supplicia

⁹¹ Psal. xcvi, 1-10.

(1) Πᾶσα ἡ γῆ. Desunt hic nonnulla, quae cum legantur in *Dialogo* c. 73, a librariis omissa putat Thirlbius.

(2) Τῷ Πατρὶ τῶν αἰώνων. Legit Thirlbius [et reponendum putat Gallandius], αὐτῶν πατρῶν τῶν ἔθνων, quia ita habemus in *Dialogo* n. 73. Quasi vero non potuerit Justinus Scripturam aliter in aliis locis citare.

(3) Ἀπολογία. Langus et Gelenius videntur legisse ἀπολογία. Primus enim vertit dubitationem, alter, ne facessat negotium. Gratio probatur Sylburgii conjectura a Wollfo accepta, ἀντιλογία, occasionem contradicendi. Sed non videntur eruditi viri ingenium S. Justini et illius consuetudinem disputandi satis perspexisse. Nam cum impositum sibi esse duceret, quamplurimos ad veritatis cognitionem adducere, operam dabat exemplo Pauli, ut mundus esset a sanguine omnium, nec dubitabat quin, si quid subtraheret utilium rerum, relicta audientibus excusatio in suum ipsius caput resiliret. Vide infra n. 55 et 61, et *Dialog.* n. 38, 44, 58 et 82. Nihil igitur omnino mutandum, nec probabilior conjectura Thirlbii qui reponit ἀλογία.

41. Καὶ πάλιν δι' ἄλλης προφητείας μητῶν τῶν προφητικῶν Πνεῦμα δι' αὐτοῦ τοῦ Δαβὶδ, ὅτι μετὰ τὸ σταυρωθῆναι βασιλεύσει ὁ Χριστὸς, οὕτως εἶπεν· Ἄσατε τῷ Κυρίῳ, πᾶσα ἡ γῆ (1), καὶ ἀγαλλῆσθε αὐτῷ ἡμέραν ἐξ ἡμέρας τὸ σωτήριον αὐτοῦ. Ὅτι μέγας Κύριος καὶ αἰνετὸς σφόδρα, φοβερός ὑπὲρ πάντα τοὺς θεούς· ὅτι πάντες οἱ θεοὶ τῶν ἔθνων εἰδωλα δαιμονίων εἰσιν, ὁ δὲ θεὸς τοὺς οὐρανοὺς ἐποίησε. Δόξα καὶ αἰγος κατὰ πρόσωπον αὐτοῦ, καὶ ἰσχύς καὶ καύχημα ἐν τῷ ἀγάσματι αὐτοῦ. Δότε τῷ Κυρίῳ τῷ Πατρὶ τῶν αἰώνων (2) δόξαν· λάβετε χάριν καὶ εἰσέλθετε κατὰ πρόσωπον αὐτοῦ, καὶ προσκυνήσατε ἐν αὐλαῖς ἀγλαῖς αὐτοῦ. Φοβηθήτω ἀπὸ προσώπου αὐτοῦ πᾶσα ἡ γῆ, καὶ κατορθωθήτω, καὶ μὴ σαλευθήτω. Εὐφρανθήτωσαν ἐν τοῖς ἔθνεσιν· ὁ Κύριος ἐβασίλευσεν ἀπὸ τοῦ ξύλου.

42. Ὅταν δὲ τὸ προφητικὸν Πνεῦμα τὰ μέλλοντα γίνεσθαι ὡς ἤδη γινόμενα λέγῃ, ὡς καὶ ἐν τοῖς προειρημένοις δοξάσαι ἐστίν, ὅπως ἀπολογία (3) μὴ παράσχη τοῖς ἐντυγχάνουσιν, καὶ τοῦτο διασαφήσωμεν. Τὰ πάντως ἐγνωσμένα (4) γενησόμενα προλέγει, ὡς ἤδη γινόμενα. Ὅτι δὲ οὕτως δεῖ ἐκδέχεσθαι, ἐναντίον αὐτοῦ τοῖς λεγομένοις. Δαβὶδ ἔτεσι (5) χιλίοις καὶ πεντακοσίοις πρὶν ἢ Χριστὸν ἄνθρωπον γενόμενον σταυρωθῆναι τὰ προειρημένα ἔφη, καὶ οὐδεὶς τῶν πρὸ ἐκείνου γενομένων σταυρωθεὶς εὐφροσύνην παρέσχε τοῖς ἔθνεσιν, ἀλλ' οὐδὲ τῶν μετ' ἐκείνων. Ὁ καθ' ἡμᾶς δὲ Ἰησοῦς Χριστὸς, σταυρωθεὶς καὶ ἀποθανὼν, ἀνέστη, καὶ ἐβασίλευσεν ἀνελθὼν εἰς οὐρανόν· καὶ ἐπὶ τοῖς παρ' αὐτοῦ διὰ τῶν ἀποστόλων ἐν τοῖς πᾶσιν ἔθνεσι κηρυχθεῖσιν εὐφροσύνη ἐστὶ προσδοκῶντων τὴν κατηγγελεμένην ὑπ' αὐτοῦ ἀφθαρσίαν.

43. Ὅπως δὲ μὴ τινες ἐκ τῶν προλεγεμένων ὑφ' ἡμῶν δοξάσωσι καθ' εἰμαρμένης ἀνάγκην φάσκωσι ἡμᾶς τὰ γινόμενα γίνεσθαι, ἐκ τοῦ προειπεῖν προεγνωσμένα (6), καὶ τοῦτο διαλύομεν (7). Τὰς τιμω-

(4) Ἐγνωσμένα. Reddit Langus, *Quae omnino futura decreta sunt*. Recte quoad sententiam; sed verbum verbo reddere maluit, atque hoc verbum eodem modo interpretari hoc in loco ac in aliis sequentibus. Nec tamen inde sequitur Justinum non ea etiam decreta credidisse, quae dicit fuisse praecognita. Quomodo enim Christi Incarnationem et resurrectionem et alia ejusmodi, de quibus hic agitur, decreta et constituta ab aeterno non credidisset?

(5) Ἔτεσι. Gratio putat hunc errorem esse librarium, non Justini.

(6) Ἐκ τοῦ προειπεῖν προεγνωσμένα. Gratio, Langi interpretatione leviter mutata, sic reddit: *Nec aliqui colligant nos dicere... eo quod praedicta sint, praedeterminata esse*. Sed cum ubique fateatur Justinus omnia a Deo προεγνωσμένα, ut infra n. 44 et 45, non videtur id negasse hoc loco, sed potius occurrere voluisse iniquis consecutionibus, quae ex ea re jam saepe asseverata deduci potuissent. Ita hunc locum intellexit Thirlbius.

(7) Διαλύομεν. Inutilis conjectura Sylburgii gentis διαλύομεν.

ρίας και τὰς κολάσεις, και τὰς ἀγαθὰς ἀμοιβὰς, κατ' ἄξιαν τῶν πράξεων ἐκάστου ἀποδίδουσαι διὰ τῶν προφητῶν μαθόντες, και ἀληθὲς ἀποφαινόμεθα. Ἐπεὶ εἰ μὴ τοῦτό ἐστιν, ἀλλὰ καθ' εἰμαρμένην πάντα γίνεται, οὔτε τὸ ἐφ' ἡμῖν ἐστιν ὄλωσ. Εἰ γὰρ εἴμαρται (8) τόνδε τινὰ ἀγαθὸν εἶναι, και τόνδε φαῦλον, οὐδ' οὗτος ἀποδεκτός, οὐδὲ ἐκεῖνος μεμπτός. Καὶ αὖ, εἰ μὴ προαιρέσει ἐλευθέρῃ πρὸς τὸ φεύγειν τὰ αἰσχροῦ, και ἀρῆσθαι τὰ καλὰ, δύναμιν ἔχει τὸ ἀνθρώπειον γένος, ἀνατίθων ἐστὶ τῶν ὀπωσθήποτε πραττομένων. Ἄλλ' ὅτι ἐλευθέρῃ προαιρέσει και κατορθοῖ, και σφάλλεται, οὕτως ἀποδεικνυμεν. Τὸν αὐτὸν ἀνθρώπων τῶν ἐναντίων τὴν μετέλευσιν ποιούμενον ὁρῶμεν· εἰ δὲ εἴμαρτο ἢ φαῦλον ἢ σπουδαῖον εἶναι, οὐκ ἂν ποτε τῶν ἐναντίων δεκτικὸς ἦν, και πλειστάκις μετετίθετο· ἀλλ' οὐδ' οἱ μὲν ἦσαν σπουδαῖοι, οἱ δὲ φαῦλοι, ἐπεὶ τὴν εἰμαρμένην αἰτίαν φαῦλων, και ἐναντία ἑαυτῇ πράττουσαν ἀποφαινόμεθα (9)· ἢ ἐκείνου τὸ προειρημένον δόξαι ἀληθὲς εἶναι, ὅτι οὐδὲν ἐστὶν ἀρετὴ οὐδὲ κακία, ἀλλὰ δόξη μόνον ἢ ἀγαθὰ ἢ κακὰ νομίζεται, ἢ περ, ὡς δείκνυσιν ὁ ἀληθὲς λόγος, μεγίστη ἀσέβεια και ἀδικία ἐστίν. Ἄλλ' εἰμαρμένην (10) φαμὲν ἀπαράβατον ταύτην εἶναι τοῖς τὰ καλὰ ἐκλεγόμενοις τὰ δῆξα ἐπιτίμια· και τοῖς ὁμοίως τὰ ἐναντία, τὰ δῆξα ἐπιχειρα. Οὐ γὰρ ὡσπερ τὰ ἄλλα, ὅσων δένδρα και τετράποδα, μηδὲν δυνάμενα προαιρέσει πράττειν, ἐποίησεν ὁ Θεὸς τὸν ἀνθρώπων· οὐδὲ γὰρ ἦν ἀξίος ἀμοιβῆς ἢ ἐπαίνου, οὐκ ἀφ' ἑαυτοῦ ἐλόμενος τὸ ἀγαθόν, ἀλλὰ τοῦτο γενόμενος· οὐδ' εἰ κακὸς ὑπῆρχε, δικαίως κολάσεως ἐτύγχανεν, οὐκ ἀφ' ἑαυτοῦ τοιοῦτος ὢν, ἀλλ' οὐδὲν δυνάμενος εἶναι ἕτερον παρ' ὃ ἐγενόνη.

44. Ἐδίδαξε δὲ ἡμᾶς ταῦτα τὸ ἅγιον προφητικὸν Πνεῦμα, διὰ Μωσέως φῆσαν τῷ πρώτῳ πλασθέντι (11) ἀνθρώπῳ εἰρησθαι ὑπὸ τοῦ Θεοῦ οὕτως· Ἰδοὺ πρὸ προσώπου σου τὸ ἀγαθόν, και τὸ κακόν· ἐκλεξαι τὸ ἀγαθόν. Καὶ πάλιν διὰ Ἡσαίου τοῦ ἐτέρου προφήτου, ὡς ἀπὸ τοῦ Πατρὸς τῶν ὄλων και Δεσπότης Θεοῦ εἰς τοῦτο λεχθῆναι οὕτως· Λούσασθε, καθαροὶ γένεσθε· ἀφέλετε τὰς ποτηρίας ἀπὸ τῶν ψυχῶν ὑμῶν, μάθετε καλὸν ποιεῖν· κρίνατε ὄψανφ, και δικαιοῦσατε χήραν· και δεῦτε, και διαλεχθῶμεν, λέγει Κύριος. Καὶ ἐὰν ᾖσιν αἱ ἀμαρτίαι ὑμῶν ὡς φοινικῶν, ὡσεὶ ἔριον λευκανῶ· και ἐὰν ᾖσιν ὡς κόκκινον, ὡς χιόνα λευκανῶ. Καὶ ἐὰν θέλητε, και εἰσακούσητέ μου, τὰ ἀγαθὰ τῆς γῆς φάγεσθε· ἐὰν δὲ μὴ εἰσακούσητέ μου, μάχαιρα ὑμᾶς κατέδεται. Τὸ γὰρ στίγμα Κυρίου ἐλάλησε ταῦτα. Τὸ δὲ προειρημέ-

A ac bonas remunerationes pro meritis cujusque actionum irrogari, verum id esse confirmamus. Nam si res ita se non habet, ac fati necessitate fiunt omnia, nullus jam libero arbitrio locus. Si enim fato decretum est hunc esse bonum, istum autem malum, neque hic laudandus, neque iste vituperandus. Ac rursus nisi humanum genus facultatem habeat libera animi inductione et fugiendi turpia et honesta sectandi, extra noxiam est, quidquid egerit. Sed libera animi inductione hominem vel bene agere vel male, sic demonstramus. Hominem eundem in contraria transcurrere videmus. Quod si fato decretum esset, eum vel bonum esse vel malum, non sane contrariorum capax esset, nec tam sæpe mutaretur. Sed ne alii B quidem boni essent, alii mali; vel etiam fatum malorum causam esse, ac contraria sibi ipsi facere statueremus; vel verum nobis videretur id, de quo jam diximus²², nihil esse virtutem aut vitium, sed sola opinione bona aut mala dijudicari, quæ profecto, ut vera ratio demonstrat, maxima impietas et injustitia est. Sed fatum ineluctabile illud esse dicimus, his, qui bona eligunt, merita præmia, his vero qui contraria, debitam mercedem. Neque enim ut cætera, puta arbores et quadrupedes, quæ nihil iudicio et voluntate facere possunt, ita Deus hominem fecit. Non enim remuneratione aut laude dignus foret, si ex seipso bonum non eligeret, verum ita natus esset; nec merito, si malus esset, puniretur, ut qui non ex sese talis foret, sed aliud ab eo, quod natus fuisset, esse non posset.

44. Hæc edocti sumus a sancto Spiritu prophético, qui per Moysem testatur ei, qui primus creatus est, homini hæc Deum verba dixisse: *Ecce in conspectu tuo bonum et malum: elige bonum*²³; et rursus per Isaiam alium prophetam hæc tanquam ex persona parentis universorum et Domini Dei in eandem sententiam dicta esse: *Lovamini, mundi estote, auferte mala ex animabus vestris, discite facere bonum; judicate pupillo, et justifyate viduam; et venite et disceptemus, dicit Dominus. Et si fuerint peccata vestra quasi phœniceum, sicut lanam dealbabo; et si fuerint, ut coccinum, sicut nivem dealbabo. Et si volueritis et audieritis me, bona terre comedetis; si vero non audieritis me, gladius depascet vos. Os enim Domini locutum est hæc*²⁴. Quod autem dictum est, *Gladius depascet vos*, non hanc vim et sententiam habet, ut gladio necandi

²² Supra n. 8. ²³ Deut. xxx, 15 et 19. ²⁴ Isa. i, 16-20.

²⁵ *Ἰδὲ* El γὰρ εἴμαρται. Nescio cur legere velit et Thirlbius. Mox H. Stephanus levissima conjectura legendum putat ἀποδεκτός, vel μεμπτός.

(9) Ἀποφαινόμεθα. Melius visum nonnullis ἀποφαινοίμεθα.

(10) Ἄλλ' εἰμαρμένην. Similiter Clemens Alexandrinus de bonorum et malorum præmiis Strom. vii, pag. 710: αὐτῆς που ἢ Ἀδράστεια, καθ' ἣν οὐκ ἐστὶ διαδρᾶναι τὸν Θεόν. Hæc est Adrastia, secundam quam Deum effugere non licet. Sic etiam Hierocles in libro *De Providentia et Fato* apud Photium, cod. 214, statuebat τὴν μέντοιγε τῇ προνοίᾳ συνεπομένην δίκην εἰμαρμένην καλεῖσθαι, justitiam quæ ex providentia consequitur, fatum vocari.

(11) Τῷ πρώτῳ πλασθέντι. Si verba spectentur, non primo homini dicta sunt; sed, ut observat Grabius, ex xv Ecclesiastici et xxx Deuteronomii pag. 710: αὐτῆς που ἢ Ἀδράστεια, καθ' ἣν οὐκ ἐστὶ διαδρᾶναι τὸν Θεόν. Hæc est Adrastia, secundam quam Deum effugere non licet. Sic etiam Hierocles in libro *De Providentia et Fato* apud Photium, cod. 214, statuebat τὴν μέντοιγε τῇ προνοίᾳ συνεπομένην δίκην εἰμαρμένην καλεῖσθαι, justitiam quæ ex providentia consequitur, fatum vocari.

(11) Τῷ πρώτῳ πλασθέντι. Si verba spectentur, non primo homini dicta sunt; sed, ut observat Grabius, ex xv Ecclesiastici et xxx Deuteronomii pag. 710: αὐτῆς που ἢ Ἀδράστεια, καθ' ἣν οὐκ ἐστὶ διαδρᾶναι τὸν Θεόν. Hæc est Adrastia, secundam quam Deum effugere non licet. Sic etiam Hierocles in libro *De Providentia et Fato* apud Photium, cod. 214, statuebat τὴν μέντοιγε τῇ προνοίᾳ συνεπομένην δίκην εἰμαρμένην καλεῖσθαι, justitiam quæ ex providentia consequitur, fatum vocari.

(11) Τῷ πρώτῳ πλασθέντι. Si verba spectentur, non primo homini dicta sunt; sed, ut observat Grabius, ex xv Ecclesiastici et xxx Deuteronomii pag. 710: αὐτῆς που ἢ Ἀδράστεια, καθ' ἣν οὐκ ἐστὶ διαδρᾶναι τὸν Θεόν. Hæc est Adrastia, secundam quam Deum effugere non licet. Sic etiam Hierocles in libro *De Providentia et Fato* apud Photium, cod. 214, statuebat τὴν μέντοιγε τῇ προνοίᾳ συνεπομένην δίκην εἰμαρμένην καλεῖσθαι, justitiam quæ ex providentia consequitur, fatum vocari.

sint qui non parverint; sed gladius Dei ignis est, cuius esca fiunt qui mala patrare in animum inducunt. Hinc ait: *Gladius depascet vos: os enim Domini locutum est*. Quod si de secante et confestim dimitte gladio loqueretur, non diceret, *depascet*. Quapropter quod ait Plato: « Culpa eligentis, Deus extra culpam, » a Moysē propheta mutuatus dixit. Antiquior enim Moyses omnibus etiam Græcorum scriptoribus. Atque omnia quæcunque de immortalitate animæ, vel pœnis post mortem, vel celestium rerum contemplatione vel similibus sententiis tum philosophi, tum poetæ dixerunt, sumpto ex prophetis argumento et intelligere res illas potuerunt et exposuerunt. Hinc omnibus videntur inesse veritatis semina. Sed minus accurate ab illis cognitam fuisse ex eo liquet, quod contraria sibi metipsis dicant. Quod ergo res futuras dicimus prædictas fuisse, non eo dicimus, quod fati necessitate fiant; sed cum Deus futuras omnium hominum actiones prævideat, cumque apud eum singulos homines pro meritis actionum remuneraturum, statutum sit ut a se etiam digna actionibus præmia rependantur; per Spiritum propheticum prædicat, semper ad animi attentionem ac recordationem vocans hominum genus, seque eorum curam gerere ac illis providere demonstrans. Malorum autem dæmonum operatione sancita mors est in eos, qui legunt Hystaspis aut Sibyllæ aut prophetarum libros; tum ut meta homines deterreant, quominus his legendis bonarum rerum cognitionem assequantur, tum ut eos sibi servos retineant; quod quidem in perpetuum efficere non potuerunt. Impavide enim non solum illos legimus, sed vobis etiam, ut videtis, inspiciendos offerimus, cum futurum sciamus, ut grati omnibus videantur. Atque etiamsi paucis persuadeamus, maxima tamen lucra faciemus. Nam ut boni agricolæ mercedem a Domino percipientur.

45. Quod autem parens universorum Deus Christum in cælum evecturus erat, cum eum ex mortuis excitasset, ibique retenturus donec percutiat inimicos ei dæmones, ac numerus præcognitorum ab eo bonorum et virtute præditorum expleatur, propter quos etiam conflagrationem nondum indu-

νον, *Μάχαιρα ὑμᾶς κατέδετα*, οὐ λέγει διὰ μαχαίρων φονευθήσεσθαι τοὺς παρακούσαντας, ἀλλ' ἡ μάχαιρα τοῦ Θεοῦ ἐστὶ τὸ πῦρ (12), οὗ βορὰ γίνονται οἱ τὰ φαῦλα πράττειν αἰρούμενοι. Διὰ τοῦτο λέγει, *Μάχαιρα ὑμᾶς κατέδετα*. Τὸ γὰρ *στόμα Κυρίου ἐλάλησεν*. Εἰ δὲ καὶ περὶ τεμνοῦσης καὶ αὐτίκα ἀπαλλασσοῦσης μαχαίρας ἔλεγεν, οὐκ ἂν εἶπε, *κατέδετα*. Ὡστε καὶ Πλάτων εἰπὼν, *Αἰτία ἐλομένου* (13), Θεὸς δ' ἀναίτιος, παρὰ Μωσέως τοῦ προφήτου λαβὼν εἶπε. Πρεσβύτερος γὰρ Μωσῆς καὶ πάντων τῶν ἐν Ἑλλήσει συγγραφέων· καὶ πάντα ὅσα περὶ ἀθανασίας ψυχῆς, ἢ τιμωριῶν τῶν μετὰ θάνατον, ἢ θεωρίας οὐρανίων, ἢ τῶν ὁμοίων δογμάτων, καὶ φιλόσοφοι καὶ ποιηταὶ ἔφασαν, παρὰ τῶν προφητῶν τὰς ἀφορμὰς λαβόντες, καὶ νοῆσαι δεδύνηται, καὶ ἐξηγήσαντο· ὅθεν παρὰ πᾶσι σπέρματα ἀληθείας δοκεῖ εἶναι. Ἐλέγχονται δὲ μὴ ἀκριβῶς νοήσαντες, ὅταν ἐναντία αὐτοὶ ἑαυτοῖς λέγωσιν. Ὡστε ὁ φαμεν πεπροφητεῦσθαι τὰ μέλλοντα γίνεσθαι, οὐ διὰ τὸ εἰμαρμένης ἀνάγκη πράττεσθαι λέγομεν· ἀλλὰ προγνώστου τοῦ Θεοῦ ὄντος τῶν μελλόντων ὑπὸ πάντων ἀνθρώπων πραγθήσεσθαι, καὶ δόγματος ὄντος παρ' αὐτῶν (14) κατ' ἀξίαν τῶν πράξεων ἕκαστον ἀμείψεσθαι μέλλοντα τῶν ἀνθρώπων, καὶ τὰ παρ' αὐτοῦ κατ' ἀξίαν τῶν πραττομένων ἀπαντήσεσθαι, διὰ τοῦ προφητικῆς Πνεύματος προλέγει, εἰς ἐπίτασιν καὶ ἀνάμνησιν αἰετῶν τῶν ἀνθρώπων γένος, δεικνύς ὅτι καὶ μέλον ἐστὶν αὐτῶ, καὶ προνοεῖται αὐτῶν. Κατ' ἐνέργειαν δὲ τῶν φαύλων δαιμόνων, θάνατος ὤρισθη (15) κατὰ τῶν τὰς Ὑστάσπου, ἢ Σιβύλλης, ἢ τῶν προφητῶν βίβλους ἀναγινωσκόντων, ὅπως διὰ τοῦ φόβου ἀποστρέψωσιν ἐντυγχάνοντας τοὺς ἀνθρώπους τῶν καλῶν γνῶσιν λαθεῖν, αὐτοῖς δὲ δουλεύοντας κατέχωσιν· ὅπερ εἰς τέλος οὐκ ἴσχυσαν πράξει. Ἀφῶδως μὲν γὰρ οὐ μόνον ἐντυγχάνομεν αὐταῖς, ἀλλὰ καὶ ἡμῖν, ὡς ὁρᾶτε, εἰς ἐπίσκεψιν φέρομεν, ἐπιστάμενοι πᾶσιν εὐάρεστα φανήσεσθαι. Κἂν ὀλίγους δὲ πείσωμεν, τὰ μέγιστα κερδήσαντες ἐσόμεθα· ὡς γεωργοὶ γὰρ ἀγαθοὶ παρὰ τοῦ δεσπόζοντος τὴν ἀμοιβὴν ἔχομεν.

45. Ὅτι δὲ ἀγαγεῖν τὸν Χριστὸν εἰς τὸν οὐρανὸν ὁ Πατὴρ τῶν πάντων Θεὸς μετὰ τὸ ἀναστήσαι ἐκ νεκρῶν αὐτὸν ἐμελλε, καὶ κατέχειν ἕως ἂν πατάξῃ τοὺς ἐχθραίνοντας αὐτῷ δαίμονας, καὶ συντελεσθῇ ὁ ἀριθμὸς τῶν προεγνωσμένων αὐτῷ ἀγαθῶν γινόμενων καὶ ἐναρέτων, δι' οὓς καὶ μηδέπω τὴν ἐπικύρω-

(12) *Ἡ μάχαιρα... τὸ πῦρ*. Hæc imitatur Clemens Alexandrinus *Protrept.*, p. 60, qui verba Isaïæ sic citat: *Μάχαιρα ὑμᾶς καὶ πῦρ κατέδετα*. GRÆBIUS.

(13) *Αἰτία ἐλομένου*. Hæc e libro decimo *De republica*, desumpta sunt, et citantur a Clem. Alexand. *Strom.* v, p. 613 et Theodoro lib. II *adversus Græcos*. IDEM.

(14) *Παρ' αὐτῶν*. Legendum videtur *παρ' αὐτῶν* vel *παρ' αὐτῶ* et *μέλλοντι*. Ut intelligatur S. martyris sententia, in memoriam revocandum est quod paulo ante dicebat n. 43, fatum ineluctabile in eo positum esse, ut bonis et malis præmia rependan-

tur; non vero ut hic bonus sit, iste malus. Sic igitur hoc loco iudicium, quod de singulis hominibus instituendum est, distinguuntur ab ea lege, et veluti ineluctabili, ut ipse appellat, fato, quo bonis et malis æqua merces solvenda. Atque hæc redivit tota sententia: Statutum apud Deum, ut cum singuli homines ab eo iudicandi sint, justa virtuti et vitio remuneratio tribuatur.

(15) *Θάνατος ὤρισθη*. De hac lege cum plura occurrant dicenda, quam ut his notæ angustiis contineantur, hujus rei examen visum est rejiciendum in Præfat. part. III.

σιν (16) πεποιήται· ἐπακούσατε τῶν εἰρημένων διὰ Δαβὶδ τοῦ προφήτου. Ἔστι δὲ ταῦτα· *Ἐλεπεν ὁ Κύριος τῷ Κυρίῳ μου· Κάθου ἐκ δεξιῶν μου, ἕως ἀρθῶ τοὺς ἐχθρούς σου ὑποπόδιον τῶν ποδῶν σου. Ῥάβδον δυνάμεως ἐξαποστελεῖ σοι Κύριος ἐξ Ἱερουσαλήμ· καὶ κατακυριεύς ἐν μέσῳ τῶν ἐχθρῶν σου. Μετὰ σοῦ ἡ ἀρχὴ ἐν ἡμέρᾳ τῆς δυνάμεώς σου ἐν ταῖς λαμπρότησι τῶν ἀγίων σου. Ἐκ γαστρὸς πρὸ ἑωσφόρου ἐγέννησά σε. Τὸ οὖν εἰρημένον, Ῥάβδον δυνάμεως ἐξαποστελεῖ σοι ἐξ Ἱερουσαλήμ, προαγγελτικὸν τοῦ λόγου τοῦ Ἰσχυροῦ, ὃν ἀπὸ Ἱερουσαλήμ οἱ ἀπόστολοι αὐτοῦ ἐξεληθόντες, πανταχοῦ ἐκήρυξαν. Καίπερ θανάτου (17) ὀρισθέντος κατὰ τῶν διδασκόντων, ἢ ὅλως ὁμολογούντων τὸ ὄνομα τοῦ Χριστοῦ, ἡμεῖς πανταχοῦ καὶ ἀσπαζόμεθα, καὶ διδάσκομεν. Εἰ δὲ καὶ ὑμεῖς ὡς ἐχθροὶ ἐνευέξεσθε τοῖσδε τοῖς λόγοις, οὐ πλέον τι δύνασθε, ὡς προσέφημεν, τοῦ φονεύειν· ὅπερ ἡμῖν μὲν οὐδεμίαν βλάβην φέρει· ἡμῖν δὲ καὶ πᾶσι τοῖς ἀδίκως ἐχθραίνουσι, καὶ μὴ μετατιθεμένοις, κόλασιν διὰ πυρὸς αἰωνίαν ἐργάζεται.*

46. Ἴνα δὲ μὴ τινες ἀλογισταίνοντες εἰς ἀποτροπῆν (18) τῶν δεδιδαγμένων ὑφ' ἡμῶν εἴπωσι, πρὸ ἐτῶν ἑκατὸν πενήκοντα (19) γεγεννησθαι τὸν Χριστὸν λέγειν ἡμᾶς ἐπὶ Κυρηνίου, δεδιδαγμένοι δὲ ἅ φαμεν διδάξαι αὐτὸν ὕστερον χρόνους ἐπὶ Ποντίου Πιλάτου, καὶ ἐπικαλῶσιν (20), ὡς ἀνευθύνων ὄντων τῶν προγεγεννημένων πάντων ἀνθρώπων, φθάσαντες τὴν ἀπορίαν λυσώμεθα. Τὸν Χριστὸν πρωτότοκον τοῦ Θεοῦ εἶναι· ἐδιδάχθημεν, καὶ προεμηνύσαμεν λόγον ὄντα (21), οὐ πᾶν γένος ἀνθρώπων μετέσχε· καὶ οἱ μετὰ λόγου βιώσαντες Χριστιανοὶ εἰσι, καὶ θεοὶ ἐνομίσθησαν· οἷον ἐν Ἑλλάσι μὲν Σωκράτης καὶ Ἡράκλειτος, καὶ οἱ ὅμοιοι αὐτοῖς· ἐν βαρβάρους δὲ Ἀβραάμ, καὶ Ἀναβίας, καὶ Ἀζαρίας, καὶ Μισαήλ, καὶ Ἠλίας, καὶ ἄλλοι πολλοί, ὧν τὰς πράξεις ἢ τὰ ὄνόματα καταλέγειν μακρὸν εἶναι ἐπιστάμενοι, ταῦν παραιτούμεθα. Ὅστε καὶ οἱ προγενόμενοι ἀνευ λόγου βιώσαντες ἐχρηστοὶ καὶ ἐχθροὶ τῷ Χριστῷ ἦσαν, καὶ φονεῖς τῶν μετὰ λόγου βιούτων· οἱ δὲ μετὰ λόγου βιώσαντες καὶ βιούντες Χριστιανοὶ (22), καὶ ἀφοβοὶ, καὶ ἀτάραχοι ὑπάρχουσι. Δι' ἣν δ' αἰτίαν διὰ δυνάμεως τοῦ λόγου κατὰ τὴν τοῦ Πατρὸς πάντων καὶ Δεσπότη τοῦ Θεοῦ βουλὴν, διὰ Παρθένου ἀνθρωπος ἀπεκυήθη, καὶ Ἰησοῦς ἐπωνομάσθη, καὶ σταυρωθεὶς ἀποθανὼν ἀνέ-

¹⁸ Psal. cix, 1-3. ¹⁹ num. 2 et 12.

(16) *Τὴν ἐπιχώρωσιν*. Legendum esse ἐπιχώρωσιν observavit Billius lib. II *Observ. sacr.*, cap. 6, idque probat ex aliis locis, in quibus Justinus hanc vocem usurpat, nempe hujus *Apol.* n. 57 et 60, et *Apol.* 2, n. 6.

(17) *Καίπερ θανάτου*. Præmittit καὶ ante hæc verba Thirlbius, vel paulo post ante ἡμεῖς.

(18) *Ἀποτροπήν*. Idem legit ἀνατροπήν, sed prorsus mendose. His enim occurrit Justinus, quæ ad detorquenda illius dicta magis quam ad refellenda spectabant.

(19) Numerus rotundus. Similiter alii Patres, ut Tertullianus *ad nationes* I, c. 7: *Igitur ætatis nostræ nondum anni ccl.*; sed paulo post, c. 9: *Ut supra*, inquit, *edidimus, ætatis nostræ nondum anni ccc.* Otto.

xit; audite prophetæ Davidis verba, quæ sunt ejusmodi: *Disit Dominus Domino meo: sede a dextris meis: donec ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorum. Virgam virtutis emittet tibi Dominus ex Hierusalem: et dominare in medio inimicorum tuorum. Tecum principatus in die potentia tuæ in splendoribus sanctorum tuorum. Ex utero ante luciferum genui te*¹⁸. Quod igitur dictum est: *Virgam virtutis emittet tibi ex Hierusalem*, præsignificatio erat potentis illius doctrinæ, quam ejus apostoli Hierosolymis profecti ubique prædicaverunt. Et quamvis mors decreta et constituta sit docentibus aut omnino consentientibus nomen Christi, nos ubique et amplectimur et docemus. Quod si vos **71** quoque hæc animo inimico legetis, nihil amplius, ut jam diximus¹⁹, potestis quam occidere. Quod sane nullum nobis damnum affert, vobis autem ac omnibus injusto odio indulgentibus, nec pœnitentiam agentibus, æternum per ignem supplicium conficit.

46. Ne qui autem a ratione aberrantes, ad ea quæ docuimus detorquenda, Christum dicant ante annos centum et quinquaginta natum a nobis dici sub Cyrenio, ac post illud tempus ea docuisse, quæ ipsum docuisse dicimus, sub Pontio Pilato; indeque consequi objiciant, ut insontes sint homines omnes, qui ante illud tempus fuere; dubitationis solutionem occupabimus. Christum primogenitum Dei esse ac rationem illam, cujus omne hominum genus particeps erat, didicimus, et supra declaravimus. Et qui cum ratione vixerunt, Christiani sunt, etiamsi athei existimati sint; quales apud Græcos fuere Socrates et Heraclitus; apud barbaros autem Abraham, Ananias, Azarias, Misael et Elias, ac multi alii quorum actionibus aut nominibus recensendis, quia longum id esse scimus, nunc super sedemus. Similiter qui olim absque ratione vivere improbi et Christo inimici fuere, et eorum, qui cum ratione vivebant, homicidæ. Qui vero cum ratione vixerunt et vivunt, Christiani sunt atque impavidi et intrepidi. Quam autem ob causam per virtutem Verbi secundum Patris universorum et Domini Dei voluntatem ex Virgine genitus sit et Jesus cognominatus, ac crucifixus et mortuus re-

(20) *Ἐπικαλῶσιν*. R. Steph. ad calcem et codex Claromontanus ad marginem ἐπικλώσιν. Non magis necessaria Langi emendatio, qui legi posse existimat, ἐγκαλῶσι incusent, objiciant.

(21) *Προεμηνύσαμεν λόγον ὄντα*. Jam sæpe Justinus de Verbo locutus est; præcipue vero n. 5, 10, 12, 23, 32. Sed Christum esse rationem illam, cujus omnes homines sunt participes præcipue docet in *Apologia* secunda n. 7 et 9.

(22) *Χριστιανοὶ εἰσι*. Non obscura est S. martyris sententia, sed quia illam obscurare nonnulli tentarunt, eorum commenta refelluntur in *Præfatione*. Quod autem nonnulli legendum putant hoc etiam loco *Χρηστιανοὶ*, id supra explosimus n. 4.

surrexit et in *caenam* redierit, facile ex his, quæ tot verbis disseruimus, vir prudens intelligat. Nunc autem cum minus necessaria sit hujus rei demonstratio, ad ea quæ magis urgent, demonstranda progrediamur.

47. Quod ergo illud etiam futurum erat, ut Judæorum terra vastaretur; audite quid dicat propheticus Spiritus. Sunt autem verba velut ex persona populorum id, quod acciderat, admirantium ad hunc modum expressa: *Deserta facta est Sion, tanquam desolata facta est Hierusalem: in maledictionem domus, sanctuarium nostrum: et gloria, cui benedixerunt patres nostri, facta est igni combusta, et omnia gloriosa ejus conciderunt. Et super omnibus his sustinuiti, et tacuisti et humiliasti nos valde*⁹⁷. Porro Hierusalem in solitudinem redactam fuisse, sicut prædictum fuerat, persuasum vobis est. Illam autem in solitudinem redactam iri, nec cuiquam illorum permissum iri eam incolere, sic per Isaiam prophetam dictum est: *Terra eorum deserta: in conspectu eorum inimici eorum ipsam comedunt; et non erit ex illis habitans in ea*⁹⁸. Cavere autem vos ne quis Judæus in ea sit, ac mortem ingredienti Judæo, si deprehendatur, constitutam esse, præclare nostis.

72 48. Atque illud etiam prædictum esse, Christum nostrum morbos omnes curaturum et mortuos excitaturum, ex his verbis audite: *In adventu ejus saliet claudus sicut cervus et deserta erit lingua mutorum; cæci videbunt, et leprosi mundabuntur, et mortui resurgent et ambulabunt*⁹⁹. Quæ quidem ab eo facta esse ex confectis sub Pontio Pilato Actis discere potestis. Quo etiam modo Spiritus propheticus eum cum hominibus in eum sperantibus occisum iri prædixit, audite Isaiæ verba, quæ sic habent: *Ecce quomodo perit justus, et nemo percipit corde: et viri justi tolluntur, et nemo considerat. A facie injustitiæ sublatus est justus, et erit in pace sepultura ejus, sublatus est e medio*¹. *ὁδὸς κατανοεῖ. Ἀπὸ προσώπου ἀδικίας ἦρται ὁ δίκαιος, καὶ ἐστὶ ἐν εἰρήνῃ ἡ ταφή αὐτοῦ, ἦρται ἐκ τοῦ μέσου* (28).

49. Ac rursum quomodo futurum Isaias dixerit, ut eum populi gentium adorarent, qui minime expectabant, Judæi vero qui semper expectabant, advenientem non agnoscerent. Hæc autem velut ex ipsius Christi persona dicta sunt in hunc modum: *Manifestus factus sum non interrogantibus me: inventus sum ab his, qui me non quærebant. Dixi,*

⁹⁷ Isa. LXIV, 10-12.

⁹⁸ Isa. I, 7.

⁹⁹ Isa. XXXV, 6.

στη, καὶ ἀνελήλυθεν εἰς οὐρανὸν, ἐκ τῶν διὰ τοσούτων εἰρημένων ὁ νοσηρὸς καταλαβεῖν δυνήσεται. Ἡμεῖς δὲ, οὐκ ἀναγκαίου ὄντος τανῦν τοῦ περὶ τῆς ἀποδείξεως τούτου λόγου, ἐπὶ τὰς ἐπιγεύσας ἀποδείξεις πρὸς τὸ παρὸν χωρήσωμεν.

47. Ὅτι οὖν καὶ ἐκπορθηθήσεσθαι ἡ γῆ Ἰουδαίων ἐμελλεν, ἀκούσατε τῶν εἰρημένων ὑπὸ τοῦ προφητικοῦ Πνεύματος. Εἰρηγται δὲ οἱ λόγοι ὡς ἀπὸ προσώπου λαῶν θαυμαζόντων τὰ γεγενημένα. Εἰσι δὲ οἷδε· *Ἐγεγήθη ἔρημος Σιών, ὡς ἔρημος ἐγεγήθη Ἰερουσαλήμ· εἰς κατάραν ὁ οἶκος, τὸ ἄγιον ἡμῶν· καὶ ἡ δόξα ἦν εὐλόγησαν οἱ πατέρες ἡμῶν, ἐγεγήθη πυρκαυστος· καὶ πάντα τὰ ἐνδοξα αὐτῆς συνέπεσε. Καὶ ἐπὶ τούτοις ἀνέσχου, καὶ ἐσιώπησας, καὶ ἐταπεινώσας ἡμᾶς σφόδρα. Καὶ ὅτι ἠρήμωτο* (23) Ἰερουσαλήμ, ὡς προεἰρητο γεγενῆσθαι, πεπεισμένοι ἐστέ. Εἰρηγται δὲ καὶ περὶ τῆς ἐρημίσεως αὐτῆς, καὶ περὶ τοῦ μὴ ἐπιτραπήσεσθαι μηδένα αὐτῶν οικεῖν, διὰ Ἡσαίου τοῦ προφήτου οὕτως· *Ἡ γῆ αὐτῶν ἔρημος· ἐμπροσθεν αὐτῶν οἱ ἐχθροὶ αὐτῶν αὐτὴν φάγονται, καὶ οὐκ ἔσται* (24) *ἐξ αὐτῶν ὁ κατοικῶν ἐν αὐτῇ.* Ὅτι δὲ φυλάσσεται ὑφ' ὑμῶν, ὅπως μηδεὶς ἐν αὐτῇ γένηται, καὶ θάνατος (25) κατὰ τοῦ καταλαμβανομένου Ἰουδαίου εἰσιόντος ὠρισται, ἀκριβῶς ἐπίστασθε (26).

48. Ὅτι δὲ καὶ θεραπεύσειν πάσας νόσους, καὶ νεκροὺς ἀνεγερῆν ὁ ἡμέτερος Χριστὸς προεφητεύθη, ἀκούσατε τῶν λελεγμένων. Ἔστι δὲ ταῦτα· *Τῇ παρουσίᾳ αὐτοῦ ἀλείψαι χωλὸς ὡς ἔλαφος, καὶ τραπὴ ἔσται γλώσσα μογιλάλων· τυφλοὶ ἀναβλέψουσι, καὶ λεπροὶ καθαρῶσθησονται, καὶ νεκροὶ ἀναστήσονται, καὶ περιπατήσουσιν.* Ὅτι τε ταῦτα ἐποίησεν, ἐκ τῶν ἐπὶ Ποντίου Πιλάτου γενομένων αὐτῷ (27) μαθεῖν δύνασθε. Πῶς τε προεμνηνυται ὑπὸ τοῦ προφητικοῦ Πνεύματος ἀναρεθησόμενος ἅμα τοῖς ἐπ' αὐτὸν ἐλπίζουσιν ἀνθρώποις, ἀκούσατε τῶν λεχθέντων διὰ Ἡσαίου. Ἔστι δὲ ταῦτα· *Ἴδε ὡς ὁ δίκαιος ἀπάλωτο, καὶ οὐδεὶς ἐκδέχεται τῇ καρδίᾳ· καὶ ἄνδρες δίκαιοι αἴρονται, καὶ οὐδὲν εἰρηγται ἐν εἰρήνῃ ἡ ταφή αὐτοῦ, ἦρται ἐκ τοῦ μέσου* (28).

49. Καὶ πάλιν πῶς δι' αὐτοῦ Ἡσαίου λέλεκται, ὅτι οἱ οὐ προσδοχῆσαντες αὐτὸν λαοὶ τῶν ἐθνῶν προσκυνήσουσιν αὐτόν· οἱ δὲ ἀεὶ προσδοκῶντες Ἰουδαῖοι ἀγνοήσουσι παραγεγόμενον αὐτόν· ἐλέχθησαν δὲ οἱ λόγοι ὡς ἀπὸ προσώπου αὐτοῦ τοῦ Χριστοῦ. Εἰσι δὲ οὗτοι· *Ἐμφανῆς ἐγεγήθη τοῖς ἐμὲ μὴ ἐπερωτῶσιν, εὐρέθη τῶν ἐμὲ μὴ ζητοῦσιν. Εἶπον, Ἰδοὺ εἰμι*

¹ Isa. LVII, 1.

(23) *Ἡρήμωτο.* Nonnulli malunt ἠρήμωται. Sed convenientius mihi videtur ἠρήμωτο, in solitudinem redacta fuerat. Ibidem Sylburgius mallet γενέσθαι vel γενήσεσθαι. Sed mihi videtur Justinus præteritum tempus usurpare, quia in ipsa prophetia idem tempus usurpatur.

(24) *Καὶ οὐκ ἔσται.* Observat Thirlbius hæc a Jeremia dicta esse de Babylone cap. L, v. 5. Vide Jerem. II, v. 15.

(25) *Καὶ θάνατος.* De hac lege vide Not. ad Dia-

logi n. 16. (26) Ejusdem interdicti meminit in *Dialogo*, c. 16. Vide Valesium ad Euseb. *Hist. eccl.*, IV, 6. ΟΠΠΟ.

(27) *Γενομένων αὐτῷ.* Legendum esse ἄκτων, ut supra n. 33, Casaubonus admonuit exercit. ult., p. 554.

(28) *ἦρται ἐκ τοῦ μέσου.* Legitur in *Dialogo* n. 37, ἡ ταφή αὐτοῦ ἦρται ἐκ τοῦ μέσου, ut Thirlbius observavit.

80η (LXX τῷ ἔθνει) οἱ οὐκ ἐκάλεσαν τὸ ὄνομα μου. Ἐξεπέτασα τὰς χεῖράς μου ἐπὶ λαὸν ἀπειθῶντα καὶ ἀντιλέγοντα, ἐπὶ τοὺς πορευομένους ἐν ὁδῷ οὐ καλῇ, ἀλλ' ὀπίσω τῶν ἁμαρτιῶν αὐτῶν. Ὁ λαὸς ὁ παρεξήνηται ἐναντίον μου. Ἰουδαῖοι γάρ, ἔχοντες τὰς προφητείας, καὶ αἰεὶ προσδοκῆσαντες τὸν Χριστὸν παραγενησόμενον (29), ἠγνόησαν· οὐ μόνον δὲ, ἀλλὰ καὶ παρεχρήσαντο· οἱ δὲ ἀπὸ τῶν ἔθνων, μηδέποτε μηδὲν ἀκούσαντες περὶ τοῦ Χριστοῦ, μέχρις οὗ οἱ ἀπὸ Ἱερουσαλήμ ἐξεληθόντες ἀπόστολοι αὐτοῦ ἐμήνυσαν τὰ περὶ αὐτοῦ, καὶ τὰς προφητείας παρέδωκαν, πληρωθέντες χαρᾶς καὶ πίστεως, τοῖς εἰδώλοις ἀπετάξαντο, καὶ τῷ ἀγεννήτῳ Θεῷ διὰ τοῦ Χριστοῦ (30) ἐαυτοὺς ἀνέθηκαν. Ὅτι δὲ προεγινώσκето τὰ δύσφημα ταῦτα λεχθησόμενα κατὰ τῶν ἐν Χριστῶν ὁμολογούντων, καὶ ὡς εἶεν τάλανες οἱ δυσφημοῦντες αὐτὸν, καὶ τὰ παλαιὰ ἔθνη καλῶν εἶναι τρεφεῖν λέγοντες, ἀκούσατε τῶν βραχυεπῶς εἰρημίων διὰ Ἡσαίου. Ἔστι δὲ ταῦτα· *Ὅσαι τοῖς λέγουσι τὸ γλυκὺ πικρὸν, καὶ τὸ πικρὸν γλυκὺ.*

50. Ὅτι δὲ καὶ ὑπὲρ ἡμῶν γενόμενος ἄνθρωπος, παθεῖν καὶ ἀτιμασθῆναι ὑπέμεινε, καὶ πάλιν μετὰ δόξης παραγενησεται, ἀκούσατε τῶν εἰρημίων εἰς τῷτο προφητειῶν. Ἔστι δὲ ταῦτα· *Ἄρθ' ὧν κερῶδωκα εἰς θάνατον τὴν ψυχὴν αὐτοῦ, καὶ μετὰ τῶν ἀνόμων ἐλογίσθη· αὐτὸς ἁμαρτίας πολλῶν ἐληψε, καὶ τοῖς ἀνόμοις ἐξιλάσεται. Ἴδε γὰρ, συνήσει ὁ παῖς μου, καὶ ὑψωθήσεται, καὶ δοξασθήσεται σφόδρα. Ὅν τρόπον ἐκστήσονται πολλοὶ ἐπὶ σέ, οὕτως ἀδοξήσει ἀπὸ ἀνθρώπων τὸ εἶδος σου, καὶ ἡ δόξα σου ἀπὸ τῶν ἀνθρώπων· οὕτως θανατώσονται ἔθνη πολλὰ, καὶ συνέξουσιν βασιλεῖς τὸ στόμα αὐτῶν. Ὅτι οἷς οὐκ ἀνηγγέλη περὶ αὐτοῦ (31), καὶ οἱ οὐκ ἀκηκάσιν συνήσουσι. Κύριε, τίς ἐπίστευεν τῇ ἀκοῇ ἡμῶν; καὶ ὁ βραχίον· Κυρίου τίνι ἀπεκαλύφθη; Ἀγγηγελλομένη ἐνάτιον αὐτοῦ ὡς παιδίον, ὡς βίβλα ἐν γῆ διψώση· οὐκ ἔστιν εἶδος αὐτῷ, οὐδὲ δόξα· καὶ εἶδομεν αὐτὸν, καὶ οὐκ εἶχεν εἶδος οὐδὲ κάλλος, ἀλλὰ τὸ εἶδος αὐτοῦ ἄτιμον καὶ ἐκλείπον παρὰ τοὺς ἀνθρώπους. Ἄνθρωπος ἐν πληγῇ ὦν, καὶ εἰδὼς φέρειν μαλακίαν, ὅτι ἀπέστραπται τὸ πρόσωπον αὐτοῦ, ἠτιμάσθη καὶ οὐκ ἐλογίσθη. Οὗτος τὰς ἁμαρτίας ἡμῶν φέρει, καὶ περὶ ἡμῶν ὀδυνᾶται· καὶ ἡμεῖς ἐλογισάμεθα αὐτὸν εἶναι ἐν πόνῳ, καὶ ἐν πληγῇ, καὶ ἐν κακώσει. Αὐτὸς δὲ ἐτραυμιτίσθη διὰ τὰς ἀνομίας ἡμῶν, καὶ μεμαλάκισται διὰ τὰς ἁμαρτίας ἡμῶν. Παιδεία εἰρήνης (33) ἐπ' αὐ-*

¹ Isa. Lxv, 1-5.

² Isa. v, 20.

³ Isa. LIII, 12.

A. *adsum, ad gentes quæ non vocaverunt nomen meum. Expandi manus meas ad populum incredulum et contradicentem, qui ambulabant in via non bona, sed post peccata sua; populus provocans ad iracundiam coram me.* Judæi enim, qui prophetiæ in manibus habebant, ac Christum semper expectaverant venturum, eum non agnoverunt, ac non solum non agnoverunt, sed etiam occiderunt. Qui autem ex gentibus, cum nihil unquam de Christo audivissent, quoad de ejus rebus apostoli Hierosolymis profecti nuntiarent, et prophetias illis traderent, gaudio et fide pleni nuntium simulacris remisissent, seque ingenito Deo per Christum consecraverunt. Illud autem præcognitum esse, nefanda illa crimina adversus eos qui Christum confitentur, sparsum iri, ac miseros fore eos qui illum maledictis appetunt, et vetera instituta servare præclarum esse dicunt, cognoscite ex his Isaie breviter dictis: *Væ qui dicitis dulce amarum, et amarum dulce.*

50. Quod autem et pro nobis homo factus pati et ignominia affici sustinuit, et iterum cum gloria venturus est; audite edita ea de re vaticinia, quæ sic habent: *Pro eo quod tradiderunt in mortem animam ejus, et cum iniquis reputatus est: ipse peccata multorum suscepit, et iniquis propitiu8 erit.* Ecce enim intelliget puer meus, et exaltabitur, et glorificabitur valde. Sicut stupebant super te multi, sic inglorius erit ab hominibus aspectus tuus, et gloria tua ab hominibus. Sic mirabuntur gentes multæ, et continebunt reges os suum. Quia quibus non est annuntiatum de eo, et qui non audierunt, intelligent. Domine, quis credidit auditui nostro? et brachium Domini cui revelatum est? Annuntiavimus in conspectu ejus tanquam puerulum (32); sicut radix in terra sitiienti: non est species ei, neque gloria; et vidimus eum, et non habebat speciem, neque decorem; sed species ejus inhonorata, et deficiens præ hominibus. 73 Homo in plaga positus, et sciens ferre infirmitatem; quia aversa est facies ejus, despecta, et non reputata. Iste peccata nostra portat, et pro nobis dolet: et nos reputavimus eum esse in labore, et in plaga, et in afflictione. Ipse autem vulneratus est propter iniquitates nostras, et infirmatus est propter peccata nostra. Disciplina pacis super eum. Livore ejus nos sanati sumus. Omnes quasi oves erravimus; homo in via sua erravit. Et tradidit eum propter iniquitates nostras; et ipse propter affli-

solum allusit, sed et supra n. 14 et 25, et infra n. 61. GRABIUS.

(31) *Περὶ αὐτοῦ.* Observant Sylburgius et Thirlbius legi ὄντα: apud Septuaginta. Addit Thirlbius idem verbum non omitti *Dialog.* n. 15 et 118.

(32) Vertendum est, *tanquam puerulus*, quia Justinus in *Dialogo*, n. 42, ex hoc loco concludit Christianos omnes instar unius hominis esse ob arcetissimam animorum conjunctionem.

(33) *Εἰρήνης.* Addunt ἡμῶν Septuaginta et Justinus *Dialog.*, 15. THIRLB.

(29) *Παραγενησόμενον.* Mallet παραγεόμενον Sylburgius, aut saltem hoc verbum addendum putat ante ἠγνόησαν.

(30) *Τῷ ἀγεννήτῳ Θεῷ διὰ τοῦ Χριστοῦ.* Notatu dignum est hanc ipsam fuisse formulam, qua olim catechumeni, post aliquod tempus baptizandi, ex Ecclesia dimissi sunt, diacono inter alia proclamante: *Ἐαυτοὺς τῷ μόνῳ ἀγεννήτῳ Θεῷ διὰ τοῦ Χριστοῦ αὐτοῦ παράθεσθε. Vos ipsos soli ingenito Deo per Christum ejus dedicate*, uti legitur lib. viii *Constit. apostol.*, cap. 6. Ad quam Justinus non hic

cionem non apernit os suum. Sicut ovis ad victimam ductus est; et sicut agnus coram tondente mutus, sic non aperuit os suum. In humilitate sua iudicium ejus sublatum est⁶. Postquam igitur crucifixus est, ab eo etiam discipuli omnes defecerunt, eum negantes; rursusque ex mortuis redivivus cum eis apparuisset, et prophetias, in quibus futura hæc omnia prædictum fuerat, legere docuisset, illumque ascendentem in cælum vidissent, et credidissent, ac virtute, quam inde illis immisit, accepta, ad omne hominum genus profecti essent; hæc docuere et apostoli appellati sunt.

31. Nobis autem ut ostenderet Spiritus propheticus eum, qui hæc patitur, non enarrabile genus habere, et inimicis suis imperare, sic locutus est: *Generationem ejus quis enarrabit? Quia tollitur de terra vita ejus. Ab iniquitatibus eorum transit in mortem. Et dabo pessimos pro sepultura ejus, et divites pro morte illius. Quia iniquitatem non fecit, neque inventus est dolus in ore ejus: et Dominus vult mundare eum a plaga. Si datus fuerit pro peccato, anima vestra videbit semen longævum. Et vult Dominus auferre de dolore animam ejus, ostendere ei lucem, et formare intelligentia, justificare justum bene servientem multis. Et peccata nostra ipse portabit; propterea ipse possidebit multos, et sortium dividet spolia, pro eo quod tradita est ad mortem anima ejus; et in iniquis reputatus est, et ipse peccata multorum tulit, et propter iniquitates eorum traditus est⁷. Quomodo autem et in cælum ascensurum esse illum prædictum sit, audite. Sic enim dictum est: *Tollite portas cælorum: aperimini, ut ingrediatur rex gloriæ. Quis est iste rex gloriæ? Dominus fortis, et Dominus potens⁸. Quomodo autem et de cælis venturus sit cum gloria, audite quæ ea de re dicta sunt per Jeremiam prophetam. Sic autem se habent: *Ecce tanquam filius hominis venit in nubibus cæli, et angeli ejus cum eo⁹.***

μέλλει, ἀκούσατε καὶ τῶν εἰρημένων εἰς τοῦτο διὰ Ἰερεμίου (34) τοῦ προφήτου. Ἔστι δὲ ταῦτα· Ἰδοὺ ὡς υἱὸς ἀνθρώπου ἔρχεται ἐπάνω τῶν νεφελῶν τοῦ οὐρανοῦ, καὶ οἱ ἄγγελοι αὐτοῦ σὺν αὐτῷ.

52. Quoniam igitur quæ evenerunt, jam omnia ostendimus prædicta, antequam evenirent, per prophetas fuisse; necesse est et ea, quæ similiter prædicta sunt, ac aliquando evenient, omnino eventura credere. Quemadmodum enim ea quæ jam evenerunt, prædicta et ignorata evenerunt; ita et quæ supersunt, quamvis ignorentur ac non credantur, evenient. Duos enim illius adventus prædixerunt prophætæ: unum quidem, qui jam exhib-

Α τὸν· τῷ μῶλωπι αὐτοῦ ἡμεῖς λάθην. Πάντες ὡς πρόβατα ἐπλανήθημεν, ἄνθρωπος τῇ ὁδῷ αὐτοῦ ἐπλανήθη· καὶ παρέδωκεν αὐτὸν ταῖς ἁμαρταιαῖς ἡμῶν, καὶ αὐτὸς διὰ τὸ κεκακῶσθαι οὐκ ἀνοίγει τὸ στόμα αὐτοῦ. Ὡς πρόβατον ἐπὶ σφαγῆν ἤχθη, καὶ ὡς ἀμνὸς ἐναντίον τοῦ κείροντος αὐτὸν ἄφρωνος, οὕτως οὐκ ἀνοίγει τὸ στόμα αὐτοῦ. Ἐν τῇ ταπεινώσει αὐτοῦ ἡ κρῖσις αὐτοῦ ἤρθη. Μετὰ οὖν τὸ σταυρωθῆναι αὐτὸν, καὶ οἱ γνῶριμοὶ αὐτοῦ πάντες ἀπέστησαν, ἀρνησάμενοι αὐτόν· ὕστερον δὲ, ἐκ νεκρῶν ἀναστάντος, καὶ ὀφθέντος αὐτοῖς, καὶ ταῖς προφηταῖς ἐντυχεῖν, ἐν αἷς πάντα ταῦτα προ-

51. Ἴνα δὲ μηνύσῃ ἡμῖν τὸ προφητικὸν Πνεῦμα, ὅτι ὁ ταῦτα πάσχων ἀνεκδέχητον ἔχει τὸ γένος, καὶ βασιλεύει τῶν ἐχθρῶν, ἔφη οὕτως· Τὴν γενεάν αὐτοῦ τίς διηγήσεται; ὅτι αἰρεται ἀπὸ τῆς γῆς ἡ ζωὴ αὐτοῦ· ἀπὸ τῶν ἀνομιῶν αὐτῶν ἤκει εἰς θάνατον. Καὶ δώσω τοὺς πορνηροὺς ἀντὶ τῆς ταφῆς αὐτοῦ, καὶ τὸς πλουσίους ἀντὶ τοῦ θανάτου αὐτοῦ· ὅτι ἀνομιὰν οὐκ ἐποίησεν, οὐδὲ εὗρέθη δόλος ἐν τῷ στόματι αὐτοῦ· καὶ Κύριος βούλεται καθαρῶσαι αὐτὸν τῆς πληγῆς. Ἐὰν δῶται περὶ ἁμαρτίας, ἡ ψυχὴ ὑμῶν ὀφεται σπέρμα μακρόβιον. Καὶ βούλεται Κύριος ἀφελεῖν ἀπὸ πόνου τὴν ψυχὴν αὐτοῦ, δεῖξαι αὐτῷ φῶς, καὶ πλάσσει τῇ συνέσει, δικαιοῦσαι δικαιοῦν ἐν δουλεύοντα πολλοῖς· καὶ τὰς ἁμαρτίας ἡμῶν αὐτὸς ἀνοίσει·

διὰ τοῦτο αὐτὸς κληρονομήσει πολλοὺς, καὶ τῶν ἰσχυρῶν μεριεῖ σκύλα· ἀνθ' ὧν παρεδόθη εἰς θάνατον ἡ ψυχὴ αὐτοῦ, καὶ ἐν τοῖς ἀνόμοις ἐλογίσθη, καὶ αὐτὸς ἁμαρτίας πολλῶν ἀνήνεγκε, καὶ διὰ τὰς ἀνομίας αὐτῶν αὐτὸς παρεδόθη. Ὡς δὲ καὶ εἰς τὸν οὐρανὸν ἐμελλεν ἀνίεσαι, καθὼς προφητεύθη, ἀκούσατε· ἐλέχθη δὲ οὕτως· Ἀραγε πύλας οὐρανῶν, ἀνοίχθητε, ἵνα εἰσέλθῃ ὁ βασιλεὺς τῆς δόξης; Τίς ἐστὶν οὗτος ὁ βασιλεὺς τῆς δόξης; Κύριος κραταῖος καὶ Κύριος δυνατός. Ὡς δὲ καὶ ἐξ οὐρανῶν παραγίνεσθαι μετὰ δόξης

D 52. Ἐπειδὴ τοίνυν τὰ γενόμενα ἤδη πάντα ἀποδείκνυμεν πρὶν ἢ γενέσθαι προκεκηρύχθαι διὰ τῶν προφητῶν, ἀνάγκη καὶ περὶ τῶν ὁμοίως προφητευθέντων, μελλόντων δὲ γίνεσθαι, πίστιν ἔχειν, ὡς πάντως γεννησμένων. Ὅν γὰρ τρόπον τὰ ἤδη γενόμενα, προκεκηρυγμένα καὶ ἀγνοούμενα ἀπέβη, τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ τὰ λείποντα, κἂν ἀγνοῦνται καὶ ἀπιστῆται (35), ἀποθήσονται. Δύο γὰρ αὐτοῦ παρουσίας προεκήρυξαν οἱ προφῆται· μίαν μὲν, τὴν ἤδη γενο-

⁶ Isa. LIII, 4-8. ⁷ Ibid., 8-12. ⁸ Psal. xxiii, 7. ⁹ Dan. vii, 13.

(34) Διὰ Ἰερεμίου. Non Jeremiæ esse hunc locum, sed Danielis, jam multi observarunt.

(35) Καὶ ἀπιστῆται. Ita Clarom. Editi ἀπιστῆται.

μήνην, ὡς ἀτρέμου καὶ παθητοῦ ἀνθρώπου· τὴν δὲ δευτέραν, ὅταν μετὰ δόξης ἐξ οὐρανῶν μετὰ τῆς ἀγγελικῆς αὐτοῦ στρατιᾶς παραγενῆσθαι κεκήρυκται, ὅτε καὶ τὰ σώματα ἀνεγερῆ πάντων τῶν γεννηκῶν ἀνθρώπων· καὶ τῶν μὲν ἀζύλων, ἐνδύσει ἀφ' ἑαυτοῦ τῶν δ' ἀδίκων, ἐν αἰσθήσει (36) αἰώνια μετὰ τῶν φαύλων δαιμόνων εἰς τὸ αἰώνιον πῦρ πέμψαι. Ὡς δὲ καὶ ταῦτα προεῖρηται γενησόμενα, δηλώσομεν. Ἐβρέθη δὲ διὰ Ἰεζεκιὴλ τοῦ προφήτου οὕτως· *Συναχθήσεται ἁρμονία πρὸς ἁρμονίας, καὶ ὀστέον πρὸς ὀστέον, καὶ σάρκες ἀναζητήσονται, καὶ πᾶν γόνυ κάμψει τῷ Κυρίῳ, καὶ πᾶσα γλῶσσα ἐξομολογήσεται αὐτῷ.* Ἐν οἷς δὲ αἰσθήσει καὶ κολάσει γενέσθαι μέλλουσιν οἱ ἄδικοι, ἀκούσατε τῶν ὁμοίως εἰς τοῦτο εἰρημένων. Ἔστι δὲ ταῦτα· Ὁ σκόληξ αὐτῶν αὐθιγήσεται (37)· καὶ τὸ πῦρ αὐτῶν οὐ σβεσθήσεται. Καὶ τότε μετανοήσουσιν, ὅτε οὐδὲν ὠφελήσουσι. Ποῖα δὲ μέλλουσιν οἱ λαοὶ τῶν Ἰουδαίων λέγειν καὶ ποιεῖν, ὅταν ἴδωσιν αὐτὸν ἐν δόξῃ παραγεγνημένον, διὰ Ζαχαρίου (38) τοῦ προφήτου προφητευθέντα ἐλέχθη οὕτως· *Ἐντελοῦμαι τοῖς τέσσαρσιν ἀνέμοις συνάξει τὰ ἐσκοπισμένα τέκνα· ἐντελοῦμαι τῷ Βορρᾷ φέρειν, καὶ τῷ Νότῳ μὴ προσκόπτειν. Καὶ τότε ἐν Ἱερουσαλὴμ κοπιετὸς μέγας, οὐ κοπιετὸς στεμμάτων ἢ χειλέων, ἀλλὰ κοπιετὸς καρδίας· καὶ οὐ μὴ σχίσωσιν αὐτῶν τὰ ὀφθαλμοὶ, ἀλλὰ τὰς διανοίας. Κόψονται φυλὴ πρὸς φυλὴν, καὶ τότε ὄνονται εἰς ὃν ἐξεκέρτησαν, καὶ ἐρῶσιν· Τί, Κύριε, ἐπλάγησας ἡμᾶς ἀπὸ τῆς ὁδοῦ σου; Ἡ δόξα ἦν εὐλόγησαν οἱ πατέρες ἡμῶν, ἐγενήθη ἡμῖν εἰς ὀνειδος.*

53. Πολλὰς μὲν καὶ ἐτέρας προφητείας ἔχοντες εἰπεῖν, ἐπαυσάμεθα (39), αὐτάρχεις καὶ ταύτας εἰς πειρασμὸν τοῖς τὰ ἀκουστικὰ καὶ νοερά ὄντα ἔχουσιν εἶναι λογισάμενοι, καὶ νοεῖν δύνασθαι αὐτοὺς ἡγούμενοι, ὅτι οὐχ ὁμοίως τοῖς μυθοποιηθεῖσι περὶ τῶν νομισθέντων υἱῶν τοῦ Διὸς, καὶ ἡμεῖς μόνον λέγομεν, ἀλλ' οὐκ ἀποδείξαί ἔχομεν. Τίτι γὰρ ἂν λόγῳ ἀνθρώπου σταυρωθέντι ἐπιθόμεθα, ὅτι πρωτότοκος τῷ ἀγεννητῷ Θεῷ ἔστι, καὶ αὐτὸς τὴν χρίσιν τοῦ παντὸς ἀνθρωπείου γένους ποιήσεται, εἰ μὴ μαρτύρια, πρὶν ἢ ἔλθειν αὐτὸν ἀνθρώπων γενόμενον, κεκηρυγμένα περὶ αὐτοῦ εὑρομεν, καὶ οὕτως γενόμενα ὀρώμεν; γῆς μὲν Ἰουδαίων ἐρήμωσιν, καὶ τοὺς ἀπὸ παντὸς ἔθνους ἀνθρώπων διὰ τῆς παρὰ τῶν ἀποστόλων αὐτοῦ διδασκῆς πεισθέντας, καὶ παραιτησαμένους τὰ παλαιὰ, ἐν οἷς πλανώμενοι ἀνεστράφησαν, ἔθνη (40), ἑαυτοὺς ἡμᾶς ὀρώντες, πλειονὰς τε καὶ ἀληθεστέρους τοὺς ἐξ ἔθνων τῶν ἀπὸ Ἰουδαίων καὶ Σαμαρέων Χριστιανούς εἰδότες. Τὰ μὲν γὰρ ἄλλα πάντα γένη ἀνθρώπων ὑπὸ τοῦ προφητικῷ Πνεύματι καλεῖται ἔθνη·

A bitus est, tanquam despecti et passibilis hominis; alterum autem, quando cum gloria e caelis una cum angelico ipsius exercitu adventurus praedicatur; 74 quando et corpora exsuscitabit omnium, quicunque exstiterunt, hominum; ac dignorum quidem corpora induct in corruptione, iniquorum autem in perpetuo sensu cum pravis daemonibus in ignem aeternum mittet. Quomodo autem haec quoque praedicta sint, ostendemus. Sic enim Ezechiel propheta: *Coagmentabitur junctura ad juncturam, et os ad os; et carnes denuo succrescent*¹⁰. *Et genu omne curvabitur Domino, et omnis lingua confitebitur ei*¹¹. Quali autem in sensu et cruciatu futuri sint iniqui, audite quae similiter ea de re dicta sunt. Sic autem se habent: *Vermis eorum non sopietur, et ignis eorum non exstinguetur*¹²; et tunc eos poenitebit, cum nihil promovebunt. Quamnam autem dicturi sint populi Judaeorum et facturi, cum eum videbunt cum gloria advenientem, sic Zacharias propheta praedixit: *Præcipiam quatuor ventis, ut congregent dispersos liberos; præcipiam Boreæ, ut ferat, et Austro ut ne impingat. Et tum in Hierusalem erit planctus ingens; non planctus oris aut labiorum, sed planctus cordis; et non scindent vestimenta sua, sed mentes; et plangent tribus ad tribum, et tunc videbunt in quem pupugerunt, ac dicent: Cur, Domine, aberrare nos fecisti a via tua? Gloria, cui benedixerunt patres nostri, conversa nobis est in ignominiam*^{13 14}.

53. Multa igitur et alia habentes prophetarum testimonia, quae proferre possemus, finem facimus, cum satis ista esse ad persuasionem arbitremur his qui aures ad audiendum et intelligendum idoneas habent, eosque perspicere posse existimemus, nequaquam nos, fabularum more ac modo, quae de opinatis Jovis filii feruntur, dicere quidem, sed demonstrare non posse. Quomodo enim homini crucifixo crederemus eum esse primogenitum ingenito Deo, ac iudicium de universo genere humano facturum, nisi testimonia de eo, antequam homo factus veniret, praedicta inveniremus, eaque eventum confirmata videremus; Judaeorum terrae vastitatem, ac eos qui ex omni hominum gente, illius apostolorum doctrinae credere, et vetera, in quibus opinionis errore versabantur, instituta aversati sunt, nimirum nosmetipsos intuentes, ac plures ex gentibus, et veriores, quam ex Judaeis et Samaritanis, Christianos esse perspicientes? Caetera enim omnia hominum ge-

¹⁰ Ezech. xxxviii, 7, 8. ¹¹ Isa. xlv, 24. ¹² Isa. lxvi, 24. ¹³⁻¹⁴ Zach. xii, 3-14; Isa. lxiii, 17 et lxiv, 11.

(36) *Ἐν αἰσθήσει.* Eadem loquendi ratio paulo post occurrit et antea n. 20 et Judith xvi, 17. THIRLBIUS. Ibid. leg. ἐνδύσει.

(37) *Παυθήσεται.* LXX τελευτήσεται, atque ita nomen *Dialog.*, n. 54, παύσεται, n. 148. THIRLBIUS.

(38) *Ζαχαρίου.* Haec omnia tanquam Zachariae

citantur: sunt autem partim Isaiae, partim ipsius Iustini. THIRLBIUS.

(39) *Ἐπαυσάμεθα.* Reg. et Claromont. habent ad marginem παυόμεθα. Sic etiam R. Stephanus, ad calcem.

(40) *Ἔθνη.* Legitur ἔθνη in codice Claromontano.

vera a prophético Spiritu gentes vocantur; Judaicæ autem et Samaritanæ tribus, Israel et domus Jacob. Quomodo autem prædictum sit plures ex gentibus credituros, quam ex Judæis et Samaritanis, vaticinium afferemus, quod sic habet: *Lætare, sterilis quæ non paris; erumpe et clama, quæ non parturis, quoniam multo plures sunt filii desertæ, quam ejus quæ habet virum*¹⁴. Desertæ namque erant et veri Dei ignæræ gentes omnes manu opera colentes. Judæi autem et Samaritani, qui Dei verbum sibi per prophetas traditum habebant, et Christum semper exspectaverant, advenientem et præsentem non agnoverunt, paucis exceptis quos salvos fore Spiritus propheticus per Isaiam **75** prædixit. Locutus autem est velut ex eorum persona: *Nisi Dominus reliquisset nobis semen, quasi Sodoma et Gomorra facti essemus*¹⁵. Sodoma enim et Gomorra memorantur a Moyse civitates quædam hominum impiorum fuisse, quas Deus igne et sulphure crematas evertit, nemine in eis servato, præter inquilinum quemdam, Chaldæum genere nomine Loth, quicum filix incolumes evaserunt. Hanc regionem omnem desertam et exustam esse et sterilem manere, possuntcernere qui voluerint. Quemadmodum autem et veriores qui ex gentibus, et fideliores præcogniti fuerint, Isaiæ prophetæ dicta referemus, quæ sic habent: *Israel incircumciscus corde, gentes autem præputio*¹⁶. Tot ergo et tanta ante oculos posita persuasionem et fidem iis, qui verum amplectuntur, nec opiniones sectantur, nec cupiditatibus serviunt, ratione nixam afferre possunt.

54. Qui vero fabulosa poetarum commenta tradunt, nullam prorsus demonstrationem ediscuntibus adolescentibus proferunt; sed hæc decipiendi et abducendi humani generis causa, malorum dæmonum operatione dicta demonstramus. Cum enim prædicari a prophetis audissent venturum esse Christum, ac impios homines execratiatum iri; perfecerunt ut multi dicerentur genitii Jove filii; rati efficere se posse, ut quæ ad Christum spectant, ea homines prodigiosas fabulas, et iis quæ a poetis dicta sunt, similia existimarent. Atque hæc vul-

¹⁴ Isa. LIV, 1. ¹⁵ Isa. I, 9. ¹⁶ Jer. IX, 26.

(41) *Ἀληθέστεροι οἱ ἀπὸ τῶν ἐθνῶν.* Videtur prima specie cum Justino pugnare Irenæus, qui plus negotii in ethnicis, quam in Judæis ad Christum convertendis fuisse docet. « Quapropter plus laborabat, inquit lib. IV, c. 24, qui in gentes apostolatium acceperat, quam qui in circumcissione præconabantur Filium Dei. Illos enim adjuvabant Scripturæ quas confirmavit Dominus et adimplevit talis veniens, qualis et prædicatur. Hic vero peregrina quædam eruditio et nova doctrina deos gentium non solum non esse deos, sed et idola esse dæmoniorum; esse autem unum Deum. . . . et hujus Verbum naturaliter quidem invisibilem, palpabilem et visibilem in hominibus factum. » Sed observandum est Irenæum in hoc Judæos cum ethnicis comparare, quod in istis Moyses quoddam veluti fundamentum jecisset, cui facilius deinceps superstruerent apostoli; in ethnicis autem docendis initium prædicandi ab ipsis elementis, ab ipsa Dei

τὸ δὲ Ἰουδαϊκὸν καὶ Σαμαρειτικὸν φύλον, Ἰσραὴλ καὶ οἶκος Ἰακώβ κέκληνται. Ὡς δὲ προφητεύθη δεῖ πλείονες οἱ ἀπὸ τῶν ἐθνῶν πιστεύοντες τῶν ἀπὸ Ἰουδαίων καὶ Σαμαρέων, τὰ προφητευθέντα ἀπαγγελοῦμεν. Ἐλέγη δὲ οὕτως· Ἐξυβράνθητι στεῖρα ἢ οὐ τίκτουςα, ῥῆξον καὶ βόησον ἢ οὐκ ὠδίνουσα, δεῖ πολλὰ τὰ τέκνα τῆς ἐρήμου μᾶλλον, ἢ τῆς ἐχοῦσης τὸν ἄνδρα. Ἐρημα γὰρ ἦν πάντα τὰ ἔθνη ἀληθινοῦ Θεοῦ, χειρῶν ἔργους λατρεύοντα· Ἰουδαῖοι δὲ καὶ Σαμαρεῖς, ἔχοντες τὸν παρὰ τοῦ Θεοῦ λόγον διὰ τῶν προφητῶν παραδοθέντα αὐτοῖς, καὶ αἰεὶ προσδοκῆσαντες τὸν Χριστὸν, παραγενόμενον ἠγνόησαν, πλὴν ὀλίγων τινῶν, οὓς προεῖπε τὸ ἅγιον προφητικὸν Πνεῦμα διὰ Ἡσαίου σωθῆσθαι. Εἶπε δὲ ὡς ἀπὸ προσώπου αὐτῶν· *Εἰ μὴ Κύριος ἐγκατέλειπε ἡμῖν σπέρμα, ὡς Σόδομα καὶ Γόμορρα ἂν ἐγενήθημεν.* Σόδομα γὰρ καὶ Γόμορρα πόλεις τινὲς ἀσεβῶν ἀνδρῶν ἱστοροῦνται ὑπὸ Μωσέως γενόμεναι, ἃς πυρὶ καὶ θείῳ καύσας ὁ Θεὸς κατέστρεψε, μηδενὸς τῶν ἐν αὐταῖς σωθέντος, πλὴν ἄλλοθενοῦς τινος Χαλδαίου τὸ γένος, ᾧ ὄνομα Λῶτ· σὺν ᾧ καὶ θυγατέρες διεσώθησαν. Καὶ τὴν πᾶσαν αὐτῶν χώραν ἐρημον καὶ κεκαυμένην ὄσαν, καὶ ἄγονον μένουσαν, οἱ βουλόμενοι ὄρᾳ ἔχουσι. Ὡς δὲ καὶ ἀληθέστεροι οἱ ἀπὸ τῶν ἐθνῶν (41) καὶ πιστότεροι προεγίνωσκοντο, ἀπαγγελοῦμεν τὰ εἰρημένα διὰ Ἡσαίου τοῦ προφήτου. Ἐφη δὲ οὕτως· *Ἰσραὴλ ἀπερίτμητος τὴν καρδίαν, τὰ δὲ ἔθνη τὴν ἀκροβυστίαν.* Τὰ τοσαῦτα γοῦν ὀρώμενα, περὶ καὶ πιστῶν τοῖς ἀληθῆς ἀσπαζομένοις καὶ μὴ φιλοδοξοῦσι, μὴδὲ ὑπὸ παθῶν ἀρχομένοις, μετὰ λόγου ἐμφορῆσαι δύναται.

54. Οἱ δὲ παραδιδόντες τὰ μυθοποιηθέντα ὑπὸ τῶν ποιητῶν οὐδεμίαν ἀπόδειξιν φέρουσι τοῖς ἐκμανθάνουσι νέοις· καὶ ἐπὶ ἀπάτη (42) καὶ ἀπαγωγῇ τοῦ ἀνθρωπείου γένους εἰρῆσθαι ἀποδείκνυμεν κατ' ἐνέργειαν τῶν φαύλων δαιμόνων. Ἀκούσαντες γὰρ διὰ τῶν προφητῶν κηρυσσόμενον παραγενησόμενον τὸν Χριστὸν, καὶ κολασθησομένους διὰ πυρὸς τοὺς ἀσεβεῖς τῶν ἀνθρώπων, προσβάλλοντο πολλοὺς λεχθῆναι (43) λεγομένους υἱοὺς τοῦ Διὸς, νομίζοντες δύνησθαι ἐνεργῆσαι τερατολογίαν ἠγῆσασθαι τοὺς ἀνθρώπους τὰ περὶ τὸν Χριστὸν, καὶ ὁμοίως τοῖς ὑπὸ

D singularitate faciendum esset. Sed libentius et generosius ethnicos credidisse assentitur Irenæus, qui sic ibidem loquitur: « Generosior autem rursus fides ostenditur, sermonem Dei assequentium sine instructione litterarum. »

(42) *Καὶ ἐπὶ ἀπάτη.* Ex tribus, quæ supra Iustinus n. 23, probaturum se promiserat, hoc erat tertium, quod nunc de fabulis poetarum ad homines a fide avertendos excogitatis aggreditur.

(43) *Λεχθῆναι.* Prima specie convenientius videri possit τεχθῆναι, nempe eos qui genitii ex Jove dicuntur. Sed cum non multo post dicat Iustinus τὸν Περσεῖα λεχθῆναι προσβάλλοντο, nihil mutandum. Non enim dicit Iustinus perfecisse dæmones, ut gigneretur Perseus, sed ut genitus diceretur. Frustra ergo legendum τεχθῆναι contendit Clericus, tom. III *Biblioth. select.* Legendo γενομένους υἱοὺς, sana erunt omnia. Mox Thirlbius legendum conjicit καὶ ὁμοίως.

τῶν ποιητῶν λεχθεῖσι. Καὶ ταῦτα δ' ἐλέχθη καὶ ἐν Ἑλληνισμῶν, καὶ ἐν ἔθνεσι πᾶσιν, ὅπου μᾶλλον ἐπήκουον τῶν προφητῶν πιστευθῆσθαι τὸν Χριστὸν προκηρυσσάντων. Ὅτι δὲ καὶ ἀκούοντες τὰ διὰ τῶν προφητῶν λεγόμενα οὐκ ἐνόησαν ἀκριβῶς, ἀλλ' ὡς πλανώμενοι ἐμψήσαντο τὰ περὶ τὸν ἡμέτερον Χριστὸν, διασαφίσμεν. Μωϋσῆς οὖν ὁ προφήτης, ὡς προέφημεν, πρεσβύτερος ἦν πάντων συγγραφέων· καὶ δι' αὐτοῦ, ὡς προεμνήσαμεν, προεφητεύθη οὕτως· Οὐκ ἐκλείψει ἀρχὼν ἐξ Ἰουδα, καὶ ἡγούμενος ἐκ τῶν μηρῶν αὐτοῦ, ἕως ἂν ἔλθῃ ᾧ ἀπόκειται· καὶ αὐτὸς ἔσται προσδοκία ἐθνῶν, δεσμεύων πρὸς ἀμπελον τὸν πῶλον αὐτοῦ (44), πλύνων τὴν στολὴν αὐτοῦ ἐν αἵματι σταφυλῆς. Τοῦτων οὖν τῶν προφητικῶν λόγων ἀκούσαντες οἱ δαίμονες, Διδόνουσιν μὲν ἔφασαν γεγενῆσθαι υἱὸν τοῦ Διὸς, εὐρετὴν δὲ γε-
 νέσθαι ἀμπέλου παρέδωκαν, καὶ οἶνον (45) ἐν τοῖς μυστηρίοις αὐτοῦ ἀναγράφουσι (46), καὶ διασπαρχθέντα αὐτὸν ἀνεληλυθέναι εἰς οὐρανὸν ἐδίδαξαν. Καὶ ἐπειδὴ διὰ τῆς Μωϋσεως προφητείας οὐ ῥητῶς ἐστμαίνετο, εἴτε υἱὸς τοῦ Θεοῦ ὁ παραγεννησόμενός ἐστι, καὶ εἰ ὀχοῦμενος ἐπὶ πῶλον ἐπὶ γῆς μενεῖ (47), ἢ εἰς οὐρανὸν ἀνελεύσεται· καὶ τὸ τοῦ πῶλου ὄνομα καὶ ὄνου πῶλον καὶ ἵππου σημαίνειν ἐδύνατο· μὴ ἐπιστάμενοι εἴτε ὄνου πῶλον ἄγων ἔσται σύμβολον (48) τῆς παρουσίας αὐτοῦ, εἴτε ἵππου, ὁ προκηρυσσόμενος, καὶ υἱὸς Θεοῦ ἔστιν, ὡς προέφημεν, ἢ ἀνθρώπου· τὸν Βελλεροφόντην καὶ αὐτὸν, ἐφ' ἵππου Πηγᾶστος ἀνθρωπὸν ἐξ ἀνθρώπου γενόμενον, εἰς οὐρανὸν ἔφασαν ἀνεληλυθέναι. Ὅτε δὲ ἤκουσαν διὰ τοῦ ἄλλου προφήτου Ἡσαίου λεχθὲν, ὅτι διὰ Περθένου τεθῆσεται, καὶ δι' ἑαυτοῦ ἀνελεύσεται εἰς τὸν οὐρανὸν, τὸν Περσέα λεχθῆναι προεβάλλοντο. Καὶ ὅτε ἔγνωσαν (49) εἰρημένον, ὡς προλέεσται ἐν

gata sunt et apud Græcos et apud gentes omnes, ubi futurum esse, ut Christo magis crederetur, prophetas prænuntiantes audiebant. Sed eos, cum prophetarum dicta audirent, parum accurate sententiam calluisse, ac more errantium res Christi imitatos esse demonstrabimus. Moyses igitur propheta, ut jam diximus¹⁹, antiquior fuit omnibus scriptoribus, sicque, ut demonstravimus²⁰, vaticinatus est: *Non deficiet princeps ex Juda, et dux de semore ejus, donec veniat cui repositum est; et ipse erit expectatio gentium, ligans ad vitem pullum suum, lavans stolam suam in sanguine uva*²¹. Hæc prophetæ verba cum audissent dæmones, Bacchum dixerunt Jovis filium esse, vitisque inventorem esse tradiderunt, ac vinum in ejus mysteriis exhibent, eumque dilaniatum in cælum ascendisse docuerunt. Et quia in Moysis prophetia nominatim expressum non erat, utrum is qui venturus erat, Filius Dei sit, ac utrum pullo insidens **76** in terra mansurus an cælum ascensurus esset; deinde etiam quia pulli nomen, et asini pullum et equi designare poterat, cum nescirent utrum asini an equi pullum agens, præsentiam suam is, qui prænuntiabatur, esset significaturus, atque utrum Dei, ut diximus, an hominis sit filius; ipsum quoque Bellerophontem equo Pegaso inductum, hominem ex hominibus natum, in cælum ascendisse dixerunt. Cum autem illud audissent, quod ab alio propheta Isaia dictum est, eum ex Virgine nasciturum, et per seipsum in cælum ascensurum, perfecerunt ut Perseus diceretur²². Sic etiam ubi cognoverunt id, quod in prophetiis supra allatis prædicitur: *Fortis ut gigas ad currendam viam*²³, fortem Herculem

¹⁹ supra n. 44. ²⁰ n. 32. ²¹ Gen. XLIX, 10. ²² supra n. 4. ²³ Psal. XVIII, 6.

(44) *Τὸν πῶλον αὐτοῦ.* Inter hæc verba et ea quæ sequuntur, habemus in sacro contextu, καὶ τῆ ἄλλοι τὸν πῶλον τῆς ὄνου αὐτοῦ. Hæc interjecta verba Justinus aut non legebat in suo codice, aut certe non meminerat se legere. Nam paulo post ait pulli nomen, quod hoc in loco memoratur, atque asini ac equi pullo congruere. Nihil ergo de pullo asinæ in hoc testimonio legisse se tunc putabat. Vide *Dialog.* n. 62.

(45) *Καὶ οἶνον.* Sic editio R. Steph. et codices mss. At editiones Græco-Latinæ Parisienses habent ὄνον; quam quidem lectionem defendit Grabius, ac asinum mysteriis Bacchi consecratum fuisse perdidit. Sed retinendum est οἶνον. Nam 1° asinum Baccho consecratum fuisse non potuit ex hoc testimonio colligere Justinus, in quo nullam, ut modo vidimus, asini mentionem fieri putabat; 2° etsi Plinius, lib. XXIV, c. 1, ut observat Grabius, asinum Libero patri assignari testatur; inulto solemnium fuit eidem Baccho vinum, ut vitis inventori, acceptam referre. — *Καὶ ὄνον.* Codd. mss. et editi οἶνον. Solus Morellus edidit ὄνον, quam quidem lectionem Grabius, Thirlbius, Gallandius et Braunius maxime caproper probant, quod mox sequitur: Καὶ τὸ τοῦ πῶλου ὄνομα καὶ ὄνου πῶλον καὶ ἵππου σημαίνειν ἐδύνατο. Ita enim Justinus judicat: « Cum, ut Braunii verbis utar, non satie exploratum haberent multi dæmones, qui verus sit sensus verborum propheticorum quo certius quod volebant asseque-

rentur, eos duplici ratione hominum animos fallere studuisse, atque ita et Bacchum, Jovis filium, et Bellerophontem, natum ex hominibus, ascendisse in cælum finxisse, et quod ambigua esset vox pulli, alteri asinum attribuisse, alterum equo vehementem induxisse. Ad quod cum librarii non attenderent, ὄνον mutarunt in οἶνον, quod est vulgare Bacchi attributum. » OTTO.

(46) *Ἀναγράφουσι.* Similiter de serpente num. 27: *Apud unumquemque eorum, quos existimatis, deorum, magnum serpens symbolum recensetur, ἀναγράφεται,* id est inter ea recensetur sive exhibetur, quæ ad mysterii celebrationem maxime necessaria videntur. In *Dialogo* num. 69: *Οἶνον ἐν τοῖς μυστηρίοις αὐτοῦ παραφέρουσιν.*

(47) *Ἐπὶ γῆς μενεῖ.* Horum verborum is videtur esse sensus: Cum nescirent utrum hoc pullo is, qui prænuntiabatur, in terris usus esset, an in cælum ascendendo; aberraverunt ab oraculi sententia, et quod propheta de Christo adhuc in terris manente prædixerat, id Bellerophonti in cælum ascendentem tribuerunt.

(48) *Ἔσται σύμβολον.* Legit eruditus Londinensis editor ἔξει σύμβολον; sed inutili labore. Quod enim ait Justinus Christum, dum ita vehitur, fuisse adventus sui symbolum, non ita difficile est ad intelligendum.

(49) *Καὶ ὅτε ἔγνωσαν.* Ut de Justinii sententiâ, ut par est, judicetur, nonnulla sunt distinguenda.

fuisse ac totum terrarum orbem peragrassae dixerunt. Rursus postquam praedictum esse didicerunt, morbos omnes curaturum et mortuos excitaturum, Aesculapium induxerunt.

55. Nusquam autem nec in ullo eorum, qui dicuntur, Jovis filiorum crucis supplicium imitati sunt. Neque enim illis in mentem venerat, eo quod non sine symbolis, ut demonstravimus, dicta fuerint, quaecunque dicta ea de re fuerant; quae quidem, ut supra dixit propheta ²⁴, maximum est ejus potestatis et principatus signum, quemadmodum ex his etiam, quae sub aspectum cadunt, ostenditur. Intuemini enim animo quaecunque in mundo versantur, an sine hac figura administrari, et commercio inter se conjungi possint. Mare non scinditur, nisi tropaeum illud, quod dicitur velum, integrum in navi maneat. Terra vero absque eo non aratur; fossores opus non faciunt, nec manuarii pariter artifices nisi adhibitis hanc figuram praeferebant instrumentis. Humana autem forma non alia re ab animantibus rationis expertibus differt, nisi quod erecta est, et extensionem manuum habet, et in vultu nasum a fronte prominentem gerit, qui et animali ad respirationem usus est, nec aliud quam crucis formam ostendit. Propheta quoque sic locutus est: *Spiritus ante faciem nostram Christus Dominus* ²⁵. Hujus etiam figurae vim declarant vexillorum apud vos et tropaeorum signa, quibuscum semper in publicum proceditis, ac in eis vestri imperii et potestatis insignia constituitis, licet id non animadvertentes **77** faciatis. Quin et morientium apud vos imperatorum imagines in

²⁴ supra n. 55. ²⁵ Thren. iv, 20.

1. Non immerito daemones acceptum refert quidquid poetae de filiis Jovis slexerunt. 2. Neque etiam illud dubitari possit, quod S. martyr usu et experientia videtur perspexisse, fabulas poetarum ethnicis permixtis ansam attulisse Christianorum doctrinae rejiciendae. Trypho Judaeus *Dialog.* n. 70, rejicit, ut poetarum de Perseo fabulam, quod Justinus de Filio Dei ex Virgine genito docebat. Sed quod Bacchi fabulam ex prophetia Jacob, Hercules ex psalmi verbis deductam fuisse putat, id profecto longius tractum videtur. Julius Firmicus multas similiter fabulas, ex iis quae de Christo praedicta erant, imitatione a daemone expressas putat lib. *De prof. relig.*

(50) *Θάλασσα μὲν γάρ.* Carpit hanc ratiocinationem Clericus, ut « declamatoriam rationem. » Sed tamen etsi ejusmodi argumenta non multum habent per seipsa ponderis, inepta tamen videri non debent in disputatione adversus ethnicos, qui nihil cruce magis ignominiosum ducebant. Non insulsa visa sunt acutissimo scriptori Tertulliano, qui Justinum, ut modo videbimus, imitatus est. Quae autem de crucis similitudine, cum navis antennae et jugo et hominis figura, dicit Justinus, ea sic exprimit imitando Minucius Felix p. 286. Edit. Lugd. Batav. : « Signum crucis naturaliter visimus in navi, cum velis tumentibus vehitur, cum expansis palmulis vehitur, et cum erigitur jugum, crucis signum est, et cum homo porrectis manibus Deum pura mente veneratur. » Vid. Hieron. epist. ad Heliod.

A ταῖς προγεγραμμέναις προφηταῖς, Ἰσχυρὸς ὡς γίγας δραμεῖν ὄδον, τὸν Ἡρακλέα Ἰσχυρὸν, καὶ ἐκπερισσῆσαντα τὴν πᾶσαν γῆν ἔφασαν. Ὅτε δὲ πάλιν ἔμαθον προφητευθέντα θεραπεύσειν αὐτὸν πᾶσαν νόσον, καὶ νεκροὺς ἀνεγερεῖν, τὸν Ἀσκληπιὸν παρένεγκαν.

55. Ἄλλ' οὐδαμοῦ οὐδ' ἐπὶ τινος τῶν λεγομένων υἱῶν τοῦ Διὸς τὸ σταυρωθῆναι ἐμμήσαντο. Οὐ γὰρ ἐνοεῖτο αὐτοῖς, συμβολικῶς, ὡς προοδηφωται, τῶν εἰς τοῦτο εἰρημένων πάντων λελεγμένων ὅπερ, ὡς προεῖπεν ὁ προφήτης, τὸ μέγιστον σύμβολον τῆς ἰσχύος καὶ ἀρχῆς αὐτοῦ ὑπάρχει, ὡς καὶ ἐκ τῶν ὑπὲρ ἡμῶν πιπτόντων δεικνύται. Κατανοήσατε γὰρ πάντα τὰ ἐν τῷ κόσμῳ, εἰ ἄνευ τοῦ σχήματος τούτου διοικεῖται, ἢ κοινωνίαν ἔχειν δύναται. Θάλασσα μὲν γὰρ (50) οὐ τέμνεται, ἢν μὴ τοῦτο τὸ τρόπιον, ὃ καλεῖται ἰστίον, ἐν τῇ νηὶ σῶων μείνη· γῆ δὲ οὐκ ἀροῦται ἄνευ αὐτοῦ· σκαπανεῖς δὲ τὴν ἐργασίαν οὐ ποιοῦνται, οὐδὲ βαναυσουργοὶ ὁμοίως, εἰ μὴ διὰ τῶν τὸ σχῆμα τοῦτο ἐχόντων ἐργαλείων. Τὸ δὲ ἀνθρώπῃον σχῆμα (51) οὐδὲν ἄλλω τῶν ἀλόγων ζώων διαφέρει, ἢ τῷ ὀρθῶν τε εἶναι, καὶ ἔκτασιν χειρῶν ἔχειν, καὶ ἐν τῷ προσώπῳ ἀπὸ τοῦ μετωπίου τεταγμένον τὸν λεγόμενον μυζωτήρα φέρειν, δι' οὗ ἢ τε ἀναπνοή ἐστὶ τῷ ζῳῷ, καὶ οὐδὲν ἄλλο δεικνύσιν ἢ τὸ σχῆμα τοῦ σταυροῦ. Καὶ διὰ τοῦ προφήτου δὲ ἐλέχθη οὕτως· Πνεῦμα πρὸ προσώπου (52) ἡμῶν, Χριστὸς Κύριος. Καὶ τὰ παρ' ὑμῖν δὲ σύμβολα τῆν τοῦ σχήματος τούτου δύναμιν δημοῖ ἄλλωμιν (53) καὶ τῶν τροπαίων δι' ὧν αἶτε πρόδοι ὁμῶν πανταχοῦ γίνονται τῆς ἀρχῆς καὶ δυνάμεως τὰ σημεῖα ἐν τούτοις δεικνύντες, εἰ καὶ μὴ νοοῦντες τοῦτο πράττετε. Καὶ τῶν παρ' ὑμῖν ἀποθησχόντων αὐτοκρατόρων τὰς εἰκόνας (54) ἐπὶ τούτῳ τῷ σχήματι ἀνατίθετε, καὶ θεοὺς διὰ γραμμάτων (55) ἐπονομάζετε. Καὶ διὰ λόγου

(51) *Τὸ δὲ ἀνθρώπιον σχῆμα. Ipsi quoque corpori nostro,* inquit Tertullianus *1 ad Nat.* c. 12, *lacita et secreta linea crucis situs est.*

(52) *Πνεῦμα πρὸ προσώπου.* Deest praepositio in vulgata LXX interpretum editione, et apud Irenaeum lib. iii, cap. 10, n. 4, et apud Tertullianum *Adv. Praxeam* c. 14, ubi legitur, *Spiritus personae ejus, Christus Dominus.* Cum Justino consentiunt *Constitutiones apostolicæ* lib. v, c. 20. GRABIVS.

(53) *ἄλλωμιν.* Hujus lacunae reparandae copiam praebet codex Claromontanus, in quo secunda manu ante illud ἄλλωμιν additur βίβη, ex quo intelligitur legendum esse βιβιβίων; nec mirum si vocem Latinam Graeci librarii deformarunt. In codice ms. tantum spatium ad hunc hinc explendum relictum est, quantum quatuor aut quinque syllabis satis fuisset. Forte ergo legendum τῶν βιβιβίων vel τῶν καλουμένων βιβιβίων. Plura addit Thirlbius qui hunc locum in codice Claromontano consulendum curavit. Legendum enim putat λέγω δὲ τὰ τῶν καλουμένων παρ' ὑμῖν βιβιβίων. Eadem sententia occurrit apud Tertullianum *Apol.* cap. 16, et Minucium Felicem pag. 286.

(54) *Αὐτοκρατόρων τὰς εἰκόνας.* De his imaginibus loqui videtur Tertullianus, cum ait: « Omnes illi imaginum suggestus monilia crucum sunt. » *Apolog.* 16. Vide *1 ad Nat.*, 12.

(55) *Διὰ γραμμάτων.* Sylburgius legendum putat δι' ἐπιγραμμάτων. Mallet Grabius διὰ διαγραμ-

οὐν καὶ σχήματος τοῦ φαινομένου, ὅση δύναμις, προ-
 τρεψόμενοι ὑμᾶς, ἀνεύθυντοι οἰδαμεν λοιπὸν ὄντες,
 ἅν ὑμεῖς ἀπιστεῖτε· τὸ γὰρ ἡμέτερον γέγονε καὶ
 περὶ πάντας.

luros novimus, etiamsi increduli moneatis. Quod enim in nobis situm erat, id perfectum et abso-

56. Οὐκ ἤρκεσθησαν δὲ οἱ φαῦλοι δαίμονες πρὸ τῆς
 φανερώσεως τοῦ Χριστοῦ εἰπεῖν τοὺς λεχθέντας υἱοὺς
 τοῦ διὰ γεγονέναι· ἀλλ' ἐπειδὴ φανερωθέντος αὐτοῦ
 καὶ γενομένου ἐν ἀνθρώποις, καὶ ὅπως διὰ τῶν προ-
 φητῶν προεκεκήρυκτο ἔμαθον, καὶ ἐν παντὶ γένοι πει-
 στευόμενον καὶ προσδοκώμενον ἔγνωσαν, πάλιν, ὡς
 προεδηλώσαμεν, προσβάλλοντο ἄλλους· Σίμωνα μὲν
 καὶ Μένανδρον ἀπὸ Σαμαρείας· οἱ καὶ μαγικὰς δυνά-
 μεις ποιῶσαντες, πολλοὺς ἐξηπάτησαν, καὶ ἔτι ἀπα-
 τωμένους ἔχουσι. Καὶ γὰρ παρ' ὑμῖν, ὡς προέφημεν,
 ἐν τῇ βασιλίδι Ῥώμῃ ἐπὶ Κλαυδίου Καίσαρος γενό-
 μενος ὁ Σίμων, καὶ τὴν ἱερὰν σύγκλητον καὶ τὸν δή-
 μον Ῥωμαίων εἰς τοσοῦτο κατεπλήξαστο, ὡς θεὸν
 νομισθῆναι, καὶ ἀνδριάντι, ὡς τοὺς ἄλλους παρ' ὑμῖν
 τιμωμένους θεοὺς, τιμηθῆναι. Ὅθεν τὴν τε ἱερὰν
 σύγκλητον, καὶ τὸν δήμον τὸν ἡμέτερον, συνεπιγνώ-
 μονας ταύτης ἡμῶν τῆς ἀξιώσεως παραλαβεῖν αἰτού-
 μεν· ἴν' εἴ τις εἴη τοῖς ἀπ' ἐκείνου διδάγμασι κατε-
 χόμενος, τὰ ληθῆς μαθὼν, τὴν πλάνην φυγεῖν δυνηθῆ·
 καὶ τὸν ἀνδριάντα, εἰ βούλεσθε, καθαιρήσατε.

57. Οὐ γὰρ μὴ γενέσθαι (56) τὴν ἐκπύρωσιν ἐπὶ
 πλάττει τῶν ἀσεβῶν, οἱ φαῦλοι δαίμονες πείσαι δύ-
 ναται· ὅνπερ τρόπον οὐδὲ λαθεῖν τὸν Χριστὸν παρα-
 γενόμενον Ἰσχυσαν πράξει, ἀλλ' ἐκείνου μόνου, τοὺς
 ἀλόγους βιούοντας, καὶ ἐμπαθοῦς ἐν ἔθεσι φαῦλοις τε-
 θραμιμένους, καὶ φιλοδοξοῦντας (57), ἀναιρεῖν ἡμᾶς
 καὶ μισεῖν δύνανται ποιῆσαι. Οὐς οὐ μόνον οὐ μισοῦ-
 μεν, ἀλλ' ὡς δεῖκνυται, ἐλεοῦντες, μεταθέσθαι πείσαι
 βουλόμεθα. Οὐ γὰρ δεδοίκαμεν θάνατον, τοῦ πάντως
 ἀποθανεῖν ὁμολογουμένου, καὶ μηδενὸς ἄλλου καινοῦ,
 ἀλλ' ἢ τῶν αὐτῶν ἐν τῇδε τῇ διοικήσει ὄντων· ὧν εἰ
 μὴ κόρος (58) τοὺς μετασχόντας κἄν ἐνιαυτοῦ ἔχη,
 ἵνα ἀεὶ ὡσι καὶ ἀπαθείς καὶ ἀνευθεῖς, τοῖς ἡμετέροις
 διδάγμασι προσέχειν δεῖ. Εἰ δ' ἀπιστοῦσι μηδὲν εἶναι
 μετὰ θάνατον, ἀλλ' εἰς ἀναισθησίαν χωρεῖν τοὺς ἀπο-
 θνήσκοντας ἀποφαίνονται. παθῶν τῶν ἐνταῦθα καὶ

¹⁶ supra n. 16. ¹⁷ supra n. 20.

μάτων, sed nihil mutandum statetur. Vertit Hal-
 loisius Vit. Justin. p. 242, per decreta. Notissima
 est et Græcis et Latinis hæc loquendi ratio. Popu-
 lus hortabatur Tiberium Gracchum διὰ γραμμάτων
 ἐν στοαῖς καὶ τοίχοις καὶ μνήμασι γραφομένων, per
 litteras in porticibus, in muris et monumentis in-
 scriptas, Plut. in Gracch. p. 828. Hinc etiam apud
 Ciceronem, « incisæ aut inscriptæ litteræ » in orat.
 pro Domo. « Incisæ litteræ, divinæ virtutis testes
 sempiternæ, » 14. Philip. Et iv Verr. « Et Romæ
 vidimus in basi statuarum maximis litteris inci-
 sâin, a communi Siciliæ datas. »

(56) Οὐ γὰρ μὴ γενέσθαι. De conflagratione lo-
 quendi, id est de extremo iudicio, occasionem sum-
 mit Justinus ex his quæ paulo ante dixerat. Modo
 enim optabat senatum et populum Romanum una
 cum imperatore de Christianorum causa cogno-
 scere; ut si quis Simonis doctrinæ implicatus sit,

A hanc formam consecratis, eosque litteris inscriptis
 appellatis deos. Cum vos igitur et verbis et figuræ
 omnibus conspicuæ consideratione cohortati pro
 viribus simus, nos deinceps extra culpam fu-
 rum enim in nobis situm erat, id perfectum et abso-

56. Satis autem pravis dæmonibus non fuit, an-
 tequam Christus apparuisset, filios illos inducere,
 qui ex Jove geniti dicuntur; sed postquam ille pro-
 diit, atque inter homines versatus est, cum et
 quomodo a prophetis prænuntiatus esset, didicis-
 sent, ac illum in omni hominum genere credi et
 expectari cognoscerent, rursus, ut jam demon-
 stravimus ¹⁶, alios immiserunt; Simonem et Me-
 nandrum Samaritanos, qui magicis miraculis edi-
 tis multos deceperunt, atque etiamnum deceptos
 tenent. Nam cum apud vos in regia urbe Roma, ut
 jam dixi, imperante Claudio Cæsare, Simon versa-
 retur, et sacrum senatum et populum Romanum ita
 admiratione percussit, ut deus existimaretur, et
 statua, velut alii qui a vobis coluntur dii, donaretur.
 Quapropter oramus, ut et sacrum senatum et
 populum Romanum una vobiscum huius nostri sup-
 plicis libelli cognitores asciscatis, ut si quis ejus
 doctrina implicatus sit, veritate cognita, errorem
 possit effugere; et statuam, si ita vobis placet, de-
 jicite.

57. Neque enim nullam esse ad impiorum sup-
 plicium conflagrationem improbi dæmones persua-
 dere possunt; quemadmodum nec perficere potue-
 rant, ut Christi adventus lateret ¹⁷; verum id unum
 moliri possunt, ut qui præter rationem vivunt et
 flagitiose in pravis institutis nutriti sunt, et opi-
 nionum amatores sunt, occidant nos et oderint;
 quos non modo non odimus, sed etiam, ut mani-
 festum est, misericordia commoti persuadere illis
 cupimus, ut immutentur et convertantur. Neque
 enim mortem timemus, cum omnino moriendum
 esse constet, nec quidquam novi, sed eadem in hac
 rerum administratione occurrant, quarum satietas
 si vel annum unum perfruentes capit, debent ii ut
 æternam et perpessionis expertem, ac nullius rei

D cognita veritate errorem effugere possit. Tum addit:
 Neque enim nullam esse ad impiorum supplicium
 conflagrationem pravi dæmones persuadere possunt;
 id est, cum homines liberi sint, ac sua bonis et malis
 servet mercem, boni ex malis possunt fieri, et ab
 errore ad veritatem converti. Summam necessi-
 tudinem statnere solet Justinus, ut videri potest
 num. 28 et 43, inter libertatem hominis et futurum
 iudicium.

(57) Φιλοδοξοῦντας. Sic etiam paulo post φιλο-
 δόξους reddidi opinionum amatores. Nam δόξα in
 ejusmodi locis opponitur veritati. Vide num. 2, 12
 et 53 et Apol. 2, n. 3.

(58) Ὅτι εἰ μὴ κόρος. Legendum esse ὧν εἰ μὴ
 κόρος fatebitur, quisquis sensum, quem in inter-
 pretatione expressimus, cum eo conferet, qui ex
 apposita negatione consequeretur. Ita etiam Thirl-
 bius.

indigentem vitam consequantur, animum ad insti- A
tuta nostra adjungere. Si vero nihil reliquum esse
post mortem credunt, atque in statum sensus
expertem morientes cadere pronuntiant; bene de
nobis marentur, quod nos hujus vitæ perpeccionibus ac necessariis muneribus liberent, seipsos autem
improbos et inhumanos et opinionum amatores 78 præbent. Nequè enim occidunt ut liberent, sed u^t
vita et voluptate spoliunt.

58. Marcionem etiam Ponticum, ut diximus ²⁸,
pravi dæmones immiserunt, qui creatorem cœles-
tium ac terrestrium omnium Deum et prænuntia-
tum a prophetis Christum ejus Filium etiamnum
negare docet, alium autem quemdam præter crea-
torem universorum Deum prædicat, ac similiter
alium filium. Huic multi credentes ut soli verum
scienti, nos irrident, nullam eorum quæ dicunt de-
monstrationem habentes; sed stulte velut agni a
lupo rapti, in prædam impiis opinionibus et dæmo-
nibus cedunt. Nihil enim aliud contendunt et pu-
gant ii qui dicuntur dæmones, nisi ut homines a
creatore Deo et primogenito ejus Christo abducant.
Ac eos quidem, qui se humo tollere nequeunt, ter-
renis et manufactis rebus affixerunt et affigunt; qui
autem se ad contemplationem rerum cœlestium
erigunt, eos supplantando, nisi sano sint judicio et
puram et vacuum animi perturbationibus vitam
degant, in impietatem impingunt.

59. Atque ut a doctoribus nostris, id est a do-
ctrina per prophetas vulgata, acceptum esse intel-
ligatis, quod dixit Plato, Deum, cum materiam C
informem vertisset, mundum fecisse; audite quid
totidem verbis dixerit Moyses, primus prophetarum
et scriptoribus omnibus vetustior, ut supra demon-
stravimus ²⁹, per quem Spiritus propheticus quo-
modo mundum Deus initio et ex quibus condiderit,
declarat his verbis: *In principio fecit Deus cœlum
et terram. Terra autem erat invisibilis et incompo-
sita, et tenebræ super abyssum: et Spiritus Dei fe-
rebatur super aquam. Et dixit Deus: Fiat lux: et
facta est lux.* Verbo igitur Dei ex subjectis et a
Moysæ designatis rebus mundum universum esse
conditum et Plato, et qui eadem ac ille dicunt, et
nos ipsi didicimus, vobisque licet idem perspicere.

²⁸ supra n. 26. ²⁹ num. 44 et 54.

(59) *Ἐαυτοὺς δὲ φαύλους.* Similem sententiam
profert Thirlbius ex *Apologia Socratis* apud Plato-
nem p. 41.

(60) *Ἐτερον υἱόν.* Duos filios non eodem sensu
admittebat Marcion, quo alii nonnulli, qui Christum
a Jesu dividebant. Ipse enim Jesum sine carne, ac
totum Deum esse fingebat. Sed cum eum contem-
deret, non Creatoris, sed Dei præstantioris esse fi-
lium et Christum; suum Creatori Filium et Christum
relinquebat, ac fatebatur « Filium et Spiritum et
substantiam Creatoris esse Christum ejus. » Ter-
tul., lib. III, c. 7.

(61) *Διὰ τῶν προφητῶν.* Supple κηρυχθέντος,
non autem, ut Crabius et Thirlbius post Sylbur-
gium, λαλῆσαντος. Quinetiam Thirlbius legendum

58. Καὶ Μαρκίωνα δὲ τὸν ἀπὸ Πόντου, ὡς προέφη-
μεν, προσβάλλοντο οἱ φαῦλοι δαίμονες· ὃς ἀρνεῖσθαι
μὲν τὸν ποιητὴν τῶν οὐρανίων καὶ γῆινων ἀπάντων
Θεόν, καὶ τὸν προκηρυχθέντα διὰ τῶν προφητῶν Χρι-
στὸν Υἱὸν αὐτοῦ, καὶ νῦν διδάσκει· ἄλλον δὲ τινα κατ-
αγγέλλει παρὰ τὸν δημιουργὸν τὸν πάντων Θεόν, καὶ
ὁμοίως ἕτερον υἱόν (60)· ὃ πολλοὶ, πεισθέντες ὡς
μόνον ἀληθῆ ἐπισταμένω, ἡμῶν καταγελοῦσιν, ἀπέ-
δειξιν μηδεμίαν περὶ ὧν λέγουσιν ἔχοντες· ἀλλὰ ἀλό-
γως, ὡς ὑπὸ λύκου ἀρνες συνηρασμένοι, βορὰ τῶν
ἀθίων δογματῶν καὶ δαιμόνων γίνονται. Οὐ γὰρ ἄλλο
τι ἀγωνίζονται οἱ λεγόμενοι δαίμονες, ἢ ἀπάγειν τοὺς
ἀνθρώπους ἀπὸ τοῦ ποιήσαντος Θεοῦ, καὶ τοῦ πρωτο-
γόνου αὐτοῦ Χριστοῦ. Καὶ τοὺς μὲν τῆς γῆς μὴ ἐπαί-
ρεσθαι δυναμένους τοῖς γῆϊνοῖς καὶ χειροποιήτοις
προσῆλυσαν, καὶ προσηλοῦσι· τοὺς δὲ ἐπὶ θεωρίαν
θείων ὁρμῶντας, ὑπεκκρούοντες, ἦν μὴ λογισμὸν
σώφρονα καὶ καθαρὸν καὶ ἀπαθῆ βίον ἔχουσιν, εἰς
ἀτέθειαν ἐμβάλλουσιν.

59. Ἴνα ὅδε καὶ παρὰ τῶν ἡμετέρων διδασκάλων
(λέγομεν δὲ τοῦ λόγου τοῦ διὰ τῶν προφητῶν (61))
λαβόντα τὸν Πλάτωνα μάθητε τὸ εἰπεῖν, ὕλην ἀμορ-
φον οὖσαν στρέψαντα (62) τὸν Θεόν, κόσμον ποιῆσαι,
ἀκούσατε τῶν αὐτολεξεῖ ἐιρημένων διὰ Μωσέως τοῦ
προδεδηλωμένου πρώτου προφήτου, καὶ πρεσβυτέρου
τῶν ἐν Ἑλλάσει συγγραφέων· δι' οὗ μνησθὲν τὸ προ-
φητικὸν Πνεῦμα πῶς τὴν ἀρχὴν καὶ ἐκ τίνων ἐδη-
μιούργησεν ὁ Θεὸς τὸν κόσμον, ἔφη οὕτως· Ἐν
ἀρχῇ ἐποίησεν ὁ Θεὸς τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν.
Ἡ δὲ γῆ ἦν ἀράτος καὶ ἀκατασκευάστος, καὶ
σκότος ἐπάνω τῆς ἀβύσσου· καὶ Πνεῦμα Θεοῦ
ἐπεφέρετο ἐπάνω τῶν ὑδάτων. Καὶ εἶπεν ὁ Θεός,
Γενηθήτω φῶς· καὶ ἐγένετο οὕτως. Ὡστε λόγῳ
Θεοῦ ἐκ τῶν ὑποκειμένων καὶ προδηλωθέντων διὰ
Μωσέως, γεγενῆσθαι τὸν πάντα κόσμον, καὶ Πλά-

D onjicit παρὰ τοῦ ἡμετέρου διδασκάλου.

(62) *Στρέψαντα.* Legi posse *τρέψαντα* existimat
Sylburgius; sic enim infra loquitur Justinus. Illud
autem observandum est Platonis de mundi crea-
tione sententiam non sine exceptione a sancto mar-
tyre laudari. Nam dum solum materiæ dispositio-
nem considerat, non immerito Platonem laudat,
qui tam multa præclare ea de re scripsit; sed suam
ab eo dissensionem declarat, dum universum mun-
dum ex subjectis rebus et a Moysæ demonstratis,
id est ex cælo et terra, quæ Deus in principio crea-
vit, perfectum esse pronuntiat. Platonis senten-
tiam simili modo laudant Clemens *Strom.* v, pag.
591, et Theodoretus initio lib. IV *adv. Graecos.*

των, καὶ οἱ ταῦτα (63) λέγοντες, καὶ ἡμεῖς ἐμάθομεν, καὶ ὁμοίως εἶπεν. Ἐν γὰρ ταῖς Μωσέως γραφαῖς ἀναγράφεται, ὡς κατ' ἐκεῖνον τοῦ καιροῦ ὅτε ἐξῆλθον ἀπὸ Αἰγύπτου οἱ Ἰσραηλῖται, καὶ γεγόνασιν ἐν τῇ ἐρήμῳ, ἀπὸ τῆς ἰσθμῆς τοῦ Ἰσραήλ, ἔχοντες τὴν καὶ ἀσπίδας, καὶ ὄφεις πᾶν γένος, ὃ θανάτου τὸν λαόν· καὶ κατ' ἐπίπνοιαν καὶ ἐνέργειαν τὴν παρὰ τοῦ Θεοῦ γενομένην, λαβεῖν τὸν Μωσέα χαλκόν, καὶ ποιῆσαι τύπον σταυροῦ (65), καὶ οὗτον στήσαι ἐπὶ τῇ ἀγίᾳ σκηνῇ (66), καὶ εἰπεῖν πρὸ λαῶ· Ἐὰν προσβλέπητε (67) τῷ τύπῳ τούτῳ, καὶ πιστεύητε, ἐν αὐτῷ σω-

60. Καὶ τὸ ἐν τῷ παρὰ Πλάτωνι *Τιμαίῳ* φυσιολογούμενον περὶ τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ, ὅτε λέγει, Ἐχλίσθη αὐτὸν ἐν τῷ παντί (64), παρὰ Μωσέως λαβὼν ὁμοίως εἶπεν. Ἐν γὰρ ταῖς Μωσέως γραφαῖς ἀναγράφεται, ὡς κατ' ἐκεῖνον τοῦ καιροῦ ὅτε ἐξῆλθον ἀπὸ Αἰγύπτου οἱ Ἰσραηλῖται, καὶ γεγόνασιν ἐν τῇ ἐρήμῳ, ἀπὸ τῆς ἰσθμῆς τοῦ Ἰσραήλ, ἔχοντες τὴν καὶ ἀσπίδας, καὶ ὄφεις πᾶν γένος, ὃ θανάτου τὸν λαόν· καὶ κατ' ἐπίπνοιαν καὶ ἐνέργειαν τὴν παρὰ τοῦ Θεοῦ γενομένην, λαβεῖν τὸν Μωσέα χαλκόν, καὶ ποιῆσαι τύπον σταυροῦ (65), καὶ οὗτον στήσαι ἐπὶ τῇ ἀγίᾳ σκηνῇ (66), καὶ εἰπεῖν πρὸ λαῶ· Ἐὰν προσβλέπητε (67) τῷ τύπῳ τούτῳ, καὶ πιστεύητε, ἐν αὐτῷ σω-

⁶⁰ Deut. xxxii, 22. ⁶¹ Num. xxi, 8.

(63) Καὶ οἱ ταῦτα. Conjicit Thirlbius scripsisse Justinum τ' αὐτά. Hæc conjectura firmari potest ex numero 62, ubi legitur τοῖς αὐτοῖς, et ex pluribus aliis locis.

(64) Ἐχλίσθη αὐτὸν ἐν τῷ παντί. Nonnulla hic observanda. 1. Non de Filio Dei hæc dixit Plato, qui nulla prorsus Verbi cognitione afflatus fuit, sed de anima mundi. Neque etiam hanc sententiam Plato ex Moysis fontibus derivavit. 2. Si Platonis sententiam minus accurate exponit S. Justinus, suam ipse non obscure declarat, nempe Verbum instar crucis in mundo extensum esse. Nam in Platone, quem de Verbo locutum putabat, hoc tantum reprehendit, quod Verbum decussatum, non instar crucis extensum dixerit. Non solum ita sensit Justinus. Ait sanctus Basilius in caput xi Isaie n. 249 : « Mortem crucis præcipue honoratam fuisse, sive ut singulæ mundi partes ad salutem perducerentur per crucis partes; sive quod ante lineam intelligibilis quædam crux in universo descripta esset, ἢ ὅτι πρὸ τοῦ ζυλίνου σταυροῦ νοητός τις τῷ κόσμῳ παντὶ συνεσταύρωται. » Hinc Valentiniiani Verbum in mundi creatione Hori et crucis partes sustinuisse dicebant. Atque illud quidem crucem vocabant « quatenus firmat et stabilii, Horon vero quatenus dividit et distinguit, » Iren. lib. i, c. 3, n. 5. Videtur Justinus Verbum instar crucis ad mundi creationem extensum dixisse, quia crux ad omnes mundi partes extenditur, ut observant Julius Firmicus, lib. *De profan. relig.* et Hieronymus in *Ep. ad Ephes.*, p. 318. Videtur auctor epistolæ, quæ S. Barnabæ nomen præfert, idem ac Justinus sentire, nempe Verbum Dei in universo instar crucis extensum fuisse. Postquam enim crucem a Moyse erectam fuisse narravit, hæc addit n. 12 : Ἐχλίσθη καὶ ἐν τούτῳ τὴν δόξαν τοῦ Ἰησοῦ, ὅτι ἐν αὐτῷ πάντα καὶ εἰς αὐτὸν. *Habes et in hoc gloriam Jesu, quia in ipso omnia et per ipsum.* His enim verbis universi creatio significatur. — *Ex Addendis et Emendandis.*

(65) Τύπον σταυροῦ. Duo reprehendit Clericus hoc in loco, et quod Justinus crucem a Moyse factam, et quod æream crucem dicat. Crucem æream fuisse videtur existimasse Justinus, sed quod ait Moysen, accepit ære, figuram crucis fecisse, intelligere debemus conflatum fuisse serpentem et cruci impositum, ut perspicitur ex *Dialogo* n. 94, ubi disertè docet serpentem æneum signo, sive cruci impositum fuisse. Quod autem ait Clericus Justinum, dum crucem a Moyse factam existimat, memoratæ suæ nimis credidisse, nec Moysis contextum

A Atque erebum etiam, ut poetæ vocant, prius a Moyse dictum ⁶⁰ novimus.

60. Et quod apud Platonem in *Timæo* physicis rationibus de Filio Dei investigatur, cum ait : « Et decussavit eum in universo, » pariter a Moyse mutatus dixit. Scriptum enim apud Moysen legimus, quo tempore Israelitæ ex Ægypto profecti in solitudine versabantur, occurrisse illis venenatas feras, viperas, aspides et serpentum omne genus, quod populum necabat; tumque 79 Moysen, Deo aspirante et præcipiendo impellente, æs accepisse, et crucis effigiem fecisse, eaque sancto tabernaculo imposita dixisse populo : Si inspexeritis hoc signum B et credideritis, salvi in eo eritis ⁶¹. Quo facto serpentes extinctos esse scribit, ac populum hoc modo

consultuisse, id nullo prorsus fundamento nititur. Ipsa Scripturæ verba : Καὶ ἐποίησε Μωσὴς ὄφιν χαλκόν, καὶ ἔστησεν αὐτὸν ἐπὶ τῷ σκηνῶν. Et fecit Moyses serpentem æneum, et statuit illum in signo, Num. xxi, 9, Justinum in hanc opinionem induxerunt. Signi enim nomine crucem, ut multi alii, intelligebat. In testimonio Esdræ, quod Justinus a Judæis recisum queritur *Dialog.* n. 72, crux vocatur signum, ut patet ex his Judæorum verbis : Μέλλομεν αὐτὸν ταπεινῶν ἐν σημείῳ, *Humiliaturi eum sumus in signo.* Videtur ad hunc locum respicere S. Barnabæ, cum ait cap. 12 : Καὶ πάλιν Μωσῆς ποιεῖ τύπον τοῦ Ἰησοῦ· ὅτι δεῖ αὐτὸν παθεῖν, καὶ αὐτὸν ζωοποιήσους (ζωοποιήσας). ἂν δόξωσιν ἀπολωλέκεναι ἐν σημείῳ, πίπτοντος τοῦ Ἰσραήλ. *Et iterum Moyses facit figuram Jesu (quod passurus esset et vitam præbiturus ipse quem putabunt periisse in signo) cadente Israel.* Mendose Cotelerius legit ἐν σημείῳ πίπτοντος τοῦ Ἰσραήλ, et sic reddit : *In signo cadentis Israel.* S. Clemens Strom. vi, p. 656, crucem appellat σημεῖον. Et Strom. vii, p. 747 : Τὸ σημεῖον δὲ βαστάσαι, τὸν θάνατον ἐστὶν περιφέρειν, ἐπὶ ζῶντα πᾶσιν ἀποταξάμενον. *Signum autem portare, est mortem circumferre, vivum omnibus renuntiantem.* Ibidem verba Christi Luc. xiv, 17, sic refert : Ἐὰν μὴ τὸ σημεῖον βαστάσῃτε. Vide lib. *Quis dives salvetur*, n. viii, et in *Excerpt. Theodot.* p. 795, col. 2 : Διὸ καὶ τὰ σπέρματα ὁ Ἰησοῦς διὰ τοῦ σημείου ἐπὶ τῶν ὤμων βαστάσας εἰσάγει εἰς τὸ πλῆρωμα. *Electa semina Jesus per signum humeris gestans inducit in pleroma.* Paulo post eodem sensu vox illa usurpatur. Non est ergo cur miremur, quod signum Justinus idem esse ac crucem existimaverit. Vide *Dialog.* n. 94.

(66) Ἐπὶ τῇ ἀγίᾳ σκηνῇ. Diligenter observanda sunt hæc verba, ut ad Justinum sententiam intelligendam necessaria. Putat enim tabernaculum mundi imaginem quandam esse, ut observavimus ad *Co-hort.* n. 29. Et cum cruci serpentem, tabernaculo crucem impositam fuisse non dubitaret, inde ortam existimabat speciem illam crucis, quam Plato in mundi creatione adhibitam fuisse pronuntiat. Non dixit Scriptura serpentem ipsi tabernaculo impositum fuisse, sed id probabile visum Justinum.

(67) Ἐὰν προσβλέπητε. Observat Græbius non verba, sed sensum reperiri num. 21, 9, ac similia loquentem induci Moysen a S. Barnabæ cap. 12. Sic etiam Irenæus lib. iv, c. 2 : « Non enim lex prohibebat eos credere in Filium Dei, sed et adhortabatur, dicens, non aliter salvari homines ab antiqua serpentis plaga, nisi credant in eum, qui secundum

exitium tradit effugisse. His lectis Plato, nec satis accurate perspectis, cum figuram crucis esse non attenderet, sed decussationem esse crederet; alteram illam, post principem Deum, Virtutem in universo decussatam esse dixit. Quod autem ab eo tertium dicitur, inde ortum quod Spiritum Dei apud Moysem, ut supra diximus ²², super aquas ferri legerat. Secundum enim locum Dei Verbo, quod in universo decussatum esse dixit, tertium vero ei, qui super aquas ferri dictus est, Spiritui tribuit his verbis: «Tertia autem circa tertium.» Quomodo autem futuram conflagrationem Spiritus sanctus per Moysem prædixerit, audite. Sic enim ait: *Descendet ignis semper vivens, et devorabit usque ad imam abyssum* ²³. Non ergo eadem nos ac alii opinamur; sed nostra omnes imitati edisserunt. Hæc sane apud nos audire est et discere ex iis, qui ne figuras quidem litterarum norunt, impeditis hominibus et lingua barbaris, sed mente sapientibus et fidelibus, quorum etiam nonnulli debiles et oculis capti; ut facile pateat non humana sapientia hæc fieri, sed Dei virtute dici.

61. Quomodo autem nos Deo consecraverimus per Christum renovati, id quoque exponemus; ne quid improbe, si hoc prætermittamus, in enarrandis rebus agere videamur. Quicumque persuasum habuerint et crediderint vera esse, quæ a nobis docentur et dicuntur, seque ita vivere posse promiserint, ii precari et jejunantes priorum peccatorum veniam a Deo petere docentur, nobis una precantibus et jejunantibus. Deinde eo ducuntur a nobis, ubi aqua est, et eodem regenerationis modo regenerantur, quo et ipsi sumus regenerati. Nam in nomine parentis universorum ac Domini Dei ac Salvatoris nostri Jesu Christi et Spiritus sancti lavacrum in aqua tunc suscipiunt. Dixit enim Christus: *Nisi regenerati fueritis, non intrabitis* ²⁴ *in regnum cælorum* ²⁵. Fieri autem non posse, ut semel nati in uteros matrum ingrediantur, omnibus perspicuum est. Dictum etiam est ab Isaia propheta, ut supra scripsimus ²⁶, quonam modo peccata effugiant qui peccaverunt et pœnitentiam agunt. Sic autem locutus est: *Lavamini, mundi estote, auferte mala ex animabus vestris, discite facere bonum, judicate pupillo, justificare viduam: et venite et disceptemus, dicit Do-*

θησεσθε. Καὶ γενομένου τούτου, τοὺς μὲν ὄφεις ἀποθανεῖν ἀνέγραψε· τὸν δὲ λαὸν ἐκφυγεῖν τὸν θάνατον οὕτως παρέδωκεν. Ἀναγνοὺς Πλάτων, καὶ μὴ ἀκριβῶς ἐπιστάμενος, μηδὲ νοήσας τύπον εἶναι σταυροῦ, ἀλλὰ χρίσμα νοήσας, τὴν μετὰ τὸν πρῶτον Θεὸν δύναμιν κεχιάσθαι ἐν τῷ παντὶ εἶπε. Καὶ τὸ εἰπεῖν αὐτὸν τρίτον, ἐπειδὴ, ὡς προείπομεν, ἐπάνω τῶν ὕδατων ἀνέγνω ὑπὸ Μωσέως εἰρημένον ἐπιφέρεσθαι τὸ τοῦ Θεοῦ Πνεῦμα. Δευτέραν μὲν γὰρ χώραν τῷ παρὰ Θεοῦ Λόγῳ, ὃν κεχιάσθαι ἐν τῷ παντὶ ἔφη, δίδωσι, τὴν δὲ τρίτην, τῷ λεχθέντι ἐπιφέρεσθαι τῷ ὕδατι Πνεύματι, εἰπὼν· «Τὰ δὲ τρίτα περὶ τὸν τρίτον (68).» Καὶ ὡς ἐκπύρωσιν γενήσεσθαι διὰ Μωσέως προεμήνυσε τὸ προφητικὸν Πνεῦμα, ἀκούσατε. Ἐφη δὲ οὕτως· *Καταβήσεται ἀεὶζωον πῦρ, καὶ καταφάγεται μέχρι τῆς ἀβύσσου κάτω.* Οὐ τὰ αὐτὰ οὖν ἡμεῖς ἄλλοις δοξάζομεν· ἀλλ' οἱ πάντες τὰ ἡμέτερα μιμούμενοι λέγουσι. Παρ' ἡμῖν οὖν ἐστὶ ταῦτα ἀκούσαι καὶ μαθεῖν παρὰ τῶν οὐδὲ τοὺς χαρακτήρας τῶν στοιχείων ἐπισταμένων, ιδιωτῶν μὲν καὶ βαρβάρων τὸ φθέγμα, σοφῶν δὲ καὶ πιστῶν τὸν νοῦν ἔντων, καὶ πηρῶν, καὶ χήρων τινῶν τὰς ὕψεις· ὡς συνεῖναι οὐ σοφία ἀνθρωπιᾶ ταῦτα γηρονείαι, ἀλλὰ δυνάμει Θεοῦ λέγεσθαι.

61. Ὁν τρόπον δὲ καὶ ἀνεθήκαμεν ἑαυτοὺς τῷ Θεῷ, καινοποιηθέντες διὰ τοῦ Χριστοῦ ἐξηγησόμεθα· ὅπως μὴ, τοῦτο παραλιπόντες, δόξωμεν πονηρεῦν τι ἐν τῇ ἐξηγήσει. Ὅσοι ἂν πεισθῶσι καὶ πιστεύωσιν ἀληθῆ ταῦτα τὰ ὑφ' ἡμῶν διδασκόμενα καὶ λεγόμενα εἶναι, καὶ βιοῦν οὕτως δύνασθαι ὑπασχῶνται, εὐχεσθαι τε καὶ αἰτεῖν νηστεύοντες (69) παρὰ τοῦ Θεοῦ τῶν προημαρτημένων ἄφεσιν διδάσκονται, ἡμῶν συνευχομένων καὶ συνηστευόντων αὐτοῖς. Ἐπειτα ἀγονται ὑφ' ἡμῶν ἐνθα ὕδωρ ἐστὶ, καὶ τρόπον ἀναγεννήσεως, ὃν καὶ ἡμεῖς αὐτοὶ ἀνεγεννήθημεν, ἀναγεννώμεθα. Ἐπ' ὄνοματός γὰρ τοῦ Πατρὸς τῶν ὁλων καὶ Δεσπότου Θεοῦ, καὶ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, καὶ Πνεύματος ἁγίου, τὸ ἐν τῷ ὕδατι τότε λουτρὸν ποιοῦνται. Καὶ γὰρ ὁ Χριστὸς εἶπεν· *Ἄν μὴ ἀναγεννηθῆτε, οὐ μὴ εἰσελθῆτε εἰς τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν.* Ὅτι δὲ καὶ ἀδύνατον εἰς τὰς μητέρας τῶν τεκουσῶν τοὺς ἀπαξ γεννωμένους (70) ἐμβῆναι, φανερὸν πᾶσιν ἐστὶ. Καὶ διὰ Ἠσαίου, τοῦ προφήτου ὡς προεγράψαμεν, εἰρηται· τίνα τρόπον φεύζονται τὰς ἁμαρτίας οἱ ἁμαρτήσαντες καὶ μετανοοῦντες. Ἐλέθη δὲ οὕτως· *Λούσασθε, καθαροὶ γένεσθε· ἀφέλετε τὰς ποτηρίας ἀπὸ τῶν ψυχῶν ὑμῶν· μάθετε καλὸν*

²² supra n. 59. ²³ Deut. xxxii, 22. ²⁴ Joan. iii, 5. ²⁵ supra n. 44.

similitudinem carnis peccati in ligno martyrii exaltatur a terra et omnia trahit ad se et vivificat mortuos. Probabilius videtur, quod ait Massuetus noster in adnotatione ad hunc locum, nequaquam hæc e libris apocryphis desumpta, sed nihil aliud esse quam paraphrasim aut versionem liberio rem verborum Moysis.

(68) *Τὰ δὲ τρίτα περὶ τὸν τρίτον.* Legitur apud Platonem τὸ τρίτον περὶ τὰ τρίτα, nempe in ep. 2. Sic etiam legunt Clemens Alex. Strom. v, p. 598; Porphyrius apud Cyrill. Alex. lib. i in Jul., p. 35;

Origenes lib. vi, adv. Cels., p. 288; Eusebius lib. ii Prepar. Evang. Nihil tamen mutandum in Justino nostro. Nam Proclus lib. ii Theologiae Platonicae cap. 41, eodem modo legit ac S. martyr, quod argumento est non defuisse codices, in quibus hæc legendi ratio occurreret.

(69) *Νηστεύοντες.* Constit. apost. lib. xii, c. 2%: Πρὸ δὲ τοῦ βαπτίσματος νηστεύσατω ὁ βαπτιζόμενος. GRABIUS.

(70) *Γεννωμένους.* Clarom. γενομένους, et a marg. γεννηθέντας.

κοινῶν· κρίνατε ὄρσανθῶ, καὶ δικαιοῦσατε χήραν· ἅμα καὶ δεῦτε, καὶ διαλεχθῶμεν, λέγει Κύριος. Καὶ ἔδρ ὡς αἱ ἀμαρτίαι ὑμῶν ὡς φοινικῶν, ὡσεὶ ἔριον λευκῶν· καὶ ἔδρ ὡς ὡς κόκκινον, ὡς χιόνα λευκῶν. Ἐὰν δὲ μὴ εἰσακούσῃτέ μου, μάχαιρα ὑμᾶς κατέδεται. Τὸ γὰρ στόμα Κυρίου ἐλάλησε ταῦτα. Καὶ λόγον δὲ εἰς τοῦτο παρὰ τῶν ἀποστόλων ἐμάθομεν τοῦτον. Ἐπειδὴ τὴν πρώτην (71) γένεσιν ἡμῶν ἀρκοῦντες, κατ' ἀνάγκην γεγενῆμεθα ἐξ ὑγρᾶς σπορῆς κατὰ μίξιν τὴν τῶν γονέων πρὸς ἀλλήλους, καὶ ἐνέθεσι φαῦλους καὶ πονηραῖς ἀναστροφαῖς γεγόναμεν, ὅπως μὴ ἀνάγκης τέκνα μηδὲ ἀγνοίας μένωμεν, ἀλλὰ προαιρέσεως καὶ ἐπιστήμης, ἀφέσεως τε ἀμαρτιῶν ὑπὲρ ὧν προσημάρτομεν τύχωμεν ἐν τῷ ὕδατι, ἐκπομάζεται τῷ ἐλομένῳ ἀναγεννηθῆναι, καὶ μετανοήσαντι ἐπὶ τοῖς ἡμαρτημένοις, τὸ τοῦ Πατρὸς τῶν ὁλῶν καὶ Δεσπότης Θεοῦ ὄνομα· αὐτὸ τοῦτο μόνον ἐπιλέγοντες (72), τοῦτον λουσόμενον ἄγοντες ἐπὶ τὸ λουτρόν. Ὄνομα γὰρ τῷ ἀρρήτῳ Θεῷ οὐδεὶς ἔχει εἶπεν· εἰ δὲ τις τολμήσειεν εἶναι λέγειν, μέμνη τὴν ἔκδοσιν μανθάνει. Καλεῖται δὲ τοῦτο τὸ λουτρὸν φωτισμοῦ, ὡς φωτιζόμενον τὴν διάνοιαν τῶν ταῦτα μανθάνοντων. Καὶ ἐπ' ὀνόματος δὲ Ἰησοῦ Χριστοῦ τοῦ σταυρωθέντος ἐπὶ Ποντίου Πιλάτου, καὶ ἐπ' ὀνόματος Πνεύματος ἁγίου, ὃ διὰ τῶν προφητῶν προεκήρυξε τὰ κατὰ τὸν Ἰησοῦν πάντα, ὃ φωτιζόμενος λούεται.

62. Καὶ τὸ λουτρὸν δὴ τοῦτο ἀκούσαντες οἱ δαίμονες διὰ τοῦ προφήτου (73) κεκρυγμένον, ἐνήργησαν καὶ βαντίζουσιν ἑαυτοὺς τοὺς εἰς τὰ ἱερὰ αὐτῶν ἐπιβραίνοντας, καὶ προσεῖναι αὐτοῖς μέλλοντας, λοιθᾶς καὶ κνίσσας ἀποτελοῦντας· τέλειον δὲ καὶ λούεσθαι ἀπιόντας (74) πρὶν ἔλθειν ἐπὶ τὰ ἱερὰ ἐνθα ἴδρυνται, ἐνεργῶσι. Καὶ γὰρ τὸ ὑπολύεσθαι ἐπιβαίνοντας τοῖς ἱεροῖς, καὶ τοῖς αὐτοῖς (75) τοὺς θρησκείωντας κελεύεσθαι ὑπὸ τῶν ἱερατευόντων, ἐκ τῶν συμβάντων Μωσῆϊ τῷ εἰρημένῳ προφήτῃ μαθόντες οἱ δαίμονες ἐμμήσαντο. Κατ' ἐκεῖνο γὰρ τοῦ καιροῦ ὅτε Μωσῆς ἐκελεύσθη κατελθῶν εἰς Αἴγυπτον ἐξαγαγεῖν τὸν ἐκεῖ λαὸν τῶν Ἰσραηλιτῶν, ποιμαίνοντος αὐτοῦ ἐν τῇ Ἀραβικῇ γῆ πρόβατα τοῦ πρὸς μητρὸς θεοῦ (76), ἐν ἰδέᾳ πυρὸς ἐκ βᾶτου προσωμίλησεν αὐτῷ ὁ ἡμέτερος Χριστός, καὶ εἶπεν· Ὑπόλυσαι τὰ ὑποδήματά σου, καὶ προσελθὼν ἀκουσον. Ὁ δὲ, ὑπολυσάμενος καὶ

⁷⁰ Isa. 1, 16-20. ⁷¹ Exod. III, 5.

(71) Ἐπειδὴ τὴν πρώτην. Hæc mirifice consentiunt cum doctrina S. Augustini: «Natos non ex bono, quo bonæ sunt nuptiæ, inquit I, *De peccat. merit.*, n. 28, sed ex malo concupiscentiæ, quo bene quidem utitur nuptiæ, de quo tamen erubescunt et nuptiæ, reos diabolus parvulos tenet... Ex hæc concupiscentia carnis... quæcumque nascitur proles, originali est obligata peccato, nisi in illo renascatur, quem sine ista concupiscentia Virgo concepit.

(72) Αὐτὸ τοῦτο μόνον ἐπιλέγοντες. Necessè non est enim Grabio legere ἐπιλέγοντες τούτῳ, λουσόμενον. Legit Thirlbius αὐτὸ τοῦτο μόνον ἐπιλέγοντος τοῦ τὸν λουσόμενον ἄγοντος, hoc tantum appellante eo, qui baptizandum ducit ad lavacrum. Hanc emendationem plurimi facio, ac si quis eam amplectatur, minime obstabo. Non tamen ei assentior, iam quia ejusmodi participia non inusitata sunt

minus. Et si fuerint peccata vestra quasi phæniceum, tanquam lanam dealbabo; et si fuerint ut coccinum, sicut nivem dealbabo. Si autem non audieritis me, gladius devorabit vos. Os enim Domini locutum est hæc ⁷⁰. Hanc autem hujus rei rationem ab apostolis accepimus. Quando quidem primam nostram generationem ignorantes, necessitate quadam ex humido semine per mutuam parentum missionem generati sumus, atque in pravis moribus et nefariis institutis educati: ut necessitatis et ignorantie filii non maneamus, sed electionis et scientiæ, ea remissionem peccatorum, quæ prius commisimus, consequamur in aqua; super eo qui regenerari voluerit, et peccatorum poenitentiam egerit, parentis omnium et Domini Dei nomen pronuntiat, atque hoc ipsum tantummodo appellamus, cum eum baptizandum ad lavacrum deducimus. Nemo est enim qui nomen dicere non enarrabili Deo possit, aut si quis dicere audeat nomen illi inesse, is perdit insaniat. Vocatur autem lavacrum illud illuminatio, eo quod mente illuminentur qui hæc discunt. Sed et in nomine Jesu Christi sub Pontio Pilato crucifixi, et in nomine Spiritus sancti, qui per prophetas omnia ad Jesum spectantia prænuntiavit, is qui illuminatur, abluitur.

62. Atque hoc lavacrum dæmones cum per prophetam prædicatum audissent, perfecerunt, ut qui templa eorum ingrediuntur, iisque supplicaturi sunt et libamina ac nidores delaturi, seipsos aquæ aspersione lustrarent: atque illud etiam perficiunt, ut proficiscentes penitus lavent, antequam templa, ubi iidem dæmones collocati sunt, deveniant. Nam et quod sacerdotes jubent, ut calceos solvant, qui templa ingrediuntur et iisdem rebus dæmones colunt, id dæmones ex his, quæ supradicto prophætæ Moysi evenerunt, cognitum imitati sunt. Quo enim tempore Moyses in Ægyptum descendere et populum Israeliticum ibi commorantem educere jussus est, pascentem illum in Arabia oves avunculi materni Christus noster in specie ignis e rubo allocutus est, ac dixit: Solve calceamentu tua, et accedens audi ⁷¹. Tum ille calceamentis depositis acce-

D S. martyri (vide supra n. 55), tum quia supra dixi baptizandum non ab uno, sed a pluribus ad lavacrum duci.

(73) Διὰ τοῦ προφήτου. Isaiam intelligit, cujus paulo ante testimonium attulit.

(74) Τέλειον δὲ καὶ λούεσθαι ἀπιόντας. Thirlbius hic multa excogitat. Legendum putat, vel ἐν τέλεισι προ τέλειον, vel ἅπαντας aut ἱερατευόντας pro ἀπιόντας.

(75) Τοῖς αὐτοῖς. Legit sub hæc vocis Sylburgius. Nihil mutat Grabius, sed subintelligit dæmonibus. Satiùs videtur rebus subintelligere.

(76) Τοῦ πρὸς μητρὸς θεοῦ. Mirum unde hæc S. martyri hauserit. Forte memoria effluente maternum avunculum pro socero sumpsit. Conjecit Thirlbius eum in Moysen transferre, quod Jacobo convenit.

dens audit descendendum se in Ægyptum, ibique commoranti populo Israelitico ducem abeunti futurum; cumque a Christo, qui in specie ignis **S** locutus cum ipso fuerat, magnam virtutem accipisset, descendit et populum eduxit, magnis et admirandis rebus editis, quas si vultis discere, ex ejus libris accurate discetis.

63. Judæi autem omnes etiamnum docent carentem nomine Deum cum Moyse collocutum. Unde illos Spiritus sanctus per supradictum prophetam Isaiam increpans sic loquitur, ut antea scripsimus ³⁸: *Cognovit bos possessorem suum, et asinus præsepe domini sui: Israel autem me non cognovit et populum me non intellexit* ³⁹. Ac Jesus Christus cum eos similiter argueret, quod nec quid Pater sit, nec quid Filius, novissent, sic et ipse dixit: *Nemo cognovit Patrem nisi Filius, neque Filium nisi Pater, et quibus revelaverit Filius* ⁴⁰. Verbum autem Dei est ejus Filius, ut diximus ⁴¹. Vocatur etiam angelus et apostolus; ipse enim nuntiat quæcunque cognosci decet, et mittitur ut indicet quæcunque nuntiantur; quemadmodum et ipse Dominus noster ait: *Qui me audit, eum qui me misit audit* ⁴². Atque id quidem patebit ex Moysis scriptis, in quibus hæc dicta legimus: *Et locutus est Moysi angelus Dei in flamma ignis e rubo et dixit: Ego sum existens ille, Deus Abraham, Deus Isaac, Deus Jacob, Deus patrum tuorum. Descende in Ægyptum et educ populum meum* ⁴³. Quæ vero sequuntur, potestis ex ipsis libris, si vultis, cognoscere; neque enim hic omnia perscribere possumus. Hæc autem eo diximus, quo Filium Dei et apostolum esse Jesum Christum demonstraremus; qui quidem cum antea Verbum esset, ac modo in specie ignis, modo in imagine incorporea visus esset, nunc voluntate Patris pro humano genere homo factus ea etiam perpeti sustinuit, quæcunque in eum insani Judæi, dæmonum impulsu, moliti sunt. Qui cum nominatim in Moysis commentariis expressum habeant: *Et locutus est angelus Dei cum Moyse in igne flammæ e rubo, et dixit: Ego sum existens ille, Deus Abraham, Deus Isaac et Deus Jacob, parentem et*

προσελθὼν, ἀχίχος καταθεῖν εἰς Ἀίγυπτον, καὶ ἐξαγαγεῖν τὸν ἐκεῖ λαὸν τῶν Ἰσραηλιτῶν, καὶ δύνανται ἰσχυρὰν ἔλαβε παρὰ τοῦ λαλήσαντος αὐτῷ ἐν ἰδέᾳ πυρὸς Χριστοῦ· καὶ καταθὼν ἐξήγαγε τὸν λαόν, ποιήσας μεγάλα καὶ θαυμάσια· ἃ εἰ βούλεσθε μαθεῖν, ἐκ τῶν συγγραμμάτων ἐκείνου ἀκριβῶς μαθήσεσθε.

63. Ἰουδαῖοι δὲ πάντες καὶ νῦν διδάσκουσι τὸν ἀνωνόμαστον Θεὸν λελαληκέναι τῷ Μωσῆϊ· ὅθεν τὸ προφητικὸν Πνεῦμα διὰ Ἡσαίου τοῦ προμεμνημένου προφήτου ἐλέγχων αὐτοὺς, ὡς προεγράψαμεν, εἶπεν· Ἔγὼ βούξ τὸν κησάμενον, καὶ ἄνος τῆν φάτην τοῦ κυρίου αὐτοῦ· Ἰσραὴλ δὲ με οὐκ ἔγνω, καὶ ὁ λαὸς με οὐ συνῆκε. Καὶ Ἰησοῦς δὲ ὁ Χριστὸς, ὅτι οὐκ ἔγνωσαν Ἰουδαῖοι τί Πατὴρ, καὶ τί Υἱὸς, ὁμοίως ἐλέγχων αὐτοὺς, καὶ αὐτὸς εἶπεν· **B** Οὐδεὶς ἔγνω (77) τὸν Πατέρα εἰ μὴ ὁ Υἱὸς· οὐδὲ τὸν Υἱὸν εἰ μὴ ὁ Πατὴρ, καὶ οἳς ἂν ἀποκαλύψῃ ὁ Υἱὸς. Ὁ Λόγος δὲ τοῦ Θεοῦ ἐστὶν ὁ Υἱὸς αὐτοῦ, ὡς προέφημεν· καὶ ἄγγελος δὲ καλεῖται, καὶ Ἀπόστολος. Αὐτὸς γὰρ ἀπαγγέλλει (78) ὅσα δεῖ γνωσθῆναι, καὶ ἀποστέλλεται μηνύων ὅσα ἀγγέλλεται, ὡς καὶ αὐτὸς ὁ Κύριος ἡμῶν εἶπεν· Ὁ ἐμοῦ ἀκούων, ἀκούει τοῦ ἀποστέλλοντός με. Καὶ ἐκ τῶν τοῦ Μωσέως δὲ συγγραμμάτων φανερὸν τοῦτο γενήσεται. Λέλεκται δὲ ἐν αὐτοῖς οὕτως· Καὶ ἐλάλησε Μωσῆϊ ἄγγελος Θεοῦ ἐν φλογὶ πυρὸς ἐκ τῆς βάτου, καὶ εἶπεν· Ἐγὼ εἰμι ὁ ὢν, Θεὸς Ἀβραάμ, Θεὸς Ἰσαὰκ, Θεὸς Ἰακώβ, ὁ Θεὸς τῶν πατέρων σου· κάτελλε εἰς Αἴγυπτον, καὶ ἐξάγαγε τὸν λαόν μου. Τὰ δ' ἐπόμενα ἐξ ἐκείνων βουλόμενοι μαθεῖν δύνασθε· οὐ γὰρ δυνατόν ἐν τούτοις ἀναγράψαι πάντα. Ἄλλ' εἰς ἀπόδειξιν γεγονάσιν οἶδε οἱ λόγοι, ὅτι Υἱὸς Θεοῦ καὶ ἀπόστολος Ἰησοῦς ὁ Χριστὸς ἐστὶ, πρότερον Λόγος ὢν, καὶ ἐν ἰδέᾳ πυρὸς ποτὲ φανεῖς, ποτὲ δὲ καὶ ἐν εἰκόνι ἀσωμάτων (79)· νῦν δὲ, διὰ θελήματος Θεοῦ ὑπὲρ τοῦ ἀνθρωπέου γένους ἀνθρωπος γενόμενος, ὑπέμεινε καὶ παθεῖν ὅσα αὐτὸν ἐνήργησαν οἱ δαίμονες διατεθῆναι ὑπὸ τῶν ἀνοήτων Ἰουδαίων· οἵτινες ἔχοντες βῆτῶς εἰρημένον ἐν τοῖς Μωσέως συντάγμασι, καὶ ἐλάλησεν ἄγγελος τῷ Θεοῦ τῷ Μωσῆϊ ἐν φλογὶ πυρὸς ἐκ τῆς βάτου, καὶ εἶπεν,

³⁸ supra n. 37. ³⁹ Isa. 1, 3. ⁴⁰ Matth. xi, 27. ⁴¹ vid. n. 46. ⁴² Luc. x, 16. ⁴³ Exod. iii 6.

(77) Οὐδεὶς ἔγνω. Hæreticos castigat Irenæus **D** lib. iv, cap. 5, quod Christi verba sic legerent: *Nemo cognovit pro Nemo cognoscit*. « Hi autem, inquit, qui peritiores apostolis volunt esse, sic describunt: *Nemo cognovit Patrem nisi Filius, nec Filium nisi Pater et cui voluerit Filius revelare*. » Fraudis suspicionem remove posse ab hæreticis Justini exemplum, qui, ut videmus, eodem prorsus modo legit. Sed hæc presentis in præteritum immutatio suspecta non immerito fuit in perfidis hæreticis, qui, ut ait ibidem Irenæus, ita hunc locum interpretabantur: *quasi a nullo cognitus sit verus Deus ante Domini nostri adventum*.

(78) Ἀπαγγέλλει. Codices mss. habent ad marg. et R. Stephanus ad calcem παραγγέλλει. Observat Græbius Justinum, dum Christum ait vocari apostolum, respicere ad Epistolam ad Hebræos, quam proinde in Scripturis canonicis numerabat.

(79) Ἐν εἰκόνι ἀσωμάτων. Legendum ἀσωμάτων, ut paulo post ellicōνος ἀσωμάτων. Imagines incorporeas videtur intelligere eas, quæ oculis non feriebant, sed menti divinitus illustratæ offerbantur. « Verbum, inquit Irenæus lib. iv, cap. 20, n. 11, non in una figura, nec in uno characterē videbatur videntibus eum, sed secundum dispensationem ejus causas, sive efficaciam, sicut in Daniele scriptum est. Aliquando enim cum his qui erant circa Ananiam, Azariam, Misaelem, videbatur assistens eis in fornace ignis, et in camino, et liberans eos de igne: *Et visio, inquit, quarti similis Filio Dei*. Aliquando autem lapis a monte abscissus sine manibus, et percussiens temporalia regna, et ventilans ea et ipse replens universam terram. Rursum hic idem videtur quasi Filius hominis in nubibus cæli volans, » etc.

Ἐγὼ εἶμι ὁ ὄν, ὁ Θεὸς Ἀβραάμ, καὶ ὁ Θεὸς Ἰσαάκ, καὶ ὁ Θεὸς Ἰακώβ, τὸν τῶν ὄλων Πατέρα καὶ δημιουργὸν τὸν ταῦτα εἰπόντα λέγουσιν εἶναι. Ὅθεν καὶ τὸ προφητικὸν Πνεῦμα ἐλέγχον αὐτοὺς εἶπεν· Ἰσραὴλ δέ με οὐκ ἔγνω, καὶ ὁ λαὸς με οὐ συνῆκε. Καὶ πάλιν ὁ Ἰησοῦς, ὡς ἐδηλώσαμεν, παρ' αὐτοῖς ὢν, εἶπεν· Οὐδεὶς ἔγνω τὸν Πατέρα εἰ μὴ ὁ Υἱὸς· οὐδὲ τὸν Υἱὸν εἰ μὴ ὁ Πατήρ, καὶ ὁς ἄν ὁ Υἱὸς ἀποκαλύψῃ. Ἰουδαῖοι οὖν ἠγησάμεθα δὲ τὸν Πατέρα τῶν ὄλων λελαθηκέναι τῷ Μωαῖ, τοῦ λαλήσαντος αὐτῷ ὄντος Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ, ὃς καὶ ἄγγελος καὶ ἀπόστολος κέκληται, δικαίως ἐλέγχονται καὶ διὰ τοῦ προφητικοῦ Πνεύματος, καὶ ἐ' αὐτοῦ τοῦ Χριστοῦ, ὡς οὔτε τὸν Πατέρα, οὔτε τὸν Υἱὸν ἔγνωσαν. Οἱ γὰρ τὸν Υἱὸν Πατέρα φάσκοντες εἶναι ἐλέγχονται μῆτε τὸν Πατέρα ἐπιστάμενοι, μὴ δ' ὅτι ἐστὶν Υἱὸς τῷ Πατρὶ τῶν ὄλων γινώσκοντες· ὃς καὶ Ἀδὸς πρωτότοκος ὢν τοῦ Θεοῦ, καὶ Θεὸς ὑπάρχει. Καὶ πρότερον διὰ τῆς τοῦ πυρὸς μορφῆς καὶ εἰκόνος ἀσωμάτου τῷ Μωσῆ καὶ τοῖς ἑτέροις προφήταις ἐφάνη· νῦν δ' ἐν χρόνοις τῆς ὑμετέρας ἀρχῆς, ὡς προείπομεν, διὰ παρθένου ἀνθρώπου γενόμενος κατὰ τὴν τοῦ Πατρὸς βουλήν, ὑπὲρ σωτηρίας τῶν πιστευόντων αὐτῷ, καὶ ἐξουθενηθῆναι καὶ παθεῖν ὑπέμεινε, ἵνα ἀποθανὼν καὶ ἀναστὰς νικήσῃ τὸν θάνατον. Τὸ δὲ εἰρημένον ἐκ βάπτου τῷ Μωσῆ, Ἐγὼ εἶμι ὁ ὄν, ὁ Θεὸς Ἀβραάμ (80), καὶ ὁ Θεὸς Ἰσαάκ, καὶ ὁ Θεὸς Ἰακώβ, καὶ ὁ Θεὸς τῶν πατέρων σου, σημαντικὸν τοῦ καὶ ἀποθανόντος ἐκεῖνους μένειν, καὶ εἶναι αὐτοῦ τοῦ Χριστοῦ ἀνθρώπους. Καὶ γὰρ πρῶτοι τῶν πάντων ἀνθρώπων ἐκείνοι περὶ Θεοῦ ζήτησιν ἠσχαλίθησαν, Ἀβραάμ ὡς καὶ Μωσῆς ἀνέγραψε.

64. Καὶ τὸ ἀνεγείρειν δὲ τὸ εἶδωλον τῆς λεγομένης Κόρης ἐπὶ ταῖς τῶν ὕδατων πηγαῖς ἐνεργῆσαι τοὺς δαίμονας, λέγοντας θυγατέρα αὐτῆν εἶναι τοῦ Διὸς, μιμησάμενους τὸ διὰ Μωσέως εἰρημένον, ἐκ τῶν προειρημένων νοῆσαι δύνασθε. Ἐφη γὰρ ὁ Μωσῆς, ὡς προεγράψαμεν· Ἐν ἀρχῇ ἐποίησεν ὁ Θεὸς καὶ οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν. Ἡ δὲ γῆ ἦν ἀόριστος καὶ ἀκατασκευάστος, καὶ Πνεῦμα Θεοῦ ἐπεσφόρειτο ἐπάνω τῶν ὕδατων. Εἰς μίμησιν οὖν τοῦ ἰεχθέντος ἐπιφερομένου τῷ ὕδατι Πνεύματος Θεοῦ, τὴν Κόρην θυγατέρα τοῦ Διὸς ἔφασαν. Καὶ τὴν Ἀθηνῶν δὲ ὁμοίως πονηρευόμενοι θυγατέρα τοῦ Διὸς ἔφασαν, οὐκ ἀπὸ μίξεως· ἀλλ' ἐπειδὴ ἐννοηθέντα (81) τὸν Θεὸν διὰ λόγου τὸν κόσμον ποιῆσαι ἔγνωσαν, ὡς τὴν πρῶτην ἔνοιαν ἔφασαν τὴν Ἀθηνᾶν. Ὅπερ γελοῦστατον ἠγοῦμεθα εἶναι, τῆς ἐννοίας εἰκόνα παραφέρειν θηλειῶν μορφῆν. Καὶ ὁμοίως τοὺς ἄλλους

80 Isa. i, 3. 81 Matth. xi, 27. 82 Exod. iii, 6.

(80) Ὁ Θεὸς Ἀβραάμ. Nihil potest de Christi divinitate præclarius dici. 1°. Docet Justinus eum dixisse, *Ego sum qui sum*, quibus verbis essentialiam divinitatem exprimi declarat, *Cohort.* n. 23. 2°. Vocatur Christus Deus Abraham, Deus Isaac et Deus Jacob. 3°. Idcirco illorum Deus est, ac ipsi illius homines sunt, quia primi exstiterunt, qui in Deo invocando occuparentur. 4°. Illud etiam observandum, quod paulo ante dicebat, καὶ Θεὸς ὑπάρχει, et Deus est.

conditorem universorum hæc dixisse asserunt. Hinc et Spiritus propheticus eos increpans dixit: *Israel autem me non cognovit, et populus me non intellexit* 80. Et rursus Jesus, ut ostendimus, cum apud eos esset: *Nemo cognovit, inquit, Patrem nisi Filius, neque Filium nisi Pater et quibus Filius revelaverit* 81. Patrem igitur universorum Judæi semper cum Moysæ collocutum existimantes, cum is, qui locutus est, Filius Dei esset, qui et Angelus et Apostolus vocatus est, merito et a prophético Spiritu et ab ipso Christo arguuntur, quod nec Patrem nec Filium noverint. Nam qui Filium Patrem esse dicunt, hi arguuntur, quod nec Patrem scient, nec Filium esse universorum Patri cognoscant. Qui cum Verbum sit primogenitum Dei, Deus etiam est.

Ac prius quidem Moysi et cæteris prophetis in specie ignis et imagine incorporea visus est; nunc autem vestri imperii temporibus 82 ex Virgine, ut jam diximus, homo factus secundum Patris voluntatem pro eorum salute, qui illi credunt, et pro nihilo haberi et pati sustinuit, ut mortuus ac resurgens mortem vinceret. Quod autem ex rubo dictum est Moysi, *Ego sum assistens ille, Deus Abraham, et Deus Isaac, et Deus Jacob, et Deus patrum tuorum* 83, argumento est eos etiam post mortem manere, et ipsius Christi homines esse. Hi enim primi omnium in Dei inquisitione versati sunt; Abraham quidem pater Isaaci, Isaac autem Jacobi, quemadmodum et Moyses perscripsit.

64. Atque ut illius, quæ dicitur, puellæ simulacrum ad fontes aquarum erigeretur, id quoque dæmonum molitione, qui illam Jovis filiam esse dixerunt, ac verba Moysis imitati sunt, contigisse, ex his, quæ jam diximus, perspicere potestis. Moyses enim, ut supra scripsimus, sic ait: *In principio creavit Deus cælum et terram. Terra autem erat inaspectabilis et incondita, et Spiritus Dei ferebatur super aquas.* Ad imitationem ergo illius Dei Spiritus, qui super aquas ferri dictus est, Proserpinam Jovis filiam vocarunt. Ac simili nequitia Minervam ex Jove genitam dixerunt, idque non ex concubitu; sed cum mundum a Deo, postquam cogitavit et consideravit, conditum esse per Verbum cognovissent, primam veluti notionem Minervam dixerunt. Quod quidem perridiculum nobis videtur, muliebrem formam ad imaginem notionis exprimentam inducere.

(81) Ἐννοηθέντα. Postquam cogitavit et consideravit, id est postquam mundi exemplar in Verbo suo descripsit. Quæ de Minerva attribuit ethnicis Justinus, ea confirmat Themistius orat. 13, ubi ait Minervam ex patris capite prosilientem omnia ornasse et condidisse, cælum et terras et quæ in eis sunt. Cui quidem sententiæ tanta est similitudo cum iis quæ leguntur Proverb. viii, ut eam merito Justinus ex Hebræorum fontibus derivatam existimet.

Similiter et reliquos, qui dicuntur, Jovis filios ipsæ A λεγομένους υἱοὺς τοῦ Διὸς αἱ πράξεις ἐλέγχουσιν. actiones redarguunt.

65. Nos autem postquam eum, qui fidem suam et assensum doctrinæ nostræ testatus est, sic ablui- mus, ad eos, qui dicuntur fratres, deducimus, ubi illi congregati sunt, communes preces et pro nobis- metipsis, et pro eo qui illuminatus est, et pro aliis ubique omnibus intento animo facturi, ut veritatis cognitionem adepti, hac etiam gratia dignemur, ut rectam operibus vitam agentes et præceptorum cus- todes inveniamur, quo salutem æternam assequamur. Invicem osculo salutamus, ubi desiimus pre- cari. Deinde ei, qui fratribus præest, panis affertur, et poculum aquæ et vini: quibus ille acceptis lau- dem et gloriam universorum Parenti per nomen Filii et Spiritus sancti emittit, et eucharistiam, sive B gratiarum actionem, pro his ab illo acceptis donis proluxe exsequitur. Postquam preces et euchi- ristiam absolvit; populus omnis acclamat, Amen. Amen autem Hebræa lingua idem valet ac Fiat. 82 Postquam vero is, qui præest, preces absolvit, et populus omnis acclamavit, qui apud nos dicuntur diaconi panem et vinum et aquam, in quibus gratiæ actæ sunt, unicuique præsentium participanda dis- tributunt, et ad absentes perferunt.

66. Atque hoc alimentum apud nos vocatur eu- charistia, cujus nemini alii licet esse participi, nisi qui credat vera esse quæ docemus, atque illo ad remissionem peccatorum et regenerationem lavacro ablutus fuerit, et ita vivat ut Christus tradidit. Ne- que enim ut communem panem, neque ut commu- nem potum ista sumimus; sed quemadmodum per Verbum Dei caro factus Jesus Christus Salvator nos- ter et carnem et sanguinem habuit nostræ salutis causa; sic etiam illam, in qua per precem ipsius verba continentem gratiæ actæ sunt, alimoniam,

(82) *Φιλήματι*. Quamvis S. Justinus hanc Apo- loqiam Romæ scripserit, ritus tamen Ecclesiæ Orientalis in scribendo sequitur, et sancti osculi tempus, non ut in Latina Ecclesia proximo ante communionem, sed, ut est in *Constitut. apost.* lib. viii et apud Cyrill. *Cat. myst.* 5, constituit. Ob eandem causam diaconis, qui in Ecclesia Latina calicem tantum distribuunt, utriusque speciei distribuendæ munus committit.

(83) *Εὐχαριστία*..... ἐπὶ πολὺ ποιεῖται. Sic D apud Irenæum lib. i, cap. 13, n. 2, de Marco Valentiniano: Ποτήρια οἴνω κεκραμένα προσποιούμε- νος εὐχαριστεῖν, καὶ ἐπὶ πλεόν εκτείνων τὸν λόγον τῆς ἐπικλήσεως. « Pocula vino mista fingens se consecrare, atque invocationis verba in longius protendens. » In eandem sententiam S. Firmilianus, ep. 75, inter Cyprianicas, de muliere quadam loquitur, quæ « etiam hoc frequenter ausa est, ut et invocatione non contemptibili, sanctificare se panem et eucharistiam facere simularet et sacrili- cium Domino (non) sine sacramento solitæ prædi- cationis offerret. » Invocatio illa non contempti- bilis idem videtur esse ac proluxæ preces euchi- ristia.

(84) Ὑπὲρ τοῦ κατηξίωσθαι τούτων. Eam in- dicit S. Martyr gratiarum actionem, quæ Deo du- plici nomine, id est ob creatum ab illo panem et vinum, et ob eandem dona in Christi corpus et sanguinem conversa offerebatur. Similiter Origenes

65. Ἡμεῖς δὲ, μετὰ τὸ οὕτως λούσαι τὸν πεπει- σμένον καὶ συγκαταθεθιμένον, ἐπὶ τοὺς λεγομένους ἀδελφοὺς ἄγομεν, ἐνθα συνηγμένοι εἰσι, κοινὰς εὐ- χὰς ποιησόμενοι ὑπὲρ τε ἑαυτῶν καὶ τοῦ φωτισθέν- τος, καὶ ἄλλων πανταχοῦ πάντων εὐτόμως, ὅπως κατ- αξιωθῶμεν, τὰ ἀληθῆ μαθόντες, καὶ δι' ἔργων ἀγα- θῶν πολιτευταί, καὶ φύλακες τῶν ἐντεταλμένων εὐ- ρεθῆναι, ὅπως τὴν αἰώνιον σωτηρίαν σωθῶμεν. Ἄλ- λήλους φιλήματι (82) ἀσπασζόμεθα παυσάμενοι τῶν εὐχῶν. Ἐπειτα προσφέρεται τῷ προσετώτῳ τῶν ἀδελ- φῶν ἄρτος, καὶ ποτήριον ὕδατος καὶ κράματος. καὶ οὗτος, λαβὼν, αἶνον καὶ δόξαν τῷ Πατρὶ τῶν ὄλων διὰ τοῦ ὀνόματος τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Πνεύματος τοῦ ἁγίου ἀναπέμπει. καὶ εὐχαριστίαν (83) ὑπὲρ τοῦ κατηξίωσθαι τούτων (84) παρ' αὐτοῦ ἐπὶ πολὺ ποιεῖται. οὐ συντελέσαντος τὰς εὐχὰς καὶ τὴν εὐ- χαριστίαν, πᾶς ὁ παρὼν λαὸς ἐπευφημεῖ λέγων, Ἀμήν. Τὸ δὲ ἀμήν τῇ Ἑβραϊδὶ φωνῇ τὸ γένοιτο σημαίνει. Εὐχαριστήσαντος δὲ τοῦ προσετώτος, καὶ ἐπευφημήσαντος παντὸς τοῦ λαοῦ, οἱ καλούμενοι παρ' ἡμῖν διάκονοι διδασκῶν ἐκάστῳ τῶν παρόντων μεταλαβεῖν ἀπὸ τοῦ εὐχαριστηθέντος ἄρτου καὶ οἴνου καὶ ὕδατος, καὶ τοῖς οὐ παροῦσιν ἀποφέρουσι.

66. Καὶ ἡ τροφή αὕτη καλεῖται παρ' ἡμῖν εὐχα- ριστία. ἥς οὐδενὶ ἄλλῳ μετασχεῖν ἐξόν ἐστιν ἢ τῷ πιστεύοντι ἀληθῆ εἶναι τὰ δεδιδασγμένα ὑφ' ἡμῶν, καὶ λουσαμένη τὸ ὑπὲρ ἀφέσεως ἁμαρτιῶν καὶ εἰς ἀναγέννησιν λουτρόν, καὶ οὕτως βιοῦντι ὡς ὁ Χριστὸς παρέδωκεν. Οὐ γὰρ ὡς κοινὸν ἄρτον οὐδὲ κοινὸν πόμα ταῦτα λαμβάνομεν. ἀλλ' ὅν τρόπον διὰ λόγου Θεοῦ (85) σαρκοποιηθεὶς Ἰησοῦς Χριστὸς ὁ Σωτὴρ ἡμῶν, καὶ σάρκα καὶ αἷμα ὑπὲρ σωτηρίας ἡμῶν ἔσχεν, οὕτως καὶ τὴν δι' εὐχῆς λόγου τοῦ παρ' αὐ- τοῦ (86) εὐχαριστηθεῖσαν τροφήν, ἐξ ἧς αἷμα καὶ

lib. viii *contra Celso*, p. 399: Τοὺς μετ' εὐχαριστίας καὶ εὐχῆς τῆς ἐπὶ τοῖς δοθείσι προσαγομένους ἄρ- τούς ἐσθίομεν, σῶμα γενομένου διὰ τὴν εὐχὴν ἁγίον τι, καὶ ἀγιάζον τοὺς μετ' ὑγιούς προθέσεως αὐτῷ χρωμένους. « Panes cum gratiarum actione et precatione ob data hæc dona oblatos comedimus, corpus quoddam ob precem effectos sanctum, et sanctificans eos qui eo utuntur cum sano propo- sito. »

(85) Ὅν τρόπον διὰ λόγου Θεοῦ. De tota hæc Justini doctrina, vide Præfat. Illud autem, *Per Verbum Dei incarnatus Jesus*, et n. 46: *Per virtutem Verbi homo factus*, illustrari potest et explicari ex num. 33, ubi Spiritus seu Verbum dicitur in Virgine- nem descendisse, eique obumbrasse et prægnantem virtute sua effecisse.

(86) Δι' εὐχῆς λόγου τοῦ παρ' αὐτοῦ. Vox illa λόγος non Verbum hoc loco significat, sed ipsius Christi verba, ut patet ex his quæ sequuntur. Refert enim Justinus Christi verba ut explicet, cur Chri- stiani alimoniam illam, in qua gratiæ δι' εὐχῆς λόγου τοῦ παρ' αὐτοῦ actæ sunt, corpus et sangui- nem Christi esse credant. Quemadmodum antea dicebat n. 13: Λόγῳ εὐχῆς καὶ εὐχαριστίας, *verbis precem et gratiarum actionem continentibus*; ita hoc loco videtur eandem adhibere verborum con- structionem, cum ait, δι' εὐχῆς λόγου τοῦ παρ' αὐτοῦ.

άρκες κατὰ μεταβολὴν τρέφονται ἡμῶν, ἐκείνου ἅμα καὶ σαρκὸς καὶ αἵματος ἡμετέρου. Οἱ γὰρ ἀπόστολοι ἐν τοῖς γενομένοις ὑπέστειλον ἀπομνημονεύματα (87), ἃ καλεῖται ἑυαγγέλια, οὗτως παρέδωκαν ἐντετάλαται αὐτοῖς τὸν Ἰησοῦν· λαβόντα ἄρτον, εὐχαριστήσαντα εἰπεῖν· *Τοῦτο ποιεῖτε εἰς τὴν ἀνάμνησίν μου· Τοῦτέστι τὸ σῶμά μου· καὶ τὸ ποτήριον ὁμοίως λαβόντα καὶ εὐχαριστήσαντα εἰπεῖν· Τοῦτό ἐστι αἷμά μου· καὶ μόνους αὐτοῖς μεταδοῦναι.* Ὅπερ καὶ ἐν τοῖς τοῦ Μίθρα μυστηρίοις παρέδωκαν γίνεσθαι μιμησάμενοι οἱ ποιητοὶ δαίμονες. Ὅτι γὰρ ἄρτος καὶ ποτήριον ὕδατος τίθεται ἐν ταῖς τοῦ μουμένου τελεταῖς μετ' ἐπιλόγων τινῶν, ἢ ἐπίστασθε, ἢ μαθεῖν δύνασθε.

67. Ἡμεῖς δὲ μετὰ ταῦτα λοιπὸν ἀεὶ τούτων ἀλλήλους ἀναμνησκόμεθα· καὶ οἱ ἔχοντες τοῖς λειπομένοις πᾶσιν ἐπικουροῦμεν, καὶ σύνασμεν ἀλλήλοις ἀεὶ. Ἐπὶ πᾶσι τὰς οἷς προσφερόμεθα, εὐλογοῦμεν τὸν Ποιητὴν τῶν πάντων διὰ τοῦ Υἱοῦ αὐτοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ καὶ διὰ Πνεύματος τοῦ ἁγίου· καὶ τῆ τοῦ ἡλίου λεγομένη ἡμέρα πάντων κατὰ πόλεις ἢ ἀγρούς μενόντων ἐπὶ τὸ αὐτὸ συνέλευσις γίνεται, καὶ τὰ ἀπομνημονεύματα τῶν ἀποστόλων, ἢ τὰ συγγράμματα τῶν προφητῶν ἀναγινώσκεται μέχρις ἐγχωρεῖ. Ἐπεὶ πρῶτον τοῦ ἀναγινώσκοντος, ὁ προσεστὸς διὰ λόγου τὴν νοουθεσίαν καὶ πρόκλησιν (88) τῆς τῶν πατρῶν τούτων μιμήσεως ποιῆται. Ἐπειτα ἀνιστάμεθα κοινῇ πάντες, καὶ εὐχὰς πέμπομεν· καὶ ὡς προέφημεν, παυσάμενων ἡμῶν τῆς εὐχῆς, ἄρτος προσφέρεται καὶ οἶνος καὶ ὕδωρ· καὶ ὁ προσεστὸς εὐχὰς ὁμοίως καὶ εὐχαριστίας, ὅση δύναμις αὐτῷ (89), ἀναπέμπει (90), καὶ ὁ λαὸς ἐπευφημεῖ λέγων τὸ Ἀμήν· καὶ ἡ διάδοσις καὶ ἡ μετάληψις ἀπὸ τῶν εὐχαριστηθέντων ἐκάστῳ γίνεται, καὶ τοῖς οὐ παροῦσι διὰ τῶν διακόνων πέμπεται. Οἱ εὐποροῦντες δὲ καὶ βουλόμενοι, κατὰ προαίρεσιν ἕκαστος τὴν ἑαυτοῦ, ὃ βούλεται· διδώσι· καὶ τὸ συλλεγόμενον παρὰ τῷ προεστῶτι (91) ἀποτίθεται, καὶ αὐτὸς ἐπικουρεῖ ὀφθαλμοῖς τε καὶ χήραις, καὶ τοῖς διὰ νόσον, ἢ δι' ἄλλην αἰτίαν λειπομένοις, καὶ τοῖς ἐν δεσμοῖς οὔσι, καὶ τοῖς παρεπιδήμοις οὔσι ξένοις, καὶ ἀπλῶς πᾶσι τοῖς ἐν χρεῖα οὔσι κηδεμῶν γίνεται. Τὴν δὲ τοῦ ἡλίου ἡμέραν κοινῇ πάντες τὴν συνέλευσιν ποιούμεθα·

⁸⁷ Luc. xii, 49. ⁸⁸ Matth. xxvi, 28.

(87) Ἀπομνημονεύματα. Ἀπομνημονεύματα sunt dicta sapientium quæ memoria repetuntur. Sic Eusebius lib. v *Hist. eccl.* cap. 8, de Irenæo ait : Καὶ ἀπομνημονευμάτων ἀποστολικῆς τινας πρεσβυτέρου... *μνημονεύει, Dictorum apostolici cuiusdam presbyteri...* meminuit. Hinc Xenophon scripsisse dicitur libros τῶν Σωκράτους ἀπομνημονευμάτων, *Dictorum Socratis quæ memoria recolebat.* Eadem voce ante Justinum usus est Papias apud Eusebium lib. iii, i cap. 39. GRABIVS.

(88) Πρόκλησιν. Legendum Grabius existimat παράκλησιν.

(89) Ὅση δύναμις αὐτῷ. Non favent hæc verba his qui ratas et fixas Ecclesiæ preces impugnant. Neque enim eas Justinus in sacerdotis arbitrio positas fuisse dicit, sed sacerdotis orantis ardorem et intentionem animi exprimit. Nihil sibi aliud voluit hæc verba, ὅση δύναμις αὐτῷ, quantum potest, seu, ut reddidi, totis viribus. Sic paulo ante dicebat Christianos eὐτόνας, id est cum magna animi in-

ex qua sanguis et carnes nostræ per mutationem aluntur, incarnati illius Jesu et carnem et sanguinem esse edocti sumus. Nam apostoli in commentariis suis, quæ vocantur Evangelia, ita sibi mandasse Jesum tradiderunt : eum scilicet accepto pane, cum gratias egisset, dixisse : *Hoc facite in meam commemorationem* ⁸⁷. *Hoc est corpus meum* ; et poculo similiter accepto, actisque gratis dixisse : *Hic est sanguis meus* ⁸⁸, ipsisque solis tradidisse. Atque id quidem et in Mithræ mysteriis ut fieret, pravi demones imitati docuerunt. Nam panem et poculum aquæ in ejus, qui initiatur, mysteriis, quibusdam verbis additis apponi, aut scitis, aut discere potestis.

67. Ex illo tempore hæc semper nobis invicem in memoriam revocamus ; et qui habemus, indigentibus omnibus subvenimus, et semper una sumus. Atque in omnibus oblationibus laudamus creatorem omnium per Filium ejus Jesum Christum et per Spiritum sanctum. Ac solis, ut dicitur, die omnium sive urbes sive agros incolentium in eundem locum fit conventus, et commentaria apostolorum, aut scripta prophetarum leguntur, quoad licet per tempus. Deinde, ubi lector desiit, is qui præest admonitionem verbis et adhortationem ad res tam præclaras imitandas suscipit. Postea omnes simul consurgimus, et preces emittimus ; atque, ut jam diximus, ubi desiimus precari, panis offertur et vinum et aqua : et qui præest, preces et gratiarum actiones totis viribus emittit, et populus acclamat, *Amen*, et eorum, in quibus gratiæ actæ sunt, distributio fit et communicatio unicuique præsentium, et absentibus per diaconos mittitur. Qui abundant et volunt, suo arbitrio, quod quisque vult, largiuntur, ⁸⁹ et quod colligitur apud eum, qui præest, deponitur, ac ipse subvenit pupillis et viduis, et iis qui vel ob morbum, vel aliam ob causam egent, tum etiam iis qui in vinculis sunt et advenientibus peregre hospitibus ; uno verbo omnium indigentium curam suscipit. Die autem solis omnes simul convenimus, tum quia prima hæc dies est, qua Deus, cum tenebras et materiam vertisset, mundum creavit, tum quia Jesus Christus Salvator noster eadem die ex mortuis resurrexit. Pridie enim Saturni eum

tentione preces fundere. Et supra n. 13 : Ὅση δύναμις αὐτοῦ, Ninivæ ἀνεθήσαν πρὸς τὸν Θεὸν ἐπτενῶς, Jona iii, v. 8. Sic etiam Origenes vi. Cels. pag. 386 : Ἀλλὰ τὸν ἕνα Θεόν, καὶ τὸν ἕνα Υἱὸν αὐτοῦ καὶ Λόγον καὶ εἰκόνα, ταῖς κατὰ τὸ δυνατόν ἡμῖν ἰκασταῖς καὶ ἀξιώσεσι σέβομεν. *Unum Deum, inquit, et unicum ejus Filium et Verbum et imaginem, quantum possimus, supplicationibus et precibus, colimus.* (90) Ἀναπέμπει. Hoc verbo, quo Justinus hoc loco et antea et sæpe alias utitur, clamorem quemdam, sive vocem magno conatu emissam significari observat Valesius ad cap. 15. lib. iv. *Hist. eccles.* Eusebii.

(91) Παρὰ τῷ προεστῶτι. Hac voce presbyterum aut episcopum designat. Utrique enim communes perfuntiones de quibus hic agitur, nempe baptizare, sacrificare et pauperum curam gerere. Atque id causæ esse arbitror, cur nihil dicat Justinus de confirmatione ; quia scilicet soli eam dabant episcopi.

crucifixerunt, et postridie ejusdem diei, id est Solis die, apostolis suis et discipulis visus ea docuit, quæ vobis quoque considerata tradidimus.

Ἐπίσημη. Τῇ γὰρ πρὸ τῆς Κρονικῆς (92) ἐσταύρωσαν ἡμέρα, φανεῖς τοῖς ἀποστόλοις αὐτοῦ καὶ μαθηταῖς, ἐδίδαξε ταῦτα, ἅπερ εἰς ἐπίσκοψιν καὶ ὑμῖν ἀνεδώκαμεν.

68. Atque hæc quidem si vobis rationi et veritati consentanea videntur, in pretio habete; sin autem nugæ vobis videntur, ut nugæ contemnite, nec, ut adversus hostes, ita adversus homines innocuos mortem decernite. Vobis enim prædicimus vos Dei judicium non evituros, si in injustitia permaneat; ac nos exclamabimus: Quod Deo placet, id fiat. Et cum ex epistola Maximi et illustissimi Cæsaris Adriani, parentis vestri, postulare a vobis possemus, ut judicia, quemadmodum rogavimus, fieri jubeatis; non tamen magis ob hanc causam rogavimus, quod ita constitutum esset ab Adriano; sed quia scimus nos justa petere, orationem et rerum nostrarum enarrationem confecimus. Adriani autem epistolæ exemplum etiam subjecimus, ut in hoc quoque verum a nobis dici perspiciat. Sic habet illud exemplum:

Adriani pro Christianis Epistola.

69. « Minucio Fundano. Litteras accepi ad me scriptas a Serenio Graniano clarissimo viro, cui successisti. Videtur igitur mihi res non sine inquisitione prætermittenda, ne et homines perturbentur, et aycophantis materia sceleris præbeat. Si ergo ad hanc petitionis rationem provinciales sese obfirmare possunt adversus Christianos, ut etiam pro tribunali respondeant, illuc tantum sese vertant, non autem petitionibus aut solis utantur clamoribus. Multo enim magis convenit, si quis accusare velit,

(92) *Πρὸ τῆς Κρονικῆς.* Halloixius observat *Vit. Justinii* p. 133, diem Veneris nolle appellare Justinum ob summam hujus dæx turpitudinem. Ridet Halloixium Thirlbius, quod hæc, ut abstrusa et difficilia, non sine magno apparatu observanda duxerit; ac joco non multum probando gratias agit « sagacissimo Halloixio, vel potius Ludovico de la Cerda a quo hoc suffragatus est. »

(93) *Ὁ φίλον τῷ Θεῷ, τοῦτο.* Legitur ad marg. in codicibus mss. et apud R. Stephanum ὡς τῷ Θεῷ φίλον, ταύτη γενέσθω.

(94) *Ἐπιστολῆς.* Habebant editi nostri et mss. ἀποστολῆς, sed melius Eusebius qui hunc locum transtulit in l. iv *Hist.*, c. 8.

(95) *Ὅτι ἐκ τοῦ κεκρίσθαι.* Eusebius: τοῦτο οὐχ ὡς ὑπὸ 'Αδριανοῦ κελευσθὲν μᾶλλον ἡξιώσαμεν· ἀλλὰ καὶ ἐκ τοῦ.

(96) *Καὶ ἐξήγησιν πεποιήμεθα.* Mendose hæc desunt apud Eusebium, apud quem legitur tantum, δικαίαν ἤξιον τὴν προσφωνήσιν.

(97) *Καὶ κατὰ τοῦτο.* Eusebius καὶ τοῦτο.

(98) *Καὶ ἔστι τὸ ἀντίγραφον τοῦτο.* Legitur tantum apud Eusebium, καὶ ἔστι τὸδε. — Justinus teste Eusebio (l. c. : αὐτὴν παρατίθειται [sc. Justin.] τὴν Ῥωμαϊκὴν ἀντίγραφὴν, ἡμεῖς δ' ἐπὶ τὸ Ἑλληνικὸν κατὰ δύναμιν αὐτὴν μετελήφαμεν) genuinum Latinæ epistolæ exemplum apologiæ ascripsit idque a Rufino servatum repetit. Jam Alex. Sym. Mazochius rescripti illius Adriani textum, quem Aquileiensi presbytero redidivum debemus. Eusebianæ inter-

ἑπειδὴ πρώτη ἐστὶν ἡμέρα, ἐν ἣ ὁ Θεὸς, τὸ σκότος καὶ τὴν ὕλην τρέψας, κόσμον ἐποίησε, καὶ Ἰησοῦς Χριστὸς ὁ ἡμέτερος Σωτὴρ τῇ αὐτῇ ἡμέρᾳ ἐκ νεκρῶν αὐτόν· καὶ τῇ μετὰ τὴν Κρονικὴν, ἥτις ἐστὶν ἡλίου

68. Καὶ εἰ μὲν δοκεῖ ὑμῖν λόγου καὶ ἀληθείας ἔχουσαι, τιμῆσατε αὐτά· εἰ δὲ λήρος ὑμῖν δοκεῖ, ὡς ληρωδῶν πραγμάτων καταφρονήσατε, καὶ μὴ ὡς κατ' ἐχθρῶν, κατὰ τῶν μηδὲν ἀδικούντων θάνατον ὀρίζετε. Προλέγομεν γὰρ ὑμῖν οὐκ ἐκφεύξεσθε τὴν ἐσομένην τοῦ Θεοῦ κρίσιν, ἐὰν ἐπιμένητε τῇ ἀδικίᾳ, καὶ ἡμεῖς ἐπιδοήσομεν· Ὁ φίλον τῷ Θεῷ, τοῦτο (93) γενέσθω. Καὶ ἐξ ἐπιστολῆς (94) δὲ τοῦ μεγίστου καὶ ἐπιφανεστάτου Καίσαρος Ἀδριανοῦ, τοῦ πατρὸς ὑμῶν, ἔχοντες ἀπαιτεῖν ὑμᾶς καθὰ ἡξιώσαμεν κελεύσαι τὰς κρίσεις γενέσθαι, οὐκ ἐκ τοῦ κεκρίσθαι (95) τοῦτο ὑπὸ Ἀδριανοῦ μᾶλλον ἡξιώσαμεν, ἀλλ' ἐκ τοῦ ἐπίστασθαι δίκαια ἀξιῶν, τὴν προσφωνήσιν καὶ ἐξήγησιν πεποιήμεθα (96). Ὑπετάξαμεν δὲ καὶ τῆς ἐπιστολῆς Ἀδριανοῦ τὸ ἀντίγραφον, ἵνα καὶ κατὰ τοῦτο (97) ἀληθεύειν ἡμῶς γνωρίζητε· καὶ ἔστι τὸ ἀντίγραφον τοῦτο (98).

Ἀδριανοῦ ὑπὲρ Χριστιανῶν Ἐπιστολή (99).

69. « Μινουκίᾳ Φουνδανῷ. Ἐπιστολὴν ἐδεξάμην γραφεῖσάν μοι ἀπὸ Σεργίου (1) Γρανιανοῦ λαμπροτάτου ἀνδρός, ὅτινα σὺ διεδέξω. Οὐ δοκεῖ οὖν μοι τὸ πρᾶγμα ἀξίητον καταλιπεῖν, ἵνα μήτε οἱ ἄνθρωποι ταραττωνται, καὶ τοῖς συκοφάνταις χορηγία κακουργίας παρασχεθῆ. Ἄν οὖν (2) σαφῶς εἰς ταύτην τὴν ἀξιῶσιν οἱ ἐπαρχῶται δύνωνται δισχυρίζεσθαι κατὰ τῶν Χριστιανῶν, ὡς καὶ πρὸ βήματος ἀποκρίνεσθαι (3), ἐπὶ τοῦτο μόνον τραπῶσιν, ἀλλ' οὐκ ἀξιῶσιν (4), οὐδὲ μόναις βοαῖς. Πολλῷ γὰρ μᾶλλον προσ-

pretationis (l. c. c. 9, p. 315, sq.) loco subrogavit. Cf. Maz. *Comment. in vet. marmor.* 8. *Neapolit. eccl. Kalendar.*, vol. II, p. 476, sqq. (rec. in *Galilæandii Biblioth.*, etc. t. I, p. 728, sqq.); add. Ern. Jul. Kimmel: *De Rufino Eusebii interprete* (Geræ 1838, 8.) p. 175, sq., Secutus autem sum eandem Rufini editionem Basileensem recogn. per Beat. Rhenanum (Basil. ap. Jo. Froben. 1525, fol.) c. 9, p. 78, quam possedit Jo. Andr. Bosius, Jenæ olim bibliothecarius; hic enim a. 1672, mstium quemdam codicem *Norimbergensem* ita exhausit, omnes lectiones ut margini illius editionis nunc in bibliotheca Ienensi asservatæ ascriberet. Otto.

(99) Hæc est rescripti interpretatio, quam postmodum librarii, primitivo exemplari spreto, Justinii *Apologia* ex Eusebii *Hist. eccl.*, iv, 8, attexuerunt. Otto.

(1) *Σεργίου.* Mallet Valesius cum Rufino et Hieronymo Serenianum hunc proconsulem vocare, quem quidem post litteras Adriano missas e vita vel e provincia decessisse putat, et idcirco Adrianum illius successori respondisse. Hanc autem Adriani epistolam Latino sermone huic Justinii *Apologia* subjectam Eusebius Græce reddidit, ut ipse testatur; et ex illius *Historia* lib. iv, c. 9, huc translata est.

(2) *Ἄν οὖν.* Euseb. εἰ οὖν, et mox ἐπαρχῶται δύνωνται.

(3) *Ἀποκρίνεσθαι.* Euseb. ἀποκρίνασθαι. Sed in nonnullis mss. codicibus legitur ut apud Justinum.

(4) *Ἀξιῶσιν.* Observat Valesius hac voce de-

ἦεν, εἰ τις κατηγορεῖν βούλοιο, τοῦτό σε διαγινώσκειν. Εἰ τις οὖν κατηγορεῖ, καὶ δείκνυσσι τι παρὰ τοῖς νόμοις πράττοντας, οὕτως διόριζε (5) κατὰ τὴν δύναμιν τοῦ ἁμαρτημάτων. Ὡς μὰ τὸν Ἡρακλέα, εἰ τις συκοφαντίας χάριν τοῦτο προτείνει (6), διαλάμβανε ὑπὲρ τῆς δεινότητος, καὶ φρόντιζε ὅπως ἂν ἐδικησείας. »

Ἀντωνίνου Ἐπιστολὴ πρὸς τὸ κοινὸν τῆς Ἀσίας.

70. Αὐτοκράτωρ Καῖσαρ (7) Τίτος Ἀἴλιος Ἀδριανὸς Ἀντωνίνος σεβαστὸς, εὐσεβὴς, ἀρχιερεὺς μέγιστος, δημαρχικῆς ἐξουσίας τὸ ἐγ, ὑπατος τὸ γ, πατήρ πατρίδος, τῷ κοινῷ τῆς Ἀσίας (8) χαίρειν. — Ἐγὼ ὤμην (9) ὅτι καὶ τοὺς θεοὺς ἐπιμελεῖς ἔσεσθαι μὴ λανθάνειν τοὺς τοιοῦτους. Πολὺ γὰρ μᾶλλον ἐκείνους κολάζουσι, εἴπερ δύναιτο (10), τοὺς μὴ βουλομένους αὐτοῖς προσκυνεῖν (11). Οἷς παραχρῆν ὑμεῖς ἐμβάλλετε, καὶ τὴν γνώμην αὐτῶν ἤνπερ ἔχουσιν ὡς ἀθέων κατηγορεῖτε, καὶ ἕτερα (12) τινα ἐμβάλλετε, ἅτινα οὐ δυνάμεθα ἀποδείξαι. Εἴη δ' ἂν (13) ἐκείνοις χρεῖσιμον, τὸ δοκεῖν ἐπὶ τῷ κατηγορουμένῳ τεθνάναι· καὶ νικῶσιν ὑμᾶς (14) προῖέμενοι τὰς αὐτῶν ψυχὰς, ἔπερ πειθόμενοι οἷς ἀξιοῦτε πράσσειν αὐτούς. Περὶ δὲ τῶν σεισμῶν τῶν γεγονότων καὶ τῶν γινομένων, ὡς εἰκὸς (15) ὑπομῆσαι ὑμᾶς ἀθυμοῦντας, ὅταν περ ὧσι, παραβάλλοντες τὰ ὑμέτερα πρὸς τὰ ἐκείνων, ὅτι εὐπαρήσιαστότεροι ὑμῶν γίνονται πρὸς τὸν

te ea de re cognoscere. Si quis igitur accuset et (Christianos) præter leges aliquid agere demonstrat, ita statue, ut gravitas delicti postulet. Quem admodum etiam mehercule, si quis calumniandi causa hunc prætextum arripiat, cogitationem suscipe de hac crudeli agendi ratione, et cura ut ulciscaris. »

Antonini Epistola ad commune Asiæ.

70. Imperator Cæsar Titus Ælius Adrianus Antoninus Augustus Pius, pontifex maximus, tribunus potest. xv, cons. iii, pater patriæ, communi Asiæ salutem. — Putabam equidem curaturos deos, ne tales homines laterent. Nam si possent, multo magis quam vos ab ejusmodi hominibus qui eos adorare nolunt, pœnas repeterent. Quibus quidem vos molestiam facessitis, et eorum sententiam, tanquam si essent athei, accusatis, et alia nonnulla impingitis, quæ probare non possumus. Utile autem illis fuerit ob id, cujus nomine accusantur, mortem videri oppetere, ac vos vincunt, dum animas suas projiciunt potius, quam illis pareant, quæ ab eis fieri postulatis. De terræ autem motibus qui vel evenerunt, vel eveniunt, non decet ut admoneatis, vos qui animum despondetis, cum sunt, si cum illorum rebus vestras comparetis. Sunt enim illi fidentiores quam vos apud Deum. Ac vos quidem per

signari acclamationes illas, quæ a populo fieri solebant in theatris : *Christianos ad leonem*, ut testatur Tertullianus.

(5) Διόριζε. Euseb. δριζε.

(6) Τοῦτο προτείνει. Id est, si calumniæ causa nomen Christianum obtendat, neque aliud crimen probare possit. Hanc esse mentem Adriani patet ex epistola sequenti, in qua Antoninus pœnas intendat his qui Christianos, quatenus Christianos, deserunt, et que hac in re patris sui sententiam sequi declarat.

(7) Αὐτοκράτωρ Καῖσαρ. De hac epistola ejusque titulo pluribus disserimus in Præfat. part. iii. Ex Eusebii *Hist.* lib. iv, c. 13, huc translata est. — Ἀντωνίνου, etc. Hoc edictum, si modo fuit Justino in manibus, ipse apologiæ non inseruit, cui postea per alienam accessit sedulitatem. Nam nec mentionem ejus usquam fecit, neque illud omnino exstitit eo tempore, quo *Apologetiam* suam scribebat. Quod si exstitisset, non est dubium, Justinum potius hoc usurum fuisse ad defensionem sui, quia ad Antonium ipsum dirigitur Apologeticus, quam illo Adriani, ad quem Apologeticus non pertinet. Ita præceptor noster Eichestadius in Exercitatione Antoniniana v, *Annal. Academiæ Jenens.* vol. I, (len. 1823, 4) inserta p. 286, not. 3. Idem vir clarissimus istius decreti textum apposita versione Latina ex Justino et Eusebio (*Hist. eccl.* iv, c. 13, p. 326, sqq.) reddidit notis illustratum (l. c. p. 290, sqq.). Mirifice autem discrepat exemplar Eusebianum ab hoc nostro; quare de illo nihil afferemus. Οἴτο.

(8) Τῷ κοινῷ τῆς Ἀσίας. Ita Cicero *commune M. Iudam et commune totius Siciliæ* in Verrinis dixit. Porro *com. κοινόν Ἀσίας* dicitur, subaudiendum est *συνέδριον*. Habebant enim Asiatici commune concilium totius gentis, quo singulæ civitates legatos, seu syndecos mittebant, ut docet Aristides in 4 *Orat. sacrarum*. VALESIIUS. — Hæc concilia fuere variarum in Christianos persecutionum seminarum. Οἴτο.

(9) Ἐγὼ ὤμην. Habet Eusebius, ἐγὼ μὲν οἶδα, sed

prorsus mendose, ut in multis aliis ejusdem epistolæ locis. Perhonorifice enim de Christianis Antoninus loquitur: palam et aperte deorum in avertendis calamitatibus imbecillitatem arguit; Christianorum in veri Dei cultu constantiam prædicat. Quamobrem verisimile non est eum initio epistolæ dixisse: *Scio diis ipsis curæ esse ne hujusmodi homines lateant*.

(10) Ἐπερ δύναιτο. Hæc desunt apud Euseb.

(11) Προσκυνεῖν. Addit Eusebius ἢ ὑμεῖς. Quæ sequuntur, sic leguntur apud eundem: Ὅς εἰς παραχρῆν ἐμβάλλετε, βεβαιοῦντες τὴν γνώμην αὐτῶν ἤνπερ ἔχουσιν, ὡς ἀθέων κατηγοροῦντες. Quos contra tumultum concitatis, sententiam eorum confirmantes, dum eos accusatis tanquam impios. Observat Valesius Nicephorum addere περὶ ἡμῶν, ac Rufinum ipsum ita legisse. Sic enim vertit: *Confirmatis eorum quos persequimini, sententiam, quam de vobis habent, dicentes vos impios esse*.

(12) Καὶ ἕτερα, etc. Desunt apud Euseb.

(13) Εἴη δ' ἂν. Sic legit Eusebius: Εἴη δ' ἂν ἀκείνοις (in 3 mss., εἴη δ' ἂν ἐκείνοις) αἰρετὸν τὸ δοκεῖν κατηγορουμένους τεθνάναι μᾶλλον, ἢ ἕην, ὑπὲρ οἰχείου τοῦ θεοῦ.

(14) Καὶ νικῶσιν ὑμᾶς. Legitur ὅθεν καὶ νικῶσι, sine ὑμᾶς, apud Eusebium, ex quo ibidem reposui ἦπερ pro εἴπερ.

(15) Ὅχι εἰκός. Contra Eusebium, οὐκ ἀποπον, et paulo post ἀθυμοῦντας μὲν, παραβάλλοντες δὲ τὰ ὑμέτερα. Ex quibus solam vocem παραβάλλοντες excerpimus, pro παραβάλλοντες quod habebat Justinus. Cætera apud S. Martyrem accuratiora, ut quisque animadvertere potest ex interpretatione, quæ satis clara et perspicua est. Græbius vertit: *Vestra infortunia illis imputetis*; idem sensus a Rufino et Christophoro expressus, sed repugnantibus Græcis verbis, ut observat Valesius, cui probatur Langi non multo accuratior interpretatio, ὑπομῆσαι παραβάλλοντες, admonere ut comparetis. — Ἐγνομῆσαι. Hoc verbum referendum est ad Asiaticos, quippe qui imperatorem de calamitatibus admonuerunt per Christianos importatis. Οἴτο.

illud tempus deos nescire videmini, et templa negligitis, nec Dei colendi rationem nostis. Unde et illis, qui eum colunt, invidetis, et ad mortem usque insectamini. De ejusmodi hominibus et alii quidam provinciarum rectores divinisimo meo patri scripserunt. Quibus ille rescripsit nihil negotii exhibendum esse talibus hominibus, nisi quid adversus imperium Romanum moliri deprehendantur. Quin et ad me multi de illis retulerunt, quibus ego respondi patris mei sententiam secutus. Si quis autem adversus aliquem illorum, ut talem, actionem instituat, delatus crimine absolvatur, etiamsi illum talem esse constet : delator vero poenas luet. »

Marci imperatoris Epistola ad senatum, qua testatur B
Christianos victoriae causam fuisse.

71. « Imperator Cæsar M. Aurelius Antoninus, Germanicus, Parthicus, Sarmaticus, populo Romano et sacro senatui salutem.—Certiores vos feci de consilii mei magnitudine, **86** quales ad confinia Germaniæ ex discrimine, in quod ab hostibus circumdatus veneram, utilitates et commoda consecutus sim, cum me laborantem et defessum cinxisent septuaginta quatuor dracones, novem millia-

(16) Ἄγνοεῖν δοκεῖτε... τοὺς θεοὺς. Quod ethnici exprobat ethnica imperator, eos in adversis rebus deorum templa negligere, nec tamen veram Dei colendi rationem assequi, id satis consentaneum est his quæ apud Lactantium leguntur lib. II, cap. I : « At vero, inquit, si qua necessitas gravis presserit, tunc Deum recordantur. Si belli terror infremuerit; si morborum pestifera vis incubuerit, si alimenta frugibus longa siccitas denegerit, si sæva tempestas, si grando ingruerit : ad Deum confugiunt; a Deo petitur auxilium... Postquam meus deseruit, et pericula recesserunt, tum vero alacres ad deorum templa concurrunt; his libant, his sacrificant, hos coronant. Deo autem quem in ipsa necessitate imploraverunt, ne verbo quidem gratias agunt. » Suetonius de morte Germanici sic loquitur in *Vita Cæii Caligulæ*: « Quo defunctus est die, inquit, lapidata sunt templa, subversæ Deum aræ, lares a quibusdam familiares in publicum abjecti. » Totus hic locus apud Euseb. non accuratus.

(17) *El δὲ τις ἔχει.* Eusebius : *El δὲ τις ἐπιμένει* τινὰ τῶν τοιοῦτων εἰς πράγματα φέρων, ὡς δὴ τοιοῦτον.

(18) *Ἀυτοκράτωρ Καῖσαρ.* De hac epistola, quam quidam non doctissimus otii sui monumentum esse voluit, disserimus Præfat. part. 3. — Admonet Eichstadius in *Exercitat. Antonin.* II, l. c., p. 245, not. 4, apertum esse hanc epistolam ab ipso Justino ibi reponi non potuisse, qui diu ante, quam illa ederet, martyrio perisset. Idem V. D. textum reddidit, Græcis apposuit Latina (l. c., p. 246, sqq.) : « Ea quidem, quæ tanquam ex bibliothecæ Vaticanæ cimeliis protracta primus in lucem edidit Angelus Roccha (*De bibliothecæ Vaticanæ* p. 288), ut ipsa scilicet Imperatoris manu, quam vocat, nos bearer, qui sane non alia lingua quam Romana ad senatum Romanum scribebat. Rocchæ auctoritatem non tuerent cæteri, qui eandem versionem repetitive-runt. Nam Latina illa recentius esse, post Scaligeri aëo ætatem, conflictæ, ne ii quidem negare sunt ausi, qui epistolæ ipsius vindictas egerunt. Concinnata sunt enim ad censuram Græcorum Scaligerianam (cf. Jos. Scaligeri *Animadv.* in *Chronolog. Euseb.* p. 223), ut pia scilicet fraude tollerentur

Θεόν. Καὶ ὑμεῖς μὲν ἀγνοεῖν δοκεῖτε παρ' ἐκείνων τὸν χρόνον τοὺς θεοὺς (16), καὶ τῶν ἱερῶν ἀμελεῖτε, θρησκείαν δὲ τὴν περὶ τὸν Θεὸν οὐκ ἐπίστασθε. Ὅθεν καὶ τοὺς θρησκείοντας ἐζηλώκατε, καὶ διώκατε ἕως θανάτου. Ὑπὲρ τῶν τοιοῦτων καὶ ἄλλοι τινὲς τῶν περὶ τὰς ἐπαρχίας ἡγεμόνων τῷ θεοσιτάτῳ μου πατρὶ ἔγραψαν· οἷς καὶ ἀντέγραψε μὴδὲν ὀφείλιν τοῖς τοιοῦτοις, εἰ μὴ φαίνοντό τι ἐπὶ τῆς ἡγεμονίας Ῥωμαίων ἐγχειροῦντες· καὶ ἐμοὶ δὲ περὶ τῶν τοιοῦτων πολλοὶ ἐσήμαναν· οἷς δὴ καὶ ἀντέγραψα, τῆ τοῦ πατρὸς μου κατακολουθῶν γνώμῃ. Εἰ δὲ τις ἔχει (17) πρὸς τινα τῶν τοιοῦτων πρᾶγμα καταφέρειν ὡς τοιοῦτου, ἐκεῖνος ὁ καταφερόμενος ἀπολελεύσθω τοῦ ἐγκλήματος, κἂν φαίνηται τοιοῦτος ὢν· ἐκεῖνος δὲ ὁ καταφέρων, ἔνοχος ἔσται τῇ δίκῃ. »

Μάρκου βασιλέως Ἐπιστολὴ πρὸς τὴν σύγκλητον, ἐν ἣ μαρτυρεῖ Χριστιανοὺς αἰτίους γσητησθῆαι τῆς νίκης αὐτῶν.

71. *Ἀυτοκράτωρ Καῖσαρ* (18) Μάρκος Αὐρήλιος Ἀντωνίνος, Γερμανικὸς, Παρθικὸς, Σαρματικὸς, δῆμιμα Ῥωμαίων, καὶ τῆ ἱερᾷ συγκλήτῳ χαίρειν. — Φανερὰ ὑμῖν ἐποίησα τὰ τοῦ ἐμοῦ σκοποῦ μεγέθη (19), ὅποια ἐν τῇ Γερμανίᾳ ἐκ περιστάσεως διὰ περιβολῆς ἐπακολουθήματα ἐποίησα ἐν τῇ μεθορίᾳ καμῶν καὶ παθῶν (20), ἐν Κοτίνῳ (21) καταλαμβανομένου μου ὑπὸ δρακόντων (22) ἐβδομήκοντα τεσσάρων, ἀπὸ μιλίων

dubitationes, quibus criticus primarius epistolæ ἀθεντῆσαν impugnet (l. c., p. 245 sq). OTTO.

(19) *Τὰ τοῦ ἐμοῦ σκοποῦ μεγέθη.* Voluit enim M. Antoninus, quemadmodum Jul. Capitolinus in *Vita* ejus c. 24, p. 384, narrat, Marcomanniam provinciam, voluit etiam Sarmatiam facere; et fecisset, nisi Avidius Cassius sub eodem in Oriente rebellasset. EICHSTADIUS.

(20) *Καμῶν καὶ παθῶν.* Vulgo σπαθῶν. Sed illud Scaliger et Eichst. recte receperunt. Sylburg. in vulgata lectione argutius quam verius nomina invenit populorum Κοδῶν καὶ Σαρματῶν. OTTO.

(21) *Ἐν Κοτίνῳ.* Legit Salmasius ἐν Καρνοῦτῳ. Ibid. leg. παθῶν. — *Καρνοῦτῳ.* Ita emendo Thiribium secutus. Eichstadius cum Scaligero legit Καρνοῦτῳ; illius correctionem etiam recepit Rocchæ interpres (*sane dum Carnuti essem*). Vulgo Κοτίνῳ. OTTO

(22) *Ὑπὸ δρακόντων.* Δρούγκων in locum δρακόντων substituit Scaliger; notans, vocem drungus significare cohortem, eamque a barbaris sæculo Diocletiani ad Latinos, et ab his ad Græcos transmissam esse. Sed Salmasius in Not. ad Julium Capitolinum *De vita Antonini*, cap. 24, retinendam docet vocem δρακόντων, utpote quæ signum militare denotat, atque dracones decem in unaquoque legione fuisse, adeo ut septuaginta dracones septem effecerint legiones : neque Romanos solum, sed et Parthos, Indos atque Scythas hoc signo usos esse probat; quanquam hoc loco de Romanis potius copias accipiat, maxime vero ad præsentem rem faciunt verba Luciani ab eo allegata : Σημεῖον δὲ πληθους τοῦτο αὐτοῖς. Χιλιους γὰρ οἶμαι δράκων ἄγει. GRABIVS. — *Ὑπὸ δρακόντων.* Non possunt hæc ex contextus ratione nisi ad hostiles copias referri; ideoque Scaliger pro δρακόντων reponi jussit δρούγκων, siquidem *dracones* signa Romano exercitui propria, *drungi* autem vocatæ fuerint barbarorum cohortes, quod vocabulum Diocletiani denum sæculo in Latinam linguam irrepserit. Sed ne sic quidem his congruent sequentia, ubi barbarorum δχλος memoratur χιλιᾶδων ἐνναχοσίων ἐβδομήκοντα ἐπίτά. Nec dracones prorsus ignora crunt barbaræ gentes.

ἐνέα. Γενομένων δὲ αὐτῶν ἐγγὺς ἡμῶν, ἐξπλωρά-
 τωρες (23) ἐμήνυσαν ἡμῖν, καὶ Πομπηϊανὸς ὁ ἡμέ-
 τερος πολέμαρχος ἐδήλωσεν ἡμῖν ἄτινα εἰδομεν (κα-
 ταλαμβανόμενος δὲ ἡμῖν ἐν μεγέθει πλήθους ἀμίχτου,
 καὶ στρατευμάτων λεγόμενος πρίμας δεκάτης, γεμι-
 ναφρενησία (24) μίγμα καθρηθιμμένων), πλήθη παρ-
 εῖναι παμμίχτου βχλου χιλιάδων ἐνακοσιῶν ἐβδομη-
 κονταεπτὰ. Ἐξετάσας οὖν ἑαυτὸν καὶ τὸ πλήθος τὸ
 ἐμὸν πρὸς τὸ μέγεθος τῶν βαρβάρων καὶ πολεμίων,
 πατέδραμον εἰς τὸ θεοῖς εὐχεσθαι πατρώους (25). Ἀμε-
 λούμενος δὲ ὑπ' αὐτῶν, καὶ τὴν στενοχωρίαν μου
 θεωρήσας τῆς δυνάμεως, παρεκάλεσα τοὺς παρ' ἡμῖν
 λεγόμενους χριστιανούς· καὶ ἐπερωτήσας, εὖρον πλῆ-
 θος καὶ μέγεθος αὐτῶν (26), καὶ ἐμβριμησάμενος (27)
 εἰς αὐτοὺς, ὅπερ οὐκ ἔπρεπε, διὰ τὸ ὕστερον ἐπεγνώ-
 χέναι με τὴν δύναμιν αὐτῶν· ὅθεν ἀρξάμενοι, οὐ
 βελῶν παράρτησιν (28), οὔτε ὄπλων, οὔτε σαλπίγγων
 (διὰ τὸ ἐχθρὸν εἶναι τὸ τοιοῦτο αὐτοῖς, διὰ τὸν Θεὸν
 ὃν φοροῦσι κατὰ συνελθῆσιν (29)· εἰκὸς οὖν ἔστιν (30),
 ὅς ὑπολαμβάνομεν ἀθέους εἶναι, Θεὸν ἔχουσι (31)

Cfr. Lipsius *De milit. Rom.* l. iv. in Opp. t. III, p. 194. — Aut oscitanter scripsit, nihil attendens ad sequentia, quisquis has litteras Marco supposuit, aut interpolatoris culpa factum est, ut hoc additamentum contextum turbaret. EICHSTADIUS.

(23) *Ἐξπλωράτωρες*. Hanc vocem sub imperio Græcorum Constantinopolitano demum usurpari cœptam notat Scaliger loco citato. GRABIUS.

(24) *Γεμιναφρενησία*. *Γεμίνας*, φρενησίας reposuit Scaliger, Salmasius φρενησίας. Ibidem legendum videtur ἀμίχτου βχλου, ut antea ἐν μεγέθει ἀμίχτου πλήθους. Utrumque enim referendum ad barbaros; ad Romanos autem μίγμα καθρηθιμμένων, ita ut hostium numerum et ordinem oppo-
 nit suorum paucitati et confusio. — *Γεμίνας*, φρενησίας. Vulgo γεμιναφρενησία. Legionum nomina Salmasius ad *Jul. Capitol.* p. 383, restituit, bene monens, Græcos ita consuesse hæc nomina enuntiare: *fretense*, φρενησίον (non φρεθῆσιον, quod Scaliger voluerat), *castrense*, *χανσρησίον*, etc. De legione xiv gemina cfr. Reimar. ad *Dion. Cass.* l. v. c. 23, p. 796. Cæterum ab his criticorum correctionibus rursus profecit Rocchæ interpres *gemina* et *fretensem*. — Post μίγμα excidisse videtur ἔν. Scaliger malebat ἀκαθρηθιμμένῳ πλῆθει, quo sensu fit facilius junctura reliquorum. EICHSTADIUS.

(25) *Πατρώους*. In codicibus mss. legitur ad marginem *παιροῖς*.

(26) *Πλήθος καὶ μέγεθος αὐτῶν*. Negat Scaliger verisimilitudinem hæc in re servatam ab artifice. Sed Scaligerum refellit Tertullianus, qui ait *Apol.* cap. 37: « Hesterni sumus, et vestra omnia implevimus, urbes, insulas, castella, municipia, conciliabula, castra ipsa, tribus, decurias, palatium, senatum, forum. »

(27) *Καὶ ἐμβριμησάμενος*. Sylburgius illud *καὶ* idem esse vult ac *καίπερ*, etiamsi in illos infremuissem; ut indignatio illa, qua se commotum fuisse ait Marcus, non ad hoc periculi tempus, sed ad superiores imperii annos referatur. Sed manifestum est indignationem, quæ hic memoratur, non aliunde ortam esse, quam ex perspecto Christianorum magno numero. Atque hic quidem artifex epistolæ satis apte mihi videtur M. Aurelii mores notasse. Is enim in summo discrimine, ubi videt deos suos merum esse somnium, advocat Christianos; sed ubi iam multos esse in suo exercitu perspicit, infremit et indignatur. Mirifice hæc quadrant in Marcum, qui odium religionis Christianæ medullis cou-
 ceperat, et tanto beneficio provocatus, a Christia-

rium spatio in Cotino. Qui cum non longe abessent, exploratores nuntiaverunt nobis, et Pompeianus militiæ nostræ magister significavit, id quod sciebamus (eram enim comprehensus ab immensa et ordinata multitudine, mecum habens legionis primæ, decimæ, Geminæ, Ferentiariorum numerabile et permistum agmen) exercitum ex omni genere immensum adesse, hominum nongentorum septuaginta millium. Cum me igitur et meorum numerum cum multitudine barbarorum et hostium compararem, eo decurri ut deos patrios precarer. Sed cum me illi negligerent, et quas in angustias reductæ essent copiæ meæ cernerem, evocavi eos qui Christiani apud nos dicuntur, iisque interrogatis multitudinem illorum magnumque numerum cognovi, et in eos infremui; quod quidem non oportebat, propterea quod eorum potestatem postea perspexi. Illi enim exorsi sunt non ab observandis telis aut armis aut tubis (id enim invisum illis est propter Deum, quem in conscientia sua gestant.

nis vexandis vix unquam discessit. — *Καὶ ἐμβριμησάμενος*. Fremuit autem desperatis rebus omnibus imperator et Christianos increpuit, quasi isti essent causa præsentium malorum. — Sic terræ motus, eodem sæculo in Asia exorti, ad Christianos referbantur tanquam publicæ calamitatis auctores, qui iram deorum concitavissent. Sic multa ejusdem generis tradit illorum temporum historia. Itaque assentiri non possumus Marano, qui indignationem imperatoris non aliunde ortam esse ait, quam ex perspecto Christianorum magno numero. EICHSTADIUS.

(28) *Ὅθεν ἀρξάμενοι, οὐ βελῶν παράρτησιν*. Scaliger legit *οἱ οὐκ ὅθεν ἀρξάμενοι*, ac commentum militum sine armis et telis merito ridet, sed immerito affingit epistolæ auctori. Vix autem dubium est, quin hoc loco institutum aliquod indicetur, quod omnino a Christianis moribus abhorreret. Quare ferre non possum illam παράρτησιν, *expeditionem*, ut reddit Langus, *armorum et telorum et tubarum*. Neque enim parare arma res erat invisa Christianis propter Deum, quem in conscientia gestabant. Sed si legamus *παράρτησιν*, id est *contemplationem sive observationem*, habebimus superstitionem Romanorum cærimoniam, qui pugnæ auspicia ab ejusmodi nugis sumebant. Hinc illud Ciceronis lib. ii *De divin.* « Nam ex acuminibus quidem, quod totum auspiciū militare est, jam M. Marcellus, ille quinquies consul, totum omisit, idem imperator, idem augur optimus. » Et Arnobius lib. ii *adv. gentes*: « Cum paratis bella, signum monstratis ex arce? aut fecialia jura tractatis? Per clarigationem repetitis res raptas? aut Martium discrimen obeuntes, spem prælii sumitis et ex acuminibus auspiciatis? » Ejusmodi aliqua videtur hoc loco designati consuetudo; quæ quidem fortasse jam tum erat obsoleta Marci tempore; sed non mirum, si illam adhuc viguisse parens epistolæ supposititiæ aut finxit aut credidit.

(29) *Ὅν φοροῦσι κατὰ συνελθῆσιν*. In Martyrio S. Ignatii tom. i *Spicileg. Patrum* sæculi ii, p. 11, Trajanus imp. Ignatium interrogasse fertur: *Σὺ οὖν ἐν ἑαυτῷ φέρες τὸν σταυρωθέντα; Tu ergo in teipso crucifixum geris?* Ignatius vero respondisse: *Ναὶ. Γέγραπται γάρ: Ἐνοικίω ἐν αὐτοῖς, καὶ ἐμπαρπατήσω. Omnino. Scripsum est enim: « Inhabitabo in ipsis, et ambulabo in eis. »* GRABIUS.

(30) *Εἰκὸς οὖν ἔστιν*. Hæc a Scaligero reciduntur, sed immerito.

(31) *Θεὸν ἔχουσι*. Sylburgius præmittit *ὅτι*, et mox legit *ὑπὲρ τοῦ παντός*.

Veri simile ergo est, quos atheos esse suspicamur, A αὐτόματον ἐν τῇ συνειδήσει τετειχισμένον· ῥίψαντες
 eos in conscientia sua Deum habere sponte insiden- γὰρ ἑαυτοὺς ἐπὶ τὴν γῆν, οὐχ ὑπὲρ ἐμοῦ μόνον
 tem, ejusque præsentia communitos esse), sed cum ἐδεθήθησαν, ἀλλὰ καὶ ὑπὲρ τοῦ παρόντος στρατεύμα-
 se humi projecissent, non pro me solum peccati τος, παρήγοροι (32) γενέσθαι διψῆς καὶ λιμοῦ τῆς
 sunt, sed etiam pro universo exercitu, ut præsentes παρούσης. Πεμπτατοὶ γὰρ ὕδωρ οὐκ εἰλήφειμεν
 sitim et famem sedarent. Quinto enim jam διὰ τὸ μὴ παρῆναι. Ἦμεν γὰρ ἐν τῷ μεσομφάλῳ
 die aquam non acceperamus, eo quod prorsus τῆς Γερμανίας, καὶ τοῖς ὄροις αὐτῶν. Ἄμα δὲ
 deesset. Erasmus enim in meditullio Germaniæ καὶ τῷ τούτους ῥίψαι ἐπὶ τὴν γῆν ἑαυτοὺς, καὶ εὐχε-
 et in finibus hostium. Statim autem atque illi σθαι Θεῷ, ᾧ ἐγὼ ἠγνόουν, εὐθέως ὕδωρ ἠκολού-
 in terram sunt provoluti, ac Deum, quem θεοῦ, ᾧ ἐγὼ ἠγνόουν, εὐθέως ὕδωρ ἠκολού-
 ego ignorabam, invocarunt, confestim imber θει οὐρανόθεν, ἐπὶ μὲν ἡμᾶς ψυχρότατον, ἐπὶ δὲ
 de cælo consecutus est, in nos ille quidem frigi- τοὺς Ῥωμαίων ἐπιβούλους (33), χάλαζα πυρῶδης·
 dissimus, in hostes autem Romanorum gran- ἀλλὰ καὶ εὐθὺ Θεοῦ παρουσίαν (34) ἐν εὐχῇ γινο-
 do 87 ignea. Sed et cum oratione ipsa illico præs- μένην παραυτίκα, ὡς ἀνυπερβλήτου καὶ ἀκαταλύτου.
 sentia Dei adfuit, tanquam insuperabilis et invicti. Αὐτόθεν οὐν ἀρξάμενοι, συγχωρήσωμεν τοῖς τοιού-
 Inde igitur incipientes, permittemus hisce, Christi- B αἰτησάμενοι ὄπλον, ἐπιτύχουσι. Τὸν δὲ τοιοῦτον συμ-
 nis esse; ne, si talia adversum nos arma postu- βουλεύω, διὰ τὸ τοιοῦτον εἶναι Χριστιανὸν, μὴ ἐγκα-
 lent, voti compotes fiant. Quocirca statuo ne λεισθαι. Εἰ δὲ εὐρεθῆι τις ἐγκαλῶν τῷ Χριστιανῷ,
 hominem hujusmodi, quod videlicet Christianus sit, ὅτι Χριστιανός ἐστι, τὸν μὲν προσαγόμενον Χριστιαν-
 accusare liceat. Si quis autem inveniatur qui Χριστιανὸν πρόδηλον εἶναι βούλομαι γίνεσθαι (35) ὁμολογή-
 Christianum, propterea quod Christianus sit, deserat, σαντα τοῦτο, ἄλλο ἕτερον μὴδὲν ἐγκαλούμενον, ἢ ὅτι
 de Christiano qui defertur, quique Christianum se Χριστιανός ἐστι μόνον· τὸν προσάγοντα δὲ τοῦτον,
 esse profitetur, manifestum fieri volo nullam aliam ζῶντα καίεσθαι· τὸν δὲ Χριστιανὸν ὁμολογήσαντα,
 ob rem eum accusari, nisi quod Christianus sit; καὶ συνασφαλίσάμενον περὶ τοῦ τοιοῦτου, τὸν πεπι-
 delatorem vero ipsum vivum comburi; Christianum στευμένον τὴν ἐπαρχίαν εἰς μετόνοιαν καὶ ἀνελευθε-
 autem confitentem atque id probantem, se scilicet ρίαν τὸν τοιοῦτον μὴ μετᾶγειν. Ταῦτα δὲ καὶ τῆς συγ-
 non aliam ob rem accusari, is cui administratio κλητοῦ δόγματι κυρωθῆναι βούλομαι, καὶ κελεύω
 provinciae credita est, non coget ab hoc instituto τούτῳ μου τὸ διάταγμα ἐν τῷ φόρῳ τοῦ Τραϊανοῦ
 discedere, nec libertatem auferet. Hæc vero etiam προτεθῆναι, πρὸς τὸ δύνασθαι ἀναγινώσκεισθαι. Φρον-
 senatusconsulto confirmari volo, et constitutionem τίσει ὁ πραιφεκτος Βηράσιος (36) Πολλίων εἰς τὰς πέριξ
 hanc meam in foro Trajani proponi jubeo, ut legi C ἐπαρχίας πεμφθῆναι· πάντα δὲ τὸν βουλόμενον χρῆ-
 possit. Illam quoque in provincias quasque mitten- σθαι καὶ ἔχειν, μὴ κωλύεσθαι λαμβάνειν ἐκ τῶν προ-
 dam curabit Verasius Pollio præfectus. Quicumque τεθέντων παρ' ἡμῶν.
 autem hac uti, et habere exemplar ejus voluerit, ne recipere id ex eo, quod a nobis propositum est,
 prohibeatur.

(32) Παρήγοροι. Scaliger legit παρήγορον, refe-
 rendo ad Deum.

(33) Ἐπιβούλους. Hæc vox optime respondet
 textui Julii Capitolini in Vita M. Antonini cap. 24,
 scribentis: « Fulmen de cælo precibus suis contra
 hostium machinamentum extorsit. » Ubi Salmasius
 in Notis Hostium machinamentum, cum ἐπιβούλοις
 confert, ac primum quidem, quale illud machina-
 mentum fuerit, se ignorare profitetur; postea vero
 id ex Dionis Epitome expiscatur, nempe quod bar-
 bari pugnam detrectantes, Romanos æstu sitique

interituros speraverint, locis omnibus, unde aquam
 consequi possent, occupatis. GRABIVS.

(34) Θεοῦ παρουσίαν. Supplendum est verbum
 aliquod ac forte verbum ἐγνωσκέναι, quod supra oc-
 currit, quantum nimis remotum videri potest.

(35) Γίνεσθαι. Rejicit hoc verbum Sylburgius ut
 redundans. Infra nonnulli legunt Βηράσιος Πολ-
 λίων.

(36) Βηράσιος. Vulgo Βηράσιος. Nomen præfecti
 jam Brissonius (De Formulæ, p. R. III, 234) resti-
 tuit eumque Eichstadius est secutus. OTTO

ANALYSIS APOLOGIÆ SECUNDÆ.

Cum meminisset Justinus optatos exitus primæ suæ Apologiæ concessos a Deo fuisse, eandem operam Ecclesiæ navare
 voluit in persecutione M. Aurelii. Sciebat ille quidem inita esse de sua pernicie a philosophis consilia, sed in communis
 periculo suum esse negligendum duxit; seque audacter in medium discrimen pro fratribus conjecit. Propositum est ei
 demonstrare Christianos non aliam ob causam occidi, nisi quia veritatem docent et virtutem colunt.

Declarat igitur in ipso prinordio (n. 1) homines improbos et dæmones operam conjungere, ut Christianos occidant :
 atque hujus rei manifestum argumentum profert (n. 2) ex trium martyrum, qui paucis ante diebus passi fuerant, historia.
 Quædam se quoque expectare lætatur (n. 3), ut a Crescente in judicium vocetur, quem ut improbum, contentis ipsius
 nimis, et indoctum novit. Ne quis autem diceret Christianis, cur non vobis mortem ipsi consciscitis ut ad Deum abeatis ;
 rationem reddidit Justinus (n. 4), cur nihil ejusmodi faciant nec tamen interrogati negent.

Aliud erit quod ethnici objicere solerent, nimirum Deum, si esset adjutor Christianorum, non passurum illos occidi ab
 improbis. Id quoque ita expedit Justinus (n. 5), ut Dei justitiam et Christianorum innocentiam defendat.

Justitiam Dei sic probat (n. 6). Hominum curam Deus angelis commiserat. Sed hi, in vitia lapsi scelerum et flagitiorum
 omne genus in humanum genus sparserunt. Malis ex eorum nequitia profuentibus opposuit Deus potentissimum remedium,
 Verbi incarnationem; quod quidem Justinus argumento probat (n. 7) et ad eam rem, quæ agebatur, et ad totam religio-

nam defendendam ardentissimo, nempe auctoritate et imperio Christianorum in dæmones, quos ubique terrarum per nomen Iesus ex corporibus hominum expellunt.

Dei iustitia in patiendis dæmonibus aliquando elucebit; sed cum tanta sint Christi incarnationis beneficia, æquum est ut mundus propter Christianos conservetur (n. 8). Quare nondum Deus de dæmonibus tot malorum auctoribus sumit suspicium; sed in ignem æternum mittentur, cum fiet conflagratio, quæ tamen ex fato non eveniet, quia fatum nec libertati nec virtuti locum relinquit.

Christianorum virtutem et innocentiam ex ipsis persecutionibus commendari probat (n. 9).¹ Si semper opera dæmonum in eis fuere, qui aliquam veritatis scintillam assecuti sunt (n. 10), quanto majora dæmonum odia esse debent in Christianos, qui totam veritatem ac totum Verbum incarnatum complectuntur, ac dæmones expellendo, æterna illis supplicia denuntiant, quæ profecto (n. 11) negari **SS** non possunt, nisi aut Deus negetur aut providentia. Non in hoc solum invidi dæmonibus Christiani (n. 12), quod veritatem, cujus acutillæ tantum ad oculos philosophorum fulserant, ac totum Verbum agnoverint; sed in eo etiam, quod Christus sua ipsius potestate præstiterit, ut homines etiam imperiti et operarii gloriam et metum et mortem contemnerent. 2. Christianorum in persecutionibus constantia declarat (n. 13) eos vera et æterna bona sectari, ac virtutis solidam et expressam effigiem assecutos esse. 3. Nihil aptius persecutionibus ad propulsandam criminum suspicionem (n. 14) Quomodo enim iam libenter mortem oppeterent Christiani, si ita viverent, ut eos vivere ethnici dicitabant? Illorum innocentiam Justinus ex hac animi fortitudine perspexit, et a Platonis doctrina ad Christianam longe præstantiorem transiit (n. 15).

Postremo (n. 16) rogat imperatores, ut hunc libellum auctoritate sua comprobent.

ΤΟΥ ΑΥΤΟΥ ΙΟΥΣΤΙΝΟΥ

ΑΠΟΛΟΓΙΑ ΔΕΥΤΕΡΑ ΥΠΕΡ ΧΡΙΣΤΙΑΝΩΝ

ΠΡΟΣ ΤΗΝ ΡΩΜΑΙΩΝ ΣΥΓΚΛΗΤΟΝ.

EJUSDEM JUSTINI

APOLOGIA SECUNDA PRO CHRISTIANIS

AD SENATUM ROMANUM.

1. Καὶ τὰ χθὲς δὲ καὶ πρῶτην (37) ἐν τῇ πόλει Ἀ
 ἑμῶν γενόμενα ἐπὶ Οὐρόβιου, ὧ Ῥωμαῖοι, καὶ τὰ
 ταυταχοῦ ὁμοίως ὑπὸ τῶν ἡγουμένων ἀλόγως πρα-
 ττόμενα, ἐξηνάγκασέ με ὑπὲρ ὑμῶν (38), ὁμοιοπαθῶν
 ἕτων, καὶ ἀδελφῶν (39), κἀν ἀγνοήτε, καὶ μὴ θέλητε
 διὰ τὴν δόξαν τῶν νομιζομένων ἀξιωματῶν, τὴν τῶν-
 δε τῶν λόγων σύνταξιν (40) ποιήσασθαι. Πανταχοῦ
 γάρ, ὅς ἂν σωφρονίζηται ὑπὸ πατρὸς, ἢ γείτονος, ἢ
 τίκτου, ἢ φίλου, ἢ ἀδελφοῦ, ἢ ἀνδρός, ἢ γυναικὸς
 κατ' Ἑλλησπίν, χωρὶς τῶν πεισθέντων τοὺς ἀδίκους
 καὶ ἀκολάστους ἐν αἰωνίῳ πυρὶ κολασθῆσθαι, τοὺς
 ὀ ἐναρέτους, καὶ ὁμοίως Χριστῷ βιώσαντας, ἐν ἀπα-
 θεῖα συγγενέσθαι (41) τῷ Θεῷ (λέγομεν δὲ τῶν γενο-
 μένων Χριστιανῶν), διὰ τὸ δυσμετάθετον καὶ φιλήθο-

1. Et quæ in urbe vestra, Romani, sub Urbico
 heri et nudius tertius gesta sunt, et quæ similiter
 ubique a iudicibus præter rationem sunt, coege-
 runt me pro vobis, qui ejusdem ac nos naturæ,
 atque etiam si ignoretis ac nolitis propter opinata-
 rum dignitatum splendorem, fratres nostri estis,
 hanc orationem componere. Ubique enim, exceptis
 iis, qui improbos et libidinosos æterno igne ex-
 cruciatum iri, virtutis autem cultores, quibus similiter
 ac Christus vixerint, extra perpeccionem omnem
 cum Deo victuros persuasum habent (eos dicimus
 qui Christiani facti sunt), his, inquam, exceptis, si
 quis a patre vel vicino, vel filio, vel amico, vel fra-
 tre, vel viro, vel uxore ob delictum castigetur;

(37) Καὶ τὰ χθὲς δὲ καὶ πρῶτην. Proverbialis est
 locutio ab Homero profecta et præ cæteris ab orato-
 ribus aique sophistis in deliciis habita. BRAUNIIUS.
 Non autem mutavimus δὲ in τε, hoc quamvis melius
 se habere videatur. OTTO.

(38) Ἵπὲρ ὑμῶν. Sic. mss.; codices et R. Ste-
 phanus melius multo quam aliæ editiones ὑπὲρ
 ἡμῶν, « pro nobis qui ejusdem ac vos naturæ et fra-
 tres vestri sumus. » Non scribebat Justinus pro
 Christianis quia fratres erant ethnicorum, sed ethni-
 cos ad veritatem adducere cupiebat, quia fratres
 erant Christianorum. Declarat sub finem Apologiæ
 hoc unum sibi in scribendo propositum fuisse, ut
 ethnicos ab errore revocaret. Vide Apol. 1, n. 7.
 Similiter Tertullianus ad Scapulam cap. 1 : « Ma-
 gisque damnati quam absoluti gaudemus. Itaque
 hanc libellum non vobis timentes misimus, sed vo-

bis et omnibus inimicis nostris. Ἵπὲρ ἡμῶν. Codd.
 mss. Stephan. et Maran., ὑμῶν. Sic Braunius quo-
 que, quanquam verum cognovit, scilicet et sensus
 lectionem a nobis receptam flagitat et similitudo
 exordii Apologiæ prioris. Solent autem ista pronomi-
 na a librariis haud raro confundi. OTTO.

(39) Καὶ ἀδελφῶν. Sic Tertullianus Apologet.
 cap. 39. « Fratres autem etiam vestri sumus, jure
 naturæ matris unius, etsi vos parum homines, quia
 mali fratres.

(40) Σύνταξιν. Legendum esse σύνταξιν per se
 patet. Sic infra num. 15: Τοῖσδε τοὺς λόγους συνε-
 τάξαμεν. Vide Dialog. num. 81. GRABIIUS.

(41) Συγγενέσθαι. Maluit Peronius συγγενέσ-
 θαι, sed alibi aoristum pro futuro usurpat woster.
 SYLBURGIUS.

cum is propter obfirmatam voluntatem et amorem voluptatis, ac minime flexilem ad virtutem animum, tum etiam pravi dæmones, qui nobis infensi sunt, ac ejusmodi iudices in sua potestate et cultui suo addictos habent, eos, utpote dæmoniis agitados magistratus, ad necem nobis inferendam incitant. Ut autem totius rei sub Urbico gestæ perspectam causam habeatis, quid actum sit exponam.

2. Mulier quædam cum viro debebat intemperanti, intemperans et ipsa prius; sed postquam Christi doctrinam cognovit, ipsa ad 89 meliorem frugem se recepit, ac viro ut similiter sese colligeret persuadere conata est. Christianam illi doctrinam exponens, et futura his, qui libidinose ac præter rectam rationem vixerint, in æterno igne supplicia denuntians. Verum ille in iisdem flagitiis permanens, factis suis alienavit a se uxoris animum. Impium enim esse mulier existimans cum eo deinceps viro, qui præter naturæ legem, præterque jus undecunque voluptatis vias exquireret, tori consortio jungi, discedere a conjugio voluit. Sed suorum auctoritatem reverita, qui suadebant ut adhuc maneret, ac maritum tandem aliquando spem mutationis allaturum dicebant; vim fecit ipsa sibi ut maneret. At postquam illius vir Alexandriam profectus, pejora facere nuntiatus est, verita illa ne inique et impie factorum participes fieret, si in conjugio maneret, victusque ac tori consors esset, misso eo, quod vocatis, repudio, discessit. Tum præclarus et bonus ille vir, cum gaudere deberet, quod quæ olim uxor cum servis et mercenariis in vinum atque omne vitiorum genus effusa licenter perpetrabat, ab his jam faciendis deterrita fuisset, ac ipsum etiam ab iisdem flagitiis deterrere studeret; repudium non obsequenti nuntiantem accusat, quod

(42) Καὶ οἱ φαῦλοι. Ante hæc verba lacunam interposuerunt librarii, non quod quidquam desit ad sententiæ juncturam, sed quod deesse aliquid illis videretur. Aptissimum enim est hoc exordium et nexum cum iis quæ deinceps narraturus est. Nam cum ei propositum sit demonstrare persecutiones ab improbis hominibus et a malis dæmonibus in Christianos excitari; cumque mox narraturus sit historiam mulieris a marito, cujus flagitia reprehendebat, in capitis periculum adductæ; quid mirum, si in orationis primordio declarat, et eos qui a patre christiano aut uxore aut vicino aut amico ob delictum castigantur, et pravos dæmones operam dare ut Christianos occidant? Illud ergo φονεύειν ἡμᾶς παρασκευάζουσιν referri debet tam ad malos homines, quam ad dæmones, ut n. 41: « Nec potentiores nobis essent iniqui homines et dæmones. » Si quis tamen aliquid deesse contendat, is addat, « ad tribunalia nos trahit, » ante has voces « tum etiam pravi dæmones. »

(43) Τοιούτους. Qualis scilicet Urbico, quem jam nominavit.

(44) Συμβολον. Hanc historiam Eusebius ex Justino excerptam lib. iv Hist. Eccl., cap. 17, intexit. In editione Valesii legitur συμβεβω. At Christophorus, habet συμβεβω; cui lectioni suffragantur duo codices antiquissimi Eusebii e bibliotheca Colbertina, et alius e Regia. Mox ante hanc vocem δδάγματα, quæ bis cum articulo legitur apud Eusebium, iidem mss. codices neutro in loco

νον, καὶ δυσκίνητον πρὸς τὸ καλὸν ὀρμησαι, καὶ εἰ φαῦλοι (42) δαίμονες, ἐχθραίνοντες ἡμῖν, καὶ τοὺς τοιούτους (43) δικαστὰς ἔχοντες ὄποχειρῶς καὶ λατρεύοντας, ὡς οὖν ἀρχοντας δαιμονιώντας φονεύειν ἡμᾶς παρασκευάζουσιν. Ὅπως δὲ καὶ ἡ αἰτία τοῦ παντὸς γενομένου ἐπὶ Οὐρβίκου φανερὰ ὑμῖν γένηται, τὰ πεπραγμένα ἀπαγγελῶ.

2. Γυνὴ τις συνεβίου (44) ἀνδρὶ ἀκολασταίνοντι, ἀκολασταίνουσα καὶ αὐτὴ πρότερον. Ἐπεὶ δὲ τὰ τοῦ Χριστοῦ διδάγματα ἔγνων αὐτῆ (45), ἐσωφρονίσθη, καὶ τὸν ἀνδρα ὁμοίως σωφρονεῖν πείθειν ἐπειράτω, διδάγματα ἀναφέρουσα, τὴν τε μέλλουσαν τοῖς οὐ σωφρόνως καὶ μετὰ λόγου ὀρθοῦ βιοῦσιν ἔσεσθαι ἐν αἰωνίῳ πυρὶ κλάσιν ἀπαγγέλλουσα. Ὁ δὲ ταῖς αὐταῖς ἀσελείαις ἐπιμέμων, ἀλλοτριαν διὰ τῶν πράξεων ἐποιεῖτο τὴν γαμετήν. Ἀσεδὲς γὰρ ἠγρομένη τὸ λοιπὸν ἡ γυνὴ συγκατακλίνεσθαι ἀνδρὶ παρὰ τὸν τῆς φύσεως νόμον καὶ παρὰ τὸ δίκαιον πόρους ἡδονῆς ἐκ παντὸς πειρωμένη ποιεῖσθαι, τῆς συζυγίας χωρισθῆναι ἐβουλήθη. Καὶ ἐπεὶ ἐξεδωσαπείτο ὑπὸ τῶν αὐτῆς, ἔτι προσμμένειν συμβουλευόντων, ὡς εἰς ἐλπίδας (46) μεταβολῆς ἤξοντός ποτε τοῦ ἀνδρός, βιαζομένη ἑαυτὴν ἐπέμενε. Ἐπειδὴ δὲ ὁ ταύτης ἀνὴρ, εἰς τὴν Ἀλεξάνδρειαν παρευθεῖς, χαλεπώτερα πράττειν ἀπηγγέθη, ὅπως μὴ κοινωνῶς (47) τῶν ἀδικημάτων καὶ ἀσεδημάτων γένηται, μένουσα ἐν τῇ συζυγίᾳ, καὶ ὁμοδίαιτος καὶ ὁμόκοιτος γινομένη, τὸ λεγόμενον παρ' ὑμῖν (48) βεπούδιον δοῦσα ἐχωρίσθη. Ὁ δὲ καλὸς ἀγαθὸς ταύτης ἀνὴρ, δέον αὐτὸν χαίρειν, ὅτι ἂ πάλα μετὰ τῶν ὕπηρετῶν καὶ τῶν μισθοφόρων εὐχερῶς ἔπραττε, μέθαις χαίρουσα καὶ κακίᾳ πάσῃ, τούτων μὲν τῶν πράξεων πέπαυτο, καὶ αὐτὸν τὰ αὐτὰ παύσασθαι πράττοντα ἐβούλετο· μὴ βουλομένου (49) ἀπαλλαγείσης κατηγορίαν πεποιήται, λέγων αὐτὴν Χριστιαν-

articulum agnoscunt. Ibidem Euseb. ἐπειδὴ δέ.

(45) Ἐγνων αὐτῆ. Quidquid intra has voces et istas ὀνόματος δὲ Χριστιανῶν interjectum est, id deest in codicibus Regio et Claromontano, ac desumptum est ex Eusebio, qui lacunam opportune explet. Monuit Thirlbius legendum ἔγνων, αὐτῆ. Deest apud Eusebium postrema vox.

(46) Ἐλπίδας. Sic cum editis nostris duo codd. antiquissimi Colb. et Reg. et Rob. Steph. At Valesius habet ἐλπίδα. Ἐλπίδα reposuit D. Otto.

(47) Ὅπως μὴ κοινωνῶς. Multi ex antiquis scriptoribus idem existimarunt, non licere cum viro adultero aut cum uxore adultera manere, sic tamen ut aliud matrimonium minime concederent. Vide Cotelerium in librum u Hermæ.

(48) Παρ' ὑμῖν. Male in editionibus Euseb. legitur παρ' ἡμῖν. Lectionem nostram confirmant tres codices antiquissimi, duo Colbertini et unus ex Regiis. Facile perspicitur cur Justinus Latinam vocem usurpans dixerit, « misso eo quod vocatis repudio. » Mox deest πάση post κακίᾳ in eodem Reg. et duobus Colbertinis antiquioribus. Magna sane auctoritas contra vocem sua sponte non necessariam.

(49) Μὴ βουλομένου. Non leguntur hæc verba in tribus codicibus valde antiquis, nempe duobus Colbertinis et uno Regio. Neque etiam ea agnoscit Nicephorus, sed tamen legisse Rufinus videtur. Mox tres codices recentiores habent ἀνάδωκε.

νῆν εἶναι. Καὶ ἡ μὲν βιβλίον σοι τῷ αὐτοκράτορι ἀναβέβαινε, πρότερον συγγραφήσθαι αὐτῇ διοικήσασθαι τὰ ἐαυτῆς ἀξιοῦσα. Ἐπειτα ἀπολογήσασθαι περὶ τοῦ κατηγορήματος μετὰ τὴν τῶν πραγμάτων αὐτῆς διοίκησιν (50). Καὶ συνεχώρησας τοῦτο. Ὁ δὲ ταύτης ποτὲ ἀνὴρ, πρὸς ἐκείνην μὲν μὴ δυνάμενος ταυῶν ἐπιλέγειν (51), πρὸς Πτολεμαίον τινα, ὃν Οὐρβικὸς (52) ἐκολάσατο, διδάσκαλον ἐκείνης (53) τῶν Χριστιανῶν μαθημάτων γενόμενον, ἐτρέπετο διὰ τοῦδε τοῦ τρόπου. Ἐκατόνταρχον εἰς δεσμὰ ἐμβαλόντα τὸν Πτολεμαίον, φίλον αὐτῷ ὑπάρχοντα, ἔπεισε λαβέσθαι τοῦ Πτολεμαίου, καὶ ἀνερωτῆσαι αὐτὸ τοῦτο μόνον, εἰ Χριστιανὸς ἐστὶ (54). Καὶ τὸν Πτολεμαίον, φιλαλήθη, ἀλλ' οὐκ ἀπατηλὸν οὐδὲ ψευδολόγον τὴν γνώμην ὄντα, ὁμολογήσαντα ἑαυτὸν εἶναι Χριστιανὸν, ἐν δεσμοῖς γενέσθαι· ὁ ἑκατόνταρχος πεποιήκει, καὶ ἐπὶ πολὺν χρόνον ἐν τῷ δεσμοτηρίῳ ἐκολάσατο. Τελευταίον δὲ, ὅτε ἐπὶ Οὐρβικὸν ἦλθεν (55) ὁ ἄνθρωπος, ὁμοίως αὐτὸ τοῦτο μόνον ἐξητάσθη, εἰ εἴη Χριστιανός. Καὶ πάλιν, τὰ καλὰ ἑαυτῷ συνεπιστάμενος διὰ τὴν ἀπὸ τοῦ Χριστοῦ διδασχὴν, τὸ διδασκάλιον (56) τῆς θείας ἀρετῆς ψυμολόγησεν. Ὁ γὰρ ἀρνούμενος ὅτι οὗν (57), ἡ κατηγωνικὸς τοῦ πράγματος, ἔξαρτος γίνεται, ἡ ἑαυτὸν ἀνάξιν ἐπιστάμενος καὶ ἀλλότριον τοῦ πράγματος, τὴν ὁμολογίαν φεύγει· ὧν οὐδὲν πρόσεστι τῷ ἀληθινῷ Χριστιανῷ. Καὶ τοῦ Οὐρβικὸυ κελεύσαντος αὐτὸν ἀπαχθῆναι, Λούκιος τις, καὶ αὐτὸς ὧν Χριστιανός, ὁρῶν τὴν ἀλόγως οὕτως γενομένην κρίσιν, πρὸς τὸν Οὐρβικὸν εἶπεν· «Τίς ἡ αἰτία; Τοῦ (58) μήτε μοιχθὸν, μήτε πόρνον, μήτε ἀνδροφθόνον, μήτε λωποδύτην, μήτε δρπαγα, μήτε ἀπλῶς ἀδίκημά τι πράξαντα ἐλεγχόμενον, ὄντως δὲ Χριστιανῷ (59) προσωνυμίαν ὁμολογοῦντα ὄν· ἄνθρωπον τοῦτον ἐκολάσω (60); Οὐ πρόποντα

A esset Christiana. Atque illa quidem libello tibi, imperator, oblato postulavit, ut prius sibi domui suæ prospicere liceret; deinde domesticis rebus compositis, responsuram se accusationi. Atque id quidem annuisti. At illius quondam maritus, qui tum adversus eam non jam dicere poterat, in Ptolemæum quemdam, quem Urbicus supplicio affecit, quique mulieris in re Christiana magister fuerat, impetum suum vertit hoc modo. Centurioni cuidam amico suo persuasit, ut Ptolemæum in carcerem conjecturus apprehenderet, idque tantum interrogaret, an esset Christianus. Tum Ptolemæus, ut erat veritatis cultor et animo a fraude et mendacio alienus, cum se Christianum esse confessus esset, in vincula conjectus est a centurione, diuque ab eo in carcere afflictus. Postremo coram Urbico adductus, similiter id unum interrogatus est, an esset Christianus; ac præclare sibi ob traditam a Christo doctrinam conscius, institutionem divinæ virtutis iterum confessus est. Nam qui negat quidpiam, vel ideo 90 negat, quod rem ipsam condemnet; vel se ipse indignum illa et alienum iudicans, confessionem fugit; quorum neutrum inest vero Christiano. Cum igitur Urbicus ad supplicium abduci Ptolemæum jussisset; Luclius quidam, qui et ipse Christianus erat, tam alienum a ratione iudicium videns, sic Urbicum compellavit: «Quid causæ est? Cur huic homini nec adulterii nec stupri reo, nec homicidæ, nec furi, nec raptori, nec ullius maleficii convicto, sed tantum Christiani nominis appellationem contenti pœnam irrogaveris? Non ut decet pium imperatorem, nec ut philosophum Cæsaris filium, nec ut sacrosanctum senatum, iudicas, Urbice.» Tum ille nihil aliud re-

(50) *Διοίκησιν*. Legebatur in editis nostris et in Eusebiana R. Steph. editione μετὰ τὴν τῶν πραγμάτων αὐτῆς διοίκησιν ὑπέσχετο. Sed postremum verbum exemplo Valesii sustulit, quod nec Rufino, nec Nicephoro cognitum, in uno tantum Regio codice recentiore invenitur. Sic enim reddidit Rufinus: «Et illa quidem libellum tibi obtulit, imperator, ut primo permitteretur ei rem familiarem ordinare; tum deinde responderet objectis.» Habet alius codex e Colbertina Bibliotheca, itidem recens, ὑποσχομένην.
(51) *λέγειν*. Verbum forensibus negotiis aptum, ac de iis solum usurpari, qui litem persequuntur, ut observatum est ad epist. 33 S. Basilii.
(52) *Ὁν Οὐρβικὸς*. Legitur in omnibus Eusebii codicibus mss. et editis Οὐρβίκιος. Sed cum a Justino vocetur Urbicus semel et iterum initio orationis, atque etiam infra ὃν Οὐρβικὸς, satius videtur in his etiam, quæ ex Eusebio desumpta sunt, eandem scripturam sequi. Id enim consentit, ut observat Valesius, et cum veteri inscriptione, in qua vocatur Q. Lollius Urbicus, et cum Apuleio qui in sua Defensionum non procul ab initio, præfecturæ Urbane, quam idem gessit Urbicus, non obscure meminit. hæc autem verba ὃν Οὐρβικὸς ἐκολάσατο leguntur in omnibus Eusebii mss. codicibus, sed apud Nicephorum desunt. Rufinus videtur illa in interpretatione neglexisse, quod quidem et Valesio accidit.
(53) *ἐκείνης*. H. Stephanus legit ἐκείνην, et paulo post αὐτὸ τοῦτο μόνον εἰ Χριστιανός ἐστι, sed frustra in S. Justino emendetur quidquid minus oruatum grammaticis videtur.

(54) *Ἀνερωτῆσαι αὐτὸ τοῦτο μόνον, εἰ*. Ita cum H. Stephano et Pearsono, pro vulg. ἀνερ. et αὐτὸ τοῦτο μόνον reponendum censeo, vel tota librariorum natione repugnante, cum præsertim mox sequatur ὁμοίως αὐτὸ τοῦτο μόνον ἐξητάσθη, εἰ εἴη Χριστιανός. Astipulatur Goëzius, nisi quod autὸν scribit; sed αὐτὸ bene se habet. OTTO.
(55) Pro vulgato ἦλθεν, vocem ἦχθη, optimis Eusebii codicibus mss. firmatam, nec Pearsono, Gallandio et Goëzio improbatam, reponere non dubitavi. OTTO.
(56) *Διδασκάλιον*. Melius forte διδασκαλεῖον, ut in duobus Colbertinis antiquioribus, et duobus Regiis, quorum unus valde antiquus.
(57) *Ὅτι οὐν*. Ita tres Colbertini codices et alius inter Regios valde antiquus. Sic etiam et Nicephorus, melius profecto, quam ut in editis Justini et Eusebii ὅτι οὐκ εἴη. Videtur Rufinus legisse ὅτι οὐν ἢ. Reddit enim: «Qui negat quod est, sine dubio culpabile iudicet esse quod negat.»
(58) *Τοῦ* pro τίνος, subintelligendo χάριν, id est, *cujus rei causa*, vel, *cur*. EDIT. PATROL.
(59) *Ὁνόματος δὲ Χριστιανῶν*. Pro his vocibus legitur in Clarow. et Reg. et R. Steph. ἡ παθήματος δὲ Χριστοῦ, quæ quidem, omissis iis quæ ex Eusebio desumpta diximus, conjunguntur cum his superioribus verbis ἔγνω αὐτῆ, pro quibus tamen habet Clarow. ἔγνωσαν οὗτοι, et Reg. ἔγνωσαν οὗτοι.
(60) *Ἐκολάσω*. Legendum putat H. Steph. σὲ κολάσαι, vel saltem post has voces τίς ἢ αἰτία addendum δι' ἣν. Legit Thirlbius τίνι αἰτίῃ τόν. Vide Dialog. n. 20.

spondens, sic Lucium alloquitur : « Tu quoque ex hoc hominum genere esse mihi videris. » Cum Lucius respondisset : « Maxime, » jussit eum Urbicus pariter abripi. At ille gratias etiam agebat ; eum se ab improbis ejusmodi dominis liberari, et ad Patrem ac Regem cœlorum proficisci cognosceret. Tertius alius superveniens eodem supplicio damnatus est.

Πατέρα (67) καὶ βασιλέα τῶν οὐρανῶν πορεύεσθαι. μήθη (68).

3. Ego etiam exspecto ut ab eorum, quos dixi, aliquo insidiis appetar, et ad stipitem affigat, aut certe ab illo strepitus et ostentationis amatore Crescente. Neque enim philosophi appellatione dignus est ; quippe qui de nobis ea publice testetur,

(61) *Εὐσεβεῖ αὐτοκράτορι*. Multa hic ambiguntur, quis sit ille « Pius Imperator, » quis Cæsaris filius, et utrum philosophus an philosophi filius dicendus sit. Sed de his aptior erit dicendi locus in Præfationis parte tertia.

(62) *Φιλοσόφῳ*. Ita apud Eusebium legitur. Justinus autem editi et mss. codices φιλοσόφου. Eusebii codices, tres Colbertini et duo Regii, habent φιλοσόφῳ. Sic Nicephorus et Rufinus qui ita reddidit : « Non sunt hæc digna Pio imperatore, nec sapientissimo puero filio ejus. » Vox ergo φιλοσόφου non reperitur, nisi in uno ex Regiis. Jam ad initium *Apol.* 1, observavimus Lucium philosophum potius dici debuisse, quam philosophi filium. Designat his verbis Marcum Aurelium et Lucium Verum. Οὔτο.

(63) *Τῇ ἱερᾷ*. Deest articulus apud Eusebium et mox ante Λουκίου ex Eusebio inseruit Sylburgius.

(64) *Καὶ χάριν*. Deest conjunctio apud Eusebium.

(65) *Πονηρῶν*. Euseb. πονηρῶν γὰρ δεσποτῶν τῶν τοιοῦτων. Deest illud τῶν in Eusebiana R. Stephani editione et in tribus antiquioribus codicibus jam sæpe memoratis, nempe duobus Colbertinis et uno Regio. Quare visum est expungendum.

(66) *Γινώσκων*. Euseb. ἐπέειπε.

(67) *Πρὸς τὸν Πατέρα*. Euseb. παρὰ ἀγαθὸν πατέρα καὶ βασιλέα τὸν Θεὸν πορεύεσθαι satis familiaris est martyris excelsa hæc et plena pietatis sententia. In actis S. Polycarpi Germanicus martyr : « bestiam ultro se attraxit, cupiens velocius ex iniusta et iniqua eorum hominum vita effugere. » Vide *Apol.* 1, n. 7 et *Clem. Alex. Strom.* iv, p. 505.

(68) *Προσετιμήθη*. Minus belle προετιμήθη apud Valesium contra fidem codicum mss. S. Ptolemæum Alexandriae cum sociis passum esse Usuardi et Adonis Martyrologia testantur, sed manifesto errore, cum supra diserte declaret Justinus id Romæ ante paucos dies contigisse. Ibidem Regius codex et R. Stephanus ἀπελθῶν.

(69) *Κἀγὼ οὖν*. Totum hunc locum usque ad hæc verba πλὴν ἀδιαφορίας huc transtuli, et cum martyrum historia necessariis de causis conjungendum duxi. 1° Eusebius hunc ordinem perspexit in codicibus quibus utebatur. Postquam enim S. Ptolemæi ejusque sociorum martyrium narravit, sic ait : Τούτοις ὁ Ἰουστίνος εἰκότως καὶ ἀκολούθως ἄς προσημνημονεύσαμεν αὐτοῦ φωνὰς ἐπάγει λέγων· Κἀγὼ οὖν, etc. « Hic Justinus apte et consequenter ea verba subiungit, quæ supra memoravimus. Ego etiam, inquit, » etc. Unde etiam sic Rufinus : « Post hæc illa Justinus annexit ex ordine quæ paulo ante retulimus. Et ego inquit, » etc. 2° Totus hic de Crescente locus, cum perconuocato cum martyrum historia con-

nectitur, tum vero positus, ut antea, inter hæc verba n. 8 : « Ὁ ἡμέτερος διδάσκαλος ἐδίδαξε, ubi Justinus de æterno igne disserit, et ista nunc proxime sequentia, n. 9 : « Ἴνα δὲ μή τις εἴπη, ubi philosophorum adversus ignem æternum cavillationes refellit, sententiæ seriem, ut quisque facile perspicit, mirum in modum turbaret.

3. Κἀγὼ οὖν (69) προσδοκῶ ὑπὸ τινος τῶν ὀνομασμένων (70) ἐπικουλευθῆναι, καὶ ξύλῳ ἐμπαγῆναι (71), ἢ κἀν ὑπὸ (72) Κρίσκεντος τοῦ φιλοσόφου (73) καὶ φιλοκόμπου· οὐ γὰρ φιλόσοφον εἶπαι ἄξιον τὸν ἄνδρα· ὅς γε περὶ ἡμῶν (74) ἂ μὴ ἐπίστα-

nectitur, tum vero positus, ut antea, inter hæc verba n. 8 : « Ὁ ἡμέτερος διδάσκαλος ἐδίδαξε, ubi Justinus de æterno igne disserit, et ista nunc proxime sequentia, n. 9 : « Ἴνα δὲ μή τις εἴπη, ubi philosophorum adversus ignem æternum cavillationes refellit, sententiæ seriem, ut quisque facile perspicit, mirum in modum turbaret.

(70) *Τῶν ὀνομασμένων*. Hæc verba sic reddidit Rufinus : « Ab aliquo horum quibus pro veritate obisto. » Valesius : « Ab aliquo eorum qui philosophi appellantur. » Sed meminisse debemus Justinum initio orationis dixisse Christianos ab iis, quibuscum arcissima necessitudine conjuncti sunt, a patre, a filio, a vicino, ab amico, a fratre, ab uxore, a viro prodi et in judicium vocari solere. Ait igitur S. martyr exspectare se, ut ab eorum, quos recensuit, aliquo, id est a vicino, aut amico aut cognato insidiis appetatur, vel certe ab inimico Crescente.

(71) *Καὶ ξύλῳ ἐμπαγῆναι*. Eusebius et Nicephorus habent « κἀν ξύλῳ ἐνταγῆναι, » atque ita videtur legisse Rufinus, qui vertit : « Baculo et clava feriendum. » Reddit Valesius « in nervum compingi. » Quamvis autem plerique Eusebii mss. codices habeant ἐνταγῆναι, præferenda tamen videtur vulgata Justinus scriptura. 1° Non solum in mss. Justinus codicibus ita legitur, sed etiam, teste Valesio, olim ita legebatur in codice Medicæo, Eusebii historiam continente, in quo hodie legitur ἐν ξύλῳ ἐνταγῆναι. 2° Videtur sensus postulare ut ita legamus. Nam cum Justinus, post enarratum trium martyrum supplicium, ait : « Ego etiam exspecto, » etc., declarat profecto se martyrium exspectare. Ipse Eusebius testatur eum, « sicut ipse prædixerat, Crescentis insidiis martyrio coronatum esse. » Videtur autem gravissimum illud supplicium designare, quod tunc in Christianos valde usitatum fuisse discimus ex his Tertulliani verbis : « Licet nunc Sarmenticios, inquit *Apol.* cap. ult. et Semaxios appelletis, quia ad stipitem dimidii axis revincti sarmentorum ambitu exurimur. Hic est habitus victoriæ nostræ, hæc palmata vestis : tali curru triumphamus. » Hac fretus auctoritate reddendum putavi : « Ad stipitem affigat. » Vide Acta S. Polycarpi. Minus apte Scaliger, « patibulo affigi. » De his iterum agemus in Præfat. parte III.

(72) *ἢ κἀν ὑπὸ*. Consentit hæc scriptura cum tribus codicibus Eusebii, sed iis recentioribus. Alii cum editis et Nicephoro habent, ἢ καὶ ὑπὸ.

(73) *Φιλοσόφου*. Eusebius ἀφιλοσόφου. De hoc philosopho cynico Tatianus *Orat. adv. Græcos*, c. 19.

(74) *Ὅς γε περὶ ἡμῶν*. Non recte Valesius ὄσως. Nicephorus enim et R. Stephanus et codices mss. uno excepto recentiore habent ut Justinus. Deest illud περὶ ἡμῶν apud Eusebium qui sic habet περὶ ὧν μὴ ἐπίσταται.

ται, δημοσίᾳ καταμαρτυρεῖ, ὡς ἀθέων καὶ ἀσεβῶν Χριστιανῶν ὄντων, πρὸς χάριν καὶ ἡθονῆν τῶν πολλῶν τῶν πεπλανημένων (75) ταῦτα πράττων. Εἰτε γὰρ, μὴ ἐντυχὼν τοῖς τοῦ Χριστοῦ διδάγμασι, κατατρέχει ἡμῶν, καμπήνῃ ἐστι, καὶ ἰδιωτῶν πολλῶ χείρων (76), οἱ φυλάττονται πολλάκις περὶ ὧν οὐκ ἐπίσταται διαλέγεσθαι καὶ ψευδομαρτυρεῖν. Ἡ ἐντυχὼν, μὴ συνήκει τὸ ἐν αὐτοῖς μεγαλεῖον (77): ἢ συνείας, πρὸς τὸ μὴ ὑποκτευθῆναι τοιοῦτος ταῦτα ποιεῖ, πολλῶ μᾶλλον ἀγεννῆς καὶ καμπήνῃς, ἰδιωτικῆς καὶ ἀλόγου δόξης καὶ φόβου ἐλάττων ὢν. Καὶ γὰρ προθένητα (78) με καὶ ἐρωτήσαντα αὐτὸν ἐρωτήσεις τινὰς τοιαύτας, καὶ μαθεῖν (79) καὶ ἐλέγξει ὅτι ἀληθῶς μηδὲν ἐπίσταται, εἰδέναι ὑμᾶς βούλομαι. Καὶ ὅτι ἀληθῆ λέγω, εἰ μὴ ἀνηγέθησαν ὑμῖν αἱ κοινωναὶ τῶν λόγων, ἔτοιμος καὶ ἐφ' ὧμῶν κοινωναῖν τῶν ἐρωτήσεων πάλιν. Βασιλικὸν δ' ἂν καὶ τοῦτο ἔργον εἴη. Εἰ δὲ καὶ ἐγνώσθησαν ὑμῖν αἱ ἐρωτήσεις μου, καὶ αἱ ἐκείνου ἀπακρίσεις, φανερὸν ὑμῖν ἐστίν, ὅτι οὐδὲν τῶν ἡμετέρων (80) ἐπίσταται: ἢ, εἰ καὶ ἐπίσταται (81), διὰ τοῖς ἀκούοντας δὲ οὐ τολμᾷ λέγειν ὁμοίως Σωκράτει, ὡς προέφη, οὐ φιλόσοφος, ἀλλὰ φιλόδοξος (82) ἀνήρ, δείκνυται: ὅς γε μὴ τὸ (83) Σωκρατικὸν, ἀξιέραστον ὄν, τιμᾷ, « Ἄλλ' οὕτω γε πρὸς τῆς ἀληθείας τιμητέος ἀνὴρ. » Ἀδόνατον δὲ κυνικῶν, ἀδιάφορον τὸ τέλος προεμένῃ, τὸ ἀγαθὸν εἰδέναι πλὴν ἀδιαφορίας. ταῦτ' ἔστι. » Verum integrum Cynico non est, finem ultimum in indifferentia constituenti, aliud bonum præter hanc indifferentiam existimare.

4. Ὅπως δὲ μὴ τις εἴπῃ (84)· Πάντες οὖν ἑαυτοὺς φωνεῦσαντες πορεύεσθε ἴδη παρὰ τὸν Θεόν, καὶ ἡμῖν

⁴⁰ Plat. x *De rep.*, p. 595.

(75) *Πεπλανημένων*. Sic etiam Rufinus et Nicephorus et tres antiquiores mss. codices. Sed tamen Valesius retinet πεπλανημένως, atque ita legendum esse contendit.

(76) *Πολύῃ χείρων*. Ita editiones Eusebii et codex vetustissimus Colb., cui consentit alius ex Regiis valde antiquus, excepto quod habet χείρων. Codices recentiores et Nicephorus habent, ut editi nostri, πολύ. Infra vetustissimus codex Colbertinus habet ὧν ἐλάττω, alius iidem Colb. valde antiquus ὧν ἐλάττων. Ita et Robertus Stephanus. Eusebius valde antiquus ὧν ἐλάσσω.

(77) *Μὴ συνήκει τὸ ἐν αὐτοῖς μεγαλεῖον*. Eusebio debetur hujus loci emendatio. Habebant enim editi nostri: « Ἡ ἐντυχὼν τῶ ἐν αὐτοῖς μεγαλεῖον, ἢ συνείας, quod quidem postremum verbum necessitatem imponit legendi antea μὴ συνήκει. Post ἐντυχὼν, virgulam apposui, subaudiendo id quod antea dixit Justinus, κατατρέχει ἡμῶν. Sequentia autem sic interpretatus sum, ut contextum nullo prorsus sic interpretatus sum, ut contextum nullo prorsus in responsionibus suis summam ignorantiam rerum Christianarum significasset, alterutrum ex duobus necessarium esse colligitur, ut Christianorum libros legendo non intellexerit, vel intellexisse se dissimulet. Rufinus, quem sequitur Valesius, ita reddidit: « Si vero legit quæ apud nos scripta sunt, et sui non intellexit eorum virtutem, aut intellexit quidem, sed dissimulat... multo nequior et detestabilior judicandus est. » Sequi nolui hanc interpretationem, quia æquum non videtur ut Crescens multo magis ignavus et improbus dicatur, eo quod librorum, quos legerat, intelligentiam assecutus non fuisset. Thirlbibus, ut hoc effugiat incommodum, le-

git, quæ prorsus ignorat, atheos et impios esse Christianos, ad gratiam et voluptatem deceptæ plebeculæ asseverans. Nam si, cum doctrinam Christi non legerit, nos tamen exagitat, nequissimus profecto est ac multo deterior. **¶** Hominibus imperitis, qui sæpe cavent, ne de rebus, quas ignorant, loquantur et falsum testimonium dicant. Sin autem legit, non intellexit hujus doctrinæ majestatem; aut si intellexit, ne Christianum esse illum homines suspicentur, ita se gerit, ac multo magis ignavus est et pessimus, ut qui populari et a ratione aliena opinione ac metu superetur. Illud enim scire vos velim me, cum nonnullas ei interrogationes ejusmodi proposuissem, didicisse et deprehendisse illum revera nihil scire. Atque ut verum a me dici pateat,

¶ paratus sum, si disputationes illæ ad vos perlatæ non sunt, coram vobis interrogationes iterum proponere. Regium sane hoc etiam opus fuerit. Si vero ad aures vestras interrogationes meæ, illiusque responsa pervenerunt, liquet vobis nihil eum scire rerum nostrarum; aut si scit ille quidem, sed audientium metu non audent ad exemplum Socratis eloqui; non philosophum, ut jam dixi, sed opinionum amatorem deprehendi; quippe qui pulcherrimum illud Socratis dictum parvi faciat: « Sed plus honoris non est habendum homini, quam veritatis. »

4. Sed ne quis ita dicat: « Omnes igitur morte vobis ipsis illata jam nunc abite ad Deum, nec nobis

¶ git, ἢ ἐλ συνείας, et distinguit post ἐντυχὼν. Male Eusebius καὶ ἐλ ἐντυχὼν. Habet Nicephorus, ut Justinii editiones.

(78) *Προθένητα*. Ita Euseb. melius quam editi nostri προταθέντα.

(79) *Μαθεῖν*. Deest conjunctio apud Eusebium.

(80) *τῶν ἡμετέρων*. Hæc addidit ex Eusebio Syburgius. Sic etiam legit Rufinus.

(81) *Ἡ, εἰ καὶ ἐπίσταται*. Deest καὶ apud Eusebium.

(82) *Φιλόδοξος*. Notatur hac voce non tam gloriæ quam opinionis et mendaciæ amor. Idcirco enim φιλόδοξος vocatur Crescens, quia veritatem prædicare non audent, ac plus hominibus tribuit quam veritati. Paulo ante dicebatur: « Ἰδιωτικῆς καὶ ἀλόγου δόξης καὶ φόβου ἐλάττων. In eandem sententiam videtur strepitus et ostentationis vocari amator, nempe mendaciæ et falsarum opinionum. Philosophi κόμπους n. 9, appellant doctrinam de igne æterno. Vide *Apol.* 1, n. 57.

(83) *Ὅς γε μὴ τό*. Ita R. Stephani Eusebiana editio et tres vetustiores mss. quorum duo non agnoscunt sequens verbum ὄν, quod etiam a R. Stephano expunctum fuit. Editi nostri: « Ὅσπερ μὴ δὲ τό.

(84) *Ὅπως δὲ μὴ τις εἴπῃ*. Dicterium illud, cui occurrit Justinus, sæpe in ore erat ethnicis: « Arrius Antoninus, inquit Tertullianus lib. *Ad Scap.* c. 4, in Asia cum persequeretur instanter, omnes illius civitatis Christiani ante tribunalia ejus se manu facta obtulerunt: cum ille, paucis duci jussis, reliquis ait: « Ὡ δειλοὶ, εἰ θέλετε ἀποθνήσκειν, κρημνοὺς ἢ βρόχους ἔχετε. »

negotia facessite; > dicam quid causæ sit, cur id non faciamus, et cur interrogati impavide confiteamur. Non frustra mundum a Deo conditum esse didicimus, sed propter humanum genus; placere autem illi jam diximus eos, qui illum imitantur, contra displicere qui deteriora vel dicto vel facto amplectuntur. Igitur si omnes nobis ipsi manus afferamus, quominus quisquam gignatur, aut divina doctrina imbuatur, aut etiam quominus exstet humanum genus, in causa, quantum in nobis est, erimus, ipsi quoque contra Dei consilium venientes, si ita faciamus. Interrogati autem non negamus, tum quod nullius mali nobis conscii simus, tum quod impium existimemus veritatem in omnibus non dicere, cum id Deo gratum esse sciamus; tum etiam quod vos opinione inique anticipata nunc liberare studeamus.

5. Si quem autem hæc cogitatio subeat, minime eventurum, si Deum adiutorem prosteremur, ut iniqui, quemadmodum dicimus, dominatu suo nos premerent ac suppliciis afficerent; > id quoque a me dissolvetur. Deus qui mundum universum creavit, cum terrena hominibus subjicisset, ac cœlestia elementa, quæ et ipsa hominis causa ab eo creata esse liquet, ad frugum proventum, et temporum conversiones adornasset, atque hanc divinam legem sanxisset, hominum ac rerum sub cœlo positarum curam angelis, quos huic præfecit muneri, commisit. Angeli autem ordinem institutum prætergressi, in supra cum mulieribus prolapsi sunt ac filios susceperunt eos, qui dæmones appellati; atque etiam postea genus humanum sibi in servitum addixerunt, partim scriptis magicis, partim terroribus et suppliciis inferendis, partim sacrificiis, suffimentis et libaminibus edocendis; quibus rebus egere cœperunt, ex quo cupiditatum morbis emancipati sunt; denique in humanum genus cædes, bella, adultèria, flagitia atque omne vitiorum genus prosemnarunt. Hinc poetæ et fabularum scriptores, cum angelos ignorarent progenitosque ex illis dæmones ea in masculos et feminas, in urbes et nationes perpertrasse, quæ litteris mandabant; in ipsum Deum, ac

πράγματα μὴ παρέχετε· ἐρῶ δι' ἣν αἰτίαν τοῦτο οὐ πράττομεν, καὶ δι' ἣν ἐξεταζόμενοι ἀφόβως ὁμολογοῦμεν. Οὐκ εἰκὴ τὸν κόσμον πεποιημένοι τὸν Θεὸν δευδίαγμαθα, ἀλλ' ἡ διὰ τὸ ἀνθρώπειον γένος· χαίρειν τε τοῖς τὰ προσόντα αὐτῷ μιμουμένοις προέφημεν (85), ἀπαρέσσεσθαι δὲ τοῖς τὰ φαῦλα ἀσπαζομένοις, ἡ λόγῳ, ἡ ἔργῳ. Εἰ οὖν πάντες ἑαυτοὺς φονεύσομεν, τοῦ καὶ γεννηθῆναι (86) τίνα, καὶ μαθητευθῆναι εἰς τὰ θεῖα διδάγματα, ἡ καὶ μὴ εἶναι τὸ ἀνθρώπειον γένος, ὅσον ἐφ' ἡμῖν, αἰτίοι ἐσόμεθα, ἐναντίον τῆ τοῦ Θεοῦ βουλή καὶ αὐτοὶ ποιοῦντες, ἐὰν τοῦτο πράξωμεν. Ἐξεταζόμενοι δὲ οὐκ ἀρνούμεθα, διὰ τὸ συνεπίστασθαι ἑαυτοῖς μηδὲν φαῦλον, ἀσεβὲς δὲ ἡγούμενοι μὴ κατὰ πάντα ἀληθεύειν, ὃ καὶ φίλον τῷ Θεῷ γινώσκωμεν· ὁμᾶς δὲ καὶ τῆς ἀδίκου προλήψεως ἀπαλλάξαι νῦν σπειδόντες.

5. Εἰ δὲ τίνα ὑπέλθοι (87) καὶ ἡ ἔννοια αὐτῆ, ὅτι εἰ Θεὸν ὁμολογοῦμεν βοηθόν, οὐκ ἂν, ὡς λέγομεν, ὑπὸ ἀδίκων ἐκρατούμεθα καὶ ἐτιμωρούμεθα, καὶ τοῦτο διαλύσω. Ὁ Θεὸς τὸ πάντα κόσμον ποιήσας, καὶ τὰ ἐπίγεια ἀνθρώποις ὑποτάξας, καὶ τὰ οὐράνια στοιχεῖα εἰς αὐξῆσιν καρπῶν, καὶ ὠρῶν μεταβολαῖς (88) κοσμήσας, καὶ θεῖον τοῦτον νόμον τάξας, ἃ καὶ αὐτὰ δι' ἀνθρώπους φαίνεται πεποιηκῶς, τὴν μὲν τῶν ἀνθρώπων καὶ τῶν ὑπὸ τὸν οὐρανὸν πρόνοιαν ἀγγέλοις, οὓς ἐπὶ τούτοις ἔταξε, παρέδωκεν. Οἱ δ' ἀγγελοὶ, παραδάντες τῆνδε τὴν τάξιν, γυναικῶν μίξεσιν (89) ἠτήθησαν, καὶ παῖδας ἐτέκνωσαν, οἱ εἰσιν οἱ λεγόμενοι δαίμονες· καὶ προσέτι λοιπὸν τὸ ἀνθρώπειον γένος ἑαυτοῖς ἐδούλωσαν· τὰ μὲν διὰ μαγικῶν γραφῶν (90), τὰ δὲ διὰ φόβου καὶ τιμωριῶν ἐπέφερον, τὰ δὲ διὰ διδαχῆς θυμάτων καὶ θυμιαμάτων καὶ σπονδῶν, ὧν ἐνδεεῖς γεγόνασι μετὰ τὸ πάθεισιν ἐπιθυμιῶν δουλωθῆναι· καὶ εἰς ἀνθρώπους φόνους, πολέμους, μοιχεύσας, ἀκολασίας, καὶ πᾶσαν κακίαν ἐσπειραν. Ὁ Θεὸς καὶ ποιητὰ καὶ μυθολόγοι, ἀγνοοῦντες τοὺς ἀγγέλους, καὶ τοὺς ἐξ αὐτῶν γεννηθέντας δαίμονας (91), ταῦτα πράξει εἰς ἄβρνας καὶ θηλείας, καὶ πόλεις καὶ ἔθνη, ἅπερ συνέγραψαν, εἰς αὐτὸν τὸν Θεὸν, καὶ τοὺς ὡς ἀπ' αὐτοῦ σποραῖ γενομένους υἱοὺς, καὶ τῶν λεχθέντων (92) ἐκείνου ἀδελφῶν, καὶ τέκνων ὁμοίως τῶν

(85) *Apol.* 1, n. 10.

(86) *Τοῦ καὶ γεννηθῆναι*. Legendum μὴ γεννηθῆναι monuere Perionius et Sylburgius.

(87) *Εἰ δὲ τίνα ὑπέλθοι*. Id solitus esse obijcere ethnicos testatur Clemens Alexandrinus, qui eorum dicta sic refert *Strom.* IV, p. 505: *Διὰ τί ἐξ οὐ βοηθεῖσθε διωκόμενοι; φασί.* « Cur autem auxilium vobis non fertur, cum persecutio in vos movetur? inquit. »

(88) *Μεταβολαῖς*. Legendum esse μεταβολάς observat Thirlbius, et στοιχεῖα esse solem et lunam et alia sidera demonstrat ex Justini *Dialogo* nn. 23 et 85. Vide Theophil. lib. 1, n. 4. Valde mihi arridet ejusdem viri eruditi alia observatio, qui legendum putat: *Καὶ θεῖον τούτοις νόμον τάξας*.

(89) *Γυναικῶν μίξεσιν*. Eadem habemus in *Apol.* 1, n. 5. Hæc de angelis sententia a Philone Judæo lib. *De gigant.* et a Josepho 1 *Antiq.* ad scriptores nostros pervenit, quorum pluribus eo magis arrisit, quod ipsi philosophi deos nidorum esse avidos faterentur. Vide Lucianum lib. *De sacrificiis*,

Plutarchum lib. *De Iside*, non longe ab initio, Porphyrium *De abstin. animal.* n. 42. Mox forte τὸ λοιπὸν ἀνθρώπῳ.

(90) *Διὰ μαγικῶν γραφῶν*. Legitur in *Apol.* 1, n. 14: *Διὰ μαγικῶν στροφῶν*, ut idem observat. Mox etiam legendum esse ὧν ἐπέφερον admonet.

(91) *Γεννηθέντας δαίμονας*. Sic etiam Tertullianus a Thirlbio citatus *Apol.* cap. 22: « Sed quomodo de angelis quibusdam sua sponte corruptis corruptior gens dæmonum evaserit damnata a Deo cum generis auctoribus et cum eo, quem diximus, principe, apud litteras sanctas cognoscitur. » Alii, ut Athenagoras *Apol.* n. 25, gigantes ex angelis genitos dixere.

(92) *Τῶν λεχθέντων*. Hæc quoque mihi videntur peracute illustrari ab eodem doctissimo editore. Legit enim καὶ τοὺς λεχθέντας ἐκείνου ἀδελφοὺς καὶ τέκνα ὁμοίως τὰ ἀπ' αὐτῶν ἐκείνων. Sed tamen hæc generationum series, Neptunus et Pluto, cornuque filii et nepotes, respondere angelis, dæmonibus et heroibus videtur.

ἐπ' ἐκείνων, Προσειδῶνος καὶ Πλούτωνος, ἀνήνεγκαν. Ὑνόματι γὰρ ἕκαστον, ὅπερ ἕκαστος ἑαυτῶ (93) τῶν ἐγγύλων καὶ τοῖς τέκνοις ἔθετο, προσηγόρευσαν.

6. Ὅνομα δὲ τῶ πάντων Πατρὶ θετὸν, ἀγεννήτω ἐναι, οὐκ ἔστιν. Ἡ γὰρ ἄν καὶ ὀνόματι (94) προσαγορεύεται, πρεσβύτερον ἔχει τὸν θέμενον τὸ ὄνομα. Τὸ δὲ Πατὴρ, καὶ Θεὸς, καὶ Κτίστης, καὶ Κύριος, καὶ Δεσπότης, οὐκ ὀνόματά ἐστιν, ἀλλ' ἐκ τῶν εὐποιῶν καὶ τῶν ἔργων προσήσεις. Ὁ δὲ Υἱὸς ἐκεῖνου, ὁ μόνος λεγόμενος κυρίως Υἱὸς, ὁ Ἀδῶς πρὸ τῶν ποιημάτων, καὶ συνὸν καὶ γεννώμενος (95), ἕτερον τὴν ἀρχὴν δι' αὐτοῦ πάντα ἔκτισε καὶ ἐκόσμησε. Χριστὸς μὲν, κατὰ τὸ κεχρῖσθαι (96), καὶ κοσμησάτω τὰ πάντα δι' αὐτοῦ τὸν Θεόν, λέγεται. ὄνομα καὶ αὐτὸ περιέχον ἀγνωστον σημασίαν· ὃν τρόπον καὶ τὸ θεὸς προσαγορεύμα οὐκ ὀνομά ἐστιν, ἀλλὰ πράγματος δυσεξηγήτου ἔμφυτος τῆ φύσει τῶν ἀνθρώπων δόξα. Ἰησοῦς δὲ καὶ ἀνθρώπου καὶ Σωτῆρος (97) ὄνομα καὶ σημασίαν ἔχει. Καὶ γὰρ καὶ ἄνθρωπος, ὡς κρῆσθημενος (97*), γέγονε, κατὰ τὴν τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς βουλὴν ἀποκηθεὶς ὑπὲρ τῶν πιστευόντων ἀνθρώπων, καὶ καταλύσει (98) τῶν δαιμόνων. Καὶ νῦν ἐκ τῶν ὑπ' ὄψιν γινομένων μαθεῖν δύνασθε. Δαιμονολήπτους γὰρ πολλοὺς κατὰ πάντα τὸν κόσμον, καὶ ἐν τῇ ὑμετέρᾳ (99) πόλει, πολλοὶ τῶν ἡμετέρων ἀνθρώπων τῶν Χριστιανῶν, ἐπορκίζοντες κατὰ τοῦ ὀνόματος Ἰησοῦ Χριστοῦ, τοῦ σταυρωθέντος ἐπὶ Βασίτου Πιλάτου, ὅπου τῆς ἄλλων πάντων ἐπορκιστῶν

A in eos qui tum ipsius satu geniti, tum ex ejus fratribus Neptuno et Plutone, eorumque filii procreati ferebantur, ea transtulere. Quod enim nomen unusquisque angelorum sibi et filiis suis imposuerat, eo quemque appellaverunt.

B 6. Nomen autem universorum Parenti, eo quod ingenuus sit, nullum prorsus inditum est. Quocumque enim nominæ appelletur, antiquiorem habet eum, qui nomen imposuit. Hæc autem, Pater, Deus, Conditor, Dominus, Herus, non sunt nomina, sed ex beneficiis et operibus appellationes. Ejus autem Filii, qui solus proprie Filii dicitur, Verbum antequam mundus crearetur, quod et una cum eo aderat, et genitum est, cum per illud initio omnia condidit et ornavit; hic, inquam, Filius, eo quod unctus sit et per eum Deus omnia ornaverit, Christus vocatur; quo quidem et ipso nomine res significatur indeprehensa; quemadmodum Dei appellatio non nomen est, sed rei non enarrabilis insita naturæ hominum. 93 opinio. Jesus autem et hominis et Salvatoris nomen et significationem habet. Nam et homo factus est, ut antea diximus, de Dei et Patris voluntate partu editus pro credentibus hominibus et ad dæmonum eversionem. Id profecto ex his quæ in omnium oculis geruntur, perspicere potestis. Plurimos enim dæmoniis agitados in toto orbe et in urbe vestra, multi ex nostris Christianis, cum per nomen Jesu Christi sub Pontio Pilato crucifixi adjurarent, ab omnibus aliis adjuratoribus, incantatoribus et veneficis non sanatos sanaverunt, atque

(93) Ὅπερ ἕκαστος ἑαυτῶ. Eadem habemus Apol. 1, n. 5., Athenag. Apol. n. 26, apud Lactantium lib. 1v, c. 27, et Euseb. lib. 1v, c. 5, Præpar. ev. ex Plutarcho.

(94) Ὁ γὰρ ἄν καὶ ὀνόματι. Simillimam sententiam citat S. Joannes Damascenus ex *Narratione martyrii S. Babylæ*: Πᾶν γὰρ τὸ ὀνομαζόμενον ὑπὸ τοῦ κρείττονος ὀνομάζεται, ἢ τὸ μὲν καλῆ, τὸ δὲ ὑπακούη... Θεὸς οὐκ ὄνομα, ἀλλὰ δόξα πρὸς Θεοῦ, *Parall.*, p. 784.

(95) Καὶ γεννώμενος. Clarior. γενόμενος. Sic etiam legendum putat Scaliger *Not. in Euseb. Cæron.* Sed nec ipse nec Bullus et Grabijs, qui eum refelunt, animadvertunt illud ὅτε, et ita interpretati sunt quasi scriptum esset ὅτι. Justinus de Filii generatione ad mundi creationem idem sentit ac multi alii scriptores, idque hoc loco conceptis verbis declarat. Sed hæc generationem nihil detrabere de Filii æternitate perspicitur, siquidem erat una cum Patre antequam prodiret ad mundi creationem. Erant fortasse qui legendum putent: Ὁ Ἀδῶς πρὸ τῶν ποιημάτων συνὸν. « Verbum quod erat cum Patre ante res creatas; » sed vulgatæ scripturæ sensus æque præclarus est, modo ante hæc verba καὶ συνὸν, interpungatur. Mox legitur in Regio codice ἐκόσμησε καὶ ἔκτισε.

(96) Κατὰ τὸ κεχρῖσθαι. Scaliger loco mox citato legit χρῖσθαι, sed Grabijs et alii verbo passivo activam significationem attribuant, ita ut Christus dicatur Verbum, quia per illud Deus omnia inunxit et ornavit. Solutus Gelenius reddidit, « eo quod unctus sit. » Verbum Justinus unctum fuisse dicit, quia splendor est paternæ gloriæ et lumen de lumine. Hoc verbum χρῖσθαι satis aptum videtur ad significandam splendorem. Sic enim Theophilus Autiocheus

lib. 1, num. 12, ait nullum opus ornatum esse posse, nisi unctur, et ad splendorem expoliatur, ἐάν μὴ χρῖσθῃ καὶ στιλβωθῇ. Ait ibidem aerem quodam modo luce inungi, τρόπῳ τινὶ χρῖεται φωτὶ. Valentiniāni, inter alia nomina quæ Verbo mundum creatum tribuebant, Christum illud appellabant; et Christum dicebant esse lumen illud quo recedente Achamoth perturbata fuerat, *Iren.* lib. 1v, num. 1 et 5. S. Ambrosius in libro *De fuga sæculi* c. 13, de Verbo sic loquitur: « Unctus naturaliter legitur a Deo Patre, quia lumen est verum, quod illuminat omnem hominem venientem in hunc mundum. » — [Quod ait Justinus Verbum ab æterno unctum fuisse, atque inde deductam Christi appellationem, id videtur deduxisse ex verbis Scripturæ, *Prov.* vii, 22, ubi Sapientia, pro his verbis, quæ habentur in vulgata, *Ab æterno ordinata sum*, dicitur *Hebr. ab æterno inuncta*, quia nimirum splendor est majestatis. Ungi enim idem est ac splendescere, ut ex supradictis intelligi potest.] *Ex Addendis et Emendandis.*

(97) Καὶ ἀνθρώπου καὶ Σωτῆρος. Nomine Jesu hominem simul et salvatorem designari ait, quia illud Verbo incarnato sciebat convenire. Hoc enim discrimen inter Christi et Jesu nomen a Justino ponitur, quod primum Verbo ante incarnationem competere crederet, alterum post incarnationem.

(97*) Apol. 1, n. 23 et 35.

(98) Καταλύσει. Legendum ἐπὶ καταλύσει, ut Perjonius et Sylburgius viderunt: Legendum etiam ἐπὶ σωτηρίᾳ τῶν πιστευόντων conjicit Thirl-

(99) Ἐν τῇ ὑμετέρᾳ. R. Stephanus habet ἡμετέρᾳ.

etiamnum sanant, fractis et ejectis dæmonibus homines detinentibus.

7. Quapropter Deus propter Christianorum semen, quod in causa esse novit, cur rerum natura conservetur, tenet se ne confusionem inducat, et dissolutionem totius mundi, ita ut nulli jam improbi exsistent angeli et dæmones et homines. Nam nisi ita esset, non jam vobis hæc facere et a pravis dæmonibus incitari liceret; sed ignis iudicii delapsus, nullo discrimine omnia dissolveret, quemadmodum olim diluvium, quod neminem reliquum fecit, præter unum cum suis apud nos vocatum Noë, apud vos Deucalionem, ex quo rursus tanta hominum multitudo propagata est, partim improborum, partim bonorum. Sic enim nos conflagrationem dicimus futuram, sed non, ut Stoici, secundum omnium rerum mutæ in se invicem conversionis rationem; quod turpissimum videtur. Neque etiam fato homines agere aut ea quæ eveniunt pati, sed libero quemque arbitrio præclare agere aut peccare; bonos autem malorum dæmonum operatione, veluti Socratem et alios similes, vexari et in vinculis esse; contra Sardanapalum, Epicurum et alios ejusmodi in rerum omnium copia et splendore beatos videri. Quod cum Stoici minus intelligerent, fati necessitate omnia fieri decreverunt. Quoniam autem Deus ab initio liberum angelorum et hominum genus creavit, merito eorum, quæ peccaverint, supplicia in æterno igne persolvent. Creatæ autem cujuslibet rei hæc natura est, ut virtutis et vitii sit capax; neque enim quidquam laudabile faceret, nisi sese in utramque partem vertendi facultatem haberet. Atque id etiam declarant qui in qualibet regione apte ad rectam rationem leges tulere aut philosophati sunt, ex eo quod alia fieri præscribant, alia vitari. Hæc eadem constanter probant Stoici cum de moribus disputant; ut facile pateat in principiis et rebus incorporeis pertractandis non rectam eos viam insistere. Nam si fato fieri dicent, quæ ab hominibus **94** sunt;

(1) *Φαρμακευτάς* interpretor *veneficos*, quia sic vocari solebant, qui magicis remediis sanare conabantur. Observat S. Ambrosius in *psalm.* cxviii, Christianos, etsi in solo Christi nomine morbos curabant, *veneficos* tamen appellari solitos fuisse ab ethnicis, qui hæc miracula magicæ arti attribuebant. *Impugnatur quasi veneficus qui in nomine Domini gloriatur*

(2) *Κατέχορτος*. Clarom. *κατασχόντας*, et ad marginem *κατέχοντας*.

(3) *Τῇ φύσει ὅτι αἰτιον*. Mundi dissolutionem propter Christianos differri docet Justinus aliis in locis, *Apol.* nn. 28 et 45, et *Dialog.* num. 39. Sic etiam Hermas lib. 1, cap. 2, num. 4: «Ecclesia omnium prima creata est, ideo anus, et propter illam mundus factus est.» Et Auctor epistolæ ad *Diognetum* infra n. 6: «Quod est anima in corpore, inquit, hoc sunt in mundo Christiani. . . Inclusa quidem est anima corpore, sed ipsa corpus conservat: sic et Christiani detinentur quidem in

καὶ ἐπιστῶν καὶ φαρμακευτῶν (1) μὴ λαθόντας ἰάσαντο, καὶ ἔτι νῦν κῶνται, καταρχοῦντες καὶ ἐκδιώκοντες τοὺς κατέχοντας (2) τοὺς ἀνθρώπους δαιμονίας.

7. Ὅθεν καὶ ἐπιμένει ὁ θεὸς τὴν σύγχυσιν καὶ κατάλυσιν τοῦ παντὸς κόσμου μὴ ποιῆσαι, ἵνα καὶ οἱ φαῦλοι ἄγγελοι, καὶ δαίμονες, καὶ ἀνθρωποὶ μηκέτι ᾧσι, διὰ τὸ σπέρμα τῶν Χριστιανῶν, ὃ γινώσκει ἐν τῇ φύσει ὅτι αἰτιῶν (3) ἔστιν. Ἐπεὶ εἰ μὴ τοῦτο ἦν, οὐκ ἂν οὐδὲ ὑμῖν ταῦτα ἔτι ποιεῖν καὶ ἐνεργεῖσθαι ὑπὸ τῶν φαύλων δαιμόνων δυνατὸν ἦν, ἀλλὰ τὸ πῦρ τὸ τῆς κρίσεως κατελθὼν, ἀνέδην πάντα διέκρινεν, ὡς καὶ πρότερον ὁ κατακλυσμὸς μηδένα λιπῶν, ἀλλ' ἦ τὸν μόνον σὺν τοῖς ἰδίοις παρ' ἡμῖν καλούμενον Νῶε, παρ' ὑμῖν δὲ Δευκαλίωνα, ἐξ οὗ πάλιν οἱ τοσοῦτοι γεγένασιν, ὧν οἱ μὲν φαῦλοι, οἱ δὲ σπουδαῖοι. Οὕτω γὰρ ἡμεῖς τὴν ἐκπίρωσιν φαμέν γενήσεσθαι, ἀλλ' οὐχ ὡς οἱ Στωϊκοὶ κατὰ τὸν τῆς εἰς ἄλληλα πάντων μεταβολῆς λόγον· ὁ αἰσχιστὸν ἐφάνη. Ἄλλ' οὐδὲ καθ' εἰμαρμένην πράττειν τοὺς ἀνθρώπους ἢ πάσχειν τὰ γινόμενα, ἀλλὰ κατὰ μὲν τὴν προαίρεσιν ἕκαστον κατορθοῦν ἢ ἀμαρτάνειν· καὶ κατὰ τὴν τῶν φαύλων δαιμόνων ἐνέργειαν τοὺς σπουδαίους, οἷον Σωκράτην καὶ τοὺς ὁμοίους, διώκεσθαι, καὶ ἐν δεσμοῖς εἶναι· Σαρδανάπαλον δὲ, καὶ Ἐπίκουρον, καὶ τοὺς ὁμοίους, ἐν ἀφρονίᾳ καὶ δόξῃ δοκεῖν εὐδαιμονεῖν. Ὁ μὴ νοήσαντες οἱ Στωϊκοὶ, καθ' εἰμαρμένης ἀνάγκην πάντα γίνεσθαι ἀπεφάνησαντο. Ἄλλ' ὅτι αὐτεξούσιον τὸ τε τῶν ἀγγέλων γένος καὶ τῶν ἀνθρώπων τὴν ἀρχὴν ἐποίησεν ὁ θεός, δικαίως ὑπὲρ ὧν ἂν πλημμελήσωσι, τὴν τιμωρίαν ἐν αἰωνίῳ πυρὶ κομίσονται. Γεννητοῦ δὲ παντὸς ἤδε ἡ φύσις, κακίας καὶ ἀρετῆς δεκτικὸν εἶναι. Οὐ γὰρ ἂν ἦν ἔπαινετὸν οὐδὲν αὐτῶν, εἰ οὐκ ἦν (4) ἐπ' ἀμφοτέρα τρέπεσθαι, καὶ δύναμιν εἶχε. Δεικνύουσι δὲ τοῦτο καὶ οἱ πανταχοῦ κατὰ λόγον τὸν ὀρθὸν νομοθετήσαντες καὶ φιλοσοφῆσαντες ἀνθρωποὶ, ἐκ τοῦ ὑπαγορεύειν τὸδε μὲν πράττειν, τῶνδε δὲ ἀπέχεσθαι. Καὶ οἱ Στωϊκοὶ φιλόσοφοι, ἐν τῷ περὶ ἡθῶν λόγῳ, τὰ αὐτὰ τιμῶσι καρτερώς· ὡς δηλοῦσθαι ἐν τῷ περὶ ἀρχῶν καὶ ἀσωμάτων λόγῳ οὐκ εὐδοῦν αὐτούς. Ἐἴτε γὰρ καθ' εἰμαρμένην φήσουσι τὰ γινόμενα πρὸς ἀνθρώπων γίνεσθαι, ἢ μηδὲν εἶναι θεὸν παρατρέπο-

mundo, tanquam in custodia, sed ipsi mundum conservant.) Christianos exagitat Celsus, quasi dicterent: «Ὁ θεός ἐστιν, εἴτα μετ' ἐκεῖνον ἡμεῖς ὑπ' αὐτοῦ γεγονότες πίντη ὁμοιοὶ τῷ θεῷ· καὶ ἡμῖν πάντα ὑποδέβληται, γῆ, καὶ ὕδωρ, καὶ ἀήρ, καὶ ἀστρα, καὶ ἡμῶν ἕνεκα πάντα, καὶ ἡμῖν δουλεύειν τέταχται.» «Deus est et nos post eum, ab eo facti omnino similes Deo. Nobis omnia subjecta sunt, terra, aqua, aer, astra; propter nos omnia, et ut nobis servantur ordinata,» apud Origen. lib. 17, p. 175. Negat Origenes hæc a Christianis dici solere: fatetur angelos hominibus præstantiores esse; negat astra illis esse subjecta; animata enim illa esse credebat. Sed tamen idem in lib. viii, p. 424, declarat «constitutionem terreni mundi ab hominibus Dei conservari.» Vide Clem. Alexand. in lib. *Quis dives salvetur*, p. 36.

(4) *Εἰ οὐκ ἦν*. Legit Thirlbius et οὐ καὶ (aut οὐκ ἂν) ἐπ' ἀμφοτέρα τρέπεσθαι δύναμιν εἶχε. Μοχ ιδεῖται legit τὰδε μὲν.

μενα (5), καὶ ἀλλοιούμενα, καὶ ἀναλυόμενα εἰς τὰ αὐτὰ ἀελ, φθαρτῶν μόνων φανήσονται κατάληψιν ἐσχηκέναι, καὶ αὐτὸν τὸν Θεὸν διὰ τε τῶν μερῶν διὰ τε τοῦ ὅλου ἐν πάσῃ κακίᾳ γινόμενον· ἢ μὴδὲν εἶναι κακίαν, μὴδ' ἀρετὴν ὅπερ καὶ παρὰ πᾶσαν σὺμφρονα εἶνοιαν, καὶ λόγον, καὶ νοῦν ἐστὶ.

8. Καὶ τοὺς ἀπὸ τῶν Στωϊκῶν δὲ δογματικῶν, ἐπειδὴ καὶ τὸν ἠθικὸν λόγον (6) κόσμιοι γεγονάσιν, ὡς καὶ ἐν τισιν οἱ ποιηταὶ διὰ τὸ ἔμφοτον παντὶ γένει ἀνθρώπων στέρμα τοῦ λόγου μεμισήσθαι καὶ πεφονεῦσθαι ὄδαμεν. Ἡράκλειτον μὲν, ὡς προέφημεν, καὶ Μουσώνιον (7) δὲ ἐν τοῖς καθ' ἡμᾶς, καὶ ἄλλους ὄδαμεν. Ὡς γὰρ ἐσημάναμεν, πάντας τοὺς καὶ ὅπωςδὴποτε κατὰ λόγον βιοῦν σπουδάζοντας, καὶ κακίαν φεύγειν, μισεῖσθαι ἀελ ἐνήργησαν οἱ δαίμονες. Οὐδὲν δὲ θαυμαστὸν, εἰ τοὺς κατὰ σπερματικῶν (8) λόγου μέρος, ἀλλὰ κατὰ τὴν τοῦ παντὸς Λόγου, ὃ ἐστὶ Χριστοῦ, γνῶσιν καὶ θεωρίαν, πολὺ μᾶλλον μισεῖσθαι οἱ δαίμονες ἐλεγχόμενοι ἐνεργοῦσιν· οἱ τὴν ἀξίαν κόλασιν καὶ τιμωρίαν κομίσονται, ἐν αἰωνίῳ πυρὶ ἐγκλεισθέντες. Εἰ γὰρ ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων ἤδη διὰ τοῦ ὀνόματος Ἰησοῦ Χριστοῦ ἠετῶνται, διδαγμὰ ἐστὶ (9) τῆς καὶ μελλούσης αὐτοῖς καὶ τοῖς λατρεύουσιν αὐτοῖς ἐσομένης (10) ἐν πυρὶ αἰωνίῳ κολάσεως. Οὕτως γὰρ καὶ οἱ προφητῆται πάντες προεκήρυξαν γενήσεσθαι, καὶ Ἰησοῦς ὁ ἡμέτερος διδάσκαλος ἐδίδαξε.

(5) *Παρατρεπόμενα*. Locum perobscurum appositae interpretatione perspicuum esse spero. Legendum videtur, παρὰ τρεπόμενα pro παρατρεπόμενα, et καὶ addendum ante φθαρτῶν, et post Θεόν suppiendum est φήσουσι. Verbum ἐσχηκέναι videtur referri posse ad has voces καὶ αὐτὸν τὸν Θεόν. Allata interpretatio confirmatur ex gemello *Apologiae* primæ loco n. 28, ubi pariter Justinus ex Stoicorum de fato sententia hæc incommoda consequi pronuntiat, ut vel Dei natura evertatur, vel virtutem ac vitium nihil prorsus esse statuatur. Vide infra n. seq.

(6) *Καὶ τὸν ἠθικὸν λόγον*. Quidam legendum conjiciunt κατὰ τὸν ἠθικὸν λόγον. Sed inutilis prores conjectura in contextu minime corrupto.

(7) *Μουσώνιον*. Musonii multi fuerunt. Vix tamen dubium esse potest quin hic noster Musonius Tyrrenus ille philosophus Stoicus sit quem Suidas *Dea τὴν καθήσιν καὶ τὸ ἐλεγκτικὸν καὶ τὸ ὑπερέχον τῆς ἐλευθερίας* a Nerone interfectum narrat. *Τιμωρίαν*.

(8) *Κατὰ σπερματικῶν*. Præmittenda particula ὡς, ut integra sit sententia. Mox autem post λόγου μέρος subaudiendum est βιοῦν σπουδάζοντας, quas voces paulo ante positas non necesse fuit repetere. Non hoc solum discrimen inter ethnicos et Christianos ponit Justinus, quod primi particulam veritatis cognoverint, Christiani vero totum Verbum incarnatum complectantur; sed etiam quod Christiani ab hoc Verbo incarnato sanati fuerint, n. 13, ac sua ipsius potestate Christus præstiterit, ut homines etiam imperitii et operarii gloriam et metum et mortem contemnerent. Sæpe observat Clemens Alexandrinus, ut *Strom.* 1, p. 288 et 298, ethnicos philosophos particulam aliquam veritatis arripuisse. Sic loquitur *Strom.* vi, p. 674: Ἡ ὄντως ἀλήθεια

vel Deum nihil aliud esse statuent præter ea quæ vertuntur et immutantur et in eadem semper resolvuntur, sicque nullius rei, quæ quidem corruptioni non sit obnoxia, notionem habere, ac Deum ipsum tum per partes, tum per universum in omni miseria et nequitia constituere videbuntur; vel nihil esse vitium, neque virtutem; quod ab omni sana notionem et rationem et mentem alienum est.

8. Quia tamen Stoici in his saltem, quæ de moribus dixerunt, præclare sese habuerunt, id quod poetis interdum contigit propter insitum omni hominum generi rationis semen; eos qui ab hac disciplina profecti sunt, odiis flagrasse et occisos esse scimus. Heraclitum quidem, ut antea diximus, et Musonium in his qui nostra ætate floruerunt et alios novimus. Fecere enim semper atque effecere dæmones, quemadmodum demonstravimus, ut qui quovis modo secundum rationem vivere et vitium fugere studerent, in omnes odio haberentur. Minime autem mirum si, qui non ad partem aliquam rationis disseminatam vitam instituere student, sed ad totius Verbi, id est Christi, cognitionem et contemplationem, in eos multo majora convicti dæmones odia concitant; qui quidem debitas pœnas ac supplicia in æterno igne inclusi persolvent. Nam si jam ab hominibus per nomen Jesu Christi superantur, documentum est futuri illis et eorum cultoribus in æterno igne supplicii. Ita enim et propheta omnes prænuntiaverunt futurum, et magister noster Jesus edocuit.

παρ' ἡμῶν δεικνύται μόνοις· ἐπεὶ πρόσωπον μὲν τῆς δεικνυμένης ἀληθείας ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ, τὸ πρᾶγμα δὲ ἡ δύναμις τῆς πίστεως, ἢ καὶ παντὸς ὀντισσοῦν ἐναντιούμενου, καὶ αὐτοῦ ὅλου ἐπισταμένου τοῦ κόσμου πλεονάζουσα. (Quæ vere est veritas apud nos solos ostenditur. Nam veritatis, quæ ostenditur, persona quidem est Filius Dei: res vero virtus fidei, quæ quodcumque ei adversatur, ac ipsum etiam totum mundum repugnantem superat.) Vide *Protrept.* p. 69.

(9) *Διδαγμὰ ἐστὶ*. Hæc dæmonum pellendorum potestas æterno eos igne damnatum iri probat, non solum quia Christianæ doctrinæ; quæ id docet, veritas hoc miraculo confirmatur, sed etiam quia Christiani cum dæmones expellerent, æternum illis ignem minitabantur. Hinc Tertullianus *Apolog.* cap. 23: « Omnis hæc nostra, inquit, in illos dominatio et potestas de nominatione Christi valet et de commemoratione eorum quæ sibi a Deo per arbitrum Christum imminetia expectant. Christum timentes in Deo et Deum in Christo subjiciuntur servis Dei et Christi. Ita de contextu, deque afflatu nostro, contemplatione et representatione ignis illius correpti, etiam de corporibus nostro imperio excedunt inviti et dolentes, et vobis præsentibus erubescetes. » [Præter rationes, quæ supra afferuntur, cur Christianorum in expelleris dæmonibus potestas argumentum sit destinati malis illis spiritibus supplicii, hæc etiam afferri potest, quod dæmones torquerentur dum eos Christiani adjurant. Vid. *Præf.* part. II, c. XI, n. 5.] — *Ex Addendis et Emendandis*.

(10) *Μελλούσης... ἐσομένης*. Commodius, ut jam nonnulli observarunt, legeretur μελλούσης... ἐσεσθαι.

9. Sed ne quis forte idem dicat, quod ii qui existimantur philosophi, strepitus inanes esse ac terribula, quæ de improborum in igne æterno cruciatibus dicimus, ac nostram eo spectare sententiam, ut virtutem homines metu conducti colant, non propter ipsius pulchritudinem, nec quia illis placet; paucis respondebo, nisi ita se res habeat, vel Deum non esse, vel, si sit, nullam hominum curam gerere, nec quidquam esse virtutem et vitium, ac inique a legum latoribus puniri, qui præclara instituta transgrediuntur. Sed quia iniqui non sunt, eorumque parens eadem quæ ipse facit, facere per Verbum præcipit; iniqui sunt, qui eis non **95** obsequuntur. Si quis autem varias hominum leges obijciat, et apud alios quidem præclara quædam et quædam turpia censeri dicat; sed quæ apud istos turpia, apud alios præclara, et quæ præclara, turpia existimari; is audiat quid ea quoque de re dicamus. Cum leges ab improbis angelis accommodate ad eorum nequitiam institutas scimus, quibus similes eorum homines delectantur; tum vero recta ratio adveniens, non omnes opiniones, nec decreta omnia præclara esse demonstrat, sed quædam mala, quædam bona. Quare ejusmodi hominibus eadem dicam et similia, et uberius, si opus erit, disseram. Nunc ad propositum redeo.

10. Liqueat ergo res nostras esse omni humana doctrina sublimiores, quia quidquid ad Verbum pertinet, id existit Christus qui pro nobis apparuit, nempe corpus et Verbum et anima. Quæcumque enim præclare unquam dixere aut excogitavere philosophi aut legum latores, hæc invento et considerato aliqua ex parte Verbo elaborarunt. Sed quia non omnia quæ sunt Verbi, id est Christi, cognoverunt, persæpe secum ipsis pugnantia dixerunt. Et qui Christo secundum humanam naturam antiquiores unamquamque rem ratione investigare aut refellere aggressi sunt, ii ut impii et curiosi in iudicium abducti fuere. Quorum omnium longe firmissimus hæc in re Socrates in eadem ac nos crimina vocatus est. Nova enim dixerunt ab eo dæmonia

(11) *Ὁ αὐτῶν πατήρ.* Similia loquitur Philo lib. *De sacrif. Abel.*, pag. 152: Νομοθέτης γὰρ καὶ πηγὴ νόμων αὐτός, ὅφ' οὐ πάντες οἱ κατὰ μέρος νομοθέται. « Est enim legislator et fons legum ipse, sub quo omnes particulares legislatores. » Et Tertullianus *Apol.* 45: « Dum tamen sciatis ipsas, inquit, leges quoque vestras, quæ videntur ad innocentiam pergere, de divina lege, ut antiquiore, formam mutatas. » Vid. Aug. 1, *De lib. arbitr.*, n. 15.

(12) *Ὁὐκ ἄδικοι.* Legendum οἱ τούτοις οὐ συντιθέμενοι, ἄδικοι, aut quis sensus ex hac periodo erui possit, non video. Necessè non est cum Sylburgio legere τὰ αὐτὰ αὐτοῖς. Hæc enim est sententia: Cum legislatores alia facere, alia fugere præcipiant, ac ipse Deus legem nobis imposuerit; inde sequitur hominem libero arbitrio non carere, ac proinde iniquos esse qui legislatoribus non obsequuntur. Videtur autem Justinus locum Evangelii indicare, ubi jubet Christus ut imitemur Patrem cælestem, Luc. vi, 35; Matth. v, 45.

(13) *Δόγος πνευμάτων.* Hæc de Verbo incarnato, non de humana ratione accipi debere patet ex his

9. Ἴνα δὲ μὴ τις εἴπῃ τὸ λεγόμενον ὑπὸ τῶν νομιζομένων φιλοσόφων, ὅτι κόμπτοι καὶ φρόνητρά ἐσσι τὰ λεγόμενα ὅφ' ἡμῶν, ὅτι κολάζονται ἐν αἰωνίῳ πυρὶ οἱ ἄδικοι, καὶ διὰ φόβου, ἀλλ' οὐ διὰ τὸ καλὸν εἶναι καὶ ἀρεστὸν, ἐναρέτως βιῶν τούς ἀνθρώπους ἀξιοῦμεν, βραχυπεῶς πρὸς τοῦτο ἀποκρινοῦμαι, ὅτι, εἰ μὴ τοῦτό ἐστιν, οὔτε ἐστὶ θεὸς, ἢ εἰ ἐστίν, οὐ μέλει αὐτῶ τῶν ἀνθρώπων, καὶ οὐδὲν ἐστὶν ἀρετῆ, οὐδὲ κακία, καὶ ὡς προέφημεν, ἀδίκως τιμωροῦσιν οἱ νομοθέται τοὺς παραβαίνοντας τὰ διατεταγμένα καλὰ. Ἄλλ' ἐπεὶ οὐκ ἄδικοι ἐκεῖνοι, καὶ ὁ αὐτῶν πατήρ (11) τὰ αὐτὰ αὐτῶ πράττειν διὰ τοῦ λόγου διδάσκων, οἱ τούτοις συντιθέμενοι οὐκ ἄδικοι (12). Ἐὰν δὲ τις τοὺς διαφόρους νόμους τῶν ἀνθρώπων προβάλλῃ, λέγων ὅτι παρ' οἷς μὲν ἀνθρώποις τὰδε καλὰ, τὰδε αἰσχρὰ νομίζονται, παρ' ἄλλοις δὲ τὰ παρ' ἐκείνοις αἰσχρὰ καλὰ, καὶ τὰ καλὰ αἰσχρὰ νομίζεται, ἀκουέτω καὶ τῶν εἰς τοῦτο λεγομένων. Καὶ νόμους διατάξασθαι τῇ ἑαυτῶν κακίᾳ ὁμοίους τοὺς πονηροὺς ἀγγέλους ἐπιστάμεθα, οἷς χαίρουσιν οἱ ὅμοιοι γενόμενοι ἄνθρωποι· καὶ ὀρθὸς λόγος παρελθὼν (13), οὐ πάσας δόξας, οὐδὲ πάντα δόγματα καλὰ ἀποδείκνυσιν, ἀλλὰ τὰ μὲν φαῦλα, τὰ δὲ ἀγαθὰ ὥστε μοι καὶ πρὸς τοὺς τοιούτους τὰ αὐτὰ καὶ τὰ ὅμοια εἰρησεται, καὶ λεχθήσεται διὰ πλειόνων, ἐὰν χρεῖα ᾖ. Τανῦν δὲ ἐπὶ τὸ προκείμενον ἀνέρχομαι.

10. Μεγαλειότερα μὲν οὖν πάσης ἀνθρωπείου διδασκαλίας φαίνεται τὰ ἡμέτερα· διὰ τοῦτο (14) λογικὸν τὸ ὅλον τὸν φανέντα δι' ἡμᾶς Χριστὸν γεγονέναι, καὶ σῶμα, καὶ Λόγον, καὶ ψυχὴν. Ὅσα γὰρ καλῶς αἰεὶ ἐφθέγγαντο καὶ εὔρον οἱ φιλοσοφῆσαντες ἢ νομοθετήσαντες, κατὰ Λόγον ἕκαστος εὐρέσεως καὶ θεωρίας ἐστὶ πονηθέντα αὐτοῖς. Ἐπειδὴ δὲ οὐ πάντα τὰ τοῦ Λόγου ἐγνώρισαν, ὅς ἐστι Χριστὸς, καὶ ἐναντία ἑαυτοῖς πολλὰκις εἶπον. Καὶ οἱ προγεγραμμένοι (15) τοῦ Χριστοῦ κατὰ τὸ ἀνθρώπινον (16), λόγῳ πειραθέντες τὰ πράγματα θεωρήσῃ καὶ ἐλέγξῃ, ὡς ἀσεβεῖς καὶ περλεργοὶ εἰς δικαστήρια ἤχθησαν. Ὁ πάντων δὲ αὐτῶν εὐτονώτερος πρὸς τοῦτο γενόμενος Σωκράτης τὰ αὐτὰ ἡμῖν ἐνεκλήθη. Καὶ γὰρ ἔφασαν αὐτὸν καινὰ δαιμόνια (17) εἰσφέρειν, καὶ οὐς ἢ πόλις νομίζει

quæ sequuntur, tum etiam ex *Apol.* 1, n. 5 et 10. Quare paulo post ait Justinus se eadem adversus ejusmodi homines dicturum; eadem nempe ac ea quæ Verbum docuerat.

(14) *Διὰ τοῦτο.* Legendum διὰ τό, et observandum vocem λογικὸν singulari sensu hic usurpari. Non enim significat id quod rationis est participes, sed quidquid ad Verbum pertinet, seu totam Verbi personam et utramque naturam. Sic paulo ante n. 8: Κατὰ τὴν τοῦ παντός λόγου γῶσιν. Hæc illustrari possunt ex his verbis S. Augustini serm. 214, n. 7: « Totus Filius Dei Verbum et homo, atque, ut expressius dicam, Verbum, anima et caro. »

(15) *Οἱ προγεγραμμένοι.* Legendum προγεγενημένοι, ut in *Apol.* 1, n. 45. THEILBIUS.

(16) *Κατὰ τὸ ἀνθρώπινον.* Malim hæc referre ad Christi humanitatem, secundum quam antiquiores fuere philosophi, quam cum aliis interpretibus reddere, « pro carne humano. »

(17) *Καινὰ δαιμόνια.* Plato *Apol. Socr.* p. 24, Xenoph. *Ἀπομνημ.* 1, p. 412. THEILBIUS.

θεός, μὴ ἡγεῖσθαι αὐτόν. Ὁ δὲ δαίμονας (18) μὲν τοὺς Ἀφαιδούς, καὶ (19) τοὺς πράξαντας ἃ ἔφασαν οἱ ποιηταί, ἐκβαλὼν τῆς πολιτείας καὶ Ὅμηρον καὶ τοὺς ἄλλους ποιητὰς, παραιτεῖσθαι τοὺς ἀνθρώπους ἐδίδαξε· πρὸς Θεοῦ δὲ τοῦ ἀγνώστου (20) αὐτοῖς, διὰ λόγου ζητήσεως ἐπίγνωσιν προὔτρεπετο εἰπών· « Τὸν δὲ πατέρα καὶ δημιουργὸν πάντων οὐθ' εὐρεῖν ῥάδιον, οὐθ' εὐρόντα εἰς πάντας εἰπεῖν ἀσφαλές (21). » Ἄ ὁ ἡμέτερος Χριστὸς διὰ τῆς ἑαυτοῦ δυνάμεως ἔπραξε. Σωκράτει μὲν γὰρ οὐδεὶς ἐπιστεῦθη, ὑπὲρ τούτου τοῦ δόγματος ἀποθνήσκειν· Χριστῷ δὲ πῶ καὶ ὑπὸ Σωκράτους ἀπὸ μέρους γνωσθέντι (Λόγος γὰρ ἦν καὶ ἔστιν ὁ ἐν παντὶ ὢν, καὶ διὰ τῶν προφητῶν προειπῶν τὰ μέλλοντα γίνεσθαι, καὶ δι' ἑαυτοῦ ὁμοιοπαθοῦς γενομένου καὶ διδάξαντος ταῦτα), οὐ φιλόσοφοι οὐδὲ φιλόλογοι μόνον ἐπελίσθησαν, ἀλλὰ καὶ χειροτέχναι, καὶ παντελῶς ἰδιῶται, καὶ δόξης καὶ φόβου καὶ θανάτου καταφρονήσαντες· ἐπειδὴ δὲ δύναμις (22) ἐστὶ τοῦ ἀρρήτου Πατρὸς, καὶ οὐχὶ ἀνθρωπινοῦ λόγου τὰ σκεῦη.

11. Οὐκ ἂν δὲ οὐδὲ ἐφρονεῦμεθα, οὐδὲ δυνατώτεροι ἡμῶν ἦσαν οἱ τε ἄδικοι ἄνθρωποι καὶ δαίμονες, εἰ μὴ πάντως παντὶ γεννωμένῳ ἀνθρώπῳ καὶ θανεῖν ὠφείλετο. Ὅθεν καὶ τὸ βρῆμα ἀποδιδόντες, εὐχαριστοῦμεν. Καίτοι γε καὶ τὸ Ξενοφώντειον ἐκεῖνο νῦν πρὸς τε Κρίσκεντα καὶ τοὺς ὁμοίως αὐτῷ ἀφραίνοντας καλὸν καὶ εὐκαιρον εἰπεῖν ἡγοῦμεθα. Τὸν Ἡρακλέα ἐπὶ τριόδῳ τινα, ἔφη ὁ Ξενοφῶν, βαδίζοντα, εὐρεῖν τὴν τε ἀρετὴν καὶ τὴν κακίαν, ἐν γυναικῶν μορφαῖς φαινομένης· καὶ τὴν μὲν κακίαν, ἀβρᾶ ἐσθῆτι, καὶ ἔρωτοπεποιημένῳ (23) καὶ ἀνθοῦντι ἐκ τῶν τοιούτων προσώπων, θελκτικὴν τε εὐθὺς πρὸς τὰς ὄψεις (24) οὔσαν, εἰπεῖν πρὸς τὸν Ἡρακλέα, ὅτι, ἦν αὐτῇ ἐπιταί, ἡδόμενόν τε καὶ κεχοσμημένον τῷ λαμπροτάτῳ καὶ ὁμοίῳ τῷ περὶ αὐτὴν κόσμῳ διαίτησιν ἀεὶ τοιῆσει· καὶ τὴν ἀρετὴν, ἐν αὐχηρῶ μὲν τῷ προσώπῳ καὶ τῇ περιβολῇ οὔσαν, εἰπεῖν· « Ἄλλ' ἦν ἐμοὶ κείθῃ, οὐ κόσμῳ, οὐδὲ κάλλει τῷ βέοντι καὶ φθειρομένῳ ἑαυτὸν κοσμήσεις, ἀλλὰ τοῖς ἀτίδοις καὶ καλοῖς κόσμοις. » Καὶ πάνθ' ὄντινοῦν πεπελόμεθα φεύγοντα τὰ δοκοῦντα καλὰ, τὰ δὲ νομιζόμενα σκληρὰ καὶ βλογα μετερχόμενον, εὐδαιμονίαν ἐκδέχεσθαι. Ἡ γὰρ κακία (25), πρὸ βλήμα ἑαυτῆς τῶν πράξεων τὰ προσόντα τῇ ἀρετῇ καὶ ὄντως ὄντα καλὰ διὰ μὴ μῆτους φθαρτῶν (26) περιβαλλομένη (ἀφθαρτον γὰρ οὐδὲν ἔχει οὐδὲ ποιῆσαι δύναται), δουλαγωγεῖ τοὺς

A induci, et quos civitas existimat deos, ab eo non existimari. Atque hic quidem cum et Homerum et alios poetas ejeceret e civitate, auctor erat hominibus ut pravos dæmones, a quibus ea perpetrata quæ poetæ scripserunt, aversarentur : Deum autem, quem ignorabant, ut rationis investigatione cognoscerent, his eos verbis hortabatur : Parentem et opificem universorum neque invenire facile, nec, si inveneris, aqud omnes prædicare tutum est. » Hæc autem Christus noster sua ipsius potestate præstitit. Socrati enim nemo tantum habuit fidei, ut pro hac sententia mortem oppeteret. Christo autem, quem Socrates aliqua ex parte cognovit (erat enim et est Verbum illud omnia pervadens, quod et per prophetas futura prædixit, et per seipsum, cum natura nostra suscepta hæc doceret) Christo, inquam, non philosophi solum et litterati homines credere, sed operarii etiam et omnino imperiti, qui et gloriam et metum et mortem contempserunt : quandoquidem hæc virtus inenarrabilis Patris efficit, non humanæ rationis instrumenta.

11. Nec vero occideremur nec potentiores nobis essent iniqui homines et dæmones, nisi omnino cuilibet homini genito etiam mori constitutum esset. Hinc cum debitum persolvimus, 96 gratias agimus, Nunc autem in Crescentem et eos, qui eadem ac ille insaniunt, præclarum et opportunum esse arbitror Xenophontis illud proferre. Herculem enim scribit Xenophon in quodam trivio ambulanti incidisse in virtutem et vitiositatem, quæ ei specie muliebri visæ sunt; ac istiam quidem molli et ad amorem apto vestitu, et florescenti ex his ornamentis vultu, ac oculis ad demulcendum promptis, ita eum allocutam : si se sequeretur, facturam ut splendidissimo cultu, qualem gerebat ipsa, lætus et decorus perpetuo degeret. Virtutem autem squallenti vultu ac veste ita dixisse : Si mihi obsequaris, non te caduco et perituro cultu ac decore exornabis, sed æternis et præclaris ornamentis. » Quisquis igitur ea fugit, quæ videntur pulchra, ea autem persequitur, quæ dura et a ratione aliena existimantur, hunc pro certo tenemus beatam vitam adepturum. Vitium enim, postquam actionibus suis, veluti quoddam integumentum, ea quæ insunt virtuti ac vere bona sunt, imitatione rerum incorruptibilium obliedit (nihil enim incorruptibile habere aut facere potest) in servitutem redigit homines huini

(18) Ὁ δὲ δαίμονας. Vide Plat. *De Rep.* l. II, p. 377 et seqq. et l. I, p. 595 et seqq. IDEM.

(19) Delendum videtur illud καὶ ante τοὺς πράξαντας, vel legendum καὶ πράξαντας. Plato lib. X *De Rep.* duo retinet poesis genera, *hymnos in deos et honorem ac illustrium virorum laudationes.*

(20) Ἀγνώστου. Ignotum Athenis Deum indicari solent Grabias.

(21) Ἀσφαλές. Observat Thirlbius apud Platonem et alios scriptores, qui hoc testimonium citant, legi ἀδύνατον.

(22) Δύναμις. Subauditur ἡ τοῦτο πράττουσα. Vid. paulo ante.

(23) Ἐρωτοπεποιημένῳ. Habet Xenophon ἐσθῆτα ἃ ἐξ ἤ, ἐν μάλιστα ὡρα διαλάμπει, lib. II *Memorab.*,

c. 1, § 22. Ἐρωτ. male ad ἐσθ. refert Mar. Ep. ΠΑΤΡ.

(24) Πρὸς τὰς ὄψεις. Apud Xenophontem δῆματα ἀναπεπταμένα. Quare melius multo legeretur : θελκτικὴν τε εὐθὺς τὰς ὄψεις οὔσαν.

(25) Ἡ γὰρ κακία. Similis sententia apud Joan. Damascenum orat. in Sabbatum S., p. 817, tribuitur ad marginem Greg. Nyss. et Naz. : Πέφυκε γὰρ πῶς ἡ κακία τῷ τοῦ καλοῦ προσήματι ἐγκαλύπτεσθαι. Καὶ γὰρ τὰ οικεῖα ἀσχητῇ ἀρετῇ ἐπιτρίβεται. Vide Prologum S. Irenæi, n. 1.

(26) Διὰ μιμησεως φθαρτῶν. Legendum ἀφθάρτων. Non enim corruptibilia, sed incorruptibilia imitando, vitiositas sub virtutis ornamentis delitescit.

affixos, mala sibi inhærentia virtuti affingens. Qui autem vera bona ac minime fucata internoscunt, illi virtutis beneficio incorrupti. Quod quidem et de Christianis ac de athletis, iisque qui res ejusmodi gessere, quales poetæ de celebratis hominum opinione dilis scripsere, non insulsissimus quisque existimare debet, hoc ductus argumento, quod mortem, quæ videtur fugienda, contemnamus.

12. Nam et ipse ego, cum Platonis doctrina delectarer, ac de criminibus in Christianos conjectis audirem, eos autem ad mortem et ad alia omnia, quæ videntur metuenda, impavidos cernerem; fieri non posse intelligebam ut in nequitia et in voluptatum amore viverent. Quis enim libidinosus et intemperans, ac humanæ carnis epulas in bonis numerans, mortem amplecti possit, ut bonis suis careat, ac non potius omnino in hac vita semper versari, et magistratus latere conetur, nedum se ipsum deferat morte damnandum? Ac pravorum quidem dæmonum impulsu jam nefarii quidam homines hoc facinus edidere. Cum enim nonnullos occiderent ob afficta illa nobis crimina, rapuerunt etiam ad tormenta nostrorum servos, partim pueros, partim mulierculas, ac horrendis cruciatibus fabulosa illa facinora, quæ palam et aperte ipsi perpetrant, proferre coegerunt. Quæ quidem quia a nobis aliena sunt, parum laboramus; cum ingehitum ac non enarrabilem Deum cogitationum et actionum testem habeamus. Quid enim causæ est, cur **97** non etiam publice prosteamur hæc recte fieri, ac divinam philosophiam esse demonstramus; Saturni mysteria a nobis peragi dicentes, cum hominem necamus; ac dum sanguine, ut vulgo dicunt,

(27) *Τὰ προσόντα τῷ θντι.* Nihil hic corrupti, sed vera et solida ornamenta, quæque vere existunt, umbris et falsis imaginibus opponuntur.

(28) *Πάντα οὖν ἔχει.* Hujus loci, qui interpretis mirum in modum torsit, vitium sanari potest, si una addita litterula legamus πάντα νουνεχῆ. In codice Claromontano legitur πάντα λογισμῶν ἔλκοντα, cæteris in textu omissis, sed tamen ad marginem ab alia manu restitutus. Legit etiam Thirlbius νουνεχῆ, et paulo ante cum Perionio εφασαν προεφασαν.

(29) *Ἀφόβους.* Legitur καὶ ἀφόβους apud Eusebium, qui hunc Justinii locum inseruit libro quarto *Hist.*, c. 8. Mox ἄλλα deest apud eundem scriptorem, apud quem etiam legitur ἀνθρωπέτων.

(30) *Τῶν αὐτοῦ ἀγαθῶν στερηθῆ.* Euseb. τῶν αὐτοῦ στερηθῆ ἐπιθυμιῶν. Mox idem ζῆν ἀεὶ et οὐχ ὅτι αὐτόν. H. Stephanus dum Justinii verba ad grammaticas regulas revocat, legendum putat περιφωτο εἰ εἰδῶς φονευθῶμενον.

(31) *Κατήγγειλε.* Sylburgius posuit κατήγγειλε, quia eodem modo legitur apud Eusebium. Sed nihil vetat quominus aoristum retineamus. Paulo post legit Thirlbius ἔλκοντα.

(32) *Φάσκοντες Κρόνου.* Aptissime hic a martyre memoratur Saturnus; is enim puerorum sanguine maxime gaudebat, Christiani autem pueros dicebantur mactare. Præ cæteris Phœnices eorumque colonie deum istum victimis colebant. Quorum coloniarum nobilissima Carthago metropolim suam impietate superavit. Cf. Lactant. *Instit. div.*

χαμαιπετεῖς τῶν ἀνθρώπων, τὰ προσόντα αὐτῆ φαῦλα τῆ ἀρετῆ περιβεῖσα. Οἱ δὲ νενοχότες τὰ προσόντα τῷ θντι (27) καλὰ, καὶ ἀφάρτοι τῆ ἀρετῆ. Ὁ καὶ περὶ Χριστιανῶν, καὶ τῶν ἀπὸ τοῦ ἄλλου τῶν ἀνθρώπων, καὶ τῶν τοιαῦτα πραξάντων ὅποια εφθασαν οἱ ποιητὰ περὶ τῶν νομιζομένων θεῶν, ὑπολαβεῖν δεῖ πάντα οὖν ἔχει (28), ἐκ τοῦ καὶ [τοῦ] φευκτοῦ καταφρονεῖν ἡμᾶς θανάτου, λογισμῶν ἔλκοντα.

12. Καὶ γὰρ αὐτὸς ἐγὼ τοῖς Πλάτωνος χαίρων διδάγμασι, διαβαλλομένους ἀκούων Χριστιανούς, ὁρῶν δὲ ἀφόβους (29) πρὸς θάνατον καὶ πάντα τὰ ἄλλα νομιζόμενα φοβερά, ἐνενοῦσαν ἀδύνατον εἶναι ἐν κακίᾳ καὶ φιληθονίᾳ ὑπάρχειν αὐτούς. Τίς γὰρ φιληθονος, ἢ ἀκρατῆς, καὶ ἀνθρωπίνων σαρκῶν βορὰν ἀγαθῶν ἠγούμενος, δύναται ἂν θάνατον ἀσπάζεσθαι, ὅπως τῶν αὐτοῦ ἀγαθῶν στερηθῆ (30)· ἀλλ' οὐκ ἐκ παντὸς ζῆν μὲν ἀεὶ τὴν ἐνθάδε βιοτήν, καὶ λαμβάνειν τοὺς ἀρχοντας ἐπειράτο· οὐχ ὅτι γε αὐτὸν κατήγγειλε (31) φονευθῶμενον; Ἦδη καὶ τοῦτο ἐνήργησαν οἱ φαῦλοι δαίμονες διὰ τινῶν πονηρῶν ἀνθρώπων πραχθῆναι. Φονεύοντες γὰρ αὐτοὶ τινὰς ἐπὶ συκοφαντίᾳ τῆ εἰς ἡμᾶς, καὶ εἰς βασιάνους ἐλκυσαν οἰκέτας τῶν ἡμετέρων, ἢ παῖδας, ἢ γυναῖκα, καὶ δι' αἰκισμῶν φοβερῶν ἐξαναγκάζουσι κατεπειν ταῦτα τὰ μυθολογούμενα, ἃ αὐτοὶ φανερώς πράττουσιν· ὦν ἐπειδὴ οὐδὲν πρόσσεστιν ἡμῖν, οὐ φροντίζομεν, θεῶν τὸν ἀγέννητον καὶ ἀβήρτην μάρτυρα ἔχοντες τῶν τε λογισμῶν καὶ τῶν πράξεων. Τίνος γὰρ χάριν οὐχὶ καὶ ταῦτα δημοσίᾳ ὠμολογοῦμεν ἀγαθὰ, καὶ φιλοσοφίαν θεῖαν αὐτὰ ἀπεδείκνυμεν, φάσκοντες, Κρόνου (32) μὲν μυστήρια τελεῖν ἐν τῷ ἀνδροφονεῖν, καὶ ἐν τῷ αἵματος ἐμπύπασθαι, ὡς λέγεται, τὰ ἴσα τῷ παρ' ὑμῖν τιμωμένῳ εἰδώλῳ (33), ὃ οὐ μόνον

1, c. 21, et Euseb. *Præpar. ev.* 17, c. 15, sqq., p. 154, sqq., ed. Viger. Colon. Neque urbe eversa istud scelus distinctum est, verum etiam post vitam Romanis legibus humanarum hostiarum immolationem, imo post sacerdotis in arboribus templi sui obumbratricibus per Tiberium proconsulem crucibus expositos, Afri nihilominus eadem sacrificia in occulto faciebant, uti Tertullianus, ipse Afri, memoriæ prodidit (*Apol.* c. 9 [Opp. ed. Leopold. p. 1] p. 67). Has observationes Thirlbio debemus. ΟΥΤΟ.

(35) *Τῷ παρ' ὑμῖν τιμωμένῳ εἰδώλῳ.* Sæpe alii scriptores hanc superstitionem ethnicis objecere; sed præcipue Tertullianus Justinum imitari videtur *Apologet.* cap. 8. Vide *De Spectac.* cap. 6. Citat eruditus Londinensis editor alios scriptores, qui idem dixerunt: Tatianum n. 26; Theophil. Antioch. l. III, n. 7; Minucium cap. 21; Lactantium lib. 1, cap. 21 et 30; Athanas. *adv. Gent.*, p. 24; Firmicum *De prof. rel.*, Epiphanium *Anc.* p. 108; Prudentium l. 1 *Adv. Symmach.* v. 380, et seqq. Deinde in utramque partem disputat, ac primo quidem Patrum auctoritatem elevat, quia altum ea de re apud profanos scriptores silentium, excepto tamen Porphyrio lib. II *De abst.* p. 226. Tum Patrum testimonia a mendacii et erroris suspicione vindicat. — *Τῷ παρ' ὑμῖν τιμωμένῳ εἰδώλῳ.* Sc. τελεῖν. Locus apprime est insignis. Etenim his Justinus verbis Jovem Latialem designat, cui illo ipso tempore Romæ homines immolabantur. Quam superstitionem omnes Ap' ὄξετε Romanis vinciebant,

ἄλλων ζῶων αἵματα προσραίνεται, ἀλλὰ καὶ ἀνθρώπων, διὰ τοῦ παρ' ὑμῖν ἐπισημοτάτου καὶ εὐγενεστάτου ἀνδρός τὴν πρόσχυσιν τοῦ τῶν φρονεθέντων αἵματος ποιούμενοι (34). Διὸς δὲ καὶ τῶν ἄλλων θεῶν μιμηταὶ γενόμενοι ἐν τῷ ἀνδροβατεῖν καὶ γυναιξίν ὁμοῦς μίγνυσθαι, Ἐπειδὴ καὶ τὰ τῶν ποιητῶν συγγράμματα ἀπολογία ἔχοντες; Ἐπειδὴ δὲ ταῦτα τὰ μαθήματα, καὶ τοὺς ταῦτα πράξαντας καὶ μιμουμένους φεύγειν πειθόμεν, ὡς καὶ νῦν διὰ τῶνδε τῶν λόγων ἠγωνίσμεθα, ποικίλως πολεμούμεθα. Ἄλλ' οὐ φρονιζόμεν, ἐπεὶ θεὸν τῶν πάντων ἐπόπτην δίκαιον οἴδαμεν. Εἰ δὲ καὶ νῦν τις ἦν (35), τραγικῆ φωνῆ ἀνέδοξεν ἐπὶ τὴν βῆμα ὑψηλὴν ἀνάβας· « Αἰδέσθητε, αἰδέσθητε ἃ φανερώς πράττετε εἰς ἀναίτιους ἀναφέροντες, καὶ τὰ προσόντα καὶ ἑαυτοῖς καὶ τοῖς ὑμετέροις θεοῖς, περιβάλλοντες τοῦτοις ὧν οὐδὲν οὐδ' ἐπὶ ποσὸν μετουσία ἐστὶ. Μετάθεσθε, σωφρονισθητε. »

13. Καὶ γὰρ ἐγὼ, μαθὼν περιβλήμα πονηρὸν εἰς ἀποστροφήν τῶν ἄλλων ἀνθρώπων, περιτεθειμένον ὑπὸ τῶν φαύλων δαιμόνων τοῖς Χριστιανῶν θεοῖς δόξασι, καὶ ψευδολογούμενον (36) ταῦτα, καὶ τοῦ περιβλήματος κατεγέλασα καὶ τῆς παρὰ τοῖς πολλοῖς δόξης, Χριστιανὸς εὐρεθῆναι καὶ εὐχόμενος καὶ παμμάχως ἀγωνιζόμενος ὁμολογῶ· οὐχ ὅτι ἄλλοτριά ἐστὶ τὰ Πλάτωνος διδάγματα τοῦ Χριστοῦ, ἀλλ' ὅτι οὐκ ἐστὶ πάντῃ ὁμοία, ὡς περ οὐδὲ τὰ τῶν ἄλλων, Στωϊκῶν τε, καὶ ποιητῶν, καὶ συγγραφέων· ἕκαστος γὰρ τις ἀπὸ μέρους τοῦ σπερματικοῦ θεοῦ Λόγου τὸ συγγενὲς ὄρων, καλῶς ἐφθόγγατο. Οἱ δὲ τάναντία αὐτοῖς ἐν κυριωτέροις εἰρηχότες οὐκ ἐπιστήμην τῆς ἀποπτον (37) καὶ γκῶσιν τῆν ἀνέλεγχτον φαίνονται ἐσχηκέναι. Ὅσα οὖν παρὰ πᾶσι καλῶς εἰρηται, ἡμῶν τῶν Χριστιανῶν ἐστὶ. Τὸν γὰρ ἀπὸ ἀγεννήτου καὶ ἀβήρητου Θεοῦ Λόγον μετὰ τὸν Θεὸν (38) προσκυνού-

principae Tertullianus, qui in *Apol.* c. 8, p. 68, notatum fortasse Justinum imitatus: « Ecce, inquit, in illa religiosissima urbe Eueadarum piorum est Jupiter quidam, quem ludis suis humano proluunt sanguine. Sed bestiarum, inquit; hoc, opinor, minus quam hominis. An hoc turpius, quod mali hominis? Certe tamen de homicidio funditur. » *Coll. contra Gnostic.* c. 7, p. 232. OTTO.

(34) *Ποιούμενοι*. Ut accuratior sit oratio, legendum monet Thirlbius ποιούμενον, vel supra προσραίνετε. Vid. *Apol.* 1, n. 61.

(35) *Εἰ δὲ καὶ νῦν τις ἦν*. Legendum videtur aliter καὶ νῦν τις ἄν. Paulo post mallet Sylburgius οἷς τούτων. Sed minime necessaria hæc immutatio. Non video cur pro τις legi posse conjiciat Thirlbius *Λαοκράτης* vel *Κράτης*.

(36) *Ψευδολογούμενον*. Legendum ψευδολογούμενων, ut huic verborum complexioni lux affundatur. Mox etiam legendum καὶ Χριστιανός. Monet Thirlbius legere Joannem Clericum τῶν τοῦ Χριστοῦ, quod quidem non valde necessarium videtur.

(37) *Ἀποπτον*. Legitur apud Rob. Stephanum *ἔπωπτον*, ex quo potest confirmari conjectura Langi, qui legit *ἀπτοτων*. Vulgatam lectionem non carere eodem sensu existimat Sylburgius, si nimirum scientiam ἀποπτον intelligamus scientiam non facile parabilem et a communi captu et intelligentia reiciam. Gravius reddendum eodem sensu putat,

A implenur, cæremoniam esse similem vestræ in illud simulacrum religioni, quod non pecudum solum, sed hominum etiam sanguine proluitis, hominum occisorum sanguinem clarissimo apud vos et nobilissimo viro libante; Jovis autem et aliorum imitatores esse, dum in puerorum stupris et promiscuo cum mulieribus concubitu volutamus; ex Epicuri etiam et poetarum scriptis patrociniū petentes? Sed quia et ab his institutis et ab ejusmodi facinorum auctoribus et imitatoribus refugiendum suademus, id quod etiamnum hac in oratione contendimus, propterea variis modis oppugnamur. At parvi pendimus, quia Deum justum esse omnium inspectorem scimus. Utinam autem nunc aliquis voce tragica e loco superiore clamaret: « Pudeat vos, pudeat, quæ palam facitis, ea in homines innocentes conferre, et quæ vobis ac diis vestris inhærent, istis affingere, quos ne minima quidem ex parte contingunt. Immutamini, respiscite. »

13. Nam et ego cum nefarium integumentum a pravis dæmonibus, ad deterrendos alios homines, divinæ Christianorum doctrinæ injectum viderem, et ejusmodi mendaciorum auctores, et ipsum integumentum et popularem opinionem irrisi, neque profiteor laudi ducere, ac dimicatione omni contendere, ut Christianus reperiar; non quod aliena sint a Christo instituta Platonis, sed quod non omnino similia, ut nec etiam aliorum, Stoicorum videlicet, poetarum et historicorum. Ut quisque enim disseminatæ rationis divinæ partem aliquam sibi cognatam videbat, præclare locutus est. Qui autem secum ipsi in rebus longe gravissimis pugnarunt, ii nec scientiam sublimiorem, nec cognitionem, quæ refelli non possit, assecuti videntur. Quæcunque igitur apud alios omnes præclare dicta, ea nostra sunt Christianorum. Natum

« scientiam sublimiorem. »

(38) *Μετὰ τὸν Θεόν*. Sæpe occurrit apud Justinum hæc loquendi ratio, sed de Filii æqualitate nihil detrahit. Nam 1° sic Filium secundo loco et Spiritum sanctum tertio collocat Justinus, ut eos cum rebus creatis minime conjungat, sed cum Patre, ut videre est n. 6 et 13 *Apol.* 1. Hinc etiam declarat magnum inesse huic doctrinæ mysterium, quod ethnicis incredibile et insanum videbatur. 2° Apud ipsos scriptores profanos sæpe locus secundus cum æqualitate conjungitur. Sic Themistius, etsi primas veteri Romæ, secundas Constantinopoli defert pluribus locis, in primis orat. 3, pag. 42, æquale tamen imperium utrique attribuit. Sic enim loquitur de veteri Roma, orat. 23, p. 290: « Ἡ τῶν μὲν ἄλλων πόλεων βασιλεύει, τῇ δὲ ὑμετέρα συμβασιλεύει. » Quæ cæteris quidem civitatibus imperat, sed simul cum vestra imperat. 3° Cum æqualitas in personis divinis in unius substantiæ consortio posita sit; generationem ex substantia Patris mirifice expositam videbimus in *Diálogo* n. 61 et 128; sed interim observare juvat quam constanter hoc dogma ethnicis prædicet. Ait sub finem *Cohærti*. Christum esse « Verbum Dei, virtute ab eo inseparabile. » In *Apol.* 1, num. 46, et sæpius in secunda, esse Λόγον cujus omnes homines participes sunt. Deum illum vocat, eique Dei naturam attribuit num. 12, *Apol.* 1. Solum proprie genitum, non creatum, *ibid.*, n. 22 et 23. Refert ad eum præclarissima

enim ex ingenito et non enarrabili Deo Verbum secundum Deum adoramus et amamus; quandoquidem propter nos homo factus est, ut perperisionum nostrarum **98** particeps factus, medicinam illis faceret. Omnes enim scriptores per insitum rationis semen potuere illi quidem verum videre, sed subobscurè. Aliud enim est semen alicujus et imitatio pro viribus concessa, aliud ipsum illud, cujus communicatio et imitatio secundum ipsius gratiam conceditur (39).

14. Vos autem hac prece oramus, ut hunc libellum, subscribentes quod vobis placet, promulgetis, ut cæteris nostræ res innotescant, ac homines ad harum rerum cognitionem perveniant, et erroribus et optimarum rerum ignoracione levari possint; qui quidem se supplicii culpa sua obnoxios præbent, quia inest naturæ hominum facultas cognoscendi honesti atque turpis; tum etiam quia dum nos, qui noti illis non sumus, turpium illorum, quæ dicitant, criminum nomine condemnant, et tamen diis gaudent, qui similia perpetrarunt et etiamnum ab hominibus repossunt, ex eo quod nobis, quasi ejusmodi facinorum rei simus, mortem aut vincula aut aliam ejusmodi poenam infligunt, sententiam in seipsos dicunt, ita ut alii judices minime sint requirendi.

15. Contempsit etiam impiam illam apud meos Samaritanos et erroris plenam Simonis doctrinam, Quod si et vestra ad hunc libellum accedat auctoritas, omnium illum oculis exponemus ut, si fieri possit, immutentur; quod quidem unice nobis hanc orationem scribentibus propositum fuit. Sunt autem instituta nostra recte judicanti minime turpia, sed humana omni philosophia sublimiora. Sin minus :

Scripturæ testimonia, in quibus appellatur Nobiscum Deus, n. 33; Dominus qui regnavit a ligno et firmavit orbem terræ, n. 41; Dominus sedens a dextris Domini, n. 45; Dominus fortis et potens, num. 51. Vid. num. 63.

(39) Velim expendantur hæc verba, ut confirmetur quidquid in Præfatione part. II, c. 7, n. 6, de Justinii doctrina disserui. Hoc discrimen inter gentiles et Christianos ponit. Præstantissimi quique gentiles, ut Socrates et Heraclitus, veritatis particulam, illustrante illorum animos Verbo, cognoverunt, et aliquo virtutis simulacro imitati sunt. Atque id quidem illis a Deo, pro viribus liberi arbitrii nondum sanati, concessum fuit. At Christiani Verbum incarnatum non solum cognoscunt, sed etiam illis communicatum fuit, inhabitando in eis per Spiritum sanctum, suamque imaginem in illis imprimendo, quod quidem gratuitum omnino Dei donum est.

(40) *Παρά τὴν ἐαυτῶν αἰτίαν.* Hæc verba minus recte intellecta totum locum tenebris impleverunt. Ipse Clericus vertit, ut alii, « præter suam culpam, » *Hist. eccles.* ad an. 162, atque hæc refert ad Christianos ita vertendo : « Ut et ab aliis nostra noscantur, possintque falsa opinione liberari, et bonos viros nosse (Christianos) qui præter suam culpam poenis obnoxii fiunt. » Reddendum putat Thirlbius, « vestra ipsorum culpa. » Solus Perionius, « sua culpa. » Pluribus exemplis probari posset illud παρὰ

μὲν καὶ ἀγαπῶμεν, ἐπειδὴ καὶ δι' ἡμᾶς ἀνθρώπων γέγονεν, ὅπως καὶ τῶν παθῶν τῶν ἡμετέρων συμμέτοχος γενόμενος, καὶ ἰασίην ποιήσεται. Οἱ γὰρ συγγραφεῖς πάντες διὰ τῆς ἐνοούσης ἐμφύτου τοῦ λόγου σπορᾶς ἀμυδρῶς ἐδύνατο ὄρᾶν τὰ ὄντα. Ἐτερον γὰρ ἐστὶ σπέρμα τινὸς καὶ μίμημα κατὰ δύναμιν δοθέν, καὶ ἕτερον αὐτὸ οὐ κατὰ χάριν τὴν ἀπ' ἐκείνου ἢ μεταουσία καὶ μίμησις γίνεται.

14. Καὶ ὑμᾶς οὖν ἀξιούμεν ὑπογράφοντας τὸ ὑμῖν δοκοῦν, προθεῖναι τοῦτ' ἐπὶ βιβλίδιον, ὅπως καὶ τοῖς ἄλλοις τὰ ἡμέτερα γνωσθῆ, καὶ δύνωνται τῆς ψευδοδοξίας καὶ ἀγνοίας τῶν καλῶν ἀπαλλαγῆναι, οἱ παρὰ τὴν ἑαυτῶν αἰτίαν (40) ὑπεύθυνοι ταῖς τιμωρίαις γίνονται, εἰς τὸ γνωσθῆναι τοῖς ἀνθρώποις ταῦτα· διὸ ἐν τῇ φύσει (41) τῇ τῶν ἀνθρώπων εἶναι τὸ γνωριστὸν (42) καλοῦ καὶ αἰσχροῦ· καὶ διὰ τὸ ἡμῶν, οὐκ ἐπίσταται, τοιαῦτα ὅποια λέγουσιν αἰσχρὰ καταψηφισομένους, καὶ διὰ τὸ χαίρειν τοιαῦτα πράξασαι θεοῖς καὶ ἐτι νῦν ἀπαντοῦσι παρὰ ἀνθρώπων τὰ ὁμοία, ἐκ τοῦ καὶ ἡμῖν, ὡς τοιαῦτα πράττουσι, θάνατον ἢ δεσμὰ ἢ ἄλλο τι τοιοῦτον πρόστιμον (43), ἑαυτοὺς κατακρίνειν, ὡς μὴ δέσθαι ἄλλων δικαστῶν.

15. Καὶ τοῦ ἐν τῷ ἐμῷ ἔθνει ἀσεβοῦς καὶ πλάνου Σιμωνιανοῦ διδάγματος κατεφρόνησα. Ἐάν δὲ ὑμεῖς τοῦτο προγράψητε, ἡμεῖς τοῖς πᾶσι φανερόν ποιήσασμεν, ἵνα εἰ δύναιτο μεταθῶνται. Τοῦτου γε μόνου χάριν τοῦσδε τοὺς λόγους συνετάξαμεν. Οὐκ ἐστὶ δὲ ἡμῶν τὰ διδάγματα κατὰ κρίσιν σώφρονα αἰσχρὰ, ἀλλὰ πάσης μὲν φιλοσοφίας ἀνθρώπου ὑπέρτερα· εἰ δὲ μὴ, καὶ Σωταδεῖσις (44) καὶ Φιλαινιδεῖσις (45)

his in locis idem valere ac « per. » Irenæus in Prologo : ἵνα οὖν μὴ παρὰ τὴν ἡμετέραν αἰτίαν συναρπάζωνται τινες. Et lib. V, cap. 39, num. 3 : Τὰ οὖν ἀποστάνα ταῦτα πατρικοῦ φωτός, καὶ παραβάντα τὸν θεσμὸν τῆς ἐλευθερίας, παρὰ τὴν αὐτῶν ἀπέστησαν αἰτίαν, ἐλευθερὰ καὶ αὐτεξούσια τὴν γνώμην γεγονότα.

(41) *Διὸ ἐν τῇ φύσει.* Legendum διὰ τὸ ἐν τῇ φύσει. Nimirum sua ipsorum culpa supplicii traduntur, quia inest naturæ humanæ vis cognoscendi boni et mali. Illud : Etsi τὸ γνωσθῆναι τοῖς ἀνθρώποις ταῦτα eodem sensu paulo ante occurrit et satis incommode hoc loco positum videtur. Quare perspicuitatis causa vel omittendum fuit in interpretando, vel, ut faciendum duxi, aptius collocandum.

(42) *Τὸ γνωριστόν.* Legendum γνωριστικόν, ut jam multi observaverunt.

(43) *Πρόστιμον.* Si legamus προστιμῶν obscuro et difficili loco non parum lucis accedet. Sic etiam legendum censet eruditus Londinensis editor.

(44) *Σωταδεῖσις.* De Sotade Strabo *Geogr.* XIV, p. 573, ed. Siehenk. et Tzschuck. : Ἦρξε Σωτάδης μὲν πρῶτος τοῦ κιναιδολογοῦ. ΟΤΤΟ.

(45) *Φιλαινιδεῖσις.* Philænis, εἰς ἣν ἀναφέρεται τὸ περὶ ἀφροδισίων ἀκόλαστον σύγγραμμα. Αἰθιου. I. c. p. 335. Coll. Suid. s. v. Ἀστυνάσσα. Ιδ.

καὶ ὀρηστικοῖς καὶ Ἐπικουρείοις, καὶ τοῖς ἄλλοις ἅπασιν τοιοῦτοις ποιητικαῖς διδάγμασιν οὐχ ὅμοια, οἷς ἐντυγχάνειν πᾶσι, καὶ γεννομένοις (46) καὶ γεγραμμένοις, συγχεώρηται. Καὶ παυσόμεθα λοιπὸν, ὅσον ἐπ' ἡμῖν ἦν πράξαντες, καὶ προσεπυθέμενοι τῆς ἀληθείας καταξιωθῆναι τοὺς πάντη πάντας ἀνθρώπων. Εἴη οὖν καὶ ὕμᾶς ἀξίως εὐσεβείας καὶ φιλοσοφίας τὰ δίκαια ὑπὲρ ἑαυτῶν κρῖναι.

(46) *Γενομένοις*. Recte observat clarissimus Thirlbius hanc vocem, cujus sensum non assecuti erant interpretes, de scena accipi debere.

ANALYSIS

DIALOGI CUM TRYPHONE JUDÆO.

99 Justinum traxerat Ephesum fides, ut verisimile est, propagandæ studium, quod unicum et negotium videtur fuisse. Paucis diebus antequam discederet, ambulanti mane in xysti spatii (n. 1) occurrit quidam Judæus Trypho nomine, cum ex aliis ejusdem instituti, seque philosophiæ studiosum esse indicat, ac Justini veste invitatum ut illius congressum appeteret. Justinus ubi Judæum esse cognovit, miratur hominem Moysei et prophetis addictum non missos facere philosophos; eique narrat (n. 2) quomodo ipse pluribus gustatis philosophiis Platonicos adamasset; sed postea (n. 3-8) veritate ex ejusdem sensu sermone cognita religionem Christianam amplexus esset. Rident socii Tryphonis (n. 9). Dolet ipse Trypho sortem Justini, quo spondente se demonstraturum religionem Christianam certissimis argumentis nisi, iterum risus et clamores indecori. Discedere querit Justinus, pallio retinetur a Tryphone, sed ea lege, ut ejus socii aut abeant, aut silentio audiant accepta conditione veniunt in medium xysti stadium, ubi lapidea erant sedilia ex utraque parte; consistit in altera Justinus et Trypho, in altera quatuor socii Tryphonis, cum jam duo jocantes abissent. Tum Justinus orditur (n. 10) hunc Dialogum, qui, nocte interpellatus, postridie Tryphone cum sociis et aliis nonnullis, qui pridie non adfuerant, redeunte repetitus est et ad vesperum productus.

Haud equidem mirarer, si deesset huic operi, ut eruditi viri opinati sunt, venustas ordinis. Non enim Dialogi inventor Justinus, sed fidelis eorum, quæ disputata inter eum et Judæos uerant, narrator. Sed tamen, si quis hanc disputationem omnibus vestigiis indaget, ac media cum primis, extrema cum mediis comparet, non eum fallat argumentorum series. Ir quo quidem, ut commode legitimum consulamus, Dialogum in tres partes distribuemus, quarum in prima S. Martyr præjudicata Judæorum de lege opinionones refellit; in altera verum et æternum Filium a Deo genitum esse, eumque nostra causa incarnatum et crucifixum demonstrat; in tertia denique vocationem gentium et Ecclesiam, quæ a Christo constituta est, prophetarum oraculis ac veteris Testamenti figuris prædictam fuisse.

PARS I. — Querenti Tryphoni cur legem non observent Christiani, respondet Justinus (n. 11). 1° Prædictam fuisse veteris legis abrogationem et novæ institutionem; idque jam factum esse probat ex conversione gentium hanc legem per Christi gratiam observantium (n. 12), dum illam Judæi prorsus dedecorant. 2° Peccatorum remissionem apud Isaiam per sanguinem Christi (n. 13), minime vero per lustrationes Judæorum promitti. 3° (n. 15) Justitiam ab eodem propheta non in ritibus externis reponi, sed in conversionis cordis, quam Christus donat. Hanc esse veram circumcisionem. 4° (n. 16, 17) Judaica enim circumcisiō in signum data, ut punirentur ob scelera in Christum et Christianos commissa. 5° (n. 18, 22) Hanc merito a Christianis rejici; siquidem veteribus ignota, in signum data Abraham fuit; lex autem sub Moyse ob duritiam cordis instituta. 6° (n. 23) Judaica de lege sententiā calumniis adversus Deum amant præbet. 7° (n. 24) Longe præstantior circumcisiō Christianorum, sine qua (n. 25, 26) Judæi salvari non possunt. Quod si propheta eodem docent ac Moses, id fecere propter eandem cordis duritiam (n. 27). At vera justitia per Christum comparatur (n. 28), ac proinde lex Christianis inutilis (n. 29) cum æternam legem per Christi gratiam observent (n. 30). 8° In hac Christi potentia demonstranda perstat Justinus (erat enim magni ponderis argumentum, ut legem abrogatam esse constaret, seque Judæi longe aliis præsidii egere intelligerent) et cum tanta fuerit gloria primi adventus, secundum multo gloriosiorum futurum probat (n. 31) ex Daniele, ac duos esse Christi adventus, eumque Dominum et Deum et adorandum dici ex pluribus palmaris demonstrat (n. 32, 39), quos in Salomonem negat convenire, cum is non modo hos titulos sustinere non possit, sed etiam vitiosus fuerit et longe dissimilis Christianis, inter quos tamen fatetur (n. 33) natas esse hæreses, sed quæ catholicos in fide confirmet, utpote a Christo prædictæ. 9° Legem ostendit (n. 40, 42) figuram fuisse eorum quæ ad Christum pertinent, et finem habuisse in Christo (n. 43), sine quo (n. 44) Judæi frustra salutem sibi promittunt. Fatetur (n. 45) justos, qui ante legem et sub lege fuerunt, salvari, sed per Christum, nec negat (n. 46, 47) salutem adepturos, si qui legem cum fide in Christum confungant, quamvis aliter catholici multi sentiant.

100 PARS II. — Quæ hactenus de Christi divinitate dixit Justinus, ea strictim disseruerat ad refellendas Judæorum opiniones de lege Moaica. Nunc, rogatu Tryphonis, data opera, probat Christum ante sæcula Deum exsistisse et postea hominem fieri voluisse. Antequam disputationem ingrediatur, monet Tryphonem (n. 48), ut fixam et ratum maneat, quod jam demonstratum est, nempe Jesum esse Christum, ac objiciente Judæo nondum advenisse Eliam, probat (n. 49) Joannem esse Eliam primi adventus præcursorem, idque ex Isaiæ prophetia confirmat (n. 50, 51); et ab ipso Jacob duos ad veritas prædictos fuisse ostendit (n. 52, 54). Tum rogante Tryphone ne in probanda Christi divinitate aahibeat illa testimonia, in quibus Dei nomen non sine metaphora usurpatur, pronuntiat Justinus (n. 53) se his testimoniis non usurum; ac Deum, qui Abraham et Jacob et Moyse apparuit, a Deo Patre distinctum esse probat (n. 56, 57, 58, 59); Judaicasque de eo, qui apparuit in rubo, opinionones refellit (n. 60), et sapientiam a Deo, ut ignem ex igne, gentium demonstrat (n. 61) ex verbis Salomonis, quibus consentaneum esse ostendit (n. 62) illud Moysis: « Faciamus hominem, » etc. Cedit his argumentis Judæus et Justinum rogat, ut hunc Dei Filium hominem factum esse et crucifixum esse et resurrexisse et in caelum ascendisse probet.

Tum Justinus multa profert testimonia (n. 63), quæ jam antea recitaverat, in primis ex Psalmo XLIV, in quo et Christus et Deus simul et homo laudatur, et gentium conversio prædicitur. Consentit Trypho (n. 64) ut Christum gentium sit Deus, et eo negat Judæos indigere. Castigat ergo Justinus hanc impietatem, et prosequitur susceptam de Deo homine factam demonstrationem. Objicit Trypho (n. 65) Deum alteri gloriam suam non dare. Locum explicat Justinus (n. 66), ac deinde refert prophetiam Isaiæ: « Ecce virgo, » etc.

Sed cum multa de hac prophetia dicere pararet, interpellat Trypho ac objicit: 1° Scripturam non dicere: « Ecce virgo, » sed « Ecce adolescentula. » 2° Hanc ex virgine generationem fabulæ Persei non absimilem esse. 3° Satis fuisse Jesum

hominem ex hominibus natum fateri, eumque, si modo Christus sit, hanc dignitatem accurata legis observatione consecutum existimare.

His tribus sic respondet Justinus, ut a postremo, quod forte majoris momenti videbatur, initium ducat. 1° Itaque Judaicas de lege et de Christo, quem hominem ex hominibus sibi fingebant, opiniones refellit (n. 67, 68). 2° (n. 69, 70). In his quae poetas de Baccho, Hercule, Asculapio ac Perseo mentis sunt, artificia diaboli ostendit, quem oracula prophetarum imitati esse existimabat. 3° Cum Judaei, rejecta septuaginta seniorum interpretatione, scriptum esse dicerent: « Ecce adolescentula, » exagitat (n. 71) iniquum illorum de hac interpretatione iudicium, ex qua etiam multa illos testimonia sustulisse dicit Horum nonnulla, Tryphonis rogatu, profert (n. 72, 73), quorum postremum: « Dominus regnavit a ligno. » Sed cum hunc Psalmum ad Christum referri non posse Trypho contenderet (n. 74), satis ei facere conatur Justinus et alia Scripturae loca colligit (n. 75, 76), in quibus pariter majestas divinitatis cum carnis humilitate coniungitur.

His expeditis, quae adversus Isaiae prophetiam, « Ecce virgo concipiet, » objecerat Trypho, demonstrat Justinus (n. 77, 78) hanc prophetiam in Christo adimpletam fuisse; et postquam interpositas a Judaeo de angelis, et de instauratione Jerusalem et regno mille annorum quaestiones explicuit (n. 79, 81), ac nata occasione ex Apocalypsis testimonio, nonnulli disseruit (n. 82) de dono prophetiae apud Christianos et de praedictis a Christo persecutionibus et haeresibus; tum vero Judaeos hortatur, ut ne ex haereticis et malis Christianis ansam arripiant Christo maledicendi et Scripturae praere interpretandae. Frustra enim Ezechiam ab illis obrudi, ut ea eludant quae, ut in psalmo « Dixit Dominus, » ita etiam in hac prophetia, « Ecce virgo, » non de Ezechia, sed de solo Christo Justinus dicta demonstrat (n. 83, 84). Sic etiam psalmum xxvii, ad Ezechiam perabsurde referri ostendit (n. 85): seque charitate adduci declarat, ut multa pridie disputata tepelat in gratiam eorum qui non adferunt.

Nati ex Virgine Dei mysterio tot Scripturae testimoniis propugnato, novus Justino nascebatur labor in Christi cruce similiter defendenda. Multa ergo colligit (n. 86), quae lignum crucis in Veteri Testamento praesignificaverant; et cum Trypho ex his verbis, « Egredietur virga de radice Jesse, » quae Justinus citaverat, occasionem cepisset quaerendi cur Christus, cum Deus sit, opus habuerit Spiritu sancto, Justinus huic quaestioni respondet (n. 87, 88). Negat Trypho adducere posse, ut ignominiam crucis agnoscat, propterea quod « maledictus a Deo omnis qui pendet in ligno. » Tum Justinus quantum sit crucis robur, « Egredietur virga de radice Jesse, » ex benedictione data Josepho et serpente exaltato demonstrat (n. 90, 91): nonnulla de interpretandis Scripturis principia ponit (n. 92, 93), ac tandem locum a Tryphone objectum explicat (n. 94). Idem mysterium aliis testimoniis Scripturae defendit (n. 95). 101 his praesertim, « Foderunt manus meas, » etc. Quin etiam totum Psalmum recitat (n. 97, 105) ac singulos versus interpretatur.

Resurrectionem Christi probat ex fine ejusdem psalmi et ex Jonae historia (n. 106, 107, 108), qua Judaei a Christo objecta, non modo Ninivitas imitati non sunt, sed etiam per totum orbem miserunt, qui Christum et Christianos terribissimis calumniis in invidiam vocarent. De Christi ascensione nihil dicit hoc loco, forte quia satis multa ea de re supra disserat n. 85.

PARS III.—Ninivitarum conversio, quam Christiani imitati sunt, Judaei vero nequaquam, opportunum Justino introitum dedit in tertiam partem hujus Dialogi. Probat conversionem gentium praedictam esse a Michæa (n. 109, 110), ac multa alia colligit (n. 111), quibus gentium per Christi sanguinem liberatio praesignificata fuit. Eziles et jejunas Judaeorum interpretationes refellit (n. 112), ac Josue figuram Christi fuisse, gentesque per Christum in terram sanctam introductum iri, et ab eo secundam circumcisionem longe Judaica praestantior em accepisse ostendit (n. 113, 114). Idem dogma confirmat (n. 115, 116, 117, 118) ex Zachariae visione et Malachiae visione et benedictione Christianorum praedictione, quam ex Christi sacerdotio confirmat, aliisque ejus titulis. Eisdem Christianos populum esse, et populum longe sanctiorem Judaeis demonstrat, ac genus Abraham ejusque filio et nepoti promissum (n. 119, 120); et benedictionem in ipso Christo promissam non ad proselytos Judaeorum, sed ad Christianos spectare, qui verus Israel sunt et filii Dei (eo quod Christus sit Filius Dei et Israel, et Deus qui apparuit antiquis, a Deo Patre, ut ignis ex igne, genitus, Dominus a Domino Patre distinctus) et laetantur cum populo Dei, ut prophetae praedixerunt, ac vocationem suam morum sanctitate comprobant, cum Judaeis summa semper impietate Deum offenderint et offendant (n. 121, 133).

Ecclesiae etiam figuras et praedictiones ostendit (n. 134, 139) in connubiis Jacob, cui aliud semen promissum, Judaeis reprobis successurum; et in arca Noe et benedictionibus, quas Noe filiis dedit. In hac Ecclesia nullum discrimen servorum et liberorum (n. 140), ac frustra Judaei filios se esse Abraham gloriantur, quos quidem sua culpa cecidisse probat (n. 141). Hac peracta disputatione (n. 142), cum Justinus taceret, gratias ei Trypho perhonorificas agit suo et sociorum nomine, ac sanctum navigationem apprecatur: vicissimque Justinus peramice eos discedens salutat, seque illis nihil melius precari posse declarat, quam ut ad Christi cognitionem perveniant.

ΤΟΥ ΑΥΤΟΥ ΙΟΥΣΤΙΝΟΥ

ΠΡΟΣ ΤΡΥΦΩΝΑ ΙΟΥΔΑΙΟΝ
ΔΙΑΛΟΓΟΣ

EJUSDEM JUSTINI

DIALOGUS CUM TRYPHONE JUDÆO

1. Justinus a Judæis ob philosophi vestem salutatus, Moysem longe praefendum esse philosophis declarat. — Ambulanti mihi mane in xysti spatii

1. Περιπατοῦντί μοι ἔωθεν ἐν τοῖς τοῦ ξύστου (47) περιπάτοις συναντήσας τις μετὰ καὶ ἄλλων, Φιλόσοφε, χαῖρε, ἔφη. Καὶ ἄμα εἰπὼν τοῦτο, ἐπιστραφείς

(47) Σύστου. Hic xystus, si fides Eusebio (Hist. eccl. iv, 18), Ephesi erat. Eodem in loco Apollonium disputare solitum esse Philostratus scribit iv, 3, et viii, 26, referente Thirlbio. Otto.

εμπεριπάτει μοι · συνεπίστρεφον δ' αὐτῷ καὶ οἱ ἄλλοι αὐτοῦ. Καγὼ Ἐμπαλιν προσαγορεύσας αὐτὸν, Τί μάλιστα; ἔφη.

Ὁ δὲ, Ἐδιδάχθη ἐν Ἄργει, φησὶν, ὑπὸ Κορίνθου τοῦ Σωκρατικοῦ, ὅτι οὐ δεῖ καταφρονεῖν οὐδὲ ἀμελεῖν τῶν περιχειμένων τότε τὸ σχῆμα (48), ἀλλ' ἐκ παντὸς φιλοφρονεῖσθαι, προσομιλεῖν τε αὐτοῖς, εἴ τι ὄφελος (49) ἐκ τῆς συνουσίας γένοιτο ἢ αὐτῷ ἐκείνῳ ἢ ἡμῶν. Ἄμφοτέροις δὲ ἀγαθὸν ἐστὶ, καὶ ἄλλοις ἢ ὠφελιμῶς. Τοῦτου οὖν χάριν, ὅταν ἴδω τινὰ ἐν τοιαύτῳ σχήματι, ἀσμένως αὐτῷ προσέρχομαι · σέ τε κατὰ τὰ αὐτὰ ἡδέως νῦν προσεῖπον· οὗτοι τε συνεφέπονται μοι, προσδοκῶντες καὶ αὐτοὶ ἀκούσεσθαι ἢ χρῆσθαι ἐκ σοῦ.

Τίς δὲ σύ ἐσσι (50), φέριστε βροτῶν; Οὕτως προσκαίρων αὐτῷ ἔλεγον.

Ὁ δὲ καὶ τοῦνομά μοι καὶ τὸ γένος ἐξεῖπεν ἀπλῶς · Τρύφων, φησὶ, καλοῦμαι (51) · εἰμὶ δὲ Ἑβραῖος ἐκ περιτομῆς, φυγὼν τὸν νῦν γενόμενον πόλεμον (52), ἐν τῇ Ἑλλάδι καὶ τῇ Κορίνθῳ τὰ πολλὰ διάγων.

Καὶ τί ἄν, ἔφη ἐγὼ, τοσούτον ἐκ φιλοσοφίας σύ τ' ἄν ὠφελιθεῖς, ὅσον παρὰ τοῦ σοῦ νομοθέτου καὶ τῶν προφητῶν;

Τί γὰρ, οὐχ οἱ φιλόσοφοι περὶ Θεοῦ τὸν ἅπαντα ποιῶνται λόγον (53), ἐκεῖνος ἔλεγε, καὶ περὶ μοναρχίας αὐτοῖς καὶ προνοίας αἱ ζητήσεις γίνονται ἐκάστοτε; Ἡ οὐ τοῦτο ἔργον ἐστὶ φιλοσοφίας, ἐξετάζειν περὶ τοῦ Θεοῦ;

Ναί, ἔφη· οὕτω καὶ ἡμεῖς δεδοξάκαμεν. Ἄλλ' οἱ κλειστοὶ (54) οὐδὲ τοῦτου πεφροντίκασιν, εἴτε εἰς εἴτε καὶ πλείους εἰσι θεοὶ, καὶ εἴτε προνοοῦσιν ἡμῶν ἐκάστου, εἴτε καὶ οὐ· ὡς μηδὲν πρὸς εὐδαιμονίαν τῆς γνώσεως ταύτης συντελοῦσης· ἀλλὰ καὶ ἡμᾶς (55) ἐπιχειροῦσι παθεῖν, ὡς τοῦ μὲν σύμπαντος καὶ αὐτῶν τῶν γενῶν καὶ εἰδῶν ἐπιμελεῖται Θεός, ἡμοῦ δὲ

(48) *Τόδε τὸ σχῆμα.* De Justino Euseb. *Hist. eccl.* iv, c. 11: Ἰουστίνος ἐν φιλοσόφῳ σχήματι προσβῆναι τὸν θεῖον λόγον. Hieron. *De viris ill.*, c. 23: «Justinus philosophus, habitu quoque philosophi incedens»; et Phot. *Bibl. cod.* 125: φιλοσοφῶν καὶ τοῖς λόγοις καὶ τῷ βίῳ καὶ τῷ σχήματι. Ὅττο.

(49) *Εἴ τι ὄφελος.* Illud et idem hoc loco valet ac dando operam, sive tentando, ut aliqua utilitas ad ipsum vel ad me redeat.

(50) *Τίς δὲ σύ ἐσσι.* Ex Homero *Iliad.* ζ, v. 123: Τίς δὲ σύ ἐσσι, φέριστε καταθηγῶν ἀνθρώπων; Halloix. *Not. in vit. Just.* cap. 6.

(51) *Τρύφων.... καλοῦμαι.* Hunc Tryphonem Eusebius Judæorum tunc temporis celeberrimum fuisse dicit lib. iv, cap. 18.

(52) *Τὸν τῶν γερῶν πόλεμον.* Hoc est bellum a Bar-Cochbar excitatum. Ὅττο.

(53) *Τὸν ἅπαντα ποιῶνται λόγον.* Sic etiam reddi possent hæc verba: «An non philosophi omnem de Deo disputationem instituunt?» Id est disputationibus suis complectuntur, quidquid de Deo fas est disserere? Sed interpretatio, quam secutus sum, confirmatur ex his verbis: Αἱ ζητήσεις γίνονται ἐκάστοτε. Justinus *Cohort.* n. 9, ait se an-

occurrens quidam una cum aliis, Salve, inquit, philosophe, statimque his dictis conversus una mecum ambulabat. Conversi quoque cum eo amici ejus. Tum ego vicissim illum salutans: Quid rerum, inquam, potissimum?

At ille: Docuit me Argis, inquit, Corinthus Socraticus non debere contemni aut negligi qui hanc vestem induti sunt, sed omnem eis humanitatem exhibendam, ac eorum consuetudine utendum, ut aliqua inde utilitas sive ad ipsum illum, sive ad me redeat. Utrique autem bene est, si vel alteruter juvetur. Hanc igitur ob causam, cum aliquem in hac veste conspicio, libenter ad eum accedo; teque modo ea de causa lætus compellavi: isti autem me subsequuntur, quod et ipsi sperent se ex te utile aliquid audituros.

102 Tu vero quisnam es mortalium præstantissime? Ita eum jocans alloquebar.

Ille autem et nomen mihi et genus ingenue edidit. Trypho, inquit, vocor; Hebræus autem sum ex circumcissione, ex bello nuper gesto profugus, in Græcia et Corinthi plerumque degens.

Sed quid te, aiebam, tantum philosophia juvare possit, quantum legislator tuus et prophætæ?

Quid enim, inquit ille, an non philosophorum sermo omnis de Deo versatur, ac de ejus singularitate et providentia quæstiones ab eis semper instituuntur? Aut philosophiæ an non hoc opus est de Deo quærere?

Sane, inquam, ita et nos existimamus. Sed plerique ne id quidem laborant, utrum unus an plures sint dii, et unicuique nostrum utrum provideant necne; quasi hæc cognitio nihil ad beate vivendum afferat. Quinetiam persuadere nobis conantur Deum universi quidem ac ipsorum generum et specierum curam gerere, mei autem et tui et singulorum non

tiquitatem Moysis demonstraturum μετὰ πάσης αξιοπιστοῦ μαρτυρίας, id est nullo usurum testimonio, quod non gravissimum Græcis videri debeat.

(54) *Ἄλλ' οἱ κλειστοὶ.* Hoc loco Stoicos notat Justinus; nam Stoicus ille, quem primum philosophiæ magistrum habuit, parvi pendebat cognitionem Dei, ut infra narrat Justinus. In eisdem stoicos quadrant optime quæ sequuntur. Providentiam illi quidem admittebant, sed quæ fato et necessitate contineretur, nec aliter homines ac res inanimas regeret. Hinc Tertullianus *Præscript.* cap. 7: «Marcionis Deus melior de tranquillitate, inquit, a Stoicis venerat,» Denique philosophi, de quibus hic loquitur Justinus, iisdem vicibus redeuntibus eisdem homines revicturos docebant, quod proprium fuit Porticis commentum. — Redarguit Justinus tum illius ævi philosophos (coll. Lucian. *Icaromenipp.* c. 9), tum Stoicos. Hi enim minime faciebant Dei cognitionem (c. 2, p. 218, 219, Theoph. *ad Autolyc.* c. 4); agnoscebant quidem Providentiam, ita tamen ut magna dii curent, parva negligant (Cic. *De nat. deor.*, II, 66). Ὅττο.

(55) *Καὶ ἡμᾶς.* Ita mss. codices, et editiones recentiores R. Stephano, apud quem legitur καὶ ἡμᾶς.

item; neque enim fore ut eum tota nocte ac die precaremur. Hoc autem quoniam illis evadat, difficile non est intelligere. Proposita enim est his, qui ita sentiunt, disserendi et sequendi quo liberit impunitas et licentia, ac agendi quidquid voluerint et dicendi, nec supplicium metuentibus, nec boni quidquam a Deo sperantibus. Quomodo enim metuant aut sperent qui eadem semper futura dicunt, meque et te eodem rursus modo victuros, nec meliores factos, nec deteriores? Alii quidam, cum immortalem et incorpoream animam esse ponant, nec pœnas daturus se putant, si quid mali fecerint (pati enim non potest quod incorporeum est) nec jam Deo, cum immortalis sit anima, quidquam indigent.

Tum ille urbane subridens: Tu vero, inquit, his de rebus quid censes, et quæ tua de Deo sententia, et quæ philosophia? Expone nobis.

2. *Narrat se pluribus gustatis philosophiis tandem adhæsisse Platonicis.* — Equidem tibi, inquam, quid mihi videatur edisseram. Est enim revera maxima possessio philosophia, ac plurimi apud Deum pretii, ad quem nos perducit, cuique nos sola commendat; vereque illi sancti sunt qui animum ad philosophiam adjungunt. Quid autem sit philosophia, et quam ob causam ad homines demissa, plerosque latet. Nam nec Platonicis 103 essent, nec Stoici, nec Peripatetici, nec Theoretici, nec Pythagorici; cum una sit hæc scientia. Unde autem multiceps evaserit, juvat dicere. Usu venit, ut iis, qui philosophiam primi attigerunt, et ea re clari exstitere, successores nulla veri adhibita investigatione, adhærent; ac tantum eorum con-

(56) *Τοῦ καθέκαστα.* Mailet Sylburgius τῶν καθέκαστα vel τοῦ καθέκαστον. Hæc in Peripateticos et Cyrenaicos dicta crediderim, qui preces rejiciebant. Vid. *Strom.* vii, p. 722, et ii *adv. Celsum*, p. 68.

(57) *Φοβουμένοις.* In cod. Reg. et Clarom. φοβουμένους et ἐλπίζοντας ad marg. Sic etiam R. Stephanus ad calcem. Sed non necessaria emendatio; hæc enim referuntur ad δοξάζουσι. Si Justinus semper sequeretur nitidum dicendi genus, valde mihi arideret hæc Perionii emendatio: Ἐλευθερία ἔπεται τοῖς δοξάζουσι ταῦτα, ποιεῖν τε ὅ τι βούλονται καὶ λέγειν.

(58) *Καὶ σέ.* Sic cod. Clarom. Editi habent ἐξ ἑμπαλιν. Pro ἐπ' legendum videtur ἐτι, ut admonuit Sylburgius.

(59) *Ἄλλοι δὲ τινες.* Nonnullos notat Platonicos de quibus loquitur infra num. 5.

(60) *Θεῶ, ᾧ τε.* Legit Sylburgius Θεῶ τε. Paulo post pro ὄσιοι, videtur Langus legisse δλδισι, « felices, » sed nulla prorsus ratione. Loquitur enim Justinus non de philosophia ethnicorum, sed de Christiana doctrina, quam infra num. 8. declarat solam esse certam atque utilem philosophiam, sequæ tunc demum fuisse philosophum, cum factus est Christianus. Thirlhii ergo legendum conjicientis, σοφοί, inutilis conjectura.

(61) *Θεωρητικοί.* Philosophi, quos Justinus Theoreticos appellat, non iidem sunt, ac Sceptici, ut existimavit Langus, sive Pyrrhonii, qui quærendi et investigandi finem non faciebant, cum nihil prorsus affirmare auderent. Sed theoretica philo-

καὶ σοῦ οὐκ ἐτι καὶ τοῦ καθέκαστα (56), ἐπεὶ οὐδ' ἂν ἠυχόμεθα αὐτῶ δι' ἄλης νυκτὸς καὶ ἡμέρας. Τοῦτο δὲ ὅπη αὐτοῖς τελευτᾷ, οὐ χαλεπὸν συνοῆσαι. Ἄδεια γὰρ καὶ ἔλευθερία λέγειν καὶ ἔπασθαι τοῖς δοξάζουσι ταῦτα, ποιεῖν τε ὅ τι βούλονται καὶ λέγειν, μήτε κόλασιν φοβουμένοις (57), μήτε ἀγαθὸν ἐλπίζουσι τι ἐκ Θεοῦ. Πῶς γάρ; οἴγε ἀεὶ ταῦτα ἔσσεσθαι λέγουσι, καὶ ἐπ' ἐμὲ καὶ σέ (58) ἑμπαλιν βιώσεσθαι ὁμοίως, μήτε κρείσσονας, μήτε χείρους γεγόνστας. Ἄλλοι δὲ τινες (59), ὑποστησάμενοι ἀθάνατον καὶ ἀσώματον τὴν ψυχὴν, οὔτε, κακόν τι δρᾶσαντες, ἠγούνται δῶσειν δίκην (ἀπαθὲς γὰρ τὸ ἀσώματον), οὔτε, ἀθανάτου αὐτῆς ὑπαρχούσης, δέονται τι τοῦ Θεοῦ ἐτι.

Καὶ ὅς, ἀστεῖον ὑπηρειδιάσας, Σὺ δὲ πῶς, ἔφη, ἀπερὶ τούτων φρονεῖς, καὶ τίνα γνώμην περὶ Θεοῦ ἔχεις, καὶ τίς ἡ σὴ φιλοσοφία; Εἰπέ ἡμῖν.

2. Ἐγὼ σοι, ἔφη, ἐρῶ, ὃ γέ μοι καταφαίνεται. Ἔστι γὰρ τῶ ὄντι φιλοσοφία μέγιστον κτῆμα, καὶ τιμωτάτον Θεῶ, ᾧ τε (60) προσάγει καὶ συνίστην ἡμᾶς μόνη· καὶ ὄσιοι ὡς ἀληθείας οὗτοι εἰσιν, οἱ φιλοσοφία τὸν νοῦν προσεσχηκότες. Τί ποτε δὲ ἐστι φιλοσοφία, καὶ οὐ χάριν κατεπέμψθη εἰς τοὺς ἀνθρώπους, τοὺς πολλοὺς λέληθεν. Οὐ γὰρ ἂν Πλατωνικοὶ ἦσαν, οὐδὲ Στωϊκοὶ, οὐδὲ Περιπατητικοὶ, οὐδὲ Θεωρητικοὶ (61), οὐδὲ Πυθαγορικοὶ, μιᾶς οὐσης (62) ταύτης ἐπιστήμης. Οὐ δὲ χάριν πολύκρανος ἐγενήθη, θέλω εἰπεῖν. Συνέβη τοῖς πρώτοις ἀφάμενοις αὐτῆς, καὶ διὰ τοῦτο ἐνδόξοις γενομένοις, ἀκολουθῆσαι τοὺς ἑπειτα, μηδὲν ἐξετάσαντας ἀληθείας περὶ καταπλαγέντας δὲ μόνον τὴν καρτερίαν αὐτῶν καὶ τὴν ἐγκράτειαν καὶ τὴν ξένον τῶν λόγων, ταῦτα ἀληθῆ νομίσαι

sophia ea est, quæ in contemplandis rebus versatur, nec ad actionem transit. Hinc Julianus imperator or. 6, p. 190: Οὗτοι διμερῆ τὴν φιλοσοφίαν νομίσαντες, ὡσπερ ὁ Ἀριστοτέλης καὶ Πλάτων, θεωρηματικὴν τε καὶ πρακτικὴν· αὐτοὺ συνέντες δηλονότι καὶ νοήσαντες, ὡς οἰκισίον ἐστὶν ἀνθρώπος φύσει, πράξει καὶ ἐπιστήμῃ. « Philosophiam (Cynici) in duas partes dividunt, uti Aristoteles et Plato, speculativem et practicam; in quo recte illud videtur animadvertisse, hominem natura ad scientiam et actionem esse comparatum. » Isidorus Pelusiota, lib. ii, epist. 201, tres philosophiæ species distinguit, quarum primam, quæ in actione versatur, veluti fundamentum esse statuit; aliam, quam logicam appellat, veluti ornamentum; tertiam theoreticam, sive speculativem, veluti fastigium et coronidem. Non alio sensu videtur hanc vocem usurpare Justinus, nec immerito Theoreticos cum aliis sectis exagitat, cum vera philosophia non minus præclare factis, quam rerum consideratione debeat commendari. — Cf. Gell. *Noct. Att.*, xi, 5.

(62) *Μιᾶς οὐσης.* Julianus imperator in sexta oratione, p. 184, sic loquitur: Μηδέτις οὖν ἡμῖν τὴν φιλοσοφίαν εἰς πολλὰ διαιρεῖται, μηδὲ εἰς πολλὰ τεμνέτω· μᾶλλον δὲ μὴ πολλὰς ἐκ μιᾶς ποιεῖτω. Ὅσοι γὰρ ἀλήθεια μιᾶ, οὕτω δὲ καὶ φιλοσοφία. « Nemo ergo philosophiam nobis in plures partes dividat, vel potius plures ex una faciat. Ut enim veritas una est, ita et philosophia. » Hactenus præclare Julianus; sed in eo turpiter labitur, quod plures vias, id est, varia ethnicarum superstitionum instituta ad hanc veritatem ducere existimet.

ἅ παρὰ τοῦ διδασκάλου ἕκαστος ἔμαθεν· εἶτα καὶ αὐτοῖς, τοῖς ἔπειτα παραδόντες τοιαῦτα ἄλλα καὶ ἄλλα τούτοις προσεοικότα, τοῦτο κληθῆναι τούνομα ὅπερ ἐκαλεῖτο ὁ πατήρ τοῦ λόγου. Ἐγὼ τε, κατ' ἀρχὴς οὕτω ποθῶν καὶ αὐτὸς συμβαλεῖν τούτων ἐνί, ἐπίδοκα ἑμαυτὸν Στωϊκῶν τινί· καὶ διατριψάς ἱκανὸν μετ' αὐτοῦ χρόνον, ἔπει οὐδὲν πλέον ἐγένετό μοι περὶ Θεοῦ (οὐδὲ γὰρ αὐτὸς ἤπιστατο, οὐδὲ ἀναγκαίαν εἶπε ταύτην εἶναι τὴν μάθησιν), ταύτου μὲν ἀπηλλάγην, ἐπ' ἄλλον δὲ ἤκα, Περιπατητικὸν καλούμενον, θριμῶν, ὡς ᾤετο. Καὶ μου ἀνασχόμενος οὗτος τὰς πρῶτας ἡμέρας, ἤξιόν με ἔπειτα μισθὸν ὀρίσαι, ὡς μὴ ἀνοφελὴς ἢ συνουσία γίνοιτο ἡμῖν. Καὶ αὐτὸν ἐγὼ διὰ ταύτην τὴν αἰτίαν κατέλιπον, μὴδὲ φιλόσοφον οἰηθεὶς ὄλωσ. Τῆς δὲ ψυχῆς ἐτι μου σπαργώσης ἀποῦσαι τὸ ἴδιον καὶ τὸ ἐξαιρετὸν τῆς φιλοσοφίας, προσῆλθον εὐδοκιμοῦντι μάλιστα Πυθαγορείῳ, ἀνδρὶ πάλιν ἐπὶ τῇ σοφίᾳ φρονούντῳ. Κάπειτα, ὡς διελέχθηνα αὐτῷ, βουλόμηνος ἀκροατὴς αὐτοῦ καὶ συνουσιαστῆς γενέσθαι, ἵτι δαί, ὠμίλησας, ἔφη, μουσικῇ, καὶ ἀστρονομίᾳ, καὶ γεωμετρίᾳ; Ἡ δοκεῖς κατόψεσθαι τι τῶν εἰς εὐδαιμονίαν συντελούντων, εἰ μὴ ταῦτα πρῶτον διδασχθεῖς, ἃ τὴν ψυχὴν ἀπὸ τῶν αἰσθητῶν περισπάσει, καὶ τοῖς νοητοῖς αὐτὴν παρασκευάσει χρῆσιμῶν, ὥστε αὐτὸ κατιδεῖν τὸ καλὸν, καὶ αὐτὸ ὃ ἐστὶν ἀγαθόν; Ὡ πολλὰ τε ἐπαινέσας ταῦτα τὰ μαθήματα, καὶ ἀναγκαῖα εἰπὼν, ἀπέπεμπέ με, ἔπει αὐτῷ ὠμολόγησα μὴ εἰδέναι. Ἐδυσφόρον οὖν, ὡς τὸ εἶδος, ἀποτυχῶν τῆς ἐλπίδος, καὶ μᾶλλον ἢ ἐπίστασθαι τι αὐτὸν ᾤόμην. Πάλιν τε τὸν χρόνον σκοπῶν ὃν ἐμελλον ἐκτερίβειν περὶ ἕκαστα τὰ μαθήματα, οὐκ ἔκτειχθημιν εἰς μακρὰν ἀποτιθέμενος. Ἐν ἀμνηχανίᾳ δὲ μου ἔντος, ἔδοξέ μοι καὶ τοῖς Πλατωνικοῖς ἐντυχεῖν· πολὺ γάρ καὶ τούτων ἦν κλέος· καὶ δὴ νεωστὶ ἐπιδημήσαντι τῇ ἡμετέρᾳ πόλει συνετῶ ἀνδρὶ, καὶ προῦχοντι ἐν τοῖς Πλατωνικοῖς, συνδιέτριβον ὡς τὰ μάλιστα, καὶ προέκοπτον, καὶ πλεῖστον ὅσον ἕκαστης ἡμέρας ἐπεδίδουν. Καὶ με ἤρει (65) σφόδρα ἡ τῶν ἀνωμάτων νόησις, καὶ ἡ θεωρία τῶν ἰδεῶν ἀνεπτέρου (64) μοι τὴν φρόνησιν, ὀλίγου τε ἐντὸς χρόνου ἔμην σοφὸς γεγονέναι, καὶ ὑπὸ βλακείας ἤλιπζον αὐτίκα κατόψεσθαι τὸν Θεόν· τοῦτο γὰρ τέλος τῆς Πλάτωνος φιλοσοφίας (65).

debat idearum contemplatio; sapiensque **104** mihi

5. Καὶ μου οὕτως διαχειμύμενος, ἔπει ἔδοξέ ποτε πολλῆς ἡρεμίας ἐμφορηθῆναι, καὶ τὸν τῶν ἀνθρώπων (66) ἀλεεῖναι πάτον, ἐπορευόμενῃ εἰς τὴν χωρίον οὐ μακρὰν θαλάσσης. Πλησίον δὲ μου γενομένου ἐκεῖνου τοῦ τόπου, ἐνθα ἔμελλον ἀφικόμενος πρὸς

(65) Καὶ με ἤρει. Id pro ἤρεσσε, placebat, positum fuisse observat Stephanus. At Sylburgius probat retinendum ἤρει ex simili loquendi ratione sub finem orationis adversus Græcos, ταῦτά με εἶλε.

(64) Ἀνεπτέρου μοι τ. φρόνησιν. Narrans progressus suos in philosophiâ Platoniciâ studio, elegantius utitur hac phrasi Platoniciâ usitatissima. Τελεμαχίους.

(65) Τοῦτο γὰρ τ. τ. Πλ. φιλ. Quare cæteris philosophis, qui finem alibi ponebant, Platonicos præferi Augustinus *De civ. Dei*, viii, 8 : « Cedant igitur

A stantiam et continentiam, et novum sermonum genus admirati, ea crederent vera, quæ a suo quisque magistro didicissent; et cum eadem ipsi suis quoque successoribus et alia quædam affinia tradidissent, eo nomine designarentur, quo appellatus fuisset doctrinæ pater. Ego quoque cum initio cuperem horum alicui in sermonem venire, dedi me cuidam Stoico; satisque cum eo versatus diu, cum nihilo plura scirem de Deo (nam nec sciebat ipse, neque hanc scientiam necessariam putabat) ab eo discessi, atque ad alium me contuli, quem Peripateticum vocabant, hominem, ut sibi ipse videbatur, peracutum. Cumque is me primis diebus pertulisset, rogavit postea ut de mercede transigerem, quo fructuosa nobis esset inter nos consuetudo.

B Hac ipsa de causa missum illum feci, ne philosophum quidem omnino arbitratus. Sed cum animus adhuc studio flagraret id quod philosophiæ proprii et præcipuum esset audiendi; celeberrimum adii Pythagoreum, hominem de sapientia valde gloriantem. Deinde ut collocutus sum cum eo, auditor illius et familiaris fieri cupiens: Quid ergo, inquit ille, dedisti operam musicæ, astronomiæ et geometriæ? An putas perspecturum te quidquam eorum, quæ beatæ vitæ conducunt, nisi hæc prius didiceris, quæ animum a rebus sensum moventibus abstrahant et ad ea, quæ mente percipiuntur, idoneum efficient, ut ipsum pulchrum et ipsum bonum intueatur? Cum has disciplinas pluribus laudasset, ac necessarias prædicasset, dimisit me a se, postquam ei confessus sum me nescire. Ferebam igitur, ut par erat, moleste quod spe excidissem; eoque magis quod mihi aliquid scire videretur. Rursus cum tempus illud considerarem, quod mihi in his disciplinis conterendum erat, non ferebam me in longum tempus rejici. In hac consilii inopia visum est ut ad Platonicos me conferrem (erant enim magno in pretio) ac cum viro quodam prudenti, qui recens in urbem nostram advenerat, atque inter Platonicos excellebat, plurimum versabar, proficiebamque et quotidie mihi quam maximæ accessiones fiebant. Efferebat me vehementer incorporarum rerum intelligentia, ac meæ menti alas addebat intra breve tempus evasisse, ac præ stoliditate in spem veneram videndi protinus Dei. Hic enim finis est Platonis philosophiæ.

D 3. *Justini conversio. Senex quidam ei demonstrat quam inanis sit scientia philosophorum.* — Sic affectus quo vellem aliquando plurima solitudine animum explere, atque hominum vestigia vitare, profectus sum in agrum quemdam non remotum a

hi omnes illis philosophis qui non dixerunt beatum hominem fruentem corpore vel fruentem animo, sed fruentem Deo: non sicut corpore vel seipso animus, aut sicut amico amicus, sed sicut luce oculus. Cf. c. 12. Orto.

(66) Τὸν τῶν ἀνθρώπων. Ahusio est ad illud Homeri *Iliad.* ζ, v. 201, de Bellerophonte:

... οἶος ἀλάτο
 Ὅρ θυμὸν κατέδωρ, πάτον ἀνθρώπων ἀλεεῖσιν.
 SYLBURGIVS.

mari. Cumque propinquarem huic loco, ad quem cum venissem, mecum eram futurus; senior quidam, non sane aspectu contemnendus, gravitatem et comitatem præ se ferens, modico me intervallo assectabatur. Conversus in eum substiti, atque oculos in eum acrius defixi.

Tum ille, Mene, inquit, cognosceis?
Negavi ego.

Quid me igitur, inquit, ita contemplaris?

Miror, inquam, assectutum te esse, ut mecum in eodem loco esses; neque enim fore exspectabam, ut quemquam hic viderem.

Sollicitus sum, inquit, de meorum nonnullis; hi prægrege mihi abierunt; veni ergo et ipse spectatum, an sese mihi alicunde ostensuri sint? Tu vero, quidnam hic rerum?

Deflector, inquam, ejusmodi deambulationibus, in quibus, cum nihil occurrat, quod interpellare possit, mecum ipse liberrime colloquor. Sunt enim hæc loca philologiæ aptissima.

Sermonum ergo, inquit ille, amator es, factorum autem et veritatis nequaquam, nec actuosus esse conaris potius quam sophista?

Tum ego: Quid, inquam, majus meliusve facere quisquam possit, quam si rationem omnibus imperare demonstrat, illamque apprehendens, eique veluti insidens aliorum errores et studia consideret, quomodo nihil agant quod sanum sit, nihil quod Deo placeat. Prudentia autem sine philo-
philia et recta ratione inesse nemini potest. Idcirco
omni homini philosophandum est, atque hoc maxi-

(67) Ὁσσεῖ. Sylburgius legendum putat ὡσσεῖ μὴ ἐναντία δρώσας, atque hæc collocanda ante ἀνεμπίδιστος. Sed necesse non videtur accuratissimam verborum constructionem a S. Justino petere. Perionius legendum conjiciebat μὴ δρώσας.

(68) Φιλόλογος. Inest Græco sermoni acumen quoddam, quod Latine reddere non potui. Nam cum λόγος verba, orationem, litteras et doctrinam significet, Justinus, ut jam nonnulli observarunt, postremo sensu hanc vocem usurpat, sed ita a sene exagitur, quasi primo sensu usurpasset. Philosophus et Christianus tantum videntur differre Tertulliano, quantum « verborum et factorum operator, » Apol. 47.

(69) Ἔργον. In libris mistis et editis legitur ἀγαθόν, quod nullo modo ferri potest. Quis tandem μείζον ἀγαθόν ἐργάζεσθαι dixerit? Videlicet reponendum est ἔργον, uti ante me Thirlbius observavit. Etenim paulo infra: Διὸ χρή πάντα ἀνθρ. φιλοσοφεῖν καὶ τοῦτο μέγιστον καὶ τιμώτατον ἔργον ἡγεῖσθαι. Utrobique autem antecedentia respiciuntur senis verba: Φιλόλογος οὖν τις εἰ σύ, φιλεργός δὲ οὐδαμῶς. Otto.

(70) Τὸν λόγον ἡγεμονεύοντα. De Verbo Dei Filio hæc accipi non debent, sed de ratione seu cogitatione divina, quo sensu ait Cicero Tuscul. 1: « Domina omnium et regina ratio. » Nam 1.° Platonis locus, quem Justinus, ut modo videbimus, imitatur, ad cogitationem Dei pertinet, Verbum illius et Filium ne minima quidem ex parte contingit. 2.° Cum Justinus hæc cum sene loqueretur, id est, anno circiter 132, nondum disputationes de Verbo Dei in Platonis scholis fervebant, ut demonstrabimus, si Deus dederit, in libro III De divinitate Christi. S. martyris verba satis quadrant

ἑμαυτῷ ἔσσεσθαι, παλαιὸς τις πρεσβύτης, ἰδέσθαι οὐκ εὐκαταφρόνητος, πρὶον καὶ σεμνὸν ἦθος ἐμφαίνων, ὀλίγον ἀποδείων μου, παρελείπετο. Ὡς δὲ ἐπεστράφην εἰς αὐτόν, ὑποστάς ἐνητένισα δριμύτερον αὐτῷ.

Καὶ ὁς, Γνωρίζεις με; ἔφη.

Ἦρησάμην ἐγώ.

Τί οὖν, μοι ἔφη, οὕτως με κατανοεῖς;

Θαυμάζω, ἔφη, ὅτι ἔτυχες ἐν τῷ αὐτῷ μοι γενέσθαι· οὐ γὰρ προσεδόκησα εἶσεσθαι τινα ἀνδρῶν ἐνθάδε.

Ὁ δὲ, Οἰκείων τιῶν, φησί μοι, πεφρόνεια. Οὐτοὶ δὲ μοι εἰσὶν ἀπόδημοι· ἔρχομαι οὖν καὶ αὐτοὺς σκοπήσων τὰ περὶ αὐτούς, εἰ ἄρα φανήσονται ποθεν. Σὺ δὲ τί ἐνόηδες; ἐμοὶ ἐκείνος.

Καίρω, ἔφη, ταῖς τοιαύταις διατριβαῖς, ἀνεμπόδιστος γάρ μοι ὁ διάλογος πρὸς ἑμαυτὸν γίνεται, μὴ ἐναντία δρώσας ὡσσεῖ (67)· φιλολογία τε ἀντικώτατά ἐστι τὰ τοιαύτα χωρία.

Φιλόλογος (68) οὖν τις εἰ σύ, ἔφη, φιλεργός δὲ οὐδαμῶς οὐδὲ φιλαλήθης; οὐδὲ πειρᾶ πρακτικὸς εἶναι μᾶλλον ἢ σοφιστής;

Τί δ' ἂν, ἔφη ἐγώ, τοῦτου μείζον ἀγαθόν (69) ἂν τις ἐργάσαιτο, τοῦ δεῖξαι μὲν τὸν λόγον ἡγεμονεύοντα (70) πάντων· συλλαβόντα δὲ, καὶ ἐπ' αὐτῷ ὀχούμενον (71), καθορᾶν τὴν τῶν ἄλλων κλάνην καὶ τὰ ἐκείνων ἐπιτηδεύματα, ὡς οὐδὲν ὑγίης δρώσιν, οὐδὲ Θεῷ φίλον. Ἄνευ δὲ φιλοσοφίας καὶ ὀρθοῦ λόγου οὐκ ἂν πῦ παρεῖη φρόνησις. Διὸ χρή πάντα ἀνθρώπων φιλοσοφεῖν, καὶ τοῦτο μέγιστον καὶ τιμώτατον ἔρ-

cum hoc titulo unius ex libris Josephi: Περὶ αὐτοκράτορος λογισμοῦ, « De ratione summo imperio prælitata. » Legent διώξαι μὲν τὸν λόγον, quibus placebit eruditi Thirlbii conjectura; sed eam fateor mihi non placere.

(71) Ὀχούμενον. Imitatur Platonem qui in Phædone, p. 85, elaborandum esse ait, ut « humana rationum unam aliquam, quæ quidem optima sit, et ad refellendum difficillima, apprehendentes eique insidentes, tanquam rate hujus vitæ pericula enavigemus; nisi quis possit firmiore aliquo vehiculo, aut divina aliqua ratione apprehensa tutius traduci. » Τὸν γοῦν βέλτερον τῶν ἀνθρωπίνων λόγων λαβόντα καὶ δυσεξελεγκτότατον, ἐπὶ τοῦτου ὀχούμενον, ὡσπερ ἐπὶ σχεδίας, κινδυνεύοντα διαπλεῦσαι τὰ ἄβλον, εἰ μὴ τις δύναται ἀσφαλέστερον καὶ ἀκινδυνότερον ἐπὶ βεβαιότερου ὀχηματος, ἢ λόγου θεοῦ τιδός, διαπορευθῆναι. Refert hoc testimonium Thirlbii, atque aliud indicat in Phædone, p. 246. Atque hæc quidem de divina et humana ratione dicta Justinum adhuc Platonis non dedecabant. At Christiani nequaquam nos rationi omnibus imperanti, sive Verbo Deo, se ipsum potius Verbum nobis insidere dicunt. Christus sanctis ἐποχεῖσθαι dicitur apud Eusebium in Psalm., pag. 193; Gregor. Nyss. homil. 3, in Cantic., Cyril. Alex. in Joan., p. 389, et in 12 Prophet., p. 564 et 573. Hinc Gregorius Nazianzenus Verbum appellat sessorem, ἐπιβάτην, orat. 34. Hieronymus in Epist. ad Salvinam: « Nostrum est, inquit, voluptatis ardorem majore Christi amore restinguere, et lascivens jumentum frenis inedia subjugare: ut non libidinem, sed cibum quærat ac desideret, et sessorem Spiritum sanctum moderat ac desuper composito portet incessu. »

γον ἡγελοῦται, τὰ δὲ λοιπὰ δεύτερα καὶ τρίτα· καὶ φιλοσοφίας μὲν ἀπηρητημένα, μέτρια καὶ ἀποδοχῆς ἀξία· στερηθέντα δὲ ταύτης καὶ μὴ παρεπομένως, τοῖς μεταχειριζομένοις αὐτὰ φορτικὰ καὶ βάνουσα.

Ἡ οὖν φιλοσοφία εὐδαιμονίαν ποιεῖ; Ἐφη ὑποτυχῶν (72) ἐκεῖνος.

Καὶ μάλιστα, ἔφη ἐγὼ, καὶ μόνη.

Τί γὰρ ἐστὶ φιλοσοφία, φησὶ, καὶ τίς ἡ εὐδαιμονία αὐτῆς, εἰ μὴ τι καλύπτει φράζειν, φράσον.

Φιλοσοφία μὲν, ἦν δ' ἐγὼ, ἐπιστήμη ἐστὶ τοῦ ὄντος καὶ τοῦ ἀληθοῦς ἐπιγνώσις· εὐδαιμονία δὲ ταύτης τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς σοφίας γέρας.

Θεὸν (73) δὲ οὐ τί καλεῖς; ἔφη.

Τὸ κατὰ τὰ αὐτὰ καὶ ὡσαύτως αἰεὶ ἔχον, καὶ τοῦ εἶναι πᾶσι τοῖς ἄλλοις αἰτιον, τοῦτο δὲ ἐστὶν ὁ Θεός. Οὕτως ἐγὼ ἀπεκρινάμην αὐτῷ· καὶ ἐτέρπετο ἐκεῖνος ἰσοῦν μου, οὕτως τέ με ἤρετο πάλιν.

Ἐπιστήμη οὐκ ἐστὶ κοινὸν ὄνομα διαφόρων πραγμάτων; Ἐν τε γὰρ ταῖς τέχναις ἀπάσαις ὁ ἐπιστάμενος τούτων τινὰ ἐπιστήμων καλεῖται, ἐν τε στρατηγικῇ, καὶ κυβερνητικῇ, καὶ λατρικῇ ὁμοίως. Ἐν τε ταῖς θείοις καὶ ἀνθρωπέοις οὐκ οὕτως ἔχει (74)· Ἐπιστήμη τίς ἐστὶν ἡ παρέχουσα αὐτῶν τῶν ἀνθρωπίνων καὶ τῶν θεῶν γνῶσιν, ἔπειτα τῆς τούτων θεώτητος καὶ δικαιοσύνης ἐπιγνώσιν;

Καὶ μάλα, ἔφη.

Τί οὖν; ὁμοίως ἐστὶν ἀνθρώπων εἰδέναι καὶ Θεῶν, ὡς μουσικῆς, καὶ ἀριθμητικῆς, καὶ ἀστρονομίαν, ἢ ἄτι τοιούτων;

Οὐδαμῶς, ἔφη.

Οὐκ ὀρθῶς ἄρα ἀπεκρίθης ἐμοί, ἔφη ἐκεῖνος. Αἱ μὲν γὰρ ἐκ μαθησεως προσγίνονται ἡμῖν, ἢ διατριβῆς τινός· αἱ δὲ ἐκ τοῦ ἰδέσθαι παρέχουσι τὴν ἐπιστήμην. Ἐγὼ γὰρ σοὶ λέγοι τις ὅτι ἐστὶν ἐν Ἰνδία ζῶον φυτὴν οὐκ ὁμοίον τοῖς ἄλλοις πᾶσιν, ἀλλὰ τοῖον ἡ τῶν, καλυειδὲς καὶ ποικίλον, οὐκ ἂν πρότερον εἰδείης ἢ ἴδῃς αὐτό· ἀλλ' οὐδέ λόγον ἂν ἔχοις εἰπεῖν αὐτοῦ τινὰ, εἰ μὴ ἀκούσῃς τοῦ ἑωρακότος.

Οὐ γὰρ, φημί.

Πῶς οὖν ἂν, ἔφη, περὶ Θεοῦ ὀρθῶς φρονοῖεν οἱ φιλόσοφοι, ἢ λέγοιεν τι ἀληθές, ἐπιστήμην αὐτοῦ μὴ ἔχοντες, μὴδὲ ἰδόντες ποτὲ, ἢ ἀκούσαντες;

Ἄλλ' οὐκ ἐστὶν ὀφθαλμοῖς, ἦν δ' ἐγὼ, αὐτοῖς, πάτερ, ὁρατὸν τὸ θεῖον, ὡς τὰ ἄλλα ζῶα (75), ἀλλὰ μόνον νῶ καταληπτὸν, ὡς φησι Πλάτων, καὶ ἐγὼ πεθομαι αὐτῷ.

4. Ἐστὶν οὖν, φησὶ, τῷ νῶ ἡμῶν τοιαύτη τις καὶ

(72) Ὑποτυχῶν. In utroque codice Regio et Clarom. legitur in textu: Εἰ οὖν . . . οὐκ ὁ τυχῶν. Sed ad marginem hæc apposita est nota: Οἶμαι οὕτως ἐν εἰη κάλλιον, Ἡ οὖν φ. εὐδ. π. δ. ὑποτυχῶν ἐκεῖνος. R. STEPHANUS. Scribendum ἢ οὖν monet Sylburg. Retinuisse illud ei, si mutatum non fuisset a R. Stephano.

(73) Θεός. Monet Thirlbius leg. esse τὸ ἐν, et μοι τοῦτο δέ. Non tamen corruptius videtur textus.

(74) Οὐκ οὕτως ἔχει. Negatio videtur expungenda: atque illam equidem in interpretando negligenter

A mum et præclarissimum opus existimandum, cætera vero in secundis et tertiis ponenda; ac philosophiæ quidem si adjuncta fuerint, mediocria, et quæ assumantur digna, si vero incomitata et destituta ab ea sint, cum iis importuna, quorum manibus tractantur, tum etiam illiberalia ducenda sunt.

Philosophia igitur beatitudinem efficit? inquit ille.

105 Illa vero, inquam, et sola quidem.

Igitur quid sit philosophia, inquit, et quæ ejus beatitudo, nisi quid eloqui prohibet, eloquere.

Philosophia, inquam ego, est scientia illius quod est, et veri cognitio. Beatitudo autem hujus scientiæ et sapientiæ præmium.

Deum autem quidnam vocas? inquit ille.

B Quod idem est et eodem modo semper se habet, quodque cæteris omnibus causa est cur sint, hoc sane Deus est. Ita illi ego respondi: meque ille libenter audiebat, ac rursus ita interrogavit.

Scientia an non commune nomen est rerum diversarum? In omnibus enim artibus, qui harum aliquam sciat dicitur sciens, in imperatoria, in gubernatoria, in medica similiter. In divinis et humanis rebus an ita se res habet? Estne scientia quæpiam, quæ divinarum et humanarum rerum cognitionem asserat, ac deinde quæ sit in illis divinitatis, quæ justitiæ ratio demonstret?

Maxime, inquam.

Quid igitur? Idem est hominem et Deum nosse, ac musicam, arithmeticam, astronomiam aut aliquid simile?

Minime gentium, inquam.

Non recte ergo mihi respondisti, inquit ille. Aliæ enim disciplina et exercitatio quadam a nobis comparantur; aliæ vero ex visu scientiam efficiunt. Si quis tibi dicat esse in India animal natura non simile cæteris omnibus, sed tale aut tale, multiplicis ac variæ formæ, non prius scias quale sit, nisi videris, sed nec ullam illius rationem possis reddere, nisi ex eo qui viderit, audieris.

Non profecto, inquam.

Quomodo igitur, inquit, de Deo philosophi recte sentiant, aut quidquam veri dicant, scientiam illius non habentes, quippe qui nec visu nec auditione quidquam de eo unquam perceperint?

At oculis, inquam, pater, divinum numen ut cætera animalia, videri non potest, sed sola mente percipi. ut ait Plato, cui ego assentior.

4. Inest igitur, inquit ille, menti nostræ talis

dam duxi. Inornata enim esset oratio: « An non ita se res habet? Estne scientia, » etc. Sic enim ὁμοίως cum præcedentibus conjunxi. — Negationem (οὐκ) retinui, interrogationis signo post ἔχει deleto: « In rebus divinis et humanis non ita se res habet. » OTTO.

(75) Τὰ ἄλλα ζῶα. Illud ἄλλα rejicit Perizonius, ut suppositam Justino vocem, et Deo injuriam. Sed minus animadvertit Justinum tunc Platoni adductum fuisse, qui Deum conceptis verbis vocat Ζῶον ἄδιον in *Timæo*, non longe ab initio.

quædam ac tanta vis, aut non citius sensu percipisset? Aut Deum videbit aliquando humana mens Spiritu sancto non exornata?

Ait enim Plato⁶⁶, inquam ego, talem esse mentis oculum, atque ad hoc nobis datum fuisse, ut ipsum illud, quod est, hoc ipso pellucido oculo videre possimus; quod quidem causa est eorum omnium, quæ mente percipiuntur, nec colorem habens, nec figuram, nec magnitudinem, nec quidquam eorum quæ oculis cernuntur; sed quidnam est? Hoc ipsum, inquam, quod supra omnem essentiam est; non enarrabile, non explicabile, solum pulchrum et bonum, animis a natura bene informatis ob cognitionem et videndi cupiditatem illico affulgens.

106 Quænam igitur nobis, aiebat, cognatio cum Deo? Num anima divina et immortalis est, et ipsius regis illius mentis particula; et quemadmodum illa Deum videt, ita consequi possumus, ut mente nostra divinum numen complectatur, atque inde jam simus beati?

Omnino, inquam.

Num illud etiam comprehendunt animæ omnium animalium, interrogabat ille an alia hominis anima, alia equi et asini?

Minime, inquam; sed cædem sunt in omnibus.

Videbunt igitur, inquit, equi et asini, aut videbunt Deum aliquando?

Non sane, inquam; nam ne hominum quidem vulgus; sed tantum si quis juste vixerit, ac justitia cæterisque omnibus virtutibus lustratus fuerit.

Non jam ergo, inquit ille, propter cognitionem videt Deum, neque eo quod mens sit, sed quia temperans et justa?

Sane, inquam; et quia habet quo Deum intelligat.

Faciunt cuiquam injuriam capræ et oves?

Nemini profecto, inquam.

Videbunt ergo, inquit, secundum tuam ratiocinationem et ista animantia.

Minime; illis enim corpus, cum tale sit, impedimento est.

Si vocem accipiant hæc animantia, inquit ille, probe scias multo potiori jure convicium corpori

⁶⁶ In *Phædone*, p. 65.

(76) Ὁ μή. Leg. ἢ μή.

(77) Ἀλλὰ τι ὄν. Legendum ἀλλὰ τί ὄν; vel ἀλλὰ τι ὄν τοιοῦτο.

(78) Βασιλικῶν νοῦ. Non deerunt fortasse qui regiam illam mentem nihil aliud esse quam Verbum Dei pronuntiant, atque inde concludant jam tum Platonicos de Dei Verbo, ut de persona distincta, disseruisse; siquidem senex non quæreret ex Justino an anima nostra pars sit regis illius mentis, nisi eum in Platonis schola, quid sit regia illa mens didicisse sciret. Verum etiam si dederim hæc de Verbo Dei accipienda esse; non idcirco Platonicos de Verbo jam tum dederim disseruisse. Paulo ante dicebat senex: « An Deum videbit aliquando humana mens Spiritu sancto non exornata? » An inde concludes Platonicos non latuisse quid sit Spiritus sanctus? Ad eundem Spiritum referri debent, quæ de regia mente hoc loco dicuntur. Quemadmodum

ἄ τσαύτη δύναμις, ὃ μὴ (76) τάχιον δι' αἰσθήσεως ἔλαθεν; Ἡ τὸν Θεὸν ἀνθρώπου νοῦς ὀψεται ποτε, μὴ ἀγίῳ Πνεύματι κεκοσμημένος;

Φησὶ γὰρ Πλάτων, ἦν δ' ἐγὼ, αὐτὸ τοιοῦτον εἶναι τὸ τοῦ νοῦ ὄμμα, καὶ πρὸς τοῦτο ἡμῖν-δεδοσθαι, ὡς δύνασθαι καθορᾶν αὐτὸ ἐκεῖνο τὸ ὄν' εἰλικρινεῖ αὐτῷ ἐκεῖνω, ὃ τῶν νοητῶν ἀπάντων ἐστὶν αἰτιον, οὐ χρῶμα ἔχον, οὐ σχῆμα, οὐ μέγεθος, οὐδὲ οὐδὲν ὧν ὀφθαλμὸς βλέπει, ἀλλὰ τι ὄν (77) τοῦτ' αὐτὸ, φημι, ὄν ἐπέκεινα πάσης οὐσίας, οὔτε βῆτον, οὔτε ἀγορευτὸν, ἀλλὰ μόνον καλὸν καὶ ἀγαθόν, ἐξαίφνης ταῖς εὖ πεφυκυῖαις ψυχαῖς ἐγγινόμενον διὰ τὸ συγγενὲς καὶ ἔρωτα τοῦ ἰδέσθαι.

Τίς οὖν ἡμῖν, ἔλεγε, συγγένεια πρὸς τὸν Θεὸν ἔστιν; Ἡ καὶ ἡ ψυχὴ θεία καὶ ἀθάνατός ἐστι, καὶ αὐτοῦ ἐκείνου τοῦ βασιλικῶν νοῦ (78) μέρος; Ὡς δὲ ἐκεῖνος ὄρᾳ τὸν Θεόν, οὕτω καὶ ἡμῖν ἐφικτὸν τῷ ἡμετέρῳ νῷ συλλαβεῖν τὸ Θεῖον, καὶ τὸν τεῦθεν ἦδη εὐδαιμονεῖν;

Πάνυ μὲν οὖν, ἔφη.

Πᾶσαι δ' αὐτῷ (79) διὰ πάντων αἱ ψυχαὶ χωροῦσι τῶν ζῶων, ἡρώτα, ἢ ἄλλη μὲν ἀνθρώπου, ἄλλη δὲ ἴππου καὶ βου;

Οὐκ· ἀλλ' αἱ αὐταὶ ἐν πᾶσιν εἰσιν, ἀπεκρινάμην.

Ὅφονται ἄρα, φησὶ, καὶ ἴπποι καὶ βουοί, ἢ εἰδὲν ποτε τὸν Θεόν;

Οὐκ, ἔφη· οὐδὲ γὰρ οἱ πολλοὶ τῶν ἀνθρώπων, εἰ μὴ τις ἐν δίκῃ βιώσαιοτο, καθηράμενος δικαιοσύνη καὶ τῇ ἄλλῃ ἀρετῇ πάσῃ.

Οὐκ ἄρα, ἔφη, διὰ τὸ συγγενὲς ὄρᾳ τὸν Θεόν, οὐδ' ὅτι νοῦς ἐστίν, ἀλλ' ὅτι σῶφρων καὶ δίκαιος;

Ναί, ἔφη, καὶ διὰ τὸ ἔχειν ᾧ νοεῖ τὸν Θεόν.

Τί οὖν; ἀδικοῦσί τινα αἰγες ἢ πρόβατα;

Οὐδὲν οὐδένα, ἦν δ' ἐγὼ.

Ὅφονται ἄρα, φησὶ, κατὰ τὸν τὸν λόγον καὶ ταῦτα τὰ ζῶα;

Οὐ· τὸ γὰρ σῶμα αὐτοῖς, τοιοῦτον ὄν, ἐμπόδιόν ἐστίν.

Εἰ λάβοιεν φωνὴν τὰ ζῶα ταῦτα, ὅπουχῶν ἐκείνος, εὖ ἴσθι ὅτι πολὺ ἂν εὐλόγωτερον ἐκεῖνα τῷ ἡμέ-

D enim antea quæsierat senex, an Deum mens nostra Spiritu sancto non exornata videre possit, ita postquam animadvertit Justinum humanæ naturæ hanc Dei videndi facultatem attribuere, iterum quærit an anima nostra divina sit et immortalis et regis illius mentis particula. Perspicuum ergo est eum nunc quærerere, an anima illius sit particula, de quo ante quæsierat, an sine illius auxilio Deus videri possit. Hæretici illius ætatis, cum viribus suis impie confiderent, naturam immortalem et Deo consubstantialem sibi arrogabant ob semen quoddam sibi injectum a matre sua Achæois, quam etiam Spiritum sanctum vocabant. Plato in *Philebo*, p. 50, agnoscit in Jovis natura, βασιλικὴν ψυχὴν, βασιλικὸν νοῦν, sed hanc animam, hanc mentem a Jove non distinguit.

(79) Πᾶσαι δ' αὐτῷ. Lege αὐτό. Arridet etiam Thirlbio hæc emendandi ratio.

τέρῳ σώματι λαιδοροῦντο. Νῦν δ' ἐάσωμεν οὕτω. καὶ σοὶ ὡς λέγεις συγκεχωρήσθω. Ἐκεῖνο δέ μοι εἰπέ, ἕως ἐν τῷ σώματι ἔστιν ἡ ψυχὴ, βλέπει, ἢ ἀπαλλαγείσα τούτου;

Καὶ ἕως μὲν ἔστιν ἐν ἀνθρώπου εἴδει, δυνατόν αὐτῇ, φημί, ἐγγενέσθαι διὰ τοῦ νοῦ⁸¹. μάλιστα δὲ ἀπολυθεῖσα τοῦ σώματος, καὶ αὐτὴ καθ' ἑαυτὴν γενομένη, τυγχάνει οὐ ἤρα πάντα τὸν χρόνον πάντων⁸² (80).

Ἡ καὶ μέμνηται τούτου πάλιν ἐν ἀνθρώπῳ γενομένη;

Οὐ μοι δοκεῖ, ἔφη.

Τί οὖν ἕφελος ταῖς ἰδούσαις, ἢ τί πλεόν τοῦ μὴ ἰδόντος ὁ ἰδὼν ἔχει, εἰ μὴδὲ αὐτὸ τοῦτο, ὅτι εἶδε, μέμνηται;

Οὐκ ἔχω εἰπεῖν, ἦν δ' ἐγώ.

Αἱ δὲ ἀνάξια ταύτης τῆς θεᾶς κριθεῖσαι, τί πάσχουσιν; ἔφη.

Εἰς τινα θηρίων ἐνδεδεσμένοντα σώματα· καὶ αὕτη ἐστὶ κόλασις αὐτῶν⁸³.

Ὀβρασιν οὖν ὅτι διὰ ταύτην τὴν αἰτίαν ἐν τοιούτοις εἰσὶ σώμασι, καὶ ὅτι ἐξήμαρτόν τι;

Οὐ νομίζω.

Οὐδὲ ταύταις ἄρα ἕφελός τι τῆς κόλασεως, ὡς ἔοικεν (81)· ἀλλ' οὐδὲ κολάζεσθαι αὐτὰς λέγοιμι, εἰ μὴ ἀντιλαμβάνονται τῆς κόλασεως.

Οὐ γάρ.

Ὅτε οὖν ὀρώσι τὸν Θεὸν αἱ ψυχαί, οὔτε μεταμειβουσιν εἰς ἕτερα σώματα· ἤδουσαν (82) γάρ ἂν, ὅτι κολάζονται (83) οὕτως, καὶ ἐφοβοῦντο ἂν καὶ τὸ τυχόν ἐξημαρτεῖν ὑστερον. Νοεῖν δὲ αὐτὰς δύνασθαι, ὅτι ἐστὶ Θεός, καὶ δικαιοσύνη καὶ εὐσέβεια καλὸν, κάγῳ συντίθεμαι, ἔφη.

Ὅρθῶς λέγεις, εἶπον.

5. Οὐδὲν οὖν ἴσασι περὶ τούτων ἐκεῖνοι οἱ φιλόσοφοι· οὐδὲ γὰρ ὁ τί ποτέ ἐστι ψυχὴ ἔχουσιν εἰπεῖν.

Οὐκ ἔοικεν.

Οὐδὲ μὴν ἀθάνατον χρὴ λέγειν αὐτῆν· ὅτι, εἰ ἀθάνατός ἐστι, καὶ ἀγέννητος δηλαδὴ.

Ἄγέννητος δὲ καὶ ἀθάνατός ἐστι κατὰ τινὰς λεγόμενους Πλατωνικούς.

Ἡ καὶ τὸν κόσμον οὐ ἀγέννητον λέγεις;

Εἰπὼν οἱ λέγοντες, οὐ μέντοι γε αὐτοῖς συγκατατίθεμαι ἐγώ.

A nostro factura. Nunc autem id omittamus, ac tibi ita esse, ut dicis, concedatur. Sed hoc mihi responde, utrum anima Deum videat quamdiu in corpore est, an postquam eo soluta?

Quandiu in hominis forma est, inquam, potest id mente consequi; sed tum maxime, cum corpore soluta est, ac secum ipsa versatur, sit omnino et in omne ævum rei adamatæ compos.

An etiam vidisse se meminit, cum ad hominem redit?

Non mihi videtur, inquam.

B Quid igitur prodest vidisse; aut qui vidit quid amplius habet quam qui non vidit, si ne illud quidem ipsum, nempe vidisse se, habet in memoria?

Non possum id statuere, inquam.

Quæ vero indignæ judicatæ sunt, quæ viderent, quid patiuntur? inquit ille.

In aliqua ferarum corpora, velut in vincula conjiuntur, atque hæc illarum pœna est.

107 Noverunt igitur hanc ob causam sese in illis esse corporibus, atque aliquid a se peccatum esse?

Non puto.

Nihil igitur utilitatis videntur ex pœna percipere; imo ne puniri quidem eas dixerim, si pœnam non sentiunt.

Non sane.

C Non ergo Deum vident animæ, nec migrant in alia corpora; scirent enim sese ita puniri, ac metuerent ne quid deinceps vel leviter peccarent. Quod autem intelligere possint Deum esse, ac justitiam et pietatem præclarum quiddam esse, id ipse, inquit, assentior.

Recte dicis, inquam.

5. Neque etiam natura sua immortalis est anima. — Nihil igitur his de rebus sciunt isti philosophi; nec enim quid sit anima explicare possunt.

Idem mihi videtur.

Neque etiam immortalis dicenda est; nam si immortalis, etiam profecto ingenua.

Increatam autem et immortalem existimant nonnulli, qui Platonici dicuntur.

D Sed tu an ipsum mundum ingenitum dicis?

Sunt qui dicant, sed his ego non assentior.

⁸¹ Plat. *Phædon*, p. 72, 76, 92, et *Phædr.* 249. *Tim.* p. 42.

(80) Πάντα τὸν χρόνον πάντων. In cod. Clarom. pro πάντων legitur πάντα. Sylburgius legendum conjicit ὑπὲρ πάντων, vel πάντων μάλιστα. Malim legere πάντως, atque ita placuit Pearsono. Paulo ante legit Thirlbius, συγγίνεσθαι διὰ τοῦ νοῦ, quod mihi non videtur necessarium.

(81) Τῆς κόλασεως, ὡς ἔοικεν. Illud ὡς ἔοικεν Justinus potius videtur esse dictum quam senis. Sed si Justino tribuatur, legendum erit, ut ex paulo post, ὡς ἔοικεν, et non videtur.

⁸² *Phædon*, p. 66 et 67. ⁸³ *Phædon*, p. 81 et

(82) Ἡδουσαν. Si ab auctore scriptum est, usurpatum ita est ἤδουσαν, ut in sacris Bibliis ἤλθοσαν, et similia; alioqui legi posset etiam ἤδεισαν, SYLBURGIIUS. — Legitur in utroque cod. ms. ἤδεισαν, ex quo confirmatur observatio Sylburgii, nempe legendum ἤδεισαν. Id etiam observavit Thirlbius.

(83) Ὅτι κολάζονται. Eodem argumento adversus metempsychosin utuntur Irenæus lib. II. Clemens Alexandrinus, *Eclog. prophet.* n. 17, Tertullianus lib. *De anima* cap. 11. Ibidem Jæbb.

Recte facis. Quam enim habet rationem corpus A adeo solidum et durum et coagmentatum, quodque immutatur, perit et nascitur quotidie, non ab aliqua causa ortum censere? Quod si mundus genitus est, necesse est animas quoque genitas esse, ac posse nullas esse. Sunt enim factæ hominum et cæterorum animalium causa, si omnino separatim ac non una cum propriis corporibus genitas dices.

Videtur hoc recte se habere.

Non ergo immortales sunt?

Non; siquidem statuimus mundum esse genitum.

Non tamen perire dico ullas animas; vere enim dc. lucro id esset improbis. Quid igitur? Piorum quidem animas in meliore loco manere, iniquorum autem et malorum in deteriore, iudicii tempus expectantes. Sic istæ, cum Deo dignæ iudicatæ fuerint, non iam moriuntur; hæ vero puniuntur, quandiu eas esse et puniri Deus voluerit.

Num, quæso, quod dicis tale est, quale id quod et Plato subobscurè tradit de mundo, corruptioni obnoxium dicens, quatenus genitus est; 108 futurum tamen propter Dei voluntatem, ut nec solvatur, nec in mortis fatum incurrat? Idem tibi placet de anima ac generatim de omnibus dici? Quæcunque enim post Deum sunt, aut erunt aliquando ea naturam habent corruptioni obnoxiam, ac talia sunt ut aboleri possint, ac jam nulla esse. Solus enim Deus est, qui nec genitus sit, nec corruptioni obnoxius, ac propterea Deus est; reliqua vero omnia, quæ post eum sunt, genita et corruptioni obnoxia. Hoc ipsum causæ est, cur animæ et moriantur et puniantur. Nam si ingentis essent, nec peccarent, nec stultitia redundarent, nec ignavæ essent, nec rursus feroces; neque etiam sua sponte

¹⁰⁸ Plato in *Timæo*, p. 41.

(84) *Πάσας τὰς ψυχὰς*. Si verbum verbo reddamus, sic verti poterit: « Non omnes ego animas perire dico; » sed reddere malui: « Nullas animas perire dico. » Næpe hæc loquendi ratio in eandem sententiam usurpatur; velut cum idem senex ait Justino sub finem colloquii: Οὐ γὰρ συνοπτὰ οὐδὲ συνοητὰ πᾶσιν ἐστίν, εἰ μὴ τῷ Θεῷ δῶ συνοίενα. Liqueat illud οὐ πᾶσιν idem sonare ac nemini. Locus ille, qui nunc in manibus est, in aliam sententiam accipi non potest. Nullas prorsus animas mori existimat senex, ne malorum quidem, quia id illis in lucro futurum esset. Si quas porro excipiendas putasset quæ morerentur, non alias excepisset, quam malorum. Nemo enim suspicabitur eum animas justorum interituras credidisse. Ergo cum nominatim malorum animas non mori pronuntiat, omnibus prorsus æternitatem astruit.

(85) *Ἐρμαιον γὰρ ἦν*. Eodem rationis momento utitur Justinus *Apol.* 1, n. 48. Sed ante Justinum Theano Pythagorica, teste Clemente Alexandrino *Strom.* 1v, p. 492, scripserat: Ἦν γὰρ τῷ ὄντι τοῖς κακοῖς εὐωχία ὁ βίος, πονηρευσαμένοις ἐπειτα τελευτῶσιν, εἰ μὴ ἦν ἀθάνατος ἡ ψυχὴ, ἔρμαιον ὁ θάνατος. « Esset enim revera malis epulum vita, et post scelera morientibus, si anima immortalis non esset, mors in lucro foret. » Clemens eodem in loco et

Ἄρθῶς ποιῶν. Τίνα γὰρ λόγον ἔχει, σῶμα οὕτω στερεὸν καὶ ἀντιτυπίαν ἔχον, καὶ σύνθετον, καὶ ἀλλοιούμενον, καὶ φθίνον, καὶ γινόμενον ἐκάστης ἡμέρας, μὴ ἀπ' ἀρχῆς τινος ἡγεῖσθαι γεγονέναι; εἰ δ' ὁ κόσμος γεννητὸς, ἀνάγκη καὶ τὰς ψυχὰς γεγονέναι, καὶ οὐκ εἶναι ποῖ τάχα. Διὰ γὰρ τοὺς ἀνθρώπους ἐγένοντο καὶ τὰ ἄλλα ζῶα, εἰ ὄλωσ κατ' ἴδιαν, καὶ μὴ μετὰ τῶν ἰδίων σωμάτων φήσεις αὐτὰς γεγονέναι.

Οὕτως δοκεῖ ὀρθῶς ἔχειν.

Οὐκ ἄρα ἀθάνατοι;

Οὐκ, ἐπειδὴ καὶ ὁ κόσμος γεννητὸς ἡμῖν ἐφάνη.

Ἄλλα μὴν οὐδὲ ἀποθνήσκουσιν φημί πάσας τὰς ψυχὰς (84) ἐγὼ· ἔρμαιον γὰρ ἦν (85) ὡς ἀληθῶς τοῖς κακοῖς. Ἄλλα τί; τὰς μὲν τῶν εὐσεβῶν, ἐν κρείττονι ποι χῶρῳ μένειν, τὰς δὲ ἀδίκους καὶ πονηρὰς ἐν χειρόνι, τὸν τῆς κρίσεως ἐκδεχομένης χρόνον τότε (86). Οὕτως αἱ μὲν, ἄξιαι τοῦ Θεοῦ φανεῖσθαι (87), οὐκ ἀποθνήσκουσιν ἔτι· αἱ δὲ κολάζονται ἔστ' ἂν αὐτὰς καὶ εἶναι καὶ κολάζεσθαι ὁ Θεὸς θέλη.

Ἄρα τοιοῦτόν ἐστιν ὁ λέγεις, ὅσον καὶ Πλάτων ἐν *Τιμαίῳ* ¹⁰⁸ αἰνίσσεται περὶ τοῦ κόσμου, λέγων, ὅτι αὐτὸς μὲν καὶ φθαρτὸς ἐστὶν ἢ γέγονεν, οὐ λυθῆσεται δὲ, οὐδὲ τεύχεται θανάτου μοίρας, διὰ τὴν βούλησιν τοῦ Θεοῦ; τοῦτ' αὐτὸ σοι δοκεῖ καὶ περὶ ψυχῆς καὶ ἀπλῶς πάντων περὶ λέγεσθαι; Ὅσα γὰρ ἐστὶ (88) μετὰ τὸν Θεὸν ἢ ἔσται ποτὲ, ταῦτα φύσιν φθαρτὴν ἔχειν (89), καὶ οἷά τε ἐξαφανισθῆναι καὶ μὴ εἶναι ἔτι. Μόνος γὰρ ἀγέννητος καὶ ἀφθαρτος ὁ Θεός, καὶ διὰ τοῦτο Θεός ἐστι· τὰ δὲ λοιπὰ πάντα μετὰ τοῦτον γεννητὰ καὶ φθαρτὰ. Τούτου χάριν καὶ ἀποθνήσκουσιν αἱ ψυχὰς καὶ κολάζονται· ἐπεὶ, εἰ ἀγέννητοι ἦσαν οὐτ' ἂν ἐξημέρατον, οὔτε ἀπροσύνης ἀνάκλεψ ἦσαν, οὐδὲ δεῖλαι καὶ θρασεῖαι πάλιν· ἀλλ' οὐδὲ ἐκούσαι ποτὲ εἰς σῖσας ἐχώρου (90) καὶ θρεῖς καὶ κύνας· οὐδὲ μὴν ἀναγκάζεσθαι αὐτὰς θέμις, εἴπερ εἰσὶν ἀγέν-

Isidorus Pelas. lib. 11, epist. 203, similem Platonis sententiam referunt ex *Timæo*.

(86) *Χρόνον τότε*. Satis apte Thirlbius emendat, ac legitimum putat χρόνον ποτέ. Ibidem legit ὅπως αἱ μὲν οὐκ ἀποθνήσκουσιν ἔτι, αἱ δὲ κολάζονται. Sed ejusmodi conjecturas referre piget.

(87) *Φανεῖσθαι*. Ita R. Stephanus et mss. codices. Legendum esse φανεῖσθαι admonuit Sylburgius, atque ita legitur in editionibus Græco-Latinis, exceptis tamen Londinensibus. Thirlbius mallet ἄξιαι τῷ Θεῷ φανεῖσθαι.

(88) *Ὅσα γὰρ ἐστὶ*. In prima editione Londinensi hæc omnia tribuuntur seni, usque ad hæc verba ἔτα ἔλαθε. Sic etiam R. Stephanus et Langus videntur existimasse. Sed hæc omnia Justino cogor restituere. Neque enim senex dixisset animas in corpora belluarum migrare; nefas in eum transferre hoc Platonium commentum.

(89) *Ἐχεῖν*. Supple id quod supra legitur, Πλάτων αἰνίσσεται, vel lege ἔχει.

(90) *Εἰς σῖσας ἐχώρου*, etc. Concesserat supra Justinus, animas nequiquam in alia corpora migrare. Fortasse igitur hic eas indicat, quæ sunt in brutis; scilicet c. 4, in omnibus easdem esse cunctis. Οττο.

νται. Τὸ γὰρ ἀγέννητον (91) τῷ ἀγεννήτῳ ὁμοίον ἐστι· καὶ ἴσον καὶ ταύτην, καὶ οὐτε δυνάμει οὐτε τιμῇ προκρίθειν ἂν θατέρου τὸ ἕτερον· ὅθεν οὐδὲ πολλά ἐστὶ τὰ ἀγέννητα. Εἰ γὰρ διαφορὰ τις ἦν ἐν αὐτοῖς, οὐκ ἂν εὐροις ἀναζητηῶν τὸ αἴτιον τῆς διαφορᾶς, ἀλλ' ἐπ' ἀπειρον ἀεὶ τὴν διάνοιαν πέμπων, ἐπὶ ἐνός ποτε στήσῃ ἀγεννήτου καμῶν, καὶ τοῦτο φήσεις ἀπάντων αἰώνων. Ἐἶτα ἔλαθε (92), φημί ἐγὼ (93), Πλάτωνα καὶ Πυθαγόραν, σοφοὺς ἄνδρας, οἱ ὡσερ τεῖχος ἡμῶν καὶ ἔρεισμα φιλοσοφίας ἐξεγένοντο ;

6. Οὐδὲν ἐμοί, ἔφη, μέλει Πλάτωνος, οὐδὲ Πυθαγόρου, οὐδὲ ἀπλῶς οὐδενὸς ὅλων τοιαῦτα δοξάζοντος. Τὸ γὰρ ἀληθὲς οὕτως ἔχει· μάθοις δ' ἂν ἐντεῦθεν. Ἡ ψυχὴ ἦτοι ζωὴ ἐστίν, ἡ ζωὴν ἔχει. Εἰ μὲν οὖν ζωὴ ἐστίν, ἄλλο τι ἂν ποιήσῃ ζῆν, οὐκ ἑαυτὴν, ὡς καὶ κίνησις (94) ἄλλο τι κινήσει μᾶλλον ἢ ἑαυτὴν. Ὅτι δὲ ζῆ ψυχὴ, οὐδὲς ἀντίποι. Εἰ δὲ ζῆ, οὐ ζωὴ οὐσα ζῆ (95), ἀλλὰ μεταλαμβάνουσα τῆς ζωῆς· ἕτερον δὲ τι τὸ μετέχον τινὸς ἐκείνου οὐ μετέχει· ζωῆς δὲ ψυχὴ μετέχει, ἐπεὶ ζῆν αὐτὴν ὁ θεὸς βούλεται· οὕτως ἄρα καὶ οὐ μεθέξει ποτὲ, ὅταν αὐτὴν μὴ θέλοι ζῆν. Οὐ γὰρ δι' αὐτῆς (96) ἐστὶ τὸ ζῆν ὡς τοῦ θεοῦ· ἀλλὰ ὡσερ ἀνθρώπος οὐ διαπαντὸς ἐστίν, οὐδὲ σύνεστιν ἀεὶ τῇ ψυχῇ τὸ σῶμα, ἀλλ' ὅτε ἂν δέη λυθῆναι τὴν ἀρμονίαν ταύτην, καταλείπει τὴν ψυχὴν τὸ σῶμα, καὶ ὁ ἀνθρώπος οὐκ ἐστίν· οὕτως καὶ ὅταν δέη τὴν

(91) Τὸ γὰρ ἀγέννητον. Videbantur hæc prima species in senem conferenda, ut Platoni, qui materiam æternam et increatam putabat, adversantia. Sed quanto magis magisque considero, videtur mihi Justinus loqui pergere. 1. Non modo nullum indicium incorporeæ hic a senè orationis ; sed etiam quod paulo post ait Justinus εἶτα ἔλαθε, id cum superioribus verbis nexum et conjunctum est. 2. Paulo ante dicit Justinus solum Deum esse ingentium, quare non mirum, si hic duo esse ingenta negat. 3. Secum quidem pugnat Plato, ut probat Justinus *Cohort.* n. 22, cum materiam æternam et increatam assereret, Deo æqualem et ingentiam negaret. Sed tamen ita illum sensisse manifestum est. Nam initio *Timæi* duo tantum entia distinguit, quorum alterum semper est, nunquam vero fit, alterum vero fit et nascitur semper, nec unquam est. Ἔστιν οὖν δὴ κατ' ἐμὴν δόξαν διαιρητόν ταῦτα· τί τὸ ὄν μὲν ἀεὶ, γένεσιν δὲ οὐκ ἔχον· καὶ τί τὸ γιγνώμενον μὲν, ὄν δὲ οὐδέποτε. Τὸ μὲν δὴ νοήσει μετὰ λόγου περιληπτὸν ἀεὶ κατὰ ταῦτα ὄν, τὸ δ' αὐτὸ δόξῃ μετ' αἰσθητικῆς ἀλόγου δοξαστὸν, γιγνώμενον καὶ ἀπολλύμενον. Ad hoc secundum genus refert quidquid sensibus percipi potest, ac proinde ipsam etiam materiam. Hinc non multo post ait : « Deum, cum accepisset quidquid videri potest, illud minime quietum, sed temere et sine ordine agitatam, ex confusione in ordinem adduxisse. » Οὕτω δὴ πᾶν ὅσον ἦν ὁρατὸν παραλαβὼν, οὐκ ἤσυχον ἔχον, ἀλλὰ κινούμενον πλημμελῶς καὶ ἀτάκτως, εἰς τάξιν αὐτὸ ἤγαγεν ἐξ ἀταξίας. 4. Forte etiam Justinus, dum duo ingenta esse negat, animum ad ipsam materiam non advertit, sed de mundo, qui ex materia factus est, ac de rebus loquitur quæ universo mundo continentur.

(92) Ἐἶτα ἔλαθε. Legit Thirlbius, vel ἡ ταῦτα vel εἶτα ταῦτα. Legendum potius videtur εἶτα ἔλαθε. Hic enim membrum alterum habemus quæstionis a Justinio propositæ. Supra quæsierat utrum id, quod dicebat senex, ad Platonis sententiam revocari pos-

set in suam unquam migrarent et serpentes et canes. Imo nefas illas cogi, si ingenitæ sunt. Ingenitum enim ingenito simile est et par et idem, nec potestate aut dignitate alterum alteri præferatur ; unde non multa sunt ingenita. Nam si quid inter illa discrimini foret, nunquam tamen hujus discriminis causam investigando reperias ; sed cogitationem semper in infinitatem immittens, tandem in aliquo ingenito defessus hærebis, illudque omnium causam esse dices. An vero Platonem, aiebam, et Pythagoram hæc latuere, homines sapientes, qui nobis

6. Hæc Platoni et aliis philosophis ignota. — Nichil Platonem inoror, inquit ille, nec Pythagoram, nec quemquam omnino, qui talia opinetur. Sic enim se veritas habet, idque inde perspicies. Anima vel vita est, vel vitam habet. Quod si vita est, aliud quidpiam vivere faciat, non seipsam ; sicut et motus aliud quidpiam moveat potius quam seipsum. Animam autem vivere, nemo negaverit. Sed si vivit, non ideo vivit, quod vita sit, sed quod vitæ particeps. Aliud autem id quod alicujus est particeps, aliud id ipsum cujus est particeps. Vitæ autem anima est particeps, eo quod eam Deus vivere velit : sic etiam particeps aliquando non erit, cum eam Deus vivere nolet. Neque enim ut Dei, ita etiam animæ propria vita est. Sed quemadmodum homo non semper 109 constat, neque

set ; nunc quærit absolvendi causa an id latuerit Platonem.

(93) Φημί ἐγὼ. Frustra hæc aliquis objiciat, ut Justinum loqui incipere probet. Neque enim his verbis novus semper loquendi ordo designatur. Supra enim legimus, κἀγὼ συντίθεμαι, ἔφη, quamvis senex satis multa sine interpellatione dixisset. Hic autem videtur Justinus illud, « inquam » interponere, quia quæstionem absolvet, cujus primum membrum jam antea proposuerat.

(94) Κίνησις. Mallet Sylburgius ἡ κίνησις.

(95) Ὅτι ζωὴ οὐσα ζῆ. Imitatus est hunc locum Irenæus, lib. II, c. 34. « Anima, inquit, ipsa quidem non est vita ; participatur autem a Deo sibi præstitam vitam. » Refellit autem senex hoc loco sententiam Platonis, qui in *Phædone* p. 105, animam immortalem esse demonstrat, quia « quidquid complectitur anima, semper illi vitam affert, nec proinde contrarium illius, quod semper affert, accipere possit. » Idem Plato in *Phædro* p. 245, sic loquitur : Πᾶσα ψυχὴ ἀθάνατος. Τὸ γὰρ ἀεικίνητον ἀθάνατον. Τὸ δ' ἄλλο κινεῖται καὶ ὅπ' ἄλλου κινούμενον, παύσαν ἔχον κινήσεως, παύσαν ἔχει ζωῆς. Μόνον δὲ τὸ αὐτὸ κινεῖται, ἅτε οὐκ ἀπολείπον ἑαυτὸ, ὅποτε λήγει κινούμενον. « Omnis anima immortalis. Quod enim semper movetur, immortale est. Quod autem aliud movet et ab alio movetur, cum finem habeat motus, finem habet vitæ. Illud solum, quod seipsum movet, cum seipsum non derelinquat, nunquam desinit moveri. » Contra senex animam a seipsa nec motum nec vitam accipere pronuntiat. Sensit Justinus Platonem ab eo refelli ; si quidem senex desinente ait : « Quonam ergo jam quis utatur magistro, aut unde adjuvetur, si ne isti quidem (Plato videlicet et Pythagoras) verum viderint ? »

(96) Δι' αὐτῆς. Ut legamus ἴδιον αὐτῆς pro δι' αὐτῆς cogit sententiæ series, quæ huc tota redit, ut animam non a seipsa vivere et moveri constet, seu, quod idem est, nequaquam ut Dei, ita illius propriam esse vitam.

perpetuo corpus cum anima conjunctum est ; sed cum solvi oportet hanc harmoniam, relinquit corpus anima, nec jam exstat homo : sic etiam, cum animam non jam esse oportuerit, discedit ab ea spiritus vitalis, nec jam exstat anima, sed et ipsa undeeducta est, eo revertitur.

7. *Veritatis cognitio a prophetis solis petenda.* — Quonam ergo jam quis, inquam, utatur magistro, aut unde adjuvetur, si ne isti quidem verum viderunt ?

Exstiterē longe ab hoc tempore viri quidam istis omnibus, qui philosophi existimantur, antiquiores, beati et justī et Deo chari, qui Spiritu sancto afflante locuti sunt, et futura vaticinati sunt, quæ quidem nunc sunt : prophetæ vocantur. Hi verum soli et viderunt, et hominibus nuntiarunt, neminem metuentes, neminem reveriti, nec gloriæ cupiditate victi, sed ea tantum prædicantes, quæ audierant et viderant Spiritu sancto repleti. Exstant adhuc eorum scripta, quæ si quis legat, plurimum inde et ad principiorum et ad finis et ad eorum quæ philosophus scire debet, cognitionem adipisci poterit, fidem illis habens. Neque enim tunc demonstrationibus in disserendo utebantur ; quippe cum supra demonstrationem omnem gravissimi testes fuerint veritatis ; sed quæ evenerunt et eveniunt, assentiri cogunt eorum vaticiniis. Quamquam etiam ob miracula quæ ediderunt, digni fuere, quibus crederetur ; siquidem creatorem universorum Deum et Patrem celebrabant, et missum ab eo Christum, qui Filius ejus est, hominibus nuntiabant ; quod quidem falsi prophetæ, mendaci et impuro spiritu repleti, nec fecere, nec faciunt, sed quædam prodigia odere audent ad percellendos homines, ac spiritus erroris et dæmonia celebrant. Tu vero ante omnia precare lucis portas tibi aperiri ; neque enim hæc quicquam perspicere et intelligere possit, nisi cui Deus intelligere dederit et Christus ejus.

8. *Justinus ex hoc colloquio ad amorem Christi accenditur.* — Hæc ille et multa alia cum dixisset, quæ referre non est hujus temporis, abiens præcepit ut ea meditando persequeretur ; neque eum amplius vidi. Mihi vero statim in animo ignis accensus est, meque amor invasit prophetarum et hominum illorum, qui Christi sunt amici. Cumque illius sermones apud animum proponerem, hanc solam repperiebam philosophiam, quæ quidem tuta et utilis foret. Ad hunc ego modum atque hac de causa philosophus. Vellem equidem ut omnes rationem meæ similem inuenies, a Salvatoris doctrina non aberrarent. Habet enim in se terribilem quamdam majestatem, et ad eos permovendos idonea est, qui de recta via deslexerunt ; his autem, qui eam me-

Α ψυχήν μηκέτι εἶναι, ἀπέστη ἀπ' αὐτῆς τὸ ζωτικὸν πνεῦμα, καὶ οὐκ ἔστιν ἡ ψυχὴ ἔτι, ἀλλὰ καὶ αὐτὴ, ὅθεν ἐλήφθη, ἐκείσε χωρεῖ πάλιν.

7. Τίνι οὖν, φημί, ἔτι τις χρῆσαιτο διδασκάλῳ, ἢ πόθεν ὠφεληθεῖ τις, εἰ μὴδὲ ἐν τούτοις τὸ ἀληθές ἐστιν ;

Ἐγένοντο τινες πρὸ πολλοῦ χρόνου πάντων τούτων τῶν νομιζομένων φιλοσόφων παλαιότεροι, μακάριοι, καὶ δίκαιοι, καὶ θεοφιλεῖς, θεῖῳ πνεύματι λαλήσαντες, καὶ τὰ μέλλοντα θεσπίσαντες, ἃ δὴ νῦν γίνεται. Β προφῆτας δὲ αὐτοὺς καλοῦσιν. Οὗτοι μόνου τὸ ἀληθές καὶ εἶδον καὶ ἐξείπον ἀνθρώποις, μὴτ' εὐλαβηθέντες μήτε δυσωπηθέντες τινὰ, μὴ ἠττημένοι δόξης, ἀλλὰ μόνου ταῦτα εἰπόντες ἃ ἤκουσαν καὶ ἃ εἶδον, ἀγίῳ πληρωθέντες Πνεύματι. Συγγράμματα δὲ αὐτῶν ἔτι καὶ νῦν διαμένει, καὶ ἔστιν ἐντυχόντα τούτοις πλείστον ὠφεληθῆναι καὶ περὶ ἀρχῶν, καὶ περὶ τέλους, καὶ ὧν χρῆ εἶδέναι τὸν φιλόσοφον, πιστεύσαντα ἐκείνοις. Οὐ γὰρ μετὰ ἀποδείξεως πεποιήθηται τότε (97) τοὺς λόγους, ἅτε ἀνωτέρω πάσης ἀποδείξεως ὄντες ἀξιώπιστοι μάρτυρες τῆς ἀληθείας. τὰ δὲ ἀποδόντα καὶ ἀποδοῖνόντα ἐξαναγκάζει συντίθεσθαι τοῖς λελαλημένοις δι' αὐτῶν. Καίτοι γε καὶ διὰ τὰς δυνάμεις ἃς ἐπετέλου, πιστεύεσθαι δίκαιοι ἦσαν· ἔπειδὴ καὶ τὸν ποιητὴν τῶν ὄλων θεὸν καὶ Πατέρα ἐδόξαζον, καὶ τὸν παρ' αὐτοῦ C Χριστὸν Υἱὸν αὐτοῦ κατήγγελλον· ὅπερ οἱ ἀπὸ τοῦ πλάνου καὶ ἀκαθάρτου πνεύματος ἐμπιπλάμενοι ψευδοπροφήται οὕτε ἐποίησαν οὕτε ποιοῦσιν, ἀλλὰ δυνάμεις τινὰς ἐνεργεῖν εἰς κατάπληξιν τῶν ἀνθρώπων τοιμῶσι, καὶ τὰ τῆς πλάνης πνεύματα καὶ δαιμόνια δοξολογοῦσιν. Εὐχου δὲ σοι πρὸ πάντων φωτὸς ἀνοιχθῆναι πύλας· οὐ γὰρ συνοπτά οὐδὲ συνηθητὰ πᾶσιν ἔστιν, εἰ μὴ τῷ θεῷ ὁμῶς συνίναμι καὶ ὁ Χριστὸς αὐτοῦ.

8. Ταῦτα καὶ ἔτι ἄλλα πολλὰ εἰπὼν ἐκεῖνος, ἃ νῦν καιρὸς οὐκ ἔστι λέγειν, ἔχετο, κελεύσας διώκειν αὐτὰ· καὶ οὐκ ἔτι αὐτὸν εἶδον. Ἐμοῦ (98) δὲ παραχρῆμα πῦρ ἐν τῇ ψυχῇ ἀνήφθη, καὶ ἔρωσ ἐχει με τῶν προφητῶν, καὶ τῶν ἀνδρῶν ἐκείνων ὅτι εἰσι Χριστοῦ φίλοι· διαλογιζόμενος τε πρὸς ἑμαυτὸν τοὺς λόγους αὐτοῦ, ταύτην μόνην εὕρισκον φιλοσοφίαν ἀσφαλῆ τε καὶ σύμφορον. Οὕτως δὴ καὶ διὰ ταῦτα φιλόσοφος ἐγώ. Βουλοίμην (99) ὅτ' ἂν καὶ πάντας, ἴσον ἐμοὶ θυμὸν ποιησαμένους, μὴ ἀρίστασθαι τῶν τοῦ Σωτῆρος λόγων. Δέος γάρ τι ἔχουσιν ἐν ἑαυτοῖς, καὶ ἱκανοὶ δυσωπήσαι τοὺς ἐκρεπομένους τῆς ὀρθῆς ὁδοῦ, ἀνάπτυσίς τε ἡδίστη γίνεται τοῖς ἐκμελετώσιν αὐτούς. Εἰ οὖν τι καὶ σοὶ περὶ σεαυτοῦ μέλει, καὶ ἀντιποιήσῃ σωτηρίας, καὶ ἐπὶ τῷ θεῷ πέποιδας, ἀπερ οὐκ ἄλλο-

(97) *Τότε.* Legendum *πὸτέ* conjiciebat Pearsonus.

(98) *Ἐμοῦ.* Libet erudito Londinensi editori legere *ἐμοί.* Mox idem *εἶπε* pro *ἔχει.*

(99) *Βουλοίμην...* *λόγων.* Coll. *Act. apost.* xxvi,

29. Præter alios Tatianus quoque (*Orat. adv. Græc.* c. 29, coll. c. 35, et Theophilus Ant. (*ad Autol.* i, c. 14), cum Veteris Testamenti tum scriptorum propheticoꝝ lectione ad rem Christianam pervenere.

τρίῳ (1) τοῦ πράγματος, πάρεσιν ἐπιγνόντι σοι τὸν Ἀ Χριστὸν τοῦ Θεοῦ, καὶ τελείῳ (2) γενομένῳ, εὐδαιμονεῖν.

Ταῦτά μου, φίλτατε, εἰπόντος, οἱ μετὰ τοῦ Τρύφωνος ἀνεγέλασαν· αὐτὸς δὲ, ὑπομειδιάσας· Τὰ μὲν ἄλλα σου, φησὶν, ἀποδέχομαι, καὶ ἀγαπῶ τῆς περὶ τὸ θεῖον ὁρμῆς· ἀμεινονὸς δὲ ἦν φιλοσοφεῖν ἔτι σε τὴν Πλάτωνος ἢ ἄλλου του φιλοσοφίαν, ἀσχοῦντα καρτερίαν καὶ ἐγκράτειαν καὶ σωφροσύνην, ἢ λόγους ἐξαπατηθῆναι ψευδέσι, καὶ ἀνθρώποις ἀκολουθήσαι οὐδενὸς ἀξίους. Μένοντι γάρ σοι ἐν ἐκείνῳ τῷ τῆς φιλοσοφίας τρόπῳ, καὶ ζῶντι ἀμέμπτως, ἐλπὶς ὑπελείπεται ἀμεινονος μοίρας· καταλιπόντι δὲ τὸν Θεόν, καὶ εἰς ἀνθρώπων ἐλπίσαντι, ποῖα ἔτι περιλείπεται σωτηρία; Εἰ οὖν καὶ ἐμοῦ θέλεις ἀκοῦσαι, (φίλον γὰρ σε ἦδη νενομίκα) πρῶτον μὲν περιτεμοῦ, εἶτα φύλαξον ὡς νενομίσται τὸ σάββατον, καὶ τὰς ἑορτὰς, καὶ τὰς νομηνίας τοῦ Θεοῦ, καὶ ἀπλῶς τὰ ἐν τῷ νόμῳ γεγραμμένα πάντα ποιεῖ· καὶ τότε σοι ἰσως εὖεται ἔσται παρὰ Θεοῦ. Χριστὸς δὲ, εἰ καὶ γεγένηται, καὶ ἔστι που, ἀγνωστός ἔστι, καὶ οὐδὲ αὐτὸς πῶ ἑαυτὸν ἐπίσταται, οὐδὲ ἔχει δυνάμιν τινα μέχρις ἂν ἐλθὼν Ἠλίας χρίσῃ αὐτόν, καὶ φανερόν πάσι ποιήσῃ. Ὑμεῖς δὲ, ματαίαν ἀκοήν παραδεξάμενοι, Χριστὸν ἑαυτοῖς τινὰ ἀναπαύσατε, καὶ αὐτοῦ χάριν τὰ νῦν ἀπέσπασθε ἀπολλύσθε.

9. Συγγνώμη σοι, ἔφη, ὦ ἄνθρωπε, καὶ ἀφεθεῖσαι. Οὐ γὰρ οἶδας δ λέγεις· ἀλλὰ πειθόμενος τοῖς δαιδασκάλοις οἱ οὐ συνιδίαι τὰς Γραφάς, καὶ ἀπομαντευόμενος λέγεις ὅτι ἂν σοι ἐπὶ θυμὸν ἔλθοι. Εἰ δὲ βούλοιο τοῦτου πέρι δέξασθαι (3) λόγον, ὡς οὐ πεπλανήμεθα, οὐδὲ παυσόμεθα (4) ὁμολογοῦντες τοῦτον (5), κἂν τὰ ἐξ ἀνθρώπων ἡμῖν ἐπιφέρωνται ὀνειδῆ, κἂν ὁ δεινότερος ἀπειπῆν ἀναγκάζῃ τύραννος· παρεστῶτι γὰρ δεῖξω, ὅτι οὐ κενοῖς ἐπιστεύσαμεν μύθοις, οὐδὲ ἀναποδείκτοις λόγοις, ἀλλὰ μεστοῖς Πνεύματος θείου καὶ δυνάμει βρῦουσι, καὶ τεθηλόσι χάριτι. — Ἀνεγέλασαν οὖν πάντι οἱ μετ' αὐτοῦ, καὶ ἔκο-

(1) Ἐπερ οὐκ ἀλλοτρίῳ. Hæc Perionius ad ipsam Deum refert: multo melius ad Tryphonem Langns. Inter utramque interpretationem divisit animum Londinensis editor. Sed mihi manifestum videtur, Judæum designari, qui cum in Moyse et prophetis iam multa de Christo legeret, alienus quodam modo ab iis, quæ Christum spectant, videri non debebat.

(2) Τελείῳ. Perfectionem hac voce designari putavit Justini interpretes, Baptisumum Syllburgius. Eruditus Londinensis editor Syllburgii « Interpretationi illud » ait « obstat, quod vix fieri potuit ut Tryphoni, homini Judæo, ista sententia vocis τελείως satis esset perspecta; quod tamen in tam negligentis scriptore momenti non est maximi. » Sed quomodo τελείως γίνεσθαι, τελείσθαι, idem esse ac initiari, aut ignotare potuit Trypho, aut hanc illi ignorationem attribuere Justinus, cum hæc verba non solum apud profanos scriptores, sed etiam apud sacros hunc in sensum usurpentur? Nonne enim, ut multa alia omittam, legitimus num. xxv, 3: Καὶ ἐτελέσθη Ἰσραὴλ τῷ Βεελφεγῶρ. Et psalm. cv, 28: Καὶ ἐτελέσθησαν

ditantur, suavissima est requies. Si qua ergo tui ipsius cura tangeris, si salutis cupidus es, ac Deo confidis, licet tibi, utpote ab ipsa re non alieno, ubi Christum agnoveris ac mysteriis initiatus fueris, beate vivere.

110 Cum hæc dixissem, charissime Pompei, riserunt socii Tryphonis; ipse autem subridens: Cætera quidem tua, inquit, probò, ac vehemens rerum divinarum studium admiror. Sed satius erat adhuc te philosophari in Platonis aut alterius ejusmodi disciplina, dantem operam constantiæ, continentiæ et temperantiæ, quam falsis decipi sermonibus, ac hominibus adhærescere nullius pretii. Manenti enim tibi in illo philosophiæ instituto, et citra culpam viventi spes relinquebatur sortis melioris. Deum autem deserenti, et spem in homine constituenti quid adhuc relinquitur salutis? Quare si me quoque audire voles (jam enim te amicum existimo), fac primum ut circumcidaris; deinde observa, ut iæge sancitum est, sabbatum et dies festos ac novilunia Dei; uno verbo, quæ in lege scripta sunt, omnia exsequere; tumque tibi forsitan misericordia erit a Deo. Christus autem, si quidem natus est, aut uspiam versatur, ignotus est, necdum se ipse novit, nec ulla virtute præditus est, donec eum adveniens Elias unxerit, et manifestum omnibus fecerit. Vos autem inani auditione excepta Christum vobis quemdam fingitis, et illius causa nunc peritis inconsiderate.

9. Christiani non vanis crediderunt sermonibus. — Ignoscatur, inquam, Trypho, et condonetur tibi; neque enim scis quid dicas; sed, magistris credulus Scripturas non intelligentibus, et quasi hariolans, quidquid in mentem venerit, loqueris. Quod si id tibi rationibus probari poteris, nos scilicet deceptos non esse, nec desituros hunc confiteri, etiamsi nobis opprobria ab hominibus inferantur, etiamsi sævissimus dedicere cogat tyrannus; præsentis tibi demonstrabo non vanis nos credidisse fabulis, nec destitutis argumento sermonibus, sed Spiritu sancto plenis ac virtute scatentibus, et gratia efflore-

τῷ Βεελφεγῶρ.

(3) Τοῦτου πέρι δέξασθαι. Ita codex Claromontanus. Editi περιδέξασθαι. Totus hic locus sanatur interponendo ut interpunximus, tum negligendo illud γὰρ post παρεστῶτι, vel legendo γὰρ. Syllburgius legit πέρι δέξασθαι, μαθήσῃ. Thirlbius et idem valere putat ac « utinam, » et legit παραδέξασθαι.

(4) Οὐδὲ παυσόμεθα. Hæc dicit Justinus, ut inepta Tryphonis consilia refellat, qui ad circumcisionem amplectendam hortatus fuerat. Simili modo refelluntur, qui metuere se fingebant, ne Christiani, crucifixo relicto, Polycarpum colere inciperent. « Atque hæc aiebant, » inquit Ecclesia Smyrnensis in Act. S. Polycarpi, « suggerentibus et instantibus Judæis... ignari quod nec Christum unquam derelinquere poterimus... nec alium quemquam colere. » Ἀγνοοῦντες ὅτι οὐτε τὸν Χριστὸν ποτε καταλιπεῖν δυνήσόμεθα... οὐτε ἑτερόν τινα σέβειν.

(5) Τοῦτον. Regius codex habet ad marginem εἰς τοῦτον.

scentibus. — Riserunt igitur iterum ejus comites, atque indecore clamaverunt. Tum ego cum surrexissem, abeunti similis eram; sed ille arrepta veste prius dimissurum negavit, quam promissum exsolvissem. Ne ergo tumultuentur, inquam, socii tui, nec sic se gerant indecore; sed si volunt, silentio auscultent; si qua autem potior eos occupatio interpellat, abeant. Nos autem secedamus aliquo, ibique requiescentes disputationem exsequamur. Visum est etiam Tryphoni, ut ita faceremus; cumque inter nos innuissemus, in medium xysti stadium venimus. Duo autem ex ejus comitibus cum cavillati essent, et in studium nostrum jocati, discesserunt. Ubi in illo loco fuimus, ubi sedilia lapidea sunt ex utraque parte, amici Tryphonis in altera sedentes, cum eorum aliquis de bello in Judæa gesto mentionem injecisset, colloquebantur.

10. *Hoc solum Trypho vituperat in Christianis quod legem non observent.* — Postquam finem fecere, ita ad eos rursum incœpi. Utrum aliud nihil in nobis, amici, reprehenditis, nisi quod secundum legem non vivamus, neque, ut majores vestri, carne circumcidamur, neque, ut vos, sabbata servemus? **|||** An vita etiam et mores nostri malis apud vos rumoribus flagrant? Quod autem dico illud est: utrum hanc de nobis opinionem vos quoque accepistis, humanis nos vesci carnibus, et post epulum, extinctis lucernis, in flagitiis nefandis volutari, an illud ipsum in nobis solum condemnatis, quod ejusmodi adhæreamus doctrinæ, ac falsæ, ut vobis videtur, opinioni credamus?

Illud est, quod miramur, inquit Trypho: quæ autem dicantur multi, fide digna non sunt; longe enim abhorrent ab humana natura; sed et vestra illa in eo, quod vocatis, Evangelio præcepta ita mirabilia et magna esse scio, ut suspicio sit neminem ea posse servare; mihi enim curæ fuit, ut ea legerem. In eo autem potissimum hæremus incerti, quod cum vos pietatem colere dicatis, et cæteris præstare arbitramini, nulla tamen in re ab eis discedatis, nec vitam vestram a gentibus segregetis, ut qui nec ferias servetis, nec sabbata, nec circumcisionem habeatis; deinde etiam quod, cum spes in homine crucifixo positas habeatis, speretis tamen aliquid boni a Deo consecuturos, non observatis ejus mandatis. An non legistis deletum iri animam illam ex genere suo, quæ non circumcidetur octavo die? Quod quidem pariter et de alienigenis et de pretio emptis sancitum est. Hoc igitur testamentum statim contemnentes, etiam quæ consequuntur floccifacitis, ac nobis persuadere conamini Deum vobis

σμον ανεφθέγγοντο. Ἐγὼ δὲ, ἀναστὰς, οἷός τ' ἤμην ἀπέρχεσθαι· ὁ δὲ μου τοῦ ἱματίου λαβόμενος, οὐ πρὶν ἀνύσειν (6) ἔφη, πρὶν ὃ ὑπεσχόμεν ἐκτελέσαι. Μὴ οὖν, ἔφη, θορυβεῖτωσαν οἱ ἑταῖροί σου, μηδὲ ἀσημονεῖτωσαν οὕτως. Ἄλλ' εἰ μὲν βούλονται, μετὰ ἡσυχίας ἀκροάσθωσαν· εἰ δὲ καὶ ἀσχολία τις αὐτοῖς ὑπέρτερος ἐμποδῶν ἐστίν, ἀπίτωσαν· ἡμεῖς δὲ, ὑποχωρήσαντές ποι καὶ ἀναπαυσάμενοι, περαίνωμεν τὸν λόγον. Ἐδοξῆς καὶ τῷ Τρύφωνι οὕτως ἡμᾶς ποιῆσαι· καὶ δὴ, ἐκνεύσαντες, εἰς τὸ μέσον τοῦ ξύστου στάδιον ἤειμεν. Τῶν δὲ σὺν αὐτῷ δύο χλευάσαντες, καὶ τὴν σπουδὴν ἡμῶν ἐπισκώψαντες, ἀπηλλάγησαν. Ἡμεῖς δὲ, ὡς ἐγενόμεθα ἐν ἐκείνῳ τῷ τόπῳ ἔνθα ἑκατέρωθεν λίθινοὶ εἰσι θῶκοι, ἐν τῷ ἑτέρῳ καθεσθέντες οἱ μετὰ τοῦ Τρύφωνος, ἐμβαλόντος τινὸς αὐτῶν λόγον περὶ τοῦ κατὰ τὴν Ἰουδαίαν γενομένου πολέμου, διελάλουν.

10. Ὡς δὲ ἀνεπαύσαντο, ἐγὼ οὕτως αὐτοῖς πάλιν ἠρξάμην· Μὴ ἄλλο τί ἐστίν ὃ ἐπιμέμψεσθε ἡμᾶς, ἄνδρες φίλοι, ἢ τοῦτο, ὅτι οὐ κατὰ τὸν νόμον βιοῦμεν, οὐδὲ ὁμοίως τοῖς προγόνοις ὑμῶν περιτεμνόμεθα τὴν σάρκα, οὐδὲ ὡς ὑμεῖς σαββατίζομεν; Ἡ καὶ ὁ βίος ἡμῶν καὶ τὸ ἦθος διαθέβληται παρ' ὑμῖν; Τοῦτο δ' ἐστίν ὃ λέγω, μὴ καὶ ὑμεῖς πεπιστεύκατε περὶ ἡμῶν, ὅτι δὴ ἐσθίωμεν ἀνθρώπους, καὶ μετὰ τὴν εἰλαπίνην ἀποσθεννύντες τοὺς λύχνους, ἀθέσμοις μίξεσιν ἐγκυλιόμεθα; Ἡ αὐτὸ τοῦτο καταγινώσκατε ἡμῶν μόνον, ὅτι τοιοῦτοις προσέχομεν λόγοις, καὶ οὐκ ἀληθεῖ, ὡς οἴεσθε, πιστευόμεν δόξῃ;

Τοῦτ' ἐστίν ὃ θαυμάζομεν, ἔφη ὁ Τρύφων· περὶ δὲ ὧν οἱ πολλοὶ λέγουσιν, οὐ πιστεῦσαι ἄξιον· πόρρω γὰρ κεχώρηκε τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως. Ὑμῶν δὲ καὶ τὰ ἐν τῷ λεγομένῳ Εὐαγγελίῳ παραγγέλματα θαυμαστά οὕτως καὶ μεγάλα ἐπίσταμαι εἶναι, ὡς ὑπολαμβάνειν μηδένα δύνασθαι φυλάξαι αὐτά· ἐμοὶ γὰρ ἐμέλησεν ἐντυχεῖν αὐτοῖς. Ἐκεῖνο δὲ ἀποροῦμεν μάλιστα, εἰ ὑμεῖς, εὐσεβεῖν λέγοντες, καὶ τῶν ἄλλων οἰόμενοι διαφέρειν, κατ' οὐδὲν αὐτῶν ἀπολείπεσθε, οὐδὲ διαλλάσσετε ἀπὸ τῶν ἐθνῶν τὸν ὑμέτερον βίον, ἐν τῷ μῆτε τὰς ἑορτὰς, μῆτε τὰ σάββατα τηρεῖν, μήτε τὴν περιτομὴν ἔχειν· καὶ ἔτι ἐκ' ἀνθρώπων σταυρωθέντα τὰς ἐλπίδας ποιοῦμενοι, ὁμῶς ἐλπίζετε τεύξεσθαι ἀγαθοῦ τινος παρὰ τοῦ Θεοῦ, μὴ ποιοῦντες αὐτοῦ τὰς ἐντολάς. Ἡ οὐκ ἀνέγνως ὅτι ἐξολοθρευθεῖσται ἡ ψυχὴ ἐκείνη ἐκ τοῦ γένους αὐτῆς, ἥτις οὐ περιτεμθήσεται τῇ ὀγδόῃ ἡμέρᾳ; Ὁμοίως δὲ καὶ περὶ τῶν ἀλλογενῶν, καὶ περὶ τῶν ἀργυρωνήτων διέσταλται. Ταύτης οὖν τῆς διαθήκης εὐθέως καταφρονήσαντες ὑμεῖς, ἀμελεῖτε καὶ τῶν ἑπειτα (7), καὶ

(6) Ἀνύσειν. Legendum esse ἀνήσειν Langus et Sylburgius animadverterunt, quod quidem facilius multo et aptius, quam si post ἀνύσειν subaudiamus τὴν, ut idem Sylburgius proponit, aut legamus ἀπονώσειν, ut placet Thirlbio.

(7) Τῶν ἑπειτα. Non æternæ legis observationem in Christianis requirit Judæus; nam supra illorum in hoc genere doctrinam admirabilem esse confessus est; sed ejusmodi præcepta ab illis negligi que-

ritur, quæ ex circumcisione consequantur. Illud eὐθέως idem videtur sonare hoc loco ac « statim, » ut Perionius et Langus reddiderunt, vel idem ac « protinus. » Habebat enim circumcisio aliquid molesti, quod statim animos alienabat. Doctissimus Londinensis editor legendum primo conjicit εὐθὺς, vel εὐθέως ἀμελεῖτε; deinde has conjecturas rejicit, et aliam proponit, nempe εὐθέως idem esse ac « temere. »

παίθειν ἡμᾶς ἐπιχειρεῖτε ὡς εἰδότες τὸν Θεόν, μη-
δὲν κρᾶσσοντες ὧν οἱ φοβούμενοι τὸν Θεόν. Εἰ οὖν
ἔχεις πρὸς ταῦτα ἀπολογησασθαι, καὶ ἐπιδείξαι ὅτι
τρώπῃ ἐλπίζετε ὅτι οὖν, κἂν μὴ φυλάσσοντες τὸν νό-
μον, τοῦτό σου ἡδέως ἀκούοισι μάλιστα, καὶ τὰ
ἄλλα δὲ ὁμοίως συνεξετάσωμεν (8).

11. Οὐτε ἔσται ποτὲ ἄλλος Θεός, ὧ Τρύφων, οὐτε
ἦν ἄπ' αἰῶνος (ἐγὼ οὕτως πρὸς αὐτόν), πλὴν τοῦ
καίσαντος καὶ διατάξαντος τὸδε τὸ πᾶν. Οὐδὲ ἄλλον
πρὶν ἡμῶν, ἄλλον δὲ ὑμῶν ἡγούμεθα Θεόν, ἀλλ' αὐτὸν
ἔκεινον τὸν ἐξαγαγόντα τοὺς πατέρας ὑμῶν ἐκ γῆς
Αἰγύπτου ἐν χειρὶ κραταίᾳ καὶ βραχίονι ὀψηλῷ. Οὐδ'
εἰς ἄλλον τινα ἠλπίζαμεν (ὁ γὰρ ἔστιν), ἀλλ' εἰς
τούτον εἰς ὃν καὶ ὑμεῖς, τὸν Θεόν τοῦ Ἀβραάμ καὶ
Ἰσαὰκ καὶ Ἰακώβ. Ἠλπίζαμεν (9) δὲ οὐ διὰ Μωϋ-
σέως, οὐδὲ διὰ τοῦ νόμου· ἡ γὰρ ἂν τὸ αὐτὸ ὑμῖν
ἔποιουμεν. Νυνὶ δὲ, (ἀνέγων γὰρ (10), ὧ Τρύφων,
ὅτι ἔσοιτο καὶ τελευταῖος νόμος, καὶ διαθήκη κυριω-
τέτη τῶν ἄλλων, ἣν νῦν θεὸν φυλάσσειν πάντας ἀνθρώπους,
δοκιμῆς τοῦ Θεοῦ κληρονομίας ἀντιποιοῦνται. Ὁ γὰρ
ἐν Χωρῆθ παλαιὸς ἦδη νόμος καὶ ὑμῶν μόνων· ὁ δὲ
πάντων ἀπλῶς. Νόμος δὲ κατὰ νόμου (11) θεοῦ τὸν
πρὸ αὐτοῦ ἔπαυσε· καὶ διαθήκη μετέπειτα γενομένη
τὴν προτέραν ὁμοίως ἔστησεν (12)· αἰώνιος τε ἡμῖν
νόμος (13) καὶ τελευταῖος, ὁ Χριστὸς ἐδόθη, καὶ ἡ
διαθήκη πίστις, μεθ' ἣν οὐ νόμος, οὐ πρόσταγμα,
οὐκ ἐντολή. Ἡ οὐ ταῦτα οὐκ ἀνέγνωσ' ἄφησιν
Ἡσαίας· « Ἀκούσατέ μου, ἀκούσατέ μου, λαὸς μου·
καὶ οἱ βασιλεῖς πρὸς με ἐνωτίζεσθε· ὅτι νόμος παρ'
ἐμοῦ ἐξελεύσεται, καὶ ἡ κρίσις μου εἰς φῶς ἐθνῶν. »
Ἐγγίξει ταχὺ ἡ δικαιοσύνη μου, καὶ ἐξελεύσεται
τὸ σωτήριόν μου, καὶ εἰς τὸν βραχίονά μου ἔθνη ἐλ-
παῦσι. » Καὶ διὰ Ἰερεμίου περὶ ταύτης αὐτῆς τῆς
καινῆς Διαθήκης οὕτω φησὶν· « Ἰδοὺ ἡμέραι ἐρ-
χονται, λέγει Κύριος· καὶ διαθήσομαι τῷ οἴκῳ Ἰσ-
ραὴλ καὶ τῷ οἴκῳ Ἰούδα διαθήκην καινὴν, οὐχ ἣν
ἐθεθέμην τοῖς πατέρασιν αὐτῶν ἐν ἡμέρᾳ ἣ ἐπελαβό-
μην τῆς χειρὸς αὐτῶν ἐξαγαγεῖν αὐτοὺς ἐκ γῆς Αἰ-
γύπτου. » Εἰ οὖν ὁ Θεὸς διαθήκην καινὴν ἐκήρυξε μέλ-
λουσαν διαταχθῆσθαι, καὶ ταύτην εἰς φῶς ἐθνῶν,

⁸⁸ Isa. LI, 4, 5. ⁸⁹ Jer. xxxi, 31, 32.

(8) *Συνεξετάσωμεν*. Legi etiam posset συνεξετά-
σωμεν. SYLBRG.

(9) *Ἠλπίζαμεν*. Legit Sylburgius ἠλπίζαμεν, ut
paulo ante legitur. Sed hæc levissima sunt.

(10) *Νυνὶ δὲ (ἀνέγων γὰρ)*. Toti huic loco lucem
affert parenthesis, longa illa quidem, sed tamen ne-
cessaria ad perspicendam orationis seriem, neque
aliena a Justini consuetudine. Similes enim inter-
dum occurrunt in hoc Dialogo. Vid. num. 78. Vi-
detur Justinus dicere ἀνέγων γὰρ, quia antea dixe-
rat ei Trypho, ἡ οὐκ ἀνέγνωσ'.

(11) *Νόμος δὲ κατὰ νόμον*. Non video cur displiceat
hæc scriptura erudito Londinensi editori, qui
legendum arbitratur νόμος δὲ μετὰ νόμον. Legem
adversus legem positam esse eo sensu docet Justinus,
quod veritas adversus umbram, testamentum
æternum adversus temporarium constitui dicitur.
At non verendum ne Justinus faveat hæreticorum
illius ætatis impietati, qui Evangelium opponebant
legi, ut veritatem mendacio et errori, et utriusque
vium esse Deum fingebant.

A notum esse, cum nihil eorum faciatis, quæ solent
ii qui Deum timent. Si potes igitur his de rebus
satisfacere ac demonstrare quo tandem pacto quid-
quam speretis, quamvis legem non custoditis, id
ex te libentissime audiemus ac cætera similiter una
excutiemus.

11. *Lex abrogata. Novum Testamentum a Deo
promissum et datum.* — Nec alius unquam erit Deus,
o Trypho, nec alius a sæculo exstitit (ita ego ad
illum) præter eum qui hanc universitatem fecit ac
disposuit. Neque alium nobis, alium vobis Deum
esse ducimus, sed ipsum illum, qui patres vestros
eduxit e terra Ægypti in manu potenti et brachio
excelso. Neque in alium quemquam speramus (non
enim alius est), sed in eum in quem et vos, Deum
Abrahæ, et Isaac et Jacob. Speramus autem non
per Moysen, neque per legem; sic enim idem ac
vos faceremus. Nunc vero (legi enim, Trypho, no-
vissimam legem futuram et testamentum omnium
firmisimum, quod nunc custodiri ab omnibus de-
cet, quicumque hæreditatem Dei consequi volunt.
Nam quæ in Ore promulgata lex est, vetus jam et
vestra solum est; hæc autem omnium prorsus est;
similiter testamentum posterius **112** superiori si-
nem imponit, ac æterna nobis et novissima lex
Christus datus est, et testamentum fidele, post quod
non lex, non præceptum, non mandatum. An tu ea
non legisti, quæ dicit Isaias: « Audite me, audite
me, populus meus, et reges auscultate mihi; quo-
niam lex a me exhibit et iudicium meum in lucem
gentium. Appropinquat celeriter justitia mea, et
egredietur salutare meum, et in brachium meum
gentes sperabunt ⁸⁸. » Et per Jeremiam de hoc ipso
testamento sic loquitur: « Ecce dies veniunt, dicit
Dominus, et testabor domui Israel et domui Juda
testamentum novum: non quod testatus sum patri-
bus eorum in die qua apprehendi manum ipsorum,
ut educerem eos de terra Ægypti ⁸⁹. » Si ergo no-
vum testamentum Deus institutum iri prædicavit,

(12) *Ἐσθησε*. Miror Sylburgio aptius videri
ἔσθησε. Nam illud ἔσθησε optime respondet simillimo
verbo ἔπαυσε, quod paulo ante præcedit.

(13) *Αἰώνιος τε ἡμῖν νόμος*. S. Clemens sub finem
Strom. i sic loquitur: Μωϋσῆς δὲ φαίνεται τὸν Κύριον
διαθήκην καλῶν· Ἰδοὺ ἐγὼ, λέγων, ἡ διαθήκη μου
μετὰ σοῦ... ἐν δὲ τῷ Πέτρῳ κηρύγματι εὐροῖς ἂν νό-
μον καὶ λόγον τὸν Κύριον προσαγορευόμενον. « Moyses
autem videtur Dominum appellare Testamentum: Ecce
ego, dicens, pactum meum tecum... In Petri
autem prædicatione invenies Dominum vocari Legem
et Rationem. » In *Excerpti*. p. 809, idem Clemens
testimonium ex prædicatione Petri iterum citat,
illudque confirmat his Scripturæ verbis: « De Sion
exibit lex et verbum Domini de Jerusalem. Testi-
monium Domini fidele, sapientiam præstans parvu-
lis. » Videtur Justinus in ejusmodi testimonio de
Christo intelligendis consentire cum Clemente et
Christum existinasse in Isaiæ testimonio proxime
sequenti, « legem, iudicium, justitiam et salutare »
appellari. Vid. Strom. vii, p. 708.

illudque in lucem gentium; videmus autem ac persuasum habemus per nomen ipsius crucifixi Jesu Christi, a simulacris et ab alia nequitia homines ad Deum accedere, ac ne morte quidem proposita a confessione et pietate discedere; cum ex operibus, tum ex consequentibus miraculis licet omnibus intelligere hunc esse novam legem, et novum Testamentum et expectationem eorum qui ex omnibus gentibus a Deo bona expectant. Verum enim Israeliticum, spiritale, et Judæ genus, et Jacob et Isaac et Abraham, cujus in præputio fidem testimonio suo comprobavit Deus, eique benedixit, ac patrem multarum gentium vocavit, nos, inquam, hoc genus sumus, qui ad Deum per hunc crucifixum Christum perducti sumus, quemadmodum et oratione nobis procedente demonstrabitur.

12. *Judæi æternam legem violant, Mosaicam male interpretantur.* — Dicebam etiam et præferebam quod alio loco clamat Isaias: « Audite verba mea et vivet anima vestra, et testabor vobis testamentum sempiternum, sancta Davidis fidelia: Ecce testem populis dedi eum. Gentes quæ non nocuerunt te, invocabunt te: populi qui nesciunt te, confugient ad te, propter Deum tuum sanctum Israelis, quoniam glorificavit te ⁸⁷. » Hanc ipsam legem contumelia affecistis, ac Novum illius sanctum Testamentum floccificastis, ac ne nunc quidem recipitis, nec prave factorum pœnitentiam agitis: « Adhuc enim aures vestræ obturatæ sunt, et oculi vestri obturati, et incrassatum est cor vestrum. » Exclamat Jeremias, ac ne sic quidem auditis: adest legislator, nec videtis: pauperes Evangelium suscipiunt, cæci vident; nec intelligitis. Altera jam opus est circumcissione; vos autem in carne plurimum gloriamini. Præcipit nova lex, ut perpetuum sabbatum celebretis: vos autem quod inertes estis per unum diem, pii vobis esse videmini, non intelligentes cur id vobis præscriptum sit: et panem absque fermento si edatis, a vobis divinam voluntatem implementam dicitis. Non hæc Domino Deo nostro placent. Si quis **113** in vobis est perjurus aut fur, desinat; si quis mæchus, pœnitentiam agat; et suavissima ac vera Dei sabbata celebravit. Si quis puras manus non habet, lavet et purus est.

13. *Isaias docet peccata dimitti per Christi sanguini-*

⁸⁷ Isa. LV, 3, 5.

(14) *Και πεπαισμεθα.* Vide num. πεπύσμεθα, inquit R. Stephanus. Sed prorsus rejicienda hæc conjectura.

(15) *Ὁδτός ἐστιν ὁ καινός νόμος.* Hæc de Christo intelligenda, ut patet ex his quæ modo diximus. Ita etiam visum erudito Londinensi editori, qui interpretes reprehendit, quod ita reddiderint, « hanc esse novam legem. »

(16) *Ἰδοὺ μάρτυρα.* Infra num. 14, μάρτυρων, ut est apud Septuaginta, quod quidem mihi videtur Justinus proposito convenientius. Is enim ejusmodi testimonio, ut jam observavi, adductus videtur, ut Christum ipsum novam esse legem doceret.

A ὀρώμεν δὲ καὶ πεπαισμεθα (14) διὰ τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ τοῦ σταυρωθέντος Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἀπὸ τῶν εἰδώλων καὶ τῆς ἄλλης ἀδικίας προσελθόντας τῷ Θεῷ, καὶ μέχρι θανάτου ὑπομένοντας τὴν ὁμολογίαν καὶ εὐσεβειαν ποιεῖσθαι· καὶ ἐκ τῶν ἔργων καὶ ἐκ τῆς παρακολουθούσης συνάμειως συνιέναι πᾶσι δυνατὸν, ὅτι οὗτός ἐστιν ὁ καινὸς νόμος (15), καὶ ἡ καινὴ διαθήκη, καὶ ἡ προσδοκία τῶν ἀπὸ πάντων τῶν ἐθνῶν ἀναμενόντων τὰ παρὰ τοῦ Θεοῦ ἀγαθὰ. Ἰσραηλιτικὴν γὰρ τὸ ἀληθινὸν, πνευματικὸν, καὶ Ἰουδα γένος, καὶ Ἰακώβ, καὶ Ἰσαὰκ, καὶ Ἀβραὰμ, τοῦ ἐν ἀκροβυστίᾳ ἐπὶ τῇ πίστει μαρτυρηθέντος ὑπὸ τοῦ Θεοῦ, καὶ εὐλογηθέντος, καὶ πατὴρ πολλῶν ἐθνῶν κληθέντος, ἡμεῖς ἐσμεν οἱ διὰ τοῦτου τοῦ σταυρωθέντος Χριστοῦ τῷ Θεῷ προσαχθέντες, ὡς καὶ προκοπτόντων ἡμῖν τῶν **B** λόγων ἀποδειχθήσεται.

12. Ἐλεγον δὲ ἔτι καὶ προσέφερον, ὅτι καὶ ἐν ἄλλοις λόγοις Ἔσατας βοᾷ· Ἐκ ακουσατέ μου τοὺς λόγους, καὶ ζήσεται ἡ ψυχὴ ὑμῶν· καὶ διαθήσομαι ὑμῖν διαθήκην αἰώνιον, τὰ ὅσια Δαδὶ δὲ πιστά. Ἰδοὺ μάρτυρα (16) αὐτὸν ἔθνεσι δέδωκα· ἔθνη ἃ οὐκ οἶδατὶ σε, ἐπικαλέσονται σε· λαοὶ οἳ οὐκ ἐπίστανται σε, καταφεύξονται ἐπὶ σέ· ἔνεκεν τοῦ Θεοῦ σου τοῦ ἁγίου Ἰσραὴλ, ὅτι ἐδόξασέ σε. » Τοῦτον αὐτὸν ἡμεῖς ἠτιμώσατε τὸν νόμον, καὶ τὴν καινὴν ἁγίαν αὐτοῦ Διαθήκην ἐφασκίσατε· καὶ οὐδὲ νῦν παραδέχεσθε, οὐδὲ μετανοεῖτε πράξαντες κακῶς. Ἐτι γὰρ τὰ ὤτα ὑμῶν πέφρακται, οἱ ὀφθαλμοὶ ὑμῶν πεπήρυνται, καὶ πεπάρχονται ἡ καρδία· κέκραγεν Ἰερεμίας (17), καὶ οὐδ' οὕτως ἀκούετε. Πάρεστιν ὁ νομοθέτης, καὶ οὐχ ὀρᾷτε· πτωχοὶ εὐαγγελίζονται (18), τυφλοὶ βλέπουσι, καὶ οὐ συνίετε. Δευτέρως ἦδη χρεῖα περιτομῆς, καὶ ἡμεῖς ἐπὶ τῇ σαρκὶ μέγα φρονεῖτε. Σαββατίζειν ὑμᾶς ὁ καινὸς νόμος διαπαντός ἐθέλει, καὶ ἡμεῖς μίαν ἀργούντες ἡμέραν εὐσεβεῖν δοκεῖτε, μὴ νοούντες διὰ τὴν ὑμῖν προσετάγη· καὶ ἐὰν ἀζύμον ἄρτον φάγητε, πληρωθέναι τὸ βέλημα τοῦ Θεοῦ φατε. Οὐκ ἐν τούτοις εὐδοκεῖ Κύριος ὁ Θεὸς ἡμῶν· εἴ τις ἐστὶν ἐν ὑμῖν ἐπιτορκὸς ἢ κλέπτης, παυσάσθω· εἴ τις μοιχὸς, μετανοησάτω, καὶ σεσαβδάτικε τὰ τρυφερά καὶ ἀληθινὰ σάββατα τοῦ Θεοῦ. Εἴ τις καθαρὸς οὐκ ἔχει χεῖρας, λουσάσθω, καὶ καθαρὸς ἐστὶν (19).

D 13. Οὐ γὰρ δέ (20) γε εἰς βαλανεῖον ὑμᾶς ἔπαμ-

(17) *Κέκραγεν Ἰερεμίας.* Vel memoria hic effluxit Justino, si Jeremiae; attribuit proxima verba, « Aures vestras, » etc., vel respicit ad superiorum Jeremiae testimonium, cujus contemptum exprobrat Judæis. Pro Jeremia Langus in interpretando posuit Isaias: mallet Thirlbius Ἰωάννης aut Ἠλίας. Scriptum erat in aliis editionibus, ἡ καρδία, κέκραγεν, etc. Interpunctio, quam secutus sum, probatur Thirlbio.

(18) *Πτωχοὶ εὐαγγελίζονται.* Respicit ad responsum Joannis discipulis a Christo datum. JEER.

(19) *Καθαρός ἐστίν.* Frustra legatur καθαρὸς ἐστίν, ut Arcerio placuisse testatur Sylburgius.

(20) *Δέ.* δὴ ed. Ienensis.

πῶν Ἰσαίας ἀπολουτομένους ἔχει τὸν φρόνον καὶ τὰς ἄλλας ἁμαρτίας, οὐδ' οὐδὲ τὸ τῆς θαλάσσης ἰκανὸν πᾶν ὕδωρ καθαρῖσαι· ἀλλὰ, ὡς εἶκός, πάλαι τοῦτο κεῖνο τὸ σωτήριον λουτρὸν ἦν, ὃ εἶπετο (21) τοῖς μεταγινώσκουσι, καὶ μηκέτι αἵματι τράγων καὶ προβάτων, ἢ σποδῶ δαμάλεως, ἢ σεμιδάλεως προσφοραῖς καθαριζομένους (22), ἀλλὰ πίστει διὰ τοῦ αἵματος τοῦ Χριστοῦ καὶ τοῦ θανάτου αὐτοῦ· ὃς διὰ τοῦτο ἀπέθανεν, ὡς αὐτὸς Ἰσαίας ἔφη, οὕτω λέγων· « Ἀποκαλύψει Κύριος τὸν βραχίονα αὐτοῦ τὸν ἅγιον ἐνώπιον πάντων τῶν ἐθνῶν, καὶ ὄψονται πάντα τὰ ἔθνη (23) καὶ τὰ ἄκρα τῆς γῆς τὴν σωτηρίαν τὴν παρὰ τοῦ Θεοῦ. Ἀπόστητε, ἀπόστητε, ἀπόστητε (24), ἐξέλθετε ἐκεῖθεν, καὶ ἀκαθάρτου μὴ ἀψηθε· ἐξέλθετε ἐκ μέσου αὐτῆς· ἀφορίσθητε οἱ φέροντες τὰ σκεῦη Κυρίου, ὅτι οὐ μετὰ παραχῆς πορεύεσθε (25). Πορεύεται γὰρ πρὸ προσώπου ὑμῶν Κύριος, καὶ ὁ ἐπισυνάγων ὑμᾶς Κύριος ὁ Θεὸς Ἰσραὴλ. Ἰδοὺ συνήσει ὁ παῖς μου, καὶ ὑψωθήσεται, καὶ δοξασθήσεται σφόδρα. Ὅν τρόπον ἐκστήσονται πολλοὶ ἐπὶ σέ· οὕτως ἀδοξήσει ἀπὸ τῶν ἀνθρώπων τὸ εἶδος καὶ ἡ δόξα σου· οὕτω θαυμασθήσονται ἔθνη πολλὰ ἐπ' αὐτῶ, καὶ συνέξουσι βασιλεῖς τὸ στόμα αὐτῶν· ὅτι οἷς οὐκ ἀγγεῖλη περὶ αὐτοῦ, ὄψονται· καὶ οἱ οὐκ ἀκηκόασι, συνήσουσι. Κύριε, τίς ἐπίστευσε τῇ ἀκοῇ ἡμῶν, καὶ ὁ βραχίων Κυρίου τίνοι ἀπεκαλύφθη; Ἀγγεγλωσσομένην ἐναντίον αὐτοῦ ὡς παιδίον, ὡς ῥίζα ἐν γῆ διψώση. Οὐκ ἔστιν εἶδος αὐτῶ, οὐδὲ δόξα· καὶ εἰδομεν αὐτὸν καὶ οὐκ εἶχεν εἶδος οὐδὲ κάλλος· ἀλλὰ τὸ εἶδος αὐτοῦ ὄπιμον, καὶ ἐκλείπον παρὰ τοὺς υἱοὺς τῶν ἀνθρώπων. Ἄνθρωπος ἐν πληγῇ ὢν, καὶ εἰδὼς φέρειν μαλακίαν, ὅτι ἀπέστραπται τὸ πρόσωπον αὐτοῦ· ἠτιμάθη καὶ οὐκ ἐλογίσθη. Οὗτος τὰς ἁμαρτίας ἡμῶν φέρει, καὶ περὶ ἡμῶν ὀδυνᾶται· καὶ ἡμεῖς ἐλογισάμεθα αὐτὸν εἶναι ἐν πόνῳ καὶ ἐν πληγῇ καὶ ἐν κακίῳ· οὗτος (26) δὲ ἐτραυματίσθη διὰ τὰς ἁμαρτίας ἡμῶν, καὶ μεμαλάχισται διὰ τὰς ἀνομίας ἡμῶν· παιδεῖα εἰρήνης ἡμῶν ἐπ' αὐτόν. Τῷ μῶλωπι αὐτοῦ ἡμεῖς ἰάθημεν. Πάντες ὡς πρόβατα ἐπλανήθημεν. Ἄνθρωπος τῇ ὁδῷ αὐτοῦ ἐπλανήθη· καὶ Κύριος παρέδωκεν αὐτὸν ταῖς ἁμαρτίαις ἡμῶν, καὶ αὐτὸς διὰ

(21) Ὁ εἶπετο. Cum ferri non possit vulgata Scriptura, legendum videtur: Ὁ εἶπε, τὸ τοῖς μεταγινώσκουσι, sic enim infra, num. 14: Τοῦτο κεῖνο ὃ προηγόρευε τὸ βάπτισμα, τὸ μόνον καθαρῖσαι τοὺς μετανοήσαντας δυνάμενον, τοῦτό ἐστι τὸ ὕδωρ τῆς ζωῆς. Et n. 44, sub finem: Τὸ ὑπὲρ ἀφέσεως τῶν ἁμαρτιῶν διὰ Ἰσαίου κηρυχθὲν λουτρὸν. Justinum loqui de Christianorum baptismo manifestum est ex his verbis, καὶ μηκέτι αἵματι, nec probabile est eum de Israelitis agere.

(22) Καθαριζομένους. Leg. καθαριζομένους.

(23) Πάντα τὰ ἔθνη. Legitur in Bibliis πάντα ἄκρα τῆς γῆς. Cappellus Append. ad Crit. Sacr. p. 529, existimat appositum fuisse in margine τὰ ἔθνη, ut illud ἄκρα explicaretur, ac Justinum utraque conjunxisse. Pronuntiat eruditus Londinensis editor « istud ἔθνη ex Justinii cerebro ortum esse, in quo remanent vestigia verborum proxime antecedentium. » Equidem varietates et dissensiones sancti Justinii a vulgata septuaginta seniorum interpretatione, quæ nimium multæ sunt, quam ut hic singulas observemus, ex triplici potissimum

A nem. — Neque enim vos ad balneum misit Isaias, ut ibi cædem et alia peccata ablueritis, quos expurgare ne tota quidem maris aqua idonea sit. Sed, ut par est, jam tum ipsum illud lavacrum salutare prædicabat, quod eorum est, qui poenitentiam agunt, nec jam hircorum et ovium sanguine expiantur, aut vitulæ cinere, similæve oblationibus, sed fide per sanguinem Christi et mortem ejus, qui ex ipsa de causa mortuus est, quemadmodum ait Isaias his verbis: « Revelabit Dominus brachium sanctum suum in conspectu cunctarum gentium: videbunt omnes gentes et terræ fines salutem quæ est a Deo. Recedite, recedite, recedite, et egredimini inde et immundum nolite tangere: exite de medio ejus: separamini, qui portatis vasa Domini: quia non in tumultu ambulatis. Præcedet enim ante faciem vestram Dominus; et colliget vos Dominus Deus Israel. Ecce intelliget puer meus, et exaltabitur et glorificabitur valde. Sicut stupebunt super te multi, sic ingloria erit ab hominibus species, et gloria tua. Sic mirabuntur gentes multæ super eo, et continebunt reges os suum; quia quibus non est annuntiatum de eo, videbunt, et qui non audierunt, intelligunt. Domine, quis credidit auditui nostro? Et brachium Domini cui revelatum est? Annuntiavimus, quasi parvulum in conspectu ejus: sicut radix in terra sitiendi. Non est species ei, neque gloria: et vidimus eum: et non habebat speciem, neque decorem; sed species ejus inhonorata, et desiciens præ filiis hominum. Homo in plaga positus, et sciens ferre infirmitatem; quia aversa est facies ejus, despecta, et non reputata. Iste peccata nostra portat, et pro nobis dolet, et nos reputavimus eum esse in labore et in plaga, et in afflictione. Ipse autem vulneratus est propter peccata nostra, et infirmatus est propter iniquitates nostras. Disciplina pacis nostræ super eum: livore ejus nos sanati sumus. Omnes quasi oves erravimus: homo in via sua erravit. Et Dominus tradidit eum propter iniquitates nostras: et ipse propter afflictionem non aperit os suum. Sicut ovis ad victimam ductus est,

causa ortas crediderim; quod in suis interdum codicibus aliter legeret ac hodie legimus; quod Scripturam sæpe memoriter citaret, unde in Psalmis, quos ob quotidianum usum memorizæ impressos et iusculptos habebat, minus multo discrepat a Septuaginta; denique quod nonnulla interdum explicandi causa intexeret, velut eum in *Apol.* 1, num. 51, hæc refert ex Psalmo xliii: « Tollite portas celorum. » Forte idem ei in hoc Dialogi loco contigit.

(24) Ἀπόστητε. Bis tantum legitur in Bibliis, ut jam multi observaverunt.

(25) Πορεύεσθε. Habent Biblia: Ὅτι οὐ μετὰ παραχῆς ἐξελεύσεσθε, οὐδὲ φυγῇ πορεύσεσθε· προπορεύεται γὰρ πρότερος ὑμῶν Κύριος. Non assentior erudito euitori Londinensi, qui legendum monet πορεύεσθε apud Justinum. Aquila enim et Theodotiu habent, ut Justinus, πορεύεσθε, nec aliter Septuaginta in cod. Jes. ubi legitur: A. Θ. ὁμολως τοῖς Ο'.

(26) Οὗτος. Vide an non Justinus fortasse scripserit rectius, αὐτός, ut in Bibliis et *Apol.* 1, 50. Οὔτω.

et sicut agnus coram tondente mutus, sic non aperit os suum. In humilitate sua iudicium ejus sublatum est. Generationem ejus quis enarrabit? Quia tollitur de terra vita ejus. Ab iniquitatibus populi mei ductus est ad mortem. Et dabo pessimos pro sepultura ejus, et divites pro morte **114** illius. Quia iniquitatem non fecit, et non est inventus dolus in ore ejus: et Dominus vult mundare eum a plaga. Si datus fuerit pro peccato: anima vestra videbit semen longævum. Et vult Dominus auferre de dolore animam ejus, ostendere ei lucem, et formare intelligentiam, justificare justum bene servientem multis; et peccata nostra ipse portabit; propterea ipse possidebit multos, et fortium dividet spolia: pro eo quod tradita est ad mortem anima ejus, et in iniquis reputatus est, et ipse peccata multorum tulit, et propter iniquitates eorum traditus est. **Lætare sterilis, quæ non paris; erumpere, et clama, quæ non parturis; quia multi filii desertæ, quam ejus quæ habet virum. Dixit enim Dominus: Dilata locum tabernaculi tui et tentorium tuorum; fige, ne parcas, protende funiculos tuos; et palos tuos conforta; à dextris et sinistris dilata. Et semen tuum possidebit gentes: et civitates desertas habitare facies. Noli timere, quia confusa ea, neque confundaris, quia exprobratum tibi est. Confusionem enim æternam oblivisceris; et opprobrii viduitatis tuæ memor non eris ultra; quia Dominus fecit nomen sibi, et qui eruit te, ipse Deus Israel omni terræ vocabitur. Tanquam mulierem derelictam et pusillanimum vocavit te Dominus, quasi mulierem ab adolescentia odio habitam ¹¹⁵.**

σε αὐτὸς Θεὸς Ἰσραὴλ πάση τῇ γῆ κληθήσεται. Ὡς κληχέ σε ὁ Κύριος, ὡς γυναίκα ἐκ νεότητος μεμισσημένην. »

14. Justitia non in ritibus judaicis posita, sed in conversione cordis per Christum in baptismo data. — **Raque per lavacrum pœnitentiæ et cognitionis Dei, quod pro peccatis populorum Dei institutum est, ut clamat Isaias, nos credidimus; et testamur ipsum illud ab eo prænuntiatum baptisma, quod solum pœnitentes expiare potest, hanc esse aquam vitæ. Quas autem vobis fodistis cisternas, eæ contritæ, ac vobis prorsus inutiles. Quæ enim utilitas illius baptisimi, ex quo caro ac solum corpus splendescat? Baptizetur anima vestra ab iracundia et avaritia, ab invidia et odio; et ecce corpus purum est. Hanc enim habent panes azymi significationem, ut ne vetera mali fermenti opera peragatis. Vos autem**

¹¹⁵ Isa. LII, 10, usque ad finem, LIII per totum, LIV, 4-6.

(27) *Ἐὰν δῶται.* Sic etiam in *Apol.* I, 51: sed in utroque loco habent nostri codices mss. *ἐὰν δῶτε*, quod a R. Stephano immutatum fuit, rejecta ad calcem lectione codicum mss.

(28) *τῶν αὐλαίων.* Habet uterque codex αὐλέων, sed ad marginem legitur et ad calcem editionis R. Stephani αὐλαίων σου σφίγγον, μή. Habent etiam omnes editi nostri καὶ τὰς δέριεις τῶν αὐλέων σου. Atque illud quidem, τὰς δέριεις, Cappellus e margine in textum a Justino inductum putat; sed

τὸ κεκακῶσθαι οὐκ ἀνοίγει τὸ στόμα αὐτοῦ ὡς πρῶτον εἰς σφαγὴν ἤχθη, καὶ ὡς ἀμνὸς ἐναντίον τοῦ κείροντος ἀφωκός, οὕτως οὐκ ἀνοίγει τὸ στόμα αὐτοῦ. Ἐν τῇ ταπεινώσει αὐτοῦ ἡ κρίσις αὐτοῦ ἤρθη. Τὴν δὲ γενεάν αὐτοῦ τίς διηγῆσεται; Ὅτι ἀρεταὶ ἀπὸ τῆς γῆς ἡ ζωὴ αὐτοῦ. Ἀπὸ τῶν ἀνομιῶν τοῦ λαοῦ μου ἤκει εἰς θάνατον. Καὶ δώσω τοὺς πονηροὺς ἀντὶ τῆς ταφῆς αὐτοῦ, καὶ τοὺς πλουσίους ἀντὶ τοῦ θανάτου αὐτοῦ ὅτι ἀνομίαν οὐκ ἐποίησε, καὶ οὐχ εὐρέθη δόλος ἐν τῷ στόματι αὐτοῦ. Καὶ Κύριος βούλεται καθαρίσαι αὐτὸν τῆς πληγῆς. Ἐὰν δῶται (27) περὶ τῆς ἀμαρτίας, ἡ ψυχὴ ὑμῶν βιβεται σπέρμα μακρόβιον. Καὶ βούλεται Κύριος ἀφελεῖν ἀπὸ τοῦ πόνου τῆς ψυχῆς αὐτοῦ, δεῖξαι αὐτῷ φῶς, καὶ πλάσαι τῇ συνέσει, δικαιοῦσαι δίκαιον εὖ δουλεύοντα πολλοὺς. Καὶ τὰς ἀμαρτίας ἡμῶν αὐτὸς ἀνοίσει· διὰ τοῦτο αὐτὸς κληρονομήσει πολλοὺς, καὶ τῶν ἰσχυρῶν μεριεῖ σκύλα, ἀνὸ ὧν παρεδόθη εἰς θάνατον ἡ ψυχὴ αὐτοῦ· καὶ ἐν τοῖς ἀνόμοις ἐλογίσθη, καὶ αὐτὸς ἀμαρτίας πολλῶν ἀνήνεγκε, καὶ διὰ τὰς ἀνομίας αὐτῶν παρεδόθη. Εὐφράνθητι, στεεῖρα ἢ οὐ τίκτουσα, ῥῆξον καὶ βόσσον, ἢ οὐκ ὠδίνουσα· ὅτι πολλὰ τὰ τέκνα τῆς ἐρήμου μάλλον ἢ τῆς ἐχούσης τὸν ἀνδρα. Εἶπε γὰρ Κύριος· Πλάτυνον τὸν τόπον τῆς σκηνῆς σου καὶ τῶν αὐλαίων (28) σου· πῆξον, μὴ φέση, μάκρυνον τὰ σχοινίσματά σου, καὶ τοὺς πασσάλους σου κατίσχυσον· εἰς τὰ δεξιὰ καὶ εἰς τὰ ἀριστερὰ ἐκπέτασον, καὶ τὸ σπέρμα σου ἔθνη κληρονομήσει, καὶ πόλεις ἡρημωμένας κατοικίει. Μὴ φοβοῦ, ὅτι κατησχύνθη, μηδὲ ἐντραπή, ὅτι ὠνεδίσθη· ὅτι αἰσχύνῃ αἰώνιον ἐπιλήση, καὶ θνεὶδος τῆς χηρείας σου οὐ μνησθήσῃ· ὅτι Κύριος ἐποίησεν ὄνομα ἑαυτῷ (29), καὶ ὁ βυσάμενός

γυναίκα (30) καταλειμμένην καὶ ὀλιγόψυχον, κέ-

14. Διὰ τοῦ λουτροῦ οὖν τῆς μετανοίας καὶ τῆς γνώσεως τοῦ Θεοῦ, ὃ ὑπὲρ τῆς ἀνομίας τῶν λαῶν τοῦ Θεοῦ γέγονεν, ὡς Ἡσαίας βοᾷ, ἡμεῖς ἐπιστεύσαμεν, καὶ γκωρίζομεν ὅτι τοῦτ' ἐκεῖνο ὃ προηγήρομε τοῦ βᾶπτισμα, τὸ μόνον καθαρίζει τοὺς μετανοήσαντας δυνάμενον, τοῦτό ἐστι τὸ ὕδωρ τῆς ζωῆς. Οὐδὲ ὑμεῖς ὠρύξατε λάκκους ἑαυτοῖς, συντετριμμένοι εἰσὶ καὶ οὐδὲν ὑμῖν χρήσιμοι. Τί γὰρ ὄφελος ἐκεῖνου τοῦ βαπτίσματος, ὃ τὴν σάρκα καὶ μόνον τὸ σῶμα φαιδρύνει; Βαπτίσθητε τὴν ψυχὴν ἀπὸ ὀργῆς καὶ ἀπὸ πλεονεξίας, ἀπὸ φθόνου, ἀπὸ μίσους· καὶ ἰδοὺ τὸ σῶμα καθαρὸν ἐστί. Τοῦτο γάρ ἐστι τὸ σύμβολον τῶν ἀζύμων, ἵνα μὴ τὰ παλαιὰ τῆς κακῆς ζύμης ἔργα πράττητε. Ὑμεῖς δὲ πάντα σαρκικῶς νενοήκατε, καὶ

Thirlbius hanc lectionem defendit, et cum Justino Isaiam Curterii, Hieronymum, et Aldina et Complutensia Biblia monet consentire. Sed tamen has voces expunxi, quia desunt in mss. codicibus, nec satis graves videntur fuisse causæ, cur eas R. Stephanus in contextum reciperet.

(29) *Κύριος ἐποίησεν ὄνομα ἑαυτῷ.* Biblia: Κύριος ὁ ποιῶν σε, Κύριος Σαβαὼθ ὄνομα αὐτῷ.

(30) *Ὡς γυναίκα.* Biblia: Οὐχ ὡς γυναίκα-οὐδ' ὡς γυναίκα.

ἡγεσθε εὐσέβειαν, ἐὰν τοιαῦτα ποιῶντες τὰς ψυχὰς Ἀ
 μεμωμένοι ἦτε ὄλου καὶ πάσης κακίας ἀπλῶς.
 Δὲ καὶ μετὰ τὰς ἑπτὰ ἡμέρας τῶν ἀζυμοφαγῶν, νέαν
 ζύμην (31) φυρᾶσαι ἑαυτοῖς ὁ θεὸς παρήγγειλε, τουτέ-
 στιν ἄλλων ἔργων πρᾶξιν, καὶ μὴ τῶν παλαιῶν καὶ φαύ-
 λων τὴν μέμνησιν. Καὶ ὅτι τοῦτό ἐστιν ὁ ἀξίος ὑμᾶς οὗτος
 ὁ καινὸς νομοθέτης, τοὺς προλελεγμένους ὑπ' ἐμοῦ
 λόγους πάλιν ἀνιστορήσω, μετὰ καὶ τῶν ἄλλων τῶν
 παραλειφθέντων. Εἰρηναίαι δὲ ὑπὸ τοῦ Ἡσαίου οὕτως·
 « Εἰσακούσατέ (32) μου, καὶ ζήσεται (33) ἡ ψυχὴ
 ὑμῶν, καὶ διαθήσομαι ὑμῖν διαθήκην αἰώνιον, τὰ
 ὅσια τοῦ Θεοῦ τὰ πιστά. Ἴδου μαρτύριον αὐτῶν
 ἔθεναι δέδωκα, ἄρχοντα καὶ προστάσσοντα ἔθεναι.
 Ἔθνη δ' οὐκ ὄβασί σε, ἐπικαλέσονται σε· καὶ λαοὶ οὐ
 οὐκ ἐπίστραται σε καταφεύξονται, ἔνεκεν τοῦ Θεοῦ σου
 τοῦ ἁγίου Ἰσραὴλ, ὅτι ἐδόξασέ σε. Ζητήσατε τὸν Θεόν·
 καὶ ἐν τῷ εὐρίσκειν αὐτὸν, ἐπικαλέσασθε, ἥνικα ἂν
 ἐγγίξῃ ὑμῖν. Ἀπολιπέτω ὁ ἀσεβὴς τὰς ὁδοὺς αὐτοῦ,
 καὶ ἄνηρ ἀνομος τὰς βουλάς αὐτοῦ, καὶ ἐπιστραφήτω
 ἐπὶ Κύριον, καὶ ἐλεηθήσεται, ὅτι ἐπὶ πολὺ ἀφήσει
 τὰς ἀμαρτίας ὑμῶν. Οὐ γάρ εἰσιν αἱ βουλαὶ μου
 ὡσπερ αἱ βουλαὶ ὑμῶν, οὐδὲ αἱ ὁδοὶ μου ὡσπερ αἱ ὁδοὶ
 ὑμῶν· ἀλλὰ ὅσον ἀπέχει ὁ οὐρανὸς ἀπὸ τῆς γῆς,
 τοσούτον ἀπέχει ἡ ὁδὸς μου ἀπὸ τῆς ὁδοῦ ὑμῶν, καὶ
 τὰ διανοήματα ὑμῶν ἀπὸ τῆς διανοίας μου. Ὡς γάρ
 ἂν καταβῆ ἠιών ἢ ὑετὸς ἐκ τοῦ οὐρανοῦ καὶ οὐκ
 ἀποστραφῆται ἕως ἂν μεθύσῃ τὴν γῆν, καὶ ἐκτέχῃ,
 καὶ ἐκπλαστήσῃ, καὶ ὄψ' σπέρμα τῷ σπεῖραντι (34),
 καὶ ἄρτον εἰς βρώσιν, οὕτως ἔσται τὸ βῆμά μου ὅ
 ἂν ἐξέλθῃ ἐκ τοῦ στόματός μου. Οὐ μὴ ἐπιστραφῇ (35)
 ἕως ἂν συντελεσθῇ πάντα ὅσα ἠθέλησα, καὶ εὐδοῶσω
 τὰ ἐπιθυμητά μου. Ἐν γάρ εὐφροσύνῃ ἐξελεύσεσθε,
 καὶ ἐν χαρᾷ διδραχθήσεσθε (36). Τὰ γάρ ὄρη καὶ οἱ
 βουνοὶ ἐξαλοῦνται προσδεχόμενοι ὑμᾶς, καὶ πάντα
 τὰ ξύλα τῶν ἀγρῶν ἐπιπροστήσει τοῖς κλάδοις· καὶ
 ἀντὶ τῆς στοιβῆς ἀναθήσεται κυπάρισσος, ἀντὶ δὲ
 τῆς κονύζης ἀναθήσεται μυρσίνη. Καὶ ἔσται Κύριος
 εἰς ὄνομα καὶ εἰς σημεῖον αἰώνιον, καὶ οὐκ ἐκλεί-
 ψει. » Τῶν τε λόγων τούτων καὶ τοιούτων εἰρημένων
 ὑπὸ τῶν προφητῶν, ἔλεγον, ὧ Τρύφων, οἱ μὲν ἐφ-
 ῆρται εἰς τὴν πρώτην παρουσίαν τοῦ Χριστοῦ, ἐν
 ἧ καὶ αἰτιμος καὶ ἀειδὴς καὶ θνητὸς φανήσεται κη-
 ρυγγμένος ἐστίν· οἱ δὲ εἰς τὴν δευτέραν αὐτοῦ παρ-
 ουσίαν, ὅτε ἐν δόξῃ καὶ ἐπάνω τῶν νεφελῶν παρέ-
 σται, καὶ ἔβηται ὁ λαὸς ὑμῶν καὶ γνωριεῖ εἰς ὃν
 ἐξεκέντησαν, ὡς Ὀσηὲ (37), εἰς τῶν δώδεκα προφη-
 τῶν, καὶ Δανιὴλ προεῖπον, εἰρημένοι (37) εἰσὶ.

15. Καὶ τῆς ἀληθινῆς οὖν τοῦ Θεοῦ ἠστέταν μάθε-

« Isa. LV, 3 usque ad finem.

(31) *Néar zýmhr.* Frustra quærit eruditus vir Sa-
 muel Jebb ubinam Justinus in Scripturis legerit,
 præceptum fuisse ut novum fermentum adhibere-
 tur post septem dies azymorum. Cum præcepisset
 Deus, ut fermentum ex omnibus finibus Judæorum
 per septem dies removeretur, nonne hoc præcepto
 aliud continebatur, ut post dies azymorum novo fer-
 mento uterentur?

(32) *Eisakousete.* Supra n. 12: Ἀκούσατέ μου
 τοῖς λόγοις. Utraque lectione Justinus tribuere
 malim, quam utraque sit preferenda examinare.

(33) *Kal zhsetai.* Addunt editiones Paris. ἐν ἀγα-

A omnia carnali modo intelligitis, ac pietatem pŕtatis
 esse, si, dum hæc facitis, dolo animi vestri et omni
 prorsus nequitia cumulati sint. Quamobrem præ-
 cepit Deus, ut postquam septem diebus azymos panes
 comedistis, novum vobis fermentum subigeretis,
 hoc est aliorum operum effectiorem, non vete-
 rum et malorum imitationem. Ut autem pateat
 illud ipsum esse, quod a vobis novus hic legislator
 postulat; recitata a me verba iterum referam cum
 aliis, quæ prætermissa fuerant. Sic autem ab Isaia
 proferuntur: « Exaudietis me; et vivet in bonis
 anima vestra, et constituam vobis testamentum
 æternum, sancta David fidelia. Ecce testimonium
 gentibus dedi eum, principem et præcipientem gen-
 tibus. Gentes quæ nesciunt te, invocabunt te: et po-
 puli qui ignorant te, ad te confugient; propter
 Deum tuum sanctum Israelis, quia glorificavit
 te. Quærite Deum, et in inveniendolo eum, invocate,
 quando vobis appropinquaverit. Relinquat impius
 vias suas, et vir iniquus cogitationes suas, et con-
 vertatur ad Dominum, et misericordiam consequetur;
 quia multum dimittet peccata vestra. Neque
 enim sunt cogitationes meæ, sicut cogitationes ve-
 stræ, neque viæ meæ sicut viæ vestræ; sed quan-
 tum abest cœlum a terra, tantum abest via mea a
 via vestra, et cogitationes vestræ a mente mea.
 Quomodo enim si descendat nix aut pluvia de cœlo,
 et non revertatur, donec inebriet terram, et pro-
 ducere ac germinare faciat, et det semen semi-
 nanti, et panem ad comedendum; sic erit verbum
 meum, quod exierit de ore meo; non revertetur,
 donec compleat quæ volui, et prospera fecero præ-
 cepta mea. In lætitia enim egrediemini, et in gau-
 dio docebimini. Montes enim et colles exsiliens
 expectantes vos; et omnia ligna agrorum applau-
 dent ramis. Et pro stœba ascendet cyparissus; et
 pro conyza ascendet myrtus. Et erit Dominus in
 nomen et in signum sempiternum, et non deficiet
 60. » Ex his et aliis ejusmodi prophetarum dictis,
 o Trypho, aiebam, alia in primum Christi adven-
 tum dicta sunt, in quo ingloriam et informe et
 mortale speciem habiturus prædicatur; alia in al-
 terum ejus adventum, cum in gloria ex nubibus
 aderit, videbitque populus vester, et agnoscet, in
 quem pupugerunt, quemadmodum Osee unus duo-
 decim prophetarum et Daniel prædixerunt.

15. *Verum jejunium in quod positum.* — Verum

θοῖς, quod nec in inss. nec apud R. Stephan. legitur.

(34) *Σπεῖραντι.* Rectius, nisi fallor, apud LXX
 σπεῖροντι: THIRLB.

(35) *Ἀποστραφῇ* ed. Ienensis, juxta codd. mss.
 (36) *Διδαχθήσεσθε.* Vitiose et corrupte pro δια-
 χθήσεσθε (*deducemini*). PERIIONUS.

(37) *Ὀσηέ.* Lapsu memoriæ Osee pro Zacharia.
 (37) *Εἰρημένοι.* In mss. et editis absurde præ-
 mittitur καὶ, siquidem hæc verba, εἰρημένοι εἰσὶ,
 pendeant ab antecedentibus illis, οἱ δὲ εἰς, etc.
 EDIT. PATROL.

Igitur Dei jejunium discite observare, quemadmodum ait Isaias, ut Deo placeatis. Ita autem exclamat Isaias : « Clama in fortitudine, et ne parcas ; quasi tuba exalta vocem tuam, et annuntia generi meo peccata eorum, et domui Jacob iniquitates eorum. Me de die in diem quærunť, et scire vias meas volunt, quasi gens, quæ justitiam fecerit, et iudicium Dei non dereliquerit. Petunt me nunc iudicium justum, et appropinquare Deo cupiunt, dicentes : Quare jejunavimus et non vidisti ? Humiliavimus animas nostras, et non cognovisti ? In diebus enim jejuniorum vestrorum invenitis voluntates vestras, et omnes subjectos vobis cæditis : ecce ad lites et iurgia jejunatis et percutitis pugnīs humilem ; ut quid mihi jejunatis, ut hodie, ut audiatur in clamore vox vestra ? Non hoc jejunium elegi, ut in die humiliet homo animam suam. Neque, si incurvaveris, quasi circumulum, collum tuum, et saccum et cinerem substraveris ; nec sic vocabitis jejunium et diem acceptum Domino. Non tale jejunium elegi, dicit Dominus. Sed solve omnem colligaturam iniquitatis ; dissolve obligationes violentorum contractuum ; dimitte fractos in remissionem, et omnem syngrapham iniquam discerpe. Frange esurienti panem tuum, et pauperes sine tecto induc in domum tuam ; si videris nudum, operi ; et domesticos seminis tui ne despexeris. Tunc erumpet matulinum lumen tuum, et vestimenta tua cito orientur, **116** et præbit in conspectu tuo justitia tua, et gloria Dei circumdabit te. Tum clamabis, et Deus exaudiet te ; adhuc loquente te dicit : Ecce adsum. Si abstuleris a te colligationem, et manuum complicationem, et verbum murmurationis, et dederis esurienti panem ex anima tua, et animam humiliatam saturaveris, tunc orietur in tenebris lumen tuum, et tenebræ tuæ erunt sicut meridies, et erit Deus tuus tecum semper, et impleberis, sicut desiderat anima tua ; et ossa tua pinguescent, et erunt ut hortus inebriatus, et fons undæ, aut terra cui aquæ non deficiunt ⁶¹. » Circumcidamini igitur præputio cordis vestri, quemadmodum divinæ Scripturæ his omnibus verbis postulant.

⁶¹ Isa, LVIII, 4-11.

(38) Ἰδοὺ εἰς χρίστους. Sic etiam tres interpretes, Aquila, Theodotion et Symmachus, et codex Alexandrinus, et editio Aldina et Complutensis. LXX : εἰ εἰς χρίστους. THEOPHILUS.

(39) Καὶ ἡμέραν. Hæc desunt apud LXX.

(40) Ἰμάτια. Sic habent codices mss. Sed R. Stephanus posuit ἱμάτια, recte id quidem et accurate, si vera Scripturæ et germana lectio quærat ; sed si hoc tantummodo considerandum nobis iudicemus, quomodo Justinus legerit, cur ei vereamur ejusmodi lectionem attribuere, quam Tertullianus, Cyprianus, Ambrosius et Augustinus secuti sunt, ut observavit Nobilius ? Eo autem libentius crediderim Justinum ita legisse, ut habent nostri codices mss. quod interdum hanc vocem, ἱμάτια, eo sensu usurpet, qui huic loco conveniat. Calumnias Christianis afflictas vocat περιδελμα πονηρόν, Apol. II,

τε νηστεύειν, ὡς Ἡσαίας φησὶν, ἵνα τῷ Θεῷ εὐαρεστήτε. Κέκραγε δὲ Ἡσαίας οὕτως : « Ἀναβόησον ἐν ἰσχύϊ, καὶ μὴ φείσῃ ὡς σάλπιγγι ἕψωσον τὴν φωνήν σου, καὶ ἀνάγγειλον τῷ γένει μου τὰ ἀμαρτήματα αὐτῶν, καὶ τῷ οἴκῳ Ἰακώβ τὰς ἀνομίας αὐτῶν. Ἐμὲ ἡμέραν ἐξ ἡμέρας ζητοῦσι, καὶ γνῶναι τὰς ὁδοὺς μου ἐπιθυμοῦσιν ὡς λαὸς δικαιοσύνην πεποιθὼς, καὶ κρίσιν Θεοῦ οὐκ ἐγκαταλελοιπῶς. Αἰτοῦστέ με νῦν κρίσιν δικαίαν, καὶ ἐγγίζειν Θεῷ ἐπιθυμοῦσι, λέγοντες, Τί ὅτι ἐνηστεύσαμεν, καὶ οὐκ εἶδες ; ἐταπεινώσαμεν τὰς ψυχὰς ἡμῶν, καὶ οὐκ ἔγνωσ ; Ἐν γὰρ ταῖς ἡμέραις τῶν νηστεῶν ἡμῶν εὐρίσχετε τὰ θελήματα ἡμῶν, καὶ πάντα τοὺς ὑποχειρίους ἡμῶν ὑπονοῦσσετε. Ἰδοὺ εἰς κρίσεις (38) καὶ μάχας νηστεύετε, καὶ τύπτετε πυγμαῖς ταπεινόν. Ἴνα εἰ μοι νηστεύετε, ὡς σήμερον, ἀκουσθῆναι ἐν κραυγῇ τῆς φωνῆς ἡμῶν ; Οὐ ταύτην τὴν νηστείαν ἐγὼ ἐξελέξαμην, καὶ ἡμέραν ταπεινοῦ ἀνθρώπου τὴν ψυχὴν αὐτοῦ. Οὐδ' ἂν κάμψῃς ὡς κρίκον τὸν τράχηλόν σου, καὶ σάκκον καὶ σποδὸν ὑποστρώσης, οὐδ' οὕτω καλέσετε νηστείαν καὶ ἡμέραν (39) δεκτὴν τῷ Κυρίῳ. Οὐχὶ τοιαύτην νηστείαν ἐγὼ ἐξελέξαμην, λέγει Κύριος ἄλλα λύε πάντα σύνδεσμον ἀδικίας, διάλυε στραγγαλιὰς βιαιῶν συναλλαγμάτων, ἀπόστειλε τεθραυσμένους ἐν ἀφέσει, καὶ πᾶσαν συγγραφὴν ἀδικον διάσπα. Διάθρυπτε πεινῶντι τὸν ἄρτον σου, καὶ πτωχοὺς ἀστέγους εἰσάγαγε εἰς τὸν οἶκόν σου ἂν ἴδῃς γυμνόν, περιβάλλε, καὶ ἀπὸ τῶν οικειῶν τοῦ σπέρματός σου οὐχ ὑπερβεί. Τότε βραγήσεται πρῶτιμον τὸ φῶς σου, καὶ τὰ ἱμάτια (40) σου ταχὺ ἀνατελεῖ καὶ προπορεύσεται ἐμπροσθέν σου ἡ δικαιοσύνη σου, καὶ ἡ δόξα τοῦ Θεοῦ περιστελεῖ σε. Τότε βοήθη, καὶ ὁ Θεὸς εἰσακούσεται σου ἔτι λαλοῦντός σου, εἰρεῖ Ἰδοὺ πάρεμι. Ἐὰν δὲ ἀφέλῃς ἀπὸ σοῦ σύνδεσμον καὶ χειροτονίαν, καὶ ῥῆμα γογγυσμοῦ, καὶ διδῶς πεινῶντα τὸν ἄρτον σου ἐκ ψυχῆς, καὶ ψυχὴν τεταπεινωμένην ἐμπλήσης, τότε ἀνατελεῖ ἐν τῷ σκότει τὸ φῶς σου, καὶ τὸ σκότος σου ὡς μεσημβρία, καὶ ἔσται ὁ Θεός σου μετὰ σοῦ διαπαντός, καὶ ἐμπλησθήσῃ καθὰ ἐπιθυμεῖ ἡ ψυχὴ σου, καὶ τὰ ὀσά σου πιανθήσονται, καὶ ἔσται ὡς κήπος μεθῶν, καὶ πηγὴ ὕδατος, ἡ γῆ ἡ Ἰμὴ ἐξέλιπεν ὕδωρ. » Περιτέμεσθε οὖν τὴν ἀκροβυστίαν τῆς καρδίας ἡμῶν, ὡς οἱ λόγοι τοῦ Θεοῦ (41) διὰ πάντων τούτων τῶν λόγων ἀξιοῦσι.

D n. 12 ; infra num. 116, peccata et pravas actiones hoc nomine apud Zachariam designari ait. Quinetiam ibidem vestimenta munda, quibus Jesus summus Sacerdos indutus fuit, gloriosam corporum resurrectionem videtur interpretari, quemadmodum Tertullianus his Isaiaë verbis, « et vestimenta citius orientur, » corporum resurrectionem significari existimavit, lib. De resur. c. 27. Sed si Justinus, qui Græcis codicibus utebatur, legit ἱμάτια, Latinorum interpretum error, qui « vestimenta » hic reddidere, non tam ex intercedente inter ἱμάτια et ἱμάτια similitudine, ut docet ad hunc locum Hieronymus, quam ex codicum vitio repetendus.

(41) Ὡς οἱ λόγοι τοῦ Θεοῦ. « De depravatione hujus loci nulla dubitatio esse potest, » inquit eruditus Londinensis editor, qui, « si quis audacior criticus pro λόγοι legeret προφήται, non magnopere

16. Καὶ δεὰ Μωϋσέως κέραγεν ὁ Θεὸς αὐτὸς, οὐ- A
τως λέγων· « Καὶ περιτεμεῖσθε τὴν σκληροκαρδίαν
ὑμῶν, καὶ τὸν τράχηλον οὐ σκληρυνεῖτε ἔτι. Ὁ γὰρ
Κύριος ὁ Θεὸς ὑμῶν, καὶ Κύριος τῶν κυρίων, Θεὸς
μέγας καὶ ἰσχυρὸς καὶ φοβερός· ὅστις οὐ θαυμάζει
πρόσωπον, οὐδὲ μὴ λάβῃ δῶρον. » Καὶ ἐν τῷ Λευι-
τικῷ· « Ὅτι παρέβησαν καὶ ὑπερέδον με, καὶ ὅτι
ἐπαυθήσαν ἐναντίον μου πλάγιοι, καὶ ἐγὼ ἐπορεύ-
θην μετ' αὐτῶν πλάγιως, καὶ ἀπολώ αὐτοὺς ἐν τῇ γῆ
τῶν ἐχθρῶν αὐτῶν. Τότε ἐντραπήσεται ἡ καρδία ἡ
ἀπερίτμητος αὐτῶν. » Ἡ γὰρ ἀπὸ Ἀβραὰμ κατὰ
ἐσθρα περιτομὴ εἰς σημεῖον ἐδόθη· ἵνα ἦτε ἀπὸ τῶν
ἄλλων ἔθνων καὶ ἡμῶν ἀφορισμένοι· καὶ ἵνα μόνοι
κἀότι· καὶ νῦν ἐν δίκῃ πάσχετε· καὶ ἵνα γένωνται αἰ-
χῶραι ὑμῶν Ἑρημοί, καὶ αἱ πόλεις πυρκαυστοί, καὶ
τοὺς καρποὺς ἐνώπιον ὑμῶν κατεσθίωσιν ἄλλοτριοί, B
καὶ μηδεὶς ἐξ ὑμῶν ἐπιθάλη εἰς τὴν Ἱερουσαλήμ (42).
Οὐ γὰρ ἐξ ἄλλου τινοῦς γνωρίζεσθε παρὰ τοὺς
ἄλλους ἀνθρώπους, ἢ ἀπὸ τῆς ἐν σαρκὶ ὑμῶν περι-
τομῆς (43). Οὐδεὶς γὰρ ὑμῶν, ὡς νομίζω, τολμήσει εἰ-
πεῖν, ὅτι μὴ καὶ προγνώστης τῶν γίνεσθαι μελλόν-
των ἦν καὶ ἔστιν ὁ Θεός, καὶ τὰ ἄξια ἐκάστη προε-

⁴² Deut. x, 16, 17. ⁴³ Levit. xxvi, 40, 41.

repugnatarum se declarat. » Sed tamen rejecta hac
liberiori emendandi ratione legendum opinatur, Ὡς
ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ ἄξιοί. Equidem cur hunc contex-
tum vir doctissimus immutatum velit, non facile
intelligo, nec ipse rationes suas afferendas duxit.
Cur autem nihil immutandum sit, facilius mihi
perspicere videor. Apud Justinum ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ
sæpe significat Verbum Dei et Filium, sæpe Scri-
pturam sacram, aut aliquod Scripturæ testimonium.
Hoc autem loco ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ sunt ipsa Dei suo
nomine loquentis verba, quia videlicet in testimo-
niis a Justino allatis non propheta loquitur, sed
ipse Deus. Infra n. 28, testimonium, in quo Deus
ipse loquitur, appellatur a Justino αὐτοῦ βήματα
τοῦ Θεοῦ. Docet Justinus *Apol.* 1, n. 36, necessa-
rium esse ad Scripturæ intelligentiam diligenter
attendere quibusnam locis ipse Deus loquatur, qui-
busnam prophetæ aut aliæ personæ. Nulla ergo
contextus nostri emendandi causa.

(42) *Ἐπιθάλη εἰς τὴν Ἱερουσαλήμ.* Ex his patet
quanta adhiberetur diligentia in ea lege observanda,
quæ a Justino *Apol.* 1, n. 47, commemorata, Judæos
ingressu Hierosolymorum prohibebat, aut ingressus
pretium mortem decernebat. Sed tamen de hujus
legis severitate videtur aliquid deinceps remissum
fuisse. Nam ex *Itinerario* Burdigalensi (et orat. 12
Gregorii Naz. et Hieronymo in *cap.* 1. *Sophon.* di-
scimus Judæis quarto sæculo, semel in anno in-
trantem Hierosolymitam soli concessum fuisse, quod
quidem non videtur impetraturi fuisse suspiciosi-
simis illis secundi sæculi temporibus, cum « nec
advenarum jure terram patriam saltem vestigio,
aut ait Tertullianus *Apol.* 16, salutare, nec patrium
solum vel ex longinquo, ut ait Aristo Pellæus apud
Euseb. Hist. lib. iv, c. 6, prospicere » liceret.
Aliud est in quo lenius cum eis actum videtur
fuisse. Testatur enim Aristo Pellæus eos etiam re-
gione circum Hierosolymam sita penitus exclusos
fuisse. Τὸ πᾶν ἔθνος ἐξ ἐκεῖνον καὶ τῆς περὶ τὰ
Ἱερουσαλήμ γῆς πᾶμπαν ἐπιθάλην εἰργεται... ὡς
ἂν μὴδ' ἐξ ἀπόπτου θεωροῖεν τὸ πάτριον ἔδαφος.
Ait etiam Tertullianus *adv. Jud.* cap. 13 « nemi-
nem de genere Israel in civitate Bethleem reman-
sisse, » ac interdictum esse « ne in conlinio ipsius
regionis demoretur quisquam Judæorum, » eisque

16. *Circumcisio in signum data, ut Judæi pelle-*
rentur ob scelera in Christum et Christianos com-
missa. — Per Moysen quoque Deus ipse sic clamat :
« Et circumcidemini duritiem cordis vestri : et
cervicem non indurabitis. Quia Dominus Deus
vester, ipse est Dominus dominorum, Deus magnus
et fortis, et terribilis, qui non admiratur perso-
nam, neque accipiet munus ⁴². » Et in Levitico :
« Quoniam prævaricati sunt, et despexerunt me ;
et quoniam ambulaverunt ex adverso mihi ad sini-
stram ; ambulavi et ipse cum eis sinistre. Et per-
dam eos in terra inimicorum eorum. Tunc con-
fundetur cor eorum incircumcisum ⁴³. » Hæc enim
ab Abraham accepta secundum carnem circumci-
sio in signum data est, ut ab aliis gentibus et a
nobis discreti sitis, et soli patiamini, quæ nunc
merito patimini ; atque ut regiones vestræ in soli-
tudinem redigantur, et civitates in ignes considant,
frugesque vestras inspectantibus vobis alieni con-
sumant, nec quisquam vestrum Hierusalem ascen-
dat. Nulla enim re alia a cæteris hominibus digno-
scimini, nisi vestra in carne **117** circumcisio.

terram suam « de longinquo oculis tantum videre
permissum. » Ejusmodi testimonia nonnulli de tota
Palaestina acceperunt ; quibus equidem non assen-
tior ; sed certe de regione Bethleemica accipi de-
bent. At Judæos quarto sæculo Bethleemi fuisse
discimus ex his Hieronymi verbis, *epist.* 41, ad
Pammach. et Oceanum : « Veni rursus Hierosoly-
mam, inquit, et Bethleem. Quò labore, quo pretio
Bar-aninam nocturnum habui præceptorem ? Time-
bat enim Judæos et mihi alterum exhibebat Nicode-
mum. » Vid. *adv. Vigilant.* sub finem. Cum Hiero-
nymo consentire Hilarius videtur, qui de Judæis
ait in *Psal.* LVIII, n. 12 : « Amissa civitate, templo-
que deserto, et secundum Romani regis edicta, cir-
cumeuntes tantum, non etiam ineuntes civitatem
fames eos... afficiet. »

(43) *Ἀπὸ τῆς ἐν σαρκὶ ὑμῶν περιτομῆς.* Eo
attentius consideranda hæc sancti martyris sen-
tentia, quod sæpe in hoc *Dialogo* repetitur. Ignora-
tionem et infirmitatem Deo Judæorum alligabant
hæretici, ut videre est apud Iren. lib. iv, c. 4, ob
eversam Hierosolymam et Mosaicæ legis instituta ad
perniciem Judæorum conversa. Contra Justinus Dei
providentiam in hoc maxime admiratur, quod cum
pleraque instituta alibi quam Hierosolymis obser-
vari non possent, ipsa circumcisio, quæ alibi ob-
servari poterat, aditum Judæis in hanc urbem præ-
cluderet. Circumcisionem institutam fuisse, ut Ju-
dæi ab aliis gentibus secernerentur, scriptores
plurimi dixerunt. Sed quod institutum dicit Justinus,
ut hac nota distincti punirentur, id Tertullianus
imitatur in libro *adv. Jud.* cap. 3 : « Dari enim
habebat, inquit, circumcisio, sed in signum ; unde
Israel in novissimo tempore dignosci haberet,
quando secundum sua merita in sanctam civitatem
ingredi prohiberetur.... Hæc igitur Dei providen-
tia fuit, dandi circumcisionem Israel in signum
unde dignosci posset, cum adveniret tempus, quo
meritis suis supra dictis in Hierusalem admitti
prohiberetur. » Forte in eandem sententiam acci-
pi debet quod ait Irenæus lib. iv, cap. 16, cir-
cumcisionem in signo datam : « ut cognoscibile
perseveret genus Abrahamæ. » Vid. lib. iii, c. 12,
u. 11.

Neminem enim vestrum fore arbitror, qui negare audeat præcium esse et fuisse futurorum Deum, ac digna cuique præmia præparare. Recte igitur et merito hæc vobis evenerunt. Occidistis enim Iustum et ante eum prophetas ejus; et nunc ens, qui sperant in illum et in summum Regem et creatorem universorum Deum, a quo missus est, aspernamini et quantum in vobis est afficitis contumelia, diris voventes in synagogis vestris eos qui in Christum credunt. Neque enim ea vobis adest potestas, ut manus nobis inferatis, propter eos qui nunc rerum potiuntur; quoties autem adfuit, rem consecistis. Propterea Deus ad vos clamat per Isaiam prophetam, his verbis: « Videte quomodo periit justus, et nemo considerat. A facie iniquitatis sublatus est justus. Erit in pace sepultura ejus; sublatus est e medio. Vos autem huc prodite, filii iniqui, semen adulterorum et filii fornicariæ. In quo lulistis, et laxastis ⁴⁴ »

17. *Judæi miserunt in totum orbem qui Christianis crimina affingerent.* — Non enim injuriæ nobis et Christo illatæ tanta in aliis gentibus culpa residet, quanta in vobis, qui illis etiam anticipatæ de justo et de nobis, qui ab eo orti sumus, malæ opinionis auctores estis. Postquam enim solum illum inculpatum et justum hominem, cujus vulneribus sanantur, qui per eum ad Patrem accedunt, cruci affixistis; cum eum sciretis ex mortuis resurrexisse et in cælum ascendisse, ut prophetiæ futurum prædicebant, non modo poenitentiam admis-

⁴⁴ Isa. LVII, 1-4.

(44) *Καταρώμενοι.* Vide infra num. 132.

(45) *Καὶ τοῦτο ἐπράξατε.* Eadem Judæis exprobrat infra num. 133. et *Apol.* 1, num. 31. *Ἰεββ.*

(46) *Καὶ οὐδεις ἐκδέχεται τῇ καρδίᾳ, καὶ ἄνδρες δίκαιοι ἀρροῦται, καὶ οὐδεις κατανοεῖ,* edit. Ienensis. Hæc verba, inquit D. Otto, in codd. mss. et editis non comparent, sed leguntur c. 140 et *Apol.* 1, c. 48. Et rectissime contendit Thirlbius illa a librario, non a Justino prætermissa esse; nempe errandi ansam dedit repetitum καὶ οὐδεις.

(47) *Οἱς χεῖνοις.* Sic mss. codices et R. Steph. Editiones Græco-Latinæ ὁ χεῖνοις. Legendum conjicit R. St. χεῖνης.

(48) *Προσχωροῦσιν.* Sic emendatum in editionibus Parisiensibus pro eo quod erat in mss. et apud R. Stephanum προχωροῦσι. Sic etiam infra legitur n. 43, ut observavit Sylburgius.

(49) *Ὁ μόνον οὐ μετενοήσατε.* Hunc Justini locum transtulit Eusebius in librum quartum *Historiæ* suæ cap. 18. Legitur autem in Eusebii contextu οὐ μόνον δὲ οὐ μετενοήσατε, sed vetustissimus codex Colbertinus et duo Regii, quorum alter est etiam valde antiquus, habent οὐ μόνον δὲ μετενοήσατε. Atque hæc quidem loquendi ratio cum nec inusitata Justino fuit, ut perspicui potest ex *Cohort.* num. 9, nec a grammaticorum observationibus absorta; qui unam negationem in ejusmodi locis idem interdum ac duas et apud Græcos et apud Latinos valere dixerunt; tum vero ex hac mss. codicum, præsertim vetustissimorum, auctoritate plurimum mihi videtur ponderis habere. Improbabile prorsus est secundam negationem, si a Justino et Eusebio adhibita fuisset, expunctam a librariis fuisse ex codicibus, in quibus nunc non reperitur.

Α τοιμάζων. Καὶ ὑμῖν οὖν ταῦτα καλῶς καὶ δικαίως γέγονεν, ἀπεκτείνετε γὰρ τὸν δίκαιον, καὶ πρὸ αὐτοῦ τοὺς προφήτας αὐτοῦ· καὶ νῦν τοὺς ἐλπίζοντας ἐπ' αὐτὸν, καὶ τὸν πέμψαντα αὐτὸν παντοκράτορα καὶ ποιητὴν τῶν ὅλων Θεὸν ἀθετεῖτε, καὶ ὅσον ἐφ' ὑμῖν ἀτιμάζετε, καταρώμενοι (44) ἐν ταῖς συναγωγαῖς ὑμῶν τοὺς πιστεύοντας ἐπὶ τὸν Χριστόν. Οὐ γὰρ ἐξουσίαν ἔχετε αὐτοχείρες γενέσθαι ἡμῶν διὰ τοὺς νῦν ἐπικρατοῦντας. Ὅσακις δὲ ἂν ἐδυνήθητε, καὶ τοῦτο ἐπράξατε (45). Διὸ καὶ ἐμβοᾷ ὑμῖν ὁ Θεὸς διὰ τοῦ Ἡσαίου λέγων· « Ἴδετε ὡς ὁ δίκαιος ἀπόλωτο, καὶ οὐδεις κατανοεῖ (46). Ἀπὸ γὰρ προσώπου τῆς ἀδικίας ἤρται ὁ δίκαιος. Ἔσται ἐν εἰρήνῃ ἡ ταφή αὐτοῦ, ἤρται ἐκ τοῦ μέσου. Ὑμεῖς προσηγάγετε ὧδε, υἱοὶ ἀνομοί, σπέρμα μοιχῶν καὶ τέκνα πόρνῃς. Ἐν τίνι ἐνετραφᾶτε, καὶ ἐπὶ τίνα ἠνοίξατε τὸ στόμα, καὶ ἐπὶ τίνα ἐχαλάσατε τὴν γλῶσσαν; »

super quem os aperuistis, et super quem linguam C οὐχ οὕτως γὰρ τὰ ἄλλα ἔθνη εἰς ταύτην τὴν ἀδικίαν τὴν εἰς ἡμᾶς καὶ τὸν Χριστόν ἐπέχονται, ὅσον ὑμεῖς, οἱς χεῖνοις (47) τῆς κατὰ τοῦ δικαίου καὶ ἡμῶν τῶν ἀπ' ἐκείνου, κακῆς προλήψεως αἰτιοὶ ὑπάρχετε. Μετὰ γὰρ τὸ σταυροῦσαι ὑμᾶς ἐκείνον τὸν μόνον ἀμωμον καὶ δίκαιον ἄνθρωπον, δι' οὗ τῶν μωλώπων ἰσσις γίνεται τοῖς δι' αὐτοῦ ἐπὶ τὸν Πατέρα προσχωροῦσιν (48), ἐπειδὴ ἐγνώκατε αὐτὸν ἀναστάντα ἐκ νεκρῶν, καὶ ἀναβάντα εἰς τὸν οὐρανόν, ὡς αἱ προφητεῖαι προεμήνυον γενησόμενον, οὐ μόνον οὐ μετενοήσατε (49) ἐφ' οἷς ἐπράξατε κακῶς (50),

At cur eam in codicibus, in quibus exstat, addiderint, in promptu causa est; nimirum quod eam ad sensum necessariam crederent. Hinc etiam codices, in quibus duæ negationes reperiantur, inter se non consentiunt. Legitur enim in uno ex Regiis: οὐ μόνον δὲ οὐδὲ μετενοήσατε. Videtur ergo germanissima esse hujus loci scriptura, οὐ μόνον δὲ μετενοήσατε. Illud δὲ sæpe apud Justinum redundat, ut observavimus initio *Apol.* 1. — *Ὁ μόνον... ἀπλῶς ἀνθρ.* Justini codd. mss. et editi: οὐ μόνον οὐ μετεν., Euseb. vulgo: οὐ μόνον δὲ οὐ. Maranus autem refert Eusebii codicem Colbertinum valde antiquum ejusdemque duo Regios, quorum alter vetustissimus (quibus adde Savilianum in bibliotheca Bodleiana hodie servatum; unus ex Regiis eodem Marano adnotante habet οὐ μόνον δὲ οὐδὲ μετεν.), præbere οὐ μόνον δὲ μετεν. Quare V. D. etiam apud martyrem ita legendum censuit eumque secutus Burton posterioris οὐ e textu Eusebiano expulsi. Sed mutatio vix videtur necessaria. Non enim veri simile est, secundam illam negationem in diversissimis (Justini et Eusebii) codd. mss., in quibus invenitur, a librariis additam fuisse. Insuper loquendi ratio οὐ μόνον οὐ passim invenitur; coll. v. c. locum simillimum c. 108, p. 335, C: οὐ μόνον οὐ μετενοήσατε, ... ἀλλ', ὡς προεῖπον (sc. nostro loco), ἀνδρας χεῖρ. ἐκλεκτοὺς εἰς πᾶσαν τὴν οἰκουμένην ἐπέμψατε κηρύσσοντας, ὅτι αἰρεσίς τις ἄθεος. . . . ἐγγήγεται, etc. Verba οὐ μετεν., unam efficiunt notionem: *abstinentia a poenitentia*; ἀλλὰ autem, cui talis recte non adjectum est, rem amplificat: imo *potius*. Cf. *Apol.* 1, c. 5. Otto.

(50) *Κακῶς.* Sic Eusebius et Nicephorus et Rufinus. Ex sex Eusebii codicibus, quorum variaz lo-

ἀλλὰ ἄνδρας ἐκλεκτοὺς ἀπὸ Ἱερουσαλήμ ἐκλεξάμε-
 ναι (51) τότε ἐξεπέμφατε εἰς πᾶσαν τὴν γῆν, λέγον-
 τε, αἴρεσιν ἄθεον (52) Χριστιανῶν πεφηνέται, κατα-
 λέγοντές τε (53) ταῦτα ἅπερ καθ' ἡμῶν οἱ ἀγνοοῦν-
 τεσ ἡμᾶς πάντες (54) λέγουσιν. Ὅστε οὐ μόνον ἑαυ-
 τὰς ἀδικίας αἰτιοὶ ὑπάρχετε, ἀλλὰ καὶ τοῖς ἄλλοις
 ἔπασιν ἀπλῶς ἀνθρώποις· καὶ δικαίως βοᾷ Ἡσαίας·
 «Δι' ὑμᾶς τὸ ὄνομά μου βλασφημεῖται ἐν τοῖς ἔθνεσι.»
 Καί· «Ὁὐαὶ τῇ ψυχῇ αὐτῶν, διότι βεβούλευνται βου-
 λή· πονηρὴν καθ' ἑαυτῶν, εἰπόντες· Ἀἴσωμεν τὸν
 ἔκαστον, ὅτι δύσχητος ἡμῖν ἐστί. Τοῖνον τὰ γεννη-
 ματα τῶν ἔργων αὐτῶν φάγονται. Οὐαὶ τῷ ἀνόμῳ·
 πονηρὰ, κατὰ τὰ ἔργα τῶν χειρῶν αὐτοῦ, συμβήσε-
 ται αὐτῷ.» Καὶ πάλιν ἐν ἄλλοις· «Ὁὐαὶ οἱ ἐπιστώ-
 μενοι τὰς ἀμαρτίας αὐτῶν ὡς σχοινίῳ μακρῷ, καὶ
 ὡς ζυγοῦ ἱμάντι δαμάλευσ τὰς ἀνομίας· οἱ λέγοντες,
 τὸ τάχος αὐτοῦ ἐγγισάτω, καὶ ἐλθέτω ἡ βουλή τοῦ
 ἀγίου Ἰσραήλ, ἵνα γινώμεν. Οὐαὶ οἱ λέγοντες τὸ πο-
 νηρὸν καλὸν, καὶ τὸ καλὸν πονηρὸν (55)· οἱ τιθέντες
 τὸ φῶς σκότος, καὶ τὸ σκότος φῶς· οἱ τιθέντες τὸ
 πικρὸν γλυκὺ, καὶ τὸ γλυκὺ πικρὸν.» Κατὰ οὖν τοῦ
 μόνου ἀμώμου καὶ δικαίου φωτὸς τοῖς ἀνθρώποις
 πεμφθέντος παρὰ τοῦ Θεοῦ τὰ πικρὰ καὶ σκοτεινὰ
 (56) καὶ ἄδικα καταλεχθῆναι ἐν πάσῃ τῇ γῆ ἐσπου-
 δάσατε. Δύσχητος γὰρ ὑμῖν ἔδοξεν εἶναι, βῶν
 παρ' ὑμῖν· Ἐγράφεται· Ὁ οἶκός μου οἶκος προσευ-
 χῆς ἐστίν· ὑμεῖς δὲ πεποιήκατε αὐτὸν σπήλαιον λη-
 στῶν.» Καὶ τὰς τραπέζας τῶν ἐν τῷ ναῷ κολλυδι-
 στῶν κατέστρεψε καὶ ἔδωκε. «Ὁὐαὶ ὑμῖν γραμματεῖς
 καὶ Φαρισαῖοι ὑποκριταί· ὅτι ἀποδεικατοῦτε τὸ
 ἡδύσμιον καὶ τὸ πῆγανον, τὴν δὲ ἀγάπην τοῦ Θεοῦ
 καὶ τὴν χρίσιν οὐ κατανοεῖτε· τάφοι κεκονιάμενοι,
 ἔξωθεν φαινόμενοι ὡραῖοι, ἔσωθεν δὲ γέμοντες ὀστέων
 νεκρῶν.» Καὶ τοῖς γραμματεῦσιν· «Ὁὐαὶ ὑμῖν γραμ-
 ματεῖς, ὅτι τὰς κλεῖς ἔχετε, καὶ αὐτοὶ οὐκ εἰσέρ-
 χεσθε (57), καὶ τοὺς εἰσερχομένους κωλύετε, ὀη-
 γοὶ τυφλοί.»

Asorum scelerum non egistis; sed etiam selectos
 viros tunc Hierosolymis in universum orbem mi-
 sistis, impiam Christianorum hæresim prodiisse di-
 centes, eaque spargentes, quæ in nos ab iis omni-
 bus, quibus noti non sumus, dicuntur. Itaque non
 vobis solum iniquitatis causa estis, sed aliis etiam
 omnibus prorsus hominibus, ac merito clamat
 Isaias : « Propter vos nomen meum blasphematur
 in gentibus ». Et : « Væ animæ ipsorum,
 propterea quod consilium pravum ceperunt adver-
 sus seipsos, dicentes : Vinciamus jesterum, quoniam
 inutilis nobis est. Itaque fructus operum suorum
 comedunt. Væ iniquo, mala secundum opera ipsius
 contingent ei ». Et rursus alibi : « Væ qui trahunt
 iniquitates suas in funiculo longo, et quasi loro
 jugi vitulæ iniquitates. Qui dicunt : Celeritas ejus
 appropinquet, et veniat consilium sancti Israel, ut
 cognoscamus. Væ qui dicunt malum bonum et bo-
 num **118** malum, qui ponunt lucem tenebras, et
 tenebras lucem, qui ponunt amarum dulce et dulce
 amarum ». Itaque id vobis studio habuistis, ut
 in solam illam inculpata et justam lucem, quæ
 hominibus a Deo missa fuerat, acerba et tenebri-
 cosa et injusta in toto terrarum orbe jactarentur
 crimina. Importuna enim vobis esse visa est, cum
 apud vos clamaret : « Scriptum est : Dominus mea,
 domus orationis est; vos autem fecistis illam spel-
 uncam latronum ». Quinetiam mensas in templo
 nummulariorum evertit, et exclamavit : « Væ vobis,
 Scribæ et Pharisei hypocritæ, quia decimatis
 mentham et rutam, dilectionem autem Dei et judi-
 cium non consideratis. Sepulcra dealbata, quæ
 foris videntur speciosa, intus autem plena sunt
 ossibus mortuis ». Et ad Scribas : « Væ vobis,
 Scribæ; quia claves habetis, et ipsi non introitis :
 et introeuntes prohibetis, duces cæci ».

⁵¹ Isa. l.ii, 5. ⁵² Isa. iii, 9. ⁵³ Isa. v, 18-20. ⁵⁴ Matth. xxi, 13. ⁵⁵ Matth. xxiii, 23, 27. ⁵⁶ Luc. xi, 52.

etiones mecum communicatæ fuerunt, tres vetustis-
 simi sic habent cum duobus aliis non ita antiquis.
 Editiones S. Justinii κακοῖς, quod quidem satis ar-
 ridet Valesio; at mihi eo minus probatur, quod
 ipse Justinus antea dicebat n. 12 : Οὐδὲ μετανοεῖτε
 πρᾶξαντες κακῶς.

(51) Ἐκλεξάμενοι. Vetustissimorum Eusebii
 Colbertinorum codd. alter ἐπιλεξάμενοι. Legitur
 apud Eusebium ἐκλεξάμενοι τότε ἀπὸ Ἱερουσαλήμ.
 Ibidem nonnulli codices recentiores εἰς ἅπασαν.
 — Ἀλλὰ... λέγουσιν. Justinus, c. 108 et 117, Ju-
 dæis exprobrat : hos scilicet per totum terrarum
 orbem misisse, qui Christum ejusque asseclos in
 suspicionem adducerent. Tertullianus ad nation. 1,
 c. 14 (Opp. ed. Leopold, p. 1), p. 148 : « Et credit
 vulgus Judæo. Quod enim aliud genus seminarium
 est infamiae nostræ? » Adde adv. Marc. iii, c. 23,
 (p. iii) p. 140, et adv. Jud. c. 13 (p. iv), p. 326.
 Ὅππο

(53) Ἀθεοῦ. Tres Eusebii codices vetustissimi
 ἀθεῶν, sicque edidit R. Stephanus. At Nicephorus
 habet ἄθεον. Ita etiam legit Rufinus. Vide infra n.
 106. Ibidem Eusebius πεφηνέται.

(53) Καταλέγοντές τε. Ex Eusebio addidimus
 particulam, quæ tamen deerat in vetustissimorum
 Colbertinorum altero.

(54) Ἡμᾶς πάντες. Euseb. ἡμᾶς ἅπαντες. Ha-
 bent tamen nonnulli codices recentiores ut Ju-
 stinus.

(55) Καὶ τὸ καλὸν πονηρὸν. Hæc ex sacro contex-
 tu desumpsit Robertus Stephanus, cum ea in co-
 dice mss. non reperisset.

(56) Τὰ πικρὰ καὶ σκοτεινὰ. Liquec hic memo-
 rari horrenda illa crimina quæ Christianis affingi
 solebant, nempe Thyestes cœnas et promiscuos
 concubitus. Hinc paulo ante dicebat : Καταλέγον-
 τέσ τε ταῦτα ἅπερ καθ' ἡμῶν οἱ ἀγνοοῦντες ἡμᾶς
 πάντες λέγουσιν, et num. 108, eandem historiam
 repetens in gratiam eorum qui pridie non adfue-
 rant, ἄθεα καὶ ἄνομα καὶ ἀνόσια vocat hæc faci-
 nora. Quo tempore hæc calumniam a Judæis spargi
 cœperint inquirimus in Præfat. part. 3.

(57) Οὐκ εἰσέρχεσθε. etc. Legitur ad marginem
 in utroque codice ms. et apud R. Stephanum ad
 calcem : οὐκ εἰσῆλθετε καὶ τοὺς ἐρχομένους ἐκω-
 λύσατε.

18. *Christiani legem observarent, nisi scirent cur instituta sit.* — Quoniam enim legisti, Trypho, ut ipse confessus es, quæ noster ille Salvator docuit; non absurde mihi fecisse videor, ut breviam quædam illius oracula prophetica adjungerem. Lavamini igitur, ac nunc mundi estote, et auferite nequitiæ ab animabus vestris¹: quemadmodum jubet Deus, ut hoc lavamini lavacro, et vera circumcissione circumcidamini. Nos enim hanc quoque carnis circumcissionem et sabbata et ferias omnes omnino observaremus, nisi cognitum nobis esset quam ob causam hæc vobis ipsis indicta sint, id est propter iniquitates vestras et cordis duritiem. Nam si constanter omnia perferimus, quæcumque in nos homines et dæmones mali moliantur; ita ut etiam inter horrendas res, mortem et supplicia, iis qui nos ita pertractant, misericordiam exhiberi precemur, nec cuiquam ne leviter quidem rependi velimus, ut nobis præcepit novus Legislator; quomodo non ea etiam quæ nos nihil lædunt, carnis dico circumcissionem et sabbata et ferias, Trypho, observaremus?

19. *Circumcisio ante Abraham ignota. Lex sub Moyse ob duritiam cordis.* — Hoc sane est in quo dubii merito hæreamus, cur cum hæc perferatis, non etiam cætera omnia, de quibus nunc quærimus, observetis.

Neque enim necessaria est omnibus hæc circumcisio, sed vobis solis, ut, quemadmodum prædixi, ea patiamini, quæ merito vestro patimini. Neque etiam inutilem illum baptismum cisternarum suscipimus; nihil enim est ad hunc vitæ baptismum. Ideo etiam exclamat Deus, quod dereliqueritis eum, fontem vivum, et foderitis vobismetipsis cisternas dissipatas, quæ non possunt continere aquam. Ac vos quidem qui carne circumcisi estis, indigetis nostra circumcissione; nos autem cum hanc habeamus, nihil ista opus habemus. Nam ei esset necessaria, ut existimatis, non finxisset Deus Adamum cum præputio, nec Abelis dona respexisset, qui in **119** carnis præputio victimas obtulit, nec ei placuisset in præputio Enoch, qui non est inventus, quia transtulit eum Deus. Loth incircumciscus ex Sodomis salvus evasit, angelis eum et Domino deducentibus. Noe principium generis; sed tamen una cum filiis incircumciscus in arcam ingressus est. Incircumciscus

¹ Isa. 1, 16.

(58) *Περιτέμνεσθαι.* Inutili prorsus opera legendum conjicit *περιτέμνεσθε* eruditus Londinensis editor.

(59) *Μέχρι τῶν ἀρρήτων.* Æque inutilis opera Sylburgii subaudiendum existimantis προωρεῖν, προῦναι, vel simile quid, ac Thirlbii legendum conjicientis μέχρι τῶν ἀρρήτων θανάτου τιμωριῶν. Satis est interpungere post illam vocem τιμωριῶν. Aptior ejusdem Thirlbii conjectura, dum paulo post legendum monet τὰ μηδὲν βλάπτοντα ἡμᾶς.

(60) *Τούτῳ ἐστίν.* Hæc profecto non Justinus

18. Ἐπειδὴ γὰρ ἀνέγνως, ὦ Τρύφων, ὡς αὐτὸς ὁμολογήσας ἐφης, τὰ ὑπ' ἐκείνου τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν διδασθέντα, οὐκ ἄτοπον νομίζω πεποιηκέναι καὶ βραχέα τῶν ἐκείνου λόγια πρὸς τοὺς προφητικοὺς ἐπιμνησθεῖς. Λούσασθε οὖν, καὶ νῦν καθαροὶ γένεσθε, καὶ ἀφέλεσθε τὰς πονηρίας ἀπὸ τῶν ψυχῶν ὑμῶν, ὡς δὲ λούσασθαι ὑμῖν τοῦτο τὸ λουτρὸν κελεύει ὁ Θεός, καὶ περιτέμνεσθαι (58) τὴν ἀληθινὴν περιτομὴν. Ἡμεῖς γὰρ καὶ ταύτην ἂν τὴν περιτομὴν τὴν κατὰ σάρκα, καὶ τὰ σάββατα, καὶ τὰς ἑορτὰς πάσας ἀπλῶς ἐφυλάσσομεν, εἰ μὴ ἐγνωμεν δι' ἣν αἰτίαν καὶ ὑμῖν προσετάγη, τοῦτέστι διὰ τὰς ἀνομιὰς ὑμῶν καὶ τὴν σκληροκαρδίαν. Εἰ γὰρ ὑπομένομεν πάντα τὰ ἐξ ἀνθρώπων καὶ δαιμόνων φαύλων ἐνεργούμενα εἰς ἡμᾶς φέρειν, ὡς καὶ μέχρι τῶν ἀρρήτων (59), θανάτου καὶ τιμωριῶν, εὐχόμενοι ἐλεηθῆναι καὶ τοὺς τὰ τοιαῦτα διατιθέντας ἡμᾶς καὶ μηδὲ μικρὸν ἀμείβεσθαι μηδένα βουλόμενοι, ὡς ὁ καινὸς νομοθέτης ἐκέλευσεν ἡμῖν· πῶς οὐχὶ καὶ τὰ μηδὲ βλάπτοντα ἡμᾶς, περιτομὴν δὲ σαρκικὴν λέγω καὶ σάββατα καὶ τὰς ἑορτὰς, ἐφυλάσσομεν, ὦ Τρύφων;

19. Τοῦτό ἐστιν (60) ὃ ἀπορεῖν ἄξιόν ἐστιν, ὅτι τοιαῦτα ὑπομένομεν, οὐχὶ καὶ τὰ ἄλλα πάντα περὶ ὧν νῦν ζητοῦμεν, φυλάσσομεν.

Οὐ γὰρ πᾶσιν ἀναγκαῖα αὕτη ἡ περιτομὴ, ἀλλ' ὑμῖν μόνοις, ἵνα, ὡς προέφη, ταῦτα πάθητε ἃ νῦν ἐν δίκῃ πάσχετε. Οὐδὲ γὰρ τὸ βάπτισμα ἐκεῖνο τὸ ἀνωφελὲς τὸ τῶν λάκκων προσλαμβάνομεν· οὐδὲν γὰρ πρὸς τὸ βάπτισμα τοῦτο τὸ τῆς ζωῆς ἐστί. Διὸ καὶ κέκραγεν ὁ Θεός, ὅτι ἐγκατελίπετε αὐτὸν πηγὴν ζῶσαν, καὶ ὠρύξατε ἑαυτοῖς λάκκους συντετριμμένους, οἱ οὐ δύνησονται συνέχειν ὕδωρ. Καὶ ὑμεῖς μὲν οἱ τὴν σάρκα περιτετημένοι χρῆζετε τῆς ἡμετέρας περιτομῆς· ἡμεῖς δὲ, ταύτην ἔχοντες, οὐδὲν ἐκείνης δεόμεθα. Εἰ γὰρ ἦν ἀναγκαῖα, ὡς δοκεῖτε, οὐκ ἂν ἀκρόβυστον ὁ Θεός ἐπλασε τὸν Ἀδάμ (61), οὐδὲ ἐπέβλεψεν ἐπὶ τοῖς δώροις τοῦ ἐν ἀκροβυστίᾳ σαρκὸς προσενέγκαντος θυσίας Ἄβελ, οὐδ' ἂν εὐηρέστησεν ἐν ἀκροβυστίᾳ Ἐνώχ, καὶ οὐχ εὕρισκετο, διότι μετέθηκεν αὐτὸν ὁ Θεός. Ἄνω ἀπερίτμητος (62) ἐκ Σοδόμων ἐσώθη, αὐτῶν ἐκείνων τῶν ἀγγέλων αὐτὸν καὶ τοῦ Κυρίου προπεμφάντων. Νῦν ἀρχὴ γένους· ἀλλ' οὐν ἅμα τοῖς τέκνοις ἀπερίτμητος εἰς τὴν κιβω-

dissert, sed Trypho, cujus similem sententiam jam vidimus n. 7. Restituenda ergo hæc verba Tryphoni, et pro φυλάσσομεν legendum φυλάσσετε. Legit editor Londinensis καὶ ὁ Τρύφων, Τούτῳ ἐστίν ... φυλάσσετε.

(61) *Ἀκρόβυστον... τὸν Ἀδάμ.* Hæc Justinii ratiocinatio reperitur apud Tertullianum *adv. Jud. cap. 1*, et Lactantium lib. iv, cap. 18.

(62) *Ἄνω ἀπερίτμητος.* Justinii vestigia manifeste premunt Irenæus lib. iv, c. 16, et Tertullianus *adv. Jud. c. 2*.

ὄν εισήλθεν. Ἀπερίτμητος ἦν ὁ ἱερεὺς τοῦ Ὑψίστου Μελχισεδέκ, ὃ καὶ δεκάτας προσφορὰς ἔδωκεν Ἀβραάμ ὁ πρῶτος τὴν κατὰ σάρκα περιτομὴν λαβὼν, καὶ εὐλόγησεν αὐτόν· οὐ κατὰ τὴν τάξιν τὸν αἰώνιον ἱερέα ὁ Θεὸς καταστήσειν διὰ τοῦ Δαβὶδ μεμύνηκεν. Ὑμῖν οὖν μόνοις ἀναγκαῖα ἦν ἡ περιτομὴ αὕτη· ἵνα ὁ λαὸς οὐ λαὸς ᾦ, καὶ τὸ ἔθνος οὐκ ἔθνος, ὡς καὶ Ὡση, εἷς τῶν δώδεκα προφητῶν, φησί. Καὶ γὰρ μὴ σαββατίζαντες οἱ προνομιασμένοι πάντες δίκαιοι, τῷ Θεῷ εὐχέστησαν, καὶ μετ' αὐτοῦς Ἀβραάμ, καὶ οἱ τούτου υἱοὶ ἅπαντες μέχρι Μωϋσέως· ἐφ' οὗ ἄδικος καὶ ἀχάριστος εἰς τὸν Θεὸν ὁ λαὸς ὑμῶν ἐφάνη ἐν τῇ ἐρήμῳ μοσχοποιήσας. Ὅθεν ὁ Θεὸς, ἀρμολάμενος πρὸς τὸν λαὸν ἐκείνον, καὶ θυσίας φέρειν, ὡς πρὸς ὄνομα αὐτοῦ, ἐνετείλατο, ἵνα μὴ εἰδωλολατρῆτε. Ὅπερ οὐδὲ ἐφυλάξατε, ἀλλὰ καὶ τὰ τέκνα ὑμῶν ἐθύετε τοῖς δαιμονίοις. Καὶ σαββατίζειν οὖν ὑμῖν προστέταχεν, ἵνα μνήμην λαμβάνητε τοῦ Θεοῦ. Καὶ γὰρ ὁ λόγος αὐτοῦ τούτου σημαίνει λέγων· «Τοῦ γινώσκωσιν ὅτι ἐγὼ εἰμι ὁ Θεὸς ὁ λυτρωσάμενος ὑμᾶς.»

20. Καὶ γὰρ βρωμάτων τινῶν ἀπέχεσθαι προσέταξεν ὑμῖν, ἵνα καὶ ἐν τῷ ἐσθίειν (63) καὶ πίνειν πρὸ ὀφθαλμῶν ἔχητε τὸν Θεόν, εὐκατάφοροι ὄντες καὶ εὐχερεῖς πρὸς τὸ ἀφίστασθαι τῆς γνώσεως αὐτοῦ, ὡς καὶ Μωϋσῆς φησιν· «Ἐφαγε καὶ ἔπιεν ὁ λαὸς, καὶ ἀνέστη τοῦ παίζειν.» Καὶ πάλιν· «Ἐφαγεν Ἰακώβ καὶ ἐνεπλήσθη καὶ ἐλιπάνθη (64), καὶ ἀπελάχτισεν ὁ ἡγαπημένος· ἐλιπάνθη, ἐπαχύνθη, ἐπλατύνη, καὶ ἐγκατέλιπε Θεὸν τὸν ποιήσαντα αὐτόν.» Τῷ γὰρ Νῶε ὅτι συγκεχώρητο ὑπὸ τοῦ Θεοῦ, δίκαιός ἐστι, πᾶν ἐμψυχόν ἐσθίειν, πλην κρέας ἐν αἵματι, ὅπερ ἐστὶ νεκρῶν (65), διὰ Μωϋσέως ἀνιστορήθη ὑμῖν ἐν τῇ βίβλῳ τῆς Γενέσεως. — Καὶ βουλομένου αὐτοῦ εἰπεῖν (66), «ὡς λάχανα χόρτου,» προεῖπον ἐγὼ· Τὸ, «ὡς

A erat sacerdos Altissimi Melchisedech, cui decimas obtulit Abraham, is qui primus carnis circumcissionem accepit, eique benedixit Melchisedech, cujus secundum ordinem Deus sacerdotem æternum a se institutum iri Davidis ore declaravit. Vobis igitur solis necessaria est hæc circumcisio, ut populus jam non esset populus, nec gens jam esset gens; quemadmodum ait Oseas, unus ex duodecim prophetis ⁷³. Nam justi omnes, quos modo recensui, quamvis sabbata non observarent, Deo placere, ac post eos Abraham ejusque posteri omnes usque ad Moysen, sub quo injustus populus vester et ingratus in Deum repertus est, confato in solitudine vitulo. Unde accommodans se ad hunc populum Deus præcepit hostias offerri tanquam nomini suo, ne simulacra coleretis; quod ipsum tamen non servastis, sed liberos vestros immolastis dæmoniis. Jussit etiam sabbatum observari, ut memoriam Dei teneretis: idque Scriptura divina sic declarat: « Ut cognoscatis me esse Deum redemptorem vestrum ⁷⁴. »

20. *Ciborum delectus cur præscriptus.* — Similiter mandavit ut a cibis quibusdam abstereretur, ut etiam inter edendum et bibendum ante oculos haberetis Deum; quippe cum faciles sitis et proclives ad abjiciendam ejus cognitionem, quemadmodum et Moyses ait: « Edit et bibit populus et surrexit ad ludendum ⁷⁵. » Et rursus: « Edit Jacob et saturatus est et impinguatus et recalcitravit dilectus: impinguatus est, incrassatus, dilatatus, et dereliquit Deum factorem suum ⁷⁶. » Noe enim homini justo concessum esse a Deo ut animatum omne, præter carnes in sanguine, hoc est suffocatum ederet, narravit vobis Moyses in libro Genesis. Parante illo hæc verba objicere, « Ut olera herbæ, »

¹ Ose. i, 9. ⁷³ Ezech. xi, 12. ⁷⁴ Exod. xxxii, 6. ⁷⁵ Deut. xxxii, 15.

(63) *Ira καὶ ἐν τῷ ἐσθίειν.* Idem docent Clemens Alex. *Pædag.* l. 1, c. 1, pag. 149; Tertullianus ii, *adv. Marc.*, c. 49, et Novitianus lib. *De cib. Jud.*, cap. 4. Auctor *Constitut. apost.*, l. vi, cap. 20. Carpit tamen hanc Justin rationem Spencerus, negatque « hanc sententiam quidquam præter speciem et colorem habere, » tom. 1, *De leg. Hebr.*, p. 265. Fallitur doctissimus scriptor. Nam 1° Temperantia ratio, quam Justinus ciborum delectu contineri putat, minime obstat quominus alia ejusdem legis rationes et causæ afferantur. Clemens loco citato solam temperantiam considerat; in eodem libro cap. 10, alias causas ex ipsa interdictionum animalium natura repetit. 2° Minus animadvertit Spencerus quid inter Justinum et Judæos agatur. Nam cum Judæi temperantiam in hac nonnullorum animalium abstinentia positam ducerent; an non merito demonstrat Justinus hanc legem non esse præscriptam legis æternæ, sed Judæis datam esse veluti quoddam elementum, ut Dei qui hæc præscripsit, inter edendum et bibendum meminissent?

(64) *Καὶ ἐλιπάνθη.* Desunt hæc apud LXX, et Justinus negligentia imputantur ab erudito Londinensi editore; sed tamen hunc locum S. Chrysostomus eodem modo refert, homil. 1, in *Jud.* n. 2. Ex his autem testimoniis, alterum ex libro Exodi petitum ad ea spectat, quæ ante leges Mosaicæ, alte-

rum ex Deuteronomio, ad ea quæ post has leges contigere. Atque id quidem videtur Justinus hac mente fecisse, ut probaret legem non solum Judæis ob nequitiam et cor durissimum impositam fuisse, sed etiam illos minime hac lege sanatos fuisse.

(65) *Ὅπερ ἐστὶν νεκρῶν.* Sic legendum censuit H. Stephanus, loco vulgatae lectionis ἐκρημαίων (*ejectitium*), contradicente Lango, cui placet ἐκρημαίων (*pensile, suspensum*). EDIT. PATROL.

(66) *Βουλομένου αὐτοῦ εἰπεῖν.* Non soli Judæi illud objiciebant, « Ut olera herbæ, » sed ipsi etiam hæretici, qui carniem usum vetabant, hoc testimonio errorem tuebantur, ut videre est apud Basilium epist. 236, n. 4. Sed demonstrat Justinus hunc locum favere Christianis, et quemadmodum nonnullis oleribus abstinentem, non quod impura sint, sed quod noceant, ita licentiam Noe concessam non aliis quam naturæ et rationis finibus contineri. Ita porro solemne fuit Christianis victus sui rationem hoc Scripturæ testimonio defendere, ut eos Julianus exagitet apud Cyrill. Alex. lib. ix, p. 319, quod puros se, ut Judæi, non præbeant, sed omnia, « ut olera herbæ, » edenda præventiant. Idem imperator in sexta oratione ridet illud hominum genus quod promiscue omnia comedit « tanquam olera herbarum. » Tum addit: Γνωρίζεις, οἶμαί, τῶν Γαλιλαίων τὰ ῥήματα. « Agnoscis, opinor, Galilæorum verba. »

occupavi ego : Cur non illud, « ut olera herbæ, » eo sensu accipietis, quo dictum est a Deo? Scilicet Deum, quemadmodum herbas hominibus ad victum paraverat, ita animalia dedisse, ut carnem ederent. Sed quia quædam olera non edimus, propterea discrimen jam tum Noe 120 præscriptum esse dicitis. Nequaquam ut exponitis, ita credendum. Primo enim olus omne herbam esse et manducari cum dicere et confirmare possim, in hoc non inmorabor. Sed, etsi olera herbæ discernimus, non omnia edentes, non idcirco quod impura aut immunda sint, non edimus, sed quod aut amara, aut lethifera, aut spinosa. Dulcia autem et ad alendum aptissima quæque et pulcherrima, sive sint maritima, sive terrestria, appetimus et sumimus. Sic etiam ut ab impuris et injustis et rapacibus abstereretur, præcepit vobis Deus per Moysen : quia tum, cum manna ederetis in deserto, et miracula omnia vobis a Deo exhibita videretis, vitulum aureum confastis et adorastis. Quapropter merito clamat indesinenter : « Filii insipientes, non est fides in ipsis ». »

21. *Sabbata instituta sunt ob peccata populi, non ut opus justitiæ.* Quod autem propter vestras ac patrum vestrorum iniquitates, in signum, ut jam dixi, sabbatum etiam a vobis Deus jussit observari, et alia præcepta imposuit, quodque significat se propter gentes, ne nomen suum apud eas profanaretur, aliquos omnino ex vobis vivos reliquisse, id vobis ipsa ejus verba demonstrare possunt. Ita autem sunt per Ezechielem expressa : « Ego Dominus Deus vester : in præceptis meis ambulate, et justificationes meas custodite, et in adinventibus Ægypti ne commisceamini, et sabbata mea sanctificate. Et erit signum inter me et vos ad sciendum quia ego Dominus Deus vester. Et exacerbavistis me, et filii vestri in præceptis meis non ambulaverunt, et justificationes meas non custodierunt ad faciendum eas, quas qui fecerit homo, vivet in eis, sabbata autem mea violaverunt. Et dixi effundere furorem meum super eos in de-

⁷⁰ Deut. xxxii, 6, 20.

(67) *Τοῦ μὴ ἀκούσασθε.* Ita legitur in codicibus Reg. et Clarom. et apud R. Stephanum. Legit Perionius οὐ μὴ ἀκούετε. R. Stephanus et Sylburgius illud τοῦ expungendum duxerunt, atque ex editionibus Parisiensibus expunctum fuit; haud tamen scio an immerito expunctum. Nam in *Apol.* ii, n. 2, refert Justinus dixisse Lucium martyrem Urbico : Τοῦ τὸν ἀνθρώπων τοῦτον ἐκολάσω. In utroque loco supplendum videtur χάριν ante illud τοῦ. Totum hunc locum, ex quo illud φατέ immerito expungendum censebat Sylburgius, ope accuratioris interpunctionis sanatum et illustratum spero.

(68) *Βιβρώσασθαι.* Subaudiendum ἐπιτήδειον, vel simile adjectivum, aut indicative legendum βιβρώσεται, SYLBURGII. Legit Thirlbius, « Ὅτι πᾶν λάχανον χόρτος ἐστὶ καὶ βιβρώσεται. »

(69) *Ὀὐτω καὶ ἀκαθάρτων.* Sic se habet S. Martyris ratiocinatio interpretibus minus perspecta.

λάχανα χόρτου, » τοῦ μὴ ἀκούσασθε (67) ὡς εἴρηται ὑπὸ τοῦ Θεοῦ, ὅτι ὡς τὰ λάχανα εἰς τροφήν τῶ ἀνθρώπῳ ἐπεποιήκει ὁ Θεός, οὕτως καὶ τὰ ζῶα εἰς κρεωφαγίαν ἐδεδόκει; 'Ἄλλ' ἐπεὶ τίνα τῶν χόρτων οὐκ ἐσθίωμεν, οὕτω καὶ διαστολήν ἔκτοτε τῶ Νῶε διεστάλαθαι φατέ. Ὀὐχ, ὡς ἐξηγήσασθε, πιστευτέον. Πρῶτον μὲν γὰρ ὅτι πᾶν λάχανον χόρτος ἐστὶ καὶ βιβρώσασθαι (68), δυνάμενος λέγειν καὶ κρατύνειν, οὐκ ἐν τούτῳ ἀσχοληθήσομαι. 'Ἄλλὰ εἰ καὶ τὰ λάχανα τοῦ χόρτου διακρίνομεν, μὴ πάντα ἐσθίοντες, οὐ διὰ τὸ εἶναι αὐτὰ κοινὸν ἢ ἀκάθαρτα, οὐκ ἐσθίωμεν, ἀλλὰ ἢ διὰ τὸ πικρὰ, ἢ θανάσιμα, ἢ ἀκανθώδη. Τῶν δὲ γλυκῶν πάντων καὶ τροφιμωτάτων καὶ καλλίστων, θαλασσίων τε καὶ χερσαίων, ἐφιέμεθα καὶ μετέχομεν. Οὕτω καὶ τῶν ἀκαθάρτων (69) καὶ ἀδίκων καὶ παρανόμων ἀπέχεσθαι ὑμᾶς ἐκέλευσεν ὁ Θεός διὰ Μωϋσέως· ἐπειδὴ καὶ τὸ μάννα (70) ἐσθίοντες ἐν τῇ ἐρήμῳ, καὶ τὰ θαυμάσια πάντα ὀρώντες ὑμῖν ὑπὸ Θεοῦ γινόμενα, μόσχον τὴν χεῖρσιν ποιήσαντες, προσεκυνεῖτε. Ὡστε δικαίως ἀεὶ βοᾷ· « Ἰὼ ἀσύνητοι· οὐκ ἔστι πίστις ἐν αὐτοῖς. »

21. Καὶ ὅτι διὰ τὰς ἀδικίας ὑμῶν καὶ τῶν πατέρων ὑμῶν εἰς σημεῖον, ὡς προέφη, καὶ τὸ σάββατον ἐντέταλται ὁ Θεός φυλάσσειν ὑμᾶς, καὶ τὰ ἄλλα προστάγματα προστετάχει· καὶ σημαίνει ὅτι διὰ τὰ ἔθνη, ἵνα μὴ βεβηλωθῇ τὸ ὄνομα αὐτοῦ παρ' αὐτοῖς, διὰ τοῦτο εἶπεν τινὰς ἐξ ὑμῶν ὄλων ζῶντας, αὐταὶ αὐτοῦ τὴν ἀπόδειξιν ποιήσασθαι δύνανται ὑμῖν. Εἰδὶ δὲ εἰρημῆναι διὰ τοῦ Ἰεζεκιήλ οὕτως· « Ἐγὼ Κύριος ὁ Θεός ὑμῶν· ἐν τοῖς προστάγμασί μου πορεύσασθε, καὶ τὰ δικαιώματά μου φυλάσσετε, καὶ ἐν τοῖς ἐπιτηδεύμασιν Αἰγύπτου μὴ συναγαμίγησθε, καὶ τὰ σάββατά μου ἀγιάζετε· καὶ ἔσται εἰς σημεῖον ἀνά μέσον ἐμοῦ καὶ ὑμῶν, τοῦ γινώσκειν ὅτι ἐγὼ Κύριος ὁ Θεός ὑμῶν. Καὶ παρεπικράνατέ με, καὶ τὰ τέκνα ὑμῶν (71) ἐν τοῖς προστάγμασί μου οὐκ ἐπορεύθησαν, καὶ τὰ δικαιώματά μου οὐκ ἐφύλαξαν, τοῦ ποιεῖν αὐτὰ· ἀ ποιήσας αὐτὰ ἄνθρωπος, ζήσεται ἐν αὐτοῖς· ἀλλὰ τὰ σάββατά μου ἐβεβήλουν. Καὶ εἶπα τοῦ ἐκχεῖαι τὸν θυμὸν μου ἐπ' αὐτοὺς ἐν τῇ

Quemadmodum ab oleribus nonnullis abstinemus, non quod lege ulla vetita sint, sed quod noxia; ita lex abstinendi ab animalibus injustis et rapacibus Noë imposita non fuit, sed vobis ob peccata hoc jugum imponi oportebat. Frustra ergo Thirlbius « hic deesse aliqua multa » opinatus est.

(70) *Ἐπεὶ καὶ τὸ μάννα,* etc. Idem testatur Irenæus, lib. iv, cap. 15 : « At ubi conversi sunt, inquit, ad vituli factionem, et reversi sunt animis suis in Ægyptum, servi pro liberis concupiscentes esse, aptam concupiscentiæ suæ acceperunt servitutem, a Deo quidem non abscondentem, in servitutis autem jugo dominantem eis. » Idem observat Tertullianus lib. ii, *adv. Marcionem*, cap. 18. At luculenter eadem sententia exponitur lib. vi *Constitut. apost.*, cap. 20.

(71) *Παρεπικράνατε... ὑμῶν.* Biblia : παρεπικράναν... αὐτῶν.

ἔρήμῳ, τοῦ συντελέσθαι ὀργὴν μου ἐπ' αὐτούς, καὶ οὐκ ἐποίησα (72), ὅπως τὸ βνομὴ μου τὸ παράπαν μὴ βεβηλωθῆ ἐνώπιον τῶν ἐθνῶν. Ἐξήγαγον (73) αὐτούς κατ' ὀφθαλμούς αὐτῶν, καὶ ἐγὼ ἐξῆρα τὴν χεῖρά μου ἐπ' αὐτούς ἐν τῇ ἐρήμῳ, τοῦ διασκορπίσαι ἐν τοῖς ἔθνεσι καὶ διασπείραι αὐτούς ἐν ταῖς χώραις, ἀνθ' ὧν καὶ δικαιώματά μου οὐκ ἐποίησαν, καὶ τὰ προστάγματα μου ἀπώσαντο, καὶ τὰ σάββατά μου ἐβεβήλουν, καὶ ὀπίσω τῶν ἐνθυμημάτων τῶν πατέρων αὐτῶν ἦσαν οἱ ὀφθαλμοὶ αὐτῶν. Καὶ ἐγὼ ἔδωκα αὐτοῖς κροστάγματα οὐ καλὰ καὶ δικαιώματα, ἐν οἷς οὐ ζήσονται ἐν αὐτοῖς. Καὶ μιανῶ αὐτούς ἐν τοῖς δόμασιν αὐτῶν (74), ἐν τῷ διαπορεύεσθαι με πᾶν διανοίγον

A serto, completere iram meam super eos, et non feci, ut nomen meum omnino non violaretur coram gentibus. Eduxi eos in oculis earum. Et levavi manum meam super eos in deserto, ut dispergerem in nationibus, et disseminarem eos in regionibus, eo quod justificationes meas non fecerant, et præcepta mea repulerant, et sabbata mea violaverant, et post cogitationes patrum suorum erant oculi ipsorum. Et ego dedi eis præcepta non bona, et justificationes, in quibus non vivent in eis. Et polluam eos in muneribus eorum, cum pertransibo, ut omne adaperiens vulvam aboleam 72. »

22. Καὶ ὅτι διὰ τὰς ἀμαρτίας τοῦ λαοῦ ὑμῶν, καὶ διὰ τὰς εἰδωλολατρίας, ἀλλ' οὐ διὰ τὸ ἐνδεὲς εἶναι τῶν τοιοῦτων προσφορῶν, ἐνετελεστο ὁμοίως ταῦτα γίνεσθαι, ἀκούσατε πῶς περὶ τούτων λέγει διὰ Ἄμωσ, ἐνὸς τῶν δώδεκα, βοῶν· « Οὐαὶ οἱ ἐπιθυμοῦντες τὴν ἡμέραν τοῦ Κυρίου. Ἴνα τί αὕτη ὑμῖν ἡ ἡμέρα τοῦ Κυρίου; Καὶ αὕτη ἐστὶ σκότος καὶ οὐ φῶς, ὅν τρόπον ὅταν ἐκφύγῃ ἄνθρωπος ἐκ προσώπου τοῦ λέοντος, καὶ συναντήσῃ αὐτῷ ἡ ἀρκτος, καὶ εἰσπηδίῃ εἰς τὴν οἶκον αὐτοῦ· καὶ ἀπείρηται τὰς χεῖρας αὐτοῦ ἐπὶ τὸν τοίχον, καὶ δάκῃ αὐτὸν ὁ ὄφις. Οὐχί· σκότος ἡ ἡμέρα τοῦ Κυρίου καὶ οὐ φῶς, καὶ γνῶσις οὐκ ἔχων φέγγος αὐτοῖς (75); Μεμίσηκα, ἀπῶσμαι τὰς ἐορτὰς ὑμῶν, καὶ οὐ μὴ ὀσφρανθῶ (76) ἐν ταῖς πανηγύρεσιν ὑμῶν· διότι, ἐὰν ἐνέγκητέ μοι τὰ δλοκαυτώματα καὶ τὰς θυσίας ὑμῶν, οὐ προσδέξομαι αὐτὰ, καὶ σωτηρίου (77) ἐπιφανείας ὑμῶν οὐκ ἐπιβλέψομαι. Ἀπόστησον ἀπ' ἐμοῦ πλῆθος (78) ἑδῶν σου καὶ ψαλμῶν (79) ὀργάνων σου οὐκ ἀκούσομαι. Καὶ κυλισθήσεται ὡς ὕδωρ χρεῖμα, καὶ ἡ δικαιοσύνη ὡς χειμάρρους ἄδατος. Μὴ σφάγια καὶ θυσίας προσηγάγετέ μοι ἐν τῇ ἐρήμῳ, οἶκος Ἰσραὴλ; λέγει Κύριος. Καὶ ἀνελάβετε τὴν σκηνὴν τοῦ Μολδχ, καὶ τὸ ἄστρον τοῦ θεοῦ ὑμῶν Ῥαφάν, τοὺς τύπους οὓς ἐποίησατε ἑαυτοῖς; Καὶ μετοικίω ὑμᾶς ἐπέκεινα Δαμασκῶ, λέγει Κύριος, ὁ Θεὸς ὁ παντοκράτωρ βνομὰ αὐτῶ. Οὐαὶ οἱ κατασπαταλῶντες Σιών (80), καὶ τοῖς ἱεποθέουσιν ἐπὶ τὸ ὄρος Σαμαρείας· οἱ ὀνομασμέ-

B 22. Sic etiam sacrificia et oblationes. — Atque ut perspiciam, propter peccata populi vestri et simulacrorum cultus, præcepisse illum similiter, ut dona offerrentur, non autem quod iis indigeret, audite quid de his dicat per Amos unum ex duodecim clamans : « Væ desiderantibus diem Domini ! Utquid hæc vobis dies Domini ? Et ea est tenebræ, et non lux. Quomodo 121 cum fugiat homo a facie leonis, et obviam ei fiat ursus, et introeat in domum suam, et innitatur manibus suis super parietem, et mordeat eum coluber. Nonne tenebræ dies Domini, et non lux, et caligo non habens splendorem illis ? Odio habui, repuli festivitates vestras, et non olfaciam in conventibus vestris. Quia si obtuleritis mihi holocausta, et sacrificia vestra, non suscipiam, et salutaris apparitiones vestras non respiciam. Aufer a me multitudinem carminum tuorum et psalmodiarum : organa tua non audiam. Et volvetur sicut aqua iudicium, et justitia sicut torrens non vadosus. Nunquid victimas et hostias obtulistis mihi in solitudine, domus Israel ? dicit Dominus. Et assumpsistis tabernaculum Moloch et sidus dei vestri Rempban, figuras quas fecistis vobis ? Et transferam vos trans Damascus, dicit Dominus, Deus omnipotens nomen ei. Væ iis qui in deliciis versantur in Sion, et qui confidunt in monte Samarizæ ! Qui nominati sunt in ducibus, vindemiarunt primitias gentium, ingressi

77 Ezech. xx, 49-26.

(72) Καὶ οὐκ ἐποίησα. Biblia καὶ ἐποίησα.
 (73) Ἐθνῶν ἐξήγαγον. Monet Thirlbius legendum ἐθνῶν ὧν ἐξήγαγον, atque ita in plerisque legi observat Nobilius.
 (74) Ἐν τοῖς δόμασιν αὐτῶν. Septuaginta ἐν τοῖς δόμασιν αὐτῶν. Aquila, καὶ ἐμίανα αὐτοῖς ἐν δόμασιν αὐτῶν. Legitur in utroque codice δώμασιν, et sic R. Stephanus ad calcem.
 (75) Φέγγος αὐτοῖς. Sic legitur in utroque codice ms., quom quidem lectionem R. Stephanus reject ad calcem, eique aliam in textu non meliorem, nempe αὐτῆς, induxit. Salius fuisset scribere αὐτῆ, ut in Bibliis. Videtur R. Stephanus, scribens αὐτῆς, subaudiuisse ἡμέρας.
 (76) Ὀσφρανθῶ. Ita Cyrillus Alexandrinus et Theodoretus, et Hieronymus et Tertullianus, et Biblia Aldina et Complutensia et Hebraica. Biblia Romana et codex Alexandrinus addunt θυσίας. Thirlb.
 (77) Σωτηρίου. Biblia Romana σωτηρίου; sed Hieronymus, ut observat Nobilius, legebat σωτήριον.

Sic enim reddit; « Salutare præsentis vestræ non respiciam. » Monet Thirlbius in Bibliis Ald. et Complut. et apud Cyrill. Alex. et Theodoret. legi ut apud Justinum, sed tamen legendum esse σωτήριον, quia « Hebraicum צדק in aliis locis innumeris LXX interpretes verterunt σωτήριον. »
 (78) Ἀπόστησον... πλῆθος. Biblia vulg. μετάστησον... ἄχων. Vox Hebraica רצף et sonitum et multitudinem significat. Thirlbius.
 (79) Καὶ ψαλμῶν. Biblia καὶ ψαλμῶν ὀργάνων.
 (80) Οὐαὶ οἱ κατασπαταλῶντες Σιών. LXX : οὐαὶ τοῖς ἐξουθενούσι Σιών. Videtur utraque interpretatio conciliari posse. Nam et κατασπαταλῶντες idem significare potest ac vorantes et sumptibus consumentes. Sic etiam ἐξουθενεῖν sive ἐξουθενεῖν sæpe idem valet in Scripturis ac redigere ad nihilum. Cappellus Append. ad Crit. sac. pag. 527, existimat LXX scripsisse εὐθηνούσιν ἐν Σιών, atque eam hac voce imperitium librarium aut correctorem fecisse ἐξουθενούσι.

sunt sibi ipsis domus Israel. Transite omnes in Chalanen, et videte; ite inde in Amath magnam, et descendite inde in Geth alienigenarum, optima ex omnibus regnis his; si ampliores sunt termini eorum terminis vestris. Venientes in diem malum, appropinquantes, et tangentes sabbata mendacia, dormientes in lectis eburneis, affluentes deliciis in stratis suis, qui edunt agnos de gregibus, et lactentes vitulos de medio armentorum, qui applaudunt ad vocem organorum, quasi stantia putaverunt, et non quasi fugientia. Qui hibunt phialis vinum, et primis unguentis unguuntur et nihil patiebantur super contritione Joseph. Quapropter nunc captivi erunt in primo ordine optimatum alio transuentium et transmutabitur domicilium maleficorum; et tolletur hinnitus equorum ex Ephraim⁷⁸. »

Ac rursus per Jeremiam: « Congregate carnes vestras et victimas, et comedite. Quia non de victimis et libationibus præcepi patribus vestris, quo die apprehendi manum eorum ut educerem eos de terra Ægypti⁷⁹. Et rursus per Davidem in quadragesimo nono psalmo sic locutus est: « Deus deorum Dominus locutus est, et vocavit terram a solis ortu usque ad occasum: ex Sion species decoris ejus. Deus manifeste veniet, Deus noster, et non silebit. Ignis in conspectu ejus ardebit, et in circuitu ejus tempestas valida. Advocabit cælum sursum et terram discernere populum suum. Congregate **122** illi sanctos ejus, qui disponunt testamentum ejus super sacrificia; et annuntiabunt cæli justitiam ejus, quoniam Deus judex est. Audi, popule meus, et loquar tibi, Israel, et testificabor tibi. Deus, Deus tuus ego sum. Non in sacrificiis tuis arguam te; holocausta autem tua in conspectu meo sunt semper. Non accipiam de domo tua vitulos, neque de gregibus tuis hircos; quoniam meæ sunt omnes bestie agri, pecora in montibus et boves. Cognovi omnia volatilia cæli et species agri mecum est. Si esuriero, non dicam tibi; meus est enim orbis terræ, et plenitudo ejus. Nunquid manducabo carnes taurorum? aut sanguinem hircorum potabo? Immola Deo sacrificium laudis: et redde Altissimo vota tua. Et invoca me in die tribulationis, et eruum

⁷⁸ Amos v, 18 usque ad finem, et vi, 1-6. ⁷⁹ Jer. vii, 21, 22.

(81) *Oi ώνομασμένοι.* Jam multi observarunt duas hoc loco interpretationes a Justino conjungi. Nam apud Septuaginta pro his verbis *oi ώνομασμένοι*, etc., habemus tantum *ἀπετρούγησαν ἀρχὰς ἐθνῶν*. Non tamen crediderim duas a Justino interpretationes conjunctas fuisse; sed probabilius videtur eum, id quod ei non raro accidit, aliter ac Septuaginta interpretatum esse; quorum deinde interpretatio ad marginem ab aliquo librario apposita, facile in textum obrepere potuit.

(82) *Ἐαυτοῖς οἶκος.* Biblia Romana *αὐτοῦ οἶκος*. Complut. *εἰς αὐτοῦ*.

(83) *Πάντες.* LXX non addunt *εἰς Χαλάνην*, unde conjicit Nobilius duas versiones a Justino conjunctas fuisse, quia « in Hebræo dictio, quæ significat omnes, non multum distat a Chalane. »

νοι (81) ἐπὶ τοῖς ἀρχηγοῖς ἀπετρούγησαν ἀρχὰς ἐθνῶν· εἰσηλθὼν ἑαυτοῖς οἶκος (82) Ἰσραήλ. Διάβητε πάντες (83) εἰς Χαλάνην, καὶ ἴδετε, καὶ πορεύθητε ἐκεῖθεν εἰς Ἀμάθ τὴν μεγάλην, καὶ κατέβητε ἐκεῖθεν εἰς Γέθ τῶν ἀλλοφύλων, τὰς κρατίστας ἐκ πασῶν τῶν βασιλειῶν τούτων, εἰ πλεονα ἐστὶ τὰ ἔρια αὐτῶν τῶν ὀρίων ὑμῶν. Οἱ ἐρχόμενοι εἰς ἡμέραν πονηράν, οἱ ἐγγίζοντες, καὶ ἐφαπτόμενοι σαββάτων ψευδῶν· οἱ κοιμώμενοι ἐπὶ κλινῶν ἐλεφαντίνων, καὶ κατασπατάλυντες ἐπὶ ταῖς στρωμαθαῖς αὐτῶν· οἱ ἐσθιόντες ἄρνας ἐκ ποιμνίων, καὶ μοσχάρια ἐκ μέσου βουκολίων γαλαθηνά· οἱ ἐπικροτοῦντες (84) πρὸς τὴν φωνὴν τῶν ὀργάνων· ὡς ἐστῶτα ἐλογίσαντο, καὶ οὐκ ὡς φεύγοντα· οἱ πίνοντες ἐν φιάλαις οἶνον (85), καὶ τὰ πρῶτα μύρα χριόμενοι, καὶ οὐκ ἐπασχον οὐδὲν ἐπὶ τῇ συντριβῇ τοῦ Ἰωσήφ. Διὰ τοῦτο νῦν αἰχμάλωτοι ἔσονται ἀπ' ἀρχῆς δυναστῶν τῶν ἀποικισομένων (86), καὶ μεταστραφήσεται οἰκῆμα κακούργων, καὶ ἐξαρθήσεται χρεμετισμὸς Ἰσραὴλ ἐξ Ἐφραῖμ. » Καὶ πάλιν διὰ Ἰερεμίου· « Συναγάγετε τὰ κρέα ὑμῶν καὶ τὰς θυσίας, καὶ φάγετε· ὅτι οὐτε περὶ θυσιῶν ἢ σπονδῶν ἐνετειλάμην τοῖς πατράσιν ὑμῶν, ἢ ἡμέρᾳ ἐπελαθόμεν τῆς χειρὸς αὐτῶν, ἐξαγαγεῖν αὐτοὺς ἐκ γῆς Αἰγύπτου. » Καὶ πάλιν διὰ Δαβὶδ ἐν τεσσαρακοστῷ ἐνάτῳ ψαλμῷ οὕτως ἔφη· « Θεὸς θεῶν Κύριος ἐλάλησε, καὶ ἐκάλεσε τὴν γῆν ἀπὸ ἀνατολῶν ἡλίου μέχρι δυσμῶν. Ἐκ Σιών ἡ εὐπρέπεια τῆς ὠραιότητος αὐτοῦ. Ὁ Θεὸς ἐμφανῶς ἤξει, ὁ Θεὸς ἡμῶν, καὶ οὐ παρασιωπήσεται. Πῦρ ἐνώπιον αὐτοῦ καυθήσεται, καὶ κύκλις αὐτοῦ καταίγῃς σφύδρα. Προσκαλέσεται τὴν οὐρανὸν ἄνω καὶ τὴν γῆν, τοῦ διακρίναι τὸν λαὸν αὐτοῦ. Συναγάγετε αὐτῷ τοὺς ὀσίους αὐτοῦ, τοὺς διατιθεμένους τὴν διαθήκην αὐτοῦ ἐπὶ θυσίαις. Καὶ ἀναγγελοῦσιν οἱ οὐρανοὶ τὴν δικαιοσύνην αὐτοῦ, ὅτι ὁ Θεὸς κριτὴς ἐστίν. Ἄκουσον, λαὸς μου, καὶ καλήσω σοι· Ἰσραὴλ, καὶ διαμαρτυροῦμαι σοι· ὁ Θεὸς σου εἰμὶ ἐγώ. Οὐκ ἐπὶ ταῖς θυσίαις σου ἐλέγξω σε· τὰ δὲ ὀλοκαυτώματά σου ἐνώπιόν μου ἐστὶ διαπαντός. Οὐ δέξομαι ἐκ τοῦ οἴκου σου μόσχους, οὐδὲ ἐκ τῶν ποιμνίων σου χιμάρους· ὅτι ἐμὰ ἐστὶ πάντα τὰ θηρία τοῦ ἀγροῦ, κτήνη ἐν τοῖς ὄρεσι καὶ βόες. Ἔγνωκα πάντα τὰ πετεινὰ τοῦ οὐρανοῦ, καὶ ὠραιότης ἀγροῦ (87) μετ' ἐμοῦ ἐστίν. Ἐάν πεινάσω,

(84) *Oi ἐπικροτοῦντες.* Ita editio Ald. et Complut. et cod. Alex. et Tertullianus et Cyrillus Alexandrinus, aliique. Legitur *ἐπικρατοῦντες* in Bibliis Romanis. THEILBIUS.

(85) *Ἐν φιάλαις οἶνον.* LXX: Τὸν διυλισμένον οἶνον.

(86) *Τῶν ἀποικισομένων.* Hæc desunt apud LXX. Desunt etiam quæ sequuntur, καὶ μεταστραφήσεται οἰκῆμα κακούργων. Unde in his vocibus duas interpretationes eruditi viri observarunt.

(87) *Ἄγροῦ.* Uterque codex ad marginem τοῦ δρυμοῦ, et sic R. Stephanus ad calcem. Legitur *δρυμοῦ* in Bibliis Romanis, unde colligere possumus non a Justino ortum esse, sed a libraritis, ut duplex interdum occurreret interpretatio.

εὐ μὴ σοι εἶπω· ἐμὴ γὰρ ἐστὶν ἡ οἰκουμένη καὶ τὸ ἅλρωμα αὐτῆς. Μὴ φάγωμαι κρέα ταύρων, ἢ αἷμα τράγων πίνωμαι; ὅθυσον τῷ θεῷ θυσίαν αἰνέσεως, καὶ ἀπόδος τῷ Ὑψίστῳ τὰς εὐχὰς σου, καὶ ἐπιπάλασαι με ἐν ἡμέρᾳ θλίψεως, καὶ ἐξελοῦμαι σε, καὶ δοξάσεις με. Τῷ δὲ ἀμαρτωλῷ εἶπεν ὁ θεός· Ἴνα τί σὺ ἐκδιηγῆ τὰ δικαιοῦματά μου, καὶ ἀναλαμβάνεις τὴν διαθήκην μου διὰ στόματός σου (88); Σὺ δὲ ἐμίσησας παιδείαν καὶ ἐξέβαλες τοὺς λόγους μου εἰς τὰ ὀπίσω. Εἰ ἐθειώρεις κλέπτην, συνέτρεχες αὐτῷ· καὶ μετὰ μοιχοῦ τὴν μερίδα σου ἐτίθεις. Τὸ στόμα σου ἐπέπλενας κακίαν, καὶ ἡ γλῶσσά σου περιέπλεκε δολιότητα. Καθήμενος κατὰ τοῦ ἀδελφοῦ σου κατελάλεις, καὶ κατὰ τοῦ υἱοῦ τῆς μητρὸς σου ἐτίθεις σκάνδαλον. Ταῦτα ἐποίησας, καὶ ἐσίγησα· ὑπέλαβες ἀνομίαν ὅτι ἴσῃμαί σοι ὁμοίος. Ἐλέγξω σε, καὶ παραστήσω κατὰ πρόσωπόν σου τὰς ἀμαρτίας σου. Σύνετε δὲ ταῦτα [οἱ] ἐπιλανθανόμενοι τοῦ θεοῦ, μήποτε ἀρπάσῃ, καὶ οὐ μὴ ᾗ ὁ ρυόμενος. Θυσία αἰνέσεως δοξάσει με, καὶ ἐκεῖ ὁδὸς ἢ δειξέω αὐτῷ τὸ σωτήριόν μου. Ὅυτε σὺν θυσίας παρ' ὑμῶν λαμβάνει, οὔτε ὡς ἐνδοξῆς τὴν ἀρχὴν ἐνετείλατο ποιεῖν, ἀλλὰ διὰ τὰς ἀμαρτίας ὑμῶν. Καὶ γὰρ τὸν ναὸν τὸν ἐν Ἱερουσαλὴμ ἐπικληθέντα, οὐχ ὡς ἐνδοξῆς ὢν, ὠμολόγησεν οἶκον αὐτοῦ ἢ αὐλήν, ἀλλ' ὅπως κἂν κατὰ τοῦτο προσέχοντες αὐτῷ, μὴ εἰδωλοατρῆτε. Καὶ ὅτι τοῦτό ἐστιν, Ἡσαίας λέγει· Ποῖον οἶκον ὠκοδομήσατέ μοι; λέγει Κύριος. Ὁ οὐρανός μοι θρόνος, καὶ ἡ γῆ ὑποπόδιον τῶν ποδῶν μου. »

XXIII. Ἐὰν δὲ ταῦτα οὕτως μὴ ὁμολογήσωμεν, συμβήσεται ἡμῖν εἰς ἄτοπα ἐμπέπειν νοήματα, ὡς τοῦ αὐτοῦ θεοῦ μὴ ὄντος τοῦ κατὰ τὸν Ἐνὸχ καὶ τοῖς ἄλλοις πάντας, οἳ μῆτε περιτομὴν τὴν κατὰ σάρκα ἔχοντες, μῆτε σάββατα ἐφύλαξαν, μῆτε δὲ τὰ ἄλλα, Μωυσέως ἐντειλαμένον ταῦτα ποιεῖν· ἢ τὰ αὐτὰ αἰσῶν (89) δίκαια μὴ εἶναι πᾶν γένος ἀνθρώπων βεβουλησθαι πράσσειν· ἀπερ γελοῖα καὶ ἀνόητα ὁμολογεῖν φαίνεται. Δι' αἰτίαν δὲ τὴν τῶν ἀμαρτωλῶν ἀνθρώπων, τὸν αὐτὸν ὄντα καὶ φίλανθρωπον, καὶ προγνώστην, καὶ ἀνευθεῖν, καὶ δίκαιον, καὶ ἀγαθὸν ἀποφαίνειν· ἐστίν. Ἐπεὶ εἰ μὴ ταῦτα οὕτως ἔχει, ἀποκρινοσθέ μοι, ὦ ἄνδρες, περὶ τῶν ζητουμένων τούτων ὁ πὶ φρονεῖτε.— Καὶ μὴδὲν μηδενὸς ἀποκριναμένου, διὰ ταῦτά τοι (90), ὦ Τρύφων (91), καὶ τοῖς βουλομένοις προσηλύτοις γενέσθαι, κηρύξω ἐγὼ θεῖον λόγον, ὃν παρ' ἐκείνου ἤκουσα τοῦ ἀνδρός. Ὅρατε ὅτι τὰ στοιχεῖα οὐκ ἀργεῖ (92), οὐδὲ σαββατίζει; μέννατε ὡς

te, et honorificabis me. Peccatori autem dixit Deus : Quare tu enarras justitias meas, et assumis testamentum meum per os tuum? Tu vero odisti disciplinam, et projecisti sermones meos retrorsum. Si videbas furem, currebas cum eo, et cum adultero portionem tuam ponebas. Os tuum abundavit malitia : et lingua tua concinnabat dolositatem. Sedens adversus fratrem tuum loquebaris : et adversus filium matris tuæ ponebas scandalum. Hæc fecisti, et tacui : suspicatus es me iniquitate : tibi fore similem. Arguam te, et statuum contra faciem tuam peccata tua. Intelligite utique hæc qui obliviscimini Deum ; ne quando rapiat, et non sit qui eripiat. Sacrificium laudis honorificabit me : et illic iter, quo ostendam illi salutare meum⁸⁰. » Itaque sacrificia nec a vobis recipit, neque ut iis indigens ab initio fieri præcepit, sed propter peccata vestra. Nam et ipsum templum, quod Hierosolymitanum dicitur, non ut eo indigens domum suam vel aulam appellavit ; sed ut saltem ibi in eum intenti simulacra ne coleretis. Rem ita esse patet ex his Isaiaæ verbis : « Qualem domum ædificastis mihi, dicit Dominus? Cælum mihi sedes est, et terra scabellum pedum meorum⁸¹. »

25. *Judæorum de lege sententia injuriam Deo facit.* — Quod si hæc profiteri nolimus, eveniet nobis ut in absurdas incidamus cogitationes, quasi non idem Deus fuerit temporibus Henoch et aliorum omnium, qui nec circumcisionem carnis habuere, nec sabbata et alia ejusmodi observarunt, quippe cum a Moyse instituta fuerint ; vel non eandem justitiam ab omni semper hominum genere observari voluerit ; quæ profecto profiteri ridiculum et stultum esse liquet. Sed eum, qui semper idem est, hæc et alia ejusmodi propter peccatores profiteri præscripsisse, et perhumanum illum, et præscium, et nullius rei egenum, et justum et bonum pronuntiare est. Quod si hæc ita se non habent, respondete mihi, o viri, his de rebus, de quibus quærimus, quid sentiatis. Nemine respondente, tibi ergo, Trypho, et iis qui proselyti esse voluerint, divinam doctrinam, quam ex illo viro audivi, prædicabo. Videtis ut elementa nec

⁸⁰ Psal. XLIX per totum. ⁸¹ Isa. LXVI, 1.

(88) *Διὰ στόματός σου.* Uterque codex ad marginem et R. Stephanus ad calcem διὰ χειλέων σου. *Ἰαφρα ὠκοδομήσατε* in Bibl. et Apol. 1.

(89) *Ἡ τὰ αὐτὰ αὐτῶν.* Legendum esse ἢ τὰ αὐτὰ αὐτῶν Syllburgius conjecit. Id omnino postulat sententiæ series ; tum quod num. 30, Justinus iterum ait Judæos materiam dare accusandi Dei, quasi non eandem semper justitiam homines docuerit. Paulo ante legendum ὅπως κἂν κατὰ τοῦτο.

(90) *Διὰ ταῦτά τοι.* Legendum διὰ ταῦτά σοι monuit R. Stephanus, sicque emendatum in editionibus Parisiensibus.

(91) *Ὁ Τρύφων.* Conjicit Thirlbius addendum esse

ἐφην, quod quidem minime necessarium. Serpe enim in toto *Dialogo* hoc verbum omittitur, cum novus ordo loquendi incipitur. « Proselyti » hic intelligendi qui ad Christianam religionem accedunt. Vid. infra n. 28.

(92) *Τὰ στοιχεῖα οὐκ ἀργεῖ.* Idem rationis momentum, cujus ipse Christus auctior est Joan. v, 17, infra repetitur num. 29. Sic etiam Hilarius in psalm. xcvi, num. 7 : « Sed requies nulla est, et cursus idem est, et ut sex diebus, ita et sabbato omnium elementorum officia continentur. » Elementa eodem sensu usurpat Hilarius ac στοιχεῖα Justinus.

Neminem enim vestrum fore arbitror, qui negare audeat præcium esse et fidei futurorum Deum, ac digna cuique præmia præparare. Recte igitur et merito hæc vobis e venerunt. Occidistis enim justum et ante eum prophetas ejus; et nunc eos, qui sperant in illum et in summum Regem et creatorem universorum Deum, a quo missus est, aspernamini et quantum in vobis est afficitis contumelia, diris voventes in synagogis vestris eos qui in Christum credunt. Neque enim ea vobis adest potestas, ut manus nobis inferatis, propter eos qui nunc rerum potiuntur; quoties autem adfuit, rem confecistis. Propterea Deus ad vos clamat per Isaiam prophetam, his verbis: « Videte quomodo perit justus, et nemo considerat. A facie iniquitatis sublatus est justus. Erit in pace sepultura ejus; sublatus est e medio. Vos autem huc prodite, filii iniqui, semen adulterorum et filii fornicariæ. In quo lusistis, et laxastis ⁴⁴? »

17. *Judæi miserunt in totum orbem qui Christianis crimina affingerent.* — Non enim injuriæ nobis et Christo illatæ tanta in aliis gentibus culpa residet, quanta in vobis, qui illis etiam anticipatæ de justo et de nobis, qui ab eo orti sumus, malæ opinionis auctores estis. Postquam enim solum illum inculpatum et justum hominem, cujus vulneribus sanantur, qui per eum ad Patrem accedunt, cruci affixistis; cum eum sciretis ex mortuis resurrexisse et in cælum ascendisse, ut prophetiæ futurorum prædicebant, non modo poenitentiam admis-

⁴⁴ Isa. LVII, 1-4.

(44) *Καταρώμενοι.* Vide infra num. 132.

(45) *Καὶ τοῦτο ἐπράξατε.* Eadem Judæis exprobrat infra num. 135. et *Apol.* 1, num. 31. *Ἰερω.*

(46) *Καὶ οὐδεὶς ἐκδέχεται τῇ καρδίᾳ, καὶ ἀνδρες δίκαιοι ἀπορτοῦ, καὶ οὐδεὶς κινανοεῖ,* edit. Ienensis. Hæc verba, inquit D. Otto, in codd. mss. et editis non comparent, sed leguntur c. 110 et *Apol.* 1, c. 48. Et rectissime contendit Thirlbius illa a librario, non a Justino prætermissa esse; nempe errandi ansam dedit repetitum καὶ οὐδεὶς.

(47) *Οἷς κἀκείνοις.* Sic mss. codices et R. Steph. Editiones Græco-Latinæ οὐ κἀκείνοις. Legendum conjicit R. St. κἀκείνης.

(48) *Προσχωροῦσιν.* Sic emendatum in editionibus Parisiensibus pro eo quod erat in mss. et apud R. Stephanum *προχωροῦσι*. Sic etiam infra legitur n. 43, ut observavit Sylburgius.

(49) *Οὐ μόνον οὐ μετενοήσατε.* Hunc Justini locum translulit Eusebius in librum quartum *Historiæ* suæ cap. 18. Legitur autem in Eusebii contextu οὐ μόνον δὲ οὐ μετενοήσατε, sed vetustissimus codex Colbertinus et duo Regii, quorum alter est etiam valde antiquus, habent οὐ μόνον δὲ μετενοήσατε. Atque hæc quidem loquendi ratio cum nec inusitata Justino fuit, ut perspicui potest ex *Cohort.* num. 9, nec a grammaticorum observationibus absorta; qui unam negationem in ejusmodi locis idem interdum ac duas et apud Græcos et apud Latinos valere dixerunt; tum vero ex hac mss. codicum, præsertim vetustissimorum, auctoritate plurimum mihi videtur ponderis habere. Improbabile prorsus est secundam negationem, si a Justino et Eusebio adhibita fuisset, expunctam a librariis fuisse ex codicibus, in quibus nunc non reperitur.

Α τοιμάζων. Καὶ ὑμῖν οὖν ταῦτα καλῶς καὶ δικαίως γέγονεν, ἀπεκτείνετε γὰρ τὸν δίκαιον, καὶ πρὸ αὐτοῦ τοὺς προφήτας αὐτοῦ· καὶ νῦν τοὺς ἐλπίζοντας ἐπ' αὐτὸν, καὶ τὸν πέμψαντα αὐτὸν παντοκράτορα καὶ ποιητὴν τῶν ὄλων Θεὸν ἀθετεῖτε, καὶ ὅσον ἐφ' ὑμῖν ἀτιμάζετε, καταρώμενοι (44) ἐν ταῖς συναγωγαῖς ὑμῶν τοὺς πιστεύοντας ἐπὶ τὸν Χριστόν. Οὐ γὰρ ἐξουσίαν ἔχετε αὐτόχειρες γενέσθαι ἡμῶν διὰ τοὺς νῦν ἐπικρατοῦντας. Ὅσακις δὲ ἀν ἐδυνήθητε, καὶ τοῦτο ἐπράξατε (45). Διὸ καὶ ἐμβοῶ ὑμῖν ὁ Θεὸς διὰ τοῦ Ἡσαίου λέγων· « Ἴδετε ὡς ὁ δίκαιος ἀπώλετο, καὶ οὐδεὶς κἀνανοεῖ (46). Ἀπὸ γὰρ προσώπου τῆς ἀδικίας ἤρται ὁ δίκαιος. Ἔσται ἐν εἰρήνῃ ἡ ταφή αὐτοῦ, ἤρται ἐκ τοῦ μέσου. Ὑμεῖς προσηγάγετε ὧδε, υἱοὶ ἀνομοί, σπέρμα μοιχῶν καὶ τέκνα πόρνῃς. Ἐν τίνι ἐνετροφᾶτε, καὶ ἐπὶ τίνα ἠνοήσατε τὸ στόμα, καὶ ἐπὶ τίνα ἐχαλάσατε τὴν γλῶσσαν; »

17. Οὐχ οὕτως γὰρ τὰ ἄλλα ἔθνη εἰς ταύτην τὴν ἀδικίαν τὴν εἰς ἡμᾶς καὶ τὸν Χριστὸν ἐνέχονται, ὅσον ὑμεῖς, οἷς κἀκείνοις (47) τῆς κατὰ τοῦ δικαίου καὶ ἡμῶν τῶν ἀπ' ἐκείνου, κακῆς προλήψεως αἰτιοὶ ὑπάρχετε. Μετὰ γὰρ τὸ σταυροῦσαι ὑμᾶς ἐκείνον τὸν μόνον ἀμωμον καὶ δίκαιον ἄνθρωπον, δι' οὗ τῶν μωλώπων ἰασίς γίνεται τοῖς δι' αὐτοῦ ἐπὶ τὸν Πατέρα προσχωροῦσιν (48), ἐπειδὴ ἐγνώκατε αὐτὸν ἀναστάντα ἐκ νεκρῶν, καὶ ἀναβάντα εἰς τὸν οὐρανόν, ὡς αἱ προφητεῖαι προεμήνουν γενησόμενον, οὐ μόνον οὐ μετενοήσατε (49) ἐφ' οἷς ἐπράξατε κακῶς (50),

At cur eam in codicibus, in quibus exstat, addiderint, in prompta causa est; nimirum quod eam ad sensum necessariam crederent. Hinc etiam codices, in quibus duæ negationes reperiuntur, inter se non consentiunt. Legitur enim in uno ex Regiis: οὐ μόνον δὲ οὐδὲ μετενοήσατε. Videtur ergo germanissima esse hujus loci scriptura, οὐ μόνον δὲ μετενοήσατε. Illud δὲ sæpe apud Justinum redudat, ut observavimus initio *Apol.* 1. — *Οὐ μόνον... ἀπλῶς ἀνθρ.* Justini codd. mss. et editi: οὐ μόνον οὐ μετεν., Euseb. vulgo: οὐ μόνον δὲ οὐ. Maranus autem refert Eusebii codicem Colbertinum valde antiquum ejusdemque duo Regios, quorum alter vetustissimus (quibus adde Savilianum in bibliotheca Bodleiana hodie servatum; unus ex Regiis eodem Marano adnotante habet οὐ μόνον δὲ οὐδὲ μετεν.), præbere οὐ μόνον δὲ μετεν. Quare V. D. etiam apud martyrem ita legendum censuit eumque secutus Burton posteriori οὐ e textu Eusebiano expulsi. Sed mutatio vix videtur necessaria. Non enim veri simile est, secundam illam negationem in diversissimis (Justini et Eusebii) codd. mss., in quibus invenitur, a librariis additam fuisse. Insuper loquendi ratio οὐ μόνον οὐ passim invenitur; coll. v. c. locum simillimum c. 108, p. 335, C: οὐ μόνον οὐ μετενοήσατε, ... ἄλλ', ὡς προεῖπον (sc. nostro loco), ἀνδρας χριστ. ἐκλεκτοὺς εἰς πᾶσαν τὴν οἰκουμένην ἐπέμψατε κηρύσσοντας, ὅτι ἀπρεσῆς τις ἀθεός. . . . ἐγγήσεται, etc. Verba οὐ μετεν., unam efficiunt notionem: *abstinuistis a poenitentia; ἀλλά* autem, cui talis recte non adjectum est, rem amplificat: *imo potius.* Cf. *Apol.* 1, c. 5. OTTO.

(50) *Κακῶς.* Sic Eusebius et Nicephorus et Rufinus. Ex sex Eusebii codicibus, quorum variaz lo-

ἀλλὰ ἄνδρας ἐκλεκτοὺς ἀπὸ Ἱερουσαλήμ ἐκλεξάμε-
νοι (51) τότε ἐξεπέμφατε εἰς πᾶσαν τὴν γῆν, λέγον-
τες, αἴρεσιν ἄθεον (52) Χριστιανῶν πεφνήναι, κατα-
λέγοντές τε (53) ταῦτα ἅπερ καθ' ἡμῶν οἱ ἀγνοοῦν-
τες ἡμᾶς πάντες (54) λέγουσιν. Ὅστε οὐ μόνον ἑαυ-
τοὺς ἀδικίας αἰτιοὶ ὑπάρχετε, ἀλλὰ καὶ τοῖς ἄλλοις
ἔπασιν ἀπλῶς ἀνθρώποις· καὶ δικαίως βοᾷ Ἡσαίας·
«Δὲ ὁμᾶς τὸ ὄνομά μου βλασφημεῖται ἐν τοῖς ἔθνεσι.»
Καί· «Οὐαὶ τῇ ψυχῇ αὐτῶν, διότι βεβούλευνται βου-
λήν· πονηρὰν καθ' ἑαυτῶν, εἰπόντες· Δῆσωμεν τὸν
δικαίον, ὅτι δύσχορητος ἡμῖν ἐστί. Τοῖνον τὰ γεννή-
ματα τῶν ἔργων αὐτῶν φάγονται. Οὐαὶ τῷ ἀνόμῳ·
πονηρὰ, κατὰ τὰ ἔργα τῶν χειρῶν αὐτοῦ, συμβήσε-
ται αὐτῷ.» Καὶ πάλιν ἐν ἄλλοις· «Οὐαὶ οἱ ἐπισπώ-
μενοι τὰς ἀμαρτίας αὐτῶν ὡς σχοινίῳ μακρῷ, καὶ
ὡς ζυγοῦ ἱμάντι δαμάλευς τὰς ἀνομίας· οἱ λέγοντες,
Τὸ τάχος αὐτοῦ ἐγγισάτω, καὶ ἔλθτω ἡ βουλή τοῦ
ἀγίου Ἰσραὴλ, ἵνα γνῶμεν. Οὐαὶ οἱ λέγοντες τὸ πο-
νηρὸν καλὸν, καὶ τὸ καλὸν πονηρὸν (55)· οἱ τιθέντες
τὸ φῶς σκότος, καὶ τὸ σκότος φῶς· οἱ τιθέντες τὸ
πικρὸν γλυκὺ, καὶ τὸ γλυκὺ πικρὸν.» Κατὰ οὖν τοῦ
μόνου ἀμώμου καὶ δικαίου φωτὸς τοῖς ἀνθρώποις
πεμφθέντος παρὰ τοῦ Θεοῦ τὰ πικρὰ καὶ σκοτεινὰ
(56) καὶ ὀδύρα καταλεθῆναι ἐν πάσῃ τῇ γῆ ἐπου-
δάσατε. Δύσχορητος γὰρ ὑμῖν ἔδοξεν εἶναι, βοῶν
παρ' ὑμῖν· «Γέγραπται· Ὁ οἶκός μου οἶκος προσευ-
χῆς ἐστίν· ὑμεῖς δὲ πεποιθήκατε αὐτὸν σπήλαιον λη-
στῶν.» Καὶ τὰς τραπέζας τῶν ἐν τῷ ναβὶ κολλυβι-
στῶν κατέστρεψε καὶ ἔδωκε. «Οὐαὶ ὑμῖν γραμματεῖς
καὶ Φαρισαῖοι ὑποκριταί· ὅτι ἀποδεκατοῦτε τὸ
ἔθνος καὶ τὸ πῆγανον, τὴν δὲ ἀγάπην τοῦ Θεοῦ
καὶ τὴν εἰρήνην οὐ κατανοεῖτε· τάφοι κεκοσμημένοι,
ἐξωθεν φαινόμενοι ὡραῖοι, ἐσωθεν δὲ γέμοντες ὀστέων
καρπῶν.» Καὶ τοῖς γραμματεῦσιν· «Οὐαὶ ὑμῖν γραμ-
ματεῖς, ὅτι τὰς κλεῖς ἔχετε, καὶ αὐτοὶ οὐκ εἰσέρ-
χετε (57), καὶ τοὺς εἰσερχομένους κωλύετε, ὀδη-
γοὶ τυφλοί.»

A sorum scelerum non egistis; sed etiam selectos viros tunc Hierosolymis in universum orbem misistis, impiam Christianorum hæresim prodiisse dicentes, eaque spargentes, quæ in nos ab iis omnibus, quibus noti non sumus, dicuntur. Itaque non vobis solum iniquitatis causa estis, sed aliis etiam omnibus prorsus hominibus, ac merito clamat Isaias : « Propter vos nomen meum blasphematur in gentibus ». Et : « Væ animæ ipsorum, propterea quod consilium pravum ceperunt adversus seipsos, dicentes : Vinciamus justum, quoniam inutilis nobis est. Itaque fructus operum suorum comedunt. Væ iniquo, mala secundum opera ipsius contingent ei ». Et rursus alibi : « Væ qui trahunt iniquitates suas in funiculo longo, et quasi lore jugi vitulæ iniquitates. Qui dicunt : Celeritas ejus appropinquet, et veniat consilium sancti Israel, ut cognoscamus. Væ qui dicunt malum bonum et bonum **118** malum, qui ponunt lucem tenebras, et tenebras lucem, qui ponunt amarum dulce et dulce amarum ». Itaque id vobis studio habuistis, ut in solam illam inculpatam et justam lucem, quæ hominibus a Deo missa fuerat, acerba et tenebriosa et injusta in toto terrarum orbe jactarentur crimina. Importuna enim vobis esse visa est, cum apud vos clamaret : « Scriptum est : Doinus mea, domus orationis est; vos autem fecistis illam speluncam latronum ». Quinetiam mensas in templo nummulariorum evertit, et exclamavit : « Væ vobis, Scribæ et Pharisei hypocritæ, quia decimalis mentham et rutam, dilectionem autem Dei et judicium non consideratis. Sepulcra dealbata, quæ foris videntur speciosa, intus autem plena sunt ossibus mortuorum ». Et ad Scribas : « Væ vobis, Scribæ; quia claves habetis, et ipsi non introitis : et introeuntes prohibetis, duces cæci ».

⁵¹ Isa. l. II, 5. ⁵² Isa. III, 9. ⁵³ Isa. v, 18-20. ⁵⁴ Matth. xxi, 43. ⁵⁵ Matth. xxiii, 23, 27. ⁵⁶ Luc. xi, 52.

etiones necum communicatæ fuerunt, tres vetustissimi sic habent cum duobus aliis non ita antiquis. Editiones S. Justini κακοίς, quod quidem satis arripet Valesio; at mihi eo minus probatur, quod ipse Justinus antea dicebat n. 12 : Οὐδὲ μετανοεῖτε πρᾶξαντες κακῶς.

(51) *Ἐκλεξάμενοι*. Vetustissimorum Eusebii Colbertinorum codd. alter ἐπιλεξάμενοι. Legitur apud Eusebium ἐκλεξάμενοι τότε ἀπὸ Ἱερουσαλήμ. Ibidem nonnulli codices recentiores εἰς ἀπασαν. — Ἀλλὰ... λέγουσιν. Justinus, c. 108 et 117, Judæis exprobrat : hos scilicet per totum terrarum orbem misisse, qui Christum ejusque asseclas in suspicionem adducerent. Tertullianus *ad nation.* i, c. 14 (Opp. ed. Leopold. p. 1), p. 148 : « Et credidit vulgus Judæo. Quod enim aliud genus seminarium est infamiae nostræ? » Adde *adv. Marc.* III, c. 23, (p. III) p. 140, et *adv. Jud.* c. 13 (p. IV), p. 326. **ὍΤΤΟ**

(52) *ἄθεον*. Tres Eusebii codices vetustissimi ἄθεων, sicque edidit R. Stephanus. At Nicephorus habet ἄθεον. Ita etiam legit Rufinus. Vide infra n. 108. Ibidem Eusebius πεφάνθαι.

(53) *Καταλέγοντές τε*. Ex Eusebio addidimus particulam, quæ tamen deerat in vetustissimorum Colbertinorum altero.

(54) *Ἡμᾶς πάντες*. Euseb. ἡμᾶς ἅπαντες. Habent tamen nonnulli codices recentiores ut Justinus.

(55) *Καὶ τὸ καλὸν πονηρὸν*. Hæc e sacro contextu desumpsit Robertus Stephanus, cum ea in codice mss. non reperisset.

(56) *Τὰ πικρὰ καὶ σκοτεινὰ*. Liqueet hic memorari horrenda illa crimina quæ Christianis affingi solebant, nempe Thyestes cœnas et promiscuos concubitus. Hinc paulo ante dicebat : *Καταλέγοντές τε ταῦτα ἅπερ καθ' ἡμῶν οἱ ἀγνοοῦντες ἡμᾶς πάντες λέγουσιν*, et num. 108, eandem historiam repetens in gratiam eorum qui pridie non adfuerant, ἄθεα καὶ ἄνομα καὶ ἀνόσια vocat hæc facinora. Quo tempore hæc calumniam a Judæis spargi cœperint inquirimus in Præfat. part. 3.

(57) *Ὅτι εἰσέρχεσθε*, etc. Legitur ad marginem in utroque codice ms. et apud R. Stephanum ad calcem : οὐκ εἰσέρχεσθε καὶ τοὺς ἐρχομένους ἐκωλύσατε.

18. *Christiani legem observarent, nisi scirent cur A* *institutā sit.* — Quoniam enim legisti, Trypho, ut ipse confessus es, quæ noster ille Salvator docuit; non absurde mihi fecisse videor, ut brevia quædam illius oracula propheticis adjungerem. Lavamini igitur, ac nunc mundi estote, et auferite nequitias ab animabus vestris¹: quemadmodum jubet Deus, ut hoc lavemini lavacro, et vera circumcissione circumcidamini. Nos enim hanc quoque carnis circumcissionem et sabbata et ferias omnes omnino observaremus, nisi cognitum nobis esset quam ob causam hæc vobis ipsis indicta sint, id est propter iniquitates vestras et cordis duritiam. Nam si constanter omnia perferimus, quæcunque in nos homines et dæmones mali moluntur; ita ut etiam inter horrendas res, mortem et supplicia, iis qui nos ita pertractant, misericordiam exhiberi precemur, nec cuiquam ne leviter quidem rependi velimus, ut nobis præcepit novus Legislator; quomodo non ea etiam quæ nos nihil lædunt, carnis dico circumcissionem et sabbata et ferias, Trypho, observaremus?

19. *Circumcisio ante Abraham ignota. Lex sub* *Moyse ob duritiam cordis.* — Hoc sane est in quo dubii merito hæreamus, cur cum hæc perferatis, non etiam cætera omnia, de quibus nunc quærimus, observetis.

Neque enim necessaria est omnibus hæc circumcisio, sed vobis solis, ut, quemadmodum prædixi, ea patiamini, quæ merito vestro patimini. Neque C etiam inutilem illum baptismum cisternarum suscipimus; nihil enim est ad hunc vitæ baptismum. Ideo etiam exclamat Deus, quod dereliqueritis eum, fontem vivum, et foderitis vobismetipsis cisternas dissipatas, quæ non possunt continere aquam. Ac vos quidem qui carne circumcisi estis, indigetis nostra circumcissione; nos autem cum hanc habeamus, nihil ista opus habemus. Nam si esset necessaria, ut existimatis, non finxisset Deus Adamum cum præputio, nec Abelis dona respexisset, qui in 119 carnis præputio victimas obtulit, nec ei placuisset in præputio Enoch, qui non est inventus, quia transtulit eum Deus. Loth incircumciscus ex Sodomis salvus evasit, angelis eum et Domino deducentibus. Noe principium generis; sed tamen una cum filiis in- D circumciscus in arcam ingressus est. Incircumciscus

¹ Isa. i, 16.

(58) *Περιτέμνεσθαι.* Inutili prorsus opera legendum conjicit περιτέμνεσθε eruditus Londinensis editor.

(59) *Μέχρι τῶν ἀρρήτων.* Æque inutilis opera Syilburgii subaudiendum existimantis προχωρεῖν, προίνα, vel simile quid, ac Thirlbii legendum conjicientis μέχρι τῶν ἀρρήτων θανάτου τιμωριῶν. Satis est interpungere post illam vocem τιμωριῶν. Aptior ejusdem Thirlbii conjectura, dum paulo post legendum monet τὰ μηδὲν βλέποντα ἡμᾶς.

(60) *Τοῦτό ἐστιν.* Hæc profecto non Justinus

18. Ἐπειδὴ γὰρ ἀνέγνως, ὦ Τρύφων, ὡς αὐτὸς ὁμολογήσας ἔφη, τὰ ὑπ' ἐκείνου τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν διδασκόμενα, οὐκ ἀποπον νομίζω πεποιηκέναι καὶ βραχέα τῶν ἐκείνου λόγια πρὸς τοὺς προφητικοὺς ἐπιμνησθεῖς. Λούσασθε οὖν, καὶ νῦν καθαροὶ γένεσθε, καὶ ἀφέλεσθε τὰς πονηρίας ἀπὸ τῶν ψυχῶν ὑμῶν, ὡς δὲ λούσασθαι ὑμῖν τοῦτο τὸ λουτρὸν κελεύει ὁ Θεὸς, καὶ περιτέμνεσθαι (58) τὴν ἀληθινὴν περιτομήν. Ἡμεῖς γὰρ καὶ ταύτην ἂν τὴν περιτομήν τὴν κατὰ σάρκα, καὶ τὰ σάββατα, καὶ τὰς ἑορτὰς πάσας ἀπλῶς ἐφυλάσσομεν, εἰ μὴ ἐγνωμεν δι' ἣν αἰτίαν καὶ ὑμῖν προσετάγη, τουτέστι διὰ τὰς ἀνομίας ὑμῶν καὶ τὴν σκληροκαρδίαν. Εἰ γὰρ ὑπομένομεν πάντα τὰ ἐξ ἀνθρώπων καὶ δαιμόνων φαύλων ἐνεργούμενα εἰς ἡμᾶς φέρειν, ὡς καὶ μέχρι τῶν ἀρρήτων (59), θανάτου καὶ τιμωριῶν, εὐχόμενοι ἐλεηθῆναι καὶ τοὺς τὰ τοιαῦτα διατιθέντας ἡμᾶς καὶ μηδὲ μικρὸν ἀμείβεσθαι μηδένα βουλόμενοι, ὡς ὁ καινὸς νομοθέτης ἐκέλευσεν ἡμῖν· πῶς οὐχὶ καὶ τὰ μηδὲ βλέποντα ἡμᾶς, περιτομήν δὲ σαρκικὴν λέγω καὶ σάββατα καὶ τὰς ἑορτὰς, ἐφυλάσσομεν, ὦ Τρύφων;

19. Τοῦτό ἐστιν (60) ὃ ἀπορεῖν ἀξιόν ἐστιν, ὅτι τοιαῦτα ὑπομένοντες, οὐχὶ καὶ τὰ ἄλλα πάντα περὶ ὧν νῦν ζητοῦμεν, φυλάσσομεν.

Ὁὗ γὰρ πᾶσιν ἀναγκαῖα αὕτη ἡ περιτομή, ἀλλ' ὑμῖν μόνοις, ἵνα, ὡς προέφη, ταῦτα πάθητε ἃ νῦν ἐν δίχῃ πάσχετε. Οὐδὲ γὰρ τὸ βάπτισμα ἐκεῖνο τὸ ἀνωφελὲς τὸ τῶν λάκκων προσλαμβάνομεν· οὐδὲν γὰρ πρὸς τὸ βάπτισμα τοῦτο τὸ τῆς ζωῆς ἐστὶ. Διὸ καὶ κέκραγεν ὁ Θεὸς, ὅτι ἐγκατελίπετε αὐτὸν πηγὴν ζωῆς, καὶ ὠρύξατε ἑαυτοῖς λάκκους συντετριμμένους, οἱ οὐ δυνήσονται συνέχειν ὕδωρ. Καὶ ὑμεῖς μὲν οἱ τὴν σάρκα περιτετμημένοι χρῆζετε τῆς ἡμετέρας περιτομῆς· ἡμεῖς δὲ, ταύτην ἔχοντες, οὐδὲν ἐκείνης δεόμεθα. Εἰ γὰρ ἦν ἀναγκαῖα, ὡς δοκεῖτε, οὐκ ἂν ἀκρόθυστον ὁ Θεὸς ἔπλασε τὸν Ἀδὰμ (61), οὐδὲ ἐπέβλεψεν ἐπὶ τοῖς δώροις τοῦ ἐν ἀκροβυστίᾳ σαρκὸς προσενέγκαντος θυσίας Ἄβελ, οὐδ' ἂν εὐηρέστησεν ἐν ἀκροβυστίᾳ Ἐνώχ, καὶ οὐχ εὐρίσκατο, διότι μετέθηκεν αὐτὸν ὁ Θεός. Ἄνω ἀπερίτμητος (62) ἐκ Σοδόμων ἐσώθη, αὐτῶν ἐκείνων τῶν ἀγγέλων αὐτὸν καὶ τοῦ Κυρίου προπεμφάντων. Νῦν ἀρχὴ γένους· ἀλλ' οὖν ἅμα τοῖς τέκνοις ἀπερίτμητος εἰς τὴν κίβω-

disserit, sed Trypho, cujus similem sententiam jam vidimus n. 7. Restituenda ergo hæc verba Tryphoni, et pro φυλάσσομεν legendum φυλάσσετε. Legit editor Londinensis καὶ ὁ Τρύφων, Τοῦτό ἐστιν ... φυλάσσετε.

(61) *Ἀκρόθυστον... τὸν Ἀδὰμ.* Hæc Justinii ratiocinatio reperitur apud Tertullianum *adv. Jud.* cap. 4, et Lactantium lib. iv, cap. 18.

(62) *Ἄνω ἀπερίτμητος.* Justinii vestigia manifeste premunt Irenæus lib. iv, c. 16, et Tertullianus *adv. Jud.* c. 2.

ὄν εισήλθεν. Ἀπερίτμητος ἦν ὁ ἱερεὺς τοῦ Ὑψίστου Μελχισεδέκ, ὃς καὶ δεκάτας προσφορὰς ἔδωκεν Ἀβραάμ ὁ πρῶτος τὴν κατὰ σάρκα περιτομὴν λαβὼν, καὶ εὐλόγησεν αὐτόν· οὐ κατὰ τὴν τάξιν τὸν αἰώνιον ἱερέα ὁ Θεὸς καταστήσειν διὰ τοῦ Δαβὶδ μεμύνηκεν. Ὑμῖν οὖν μόνοις ἀναγκαῖα ἦν ἡ περιτομὴ αὕτη· ἵνα ὁ λαὸς οὐ λαὸς ᾦ, καὶ τὸ ἔθνος οὐκ ἔθνος, ὡς καὶ Ὀσηῆ, εἰς τῶν δώδεκα προφητῶν, φησί. Καὶ γὰρ μὴ σαββατίσαντες οἱ προνομιασμένοι πάντες δίκαιοι, τῷ Θεῷ εὐηρέστησαν, καὶ μετ' αὐτοῦς Ἀβραάμ, καὶ οἱ τούτου υἱοὶ ἅπαντες μέχρι Μωϋσέως· ἐφ' οὗ ἄδικος καὶ ἀχάριστος εἰς τὸν Θεὸν ὁ λαὸς ὑμῶν ἐφάνη ἐν τῇ ἐρήμῳ μοσχοποιήσας. Ὁθεν ὁ Θεὸς, ἀρμολάμενος πρὸς τὸν λαὸν ἐκεῖνον, καὶ θυσίας φέρειν, ὡς πρὸς ὄνομα αὐτοῦ, ἐνετείλατο, ἵνα μὴ εἰδωλολατρῆτε. Ὅπερ οὐδέ ἐφυλάξατε, ἀλλὰ καὶ τὰ τέκνα ὑμῶν ἐθύετε τοῖς δαιμονίοις. Καὶ σαββατίζειν οὖν ὑμῖν προστέταχεν, ἵνα μνήμην λαμβάνητε τοῦ Θεοῦ. Καὶ γὰρ ὁ λόγος αὐτοῦ τοῦτο σημαίνει λέγων· «Τοῦ γινώσκειν ὅτι ἐγὼ εἰμι ὁ Θεὸς ὁ λυτρωσάμενος ὑμᾶς.»

20. Καὶ γὰρ βρωμάτων τινῶν ἀπέχεσθαι προσέταξεν ὑμῖν, ἵνα καὶ ἐν τῷ ἐσθίειν (63) καὶ πίνειν πρὸ ὀφθαλμῶν ἔχητε τὸν Θεόν, εὐκατάφοροι ὄντες καὶ εὐχερεῖς πρὸς τὸ ἀφίστασθαι τῆς γνώσεως αὐτοῦ, ὡς καὶ Μωϋσῆς φησιν· «Ἐφαγε καὶ ἔπιεν ὁ λαὸς, καὶ ἀνέστη τοῦ παίζειν.» Καὶ πάλιν· «Ἐφαγεν Ἰακώβ καὶ ἐνεπλήσθη καὶ ἐλιπάνθη (64), καὶ ἀπελάχτισεν ὁ ἡγαπημένος· ἐλιπάνθη, ἐπαχύνθη, ἐπλατύνη, καὶ ἐγατέλιπε Θεὸν τὸν ποιήσαντα αὐτόν.» Τῷ γὰρ Νῶε ὅτι συγκεχώρητο ὑπὸ τοῦ Θεοῦ, δίκαιός ἐστι, πᾶν ἐμψυχόν ἐσθίειν, πλην κρέας ἐν αἵματι, ὅπερ ἐστὶ νεκρῶν (65), διὰ Μωϋσέως ἀνιστορήθη ὑμῖν ἐν τῷ βίβλῳ τῆς Γενέσεως. — Καὶ βουλομένου αὐτοῦ εἰπεῖν (66), «ὡς λέγαναι χόρτου,» προεῖπον ἐγὼ· Τὸ, «ὡς

A erat sacerdos Altissimi Melchisedech, cui decimas obtulit Abraham, is qui primus carnis circumcissionem accepit, eique benedixit Melchisedech, cujus secundum ordinem Deus sacerdotem æternum a se institutum iri Davidis ore declaravit. Vobis igitur solis necessaria est hæc circumcisio, ut populus jam non esset populus, nec gens jam esset gens; quemadmodum ait Oseas, unus ex duodecim prophetis ⁷³. Nam justi omnes, quos modo recensui, quamvis sabbata non observarent, Deo placuere, ac post eos Abraham ejusque posteri omnes usque ad Moysen, sub quo injustus populus vester et ingratus in Deum repertus est, conflato in solitudine vitulo. Unde accommodans se ad hunc populum Deus præcepit hostias offerri tanquam nomini suo, ne simulacra coleretis; quod ipsum tamen non servastis, sed liberos vestros immolastis dæmoniis. Jussit etiam sabbatum observari, ut memoriam Dei teneretis: idque Scriptura divina sic declarat: « Ut cognoscatis me esse Deum redemptorem vestrum ⁷⁴. »

20. *Ciborum delectus cur præscriptus.* — Similiter mandavit ut a cibis quibusdam abstineretis, ut etiam inter edendum et bibendum ante oculos haberetis Deum; quippe cum faciles sitis et proclives ad abjiciendam ejus cognitionem, quemadmodum et Moyses ait: « Edit et bibit populus et surrexit ad ludendum ⁷⁵. » Et rursum: « Edit Jacob et saturatus est et impinguatus et recalcitravit dilectus: impinguatus est, incrassatus, dilatatus, et dereliquit Deum factorem suum ⁷⁶. » Noe enim homini justo concessum esse a Deo ut animatum omne, præter carnes in sanguine, hoc est suffocatum ederet, narravit vobis Moyses in libro Genesis. Parante illo hæc verba objicere, « Ut olera herbæ, »

⁷² Ose. i, 9. ⁷³ Ezech. xi, 12. ⁷⁴ Exod. xxxii, 6. ⁷⁵ Deut. xxxii, 15.

(63) *Ἰνα καὶ ἐν τῷ ἐσθίειν.* Idem docent Clemens Alex. *Pædag.* l. i, c. 1, pag. 149; Tertullianus ii, *adv. Marc.*, c. 19, et Novitianus lib. *De cib. Jud.*, cap. 4. Auctor *Constitut. apost.*, l. vi, cap. 20. Carpit tamen hanc Justin rationem Spencerus, negatque e hanc sententiam quidquam præter speciem et colorem habere, tom. i, *De leg. Hebr.*, p. 265. Fallitur doctissimus scriptor. Nam ¹ Temperantiæ ratio, quam Justinus ciborum delectu contineri putat, in minime obstat quominus alia ejusdem legis rationes et causæ afferantur. Clemens loco citato solam temperantiam considerat; in eodem libro cap. 10, alias causas ex ipsa interdictionum animalium natura repetit. ² Minus animadvertit Spencerus quid inter Justinum et Judæos agatur. Nam cum Judæi temperantiam in hac nonnullorum animalium abstinentia positam ducerent; an non merito demonstrat Justinus hanc legem non esse præscriptam legis æternæ, sed Judæis datam esse veluti quoddam elementum, ut Dei qui hæc præscripsit, inter edendum et bibendum meminissent?

(64) *Καὶ ἐλιπάνθη.* Desunt hæc apud LXX, et Justinus negligentia imputantur ab erudito Londinensi editore; sed tamen hunc locum S. Chrysostomus eodem modo refert, homil. 1, in *Jud.* n. 2. Ex his autem testimoniis, alterum ex libro Exodi petitum ad ea spectat, quæ ante leges Mosaicæ, alte-

rum ex Deuteronomio, ad ea quæ post has leges contingere. Atque id quidem videtur Justinus hac mente fecisse, ut probaret legem non solum Judæis ob nequitiam et cor durissimum impositam fuisse, sed etiam illos minime hac lege sanatos fuisse.

(65) *Ὅπερ ἐστὶν νεκρῶν.* Sic legendum censuit H. Stephanus, loco vulgate lectionis *ἐκρεματόν (ejecitium)*, contradicente Lango, cui placet *ἐκρεματόν (pensile, suspensum)*. EDIT. PATROL.

(66) *Βουλομένου αὐτοῦ εἰπεῖν.* Non soli Judæi illud objiciebant, « Ut olera herbæ, » sed ipsi etiam hæretici, qui carniæ usum vetabant, hoc testimonio errorem tuebantur, ut videre est apud Basilium epist. 236, n. 4. Sed demonstrat Justinus hunc locum favere Christianis, et quemadmodum nonnullis oleribus abstinemus, non quod impura sint, sed quod noceant, ita licentiam Noe concessam non aliis quam naturæ et rationis finibus contineri. Ita porro solemne fuit Christianis victus sui rationem hoc Scripturæ testimonio defendere, ut eos Julianus exagitet apud Cyrill. Alex. lib. ix, p. 319, quod puros se, ut Judæi, non præbeant, sed omnia, et olera herbæ, edenda pronuntient. Idem imperator in sexta oratione ridet illud hominum genus quod promiscue omnia comedit « tanquam olera herbarum. » Tum addit: *Γνωρίζεις, οἶμαί, τῶν Γαλιλαίων τὰ ῥήματα.* « Agnoscis, opinor, Galilæorum verba. »

occupavi ego : Cur non illud, « ut olera herbæ, » eo sensu accipietis, quo dictum est a Deo? Scilicet Deum, quemadmodum herbas hominibus ad victum paraverat, ita animalia dedisse, ut carnem ederent. Sed quia quædam olera non edimus, propterea discrimen jam tum Noe 120 præscriptum esse dicitis. Nequaquam ut exponitis, ita credendum. Primo enim omne herbam esse et manducari cum dicere et confirmare possim, in hoc non immerabor. Sed, etsi olera herbæ discernimus, non omnia edentes, non idcirco quod impura aut immunda sint, non edimus, sed quod aut amara, aut lethifera, aut spinosa. Dulcia autem et ad alendum aptissima quæque et pulcherrima, sive sint maritima, sive terrestria, appetimus et sumimus. Sic etiam ut ab impuris et injustis et rapacibus abstineretis, præcepit vobis Deus per Moysen : quia tum, cum manna ederetis in deserto, et miracula omnia vobis a Deo exhibita videretis, vitulum aureum conflastis et adorastis. Quapropter merito clamat indesinenter : « Filii insipientes, non est fides in ipsis 76. »

21. *Sabbata instituta sunt ob peccata populi, non ut opus justitiæ.* Quod autem propter vestras ac patrum vestrorum iniquitates, in signum, ut jam dixi, sabbatum etiam a vobis Deus jussit observari, et alia præcepta imposuit, quodque significat se propter gentes, ne nomen suum apud eas profanaretur, aliquos omnino ex vobis vivos reliquiasse, id vobis ipsa ejus verba demonstrare possunt. Ita autem sunt per Ezechielem expressa : « Ego Dominus Deus vester : in præceptis meis ambulate, et justificationes meas custodite, et in adinventionibus Ægypti ne commisceamini, et sabbata mea sanctificate. Et erit signum inter me et vos ad sciendum quia ego Dominus Deus vester. Et exacerbavistis me, et filii vestri in præceptis meis non ambulaverunt, et justificationes meas non custodierunt ad faciendum eas, quas qui fecerit homo, vivet in eis, sabbata autem mea violaverunt. Et dixi effundere furorem meum super eos in de-

76 Deut. xxxii, 6, 20.

(67) *Τοῦ μὴ ἀκούσεσθε.* Ita legitur in codicibus Reg. et Clarom. et apud R. Stephanum. Legit Perionius οὐ μὴ ἀκούετε. R. Stephanus et Sylburgius illud τοῦ expungendum duxerunt, atque ex editionibus Parisiensibus expunctum fuit; haud tamen scio an immerito expunctum. Nam in *Apol.* II, n. 2, refert Justinus dixisse Lucium martyrem Urbico : Τοῦ τῶν ἀνθρώπων τούτων ἐκολάσω. In utroque loco supplendum videtur χάριν ante illud τοῦ. Totum hunc locum, ex quo illud φασὶν immerito expungendum censebat Sylburgius, ope accuratioris interpunctionis sanatum et illustratum spero.

(68) *Βιβρώσκεισθαι.* Subaudiendum ἐπιτηδεῖον, vel simile adjectivum, aut indicative legendum βιβρώσκειται, SYLBURGIVS. Legit Thirlbius, Ὅτι πᾶν λάχανον χόρτος ἐστὶ καὶ βιβρώσκειται.

(69) *Ὀύτω καὶ ἀκαθάρτων.* Sic se habet S. Martyris ratiocinatio interpretibus minus perspecta.

λάχανα χόρτου, » τοῦ μὴ ἀκούσεσθε (67) ὡς εἴρηται ὑπὸ τοῦ Θεοῦ, ὅτι ὡς τὰ λάχανα εἰς τροφήν τῶ ἀνθρώπων ἐπεποιήκει ὁ Θεός, οὕτως καὶ τὰ ζῶα εἰς κρεωφαγίαν ἐδεδώκει; Ἄλλ' ἐπεὶ τινὰ τῶν χόρτων οὐκ ἐσθίομεν, οὕτως καὶ διαστολήν ἔκτοτε τῶ Νῶε διεστάλλαι φασί. Οὐχ, ὡς ἐξηγήσθε, πιστευτέον. Πρῶτον μὲν γὰρ ὅτι πᾶν λάχανον χόρτος ἐστὶ καὶ βιβρώσκεισθαι (68), δυνάμενος λέγειν καὶ κρατύνειν, οὐκ ἐν τούτῳ ἀσχοληθήσομαι. Ἀλλὰ εἰ καὶ τὰ λάχανα τοῦ χόρτου διακρίνομεν, μὴ πάντα ἐσθίοντες, οὐ διὰ τὸ εἶναι αὐτὰ κοινὰ ἢ ἀκάθαρτα, οὐκ ἐσθίομεν, ἀλλὰ ἢ διὰ τὸ πικρὰ, ἢ θανάσιμα, ἢ ἀκανθώδη. Τῶν δὲ γλυκέων πάντων καὶ τροφιμωτάτων καὶ καλλίστων, θαλασσίων τε καὶ χερσαίων, ἐφιέμεθα καὶ μετέχομεν. Οὕτω καὶ τῶν ἀκαθάρτων (69) καὶ ἀδίκων καὶ παρανόμων ἀπέχεσθαι ὑμᾶς ἐκέλευσεν ὁ Θεός διὰ Μωϋσέως· ἐπειδὴ καὶ τὸ μάννα (70) ἐσθίοντες ἐν τῇ ἐρήμῳ, καὶ τὰ θαυμάσια πάντα ὀρῶντες ὑμῖν ὑπὸ Θεοῦ γινόμενα, μάσγον τὴν χρύσειον ποιήσαντες, προσεκυνεῖτε. Ὡστε δικαίως ἀεὶ βοᾷ· « Υἱοὶ ἀσύνετοι· οὐκ ἐστὶ πίστις ἐν αὐτοῖς. »

21. Καὶ ὅτι διὰ τὰς ἀδικίας ὑμῶν καὶ τῶν πατέρων ὑμῶν εἰς σημεῖον, ὡς προέφη, καὶ τὸ σάββατον ἐντέταλται ὁ Θεός φυλάσσειν ὑμᾶς, καὶ τὰ ἄλλα προστάγματα προστετάχει· καὶ σημαίνει ὅτι διὰ τὰ ἔθνη, ἵνα μὴ βεβηλωθῇ τὸ ὄνομα αὐτοῦ παρ' αὐτοῖς, διὰ τοῦτο εἶπεν τινὰς ἐξ ὑμῶν ὄλων ζῶντας, αὐταὶ αἱ φωναὶ αὐτοῦ τὴν ἀπόδειξιν ποιήσασθαι δύνανται ὑμῖν. Εἰσὶ δὲ εἰρημέναι διὰ τοῦ Ἰεζεκιήλ οὕτως· « Ἐγὼ Κύριος ὁ Θεός ὑμῶν· ἐν τοῖς προστάγμασί μου πορεύεσθε, καὶ τὰ δικαιώματά μου φυλάσσετε, καὶ ἐν τοῖς ἐπιτηδεύμασιν Αἰγύπτου μὴ συναμίγυσθε, καὶ τὰ σάββατά μου ἀγιάζετε· καὶ ἔσται εἰς σημεῖον ἀνά μέσον ἐμοῦ καὶ ὑμῶν, τοῦ γινώσκειν ὅτι ἐγὼ Κύριος ὁ Θεός ὑμῶν. Καὶ παρεπικράνατέ με, καὶ τὰ τέκνα ὑμῶν (71) ἐν τοῖς προστάγμασί μου οὐκ ἐπορεύθησαν, καὶ τὰ δικαιώματά μου οὐκ ἐφύλαξαν, τοῦ ποιῆν αὐτὰ· ἃ ποιήσας αὐτὰ ἄνθρωπος, ζήσεται ἐν αὐτοῖς· ἀλλὰ τὰ σάββατά μου ἐβεβήλουν. Καὶ εἶπα τοῦ ἐχθραῖ τὸν θυμὸν μου ἐπ' αὐτοῦς ἐν τῇ

D Quemadmodum ab oleribus nonnullis abstinemus, non quod lege ulla vetita sint, sed quod noxia; ita lex abstinendi ab animalibus injustis et rapacibus Noæ imposita non fuit, sed vobis ob peccata hoc jugum imponi oportebat. Frustra ergo Thirlbius « hic deesse aliqua multa » opinatus est.

(70) *Ἐπεὶ καὶ τὸ μάννα,* etc. Idem testatur Irenæus, lib. IV, cap. 15 : « At ubi conversi sunt, inquit, ad vituli factionem, et reversi sunt animis suis in Ægyptum, servi pro liberis concupiscentes esse, aptam concupiscentiæ suæ acceperunt servitutem, a Deo quidem non abscedentem, in servitutis autem jugo dominantem eis. » Idem observat Tertullianus lib. II, *adv. Marcionem*, cap. 18. At luculenter eadem sententia exponitur lib. VI *Constitut. apost.*, cap. 20.

(71) *Παρεπικράνατε... ὑμῶν.* Biblia : παρεπικράναν... αὐτῶν.

ἰρήμῳ, τοῦ συντελεῖσθαι ὄργην μου ἐπ' αὐτούς, καὶ ὡς ἐποίησα (72), ὅπως τὸ ὄνομά μου τὸ παράπαν μὴ βεβηλωθῆ ἑνώπιον τῶν ἐθνῶν. Ἐξήγαγον (73) αὐτούς κατ' ὀφθαλμούς αὐτῶν, καὶ ἐγὼ ἐξήρα τὴν χεῖρά μου ἐπ' αὐτούς ἐν τῇ ἐρήμῳ, τοῦ διασκορπίσαι ἐν τοῖς ἔθνεσι καὶ διασπείραι αὐτούς ἐν ταῖς χώραις, ἀνθ' ὧν τὰ δικαιώματά μου οὐκ ἐποίησαν, καὶ τὰ προστάγματά μου ἀπίσαντο, καὶ τὰ σάββατά μου ἐβεβήλουν, καὶ ὀπίσω τῶν ἐνθυμημάτων τῶν πατέρων αὐτῶν ἦσαν οἱ ὀφθαλμοὶ αὐτῶν. Καὶ ἐγὼ ἔδωκα αὐτοῖς προστάγματα οὐ καλὰ καὶ δικαιώματα, ἐν οἷς οὐ ζήσονται ἐν αὐτοῖς. Καὶ μιανῶ αὐτούς ἐν τοῖς δόμασιν αὐτῶν (74), ἐν τῷ διαπορεύεσθαι με πᾶν διανοῖγον μῆτραν ὅπως ἀφανίσω.)

22. Sic etiā sacrificia et oblationes. — Atque ut perspicialis, propter peccata populi vestri et simulacrorum cultus, præcepisse illum similiter, ut dona offerrentur, non autem quod iis indigeret, audite quid de his dicat per Amos unum ex duodecim clamans : « Væ desiderantibus diem Domini ! Ut quid hæc vobis dies Domini ? Et ea est tenebræ, et non lux. Quomodo cum fugiat homo a facie leonis, et obviam ei fiat ursus, et introeat in domum suam, et innitatur manibus suis super parietem, et mordeat eum coluber. Nonne tenebræ dies Domini, et non lux, et caligo non habens splendorem illis ? Odio habui, repulli festivitatem vestram, et non olfaciam in conventibus vestris. Quia si obtuleritis mihi holocausta, et sacrificia vestra, non suscipiam, et salutaris apparitiones vestras non respiciam. Aufer a me multitudinem carminum tuorum et psalmodiarum : organa tua non audiam. Et volvetur sicut aqua iudicium, et justitia sicut torrens non vadosus. Nunquid victimas et hostias obtulistis mihi in solitudine, domus Israel ? dicit Dominus. Et assumpsistis tabernaculum Moloch et sidus dei vestri Remphan, figuras quas fecistis vobis ? Et transferam vos trans Damascus, dicit Dominus, Deus omnipotens nomen ei. Væ iis qui in deliciis versantur in Sion, et qui confidunt in monte Samarizæ ! Qui nominati sunt in ducibus, vindemiarunt primitias gentium, ingressi

ἰρήμῳ, τοῦ συντελεῖσθαι ὄργην μου ἐπ' αὐτούς, καὶ ὡς ἐποίησα (72), ὅπως τὸ ὄνομά μου τὸ παράπαν μὴ βεβηλωθῆ ἑνώπιον τῶν ἐθνῶν. Ἐξήγαγον (73) αὐτούς κατ' ὀφθαλμούς αὐτῶν, καὶ ἐγὼ ἐξήρα τὴν χεῖρά μου ἐπ' αὐτούς ἐν τῇ ἐρήμῳ, τοῦ διασκορπίσαι ἐν τοῖς ἔθνεσι καὶ διασπείραι αὐτούς ἐν ταῖς χώραις, ἀνθ' ὧν τὰ δικαιώματά μου οὐκ ἐποίησαν, καὶ τὰ προστάγματά μου ἀπίσαντο, καὶ τὰ σάββατά μου ἐβεβήλουν, καὶ ὀπίσω τῶν ἐνθυμημάτων τῶν πατέρων αὐτῶν ἦσαν οἱ ὀφθαλμοὶ αὐτῶν. Καὶ ἐγὼ ἔδωκα αὐτοῖς προστάγματα οὐ καλὰ καὶ δικαιώματα, ἐν οἷς οὐ ζήσονται ἐν αὐτοῖς. Καὶ μιανῶ αὐτούς ἐν τοῖς δόμασιν αὐτῶν (74), ἐν τῷ διαπορεύεσθαι με πᾶν διανοῖγον μῆτραν ὅπως ἀφανίσω.)

22. Sic etiā sacrificia et oblationes. — Atque ut perspicialis, propter peccata populi vestri et simulacrorum cultus, præcepisse illum similiter, ut dona offerrentur, non autem quod iis indigeret, audite quid de his dicat per Amos unum ex duodecim clamans : « Væ desiderantibus diem Domini ! Ut quid hæc vobis dies Domini ? Et ea est tenebræ, et non lux. Quomodo cum fugiat homo a facie leonis, et obviam ei fiat ursus, et introeat in domum suam, et innitatur manibus suis super parietem, et mordeat eum coluber. Nonne tenebræ dies Domini, et non lux, et caligo non habens splendorem illis ? Odio habui, repulli festivitatem vestram, et non olfaciam in conventibus vestris. Quia si obtuleritis mihi holocausta, et sacrificia vestra, non suscipiam, et salutaris apparitiones vestras non respiciam. Aufer a me multitudinem carminum tuorum et psalmodiarum : organa tua non audiam. Et volvetur sicut aqua iudicium, et justitia sicut torrens non vadosus. Nunquid victimas et hostias obtulistis mihi in solitudine, domus Israel ? dicit Dominus. Et assumpsistis tabernaculum Moloch et sidus dei vestri Remphan, figuras quas fecistis vobis ? Et transferam vos trans Damascus, dicit Dominus, Deus omnipotens nomen ei. Væ iis qui in deliciis versantur in Sion, et qui confidunt in monte Samarizæ ! Qui nominati sunt in ducibus, vindemiarunt primitias gentium, ingressi

77 Ezech. xi, 19-26.

(72) Καὶ οὐκ ἐποίησα. Biblia καὶ ἐποίησα.

(73) Ἐθνῶν ἐξήγαγον. Monet Thirlbius legendum esse ἑθνῶν ὧν ἐξήγαγον, atque ita in plerisque legi observat Nobilius.

(74) Ἐν τοῖς δόμασιν αὐτῶν. Septuaginta ἐν τοῖς δόμασιν αὐτῶν. Aquila, καὶ ἐμίλινα αὐτούς ἐν δόμασιν αὐτῶν. Legitur in utroque codice δώμασιν, et sic R. Stephanus ad calcem.

(75) Φέγγος αὐτοῖς. Sic legitur in utroque codice ms., quam equidem lectionem R. Stephanus rejecit ad calcem, eique aliam in textu non meliorem, nempe αὐτῶν, induxit. Satis fuisset scribere αὐτῶν, ut in Bibliis. Videtur R. Stephanus, scribens αὐτῶν, subaudivisse ἡμέρας.

(76) Ὁσφρανθῶ. Ita Cyrillus Alexandrinus et Theodoretus, et Hieronymus et Tertullianus, et Biblii Aldina et Complutensis et Hebraica. Biblia Romana et codex Alexandrinus addunt θυσίας. Thirlb.

(77) Σωτηρίου. Biblia Romana σωτηρίου; sed Hieronymus, ut observat Nobilius, legebat σωτήριον.

Sic enim reddit ; « Salutare præsentis vestrae non respiciam. » Monet Thirlbius in Bibliis Ald. et Complut. et apud Cyrill. Alex. et Theodoret. legi ut apud Justinum, sed tamen legendum esse σωτήριον, quia « Hebraicum סוֹתֵר in aliis locis innumeris LXX interpretes verterunt σωτήριον. »

(78) Ἀπόσθησον.... πλῆθος. Biblia vulg. μετάσθησον.... ἦχον. Vox Hebraica רעד et sonitum et multitudinem significat. Thirlb.

(79) Καὶ ψαλμῶν. Biblia καὶ ψαλμῶν ὀργάνων.

(80) Οὐαὶ οἱ κατασπαλιώτες Σιών. LXX : οὐαὶ τοῖς ἐξουθενούσι Σιών. Videtur utraque interpretatio conciliari posse. Nam et κατασπαλιώτες idem significare potest ac vorantes et sumptibus consumentes. Sic etiam ἐξουθενεῖν sive ἐξουθενεῖν sæpe idem valet in Scripturis ac redigere ad nihilum. Cappellus Append. ad Crit. sac. pag. 527, existimat LXX scripsisse εὐθηνούσιν ἐν Σιών, atque ea hac voce imperitum librarium aut correctorem fecisse ἐξουθενούσι.

sunt sibi ipsis domus Israel. Transite omnes in Chalanen, et videte; ite inde in Amath magnam, et descendite inde in Geth alienigenarum, optima ex omnibus regnis his; si ampliores sunt termini eorum terminis vestris. Venientes in diem malum, appropinquantes, et tangentes sabbata mendacia, dormientes in lectis eburneis, affluentes deliciis in stratis suis, qui edunt agnos de gregibus, et lactentes vitulos de medio armentorum, qui applaudunt ad vocem organorum, quasi stantia putaverunt, et non quasi fugientia. Qui bibunt phialis vinum, et primis unguentis unguuntur et nihil patiebantur super contritione Joseph. Quapropter nunc captivi erunt in primo ordine optimatum alio trans-euntium et transmutabitur domicilium maleficorum; et tolletur hinnitus equorum ex Ephraim ⁷⁸. Ac rursus per Jereniam: « Congregate carnes vestras et victimas, et comedite. Quia non de victimis et libationibus præcepi patribus vestris, quo die apprehendi manum eorum ut educerem eos de terra Ægypti ⁷⁹. Et rursus per Davidem in quadagesimo nono psalmo sic locutus est: « Deus deorum Dominus locutus est, et vocavit terram a solis ortu usque ad occasum: ex Sion species decoris ejus. Deus manifeste veniet, Deus noster, et non silebit. Ignis in conspectu ejus ardebit, et in circuitu ejus tempestas valida. Advocabit cælum sursum et terram discernere populum suum. Congregate **122** illi sanctos ejus, qui disponunt testamentum ejus super sacrificia; et annuntiabunt cœli justitiam ejus, quoniam Deus iudex est. Audi, popule meus, et loquar tibi, Israel, et testificabor tibi. Deus, Deus tuus ego sum. Non in sacrificiis tuis arguam te; holocausta autem tua in conspectu meo sunt semper. Non accipiam de domo tua vitulos, neque de gregibus tuis hircos; quoniam mea sunt omnes bestię agri, pecora in montibus et boves. Cognovi omnia volatilia cœli et species agri mecum est. Si esuriero, non dicam tibi; meus est enim orbis terrę, et plenitudo ejus. Nunquid manducabo carnes taurorum? aut sanguinem hircorum potabo? Immola Deo sacrificium laudis: et redde Altissimo vota tua. Et invoca me in die tribulationis, et eruam

νοι (81) ἐπὶ τοῖς ἀρχηγοῖς ἀπετρύγησαν ἀρχὰς ἐθνῶν· εἰσῆλθον ἑαυτοῖς οἶκος (82) Ἰσραὴλ. Διάβητε πάντες (83) εἰς Χαλάνην, καὶ ἴδετε, καὶ πορεύθητε ἐκεῖθεν εἰς Ἀμάθ τὴν μεγάλην, καὶ κατέβητε ἐκεῖθεν εἰς Γέθ τῶν ἀλλοφύλων, τὰς κρατίστας ἐκ πασῶν τῶν βασιλειῶν τούτων, εἰ πλεονα ἐστὶ τὰ ἔρια αὐτῶν τῶν ὀρίων ὑμῶν. Οἱ ἐρχόμενοι εἰς ἡμέραν πονηρὰν, οἱ ἐγγίζοντες, καὶ ἐφαπτόμενοι σαββάτων ψευδῶν· οἱ κοιμώμενοι ἐπὶ κλινῶν ἐλεφαντίνων, καὶ κατασπαταλῶντες ἐπὶ ταῖς στρωμαθαῖς αὐτῶν· οἱ ἐσθίοντες ἄρνας ἐκ ποιμνίων, καὶ μοσχάρια ἐκ μέσου βουκολίων γαλαθινά· οἱ ἐπικρατοῦντες (84) πρὸς τὴν φωνὴν τῶν ὀργάνων· ὡς ἐστῶτα ἐλογίσαντο, καὶ οὐχ ὡς φεύγοντα· οἱ πίνοντες ἐν φιάλαις οἶνον (85), καὶ τὰ πρῶτα μύρα χριόμενοι, καὶ οὐκ ἐπασχον οὐδὲν ἐπὶ τῇ συντριβῇ τοῦ Ἰωσήφ. Διὰ τοῦτο νῦν αἰχμάλωτοι ἔσονται ἀπ' ἀρχῆς δυναστῶν τῶν ἀποικισομένων (86), καὶ μεταστραφήσεται οἰκημα κακούργων, καὶ ἐξαρθήσεται χρεμετισμὸς ἵππων ἐξ Ἑφραῖμ. » Καὶ πάλιν διὰ Ἰερεμίου· « Συναγάγετε τὰ κρέα ὑμῶν καὶ τὰς θυσίας, καὶ φάγετε· ὅτι οὔτε περὶ θυσιῶν ἢ σπονδῶν ἐνετειλάμην τοῖς πατράσι ὑμῶν, ἢ ἡμέρᾳ ἐπελαθόμεν τῆς χειρὸς αὐτῶν, ἐξαγαγεῖν αὐτοὺς ἐκ γῆς Αἰγύπτου. » Καὶ πάλιν διὰ Δαβὶδ ἐν τεσσαρακοστῇ ἐνάτῃ ψαλμῷ οὕτως ἐφη· « Θεὸς θεῶν Κύριος ἐλάλησε, καὶ ἐκάλεσε τὴν γῆν ἀπὸ ἀνατολῶν ἡλίου μέχρι δυσμῶν. Ἐκ Σιών ἡ εὐπρέπεια τῆς ὠραιότητος αὐτοῦ. Ὁ Θεὸς ἐμφανῶς ἦξει, ὁ Θεὸς ἡμῶν, καὶ οὐ παρασιωπήσεται. Πῦρ ἐνώπιον αὐτοῦ καυθήσεται, καὶ κύκλιψ αὐτοῦ καταίγῃ σφόδρα. Προσκαλέσεται τὸν οὐρανὸν ἄνω καὶ τὴν γῆν, τοῦ διακρίναι τὸν λαὸν αὐτοῦ. Συναγάγετε αὐτῷ τοὺς ὄσιους αὐτοῦ, τοὺς διατιθεμένους τὴν διαθήκην αὐτοῦ ἐπὶ θυσίαις. Καὶ ἀναγγελούσιν οἱ οὐρανοὶ τὴν δικαιοσύνην αὐτοῦ, ὅτι ὁ Θεὸς κριτὴς ἐστίν. Ἄκουσον, λαὸς μου, καὶ λαλήσω σοι· Ἰσραὴλ, καὶ διαμαρτυροῦμαί σοι· ὁ Θεός, ὁ Θεός σου εἰμὶ ἐγώ. Οὐκ ἐπὶ ταῖς θυσίαις σου ἐλέγξω σε· τὰ δὲ ὀλοκαυτώματά σου ἐνώπιόν μου ἐστὶ διαπαντός. Οὐ δέξομαι ἐκ τοῦ οἴκου σου μόσχους, οὐδὲ ἐκ τῶν ποιμνίων σου χιμάρους· ὅτι ἐμὰ ἐστὶ πάντα τὰ θηρία τοῦ ἀγροῦ, κτήνη ἐν τοῖς ὄρεσι καὶ βόες. Ἔγνωκα πάντα τὰ πετεινὰ τοῦ οὐρανοῦ, καὶ ὠραιότης ἀγροῦ (87) μετ' ἐμοῦ ἐστίν. Ἐάν πεινάσω,

⁷⁸ Amos v, 18 usque ad finem, et vi, 4-6. ⁷⁹ Jer. vii, 21, 22.

(84) *Οἱ ἀποικισμένοι.* Jam multi observarunt duas hoc loco interpretationes a Justino conjungi. Nam apud Septuaginta pro his verbis *οἱ ἀποικισμένοι*, etc., habemus tantum *ἀπετρύγησαν ἀρχὰς ἐθνῶν*. Non tamen crediderim duas a Justino interpretationes conjunctas fuisse; sed probabilius videtur eum, id quod ei non raro accidit, aliter ac Septuaginta interpretatum esse; quorum deinde interpretatio ad marginem ab aliquo librario apposita, facile in textum obrepere potuit.

(82) *Ἐαυτοῖς οἶκος.* Biblia Romana αὐτοὶ οἶκος. Complut. εἰς αὐτούς.

(85) *Πάντες.* LXX non addunt εἰς Χαλάνην, unde conjicit Nobilius duas versiones a Justino conjunctas fuisse, quia c in Hebreo dictio, quæ significat omnes, non multum distat a Chalanen.

(84) *Οἱ ἐπικρατοῦντες.* Ita editio Ald. et Complut. et cod. Alex. et Tertullianus et Cyrillus Alexandrinus, alique. Legitur *ἐπικρατοῦντες* in Bibliis Romanis. Thierlbivus.

(85) *Ἐν φιάλαις οἶνον.* LXX: Τὸν διυλισμένον οἶνον.

(86) *Τῶν ἀποικισομένων.* Hæc desunt apud LXX. Desunt etiam quæ sequuntur, καὶ μεταστραφήσεται οἰκημα κακούργων. Unde in his vocibus duas interpretationes eruditi viri observarunt.

(87) *Ἄγροῦ.* Uterque codex ad marginem τοῦ δρυμοῦ, et sic R. Stephanus ad calcem. Legitur δρυμοῦ in Bibliis Romanis, unde colligere possimus non a Justino ortum esse, sed a libraribus, ut duplex interdum occurreret interpretatio.

ὁ μὴ σοι εἶπω· ἐμὴ γὰρ ἐστὶν ἡ οἰκουμένη καὶ τὸ ἀλήρωμα αὐτῆς. Μὴ φάγωμαι κρέα ταύρων, ἢ αἷμα φάγων πίωμαι; θῦσον τῷ θεῷ θυσίαν αἰνέσεως, καὶ ἀπόδος τῷ Ὑψίστῳ τὰς εὐχάς σου, καὶ ἐπικάλῃσαι με ἐν ἡμέρᾳ θλίψεως, καὶ ἐξελοῦμαι σε, καὶ δοξάσεις με. Τῷ δὲ ἀμαρτωλῷ εἶπεν ὁ Θεός· Ἴνα τί σὺ ἐκδιηγῆ τὰ δικαιώματά μου, καὶ ἀναλαμβάνεις τὴν διαθήκην μου διὰ στόματός σου (88); Σὺ δὲ ἐμισήσας παιδείαν καὶ ἐξέβαλες τοὺς λόγους μου εἰς τὰ ὀπίσω. Εἰ ἐθεώρεις κλέπτῃν, συνέτρεχες αὐτῷ· καὶ μετὰ μοχοῦ τὴν μερίδα σου ἐτίθεις. Τὸ στόμα σου ἐπλεόνασε κακίαν, καὶ ἡ γλῶσσά σου περιέπλεξε δολιότηας. Καθήμενος κατὰ τοῦ ἀδελφοῦ σου καταλάλεις, καὶ κατὰ τοῦ υἱοῦ τῆς μητρὸς σου ἐτίθεις σκάνδαλον. Ταῦτα ἐποίησας, καὶ ἐσίγησα· ὑπέλαβες ἀνομιαν ὅτι ἔσομαι σοι ὁμοίος. Ἐλέγξω σε, καὶ παραστήσω κατὰ πρόσωπόν σου τὰς ἀμαρτίας σου. Σύνετε δὴ ταῦτα [οἱ] ἐπιλανθανόμενοι τοῦ Θεοῦ, μήποτε ἀρπάσῃ, καὶ σὺ μὴ ἦ ὁ βύθιμος. Θυσία αἰνέσεως δοξάσει με, καὶ ἐκεῖ ὁδὸς ἢ δεῖξω αὐτῷ τὸ σωτήριόν μου. » Οὕτε οὖν θυσίας παρ' ὑμῶν λαμβάνει, οὔτε ὡς ἐνδεῆς τὴν ἀρχὴν ἐνετείλατο ποιεῖν, ἀλλὰ διὰ τὰς ἀμαρτίας ὑμῶν. Καὶ γὰρ τὸν ναὸν τὸν ἐν Ἱερουσαλὴμ ἐπικληθέντα, οὐχ ὡς ἐκδοῆς ὢν, ὠμολόγησεν οἶκον αὐτοῦ ἢ αὐλὴν, ἀλλ' ὅπως κἂν κατὰ τοῦτο προσέχοντες αὐτῷ, μὴ εἰδωλολατρήτε. Καὶ ὅτι τοῦτό ἐστιν, Ἡσαΐας λέγει· « Ποῖον οἶκον ὑποδομήσατέ μοι; λέγει Κύριος. Ὁ οὐρανὸς μοι θρόνος, καὶ ἡ γῆ ὑποπόδιον τῶν ποδῶν μου. »

XIII. Ἐάν δὲ ταῦτα οὕτως μὴ ὁμολογήσωμεν, συμβήσεται ἡμῖν εἰς ἀτοπα ἐμπίπτειν νοήματα, ὡς τοῦ αὐτοῦ Θεοῦ μὴ ὄντος τοῦ κατὰ τὸν Ἐνὸχ καὶ τοῖς ἄλλοις πάντας, οἱ μὴτε περιτομὴν τὴν κατὰ σάρκα ἔχοντες, μήτε σάββατα ἐφύλαξαν, μήτε δὲ τὰ ἄλλα, Μωϋσέως ἐντειλαμένου ταῦτα ποιεῖν· ἢ τὰ αὐτὰ αὐτῶν (89) δίκαια μὴ αἰετὴν πᾶν γένος ἀνθρώπων βεβουλῆσθαι· πράσσειν· ἀπερ γελοῖα καὶ ἀνόητα ὁμολογεῖν φαίνεται. Δι' αἰτίας δὲ τὴν τῶν ἀμαρτωλῶν ἀνθρώπων, τὸν αὐτὸν ὄντα αἰετὴν ταῦτα καὶ τὰ τοιαῦτα ἐνετείλασθαι ὁμολογεῖν, καὶ φιλόφρονον, καὶ προγνώστην, καὶ ἀνευθεῖ, καὶ δίκαιον, καὶ ἀγαθὸν ἀποφαίνειν ἐστίν. Ἐπεὶ εἰ μὴ ταῦτα οὕτως ἔχει, ἀποκρίνωσθε μοι, ὦ ἄνδρες, περὶ τῶν ζητουμένων τούτων ὅ τι ὁρῶκετε.— Καὶ μηδὲν μηδενὸς ἀποκριναμένου, διὰ ταῦτά τοι (90), ὦ Τρύφων (91), καὶ τοῖς βουλομένοις προσεγγύτως γενέσθαι, κηρύξω ἐγὼ θελον λόγον, ὃν παρ' ἐκείνου ἤκουσα τοῦ ἀνδρός. Ὁρᾶτε ὅτι τὰ στοιχεῖα οὐκ ἀργεῖ (92); οὐδὲ σαββατίζει; μέινετε ὡς

(88) *Διὰ στόματός σου.* Uterque codex ad marginem et R. Stephanus ad calcem διὰ χειλέων σου. Infra ὑποδομήσατε in Bibl. et Apol. 1.

(89) *Ἡ τὰ αὐτὰ αὐτῶν.* Legendum esse ἢ τὰ αὐτὰ αὐτῶν Syllburgius conjecit. Id omnino postulat sententiae series; tum quod num. 30, Justinus iterum ait Judæos materiam dare accusandi Dei, quasi non eandem semper justitiam homines docuerit. Paulo ante legendum ὅπως κἂν κατὰ τοῦτο.

(90) *Διὰ ταῦτά τοι.* Legendum διὰ ταῦτά σοι monuit R. Stephanus, sicque emendatum in editionibus Parisiensibus.

(91) *Ὁ Τρύφων.* Conjicit Thirlbius addendum esse

te, et honorificabis me. Peccatori autem dixit Deus: Quare tu enarras justitias meas, et assumis testamentum meum per os tuum? Tu vero odisti disciplinam, et projecisti sermones meos retrorsum. Si videbas furem, currebas cum eo, et cum adultero portionem tuam ponebas. Os tuum abundavit malitia: et lingua tua concinnabat dolositatem. Sedens adversus fratrem tuum loquebaris: et adversus filium matris tuæ ponebas scandalum. Hæc fecisti, et tacui: suspicatus es me iniquitate, tibi fore similem. Arguam te, et statnam contra faciem tuam peccata tua. Intelligite utique hæc qui obliviscimini Deum; ne quando rapiat, et non sit qui eripiat. Sacrificium laudis honorificabit me: et illic iter, quo ostendam illi salutare meum⁸⁰. » Itaque sacrificia nec a vobis recipit, neque ut iis indigens ab initio fieri præcepit, sed propter peccata vestra. Nam et ipsum templum, quod Hierosolymitanum dicitur, non ut eo indigens domum suam vel aulam appellavit; sed ut saltem ibi in eum intenti simulacra ne coleretis. Rem ita esse patet ex his Isaïæ verbis: « Qualem domum ædificastis mihi, dicit Dominus? Cælum mihi sedes est, et terra scabellum pedum meorum⁸¹. »

25. *Judæorum de lege sententia injuriam Deo facit.* — Quod si hæc profiteri nolimus, eveniet nobis ut in absurdas incidamus cogitationes, quasi non idem Deus fuerit temporibus Henoch et aliorum omnium, qui nec circumcisionem carnis habuere, nec sabbata et alia ejusmodi observarunt, quippe cum a Moysæ instituta fuerint; vel non eandem justitiam ab omni semper hominum genere observari voluerit; quæ profecto profiteri ridiculum et stultum esse liquet. Sed eum, qui semper idem est, hæc et alia ejusmodi propter peccatores profiteri præscripsisse, et perhumanum illum, et præscium, et nullius rei egenum, et justum et bonum pronuntiare est. Quod si hæc ita se non habent, respondete mihi, o viri, his de rebus, de quibus quaerimus, quid sentiat. Neminem respondente, tibi ergo, Trypho, et iis qui proselyti esse voluerint, divinam doctrinam, quam ex illo viro audiavi, prædicabo. Videtis ut elementa nec

ἔργον, quod quidem minime necessarium. Sæpe enim in toto *Dialogo* hoc verbum omittitur, cum novus ordo loquendi incipitur. « Proselyti » hic intelligendi qui ad Christianam religionem accedunt. Vid. infra n. 28.

(92) *Τὰ στοιχεῖα οὐκ ἀργεῖ.* Idem rationis momentum, cujus ipse Christus auctor est Joan. v, 17, infra repetitur num. 29. Sic etiam Hilarius in psalm. xcvi, num. 7: « Sed requies nulla est, et cursus idem est, et ut sex diebus, ita et sabbato omnium elementorum officia continentur. » Elementa eodem sensu usurpat Hilarius ac στοιχεῖα Justinus.

sabbata agant? **123** Manete ut nati estis. Si enim nec ante Abraham circumcisione, nec ante Moysen sabbato, feriis et muneribus opus erat; neque etiam similiter opus est, postquam secundum voluntatem Patris absque peccato ex Virgine ab Abraham oriunda genitus est Filius Dei Jesus Christus. Nam et ipse Abraham, cum in præputio esset, propter fidem, qua credidit Deo, justificatus et benedictus est, ut Scriptura demonstrat⁸². Circumcisionem autem in signum, non ad justitiam accepit, ut Scripturæ et res ipsæ nos cogunt confiteri. Quocirca jure de populo illo dictum est animam, quæ octavo die non circumcidetur, ex genere suo exterminatum iri. Nam quod genus muliebri circumcisionem accipere non potest, id argumento est in signum datam esse, non ut opus justitiæ. Sic enim Deus mulieres fecit, ut quæ justitiam et virtutem spectant, ea pariter ipsæ quoque omnia observare possent. Ac speciem quidem carnis aliam maris, aliam feminæ creatam videmus; at neutrum ea causa justum aut injustum esse perspicimus, sed propter pietatem et justitiam.

24. Christianorum circumcisio longe præstantior.

— Atque illud quidem vobis poteram, viri, demonstrare, diem octavum potius quam septimum, aliquid mysterii habuisse, quod per hæc a Deo promulgatum sit. Sed ne nunc in alios sermones digredi videar, intelligite quod clamo: Sanguis circumcisionis illius obsolevit, sanguini salutari credidimus; aliud nunc fœdus, alia ex Sion exivit lex. Jesus Christus omnes, qui voluerint, circumcidit, ut olim prædicatum fuit, cultris lapideis, ut fiat gens justa, populus servans fidem, retinens veritatis, custodiens pacem. Adeste mihi omnes, qui timetis Deum, qui bona Jerusalem videre cupitis. Venite, accedamus ad lucem Domini: liberavit enim populum suum, domum Jacob. Venite, omnes gentes. Conveniamus in Jerusalem, quæ non amplius expugnatur propter peccata populorum. « Manifestatus enim sum his qui me non quærunt: inventus eis qui me non interrogant, elamat per Isaiam⁸³; dixi, Ecce ego adsum, gentibus quæ non invocaverunt nomen meum. Expandi manus meas tota die ad populum incredulum, et contradicen-

⁸² Gen. xv, 6. ⁸³ Isa. lxxv, 1-3.

(95) *Δίχα ἀμαρτίας*. Forte addenda præpositio post hæc verba et legendum ex τῆς vel ἀπὸ τῆς. Sed quod legendum proponit Thirlbius διὰ Μαρίας pro *δίχα ἀμαρτίας*, id ipse sibi non satisfacere merito fatetur. — *Διὰ τῆς*, x. τ. λ. In codd. mss. et editis male omittitur præpositio. Maran. desiderat ex vel ἀπὸ. Ego διὰ reposui, cum propter frequentem hujus præpositionis usum in ista formula apud Martyrem (cf. *Apol.* 1, c. 22), tum propter locum gemellum c. 43: τὸν διὰ τῆς ἀπὸ τοῦ γένους τοῦ Ἀβραάμ... Παρθένου γεννηθέντα Υἱὸν τοῦ Θεοῦ Χριστόν. Adde num. 100, etc. Οὔτω.

(94) *Δικαιοσύνην*. Post hæc verba addunt mss. et R. Stephanus ὡς περ ἀνωθεν ἐκηρύσσετε πετρίνας μαχαίρας. Sed cum hæc suo loco paulo post occurrant n. 25, merito ex aliena sede sublata sunt in editionibus Græco-Latinis. Quod autem ait Ju-

γεγένηθε. Εἰ γὰρ πρὸ τοῦ Ἀβραάμ οὐκ ἦν χρεῖα περιτομῆς, οὐδὲ πρὸ Μωϋσέως σαββατισμοῦ καὶ ἑορτῶν καὶ προσφορῶν, οὐδὲ νῦν, μετὰ τὸν κατὰ τὴν βουλήν τοῦ Θεοῦ δίχα ἀμαρτίας (93) τῆς ἀπὸ γένους τοῦ Ἀβραάμ παρθένου γεννηθέντα Υἱὸν Θεοῦ Ἰησοῦν Χριστόν, ὁμοίως ἐστὶ χρεῖα. Καὶ γὰρ αὐτὸς ὁ Ἀβραάμ ἐν ἀκροβυστίᾳ ὢν, διὰ τὴν πίστιν ἦν ἐπίστευσε τῷ Θεῷ, ἐδικαιώθη καὶ εὐλογήθη, ὡς ἡ Γραφή σημαίνει· τὴν δὲ περιτομὴν εἰς σημεῖον, ἀλλ' οὐκ εἰς δικαιοσύνην ἔλαβεν, ὡς καὶ Ἐραφὰ καὶ τὰ πράγματα ἀναγκάζει ἡμᾶς ὁμολογεῖν. Ὅστε δικαίως εἰρητο περὶ ἐκείνου τοῦ λαοῦ, ὅτι ἐξολοθρευθήσεται ἡ ψυχὴ ἐκείνη ἐκ τοῦ γένους αὐτῆς, ἢ οὐ περιτμηθήσεται τῇ ἡμέρᾳ τῇ οὐδόῃ. Καὶ τὸ μὴ δύνασθαι δὲ τὸ θῆλυ γένος τὴν σαρκικὴν περιτομὴν λαμβάνειν, δεικνυσιν ὅτι εἰς σημεῖον ἡ περιτομὴ αὕτη δέδοται, ἀλλ' οὐκ ὡς ἔργον δικαιοσύνης. Τὰ γὰρ δίκαια καὶ ἐνάρετα ἅπαντα ὁμοίως καὶ τὰς θηλείας δύνασθαι φυλάσσειν ὁ Θεὸς ἐπέστησεν· ἀλλὰ σχῆμα μὲν τὸ τῆς σαρκὸς ἕτερον καὶ ἕτερον ὁρῶμεν γεγεννημένον ἀρρένος καὶ θηλείας· διὰ δὲ τοῦτο οὐδὲ δίκαιον οὐδὲ ἀδικον οὐδέτερον αὐτῶν ἐπιστάμεθα, ἀλλὰ δι' εὐσέβειαν καὶ δικαιοσύνην (94).

24. Καὶ τοῦτο μὲν οὖν δυνατὸν ἦν ἡμῖν ἐπιδειξάι, ὡ ἄνδρες, Ἐλεγον, ὅτι ἡ ἡμέρα ἡ οὐδόῃ μυστήριον τι εἶχε κηρυσσόμενον διὰ τούτων ὑπὸ τοῦ Θεοῦ μᾶλλον τῆς ἐβδόμης. Ἄλλ' ἵνα τὰ νῦν μὴ ἐπ' ἄλλους ἐκτρέπεσθαι λόγους δοκῶ, σύνετε, βοῶ, ὅτι τὸ αἷμα τῆς περιτομῆς ἐκείνης καθήργηται, καὶ αἵματι σωτηρίου πεπιστεύκαμεν· ἄλλη διαθήκη τὰ νῦν, καὶ ἄλλος ἐξῆλθεν ἐκ Σιών νόμος. Ἰησοῦς Χριστὸς (95) πάντας τοὺς βουλομένους περιτέμνει, ὡς περ ἀνωθεν ἐκηρύσσετε, πετρίνας μαχαίρας, ἵνα γένηται ἔθνος δίκαιον, λαὸς φυλάσσειν πίστιν, ἀντιλαμβανόμενος ἀληθείας, καὶ φυλάσσειν εἰρήνην. Δεῦτε σὺν ἐμοὶ πάντες οἱ φοβούμενοι τὸν Θεόν, οἱ θέλοντες τὰ ἀγαθὰ Ἱερουσαλήμ ἰδεῖν. Δεῦτε, πορευθῶμεν τῷ φωτὶ Κυρίου· ἀνῆκε γὰρ τὸν λαὸν αὐτοῦ, τὸν οἶκον Ἰακώβ. Δεῦτε πάντα τὰ ἔθνη, συναχθῶμεν εἰς Ἱερουσαλήμ τὴν μηκέτι πολεμουμένην διὰ τὰς ἀνομίας τῶν λαῶν (96). « Ἐμφανῆς γὰρ ἐγενήθη τοῖς ἐμὲ μὴ ζητοῦσιν· εὐρέθη τοῖς ἐμὲ μὴ ἐπερωτῶσι, βοᾶ διὰ Ἡσαίου· εἶπα, Ἰδοὺ εἰμι, ἔθνεσιν οἱ οὐκ ἐπεκαλέσαντό μου τὸ ὄνομα. Ἐξεπέτασα τὰς χεῖράς μου ὅλην τὴν ἡμέραν ἐπὶ λαὸν ἀπειθοῦντα καὶ ἀν-

stinus utrumque sexum justum esse aut injustum, non ob speciem carnis, sed ob pietatem et justitiam, intellige ob pietatem et justitiam observatam aut violatam. Neque enim necesse est mutilum suspicari contextum, ut Langus et alii nonnulli suspicati sunt.

(95) *Νόμος*. Ἰησοῦς Χριστός. Proponit Thirlbius aliam lectionem, nempe ἄλλος ἐξῆλθεν ἐκ Σιών νόμος, Ἰησοῦς Χριστός, ὅς, etc. Sed ipse fatetur receptam lectionem huic loco aptiorem videri.

(96) *Δεῦτε... τὸν λαόν*. Observat idem vir eruditus Justinum hoc loco respicere ad Jerem. cap. iii, et xv, et xxxiv, et supra in his verbis, δεῦτε, πορευθῶμεν, ad caput xliiii Isaiæ, in istis autem ἵνα γένηται ἔθνος δίκαιον ad cap. xxvii ejusdem prophete. Refert ad psalmum cxvii ista verba, οἱ θέλοντες τὰ ἀγαθὰ, etc.

πλέοντα, τοὺς πορευομένους ὁδοῦ οὐ καλῆ, ἀλλὰ Ἀ
ὅπισθεν τῶν ἁμαρτιῶν αὐτῶν. Λαὸς ὁ παροξύνων με
ἐναντίον μου. »

25. Σὺν ὑμῖν (97) καὶ κληρονομήσαι βουλήσονται
κτλ ἄλιγον τόπον οὗτοι οἱ δικαιοῦντες ἑαυτοὺς, καὶ
λέγοντες εἶναι τέκνα Ἀβραάμ, ὡς διὰ τοῦ Ἑσαίου
βοᾷ τὸ ἅγιον Πνεῦμα, ὡς ἀπὸ προσώπου αὐτῶν λέ-
γων τάδε · « Ἐπίστρεψον ἐκ τοῦ οὐρανοῦ, καὶ ἴδε
ἐκ τοῦ οἴκου τοῦ ἁγίου σου καὶ δόξης. Ποῦ δὴ ἐστὶν
ὁ ζῆλος σου καὶ ἡ ἰσχύς; Ποῦ ἐστὶ τὸ πλῆθος τοῦ
ἐλέους σου, ὅτι ἠνέσχου ἡμῶν, Κύριε; Σὺ γὰρ ἡμῶν
εἶ πατήρ, ὅτι Ἀβραάμ οὐκ ἔγνω ἡμᾶς · καὶ Ἰσραὴλ
οὐκ ἀπέγνω ἡμᾶς. Ἀλλὰ σὺ, Κύριε πατήρ ἡμῶν,
ῥῖσαι ἡμᾶς · ἀπ' ἀρχῆς τὸ ὄνομά σου ἐφ' ἡμᾶς ἐστὶ.
Τί ἐπλάνησας ἡμᾶς, Κύριε, ἀπὸ τῆς ὁδοῦ σου · ἐσκή-
ρυνας ἡμῶν τὴν καρδίαν τοῦ μὴ φοβέσθαι σε; Ἐπί-
στρεψον διὰ τοὺς δούλους σου, διὰ τὰς φυλάς τῆς
κληρονομίας σου, ἵνα μικρὸν κληρονομήσωμεν τοῦ
ἔρους τοῦ ἁγίου σου. Ἐγενόμεθα ὡς τὸ ἀπ' ἀρχῆς, ὅτε
οὐκ ἤρξασ ἡμῶν, οὐδὲ ἐπεκλήθη τὸ ὄνομά σου
ἐφ' ἡμᾶς. Ἐὰν ἀνοιξῆς τὸν οὐρανὸν, τρέμος λήψεται
ἀπὸ σοῦ ὄρη, καὶ τακῆσονται, ὡς ἀπὸ πυρὸς κηρὸς
τήκεται · καὶ κατακαύσει πῦρ τοὺς ὑπεναντίους, καὶ
φανερὸν ἔσται τὸ ὄνομά σου ἐν τοῖς ὑπεναντίους · ἀπὸ
προσώπου σου ἔθνη παραχθήσονται. Ὅταν ποιῆς τὰ
ἐνδοξα, τρέμος λήψεται ἀπὸ σοῦ ὄρη. Ἀπὸ τοῦ αἰῶ-
νος οὐκ ἠκούσαμεν, οὐδὲ οἱ ὀφθαλμοὶ ἡμῶν εἶδον
θεὸν κτλ σου. Καὶ τὰ ἔργα σου, ἃ ποιήσεις τοῖς με-
τανοοῦσιν (98), ἔλεον. Συναντήσεται τοῖς ποιούσι τὸ
δικαίον, καὶ τῶν ὁδῶν σου μνησθήσονται. Ἴδου σὺ
ὠργισθῆς, καὶ ἡμεῖς ἡμάρτομεν. Διὰ τοῦτο ἐπλανή-
θημεν καὶ ἐγενόμεθα ἀκάθαρτοι πάντες, καὶ ὡς βό-
σκος ἀποκαθημένης πᾶσα ἡ δικαιοσύνη ἡμῶν · καὶ
ἐξεβρῦθημεν ὡς φύλλα διὰ τὰς ἀνομίας ἡμῶν · οὕτως
ἄνεμος ὀσει ἡμᾶς · καὶ οὐκ ἐστὶν ὁ ἐπικαλούμενος
τὸ ὄνομά σου, καὶ οὐ μνησθεὶς ἀντιλαβέσθαι σου, ὅτι
ἐπίστρεψας τὸ πρόσωπόν σου ἀφ' ἡμῶν, καὶ παρέ-
δωκας ἡμᾶς διὰ τὰς ἁμαρτίας ἡμῶν. Καὶ νῦν
ἐπίστρεψον, Κύριε, ὅτι λαὸς (99) σου πάντες ἡμεῖς. Ἡ
πόλις τοῦ ἁγίου σου ἐγενήθη ἔρημος, Σιών ὡς ἔρημος
ἐγενήθη, Ἰερουσαλὴμ εἰς κατάραν · ὁ οἶκος, τὸ ἅγιον
ἡμῶν, καὶ ἡ δόξα ἦν εὐλόγησαν οἱ πατέρες ἡμῶν.
ἐγενήθη πυρίκαυστος · καὶ πάντα τὰ ἔθνη (1) ἐνδοξα
συνέπεσε. Καὶ ἐπὶ τούτοις ἀνέσχου, Κύριε, καὶ ἐσιώ-
πησας, καὶ ἐταπεινώσας ἡμᾶς σφόδρα. »

» Isa. LXIII, 15 usque ad finem, et LXIV per totum.

(97) Σὺν ὑμῖν. Legit Iangus σὺν ἡμῖν. Idque D
Londinensibus editoribus probatum. Si quis reti-
nere malit illud σὺν ὑμῖν, referendum erit ad gen-
tes, quas Justinus jam antea compellabat. Atque
hec quidem ad gentes apostrophe minus forte vi-
debitur homini cum Judæis in xysto colloquenti
convenire; sed tamen eandem figuram non multo
post adhibet Justinus, nempe n. 29. Illud καὶ κλη-
ρονομήσαι significat Judæos optaturos bona æterna
accipere, etiam per gratiam, ut Christiani acci-
piunt, non per legem, etiam ut cohæredes Christi.

(98) Μετανοοῦσιν. Legitur apud LXX ὑπομέ-
νωσιν, « his qui exspectant misericordiam. »
Habet enim Clarom. Tὰ ἔργα σου ποιῆσει τοῖς μετα-
νοοῦσιν ἔλεον. Supra legendum οὐκ ἐπέγνω ἡμᾶς.

tem, qui ambulabant in via non bona, sed post
peccata sua. Populus est qui exacerbatur me in con-
spectu meo. »

25. Frustra Judæi filios se esse Abrahæ gloriantur.
— Nobiscum vel paululum loci etiam hæreditate
accipere isti cupient, qui seipsos justificant, sequæ
filios Abrahæ esse dicunt: quemadmodum per
Isaiam clamat Spiritus sanctus, velut ex persona
eorum sic loquens: « Convertere de cælo, et vide
de domo sanctuarii tui, et gloria. Ubi est zelus
tuus, et fortitudo? Ubi est multitudo misericordiæ
tuæ, quia sustinuisti nos, Domine. Tu enim es Pa-
ter noster: quia Abraham 124 non cognovit nos,
et Israel non cognovit nos. Sed tu, Domine Pater
noster, libera nos; a principio nomen tuum super
nos est. Quare seduxisti nos, Domine, de via tua?
Indurasti corda nostra, ne timeremus te? Converte
propter servos tuos, propter tribus hæreditatis
tuæ, ut modicum hæreditate accipiamus de monte
sancto tuo. Facti sumus quasi a principio; cum
non dominareris nostri, neque invocatum esset no-
men tuum super nos. Si aperueris cælum, tremor
apprehendet ex te montes, et liquescent, sicut cera
a facie ignis liquescit; et comburet ignis adversa-
rios: a facie tua gentes turbabuntur. Cum feceris
gloriosa, tremor apprehendet ex te montes. A sæ-
culo non audivimus, neque oculi nostri viderunt
Deum præter te, et opera tua, quæ facies, nempe
pænitentiam agentibus, misericordiam. Occurret
facientibus justitiam; et viarum tuarum recorda-
buntur. Ecce tu iratus es, et nos peccavimus. Idcirco
erravimus, et facti sumus quasi immundi omnes,
et ut pannus sedentis omnis justitia nostra. Et de-
fluximus quasi folia propter iniquitates nostras, sic
ventus auferet nos: et non est qui invocet nomen
tuum, et qui recordatus apprehendat te: quoniam
avertisti faciem tuam a nobis, et tradidisti nos
propter peccata nostra. Etiam nunc convertere, Do-
mine, quia populus tuus omnes nos; civitas sancti
tui facta est deserta; Sion quasi solitudo facta
est; Jerusalem in maledictionem, domus, sanctua-
rium nostrum, et gloria, cui benedixerunt patres
nostri, facta est igni combusta; et omnes gloriosæ
gentes simul irruerunt. Et super his sustinuisti,
Domine, et tacuisti, et humiliasti nos valde ». »

(99) Καὶ νῦν ἐπίστρεψον, κ., ὅτι λαὸς, etc. Septua-
ginta: Καὶ νῦν, Κύριε, πατήρ ἡμῶν σὺ, ἡμεῖς δὲ πη-
λός, ἔργα τῶν χειρῶν σου πάντες. Μὴ ὀργίζου ἡμῖν
σφόδρα καὶ μὴ ἐν καιρῷ μνησθῆς ἁμαρτιῶν ἡμῶν ·
καὶ νῦν ἐπίβλεψον, ὅτι λαὸς, etc. Nisi egregie fal-
lor, hæc omnia Justino restituenda sunt; videlicet
librario ansam errandi præbuit repetitum καὶ νῦν.
Itaque verba ista, dummodo Martyr alibi recitasset,
libenter hic insererem textui. ΟΤΤΟ.

(1) Τὰ ἔθνη. Deest æ vox apud LXX, et in
Apol. 1, n. 47. Videtur Justinus legisse potius ἔθνη,
atque hic sensus haud paulo aptior videretur:
« Præclarissima quæque instituta ceciderunt. »
Retinendo ἔθνη, vertendum « simul irruerunt. »

Ac Trypho : Quid est quod ais ? neminem nostrum hæreditate quidquam accepturum esse in monte sancto Dei ?

26. *Judæis nulla salus nisi per Christum, cujus cultores salvabuntur, etiamsi legem non servant.* — Et ego : Non hoc dico ; verum, qui Christum persecuti sunt et persequuntur, atque pœnitentiam non agunt, nullam capient in monte sancto hæreditatem. Gentes autem quæ in illum crediderint et pœnitentiam egerint a peccatis, ipsæ hæreditatem habebunt cum patriarchis et prophetis, et iustis quicumque a Jacobo prognati sunt, etiamsi sabbata non servant, neque circumcidantur, neque dies festos celebrent. Omnino sanctam Dei hæreditatem adibunt. Deus enim per Isaiam ita loquitur : « Ego Dominus Deus vocavi te in iustitia, et tenebo dexteram tuam, et confortabo te ; et dedi te in testamentum generis, in lucem gentium, ad aperendum oculos cæcorum, ad educendum de vinculis vinctos, et de domo carceris sedentes in tenebris ⁶⁵. » Et iterum : « Levate signum in gentes. Ecce enim Dominus fecit auditum usque ad extremum terræ. Dicitis filiabus Sion : Ecce tibi Salvator venit, habens mercedem suam, et opus a facie sua : et vocabit eum populum sanctum, redemptum a Domino. Tu autem vocaberis requisita civitas, et non derelicta. Quis est iste qui venit de Edom, rubor vestium ejus de Bosor ? Iste formosus in stola, ascendens violenter cum fortitudine ? Ego loquor iustitiam et iudicium salutaris. Quare rubra sunt vestimenta tua, et indumenta tua **125** veluti a torculari calcato : uvæ calcatæ plenus ? Torcular unus ipse et solus calcavi, et de gentibus non est vir mecum : et conculcavi eos in furore, et confregi eos, quasi terram, et deduxi sanguinem eorum in terram. Dies enim retributionis venit eis, et annus redemptionis adest. Et aspexi, et non erat auxiliator ; et consideravi, et nullus præbebat auxilium. Et eruit brachium, et furor meus advenit : et conculcavi eos in ira mea, et deduxi in terram sanguinem eorum ⁶⁶. »

27. *Cur per prophetas eadem Deus præcepit ac per Moysen.* — Hic Trypho : Cur quæ placent ex propheticis sermonibus selecta recitas ; quæ vero nominatim sabbatum observare jubent, eorum non meministi ? Sic enim per Isaiam dictum est : « Si averteris pedem tuum in sabbatis, ut non facias voluntates tuas in die sancto, et vocaveris sabbata delicata sancta Dei tui ; si non moveris pedem

A Καὶ ὁ Τρύφων· Τί οὖν ἔστιν ὃ λέγεις ; ὅτι οὐδεὶς ἡμῶν κληρονομήσει ἐν τῷ ὄρει τῷ ἁγίῳ τοῦ Θεοῦ οὐδέν ;

26. Κάγω, Οὐ τοῦτο, φημί, ἀλλ' οἱ τὸν Χριστὸν διώξαντες καὶ διώκοντες, καὶ μὴ μετανοοῦντες, οὐ κληρονομήσουσιν ἐν τῷ ὄρει τῷ ἁγίῳ οὐδέν. Τὰ δὲ ἔθνη τὰ πιστεύσαντα εἰς αὐτόν, καὶ μετανοήσαντα ἐφ' οἷς ἡμαρτον, αὐτοὶ κληρονομήσουσι μετὰ τῶν πατριάρχων καὶ τῶν προφητῶν καὶ τῶν δικαίων ὅσοι ἀπὸ Ἰακώβ γεγέννηνται, εἰ καὶ μὴ σαββατίζουσι, μηδὲ περιτέμνονται, μηδὲ τὰς ἑορτὰς φυλάσσουσι. Πάντως κληρονομήσουσι τὴν ἁγίαν τοῦ Θεοῦ κληρονομίαν. Λέγει γὰρ ὁ Θεὸς διὰ Ἠσαίου οὕτως· « Ἐγὼ Κύριος ὁ Θεὸς ἐκάλεσά σε ἐν δικαιοσύνῃ, καὶ κρατήσω τῆς χειρός σου, καὶ ἰσχύσω σε, καὶ ἔδωκά σε εἰς διαθήκην γένους, εἰς φῶς ἐθνῶν, ἀνοίξαι ὀφθαλμούς τυφλῶν, ἐξαγαγεῖν ἐκ δεσμῶν πεπεδημένους, καὶ ἐξ οἴκου φυλακῆς καθημένους ἐν σκότει. » Καὶ πάλιν· « Ἐξάρατε συσσεισμὸν (2) εἰς τὰ ἔθνη· Ἰδοὺ γὰρ Κύριος ἐποίησεν ἀκουστὸν ἕως ἐσχάτου τῆς γῆς. Ἐΐπατε ταῖς θυγατράσι Σιών· Ἰδοὺ σοὶ ὁ Σωτὴρ παραγέγονεν ἀπέχων τὸν ἑαυτοῦ μισθόν, καὶ τὸ ἔργον ἀπὸ προσώπου αὐτοῦ, καὶ καλέσει αὐτὸν λαὸν ἁγίον λελυτρωμένον ὑπὸ Κυρίου. Σὺ δὲ κληθήσῃ ἐπιζητούμενη πόλις, καὶ οὐ καταλειμμένη. Τίς οὗτος ὁ παραγινόμενος ἐξ Ἐδῶμ, ἐρύθημα ἱματίων αὐτοῦ ἐκ Βοσὸρ ; Οὗτος ὠραῖος ἐν στολῇ, ἀναβαίνων (3) βίβη μετὰ ἰσχύος. Ἐγὼ διαλέγομαι δικαιοσύνην καὶ κρίσιν σωτηρίου. Διὰ τί σου ἐρυθρὰ τὰ ἱμάτια, καὶ τὰ ἐνδύματά σου ὡς ἀπὸ πατητοῦ ληνοῦ ; πλήρης (4) καταπεπατημένης. Ληνὸν ἐπάτησα μονώτατος, καὶ τῶν ἐθνῶν οὐκ ἔστιν ἀνὴρ μετ' ἐμοῦ· καὶ κατεπάτησα αὐτούς ἐν θυμῷ, καὶ κατέθλασα αὐτούς ὡς γῆν, καὶ κατήγαγον τὸ αἷμα αὐτῶν εἰς γῆν. Ἡμέρα γὰρ ἀνταποδόσεως ἦλθεν αὐτοῖς, καὶ ἐνιαυτὸς λυτρώσεως πάρεστι. Καὶ ἐπέδλεψα καὶ οὐκ ἦν βοηθός, καὶ προσενόησα καὶ οὐδεὶς ἀντελάβετο, καὶ ἐβρύσατο ὁ βραχίον καὶ ὁ θυμὸς μου ἐπέστη, καὶ κατεπάτησα αὐτούς ἐν τῇ ὀργῇ μου, καὶ κατήγαγον τὸ αἷμα αὐτῶν εἰς γῆν. »

27. Καὶ ὁ Τρύφων· Διὰ τί ἄπερ βούλει ἐκλεγόμενος ἀπὸ τῶν προφητικῶν λόγων λέγεις ; ἃ δὲ διαβρόδην κελεύει σαββατίζειν, οὐ μέμνησαι ; Διὰ γὰρ Ἠσαίου οὕτως εἴρηται· « Ἐὰν ἀποστρέψῃς τὸν πόδα σου ἀπὸ τῶν σαββάτων, τοῦ μὴ ποιεῖν τὰ θελήματά σου ἐν τῇ ἡμέρᾳ τῇ ἁγίᾳ, καὶ καλέσης τὰ σάββατα τρυφερὰ ἅγια τοῦ Θεοῦ σου, οὐκ ἄρης τὸν πόδα σου ἐπ' ἔργον, οὐδὲ μὴ καλήσης λόγον ἐκ τοῦ στόματός

⁶⁵ Isa. XLII, 6, 7. ⁶⁶ Isa. LXII, 10-12 ; LXIII, 1-6.

(2) *Συσσεισμὸν*. Legendum esse σύσσημον, ut in Bibliis, monet Sylburgius, atque hanc etiam lectionem proposuit ad calcem R. Stephanus.

(3) *Ἀραβαίωρ*. Deest apud LXX.

(4) *Πλήρης*. Sic uterque codex Reg. et Clarom. Sic etiam Biblia Romana et cod. Alex. Maluit scribere πλήρους R. Stephanus. Hæc autem verba,

πλήρης καταπεπατημένης sunt Septuaginta interpretum ; sequentibus verbis, quæ non leguntur apud LXX : Ληνὸν ἐπάτησα μονώτατος, alia interpretatio continetur, quæ quidem videtur tribuenda Justino ; prior autem librariis, ut vulgatæ LXX interpretatiioni consona.

σὺ καὶ ἔστη πεποιθὼς ἐπὶ Κύριον, καὶ ἀναβιάσει
 εἰ ἐπὶ τὰ ἀγαθὰ τῆς γῆς· καὶ φωμίζει σε τὴν κληρονομίαν Ἰακώβ τοῦ πατρὸς σου· τὸ γὰρ στόμα Κυρίου ἐλάλησε ταῦτα. »

Κἀγὼ· Οὐχ ὡς ἐναντιουμένων μοι τῶν τοιούτων προφητιῶν, ὡ φῶλοι, παρέλιπον αὐτάς, ἀλλὰ ὡς ὑμῶν νενοηκότων καὶ νοούντων, ὅτι κἀν διὰ πάντων τῶν προφητῶν κελεύθῃ ὑμῖν τὰ αὐτὰ ποιεῖν, ἀ καὶ διὰ Μωϋσέως ἐκέλευσε, διὰ τὴ σκληροκάριον ὑμῶν καὶ ἀχάριστον εἰς αὐτὸν ἀεὶ τὰ αὐτὰ βοᾷ, ἵνα κἀν οὕτως ποτὲ μετανοήσαντες εὐαρεστήτε αὐτῷ, καὶ μήτε τὰ τέκνα ὑμῶν τοῖς δαιμονίοις θύητε, μήτε (5) κακῶν κλεπτῶν, καὶ φιλοῦντες δῶρα, καὶ διώκοντες ἀναπόδομα, ὄφρανοις οὐ κρίνοντες, καὶ κρίσει χήρας ὡ προσέχοντες, ἀλλ' οὐδὲ πλήρεις τὰς χεῖρας αἰμάτων. « Καὶ γὰρ αἱ θυγατέρες Σιών ἐπορεύθησαν ἐν ὑψηλῷ τραχήλῳ, καὶ ἐν νεύμασιν ὀφθαλμῶν ἅμα παίζουσαι καὶ σύρουσαι τοὺς χιτῶνας. Καὶ πάντες γὰρ ἐξέκλιναν, βοᾷ, πάντες ἄρα ἠχρειώθησαν. Οὐκ ἔστιν ὁ συνιών, οὐκ ἔστιν ἕως ἐνός. Ταῖς γλώσσαις αὐτῶν ἐδόλοῦσαν (6), τάφος ἀνευγμμένος ὁ λάρυγξ αὐτῶν· ἰδὲ ἀσπίδων ὑπὸ τὰ χεῖλη αὐτῶν, σύντριμμα καὶ τλαιτωρία ἐν ταῖς ὁδοῖς αὐτῶν, καὶ ὄδον εἰρήνης οὐκ ἔγνωσαν. » Ὡστε δὴ τρόπον τὴν ἀρχὴν διὰ τὰς κακίας ὑμῶν ταῦτα ἐντέταλτο, ὁμοίως διὰ τὴν ἐν τοῖτοις ὑπομονὴν (7), μᾶλλον δὲ ἐπίτασιν, διὰ τῶν αὐτῶν εἰς ἀνάμνησιν αὐτοῦ καὶ γνῶσιν ὑμᾶς καλεῖ. Ὑμεῖς δὲ, λαὸς σκληροκάριος καὶ ἀσύνετος, καὶ τυφλὸς καὶ χωλὸς (8), καὶ υἱοὶ οἷς οὐκ ἔστι πίστις ἐν αὐτοῖς, ὡς αὐτοὺς λέγει, ἐστὲ, τοὺς χεῖλαισιν αὐτῶν μόνον τιμῶντες, τῆ δὲ καρδίᾳ πόρρω αὐτοῦ ὄντες, ἰδίας διδασκαλίας καὶ μὴ τὰ ἐκεῖνου διδάσκοντες. Ἐπεὶ, εἶπατέ μοι, τοὺς ἀρχιερεῖς ἀμαρτάνειν (9) τοῖς σάββασιν προσφέροντας τὰς προσφορὰς ἐβούλετο ὁ Θεός; ἢ τοὺς περιτεμνομένους καὶ περιτέμνοντας τῇ ἡμέρᾳ τῶν σαββάτων, κελεύων τῇ ἡμέρᾳ τῇ ὀγδόῃ ἐκ παντὸς περιτέμνεσθαι τοὺς γεννηθέντας ὁμοίως, κἀν ἡ ἡμέρᾳ τῶν σαββάτων; ἢ οὐκ ἠδύνατο πρὸ μιᾶς ἡμέρας, ἢ μετὰ μίαν ἡμέραν τοῦ σαββάτου ἐνεργεῖν τοὺς γεννωμένους, εἰ ἡπίστατο κακὴν εἶναι ἐν τοῖς σάββασιν; ἢ καὶ τοὺς πρὸ Μωϋσέως καὶ Ἀβραάμ ὀνομασμένους δικαίους καὶ ἐαρέστους αὐτῷ γενομένους, μήτε τὴν ἀκροβυστίαν περιτετημένους, μήτε τὰ σάββατα φυλάξαντας, διὰ τοῦ οὐκ ἐδίδασκε ταῦτα ποιεῖν;

28. Καὶ ὁ Τρύφων· Καὶ πρότερον ἀνηχάμεν σου

⁸⁷ Isa. LVIII, 13, 14. ⁸⁸ Isa. III, 16. ⁸⁹ Psal. XIII, 3. ⁹⁰ Deut. XXXII, 20. ⁹¹ Isa. XXIX, 13.

(5) *Μήτε*. Conjicit Thirlbius legendum μήτε ἦτε. Verbum ὄντες videtur posse suppleri, si stylus Justini consideretur attentius. Paulo post ἄρα positum esse pro ἅμα observat Perionius.

(6) *Ἐδόλοῦσαν*. Dorice pro ἐδόλου. GALLAND. — Rectius dixeris formam Alexandrinam. OTTO.

(7) *Ἐπορεύθη*. Legit Syllurgius ἐπιμονὴν, aique ita habent editiones Parisienses.

(8) *Καὶ τυφλὸς καὶ χωλός*. Legendum esse καὶ τυφλὸς καὶ χωλός contendit eruditus Londinensis editor, tum quia infra n. 123 Judæi vocantur cæci et sardi et a Justino et ab Isaia quem citat Justi-

tuum ad opus, nec locutus fueris verbum ex ore tuo; et Domino confides, et perducet te ad bona terræ, et pascet te hæreditas Jacob patris tui. Os enim Domini hæc locutum est ⁸⁷. »

Tum ego: Non quod mihi adversentur ejusmodi prophetiæ, eas, amici, prætermisi; sed quod intellexeritis et intelligatis, eamsi Deus vobis per omnes prophetas eadem præcipiat facienda, quæ et per Moysen præcepit; idcirco eadem illum semper clamare, propter duritiam cordis vestri, et ingrati in illum animi vitium, ut hoc saltem modo pœnitentiam aliquando agentes ei placeatis, nec filios vestros dæmoniis immoletis, nec furum participes sitis, diligentes munera, persequentes retributionem, pupillis non judicantes, et judicio viduæ animum non advertentes; denique ut nec manus plenas sanguine habeatis. « Nam et filiæ Sion extento ingressæ sunt collo, et nutibus oculorum colludentes, et tunicas trahentes ⁸⁸. Omnes enim declinaverunt, clamat Scriptura, omnes certe inutiles facti sunt: non est qui intelligat, non est usque ad unum. Linguis suis dolose egerunt; sepulcrum patens guttur eorum, venenum aspidum sub labiis eorum; contritio et calamitas in viis eorum, et viam pacis non cognoverunt ⁸⁹. » Quemadmodum ergo hæc ab initio propter nequitiam vestram præscripserat, sic etiam propter vestram in ea perseverantiam, vel potius animi intentionem, per eadem vos Deus ad recordationem sui et cognitionem vocat. Vos autem populus duri cordis et insipiens, et cæcus et claudus, et filii quibus non est fides in ipsis ⁹⁰, quemadmodum ipse ait, labiis tantum illum honorantes, corde autem longe ab eo remoti ⁹¹, propriam vestram, non illius doctrinam docentes. Siquidem, dicite mihi, voluitne Deus pontifices peccare, dum sabbatis munera offerunt; aut eos qui circumciduntur et circumcidunt die sabbati, dum jubet omnino die octavo natos pueros pariter **126** circumcidi, etiamsi dies sabbati fuerit? An non poterat uno ante vel post sabbatum die natos pueros circumcidere, si id nefas esse die sabbati ducebat? Aut qui justus ante Moysen et Abraham appellatus, eique accepti exstiteret, cum nec circumcisi essent præputio, nec sabbata observarent, cur eos hæc facere non docebat? »

26. *Vera justitia per Christum comparatur.* — A!

nus; tum quia nusquam claudi vocantur. Equidem huic sententiæ libentissime assentiret, si Justinus hoc loco testimonium Isaia, in quo cæci et surdi vocantur, explicaret et Judæis eodem modo ac n. 123, objiceret. Præterea Judæis exprobratur, quod claudicent in semitis suis, Psalm. XVII, 46. Vid. III Reg. XVIII, 21. Forte ad hæc loca respexit Justinus.

(9) *Τοὺς ἀρχιερεῖς ἀμαρτάνειν*. Hunc locum imitatur Irenæus lib. IV, c. 19. JEAN. — Idem argumentum repetit Justinus n. 29.

hæc Trypho : Jam ex te audivimus, cum id proponeres, et animum advertimus; digna enim res est, ut vere dicam, animadversione. Neque idem mihi, quod multis, dicendum videtur, ita illi visum esse; hoc enim semper effugium est iis, qui rei quæsitæ respondere non possunt.

Hic ego : Quandoquidem ex Scripturis et ex ipsis rebus demonstrandi et disserendi rationem deduco, aiebam, ne differatis, neve dubitetis mihi, homini incircumciso, credere. Breve enim hoc vobis relinquatur ad nos accedendi tempus. Si Christus venire occupaverit, frustra vos pœnitebit, frustra plorabit; neque enim vos exaudiet. « Novate vobis novalia, clamat populo Jeremias, et nolite serere super spinas. Circumcidimini Domino, et circumcidite præputia cordis vestri⁹². » Ne ergo seratis super spinas et terram non aratam ex qua fructus vobis non est. Cognoscite Christum : et ecce novale pulchrum, pulchrum et pingue in cordibus vestris. « Ecce enim dies veniunt, dicit Dominus, et visitabo super omnes, qui circumcisi sunt præputia sua; super Ægyptum et super Judam, et super Edom, et super filios Moab. Quia omnes gentes incircumcisæ, et omnis domus Israel incircumcisa cordibus suis⁹³. » Videtis ut Deus hanc incircumcisionem in signum datam respuat? Neque enim Ægyptiis prodest, nec filiis Moab, nec filiis Edom. At etiamsi quis Scythia sit aut Persa, modo habeat Dei cognitionem et Christi ejus, ac æterna jura custodiat, circumcisi præclara et utili circumcissione, ac Deo amicus est, ejusque dona et munera Deo grata sunt. Proferam vobis, amici, ipsius etiam Dei verba, cum populum per Malachiam, unum ex duodecim prophetis, allocutus est. Sic autem se habent : « Non est voluntas mea in vobis, dicit Dominus, et sacrificia vestra non suscipio de manibus vestris : propterea quod ab ortu solis usque ad occasum nomen meum glorificatum est in gentibus, et in omni loco sacrificium offertur nomini meo et sacrificium purum; quia honoratur nomen meum in gentibus, dicit Dominus, vos autem illud profanatis⁹⁴. » Et per Davidem ait : « Populus quem non

Α τοῦτο προβάλλοντος, καὶ ἐπεστήσαμεν· ἄξιον γὰρ, ὡς ἀληθῶς εἰπεῖν, ἐπιστάσεως, καὶ ὁ μοι τοῖς πολλοῖς (10) δοκεῖ λέγειν, ὅτι ἔδοξεν αὐτῷ. Τοῦτο γάρ ἐστι πρόφασις αἰεὶ τοῖς μὴ δυναμένοις ἀποκρίνασθαι πρὸς τὸ ζητούμενον.

Κἀγὼ· Ἐπειδὴ ἀπὸ τε τῶν Γραφῶν καὶ τῶν πραγμάτων, τὰς τε ἀποδείξεις καὶ τὰς ὀμιλίαις ποιούμεναι, ἔλεγον, μὴ ὑπερτίθεσθε, μηδὲ διαστάζετε πιστεῦσαι τῷ ἀπεριτμήτῳ ἡμοῖ. Βραχὺς οὗτος ὑμῖν περιλείπεται προσηλύσεως χρόνος (11). Ἐὰν φθάσῃ ὁ Χριστὸς ἔλθεῖν, μάτην μετανοήσετε, μάτην κλαύσετε· οὐ γὰρ εἰσακούσεται ὑμῶν. « Νεώσατε ἑαυτοῖς νεώματα, Ἱερემίας τῷ λαῷ κέκραγε· καὶ μὴ σπείρετε ἐπ' ἀκάνθας. Περιτέμνετε τῷ Κυρίῳ (12), καὶ περιτέμνεσθε τὴν ἀκροβυστίαν τῆς καρδίας ὑμῶν. » Μὴ οὖν εἰς ἀκάνθας σπείρετε καὶ ἀνήροτον χωρίον, ὅθεν ὑμῖν καρπὸς οὐκ ἔστι. Γινῶτε τὸν Χριστὸν, καὶ ἰδοὺ νεὶδς καλῆ, καλῆ (13) καὶ πίων ἐν ταῖς καρδίαις ὑμῶν. « Ἴδοὺ γὰρ ἡμέραι ἔρχονται, λέγει Κύριος· καὶ ἐπισκέψομαι ἐπὶ πάντας περιτετμημένους ἀκροβυστίας αὐτῶν· ἐπ' Αἴγυπτον καὶ ἐπὶ Ἰούδαν (14), καὶ ἐπὶ Ἐδῶμ, καὶ ἐπὶ υἱοὺς Μωάβ. Ὅτι πάντα τὰ ἔθνη ἀπεριτμητὰ, καὶ πᾶς οἶκος Ἰσραὴλ ἀπεριτμητὸς καρδίας αὐτῶν. » Ὅρατε ὡς οὐ ταύτην τὴν περιτομὴν τὴν εἰς σημεῖον δοθεῖσαν ὁ Θεὸς θέλει; Οὐδὲ γὰρ Αἰγυπτίους (15) χρῆσιμος, οὐδὲ τοῖς υἱοῖς Μωάβ, οὐδὲ τοῖς υἱοῖς Ἐδῶμ. Ἀλλὰ κἀν Σκύθης ἦ τις, ἢ Πέρσης, ἔχει δὲ τὴν τοῦ Θεοῦ γνῶσιν καὶ τοῦ Χριστοῦ αὐτοῦ, καὶ φυλάσσει τὰ αἰώνια δίκαια, περιτέμνηται τὴν καλὴν καὶ ὠφέλιμον περιτομὴν, καὶ φίλος ἐστὶ τῷ Θεῷ, καὶ ἐπὶ τοῖς δώροις αὐτοῦ καὶ ταῖς προσφοραῖς χαίρει. Παρέξω δὲ ὑμῖν, ἄνδρες φίλοι, καὶ αὐτουργήματα τοῦ Θεοῦ (16), ὅποτε πρὸς τὸν λαὸν εἶπε διὰ Μαλαχίου, ἐνός τῶν δώδεκα προφητῶν. Ἔστι δὲ ταῦτα· Οὐκ ἔστι θέλημά μου ἐν ὑμῖν, λέγει Κύριος· καὶ τὰς θυσίας ὑμῶν οὐ προσδέχομαι (17) ἐκ τῶν χειρῶν ὑμῶν· διότι ἀπὸ ἀνατολῆς ἤλιου ἕως δυσμῶν τὸ θυσίαι μου δεδόξασται ἐν τοῖς ἔθνεσι, καὶ ἐν παντὶ τόπῳ θυσία προσφέρεται (18) τῷ ὀνόματι μου, καὶ θυσία καθαρὰ· ὅτι τιμᾶται τὸ θυσίαι μου (19) ἐν τοῖς ἔθνεσι, λέγει Κύριος· ὑμεῖς δὲ

⁹² Jer. iv, 3. ⁹³ Jer. ix, 25, 26. ⁹⁴ Malach. i, 10, 11.

(10) Καὶ ὁ μοι τοῖς πολλοῖς. Nullus dubito quin legendum οὐ μοι ὁμοῖα vel οὐ μοι ὁ τοῖς πολλοῖς. Fateretur enim Trypho eos, qui dicunt ita Deo visum esse, ad hanc cavillationem confugere, quia rei quæsitæ respondere non possunt. Quomodo ergo hanc responsonem ipse amplexus esset? Non solus Trypho ita locutus; sed etiam alius ex ejus comitibus num. 94, ingenue fateretur consultos magistros sibi non satisfacisse. Thirlbius legit καὶ οὐ μοι, ὁ τοῖς πολλοῖς, δοκεῖ λέγειν. Sylburgius, duabus propositis conjecturis, tandem negatione opus esse intellexit, ac legendum proponit, καὶ μὴ, ὁ τοῖς πολλοῖς, δοκεῖ λέγειν.

(11) Βραχὺς, κ. τ. λ. Primitiva Ecclesia secundum Christi adventum proxime adesse putabat. Tertullianus *De cultu femin.*, ii, 9 : « Nos sumus in quos decurrerunt fines sæculorum. » Ὅττο.

(12) Περιτέμνετε τῷ Κυρίῳ. Legendum περιτέμνεσθε vel περιτέμνητε. LXX : περιτέμθητε τῷ Θεῷ ὑμῶν.

(13) Hanc vocem, codicibus probatam, Maran. omisit errore procul dubio. Ὅττο.

(14) Ἰούδαν. Ita etiam Theodoretus et Biblia Complutensis et Hebraica. Romana et cod. Alex. Ἰδουμαίαν, Thirlbius.

(15) Οὐδὲ γὰρ Αἰγυπτίους. De hac Ægyptiorum et aliarum gentium circumcissione vide Barnab. epist. cap. 9, et Notas Cotelerii.

(16) Αὐτουργήματα τοῦ Θεοῦ. Recte emendat Thirlbius legendo, αὐτοῦ ῥήματα τοῦ Θεοῦ. Sequens testimonium Dei ipsius verba appellat, quia Deus ipse loquitur, non propheta. Idem legit ἄ ποτε pro ὅποτε, quod tamen necessarium non videtur.

(17) Προσδέχομαι. Infra num. 41 et 417, προσδέχομαι. et ita apud LXX.

(18) Θυσία προσφέρεται. Θυσίαμα, n. 41, et in Bibliis.

(19) Τιμᾶται τὸ θυσίαι μου. Infra n. 41, et in Bibl. μέγα τὸ θυσίαι μου.

ἰδοῦσατε αὐτό. » Καὶ διὰ τοῦ Δαβὶδ ἔφη· « Λαὸς ὃν οὐκ ἔγνω, ἐδοῦλευσέ μοι, εἰς ἀκοὴν ὠτίου ὑπήκουσέ μου. »

29. Δοξάζωμεν τὸν Θεὸν ἅμα τὰ ἔθνη συνελθόντα, ὅτι καὶ ἡμᾶς ἐπεσκέφατο. Δοξάζωμεν αὐτὸν διὰ τοῦ Βασιλέως τῆς δόξης, διὰ τοῦ Κυρίου τῶν δυνάμεων. Εὐδόκησε γὰρ καὶ εἰς τὰ ἔθνη, καὶ τὰς θυσίας ἦδον παρ' ἡμῶν ἢ παρ' ὑμῶν λαμβάνει. Τίς οὐκ ἐπιμοι περιτομῆς λόγος ὑπὸ τοῦ Θεοῦ μαρτυρηθέντι; Τίς ἐκείνου τοῦ βαπτίσματος χρεία ἀγίῳ Πνεύματι βεβαπτισμένῳ; Ταῦτα ὁμοίαν λέγων πείσειν καὶ τοὺς βραχῶν νοῦν κεκτημένους. Οὐ γὰρ ὑπ' ἐμῷ συνεσκευασμένοι εἰσιν οἱ λόγοι, οὐδὲ τέχνη ἀνθρωπίνη κεκαλλωπισμένοι, ἀλλὰ τούτους Δαβὶδ μὲν ἔβαλεν, Ἡσαίας δὲ εὐηγγελίζετο, Ζαχαρίας (20) δὲ ἐκήρυξε, Μωϋσῆς δὲ ἀνέγραψεν. Ἐπιγινώσκεις αὐτοὺς, Τρύφων; Ἐν τοῖς ὑμετέροις ἀπόκειται γράμματα, μᾶλλον δὲ οὐχ ὑμετέροις, ἀλλ' ἡμετέροις (21). Ἡμεῖς γὰρ αὐτοῖς πειθόμεθα· ὑμεῖς δὲ, ἀναγινώσκοντες, οὐ νοεῖτε τὸν ἐν αὐτοῖς νοῦν. Μὴ οὐκ ἄχθεσθε, μηδὲ ἀνεδίζετε ἡμῖν τὴν τοῦ σώματος ἀκροβυστίαν, ἣν αὐτὸς ὁ Θεὸς ἔπλασε· μηδὲ ὅτι θερμὸν πίνωμεν (22) ἐν τοῖς ἀάδοσσι, θεῖον ἠγείσθε· ἐπειδὴ καὶ ὁ Θεὸς τὴν αὐτὴν διοίκησιν τοῦ κόσμου ὁμοίως καὶ ἐν ταύτῃ τῇ ἡμέρᾳ πεποιήται, καθάπερ καὶ ἐν ταῖς ἄλλαις ἀπάσαις· καὶ οἱ ἀρχιερεῖς τὰς προσφορὰς, καθὰ καὶ ταῖς ἄλλαις ἡμέραις, καὶ ἐν ταύτῃ κεκελευσμένοι ἦσαν ποιῆσθαι· καὶ οἱ τοσοῦτοι δίκαιοι, μηδὲν τούτων τῶν νομίμων πράξαντες, μεμαρτύρηται ὑπὸ τοῦ Θεοῦ αὐτοῦ.

30. Ἀλλὰ τῇ αὐτῶν (22*) κακία ἐγκαλεῖτε, ὅτι καὶ συκοφαντεῖσθαι δυνατὸς ἐστὶν ὁ Θεὸς ὑπὸ τῶν νοῦν μὴ ἔχόντων, ὡς τὰ αὐτὰ δίκαια μὴ πάντα αἰεὶ διδάξας. Πολλοὶ γὰρ ἀνθρώποις βλογα καὶ οὐκ ἄξια Θεοῦ τὰ τοιαῦτα διδάγματα ἔδοξεν εἶναι, μὴ λαβοῦσι χάριν τοῦ γνῶναι, ὅτι τὸν λαὸν ὑμῶν πονηροῦμεν, καὶ ἐν νόσῳ ψυχικῇ ὑπάρχοντα, εἰς ἐπιστροφήν καὶ μετάνοιαν τοῦ Πατρὸς (23) κέκληκε, καὶ αἰώνως ἐστὶ (24) μετὰ τὸν Μωϋσέως θάνατον (25)

* Psal. xvii, 45.

(20) Ζαχαρίας. Legit Langus Μαλαχίας.

(21) Μᾶλλον δὲ οὐχ ὑμετέροις, ἀλλ' ἡμετέροις. Vid. Cohort. Justinii n. 43.

(22) Θερμὸν πίνωμεν. Ilis opponit Petavius (Not. in Eriphan. p. 356) epistolam interpolatam S. Ignatii num. 9, ubi aquæ tepidæ, non vero calidæ, potus his verbis, καὶ χλιαρὰ πίνων, memoratur.

(22*) Αὐτῶν. Pro ἑαυτῶν, scriptura Justino familiaris. Sic supra num. 6 legitur δι' αὐτῆς (per seipsam), et Apol. 1, n. 5, ὅπερ ἕκαστος αὐτῶ (quod quisque sibi). Plato ipse, in Phædro: Μόνον τὸ αὐτὸ κινῶν (Istud solum quod seipsum movet). Ed. PATA.

(23) Καὶ μετάνοιαν τοῦ Πατρὸς. Sæpe errarunt librarii in his vocibus Πατρός et Πνεύματος, quia breviter scriptæ ad hunc modum, πρὸς πνε, similitimæ sunt. Sic apud Tatianum n. 5, et apud Methodium in Contitio decem virginum, p. 93, Λόγος Πνεύματος, pro eo quod legendum est, Λόγος Πατρὸς, « Verbum Patris. » Sic ergo hoc loco legendum videtur μετάνοιαν πνεύματος. Nimirum, ut calumnias propulset a lege, docet carnalibus illius præceptis, ex quibus nonnulli ansam ad blasphemias arripiebant, Judæos ad spiritalem conversionem vocatos fuisse. Similia habes apud Irenæum lib. iv, cap. 14, n. 3; « Facile autem, inquit, ad

A cognovi servivit mihi; in auditu auris obedivit mihi ».)

29. Christum colentibus lex inutilis. — Glorificemus Deum una congregatæ gentes, quod nos quoque inviserit. Glorificemus eum per Regem gloriæ, per Dominum virtutum. Beneplacitum est enim illi etiam super 127 gentes, ac victimas a nobis accipit libentius, quam a vobis. Quid igitur mihi adhuc opus est circumcissione, qui Dei testimonio comprobatus sum? Quis usus hujus baptismatis, qui Spiritu sancto baptizatus sum? Videor mihi hæc edisserens iis etiam, qui parum intelligentia præditi sunt, persuasurus. Neque enim hæc verba a me composita sunt, aut humana arte exornata; sed ea David psallendo cecinit, Isaias evangelizavit, Zacharias promulgavit, Moyses scripsit. Agnoscis ea, Trypho? Consignata sunt litteris vestris, vel potius non vestris, sed nostris. Nos enim iis adhæremus; vos autem legendo sententiam non perspicitis. Ne sit igitur vobis molestum, nec in probrum loco nobis obficiatis corporis præputium, quod Deus ipse formavit; neque etiam quod calidam sabbatis bibamus, grande piaculum existimetis; siquidem Deus mundum perinde hoc etiam die ac cæteris omnibus gubernat; pontifices quoque, ut cæteris diebus, ita etiam isto jussi sunt muneribus offerendis operari; denique tot justi homines, cum nullum ex his legis institutis observassent, ipsius Dei testimonio comprobati fuisse.

30. Veræ justitiæ cultores Christiani. — Sed nequitia vestra ascribite, quod etiam calumniis Deus appeti possit ab hominibus mente captis, quasi non eandem semper omnes justitiam docuerit. Hæc enim instituta a ratione aliena nec Deo digna multis visa sunt, qui gratiam intelligendi non acceperunt populum vestrum improbe agentem, ac animæ morbo laborantem [his legibus ad conversionem et pœnitentiam spiritus vocatum fuisse, ad

idola revertentem populum erudiebat, per multas vocationes præstruens eos servire Deo; per ea quæ erant secunda, ad prima vocans, hoc est, per typica ad vera, et per temporalia ad æterna, et per carnalia ad spiritualia, et per terrena ad cælestia. » Legem eo consilio institutam fuisse, ut ad veram conversionem Judæos vocaret, pluribus locis docet Augustinus. Vid. lib. De gratia Christi, c. 8. Cl. Thiribius legi posse conjicit μετάνοιαν τῶν πάρος vel τὸ πάρος, quanquam fatetur neutrum sibi valde placere. Langus ita vertit, quasi addendum esset καὶ ἐπίγνωσιν post μετάνοιαν.

(24) Καὶ αἰώνως ἐστί, etc. Ante hæc verba addendum vel suppleendum ὅτι. Prophetiam æternam vocat eam, quæ continetur psalmo xix in quo legitur: « Lex Domini immaculata... timor Domini sanctus permanens in sæculum sæculi. » Prophetiam vocat hæc verba vel quia deprompta sunt ex libro prophetico (sic enim num. 27 Isaiæ de sabbato præcepta appellantur prophetiæ), vel quia prædictionem Christianæ legis continent; æternam autem, quia lex illa non, ut Mosaicum institutum, finem habitura erat, sed in sæculum sæculi permanens. Vide infra n. 34, et supra n. 28.

(25) Μετὰ τὸν Μωϋσέως θάνατον. Quomodo ne-

æternam esse illam prophetiam, quæ post Moysis mortem prodiit. Atque id quidem per psalmum dictum fuit, o viri. Hæc autem (judicia Domini) nobis, quibus sapientiam præstiterunt, dulciora super mel et favum videri ex eo perspicitur, quod ne morte quidem proposita adducamur, ut nomen ejus abnegemus. Illud etiam manifestum omnibus est nos, qui in eum credimus, ab eo petere, ut « ab alienis, » id est a nefariis et fallacibus spiritibus nos custodiat, quemadmodum prophetiæ sermo ex persona unius eorum, qui in illum credunt, figurate declarat. Nam ut a **128** dæmoniis servemur, quæ a Dei cultu aliena sunt, quæque olim adorabamus, Deum semper per Jesum Christum obsecramus, ut postquam per eum ad Deum conversi fuimus, intaminati simus. Adjutorem enim et redemptorem eum vocamus; cujus quidem vel nominis potentiam dæmonia ipsa perhorrescunt; ac hodie per nomen Jesu Christi, qui sub Pontio Pilato Judææ præside crucifixus fuit, adjurata subjiciuntur. Ex quo omnibus patet tantam ei datam a Patre potestatem, ut nomini ejus et passionis dispensationi etiam dæmonia subjiciantur.

31. Si tanta nunc Christi potentia, quanto magis in secundo adventu.— Quod si potentiam, quæ ejus passionis dispensationem consecuta est et consequitur, tantam esse demonstratur; quanta tandem ea futura est in glorioso ejus adventu? Veniet enim tanquam Filius hominis ex altis nubibus, ut Daniel declaravit, angelis cum eo advenientibus. Sunt autem hæc verba Danielis: « Aspiciebam donec throni positi sunt, et Antiquus dierum sedit, habens operimentum veluti candidam nivem, et cesaries capitis ejus, quasi lana munda, thronus ejus quasi flamma ignis, rotæ ejus ignis urens. Fluvius ignis volvebatur, profluens a facie ejus. Mille millia deserviebant ei, et dena millia denum millium assistebant ei. Libri aperti sunt, et judicium sedit. Aspiciebam super vocem sermonum grandium, quos cornu loquebatur, et distenta est bestia, et interiit corpus ejus, et data est in combustionem ignis. Et a reliquis etiam bestiis translatus est principatus earum, et tempus vitæ bestiis concessum usque ad

gare potuit Justinus æternam legem sub Moyse prodisse, cum ipse fateatur infra n. 45, in hac lege non ea solum præscribi, quæ ad duritiam cordis instituta sunt, sed ea etiam, « quæ natura præclara et pia et justa sunt? » Cum Justinus legem Moysis, sive Decalogi præcepta traderet, sive alia præscriberet ad duritiam cordis, aut ad rerum futurarum præsignificationem, litteram occidentem esse existimabat, utpote scriptam in tabulis lapideis, non in cordibus per Spiritum sanctum, qui charitatem diffundit. Hoc ipso in loco Judæorum et Christianorum discrimen inde repetit, quod Christiani judicia Domini dulciora super mel et favum existiment, ac ne, morte quidem proposita, nomen Dei abnegent, non illi quidem propriis viribus, « sed per Christum ad Deum conversi, eumque adjutorem et redemptorem vocantes, cujus vel

προελθούσα ἡ προφητεία. Καὶ διὰ τοῦ ψαλμοῦ (26) τοῦτο εἴρηται, ὡ ἄνδρες. Καὶ ὅτι γλυκύτερα ὑπὲρ μέλι καὶ κηρίον ὁμολογοῦμεν αὐτὰ οἱ σοφισθέντες ἀπ' αὐτῶν, ἐκ τοῦ καὶ μέχρι θανάτου ἀνεξαρνήτους ἡμᾶς γίνεσθαι τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ, φαίνεται. Ὅτι δὲ καὶ αἰτούμεν αὐτὸν οἱ πιστεύοντες εἰς αὐτὸν, ἵνα ἀπὸ τῶν ἀλλοτρίων, τουτέστιν ἀπὸ τῶν πονηρῶν καὶ πλάνων πνευμάτων συντηρήσῃ ἡμᾶς, [ὡς] ἀπὸ προσώπου ἐνδὸς τῶν εἰς αὐτὸν πιστευόντων σχηματοποιήσας ὁ λόγος τῆς προφητείας λέγει, πᾶσι φανερόν ἐστιν. Ἀπὸ γὰρ τῶν δαιμονίων, ἃ ἐστὶν ἄλλοτρια τῆς θεοσεβείας τοῦ Θεοῦ, οἷς πάλαι προσεκυνούμεν, τὸν Θεὸν αἰεὶ διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ συντηρηθῆναι παρακαλοῦμεν (27), ἵνα μετὰ τὸ ἐπιστρέψαι πρὸς Θεὸν δι' αὐτοῦ ἁμῶμοι ὦμεν. Βοηθὸν γὰρ ἐκείνῳ καὶ λυτρωτῆν καλοῦμεν· οὗ καὶ τὴν τοῦ ὀνόματος ἰσχὺν καὶ τὰ δαιμόνια τρέμει, καὶ σήμερον ἐξορκιζόμενα κατὰ τοῦ ὀνόματος Ἰησοῦ Χριστοῦ τοῦ σταυρωθέντος ἐπὶ Ποντίου Πιλάτου, τοῦ γενομένου ἐπιτρόπου τῆς Ἰουδαίας, ὑποτάσσεται· ὡς καὶ ἐκ τούτου πᾶσι φανερόν ἐστίν ὅτι ὁ Πατὴρ αὐτοῦ τὸσαύτην ἔδωκεν αὐτῷ δύναμιν, ὥστε καὶ τὰ δαιμόνια ὑποτάσσονται τῷ ὀνόματι αὐτοῦ, καὶ τῇ τοῦ γενομένου πάθους αὐτοῦ οἰκονομίᾳ.

31. Εἰ δὲ τῇ τοῦ πάθους αὐτοῦ οἰκονομίᾳ τὸσαύτη δύναμις δεικνύται παρακολουθήσασα καὶ παρακολουθοῦσα, πόση ἡ ἐν τῇ ἐνδόξῳ γινομένη αὐτοῦ παρουσία; Ὡς υἱὸς γὰρ ἀνθρώπου ἐπάνω νεφελῶν ἐλεύσεται, ὡς Δανιὴλ ἐμήνυσεν, ἀγγέλων σὺν αὐτῷ ἀφικνουμένων. Εἰσι δὲ οἱ λόγοι οὗτοι· « Ἐθεώρουν ἕως οὗτο θρόνοι ἐτέθησαν· καὶ ὁ Παλαιὸς ἡμερῶν ἐκάθητο, ἔχων περιβολὴν ὡσεὶ χιτῶνα λευκῆν, καὶ τριχίωμα τῆς κεφαλῆς αὐτοῦ ὡσεὶ ἔριον καθαρὸν. Ὁ θρόνος αὐτοῦ ὡσεὶ φλόξ πυρὸς, οἱ τροχοὶ αὐτοῦ πῦρ φλέγον. Ποταμοὶ πυρὸς εἴλκεν ἐκπορευόμενος ἐκ προσώπου αὐτοῦ. Χίλια χιλιάδες ἐλαιουργῶν αὐτῷ, καὶ μύρια μυριάδες παρεϊστήκεισαν αὐτῷ. Βίβλοι ἀνεύρηθησαν, καὶ κριτήριον ἐκάθισεν. Ἐθεώρουν τότε τὴν φωνὴν τῶν μεγάλων λόγων, ὧν τὸ κέρας λαλεῖ· καὶ ἀπετυμπανίσθη τὸ θηρίον, καὶ ἀπώλετο τὸ σῶμα αὐτοῦ, καὶ ἐδόθη εἰς καυσίν πυρός. Καὶ τὰ λοιπὰ θηρία μετεστάθη τῆς ἀρχῆς αὐτῶν, καὶ χρόνος ζωῆς τοῖς θηρίοις ἐδόθη ἕως καιροῦ καὶ χρόνου. Ἐθεώρουν· ἐν ὁράματι τῆς νυκτὸς .

nominiis potentiam dæmonia perhorrescunt, ac per nomen Jesu Christi adjurata subjiciuntur. » Mirifice cum Justino consentit Augustinus, qui in lib. *De spiritu et littera* pluribus demonstrat: « Legem, ex qua Apostolus neminem dicit justificari, non tantum in illis sacramentis, quæ habuerunt promissivas figuras, verum etiam in illis operibus intelligi, quæ quisquis fecerit, juste vivit, ubi est et illud, non concupisces, » n. 25.

(26) Καὶ διὰ τοῦ ψαλμοῦ. Videtur hoc loco brevitalis causa prætermisissive a Justino, sive a librariis psalmus: *Coeli enarrant*. Nonnulla enim ex hoc psalmo explicat Justinus, quasi ipsum antea recitasset, ut quisque legendo animadvertere poterit. Mox leg. ὡς ἀπὸ προσώπου.

(27) Occurrit formula precum huiusmodi in *Constit. apost.*, VIII, c. 11. Otto.

καὶ ἰδοὺ μετὰ τῶν νεφελῶν τοῦ οὐρανοῦ ὡς Ὑἱὸς ἄνθρωπου ἐρχόμενος· καὶ ἦλθεν ἕως τοῦ Παλαιῶν τῶν ἡμερῶν, καὶ παρῆν ἐνώπιον αὐτοῦ· καὶ οἱ παρεστηκότες προσήγαγον αὐτόν· καὶ ἐδόθη αὐτῷ ἐξουσία καὶ τιμὴ βασιλική, καὶ πάντα τὰ ἔθνη τῆς γῆς κατὰ γένη, καὶ πᾶσα δόξα λατρεύουσα. Καὶ ἡ ἐξουσία αὐτοῦ, ἐξουσία αἰώνιος, ἥτις οὐ μὴ ἀρθῆ· καὶ ἡ βασιλεία αὐτοῦ οὐ μὴ φθαρῆ. Καὶ ἐφριξε τὸ πνεῦμά μου ἐν τῇ ἔξει μου, καὶ αἱ ὁράσεις τῆς κεφαλῆς μου ἐτάρασσόν με. Καὶ προσῆλθον πρὸς ἕνα τῶν ἐστῶτων, καὶ τὴν ἀκριβείαν ἐζήτησάν μου παρ' αὐτοῦ ὑπὲρ πάντων τούτων. Ἄποκριθεὶς δὲ λέγει μοι, καὶ τὴν κρίσιν τῶν λόγων ἐδήλωσέ μοι· Ταῦτα τὰ θηρία τὰ μεγάλα, εἰσὶ τέσσαρες βασιλείαι, αἱ ἀπολύνται ἀπὸ τῆς γῆς, καὶ οὐ παραλήφονται τὴν βασιλείαν ἕως αἰῶνος, καὶ ἕως τοῦ αἰῶνος τῶν αἰώνων. Τότε ἤθελον ἐξακριβῶσασθαι ὑπὲρ τοῦ τετάρτου θηρίου τοῦ καταφθειρόντος πάντα καὶ ὑπερφύθου, καὶ οἱ ὀδόντες αὐτοῦ σιδηροί, καὶ οἱ θυγχεῖς αὐτοῦ χαλκοί· ἐσθίου καὶ λεπτύνον, καὶ τὰ ἐπιλοιπα αὐτοῦ τοῖς ποσὶ κατεπάται· καὶ περὶ τῶν δέκα κεράτων αὐτοῦ ἐπὶ τῆς κεφαλῆς, καὶ ἐκ τοῦ ἐνός τοῦ προσφύεντος, καὶ ἐξέπεσον ἐκ τῶν προτέρων δι' αὐτοῦ τρία. Καὶ τὸ κέρας ἐκεῖνο εἶχεν ὀφθαλμούς καὶ στόμα λαλοῦν μεγάλα, καὶ ἡ πρόσοψις αὐτοῦ ὑπερέφερε τὰ ἄλλα. Καὶ κατενόουν τὸ κέρας ἐκεῖνο πόλεμον συνιστάμενον πρὸς τοὺς ἁγίους, καὶ τροπούμενον αὐτούς, ἕως τοῦ ἐλθεῖν τὸν Παλαιὸν ἡμερῶν· καὶ τὴν κρίσιν ἔδωκε τοῖς ἁγίοις τοῦ Ὑψίστου· καὶ ὁ καιρὸς ἐνέστη, καὶ τὸ βασιλεῖον κατέσχον ἅγιοι Ὑψίστου. Καὶ ἐρρήθη μοι περὶ τοῦ τετάρτου θηρίου· Βασιλεία τετάρτη ἔσται ἐπὶ τῆς γῆς, ἥτις διοίσει παρὰ πᾶσας τὰς βασιλείας ταύτας, καὶ καταφάγεται πᾶσαν τὴν γῆν, καὶ ἀναστατώσει αὐτήν, καὶ καταλενεῖ αὐτήν. Καὶ τὰ δέκα κέρατα, δέκα βασιλεῖς θναστοῦνται μετ' αὐτούς (28)· καὶ οὗτος διοίσει κακῶς ὑπὲρ τοὺς πρώτους, καὶ τρεῖς βασιλεῖς ταπεινώσει, καὶ ῥήματα τῶν Ὑψίστου λαλήσει, καὶ ἑτέρους ἁγίους τοῦ Ὑψίστου καταστρέψει, καὶ προσδέξεται ἀλλοιωτὰ καιροῦ καὶ χρόνου. Καὶ παραδοθήσεται εἰς χεῖρας αὐτοῦ (29) ἕως καιροῦ καὶ καιρῶν, καὶ ἡμῶν καιροῦ. Καὶ ἡ κρίσις ἐκάθισε, καὶ τὴν ἀρχὴν μεταστήσουσι τοῦ ἀφανίσαι καὶ τοῦ ἀπολέσαι ἕως τέλους. Καὶ ἡ βασιλεία, καὶ ἡ ἐξουσία, καὶ ἡ μεγαλειότης τῶν τόπων τῶν ὑπὸ τὸν οὐρανὸν βασιλείων, ἐδόθη λαῷ ἁγίῳ Ὑψίστου βασιλεύσαι βασιλείαν αἰώνιον· καὶ πᾶσαι ἐξουσίαι ὑποταγήσονται αὐτῷ, καὶ πειθαρχήσουσιν αὐτῷ. Ἔως ὧδε τὸ τέλος τοῦ λόγου. Ἐγὼ Δανιὴλ ἐκστάσει περιειχόμενον σφόδρα, καὶ ἡ λέξις διήνεγκεν ἐμοὶ (30), καὶ τὸ ῥῆμα ἐν τῇ καρδίᾳ μου ἐτήρησα. »

32. Καὶ ὁ Τρύφων, παυσάμενός μου, εἶπεν· Ὁ ἄνθρωπε, αὐταὶ ἡμᾶς αἱ Γραφαὶ καὶ τοιαῦτα ἔνδοξον καὶ μέγαν ἀναμένειν τὸν παρὰ τοῦ Παλαιῶν τῶν ἡμε-

²⁸ Dan. vii, 9-28.

(28) Μετ' αὐτούς. Legendum καὶ ἕτερος μετ' αὐτούς, ut monet Thirlbius, qui has voces forma paululum immutata ante καὶ ἑτέρους translatas fuisse conjicit.

(29) Εἰς χεῖρας αὐτοῦ. Sic emendatum in edit.

A certum diem et tempus. Aspiciebam in visione noctis; et ecce cum nubibus cœli, quasi Filius hominis veniens, et usque ad Antiquum dierum pervenit. Et aderat in conspectu ejus; et qui assistebant adduxerunt eum. Et data ei est potestas et dignitas regia, et gentes terræ per genera sua omnes et omnis gloria serviens. Et potestas ejus, potestas æterna, quæ non auferetur: et regnum ejus non interibit. Et horruit spiritus meus in habitu meo, et visiones capitis mei conturbabant me. Et accessi ad unum assistentium, et veritatem quærebam ab eo de omnibus his. Respondens autem illi dixit, et judicium sermonum declaravit mihi: Hæ bestię magnæ, quatuor sunt regna, quæ disperibunt a terra, et non suscipient regnum usque in sæculum, et usque in sæculum sæculorum. Tunc accurate exquirere volui de quarta bestia, corrumpente omnia, et terribili admodum, cujus dentes ferrei, et ungues ejus ænei, comedente et comminante, et reliqua pedibus suis conculcante; et de decem cornibus ejus in capite, et de uno quod succrevit, per quod ex prioribus tria protrusa sunt. Et cornu illud habebat oculos et os loquens grandia; et aspectus ejus excellebat alia. Et animadvertēbam cornu illud bellum movere in sanctos, et fundere eos; donec venit Antiquus dierum, et judicium dedit sanctis Excelsi, et tempus advenit, et regnum obtinuerunt sancti Altissimi. Et usque dictum mihi est de quarta bestia: Regnum quartum erit in terra, quod longe superabit omnia regna, et devorabit universam terram, et devastabit atque delebit eam. Et decem cornua, decem reges consurgent, 129 et alius post eos, atque is malis superabit priores, et tres reges humiliabit, et verba in Altissimum loquetur, et cæteros sanctos Altissimi evertet, et sumet sibi ut alteret dies et tempora. Et tradentur in manus ejus usque ad tempus et tempora, et dimidium temporis. Et judicium sedit, et principatum transferent, ut aboleant et disperdant usque in finem. Et regnum, et potestas, et amplitudo locorum regnorum quæ sub cœlo sunt, data est populo sancto Altissimi, ut regnent regno sempiterno; et potestates omnes subjicientur et obediant ei. Huc usque finis verbi. Ego Daniel ekstasi circumdabar valde, et sermo in me immutatus est, et verbum in corde meo servavi²⁸. »

32. Objiciente Tryphone Christum a Daniele gloriosum describi, duos adventus distinguit Justinus. — Hic Trypho, quiescente me: Istæ nos, inquit,

Paris. Habent aliæ, ut et mss. codices, εἰς χεῖρας ἕως καιροῦ αὐτοῦ.

(30) Καὶ ἡ λέξις διήνεγκεν ἐμοὶ. Legitur in Bibliis, καὶ ἡ μορφή μου ἠλλοιώθη. Videtur legendum apud Justinum ἕξις pro λέξις.

et *ἄνα* ejusmodi Scripturæ, gloriosum cogunt et magnum expectare eum, qui regnum æternum ab Antiquo dierum, tanquam Filius hominis, accipit. Vester autem ille Christus, quem ita vocatis, inhonoratus et inglorius fuit, ita ut etiam in extremam illam, quæ in lege Dei sancitur, execrationem incurreret. Est enim in crucem actus.

Tum ego ad illum : Si Scripturæ, quas jam recitavi, non ejus speciem ingloriam fore et genus inenarrabile dicerent, ac pro morte ejus divites morte affectum iri, nosque ejus livore sanatum, ac ipsum tanquam ovem abductum iri; si non exposuissem duplicem illius adventum, alterum in quo punctus est a vobis, alterum in quo agnosceritis in quem pupugistis, et plangent tribus vestræ, tribus ad tribum, mulieres seorsum, et viri seorsum; obscura et incerta dicere viderer. Nunc vero in omni sermone ex sanctis apud vos et propheticis Scripturis omnem demonstrandi rationem instituo, sperans vestrum aliquem ex eo reperiri posse semine, quod per gratiam Domini Sabaoth reliquum ad salutem æternam factum est. Itaque ut et clarius vobis id quod quærimus, fiat, afferam alia etiam verba a beato illo viro Davide pronuntiata, ex quibus Christum intelligetis a sancto prophético Spiritu Dominum etiam vocari, et a Patre omnino Domino e terris revocari, et ad ipsius dextram collocari, donec Pater ponat inimicos scabellum pedum ejus. Quod quidem jam inde fit ex quo in cælum ascendit rediivus ex mortuis Dominus noster Jesus Christus, currentibus ad finem temporibus, jamque eo pro foribus astante, qui impia et nefanda in Altissimum locuturus est; quem quidem tempus et tempora et dimidium temporis dominanturum Daniel declarat. Vos autem ignari quam sit permansurus diu, aliud existimatis. « Tempus » enim centum annos interpretamini. Quod quidem si ita est, hominem iniquitatis trecentos ad minimum et quinquaginta annos regnare oportet, ut id quod a sancto Daniele dictum est, « et tempora, » pro duobus tantum temporibus numeremus. **130** Hæc autem omnia digrediens a proposito vobis dixi, ut tandem aliquando fidem habentes iis, quæ in vos a Deo dicuntur ⁹⁷, nempe vos esse filios insipientes, item his verbis : « Propterea apponam ut transferam populum hunc, et transferam eos; et auferam sapientiam sapientum et intelligentiam intelligentium ipsorum occultabo ⁹⁸; » desinat et vos ipsos et eos qui vos audiunt, in errorem inducere, et a nobis, quibus Christi gratia sapientiam præstitit, edi-

⁹⁷ Jer. iv, 22. ⁹⁸ Isa. xxix, 14.

(31) *Καὶ... ἴδθημεν*. Ipsa Scripturæ verba retinet S. Justinus, nec necesse est legere ταῦτα.

(32) *Ἐκ τοῦ... περιλειφθέντος*. Supple σπέρματος. Vid. n. 55 et 64.

(33) *Ἐπὶ θύραις ὄντος*. Post has voces addendum ὃν adinonuit Sylburgius.

(34) *Πόσον χρόνον*, x. τ. λ. Hunc Danielis computum per triennium et sex menses explicat Irenæus,

ῶν, ὡς Ἰὼδ ἀνθρώπου, παραλαμβάνοντα τὴν αἰώνιον βασιλείαν ἀναγκάζουσιν. Οὗτος δὲ ὁ ὑμέτερος λεγόμενος Χριστὸς, ἄτιμος καὶ ἄδοξος γέγονεν, ὡς καὶ τῇ ἐσχάτῃ κατάρξ τῇ ἐν τῷ νόμῳ τοῦ Θεοῦ περιπεσεῖν ἐσταυρώθη γάρ.

Καγὼ πρὸς αὐτόν· Εἰ μὲν, ὦ ἄνδρες, μὴ ἀπὸ τῶν Γραφῶν ὧν προανιστόρησα, τὸ εἶδος αὐτοῦ ἄδοξον, καὶ τὸ γένος αὐτοῦ ἀδιήγητον, καὶ ἀπὸ τοῦ θανάτου αὐτοῦ τοὺς πλουσίους θανατωθήσεσθαι, καὶ τῷ μύλωπι αὐτοῦ ἡμεῖς ἰάθημεν (31), καὶ ὡς πρόβατον ἀχθήσεσθαι ἐλέγετο, καὶ δύο παρουσίας αὐτοῦ γενήσεσθαι ἐξηγησάμεν, μίαν μὲν ἐν ᾗ ἐξεκεντήθη ὁ ὕμῶν, δευτέραν δὲ ὅτε ἐπιγνώσεσθε εἰς ὃν ἐξεκεντήσατε, καὶ κόφονται αἱ φυλαὶ ὑμῶν, φυλὴ πρὸς φυλὴν, αἱ γυναῖκες κατ' ἰδίαν, καὶ οἱ ἄνδρες κατ' ἰδίαν, ἀσαφῆ καὶ ἄπορα ἐδόκουν λέγειν. Νῦν δὲ διὰ πάντων τῶν λόγων ἀπὸ τῶν παρ' ὑμῖν ἁγίων καὶ προφητικῶν Γραφῶν τὰς πάσας ἀποδείξεις ποιούμεαι, ἐπιτίζων τινὰ ἐξ ὑμῶν δύνασθαι εὐρεθῆναι ἐκ τοῦ κατὰ χάριν τὴν ἀπὸ τοῦ Κυρίου Sabaoth περιλειφθέντος (32) εἰς τὴν αἰώνιον σωτηρίαν. Ἴνα οὖν καὶ σαφέστερον ὑμῖν τὸ ζητούμενον νῦν γένηται, ἐρῶ ὑμῖν καὶ ἄλλους λόγους τοὺς εἰρημένους διὰ Δαβὶδ τοῦ μακαρίου· ἐξ ὧν καὶ Κύριον τὸν Χριστὸν ὑπὸ τοῦ ἁγίου προφητικοῦ Πνεύματος λεγόμενον νοήσετε, καὶ τὸν Κύριον πάντων Πατέρα ἀνάγοντα αὐτὸν ἀπὸ τῆς γῆς, καὶ καθίζοντα αὐτὸν ἐν δεξιᾷ αὐτοῦ, ἕως ἂν θῆ τοὺς ἐχθροὺς ὑποπόδιον τῶν ποδῶν αὐτοῦ· ὅπερ γίνεται ἐξότου εἰς τὸν οὐρανὸν ἀνελήφθη μετὰ τὸ ἐκ νεκρῶν ἀναστῆναι ὁ ἡμέτερος Κύριος Ἰησοῦς Χριστὸς, τῶν χρόνων συμπληρουμένων, καὶ τοῦ βλάστημα καὶ τολμηρὰ εἰς τὸν Ὑψιστον μέλλοντος λαλεῖν ἦδη ἐπὶ θύραις ὄντος (33), καιρὸν καὶ καιροῦ καὶ ἡμῖσι καιροῦ διακαθέξειν Δανιὴλ μηνύει. Καὶ ὑμεῖς ἀγνοοῦντες πόσον χρόνον (34) διακατέχειν μέλλει, ἄλλο ἡγείσθε. Τὸν γὰρ καιρὸν ἑκατὸν ἔτη ἐξηγείσθε λέγεσθαι. Εἰ δὲ τοῦτό ἐστιν, εἰς τὸ ἐλάχιστον τὸν τῆς ἀνομίας ἀνθρώπων τριακόσια πεντήκοντα ἔτη βασιλεύσει δεῖ, ἵνα τὸ εἰρημένον ὑπὸ τοῦ ἁγίου Δανιὴλ, καὶ καιρῶν (35), δύο μόνους καιροῦ λέγεσθαι ἀριθμήσωμεν. Καὶ ταῦτα δὲ πάντα ἡ ἔλεγον, ἐν παρεχάσει λέγω πρὸς ὑμᾶς, ἵνα ἦδη ποτὲ πεισθέντες τῷ εἰρημένῳ καθ' ὑμῶν ὑπὸ τοῦ Θεοῦ, ὅτι υἱοὶ ἀσύνοετοί ἐστε, καὶ τό· « Διὰ τοῦτο ἰδοὺ προσθήσω τοῦ μεταθεῖναι τὸν λαὸν τοῦτον, καὶ μεταθήσω αὐτοὺς, καὶ ἀφελῶ τὴν σοφίαν τῶν σοφῶν; καὶ τὴν σύνεσιν τῶν συνετῶν αὐτῶν κρύψω, » παύσησθε καὶ ἑαυτοὺς καὶ τοὺς ὑμῶν ἀκούοντας πλανῶντες, καὶ παρ' ἡμῶν μανθάνοντες (36) τῶν σοφισθέν-

in quibus veniens (Antichristus) regnabit super terram. Iren. adv. hæres., v, 25, § 3, p. 323 ed. Mas-suet. JEVB.

(35) *Καὶ καιρῶν*. Clarom. καὶ καιρῶν.

(36) *Μανθάνοντες*. Hæc referri possunt ad superius verbum πεισθέντες. Quare nil necesse est legere μανθάνετε aut μανθάνετε, ut Sylburgio et aliis placuit. Paulo ante legit Thirlbius καὶ τῷ,

των ἀπὸ τῆς τοῦ Χριστοῦ χάριτος. Εἰσὶν οὖν καὶ οἱ λόγοι οἱ διὰ Δαβὶδ λεχθέντες οὗτοι· « Εἶπεν ὁ Κύριος τῷ Κυρίῳ μου· Κάθου ἐκ δεξιῶν μου ἕως ἂν θῶ τοὺς ἐχθρούς σου ὑποπόδιον τῶν ποδῶν σου. Ῥάβδον δυνάμεως ἐξαποστελεῖ σοι Κύριος ἐκ Σιών· καὶ κατακυριεύει ἐν μέσῳ τῶν ἐχθρῶν σου. Μετὰ σοῦ ἡ ἀρχὴ ἐν ἡμέρᾳ τῆς δυνάμεώς σου, ἐν ταῖς λαμπρότησι τῶν ἀγίων σου. Ἐκ γαστρὸς πρὸ ἑωσφόρου ἐγέννησά σε. Ὄμοσε Κύριος καὶ οὐ μεταμεληθήσεται· Σὺ ἱερεὺς εἰς τὸν αἰῶνα κατὰ τὴν τάξιν Μελχισεδέκ. Κύριος ἐκ δεξιῶν σου· συνέθλασεν ἐν ἡμέρᾳ ὀργῆς αὐτοῦ βασιλεῖς· κρινεῖ ἐν τοῖς ἔθνεσι, πληρώσει πτώματα (37). Ἐκ χειμάρρου ἐν ὁδῷ πίεται· διὰ τοῦτο ὑψώσει κεφαλὴν. »

33. Καὶ τοῦτον τὸν ψαλμὸν ὅτι εἰς τὸν Ἐζεκιαν τὸν βασιλέα εἰρήσθαι ἐξηγεῖσθαι τολμάτε, οὐκ ἀγνοῶ, ἐπεὶ πον· ὅτι δὲ πεπλάνησθε, ἐξ αὐτῶν τῶν λόγων αὐτίκα ὑμῖν ἀποδείξω. « Ὄμοσε Κύριος καὶ οὐ μεταμεληθήσεται, » εἰρηται· καί· « Σὺ ἱερεὺς εἰς τὸν αἰῶνα κατὰ τὴν τάξιν Μελχισεδέκ, » καὶ τὰ ἐπαγόμενα, καὶ τὰ προάγοντα. Ἱερεὺς δὲ ὅτι οὕτε γέγονεν Ἐζεκιᾶς, οὕτε ἐστὶν αἰώνιος ἱερεὺς τοῦ Θεοῦ, οὐδὲ ὑμεῖς ἀντιπεῖν τολμήσετε· ὅτι δὲ περὶ τοῦ ἡμετέρου Ἰησοῦ εἰρηται καὶ αὐταὶ αἱ φωναὶ σημαίνουσι. Τὰ δὲ ὅσα ὑμῶν πέπρακται καὶ αἱ καρδίαι πεπήρωνται (38). Τὸ γὰρ, « Ὄμοσε Κύριος καὶ οὐ μεταμεληθήσεται· Σὺ ἱερεὺς εἰς τὸν αἰῶνα κατὰ τὴν τάξιν Μελχισεδέκ. » μεθ' ὄρκου ὁ Θεὸς διὰ τὴν ἀπιστίαν ὑμῶν, ἀρχιερέα αὐτὸν κατὰ τὴν τάξιν Μελχισεδέκ εἶναι ἐδήλωσε, τούτεστιν, ὅν τρόπον ὁ Μελχισεδέκ ἱερεὺς Ὑψίστου ὑπὸ Μωϋσῆως ἀναγέγραπται γεγενῆσθαι, καὶ οὗτος τὸν ἐν ἀκροβυστίᾳ ἱερεὺς ἦν, καὶ τὸν ἐν περιτομῇ δεκάτας αὐτῷ προσενέγκαντα Ἀβραὰμ εὐλόγησεν, οὕτως τὸν αἰώνιον αὐτοῦ ἱερέα, καὶ Κύριον ὑπὸ τοῦ ἁγίου Πνεύματος καλούμενον, ὁ Θεὸς τῶν ἐν ἀκροβυστίᾳ γενήσεσθαι ἐδήλου· καὶ τοὺς ἐν περιτομῇ (39) προσωντας αὐτῷ, τούτεστι πιστεύοντας αὐτῷ καὶ τὰς εὐλογίας παρ' αὐτοῦ ζητούντας, καὶ αὐτοὺς προσδέξεται, καὶ εὐλογήσει (40). Καὶ ὅτι ταπεινὸς ἐστὶ πρῶτον ἄνθρωπος, εἶτα ὑψώθησεται, τὰ ἐπὶ τέλει τοῦ ψαλμοῦ δηλοῖ· « Ἐκ χειμάρρου γὰρ ἐν ὁδῷ πίεται, » καὶ ἄμα, « διὰ τοῦτο ὑψώσει κεφαλὴν. »

benedicturum declaravit. Primo autem humilem psalmo ostenditur: « De torrente enim in via bibet; »

34. Ἐτι δὲ καὶ πρὸς τὸ πείσαι ὑμᾶς ὅτι τῶν Γραφῶν

scatis. Sic autem se habent verba Davidis⁶⁶: « Dixit Dominus Domino meo: sede a dextris meis, donec ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorum. Virgam virtutis emittet tibi Dominus ex Sion: et tu dominare in medio inimicorum tuorum. Tecum principatus in die virtutis tuæ in splendoribus sanctorum tuorum. Ex utero ante luciferum genui te. Juravit Dominus et non pœnitebit eum; tu es sacerdos in æternum secundum ordinem Melchisedech. Dominus a dextris tuis, confregit in die iræ suæ reges. Judicabit in nationibus, implebit ruinas. De torrente in via bibet, propterea exaltabit caput. »

33. *Psalmus ille non dictus est in Ezechiam. Probat Christum humilem primo, deinde gloriosum futurum.* — Atque hunc quidem psalmum (sic enim pergebam) non ignoro ita a vobis exponi, ut in Ezechiam dictum esse audeatis dicere. Vos autem errore labi, protinus vobis ex verbis ipsis demonstrabo. Dictum est: « Juravit Dominus et non pœnitebit eum. » Et: « Tu es sacerdos in æternum secundum ordinem Melchisedech, » et quæ sequuntur, quæque præcedunt. Ezechiam autem nec sacerdotem fuisse, nec æternum Dei sacerdotem esse, ne ipsi quidem contra audebitis dicere: id vero de Jesu nostro dictum esse verba ipsa declarant; sed aures vestræ obturatæ et corda excæcata. Illis enim verbis: « Juravit Dominus et non pœnitebit eum. Tu es sacerdos in æternum secundum ordinem Melchisedech, » jurejurando Deus propter incredulitatem vestram interposito, pontificem illum secundum ordinem Melchisedech esse declaravit; hoc est, quemadmodum Melchisedech sacerdos Altissimi fuisse a Moysæ scriptus est, isque eorum, qui in præputio sacerdos erat, ac Abrahamo decimas ipsi in circumcissione offerenti benedixit: sic Deus æternum suum sacerdotem, qui et Dominus a Spiritu sancto vocatus est, eorum, qui in præputio, sacerdotem futurum, et circumcisos quoque ipsos ad eum accedentes, id est, in eum credentes, et benedictionem ab eo quærentes suscepturum et illis fore hominem, deinde exaltatum iri in extremo et simul: « Propterea exaltabit caput. »

34. *Neque etiam psalmus lxxi convenit Salomoni,*

⁶⁶ Psal. cix per totum. ¹ Isa. vi, 10.

δ.ά. Infra num. 33, habemus pariter, τὸ γὰρ, ὡμοσε. D Legitur in utroque ms. ad marginem τὴν σύνεσιν... ἀθετήσω.

(37) Πτώματα. Quæ sequuntur in Bibliis, hic libroriorum negligentia ommissa esse monet Cl. Thirlbius.

(38) Πεπήρωνται. Longe aptius ad marginem Reg. et Clarom. legitur πεπώρωνται, « corda obdurata. » Sic etiam ad calcem R. Stephani.

(39) Καὶ τοὺς ἐν περιτομῇ. Lapsus est hic Justinus; nam Abrahamus tunc temporis non erat circumcissus. Exscripsit, ut alia multa Justinus, ita etiam hunc errorem Tertullianus, *adv. Judæos* cap. 3, et in *Marc.* lib. v, c. 9. Thirlbius.

(40) Προσδέξεται, καὶ εὐλογήσει. Commodius sane legeretur προσδέξασθαι καὶ εὐλογήσειν, vel supra καὶ ὅτι τοὺς ἐν περιτομῇ. Auctor est Tertullianus ut Justinus verba de tota gente Judæorum ad Christum redeunte intelligamus. « At in Christum, inquit lib. v in *Marc.* c. 9, conveniet ordo Melchisedech: quoniam quidem Christus proprius et legitimus Dei antistes, præputiati sacerdotii pontifex, tum in nationibus constitutus, a quibus ignis suscipi habebat, cognituram se quandoque circumcisionem et Abrahæ gentem, cum ultimo venerit, acceptatione et benedictione dignabitur. »

cujus a vitis abhorrent Christiani. — Adhuc autem ut vobis persuadeam nihil vos Scripturarum intelligere; alium quoque psalmum Davidi a Spiritu sancto dictatum commemorabo, quem quidem in Salomonem. **131** qui et ipse rex vester fuit, dictum esse contenditis; sed is quoque in Christum nostrum editus est. Vos autem ex æquivocis nominibus fucum vobis ipsi facitis. Ubi enim « lex Domini immaculata » dicitur², legem intelligitis non illam quæ post Moysen futura erat, sed eam quæ per ipsum data est, quamvis Deus clamet se novam legem ac Novum Testamentum instituturum. Et ubi dicitur: « Deus, judicium tuum Regi da³; quia rex fuit Salomon, psalmum in eum dictum esse vultis, quamvis psalmi verba diserte declarent eum editum fuisse in æternum regem, id est in Christum. Christus enim Rex et Sacerdos et Deus et Dominus et Angelus et homo et dux exercitus, et lapis et puer natus, ac primo perpetuus obnoxius, deinde in cœlum rediens, et rursus cum gloria veniens, ac regnum habens æternum prædicatus est; quemadmodum ex omnibus Scripturis demonstræ. Ut autem id quod dico intelligatis, psalmi verba recitabo, quæ sic se habent: « Deus, judicium tuum Regi da, et justitiam tuam filio Regis; judicare populum tuum in justitia, et pauperes tuos in judicio. Suscipiant montes pacem populo, et colles justitiam. Judicabit pauperes populi, et salvos faciet filios pauperum, et humiliabit calumniatorem; et permanebit cum sole et ante lunam in generationes generationum. Descendet sicut pluvia in vellus, et sicut stilla destillans super terram. Orietur in diebus ejus justitia, et abundantia pacis, donec auferatur luna. Et dominabitur a mari usque ad mare, et a fluminibus usque ad terminos orbis terrarum. Coram illo procident Æthiopes, et inimici ejus terram lingent. Reges Tharsis, et insulæ munera offerent: Reges Arabum et Saba dona adducent. Et adorabunt eum omnes reges terræ, et omnes gentes servient ei; quia liberavit egenum a potente et pauperem cui non erat adjutor. Parcet inopi et pauperi, et animas pauperum salvas faciet. Ex usura et iniquitate redimet animas eorum; et honorabile nomen ejus coram illis. Et vivet, et dabitur ei de auro Arabiæ, et orabunt de ipso semper: tota die benedicent ei. Et erit firmamentum in terra: super summos montes extolletur; super Libanum fructus ejus, et florebunt de civitate, sicut fennum terræ. Erit nomen ejus benedictum in sæcula: ante solem permanet nomen ejus. Et benedicentur in ipso omnes tribus terræ: omnes gentes magnificabunt eum. Benedictus Dominus Deus Israel, qui facit mirabilia solus. Et benedictum nomen gloriæ ejus in æternum et in sæculum sæculi: et replebitur gloria ejus omnis terra: fiat, fiat. » Et in fine

² Psal. xviii, 8. ³ Psal. lxxi, 2.

(41) Τῷ Δαβίδ. Legendum conjicit Cl. Thirlbius τὸν διὰ Δαβίδ ὑπὸ τοῦ. Sed mihi videtur Justinus respicere ad psalmi titulum, ψαλμὸς τῷ Δαβίδ,

οὐδὲν συνήκατε, καὶ ἄλλου ψαλμοῦ τῷ Δαβίδ (41) ὑπὸ τοῦ ἁγίου Πνεύματος εἰρημένου ἀναμνήσομαι, ὃν εἰς Σολομῶνα, τὸν γενόμενον καὶ αὐτὸν βασιλεῖα ὑμῶν, εἰρήσθαι λέγετε· εἰς δὲ τὸν Χριστὸν ἡμῶν καὶ αὐτὸς εἰρήται. Ὑμεῖς δὲ ἀπὸ τῶν ὁμωνύμων λέξεων αὐτοῦς ἐξαπατᾶτε· ὅπου γὰρ « ὁ νόμος τοῦ Κυρίου ἁμωμος » εἰρήται, οὐχὶ τὸν μετ' ἐκείνον μέλλοντα, ἀλλὰ τὸν διὰ Μωϋσέως ἐξηγεῖσθε, τοῦ Θεοῦ βοῶντος, καινὸν νόμον καὶ καινὴν διαθήκην διαθήσεσθαι. Καὶ ὅπου λέλεκται, « Ὁ Θεός, τὸ κρίμά σου τῷ βασιλεῖ δός, » ἐπειδὴ βασιλεὺς Σολομὸν γέγονεν, εἰς αὐτὸν τὸν ψαλμὸν εἰρήσθαι φατε, τῶν λόγων τοῦ ψαλμοῦ διαρρήθην κηρυσσόντων εἰς τὸν αἰώνιον βασιλεῖα, τουτέστιν εἰς τὸν Χριστὸν, εἰρήσθαι. Ὁ γὰρ Χριστὸς βασιλεὺς, καὶ ἱερεὺς, καὶ Θεός, καὶ Κύριος, καὶ ἄγγελος, καὶ ἄνθρωπος, καὶ ἀρχιστράτηγος, καὶ λίθος, καὶ παιδίων γεννύμενος, καὶ παθητὸς γενόμενος παρῶτον, εἶτα εἰς οὐρανὸν ἀνερχόμενος, καὶ πάλιν παραγινόμενος μετὰ δόξης, καὶ αἰώνιον τὴν βασιλείαν ἔχων κεκέρυκται, ὡς ἀπὸ πασῶν τῶν Γραφῶν ἀποδείκνυμι. Ἴνα δὲ καὶ ὁ εἶπον νοήσητε, τοὺς τοῦ ψαλμοῦ λόγους λέγω· εἰς δ' οὗτοι· « Ὁ Θεός, τὸ κρίμά σου τῷ Βασιλεῖ δός, καὶ τὴν δικαιοσύνην σου τῷ υἱῷ τοῦ Βασιλέως, κρίνειν τὸν λαὸν σου ἐν δικαιοσύνῃ καὶ τοὺς πτωχοὺς σου ἐν κρίσει. Ἀναλαβέτω τὰ ὄρη εἰρήνην τῷ λαῷ, καὶ οἱ βουνοὶ δικαιοσύνην· κρίνει τοὺς πτωχοὺς τοῦ λαοῦ, καὶ σώσει τοὺς υἱοὺς τῶν πενήτων, καὶ ταπεινώσει συκοφάντην, καὶ συμπαράμενει τῷ ἡλίῳ καὶ πρὸ τῆς σελήνης εἰς γενεὰς γενεῶν. Καταθήσεται ὡς ὑετὸς ἐπὶ πόκον, καὶ ὡσεὶ σταγὼν ἡ στάζουσα ἐπὶ τὴν γῆν. Ἀνατελεῖ ἐν ταῖς ἡμέραις αὐτοῦ δικαιοσύνη καὶ πλῆθος εἰρήνης, ἕως οὗ ἀνταναιμεθῆ ἡ σελήνη. Καὶ κατακυριεύσει ἀπὸ θαλάσσης ἕως θαλάσσης, καὶ ἀπὸ ποταμῶν ἕως περάτων τῆς οἰκουμένης. Ἐνώπιον αὐτοῦ προπεσοῦνται Αἰθίοπες, καὶ οἱ ἐχθροὶ αὐτοῦ χοῦν λείψουσι. Βασιλεῖς Θαρσεῖς καὶ νῆσοι δῶρα προσάξουσι· βασιλεῖς Ἀράβων καὶ Σαββᾶ δῶρα προσάξουσι, καὶ προσκυνήσουσιν αὐτῷ πάντες οἱ βασιλεῖς τῆς γῆς, καὶ πάντα τὰ ἔθνη δουλεύουσιν αὐτῷ· ὅτι ἐβρύσατο πτωχὸν ἐκ δυνάστου, καὶ πένητα ᾧ οὐχ ὑπῆρχε βοηθός. Φείσεται πτωχοῦ καὶ πένητος, καὶ ψυχὰς πενήτων σώσει· ἐκ τόκου καὶ ἐξ ἀδικίας λυτρώσεται τὰς ψυχὰς αὐτῶν· καὶ ἔντιμον τὸ ὄνομα αὐτοῦ ἐνώπιον αὐτῶν. Καὶ ζήσεται, καὶ δοθήσεται αὐτῷ ἐκ τοῦ χρυσοῦ τῆς Ἀραβίας, καὶ προσεύξονται διαπαντὸς περὶ αὐτοῦ· ὄλην τὴν ἡμέραν εὐλογήσουσιν αὐτόν. Καὶ ἔσται στήριγμα ἐν τῇ γῇ, ἐπ' ἄκρων τῶν ὀρέων ὑπεραρθήσεται· ὑπὲρ τὸν Λίβανον ὁ καρπὸς αὐτοῦ, καὶ ἐξανθήσουσιν ἐκ πόλεως ὡσεὶ χόρτος τῆς γῆς. Ἔσται τὸ ὄνομα αὐτοῦ εὐλογημένον εἰς τοὺς αἰῶνας. Πρὸ τοῦ ἡλίου διαμένει τὸ ὄνομα αὐτοῦ· καὶ ἐνευλογηθήσονται ἐν αὐτῷ πᾶσαι αἱ φυλαὶ τῆς γῆς, πάντα τὰ ἔθνη μακαριοῦσιν αὐτόν. Εὐλογητὸς Κύριος ὁ Θεός τοῦ Ἰσραὴλ ὁ ποιῶν θαυμά-

quem proinde Davidi dictatum a Spiritu sancto intelligebat.

σι μόνος, καὶ εὐλογημένον τὸ ὄνομα τῆς δόξης αὐ-
 τῷ εἰς τὸν αἰῶνα, καὶ εἰς τὸν αἰῶνα τοῦ αἰῶνος·
 καὶ πληρωθήσεται τῆς δόξης αὐτοῦ πᾶσα ἡ γῆ· γέ-
 νωτο, γένοιτο. » Καὶ ἐπὶ τέλει τοῦ ψαλμοῦ τούτου οὐ
 ἔστιν, γέγραπται· « Ἐξέλιπον οἱ ὕμνοι Δαβὶδ υἱοῦ
 Ἰεσσαί. » Καὶ ὅτι μὲν βασιλεὺς ἐγένετο ἐπιφανῆς
 καὶ μέγας ὁ Σολομών, ἐφ' οὗ ὁ οἶκος Ἱερουσαλήμ
 ἐπικληθεὶς (42) ἀνψοδομήθη, ἐπίσταμαι· ὅτι δὲ οὐ-
 ἄν τῶν ἐν τῷ ψαλμῷ εἰρημένων συνέθη αὐτῷ, φαί-
 νεται. Οὕτε γὰρ πάντες οἱ βασιλεῖς προσεκύνησαν
 αὐτῷ, οὕτε μέχρι τῶν περάτων τῆς οἰκουμένης ἐθα-
 σθευσεν, οὕτε οἱ ἐχθροὶ αὐτοῦ ἐμπροσθεν αὐτοῦ πε-
 σόντες, χοῦν ἔλειξαν· ἀλλὰ καὶ τολμῶ λέγειν ἃ γέ-
 γραπται ἐν ταῖς Βασιλείαις (43) ὑπ' αὐτοῦ πραχθέντα,
 ὅτι διὰ γυναῖκα ἐν Σιδῶνι εἰδωλόλατρεϊ (44) ὅπερ
 οὐχ ὑπομένουσι πράξει οἱ ἀπὸ τῶν ἐθνῶν διὰ Ἰησοῦ
 τοῦ σταυρωθέντος ἐπιγνόντες τὸν ποιητὴν τῶν ὧων
 Θεόν, ἀλλὰ πᾶσαν αἰκίαν καὶ τιμωρίαν μέχρις ἐσχάτου
 θανάτου ὑπομένοντες περὶ τοῦ (45) μήτε εἰδωλο-
 λατρηῆσαι, μήτε εἰδωλόθουτα φαγεῖν.

35. Καὶ ὁ Τρύφων· Καὶ μὴν πολλοὺς (46) τῶν
 τῶν Ἰησοῦν λεγόντων ὁμολογεῖν, καὶ λεγομένων Χρι-
 στιανῶν, πυνθάνομαι ἐσθλῆιν τὰ εἰδωλόθουτα, καὶ μη-
 ἔν ἐκ τούτου βιάπτεσθαι λέγειν.

Καγῶ ἀπεκρινάμην· Καὶ ἐκ τοῦ τοιούτους εἶναι
 ἄνδρας, ὁμολογούντας ἑαυτοὺς εἶναι Χριστιανούς καὶ
 τὸν σταυρωθέντα Ἰησοῦν ὁμολογεῖν καὶ Κύριον καὶ
 Χριστὸν, καὶ μὴ τὰ ἐκείνου διδάγματα διδάσκοντας,
 ἀλλὰ τὰ ἀπὸ τῶν τῆς (47) πλάνης πνευμάτων, ἡμεῖς
 οἱ τῆς ἀληθινῆς Ἰησοῦ Χριστοῦ καὶ καθαρᾶς διδα-
 σκαλίας μαθηταί, πιστότεροι (48) καὶ βεβαιότεροι
 γινόμεθα ἐν τῇ ἐλπίδι τῇ κατηγγελημένῃ ὑπ' αὐτοῦ.
 Ἄ γὰρ προλαθὼν μέλλειν γίνεσθαι ἐν ὀνόματι αὐτοῦ
 ἔστι, ταῦτα ἔχει καὶ ἐνεργεῖαι ὁρῶμεν τελούμενα.
 Εἶπε γάρ· « Πολλοὶ ἐλεύσονται ἐπὶ τῷ ὀνόματί μου,
 ἐξωθεν ἐνδεδυμένοι δέρματα προβάτων, ἔσωθεν δὲ
 εἰσι λύκοι ἄρπαγες. » Καὶ· « Ἔσονται σχίσματα καὶ
 αἵρέσεις. » Καὶ· « Προσέχετε ἀπὸ τῶν ψευδοπροφη-
 τῶν, οἱ τινες ἐλεύσονται πρὸς ὑμᾶς, ἐξωθεν ἐνδεδυ-
 μένοι δέρματα προβάτων, ἔσωθεν δὲ εἰσι λύκοι ἄρ-

A hujus, quem retuli, psalmi scriptum est : « Defece-
 runt hymni Davidis, filii Jesse ». Ac regem qui-
 dem illustrem et magnum fuisse Salomonem, sub
 quo templum illud, quod vocatur Hierosolymitanum,
 constructum fuit, haud ignoro; sed nihil ex his,
 quæ in psalmo dicuntur, illi contigisse liquet. Nam
 nec omnes reges eum adoraverunt, nec usque ad
 terminos orbis terrarum regnavit, nec inimici ejus
 coram illo cadentes 132 terram linxerunt. Neque
 etiam dicere verebor, quæ ab eo facta in libris Re-
 gnorum scribuntur, nempe illum propter mulierem
 Sidonia simulacra coluisse. Quod quidem ut com-
 mittant, minime adducuntur, qui ex gentibus per
 Jesum crucifixum cognoverunt creatorem universorum
 Deum, sed cruciatum omnem et supplicium ad
 extremam usque mortem perferunt, ne aut simu-
 lacra colant, aut simulacris edant immolata.

35. *Hæreses catholicos in fide confirmant.*—Tum
 Trypho : Ex his tamen, inquit, qui Jesum sese con-
 fiteri dicunt, et Christiani appellantur, multos esse
 audio, qui simulacris immolata manducant, seque
 nihil ex ea re lædi dicunt.

Tum ego sic respondi : Ex eo etiam, quod ejus-
 modi exsint homines, qui se esse Christianos pro-
 fiteantur, et Jesum, qui crucifixus est, Dominum et
 Christum confiteri, nec tamen illius doctrinam te-
 neant, sed eam, quæ est a spiritibus erroris; nos
 quæ veræ ac puræ Jesu Christi doctrinæ discipuli
 sumus, firmiores in fide et constantiores firmus in
 spe ab eo nuntiata. Quæ enim in suo nomine even-
 tura prædixit, ea oculis et effectu ad exitum per-
 ducta cernimus. Dixit enim : « Multi venient in no-
 mine meo, extrinsecus ovium pellibus induti, intus
 autem sunt lupi rapaces ». Et : « Erunt schismata
 et hæreses ». Et : « Cavete vobis a pseudoprophe-
 tis, qui venient ad vos, extrinsecus induti pellibus
 ovium, intus autem sunt lupi rapaces ». Et : « Ex-
 surgent multi pseudochristi et pseudoapostoli,

• Psal. lxxi per totum. • Math. vii, 15. • I Cor. xi, 49. • Matth. vii, 15.

(42) Ὁ οἶκος Ἱερουσαλήμ ἐπικληθεὶς. Supple-
 nam τῆς, ut legitur n. 36, τοῦ ναοῦ τῶν Ἱεροσολύ-
 μων. Supra n. 23, τὸν ναὸν τῶν ἐν Ἱερουσαλήμ ἐπι-
 κληθέντα. Nimirum declarat templum ob summam
 venerationem dictum esse Hierosolymitanum, ut
 pole unicum et Dei jussu in hac urbe constitutum.

(43) Ἐν ταῖς βασιλείαις. Uterque codex ad
 marginem ἐν τῇ βίβλῳ τῶν Βασιλειῶν. Sic et R.
 Stephanus ad calcem.

(44) Διὰ γυναῖκα ἐν Σιδῶνι εἰδωλόλατρεϊ. Mu-
 lierem hic Sidoniam interpretari, ut fecit Langus,
 nimis incommodum. Salomonem autem in urbe Si-
 doniorum, ut alii interpretibus placuit, simulacra
 coluisse nullibi proditur, neque hæc Justinus tribuen-
 da sententia. Quare legere malim τοῖς ἐν Σιδῶνι εἰ-
 δωλοῖς ἐλάτρευε, vel saltem quasi ita scriptum esset,
 ita S. martyris verba, sine ulla immutatione, acci-
 pienda : nisi quis malit ὡς ἐν Σιδῶνι. Cl. Thirlbius
 legendam proponit ἐν Σιδῶνι εἰδωλόλατρεϊ, vel Θεὸν
 ὧων εἰδωλόλατρεϊ. Eruditi viri utramque conjectu-

D ram referre visum est; sed neutram probare possum.

(45) Περὶ τοῦ. Legendum monet Cl. Thirlbius
 ὑπὲρ τοῦ, ac similia loca profert ex *Apol.* i, n. 39 et
Dialog. n. 121 et 131. Sed cum illud περὶ τοῦ idem
 valeat ac ὑπὲρ τοῦ, ut observabimus initio *Apolo-*
giæ Athenagoræ, nihil prorsus in hoc Justinii loco
 mutandum.

(46) Πολλοὺς. Hoc est Gnosticos. Otto.

(47) Ἀπὸ τῶν τῆς. Uterque codex habet ad mar-
 ginem, ἀπὸ τοῦ τῆς πλάνης πνεύματα.

(48) Πιστότεροι καὶ βεβαιότεροι. Imitatur hunc
 locum Tertullianus lib. *De præscript.*, cap. 5 et 4.
 Præclare etiam S. Augustinus lib. *De vera relig.*,
 n. 15 : « Cum autem foris sunt, inquit, plurimum
 prosunt non verum docendo quod nesciunt, sed ad
 verum quærendum carnales et ad verum aperien-
 dum spirituales catholicos excitando. » Ethnicis, qui
 varias illas sectas in probrum Christianæ religionis
 objiciebant, responderunt Clemens Alex. *Strom.* vii,
 p. 755, et Origen. iii in *Cels.*, p. 118.

et multos fidelium seducent^o. « Sunt igitur, amici, et fuerunt permulti, qui impia et nefanda dicere ac facere docerent, in nomine Jesu prodeuntes; suntque a nobis appellati ex eorum nomine, a quibus secta quæque et opinio ortum habuit. (Alii enim alio modo in Deum universorum, et in eum, quem venturum prædixerat, Christum, et in Deum Abrahamæ et Isaac et Jacob blasphemias docent. Cum horum neminem communicamus, cum atheos et impios esse ac injustos et exleges sciamus, ac Jesum minime colere, sed verbis tantum confiteri. Atque illi quidem non secus ac qui in gentibus nomen Dei operibus manu factis inscribunt, ita Christianos se esse dicunt, et nefandorum ac impiorum sacrificiorum participes fiunt.) Nonnulli **133** vocantur Marciani, alii Valentini, alii Basilidiani, alij Saturniliani, alii aliud vocabulum habent ex suæ quisque sectæ principe; quemadmodum, ut initio dixi^o, unusquisque eorum, qui philosophari sibi videntur, acceptum a parente disciplinæ nomen illius philosophiæ quam sequitur, sibi ferendum existimat. Quamobrem cum ex his Jesum etiam eorum, quæ post ipsum futura erant, præscium fuisse scimus, tum ex multis aliis, quæ credentibus ac proflentibus eum esse Christum eventura prædixit. Nam quæcumque patimur, dum a propinquis necamur, omnia nobis eventura prænuntiavit: ita ut facile pateat nullum ejus omnino reprehendi posse nec dictum nec factum. Quapropter et pro vobis et pro alijs omnibus hominibus, qui nos oderunt, precamur, ut nobiscum resipiscentes, in eum, quem et opera et quæ etiamnum ejus nominis appellatione fiunt miracula, et doctrinæ sermones, et vaticinia

^o Matth. xxiv, 11 ^o supra n. 2.

(49) Καὶ τὸν ὄπ' αὐτοῦ προσητεύμενον. Hæc de Ebionitis dicta existimavit Bullus in libro *De Judic. eccles.*, cap. 7. Sed perspicuum est de iisdem hæreticis dicta esse, qui Jesum et Christum esse et Dominum confitebantur, sed eum a prophetis creatoris et Dei Judæorum prædictum fuisse negabant, quia creatorem et Deum Judæorum, ejusque prophetias ac totum Vetus Testamentum omnino rejiciebant. Ex his etiam patet Christum hoc loco nequaquam a Justino, ut ibidem existimat Bullus, Deum Abrahamæ appellari. Hunc ei titulum desert S. martyr sub finem *Apol.* 1, et pluribus aliis in locis; sed hic Deum Abrahamæ et Isaac et Jacob appellat eum, quem hæretici verum Deum esse negabant, nempe creatorem et Deum Judæorum, cum talem Christum pro vero Deo agnoscerent, eumque Deo Abrahamæ longe majorem esse contenderent. De iisdem hæreticis vid. n. 40 et 42.

(50) Τελεταῖς κοινωνοῦσι. « Nefandis ac impiis sacris communicant, » nimirum edendo de his, quæ dæmonis consecrata sunt. Neque enim verisimile est Justinum ad ipsa hæreticorum mysteria respicere, et hoc loco affirmare, quod in *Apol.* 1, n. 26, fateatur se nescire, utrum fabulosa illa facinora hæretici necne committant. Præterea observandum est Justinum respondere Tryphoni, qui de idolothytis tantum locutus fuerat. Non expectabant nefarii homines dum a judicibus cogentur, sed sua sponte dies festos gentilium obibant, ut sacrorum participes fierent. Id ex his verbis Irenæi perspicitur: Καὶ γὰρ εἰδωλόθυστα ἀδιαφόρως ἐσθίουσι, μηδὲ μολύν-

Α παγες. » Καί· « Ἀσασθησονται πολλοὶ ψευδοχριστοὶ καὶ ψευδοαπόστολοι, καὶ πολλοὺς τῶν πιστῶν πλανήσουσιν. » Εἰσὶν οὖν καὶ ἐγένοντο, ὧ φίλοι ἄνδρες, πολλοὶ οἱ ἄθεα καὶ βλάσφημα λέγειν καὶ πράττειν ἐδίδαξαν, ἐν ὀνόματι τοῦ Ἰησοῦ προσελθόντες· καὶ εἰσὶν ὄπ' ἡμῶν, ἀπὸ τῆς προσωνομίας τῶν ἀνδρῶν, ἐξ οὐπὲρ ἐκάστη διδασχὴ καὶ γνώμη ἤρξατο. (Ἄλλοι γὰρ κατ' ἄλλον τρόπον βλασφημεῖν τὸν ποιητὴν τῶν ὄλων, καὶ τὸν ὄπ' αὐτοῦ προφητεύμενον (49) ἐλεύσεσθαι Χριστόν, καὶ τὸν Θεὸν Ἀβραάμ καὶ Ἰσαάκ καὶ Ἰακώβ διδάσκουσιν· ὧν οὐδενὶ κοινωνοῦμεν, οἱ γνωρίζοντες ἀθέους καὶ ἀσεβεῖς καὶ ἀδίκους καὶ ἀνόμους αὐτοὺς ὑπάρχοντας, καὶ ἀντὶ τοῦ τὸν Ἰησοῦν σέβειν, ὀνόματι μόνον ὁμολογεῖν. Καὶ Χριστιανούς ἑαυτοὺς λέγουσιν, ὃν τρόπον οἱ ἐν τοῖς ἔθνεσι τὸ ὄνομα τοῦ Θεοῦ ἐπιγράφουσι τοῖς χειροποιήτοις, καὶ ἀνόμοις καὶ ἀθείοις τελεταῖς (50) κοινωνοῦσι.) Καὶ εἰσὶν αὐτῶν οἱ μὲν τινες καλούμενοι Μαρκιανοὶ (51), οἱ δὲ Οὐαλεντινιανοὶ, οἱ δὲ Βασιλιδιανοὶ, οἱ δὲ Σατορνιλιανοὶ, καὶ ἄλλοι ἄλλῳ ὀνόματι, ἀπὸ τοῦ ἀρχηγέτου τῆς γνώμης ἑκάστος ὀνομαζόμενος· ὃν τρόπον καὶ ἑκάστος τῶν φιλοσοφῶν νομιζόντων, ὡς ἐν ἀρχῇ προεῖπον, ἀπὸ τοῦ πατρὸς τοῦ λόγου τὸ ὄνομα ἧς φιλοσοφῆι φιλοσοφίας ἠγγείται φέρειν. Ὡς καὶ ἐκ τούτων (52) ἡμεῖς, ὡς ἔφην, τὸν Ἰησοῦν καὶ τῶν μετ' αὐτὸν γενησομένων προγνωστὴν ἐπιστάμεθα, καὶ ἐξ ἄλλων δὲ πολλῶν ὧν προεῖπε γενήσεσθαι τοῖς πιστεύουσι καὶ ὁμολογοῦσιν αὐτὸν Χριστόν. Καὶ γὰρ ἃ πάσχοντες πάντα ἀναιρούμενοι ὑπὸ τῶν οἰκειῶν, προεῖπεν ἡμῖν μέλλειν γενέσθαι, ὡς κατὰ μηδέναι τρόπον ἐπιλήψιμον αὐτοῦ λόγον ἢ πρᾶξιν φαίνεσθαι. Διὸ καὶ ὑπὲρ ἡμῶν καὶ ὑπὲρ τῶν ἄλλων ἀπάντων ἀνθρώπων τῶν ἐχθραίνοντων ἡμῖν εὐχόμεθα (53)· ἵνα,

σθαι ὑπ' αὐτῶν ἠγούμενοι, καὶ ἐπὶ πᾶσαν ἑορτάσιμον τῶν ἐθνῶν τέρψιν, εἰς τιμὴν τῶν εἰδώλων γινόμενην, πρῶτοι συνίσαισι. « Etenim idolothytis indifferenter manducant, nihil iniquitari ab iis putantes, et in omnem diem festum ethnicorum, pro voluptate in honore idolorum factum, primi conveniunt. » Iren. lib. 1, cap. 6. Parenthesis, quam apposuimus ab his verbis ἄλλοι: γὰρ usque ad τελεταῖς κοινωνοῦσι debetur Cl. Thirlbio.

(51) Μαρκιανοὶ. Non Marci discipulos, ut Cl. Thirlbio videtur, qui Marciosi dicebantur, sed Marcionitas Justinus designat. Vix tunc prodierat hæc Marciosiorum secta, ejus parentem multo post Irenæus, ut adhuc superstitem, refellit, lib. 1, c. 13. Fatendum tamen est minus accurate Marcianos dici Marcionis discipulos. Sed arbitrium ejusmodi vocabulorum penes quemque scriptorem erat. Hinc ab Epiphano interdum Μαρκίωνα vocantur, interdum Μαρκωνισταί. Idem Οὐαλεντινούς dicit Valentini discipulos. Σατορνίον vocant Irenæus lib. 1, cap. 24, et Eusebius lib. iv, c. 7; Σατορνίλον Hegrippus apud Eusebium lib. iv, c. 22; Eriphanus et Theodoretus. Legitur apud R. Stephanum et in utroque cod. ms. Σατορνηλιανοὶ. Legendum videtur Βασιλειδιανοὶ. Sic enim omnes antiqui hos hæreticos vocant.

(52) Ὡς καὶ ἐκ τούτων. Forte Ὡστε καὶ ἐκ τούτων.

(53) Διὸ καὶ ὁμῶν... εὐχόμεθα. Id est, dum prædictæ a Christo persecutiones eveniunt; πᾶσι

μεταγρόντες σὺν ἡμῖν, μὴ βλασφημῆτε τὸν διὰ τε τῶν ἔργων, καὶ τῶν ἀπὸ τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ καὶ νῦν γενομένων δυνάμεων, καὶ ἀπὸ τῶν διδαχῆς λόγων, καὶ ἀπὸ τῶν προφητευσθειῶν εἰς αὐτὸν προφητειῶν, ἔρωμον καὶ ἀνέγκλητον κατὰ πάντα Χριστὸν Ἰησοῦν· ἀλλὰ πιστεύσαντες εἰς αὐτὸν, ἐν τῇ πάλιν γενησομένη ἐνδόξῳ αὐτοῦ παρουσίᾳ σωθῆτε, καὶ μὴ καταδικασθῆτε εἰς τὸ πῦρ ὑπ' αὐτοῦ.

36. Κάκεινος ἀπεκρίνατο· Ἔστω καὶ ταῦτα οὕτως ἔχοντα ὡς λέγεις, καὶ ὅτι παθητὸς Χριστὸς προσητεῦθη μέλλειν εἶναι, καὶ λίθος κέκληται (54), καὶ ἐνδοξος μετὰ τὴν πρώτην αὐτοῦ παρουσίαν, ἐν ἣ παθητὸς φαίνεσθαι κεκήρυκτο, ἐλευσόμενος καὶ κριτὴς πάντων λοιπῶν, καὶ αἰώνιος βασιλεὺς καὶ ἱερεὺς γενησόμενος. Εἰ οὕτως δέ ἐστι περὶ οὗ ταῦτα προσητεῦθη, ἀπόδειξον.

Κάγω· Ὡς βούλει, ὦ Τρύφων, ἐλευσομαι πρὸς ἃς βούλει ταύτας ἀποδείξεις ἐν τῷ ἀρμόζοντι τόπῳ, ἔστιν· τὰ νῦν δὲ συγγωρήσεις μοι πρώτων ἐπιμνησθῆναι ὧν περ βούλομαι προφητειῶν, εἰς ἐπίδειξιν ὅτι καὶ Θεὸς καὶ Κύριος τῶν δυνάμεων ὁ Χριστὸς καὶ Ἰακώβ καλεῖται ἐν παραβολῇ ὑπὸ τοῦ ἁγίου Πνεύματος· καὶ οἱ παρ' ὑμῖν ἐξηγηταί, ὡς Θεὸς βοᾷ, ἀνόητοί εἰσι, μὴ εἰς τὸν Χριστὸν εἰρησθαι λέγοντες, ἀλλ' εἰς Σολομῶνα, ὅτε εἰσέφερε τὴν σκηνὴν τοῦ μαρτυρίου εἰς τὸν ναὸν ὃν ψυχοδόμησεν. Ἔστι δὲ ψαλμὸς τοῦ Δαβὶδ οὗτος· «Τοῦ Κυρίου ἡ γῆ καὶ τὸ πλῆρωμα αὐτῆς, ἡ οἰκουμένη καὶ πάντες οἱ κατοικοῦντες ἐν αὐτῇ. Αὐτὸς ἐπὶ θαλάσσιον ἐθμελωσεν αὐτήν, καὶ ἐπὶ ποταμῶν ἠτοίμασεν αὐτήν. Τίς ἀναθήσεται εἰς τὸ ὄρος τοῦ Κυρίου; ἢ τίς στήσεται ἐν ὄρει ἁγίῳ αὐτοῦ; Ἄθῶος χερσὶ, καὶ καθαρὸς τῇ καρδίᾳ· ὃς οὐκ ἔλαβεν ἐπὶ ματαίῳ τὴν ψυχὴν αὐτοῦ, καὶ οὐκ ὤμοσεν ἐπὶ δόλῳ τῷ πλησίον αὐτοῦ· οὗτος λήξεται εὐλογίαν παρὰ Κυρίου, καὶ ἐλεημοσύνην παρὰ Θεοῦ Σωτῆρος αὐτοῦ. Αὕτη ἡ γενεὰ ζητούντων τὸν Κύριον, ζητούντων τὸ πρόσωπον τοῦ Θεοῦ Ἰακώβ (55). Ἄρατε πύλας, οἱ ἄρχοντες, ὑμῶν, καὶ ἐπάρθητε πύλας αἰώνιοι, καὶ εἰσελεύσεται ὁ Βασιλεὺς τῆς δόξης. Τίς ἐστὶν οὗτος ὁ Βασιλεὺς τῆς δόξης; Κύριος κραταιὸς καὶ δυνατὸς ἐν πολέμῳ. Ἄρατε πύλας, οἱ ἄρχοντες, ὑμῶν, καὶ ἐπάρθητε πύλας αἰώνιοι, καὶ εἰσελεύσεται ὁ Βασιλεὺς τῆς δόξης. Τίς ἐστὶν οὗτος ὁ Βασιλεὺς τῆς δόξης; Κύριος τῶν δυνάμεων, αὐτὸς ἐστὶν ὁ Βασιλεὺς τῆς δόξης. Ὁ Κύριος οὖν τῶν δυνάμεων ὅτι οὐκ ἐστὶν ὁ Σολομῶν, ἀποδέδεικται· ἀλλὰ ὁ ἡμέτερος Χριστὸς ὅτε ἐκ νεκρῶν ἀνέστη καὶ ἀνέβαινεν εἰς τὸν οὐρανόν, κελεύονται οἱ ἐν τοῖς οὐρανοῖς ταχθέντες ὑπὸ τοῦ Θεοῦ ἄρχοντες, ἀνοίξαι τὰς πύλας τῶν οὐρα-

de eo prænuntiata intaminatum ac in omnibus inculpatum declarant, Jesum Christum, blasphemias non evomatis; sed in eum credentes, salutem in secundo ejus adventu, qui gloriosus futurus est consequamini, ac æterno igne ab eo non damnemini.

36. *Probat Christum Dominum virtutum vocari.*— Tuum Trypho : Sint etiam ista ut dicis; fac Christum lapidem vocatum fuisse; fac prædictum esse eum passibilem futurum, et post primum ipsius adventum, in quo passibilem venturum oracula prænuntiaverant, gloriose rediturum, ac judicem deinceps omnium, et æternum regem ac sacerdotem futurum. Utrum autem iste sit, de quo hæc prædicta sunt, demonstra.

At ego : Ut placet, Trypho, veniam in tempore et loco ad eas, quas petis, demonstrationes; sed nunc per te mihi liceat prius commemorare quas volo prophetias; ut Christum demonstrarem et Deum et Dominum virtutum et Jacob per similitudinem vocari a Spiritu sancto; vestrosque interpretes, ut Deus clamat, insipientes esse¹⁰, qui hæc in Christum dicta non esse contendant, sed in Salomonem, cum tabernaculum testimonii in templum a se ædificatum inferret. Est autem psalmus Davidis iste : « Domini est terra et plenitudo ejus, orbis terrarum, et universi qui habitant in eo. Ipse super maria fundavit eum, et super flumina præparavit eum. Quis ascendet in montem Domini? aut quis stabit in loco sancto ejus? Innocens manibus et mundo corde; qui non accepit in vano animam suam, et non juravit in dolo proximo suo : hic accipiet benedictionem a Domino, et misericordiam a Deo Salvatore suo. Hæc est generatio quærentium Dominum, quærentium faciem Dei Jacob. Tollite portas, principes, 134 vestras, et elevamini, portæ æternales, et introibit Rex gloriæ. Quis est iste Rex gloriæ? Dominus fortis et potens in prælio. Tollite portas, principes, vestras, et elevamini, portæ æternales : et introibit Rex gloriæ. Quis est iste Rex gloriæ? Dominus virtutum, ipse est Rex gloriæ¹¹. » Dominum ergo virtutum Salomonem non esse demonstravi¹²; sed cum Christus noster ex mortuis D resurrexisset, et in cælum ascenderet, jubentur in cælis ordinati a Deo principes aperire portas cælorum, ut intret iste Rex gloriæ, et ascendens se deat ad dextram Patris, donec ponat inimicos scabellum pedum ejus, quemadmodum ex alio psalmo

¹⁰ Jer. iv, 22. ¹¹ Psal. xliii per totum. ¹² n. 34.

modo animum non despondemus, sed etiam tormenta ita constanter perferimus, ut pro ipsis etiam persecutoribus preeremur. Hanc esse Justini sententiam perspicitur ex *Apol.* i, num. 57, et *Dialogo.* num. 96, et aliis ejusmodi locis.

(54) *Kai λίθος κέκληται.* Non video cur hæc verba, quæ superioribus Justini dictis num. 34, respondent, hunc in locum Cl. Thiribius irrepsisse possit. Commodius illa quidem ponerentur ante καὶ παθητὸς προσητεῦθη, idque in interpretando sum

secutus. Sed sæpe in hoc *Dialogo* accuratissimam verborum constructionem negligit Justinus, ut supra pag. 104, in his verbis : Μὴ ἐναντία δρώσας ὄσασαι, et infra n. 43 : Κατὰ τὴν τοῦ Πατρὸς βουλήν, et n. 86 initio.

(55) *Τὸ πρόσωπον τοῦ Θεοῦ Ἰακώβ.* Quod Justinus paulo ante dixit, καὶ Ἰακώβ καλεῖται ἐν παραβολῇ, id videtur suadere, Justinum scripsisse τὸ πρόσωπόν σου Ἰακώβ. THIRIBIUS.— Vide Nobilium.

ostendimus ¹³. Nam cum cœli principes informi eum et ingloria et humili specie viderent, nec cum cognoscerent, ita percontabantur : « Quis est iste Rex gloriæ? » Et respondet eis Spiritus sanctus aut Patris aut suo ipsius nomine : « Dominus virtutum iste ipse est Rex gloriæ. » Nam nec de Salomone, cujus adeo gloriosum exstitit regnum, nec de tabernaculo testimonii quemquam eorum, qui ad portas templi Hierosolymitani excubabant, ausurum fuisse dicere : « Quis est iste Rex gloriæ, » quilibet fatebitur.

τῶν ἐφεστῶτων ταῖς πύλαις τοῦ ναοῦ τῶν Ἱεροσολύμων τῆς δόξης; » πᾶς ὁστισοῦν ὁμολογήσει.

37. *Idem probatur ex aliis psalmis.* — In diapsalmate autem psalmi quadragesimi sexti hæc in Christum dicta sunt : « Ascendit Deus in júbilo, Dominus in voce tubæ. Psallite Deo nostro, psallite : psallite Regi nostro, psallite. Quoniam Rex omnis terræ Deus; psallite intelligentes. Regnavit Deus super gentes; Deus sedet super sedem sanctam suam. Principes populorum congregati sunt cum Deo Abraham. Quoniam Dei fortes terræ valde elevati sunt ¹⁴. » Et in psalmo nonagesimo octave exprobrat vobis Spiritus sanctus, et hunc quem non vultis regem esse, regem et Dominum et Samuelis et Aaronis et Moysis et aliorum prorsus omnium esse declarat. Sunt vero psalmi verba hæc : « Dominus regnavit; irascantur populi; qui sedet super cherubim, commoveatur terra. Dominus in Sion magnus, et excelsus est super omnes populos. Constitute nōmini tuo magno; quoniam terribile et sanctum est, et honor regis judicium diligit. Tu parasti directiones : judicium et justitiam in Jacob tu fecisti. Exaltate Dominum Deum nostrum; et adorate scabellum pedum ejus, quoniam sanctus est. Moyses et Aaron in sacerdotibus ejus; et Samuel inter eos qui invocant nomen ejus. Invocabant (ait Scriptura) Dominum; et ipse exaudivat eos; in columna nubis loquebatur ad eos. Quia custodiebant testimonia ejus, et præceptum, quod dedit illis. Domine Deus noster, tu exaudiebas eos; Deus, tu propitius fuisti eis, et ulciscens in omnes adinventiones eorum. Exaltate Dominum Deum nostrum, et adorate in monte sancto ejus; quoniam sanctus Dominus Deus noster ¹⁵. »

38. *Molestum Judæo quod Christus adorandus dicitur. Id confirmat Justinus ex psal. XLIV.* Hic Trypho : Præclare faceremus, inquit, si magistris no-

α νῶν, ἵνα εισέλθῃ οὗτος ὃς ἐστὶ Βασιλεὺς τῆς δόξης, καὶ ἀναβάς καθίσῃ ἐν δεξιᾷ τοῦ Πατρὸς, ἕως ἂν θῆ τοὺς ἐχθροὺς ὑποπόδιον τῶν ποδῶν αὐτοῦ, ὡς διὰ τοῦ ἄλλου ψαλμοῦ δεδήλωται. Ἐπειδὴ γὰρ οἱ ἐν οὐρανῷ ἄρχοντες ἐώρων ἀειδῆ καὶ ἄτιμον τὸ εἶδος καὶ ἄδοξον ἔχοντα αὐτὸν (56), οὐ γωριζόντες αὐτὸν, ἐπυνθάνοντο· « Τίς ἐστὶν οὗτος ὁ Βασιλεὺς τῆς δόξης; » Καὶ ἀποκρίνεται αὐτοῖς τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἢ ἀπὸ προσώπου τοῦ Πατρὸς, ἢ ἀπὸ τοῦ ἰδίου· « Κύριος τῶν δυνάμεων αὐτὸς οὗτός ἐστιν ὁ Βασιλεὺς τῆς δόξης. » Ὅτι γὰρ οὔτε περὶ Σολομῶνος ἐνδόξου οὕτω βασιλέως ὄντος, οὔτε περὶ τῆς σκηπῆς τοῦ μαρτυρίου, ἐτόλμησεν ἂν τις εἰπεῖν, « Τίς ἐστὶν οὗτος ὁ Βασιλεὺς

37. Καὶ ἐν διαψάλματι τεσσαρακοστοῦ ἔκτου ψαλμοῦ, ἔφην, εἰς τὸν Χριστὸν οὕτως εἰρηται· « Ἀνέβη ὁ Θεὸς ἐν ἀλαλαγμῷ, Κύριος ἐν φωνῇ σάλπιγγος. Ψάλατε τῷ Θεῷ ἡμῶν, ψάλατε· ψάλατε τῷ Βασιλεῖ ἡμῶν, ψάλατε· ὅτι Βασιλεὺς πάσης τῆς γῆς ὁ Θεός· ψάλατε συνετῶς. Ἐβασίλευσεν ὁ Θεὸς ἐπὶ τὰ ἔθνη. Ὁ Θεὸς κάθηται ἐπὶ θρόνου ἁγίου αὐτοῦ. Ἀρχοντες λαῶν συνήχθησαν μετὰ τοῦ Θεοῦ Ἀβραάμ, ὅτι τοῦ Θεοῦ οἱ κραταῖοι τῆς γῆς σφόδρα ἐπήρθησαν. » Καὶ ἐν ἐννενηκοστῷ ὀγδόῳ ψαλμῷ ὀνειδίζει ὑμᾶς τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον καὶ τοῦτον ὃν μὴ θέλετε βασιλέα εἶναι, βασιλέα καὶ Κύριον καὶ τοῦ Σαμουὴλ καὶ τοῦ Ἀαρῶν καὶ Μωϋσέως καὶ τῶν ἄλλων πάντων ἀπλῶς ὄντα μνησεί. Εἰσὶ δὲ οἱ λόγοι τοῦ ψαλμοῦ οὗτοι· « Ὁ Κύριος ἐβασίλευσεν, ὄργισέθωσαν λαοὶ· ὁ καθήμενος ἐπὶ τῶν χειρῶν, σαλευθήτω ἡ γῆ. Κύριος ἐν Σιών μέγας καὶ ὑψηλός ἐστιν ἐπὶ πάντας τοὺς λαούς. Ἐξομολογήσασθωσαν τῷ ὀνόματι σου τῷ μεγάλῳ, ὅτι φοβερὸν καὶ ἅγιόν ἐστὶ, καὶ τιμὴ βασιλέως κρίσιν ἀγαπᾷ. Σὺ ἠτοίμασας ἐσθύτητας, κρίσιν καὶ δικαιοσύνην ἐν Ἰακώβ σὺ ἐποίησας. Ὑψοῦτε Κύριον τὸν Θεὸν ἡμῶν, καὶ προσκυνεῖτε τῷ ὑποποδίῳ τῶν ποδῶν αὐτοῦ· ὅτι ἅγιός ἐστι. Μωϋσῆς καὶ Ἀαρῶν ἐν τοῖς ἱερεῦσιν αὐτοῦ, καὶ Σαμουὴλ ἐν τοῖς ἐπικαλουμένοις τὸ ὄνομα αὐτοῦ. Ἐπεκαλοῦντο (φησὶν ἡ Γραφή) τὸν Κύριον, καὶ αὐτὸς εἰσήκουεν αὐτῶν. Ἐν στύλῳ νεφέλης ἐλάλει πρὸς αὐτούς· ὅτι ἐφύλασσον (57) τὰ μαρτύρια αὐτοῦ, καὶ τὸ πρόσταγμα ὃ ἔδωκεν αὐτοῖς. Κύριε ὁ Θεὸς ἡμῶν, σὺ ἐπήκουες αὐτῶν· ὁ Θεός, σὺ εὐλάτος ἐγένου αὐταῖς, καὶ ἐκδικῶν ἐπὶ πάντα τὰ ἐπιτηδεύματα αὐτῶν. Ὑψοῦτε Κύριον τὸν Θεὸν ἡμῶν, καὶ προσκυνεῖτε εἰς ὄρος ἅγιον αὐτοῦ· ὅτι ἅγιος Κύριος ὁ Θεὸς ἡμῶν. »

38. Καὶ ὁ Τρύφων εἶπεν· Ὁ ἄνθρωπε, καλὸν ἦν πεισθέντας ἡμᾶς τοῖς διδασκάλοις νομοθετήσασι (58) μηδενὶ ἐξ ὑμῶν ὁμιλεῖν, μηδὲ σοι τούτων κοινῶν-

¹³ n. 33. ¹⁴ Psal. XLVI, 6-10. ¹⁵ Psal. xcviij per totum.

(56) Minus accurate Christus specie et decore caruisse diceretur in ipso ascensionis triumpho. Eundem psalmum de Christo dictum esse contendit n. 85. Sed humilem illum statum primi adventus finibus circumscribere videtur. Inmerito autem ex ejusmodi locis, in quibus Christus inglorius et informis apparuisse dicitur, deformem ei vultum at-

tribui colligeremus. Primus illius adventus dicitur informis et inglorius n. 121.

(57) Ὅτι ἐφύλασσον. Deest ὅτι in utroque codice ms.

(58) Τοῖς διδασκάλοις νομοθετήσασι. Haec agendi rationem infra num. 112, Judæis exprobrat Justinus.

σαι τῶν λόγων. Βλάσφημα γὰρ πολλὰ λέγεις, τὸν σταυρωθέντα τοῦτον ἀξίῳ πείθειν ἡμᾶς γεγενῆσθαι μετὰ Μωϋσέως καὶ Ἀαρῶν, καὶ λελαληκέναι αὐτοῖς ἐν σὺλλῳ νεφέλης· εἶτα ἄνθρωπον γενόμενον, σταυρωθῆναι, καὶ ἀναβεθῆκέναι εἰς τὸν οὐρανόν, καὶ πάλιν παραγίνεσθαι (59) ἐπὶ τῆς γῆς, καὶ προσκυνητὸν εἶναι.

Κἀγὼ ἀπεκρινάμην· Ὅϊδα ὅτι, ὡς ὁ τοῦ Θεοῦ λόγος ἔφη, κέκρυπται ἀφ' ὑμῶν ἡ σοφία ἡ μεγάλη αὕτη τοῦ ποιητοῦ τῶν ὅλων καὶ παντοκράτορος Θεοῦ. Διὸ συμπαθῶν ὑμῖν προσκἀμειν ἀγωνίζομαι, ὅπως τὰ παράδοξα ἡμῶν ταῦτα νοήσητε· εἰ δὲ μὴ, ἵνα κἔν ἀντὶς ἀθῶος ᾧ ἐν ἡμέρᾳ κρίσεως. Ἔτι γὰρ καὶ παραδοξοτέρους (60) δοκοῦντας ἄλλους λόγους ἀκούσατε· μὴ ταράσσεσθε δὲ, ἀλλὰ μᾶλλον προθυμότεροι γενόμενοι ἀκροαταὶ καὶ ἐξετασταὶ μένετε, καταφρονῶντες τῆς παραδόσεως τῶν ὑμετέρων διδασκάλων· ἐπεὶ οὐ τὰ διὰ τοῦ Θεοῦ (61) ὑπὸ τοῦ προφητικοῦ Πνεύματος ἐλέγχονται νοεῖν δυνάμενοι, ἀλλὰ τὰ ἴδια μᾶλλον διδάσκουν προαιρούμενοι. Ἐν τεσσαρακοστῷ οὖν τετάρτῳ ψαλμῷ ὁμοίως εἰρηται εἰς τὸν Χριστὸν ταῦτα· « Ἐξηρεῦξάτο ἡ καρδία μου λόγον αγαθόν· λέγω ἐγὼ τὰ ἔργα μου τῷ Βασιλεῖ. Ἡ γλῶσσά μου κάλαμος γραμματέως ὄξυγράφου. Ὁραῖος κάλλι παρὰ τοὺς υἱοὺς τῶν ἀνθρώπων· ἐξεχύθη χάρις ἐν χειρὶ σου· διὰ τοῦτο εὐλόγησέ σε ὁ Θεὸς εἰς τὸν αἰῶνα. Περίκωσαι τὴν βομφαλίαν σου ἐπὶ τὸν μηρόν σου, δυνατέ. Τῇ ὠραιότητι σου καὶ τῷ κάλλει σου καὶ ἔντεινε, καὶ κατευδοῦ, καὶ βασιλευε, ἔνεκεν ἀληθείας καὶ πραότητος καὶ δικαιοσύνης· καὶ ὀδηγήσει σε θαυμασιῶς ἡ δεξιὰ σου. Τὰ βέλη σου ἠκοημένα, δυνατέ, λαοὶ ὑποκάτω σου πεσοῦνται, ἐν καρδίᾳ τῶν ἐχθρῶν τοῦ Βασιλέως. Ὁ θρόνος σου, ὁ Θεός, εἰς τὸν αἰῶνα τοῦ αἰῶνος· ῥάβδος εὐθύτητος ἡ ῥάβδος τῆς βασιλείας σου. Ἠγάπησας δικαιοσύνην, καὶ ἐμίσησας ἀνομίαν· διὰ τοῦτο ἔχρισέ σε ὁ Θεός (62) σου ἔλαιον ἀγαλλιάσεως παρὰ τοὺς μετόχους σου. Σμύρναν καὶ στακτὴν καὶ κασίαν ἀπὸ τῶν ἱματίων σου, ἀπὸ βάρων ἐλεφαντίνων, ἐξ ὧν εὐφρανάν σε. Θυγατέρες βασιλέων ἐν τῇ τιμῇ σου. Παρέστη ἡ βασίλισσα ἐκ δεξιῶν σου, ἐν ἱματισμῷ διαχρῶσῳ περιβεβλημένη, πεποικιλμένη. Ἄκουσον, θύγατερ, καὶ ἴδε, καὶ κλῖνον τὸ οὖς σου, καὶ ἐπιλάθου τοῦ λαοῦ σου, καὶ τοῦ οἴκου τοῦ πατρὸς σου·

¹⁶ Isa. xxi, 14. ¹⁷ Ibid. ¹⁸ Psal. xli, per totum.

(59) *Παραγίνεσθαι*. Necessè non est hic futurum cum Sybargio reponere; cum familiares sint Justiniano temporum immutationes, ac præterea præsens pro futuro sæpe usurpetur in ejusmodi locis apud accuratissimos scriptores.

(60) *Καὶ παραδοξοτέρους*. Vel ea promittere videtur, quæ de Verbi generatione ex substantia Patris in secunda parte *Dialogi* edisseret, vel quæ de vocatione gentium et reprobatione Judæorum in tertia parte.

(61) *Οὐ τὰ διὰ τοῦ Θεοῦ*. Multas se in partes vertit Cl. Thirlbuis, ut hunc locum, qui minime corruptus est, sanet. Legendum proponit τὰ διατάγματα τοῦ Θεοῦ, vel τὰ τοῦ Θεοῦ διὰ τοῦ προφητι-

stris morem gerentes, qui vestrum cuiquam venire in colloquium lege vetuerunt, ne horum quidem sermonum communionem tecum haberemus. Impie enim multa dicis, crucifixum illum persuadere nobis **135** postulans cum Moyse et Aarone versatum fuisse, et eos in columna nubis allocutum: deinde hominem factum ac cruci affixum fuisse, et in cœlum ascendisse, ac rursus in terram venturum, eundemque adorandum esse.

Tum ego sic respondi: Scio absconditam vobis esse, ut ait divinus sermo, magnam illam creatoris omnium et omnipotentis Dei sapientiam ¹⁶. Quare misericordia in vos commotus, contentione omni allaboro, ut hæc nostra, quæ præter opinionem vestram dicuntur, intelligatis; vel saltem ego crimine vacem in die judicii. Adhuc enim audies, quæ ab opinione vestra magis remota videantur; sed ne turbemini, quin potius alacriores auditores et inquisitores manete, traditionem magistrorum vestrorum contemnentes; eo quippe nomine arguuntur a Spiritu sancto, quod intelligere non possint, quæ a Deo docentur, sed sua magis docere studeant ¹⁷. In psalmo igitur quadragesimo quarto hæc in Christum similiter dicta sunt ¹⁸: « Eructavit cor meum verbum bonum: dico ego opera mea Regi. Lingua mea calamus scribæ velociter scribentis. Speciosus forma præ filiis hominum; diffusa est gratia in labiis tuis; propterea benedixit te Deus in æternum. Accingere gladio tuo super femur tuum, potentissime. Specie tua, et pulchritudine tua et intende, et prospere procede, et regna, propter veritatem et mansuetudinem, et justitiam; et deducet te mirabiliter dextera tua. Sagittæ tuæ acutæ, potentissime, populi sub te cadent, in corde inimicorum Regis. Sedes tua, Deus, in sæculum sæculi: virga directionis, virga regni tui. Dilexisti justitiam, et odisti iniquitatem; propterea unxit te Deus, Deus tuus oleo exsultationis præ participibus tuis. Myrrha et gutta, et casia, a vestimentis tuis, a domibus eburneis, ex quibus delectaverunt te. Filix regum in honore tuo. Astitit regina a dextris tuis, in vestitu deaurato, circumamicta, variegata. Audi, filia, et vide, et inclina aurem tuam: et obliviscere populum tuum et domum patris tui. Et concupiscet Rex decorem tuum; quia ipse est Dominus tuus: et adorabunt eum. Et filia

κοῦ Πνεύματος. Nec eruditus ille vir, nec alii interpretes Justiniani videntur illud ὑπὸ τοῦ προφητικοῦ Πνεύματος referri ad verbum ἐλέγχονται, quo quidem semel animadverso non difficiles erunt hæ voces, τὰ διὰ τοῦ Θεοῦ. Subaudiendum enim διδασκόμενα aut aliquod simile verbum, quod Justinus lectori suppleendum relinquere solet: Sic enim n. 34: ὅπου γὰρ ὁ νόμος... οὐχὶ τὸν μετ' ἐκείνων μέλλοντα, ἀλλὰ τὸν διὰ Μωϋσέως ἐξηγήσθη. Et n. 53: Τὸν διὰ τῶν προφητῶν νόμον. Et n. 35: Ὁ λόγος τῆς προφητείας τῆς διὰ Δαβὶδ. Vid. *Apol.* I, n. 59.

(62) Ὁ Θεός. Legendum ὁ Θεός, ὁ Θεός σου, ut infra n. 56 et 65.

Tyri in muneribus. Vultum tuum deprecabuntur divites plebis. Omnis gloria filiae Regis intrinsecus, in fimbriis aureis, circumamicta, variegata. Afferentur Regi virgines post eam; proxima ejus afferentur tibi. Afferentur in lætitia, et exultatione: adducentur in templum Regis. Pro patribus tuis nati sunt tibi filii; constitues eos principes super omnem terram. Recordabor nominis tui in omni generatione et generatione; propterea populi confitebuntur tibi in æternum, et in sæculum sæculi. »

ἤν. Μνησθήσομαι τοῦ ὀνόματός σου ἐν πάσῃ γενεᾷ τὸν αἰῶνα καὶ εἰς τὸν αἰῶνα τοῦ αἰῶνος. »

39. *Judæi Christianos hoc credentes oderunt. Quantum inter utrosque discrimen.* — Nec quidquam mirum, aiebam, si nos quoque odistis, qui hæc intelligimus, et cordis vestri semper obdurescentis sententiam arguimus; nam et Elias de vobis cum Deo agens 136 hæc ait: « Domine, prophetas tuos occiderunt et altaria tua subruerunt: et ego relictus sum solus, et quærent animam meam. » Et ei respondetur: « Adhuc mihi supersunt septem millia hominum, qui non flexerunt genu coram Baal 19. » Quemadmodum igitur propter illa septem millia suam tum Deus iracundiam non emittebat; ita et nunc judicium nondum intulit, neque infert; quippe cum sciat adhuc quotidie nonnullos in nomen Christi sui institui, et ab erroris via discedere; qui quidem dona accipiunt, ut quisque dignus est, per hujus Christi nomen illuminati. Hic enim accipit spiritum sapientiæ, ille consilii, alius fortitudinis, alius curationis, alius præcognitionis, alius doctrinæ, alius timoris Dei 20.

Ad hæc Trypho: Volo, inquit, noveris te hæc dicentem desipere.

At ego ad illum: Audi, sodes, nec insano, nec desipio. Sed prædictum est fore ut Christus, postquam in cælum ascendisset, nos ab errore captivos abduceret, ac dona nobis daret. Sunt autem hæc ipsa verba: « Ascendit in altum, captivam duxit captivitatem, dedit dona hominibus 21. » Nos igitur donis ab eo, qui in altum ascendit, Christo acceptis, vos « qui in vobis ipsis sapientes estis, et coram vobis ipsis scientes 22, » ex prophetiis sermonibus demonstramus desipere ac solis labiis Deum ejusque Christum colere. Nos autem, qui in omni veritate sumus instituti, et operibus et cognitione et corde ad mortem usque colimus. Forte autem idcirco etiam dubitatis hunc, quemadmodum decla-

καὶ ἐπιθυμῆσαι ὁ Βασιλεὺς τοῦ κάλλους σου· ὅτι αὐτός ἐστι Κύριός σου, καὶ προσκυνήσουσιν αὐτῷ. Καὶ θυγάτηρ Τύρου ἐν δούροις. Τὸ πρόσωπόν σου λιτανεύσουσιν οἱ πλοῦσιοι τοῦ λαοῦ. Πᾶσα ἡ δόξα τῆς θυγατρὸς τοῦ Βασιλέως ἔσωθεν, ἐν κροσσωτοῖς χρυσοῖς περιβεβλημένη, πεποικιλμένη. Ἀπενεχθήσονται τῷ Βασιλεῖ παρθέναι ὀπίσω αὐτῆς (63), αἱ πλησίον αὐτῆς ἀπενεχθήσονται σοι· ἀπενεχθήσονται ἐν εὐφροσύνῃ καὶ ἀγαλλιάσει· ἀχθήσονται εἰς ναὸν Βασιλέως. Ἄντι τῶν πατέρων σου ἐγεννήθησαν οἱ υἱοὶ σου· καταστήσεις αὐτοὺς ἄρχοντας ἐπὶ πᾶσαν τὴν

39. Καὶ οὐδὲν θαυμαστὸν, ἐπαίπων, εἰ καὶ ἡμᾶς μισεῖτε τοὺς ταῦτα νοούντας, καὶ ἐλέγχοντας ὑμῶν τὴν ἀεὶ σκληροκάρδιον γνώμην. Καὶ γὰρ Ἥλιος περὶ ὑμῶν πρὸς τὸν Θεὸν ἐντυγχάνων οὕτως λέγει· « Κύριε, τοὺς προφῆτας σου ἀπέκτειναν, καὶ τὰ θυσιαστήριά σου κατέσκαψαν· κατὰ ὑπελείφθη μόνος, καὶ ζητοῦσι τὴν ψυχὴν μου. » Καὶ ἀποκρίνεται αὐτῷ· « Ἔτι εἰσὶ μοι ἑπτακισχίλιοι ἄνδρες, οἱ οὐκ ἔκαψαν γόνυ τῇ Βάαλ. » Ὅν οὖν τρόπον διὰ τοὺς ἑπτακισχιλίους ἐκείνους τὴν ὀργὴν οὐκ ἐπέφερε τότε ὁ Θεός, τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ νῦν οὐδέπω τὴν κρίσιν (64) ἐπήνεγκεν ἢ ἐπάγει, γινώσκων ἔτι καθ' ἡμέραν τινὰς μαθητευομένους εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Χριστοῦ αὐτοῦ, καὶ ἀπολείποντας τὴν ὁδὸν τῆς πλάνης· οἱ καὶ λαμβάνουσι δόματα, ἕκαστος ὡς ἄξιοι εἰσι, φωτιζόμενοι διὰ τοῦ ὀνόματος τοῦ Χριστοῦ τούτου (65). Ὁ μὲν γὰρ λαμβάνει συνέσεως πνεῦμα, ὁ δὲ βουλῆς, ὁ δὲ ἰσχύος, ὁ δὲ ἰάσεως, ὁ δὲ προγνώσεως, ὁ δὲ διδασκαλίας, ὁ δὲ φόβου Θεοῦ.

Καὶ ὁ Τρύφων πρὸς ταῦτα εἶπέ μοι· Ὅτι παραφρονεῖς ταῦτα λέγων, ἐπίστασθαί σε βούλομαι.

Κατὰ πρὸς αὐτὸν· Ἄκουσον; ὡς οὗτος, ἔλεγον, ὅτι οὐ μέμνηνα, οὐδὲ παραφρονῶ· ἀλλὰ μετὰ τὴν τοῦ Χριστοῦ εἰς τὸν οὐρανὸν ἀνάλευσιν προφητεῦθη αἰχμαλωτεῦσαι αὐτὸν ἡμᾶς ἀπὸ τῆς πλάνης, καὶ δοῦναι ἡμῖν δόματα. Εἰσὶ δὲ οἱ λόγοι οὗτοι· « Ἀνέβη εἰς ὕψος, ἠχμαλώτευσεν αἰχμαλωσίαν, ἔδωκε δόματα τοῖς ἀνθρώποις. » Οἱ λαβόντες οὖν ἡμεῖς δόματα παρὰ τοῦ εἰς ὕψος ἀναβάντος Χριστοῦ, ὑμᾶς « τοὺς σοφοὺς ἐν ἑαυτοῖς καὶ ἐνώπιον ἑαυτῶν ἐπιστήμους, » ἀπὸ τῶν προφητικῶν λόγων ἀποδείκνυμεν ἀνοήτους, καὶ χεῖλεσι μόνον τιμῶντας τὸν Θεόν, καὶ τὸν Χριστὸν αὐτοῦ. Ἡμεῖς δὲ καὶ ἐν ἔργοις καὶ γνώσει καὶ καρδίᾳ, μέχρι θανάτου, οἱ ἐκ πάσης τῆς ἀληθείας (66) μεμαθητευμένοι, τιμῶμεν. Ὑμεῖς δὲ

19 Ill Reg. xix, 14, 18. 20 Isa. xi, 2. 21 Psal. lxxvii, 19. 22 Isa. v, 21.

(63) Ὅπισω αὐτῆς. Uterque codex ὀπίσω αὐτοῦ.

(64) Οὐδέπω τὴν κρίσιν. Vide Apol. ii, num. 7.

(65) Parvi refert utrum Christianis, quatenus Judæis opponuntur, an Catholicis, quatenus adversantur hæreticis, totius veritatis cognitio attribuitur. Nam, ut observatum est in Præfat. part. ii, cap. ult., quidquid in hoc Dialogo Justinus ad defensionem religionis Christianæ disputat, id Eccle-

sizæ Catholicæ dicatur et a sectis prorsus alienum est.

(66) Ἐκ πάσης τῆς ἀληθείας. Vel catholicos hic opponit hæreticis (sic enim n. 35, de catholicis: Ἡμεῖς οἱ τῆς ἀληθινῆς Ἰησοῦ Χριστοῦ καὶ καθαρῆς διδασκαλίας μαθηταί) vel Christianos Judæis.

ἴως καὶ διὰ τοῦτο διαστάζετε ὁμολογῆσαι ὅτι οὗτός ἐστιν ὁ Χριστός, ὡς αἱ Γραφαὶ ἀποδεικνύουσι καὶ τὰ φαινόμενα (67) καὶ τὰ γινώμενα ἐπὶ τῷ ὄνοματι αὐτοῦ, ἵνα μὴ διώκησθε ὑπὸ τῶν ἀρχόντων, οἳ οὐ παύονται (68) ἀπὸ τῆς τοῦ πονηροῦ καὶ πλάνου πνεύματος, τοῦ ὄφραως, ἐνεργείας, θανατοῦντες καὶ δάσκοντες τοὺς τὸ ὄνομα τοῦ Χριστοῦ ὁμολογοῦντας, ἕως πάλιν παρῆ, καὶ καταλύση πάντας, καὶ τὸ κατ' ἀξίαν ἐκάστῳ προσνείμῃ.

Καὶ ὁ Τρύφων· Ἦδὴ οὖν τὸν λόγον ἀπόδος ἡμῖν, ἵτι οὗτος ὃν φῆς ἐσταυρῶσθαι καὶ ἀνεληλυθέναι εἰς τὸν οὐρανὸν, ἐστὶν ὁ Χριστός τοῦ Θεοῦ. Ὅτι γὰρ καὶ παθητὸς ὁ Χριστός διὰ τῶν Γραφῶν κηρύσσεται, καὶ μετὰ δόξης πάλιν παραγίνεσθαι (69), καὶ αἰώνιον τὴν βασιλείαν πάντων τῶν ἐθνῶν ληΐσθαι, πάσης βασιλείας αὐτῷ ὑποτασσομένης, ἱκανῶς διὰ τῶν προανιστορημένων ὑπὸ σοῦ Γραφῶν ἀποδέδεικται· ὅτι δὲ οὗτός ἐστιν, ἀποδείξον ἡμῖν.

Κἀγὼ· Ἀποδέδεικται μὲν ἤδη, ὦ ἄνδρες, τοῖς ὡτα ἔχουσι καὶ ἐκ τῶν ὁμολογουμένων ὑφ' ὑμῶν· ἀλλ' ὅπως μὴ νομίσητε ἀπορεῖν με καὶ μὴ δύνασθαι καὶ πρὸς ἃ ἀξιοῦτε ἀποδείξει ποιείσθαι, ὡς ὑπεσχόμην, ἐν τῷ προσήκοντι τόπῳ ποιήσομαι· τὰ νῦν δὲ ἐπὶ τὴν συνάφειαν ὧν ἐπιούμην λόγων ἀποτρέγω.

40. Τὸ μυστήριον οὖν τοῦ προβάτου ὃ τὸ Πάσχα θύειν (70) ἐντέταλται ὁ Θεός, τύπος ἦν τοῦ Χριστοῦ· οὗ τῷ αἵματι, κατὰ τὸν λόγον τῆς εἰς αὐτὸν πίστεως, χρίονται τοὺς οἴκους αὐτῶν, τουτέστιν αὐτούς, οἳ πιστεύοντες εἰς αὐτόν. Ὅτι γὰρ τὸ πλάσμα, ὃ ἔπλασεν ὁ Θεὸς τὸν Ἀδάμ, οἴκος ἐγένετο τοῦ ἁμαρτηρίου τοῦ παρά τοῦ Θεοῦ, καὶ πάντες νοεῖν δύνασθε. Καὶ ὅτι πρόσκαιρος ἦν καὶ αὕτη ἡ ἐντολή, οὕτως ἀποδείκνυμι. Οὐδαμῶς θύεσθαι τὸ πρόβατον τοῦ Πάσχα ὁ Θεὸς συγχωρεῖ, εἰ μὴ ἐπὶ τόπῳ (71) ἧ ἐκικέκληται τὸ ὄνομα αὐτοῦ· εἰδὼς ὅτι ἐλεύσονται ἡμέραι μετὰ τὸ παθεῖν τὸν Χριστόν, ὅτε καὶ ὁ τόπος τῆς Ἱερουσαλῆμ τοῖς ἔχθροῖς ὡμῶν παραδοθήσεται, καὶ παύσονται ἅπασαι ἀπλῶς προσφοραὶ γινώμεναι, καὶ τὸ κλειυθὲν πρόβατον ἐκεῖνο ὅπῃ ὄντων γίνεσθαι, τοῦ πάθους τοῦ σταυροῦ δι' οὗ πάσχειν ἐμελλεν ὁ Χριστός, σύμβολον ἦν. Τὸ γὰρ ἐπιπέπυτον πρόβατον (72), σηματοδοτούμενον ὁμοίως τῷ σχήματι τοῦ σταυροῦ, ὁπταῖται. Εἰς γὰρ ὁρθὸς ὀβελίσκος διαπερονᾶται ἀπὸ τῶν κατωτάτω μερῶν ἄνω τῆς κεφαλῆς, καὶ εἰς πάλιν κατὰ τὸ μετὰ-

(67) Καὶ τὰ φαινόμενα. Videtur his verbis designare conversionem gentium, sequentibus autem miracula in Christi nomine fieri solita.

(68) Οἳ οὐ παύονται. Non providebat S. martyr fore aliquando, ut Ecclesia sub imperatoribus Christianis floreret. Atque in hoc assentientem habet Tertullianum, qui sic loquitur *Apologet.* cap. 24: « Sed et Cæsares credidissent super Christo, si aut Cæsares non essent saeculo necessarii, aut si et Christiani potuissent esse Cæsares. »

(69) Παραγίνεσθαι. Hic etiam, ut supra, futurum tradidit Sylburgius. Sed non major immutandi contextus necessitas.

(70) Ὁ τὸ Πάσχα θύειν. Similis constructio prius occurrit, τὸ πλάσμα ὃ ἔπλασεν ὁ Θεὸς τὸν Ἀδάμ. Itaque illud τὸ Πάσχα idem valet ac Pascha-

rant Scripturæ et quæ in omnium oculis posita sunt, et quæ in ejus nomine fiunt, Christum esse confiteri, ne vos insectentur principes, qui nefarii et fallacis spiritus, sive serpentis, operatione eos, qui nomen Christi confitentur, occidere et insectari non desinent, donec iterum adsit, et omnes destruat, et digna cuique præmia rependat.

Hic Trypho: Jam igitur, inquit, rationem nobis affer, cur iste, quem crucifixum esse dicis et in cælum ascendisse, Christus sit Dei. Passibilem enim Christum in Scripturis prædicari, ac rursus cum gloria venturum, et æternum omnium gentium imperium, omnibus regnis ei subjectis, accepturum, satis ex Scripturis a te supra recitatis demonstratum est. Hunc autem ipsum esse nobis demonstra.

At ego: Id jam, viri, iis qui aures habent, demonstratum est, vel ex his ipsis, quæ a vobis concessa sunt; sed ne me putetis hæerere, nec ea etiam, quæ petitis, demonstrare posse, faciam id convenienti loco, ut pollicitus sum; nunc autem seriè institutæ orationis prosequor.

40. Redit ad leges Mosaicæ et figuras fuisse probat eorum quæ ad Christum pertinent. — Mysterium igitur agni, quem Pascha immolare præcepit Deus, figura erat Christi, cujus sanguine, pro fidei in eum suæ ratione, domos suas inungunt, qui credunt in eum, 137 id est seipso; nam illud plasma, quod Deus effinxit, nempe Adamum, domum fuisse afflati a Deo spiritus, vos quoque omnes intelligere potestis. Hoc autem ipsum etiam præceptum ad tempus datum sic demonstro. Agnum Paschæ Deus alibi immolari non sinit, quam in loco in quo invocatum est nomen ejus; cum sciret venturos post Christi passionem dies, quibus urbs Jerusalem hostibus vestris traderetur, et omnes prorsus oblationes fieri desinerent. Atque hic agnus, quem totum assari præcipitur, supplicii crucis, per quam Christus erat passurus, symbolum erat. Agnus enim qui assatur, ad similitudinem figuræ crucis dispositus assatur. Alterum enim veru ab infimis partibus ad caput usque recta transligitur; alterum vero secundum scapulas, ad quod etiam ma-

lis victima, nec necesse est legere τῷ Πάσχα, ut erudito Londinensi editori visum est.

(71) Εἰ μὴ ἐπὶ τόπῳ. Hoc argumento, quod evidenter probat legem non æternam esse, ut Judæi sibi fingebant, sed ad tempus datam, usi sunt multi alii scriptores, ut Tertullianus *adv. Jud.* cap. 5; Eusebius *Demonstr. evangel.* c. 6; S. Joannes Chrysost. *Orat. in Jud.*; S. Cyrillus lib. ix, in *Jul.* p. 312.

(72) Τὸ γὰρ ὀπιπέπυτον πρόβατον. Salmasius epist. *De cruce* p. 244, et Bochartus *Hieroz.* part. I, col. 615, et Georgius Eliezer Edzardus, vir doctriinæ Hebraicæ peritissimus, *Adnot. ad Avoda Sara* cap. 2, p. 234, existimant non cujuslibet agni, sed Paschalis tantum, assationem hic describi, quod mihi non sit verisimile. Reclamant, nisi fallor, ipsa verba et series orationis. ΤΡΙΤΙΟΣ.

nus agni suspenduntur. Atque etiam duo illi hirci, quos in jejunio similes offerri præscriptum erat, quorumque alter emissarius erat, alter offerebatur, duplicem Christi adventum nuntiabant: alterum, in quo eum velut emissarium seniores populi vestri et sacerdotes eduxerunt, manusque ei injecerunt, et morte eum mulctarunt; alterum vero, quia in eodem Hierosolymorum loco agnosceritis eum, quem contumelia affecistis, quique oblatio erat pro omnibus peccatoribus penitentiam agere volentibus, ac jejunium illud, quod dicit Isaias, observantibus, colligationes violentorum contractuum dissolvendo, ac cætera similiter tenendo, quæ ab eo enumerata, et a me recitata²², ab his, qui credunt in Jesum, observantur. Hanc autem etiam duorum hircorum oblationem, qui in jejunio jussi erant offerri, similiter alibi quam Hierosolymis, fieri nefas fuisse scitis.

41. *Similæ oblatio figura eucharistiæ.* — Similæ quoque oblatio, viri, aiebam, pro iis, qui a lepra purgabantur, præscripta, figura erat panis Eucharistiæ, quem Dominus noster Jesus Christus in recordationem passionis pro his qui ab omni pravitate purgantur susceptæ fieri præcepit; ut et simul gratias agamus Deo, tum quod mundum et omnia, quæ in eo sunt, propter hominem creaverit; tum quod nos a nequitia, in qua fuimus, liberaverit, et principatus et potestates funditus profligaverit per eum qui de ejus voluntate passioni factus est obnoxius. Hinc de sacrificiis quidem, quæ tunc a vobis offerebantur, sic Deus, ut jam dixi²³, per Malachiam unum ex duodecim, loquitur: « Non est voluntas mea in vobis, dicit Dominus, et sacrificia non suscipiam de manibus vestris, propterea quod ab ortu solis usque ad occasum nomen meum glorificatum est in 138 gentibus; et in omni loco offertur incensum nomini meo et victima pura; quoniam magnum est nomen meum in gentibus, dicit Dominus. Vos autem illud profanatis²⁴. » De iis autem, quæ in omni loco a nobis gentibus offeruntur ei, sacrificiis, hoc est, de pane Eucharistiæ et de calice similiter Eucharistiæ, jam tum prædicit, illud etiam addens, nomen suum a nobis glorificari, a vobis autem profanari. Jam vero præceptam illud circumcisionis, ut infantes octavo die omnino circumcidantur, figura erat veræ circumcisionis, qua ab errore et nequitia per eum, qui a

²² n. 15. ²³ n. 28. ²⁴ Malach. 1, 10-12.

(73) *Τράγοι δύο ὅμοιοι.* Hujus explicationis auctor fuit Justino S. Barnabas, seu quicumque alius epistolam scripsit, quæ S. Barnabæ tribuitur. Vid. c. 7 hujus epistolæ et Tertullianum *adv. Jud.*, c. 14. Vide etiam Cyrill. Alex. in *Jud.* lib. 1x, pag. 302.

(74) *Ὅτι ἐν τῷ αὐτῷ τόπῳ.* Necesse non est legere *ὅτι ἐν τῷ αὐτῷ τόπῳ.* Rationem enim asserti Justinus cur oblatio illi similis hircus secundæ

φρονον, ᾧ προσαρτῶνται καὶ αἱ χεῖρες τοῦ προβάτου. Καὶ οἱ ἐν τῇ νηστείᾳ δὲ τράγοι δύο ὅμοιοι (73) κελευσθέντες γίνεσθαι, ὧν ὁ εἷς ἀποπομπαῖος ἐγίνετο, ὁ δὲ ἕτερος εἰς προσφορὰν, τῶν δύο παρουσιῶν τοῦ Χριστοῦ καταγγελία ἦσαν· μίᾳ μὲν, ἐν ἣ ὡς ἀποπομπαῖον αὐτὸν παρεπέμφαντο οἱ πρεσβύτεροι τοῦ λαοῦ ὑμῶν καὶ οἱ ἱερεῖς, ἐπιβαλόντες αὐτῷ τὰς χεῖρας, καὶ θανατώσαντες αὐτόν· καὶ τῆς δευτέρας δὲ αὐτοῦ παρουσίας, ὅτι ἐν τῷ αὐτῷ τόπῳ (74) τῶν Ἱεροσολύμων ἐπιγνωσθήσεσθε (75) αὐτὸν τὸν ἀτιμωθέντα ὑφ' ὑμῶν, καὶ προσφορὰ ἦν ὑπὲρ πάντων τῶν μετανοεῖν βουλομένων ἀμαρτωλῶν, καὶ νηστευόντων ἢ καταλέγει· Ἡσαΐας νηστείαν, διασπῶντες στραγγαλὶς βιβαίων συναλλαγμάτων, καὶ τὰ ἄλλα ὁμοίως τὰ κατηριθμημένα ὑπ' αὐτοῦ, ἃ καὶ αὐτὸς ἀνιστόρησα, φυλάσσοντες, ἃ ποιῶσιν οἱ τῷ Ἰησοῦ πιστεύοντες. Καὶ ὅτι καὶ ἡ τῶν δύο τράγων τῶν νηστείας κελευσθέντων προσφέρεσθαι προσφορὰ οὐδαμοῦ ὁμοίως συγκεχώρηται γίνεσθαι, εἰ μὴ ἐν Ἱεροσολύμοις, ἐπίστασθε.

41. Καὶ ἡ τῆς σεμιδάλεως δὲ προσφορὰ, ᾧ ἄνδρες, ἔλεγον, ἡ ὑπὲρ τῶν καθαρικομένων ἀπὸ τῆς λέπρας προσφέρεσθαι παραδοθεῖσα, τύπος ἦν τοῦ ἄρτου τῆς Εὐχαριστίας, ὃν εἰς ἀνάμνησιν τοῦ πάθους οὗ ἔπαθεν ὑπὲρ τῶν καθαιρομένων τὰς ψυχὰς ἀπὸ πάσης πονηρίας ἀνθρώπων, Ἰησοῦς Χριστὸς ὁ Κύριος ἡμῶν παρέδωκε ποιεῖν, ἵνα ἅμα τε εὐχαριστώμεν τῷ Θεῷ ὑπὲρ τε τοῦ τὸν κόσμον ἐκτικνέαι σὺν πᾶσι τοῖς ἐν αὐτῷ διὰ τὸν ἄνθρωπον, καὶ ὑπὲρ τοῦ ἀπὸ τῆς κριτικῆς ἐν ἡ γέγοναμεν ἡλεουθερωκνέαι ἡμᾶς, καὶ τὰς ἀρχὰς καὶ τὰς ἐξουσίας καταλελυκνέαι τελείαν κατάλυσιν διὰ τοῦ παθητοῦ γινομένου κατὰ τὴν βουλὴν αὐτοῦ. Ὅθεν περὶ μὲν τῶν ὑφ' ὑμῶν τότε προσφερομένων θυσιῶν λέγει ὁ Θεός, ὡς προέφη, διὰ Μαλαχίου, ἐνὸς τῶν δώδεκα· « Οὐκ ἔστι θέλημα μου ἐν ὑμῖν, λέγει Κύριος· καὶ τὰς θυσίας ὑμῶν οὐ προσδέξομαι ἐκ τῶν χειρῶν ὑμῶν· διότι ἀπὸ ἀνατολῆς ἤλιου εἰς δυσμῶν τὸ θνομά μου δεδδοξασται ἐν τοῖς ἔθνεσι, καὶ ἐν παντὶ τόπῳ θυμίαμα προσφέρεται τῷ ὀνόματι μου καὶ θυσία καθαρά· ὅτι μέγα τὸ θνομά μου ἐν τοῖς ἔθνεσι, λέγει Κύριος· ὑμεῖς δὲ βεθηλοῦτε αὐτό. » Περὶ δὲ τῶν ἐν παντὶ τόπῳ ὑφ' ἡμῶν τῶν ἐθνῶν προσφερομένων αὐτῷ θυσιῶν, τουτέστι τοῦ ἄρτου τῆς Εὐχαριστίας καὶ τοῦ ποτηρίου ὁμοίως τῆς Εὐχαριστίας, προλέγει τότε, εἰπὼν καὶ τὸ θνομα αὐτοῦ δοξάζειν ἡμᾶς, ὑμᾶς δὲ βεθηλοῦν. Ἡ δὲ ἐντολὴ τῆς περιτομῆς, κελεύουσα τῇ ὀγδόῃ ἡμέρᾳ ἐκ παντὸς περιτέμνειν τὰ γεννώμενα, τύπος ἦν τῆς ἀληθινῆς περιτομῆς ἢν περιετμήθη-

repræsentationi Christi respondeat.

(75) *Ἐπιγνωσθήσεσθε.* Mallet Silburgius ἐπιγνώσεσθε. Mox illa verba καὶ προσφορὰ ἦν, « dura et vix ferenda » Cl. Thirlbio videntur. Legendum videtur ante hæc verba ὅς. Tertullianus jejunium intelligit de reprobis « jejunauntibus a salute » in secundo adventu, dum « sacerdotes templi spiritualis, id est Ecclesiæ, Dominicæ gratiæ quasi visceratione quadam » fruentur.

μεν ἀπὸ τῆς πλάνης καὶ πονηρίας διὰ τοῦ ἀπὸ νε-
κρῶν ἀναστάντος τῆ μιᾶ τῶν σαββάτων ἡμέρα Ἰη-
σοῦ Χριστοῦ τοῦ Κυρίου ἡμῶν. Μία γὰρ τῶν σαββά-
των, πρώτη μένουσα (76) τῶν πασῶν ἡμερῶν, κατὰ
τὸν ἀριθμὸν πάλιν τῶν πασῶν ἡμερῶν τῆς κυκλοφο-
ρίας ὀγδόη καλεῖται. καὶ πρώτη οὕσα μένει.

42. Ἄλλὰ καὶ τὸ δώδεκα κώδωνας (77) ἐξῆφθαι τοῦ
ποδῆρους τοῦ ἀρχιερέως παραδεδοῦσθαι, τῶν δώδεκα
ἀποστόλων τῶν ἐξαφθέντων ἀπὸ τῆς δυνάμεως τοῦ
αιωνίου ἱερέως Χριστοῦ, δι' ὧν τῆς φωνῆς ἡ πᾶσα γῆ
τῆς δόξης καὶ χάριτος τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦ Χριστοῦ αὐ-
τοῦ ἐπιηρώθη, σύμβολον ἦν. Διὸ καὶ ὁ Δαβὶδ λέγει·
« Εἰς πᾶσαν τὴν γῆν ἐξῆλθεν ὁ φθόγγος αὐτῶν, καὶ
εἰς τὰ πέρατα τῆς οἰκουμένης τὰ ῥήματα αὐτῶν. »
Καὶ ὁ Ἡσαίας ὡς ἀπὸ προσώπου τῶν ἀποστόλων λε-
γόντων τῷ Χριστῷ, ὅτι οὐχὶ τῆ ἀκοῇ αὐτῶν πιστεύ-
ουσι, ἀλλὰ τῆ αὐτοῦ πέμφαντος αὐτοῦς δυνάμει· διὸ
λέγει οὕτως (78)· « Κύριε, τίς ἐπίστευσε τῆ ἀκοῇ
ἡμῶν; καὶ ὁ βραχίον Κυρίου τίμι ἀπεκαλύφθη;
ἀνηγγελαμεν ἐνώπιον αὐτοῦ ὡς παιδίον, ὡς ῥίζα ἐν
γῆ διψώση, » καὶ τὰ ἐξῆς τῆς προφητείας προλε-
λεγμένα. Τὸ δὲ εἰπεῖν τὸν λόγον ὡς ἀπὸ προσώπου
πολλῶν· « Ἀνηγγελαμεν ἐνώπιον αὐτοῦ, » καὶ ἐπα-
γαγεῖν, « ὡς παιδίον, » δηλωτικὸν τοῦ τοῦς πονη-
ροῦς ὑπεκόους αὐτοῦ γενομένους ὑπηρετῆσαι τῆ κε-
λεύσει αὐτοῦ, καὶ πάντας ὡς ἐν παιδίον γεγενῆσθαι.
Ὅποιον καὶ ἐπὶ τοῦ σώματος ἔστιν ἰδεῖν· πολλῶν
ἀριθμουμένων μελῶν, τὰ σύμπαντα ἐν καλεῖται καὶ
ἔστι σῶμα. Καὶ γὰρ δῆμος καὶ ἐκκλησία, πολλοὶ τὸν
ἀριθμὸν ὄντες ἄνθρωποι, ὡς ἐν ὄντες πρᾶγμα, τῆ
μιᾶ κλήσει καλοῦνται καὶ προσαγορεύονται. Καὶ τὰ
ἄλλα δὲ πάντα ἀπλῶς, ὡς ἄνδρες, ἔφην, τὰ ὑπὸ Μωϋ-
σέως διαταχθέντα, δύνανται καταριθμῶν ἀποδεικνύ-
ναι τύπους καὶ σύμβολα καὶ καταγγελίας τῶν τῷ
Χριστῷ γίνεσθαι μελλόντων καὶ τῶν εἰς αὐτὸν πι-
στειν προεγνωσμένων, καὶ τῶν ὑπὸ αὐτοῦ τοῦ Χρι-
στοῦ ὁμοίως γίνεσθαι μελλόντων. Ἄλλὰ ἐπειδὴ καὶ
ἂ καταριθμησάμεν τὰ νῦν ἱκανὰ δοκεῖ μοι εἶναι,
ἐπὶ τὸν λόγον τῆ τάξεος παριῶν ἔρχομαι.

43. Ὡς οὖν ἀπὸ Ἀβραάμ ἤρξατο περιτομή, καὶ
ἀπὸ Μωϋσέως σάββατον καὶ θυσίαι καὶ προσφοραὶ

⁷⁶ Psal. xviii, 5. ⁷⁷ Isa. liii, 4. ⁷⁸ n. 43.

(76) *Πρώτη μένουσα*. Eadem habemus supra
num. 23, et infra num. 138. Forte legendum πρώτῃ
μὲν οὕσα, ut conjicit Cl. Thirlbius.

(77) *Δώδεκα κώδωνας*. Nonnullorum hominum
supercilium in hac allegorica interpretatione cau-
sam attripuit sancti martyris irridendi et exagi-
landi. Sed cum Philo Judæus summum sacerdotem
veste talari indutum divini Verbi imaginem esse
doceat lib. *De profug.* pag. 466, ac in illius tintin-
nabulis aliisque ornamentis arcanas quasdam sig-
nificationes persequare lib. *De migratione Abrah.*,
p. 404, et *De vita Moysis*, p. 673, non imperite Ju-
stinus ad religionis defensionem adhibet quod ipsi
deriderant adversarii. Huc accedit quod hæretici de
tintinnabulis multa perabsurde nugabantur. Valen-
tiniiani duodecim primos Æones significari vole-
bant, ut testatur Irenæus lib. 1, cap. 11. Multo de-
testabilior Gnosticorum impietas, qui, teste Epi-
phanio, hæres. 26, pag. 94, tintinnabula hunc in
usum instituta dicebant, ut Judæorum Deus, quem

mortuis resurrexit una sabbatorum die, Jesus
Christum Dominum nostrum circumcisi simus.
Una enim sabbatorum, cum prima maneat omnium
dierum, rursus secundum numerum omnium die-
rum in orbem elabentium vocatur octava, et prima
esse non desinit.

42. *Tintinnabulum sacerdotalis vestis figura apo-
stolorum*. — Quinetiam quod traditum erat, ut due-
decim tintinnabula ex talari veste summi sacerdotis
appenderentur, duodecim apostolorum ex virtute
æterni sacerdotis Christi pendentium, quorum vox
universam terram gloria et gratia Dei et Christi
ejus replevit, significatio fuit. Quapropter David
ita loquitur : « In omnem terram exivit sonus eo-
rum, et in fines orbis terræ verba eorum ⁷⁶. » Et
Isaias velut ex persona apostolorum Christo dicen-
tium non suæ ipsorum prædicationi, sed illius, a
quo missi sunt, potestati fidem haberi, sic loquitur :
« Domine, quis credidit auditui nostro, et brachium
Domini cui revelatum est? Annuntiavimus coram
eo tanquam puellus, sicut radix in terra sitiienti ⁷⁷, »
et quæ sequuntur jam ex eadem prophetia de-
prompta ⁷⁸. Quod autem ait Scriptura velut ex per-
sona multorum : « Annuntiavimus coram eo, » et
addit, « tanquam puellus; » significat id quod
evenit, ut pravi homines submissi ei ac dociles facti,
ipsius jussis ministrarent, ac omnes instar unius
puelli fierent. Quale est etiam quod in corpore vi-
dere licet; cum multa membra numerentur, omnia
unum vocantur et sunt corpus. Nam et populus et
conventus, cum multi sint numero homines, tanquam
una res essent, appellatione una vocantur et de-
signantur. Ac cætera quidem prorsus omnia, o viri,
a Moyse instituta enumerans demonstrare possum,
aiebam, imagines et signa et prænuntiationes fuisse
eorum quæ Christo eventura erant, tum eorum
qui in eum credituri prænoscebantur, tum eorum
etiam similiter, quæ Christus ipse facturus erat.
Sed quia quæ recensui, satis mihi impræsentiarum
videntur esse, ad orationis seriem revertor.

43. *Concludit legem finem habuisse in Christo, qui ex
Virgine natus est*. — Quemadmodum igitur ab Abraha-

hominem asini figura fingeant, sonitu admonitus
sese subtraheret. Quid mirum si Justinus, qui in
refellendis hæreticis totus erat, saniores interpreta-
tiones impiis eorum nugis opponit? Vid. Clem. Alex.
Strom. v, p. 561, et seqq. — *Δώδεκα κώδωνας*.
Duodecim fuisse tintinnabula neque Scriptura
(Exod. xxviii, 33, seqq.) refert, neque Josephus
(*Antiqq. Jud.* iii, c. 7, § 4, seqq. [Opp. ed. Rich-
ter. Tom. 1.] p. 145, seqq.). Tertullianus *adv.*
Marc. iv, c. 13 (Opp. ed. Leopold. P. III), p. 172,
duodecim apostolos opinatur præsignificari duode-
cim gemmis in tunica sacerdotali Aaronis (Exod.
xxviii, 9, seqq.). Quibus cum gemmis Justinus
noster fortasse tintinnabula confudit. Otto.

(78) *Διὸ λέγει οὕτως*. Legendum conjicit Thirl-
bius δυνάμει δηλονότι, λέγει οὕτως. Sed forte illud
διὸ redundat hoc loco, ut sæpe alias δέ, γὰρ, οὖν
apud Justinum, dum disserendi ardorem sequitur.
Vide n. 56 initio.

mo circumcisio, a Moysae autem sabbatum et victimarum et munera et ferarum incoperant, atque, ut demonstratum est, ob duritiam cordis populi **139** vestri instituta fuerant, ita ea desinere oportebat in eum, qui secundum voluntatem Patris, ex Virgine generis Abrahamae, tribus Juda et stirpis David, genitus est, Filium Dei Christum; qui et lex aeterna et novum testamentum universo mundo praedicabatur adventurus, ut jam allata oracula demonstrant. Ac nos quidem, qui per eum ad Deum accessimus, non istam carnis circumcisionem accepimus, sed spiritualem, quam Enoch ejusque similes custodierunt; atque hanc per baptismum, quia in peccatis fueraimus, misericordia Dei consecuti sumus; licetque omnibus similiter consequi. Sed cum jam urgeat de illius nativitate mysterio disputatio, id mihi agendum est. Isaias igitur de ipsius Christi genere, non enarrabile illud hominibus esse sic asseruit, ut jam scripsimus ³⁹: « Generationem ejus quis enarrabit? quia tollitur a terra vita ejus: ab iniquitatibus populi mei ductus est in mortem ⁴⁰. » Qui ergo moriturus erat, ut ejus livore homines peccatores sanaremur, illius genus non enarrabile esse propheticus Spiritus his verbis declarat. Praeterea ut possent qui in eum credunt, quoniam modo genitus in mundum venerit, agnoscere; per eundem Isaiam Spiritus propheticus rem, ut erat eventura, praedixit his verbis: « Et adjecit Dominus loqui ad Achaz, dicens: Pete tibi signum a Domino Deo tuo in profundum, sive in excelsum. Et dixit Achaz: Non petam, neque tentabo Dominum. Et dixit Isaias: Audite tunc, domus David: Nunquid parum vobis est certamen praebere hominibus? et quomodo Domino praebetis certamen? Propterea dabit Dominus ipse vobis signum. Ecce Virgo in utero concipiet, et pariet filium, et vocabitur nomen ejus Emmanuel. Butyrum et mel comedet, antequam sciat, aut praeligat mala et eligat bonum; quoniam antequam cognoscat puer bonum, vel malum, reprobatur mala, eligendo bonum ⁴¹. Antequam sciat puer vocare patrem, aut matrem, tollet virtutem Damasci et spolia Samariae coram rege Assyriorum ⁴², et capietur terra, quam tu duriter feres a facie duorum regum. Sed adducet Deus super te, et super populum tuum, et super domum patris tui, dies, qui necdum venerunt super te, a die, quo abstulit Ephraim a Juda, regem Assyriorum ⁴³. Neminem

³⁹ n. 13. ⁴⁰ Isa. LIII, 8. ⁴¹ Isa. VII, 10-15. ⁴² Isa. VIII, 4. ⁴³ Isa. VII, 16, 17.

(79) Κατὰ τ. τ. II. Βουλῆν. Haec referri debent ad incarnationem, quam Justinus, Patris voluntate factam dicere solet, ut *Apol. I*, n. 46 et 63; *Apol. II*, n. 5, *Dialog.* n. 24, 48, 87. Similis verborum constructio, vel librorum, vel ipsius Justiniani proferantis incuria, animadvertitur in his verbis n. 86: μετὰ τὸ σταυρωθῆναι τούτον ὃν ἔνδοξον κάλιν παραγενῆσθαι ἀποδεικνύουσιν αἱ Γραφαί.

(80) Ἀμαρτωλοὶ ἐγεγονήμεν. Sic etiam supra n. 41: Τῆς κακίας ἐν ἡ γεγονάμεν.

(81) Ἠχθῆ. Legitur in utroque codice ms. ἡχθῆν. Grabiun, *De vitis LXX interpretum*, legendum movet in hoc *Dialogi* loco ἡχει, ut supra n. 13, et

καὶ ἔορται, καὶ ἀπεδείχθη διὰ τὸ σκληροκάρδιον τοῦ λαοῦ ὁμῶν ταῦτα διατετάχθαι, οὕτως παύσασθαι ἔδει κατὰ τὴν τοῦ Πατρὸς βουλὴν (79) εἰς τὸν διὰ τῆς ἀπὸ τοῦ γένους τοῦ Ἀβραάμ, καὶ φυλῆς Ἰούδα, καὶ Δαβὶδ Παρθένου γεννηθέντα Υἱὸν τοῦ Θεοῦ Χριστόν· ὅστις καὶ αἰώνιος νόμος, καὶ καινὴ διαθήκη τῷ παντὶ κόσμῳ ἐκηρύσσεται προελυσόμενος, ὡς αἱ προλελεγμένοι προφητεῖαι σημαίνουσι. Καὶ ἡμεῖς, οἱ διὰ τούτου προσχωρήσαντες τῷ Θεῷ, οὐ ταύτην τὴν κατὰ σάρκα παρελάβομεν περιτομήν, ἀλλὰ πνευματικὴν, ἣν Ἐνώχ καὶ οἱ ὅμοιοι ἐφύλαξαν. Ἡμεῖς δὲ, διὰ τοῦ βαπτίσματος αὐτὴν, ἐπειδὴ ἀμαρτωλοὶ ἐγεγονήμεν (80), διὰ τὸ ἔλεος τὸ παρὰ τοῦ Θεοῦ, ἐλάβομεν, καὶ πάνσιν ἐφετὸν ὁμοίως λαμβάνειν. Περὶ δὲ τοῦ τῆς γενέσεως αὐτοῦ μυστηρίου **B** ἡδὴ λέγειν κατεπειγόντος, λέγω. Ἡσαίας οὖν περὶ τοῦ γένους αὐτοῦ τοῦ Χριστοῦ, ὅτι ἀνεκδιγήγητόν ἐστιν ἀνθρώποις, οὕτως ἔφη, ὡς καὶ προεγράπται· « Τὴν γενεάν αὐτοῦ τίς διηγήσεται; ὅτι ἀφραταὶ ἀπὸ τῆς γῆς ἡ ζωὴ αὐτοῦ· ἀπὸ τῶν ἀνομιῶν τοῦ λαοῦ μου ἤχθη (81) εἰς θάνατον. » Ὡς ἀνεκδιγήγητο οὖν ὄντος τοῦ γένους τούτου ἀποθνήσκειν μέλλοντος, ἵνα τῷ μῶλωτι αὐτοῦ λαθῶμεν οἱ ἀμαρτωλοὶ ἄνθρωποι, τὸ προφητικὸν Πνεῦμα ταῦτα εἶπεν. Ἔτι καὶ ἵνα ὁ τρόπος γέγονεν ἐν κόσμῳ γεννηθεὶς, ἐπιγνώμια ἐχωσιν οἱ πιστεύοντες αὐτῷ ἄνθρωποι, διὰ τοῦ αὐτοῦ Ἡσαίου τὸ προφητικὸν Πνεῦμα ὡς μέλλει γίνεσθαι προεφήτευσεν οὕτως· « Καὶ προσέθετο Κύριος λαλῆσαι τῷ Ἀχάζ, λέγων· Ἀφῆσον σεαυτῷ σημεῖον παρὰ Κυρίου τοῦ Θεοῦ σου, εἰς βάθος, ἢ εἰς ὕψος. **C** Καὶ εἶπεν Ἀχάζ· Οὐ μὴ αἰτήσω, οὐδὲ μὴ πειράσω Κύριον. Καὶ εἶπεν Ἡσαίας· Ἀκούετε δὴ, ὁ οἶκος Δαβὶδ· Μὴ μικρὸν ὑμῖν ἄγωνα παρέχειν ἀνθρώποις; καὶ πῶς Κυρίῳ παρέχετε ἄγωνα; διὰ τοῦτο δώσει Κύριος αὐτὸς ὑμῖν σημεῖον. Ἰδοὺ ἡ Παρθένος ἐν γαστρὶ λήψεται, καὶ τέξεται υἱόν, καὶ καλέσεται τὸ ὄνομα αὐτοῦ Ἐμμανουὴλ. Βούτυρον καὶ μέλι φάγεται πρὶν ἢ γνῶναι αὐτὸν ἢ προελεσθαι πονηρὰ, καὶ ἐκλέξασθαι (82) τὸ ἀγαθόν· δίδωμι πρὶν ἢ γνῶναι τὸ παιδίον ἀγαθὸν ἢ κακόν, ἀπειθεὶ πονηρὰ (82'), τοῦ ἐκλέξασθαι τὸ ἀγαθόν. Διότι πρὶν ἢ (83) γνῶναι τὸ παιδίον καλεῖν πατέρα ἢ μητέρα, λήψεται δύναμιν Δαμασκού καὶ σκύλα Σαμαρείας ἐναντι βασιλέως Ἀσσυρίων. Καὶ καταληφθήσεται ἡ γῆ ἣν σὺ σκληρῶς **D** οἰσεὶς ἀπὸ προσώπου τῶν δύο βασιλέων. Ἄλλ' ἐπάξει ὁ Θεὸς ἐπὶ σὲ (84) καὶ ἐπὶ τὸν λαόν σου καὶ ἐπὶ τὸν οἶκόν τοῦ πατρὸς σου ἡμέρας, αἱ οὐδέπω ἤκασι

Apol. I, n. 51. Sed reclamatur Thiribius et opponit illud *Dialogi* num. 89: Προεῖπον οἱ προφῆται ὅτι ἀπὸ τῶν ἀνομιῶν τοῦ λαοῦ ἀχθήσεται εἰς θάνατον.

(82) Καὶ ἐκλέξασθαι. *Iulfa* n. 66: πονηρὰ, ἐκλέξεται τὸ ἀγαθόν, αἰθε ἰτα cod. Clarom.

(82') Ἀπειθεὶ πονηρὰ. Phrasis insolens. Wolfius reposuerat ἀποθεὶ (*repellit*). Si quid mutare liceret, malleum cum LXX legere ἀπειθεὶ πονηρὰ. *Ed. PATROL.*

(83) Διότι πρὶν ἢ... καταληφθήσεται. Haec intrusa fuisse, nec in Isaia reperiri observat R. Stephanus. Legitur in Bibliis καταληφθήσεται.

(84) Ἐπὶ σέ. Haec infra n. 66, non leguntur.

ὅτι σὲ, ἀπὸ τῆς ἡμέρας ἧς ἀφελὲν Ἐφραΐμ ἀπὸ
 Ἰούδα, τὸν βασιλέα τῶν Ἀσσυρίων. » Ὅτι μὲν οὖν
 ἐν τῷ γένει τῷ κατὰ σάρκα τοῦ Ἀβραάμ, οὐδεὶς οὐ-
 δέποτε ἀπὸ παρθένου γεγένηται, οὐδὲ λέλεκται γεγε-
 νημένος, ἀλλ' ἢ οὗτος ὁ ἡμέτερος Χριστὸς, πᾶσι φα-
 νερὸν ἔστιν. Ἐπεὶ δὲ ὑμεῖς καὶ οἱ διδάσκαλοι ὑμῶν
 τολμᾶτε λέγειν, μηδὲ εἰρηθεῖαι ἐν τῇ προφητείᾳ τοῦ
 Ἰσαίου: « Ἰδοὺ ἡ Παρθένος ἐν γαστρὶ ἕξει, » ἀλλ'
 « Ἰδοὺ ἡ νεάνις ἐν γαστρὶ λήψεται καὶ τέξεται υἱόν »
 καὶ ἐξηγεῖσθε τὴν προφητείαν ὡς εἰς Ἐζεκιῶν τὸν
 γενόμενον ὑμῶν βασιλέα, πειράσομαι καὶ ἐν τούτῳ
 καθ' ὑμῶν βραχεία ἐξηγήσασθαι, καὶ ἀποδείξει εἰς
 τούτον εἰρηθεῖαι τὸν ὁμολογούμενον ὑφ' ἡμῶν Χρι-
 στόν.

44. Οὕτω γὰρ κατὰ πάντα ἀθῶος ὑμῶν χάριν εὐ-
 ρεθήσομαι, εἰ ἀποδείξεις ποιούμενος ἀγωνίζομαι
 ὑμᾶς πεισθῆναι. Ἐὰν δὲ ὑμεῖς σκληροκάριοι μένον-
 τες, ἢ ἀσθενεῖς τὴν γνώμην διὰ τὸν ἀφωρισμένον
 τοῖς Χριστιανοῖς θάνατον, τῷ ἀληθεῖ συντίθεσθαι μὴ
 βούλεσθε, ἑαυτοῖς ἀτιοὶ φανήσεσθε. Καὶ ἐξαπατᾶτε
 ἑαυτοὺς (85), ὑπονοοῦντες διὰ τὸ εἶναι τοῦ Ἀβραάμ
 κατὰ σάρκα σπέρμα, πάντως κληρονομήσειν τὰ κατ-
 τηγμένα παρὰ τοῦ Θεοῦ διὰ τοῦ Χριστοῦ δοθήσε-
 σθαι ἀγαθὰ. Οὐδεὶς γὰρ οὐδὲ ἐκείνων (86) οὐδαμῶ-
 θεν λαβεῖν ἔχει πλὴν οἱ τῇ γνώμῃ ἐξομοιωθέντες τῇ
 πίστει τοῦ Ἀβραάμ, καὶ ἐπιγόντες τὰ μυστήρια
 πάντα, λέγω δὲ ὅτι (87) τίς μὲν ἐντολὴ εἰς θεοσε-
 βειαν καὶ δικαιοπραγίαν διετέτακτο· τίς δὲ ἐντολὴ
 καὶ πρᾶξις ὁμοίως εἰρητο, ἢ εἰς μυστήριον τοῦ Χρι-
 στοῦ, διὰ τὸ σκληροκάριον (88) τοῦ λαοῦ ὑμῶν. Καὶ
 ὅτι τούτῳ ἔστιν, ἐν τῷ Ἰεζεκιήλ περὶ τούτου ἀπο-
 φανόμενος ὁ Θεὸς εἶπεν· « Ἐὰν Νῶε καὶ Ἰακώβ (89)

(85) Καὶ ἐξαπατᾶτε ἑαυτοὺς. Non difficile est
 hujus loci juncturam cum præcedenti animadvert-
 tere. Postquam dixit Justinus magnam culpam
 commeriuros Judæos, si veritati assentiri nolint;
 refellit inanem eorum fiduciam, quæ ad spernendas
 Justinii minas incitare poterat. Idem ergo est ac
 si dixisset: Ne justa est vestra fiducia, sed vos
 ipsi decipitis, etc. Quare inutiles Thirlbii conje-
 cturæ καὶ ἐξαπατᾶσθε, καὶ γὰρ ἐξαπατᾶτε, καὶ
 μὴ ἐξαπατᾶτε. Fatetur ipse sibi eas non placere.

(86) Οὐδὲ ἐκείνων. Id est, ex illo Abrahæ se-
 mine. Ex qua S. martyris sententia manifeste se-
 quitur iis etiam, qui ex Abrahæ semine non erant,
 necessariam fuisse illius fidei imitationem. Neque
 id de illis tantum temporibus intelligi debet, quæ
 Evangelii promulgationem secuta sunt. Pluribus
 enim locis docet Justinus eandem semper justifi-
 cationis legem exstitisse. Vide supra n. 44, 23, 30.
 Conjicit Cl. Thirlbii legendum οὐδεὶς γὰρ οὐδὲν
 ἐκείνων. « Nemo enim quidquam ex his bonis per-
 cipere ulla ratione potest. » Conjecturam suam
 fulcit his duobus *Dialogi* locis: Σὺν ἡμῖν καὶ κλη-
 ρονομησῆαι βουλῆσονται· κἀν ὀλίγον τόπον οὗτοι οἱ δι-
 καιοῦντες ἑαυτοὺς καὶ λέγοντες εἶναι τέκνα Ἀβραάμ,
 n. 25: Τί οὖν ἔστιν ὃ λέγεις, ὅτι οὐδεὶς ἡμῶν κλη-
 ρονομήσει ἐν τῷ ὄρει τῷ ἁγίῳ τοῦ Θεοῦ οὐδέν;
 n. 26.

(87) Τὰ μυστήρια πάντα, λέγω δὲ ὅτι. Non dif-
 ficile est investigare quænam illa sit omnium my-
 steriorum cognitio, quam Justinus necessariam
 esse ad salutem docet. Ipse enim mentem suam
 explicat, ac totam rem revocat ad distinctionem
 eorum, quæ ad pietatem et justitiam, et eorum,
 quæ ob duritiem cordis præscripta fuerant. Sed

A sane in Abrahæ secundum carnem genere unquam
 exstitisse, præter hunc Christum nostrum, qui ex
 Virgine natus esset, aut natus diceretur, omnibus
 manifestum est. Sed quia vos ac magistri vestri
 asserere audent non dictum esse in prophetia
 Isaïæ: « Ecce virgo in utero habebit, » sed: « Ecce
 adolescentula in utero concipiet et pariet filium; »
 et quia prophetiam ita expionit, quasi in Eze-
 chiam, qui rex vester fuit, dicta esset; conabor de
 hoc quoque contra vos pauca disserere, et in hunc,
 quem Christum esse confitemur, dictam demon-
 strare.

44. Frustra Judæi salutem sibi promittunt, quæ
 B non potest comparari nisi per Christum. — Sic
 enim omnino, quantum ad vos attinet 140 inno-
 cens reperiar, si demonstrationibus adhibendis in
 id incumbam, ut vobis persuadeam. Sin autem in
 cordis duritia permanentes, aut animo infirmi ob
 sancitam in Christianos mortem, veritati noluerit-
 tis assentiri; manifestum erit vos mali auctores
 esse vobismetipsis. Ac vos quidem ipsi decipitis,
 qui eo quod semen Abrahæ sitis secundum carnem,
 omnino honorum, de quibus nuntiatum est fore, ut
 a Deo per Christum dentur, hæreditatem acceptiu-
 ros putetis. Nemo enim, ne ex illo quidem semine,
 quidquam accipere potest, præter eos qui animo
 assimilati fuerint Abrahæ fidei, et mysteria omnia
 agnoverint, id est alia quædam præcepta ad Dei
 cultum et justitiæ observationem esse data; alia
 autem præcepta et opera, vel ad Christi mysterium,

quæri potest cur hujus distinctionis cognitionem
 necessariam putet ad salutem; deinde vero cur
 hac distinctione mysteria omnia contineri dicat.
 Quod spectat ad primam quæstionem; cum Justinus
 necessarium fuisse Judæis existimet, ut fidem
 Abrahæ imitarentur, illud etiam necessarium exi-
 stimare debuit, ut fiduciam suam in legis ritibus
 non ponerent, nec justis sibi ob circumcisionem et
 sabbata viderentur, sed hæc instituta ab æterna Dei
 lege distinguerent. Mirum autem videri non debet,
 cur omnia mysteria hac cognitione contineri putet.
 Quidquid enim in hac prima *Dialogi* parte ex Vete-
 ri Testamento deponit, quidquid de Christi divi-
 nitate et incarnatione disserit, illud eo spectat,
 ut justificationem non per circumcisionem et Mo-
 saica instituta, sed per sanguinem Christi compa-
 rari probet. Hinc etiam, n. 67, distinctionem illam
 legis et gratiæ, veluti præcipuum quoddam novæ
 legis institutum prædicat. « Cur igitur, inquit,
 aliud Testamentum Deus futurum promisit, nec ut
 istud institutum fuerat, sed sine metu et tremore
 et fulguribus institutum iri dixit, et tale ut demon-
 stret quodnam præceptum, sive opus, æternum et
 omni generi conveniens judicet Deus, quodnam au-
 tem accommodate ad duritiam populi vestri...
 mandaverit. »

(88) Διὰ τὸ σκληροκάριον. Legendum ἢ διὰ τὸ
 σκληροκάριον, idque jam Langus et Thirlbii vi-
 derunt.

(89) Ἰακώβ. Ita miss. et R. Stephanus. Sic etiam
 paulo post legitur et infra num. 140, idem Eze-
 chielis testimonium. At Sylburgius restituit Ἰώβ,
 ut in Bibliis habetur, quod quidem eo minus pro-
 baudum, quod et sæpissime a vulgatis editionibus

vel ob duritiam cordis populi vestri similiter esse A
descripta. Atque ita sese rem habere Deus apud
Ezechielem pronuntiat in hæc verba : « Si Noe et
Jacob et Daniel depoposcerint vel filios, vel filias,
non dabitur eis ²⁴. » Et apud Isaiam in hanc ipsam
sententiam ita loquitur : « Dixit Dominus Deus :
Etegre dicitur, et videbunt membra prævaricatorum
hominum. Vermis eorum non morietur, et ignis
eorum non exstinguetur, et erunt in spectaculum
omni carni ²⁵. » Quapropter hanc spem ex animis
vestris recedentes elaborare oportet, ut cognoscatis
quam via ad remissionem peccatorum et spem
hæreditatis promissorum bonorum perveniat. Alia
autem non est, nisi hæc, ut hunc Christum
agnoscentes, ac illo ad peccatorum remissionem
cato deinceps vivatis.

45. *Qui justi ante legem et sub lege fuerunt, per B*
Christum salvabuntur. — Tum Trypho : Etsi, in-
quit, ea videor interpellare, quæ ad pertractandum
necessaria edisseris; urgente tamen ea quæstione,
quam volo ponere, fac primum ut me perferas.

Tum ego : Quidquid placuerit interroga, ut in
mentem veniet; nam etiam post interrogata et res-
ponsa orationem resumere conabor et absolvere.

At ille : Dic mihi igitur, inquit, qui secundum præ-
scripta legis per Moysen instituta vixerunt, utrum il-
licite similiter ac Jacob, Enoch et Noe in resurre-
ctione mortuorum vivent?

141 Et ego ad illum : Cum ea protuli, Trypho,
quæ ab Ezechiele dicta sunt : « Etiam si Noe, Da-
niel et Jacob filios et filias deprecantur, mini-
me eis concessum iri, » sed pro se quemque sua
ipsius videlicet justitia salvum fore; eos quoque,
qui secundum legem Moysis vixerunt, salvos simi-
liter futuros dixi. Nam quæ natura præclara et pia
et justa sunt, ea in Moysis lege his, qui legi parent,
facienda præscribuntur; et quæ ad duritiam cordis
populi jussa sunt observari, ea similiter præscripta
sunt, et ab his, qui sub lege erant, observata. Si-
quidem qui ea faciebant, quæ universe et natura
et perpetuo præclara sunt, ii Deo grati sunt, et per
hunc Christum in resurrectione similiter ac ii, qui
ante eos justi fuerunt, Noe, Enoch et Jacob, et si qui
alii, salutem consequentur una cum iis, qui hunc
Christum Dei Filium agnoscunt, qui et ante lucife-
rum et lunam erat, et ex illa Davidici generis Vir- D

²⁴ Ezech. xiv, 20. ²⁵ Isa. lxxvi, 24.

recedit Justinus, et hoc loco Jacobi nomen, quod
fortasse illius memoriam pro Jobo subiit, aptissi-
mum erat ad refellendam Jacobi posterorum arro-
gantiam.

(90) Ὡς τεμόντας. Legendum videtur ὥστε τε-
μόντας

(91) Alii quoque ablutionem istam de Christiano-
rum baptismo sunt interpretati, ut Cyprian. *adv.*
Jud., 1, 24. ΟΤΤΟ.

(92) Σωθήσεται. Legit Cl. Thirlbius δικαιοσύνη
σωθήσεται, δηλον ὅτι, vel, δικαιοσύνη δηλονότι σω-
θήσεται. δηλον ὅτι.

καὶ Δανιὴλ ἐξαιτήσονται ἢ υἱοὺς ἢ θυγατέρας, οὐ
μὴ δοθήσεται αὐτοῖς. » Καὶ ἐν τῷ Ἑσαῖε εἰς τοῦτο
αὐτὸ ἐφη οὕτως : « Εἶπε Κύριος ὁ Θεός· Καὶ ἐξελεύ-
σονται, καὶ θύονται τὰ κῶλα τῶν παραβεβηκότων
ἀνθρώπων. Ὁ γὰρ σκώληξ αὐτῶν οὐ τελευτήσει,
καὶ τὸ πῦρ αὐτῶν οὐ σβεσθήσεται, καὶ ἔσονται εἰς
ὄρασις πάση σαρκί. » Ὡς τεμόντας (90) ὕμᾶς ἀπὸ
τῶν ψυχῶν ὑμῶν τὴν ἐλπίδα ταύτην, σπουδάσαι δεῖ
ἐπιγνῶναι δι' ἧς ὁδοῦ ἄφρασις ὑμῖν τῶν ἁμαρτιῶν
γενήσεται, καὶ ἐλπίς τῆς κληρονομίας τῶν κατηγ-
γελμένων ἀγαθῶν. Ἔστι δ' οὐκ ἄλλη ἢ αὕτη, ἵνα
τοῦτον τὸν Χριστὸν ἐπιγνόντες, καὶ λουσάμενοι τὸ
ὑπὲρ ἀφέσεως ἁμαρτιῶν διὰ Ἑσαίου κηρυχθέν λου-
τρὸν (91), ἀναμαρτήτως λοιπὸν ζήσητε.

baptismo, quem Isaias prædicavit, abluti sine pec-

45. Καὶ ὁ Τρύφων· Εἰ καὶ ἐγκόπτειν δοκῶ τοῖς
λόγοις τούτοις οἷς λέγεις ἀναγκαίους οὖσιν ἐξετα-
σθῆναι, ἀλλ' οὖν κατεπέιγοντος τοῦ ἐπερωτήματος, δ
ἐξετάσαι βούλομαι, ἀνάσχου μου πρῶτον.

Κάγῳ Ὅσα βούλει ἐξέταζε, ὡς σοι ἐπέρχεται·
ἐγὼ γὰρ καὶ μετὰ τὰς ἐξετάσεις καὶ ἀποκρισεις
τοὺς λόγους ἀναλαμβάνειν πειράσομαι καὶ πληροῦν.

Κάκεινος· Εἰπέ οὖν μοι, ἐφη· οἱ ζήσαντες κατὰ
τὸν νόμον τὸν διαταχθέντα διὰ Μωϋσέως, ζήσονται
ὁμοίως τῷ Ἰακώβ καὶ τῷ Ἐνώχ καὶ τῷ Νῶε, ἐν τῇ
τῶν νεκρῶν ἀναστάσει, ἢ οὐ;

Κάγῳ πρὸς αὐτόν· Εἰπόντος μου, ὦ ἄνθρωπε, τὰ
λελεγμένα ὑπὸ τοῦ Ἰεζεκιήλ, ὅτι « καὶ Νῶε καὶ
Δανιὴλ καὶ Ἰακώβ ἐξαιτήσονται υἱοὺς καὶ θυγατέ-
ρας, οὐ δοθήσεται αὐτοῖς, » ἀλλ' ἕκαστος τῇ αὐτοῦ
δικαιοσύνῃ δηλονότι σωθήσεται (92)· ὅτι καὶ τοὺς κατὰ
τὸν νόμον τοῦ Μωϋσέως πολιτευσαμένους ὁμοίως σω-
θήσεται εἶπον. Καὶ γὰρ ἐν τῷ Μωϋσέως νόμῳ τὰ φύ-
σει καλὰ καὶ εὐσεβῆ καὶ δίκαια νενομοθέτηται πράτ-
τειν τοὺς πειθομένους αὐτοῖς (93)· καὶ πρὸς σκλη-
ροκαρδίαν δὲ τοῦ λαοῦ διαταχθέντα γίνεσθαι ὁμοίως
ἀναγγέλλεται, ἃ καὶ ἔπραττον οἱ ὑπὸ τὸν νόμον.
Ἐπεὶ οἱ τὰ καθόλου καὶ φύσει καὶ αἰώνια καλὰ
ἐποιοῦν, εὐάρεστοί εἰσι τῷ Θεῷ, καὶ διὰ τοῦ Χρι-
στοῦ τούτου ἐν τῇ ἀναστάσει ὁμοίως τοῖς προγενομέ-
νοις αὐτῶν δίκαιοι, Νῶε καὶ Ἐνώχ καὶ Ἰακώβ,
καὶ εἰ τινες ἄλλοι γεγόνασι, σωθήσονται σὺν τοῖς
ἐπιγνοῦσι τὸν Χριστὸν τοῦτον (94) τοῦ Θεοῦ Ἰδὸν,
ὅς καὶ πρὸ ἐωσφόρου καὶ σελήνης ἦν, καὶ διὰ τῆς

(93) Τοὺς πειθομένους αὐτοῖς. Vel legendum
αὐτῶν, vel, si nihil mutetur, illud αὐτοῖς intelligen-
dum de iis, quæ præcipiuntur in lege. Mox pro
γίνεσθαι legit τινὰ Cl. Thirlbius.

(94) Σὺν τοῖς ἐπιγνοῦσι τὸν Χριστὸν τοῦτον.
Illud, ἐπιγνοῦσι, de iis intelligendum qui post Christi
adventum fuere. Neque enim duos ordines salvan-
dorum instituit Justinus, quorum alii Christum
cognoverint, sive in eum crediderint, alii non;
nec quidquam magis alienum a S. martyris do-
ctrina, quam Christum veteribus patriarchis cogiti-
tum negare

Παρθένου ταύτης τῆς ἀπὸ τοῦ γένους τοῦ Δαβὶδ γεννηθῆναι σαρκοποιηθεὶς ὑπέμεινεν, ἵνα διὰ τῆς οἰκονομίας ταύτης ὁ πονηρευσάμενος τὴν ἀρχὴν ὄψις, καὶ οἱ ἐξομοιωθέντες αὐτῷ ἄγγελοι καταλυθῶσι, καὶ ὁ θάνατος καταφρονηθῆ, καὶ ἐν τῇ δευτέρᾳ αὐτοῦ τοῦ Χριστοῦ παρουσίᾳ ἀπὸ τῶν πιστευόντων αὐτῷ καὶ εὐαρέστως ζώντων παύσῃται τέλος, ὕστερον μᾶκρ' ὢν, ὅταν οἱ μὲν εἰς χρίσιν καὶ καταδίκην τοῦ πυρὸς ἀπαύστως κολάζεσθαι πεμφθῶσιν, οἱ δὲ ἐν ἀπαθείᾳ (95) καὶ ἀφθαρσίᾳ καὶ ἀλυπία καὶ ἀθανασία συνῶσιν.

46. Ἐὰν δέ τινες καὶ νῦν ζῆν βούλωνται φυλάσσοντες τὰ διὰ Μωυσέως διαταχθέντα, καὶ πιστεύουσιν ἐπὶ τοῦτον τὸν σταυρωθέντα Ἰησοῦν, ἐπιγόνους ὅτι αὐτός ἐστιν ὁ Χριστὸς τοῦ Θεοῦ, καὶ αὐτῷ δέδοται τὸ κρίναι πάντας ἀπλῶς, καὶ αὐτοῦ ἐστιν ἡ αἰώνιος βασιλεία, δύνανται καὶ αὐτοὶ σωθῆναι; ἐπινθάνετό μου.

Κἀγὼ πάλιν· Συσκεψώμεθα κάκεινο, εἰ ἐνεστίν, λέγον, φυλάσσειν τὰ διὰ Μωυσέως διαταχθέντα πάντα νῦν.

Κάκεινος ἀπεκρίνατο· Οὐ. Γνωρίζομεν γὰρ ὅτι (96), ὡς ἔφης, οὔτε πρόβατον τοῦ Πάσχα (97) ἀλλάχσε θύειν δυνατόν, οὔτε τοὺς τῆ νηστείας κελευθέντας προσφέρεισθαι χιμάρους, οὔτε τὰς ἄλλας ἀπλῶς ἀπάσας προσφοράς.

Κἀγὼ· Τίνα οὖν ἂ δυνατόν (98) ἐστὶ φυλάσσειν, παρακαλῶ, λέγε αὐτός· Πισιθήσῃ γὰρ ὅτι, μὴ φυλάττων τὰ αἰώνια δικαιοματά (99) τις ἢ πράξας, σωθῆναι ἐκ παντὸς ἔχει.

Κάκεινος· Τὸ σαββατίζειν λέγω, καὶ τὸ περιτέμνεσθαι, καὶ τὸ τὰ ἔμμηνα φυλάσσειν, καὶ τὸ βαπτίζεσθαι ἀψάμενόν τινος ὢν ἀπηγόρευται ὑπὸ Μωυσέως, ἢ ἐν συνουσία (1) γενόμενον.

Κἀγὼ ἔφη· Ἀβραάμ, καὶ Ἰσαάκ, καὶ Ἰακώβ, καὶ Νῶε, καὶ Ἰώβ, καὶ εἰ τινες ἄλλοι γεγονῆσαι πρὸ τούτων ἢ μετὰ τούτους ὁμοίως δίκαιοι, λέγω δὲ καὶ Σάρραν τὴν γυναῖκα τοῦ Ἀβραάμ, καὶ Ῥεβέκκαν τὴν τοῦ Ἰσαάκ, καὶ Ραχὴλ τὴν τοῦ Ἰακώβ, καὶ Λείαν, καὶ τὰς λοιπὰς ἄλλας τὰς τοιαύτας, μέχρι τῆς Μωυσέως τοῦ πιστοῦ θεράποντος μητρὸς, μηδὲν τούτων φυλάξαντας (2), εἰ δοκοῦσιν ὑμῖν σωθῆσεσθαι;

Καὶ ὁ Τρύφων ἀπεκρίνατο· Οὐ περιτετέμητο Ἀβραάμ καὶ οἱ μετ' αὐτόν;

(95) Ἐν ἀπαθείᾳ. Præpositionem expungit H. Stephanus.

(96) Γνωρίζομεν γὰρ ὅτι. Mendose editum fuerat ἐτι. Ed. PATROL.

(97) Πρόβατον τοῦ Πάσχα. Pulsi Hierosolymis Judæi jacturam sacrificii variis modis sarcire tentabant. « Per diversa, inquit Hilarius in Psal. LVIII, n. 12, speciem sacerdotii illius legitimi et holocausti et circumcisionis imitantur. » S. Phileas martyr, instante Calciano præfecto, ut saltem Deo sacrificaret, ita respondit: « Solis Judæis præceptum fuerat sacrificare Deo soli in Hierosolyma. Nunc autem percant Judæi in aliis locis solemnia sua celebrantes. » De iisdem S. Augustinus, lib. II Retract., c. 10, sic loquitur: « Eos et nunc videmus sine sacrificiis remansisse, nisi forte quod per Pascha immolant ovem, hoc in sacrificio deputat-

Agine caro factus nasci sustinuit, ut per hænc dispensationem serpens ille, qui ab initio improbe egit, et assimilati ei angeli profligentur, ac mors contemnatur, et in secundo ipsius Christi adventu ab his, qui in eum credunt, et ita vivunt ut ei placeant, penitus facessat, nec jam ulla sit, cum alii quidem in judicium et condemnationem ignis perpetuo cruciandi mittentur, alii vero per passionis et corruptionis et doloris expertem statum atque immortalitatem consequentur.

46. Querit Trypho, an salvus sit futurus si quis legem etiamnum observet. Probat Justinus eam nihil ad justitiam conferre. — Si qui autem nunc etiam vivere velint, Moysis instituta servando, et credant in hunc Jesum crucifixum, agnoscentes eum esse Christum Dei, eique datum esse omnes omnino judicare, illiusque esse regnum illud quod æternum est; an ii quoque salvi esse possunt? Ita me ille interrogabat.

At ego rursus: Id quoque, inquam, una consideremus, an nunc liceat omnia servare, quæ per Moysen præscripta sunt.

Respondit ille: Nequaquam Agnoscimus enim, quemadmodum dixisti, nec agnum Paschæ alibi immolari posse, nec hircos in jejunio jussos offerri, nec cæteras omnes omnino oblationes.

Tum ego: Quænam ergo illa sint, quæ possint observari, ipse, quæso, edisserere. Tibi enim persuasum erit posse aliquem, non observatis nec perceptis æternis justitiæ præceptis, salutem omnino consequi.

At ille: Sabbata peragere, et circumcidi et mensas observare, et abluī, si quid a Moysæ prohibitum attigeris, vel post concubitum.

142 Tum ego: Abraham, inquam, et Isaac et Jacob et Noe et Job, et si qui alii ante vel post eos justi similiter fuere, Saram dico uxorem Abraham et Rebeccam Isaaci, et Rachelem atque Liam Jacobi, et reliquas alias ejusmodi, usque ad Moysis, fidelis illius famuli, matrem, cum nihil horum custodierint, num vobis salutem videntur adepturi?

Respondit Trypho: Non circumcisis est Abraham, et qui post eum fuere?

tur. » Vide Julianum apud Cyrill. Alex., lib. IX, p. 305.

(98) Ἄ δυνατόν. Ita codex Clarom. Editi ἀδύνατον, quæ vox interpretes in magnam difficultatem conjecerat.

(99) Τὰ αἰώνια δικαιοματά. Id est, videbis salutem æternam non observatis illis mandatis, quæ tu æterna esse ac nunquam prætermittenda existimas, comparari posse; quippe cum nec circumcisionem, ut paulo post probat Justinus, ii qui ante Abraham fuerunt, nec cætera instituta ipse Abraham, ejusque usque ad Moysæm posteri observaverint

(1) Ἐν συνουσία. Codices mss. habent ad marginem ἐν οὐσίᾳ. Ita et R. Stephanus ad calcem.

(2) Φυλάξαντας. Legit Thiribius φυλάξαντες. Paulo post legendum videtur ἐξετάσομεν τὸν λόγον.

Ego vero : Scio, inquam, Abraham ejusque posteris circumcisos fuisse. Cur autem data illis circumcisio fuerit, pluribus supra disserui ; et si vos ea, quæ dixi, non inflectunt, rem denuo examinabimus. Ex justis autem hominibus neminem prorsus usque ad Moysen quidquam eorum, de quibus modo quærebamus, præter eam, quæ ab Abrahamo initium habuit, circumcisionem, observasse aut observandi præceptum accepisse scitis.

Et ille : Scimus, inquit, et eos salvari confitemur.

Ego rursus : Considerate omnia ejusmodi præcepta propter duritiam cordis populi vestri per Moysen vobis a Deo tradita esse ; ut pluribus hisce rebus admoniti, in omni actione Deum semper ante oculos haberetis, nec injuste aut impie agere inciperetis. Nam et coccineum panniculum ut vobis circumponeretis præcepit⁸⁶, cujus ope nulla vos Dei caperet oblivio ; et phylacterium descriptis quibusdam litteris in membranis tenuissimis, quæ quidem omnino sancta esse intelligimus, jussit circumdari⁸⁷, his etiam rebus exstimulans vos, ut semper in memoria Deum haberetis, et simul exprobrans, quod nullam illius colendi memoriam teneretis. Vobis tamen ne sic quidem persuasum est, ut simulacra ne coleretis. Eliæ enim tempore, eorum numerum recensens, qui genu Baali non flexerant, septem millia numero esse dixit : et apud Isaiam vobiscum expostulat, quod vestros etiam filios simulacris immolaveritis. Nos autem ne iis sacra faciamus, quibus olim fecimus, extrema supplicia perferimus, et dum occidimur, lætamur, minime dubii quin nos Deus per Christum suum ad vitam revocaturus sit, et incorruptos ac perpersionis expertes et immortales factururus ; et quæ ob duritiam cordis populi vestri instituta sunt, ea nihil ad justitiæ observationem et pietatem afferre novimus.

47. *Cum Christianis legem observantibus communicat Justinus. Secus catholici non pauci.*— Rursus, Trypho : Si quis hæc ita se habere sciens, præterquam quod hunc Christum esse agnoscat, eique videlicet credat et obediat, hæc quoque instituta observare voluerit, utrum is salvabitur, ita ille sciscitabatur.

At ego : Ut mihi quidem videtur, o Trypho, hominem ejusmodi salvum dico futurum ; si modo cæteris hominibus, id est, iis qui ex gentibus per Christum ab errore circumcisi sunt, omnino persuadere non conetur, ut eadem ac ipse observent, salutem eos negans adepturos, nisi hæc custodiant ; quale est quod et initio disputationis faciebas, cum pronuntiares salvum me non futurum, nisi hæc observarem.

⁸⁶ Num. xv, 38. ⁸⁷ Deut. vi, 6.

(8) Ἄμα τε καὶ ἔλεγχοι. Lego ἄμα τε καὶ ἐλέγγων ὅτι ἐν ταῖς καρδίαις ὑμῶν. Ita etiam eruditus Londinensis editor.

Κάγῳ· Ἐπίσταμαι, ἔφη, ὅτι περιετέτμητο Ἀβραάμ καὶ οἱ μετ' αὐτόν. Διὰ τί δὲ ἐδόθη αὐτοῖς ἡ περιτομή, ἐν πολλοῖς τοῖς προλελεγμένοις εἶπον, καὶ εἰ μὴ δυσωπεῖ ὑμᾶς τὰ λεγόμενα, πάλιν ἐξετάσωμεν τὸν λόγον. Ὅτι δὲ μέχρι Μωϋσέως οὐδεὶς ἀπλῶς δίκαιος οὐδὲν ὄλωσ τούτων περὶ ὧν ἐζητοῦμεν ἐφύλαξεν, οὐδὲ ἐντολὴν ἔλαβε φυλάσσειν, πλὴν τὴν ἀρχὴν λαθούσης ἀπὸ Ἀβραάμ τῆς περιτομῆς, ἐπίστασθε.

Κάκεινος· Ἐπιστάμεθα, ἔφη· καὶ ὅτι σώζονται ὁμολογοῦμεν.

Κάγῳ πάλιν· Διὰ τὸ σκληροκάριον τοῦ λαοῦ ὑμῶν πάντα τὰ τοιαῦτα ἐντάλματα νοεῖτε τὸν Θεὸν διὰ Μωϋσέως ἐντειλάμενον ὑμῖν, ἵνα διὰ πολλῶν τούτων ἐν πάσῃ πράξει πρὸ ὀφθαλμῶν αὐτοῦ ἔχητε τὸν Θεόν, καὶ μὴτε ἀδικεῖν μὴτε ἀσεβεῖν ἀρχήσθε. Καὶ γὰρ τὸ κόκκινον βάμμα περιτιθέναι αὐτοῖς ἐντειλάτο ὑμῖν, ἵνα διὰ τούτου μὴ λήθῃ ὑμᾶς λαμβάνη τοῦ Θεοῦ, καὶ φυλακτήριον ἐν ὑμέσιν λεπτοτάτοις γεγραμμένων χαρακτῆρων τινῶν, ἃ πάντως ἄγρια νοοῦμεν εἶναι, περιχεῖσθαι ὑμᾶς ἐκέλευσε· καὶ διὰ τούτων δυσωπῶν ὑμᾶς αὐτὸ μνήμη ἔχειν τοῦ Θεοῦ· ἄμα τε καὶ ἔλεγχον (3) ἐν ταῖς καρδίαις ὑμῶν, οὐδὲ μικρὰν μνήμην ἔχετε τοῦ θεοσεβεῖν· καὶ οὐδ' οὕτως ἐπίσθητε μὴ εἰδωλολατρεῖν· ἀλλ' ἐπὶ ἠλίῳ ὀνομάζων τὸν ἀριθμὸν τῶν μὴ καμψάντων γόνυ τῇ Βάαλ, ἐπτακισχιλίους τὸν ἀριθμὸν ὄντας εἶπε· καὶ ἐν τῷ Ἰσαΐα καὶ τὰ τέκνα ὑμῶν θυσίαν πεποιημένα τοῖς εἰδώλοις ἐλέγγει ὑμᾶς. Ἡμεῖς δὲ, ὑπὲρ τοῦ μὴ θυσιάζειν οἷς πάλα ἐθύομεν, ὑπομένομεν τὰς ἐσχάτας τιμωρίας, καὶ θανατούμενοι χαίρομεν· πιστεύοντες ὅτι ἀναστήσει ἡμᾶς ὁ Θεὸς διὰ τοῦ Χριστοῦ αὐτοῦ, καὶ ἀφάρτους καὶ ἀπαθεῖς καὶ ἀθανάτους ποιήσει, καὶ οὐδὲν συμβάλλεσθαι πρὸς δικαιοπραξίαν καὶ εὐσέβειαν τὰ διὰ τὴν σκληροκαρδίαν τοῦ λαοῦ ὑμῶν διαταχθέντα γινώσκουμεν.

47. Καὶ ὁ Τρύφων πάλιν· Ἐὰν δὲ τις, εἰδὼς ὅτι ταῦτα οὕτως ἔχει, μετὰ τοῦ καὶ τούτου εἶναι τὸν Χριστὸν ἐπίστασθαι δηλονότι, καὶ πεπιστευκέναι καὶ παύσασθαι αὐτῷ, βούλεται καὶ ταῦτα φυλάσσειν, σωθήσεται ; ἐπυθάνετο.

D

Κάγῳ· Ὡς μὲν ἐμοὶ δοκεῖ, ὦ Τρύφων, λέγω ὅτι σωθήσεται ὁ τοιοῦτος, ἐὰν μὴ τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους, λέγω δὴ τοὺς ἀπὸ τῶν ἐθνῶν διὰ τοῦ Χριστοῦ ἀπὸ τῆς πλάνης περιτμηθέντας, ἐκ παντὸς πείθειν ἀγωνίζηται, ταῦτά αὐτῷ φυλάσσειν, λέγων οὐ σωθήσασθαι αὐτοὺς, ἐὰν μὴ ταῦτα φυλάξωσιν· ὅποιον ἐν ἀρχῇ τῶν λόγων καὶ σὺ ἔπραττες, ἀποφατινόμενος οὐ σωθήσασθαι με, ἐὰν μὴ ταῦτα φυλάξω.

Κάκιστος· Διὰ τί οὖν εἶπας· « Ὅς μὲν ἔμοι δοκεῖ, ἂν σωθῆσεται ὁ τοιοῦτος, » εἰ μὴ τι (4) εἴσιν οἱ λέγοντες ὅτι οὐ σωθῆσονται οἱ τοιοῦτοι;

Εἰσιν, ἀπεκρινάμενος, ὦ Τρύφων, καὶ μηδὲ κοινω-
νῶν ὁμίλιας ἢ ἑστίας τῶν τοιούτων (5) τολμῶντες·
οἷς ἐγὼ οὐ σύναϊνός εἰμι. Ἄλλ' ἐὰν αὐτοὶ διὰ τὸ ἀσθε-
νὲς τῆς γνώμης καὶ τὰ ὅσα δύνανται νῦν ἐκ τῶν Μωϋ-
σέως, ἃ διὰ τὸ σκληροκάρδιον τοῦ λαοῦ νοοῦμεν δια-
τελεῖσθαι, μετὰ τοῦ ἐπὶ τοῦτον τὸν Χριστὸν ἐλπίζειν,
καὶ τὰς αἰωνίους καὶ φύσει δικαιοπραξίας καὶ εὐσε-
βείας φυλάσσειν βούλωνται, καὶ αἰρῶνται συζῆν
τῶς Χριστιανοῖς καὶ πιστοῖς, ὡς προεῖπον, μὴ πεί-
θοντες αὐτοὺς μῆτε περιτέμνεσθαι ὁμοίως αὐτοῖς,
μῆτε σαββατίζειν, μῆτε ἄλλα ὅσα τοιαῦτά ἐστι τη-
ρεῖν, καὶ προσλαμβάνεσθαι, καὶ κοινωεῖν ἀπάντων,
ὡς ὁμοσπλάγγχοις καὶ ἀδελφοῖς, δεῖν ἀποφαίνεσθαι (6).
Ἐὰν δὲ οἱ ἀπὸ τοῦ γένους τοῦ ὑμετέρου πιστεύειν
λέγοντες ἐπὶ τοῦτον τὸν Χριστὸν, ὦ Τρύφων, ἔλεγον,
ἐκ παντὸς κατὰ τὸν διὰ Μωϋσέως διαταχθέντα νόμον
ἀναγκάζωσι ζῆν τοὺς ἐξ ἔθνῶν πιστεύοντας ἐπὶ τοῦ-
τον τὸν Χριστὸν, ἢ μὴ κοινωεῖν αὐτοῖς τῆς τοιαύτης
συνδιαγωγῆς αἰρῶνται, ὁμοίως καὶ τούτους οὐκ ἀπο-
δέχονται. Τοὺς δὲ πειθόμενους αὐτοῖς ἐπὶ τὴν ἔνομον
πολιτείαν, μετὰ τοῦ φυλάσσειν τὴν εἰς τὸν Χριστὸν
τοῦ Θεοῦ ὁμολογίαν, καὶ σωθῆσθαι ἴσως ὑπολαμ-
βάνω. Τοὺς δὲ ὁμολογήσαντας καὶ ἐπιγινόντας τοῦτον
εἶναι τὸν Χριστὸν, καὶ ἡτινιοῦν αἰτία μεταβάνας
ἐπὶ τὴν ἔνομον πολιτείαν, ἀρνησαμένους ὅτι οὗτός
ἐστιν ὁ Χριστός, καὶ πρὶν τελευτῆς μὴ μεταγινόντας,
σὸδῶλα σωθῆσθαι ἀποφαίνομαι. Καὶ τοὺς ἀπὸ τοῦ
σπέρματος τοῦ Ἀβραάμ ζῶντας κατὰ τὸν νόμον, καὶ
ἐπὶ τοῦτον τὸν Χριστὸν μὴ πιστεύοντας πρὶν τελευ-
τῆς τοῦ βίου, οὐ σωθῆσθαι ὁμοίως ἀποφαίνομαι
(καὶ μάλιστα τοὺς ἐν ταῖς συναγωγαῖς καταναθεμα-
τίσαντας καὶ καταναθεματίζοντας ἐπ' αὐτὸν τοῦτον
τὸν Χριστὸν) καὶ πᾶν ὅπως (7) τύχῃ τῆς σωτηρίας,
καὶ τῆς τιμωρίας τῆς ἐν τῷ πυρὶ ἀπαλλαγῶσιν. Ἡ
γὰρ χρηστότης καὶ ἡ φιλανθρωπία τοῦ Θεοῦ καὶ τὸ

143 At ille : Cur igitur dixisti : « Ut tibi qui-
dem videtur, talis salvus erit, » nisi quia sunt, qui
tales negent salvos futuros?

Sunt, inquam, o Trypho; et quique cum eis nec
sermonis, nec hospitii communione conjungi au-
deant; quibus ego non assentior. Sed si ob animi
infirmitatem etiam quæcumque nunc possunt ex iis,
quæ a Moyse propter duritiam cordis populi insti-
tuta novimus, cum spe in hunc Christum et æter-
norum ac naturalium justitiæ et pietatis præcepto-
rum observatione conjungere voluerint; modo cum
Christianis et fidelibus vivere non recusent, nec iis,
ut jam dixi, suadeant, ut similiter ac ipsi circum-
cidantur, aut sabbata et alia ejusmodi custodiant;
eos suscipiendos esse et cum iis omnium rerum
communione, ut eum hominibus eodem modo
affectis et fratribus, tenendam esse censeo. Sin au-
tem, Trypho, qui ex vestro genere in hunc Chri-
stum sese dicunt credere, eos qui ex gentibus in
hunc Christum credunt, omnino secundum legem
per Moysem institutam cogant vivere, aut ejusmodi
consuetudine cum eis conjungi nolint, non sane
hos etiam similiter probaverim. Qui vero ab eis ad
legis observationem cum confessione in Christum
Dei conjungendam adducti fuerint, eos forsitan
etiam salutem adepturos suspicor. At qui postquam
confessi fuerint et agnoverint hunc esse Christum,
quacumque de causa ad legis observationem tradu-
cti negaverint hunc esse Christum, nec pœnitenti-
am ante mortem egerint, nullam iis salutem fore
assevero. Et qui ex semine Abrahæ orti secundum
legem vixerint, nec ante vitæ exitum in hunc Chri-
stum crediderint, similiter salvos minime facturos
esse confirmo (eos præsertim qui in synagogis exse-
crati sunt et execrantur hunc Christum), omnino enim
salutem assequerentur, et ab ignis supplicio libera-
rentur. Nam qui pœnitentiam peccatorum agit, eum
benignitas et humanitas Dei et immensitas divitiarum

(4) *Ei μὴ τι.* Legendum forte εἰ μὴ ὅτι (*nisi quia*),
vel, cum Pearsono, μὴ τι (*numi*), sine ei quod docto
viro redundare videtur. Ed. PATROL.

(5) *Τοιοῦτοις.* Hoc est qui postea quam Jesum
esse Christum agnoverint, legis quoque instituta
volunt observare. (Trypho paulo ante: Μετὰ τοῦ
καὶ τοῦτον εἶναι τὸν Χριστὸν ἐπίστασθαι... βούλε-
ται καὶ ταῦτα φυλάσσειν), id quod in causa erat cur
nonnulli a communione illos excluderent. OTTO.

(6) *Δεῖν ἀποφαίνεσθαι.* Vel legendum ἀπο-
φαίνομαι, cum Syllburgio vel potius illud ἀπο-
φαίνεσθαι referendum ad superiora verba, quasi
scriptum esset: Ἄλλὰ σύναϊνός εἰμι τοῦ ἀπο-
φαίνεσθαι. De hac sancti martyris lenitate non-
nulla disserimus in Præfatione. Nunc satis est
observare: 1. Hos Mosaicæ legis cum Evangelii pro-
fessione cultores nondum ab omnibus Ecclesiis
damnatos fuisse, cum Justinus hæc scriberet. Ne-
que enim solus erat Justinus qui cum eis commu-
nicaret; quin etiam in ambiguo reliquit, utrum plu-
res essent qui eos rejicerent, quam qui admitte-
rent. Sed tandem in apertum schisma res est per-
ducta. Nam testatur Hieronymus ep. 80, ejusmodi
homines, quos Nazareos vocat, et a Christianis
damnari, quamvis crederent « in Filium Dei natum

ex Virgine Maria, » et a Judæis, quamvis legem
observarent, ita ut nec Christiani essent nec Judæi.
2. Eos de Christi divinitate consensisse et ab Ebri-
onitis longe diversos fuisse patet. Hoc enim semper
Justinum inter et Tryphonem convenit, nulla re
illos a cæteris Christianis discrepare, nisi legis ob-
servatione, nec aliud causæ suberat, cur eos a com-
munione excluderent nonnulli. — *Δεῖν ἀποφαίνο-
μαι.* Ita jam Syllburgio observante martyr sine dubio
scripsit; nempe eodem modo et paulo infra bis et
alibi ἀποφαίνομαι sæpe occurrit. In codd. mss. et
editis δεῖν ἀποφαίνεσθαι, quod solus Maranus sic
defendere videt, ut ἀποφαίνεσθαι ad superiora
verba referat, quasi scriptum sit ἄλλὰ σύναϊνός εἰμι
τοῦ (?) ἀποφαίνεσθαι. OTTO.

(7) *Καὶ πᾶν ὅπως.* Hujus loci intelligentia ex his
quæ præcedunt et quæ sequuntur repetendâ, idque
parenthesis ope facilius animadvertitur. Legendum
ergo videtur καὶ πᾶν ὅπως, etc., subintelligendo
videlicet, si ante mortis exitum credant. Langus sic
legit: Καταναθεματίζοντας τοὺς ἐπ' αὐτὸν τὸν Χρι-
στὸν πιστεύοντας καὶ μὴ μετανοήσαντας καὶ πᾶν πρᾶ-
τοντας ὅπως, etc. Syllburgius eodem modo legit, nisi
quod illud καὶ πᾶν πρᾶτοντας refert ad τοὺς πι-
στεύοντας, recisis illis vocibus καὶ μὴ μετανοήσαντας.

ejus, quemadmodum per Ezechielem declarat ⁸⁸, perinde ac justum et peccato carentem habet; qui autem a pietate et justitiæ observatione ad injustitiam et impietatem delabitur, eum ut peccatorem et injustum et impium numerat. Quapropter Dominus noster Jesus Christus dixit: « In quibus vos deprehendero, in his et judicabo. »

48. *Antequam probet divinitatem Christi, postulat ut fixum maneat eum esse Christum.* — Hic Trypho: Et his de rebus quid sentires, audivimus. Repetens igitur sermonem, in quo desieras, absolve. Nam mirabilis quidam mihi videtur, et qui prorsus demonstrari non possit. Quod enim ais præexistisse Deum **144** ante sæcula hunc Christum, ac deinde etiam nasci hominem factum sustinuisse, nec hominem ex hominibus esse, id non solum ab opinione abhorrens mihi videtur, sed etiam stultum.

Ad hæc ego: Scio, inquam, hanc doctrinam ab opinione abhorrentem videri, præsertim vestri generis hominibus, qui quæ Dei sunt nec intelligere nec facere unquam voluistis, sed quæ magistrorum vestrorum, quemadmodum ipse Deus clamat ⁸⁹. Sed tamen, Trypho, nequaquam irritum et infectum erit quod demonstravi, hunc esse Christum Dei, si demonstrare non possim illum etiam præexistisse Filium Creatoris universorum, Deum existentem, et hominem ex Virgine genitum esse. Sed cum omnino demonstratum sit hunc esse Christum Dei, qualiscunque ille sit; si minus demonstravero præexistisse et hominem per passionibus nostris obnoxium, et carnem habentem nasci, secundum Patris voluntatem sustinuisse; in hoc tantum æquum fuerit me errasse dicere, nequaquam autem negare eum Christum esse, etiamsi homo ex hominibus genitus videatur, nec quidquam am-

⁸⁸ Ezech. xxxiii, 11-20. ⁸⁹ Isa. xxix, 15.

(8) *Ἐν οἷς ἄν ὁμᾶς.* Hanc sententiam, quam nonnulli ecclesiastici scriptores Deo per prophetarum aliquem loquenti attribuunt, ex Evangelio secundum Hebræos a Justino deproptam existimat Græbius, *Spicileg.* tom. 1, p. 14.

(9) *Παράδοξός τις γάρ ποτε.* Redundat postrema vox et vacat, nec videtur collocanda post δυνάμενος, ut placuit Sylburgio.

(10) *Τοιοῦτον.* Legendum τοῦτον, quod olim monuit vir magnus Hugo Grotius *ad Luc.* xxiii, 35, et nuper doctissimus Bullus in *Judicio Eccles. cath.*, p. 69. Langus etiam verit, « Christum hunc esse Dei. » *Τηριβωσις.*

(11) *Ἐὰν δὲ μὴ ἀποδεικνύω.* Redundat hoc loco illud δὲ, ut initio *Apol.* i, et sæpe alias. Hac autem præfatione, quam Justinus futuræ disputationi præmittit, mirum in modum abusi sunt et remonstrantes in sua *Apologia* adversus professores Leydenses, et Episcopos in pluribus ad hujus *Apologia* defensionem elucubrationibus, et multi alii. Contendunt Justinum hoc tantum a Judæis, ut Jesum credant esse Christum, nihil amplius petere, et idcirco ad imitandum eis proponere exemplum nonnullorum Christianorum, qui quamvis Jesum negarent Deum, Christum tamen non negabant. Nihil absurdius his ratiocinationibus. Cum metue-

ret Justinus ne sibi elaberetur inconstans et fugitivus Tryphonis animus, hæc eum admonitione et legere, veluti quodam nodo, constringere conatur, ut assensum suum iis, quæ jam disputata fuerant, ne retrahat, etiamsi minus assentiat iis quæ deinceps disserentur. Idem ergo facit Justinus, quod solers et prudens quisque disputator; nec ea parvi pendit quæ dicere parabat, sed curat ut in tuto sint quæ jam dixerat. Eorum autem exemplum, qui Jesum negabant Deum, sed Christum esse fatebantur, non eo spectat, ut detestabiles hæretici probentur, sed ut constet Jesum esse Christum, cum id negare non audeant, qui certissima quæque negant. Nota omnibus scriptoribus hæc disputandi ratio. Sic Novatianus (ut alios omittam) Ebionitis et Artemonitis objicit exemplum aliorum hæreticorum, qui veritatis luce percussi divinitatem Christi non negabant, quamvis in alios errores nequissimos inpergissent, *De Trin.* c. 48.

48. Καὶ ὁ Τρύφων· Καὶ περὶ τούτων ὅσα φρονεῖς ἀκροάμεν, εἶπεν. Ἀναλαβὼν οὖν τὸν λόγον ὄθεν ἐπαύσω, πέραινε· παράδοξός τις γάρ ποτε (9) καὶ μὴ δυνάμενος ὅλως ἀποδειχθῆναι δοκεῖ μοι εἶναι. Τὸ γὰρ λέγειν σε προϋπάρχειν Θεὸν ὄντα πρὶ ἀκόντων τοῦτον τὸν Χριστὸν, εἶτα καὶ γεννηθῆναι ἀνθρώπου γενόμενον ὑπομείναι, καὶ ὅτι οὐκ ἀνθρώπος ἐξ ἀνθρώπου, οὐ μόνον παράδοξον δοκεῖ μοι εἶναι, ἀλλὰ καὶ μωρόν.

Καγὼ πρὸς ταῦτα εἶπεν· Οἶδ' ὅτι παράδοξος ὁ λόγος δοκεῖ εἶναι, καὶ μάλιστα τοῖς ἀπὸ τοῦ γένους ὑμῶν, οἵτινες τὰ τοῦ Θεοῦ οὔτε νοῆσαι οὔτε ποιῆσαι ποτε βεβούλησθε, ἀλλὰ τὰ τῶν διδασκάλων ὑμῶν, ὡς αὐτὸς ὁ Θεὸς βοᾷ. Ἦδη μέντοι, ὦ Τρύφων, εἶπον, οὐκ ἀπόλλυται τὸ τοιοῦτον (10) εἶναι Χριστὸν τοῦ Θεοῦ, ἐὰν ἀποδείξαι μὴ δύνωμαι ὅτι καὶ προϋπῆρχεν Ἰῆδς τοῦ Ποιητοῦ τῶν ὅλων, Θεὸς ὢν, καὶ γεγέννηται ἀνθρώπος διὰ τῆς Παρθένου. Ἀλλὰ ἐκ παντὸς ἀποδεικνυμένου, ὅτι οὗτός ἐστιν ὁ Χριστὸς ὁ τοῦ Θεοῦ, ὅστις οὗτος ἔσται, ἐὰν δὲ μὴ ἀποδεικνύω (11) ὅτι προϋπῆρχε, καὶ γεννηθῆναι ἀνθρώπος ὁμοιοπαθῆς ἡμῖν, σὰρκα ἔχων, κατὰ τὴν τοῦ Πατρὸς βουλὴν ὑπέμεινεν, ἐν τούτῳ πεπλανῆσθαι με μόνον λέγειν δίκαιον, ἀλλὰ μὴ ἀρνεῖσθαι ὅτι οὗτός ἐστιν ὁ Χριστὸς, ἐὰν φαίνεται ὡς ἀνθρώπος ἐξ ἀνθρώπων γεννηθεὶς, καὶ ἐκλογὴ γενόμενος εἰς τὸν Χριστὸν εἶναι (12) ἀποδεικνύεται. Καὶ γὰρ εἰσὶ τινες, ὦ φίλοι, ἔλεγον, ἀπὸ

ret Justinus ne sibi elaberetur inconstans et fugitivus Tryphonis animus, hæc eum admonitione et legere, veluti quodam nodo, constringere conatur, ut assensum suum iis, quæ jam disputata fuerant, ne retrahat, etiamsi minus assentiat iis quæ deinceps disserentur. Idem ergo facit Justinus, quod solers et prudens quisque disputator; nec ea parvi pendit quæ dicere parabat, sed curat ut in tuto sint quæ jam dixerat. Eorum autem exemplum, qui Jesum negabant Deum, sed Christum esse fatebantur, non eo spectat, ut detestabiles hæretici probentur, sed ut constet Jesum esse Christum, cum id negare non audeant, qui certissima quæque negant. Nota omnibus scriptoribus hæc disputandi ratio. Sic Novatianus (ut alios omittam) Ebionitis et Artemonitis objicit exemplum aliorum hæreticorum, qui veritatis luce percussi divinitatem Christi non negabant, quamvis in alios errores nequissimos inpergissent, *De Trin.* c. 48.

(12) *Ἐκλογὴ γενόμενος εἰς τὸν Χριστὸν εἶναι.* Quidam post R. Stephanum legunt ἐκλογῆ γενόμενος. Atque hæc equidem conjecturam nec repudio, nec tamen omnino necessariam puto. Præcipuum hujus loci vitium videtur residere in his vocibus, εἰς τὸν Χριστὸν εἶναι, pro quibus lego εἰς τὸ Χριστὸν εἶναι.

τῷ ἡμετέρου γένους (13) ὁμολογοῦντες αὐτὸν Χριστὸν εἶναι, ἀνθρώπων δὲ ἐξ ἀνθρώπων γενόμενον ἀποφαινόμενοι· οἷς οὐ συντίθεμαι, οὐδ' ἂν (14) πλείονα (15) ταῦτά μοι (16) δοξάσαντες εἴποιεν· ἐπειδὴ οἷα ἀνθρωπείους διδάγμασι κεκελεύσμεθα ὑπ' αὐτοῦ τῷ Χριστοῦ πειθεσθαι, ἀλλὰ τοῖς διὰ τῶν μακαρίων προφητῶν κηρυχθεῖσι καὶ δι' αὐτοῦ διδαχθεῖσι.

49. Καὶ ὁ Τρύφων· Ἐμοὶ μὲν δοκοῦσιν, εἶπεν, αἱ λέγοντες ἀνθρώπων γεγενῆσθαι αὐτὸν, καὶ κατ' ἐκλογὴν κεχρῆσθαι, καὶ Χριστὸν γεγενῆσθαι, πιθανώτερον ὑμῶν λέγειν τῶν ταῦτα ἄπερ φῆς λεγόντων. Καὶ γὰρ πάντες ἡμεῖς τὸν Χριστὸν ἀνθρώπων ἐξ ἀνθρώπων προσδοκῶμεν γενήσεσθαι, καὶ τὸν Ἥλιαν χρῆσαι αὐτὸν ἐλθόντα. Ἐὰν δὲ οὗτος φαίνεται ὡς ὁ Χριστὸς, ἀνθρώπων μὲν ἐξ ἀνθρώπων γενόμενον ἐκ παντὸς ἐπίστασθαι δεῖ· ἐκ δὲ τοῦ μηδὲ Ἥλιαν ἐληλυθῆναι, οὐδὲ τοῦτον ἀποφαίνομαι εἶναι.

Κἀγὼ πάλιν ἐπιθόμην αὐτοῦ· Οὐχὶ Ἥλιαν φησὶν

(13) Ἀπὸ τοῦ ἡμετέρου γένους. Ex his verbis Episcopus et alii colligunt hos Justinī adversarios communione conjunctos cum eo et cum aliis catholicis fuisse. Bullus et uterque Londinensis editor legunt ἀπὸ τοῦ ἡμετέρου γένους, quia Ebionitæ a Judæis orti. Clericus, *Hist. eccles.*, p. 676, legendum esse ἀπὸ τοῦ ἡμετέρου, ac de Ebionitis Justinum non loqui contendit. Levissima mihi lis cum Bullo, tota adversus Episcopium et Clericum erit contentio. Nam retinendum illud ἀπὸ τοῦ ἡμετέρου, sed de Ebionitis intelligendum sic probo: 1° His verbis, οὐδ' ἂν πλείστοι, quæ paulo post sequuntur, non solum catholicos omnes, sed etiam plurimas sectas, quæ Christi divinitatem tenebant, comprehendit Justinus, ut modo videbimus. Ergo in paucis illis hujus dogmatis hostibus non ductam ex Judæis originem considerat, sed quamdam nominis communivitatem cum aliis Christianis, tum catholicis, tum hæreticis; ac proinde retinendum illud ἀπὸ τοῦ ἡμετέρου, ac de Ebionitis accipiendum. 2° Justinus infra n. 82, de hæreticis agens ait: Κατὰ παρ' ἡμῶν ὅν πολλοὶ εἶσι καὶ ψευδοδιδάσκαλοι. Cur ergo de Ebionitis agens non dicere eos esse « ex nostro genere. » Vide n. 35, et *Apol.* 1, n. 26. Quod si Justinī verba hæreticis aptari possunt, de aliis quæ hæreticis intelligi non possunt. Constat enim secundo sæculo hæreticos exstitisse, qui Christi divinitatem negarent: at catholicos exstitisse, qui hanc impietatem profiterentur, nec excluderentur a communione, non modo non constat, sed etiam omnibus testimoniis et historicæ monumentis repugnat. Quomodo ergo verba Justinī, cum iis, quos tunc certo scimus exstitisse, conveniant, in eos detorqueantur, quos nullos prorsus novimus? 3° « Nostros » appellare solent hæreticos catholici, cum eos Judæis, ut hoc loco Justinus, aut gentilibus opponunt. Vide Origen. in *Levit.* p. 88, in *Cels.* lib. III, pag. 118 et 2, *De princip.* cap. 10. Gregor. Naz. Orat. 37, p. 595. Hieronym. Præfat. lib. XI, in *Isai.* 4° Justinus duo tantum doctrinæ genera agnoscit, doctrinam Christi et doctrinam spirituum erroris, et cum iis, qui doctrinam erroris spirituum sequuntur, nullam esse catholicis communionem declarat, num. 35. Sic etiam hoc ipso in loco, qui nunc in manibus est, doctrinam eorum, qui Christi divinitatem negabant, opponit ei doctrinæ, cui

A plus demonstratur, nisi eum electione consecutum esse, ut Christus esset. Sunt enim quidam, amici, ex genere nostro, qui eum Christum esse confitentur, quamvis hominem ex hominibus genitum pronuntiant; quibus ego non assentior, nec assentirer, etiamsi maxima pars, quæ mecum 145 consentit, idem diceret; neque enim humanis doctrinæ a beatis prophetis prædicata et ab ipso tra-

49. *Objicientibus nondum advenisse Eliam respondet Joannem esse præcursores primi adventus.* — Et Trypho: Mihi quidem videntur, inquit, qui illum hominem fuisse et electione unctum, ac Christum factum esse dicunt, probabilius quam vos, qui ea quæ retulisti, tenetis, dicere. Nam et nos omnes Christum hominem ex hominibus expectamus nasciturum, et ab Elia, quando is venerit, unctum iri. Quod si iste Christus esse videatur, homo ex hominibus omnino existimandus est: sed quia nondum venit Elias, neque hunc Christum esse censeo.

Rursus ergo illum percontatus sum: An non

Christus jussit ut credamus, quamque ipse tradidit et prophetæ prædicaverunt. Qui ergo cum hominibus Christum ne ex Virgine quidem natum credentibus communicasset? Huic commento repugnant tres *Dialogi* partes, ut ex analysi præmissa perspicui potest.

(14) *Οὐδ' ἂν... εἴποιεν.* Nostra hujus loci interpretatio confirmatur verbis sequentibus, « neque enim humanis doctrinis, » etc., quæ rationem continent, cur Justinus huic errori nunquam assensus sit, quæcumque ei objiciatur assentiendi causa. Vitiosa ergo hæc Langi interpretatio: « Quibus ego non assentior: neque id sane multi, qui in eadem mecum sententia sunt, dixerint. » Inde ortum ut Justinus, cum vehementissimus sit hoc loco, frigidior tamen visus sit Episcopo et Clerico, quam ut illum de hominibus a communione Ecclesiæ abscissis loqui crederent. Perionius fere ut Langus: « Quibus ego non assentior, nec plurimi, qui idem quod ego sentiant, asseverabunt. » Gelenius: « Quibus non assentior, ne si maxima quidem esset turba sic opinantium. » Thirlbus non absimilia proponit: « Neque, etiamsi multo plures essent, assentirer. » Sed hæc interpretatio cum nonnulla alia peccat, tum illud etiam quod nihil habet de magna illa eorum, qui idem ac Justinus sentiebant, multitudine, quam a Justino commemoratam fuisse patet ex sequentibus Tryphonis verbis.

(15) *Πλείστοι.* Manifestum est ex hac voce Justinum non solis catholicis hoc testimonium tribuere, sed pluribus etiam sectis, quæ Jesum, ut antea dicebat, n. 35, et Dominum et Christum esse confitebantur. Si de solis catholicis locutus esset, non maximam partem, sed, ut solet, totam Ecclesiam dixisset. Sic enim, ubi de hæreticis loquitur p. 35 et 80, catholicos ita inter se consentire docet, ut nullam prorsus communionem habeant cum iis qui non Christi, sed spirituum erroris doctrinam sequuntur. Hinc etiam n. 63, catholicos velut unam animam esse et unam synagogam docet. Igitur maxima illa pars non catholicorum intelligenda est, sed eorum qui nomen Christianorum ferebant.

(16) *Ταῦτά μοι.* Ad verbum: « Etiamsi maxima pars, quæ mecum (hæcenus) consensit, vel, postquam mecum (hæcenus) consensit, id diceret. » Scripsit R. Stephaenus ταῦτά μοι.

Scriptura per Zachariam dicit Eliam ante magnum illum et terribilem Domini diem esse venturum?

Respondit ille : Maxime.

Si igitur Scriptura confiteri cogit duplicem Christi adventum esse prædictum : alterum in quo perpressionibus obnoxius et inglorius et informis apparebit ; alterum in quo circumfluens gloria et omnium iudex adveniet, quemadmodum et supra plurimis demonstratum est ⁴⁰ ; an non id a divino verbo prædicatum intelligemus, Eliam terribilis et magni diei, id est secundi ejus adventus præcursorem futurum ?

Maxime, respondit ille.

Atque hoc ipsum, aiebam, Dominus noster inter ea quæ docuit, futurum esse tradidit, cum Eliam quoque dixit esse venturum. Quod quidem nos futurum esse scimus cum e cælis gloriose Dominus noster Jesus Christus venturus est ; cujus quidem primi etiam adventus Spiritus Dei, qui in Elia fuerat, præco præcessit in Joanne vestri generis propheta, post quem nullus alius deinceps propheta apud vos exstitit. Is ad amnem Jordanem considens clamabat : « Ego quidem baptizo in aqua in poenitentiam : veniet autem fortior me, cujus non sum dignus calcamenta portare. Ipse vos baptizabit in Spiritu sancto et igni : cujus ventilabrum in manu ejus, et permundabit aream suam, et congregabit triticum in horreum, paleam autem comburet igni inextinguibili ⁴¹. » Atque hunc ipsum prophetam rex vester Herodes conjecerat in carcerem ; cumque natalitia celebrarentur, saltante fratris filia delectatus jussit eam petere quidquid vellet. Tum puellam mater submonuit, ut Joannis in vincula conjecti caput peteret ; quod cum illa petisset, misit rex, et caput Joannis in lance jussit afferri. Quapropter et Christus noster, cum adhuc in terris versaretur, his qui oportere asserebant ut Elias ante Christum veniret, hæc dixit : « Elias quidem venturus est et restituet omnia. Dico autem vobis, quia Elias jam venit, et non cognoverunt eum, sed fecerunt ei quæcumque voluerunt ⁴². » Et scriptum est tunc discipulos intellexisse eum de Joanne Baptista id illis dixisse.

Tum Trypho : Videtur id quoque mihi ab opinione abhorrere, quod Spiritum propheticum Dei, qui in Elia fuerat, etiam in Joanne dicis fuisse.

Ad hæc ego : Non tibi videtur idem factum fuisse in Jesu filio Nave, qui populi ducendi provinciam post Moysem suscepit ; Deo ipso, cum jussus est Moyses ut manus Jesu imponeret, di-

⁴⁰ n. 14 et 32. ⁴¹ Matth. III, 11 et 12. ⁴² Matth. XVII, 12.

(17) Διὰ Ζαχαρίου. Monnit Sylburgius Zachariam hic obrepisse pro Malachia, apud quem hæc prophetia legitur cap. IV, v. 15.

ὁ λόγος διὰ Ζαχαρίου (17) ἐλεύσεσθαι πρὸ τῆς ἡμέρας τῆς μεγάλης καὶ φοβερᾶς τοῦ Κυρίου ;

Κακεῖνος ἀπεκρίνατο· Μάλιστα.

Ἐὰν οὖν ὁ λόγος ἀναγκάξῃ ὁμολογεῖν, ὅτι δύο παρουσίαι τοῦ Χριστοῦ προεφητεύοντο γενησόμεναι, μία μὲν ἐν ἧ παθητῶς καὶ ἄτιμος καὶ ἀειδῆς φανήσεται· ἡ δὲ ἑτέρα, ἐν ἧ καὶ ἔνδοξος καὶ κριτῆς ἀπάντων ἐλεύσεται, ὡς καὶ ἐν πολλοῖς τοῖς προελεγμένοις ἀποδείκεται, οὐχὶ τῆς δευτέρας παρουσίας αὐτοῦ πρόδοον γενήσεσθαι τὸν Ἥλιον νοήσομεν τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ κεκηρυχέναι ;

Μάλιστα, ἀπεκρίνατο.

Καὶ ὁ ἡμέτερος οὖν Κύριος, ἔφην, τοῦτο αὐτὸ ἐν τοῖς διδάγμασιν αὐτοῦ παρέδωκε γενησόμενον, εἰπὼν καὶ Ἥλιον ἐλεύσεσθαι· καὶ ἡμεῖς τοῦτο ἐπιστάμεθα γενησόμενον, ὅταν μέλλῃ ἐν δόξῃ ἐξ οὐρανῶν παραγίνεσθαι ὁ ἡμέτερος Κύριος Ἰησοῦς Χριστὸς, οὗ καὶ τῆς πρώτης φανερώσεως κηρυχὴ προσῆλθε τὸ ἐν Ἠλίᾳ γενόμενον Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ, ἐν Ἰωάννῃ τῷ γενομένῳ ἐν τῷ γένει ὑμῶν προφήτῃ, μεθ' ὃν οὐδεὶς ἕτερος λοιπὸν (18) παρ' ὑμῖν ἐφάνη προφήτης, ὅστις ἐπὶ τὸν Ἰορδάνην ποταμὸν καθεζόμενος ἔδδα· « Ἐγὼ μὲν ὑμᾶς βαπτίζω ἐν ὕδατι εἰς μετάνοιαν· ἤξει δὲ ὁ ἰσχυρότερός μου, οὗ οὐκ εἰμι ἱκανὸς τὰ ὑποδήματα βαστάσαι· αὐτὸς ὑμᾶς βαπτίσει ἐν Πνεύματι ἁγίῳ καὶ πυρὶ· οὗ τὸ πτύον αὐτοῦ ἐν τῇ χειρὶ αὐτοῦ, καὶ διακαθαριεῖ τὴν ἄλωνα αὐτοῦ, καὶ τὸν σίτον συνάξει εἰς τὴν ἀποθήκην, τὸ δὲ ἄχυρον κατακαύσει πυρὶ ἀσθέστω. » Καὶ τοῦτον αὐτὸν τὸν προφήτην συνεκκλείκει ὁ βασιλεὺς ὑμῶν Ἡρώδης εἰς φυλακὴν, καὶ γενεσίῳ ἡμέρας τελουμένης, ὄρχουμένης τῆς ἐξαδελφῆς αὐτοῦ τοῦ Ἡρώδου εὐρέστως αὐτῷ, εἶπεν αὐτῇ αἰτήσασθαι ὃ ἐὰν βούληται. Καὶ ἡ μήτηρ τῆς παιδὸς ὑπέβαλεν αὐτῇ αἰτήσασθαι τὴν κεφαλὴν Ἰωάννου τοῦ ἐν τῇ φυλακῇ· καὶ αἰτησάσης, ἔπεμψε, καὶ ἐπὶ πίνακι ἐναχθῆναι (19) τὴν κεφαλὴν Ἰωάννου ἐκέλευσε. Διὸ καὶ ὁ ἡμέτερος Χριστὸς εἰρήκει ἐπὶ γῆς τότε τοῖς λέγουσι πρὸ τοῦ Χριστοῦ Ἥλιον δεῖν ἔλθειν· « Ἥλιος μὲν ἐλεύσεται καὶ ἀποκαταστήσει πάντα· λέγω δὲ ὑμῖν ὅτι Ἥλιος ἤδη ἦλθε, καὶ οὐκ ἐπέγνωσαν αὐτὸν, ἀλλ' ἐποίησαν αὐτῷ ὅσα ἠθέλησαν. » Καὶ γέγραπται ὅτι τότε συνήκαν οἱ μαθηταὶ ὅτι περὶ Ἰωάννου τοῦ Βαπτιστοῦ εἶπεν αὐτοῖς.

Καὶ ὁ Τρύφων· Καὶ τοῦτο παράδοξον λέγειν μοι δοκεῖς, ὅτι τὸ ἐν Ἠλίᾳ τοῦ Θεοῦ γενόμενον προφητικὸν Πνεῦμα, καὶ ἐν Ἰωάννῃ γέγονε.

Κάγω πρὸς ταῦτα· Οὐ δοκεῖ σοι ἐπὶ Ἰησοῦν τὸν τοῦ Ναυῆ, τὸν διαδεξάμενον τὴν λαοηγησίαν μετὰ Μωϋσεῖα, τὸ αὐτὸ γεγονέναι ; ὅτε ἐρρήθη τῷ Μωϋσεῖ ἐπιθεῖναι τῷ Ἰησοῦ τὰς χεῖρας, εἰπόντος αὐτοῦ τοῦ

(18) Λοιπὸν. Forte λοιπὸν, sed lectio vulgata ferri potest. THURL.

(19) Ἐναχθῆναι. Artius ἐνεχθῆναι. SYLBERGIIUS.

θεοῦ· «Κἀγὼ μεταθήσω (20) ἀπὸ τοῦ πνεύματος τοῦ Α
ἐν σοὶ ἐπ' αὐτόν.»

Κἀκεῖνος· Μάξιστα.

Ὡς οὖν, φημί, ἔτι ὄντος τότε ἐν ἀνθρώποις τοῦ Μωσέως, μετέθηκεν ἐπὶ τὸν Ἰησοῦν ὁ Θεὸς ἀπὸ τοῦ ἐν Μωσεί πνεύματος, οὕτως καὶ ἀπὸ τοῦ Ἠλίου (21) ἐπὶ τὸν Ἰωάννην ἔλθειν ὁ Θεὸς δυνατὸς ἦν ποιῆσαι· ἵνα ὡσπερ ὁ Χριστὸς τῇ πρώτῃ παρουσίᾳ ἄδοξος ἐφάνη, οὕτως καὶ τοῦ πνεύματος τοῦ ἐν Ἠλίᾳ πάντοτε καθαρευόντος (22), τοῦ Χριστοῦ (23), ἄδοξος ἢ πρώτη παρουσία νοηθῆ. Κρυφία γὰρ χειρὶ ὁ Κύριος πολεμῆν τὸν Ἀμαλήκ εἴρηται, καὶ ὅτι ἔπεσεν ὁ Ἀμαλήκ οὐκ ἀρνήσεσθε. Εἰ δὲ ἐν τῇ ἐνδόξῃ παρουσίᾳ τοῦ Χριστοῦ πολεμηθήσεσθαι τὸν Ἀμαλήκ μόνον λέγεται, πῶς καρπὸς ἔσται τοῦ λόγου, ὅς φησι· «Κρυφία χειρὶ ὁ Θεὸς πολεμῆν τὸν Ἀμαλήκ;» Β
Νοῆσαι (24) δύνασθε ὅτι κρυφία δύναμις τοῦ Θεοῦ γέγονε τῷ σταυρωθέντι Χριστῷ, ὃν καὶ τὰ δαιμόνια φρίζει, καὶ πᾶσαι ἀπλῶς αἱ ἀρχαὶ καὶ ἐξουσίαι τῆς γῆς (25).

50. Καὶ ὁ Τρύφων· Ἐοικᾶς μοι ἐκ πολλῆς προστρέψεως τῆς πρὸς πολλοὺς περὶ πάντων τῶν ζητούμενων γεγονέναι, καὶ διὰ τοῦτο ἐτοίμως ἔχειν ἀποκρίνεσθαι πρὸς πάντα ἃ ἂν ἐπερωτηθῆς. Ἀπόκριναι οὖν μοι πρότερον, πῶς ἔχεις ἀποδείξει, ὅτι καὶ ἄλλος Θεὸς παρὰ τὸν ποιητὴν τῶν ὄλων· καὶ τότε ἀποδείξεις ὅτι καὶ γεννηθῆναι διὰ τῆς Παρθένου ὑπέμεινε.

Κἀγὼ εἶπον· Πρότερόν μοι συγχώρησον εἰπεῖν λόγους τινὰς ἐκ τῆς Ἡσαίου προφητείας τοὺς εἰρημένους περὶ τῆς προελεύσεως ἣν προελήλυθεν αὐτοῦ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ τούτου Ἰωάννης ὁ Βαπτιστῆς καὶ προφήτης γενόμενος.

Κἀκεῖνος· Συγχώρω.

Κἀγὼ εἶπον· Ἡσαίας οὖν περὶ τῆς Ἰωάννου προελεύσεως οὕτως προέειπε· «Καὶ εἶπεν Ἐζεκιᾶς πρὸς Ἡσαίαν· Ἀγαθὸς ὁ λόγος Κυρίου ὃν ἐλάλησε· γενέσθω εἰρήνη καὶ δικαιοσύνη ἐν ταῖς ἡμέραις μου.»

“ Exod. xvii, 16. “ Isa. xxxix, 8.

(20) Κἀγὼ μεταθήσω. His quæ leguntur Num. xvii, 18, et Deut. xxxiv, 9, commiscuit Justinus quæ de LXX senioribus dicit Deus Num. xi, 17. Thirlbius.

(21) Ἀπὸ τοῦ Ἠλίου. Forte subaudiendum πνεύματος. At legendum non videtur, ut conjicit Cl. Thirlbius τὸ τοῦ Ἠλίου vel τὸ πνεῦμα τοῦ Ἠλίου.

(22) Τοῦ ἐν Ἠλίᾳ πάντοτε καθαρευόντος. Spiritus ille, de quo Dominus in Joannem transtulit, semper in Elia purus existebat, id est minime læsus aut violatus fuit hac communicatione. Sic enim Philo, lib. De Gigant., pag. 287, de spiritu Moysis, de quo Dominus transtulit, in LXX seniores : Μὴ νομίσης οὕτω τὴν ἀφαίρεσιν κατὰ ἀποκοπήν καὶ διάλευξιν γίνεσθαι, ἀλλὰ οἷα γένοιτ' ἂν ἀπὸ πυρὸς... οὖν δὲ τὸ ἐπ' αὐτῷ πνεῦμα ἔστι τὸ σοφόν, τὸ θεόν, τὸ ἄτμητον, τὸ ἀστέιον, τὸ ἀδιάρητον, τὸ πάντη δι' ὧν ἐκπεπληρωμένον, ὅπερ ὠφελούην οὐ βλάπτειται, μεταδοθὲν ἑτέρῳ, οὐδ' αὖ προτεθὲν ἐλαττοῦται τὴν σύνεσιν, καὶ ἐπιστήμην, καὶ σοφίαν. « Cave putes hanc ablationem fieri per abscissionem disjunctionemque, imo potius qualis ab igne fit..... Nunc autem spiritus ille, qui inest Moysi, sapiens est, divinus est, insecabilis, indivisibilis, probus,

A cente : « Et ego transferam de spiritu qui in te est, in ipsum. »

Tum ille : Maxime.

Quemadmodum igitur, inquam, cum adhuc Moyses inter homines versaretur, transtulit Deus in Jesum ex eo spiritu, qui erat in Moyse; ita ab Elia in Joannem transferre potuit Deus, ut quemadmodum Christus priore adventu inglorius apparuit, ita etiam illius spiritus, qui in Elia purus et integer manebat, itidem ut Christi, inglorius primus adventus intelligeretur. Occulta enim manu Dominus debellare Amalechum dicitur; nec Amalechum cecidisse negabitis. Si vero in glorioso tantum Christi adventu debellatum iri Amalechum dicatur; quis fructus erit Scripturæ dicentis : « Occulta manu Deus debellat Amalechum »? Occultam ergo Dei virtutem intelligere potestis in Christo crucifixo fuisse, quem dæmones tremunt ac omnes prorsus principatus et potestates terræ.

50. Probatum ex Isaiâ Joannem esse præcursorem Christi. — Hic Trypho : Videris mihi ab assidua cum multis de omnibus rebus controversis conflictatione venisse, ac propterea paratus esse de omnibus quæ ex te quærentur, respondere. Mihi igitur prius responde, quomodo demonstrare possis alium etiam esse Deum præter creatorem universorum; tumque demonstrabis eum etiam nasci ex Virgine sustinuisse.

Tum ego : Prius per te mihi liceat nonnulla ex Isaiæ vaticinio verba proferre de illo præcursionis dicta munere, quo ante hunc ipsum Dominum nostrum Jesum Christum Joannes Baptista et propheta perfunctus est.

Per me licet, inquit ille.

Tum ego : Isaias igitur de Joannis præcursione ita prædixit : « Et dixit Ezechias Isaiæ : Bonum verbum Domini, quod locutus est : Fiat pax et justitia in diebus meis. » Et : « Consolamini po-

ubique implens omnia; dum prodest, non læditur, dum communicatur alteri, vel etiam extenditur (legendum enim videtur προταθὲν vel παραταθὲν), non imminuitur intellectus, scientia et sapientia. » Sic etiam Clemens Strom. vi, p. 673, Spiritum sanctum distribui docet : κατὰ τὴν ἐκάστου περιγραφὴν ἀπεριγράφως, « secundum uniuscujusque circumscriptionem incircumscripse. » S. Basilii lib. De Spir. S., c. 9, divinitatem S. Spiritus probat, quia « sic dividitur ut ipse nihil patiat, ita communicatur ut maneat integer, ἀπαθὴς μερίζομενον καὶ ὁλοσχερῶς μετεχόμενον. Basilium imitatur Ambrosius lib. 1 De Spiritu sancto, c. 8.

(23) Τοῦ Χριστοῦ. Legendum ὡς τοῦ Χριστοῦ, quæ particula videtur a librariis omissa ob similem sonum syllabæ præcedentis. Legit eruditus Londinensis editor πάντοτε καθαρμοσθέντος (vel καθαρμοζόντος) τῷ Χριστῷ. Sed id nemini puto probatum iri.

(24) Νοῆσαι. Νοῆσαι οὖν, aut aliquid simile placuit Syllburgio.

(25) Τῆς γῆς. Hæc omnino delenda putat Cl. Thirlbius; sed vide n. 131.

pulum; sacerdotes, loquimini ad cor Hierusalem, et consolamini eam; quia repleta est humilitas ejus. Solutum est peccatum illius, quia recepit de manu Domini duplicia peccata sua. Vox clamantis in deserto: Parate vias Domini; rectas facite semitas Dei nostri. Omnis vallis implebitur, et omnis mons et collis humiliabitur: et erunt omnia prava in directum, et aspera in vias planas; et apparebit gloria Domini: et videbit omnis caro salutare Dei; quia Dominus locutus est. Vox dicentis: Clama, et dixi: **147** Quid clamabo? Omnis caro fenum et omnis gloria hominis, quasi flos feni. Aruit fenum, et flos ejus cecidit; verbum autem Domini manet in sempiternum. Super montem excelsum ascende, qui evangelizas Sion; exalta in fortitudine vocem tuam, qui evangelizas Hierusalem. Exaltate, nolite timere: dic civitatibus Juda: Ecce Deus vester; Dominus ecce cum virtute venit, et brachium cum dominatione venit. Ecce merces cum eo, et opus in conspectu ejus. Sicut pastor pascet gregem suum, et brachio congregabit agnos, et pręgnantem consolabitur. Quis mensus est manu aquam, et cęelum palmo et omnem terram pugillo? quis statuit montes pondere, et saltus statera? Quis cognovit mentem Domini: aut quis consiliarius ejus fuit, qui doceat eum? aut cum quo consilium iniiit, et instruxit illum? Vel quis ostendit ei iudicium? vel viam intelligentię quis ostendit illi? Omnes gentes, sicut stilla de situla, et quasi momentum staterę reputatę sunt, et quasi sputum reputabuntur. Libanus autem non sufficit ad comburendum: et quadrupedia non sufficiunt ad holocaustam, et cunctę gentes nihilum et in nihilum reputatę sunt ⁴⁵.

51. *Probat hanc prophetiam esse adimpletam.*

— Desinente me dixit Trypho: Ambigua omnia prophetiæ a te allatę verba, nec quidquam habent quo decidatur id quod demonstrare vis.

Tunc ego respondi: Si quidem non evenisset, Trypho, ut desinerent, ac jam omnino nulli essent post hunc Joannem in vestro genere prophetę; quę videlicet a me in Jesum Christum proferuntur, ambigue fortasse dicta viderentur. Sed si Joannes quidem pręcessit clamans hominibus ut pœnitentiam agerent; eique adhuc ad fluvium Jordanem sedenti superveniens Christus finem attulit vaticinandi et baptizandi; ipse autem Evangelium quoque prędicare cępit, regnum cęlorum dicens appropinquare, seque multa a Scribis et Pharissęis pati oportere, et crucifigi et tertio die resurgere, ac futurum, ut ite-

⁴⁵ Isa. XL, 1-17.

(26) *Οὐχ ἰκανῶς*. Erratum esse pro ἰκανός, ut habemus in Bibliis, admonuit Perionius. Legitur ἰκανός in edit. Paris.

(27) *Έροσίτα*. Dixerat Trypho ambigua sibi videri prophetiæ verba. Cur ergo ait Justinus ἰσως ἀμφίβολα ἔνοσιτε, « forte ambigue dicta vobis vide-

A Καί: « Παρακαλεῖτε τὸν λαὸν, ἱερεῖς λαλήσατε εἰς τὴν καρδίαν Ἰερουσαλήμ, καὶ παρακαλέσατε αὐτήν, ὅτι ἐπλήσθη ἡ ταπεινωσις αὐτῆς. Λέλυται αὐτῆς ἡ ἀμαρτία· ὅτι ἐδέξατο ἐκ χειρὸς Κυρίου διπλᾶ τὰ ἀμαρτήματα αὐτῆς. Φωνὴ βοῶντος ἐν τῇ ἐρήμῳ· Ἐτοιμάσατε τὰς ὁδοὺς Κυρίου· εὐθείας ποιεῖτε τὰς τρίβους τοῦ Θεοῦ ἡμῶν. Πᾶσα φάραγξ πληρωθήσεται, καὶ πᾶν ὄρος καὶ βουνὸς ταπεινωθήσεται· καὶ ἔσται πάντα τὰ σχολιά εἰς εὐθείαν, καὶ ἡ τραχεῖα εἰς ὁδοὺς λείας· καὶ ὀφθήσεται ἡ δόξα Κυρίου, καὶ ἔλθεται πᾶσα σὰρξ τὸ σωτήριον τοῦ Θεοῦ· ὅτι Κύριος ἐλάλησε. Φωνὴ λέγοντος· Βήσων· καὶ εἶπον· Τί βοήσω; Πᾶσα σὰρξ χόρτος, καὶ πᾶσα δόξα ἀνθρώπου ὡς ἄνθος χόρτου. Ἐξηράνθη ὁ χόρτος καὶ τὸ ἄνθος αὐτοῦ ἐξέπεσε· τὸ δὲ βῆμα Κυρίου μένει εἰς τὸν αἰῶνα. Ἐπ' ὄρους ὑψηλοῦ ἀνάθηθι ὁ εὐαγγελιζόμενος Σιών· ὕψωσον τῇ ἰσχυί τὴν φωνήν σου ὁ εὐαγγελιζόμενος Ἰερουσαλήμ. Ὑψώσατε, μὴ φοβεῖσθε, εἶπον ταῖς πόλεσιν Ἰούδα· Ἰδοὺ ὁ Θεὸς ὑμῶν, Κύριος Ἰδοῦ μετ' ἰσχύος ἔρχεται, καὶ ὁ βραχίων μετὰ κυρίας ἔρχεται. Ἰδοὺ ὁ μισθὸς μετ' αὐτοῦ, καὶ τὸ ἔργον ἐναντίον αὐτοῦ. Ὡς ποιμὴν ποιμανεῖ τὸ ποιμνιον αὐτοῦ, καὶ τῷ βραχίονι συναΐξει ἄρνας, καὶ τὴν ἐν γαστρὶ ἔχουσαν παρακαλέσει. Τίς ἐμέτρησε τῇ χειρὶ τὸ ὕδωρ, καὶ τὸν οὐρανὸν σπιθαμῇ, καὶ πᾶσαν τὴν γῆν δρακί; Τίς ἔστησε τὰ ὄρη σταθμῶν, καὶ τὰς νάπας ζυγῶν; Τίς ἔγνω νοῦν Κυρίου; καὶ τίς αὐτοῦ σύμβουλος ἐγένετο, ὃς συμβιβάσει αὐτόν; Ἡ πρὸς τίνα συνεβούλευσατο καὶ συνεβίβασεν αὐτόν; Ἡ τίς ἐδείξεν αὐτῷ κρίσιν; ἢ ὁδὸν συνέσεως τίς ἐγνωρίσεν αὐτῷ; Πάντα τὰ ἔθνη ὡς σταγὼν ἀπὸ κάδου, καὶ ὡς ῥοπὴ ζυγοῦ ἐλογίσθησαν, καὶ ὡς πτευελὸς λογισθήσονται. Ὁ δὲ Λίβανος οὐχ ἰκανῶς (26) εἰς καῦσιν, καὶ τὰ τετράποδα οὐχ ἰκανὰ εἰς ὀλοκάρπωσιν, καὶ πάντα τὰ ἔθνη οὐδὲν, καὶ εἰς οὐδὲν ἐλογίσθησαν. »

51. Καὶ παυσάμενου μου εἶπεν ὁ Τρύφων· Ἀμφίβολοι μὲν πάντες οἱ λόγοι τῆς προφητείας ἦν φῆς σύ, ὦ ἄνθρωπε, καὶ οὐδὲν τμητικὸν εἰς ἀπόδειξιν οὐπερ βούλει ἀποδείξει ἔχοντες.

Καγὼ ἀπεκρίναμην· Εἰ μὲν μὴ ἐπαύσαντο καὶ οὐκέτι ἐγένοντο οἱ προφηταὶ ἐν τῷ γένει ὑμῶν, ὦ Τρύφων, μετὰ τούτου τὸν Ἰωάννην, ὄγλον ὅτι ἀ λέγω εἰς Ἰησοῦν τὸν Χριστόν, ἰσως ἀμφίβολα ἔνοσιτε (27) εἶναι τὰ λεγόμενα. Εἰ δὲ Ἰωάννης μὲν προεβήλυθε βοῶν τοῖς ἀνθρώποις μετανοεῖν, καὶ Χριστὸς, ἔτι αὐτοῦ καθέζομένου ἐπὶ τοῦ Ἰορδάνου ποταμοῦ, ἐπέλυθον ἔπαυσέ τε αὐτόν τοῦ προφητεῦειν (28) καὶ βαπτίζειν, καὶ εὐγγελίζετο καὶ αὐτὸς λέγων, ὅτι ἐγγύς ἐστιν ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν, καὶ ὅτι δεῖ αὐτόν πολλὰ παθεῖν ἀπὸ τῶν γραμματέων καὶ Φαρισαίων, καὶ σταυρωθῆναι, καὶ τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ ἀνα-

rentur. » Si legamus ἔνοσιτε, soluta erit difficultas.

(28) *Έπαυσέ τε αὐτόν τοῦ προφητεῦειν*. In eadem sententiam Justinus infra n. 37, interpretatur illud Isaia: « Et requiescei super eum Spiritus Domini. » Justinum imitatur Tertullianus lib. IV in Marcionem, c. 18.

σῆναι, καὶ πάλιν παραγενήσεσθαι ἐν Ἱερουσαλήμ, καὶ τότε τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ συμπεῖν πάλιν καὶ συμφαγεῖν, καὶ ἐν τῷ μεταξύ τῆς παρουσίας αὐτοῦ χρόνῳ, ὡς προέφην, γενήσεσθαι ἱερεῖς καὶ ψευδοπροφήτας (29) ἐπὶ τῷ ὀνόματι αὐτοῦ προεμήνυσε, καὶ οὕτως φαίνεται ὄντα· πῶς ἐτι ἀμφιβάλλειν ἔστιν, ἔργῳ πεισθῆναι ὑμῶν ἐχόντων; Εἰρήκειν (30) δὲ περὶ τοῦ μηκέτι γενήσεσθαι ἐν τῷ γένει ὑμῶν προφήτην, καὶ περὶ τοῦ ἐπιγινῶναι ὅτι ἡ πάλαι κηρυσσομένη ὑπὸ τοῦ Θεοῦ καινὴ Διαθήκη διαταχθήσεσθαι (31), ἤδη τότε παρήν, τουτέστιν αὐτὸς ὢν ὁ Χριστὸς, οὕτως· «Ὁ νόμος καὶ οἱ προφῆται μέχρι Ἰωάννου τοῦ Βαπτιστοῦ· ἐξοῦτος ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν βιάζεται, καὶ βιασταὶ ἀρπάττουσιν αὐτήν. Καὶ εἰ θέλετε δέξασθαι, αὐτὸς ἔστιν Ἥλιος ὁ μέλλων ἔρχεσθαι. Ὁ ἔχων ὄτα ἀκούειν, ἀκούετω.»

52. Καὶ διὰ Ἰακώβ δὲ τὸν πατριάρχου προσητεύθη ὅτι δύο τοῦ Χριστοῦ παρουσίαι ἔσονται, καὶ ὅτι ἐν τῇ πρώτῃ παθητὸς ἔσται, καὶ ὅτι μετὰ τὸ αὐτὸν ἐλθεῖν οὔτε προφήτης οὔτε βασιλεὺς ἐν τῷ γένει ὑμῶν, (ἐπήνεγα,) καὶ ὅτι τὰ ἔθνη πιστεύοντα ἐπὶ τὸν παθητὸν Χριστὸν, πάλιν παραγενήσομενον προσδοκῆσαι. Ἐν παραβολῇ δὲ καὶ παρακεκαλυμμένως τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον διὰ τοῦτο (32) αὐτὰ ἐλεαλήκει, ἔφη· οὕτως δὲ εἰρηκῆναι ἐπήνεγα· «Ἰουδα, ἤνεσάν σε οἱ ἀδελφοὶ σου· αἱ χεῖρές σου ἐπὶ νῶτον τῶν ἐχθρῶν σου· προσκυνήσουσί σε οἱ υἱοὶ τοῦ πατρὸς σου. Σκύμνος λέοντος Ἰουδα· ἐκ βλαστοῦ, υἱέ μου, ἀνέβης. Ἀναπεσὼν ἐκοιμήθη ὡς ἄρην καὶ ὡς σκύμνος· τίς ἐγερεῖ αὐτόν; οὐκ ἐκλείψει ἄρχων ἐξ Ἰουδα, καὶ ἠγγύμενος ἐκ τῶν μηρῶν αὐτοῦ, ἕως ἂν ἔλθῃ τὰ ἀποκείμενα αὐτῷ (33)· καὶ αὐτὸς ἔσται προσδοκία ἐθνῶν, δεσμεύων πρὸς ἄμπελον τὸν πῶλον αὐτοῦ, καὶ τῇ ἔλικι τὸν πῶλον τῆς ὄνου αὐτοῦ (34). Πινυεῖ ἐν ὄνῳ τὴν στολήν αὐτοῦ, καὶ ἐν αἵματι σταφυλῆς τὴν περιβολὴν αὐτοῦ. Χαροποῖ οἱ ὄφθαλμοὶ αὐτοῦ ἀπὸ οἴνου (35), καὶ λευκοὶ οἱ ὀδόντες αὐτοῦ ὡς γάλα.» Ὅτι οὖν οὐδέποτε ἐν τῷ γένει ὑμῶν ἐπαύσατο οὔτε προφήτης, οὔτε ἄρχων, ἐξ οὗ ἄρχῃν ἔλαθε, μέχρις οὗ οὗτος ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς καὶ γέγονε καὶ ἐπαθεν, οὐδ' ἀνασχόντως τολμήσατε εἰπεῖν, ἡ ἀποδείξει ἔχετε. Καὶ γὰρ Ἡρώδην (36), ἀφ' οὗ ἐπα-

⁴⁴ n. 25. ⁴⁷ Matth. xi, 12-15. ⁴⁸ Gen. xlix, 8-12.

(29) *Ἱερεῖς καὶ ψευδοπροφήτας*. Conjicit Sylburgius aut legendum *ψευδιερεῖς*, aut ita explicandam Justinī sententiam. Sed si quid immutandum sit, legere malim *αἰρέσεις*. Sic enim Justinus supra n. 35, tanquam ex verbis Christi illud citat: «Ἔσονται σχίσματα καὶ αἰρέσεις· ἐρῶντ schismata et hæreses.» Censet etiam Cl. Thirlbius legendum *αἰρέσεις*.

(30) *Εἰρήκειν*. Legendum *εἰρήκει*, ut patet ex hac voce οὕτως quæ refertur ad illud verbum.

(31) *Διαταχθήσεσθαι*. Inepta emendatio in editionibus Græco-Latinis ubi legitur *διαταχθήσεται*, καὶ ἤδη τότε παρήν.

(32) *Διὰ τοῦτο*. Ne videlicet Judæi aperta de eorum reprostatione, et gentium vocatione testimonia exarungent, ut clarius declarat Justinus n. 120.

(33) *Τὰ ἀποκείμενα αὐτῷ*. Uterque ms. codex ad marginem et R. Stephanus ad calcem habent ὁ ἀπόκειται. Vid. infra num. 120, et *Apol.* 1, num. 32.

rum Hierosolymam veniret, tamque una cum discipulis ederet ac biberet, ac interea dum veniret, in ipsius nomine, ut jam dixi⁴⁴, sacerdotes et prophetæ falsi prodirent, quæ quidem ita evenisse liquet; quomodo adhuc dubitare fas sit, cum res ipsæ vobis persuadere possint? Nullum autem deinceps futurum in vestro genere prophetam dixerat, atque ut homines agnoscerent novum illud testamentum, quod olim Deus institutum iri prædicaverat, jam tum adesse, hoc est, seipsum, quippe qui Christus esset, sic eos alloquebatur: «Lex et prophetæ usque ad Joannem Baptistam: ex quo tempore regnum cælorum vim patitur, et violenti rapiunt illud. Et si vultis recipere, ipse est Elias, qui venturus erat. Qui habet aures audiendi, audiat⁴⁷»

B 52. *Jacob duos Christi adventus prædixit.* — Illud etiam a Jacobo patriarcha prædictum est, duos Christi adventus futuros, eumque in primo perperessionibus obnoxium fore, ac postquam advenerit, nec prophetam nec **148** regem in vestro genere futurum (ita enim pergebam), gentes autem in Christum passionibus obnoxium credentes, rursus venturum expectaturas. Atque hac de causa, aiebam, in parabolis et arcane Spiritus sanctus hæc tradidit. Sic autem illum locutum esse addidi: «Juda, laudaverunt te fratres tui, manus tuæ super dorsum inimicorum tuorum; adorabunt te filii patris tui. Catulus leonis Juda: ex germine, filii mi, ascendisti: recumbens dormivit, ut leo, et quasi catulus. Quis suscitabit eum? Non deficiet princeps ex Juda, et dux de femoribus ejus donec veniant, quæ reposta sunt ei; et ipse erit expectatio gentium, ligans ad vitem pullum suum, et ad helicem pullum asinæ suæ. Lavabit in vino stolam suam, et in sanguine unæ amictum suum. Fulvi oculi ejus præ vino, et candidi dentes ejus ut lac⁴⁸.» Porro in genere vestro, ex quo initium accepit, usque ad illud tempus, quo hic Jesus Christus natus ac passus est, prophetam aut principem esse unquam desiisse, nec impudenter dicere audebitis, nec habetis demonstrare. Nam cum Herodem, post quem passus est,

D Non culpandi librarii, quod hic Justinus aliter ac in aliis locis citet. Interdum enim in hoc *Dialogo*, ut ipse testatur, n. 120 et 123, non sequitur LXX interpretes, sed accommodat se ad Judæorum interpretationes.

(34) *Τὸν πῶλον τῆς ὄνου αὐτοῦ*. Prætermittit hæc verba Justinus *Apol.* 1, num. 54, atque ita rationatur quasi nunquam ea legisset in hoc scripturæ testimonio. Sed cum ea non solum hic commemoret, sed etiam paulo post in eis explicandis operam insumat, non dubium quin erratum, quod ei in Apologia aut memoriae aut codicis vitio exciderat, *Dialogum* scribens emendaverit.

(35) *Ἀπὸ οἴνου*. Illud ἀπὸ idem hoc loco significat ac præ.

(36) *Καὶ γὰρ Ἡρώδην... λέγοντες*. Hæc esse videtur hujus loci sententia. Nimirum Judæi, ut eluderent prophetiam, hac inter alias cavillatione utebantur, ut sceptrum a tribu Juda, antequam Je-

Ascalonitam dicitis fuisse, tamen in genere vestro principem sacerdotum fatemini exstitisse: quare cum etiam tum habueritis, qui secundum legem Moysis et dona offerret, et cætera legis instituta servaret, cumque prophetæ secundum successionem usque ad Joannem exstiterint: quemadmodum et tunc exstitere, cum populus vester, vastata terra et sacris vasis sublatis, Babylonem abductus est; non defuit apud vos propheta, qui dominus et dux et princeps populi vestri esset. Spiritus enim, qui erat in prophetis, reges vobis ungebat et constituabat. At postquam Jesus Christus noster in vestro genere apparuit et morti traditus est, nusquam exstitit aut exstat propheta; sed et proprio regi parere desiistis, ac præterea terra vestra penitus vastata, ac veluti pomorum custodia derelicta. Quod autem Scriptura per Jacob dicit: « Et ipse erit expectatio gentium, » arcane duos fore Christi adventus, ac gentes in eum credituras significabat; quod vobis tandem aliquando cernere licet. Nam qui ex omnibus gentibus per Christi fidem Dei cultores et justi facti sumus, rursus eum venturum expectamus.

53. Prædixit Jacob Christum asina inrectum iri, idque ex Zacharia confirmatur. — Et illud: « Ligans ad vitem pullum suum et ad helicem pullum asinæ, » tum rerum in priore adventu ab eo gestarum, tum gentium quæ in eum credituræ erant præsignificatio erat. Nam gentes veluti pullus erant nec clitellas nec cervice jugum ferens, donec Christus missis discipulis 149 eas edoceret, ac jugum ejus doctrinæ ferentes, dorsum submitterent ad omnia perferenda ob expectata et ab eo promissa bona. Ac revera Dominus noster Jesus Christus Jerusalem ingressurus, præcepit discipulis, ut asinam quamdam, quæ una cum pullo suo in introitu vici Bethphage dicti alligata erat, ad se adducerent, eique insidens Jerusalem ingressus est. Quod, quemadmodum conceptis verbis prædictum fuerat a Christo factum iri, ita ab eo in omnium oculis factum, Christum eum

sus nasceretur recessisse dicerent; quippe cum Herodes, qui ante Christi passionem mortuus est, Ascalonita fuerit. Demonstrat ergo Justinus sacerdotis et sacrificia tunc illis minime defuisse.

(37) Ἀφ' οὗ ἐπαθεν. Omnes Justinii interpretes verterunt, *sub quo passus est*, quasi scripsisset Justinus, ἐφ' οὗ ἐπαθεν. Sed non is erat Justinus qui Christum sub Herode Ascalonita passum diceret, nec ulla propterea causa est tam lætæ ignorantis sancto marijri tribuendæ. Thirlbius legendum proponit, ἀφ' οὗ ἐφυγεν. Infra legimus ἀπὸ τοῦ Ἀδάμ sensu non valde absimili n. 88; vide n. 415.

(38) Ἡ παύσασθαι. Casaubonus adv. Baron. p. 15, existimat dedesse hic verbum λέγετε aut e superioribus repetendum esse, sed miror virum longe doctissimum non vidisse illud μη παύσασθαι referri ad superius ὥστε καὶ τότε θνoς, etc.

(39) Ἐρχιε. Sic Reg. et Claromontanus codex. Editi ἔχρισσ.

(40) Ὅπερ ὀψέ ποτε. Profert Cl. Thirlbius similia loca ex Apol. 1, num. 32, et Dialog. num 87 et 96, in quibus legitur θῆται, nec tamen quicquam hoc

θεν (37), Ἀσκαλωνίτην γεγονέναι λέγοντες, θμoς ἐν τῷ γένει ὑμῶν θnτα λέγετε ἀρχιερέα. ὥστε καὶ τότε θnτος ὑμῖν κατὰ τὸν νόμον τοῦ Μωσέως καὶ προσφορὰς προσφέροντος, καὶ τὰ ἄλλα νόμιμα φυλάσσοντος, καὶ προφητῶν, κατὰ διαδοχὴν μέχρις Ἰωάννου γεγενημένων (ὡς καὶ ὅτε εἰς Βαβυλῶνα ἀπήχθη ὁ λαὸς ὑμῶν, πολεμηθείσης τῆς γῆς καὶ τῶν ἱερῶν σκευῶν ἀρθέντων), μη παύσασθαι (38) ἐξ ὑμῶν προφήτην, ὃς κύριος καὶ ἡγούμενος καὶ ἀρχων τοῦ λαοῦ ὑμῶν ἦν. Τὸ γὰρ ἐν τοῖς προφήταις Πνεῦμα καὶ τοὺς βασιλεῖς ὑμῖν ἔχριε (39) καὶ καθίστα. Μετὰ δὲ τὴν Ἰησοῦ τοῦ ἡμετέρου Χριστοῦ ἐν τῷ γένει ὑμῶν φανέρωσιν καὶ θάνατον οὐδαμῶς προφήτης γέγονεν, οὐδέ ἐστιν. ἀλλὰ καὶ τὸ εἶναι ὑμᾶς ὑπὸ ἴδιον βασιλεία ἐπαύσατο, καὶ προσέτι ἡ γῆ ὑμῶν ἡρημώθη, καὶ ὡς ὄπωροφυλάκιον καταλέλειπται. Τὸ δὲ εἰπεῖν τὸν λόγον διὰ τοῦ Ἰακώβ. « Καὶ αὐτὸς ἔσται προσδοκία ἐθνῶν, » συμβολικῶς δύο παρουσίας αὐτοῦ ἐσήμανε, καὶ τὰ ἔθνη μέλλειν αὐτῷ πιστεύειν, ὅπερ ὀψέ ποτε (40) πάρεστιν ἰδεῖν ὑμῖν. Οἱ γὰρ ἀπὸ τῶν ἐθνῶν ἀπάντων διὰ τῆς πίστεως τῆς τοῦ Χριστοῦ θεοσεβείας καὶ δίκαιοι γινόμενοι πάλιν παραγεννησόμενον αὐτὸν προσδοκῶμεν.

53. Καὶ τό. « Δεσμῶν πρὸς ἀμπελον τὸν πῶλον αὐτοῦ, καὶ τῆ ἑλικί τὸν πῶλον τῆς θνου, » καὶ τῶν ἔργων τῶν ἐπὶ τῆς πρώτης αὐτοῦ παρουσίας γενομένων ὑπ' αὐτοῦ, καὶ τῶν ἐθνῶν ὁμοίως τῶν μελλόντων πιστεύειν αὐτῷ, προδηλωσίς ἦν. Οὗτοι γὰρ ὡς πῶλος ἀσαγῆς, καὶ ζυγὸν ἐπὶ αὐχένα μη ἔχων τὸν αὐτοῦ, μέχρις ὃ Χριστὸς οὗτος, ἐλθὼν, διὰ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ πέμψας ἐμαθήτευσεν αὐτούς. καὶ τὸν ζυγὸν τοῦ λόγου αὐτοῦ βαστάσαντες, τὸν νῦτον ὑπέθηκαν πρὸς τὰ πάντα ὑπομένειν διὰ τὰ προσδοκώμενα καὶ ὑπ' αὐτοῦ κατηγγελμένα ἀγαθά. Καὶ θνον δὲ τινα ἀληθῶς σὺν πῶλῳ αὐτῆς προσδεδεμένην ἐν τινι εἰσόδῳ κώμης Βηθφαγῆς λεγομένης, ὅτε ἐμελλεν εἰσερχεσθαι εἰς τὰ Ἱεροσόλυμα ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς, ἐκέλευσε τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ ἀγαγεῖν αὐτῷ. καὶ ἐπικαθίσας, ἐπισελήλυθεν εἰς τὰ Ἱεροσόλυμα. ὃ πῶς ἐπεπροφήτευτο (41) διαβρόδην γενήσεσθαι ὑπὸ τοῦ Χριστοῦ,

loco mutandum putat.

(41) Ὅ πῶς ἐπεπροφήτευτο. Si legamus ὃ ὅπως nihil supererit difficultatis. [Hunc locum non libenter emendandum proposui; eo enim ferebar, ut illud πῶς idem valere ac quomodo existimarem. Sed quia carebam exemplis quibus niterer, timiditas quædam adduxit me ut illud ὃ πῶς, pro ὃ ὅπως irrepsisse crederem. Sed missam facio hanc emendationem ex qua eruditus defensor futuri *Eliæ reditus* protulit pag. 270 illud Deuteronomii xii, 13: Πῶς ποιούσι τὰ ἔθνη ταῦτα τοῖς θεοῖς αὐτῶν, ποιήσοις χάγῳ. Cum sua sponte manifestum est hoc loco voculam πῶς non interrogationi, sed comparationi inservire, tum id vir doctissimus ex consensu plurimarum versionum confirmat. Eodem modo accipiendum illud πῶς Marc. ix, 41, si et eum sensum sequi volumus, qui maxime obivius et naturæ consentaneus est, et Marcum cum Matthæo conciliare. Nam Christus apud Matthæum xvii, 15, duo nos docet: primum quidem Eliam venturum ut omnia restituat; deinde vero munus illud quod eum ad præparandam Messieæ viam Scribæ et Pharisæi obliturum dicebant, a Joanne Baptista impletum fuisse.

γενόμενον ὑπ' αὐτοῦ καὶ γνωσθὲν, τὸν Χριστὸν ὄντα αὐτὸν φανερὸν ἐποίησε. Καὶ τούτων ἀπάντων γενομένων, καὶ ἀπὸ τῶν Γραφῶν ἀποδεικνυμένων, ὑμεῖς ἐπὶ σκληροκάρδιοι ἐστέ. Προφητεῦθι δὲ ὑπὸ Ζαχαρίου, ἐνδὸς τῶν δώδεκα, τοῦτο μέλλειν γίνεσθαι, οὕτως· «Χαῖρε σφόδρα, θύγατερ Σιών· ἀλάλασον, κήρυσσε, θύγατερ Ἱερουσαλήμ· Ἴδου ὁ βασιλεὺς σου ἔξει σοι δίκαιος, καὶ σὺ ζῶν αὐτοῦ, καὶ πρᾶξις, καὶ πωχὸς, ἐπιβεβηκὼς ἐπὶ ὑποζύγιον καὶ πῶλον ὄνου.» Τὸ δὲ καὶ ὄνον ὑποζύγιον ἦδη μετὰ τοῦ πῶλου αὐτῆς ἑνομάζειν τὸ προφητικὸν πνεῦμα μετὰ τοῦ πατριάρχου Ἰακώβ, ἐν τῇ κτίσει (42) αὐτὸν ἔχειν, ἀλλὰ καὶ αὐτὸν τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ, ὡς προέφην, ἀμφοτέρω γὰρ τὰ ζῶα κελεύσαι ἀγαγεῖν, προαγγελία ἦν καὶ τῶν (43) ἀπὸ τῆς συναγωγῆς ὑμῶν ἅμα τοῖς ἀπὸ τῶν ἔθνῶν πιστεύουσιν ἐπ' αὐτὸν μέλλουσιν. Ὡς γὰρ τοῖς ἀπὸ τῶν ἔθνῶν σύμβολον ἦν ὁ ἀσαγῆς πῶλος, οὕτως καὶ τοῖς ἀπὸ τοῦ ὑμετέρου λαοῦ ἡ ὑποσαγῆς ὄνος. Τὸν γὰρ διὰ τῶν προφητῶν νόμον ἐπιχειροῦμεν ἔχετε. Ἀλλὰ καὶ διὰ τοῦ προφήτου Ζαχαρίου ὅτι παταχθήσεται αὐτοῦ οὗτος ὁ Χριστὸς, καὶ διασκορπισθήσονται οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ, προφητεῦθι· ὅπερ καὶ γέγονε. Μετὰ γὰρ τὸ σταυρωθῆναι αὐτὸν, οἱ σὺν αὐτῷ ὄντες μαθηταὶ αὐτοῦ δισκορπίσθησαν μέχρις ὅτε ἀνέστη (44) ἐκ νεκρῶν, καὶ πέπεικεν αὐτοὺς ὅτι οὕτως προεπεφήτετο περὶ αὐτοῦ παθεῖν αὐτόν· καὶ οὕτως πεισθέντες, καὶ εἰς τὴν πᾶσαν οἰκουμένην ἐξεληθόντες, ταῦτα ἐδίδαξαν. Ὅθεν καὶ ἡμεῖς βέβαιοι ἐν τῇ πίστει καὶ μαθητείᾳ αὐτοῦ ἐσμεν, ἐπειδὴ καὶ ἀπὸ τῶν προφητῶν, καὶ ἀπὸ τῶν κατὰ τὴν οἰκουμένην εἰς ὄνομα τοῦ ἐσταυρωμένου ἐκείνου ὀρυμένων καὶ γενομένων θεοσεβῶν, τὴν πειθὴν ἔχομεν. Ἔστι δὲ τὰ λεχθέντα ὑπὸ τοῦ Ζαχαρίου ταῦτα· «Ρομφαία, ἐξεγέρθη· ἐπὶ τὸν ποιμένα μου, καὶ ἐπ' ἄνδρα τοῦ λαοῦ μου· λέγει Κύριος τῶν δυνάμεων. Πάταξον τὸν ποιμένα, καὶ διασκορπισθήσονται τὰ πρόβατα αὐτοῦ.»

54. Καὶ τὸ ὑπὸ Μωσέως δὲ ἀνιστορημένον, καὶ ὑπὸ τοῦ πατριάρχου Ἰακώβ προπεφητευμένον, τὸ, «Πλυνεῖ ἐν οἴνῳ τὴν στολὴν αὐτοῦ, καὶ ἐν αἵματι σταφυλῆς τὴν περιβολὴν αὐτοῦ.» τὸ τῷ αἵματι αὐτοῦ ἀποπλύνειν μέλλειν τοὺς πιστεύοντας αὐτῷ ἐδήλου. Στολὴν γὰρ αὐτοῦ ἐκάλεσε τὸ ἅγιον Πνεῦμα τοὺς δι' αὐτοῦ ἀφαιρῶν ἀμαρτιῶν λαβόντας· ἐν οἷς αἰὲν δυνάμει μὲν πάρεστι, καὶ ἐναργῶς δὲ παρέσται ἐν τῇ δευτέρᾳ αὐτοῦ παρουσίᾳ. Τὸ δὲ αἷμα τῆς σταφυλῆς εἰπεῖν τὸν λόγον, διὰ τῆς τέχνης δεδήλωκεν, ὅτι αἷμα μὲν ἔχει ὁ Χριστὸς οὐκ ἐξ ἀνθρώπου (45) σπέρματος, ἀλλ' ἐκ τῆς τοῦ Θεοῦ δυνάμεως. Ὅν γὰρ τρόπον τὸ τῆς ἀμπέλου αἷμα οὐκ ἀνθρώπος ἐγέννησεν, ἀλλὰ

esse aperte declarabat. Et cum hæc omnia contingerint, et ex Scripturis sanctis demonstrantur, adhuc tamen corde obduruistis. Rem ita eventuram Zacharias unus ex duodecim prædixit his verbis : « Lætare vehementer, filia Sion : júbila, annuntia, filia Hierusalem : Ecce Rex tuus veniet tibi justus et salvans ipse, et mitis et pauper, vectus subjugalí et pullo asinæ » . Quod autem spiritus propheticus cum patriarcha Jacob nominatim asinam quoque jugalem cum ipsius pullo ad usus suos ab eo adhibitam dicit; deinde etiam quod ipse discipulis, ut jam dixi, præcepit, ut utrumque animal adducerent, id præsignificatio erat eorum etiam, qui ex Synagoga vestra simul cum iis, qui ex gentibus credituri in eum erant. Quemadmodum enim iis, qui ex gentibus, signum erat pullus, nondum oneri assuetus; ita et iis, qui ex vestro populo, asina clitellaria. Nam eam, quæ per prophetas promulgata est, impositam legem habetis. Sed et a Zacharia propheta prædictum fore ut ipse hic Christus percuteretur, ejusque discipuli dispergerentur; quod et evenit. Postquam enim cruci affligens est, dispersi sunt qui cum eo erant discipuli ejus, quoad resurrexit a mortuis, eisque persuasit prædictum de se esse, fore ut ita pateretur; atque illi hunc in modum ad credendum adducti, et in totum orbem terrarum profecti hæc docuerunt. Hinc et nos in fide et disciplina illius confirmamur; quippe cum et ex prophetis, et ex iis, quos in nomen illius crucifixi per orbem terrarum Dei cultores factos videmus, credendi momenta ducamus. Quæ autem a Zacharia dicta sunt, ita se habent : « Framea, excitare super pastorem meum, et super virum populi mei, dicit Dominus exercituum. Percute pastorem et dispergentur oves ejus » .

54. Sanguis uvæ quid significet. — Et quod a Moyse litteris mandatam est, et a Jacob patriarcha prædictum : « Lavabit in vino stolam suam, et in sanguine uvæ amictum suum, » futurum significabat, ut sanguine suo eos qui in se credent, ablueret. Stolan enim ejus Spiritus sanctus eos vocavit, qui per eum peccatorum remissionem acceperunt, in quibus virtute quidem semper adest, manifeste autem aderit in secundo suo adventu. Quod autem sanguinem uvæ dicit Scriptura, hæc veluti arte declarat sanguinem quidem habere Christum, nequaquam autem ex humano semine, sed ex Dei virtute. Quemadmodum enim uvæ san-

⁴² Zach. ix, 9. ⁴³ Zach. xiii, 7.

In his ergo verbis Marc. ix, 11 : Ἥλιος ἐλθὼν πρῶτον ἀποκαθιστᾷ πάντα, καὶ πῶς γέγραπται ἐπὶ τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου, ἵνα πολλὰ πάθη καὶ ἐξουδενωθῆ, agnoscenda Elizæ adventus prædictio ut restituat omnia, et quomodo scriptum est in filium hominis, ut multa patiatur et contemnatur.] — Ex Addendis et Emendandis.

(42) Ἐν τῇ κτίσει. Sylburgius et alii monuerunt legendam esse χρήσει, vel κτήσει. Melius, mea sen-

tentia, χρήσει. Mox particula γὰρ expungenda.

(43) Καὶ τῶν. Hunc articulum suppediavit codex uterque ms. Necessè ergo non est legere ὡς καὶ ἀπὸ τῆς, subaudiendo τινές, ut conjiciebat Sylburgius.

(44) Μέχρις ὅτε ἀνέστη. Codices mss. habent ad marginem μέχρις ὅτου ἀνέστη. Sic et R. Stephanus ad calcem.

(45) Οὐκ ἐξ ἀνθρώπου. Legit Thirlbius ἀλλ' οὐκ.

guinem non generavit homo, sed Deus; ita et Christi sanguinem non ex humano semine, sed **150** ex Dei virtute futurum prædixit. Hæc autem ipsa prophetia, quam attuli, o viri, Christum demonstrat non esse hominem ex hominibus communi hominum more genitum.

55. *Rogat Trypho ut Christus Deus probetur, sed citra metaphoram. Promittit Justinus.* — Tum Trypho respondit: Habebimus etiam in memoria tuam illam interpretationem, si et aliis argumentis hanc quoque quæstionem firmaveris. Nunc autem, revocata unde digressa est oratione, demonstra nobis alium Deum a Spiritu prophetico præter creatorem universorum agnoscere; cavens tamen ne solem et lunam dicas, quæ scriptum est gentibus concessa a Deo fuisse, ut ea tanquam deos colerent. Atque hoc loquendi genere quodammodo utentes prophetæ sæpe dicunt: « Deus tuus Deus deorum est, et Dominus dominorum, » sæpe ad dentes « magus et fortis et terribilis »⁵¹. Neque enim hæc eo dicuntur, quod isti sint dii; sed quod Scriptura nos doceat ex his, qui existimantur dii et domini, verum illum Deum, qui omnia creavit, solum esse Dominum. Quod quidem ut evinceret Spiritus sanctus, per Davidem dixit: « Dii gentium (qui existimantur dii) simulacra dæmoniorum sunt, non dii »⁵². Quinetiam dira detestatione eos prosequitur, qui hæc faciunt et colunt.

Tum ego: Non eram, inquam, allaturus, Trypho, has demonstrationes, quibus eos condemnari scio, qui hæc et similia colunt; sed eas quas contra nemo dicere poterit. Novæ autem tibi videbuntur, quamvis quotidie a vobis legantur, ut vel ex hoc perspectum habeanus vobis, ob vestram nequitiam, a Deo potestatem sapientiæ, quæ illius verbis inest, intelligendæ absconditam fuisse, nonnullis exceptis, quibus secundum summæ suæ misericordiæ gratiam, ut ait Isaias⁵³, semen ad salutem reliquit, ne ut Sodomitarum et Gomorrhæorum, ita et genus vestrum periret. Animum igitur ad ea advertite, quæ ex Scripturis sanctis commemoraturus sum, quas quidem explicari minime opus erit, sed tantum audiri.

56. *Deus Abrahæ visus a Deo Patre distinguitur.* — Moyses igitur, beatus ille et fidelis Dei famulus, Deum esse declarat eum, qui Abrahæ ad quercum Mambre visus est cum duobus angelis, quos simul cum eo ad iudicium Sodomorum misit alius in su-

⁵¹ Deut. x, 17. ⁵² Psal. xcvi, 5. ⁵³ cap. i, 9.

(46) *Ἀποδεικνύει.* Legitur ἀποδεικνύειν in utroque ms. et apud R. Stephanum, nec punctum figuræ post προμήνυσεν. Sed tamen interpolationem et scripturam editionum Paris. servare malui, quia legendo ἀποδεικνύειν vertendum esset: « Quam dicebam demonstrare Christum non esse hominem ex hominibus. » At id sequi ex hoc oraculo nondum dixit Justinus.

(47) *Συγκεχωρηκέναι.* Respicit ad cap. iv Deuteronom., v. 19. Vide infra n. 127.

(48) *Ὡσπερ χρώμενοι.* Syll. legendum conjecit,

Θεός, οὕτως καὶ τὸ τοῦ Χριστοῦ αἷμα οὐκ ἐξ ἀνθρωπείου γένους ἔσσεσθαι, ἀλλ' ἐκ Θεοῦ δυνάμεως, προεμήνυσεν. Ἡ δὲ προφητεία αὕτη, ὧ ἀνδρες, ἦν ἐλεγγον, ἀποδεικνύει (46) ὅτι οὐκ ἔστιν ὁ Χριστὸς ἀνθρωπος ἐξ ἀνθρώπων, κατὰ τὸ κοινὸν τῶν ἀνθρώπων γεννηθείς.

55. Καὶ ὁ Τρύφων ἀπεκρίνατο· Μεμνησόμεθα καὶ ταύτης τῆς ἐξηγήσεώς σου, ἐάν καὶ δι' ἄλλων κρατύνης καὶ τοῦτο τὸ ἀπόρημα· τὰ νῦν δὲ ἤδη ἀναλαβὼν τὸν λόγον, ἀποδείξω ἡμῖν ὅτι ἕτερος Θεὸς παρὰ τὸν ποιητὴν τῶν ὄλων ὑπὸ τοῦ προφητικοῦ Πνεύματος ὠμολόγηται εἶναι, φυλαξάμενος λέγειν τὸν ἥλιον καὶ τὴν σελήνην, ἃ γέγραπται τοῖς ἔθνεσι συγκεχωρηκέναι (47) τὸν Θεὸν ὡς Θεοῦ προσκυνεῖν· καὶ τούτῳ τῷ λόγῳ ὡσπερ χρώμενοι (48) προφητῶν πολλάκις λέγουσιν, ὅτι « Ὁ Θεὸς σου Θεὸς τῶν θεῶν ἐστίν, καὶ Κύριος τῶν κυρίων, προστιθέντες, « Ὁ μέγας καὶ ἰσχυρὸς καὶ φοβερός, » πολλάκις. Οὐ γὰρ ὡς ἄλλων θεῶν ταῦτα λέγεται, ἀλλ' ὡς τοῦ λόγου διδάσκοντος ἡμᾶς, ὅτι τῶν νομιζομένων θεῶν καὶ κυρίων ὁ τῷ ὄντι Θεὸς ὁ τὰ πάντα ποιήσας, Κύριος μόνος ἐστίν. Ἴνα γὰρ καὶ τοῦτο ἐλέγξῃ τὸ ἅγιον Πνεῦμα, διὰ τοῦ ἁγίου Δαυὶδ εἶπεν· « Οἱ θεοὶ τῶν ἔθνων, νομιζόμενοι θεοὶ, εἰδωλα δαιμονίων εἰσὶν, ἀλλ' οὐ θεοί· » καὶ ἐπάγει κατὰ τὴν ποιούσιν αὐτὰ καὶ προσκυνούσι.

Κἀγὼ· Οὐ ταύτας μὲν τὰς ἀποδείξεις ἐμελλον φέρειν, εἶπον, ὧ Τρύφων, δι' ὧν καταδικάζεσθαι τοὺς ταῦτα καὶ τὰ τοιαῦτα προσκυνούντας ἐπίσταμαι, ἀλλὰ τοιαύτας πρὸς ἃς ἀντειπεῖν μὲν οὐδεὶς δυνήσεται. Ξένοι δὲ σοὶ δόξουσιν εἶναι, καίπερ καθ' ἡμέραν ἀναγινωσκόμενοι ὑφ' ὑμῶν· ὡς καὶ ἐκ τούτου συνεῖναι ὑμᾶς (49), ὅτι διὰ τὴν ὑμετέραν κακίαν ἀπέκρυψεν ὁ Θεὸς ἀφ' ὑμῶν τὸ δύνασθαι νοεῖν τὴν σοφίαν τὴν ἐν τοῖς λόγοις αὐτοῦ, πλὴν τινῶν οἷς κατὰ χάριν τῆς πολυσπλαγχνίας αὐτοῦ, ὡς ἔφη Ἡσαΐας, ἐγκατέλιπε σπέρμα εἰς σωτηρίαν, ἵνα μὴ ὡς Σοδομιτῶν καὶ Γομορραίων τέλειον καὶ τὸ ὑμέτερον γένος ἀπόληται. Προσέχετε τοιγαροῦν ὅσπερ μέλλω ἀναμνησκεῖν ἀπὸ τῶν ἁγίων Γραφῶν οὐδὲ ἐξηγηθῆναι δεομένων (50), ἀλλὰ μόνον ἀκουσθῆναι.

56. Μωσῆς οὖν ὁ μακάριος καὶ πιστὸς θεράπων Θεοῦ, μηνύων ὅτι ὁ ὀφθαλμὸς τῷ Ἀβραάμ πρὸς τῇ δρυὶ τῇ Μαμβρῇ Θεός, σὺν τοῖς ἅμα αὐτῷ ἐπὶ τὴν Σοδόμων κρῖσιν πεμφθεῖσι δύο ἀγγέλοις ὑπὸ ἄλλου τοῦ ἐν τοῖς ὑπερουρανίοις ἀεὶ μένοντος, καὶ οὐδενὶ ὀφθέντος, ἢ

ὡς παραχρῶμενοι.

(49) *Ἵμᾶς.* Legendum ἡμᾶς, ut per se patet.

(50) *Δεομένων.* Melius sane δεομένων, sed tamen ferri potest illud δεομένων; neque enim de omnibus generatim Scripturas intelligi debet, sed de iis quibus uti statuerat Justinus ad Christi divinitatis defensionem. Paulo ante n. 53, similem habemus vel librorum, vel potius Justiniani properantis incuriam: Προαγγελία ἦν καὶ τῶν ἀπὸ τῆς συναγωγῆς ὑμῶν ἅμα τοῖς ἀπὸ τῶν ἔθνων πιστευεῖν ἐπ' αὐτὸν μέλλουσιν.

ἐμλήσαντος δι' ἑαυτοῦ ποτε, ὃν ποιητὴν τῶν ὄλων καὶ πατέρα νοοῦμεν· οὕτω γάρ (51) φησιν· «Ὁφθῆ δὲ αὐτῷ ὁ Θεὸς πρὸς τῆ δρυὶ τῆ Μαμβρῆ, καθήμενου αὐτοῦ ἐπὶ τῆ θύρας τῆς σκηνῆς μεσημβρίας. Ἀναβλέψας δὲ τοῖς ὀφθαλμοῖς εἶδε· καὶ ἰδοὺ τρεῖς ἄνδρες εἰστήκεισαν ἐπάνω αὐτοῦ· καὶ ἰδὼν συνέδραμεν εἰς συνάντησιν αὐτοῖς ἀπὸ τῆς θύρας τῆς σκηνῆς αὐτοῦ· καὶ προσεκύνησεν ἐπὶ τῆν γῆν, καὶ εἶπε· » καὶ τὰ λοιπὰ (52) μέχρι τοῦ· «Ὁρθρῖσε δὲ Ἀβραὰμ τῷ πρωτῷ εἰς τὸν τόπον οὗ εἰστήκει ἕναντι Κυρίου, καὶ ἐπέδραμεν ἐπὶ πρόσωπον Σοδόμων καὶ Γομόρρας, καὶ ἐπὶ πρόσωπον τῆς γῆς τῆς περιχώρου, καὶ εἶδε· καὶ ἰδοὺ ἀνέβαινε φλόξ ἐκ τῆς γῆς ὡσεὶ ἀτμὶς καμίνου.» — Καὶ παυσάμενος λοιπὸν τοῦ λέγειν, ἐπυθόμην αὐτῶν εἰ ἐνενοήκεισαν τὰ εἰρημένα.

Οἱ δὲ ἔφρασαν νενοηκέναι μὲν, μηδὲν δὲ ἔχειν εἰς ἀπόδειξιν τοὺς λελεγμένους λόγους, ὅτι Θεὸς ἢ Κύριος ἄλλος τίς ἐστίν, ἢ λέλεχται ἀπὸ τοῦ ἁγίου Πνεύματος (53) παρὰ τὸν ποιητὴν τῶν ὄλων.

Κἀγὼ πάλιν· Ἄ λέγω, πειράσομαι ὑμᾶς πείσαι νῆσαντας τὰς Γραφάς, ὅτι ἐστὶ καὶ λέγεται Θεὸς καὶ Κύριος ἕτερος ὑπὸ τὸν ποιητὴν (54) τῶν ὄλων, ὃς καὶ ἄγγελος καλεῖται, διὰ τὸ ἀγγέλλειν τοῖς ἀνθρώποις ὅσα περ βούλεται αὐτοῖς ἀγγεῖλαι ὁ τῶν ὄλων ποιητῆς, ὑπὲρ ὃν ἄλλος Θεὸς οὐκ ἐστίν. — Καὶ ἀνιστορῶν πάλιν τὰ προλεχθέντα, ἐπυθόμην τοῦ Τρύφωνος· Δοκεῖ σοι ὀφθῆναι ὑπὸ τὴν δρυὶν τὴν Μαμβρῆ ὁ Θεὸς τῷ Ἀβραὰμ, ὡς ὁ λόγος λέγει;

Κἀκεῖνος· Μάλιστα.

Καὶ εἷς, ἔφην, ἐκείνων ἦν τῶν τριῶν οὓς ἄνδρας ἐωράσθαι τῷ Ἀβραὰμ τὸ ἁγιον προφητικὸν Πνεῦμα λέγει;

Κἀκεῖνος· Οὐ· ἀλλὰ ὥπτο μὲν αὐτῷ ὁ Θεὸς πρὸ τῆς τῶν τριῶν ὀπτασίας· εἶτα οἱ τρεῖς ἐκεῖνοι, οὓς ἄνδρας ὁ λόγος ὀνομάζει, ἄγγελοι ἦσαν· δύο μὲν αὐτῶν πεμφθέντες ἐπὶ τὴν Σοδόμων ἀπόλειαν, εἷς δὲ εὐαγγελιζόμενος τῇ Σάρρα ὅτι τέκνον ἔξει, ἐφ' ᾧ ἐπέπεμπο, καὶ ἀπαρτήσας (55) ἀπήλλακτο.

Πῶς οὖν, εἶπον, ὁ εἷς τῶν τριῶν γενόμενος ἐν τῇ σκηνῇ, ὁ καὶ εἰπὼν, «Εἰς ὥρας ἀνακάμψω πρὸς σέ, καὶ τῇ Σάρρα υἱὸς γενήσεται, » φαίνεται ἐπανελθὼν γενομένου τῇ Σάρρα υἱοῦ καὶ Θεὸν αὐτὸν ὄντα ὁ προφητικὸς λόγος κἀκεῖ σημαίνει; Ἴνα δὲ φανερὸν ἡμῖν γένηται ὁ λέγω, ἀκούσατε τῶν ὑπὸ Μωσέως

•• Gen. xviii, 1, 2. •• Gen. xix, 27, 28. •• Gen. xviii, 10.

(51) Οὕτω γάρ. Dele γάρ, vel lege μηνύει.

(52) Καὶ τὰ λοιπὰ. Hæc a librariis ommissa putat Græbius, lique probat ex iis quæ infra leguntur num. 56, ubi Justinus hæc a se prius scripta esse declarat. — Hæc non Justinî, sed librarii verba esse, compendium hic facientis, liquet ex eo quod num. 56 dicitur: Οὐ γὰρ γράφειν πάλιν τὰ αὐτὰ, τῶν πάντων προγεγραμμένων, δοκεῖ μοι. Οἴτω. (53) Ἀπὸ τοῦ ἁγίου Πνεύματος. Melius legeretur ὑπὸ.

(54) Ὑπὸ τὸν ποιητὴν. Hunc locum ita restitui, ut haberetur in mss. codicibus, quorum scriptura cum videretur mendosa Roberto Stephano, aliam

A percœlestibus semper manens, ac nemini unquam visus, aut per se quemquam allocutus, quem creatorem universorum et parentem intelligimus. Sic enim loquitur: « Apparuit autem ei Deus ad quercum Mambre, cum ille sederet in ostio tabernaculi in meridie. Sed respiciens oculis, vidit: et ecce tres viri stabant supra eum; et videns occurrit obviam illis ab ostio tabernaculi sui, et adoravit super terram, et dixit ⁵⁴, » et cœtera usque ad: « Mane autem surgens Abraham, diluculo ivit ad locum, in quo steterat coram Domino; et inspexit in faciem Sodomorum et Gomorrhæ, et in faciem terræ circumjacentis, et vidit: et ecce, ascendebat flamma de **151** terra, quasi vapor fornacis ⁵⁵. » — Cum referendæ Scripturæ finem fecissem, quærebam ex eis an dicta intellexissent.

B Illi autem intellexisse se responderunt, sed allata verba nihil habere, quod alium quemdam Deum aut Dominum esse, aut a Spiritu sancto dictum esse demonstret præter creatorem universorum.

Tum ego rursus: Enitar vobis, inquam, quandoquidem Scripturas intelligitis, ea quæ dico persuadere, nimirum alium esse et dici sub creatore universorum, Deum et Dominum, qui et angelus vocatur, quia nuntiat hominibus quæcunque illis nuntiare vult universorum Creator, supra quem alius non est Deus. Cumque verba jam allata iterum referrem, Tryphonem interrogabam: Num Deum existimas sub quercu Mambre Abraham, ut dicit Scriptura, visum esse?

Profecto, inquit ille.

Num unus, inquam, ex tribus illis erat, quos propheticus spiritus viros appellat, et Abraham visos esse narrat?

Nequaquam, inquit ille; sed visus est ei Deus, antequam tres apparerent. Tres autem illi, quos Scriptura viros appellat, angeli erant, duo quidem missi ad excidium Sodomorum; unus autem Saræ nuntians futurum ei filium; cujus rei causa missus fuerat, ac abiens discessit.

Quomodo igitur, inquam, unum illum ex tribus, qui in tabernaculo dixerat: « In horas revertar ad te, et Saræ filius nascetur ⁵⁶, reversum esse apparet post natum Saræ filium; eumque Deum esse hoc etiam in loco propheticus sermo declarat? Sed ut id quod dico perspicuum vobis et manifestum sit,

in textam, valde vitiosam, induxit, nempe ὑπὲρ τὸν ποιητὴν. Quod quidem eo magis mihi displicet quod Justinus hoc ipso in loco dicat, ὑπὲρ ὃν ἄλλος Θεὸς οὐκ ἐστίν. Molestum autem esse non debet, quod Filium Justinus Patri submittat. Nam ut Filium fonti ac origini totius divinitatis, non ut servum Creatori submittit: idque satis perspicitur ex iis, quæ de Christi divinitate a Justino disputata aut jam observavimus, aut deinceps observabimus.

(55) Ἀπαρτήσας. Legi posset ἀπαρτίσας, et re perfecta. Sed minime necessarium id videtur. Mox Cl. Thirlbius εἷς τῶν τριῶν γενομένων.

audite quæ conceptis verbis a Moyse dicta sunt ; A sic autem habent : « Cum vidisset autem Sara filium Agar, ancillæ Ægyptiæ, qui genitus fuerat Abrahæ, ludentem cum Isaac filio suo, dixit Abrahæ : Ejice ancillam hanc et filium ejus ; non enim hæres filius ancillæ hujus cum filio meo Isaac. Durum autem visum est verbum valde coram Abraham de filio suo. Dixit autem Deus ad Abraham : Ne sit durum coram te de puero et de ancilla ; omnia quæcunque dixerit tibi Sara, audi vocem ejus ; quoniam in Isaac vocabitur tibi semen ⁵⁷. » Num igitur intellexistis eum, qui tum sub quercu dixerat se reversurum, prout necessarium esse prænoscebat ea Abrahæ suadere, quæ ab ipso Sara contendeat, reversum esse, ut scriptum est, et Deum esse, ut hæc verba declarant : « Dixit autem Deus Abrahæ : Ne durum sit coram te super puere et super ancilla ? » Ita eos interrogabam.

Respondit Trypho : Maxime ; verum ex his minime demonstrasti alium esse Deum, præter hunc, qui Abrahæ cæterisque patriarchis et prophetis visus est, sed nos probasti minus recte existimasse tres illos, qui in tabernaculo apud Abraham fuerunt, angelos omnes fuisse.

Rursum ego : Siquidem ex Scripturis ipsis demonstrare non possem, unum ex tribus illis **152** et Deum esse, et ideo, ut jam dixi, angelum vocari, quod nuntium iis perferat, quibus mandata sua perferri vult universorum creator Deus, merito sane de ipso **150** qui in terris in viri specie, non secus ac duo comites angeli, visus est, Abrahæ, qui que ante mundum conditum Deus erat, idem sentiretis, quod tota gens vestra sentit.

Omnino, inquit ille ; ita enim hactenus tenuimus.

Tum ego rursum : Ad Scripturas, inquam, me referens persuadere vobis conabor hunc ipsum, qui Abrahæ et Jacob et Moyse visus esse dicitur, ac Deus a Scriptura vocatur, alium esse ab eo qui omnia creavit Deo, alium, inquam, numero, non sententia. Nihil enim eum unquam fecisse affirmo, nisi quod eum mundi creator, supra quem alius non est Deus, facere voluit et dicere.

Tum Trypho : Fac igitur hunc esse demonstras, id quoque tibi assentiamur. Neque enim id te dicere suspicamur, aliquid eum præter sententiam creatoris universorum aut fecisse aut locutum esse.

⁵⁷ Gen. xxi, 9-12.

(56) Κληρονομῆσει. Regius codex κληρονομήσει σκ.

(57) Ὁ Θεός. Sexcenties Christus, ὁ Λόγος, a Justinio Θεός, omisso articulo, appellatur, qua in re Alexandrinam loquendi consuetudinem sequitur. Quod si hoc loco articulus est praefixus (sic præterea bis tantum : num. 75 et 113), id librarii non admodum attentum errorem sapit. Supremus autem Deus ὁ ἄνωγος Θεός, a martyre mox ὁ Θεός, mox Θεός vocatur. OTTO.

(58) Μέχρι τοῦ δευτέρου. Multo melius Sylburgius et Langus legendum monuerunt μέχρι τοῦ δευρο.

διαβρήδην εἰρημένων· ἔστι δὲ ταῦτα· « Ἰδοῦσα δὲ Σάρρα τὸν υἱὸν Ἄγαρ τῆς παιδίσκης τῆς Αἰγυπτίας, ὃς ἐγένετο τῷ Ἀβραάμ, παίζοντα μετὰ Ἰσαὰκ τοῦ υἱοῦ αὐτῆς, εἶπε τῷ Ἀβραάμ· ἔκβαλε τὴν παιδίσκην ταύτην καὶ τὸν υἱὸν αὐτῆς· οὐ γὰρ κληρονομήσει (56) ὁ υἱὸς τῆς παιδίσκης ταύτης μετὰ τοῦ υἱοῦ μου Ἰσαὰκ. Σκληρὸν δὲ ἐφάνη τὸ ῥῆμα σφόδρα ἐναντίον Ἀβραάμ περὶ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ. Εἶπε δὲ ὁ Θεὸς τῷ Ἀβραάμ· Μὴ σκληρὸν ἔστω ἐναντίον σου περὶ τοῦ παιδίου καὶ περὶ τῆς παιδίσκης. Πάντα ὅσα ἂν εἴπῃ σοι Σάρρα, ἀκουε τῆς φωνῆς αὐτῆς· ὅτι ἐν Ἰσαὰκ κληθήσεται σοι σπέρμα. » Νενοήκατε οὖν ὅτι ὁ εἰπὼν τότε ὑπὸ τὴν δρυὶν ἐπαναστρέψαι, ὡς προηπίστατο ἀναγκαῖον εἶναι τῷ Ἀβραάμ συμβουλεύσαι ἄπερ ἐβούλετο αὐτὸν Σάρρα, ἐπανελήλυθεν ὡς γέγραπται, καὶ Θεὸς ἐστίν, ὡς οἱ λόγοι σημαίνουσιν, οὕτως εἰρημένον· « Εἶπε δὲ ὁ Θεὸς τῷ Ἀβραάμ· Μὴ σκληρὸν ἔστω ἐναντίον σου περὶ τοῦ παιδίου καὶ περὶ τῆς παιδίσκης ; » ἐπυθανόμην.

Καὶ ὁ Τρύφων ἔφη· Μάλιστα· οὐκ ἐκ τούτου δὲ ἀπέδειξας ὅτι ἄλλος ἐστὶν ὁ Θεὸς παρὰ τοῦτον τὸν ὀφθέντα τῷ Ἀβραάμ, ὃς καὶ τοῖς ἄλλοις πατριάρχαις καὶ προφήταις ὤπτο, ἀλλ' ἡμᾶς ἀπέδειξας οὐκ ὀρθῶς νενοηκότας, ὅτι οἱ τρεῖς, οἱ ἐν τῇ σκηνῇ παρὰ τῷ Ἀβραάμ γενόμενοι, ὅλοι ἀγγελοὶ ἦσαν.

Καὶ πάλιν ἐγὼ· Εἰ οὖν καὶ ἀπὸ τῶν Γραφῶν μὴ εἶχον ἀποδείξει ὑμῖν, ὅτι εἰς τῶν τριῶν ἐκείνων καὶ ὁ Θεός (57) ἐστὶ, καὶ ἀγγελος καλεῖται, ἐκ τοῦ ἀγγέλλειν, ὡς προέφη, οἷσπερ βούλεται τὰ παρ' αὐτοῦ ὁ τῶν ὄλων ποιητὴς Θεός, τοῦτον τὸν ἐπὶ τῆς γῆς ἐν ἰδέᾳ ἀνδρῶς ὁμοίως τοῖς σὺν αὐτῷ παραγενομένοις δυσὶν ἀγγέλοις φαινόμενον τῷ Ἀβραάμ, τὸν καὶ πρὸ ποιήσεως κόσμου ὄντα Θεὸν, τοῦτο νοεῖν ὑμᾶς εὐλογον ἦν· ὅπερ τὸ πᾶν ἔθνος ὑμῶν νοεῖ.

Καὶ πάνυ, ἔφη· οὕτως γὰρ καὶ μέχρι τοῦ δευτέρου (58) εἶχομεν.

Καὶ πάλιν εἶπον· Ἐπὶ τὰς Γραφὰς ἐπανελθὼν, πειράσσομαι πείσαι ὑμᾶς, ὅτι οὗτος ὁ τε τῷ Ἀβραάμ, καὶ τῷ Ἰακώβ, καὶ τῷ Μωσῆϊ ὤφθαι λεγόμενος καὶ γεγραμμένος Θεός, ἕτερός ἐστι τοῦ πάντα ποιήσαντος Θεοῦ, ἀριθμῶ λέγω, ἀλλὰ οὐ γνώμη. Οὐδὲν γὰρ φημι αὐτὸν πεπραχέναι ποτέ (59), ἢ ἄπερ αὐτὸν (60) ὁ τὸν κόσμον ποιήσας, ὑπὲρ ὃν ἄλλος οὐκ ἐστὶ Θεός, βεβούληται καὶ πράξει καὶ ὁμιλήσει.

Καὶ ὁ Τρύφων· Ὅτι οὖν καὶ ἐστὶν ἀπόδειξον ἡδη· ἵνα καὶ τοῦτο συνθώμεθα. Οὐ γὰρ παρὰ γνώμην τοῦ ποιητοῦ τῶν ὄλων φάσκειν τι ἢ πεποιηθέναι αὐτὸν, ἢ λελαληθέναι, λέγειν σε ὑπολαμβάνομεν.

(59) Πειραχέναι ποτέ. Addit Clericus ἢ εἰπεῖν. — Videtur addendum esse ἢ ὁμιληθέναι. Paulo post enim, καὶ πράξει καὶ ὁμιλήσει (infra : πεποιηθέναι αὐτὸν ἢ λελαληθέναι). Errandi ansam librario dedit repetitum ἢ. Thirlbius, præeunte Clerico, minus recte voluit ἢ εἰπεῖν. OTTO.

(60) Αὐτόν. Neminem arbitror dubitaturum quin recte resituerim, pro vulg. αὐτός, quod, ut in aprico est, originem duxit a casu qui sequitur nominativo, ὁ τ. κ. ποιήσας. OTTO.

Κἀγὼ εἶπον· Ἡ Γραφή οὖν ἡ προλελεγμένη παρ' Ἀ
 ἐμοῦ τοῦτο φανερὸν ὑμῖν ποιήσει. Ἔστι δὲ ταῦτα·
 « Ὁ ἥλιος ἐξῆλθεν ἐπὶ τὴν γῆν, καὶ Ἄωτ ἐισῆλθεν
 εἰς Σηγῶρ, καὶ ὁ Κύριος ἐβρέξεν ἐπὶ Σδόμα θεῖον
 καὶ πῦρ παρὰ Κυρίου ἐκ τοῦ οὐρανοῦ, καὶ κατ-
 ἔστρεψε τὰς πόλεις ταύτας καὶ πᾶσαν τὴν περι-
 οίκον. »

Καὶ ὁ τέταρτος τῶν σὺν Τρύφωνι παραμεινάντων
 ἐξη· Ὅν οὖν ὁ λόγος διὰ Μωσέως τῶν δύο ἀγγέλων
 κατελθόντων (61) εἰς Σδόμα, καὶ Κύριον ἕνα (62)
 ὠνόμασε, παρὰ τοῦτον, καὶ τὸν Θεὸν αὐτὸν [τὸν (62')]
 ἔφθεντα τῷ Ἀβραάμ λέγειν ἀνάγκη.

Οὐ διὰ τοῦτο, ἔφη, μόνον, ὅπερ ἦν, ἐκ παντὸς
 τρόπου ὁμολογεῖν ἔδει, ὅτι καὶ παρὰ τὸν νοούμενον
 ποιητὴν τῶν ὄλων ἄλλος τις κυριολογεῖται ὑπὸ τοῦ
 ἀγίου Πνεύματος· οὐ μόνον δὲ διὰ Μωσέως, ἀλλὰ B
 καὶ διὰ Δαυίδ. Καὶ γὰρ καὶ δι' ἐκείνου εἴρηται·
 « Λέγει ὁ Κύριος τῷ Κυρίῳ μου· Κάθου ἐκ δεξιῶν
 μου, ἕως ἂν θῶ τοὺς ἐχθρούς σου ὑποπόδιον τῶν πο-
 δῶν σου, » ὡς προσέφηκα. Καὶ πάλιν ἐν ἄλλοις λόγοις·
 « Ὁ θρόνος σου, ὁ Θεός, εἰς τὴν αἰῶνα τοῦ αἰῶνος. Ῥά-
 βδος ἐθύτητος ἡ ῥάβδος τῆς βασιλείας σου· ἡγάπη-
 σας δικαιοσύνην, καὶ ἐμίσησας ἀνομίαν· διὰ τοῦτο
 ἐχρῆσε σε ὁ Θεός, ὁ Θεός σου, ἔλαιον ἀγαλλιάσεως
 παρὰ τοὺς μετόχους σου. » Εἰ οὖν καὶ ἄλλον τινα
 θεολογεῖν καὶ κυριολογεῖν τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιόν φατε
 ὑμεῖς παρὰ τὸν Πατέρα τὸν ὄλων (63) καὶ τὸν Χρι-
 στὸν αὐτοῦ, ἀποκρίνασθέ μοι, ἐμοῦ ἀποδείξει ὑμῖν
 ὑπασχουμένου ἀπ' αὐτῶν τῶν Γραφῶν, ὅτι οὐχ εἰς
 τῶν δύο ἀγγέλων τῶν κατελθόντων εἰς Σδόμα ἐστὶν
 ὃν ἐξη ἡ Γραφή Κύριον, ἀλλ' ἐκείνον τὸν σὺν αὐτοῖς C
 καὶ Θεὸν λεγόμενον ὀφθέντα τῷ Ἀβραάμ.

Καὶ ὁ Τρύφων· Ἀποδείκνυε· καὶ γὰρ, ὡς ὄρξ,
 ἡ τε ἡμέρα προκόπτει, καὶ ἡμεῖς πρὸς τὰς οὕτως
 ἐπικινδύνους ἀποκρίσεις οὐκ ἔσμεν ἔτοιμοι· ἐπειδὴ
 αὐδέποτε οὐδέποτε ταῦτα ἐρευνοῦντος, ἢ ζητοῦντος,
 ἢ ἀποδεικνύντος ἀκηκόαμεν (64)· καὶ σοῦ λέγοντος

⁶⁰ Gen. XIX, 23. ⁶¹ Psal. CIX, 4. ⁶² n. 33. ⁶³ Psal. XLIV, 7, 8.

(61) Ἀγγέλων κατελθόντων, etc. Nihil mutandum
 in his verbis unius ex Tryphonis comitibus, quam-
 vis variae exstiterint in hoc loco immutando con-
 jecturae. Ut sententiae series perspicitur, duo ani-
 madvertenda sunt. 1° Fatetur Tryphonis comes, id
 quod Justinus tantopere contendebat, duas esse
 personas, quibus nomen Domini dandum sit. 2° Sed
 totam rem sic interpretatur, quasi angelorum, qui
 Sodoma petierunt, alter appelletur Dominus præter
 ipsum Abrahæ conspectum Deum. Duo pariter ob-
 servanda in Justinii responsione; laudat et confirmat
 id, quod Tryphonis socius concedere videbatur,
 alium esse, præter Creatorem universorum, qui
 Dominus a Scriptura dicatur; deinde promittit se
 demonstraturum, non alterum ex duobus angelis,
 qui Sodoma petierunt, a Scriptura Dominum vo-
 cari, sed eum qui cum illis erat, quique Deus Abra-
 hæ visus dicitur. Summa ergo inter Justinii et ejus
 adversariorum dicta consensio.

(62) Καὶ Κύριον ἕνα. Frustra conjunctionem
 expungunt interpretes. Significat enim eum, de quo
 hic agitur, non solum angelum, sed etiam Dominum
 vocari. Legendum putat Sylburgius, Τρίτον καὶ Κύριον
 ὠνόμασε παρὰ τὸν ἕνα, τοῦτον καὶ Θεὸν αὐτόν, etc.
 Vel hoc modo: Καὶ Κύριον ὠνόμασε, παρὰ τὸν
 ἕνα, καὶ Θεὸν, τὸν αὐτόν τὸν ὀφθέντα, etc. Sed hæc

Ego autem: Scriptura, inquam, a me jam allata
 id vobis ante oculos ponet. Sic autem se habet:
 « Sol egressus est super terram, et Lot ingressus
 est Segor; et Dominus pluit super Sodomam sul-
 phur et ignem a Domino de caelo, et subvertit civi-
 tates has, et omnem circa regionem ⁶⁰. »

Hic qui cum Tryphone quartus remanserat: Qui
 igitur, inquit, ex duobus angelis Sodoma petenti-
 bus solus a Scriptura per Moysen etiam Dominus
 appellatur, præter eum ipse etiam Deus, qui Abra-
 hæ apparuit, necessario dicendus est.

Non hanc tantum ob causam, inquam, id quod
 res est, omnino confiteri oportebat alium quemdam,
 præter eum, quem creatorem universorum agnosci-
 mus, a Spiritu sancto Dominum appellari. Neque
 id solum per Moysen, sed etiam per Davidem. Nam
 et per eum dictum est: « Dixit Dominus Domino
 meo: Sede a dextris meis, donec ponam inimicos
 tuos scabellum pedum tuorum ⁶¹, » ut jam reci-
 tavi ⁶⁰. Et rursus alio in loco: « Thronus tuus,
 Deus, in sæculum sæculi. Virga directionis virga
 regni tui. Dilexisti justitiam et odisti iniquitatem;
 propterea unxit te Deus, Deus tuus oleo exultationis
 præ consortibus tuis ⁶¹. » Utrum igitur alium:
 quemdam a Spiritu sancto, præter Creatorem uni-
 versorum et Christum ejus, Deum et Dominum vo-
 cari dicatis, respondete mihi; nam vobis recipio de-
 monstraturum me ex ipsis Scripturis non alterum
 duorum angelorum, qui Sodoma petebant, a Scri-
 ptura Dominum appellari, sed eum qui cum illis
 erat, quique Deus Abrahæ visus dicitur.

153 Tum Trypho: Demonstra, inquit; nam ut
 vides, dies procedit, nec ad responsiones ista peri-
 culosas parati sumus: propterea quod neminem un-
 quam ista investigantem, aut quærentem, aut de-
 monstrantem audivimus; neque te dissertentem un-

a sententia hujus loci longe aberrant.

(62') Omisit errore Maranus. ΟΤΤΟ.

(63) Τὸν Πατέρα τὸν ὄλων. Legit Grabius apud
 Iren. pag. 208, τῶν ὄλων. Sed observat Thirlbins
 legi τὸν ὄλων infra n. 61, et Apol. 1. n. 13. Fatetur
 tamen hanc constructionem in aliis casibus non re-
 periri apud Justinum, ac inde Grabii conjecturam
 confirmari.

(64) Οὐδέποτε οὐδέποτε... ἀκηκόαμεν. Recens So-
 cinianus, qui sibi Artemonii nomen imposuit, hæc
 Tryphonis verba arripuit (part. II, c. 18), ut Justini-
 um probet e Platonis schola novam et inauditam
 opinionem in Ecclesiam induxisse. Quinetiam quod
 ait supra Justinus (n. 53) testimonia Scripturæ,
 quæ objicere Judæis statuerat, nova illis visum iri,
 inde colligit Artemonius Justinum sibi novitatis con-
 scium fuisse. Impiam hanc temeritatem refellunt
 non solum scriptores Justino antiquiores, sed ipse
 etiam Justinus, qui declarat, n. 48, maximam par-
 tem Christianorum, id est catholicos omnes et plu-
 rimas sectas de Christi divinitate consentire. Quo-
 modo ergo totum orbem terrarum Justinus intra
 paucos annos nova doctrina imbueri potuisset, ac
 traditionis apostolicæ vestigia in Ecclesiis et in tot
 sectis delere?

lissemus, nisi ad Scripturas omnia referres; ex iis enim demonstrandi rationem deducere studes, nec alium, supra universorum Deum, esse pronuntias.

Tum ego: Scitis igitur, inquam, Scripturam dicere: « Et dixit Dominus ad Abraham: Quid, quod risit Sara, dicens: Num utique vere pariam? Ego autem senui. Nunquid apud Deum impossibile est verbum? In tempore hoc revertar ad te in horas: et erit Saræ filius ⁶¹. » Et paulo post: Exsurgentes autem inde viri conspexerunt in faciem Sodomorum et Gomorrhæ: Abraham autem simul ambulabat cum eis comitans eos. Dominus autem dixit: Non abscondam ego ab Abraham, puero meo, quæ ego facio ⁶². » Et rursus post pauca sic ait: « Dixit Dominus: Clamor Sodomorum et Gomorrhæ multiplicatus, et peccata eorum magna valde. Descendens ergo videbo, si secundum clamorem ipsorum venientem ad me consummantur; sin autem non, ut sciam. Et recedentes inde viri venerunt in Sodomam. Abraham autem erat stans in conspectu Domini, et appropinquans Abraham dixit: Nunquid simul perdes justum cum impio ⁶³? » et quæ sequuntur; non enim eadem rursus videntur scribenda, cum omnia prius scripserim; sed ea, ex quibus demonstrationem Tryphoni et sociis ejus confeci, necesse est dicere. Tum ergo veni ad ea quæ sequuntur: « Abiit autem Dominus, postquam cessavit loquens ad Abraham. Et ipse reversus est in locum suum. Venerunt autem angeli duo in Sodomam vesperi, Lot autem sedebat ad portam Sodomorum ⁶⁴, » et quæ sequuntur, usque ad: « Extendentes autem viri manus attraxerunt Lot ad seipsum in domum: et ostium domus clausurunt ⁶⁵: » et sequentia usque ad: « Et tenuerunt angeli manum ejus, et manum uxoris ejus, et manus filiarum ejus, in eo, quod parceret Dominus ei. Et factum est mox, ut eduxerunt eos foras, ut dicerent: Salva, salva animam tuam; ne respexeris retrorsum, nec steteris in omni circa regione; in montem saluum te fac, ne forte simul comprehendaris. Dixit autem Lot ad illos: Oro, Domine, quia invenit puer tuus misericordiam ante te, et magnificasti justitiam tuam, quod facis in me, ut vivat anima mea, ego autem non possum salvus fieri in montem; ne forte D comprehendant me mala, et moriar. Ecce hæc civitas prope est, quo confugiam, isthic exigua. Isthic salvus ero, quam modica est, et vivet anima mea. Et dixit ei: Ecce admiratus sum faciem tuam, etiam in verbo hoc, ut non evertam civitatem, de qua locutus es. Festina igitur ad evadendum illuc; non enim potero facere rem, donec tu venias illuc. Propterea vocavit nomen civitatis Segor. Sol egressus est super terram; et Lot ingressus est in Segor. Et Dominus pluit super **154** Sodoma et Gomorrha

Α οὐκ ἠναιχόμεθα, εἰ μὴ πάντα ἐπὶ τὰς Γραφὰς ἀντιγες· ἐξ αὐτῶν γὰρ τὰς ἀποδείξεις ποιῆσθαι σπουδάσεις, καὶ μηδένα ὑπὲρ τὸν ποιητὴν τῶν ὧν εἶναι θεὸν ἀποφαίνῃ.

Κἀγὼ, Ἐπίστασθε οὖν, ἔφη, ὅτι ἡ Γραφή λέγει· « Καὶ εἶπε Κύριος πρὸς Ἀβραάμ· Τί ὅτι ἐγέλασε Σάρρα, λέγουσα· Ἄρα γε ἀληθῶς τέξομαι; Ἐγὼ δὲ γεγήρακα. Μὴ ἀδυνατεῖ παρὰ τῷ Θεῷ ῥῆμα; Εἰς τὸν καιρὸν τοῦτον ἀναστρέφω· πρὸς σὲ εἰς ὥρας, καὶ τῇ Σάρρᾳ υἱὸς ἔσται. » Καὶ μετὰ μικρόν· « Ἐξαναστάντες δὲ ἐκεῖθεν οἱ ἄνδρες, κατέβλεψαν ἐπὶ πρόσωπον Σοδόμων καὶ Γομορράδας· Ἀβραάμ δὲ συνεπορεύετο μετ' αὐτῶν, συμπέμπων αὐτούς. Ὁ δὲ Κύριος εἶπεν· Οὐ μὴ κρύψω ἐγὼ ἀπὸ Ἀβραάμ τοῦ παιδός μου ἃ ἐγὼ ποιῶ. » Καὶ μετ' ὀλίγον πάλιν οὕτως φησὶν· « Εἶπε Κύριος· Κραυγὴ Σοδόμων καὶ Γομορράδας πεπλήθυνται, καὶ αἱ ἁμαρτίαι αὐτῶν μεγάλαι σφόδρα. Καταβάς οὖν βίβωμαι εἰ κατὰ τὴν κραυγὴν αὐτῶν τὴν ἐρχομένην πρὸς με συντελοῦνται· εἰ δὲ μὴ, ἵνα γινῶ. Καὶ ἀποστρέψαντες οἱ ἄνδρες ἐκεῖθεν, ἦλθον εἰς Σόδομα. Ἀβραάμ δὲ ἦν ἐσθηκῶς ἔναντι Κυρίου, καὶ ἐγγίσας Ἀβραάμ, εἶπεν· Μὴ συναπολέσης δίκαιον μετὰ ἀσεβοῦς; » καὶ τὰ ἐξῆς· οὐ γὰρ γράφειν πάλιν τὰ αὐτὰ, τῶν πάντων προγεγραμμένων, δοκεῖ μοι, ἀλλ' ἐκεῖνα δι' ὧν καὶ τὴν ἀπόδειξιν τῷ Τρύφωνι καὶ τοῖς σὺν αὐτῷ πεποιήμαι, λέγειν ἀναγκαῖον. Τότε οὖν ἦλθον ἐπὶ τὰ ἐξῆς, ἐν οἷς λέλεκται ταῦτα· « Ἀπῆλθε δὲ Κύριος ὡς ἐπαύσατο λέγων τῷ Ἀβραάμ· καὶ ἀπῆλθεν (65) εἰς τὸν τόπον αὐτοῦ. Ἦλθον δὲ οἱ δύο ἄγγελοι εἰς Σόδομα ἑσπέρας. Λῶτ δὲ ἐκάθητο παρὰ τὴν πύλην Σοδόμων· » καὶ τὰ ἐξῆς ὁμοίως μέχρι τοῦ· « Ἐκτείναντες δὲ οἱ ἄνδρες τὰς χεῖρας, ἐπίασαν τὸν Λῶτ πρὸς ἑαυτοὺς εἰς τὸν οἶκον, καὶ τὴν θύραν τοῦ οἴκου προσέκλεισαν· » καὶ τὰ ἐπόμενα μέχρι τοῦ· « Καὶ ἐκράτησαν οἱ ἄγγελοι τῆς χειρὸς αὐτοῦ, καὶ τῆς χειρὸς τῆς γυναικὸς αὐτοῦ, καὶ τῶν χειρῶν τῶν θυγατέρων αὐτοῦ ἐν τῷ φείσασθαι Κύριον αὐτοῦ. Καὶ ἐγένετο ἡνίκα ἐξήγαγον αὐτοὺς ἔξω, καὶ εἶπον· Σῶζε, σῶζε τὴν σεαυτοῦ ψυχὴν. Μὴ περιδῆψῃ εἰς τὰ ὀπίσω, μηδὲ στῆς ἐν πάσῃ τῇ περιχώρῳ· εἰς τὸ ὄρος σῶζου, μήποτε συμπαρηγηθῆς. Εἶπε δὲ Λῶτ πρὸς αὐτούς· Δέομαι, Κύριε, ἐπειδὴ εὗρεν ὁ παῖς σου ἔλεος ἐναντίον σου, καὶ ἐμεγάλυνας τὴν δικαιοσύνην σου, ὃ ποιεῖς ἐπ' ἐμὲ τοῦ ζῆν τὴν ψυχὴν μου· ἐγὼ δὲ οὐ δύναμαι διασωθῆναι εἰς τὸ ὄρος, μὴ καταλάβῃ με τὰ κακὰ καὶ ἀποθάνω. Ἰδοὺ ἡ πόλις αὕτη ἐγγὺς τοῦ καταφυγεῖν ἔστιν ἐκεῖ μικρὰ· ἐκεῖ σωθῆσομαι, ὡς μικρὰ ἐστὶ· καὶ ζήσεται ἡ ψυχὴ μου. Καὶ εἶπεν αὐτῷ· Ἰδοὺ ἐθαύμασά σου τὸ πρόσωπον, καὶ ἐπὶ τῷ ῥήματι τούτῳ τοῦ μὴ καταστρέψαι τὴν πόλιν περὶ ἧς ἐλάλησας. Σπεύσον τοῦ σωθῆναι ἐκεῖ· οὐ γὰρ δύνησομαι ποιῆσαι πρᾶγμα ἕως τοῦ εἰσελθεῖν σε ἐκεῖ. Διὰ τοῦτο ἐκάλεσε τὸ ὄνομα τῆς πόλεως Σηγῶρ. Ὁ ἥλιος ἐξῆλθεν ἐπὶ τὴν γῆν· καὶ Λῶτ εἰσῆλ-

⁶¹ Gen. xviii, 13, 14. ⁶² Ibid., 16, 17. ⁶³ Ibid., 20-23. ⁶⁴ Ibid., 33 et xix, 1. ⁶⁵ Gen. xix, 10.

(65) Καὶ ἀπῆλθεν. Manifestum est subaudiri Ἀβραάμ, ut legitur in Bibliis.

θεν εἰς Σηγήωρ. Καὶ ὁ Κύριος ἔβρεξεν εἰς Σόδομα καὶ Γόμορρα θεῖον καὶ πῦρ παρὰ Κυρίου ἐκ τοῦ οὐρανοῦ· καὶ κατέστρεψε τὰς πόλεις ταύτας, καὶ πᾶσαν τὴν περιόχον. » Καὶ πάλιν παυσάμενος ἐπέφερον· Καὶ νῦν οὐ νενοήκατε, φίλοι, ὅτι ὁ εἷς τῶν τριῶν ὁ καὶ Θεὸς καὶ Κύριος τῶ ἐν τοῖς οὐρανοῖς ὑπηρετῶν, κύριος τῶν δύο ἀγγέλων; προσελθόντων (66) γὰρ αὐτῶν εἰς Σόδομα, αὐτοὺς ὑπολειφθεὶς προσωμίλει τῷ Ἀβραάμ τὰ ἀναγεγραμμένα ὑπὸ Μωσέως· οὐ καὶ αὐτοῦ ἀπελθόντος μετὰ τὰς ὁμιλίας, ὁ Ἀβραάμ ὑπέστρεψεν εἰς τὸν τόπον αὐτοῦ. Οὐ ἐλθόντος, οὐκέτι δύο ἄγγελοι ὁμιλοῦσι τῷ Λώτ, ἀλλ' αὐτὸς, ὡς ὁ λόγος δηλοῖ, καὶ Κύριός ἐστι, παρὰ Κυρίου τοῦ ἐν τῷ οὐρανῷ, τουτέστι τοῦ ποιητοῦ τῶν ὄλων, λαβὼν τὰ ταῦτα ἀπενεκρεῖν Σοδόμοις καὶ Γομόρροις, ἅπερ ὁ λόγος καταριθμεῖ, οὕτως εἰπών· « Κύριος ἔβρεξεν ἐπὶ Σόδομα καὶ Γόμορρα θεῖον καὶ πῦρ παρὰ Κυρίου ἐκ τοῦ οὐρανοῦ. »

57. Καὶ ὁ Τρύφων, σιγήσαντός μου, εἶπεν· Ὅτι μὲν ἡ Γραφή τοῦτο ἀναγκάζει ὁμολογεῖν ἡμᾶς, φαίνεται· ὅτι δὲ ἀπορῆσαι ἄξιόν ἐστι περὶ τοῦ λεγομένου, ὅτι ἔφαγε τὰ ὑπὸ τοῦ Ἀβραάμ κατασκευασθέντα καὶ παρατεθέντα, καὶ σὺ ἂν ὁμολογήσεις.

Κἀγὼ ἀπεκρινάμην· Ὅτι μὲν βεβρώκασι γέγραπται· εἰ δὲ τοὺς τρεῖς ἀκούσαιμεν λελέχθαι βεβρωκέναι, καὶ μὴ τοὺς δύο μόνους, ὅτινες ἄγγελοι τῶ ὄντι ἦσαν, καὶ ἐν τοῖς οὐρανοῖς, ὡς δηλὸν ἐστὶν ἡμῖν, τρεφόμενοι, κἂν μὴ ὁμοίαν τροφήν ἤπερ οἱ ἄνθρωποι χρώμεθα, τρέφονται· περὶ γὰρ τῆς τροφῆς τοῦ μάννα ἦν ἐτραφῆσαν οἱ πατέρες ὑμῶν ἐν τῇ ἐρήμῳ, ἡ Γραφή C οὕτω λέγει, ὅτι ἄρτον ἀγγέλων ἔφαγον· εἵπομ' ἂν ὅτι ὁ λόγος ὁ λέγων βεβρωκέναι, οὕτως ἂν λέγοι, ὡς ἂν καὶ αὐτοὶ εἴποιμεν ἐπὶ πυρός, ὅτι πάντα κατέφαγεν· ἀλλὰ μὴ πάντως τοῦτο ἔξακούειν, ὅτι ὁδοῦσι καὶ γνάθοις μασώμενοι βεβρώκασιν. Ὡστε οὐδὲ ἐν ταῦτα ἀπορῆσαιμεν ἂν περὶ οὐδενός, εἰ τροπολογίας ἐμπειροὶ κἂν μικρὸν ὑπερέχωμεν.

Καὶ ὁ Τρύφων· Δυνατὸν καὶ ταῦτα οὕτω θεραπευθῆναι περὶ τρόπου βρώσεως, παρ' ὃν ἀναλώσαντας τὰ παρασκευασθέντα ὑπὸ τοῦ Ἀβραάμ, βεβρωκέναι· γεγραμμένον ἐστίν· ὥστε ἔργου ἤδη ἀποδώσω ἡμῖν τὸν λόγον, πῶς οὕτος ὁ τῷ Ἀβραάμ ὀφθεῖς Θεὸς, καὶ ὑπηρετῆς ὢν τοῦ ποιητοῦ τῶν ὄλων Θεοῦ, διὰ τῆς Παρθένου γεννηθεὶς, ἄνθρωπος ὁμοιοπαθῆς πᾶσιν, D ὡς προέφη, γέγονεν.

Κἀγὼ, Συγχώρει, ὦ Τρύφων, πρότερον, εἶπεν, καὶ ἕλας τινὰς ἀποδείξεις· τῷ κεφαλαίῳ τούτῳ συναγαγεῖν διὰ πολλῶν, ἵνα καὶ ὑμεῖς πεπεισμένοι καὶ περὶ τούτου ἦτε, καὶ μετὰ τούτου ὃν ἀπαιτεῖς λόγον ἀποδώσω.

Κἀκεῖνος· Ὡς σοι δοκεῖ, ἔφη, πράττε· καὶ ἐμοὶ γὰρ πᾶν ποθητὸν πράγμα πράξεις.

58. Κἀγὼ εἶπον· Γραφὰς ὑμῖν ἀνιστορεῖν μέλλω, οὐ κατασκευῆν λόγων ἐν μόνῃ τέχνῃ ἐπιδεικνυσθαι σπεύδω· οὐδὲ γὰρ δύναμις ἐμοὶ τοιαύτη τίς ἐστίν,

⁶⁷ Gen. xix, 16-25.

(66) Προσελθόντων. Sylburgius legendum putat προαπελθόντων. Thirlbius προσελθόντων.

A sulphur et ignem a Domino de caelo : et evertit civitates has, et omnem vicinam in circuitu regionem ⁶⁷. » Hæc ubi desii, rursus adjeci : Anne nunc quidem, amici, intellexistis unum ex tribus, qui et Deus et Dominus est, ei, qui in caelo est, ministrans, duorum angelorum esse dominum ? His enim Sodomiam profectis, relictus ipse cum Abrahamo ea loquitur, quæ a Moyse narrantur. Qui cum et ipse discessisset post colloquium, reversus est Abraham ad locum suum. Is autem ubi advenit, non jam duo angeli, sed ipse cum Lot, ut declarat Scriptura, colloquitur, ac Dominus est, ab eo qui in caelis est Domino, id est, a Creatore universorum accipiens, ut hæc infligat Sodomis et Gomorrhis, quæ Scriptura enumerat his verbis : « Dominus pluit super Sodomam et Gomorrhham sulphur et ignem a Domino de caelo. »

57. *Objicit Judæus cur comedisse dicatur si Deus est. Responsio Justinii.* — Hic Trypho, tacente me : Atque id quidem ut fateamur, inquit, a Scriptura nos cogi manifestum est; sed quod parata ab Abrahamo et apposita comedisse dicitur, id dignum esse de quo ambigatur, ne ipse quidem negaveris.

Tum ego : Scriptum id quidem est, inquam, eos comedisse. Quod quidem si de tribus dictum interpretemur, ac non de illis solum duobus, qui vere angeli erant, et in caelo, ut nobis liquet, nutriumur, quamvis non eadem, ac nos homines, utantur alimonia (nam de illo mannae cibo, quo patres vestri in deserto vixerunt, Scriptura sic loquitur, ut eos panem angelorum manducasse dicat), equidem existimaverim, quod Scriptura eos manducasse dicit, idem valere ac si de igne dicamus, omnia eum devorasse; minime vero ita esse accipiendum, ut eos dentibus et maxillis mandentes edisse dicamus. Quare ne hic quidem ulla de re hærebimus, si tro-pologiae vellemus usum habeamus.

Et Trypho : Hæc quidem sic leniri et expediri possunt, si distinguatur edendi modus, quatenus consumptis quæ ab Abrahamo præparata fuerant, eos edisse scriptum est. Quare jam aggredere ad id vobis explicandum, quomodo Deus ille, qui Abraham apparuit, et creatoris universorum Dei minister est, ex Virgine genitus, homo similia omnibus perferens, ut jam dixisti, factus sit.

At ego : Prius per te mihi liceat, Trypho, alia quædam argumenta ad hoc caput pluribus demonstrandum colligere, ut et vobis id quoque exploratum sit; ac postea petitum a te sermonem reddam.

Tum ille : Fac, inquit, ut tibi videtur; mihi enim rem optatam facies.

58. *Idem probatur ex visionibus Jacob oblatiis.* — Et ego dixi : Scripturas vobis referam, nec apparatum verborum ad solam artem ostentare volo;

neque enim mihi est ejusmodi facultas, sed tantum gratia mihi a Deo concessa, ut ejus Scripturas intelligam; cujus gratiæ omnes adhortor ut gratis et copiose participes fiant, ne vel hac de causa condemnemur in judicio, quod creator universorum Deus per Dominum meum Jesum Christum facturus est.

155 Hic Trypho: Digne quidem religione hoc etiam facis; sed mihi dissimulatione uti videris, cum te orationis artificio distinctiæ facultatem assecutum negas.

Rursus ego: Quoniam, inquam, hæc ita se habere tibi videntur, ita sane habeant; mihi autem persuasum est verum esse quod dixeram. Sed ut jam reliquas potius demonstrationes persequar, animum adverte.

Loquere, inquit ille.

Tum ego: Rursus a Moyse, inquam, fratres, scriptum est ipsum illum, qui visus patriarchis Deus dicitur, Angelum et Dominum vocari, ut ex his etiam cognoscatis eum parenti universorum ministrare, quemadmodum jam assensi estis, et constanter pluribus argumentis persuasum habere pergetis. Referens igitur per Moysen divinus sermo ea quæ Jacob Abrahamæ nepotem spectant, ita loquitur: « Et factum est, quando concipiebant oves in utero accipientes, et vidi eas oculis in somnis. Et ecce hirci, et arietes ascendentes super oves et capras, subalbi, et varii, et cineritii sparsi. Et dixit mihi angelus Dei per somnum: Jacob, Jacob. Ego autem dixi: Quid est, Domine? et dixit: Respice oculis tuis, et vide hircos et arietes ascendentes super oves et capras, subalbos, et varios, et cineritios sparsos. Vidi enim quæcunque tibi Laban facit. Ego sum Deus, qui apparui tibi in loco Dei: ubi unxisti mihi ibi titulum, et vovisti ibi votum. Nunc igitur exi, et consurge de terra hac, et abi in terram generationis tuæ; et ero tecum ⁶⁶. » Atque iterum alio loco de Jacob loquens, ita dicit: « Surgens autem nocte illa accepit duas uxores, et duas ancillas, et undecim parvulos suos, et transivit transitum Jaboc, et accepit eos, et transivit torrentem, et traduxit omnia sua. Remansit autem Jacob solus; et luctabatur angelus cum eo usque mane. Vidit autem, quia non valet erga eum: et tetigit latitudinem femoris ejus, et obtorpuit latitudo femoris Jacob, dum luctatur ipse cum eo. Et dixit ei: Dimitte me, ascendit enim diluculum. At ille dixit: Non te dimittam, nisi me benedixeris. Dixit autem ei: Quod est nomen tuum? At ille dixit: Jacob. Et dixit ei: Non vocabitur ultra nomen tuum Jacob, sed Israel

⁶⁶ Gen. xxxi, 10-13.

(66) 'Εν ἥπερ μέλλει κρίσει. H. e. ἐν τῇ κρίσει ἥνπερ μέλλει. EDIT. PATROL.

(67) 'Ἀληθῶς εἶναι. Legit Thirlbius ἄλλως εἶναι, vel ἀληθῶς εἶπεῖν. Cui quidem conjecturæ quantum tribuendum sit, aliorum esto iudicium.

(68) 'Ὁ ὄφθεις... λεγόμενος Θεός. Respiciere videtur ad ipsius Dei verba, quæ non multo post sequuntur. 'Εγὼ εἰμι ὁ Θεός ὁ ὄφθεις σοι.

ἀλλὰ χάρις παρὰ Θεοῦ μόνη εἰς τὸ συνίεναι τὰς Γραφὰς αὐτοῦ ἐδόθη μοι. ἤς χάριτος καὶ πάντα κοινωνοὺς ἀμισθῶν καὶ ἀφθόνως παρακαλῶ γίνεσθαι, ὅπως μὴ καὶ τοῦτου χάριν κρίσιν ὀφλήσω, ἐν ἥπερ μέλλει κρίσει (66) διὰ τοῦ Κυρίου μου Ἰησοῦ Χριστοῦ ὁ ποιητῆς τῶν ὄλων Θεὸς ποιεῖσθαι.

Καὶ ὁ Τρύφων· Ἀξίως μὲν θεοσεβείας καὶ τοῦτο πράττετε· εἰρωνεύεσθαι δέ μοι δοκεῖς, λέγων δύναμιν λόγων τεχνικῶν μὴ κεκτῆσθαι.

Καγὼ πάλιν ἀπεκρινάμην· 'Ἐπεὶ σοι δοκεῖ ταῦτα οὕτως εἶναι, ἐχέτω· ἐγὼ δὲ πέπεισμαι ἀληθῶς εἶναι (67). 'Ἄλλ' ἵνα μᾶλλον τὰς ἀποδείξεις τὰς λοιπὰς ἤδη ποιήσωμαι, πρόσεχε τὸν νοῦν.

B Κάκεινος· Λέγε.

Καγὼ· Ἰπὸ Μωσέως, ὃ ἀδελφοί, πάλιν γέγραπται, ἔλεγον, ὅτι οὗτος ὁ ὄφθεις τοῖς πατριάρχαις λεγόμενος Θεός (68), καὶ ἄγγελος καὶ Κύριος λέγεται, ἵνα καὶ ἐκ τούτων ἐπιγινώτε αὐτὸν ὑπηρετοῦντα τῷ τῶν ὄλων Πατρὶ, ὡς ἤδη συνέθεσα, καὶ διὰ πλείονων πεπεισμένοι βεβαίως μενεῖτε. Ἐξηγούμενος οὖν διὰ Μωσέως ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ τὰ περὶ Ἰακώβ τοῦ υἱοῦ τοῦ Ἀβραάμ, οὕτως φησί· « Καὶ ἐγένετο ἡνίκα ἐκίσσων τὰ πρόβατα ἐν γαστρὶ λαμβάνοντα, καὶ εἶδον τοῖς ὀφθαλμοῖς αὐτὰ ἐν τῷ ὕπνῳ. Καὶ ἰδοὺ, οὐκ ἐπὶ τὰς αἴγας, ἀλάσκους καὶ ποικίλους καὶ σποδοειδεῖς βαντοί. Καὶ εἶπέ μοι ὁ ἄγγελος τοῦ Θεοῦ καθ' ὕπνου· Ἰακώβ, Ἰακώβ. Ἐγὼ δὲ εἶπον· Τί ἐστίν, Κύριε; Καὶ εἶπεν· Ἀνάβλεψον τοὺς ὀφθαλμοὺς σου, καὶ ἴδε τοὺς τράγους καὶ τοὺς κριοὺς ἀναβαλόντας ἐπὶ τὰ πρόβατα καὶ τὰς αἴγας, διαλεύκους καὶ ποικίλους καὶ σποδοειδεῖς βαντούς. Ἐώρακα γὰρ ὅσα σοι Λάβαν ποιεῖ. Ἐγὼ εἰμι ὁ Θεός ὁ ὄφθεις σοι ἐν τῷ τόπῳ Θεοῦ, οὗ ἠλεῖσάς μοι ἐκεῖ στήλην, καὶ ἠῤῥω ἐκεῖ εὐχὴν. Νῦν οὖν ἐξέλθε καὶ ἀνάστηθι (69) ἐκ τῆς γῆς ταύτης, καὶ ἐπιθεῖς εἰς τὴν γῆν τῆς γενέσεώς σου, καὶ ἔσομαι μετὰ σοῦ. » Καὶ πάλιν ἐν ἄλλοις λόγοις περὶ αὐτοῦ τοῦ Ἰακώβ λέγων, οὕτως φησὶν· « Ἀναστὰς δὲ τὴν νύκτα ἐκέλην, ἔλαβε τὰς δύο γυναῖκας, καὶ τὰς δύο παιδίτκας, καὶ τὰ ἔνδεκα παιδία αὐτοῦ, καὶ διέβη τὴν διάβασιν τοῦ Ἰαβὼχ· καὶ ἔλαβεν αὐτοῦς, καὶ διέβη τὸν χειμάρρουν, καὶ διεβίβασεν πάντα τὰ αὐτοῦ. Ὑπελείφθη δὲ Ἰακώβ μόνος· καὶ ἐπάλαυν ἄγγελος (70) μετ' αὐτοῦ ἕως πρωῆ. Εἶδε δὲ, ὅτι οὐ δύναται πρὸς αὐτὸν, καὶ ἤψατο τοῦ πλάτους τοῦ μηροῦ αὐτοῦ, καὶ ἐνάρχησε τὸ πλάτος τοῦ μηροῦ Ἰακώβ ἐν τῷ παλαίειν αὐτὸν μετ' αὐτοῦ. Καὶ εἶπεν αὐτῷ· Ἀπόστειλόν με· ἀνέβη γὰρ ὁ ὄρθρος. Ὁ δὲ εἶπεν· Οὐ μὴ σε ἀποστείλω, ἐὰν μὴ με εὐλογήσῃς.

(69) Ἐξέλθε καὶ ἀνάστηθι. Schema est prothysteron; ordo enim verus est ἀνάστηθι καὶ ἐξέλθε. SYLB.

(70) Ἄγγελος. Legitur in Bibliis ἄνθρωπος, atque ita legendum apud Justinum contendit eruditus Londinensis editor, ut infra n. 126. Equidem ei assentiret, si Justinus semper cum Bibliis consentiret, aut Scripturas semper eodem modo referret.

Εἶπε δὲ αὐτῷ· Τί τὸ ὄνομά σου ἐστίν; Ὁ δὲ εἶπεν· Ἰακώβ. Εἶπε δὲ αὐτῷ· Οὐ κληθήσεται ἐτι τὸ ὄνομά σου Ἰακώβ, ἀλλὰ Ἰσραὴλ ἔσται τὸ ὄνομά σου· ὅτι ἐνίσχυσας μετὰ τοῦ Θεοῦ, καὶ μετὰ ἀνθρώπων δυναρὶς ἐση. Ἠρώτησε δὲ Ἰακώβ, καὶ εἶπεν· Ἀνάγγελόν μοι τὸ ὄνομά σου. Καὶ εἶπεν· Ἴνα τί τοῦτο ἐρωτᾷς τὸ ὄνομά μου; Καὶ εὐλόγησεν αὐτὸν ἐκεῖ. Καὶ ἐκέλευσεν Ἰακώβ τὸ ὄνομα τοῦ τόπου ἐκείνου, Εἶδος Θεοῦ· εἶδον γὰρ Θεὸν πρόσωπον πρὸς πρόσωπον, καὶ ἐχάρη ἡ ψυχὴ μου. Καὶ πάλιν ἐν ἑτέροις περὶ τοῦ αὐτοῦ Ἰακώβ ἐξηγγέλλων, ταῦτα φησιν· « Ἦλθε δὲ Ἰακώβ εἰς Λουζᾶ, ἣ ἐστὶν εἰς γῆν Χαναάν, ἣ ἐστὶ Βαιθήλ, αὐτὸς, καὶ πᾶς ὁ λαὸς ὃς ἦν μετ' αὐτοῦ· καὶ ψκοδόμησεν ἐκεῖ θυσιαστήριον, καὶ ἐκέλευσε τὸ ὄνομα τοῦ τόπου ἐκείνου Βαιθήλ· ἐκεῖ γὰρ ἐράνη αὐτῷ ὁ Θεὸς ἐν τῷ ἀποδιδράσκειν ἀπὸ προσώπου τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ Ἠσαῦ. Ἀπέθανε δὲ Δεβόρρα ἡ τροφὸς Ρεβέκκας, καὶ ἐτάφη κατωτέρω Βαιθήλ ὑπὸ τὸν βάλανον· καὶ ἐκέλευσεν Ἰακώβ τὸ ὄνομα αὐτῆς Βάλανον πένθους. Ἠφθῆ δὲ ὁ Θεὸς τῷ Ἰακώβ ἐν Λουζᾶ, ὅτε παρεγένετο ἐκ Μεσοποταμίας τῆς Συρίας, καὶ εὐλόγησεν αὐτόν· καὶ εἶπεν αὐτῷ ὁ Θεός· Τὸ ὄνομά σου Ἰακώβ οὐ κληθήσεται ἐτι, ἀλλὰ Ἰσραὴλ ἔσται τὸ ὄνομά σου. » Θεὸς καλεῖται, καὶ Θεὸς ἐστὶ, καὶ ἔσται. Καὶ συννευσάντων ταῖς κεφαλαῖς ἀπάντων, ἔφην ἐγώ· Καὶ τοὺς λόγους οἱ ἀγγέλλουσι πῶς ὤφθη αὐτῷ φεῦγοντι τὸν ἀδελφὸν Ἠσαῦ, οὗτος καὶ ἄγγελος, καὶ Θεός, καὶ Κύριος, καὶ ἐν ἰδέᾳ ἀνδρὸς τῷ Ἀβραάμ φανείς, καὶ ἐν ἰδέᾳ ἀνθρώπου αὐτῷ τῷ Ἰακώβ παλαίσας, ἀναγκαῖον εἶναι εἰπεῖν ὑμῖν λογιζόμενος λέγω· εἰς δὲ οὕτως· « Καὶ ἐξῆλθεν Ἰακώβ ἀπὸ τοῦ φρέατος τοῦ ὄρου, καὶ ἐπορεύθη εἰς Χαρρᾶν, καὶ ἀπήντησε τόπω, καὶ ἐκοιμήθη ἐκεῖ, ἔδω γὰρ ὁ ἥλιος, καὶ ἔλαθεν ἀπὸ τῶν λίθων τοῦ τόπου, καὶ ἔθηκε πρὸς κεφαλῆς αὐτοῦ, καὶ ἐκοιμήθη ἐν τῷ τόπῳ ἐκείνῳ, καὶ ἐνευπνιάσθη. Καὶ ἰδοὺ κλιμαξ ἐστηριγμένη ἐν τῇ γῇ, ἧς ἡ κεφαλὴ ἀρκενεῖτο εἰς τὸν οὐρανόν· καὶ οἱ ἄγγελοι τοῦ Θεοῦ ἀνέβαινον καὶ κατέβαινον ἐπ' αὐτῆς. Ὁ δὲ Κύριος ἐστήρικτο ἐπ' αὐτήν. Ὁ δὲ εἶπεν· Ἐγὼ εἰμι Κύριος ὁ Θεὸς Ἀβραάμ τοῦ πατρὸς σου καὶ Ἰσαὰκ· μή φοβοῦ· ἡ γῆ ἐφ' ἧς σὺ καθεύδεις ἐπ' αὐτῆς, σοὶ δώσω αὐτήν καὶ τῷ σπέρματί σου· καὶ ἔσται τὸ σπέρμα σου ὡς ἡ ἄμμος τῆς γῆς, καὶ πλατυνησεται· εἰς θάλασσαν, καὶ νότον, καὶ βορρᾶν, καὶ ἀνατολάς· καὶ ἐνευλογηθήσονται ἐν σοὶ πᾶσαι αἱ φυλαὶ τῆς γῆς, καὶ ἐν τῷ σπέρματί σου. Καὶ ἰδοὺ ἐγὼ μετὰ σοῦ, διαφυλάττω σε ἐν ὁδῷ πάση ἣ ἂν πορευθῆς· καὶ ἀποστρέψω σε εἰς τὴν γῆν ταύτην, ὅτι οὐ μὴ σε ἐγκαταλίπω ἕως τοῦ ποιῆσαι με πάντα ὅσα ἐλάλησά σοι. Καὶ ἐξηγέρθη Ἰακώβ ἐκ τοῦ ὕπνου αὐτοῦ, καὶ εἶπεν· Ὅτι ἐστὶ Κύριος ἐν τῷ τόπῳ τούτῳ, ἐγὼ δὲ οὐκ ᾔδειν· καὶ ἐφοβήθη, καὶ εἶπεν· Ὡς φοβερὸς ὁ τόπος οὗτος· οὐκ ἐστὶ τοῦτο ἀλλ' ἡ οἰκὸς τοῦ Θεοῦ, καὶ αὕτη ἡ πύλη τοῦ οὐρανοῦ. Καὶ ἀνέστη Ἰακώβ τῷ πρωῖ, καὶ ἔλαβε τὸν λίθον ὃν ὑπέθηκεν ἐκεῖ πρὸς κεφαλῆς αὐτοῦ· καὶ ἔστησεν αὐτὸν στήλην, καὶ ἐπέχεε τὸ ἐλαῖον ἐπὶ τὸ ἄκρον αὐτοῦ (71); καὶ ἐκέλευσε Ἰακώβ τὸ ὄνομα τοῦ τόπου, Οἶκος Θεοῦ· καὶ Οὐλαμμάους ἦν τὸ ὄνομα τῆ πόλει τὸ πρότερον. »

A erit nomen tuum, qui invaluisti cum Deo, et cum hominibus potens eris. Jacob autem interrogavit, et dixit: Annuntia mihi nomen tuum. Et dixit: Ut quid hoc interrogas tu nomen meum? Et benedixit euni ibi. Et vocavit Jacob nomen loci illius, Visio Dei. Vidi enim Deum facie ad faciem; et gavisus est anima mea. Et item alibi de eodem Jacob verba faciens, hæc dicit: « Venit autem Jacob in Luza, quæ est in terra Chanaan, quæ est Bethel, et ipse, et omnis populus, qui erat cum eo; et edificavit ibi aram, et vocavit nomen loci Bethel; illic enim apparuit ei Deus, cum ipse fugeret a facie Esau fratris sui. Mortua est autem Deborra, nutrix Rebeccæ, et sepulta est infra Bethel sub quercu; et vocavit Jacob nomen ejus, Quercum B luctus. 156 Apparuit autem Deus ipsi Jacob adhuc in Luza, quando advenit de Mesopotamia Syriae. Et benedixit eum, et dixit ei Deus: Nomen tuum jam non vocabitur Jacob, sed Israel erit nomen tuum. » Deus vocatur, et Deus est et erit; et cum capite omnes annuissent, dixi ego: Illa etiam Scripturæ testimonia, in quibus narratur quomodo ei fratrem Esau fugientem apparuerit ille et angelus et Deus et Dominus, qui et in specie viri Abrahæ visus et in specie hominis cum Jacob luctatus, necesse esse vobis referre arbitror; sunt autem ejusmodi: « Et exiit Jacob a puteo Juramenti, et profectus est in Charran; et venit ad quemdam locum, et dormivit ibi, occiderat enim sol; et sumpsit ex lapidibus loci, et posuit ad caput suum, et dormivit in loco illo, et somniavit. Et ecce scala stabilita super terram, cujus caput pertingebat ad cælum, et angeli Dei ascendebant, et descendebant in ea. Et Dominus incumbebat super eam; et dixit: Ego sum Dominus Deus Abraham patris tui et Isaac, noli timere; terra, super quam dormis super eam, tibi dabo illam, et semini tuo; et erit semen tuum sicut arena terræ, et dilatabitur ad mare, et notum, et aquilonem, et ad orientem; et benedicentur in te omnes tribus terræ, et in semine tuo. Et ecce ego sum tecum, custodiens te in omni via, quacunque ibis, et reducam te in terram hanc; quia te non derelinquam, donec faciam omnia, quæ locutus sum tibi. Et surrexit Jacob de somno suo, et dixit: Quia Dominus est in loco hoc; ego autem nesciebam; et timuit, et dixit: Quam terribilis est locus hic; non est hic nisi domus Dei, et hæc porta cæli. Et surrexit Jacob mane, et sumpsit lapidem, quem supposuerat ibi ad caput suum, et statuit illum titulum, et superfudit oleum in cacumen ejus; et appellavit Jacob nomen loci, Domus Dei; et Ulammaus erat nomen civitatis antea. »

⁶⁹ Gen. xxxii, 22-30. ⁷⁰ Gen. xxxv, 6-10. ⁷¹ Gen. xxviii, 10-19.

(71) Ἐπὶ τὸ ἄκρον αὐτοῦ. Sic habet uterque ms. codex. Editi, ἐπὶ τὸ ἄκρον αὐτῆς.

59. *Deus a Patre distinctus cum Moyse collocutus.* — Hæc cum dixissem, Sustinete me, aiebam, ex libro quoque Exodi vobis demonstrantem, quomodo ipse ille et angelus et Deus et Dominus et vir et homo, qui Abrahæ et Isaac visus est, in igne flammæ ex rubo apparuerit et collocutus sit cum Moyse. His autem libenter et citra molestiam et alacriter audire se asserentibus : Extant hæc, inquam, in eo libro qui inscribitur Exodus : « Sed enim post dies multos illos mortuus est rex Ægypti, et ingemuerunt filii Israel ab operibus ⁷², » et reliqua usque ad illud : « Vadens congrega senatum Israelis, et dices ad eos : Dominus Deus patrum vestrorum apparuit mihi, Deus Abraham, et Deus Isaac et Deus Jacob, dicens : Visitatione visito vos, et quæcunque accidere vobis in Ægypto ⁷³. » Ad hæc adjeci : Intelligitis, o viri, quem angelum Moyses secum in igne flammæ collocutum dicit, eum ipsum, cum Deus sit, declarare Moysi, Deum se esse Abraham et Isaac et Jacob ?

60. *Opiniones Judæorum de eo qui in rubo visus est.* — Et Trypho : Non hoc, inquit, intelligimus ex verbis a te recitatis, sed angelum quidem fuisse eum, qui visus est in igne flammæ, Deum autem cum Moyse collocutum ; ita ut duo simul, angelus et Deus, in hac tum visione exstiterint.

157 Tum ego rursus respondi : Etiam si, inquam, id tum, amici, factum esset, ut angelus et Deus simul in visione Moysi oblatis essent ; profecto qui dixit Moysi se Deum esse Abrahæ, et Deum Isaac, et Deum Jacob, is, ut vobis ex verbis jam descriptis demonstratum est, non creator universorum Deus erit, sed idem ac ille, quem Abrahæ et Jacob apparuisse, ac Creatoris universorum voluntati ministrare, ejusque consilio pariter in Sodomorum judicio ministrasse demonstratum vobis est ; ita ut etiam si, ut dicitis, duo fuerint et angelus et Deus, nemo tamen non omnino mente captus auctorem universorum et parentem relictis omnibus supercælestibus in parva terræ particula visum dicere audeat.

At Trypho : Quandoquidem demonstratum est eum, qui visus Abrahæ Deus ac Dominus vocatur, ab eo, qui in cælis est, Domino accepisse, quæ terræ Sodomorum inflixit ; nunc, etiam si angelus adfuisset cum Deo qui Moysi apparuit ; Deum, qui

⁷² Exod. II, 23. ⁷³ Exod. III, 16.

(72) *Kal 'Isaák.* Videtur Jacob nomen vel in locum Isaaci substituendum, vel saltem addendum, ut Langus et Thirlbius viderunt. — *'Iakóβ.* Vulgo *'Isaák.* At vero Jacob nomen ob antecedentia in locum Isaaci substituendum esse jam Langus vidit. Atque mox c. 60 : 'Ο ἀποδειχθεὶς ὑμῖν ὡφθαί τῷ Ἀβραάμ καὶ τῷ Ἰακώβ. Coll. c. 56. Thirlbius mallet : Ὡς ἄνθρωπος καὶ ἄνθρωπος Ἀβραάμ καὶ Ἰακώβ φανεῖς. Nemo autem leget Ἀβραάμ καὶ Ἰσαάκ καὶ Ἰακώβ. Otto.

(73) *Ἐν ὀλίγῳ γῆς μορίῳ.* Vile quæ de hac Jus-

59. Καὶ ταῦτα εἰπόν, Ἀνάσχεσθέ μου, ἔλεγον, καὶ ἀπὸ τῆς βίβλου τῆς Ἐξόδου ἀποδεικνύοντος ὑμῖν, πῶς ὁ αὐτὸς οὗτος καὶ ἄγγελος, καὶ Θεὸς, καὶ Κύριος, καὶ ἄνθρωπος, καὶ ἄνθρωπος Ἀβραάμ καὶ Ἰσαάκ (72) φανεῖς, ἐν πυρὶ φλογὸς ἐκ βράτου πέφανται καὶ ὡμίλησε τῷ Μωϋσεῖ. Κάκεινων ἡδέως καὶ ἀκαμάτως καὶ προθύμως ἀκούειν λεγόντων, ἐπέφερον. Ταῦτα δὲ ἔστιν ἐν τῇ βίβλῳ ἣ ἐπιγράφεται Ἐξόδος. « Μετὰ δὲ τὰς ἡμέρας τὰς πολλὰς ἐκείνας ἐτελεύτησεν ὁ βασιλεὺς Αἰγύπτου, καὶ κατεστῆνασαν οἱ υἱοὶ Ἰσραὴλ ἀπὸ τῶν ἔργων, » καὶ τὰ λοιπὰ μέχρι τοῦ. « Ἐλθὼν συνάγαγε τὴν γερούσιαν Ἰσραὴλ, καὶ ἐρεῖς πρὸς αὐτούς· Κύριος ὁ Θεὸς τῶν πατέρων ὑμῶν ὡφθη μοι, ὁ Θεὸς Ἀβραάμ, καὶ ὁ Θεὸς Ἰσαάκ, καὶ ὁ Θεὸς Ἰακώβ, λέγων, Ἐπισκοπῆ ἐπισκέπτομαι ὑμᾶς, καὶ ὅσα συμβέβηκεν ὑμῖν ἐν Αἰγύπτῳ. » Καὶ ἐπὶ τούτοις ἐπέφερον, Ὡς ἄνδρες, νοησάκατε, λέγων, ὅτι ὃν λέγει Μωσῆς ἄγγελον ἐν πυρὶ φλογὸς λελαληκέναι αὐτῷ, οὗτος αὐτὸς Θεὸς ὢν, σημαίνει τῷ Μωσεῖ, ὅτι αὐτὸς ἔστιν ὁ Θεὸς Ἀβραάμ, καὶ Ἰσαάκ, καὶ Ἰακώβ ;

60. Καὶ ὁ Τρύφων· Οὐ τοῦτο νοοῦμεν ἀπὸ τῶν λόγων τῶν προλελεγμένων, ἔλεγεν, ἀλλ' ὅτι ἄγγελος μὲν ἦν ὁ ὀφθεῖς ἐν φλογὶ πυρός, Θεὸς δὲ ὁ ὀμιλῶν τῷ Μωσεῖ· ὥστε καὶ ἄγγελον καὶ Θεὸν, δύο ὁμοῦ ὄντας ἐν τῇ τότε ὀπτασίᾳ γεγενῆσθαι.

Κἀγὼ πάλιν ἀπεκρινάμην· Εἰ καὶ τοῦτο γέγονε τότε, ὦ φίλοι, ὡς καὶ ἄγγελον καὶ Θεὸν ὁμοῦ ἐν τῇ ὀπτασίᾳ τῇ τῷ Μωσεῖ γενομένη ὑπάρξαι, ὡς καὶ ἀποδεδείκται ὑμῖν διὰ τῶν προγεγραμμένων λόγων, οὐχ ὁ ποιητῆς τῶν ὄλων ἔσται Θεὸς ὁ τῷ Μωσεῖ εἰπόντων αὐτὸν εἶναι Θεὸν Ἀβραάμ, καὶ Θεὸν Ἰσαάκ, καὶ Θεὸν Ἰακώβ, ἀλλ' ὁ ἀποδειχθεὶς ὑμῖν ὡφθαί τῷ Ἀβραάμ, καὶ τῷ Ἰακώβ, τῇ τοῦ ποιητοῦ τῶν ὄλων θελήσει ὑπηρετῶν, καὶ ἐν τῇ κρίσει τῶν Σοδόμων τῇ βουλῇ αὐτοῦ ὁμοίως ὑπηρετήσας· ὥστε κἀν, ὡς φατε, ἔχη, ὅτι δύο ἦσαν, καὶ ἄγγελος καὶ Θεὸς, οὐ τὸν ποιητὴν τὸν ὄλων καὶ πατέρα καταλιπόντα τὰ ὑπὲρ οὐρανὸν ἅπαντα, ἐν ὀλίγῳ γῆς μορίῳ (73) πεφάνθαι πᾶς ὅστισοῦν, κἀν μικρὸν νοῦν ἔχων, τολμήσει εἰπεῖν.

Καὶ ὁ Τρύφων· Ἐπειδὴ ἤδη προαποδεδείκται ὅτι ὁ ὀφθεῖς τῷ Ἀβραάμ Θεὸς καὶ Κύριος ὀνομασμένος, ὑπὸ Κυρίου τοῦ ἐν οὐρανοῖς λαβὼν τὰ ἐπαχθέντα τῇ Σοδόμων γῆ, ἐπήγαγε, καὶ νῦν καὶ ἄγγελος (74) ἦν σὺν τῷ φανέντι τῷ Μωσεῖ Θεὸς (75) γεγενημένος,

tini loquendi ratione observamus ad n. 127.

(74) *Kal nūn καὶ ἄγγελος.* Legendum καὶ νῦν κἀν ἄγγελος. Liqueat enim Tryphonem hic Justino assentiri, et ad præcedentia illius verba respicere. Quare dicere non potuit, « et nunc etiam angelus erat Deus cum eo qui apparuit Moysi. » Non enim id dixerat Justinus, sed tantum, « etiam si angelus et Deus simul essent. »

(75) *Ἐν τῷ φανέντι τῷ Μωσεῖ Θεός.* Legendum Θεῷ. Sic enim antea ἄγγελον καὶ Θεόν.

ὡν Θεὸν (76) τὸν ἀπὸ τῆς βάρου ὀμιλήσαντα τῷ Μωσῆϊ, οὗ τὸν ποιητὴν τῶν ὄλων Θεὸν νοήσομεν γενόμεναι, ἀλλ' ἐκείνον τὸν καὶ τῷ Ἀβραάμ, καὶ τῷ Ἰσαακ, καὶ τῷ Ἰακώβ ἀποδειχθέντα πεφανερῶσθαι· ὃς καὶ ἄγγελος τοῦ τῶν ὄλων ποιητοῦ Θεοῦ καλεῖται καὶ νοεῖται εἶναι, ἐκ τοῦ διαγγέλλειν τοῖς ἀνθρώποις τὰ παρὰ τοῦ πατρὸς καὶ ποιητοῦ τῶν ἀπάντων.

Κἀγὼ πάλιν· Ἦδη μέντοι, ὦ Τρύφων, ἀποδείξω, ὅτι πρὸς τῇ Μωσείως ὀπτασίᾳ αὐτὸς οὗτος μόνος καὶ ἄγγελος καλούμενος, καὶ Θεὸς ὑπάρχων, ὤφθη καὶ προσωμίλησε τῷ Μωσῆϊ. Οὕτως γὰρ ἔφη ὁ λόγος· « Ὁφθῆ δὲ αὐτῷ ἄγγελος Κυρίου ἐν πυρὶ φλογὸς ἐκ βάρου· καὶ ὁρᾷ ὅτι ἡ βάρου καίεται πυρὶ, ἡ δὲ βάρου οὐ κατεκαίετο. Ὁ δὲ Μωσῆς εἶπε· Παρελθὼν ὄψομαι τὸ ὄραμα τοῦτο τὸ μέγα, ὅτι οὐ κατακαίεται ἡ βάρου. Ὁς δ' εἶδε Κύριος ὅτι προσάγει ἰδεῖν, ἐκάλεσεν αὐτὸν Κύριος ἐκ τῆς βάρου. » Ὁν οὖν τρόπον τὸν τῷ Ἰακώβ ὀφθέντα κατὰ τοὺς ὕπνους ἄγγελον ὁ λόγος λέγει, εἶτα αὐτὸν τὸν ὀφθέντα κατὰ τοὺς ὕπνους ἄγγελον εἰρηκέναι αὐτῷ, ὅτι· « Ἐγὼ εἰμι ὁ Θεὸς ὁ ὀφθῆς σοι ὅτε ἀπεδιδρασκες ἀπὸ προσώπου Ἰσαακ τοῦ ἀδελφοῦ σου· » καὶ ἐπὶ τοῦ Ἀβραάμ ἐν τῇ κρίσει τῶν Σοδόμων Κύριον παρὰ Κυρίου τοῦ ἐν τοῖς οὐρανοῖς τὴν κρίσιν ἐπενηγοχέναι ἔφη· οὕτως καὶ ἐν ταῦθα ὁ λόγος λέγων ἄγγελον Κυρίου ὄφθαι τῷ Μωσῆϊ, καὶ μετέπειτα Κύριον αὐτὸν ὄντα καὶ Θεὸν σημαίνων, τὸν αὐτὸν λέγει ὅν καὶ διὰ πολλῶν τῶν λελεγμένων ὑπηρετοῦντα τῷ ὑπὲρ κόσμον Θεῷ, ὑπὲρ ὃν ἄλλος οὐκ ἔστι, σημαίνει.

61. Μαρτύριον δὲ καὶ ἄλλο ὕμιν, ὦ φίλοι, ἔφη, ἀπὸ τῶν Γραφῶν δώσω, ὅτι ἀρχὴν πρὸ πάντων (77) τῶν κτισμάτων ὁ Θεὸς γεγέννηκε δύναμιν τινα ἐξ ἑαυτοῦ λογικὴν, ἥτις καὶ ὄξεα Κυρίου ὑπὸ τοῦ Πνεύματος τοῦ ἁγίου καλεῖται, ποτὲ δὲ Ἰῆς, ποτὲ δὲ Σοφία, ποτὲ δὲ Ἄγγελος, ποτὲ δὲ Θεὸς, ποτὲ δὲ Κύριος καὶ Λόγος· ποτὲ δὲ ἀρχιστράτηγον ἑαυτὸν λέγει, ἐν ἀνθρώπου μορφῇ φανέντα τῷ τοῦ Ναυῆ Ἰησοῦ. Ἔχειν γὰρ πάντα προσονομάζεσθαι (78) ἐκ τε τοῦ ὑπηρετεῖν τῷ πατρικῷ βουλήματι, καὶ ἐκ τοῦ ἀπὸ τοῦ Πατρὸς θελήσει γεγενῆσθαι. Ἄλλ' οὐ τοιοῦτον (79)

⁷⁶ Exod. iii, 2-4. ⁷⁸ Gen. xxxv, 7.

(76) *Ὁν Θεόν*. Post has voces articulum addidimus ex duobus niss.

(77) *Ἀρχὴν πρὸ πάντων*. Reddendum non duxi, « initium ante omnia, » sed « principium ante omnia. » Neque enim hæc de æterna Filii generatione accipienda sunt, sed eum Pater ante mundi creationem principium omnium genuisse dicitur. Non solus hunc Scripturæ locum ita accepit Justinus. Aquila pro hac vocē posuit *κεφάλαιον*. Tatianus de hac Filii seu Verbi generatione sic loquitur : *Τούτων ἔμεν κόσμου τὴν ἀρχήν*. Athenagoras eodem sensu hanc vocem accepit, *Apol.* n. 10. Origenes in *Joan.* p. 17, ex hoc Salomonis loco probat Verbum esse ἀρχὴν γενέσεως. Hoc testimonium eodem ac Justinus sensu intellexit Tertullianus, qui et eodem modo *adv. Hermogenem* cap. 18, et *adv. Prax.* cap. 6, illud citat, et in libro *contra Hermogenem* cap. 18, sic loquitur : « Habemus etiam illam initium cognoscere quæ dicit : *Dominus condidit me iniani riarum suarum.* » Ita etiam Irenæus lib. iv, c. 20,

A ex rubo collocutus est cum Moyse, non creatorem universorum Deum intelligemus fuisse, sed eum quem et Abraham et Isaac et Jacob apparuisse demonstratum est, qui etiam universorum creatoris Dei angelus vocatur et esse intelligitur, eo quod a patre et creatore universorum mandata ad homines perferat.

Tum ego rursum : Jam demonstrabo, inquam, o Trypho, in Moysis visione ipsum illum, qui et angelus vocatur et Deus est, solum apparuisse Moysi, et cum eo collocutum esse. Sic enim ait Scriptura : « Apparuit autem ei angelus Domini in igne flammæ ex rubo : et videbat, quod rubus arderet igne et non combureretur. Dixit autem Moyses : Vadens videbo visionem hanc magnam, quia non comburitur rubus. Cernens autem Dominus quod accederet ad videndum, vocavit eum ex rubo ⁷⁶. » Quem admodum igitur Scriptura eum, qui Jacobo in somnis apparuit, angelum appellat, deinde ipsum illum, qui in somnis apparuit, angelum ipsi dixisse narrat : « Ego sum Deus, qui apparui tibi, cum fugeres a facie Esaü fratris tui ⁷⁸. » et sub Abraham in iudicio Sodomorum a Domino in cælis iudicium intulisse dixit : ita et hoc loco angelum Domini Moysi apparuisse referens, ac postea Dominum illum et Deum esse declarans, non alium designat, quam quem pluribus testimoniis jam allatis Deo supermundano, supra quem alius non est, ministrare significat.

61. *Sapientia ex Patre genita, ut ignis ex igne.* — Alio etiam vobis ex Scripturis testimonio, amici, demonstrabo Deum ante omnes res creatas, initium genuisse ex seipso virtute quamdam rationalem, quæ et gloria Domini a Spiritu sancto vocatur, ac nunc Filius, nunc Sapientia, nunc Angelus, nunc Deus, **158** nunc Dominus et Verbum ; interdum etiam Archiducem se ipse appellat, Jesu filio Navæ in forma hominis apparens (habet enim has omnes appellationes, ex eo quod Patris voluntati ministeret, et voluntate de Patre genitus sit). Quale est

n. 3, et Ambros. lib. iii *De fide*, et in *Psal.* cx.

(78) *Ἔχειν γὰρ πάντα προσονομάζεσθαι*. Leg. ἔχει, idque observavit Thirlbius, qui etiam paulo post legendum contendit γεγενῆσθαι, sed ipse alibi observat ferri posse vulgatam lectionem.

(79) *Ἄλλ' οὐ τοιοῦτον*. Videntur hæc injecta ab indocto librario ; nec ea recepit Langus in interpretationem. Hic autem observabimus generationem, de qua disserit Justinus, non esse æternam generationem, sed eam, quam Filio ad mundi creationem prodeunti scriptores antiqui attribuerunt. Nam 1° Exemplum ex verbo humano petitum, « Verbum enim aliquid proferentes, verbum gignimus, » argumento est Justinum non de æterna, sed de temporaria Dei locutione loqui. 2° Postquam Justinus Salomonis locum tulit, « Dominus condidit me, » etc., subjungit illud Genesis, « Faciamus hominem, » quod « eodem sensu » dictum existimat 3° Salomonis testimonium refert ad mundi creationem, ac Filium non simpliciter genitum dicit,

quod in nobis fieri videmus; aliquem enim sermonem proferentes, sermonem gignimus, nec tamen cum abscissione, ita ut sermo ille, qui in nobis est, dum eum proferimus, imminuat. Quale est etiam quod videmus ex igne alium ignem nasci, non imminuto eo, ex quo iste accensus est; et qui ex eo accensus est, exstat ipse et apparet, nec eum imminuit, ex quo accensus est. Testis mihi erit Verbum Sapientiae, ipse ille Deus ex Patre universorum genitus, qui et Verbum et Sapientia, et Virtus et gloria est genitoris, per Salomonem hæc locuti: « Cum annuntiavero vobis quæ quotidie fiunt, quæ a sæculo sunt memorans recensebo. Dominus condidit me initium viarum suarum ad opera sua. Ante sæculum fundavit me in principio, priusquam terram faceret, et priusquam abyssos crearet, priusquam fontes aquarum erumperent, priusquam montes stabilirentur; ante omnes colles generat me. Deus fecit regionem et solitudinem, et summa loca quæ incoluntur sub cælo. Cum pararet cælum, eram cum eo; et cum designaret thronum suum super ventis; cum firmas faceret summas nubes, et stabiles efficeret fontes abyssi; cum stabilia faceret fundamenta terræ, eram apud eum componens. Ego eram qua cum gaudebat; quotidie autem lætabar in conspectu ejus quovis tempore; quoniam delectabatur orbe habitabili consummato, et delectabatur in filiis hominum. Nunc igitur, filii, audi me. Beatus vir qui exaudiet me, et homo qui vias meas custodiet, vigilans ad fores meas quotidie, servans postes introitus mei. Exitus enim mei, exitus vitæ. Et præparata est voluntas a Domino. Qui vero in me delinquant, impii sunt in suas ipsorum animas: et qui oderunt me, diligunt mortem⁷⁶. »

⁷⁶ Prov. viii, 21, usque ad finem.

sed genitum principium ante omnia opera. « Principium, inquit, ante omnia opera hæc ipsa progenies a Deo genita est. » 4° Tatianus Verbi progressum ad mundi creationem exponens, iisdem prorsus utitur exemplis et sententiis ac Justinus hoc loco. Si quis tamen retineat hæc verba, ἀλλ' οὐ τοιοῦτον, scribenda sunt cum interrogationis nota, ut in edit. Londin. — Cæterum generatio de qua martyr loquitur, hic quoque ea est quam Logo ad mundi creationem prodeuntī constanter attribuere solet. Otto.

(80) *Γενόμενος*. Legendum γινόμενον, ut admonuit Cl. Thirlbius. Mox malim προβαλλόμενον.

(81) Ὁ Θεὸς ἀπὸ τοῦ Πατρὸς τῶν ὄλων γεννηθείς. Non dicit ὑπὸ τοῦ Πατρὸς, a Patre Deus genitus, sed ἀπὸ τοῦ Πατρὸς, « ex Patre, » ut generationem ex substantia indicet. Eodem spectant omnia Justinī principia. Exemplum ignis ex alio igne accensi demonstrat totam Patris substantiam, omnia attributa ac proinde et ipsam æternitatem in Filio esse. Hinc etiam Verbum Dei cum hominis λόγῳ comparatur, quia scilicet nihil Deo Patri magis intimum, quam ipsius Verbum, cui omnes suas ideas ac totam substantiam tradidit. Essentiæ numerica unitas inde etiam confirmatur, quod Filius, etsi Deus est de Deo, ut lux de luce, non tamen separari potest a Patre. Illa ergo generatio, quam Verbo ad mundi creationem procedenti attribuit Justinus, æternitatem illius statuit, nedum de illa

ἄποστον καὶ ἐφ' ἡμῶν γενόμενος (80) ὄρωμεν· λόγον γάρ τινα προβάλλοντες, λόγον γεννώμεν, οὐ κατὰ ἀποτομήν, ὡς ἐλαττωθῆναι τὸν ἐν ἡμῖν λόγον προβαλλόμενον, καὶ ἄποστον ἐπὶ πυρὸς ὄρωμεν ἄλλο γινόμενον, οὐκ ἐλαττωμένου ἐκείνου ἐξ οὗ ἡ ἀναφῆς γέγονεν, ἀλλὰ τὸ αὐτοῦ μένοντος, καὶ τὸ ἐξ αὐτοῦ ἀναφθῆν, καὶ αὐτὸ ὄν φαίνεται, οὐκ ἐλαττώσαν ἐκεῖνο ἐξ οὗ ἀνήφθη. Μαρτυρήσει δέ μοι ὁ λόγος τῆς σοφίας, αὐτὸς ὢν οὗτος ὁ Θεὸς ἀπὸ τοῦ Πατρὸς τῶν ὄλων γεννηθείς (81), καὶ λόγος, καὶ σοφία, καὶ δύναμις, καὶ δόξα τοῦ γεννησαντος ὑπάρχων, καὶ διὰ Σολομῶνος φήσαντος ταῦτα (82): « Ἐὰν ἀναγγεῖλω ὑμῖν τὰ καθ' ἡμέραν γινόμενα, μνημονεύσω τὰ ἐξ αἰῶνος ἀριθμῆσαι. Κύριος ἔκτισέ με ἀρχὴν ὁδῶν αὐτοῦ (83) εἰς ἔργα αὐτοῦ. Πρὸ τοῦ αἰῶνος ἐθεμελιώσέ με ἐν ἀρχῇ, πρὸ τοῦ τὴν γῆν ποιῆσαι, καὶ πρὸ τοῦ τὰς ἀβύσσους ποιῆσαι, πρὸ τοῦ τὰς πηγὰς προελθεῖν τῶν ὑδάτων, πρὸ τοῦ τὰ ὄρη ἐδραστήναι· πρὸ δὲ πάντων τῶν βουνῶν γενῶ με. Ὁ Θεὸς ἐποίησε χώραν, καὶ ἀόκητον, καὶ ἄκρα οἰκούμενα ὑπ' οὐρανόν. Ἠνίκα ἠτοίμαζε τὸν οὐρανόν, συμπάρημην αὐτῷ, καὶ ὅτε ἀφώριζε τὸν αὐτοῦ θρόνον ἐπ' ἀνέμων· ἠνίκα ἰσχυρὰ ἐποίησε τὰ ἄνω νέφη, καὶ ὡς ἀσφαλεῖς ἐποίησε πηγὰς ἀβύσσου· ἠνίκα ἰσχυρὰ ἐποίησε τὰ θεμέλια τῆς γῆς, ἤμην παρ' αὐτῷ ἀρμόζουσα. Ἐγὼ ἤμην ἢ προσέχαιρε· καθ' ἡμέραν δὲ εὐφραίνομην ἐν προσώπῳ αὐτοῦ ἐν παντὶ καιρῷ, ὅτι εὐφραίνετο τὴν οἰκουμένην συντελέσας, καὶ εὐφραίνετο ἐν υἱοῖς ἀνθρώπων. Νῦν οὖν, υἱὲ, ἀκούε μου. Μακάριος ἀνὴρ ὃς εἰσακούσεται μου, καὶ ἀνθρώπος ὃς τὰς ὁδοὺς μου φυλάξει, ὑπῶν (84) ἐπ' ἐμαῖς θύραις καθ' ἡμέραν, τηρῶν σταθμούς ἐμῶν εἰσόδων· αἱ γὰρ ἐξοδοὶ μου ἐξοδοὶ ζωῆς, καὶ ἠτοίμασαι θελήσεις παρὰ Κυρίου. Οἱ δὲ εἰς ἐμὲ ἀμαρτάνοντες, ἀσεβοῦσιν εἰς τὰς ἑαυτῶν ψυχὰς· καὶ οἱ μισοῦντές με ἀγαπῶσι θάνατον. »

quidquam detrahat. Vide num. 128.

(82) *Φήσαντος ταῦτα*. Legere mallet φήσας ταῦτα referendo ad λόγος. Sed tamen quominus vulgatam lectionem immutem, hac retineor ratione, quod similia videam apud Justinum exempla. Non multo post, nempe num. 62, legimus: Τοῦτο αὐτὸ καὶ γέννημα ὑπὸ τοῦ Θεοῦ ἐγεγέννητο..... καὶ δι' ἀποκαλύψεως τῆς γεγεννημένης Ἰησοῦ τῷ τοῦ Ναυῆ, εἶπον, τοῦτο αὐτὸ εἰπόντος. Et num. 63: Οὐ σημαίνει ὑμῖν, ὅτι ἀνωθεν καὶ διὰ γαστρὸς ἀνθρωπείας ὁ Θεὸς καὶ ὁ Πατὴρ τῶν ὄλων γεννᾶσθαι αὐτὸν ἐμελλε; καὶ ἐν ἐτέροις εἰπόν, etc. Vide n. 113, sub finem, ubi pariter Deus narrasse dicitur secundam circumcisionem a Josue per gladios lapideos peractam fuisse. Ex quo patet Justinum Deo Patri non ea solum Scripturæ testimonia, in quibus Pater loquitur, sed alia etiam interdum attribuere. Non videtur ergo mutandum illud φήσαντος, cum satis commode ad Deum Patrem referri possit. Vide n. 91, initio.

(83) Ἄρχῃν ὁδῶν αὐτοῦ. Mss. et R. Stephanus, ὁδῶν. Vix dubium quin legerit Justinus ὁδῶν αὐτοῦ, ut habemus in Bibliis, atque ut emendatum est in edit. Paris. Infra enim n. 129, codex Regius habet in textu ὁδῶν, et Justinus Christum quidem et Ἀρχῆν et Σοφίαν a Salomone appellari observat, ὁδῶν vero appellari non dicit.

(84) Ἰανῶν. Vitiosa prorsus scriptura a dormiente librario inducta pro ἀγγρῶν.

62. Καὶ τοῦτο αὐτῷ, ὡ φίλοι, εἶπε καὶ διὰ Μωσέως ὁ ἄνω Θεοῦ λόγος, μὴνῶν ἡμῖν, ὃν ἐδήλωσε (85), τὸν Θεὸν λέγειν τοῦτω αὐτῷ τῷ νοήματι (86) ἐπὶ τῆς ποιήσεως τοῦ ἀνθρώπου, λέγων ταῦτα· « Ποιήσωμεν ἄνθρωπον κατ' εἰκόνα ἡμετέραν καὶ καθ' ὁμοίωσιν. Καὶ ἀρχέτωσαν τῶν ἰχθύων τῆς θαλάσσης, καὶ τῶν πετεινῶν τοῦ οὐρανοῦ, καὶ τῶν κτηνῶν, καὶ πάσης τῆς γῆς, καὶ πάντων τῶν ἐρπετῶν τῶν ἐρπόντων ἐπὶ τῆς γῆς. Καὶ ἐποίησεν ὁ Θεὸς τὸν ἄνθρωπον· κατ' εἰκόνα Θεοῦ ἐποίησεν αὐτόν· ἄρσεν καὶ θῆλυ ἐποίησεν αὐτούς. Καὶ εὐλόγησεν ὁ Θεὸς αὐτούς, λέγων· Ἀδέλασθε καὶ πληθύνεσθε, καὶ πληρώσατε τὴν γῆν, καὶ κατακυριεύσατε αὐτῆς. » Καὶ ὅπως μὴ ἀλλάσσοντες τοὺς προλεγεμένους λόγους, ἐκεῖνα λέγητε ἃ οἱ διδάσκαλοι ὕμῶν λέγουσιν, ἢ ὅτι πρὸς ἑαυτὸν ἔλεγεν ὁ Θεός, « Ποιήσωμεν, » ὅποιον καὶ ἡμεῖς, μέλλοντές τι ποιεῖν, πολλὰκις πρὸς ἑαυτοὺς λέγομεν, « Ποιήσωμεν, » ἢ ὅτι (87) πρὸς τὰ στοιχεῖα, τουτέστι τὴν γῆν καὶ τὰ ἄλλα ὁμοίως, ἐξ ὧν νοοῦμεν τὸν ἄνθρωπον γεγενῆσθαι, Θεὸν εἰρηκέναι, « Ποιήσωμεν· » λόγους τοὺς εἰρημένους ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Μωσέως πάλιν ἱστορήσω, ἐξ ὧν ἀναμφιλόκτως πρὸς τινὰ καὶ ἀριθμῶ ἕνα ἕτερον, λογικὸν ὑπάρχοντα, ὠμιληκέναι αὐτὸν ἐπιγνώσθαι ἔχομεν. Εἰσὶ δὲ οἱ λόγοι οὗτοι· « Καὶ εἶπεν ὁ Θεός· Ἴδοὺ Ἄδὰμ γέγονεν ὡς εἰς ἐξ ἡμῶν, τοῦ γινώσκειν καλὸν καὶ πονηρὸν. » Οὐκοῦν (88) εἰπῶν, ὡς εἰς ἐξ ἡμῶν, καὶ ἀριθμὸν τῶν ἀλλήλων συνόντων, καὶ τὸ ἐλάχιστον δύο, μεμήνηκεν. Οὐ γὰρ, ὅπερ ἢ παρ' ὑμῖν (89) λεγομένη αἰρεσις δογματίζει, φαίην ἂν ἐπὶ ἀληθῆς εἶναι, ἢ οἱ ἐκεῖνης διδάσκαλοι ἀποδείξει· δύνανται, ὅτι ἀγγέλοις ἔλεγεν, ἢ ὅτι ἀγγέλων κώδικε ἦν τὸ σῶμα τὸ ἀνθρώπειον. Ἄλλὰ τοῦτο τὸ ἐπ' ὄντι ἀπὸ τοῦ Πατρὸς προβληθὲν γέννημα (90), πρὸ πάντων τῶν ποιημάτων συνῆν τῷ Πατρὶ, καὶ τοῦτω ὁ Πατὴρ προσομιλεῖ (91), ὡς ὁ λόγος διὰ τοῦ

⁷⁷ Gen. 1, 26-28 ⁷⁸ Gen. 11, 12.

(85) *Ὁν ἐδήλωσε.* Nimirum Justinus, cum Verbum mundi principium esse censeat, his verbis, « in principio, » Verbum a Moyse, ut multi alii scriptores, indicari existimat. Unde etiam ait in *Apol.* 1, num. 23, Moysem declarare Verbum a Deo primogenitum esse. » Si cui tamen minus placeat hæc explicandi ratio, legat ὃν ἐδήλωσα, « quem demonstravi. »

(86) *Τοῦτω αὐτῷ τῷ νοήματι.* Si illud, « Faciamus, » idem prorsus valet ac eodem sensu dictum est, ac illud: « Dominus condidit me principium viarum suarum, » ut conceptis verbis declarat Justinus; an dubium esse possit quin illa generatio, quam Verbo S. martyr hoc loco attribuit, nequaquam productio sit et generatio Verbi personæ, sed Patris cum eo deliberatio de mundi creatione, et ejusdem Verbi ad operis effectiorem progressionem. Sic etiam paulo post, colloquium Patris cum Verbo confirmat Justinus ex his verbis Salomonis: « Dominus condidit me. » etc.

(87) *Ἡ ὅτι.... Θεὸν εἰρηκέναι.* Vel delendum illud ὅτι, vel legendum Θεὸς εἰρηκε, nisi forte propter antem Justinum minus accurate locutum fateamur. Sic enim num. 45: « Ὅτι καὶ τοὺς... σωθήσεσθαι εἶπον. »

(88) *Οὐκοῦν.* Sylburg., Morell., Jebb. et Maran. interrogative ὡς οὐν, contra codd. mas. OTTO.

(89) *Ἡ παρ' ὑμῖν.* Legendum pronuntiat Thirlbius ἢ παρ' ἡμῖν, quia hæretici ex Judæis orti, nempe Saturninus et Menander et Marcus, homi-

62. *Illud, « Faciamus hominem, » consensit cum Proverbiorum testimonio.* — Hoc ipsum, amici, per Moysem quoque divinus sermo prædicavit, indicans nobis ad eum, quem demonstravit, hæc a Deo in 159 eandem prorsus sententiam dici in hominis creatione. « Faciamus hominem ad imaginem nostram et ad similitudinem. Et habeant principatum piscium maris, et volatilium cœli, et pecorum, et omnis terræ, et omnium reptilium reptentium super terram. Et fecit Deus hominem: ad imaginem Dei fecit eum: masculum et feminam fecit eos. Et benedixit eos Deus, dicens: Crescite, et multiplicamini, et replete terram et dominamini ei ⁷⁷. » Ac ne allata a me verba immutantes, idem dicatis ac magistri vestri, vel secum dixisse Deum, « Faciamus, » quemadmodum et nos aliquid facturi sæpe dicimus, « Faciamus; » vel elementis, id est terræ et cæteris similiter, ex quibus hominem factum intelligimus, Deum dixisse: « Faciamus; » ejusdem Moysis dicta rursus afferam ex quibus, dubitatione omni præclusa, eum cum aliquo, qui et numero alter sit, et rationalis, collocutum cognoscere possumus. Sic autem habent hæc verba: « Et dixit Deus: Ecce Adam factus est quasi unus ex nobis, ut sciat bonum et malum ⁷⁸. » Dum ergo dicit, « Quasi unus ex nobis, » et numerum eorum, qui inter se conjuncti sint, et saltem duos declaravit. Neque enim quod illa, quæ apud vos dicitur, hæresis decernit, id ego verum esse existimaverim, aut ejus magistri id demonstrare possint, nempe angelos eum allocutum, aut angelorum opus esse corpus humanum. Sed hæc ipsa vere ex Patre prolata progenies, ante res omnes creatas una erat cum Patre, et cum ea Pater colloquebatur; quemadmodum Scriptura per Salomonem declaravit, hanc

nem angelorum opus esse dixerunt, ut videre est apud Iren. 1, c. 22, et Tertull. *De resurr. carnis* c. 5, et *De anima* c. 23. Sed huic sententiæ multa reclamant. 1° Suas habuere hæreses Judæi, quæ nostris hæresibus, in primis Menandro et Saturnino, multa suppeditarunt. 2° Secta, quam hic refellit Justinus, statuebat Deum dixisse angelis: « Faciamus, » etc. At ipsi angeli, prout fugebant Menander et Saturninus, et adhortati sunt semetipsos, dicentes: Faciamus hominem ad imaginem et similitudinem, » Iren. l. 1, cap. 24. 3° Vox illa διδάσκαλοι Rabbiniis optime convenit. Sic eos pluribus locis appellat Justinus. 4° Magistri illi non aliam ob causam videntur illud, « Faciamus, » angelis dictum finxisse, nisi ut testimonium eraderent, quo personæ divinæ demonstrantur. Hæc autem nota Judæos facile agnosco, nequaquam vero Saturninum et Marcum.

(90) *Τὸ τῷ ὄντι.... προβληθὲν γέννημα.* Vere prolatum fuisse Verbum docet, non quod tunc nasci et generari cœperit, sed quia illud Pater non ut inane sonum, sed ut personam a se distinctam et sibi æqualem vere ad mundi creationem emisit. Eodem sensu dixit Tertullianus libro *Contra Prax.* cap. 7: « Hæc est nativitas perfecta sermonis dum ex Deo procedit. »

(91) *Προσομιλεῖ.* Quidam legendum putaverunt προσομιλεῖ, sed hæc emendatione possumus supercedere.

ipsam, quæ Sapia a Salomone dicitur, et principium ante omnia opera et progeniem, a Deo genitam esse, qui idem etiam docet per revelationem Josuæ filio Navæ factam. Ut autem ex his quoque perspicuum vobis fiat id quod a me asseritur, audite et hæc verba ex libro Josuæ deprompta : « Et factum est, cum esset Jesus in Hiericho, respiciens oculis videt hominem stantem contra se. Et accedens Jesus dixit ei : Noster es, an adversariorum ? At ille dixit ei : Ego sum princeps militiæ virtutis Domini ; nunc adveni. Et Jesus cecidit in faciem super terram, et dixit ei : Domine, quid præcipis tno famulo ? Et ait princeps militiæ Domini ad Jesum : Solve calceamenta de pedibus tuis ; locus enim in quo stas, terra sancta est. Et Hiericho clausa erat **160** ac munita : et nemo prodibat ex illa. Et dixit Dominus ad Jesum : Ecce ego trado tibi subjugatam Hiericho, et regem ejus, qui est in ea, et potentes viros fortitudine ⁷⁹. »

σοῦν· Ἰδοὺ παραδίδωμί σοι τὴν Ἱερικὴν ὑποχείριον, καὶ τὸν βασιλέα αὐτῆς τὸν ἐν αὐτῇ, δυνατοὺς ὄντας ἰσχυροί. »

63. *Probat hunc Deum incarnatum esse.*—Tum Trypho : Prævalide, inquit, ac pluribus, id a te demonstratum est. Quod igitur superest, eum ex Virgine hominem de Patris sui voluntate nasci et crucifigi et mori non refugisse, ac postea videlicet resurrexisse et in cælum ascendisse, fac ut demonstres.

Sic ego respondi : Id jam a me effectum est, o viri, ex prophetarum verbis, quæ jam recitata iterum vestra causa referens et explicans persuadere vobis conabor, ut in hoc quoque mihi assentiamini. Quod igitur dicit Isaias : « Generationem ejus quis enarrabit ? quia tollitur a terra vita ejus ⁸⁰, » an non tibi eo dictum videtur, quod qui ob iniquitates populi in mortem a Deo traditus dicitur, is genus ex hominibus non habeat ; cujus et de sanguine Moyses, ut jam dixi, cum arcane loqueretur, sanguine uxæ suam illum stolam lavaturum esse dixit ; quippe cum ejus sanguis non ex semine humano generatus sit, sed ex voluntate Dei. Et quæ a Davide dicta sunt : « In splendoribus sanctorum tuorum ex utero anteluciferum genui te. Juravit Dominus, et non poenitebit eum : Tu es sacerdos in æternum secundum ordinem Melchisedech ⁸¹, » nomine vobis significant antiquitus futurum fuisse ut eum etiam ex humano utero Deus et Pater universorum gigneret ?

⁷⁹ Josue v, 13 usque ad finem, et vi, 1, 2. ⁸⁰ Isa.

(92) Ἀρχὴ πρὸ πάντων. Grævus et post eum Lindensius editores legendum existimant ἀρχὴν « initio. » Sed eos egregie refellunt supra allata veterum testimonia, qui Verbum non initio, sed potius initium et principium dicunt genitum fuisse. Inde etiam patet non recidendam esse conjunctionem ante γέννημα. Nam Verbum prodiit, ut verus epifex rerum, verusque Filius, non ut inanis somnus.

(93) Εἰσπύρτος. Syllburgius legit εἴρηται. Vide quæ paulo ante observavimus.

(94) Αὐτοῦ. Biblia, αὐτοῦ καὶ ἡ βομφαλα ἐστα-

A Σολομῶνος ἐδήλωσεν, ὅτι καὶ ἀρχὴ πρὸ πάντων (92) τῶν ποιημάτων τοῦτ' αὐτὸ καὶ γέννημα ὑπὸ τοῦ Θεοῦ ἐγεγέννητο, ὃ σοφία διὰ Σολομῶνος καλεῖται, καὶ δι' ἀποκαλύψεως τῆς γεγεννημένης Ἰησοῦ τῷ τοῦ Ναυῆ, εἶπον, τοῦτο αὐτὸ εἰπόντος (93). Ἴνα δὲ καὶ ἐκ τούτων φανερὸν ὑμῖν γένηται ὃ λέγω, ἀκούσατε καὶ τῶν ἀπὸ τοῦ βιβλίου Ἰησοῦ· Ἔστι δὲ ταῦτα· « Καὶ ἐγένετο ὡς ἦν Ἰησοῦς ἐν Ἱερικῶν, ἀναδύψας τοῖς ὀφθαλμοῖς ὄρα ἄνθρωπον ἐστηκότα κατέναντι αὐτοῦ (94). Καὶ προσελθὼν ὁ Ἰησοῦς, εἶπεν αὐτῷ· Ἡμέτερος εἶ, ἢ τῶν ὑπεναντίων ; Καὶ εἶπεν αὐτῷ· Ἐγὼ ἀρχιστράτηγος δυνάμεως Κυρίου· νῦν παραγένονα. Καὶ Ἰησοῦς ἔπεσεν ἐπὶ πρόσωπον ἐπὶ τὴν γῆν, καὶ εἶπεν αὐτῷ· Δέσποτα, τί προστάσεις τῷ σῷ οἰκέτῃ ; Καὶ λέγει ὁ ἀρχιστράτηγος Κυρίου πρὸς Ἰησοῦν· Λύσαι τὰ ὑποδήματα τῶν ποδῶν σου· ὃ γὰρ τόπος ἐφ' οὗ ἐστῆκας, γῆ ἁγία ἐστὶ. Καὶ ἡ Ἱερικὴ συγκεκλεισμένη ἦν καὶ ὠχυρωμένη, καὶ οὐδεὶς ἐξ αὐτῆς ἐξεπορεύετο (95). Καὶ εἶπε Κύριος πρὸς Ἰη-

B Ἰησοῦν· Ἰδοὺ παραδίδωμί σοι τὴν Ἱερικὴν ὑποχείριον, καὶ τὸν βασιλέα αὐτῆς τὸν ἐν αὐτῇ, δυνατοὺς ὄντας ἰσχυροί. »

63. Καὶ ὁ Τρύφων· Ἰσχυρῶς καὶ διὰ πολλῶν δεκνυταὶ σοι τοῦτο, φίλε, ἔφη. Λοιπὸν οὖν καὶ ὅτι οὗτος διὰ τῆς Παρθένου ἄνθρωπος γεννηθῆναι κατὰ τὴν τοῦ Πατρὸς αὐτοῦ βούλησιν ὑπέμεινε, ἀπόδειξον, καὶ σταυρωθῆναι, καὶ ἀποθανεῖν· δῆλον δὲ καὶ ὅτι μετὰ ταῦτα ἀναστὰς ἀνελήλυθεν εἰς τὸν οὐρανὸν, ἀπόδειξον.

Κἀγὼ ἀπεκρινάμην· Ἦδη καὶ τοῦτο ἀποδείκνυται μοι, ὦ ἄνδρες, ἐν τοῖς προανιστορημένοις λόγοις τῶν προφητειῶν, οὓς δι' ὑμᾶς πάλιν ἀναμνησκόμενος καὶ ἐξηγούμενος, πειράσομαι καὶ εἰς τὴν περὶ τούτου συγκατάθεσιν ἀγαγεῖν ὑμᾶς. Ὁ γοῦν λόγος ἐν ἔφῃ Ἡσαίας· « Τὴν γενεάν αὐτοῦ τίς διηγήσεται ; ὅτι αἵρεται ἀπὸ τῆς γῆς ἡ ζωὴ αὐτοῦ, » οὐ δοκεῖ σοι λελέχθαι ὡς οὐκ ἐξ ἀνθρώπων ἔχοντος τὸ γένος τοῦ διὰ τὰς ἀνομίας τοῦ λαοῦ εἰς θάνατον παραδεδόσθαι εἰρημένου ὑπὸ τοῦ Θεοῦ ; περὶ οὗ καὶ Μωσῆς τοῦ αἵματος, ὡς προέφη, αἵματι σταφυλῆς, ἐν παραβολῇ εἰπὼν, τὴν στολὴν αὐτοῦ πλύνειν (96) ἔφη, ὡς τοῦ αἵματος αὐτοῦ οὐκ ἐξ ἀνθρωπινοῦ σπέρματος γεγεννημένου, ἀλλ' ἐκ θελήματος Θεοῦ. Καὶ τὰ ὑπὸ Δαβὶδ εἰρημένα· « Ἐν ταῖς λαμπρότησι τῶν ἁγίων σου ἐκ γαστρὸς πρὸ ἐσφόρου ἐγέννησά σε. Ὁμοσε Κύριος καὶ οὐ μεταμελήθησεται· σὺ ἱερεὺς εἰς τὸν αἰῶνα κατὰ τὴν τάξιν Μελχισεδέκ, » οὐ σημαίνει ὑμῖν (97) ὅτι ἀνωθεν (98), καὶ διὰ γαστρὸς ἀνθρώ-

LIII, 8. ⁸¹ Psal. cix, 3, 4.

D σμένη ἐν τῇ χειρὶ αὐτοῦ. Verba omissa esse videntur a librario, cui errandi dedit occasionem repetitum αὐτοῦ. OTTO.

(95) Ἐξεπορεύετο. Fortasse interierunt verba οὐδὲ εἰσπορεύετο (in causa esse potest duplex ἐπορεύετο), quæ ap. Septuaginta adduntur. OTTO.

(96) Πλύνειν. Mallet πλύνειν Syllburgius.— Πλύνειν legit OTTO.

(97) Οὐ σημαίνει ὑμῖν. Sic duo codices mss.; legitur ἡμῖν in editionibus Parisiensibus.

(98) Ἀνωθεν. Minus commode huic locum de generatione ex Virgine intelligit Justinus. Illud ἀνω-

πίας ὁ Θεὸς καὶ Πατὴρ τῶν ὄλων γενᾶσθαι (99) A αὐτὸν ἐμελλε; Καὶ ἐν ἑτέροις εἰπὼν τοῖς καὶ αὐτοῖς προλελεγμένοις· «Ὁ θρόνος σου, ὁ Θεός, εἰς τὸν αἰῶνα τοῦ αἰῶνος· ῥάβδος εὐθύτητος ἡ ῥάβδος τῆς βασιλείας σου. Ἠγάπησας δικαιοσύνην, καὶ ἐμίσησας ἁνομίαν· διὰ τοῦτο ἔχρισέ σε ὁ Θεός, ὁ Θεός σου, βασιον ἀγαλλιάσεως παρὰ τοὺς μετόχους σου. Σμύρναν, καὶ στακτὴν, καὶ κασσίαν ἀπὸ τῶν ἱματίων σου, ἀπὸ βάρων ἐλεφαντινῶν, ἐξ ὧν εὐφρανάν σε. θυγατέρες βασιλείων ἐν τῇ τιμῇ σου. Παρέστη ἡ βασιλισσα ἐκ δεξιῶν σου, ἐν ἱματισμῷ διαχύρσῃ περιβεβλημένη, πεποικιλμένη. Ἄκουσον, θύγατερ, καὶ ἴδε, καὶ κλῖνον τὸ οὖς σου, καὶ ἐπιλάθου τοῦ λαοῦ σου, καὶ τοῦ οἴκου τοῦ πατρὸς σου· καὶ ἐπιθυμήσει ὁ βασιλεὺς τοῦ κάλλους σου· ὅτι αὐτός ἐστι Κύριός σου, καὶ προσκυνήσεις αὐτῷ. » Ὅτι γοῦν καὶ προσκυνητός ἐστι καὶ Θεὸς καὶ Χριστὸς ὑπὸ τοῦ ταῦτα ποιήσαντος (1) μαρτυρούμενος, καὶ οἱ λόγοι οὗτοι διαβρῆθην σημαίνουσι. Καὶ ὅτι τοῖς εἰς αὐτὸν πιστεύουσιν ὡς οὔσι μιᾷ ψυχῇ, καὶ μιᾷ συναγωγῇ, καὶ μιᾷ Ἐκκλησίᾳ, ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ (2) ὡς θυγατρὶ τῇ Ἐκκλησίᾳ τῇ ἐξ ὀνόματος αὐτοῦ γενομένη (3), καὶ μετασχούσῃ τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ (Χριστιανοὶ γὰρ πάντες καλούμεθα) ὁμοίως φανερώς οἱ λόγοι κηρύσσουσι, διδάσκοντες ἡμᾶς καὶ τῶν παλαιῶν πατρῶν ἐθῶν ἐκπλαθέσθαι, οὕτως ἔχοντες· «Ἄκουσον, θύγατερ, καὶ ἴδε, καὶ κλῖνον τὸ οὖς σου, καὶ ἐπιλάβου τοῦ λαοῦ σου, καὶ τοῦ οἴκου τοῦ πατρὸς σου· καὶ ἐπιθυμήσει ὁ βασιλεὺς τοῦ κάλλους σου· ὅτι αὐτός ἐστι Κύριός σου, καὶ προσκυνήσεις αὐτῷ. »

64. Καὶ ὁ Τρύφων· Ἔστω ὑμῶν τῶν ἐξ ἐθνῶν C Κύριος, καὶ Χριστὸς, καὶ Θεὸς γνωριζόμενος, ὡς αἱ Γραφαὶ σημαίνουσιν, οἵτινες καὶ ἀπὸ τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ Χριστιανοὶ καλεῖσθαι πάντες ἐσχηκατε· ἡμεῖς δὲ, τοῦ Θεοῦ τοῦ καὶ αὐτὸν τούτον ποιήσαντος λατρευτά ἐντες, οὐ δεσμέμεθα τῆς ὁμολογίας αὐτοῦ, οὐδὲ τῆς προσκυνήσεως.

Κἀγὼ πρὸς ταῦτα εἶπον· Ὁ Τρύφων, εἰ ὁμοίως ὑμῖν φιλέριστος καὶ κενὸς ὑπῆρχον, οὐκ ἂν ἔτι προσημένον, κοινωνῶν ὑμῖν τῶν λόγων, οὐ συνίεναι τὰ λεγόμενα παρασκευαζόμενοις, ἀλλὰ τι λέγειν μόνον θήγυσιν ἑαυτούς· νῦν δὲ, ἐπεὶ χριστὸν Θεοῦ δέδοικα, εὐ φθάνω ἀποφαίνεσθαι περὶ οὐδενὸς τῶν ἀπὸ τοῦ

¹ Psal. XLIV, 7-12.

Θεν non idem valet ac « cœlitus, » sed idem ac D « antiquitus; » quo sensu usurpatur n. 24, sive ante solem et lunam. Vide quæ dicemus ad n. 77.

(99) Γενᾶσθαι. Mallet γέννησαι Syllburgius, sed nihil necesse est immutare.

(1) Ὑπὸ τοῦ ταῦτα ποιήσαντος. « Qui hæc perfecit, » nimirum incarnationem et vocationem gentium et alia ejusmodi mysteria. Sic enim n. 84, Filii incarnationem δυνάμει καὶ βουλῇ τοῦ τῶν ὄλων πατρὸς perfectam fuisse docet. Et n. 119, de incarnatione et vocatione gentium agens sic loquitur: Ὁσεθε ἂν ἡμεῖς ποτε, ὡ ἄνδρες, νενοηκέναι δυνηθῆναι ἐν ταῖς Γραφαῖς ταῦτα, εἰ μὴ θελήματι τοῦ θελήσαντος αὐτὰ ἐλάβομεν χάριν τοῦ νοῆσαι; hæc verba, τοῦ θελήσαντος αὐτὰ, mirifice respondent istis, τοῦ ταῦτα ποιήσαντος, quibus Thiribius primo qui-

Qui quidem et alio in testimonio, quod et ipsum jam recitatum, dicit: « Sedes tua, Deus, in sæculum sæculi; virga directionis, virga regni tui. Dilexisti justitiam, et odisti iniquitatem; propterea unxit te Deus, Deus tuus, oleo exultationis præ participibus tuis. Myrrha, et gutta, et casia a vestimentis tuis; a domibus eburneis, ex quibus delectaverunt te. Filia regum in honore tuo. Astitit regina a dextris tuis, in vestitu deaurato, circumamicta, variegata. Audi, filia, et vide, et inclina aurem tuam, et obliviscere populum tuum, et domum patris tui, et concupiscet Rex decorem tuum: quia ipse est Dominus tuus, et adorabis eum ⁹⁹. » Igitur eum et adorandum esse et Deum, et Christum illius, qui hæc perfecit, testimonio declaratum, manifeste ex his etiam verbis perspicitur. Qui autem in illum credunt, cum una sint anima et una synagoga ac una Ecclesia, idcirco Ecclesiam, quæ ex illius nomine constituta est, illiusque nominis particeps est: (omnes enim Christiani vocamur), veluti filiam a divina Scriptura compelliari, similiter hæc verba manifeste demonstrant; quibus illud etiam edocemur, ut antiqua patrum nostrorum instituta oblivioni tradamus. Sic autem habent: « Audi, filia **161** et vide, et inclina aurem tuam, et obliviscere populum tuum et domum Patris tui, et concupiscet rex decorem tuum: quoniam ipse est Dominus tuus, et adorabis eum. »

64. *Neganti Judæo se indigere hoc Christo alia testimonia affert Justinus.* — Hic Trypho: Sit sane vester, qui ex gentibus estis, ille Dominus et Christus ac Deus agnitus, quemadmodum Scripturæ significant, qui etiam ex ejus nomine habuistis omnes ut Christiani diceremini. Nobis autem, qui Dei, a quo etiam hic ipse factus est, cultores sumus, nihil opus est, ut eum conſiteamur, aut adoremus.

Ad hæc ego: Si vobis, inquam, Trypho, studio contentionis et levitate similis essem, non jam adhuc perseverarem vobiscum communicare sermones; quippe qui non ad ea, quæ dicuntur, intelligenda vos paratis, sed tantum ad aliquid dicendum exacuatis. Nunc autem quia judicium Dei for-

dem Scripturarum auctorem designari suspicatus est, sed postea maluit cum Lango « de rerum creatore » interpretari.

(2) Ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ. Deest εἰρηται, aut simile quidpiam.

(3) Γενομένη. Legendum putat Syllburgius λεγομένη, ac duo simillima loca pariter immutat, nempe num. 99 et num. 117. Sed vox illa γενομένη cum sua sponte percommoda est, tum pluribus Justiniani locis confirmatur. Ait num. 135: Ἡμεῖς ἐκ τῆς κοιλίας τοῦ Χριστοῦ λατομηθέντες, Ἰσραηλιτικὸν τὸ ἀληθινὸν ἔσμεν γένος, εἰ νῦν. 138: Ὁ γὰρ Χριστὸς, πρωτότοκος πάσης κτίσεως ὦν καὶ ἀρχῆ, πάλιν ἄλλου γένους γέγονεν τοῦ ἀναγεννηθέντος δι' αὐτοῦ. Vid. num. 110.

mido, de nullo ex vestro genere præjudico, utrum is non sit ex eorum numero, qui secundum gratiam Domini Sabaoth salvari possunt. Quapropter quamvis non probe agatis, pergam tamen quidquid a vobis propositum aut contra fuerit dictum, ad id respondere; quod idem etiam adversus omnes omnino ex omni hominum genere, qui his de rebus aut mecum commentari aut ex me sciscitari voluerint, facio. Si igitur animum ad ea quæ ex Scripturis attuli advertissetis, eos etiam qui ex vestro genere salvantur, per hunc salvari, atque in ejus parte esse intellexissetis profecto, nec me videlicet ea de re essetis percontati. Iterum igitur referam, quæ ex Davide antea protuli⁴³; ac vos oro ut ad intelligendum, non autem ad improbandum et contra tantummodo dicendum vos incitetis. Davidis autem dicta sic habent. « Dominus regnavit, irascantur populi; qui sedet super Cherubim; moveatur terra. Dominus in Sion magnus et excelsus super omnes populos. Confiteantur nomini tuo magno, quoniam mirabile et sanctum est, et honor regis judicium diligit. Tu parasti directiones. Judicium et justitiam in Jacob tu fecisti. Exaltate Dominum Deum nostrum, et adorate scabellum pedum ejus, quoniam sanctus est. Moyses et Aaron in sacerdotibus ejus, et Samuel inter eos qui invocant nomen ejus. Invocabant Dominum, et ipse exaudiebat eos; in columna nubis loquebatur ad eos; quoniam custodiebant testimonia ejus et præcepta ejus, quæ dedit illis⁴⁴. Sunt etiam alia verba, quæ a Davide pronuntiata et a me jam allata in Salomonem dicta esse, propterea quod in Salomone inscripta sunt, insipienter contenditis; sed ex illis demonstratur cum in Salomonem dicta non fuisse, tum etiam hunc ipsum ante solem esse, eosque ex vestro populo, qui salvantur, per eum salvatum iri. Sic autem habent: « Deus, judicium tuum Regi da, et justitiam tuam filio Regis. Judicabit populum tuum in justitia, et pauperes tuos in judicio. Suscipiant montes pacem populo, et colles justitiam. Judicabit pauperes populi, et salvos faciet filios pauperum; et humiliabit calumniatorem; et permanebit cum sole, **162** et ante lunam in generationes generationum, » et reliqua usque ad: Ante solem permanet nomen ejus, et benedicentur in ipso omnes tribus terræ; omnes gentes magnificabunt eum. Benedictus Dominus Deus Israel, qui facit mirabilia solus. Et benedictum nomen gloriæ ejus in sæculum sæculi. Et replebitur gloria ejus omnis terra: Fiat,

⁴³ n. 37. ⁴⁴ Psal. xcviij, 1-7.

(4) *Δυνάμενος*. Cod. Clarom. ad marg. δυναμένων, quod quidem melius est.

(5) *Ὁ Κύριος ἐφασκέλευσεν*. Hunc psalmum de Christo dictum esse Justinus contendit, hoc principio fretus, quod jam pluribus argumentis probaverat, non Patrem Moysi apparuisse, sed Filium. Hac autem mente psalmum illum profert, ut ex his quæ de Domino in Sion magno et judicium et ju-

stittiam in Jacob faciente, tum etiam de Moysi et Aaron dicuntur, Judaicam superbiam refellat, quæ se Christi gratia negabat indigere, eosque demonstrat non posse salvari, nisi Christum adorent.

(6) *Κρινεῖ*. Sic legitur in utroque codice ms. et ad marg. *κρίνειν*. At R. Stephanus maluit hanc postremam lectionem in ipsum contextum recipere et alteram ad calcem rejicere.

Α γένους ὑμῶν, εἰ μὴ τις ἐστὶν ἀπὸ τῶν κατὰ χάριν τὴν ἀπὸ Κυρίου Σαβαὼθ σωθῆναι δυνάμενος (4). διὰ κἀν ὑμεῖς πονηρεύθητε, προσμενῶ πρὸς ὅτι οὖν προβαλεῖσθε καὶ ἀντιλέγετε, ἀποκρινόμενος, καὶ τὸ αὐτὸ καὶ πρὸς πάντας ἀπλῶς τοὺς ἐκ παντὸς γένους ἀνθρώπων συζητεῖν ἢ πυνθάνεσθαι μοι περὶ τούτων βουλομένους πράττω. Ὅτι οὖν οἱ σωζόμενοι ἀπὸ τοῦ γένους τοῦ ὑμετέρου διὰ τούτου σώσσονται, καὶ ἐν τῇ τούτου μερίδι εἰσὶ, τοὺς προλελεγμένους ὑπ' ἐμοῦ ἀπὸ τῶν Γραφῶν εἰ προσεσχέκατε, ἐνενοήκατε ἢν ἦδη, κἀμὲ δηλονότι περὶ τούτου οὐκ ἂν ἤρωτησατε. Πάλιν δὲ ἐρῶ τὰ προλελεγμένα μοι ἀπὸ τοῦ Δαβὶδ, καὶ ἀξιῶ ὑμᾶς πρὸς τὸ συνιέναι, μὴ πρὸς τὸ πονηρεύεσθαι, καὶ ἀντιλέγειν μόνον ἑαυτοὺς ὄτρυναι. Εἰσὲν οὖν οἱ λόγοι οὓς φησὶν ὁ Δαβὶδ οὗτοι· « Ὁ Κύριος ἐβάσιλευσεν (5)· ὀργιζέσθωσαν λαοί· ὁ καθήμενος ἐπὶ τῶν Χερουβὶμ· σαλευθήτω ἡ γῆ· Κύριος ἐν Σιών μέγας, καὶ ὑψηλὸς ἐστὶν ἐπὶ πάντας τοὺς λαούς. Ἐξομολογήσασθωσαν τῷ ὀνόματι σου τῷ μεγάλῳ, ὅτι φοβερὸν καὶ ἅγιόν ἐστι, καὶ τιμὴ βασιλείας κρίσιν ἀγαπᾷ. Σὺ ἠτοίμασας εὐθύτητας· κρίσιν καὶ δικαιοσύνην ἐν Ἰακώβ σὺ ἐποίησας. Ὑψοῦτε Κύριον τὸν Θεὸν ἡμῶν, καὶ προσκυνεῖτε τῷ ὑποποδίῳ τῶν ποδῶν αὐτοῦ, ὅτι ἅγιός ἐστι. Μωϋσῆς καὶ Ἀαρὼν ἐν τοῖς ἱερεῦσιν αὐτοῦ, καὶ Σαμουὴλ ἐν τοῖς ἐπικαλουμένοις τὸ ὄνομα αὐτοῦ. Ἐπεκαλοῦντο τὸν Κύριον, καὶ αὐτὸς εἰσέχουεν αὐτῶν· ἐν στόλῳ νεφέλης ἐλάλει πρὸς αὐτούς· ὅτι ἐφύλασσον τὰ μαρτύρια αὐτοῦ καὶ τὰ προστάγματα αὐτοῦ, ἃ ἔδωκεν αὐτοῖς. » Καὶ ἐν ἄλλοις τοῖς καὶ αὐτοῖς προανιστορημένοις διὰ τοῦ Δαβὶδ λεχθεῖσι λόγοις, οὓς εἰς Σολομῶνα ἀνοήτως φάσκετε εἰρηθῆσαι ἐπιγεγραμμένους εἰς Σολομῶνα, ἐξ ὧν καὶ τὸ ὅτι εἰς Σολομῶνα οὐκ εἰρήνηται ἀποδεικνύεται, καὶ ὅτι οὗτος καὶ πρὸ τοῦ ἡλίου ἦν, καὶ οἱ ἀπὸ τοῦ λαοῦ ὑμῶν σωζόμενοι δι' αὐτοῦ σωθήσονται. Εἰσὶ δὲ οὗτοι· « Ὁ Θεὸς, τὸ κρίμα σου τῷ βασιλεῖ ὀδός, καὶ τὴν δικαιοσύνην σου τῷ υἱῷ τοῦ βασιλείως. Κρινεῖ (6) τὸν λαόν σου ἐν δικαιοσύνῃ, καὶ τοὺς πτωχοὺς σου ἐν κρίσει. Ἀναλαβέτωσαν τὰ ὄρη τῷ λαῷ εἰρήνην, καὶ οἱ βουνοὶ δικαιοσύνην. Κρινεῖ τοὺς πτωχοὺς τοῦ λαοῦ, καὶ σώσει τοὺς υἱοὺς τῶν πενήτων, καὶ ταπεινώσει συκοφάντην· καὶ συμπαρამενεῖ τῷ ἡλίῳ, καὶ πρὸ τῆς σελήνης εἰς γενεὰς γενεῶν, » καὶ τὰ λοιπὰ ἄχρι τοῦ· « Πρὸ τοῦ ἡλίου διαμένει τὸ ὄνομα αὐτοῦ, καὶ ἐνευλογηθήσονται ἐν αὐτῷ πᾶσαι αἱ φυλαὶ τῆς γῆς. Πάντα τὰ ἔθνη μακαριοῦσιν αὐτόν. Εὐλογητὸς Κύριος ὁ Θεὸς Ἰσραὴλ ὁ ποιῶν θαυμάσια μόνος· καὶ εὐλογητὸν τὸ ὄνομα τῆς δόξης αὐτοῦ εἰς τὸν αἰῶνα τοῦ αἰῶνος· καὶ πληρωθήσεται τῆς δόξης αὐτοῦ πᾶσα ἡ γῆ. Γένοιτο, γένοιτο! » Καὶ

stittiam in Jacob faciente, tum etiam de Moysi et Aaron dicuntur, Judaicam superbiam refellat, quæ se Christi gratia negabat indigere, eosque demonstrat non posse salvari, nisi Christum adorent.

(6) *Κρινεῖ*. Sic legitur in utroque codice ms. et ad marg. *κρίνειν*. At R. Stephanus maluit hanc postremam lectionem in ipsum contextum recipere et alteram ad calcem rejicere.

ἐκ τῶν ἄλλων ὧν προεῖπον ὁμοίως διὰ Δαβὶδ λελέ-
γμαι λόγων, ὅτι ἀπ' ἄκρων τῶν οὐρανῶν προέρχεται
ἡμελλεν, καὶ πάλιν εἰς τοὺς αὐτοὺς τόπους ἀνιέναι
ἡμηνώτο, ἀναμνήσθητε, ἵνα καὶ θεὸν ἀνωθεν προελ-
θόντα, καὶ ἀνθρωπῶν ἐν ἀνθρώποις γενόμενον γνω-
ρίσητε· καὶ πάλιν ἐκεῖνον παραγεννησόμενον, ὃν ὄραν
μῆλλουσι καὶ κόπτεσθαι οἱ ἐκκεντήσαντες αὐτόν.
Εἰσὶ δὲ οὗτοι· « Οἱ οὐρανοὶ διηγούνται δόξαν Θεοῦ·
ποίησιν δὲ χειρῶν αὐτοῦ ἀναγγέλλει τὸ στερέωμα.
Ἡμέρα τῇ ἡμέρα ἐρεύγεται βῆμα, καὶ νύξ τῇ
νυκτὶ ἀναγγέλλει γῶσιν. Οὐκ εἰσὶ λαλιαὶ οὐδὲ λόγοι ὧν
ὤχι ἀκούονται αἱ φωναὶ αὐτῶν. Εἰς πᾶσαν τὴν γῆν
ἐξῆλθεν ὁ φθόγγος αὐτῶν, καὶ εἰς τὰ πέρατα τῆς
οἰκουμένης τὰ ῥήματα αὐτῶν. Ἐν τῷ ἡλίῳ ἔθετο τὸ
σκήνωμα αὐτοῦ· καὶ αὐτός, ὡς νυμφὸς ἐκπορευό-
μενος ἐκ παστοῦ αὐτοῦ, ἀγαλλιάσεται ὡς γίγας θρα-
μῆν ὁδόν· ἀπ' ἄκρου τοῦ οὐρανοῦ ἡ ἔξοδος αὐτοῦ,
καὶ τὸ κατάντημα αὐτοῦ ἕως ἄκρου τοῦ οὐρανοῦ, καὶ
ὡς ἐστὶν ὃς ἀποκρυβῆσεται τῆς θερμῆς αὐτοῦ. »

65. Καὶ ὁ Τρύφων ἔφη· Ὑπὸ τῶν τοσούτων Γρα-
φῶν δυσωπούμενος, οὐκ οἶδα τί φῶ περὶ τῆς Γραφῆς
ἦν ἔφη Ἡσαίας, καθ' ἣν ὁ Θεὸς οὐδενὶ ἐτέρῳ δοῦναι
τὴν δόξαν αὐτοῦ λέγει, οὕτως εἰπών· « Ἐγὼ Κύ-
ριος ὁ Θεός· τοῦτό μου ὄνομα· τὴν δόξαν μου ἐτέρῳ
οὐ μὴ δώσω, οὐδὲ τὰς ἀρετὰς μου. »

Κἀγώ· Εἰ μὲν ἀπλῶς καὶ μὴ μετὰ κακίας τούτους
τοὺς λόγους εἰπών, εἰσῆγας, ὦ Τρύφων, μήτε τοὺς
πρὸς αὐτῶν προειπῶν, μήτε τοὺς ἐπακολουθούντας
συνάφας, συγγνωστὸς εἶ· εἰ δὲ χάριν τοῦ νομίζειν
θίνασθαι εἰς ἀπορίαν ἐμβάλλειν τὸν λόγον, ἵν' εἴπω
ἐναντίας εἶναι τὰς Γραφὰς ἀλλήλαις, πεπλάνησαι.
Οὐ γὰρ τολμήσω τοῦτό ποτε ἢ ἐνθυμηθῆναι ἢ εἰπεῖν·
ἀλλ' ἐάν τοιαύτη τις δοκοῦσα εἶναι Γραφὴ προβληθῆ,
καὶ πρόφασιν (7) ἔχη ὡς ἐναντία οὖσα, ἐκ παντὸς
πεπεισμένος, ὅτι οὐδεμία Γραφὴ τῇ ἐτέρᾳ ἐναντία
ἔστιν, αὐτὸς μὴ νοεῖν μᾶλλον ὁμολογήσω τὰ εἰρη-
μένα, καὶ τοὺς ἐναντίας τὰς Γραφὰς ὑπολαμβάνον-
τας τὸ αὐτὸ φρονεῖν μᾶλλον ἐμοὶ πείσαι ἀγωνίσο-
μαι. Ὅπως δ' ἂν ἥς προτεθεικῶς τὸ πρόβλημα, Θεὸς
ἐπίσταται. Ἐγὼ δὲ ὡς εἰρηται ὁ λόγος ἀναμνήσω
ἡμᾶς, ὅπως καὶ ἐξ αὐτοῦ τούτου γνωρίσητε ὅτι ὁ
Θεὸς τῷ Χριστῷ αὐτοῦ μόνῳ τὴν δόξαν δίδωσιν.
Ἀναλήφομαι δὲ βραχεῖς τινὰς λόγους, ὡς ἄνδρες,
τοὺς ἐν συναφεῖᾳ τῶν εἰρημένων ὑπὸ τοῦ Τρύφωνος,
καὶ τοὺς ὁμοίως συνημμένους κατ' ἐπακολούθησιν. Οὐ
γὰρ ἐξ ἐτέρας περικοπῆς αὐτοὺς ἐρῶ, ἀλλ' ὑφ' ἐν ὧς
εἰσὶ συνημμένοι· καὶ ἡμεῖς τὸν νοῦν χρῆσαστέ μοι.
Εἰσὶ δὲ οὗτοι· « Οὕτω λέγει Κύριος ὁ Θεὸς ὁ ποιήσας
οὐρανὸν καὶ πῆγας αὐτῶν, ὁ στερεώσας τὴν γῆν καὶ
τὰ ἐν αὐτῇ, καὶ διδούς πνοὴν τῷ λαῷ τῷ ἐπ' αὐτῆς, καὶ
πνεῦμα τοῖς πατοῦσιν αὐτήν. Ἐγὼ Κύριος ὁ Θεὸς
ἐκέλευσά σε ἐν δικαιοσύνῃ, καὶ κρατήσω τῆς χειρὸς
σου, καὶ ἰσχύσω σε· καὶ ἔδωκά σε εἰς διαθήκην γέ-
νητος, εἰς φῶς ἐθνῶν, ἀνοίξαι ὀφθαλμοὺς τυφλῶν, ἐξα-
γαγεῖν ἐκ δεσμῶν πεπεδημένους, καὶ ἐξ οἴκου φυλα-
κῆς καθήμενους ἐν σκότει. Ἐγὼ Κύριος ὁ Θεός· τοῦτό
μου ὄνομα· τὴν δόξαν μου ἐτέρῳ οὐ μὴ δώσω,

Fiat ⁶⁵. Alii etiam ex verbis pariter a Davide,
ut supra dixi, pronuntiat, futurum fuisse, ut e
summo caelo progredieretur, ejusque in eadem
loca indicari reditum recordamini; ut illum et
Deum e caelo prodiisse et hominem inter homines
factum esse agnoscat, ac rursus adventurum,
quem quidem videbunt et plangent qui illum pupu-
gerunt. Ejusmodi sunt hæc verba: « Cæli enar-
rant gloriam Dei, et opus manuum ejus annuntiat
firmamentum. Dies diei eructat verbum, et nox
nocti annuntiat scientiam. Non sunt loquelæ, neque
sermone, quorum non audiantur voces eorum. In
omnem terram exivit sonus eorum, et in fines or-
bis terræ verba eorum. In sole posuit tabernaculum
suum: et ipse tanquam sponsus procedens de thalamo
suo, exsultabit ut gigas ad currendam viam; a summo
caelo egressio ejus. Et occursus ejus usque ad sum-
mum cæli: nec est qui se abscondat a calore ejus ⁶⁶. »

65. *Objicit Judæus Deum suum gloriam alteri non dare. Locum explicat Justinus.* — Illic Trypho: Tot
Scripturarum, inquit, auctoritate permotus, incer-
tus sum animi quid de illa Scriptura dicam, qua
Deus apud Isaiam nulli alii gloriam suam daturum
se esse declarat his verbis: « Ego Dominus Deus:
hoc nomen meum: et gloriam meam alteri non
dabo, neque virtutes meas ⁶⁷. »

At ego: Si simpliciter, inquam, ac citra maligni-
tatem his verbis recitatis conticuisti, Trypho, nec
ea præfatus quæ præcedunt, nec quæ consequuntur
subjungens; tibi ignosci potest. Sin autem ob eam
causam, quod te existimaveris disputationem in
eas angustias conjicere posse, ut Scripturas in-
ter se dicerem pugnare; errasti. Id enim nunquam
audebo nec cogitare nec dicere; sed si qua propo-
natur Scriptura, quæ ejusmodi esse videatur, et
prætextum, quasi esset alteri contraria, præbeat;
cum persuasum habeam nullam Scripturam alteri
contrariam esse, fatebor potius me non intelligere
quæ dicuntur, et iis, qui Scripturas inter se pu-
gnare suspicantur, ut idem potius ac ego sentiant,
persuadere conabor. Quo autem animo hanc quæ-
stionem posueris, novit Deus. Ego autem Scripturam
vobis, ita ut expressa est, in memoriam redigam,
ut etiam ex hac cognoscatis Deum soli Christo suo
gloriam dare. Resumam autem pauca quædam
verba, o viri, ex quibus ea, quæ protulit Trypho,
nexa et continuata sunt; deinde ea similiter, quæ
consecutione conjuncta sunt. Neque enim alio ex
loco proferam, sed ita ut se habent, in unum nexa
et cohærentia. Ac vos mihi animum advertite. Sunt
autem ejusmodi: « Sic dicit Dominus Deus,
qui fecit cælum, et defixit illum, qui firmavit
terram, et quæ in ea, et qui dat spirationem
populo qui super eam, et spiritum calcantiibus
eam. Ego Dominus Deus vocavi te in justitia, et
tenebo dexteram tuam, et confortabo te: **163** et
dedi te in testamentum gentibus, in lucem gentium,

⁶⁵ Psal. LXXI per iotum. ⁶⁶ Psal. XVIII, 1-7. ⁶⁷ Isa. XLII, 8.

(7) *Πρόφασιν.* Duo codices mss. habent ad marginem ὑπόφασιν.

ad aperendum oculos cæcorum, ad educendum de vinculis vinctos, et de domo carceris, sedentes in tenebris. Ego Dominus Deus, hoc nomen meum : gloriam meam alteri non dabo, neque virtutes meas sculptilibus. Quæ ab initio, ecce veniunt ; nova, quæ ego annuntio, et antequam annuntientur, manifestata sunt vobis. Canite Domino canticum novum, principatus ejus a summo terræ. Descendentes in mare, et navigantes semper, insulæ et habitatores earum. Lætare, desertum, et viciorum, et villæ ; et habitatores Cedar lætabuntur, et qui habitant in petra de summitate montium clamabunt ; dabunt Deo gloriam ; virtutes ejus in insulis nuntiabunt. Dominus Deus virtutum egredietur, conteret bellum, excitabit zelum, et clamabit super inimicos cum fortitudine ⁸⁶. » His recitatis, ita eos compellavi : Intellexistis, amici, Deum declarare sese ei, quem constituit in lucem gentium, nec ulli alii gloriam daturum ; nequaquam autem sibi ipsi, ut dixit Trypho, gloriam Deum retinere ?

Tum Trypho : Id quoque, inquit, intelleximus. Absolve igitur quæ dicenda supererant.

66. *Deum ex Virgine genitum probat ex Isaia.* — Tum ego revocato sermone, quem initio intermiseram, cum eum ex Virgine genitum esse, atque hanc ex Virgine generationem per Isaiam prædictam fuisse demonstrarem, ipsum vaticinium. denuo recitavi in hæc verba : « Et adjecit Dominus loqui ad Achaz, dicens : Pete tibi ipsi signum a Domino Deo tuo in profundum, sive in excelsum. Et dixit Achaz : Non petam, neque tentabo Dominum. Et dixit Isaia : Audite nunc, domus David : Nunquid parum vobis est certamen præbere hominibus ? et quomodo Domino præbetis certamen ? Propterea dabit Dominus ipse vobis signum. Ecce Virgo in utero concipiet, et pariet filium, et vocabunt nomen ejus Emmanuel : butyrum et mel comedet ; antequam sciat, aut præligat mala, eliget bonum. Quoniam antequam cognoscat puer malum aut bonum, reprobatur malitiam, eligendo bonum ⁸⁷. Quia, antequam sciat puer vocare patrem aut matrem, tollet virtutem Damasci, et spolia Samaritæ coram rege Assyriorum, et capietur terra, quam tu duriter feras, a facie duorum regum ⁸⁸. Sed adducet Deus super te, et super populum tuum, et super domum patris tui, dies, qui necdum venerunt ab eo die, quo abstulit Ephraim a Juda, regem Assyriorum ⁸⁹. » Deinde hæc adjeci : Neminem quidem in Abraham secundum carnem genere existitisse, præter hunc Christum nostrum, qui ex

⁸⁶ Isa. XLII, 5-13. ⁸⁷ Isa. VII, 10-16. ⁸⁸ Isa. VIII, 4. ⁸⁹ Isa. VII, 17.

(8) *Καταβαίνοντες την θάλασσαν.* Editi eis tñn θάλασσαν, sed præpositionem non habent nostri codices mss. Mox pro πλέοντες ἀελ, νῆσοι, legit Thirlbius πλέοντες αὐτήν αἱ νῆσοι, ut in Bibliis, vel saltem πλέοντες, αἱ νῆσοι.

(9) *Πονηρά.* Legitur in utroque codice ad marginem πονηρία. Sed præterea in codice Claromontano deleta sunt hæc verba : Τὸ παιδίον κακὸν ἢ ἐγαθὸν, ἀπειθεὶ πονηρὰ (τοῦ ad marg.) ἐκλέξασθαι

οὐδὲ τὰς ἀρετὰς μου τοῖς γλυπτοῖς. Τὰ ἀπ' ἀρχῆς ἰδοὺ ἦκαί· καινὰ δὲ ἐγὼ ἀναγγέλλω, καὶ πρὸ τοῦ ἀναγγεῖλαι ἐδηλώθη ὑμῖν. Ὑμνήσατε τῷ Θεῷ ὕμνον καινόν· ἀρχὴ αὐτοῦ ἀπ' ἀρκου τῆς γῆς· οἱ καταβαίνοντες τὴν θάλασσαν (8), καὶ πλέοντες ἀελ, νῆσοι καὶ οἱ κατοικοῦντες αὐτάς. Εὐφράνθητι, ἔρημος, καὶ αἱ κώμαι αὐτῶν, καὶ αἱ ἐπαύλεις, καὶ οἱ κατοικοῦντες Κηδάρ εὐφράνθησονται, καὶ οἱ κατοικοῦντες πέτραν ἀπ' ἀρκου τῶν ὀρέων βοήσονται· δώσουσι τῷ Θεῷ δόξαν· τὰς ἀρετὰς αὐτοῦ ἐν ταῖς νήσοις ἀναγγελοῦσι. Κύριος ὁ Θεὸς τῶν δυνάμεων ἐξελεύσεται, συντρίψει πόλεμον, ἐπεγερεῖ ζῆλον, καὶ βοήσεται ἐπὶ τοὺς ἐχθροὺς μετ' ἰσχύος. » Καὶ ταῦτα εἰπὼν, ἔφη πρὸς αὐτούς· Νενοήκατε, ὦ φίλοι, ὅτι ὁ Θεὸς λέγει δώσειν τοῦτω, ὃν εἰς φῶς ἐθνῶν κατέστησε, δόξαν, καὶ οὐκ ἄλλω τινί· ἀλλ' οὐχ ὡς ἔφη Τρύφων, ὡς ἑαυτῷ κατέχοντος τοῦ Θεοῦ τὴν δόξαν ;

Καὶ ὁ Τρύφων ἀπεκρίνατο· Νενοήκαμεν καὶ τοῦτο πέριαινε τοιγαροῦν καὶ τὰ ἐπιλοιπα τοῦ λόγου.

66. Κάγὼ πάλιν ἀναλαβὼν τὸν λόγον, ὁπόθεν τὴν ἀρχὴν ἐπεπαύμην ἀποδεικνύων, ὅτι ἐκ Παρθένου γεννητὸς, καὶ διὰ Παρθένου γεννηθῆναι αὐτὸν διὰ Ἡσαίου ἐπεπροφήτευτο, καὶ αὐτὴν τὴν προφητείαν πάλιν ἔλεγον. Ἔστι δὲ αὕτη· « Καὶ προσέθετο Κύριος λαλήσαι τῷ Ἀχάζ λέγων· Αἴτησαι σεαυτῷ σημεῖον παρὰ Κυρίου τοῦ Θεοῦ σου, εἰς βάθος ἢ εἰς ὕψος. Καὶ εἶπεν Ἀχάζ· Οὐ μὴ αἰτήσω, οὐδὲ μὴ πειράσω Κύριον. Καὶ εἶπεν Ἡσαίας· Ἀκούσατε δὴ, οἶκος Δαβὶδ· μὴ μικρὸν ὑμῖν ἀγῶνα παρέχειν ἀνθρώποις ; καὶ πῶς Κυρίῳ παρέχετε ἀγῶνα ; Διὰ τοῦτο δώσει Κύριος αὐτὸς ὑμῖν σημεῖον· Ἰδοὺ ἡ Παρθένος ἐν γαστρὶ λήψεται, καὶ τέξεται υἱόν· καὶ καλέσουσι τὸ ὄνομα αὐτοῦ Ἐμμανουὴλ· βούτυρον καὶ μέλι φάγεται· πρὶν ἢ γνῶναι αὐτὸν ἢ προσελῆσθαι πονηρὰ, ἐκλέξεται τὸ ἀγαθόν. Διοτι πρὶν ἢ γνῶναι τὸ παιδίον κακὸν ἢ ἀγαθόν, ἀπειθεὶ πονηρὰ (9) τοῦ ἐκλέξασθαι τὸ ἀγαθόν. Διοτι πρὶν ἢ γνῶναι τὸ παιδίον καλεῖν πατέρα ἢ μητέρα, λήψεται δυνάμιν Δαμασκού, καὶ τὰ σκύλα Σαμαρείας ἐναντι βασιλέως Ἀσσυρίων, καὶ καταληφθήσεται ἡ γῆ, σκληρῶς οἰσεῖς (10) ἀπὸ προσώπου τῶν δύο βασιλέων. Ἄλλ' ἐπάξει ὁ Θεὸς ἐπὶ σέ, καὶ ἐπὶ τὸν λαόν σου, καὶ ἐπὶ τὸν οἶκον τοῦ πατρὸς σου ἡμέρας αἰ· οὐδέπω ἦκασιν ἀπὸ τῆς ἡμέρας ἧς ἀφεῖλεν Ἐφραὶμ ἀπὸ Ἰούδα, τὸν βασιλεῖα Ἀσσυρίων. » Καὶ ἐπέφερον· Ὅτι μὲν οὖν ἐν τῷ γένει τοῦ κατὰ σάρκα Ἀβραάμ (11) οὐδεὶς οὐδέποτε ἀπὸ Παρθένου γεγέννηται, οὐδὲ λέλεκται γεγεννημένος, ἀλλ'

τὸ ἀγαθόν. Διοτι πρὶν ἢ γνῶναι τό.

(10) *Σκληρῶς οἰσεῖς.* Legendum sine dubio ἦν οὐ σκληρῶς οἰσεῖς. Sic enim locus refertur supra num. 45. THIRLBIO.

(11) *Τοῦ κατὰ σάρκα Ἀβραάμ.* Pro τοῦ Ἀβραάμ κατὰ σάρκα. Transpositionis ejusmodi exempla habemus n. 45. Forte etiam legendum cum Thirlbio, ut num. 45 : Τῷ κατὰ σάρκα τοῦ Ἀβραάμ.

ἢ οὗτος ὁ ἡμέτερος Χριστός, πᾶσι φανερόν ἐστι. **A** Virgine natus esset aut natus diceretur, omnibus perspicuum est.

67. Καὶ ὁ Τρύφων ἀπεκρίνατο· Ἡ Γραφή οὐκ ἔχει· « Ἰδοὺ ἡ Παρθένος ἐν γαστρὶ λήψεται, καὶ τέξεται υἱόν· » ἀλλ', « Ἰδοὺ ἡ νεάνις ἐν γαστρὶ λήψεται, καὶ τέξεται υἱόν, » καὶ τὰ ἐξῆς λοιπὰ, ὡς ἔφη. Ἔστι δὲ ἡ πᾶσα προφητεία λελεγμένη εἰς Ἐζεχίαν (12), εἰς ὃν καὶ ἀποδείκνυται ἀποθάντα κατὰ τὴν προφητείαν ταύτην. Ἐν δὲ τοῖς τῶν λεγομένων Ἑλλήνων μύθοις λέλεκται, ὅτι Περσεὺς ἐκ Δανάης παρθένου οὖσης, ἐν χρυσοῦ μορφῇ θεύσαντος ἐπ' αὐτὴν τοῦ πατρ' αὐτοῖς Διὸς καλουμένου, γεγέννηται· καὶ ὑμεῖς τὰ αὐτὰ ἐκείνοις λέγοντες, αἰτέσθαι ὀφείλετε, καὶ μᾶλλον ἀνθρώπων ἐξ ἀνθρώπων γεγόμενον λέγειν τὸν Ἰησοῦν τοῦτον· καὶ ἐὰν ἀποδείκνυτε ἀπὸ τῶν Γραφῶν, ὅτι αὐτός ἐστιν ὁ Χριστός, διὰ τὸ ἐννόμως καὶ τελῶς πολιτεύεσθαι αὐτῶν, κατηξιώσθαι τοῦ ἐκλεγῆναι εἰς Χριστόν· ἀλλὰ μὴ τερατολογεῖν τολμᾶτε, ὅπως μήτε ὁμοίως τοῖς Ἑλλῆσι μωραίνειν ἐλέγχησθε.

Καὶ ἐγὼ πρὸς ταῦτα ἔφην· Ὁ Τρύφων, ἐκεῖνό σε πεπεισθαι βούλομαι, καὶ πάντας ἀπλῶς ἀνθρώπους, εἶτι, κἂν γελοιάζοντες ἢ ἐπιτωθάζοντες χείρονα λέγητε, οὐκ ἐκστήσετέ με τῶν προκειμένων, ἀλλ' ἐξ ὧν εἰς Ἑλεγχον νομίζετε προβάλλειν λόγων τε ἢ πραγμάτων, ἐξ αὐτῶν τὰς ἀποδείξεις τῶν ὑπ' ἐμοῦ λεγομένων μετὰ μαρτυρίας τῶν Γραφῶν ἀεὶ ποιήσομαι. Οὐκ ὀρθῶς μέντοι οὐδὲ φιλαλήθως ποιεῖς, **C** κάκεινα περὶ ὧν ἀεὶ (13) συγκαταθέσεις ἡμῖν γεγέννηται, ὅτι διὰ τὸ σκληροκάρδιον τοῦ λαοῦ ὁμῶν διὰ Μωϋσείως τινὲς τῶν ἐντολῶν τεθειμέναι εἰσιν, ἀναλύειν πειρώμενος. Ἐφης γὰρ διὰ τὸ ἐννόμως πολιτεύεσθαι ἐκλελέχθαι αὐτόν, καὶ Χριστὸν γεγενῆσθαι, εἰ ἄρα οὗτος ἀποδειχθεῖ ὧν.

Καὶ ὁ Τρύφων· Σὺ γὰρ ὡμολόγησας (14) ἡμῖν, ἔφη, ὅτι καὶ περιετμήθη, καὶ τὰ ἄλλα τὰ νόμιμα τὰ διὰ Μωϋσείως διαταχθέντα ἐφύλαξες.

Κατὰ ἀπεκρινάμην· Ὁμολόγησά τε καὶ ὁμολογῶ· ἀλλ' οὐχ ὡς δικαιοῦμενον αὐτὸν διὰ τούτων ὡμολόγησα ὑπομεμνηχέναι πάντα, ἀλλὰ τὴν οἰκονομίαν ἀπαρτεῖζοντα, ἣν ἤθελεν ὁ Πατὴρ αὐτοῦ καὶ τῶν ὅλων ποιητῆς, καὶ Κύριος, καὶ Θεός. Καὶ γὰρ τὸ ἀποθάνειν στυρωθέντα ὁμολογῶ ὑπομείναι αὐτόν, καὶ τὸ ἀνθρώπων γενέσθαι, καὶ τὰ αὐτὰ παθεῖν ὅσα διέθεσαν αὐτόν οἱ ἀπὸ τοῦ γένους ὁμῶν. Ἐπεὶ πάλιν, ὡς Τρύφων, μὴ συντίθεσθε (15) οἷς φθάνεις συνταθε-

(12) Hujus prophetiæ eventum in Ezechiam evenire non potuisse, ipse num. 77 contra Tryphonem probatur. ΟΤΤΟ.

(13) *Περὶ ὧν ἀεὶ*. Videtur prima specie illud ἀεὶ transpositum fuisse, ac legendum ἀεὶ περὶ ὧν. Non enim ea de re semper convenerat Justinum inter et Judæos, sed potius Judæi, postquam Veteris et Novi Testamenti distinctionem admiserant, semper ad ingenium redibant, ac Justinum cogebant tam sæpe eandem questionem revolvere. Sed tamen illud ἀεὶ hanc potest habere sententiam, Judæos semper argumentis Justinii cessasse, quoties ea de re dis-

67. *Comparat Trypho Jesum cum Perseo. Mallet eum ob legis observationem electum dici. Justinus de lege, ut antea, disserit.*— Tum Trypho respondit: Scriptura non habet: « Ecce Virgo in utero concipiet, et pariet filium, » sed: « Ecce adolescentula in utero concipiet et pariet filium, » et quæ ordine sequuntur, ut a te recitata sunt. Tota autem propheta in Ezechiam dicta est, in quem etiam evenisse **164** demonstrantur, quæ hoc oraculo continentur. Perhibetur autem in eorum, qui Græci dicuntur, fabulis, Perseum ex Danae virgine, cum in auri forma influxisset in eam is qui apud illos dicitur Jupiter, genitum esse; ac vos sane pudere deberet eadem illis dicere; satiusque esset hominem ex hominibus genitum fateri hunc Jesum, ac si ipsum Christum esse ex Scripturis demonstratis, ob consentaneam legi et perfectam vitam id honoris consecutum dicere, ut in Christum eligeretur. Sed monstra et portenta audacter effutire non debetis, ne pariter ac Græci desipere arguamini.

Ad hæc ego: Persuasum tibi, inquam, Trypho, et omnibus omnino hominibus esse volo, etiamsi jocando et cachinnando adhuc pejora dicatis, non tamen futurum ut me a proposito dimoveatis; sed quibus ex verbis aut rebus expeditam vobis esse refellendi rationem putatis, ex his demonstrationes eorum, quæ a me dicuntur, cum testimonio Scripturarum semper deducam. Cæterum nec recte facis, nec ut veri amatorem decet, qui ea etiam, de quibus semper inter nos convenerat, nempe præcepta quædam vobis a Moyse ob duritiem cordis populi vestri posita fuisse, dissolvere coneris. Dixisti enim, eo quod convenienter legi viveret, electum esse et factum Christum, si tamen eum demonstraretur esse Christum.

Hic Trypho: Ipse enim nobis, inquit, confessus es et circumcisum eum esse, et cæteras leges per Moysem institutas servasse.

Tum ego: Confessus sum, inquam, et confiteor; sed non idcirco omnia eum sustinuisse confessus sum, quod per ea justificaretur, sed ut dispensationem perficeret, quam Pater ipsius, et universorum creator ac Dominus et Deus volebat. Nam et eum confiteor cruci affixum meri non fugisse, et hominem fieri, et ea pati quæcunque in eum vestri generis homines ausi sunt. Sed quia rursus, Trypho, ab iis discedis, quibus modo assentiebarris, seruit.

(14) *Ὁμολόγησας*. Justinum id confitentem hactenus non vidimus: nec tamen putandum est hoc, ubi id confitebatur, intercidisse, ut suspicatus est Perionius. Interdum enim Justinus ea, quæ loco suo non retulerat, alibi, data occasione, commemorat. Vide infra n. 80.

(15) *Συντίθεσθε*. Uterque codex ms. συντίθεσθαι, ex quo R. Stephanus fecit συντίθεσθε. Sed videtur scripsisse Justinus συντίθεσθαι. Legendum ἑπὶ δὲ πάλιν, ut Thirlbius admonuit.

responde mihi : Qui ante Moysen justi et patriarchæ exsistere, cum nihil eorum observaverint, quæcunque Scriptura demonstrat initium institutionis a Moysæ accepisse, salutem ii assequuntur necne in beatorum hereditate ?

At Trypho : Cogunt me, inquit, Scripturæ confiteri.

Iterum te, inquam, similiter interrogo : Dona et victimas Deus ob penuriam patribus vestris imperavit, an propter duritiam cordis illorum et animum ad simulacra colenda proclivem ?

Id quoque, inquit, cogunt nos Scripturæ pariter confiteri.

Deinde vero, inquam, Deum promisisse **165** novum Testamentum a se institutum iri præter illud, quod in monte Oreb editum est, an non similiter Scripturæ prædixerunt ?

Id quoque prædictum fuisse respondit.

Tum ego rursum : Vetus Testamentum, inquam, nomine patribus vestris cum metu et tremore sancitum est, ita ut Deum ne audire quidem possent ?

Confessus est ille.

Cur igitur, inquam, aliud testamentum Deus futurum promisit; nec ut istud institutum fuerat, sed sine metu et tremore et fulguribus institutum iri dixit, et tale ut demonstrat quodnam præceptum, sive opus æternum et omni generi conveniens judicet Deus; quodnam autem accommodate ad duritiam cordis populi vestri, quemadmodum per prophetas clamat, mandaverit ?

Id quoque assentiri, inquit, omnino necesse est quoliquot veritatis amatores, non contentionis cupidi fuerint.

Hic ego : Non video, inquam, quomodo nonnullis contentionis cupidus appellans, ipse idem sæpe visus sis committere; quippe qui sæpe contra ea dixeris, quæ assensus fueras.

68. Queritur de Tryphonis pertinacia; respondet ejus objectioni; Judæos malæ fidei arguit. — Tum Trypho : Rem enim incredibilem ac impossibilem propemodum demonstrare conaris, Deum nasci et hominem fieri non dedignatum esse.

Atque id quidem, inquam, si humanis doctrinis et argumentis aggredorer demonstrare, non æquum esset ut me ferretis. Si vero Scripturas, easque tam multas in hanc dictas sententiam, ac sæpe easdem referens, rogo ut eas intelligatis, corde ad cognoscendam Dei sententiam ac voluntatem obdulistis. Quod si semper iidem permanere vultis, equidem inde nihil lædar, sed eadem semper habens ac antequam vobiscum congredorer, a vobis discedam.

(16) *Δεικνύουσιν*. Non hoc solum in loco, sed etiam supra n. 30 et 34, Christianæ religionis proprium esse statuit, quid intersit inter legem et gratiam, inter Vetus et Novum Testamentum, demonstrare.

(17) *Ὁ Θεός ἐπίσταται*. Forte commodius et

μένος, ἀπόκριναι μοι· Ὁ πρὸ Μωϋσέως γενόμενος δίκαιοι καὶ πατριάρχαι, μὴδὲν φυλάξαντες τῶν ὅσα ἀποδείκνυσιν ὁ λόγος ἀρχὴν διαταγῆς εἰληφέναι διὰ Μωϋσέως, σώζονται ἐν τῇ τῶν μακαρίων κληρονομίᾳ ἢ οὐ;

Καὶ ὁ Τρύφων ἐφη· Αἱ Γραφαὶ ἀναγκάζουσί με ὁμολογεῖν.

Ὅμοιως δὲ ἀνερωτῶ σε πάλιν, ἐφη· Τὰς προσφορὰς καὶ τὰς θυσίας δι' Ἐνδειαν ὁ Θεὸς ἐνετελεῖται ποιεῖν τοὺς πατέρας ὑμῶν, ἢ διὰ τὸ σκληροκάριον αὐτῶν καὶ εὐχερὲς πρὸς εἰδωλολατρείαν;

Καὶ τοῦτο, ἐφη, αἱ Γραφαὶ ὁμοίως ἀναγκάζουσι ὁμολογεῖν ἡμᾶς.

Καὶ ὅτι, φημί, καινὴν Διαθήκην διαθήσασθαι ὁ Θεὸς ἐπηγγέλται παρὰ τὴν ἐν βρει Χωρῆθ, ὁμοίως· **B** αἱ Γραφαὶ προεῖπον;

Καὶ τοῦτο ἀπεκρίνατο προεῖρησθαι.

Κἀγὼ πάλιν· Ἡ δὲ Παλαιὰ Διαθήκη, ἐφη, μετὰ φόβου καὶ τρόμου διατάγη τοῖς πατράσιν ὑμῶν, ὡς μὴδὲ δύνασθαι αὐτοὺς ἐπαιεῖν τοῦ Θεοῦ;

Κάκεινος ὡμολόγησε.

Τί οὖν, ἐφη, ἑτέραν διαθήκην ἔσσεσθαι ὁ Θεὸς ὑπέσχετο, οὐχ ὡς ἐκείνη διατάγη, καὶ ἄνευ φόβου καὶ τρόμου καὶ ἀστραπῶν διαταγῆναι αὐτοῖς ἐφη, καὶ δεικνύουσιν (16) τί μὲν ὡς αἰώνιον καὶ παντὶ γένει ἀρμόζον, καὶ ἔνταλμα καὶ ἔργον ὁ Θεὸς ἐπίσταται (17), τί δὲ πρὸς τὸ σκληροκάριον τοῦ λαοῦ ὑμῶν ἀρμολάμενος, ὡς καὶ διὰ τῶν προφητῶν βοᾷ, ἐνετέταλτο;

Καὶ τοῦτω συνθέσθαι, ἐφη, ἐκ παντὸς τοὺς φιλαλήθεις, ἀλλὰ μὴ φιλέριδας ἀναγκαῖον.

Κἀγὼ· Οὐκ οἶδ' ὅπως, ἐφη, φιλερίστους τινὰς ἀποκαλῶν, αὐτὸς πολλάκις ἐν τοῦτω ἐφάνης τῷ ἔργῳ ὡν, ἀντειπὼν πολλάκις οἷς συνετέθης.

68. Καὶ ὁ Τρύφων· Ἀπίστον γὰρ καὶ ἀδύνατον σχεδὸν πρῶγμα ἐπιχειρεῖς ἀποδείκνυναι, ὅτι Θεὸς ὑπέμεινε γεννηθῆναι, καὶ ἀνθρώπως γενέσθαι.

Εἰ τοῦτο, ἐφη, ἐπ' ἀνθρωπεύσεις διδάγμασιν ἢ ἐπιχειρήμασιν ἐπεβαλόμην ἀποδείκνυναι, ἀνασχέσθαι μου οὐκ ἂν εἶδε ὑμᾶς. Εἰ δὲ Γραφὰς καὶ εἰς τοῦτο εἰρημένως τοσαύτας, πλειστάκις αὐτὰς λέγων, ἀξιώ ὑμᾶς ἐπιγύναι αὐτάς, σκληροκάριοι πρὸς τὸ γύναι νοῦν καὶ θέλημα τοῦ Θεοῦ γίνεσθε. Εἰ δὲ βούλεσθε τοιοῦτοι ἀσὶ μένειν, ἐγὼ μὲν οὐδὲν ἂν βλαβεῖν τὰ δὲ αὐτὰ ἀεὶ ἔχων & καὶ πρὸ τοῦ συμβαλεῖν ὁμῖν εἶχον, ἀπαλλάξομαι ὑμῶν.

aplius legeretur ἐπιτάσσεται. Sed tamen nihil mutandum censeo. Illud enim verbum ἐπίσταται sæpe idem valet ac probat, decernit, agnoscit; velut cum ait Julianus apud Cyrillum Alexandrinum, lib. iv, p. 305: Τὸς τῶν θυσῶν ἡπίστατο τρόπος Μωϋσῆς, « sacrificiorum ritus probavit Moyses. »

Καὶ ὁ Τρύφων· Ὅρα, ὦ φίλε, ἔφη, ὅτι μετὰ Ἀπαλλοῦ κόπου καὶ καμάτου γέγονε σοι τὸ κτήσασθαι αὐτά. Καὶ ἡμᾶς οὖν βασανίσαντας πάντα τὰ ἐπιτρέχοντα, συνθέσθαι δεῖ οἷς ἀναγκάζουσιν ἡμᾶς αἱ Γραφαί.

Κἀγὼ πρὸς ταῦτα· Οὐκ ἀξιῶ, εἶπον, ὑμᾶς μὴ παντὶ τρόπῳ ἀγωνιζομένους τὴν ἐξέτασιν τῶν ζητούμενων ποιεῖσθαι, ἀλλ' ἐκείνοις μὴ πάλιν ἀντιλέγειν, μηδὲν ἔχοντας λέγειν, οἷς ἔφητε συνθέσθαι.

Καὶ ὁ Τρύφων ἔφη· Τοῦτο πειρασόμεθα πράξειν.

Πάλιν, ἐγὼ ἔφην, πρὸς τοῖς ἀνηρωτημένοις καὶ νῦν ὑπ' ἐμοῦ (18), πάλιν ἀνερωτήσασθαι ὑμᾶς βούλομαι· διὰ γὰρ τῶν ἀνερωτήσεων τούτων καὶ περαιωθῆναι βούλομαι τὸν λόγον ἀγωνισομαι.

Καὶ ὁ Τρύφων ἔφη· Ἀνερώτα.

Κἀγὼ εἶπον· Μὴ τι ἄλλον τινὰ προσκυνητὸν, καὶ Κύριον, καὶ Θεὸν λεγόμενον ἐν ταῖς Γραφαῖς νοεῖτε εἶναι, πλὴν τοῦ τοῦτο ποιήσαντος τὸ πᾶν, καὶ τοῦ Χριστοῦ, ὃς διὰ τῶν τοσούτων Γραφῶν ἀπεδείχθη ὑμῖν ἄνθρωπος γενόμενος;

Καὶ ὁ Τρύφων· Πῶς τοῦτο δυνάμεθα εἶναι (19) ὁμολογῆσαι, ὅποτε, εἰ καὶ ἄλλος τις ἐστὶ πλὴν τοῦ Πατρὸς μόνου, τὴν τοσαύτην ζήτησιν ἐποιησάμεθα;

Κἀγὼ πάλιν· Ἀναγκαῖόν ἐστι καὶ ταῦτα ὑμᾶς ἐρωτῆσαι, ὅπως γινῶ, μὴ τι ἄλλο φρονεῖτε παρ' ἂ τῆς (20) ὁμολογήσατε.

Κἀκεῖνος· Οὐκ, ἄνθρωπε, ἔφη.

Κἀγὼ πάλιν· Ὑμῶν οὖν ταῦτα ἀληθῶς συντιθεμένων, καὶ τοῦ λόγου λέγοντος, « τὴν γενεάν αὐτοῦ τίς διηγήσεται; » οὐκ ἤδη καὶ νοεῖν ὀφείλετε, ὅτι οὐκ ἐστὶ γένους ἀνθρώπου σπέρμα;

Καὶ ὁ Τρύφων· Πῶς οὖν ὁ λόγος λέγει τῷ Δαβὶδ, ὅτι ἀπὸ τῆς ὀσφύος (21) αὐτοῦ λήψεται ἑαυτῷ υἱὸν ὁ Θεός, καὶ κατορθώσει αὐτῷ τὴν βασιλείαν, καὶ καθίσει αὐτὸν ἐπὶ θρόνου τῆς δόξης αὐτοῦ;

Κἀγὼ ἔφην· Ὁ Τρύφων, εἰ μὲν καὶ τὴν προφητείαν ἦν ἔφη Ἡσαίας, οὗ φησὶ πρὸς τὸν οἶκον τοῦ Δαβὶδ· « Ἰσοῦ ἡ Παρθένος ἐν γαστρὶ λήψεται, » ἀλλὰ πρὸς ἕτερον οἶκον τῶν δώδεκα φυλῶν, ἴσως ἂν ἀπορίαν εἶχε τὸ πρᾶγμα· ἐπειδὴ δὲ καὶ αὐτὴ ἡ προφητεία πρὸς τὸν οἶκον Δαβὶδ εἴρηται, τὸ εἰρημένον πρὸς Δαβὶδ ὑπὸ Θεοῦ ἐν μυστηρίῳ διὰ Ἡσαίου, ὡς ἐμελλε γίνεσθαι ἐξηγήθη. Εἰ μὴ τι τοῦτο οὐκ ἐπι-

Hic Trypho : Vide, inquit, amice, non sine multo labore et sudore tibi contigisse ut hæc acquireres : quare nos quoque oportet omnia, quæ occurrunt, diligenter explorare, ac tum demum iis assensum præbere, quibus Scripturæ cogunt assentiri.

Ad hæc ego : Non id, inquam, a vobis peto, ut ne omni animi contentione quæ in quæstionem veniunt exploretis; sed ne nihil habentes quod dicatis, rursus contra ea veniatis, quibus vos dixistis assentiri.

Ita facere, inquit Trypho, conabimur.

Rursum ego : Præter ea, inquam, quæ etiam nunc ex vobis sciscitatus sum, iterum vos interrogare volo. His enim interrogationibus etiam breviter disputationem absolvere conabor.

Interroga, inquit Trypho.

Num quem alium, inquam, adorandum et Dominum et Deum in Scripturis dici existimatis præter Creatorem hujus universi et Christum, quem vobis tot ex Scripturis hominem factum esse demonstravi?

166 Et Trypho : Quomodo id possimus confiteri, cum de eo etiam, an præter solum Patrem aliquis alius sit, tantam quæstionem moverimus?

Rursum ego : Necessè est id quoque ex vobis scisciter, ut sciam nunquid aliud sentiat is præter id quod modo confessi estis?

C Nihil omnino, inquit ille.

Tum ego : Cum igitur his vere assentiamini, cumque Scriptura dicat : « Generationem ejus quis enarrabit? » An non tandem intelligere debetis eum non esse humani generis semen?

At Trypho : Quomodo igitur Scriptura dicit Davidi, fore ut ex ejus lumbis filium sibi Deus assumat, et regnum ei tradat, ac in sede gloriæ suæ collocet?

Si quidem, inquam, Trypho, vaticinium illud Isaïas : « Ecce Virgo in utero concipiet », non ad Davidis, sed ad aliam ex duodecim tribubus domum edidisset, haberet forte res aliquid dubitationis. Sed cum ipsa prophetia ad domum Davidis edita sit; quæ ad Davidem in mysterio dixit Deus, ea Isaïas, ut erant eventura, ita exposuit. Nisi forte illud, amici, inquam, ignoratis, multa arcana

¹⁸ Isa. LIII, 8. ¹⁹ Isa. VII, 14.

(18) Καὶ νῦν ὑπ' ἐμοῦ. Observat Sylburgius convenientius fore, si scribatur ὑπ' ἐμοῦ, καὶ νῦν. Sed illud καὶ νῦν commodam habet sententiam. Idem enim est ac « etiam modo. »

(19) Δυνάμεθα εἶναι. Wolfius monnit legendum esse δυνάμεθα εἶναι. SYLBURG. Nulla mutandi textus necessitas, nec illud ἐπι convenit huius loco.

(20) Ὑμῶν παρὰ Θεῷ, vitiose. ΟΡΤΟ.

(21) Ἀπὸ τῆς ὀσφύος. Interp. LXX habent : Ἐκ καρποῦ τῆς κοιλίας αὐτοῦ, « De fructu ventris ejus, » non « lumborum. » Psal. CXXXI, 11, unde ita argumentatur Irenæus, Adv. hæc. lib. III, cap.

27 : « Propter hoc enim et de fructu ventris ejus regem promisit, quod erat proprium Virginis prægnantis; et non de fructu lumborum ejus, nec de fructu rennum ejus, quod est proprium viri generantis, et mulieris ex viro conceptionem facientis. » Et similiter Tertullianus lib. III contra Marcion., cap. 20. Parum vero soliditatis hanc habere argumentationem Cl. observat Græbius in adnot. ad loc. et præsertim distinctionem; illam « ventris et lumborum; » cum ipse D. Petrus, Act. XI, 30, hanc prophetiam recitans dicat : Ἐκ καρποῦ τῆς ὀσφύος αὐτοῦ. ЖЕВВ.

aut in parabolis dicta, aut mysteriis et actionum quarundam signis adumbrata, a prophetis post eos, qui hæc dixere aut egere, exortis fuisse explicata.

Maxime, inquit Trypho.

Si ergo hanc Isaie prophetiam in nostrum hunc Christum, minime vero in Ezechiam, ut vobis placet, dictam esse demonstravero; an non id quoque a vobis impetrabo, ut ne fidem magistris vestris habeatis, qui interpretationem a Septuaginta vestris senioribus apud Ptolemæum Ægyptiorum regem adornatam quibusdam in rebus veram non esse audent pronuntiare? Nam quæ diserte in Scripturis insipientem eorum et sui amantem sententiam arguere manifestum est, ea negare audent ita esse scripta. Quæ vero trahere et ad humanas actiones accommodare posse sibi videntur, ea asserunt non in nostrum hunc Jesum Christum esse dicta, sed in quem ipsi interpretari placet. Sic Scripturam illam, de qua nunc agimus, docuerunt vos in Ezechiam esse dictam, in quo quidem, ut promisi, mentiri eos demonstrabo. Quando autem eis Scripturas illas objicimus, quæ supra a me recitatæ Christum conceptis verbis passibilem et adorandum et Deum demonstrant; assentiuntur illi quidem necessitate adducti in Christum dictas esse; sed hunc negare audent Christum esse, venturum autem et passurum et regnaturum et adorandum Deum fore constituentur; quod quidem ridiculum et stultum 167 esse pariter demonstrabo. Sed quia festinatione urgeor, ut iis prius respondeam, quæ per ridiculum a te dicta sunt, his quidem respondebo, ac postea ad ea, quæ supersunt, demonstranda progrediar.

69. *Diabolus, dum veritatem æmulatur, invenit fabulas de Baccho, Hercule et Æsculapio.* — Probe igitur scias, Trypho (sic enim pergebam), quæ corrupit et adulteravit is qui dicitur diabolus, atque ut apud Græcos narrarentur, perfecit, quemadmodum et per magos in Ægypto et per falsos, Eliæ tempore, prophetas operatus est, his meam in Scripturis intelligentiam et fidem confirmari. Nam cum Bacchum ex Jovis cum Semele consuetudine geni-

(22) Ἀποκεκαλυμμένως. Legendum ἐπικεκαλυμμένως, vel potius παρακεκαλυμμένως, existimat eruditus Thirlbius. Nihil prorsus mutandum, cum verbum ἀποκαλύπτω nonnunquam idem sit ac abscondo. Vide infra num. 90. — Ἐπικεκαλυμμένως. Sic lego pro vulg. ἀποκεκαλυμμένως, quod, cum significat (aperte : nuspiam vero ἀποκαλύπτω, idem est ac abscondo, ut Maran. temere statuit) non in rem quadret, nullo prorsus modo potest ferri. Facillime autem ἀπὸ et ἐπὶ a librario non satis attento confundebantur; vid. exemplum n. 25 not. Cf. præterea n. 130: Ἐστὶ δὲ εἰρησμένοι (sc. οἱ λόγοι)... ἐπικεκαλυμμένως. Thirlbius cur præferat παρακεκαλυμμένως (c. 76) nescio. OTTO.

(23) Ἄ δὲ ἂν καὶ ἔλκειν. Post hoc verbum subaudiendum νομίζουσι, ac legendum πρὸς ἃς νομίζουσι δύνασθα: ἀρμόζειν. SYLBURGIVS.

stasste, ὦ φίλοι, ἔφη, ὅτι πολλοὺς λόγους τοὺς ἀποκεκαλυμμένως (22) καὶ ἐν παραβολαῖς ἢ μυστηρίοις, ἢ ἐν συμβόλοις ἔργων λελεγμένους, οἱ μετ' ἐκείνους τοὺς εἰπόντας ἢ πράξαντας γενόμενοι προφήται ἐξηγήσαντο.

Καὶ μάλια, ἔφη ὁ Τρύφων.

Ἐάν οὖν ἀποδείξω τὴν προφητείαν ταύτην τοῦ Ἡσαίου εἰς τοῦτον τὸν ἡμέτερον Χριστὸν εἰρημένην, ἀλλ' οὐκ εἰς τὸν Ἐζεκιάν, ὡς φατε ὑμεῖς, οὐχὶ καὶ ἐν τούτῳ δυσωπήσω ὑμᾶς μὴ πείθεσθαι τοῖς διδασκάλοις ὑμῶν, οἵτινες τολμῶσι λέγειν, τὴν ἐξηγήσιν ἢ ἐξηγήσαντο οἱ Ἐβδομήκοντα ὑμῶν πρεσβύτεροι παρὰ Πτολεμαίῳ τῷ τῶν Αἰγυπτίων βασιλεῖ γενόμενοι, μὴ εἶναι ἐν τισιν ἀληθῆ; Ἄ γὰρ ἂν διαβρήθην ἐν ταῖς Γραφαῖς φαίνονται ἐλέγχοντα αὐτῶν τὴν ἀνόητον καὶ φιλαυτον γνώμην, ταῦτα τολμῶσι λέγειν μὴ οὕτω γεγράφαί. Ἄ δὲ ἂν καὶ ἔλκειν (23) πρὸς ἃ νομίζουσι δύνασθα ἀρμόζειν πράξεις ἀνθρωπίους, ταῦτα οὐκ εἰς τοῦτον τὸν ἡμέτερον Ἰησοῦν Χριστὸν εἰρησθαί λέγουσιν, ἀλλ' εἰς ὃν αὐτοὶ ἐξηγησθαί ἐπιχειροῦσιν. Ὅποῖον καὶ τὴν Γραφὴν ταύτην, περὶ ἧς ἢ νῦν ὀμιλία ἐστίν, ἐδίδαξαν ὑμᾶς, λέγοντες εἰς Ἐζεκιάν αὐτὴν εἰρησθαί: ὅπερ, ὡς ὑπεσχόμην, ἀποδείξω ψεῦδεσθαι αὐτούς. Ἄς δ' ἂν λέγωμεν αὐτοῖς Γραφάς, αἱ διαβρήθην τὸν Χριστὸν καὶ παθητὸν καὶ προσκυνητὸν καὶ Θεὸν ἀποδεικνύουσιν, ἃς καὶ προανιστόρησα ὑμῖν, ταύτας εἰς Χριστὸν μὴ εἰρησθαί ἀναγκαζόμενοι συντίθενται, τοῦτον δὲ μὴ εἶναι τὸν Χριστὸν τολμῶσι λέγειν: ἐλευσεσθαί δὲ καὶ παθεῖν, καὶ βασιλεύσει, καὶ προσκυνητὸν γενέσθαι Θεὸν (24) ὁμολογοῦσιν: ὅπερ γελοῖον καὶ ἀνόητον ὁμοίως (25) ἀποδείξω. Ἄλλ' ἐπεὶ κατεπεῖγει με (26) πρότερον πρὸς τὰ ὑπὸ σοῦ ἐν γελοίῳ τρόπῳ εἰρημένα ἀποκρίνασθαι, πρὸς ταῦτα τὰς ἀποκρίσεις ποιήσομαι, καὶ πρὸς τὰ ἐπίλοιπα ἐς ὕστερον τὰς ἀποδείξεις δώσω.

69. Εὖ ἴσθι οὖν, ὦ Τρύφων, λέγων ἐπέφερον, ὅτι ἃ παραποιήσας ὁ λεγόμενος διάβολος ἐν τοῖς Ἑλλησι λεχθῆναι ἐποίησεν, ὡς καὶ διὰ τῶν ἐν Αἰγύπτῳ μάγων ἐνήργησε, καὶ διὰ τῶν ἐπὶ Ἠλία ψευδοπροφητῶν, καὶ ταῦτα βεβαίαν μου τὴν ἐν ταῖς Γραφαῖς γνώσιν καὶ πίστιν κατέστησεν. Ὅταν γὰρ Διόνυσον μὲν ὑπὸ τοῦ Διὸς ἐκ μήξεως ἦν μεμλῆχθαι (26) αὐτὸν τῆ Σεμέλῃ, γεγενῆσθαι λέγουσι, καὶ τοῦτον εὐρετὴν ἀμπέλου γενόμενον, καὶ διασταραχθέντα καὶ ἀποθα-

(24) Καὶ προσκυνητὸν γενέσθαι Θεόν. Con-jicit eruditus Londinensis editor legendum καὶ Θεόν, quia paulo ante et num. 64, ita legitur; sed fateur in aliis locis legi προσκυνητὸν Θεόν, ut num. 76 et 126.

(25) Ὁμοίως. Vel legendum ἀνόητον ὃν ὁμοίως, ut in edit. Paris., vel delendum ὃ, ut existimavi Syllburgius.

(26) Κατεπεῖγει με. Legendum pronuntiat eruditus Londinensis editor κατεπεῖγομαι, sed eum refellit ipse Justinus qui ait n. 43: Περὶ δὲ τοῦ τῆς γενέσεως αὐτοῦ μυστηρίου ἤδη λέγειν κατεπεῖγοντος λέγω.

(26) Ἦν μεμλῆχθαι. Subintelligitur λέγουσι, nec semel occurrit relativum ista ratione cum infinitivo copulatum, ut erudito Ottoni notatum est. Ed. PATROL.

νόντα ἀναστῆναι, εἰς οὐρανόν τε ἀνεληλυθῆναι ἰστο-
 ρῶσι, καὶ οἶνον ἐν τοῖς μυστηρίοις αὐτοῦ παραφέρω-
 σιν (27), οὐχὶ τὴν προλελεγμένην ὑπὸ Μουσῆως ἀνα-
 γραφείσαν Ἰακώβ τοῦ πατριάρχου προφητεῖαν μεμι-
 ῆσθαι αὐτὸν νοῶ; Ἐπὶ δὲ τὸν Ἡρακλέα ἰσχυρὸν
 καὶ περιουστῆσαντα πᾶσαν τὴν γῆν, καὶ αὐτὸν τῷ Διὶ
 ἐξ Ἀλκμήνης γενόμενον, καὶ ἀποθανόντα εἰς οὐρανὸν
 ἀνεληλυθῆναι λέγωσιν, οὐχὶ τὴν, « Ἰσχυρὸν (28) ὡς
 γίγας δραμεῖν ὁδὸν αὐτοῦ, » περὶ Χριστοῦ λελεγμέ-
 νην Γραφὴν ὁμοίως μεμιῆσθαι νοῶ; Ὅταν δὲ τὸν
 Ἀσκληπιὸν νεκροὺς ἀνεγείραντα, καὶ τὰ ἄλλα πάθη
 θεραπεύσαντα παραφέρῃ, οὐχὶ τὰς περὶ Χριστοῦ
 ὁμοίως προφητείας μεμιῆσθαι τοῦτον καὶ ἐπὶ τούτῳ
 ζημῇ; Ἐπεὶ δὲ οὐκ ἀνιστόρησα πρὸς ὑμᾶς τοιαύτην
 Γραφὴν f, σημαίνει τὸν Χριστὸν ταῦτα ποιήσειν, καὶ
 μὲν τινὸς ἀναγκαιῶς ἐπιμνησθῆσομαι· ἐξ ἧς καὶ συν-
 εῖναι ὑμῖν δυνατόν, πῶς καὶ τοῖς ἐρήμοις γνώσεως
 Θεοῦ, λέγω δὲ τοῖς ἔθνεσιν, οἳ καὶ ὀφθαλμοὺς ἔχοντες
 οὐδὲ κάρδιαν ἔχοντες συνίεσαν, τὰ ἐξ ὕλης
 κατασκευάζματα προσκυνοῦντες, ὁ λόγος προέλεγεν
 ἀρνηθῆναι αὐτὰ, καὶ ἐπιτίθειν ἐπὶ τοῦτον τὸν Χριστόν.
 Εἴρηται δὲ οὕτως· « Εὐφράνθητι, ἔρημος ἡ διψῶσα·
 ἀγαλλιάσθω ἔρημος, καὶ ἐξανθήτω ὡς κρίνον· καὶ
 ἐξανθήσει, καὶ ἀγαλλιάσεται τὰ ἔρημα τοῦ Ἰορδάνου·
 καὶ ἡ δόξη τοῦ Λιθάνου ἐδόθη αὐτῇ, καὶ ἡ τιμὴ τοῦ
 Καρμήλου. Καὶ ὁ λαὸς μου βίβεται τὸ ὕψος Κυρίου καὶ
 τὴν δόξαν τοῦ Θεοῦ. Ἰσχύσατε, χεῖρες ἀνεμμέναι καὶ
 γόνατα παραλελυμένα. Παρακαλεῖσθε, οἱ ολιγόψυχοι τῇ
 καρδίᾳ· ἰσχύσατε, μὴ φοβεῖσθε. Ἰδοὺ ὁ Θεὸς ἡμῶν
 κρίνει ἀναποδίδωσι καὶ ἀναποδώσει. Αὐτὸς ἤξει καὶ
 σώσει ἡμᾶς. Τότε ἀνοιχθήσονται ὀφθαλμοὶ τυφλῶν,
 καὶ ὕδατα κωφῶν ἀκούσονται. Τότε αἰετὶα ὡς ἔλαφος ὁ
 χλωὸς, καὶ τρανὴ ἔσται γλώσσα μογιλάλων· ὅτι ἐρ-
 βάγη ἐν ἐρήμῳ ὕδωρ, καὶ φάραγξ ἐν τῇ διψῶσῃ (29),
 καὶ ἡ ἀνυδρὸς ἔσται εἰς ἔλη· καὶ εἰς διψῶσαν γῆν
 πηγὴ ὕδατος ἔσται. » Πηγὴ ὕδατος ζῶντος παρὰ Θεοῦ
 ἐν τῇ ἐρήμῳ, γλώσσεως Θεοῦ, τῇ τῶν ἐθνῶν γῆ ἀνέ-
 βλωσεν οὕτως ὁ Χριστός· ὅς καὶ ἐν τῷ γένει ὡμῶν

²⁷ Psal. xviii, 6.

(27) Καὶ οἶνον... παραφέρωσιν. Uterque codex
 habet ad marginem καὶ ὄνον. Sic etiam Robertus
 Stephanus ad calcem. Sed in *Apologia* 1, num. 54,
 probavimus legendum esse οἶνον. Verbum παραφέ-
 ρειν videtur hoc loco idem sonare ac præter fas et
 veritatem inducere. Sic paulo post de eodem dia-
 bolo : Ὅταν δὲ τὸν Ἀσκληπιὸν... παραφέρῃ. Eodem
 verbo utitur *Apol.* 1, num. 54. Itaque assentiri non
 possum erudito Thirlbio pronuntianti omnino legen-
 dum ὄνον, et pro παραφέρωσι, περιφέρωσι. — Ὅνον.
 Codd. mss. et editi οἶνον. At hic vero, quemadmo-
 dum in loco parallelo *Apol.* 1, num. 54, est omnino
 scribendum ὄνον, quod et uterque cod. instus ad
 marginem habet et editores, Marano excepto, pro-
 bant. Constat asinum Baccho sacrum fuisse. Plinius
Hist. nat. xiv, c. 1 (ed. Paris., tom. IV), p. 304 :
 « Ferulæ asinis gratissimum sunt in pabulo, cæteris
 vero jumentis præsentaneo veneno; qua de causa
 i! animal Libero Patri assignatur, cui et ferula. »
 Plurimus *De nat. deor.*, p. 77, ed. Ald. : Οἱ ὄνοι
 ἐν ταῖς πομπαῖς αὐτοῦ (sc. Διονύσου) θαμίζουσι. Adhe
 Hygin. *Poet. astron.* (Mythogr. lat., ed. Amstelod.),
 p. 598. Οἶτο.

(28) Ἰσχυρὸν. Legitur ἰσχυρός in *Apol.* 1, n. 54,
 ubi eadem pertractantur. Sed in hac *Apol.*, n. 40,

A tum dicunt, eumque inventorem vitis fuisse, et dis-
 cerptum ac mortuum resurrexisse ac in cælum
 ascendisse perhibent, et vinum in ejus mysteria in-
 ducunt, nonne prædictum illud Jacobi oraculum,
 quod Moyses litteris mandavit, a diabolo imitatione
 expressum intello? Cum autem Herculeum fortem
 fuisse et totum orbem terrarum peragrassæ dicunt,
 eundemque Jovi ex Alcimene genitum, et post mor-
 tem in cælum ascendisse, nonne Scripturam illam,
 quæ de Christo dicit : « Fortis ut gigas ad curren-
 dum viam suam », similiter eum imitatum intel-
 ligo? Cum autem Æsculapium mortuos excitantem
 et alios morbos curantem inducit, nonne edita de
 Christo vaticinia in hoc quoque similiter imitatum
 dixerim? Sed quia nullam vobis ejusmodi Scriptu-
 ram attuli, quæ Christum hæc facturum demonstra-
 ret, necessario aliquam unam commemorabo, ex
 qua intelligere poteritis, quomodo etiam hominibus
 instar deserti, quantum ad Dei cognitionem attinet,
 sese habentibus (gentes intello), qui oculis ha-
 bentes non videbant, et cor habentes non intelligen-
 bant, simulacra ex materia fabrefacta adorantes;
 quomodo, inquam, his Scriptura prænuntiet fore,
 ut simulacris nuntium remittant, et in hunc Chri-
 stum sperent. Sic autem expressa est : « Lætare,
 desertum sitiens; exsulet solitudo, et floreat quasi
 liliium : et efflorescent et exsultabunt deserta Jorda-
 nis, et gloria Libani data est ei, et honor Carmeli.
 Et populus meus videbit altitudinem Domini et
 gloriam Dei. Comfortamini, manus remissæ et ge-
 nua dissoluta. Consolamini vos, pusillanimes corde,
 confortamini, nolite timere. Ecce Deus noster ju-
 dicio retribuit, et retribuet : ipse veniet, et sal-
 vabit nos. Tunc aperientur oculi cæcorum, et aures
 surdorum audient. Tunc saliet sicut cervus clau-
 dus : et expedita erit lingua balborum; quia scissa
 est in deserto aqua, et torrens in terra sitienti; et
 erit inaquosa in paludes, et in sitiente terra fons

et in *Dialogo*, num. 64, habemus ἀγαλλιάσεται ὡς
 γίγας. Forte illud ἰσχυρός explicationis causa ap-
 positum a Justino. Sic enim Theodoretus ad hunc
 locum observat solem, κατὰ δὲ τὸ τάχος μιμεῖσθαι
 γίγαντά τινα μετὰ πολλῆς διατρέχοντα βώμης καὶ
 ἰσχύος. Suspiciari etiam aliquis possit duas prophē-
 tias a Justino conjungi, nempe cum Davidica illam
 Isaiaæ supra memoratam, num. 26 : Ἀναβαίνων βίξ
 μετὰ ἰσχύος, vel, ut conjicit Cl. Thirlbius, duas
 versiones Hebraici textus נַבְרָבָא.

(29) Καὶ φάραγξ ἐν τῇ διψῶσῃ. Langi versio,
 quæ in editionibus Londinensibus servata est, per-
 absurde habet, « et vallis in siticulosa. » Liceat mihi
 nata occasione ex hac voce, locum in epist. 14 Bas-
 ilii non belle a me reditum emendare. Sic loquitur
 Basilius solitudinem suam describens : Ἐκ δὲ τοῦ
 ἐπὶ θάτερα ταταμένον εἶναι τὸ ἄρος δι' ἀγκώνων μη-
 νοειδῶν ταῖς φάραγξιν ἐπιγευγνόμενον, τὰ βᾶσιμα
 τῆς ὑπερείας ἀποτειχίσει. Sic reddendum : « Mons
 autem, eo quod in alteram partem extendatur, per
 curvatos anfractus torrentibus junctus pervias mon-
 tis infimas partes intercludit. — Ἐν τῇ. Sic solus
 Justinus. Septuaginta, γῆ. Sæpe enim T et Γ con-
 funduntur in codicibus. Οἶτο.

aquæ erit⁵⁰. » Fons aquæ vivæ a Deo in terra, quantum ad cognitionem Dei spectat, **168** deserta, gentium videlicet, scaturivit hic Christus, qui et in vestra gente apparuit, ac homines ab ipso ortu et secundum carnem cæcos et surdos et claudos sanavit, verbo suo efficiens, ut alius quidem exsiliret, alius audiret, alius videret. Quinetiam mortuos exsuscitans et vitæ restituens, etiam ex operibus homines illius ætatis excitabat, ut eum agnoscerent. Isti autem cum hæc etiam fieri viderent, magicas esse præstigias dicebant; eum enim magum et populi deceptorem dicere audebant. Hæc autem ipse eo quoque consilio faciebat, ut et credituris sibi hominibus persuaderet, etiamsi quis aliquo corporis vitio laboret, modo tradita a se præcepta custodiat, integrum illum a se in secundo suo adventu, ac præterea immortalem, et corruptionis et doloris expertem excitatum iri.

70. Sic etiam Mithræ mysteria ex Danielis et Isaïæ vaticiniis detorta. — Cum autem ii qui Mithræ tradunt mysteria, eum ex petra genitum dicunt, et speluncam vocant locum illum, ubi ab eo initiari perhibent eos qui ipsi credunt; nonne hic illos imitatos scio id quod a Daniele dictum est, lapidem abscissum esse sine manibus ex magno monte, et quod ab Isaia similiter, cujus omnia etiam verba imitari conati sunt? Machinati enim sunt, ut sermones etiam apud istos de justitiæ observatione haberentur. Necesse est autem Isaïæ verba vobis referam, ut ex illis perspicatis ita sese rem habere. Sunt autem ejusmodi: « Audite, qui longe estis, quæ feci: scient, qui appropinquant fortitudinem meam. Recesserunt, qui erant in Sion iniqui; apprehendet tremor impios. Quis annuntiabit vobis locum æternum? Qui ambulat in justitia, qui loquitur rectam viam, odit iniquitatem, et injustitiam, et manus puras habet a muneribus; qui obturat aures, ut non audiat judicium sanguinis injustum, claudit oculos, ne videat iniquitatem: iste habitabit in excelsa spelunca petræ fortissimæ. Panis ei dabitur, et aqua ejus fidelis. Regem cum gloria vi-

⁵⁰ Isa. xxxv, 1-7.

(50) *Πηροῦς*. Recte observat eruditus Londinensis editor « cæcos » hic non « mutilos » esse interpretandum. Idem dicendum de simili loco *Apol.* 1, u. 22.

(31) *Ἔρθα μνεῖν*. Vertendum duxi, « ubi tradunt ab ipso initiari qui ipsi credunt. » Illud enim παραδίδουσι arcanum quidpiam significat, nec grande mysterium fuisset, si id tantum dixissent sese in spelunca initiandi munere perfungi. Vide infra num. 78.

(32) *Καὶ ταῦτα ποιῆσαι ὁμοίως*. Non magna opus est immutatione ut corruptus hic locus sanetur. Plana enim erunt omnia, si vel Ἠσαίου legamus pro ποιῆσαι, vel sic: Τὸ ὑπ' Ἠσαίου ὁμοίως.

(35) *Ὁὐ καὶ τοὺς λόγους πάντας*. Ait Justinus sacerdotes Mithræ omnia Isaïæ verba mox referenda imitatos esse, idque ut probet, unico contentus est exemplo, nempe justitiæ præceptis, quæ illi, ut in his Isaïæ verbis: « Qui ambulat in justitia, » etc., tradere solebant. Multa alia omisit Justinus, ut facilia et obvia. Nam cum Mithra idem sit ac ignis, id manifeste respondet igni de quo Isaïas. Et cum Justinus monuerit eos, qui initiantur, ab ipso Mi-

θρᾶ πύφανται, καὶ τοὺς ἐκ γενετῆς καὶ κατὰ τὴν σάρκα πηροῦς (30), καὶ κωφοὺς, καὶ χωλοὺς ἴασατο, τὸν μὲν ἄλλεσθαι, τὸν δὲ καὶ ἀκούειν, τὸν δὲ καὶ ὀρθῶν τῷ λόγῳ αὐτοῦ ποιῆσας. Καὶ νεκροὺς δὲ ἀναστήσας, καὶ ζῆν ποιῆσας, καὶ διὰ τῶν ἔργων ἔδουσάπει τοὺς τότε ὄντας ἀνθρώπους, ἐπιγνώνας αὐτόν. Οἱ δὲ καὶ ταῦτα ὀρῶντες γινόμενα, φαντασίαν μαγικὴν γίνεσθαι ἔλεγον. Καὶ γὰρ μάγον εἶναι αὐτόν ἐτόλμων λέγειν καὶ λαοπλάνον. Αὐτὸς δὲ καὶ ταῦτα ἐποίησε πείθων καὶ τοὺς ἐπ' αὐτόν πιστεῦειν μέλλοντας: « ὅτι κἂν τις ἐν λάθῃ τιλὴ σώματος ὑπάρχων, φύλαξ τῶν παραδειδόμενων ὑπ' αὐτοῦ διδαγμάτων ὑπάρξῃ, ὀλόκληρον αὐτόν ἐν τῇ δευτέρᾳ αὐτοῦ παρουσίᾳ, μετὰ τοῦ καὶ ἀθάνατον καὶ ἀφθαρτον καὶ ἀλύπητον ποιῆσαι, ἀναστήσει.

70. « Ὅταν δὲ οἱ τὰ τοῦ Μίθρου μυστήρια παραδίδόντες λέγωσιν ἐκ πέτρας γεγενῆσθαι αὐτόν, καὶ σπήλαιον καλῶσι τὸν τόπον ἐνθα μνεῖν (31) τοὺς πειθομένους αὐτῷ παραδιδούσιν, ἐνταῦθα οὐχὶ τὸ εἰρημένον ὑπὸ Δανιὴλ, ὅτι λίθος ἀνευ χειρῶν ἐτμήθη ἐξ ὄρους μεγάλου, μεμιμησθαι αὐτοὺς ἐπίσταμαι, καὶ ταῦτα ποιῆσαι ὁμοίως (32), οὐ καὶ τοὺς λόγους πάντας (33) μιμησάσθαι ἐπεχείρησαν; Δικαιοπραξίας γὰρ λόγους καὶ παρ' ἐκείνους (34) λέγεσθαι ἐτεχνάσαντο. Τοὺς δὲ εἰρημένους λόγους τοῦ Ἠσαίου, ἀναγκαίως ἀνιστορήσω ὑμῖν, ὅπως ἐξ αὐτῶν γνῶτε ταῦθ' οὕτως ἔχειν. Εἰσὶ δὲ οὗτοι: « Ἀκούσατε, οἱ πόρρωθεν, ἀ ἐποίησα: γινώσονται (35) οἱ ἐγγίζοντες τὴν ἰσχύν μου. Ἀπέστησαν οἱ ἐν Σιών ἄνομοι: λήθηται τρόμος τοὺς ἀσεβεῖς. Τίς ἀναγγελεῖ ὑμῖν τὸν τόπον τῶν αἰώνων; Πορευόμενον ἐν δικαιοσύνῃ, λαλοῦντα εὐθεῖαν ὁδόν, μισοῦντα ἄνομίαν καὶ ἀδικίαν, καὶ τὰς χεῖρας ἀφωσιωμένον (36) ἀπὸ δώρων, βαρύνων ὤτα, ἵνα μὴ ἀκούσῃ κρίσιν ἀδικῶν αἵματος: καμμύων τοὺς ὀφθαλμοὺς, ἵνα μὴ ἴδῃ ἀδικίαν: οὗτος οἰκῆσει ἐν ὑψηλῷ σπηλαίῳ πέτρας ἰσχυρᾶς. Ἄρτος δοθήσεται αὐτῷ, καὶ τὸ ὕδωρ αὐτοῦ πιστόν. Βασιλεῖα μετὰ δόξης ὕψεσθε, καὶ οἱ ὀφθαλμοὶ ὑμῶν ὕψονται πόρρωθεν. Ἡ ψυχὴ

thra initiatos dici, necesse non erat admonere id ex his Isaïæ verbis imitatione expressum: « Regem cum gloria videbitis. » Panis et aqua memorentur ab Isaia. Sic etiam in his Mithræ mysteriis panem et aquæ poculum apponi testatur Justinus *Apol.* 1. Paulo ante γεγενῆσθαι pro γεγεννησθαι, sive errore librarium, sive quod eadem sit utriusque verbi significatio. Dicebat Justinus Judæis n. 23: Μετὰτε ὡς γεγένησθε.

(34) *Καὶ παρ' ἐκείνους*. « Etiam apud istos, » nempe Mithræ sacerdotes. Quare illud ἐτεχνάσαντο non de Mithræ sacerdotibus intelligendum, sed subaudiendi demones. Vide *Apol.* 1, n. 54.

(35) *Γινώσονται*. Editi καὶ γινώσονται. Sed deest conjunctio in utroque codice ms. et in Bibliis Romanis. Non deesse in Complut. et Ald. et Curterii Isaia observat Thirlbius.

(36) *Ἀφωσιωμένον*. Biblia ἀποσειόμενον. Hi autem accusativi manifestum sunt librarium erratum, quorum etiam negligentia omissa hæc verba, quæ cum Justinii proposito faciebant: Τίς ἀναγγελεῖ ὑμῖν ὅτι πῦρ καίεται;

ἡμῶν μελετήσῃ φόβον Κυρίου. Ποῦ ἔστιν ὁ γραμματικὸς, ποῦ εἰσὶν οἱ βουλευόντες; Ποῦ ἔστιν ὁ ἀριθμῶν τοὺς τρεφομένους, μικρὸν καὶ μέγαν λαόν; Ἡ οὐ συνεβουλευσάντο, οὐδὲ ἤδεισαν βάθη φωνῶν, ὥστε μὴ ἀκούσαι. Λαὸς πεφαιλισμένος, καὶ οὐκ ἔστι τῷ ἀκούοντι σύνεσις. Ὅτι μὲν οὖν καὶ ἐν ταύτῃ τῇ προφητείᾳ περὶ τοῦ ἄρτου ὃν παρέδωκεν ἡμῖν ὁ ἡμέτερος Χριστὸς ποιεῖν εἰς ἀνάμνησιν τοῦ τε σωματοποιήσασθαι (37) αὐτὸν διὰ τοὺς πιστεύοντας εἰς αὐτόν, δι' οὓς καὶ παθητὸς γέγονε· καὶ περὶ τοῦ ποτηρίου, ὃ εἰς ἀνάμνησιν τοῦ αἵματος αὐτοῦ παρέδωκεν εὐχαριστοῦντας ποιεῖν, φαίνεται. Καὶ ὅτι βασιλέα τοῦτον αὐτὸν μετὰ δόξης ὀνόμαθα, αὐτῇ ἡ προφητεία θελοῖ· καὶ ὅτι λαὸς ὁ εἰς αὐτὸν πιστεύειν προεγνωσμένος μελετήσῃ (38) φόβον Κυρίου προέγνωστο, αὐταὶ αἱ λέξεις τῆς προφητείας βοῶσι· καὶ ὅτι οἱ τὰ βιβλία τῶν Γραφῶν ἐπίστασθαι λογιζόμενοι καὶ ἀκούοντες τῶν προφητειῶν οὐκ ἔχουσι σύνεσιν, ὁμοίως αὐταὶ αἱ Γραφαὶ κεκράγασι. Ὅταν δὲ, ὦ Τρύφων, ἔσθῃ, ἐκ παρθένου γεγενῆσθαι τὸν Περσέα ἀκούσω, καὶ τοῦτο μιμήσασθαι τὸν πλάνον ὄφιν συνήμι. vociferantur. Quando autem ex virgine genitum

A debitis; oculi vestri videbunt de longe; anima vestra meditabitur timorem Domini. Ubi est litteratus? Ubi sunt consiliatores? Ubi est, qui numerat eos, qui nutriuntur, parvum et magnam populum? Quocum consilia non agitarunt, neque profunditatem vocum sciverunt, ita ut non audirent. Populus vitiosus, et non est audienti intelligentia⁹⁶. Liquet igitur in hac quoque prophetia et de pane illo prædici, quem nobis Christus noster facere præcepit in memoriam corporis a se propter eos, qui in ipsum credunt, 169 assumpti, propter quos et passibilis factus est; et de calice, quem in memoriam sanguinis sui cum gratiarum actione fieri præcepit. Atque hunc ipsum Regem gloria circumfluentem nos visuros eadem prophetia declarat; ac futurum etiam ut populus, qui in eum prænoscebatur crediurus, timorem Dei meditaretur, id præcognitum fuisse, ipsa prophetiæ verba clamant; denique eos qui litteras Scripturarum scire sibi videntur, prophetiarum intelligentiam, etiam cum eas audiunt, non habere, similiter hæc Scripturæ audio Perseum, id quoque, Trypho, fraudulentum

71. Ἄλλ' οὐχὶ τοῖς διδασκάλοις ὑμῶν πειθῆναι, μὴ συνθετιμένοις καλῶς ἐξηγεῖσθαι (39) τὰ ὑπὸ τῶν πατρῶν Πτολεμαίου τῷ Αἰγυπτίων γενομένων βασιλεῖ ἐβδμήκοντα πρεσβυτέρων· ἀλλ' αὐτοὶ ἐξηγεῖσθαι πειρῶνται. Καὶ ὅτι πολλὰς Γραφὰς τέλειον περιεῖλον (40)

71. *Judæi rejiciunt Septuaginta interpretationem, ex qua etiam nonnulla sustulerunt.* — Sed minime mihi probantur magistri vestri, qui Septuaginta illos senes apud Ptolemæum Ægyptiorum regem recte interpretatos esse assentiri nolunt, sed ipsi

⁹⁶ Isa. xxxiii, 45-49.

(37) Τοῦ τε σωματοποιήσασθαι. Duabus de causis Justinus eucharistiam ad recordationem Incarnationis celebrari docet. Prima, eaque apertissima, quia dum caro illa offertur in altari, eam pro nobis in utero Virginis formatam, et in cruce passam recordamur. Alteram affert ipse Justinus in Apologia prima, ubi docet quemadmodum per Verbi omnipotentiam mysterium Incarnationis peractum est, ita ejusdem Verbi omnipotentiam panem et vinum fieri corpus et sanguinem Christi. Vide *Apol.* 1, n. 66, et *Præfat.* part. II.

(38) Μελετήσῃ. R. Stephanus et uterque cod. ms. μελετήσῃ. Manifestus error sublatus in edit. Paris.

(39) Καλῶς ἐξηγεῖσθαι. Mallet Sylburgius ἐξηγήσθαι. Quod autem addit Justinus, « ipsi Interpretari aggrediuntur, » id de tota Scriptura, id est de Aquilæ versione ante aliquot annos elaborata, intelligendum non puto, sed de quibusdam locis, de quibus litem Judæi movebant. Nam 1° Interpretationem Septuaginta seniorum in nonnullis tantum locis reprehendebant, cætera probabant, n. 68 et 72. At versio Aquilæ innumeris locis a Septuaginta discrepabat. 2° Idem persuadent ipsæ Justinus querelæ; aliud est enim testimonia et veteri interpretatione expungere, quod unum queritur Justinus; aliud novam elaborare. 3° Dum ait Justinus, n. 72, testimonium Jeremiæ recisum a Judæis ex Septuaginta seniorum interpretatione, sed tamen adhuc existare in nonnullis eorum exemplaribus, satis declarat non desiisse Judæos hac interpretatione uti, ac exemplarium, quæ apud eos servabantur, varietatem in eo positam, quod alia haberent hoc testimonium, alia non haberent. Nulla hic ergo alia querenda interpretatio quam Septuaginta seniorum. 4° Denique in illo Isaia testimonio, « Væ animæ ipsorum, » quod, teste Hieronymo, et in Hebræo et

C apud alios interpretes totum fere discrepabat a Septuaginta Interpretibus, hoc tantum discrimen animadvertit Justinus inter Judæos et septuaginta interpretes, quod Judæi legendum contenderent ὄψωμεν, Septuaginta vero interpretes haberent ἄρωμεν, n. 136. — Mirum cur Justinus crimini vertat Judæis, quod Septuaginta interpretationem quibusdam in rebus veram non esse dicerent. Cum scriberet *Cohortationem ad Græcos* Justinus, credebatur Septuaginta illos viros, dum pro se quisque separatim inclusi laborabant, magno miraculo in omnibus verbis et sententiis inter se consensisse. Sed hanc fabulam, nec in prima *Apologia*, ubi agit de Septuaginta Interpretibus, commemorat, nec in *Dialogo* illius credentibus onus imponit Judæis: ex quo quidem non levis conjectura est eam Justinum aut missam fecisse, aut saltem suspectam habere cœpisse. Cur ergo tam moleste fert, quod quibusdam in rebus veram non esse Judæi pronuntiant? Inde ortum puto S. martyris animi dolorem, quod Judæi hanc interpretationem non solum contextui, sed etiam veritati et sanæ doctrinæ absonam dicerent. Urebat eos doctrina Verbi incarnati, nec eam in Septuaginta interpretatione patienter ferebant: quare septuaginta illos viros recte interpretatos esse assentiri volebant, n. 71. Eo libentius Justinus querelas in hanc sententiam accipio, quod ipse interdum aliter ac Septuaginta interpretari non dubitet, nedum accuratissimam illorum diligentiam nonnunquam requirere piacula esse duceret. — *Ex Addendis et Emendandis.*

(40) Τέλειον περιεῖλον. Cum his, qui contextum Hebræicum manibus Judæorum violatum fuisse volunt, non facit Justinus, quem luce clarius est, ut Simonius, *Hist. crit.* lib. II, cap. 18, et Martianus noster in *Def. text. Hebr.* p. 168, observarunt, de sola interpretatione Septuaginta interpre-

interpretari aggrediuntur. Neque illud etiam vobis ignoratum velim, permultas Scripturas, ex quibus perspicue hunc ipsum, qui cruci affixus fuit, et Deum, et hominem, et crucifixum, et morientem prædicatum esse demonstratur, omnino ab eis ex illa interpretatione, quam senes apud Ptolemæum adornarunt, deletas fuisse. Quas quia scio ab omnibus vestri generis hominibus negari, in ejusmodi quæstiones non delabor, sed in eas, quæ sunt ex illo genere, quod adhuc a vobis ratum habetur, investigationem dirigere aggredior. Nam quascunque vobis attuli, eas agnoscitis; nisi quod de illa voce: « Ecce Virgo in utero concipiet ⁹⁷, » item movistis, ita dictum esse asserentes: « Ecce adolescentula in utero concipiet. » Atque equidem promisi demonstraturum me hanc prophetiam non in Ezechiam, ut didicistis, sed in meum hunc Christum dictam esse; quæ quidem demonstratio jam mihi instituenda.

Hic Trypho: Rogamus te, inquit, ut prius ex Scripturis, quas penitus deletas fuisse dicis, nonnullas saltem in medium proferas.

72. *Loca ex Esdra et Jeremia a Judæis sublata.* — Tum ego: Ut vobis placet, ita faciam, inquam. Ex his igitur, quæ Esdras in legem de Paschate sancitam disseruit, hæc reciderunt: « Et dixit Esdras populo: Hoc pascha Salvator noster est et perfrugium nostrum. Ac si intellexeritis **170** et ascenderit in cor vestrum: Quia futurum est ut eum humiliemus in signo; si saltem postea speremus in eum, non desolabitur locus iste in omne tempus: dicit Deus virtutum. Sin autem non credideritis ei, neque audieritis prædicationem ejus, ludibrium eritis gentibus. » Et ex Jeremiæ verbis hæc recide-

⁹⁷ Isai. vii, 14.

tum contendere, nihil prorsus de Hebraico contextu cogitare. Quinetiam, quæ a Judæis ex interpretatione Septuaginta seniorum sublata queritur, ea non tam recidendo et de industria omitendo sublata dicit, quam aut prave interpretando, aut palam et aperte, ut in Hebræo fonte non reperta, rejiciendo. Nam ad hæc duo genera revocari possunt controversa illa testimonia. Dicitabant Judæi interpretationem veram non esse in quibusdam locis, ipsi interpretari aliter audebant, et pro his verbis: « Ecce virgo, » reddebant: « Ecce adolescentula, » n. 68, 71, 84. Liqueat in ejusmodi locis non fraudem librariorum, sed nequitiam interpretum a Justino reprehendi. Quod spectat ad illud: « Dominus regnavit a ligno, » et ad ea quæ de morte Isaie sublata dicit, n. 120, et ad testimonium Esdræ et illud Jeremiæ: « Recordatus est Dominus, » etc., vix dubium est quin hæc etiam non occulto facinore, sed aperta contentione, ut in Hebræo fonte non exstantia, recisa crediderit. Fatetur enim hoc a Rabbiniis communi consilio factum esse, atque hæc testimonia ab omnibus Judæis rejici.

(41) *Ἐρχομαι.* Legendum videtur εὑχομαι. « Profliteor me dirigere. » Sic enim in *Apol.* i, n. 15: Καὶ εὐχομαι κατὰ πᾶν γένος ἀνθρώπων τοιούτους δεῖξαι. Paulo post legit Thirlbius καὶ ἤδη τὴν ἀπόδειξιν, idque probat ex pluribus locis similibus ubi ἤδη scribit Justinus.

(42) *Τοῦτο τὸ Πάσχα.* Hoc testimonium, quod in sacris codicibus non exstat, Latine refertur a Lactantio non sine aliqua discrepantia, lib. iv *In-*

ἀπὸ τῶν ἐξηγήσεων τῶν γεγενημένων ὑπὸ τῶν παρα Πτολεμαίου γεγενημένων πρεσβυτέρων, ἐξ ὧν διαβρήθην οὗτος αὐτὸς ὁ σταυρωθεὶς, ὅτι θεός, καὶ ἀνθρώπος, καὶ σταυρούμενος, καὶ ἀποθνήσκων κεκτυρωμένος ἀποδείκνυται, εἰδένα: ὑμᾶς βούλομαι· ἄς ἐπειδὴ ἀρνεῖσθαι πάντας τοὺς ἀπὸ τοῦ γένους ὑμῶν ἐπίσταμαι, ταῖς τοιαύταις ζητήσεσιν οὐ προσβάλλω· ἀλλ' ἐπὶ τὰς ἐκ τῶν ὁμολογουμένων ἐστὶ παρ' ὑμῖν τὰς ζητήσεις ποιεῖν ἐρχομαι (41). Καὶ γὰρ ὅσας ὑμῖν ἀντήνεγκα, ταύτας γνωρίζετε, πλὴν ὅτι περὶ τῆς λέξεως τῆς· « Ἴδου ἡ Παρθένος ἐν γαστρὶ λήφεται, » ἀντεῖπατε, λέγοντες εἰρησθαι· « Ἴδου ἡ νεάνις ἐν γαστρὶ λήφεται. » Καὶ ὑπεσχόμην ἀπόδειξιν ποιήσασθαι οὐκ εἰς Ἐξέλιαν, ὡς ἐδιδάχθητε, τὴν προφητεῖαν εἰρησθαι, ἀλλ' εἰς τοῦτον τὸν ἐμὸν Χριστόν· καὶ

B δὴ τὴν ἀπόδειξιν ποιήσομαι.

B hæc quidem demonstratio jam mihi instituenda.

Καὶ ὁ Τρύφων εἶπε· Πρῶτον ἀξιούμεν εἰπεῖν σε ἡμῖν καὶ τινὰς ὧν λέγεις τέλειον παραγεγράφαι Γραφῶν.

72. Κάγω εἶπον· Ὡς ὑμῖν φίλον, πράξω. Ἀπὸ μὲν οὖν τῶν ἐξηγήσεων ὧν ἐξηγήσατο Ἐσδρας εἰς τὸν νόμον τὸν περὶ τοῦ Πάσχα τὴν ἐξήγησιν ταύτην ἀφείλοντο· « Καὶ εἶπεν Ἐσδρας τῷ λαῷ· Τοῦτο τὸ Πάσχα (42) ὁ Σωτὴρ ἡμῶν, καὶ ἡ καταφυγὴ ἡμῶν. Καὶ ἐὰν διανοηθῆτε, καὶ ἀναδῆ ὑμῶν ἐπὶ τὴν καρδίαν, ὅτι μέλλομεν αὐτὸν ταπεινοῦν ἐν σημείῳ (43), καὶ μετὰ ταῦτα ἐλπίσωμεν ἐπ' αὐτόν, οὐ μὴ ἐρημωθῆ ὁ τόπος οὗτος εἰς τὸν ἅπαντα χρόνον· λέγει ὁ Θεὸς τῶν δυνάμεων. Ἐὰν δὲ μὴ πιστεύσητε αὐτῷ, μηδὲ εἰσακούσητε τοῦ κηρύγματος αὐτοῦ, ἔσεσθε ἐπίχαρμα τοῖς ἔθνεσι. » Καὶ ἀπὸ τῶν διὰ Ἱερεμίου (44) λε-

stitul., cap. 18: « Apud Esdras ita scriptum est, inquit: Hoc Pascha Salvator noster est et refugium nostrum; cogitate et ascendat in cor vestrum, quoniam habemus humiliare eum in signo: et post hæc sperabimus in eum, ne deseratur hic locus in æternum tempus, dicit Dominus Deus virtutum. Si non credideritis ei, neque si audieritis annuntiationem ejus, eritis derisio in gentibus. » Obscuriora sunt Latina Lactantii quam Græca Justinii, quæ tamen suis vulneribus non carent. Legendum videtur ἀλλ μετὰ ταῦτα. Libenter etiam legerem ἐμέλλομεν, « quia futurum erat, » ut eum humiliaremus, id est quia Jesum « definitio consilio et præscientia Dei traditum » interemimus.

(43) *Ἐν σημείῳ.* Frustra J. Clericus *Hist. eccles.* p. 526, emendandum hunc textum existimat, ac legendum ἐν σῆματι. Vide infra, n. 94, et *Apol.* i, n. 60, ubi signum idem esse ac crucem pluribus testimoniis ostendimus.

(44) *Διὰ Ἱερεμίου.* Mox Justinus hunc locum in nonnullis Judæorum exemplaribus integrum ait existitisse. Unde Thirlbius hujus judicii ferendi occasionem rapit. « Nos quoque, inquit, Judæos absolvimus, Justinum summæ negligentia et temeritatis absolvere non possumus. » Miror sane cur hanc varietatem exemplarium, quæ Judæos premebat et in angustias conjiciebat, vir eruditus ad eorum defensionem convertat. Res enim negari non potest; deerat locus Jeremiæ in novis exemplaribus Judæorum, non aberat ab antiquioribus. Ea re conjecti in angustias Judæi et ad maledicendum Christo re-

χθέντων ταῦτα περιέκοιζαν· Ἐγὼ ὡς ἀρνίον φερόμενον τοῦ θύεσθαι· ἐπὶ ἐμὲ ἐλογίζοντο λογισμὸν λέγοντες· Δεῦτε, ἐμβάλωμεν ξύλον εἰς τὸν ἄρτον αὐτοῦ, καὶ ἐκτρήσωμεν αὐτὸν ἐκ γῆς ζώντων, καὶ τὸ δνομα αὐτοῦ οὐ μὴ μνησθῆ οὐκέτι. » Καὶ ἐπειδὴ (45-46) αὕτη ἡ περιχοπὴ ἢ ἐκ τῶν λόγων τοῦ Ἰερεμίου ἐστὶ ἐστὶν ἐγγεγραμμένη ἐν τισιν ἀντιγράφοις τῶν ἐν συναγωγαῖς Ἰουδαίων (πρὸ γὰρ ὀλίγου χρόνου ταῦτα ἐξέκοιζαν), ἐπειδὴν καὶ ἐκ τούτων τῶν λόγων ἀποδεικνύεται, ὅτι ἐβουλεύσαντο Ἰουδαῖοι περὶ αὐτοῦ τοῦ Χριστοῦ, ἀναιρεῖν αὐτὸν σταυρώσαντες βουλευσάμενοι· καὶ αὐτὸς μνηστέται, ὡς καὶ διὰ τοῦ Ἠσαίου προφητεῦθι ὡς πρόβατον ἐπὶ σφαγὴν ἀγόμενος, καὶ ἐνθάδε ὡς ἀρνίον ἄκακον δηλοῦται· ὢν ἀπορούμενοι, ἐπὶ τὸ βλασφημεῖν χωροῦσι. Καὶ ἀπὸ τῶν λόγων τοῦ αὐτοῦ Ἰερεμίου ὁμοίως ταῦτα περιέκοιζαν· Ἐμνήσθη (47) δὲ Κύριος ὁ Θεὸς ἀπὸ Ἰσραὴλ τῶν κεκρῶν αὐτοῦ τῶν κεκοιμημένων εἰς γῆν χώματος· καὶ κατέβη πρὸς αὐτοὺς ἀναγγελλίσασθαι αὐτοῖς τὸ σωτήριον αὐτοῦ. »

73. Καὶ ἀπὸ τοῦ ἐνενηχοστοῦ πέμπτου ψαλμοῦ τῶν δαδὶ λεχθέντων λόγων λέξεις βραχείας ἀφείλοντο ταύτας, « ἀπὸ τοῦ ξύλου (48). » Εἰρημένου γὰρ τοῦ λόγου· Εἴπατε ἐν τοῖς ἔθνεσιν, ὁ Κύριος ἐβασίλευσεν ἀπὸ τοῦ ξύλου· ἀφήκαν· Εἴπατε ἐν τοῖς ἔθνεσιν· Ὁ Κύριος ἐβασίλευσεν. » Ἐν δὲ τοῖς ἔθνεσι περὶ οὐδενὸς ὡς Θεοῦ καὶ Κυρίου ἐλέγθη ποτὲ ἀπὸ τῶν τοῦ γένους ὑμῶν ἀνθρώπων ὅτι ἐβασίλευσεν, ἀλλ' ἢ περὶ τούτου μόνου τοῦ σταυρωθέντος ὃν καὶ σεσῶσθαι ἀναστάντα ἐν τῷ αὐτῷ ψαλμῷ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον λέγει,

⁹⁹ Jer. xi, 19.

darti erant. Hanc enim vim habet verbum βλασφημεῖν. Vid. n. 79, Tryphonis verba. Quis ergo illam exemplarium varietatem ad Judæos absolvendos et Justinum condemnandum idoneam putet?

(45-46) Καὶ ἐπειδὴ... χωροῦσι. Hic locus editores mirum in modum torsit. Thirlbius : « Hunc locum, inquit, ex sententia expedire non possum. Cohærebis fortasse aliquanto melius si deleas ὢν, vel pro ὢν ἀπορούμενοι legas ἀποφωρῶμενοι, vel δι' αὐτῶν (λόγων) ἀπορούμενοι, vel δι' αὐτῶν (ἀντιγράφων) ἀποφωρῶμενοι, vel si legas Καίπερ, ἔφην, αὐτὸ καὶ ἐπὶ νεγχα... δηλοῦται· δι' ὢν (vel ὄθεν) ἀπορούμενοι, » etc. Melius Maranus : mallet is legi μνηστέται (nam antea ἀποδεικνύεται), ita ut verbum δηλοῦται expungendum esset; insuper ἐξ ante ὢν supplet. Scilicet vertit : « ... si quando ex his etiam verbis demonstratur... ipsumque (Christum) ostendatur, quemadmodum et ab Isaia prænuntiatur velut ovis ad necem abductus, ita etiam hoc loco velut agnum minime malum describi : his rebus, » etc. Verbis igitur ὢν ἀπορούμενοι incipit redditionem. Quæ si cui placeant, utatur suo jure : nos nihil mutamus neque mutandum putamus. Et enim ita interpretamur, apodosin ut incipiant verba καὶ αὐτὸς μνηστέται, quibus καὶ ἐνθάδε... δηλοῦται respondent; καὶ... καὶ (καὶ αὐτὸς... καὶ ἐνθάδε) hic — « cum... tum. » Porro comina a Marano sublata post προεξηρῆσθη reposui codicibus fretus, ut illud ὡς πρὸς. ἐπὶ σφαγ. ἀγόμε. a μνηστέται pendeat. Verba autem : ἐπειδὴν καὶ... βουλευσάμενοι, ut patet, pertinent ad apodosin causamque continent. Otto.

(47) Ἐμνήσθη. Uest etiam hoc testimonium in

runt : « Ego ut agnus qui portatur ad immolandum. Super me cogitaverunt cogitationem dicentes : Venite, mittamus lignum in panem ejus, et tollamus eum e terra viventium, et nomen ejus non memoretur amplius ⁹⁸. » Quoniam autem hunc ex Jeremia locum adhuc nonnulla ex his, quæ apud Judæorum synagogas asservantur, exemplaria scriptum retinent (non enim diu est quod hæc reciderunt), si quando ex his etiam verbis demonstretur consilium a Judæis initum fuisse, ut Christum crucifigentes occiderent, ipsumque ostendatur, quemadmodum et ab Isaia prænuntiatur velut ovis ad necem abductus, ita etiam hoc loco velut agnum minime malum describi; his rebus in angustias conjecti ad blasphemias se convertunt. Hæc etiam ex Jeremia dictis similiter reciderunt : « Recordatus est Dominus Deus mortuorum suorum ex Israele, qui obdormierunt in terra aggeris, et descendit ad eos, ut evangelizaret eis salutare suum. »

73. Resecuerunt « a ligno » ex psalmo xcv. — Et ex psalmo Davidis nonagesimo quinto per pauca hæc abstulerunt, « a ligno. » Nam cum ita dictum fuisset, « Dicite in gentibus : Dominus regnavit a ligno; » reliquerunt, « Dicite in gentibus : Dominus regnavit. » Nemo autem unquam ex vestro genere exstitit, de quo tanquam de Deo et Domino diceretur, eum in gentibus regnasse, præter hunc solum crucifixum, quem et resurgentem ex mortuis liberatum esse Spiritus sanctus in eodem

nostris codicibus; citatur ab Irenæo, lib. iii, cap. 20, sub nomine Isaia, et lib. iv, cap. 22, sub Jeremia. Sic autem priore loco : « Et commemoratus est Dominus sanctus Israël mortuorum suorum, qui dormierunt in terra sepulionis : et descendit ad eos evangelizare salutem quæ est ab eo, ut salvaret eos. » Eruditii viri Græbii et post eum Mæsuæti observant Irenæum legisse ἅγιος Ἰσραὴλ pro eo quod mendose apud Justinum legi existimant ἀπὸ Ἰσραὴλ.

(48) Ἀπὸ τοῦ ξύλου. Hæc verba monumentis Ecclesiæ Latine celeberrima sunt. Sed apud Græcos vix ullum habent vestigium, si excipias hoc Justinii testimonium. Quidam proferunt illud Barnabæ, cap. 8 : « Ἡ βασιλεία τοῦ Ἰησοῦ ἐπὶ τῷ ξύλῳ. Citari etiam possunt nonnulla veterum hæreticorum scripta, de quibus sic loquitur Celsus apud Origen. lib. vi, pag. 298 : Πανταχοῦ δ' ἐκεῖ τὸ τῆς ζωῆς ξύλον καὶ ἀνάστασις σαρκὸς ἀπὸ τοῦ ξύλου. « Ubi que autem illic lignum vitæ et resurrectio carnis a ligno. » — Ἀπὸ τοῦ ξύλου. Hæc verba, bona hoc S. Justinii venia dixerim, non a Judæis resecta sunt, sed ab aliquo Christiano addita. Potissimum autem a scriptoribus Latine Ecclesiæ solent usurpari. Tertullian. adv. Judæos, c. 10 : « Age nunc, si legis penes Prophetam in Psalmis : Dominus regnavit a ligno, exspecto quid intelligas, ne forte lignarium aliquem regem significari putetis et non Christum, qui exinde a passione crucis superata morte regnavit. » Similiter citant Ambrosius, Augustinus, Leo, Gregorius Magnus, alii; sed apud Græcos vix ullum vestigium istorum deprehenditur, excepto hoc Justinii testimonio. Otto.

psalmo asserit, eumque diis gentium similem non esse declarat; illos enim esse simulacra dæmoniorum. Sed ut quid dicatur intelligatis, totum vobis psalmum recitabo. Sic autem habet: « Cantate Domino canticum novum; cantate Domino, omnis terra. Cantate Domino, et benedicite nomen ejus; bene nuntiate de die in diem salutare ejus. Annuntiate in gentibus gloriam ejus, in omnibus populis mirabilia ejus. Quoniam magnus Dominus, et laudabilis nimis; terribilis est super omnes deos. Quoniam omnes dii gentium, dæmonia; Dominus autem cælos fecit. Confessio et pulchritudo in conspectu ejus; sanctitas et magnificentia in sanctificatione ejus. Afferte Domino, **171** patriæ gentium; afferte Domino gloriam et honorem; afferte Domino gloriam in nomine ejus. Tollite hostias, et introite in atria ejus; adorete Dominum in atrio sancto ejus. Commoveatur a facie ejus universa terra; dicite in gentibus: Dominus regnavit. Et enim correxerat orbem terræ, qui non commovebitur; judicabit populos in æquitate. Lætentur cæli, et exsulet terra; commoveatur mare, et plenitudo ejus. Gaudebunt campi, et omnia quæ in eis sunt. Exsultabunt omnia ligna silvæ a facie Domini; quoniam venit, quoniam venit judicare terram. Judicabit orbem terræ in æquitate, et populos in veritate sua ⁹⁹. »

Hic Trypho: Utrum ex Scripturis, inquit, aliquid, ut asseris, principes populi deleverint, Deus scire potest. Cæterum videtur id incredibile.

Sane, inquam, incredibile videtur. Est enim horribilius quidpiam, quam quod ab eis commissum est, cum vitulum, manna in terris expleti, conflauerunt, aut cum filios immolarunt dæmoniis, aut cum ipsos prophetas occiderunt. Sed mihi, aiebam, existimate nihil vos audisse de Scripturis, quas furto ab iis sublatis dixi. Satis enim superque sufficiunt ad demonstrationem eorum quæ in quæstionem

⁹⁹ Psal. xcvi per totum.

(49) *Εἰδωλά ἐστι δαιμονίων*. Hic psalmi locus ita citatur, n. 44, et *Apol.* 1, n. 41, et apud Irenæum, l. iii, c. 6, et Clem. Alex. p. 54. Aliter Justinus in ipsa psalmi recitatione et infra; n. 79 et 83. Hæc observatio est Cl. Thirlbii, qui hanc lectionem: Πάντες οἱ θεοὶ τῶν ἐθνῶν εἰδωλά ἐστι δαιμονίων, ex duabus lectionibus coaluisse putat, nempe ps. xcvi: Πάντες οἱ θεοὶ τῶν ἐθνῶν δαιμόνια, et *Paralip.* xvi, 26: Πάντες οἱ θεοὶ τῶν ἐθνῶν εἰδωλά.

(50) *Ἐδασίλευσε*. Mirum non addi ἀπὸ τοῦ ξύλου, cum Justinus ita legendum contendat; sed nota est librarium in ejusmodi rebus audacia.

(51) *Παρέγραψαν*. Uterque codex ad marginem περιέγραψαν « deleverunt. » Sic etiam R. Stephanus ad calcem. « Omnino legendum περιέγραψαν » pronuntiat eruditus Londinensis editor, et supra n. 71, περιγεγράφθαι pro eo quod legitur παραγεγράφθαι. Verbum περιγράφει artius quadrat cum aliis verbis a Justino usurpatis, τέλεον περιε-

α μηνῶν ὅτι οὐκ ἔστιν ὁμοίος τοῖς τῶν ἐθνῶν θεοῖς· ἐκεῖνα γὰρ εἰδωλά ἐστι δαιμονίων (49). Ἄλλ' ὅπως τὸ λεγόμενον νοήσητε, τὸν πάντα ψαλμὸν ἀπαγγεῖλω ὄμην. Ἔστι δὲ οὗτος· « Ἀσάτε τῷ Κυρίῳ ἄσμα καινόν· ἄσατε τῷ Κυρίῳ, πᾶσα ἡ γῆ· ἄσατε τῷ Κυρίῳ, καὶ εὐλογήσατε τὸ ὄνομα αὐτοῦ. Εὐαγγελίσεθε ἡμέραν ἐξ ἡμέρας τὴ σωτήριον αὐτοῦ. Ἀναγγεῖλατε ἐν τοῖς ἔθνεσι τὴν δόξαν αὐτοῦ, ἐν πᾶσι τοῖς λαοῖς τὰ θαυμάσια αὐτοῦ· ὅτι μέγας Κύριος, καὶ αἰνετὸς σφόδρα· φοβερός ἐστιν ὑπὲρ πάντας τοὺς θεοῦς· ὅτι πάντες οἱ θεοὶ τῶν ἐθνῶν δαιμόνια· ὁ δὲ Κύριος τοὺς οὐρανοὺς ἐποίησεν. Ἐξομολόγησις καὶ ὠραϊότης ἐνώπιον αὐτοῦ· ἀγῶσύνη καὶ μεγαλοπρέπεια ἐν τῷ ἀγιασμάτι αὐτοῦ. Ἐνέγκατε τῷ Κυρίῳ, αἱ πατριαὶ τῶν ἐθνῶν, ἐνέγκατε τῷ Κυρίῳ δόξαν καὶ τιμὴν· ἐνέγκατε τῷ Κυρίῳ δόξαν ἐν ὄνομτι αὐτοῦ. Ἄρρετε θυσίας, καὶ εἰσπορεύεσθε εἰς τὰς αὐλὰς αὐτοῦ· προσκυνήσατε τῷ Κυρίῳ ἐν αὐλῇ ἁγίᾳ αὐτοῦ. Σαλευθήτω ἀπὸ προσώπου αὐτοῦ πᾶσα ἡ γῆ· εἴπατε ἐν τοῖς ἔθνεσιν· Ὁ Κύριος ἐδασίλευσε (50). Καὶ γὰρ κατώρρωσε τὴν οἰκουμένην, ἥτις οὐ σαλευθήσεται· κρινεῖ λαοὺς ἐν εὐθύτητι. Εὐφρανέσθωσαν οἱ οὐρανοί, καὶ ἀγαλλιάσθω ἡ γῆ· σαλευθήσεται ἡ θάλασσα καὶ τὸ πλῆρωμα αὐτῆς. Καρῆσεται τὰ πεδία καὶ πάντα τὰ ἐν αὐτοῖς. Ἀγαλλιάσονται πάντα τὰ ξύλα τοῦ δρυμοῦ ἀπὸ προσώπου Κυρίου· ὅτι ἔρχεται, ὅτι ἔρχεται κρῖναι τὴν γῆν. Κρινεῖ τὴν οἰκουμένην ἐν δικαιοσύνῃ, καὶ λαοὺς ἐν τῇ ἀληθείᾳ αὐτοῦ. »

Καὶ ὁ Τρύφων· Εἰ μὲν, ὡς ἔφη, εἶπε, παρέγραψαν (51) τι ἀπὸ τῶν Γραφῶν οἱ ἄρχοντες τοῦ λαοῦ, Θεὸς δύναται ἐπίστασθαι· ἀπίστῳ δὲ ἔοικε τὸ τοιοῦτον.

Ναί, ἔφη, ἀπίστῳ ἔοικε. Φοβερώτερον γὰρ ἐστὶ τῆς μοσχοποιίας ἣν ἐποίησαν (52), ἐπὶ γῆς μάννα πεπλησμένοι, καὶ τοῦ τὰ τέκνα θύειν τοῖς δαιμονίοις, ἢ τοῦ αὐτοὺς τοῦ προφῆτα ἀνηρηκεῖναι. Ἄλλὰ δὴ, ἔφη, μοὶ νομίσεσθε (53) μὴδὲ ἀκηκοῖναι ἄς εἶπον περὶ τοῦ κεκλοφέναι αὐτοὺς Γραφάς. Ὑπὲρ αὐταρκείας γὰρ αἱ τοσαῦται προανιστορημένα εἰσὶν εἰς ἀπόδειξιν τῶν ζητηθέντων μετὰ τῶν λεχθήσεσθαι

λον n. 71, ἀφελοντο, περιέκοψαν, ἐξέκοψαν, et n. 72, 73. Sed tamen haud scio an retinere possimus παραγεγράφθαι et παρέγραψαν. Scripturæ enim testimonia reciderunt Judæi, dum Scripturam παραγράφουσι, atque ita scriptum esse contendunt. Hinc n. 84, duo tantum ab eis postulat Justinus, quod παραγράφειν ἢ παρεξηγεῖσθαι audeant Scripturas; et n. 68, hæc duo tantum eis objicit artificia, quod testimonia, quibus premebantur, aut non ita scripta esse ut a Christianis proferebantur, aut in Christum dicta non esse contenderent.

(52) *Ἦν ἐποίησαν*. Uterque codex ad marginem ἦς ἐποίησαν, atque ita R. Stephanus ad calcem.

(53) *Νομίσεσθε*. Legi posse νομίσετε admonuit Sylburgius. Ibidem legit Thirlbiius ἄς εἶπον περὶ τοῦ etc., vel ἄς εἶπον περιεχοφέναι. Utraque probabilis emendatio, sed primam ipse non immerito magis probat.

μελλόντων παρ' ἡμῖν (54) παραπεφυλαγμένων. A veniunt, tot jam antea allatæ Scripturæ, præter eas, quæ apud vos servatæ deinceps proferentur.

74. Καὶ ὁ Τρύφων ἐφη· Ὅτι δι' ἡμᾶς ἀξιώσαντας ἀνιστόρησας αὐτάς, ἐπιστάμεθα. Περὶ δὲ τοῦ ψαλμοῦ τούτου, ὃν τελευταῖον ἐφης ἀπὸ τῶν Δαβὶδ λόγων, οὐ δοκεῖ μοι εἰς ἄλλον τινὰ εἰρηῆσθαι, ἀλλ' εἰς τὸν Πατέρα τὸν καὶ τοὺς οὐρανοὺς καὶ τὴν γῆν ποιήσαντα. Σὺ δ' αὐτὸν φῆς εἰς τὸν παθητὸν τούτον, ὃν καὶ Χριστὸν εἶναι σπουδάζεις ἀποδεικνύναι, εἰρηῆσθαι.

Καὶ ἀπεκρινάμεν· Διὰ λέξεως ἦν τὸ ἄγιον Πνεῦμα ἐν τούτῳ τῷ ψαλμῷ ἀνεφθέγγετο, νοήσατε λέγοντός μου, παρακαλῶ· καὶ γνώσεσθε οὐτε κακῶς με λέγειν, οὐδ' ὑμᾶς (55) ὄντως κεκληῆσθαι· οὕτως γὰρ ἂν καὶ πολλὰ ἄλλα νοῆσαι τῶν ὑπὸ τοῦ ἁγίου Πνεύματος εἰρημένων καθ' ἑαυτοὺς γενόμενοι δυνήσεσθε. « Ἄσατε τῷ Κυρίῳ ἄσμα καινόν· ἄσατε τῷ Κυρίῳ πᾶσα ἡ γῆ· ἄσατε τῷ Κυρίῳ, καὶ εὐλογήσατε τὸ ὄνομα αὐτοῦ. Εὐαγγελίσεθε ἡμέραν ἐξ ἡμέρας τὸ σωτήριον αὐτοῦ, ἐν πᾶσι τοῖς λαοῖς τὰ θαυμάσια αὐτοῦ. » Ὡς τῷ Θεῷ καὶ Πατρὶ τῶν ὀλων ἄδοντας καὶ ψάλλοντας τοὺς ἀπὸ πάσης τῆς γῆς γνόντας τὸ σωτήριον τοῦτο μυστήριον, τουτέστι τὸ πάθος τοῦ Χριστοῦ, δι' οὗ τοὺτους ἔσωσεν, ἐνδιάγοντας, κελεύει, ἐπιγνόντας ὅτι καὶ αἰνετὸς, καὶ φοβερός, καὶ ποιητῆς τοῦ τε οὐρανοῦ καὶ τῆς γῆς, ὁ τοῦτο τὸ σωτήριον ὑπὲρ τοῦ ἀνθρωπέλου γένους ποιήσας, τὸν καὶ μετὰ τὸ σταυρωθῆναι ἀποθνήσκοντα, καὶ βασιλεύειν (56) πάσης τῆς γῆς κατηξιωμένον ὑπ' αὐτοῦ. « Ὡς καὶ διὰ τῆς γῆς (57) εἰς ἣν οὗτος εἰσπορεύεται εἰς αἴτην, καὶ ἐγκαταλείψουσί με, καὶ διασκεδάσουσι τὴν διαθήκην μου ἣν διεθέμην αὐτοῖς ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκεῖνῃ (58)· καὶ καταλείψω αὐτούς, καὶ ἀποστρέψω τὸ πρόσωπόν μου ἀπ' αὐτῶν· καὶ ἔσται κατάθρωμα, καὶ εὐρήσουσιν αὐτὸν κακὰ πολλὰ καὶ θλίψεις· καὶ

(54) Παρ' ἡμῖν. Legendum παρ' ὑμῖν jam multi viderunt.

(55) Οὐδ' ὑμᾶς. Melius profecto ἡμᾶς, ut initio *Dialogi* n. 9, ubi Justinus probaturus se pollicetur, Christianos non vanis, ut dixerat Trypho, credidisse sermonibus.

(56) Καὶ βασίλευειν. Sententiæ seriem perspicere operæ pretium est. Cum inoleste ferret Trypho, quod psalmus « Cantate Domino canticum novum : cantate Domino omnis terra, » ad Christum referretur ; ita rem temperat Justinus, ut partim Patri, partim Filio psalmum hunc tribuat. Nam Deo Patri, qui est laudabilis et terribilis et cælos fecit, gratias agi declarat, quod salutare suum constituerit, nempe Filium crucifixum et resuscitatum, et regnantem in universa terra. Itaque ad Patrem refert primam psalmi partem, alteram autem, nempe, « Dominus regnavit a ligno, » etc., Filio reservat.

(57) Ὡς καὶ διὰ τῆς γῆς. Hic aliquid deesse manifestum est. Nonnulli, ut Grabius et Londinenses editores, inter hæc verba et ea quæ præcedunt, nomen prioris colloquii et initium secundi desiderant. Sed tamen vix tria aut quatuor verba desunt. 1° Semper Justinus versatur in ea digressione, ad quam eum vocaverat Trypho, nec redit ad propositum, id est ad explicationem hujus prophetiæ : Ecce Virgo, » nisi n. 77. 2° Quidquid disserit

74. *Patri attribuit initium psalmi xcvi. Christo autem ab his verbis : « Dicite in gentibus quia Dominus, »* etc. — Tum Trypho : Scimus, inquit, rogatu nostro eas a te recitatas esse. At psalmus ille, quem postremum ex Davidis oraculis recitasti, non mihi videtur in alium dictus esse, quam in Patrem, qui cælum et terram creavit. Tu vero dictum esse contendis in istum perpeccionibus obnoxium, quem et Christum esse conaris demonstrare.

Ad hæc ego : Locutionem a Spiritu sancto in hoc psalmo pronuntiatam adhibenti mihi, animum, quaeso, advertite ; ac videbitis nec me improbe dicere, nec vos prorsus lactatos fuisse ; sic enim et multa alia ex Spiritus sancti dictis per vos ipsi, cum a me discesseritis, intelligere poteritis. « Cantate Domino canticum novum : Cantate Domino omnis terra. Cantate Domino, et benedicite nomini ejus. Annuntiate de die in diem salutare ejus, in omnibus populis mirabilia ejus. » Hortatur ut qui ex toto terrarum orbe salutare illud mysterium, id est passionem Christi, per quam a Deo sunt salvati, cognoscunt, in Deo et Patri universorum indesinenter canant et psallant ; agnoscentes laudabilem et terribilem et conditorem cæli et terræ eum esse, a quo hæc salus humano generi facta est, ille videlicet qui postquam cruci affixus et mortuus est, 172 regno totius orbis terrarum ab eo donatus est. « Et exurgens hic populus fornicabitur post deos alienos terræ, in quam hic ingreditur, ut habitet in ea, et derelinquent me ; et dissipabunt testamentum meum, quod testatus sum eis in die illa ; et derelinquam eos, et avertam faciem meam ab eis ; et erit esca, et invenient eum mala multa, et tribulationes ; et dicet in die illa : Quoniam non

usque ad n. illum 77, eo spectat, ut probetur Christum esse Dominum regnantem a ligno. Hinc sub finem n. 76, concludit Justinus prophetas prædixisse Christum passurum et postea regnaturum. 3° Eodem spectant duo illa testimonia psalmo « Cantate, » subjuncta, quorum in primo fit mentio de terra promissa, in quam Judæi introducti sunt ; in altero Deus, qui hanc terram dedit, nomen suum Jesum esse declarat. Hæc autem testimonia non alio tendunt, nisi ut probetur in Christo humilitas carnis et majestas regni. Unde statim addit Justinus eum, qui regnum accipit æternum, a Daniele « tanquam filium hominis » vocari. Quare non plura hoc loco deesse crediderim, quam quæ Justinus dicere solet, cum ab uno testimonio ad aliud transit. Desunt etiam priora verba testimonii ex Deuteronomio petiti ; atque in hunc modum videtur lacuna expleri posse : Ὡς καὶ διὰ τῆς γῆς εἰς ἣν ἐφη εἰσάξειν τοὺς πατέρας ὑμῶν, φαίνεται· ἐφη δὲ οὕτως. « Quemadmodum et per terram perspicitur, in quam se introducendum dixit patres vestros. Sic autem loquitur. » Verba vero Scripturæ sic explenda : Οὗτος ὁ λαὸς ἐκπορεύεται ὀπίσω θεῶν ἄλλοτρίων τῆς γῆς. Videtur repetitio harum vocum τῆς γῆς locum errandi librariis dedisse.

(58) Ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκεῖνῃ. Ante hæc verba legitur in Bibliis : Καὶ ὀργισθήσομαι θυμῷ εἰς αὐτούς.

est Dominus meus in nobis, invenerunt me mala hæc. Ego autem avertendo avertam faciem meam ab eis in die illa, propter omnia mala quæ fecerunt; quoniam abierunt ad deos alienos ¹. »

75. *Ipsius Dei nomen in Exodo Jesum fuisse probatur.* — In libro autem Exodi nomen ipsius Dei, quod nec Abraham nec Jacobo declaratum dicit, etiam Jesum fuisse, Moyses arcane similiter pronuntiat, nosque intelleximus. Sic autem dictum est: « Et dixit Dominus Moysi: Dic populo isti: Ecce ego mitto angelum meum ante faciem tuam, ut custodiat te in via, et introducat te in terram, quam paravi tibi. Observa eum et audi eum: non rebella ei. Non enim dimittet te: nomen namque meum est in eo ². » Quis igitur patres vestros in terram introduxerit tandem aliquando considerate; ille nimirum, qui hoc nomine cognominatus est Jesus, cum Ausus antea vocaretur. Nam si id consideraveritis, illud quoque intelligetis, nomen illius, qui dixit Moysi: « Nomen namque meum est in eo, » Jesum fuisse. Nam et Israel ipse vocabatur, et hoc Jacobo cognomen imposuit. Angelos autem et apostolos Dei vocari prophetas illos, qui ad nuntianda ejus mandata mittuntur, apud Isaiam declaratur. Ibi enim dicit Isaias: « Mitte me ³. » Fortem autem et magnum prophetam fuisse eum, qui Jesu cognomen accepit, omnibus perspicuum est. Igitur si tot in formis Deum Abraham et Jacob et Moysi visum esse scimus, cur hæremus incerti, nec credere volumus eum secundum voluntatem Patris universorum etiam hominem ex Virgine nasci potuisse; cum præsertim tot habeamus Scripturas, ex quibus aperte intelligere liceat id quod de Patris voluntate factum esse?

76. *Ex aliis locis probatur eadem Christi majestas et imperium.* — Nam Daniel, cum « tanquam filium hominis » appellat eum, qui regnum æternum accipit; nonne id ipsum innuit? Quod enim « tanquam filium hominis » dicit, hominem quidem visum **173** et factum esse significat, ex semine autem humano constitutum non fuisse declarat. Et cum eum lapidem sine manibus abscissum vocat; idem clamat arcane. Nam quod eum sine manibus ab-

ἄρει τῇ ἡμέρᾳ ἐκεῖνη· Διότι οὐκ ἔστι Κύριος ὁ Θεός μου ἐν ἡμῖν, εὐροσάν με τὰ κακὰ ταῦτα. Ἐγὼ δὲ ἀποστροφῆ ἀποστρέψω τὸ πρόσωπόν μου ἀπ' αὐτῶν τῇ ἡμέρᾳ ἐκεῖνη διὰ πάσας τὰς κακίας ἃς ἐποίησαν, ὅτι ἐπέστρεψαν ἐπὶ θεοῦ ἀλλοτρίου. »

75. Ἐν δὲ τῷ βιβλίῳ τῆς Ἐξόδου, ὅτι αὐτοῦ τὸ ὄνομα τοῦ Θεοῦ, καὶ Ἰησοῦς ἦν, ὁ λέγει τῷ Ἀβραάμ μὴ δεδηλώσθαι, μηδὲ τῷ Ἰακώβ (59), διὰ Μωϋσέως ἐν μυστηρίῳ ὁμοίως ἐξηγγέληθαι, καὶ ἡμεῖς νενοήκαμεν. Οὕτως δὲ εἴρηται· « Καὶ εἶπε Κύριος τῷ Μωϋσεῖ· Εἰπέ τῷ λαῷ τούτῳ· Ἴδου ἐγὼ ἀποστέλλω τὸν ἄγγελόν μου πρὸ προσώπου σου, ἵνα φυλάσῃ σε ἐν τῇ ὁδῷ, ὅπως εἰσαγάγῃ σε εἰς τὴν γῆν, ἣν ἠτοίμασά σοι. Πρόσεχε αὐτῷ, καὶ εἰσάκουε αὐτοῦ· μὴ ἀπειθῆαι αὐτῷ. Οὐ γὰρ μὴ ὑποστείληται σε· τὸ γὰρ ὄνομά μου ἐστὶν ἐπ' αὐτῷ. » Τίς οὖν εἰς τὴν γῆν εἰσήγαγε τοὺς πατέρας ὑμῶν, ἣδη ποτὲ νοήσατε, ὅτι ὁ ἐν τῷ ὄνοματι τούτῳ ἐπονομασθεὶς Ἰησοῦς (60), πρότερον Ἀυστῆς καλούμενος. Εἰ γὰρ τοῦτο νοήσατε, καὶ ὅτι τὸ ὄνομα αὐτοῦ εἰπόντος (61) τῷ Μωϋσεῖ· « Τὸ γὰρ ὄνομά μου ἐστὶν ἐπ' αὐτῷ, » Ἰησοῦς ἦν, ἐπιγνώσεσθε. Καὶ γὰρ καὶ Ἰσραὴλ (62) αὐτὸς ἦν καλούμενος, καὶ τὸν Ἰακώβ τούτῳ τῷ ὄνοματι ὁμοίως μετωνομάκει. Ὅτι δὲ καὶ ἄγγελοι καὶ ἀπόστολοι τοῦ Θεοῦ λέγονται οἱ ἀγγέλλειν τὰ παρ' αὐτοῦ ἀποστελλόμενοι προφήται, ἐν τῷ Ἑσαΐᾳ δεδηλωται. Λέγει γὰρ ἐκεῖ ὁ Ἑσαΐας· « Ἀποστείλόν με. » Καὶ ὅτι προφήτης ἰσχυρὸς καὶ μέγας γέγονεν ὁ ἐπονομασθεὶς τῷ Ἰησοῦ ὄνοματι, φανερὸν πᾶσιν ἐστίν. Εἰ οὖν ἐν τοσαύταις μορφαῖς οἶδαμεν πεφανερῶσθαι τὸν Θεὸν ἐκεῖνον (63) τῷ Ἀβραάμ, καὶ τῷ Ἰακώβ, καὶ τῷ Μωϋσεῖ, πῶς ἀπορούμεν καὶ ἀπιστοῦμεν κατὰ τὴν τοῦ Πατρὸς τῶν ὄλων βουλὴν, καὶ ἀνθρώπων αὐτῶν διὰ Παρθένου γεννηθῆναι μὴ δεδυνῆσθαι, καὶ ταῦτα ἔχοντες Γραφὰς τοιαύτας (64), ἐξ ὧν συνοησάμενοι ἐστὶ διαρρήδην ὅτι κατὰ τὴν τοῦ Πατρὸς βουλὴν καὶ τοῦτο γέγονεν;

76. Ὅταν γὰρ « ὡς υἱὸν ἀνθρώπου » λέγῃ Δαυιδ τὸν παραλαμβάνοντα τὴν αἰώνιον βασιλείαν, οὐκ αὐτὸ τοῦτο αἰνίσσεται; τὸ γὰρ « ὡς υἱὸν ἀνθρώπου » εἰπεῖν, φαινόμενον μὲν καὶ γενόμενον ἀνθρώπων μνησθεῖ, οὐκ ἐξ ἀνθρωπίνου δὲ σπέρματος ὑπάρχοντα δηλοῖ. Καὶ τὸ λίθινον τοῦτον εἰπεῖν ἀνευ χειρῶν τεμηθέντα, ἐν μυστηρίῳ τὸ αὐτὸ κέκραγε. Τὸ γὰρ ἀνευ χειρῶν εἰπεῖν αὐτὸν ἐκτετμηθῆναι, ὅτι οὐκ ἐστὶν (65) ἀνθρώπινον ἔργον, ἀλλὰ τῆς βουλῆς τοῦ

¹ Deut. xxi, 16-18.

² Exod. xxiii, 20.

³ Isa. vi, 8.

⁴ Dan. vii, 13.

(59) *Μηδὲ εἶπ' Ἰακώβ.* Perionius et alii nonnulli ante hæc verba addendum censuerunt: μηδὲ τῷ Ἰσαάκ, quia sic habetur in Exodo cap. vi. Sed nimium multa emendanda erunt, si emendetur quidquid a Bibliis discrepat.

(60) *Ἐπονομασθεὶς Ἰησοῦς.* Similia habemus apud Tertullianum in *in Marc.*, cap. 16, et Lactantium, l. iv, c. 17, et Cyrillum Alexandrinum, l. iii, in *Jul.* Interrogationis nota apponi posset post τοὺς πατέρας ὑμῶν.

(61) *Αὐτοῦ εἰπόντος.* Legendum, ni fallor, αὐτοῦ τοῦ εἰπόντος.

(62) *Καὶ γὰρ καὶ Ἰσραὴλ.* Phœnices, ut est apud Eusebium *Præpar. evangel.* lib. i, c. 10, Saturnium

Israelis nomine appellabant. At Christum Justinus non videtur Israelæ appellasse ob naturam divinam, sed habita ratione futuræ aliquando incarnationis. Ait enim infra n. 125: Τὸ οὖν Ἰσραὴλ ὄνομα τοῦτο σημαίνει, ἀνθρώπος νικῶν δυνάμειν, « ἰδὲ ἰgitur valet hoc Israelis nomen, Homo vincens virtutem. »

(63) *Ἐκεῖνον.* Mallet Sylburgius ἐκεῖνον.

(64) *Τοιαύτας.* Legit Thirlbius τοσαύτας, ut n. 68 et 100.

(65) *Ὅτι οὐκ ἐστίν.* Hic non difficile est supplere aliquod ex verbis paulo ante præcedentibus, vel verbum ἔδηλον quod paulo post occurrit.

ερωδύλλοντος αὐτὸν Πατὴρ τῶν ὄλων Θεοῦ. Καὶ τὸ Ἄσκιον φάσαι, « τὴν γενεάν αὐτοῦ τίς διηγῆσεται; » ἀνεκδιήγητον ἔχοντα τὸ γένος αὐτὸν ἐδήλου. Οὐδεὶς γάρ, ἄνθρωπος ὢν ἐξ ἀνθρώπων, ἀνεκδιήγητον ἔχει τὸ γένος. Καὶ τὸ τὸν Μωϋσέα εἰπεῖν πλύνειν (66) αὐτὸν τὴν στολὴν αὐτοῦ ἐν αἵματι σταφυλῆς, οὐχ ὁ καὶ ἦδη πολλάκις πρὸς ὑμᾶς παρακεκαλυμμένως πεπορητευκέναι (67) αὐτὸν εἶπον, ἐστίν; ὅτι αἷμα μὲν ἔχειν αὐτὸν προεμήνυεν, ἀλλ' οὐκ ἐξ ἀνθρώπων ὃν τρόπον τὸ τῆς ἀμπέλου αἷμα οὐκ ἄνθρωπος ἐγέννησεν, ἀλλ' ὁ Θεός. Καὶ Ἡσάας δὲ μεγάλης βουλῆς ἄγγελον αὐτὸν εἰπὼν, οὐχὶ τούτων ὤνπερ ἐδίδαξεν αὐτῶν, διδάσκαλόν αὐτὸν γεγενῆσθαι προεκήρυσσεν; Ἄ γὰρ μεγάλα ἐθεούλευτο ὁ Πατὴρ εἰς τε πάντας τοὺς εὐαρέστους γενομένους αὐτῷ καὶ γεννησόμενους ἀνθρώπους, καὶ τοὺς ἀποστάτας τῆς βουλῆς αὐτοῦ ὁμοίως ἀνθρώπους ἢ ἀγγέλους, οὗτος μόνος ἀπαρακαλύπτως ἐδίδαξεν, εἰπὼν· « Ἦξουσιν ἀπὸ ἀνατολῶν [καὶ δυσμῶν (68)], καὶ ἀνακλιθήσονται μετὰ Ἀβραάμ καὶ Ἰσαάκ καὶ Ἰακώβ ἐν τῇ βασιλείᾳ τῶν οὐρανῶν· οἱ δὲ υἱοὶ τῆς βασιλείας ἐκθλιθήσονται εἰς τὸ σκότος τὸ ἐξώτερον. » Καὶ· « Πολλοὶ ἐροῦσί μοι τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ· Κύριε, Κύριε, οὐ τῷ σῷ ὀνόματι ἐπάγομεν καὶ ἐπίομεν καὶ προεφητεύσαμεν καὶ εαυμόνια ἐξεβάλομεν; Καὶ ἐρῶ αὐτοῖς· Ἀναχωρεῖτε ἀπ' ἐμοῦ. » Καὶ ἐν ἄλλοις λόγοις οἷς καταδικάζειν τοὺς ἀναξίτους μὴ σώζεσθαι μέλλει, ἔφη ἐρεῖν· « Ὑπάγετε εἰς τὸ σκότος τὸ ἐξώτερον, ὃ ἠτοίμασεν ὁ Πατὴρ τῷ Σατανᾷ καὶ τοῖς ἀγγέλοις αὐτοῦ. » Καὶ πάλιν ἐν ἑτέροις λόγοις ἔφη· « Διδῶμι ὑμῖν ἐξουσίαν καταπατεῖν ἐπάνω ὄφρων, καὶ σκορπίων, καὶ σκολοπενδρῶν, καὶ ἐπάνω πάσης δυνάμεως τοῦ ἐχθροῦ. » Καὶ νῦν ἡμεῖς οἱ πιστεύοντες ἐπὶ τὸν σταυρωθέντα ἐπὶ Ποντίου Πιλάτου Ἰησοῦν Κύριον ἡμῶν, τὰ δαιμόνια πάντα καὶ πνεύματα πονηρὰ ἐξορκίζοντες, ὑποτασσόμενα ἡμῖν ἔχομεν. Εἰ γὰρ ἐκ τῶν προφητῶν παρακεκαλυμμένως κεκήρυκτο παθητὸς γεννησόμενος ὁ Χριστὸς, καὶ μετὰ ταῦτα πάντων κυριεύσων, ἀλλ' οὐκ ὡς ὑπ' οὐδενός (69) νοεῖσθαι ἐδύνατο, μέχρις αὐτοῦ ἔπεισε τοὺς ἀποστόλους ἐν ταῖς Γραφαῖς ταῦτα κεκηρύχθαι διαβρόδη. Ἐβόα γὰρ πρὸ τοῦ σταυρωθῆναι· « Δεῖ τὸν Υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου πολλὰ παθεῖν, καὶ ἀποδοκιμασθῆναι ὑπὸ τῶν Γραμματέων καὶ Φαρισαίων, καὶ σταυρωθῆναι, καὶ τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ ἀναστῆναι. » Καὶ Δαβὶδ δὲ πρὸ ἡλίου καὶ σελήνης (70) ἐκ γαστρὸς γεννηθῆσεσθαι

A scissum fuisse dicit, idem valet ac eum non esse hominum opus, sed voluntatis illius, qui eum produxit, Patris universorum Dei. Et quod Isaias dicit : « Generationem ejus quis enarrabit? » genus eum non enarrabile habere demonstrat. Nemo enim est qui, cum homo ex hominibus sit, genus habeat non enarrabile. Et quod Moyses dixit suam illum stolam in sanguine uvæ lavaturum, nonne id ipsum est, quod sæpe vos monui arcane ab eo prænuntiatum; ita ut sanguinem quidem ei inesse significaverit, sed nequaquam ex hominibus; quemadmodum uvæ sanguinem non homo generavit, sed Deus? Et quod eum Isaias magni consilii Angelum vocat, nonne eorum, quæ adveniens edocuit, magistrum illum et doctorem futurum prænuntiabat? Magna enim Patris consilia tum in omnes, qui ipsi placuerant et placituri erant, homines, tum in desciscentes ab ejus voluntate homines pariter et angelos, solus hic aperte edocuit, cum ita diceret : « Venient ab Oriente et Occidente, et recumbent cum Abraham, et Isaac, et Jacob in regno cælorum; filii autem regni ejicientur in tenebras exteriores ». Et : « Multi dicent mihi in illa die : Domine, Domine, nonne in nomine tuo edimus et bibimus et prophetavimus et dæmonia ejecimus? Et dicam eis : Disceditate a me ». Et alii verbis, quibus indignos qui salventur condemnaturus est, dicturum se declaravit : « Abite in tenebras exteriores, quas paravit Pater Satanæ et angelis ejus, » et rursus aliis verbis ait : « Do vobis potestatem calcandi super serpentes, et scorpiones, et scolopendras, et super omnem virtutem inimici ». Et nunc qui in crucifixum sub Pontio Pilato Jesum Dominum nostrum credimus, dæmonia omnia et malos spiritus adjurando potestati nostræ subjicimus. Quamvis enim tecte per prophetas prædicatum fuisset Christum esse passurum, ac postea omnibus imperaturum, id tamen a nemine intelligi poterat, donec ipse discipulis persuasit hæc in Scripturis nominatim esse prædicata. Clamabat enim antequam in crucem ageretur : « Oportet Filium hominis multa pati et rejici a Scribis et Phariseis, et crucifigi, et tertia die resurgere ». Et David futurum fuisse ante solem et lunam 174 prædicavit, ut ex utero secundum Patris volunta-

¹ Isa. LIII, 8. ² Matth. VIII, 11. ³ Matth. VII, 22. ⁴ Luc. X, 19. ⁵ Luc. IX, 22.

(66) Πλύειν. Aptius existimat πλύνειν Sybnergus, et paulo post legi posse observat γενῆσεσθαι pro γεγενῆσθαι.

(67) Πεπορητευκέναι. Codex Regius προπερητευκέναι. Sic etiam codex Claromontanus ad marginem. Vulgata lectio reperitur ad marginem codici Regii.

(68) Verba καὶ δυσμῶν, in editione Marani omisita, reposuimus ex editione Ienensi. EDIT. PATR.

(69) Ἄλλ' οὐκ ὡς ὑπ' οὐδενός. Probare pergit Christum esse magni consilii angelum, et ab eo homines maximarum rerum cognitionem accepisse. Simillimia disserit Irenæus lib. IV, c. 26, n. 1.

(70) Πρὸ ἡλίου καὶ σελήνης. Non facile est ex-

plicare cur Justinus, cum his verbis, « ex utero ante Luciferum genui te, » nativitatem ex utero Virginis intelligat, illud tamen « ante Luciferum, » idem esse putet ac ante solem et lunam. Non enim Christus ex Maria ante solem et lunam genitus. Tertulliani, qui Justinum imitatur, clarior et apertior sententia. Christum enim ex utero Mariæ genitum dicit ante Luciferum, quia nocte in lucem editus est, lib. V in Marc., cap. 10. At Justinus « ante Luciferum » idem esse vult ac ante solem et lunam. Quo sensu non prædixit David Christum ante solem et lunam de Maria nasciturum, sed futurum fuisse ante solem et lunam ut de Virgine nasceretur. Similem locum vidimus supra n. 65. Ἀνω-

tem nasceretur, eumque, cum Christus sit. Deum fortem et adorandum esse declaravit.

77. *Redit ad explicationem prophetiæ Isaïæ.* — At Trypho: Equidem tibi assentior satis inesse tot ac tantis rationibus ad persuadendum momenti; sed scias velim me a te Scripturam illam, quam sæpe demonstraturum pollicitus es, reposcere. Fac igitur eam nobis expedias, ut videamus quonam pacto in vestrum illum Christum dictam esse demonstres. Nos enim eam in Ezechiam prænuntiata[m] fuisse dicimus.

Tum ego: Ut vobis, inquam, videtur, ita faciam. Sed mihi prius demonstra de Ezechia dictum esse, eum, antequam patrem aut matrem vocare nosset, virtutem Damasci et spolia Samaritæ coram rege Assyriorum cepisse. Neque enim vobis concedetur, ut vestro arbitrato hanc interpretationem afferatis, Ezechiam adversus Damascum et in Samaria coram rege Assyriorum bellum gessisse. Nam, « priusquam puer norit vocare patrem aut matrem, inquit propheticus sermo, capiet virtutem Damasci et spolia Samaritæ coram rege Assyriorum ¹⁰. » Nam si propheticus Spiritus cum additamento non dixisset: « Antequam norit puer vocare patrem aut matrem, accipiet virtutem Damasci et spolia Samaritæ; » sed tantum: « Et pariet filium et capiet virtutem Damasci et spolia Samaritæ, » dicere poteratis: Quia futurum prænoscebat Deus ut hæc caperet Ezechias, idcirco prædixit. Nunc autem cum hoc additamento dixit prophetia: « Antequam norit puer appellare patrem aut matrem, capiet virtutem Damasci et spolia Samaritæ. » Ac vox qui-

¹⁰ Isa. viii, 4.

θεν καὶ διὰ γαστρὸς ἀνθρωπίνης ὁ Θεὸς καὶ Πατὴρ τῶν ὅλων γενῆσθαι αὐτὸν ἐμελλε. Illud ergo, « ante Luciferum genui te, » idem esse Justinus putabat ac pignere decrevi. Singularis ratio est, cur hæc interpretatio non vituperetur, quia scilicet Christus ab æterno consensit incarnationi suæ. Unde etiam eum ἄνωθεν Justinus Israelis nomen habuisse docet, n. 75 et 125, quamvis hoc nomen ei non conveniat nisi ob incarnationem, ut observat ipse Justinus, n. 125. Non absimili ratione Christus apud Cyrillum Hierosolymitanum accepisse ab æterno dicitur illud sacerdotium, quo factus homo et semetipsum offerendo per Spiritum sanctum perfunctus est. Χριστὸς δὲ ἐστὶν ἀρχιερεὺς (inquit cat. 10, n. 15) ἀπαράβατον ἔχων τὴν ἱερωσύνην· οὕτε ἀπὸ χρόνων ἀρχάμενος τῆς ἱερατείας, οὕτε διάδοχον ἔχων ἕτερον τῆς ἀρχιερατείας... οὐδὲ ἐλαίῳ σκευαστῆ χρισθεὶς, ἀλλὰ πρὸ τῶν αἰώνων ὑπὸ τοῦ Πατρὸς, καὶ τοσοῦτω διαφέρων τῶν ἄλλων, ὅσῳ μεθ' ὀρχωμοσίας ἐστὶν ἱερεὺς. « Christus summus est sacerdos non transferendum habens sacerdotium, qui neque in tempore sacerdos esse cœpit, neque alterum habet pontificatus sui successorem... Neque factitio unctus oleo, sed ante sæcula a Patre, et tanto excellentior aliis quod cum iurejurando sacerdos est. » Ex his verbis, et ex testimonio Pauli, quod sequitur (Hebr. vii, 20, 21) satis perspicuum est sacerdotium illud secundum ordinem Melchisedech hoc loco designari, quod Christus homo factus exercuit. Quem admodum ergo apud Cyrillum Christus ab æterno sacerdos est secundum ordinem Melchisedech; ita

αὐτὸν κατὰ τὴν τοῦ Πατρὸς βουλὴν ἐκήρυξε, καὶ Θεὸν ἰσχυρὸν καὶ προσκυνητὸν, Χριστὸν ὄντα (71), ἐδήλωσε.

77. Καὶ ὁ Τρύφων εἶπεν· Ὅτι μὲν [οὖν (72)] καὶ τοιαῦτα καὶ τοσαῦτα ἰκανὰ δυσωπήσασθαι ἐστὶ, σύμφημί σοι· ὅτι δὲ ἀπαιτῶ σε τὸν λόγον ὧν [δὲν] πολλάκις προεβάλλου (73) ἀποδείξαι, εἰδέναι βούλομαι (74). Περαιώσον οὖν καὶ αὐτὸν ἡμῖν, ἵνα ἴδωμεν καὶ ὡς ἐκεῖνον εἰς Χριστὸν τοῦτον τὸν ὑμέτερον ἀποδεικνύεις εἰρησθαι. Ἡμεῖς γὰρ εἰς Ἐξεκίαν αὐτὸν λέγομεν πεπροφητεῦσθαι.

Καγὼ ἔφην· Ὡς βούλεσθε καὶ τοῦτο πράξω. Ἀποδείξατε δέ μοι ὑμεῖς πρῶτον, ὅτι εἰς τὸν Ἐzekίαν εἰρηται, ὅτι πρὶν ἢ γνῶναι αὐτὸν καλεῖν πατέρα ἢ μητέρα, εἶλαβε δύναμιν Δαμασκοῦ καὶ τὰ σκῦλα Σαμαρείας ἔναντι βασιλέως Ἀσσυρίων. Οὐ γὰρ ὡς βούλεσθε ἐξηγήσασθαι συγχωρηθήσεται ὑμῖν, ὅτι Ἐzekίας ἐπολέμησε τοῖς ἐν Δαμασκῷ ἢ ἐν Σαμαρεία ἔναντι βασιλέως Ἀσσυρίων. « Πρὶν ἢ γὰρ γνῶναι τὸ παιδίον καλεῖν πατέρα ἢ μητέρα, ὁ προφητικὸς λόγος ἔφη, λήψεται δύναμιν Δαμασκοῦ καὶ σκῦλα Σαμαρείας ἔναντι βασιλέως Ἀσσυρίων. » Εἰ γὰρ μὴ μετὰ προσθήκης ταῦτα εἶπε τὸ προφητικὸν Πνεῦμα· « Πρὶν ἢ γνῶναι τὸ παιδίον καλεῖν πατέρα ἢ μητέρα, λήψεται δύναμιν Δαμασκοῦ καὶ σκῦλα Σαμαρείας· » ἀλλὰ μόνον εἰρήκει· « Καὶ τέξεται υἱὸν, καὶ λήψεται δύναμιν Δαμασκοῦ καὶ σκῦλα Σαμαρείας, » ἐδύνασθε λέγειν· Ἐπειδὴ προεγίνωσκεν ὁ Θεὸς μέλλειν αὐτὸν λήψεσθαι ταῦτα, προεἰρήκει. Νῦν δὲ μετὰ τῆς προσθήκης ταύτης (75) εἰρηκεν ἢ προφητεία· « Πρὶν ἢ γνῶναι τὸ παιδίον καλεῖν πατέρα ἢ μητέρα, λήψεται δύναμιν Δαμασκοῦ καὶ σκῦλα Σαμα-

apud Justinum ex utero ante solem et lunam genitus dici videtur. Legimus in eadem catechesi n. 4, hæc verba: Χριστὸς καλεῖται οὐ χειρὶν ἀνθρωπίνων κεχρισμένος, ἀλλ' ὑπὸ τοῦ Πατρὸς αἰδίως εἰς τὴν ὑπὲρ ἀνθρώπων ἀρχιερωσύνην χρισθεὶς. Illud ὑπὲρ ἀνθρώπων uno codice ms. mittitur. Melius, mea quidem sententia, in aliis ὑπὲρ ἀνθρώπων.

(71) *Χριστὸν ὄντα.* Respicit ad illud Davidis: « Unxit te Deus, Deus tuus; » videturque Christi appellationem, ut in Apol. ii, n. 6, inde delucere, quod Christus sit splendor paternæ gloriæ et Deus de Deo. Vid. adnotationem ad illum Apol. n locum.

(72) Omisit Maranus errore. Otto.

(73) *Προεβάλλου.* Frustra hic Sylburgius obtulit προεβάλου. Illud autem, τὸν λόγον ὧν πολλάκις, etc., de loco Scripturæ, « Ecce Virgo concipiet, » accipi debet. Postulat enim Trypho ut hunc λόγον de Christo dictum esse demonstrat. Quare legendum λόγον ὃν πολλάκις.

(74) *Εἰδέναι βούλομαι.* Mallet Sylburgias εἰδέναι σε βούλομαι, ut supra n. 39 et 71. Sed hæc vocula facile suppletur.

(75) *Μετὰ τῆς προσθήκης ταύτης.* Quod Justinus subintelligendum reliquit, id Tertullianus *adv. Judæos* cap. 9, et lib. iii *adv. Marcionem*, cap. 13, uberius prosequitur, ac demonstrat, « si nunquam hoc natura concedit, ante militare quam vivere, ante virtutem Damasci sumere, quam patris et matris vocabulum nosse, consequi, ut figurata pronuntiatio videatur. »

ρίας. » Καὶ οὐδενὶ τῶν ἐν Ἰουδαίῳ ποτὲ συμβεβη-
κέναι τοῦτο ἀποδείξαι ἔχετε. Ἡμεῖς δὲ ἔγομεν ἀπο-
δείξαι τοῦτο γενόμενον ἐν τῷ ἡμετέρῳ Χριστῷ. Ἄμα
γὰρ τῷ γεννηθῆναι αὐτὸν, μάγοι, ἀπὸ Ἀραβίας πα-
ραγενόμενοι, προσεκύνησαν αὐτῷ, πρότερον ἐλθόντες
πρὸς Ἡρώδη, τὸν ἐν τῇ γῆ ὑμῶν τότε βασιλεύον-
τα· ὃν ὁ λόγος καλεῖ βασιλέα Ἀσσυρίων, διὰ τὴν
ἄστυ καὶ ἄνομον αὐτοῦ γνώμην. Ἐπίστασθε γὰρ
ταῦτα, ἔφην, ἐν παραβολαῖς καὶ ὁμοιώσεισι πολλὰς
λαλοῦν τὸ ἅγιον Πνεῦμα· ὅσον πεποιήκε καὶ πρὸς
τὸν λαὸν ἅπαντα τὸν ἐν Ἱερουσόλοις, πολλάκις φη-
σαν πρὸς αὐτοῦς· « Ὁ πατήρ σου Ἀμορρᾶϊος (76),
καὶ ἡ μήτηρ σου Χετταία. »

78. Καὶ γὰρ οὗτος ὁ βασιλεὺς (77) Ἡρώδης, μα-
θὼν παρὰ τῶν πρεσβυτέρων τοῦ λαοῦ ὑμῶν, τότε
ἐλθόντων πρὸς αὐτὸν τῶν ἀπὸ Ἀραβίας μάγων, καὶ
εἰπόντων, ἕξ ἀστέρος τοῦ ἐν τῷ οὐρανῷ φανέντος
ἐγκωκέναι ὅτι βασιλεὺς γεγένηται ἐν τῇ χώρᾳ ὑμῶν,
καὶ ἤλθομεν προσκυνῆσαι αὐτόν (78)· καὶ ἐν Βηθλεὲμ
τῶν πρεσβυτέρων εἰπόντων, ὅτι γέγραπται ἐν τῷ
προφήτῃ οὕτως· « Καὶ σὺ, Βηθλεὲμ γῆ Ἰούδα, οὐ-
δμιῶς ἐλαχίστη εἶ ἐν τοῖς ἡγεμόσιν Ἰούδα· ἐκ σοῦ
γὰρ ἐξελεύσεται ἡγούμενος, ὅστις ποιμανεῖ τὸν λαὸν
μου. » Τῶν ἀπὸ Ἀραβίας οὖν μάγων ἐλθόντων εἰς
Βηθλεὲμ, καὶ προσκυνήσαντων τὸ παιδίον, καὶ προσ-
ενεγκάντων αὐτῷ δῶρα, χρυσὸν, καὶ λίβανον καὶ
σμόρνικον, ἐπειδὴ κατὰ ἀποκάλυψιν μετὰ τὸ προσκυ-
νῆσαι τὸν παῖδα ἐν Βηθλεὲμ ἐκελεύσθησαν μὴ ἐπανε-
λθεῖν πρὸς τὸν Ἡρώδη· καὶ Ἰωσήφ δὲ ὁ τὴν Μαρίαν
μεμνησσευμένος, βουληθεὶς πρότερον ἐκβαλεῖν τὴν
μνηστῆν αὐτῷ Μαριάμ, νομίζων ἐγκυμονεῖν αὐτὴν
ἀπὸ συνουσίας ἀνδρός, τουτέστιν ἀπὸ πορνείας, δι'
ὄραματος κεκέλευστο μὴ ἐκβαλεῖν τὴν γυναῖκα αὐ-
τοῦ, εἰπόντος αὐτῷ τοῦ φανέντος ἀγγέλου, ὅτι ἐκ
Πνεύματος ἁγίου ὃ ἔχει κατὰ γαστρός ἐστι. Φοβηθεὶς
οὖν, οὐκ ἐκβέβληκεν αὐτὴν, ἀλλὰ, ἀπογραφῆς οὕσης
ἐν τῇ Ἰουδαίᾳ τότε πρώτης ἐπὶ Κυρηνίου, ἀνεληλύ-
θει ἀπὸ Ναζαρέτ, ἔθθα ὅκει εἰς Βηθλεὲμ, ὅθεν ἦν,
ἀπογραφῆσθαι· ἀπὸ γὰρ τῆς κατοικοῦσης τὴν γῆν
ἐπειρήνην φυλῆς Ἰούδα τὸ γένος ἦν. Καὶ αὐτὸς ἄμα
τῇ Μαρίᾳ κελεύεται ἐξελθεῖν εἰς Αἴγυπτον, καὶ εἶ-
ναι ἐκεῖ ἄμα τῷ παιδίῳ, ἄχρις ἂν αὐτοῖς πάλιν
ἀπακαλυφθῇ ἐπανελθεῖν εἰς τὴν Ἰουδαίαν. Γεννηθέν-
τος δὲ τότε τοῦ παιδίου ἐν Βηθλεὲμ, ἐπειδὴ Ἰωσήφ
οὐκ εἶχεν ἐν τῇ κώμῃ ἐκεῖνῃ ποῦ καταλῦσαι, ἐν δὲ
σπηλαίῳ τινὶ σύνεγγυς τῆς κώμης (79) κατέλυσε·

¹¹ Ezech. xvi, 3. ¹² Mich. v, 2.

(76) Ὁ Πατήρ σου Ἀμορρᾶϊος. Hunc Justini lo-
cum ita imitatur Tertullianus *adv. Jud.* cap. 9, ut
verbum verbo interdum reddere videatur; excepto
tamen quod regem Assyriorum non Herodem, sed
diabolum intelligit. At eodem modo, ac Justinus,
interpretatur Irenæus, qui magos « non jam per
Assyriorum viam » reversos esse ait lib. iii, cap.
16, n. 4.

(77) Καὶ γὰρ οὗτος ὁ βασιλεὺς. Ab his verbis
usque ad ista, Καὶ ὁ Ἡρώδης μὴ ἐπανελθόντων,
longissimam habemus parenthesisin, eamque aliis
parenthesibus implicatam. Nam ut probet Justinus
impietatem Herodis ex nefando illius in infantes
Lacinore, plurima intexit, quæ hanc crudelissimam

A dem, cui id unquam apud Judæos contigerit, de-
monstrare neminem potestis; nos autem in Chri-
sto nostro factum demonstrare possumus. Statim
enim atque natus est, magi ex Arabia profecti eum
adoraverunt, cum prius se ad Herodem in terra
vestra tunc regnantem contulissent; quem quidem
Scriptura regem Assyriorum vocat ob impium et
improbum ejus animum. Scitis enim sæpe a Spiritu
sancto res ejusmodi in parabolis et similitudinibus
dici; quale est quod et in omnem Hierosoly-
morum populum usurpavit, sæpe illos ita compellens:
« Pater tuus Amorrhæus et mater tua Chet-
tæa ¹¹. »

78. *Probat hanc prophetiam soli Christo congruere
ex his quæ de magis scripta sunt.* — Nam Herodes
ille rex, cum ad eum tunc magi ex Arabia venissent
ac dicerent: Ex stella quæ in cælo apparuit, cognovimus
natum esse regem in terra vestra, eumque adoratum
venimus; edoctus est a senioribus populi vestri, qui,
in urbe Bethleem, responderunt, eo quod ita scriptum sit
a propheta: **175** « Et tu, Bethleem terra Juda, nequaquam
minima es in principibus Juda. Ex te enim exhibit dux,
qui pascet populum meum ¹². » Illi igitur ex Arabia magi,
cum Bethleem venissent, ac puerum adorassent, eique
munera, aurum, thus et myrrham obtulissent, di-
vinitus admoniti sunt, adorato Bethleem puero, ne
ad Herodem redirent. Ac Joseph quidem Mariæ
sponsus, cum prius vellet sponsam suam ejicere,
arbitratus ex viri consuetudine, id est ex stupro
gravidam esse; viso ipsi oblato jussus est uxorem
suam non ejicere, asserente angelo, qui ei apparebat,
ex Spiritu sancto esse, quod illa in utero habebat.
Metu igitur percussus eam non ejecit. Sed cum census
in Judæa tum primum haberetur sub Cyrenio; ex oppido
Nazaret, in quo degebat, Bethleem, unde oriundus erat,
profectus est, ut censeretur; nam ex tribu Juda hanc
terram incolente genus ducebat. Ac ipse una cum Maria
jubetur in Ægyptum discedere, ibique cum puero commorari,
donec divinitus admoneantur, ut in Judæam redeant.
Nato autem Bethleem puero, cum Joseph in hoc vico
non haberet quo diverteret, in specum quemdam vico
proximum concessit. Cumque ibi essent, peperit Christus
Maria, ac eum in præsepi posuit, ubi a magis ex Arabia
venientibus repertus

stragem præcesserunt.

(78) Προσκυνῆσαι αὐτόν. Legitur αὐτῷ ἐν utroque
codice ms. ad marginem. Ibidem monet Thirlbius
ut legamus γεγέννηται.

(79) Σπηλαίῳ τῆς κώμης. Observat Tillemon-
tius t. I in *Hist. eccles.*, pag. 444, hoc Justinus testi-
monium, ut hominis in Palæstina nati, non parum
hac in re ponderis habere. Sed Justinum reprehendit
Casaubonus exercit. 2, in Baron. num. 1, ac ei
opponit Origenem, qui lib. I *adv. Celsum* scribit
speluncam in Bethleem ostendi. Casauboni obser-
vatio ab eruditus viris merito explosa, quippe cum
minime repugnet, ut quod in suburbio vel vicino
agro contigit, id in ipsa urbe dicatur contigiase.

est. Vobis equidem jam demonstravi Isaiam de A signo hunc specum adumbrante vaticinatum esse; sed propter eos qui hodie vobiscum venerunt, locum repetam; tumque locum illum recitavi jam a me ex Isaiâ descriptum, adjiciens Mithræ mysteriorum antisites propter hæc verba a diabolo impulsos esse, ut in loco, qui apud eos spelunca dicitur, suos initiari ab ipso Mithra dicerent. Herodes igitur, cum illi ex Arabia magi ad eum non rediissent, quod tamen ut facerent eos rogaverat, sed alio itinere, ut jussi fuerant, regionem suam repellissent; cumque Josephus una cum Maria et puero, prout divinitus admoniti fuerant, jam in Ægyptum profecti essent; Herodes, inquam, puerum illum, quem magi adoratum venerant, non cognoscens, omnes omnino pueros in Bethleem jussit occidi. Atque id eventurum Jeremias prædixerat, sic per eum loquente Spiritu sancto: « Vox in Rama audita est, ploratus et ululatus multus, Rachel plorans filios suos, et noluit consolationem accipere, quia non sunt¹⁵. » Igitur propter vocem quæ ex Rama exaudienda erat, id est ex Arabia (est enim etiam hactenus in Arabia locus qui Rama dicitur) locum illum, ubi Rachel Jacobi **176** sancti illius patriarchæ, qui Israel cognominatus est, uxor sepulta est, id est, Bethleem fetus impleturus erat, plorantibus proprios filios interfectos mulieribus, atque insolabiliter hunc casum lugentibus. Nam et quod dicit Isaias: « Accipiet virtutem Damasci et spolia Samariæ¹⁶, » significabat nefarii dæmonis, qui Damasci habitabat, potestatem a Christo, statim atque natus esset, victum iri; quod quidem factum esse demonstratur. Magi enim, qui ut spolia rapti fuerant ad malas quasque actiones, ad quas eos ille dæmon impellebat, ubi Christum adoratum venerunt, defecere, ut manifestum est, ab ea, quæ illos ut spolia rapuerat potestate, quam nobis arcane Scriptura Damasci habitare indicat. Illam autem potestatem, cum peccatrix et iniqua sit, præclare Samariam per similitudinem appellat. Damascum autem Arabicæ regionis esse et fuisse, quamvis nunc ei, quæ Syrophœnicæ dicitur, adenseatur, ne vestrum quidem quisquam negare possit. Quamobrem præclarum fuerit, o viri, quæ minus intelligitis, ea ex his, qui gratiam a Deo acceperunt, id

¹⁵ Jer. xxxi, 15. ¹⁶ Isa. viii, 4.

(80) *Τοὺς τὰ Μίθρα μυστήρια.* Supra num. 70: Οἱ τὰ τοῦ Μίθρου μυστήρια παραδίδόντες. Legimus in *Apol.* 1: « Ἐν τοῖς τοῦ Μίθρα μυστηρίοις.

(81) *Μυεῖσθαι ὑπ' αὐτῶν.* Supra observavimus num. 70, mysterium sive artificium in eo positum fuisse, quod sacerdotes dicerent eos, qui initiabantur, ab ipso Mithra initiari; alioqui nihil eos magnum aut mirabile dicturos fuisse. Quare omnino legendum μυεῖσθαι ὑπ' αὐτοῦ. Quam quidem emendandi rationem confirmat Justinus, dum ait Mithriacos sacerdotes, ut ita docerent adductos esse verbis Isaiæ, his nimirum: Οὗτος οἰκῆσει ἐν ὑψηλῷ σπηλαίῳ πέτρας ἰσχυρᾶς.... βασιλέα μετὰ δόξης ἔψεσθε, etc. Videtur in eandem sententiam accipi posse hæc verba Tertulliani: « Mithra signat illic

καὶ τότε αὐτῶν ὄντων ἐκεῖ, ἐτετόκει ἡ Μαρία τὸν Χριστὸν, καὶ ἐν φάτῃ αὐτὸν ἐτεθείκει· ὅπου ἐλθόντες οἱ ἀπὸ Ἀραβίας μάγοι εὔρον αὐτόν. Ὅτι δὲ Ἡσαίας καὶ περὶ τοῦ συμβόλου τοῦ κατὰ τὸ σπηλαιὸν προεκεκλήρυται, ἀνιστόρησα ὑμῖν, ἔφη, καὶ δι' αὐτοὺς δὲ τοὺς σήμερον σὺν ὑμῖν ἐλθόντας, πάλιν τῆς περικοπῆς ἐπιμνησθήσομαι, εἶπον· καὶ ἀνιστόρησα ἦν καὶ προέγραψα ἀπὸ τοῦ Ἡσαίου περικοπῆν, εἰπὼν διὰ τοὺς λόγους ἐκείνους τοὺς τὰ Μίθρα μυστήρια (80) παραδιδόντας, ἐν τόπῳ ἐπικαλουμένῳ παρ' αὐτοῖς σπηλαίῳ μυεῖσθαι ὑπ' αὐτῶν (81), ὑπὸ τοῦ διαβόλου ἐνεργηθῆναι εἰπεῖν. Καὶ ὁ Ἡρώδης, μὴ ἐπανελθόντων πρὸς αὐτὸν τῶν ἀπὸ Ἀραβίας μάγων, ὡς ἤξιωσεν αὐτοὺς ποιῆσαι, ἀλλὰ κατὰ τὰ κελευσθέντα αὐτοῖς δι' ἄλλης ὁδοῦ εἰς τὴν χώραν αὐτῶν ἀπαλλαγέντων, καὶ τοῦ Ἰωσήφ ἅμα τῇ Μαρίᾳ καὶ τῷ παιδίῳ, ὡς καὶ αὐτοῖς ἀποκεκάλυπτο, ἤδη ἐξελεθόντων εἰς Ἀίγυπτον, οὐ γινώσκων τὸν παῖδα ὃν ἐληλύθεισαν προσκυνῆσαι οἱ μάγοι, πάντας ἀπλῶς τοὺς παῖδας τοὺς ἐν Βηθλεὲμ ἐκέλευσεν ἀναιρεθῆναι. Καὶ τοῦτο ἐπεπροσφῆτευτο μέλλειν γίνεσθαι διὰ Ἱερουσαίου, εἰπόντος δι' αὐτοῦ τοῦ ἁγίου Πνεύματος οὕτως· « Φωνὴ ἐν Ῥαμᾷ ἠκούσθη, κλαυθμὸς καὶ ὄδυρμος πολλός, Ῥαχὴλ κλαίουσα τὰ τέκνα αὐτῆς, καὶ οὐκ ἤθελε παρακληθῆναι, ὅτι οὐκ εἶσι. » Διὰ οὖν τὴν φωνὴν ἣ ἐμελλεν ἀκούεσθαι ἀπὸ Ῥαμᾶ, τοῦτο ἐστὶν ἀπὸ τῆς Ἀραβίας (ἔστι γὰρ καὶ μέχρι τοῦ νῦν τόπος καλούμενος ἐν Ἀραβίᾳ Ῥαμᾶ), κλαυθμὸς ἐμελλεν τὸν τόπον καταλαμβάνειν, ὅπου Ῥαχὴλ ἡ γυνὴ Ἰακώβ τοῦ ἐπικληθέντος Ἰσραὴλ τοῦ ἁγίου πατριάρχου τέθαπται, τοῦτέστι τὴν Βηθλεὲμ, κλαίουσῶν τῶν γυναικῶν τὰ τέκνα τὰ ἴδια τὰ ἀνηρημένα, καὶ μὴ παράκλησιν ἔχουσῶν ἐπὶ τῷ συμβεβηκότι αὐταῖς. Καὶ γὰρ τὸ εἰπεῖν τὸν Ἡσαίαν· « Λήψεται δύναμιν Δαμασκοῦ καὶ σκύλα Σαμαρείας, » τὴν τοῦ πονηροῦ δαίμονος τοῦ ἐν Δαμασκῷ οἰκούντος δύναμιν ἐσημαίνει νικηθῆσθαι τῷ Χριστῷ, ἅμα τῷ γεννηθῆναι· ὅπερ δείκνυται γεγενημένον. Οἱ γὰρ μάγοι, ὅτινες ἐσκυλευμένοι ἦσαν πρὸς πάσας κακὰς πράξεις τὰς ἐνεργουμένας ὑπὸ τοῦ δαιμονίου ἐκείνου, ἐλθόντες καὶ προσκυνήσαντες τῷ Χριστῷ, φαίνονται ἀποστάντες τῆς σκυλευσάσης αὐτοὺς δυνάμεως ἐκείνης, ἣν ἐν μυστηρίῳ ἐσημαίνειν ἡμῖν ὁ λόγος οἰκεῖν ἐν Δαμασκῷ. Ἀμαρτωλὴν δὲ καὶ δίκαιον οὖσαν ἐν παραβολῇ τὴν δύναμιν ἐκείνην κα-

in frontibus milites suos: celebrat et panis oblationem et imaginem resurrectionis inducit, et sub gladio redimit coronam. » *Præscript.* c. 40. Fabulosa illa deorum evocatio res est apud antiquos pervulgata, ut videre est apud Euseb. *Præpar. ev. lib. v,* c. 8 et seqq. In quo quidem nequitia sacerdotum insigne habemus exemplum lib. xviii *Antiquitatum Josephi* c. 4, ubi Paulina, nobilis matrona, horribilem in modum dedecorata narratur, dum ei sacerdotes Isiaci nocturnos amplexus Anubidis, quem illa stulte venerabat, juvenis cibusdam auro corrupti promittunt. Non mirum ergo, si Mithram sacerdotes a se evocari sungebant, ut eos ipse initiaret, qui illius mysteriis initiari volebant.

λὼς Σαμάρειαν καλεῖ (82). "Οτι δὲ Δαμασκὸς τῆς Ἀραβικῆς γῆς ἦν καὶ ἔστιν, εἰ καὶ νῦν προσενέμῃται (83) τῇ Συροφονικῇ λεγομένῃ, οὐδ' ὁμῶν τινας ἀρνήσασθαι δύνανται. Ὡστε καλὸν ἂν εἴη ἡμᾶς, ὧ ἄνδρες, ἀ μὴ νοηθῆκατε, παρὰ τῶν λαβόντων χάριν ἀπὸ τοῦ Θεοῦ ἡμῶν τῶν Χριστιανῶν μανθάνειν· ἀλλὰ μὴ κατὰ πάντα ἀγωνίζεσθαι τὰ ὑμέτερα διδάγματα κρατῦναι, ἀτιμάζοντας τὰ τοῦ Θεοῦ. Διὸ καὶ εἰς ἡμᾶς μετετέθη ἡ χάρις αὕτη, ὡς Ἡσαίας φησίν, εἰπὼν οὕτως· « Ἐγγίξει μοι ὁ λαὸς οὗτος· τοῖς χεῖλεσσι αὐτῶν τιμῶσί με, ἡ δὲ καρδία αὐτῶν πόρρω ἀπέχει ἀπ' ἐμοῦ· μάτην δὲ σέβονται με, ἐντάλματα ἰδοὺ ἐγὼ προσθήσω τοῦ μεταθεῖναι τὸν λαὸν τοῦτον, καὶ μεταθήσω αὐτούς. Καὶ ἀφελῶ τὴν σοφίαν τῶν σοφῶν αὐτῶν, τὴν δὲ σύνεσιν τῶν συνετῶν ἀθετήσω. »

79. Καὶ ὁ Τρύφων, ὑπαγανακτῶν μὲν, αἰδοῦμενος δὲ τὰς Γραφάς, ὡς ἐδηλοῦτο ἀπὸ τοῦ προσώπου αὐτοῦ, εἶπε πρὸς μέ· Τὰ μὲν τοῦ Θεοῦ ἁγία ἔστιν· αἱ δὲ ὑμέτεραι ἐξηγήσεις τετεχνασμέναι εἰσὶν, ὡς φαίνεται καὶ ἐκ τῶν ἐξηγημένων ὑπὸ σοῦ, μᾶλλον δὲ καὶ βλάσφημοι· ἀγγέλους γὰρ πονηρευσαμένους καὶ ἀποστάντας τοῦ Θεοῦ λέγεις.

Καγῶ, ἐνδοτικώτερον τῇ φωνῇ παρασκευάσαι αὐτὸν βουλόμενος πρὸς τὸ ἀκούειν μου, ἀπεκρινάμην λέγων· Ἄγαμαί σου, ἄνθρωπε, τὸ εὐλαδῆς τοῦτο, καὶ εὐχόμεαι τὴν αὐτὴν διάθεσίν σε ἔχειν καὶ περὶ ἐν διακονεῖν γεγραμμένοι εἰσὶν οἱ ἄγγελοι, ὡς Δανιὴλ φησίν, ὅτι ὡς υἱὸς ἀνθρώπου πρὸς τὸν Παλαιῶν ἡμερῶν προσάγεται (84), καὶ αὐτῷ δίδοται πᾶσα βασιλεία εἰς τὸν αἰῶνα τοῦ αἰῶνος. Ἴνα δὲ ἡμετερεῖς εἰπὼν, ὧ ἄνθρωπε, μὴ ἡμετερεῖς τὸ μὴ χρυσασμένους τὴν ἐξήγησιν ταύτην, ἦν μέμφῃ, πεποιθῆσθαι ἡμᾶς, μαρτυρίαν σοι ἀπ' αὐτοῦ τοῦ Ἡσαίου ὁδῶσα, ὅτι πονηροὺς ἀγγέλους κατωκηκέναι καὶ κατοικεῖν λέγει καὶ ἐν Τάνει τῇ Αἰγυπτίᾳ χώρᾳ. Εἰσὶ δὲ οἱ λόγοι οὗτοι· « Οὐαὶ τέκνα ἀποστάται· τὰδε λέγει Κύριος· Ἐποιήσατε βουλήν οὐ δι' ἐμοῦ, καὶ συνθήκατε οὐ διὰ τοῦ πνεύματός μου, προσθεῖναι ἁμαρτίας ἐφ' ἁμαρτίαις· οἱ πονηρευόμενοι (85) καταβῆναι εἰς Αἴγυπτον (ἐμὲ δὲ οὐκ ἠρώτησαν) τοῦ βοηθηθῆναι ὑπὸ Φαραῶ, καὶ σκεπασθῆναι σκέπην Αἰγυπτίων. Ἔσται γὰρ ὑμῖν ἡ σκέπη Φαραῶ εἰς αἰσχύνην, καὶ τοῖς πεποισμένοις ἐπ' Αἰγυπτίους δνειδός· ὅτι εἰσὶν ἐν Τάνει ἀρχηγοὶ ἀγγελοὶ πονηροί. Μίτην κοπιᾶσους πρὸς λαὸν, ὃς οὐκ ὠφελήσει αὐτοῖς εἰς βοήθειαν, ἀλλ' εἰς αἰσχύνην καὶ δνειδός. » Ἄλλὰ καὶ Ζαχαρίας φησίν, ὡς καὶ αὐτὸς ἐμνημό-

A est ex nobis Christianis, discere; nequaquam autem in omnibus dimicare et contendere, ut doctrinam vestram divina contempta stabiliat. Quare etiam in nos translata est hæc gratia, ut ait Isaias his verbis: « Appropinquat mihi populus iste: labiis suis honorant me, cor autem eorum longe est a me; sed frustra me colunt, præcepta hominum ac doctrinas docentes. Propterea ecce ego adjuviam ut transferam populum istum; et transferam eos. Et auferam sapientiam sapientium ipsorum, et prudentiam prudentum abolebo ¹⁵. »

ἀνθρώπων καὶ διδασκαλίας διδάσκοντες. Διὰ τοῦτο ἀφελῶ τὴν σοφίαν τῶν σοφῶν αὐτῶν, τὴν δὲ σύνεσιν τῶν συνετῶν ἀθετήσω. »

B 79. Probat contra Tryphonem malos angelos a Deo defecisse. — Hic Trypho subirascens quidem, sed tamen Scripturas reveritus, ut ex ejus vultu patebat, ita dixit ad me: Sancta quidem eloquia Dei; sed vestrae interpretationes, ut vel ex his, quæ a te exposita sunt, apparet, arte compositæ, vel potius impiæ. Angelos enim improbe se gessisse, et a Deo defecisse dicis.

Tum ego remissiori voce, ut eum ad me audientem præpararem, ita respondi: Admiror, Trypho, tuam illam religionem, teque eodem animo affici precor in eum, cui scriptum est angelos ministrare; quemadmodum ait Daniel ¹⁶, eum tanquam filium hominis ad Antiquum dierum adduci, eique regnum omne dari in sæculum sæculi. Atque ut perspectum habeas, Trypho, nequaquam propria nos audacia adductos esse, ut eam, de qua quæres, interpretationem adhiberemus; testimonium tibi ex ipso Isaiâ proferam, qui Tanaim quoque in regione Ægypti malos angelos habitasse ait et habitare. Sunt autem hæc verba: « Væ filii desertores, hæc dicit Dominus. Fecistis consilium, non per me, et pacta non per spiritum meum, ut adderetis peccata peccatis; **177** maligne agentes, ut descenderetis in Ægyptum (me autem non interrogaverunt) ut acciperent auxilium a Pharaone, et tegeantur umbraculo Ægyptiorum. Erit enim vobis protectio Pharaonis in confusionem, et his qui confidunt in Ægyptiis opprobrium. Sunt enim in Tani principes, angeli maligni. Frustra laborabunt ad populum, qui eis non proderit ad auxilium, sed ad confusionem, et opprobrium ¹⁷. » Sed et Zacharias dicit ¹⁸, quemadmodum ipse commemorasti, diabo-

¹⁵ Isa. xxix, 13. ¹⁶ cap. vii, v. 13, 14. ¹⁷ Isa. xxx, 1-5. ¹⁸ cap. iii, v. 1.

(82) *Ἐκείνην καλῶς Σαμάρειαν καλεῖ*. Similia habet Tertullianus lib. *adv. Judæos*, c. 9, p. 135, dicens: « Spolia autem Samariæ, ipsos magos, qui cum illum cognovissent, et muneribus honorassent, quasi Dominum et regem sub testimonio iudicis et decem stellæ spolia sunt facti Samariæ, i. e. idololatriæ, credentes videlicet in Christum. Idololatriam enim Samariæ nomine notavit, ut ignominiosæ ob idololatriam qua desciverat tunc a Deo sub rege Hieroboam. » Confer ejusdem lib. iii *adv. Marcion*. c. 13, p. 404. JEBB.— Magos Tertullianus spolia Samariæ non, ut Justinus, appellatos existimat quia dialoli præda fuerant, sed quia ipsius Christi.

(85) *Νῦν προσκρετέμῃται*, etc. Justinum in hac

divisione sequitur Tertullianus, qui Damascum in Syrophœnicem transcriptum esse asserit ex distinctione Syriarum a Romanis scilicet facta. Tertull. *adv. Judæos* c. 9. Atque huic suffragantur Eusebius et Hieronymus, Phœniciæ ascribentes Damascum. Syrophœnicæ autem sunt medii inter Syros et Phœnices, atque occupant regiones in utriusque confinio sitas, Hieropolim puta Chalcidem et Marsyæ tractum; quibus accessere Damascus et Abila Lyssaniæ; quas Cœlesyriæ ascribunt Ptolomæus et Strabo. Bochart. *Canaan.*, lib. i, c. 1, p. 365. JAMB.

(84) *Προσάγεται*. Supple *ab his qui astunt*, nempe angelis.

(85) *Πονηρευόμενοι*. In Bibliis πορευόμενοι.

lum stetit a dextris Jesu sacerdotis ut adversa- A
retur ei, et Dominum dixisse : « Increpet te Domi-
nus, qui suscepit Hierusalem. » Ac rursus in libro
Job¹⁹ scriptum est, ut et ipse dixisti, angelos ve-
nisse ut assisterent coram Domino; et diabolum
una cum illis adfuisse. Et a Moysse in principio Ge-
nesis scriptum habemus Evam a serpente deceptam
fuisse, eumque diris devotum. Et in Ægypto ma-
gos scimus conatos esse imitari virtutem illam,
quam per fidelem famulum Deus operabatur. Nec
vos latet dixisse Davidem : « Dii gentium dæmo-
nia²⁰. »

80. *Justini sententia de regno mille annorum. Re-*
pugnant plures catholici. — Ad hæc Trypho : Jam
tibi, inquit, dixi, id a te in omnibus provideri, ut
Scripturis implicatus in tuto verseris. Sed age dic B
mihi : vere hunc vos Hierosolymorum locum in-
stauratum iri fatemini, ac populum vestrum con-
gregatum iri, et cum Christo beate victurum ex-
spectatis una cum patriarchis et prophetis, iisque
qui ex nostro genere fuerunt, vel etiam nobis se
adjunxerunt antequam Christus vester veniret; an
ut nos videaris abunde in controversiis superare,
eo confugisti ut hæc fatereris?

Tum ego : Non ita miser sum, inquam. Try-
pho, ut aliud dicam, aliud sentiam. Tibi igitur et
antea confessus sum, me et multos alios hæc sen-
tire, ita ut omnino perspectum habeamus sic futu-
rum : at multos rursus, eosque ex illo Christiano-
rum genere, quod piam et puram sequitur senten-
tiam, id non agnoscere tibi significavi. Nam quod C
spectat ad eos, qui Christiani quidem dicuntur, sed
atheï et impii sunt hæretici, blasphemam illos in
omnibus et impia et insana docere tibi demonstravi.

¹⁹ cap. i, v. 6. ²⁰ Psal. xcvi, 5.

(86) *Kal elpeir.* Subaudiendum τὸν Κύριον, quæ
vox non omittitur infra n. 115.

(87) *Ὁ ἐκδεξάμενος.* Infra n. 115, legitur ἐκλε-
ξάμενος.

(88) *Μάγοι ἦσαν ἐξιουσθαί.* Ut corruptus hic
locus sanetur, legendum videtur ἐποήσαν. Sic enim
Exod. viii, v. 18 : Καὶ ἐποίησαν ὡσαύτως οἱ ἑπαι-
δοὶ ταῖς φαρμακείαις αὐτῶν ἐξαγαγεῖν σκνίφα, καὶ
οὐκ ἠδύναντο. Melius forte ἐπέτρασαν.

(89) *Ἄμα τοῖς.* Cum Christo, ut beatæ vitæ au-
ctore; cum patriarchis et prophetis, ut sociis ejus-
dem felicitatis. Interpunctio autem primum ἐλθεῖν com-
mode sublata in edit. Londinensi.

(90) *Ἀπολογία.* Utrum injuria temporum exci-
derint quæ Justinus de Hierosolymorum instaura-
tione disseruisse se narrat, an cum sancto martyri
Dialogum scribenti hactenus in mentem non venis-
sent, nunc oblata occasione commemorantur? Equi-
dem locum non video, ex quo hæc excidere potue-
rint; nihil enim inane, nihil hiulcum in superiori
parte *Dialogi*. Quamobrem multo magis ab ipso
Justino, quam ab ipsis librariis prætermittenda dicere.
Quid enim mirum, si longa ac variis rebus impli-
cata disputatio non eo semper ordine referatur,
quo habita fuerat? Atque hujus rei exemplum non
longe repetendum. Nam supra n. 79, referuntur
Tryphonis de angelis dicta; sed non tam multa
referuntur, quam multa ille dixerat. Ille enim Za-
chariæ et Jobi testimonia citavit, quæ Justinus,

νευσας, ὅτι ὁ διάβολος εἰστήκει ἐκ δεξιῶν Ἰησοῦ τοῦ
ἱερέως, ἀντικεισθαι αὐτῷ· καὶ εἰπεῖν (86)· « Ἐπιτι-
μήσαι σοι Κύριος ὁ ἐκδεξάμενος (87) Ἱερουσαλήμ. »
Καὶ πάλιν ἐν τῷ Ἰὼβ γέγραπται, ὡς καὶ αὐτὸς
ἔφη, ὅτι οἱ ἄγγελοι ἦλθον στήναι ἐμπροσθεν Κυ-
ρίου, καὶ ὁ διάβολος ἅμα αὐτοῖς ἐηλύθει. Καὶ ὑπὲρ
Μωϋσέως ἐν ἀρχῇ τῆς Γενέσεως ὄφιν πλανήσαντα τὴν
Εὐάν γεγραμμένον ἔχομεν, καὶ κεκατηραμένον. Καὶ
ἐν Αἰγύπτῳ ὅτι μάγοι ἦσαν ἐξιουσθαί (88) τῇ δυ-
νάμει τῇ ἐνεργουμένη διὰ τοῦ πιστοῦ θεράποντος
Μωϋσέως ὑπὸ τοῦ Θεοῦ, ἔργωμεν· καὶ Δαβὶδ ὅτι· « οἱ
θεοὶ τῶν ἔθνῶν δαιμόνια εἰσιν, » εἶπεν, ἐπίστασθε.

80. Καὶ ὁ Τρύφων πρὸς ταῦτα ἔφη· Εἶπον πρὸς
σέ, ὦ ἄνθρωπε, ὅτι ἀσφαλῆς ἐν πᾶσι σπουδάσεις
εἶναι ταῖς Γραφαῖς προσπλεκόμενος. Εἶπε δέ μοι,
ἀληθῶς ὑμεῖς ἀνοικοδομηθῆναι τὸν τόπον Ἱερουσα-
λήμ τοῦτον ὁμολογεῖτε, καὶ συναχθῆσθαι τὸν λαὸν
ὑμῶν, καὶ εὐφρανθῆναι σὺν τῷ Χριστῷ ἅμα τοῖς (89)
πατριάρχαις καὶ τοῖς προφήταις, καὶ τοῖς ἀπὸ τοῦ
ἡμετέρου γένους, ἢ καὶ τῶν προσηλύτων γενομένων
πρὶν ἔλθειν ὑμῶν τὸν Χριστὸν, προσδοκᾶτε· ἢ ἵνα δό-
ξης περικρατεῖν ἡμῶν ἐν ταῖς ζητήσεσι, πρὸς τὰ
ταῦτα ὁμολογεῖν ἐχώρησας;

Κἀγὼ εἶπον· Οὐχ οὕτω τάλας ἐγώ, ὦ Τρύφων, ὡς
ἕτερα λέγειν παρ' ἄ φρονῶ. Ἀπολογία (90) οὖν σοι
καὶ πρότερον, ὅτι ἐγὼ μὲν καὶ ἄλλοι πολλοὶ ταῦτα
φρονοῦμεν, ὡς καὶ πάντως ἐπίστασθε (91) τοῦτο γε-
νησόμενον· πολλοὺς δ' αὖ καὶ τῶν τῆς καθαρᾶς (92)
καὶ εὐσεβοῦς ὄντων Χριστιανῶν γνώμης, τοῦτο μὴ
γνωρίζειν ἐσημανά σοι. Τοὺς γὰρ λεγομένους μὲν
Χριστιανούς, ὄντας δὲ ἀθέους καὶ ἀσεβεῖς αἰρεσιώ-
τας, ὅτι κατὰ πάντα βλάσφημα καὶ ἄθεα καὶ ἀνόητα
διδάσκουσιν, ἐδήλωσά σοι. "Ὅτι δ' οὐκ ἐφ' ὑμῶν μ-

dum illius verba refert, brevitatis causa prætermis-
sit. Videtur Justinus de instauratione Hierosoly-
morum disseruisse in prima parte *Dialogi* n. 45,
ubi de iis agit, qui ex gente Judæorum in resurre-
ctione salvabuntur.

(91) *Ἐπίστασθε.* Legendum ἐπίστασθαι, ut ad-
notavit Cl. Thirlbius, cui tamen non multum pro-
batur hæc emendatio. Equidem ita legendo quid
supersit difficultatis non video.

(92) *Καὶ τῶν τῆς καθαρᾶς.* Durior multo Ire-
næus, quod equidem miror in tam pacifico martyre.
« Quoniam autem, inquit lib. v, c. 41, quidam ex
his qui putantur recte credidisse, supergrediuntur
ordinem promotionis justorum, et motus meditatio-
nis ad incorruptelam ignorant, hæreticos sensus in
se habentes. » Et cap. 9 : « Quoniam igitur trans-
feruntur quorundam sententiæ ab hæreticis sermo-
nibus, et sunt ignorantis dispositiones Dei et my-
sterium justorum resurrectionis et regni, quod est
principium incorruptelæ, per quod regnum qui di-
gni fuerint, paulatim assuescunt capere Deum, » etc.
Quamvis autem hic Irenæus a sua lenitate aliquan-
tum discedat, his tamen verbis, « hæreticos sensus
in se habentes, » non hæresim existimandus est si-
gnificare, sed opinionos, quæ sua sponte pietatem
non lædentur, hæreticis ad impietatem usui erant,
et translata videbantur ab hæreticis sermone-
bus.

ων τούτο λέγειν με ἐπίστασθε (93), τῶν γεγενημένων ἡμῖν λόγων ἀπάντων, ὡς δύναμις μου, σύνταξιν ποιήσομαι· ἐν οἷς καὶ τοῦτο ὁμολογοῦντά με ὁ καὶ πρὸς ὑμᾶς ὁμολογῶ, ἐγγράψω. Οὐ γὰρ ἀνθρώποις μῦθον ἢ ἀνθρωπίνους διδάγμασιν αἰρούμαι ἀκολουθεῖν, ἀλλὰ Θεῷ καὶ τοῖς παρ' ἐκεῖνου διδάγμασιν (94). Εἰ γὰρ καὶ συνεβάλετε ὑμεῖς τισι λεγομένοις Χριστιανοῖς, καὶ τοῦτο μὴ ὁμολογοῦσιν, ἀλλὰ καὶ βλασφημεῖν τολμῶσι τὸν Θεὸν Ἀβραάμ, καὶ τὸν Θεὸν Ἰσαάκ, καὶ τὸν Θεὸν Ἰακώβ, οἳ καὶ λέγουσι μὴ εἶναι νεκρῶν ἀνάστασιν, ἀλλὰ ἅμα τῷ ἀποθνήσκειν τὰς ψυχὰς αὐτῶν (95) ἀναλαμβάνεσθαι εἰς τὸν οὐρανόν, μὴ ὑπολάβητε αὐτοὺς Χριστιανούς· ὥσπερ οὐδὲ Ἰουδαίους, ἂν τις ὀρθῶς ἐξετάσῃ, ὁμολογήσειεν εἶναι τοὺς Σαδδουκαίους, ἢ τὰς ὁμοίας αἰρέσεις Γενιστῶν, καὶ Μεριστῶν (96), καὶ Γαλιλαίων, καὶ Ἑλληνιανῶν (97), καὶ Φαρισαίων, Βαπτιστῶν (98) (καὶ μὴ ἀηδῶς ἀκούσθηέ μου πάντα ἃ φρονῶ λέγοντος), ἀλλὰ λεγομένουσιν μὲν Ἰουδαίους καὶ τέκνα Ἀβραάμ, καὶ χεῖλαισιν ὁμολογοῦντας τὸν Θεὸν, ὡς αὐτὸς κέκραγεν ὁ

B Atque ut sciatis me non apud vos solos hæc prædicare; librum pro viribus componam omnium sermonum quos inter nos habuimus, in quibus quod apud vos profiteor, idem me profitentem describam. Neque enim hominibus potius aut humanarum doctrinis adhaerendum mihi esse statuo, sed Deo 178 et iis quæ ab eo tradita sunt. Nam, si etiam incidistis in nonnullos qui Christiani quidem vocantur, hæc autem minime tenent, sed etiam Deum Abrahamæ et Deum Isaac et Deum Jacob blasphemias appetere audent, ac nullam esse mortuorum resurrectionem, sed statim atque moriantur, animas suas in cælum suscipi dicunt; cavete ne eos existimetis Christianos; quemadmodum nec Judæos, si quis recte perpendat, esse fateatur, Saducæos et similes sectas Genistarum, Meristarum, Galilæorum, Hellenistarum, Phariseorum et Baptistarum (ne vobis ingratum sit quidquid sentiam eloquentem audire), sed nomine tenus Judæos et filios Abrahamæ, ac labiis Deum colentes, quemadmodum

(93) Ὅτι δὲ... ἐπίστασθε. Vide aInnotata ad n. 127.

(94) Ἀλλὰ Θεῷ καὶ τοῖς παρ' ἐκεῖνου διδάγμασιν. Observandum est Justinum, dum tanto studio effertur, non adversus catholicos adversarios, sed adversus hæreticos efferrī, nec de nuda regni mille annorum opinione, sed de toto resurrectionis dogmate loqui. Postquam enim dixit: « Neque enim hominibus... adhaerendum mihi esse statuo, sed Deo et iis quæ ab eo tradita sunt, » statim addit: « Nam si etiam incidistis in nonnullos, qui Christiani quidem vocantur, » etc. Id est si vidistis et collocuti estis. Fama enim cognitū erant Tryphoni, n. 35.

(95) Τὰς ψυχὰς αὐτῶν. Justinus non alios hic refellit, quam nefarios hæreticos, qui summ in cælos ascensum nullis flagitiis tardari posse dicebant; deinde vero postquam semel evolassent in cælum, nullum desineps de bonis et malis iudicium, nullam fore resurrectionem. Eosdem sectarios refellunt Irenæus lib. 1, cap. 21, et Tertullianus Scorpiac. cap. 10. Quin etiam ipse Hieronymus, quem opinionibus Millenariorum seculum non esse constat, hæc opinionum portenta eodem modo ac Justinus detestatur. Sic enim in ep. 43 ad Ctesiphontem de Manichæis loquitur: Manichæus, inquit, electos suos, quos inter ἀφίδας Platonis in cælestibus collocat, dicit omni carere peccato, nec, si velint, posse peccare. Justinus non immerito cavet, ne ejusmodi homines pro Christianis habeantur. Eorum enim vita et doctriua plurimum nocebat nomini Christiano. Celsus apud Origenem attribuit omnibus Christianis commenta Ebionitarum de Christo nato ex Josepho l. 1, p. 54; Gnosticorum De mundi creatore l. vi, p. 311, et l. viii, p. 387, ac ipsas etiam Ophianorum nugas p. 297. Unde Irenæus de suis hæreticis l. 1, c. 25, n. 3: « Sed vitam quidem luxuriosam, sententiam autem impiani, ad velamen malitiæ ipsorum, nomine abutuntur. » Videtur interpretes, ut sæpe alias, legisse, ἀσωτων pro ἀσωτοι, et ἄθεον pro ἄθεοι. Vertere debuisset « luxuriosos et impij. »

(96) Γενιστῶν καὶ Μεριστῶν. Genistas auctor indiculi hæresium apud Hieronymum. ita dictos putat, quia e genere Abrahamæ orti erant. Meristas vero, quia Scripturas separabant. Scaliger legendum putat γενήσται, ita ut iidem sint ac γενήσται. Genistas Serrarius interpretatur illustres, Meristas vero schismaticos. Sed non animadverterunt eruditi viri Genistas et Meristas inter se opponi, ut discrepantes

sectas ac invicem pugnantes. Si vim utriusque nominis expendamus, alterum a genere ducitur, alterum a parte. Testatur Josephus Antiq. lib. xviii, c. 2, Judæorum sectas de fato et providentia dissensisse, Phariseis omnia quidem Deo submittentibus, sed non sine exceptione voluntatum humanarum; Essenis vero nihil prorsus excipientibus, quod non Deo subicerent. Crediderim ergo Genistas dictos fuisse, qui mundum generatim a Deo administrari; Meristas, qui fatum sive providentiam ad singulos homines pertinere censebant. Cujusmodi dissidium inter philosophos exstitit, quorum nonnulli, ut ait Justinus initio Dialogi, « persuadere conabantur Deum universi quidem ac generum et specierum curam gerere; mei autem, ac singulorum non item. »

(97) Γαλιλαῶν καὶ Ἑλληνιανῶν. Primi a Juda Galilæo orti, iidemque ac Sicarii. Hellenianos Scalliger ab Hellenio duce deducit, Serrarius a Græco quodam auctore sectæ. — Γαλιλαῶν. Hujus sectæ auctor et princeps fuit Judas Galilæus, qui post exsilium regis Archelai, cum Romani in Judæa censum agere vellent, populares suos ad retinendam pristinam libertatem excitavit. Vide Act. apost. v, 37, et Joseph. Antiq. xviii, c. 1, § 1 et 6. Κορηολύτος. De iis auctor Induculi hæres: « Galilæi dicunt Christum venisse et docuisse eos, ne dicerent dominum Cæsarem neve ejus monitis uterentur. » — Ἑλληνιανῶν. Horum præter Justinum nemo veterum mentionem fecit. Jos. Scalliger (De tribus Judæorum sectis syntagm. ed. Jac. Trigland., Delph. 1703, 4, P. 1, p. 379) eos ab auctore sive heresiarcha Hellenio deducit, J. Drusius (Ad voces Hebr. N. Test. commentar., Franck. Fris. 1616, 4, p. 219) Herodianos putat designari. Thirlbius legi malit Ἰλακῶν vel Ἐλασεῶν, vel, quod propius ad vulgarem lectionem accedit, Ἑλλητιανῶν, ut intelligatur celebris illa schola R. Hillelis sive Hellelis, Otto.

(98) Φαρισαῶν, Βαπτιστῶν. Legendum videtur καὶ Βαπτιστῶν. Recensentur enim Hemero-baptistæ apud Epiphanium post Phariseos. In hoc autem de sectis Judaicis iudicio non sequitur Justinus opiniones Judæorum. Quamvis enim purior esset doctrina Phariseorum, quam aliorum, omnes prorsus has sectas labiis Deum, non corde colere pronuntiat. In quo quidem cum metueret ne Judæis in offensam veniret, verborum duritiem sic mollitè instituit: « Ne vobis ingratum sit quidquid sentiam eloquentem audire. »

ipse Deus clamat, corde autem longe ab eo remotos. Ego autem et, si qui recte in omnibus sentiunt, Christiani, et carnis resurrectionem futuram scimus, et mille annos in urbe Jerusalem ædificata et ornata et amplificata; quemadmodum Ezechiel et Isaias et cæteri prophetæ promittunt,

81. *Probare conatur hanc sententiam ex Isaiæ et Apocalypsi.*—Sic enim Isaias de hoc mille annorum spatio locutus est: « Erit enim cælum novum, et terra nova, et non recordabuntur priorum, et non venient super cor eorum; sed gaudium et exultationem invenient in ipsa, quæ ego creo. Quia ecce ego facio exultationem Jerusalem, et populum meum lætitiarum; et exultabo super Jerusalem, et lætabor super populo meo. Et non ultra audietur in ea vox fletus neque vox clamoris. Et non erit amplius ibi immatura aliquis ætate, et senex, qui non impleat tempus suum. Erit enim adolescens filius centum annorum: moriens vero **179** peccator filius centum annorum, etiam maledictus erit. Et ædificabunt domos, et ipsi inhabitabunt; et plantabunt vineas, et ipsi comedent genimina earum, et vinum bibent; non ædificabunt, et alii inhabitabunt; et non plantabunt, alii vero comedent. Etenim secundum dies ligni vitæ, erunt dies populi mei; opera laborum eorum multiplicabuntur. Electi mei non laborabunt in vanum; neque filios generabunt in maledictionem; quia semen iustum et benedictum a Domino erunt, et nepotes eorum cum eis. Et erit, antequam ipsi clament ego exaudiam; adhuc loquentibus illis, dicam: Quid est? Tum lupi et agni pascentur simul, et leo quasi bos comedet paleas, et serpens terram, quasi panem. Non nocent, neque corrumpent in monte sancto; dicit Dominus ²¹. » Quod igitur his in verbis dicitur: « Nam secundum dies ligni, dies po-

²¹ Isa. lxxv, 17 usque ad finem.

(99) Καὶ χίλια ἔτη. Clericus excidisse pntat has voces, εὐσεβεῖς βιώσασθαι. Sed satis est supplere verba præcedentia γενήσεσθαι ἐπιστάμεθα.

(1) Οἱ προφήται. Legendum ὡς οἱ προφήται, ut jam multi animadverterunt. Manifestum est enim Justinum hic suo et eorum quos recte in omnibus sentire ait, nomine, eam doctrinam profiteri, quæ et hæreticis resurrectionem negantibus et catholicis regnum mille annorum rejicientibus contraria sit. Primos oppugnat resurrectionis professio, alteros regni mille annorum expectatio. Præterea post illa verba: « Et carnis resurrectionem futuram scimus, » multo aptius ponitur: « Et mille annos in urbe Jerusalem, quemadmodum prophetæ promittunt, » quam si dicatur, « Et mille annos in urbe Jerusalem instaurata et exornata et amplificata prophetæ Ezechiel et Isaias et alii promittunt. » Illis adde Justinum paulo ante dixisse et sibi et multis aliis de hoc regno mille annorum omnino persuasum esse. Quamvis autem ita sentire declararet qui recte in omnibus sentiunt; manifesta est adhibita ab illo inter eos qui resurrectionem et eos qui regnum mille annorum negabant, maxima distinctio. 1° Quidquid asperere et vehementer dicit, id ad primos spectat. Laudem aliis piæ et puræ doctrinæ tribuit. 2° Primos toti Ecclesiæ adversari

Θεός, τὴν δὲ καρδίαν πόρρω ἔχειν ἀπ' αὐτοῦ. Ἐγὼ δὲ, καὶ εἰ τινὲς εἰσὶν ὀρθογνώμονες κατὰ πάντα Χριστιανοί, καὶ σαρκὸς ἀνάστασιν γενήσεσθαι ἐπιστάμεθα· καὶ χίλια ἔτη (99) ἐν Ἱερουσαλὴμ οἰκοδομηθῆσιν καὶ κοσμηθῆσιν καὶ πλατυνθῆσιν, οἱ προφήται (1) Ἰεζεκιὴλ καὶ Ἰσαΐας, καὶ οἱ ἄλλοι ὁμολογοῦσιν.

81. Οὕτως γὰρ Ἰσαΐας περὶ τῆς χιλιονταετηρίδος ταύτης εἶπεν· « Ἔσται γὰρ ὁ οὐρανὸς καινός, καὶ ἡ γῆ καινὴ· καὶ οὐ μὴ μνησθῶσι τῶν προτέρων, οὐδὲ μὴ ἐπέλθῃ αὐτῶν ἐπὶ τὴν καρδίαν· ἀλλ' εὐφροσύνην καὶ ἀγαλλίαμα εὐρήσουσιν ἐν αὐτῇ ὅσα ἐγὼ κτίσω. Ὅτι ἰδοὺ ἐγὼ ποιῶ τὴν Ἱερουσαλὴμ ἀγαλλίαμα, καὶ τὸν λαόν μου εὐφροσύνην, καὶ ἀγαλλιάσομαι ἐπὶ Ἱερουσαλὴμ, καὶ εὐφρανθήσομαι τῷ λαῷ μου. Καὶ οὐκ ἔστι οὐ μὴ ἀκουσθῆ ἐν αὐτῇ φωνὴ κλαυθμοῦ, οὐδὲ φωνὴ κραυγῆς. Καὶ οὐ μὴ γενήσεται ἐτι ἐκεῖ ἄστροφος ἡμέραις, καὶ πρεσβύτης ὃς οὐκ ἐμπλήσει τὸν χρόνον αὐτοῦ. Ἔσται γὰρ ὁ νέος, υἱὸς (2) ἑκατὸν ἐτῶν· ὃ δὲ ἀποθνήσκων ἀμαρτωλὸς υἱὸς ἑκατὸν ἐτῶν, καὶ ἐπικατάρτος ἔσται. Καὶ οἰκοδομήσουσιν οἰκίας, καὶ αὐτοὶ ἐνοικήσουσι, καὶ καταφυτεύσουσιν ἀμπελώνας, καὶ αὐτοὶ φάγονται (3) τὰ γεννήματα αὐτῶν, καὶ τὸν οἶνον πίνονται· οὐ μὴ οἰκοδομήσωσι (4), καὶ ἄλλοι κατοικήσουσι· καὶ οὐ μὴ φυτεύσωσι, καὶ ἄλλοι φάγονται. Κατὰ γὰρ τὰς ἡμέρας τοῦ ξύλου τῆς ζωῆς αἱ ἡμέραι τοῦ λαοῦ μου ἔσονται· τὰ ἔργα τῶν πόνων αὐτῶν πλεονάσουσιν (5). Οἱ ἐλεγκτοὶ μου οὐ μὴ πονήσουσιν εἰς κενόν, οὐδὲ τεκνοποιήσουσιν εἰς καταράνην· ὅτι σπέρμα δίκαιον καὶ εὐλογημένον ὑπὸ Κυρίου ἔσονται, καὶ ἔγγονα (6) αὐτῶν μετ' αὐτῶν. Καὶ ἔσται πρὶν ἢ κεκράξαι αὐτοὺς, ἐγὼ ἐπακούσομαι αὐτῶν· ἐτι λαλοῦντων αὐτῶν, ἐρῶ· Τί ἔστι; Τότε λύκοι καὶ ἄρνες ἅμα βοσκηθήσονται, καὶ λέων ὡς βόυς φάγεται ἄχυρα, ὄφις δὲ γῆν ὡς ἄρτον. Οὐκ ἀδικήσουσιν οὐδὲ λυμανοῦνται ἐπὶ τῷ ὄρει τῷ ἁγίῳ, λέγει Κύριος. » Τὸ οὖν εἰρημένον ἐν τοῖς λόγοις τούτοις

declarat, alios vero nequaquam. 5° His verbis, « Et resurrectionem futuram scimus, et mille annos, quemadmodum prophetæ promittunt, » satis indicat resurrectionis doctrinam omnium Scripturarum auctoritate, et traditione ac unanimi Ecclesiæ consensu niti, regni autem mille annorum opinionem ex quibusdam testimoniis Scripturæ deduci, in quibus qui regnum mille annorum perspicere sibi videbantur, eos recte in omnibus sentire existimabat; qui autem idem non perspiciebant, eos vituperare non audebat.

(2) Υἱός. Justinus in hoc Isaiæ referendo testimonio non sequitur Septuaginta interpretes, apud quos illud υἱός, quod paulo post a Justino repetitur, nentro in loco legitur. Neque etiam illum agnoscunt ἡμέραις post ἄστροφος, neque illud ὅσα ἐγὼ κτίσω.

(3) Φάγονται. Monet eruditus Londinensis editor legendum esse φάγονται τὰ γεννήματα, et mox πίνονται.

(4) Οἰκοδομήσωσι. Codex regius ad marginem οἰκοδομήσουσι, et mox φυτεύσουσι.

(5) Πλεονάσουσιν. Mendose illud verbum pro παλαιώσουσιν positum esse Græbius et Thirlbius observant.

(6) Ἐγγονα. Melius ἔκγονα ut in Bibliis Rom. et Ald. Thirlbius.

ἔφη· « Κατὰ γὰρ τὰς ἡμέρας τοῦ ξύλου (7) αἱ ἡμέραι A τοῦ λαοῦ μου ἔσονται, τὰ ἔργα τῶν πόνων αὐτῶν πλεονίσουσιν, » νενοήκαμεν, ὅτι χίλια ἔτη ἐν μυστηρίῳ μνηστέον. Ὡς γὰρ τῷ Ἀδάμ εἶρητο ὅτι ἦ δ' ἂν ἡμέρα φάγη ἀπὸ τοῦ ξύλου, ἐν ἐκείνῃ ἀποθανείται, ἔγνωμεν αὐτὸν μὴ ἀναπληρώσαντα χίλια ἔτη. Συνήκαμεν καὶ τὸ εἰρημένον, ὅτι (8) « ἡμέρα Κυρίου ὡς χίλια ἔτη (9), » εἰς τοῦτο συνάγει. Καὶ ἐπειδὴ καὶ παρ' ἡμῶν ἀνθρώποις, ὃ ὄνομα Ἰωάννης, εἰς τῶν ἀποστόλων τοῦ Χριστοῦ, ἐν ἀποκαλύψει γενομένη αὐτῷ χίλια ἔτη ποιήσιν ἐν Ἱερουσαλὴμ τοὺς τῷ ἡμετέρῳ Χριστῷ πιστεύσαντας προσεφίητευσεν, καὶ μετὰ ταῦτα τὴν καθολικὴν, καὶ συνελόντι φάναι, αἰωνίαν ὁμοθυμαδὸν ἅμα πάντων ἀνάστασιν γενήσεσθαι καὶ κρίσιν. Ὅπερ καὶ ὁ Κύριος ἡμῶν εἶπεν· « Ὅτι οὐτε γαμήσουσιν (10) οὐτε γαμηθήσονται, ἀλλὰ ἰσάγγελοι ἔσονται, τέκνα B τοῦ Θεοῦ τῆς ἀναστάσεως ὄντες. »

82. Παρὰ γὰρ ἡμῶν (11) καὶ μέχρι νῦν προφητικὰ χαρίσματα ἔστιν. Ἐξ οὗ καὶ αὐτοὶ συνεῖναι ὀφείλετε, ὅτι τὰ πάλαι ἐν τῷ γένει ὑμῶν ὄντα εἰς ἡμᾶς μετετέθη. Ὅνπερ δὲ τρόπον καὶ ψευδοπροφήται ἐπὶ τῶν παρ' ὑμῶν γενομένων ἀγίων προφητῶν ἦσαν, καὶ παρ' ἡμῶν νῦν πολλοὶ εἰσι καὶ ψευδοδιδάσκαλοι· οὓς φυλάσσεσθαι προσεῖπεν ἡμῖν ὁ ἡμέτερος Κύριος, ὡς ἐν μηδὲν ὑστερεῖσθαι ἡμᾶς, ἐπισταμένους ὅτι προγνώστης ἦν τῶν μετὰ τὴν ἀνάστασιν αὐτοῦ τὴν ἀπὸ τῶν νεκρῶν, καὶ ἄνοδον τὴν εἰς οὐρανὸν, μελλόντων γίνεσθαι ἡμῖν. Εἶπε γὰρ ὅτι φονεῦσθαι καὶ μισεῖσθαι διὰ τὸ ὄνομα αὐτοῦ μέλλομεν, καὶ ὅτι ψευδοπροφήται καὶ ψευδοχριστοὶ πολλοὶ ἐπὶ τῷ ὀνόματι C αὐτοῦ παρελεύσονται, καὶ πολλοὺς πλανήσουσιν· ὅπερ καὶ ἔστι. Πολλοὶ γὰρ ἄθεα καὶ βλάσφημα καὶ ἄδικα ἐν ὀνόματι αὐτοῦ παραχάρασσοντες ἐδίδαξαν, καὶ τὰ ἀπὸ τοῦ ἀκαθάρτου πνεύματος διαβόλου ἐμβαλλόμενα ταῖς διανοίαις αὐτῶν ἐδίδαξαν, καὶ διδάσκουσι μέχρι· νῦν· οὓς ὁμοίως ὑμῖν μεταπειθεῖν μὴ πλανᾶσθαι ἀγωνιζόμεθα, εἰδότες ὅτι πᾶς ὁ δυνάμενος (12) λέγειν τὸ ἀληθὲς καὶ μὴ λέγων, κριθήσεται ὑπὸ τοῦ Θεοῦ, ὡς διὰ τοῦ Ἰερζεκιήλ διεμαρτύρατο ὁ Θεὸς εἰπὼν, ὅτι « σκοπὸν τέθεικά σε τῷ ὄσκιμ Ἰούδα. Ἐάν

¹¹ Psal. LXXXIX, 4. ¹² Luc. xx, 35, 36.

(7) Τοῦ ξύλου. In editionibus Græco-Latinis additur τῆς ζωῆς, quod deest in codicibus mss. et apud D R. Stephanum.

(8) Καὶ τὸ εἰρημένον ὅτι. Legendum esse καὶ ὅτι τὸ εἰρημένον, jam nonnulli monuerunt. Legere malim cum Thirlbio συνάγειν. Sed quod; idem legit paulo ante καὶ ἔγνωμεν, id totum hunc locum perturbat.

(9) Χίλια ἔτη. Locus sic explicandus videtur. Verba illa, « dies populi Dei erunt secundum dies ligni, » arcane designant mille annos. Nam Deus dicit : « Adamum eodem die, quo de ligno edisset, moriturum esse; » is autem (μὴ ἀναπλ. = « non transgressus est tempus mille annorum ») fera mille annos vixit (Genes. v, 5) : dies igitur Domini est tanquam mille anni, et per mille annos Christus Hierosolymis cum suis regnabit. — Irenæus Adv. hæres. v, c. 23, § 2, p. 321, ed. Massuet. : « Quidam autem rursus in millesimum annum revocant mortem Adæ : quoniam enim « dies Domini sicut mille anni : » non superposuit (h. e. excessit) autem mille annos, sed iatra eos mortuus est,

puli mei erunt : opera laborum eorum multiplicabuntur, » mille annos arcane designari intelligimus. Cum enim Adæ dictum fuisset, quo die de ligno edisset, eo moriturum, mille illum annos non implevisse scimus. Illud etiam : « Dies Domini tanquam mille anni », eodem pertinere intelligimus. Huc accedit quod vir apud nos nomine Joannes, unus ex Christi apostolis, in revelatione ipsi facta, mille annos Jerosolymis traducturos prædixit eos, qui Christo nostro crediderint, ac postea generalem, et, ut verbo dicam, æternam unanimiter simul omnium resurrectionem et iudicium futurum. Quod quidem et Dominus noster pronuntiavit : « Neque nubent, neque nubentur, sed æquales angelis erunt, cum sint filii Dei resurrectionis ». »

82. *Prophetica dona Judæorum translata in Christianos.* — Apud nos enim etiam nunc dona exstant prophetica : ex quo et ipsi intelligere debetis, quæ apud vos olim fuere, ea in nos esse translata. Quomodo autem apud vos, cum sancti essent prophetæ, falsi quoque exstiterunt, ita et nunc ejusmodi homines ac falsi doctores apud nos versantur; quos ut caveremus, præmonuit nos Dominus noster, ita ut nihil imparatis nobis eveniat, quippe cum præscium eum sciamus fuisse eorum, quæ post ipsius resurrectionem ex mortuis et ascensum in cælum eventura nobis erant. Futurum enim esse dixit, ut occideremur et odio haberemur propter nomen ejus, ac falsi prophetæ et falsi Christi in nomine ejus multi prodirent et plurimos seducerent; quod quidem et evenit. Multi enim impia et blasphema et iniqua in ejus nomine adulterantes tradiderunt, et quæ ab impuro spiritu diabolo sunt, ea mentibus suis injecta docuerunt et etiam nunc docent. Quibus idem quod vobis persuadere conamur, ut ab errore discedant; quippe cum perspectum habeamus quicumque verum possit dicere, nec dicat, eum a Deo judi-

transgressionis adimplens sententiam » Ὅττο.

(10) Ὅττε γαμήσουσιν. Desideram liberorum recreationem dicit, postquam omnes homines resurrexerint; non quod justos in illo, quod sibi fingebat, mille annorum regno liberis operam daturus suspicaretur; sed quia sanctis omnium bonorum utique spiritualium, » ut ait Tertullianus iii, in Marc., c. 24, « copia » fruentibus cæteros homines consuetam vitæ rationem ducturos existimabat. Nemo sane Justinum sine summa temeritate suspectum in hoc genere habere possit, qui disertè docet in Apol. 1, Christianos idcirco ad vitam profundendam paratos esse, quia τῆς παρὰ Θεοῦ διαγωγῆς ἀμаторες sunt, quia αἰωνίου καὶ καθάρου βίου ἐπιθυμοῦσι.

(11) Παρὰ γὰρ ἡμῶν. Quia paulo ante dixerat Joannem, unum ex duodecim, prophetæ apud Christianos munere perfunctum esse; inde nata occasio loquendi de prophetis Christianorum donis.

(12) Πᾶς ὁ δυνάμενος. Citat hanc sententiam Joannes Damascenus in *Parallelis*, p. 754.

cautum iri, **180** quemadmodum Deus per Ezechielem testatus est his verbis : « Speculatorem posui te domui Juda. Si peccaverit peccator, et non testificatus ei fueris, ipse quidem peccato suo peribit, a te autem sanguinem ejus requiram. Sin testificatus ei fueris, innocens eris²⁴. » Et nos igitur metu adducti, sermones secundum Scripturas conferre studemus, minime autem pecuniæ aut gloriæ cupiditate, aut amore voluptatis. Nullum enim ex his est vitium, cujus nos quisquam arguere possit. Neque enim similiter, ac principes populi vestri, vivere volumus, quibus Deus hoc probum objicit : « Principes vestri socii furum, diligentes dona, persequentes retributionem²⁵. » Quod si quos etiam inter nos tales noveritis, ne Scripturas idcirco et Christum blasphemias appetatis, aut prave interpretari studeatis.

83. Probatur psalmum, « Dixit Dominus, » etc. B *Ezechie non convenire.* — Illud enim, « Dixit Dominus Domino meo : Sede a dextris meis, donec ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorum²⁶, » ita interpretari ausi sunt magistri vestri, ut in Ezechiam dictum esse contenderent, quasi is jussus sit in dextra parte templi sedere, cum ad eum misit rex Assyriorum minitans, eique per Isaiam significatum est ne hunc timeret. Atque Isaia quidem dicta sic evenisse, ut dicta fuerant, et regem Assyriorum aversum fuisse quominus Jerusalem in diebus Ezechie oppugnaret, atque ab angelo Domini occisa in castris Assyriorum ad centum octoginta quinque hominum millia, et novimus et constemur. Psalmum autem in eum dictum non fuisse perspicuum est ; sic enim habet²⁷ : « Dixit Dominus Domino meo : Sede a dextris meis, donec ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorum. Virgam virtutis emittet super Jerusalem, et dominabitur in medio inimicorum suorum. In splendore sanctorum ex utero ante Luciferum genui te. Juravit Dominus, et non poenitebit eum : Tu es sacerdos in æternum secundum ordinem Melchisedech. » Ezechiam igitur non esse sacerdotem in æternum secundum ordinem Melchisedech, quis non fateatur? Nec eum esse Jerusalem liberatorem, quis nescit? Nec eum in urbem Jerosolymorum virgam

²⁴ Ezech. iii, 17, 18, 19. ²⁵ Isa. i, 23. ²⁶ Psal. cix, 1. ²⁷ Ibid., 4-4.

(13) *Μη βλασφημῆτε καὶ παρεξηγεῖσθαι.* Distinguenda sunt quæ Justinus non distinxit, et blasphemias ad Christum, pravæ interpretationes ad Scripturas referendæ.

(14) *Ἐν δεξιᾷ τοῦ ναοῦ.* Hæc Tertullianus, ut Londinensis uterque editor observavit, in libro v *Adv. Marcionem*, cap. 9, transtulit.

(15) *Ῥάβδον δυνάμεως ἐξαποστελεῖ.* Hunc locum longe aliter citat Justinus supra n. 32, et in *Apol.* 1, n. 45. Statuere non possum utrum hæc varietas in librariorum, an ipsum in Justinum rejicienda sit. Sed nullus dubito quin in hoc *Dialogi* loco ita scripserit Justinus, ut in editis habetur. Probat enim hunc psalmum ad Ezechiam detorqueri non posse, quia non ipse Ezechias virgam virtutis emisit, sed Deus ab eo plorante avertit hostes. Non legebat ergo : « virgam virtutis emittet tibi Dominus. » Legimus etiam supra, καὶ κατακυριεύσει. Sed hoc loco retinendum καὶ κατακυριεύσει.

ἀμαρτήν ὁ ἀμαρτωλὸς, καὶ μὴ διαμαρτύρη αὐτῷ, αὐτὸς μὲν τῇ ἀμαρτίᾳ αὐτοῦ ἀπολείπεται, παρὰ σοῦ δὲ τὸ αἷμα αὐτοῦ ἐκζητήσω. Ἐάν δὲ διαμαρτύρη αὐτῷ, ἀθῶος ἔσθι. » Διὰ δέος οὖν καὶ ἡμεῖς σπουδάζομεν ὁμιλεῖν κατὰ τὰς Γραφάς, ἀλλ' οὐ διὰ φιλορηματίαν, ἢ φιλοδοξίαν, ἢ φιληδονίαν. Ἐν οὐδενὶ γὰρ τούτων ἐλέγξει ἡμᾶς ὄντας δύναται τις. Οὐδὲ γὰρ ὁμοίως τοῖς ἀρχουσι τοῦ λαοῦ τοῦ ὑμετέρου θέλομεν ζῆν. οὐς ὀνειδίξει : ὁ Θεὸς λέγων : « Οἱ ἀρχοντες ὑμῶν κοινωνοὶ κλεπτῶν, φιλοῦντες δῶρα, διώκοντες ἀναπαύδομα. » Εἰ δὲ τινὰς καὶ ἐν ἡμῖν τοιοῦτους γινώριζετε, ἀλλ' οὖν γε τὰς Γραφάς καὶ τὸν Χριστὸν διὰ τοὺς τοιοῦτους μὴ βλασφημῆτε, καὶ παρεξηγεῖσθαι (13) σπουδάζητε.

et Christum blasphemias appetatis, aut prave inter-

83. Καὶ γὰρ τό · « λέγει Κύριος τῷ Κυρίῳ μου · Κάθου ἐκ δεξιῶν μου, ἕως ἂν θῶ τοὺς ἐχθρούς σου ὑποπόδιον τῶν ποδῶν σου, » εἰς Ἐζεκιᾶν εἰρηθῆσαι ἐτόλμησαν ὑμῶν οἱ διδάσκαλοι ἐξηγήσασθαι, ὡς κελευσθέντος αὐτοῦ ἐν δεξιᾷ τοῦ ναοῦ (14) καθεσθῆναι, ὅτε προσέπεμψεν αὐτῷ ὁ βασιλεὺς Ἀσσυρίων ἀπειλῶν, καὶ ἐσημάνθη αὐτῷ διὰ τοῦ Ἡσαίου μὴ φοβεῖσθαι αὐτόν. Καὶ ὅτι μὲν γέγονε τὰ λεχθέντα ὑπὸ Ἡσαίου οὕτως, καὶ ἀπεστράφη ὁ βασιλεὺς Ἀσσυρίων τοῦ μὴ πολεμῆσαι τὴν Ἰερουσαλήμ ἐν ἡμέραις τοῦ Ἐζεκιᾶ, καὶ ἄγγελος Κυρίου ἀνέειπεν ἐκ τῆς παρεμβολῆς τῶν Ἀσσυρίων εἰς ἑκατὸν ὄγδοηκονταπέντε χιλιάδας, καὶ ἐπιστάμεθα καὶ ὁμολογοῦμεν. Ὅτι δὲ εἰς αὐτὸν οὐκ εἰρήνηται ὁ ψαλμὸς, δῆλον. Ἐχει γὰρ οὕτως · « Λέγει Κύριος τῷ Κυρίῳ μου · Κάθου ἐκ δεξιῶν μου, ἕως ἂν θῶ τοὺς ἐχθρούς σου ὑποπόδιον τῶν ποδῶν σου. Ῥάβδον δυνάμεως ἐξαποστελεῖ (15) ἐπὶ Ἰερουσαλήμ, καὶ κατακυριεύσει ἐν μέσῳ τῶν ἐχθρῶν σου. Ἐν λαμπρότητι (16) τῶν ἁγίων πρὸ Ἐωσφόρου ἐγέννησά σε. Ὡμοσε Κύριος, καὶ οὐ μεταμεληθήσεται · Σὺ ἱερεὺς εἰς τὸν αἰῶνα κατὰ τὴν τάξιν Μελχισεδέκ. » Ὅτι οὖν Ἐζεκιᾶς οὐκ ἔστιν ἱερεὺς εἰς τὸν αἰῶνα κατὰ τὴν τάξιν Μελχισεδέκ, τίς οὐκ ὁμολογεῖ ; καὶ ὅτι οὐκ ἔστιν ὁ λυτρούμενος τὴν Ἰερουσαλήμ, τίς οὐκ ἐπίσταται ; καὶ ὅτι ῥάβδον δυνάμεως αὐτὸς οὐκ ἀπέστειλεν εἰς Ἰερουσαλήμ, καὶ κατακυριεύσει ἐν μέσῳ τῶν ἐχθρῶν αὐτοῦ, ἀλλ' ὁ Θεὸς ἦν ὁ ἀποστρέψας ἀπ' αὐτοῦ

D nempe virga illa virtutis dominabitur, potentissimum Christi verbum, quod, ut explicat Justinus, dominatum est in medio inimicorum, scilicet in medio demonum, qui a gentibus colebantur. Legit pariter Tertullianus v, in *Marc.*, cap. 9 : « et dominabitur in medio inimicorum tuorum. » Illud autem, « tuorum » non quadrat apud Justinum cum iis quæ præcedunt. Nimirum enim hæc obscura et dura sunt : Virgam virtutis emittet (Christus) et (illa) dominabitur in medio inimicorum tuorum. Videtur ergo legendum ἐν μέσῳ τῶν ἐχθρῶν αὐτοῦ, ut paulo post. ubi Ezechie hæc aptari non posse demonstrat Justinus.

(16) *Ἐν λαμπρότητι.* Quæ ante hæc verba et in locis supra citatis Justinus et in Bibliis legitur, ea ab ipso Justino omitti potuere. Non enim totum hic psalmum recitat. Legitur supra n. 32 et 53, et *Apol.* 1, n. 45 : Ἐν ταῖς λαμπρότητι τῶν ἁγίων σου.

κλιόντος καὶ ὀδυρομένου τοὺς πολεμίους, τίς οὐ γνώσκει; ὁ δὲ ἡμέτερος Ἰησοῦς οὐδέπω ἐνδόξως ἰθὺν, ῥάβδον δυνάμεως εἰς Ἱερουσαλήμ ἐξαπέστειλε (17), τὸν λόγον τῆς κλήσεως καὶ τῆς μετανοίας πρὸς τὰ ἔθνη ἅπαντα, ὅπου τὰ δαιμόνια ἀπεκურίευν αὐτῶν, ὡς φησὶ Δαβὶδ· « Οἱ θεοὶ τῶν ἐθνῶν δαιμόνια. » Καὶ ἰσχυρὸς ὁ λόγος αὐτοῦ πέπεικε πολλοὺς καταλιπεῖν δαιμόνια οἷς ἐδούλευον, καὶ ἐπὶ τὸν παντοκράτορα Θεὸν δι' αὐτοῦ πιστεῦειν, ὅτι δαιμόνια (18) εἰσὶν οἱ θεοὶ τῶν ἐθνῶν. Καὶ τότε· « Ἐν τῇ λαμπρότητι τῶν ἁγίων ἐκ γαστρὸς πρὸ Ἐυσφόρου ἐγέννησά σε, » τῷ Χριστῷ εἰρηται, ὡς προέφημεν. « In splendoribus sanctorum ex utero ante Luciferum genui te²⁹, » Christo dictum est, ut jam non sumus.

84. Καὶ τότε· Ἰδοὺ ἡ Παρθένος ἐν γαστρὶ λήφεται, καὶ τέξεται υἱόν, » εἰς τοῦτον προεἰρητο. Εἰ γὰρ μὴ ἐκ Παρθένου οὗτος, περὶ οὗ Ἡσαίας ἔλεγεν. Ἐμελλεν γενᾶσθαι, εἰς δὲ ἅγιον Πνεῦμα ἔβδα· Ἰδοὺ Κύριος αὐτὸς ἡμῖν δώσει σημεῖον· Ἰδοὺ ἡ Παρθένος ἐν γαστρὶ λήφεται, καὶ τέξεται υἱόν; » Εἰ γὰρ ὁμοίως τοῖς ἄλλοις ἅπασιν πρωτοτόκοις καὶ οὗτος γενᾶσθαι ἐκ συνουσίας ἔμελλε, τί καὶ ὁ Θεὸς σημεῖον ὃ μὴ πᾶσι τοῖς πρωτοτόκοις κοινόν ἐστίν, ἔλεγε ποιεῖν; Ἄλλ' ὅπερ ἐστὶν ἀληθῶς σημεῖον, καὶ πιστὸν τῷ γένει τῶν ἀνθρώπων ἔμελλε γίνεσθαι, τουτέστι διὰ παρθενικῆς μητρὸς τὸν πρωτότοκον τῶν πάντων ποιημάτων σαρκοποιηθέντα ἀληθῶς παιδίον γενέσθαι, προλαθὼν αὐτὸ διὰ τοῦ προφητικοῦ Πνεύματος, κατὰ ἄλλον καὶ ἄλλον τρόπον, ἀνιστόρησα (20) ὑμῖν, προεκήρυξεν, ἵνα ὅταν γένηται, δυνάμει καὶ βουλή τῷ τῶν ὄλων Ποιητοῦ γενόμενον γνωσθῇ· ὡς καὶ ἀπὸ πλευρᾶς μιᾶς τοῦ Ἄδὰμ ἡ Εὐα γέγονε, καὶ ὡσπερ ἅλλα πάντα ζωὰ λόγῳ Θεοῦ τὴν ἀρχὴν ἐγεννήθη. Ὑμεῖς δὲ καὶ ἐν τούτοις παραγράφειν τὰς ἐξηγήσεις ἅς ἐξηγήσαντο οἱ κρεσύτεροι ὑμῶν παρὰ Πτολεμαίῳ τῷ τῶν Αἰγυπτίων βασιλεῖ γενόμενῳ, τολμάτε, λέγοντες μὴ ἔχειν τὴν Γραφὴν ὡς ἐκείνοι ἐξηγήσαντο, ἀλλ', Ἰδοὺ, » φησὶν, « ἡ νεᾶνις ἐν γαστρὶ ἔξει· » ὡς μεγάλων πρα-

²⁹ Psal. xcvi, 5. ³⁰ Psal. cix, 3. ³¹ Isa. vii, 14.

(17) *Ῥάβδον δυνάμεως εἰς Ἱερουσαλήμ ἐξαπέστειλε.* Sic etiam paulo antè de Ezechia dicebat: Ῥάβδον δυνάμεως αὐτὸς οὐκ ἀπέστειλεν εἰς Ἱερουσαλήμ. In ipso psalmo qualem recitat Justinus, habemus ἐπὶ Ἱερουσαλήμ. Nemo est sane qui non hic facinus aliquod suspicetur librariorum. Nullum enim existat exemplum ejusmodi lectionis non solum apud alios scriptores, sed etiam apud Justinum, qui legit supra n. 33, ἐκ Σιών, et in *Apol.* 1, n. 45, ἐξ Ἱερουσαλήμ, et legem novam Hierosolymis progressam dicit, ut jam vidimus n. 11 et 24. Præterea durior videri possit hæc verborum constructio: εἰς Ἱερουσαλήμ ἐξαπέστειλε τὸν λόγον τῆς μετανοίας πρὸς τὰ ἔθνη ἅπαντα. Commodius et artius diceretur verbum Evangelii Hierosolymis missum esse ad omnes gentes. Sed cum seniel habeamus ἐπὶ Ἱερουσαλήμ, bis eodem sensu εἰς Ἱερουσαλήμ, non temere rejicienda tribus locis repetita scriptura. Illud πρὸς τὰ ἔθνη ἅπαντα minus durum videbitur si referatur ad nomen κλήσεως. Sed præcipue nobis observanda ratiocinatio Justinii. « Virgam virtutis » interpretatur « verbum vocationis et penitentiae ad omnes gentes, » sive do-

A virtutis emisisse, quæ dominata sit in medio inimicorum suorum, sed Deum esse, qui ab eo flente et plorante hostes avertit, quis non noverit? Noster autem Jesus, nondum gloriose adveniens, virgam virtutis **18** emisit in urbem Jerusalem, verbum vocationis et penitentiae ad omnes gentes, ubi dæmonia suo eas imperio tenebant, quemadmodum ait David: « Dii gentium dæmonia²⁹; » ac præpotens illius verbum multis persuasit, ut dæmonia, quibus serviebant, reliquerent, et per eum in Deum omnipotentem crederent, ac deos gentium esse dæmonia persuasum haberent. Illud autem: « In splendoribus sanctorum genui te³⁰, » Christo dictum est, ut jam non sumus.

84. *Soli etiam Christo convenit illud:* « Ecce Virgo. » — Atque illud etiam: « Ecce Virgo in utero concipiet, et pariet filium³¹, » in eum prædictum fuerat. Nam si ille, de quo loquebatur Isaias, non erat ex Virgine nasciturus; quis tandem ille est de quo Spiritus sanctus clamabat: « Ecce Dominus ipse nobis dabit signum: Ecce Virgo in utero concipiet, et pariet filium? » Nam si hic quoque, perinde ac alii omnes primogeniti, ex concubitu oriturus erat, cur Deus ipse signum, quod minime omnibus primogenitis commune esset, daturum se dicebat? Sed quod vere signum est, quodque certum humano generi futurum erat, nempe ex virginali utero Primogenitum omnium rerum conditarum, carnem factum, vere puerum nasci, id præoccupans per Spiritum sanctum aliis atque aliis modis, ut vobis exposui, prænuntiavit, ut cum factum esset, potestate et voluntate Creatoris universorum factum esse agnosceretur; quemadmodum ex una Adæ costa Eva genita est, ac cætera omnia animalia verbo Dei initio generata sunt. Vos autem in his quoque interpretationes, quas seniores vestri edidere, cum apud Ptolomæum Ægyptiorum regem essent, pervertere audetis, Scripturam asserentes

num Spiritus sancti apostolis immissum, cum omnes essent Hierosolymis in eodem loco. Quare hæc virga virtutis ante emissa est in urbem Hierosolymam, quam ex ea egrederetur. Illam autem Hierosolyma missam dicere, Justinii proposito conducebat. Nam ne Judæi dicerent Ezechiam precibus suis impetrasse et emisisse ex urbe virgam virtutis, qua profligati hostes; occurrit Justinus et observat virgam virtutis non solum Hierosolymis emissam esse, sed etiam Hierosolyma, quod Ezechia aptari non poterat. Itaque legendo ἐπὶ Ἱερουσαλήμ non tam immutatur textus quam explicatur. Illud mirum, cur hanc explicationem Justinus in ipsum contextum asciverit. Fortasse Justinus, qui interpretationes Hebraicas interdum sectatur, præpositionem Hebraicam voci Sion præmissam idem valere credidit ac in, quia nonnunquam ita accipitur.

(18) *Ὅτι δαιμόνια.* Hæc e margine translata conjicit eruditus Londinensis editor.

(19) *Εἰς δὲ.* Legit εἰς ὁ Thirlbius.

(20) *Ἀνιστόρησα.* Præmittendum ὡς Sylburgius et alii monuerunt. Hæc pertractare præcipue incipit n. 63.

non habere, ut illi exposuerunt, sed: « Ecce adoleſcēntula in utero habebit. » Quasi vero res magnæ significarentur, si mulier ex concubitu paritura esset; quod juniores omnes mulieres faciunt, exceptis sterilibus; quanquam ut istæ etiam pariant potest Deus efficere, si velit. Samuelis enim mater cum non pareret, Dei voluntate peperit: sic etiam uxor Abrahæ, sancti illius patriarchæ, et Elisabeth, quæ Joannem Baptistam genuit, et quædam aliæ similiter. Quapropter nihil omnino suspicari debetis, quod non possit Deus facere, si velit. In primis vero cum prædictum sit ita eventurum, ne prophetias adulterare aut prava interpretatione detorquere audeatis; si quidem vobis injuriam solis facietis, Deum autem nihil lædetis

85. *Probat Christum esse Dominum virtutum ex Psalmo iv, et ex ejus imperio in dæmones.* — Atque hoc etiam vaticinium: « Tollite portas, principes, vestras, et elevamini portæ æternales, ut ingrediat Rex gloriæ ²¹, » quidam ex vobis ad Ezechiam interpretando detorquere audent; alii ad Salomonein; alium in hunc nec in illum, nec in ullum omnino alium ex vestris regibus dictum esse demonstrari possit, sed tantum in nostrum hunc Christum, qui informis et inglorius apparuit, ut Isaias et David et Scripturæ omnes testantur; qui Dominus est virtutum per voluntatem Patris hoc ei dantis; qui ex mortuis etiam resurrexit **182** et ascendit in cælum, quemadmodum et psalmus et cæteræ Scripturæ demonstrabant, eumque Dominum virtutum prædicabant: id quod vobis etiam nunc facile est ex his quæ in omnium oculis geruntur perspicere, si velitis. Nam per nomen ipsius illius Filii Dei et omnis creaturæ Primogeniti, qui ex Virgine natus est, et homo perpressionibus obnoxius factus, et sub Pontio Pilato a populo vestro crucifixus et mortuus est, ac resurrexit ex mortuis et ascendit in cælum, dæmonium quodlibet adjuratum vincitur et subjicitur. Si vero per nomen quodlibet eorum, qui apud vos fuerunt, aut regum, aut justorum, aut prophetarum, aut patriarcharum a vobis adjurentur, nullum subjicietur dæmonium. Si quis tamen vestrum per Deum Abrahæ et Deum Isaac et Deum Jacob, adjuret, fortasse subjicietur. Jam vero exorci-

²¹ Psal. cxlii, 7.

(21) Ὡς μεγάλων πραγμάτων, etc. Irenæus lib. iii, cap. 27: « Quid enim magnum aut quod signum fieret, in eo quod adoleſcēntula concipiens ex viro peperisset, quod evenit omnibus quæ pariunt mulieribus. » THIRLBIUS.

(22) Κατὰ γὰρ τοῦ ὀνόματος . . . ὑποτάσσεται. Brevis hæc Christi historia non videtur temere addita esse; respiciuntur fortasse antiquæ formulæ exorcizandi. Origenes c. Cels. i, c. 6 (Opp. ed. de la Rue tom. I) p. 325: Οὐ γὰρ κατακλήσειν ἰσχυεῖν δοκοῦσιν, ἀλλὰ τῷ ὀνόματι Ἰησοῦ μετὰ τῆς ἀπαγγελίας τῶν περὶ αὐτὸν ἱστοριῶν. OTTO.

(23) Κατὰ παντὸς ὀνόματος, etc. Ὁ Σολομὼν οὐκ ἔδεσπότεισε τῶν δαιμόνων; οὐχὶ πάντας ὑφ' ἐν ἧς ἕνα συνέκλεισεν; οὐχὶ μέχρι τοῦ σήμερον τοῦτον δεδούκασιν; Hæc Judæi apud Leontium Constantino-

A γμάτων (21) σημαυνομένων, εἰ γυνὴ ἀπὸ συνουσίας τίχτειν ἐμελλεν· ὅπερ πᾶσαι αἱ νεάνιδες γυναῖκες ποιοῦσι πλὴν τῶν στειρῶν· ἄς καὶ αὐτὰς βουληθεὶς ὁ Θεὸς γεννᾶν ποιῆσαι δυνατός. Ἡ μήτηρ γὰρ τοῦ Σαμουὴλ μὴ τίχτουσα, διὰ βουλήν Θεοῦ τέτοκε· καὶ ἡ γυνὴ τοῦ ἁγίου πατριάρχου Ἀβραάμ, καὶ Ἐλισάβετ ἡ τὸν βαπτιστὴν Ἰωάννην τεκοῦσα, καὶ ἄλλαι τινὲς ὁμοίως. Ὡστε οὐκ ἀδύνατον ὑπολαμβάνειν δεῖ ἡμᾶς πάντα δύνασθαι τὸν Θεὸν ὅσα βούλεται. Καὶ μάλιστα ἐπειδὴ ἐπεπροφῆτευτο μέλειν γίνεσθαι, μὴ παραγράφειν ἢ παρεξηγεῖσθαι τολμάτε τὰς προφητείας· ἐπεὶ ἑαυτοὺς μόνους ἀδικήσετε, τὸν δὲ Θεὸν οὐ βλάψετε.

B 85. Καὶ γὰρ τὴν προφητείαν τὴν λέγουσαν, « Ἄρατε πύλας, οἱ ἄρχοντες, ὑμῶν, καὶ ἐπάρθητε, πύλαι αἰώνιοι, ἵνα εἰσέλθῃ ὁ Βασιλεὺς τῆς δόξης, » ὁμοίως εἰς τὸν Ἐζεκιᾶν τολμῶσι τινες ἐξ ὑμῶν ἐξηγεῖσθαι εἰρηθεῖν, ἄλλοι δὲ εἰς Σολομῶνα· οὐδὲ εἰς τοῦτον, οὐδὲ εἰς ἐκεῖνον, οὔτε εἰς ἄλλον ἀπλῶς λεγόμενον ὑμῶν βασιλέα δυνατὸν ἀποδειχθῆναι εἰρηθεῖν, εἰς δὲ μόνον τοῦτον τὸν ἡμέτερον Χριστὸν, τὸν ἀειδιῆ καὶ ἀτιμον φανέντα, ὡς Ἡσαίας ἐφη, καὶ Δαβὶδ, καὶ πᾶσαι αἱ Γραφαί· ὅς ἐστι Κύριος τῶν δυνάμεων διὰ τὸ θέλημα τοῦ δόντος αὐτῷ Πατρὸς· ὅς καὶ ἀνέστη ἐκ νεκρῶν, καὶ ἀνῆλθεν εἰς τὸν οὐρανόν, ὡς καὶ ὁ ψαλμὸς καὶ αἱ ἄλλαι Γραφαὶ ἐδήλουν, καὶ Κύριον αὐτὸν τῶν δυνάμεων κατήγγελλον, ὡς καὶ νῦν ἐκ τῶν ὑπ' ἑψιν γινομένων βῶν ὑμᾶς πεισθῆναι, ἐὰν θέλητε. Κατὰ γὰρ τοῦ ὀνόματος (22) αὐτοῦ τοῦτου τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ, καὶ πρωτοτόκου πάσης κτίσεως, καὶ διὰ Παρθένου γεννηθέντος καὶ παθητοῦ γενομένου ἀνθρώπου, καὶ σταυρωθέντος ἐπὶ Ποντίου Πιλάτου ὑπὸ τοῦ λαοῦ ὑμῶν καὶ ἀποθανόντος, καὶ ἀναστάντος ἐκ νεκρῶν, καὶ ἀναβάντος εἰς τὸν οὐρανόν, πᾶν δαιμόνιον ἐξορκιζόμενον νικᾶται καὶ ὑποτάσσεται. Ἐὰν δὲ κατὰ παντὸς ὀνόματος (23) τῶν παρ' ὑμῖν γεγεννημένων ἢ βασιλέων, ἢ δικαίων, ἢ προφητῶν, ἢ πατριαρχῶν ἐξορκίζετε ὑμεῖς, οὐκ ὑποταγήσεται οὐδὲν τῶν δαιμονίων. Ἄλλ' εἰ ἄρα ἐξορκίζοι τις ὑμῶν κατὰ τοῦ Θεοῦ Ἀβραάμ (24), καὶ Θεοῦ Ἰσαὰκ, καὶ Θεοῦ Ἰακώβ, ἴσως ὑποταγήσεται. Ἦδη μέντοι οἱ ἐξ ὑμῶν ἐπορκιστὰι τῇ τέχνῃ, ὡσπερ καὶ τὰ ἔθνη, χρώμενοι ἐξορκίζουσι καὶ θυμιάμασι καὶ καταδέσμοις (25) χρω-

D politanum col. 724, tom. I Auctarii Novi *Bibl. PP.* Vide Joseph *Antiq.* vii, p. 257, et Gregentii *Disp.* fol. 27. THIRLBIUS.

(24) Κατὰ τοῦ Θεοῦ Ἀβραάμ. Idem docent citati ab erudito Thirlbio Irenæus l. ii, c. 6, et Origenes v. *adv. Cels.*, p. 17, et l. iv, p. 184. Quin etiam testatur Origenes Deum Abrahæ, Isaac et Jacob ab ipsis etiam ethnicis in incantationibus et magicis operationibus nominari, *ibid.*, lib. iv.

(25) Καὶ θυμιάμασι καὶ καταδέσμοις. Meriens Casaubonus Not. ad M. Anton. l. I, sanum hunc Justini contextum depravat, legendo καταδέσμοις χρωῦνται ἐπὶ. Inanem hanc conjecturam exagitat Thirlbius, qui tamen a Casaubono non discedit in interpretandis καταδέσμοις, quos putat « carmina fuisse, quibus dæmonium, sufficientis ex dæmon-

ται, εἶπον. Ὅτι δὲ καὶ ἄγγελοι καὶ δυνάμεις εἰσὶν οἷς ὁ λόγος ὁ τῆς προφητείας τῆς διὰ Δαβὶδ ἐπάραι (26) τὰς πύλας, ἵνα εἰσέλθῃ οὗτος ὁ ἐκ νεκρῶν ἀναστάς Κύριος τῶν δυνάμεων κατὰ τὸ θέλημα τοῦ Πατρὸς Ἰησοῦς Χριστοῦς, ὁ λόγος τοῦ Δαβὶδ ὁμοίως ἀπέδειξεν· οὐ καὶ πάλιν ἐπιμνησθῆσθαι διὰ τούτους τοὺς μὴ καὶ χθὲς συνόντας ἡμῖν· δι' οὓς καὶ πολλὰ τῶν χθὲς εἰρημένων ἐπὶ κεφαλαίων λέγω. Καὶ νῦν πρὸς ὑμᾶς ἐὼν τοῦτο λέγω, εἰ καὶ ἑταυτολόγησα (27) πολλάκις, οὐκ ἄποπον εἰπεῖν ἐπίσταμαι. Γελοῖον μὲν γὰρ πρᾶγμα ἔστιν ὄρᾶν τὸν ἥλιον, καὶ τὴν σελήνην, καὶ τὰ ἄλλα (28) ἄστρα τὴν αὐτὴν ὁδὸν αἰεῖ, καὶ τὰς τροπὰς τῶν ὠρῶν ποιεῖσθαι, καὶ τὸν ψηφιστικὸν ἄνδρα, εἰ ἐξετάζοι τὸ (29) τὰ δις δύο πόσα ἔστι, διὰ τὸ πολλάκις εἰρηκέναι, ὅτι τέσσαρα, παύσεσθαι τοῦ πάλιν λέγειν, ὅτι τέσσαρα, καὶ τὰ ἄλλα ὁμοίως ὅσα παχίως ὁμολογεῖται, αἰεὶ ὡσαύτως λέγεσθαι καὶ ὁμολογεῖσθαι· τὸν δὲ ἀπὸ τῶν Γραφῶν τῶν προφητικῶν ὁμιλίας ποιούμενον ἔσῃ, καὶ μὴ τὰς αὐτὰς αἰεὶ λέγειν Γραφάς, ἀλλ' ἠγεῖσθαι ἑαυτὸν βέλτιον τῆς Γραφῆς γεννήσαντα εἶπαι. Ἔστιν οὖν ὁ λόγος δι' οὗ ἐσήμανε (30) τὸν Θεὸν δηλοῦν, ὅτι καὶ ἄγγελοι εἰσὶν ἐν οὐρανῷ, καὶ δυνάμεις, οὗτος· « Αἰνεῖτε τὸν Κύριον ἐκ τῶν οὐρανῶν, αἰνεῖτε αὐτὸν ἐν τοῖς ὑψίστοις. Αἰνεῖτε αὐτὸν πάντες οἱ ἄγγελοι αὐτοῦ, αἰνεῖτε αὐτὸν πᾶσαι αἱ δυνάμεις αὐτοῦ. »

Καὶ Μνάσεας δὲ τις ὀνόματι τῶν συνελθόντων αὐτοῖς τῇ δευτέρᾳ ἡμέρᾳ εἶπε· Καὶ ἡμεῖς χαίρομεν πάλιν πειρωμένου σου τὰ αὐτὰ λέγειν δι' ἡμᾶς.

Κάγῳ εἶπον· Ἀκούσατε, φίλοι, τίνι Γραφῇ περιθόμενος ταῦτα πράττω. Ἰησοῦς ἐκέλευσεν ἀγαπᾶν καὶ τοὺς ἐχθρούς· ὅπερ καὶ διὰ Ἡσαίου ἐκεκήρυκτο

²¹ Psal. CXLVIII, 1.

niaco fugatum, ita vinciretur, ut redire non posset. » Incantationes illæ, quæ dicuntur κατάδεσμοι, eo spectant apud Platonem II. *De Rep.*, p. 364, et apud alios scriptores, ut dæmones evocentur et eorum auxilio ad arbitrium magi utantur; apud Justinum autem eo tantum referuntur, ut dæmones expellantur et ne nocent constringantur. Quare non videntur idem esse ac περιάμματα de quibus Eusebius III. *Demonstr. Evangel.*, p. 127, aut σκυτιδων ἐξαρτήματα apud Tatianum; hæc enim ægrotantium corporibus apponi solebant ad morbos sanandos. Sed persuadere mihi non possum κατάδεσμος apud Justinum, carmina esse. Nam 1° Justinus opponit θυμιάματα et κατάδεσμος verbis, quibus Judæos uti solitos esse dixerat. 2° Testatur Irenæus et Origenes Judæos per nomen Dei Abrahæ, Isaac et Jacob adjurare. His ergo ethnicorum carminibus non utebantur. 3° Præter carmina adhibebantur quedam veneficia ad expellendos dæmones, ut discimus ex Justino, qui in *Apol.* II, n. 6, testatur dæmoniacos ab aliis adjuvatoribus, incantatoribus et veneficis non sanatos, ὑπὸ τῶν ἄλλων πάντων ἐπορικιστῶν καὶ ἐραστῶν καὶ φαρμαχευτῶν μὴ ἰαθέντας, quotidie a Christianis sanari. Sic etiam in Actis S. Pionii: « Sicut in omnibus, inquit S. martyr, qui Deum pura mente suspiciunt, angeli adesse festinant; ita veneficis, vel incantatoribus, vel furoribus sub vaticinationis specie per devia rura vendentibus dæmones obsequuntur. » Κατάδεσμος aliqua esse credo ejusmodi φαρματείας specie.

A stas vestros dixi arte adhibita, perinde atque gentes adjurare, et suffutibus ac amuletis uti. Angelos autem et virtutes esse, quos Davidicæ prophetiæ sermo portas jubet attollere, ut introeat ille redivivus ex mortuis, Dominus virtutum secundum voluntatem Patris, Jesus Christus, verba Davidis similiter demonstrant. Quæ quidem iterum commemorabo propter eos qui heri nobiscum non erant, quorum etiam causa multa hesterni die dicta summatim refero. Ac nunc quidem si id vobis dixerō, etsi sæpe eadem inculcavi, nihil tamen absurdum dicturum esse confido. Ridiculum enim fuerit, solem et lunam videre ac cæteras stellas eandem semper viam insistere, easdemque tempestatum vices reducere: rationum computatorem, si rogetur bis duo quot faciant, etsi sæpe dixerit, quatuor, non tamen idcirco desinere quatuor dicere, et alia ejusmodi, quæcumque certo asseverantur, eodem semper modo dici et asseverari: eum autem qui ex Scripturis prophetiis disserendi rationem deprimat, missas Scripturas facere, nec easdem semper referre, sed melius aliquid Scriptura pariturum se existimare. Verba autem, quibus Deum declarare dixi angelos **183** et virtutes in cælo esse, ita se habent: « Laudate Dominum de cælis, laudate eum in excelsis. Laudate eum omnes angeli ejus, laudate eum omnes virtutes ejus ²¹. »

Hic unus ex his, qui postridie cum eis venerant Mnaseas nomine, nobis, inquit, pergratum facis quod eadem nostra causa referre instituas.

A te ego: Audite, inquam, amici, quæ me Scriptura ut ita facerem, induxerit. Præcepit Jesus ut etiam inimicos diligamus: quod idem et ab Isaia

(26) Ἐπάραι. Ante hanc vocem vel post legendum vel subaudiendum κελεύει. Sæpe a Justino prætermittitur ejusmodi verba. Vide n. 89 et 90. Supra Justinus nempe n. 56, probavit Christum esse Regem gloriæ et Dominum virtutum et celestibus principibus præcipi ut portas suas attollerent. Sed ibidem non legimus hæc verba: « Laudate enim omnes angeli ejus, laudate eum omnes virtutes ejus, » quibus tamen Justinus mox dicit se usum fuisse, ut probaret angelos esse, quibus mandatum est ut portas attollerent. Non tamen mancus aut hiulus ille locus est, neque alius assignari potest, in quo id præstiterit Justinus. Immerito ergo culpentur librarii, quod omiserint hæc verba; sed ipsi Justino hoc tribuendum, qui in scribendo *Dialogo* nonnulla interdum omittit, quæ postea opportune occurrunt, sive id arte et data opera factum, sive quod memoria nonnunquam effluat, ac postea res prætermittas revocet.

(27) Ἐταυτολόγησα. Uterque codex ms. et R. Stephanus ἐπαυτολόγησα.

(28) Ἄλλα. Hanc vocem, quæ deerat in editis, suppeditavit uterque codex ms.

(29) Ἐξετάζοι τὸ. Legendum ἐξετάζοιτο et mox οὐ παύσεσθαι. Ibidem statuit Cl. Thirlbius « omnino legendum λέγεσθαι καὶ ποιεῖσθαι. » Sed hunc locum minus intellexit, eumque satis refellit apposita post verbum ὁμολογεῖται distinctio.

(30) Ἐσήμανε. Legendum ἐσήμανα. Liqueat enim Justinum ea repetere quæ pridie dixerat. Ita etiam emendat Cl. Thirlbius.

prædicatum fuerat pluribus verbis, in quibus etiam nostræ regenerationis mysterium continetur, ac omnium omnino, qui Christum Hierosolymis visum iri exspectant, eique operibus placere student. Verba Isaiaë hujusmodi sunt: « Audite verbum Domini, qui tremitis sermonem ejus; dicitis, fratres nostri, iis qui oderunt vos, et abominantur, ut nomen Domini glorificetur. Visus est in lætitia eorum, et illi confundentur. Vox clamoris de civitate, vox de templo, vox Domini retribuētis retributionem superbis. Antequam parturiens pariat, et antequam veniat labor parturiginum, peperit masculum. Quis audivit tale, et quis vidit sic; si parturivit terra in die una, si vero et peperit gentem nixu uno; quia parturivit, et peperit Sion parvulos suos? Ego autem dedi expectationem hanc, et non parienti, dixit Dominus. Ecce ego parientem et sterilem feci, dicit Dominus. Lætare, Jerusalem, et conventus agite omnes, qui diligitis eam». Gaudete omnes quicunque lugetis super eam, ut sugatis, et impleamini ab ubere consolationis ejus; ut postquam suxeritis, deliciis affluatis ab introitu gloriæ ejus²².

86. *Ligni crucis, per quod regnavit Christus, varietatis figuræ in Vetere Testamento.* — His recitatis adjecti: Quem autem Scripturæ rursus gloriose, postquam crucifixus fuisset, venturum demonstrant, illius symbolum fuisse tum lignum vitæ, quod dictum fuerat in paradiso plantatum fuisse, tum ea quæ omnibus justis eventura erant, audite. Moyses cum virga missus est ad populum liberandum, eamque manibus gestans cum populum antecederet, mare dissecuit. Per eam ex petra aquam scaturientem vidit; ac, ligno in aquam Merra injecto dulcem ex amara effecit. Virgis Jacob in canales aquarum injectis, consecutus est, ut materni avunculi oves fætæ fierent; quo fætus earum ipse possideret. In virga sua transmisisse se fluvium idem Jacob gloriatur: scalam quoque a se visam esse dicit eique

²² Isa. LXVI, 5-11.

(31) *Πάλιν τῆς γενέσεως.* Legendum monuit Sylburgius τῆς πάλιν γενέσεως vel τῆς παλιγγενεσίας.

(32) *Ἐν Ἱερουσαλήμ.* Illud, « Hierosolymis, » positum est, ut propria opinio Justinus, nequaquam autem ut necessaria ad beatam regenerationem conditio. Quasi dicat Justinus, mysterium regenerationis nostræ ac omnium prorsus, qui Christum exspectant, quem ego Hierosolyma venturum puto. Cum Justinus explicat illud: « Et ipse erit expectatio gentium, » ut n. 51 et 120, laudat omnes catholicos a communi illa expectatione, quamvis alii aliter exspectarent, ac plurimi de Hierosolymis minime cogitarent.

(33) *Φωνὴ ἐκ ναοῦ.* In utroque codice ms. φωνὴ λαοῦ. Quæ quidem Scriptura etsi ab ipso fonte et a Septuaginta interpretibus longe discrepat, non idcirco tamen abjudicanda erat Justino, apud quem multæ occurrunt ejusmodi varietates. Sed tamen immutare necessarium non duxi quod superiores editiones adoptaverunt.

(34) *Ὁν γεννώσῃ.* Magis cum Hebræo quadraret, ut observat eruditus Londinensis editor, si lege-

diὰ πλειόνων, ἐν οἷς καὶ τὸ μυστήριον πάλιν τῆς γενέσεως (31) ἡμῶν, καὶ ἀπλῶς πάντων τῶν τὸν Χριστὸν ἐν Ἱερουσαλήμ (32) φανήσεσθαι προσδοκῶντων, καὶ δι' ἔργων εὐαρεστεῖν αὐτῷ σπουδαζόντων. Εἰσὶ δὲ οἱ διὰ Ἡσαίου λόγοι οὗτοι: « Ἀκούσατε τὸ ῥῆμα Κυρίου οἱ τρέμοντες τὸ ῥῆμα αὐτοῦ. Εἶπατε, ἀδελφοὶ ἡμῶν, τοῖς μισοῦσιν ὑμᾶς καὶ βδελυσσομένοις, τὸ ὄνομα Κυρίου δοξασθῆναι. Ὤφθη ἐν τῇ εὐφροσύνῃ αὐτῶν, κάκεινοι ἀσχυρθήσονται. Φωνὴ κραυγῆς ἐκ πόλεως, φωνὴ ἐκ ναοῦ (33), φωνὴ Κυρίου ἀποδιδόντος ἀνταπόδοσιν τοῖς ὑπερηφάνοις. Πρὶν ἢ τὴν ὠδίνουσαν τεκεῖν, καὶ πρὶν ἐλθεῖν τὸν πόνον τῶν ὠδίνων, ἐξέτεκεν ἄρσεν. Τίς ἤκουσε τοιοῦτον, καὶ τίς ἐώρακεν οὕτως, εἰ ὠδινεῖ ἢ γῆ ἐν μιᾷ ἡμέρᾳ· εἰ δὲ καὶ τέκοι ἔθνος εἰσάπαξ, ὅτι ὠδινε καὶ ἔτεκε Σιών τὰ παιδία αὐτῆς; Ἐγὼ δὲ ἔδωκα τὴν προσδοκίαν ταύτην καὶ οὐ γεννώσῃ (34), εἶπε Κύριος. Ἰδοὺ ἐγὼ γεννώσων καὶ στεῖραν ἐποίησα, λέγει Κύριος. Εὐφράνθητι Ἱερουσαλήμ, καὶ πανηγυρίσατε πάντες οἱ ἀγαπῶντες αὐτήν. Χαίρετε πάντες ὅσοι πενθεῖτε ἐπ' αὐτήν, ἵνα θηλάσητε, καὶ ἐμπλησθῆτε ἀπὸ μαστοῦ παρακλήσεως αὐτῆς, ἵνα ἐκθηλάσαντες τρυφήσητε ἀπὸ εἰσόδου δόξης αὐτοῦ (35). »

86. Καὶ ταῦτα εἰπὼν, προσέθηκα· Ὅτι δὲ μετὰ τὸ σταυρωθῆναι (36) τοῦτον, ὃν ἔνδοξον πάλιν παραγενέσεσθαι ἀποδεικνύουσιν αἱ Γραφαὶ, σύμβολον εἶχε τοῦ ξύλου τῆς ζωῆς ὃ ἐν τῷ παραδείσῳ πεφυτεῦσθαι ἐλέλετο, καὶ τῶν γεννησομένων πᾶσι τοῖς δικαίοις, ἀκούσατε. Μωϋσῆς μετὰ ῥάβδου ἐπὶ τὴν τοῦ λαοῦ ἀπολύτρωσιν ἐπέμφθη· καὶ ταύτην ἔχων μετὰ χεῖρας ἐν ἀρχῇ τοῦ λαοῦ διέτεμε τὴν θάλασσαν. Διὰ ταύτης ἀπὸ τῆς πέτρας ὕδωρ ἀναβλύσαν ἕωρα· καὶ ξύλον βαλὼν εἰς τὸ ἐν Μερβῆ ὕδωρ, πικρὸν ὄν, γλυκὺ ἐποίησε. Ῥάβδους βαλὼν Ἰακώβ εἰς τοὺς ληνοὺς τῶν ὑδάτων, ἐγκισσῆσαι τὰ πρόβατα τοῦ μητραδέλφου, ἵνα τὰ γεννώμενα ἐξ αὐτῶν κτήσῃται, ἐπέτευχεν. Ἐν ῥάβδῳ αὐτοῦ διεληλυθέναι τὸν ποταμὸν ὃ αὐτὸς Ἰακώβ καυχᾶται. Κλίμακα ἔφη ἐωρᾶσθαι αὐτῷ, καὶ τὸν Θεὸν ἐπ' αὐτῆς ἐστηρίχθαι ἢ Γραφῇ

remus οὐ γεννήσω. Sed cum multa alia hoc in loco nec cum Hebræo, nec cum Septuaginta interpretibus congruant, non mutanda videtur lectio, quæ sensum commodum et Justinus proposito cohærentem habet.

(35) *Δόξης αὐτοῦ.* Legitur αὐτῆς in Bibliis, idque ipsi fonti consentaneum; sed libenter crediderim Justinum scripsisse αὐτοῦ, quod ad Christum referri potest. Hunc enim ex hoc loco concludit visum iri Hierosolymis, idque satis congruit cum his verbis « ab ingressu gloriæ ejus. »

(36) *Μετὰ τὸ σταυρωθῆναι.* Pro his vocibus legitur Sylburgius et alii καὶ τὸ σταυρωθῆναι, sed inutili prorsus opera; cum manifestum sit hæc verba referri ad ea quæ sequuntur, nempe πάλιν παραγενέσεσθαι, ut in interpretatione animadverti potest. Ad oram utriusque codicis ms. apposita est hæc nota, quæ non videtur hominis esse hunc locum intelligentis: Οἱμαὶ σύμβολον ἔχοντα τὸν σταυρὸν τοῦ ξύλου τῆς ζωῆς θέλει. « Videtur mihi dicere Christum rediturum habere item crucem ut signum ligni vitæ. »

ἐπέδειξαμεν. Καὶ ὅτι οὐχ ὁ Πατήρ ἦν, ἀπὸ τῶν Γραφῶν ἀπέδειξαμεν. Καὶ ἐπὶ λίθου καταχέας ἔλαιον ἐν τῷ αὐτῷ τόπῳ Ἰακώβ, στήλην τῷ ὀφθέντι αὐτῷ Θεῷ ἀληθεύειναι ὑπὲρ αὐτοῦ τοῦ ὀφθέντος αὐτῷ Θεοῦ μαρτυρεῖται. Καὶ ὅτι λίθος Χριστὸς διὰ πολλῶν Γραφῶν συμβολικῶς ἐκηρύσσεται, ὁμοίως ἀπέδειξαμεν· καὶ ὅτι τὸ χρίσμα πᾶν ἔτε ἔλαιον, ἔτε στακτῆς, ἔτε τῶν ἄλλων τῶν τῆς συνθέσεως τοῦ μύρου χρισμάτων, τοῦτου ἦν, ὁμοίως ἀπέδειξαμεν (37), τοῦ Λόγου λέγοντος· « Διὰ τοῦτο ἔχρισέ σε ὁ Θεός, ὁ Θεός σου, ἔλαιον ἀγαλλιάσεως παρὰ τοὺς μετόχους σου. » Καὶ γὰρ οἱ βασιλεῖς πάντες καὶ οἱ χριστοὶ ἀπὸ τούτου μετέσθον καὶ βασιλεῖς καλεῖσθαι καὶ χριστοὶ ὄν τρέψαν καὶ αὐτὸς ἀπὸ τοῦ Πατρὸς ἔλαβε τὸ βασιλεῖς (38), καὶ Χριστὸς, καὶ ἱερεὺς, καὶ ἄγγελος, καὶ ὅσα ἄλλα τοιαῦτα ἔχει ἢ ἔσχε. Ῥάβδος ἡ Ἀαρὼν βλαστὸν κομίσασα, ἀρχιερέα αὐτὸν ἀπέδειξε. Ῥάβδον ἐκ ῥίζης Ἰεσσαὶ γενήσεσθαι τὸν Χριστὸν, Ἰσαίας προεφήτευσεν. Καὶ Δαβὶδ· « Ὡς τὸ ξύλον τὸ κεφυτευμένον παρὰ τὰς διεξόδους τῶν ὕδατων, ὃ τὸν καρπὸν αὐτοῦ δώσειν ἐν καιρῷ αὐτοῦ, καὶ τὸ φύλλον αὐτοῦ οὐκ ἀπορῦθησεται (39), » φησὶν εἶναι τὸν δίκαιον. Καὶ ὡς φοινῆ ἀνθίσσειν ὁ δίκαιος εἴρηται. Ἀπὸ ξύλου τῷ Ἀβραάμ ὠφθη ὁ Θεός, ὡς γέγραπται, πρὸς τῇ ἑρῆ τῇ Μαμβρῆ (40). Ἐβδομήκοντα ἰτίας καὶ δώδεκα πηγὰς εὔρεν ὁ λαὸς διαβάς τὸν Ἰορδάνην (41). Ἐν ῥάβδῳ καὶ βακτηρίῳ παρακαλεῖσθαι ὑπὸ τοῦ Θεοῦ Δαβὶδ λέγει. Ξύλον Ἐλισσαίου (42) βαλὼν εἰς τὸν Ἰορδάνην ποταμὸν, ἀνήνεγκε τὸν σίδηρον τῆς ἀξίνης, ἐν ᾗ πεπορευμένοι ἦσαν οἱ υἱοὶ τῶν προφητῶν, κόψαι ξύλα εἰς οἰκοδομήν τοῦ οἴκου, ἐν ᾗ τὸν νόμον καὶ τὰ προστάγματα τοῦ Θεοῦ λέγειν καὶ μελετᾶν ἐβούλοντο· ὡς καὶ ἡμᾶς βεβαπτισμένους ταῖς βαρυτάταις ἀμαρτίαις ἃς ἐπέραξεν, διὰ τοῦ σταυρωθῆναι ἐπὶ τοῦ ξύλου καὶ δι' ὕδατος ἀγνίσαι ὁ Χριστὸς ἡμῶν ἐλυτρώσατο, καὶ οἴκων εὐχῆς καὶ προσκυνήσεως ἐποίησε. Καὶ ῥάβδος ἦν ἡ δεξιὰ Ἰούδα πατέρα τῶν ἀπὸ Θάμαρ διὰ μέγα μυστήριον (43) γεννηθέντων.

87. Καὶ ὁ Τρύφων, εἰπόντος μου ταῦτα, ἔφη· Μῆ με λοιπὸν ὑπολάβανε ἀνατρέπειν πειρώμενον τὰ ὑπὸ σοῦ λεγόμενα, πυθάνεσθαι ὅσα ἂν πυθάνωμαι, ἀλλὰ βούλεσθαι μανθάνειν περὶ τούτων αὐτῶν ὧν ἂν ἔρωτῶ. Εἰπέ οὖν μοι, διὰ τοῦ Ἰσαίου εἰπόντος τοῦ

A Deum innixum fuisse Scriptura demonstrat. Porro Patrem non fuisse ex Scripturis demonstravimus; et cum Jacob lapidi oleum infudisset in eodem loco, testimonium accepit 184 ab ipso illo, qui ei apparuerat, Deo, quod cippum Deo sibi viso inunxisset. Christum autem lapidis nomine in testimoniis multis Scripturæ arcane designari, et quodcunque unguentum sive olei, sive stactæ, sive aliarum ex unguenti compositione unctio, ipsius fuisse similiter demonstravimus, Scriptura dicente: « Propterea unxit te, Deus, Deus tuus oleo exultationis supra consortes tuos 34. » Nam reges et christi omnes ab eo habuerunt, ut et reges et christi vocarentur; quemadmodum et ipse a Patre accepit, ut Rex et Christus esset et Sacerdos et Angelus, et quæcunque habet aut habuit. Aaronis virga cum fruticata esset, pontificem eum declaravit. Virgam e radice Jesse nasciturum esse Christum Isaias prædixit. Et David: « Tanquam lignum, quod plantatum est secus decursus aquarum, quod fructum suum dabit in tempore suo, et folium ejus non defluet, » ait esse justum 35. Dictum etiam illud est, fore ut justus ut palma floreat. Ex ligno visus est Abraham Deus, quemadmodum scriptum est, ad quercum Mambre. Septuaginta salices et duodecim fontes invenit populus transmissio Jordane; in virga et baculo David consolationem se a Deo accepisse dicit. Ligno Elisæus in fluvium Jordanem misso, ferrum securis revocavit, quacum profecti fuerant filii prophetarum, ut ligna cæderent ad ædificandam domum, in qua legem et mandata Dei prædicare et meditari volebant; quemadmodum et nos peccatis gravissimis, quæ admisimus, demersus Christus noster tum per lignum, in quo crucifixus est, tum per aquam, qua expiamur, liberavit ac domum precatationis et adorationis effecit. Virga etiam erat, quæ Judam eorum patrem esse demonstravit, quos ex Thamar non sine magno mysterio generat.

87. *Objicit Trypho hæc verba, « Et requiescet super eum, etc. Explicantur a Justino. — Hic Trypho, cum hæc dixissem, Ne me, inquit, deinceps existimes evertere tentantem quæ a te dicuntur, percentari quiddid percentatus fuero, sed de his*

34 Psal. XLIV, 8. 35 Psal. I, 3.

(37) Ἀπέδειξαμεν. Videtur hæc Justinus demonstrasse n. 63, ubi Jesum esse Christum probat his verbis, « Unxit te, Deus, Deus tuus, » et Christianos ab eo denominatos asserit.

(38) Τὸ βασιλεύς. Supple εἶναι vel λέγεσθαι.

(39) Δώσω... ἀπορῦθησεται. Nulla hic contextura corruptela; sed tantum subauditur ἔφη, atque hoc verbum satis fuit semel ponere, idque innumeris apud Græcos et Latinos scriptores exemplis comprobatum est. Legendum videtur ἀνήνεγεν

(40) Τῇ Μαμβρῆ. Codex uterque ms. habet ad marginem ἐν τῇ Μαμβρῆ. Sic etiam R. Stephanus et Calcev.

(41) Ἰορδάνην. Mare Rubrum, non Jordanem, ut observat Thirib.

(42) Ξύλον Ἐλισσαίου. Similia habes apud Irenæum lib. IV, c. 47, et in *Fragments*, pag. 347. Justinum etiam imitatur Tertullianus lib. *Adv. Jud.*, c. 43, cum pluribus ligni crucis figuris recensendis, tum maxime hoc Elisæi miraculo. Vid. Jul. Firm. *De errore profan. relig.*

(43) Διὰ μέγα μυστήριον. Thiribius loco allato ex Iren. l. IV, c. 25, ubi hæc de vocatione gentium et reprobatione Judæorum intelliguntur, addit: « Nescio an hoc sit mysterium quod vult noster, certe non absimile est ejus mysteriis. » Sed tamen non soli Justinus et Irenæus, sed multi alii Patres ita censuerunt, ut videre est apud commentatores, quorum doctissimi quique sententiam Patrum sequuntur.

ipsis, quæ percontabor, velle perdiscere. Dic igitur mihi : cum Scriptura per Isaiam dicat : « Egre-
ditur virga de radice Jesse, et flos ascendet de radice Jesse, et requiescet super eum Spiritus Dei, spiritus sapientiæ et intellectus, spiritus consilii et fortitudinis, spiritus scientiæ et pietatis, et replebit eum spiritus timoris Domini » : (hæc autem mihi, aiebat, in Christum dicta esse confessus, cum tamen Deum præxstitisse dicis, et carnem factum secundum voluntatem Dei, ex Virgine hominem genitum esse ;) quomodo præxstitisse demonstrari potest, qui per virtutes Spiritus sancti, quas per Isaiam enumerat Scriptura, completur, perinde ac illis indigeat.

Tum ego : Acutissime, inquam, et prudentissime **185** interrogasti ; vere enim videtur esse ambi-
gendi locus ; sed ut horum quoque rationem perspi-
cendis, audi quæ dicturus sum. Has Spiritus virtutes, quæ supra enumeratæ sunt, non ideo Scriptura in eum delapsas dicit, quod illis indigeret, sed quod in eo requieturæ essent, id est, finem in eo habituræ, ita ut nulli deinceps in vestro genere prophetæ veteri more exstarent ; quod vobis licet vel ipsis oculis cernere. Post eum enim nullus apud vos exstitit propheta. Atque, ut vobis pateat prophetas, cum unam quisque aut alteram virtutem a Deo accepissent, ea fecisse et dixisse, quæ nos quoque ex Scripturis didicimus, his etiam quæ a me dicuntur animum advertite. Sapientiæ enim spiritum Salomon habebat, intelligentiæ et consilii Daniel, fortitudinis et pietatis Moyses, timoris Elias, scientiæ Isaias ; atque alii similiter aut singulas quisque virtutes, aut vicissim cum alia quapiam conjunctas habuere ; velut Jeremias et duodecim et David, et cæteri omnino quicumque apud vos exstiterunt prophetæ. Requievit igitur, id est, desiit spiritus, postquam ille advenit, cujus susceptæ inter homines dispensationis temporibus finem apud vos habere oportebat, et in eo requiescentia, rursus, ut prædictum fuerat, effundi dona illa, quæ ex gratia virtutis Spiritus sui largitur his, qui in ipsum credunt, prout quemque dignum judicat. Quod quidem eum postquam in cælum ascendisset ita facturum, jam dixi prænuntiari arbitratum sunt. Dictum est igitur : « Ascendit in altum : captivam duxit captivitatem, dedit dona filiis hominum »⁸⁶. Et rursus in alio vaticinio : « Et erit postea, effundam spiritum meum super omnem carnem et super ser-

Α Λόγου · « Ἐξελεύσεται ῥάβδος ἐκ τῆς ῥίζης Ἰεσσαί, καὶ ἄνθος ἀναθήσεται ἐκ τῆς ῥίζης Ἰεσσαί, καὶ ἀναπαύσεται ἐπ' αὐτὸν Πνεῦμα Θεοῦ, πνεῦμα σοφίας καὶ συνέσεως, πνεῦμα βουλῆς καὶ ἰσχύος, πνεῦμα γνῶσεως καὶ εὐσεβείας · καὶ ἐμπλήσει αὐτὸν πνεῦμα φόβου Θεοῦ · » (καὶ ὁμολογήσας (44) ταῦτα πρὸς μὲ, ἔλεγεν, εἰς Χριστὸν εἰρησθαι, καὶ Θεὸν αὐτὸν προὔπαρχοντα λέγεις, καὶ κατὰ τὴν βουλὴν τοῦ Θεοῦ σαρκόποιηθέντα αὐτὸν λέγεις διὰ τῆς Παρθένου γεγενῆσθαι ἄνθρωπον ·) πῶς δύναται ἀποδειχθῆναι προὔπαρχων, ὅστις διὰ τῶν δυνάμεων τοῦ Πνεύματος τοῦ ἁγίου, ὡς καταριθμῆι ὁ Λόγος διὰ Ἡσαίου, πληροῦται, ὡς ἐνδεὴς τούτων ὑπάρχων.

Καγὼ ἀπεκρινάμην · Νουνεχέστατα μὲν καὶ συνετώτατα ἠρώτησας · ἀληθῶς γὰρ ἀπόρημα δοκεῖ εἶναι · ἄλλ' ἵνα ἴδῃς καὶ τὸν περὶ τούτων λόγον, ἄκουε ὧν λέγω. Ταῦτας τὰς καθ' ἑαυτῆς ἐκείνης τοῦ Πνεύματος δυνάμεις, οὐχ ὡς ἐνδεοῦς αὐτοῦ τούτων ὄντος, φησὶν ὁ Λόγος ἐπεληλυθῆναι ἐπ' αὐτὸν, ἀλλ' ὡς ἐπ' ἐκεῖνον ἀνάπαυσιν μέλλουσῶν ποιεῖσθαι, τουτέστιν ἐπ' αὐτοῦ πέρασ ποιεῖσθαι (45), τοῦ μηκέτι ἐν τῷ γένει ὡμῶν κατὰ τὸ παλαιὸν ἔθος προφήτας γενήσεσθαι · ὅπερ καὶ ὄψει ὑμῖν ἰδεῖν ἐστίν. Μετ' ἐκεῖνον γὰρ οὐδεὶς ὄως προφήτης παρ' ὑμῖν γεγένηται. Καὶ οἱ παρ' ὑμῖν προφήται, ἕκαστος μίαν τινὰ ἢ καὶ δευτέραν δυνάμιν παρὰ τοῦ Θεοῦ λαμβάνοντες, ταῦτα ἐποιοῦν καὶ ἐλάλουν, ἃ καὶ ἡμεῖς ἀπὸ τῶν Γραφῶν ἐμάθομεν, κατανοήσατε καὶ τὰ ὑπ' ἐμοῦ λεγόμενα. Σοφίας μὲν γὰρ πνεῦμα Σολομῶν ἔσχε, συνέσεως δὲ καὶ βουλῆς Δαυὶδ, ἰσχύος δὲ καὶ εὐσεβείας Μωϋσῆς, καὶ Ἡλίας φόβου. καὶ γνῶσεως Ἡσαίας · καὶ οἱ ἄλλοι αὐ ὁμοίως, ἢ μίαν ἕκαστος, ἢ ἐναλλάξ ἄλλην τινὰ μετ' ἄλλης δυνάμεως ἔσχον · οἷον καὶ Ἰερεμίας, καὶ οἱ δώδεκα, καὶ Δαβὶδ, καὶ οἱ ἄλλοι ἀπῶς ὅσοι γεγόνασι παρ' ὑμῖν προφήται. Ἀνεπαύσατο οὖν, τουτέστιν ἐπαύσατο, ἐλθόντος ἐκεῖνου μεθ' ὃν τῆς οἰκονομίας ταύτης τοῖς ἐν ἀνθρώποις αὐτοῦ γενομένοις (46) χρόνοις παύσασθαι ἔδει αὐτὰ ἀφ' ὑμῶν, καὶ ἐν τούτῳ ἀνάπαυσιν λαβόντα, πάλιν, ὡς ἐπεπροφήτετο, γενήσεσθαι δόματα, ἃ ἀπὸ τῆς χάριτος τῆς δυνάμεως τοῦ Πνεύματος ἐκεῖνου τοῖς ἐπ' αὐτὸν πιστεύουσι δίδωσιν, ὡς ἄξιον ἕκαστον ἐπίσταται. Ὅτι ἐπεπροφήτετο (47) τοῦτο μέλλειν γίνεσθαι ὑπ' αὐτοῦ μετὰ τὴν εἰς οὐρανὸν ἀνέλευσιν αὐτοῦ, εἶπον μὲν ἤδη, καὶ πάλιν λέγω. Εἶπεν οὖν · « Ἀνέβη εἰς ὕψος, ἤχημαλώτευσεν αἰχμηλωσίαν · ἔδωκε δόματα τοῖς υἱοῖς τῶν ἀνθρώπων. » Καὶ πάλιν ἐν ἑτέρῳ προφητικῷ εἰρηται · « Καὶ ἔσται

⁸⁶ Isa. xi, 1-3. ⁸⁷ Psal. lxxvii, 19.

(44) Ὁμολογήσας. Frustra Syllburgius legendum putat ἐπεὶ ὁμολογήσας. Nihil prorsus in hoc loco viderunt, qui Justinum, minime vero Tryphonem, hæc pronuntiare arbitrati sunt.

(45) Ἐπ' αὐτοῦ πέρασ ποιεῖσθαι. Justinum imitatur Tertullianus, lib. v adv. Marc., c. 8. Quod autem ait lib. De baptismo, c. 10 : « Ipsum quod cœleste in Joanne fuerat, spiritum prophetiæ, post totius Spiritus in Dominum translationem usque adeo defecisse, ut quem prædicaverat, quem ad-

venientem designaverat, postmodum an ipse esset miserit sciscitatum ; » auctorem hujus sententiæ non videtur habuisse Justinum, qui hoc tantum dicit supra, n. 51, Christum Joannis prophetiæ et baptismati finem imposuisse.

(46) Τοῖς ἐν ἀνθρώποις αὐτοῦ γενομένοις. Legendum τῆς ἐν ἀνθρώποις αὐτῷ γενομένης.

(47) Ὅτι ἐπεπροφήτετο. Legendum monet Syllburgius ὅτι δὲ ἐπεπροφήτετο.

μετὰ ταῦτα, ἐκχεῖσθαι πνεῦμά μου ἐπὶ πᾶσαν σάρκα, καὶ ἐπὶ τοὺς δούλους μου, καὶ ἐπὶ τὰς δούλας μου, καὶ προφητεῦσαι. »

88. Καὶ παρ' ἡμῖν (48) ἔστιν ἰδεῖν καὶ θηλείας, καὶ ἄρσενας, χαρίσματα ἀπὸ τοῦ Πνεύματος τοῦ Θεοῦ ἔχοντας. Ὅσα οὐ διὰ τὸ εἶναι αὐτὸν ἐνδεῆ δυνάμεις ἐπεπροφήτευσαν ἐλευθεῖσθαι ἐπ' αὐτὸν τὰς θυνάμεις τὰς κατηριθμημένας ὑπὸ Ἰσαίου, ἀλλὰ διὰ τὸ ἐπέκεινα μὴ μέλλειν ἔσεσθαι. Μαρτύριον δὲ καὶ τοῦτο ἔστω ὑμῖν, ὃ ἔφην πρὸς ὑμᾶς γενομένη ἐπὶ τῶν Ἀραβίας μάγων, οἵτινες ἄμα πῦρ γεννηθῆναι τὸ παιδίον, ἐλθόντες προσεκύνησαν αὐτῷ. Καὶ γὰρ γεννηθεὶς, δύναμιν τὴν αὐτοῦ ἔσχε· καὶ αὐξάνων κατὰ τὸ κοινὸν τῶν ἄλλων ἀπάντων ἀνθρώπων, χρώμενος τοῖς ἀρμόζουσιν, ἐκάστη πύξῃσει τὸ εἶκελον ἀπένειμε, τρεφόμενος τὰς πάσας τροφάς, καὶ τρέκωντα ἔτη ἢ πλείονα, ἢ καὶ ἐλάσσονα μείνας, μέχρις οὗ προελήλυθεν Ἰωάννης κήρυξ αὐτοῦ τῆς παρουσίας, καὶ τὴν τοῦ βαπτίσματος ὁδὸν προῖων, ὡς καὶ προαπέδειξα. Καὶ τότε ἐλθόντος τοῦ Ἰησοῦ ἐπὶ τὸν Ἰορδάνην ποταμὸν, ἐνθα ὁ Ἰωάννης ἐβάπτισε, κατελθόντος τοῦ Ἰησοῦ ἐπὶ τὸ ὕδωρ, καὶ πῦρ ἀνήφθη (49) ἐν τῷ Ἰορδάνῃ· καὶ ἀναδύντος αὐτοῦ ἀπὸ τοῦ ὕδατος, ὡς περιτεταρτὸν τὸ ἄγιον Πνεῦμα ἐκπιτῆναι ἐπ' αὐτὸν ἔγραψαν οἱ ἀπόστολοι (50) αὐτοῦ τῷ καιρῷ τοῦ Χριστοῦ ἡμῶν. Καὶ οὐχ ὡς ἐνδεῶς αὐτὸν τοῦ βαπτισθῆναι, ἢ τοῦ ἐπελθόντος ἐν εἴκει περιτεταρτὸν Πνεύματος, οἶδαμεν αὐτὸν ἐληλυθέναι ἐπὶ τὸν ποταμὸν· ὡσπερ οὐδὲ τὸ γεννηθῆναι αὐτὸν καὶ σταυρωθῆναι, ὡς ἐνδεῆς τούτων, ὑπέμεινεν, ἀλλ' ὑπὲρ τοῦ γένους τοῦ τῶν ἀνθρώπων, ὃ ἀπὸ τοῦ Ἀδάμ ὑπὸ θάνατον καὶ πλάνην τὴν τοῦ φρεως ἐπεπτώκει, παρὰ τὴν ἰδίαν αἰτίαν (51) ἐκάστου αὐτῶν πονηρευσαμένου. Βουλόμενος γὰρ τούτους ἐν ἀλευθέρᾳ προαίρεσει, καὶ αὐτεξουσίους γενομένους, τοὺς τε ἀγγέλους καὶ τοὺς ἀνθρώπους, ὁ Θεὸς πράττειν ὅσα ἕκαστον ἐνεδυνάμωσε δύνασθαι ποιεῖν, ἐποίησεν, εἰ μὲν τὰ εὐάρεστα αὐτῷ αἰροῦντο, καὶ ἀφάρ-

⁴⁸ Joel. II, 28. ⁴⁹ sup. II, 53.

(48) Καὶ παρ' ἡμῖν. Vide supra, n. 82, de prophetizæ dono, quem locum Eusebius, lib. IV, c. 18, respicere potius videtur, quam eum qui nunc nobis ante oculos est.

(49) Καὶ πῦρ ἀνήφθη. Quod ait S. martyr ignem exarsisse cum Christus baptizatus est, id eum Dodewellus ex traditione existimat didicisse. Sed nihil vetat cur idem Justino factum dicamus, quod nonnullis aliis Patribus, qui libris apocryphis interdum uti non dubitant. Porro ignis accensi historia legitur non solum in Evangelio quo utebantur Ebionæ, ut discimus ex Epiphonio *Hæres. Ebion.*, sed etiam alio in libro, qui inscribatur *Pauli prædicationis* apud Cypri. Hæretici qui hanc Pauli prædicationem slexerant, ignem in baptismi ceremoniæ arte quadam efficiebant, ac baptismum perfectum esse posse negabant, nisi « quam mox in aquam descenderunt, statim super aquam ignis appareat. » Observat Grotius ad Matth. XIII, 46, ejusdem ignis mentionem fieri in liturgia Syrorum apud Severum Alex. *De rit. baptismi*. Exstat etiam ejus rei testimonium in lib. VII Sibyll., ubi hi versus leguntur :
 Ὅς σε λόγον γέννησε πατήρ, πατέρ' ὄντων ἀφῆκε,
 Ὅθεν ἀπαγγέλιον λόγων λόγον, ὄδασιν ἀγροίς,
 Ραῖτων σὸν βάπτισμα δι' οὗ πυρὸς ἐξεφαίνθης.

A vos meos et super servas meas, et prophetizabunt 28. »

88. *Christus non ob penuriam accepit Spiritum sanctum.* — Atque apud nos videre est et mulieres et viros, qui dona a Spiritu Dei habent. Quare non quod virtutis esset indigus, prædictum est venturas in eum virtutes ab Isaiâ enumeratas, sed quod ultra futuræ non essent. Atque illud etiam vobis testimonio sit, quod vobis dixi ab Arabiæ magis factum, qui cum statim ac puer natus est, venissent, adoraverunt eum. Nam, ut in lucem editus est, suam virtutem habuit, ac crescens communi aliorum omnium hominum more, congruisque rebus utens, suum cuique incremento tribuebat, cibis omnibus ali solitus, sicque annos plus minus triginta permanens, donec Joannes illius adventus præco prodiret, ac viam baptismo, ut supra demonstravi, præpararet. Cumque tum Jesus ad Jordanem fluvium venisset, ubi Joannes baptizabat, descendente Jesu in aquam, etiam ignis accensus est in Jordane, eique ex aqua prodeunt Spiritum sanctum iustar columbæ involasse scripserunt hujus ipsius Christi nostri apostoli. Nec tamen quod baptismum egeret, aut, delabente in columbæ specie Spiritu, idcirco eum ad fluvium venisse novimus; quemadmodum nec nasci nec crucifigi ideo sustinuit, quod his rebus indigeret, sed pro humano genere, quod ab Adamo in mortem et serpentis fraudem incidere, unoquoque sua culpa improbe agente. Nam cum vellet Deus angelos et homines libera eligendi potestate præditos ac sui juris, ea agere quæcumque ipsis agendi facultate dedisset, tales eos fecit, ut, si ipsi placencia eligerent, corruptionis et prævæ expertes servaret; sin autem improbe agerent, suo arbitratu in unumquemque animadverteret. Nam neque quod asino insidens Hierosolytam ingressus est, ut prædictum esse demonstravimus 29, id vir-

Legendum videtur ὅς σε λόγον γέννησε πατήρ πνεῦμ' ὄντων ἀφῆκε.

(50) Ἐγγράφον οἱ ἀπόστολοι. Hoc loco Justinus, ut observat Græbius, *Spicileg. tom. I, p. 39*, manifestum discrimen ponit inter ignis et columbæ historiam. Ignem accensum fuisse narrat sine ulla Scripturarum auctoritate; at scripsisse apostolos declarat Spiritum sanctum sui specie columbæ descendisse.

(51) Παρὰ τὴν ἰδίαν αἰτίαν. Illud παρὰ non idem valet hoc loco ac « præter, » ut existimant interpretes. Vertit Langus : « Ut interim propriam pro se maligne agentis cuiusque culpam taceam. » Longe absurdus Gelenius : « Præter suam culpam utroque parente in peccatum prolapsa. » Perionius refert ad Adamum illud πονηρευσαμένου, et sic reddit : « Sed generis hominum causa, quod Adam opera, qui præter privatam ac propriam uniuscujusque eorum culpam deliquerat, in mortem serpentisque fraudem incidisset. » Apol. II, n. 14, illud παρὰ τὴν ἰδίαν αἰτίαν idem sonat ac « sua propria cuiusque culpa. » Manifeste et peccatum hæreditate acceptum et propria cuiusque peccata distinguuntur. Omnes a serpente decepti sunt; omnes in mortem et serpentis fraudem inciderunt; sed tamen propria quisque culpa improbe egit.

tuatē ei præstabat ut Christus esset, sed hominibus iudicium faciebat eum esse Christum; quemadmodum etiam Joanne baptizante indicia hominibus dari oportebat, ut quoniam esset Christus, dignoscerent. Nam cum sederet ad Jordanem Joannes et baptismum pœnitentiæ prædicaret, ac tantummodo zonam pelliceam et vestem tantum ex cameli pilis contextam gestaret, nec quidquam præter locustas et mel agreste ederet; suspicabantur homines eum esse Christum. Ad quos ipse clamabat: Non ego sum Christus, sed vox clamantis: Veniet enim fortior me, cujus non sum dignus ut calceamenta portem⁴⁰. Et cum venisset Jesus ad Jordanem et Josephi fabri filius crederetur, ac informis, ut prædicabant Scripturæ, videretur, faberque ipse existimaretur (hæc enim fabrilia opera faciebat, cum inter homines versaretur, aratra et juga, his rebus etiam justitiæ insignia et vitam actuosam docens) Spiritus sanctus propter homines, ut jam dixi, in specie columbæ in eum involavit, ac vox e caelo venit, quæ per Davidem dicta fuerat, tanquam ex Christi persona profertentem, quod ei Pater erat dicturus: « Filius meus es tu; ego hodie genui te⁴¹: » tum demum eum nasci hominibus et oriiri asserens, cum eis innotesceret.

οὐρανῶν ἅμα ἐληλυθει, ἥτις καὶ διὰ Δαβὶδ λεγομένη, ὡς ἀπὸ προσώπου αὐτοῦ (53) λέγοντος ὅπερ αὐτῷ ἀπὸ τοῦ Πατρὸς ἐμελλε λέγεσθαι: « Υἱός μου εἶ σύ· ἐγὼ σήμερον γεγέννηκά σε (56): » τότε γένησιν αὐτοῦ λέγων (57) γίνεσθαι τοὺς ἀνθρώπους, ἐξ ὅτου ἡ γνώσις αὐτοῦ ἐμελλε γίνεσθαι: « Υἱός μου εἶ σύ· ἐγὼ σήμερον γεγέννηκά σε. »

89. *Sola crux molesta Tryphoni ob maledictionem.* *Ipsa tamen probat Jesum esse Christum.* — Hic Trypho: Probe scias, inquit, et Christum a nostro omni genere exspectari; et Scripturas omnes quas attulisti, nos in illum **187** dictas confiteri. Illud etiam fateor me Jesu nomine, quo filius Navæ cognominatus fuit, commotum fuisse, ut ad manus

⁴⁰ Joan. 1, 27. ⁴¹ Psal. 11, 7.

(52) *Τέκτονος νομιζομένου.* In nonnullis codicibus tum editis tum manu exaratis Christus vocatur ὁ τέκτων, pro eo quod habetur in aliis exemplaribus ὁ τοῦ τέκτονος Marc. vi, 3. Videtur Justinus priorem legendi rationem secutus esse. Contra Origenes, lib. vi *adv. Cels.* jocanti Celso in artem Christi fabrilem, respondit Christum in Evangeliiis nusquam fabri appellatum fuisse.

(53) *Τεκτονικά ἔργα.* Duo codices mss. habent ad marginem τεκτονικά ἔργα, et sic R. Stephanus ad calcem.

(54) *Καὶ ἀεργῆ βίον.* Vel legendum ἐνεργῆ βίον ut habent editiones Græco-Latinæ ex conjectura Sylburgii, vel huic nomini ἀεργῆ non privandi, sed augendi vis tribuenda.

(55) *Ὡς ἀπὸ προσώπου αὐτοῦ* David tanquam ex Christi persona protulit, id quod Pater Christo dicturus erat; quia scilicet ipse Christus dicit in psalmo: « Dominus dixit ad me. »

(56) *Ἐγὼ σήμερον γεγέννηκά σε.* Ita Clemens Alex. *Pæd.*, lib. 1, c. 6; Methodius, *Conviv. virg.*, p. 112; Lactantius, iv, 15; Augustinus, *Enchirid. ad Laurent.*, c. 49. Vide eundem *De consensu Evangel.*, lib. 11, c. 14. Sic etiam cod. ms. Cantabrig. et Evangelium Ebionæorum apud Epiphanium hæres. 30, n. 13. **THIALBIUS.**

(57) *Τότε γένησιν αὐτοῦ λέγων.* Illud λέγων refertur ad cum qui dicit ἐγὼ γεγέννηκά σε. Vid. su-

Α τους, καὶ ἀτιμωρήτους αὐτοὺς τηρῆσαι· ἐὰν δὲ πωνηρεύσωνται, ὡς αὐτῷ δοκεῖ ἕκαστον κολάζειν. Καὶ γὰρ οὐδὲ τὸ καθεστῆναι αὐτὸν ὄνῃ εἰσελθεῖν εἰς Ἱεροσόλυμα, ὡς ἀπεδειξάμεν πεπροφητεῦσθαι, δύναμιν αὐτῷ ἐνεποιεῖ εἰς τὸ Χριστὸν εἶναι, ἀλλὰ τοὺς ἀνθρώπους γνώρισμα ἔφερον, ὅτι αὐτὸς ἐστὶν ὁ Χριστός· ὄνπερ τρόπον καὶ ἐπὶ τοῦ Ἰωάννου ἔδει γνώρισμα τοῖς ἀνθρώποις εἶναι, ὅπως ἐπιγνώσι τίς ἐστὶν ὁ Χριστός. Ἰωάννου γὰρ καθεζομένου ἐπὶ τοῦ Ἰορδάνου, καὶ κηρύσσοντος βάπτισμα μετανοίας, καὶ ζώνην δερματίνην καὶ ἔνδυμα ἀπὸ τριχῶν καμήλου μόνον φοροῦντος, καὶ μηδὲν ἐσθίοντος πλὴν ἀκρίδας καὶ μέλι ἄγριον, οἱ ἄνθρωποι ὑπελάμβανον αὐτὸν εἶναι τὸν Χριστὸν· πρὸς οὓς καὶ αὐτὸς ἔβόα· Οὐκ εἰμι ὁ Χριστός, ἀλλὰ φωνῆ βοῶντος· Ἦξει γὰρ ὁ ἰσχυρότερός μου· οὐ οὐκ εἰμι ἰκανὸς τὰ ὑποδήματα βαστάσαι. Καὶ ἐλθόντος τοῦ Ἰησοῦ ἐπὶ τὸν Ἰορδάνην, καὶ νομιζομένου Ἰωσήφ τοῦ τέκτονος υἱοῦ ὑπάρχειν, καὶ ἀειδοῦς, ὡς αἱ Γραφαὶ ἐκήρυσσον, φαينوμένου, καὶ τέκτονος νομιζομένου (52), (ταῦτα γὰρ τὰ τεκτονικά ἔργα (53) εἰργάζετο ἐν ἀνθρώποις ὢν, ἄστρα καὶ ζυγά· διὰ τούτων καὶ τὰ τῆς δικαιοσύνης σύμβολα διδάσκων, καὶ ἀεργῆ βίον (54)) τὸ Πνεῦμα οὖν τὸ ἅγιον, καὶ διὰ τοὺς ἀνθρώπους, ὡς προέφη, ἐν εἶδει περισσευῶς ἐπέπη αὐτῷ, καὶ φωνὴ ἐκ τῶν

Β 89. Καὶ ὁ Τρύφων· Εὐ εἶσι, ἔφη, ὅτι καὶ πᾶν τὸ γένος ἡμῶν τὸν Χριστὸν ἐκδέχεται, καὶ ὅτι πᾶσι αἱ Γραφαὶ ἄς ἔφη, εἰς αὐτὸν εἰρηνται (58), ὁμολογοῦμεν. Καὶ ὅτι τὸ Ἰησοῦς ὄνομα δεδωσώπηκέ με, τῷ τοῦ Ναυῆ υἱῷ ἐπικληθὲν ἐκδότως ἔχειν καὶ πρὸς τοῦτο (59), καὶ τοῦτο φημι. Εἰ δὲ καὶ ἀτίμως οὕτως σταυρωθῆναι (60) τὸν Χριστὸν, ἀποροῦμεν. Ἐπικα-

pra, n. 40. Huic Justinii sententiæ simillimam profert Thirlbius ex Methodii loco modo citato: « Τὸ δὲ Ἐγὼ σήμερον γεγέννηκά σε, ὅτι πρόδρα ἤδη τῶν αἰώνων ἐν ταῖς οὐραναῖς ἐβουλήθη καὶ τῷ κόσμῳ γεννησά, ὃ δὴ ἐστὶ, πρόσθεν ἀγνοούμενον γνωρίσαι. » Superfluere videntur eadem Patris verba, quæ mox repetuntur.

(58) *Εἰρηνται.* R. Stephanus εὐρηνται. Manifestus error sublatus in aliis editionibus.

(59) *Ἐκδότως ἔχειν, καὶ πρὸς τοῦτο.* Qui Justinum exagitarunt, quasi hoc loco Tryphonem totius gentis nomine contentem inducat, Scripturas, de quibus hactenus disputatum fuerat, de Christo dictas esse; hi videntur alii agentes hunc locum Jegisse. Tria enim in verbis Tryphonis facile est animadvertere; declarat Christum a tota gente exspectari: deinde suo et sociorum presentium nomine fatetur Scripturas, quas Justinus explicuerat, Christo congruere, quamvis Jesum esse hunc Christum nondum assentiar. Denique suis ipse verbis fatetur se iis, quæ de Jesu filio Navæ dicta fuerant, commoveri, ut ad id quoque assentiendum inclinaret, nempe Jesu Nazarenū figuram fuisse filium Navæ.

(60) *Σταυρωθῆναι.* Post hoc verbum desiderat Sylburgius ἔδει aut aliquid simile. Sed hæc luquendi ratio notissima Justinio. Sic paulo post et δὲ διὰ τοῦ... πάθους. Et non procul ab his verbis, et δὲ καὶ σταυρωθῆναι.

τάρατος γὰρ ὁ σταυρούμενος (61) ἐν τῷ νόμῳ λέγε-
ται εἶναι. Ὡστε πρὸς τοῦτο ἀκμήν δυσπειστῶς ἔχω.
Παθητὸν μὲν τὸν Χριστὸν ὅτι αἱ Γραφαὶ κηρύσσουναι,
φανερόν ἐστιν· εἰ δὲ διὰ τοῦ ἐν τῷ νόμῳ κεκατηρα-
μένου πάθους, βουλόμῃθα μαθεῖν, εἰ ἔχεις καὶ περὶ
τούτου ἀποδείξαι.

αὐτὴν quoque rem demonstrandam.

Εἰ μὲν μὴ ἔμελλε πάσχειν ὁ Χριστὸς, φημι αὐτῷ
ἐγὼ, μηδὲ προείπον οἱ προφῆται, ὅτι ἀπὸ τῶν ἀνο-
μιῶν τοῦ λαοῦ ἀχθήσεται εἰς θάνατον, καὶ ἀτιμωθή-
σεται, καὶ μαστιγῆσεται, καὶ ἐν τοῖς ἀνόμοις λογι-
σθήσεται, καὶ ὡς πρόβατον ἐπὶ σφαγῆν ἀχθήσεται,
οὐ τὸ γένος ἐξηγήσασθαι ἔχειν οὐδένα φησὶν ὁ προ-
φήτης, καλῶς εἶχε θαυμάζειν. Εἰ δὲ τοῦτό ἐστι τὸ
χαρακτηρίζον αὐτὸν καὶ πᾶσι μνησόν, πῶς οὐχὶ καὶ
ἡμεῖς θαρβούντες πεπιστεύκαμεν εἰς αὐτόν; καὶ ὅσοι
νοήκασι τὰ τῶν προφητῶν, τοῦτον φήσουσιν, οὐκ ἄλ-
λον (62), εἰ μόνον ἀκούσειαν ὅτι οὗτος ἐσταυρωμένος;

90. Καὶ ἡμεῖς οὖν, ἔφη, προβίβασον ἐκ τῶν Γρα-
φῶν, ἵνα σοι πεισθῶμεν καὶ ἡμεῖς. Παθεῖν μὲν γάρ,
καὶ ὡς πρόβατον ἀχθήσασθαι οἶδαμεν· εἰ δὲ καὶ σταυ-
ρωθῆναι, καὶ οὕτως αἰσχρῶς καὶ ἀτίμως ἀποθανεῖν
διὰ τοῦ κεκατηραμένου ἐν τῷ νόμῳ θανάτου, ἀπό-
δειξον ἡμῖν. Ἡμεῖς γὰρ οὐδ' εἰς ἔννοιαν τούτου ἐλ-
θεῖν δυνάμεθα.

Οἶσα, ἔφη, ὅτι ὅσα εἶπον καὶ ἐποίησαν οἱ προ-
φῆται, ὡς καὶ ὠμολογήθη ὑμῖν (63), παραβολαῖς καὶ
τύποις ἀπεκάλυψαν (64), ὡς μὴ βραδύως τὰ πλεῖστα
ὑπὸ πάντων νοηθῆναι, κρύπτοντες τὴν ἐν αὐτοῖς
ἀλήθειαν, ὡς καὶ πονῆσαι τοὺς ζητοῦντας εὐρεῖν καὶ
μαθεῖν.

Οἱ δὲ ἔφησαν· Καὶ ὠμολογήθη ἡμῖν.

Ἀκούεις ἂν οὖν, φημι, τὸ μετὰ τοῦτο. Μωϋσῆς γάρ
πρῶτος ἐξέφανεν αὐτοῦ ταύτην τὴν δοκοῦσαν κατάραν,
ὅτι ὡς ἐποίησε σημεῖον.

Τίνων τούτων, ἔφη, λέγεις;

Ὅτε ὁ λαὸς, φημι, ἐπολέμει τῷ Ἀμαλῆκ, καὶ ὁ

(61) Ἐπιματάρατος γὰρ ὁ σταυρούμενος. Miror
omissum a Tryphone illud ὑπὸ τοῦ Θεοῦ, « Maledi-
ctus a Deo, » quod apud Septuaginta interpretes et
in Hebræo legitur. Solebat enim « a Judæis pro in-
famia objici, quod Salvator noster et Dominus sub
Dei fuerit maledicto, » ut testatur Hieronymus (lib.
ii in epistolam ad Galatas cap. 3) qui hanc « famo-
sissimam questionem » vocat. Infra Justinus, nempe
u. 95, ita hunc locum profert: « Maledictus
omnis qui pendet in ligno; » in quo quidem P. ulium
sequitur, qui, ut observat Hieronymus, detraxit illud
« a Deo, » quod apud Septuaginta et in Hebræo le-
gitur, et adidit has voces, « omnis » et « in ligno, »
quæ in Hebræo desunt et apud Septuaginta repe-
riuntur. Tertullianus in libro adv. Jud. c. 10 et 3,
in Marc. cap. 8, item lib. v adversus eundem cap.
3, citat hunc locum ut Apostolus, ac nihil prorsus
dicit ex quo questionem de hoc loco Scripture in-
ter Judæos et Christianos jam tam enatam fuisse
suspicemur. In libro autem adv. Jud. cap. 10, ubi
lotus Scripture locus profertur, non omittitur illud
« a Deo, » sed videtur a librariis additum fuisse.

A huic quoque rei dandas inclinarem. Utrum autem
tam inhoneste Christum crucifixum iri prædictum
sit, id nobis dubium videtur. Maledictus enim in
lege dicitur, qui crucifigitur; quare admodum
difficile sit id mihi persuadere. Passurus quidem
Christus manifeste in Scripturis prædicatur; utrum
Christum manifeste in Scripturis prædicatur; utrum

Si quidem passurus, inquam, Christus non fuis-
set, nec prophetæ prædixissent fore, ut peccatis
populi ad mortem abduceretur, afficeretur ignomi-
nia, flagellis cæderetur, et inter improbos numeraretur,
et ut ovis ad occisionem duceretur, cujus genus
a nemine enarrari posse asserit propheta; haud abs-
re esset mirari. Sin autem hæc propria eum nota
distinguit et omnibus manifestum facit; quomodo
non et nos fidenter in eum credidissemus; et qui-
cunque prophetas intelligunt, hunc esse, non alium,
si tantum audiant crucifixum esse, non asserent?

90. Crucem præsignificabant extensæ manus
Moysis. — Nos igitur, inquit, ex Scripturis edoce,
ut ipsi quoque tibi assentiamur. Passurum enim et
tanquam ovem abductum iri scimus; sed utrum
etiam crucifigendus, et tam ignominiose tamque in-
honeste mortem in lege maledictam obiturus, fac
nobis demonstres. Id enim nos ne cogitare quidem
possumus.

Nosti, inquam, prophetas quæcunque fecerunt
aut dixerunt, ea signis et imaginibus, ut inter nos
convenit, involvisse, ut non facile pleraque ab om-
nibus intelligerentur, et veritatem his dictis et fa-
ctis insitam abscondisse, ut et qui eam invenire
et discere studerent, non sine labore id assequerentur.

Illi autem dixerunt: De hoc sane inter nos con-
venit.

Audi igitur, inquam, quid sequatur. Moyses enim
apparentem illam crucis detestationem primus si-
gnis, quæ ab eo expressa sunt, declaravit.

Quænam ista, inquit ille?

Cum populus, inquam, cum Amalec bellum ge-

6. Hieronymus ibidem plures conjecturas facit,
ut apostoli ab Hebræo discrepantiam explicet.

(62) Τοῦτον φήσουσιν, οὐκ ἄλλοι. Hanc ratio-
cinationem transtulit, ut multas alias, Tertullianus
in librum tertium adversus Marcionem: « Sufficit
in meum Christum, inquit cap. 19, solius mortis
prophetia. Ex hoc enim quod non est edita qualitas
mortis, potuit et per crucem evenisse, tunc alii de-
putanda (forte deputandam) si in alium fuisset præ-
dicatum. »

(63) Ὁμολογήθη ὑμῖν. Legendum ἡμῖν, ut paulo
post in verbis Tryphonis legitur. Illud enim ὠμολο-
γήθη ἡμῖν non idem valet ac confessi sumus. Infra
u. 130: Τὰ προωμολογημένα ἡμῖν, « ea de quibus
inter nos convenit. »

(64) Ἀπεκάλυψαν. Legendum conjicit Thiribius
ἐπεκάλυψαν, cui equidem assentiret, si verbum ἀπο-
κάλυπτω non idem interdum esset ac tego. Mox his
verbis, τὴν ἐν αὐτοῖς ἀλήθειαν, « insitam illis veri-
tatem, » intelligit, ut patet ex u. 92, et pluribus aliis
locis, id quod prophetis propositum fuit, cum Chris-
tum ac novam legem factis et dictis præauntyerent.

ret, ac Navæ filius, qui Jesus cognominatus est, primus esset in acie, Moyses ipse 188 Deum orabat, manibus utrinque extensis: Or autem et Aaron eas toto die sustinebant, ne eo lassato demitterentur. Si quid enim de hoc signo crucem imitante remiserat, populus vincebatur, ut in Moysis libris scriptum est: si vero in hoc situ permanebat, tandiu vincebatur Amalec, et qui viribus præstabat, per crucem præstabat⁶⁵. Neque enim propterea populus vincebat, quod Moyses ita precaretur, sed quia cum nomen Jesu esset in prima acie, ipse crucis signum exhibebat. Quis enim vestrum ignorat ea maxime præce Deum placari, quæ cum ejulatu et lacrymis, ac prono corpore aut flexis genibus funditur? Ad hunc autem modum in lapide sedens nec ipse postea, nec alius quisquam oravit. Habet etiam lapis significationem, ut ostendi, Christo convenientem.

91. *Cruz prædicta in benedictionibus Joseph et cum serpens erectus.* — Atque etiam alia Deus ratione per Moysen vim mysterii crucis indicans, dicit in benedictione, qua Josepho benedicit: « A benedictione Domini terra ejus; ab horis cæli et rore, et ab abyssis fontium deorsum et aquarum purarum, germina solis conversionis; et a coitionibus mensium, et a vertice antiquorum montium, et a vertice collium, et fluminum perennium, et fructuum terræ plenitudinis; et accepta ei, qui visus est in rubo, veniant super caput Joseph et verticem. Gloria erectus inter fratres, primogenitus tauri pulchritudo ejus; cornua unicornis cornua ejus; in ipsis gentes ventilabit simul inde usque ab extremo terræ⁶⁶. » Unicornis enim cornua nemo dicere aut demonstrare possit in alia re aut figura inveniri, nisi in

⁶⁵ Exod. xvii, 11. ⁶⁶ Deut. xxxiii, 13-17.

(65) *Ἐκατέρως*. Sylburgius putat legi posse *ἐκατέρας*.

(66) *Σημῖον τοῦ σταυροῦ*. Eadem legimus in epistola Barnabæ n. 13. Totum hunc locum translulit Tertullianus in librum *adv. Jud.* cap. 10 et 3, *adv. Marc.* c. 48. Existimat etiam Gregorius Nazianzenus *car.* 53. Moysen extendisse manus in modum crucis. Sed tamen cum Moyses virgam manibus teneret, Josue cum Amalec pugnante (dixerat enim: « Cras ego stabo in vertice collis habens virgam Dei in manu mea ») cumque Scriptura, ut observat Origenes *homil.* 11 in *Exod.*, non dicat Moysen extendisse manus, sed levasse; dubium nonnullis videtur id quod Justinus et alii plures dixere, Moysen expansis manibus figuram crucis expressisse. Julius Firmicus in libro *De errore profanæ relig.* existimat crucem ex virga a Moysæ factam fuisse. Ait enim: « Ut Amalec vinceretur, extensis manibus Moyses hæc imitatus est cornua: ut facilius impetraret quod magnopere postulabat, crucem sibi fecit ex virga. » Et infra: « Ut Amalec vinceretur, circa virgam Moyses expansis manibus extenditur. »

(67) *Καὶ καθαρῶν, γεννημάτων*. Existimat eruditus Londinensis editor legendum esse, ut in Bibliis, καὶ καθ' ὧραν γεννημάτων.

(68) *Καὶ ποταμῶν ἀενάων*. Illud καὶ ποταμῶν quæ neque in textu neque apud Septuaginta oc-

του Ναυῆ υἱὸς ὁ ἐπονομασθεὶς τῷ Ἰησοῦ ὀνόματι τῆς μάχης ἤρχεν, αὐτὸς Μωϋσῆς ἤρχετο τῷ Θεῷ, τὰς χεῖρας ἐκατέρως (65) ἐκπετάσας. Ἦρ δὲ καὶ Ἀαρὼν ὑπεβάσταζον αὐτὰς πανήμαρ, ἵνα μὴ κοπωθέντος αὐτοῦ χαλασθῶσιν. Εἰ γὰρ ἐνεδεῶναι τι τοῦ σχήματος τούτου τοῦ τὸν σταυρὸν μιμουμένου, ὡς γέγραπται ἐν ταῖς Μωϋσείως γραφαῖς, ὁ λαὸς ἤττατο· εἰ δὲ ἐν τῇ τάξει ἔμενε ταῦτη, Ἀμαλήκ ἐνικῆτο τοσοῦτον· καὶ ἰσχύων, διὰ τοῦ σταυροῦ ἰσχυεν. Οὐ γὰρ ὄτι οὕτως ἤρχετο Μωϋσῆς, διὰ τοῦτο κρείσσων ὁ λαὸς ἐγένετο, ἀλλ' ὅτι ἐν ἀρχῇ τῆς μάχης τοῦ ὀνόματος τοῦ Ἰησοῦ ὄντος, αὐτὸς τὸ σημεῖον τοῦ σταυροῦ (66) ἐποίησε. Τίς γὰρ οὐκ ἐπίσταται ὁμῶν, ὅτι μάλιστα μὲν ἢ μετὰ οἴκτου καὶ δακρύων εὐχῇ μειλίσσεται τὸν Θεὸν, καὶ ἢ ἐν πρηγεὶ κατακλίσει, καὶ ἐν γόνασιν ὀκλάσαντός τινος; Τούτον δὲ τὸν τρόπον ἐπὶ λίθου καθεζόμενος, οὕτε αὐτὸς ἤρχετο, οὕτε ἄλλος ὕστερον. Ἔχει δὲ καὶ ὁ λίθος αἰμβόλον, ὡς ἀπέδειξα, πρὸς τὸν Χριστόν.

91. Καὶ γὰρ δι' ἄλλου μηνύων τὴν ἰσχὴν τοῦ μυστηρίου τοῦ σταυροῦ· ὁ Θεὸς διὰ Μωϋσέως, εἶπεν ἐν εὐλογίᾳ ἣν εὐλόγει τὸν Ἰωσήφ· « Ἀπὸ εὐλογίας Κυρίου ἢ γῆ αὐτοῦ· ἀπὸ ὠρῶν οὐρανῶν, καὶ ὄρων· καὶ ἀπὸ ἀβύσσου πηγῶν κάτωθεν, καὶ καθαρῶν, γεννημάτων (67) ἤλιου τροπῶν· καὶ ἀπὸ συνόδων μηνῶν, καὶ ἀπὸ κορυφῆς ὀρέων ἀρχῆς, καὶ ἀπὸ κορυφῆς βουνῶν, καὶ ποταμῶν ἀενάων (68), καὶ καρπῶν γῆς πληρώσεως· καὶ τὰ δεκτὰ τῷ ὀφθέντι ἐν τῇ βιάτῃ. Ἐλθοῖσαν ἐπὶ κεφαλῇ Ἰωσήφ, καὶ ἐπὶ κορυφῆς. Δοξασθεὶς ἐν ἀδελφοῖς· πρωτότοκος ταύρου (69) τὸ κάλλος αὐτοῦ· κέρατα μονοκέρωτος τὰ κέρατα αὐτοῦ· ἐν αὐτοῖς ἔθνη κεραιεῖ ἅμα ἕως ἀπ' ἄκρου τῆς γῆς. » Μονοκέρωτος γὰρ κέρατα οὐδενὸς ἄλλου πράγματος ἢ σχήματος ἔχει ἂν τις (70) εἰπεῖν καὶ ἀποδείξει, εἰ μὴ τοῦ τύπου ὅς τὸν σταυρὸν δείκνυσιν. (71) Ὅρθιον

currit, additum fuisse puto ob sequens adjectivum, quod cum fluminibus conveniat, aliquid deesse persuasit.

(69) *Πρωτότοκος ταύρου*. Tertullianus, qui incipit ab his verbis, « Tauri decor ejus, » videtur rejicere vocem « primogenitus » ad ea quæ præcedunt; ac forte ita legisse apud Justinum. Quod autem idem Tertullianus mox habet: « Nationes ventilabit pariter usque ad summum terræ, » videtur legisse ἐπ' ἄκρου τῆς γῆς.

(70) *Ἔχει ἂν τις*. Sic uterque codex: editi ἔχει ἂν τις.

(71) Ὅρθιον... πεπηγμένον. Crux igitur nihil aliud est nisi lignum erectum (ὄρθιον ξύλον). Cujus ligni, cum aliud lignum transversarium adaptatur, summa pars (τὸ ἀνώτατον μέρος) h. e. vertex, cui impingebatur titulus aut causa mortis) habet cornu formam: pariter utraque transversarii ligni pars prominens (τὰ ἄκρα, h. e. extremitates, quibus manus clavie affigebantur) cornu speciem gerit; aliud etiam cornu in illo ligno cernitur, quod in media cruce fixum est, ut insideant qui cruci affliguntur. Itaque crux composita est ex cornibus unicornis. Tertullianus *adv. Jud.* c. 10: « Tauri decor ejus, cornua unicornis cornua ejus, in eis nationes ventilabit pariter ad summum usque terræ. Non utique rhinoceros destinabatur unicornis vel minotaurus bicornis, sed Christus in illo significabatur,

γὰρ ἂν ἔν ἐστι ξύλον, ἀφ' οὗ ἔστι τὸ ἀνώτατον μέρος A
 εἰς κέρας ὑπερηρμένον, ὅταν τὸ ἄλλο ξύλον προσαρ-
 μοσθῆ, καὶ ἑκατέρωθεν ὡς κέρατα τῷ ἐνὶ κέρατι (72)
 παρεξυγμένα τὰ ἄκρα φαίνεται. Καὶ τὸ ἐν τῷ μέσῳ
 πηγνόμενον, ὡς κέρας καὶ αὐτὸ ἐξέχον ἐστίν, ἐφ' ᾧ
 ἐποχόνται οἱ σταυρούμενοι· καὶ βλέπεται ὡς κέρας
 καὶ αὐτὸ σὺν τοῖς ἄλλοις κέρασι συνεχηματοισμένον
 καὶ πεπηγμένον. Καὶ τὸ, « Ἐν αὐτοῖς ἔθνη κερατιεῖ
 ἅμα ἕως ἀπ' ἄκρου τῆς γῆς, » δηλωτικὸν ἐστὶ τοῦ
 νῦν γεγενημένου πράγματος ἐν πᾶσι τοῖς ἔθνεσι. Κε-
 ρατισθέντες γὰρ, τουτέστι κατανυγέντες, οἱ ἐκ πάν-
 των τῶν ἐθνῶν διὰ τούτου τοῦ μυστηρίου, εἰς τὴν
 θεοσέβειαν ἐτράπησαν ἀπὸ τῶν ματαίων εἰδώλων καὶ
 δαιμόνων. Τοῖς δὲ ἀπίστοις τὸ αὐτὸ σχῆμα εἰς κα-
 τάλυσιν καὶ καταδίκην δηλοῦται· ὃν τρόπον ἐν τῷ
 ἀπ' Αἰγύπτου ἐξεληθόντι λαῷ διὰ τε τοῦ τύπου τῆς
 ἐκτάσεως τῶν χειρῶν τοῦ Μωϋσέως, καὶ τῆς τοῦ
 Ναυῆ υἱοῦ ἐπικλήσεως τοῦ ὀνόματος Ἰησοῦ, ὃ Ἀμα-
 λῆ μὲν ἦτάτο, Ἰσραὴλ δὲ ἐνίκα. Καὶ διὰ τοῦ τύ-
 που δὲ καὶ σημείου τοῦ κατὰ τῶν δακόντων τῷ
 Ἰσραὴλ (73) ὄφρα ἢ ἀνάθεσις φαίνεται γεγενημέ-
 νη ἐπὶ σωτηρίᾳ τῶν πιστευόντων, ὅτι διὰ τοῦ σταυ-
 ροῦθαι μέλλοντος θάνατος γενήσεσθαι ἕκαστε προε-
 κήρυσσεν τῷ ὄφρα· σωτηρία δὲ τοῖς καταδακνομέ-
 νους ὑπ' αὐτοῦ, καὶ προσφεύγουσι τῷ τὸν ἐσταυρω-
 μένον υἱὸν αὐτοῦ πέμψαντι εἰς τὸν κόσμον. Οὐ γὰρ
 ἐπὶ ὅνι ἡμᾶς πιστεύειν τὸ προφητικὸν πνεῦμα διὰ
 Μωϋσέως ἐδίδακκεν, ὅποτε καὶ καταρᾶσθαι (74) αὐ-
 τὸν τὴν ἀρχὴν ὑπὸ τοῦ Θεοῦ δηλοῖ, καὶ ἐν τῷ Ἑσαῖα
 ἀναιρεθῆσθαι ὡς πολέμιον διὰ τῆς μεγάλης μα-
 χαιρας, ἥτις ἐστὶν ὁ Χριστὸς, σημαίνει.

92. Εἰ οὖν τις μὴ μετὰ μεγάλης χάριτος τῆς
 παρὰ Θεοῦ λάβοι νοήσαι τὰ εἰρημένα καὶ γεγενη-
 μένα ὑπὸ τῶν προφητῶν, οὐδὲν αὐτὸν ὀνήσει τὸ τὰς
 βήσεις δοκεῖν λέγειν, ἢ τὰ γεγενημένα, εἰ μὴ λόγον
 ἔχει καὶ περὶ αὐτῶν ἀποδιδόναι. Ἀλλὰ μήτι γε καὶ
 εὐκαταφρόνητα δόξει τοῖς πολλοῖς ὑπὸ τῶν μὴ
 νοούντων αὐτὰ λεγόμενα; εἰ γὰρ τις ἐξετάζειν βού-
 ληται ἡμᾶς, ὅτι Ἐνώχ, καὶ Νῶε ἅμα τοῖς τέκνοις,
 καὶ εἰ τινες ἄλλοι τοιοῦτοι γεγόνασι, μήτε ἐν περι-
 τομῇ γεγόμενοι, μήτε σαθρατίσαντες, εὐηρέστησαν τῷ

“ Isa. xxvii, 4.

taurus ob utramque dispositionem, aliis ferus, ut D
 judex, aliis mansuetus, ut salvator, cujus cornua
 essent crucis extrema. Nam et in antenna navis,
 quæ crucis pars est, cornua extremitates hujus vo-
 cantur, unicornis autem media stipitepalus. Eadem
 reprehendes *adv. Marc.* iii, c. 18. ΟΥΤΟ.

(72) Τῷ ἐνὶ κέρατι. His verbis loci hujus, quem
 nonnulli corruptum: immerito crediderunt, sensus
 illustratur. Non enim dicit Justinus unicornis spe-
 ciem cruci similem esse, neque in unicornis cornu
 exstantes ramulos, ut opinatus est Sylburgius,
 animadvertit. Sed cornibus unicornium, quæ in
 Scriptura memorantur, crucem significari contē-
 dit, quia crux nihil aliud est, quam unum lignum
 erectum, sive unum cornu, cui duo extrema, veluti
 totidem cornua, adduntur: aliud etiam cornu in-
 spicitur in illo ligno, quod in medio crucis fixum
 est, ut insideant qui crucifiguntur. Hunc locum
 haud aliter intellexit Tertullianus, qui in libro *adv.*
Jud et in *adv. Marc.* cap. 18, sic loquitur: Tauri

A ea quæ crucem exhibet. Rectum enim unum lignum
 est, a quo summa pars in cornu attollitur, cum
 adaptatum fuerit aliud lignum, et utrinque extrema,
 veluti cornua uni adjuncta cornu apparuerint. Et
 illud quod in medio figitur, ut ei insideant qui cru-
 cifiguntur, ipsius etiam veluti quoddam cornu emi-
 net, et cornu speciem exhibet cum aliis cornibus
 conformatum et fixum. Illud autem: « His cornibus
 gentes petet inde usque ab extremo terræ, » id quod
 hodie in omnibus gentibus factum videmus, de-
 monstrat. Cornu enim petiti, id est compuncti per
 hoc mysterium homines ex omnibus gentibus ab
 inanibus simulacris et dæmonibus ad Dei cultum
 conversi sunt. Incredulis autem idem signum in
 excidium et condemnationem ostenditur: **189**
 B quemadmodum in populo qui ex Ægypto discesse-
 rat, per illam manuum Moysis extensarum speciem,
 et per nomen Jesu filio Navæ impositum Amalec
 quidem vincebatur, Israel autem vincebat. Atque
 illam etiam figuram, illudque signum quod adver-
 sus serpentium morsus Israeli institutum est, ad
 eorum salutem erectum esse liquet, qui jam tum
 prænuntiatam fuisse credunt et mortem serpentis
 per eum, qui crucifigendus erat, futuram, et salu-
 tem iis qui serpentis morsibus læsi ad eum, a
 quo crucifixus ille Filius in mundum missus est,
 confugiunt. Neque enim nos in serpentem credere
 spiritus propheticus per Moysen docebat, quippe
 cum eum ab initio diris a Deo devotum esse de-
 monstret, et apud Isaiam magno gladio (is autem
 C Christus) tanquam hostem necatum iri significet “.

92. Nisi Scripturæ cum magna Dei gratia intelli-
 gantur, non videbitur Deus eandem semper justitiam
 docuisse. — Si quis igitur magnam hanc a Deo
 gratiam non acceperit, ut prophetarum dicta et
 facta intelligat, nihil ei proderit verba et gesta,
 quorum rationem reddere non possit, eloqui videri.
 Sed an non etiam contemptu digna multis videbun-
 tur, si ab his qui non intelligunt proferantur? Nam
 si quis quærere ex vobis velit, cur cum Enoch et
 Noe cum filiis, et si qui alii ejusmodi, sine circum-

D decor ejus; cornua unicornis cornua ejus, in eis
 nationes ventilabit pariter ad summum usque terræ.
 « Non utique rhinoceros destinabatur unicornis,
 vel minotaurus bicornis; sed Christus in illo signifi-
 ficabatur, taurus ob utramque dispositionem, aliis
 ferus ut judex, aliis mansuetus ut salvator, cujus
 cornua essent crucis extrema. Nam et in antenna
 navis, quæ crucis pars est, cornua extremitates
 vocantur; unicornis autem media stipitis palus. »
 Unicornis ergo cornua crucem repræsentant, quia
 media stipitis palus, sive unum illud lignum ere-
 ctum, est unicornis quædam, cui alia cornua ad-
 duntur, dum aliud lignum adaptatur.

(73) Τῷ Ἰσραὴλ. Referuntur hæc verba ad se-
 quens participium γεγενημένη, nec necessæ est aut
 ea post ἀνάθεσις rejicere, ut placet Sylburgio, aut
 legere τὸν Ἰσραὴλ.

(74) Καταρᾶσθαι. Rectius καταρᾶσθαι τωπορε.
 præterito. SYLBURGII.

cisione et sabbatis placuerint Deo, per alios duces et legis institutionem tot elapsis ætatibus Deus justificari voluerit, eos quidem, qui ab Abrahamo ad Moysen fuerunt, per circumcisionem, eos autem qui post Moysen, tum per circumcisionem, tum per alia præcepta, id est, sabbatum, victimas, cineres et dona; calumniis appetetur Deus, nisi, ut jam dixi, id causæ demonstratis fuisse, quod populum vestrum præscius omnium Deus meriturum cognoverit, ut Hierosolymis pelleretur, nec cuiquam eo ingredi liceret. Nulla enim re alia dignoscimini, ut jam dixi, nisi ista carnis circumcisione. Neque enim Abrahamum Deus justum per circumcisionem fuisse testatus est, sed per fidem. Ante enim quam circumciscus esset, ita de eo dictum legimus: « Credidit Abraham Deo, et reputatum est ei ad justitiam ⁴⁵. » Et nos igitur, qui in præputio carnis nostræ credimus Deo per Christum, ac circumcisionem eam habemus, quæ nobis eam adeptis prodest, id est cordis circumcisionem, futurum speramus ut justī et Deo grati reperiamur; si quidem jam etiam ab eo testimonium per propheticos sermones accepimus. Quod autem sabbata servare et munera offerre jussi estis, quodque locum de suo nomine Dominus vocari passus est, nisi id propterea factum demonstratis, ne, ut diximus, ad simulacrorum cultum delapsi ac Dei inmemores, impii et athei essetis, quales semper vos fuisse patet. (Atque hanc fuisse causam, cur Deus de sabbatis et donis leges **190** sanciret, a me supra demonstratum est, sed propter eos qui hodie venerunt, eadem pæne omnia repetere volo.) Nisi, inquam, ita sit, calumniis appetetur Deus, quasi nec futurorum præscius sit, nec eandem omnes justitiam noscere et observare docuerit (multas enim generationes hominum ante Moysen fuisse liquet), nec vera sit Scriptura quæ dicit Deum esse verum et justum, et omnes vias ejus judicia, nec esse iniquitatem in eo. Sed quia vera est Scriptura; etiam Deus tales vos semper esse non vult, insipientes et vestri amantes, ut cum Christo, qui placuit Deo, et ab eo, ut ex san-

⁴⁵ Gen. xv, 6.

(75) Δι' ἄλλων προστατῶν. Nonnullis videtur legi posse προστατῶν, sed eos refellit sequens vocabulum νομοθεσίας. Liqueat Abrahami et Moysen aptissima hic designari.

(76) Σποδῶν. Legendum σπονδῶν. Thirlbius.

(77) Οὐδαμῶθεν. Cum sensus absolutus non sit, Langus ante hæc verba apposuit ad conclusionem superioris periodi: « Quid habebitis quod respondeatis? » Sed lucem huic loco afferre conatus sum ope parenthesis, quam tamen in Latina interpretatione servandam non duxi. Sed ut sensum absolverem, supra inserui hæc verba: « calumniis appetetur Deus, » quæ infra occurrunt. — *Εἰ μή... ἀπ᾿.* Responsi signum interrogationis. Langus non male subaudit: *Τί ἔχετε ἀποκρίνασθαι;* « quid habebitis quod respondeatis? » Tales conclusiones in sermone quotidiano sæpe omittere solemus. Perperam Maran. ad sensum absolvendum addit: « Calumniis appetetur Deus » (infra enim: συκοφαντηθήσεται ὁ Θεός), et verba οὐδαμῶθεν... ὅπ' αὐτοῦ

Θεῷ, τίς ἡ αἰτία τοῦ δι' ἄλλων προστατῶν (75) καὶ νομοθεσίας μετὰ τσαύτας γενεάς ἀξιοῦν τὸν Θεὸν δικαιοῦσθαι μὲν τοὺς ἀπὸ Ἀβραάμ μέχρι Μωϋσέως διὰ περιτομῆς, τοὺς δὲ ἀπὸ Μωϋσέως καὶ διὰ περιτομῆς, καὶ τῶν ἄλλων ἐντολῶν, τουτέστι σαββάτου, καὶ θυσιῶν, καὶ σποδῶν (76), καὶ προσφορῶν, εἰ μὴ, ὡς προεῖρηται ὑπ' ἐμοῦ, ἀποδείξετε, ὅτι διὰ τὸ τὸν Θεὸν προγνώστην ὄντα, ἐγνωκῆναι ἄξιον γενησόμενον τὸν λαὸν ὑμῶν ἐκβληθῆναι ἀπὸ τῆς Ἱερουσαλήμ, καὶ μηδὲνα ἐπιτρέπεσθαι εἰσελθεῖν ἐκεῖ. (Οὐδαμῶθεν (77) γὰρ ἀλλαχθὲν ἐστὲ γενωριζόμενοι, ὡς προέφη, εἰ μὴ ἀπὸ τῆς περὶ τὴν σάρκα περιτομῆς. Οὐδὲ γὰρ Ἀβραάμ διὰ τὴν περιτομὴν δίκαιος εἶναι ὑπὸ τοῦ Θεοῦ ἐμαρτυρήθη, ἀλλὰ διὰ τὴν πίστιν. Πρὸ τοῦ γὰρ περιτμηθῆναι αὐτὸν εἴρηται περὶ αὐτοῦ οὕτως·

B *Ἐπίστευσε δὲ τῷ Θεῷ Ἀβραάμ, καὶ ἐλογίσθη αὐτῷ εἰς δικαιοσύνην.* Καὶ ἡμεῖς οὖν ἐν ἀκροβυστία τῆς σαρκὸς ἡμῶν πιστεύοντες τῷ Θεῷ διὰ τοῦ Χριστοῦ, καὶ περιτομὴν ἔχοντες τὴν ὠφελοῦσαν ἡμᾶς τοὺς κεκτημένους, τουτέστι τῆς καρδίας, δίκαιοι καὶ εὐάρεστοι τῷ Θεῷ ἐπιζόμενοι φαῖναι· ἐπειδὴ καὶ ἥδη μαρτυρήμεθα διὰ τῶν προφητικῶν λόγων ὑπ' αὐτοῦ.) Τὸ δὲ σαββατίζειν (78), καὶ τὰς προσφορὰς φέρειν κελευσθῆναι ἡμᾶς, καὶ τόπον εἰς ὄνομα τοῦ Θεοῦ ἐπικληθῆναι ἀνασχέσθαι τὸν Κύριον, ἵνα, ὡς εἴρηται, μὴ εἰδωλολατροῦντες καὶ ἀμνημονοῦντες τοῦ Θεοῦ, ἀσεβεῖς καὶ ἄθεοι γέννησθε, ὡς αἰεὶ φαίνεσθε γεγεννημένοι. (Καὶ ὅτι διὰ ταῦτα ἐνετέταλτο ὁ Θεὸς τὰς περὶ σαββάτων καὶ προσφορῶν ἐντολάς, προσποδεδείχεται μοι διὰ τῶν προειρημένων· διὰ δὲ τοὺς σήμερον ἐλθόντας, καὶ τὰ αὐτὰ σχεδὸν πάντα βούλομαι ἀναλαμβάνειν.) Ἐπεὶ, εἰ μὴ τοῦτό ἐστι, συκοφαντηθήσεται ὁ Θεός, ὡς μήτε πρόγνωσιν ἔχων, μήτε τὰ αὐτὰ δίκαια πάντας διδάσκων καὶ εἰδέναι· καὶ πράττειν· (πολλὰ γὰρ γενεὰ ἀνθρώπων πρὸ Μωϋσέως φαίνονται γεγεννημένοι·) καὶ οὐκ ἐστὶ Λόγος ὁ λέγων (79), ὡς οὐκ ἀληθὴς ὁ Θεὸς καὶ δίκαιος, καὶ πᾶσαι αἱ ὁδοὶ αὐτοῦ κρίσεις, καὶ οὐκ ἐστὶν ἀδικία ἐν αὐτῷ. Ἐπειδὴ δὲ ἀληθὴς ὁ Λόγος, καὶ Θεὸς ὑμᾶς τοιοῦτους μὴ εἶναι ἀσυνέτους καὶ φιλαίτους αἰεὶ βούλεται, ὅπως σωθῆτε μετὰ τοῦ Χριστοῦ (80)

uncis includit.

D (78) Τὸ δὲ σαββατίζειν... ἴρα. Hic etiam aliquid deesse videbitur, nisi hæc verba referantur ad superiora eī μὴ ἀποδείξετε ὅτι. Atque inde patet non sine causa longam hanc parenthesis appositam fuisse.

(79) Καὶ οὐκ ἐστὶ Λόγος ὁ λέγων. Corruptissimus locus, cujus tamen non difficilis emendatio. Legendum enim: Καὶ οὐκ ἐστὶν ἀληθὴς λόγος ὁ λέγων ὡς ἀληθὴς (vel ἀληθινὸς vel εὐθύς) ὁ Κύριος καὶ δίκαιος. Hæc variis ex psalmis desumpta sunt. Illud enim, « et omnes viæ ejus judicia, » ex psalmo xxiv, v. 40. Illud « et non est iniquitas in eo, » ex psalmo xcī decerptum. Ita etiam huic locum Cl. Thirlbius emendat.

(80) Μετὰ τοῦ Χριστοῦ. Cum Christo, ut auctore beatitudinis; quo sensu Paulus I Thessal. iv, 17: « Et sic semper cum Domino erimus. » Sic etiam supra n. 80: Ἐδωραθῆναι μετὰ τοῦ Χριστοῦ. Inutilis ergo opera Cl. Thirlbii legentis: Μετὰ τῶν διὰ

πῶ εὐαρεστούντος τῷ Θεῷ, καὶ μεμαρτυρημένου, ὡς προφήτην, διὰ τῶν ἁγίων προφητικῶν λόγων τὴν ἐπέδειξιν ποιήσας.

95. Τὰ γὰρ αἰεὶ καὶ δι' ὅλου δικαία καὶ πᾶσαν δικαιοσύνην παρέχει ἐν παντὶ γένει ἀνθρώπων· καὶ ἴσα πᾶν γένος γνωρίζον, ὅτι μοιχεῖα κακὸν, καὶ πορνεία, καὶ ἀνδροφονία (81), καὶ ὅσα ἄλλα τοιαῦτα. Ἐν πάντες πράττωσιν αὐτὰ, ἀλλ' οὖν γε τοῦ ἐπίσταςθαι ἀδικούντες, ὅταν πράττωσι ταῦτα, οὐκ ἀπλλαγμένοι εἰσὶ, πλὴν ὅσοι ὑπὸ ἀκαθάρτου πνεύματος ἐμπεφορημένοι, καὶ ἀνατροφῆς καὶ ἐθῶν φαύλων καὶ νόμων πονηρῶν διαφθαρέντες, τὰς φυσικὰς ἐννοίας ἀπέωλεσαν, μᾶλλον δὲ ἔσθεσαν, ἢ ἐπεσημνένας ἔχουσιν (82). Ἴδεῖν γὰρ ἔστι καὶ τοὺς σοῦτους (83) μὴ τὰ αὐτὰ παθεῖν βουλομένους, ἅπερ αὐτοὶ τοὺς ἄλλους διατιθέασι, καὶ ἐν συνειδήσει ἐθραῖς ταῦτα ὀνειδίζοντας ἀλλήλοις ἅπερ ἐργάζονται. Ὅθεν μοι δοκεῖ καλῶς εἰρησθαι ὑπὸ τοῦ ἡμετέρου Κυρίου καὶ Σωτῆρος Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἐν θυσίᾳ ἐντολαῖς πᾶσαν δικαιοσύνην καὶ εὐσέβειαν πληροῦσθαι. Εἰσὶ δὲ αὗται· Ἀγαπήσεις Κύριον τὸν Θεόν σου ἐξ ὅλης τῆς καρδίας σου, καὶ ἐξ ὅλης τῆς ἰσχύος σου· καὶ τὸν πλησίον σου ὡς σεαυτόν. Ὅγὰρ ἐξ ὅλης τῆς καρδίας, καὶ ἐξ ὅλης τῆς ἰσχύος ἀγαπῶν τὸν Θεόν, πλήρης θεοσεβοῦς γνώμης ὑπάρχων, οὐδένα ἄλλον τιμῆσει Θεόν· καὶ ἄγγελον ἐκεῖνον ἂν τιμῆσαι Θεοῦ βουλομένον, τὸν ἀγαπώμενον ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Κυρίου καὶ Θεοῦ. Καὶ ὁ τὸν πλησίον ὡς ἑαυτὸν ἀγαπῶν, ἅπερ αὐτῷ βούλεται ἀγαθὰ, κακίῳ βουλήσεται· οὐδεὶς δὲ ἑαυτῷ κακὰ βουλήσεται. Ταῦτ' οὖν τῷ πλησίον καὶ εὐξάειτ' ἂν, καὶ ἐργάσασθαι γενέσθαι, ἅπερ καὶ ἑαυτῷ ὁ τὸν πλησίον ἀγαπῶν. Πλησίον δὲ ἀνθρώπου οὐδὲν ἄλλο ἐστὶν ἢ τὸ ὁμοιοπαθὲς καὶ λογικὸν ζῶον, ὃ ἀνθρωπος. Διχῆ οὖν τῆς πάσης δικαιοσύνης τετμημένης, πρὸς τὸν Θεόν καὶ ἀνθρώπους, ὅστις, φησὶν ὁ Λόγος, ἀγαπᾷ Κύριον τὸν Θεόν ἐξ ὅλης τῆς καρδίας, καὶ ἐξ ὅλης τῆς ἰσχύος, καὶ τὸν πλησίον ὡς ἑαυτὸν, δίκαιος ἀληθῆς ἂν εἴη. Ὑμεῖς δὲ οὐτε πρὸς Θεόν, οὐτε πρὸς τοὺς προφήτας, οὐτε πρὸς ἑαυτοὺς φίλων ἢ ἀγάπην ἔχοντες, οὐδέποτε ἐδείχθητε, ἀλλ' ὡς δεικνύσθαι, καὶ ἀποκαλύπτει πάντοτε, καὶ φονεῖς τῶν δικαίων εὐ-

A etorum prophetarum sermonibus demonstravi, testimonium accepit, salutem assequamini.'

95. Eadem justitiæ ratio omnibus tradita. Hanc Christus duobus præceptis comprehendit. — Nam quæ semper et ubique justa sunt, ac totam justitiam in omni hominum genere exhibet; nec ullum est genus quod ignoret adulterium esse mahum et fornicationem et homicidium et quæcunque alia similia. Quæ quidem etiamsi omnes faciant, non tamen assequantur ut, cum ea faciunt, inique a se fieri ignorent, iis exceptis quicunque impuro spiritu pleni, vel prava institutione, et malis moribus, ac nefariis legibus corrupti naturales notions amiserunt, vel potius exstinxerunt, aut inhibitas tenent.

B Videre enim est etiam ejusmodi homines eadem pati nolle, quæ ipsi aliis faciunt, ac sibi invicem inimica conscientia exprobrare quæ perpetrant. Unde mihi præclare a Domino nostro et Salvatore Jesu Christo dictum videtur, duobus præceptis justitiam omnem et pietatem adimpleri : « Diliges Dominum Deum tuum ex toto corde tuo, et ex totis viribus tuis, et proximum tuum sicut teipsum ». Nam qui ex toto corde et ex totis viribus diligit Deum, is cum piæ sententiæ plenus sit, nullum alium deum colet, sed tamen angelum etiam illum, Deo jubente, colet, quem ipse Dominus et Deus diligit. Et qui proximum diligit tanquam seipsum, eadem illi bona ac ipse sibi optabit. Nemo autem sibi mala evenire vult. Igitur qui proximum diligit, eadem illi ac ipse sibi precabitur ac navabit. Proximus autem hominis non alius est, quam illud similibus perpressionibus obnoxium et ratione præditum animal, homo. Bifariam igitur distributa omni justitia, in Deum et homines; quicumque, ait Scriptura, diligit Dominum Deum ex toto corde et ex totis viribus, et proximum ut seipsum, is vere justus fuerit. Vos autem neque in Deum, neque in prophetas, neque in vosmetipsos amorem unquam aut charitatem declarastis, sed semper, ut manifestum est, et simulacrorum cultores et justorum interfectores vos præbuisistis; ita ut ipsi

14 Matth. xxii, 37.

τοῦ Χριστοῦ τούτου εὐαρεστούντων τῷ Θεῷ καὶ μεμαρτυρημένων. Christus est de quo Justinus ex totis prophetarum testimoniis probavit illum a Deo accepisse testimonium.

(81) Ἀνδροφονία. Uterque cod. mss. ἀνδρομακία ad marginem.

(82) Ἡ ἐπεσχημνένας ἔχουσιν. Naturales notions in ejusmodi hominibus suspensas magis quam penitus extinctas putat, quia nulla est naturalis legis ignoratio, quæ non facile Christi gratia superetur. Sed, quod maxime observandum est, hanc ignorantiam nequaquam a peccato excusat. Nam 1º Multam discriminis ponit inter illam ignorantiam, quæ ex peccato originali, malis institutionibus, et legibus venit, et eam, quam auctori naturæ acceptam referebant hæretici illius ætatis; de postremo hoc genere fatetur, nihil laudi aut vitio reliquum loci futurum, Apol. II, n. 7. At homines qui peccato primi parentis in mortem et fraudem serpen-

D tis lapsi sunt, sua quemque culpa peccare declarat supra n. 88. Vid. Apol. I, n. 61. Qui hac laborant ignorance, eos miseriores putat iis in quibus non obliterata legis divinæ cognitio. 2º Id discriminis ponit inter Mosaicæ præscripta et legem divinam, quod ista certis temporibus et locis astricta sint, hæc autem omni tempore et loco et hominum generi imposita sit. 3º Cum Rabbini veniam darent quatuor aut quinque uxorum ducendarum, ac eos, qui ita nubebant, « nihil peccare » contenderent n. 134 et 141, Judæi ab omni prorsus scrupulo in hac Rabbinoꝝ auctoritate acquiescebant. Sed eos peccare et debitum Deo obsequium violare contendit Justinus.

(83) Τοὺς σοῦτους. Vocem τοῖουτους, quæ deerat in editis, uterque codex ms. supplevit. Paulo ante legendum innotuit Stephanus ὑπὸ φαύλης ἀνατροφῆς vel ὑπὸ κακῆς ἀνατροφῆς.

cisione et sabbatis placuerint Deo, per alios duces et legis institutionem tot elapsis ætatibus Deus justificari voluerit, eos quidem, qui ab Abrahamo ad Moysem fuerunt, per circumcisionem, eos autem qui post Moysem, tum per circumcisionem, tum per alia præcepta, id est, sabbatum, victimas, cineres et dona; calumniis appetetur Deus, nisi, ut jam dixi, id causæ demonstratis fuisse, quod populum vestrum præscius omnium Deus meritum cognoverit, ut Hierosolymis pelleretur, nec cuiquam eo ingredi liceret. Nulla enim re alia dignoscimini, ut jam dixi, nisi ista carnis circumcisione. Neque enim Abrahamum Deus justum per circumcisionem fuisse testatus est, sed per fidem. Ante enim quam circumciscus esset, ita de eo dictum legimus: « Credidit Abraham Deo, et reputatum est ei ad justitiam⁴⁵. » Et nos igitur, qui in præputio carnis nostræ credimus Deo per Christum, ac circumcisionem eam habemus, quæ nobis eam adeptis prodest, id est cordis circumcisionem, futurum speramus ut justus et Deo grati reperiamur; si quidem jam etiam ab eo testimonium per propheticos sermones accepimus. Quod autem sabbata servare et munera offerre jussi estis, quodque locum de suo nomine Dominus vocari passus est, nisi id propterea factum demonstratis, ne, ut diximus, ad simulacrorum cultum delapsi ac Dei immemores, impii et athei essetis, quales semper vos fuisse patet. (Atque hanc fuisse causam, cur Deus de sabbatis et donis leges **190** sanciret, a me supra demonstratum est, sed propter eos qui hodie venerunt, eadem pæne omnia repetere volo.) Nisi, inquam, ita sit, calumniis appetetur Deus, quasi nec futurorum præscius sit, nec eandem omnes justitiam noscere et observare docuerit (multas enim generationes hominum ante Moysem fuisse liquet), nec vera sit Scriptura quæ dicit Deum esse verum et justam, et omnes vias ejus judicia, nec esse iniquitatem in eo. Sed quia vera est Scriptura; etiam Deus tales vos semper esse non vult, insipientes et vestri amantes, ut cum Christo, qui placuit Deo, et ab eo, ut ex san-

⁴⁵ Gen. xv, 6.

(75) Δι' ἄλλων προστατῶν. Nonnullis videtur legi posse προστατῶν, sed eos refellit sequens vocabulum νομοθεσίας. Liqueat Abrahami et Moysem aptissima hic designari.

(76) Σποδῶν. Legendum σπονδῶν. THIRLBIUS.

(77) Οὐδαμῶθεν. Cum sensus absolutus non sit, Langus ante hæc verba apposuit ad conclusionem superioris periodi: « Quid habebitis quod respondeatis? » Sed lucem huic loco afferre conatus sum ope parenthesis, quam tamen in Latina interpretatione servandam non duxi. Sed ut sensum absolverem, supra inserui hæc verba: « calumniis appetetur Deus, » quæ infra occurrunt. — *Εἰ μή... ἀπαῖ*. Reposui signum interrogationis. Langus non male subaudit: *Τί ἔχετε ἀποκρίνασθαι*; « quid habebitis quod respondeatis? » Tales conclusiones in sermone quotidiano sæpe omittere solemus. Perperam Maran. ad sensum absolvendum addit: « Calumniis appetetur Deus » (infra enim: συκοφαντηθήσεται ὁ Θεός), et verba οὐδαμῶθεν... ὑπ' αὐτοῦ

Θεῷ, τίς ἡ αἰτία τοῦ δι' ἄλλων προστατῶν (75) καὶ νομοθεσίας μετὰ τούτων γενεᾶς ἀξιούν τὸν Θεὸν δικαιῶσθαι μὲν τοὺς ἀπὸ Ἀβραάμ μέχρι Μωϋσέως διὰ περιτομῆς, τοὺς δὲ ἀπὸ Μωϋσέως καὶ διὰ περιτομῆς, καὶ τῶν ἄλλων ἐντολῶν, τουτέστι σαββάτου, καὶ θυσιῶν, καὶ σποδῶν (76), καὶ προσφορῶν, εἰ μὴ, ὡς προεῖρηται ὑπ' ἐμοῦ, ἀποδείξετε, ὅτι διὰ τὸ τὸν Θεὸν προγνώστην ἔντα, ἐγνωκέναι ἄξιον γενησόμενον τὸν λαὸν ὑμῶν ἐκδηληθῆναι ἀπὸ τῆς Ἱερουσαλήμ, καὶ μηδὲνα ἐπιτρέπεσθαι εἰσελθεῖν ἐκεῖ. (Οὐδαμῶθεν (77) γὰρ ἀλλαχθὲν ἐστὲ γνωριζόμενοι, ὡς προέφη, εἰ μὴ ἀπὸ τῆς περὶ τὴν σάρκα περιτομῆς. Οὐδὲ γὰρ Ἀβραάμ διὰ τὴν περιτομὴν δίκαιος εἶναι ὑπὸ τοῦ Θεοῦ ἐμαρτυρήθη, ἀλλὰ διὰ τὴν πίστιν. Πρὸ τοῦ γὰρ περιτμηθῆναι αὐτὸν εἴρηται περὶ αὐτοῦ οὕτως·

B Ἐπίστευσε δὲ τῷ Θεῷ Ἀβραάμ, καὶ ἐλογίσθη αὐτῷ εἰς δικαιοσύνην. Καὶ ἡμεῖς οὖν ἐν ἀκροβυστίᾳ τῆς σαρκὸς ἡμῶν πιστεύοντες τῷ Θεῷ διὰ τοῦ Χριστοῦ, καὶ περιτομὴν ἔχοντες τὴν ὠφελοῦσαν ἡμᾶς τοὺς κεκτημένους, τουτέστι τῆς καρδίας, δίκαιοι καὶ εὐάρεστοι τῷ Θεῷ ἐλπίζομεν φανῆναι· ἐπειδὴ καὶ ἥδη μαρτυρήμεθα διὰ τῶν προφητικῶν λόγων ὑπ' αὐτοῦ.) Τὸ δὲ σαββατίζειν (78), καὶ τὰς προσφορὰς φέρειν κελευσθῆναι ὑμᾶς, καὶ τόπον εἰς ὄνομα τοῦ Θεοῦ ἐπικληθῆναι ἀνασχέσθαι τὸν Κύριον, ἵνα, ὡς εἴρηται, μὴ εἰδωλολατρῶντες καὶ ἀμνημονοῦντες τοῦ Θεοῦ, ἀσεβεῖς καὶ ἄθεοι γένησθε, ὡς αἰεὶ φαίνεσθε γεγενημένοι. (Καὶ ὅτι διὰ ταῦτα ἐνετέταλτο ὁ Θεὸς τὰς περὶ σαββάτων καὶ προσφορῶν ἐντολάς, προαποδέδεικται μοι διὰ τῶν προειρημένων· διὰ δὲ τοὺς σημερον ἐλθόντας, καὶ τὰ αὐτὰ σχεδὸν πάντα βούλομαι ἀναλαμβάνειν.) Ἐπεὶ, εἰ μὴ τοῦτο ἐστὶ, συκοφαντηθήσεται ὁ Θεός, ὡς μήτε πρόγνωσιν ἔχων, μήτε τὰ αὐτὰ δίκαια πάντα διδάσκων καὶ εἰδέναι· καὶ πράττειν· (πολλὰ γὰρ γενεὰ ἀνθρώπων πρὸ Μωϋσέως φαίνονται γεγενημένοι) καὶ οὐκ ἐστὶ λόγος ὁ λέγων (79), ὡς οὐκ ἀληθὴς ὁ Θεός καὶ δίκαιος, καὶ πᾶσαι αἱ ὁδοὶ αὐτοῦ κρίσεις, καὶ οὐκ ἐστὶν ἀδικία ἐν αὐτῷ. Ἐπειδὴ δὲ ἀληθὴς ὁ Λόγος, καὶ Θεός ὑμᾶς τοιοῦτους μὴ εἶναι ἀσυνέτους καὶ φιλαύτους αἰεὶ βούλεται, ὅπως σωθῆτε μετὰ τοῦ Χριστοῦ (80)

uncis includit.

D (78) Τὸ δὲ σαββατίζειν... ἴνα. Hic etiam aliquid deesse videbitur, nisi hæc verba referantur ad superiora εἰ μὴ ἀποδείξετε ὅτι. Atque inde patet non sine causa longam hanc parenthesis appositam fuisse.

(79) Καὶ οὐκ ἐστὶ λόγος ὁ λέγων. Corruptissimus locus, cujus tamen non difficilis emendatio. Legendum enim: Καὶ οὐκ ἐστὶν ἀληθὴς λόγος ὁ λέγων ὡς ἀληθὴς (vel ἀληθινὸς vel εὐθύς) ὁ Κύριος καὶ δίκαιος. Hæc variis ex psalmis desumpta sunt. Ihud enim, « et omnes viæ ejus judicia, » ex psalmo xxiv, v. 40. Illud « et non est iniquitas in eo, » ex psalmo xcī decerptum. Ita etiam hunc locum Cl. Thirlbius emendat.

(80) Μετὰ τοῦ Χριστοῦ. Cum Christo, ut auctore beatitudinis; quo sensu Paulus I Thessal. iv, 17: « Et sic semper cum Domino erimus. » Sic etiam supra n. 80: Εὐφρανθήναι μετὰ τοῦ Χριστοῦ. Inutilis ergo opera Cl. Thirlbii legentis: Μετὰ τῶν διὰ

τῷ εὐαρεστούντος τῷ Θεῷ, καὶ μεμαρτυρημένου, ἅς προέφη, διὰ τῶν ἁγίων προφητικῶν λόγων τὴν ἐπίδειξιν ποιήσας.

85. Τὰ γὰρ ἀεὶ καὶ δι' ὅλου δίκαια καὶ πᾶσαν δικαιοσύνην παρέχει ἐν παντὶ γένει ἀνθρώπων· καὶ ἴσα πᾶν γένος γνωρίζον, ὅτι μοιχεία κακὸν, καὶ κριεῖα, καὶ ἀνδροφονία (81), καὶ ὅσα ἄλλα τοιαῦτα. Ἐάν πάντες πράττωσιν αὐτὰ, ἀλλ' οὖν γε τοῦ ἐπίστασθαι ἀδικούντες, ὅταν πράττωσι ταῦτα, οὐκ ἀπλλαγμένοι εἰσὶ, πλὴν ὅσοι ὑπὸ ἀκαθάρτου πνεύματος ἐμπεφορημένοι, καὶ ἀνατροφῆς καὶ ἐθῶν φαύλων καὶ νόμων πονηρῶν διαφθαρέντες, τὰς φυσικὰς ἐννοίας ἀπόλεσαν, μᾶλλον δὲ ἐσθεσαν, ἣ ἐπεσημένας ἔχουσιν (82). Ἴδειν γὰρ ἔστι καὶ τοὺς σιωποῦσας (83) μὴ τὰ αὐτὰ παθεῖν βουλομένους, ἕπερ αὐτοὶ τοὺς ἄλλους διατιθέασι, καὶ ἐν συνειδήσει ἐχθραῖς ταῦτα ὀνειδίζοντας ἀλλήλοις ἅπερ ἐργάζονται. Ὅθεν μοι δοκεῖ καλῶς εἰρησθαι ὑπὸ τοῦ ἡμετέρου Κυρίου καὶ Σωτῆρος Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἐν ὅσῳ ἐντολαῖς πᾶσαν δικαιοσύνην καὶ εὐσέθειαν πληροῦσθαι. Εἰσὶ δὲ αὐταί· Ἀγαπήσεις Κύριον τὸν Θεόν σου ἐξ ὅλης τῆς καρδίας σου, καὶ ἐξ ὅλης τῆς ἰσχύος σου καὶ τὸν πλησίον σου ὡς σεαυτὸν. Ὅ γὰρ ἐξ ὅλης τῆς καρδίας, καὶ ἐξ ὅλης τῆς ἰσχύος ἀγαπῶν τὸν Θεόν, πλήρης θεοσεβοῦς γνώμης ὑπάρχων, οὐδένα ἄλλον τιμᾷσει Θεόν· καὶ ἄγγελον ἐκεῖνον ἂν τιμᾷσαι Θεοῦ βουλομένους, τὸν ἀγαπώμενον ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Κυρίου καὶ Θεοῦ. Καὶ ὁ τὸν πλησίον ὡς ἑαυτὸν ἀγαπῶν, ἅπερ αὐτῷ βούλεται ἀγαθὰ, κακίῳ βουλήσεται· οὐδεὶς δὲ ἑαυτῷ κακὰ βουλήσεται. Ταῦτ' οὖν τῷ πλησίον καὶ εὐξάειτ' ἂν, καὶ ἐργάσαιτο γενέσθαι, ἅπερ καὶ ἑαυτῷ ὁ τὸν πλησίον ἀγαπῶν. Πλησίον δὲ ἀνθρώπου οὐδὲν ἄλλο ἐστὶν ἢ τὸ ὁμοιωπαθὲς καὶ λογικὸν ζῶον, ὃ ἀνθρωπικόν. Διχῆ οὖν τῆς πάσης δικαιοσύνης τετραμμένης, πρὸς τὸν Θεόν καὶ ἀνθρώπους, ὅστις, φησὶν ὁ Λόγος, ἀγαπᾷ Κύριον τὸν Θεόν ἐξ ὅλης τῆς καρδίας, καὶ ἐξ ὅλης τῆς ἰσχύος, καὶ τὸν πλησίον ὡς ἑαυτὸν, δίκαιος ἀληθῶς ἂν εἴη. Ὑμεῖς δὲ οὔτε πρὸς Θεόν, οὔτε πρὸς τοὺς προφήτας, οὔτε πρὸς ἑαυτοὺς φιλεῖτε ἢ ἀγάπην ἔχοντες, οὐδέποτε ἐδείχθητε, ἀλλ' ὡς δείκνυται, καὶ ἐκβαλλόμενοι πάντοτε, καὶ φονεῖς τῶν δικαίων εὐ-

95. *Eadem justitiæ ratio omnibus tradita. Hanc Christus duobus præceptis comprehendit.* — Nam quæ semper et ubique justa sunt, ac totam justitiam in omni hominum genere exhibet; nec ullum est genus quod ignoret adulterium esse malum et fornicationem et homicidium et quæcunque alia similia. Quæ quidem etiamsi omnes faciant, non tamen assequuntur ut, cum ea faciunt, inique a se fieri ignorent, iis exceptis quicunque impuro spiritu pleni, vel prava institutione, et malis moribus, ac nefariis legibus corrupti naturales notiones amiserunt, vel potius extinxerunt, aut inhibitas tenent. **B** Videre enim est etiam ejusmodi homines eadem pati nolle, quæ ipsi aliis faciunt, ac sibi invicem inimica conscientia exprobrare quæ perpetrant. Unde mihi præclare a Domino nostro et Salvatore Jesu Christo dictum videtur, duobus præceptis justitiam omnem et pietatem adimpleri: « Diliges Dominum Deum tuum ex toto corde tuo, et ex totis viribus tuis, et proximum tuum sicut teipsum ». Nam qui ex toto corde et ex totis viribus diligit Deum, is cum piæ sententiæ plenus sit, nullum alium deum colet, sed tamen angelum etiam illum, Deo iudicente, colet, quem ipse Dominus et Deus diligit. Et qui proximum diligit tanquam seipsum, eadem illi bona ac ipse sibi optabit. Nemo autem sibi mala evenire vult. Igitur qui proximum diligit, eadem illi ac ipse sibi precabitur ac navabit. Proximus autem hominis non alius est, quam illud similibus perpressionibus obnoxium et ratione præditum animal, homo. Bifariam igitur distributa omni justitia, in Deum et homines; quicumque, ait Scriptura, diligit Dominum Deum ex toto corde et ex totis viribus, et proximum ut seipsum, is vere justus fuerit. Vos autem neque **191** in Deum, neque in prophetas, neque in vosmetipsos amorem unquam aut charitatem declarastis, sed semper, ut manifestum est, et simulacrorum cultores et justorum interfectores vos præbuitis; ita ut ipsi

^u Matth. xxi, 37.

τῷ Χριστοῦ τούτου εὐαρεστούντων τῷ Θεῷ καὶ μεμαρτυρημένων. Christus est de quo Justinus ex tot prophetarum testimoniis probavit illum a Deo accepisse testimonium.

(81) Ἄνδροφονία. Uterque cod. mss. ἀνδροματία ad marginem.

(82) Ἡ ἐπεσημένας ἔχουσιν. Naturales notiones in ejusmodi hominibus suspensas magis quam penitus extinctas putat, quia nulla est naturalis legis ignoratio, quæ non facile Christi gratia superetur. Sed, quod maxime observandum est, hanc ignorantiam nequaquam a peccato excusat. Nam 1° Multum discriminis ponit inter illam ignorantiam, quæ ex peccato originali, malis institutionibus, et legibus venit, et eam, quam auctori naturæ acceptam referabant hæretici illius ætatis; de postremo hoc genere fatetur, nihil laudi aut vitio reliquum loci futurum, Apol. ii, n. 7. At homines qui peccato primi parentis in mortem et fraudem serpen-

D tis lapsi sunt, sua quemque culpa peccare declarat supra n. 88. Vid. Apol. i, n. 61. Qui hæc laborant ignorance, eos miseres putat iis in quibus non obliterata legis divinæ cognitio. 2° Id discriminis ponit inter Mosaicam præscripta et legem divinam, quod ista certis temporibus et locis stricta sint, hæc autem omni tempore et loco et hominum generi imposita sit. 3° Cum Rabbini veniam darent quatuor aut quinque uxorum ducendarum, ac eos, qui ita nubebant, « nihil peccare » contenderent n. 134 et 141, Judæi ab omni prorsus scrupulo in hac Rabbinarum auctoritate acquiescebant. Sed eos peccare et debitum Deo obsequium violare contendit Justinus.

(83) Τοὺς σιωποῦσας. Vocem τιοῦσας, quæ deerat in editis, uterque codex ms. suppeditavit. Paulo ante legendum movit Stephanus ὑπὸ φαντασίας ἀνατροφῆς vel ὑπὸ κακῆς ἀνατροφῆς.

etiam Christo manus intuleritis, atque hactenus in vestra permaneat nequitia, diris etiam eos agentes, qui eum quem crucifixistis, Christum esse demonstrant. Ad hæc etiam illum, ut Dei inimicum et maledictum, in crucem actum esse conamini demonstrare; quod sane alieni a ratione animi vestri opus est. Nam cum ex signis a Moyse factis intelligendi copiam habeatis eum esse Christum; non modo non vultis, sed etiam in angustias nos conjici posse existimantes, quæstiones ponitis quæcumque in mentem veniunt, nec tamen ipsi habetis quod dicatis, si quem firmiorem Christianum offenderitis.

94. Quo sensu maledictus qui pendet in ligno. — Dicite enim mihi: Nonne Deus est, qui per Moysen præcepit, ne qua imago aut simulacrum sive eorum quæ in cælo sursum, sive eorum quæ in terra sunt deorsum, omnino effingeretur? et tamen ipse in solitudine per Moysen effecit, ut serpens æneus fieret, eumque signo imposuit, quo signo servabantur, qui a serpentibus morsi fuerant, nec ullam injuriæ culpam sustinet. Per hanc enim rem mysterium illud, ut supra dixi, prædicabat, quo serpentis quidem illius, cujus opera prævaricatio etiam sub Adamo inducta, potestatem sese dissoluturum prædicabat; credentibus autem in eum qui per hoc signum, id est per crucem, passurus erat, salutem ex morsibus serpentis, qui nihil aliud sunt quam prævæ actiones, simulacrorum cultus et alia injusta facta; nuntiabat. Nisi enim ita res intelligatur, rationem date

Α ρίσκεσθε, ὡς καὶ μέχρις αὐτοῦ τοῦ Χριστοῦ τὰς χεῖρας ἐπιβαλεῖν ὑμᾶς, καὶ μέχρι νῦν ἐπιμένειν τῇ κακίᾳ ὑμῶν, καταρωμένους καὶ τῶν τούτων τὸν ἐσταυρωμένον ὑφ' ὑμῶν ἀποδεικνύοντων εἶναι τὸν Χριστόν. Καὶ πρὸς τούτοις ἐκείνον μὲν ὡς ἐχθρὸν Θεοῦ καὶ κατηραμένον ἀξιοῦτε ἀποδεικνύουσι ἐσταυρωθῆναι ὅπερ τῆς ἀλογίστου ὑμῶν γνώμης ἔργον ἐστίν. Ἐχόντες γὰρ ἀφορμὰς ἀπὸ τῶν γενομένων σημεῖων (84) διὰ Μωϋσέως συνιέναι ὅτι οὕτως ἐστίν, οὐ βούλεσθε, ἀλλὰ καὶ πρὸς τούτοις, ἡμᾶς ἀλογεῖν δύνασθαι ὑπολαμβάνοντες, συζητεῖτε ὅπερ ὑμῖν συμβαίνει, καὶ ὑμεῖς ἀπορεῖτε λόγων, ὅταν εὐτόκῳ τινὶ Χριστιανῷ συμβάλῃτε.

94. Εἶπατε γάρ μοι· Οὐχὶ Θεὸς ἦν ὁ ἐντειλάμενος διὰ Μωϋσέως, μήτε εἰκόνα μήτε ὁμοίωμα μήτε τῶν ἐν οὐρανῷ ἄνω, μήτε τῶν ἐπὶ γῆς ὅλων ποιῆσαι, καὶ αὐτὸς ἐν τῇ ἐρήμῳ διὰ τοῦ Μωϋσέως τὸν χαλκοῦν ὄφιν ἐνήργησε γενέσθαι, καὶ ἐπὶ σημεῖον ἔστησε (85), δι' οὗ σημεῖον ἐσώζοντο οἱ ὀφιοδῆκτοι; καὶ ἀνατιθίς ἐστίν ἀδικίας. Μυστήριον γὰρ διὰ τοῦ του, ὡς προέφη, ἐκήρυσσε, δι' οὗ καταλύει μὲν τὴν δύναμιν τοῦ ὄφρα τοῦ καὶ τὴν παράβασιν ὑπὸ τοῦ Ἀδάμ γενέσθαι ἐργασαμένου ἐκήρυσσε· σωτηρίαν δὲ τοῖς πιστεύουσιν ἐπὶ τούτων τῶν διὰ τοῦ σημεῖου τούτου, τουτέστι τὸν σταυρωθῆναι μέλλοντα, ἀπὸ τῶν δηγμάτων τοῦ ὄφρα, ἅπερ εἰσὶν αἱ κακαὶ πράξεις, εἰδωλολατρεῖαι, καὶ ἄλλαι ἀδικίαι. Ἐπεὶ εἰ μὴ τοῦτο νοηθῆσεται, δότε μοι λόγον ὅτου χάριν τὸν χαλκοῦν ὄφιν Μωϋσῆς ἐπὶ σημεῖου (86) ἔστησε, καὶ προσβλέπειν (87) αὐτὸν (88) τοὺς δακνομένους

(84) *σημεῖον*. Nempe æneo serpente et manibus ad profligandum Amalec in crucis morem extensis. Miracula a Moyse edita interpretes hic prorsus immerito obtrudunt. Res per se manifesta confirmatur ex his quæ in eandem sententiam leguntur n. 90.

(85) *Ἐπὶ σημεῖον ἔστησε*. Vertendum duxi, « signo imposuit, » id est cruci. Nam signi nomine crucem intelligit Justinus, et serpentem æneum cruci impositum fuisse existimat, ut etiam observavi in not. ad n. 60 Apol. i. Hoc ipso in loco idem declarat his verbis: « In eum qui per hoc signum, id est per crucem, erat passurus. » Eadem habet vetus Barnabæ interpres. Sic enim legimus n. 13: « Ipse Moyses, qui præceperat: *Non erit vobis conflatile, neque sculptile*, ipse fecit serpentem æneum, ut figuram Jesu ostenderet, et posuit in cruce. » Legebat ergo ἐπὶ σημεῖου. At hodie in textu desunt hæc verba, ac tantum legimus, καὶ πτόησιν ἐνδόξως, « et gloriose collocat. » Justinus opinionis ascriptorem ac verborum imitorem habebimus Tertullianum, qui in lib. *adv. Judæos* sic loquitur cap. 11: « Idem rursus Moyses post interdictam omnis rei similitudinem, cur æneum serpentem ligno impositum, pendentis habitu in spectaculum Israeli salutare proposuit, eo tempore quo a serpentibus post idololatram exterminabantur? Nisi quod hic Dominicam crucem intentabat qua serpens diabolus publicabatur, et læso cuique ab ejusmodi colubris, id est, angelis ejus, a delictorum peccantia ad Christi crucis sacramenta intento, salus efficiebatur? Nam qui illum tunc respiciebat, a morsu serpentium liberabatur. » Vix dubium est quin legendum non sit « serpentem ligno impositum, » sed, ut apud Justinum, « ser-

pentem signo impositum. » 1. Tertullianus Scripturæ verba ἐπὶ σημεῖου Latine reddit. Cur ergo « ligno impositum » reddidisset potius quam « signo; » cum præsertim signum, ut observavimus ad Apol. i sæpe crucem significet? 2. Justinus in eodem loco Apologie i ipsam crucem æream fuisse indicat. Non erat ergo cur Tertullianus, qui eum imitatur, lignum hic obtruderet.

(86) *Ἐπὶ σημεῖον*. Ita duo mss. codices. Editi ἐπὶ σημεῖον.

(87) *Προσβλέπειν*. R. Stephanus et colices mss. προσβλέπειν. Sed tamen retinui προσβλέπειν, ut habetur in editionibus Græco-Latinis, atque ut legendum esse quisque perspicit.

(88) *Αὐτόν*. Duo mss. codices habent αὐτῷ ad marginem. Si hæc scripturam sequamur, i. a verti poterit: « Serpentem æneum Moyses signo » (id est cruci) imposuit, ac jussit ut illud respicerent qui morsi fuerant. Ita videtur legisse Tertullianus, ut patet ex his illius verbis modo citatis: « Nam qui illam aspiciebat, a morsu serpentium liberabatur. » Sed tamen nihil mutandum duxi, tum quia Justinus infra n. 112, sanatos dicit eos qui serpentem intuebantur; tum quia res eodem redi, sive ipsa crux, in qua victus serpens, sive ipse in cruce triumphatus serpens aspiciatur. Etsi serpentem plerique orientis Christi et sanantis figuram fuisse dixerunt, non defuere qui eum uti aboli triumphati figuram dicerent. Tertullianus, cujus jam verba retulimus, idem docet in libro *De idololatria*, cap. 5, nempe « effligem arei serpentis, suspensi in modum, figuram designasse Dominicæ crucis a serpentibus, id est ab angelis diaboli libera-

ἐθελευσε, καὶ ἐθεραπεύοντο οἱ θαυνομένοι· καὶ ταῦτα Α
αὐτὸς κλέυσας, μηδενὸς ὄλως ὁμοίωμα ποιεῖν.
Inerant, ex quo etiam illi sanabantur; idque cum ipse sanxisset, ne ullius omnino rei simulacrum fieret.

Καὶ ὁ ἑτερος τῶν τῆ δευτέρᾳ ἀφιγμένων εἶπεν·
Ἄληθώς εἶπας· οὐκ ἔχομεν λόγον διδόναι. Καὶ γὰρ
ἐγὼ περὶ τοῦτου πολλὰκις τοὺς διδασκάλους ἠρώτησα,
καὶ οὐδεὶς μοι λόγον ἀπέδωκεν· ὥστε λέγε σὺ ἃ λέ-
γεις· προσέχομεν γὰρ σοι μυστήριον ἀποκαλύπτουσι
δὲ ἔτι καὶ τὰ τῶν προφητῶν διδάγματα συκοφανητά
ἔστι.

Κἀγὼ· Ὅνπερ οὖν τρόπον τὸ σημεῖον διὰ τοῦ
γαλοῦ θρεῖως γενέσθαι ὁ Θεὸς ἐκέλευσε, καὶ ἀνα-
πίως ἔστιν, οὕτω δὴ καὶ ἐν τῷ νόμῳ κατὰρα κείται Β
κατὰ τῶν σταυρουμένων ἀνθρώπων· οὐκ ἔτι δὴ κατὰ
τοῦ Χριστοῦ τοῦ Θεοῦ κατὰρα κείται, δι' οὗ σώζει
πάντας τοὺς κατὰρας ἄξια πράξαντας.

95. Καὶ γὰρ πᾶν γένος ἀνθρώπων εὐρεθήσεται
ὑπὸ κατάραν ἐν. Κατὰ τὸν νόμον Μωϋσέως ἐπικατάρ-
ατος γὰρ εἰρηται πᾶς ὅς οὐκ ἐμμένει ἐν τοῖς γε-
γραμμένοις ἐν τῷ βιβλίῳ τοῦ νόμου τοῦ ποιῆσαι
αὐτά. Καὶ οὐδεὶς ἀκριβῶς πάντα ἐποίησεν, οὐδ'
ἡμεῖς τολμήσετε ἀντειπεῖν· ἀλλ' εἰσὶν οἱ μᾶλλον καὶ
ἦσαν ἀλλήλων τὰ ἐντεταλμένα ἐφύλαξαν. Εἰ δὲ οἱ
ὑπὸ τὸν νόμον τοῦτον ὑπὸ κατάραν φαίνονται εἶναι
διὰ τὸ μὴ πάντα φυλάξαι, οὐχὶ πολὺ μᾶλλον πάντα
τὰ ἔθνη φανήσονται ὑπὸ κατάραν ὄντα καὶ εἰδωλο-
λατροῦντα, καὶ παιδοφοροῦντα, καὶ τὰ ἄλλα κακὰ ἐρ-
γάζόμενα; Εἰ οὖν καὶ τὸν ἑαυτοῦ Χριστὸν ὑπὲρ τῶν ἐκ
παντὸς γένους ἀνθρώπων ὁ Πατὴρ τῶν ὄλων τὰς πάντων
κατὰρας ἀναδέξασθαι ἐβουλήθη, εἰδὼς ὅτι ἀναστήσει
αὐτὸν σταυρωθέντα καὶ ἀποθανόντα, διὰ τί ὡς κεκατη-
ραμένου τοῦ ὑπομείναντος κατὰ τὴν τοῦ Πατρὸς βου-
λήν ταῦτα παθεῖν τὸν λόγον ποιεῖτε, καὶ οὐχὶ μᾶλ-
λον ἐκρυπτοῦς θρηνεῖτε; Εἰ γὰρ καὶ ὁ Πατὴρ αὐτοῦ,
καὶ αὐτὸς παθεῖν ταῦτα αὐτὸν ὑπὲρ τοῦ ἀνθρωπείου
γένους ἐνήργησεν, ἡμεῖς οὐχ ὡς γνώμη Θεοῦ ὑπηρε-
τοῦντες τούτο ἐπράξατε. Οὐδὲ γὰρ, τοὺς προφῆτας
ἀναιροῦντες, εὐσέβειαν εἰργάσασθε. Καὶ μὴ τις
ὑμῶν λεγέτω· Εἰ ὁ Πατὴρ αὐτὸν ἠθέλησε ταῦτα πα-
θεῖν, ἵνα τῷ μώλωπι αὐτοῦ ἱσασί γένηται τῷ γένει
τῶν ἀνθρώπων, οὐδὲν ἠδικήσαμεν. Εἰ μὲν οὖν μετα-
νοοῦντες ἐπὶ τοῖς ἡμαρτημένοις, καὶ ἐπιγνόντες τοῦ-
τον εἶναι τὸν Χριστὸν, καὶ φυλάσσοντες αὐτοῦ τὰς
ἐντολάς, ταῦτα φήσετε (89), ἄφεσις ὑμῖν τῶν ἁμαρ-
τιῶν ὅτι ἔσται, προεῖπον· εἰ δὲ αὐτοῦ τε ἐκείνου, καὶ
τῶν εἰς ἐκεῖνον πιστευόντων καταρᾶσθε, καὶ ὁπόταν
ἐξουσίαν ἔχητε, ἀναιρεῖτε, πῶς οὐχὶ καὶ τὸ ἐκεῖνω
ἐπιθεδωτέον τὰς χεῖρας ὑμῶν, ὡς παρὰ ἀδίκων καὶ
ἁμαρτωλῶν, καὶ μέχρις ὄλου σκληροκαρδιῶν καὶ ἀσυ-
νέτων ἐζητηθήσεται;

A eur Moyses serpentem æneum signo imposuerit, ac
jussisset ut eum intuerentur, qui morsibus petiti

Hic alius ex illis, qui postridie venerant: Verum
inquit, dixisti; rationem afferre non possumus.
Nam et ego sæpe ea de re magistros nostros inter-
rogavi, nec quisquam mihi rationem reddidit. Quapropter
perge quomol dicere instituisti; tibi enim
mysterium recludenti attendimus, qua de causa
etiam prophetarum oracula calumniis pateant.

192 Tum ego: Quemadmodum Deus signum
per serpentem æneum fieri jussit, nec tamen in
culpa est; sic in lege maledictio posita est in ho-
mines crucifixos, nequaquam autem in Christum
Dei, per quem omnes, qui res maledictione dignas
gesserunt, a Deo salvantur.

95. *Christus maledictionem nobis debitam in se
suscepit.* — Nam omne humanum genus maledi-
ctioni obnoxium reperietur. Maledictus enim se-
cundum legem Moysis dictus est, quisquis non
permanet in eis quæ scripta sunt in libro legis,
ut faciat ea *7. Nemo certe omnia accurate obser-
vavit (neque id vos negare audebitis), sed alii aliis
plus aut minus præcepta observarunt. Quod si eos,
qui sub hac lege sunt, sub maledictione esse patet,
quod non omnia observaverint; an non multo magis
patebit gentes omnes, quæ simulacra colunt,
pueris supra inferunt, et alia nefarie faciunt, sub
maledictione esse? Igitur si pro hominibus ex omni
genere suum etiam Christum Patris universorum
maledictionem omnium in se suscipere voluit, cum
futurum sciret, ut eum crucifixum et mortuum
excitaret ad vitam; cur de eo, qui secundum Patris
voluntatem hæc pati non refugit, quasi is male-
dictus fuisset, ita loquimini, ac non potius vos-
metipsum lugetis? Etsi enim ab ipso etiam illius
Patre perfectum est, ut hæc pro humano genere
pateretur, nequaquam vos id fecistis, ut Dei con-
silio inserviretis: neque enim in prophetis occidendis
pietatem coluistis. Nec quisquam ex vobis dicat:
Si voluit Pater hæc eum pati, ut ejus livore genus
humanum sanaretur, nihil nos iniqui fecimus.
D Quod si hæc ita dicetis, ut vos eorum quæ peccastis
pœniteat, atque hunc Christum esse agnoscat, ejusque
mandata servetis; jam dixi 48 futuram
vobis peccatorum remissionem. Sed si et ipsum illum
et eos, qui in illum credunt, diris agatis, et cum
facultas aderit, occidatis: quomodo non etiam ob
illatas ei manus pœnæ a vobis, ut ab injustis et
peccatoribus et corde omnino obduratis et insi-
pientibus, repetentur?

*7 Deut. xxvii, 26. 48 supra n. 47.

nos, dum per semetipsam diabolum, id est
serpentem interfectum suscepit. Hinc serpens
non Christi τύπος sed ἀντίτυπος apud Gregorium
Naz. oral. 42. pag. 692, et Stephanum Gobarium,
Phot. cod. 252, quæst. 46.

(89) Ταῦτα φήσετε. Nempe Deum Patrem vo-
luisse Christum hæc pati, ut livore ejus sanare-
mur. At nequaquam Judæis concedit, ut se occi-
dendo Christo nihil peccasse dicant.

96. *Maledictio illa prædictio fuit eorum quæ Judæi A* *facturi erant.* — Nam quod in lege dictum est, « Maledictus omnis qui pendet in ligno ⁹⁰, » non quod Deus maledicat huic crucifixo, spem nostram ex hoc Christo crucifixo suspensam confirmat, sed quod prædicat Deus id quod vos omnes, et qui vestri similes sunt, hunc esse qui ante omnia est, et æternus Dei sacerdos et rex et Christus est, Ignorantes, facturi eratis. Quod quidem licet vel ipsi oculis factum videatis. Vos enim in synagogis vestris maledicistis omnibus, qui ab eo facti sunt Christiani; idemque faciunt cæteræ gentes, quæ ipsam maledictionem in rem conferunt, necem inferentes, si quis tantum fateatur se esse Christianum. Quibus omnibus dicimus: **193** Fratres nostri estis; quin potius Dei veritatem cognoscite. Cum autem nec vos nec illos flectamus, sed utrique a nobis dimicatione contendatis, ut nomen Christi negemus; mortem potius eligimus et perferimus, minime dubii quin Deus quæcunque bona per Christum promisit, ea nobis præstiturus sit. Ad hæc omnia pro vobis oramus, ut Christus vestri miseretur. Is enim etiam pro inimicis precari docuit his verbis: « Diligite inimicos vestros: estote benigni et misericordes, sicut et Pater vester cælestis ⁹⁰. » Omnipotentem enim Deum videmus benignum esse et misericordem, solem suum super ingratos pariter et justos oriri facientem, ac super sanctos et improbos pluentem, quos omnes judicaturum quoque se esse docuit.

97. *Aliæ crucis Christi prædictiones.* — Neque etiam illud temere factum est, ut propheta Moyses, sustinentibus ejus manus Or et Aaron, in hoc statu ad vesperam usque permaneret. Nam et Dominus fere usque ad vesperam in ligno mansit, et ad vesperam sepelierunt eum, deinde resurrexit tertia die. Quod ipsum Davidis voce ita prædicatum fuerat: « Voce mea ad Dominum clamavi, et exaudivit me de monte sancto suo. Ego dormivi et soporatus sum: exsurrexi quia Dominus suscepit me ⁹¹. » Ac per Isaiam similiter quo mortis genero obiturus esset, ita prænuntiatum: « Expandi manus meas ad populum incredulum et contradicentem, ambulans in via non bona ⁹². » Eum autem

⁹⁰ Deut. xxi, 23. ⁹¹ Luc. vi, 35. ⁹² Psal. iii, 5.

(90) *Tò ύφ' ύμών*, etc. Jam duas explicationes testimonii a Judæis objecti subjecerat, nunc tertiam adjungit. Contendebat primo illud, « Maledictus omnis qui pendet a ligno, » itidem ut Mosaisca instituta, ita exponendum esse, ut nequaquam in sola littera hæreamus. 2° Fateatur ad Christum referri posse, quatenus in se suscepit maledictionem, in quam Judæi et gentes inciderant. 3° Nunc iisdem verbis prædictionem eorum, quæ Judæi in Christianos commissuri erant, contineri demonstrat.

(91) *Μή επιστάμενοι*. Si sequamur vulgatam scripturam, ita reddendum erit: « Sed quod Deus prædixerit id quod a vobis omnibus et ab iis, qui vobis similes sunt, ignoratur, hunc scilicet eum esse, qui ante omnia est, et æternus Dei sacerdos et rex et Christus futurus erat; quod quidem vobis etiam oculis cernere licet. Vos enim in synagogis

96. Καὶ γὰρ τὸ εἰρημένον ἐν τῷ νόμῳ, « ὅτι ἐπι-κατάρατος πᾶς ὁ κρεμάμενος ἐπὶ ξύλου, » οὐχ ὡς τοῦ Θεοῦ καταρωμένου τούτου τοῦ ἐσταυρωμένου, ἡμῶν τοιοῦτὴν ἐλπίδα ἐκκρ.μαμένην ἀπὸ τοῦ σταυρωθέντος Χριστοῦ, ἀλλ' ὡς προειπόντος τοῦ Θεοῦ τὸ ύφ' ύμών (90) πάντων καὶ τῶν ὁμοίων ὑμῖν μὴ ἐπιστάμενον (91) τοῦτον εἶναι τὸν πρὸ πάντων ὄντα, καὶ αἰώνιον τοῦ Θεοῦ ἱερέα, καὶ βασιλέα, καὶ Χριστὸν, μέλλοντα γίνεσθαι. Ὅπερ καὶ ὕφει ἰδεῖν ὑμῖν ἐστι γινόμενον. Ὑμεῖς γὰρ ἐν ταῖς συναγωγαῖς ὑμῶν καταράσθε πάντων ἀπ' ἐκεῖνον γενομένων (92) Χριστιανῶν, καὶ τὰ ἄλλα ἔθνη δὲ καὶ ἐνεργῆ τὴν κατάραν ἐργάζονται, ἀναιροῦντα τοὺς μόνον ὁμολογού-τας ἑαυτοὺς εἶναι Χριστιανούς· οἷς ἡμεῖς ἅπασι λέγομεν· Ὅτι ἀδελφοὶ ἡμῶν ἐστε· ἐπίγνωτε μᾶλλον τὴν ἀλήθειαν τοῦ Θεοῦ. Καὶ μὴ πειθομένων ἡμῖν μήτε ἐκεῖνων μήτε ὑμῶν, ἀλλὰ ἀρνεῖσθαι ἡμᾶς τὸ ὄνομα τοῦ Χριστοῦ ἀγωνιζομένων, θανατοῦσθαι μᾶλλον αἰρούμεθα καὶ ὑπομένομεν, πεπεισμένοι, ὅτι πάνθ' ὅσα ὑπέσχηται ὁ Θεὸς διὰ τοῦ Χριστοῦ ἀγαθὰ, ἀποδώσει ἡμῖν. Καὶ πρὸς τοῦτοις πᾶσιν εὐχόμεθα ὑπὲρ ὑμῶν, ἵνα ἐλεηθῆτε ὑπὸ τοῦ Χριστοῦ. Οὗτος γὰρ ἐδίδαξεν ἡμᾶς καὶ ὑπὲρ τῶν ἔχθρῶν εὐχεσθαι, εἰπὼν· « Ἀγαπάτε τοὺς ἔχθρους ὑμῶν· γίνεσθε χρηστοὶ καὶ οἰκτιρ-μομε, ὡς καὶ ὁ Πατὴρ ὑμῶν ὁ οὐράνιος. » Καὶ γὰρ τὸν παντοκράτορα Θεὸν χρηστὸν καὶ οἰκτιρμονα ὀρώ-μεν, τὸν ἥλιον αὐτοῦ ἀνατέλλοντα ἐπὶ ἀχαρίστους καὶ δίκαιους, καὶ βρέχοντα ἐπὶ ὀσίους καὶ πονηρούς· οὗς πάντας ὅτι καὶ κρίνειν μέλλει, ἐδίδαξε.

97. Καὶ γὰρ οὐδὲ τὸ μέχρις ἐσπέρας μείναι τὸν προφήτην Μωϋσῆν, ὅτε τὰς χεῖρας αὐτοῦ ὑπέβαστα-ζον Ὀρ καὶ Ἀαρὼν, ἐπὶ τοῦ σχήματος τούτου εἰκῆ γέγονε. Καὶ γὰρ ὁ Κύριος σχεδὸν μέχρις ἐσπέρας ἔμεινεν ἐπὶ τοῦ ξύλου, καὶ πρὸς ἐσπέραν ἔθαψαν αὐ-τόν· εἶτα ἀνέστη τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ. Τοῦτο διὰ Δα-βὶδ οὕτως ἐκπεφώνητο· « Φωνῆ μου πρὸς Κύριον ἐκέκραξα, καὶ ἐπήκουσέ μου ἐξ ὄρους ἁγίου αὐτοῦ. Ἐγὼ ἐκοιμήθην καὶ ὑπνωσα· ἐξηγέρθην, ὅτι Κύριος ἀντελάβετό μου. » Καὶ διὰ Ἡσαίου ὁμοίως εἰρητα περὶ τούτου, δι' οὗ τρόπου ἀποθνήσκειν ἐμελλεν, οὕ-τως· « Ἐξπέτασά μου τὰς χεῖρας ἐπὶ λαὸν ἀπει-θοῦντα, καὶ ἀντιλέγοντα τοῖς πορευομένοις (93) ἐν ὁδῷ οὐ καλῇ. » Καὶ ὅτι ἐμελλεν ἀνίστασθαι, αὐτὸς Ἡσαίας

⁹³ Isa. lxxv, 2.

vestris, » etc. Sed cum illud ἐπιστάμενον passivo sumi non debeat; cumque præterea prædictio hic memorata nimium generalis foret et a Justinii proposito remotior; nullus dubito quin legendum sit: *Tò ύφ' ύμών πάντων καὶ τῶν ὁμοίων ὑμῖν μὴ ἐπισταμένων.... μέλλον γίνεσθαι.* Quod quidem quam apte hæreat cum proposito S. martyris perspicui potest ex Latina interpretatione. Ita etiam emendat Cl. Thirlbius.

(92) *Γενομένων*. Observat Sylburgius legi posse λεγομένων. Sed nihil prorsus mutandum videtur. Sæpe Justinus hac loquendi ratione utitur. Vid. n. 123 et 138.

(93) *Τοῖς πορευομένοις*. Ita legitur in Bibliis et supra n. 24, et *Apol.* i, n. 35 et 37. Observat R. Stephanus legi in exemplari πονηρευομένοις.

ἔφη· « Ἡ ταφή αὐτοῦ ἤρται (94) ἐκ τοῦ μέσου· καὶ ὡς αὐτοὺς πλουσίους ἀντὶ τοῦ θανάτου αὐτοῦ. » Καὶ ἐν ἄλλοις πάλιν λόγοις Δαβὶδ εἰς τὸ πάθος καὶ τὸν σπαιρὸν ἐν παραβολῇ μυστηριώδει οὕτως εἶπεν ἐν εἰκοστῷ πρώτῳ ψαλμῷ· « Ὄρουξαν χεῖράς μου καὶ πόδας μου, ἐξηριθμήσαν πάντα τὰ ὀστέα μου. Αὐτοὶ δὲ κατενόησαν καὶ ἐπειδὴν με· διεμερίσαντο τὰ ἱμάτια μου ἑαυτοῖς, καὶ ἐπὶ τὸν ἱματισμὸν μου ἔβαλον κλῆρον. » Ὅτε γὰρ ἐσταύρωσαν αὐτὸν, ἐμπήσσαντες τοὺς ἑλκούς, τὰς χεῖρας καὶ τοὺς πόδας αὐτοῦ ὠρυξαν· καὶ οἱ σταυρώσαντες αὐτὸν ἐμέρισαν τὰ ἱμάτια αὐτοῦ ἑαυτοῖς, λαχλὺν βάλλοντες ἕκαστος κατὰ τὴν τοῦ κλήρου ἐπιβολὴν, ὃ ἐκλέξασθαι ἐθεβούλητο (95). Καὶ τοῦτον αὐτὸν τὸν ψαλμὸν (96) οὐκ εἰς τὸν Χριστὸν εἰρηθεῖαι λέγετε, κατὰ πάντα τυφλώτοντες, καὶ μὴ συνιέντες ὅτι οὐδεὶς ἐν τῷ γένει ὑμῶν λεχθεὶς ποτε βασιλεὺς Χριστοῦ (97), πόδας καὶ χεῖρας ὠρύγη ζῶν, καὶ διὰ τούτου τοῦ μυστηρίου ἀποθανῶν, τούτεστι τοῦ σταυρωθῆναι, εἰ μὴ μόνος οὗτος ὁ Ἰησοῦς.

98. Καὶ τὸν πάντα δὲ ψαλμὸν εἴποιμι ἄν, ὅπως καὶ τὸ πρὸς τὸν Πατέρα εὐσεβὲς αὐτοῦ ἀκούσητε, καὶ ὡς εἰς ἐκείνον πάντα ἀναφέρει, ὡς αὐτὸς δι' ἐκείνου καὶ σωθῆναι ἀπὸ τοῦ θανάτου τούτου αἰτῶν, ἅμα τε θηλῶν ἐν τῷ ψαλμῷ ὅποιοι ἦσαν οἱ ἐπισυνιστάμενοι κατ' αὐτοῦ, καὶ ἀποδεικνύων, ὅτι ἀληθῶς γέγονεν ἄνθρωπος ἀντιληπτικῶς παθῶν (98). « Ἔστι δὲ οὗτος· « Ὁ Θεός, ὁ Θεός μου, πρόσχερς μοι· ἵνα τί ἐγκατέλιπές με; Μακρὰν ἀπὸ τῆς σωτηρίας μου οἱ λόγοι τῶν παραπτωμάτων μου. Ὁ Θεός μου, κεκράξομαι ἡμέρας πρὸς σέ, καὶ οὐκ εἰσακούση· καὶ νυκτὸς, καὶ οὐκ εἰς ἄνοιαν ἔμοι. Σὺ δὲ ἐν ἀγίῳ κατοικεῖς ὁ ἔσπαινος τοῦ Ἰσραὴλ. Ἐπὶ σοὶ ἤλπισαν οἱ πατέρες ἡμῶν ἠλπικαν, καὶ ἐρύσω (99) αὐτούς. Πρὸς σέ ἐκέκραξαν, καὶ ἐσώθησαν· ἐπὶ σοὶ ἤλπικαν, καὶ οὐ κατησχύνθησαν. Ἐγὼ δὲ εἰμι σκώληξ καὶ οὐκ ἄνθρωπος, θνείδος ἄνθρώπων, καὶ ἐξουθένημα λαοῦ. Πάντες οἱ θεωροῦντές με ἐξεμυκτήρισάν με, καὶ ἐλάλησαν χεῖλεσιν, ἐκίνησαν κεφαλὴν· Ἠλπισεν ἐπὶ Κύριον· βυσσάσθε αὐτὸν, σωσάτω αὐτὸν, ὅτι θέλει αὐτόν. Ὅτι σὺ εἶ ὁ ἐκσπᾶσας με ἐκ γαστροῦ, ἡ ἐλπίς μου ἀπὸ μητρῶν τῆς μητρὸς μου· ἐπὶ σέ ἐπεβρίβην ἐκ μητρῶν. Ἀπὸ γαστροῦ μητρὸς μου Θεός μου εἶ σύ· μὴ ἀποστῆς ἀπ' ἐμοῦ, ὅτι θλίψις ἐγγύς, ὅτι οὐκ ἔστιν ὁ βοηθῶν μοι. Περιεκύκλωσάν με μύσχοι πολλοὶ, ταῦροι πίστες περιέσχον με. Ἦνοιξαν ἐπ' ἐμὲ τὸ στόμα αὐτῶν, ὡς λέων ἀρκάζων καὶ ὠρυόμενος. Ὅσει ὕδωρ ἐξηχύθη καὶ διεσκορπίσθη πάντα τὰ ὀστέα μου. Ἐγε-

A resurrecturum idem Isaias ait : « Sepultura ejus sublata est e medio, et dabo divites pro morte ipsius ». Rursus alibi David de passione et cruce sic per arcanam similitudinem locutus est in vicesimo primo psalmo : « Foderunt manus meas et pedes meos : dinumeraverunt omnia ossa mea. Ipsi vero consideraverunt et inspexerunt me : diviserunt sibi vestimenta mea, et super vestem meam miserunt sortem. » Nam cum eum crucifixerunt, fixis clavibus manus ejus et pedes foderunt ; et qui eum crucifixerant, diviserunt sibi vestimenta ejus, et a lea jacta, quod quisque eligere voluerat, id sorti subjecerunt. Atque hunc ipsum psalmum in Christum negatis esse dictum, in omnibus excutientes, nec intelligentes nullum unquam in vestro genere regem aut Christum appellatum fuisse, qui pedes et manus vivus perfoderetur, et per hoc mysterium moreretur, id est crucifigeretur, præter hunc solum Jesum.

98. *Christi prædictiones in psalmo xxi.* — Ac totum quidem psalmum proferam, ut et illius in Patrem pietatem audiat, et quomodo omnia ad eum referat, seque per eum etiam ab hac morte servari petat ; simul in psalmo declarans quales essent qui in eum insurrexere, seque vere hominem factum fuisse, perpressiones sentientem, demonstrans. Sic autem se habet psalmus : « Deus, Deus meus, respice in me ; quare dereliquisti me ? Longe a salute mea verba delictorum meorum. Deus meus, 194 clamabo ad te per diem, et non exaudies, et nocte, et non ad ignorantiam mihi. Tu autem in sancto habitas, laus Israel. In te speraverunt patres nostri : speraverunt, et liberasti eos. Ad te clamaverunt, et salvi facti sunt ; in te speraverunt, et non sunt confusi. Ego autem sum vermis et non homo ; opprobrium hominum, et abjectio populi. Omnes qui conspiciebant me, subsannaverunt me, et locuti sunt labiis, moverunt caput : Speravit in Dominum, eruat eum ; salvum faciat eum quoniam vult eum. Quoniam tu es, qui extraxisti me de ventre, spes mea ab uberibus matris meæ, in te projectus sum ex utero. De ventre matris meæ Deus meus es tu ; ne discedas a me. Quoniam tribulatio proxima est ; quoniam non est qui me adjuvet. Circumdederunt me vituli multi, tauri pingues obsederunt me. Apernerunt super me os suum sicut leo rapiens et rugiens. Sicut aqua effusa sunt et

⁹⁴ Isa. LIII, 9. ⁹⁵ v. 17.

(94) Ἡ ταφή αὐτοῦ ἤρται. Biblia ἔσται ἐν εἰρήνῃ ἢ ταφῇ αὐτοῦ, ἤρται, etc. Tertullianus citat hunc locum, ut Justinus, in contra Marc., c. 19 : « Et mortem autem et sepulturam et resurrectionem Christi mei, una voce Isaias volo ostendere, dicens : » Sepultura ejus sublata de medio est. « Nec sepultura enim esset nisi mortuus, nec sepultura ejus sublata de medio nisi per resurrectionem. » Τίμητα. Hæc Isaiæ verba leguntur ut in Bibliis supra n. 16, et Apol. 1, n. 48.

(95) Ὁ ἐκλέξασθαι ἐθεβούλητο. Legendum ἐφ' ὃ,

ut in psalmo, Ἐπὶ τὸν ἱματισμὸν μου ἔβαλον κλῆρον.

(96) Καὶ τοῦτον αὐτὸν τὸν ψαλμὸν. Hæc imitatur Tertullianus 3 adv. Marc. cap. 19. JEAN.

(97) Βασιλεὺς Χριστός. Lege ἢ Χριστός vel καὶ Χριστός. THIRLBY.

(98) Ἀντιληπτικῶς παθῶν. Melius ἀντιληπτικῶς. Sed tamen ferri potest vulgata scriptura ac eodem redit. Minime vero necesse est legere ἀντιληπτικῶς παθῶν ut conjecit R. Stephanus.

(99) Ἐρύσω. Legendum ἐρρύσω ut infra et in Bibliis observavit Sylburgius.

dispersa sunt omnia ossa mea. Factum est cor meum sicut cera liquecens in medio ventris mei. Exaruit velut testa virtus mea, et lingua mea adhesit faucibus meis, et in pulverem mortis deduxisti me. Quoniam circumdederunt me canes muki, consilium malignantium obsedit me. Foderunt inanus meas et pedes meos, dinumeraverunt omnia ossa mea. Ipsi vero consideraverunt, et inspexerunt me, diviserunt sibi vestimenta mea, et super vestem meam miserunt sortem. Tu autem, Domine, ne elongaveris auxilium tuum a me, in defensionem meam respice. Erue a framea animam meam, et de manu canis unicum meam. Salvum me fac de ore leonis, et a cornibus unicornium humilitatem meam. Narrabo nomen tuum fratribus meis, in medio Ecclesiae cantabo te. Qui timetis Dominum, laudate eum; universum semen Jacob, glorificate eum. Timeat eum omne semen Israel ⁸⁵.)

99. *Initio psalmi verba Christi morientis.* — His recitatis intuli: Totum ergo psalmum in Christum ita esse dictum, ex iis demonstrabo, quæ rursus illum enarrans edisseram. Quod igitur statim dicit: «Deus, Deus meus, respice in me, quare me dereliquisti?» his verbis antiquitus prædicabatur id quod Christi tempore dicendum erat. Cruci enim affixus dicebat: «Deus, Deus meus, quare me dereliquisti?» Et quæ sequuntur: «Longe a salute mea verba delictorum meorum. Deus meus, clamabo per diem et non exaudies, et nocte, et non ad ignorantiam mihi;» hæc quemadmodum et ea quæ Christus erat facturus, ita dicta sunt. Quo enim die crucifigendus erat, cum tres ex discipulis in montem qui dicitur Olivarum, quique templo Hierosolymitano ex adverso situs est, secum perduxisset, ita precabatur: «Pater, si fieri potest, transeat a me calix iste.» Deinde hanc precem addidit: «Non sicut ego volo, sed sicut tu vis ⁸⁶.» Quibus verbis declarat se vere perpassioni obnoxium hominem factum esse. **195** Sed ne quis dicat: Ignorabat igitur se esse passurum; statim addit in psalmo; «Et non ad ignorantiam mihi.» Quemadmodum enim Deo ad ignorantiam non fuit, quod Adamum interrogavit ubinam esset, et Cainum ubinam Abel, sed ut unumquemque argueret qualis esset, et omnium cognitio ad nos scripto consignata perveniret; ita et Christus declarat non

νήθη (1) ἡ καρδία μου ὡσεὶ κηρὸς τηχόμενος ἐν μέσῳ τῆς κοιλίας μου. Ἐξηράνθη ὡς δοξακὸν ἡ ἰσχύς μου, καὶ ἡ γλῶσσά μου κεκόλληται τῷ λάρυγγί μου· καὶ εἰς χυτὸν θανάτου κατήγαγέ με. Ὅτι ἐκύκλωσάν με κύνες πολλοί, συναγωγὴ κωνηρευομένων περιέσχον με. Ὄρουσαν χεῖράς μου καὶ πόδας μου, ἐξηρίθμησαν πάντα τὰ ὀστέα μου. Αὐτοὶ δὲ κατενόησαν καὶ ἐπέιδόν με· διεμερίσαντο τὰ ἱμάτιά μου ἑαυτοῖς· καὶ ἐπὶ τὸν ἱματισμὸν μου ἔβαλον κλῆρον. Σὺ δὲ, Κύριε, μὴ μακρύνῃς τὴν βοήθειάν σου ἀπ' ἐμοῦ· εἰς τὴν ἀντίληψίν μου πρόσχε· ῥῦσαι ἀπὸ βομφαίας τὴν ψυχὴν μου, καὶ ἐκ χειρὸς κυνὸς τὴν μονογενῆ μου. Σῶσόν με ἐκ στόματος λέοντος, καὶ ἀπὸ κεράτων μονοκεράτων τὴν ταπεινώσιν μου. Δηγήησομαι τὸ ὄνομά σου τοῖς ἀδελφοῖς μου· ἐν μέσῳ Ἐκκλησίας ὠμῆσά σε. Οἱ φοβούμενοι τὸν Κύριον αἰνέσατε αὐτόν· τὸν ἄπαν τὸ σπέρμα Ἰακώβ δοξάσατε αὐτόν. Φοθήθησαν ἀπ' αὐτοῦ ἄπαν τὸ σπέρμα Ἰσραὴλ.)

99. Καὶ εἰπὼν ταῦτα, ἐπήνευχα· Ὁλον οὖν τὸν ψαλμὸν οὕτως ἀποδείξω ὑμῖν εἰς τὸν Χριστὸν εἰρημένον, πάλιν αὐτὸν δι' ὧν ἐξηγοῦμαι. Ὁ οὖν εὐθύς λέγει· «Ὁ Θεὸς, ὁ Θεὸς μου, πρόσχε μοι· ἵνα τί ἐγκατέλιπές με;» τοῦτο ἄνωθεν προεῖπεν, ὅπερ ἐπὶ Χριστοῦ ἐμελλε λέγεσθαι (2). Σταυρωθεὶς γὰρ εἶπεν· «Ὁ Θεὸς, ὁ Θεὸς μου, ἵνα τί ἐγκατέλιπές με;» Καὶ τὰ ἐξῆς· «Μακρὰν ἀπὸ τῆς σωτηρίας μου οἱ λόγοι τῶν παραπτωμάτων μου. Ὁ Θεὸς μου, κεκράζομαι ἡμέρας πρὸς σέ, καὶ οὐκ εἰσακούσῃ, καὶ νυκτὸς, καὶ οὐκ εἰς ἄνοιαν (3) ἐμοί·» ὡσπερ καὶ αὐτὰ ἃ ποιεῖν ἐμελλε, ἐλέλετο. Τῇ γὰρ ἡμέρᾳ ἥπερ ἐμελλε σταυροῦσθαι, τρεῖς τῶν μαθητῶν αὐτοῦ παραλαβὼν εἰς τὸ δρὸς τὸ λεγόμενον Ἐλαιῶν, παρακείμενον εὐθύς τῷ ναῷ τῷ ἐν Ἱερουσαλὴμ, τρυχέτω λέγων· «Πάτερ, εἰ δυνατόν ἐστι, παρελθέτω τὸ ποτήριον τοῦτο ἀπ' ἐμοῦ.» Καὶ μετὰ τοῦτο εὐχόμενος λέγει· «Μὴ ὡς ἐγὼ βούλομαι, ἀλλ' ὡς σὺ θέλεις·» δηλῶν διὰ τούτων, ὅτι ἀληθῶς παθητὸς ἄνθρωπος γεγένηται. Ἄλλ' ἵνα μὴ τις λέγῃ· Ἠγνοεῖ οὖν, ὅτι μέλλει πάσχειν, ἐπάγει ἐν τῷ ψαλμῷ εὐθύς· «Καὶ οὐκ εἰς ἄνοιαν ἐμοί.» Ὅνπερ τρόπον οὐδὲ τῷ Θεῷ εἰς ἄνοιαν ἦν τὸ ἐρωτᾶν τὸν Ἀδὰμ, ποῦ ἐστιν, οὐδὲ τὸν Κάιν, ποῦ Ἄβελ, ἀλλ' εἰς τὸ ἕκαστον ἐλέγξει ὁποῖός ἐστι, καὶ εἰς ἡμᾶς τὴν γνῶσιν πάντων διὰ τοῦ ἀναγραφῆναι ἔλθειν· καὶ οὕτως (4) ἐσήμαιεν οὐκ εἰς ἄνοιαν τὴν ἑαυτοῦ, ἀλλὰ τῶν νομιζόντων μὴ εἶναι αὐτὸν Χριστὸν, ἀλλ' ἡγου-

⁸⁵ Psal. xxi, 1-24. ⁸⁶ Matth. xxvi, 29.

(1) Ἐξηρήθη. Legitur in utroque codice ms. ἐξηνήθη, quod quidem recte emendavit R. Stephanus.

(2) Λέγεσθαι. Frustra Sylburgius obtrudit γένεσθαι. Mox enim ager Justinus de iis quæ Christus facturus erat; nunc de iis quæ dicturus. Neque etiam legendum, ut idem se ab Arcerio monitum fuisse dicit, ὑπὸ Χριστοῦ ἐμελλε λέγεσθαι. Illud enim ἐπὶ Χριστοῦ tempus designat et opponitur præcedenti voci ἄνωθεν, quæ idem valet ac olim et antiquitus. Vide infra n. 111, 115 et 119.

(3) Ἀνοίαν. Sylburgius legit ἀγνοίαν. Sed ipsa vox ἄνοια idem interdum valet ac ἀγνοια. Athenagoras Legat. n. 9, ait imperatores, quos alloquitur,

οὐκ ἀνοήτους, non ignaros esse scriptorum Moysis. Theodoretus, quem manifestum est legisse ἄνοιαν, ignorationis suspicionem pariter a Christo remouet. Sic enim loquitur: Τοῦτο γὰρ παρεδήλου τὸ οὐκ εἰς ἄνοιαν ἐμοί. Νενόηκα γὰρ ὡς οὐ μάτην ἀνεβάλου τὴν τῆς αἰτήσεως ὄσιν, ἀλλὰ μέγα τι καὶ σωτήριο ἐκ τοῦ πάθους οἰκονομῶν. Statuit ergo Theodoretus, itidem ut Justinus, his verbis οὐκ εἰς ἄνοιαν ἐμοί, significari Christum probe intellexisse, quid sibi eventurum esset. Mox scribendum esse Ἐλαιῶν, ut infra, Cl. Thiribius admonuit.

(4) Καὶ οὕτως. Cum illud καὶ idem inaleat hoc loco ac et ita, legendum videtur καὶ οὕτως.

μένων θανατώσειν αὐτὸν, καὶ ὡς κοινὸν ἄνθρωπον ἐν
 ἔθῳ μένειν (5).

100. Τὸ δὲ ἀκόλουθον, « Εὐ δὲ ἐν ἀγίῳ κατοικεῖς, ὁ ἔπεινος τοῦ Ἰσραήλ, » ἐσήμαινεν, ὅτι ἐπαίνου ἕξιον καὶ θαυμασμοῦ μέλλει ποιεῖν, μετὰ τὸ σταυρωθῆναι ἀνίστασθαι μέλλων τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ ἐκ νεκρῶν· ὁ ἀπὸ τοῦ Πατρὸς αὐτοῦ λαβὼν ἔχει. Ὅτι γὰρ καὶ Ἰακώβ καὶ Ἰσραὴλ καλεῖται ὁ Χριστὸς, ἀπέδειξα· καὶ οὐ μόνον ἐν τῇ εὐλογίᾳ καὶ Ἰωσήφ καὶ Ἰὼδα τὰ περὶ αὐτοῦ κεκηρῦχθαι ἐν μυστηρίῳ ἀπέδειξα· καὶ ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ δὲ γέγραπται εἰπιόν· « Πάντα μοι παραδίδονται ὑπὸ τοῦ Πατρὸς· » καὶ « Οὐδεὶς γινώσκει τὸν Πατέρα εἰ μὴ ὁ Υἱὸς· οὐδὲ τὸν Υἱὸν εἰ μὴ ὁ Πατήρ καὶ οἷς ἂν ὁ Υἱὸς ἀποκαλύψῃ. »
 Ἄπεκάλυψεν οὖν ἡμῖν πάντα ὅσα καὶ ἀπὸ τῶν Γραφῶν διὰ τῆς χάριτος αὐτοῦ νοηθήκαμεν, γινόντες αὐτὸν πρωτότοκον μὲν τοῦ Θεοῦ, καὶ πρὸ πάντων τῶν κτισμάτων· καὶ τῶν πατριαρχῶν υἱὸν, ἐπειδὴ διὰ τῆς ἀπὸ γένους αὐτῶν Παρθένου σαρκοποιηθεὶς, καὶ ἄνθρωπος ἀειδῆς, ἄτιμος καὶ παθητὸς ὑπέμεινε γενέσθαι. Ὅθεν καὶ ἐν τοῖς λόγοις αὐτοῦ ἔφη, ὅτε περὶ τοῦ πάσχειν αὐτὸν μέλλειν διελέγετο, ὅτι « Δεῖ τὸν Υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου πολλὰ παθεῖν, καὶ ἀποδοκιμασθῆναι ὑπὸ τῶν Φαρισαίων καὶ Γραμματέων, καὶ σταυρωθῆναι, καὶ τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ ἀναστῆναι. »
 Υἱὸν οὖν ἀνθρώπου ἑαυτὸν ἔλεγεν, ἥτις ἀπὸ τῆς γεννήσεως τῆς διὰ Παρθένου, ἥτις ἦν (ὡς ἔφη) ἀπὸ τοῦ Δαβὶδ, καὶ Ἰακώβ, καὶ Ἰσαὰκ, καὶ Ἀβραὰμ γένους· ἥ διὰ τὸ εἶναι αὐτὸν τὸν Ἀβραὰμ πατέρα (6) καὶ τούτων τῶν κατηριθμημένων, ἐξ ὧν κατάγει ἡ Μαρία τὸ γένος. Καὶ γὰρ πατέρας τῶν γεννωμένων ταῖς θυγατρᾶσιν αὐτῶν τέκνων τοὺς τῶν θηλειῶν γεννήτορας ἐπιστάμεθα. Καὶ γὰρ Υἱὸν Θεοῦ Χριστὸν κατὰ τὴν τοῦ Πατρὸς αὐτοῦ ἀποκάλυψιν ἐπιγινόντα αὐτὸν ἕνα τῶν μαθητῶν αὐτοῦ Σίμωνα πρότερον καλούμενον ἐπωνόμασε Πέτρον· καὶ Υἱὸν Θεοῦ γεγραμμένον αὐτὸν ἐν τοῖς ἀπομνημονεύμασι τῶν ἀποστόλων αὐτοῦ ἔχοντες, καὶ Υἱὸν αὐτὸν λέγοντες, νοηθήκαμεν, καὶ πρὸ πάντων ποιημάτων, ἀπὸ τοῦ Πατρὸς δυνάμει αὐτοῦ καὶ βουλῇ προελθόντα (ὡς καὶ Σοφία, καὶ Ἡμέρα (7), καὶ Ἀνατολή, καὶ Μάχαιρα, καὶ Λίθος, καὶ Ράβδος, καὶ Ἰακώβ, καὶ Ἰσραὴλ, κατ' ἄλλον καὶ ἄλλον τρόπον ἐν ταῖς τῶν προφητῶν λόγοις προσηγόρευται)· καὶ διὰ τῆς Παρθένου ἄνθρωπος γεγενῆσθαι (8), ἵνα καὶ δι' ἧς ὁδοῦ ἡ ἀπὸ τοῦ θρεψῆς παρακτῆ τὴν ἀρχὴν ἔλαβε, καὶ διὰ ταύτης τῆς ὁδοῦ καὶ

ad suam esse, sed ad eorum ignorantiam, qui eum Christum non esse, sed se necem ei illaturos, eumque, ut communem hominem, in inferis mansurum existimabant.

100. Quo sensu Christus Jacob et Israel et Filius hominis. — Quod autem sequitur : « Tu autem in sancto habitas, laus Israel, » declarabat eum rem laude dignam et admiratione facturum, ut qui tertio die post crucis supplicium resurrecturus esset ex mortuis : id quod a Patre acceptum habet. Jacob enim et Israel probavi Christum vocari ; ejusque res non in sola Josephi et Judæ benedictione arcane prædicatas esse demonstravi, sed etiam in Evangelio dixisse scribitur : « Omnia mihi tradita sunt a Patre : et : Nemo novit Patrem nisi Filius ; neque Filium nisi Pater, et cui Filius revelaverit ».
 Nobis igitur revelavit omnia quæcunque etiam ex Scripturis per ejus gratiam intelleximus, cum agnoscentes primogenitum Dei esse, et ante res omnes creatas, et patriarcharum filium, et qui ex Virgine ab eis orta caro factus, informis homo et inglorius et perpassionibus obnoxius fieri voluerit. Hinc in sermonibus suis dicebat, cum de futura sua passione dissereret : « Oportet Filium hominis multa pati, et reprobari a Pharisæis et Scribis et crucifigi et tertia die resurgere ».
 Filium igitur hominis seipsum dicebat, vel quia natus erat ex Virgine, quæ, ut jam dixi, ex Davidis et Jacobi et Isaaci et Abrahami genere orta erat ; vel quia ipsius pater exstitit Abraham et eorum quos recensui, ex quibus generorum, quos filia suscipiunt, patres esse scimus. Nam et unum ex discipulis suis, qui eum revelante ipsius Patre Filium Dei Christum esse agnoverat, Petrum appellavit cum prius Simon vocaretur. Et cum eum Filium Dei esse in commentariis apostolorum scriptum legamus, et Filium dicimus illum et esse intelligimus, ac ante omnes res creatas ex Patre, ipsius virtute et voluntate, prodiisse (qui quidem et Sapientia et Dies et Oriens et Gladius et Lapis et Virga et Jacob et Israel alio atque alio modo in prophetarum libris appellatus est) et ex Virgine hominem esse factum, ut qua via initium orta a serpente inobedientia accepit, eadem et dissolutionem acciperet. Eva enim cum virgo esset et incorrupta, sermone serpentis concepto, inobedientiam et mortem peperit. Maria autem Virgo, cum

⁶⁷ Matth. xi, 27. ⁶⁸ Matth. xvi, 21.

(5) *Mériter*. Rectius μενεῖν. Thirlb.
 (6) *Αὐτὸν τὸν Ἀβραὰμ πατέρα*. Nulla prorsus erit sententia nisi legamus αὐτοῦ. Sed ut illustretur totus contextus, necesse est cum Thirlbio legere : *Αὐτοῦ τὸν Ἀδὰμ πατέρα*, « vel quia ipsius pater existit Adam. »
 (7) *Καὶ Ἡμέρα*. Cæteras appellationes quibus ex locis deducit Justinus non difficile est animadvertere. Quo autem in Scripturæ loco Christum appellari Diem existimaverit, non ita facile est pro-

nuntiare. Sed tamen videtur in animo habuisse illud psalmi : « Hæc est dies quam fecit Dominus. » Hic enim Christum Diem appellari docet Clemens Alexandrinus, *Strom.* vi, p. 686.

(8) *Ἀνθρώπος γεγενῆσθαι*. Recte admonuit Græbius ad Iren. p. 429, legendum esse ἄνθρωπον γεγενῆσθαι. Quod quidem ex apposita parenthesi longe commodius esse patet, quam cum Sylburgio legere γέγονε aut subaudire προεῖρηται, ὑπέμεινε vel si uile quid.

gelo Gabrieli lætum nuntium, nempe Spiritum Do-
mini in eam superventurum et virtutem Altissimi ei
obumbraturam, ideoque id quod nasceretur ex ea
sanctum, esse Filium Dei, respondit: « Fiat mihi
secundum verbum tuum ⁹⁹. » Ex hac ille genitus est,
de quo tot Scripturas dictas esse demonstravimus,
per quem Deus serpentem, eique assimilatos an-
gelos et homines profligat; eos autem qui prave
factorum prænitentiam agunt et in eum credunt, a
morte liberat.

τόν τε θρονίον καί τοὺς ὁμοιωθέντας ἀγγέλους καὶ ἀνθρώπους καταλύει· ἀπαλλαγὴν δὲ τοῦ θανάτου τοῖς
μεταγινώσκουσιν ἀπὸ τῶν φαύλων καὶ πιστεύουσιν εἰς αὐτὸν ἐργάζεται.

101. *Christus omnia ad Patrem refert.* — Quæ au-
tem in psalmo sequuntur: « In te speraverunt pa-
tres nostri, speraverunt et liberasti eos, ad te cla-
maverunt et non sunt confusi. Ego autem sum
vermis et non homo: opprobrium hominum et ab-
jectio populi; » ea declarant patres ab illo agnoscere
eos, qui speraverunt in Deum, et ab eo salvi facti
sunt, qui quidem et patres erant Virginis illius, ex
qua genitus est homo factus: simulque ipse demon-
strat sese ab eodem Deo servatum iri, nec se volun-
tate sua aut viribus quidquam facere gloriatur. Nam
et idem in terris faciebat: et cum ei quidam dice-
ret: « Magister bone, » respondit: « Quid me ap-
pellas bonum? Unus bonus est Pater meus qui in
cælis est ¹⁰⁰. His autem verbis: « Ego sum vermis et
non homo, opprobrium hominum et abjectio plebis, »
ea prædicebantur quæ et adesse et evenire illi mani-
festum est. Nobis enim, hominibus in eum creden-
tibus, opprobrium ubique est: « Abjectio autem po-
puli, » quia a populo vestro contemptus et ignomi-
nia affectus ea passus est quæ in eum consulistis.
Et quæ sequuntur: « Omnes videntes me, subsan-
naverunt me; et locuti sunt labiis, et moverunt caput:
Speravit in Domino, eripiat eum, quoniam
vult eum; » pariter prædicebant, eadem hæc illi even-
tura. Nam qui eum crucifixum videbant, capita quis-
que movebant, et labia distorquebant, ac naribus
inter se certantes, ea per jocum dicebant quæ in
commentariis apostolorum scripta sunt: « Filium
Dei seipsum dixit; descendat et ambulet: salvet
eum Deus. »

102. *Prædictio eorum quæ Christo nascenti eveni-
erunt. Cur Deus id permisit.* — Quæ autem sequun-
tur: « Spes mea ab uberibus matris meæ. In te
projectus sum ex utero. De ventre matris meæ

⁹⁹ Luc. i, 38. ¹⁰⁰ Luc. xviii, 18.

(9) Παρθένος γὰρ οὐσα. Occurrit eadem comparatio apud Irenæum l. iii, c. 22; Tertullianum *De carne Christi*, c. 17; Julium Firmic. *De errore profanæ relig.*; Cyrillum, catech. 2, Epiphani. hæres. 78, n. 18.

(10) Πρὸς σὲ ἐκέκραξαν. Hic nonnulla omissa esse a librariis observat Thirlbius.

(11) Τὸ αὐτὸ ἐπράξε. Post hæc voces editio Paris. anni 1656, habet καὶ quæ conjunctio minime necessaria est, ac præterea deest in 2 mss. et apud

κατάλυσιν λάβη. Παρθένος γὰρ οὐσα (9) Ἔσα καὶ
ἄφθορος, τὸν λόγον τὸν ἀπὸ τοῦ ὄψεως συλλαβοῦσα,
παρακοὴν καὶ θάνατον ἔτεκε. Πίστιν δὲ καὶ χαρὰν
λαβοῦσα Μαρία ἡ Παρθένος, εὐαγγελιζομένου αὐτῇ
Γαβριὴλ ἀγγέλου, ὅτι Πνεῦμα Κυρίου ἐπ' αὐτὴν
ἐπελεύσεται, καὶ δύναμις Ὑψίστου ἐπισκιάσει αὐτήν·
διὸ καὶ τὸ γεννώμενον ἐξ αὐτῆς ἁγίον ἐστὶν Υἱὸς
Θεοῦ, ἀπεκρίνατο· « Γέννητό μοι κατὰ τὸ ῥῆμά σου. »
Καὶ διὰ ταύτης γεγέννηται οὗτος, περὶ οὗ τὰς το-
σαύτας Γραφὰς ἀπεδείξαμεν εἰρησθαι, δι' οὗ ὁ Θεὸς

101. Τὰ δὲ ἀκόλουθα τοῦ ψαλμοῦ ταῦτα ἐν οἷς
λέγει· « Ἐπὶ σοὶ ἤλπισαν οἱ πατέρες ἡμῶν· ἤλπι-
σαν, καὶ ἐβόρω αὐτούς. Πρὸς σὲ ἐκέκραξαν (10),
καὶ οὐ κατησχύνθησαν. Ἐγὼ δὲ εἰμι σκώληξ καὶ
οὐκ ἄνθρωπος· δνειδος ἀνθρώπων, καὶ ἐξουθένημα
λαοῦ, » δηλωτικὰ ἐστὶ τοῦ καὶ πατέρας αὐτὸν ὁμο-
λογεῖν τοὺς ἐλπίσαντας ἐπὶ τὸν Θεὸν καὶ σωθέντας
ὑπ' αὐτοῦ, οἵτινες καὶ πατέρες ἦσαν τῆς Παρθένου,
δι' ἧς ἐγεννήθη ἄνθρωπος γενόμενος· καὶ αὐτὸς
σωθήσεσθαι ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ Θεοῦ μηνύων, ἀλλ' οὐ τῇ
αὐτοῦ βουλῇ ἢ ἰσχυρῇ πράττειν τι καυχώμενος. Καὶ
γὰρ ἐπὶ γῆς τὸ αὐτὸ ἐπράξε (11)· λέγοντος αὐτῷ
τινος, « Διδάσκαλε ἀγαθέ, » ἀπεκρίνατο, « Τί με
λέγεις ἀγαθόν; εἰς ἐστὶν ἀγαθός, ὁ Πατὴρ μου ὁ ἐν
τοῖς οὐρανοῖς. » Τὸ δὲ εἰπεῖν, « Ἐγὼ εἰμι σκώληξ καὶ
οὐκ ἄνθρωπος, δνειδος ἀνθρώπων καὶ ἐξουθένημα
λαοῦ, » ἄπερ φαίνεται καὶ ὄντα καὶ γινόμενα (12)
αὐτῷ προέλεγεν. « Ὀνειδος μὲν γὰρ ἡμῖν τοῖς εἰς αὐ-
τὸν πιστεύουσιν ἀνθρώποις πανταχοῦ ἐστὶν· Ἐξου-
θένημα δὲ τοῦ λαοῦ, » ὅτι ὑπὸ τοῦ λαοῦ ἡμῶν ἐξου-
θενωθεὶς καὶ ἀτιμωθεὶς, ταῦτα ἔπαθεν, ἄπερ διεθῆ-
κατε αὐτόν. Καὶ τὰ ἀκόλουθα· « Πάντες οἱ θεωροῦν-
τές με, καὶ ἐλάλησαν ἐν χειλεσίν· ἐκίνησαν κεφα-
λήν· Ἠλπισεν ἐπὶ Κυρίου· ῥυσάσθω αὐτόν, ὅτι θέλει
αὐτόν. » τὰ αὐτὰ ὁμοίως ἐγγίνεσθαι αὐτῷ προέ-
λεγεν. Οἱ γὰρ θεωροῦντες αὐτόν ἐσταυρωμένον καὶ
κεφαλὰς ἑκαστος ἐκίνουν, καὶ τὰ χεῖλη δίσταφρον,
καὶ τοῖς μυχῶν τῆσιν ἐν ἄλλοις διερινούντες (13) Ἐλε-
γον εἰρωνευόμενοι ταῦτα ἃ καὶ ἐν τοῖς ἀπομνημο-
νεύμασι τῶν ἀποστόλων αὐτοῦ γέγραπται· « Υἱὸν
Θεοῦ ἑαυτὸν ἔλεγε· καταβάς περιπατεῖτω· σωσάτω
D αὐτόν ὁ Θεός. »

102. Καὶ τὰ ἐξῆς· « Ἡ ἐλπίς μου ἀπὸ μαστῶν
τῆς μητρὸς μου. Ἐπὶ σὲ ἐπεβόρην ἐκ μητρὸς.
Ἄπὸ γαστρὸς μητρὸς μου Θεός μου εἰ σύ· ἔτι οὐκ
ἐστὶν (14) ὁ βοηθῶν μοι. Περιεκύκλωσάν με μύσχοι

Rob. Stephanum. Legit Thirlbius λέγοντος γὰρ,
quod non magis necessarium.

(12) Καὶ γινόμενα. Frustra hic γενόμενα obtin-
dit Sylburgius, cum manifeste Justinus loquatur de
iis quæ tunc Christianis eveniebant.

(13) Ἐν ἄλλοις διερινούντες. Forte legendum
ἐναλλάξ. Magis placet Sylburgio διαβρίοντες,
cujus verbi idem videtur esse sensus ac illius apud
Tatianum n. 22, βιναιλοῦσι τὰ ἀισχρά.

(14) Ὅτι οὐκ ἐστίν. Nonnulla hic desunt. Τριπλ.

πολλοί ταῦροι· πίνοντες περιέσχον με. Ἦνοῦσαν ἐπ' ἐμὲ τὸ στόμα αὐτῶν, ὡς λέων ἀρπάζων καὶ ὠρούμενος. Ὁσεὶ ὕδωρ ἐξεχύθη καὶ διεσκορπίσθη πάντα τὰ ὀστέα μου. Ἐγενήθη ἡ καρδία μου ὡσεὶ κηρὸς τηκόμενος ἐν μέσῳ τῆς κοιλίας μου. Ἐξηράνθη ὡς ὄστρακον ἡ ἰσχὺς μου· καὶ ἡ γλῶσσά μου κεκόλληται τῷ λάρυγγί μου· τῶν γεγενημένων τὴν προαγγελίαν ἐποιεῖτε· τὸ γὰρ, « Ἡ ἐλπίς μου ἀπὸ μασθῶν τῆς μητρὸς μου. » Ἄμα γὰρ τῷ γεννηθῆναι αὐτὸν ἐν Βηθλεὲμ, ὡς προέφη, παρὰ τῶν ἀπὸ Ἀραβίας μάγων μαθῶν Ἡρώδης ὁ βασιλεὺς τὰ κατὰ τὴν τοῦ θεοῦ κέλευσιν Ἰωσήφ λαβῶν αὐτὸν ἅμα τῇ Μαρίᾳ ἀπήλθεν εἰς Αἴγυπτον. Μετὰ γὰρ τὸ κηρύξαι αὐτὸν τὸν παρ' αὐτοῦ λόγον ἀνδρωθέντα ὁ Πατήρ, θανατωθήσεσθαι αὐτὸν ἐκεκρίκει ὃν ἐγεγεννήκει. Ἐὰν δέ τις ἡμῖν λέγῃ· Μὴ γὰρ οὐκ ἠδύνατο ὁ Θεὸς μᾶλλον τὸν Ἡρώδη ἀποκτεῖναι; προλαβῶν λέγω· Μὴ γὰρ οὐκ ἠδύνατο ὁ Θεὸς τὴν ἀρχὴν καὶ τὸν ὄφιν ἐξῆραι τοῦ μή εἶναι, καὶ μὴ εἰπεῖν, ὅτι· « Καὶ ἔχθραν θήσω ἀνά μέσον αὐτοῦ καὶ τῆς γυναίκης, καὶ τοῦ σπέρματος αὐτοῦ καὶ τοῦ σπέρματος αὐτῆς; » Μὴ γὰρ οὐκ ἠδύνατο εὐθύς πληθὸς ἀνθρώπων ποιῆσαι; Ἄλλ' ὡς ἐγίνωσκε καλὸν εἶναι γενέσθαι, ἐποίησεν αὐτεξουσίως πρὸς δικαιοπραξίαν καὶ ἀγγέλους καὶ ἀνθρώπους· καὶ χρόνους ὥρισε μέχρις οὗ ἐγίνωσκε καλὸν εἶναι τὸ αὐτεξουσίον ἔχειν αὐτούς· καὶ ὅτι καλὸν εἶναι ὁμοίως ἐγνωρίζε, καὶ καθολικὰς καὶ μερικὰς κρίσεις ἐποιεῖ, πεφυλαγμένου μέντοι τοῦ αὐτεξουσίου. Ὅθεν φησὶν ὁ λόγος καὶ ἐν τῇ ἐπὶ τοῦ πύργου καταβολῇ καὶ τῇ τῶν γλωσσῶν πολυφθογγίᾳ καὶ ἐξαλλοιώσει ταῦτα· « Καὶ εἶπε Κύριος· Ἰδοὺ γένος ἐν καὶ χεῖλος ἐν πάντων. Καὶ τοῦτο κήρξαντο ποιῆσαι. Καὶ νῦν οὐκ ἐκλείπει ἐξ αὐτῶν πάντα ὅσα ἂν ἐπιθῶνται ποιεῖν. » Καὶ τὸ τε· « Ἐξηράνθη ὡς ὄστρακον ἡ ἰσχὺς μου, καὶ ἡ γλῶσσά μου κεκόλληται τῷ λάρυγγί μου, » ὁμοίως τῶν ὑπ' αὐτοῦ μελλόντων γίνεσθαι κατὰ τὸ τοῦ Πατρὸς θέλημα προαγγελία ἦν. Ἡ γὰρ τοῦ ἰσχυροῦ αὐτοῦ λόγου δύναμις, δι' ἧς αἰεὶ κλεγγε τοὺς συζητούντας αὐτῷ Φαρισαίους καὶ γραμματεῖς, καὶ ἀπλῶς τοὺς ἐν τῷ γένει ὑμῶν διδασκάλους, ἐποχῆν ἔσχε δίκην πολυύδρου καὶ ἰσχυρᾶς πηγῆς, ἧς τὸ ὕδωρ ἀπεστράφη, σιγήσαντος αὐτοῦ (15), καὶ μηκέτι ἐπὶ Πιλάτου ἀποκρίνασθαι μηδὲν μηδὲν βουλομένου, ὡς ἐν τοῖς ἀπομνημονεύμασι τῶν ἀποστόλων αὐτοῦ δεδήλωται· ὅπως καὶ τὸ διὰ Ἡσαίου εἰρημένον καρπὸν ἐνεργῆ ἔχη, ὅπου εἴρηται· « Κύριος δίδωσί μοι γλῶσσαν τοῦ γινῶναι· ἤνικα με δεῖ εἰπεῖν λόγον. » Τὸ δὲ καὶ εἰπεῖν αὐτόν· « Θεὸς μου εἰ σύ· μὴ ἀποστῆς ἀπ' ἐμοῦ, » διδάσκοντος ἅμα, ὅτι ἐπὶ θεὸν τὸν πάντα ποιήσαντα ἐλπίζειν δεῖ πάντας, καὶ παρ' ἐκείνου μόνου σωτηρίαν καὶ βοήθειαν ζητεῖν· ἀλλὰ μὴ, ὡς τοὺς λοιποὺς τῶν ἀνθρώπων, διὰ γένος, ἢ πλοῦτον, ἢ ἰσχυρὸν, ἢ σοφίαν νομι-

A Deus meus es tu; quoniam non est qui adjuvet. Circumdederunt me vituli multi; tauri pingues circumdederunt me. Aperuerunt super me os suum, sicut leo rapiens et rugiens. Sicut aqua effusa sunt et dissipata omnia ossa mea. Factum est cor meum tanquam cera liquescens in medio ventris mei. Exaruit sicut testa virtus mea et lingua mea adhæsit faucibus meis; eorum, quæ evenerunt, prænuntiationem habebant; velut illud: « Spes mea ab uberibus matris meæ. » Statim enim atque Bethlehemi natus est, rex Herodes, ut dixi, qui a magis ex Arabia venientibus de eo didicerat, insidias ejus vitæ molitus est; sed Joseph Dei jussu eum cum Maria assumens in Ægyptum abiit. Statuerat enim Pater qui eum genuerat, ut non ante occideretur, B 197 quam ipsius verbum vir factus prædicasset. Si quis autem dicat: An non poterat Deus Herodem potius interficere? Huic quæstioni sic occurrat: An non poterat Deus ab initio etiam serpentem e medio tollere, nec dicere: « Inimicitias ponam inter eum et mulierem, et inter semen illius et semen hujus ⁶¹? » An non poterat statim multitudinem hominum creare? Sed, ut præclarum esse judicabat, liberos ad justitiæ observationem angelos et homines creavit, ac tempora definivit quoad bonum esse judicaret eos libero uti arbitrio; et quia pariter præclarum esse judicabat, et generalia et particularia judicia fecit, manente utique libero arbitrio. Unde Scriptura in turris exstruktionem et linguarum multiplici divisione ac mutatione hæc dicit: « Et dixit Dominus: Ecce genus unum, et labium unum omnium: et hoc facere cœperunt, et nunc non deficient ab eis quæcunque tentaverint facere ⁶². » Illud autem: « Exaruit tanquam testa virtus mea, et lingua mea adhæsit faucibus meis, » similiter eorum quæ secundum voluntatem Patris facturus erat, prænuntiatio fuit. Potentis enim illius verbi vis, per quam semper Phariseos et Scribas, qui cum eo disputabant, ac omnes prorsus in genere vestro magistros arguebat, suspensa constitit instar exuberantis et validi fontis, cujus aqua aversa est, cum sileret ipse, ac nemini quidquam coram Pilato respondere vellet, quemadmodum in commentariis apostolorum ejus demonstratum est, ut et illius Isaia: dicti fructus efficax D exstaret: « Dominus dat mihi linguam, ut norim quando me oporteat verbum proloqui ⁶³⁻⁶⁴. » Quod autem dicit: « Deus meus es tu: ne discedas a me; » simul docet in Deum, qui omnia creavit, sperare omnes debere, et ab eo solo salutem et auxilium querere; nec cæterorum hominum more salutem propter genus, aut robur, aut divitias, aut sapientiam assequi se posse opinari. Quale est quod ipsi quoque semper fecistis, qui aliquando quidem vitu-

⁶¹ Gen. iii, 15. ⁶² Gen. xi, 6. ⁶³⁻⁶⁴ Isa. l, 4.

(15) Σιγήσαντος αὐτοῦ. Similia habet Tertullianus lib. v Adv. Marc., c. 42. JESS. — Paulo ante p̄th καὶ τὸ τε, Sylburgius monet legendum καὶ

τὸ γε, vel primam aut postremam delendam esse voculam.

lum conflatis, semper autem ingratos et justorum A interfectores, et arrogantia ob genus vestrum inflatos vos exlimboistis. Nam si Filius Dei, nec quia Filius est, nec quia fortis, nec quia sapiens, servari se posse dicit, sed ut esset Impeccabilis, quemadmodum ait Isaias⁶⁶ eum nec voce tenuis peccasse (iniquitatem enim non fecit, nec dolum ore commisit) sine Deo servari se non posse declarat; quomodo vos et alii, qui sine illa spe salutem exspectatis, non a vobismetipsis vos decipi cogitatis?

103. *Pharisæi sunt tauri; leo rugiens Herodes aut diabolus.* — Quæ deinde in psalmo dicuntur: « Quoniam tribulatio proxima est, quia non est qui adjuvet me. Circumdederunt me vituli multi, tauri pingues obsederunt me. Aperuerunt super me os suum, sicut leo raplens et rugiens. Velut aqua effusa sunt et dissipata omnia ossa mea: » similiter 198 eorum quæ illi evenerunt, vaticinium fuit. Qua enim nocte ex monte Olivarum in eum irruerunt, quos ex populo vestro Pharisæi et Scribæ pro sua in docendo auctoritate submiserunt, circumdederunt eum illi, ut appellat Scriptura, vituli cornuetae et præmature exitiosi. Illud autem: « Tauri pingues obsederunt me, » eos ipsos prænuntiabat, qui eadem ac vituli fecerunt, cum ad magistros vestros adductus est: quos quidem ut tauros Scriptura designat, quia tauros in causa esse scimus, cur existant vituli. Quemadmodum ergo tauri vitulorum patres sunt, sic magistri vestri illis suis auctores fuerunt, ut in montem Olivarum egressi eum comprehenderent et ad se adducerent. Illud etiam, « Quis non est qui adjuvet, » id quod factum est demonstrat. Nam ne unus quidem ex omnibus hominibus opem illi ut innocenti tulit. Et illud: « Aperuerunt super me os suum sicut leo rugiens, » eum designat qui tum Judæorum rex erat, Herodes et ipse dictus, successor illius Herodis qui, cum Jesus natus est, omnes infantes circa illud tempus Bethlehemini natos sustulit, quod suspicaretur eum in hoc numero prorsus esse, de quo ex magis ab Arabia venientibus audierat. At consilium illius, qui omnibus fortior est, ignorabat; quomodo Josepho et Maria

⁶⁶ Isa. LIII, 9.

(16) *Διὰ τὸ εἶναι υἱὸς.* In editionibus Græco-Latinis ante has voces appositum est μήτε, quod quidem etiam necessarium esse non inficior, delevi tamen, quia nec in mss. nec apud R. Stephanum reperitur. Sic etiam post σοφός, additum fuerat εἶναι, quod quidem expungere non dubitavi, ut prorsus inutile.

(17) *Πρὸς τὸ ἀναμάρτητος εἶναι.* Liqueet Justinum de humana Christi natura loqui. Nam antea n. 87, cum divinam respiceret, negabat eum Spiritus sancti donis opus habuisse. Quin etiam dum de divina Christi natura loquitur, illud semper instar principii certissimi statuit, Christum a Patre divinam essentiam ac omnia attributa accepisse; quominus miremur, si idem dicit de impeccantia

ζειν δύνασθαι σώζεσθαι. Ὅποιον καὶ ὑμεῖς ἀεὶ δι᾽ ἐπράξατε, ποτὲ μὲν μοσχοποιήσαντες, ἀεὶ δὲ ἀγάρστοι, καὶ φονεῖς τῶν δικαίων, καὶ τετυφωμένοι διὰ τὸ γένος φαινόμενοι. Εἰ γὰρ ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ φαίνεται διὰ τὸ εἶναι υἱὸς (16), μήτε κατὰ τὸ εἶναι ἰσχυρὸς, μήτε διὰ τὸ σοφὸς, λέγων δύνασθαι σώζεσθαι, ἀλλὰ πρὸς τὸ ἀναμάρτητος εἶναι (17), ὡς Ἰσαίας φησὶν μὴδὲ μέγχι φωνῆς ἡμαρτηκέναι αὐτὸν (ἀνομίαν γὰρ οὐκ ἐποίησεν οὐδὲ δόλον τῷ στόματι), ἄνευ τοῦ Θεοῦ σωθῆσεσθαι μὴ δύνασθαι, πῶς ὑμεῖς ἢ καὶ οἱ ἄλλοι οἱ ἄνευ τῆς ἐλπίδος ταύτης σωθῆσεσθαι προσδοκῶντες, οὐχ ἐκυτούς ἀπατᾶν λογίζεσθε;

103. Τὰ δὲ ἐξῆς εἰρημένα ἐν τῷ ψαλμῷ: « Ὅτι θλίψις ἐγγύς, ὅτι οὐκ ἔστιν ὁ βοηθῶν μοι. Περιεκύκλωσάν με μόσχοι πολλοὶ, ταῦροι πίονες περιέσχον με. B Ἦνοιξαν ἐπ' ἐμὲ τὸ στόμα αὐτῶν, ὡς λέων ἀρπάζων καὶ ὠρυόμενος. Ὡσεὶ ὕδωρ ἐξεχύθη καὶ διεσκορπίσθη πάντα τὰ ὀστέα μου, » τῶν ὁμοίως αὐτῷ συμβάντων προαγγελία ἦν. Ἐκεῖνης γὰρ τῆς νυκτὸς ὅτε ἀπὸ τοῦ ὄρους (18) τῶν Ἐλαιῶν ἐπήλθον αὐτῷ οἱ ἀπὸ τοῦ λαοῦ ὑμῶν ὑπὸ τῶν Φαρισαίων καὶ Γραμματέων κατὰ τὴν διδασκαλίαν (19) ἐπιπεμφθέντες, ἐκύκλωσαν αὐτὸν, οὓς μόσχους κερατιστάς καὶ πρῶλεις ὁ λόγος ἔλεγε. Καὶ τὸ: « Ταῦροι πίονες περιέσχον με, » εἰπεῖν, τοὺς καὶ αὐτοὺς μὲν τὰ ὁμοία τοῖς μόσχοις ποιήσαντας, ὅτε ἤχθη πρὸς τοὺς διδασκάλους ὑμῶν, προέλεγεν. Οὓς ὡς ταύρους διὰ τοῦτο ὁ λόγος εἶπεν, ἐπειδὴ τοὺς ταύρους τοῦ εἶναι μόσχους αἰτίους ὀδαμεν. Ὡς οὖν πατέρες εἰσὶ τῶν μόσχων οἱ ταῦροι, C οὕτως οἱ διδάσκαλοι ὑμῶν τοῖς τέκνοις αὐτῶν αἴτιοι ἦσαν τοῦ ἐξελθόντας εἰς τὸ ὄρος τῶν Ἐλαιῶν συλλαβεῖν αὐτὸν, καὶ ἀγειν ἐπ' αὐτούς. Καὶ τὸ εἰπεῖν: « Ὅτι οὐκ ἔστιν ὁ βοηθῶν, » δηλωτικὸν καὶ αὐτὸ τοῦ γενομένου. Οὐδεὶς γὰρ οὐδὲ μέγχις ἐνὸς ἀνθρώπου βοηθεῖν αὐτῷ ὡς ἀναμαρτήτου βοηθὸς ὑπῆρχε. Καὶ τὸ: « Ἦνοιξαν ἐπ' ἐμὲ τὸ στόμα αὐτῶν, ὡς λέων ὠρυόμενος, » δηλοῖ τὸν βασιλεῖα τῶν Ἰουδαίων τότε ὄντα, καὶ αὐτὸν Ἡρώδη λεγόμενον, διάδοχον γεγενημένον Ἡρώδου τοῦ, ὅτε ἐγεγέννητο, ἀνελόντος πάντας τοὺς ἐν Βηθλεὲμ ἐκεῖνου τοῦ καιροῦ γεννηθέντας παῖδας, διὰ τὸ ὑπονοεῖν ἐν αὐτοῖς πάντας εἶναι τὸν περὶ οὗ εἰρήκεισαν αὐτῷ οἱ ἀπὸ Ἀραβίας ἐλθόντες μάγοι: μὴ ἐπιστάμενος τὴν τοῦ ἰσχυροτέρου πάντων βουλήν, ὡς εἰς Αἴγυπτον τῷ Ἰωσήφ

D illa, quæ ab anima cum Verbo hypostatice conjuncta separari non poterat. Vertit Langus: « Neque eo quod immunis peccato est. » Perionius: « Sed quia peccatum in eum cadere non potest. » Gelenius: « Cum tamen sit innocentissimus. »

(18) *Ἀπὸ τοῦ ὄρους.* Legendum ἐπὶ τοῦ ὄρους monet Thirlbius. Sed si quid mutandum esset, legi oporteret ἐπὶ τὸ ὄρος. Sic enim infra εἰς τὸ ὄρος bis repetitur. Videtur supponere Justinus Judæos ex aliqua montis parte in Christum, qui erat in valle monti subjecta irruisse.

(19) *Κατὰ τὴν διδασκαλίαν.* Idem pro his verbis legit καὶ τῶν διδασκάλων. Sic etiam paulo ante Pharisæi, Scribæ et magistri.

καὶ τῇ Μαρτῆ ἐκεκελεύει ἀπαλλαγῆναι λαβοῦσι τὸ πῦλον, καὶ εἶναι ἕκει ἄχρις ἂν πάλιν αὐτοῖς ἀποκαλυφθῇ ἐπανελθεῖν εἰς τὴν χώραν αὐτῶν. Κάκει ἔσαν ἀπελθόντες ἄχρις ἂν ἀπέθανεν ὁ ἀποκτείνας τὰ ἐν Βηθλεὲμ παιδία Ἡρώδης, καὶ Ἀρχέλαος αὐτῶν διεδέξατο. Καὶ οὗτος ἐτελεύτα πρὶν τὸν Χριστὸν τὴν οἰκονομίαν (20) τὴν κατὰ τὸ βούλημα τοῦ Πατρὸς γεγενημένην ὑπ' αὐτοῦ ἐπὶ τῷ σταυρωθῆναι ἰλθεῖν. Ἡρώδου δὲ τὸν Ἀρχέλαον διαδεξαμένου, λαβόντος τὴν ἐξουσίαν τὴν ἀπονεμηθεῖσαν αὐτῷ, ᾧ καὶ Πιλάτος χαριζόμενος δεδεμένον τὸν Ἰησοῦν ἐπεμψε, καὶ τοῦτο γενησόμενον προειδὺς ὁ Θεὸς εἰρήκει οὕτω· «Καὶ γὰρ αὐτὸν εἰς Ἀσσυρίου (21) ἀπήνεγκαν ξένια τῷ βασιλεῖ.» Ἡ λέοντα τὸν ὠρυόμενον ἐπ' αὐτὸν ἔλεγε τὸν διάβολον· ὃν Μωϋσῆς μὲν ὄφιν καλεῖ, ἐν δὲ τῷ Ἰὼβ καὶ τῷ Ζαχαρίᾳ διάβολος κέκληται, καὶ ὑπὸ τοῦ Ἰησοῦ Σατανᾶς προσηγόρευται, ὄνομα ἀπὸ τῆς πράξεως ἧς ἐπραξε σύνθετον κτησάμενον αὐτὸν μνησίων (22). Τὸ γὰρ Σατὰν τῇ Ἰουδαίων καὶ Σύρων φωνῇ ἀποστάτης ἐστὶ· τὸ δὲ Νᾶς ὄνομα (23), ἔξ οὗ ἡ ἐρμηνεία ὄφιν ἐκλήθη, ταῦτόν ἐστι Σατὰ τῇ (24) Ἑβραίων ἐρμηνευθεῖση φωνῇ· ἔξ ἧν ἀφοπτεῖραν τῶν εἰρημίων ἐν ὄνομα γίνεται Σατανᾶς. Καὶ γὰρ οὗτος ὁ διάβολος, ἅμα τῷ ἀναθεῖναι αὐτὸν ἀπὸ τοῦ ποταμοῦ τοῦ Ἰορδάνου, τῆς φωνῆς αὐτοῦ λεχθείσης, «Υἱὸς μου εἰ σὺ ἐγὼ σήμερον γεγέννηκά σε,» ἐν τοῖς ἀπομνημονεύμασι τῶν ἀποστόλων γέγραπται προσελθὼν αὐτῷ καὶ περᾶζων μέχρι τοῦ εἰπεῖν αὐτῷ, «Προσκύνησόν μοι,» καὶ ἀποκρίνασθαι αὐτῷ τὸν Χριστὸν, «Ὑπαγε ὀπίσω μου, Σατανᾶ· Κύριον τὸν Θεὸν σου προσκυνήσεις, καὶ αὐτῷ μόνῳ λατρεύσεις.» Ὡς γὰρ τὸν Ἀδὰμ ἐκλήθησεν, ἔλεγε καὶ τοῦτον δυνηθῆναι ἐργάσασθαι τ. Καὶ τὸ· «Ὡσεὶ ὕδωρ ἐξεχύθη (25) καὶ διεσκορπίσθη πάντα τὰ ὀστέα μου· ἐγενήθη ἡ καρδία μου ὡσεὶ κηρὸς τηκόμενος ἐν μέσῳ τῆς κοιλίας μου,» ἔπειρ γέγονεν αὐτῷ κείνης τῆς νυκτὸς, ὅτι ἐπ' αὐτὸν ἐξῆλθεν εἰς τὸ βροσ τῶν Ἑλαίων συλλαβεῖν αὐτὸν, προαγγελία ἦν. Ἐν γὰρ τοῖς ἀπομνημονεύμασι ἔφημι ὑπὸ τῶν ἀποστόλων αὐτοῦ καὶ τῶν ἐκείνοις παρακολουθησάντων συντετάχθαι, ὅτι ἰδρῶς (26) ὡσεὶ

A præcepisset, ut in Ægyptum assumpto puero abirent, ibique manerent, donec eis iterum revelaretur, ut in patriam suam redirent. Ibi commorati sunt, donec moreretur Herodes, qui pueros circa Bethlehem occidit, eique succederet Archelaus. Is autem ante mortuus est, quam Christus susceptam ex Patris voluntate dispensationem in cruce adimpleret. Cum autem Herodes, qui Archelao successit, potestatem, quæ ipsi attributa fuerat, accepisset, Pilatus, ut gratum illi faceret, victum Jesum ad eum misit; quod etiam futurum prænoscentis Deus sic prædicavit: «Et abducent ipsum ad Assyrium hospitale munus regi.» Aut etiam leonem rugientem super eum dicebat diabolus, qui a Moyse serpens, apud Job et Zachariam diabolus, a Jesu Satanas appellatus est, compositum nomen illi ab actione, quam perpetravit, indictum declarante. Nam «Sata» Judæorum et Syrorum lingua idem ac desertor et apostata; illud autem «Nas,» nomen est ex quo serpens dictus est per interpretationem, id est, si Hebræorum vocem interpreteris; quibus ex utrisque vocibus fit unum nomen Satanas. Statim enim atque Jesus ascendit e fluvio Jordane, ubi vox in eum edita est: «Filius meus es tu; ego hodie genui te»; scriptum est in commentariis 199 apostolorum diabolus illum ad eum accessisse, et tentasse, usque adeo ut ei diceret: «Adora me;» eique respondisse Christum: «Vade retro a me, Satana: Dominum Deum tuum adorabis, et illi soli servies». Quemadmodum enim Adamum decepit, sperabat se in hunc quoque aliquid moliri posse. Et illud: «Sicut aqua effusa sunt et dispersa omnia ossa mea: factum est cor meum tanquam cera liquescens in medio ventris mei,» præannuntiabat quod ei illa nocte contigit, cum adversus eum in montem Olivarum venerant, ut eum comprehenderent. Nam in commentariis, quos ab ejus apostolis eorumque discipulis scriptos dico, proditum est sudorem, veluti guttas sanguinis, ex eo defluxisse, cum precaretur ac diceret: «Si fieri potest, transeat calix iste»: contremiscente vi-

20 Psal. ii, 7. 21 Matth. iv, 9. 22 Matth. xxvi, 39.

(20) *Τὴν οἰκονομίαν.* Legendum εἰς τὴν οἰκονομίαν, nec mutatis opus est his verbis, quæ mox sequuntur, ἐπὶ τῷ σταυρωθῆναι. Frustra enim placet Syllburgio, ἐπὶ τῷ σταυρωθῆναι. Ibidem aptius legitur, ut observat Syllburgius, Ἡρώδου δὲ τοῦ. (21) *Εἰς Ἀσσυρίου.* Eodem modo hunc locum Osee interpretatur Tertullianus lib. iv *Adv. Marcionem*, cap. 13. JEWS. Vid. Cyrill. cat. 13, n. 14. (22) *Μνησίων.* Id positum pro μνησόντος, ut sæpe alias apud Justinum: paulo ante occurrit eadem verborum constructio, ubi de Herode dicitur μὴ ἐπιστάμενος. Vid. infra, n. 112. (23) *Τὸ δὲ Νᾶς ὄνομα.* Justinum induxit terminatio Græca Σατανᾶς, ut compositum putarit ex Σατὰ ἀποστάτης et νᾶς, τούτ' ἐστὶ ὄφιν, prorsus ineptie; ex quo tamen hoc discimus νᾶς ἀρχαϊκῶς pro νᾶς, id est ΣΠΣ. Ita solitum antiquis, euphoniæ quasi gratia, abscondere litteram η̄ in medio. Sic τριπερίο κτϖ pro κτϖηϖ apud magistros. Vide, si

D vacat, Davidem Camlum ad Psalm. xxxv; Drus. *Comm. Post. ad voces N. T.*, pag. 194, cap. 10. JEWS. (24) *Σατὰ τῇ*, etc. Legendum τῇ ἐρμηνείᾳ, et mox τούτ' ἐστὶ κατὰ τὴν Ἑβραίων ἐρμηνευθεῖσαν φωνήν. Sæpe librarii errarunt in hac littera v pro i quod olim non subscribatur. (25) *Ἐξεχύθη.* Idem verbum jam sæpe occurrit, sed tamen videtur Justinus legisse ἐξεχύθην. Illud enim verbum ita explicat, ut illud præcipue referat ad ipsum Christi cor: Ἐντρόμου τῆς καρδίας δηλονότι ὀσσης καὶ τῶν ὀστέων ὁμοίως, etc. Vix ergo dubium est, quin legerit, ὡσεὶ ὕδωρ ἐξεχύθην, cum hanc rationem horum verborum reddat, quod Christi cor factum fuerit contremiscens ejusque ossa similiter, imo quod ipsum cor factum fuerit tanquam cera liquescens. (26) *Ὅτι ἰδρῶς.* Deest γέγραπται aut aliquid simile.

delicet illius corde et ossibus similiter contremiscentibus, ac corde speciem habente liquescentis in ventrem ceræ; ut certo sciremus voluisse Patrem in ejusmodi etiam perpersionibus Filium suum vere propter nos versari, nec diceremus eum, cum Filius Dei esset, non sensisse quæ ei inflictæ sunt, quæque ei acciderunt. Illud autem : « Aruit tanquam testa virtus mea, et lingua mea adhæsit faucibus meis, » silentium illud, de quo jam dixi, prænuntiabat, cum is, qui vestros omnes insipientes magistros arguere solebat, nullum omnino verbum respondit.

104. Et illud : « In pulverem mortis deduxisti me : quoniam circumdederunt me canes multi, concilium malignantium obsedit me. Foderunt manus meas et pedes meos. Dinumeraverunt omnia ossa mea. Ipsi consideraverunt et inspexerunt me. Diviserunt sibi vestimenta mea, et super vestem meam miserunt sortem ; » hæc verba, ut jam dixi, prænuntiabant quo mortis genere illum condemnatura esset improborum Synagoga, quos quidem et canes appellat et venatores, indicans ipsos canum ductores etiam congregatos fuisse, qui nihil non moliti sunt, ut eum condemnarent. Quod quidem factum fuisse in ejus apostolorum commentariis perhibetur. Ejus autem vestimenta, postquam crucifixus est, inter se divisisse eos, qui illum crucifixerunt, demonstravi.

105. Quæ sequuntur in psalmo : « Tu autem, Domine, ne elongaveris auxilium tuum a me : ad defensionem meam conspice. Libera a gladio animam meam et de manu canis unigenitam meam. 200 Salva me ex ore leonis, et a cornibus unicornium humilitatem meam ; » similiter eorum, quæ illi insunt et eorum quæ illi eventura erant, documentum et prænuntiatio fuit. Unigenitum enim illum Patri

(27) *Ἐν μηδενί.* Nimis operosa immutatio si legamus cum Sylburgio, ἐν ἡ μηδενί μηδὲν ἀπεκρίνετο. Satius est parentthesim apponere. Non enim desunt similia exempla in hoc *Dialogo*, in quo scribendo sæpe Justinus ardorem animi magis quam grammaticas leges sequitur. Vide supra n. 40, 89, 103, et infra n. 110, et Apol. 4, n. 61.

(28) *Κύνες πολλοί.* Legitur in editis *κύνες* καὶ *κυνῆγοι* πολλοί, sed illud, καὶ *κυνῆγοι* deest in utroque cod. ms. Ad oram tamen utriusque scriptum est : Ἐν ἄλλοις, *κύνες* καὶ *κυνῆγοι* πολλοί. Id est, « In aliis exemplaribus legitur canes et venatores multi. » Non dubitavit Stephanus hanc scripturam in contextum asciscere. Sed illum ita facturum fuisse non puto, si rem attentius considerasset. Nam Justinum legisse *κύνες* καὶ *κυνῆγοι* πολλοί, nullo mihi videtur posse argumento probari. Non agnoscunt codices mss. illud καὶ *κυνῆγοι*, nec notæ ad marginem appositæ tantum tribuisset Stephanus, nisi eum movisset Justinus ipsius auctoritas, qui paulo post ait : Ἡ συναγωγὴ τῶν πονηρευομένων, οὗς καὶ *κύνες* καλεῖ καὶ *κυνῆγούς*, *μηνύων*, etc. Inde nata suspicio illum legisse καὶ *κυνῆγοι*. Sed tamen illius verba sic explicari possunt, ut sacerdotes et seniores, de quibus hic agitur, canes nominatum appellati fuisse dicantur, canum autem ductores non conceptis verbis, sed re et sensu, dum

Ἄ θρόμβοι κατεχεῖτο, αὐτοῦ εὐχομένου καὶ λέγοντος, « Παρελθέτω, εἰ δυνατόν, τὸ ποτήριον τοῦτο » ἐν τρόμῳ τῆς καρδίας δηλονότι οὕσης, καὶ τῶν ὁσίων ὁμοίως, εὐκουλίας τῆς καρδίας κηρῶ τρηχομένων εἰς τὴν κοιλίαν · ὅπως εἰδῶμεν ὅτι ὁ Πατὴρ τὸν ἑαυτοῦ Υἱὸν καὶ ἐν τοιοῦτοις πάθεσιν ἀληθῶς γεγενῆσθαι δι' ἡμᾶς βεβούληται, καὶ μὴ λέγωμεν, ὅτι ἐκεῖνος, τοῦ Θεοῦ Υἱὸς ὢν, οὐκ ἀντελαμβάνετο τῶν γινομένων καὶ συμβαινόντων αὐτῷ. Καὶ τὸ « Ἐξήρανθη ὡς δοτρακὸν ἡ ἰσχὺς μου, καὶ ἡ γλῶσσά μου κεκόλληται τῷ λάρυγγί μου, » ὅπερ προεῖπον, τῆς σιγῆς (ἐν μηδενί (27) μηδὲν ἀποκρινόμενος ὁ πάντας ἐλέγχων ἀσφόδους τοὺς παρ' ὑμῖν διδασκάλους), προαγγελία ἦν.

104. Καὶ τὸ « Εἰς χοῦν θανάτου κατήγαγές με » ὅτι ἐκύκλωσάν με *κύνες* πολλοί (28) · συναγωγὴ πονηρευομένων περιέσχον με. Ὁρῶσαν *χειράς* μου καὶ *πόδας* μου. Ἐξηρίθρησαν πάντα τὰ ὅστιά μου. Αὐτοὶ δὲ κατενόησαν καὶ ἐπειδὸν με. Διμερίσαντο τὰ ἱμάτιά μου ἑαυτοῖς, καὶ ἐπὶ τὸν ἱματισμόν μου ἔβαλον κλῆρον, ὡς προεῖπον, προαγγελία ἦν διὰ τοῦ θανάτου καταδικάζειν αὐτὸν ἐμελλεν ἡ συναγωγὴ τῶν πονηρευομένων · οὗς καὶ *κύνες* καλεῖ καὶ *κυνῆγούς*, μηνύων ὅτι αὐτοὶ οἱ *κυνῆγῆσαντες* καὶ *συνήχθησαν* (29) οἱ ἀγωνιζόμενοι ἐπὶ τῷ καταδικάσασθαι (30) αὐτόν. Ὅπερ καὶ ἐν τοῖς ἀπομνημονεύμασι τῶν ἀποστόλων αὐτοῦ γέγραπται γενόμενον. Καὶ ὅτι μετὰ τὸ σταυρωθῆναι αὐτόν, ἐμέρισαν ἑαυτοῖς οἱ σταυρώσαντες αὐτόν τὰ ἱμάτια αὐτοῦ, ἐδήλωσα.

105. Τὰ δὲ ἀκόλουθα τοῦ ψαλμοῦ · « Σὺ δὲ, Κύριε, μὴ μακρύνῃς τὴν βοήθειάν σου ἀπ' ἐμοῦ · εἰς τὴν ἀντίληψίν μου πρόσχες. Ἔρῃσαι ἀπὸ βομφαίας τὴν ψυχὴν μου, καὶ ἐκ χειρὸς κυνὸς τὴν μονογενῆ μου (31) · σῶσόν με ἐκ στόματος λέοντος, καὶ ἀπὸ κεράτων μονοκερῶτων τὴν ταπεινώσιν μου · ὁμοίως πάλιν διδασκαλία καὶ προαγγελία τῶν ὄντων αὐτῷ, καὶ συμβαίνειν μελλόντων. Μονογενῆς γὰρ ὅτι ἦν τῷ Πατρὶ

scilicet Scriptura, ut observat Justinus, indicat concilium ab illis habitum fuisse, ac Synagogæ nomine eorum auctoritatem designat.

(29) *Καὶ συνήχθησαν.* Dispicet illud καὶ eruditus viris Sylburgio et Thirlbio, quorum posterior conjunctionem multo incommodius collocat, legendo ὅτι καὶ αὐτοί. Nullum equidem vidi : criptorem, qui hæc voculam sapius usurparet, quam Justinus ; nec semper prima intuitionem perspicitur, quo consilio eam usurpet, sed meditatione et animi contentione interdum opus est. Videtur hoc loco eam adhibuisse ut indicaret sacerdotes etiam de summo scelere perpetrando, ut in rebus ad Dei cultum et gloriam pertinentibus facere solebant, inter se consiliatos esse.

(30) *Καταδικάσασθαι.* Reg. ad marg. et R. Stephanus ad calc. *καταδικασθῆναι.*

(31) *τὴν μονογενῆ μου.* Vix dubium quin legerit Justinus τὸν *μονογενῆ* σου. His enim psalmi versibus et ea quæ Christo inerant, et ea quæ illi venerunt contineri declarat, id est æternam generationem ex Patre et nativitatem ex Virgine. Quin etiam ideo hæc a Davide dicta existimat, quia « unigenitus erat Patri universorum, » proprie ex eo Verbum et virtus genitus. Hæc autem ei in mentem venire non potuerunt, nisi quia legebat τὸν *μονογενῆ* σου, « unigenitum tuum. »

τῶν ὄλων οὗτος, ἰδίως ἐξ αὐτοῦ Λόγος καὶ δύναμις γεγενημένος, καὶ ὑστερον ἄνθρωπος διὰ τῆς Παρθένου γενόμενος, ὡς ἀπὸ τῶν ἀπομνημονευμάτων ἐμάθεμεν, προεδήλωσα. Καὶ ὅτι σταυρωθεὶς ἀπέθανεν, ὁμοίως προεῖπε. Τὸ γὰρ « Ῥῦσαι ἀπὸ βρομφαίας τὴν ψυχὴν μου, καὶ ἐκ χειρὸς κυνὸς τὴν μονογενῆ μου ὡσὸν με ἐκ στόματος λέοντος, καὶ ἀπὸ κεράτων μονοκεράτων τὴν ταπεινωσίν μου, » ὁμοίως μὴνύοντος δι' οὐ πάθους ἐμελλεν ἀποθνήσκειν, τούτεστι σταυρωθῆναι. Τὸ γὰρ, « κεράτων μονοκεράτων (32), » ὅτι τὸ σχῆμα τοῦ σταυροῦ ἐστὶ μόνου, προεξηγησάμην ὑμῖν. Καὶ τὸ ἀπὸ βρομφαίας καὶ στόματος λέοντος καὶ ἐκ χειρὸς κυνὸς αἰτεῖν αὐτὸν τὴν ψυχὴν σωθῆναι, ἵνα μηδεὶς κυριεύσῃ τῆς ψυχῆς αὐτοῦ αἰτησις ἦν· ἵνα, ἦντα ἡμεῖς πρὸς τῇ ἐξόδῳ τοῦ βίου γινόμεθα, τὰ αὐτὰ αἰτῶμεν τὸν Θεὸν τὸν δυνάμενον ἀποστρέψαι πάντα ἀναιδῆ, πονηρὸν ἄγγελον, μὴ λαθῆσθαι ἡμῶν τῆς ψυχῆς. Καὶ ὅτι μένουσιν αἱ ψυχαί, ἀπέδειξα (33) ὅμῃν ἐκ τοῦ καὶ τὴν Σαμουὴλ ψυχὴν κληθῆναι ὑπὸ τῆς ἑγγαστριμύθου, ὡς ἤξλωσεν ὁ Σαούλ. Φαίνεται δὲ καὶ ὅτι πᾶσαι αἱ ψυχαὶ τῶν οὐτῶς δικαίων καὶ προφητῶν ὑπὸ ἐξουσίαν ἐπιπτον τῶν τοιούτων δυνάμεων, ἵποια δὲ καὶ ἐν τῇ ἑγγαστριμύθῳ ἐκεῖνη ἐξ αὐτῶν τῶν πραγμάτων ὁμολογεῖται. Ὅθεν καὶ οὗτος διδάσκει ἡμεῖς καὶ διὰ τοῦ Υἱοῦ αὐτοῦ τὸ πάντως ἀγωνίζεσθαι (34), δι' οὓς γίνεσθαι (35), καὶ πρὸς τῇ ἐξόδῳ αἰτεῖν μὴ ὑπὸ τοιαύτην τινὰ δύναμιν ὑποπεσεῖν τὰς ψυχὰς ἡμῶν, φαίνεται. Καὶ γὰρ ἀποδιδοὺς τὸ πνεῦμα ἐπὶ τῷ σταυρῷ, εἶπε, « Πάτερ, εἰς χειράς σου παρατίθεμαι τὸ πνεῦμά μου » ὡς καὶ ἐκ τῶν ἀπομνημονευμάτων καὶ τοῦτο ἔμαθον. Καὶ γὰρ πρὸς τὸ ὑπερβάλλειν τὴν Φαρισαίων πολιτείαν τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ συνωθῶν « εἰ δὲ μὴ γε, ἐπίστασθαι ὅτι οὐ σωθήσονται· ταῦτα εἰρηκέναι ἐν τῷ ἀπομνημονεύμασι γέγραπται· « Ἐὰν μὴ περισσεύσῃ ὑμῶν ἡ δικαιοσύνη πλείον τῶν Γραμματέων καὶ Φαρισαίων, οὐ μὴ εἰσέλθητε εἰς τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν. »

106. Καὶ ὅτι ἠπίστατο τὸν Πατέρα αὐτοῦ πάντα πρέχειν αὐτῷ, ὡς ἤξλου, καὶ ἀνήγειρεν αὐτὸν (36) ἐκ τῶν νεκρῶν, καὶ πάντας τοὺς φόβουμένους τὸν Θεὸν προέστρεπεν αἰνεῖν τὸν Θεὸν διὰ τὸ ἐλεῆσαι καὶ διὰ τοῦ μυστηρίου τοῦ σταυρωθέντος τούτου πᾶν γένος τῶν πιστευόντων ἀνθρώπων (37)· καὶ ὅτι ἐν μέσῳ τῶν ἀδελφῶν αὐτοῦ ἔστη τῶν ἀποστόλων (οἱ τινες

⁶⁶ Luc. xviii, 46. ⁷⁰ Matth. v, 20.

(32) Τὸ γὰρ, *κεράτων μονοκεράτων*. Locus hic enitescit ex apposita interpunctione; ex qua patet psalmi verba citari, quorum quidem cum cruce affinitatem demonstrat n. 91. Vid. Cyrill. cat. 12, n. 15, et cat. 14, n. 19.

(33) Ἀπέδειξα. Deest hæc demonstratio. — Col. I Samuel. xviii, 7 sqq. et Apol. I, c. 18. — Idem cum Justino docent Origenes (Homil. in I Reg. xviii. [Opp. ed. de la Rue, t. II], p. 490 sqq.) aliique Patres. At vero Tertullianus (*De anima* c. 57, p. 245), Hieronymus (*Comm. in Matth.* vi, 31, al.) Pseudo-Justinus in *Quæst. et respons. ad orthod.* (resp. ad quæst. lxx) et alii, quos Semisch. *Justin d. Martyr.* p. II, p. 463, not. 4, recenset, docent Samuelis animam non revera fuisse ab inferis evocatum, sed tantummodo spectrum daemonum machinacionibus sub Samuelis forma regi apparuisse. Sed wire interdum hic fluctuant Patres (v. c. Basilius),

A universorum esse, proprie Verbum et virtutem ex eo genitum, atque postea hominem natum ex Virgine, ut ex commentariis didicimus, jam antea demonstravi. Quod autem crucifixus mortem oppetiit, id similiter prædictum. Illud enim: « Erue a gladio animam meam, et de manu canis unicum meam. Salva me ex ore leonis et a cornibus unicornium humilitatem meam, » similiter denuntiantis est, quo supplicii genere moriturus esset, id est cruce; illud enim, « a cornibus unicornium, » solius crucis formam exhibere, vobis antea exposui. Quod autem precatur animam suam a gladio et ex ore leonis et de manu canis liberari, precatio erat, ut ne quis ipsius animæ dominaretur; ut cum nos ad exitum vitæ venimus, ideam a Deo poscimus, qui impudentem omnem et malum angelum avertere potest, ne animam nostram capiat. Atque animas quidem manere, ex eo demonstravi, quod etiam Samuelis anima a ventriloqua Pythouissa, ut petierat Saul, evocata sit. Apparet autem omnes animas ejusmodi justorum et prophetarum, sub potestate talium virtutum cecidisse, qualem virtutem et in ventriloqua illa fuisse rebus ipsis declaratur. Unde et nos etiam per Filium suum, propter quos hæc fieri patet, edocet Deus ut omnino contendamus, ac in exitu vitæ precemur, ne animæ nostræ sub aliquam ejusmodi potestatem cadant. Nam cum spiritum in cruce redderet, dixit: « Pater, in manus tuas commendo spiritum meum »⁶⁶, ut ex apostolorum commentariis id quoque didici. Et cum hortaretur discipulos suos, ut Pharisæorum vivendi genus superarent; sin minus, salvos se non futuros scirent, hæc dixisse in commentariis narratur: « Nisi abundaverit justitia vestra plus quam Scribarum et Pharisæorum, non intrabitis in regnum cælorum »⁷⁰.

106. *Christi resurrectio prædicta in fine psalmi.* — Quod autem sciebat Patrem suum sibi omnia precanti traditurum, sequæ ab eo ex mortuis excitatum iri; quodque omnes Deum timentes hortatus est ut Deum laudent, quia etiam per hoc mysterium hujus crucifixi miseratus est omnis credentium hominum generis: quodque in medio fratrum suorum

D ut Kortholtus observavit. OTTO.

(34) Ἀγωνίζεσθαι. Destrenua adversus diabolum per totam vitam dimicatione hæc videntur intelligenda, eoque refertur præceptum Christi, quod paulo post citatur, ut justitiam Pharisæorum superemus. Pro καὶ οὗτος legendum καὶ ὁ Θεός.

(35) Δι' οὓς γίνεσθαι. His verbis jungendum verbum φαίνεται, quod in fine periodi perincommode, utpote loco non suo, legitur.

(36) Ἀνήγειρεν αὐτόν. Convenientius ἀνεγερῆν. SYLBURG.

(37) Τῶν πιστευόντων ἀνθρώπων. Claræ et perspicuæ sententiæ necesse non est addere verbum σωσαι, ut placet Sylburgio. Sed illud καὶ, quod legitur ante hæc voces διὰ τοῦ μυστηρίου ideam valet ac etiam; et Deum etiam proprio Filio non pepercisse, sed pro nobis omnibus illum tradidisse significat.

apostolorum stetit (qui quidem postquam resurrexit a mortuis, eisque persuasit, id quod etiam ante passionem illis dixerat, oportuisse hæc eum pati, eaque a prophetis fuisse prænuntiata, pœnitentiam egerunt, quod ab eo defecissent, cum crucifigeretur) et cum una cum eis versaretur, Deum laudavit, ut in commentariis apostolorum declaratum est, hæc ex reliquo psalmo manifesta 201 sunt. Sic autem habet: « Narrabo nomen tuum fratribus meis: in medio Ecclesiæ laudabo te. Qui timetis Dominum, laudate eum; universum semen Jacob, glorificate eum. Metuant eum omne semen Israel. » Quod autem unum ex apostolis mutato nomine Petrum appellasse dicitur, atque in apostolicis commentariis id quodque refertur; quodque præterea duos alios fratres, Zebedæi filios, Boanerges, id est tonitruum filios cognominavit, id argumento erat ipsum illum esse, a quo Jacob Israelis, Auses Jesu nomine cognominatus est, per quod nomen etiam in terram patriarchis promissam introductus est populus ex his, qui ex Ægypto profecti sunt, superstes. Eum autem tanquam astrum ex genere Abraham oriturum Moyses his verbis declaravit: « Orietur stella ex Jacob et dux ex Israel ⁷¹. Et alia Scriptura: « Ecce vir; Oriens nomen ejus ⁷². » Cum igitur exorta esset et in cœlo, statim atque natus est, stella, quemadmodum scriptum est in commentariis apostolorum ejus, ex Arabia magi, re ex hoc signo cognita, advenerunt, eumque adoraverunt.

107. *Idem dogma ex Jonæ historia.*—Quod autem tertio die, postquam crucifixus fuisset, resurrecturus erat, scriptum est in hisdem commentariis homines vestri generis, cum disputarent cum eo, dixisse: « Osteude nobis signum; » eumque respondisse: « Generatio prava et adultera signum quærit, et signum non dabitur eis nisi signum Jonæ ⁷³. » Quæ cum ab eo dicerentur arcane, intelligere erat audientibus, eum, postquam crucifixus fuisset, tertio die resurrecturum. Ac vestram quidem generationem noquiore et magis adulteram civitate Ninivitarum demonstrabat, qui cum eis Jonas e ventre magni piscis tertio die eje-

⁷¹ Num. xxiv, 17. ⁷² Zach. vi, 12. ⁷³ Matth. xii, 39.

(38) Καὶ ἀπὸ τῶν προφητῶν. Legendum ὑπὸ τῶν προφητῶν. Vide supra, n. 76.

(39) Ἰσοὶ βροντῆς. Sic etiam Tertullianus lib. iv adv. Marc., c. 14: « Mutat et Petro nomen de Simone; quia et creator Abraham et Saræ et Auseæ nomina reformavit, hunc vocando Jesum, illis syllabas adjiciendo. » Sed facile non est hæc Justinii de Petro et filii Zebedæi dicta cum superioribus connectere, et ad quem psalmi verum referantur ostendere. Equidem fateor me seriem et continuationem non animadvertere, nisi legamus τὸ ὄνομα μου, « Narrabo nomen meum fratribus meis, » et sic fecisse Christum intelligamus, cum, mutatis Petro ac Joanni ejusque fratri nominibus, eum se esse declaravit, qui Abraham et filio Navæ nomina mutaverat. Si minus placeat hæc conjectura, totus hic locus digressio erit ex commemoratione disci-

πὸ ἀναστήθηναι αὐτὸν ἐκ νεκρῶν, καὶ πεισθῆναι ὑπ' αὐτοῦ, ὅτι καὶ πρὸ τοῦ παθεῖν ἔλεγεν αὐτοῖς, ὅτι ταῦτα αὐτὸν δεῖ παθεῖν, καὶ ἀπὸ τῶν προφητῶν (38) ὅτι προεκεκήρυκτο ταῦτα, μετενόησαν ἐπὶ τῷ ἀφίστασθαι αὐτοῦ ὅτε ἐσταυρώθη, καὶ μετ' αὐτῶν διάγων, ὕμνησε τὸν Θεόν, ὡς καὶ ἐν τοῖς ἀπομνημονεύμασι τῶν ἀποστόλων δηλοῦται γεγενημένον, τὰ λέγοντα τοῦ ψαλμοῦ ἐδήλωσεν. Ἔστι δὲ ταῦτα: « Διηγήσομαι τὸ ὄνομά σου τοῖς ἀδελφοῖς μου· ἐν μέσῳ Ἐκκλησίας ὁμνήσω σε. Οἱ φοβούμενοι τὸν Κύριον αἰνέσατε αὐτόν· ἅπαν τὸ σπέρμα Ἰακώβ δοξάσατε αὐτόν. Φοβηθήτωσαν αὐτὸν ἅπαν τὸ σπέρμα Ἰσραὴλ. » Καὶ τὸ εἶπεῖν μετωνομακέναι αὐτὸν Πέτρον ἓνα τῶν ἀποστόλων, καὶ γεγράφθαι ἐν τοῖς ἀπομνημονεύμασι αὐτοῦ γεγενημένον καὶ τοῦτο, μετὰ τοῦ καὶ ἄλλους δύο ἀδελφοῦς υἱοῦς Ζεβεδαίου ὄντας μετωνομακέναι ὀνόματι τοῦ Βοανεργῆς, ὃ ἐστὶν υἱοὶ βροντῆς (39), σημαντικὸν ἦν τοῦ αὐτὸν ἐκεῖνον εἶναι, διὸ καὶ (40) τὸ ἐπώνυμον Ἰακώβ τῷ Ἰσραὴλ ἐπικληθέντι ἐδόθη, καὶ τῷ Ἀδῶθ ὄνομα Ἰησοῦς ἐπεκλήθη· δι' οὗ ὄνοματος καὶ εἰσῆχθη εἰς τὴν ἐπηγγελμένην τοῖς πατριάρχαις γῆν ὃ περιλειφθεὶς ἀπὸ τῶν ἀπ' Αἰγύπτου ἐξεληθόντων λαός. Καὶ ὅτι ὡς ἄστρον (41) ἐμελλεν ἀνατέλλειν αὐτὸς διὰ τοῦ γένους τοῦ Ἀβραάμ, Μωϋσῆς παρεδήλωσεν οὕτως εἰπὼν: « Ἀνατελεῖ ἄστρον ἐξ Ἰακώβ, καὶ ἡγούμενος ἐξ Ἰσραὴλ. » Καὶ ἄλλη δὲ Γραφή φησιν: « Ἰδοὺ ἀστὴρ· Ἀνατολὴ ὄνομα αὐτοῦ. » Ἀνατελλαντος οὖν καὶ ἐν οὐρανῷ (42) ἄμα τῷ γεννηθῆναι αὐτὸν ἀστῆρος, ὡς γέγραπται ἐν τοῖς ἀπομνημονεύμασι τῶν ἀποστόλων αὐτοῦ, οἱ ἀπὸ Ἀραβίας μάγοι ἐκ τούτου ἐπιγόντες, παρεγένοντο, καὶ προσεκύνησαν αὐτῷ.

107. Καὶ ὅτι τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ ἐμελλεν ἀναστήσασθαι μετὰ τὸ σταυρωθῆναι, γέγραπται ἐν τοῖς ἀπομνημονεύμασι, ὅτι οἱ ἀπὸ τοῦ γένους ὑμῶν συζητούντες αὐτῷ ἔλεγον, ὅτι, « Δεῖξον ἡμῖν σημεῖον; » καὶ ἀπεκρίνατο αὐτοῖς, « Γενεὰ πονηρὰ καὶ μοιχαλὶς σημεῖον ἐπιζητεῖ· καὶ σημεῖον οὐ δοθήσεται αὐτοῖς, εἰ μὴ τὸ σημεῖον Ἰωνᾶ. » Καὶ ταῦτα λέγοντος αὐτοῦ παρακεκαλυμμένα, ἦν νοεῖσθαι ὑπὸ τῶν ἀκούοντων, ὅτι μετὰ τὸ σταυρωθῆναι αὐτόν, τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ ἀναστήσεται. Καὶ πονηροτέραν τὴν γενεὰν ὑμῶν καὶ μοιχαλίδα μᾶλλον τῆς Νινευιτῶν πόλεως ἐδήλου, εἰτινες, τοῦ Ἰωνᾶ κηρύξαντος αὐτοῖς μετὰ τὸ ἐκθραυθῆναι αὐτόν τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ ἀπὸ τῆς κοιλίας τοῦ

D pulorum nata.

(40) Ἰδοὺ καὶ. Legendum δι' οὗ et mox τῷ Ἀδῶθ. THIRLB.

(41) Ὡς ἄστρον. Respicere videtur Justinus ad illud psalmi: « Et annuntiabunt cœli justitiam ejus. » Adhuc enim versatur in ejusdem psalmi explicatione; et quamvis post hæc verba: « Timeat eum omne semen Israel, » nihil amplius recitetur ex psalmo, facile referat reliqua a Justino brevitalis causa fuisse omissa vel a librariis. Videtur enim Justinus promittere se reliqua psalmi recitaturum, cum ait: Τὰ λέγοντα τοῦ ψαλμοῦ ἐδήλωσεν. Ἔστι δὲ ταῦτα.

(42) Καὶ ἐν οὐρανῷ. Etiam in cœlo stella exorta, quia scilicet alia in terris longe præstantior prodierat.

ἄρου ἰχθύος, ὅτι μετὰ τρεῖς (ἐν ἄλλοις τεσσαράκοντα (43)) ἡμέρας ταμπληθεὶ ἀπολοῦνται, νηστεῖαν ἀπὸ τῶν ζώων, ἀνθρώπων τε καὶ ἀλόγων, μετὰ σακχαροφίας, καὶ ἐκτενοῦς ὀλολυγμοῦ, καὶ ἀπὸ τῶν καρδιῶν ἀληθινῆς μετανοίας αὐτῶν, καὶ ἀποταγῆς τῆς πρὸς ἀδικίαν, ἐκέρυξαν, πιστεύσαντες, ὅτι ἐλεήμων ὁ θεὸς καὶ φιλόανθρωπος ἐστὶν ἐπὶ πάντας τοὺς μετατιθεμένους ἀπὸ τῆς κακίας, ὡς καὶ αὐτὸν τὸν βασιλέα τῆς πόλεως ἐκείνης, καὶ τοὺς μεγαστῆνας ὁμοίως, σακχαροφῆσαντας προσμεμενηκέναι τῇ νηστείᾳ καὶ τῇ ἰκασίᾳ, καὶ ἐπιτυγεῖν μὴ καταστραφῆναι τὴν πόλιν αὐτῶν. Ἀλλὰ καὶ τοῦ Ἰωνᾶ ἀνωμένου ἐπὶ τῷ τῇ (τεσσαρακοστῇ) τρίτῃ ἡμέρᾳ, ὡς ἐκέρυξε, μὴ καταστραφῆναι τὴν πόλιν, διὰ τῆς οἰκονομίας τοῦ ἐκ τῆς γῆς ἀνατελεῖαι αὐτῷ σικυῶνα (44), ὅφ' ὄν καθεζόμενος ἐσκαίετο ἀπὸ καύματος (ἦν δὲ ὁ σικυῶν κολόκυνθα αἰφνίδιος, μήτε φυτεύσαντος τοῦ Ἰωνᾶ, μήτε ποτίσαντος, ἀλλ' ἐξαίφνης ἐπανατελεῖαι αὐτῷ σικυῶν παρέχειν), καὶ τῆς ἄλλης (45) ζῆρᾶνα αὐτὸν, ἐφ' ᾧ ἐλυκεῖτο Ἰωνᾶς, καὶ ἤλαγγεν αὐτὸν οὐ δικαίως ἀθυμοῦντα ἐπὶ τῷ μὴ κατεστράφθαι τὴν Νινευιτῶν πόλιν, λέγων· «Σὺ φείσω περὶ τοῦ σικυῶνος οὐ οὐκ ἐκώπιασας ἐν αὐτῷ, οὐτε ἐξέθρηψας αὐτὸν, ὅς ὑπὸ νύκτα αὐτοῦ ἦρθε, καὶ ὑπὸ νύκτα αὐτοῦ ἀπόλετο. Καὶ γὰρ οὐ φείσομαι ὑπὲρ Νινευιτῶν, τῆς πόλεως τῆς μεγάλης, ἐν ἣ κατοικοῦσι πλείους ἢ δώδεκα μυριάδες ἀνθρώπων, οἱ οὐκ ἔγνωσαν ἀνὰ μέσον δεξιάς αὐτῶν, καὶ ἀνὰ μέσον ἀριστερᾶς αὐτῶν, καὶ κτήνη πολλά;»

106. Καὶ ταῦτα οἱ ἀπὸ τοῦ γένους ὑμῶν ἐπιστάμενα ἄπαντας γεγεννημένα ὑπὸ τοῦ Ἰωνᾶ, καὶ τοῦ Χριστοῦ παρ' ὑμῖν βωῶντος, ὅτι τὸ σημεῖον Ἰωνᾶ δώσει ὑμῖν, προτρεπόμενος ἵνα καὶ μετὰ τὸ ἀναστῆναι αὐτὸν ἀπὸ τῶν νεκρῶν μετανοήσητε ἐφ' οἷς ἐπράξατε κακοίς, καὶ ὁμοίως Νινευιταῖς προσκλαύσητε τῷ θεῷ, ὅπως καὶ τὸ ἔθνος καὶ ἡ πόλις ὑμῶν μὴ ἀλλῶ καταστραφείῃα ὡς κατεστράφη· (46) καὶ οὐ μόνον ἐφ' ὑμῶν μετανοήσατε, μαθόντες αὐτὸν ἀναστάντα ἐκ νεκρῶν, ἀλλ' ὡς προείπον, ἀνδρας χειροτονήσαντες ἐκλεκτοὺς, εἰς πᾶσαν τὴν οἰκουμένην ἐπέμψατε, κηρύσσοντας, ὅτι ἀπρεσίς τις ἄθεος καὶ ἀναμος ἐγγήγηται ἀπὸ Ἰησοῦ τίνος Γαλιλαίου πλάνου· ὄν. σταυρωθέντων ἡμῶν, οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ κλέψαντες αὐτὸν ἀπὸ

¹⁰ Jonas iv, 10. ¹¹ Vid. n. 17.

(43) Ἐν ἄλλοις τεσσαράκοντα. Apud Septuaginta, quos sequi solet Justinus, tres tantum dies ponuntur, quadraginta vero in Hebræo contextu et apud Aquilam, Symmachum et Theodotionem. Quare cum Justinus tres tantum dies numeret, non mirum si hæc nota apposita fuit, ἐν ἄλλοις τεσσαράκοντα, «Alibi scribitur quadraginta.» In utroque cod. ms. aliquid spatii relictum fuerat post has voces ἐν ἄλλοις, omisso, ut probabile est, verbo γράφεται. In iisdem codicibus mss., itidem ut in editis, legitur τεσσαρακοντατρεῖς. Sed manifestum errorē relinquere nefas fuit.

(44) Σικυῶνα. Mox ὁ σικυῶν et τοῦ σικυῶνος. Langus cæterique σικυῶνα vertunt hederam, sed est area cucumeribus consita; inde non quadrat ad explicationem additam: ἦν δὲ ὁ σικυῶν κολόκυνθα αἰφνίδιος. Nec quisquam veterum interpretum Jon. iv, 6, ista voce usus est. Recte vero Aquila et Theodotion κικυῶν (κίχι, κούχι: Herodot. Hist. II,

A ctus prædicasset fore, ut post tres [al. quadraginta] dies universi perirent, jejunium omnium prorsus animalium, hominum scilicet et pecudum, cum saccis et vehementi ejulatu, et vera ex cordibus conversione et ab improbitate discessione promulgarent, certo tenentes Deum misericordem et benignum esse in eos omnes qui a nequitia discedunt; ita ut ipse etiam rex civitatis illius ac magnates similiter saccis induti in jejunio et supplicatione permanerent, ac ne urbs ipsorum everteretur impetrarent. Quinetiam cum mœreret Jonas, quod die [quadragesimo] tertio, ut prædicaverat; urbs eversa non fuisset, prudenti consilio Deus hedera illi e terra proferenda, sub qua sedens ab æstu obumbrabatur (erat autem hedera, repentina cucurbita, nec plantata a Jona, nec irrigata, 202 sed subito ad umbram ei ministrandam exorta) eaque rursus alio præcepto exsiccanda; qua ex reangebatur Jonas; inique eum mœrere arguit Deus, quod civitas Ninivitarum eversa non fuisset. «Tu pepercisti, inquit, hederæ, in qua nihil fecisti operæ, neque nutritivisti eam, quæ sub noctem suam prodiit, et sub noctem suam periit; et ego non parcam super Ninive civitate magna, in qua habitant plures quam centum viginti millia hominum, qui nesciunt quid sit inter dexteram suam et sinistram suam, et jumenta multa?»

106. Judæos non convertit Christi resurrectio. Sed per totum orbem miserunt qui Christum accusarent. —Atque hæc quidem cum scirent omnes vestri generis homines a Jona facta esse, cumque Christus apud vos clamaret se signum Jonæ vobis datum, adhortans ut saltem postquam a mortuis resurrexisset, poenitentiam improbe factorum ageretur, et Ninivitarum exemplo lacrymis Deum fleteretur, ne gens vestra et civitas capta everteretur, quemadmodum eversa est; non modo poenitentiam non egistis, postquam illum ex mortuis resurrexisse didicistis; sed etiam, ut jam dixi¹⁰, delectos homines constituistis, ac per eos in totum orbem terrarum missos prædicastis impiam quam-

c. 94, Diod. Sic. Bibl. I, c. 34), ricinus, arbuscula celeriter crescens, sed culmum habens mollem, quo vel leviter læso moritur. Quare haud dubie etiam apud Justinum (idem Credner. l. c. admonuit) κικυῶνα reponendum est. Facile autem K et Σ confundi poterant. ΟΥΤΟ.

(45) Καὶ τῆς ἄλλης. Supple οἰκονομίας, nempe ex alio Dei præcepto sive consilio. Quemadmodum enim Deus præceperat hederæ et ascendit super caput Jonæ, sic etiam præcepit vermi et percussit hederam et exaruit. Sylburgius pro τῆς ἄλλης proponit ἀλέης sive ἀλέας caloris, nisi quis malit εἰλης. Langus et Thirlbius legunt καὶ τῆς ἄλλης subaudiendo ἡμέρας.

(46) Incipit apodosi. Quare vocula καὶ fortasse est expungenda; etiam in loco gemello n. 17 omititur. Ast sæpe a Justino usurpatur præter rem. ΟΥΤΟ.

dam et exlegem sectam a plano quodam Jesu Galilæo excitatam esse, et cum illum a nobis crucifixum discipuli ex monumento, in quo, refixus e cruce, depositus fuerat, noctu subriperint, decipi ab illis homines, dum eum ex mortuis resurrexisse et in cælum ascendisse dicunt. Quinetiam docuisse illum addidistis impia illa et nefanda ac detestabilia facinora, quæ adversus eos, qui illum Christum et doctorem et Filium Dei profitentur, apud omne hominum genus spargitis. Ad hæc capta urbe vestra, et terra vastata pœnitentiam non agitis, sed illum etiam ac omnes, qui in illum credunt, diris devovere audetis. Nos autem nec vos odimus, nec eos qui talem de nobis opinionem a vobis acceperunt; sed precamur ut, nunc saltem pœnitentiam agentes, misericordiam omnes consequamini a perbenigno et mirum in modum misericorde

109. *Gentium conversio prædicta a Michæa.*— Quod autem gentes nequitiae, in qua errantes vivebant, pœnitentiam erant acturæ, postquam ex apostolis doctrinam, quam illi ab ipsis usque Hierosolymis prædicarunt, didicissent; pauca etiam verba ex Michææ, unius ex duodecim, vaticinio recitantem me perferatis velim. Ea sunt hujusmodi: « Et erit in novissimis dierum manifestus mons Domini, præparatus in summo montium, sublimatus ipse super colles; et fluvium ponent in ipso populi, et ambulabunt gentes muliæ, et dicent: Venite, ascendamus ad montem Domini, et in domum Dei Jacob, et ostendent nobis viam ejus, et ambulabimus in semitis ejus; quia de **203** Sion exhibit lex, et verbum Domini de Jerusalem, et judicabit inter populos multos, et arguet gentes fortes usque in longinquum; et concident gladios suos in aratra, et hastas suas in falces, et non sumet gens contra gentem gladium, et non discent ultra belligrare. Et sedebit vir sub vite sua, et sub ficu sua, et non erit qui exterreat; quia os Domini virtutum locutum est; quoniam omnes populi ambulabunt in nomine deorum suorum; nos autem ambulabimus in nomine Domini Dei nostri in æternum. Et erit in die illa, colligam angustiis affectam, et ejectam congregabo, et eam quam affixi, et ponam angustiis affectam in residuum, et oppressam in gentem potentem. Et regnabit Dominus super eos in monte Sion ex hoc nunc et usque in sæculum ⁷⁶. »

⁷⁶ Mich. iv, 1-7.

(47) *Ὅπως κατετέθη*. Illud ὅπως referendum ad κλέφαντες, quasi dicamus: subripiantes ex quo loco repositus fuerat. Eadem loquendi ratio n. 132. Legendum supra κηρύσσοντες, ut n. 17.

(48) *Μετανοεῖν*. Supple ἐμελλον, quod quidem verbum cum antea posuerit Justinus ubi de Christi resurrectione agere cœpit, non miror hoc loco repetitum non fuisse.

(49) *Παθόντα*. Locus emitescet legendo *μαθόντα*, quæ quidem levissima immutatio est, et maxime necessaria. Non enim de Verbo passo hic agitur, sed de doctrina ab apostolis prædicata. Præcedens verbum *ἀκούσαντα* expungi posset; sed tamen non

Α τοῦ μνήματος νυκτός, ὅπως κατετέθη (47) ἀφῆλωθεις ἀπὸ τοῦ σταυροῦ, πλανῶσι τοὺς ἀνθρώπους λέγοντες ἐγγεῖρθαι αὐτὸν ἐκ νεκρῶν, καὶ εἰς οὐρανὸν ἀνεληλυθέναι· κατειπόντες δεδιδαχῆναι καὶ ταῦτα ἄπερ κατὰ τῶν ὁμολογούντων Χριστὸν καὶ διδάσκαλον καὶ Υἱὸν Θεοῦ εἶναι, παντὶ γένει ἀνθρώπων ἄθεα καὶ ἄνομα καὶ ἀνόσια λέγετε. Πρὸς τοῦτοις, καὶ ἀλούσης ὑμῶν τῆς πόλεως, καὶ τῆς γῆς ἐρημωθείσης, οὐ μετανοεῖτε, ἀλλὰ καὶ καταρᾶσθαι αὐτοῦ καὶ τῶν πιστευόντων εἰς αὐτὸν πάντων τολμάτε. Καὶ ἡμεῖς ὑμᾶς καὶ τοὺς δι' ὑμᾶς τοιαῦτα καθ' ἡμῶν ὑπελιψηφάτας οὐ μισοῦμεν, ἀλλ' εὐχόμεθα ἅν νῦν μετανοήσαντας πάντας ἐλέους τυχεῖν παρὰ τοῦ εὐσπλαγγνοῦ καὶ πολυελέου Πατρὸς τῶν ὄλων Θεοῦ.

Β 109. Ἄλλ' ὅτι τὰ ἔθνη μετανοεῖν (48) ἀπὸ τῆς κακίας ἐν ἧ πλανώμενοι ἐπολιτεῦοντο, ἀκούσαντα τὸν ἀπὸ τῶν ἀποστόλων αὐτοῦ ἀπὸ Ἱερουσαλήμ κηρυχθέντα δι' αὐτῶν παθόντα (49) λόγον, καὶ λόγους βραχεῖς λέγοντός μου ἀπὸ προφητείας Μιχαίου, ἐνὸς τῶν δώδεκα, ἀνάσχεσθε. Εἰσὶ δὲ οὗτοι· « Καὶ ἔσται ἐπ' ἐσχάτων ἡμερῶν ἐμφανὲς τὸ ὄρος Κυρίου, ἔταμον ἐπ' ἄκρου (50) τῶν ὄρων· ἐπηρμένον αὐτὸ ὑπὲρ τοὺς βουνούς· καὶ ποταμὸν θήσονται (51) ἐπ' αὐτῷ λαοί, καὶ πορεύσονται ἔθνη πολλὰ, καὶ ἐροῦσι· Δεῦτε ἀναβῶμεν εἰς τὸ ὄρος Κυρίου, καὶ εἰς τὸν οἶκον τοῦ Θεοῦ Ἰακώβ· καὶ φωτισοῦσιν ἡμᾶς τὴν ὁδὸν αὐτοῦ, καὶ πορευσόμεθα ἐν ταῖς τρίβοις αὐτοῦ· ὅτι ἐκ Σιών ἐξελεύσεται νόμος, καὶ λόγος Κυρίου ἐξ Ἱερουσαλήμ, καὶ κρινεῖ ἀνὰ μέσον λαῶν πολλῶν, καὶ ἐλέγξει ἔθνη ἰσχυρὰ ἕως μακρῶν· καὶ συγκόψουσι τὰς μαχαίρας αὐτῶν εἰς ἄροτρα, καὶ τὰς ζιβύνας αὐτῶν εἰς ὀρέπανα· καὶ οὐ μὴ ἄρῃ ἔθνος ἐπ' ἔθνος μάχαιραν, καὶ οὐ μὴ μάθωσιν εἰτι πολεμεῖν. Καὶ καθίσεται ἀνὴρ ὑποκάτω ἡμπελοῦ αὐτοῦ, καὶ ὑποκάτω συκῆς αὐτοῦ· καὶ οὐκ ἔσται ὁ φόβος· ὅτι στόμα Κυρίου τῶν δυνάμεων ἐλάλησεν· ὅτι πάντες οἱ λαοὶ πορεύσονται ἐν ὀνόματι θεῶν αὐτῶν· ἡμεῖς δὲ πορευσόμεθα ἐν ὀνόματι Κυρίου Θεοῦ ἡμῶν εἰς τὸν αἰῶνα. Καὶ ἔσται ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ, συναῶς τὴν ἐκτεθλιμμένην, καὶ τὴν ἐξωσμένην ἀθροίσω, καὶ ἦν ἐκάκωσα· καὶ θήσω τὴν ἐκτεθλιμμένην εἰς ὑπόλειμμα, καὶ τὴν ἐκπεπισμένην εἰς ἔθνος ἰσχυρόν. Καὶ βασιλεύσει Κύριος ἐπ' αὐτῶν ἐν τῷ ὄρει Σιών ἀπὸ τοῦ νῦν καὶ ἕως τοῦ αἰῶνος. »

multum nocet, si adilatur καί.

(50) Ἐπ' ἄκρου. Ita uterque codex inss. Editi ἀπ' ἄκρου.

(51) Καὶ ποταμὸν θήσονται. Pro his vocibus legitur apud Septuaginta, καὶ σπεύσουσι πρὸς αὐτὰ λαοί. Sed eundem sensum exhibent verba Justinī, quibus summa populi confluentis multitudo significatur, vel potius, ut observat Thirlbius post Capellum, magis consentiunt cum Hebræo verbo **תָּרוּ**, pro quo **LXX** legerunt **τῆρο**. Ex eodem fonte desumpta quæ infra leguntur: Ἐν ὀνόματι τῶν θεῶν αὐτῶν.

110. Καὶ τελείσας ταῦτα, ἐπέειπον· Καὶ οἱ δι-
 δασκαλοὶ ὑμῶν, ὧ ἄνδρες, τοὺς πάντας λόγους τῆς
 περικοπῆς ταύτης εἰς τὸν Χριστὸν ὁμολογοῦσιν εἰρη-
 σθαι, ἐπιστάμαι· καὶ αὐτὸν ὅτι οὐδέπω φασὶν ἐληλυ-
 θῆναι, καὶ τοῦτο γινώσκω· εἰ δὲ καὶ ἐληλυθῆναι λέ-
 γουσι, οὐ γινώσκεται ὅς ἐστιν, ἀλλ' ὅταν ἐμφανῆς
 καὶ ἐνδοξὸς γένηται, τότε γνωσθήσεται (52) ὅς ἐστι,
 φασί. Καὶ τότε τὰ εἰρημένα ἐν τῇ περικοπῇ ταύτῃ
 φασὶν ἀποθῆσθαι, ὡς μηδενὸς μηδέπω καρποῦ ἀπὸ
 τῶν λόγων τῆς προφητείας γενομένου· ἀλόγιστοι,
 μὴ συνιέντες ὅπερ διὰ πάντων τῶν λόγων ἀποδέδει-
 χται, ὅτι δύο παρουσίαι αὐτοῦ κατηγγεγμένα ἐσὶ·
 μία μὲν, ἐν ἣ παθητὸς, καὶ ἄδοξος, καὶ ἄτιμος, καὶ
 σταυρούμενος κεκρήρυκται· ἡ δὲ δευτέρα, ἐν ἣ μετὰ
 ἄδξης ἀπὸ τῶν οὐρανῶν παρέσται, ὅταν καὶ ὁ τῆς
 ἀποστασίας ἄνθρωπος (53), ὁ καὶ εἰς τὸν Ὑψίστον
 ἔξαιλα λαλῶν ἐπὶ τῆς γῆς ἄνομα τολμήσῃ εἰς ἡμᾶς
 τοὺς Χριστιανοὺς, οἵτινες ἀπὸ τοῦ νόμου καὶ τοῦ λό-
 γου τοῦ ἐπελθόντος ἀπὸ Ἱερουσαλήμ (55) διὰ τῶν τοῦ
 Ἰησοῦ ἀποστόλων τὴν θεοσέβειαν ἐπιγνόντες, ἐπὶ
 τὸν Θεὸν Ἰακώβ καὶ Θεὸν Ἰσραὴλ κατεφύγομεν·
 καὶ οἱ πολέμοι καὶ ἀλληλοφονίας καὶ πάσης κακίας
 μεμεστωμένοι, ἀπὸ πάσης τῆς γῆς τὰ πολεμικὰ ὄρ-
 γανα ἕκαστος, τὰς μαχαίρας εἰς ἄροτρα, καὶ τὰς
 ζιζύνας εἰς γεωργικὰ μεταβάλομεν, καὶ γεωργοῦμεν
 εὐσέβειαν, δικαιοσύνην, φιλανθρωπίαν, πίστιν, ἐλ-
 πιδα τὴν παρ' αὐτοῦ τοῦ Πατρὸς διὰ τοῦ σταυρω-
 θέντος, ὑπὸ τὴν ἄμπελον τὴν αὐτοῦ ἕκαστος καθεζό-
 μενοι, τούτεστι μόνῃ τῇ γαμετῇ γυναικὶ ἕκαστος
 χρομένοι. Ὅτι γὰρ ὁ λόγος ὁ προφητικὸς λέγει,
 « Καὶ ἡ γυνὴ αὐτοῦ ὡς ἄμπελος εὐθνήουσα, » ἐπι-
 στασθε. Καὶ ὅτι οὐκ ἐστὶν ὁ ἐκφοβῶν καὶ δουλαγωγῶν
 ἡμᾶς τοὺς ἐπὶ τὸν Ἰησοῦν πεπιστευκότας κατὰ πᾶ-
 σαν τὴν γῆν, φανερόν ἐστι. Κεφαλοτομούμενοι γάρ,
 καὶ σταυρούμενοι, καὶ θηρίοι παραβαλλόμενοι, καὶ
 θεσμοὶ καὶ πυρὶ, καὶ πάσαις ταῖς ἄλλαις βασάνοις,
 ὅτι οὐκ ἀπιστάμεθα τῆς ὁμολογίας, τοσοῦτ' ἄλλο
 ὅσπερ ἂν τοιαῦτα τινα γίνηται, τοσοῦτ' ἄλλο ἄλ-
 λοι κλείοντες πιστοὶ καὶ θεοσεβεῖς διὰ τοῦ ὀνόματος
 τοῦ Ἰησοῦ γίνονται. Ὅποιον, ἐὰν ἀμπελοῦ τις
 ἐκτέμῃ τὰ καρποφορήσαντα μέρη, εἰς τὸ ἀναβλαστῆ-
 σαι ἑτέρους κλάδους καὶ εὐθαλεῖς καὶ καρποφόρους
 ἀναδίδωσι· τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ ἐφ' ἡμῶν γίνεται.
 Ἡ γὰρ φυτευθεῖσα ὑπὸ τοῦ Θεοῦ ἄμπελος καὶ σωτή-
 ρος Χριστοῦ, ὁ λῆξ αὐτοῦ ἐστὶ. Τὰ δὲ λοιπὰ τῆς
 προφητείας ἐν τῇ δευτέρᾳ αὐτοῦ παρουσίᾳ ἀποθήσε-
 ται. Τὴν γὰρ « ἐκτεθλιμμένην (56), » τούτεστιν,
 ἀπὸ τοῦ κόσμου ὅσον ἐφ' ὑμῖν καὶ τοῖς ἄλλοις ἀπα-

110. *Pars prophetiæ jam impleta in Christianis; altera implebitur in secundo adventu.* — His reci-
 tatis hæc addidi: Ac vestros quidem magistros, o
 viri, omnia hujus loci verba in Christum dicta con-
 fiteri non ignoro; eum autem nondum venisse, id
 quoque ab eis asserti intelligo; aut si etiam venisse
 dicant, nondum cognoscitur qualis sit, inquit;
 sed cum manifestus et gloriosus fuerit, tunc cogno-
 scetur qualis sit. Tunc etiam eventura dicunt quæ
 in hoc testimonio leguntur, quasi nondum ullus
 prophetiæ fructus exstiterit; homines ratione de-
 stituti, qui non intelligant, id quod ex omnibus
 Scripturis demonstratum est, duos Christi adven-
 tus esse nuntiatos; alterum quidem, in quo per-
 pressionem obnoxius et inglorius, et ignominia affe-
 ctus, et crucifixus prædicatur; alterum vero, in
 quo cum gloria e cælis aderit, quando et defectio-
 nis homo (54) grandia etiam adversus Altissimum
 in terris loquens, nefanda audebit in nos Christia-
 nos, qui postquam ex lege et doctrina Hierosolymis
 egressa rationem colendi Dei per apostolos Jesu
 cognovimus, ad Deum Jacob et Deum Israel confugi-
 mus; et qui bello et mutuis cædibus et improbi-
 tate omni cumulati eramus, in toto terrarum orbo
 instrumenta quisque bellica, enses in vomeres, ha-
 stas in agrestia arma mutavimus, aramusque pieta-
 tem, justitiam, humanitatem, fidem, spem illam
 quæ est a Patre per eum qui crucifixus est; sub
 sua quisque vite sedentes, id est sola quisque legiti-
 ma uxore utentes. Quod enim verbum propheti-
 cum dicit: « Et uxor ejus sicut vitis abundans », id
 vobis perspectum est. Neminem autem esse, qui
 nos in Jesum per totum orbem terrarum credentes
 exterreat, et in servitutem redigat, in promptu
 est. Dum enim gladio percutimur, dum crucifigi-
 mur, dum feris tradimur et vinculis et igni et om-
 nibus aliis tormentis, a confessione, ut manifestum
 est, non discedimus. Sed quanto magis magisque
 talia nobis infliguntur, eo plures alii per nomen
 Jesu fideles et pii fiunt. Quemadmodum vitis, si
 quis partes illas amputet quæ fructum ferunt, ita
 proficit, ut alios florentes et fructiferos palmites
 rursus proferat; 204 idem nobis quoque evenit.
 Plantata enim a Deo et Salvatore Christo vitis, po-
 pulus ejus est. Reliquum autem prophetiæ in altero
 ejus adventu ad effectum perducetur. Illud enim,
 « angustiis affectam, » hanc habet sententiam quod,
 quantum in vobis est et cæteris omnibus homini-

11 Psal. cxxvii, 3.

(52) Τότε γνωσθήσεται. Similia jactitabat ipse
 Trypho n. 8.

(53) Ὁ τῆς ἀποστασίας ἄνθρωπος. Vid. n. 32.

(54) Quando et defectio nis homo, etc. Sic etiam
 reddi potest hic locus: Grandia etiam adversus Altis-
 simum loquens, in terris nefanda audebit in nos
 Christianos. Ex Addendis et Emend.

(55) Ἀπὸ Ἱερουσαλήμ. Hunc locum S. Irenæus
 data opera imitatur. « Si autem libertatis lex, in-
 quit lib. iv, c. 34, n. 4, id est verbum Dei ab apo-
 stolis, qui ab Hierusalem exierunt, annuntiatum in
 universam terram in tantum transmutationem fe-

cit, ut gladius et lanceas bellatorias in aratra fa-
 bricaverit ipse, et in falces, quæ donavit ad demen-
 tendum frumentum, in organa pacifica demutave-
 rit, et jam nesciunt pugnare, sed percussi et alte-
 ram præbent maxillam; non de aliquo alio prophe-
 tæ dixerunt hæc, sed de eo qui fecit ea. » Similia
 habemus apud Tertullianum lib. adv. Jud. c. 3.

(56) Τὴν γὰρ ἐκτεθλιμμένην. Hic brevitate
 causa omissa sunt sequentia, καὶ ἐξωσμένην, ad
 quæ potissimum referuntur quæ Justinus de Chri-
 stianis toto orbe expulsus disscrit.

bus, non solum ex propriis possessionibus unusquisque Christianorum expellitur, sed etiam ex toto terrarum orbe, nec ulli Christiano vitam liberam relinquitis. Vos autem in populum vestrum hæc evenisse dicitis; qui quidem, si expulsi estis bello superati, merito hæc passi estis, ut Scripturæ omnes testantur. Nos autem qui nihil tale commisimus, postquam veritatem Dei cognovimus, nos, inquam, testatur Deus una cum justissimo et solo intaminato et carente peccatis Christo e medio tolli. Clamat enim Isaias: « Ecce quomodo perit justus et nemo percipit corde; et viri justi tolluntur, et nemo considerat ¹⁸. »

111. *Duo adventus per duos hircos significati. Atriæ figuræ primi adventus, in quo per sanguinem Christi gentes liberatæ.* — Ac duos quidem hujus Christi adventus arcane etiam Moysis tempore prædictos fuisse, jam ex signo hircorum in jejuniis oblatorum demonstravi. Et rursus in iis quæ Jesus et Moyses fecerunt, idem arcane prænuntiatum et dictum est. Alter enim expansis manibus in colle ad vesperam usque permansit, cum manus ejus sustentarentur, quod sane nullam aliam nisi crucis figuram exhibet. Alter autem Jesu nomine cognominatus, dux erat pugnae, et Israel vincebat. Illud etiam in ambobus illis sanctis viris et Dei prophetis factum intelligere est, nempe duo illa mysteria, neutrum illorum portare solum potuisse, id est crucis, et cognominis impositi signum. Est enim et erat et erit unius ac solius ista vis, cujus vel nomen principatus omnis reformidat, tabescens quod per illum evertendus sit. Noster igitur passibilis et crucifixus Christus, nequaquam diris a lege devotus fuit, sed solum se eos servatorum demonstrabat qui ab ejus fide non discedunt. Ac eos quidem qui in Ægypto servati sunt, cum perirent primogenita Ægyptiorum, sanguis Paschæ liberavit, postibus utrinque et superliminari aspersus. Pascha enim erat Christus, qui postea immolatus est, quemadmodum et Isaias ait: « Ipse tanquam ovis ad occisionem ductus est ¹⁹. » Eum autem die Paschæ a vobis comprehensum, ac similiter in Paschate crucifixum fuisse scriptum est. Quemadmodum autem eos, qui in Ægypto erant, sanguis Paschæ servavit, sic et eos qui crediderint, liberabit

¹⁸ Isa. LVII, 1. ¹⁹ Isa. LIII, 7.

(57) *Συγχωροῦντες.* Necesse non est legere συγχωροῦσι, ut Sylburgio placet, cum Justinus, ut jam sæpe monuimus, non rigidus sit ejusmodi legum observator. Supra n. 40, post νηστευόντων legitur διασπώντες. Item n. 101, αὐτὸν ὁμολογεῖν et mox αὐτὸς μηνύων. Vid. n. 103, et *Apol.* 1, n. 35 et 62.

(58) *Ἀπὸ τῆς αἰρόμεθα.* Hæc etiam imitatur Irenæus loco jam citato.

(59) *Ἐπὶ Μωϋσέως.* Necesse non est legere ὑπὸ Μωϋσέως. Supra Justinus dicebat n. 99: « Ὅπερ ἐπὶ Χριστοῦ ἔμελλε λέγεσθαι. Sic etiam n. 119, τὸ λελεγμένον ἐπὶ Μωϋσέως.

(60) *Πάσα ἀρχή.* His verbis Justinus non solum malorum angelorum principatus videtur designare, sed etiam terrenas potestates, id est reges et præ-

σιν ἀνθρώποις, οὐ μόνον ἀπὸ τῶν κτημάτων τῶν ἰδίων, ἕκαστος τῶν Χριστιανῶν ἐκδέβληται, ἀλλὰ καὶ τοῦ κόσμου παντός, ζῆν μὴδενὶ Χριστιανῶ συγχωροῦντες (57). Ἵμεῖς δὲ ἐπὶ τὸν λαὸν ὑμῶν συμβεθεκῆναι τοῦτό φατε. Εἰ δὲ ἐξεβλήθητε πολεμηθέντες, δικαίως μὲν ὑμεῖς ταῦτα πεπόνθατε, ὡς αἱ Γραφαὶ πᾶσαι μαρτυροῦσιν· ἡμεῖς δὲ, οὐδὲν τοιοῦτον πράξαντες μετὰ τὸ ἐπιγνώσκειν τὴν ἀλήθειαν τοῦ Θεοῦ, μαρτυρούμεθα ὑπὸ τοῦ Θεοῦ, σὺν τῷ δικαιοτάτῳ καὶ μόνῳ ἀσπίλῳ καὶ ἀναμαρτήτῳ Χριστῷ, ὅτι ἀπὸ γῆς αἰρόμεθα (58). Βοᾶ γὰρ Ἡσαίας, « Ἴδοὺ ὡς ὁ δίκαιος ἀπώλετο, καὶ οὐδεὶς ἐκδέχεται τῇ καρδίᾳ· καὶ ἀνδρες δίκαιοι ἀφρονταί, καὶ οὐδεὶς κατανοεῖ. »

111. Καὶ ὅτι δύο παρουσίας συμβολικῶς γενήσονται τοῦτου τοῦ Χριστοῦ καὶ ἐπὶ Μωϋσέως (59) προελέγετο, προεῖπον διὰ τοῦ συμβόλου τῶν ἐν τῇ νηστείᾳ προσφερομένων τράγων. Καὶ πάλιν ἐν οἷς ἐποίησαν Μωϋσῆς καὶ Ἰησοῦς, τὸ αὐτὸ προκηρυσσόμενον συμβολικῶς ἦν, καὶ λεγόμενον. Ὁ μὲν γὰρ αὐτῶν, τὰς χειρὰς ἐκτείνας, ἐπὶ τοῦ βουνοῦ μέχρις ἑσπέρας ἔμενεν, ὑποβασταζόμενον τῶν χειρῶν· ὁ οὐδενὸς ἄλλου τύπον δεῖκνυσι ἢ τοῦ σταυροῦ· ὁ δὲ, τῷ Ἰησοῦ ὀνόματι μετονομασθεὶς, ἤρχε τῆς μάχης, καὶ ἐνίκη Ἰσραήλ. Ἦν δὲ καὶ τοῦτο ἐπ' ἀμφοτέρων τῶν ἀγίων ἀνδρῶν ἐκείνων, καὶ προφητῶν τοῦ Θεοῦ νοῆσαι γεγεννημένον, ὅτι ἀμφοτέρα τὰ μυστήρια εἰς αὐτῶν βαστάσαι οὐκ ἦν δυνατός· λέγω δὲ τὸν τύπον τοῦ σταυροῦ καὶ τὸν τύπον τῆς τοῦ ὀνόματος ἐπικλήσεως. Ἐνὸς γὰρ μόνου ἡ ἰσχὺς αὕτη ἐστὶ, καὶ ἦν, καὶ ἔσται, οὐ καὶ τὸ νομα πᾶσα ἀρχή (60) δέδιεν, ἐδίωκουσα ὅτι δι' αὐτοῦ καταλύεσθαι μέλλουσιν. Ὁ οὖν παθητὸς ἡμῶν καὶ σταυρωθεὶς Χριστὸς οὐ κατηράθη ὑπὸ τοῦ νόμου, ἀλλὰ μόνος οὖσεν τοὺς μὴ ἀφιστάμενους τῆς γῆς τέως (61) αὐτοῦ ἐδήλου. Καὶ τοὺς ἐν Αἰγύπτῳ δὲ σωθέντας, ὅτε ἀπώλυντο τὰ πρωτότοκα τῶν Αἰγυπτίων, τὸ τοῦ Πάσχα ἐρρύσατο αἷμα τὸ ἐκατέρωσε τῶν σταθμῶν καὶ τοῦ υπερθύρου χρισθέν. Ἦν γὰρ τὸ Πάσχα ὁ Χριστὸς, ὁ τυθεὶς ὑστερον, ὡς καὶ Ἡσαίας ἔφη· « Αὐτὸς ὡς πρόβατον ἐπὶ σφαγὴν ἤχθη. » Καὶ ὅτι ἐν ἡμέρᾳ τοῦ Πάσχα συνελάθετε αὐτὸν, καὶ ὁμοίως ἐν τῷ Πάσχα ἐσταυρώσατε, γέγραπται. Ὡς δὲ τοὺς ἐν Αἰγύπτῳ ἔσωσε τὸ αἷμα τοῦ Πάσχα, οὕτως καὶ τοὺς πιστεύσαντας ῥύσεται ἐκ θανάτου τὸ αἷμα τοῦ Χριστοῦ. Ἐμελλεν οὖν ὁ Θεὸς πλανᾶσθαι, εἰ μὴ τὸ σημεῖον τοῦτο (62) ἐπὶ τῶν θυ-

rides, quibus Christi nomen formidini esse docet n. 117. Justinus, ut pote regni mille annorum defensor, existimat reges cum Antichristo conjunctos a Christo profligatum iri; quod quidem Irenæus lib. v, et Lactantius lib. vii, uberius exponunt.

(61) *Τῆς γῆς τέως.* Manifestus error pro τῆς πίστεως, ut observavit Sylburgius. Lex non nisi non maledixit Christo, sed etiam demonstravit eum unicum esse Salvatorem eorum qui a fide non discedunt, sed ut Moyses in erigendis manibus perseverant. Legi posset ἐδηλοῦτο, sed quia Christus auctor legis est, quatenus Verbum, nihil mutandum.

(62) *Τὸ σημεῖον τοῦτο.* Videtur Justinus signum crucis intelligere, quia, ut paulo ante dixit, sanguine Israëlitis et superliminare et utrinque po-

ρῶν ἐγγόνει; Οὐ φημί ἐγώ, ἀλλ' ὅτι προεκήρυσσε ἅπαντες τὴν μέλλουσαν δι' αἵματος τοῦ Χριστοῦ γενήσεσθαι σωτηρίαν τῷ γένει τῶν ἀνθρώπων. Καὶ γὰρ σύμβολον τοῦ κοκκίνου σπαρτίου (63) οὗ ἔδωκαν ἐν Ἱερουζολαίμῃ τῷ Ἰησοῦ τοῦ Ναυῆ πεμφθέντες κατάσκοποι Παῖδ τῇ πόρῃ, εἰπόντες προσῆσαι αὐτὸ τῇ θυρίδι, δι' ἧς αὐτοὺς ἐχάλασεν ὅπως λάθωσι τοὺς πολεμίους, ὁμοίως τὸ σύμβολον τοῦ αἵματος τοῦ Χριστοῦ ἐδήλω, δι' οὗ οἱ πάλαι πόρνοι καὶ ἄδικοι ἐκ πάντων τῶν ἐθνῶν σώζονται, ἄρσεν ἀμαρτιῶν λαβόντες, καὶ μηκέτι ἀμαρτάνοντες.

112. Ὑμεῖς δὲ, ταῦτα ταπεινῶς ἐξηγοῦμενοι, πολλὴν ἀσθένειαν καταφθίζετε τοῦ Θεοῦ, εἰ ταῦτα οὕτω φιλῶς ἀκούετε, καὶ μὴ τὴν δύναμιν ἐξετάζετε τῶν εἰρημένων. Ἐπεὶ καὶ Μωϋσῆς οὕτω παράνομος ἂν κριθεῖν. Αὐτὸς παραγγελίας (64) μηδενὸς ὁμοιωμα γίνεσθαι μήτε τῶν ἐπὶ τῷ οὐρανῷ μήτε τῶν ἐπὶ γῆς ἢ θαλάσσης, ἔπειτα ὄφιν χαλκοῦν αὐτὸς ἐποίησεν, καὶ στήσας ἐπὶ σημείου τινὸς (65), ἐκέλευσεν εἰς αὐτὸν ἄρῃν τοὺς δεδηγμένους· οἱ δ' ἐσώζοντο εἰς αὐτὸν ἀποδεδεικνότες. Ὁ ὄφιν ἄρα νοηθῆσεται ὡς ὁμοίωμα τὸν λαὸν τότε, ὃν (προεῖπον) κατηράσατο ὁ Θεὸς τὴν ἀρχὴν, καὶ ἀνείλε διὰ τῆς μεγάλης μαχαίρας, ὡς Ἡσαίας βοᾷ; καὶ οὕτως ἀφρόνως παραδεξόμεθα τὰ τοιαῦτα ὡς οἱ διδάσκαλοι ὑμῶν φασί, καὶ οὐ σύμβολα; οὐχὶ ἐκ ἀνοήτων ἐπὶ τὴν εἰκόνα τοῦ σταυρωθέντος Ἰησοῦ τὸ σημεῖον, ἐπεὶ καὶ Μωϋσῆς διὰ τῆς ἐκτάσεως τῶν χειρῶν σὺν τῷ ἐπικληθέντι Ἰησοῦ ὀνόματι, καὶ νεκρῶν τὸν λαὸν ὑμῶν εἰργάζοντο; οὕτω γὰρ καὶ τοῦ ἀπορεῖν περὶ ὧν ἐποίησεν ὁ νομοθέτης παυσόμεθα· ὡ γὰρ καταλειπὸν τὸν Θεὸν, ἐπὶ θηρίον δι' οὗ ἡ παράβασις καὶ παρακοὴ τὴν ἀρχὴν ἔλαβεν, ἔπειθε τὸν λαὸν ἐπιτίθειν. Καὶ ταῦτα μετὰ πολλοῦ νοῦ καὶ μυστηρίου γέγονε καὶ ἠρρέθη διὰ τοῦ μακαρίου προφήτου καὶ οὐδὲν ἐστὶν ὃ τις μὲμνῆσται δικαίως ἔχει τῶν λελεγμένων ἢ γεγενημένων ὑπὸ πάντων ἀπλῶς τῶν προφητῶν, ἐὰν τὴν γνώσιν τὴν ἐν αὐτοῖς (66) ἔχητε. Ἐὰν δὲ ὡς οἱ διδάσκαλοι ὑμῶν (67)· Διὰ τί κάμηλοι μὲν θήλειαι ἐν τῷδε τῷ τόπῳ οὐ λέγονται, ἢ τί εἰσιν αἱ λεγόμεναι κάμηλοι θήλειαι, ἢ διὰ τί σεμιδάλεως μέτρα τόσα, καὶ ἐλαίου μέτρα τόσα ἐν ταῖς προσφοραῖς, μόνα ἐξηγοῦνται ὑμῖν, καὶ ταῦτα ταπεινῶς καὶ

Cap. xxvii, 1.

stes inueverant. Idem videtur Lactantius lib. iv, c. 26: « Cujus rei, inquit, figuram Judæi etiam nunc exhibent, cum limina sua de cruce agni notant. » Hieronymus in caput xxvi Isaiæ sic loquitur: « Venient autem omnes, ut videant gloriam Dei: et ponet in eis signum, quod in Ezechielis principio sub Thau litteræ Hebraicæ interpretatione monstratur. Quo signo qui fuerit impressus, manus persequentis effugiet. Hoc et potes domitorum in Ægypto signabantur: quando pereunte Ægypto solus Israel mansit illæsus. » (63) Τοῦ κοκκίνου σπαρτίου. Vide notas Cotelærii ad cap. 12 epistolæ S. Clementis, ubi recensentur scriptores qui idem dixerunt de hoc simbolo coccineo.

(64) Αὐτὸς παραγγελίας. Legit cl. Thirlbuis αὐτὸς, ὡς παραγγελίας. Legi etiam poterit ad acc. rationem verborum constructionem αὐτὸς· παρ-

A a morte sanguis Christi. Deus ergo hallucinatorus erat, nisi hoc signum super 205 foribus exstisset? Non sane id ego dixerim, sed prænuntiatam ab eo futuram humano generi per sanguineum Christi salutem. Nam et signum funiculi coccinei, quod Jerichunte dederunt meretrici Rahab exploratores a Jesu Navæ missi, fenestræ, per quam eos demisit, ut hostes laterent, alligari jubentes, similiter signum exhibebat sanguinis Christi, per quem ex omnibus gentibus qui olim mæchæ et iniqui erant, salvantur, remissionem peccatorum adepti, nec jam amplius peccantes.

112. Judæi hæc jejune et exiliter exponunt ac in minutis tantum rebus immorantur. — Vos autem, qui hæc humiliter interpretamini, multam infirmitatem Deo affligitis, si hæc ita jejune intelligatis, nec vim eorum quæ dicuntur investigetis. Nam et hoc pacto Moyses violatæ legis nomine arguetur, qui cum ipse sanxisset, ne qua effigies fieret, nec eorum quæ in cælo, nec eorum quæ in terra aut mari, idem postea serpentem æneum fecit, ac in eum cuidam signo impositum intueri jussit eos qui morsu petiti fuerant; in quem cum illi intuerentur, salvi fiebant. Tunc igitur populum servasse existimabitur serpens ille, quem Deus, ut jam dixi, diris ab initio devovit, et ingenti gladio, ut clamat Isaias **, sustulit? sicque hæc insipienter, ut magistris vestris placet, non ut signa accipimus; neque ad imaginem Jesu crucifixi referemus signum, cum et Moyses per manus expansas, una cum eo qui Jesu appellatione cognominatus est, etiam victoriam populo vestro confecerit? Hoc sane modo etiam dubii de iis quæ legislator fecit, et incerti esse desinemus; neque enim Deum relinquens, populo auctor erat, ut in fera, per quam prævaricatio et inobedientia initium acceperant, spem constitueret. Sed hæc non sine multa mente ac mysterio a beato propheta facta et dicta sunt; nec quidquam est, quod quis merito possit reprehendere in his quæ ab omnibus omnino prophetis facta aut dicta sunt, si scientiam in illis reconditam teneatis. Sin autem ut magistri vestri; hæc tantum vobis exponunt, idque humiliter et demississime, quam ob

D

αγγελίας γὰρ, etc. Sed utrum Justinus, qui orationem suam in hoc Dialogo ad unguem castigare non curat, ita scripserit, id valde incertum. Mox Sylburgius monet legendum ἐπὶ τοῦ οὐρανοῦ, et paulo post ὡς προεῖπον.

(65) Ἐπὶ σημειῶν τινός. Signo alicui serpentem impositum fuisse dicit, non quod crucem fuisse dubitaret, sed habita ratione Judæorum, quos certo sciebat negare non posse signo alicui impositum fuisse serpentem; at eos de cruce assentiri non ei constabat.

(66) Τὴν γνώσιν τὴν ἐν αὐτοῖς. Eodem sensu n. 90, τὴν ἐν αὐτοῖς ἀλήθειαν.

(67) Ἐὰν δὲ ὡς οἱ διδάσκαλοι ὑμῶν. Si cui displiceat adhibita a nobis interpunctio, legere poterit ὅσοι pro ὡς οἱ et delere punctum ante οὐχὶ δικαίως. Eruditus Londinensis editor pro ὡς legit οὕτως.

bus, non solum ex propriis possessionibus unusquisque Christianorum expellitur, sed etiam ex toto terrarum orbe, nec ulli Christiano vitam liberam relinquitis. Vos autem in populum vestrum hæc evenisse dicitis; qui quidem, si expulsi estis bello superati, merito hæc passi estis, ut Scripturæ omnes testantur. Nos autem qui nihil tale commisimus, postquam veritatem Dei cognovimus, nos, inquam, testatur Deus una cum justissimo et solo intaminato et carente peccatis Christo e medio tolli. Clamat enim Isaias: « Ecce quomodo perit justus et nemo percipit corde; et viri justi tolluntur, et nemo considerat ⁷⁴. »

111. *Duo adventus per duos hircos significati. Aliæ figuræ primi adventus, in quo per sanguinem Christi gentes liberatæ.* — Ac duos quidem hircos Christi adventus arcane etiam Moysis tempore prædictos fuisse, jam ex signo hircorum in jejuniis oblatorum demonstravit. Et rursus in iis quæ Jesus et Moyses fecerunt, idem arcane prænuntiatum et dictum est. Alter enim expansis manibus in colle ad vesperam usque permansit, cum manus ejus sustentarentur, quod sane nullam aliam nisi crucis figuram exhibet. Alter autem Jesu nomine cognominatus, dux erat pugnae, et Israel vincebat. Illud etiam in ambobus illis sanctis viris et Dei prophetis factum intelligere est, nempe duo illa mysteria, neutrum illorum portare solum potuisse, id est crucis, et cognominis impositi signum. Est enim et erat et erit unius ac solius ista vis, cujus vel nomen principatus omnis reformidat, tabescens quod per illum evertendus sit. Noster igitur passibilis et crucifixus Christus, nequaquam diris a lege devotus fuit, sed solum se eos servatorum demonstrabat qui ab ejus fide non discedunt. Ac eos quidem qui in Ægypto servati sunt, cum perirent primogenita Ægyptiorum, sanguis Paschæ liberavit, postibus utrinque et superliminari aspersus. Pascha enim erat Christus, qui postea immolatus est, quemadmodum et Isaias ait: « Ipse tanquam ovis ad occisionem ductus est ⁷⁵. » Eum autem die Paschæ a vobis comprehensum, ac similiter in Paschate crucifixum fuisse scriptum est. Quemadmodum autem eos, qui in Ægypto erant, sanguis Paschæ servavit, sic et eos qui crediderint, liberabit

⁷⁴ Isa. LVII, 1. ⁷⁵ Isa. LIII, 7.

(57) *Συγχωροῦντες.* Necesse non est legere συγχωροῦσι, ut Sylburgio placet, cum Justinus, ut jam sæpe monuimus, non rigidus sit ejusmodi legum observator. Supra n. 40, post νηστευόντων legitur διασπώντες. Item n. 101, αὐτὸν ὁμολογεῖν et mox αὐτὸς μηνύων. Vid. n. 103, et *Apol.* 1, n. 35 et 62.

(58) *Ἀπὸ γῆς αἰρόμεθα.* Hæc etiam imitatur Irenæus loco jam citato.

(59) *Ἐπὶ Μωϋσέως.* Necesse non est legere ὑπὸ Μωϋσέως. Supra Justinus dicebat n. 99: « Ὅπερ ἐπὶ Χριστοῦ ἔμελλε λέγεσθαι. Sic etiam n. 119, τὸ λελεγμένον ἐπὶ Μωϋσέως.

(60) *Πάσα ἀρχή.* His verbis Justinus non solum malorum angelorum principatus videtur designare, sed etiam terrenas potestates, id est reges et præ-

σιν ἀνθρώποις, οὐ μόνον ἀπὸ τῶν κτημάτων τῶν ἰδίων, ἕκαστος τῶν Χριστιανῶν ἐκδέβληται, ἀλλὰ καὶ τοῦ κόσμου παντός, ζῆν μὴδενὶ Χριστιανῶ συγχωροῦντες (57). Ἵμεῖς δὲ ἐπὶ τὸν λαὸν ὑμῶν συμβεθεκέναι τοῦτο φατε. Εἰ δὲ ἐξεβλήθητε πολεμηθέντες, δικαίως μὲν ὑμεῖς ταῦτα πεπόνθατε, ὡς αἱ Γραφαὶ πᾶσαι μαρτυροῦσιν· ἡμεῖς δὲ, οὐδὲν τοιοῦτον πράξαντες μετὰ τὸ ἐπιγῶναι τὴν ἀλήθειαν τοῦ Θεοῦ, μαρτυρούμεθα ὑπὸ τοῦ Θεοῦ, σὺν τῷ δικαιοτάτῳ καὶ μόνῳ ἀσπίλῳ καὶ ἀναμαρτήτῳ Χριστῷ, ὅτι ἀπὸ γῆς αἰρόμεθα (58). Βοᾶ γὰρ Ἡσαίας, « Ἴδοὺ ὡς ὁ δίκαιος ἀπόλετο, καὶ οὐδεὶς ἐκδέχεται τῇ καρδίᾳ· καὶ ἄνδρες δίκαιοι ἀφρονταί, καὶ οὐδεὶς κατανοεῖ. »

111. Καὶ οἱ δύο παρουσίας συμβολικῶς γενήσεσθαι τοῦτου τοῦ Χριστοῦ καὶ ἐπὶ Μωϋσέως (59) προελέγετο, προεῖπον διὰ τοῦ συμβόλου τῶν ἐν τῇ νηστείᾳ προσφερομένων τράγων. Καὶ πάλιν ἐν οἷς ἐποίησαν Μωϋσῆς καὶ Ἰησοῦς, τὸ αὐτὸ προκρηρυσσόμενον συμβολικῶς ἦν, καὶ λεγόμενον. Ὁ μὲν γὰρ αὐτῶν, τὰς χειρας ἐκτείνας, ἐπὶ τοῦ βουνοῦ μέχρις ἑσπέρας ἔμενεν, ὑποδασαζόμενος τῶν χειρῶν· ὁ οὐδενὸς ἀλλοῦ τύπον δείκνυσιν ἢ τοῦ σταυροῦ· ὁ δὲ, τῷ Ἰησοῦ ὀνόματι μετονομασθεὶς, ἤρχε τῆς μάχης, καὶ ἐνίκη Ἰσραήλ. Ἦν δὲ καὶ τοῦτο ἐπ' ἀμφοτέρων τῶν ἀγίων ἀνδρῶν ἐκείνων, καὶ προφητῶν τοῦ Θεοῦ νοῆσαι γεγεννημένον, ὅτι ἀμφοτέρα τὰ μυστήρια εἰς αὐτῶν βαστάσαι οὐκ ἦν δυνατός· λέγω δὲ τὸν τύπον τοῦ σταυροῦ καὶ τὸν τύπον τῆς τοῦ ὀνόματος ἐπικλησεως. Ἐνὸς γὰρ μόνου ἡ ἰσχὺς αὕτη ἐστὶ, καὶ ἦν, καὶ ἔσται, οὐ καὶ τὸ ὄνομα πᾶσα ἀρχή (60) δέδιεν, ὠδίνουσα οἱ δι' αὐτοῦ καταλύεσθαι μέλλουσιν. Ὁ σὺν παθητῶς ἡμῶν καὶ σταυρωθεὶς Χριστὸς οὐ κατηράθη ὑπὸ τοῦ νόμου, ἀλλὰ μόνος ὤσειν τοὺς μὴ ἀφιστάμενους τῆς γῆς τέως (61) αὐτοῦ ἐδύλου. Καὶ τοὺς ἐν Αἰγύπτῳ δὲ σωθέντας, ὅτε ἀπόλλυντο τὰ πρωτότοκα τῶν Αἰγυπτίων, τὸ τοῦ Πάσχα ἐβρύσατο αἷμα τὸ ἐκατέρωσε τῶν σταθμῶν καὶ τοῦ ὑπερθύρου χρισθέν. Ἦν γὰρ τὸ Πάσχα ὁ Χριστὸς, ὁ τυθεὶς ὑστερον, ὡς καὶ Ἡσαίας ἔφη· « Αὐτὸς ὡς πρόβατον ἐπὶ σφαγὴν ἤχθη. » Καὶ οἱ ἐν ἡμέρᾳ τοῦ Πάσχα συναλάβετε αὐτὸν, καὶ ὁμοίως ἐν τῷ Πάσχα ἐσταυρώσατε, γέγραπται. Ὡς δὲ τοὺς ἐν Αἰγύπτῳ ἔσωσε τὸ αἷμα τοῦ Πάσχα, οὕτως καὶ τοὺς πιστεύσαντας ῥύσεται ἐκ θανάτου τὸ αἷμα τοῦ Χριστοῦ. Ἐμελλεν οὖν ὁ Θεὸς πλανᾶσθαι, εἰ μὴ τὸ σημεῖον τοῦτο (62) ἐπὶ τῶν θυ-

sidis, quibus Christi nomen formidini esse docet n. 117. Justinus, ut pote regni mille annorum defensor, existimat reges cum Antichristo conjunctos a Christo profigatum iri; quod quidem Irenæus lib. v, et Lactantius lib. vii, uberius exponunt.

(61) *Τῆς γῆς τέως.* Manifestus error pro τῆς πῆστεως, ut observavit Sylburgius. Lex non nisi non maledixit Christo, sed etiam demonstravit eum unicum esse Salvatorem eorum qui a fide non discedunt, sed ut Moyses in erigendis manibus perseverant. Legi posset ἐδηλοῦτο, sed quia Christus auctor legis est, quatenus Verbum, nihil mutandum.

(62) *Τὸ σημεῖον τοῦτο.* Videtur Justinus signum crucis intelligere, quia, ut paulo ante dixit, sanguine Israëlitis et superliminare et utriusque po-

ρῶν ἐγεγόναι; Οὐ φημί ἐγὼ, ἀλλ' ὅτι προεκήρυσσε τὴν μέλλουσαν δι' αἵματος τοῦ Χριστοῦ γενήσεσθαι σωτηρίαν τῷ γένει τῶν ἀνθρώπων. Καὶ γὰρ σύμβολον τοῦ κοκκίνου σπαρτίου (63) οὗ ἔδωκαν ἐν Ἰερουζαλὴμ ἀπὸ Ἰησοῦ τοῦ Ναυῆ πεμφθέντες κατασκοποῖ Παῖδ τῇ πόρῃ, εἰπόντες προσῆσαι αὐτὸ τῇ θυρίδι, ἐ' ἧς αὐτοὺς ἐχάλασεν ὅπως λάθωσι τοὺς πολεμίους, ἡμῶς τὸ σύμβολον τοῦ αἵματος τοῦ Χριστοῦ ἐδήλωσεν, δι' οὗ οἱ πάλαι πόρνοι καὶ ἄδικοι ἐκ πάντων τῶν ἔθνῶν σώζονται, ἄφρασι ἀμαρτιῶν λαβόντες, καὶ μηκέτι ἀμαρτάνοντες.

112. Ὑμεῖς δὲ, ταῦτα ταπεινῶς ἐξηγοῦμενοι, πολλὴν ἀσθένειαν καταψηφίζεσθε τοῦ Θεοῦ, εἰ ταῦτα οὕτω φειδῶς ἀκούετε, καὶ μὴ τὴν δύναμιν ἐξετάζετε τῶν εἰρημῶν. Ἐπεὶ καὶ Μωϋσῆς οὕτω παράνομος ἀν κριθείη. Αὐτὸς παραγγελίας (64) μηδενὸς ὁμοίωμα γίνεσθαι μήτε τῶν ἐπὶ τῷ οὐρανῷ μήτε τῶν ἐπὶ γῆς ἢ θαλάσσης, ἔπειτα ὄφιν χαλκοῦν αὐτὸς ἐποίησεν, καὶ στήσας ἐπὶ σημείου τινὸς (65), ἐκέλευσεν εἰς αὐτὸν ἀρᾶν τοὺς δεδηγμένους· οἱ δ' ἐσώζοντο εἰς αὐτὸν ἀποβλέποντες. Ὁ ὄφιν ἄρα νοηθήσεται σεσωκῆναι τὸν λαὸν τότε, ὃν (προεῖπον) κατηράσατο ὁ Θεὸς τὴν ἀρχὴν, καὶ ἀνεῖλε διὰ τῆς μεγάλης μαχαίρας, ὡς Ἡσαίας βεβᾶ; καὶ οὕτως ἀφρόνως παραβεβῆμεθα τὰ τοιαῦτα ὡς οἱ διδάσκαλοι ὑμῶν φασι, καὶ οὐ σύμβολα; οὐχὶ δὲ ἀνοήσομεν ἐπὶ τὴν εἰκόνα τοῦ σταυρωθέντος Ἰησοῦ τὸ σημεῖον, ἐπεὶ καὶ Μωϋσῆς διὰ τῆς ἐκτάσεως τῶν χειρῶν σὺν τῷ ἐπικληθέντι Ἰησοῦ νόματι, καὶ νεκρῶν τὸν λαὸν ὑμῶν εἰργάζοντο; οὕτω γὰρ καὶ τοῦ ἀπορεῖν περὶ ὧν ἐποίησεν ὁ νομοθέτης καυσόμεθα· οὐ γὰρ καταλιπὼν τὸν Θεὸν, ἐπὶ θηρίον δι' οὗ ἡ παράβασις καὶ παρακοὴ τὴν ἀρχὴν ἔλαβεν, ἔπειθε τὸν λαὸν ἐλπίζειν. Καὶ ταῦτα μετὰ πολλοῦ νοῦ καὶ μυστηρίου γέγονε καὶ ἐβρέθη διὰ τοῦ μακαρίου προφήτου καὶ οὐδὲν ἔστιν ὃ τις μέμψασθαι δικαίως ἔχει τῶν λελεγμένων ἢ γεγενημένων ὑπὸ πάντων ἀπλῶς τῶν προφητῶν, ἐὰν τὴν γνώσιν τὴν ἐν αὐτοῖς (66) ἔχητε. Ἐὰν δὲ ὡς οἱ διδάσκαλοι ὑμῶν (67)· διὰ τί κάμηλοι μὲν θήλειαι ἐν τῷδε τῷ τόπῳ οὐ λέγονται, ἢ τί εἰσιν αἱ λεγόμεναι κάμηλοι θήλειαι, ἢ διὰ τί σεμιδάλεως μέτρα τόσα, καὶ ἔλαιον μέτρα τόσα ἐν ταῖς προσφοραῖς, μόνα ἐξηγοῦνται ὑμῖν, καὶ ταῦτα ταπεινῶς καὶ

** Cap. xxvii, 1.

stes inuenerant. Idem videtur observasse Lactantius lib. iv, c. 26: « Cujus rei, inquit, figuram Judæi etiam nunc exhibent, cum lumina sua de cruce agni notant. » Hieronymus in caput xxvi Isaiæ sic loquitur: « Venient autem omnes, ut videant gloriam Dei: et ponet in eis signum, quod in Ezechielis principio sub Thau litteræ Hebraicæ interpretatione monstratur. Quo signo qui fuerit impressus, manus persequentis effugiet. Hoc et potius domorum in Ægypto signabantur: quando pereunte Ægypto solus Israel mansit illæsus. »

(63) Τοῦ κοκκίνου σπαρτίου. Vide notas Cotelerii ad cap. 12 epistolæ 1 S. Clementis, ubi recensentur scriptores qui idem dixerunt de hoc funiculo coccineo.

(64) Αὐτὸς παραγγελίας. Legit cl. Thirlbius αὐτὸς, ὡς παραγγελίας. Legi etiam poterit ad accuratiorē verborum constructionem αὐτὸς· παρ-

A a morte sanguis Christi. Deus ergo hallucinatorus erat, nisi hoc signum super 205 foribus exstisset? Non sane id ego dixerim, sed prænuntiatam ab eo futuram humano generi per sanguinem Christi salutem. Nam et signum funiculi coccinei, quod Jerichunte dederunt meretrici Rahab exploratores a Jesu Navæ missi, fenestræ, per quam eos demisit, ut hostes laterent, alligari jubentes, similiter signum exhibebat sanguinis Christi, per quem ex omnibus gentibus qui olim mæchi et iniqui erant, salvantur, remissionem peccatorum adepti, nec jam amplius peccantes.

112. Judæi hæc jejune et exiliter exponunt ac in minutis tantum rebus immorantur. — Vos autem, qui hæc humiliter interpretamini, multam infirmitatem Deo affligitis, si hæc ita jejune intelligatis, nec vim eorum quæ dicuntur investigetis. Nam et hoc pacto Moyses violatæ legis nomine arguetur, qui cum ipse sanxisset, ne qua effigies fieret, nec eorum quæ in cælo, nec eorum quæ in terra aut mari, idem postea serpentem æneum fecit, ac in eum cuidam signo impositum intueri jussit eos qui morsu petiti fuerant; in quem cum illi intuerentur, salvi fiebant. Tunc igitur populum servasse existimabitur serpens ille, quem Deus, ut jam dixi, diris ab initio devovit, et ingenti gladio, ut clamat Isaias **, sustulit? sicque hæc insipienter, ut magistris vestris placet, non ut signa accipiemus; neque ad imaginem Jesu crucifixi referemus signum, cum et Moyses per manus expansas, una cum eo qui Jesu appellatione cognominatus est, etiam victoriam populo vestro confecerit? Hoc sane modo etiam dubii de iis quæ legislator fecit, et incerti esse desinemus; neque enim Deum relinquentes, populo auctor erat, ut in fera, per quam prævaricatio et inobedientia initium acceperant, spem constitueret. Sed hæc non sine multa mente ac mysterio a beato propheta facta et dicta sunt; nec quidquam est, quod quis merito possit reprehendere in his quæ ab omnibus omnino prophetis facta aut dicta sunt, si scientiam in illis reconditam teneatis. Sin autem ut magistri vestri; hæc tantum vobis exponunt, idque humiliter et demississime, quam ob

D

αγγελίας γὰρ, etc. Sed utrum Justinus, qui orationem suam in hoc Dialogo ad unguem castigare non curat, ita scripserit, id valde incertum. Mox Sylburgius monet legendum ἐπὶ τοῦ οὐρανοῦ, et paulo post ὡς προσέειπον.

(65) Ἐπὶ σημεῖον τινός. Signo alicui serpentem impositum fuisse dicit, non quod crucem fuisse dubitaret, sed habita ratione Judæorum, quos certo sciebat negare non posse signo alicui impositum fuisse serpentem; at eos de cruce assentiri non ei constabat.

(66) Τὴν γνώσιν τὴν ἐν αὐτοῖς. Eodem sensu n. 90, τὴν ἐν αὐτοῖς ἀλήθειαν.

(67) Ἐὰν δὲ ὡς οἱ διδάσκαλοι ὑμῶν. Si cui displiceat adhibita a nobis interpositio, legere poterit ὅσοι pro ὡς οἱ et delere punctum ante οὐχὶ δικαίως. Eruditus Londinensis editor pro ὡς legit οὕτως.

causam cameli feminae in hoc vel illo loco non A dicantur, aut quid sint cameli, quæ feminae dicuntur, aut cur tot similia, tot olei mensuræ in donis offerri solitis; quæ vero magna et investigatione digna sunt, ea nunquam dicere aut explicare audent, vel etiam nobis exponentibus ne præbeatis aures, aut in sermonis communionem veniatis dehortantur, nonne merito audient, quæ ad eos dixit magister Jesus? « Sepulcra dealbata, extrinsecus speciosa, intrinsecus plena ossibus mortuorum: mentham decimantes, camelum autem deglutientes ⁶¹. » Nisi igitur eorum doctrinam contemnatis, qui seipso offerunt, ac Rabbi, Rabbi, appellari volunt, et ea animi constantia ac ea mente ad prophetica **206** scripta accedatis, ut eadem a vestris hominibus patiamini, quæ et ipsi prophetici oraculis utilitatem percipere.

113. *Josue figura Christi.* — Quod unum dico istiusmodi est. Qui cum Caleb in terram Chanaan explorator missus est, hunc, ut jam sæpe dixi, cum Auses vocaretur, Jesum Moyses appellavit. Hoc tu non quæris quam ob causam fecerit, non ambigis, non studiose percunctaris. Scilicet latet te Christus, nec legens intelligis, nec nunc, cum audias Jesum esse Christum nostrum, ratiocinando colligis nec frustra nec temere hoc isti nomen impositum fuisse. Sed cur unum alpha primo Abrahami nomini additum fuerit, sancte et religiose inquiris, et cur C unum r Saræ nomini, similiter magno apparatu disputas? Cur autem patrum nomen Ausæ filio Navæ totum Jesu cognomine permutatum fuerit, non similiter quæris? Sed quia non modo ejus nomen immutatum est, sed etiam Moysis successor factus, solus ex æqualibus ab Ægypto profectis superstitem populum in terram sanctam introduxit, quemadmodum non Moyses, sed iste populum in terram sanctam introduxit, eamque iis qui secum ingressi fuerant, sorte distribuit; sic et Jesus dispersionem populi convertet, ac terram bonam cuique dividet, non tamen eodem modo. Ille enim temporariam dedit illis hæreditatem, utpote qui nec Christus Deus, nec Dei erat Filius. Hic autem post sanctam resurrectionem, æternam nobis possessionem dabit. Solem ille fecit stare, cum prius Jesu appellatione cognominatus fuisset, atque ab ejus Spiritu vires accepisset. Jesum enim ipsam

⁶⁰ Matth. xxiii, 27.

(68) *Τὴν δὲ κάμηλον.* His vocibus præmittuntur in editionibus Græco-Latinis hæc verba: Καὶ διυλίζοντες τὸν κώνωπα, quæ in codd. mss. et apud R. Stephanum desunt, ac forte ab ipso Justino memoriter referente ommissa.

(68*) *Ἐπὶ τὴν γῆν.* Dictum pro ἐπὶ τὴν τῆς γῆς ἐπίσκεψιν. SYLBURG.

(69) *Ἐν ἄλφα.* Videtur Judæi, dum in ejusmodi rebus totam religionem ponunt, ac maxima quæque negligunt, ut eis exprobrat Justinus, ethnicorum jocis materiam dedisse. Quale fuit illud cujusdam impij dicerium, qui teste Philone, in Judæorum religionem jocabatur, quod Deus in beneficii locoum A nomini Abraham addidisset, et Saram una

χαμερπῶς· τὰ δὲ μεγάλα καὶ ἄξια ζητήσεως, μηδέποτε τολμῶσι λέγειν, μηδὲ ἐξηγεῖσθαι· ἢ καὶ ἡμῶν ἐξηγουμένων παραγγέλλουσιν ὑμῖν μηδὲ ὅλως ἐπαλεῖν, μηδὲ εἰς κοινωνίαν λόγων ἐλθεῖν· οὐχὶ δικαίως ἀκούσονται ἅπερ πρὸς αὐτοὺς ἐφη ὁ ἡμέτερος Κύριος Ἰησοῦς Χριστός; « Τάφοι κεκοιμημένοι, ἐξωθεν φαίνονται ὡραῖοι, καὶ ἐσωθεν γέμοντες ὀστέων νεκρῶν· τὸ ἡδύοσμον ἀποδεκατοῦντες, τὴν δὲ κάμηλον (68) καταπίνοντες, τυφλοὶ ὁδηγοί. » Ἐὰν οὖν μὴ τῶν διδασκαλῶν τῶν ἑαυτοὺς ὑφούντων καὶ θελόντων Ῥαββί, Ῥαββί καλεῖσθαι, καταφρονήσητε, καὶ μετὰ τοιαύτης ἐνοστάσεως καὶ νοῦ τοῖς προφητικαῖς λόγοις προσέλθητε, ἵνα τὰ αὐτὰ πάθητε ὑπὸ τῶν ὑμετέρων ἀνθρώπων ἃ καὶ αὐτοὶ οἱ προφῆται ἔπαθον, οὐ δύνασθε ὅλως οὐδὲν ἀπὸ τῶν προφητικῶν ὠφέλιμον λαβεῖν. prophetae passi sunt, nullam omnino potestis ex

113. Ὁ δὲ λέγω, τοιοῦτόν ἐστιν. Ἰησοῦν, ὡς προέφη πολλὰκις, αὐτὴν καλούμενον, ἐκείνον τὸν μετὰ τοῦ Χαλλέδ κατάσκοπον εἰς τὴν Χαναάν ἐπὶ τὴν γῆν (68*) ἀποσταλέντα, Ἰησοῦν Μωϋσῆς ἐκάλεσε. Τοῦτο σὺ οὐ ζητεῖς δι' ἣν αἰτίαν ἐποίησεν, οὐκ ἀπορεῖς, οὐδὲ φιλοπευστεῖς. Τοιγαροῦν κληθῆ σε ὁ Χριστός· καὶ ἀναγνώσκων, οὐ συνίης· οὐδὲ νῦν, ἀκούων εἶτι Ἰησοῦς ἐστὶν ὁ Χριστὸς ἡμῶν, συλλογίζη οὐκ ἀργῶς οὐδ' ὡς ἔτυχεν ἐκείνη τεθεῖσθαι τοῦνομα. Ἀλλὰ διὰ τί μὲν ἐν ἄλφα (69) πρώτῃ προσετέθη τῷ Ἀβραάμ ὀνόματι, ὁμοίως κομπολογεῖς; διὰ τί δὲ τὸ πατὴρθεν ὄνομα τῷ Αὐσῇ τῷ υἱῷ Ναυῆ ὄλον μετωνόμασται τῷ Ἰησοῦ οὐ ζητεῖς ὁμοίως; Ἐπειδὴ (70) οὐ μόνον μετωνομάσθη αὐτοῦ τὸ ὄνομα, ἀλλὰ καὶ διάδοχος γενόμενος Μωϋσέως, μόνος τῶν ἀπ' Αἰγύπτου ἐξεληθόντων ἐν ἡλικίᾳ τοιαύτῃ ὄντων, εἰσηγαγεν εἰς τὴν ἁγίαν γῆν τὸν περιλειφθέντα λαόν· καὶ ὃν τρόπον ἐκείνος εἰσηγαγεν εἰς τὴν ἁγίαν γῆν τὸν λαόν, οὐχὶ Μωϋσῆς· καὶ ὡς ἐκείνος ἐν κλήρῳ διένειμεν αὐτὴν τοῖς εἰσελθοῦσι μετ' αὐτοῦ, οὕτως καὶ Ἰησοῦς ὁ Χριστὸς τὴν διασπορὰν τοῦ λαοῦ ἐπιστρέφει, καὶ διαμεριεῖ τὴν ἁγίαν γῆν ἐκάστῳ· οὐκέτι δὲ κατὰ ταῦτα. Ὁ μὲν γὰρ πρόσκαιρον ἔδωκεν αὐτοῖς τὴν κληρονομίαν, ἅτε οὐ Χριστὸς ὁ Θεὸς ὢν, οὐδὲ Υἱὸς Θεοῦ· ὁ δὲ, D μετὰ τὴν ἁγίαν (71) ἀνάστασιν, αἰώνιον ἡμῖν τὴν κατάσχεσιν δώσει. Τὸν ἥλιον ἔστησεν ἐκείνος, μετωνομασθεὶς πρότερον τῷ Ἰησοῦ ὀνόματι, καὶ λαβὼν ἀπὸ τοῦ πνεύματος αὐτοῦ ἰσχύον (72). Ὅτι γὰρ Ἰη-

similiter littera auxisset. Addit Philo hunc hominem impietatis pœnas cito dedisse et levi de causa vitam laquen finivisse. *De nom. mul.* pag. 1055. Vid. Euseb. *Præp. evang.* pag. 518.

(70) *Ἐπειδὴ.* Si legamus ἐπεὶ δέ, clara erit et aperta sententia.

(71) *Ἁγίαν.* Conjectat Thirlb. ἀγίαν. Duas admittit Justinus resurrectiones, quarum priorem vocat ἁγίαν, posteriorem vero αἰωνίαν; illa est fidelium et iustorum, hæc omnium cæterorum hominum; inter utramque autem collocatum est tempus regni mille annorum. Vid. c. 81. OTTO.

(72) *Ἰσχύον.* Multa hic verba, nempe alterum comparationis membrum, deesse putant Sylburgius

σοὺς ἦν ὁ Μωϋσεὶ καὶ τῷ Ἀβραάμ, καὶ τοῖς ἄλλοις ἀπλῶς πατριάρχαις φανεῖς καὶ ὁμιλήσας, πῶ τοῦ Πατρὸς θελήματι ὑπηρετῶν, ἀπέδειξα· ὅς καὶ ἄνθρωπος γεννηθῆναι διὰ τῆς Παρθένου Μαρίας ἦλθε, καὶ ἔστιν ἀεὶ, ἐρῶ (73). Οὗτος γὰρ ἔστιν ἀφ' οὗ (74) καὶ τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν, καὶ δι' οὗ ὁ Πατὴρ μέλλει καινουργεῖν· οὗτός ἐστιν ὁ ἐν Ἱερουσαλήμ αἰώνιον φῶς λάμπειν μέλλων· οὗτός ἐστιν ὁ κατὰ τὴν τάξιν Μελχισεδὲχ βασιλεὺς Σαλήμ, καὶ αἰώνιος βασιλεὺς Ὑψίστου ὑπάρχων. Ἐκείνος λέγεται δευτέραν περιτομὴν (75) μαχαίραις πετρίναις τὸν λαὸν περιτομηκένας (ὅπερ κήρυγμα ἦν τῆς περιτομῆς ταύτης ἧς περιέτεμεν ἡμᾶς αὐτοὺς Ἰησοῦς Χριστὸς ἀπὸ τῶν λίθων, καὶ τῶν ἄλλων εἰδώλων) καὶ θημωνιάς ποιήσας τῶν ἀπὸ ἀκροβυστίας, τουτέστιν ἀπὸ τῆς πλάνης τοῦ κόσμου, ἐν παντὶ τόπῳ περιτομηθέντων πετρίναις μαχαίραις, τοῖς Ἰησοῦ τοῦ Κυρίου ἡμῶν λόγοις. Ὅτι γὰρ λίθος καὶ πέτρα ἐν παραβολαῖς ὁ Χριστὸς διὰ τῶν προφητῶν ἐκηρύσσεται, ἀποδέδειχται μοι. Καὶ τὰς μαχαίρας οὖν τὰς πετρίνας τοὺς λόγους αὐτοῦ ἀκουσόμεθα, δι' ὧν ἀπὸ τῆς ἀκροβυστίας οἱ πλανώμενοι τοσοῦτοι καρδίας περιτομὴν περιετηθήσαν, ἦν περιετηθῆναι καὶ τοὺς ἔχοντας τὴν ἀπὸ τοῦ Ἀβραάμ ἀρχὴν λαβοῦσαν περιτομὴν ὁ Θεὸς διὰ τοῦ Ἰησοῦ προὔτρειπεν ἔκτοτε, καὶ τοὺς εἰσελθόντας εἰς τὴν γῆν ἐκείνην τὴν ἁγίαν, δευτέραν περιτομὴν πετρίναις μαχαίραις εἶπον (76) τὸν Ἰησοῦν περιετημηκένας αὐτούς.

114. Ἐσθ' ὅτε γὰρ τὸ ἅγιον Πνεῦμα καὶ ἐναργῶς (77) πράττεισθαί τι, ὃ τύπος τοῦ μέλλοντος γίνεσθαι ἦν, ἐπολεῖ· ἔσθ' ὅτε δὲ καὶ λόγους ἐφθέγγετο περὶ τῶν ἀποβαίνων μελλόντων, φθειγγόμενον αὐτοὺς ὡς τότε γινομένων ἢ καὶ γεγενημένων. Ἦν τέχνην

et Thirlbins. Sed non viderunt ipsam comparationem in eo institui, quod alter solem stare fecerit, alter ei potestatem tanti miraculi dederit. Pergit in eandem comparationem Justinus, cum ait cœlum et terram per Christum renovatum iri. His enim verbis indicat, quanto præstantior sit filio Naxæ, qui potestatem a Christo acceptam in solem exercuit.

(73) Ἐρῶ. Legit Cl. Thirlbius ἐν οὐρανῷ, quam quidem conjecturam probare non possui, quia Justinus hoc loco Christum semper esse docet, ut ejus æternitatem demonstrat; at in cœlo semper esse dicere non potuit, quem mox Hierosolymis sit regnaturum. Crediderim ergo illud ἐρῶ per parenthesim quamdam hic inseri, ut non multo ante, nempe n. 112, de serpente, ὃν (προεῖπον) κατηράσατο ὁ Θεός, vel legendum καὶ ὅτι ἔστιν ἀεὶ ἐρῶ. Vid. infra n. 135.

(74) Ἀφ' οὗ. Vertendum duxi « post quem, » non « a quo, » ut Langus et Perinius. Eodem sensu Justinus de Herode Ascalonita dicebat n. 52: Ἀφ' οὗ ἔπαθεν, « post quem passus est Christus. » Sic etiam Epiphanius ab Eucratis transiens ad Montanistas, ait: Ἀπὸ τούτων ἕτερα πάλιν αἴρεσις ἀνακίπτει τὸν Φρυγῶν καλουμένην. Non belle Petavius ita reddit: « Ab his alia rursus efflorescit hæresis, quæ Phrygium dicitur. » Non enim ab Eucratis orti Montanistæ, sed, ut existimat Epiphanius, post Eucratis. De Græcis hanc loquendi rationem, ut multas alias, imitatur Tertullianus, cum ait de Paracleto: « Hic solus a Christo magister et dicendus et verendus. » De virg. vel. cap. 1. Hinc etiam Gregorius Naz. illud Pauli ἀνάθεμα εἶναι ἀπὸ τοῦ

A illum fuisse, qui Moysi et Abrahæ et aliis omnibus patriarchis visus est, et cum eis collocutus, cum Patris voluntati ministraret, jam a me demonstratum est; qui et advenit ut homo fieret ex Virgine Maria, ac semper est. Hic ille est post quem Pater cœlum et terram et per quem renovaturus est; hic ille est qui in Jerusalem æternum lumen fulgebit; hic ille est secundum ordinem Melchisedech rex Salem, et æternus Altissimi sacerdos. Dicitur ille (Josue) secunda circumcissione populum lapideis cultris circumcidisse (quod 207 quidem prædicatio fuit circumcisionis illius, qua nos ipse Jesus Christus a lapidibus et aliis simulacris circumcidit): ac acervos eorum cumulasse, qui a præputio, id est ab errore mundi in omni loco lapideis cultris, B Jesu Domini nostri verbis, circumcisi sunt. Lapidem enim et petram in similitudinibus Christum a prophetis vocari jam a me demonstratum est. Lapideos igitur cultros verba ejus intelligemus, per quæ tot a præputio homines, qui in errore versabantur, cordis circumcissione circumcisi sunt; qua quidem ut ii etiam circumciderentur, qui circumcissionem ab Abrahamo initium ducentem habebant, jam tum Deus per Jesum hortabatur; quippe cum eos, qui in sanctam illam terram ingrediebantur, a Jesu secundam circumcissionem cultris lapideis dicat accepisse.

114. Regule quædam ad dignoscenda quæ de Christo dicuntur. Circumcisio Judæorum longe diversa ab ea quam Christiani acceperunt. — Interdum enim Spiritus sanctus efficiebat, ut clare aliquid et aperte fieret, quod quidem imago esset futuri; inter-

Christo idem esse putat ac maledictum pro fratribus fieri post Christum. Orat. 1, p. 24. Hujus loquendi rationis, ἀφ' οὗ, interpretatio, quam pluribus exemplis confirmavimus, optime convenit huic Justinii loco. Admonet enim Judæos jam venisse Christum, eumque semper esse; post eum enim et per eum cœlum et terram a Deo renovatum iri; quod quidem fieri non potuisse nisi postquam Christus incarnatus fuisset; et cum hoc mysterium impletum sit, nihil jam ex hac parte obstare quominus mundus renovetur, ac frustra alium a Judæis Christum expectari. Legit Cl. Thirlbius: ἀφ' οὗ καὶ οὐρανὸς καὶ ἡ γῆ, vel ὁ ποιήσας τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν, vel ἀφ' οὗ οὐρανὸς φεύξεται καὶ ἡ γῆ. Sed ejusmodi conjecturarum inutilis labor. Vertit Gelenius, « per quem cœlum terramque Pater condidit, per eundem instauraturus. »

(75) Δευτέραν περιτομήν. Hæc Tertullianus more suo imitatur adv. Jud. cap. 9, et lib. III in Marcionem; cap. 16. Paulo post legere possumus θημωνιάς ποιῆσαι, πρὸ ποιήσας, quod tamen tolerari potest. At illud omnino necessarium ut hæc verba non ad Christum, sed ad Josue referamus. Quorum enim præputia circumcidit Josue, hi dicuntur figura eorum exstitisse quos Christus ab errore circumcidit.

(76) Εἶπον. Legendum εἰπῶν. Hæc enim referuntur ad Deum, qui docendo in Scripturis Israelitas a Jesu secundam circumcissionem accepisse, hortatur ad veram circumcissionem.

(77) Ἐναργῶς. Claram. ἐνεργῶς. Sic etiam in margine Reg. et R. Stephanus ad calcem. Infra πρὸ χειρῶν legit Cl. Thirlbius χερῶντος; ut in Apol. 1, n. 50, et in Dialogo n. 13.

dum autem et sermones pronuntiavit de futuris rebus, ita eos pronuntians quasi jam tum res fierent, vel etiam factæ fuissent. Quam artem nisi legentes perscipiant, prophetica verba, ut par est, assequi non poterunt. Exempli gratia proferam verba quædam prophetica, ut quod dico assequamini. Cum dicit per Isaiam ⁸²: « Ipse tanquam ovis ad occisionem ductus est, et velut agnus coram tondente, » ita dicit quasi jam perazeretur passio. Rursus cum ait: « Expandi manus meas ad populum non credentem et contradicentem ⁸³; » item: « Domine, quis credidit auditui nostro ⁸⁴? » ita hæc dicuntur quasi res antea actas nuntient. Sic etiam demonstravi sæpe Christum ab eo in similitudine lapidem vocari, et per tropologiam Jacob et Israelem. Rursus cum dicit: « Videbo cælos tuos opera digitorum tuorum ⁸⁵; » nisi verbum ejus intelligam operationem, insipienter intelligam, quemadmodum magistris vestris placet, qui manus et pedes et digitos et animam habere instar animalis compositi existimant parentem universorum et ingenitum Deum, et idcirco visum esse Abrahamo et Jacob ipsum Patrem docent. Præclare ergo in nobis agitur, qui cultris lapideis circumcisi sumus secunda circumcissione. Prima enim illa vestra ferro peracta est et peragitur; duro enim corde permanetis. Nostra autem circumcissio, quæ secunda numero post vestram instituta est, per lapides acutos, id est, per sermones apostolorum summi illius angularis lapidis et sine manibus abscissi, circumcidit nos a simulacrorum cultu et ab omni prorsus pravitate. Quorum corda ita sunt pravitate circumcisa, ut læti mortem optetamus propter nomen præclaræ illius petrae, quæ et in eorum corda, qui per **208** ipsum diligunt Patrem universorum, aquam vivam emittit, et eos potat qui aquam vitæ sitiunt. Sed hæc dicente me non intelligitis. Nam nec ea intelligitis, quæ facturum esse Christum prophetæ prædixerunt, nec nobis, qui vos ad Scripturas adducimus, creditis. Jeremias enim ita clamat: « Væ vobis, quia dereliquistis fontem vivum, et fodistis vobis cisternas dissipatas, quæ non poterunt continere aquam. Num solitudo erit ubi est mons Sion ⁸⁶; quoniam Jerusalem libellum repudii dedi in conspectu vestro ⁸⁷? »

⁸² Cap. LIII, v. 7. ⁸³ Isa. LXV, 2. ⁸⁴ Isa. LIII, 1. ⁸⁵ Psal. VIII, 4. ⁸⁶ Jer. II, 13.

(78) Ἦχθη. Rem præteritam hoc ver um designat. Cur ergo hoc exemplo utitur Justinus, ut rem ita narratam exhibeat, quasi jam tum agatur? Videtur præcipue respexisse ad sequentia hæc verba: Οὕτως οὐκ ἀνοίγει τὸ στόμα, quæ forte a librariis omissa sunt.

(79) Γενομένου. Manifestum est legendum γινόμενου, et mox ὡς ἦδη γεγεννημένων.

(80) Ὁς. In codd. mss. et editis deest hæc vox, quæ resingenda erat, ut nemo non videt. Οττο.

(81) Τῶν λόγων αὐτοῦ. Legendum τὸν λόγον αὐτοῦ. Loquitur enim Justinus de unico Verbo Dei, quem cum Spiritu sancto vocat Irenæus manus Dei Patris, lib. IV, c. 20, n. 1. Neque enim Deum esse indigere aliis organis ad conditionem eorum quæ

ἐάν μὴ εἰδῶσιν οἱ ἐντυγχάνοντες, οὐδὲ παρακολουθῆσαι τοῖς τῶν προφητῶν λόγοις ὡς δεῖ δυνήσονται. Παραδείγματος δὲ χάριν, λόγους τινὰς προφητικῶς εἰποιμ' ἂν, ὅπως παρακολουθήσετε τῷ λεγομένῳ. Ὅταν λέγῃ διὰ Ἡσαίου, « Αὐτὸς ὡς πρόβατον ἐπὶ σφαγὴν ἦχθη (78), καὶ ὡς ἀμνὸς ἐναντίον τοῦ κείραντος » ὡς ἦδη τοῦ πάθους γενομένου (79) λέγει. Καὶ ὅταν πάλιν λέγῃ, « Ἐγὼ ἐξεπέτασα τὰς χεῖράς μου ἐπὶ λαὸν ἀπειθοῦντα, καὶ ἀντιλέγοντα » καὶ ὅταν λέγῃ, « Κύριε, τίς ἐπίστευσε τῇ ἀκοῇ ἡμῶν; » [ὡς (80)] ἦδη γεγεννημένων πραγμάτων ἐξαγγελίαν οἱ λόγοι σημαίνοντες, λελεγμένοι εἰσὶ. Καὶ γὰρ ἐν παραβολῇ λίθον πολλοῦ καλεῖν ἀπέδειξε τὸν Χριστὸν, καὶ ἐν τροπολογία, Ἰακώβ καὶ Ἰσραήλ. Καὶ πάλιν ὅταν λέγῃ: « Ὁφθαλμοὶ τοῦ οὐρανοῦ ἔργα τῶν δακτύλων σου, » ἐάν μὴ ἀκούω τῶν λόγων αὐτοῦ (81) τὴν ἐργασίαν, οὐ συνετῶς ἀκούσομαι ὥσπερ ὑμῶν οἱ διδάσκαλοι ἀξιοῦσιν, οἰόμενοι χεῖρας καὶ πόδας (82) καὶ δακτύλους καὶ ψυχὴν ἔχειν, ὡς σύνθετον ζῶον, τὸν Πατέρα τῶν ὄλων καὶ ἀγέννητον Θεόν· οἵτινες καὶ διὰ τοῦτο ὄφθαι τῷ Ἀβραάμ καὶ τῷ Ἰακώβ αὐτὸν τὸν Πατέρα διδάσκουσι. Μακάριοι οὖν ἡμεῖς οἱ περιτμηθέντες πετρῖναις μαχαίραις τὴν δευτέραν περιτομήν. Ὑμῶν μὲν γὰρ ἡ πρώτη διὰ σιδήρου γέγονε καὶ γίνεται· σκληροκάρδιοι γὰρ μένετε· ἡμῶν δὲ ἡ περιτομή, ἥτις δευτέρα ἀριθμῶ, μετὰ τὴν ὑμετέραν φανερωθεῖσα, διὰ λίθων ἀκροτόμων, τούτεστι διὰ τῶν λόγων τῶν διὰ τῶν ἀποστόλων τοῦ ἀκρογωνιαίου λίθου, καὶ τοῦ ἀνευ χειρῶν τμηθέντος, περιτέμνει ἡμᾶς ἀπὸ τε εἰδωλολατρείας καὶ πάσης ἀπλῶς κακίας. Ὡν αἱ καρδίαι οὕτως περιτετμημέναι εἰσὶν ἀπὸ τῆς πονηρίας, ὡς καὶ χαίρειν ἀποδνήσκοντας διὰ τὸ ὄνομα τὸ τῆς καλῆς πέτρας, καὶ ζῶν ὕδαταις καρδίαις τῶν δι' αὐτοῦ ἀγαπησάντων τὸν Πατέρα τῶν ὄλων βρυσούσης, καὶ ποτιζούσης τοὺς βουλομένους τὸ τῆς ζωῆς ὕδωρ πιεῖν. Ἀλλὰ ταῦτα μὲν οὐ νοεῖτε λέγοντες· ἃ γὰρ ποιῆσαι τὸν Χριστὸν πεπροφήτεται, οὐ νοεῖκατε, οὐδὲ ἡμῖν προσάγουσιν ὑμᾶς τοὺς γεγραμμένους πιστεύετε. Ἰερემίας μὲν γὰρ οὕτω βοᾷ: « Οὐαὶ ὑμῖν, ὅτι ἐγκατελίπετε πηγὴν ζῶσαν, καὶ ὠρύξατε ἑαυτοῖς λάκκους συντετριμμένους, οἳ οὐ δυνήσονται συνέχειν ὕδωρ. Μὴ ἔρημον ἦ οὗ· ἐστὶ τὸ ἕρος Σιών, ὅτι Ἰερουσαλήμ βιβλίον ἀποστασίου ἔδωκε ἔμπροσθεν ὑμῶν. »

D sunt, sed idoneum est et sufficiens ad formationem omnium proprium ejus Verbum, » idem lib. II, c. 2. In eandem sententiam Justinus Deum non manibus et digitis operari, sed Verbum esse illius operationem, sive eum omnia per Verbum operari docet. Unde etiam Tatianus Verbum esse primogenitum opus Patris pronuntiat, n. 5, ubi vide adnotationem.

(82) Οἰόμενοι χεῖρας καὶ πόδας. Stultum hunc errorem Judæis pariter attribuunt Origenes homil. 3 in Genes.; Euseb. in Psal. pag. 313 et 336; Cyrill. in Jul. III, VIII, 236, et in Isa. pag. 906. Sed observat Philo hunc errorem actionibus magis et affectibus quam verbis declarari: Τὴν μὲν ἀτοπίαν τοῦ λόγου ὅτι ἀνθρωπομόρφον τὸ θεῖον ἀποδιδάσκοντες· τὴν δὲ ἐν τοῖς ἔργοις ἀσέβειαν, ὅτι

115. Ἄλλὰ Ζαχαρία ἐν παραβολῇ δεικνύντι τὸ μυστήριον τοῦ Χριστοῦ, καὶ ἀποκεκρυμμένως κηρύσσοντι, πιστεύσαι ὑφελετε. Ἔστι δὲ τὰ λεγόμενα ταῦτα: « Χαίρε καὶ εὐφραίνου, ὕψατερ Σιών· ὅτι ἰδοὺ ἐγὼ ἔρχομαι, καὶ κατασκηνώσω ἐν μέσῳ σου, λέγει Κύριος· καὶ προστεθήσονται ἔθνη πολλὰ πρὸς Κύριον ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ. Καὶ ἔσονται μοι εἰς λαὸν, καὶ κατασκηνώσω ἐν μέσῳ σου· καὶ γινώσκονται ὅτι Κύριος τῶν δυνάμεων ἀπέσταλκέ με πρὸς σέ. Καὶ κατακληρονομήσει Κύριος τὸν Ἰούδαν, καὶ τὴν μερίδα (83) αὐτοῦ ἐπὶ τὴν γῆν τὴν ἁγίαν, καὶ ἐκλέξεται ἐπὶ τὴν Ἱερουσαλήμ (84). Εὐλαβείσθω πᾶσα σὰρξ ἀπὸ προσώπου Κυρίου, ὅτι ἐξεγήγερται ἐκ νεφελῶν ἁγίων αὐτοῦ. Καὶ εἶδετέ μοι Ἰησοῦν τὸν ἱερέα τὸν μέγαν ἐστῶτα πρὸ προσώπου ἀγγέλου· καὶ διάβολος εἰστήκει ἐκ δεξιῶν αὐτοῦ, τοῦ ἀντικεῖσθαι αὐτῷ. Καὶ εἶπε Κύριος πρὸς τὸν διάβολον· Ἐπιτιμήσαι Κύριος ἐν σοί, ὁ ἐκλεξάμενος τὴν Ἱερουσαλήμ. Οὐχὶ ἰδοὺ τοῦτο δαλός (85) ἐξεστασμένος ἐκ πυρός; » Μέλλοντί τε τῷ Τρύφωνι ἀποκρίνεσθαι καὶ ἀντιλέγειν μοι, ἔφη· Πρῶτον ἀνάμεινον καὶ ἀκουσον ἃ λέγω. Οὐ γάρ ἦν ὑπολαμβάνεις ἐξηγήσιν ποιεῖσθαι μέλλω, ὡς μὴ γεγενημένου ἱερέως τινὸς Ἰησοῦ ὀνόματι ἐν τῇ Βαβυλωνίᾳ γῆ, ὅπου αἰχμάλωτος ὁ λαὸς ὑμῶν. Ὅπερ εἰ καὶ ἐποίηον, ἀπέδειξα (86) ὅτι ἦν μὲν Ἰησοῦς ἱερεὺς ἐν τῷ γένει ὑμῶν, τοῦτον δὲ αὐτὸν οὐκ ἐν τῇ ἀποκαλύψει αὐτοῦ ἐωράκει ὁ προφήτης, ὡσπερ οὐδὲ τὸν διάβολον καὶ τὸν τοῦ Κυρίου ἀγγελοῦ οὐκ αὐτοψία ἐν καταστάσει ὧν ἐωράκει, ἀλλ' ἐν ἐκστασει, ἀποκαλύψεται αὐτῷ γεγενημένους. Νῦν δὲ λέγω ὅτι ἔνπερ τρόπον διὰ τοῦ Ἰησοῦ ὀνόματος τῷ Ναυῆ υἱῷ (87) καὶ δυνάμεις καὶ πράξεις τινὰς προκηρυσσοῦσας τὰ ὑπὸ τοῦ ἡμετέρου Κυρίου μέλλοντα γίνεσθαι πεποιτηκέναι ἔφη (88)· οὕτω καὶ τὴν ἐπὶ τοῦ ἐν Βαβυλῶνι Ἰησοῦ ἱερέως γενομένου ἐν

115. *Prædictio de Christianis apud Zachariam. Judæorum maligna disputandi ratio. — Sed Zachariæ Christi mysterium in parabola ostendenti et arcane prædicanti credere debetis. Sunt autem hæc illius verba: « Gaude et lætare, filia Sion; quia ecce ego venio, et habitabo in medio tui, dicit Dominus, et applicabuntur gentes multæ ad Dominum in die illo; et erunt mihi in populum; et habitabo in medio tui, et cognoscent quia Dominus virtutum misit me ad te. Et possidebit Dominus Judam, et partem suam in terra sancta, et eliget adhuc Jerusalem. Timeat omnis caro a facie Domini, quoniam surrexit de nubibus sanctis suis. Et ostendit mihi Jesum sacerdotem magnum, stantem ante faciem angeli: et diabolus stabat a dextris ejus, ut adversaretur ei. Et dixit Dominus ad diabolum: Increpet Dominus in te, qui elegit Jerusalem. Nonne ecce hoc torris est erectus de igne? » Cum Trypho respondere et mihi contradicere pararet: Fac primum, inquam, exspectes et audias quid dicam. Neque enim quam suspicaris expositionem allaturus sum, ut nullum sacerdotem Jesu nomine in terra Babylonia, ubi populus vester captivus erat, existitisse dicam. Quod quidem si facerem, demonstrarem futurum non fuisse, si Jesus sacerdos in vestro genere fuisset, ut eum propheta in sua revelatione videret; quemadmodum nec diabolum, nec angelum Domini ipsis oculis intra se constitutus vidit, sed in exstasi, revelatione ipsi facta. Nunc autem quod dico sic se habet. Quemadmodum Scriptura a filio Navæ virtutes et actiones quasdam, quæ res a Domino nostro gerendas prænuntiabant, per nomen Jesu editas esse dixit; ita et hanc sub illo Jesu, qui sacerdos Babylone in populo vestro*

87 Jer. iii, 8. 88 Zach. xi, 10-15; iii, 4, 2.

ἀνθρωποπαθῆς ἐπανορθούμενοι, lib. *De sacrificiis*, p. 146.

(83) Καὶ τὴν μερίδα. Observat Nobilius conjunctionem a pluribus omitti, idque aptius erudito Londinensi editori videtur.

(84) Ἐκλέξεται ἐπὶ Ἱερουσαλήμ. Biblia Rom. αἰρετιεῖ ἐπὶ Ἱερουσαλήμ. Observat idem Thirlhbius lectionem Justini præferendam esse, ut magis consentaneam Hebræo fonti.

(85) Τοῦτο δαλός. Ita Aquila et Hebr. et edit. Complut. Quamvis autem legatur ὡς δαλός, ut observat idem vir erud. in Bibl. Rom. et Ald. et cod. Alex. et in *Constit. apost.* l. vi, c. 5, et apud Clem. Alex. quem tamen Sylburgius licenter emendavit, et apud Hieronymum, Cyrill. Alex. et Theodoret., vix dubito quin hanc voculam ὡς omiserit Justinus. At enim infra de Jesu sacerdote: Καὶ δαλός ἐξεστασμένος ἐκ πυρός ἐκλήθη.

(86) Ἀπέδειξα, etc. Difficilis locus et variis conjecturis vexatus, quas referre longum sit; sed tamen levissima aut nulla mutatione facta illustrari potest. Legere enim possumus mutato tantum accentu: Ἦν μὲν Ἰησοῦς ἱερεὺς ἐν τῷ γένει ὑμῶν, supplendo ἦν, « Si sacerdos Jesus in genere vestro fuisset; » vel, si malis: Εἰ μὲν ἦν, quod eodem redit. Negare non vult Justinus sacerdotem nomine Jesum existitisse in terra Babylonis; sed tamen declarat probabilem materiam sibi non defuturam, si

litigare velit, quia propheta quemadmodum nec diabolum nec angelum oculis suis vidit, sed oblata revelatione, sic summum sacerdotem, si vivus is existitisset, non in revelatione, sed coram cernere debuisset. Non deerant qui hanc revelationem ad Jesum filium Josedech referri omnino non posse contenderent. Unde Tertullianus *adv. Jud.* cap. 14: « Nec poteritis eum Josedech filium dicere, qui nulla omnino veste sordida, sed semper sacerdotali fuit exornatus, nec unquam sacerdotali munere privatus. » Christianorum interpretum sententiam sic refert Hieronymus: « Non autem esse Jesum filium Josedech ex hoc conantur ostendere, quod non sit appositum in præsentī loco, filius Josedech; qui in aliis locis et ubi vere de Jesu dicitur filio Josedech, semper patris cognomine censeatur. » Aliam viam inivit Justinus: fatetur hic agi de filio Josedech; at ea quæ ad Christum spectant, significari contendit.

(87) Τῷ Ναυῆ υἱῷ. Vel legendum τὸν Ναυῆ υἱόν, vel πεποιῆσθαι pro πεποιτηκέναι.

(88) Ἐφη. Non legendum ἔφη, ut placet erudito Londinensi editori, sed supplendum, ex more S. martyris, Θεός vel λόγος nempe Scriptura. Sic enim n. 114: « Ὁταν λέγη διὰ Ἡσαίου, et paulo post: Καὶ πάλιν ὅταν λέγη, et n. 120: Φησὶ γοῦν καὶ ἐν τῷ Ἰουδα, et n. 121: Περὶ τοῦτου λέγων τοῦ Χριστοῦ. Vide adnotata ad n. 61.

fuit, revelationem nunc demonstrare aggredior eorum, quæ sacerdos noster et Deus et Christus, Patris universorum Filius, facturus erat, prædicationem fuisse. Jam autem miratus sum, inquam, cur paulo ante dicente me quieveritis, nec reprehenderitis cum dicerem filium Navæ ex æqualibus ab Ægyptio profectis solum **209** in terram sanctam ingressum esse cum iis qui hac ætate nata minores descripti fuerant. Nam instar muscarum ad ulcera accurritis et advolatis. Si quis enim sexcenta præclare dicat, unum autem quamlibet minutum vobis non placeat aut a vobis non intelligatur, aut minus accuratum sit; de plurimis præclare dictis parum laboratis, verbulum autem arripitis, illudque in piaculi ac sceleris loco statnere conamini: ut simili modo a Deo judicati multo magis magnorum facinorum, sive improbe factorum, sive pravaram interpretationum, quas adulterando adhibebitis, rationem reddatis. Quo enim iudicio iudicatis, eodem vos æquum est iudicari.

116. Ostenditur quomodo hæc propheta convenit Christianis. — Sed ut vobis rationem reddam de revelatione Jesu Christi sancti, repeto sermonem ac dico hanc quoque revelationem in nos factam esse, qui in Christum summum sacerdotem, hunc crucifixum, credimus: qui cum in stupris ac omni prorsus sordida actione versaremur, per gratiam a nostro Jesu, secundum voluntatem ipsius Patris concessam, sordida omnia, quibus induti eramus, mala exuimus, quibus diabolus instat semper adversans, ac omnes ad se trahere volens: sed angelus Dei, id est virtus Dei, nobis per Jesum Christum immissa, increpat eum et a nobis discedit. Ac tanquam ex igne extracti sumus, cum prioribus peccatis expurgati, tum ex tribulatione eruendi et ex incendio nobis a diabolo ejusque omnibus ministris admoto; ex quibus nos etiam rursus se extracturum Jesus Dei Filius, ac præparatis vestibibus nos induturum, si mandata ejus observemus, et regnum æternum provisurum promisit. Quemadmodum enim Jesus ille, qui sacerdos a propheta dicitur, sordida ferens indumenta visus est, quia fornicariam illum uxorem accepisse dictum est, ac torris extractus ex igne vocatus, quia remissionem

τῆ λαῶ ὑμῶν ἀποκάλυψιν, ἔρχομαι νῦν ἀποδείξαι ἀποκλήρυξιν εἶναι τῶν ὑπὸ τοῦ ἡμετέρου ἱερέως, καὶ Θεοῦ, καὶ Χριστοῦ Υἱοῦ τοῦ Πατρὸς τῶν ὅλων, γίνεσθαι μελλόντων. Ἡδὲ μὲν τοὶ θαύμαζον, ἔφην, διὰ τί καὶ πρὸ μικροῦ ἡσυχίαν ἠγάγετε ἐμοῦ λέγοντες, ἢ πῶς οὐκ ἐπελάβεσθέ μου εἰπόντος ὅτι ὁ τοῦ Ναυῆ υἱὸς τῶν ἐξεληθόντων ἀπ' Αἰγύπτου ὁμηλικῶν μόνος εἰσῆλθεν εἰς τὴν ἀγίαν γῆν, καὶ οἱ γεγραμμένοι ἀφηλικες τῆς γενεᾶς ἐκείνης. Ὡσπερ γὰρ αἱ μυῖαι ἐπὶ τὰ ἔλκη προστρέχετε καὶ ἐφίπτασθε. Κἂν γὰρ μυρία τις εἴπη καλῶς, ἐν δὲ μικρὸν ὄτιον εἴη μὴ εὐάρεστον ὑμῖν, ἢ μὴ νοοῦμενον, ἢ μὴ πρὸς τὸ ἀκριβές, τῶν μὲν πολλῶν καλῶν οὐ περροντίκατε, τοῦ δὲ μικροῦ ῥηματίου ἐπιλαμβάνεσθε, καὶ κατασκευάζειν αὐτὸ ὡς ἀσέθημα καὶ ἀδίχημα σπουδάσετε· ἵνα τῇ αὐτῇ ὁμοίᾳ (89) κρίσει ὑπὸ τοῦ Θεοῦ κρινόμενοι, πολλὸν μᾶλλον ὑπὲρ τῶν μεγάλων τολμημάτων, εἴτε κακῶν πράξεων, εἴτε φαύλων ἐξηγήσεων ὡς παραποιούντες ἐξηγεῖσθε, λόγον δώσητε (90). Ὁ γὰρ κρίμα κρινετε, δικαίον ἐστὶν ὑμᾶς κριθῆναι.

116. Ἄλλ' ἵνα τὸν λόγον τὸν περὶ τῆς ἀποκαλύψεως Ἰησοῦ Χριστοῦ τοῦ ἀγίου (91) ἀποδιδῶ ὑμῖν, ἀναλαμβάνων τὸν λόγον, καὶ φημι κάκεινην τὴν ἀποκάλυψιν εἰς ἡμᾶς τοὺς ἐπὶ τὸν Χριστὸν ἀρχιερέα τοῦτον τὸν σταυρωθέντα πιστεύοντας γεγενῆσθαι· οἵτινες, ἐν πορνείαις καὶ ἀπλῶς πάσῃ βυπαρᾷ πράξει ὑπάρχοντες, διὰ τῆς παρὰ τοῦ ἡμετέρου Ἰησοῦ κατὰ τὸ θέλημα τοῦ Πατρὸς αὐτοῦ χάριτος τὰ βυπαρὰ πάντα ἃ ἡμφιέσμεθα κακὰ ἀπεδυσάμεθα· οἷς ὁ διάβολος ἐπέστηκεν ἀεὶ ἀντικείμενος, καὶ πρὸς αὐτὸν ἔλκειν πάντας βουλόμενος· καὶ ὁ ἄγγελος τοῦ Θεοῦ, τουτέστιν ἡ δύναμις τοῦ Θεοῦ ἢ πεμφθεῖσα ἡμῖν διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἐπιτιμᾷ αὐτῶν, καὶ ἀφίσταται ἀφ' ἡμῶν. Καὶ ὡσπερ ἀπὸ πυρὸς ἐξεσπασμένοι ἐσμὲν, ἀπὸ μὲν τῶν ἁμαρτιῶν τῶν προτέρων καθαρισθέντες, ἀπὸ δὲ τῆς θλίψεως (92) καὶ τῆς πυρώσεως ἣν πυρῶσιν ἡμᾶς ὁ τε διάβολος καὶ οἱ αὐτοῦ ὑπηρέται πάντες· ἐξ ὧν καὶ πάλιν ἀποσπᾷ (93) ἡμᾶς Ἰησοῦς ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ, ἐνδύσαι ἡμᾶς τὰ ἡτοιμασμένα ἐνδύματα, ἐκὼν πράξωμεν αὐτοῦ τὰς ἐντολάς, ὑπέσχετο, καὶ αἰώνιον βασιλείαν προσησάει ἐπηγγελεται. Ὅν γὰρ τρόπον Ἰησοῦς ἐκείνος ὁ λεγόμενος ὑπὸ τοῦ προφήτου ἱερέως, βυπαρὰ ἱμάτια ἐφάνη φορῶν, διὰ τὸ γυναικᾶ πόρνην (94) λελέχθαι ἐλληφέναι αὐτὸν, καὶ δα-

(89) Τῇ αὐτῇ ὁμοίᾳ. Legendum monet Sylburgius τῇ αὐτῇ καὶ ὁμοίᾳ.

(90) Δώσητε. Clarom. δώσατε. Sylburgius mallet δῶτε vel δῶητε.

(91) Ἰησοῦ Χριστοῦ τοῦ ἀγίου. « Cæterus est, inquit Thirlbins, qui non videat hæc corrupta esse. » Legendum monet τοῦ Ζαχαρίου, vel Ἰησοῦ καὶ ἀγγέλου, vel Ἰησοῦ τοῦ ἱερέως τοῦ μεγάλου. Fateor mihi hanc corruptelam non apparere, nec video cur revelatio Jesu Christi sancti appellari non possit id quod non multo ante appellatur mysterium Christi arcane a Zacharia prædicatum. Tertullianus, cuius in ipsius rei summa consentit Justinus, sic loquitur loco jam citato: « Sic et apud Zachariam, in persona ipsius, imo et in ipsius nominis sacramento, verus summus Sacerdos Patris Christus Jesus, duplici habitu in duos adventus delinquitur. »

(92) Ἀπὸ δὲ τῆς θλίψεως. Hoc loco, ut in aliis multis, supplendum est aliquid verbum, quo Christianos ex persecutionibus, quas diabolus ejusque ministri excitabant, significetur aliquando liberatum iri, nempe in fine mundi. Tempus enim persecutionum aliis terminis non circumscribebat Justinus, ut vidimus n. 39.

(93) Ἀποσπᾷ. Legendum ἀποσπᾶν et mox καὶ ἐνδύσαι. Si quis tamen retinere velit illud ἀποσπᾶ (sepe enim præsens pro futuro usurpat Justinus) legendum erit ὡς ἐνδύσαι.

(94) Γυναικᾶ πόρνην. Non probabile est Justinum id commisisse, quod suspicatur Londinensis editor, ut Jesum ultimum Josedech cum Osea propheta confunderet. Probabilior alia ejusdem conjectura fornicariam uxorem a Justino vocari eam quæ conjugio illicito ducebatur. Nam Judæi vesti-

ὁς ἐξισπασμένος ἐκ πυρός ἐκλήθη, διὰ τὸ ἀφεισιν ἀμαρτιῶν εἰληφέναι, ἐπιτιμηθέντος καὶ τοῦ ἀντικειμένου αὐτῷ διαβόλου· οὗτως ἡμεῖς οἱ διὰ τοῦ Ἰησοῦ ὀνόματος, ὡς εἰς ἄνθρωπος πιστεύσαντες (95) εἰς τὸν ποιητὴν τῶν ὄλων Θεόν, διὰ τοῦ ὀνόματος τοῦ πρωτοτόκου αὐτοῦ Υἱοῦ, τὰ ῥυπαρὰ ἱμάτια, τουτέστι τὰς ἀμαρτίας, ἀπημφιεσμένοι, πυρωθέντες διὰ τοῦ λόγου τῆς κλήσεως αὐτοῦ, ἀρχιερατικὸν τὸ ἀληθινὸν γένος ἐσμὲν τοῦ Θεοῦ, ὡς καὶ αὐτὸς ὁ Θεὸς μαρτυρεῖ, εἰπὼν ὅτι ἐν παντὶ τόπῳ ἐν τοῖς ἔθνεσι θυσίας εὐαρέστους αὐτῷ καὶ καθαρὰς προσφέροντες (95'). Οὐδέχεται δὲ

117. Πάντας οὖν, οἱ (96) διὰ τοῦ ὀνόματος τούτου θυσίας, ἃς παρέδωκεν Ἰησοῦς ὁ Χριστὸς γίνεσθαι, τουτέστι ἐπὶ τῇ εὐχαριστίᾳ τοῦ ἁγίου καὶ τοῦ ποτηρίου, τὰς ἐν παντὶ τόπῳ τῆς γῆς γινομένας ὑπὸ τῶν Χριστιανῶν, προλαθῶν ὁ Θεὸς, μαρτυρεῖ εὐαρέστους ὑπάρχειν αὐτῷ. Τὰς δὲ ὑφ' ὑμῶν καὶ δι' ἐκείνων ἁμῶν τῶν ἱερῶν γινομένας ἀπαναίναται, λέγων· « Καὶ τὰς θυσίας ὑμῶν οὐ προσδέξομαι ἐκ τῶν χειρῶν ὑμῶν· διότι ἀπὸ ἀνατολῆς ἡλίου ἕως δυσμῶν, τὸ ὄνομά μου δεδόξασται, λέγει, ἐν τοῖς ἔθνεσιν (97)· ὑμεῖς δὲ βεβηλοῦτε αὐτό. » Καὶ μέχρι νῦν φιλονεικούντες λέγετε, ὅτι τὰς μὲν ἐν Ἱερουσαλὴμ ἐπὶ τῶν ἑκατὶ τότε οἰκούντων Ἰσραηλιτῶν καλουμένων θυσίας οὐ προσδέχεται ὁ Θεός· τὰς δὲ διὰ τῶν ἐν τῇ διασπορᾷ τότε ἢ θντων ἀπὸ τοῦ γένους ἐκείνου ἀνθρώπων εὐχὰς προσέσθαι αὐτὸν εἰρηκέναι, καὶ τὰς εὐχὰς αὐτῶν θυσίας καλεῖν. Ὅτι μὲν οὖν καὶ εὐχὰι καὶ εὐχαριστία ὑπὸ τῶν ἁγίων γινομένηαι, τέλειαι μόναι καὶ εὐαρέστοι εἰσι τῷ Θεῷ θυσίαι (98), καὶ αὐτὸς φημι. Ταῦτα γὰρ μόναι καὶ Χριστιανοὶ παρέλαθον ποιεῖν, καὶ ἐπ' ἀναμνήσει δὲ τῆς τροφῆς (99) αὐτῶν ξηρὰς τε καὶ ὑγρὰς, ἐν ἧ καὶ τοῦ πάθους ὃ πέπονθε δι' αὐτοῦς ὁ Υἱὸς τοῦ

⁹⁵ Malach. i, 10.

bus sordidis, teste Hieronymo, Jesum indutum fuisse dicebant, « vel ob conjugium illicitum, vel ob peccata populi, vel ob squalorem captivitatis. » Conjugium illicitum erat quia alienigenam uxorem duxerat.

(95) Πιστεύσαντες. Sic restitimus, monente Thiribio. Maranus ediderat πάντες ἔσονται, veram lectionem in nota exhibens. EDIT. PATROL.

(95') Προσφέροντες. Vel subintellige εἰσίν, vel legi, cum Thiribio, θυσίαι... προσφέρονται. Id.

(96) Πάντας οὖν οἱ. Vel legendum πάσας οὖν διὰ τοῦ, vel ante aut post τοῦ ὀνόματος τούτου suppleendum προσφέροντες.

(97) Τὸ ὄνομά μου δεδόξασται, λέγει, ἐν τοῖς ἔθνεσι. Fortasse addendum ex Malach. i, 11: Καὶ ἐν παντὶ τόπῳ θυμίαμα προσάγεται τῷ ὀνόματί μου καὶ θυσία καθαρὰ· διότι μέγα τὸ ὄνομά μου ἐν τοῖς ἔθνεσι, quod sequentia postulare videntur; hæc enim verba præcipue respiciunt, atque aliter τὰς δὲ διὰ τῶν ἐν τῇ διασπορᾷ, etc., non habebunt quo referantur. Quod, si quis putet Justinum, tum cum hæc citaret, præcedentium tantum rationem habuisse ideoque ita mutilata citasse, in sequentibus autem ad integrum locum respexisse, idque verisimilius existimet, quam librarium, iteratione vocis ἔθνεσι deceptum, omisisse intermedia: ego profecto prius illud fieri posse non negaverim, sed posterius multo credibilius habitum iri arbitror. Sed considerata istud λέγει. THIRIBIUS.

(98) Τέλειαι μόναι... θυσίαι. Non magis negat hoc loco sacrificium et victimam a Christianis offerri solitam, quam tot aliis locis baptismum exte-

A peccatorum accepit, etiam increpito, qui ei adversabatur, diabolo; ita nos, qui per nomen Jesu instar unius hominis omnes in Creatorem universorum Deum credimus, per nomen primogeniti illius Filii sordidis vestibus, id est peccatis exuti et per verbum illius vocationis inflammati, verum genus sacerdotale Dei sumus, ut Deus ipse testatur, cum sibi in omni loco in gentibus grata et pura sacrificia offerri dicit. A nemine autem Deus accipit sacrificia, nisi per ipsius sacerdotes.

παρ' οὐδενὸς θυσίας ὁ Θεός, εἰ μὴ διὰ τῶν ἱερῶν αὐτοῦ.

117. Malachiae prophetia de sacrificiis Christianorum. Hæc autem de precibus Judæorum qui erant in dispersione, accipi non possunt. — Qui ergo per illius nomen sacrificia ipsi offerunt ea, quæ a Jesu Christo præscripta, id est quæ in eucharistia panis et calicis a Christianis in omni terrarum loco offeruntur, hos omnes in antecessum Deus gratos sibi esse 210 testatur. Quæ vero a vobis ac per vestros illos sacerdotes offeruntur, ea respuit, cum dicit: « Et sacrificia vestra non suscipiam de manibus vestris: quoniam ab ortu solis usque ad occasum nomen meum glorificatur in gentibus: vos autem profanatis illud ⁹⁸. Ac vos quidem hactenus contentionis studio dicitis Deum quidem sacrificia Hierosolymis ab his qui tunc ibi Israelitæ dicti habitabant, oblata non accipere; eorum autem preces, qui tunc ex illo genere in dispersione erant, gratas sibi esse dixisse, atque illorum preces sacrificia vocare. Equidem preces et gratiarum actiones, quæ a dignis peraguntur, sola esse perfecta et Deo accepta sacrificia et ipse pronuntio. Hæc enim Christiani quoque sola peragere didicerunt, etiam

riorem, in quibus carnis circumcisioni successisse ait circumcisionem cordis, ac cordis conversionem solum esse verum baptismum contendit. Redundant scripta veterum his loquendi rationibus. Sic Tertullianus apud quem sacrificium mundum est « simplex oratio de conscientia pura » iv adv. Marc. cap. 1, agnoscit exterius sacrificium apud ipsos hæreticos, aut saltem ex hoc eorum sacrificio ansam ad eos refellendos capit. Postquam enim lib. iii, cap. 22, retulit Malachiae verba: « In omni loco sacrificium nomini meo offertur, sacrificium mundum, » statim addit: « Gloriæ scilicet relatio et benedictio et laus et hymni. Quæ omnia cum in te quoqueprehendantur, et signaculum frontium, et ecclesiarum sacramenta, et munditiæ sacrificiorum, debes jam erumpere uti dicas, spatium (leg. spiritum) Creatoris tuo Christo prophetasse. »

(99) Καὶ ἐπ' ἀναμνήσει δὲ τῆς τροφῆς. Redundat illud δὲ ut supra n. 48. Illa autem recordatio alimonie siccae et liquidæ videtur esse gratiarum actio, ut in Apol. i, n. 65, ob acceptum a Deo panem et vinum, quibus quodammodo continetur quidquid ad hominis alimoniam, siccam scilicet et liquidam, necessarium est. Justinus enim hoc loco distinguit ab hac recordatione alimonie siccae et liquidæ recordationem passionis Domini. Quomodo celebretur illa recordatio passionis Domini, non erat explicandi locus; sed id facile intelligitur ex eadem Apol. i, ubi docet Justinus eadem omnipotentia, qua Verbum caro factum est, panem et vinum fieri corpus et sanguinem Christi. Hoc enim seucl posito corpus et sanguinem Christi in altari

in recordatione alimonie sue siccae et liquidae, in qua etiam passionis, quam Filius Dei propter eos pertulit, recordantur. Hujus nomen ut profanaretur per totum orbem terrarum et blasphemias appetere, principes sacerdotum populi vestri et magistri perfecerunt. Sed haec ipsa quoque sordida indumenta, a vobis imposita iis omnibus, qui ex nomine Jesu facti sunt Christiani, Deus a nobis sublata ostendet, cum omnes ad vitam revocabit, et alios quidem in aeterno et indissolubili regno incorruptos et immortales et doloris expertes constituet, alios autem in aeternum ignis supplicium tradet. Quod autem et ipsi vos decipitis et magistri vestri, dum Scripturam sic interpretamini, quasi de dispersis vestri generis hominibus dicat, eorum preces et sacrificia in omni loco pura et accepta esse; agnoscite vos mentiri et operam dare ut in omnibus vosmetipsos decipiatis; primum quidem, quia ne nunc quidem ab ortu solis ad occasum diffusum est genus vestrum, ac gentes videre est, in quibus nondum quisquam vestrum habitavit. Nul- lum **211** enim omnino genus est sive Græcorum,

exstare, nemo non facillime animadvertit incruentiam passionis cruentae recordationem. Quod autem spectat ad ipsas species panis et vini, videtur Justinus ab eximia quadam earum simplicitate sacrificium Christianorum laudare et commendare. Observat enim Eustathius in *Iliad.* A, p. 138, edit. Rom., antiquos, ante usum victimarum, molas tantum et libationes obtulisse, ut his veluti primitiis totius alimonie humanae, quae sicca nimirum et liquida est, gratum animum testarentur. Διττης ουσης εν ημιν τροφης της αναγκαιοτατης, ξηρας τε, ητις εν σπερμασι θεωρεται και αλλοις καρποις, ετι δε και της υγρας της θεωρουμενης πρωτως μεν εν υδασι, δευτερωσ δε και εν οινω, απαρχας οινου της δλης ζωονου τροφης ευχαριστως οι παλαιοι τους τε αλοχυτας εν ταϊσ θυσιαϊ προεδβαλλοντο απο ξηρας τινοσ τροφης, αλλα μεν και τας σπονδας εν αλλοτε αλλω υγρω προς καιρους. Cum Justinus sententia consentit hoc Irenaei testimonium: « Sed et suis discipulis, inquit, dans consilium primitias Deo offerre ex suis creaturis, non quasi indigent, sed ut ipsi nec infructuosi sint nec ingrati, cum qui ex creatura panis est, accipit et gratias egit, dicens: Hoc est meum corpus. Et calicem similiter qui est ex creatura secundum nos, suum sanguinem confessus est, et Novi Testamenti novam docuit oblationem, quam Ecclesia ab apostolis accipiens, in universo mundo offerit Deo, et qui alimenta nobis praestat, primitias munerum suorum in Novo Testamento, » lib. IV, cap. 17, n. 5. Sic etiam Origenes lib. VIII, contra Celsum, p. 399: « Ο Κέλσος μεν, ως αγαων Θεον, τα χαριστηρια δαιμοσιν αποδιδοτω. ημεϊσ δε τω του παντος δημιουργω ευχαριστουντες, και τους μετ' ευχαριστιασ και ευχης της επι ταϊσ δοθεισαι προσφερομενους ατους εσθιομεν, σωμα γενομενους δια την ευχην αγιον τι και αγιαζον τους μετ' υγιουσ προθεσεωσ αυτω χρωμενους. » Ac Celsus quidem, ut Deum ignorans, gratias daemionibus agit; nos autem, qui gratias Deo agimus, etiam panes illos comedimus, qui cum gratiarum actione et prece ob haec dona accepta oblatis, fiunt per precem corpus quoddam sanctum et sanctificans eos qui illo utuntur cum sano proposito. » Lucem etiam Justino afferunt haec Liturgiae nostrae verba: « Per quem haec omnia, Domine, semper bona creas, » etc. Vid. Joan. Bona, *Liturg.* II, 14.

(1) Δι' αυτους ο υλος του Θεου μεμνηται. Sic le-

A Θεου μεμνηται (1). Ου το δυομα βεθλωθηται κατα πασαν την γην και βλασφημεισθαι οι αρχιερεϊσ του λαου υμων και διδασκαλοι ειργασαντο. Α ρυπαρα και αυτα ενδυματα (2) περιτεθεντα υφ' υμων πασι τοις απο του ονοματος του Ιησου γενομενοις Χριστιανοις, δεϊξει αιρουμενα αφ' ημων ο θεος, οταν παντας αναστησῃ, και τους μεν εν αιωνιω και αλυτω βασιλεια αφαρτους και αθανατους και αλυτους καταστησῃ, τους δε εις κολασιν αιωνιον πυρος παραπεμψη. "Οτι δε' εαυτους πλανατε και υμεις και οι διδασκαλοι υμων, εξηγουμενοι οτι περι των απο του γενους υμων εν τη διασπορα εντων ελεγεν ο λογος, οτι τας ευχας αυτων και θυσιασ καθαρασ και ευαρεστους εν παντι τοπω γενομενας ελεγεν, επιγρωτε οτι ψευδεσθε, και εαυτους κατα παντα απατην πειρασθε· οτι πρωτων μεν ουδε νυν απο ανατολων ηλιου ειουσ δυσμων εστιν υμων το γενος, αλλ' εστι τα εθνη εν οις ουδεπω ουδεϊσ υμων του γενους ηκησεν. Ουδε εν γαρ δλωσ εστι το (3) γενος ανθρωπων, ειτε βαρβαρων, ειτε Ελληνων, ειτε απλωσ ψτινιουν ονοματι προσαγορευομενων, η αμαξοβιων (4) η αεικων (5) καλουμενων, η εν σκηαις κτηνοτροφων οικουντων (6),

gendum monet Maranus, quamvis in textu manifestum, ut ipsius verbis utar, errorem retineat, nempe, δι' αὐτοῦ ὁ Θεὸς τοῦ Θεοῦ. Nobis textum sanare magis placuit. EDIT. PATR.

(2) Ἐνδύματα. Sic etiam vocat calumnias Christianis afflictas *Apol.* II, n. 13. Paulo post legit Thiribius αιωνιου πυρος.

(3) Οὐδὲ εν γὰρ δλωσ εστι το. Aptius videtur Syllabus εστί τι. Ante Justinum Hermas dixerat lib. III, c. 9, n. 17: « Omnes nationes quae sub caelo sunt, audierunt et crediderunt et uno nomine Filii Dei vocantur. » Testatur etiam Irenaeus lib. III, c. 4, multas gentes barbarorum in Christum credidisse, « sine charta et atramento scriptam habentes per Spiritum in cordibus suis salutem. » Tertullianus cap. 7 *adv. Jud.*, universas gentes in Christum credidisse dicit, et postquam plurias enumeravit, alias multas addendas esse declarat, quas fateatur sibi ignotas esse et a se enumerari non posse. Lactantius in libro *De morte persec.* c. 3, Ecclesiae, post mortem Neronis, statum sic describit: « Manus suas in orientem occidentemque porrexit, ut iam nullus esset terrarum angulus tam remotus, quo non religio Dei penetrasset, nulla denique natio tam feris moribus vivens, ut non suscepto Dei cultu ad iustitiae opera miteret. » Sed haec Justinus et aliorum testimonia nimis praefracte sumi non debent. Nam Origenes tract. 28 in *Matth.*, multas esse nationes fateatur, quae nondum Evangelii lucem receperint. Ipsos Iudaeos, quos Justinus in omnibus locis versari negat, rex Agrippa apud Josephum II, *De bello Jud.*, ita in omnes regiones diffusos esse ait, ut nulla gens sit, in qua non aliqua pars Iudaeorum reperiat. Οὐ γὰρ εστιν επι της οικουμενης δημος ο μη μιζραν ημετεραν εχων.

(4) Αμαξοβιων. Hi fuerunt gens Scythica. Horat. *od.* III, 24, 10; Plin. *Hist. nat.* IV, c. 12, § 25; Justin. *Hist.* II, 2. ΟΤΤΟ.

(5) Αεικων. Nomades potissimum vixerunt in Scythia (Plin. l. c., c. 26), India (VI, c. 17, § 20), Arabia (V, c. 16, § 16), Aethiopia (VI, c. 30, § 30), Numidia (V, c. 5, § 2). ID.

(6) Εν σκηαις κτην. οικ. Plin. l. c. VI, c. 8, § 32: « Sabaei Scenitae. » Cf. Jul. Solim. *Polyhist.* c. 33. — Gen. IV, 20: Ουτος (Ιωβηλ) ην πατηρ οικουντων εν σκηαις, κτηνοτροφων. ID.

ἐν αἷς μὴ διὰ τοῦ ὀνόματος τοῦ σταυρωθέντος Ἰησοῦ A sive barbarorum, sive quolibet nomine appellentur, vel Hamaxobiorum qui in plaustris degunt, vel nomadum qui domibus carent, vel Scenitarum, qui pecora pascentes habitant in tentoriis, nullum, inquam, ejusmodi genus est, in quo non per nomen crucifixi Jesu preces et gratiarum actiones Patri et Creatori universorum flant. Deinde vero quia quo tempore propheta Malachias hæc dicebat, nondum dispersi eratis in omnes illas terræ partes in quibus nunc estis, id quod etiam ex Scriptura perspicitur.

118. Ὅστε μᾶλλον παυσάμενοι τοῦ φιλεριστεῖν, μετανοήσατε πρὶν ἔλθειν τὴν μεγάλην ἡμέραν τῆς κρίσεως, ἐν ἣ κόπτεσθαι μέλλουσι πάντες οἱ ἀπὸ τῶν φυλῶν (8) ὑμῶν ἐκκεντήσαντες τοῦτον τὸν Χριστὸν, ὡς ἀπὸ Γραφῆς ἀπέδειξα προειρημένον. Καὶ ὅτι ὤμοσε Κύριος «κατὰ τὴν τάξιν Μελχισεδέκ,» καὶ τί τὸ προειρημένον ἐστίν, ἐξηγησάμην· καὶ ὅτι περὶ τοῦ θάπτεσθαι μέλλοντος καὶ ἀνίστασθαι Χριστοῦ ἦν ἡ προφητεία τοῦ Ἡσαΐου φησάντος· «Ἡ τάφῃ αὐτοῦ ἦρται ἐκ τοῦ μέσου,» προεῖπον· καὶ ὅτι κριτὴς ζώντων καὶ νεκρῶν ἀπάντων αὐτὸς οὗτος ὁ Χριστὸς, εἶπον ἐν πολλοῖς. Καὶ Νάθαν δὲ ὁμοίως περὶ τούτου λέγων πρὸς Δαβὶδ, οὕτως ἐπήνεγκεν· «Ἐγὼ ἔσομαι αὐτῷ εἰς πατέρα, καὶ αὐτὸς ἔσται μοι εἰς υἱόν, καὶ τὸ ἔλεός μου οὐ μὴ ἀποστήσω ἀπ' αὐτοῦ, καθὼς ἐποίησα ἀπὸ τῶν ἐμπροσθεν αὐτοῦ· καὶ στήσω αὐτὸν ἐν τῷ οἴκῳ μου, καὶ ἐν τῇ βασιλείᾳ αὐτοῦ ἕως αἰῶνος.» Καὶ τὸν ἠγούμενον δὲ ἐν τῷ οἴκῳ οὐκ ἄλλον Ἰεζεκιήλ λέγει ἡ τοῦτον αὐτόν. Οὗτος γὰρ ἐξαίρετος ἱερεὺς καὶ αἰώνιος βασιλεὺς, ὁ Χριστὸς, ὡς Ἰὶδς Θεοῦ· οὗ ἐν τῇ πάλιν παρουσίᾳ μὴ δόξητε λέγειν Ἡσαΐαν ἢ τοὺς ἄλλους προφήτας θυσίας ἀφ' αἱμάτων ἢ στενωδῶν ἐπὶ τὸ θυσιαστήριον ἀναφέρεισθαι, ἀλλὰ ἀληθινούς καὶ πνευματικούς (9), αἰνους καὶ εὐχαριστίας. Καὶ οὐ μάτην ἡμεῖς εἰς τοῦτον πεπιστεύχαμεν, οὐδ' ἐπλανήθημεν ὑπὸ πῶν οὕτως διδάξαντων· ἀλλὰ καὶ θαυμαστῇ προνοίᾳ Θεοῦ τοῦτο γέγονεν, ἵνα ἡμεῖς ὑμῶν τῶν νομιζομένων, οὐκ ὄντων δὲ οὕτως φιλῶντων οὕτε συνετῶν, συνετώτεροι καὶ θεοσεβέστεροι εὐρεθῶμεν διὰ τῆς κλήσεως τῆς καινῆς καὶ αἰωνίου Διαθήκης, τουτέστι τοῦ Χριστοῦ. Τοῦτο θαυμάζων Ἡσαΐας ἔφη· «Καὶ συνέξουσιν βασιλεῖς τὸ σέμα αὐτῶν· ὅτι οἷς οὐκ ἀνηγγέλη περὶ αὐτῶν (10), ἔξονται· καὶ οἱ οὐκ ἀκηκόασιν, συνήσουσιν. Κύριε, τίς ἐπίστευσε τῇ ἀκοῇ ἡμῶν, καὶ ὁ βραχίον Ἰησοῦ τίνι ἀπεκαλύφθη;» Καὶ ταῦτα λέγων, ἔφη, ὦ Τρύφων, ὡς ἐγγυρεῖ, διὰ τοὺς σήμερον σὺν σοὶ ἀριγμέ-

118. *Hortatur ad penitentiam antequam Christus veniat, in quem credentes Christiani longe religiosiores quam Judæi.* — Quomobrem satius est, ut contentionis studium deponentes penitentiam agatis, antequam veniat magnus ille iudicii dies, in quo plangent, quicunque ex vestris tribubus Christum pupugerunt, prout prædictum a Scripturis docui. Dominum autem jurasse «secundum ordinem Melchisedech», et quid sibi velit hæc prædictio explicuit. Atque hoc Isaiaë vaticinium: «Sepultura ejus ex medio sublata est», de sepeliendo et resurrecturo Christo editum esse jam demonstravi; ipsumque illum Christum vivorum et mortuorum omnium judicem esse pluribus disserui. Similiter Nathan, cum de eo loqueretur ad Davidem, sic intulit: «Ego ero illi in patrem, et ipse erit mihi in filium; et misericordiam meam non removebo ab eo, sicut feci ab eis qui ante eum erant; et statuam eum in domo mea, et in regno ejus usque in sæculum». Ducem autem in domo non alium Ezechiel, nisi hunc ipsum dicit. Hic enim est eximius sacerdos et rex æternus, Christus, utpote Filius Dei; cujus in secundo adventu ne existimetis Isaiam aut cæteros prophetas dicere, sacrificia sanguinis aut libationum altari imponi, sed vera et spiritalia, laudes et gratiarum actiones. Nec frustra nos in eum credimus, nec ab iis, qui ita docuerunt, decepti sumus; sed et admirabili Dei providentia id contigit, ut vobis, qui Dei amantes et prudentes existimamini, nec estis tamen, prudentiores nos et religiosiores inveniremur per vocationem novi et æterni Testamenti, id est Christi. Hoc ipsum admirans Isaias, dixit: «Et continebunt reges os suum; quia quibus non est annuntiatum de eis, videbunt; et qui non audierunt, intelligent. Domine, quis credidit auditui nostro et brachium Domini cui revelatum est?»

⁸⁸ Psal. cix, 4. ⁸⁹ Isa. liii, 8. ⁹⁰ supra n. 97. ⁹¹ II Reg, vii, 14, 15. ⁹² cap. xliv, 3. ⁹³ Isa, lii, 15; liii, 1.

(7) *Εἰδότες.* Cum supra diceret Justinus se primum μέν, promittebat se pluribus rationum momentis probaturum absurdam esse Judæorum interpretationem. Quare si legamus ἔττα δὲ ὅτι προεῖδότες ὅτι, habebimus alterum argumentum, et apta et nexa erit S. martyris oratio, quam illud verbum, εἰδότες, penitus deformabat.

(8) *Ἀπὸ τῶν φυλῶν.* Sic restituitur, monente Sylburgio. Maranus ediderat φαυλῶν, correctioni tamen Sylburgianæ assentiens. Ed. PATROL.

(9) *Ἀλλὰ ἀληθινούς καὶ πνευματικούς.* Cl.

Thirlbius legendum primo conjiciebat, ἀληθινὰς καὶ πνευματικὰς, sed postea nihil mutandum duxit. Visa est mihi interpunctio necessaria, nihil amplius.

(10) *Περὶ αὐτῶν.* Justinus supra περὶ αὐτοῦ, sicque legitur, ut observat eruditus Londinensis editor, in Bibliis et apud scriptores ecclesiasticos. — Αὐτοῦ. Vulgo male αὐτῶν. At requirit illud αὐτοῦ (scil. Χριστοῦ) nexum sententiarum; insuper firmatur c. 13 et Apol. i, c. 50. Facillime autem ων et ου confunduntur. In textum igitur recepi emendationem. ΟΤΤΟ.

Atque hæc quidem, Trypho, quantum licet, edisserens, propter eos qui tecum hodie venerunt, eadem conor dicere, breviter tamen et concise.

At ille: Recte, inquit, facis, ac etiamsi pluribus et eadem iterum dicas, scito me et eos qui adsunt audiendo delectari.

119. Christiani populus sanctus Abrahæ promissus. Vocati sunt ut Abraham. — Tum ego: Putatis, o viri, futurum fuisse, ut hæc in Scripturis intelligere possemus, nisi voluntate ejus, qui hæc voluit, intelligendi gratiam accepissemus? nimirum ut et illud fiat quod tempore Moysis dictum est: «Irritaverunt 212 me in alienis, in abominationibus suis exacerbaverunt me. Sacrificaverunt demoniis, quæ non noverunt: novi et recentes venerunt, quos non noverunt patres eorum. Deum, qui te genuit, dereliquisti, et oblitus es Dei nutrientis te. Et vidit Dominus, et zelavit; et exacerbatus est propter iram filiorum suorum et filiarum, et dixit: Avertam faciem meam ab eis, et ostendam quid erit eis in novissimis; quoniam generatio perversa est, filii quibus non est fides in eis. Ipsi ad zelum provocaverunt me in non deo, exacerbaverunt me in idolis suis; et ego provocabo eos ad zelum in non gente; in gente stulta irritabo illos. Quoniam ignis accensus est ex furore meo: et ardebit usque ad infernum. Devorabit terram et genimina ejus, comburet fundamenta montium: congregabo in eos mala 95. » Et postquam justus ille occisus est, nos populus alter restorvimus, et novæ ac florentes spicæ germinavimus, quemadmodum dixerunt prophetae: «Et confugient gentes multæ ad Dominum in die illa in populum, et habitabunt in medio universæ terræ 96. » Nos autem non modo populus, sed etiam populus sanctus sumus, ut jam demonstravimus 97. «Et vocabunt eum populum sanctum, redemptum a Domino 98. » Quapropter non contemnendus populus sumus, nec barbara natio, nec quales Carum aut Phrygum nationes. Sed nos quoque elegit Deus et manifestus apparuit non interrogantibus eum: «Ecce Deus sum, inquit, genti non invocanti nomen meum 99. » Hæc enim illa gens est, quam olim Deus pollicitus est Abrahæ, eumque multarum gentium patrem a se institutum iri promisit, non Arabum, nec Ægyptiorum, nec Idumæorum patrem futurum dicens. Nam et Ismael pater magnæ gentis exstitit, magnæ etiam Esau, et Ammonitarum magna nunc exstat multitudo. Noe autem ipsius etiam Abrahæ pater, ac totius prorsus hominum generis fuit; ac alii aliorum progenitores

Α νους ταῦτα λέγειν πειρῶμαι, βραχέως μὲντοι· καὶ περικεκομμένως.

Κάκεινος· Ἐὖ ποιεῖς, ἔφη· κἂν διὰ πλείονων δὲ καὶ τὰ αὐτὰ πάλιν λέγῃς, χαίρειν με καὶ τοὺς συνόντας τῇ ἀκροάσει γίνωσκε.

119. Ἐγὼ τε αὖ εἶπον· Οἶσθε ἂν ἡμᾶς ποτε, ὧ ἄνδρες, νενοημένοι δυνθῆναι ἐν ταῖς Γραφαῖς ταῦτα (11), εἰ μὴ θελήματι τοῦ θελήσαντος αὐτὰ ἐλάθωμεν χάριν τοῦ νοῆσαι; ἵνα γένηται καὶ τὸ λελεγμένον ἐπὶ Μωϋσέως· «Παρώξυνάν με ἐπ' ἀλλοτριῶν, ἐν βδελύγμασιν αὐτῶν ἐξέπικρανάν με. Ἔθυσαν δαιμονίοις οἷς οὐκ οἶδασιν· καινοὶ καὶ πρόσφατοι ἦχασιν, οὓς οὐκ ᾔδεισαν οἱ πατέρες αὐτῶν. Θεὸν τὸν γεννήσαντά σε ἐγκατέλιπες, καὶ ἐπελάθου Θεοῦ τοῦ τρέφοντός σε. Καὶ εἶδε Κύριος, καὶ ἐξήλωσε, καὶ παρωξύνθη δι' ὀργὴν υἱῶν αὐτοῦ καὶ θυγατέρων· καὶ εἶπεν· Ἀποστρέψω τὸ πρόσωπόν μου ἀπ' αὐτῶν, καὶ δεῖξω τί ἔσται αὐτοῖς ἐπ' ἐσχάτων· ὅτι γενεὰ ἐξεστραμμένη ἐστίν, υἱὸς οἷς οὐκ ἔστι πίστις ἐν αὐτοῖς. Αὐτοὶ παρεξήλωσάν με ἐπ' οὐ θεῷ, παρώργισάν με ἐν τοῖς εἰδώλοις αὐτῶν· καγὼ παραζηλώσω αὐτούς ἐπ' οὐκ ἔθνει, ἐπ' ἔθνει ἀσυνέτῳ παροργισῶ αὐτούς· ὅτι πῦρ ἐκκέκαυται ἐκ τοῦ θυμοῦ μου, καὶ καυθήσεται ἕως ἄβου. Καταφάγεται τὴν γῆν καὶ τὰ γεννήματα αὐτῆς, φλέξει θεμέλια ὄρεων· συνάξω εἰς αὐτούς κακά. » Καὶ μετὰ τὸ ἀναιρεθῆναι τὸν δίκαιον ἐκείνον, ἡμεῖς λαὸς ἕτερος ἀνεθήλαμεν, καὶ ἐδλαστήσαμεν στάχους καινοὶ καὶ εὐθαλεῖς, ὡς ἔφασαν οἱ προφῆται· «Καὶ καταφεύζονται ἔθνη πολλὰ ἐπὶ τὸν Κύριον ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ εἰς λαὸν, καὶ κατασκηνώσουσιν ἐν μέσῳ τῆς γῆς πάσης. » Ἡμεῖς δὲ οὐ μόνον λαὸς, ἀλλὰ καὶ λαὸς ἅγιός ἐσμεν, ὡς ἐδείξαμεν ἦδη. «Καὶ καλέσουσιν αὐτὸν λαὸν ἅγιον, λευτρωμένον ὑπὸ Κυρίου. » Οὐκοῦν οὐκ εὐκαταφρόνητος δήμος ἐσμεν, οὐδὲ βάρβαρον φύλον, οὐδὲ ὅποια Καρῶν (12) ἢ Φρυγῶν ἔθνη· ἀλλὰ καὶ ἡμᾶς ἐξελέξατο ὁ Θεός, καὶ ἐμφανῆς ἐγενήθη τοῖς μὴ ἐπερωτώσιν αὐτόν. «Ἰδοὺ Θεός ἐμεῖ (13), φησί, τῷ ἔθνει οὗ οὐκ ἐπεκαλέσαντο τὸ ἄνομά μου. » Τοῦτο γάρ ἐστιν ἐκεῖνο τὸ ἔθνος ὃ πάλαι τῷ Ἀβραὰμ ὁ Θεὸς ὑπέσχετο, καὶ πατέρα πολλῶν ἐθνῶν θῆσεν ἐπηγγέλατο, οὐκ Ἀράβων, οὐδ' Αἰγυπτίων, οὐδ' Ἰδουμαίων λέγων· ἐπεὶ καὶ Ἰσαὰκ μεγάλου πατρὸς ἔθνους ἐγένετο, καὶ Ἠσαὺ καὶ Ἀμανιτῶν ἐστὶ νῦν πολὺ πλῆθος. Νῦν δὲ καὶ αὐτοῦ Ἀβραὰμ πατὴρ ἦν, καὶ ἀνθρώπων γένους· ἄλλοι δὲ ἄλλων πρῶτον πλῆον ἐνθάδε ὁ δὲ διακρίνεται· φωνῇ ἐπὶ τῶν ἐξελθεῖν ἀπὸ τῆς ὁμοίας ἐν τῇ αἰσθητικῇ τῶν ἄλλων ὁμοίωσιν τας δι' ἐπὶ τῶν ἄλλων ὁμοίωσιν

95 Deut. xxxii 16-23. 96 Zach. ii, 11. 97 supra n. 119. 98 Zach. x, 9. 99 Jer. vii 13.

(11) H. e. Incarnationem Filii ac vocationem gentium. ΟΤΤΟ.

(12) Καρῶν. Allusio est ad Homericum illud Iliad. viii, v. 867: Καρῶν ἤγησάτο βαρβαροτέρων· Svlburg — Etiam Phryges magno laborabant temporū. Cicero, pro Flacco, c. 27, pro commemorat, « Phrygem plagis fieri solere

ἦδη ἀπὸ τῆς πολιτείας ἐν ἧ ἐζῶμεν κατὰ τὰ κοινὰ τῶν ἄλλων τῆς γῆς οἰκητόρων κακῶς ζῶντες· καὶ σὺν τῷ Ἀβραάμ τὴν ἀγίαν κληρονομήσομεν γῆν, εἰς τὸν ἀπέραντον αἰῶνα τὴν κληρονομίαν ληψόμενοι, τέκνα τοῦ Ἀβραάμ διὰ τὴν ὁμοίαν πίστιν ὄντες. Ὁ γὰρ τρόπος ἐκεῖνος τῆ φωνῆ τοῦ Θεοῦ ἐπίστευσε, καὶ ἐλογίσθη αὐτῷ εἰς δικαιοσύνην, τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ ἡμεῖς τῆ φωνῆ τοῦ Θεοῦ, τῆ διὰ τε τῶν ἀποστόλων τοῦ Χριστοῦ λαληθείση, πάλιν καὶ τῆ διὰ τῶν προφητῶν κηρυχθείση ἡμῖν πιστεύσαντες, μέχρι τοῦ ἀποθνήσκειν πᾶσι τοῖς ἐν τῷ κόσμῳ ἀπεταξάμεθα. Ὑμῶπιστον οὖν τὸ ἔθνος, καὶ θεοσεβές, καὶ δίκαιον, εὐφραίνον τὸν πατέρα, ὑπισχνεῖται αὐτῷ, ἀλλ' οὐχ ὁμᾶς « οἷς οὐκ ἔστι πίστις ἐν αὐτοῖς. »

120. Ὁρᾶτε μέντοι ὡς καὶ τῷ Ἰσαὰκ τὰ αὐτὰ καὶ τῷ Ἰακώβ ὑπισχνεῖται. Οὕτω γὰρ λέγει τῷ Ἰσαὰκ· « Καὶ εὐλογηθήσονται ἐν τῷ σπέρματί σου πάντα τὰ ἔθνη τῆς γῆς. » Τῷ δὲ Ἰακώβ· « Καὶ εὐλογηθήσονται ἐν σοὶ πᾶσαι αἱ φυλαὶ τῆς γῆς, καὶ ἐν τῷ σπέρματί σου. » Οὐκέτι τοῦτο τῷ Ἠσαῦ, οὐδὲ τῷ Ῥουβὶμ λέγει, οὐδὲ ἄλλῃ τινι, ἀλλ' ἐκείνοις ἐξ ὧν ἐμελλεν ἔσεσθαι κατὰ τὴν οἰκονομίαν τὴν διὰ τῆς Παρθένου Μαρίας ὁ Χριστός. Εἶγε δὲ καὶ τὴν εὐλογίαν Ἰούδα καταμάθοις, Ἰδοὺς ἂν ὁ λέγων. Μεριζεταί γὰρ τὸ σπέρμα ἐξ Ἰακώβ, καὶ διὰ Ἰούδα καὶ Φαρές, καὶ Ἰσσαὶ καὶ Δαβὶδ κατέρχεται. Ταῦτα δ' ἦν σύμβολα ὅτι τινὲς τοῦ γένους ὁμῶν εὐρεθήσονται τέκνα Ἀβραάμ, καὶ ἐν μερίδι τοῦ Χριστοῦ εὐρισκόμενοι· ἄλλοι δὲ τέκνα μὲν τοῦ Ἀβραάμ, ὡς ἡ ἄμμος δὲ ἢ ἐπὶ τὸ χεῖλος τῆς θαλάσσης ὄντες, ἥτις ἀγονός τε καὶ ἀκαρπός, πολλὴ μὲν καὶ ἀναριθμητός ὑπάρχουσα, ἀλλὰ οὐ βλάσκα καρποφοροῦσα, ἀλλὰ μόνον τὸ ὑδωρ τῆς βελᾶσσης πίνουσα. Ὅπερ καὶ τὸ ἐν τῷ γένει ὁμῶν πολὺ πλῆθος ἐλέγχεται, πικρίας μὲν διδάγματα καὶ θρησκότου συμπίνοντες, τὸν δὲ τοῦ Θεοῦ λόγον ἀποκρίνοντες. Φησὶ γοῦν καὶ ἐν τῷ Ἰούδα· « Οὐκ ἐκλείπει ἄρχων ἐξ Ἰούδα, καὶ ἠγούμενος ἐκ τῶν μετρώων αὐτοῦ, ἕως ἂν ἔλθῃ τὰ ἀποκαίμενα αὐτῷ· καὶ αὐτὸς ἔσται προσδοκία ἔθνων. » Καὶ τοῦτο ὅτι οὐκ εἰς Ἰούδαν ἐβρέθη, ἀλλ' εἰς τὸν Χριστὸν, φαίνεται. Καὶ γὰρ Ἰούδαν πάντες οἱ ἀπὸ τῶν ἑσπερίων τῶν ἀποστόλων οὐ προσδοκῶμεν, ἀλλὰ Ἰησοῦν τὸν ἀποστόλου πατέρα ὁμῶν ἐξ Αἰγύπτου ἐξαγαγόντα, ὃν τὸν Χριστὸν τῆς παρουσίας τοῦ Χριστοῦ ἢ προφητῶν ἐκείνων ἕως ἂν ἔλθῃ ὃ ἀπείκασται, καὶ ἡμεῖς ἐκ τῶν ἑσπερίων ἔθνων.

Ἐπίλυθε τοῦτο καὶ δεῖξάμεν, καὶ προσδοκίαν τῶν νεφελῶν Ἰησοῦ καὶ βεβηλωμένην τὴν γῆν ἐκ τῆς λέξεως ἕως ἂν ἔλθῃ ὁ ἀπόστολος ἐξηγήσεται τὸ ἀπόστολος περιελάμβανον

suere. Quid igitur amplius hic Abrahæ gratificatur Christus? Quod eum voce per similem vocationem vocavit, cum e terra, quam incolebat, exire jussit, ac nos omnes per illam vocem vocavit, jamque exivimus ex illo vitæ genere, in quo prave secundum communem cæterorum terræ incolarum morem versabamur; et cum Abrahamo sanctæ terræ hæredes erimus, hæreditatem in infinitum ævum cernentes, quippe cum filii Abrahæ propter similem fidem simus. Quemadmodum enim ille voci Dei credidit, et reputatum est ei ad justitiam: ita et nos postquam voci Dei tum per apostolos Christi denuo prædicatæ, tum per prophetas nobis promulgatæ credidimus, ad mortem usque omnibus reigitur similis fidei et Dei cultricem et justam, quæque patrem suum lætitiis perfundat, at nequaquam vos ei promisit, « in quibus non est fides in ipsis ».

120. *Christiani Isaaco etiam et Jacobo et Judæ promissi.* — Videte quomodo eadem et Isaac et Jacob promittat. Ita enim dicit ad Isaac: « Et benedicentur in semine tuo omnes gentes terræ. » Et

121 ad Jacob: « Et benedicentur in te omnes tribus terræ et in semine tuo. » Non id jam Esau aut Ruben dicit, aut alii cuiquam, sed iis ex quibus Christus, secundum illam ex Virgine Maria dispensationem, oriturus erat. Quod si et Judæ benedictionem consideres, quæ dico perspicies. Dividitur enim semen ex Jacob, et per Judam et Phares et Jesse et Davidem deducitur. Hæc autem futurum significabant, ut quidam ex vestro genere filii Abrahæ invenirentur, et in parte Christi censerentur; alii autem filii quidem Abrahæ, sed instar arenæ in maris littore jacentis essent, quæ est infecunda et infructuosa, ac plurima quidem et innumerabilis, sed nullum omnino fructum ferens, ac tantum maris aquam ebibens. Cujus quidem rei etiam magna illa in vestro genere multitudo arguitur, ut qui amaritudinis et impietatis doctrinas bibant, verbum autem Dei respuant. Ait igitur et in Juda: « Non deficiet princeps ex Juda, et dux de femore ejus, donec veniant, quæ reposita sunt ei; et ipse erit expectatio gentium. » Atque hoc non in Judam, sed in Christum dictum esse liquet. Non enim Judam nos omnes ex omnibus gentibus expectamus, sed Jesum, qui et patres vestros ex Ægypto eduxit. Nam usque ad Christi adventum prophetia præsumptabat: « Donec veniat cui repositum est, et ipse erit expectatio gentium. » Venit igitur, ut patet demonstravimus, ac rursus venturus ex altis nubibus Jesus, cujus nomen profanatum et ab toto orbe profanetur, operam dabit. Non ergo contra vos decertare de voce mea, quam interpretamini, ut dictum esse sensitis: « Donec veniant, quæ reposita sunt ei. » Quæ cum interpretati sunt Septuaginta, sic: « Donec veniat cui repositum est. » Sed quæ cum in Christo esse patet ex his quæ summus (sic p.

habent : « Et ipse erit expectatio gentium », de A
 vocula in contentionem vobiscum non venio; quem-
 admodum nec ex Scripturis, quas non agnoscitis,
 id est ex recitatis a me Jeremiæ prophetæ, Esdræ
 et Davidis verbis demonstrationem de Christo per-
 ficere studui, sed ex iis quæ hactenus ratæ a vobis
 habentur. Quas quidem si intellexissent doctores
 vestri, probe sciatis deleturos fuisse; quemadmo-
 dum et eas deleverunt, quæ mortem Isaïæ spe-
 ciant, quem serra lignea dissecuistis. Christi mys-
 terium id quoque, qui genus vestrum bifariam di-
 visurus est, et alios quidem pro meritis regno æter-
 no cum sanctis patriarchis et prophetis dignaturus
 est; alios vero in ignis inextincti condemnationem
 cum similibus ex omni gente incredulis et immu-
 tari nolentibus immisturum se jam pronuntiavit. B
 « Venient enim, inquit, ab oriente et occidente,
 et recumbent cum Abraham, Isaac et Jacob in re-
 gno cælorum: filii autem regni ejicientur in tene-
 bras exteriores ». Atque hæc quidem dixi, quia
 ita sum affectus animo, ut nihil prorsus dixerim,
 in quo aliud curem, quam ut verum dicam, nemi-
 nem reveriturus, etiamsi e vestigio discerpi a vobis
 oporteat. Namque ex men genere, id est ex Sama-
 ritanis, 214 neminem curans, cum Cæsare obla-
 to ad acta scripto, compellarem, dixi eos errore
 decipi, ut qui Simoni gentis suæ mago fidem habe-
 rent, quem Deum supra omnem principatum et
 potestatem et virtutem esse dicunt.

121. Ex eo quod gentes in Jesum credunt, eum esse C
 Christum patet. — Cumque illi conticescerent, hæc

^a Matth. viii, 11.

(14) Ἀφανῆ ἐπεποιήκεισαν. Eadem docent Ire-
 næus lib. iii, cap. 21; Eusebius lib. vi *Demonstr.*
evang. pag. 257; Jovius apud Photium.

(15) Καὶ ταῦτα εἶπον. Sic emendatum est in edi-
 tionibus Græco-Latinis pro eo quod apud R. Ste-
 phanum est καὶ ταῦτα εἶπεν.

(16) Τῶν Σαμαρείων. Eadem habemus de Sama-
 ritanis sub finem *Apologiæ* II; de Simone autem
 vide *Apol.* I, n. 56.

(17) Ἐγγράφως. Non quodlibet scriptum videtur
 hac voce significari, sed scriptum ad acta oblatum.
 Dux quidam, teste Eusebio lib. ix *Hist. eccles.*, c. 5,
 in urbe Phœnicæ Damasco, cum impuras quas-
 dam mulieres e foro rapuisset, miseræ coegit λέ-
 γειν ἐγγράφως se Christianus fuisse et flagitiorum,
 quæ a Christianis gererentur, conscias. Probat Va-
 lesius illud λέγειν ἐγγράφως reddendum esse : « Pub-
 licis editis apud acta testimonio dicere. » Apud
 eundem Eusebium lib. vii, c. 44, pag. 258, ea quæ
 Æmilianus præfectus S. Dionysio ejusque sociis ἀ-
 γράφως dixerat, opponuntur iis quæ tunc in acta
 referebantur. Apud Photium cod. 52, quidam Mes-
 saliani ἐγγράφως convicti fuisse dicuntur, quod ad
 vomitum reddissent. S. Basilius de baptismi pro-
 missis ait lib. I *De baptismo*, cap. 3 : « Ὅσπερ ἐγγρα-
 φον ὁμολογίαν συνεθέμεθα, quod quidem videtur ex-
 plicari posse ex his Ὁρατί verbis lib. II, p. 34 :
 « Fides credentium et professio, quæ apud acta
 conficitur angelorum. » Videtur ergo Justinus, dum
 se ἐγγράφως Cæsarem allocutum esse dicit, ejus-
 modi scriptum designare quod ad acta oblatum et
 depositum fuerit. Atque id confirmat Justinus qui
 et *Apologiam* suam sciatum etiam ac populo Roma-

α εἶρηται (οὕτω γὰρ ἔχουσι : « Καὶ αὐτὸς ἔσται προσ-
 δοκία ἐθνῶν ») οὐ περὶ τοῦ λεξειδίου συζητῆσαι ὑμῖν
 ἔρχομαι, ὅνπερ τρόπον οὐδὲ ἀπὸ τῶν μὴ ὁμολογου-
 μένων ὑφ' ὑμῶν Γραφῶν, ὧν καὶ ἀνιστόρησα, ἀπὸ
 λόγων Ἱερεμίου τοῦ προφήτου, καὶ Ἑσδρα, καὶ Δα-
 βίδ, τὴν ἀπόδειξιν τὴν περὶ τοῦ Χριστοῦ ποιήσασθαι
 ἐσπούδασα, ἀλλ' ἀπὸ τῶν ὁμολογουμένων μέχρι νῦν
 ὑφ' ὑμῶν. ἅ ἐι ἐνενοήκεισαν οἱ διδάσκαλοι ὑμῶν, εἴ
 ἴστε ὅτι ἀφανῆ ἐπεποιήκεισαν (14), ὡς καὶ τὰ περὶ
 τὸν θάνατον Ἡσαίου, ὃν πρὶον ξυλλίνω ἐπίρρισατε, μυσ-
 στήριον καὶ αὐτὸ τοῦ Χριστοῦ τοῦ τέμνειν ὑμῶν τὸ
 γένος διχῆ μέλλοντος, καὶ τοὺς μὲν ἀξίους σὺν τοῖς
 ἀγίοις πατριάρχαις καὶ προφήταις τῆς αἰωνίου βασι-
 λείας καταξιῶν μέλλοντος. τοὺς δὲ ἐπὶ τὴν καταδίκην
 τοῦ ἀσέβητου πυρὸς σὺν τοῖς ὁμοίοις ἀπειθέσι καὶ
 ἀμεταθέτοις ἀπὸ πάντων τῶν ἐθνῶν πέμψειν ἤδη
 φήσαντος. « Ἦξουσι γὰρ, εἶπεν, ἀπὸ δυσμῶν καὶ
 ἀνατολῶν, καὶ ἀνακλιθήσονται μετὰ Ἀβραάμ, καὶ
 Ἰσαάκ καὶ Ἰακώβ ἐν τῇ βασιλείᾳ τῶν οὐρανῶν. οἱ
 δὲ υἱοὶ τῆς βασιλείας ἐκβλήθησονται εἰς τὸ σκότος τὸ
 ἐξώτερον. » Καὶ ταῦτα εἶπον (15), ὅτι οὐδὲν οὐδένος
 φροντίζων τῆ τοῦ ἀλήθους λέγειν, λέγοιμι, οὐδένα
 δυσωπήσασθαι μέλλων, κἀν δὲ παραυτίκα ὑφ' ὑμῶν
 μελισθῆναι. Οὐδὲ γὰρ ἀπὸ τοῦ γένους τοῦ ἐμοῦ, λέγω
 δὲ τῶν Σαμαρείων (16), τινὸς φροντίδα ποιούμενος,
 ἐγγράφως (17) Καίσαρι προσομιλῶν, εἶπον πλανᾶ-
 σθαι αὐτοὺς πειθόμενους τῷ ἐν τῷ γένει αὐτῶν μά-
 γω Σίμωνι, ὃν θεὸν ὑπὲρ πάντων ἀρχῆς καὶ ἐξου-
 σίας καὶ δυνάμεως εἶναι λέγουσι.

121. Καὶ ἡσυχίαν ἀγόντων αὐτῶν, ἔφερον (18).
 Διὰ Δαβὶδ περὶ τούτου λέγων (19) τοῦ Χριστοῦ, ὃ

no dicavit, et ab imperatoribus postulat n. 56, ut
 senatum et populum Romanum ad iudicium his de re-
 bus ferendum advocet. Veri etiam posset, *Cæsarem*
scripto actis consignato compellari. Sed quia
 Justinus hoc loco magis videtur commemorare quid
 petierit, quam quid impetraverit, reddere malui,
oblato ad acta scripto, id est, quod pelii ut in acta
 reciperetur. — *Ἐγγράφως*. Maranus vult reddi
 « oblato ad acta scripto, » h. e. quod pelii ut in
 acta reciperetur — vel (in *Advenā.*) « scripto actis
 consignato, » ut quid impetraverit dicat. Loca a V.
 D. allata non multum valent. Justinus vult expri-
 mere se non ore sed *scripto* Cæsarem compellasse.
 Respicit autem alterutram *Apologiam* : scilicet in
 utraque *Simonem Magum et Samaritanos* discrete
 commemorat. Ita enim, *Apol.* II, c. 15 : Καὶ τοῦ ἐν
 τῷ ἐμῷ ἔθνει ἀσεβοῦς καὶ πλάνου Σιμωνιανοῦ διδά-
 γματος κατεφρόνησα. Cum vero martyr, ut Grabinus
 (*Spicileg. SS. PP.* t. I, p. 158 sq.) admonuit,
 rem ipsam in *Apol.* I, c. 26, dixerit his verbis :
 Καὶ σχεδὸν πάντες μὲν Σαμαρεῖς, ὀλίγοι δὲ καὶ ἐν
 τοῖς ἄλλοις ἔθνεσιν, ὡς τὸν πρώτων θεὸν ἐκείνον ὁμο-
 λογούντες, ἐκείνον καὶ προσκυνοῦσι (c. c. 56.) —
 Cumque circumstantiæ loci et temporis vix patiantur
 dialogum cum Tryphone Ephesi habitum *Apologia*
 posteriori posteriorem facere (hac enim oblata
 non amplius Roma abiisse nec diu supervivisse
 vulgo putatur Justinus), in communem sententiam ac-
 quiesco, qua prioris *Apologiæ* hic respectus ha-
 betur. ΟΤΤΟ.

(18) Ἐφερον. Mallet Sylburgius ἐπέφερον.

(19) Λέγων. Supple Γραφή vel Θεός.

φωλα, οὐκέτι « ἐν τῷ σπέρματι αὐτοῦ » εἶπεν εὐλο-
γηθῆσθαι τὰ ἔθνη, ἀλλὰ « ἐν αὐτῷ. » Οὕτω δὲ ἐκεῖ
ἔστι· « Τὸ ὄνομα αὐτοῦ εἰς τὸν αἰῶνα ὑπὲρ τὸν ἥλιον
ἀνατελεῖ· καὶ ἐνευλογηθήσονται ἐν αὐτῷ πάντα τὰ
ἔθνη. » Εἰ δὲ ἐν τῷ Χριστῷ εὐλογεῖται τὰ ἔθνη πάλ-
τα, καὶ ἐκ πάντων τῶν ἐθνῶν ἐπὶ τοῦτον πιστεύου-
μεν, καὶ αὐτός ἐστιν ὁ Χριστός, καὶ ἡμεῖς οἱ δι' αὐτοῦ
εὐλογημένοι· τὸν μὲν ἥλιον ὁ Θεὸς ἐδεδώκει πρότε-
ρον εἰς τὸ προσκυνεῖν αὐτόν, ὡς γέγραπται· καὶ οὐ-
δένα οὐδέποτε ἰδεῖν ἔστιν ὑπομείναντα διὰ τὴν πρὸς
τὸν ἥλιον πίστιν ἀποθανεῖν· διὰ δὲ τὸ ὄνομα τοῦ
Ἰησοῦ, ἐκ παντὸς γένους ἀνθρώπων καὶ ὑπομείναν-
τας καὶ ὑπομένοντας πάντα πάσχειν ὑπὲρ τοῦ μὴ ἀρ-
νίσασθαι αὐτόν, ἰδεῖν ἔστι. Πυρωδέστερος γὰρ αὐτοῦ
ὁ τῆς ἀληθείας καὶ σοφίας λόγος, καὶ φωτεινότερος
μᾶλλον τῶν ἡλίου δυνάμεων ἔστι, καὶ εἰς τὰ βάθη
τῆς καρδίας καὶ τοῦ νοῦ εισδύων. Ὅθεν καὶ ὁ λόγος
ἔφη· « Ὑπὲρ τὸν ἥλιον ἀνατελεῖ τὸ ὄνομα αὐτοῦ. »
Καὶ πάλιν· « Ἀνατολὴ ὄνομα αὐτοῦ, » Ζαχαρίας φη-
σί. Καὶ περὶ τοῦ αὐτοῦ λέγων εἶπεν, ὅτι « Κόφονται
φυλὴ κατὰ φυλὴν. » Εἰ δὲ ἐν τῇ ἀτίμῳ καὶ ἀειδεῖ
καὶ ἐξουθενημένῃ πρώτῃ παρουσίᾳ αὐτοῦ τοσοῦτον
ἐλαψέ καὶ ἰσχυσεν, ὡς ἐν μηδενὶ γένοιτο ἀγνοεῖσθαι
αὐτόν, καὶ ἀπὸ παντὸς μετανοίαν πεποιθῆσθαι ἀπὸ τῆς
πλαιῖς κακῆς ἐκάστου γένους πολιτείας, ὥστε καὶ
τὰ δαιμόνια (20) ὑποτάσσονται αὐτοῦ τῷ ὄνομτι,
καὶ πάσας τὰς ἀρχὰς καὶ τὰς βασιλείας (21) τούτου
τὸ ὄνομα παρὰ πάντας τοὺς ἀποθανόντας δεδοικέναι·
οὗς ἐκ παντὸς τρόπου (22) ἐν τῇ ἐνδόξῳ αὐτοῦ παρου-
σίᾳ καταλύσει πάντας τοὺς μισήσαντας αὐτόν καὶ τοὺς
αὐτοῦ ἀδικῶς ἀποστάντας· τοὺς δὲ ἰδίους ἀναπαύσει,
ἀποδίδους αὐτοῖς τὰ προσδοκώμενα πάντα; Ἡμῖν
ὄν ἐδόθη καὶ ἀκοῦσαι καὶ συνεῖναι καὶ σωθῆναι διὰ
τούτου τοῦ Χριστοῦ, καὶ τὰ τοῦ Πατρὸς ἐπιγινῶναι πάλ-
τα (25). Διὰ τοῦτο ἔλεγε πρὸς αὐτόν· « Μέγα σοί
ἔστι τοῦ κληθῆναι σε παῖδά μου, τοῦ στησαι τὰς φυ-
λὰς τοῦ Ἰακώβ, καὶ τὰς διασπορὰς τοῦ Ἰσραὴλ
ἐπιστρέψαι. Τέθεικά σε εἰς φῶς ἐθνῶν, τοῦ εἶναι σε

A adfeci : Per Davidem, amici, de hoc Christo loquens
Scriptura non jam in « semine ejus » dicit benedi-
ctum iri gentes, sed « in ipso. » Sic autem ibi est :
« Nomen ejus in sæculum super solem exoriatur :
et benedicentur in ipso omnes gentes ». Porro,
si in Christo benedicuntur omnes gentes, et ex
omnibus gentibus in hunc credimus ; cum ipse Chri-
stus est, tum nos per eum benedicti. Solem quidem
Deus dederat prius ad adorandum, quemadmodum
scriptum est ; nec quisquam unquam exstitit, qui
mortem propter fidem in solem oppeteret. At ex
omni genere hominum videre est, qui propter no-
men Jesu quælibet supplicia et pertulerint et per-
ferant, ne illum negent. Ardentior enim est illius
veritatis et sapientiæ sermo et lucidior multo solis
virtutibus, et in recessus cordis et mentis penetrat.
Unde et Scriptura dicit : « Super solem oriatur no-
men ejus. » Et rursus : « Oriens nomen ejus, » in-
quit Zacharias *, qui de eodem loquens ait : « Plan-
gent tribus secundum tribum. » Quod si in primo
adventu, qui inglorius et informis et despectus fuit,
tantum resplendit, ac tantum valuit, ut nulla in
gente ignotus sit, sed ubique homines ex veteri cus-
tisque gentis malo vivendi genere poenitentiam
agant, unde ipsi etiam dæmones ejus nomini sub-
jiciuntur, ac principatus omnes et regna nomen
ejus supra omnes defunctos reformidant ; nonne in
glorioso adventu omnes prorsus evertet, qui eum
oderint et qui ab eo inique defecerint ; suos autem
inducet in requiem, omnibus eos exspectatis bonis
remunerans? Nobis igitur datum est et audire et
intelligere et salvari per hunc Christum, et omnia
a Patre revelata cognoscere. Propterea dicebat ad
eum : « Magnum est tibi ut voceris servus meus,
ut constituas tribus Jacob, et dispersiones Israelis
convertas. Posui te in lucem 215. gentium, ut sis
in salutem earum usque ad extremum terræ ». »
εἰς σωτηρίαν αὐτῶν ἕως ἐσχάτου τῆς γῆς. »

* Psal. lxxi, 17. † Deut. iv, 19. ‡ cap. vi, 12.

§ Isa. cxi, 6.

(20) Ὅστε καὶ τὰ δαιμόνια. Legit Cl. Thirlbius
ὡς τε. Sed hæc satis commode referuntur ad ea
quæ proxime præcedunt. Perspicuum enim est for-
midinam illam, quam Christi nomen dæmonibus
et potestatibus terræ incutiebat, fructum esse evan-
gelii in toto terrarum orbe prædicati.

(21) Καὶ τὰς βασιλείας. Sic etiam infra n. 151,
prædictum esse ostendit fore, ut omnes principatus
et regna Christum metuerent. Non possunt de futu-
ra regum conversione hæc intelligi, tum quia
nunquam illos veritatis insectandæ finem facturos
declarat Justinus supra n. 39, tum quia præsentem
rerum statum indicat, cum ait principatus omnes
et regna nomen Christi supra omnes defunctos
formidare. Sic etiam supra n. 50, de Christo : Ὅν
καὶ τὰ δαιμόνια φρίσσει καὶ πᾶσαι ἀπλῶς αἱ ἀρχαὶ
καὶ ἐξουσίαι τῆς γῆς. Regna et principatus et pote-
states his in locis, ut sæpe alias, apud Græcos et
Romanos scriptores, ideam sonant ac reges et præ-
sides et magistratos. Sed quomodo hanc omnium
potestatum adversus Christum reverentiam concili-
abimus cum blasphemis, quas in Christum evoca-
bant? et supplicis, quibus Christianos afflicte-
bant? Justinus testimonium multa confirmant. Non
est enim dubium quin Christianorum miracula, vitæ

sanctitas et crescens ex persecutionibus numerus
persecutores ipsos sæpe terruerint. Qui in Christia-
nos vehementius clamabant, hi sæpe eorum in mi-
raculis a Deo impetrandis potestatem senserunt.
« Hæc omnia tibi, ait Tertullianus ad Scapulam,
et de officio suggeri possunt, et ab iisdem advocatis,
qui et ipsi beneficia habent Christianorum,
licet acclament quæ volunt. » In eodem scripto
multa Tertullianus commemorat exempla divinæ
ultionis in persecutores Christianorum, ac plures
recenset præsides, qui aut in « fine vitæ suæ recor-
dati sunt deliquisse, quod vexassent Christianos ; » aut
eis favorunt ; nec omittit Severi imperatoris in eos
æquitatem et benevolentiam. Nemo inficiari possit
eadem aliis temporibus et locis contigisse. Inter
ipsos imperatores scimus Justinus ætate Antoninum
Christianis æquum se præbuisse, et Adrianum tem-
pla Christo statuere voluisse. Immerito ergo Justi-
ni narratio in suspitionem vocetur, aut pravis at-
tentetur conjecturis delendo illud τῆς γῆς n. 50,
post ἐξουσίαι, ut doctissimo Thirlbio visum est.

(22) Ὅθεν ἐκ παντὸς τρόπου. Legendum οὐκ ἐκ
παντὸς τρόπου cum puncto interrogante ; idque ante
me admonuit Cl. Thirlbius.

(23) Τὰ τοῦ Πατρὸς ἐπιγ. πάντα. Vide n. 44.

122. *Immerito hæc Judæi de proselytis intelligunt.* — Atque hæc vos quidem in Geiorum et proselytos vestros dicta existimatis; at vere in nos dicta sunt, qui per Jesum illuminati sumus. Nam profecto istis etiam testimoniam perhibuisset Christus: nunc autem duplo, ut ipse dixit, filii gehennæ sitis¹⁰. Non ergo ad eos prophetarum dicta pertinent, sed ad nos, de quibus dicit Scriptura: « Ducam cæcos in viam quam nesciunt, et semitas, quas ignoraverunt, inambulabunt¹¹. Et ego testis, dicit Dominus Deus, et puer meus, quem elegi¹². » Quibusnam igitur testimonium perhibet Christus? Credentibus videlicet. Proselyti autem non modo non credunt, sed etiam duplo vos superant blasphemis in nomen ejus evomendis; ac nos qui in eum credimus, et occidere et excruciare volunt; in omnibus enim assimilari vobis conantur. Ac rursus alibi clamat: « Ego Dominus vocavi te in justitia, et apprehendam manum tuam, et fortem reddam te, et ponam te in testamentum generis, in lucem gentium, ut aperias oculos cæcorum, et educas ex vinculis compeditos¹³. » Quoniam hæc quoque ad Christum et de gentibus illuminatis dicta sunt, an rursus dicetis: Ad legem et ad proselytos hæc dicit?

Hic tanquam in theatro vociferati sunt nonnulli eorum, qui postridie venerant: Quid? Nonne ad legem et ad eos, qui ab ea illuminantur, hæc dicit? Illi autem sunt proselyti.

Minime, inquam, Tryphonem respiciens; nam si lex gentes, et eos qui legem habent, illuminare posset, quid opus esset Novo Testamento? Quoniam autem Novum Testamentum et æternam legem ac mandatam missurum se Deus prænuntiabat, non veterem illam legem ejusque proselytos intelligemus, sed Christum ac proselytos ipsius, nos scilicet ex gentibus, quos illuminavit, quemadmodum alicubi ait: « Sic dicit Dominus: Tempore accepto exaudi vi te, et in die salutis auxiliatus sum tibi. Et dedi te in testamentum gentium, ut constitueres terram, et hæreditatem acciperes loca deserta¹⁴. » Quænam igitur hæreditas Christi? nonne gentes? Quodnam Dei testamentum? nonne Christus? Quemadmodum etiam alibi dicit: « Filius meus es tu: ego hodie genui te. Postula a me, et dabo tibi gentes hæreditatem tuam, et possessionem tuam terminos terræ¹⁵. »

123. *Ridiculæ interpretationes Judæorum. Christiani verus Israel.* — Quemadmodum igitur hæc

¹⁰ Matth. XIII, 15. ¹¹ Isa. XLII, 16. ¹² Isa. XLIII, 10. ¹³ Isa. XLIII 6. ¹⁴ Isa. XLIX, 8, 9. ¹⁵ Psal. II, 7.

(24) *Γίνεσθε.* Nimirum eum Judaica instituta amplectimini. Quæ enim proselytis dicit, ea Judæis ipsis dici poterant quibuscum proselytos unum esse populum probat n. 123. Quare necesse non est cum H. Stephano legere γίνεσθαι ποιεῖτε, aut cum Thirlbwo λέγονται.

122. Ταῦτα ὑμεῖς μὲν εἰς τὸν Γηόραν καὶ τοὺς προσηλύτους εἰρῆσθαι νομίζετε· τῷ ὄντι δὲ εἰς ἡμᾶς εἴρηται τοὺς διὰ Ἰησοῦ πεφωτισμένους. Ἡ γὰρ ἂν κάκεινους ἐμαρτύρει ὁ Χριστός· νῦν δὲ διπλότερον υἱοὶ γέννησι, ὡς αὐτὸς εἶπε, γίνεσθε (24). Οὐ πρὸς ἐκείνους οὐδὲ τὰ διὰ τῶν προφητῶν εἰρημένα λέλεκται, ἀλλὰ πρὸς ἡμᾶς, περὶ ὧν ὁ λόγος λέγει· « Ἀξῶ ἐν ἑδῷ τυφλοὺς ἦν οὐκ ἔγνωσαν· καὶ τρίβους οὐκ ᾔδεισαν, πατήσουσι. Κάγω μάρτυς, λέγει Κύριος ὁ Θεός, καὶ ὁ παῖς μου ὃν ἐξελεξάμην. » Τί- σιν οὖν μαρτυρεῖ ὁ Χριστός; Ἀπλὸν ὡς τοῖς πεπιστευκόσιν. Οἱ δὲ προσήλυτοι οὐ μόνον οὐ πιστεύουσιν, ἀλλὰ διπλότερον ὑμῶν βλασφημοῦσιν εἰς τὸ ὄνομα αὐτοῦ, καὶ ἡμᾶς τοὺς εἰς ἐκεῖνον πιστεύοντας καὶ φονεύειν καὶ αἰκίζειν βούλονται· κατὰ πάντα γὰρ ὑμῖν ἐξομοιοῦσθαι σπεύδουσι. Καὶ πάλιν ἐν ἄλλοις βιβλίοις· « Ἐγὼ Κύριος ἐκάλεσά σε τῇ δικαιοσύνῃ, καὶ κρατήσω τῆς χειρὸς σου, καὶ ἰσχύσω σε, καὶ θήσω σε εἰς διαθήκην γένους, εἰς φῶς ἐθνῶν, ἀνοίξαι ὀφθαλμοὺς τυφλῶν, ἐξαγαγεῖν ἐκ δεσμῶν πεπεδημένους. » Ἐπεὶ καὶ ταῦτα, ὦ ἄνδρες, πρὸς τὸν Χριστὸν, καὶ περὶ τῶν ἐθνῶν τῶν πεφωτισμένων εἴρηται, ἢ πάλιν ὑμεῖς ἔρεῖτε; Πρὸς τὸν νόμον λέγει καὶ τοὺς προσηλύτους ταῦτα;

Καὶ ὡσπερ ἐν θεάτρῳ ἀνέκραγόν τινες τῶν τῇ δευτέρᾳ ἀφιγμένων· Ἄλλὰ τί; οὐ πρὸς τὸν νόμον λέγει, καὶ τοὺς φωτιζομένους ὑπ' αὐτοῦ; Οὗτοι δὲ εἰσιν οἱ προσήλυτοι.

Οὐκ, ἔφη, ἀπιδὼν πρὸς τὸν Τρύφωνα· ἐπεὶ, εἰ νόμος εἶχε τὸ φωτίζειν τὰ ἔθνη καὶ τοὺς ἔχοντας αὐτῶν, τίς χρεῖα Καινῆς Διαθήκης; Ἐπειδὴ (25) Καινὴν Διαθήκην, καὶ νόμον αἰώνιον καὶ πρόσταγμα ὁ Θεὸς προεκήρυσσε πέμψειν, οὐχὶ τὸν παλαιὸν νόμον ἀκουσόμεθα καὶ τοὺς προσηλύτους αὐτοῦ, ἀλλὰ τὴν Χριστὸν καὶ τοὺς προσηλύτους αὐτοῦ, ἡμᾶς τὰ ἔθνη, οὐς ἐφώτισεν, ὡς ποῦ φησιν· οὕτως λέγει Κύριος· Καὶρὸν δεκτῶ ἐπήκουσά σου, καὶ ἐν ἡμέρᾳ σωτηρίας ἐβοήθησά σοι (26), καὶ ἔδωκά σε εἰς διαθήκην ἐθνῶν τοῦ καταστήσαι τὴν γῆν, καὶ κληρονομίαν κληρονομήσαι ἐρήμους. » Τίς οὖν ἡ κληρονομία τοῦ Χριστοῦ; οὐχὶ τὰ ἔθνη; Τίς ἡ διαθήκη τοῦ Θεοῦ; οὐχὶ ὁ Χριστός; Ὡς καὶ ἀλλαγῶ φησιν· « Γίωσ μου εἰ σύ· ἐγὼ σήμερον γεγέννηκά σε. Αἰτησαι παρ' ἐμοῦ, καὶ δώσω σοι ἔθνη τὴν κληρονομίαν σου καὶ τὴν κατάσχεσίν σου τὰ πέρατα τῆς γῆς. »

123. Ὡς οὖν πάντα ταῦτα εἴρηται πρὸς τὸν Χριστὸν καὶ τὰ ἔθνη, οὕτως κάκεινα εἴρησθαι νομίζετε.

(25) *Ἐπειδὴ.* Sæpe in hac voce lapsi librarii. Legendum ἐπεὶ δέ, ut monuit C. Thirlbins.

(26) *Ἐβοήθησά σοι.* Additur in Bibliis καὶ ἔπλασά σε, quæ verba etiam in cod. Alex. et apud Cyrill. et Clem. Alex. p. 762. deesse idem vir. eruditus observat.

Οὐδὲν γὰρ χρῆζουσιν οἱ προσήλυτοι διαθήκης, εἰ
 τὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ πᾶσι τοῖς περιτεμονέμοις κει-
 μένου νόμου, περὶ ἐκείνων οὕτως ἡ Γραφή λέγει·
 « Καὶ προστεθήσεται καὶ ὁ Γῆρας πρὸς αὐτοὺς, καὶ
 προστεθήσεται πρὸς τὸν οἶκον Ἰακώβ. » Καὶ ὅτι μὲν
 προσήλυτος (27) ὁ περιτεμονόμενος εἰς τῷ λαῷ προσ-
 κχωρηκέναι (28) ἐστὶν ὡς αὐτόχθων· ἡμεῖς δὲ λαὸς
 κελῆσθαι ἡξιωμένοι, ὁμοίως (29) ἔθνος ἐσμὲν διὰ τὸ
 ἀπερίτμητοι εἶναι. Πρὸς δὲ καὶ γελοῖόν ἐστὶν ἡγεῖ-
 σθαι ὑμᾶς, τῶν μὲν προσηλύτων αὐτῶν ἀνεῶχθαι τὰ
 ὄμματα, ὑμῶν δὲ οὐ· καὶ ὑμᾶς μὲν ἀκούειν τυφλοὺς
 καὶ κωφοὺς, ἐκείνους δὲ πεφωτισμένους. Καὶ ὅτι
 γελοῖότερον (30) ἀποδοθήσεται ὑμῖν τὸ πρᾶγμα, εἰ τὸν
 νόμον τοῖς ἔθνεσι δεδόσθαι φήσετε, ὑμεῖς οὐτε ἐκεί-
 νων τὸν νόμον ἔγνωτε. Ἡυλαβεῖσθε γὰρ ἂν τὴν τοῦ
 Θεοῦ ὀργὴν, καὶ υἱοὶ ἄνομοι καὶ βεβημένοι οὐκ ἂν
 ἦτε, δυσωπούμενοι ἀκούειν ἐκαστοτε λέγοντος αὐτοῦ·
 « Υἱοὶ οὗς οὐκ ἔστι πίστις ἐν αὐτοῖς. Καὶ τίς τυφλὸς,
 ἀλλ' ἢ οἱ παῖδες μου· καὶ κωφός, ἀλλ' ἢ οἱ κυριεύ-
 οντες αὐτῶν; Καὶ ἐτυφλώθησαν οἱ δοῦλοι τοῦ Θεοῦ.
 Εἰ δὲ γε (31) πολλάκις, καὶ οὐκ ἐφυλάξασθε· ἀνεωγμέ-
 να τὰ ὄτα ὑμῶν, καὶ οὐκ ἤκούσατε. » Εἰ καλὸς
 ὑμῶν ὁ ἔπαινος τοῦ Θεοῦ καὶ Θεοῦ μαρτυρία δοῦλοις
 πρέπουσα; οὐκ αἰσχύνεσθε πολλάκις ταῦτα ἀκούοντες,
 οὐδὲ ἀπειλοῦντος τοῦ Θεοῦ φρίσσετε, ἀλλ' ἢ λαὸς μω-
 ρὸς καὶ σκληροκάριδος ἐστε. « Διὰ τοῦτο ἰδοὺ προσ-
 ῥήσω τοῦ μεταθεῖναι τὸν λαὸν τοῦτον, » λέγει Κύ-
 ριος, « καὶ μεταθήσω αὐτοὺς, καὶ ἀπολώ τὴν σοφίαν
 τῶν σοφῶν, καὶ τὴν σύνεσιν τῶν συνετῶν κρύψω. »
 Εὐλόγως· οὐ γὰρ σοφοὶ ἐστε, οὐδὲ συνετοί, ἀλλὰ δρι-
 μεις καὶ πανούργοι· σοφοὶ εἰς τὸ κακοποιῆσαι μόνον
 γυνῶνα δὲ βουλήν Θεοῦ κεκρυμμένην, ἢ διαθήκην Κυ-
 ρίου πιστήν, ἢ τριβούλους αἰωνίους εὐρεῖν, ἀδύνατοι.
 « Τογαροῦν ἔγερώ, φησὶ, τῷ Ἰσραὴλ καὶ τῷ Ἰούδα
 σπέρμα ἀνθρώπων, καὶ σπέρμα κτηνῶν. » Καὶ διὰ
 Ἠσαίου περὶ ἄλλου Ἰσραὴλ οὕτω φησὶ· « Τῇ ἡμέρᾳ
 ἐκείνῃ ἔσται τρίτος Ἰσραὴλ ἐν τοῖς Ἀσσυρίοις καὶ
 Αἰγυπτίοις, εὐλόγητός ἐστι ἐν τῇ γῆ ἣν εὐλόγησε Κύριος
 Σαβαώθ, λέγων· εὐλόγητός ἐστι ὁ λαὸς μου ὁ ἐν
 Αἰγύπτῳ, καὶ ὁ ἐν Ἀσσυρίοις, καὶ ἡ κληρονομία μου

A omnia ad Christum et gentes dicta sunt, ita et illa
 existimate esse dicta. Non enim indigent proselyti
 testamento; si, cum una et eadem lex omnibus
 circumcisis posita sit, de illis Scriptura sic loqui-
 tur: « Et apponetur etiam Geioras ad ipsos, et appo-
 netur ad domum Jacob¹⁶. » Tum etiam quia
 proselytus, qui circumcisis est, **216** ut ad popu-
 lum accedat, est instar indigenæ: nos autem, qui
 populi appellatione dignati sumus, gens tamen su-
 mus, eo quod circumcisi non simus. Præterea ridi-
 culum est, ut proselytorum quidem oculos aper-
 tos esse, vestros autem nequaquam; ac vos quidem
 cæcos et surdos, illos autem, illuminatos dici exi-
 stimetis. Res adhuc magis ridicula videbitur, si le-
 gem gentibus datam dicatis, vos autem ipsam
 illam legem non noveritis. Nam si nossetis, iram
 Dei metuissetis, nec filii iniqui essetis et errore
 vagantes; sed cavissetis ne eum semper dicentem
 audiretis: « Filii quibus non est fides in ipsis¹⁷.
 Et quis cæcus, nisi pueri mei? Et quis surdus, nisi
 qui dominantur eis? Et excæcati sunt servi Dei.
 Vidistis sæpe, et non observastis: apertæ aures ve-
 stræ, et non audistis¹⁸. » Num præclara hæc laus,
 quam Deus vobis tribuit, et Dei testimonium ser-
 vos decens? Non vos pudet eadem sæpe audire.
 nec Deo comminante contremiscitis; sed profecto
 populus estis insipiens et corde obduratus. « Pro-
 pterea ecce addam ut transferam populum hunc, »
 dicit Dominus, « et transferam eos: et perdam sa-
 pientiam sapientium, et intelligentiam intelligen-
 tium abscondam¹⁹. » Merito sane; neque enim
 sapientes estis aut prudentes, sed astuti et versuti;
 in hoc tantum sapientes ut male agatis; abscondi-
 tum autem Dei consilium aut fidele testamentum.
 Domini cognoscere, aut æternas semitas invenire
 non potestis. « Itaque excitabo, inquit, Israeli et
 Judæ semen hominum et semen pecudum²⁰. » Et
 per Isaiam de alio Israele sic loquitur: « In die
 illa erit tertius Israel in Assyriis et Ægyptiis be-
 nedictus in terra, quam benedixit Dominus Sa-

¹⁶ Isa. xiv, 1. ¹⁷ Deut. xxxii, 20. ¹⁸ Isa. xlii, 19. ¹⁹ Isa. xxix, 14. ²⁰ Jer. xxxi, 27.

(27) Καὶ ὅτι μὲν προσήλυτος. Nescio cur opti-
 mam lectionem Cl. Thirlbius prava emendatione
 attentaverit. Legit enim καὶ ἐτι μὲν, et mox ἐν τῷ
 λαῷ pro εἰς τῷ λαῷ. His verbis καὶ ὅτι μὲν secun-
 dam Justini rationem contineri patet ex his quæ
 sequuntur, πρὸς δὲ καὶ γελοῖον. Tres enim rationes
 affert, cur præclara illa testimonia ad proselytos
 Judæorum detorqueri non possint. Prima, quia Ju-
 dæis et proselytis una et eadem lex; non ergo in
 proselytis promissio novæ legis impletur. Secunda,
 quia Judæi et proselyti unus sunt populus, unde
 manifesta conclusio est proselytos non esse illam
 gentium hæreditatem Christo promissam. Tertia
 denique, quia absurdum foret proselytos illumina-
 tos dici, cæcos vero Judæos.

(28) Εἰς τῷ λαῷ προσκχωρηκέναι. Sic legitur
 in codice Claromontano, excepto quod habet τῷ
 καὶ τῷ pro τῷ λαῷ. Legitur etiam προσκχωρηκέ-
 ναι in Reg. et apud R. Stephanum. Sed in editiones
 Græco-Latinas (Londinenses tamen excipio) vitiosa

D Sylburgii conjectura inducit προσκχωρηκέναι. Multo
 aptior erit sententia si monstratam in codice Clarom-
 ontano viam sequentes, legamus εἰς τὸ τῷ λαῷ
 προσκχωρηκέναι, proselytus, qui circumcisis est
 ut ad populum accedat. Sed subabsurda inesset
 dubitatio his verbis: « Proselytus circumcisis, si
 ad populum accedat, » quasi ex proselytis circum-
 cisis alii adjungerentur populo, alii non.

(29) Ὁμοίως. Langus legit ὁμοῦς et paulo post
 ὑμῶν δὲ οὐ· καὶ ὑμᾶς. Liqueat hunc esse sensum S.
 martyris.

(30) Καὶ ὅτι γελοῖότερον. Hic etiam conjicit vir
 eruditus legendum καὶ ἐτι. Probabilior sane conje-
 ctura, eique libenter assentior; quanvis illud καὶ
 ὅτι eodem sensu, ac paulo ante, intelligi possit.

(31) Εἰ δὲ γε. Legendum esse εἴθετε, ut in Bibliis
 observavit eruditus Thirlbius, ac Isaiæ hæc verba et
 sequentia restituit, quæ Justino in aliis editionibus
 perperam attributa fuerant.

Atque hæc quidem, Trypho, quantum licet, edisserens, propter eos qui tecum hodie venerunt, eadem conor dicere, breviter tamen et concise.

At ille: Recte, inquit, facis, ac etiamsi pluribus et eadem iterum dicas, scito me et eos qui adsunt audiendo delectari.

119. *Christiani populus sanctus Abrahæ promissus. Vocati sunt ut Abraham.* — Tum ego: Putatis, o viri, futurum fuisse, ut hæc in Scripturis intelligere possemus, nisi voluntate ejus, qui hæc voluit, intelligendi gratiam accepissemus? nimirum ut et illud fiat quod tempore Moysis dictum est: « Irritaverunt **212** me in alienis, in abominacionibus suis exacerbaverunt me. Sacrificaverunt dæmoniis, quæ non noverunt: novi et recentes venerunt, quos non noverunt patres eorum. Deum, qui te genuit, dereliquisti, et oblitus es Dei nutrientis te. Et vidit Dominus, et zelavit; et exacerbatus est propter iram filiorum suorum et filiarum, et dixit: Avertam faciem meam ab eis, et ostendam quid erit eis in novissimis; quoniam generatio perversa est, filii quibus non est fides in eis. Ipsi ad zelum provocaverunt me in non deo, exacerbaverunt me in idolis suis; et ego provocabo eos ad zelum in non gente; in gente stulla irritabo illos. Quoniam ignis accensus est ex furore meo: et ardehit usque ad infernum. Devorabit terram et genimina ejus, comburet fundamenta montium: congregabo in eos mala⁶⁶. » Et postquam justus ille occisus est, nos populus alter refluimus, et novæ ac florentes spicæ germinavimus, quemadmodum dixerunt propheta: « Et confugient gentes multæ ad Dominum in die illa in populum, et habitabunt in medio universæ terræ⁶⁷. » Nos autem non modo populus, sed etiam populus sanctus sumus, ut jam demonstravimus⁶⁸. « Et vocabunt eum populum sanctum, redemptum a Domino⁶⁹. » Quapropter non contemendus populus sumus, nec barbara natio, nec quales Carum aut Phrygum nationes. Sed nos quoque elegit Deus et manifestus apparuit non interrogantibus eum: « Ecce Deus sum, inquit, genti non invocanti nomen meum⁷⁰. » Hæc enim illa gens est, quam olim Deus pollicitus est Abrahæ, eumque multarum gentium patrem a se institutum iri promisit, non Arabum, nec Ægyptiorum, nec Idumæorum patrem futurum dicens. Nam et Ismael pater magnæ gentis exstitit, magnæ etiam Esau, et Ammonitarum magna nunc exstat multitudo. Noe autem ipsius etiam Abrahæ pater, ac totius prorsus hominum generis fuit; ac alii aliorum progenitores

⁶⁶ Deut. xxxii 16-23. ⁶⁷ Zach. ii, 11. ⁶⁸ supra n. 110. ⁶⁹ Isa. lxxii, 12. ⁷⁰ Isa. lv, 5.

(41) H. e. Incarnationem Filii ac vocationem gentium. **OTTO**.

(12) *Karōw*. Allusio est ad Homericum illud *Iliad.* viii, v. 867: *Karōw* ἡγήσατο βαρβαροφώνων. **STLBERG** — Etiam Phryges magno laborabant contemptu. Cicero, *pro Flacco*, c. 27, proverbium commemorat, « Phrygem plagis fieri solere melio-

rem. » **OTTO**.

Κάκεινος· Εὖ ποιεῖς, ἔφη· κἄν διὰ πλείονων δὲ καὶ τὰ αὐτὰ πάλιν λέγῃς, χαίρειν με καὶ τοὺς συνόντας τῇ ἀκροάσει γίνωσκε.

119. Ἐγὼ τε αὖ εἶπον· Οἴσθε ἂν ἡμᾶς ποτε, ὦ ἄνδρες, νενοηκέναι δυνηθῆναι ἐν ταῖς Γραφαῖς ταῦτα (41), εἰ μὴ θελήματι τοῦ θελήσαντος αὐτὰ ἐλάβομεν χάριν τοῦ νοῆσαι; ἵνα γένηται· καὶ τὸ λελεγμένον ἐπὶ Μωϋσῆως· « Παρώξυνάν με ἐπ' ἄλλοτριος, ἐν βδελύγμασιν αὐτῶν ἐξεπίκρανάν με. Ἔθυσαν δαιμονίοις οἷς οὐκ οἶδασι· καινοὶ καὶ πρόσφατοι ἦκασιν, οὓς οὐκ ᾔδεισαν οἱ πατέρες αὐτῶν. Θεὸν τὸν γέννησαντὰ σε ἐγκατέλιπες, καὶ ἐπελάθου Θεοῦ τοῦ τρέφοντός σε. Καὶ εἶδε Κύριος, καὶ ἐζήλωσε, καὶ παρωξύνθη δι' ὄργην υἱῶν αὐτοῦ καὶ θυγατέρων· καὶ εἶπεν· Ἀποστρέψω τὸ πρόσωπόν μου ἀπ' αὐτῶν, καὶ δεῖξω τί ἔσται αὐτοῖς ἐπ' ἐσχάτων· ὅτι γενεὰ ἐξεστραμμένη ἐστίν, υἱοὶ οἷς οὐκ ἐστὶ πίστις ἐν αὐτοῖς. Αὐτοὶ παρεζήλωσάν με ἐπ' οὐ θεῶ, παρώργισάν με ἐν τοῖς εἰδώλοις αὐτῶν· καγὼ παραζηλώσω αὐτούς ἐπ' οὐκ ἔθνει, ἐπ' ἔθνει ἀσυνέτω παροργιστῶ αὐτούς· ὅτι πῦρ ἐκκέκαυται ἐκ τοῦ θυμοῦ μου, καὶ καυθήσεται· ἕως ἧδου. Καταφάγεται τὴν γῆν καὶ τὰ γεννήματα αὐτῆς, φλέξει θεμέλια ὀρέων· συνάξω εἰς αὐτούς κακὰ. » Καὶ μετὰ τὸ ἀναιρεθῆναι τὸν δίκαιον ἐκεῖνον, ἡμεῖς λαὸς ἔτερος ἀνεθῆκαμεν, καὶ ἐδλασθησαμεν στάχυνς καινοὶ καὶ εὐθαλεῖς, ὡς ἔφασαν οἱ προφηταί· « Καὶ καταφεύξονται ἔθνη πολλὰ ἐπὶ τὸν Κύριον ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ εἰς λαὸν, καὶ κατασκηνοῦσιν ἐν μέσῳ τῆς γῆς πάσης. » Ἡμεῖς δὲ οὐ μόνον λαὸς, ἀλλὰ καὶ λαὸς ἅγιος ἔσμεν, ὡς ἐδειξάμεν ἤδη. « Καὶ καλέσουσιν αὐτὸν λαὸν ἅγιον, λευτερωμένον ὑπὸ Κυρίου. » Οὐκοῦν οὐκ εὐκαταφρόνητος δῆμός ἐσμεν, οὐδὲ βάρβαρον φύλον, οὐδὲ ὅποια *Καρῶν* (12) ἢ *Φρυγῶν* ἔθνη· ἀλλὰ καὶ ἡμᾶς ἐξελέξατο ὁ Θεός, καὶ ἐμφανῆς ἐγενήθη τοῖς μὴ ἐπερωτώσιν αὐτόν. « Ἰδοὺ Θεός ἐίμι (13), φησὶ, τῷ ἔθνει οἷ οὐκ ἐπεκαλέσαντο τὸ ὄνομά μου. » Τοῦτο γάρ ἐστιν ἐκεῖνο τὸ ἔθνος ὃ πάλαι τῷ Ἀβραάμ ὁ Θεός ὑπέσχετο, καὶ πατέρα πολλῶν ἐθνῶν θήσειν ἐπιγγεῖλατο, οὐκ Ἀράβων, οὐδ' Αἰγυπτίων, οὐδ' Ἰδουμαίων λέγων· ἐπεὶ καὶ Ἰσμαὴλ μεγάλου πατρὸς ἔθνος ἐγένετο, καὶ Ἡσαῦ· καὶ Ἀμανιτῶν ἐστὶ νῦν πολὺ πλῆθος. Νῦν δὲ καὶ αὐτοῦ Ἀβραάμ πατρὸς ἦν, καὶ ἀπλῶς παντὸς ἀνθρώπων γένους· ἄλλοι δὲ ἄλλων πρόγονοι. Τί οὖν πλέον ἐνθάδε ὁ Χριστὸς χαρίζεται τῷ Ἀβραάμ; Ὅτι διὰ τῆς ὁμοίας κλησεως φωνῆ ἐκάλεσεν αὐτόν, εἰπῶν ἐξελεθῆν ἀπὸ τῆς γῆς ἐν ᾗ ἔκει, καὶ ἡμᾶς δὲ ἀπαντας δι' ἐκείνης τῆς φωνῆς ἐκάλεσε, καὶ ἐξέλωμεν

rem. » **OTTO**.

(13) *Ἰδοὺ Θεός ἐίμι*. In Bibliis legitur, εἶπα, Ἰδοὺ ἐίμι τῷ ἔθνει. Ex quibus Justinus intelligi potest, si quid habeant obscuri illius verba; at minime emendandus videtur, nec in ea re assentiri possum erudito Londinensi editori. Deum enim hic loqui satis audmadvertitur ex verbo φησὶ.

ἦδη ἀπὸ τῆς πολιτείας ἐν ἣ ἐζῶμεν κατὰ τὰ κοινὰ τῶν ἄλλων τῆς γῆς οἰκητόρων κακῶς ζῶντες· καὶ σὺν τῷ Ἀβραάμ τὴν ἀγίαν κληρονομίᾳσμεν γῆν, εἰς τὸν ἀπέραντον αἰῶνα τὴν κληρονομίαν ληψόμενοι, τέκνα τοῦ Ἀβραάμ διὰ τὴν ὁμοίαν πίστιν ὄντες. Ὅν γὰρ τρόπον ἐκεῖνος τῇ φωνῇ τοῦ Θεοῦ ἐπίστευσε, καὶ ἐλογίσθη αὐτῷ εἰς δικαιοσύνην, τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ ἡμεῖς τῇ φωνῇ τοῦ Θεοῦ, τῇ διὰ τε τῶν ἀποστόλων τοῦ Χριστοῦ λαληθείᾳ, πάλιν καὶ τῇ διὰ τῶν προφητῶν κηρυχθείᾳ ἡμῖν πιστεύσαντες, μέχρι τοῦ ἀποθνήσκειν πᾶσι τοῖς ἐν τῷ κόσμῳ ἀπεταξάμεθα. Ὑμοῖόπιστον οὖν τὸ ἔθνος, καὶ θεοσεβῆς, καὶ δίκαιον, εὐφραίνον τὸν πατέρα, ὑπισχνεῖται αὐτῷ, ἀλλ' οὐχ ἡμᾶς· εἰς οὐκ ἔστι πίστις ἐν αὐτοῖς. »

120. Ὅρατε μέντοι ὡς καὶ τῷ Ἰσαάκ τὰ αὐτὰ B καὶ τῷ Ἰακώβ ὑπισχνεῖται. Οὕτω γὰρ λέγει τῷ Ἰσαάκ· « Καὶ εὐλογηθήσονται ἐν τῷ σπέρματί σου πάντα τὰ ἔθνη τῆς γῆς. » Τῷ δὲ Ἰακώβ· « Καὶ εὐλογηθήσονται ἐν σοὶ πᾶσαι αἱ φυλαὶ τῆς γῆς, καὶ ἐν τῷ σπέρματί σου. » Οὐκέτι τοῦτο τῷ Ἠσαῦ, οὐδὲ τῷ Ῥουβὶμ λέγει, οὐδὲ ἄλλῳ τινί, ἀλλ' ἐκεῖνοις ἐξ ὧν ἐμελλεν ἔσεσθαι κατὰ τὴν οἰκονομίαν τὴν διὰ τῆς Παρθένου Μαρίας ὁ Χριστός. Εἶγε δὲ καὶ τὴν εὐλογίαν Ἰούδα καταμάθοις, Ἰδοὺς ἂν ὁ λέγων. Μεριζεῖται γὰρ τὸ σπέρμα ἐξ Ἰακώβ, καὶ διὰ Ἰούδα καὶ Φαρές, καὶ Ἰεσσαὶ καὶ Δαβὶδ κατέρχεται. Ταῦτα δ' ἦν σύμβολα ὅτι τινὲς τοῦ γένους ἡμῶν εὐρεθήσονται τέκνα Ἀβραάμ, καὶ ἐν μερίδι τοῦ Χριστοῦ εὐρισκόμενοι· ἄλλοι δὲ τέκνα μὲν τοῦ Ἀβραάμ, ὡς ἡ ἄμμος δὲ ἡ ἐπὶ τὸ χεῖλος τῆς θαλάσσης ὄντες, ἥτις ἄγονός τε καὶ ἀκαρπός, πολλὴ μὲν καὶ ἀναριθμητός ὑπάρχουσα, οὐδὲν δὲ ὄλως καρπογονοῦσα, ἀλλὰ μόνον τὸ ὕδωρ τῆς θαλάσσης πίνουσα. Ὅπερ καὶ τὸ ἐν τῷ γένει ἡμῶν πολὺ πλῆθος ἐλέγχεται, πικρίας μὲν διδάγματα καὶ ἀθεότητος συμπίνοντες, τὸν δὲ τοῦ Θεοῦ λόγον ἀποπτύοντες. Φησὶ γοῦν καὶ ἐν τῷ Ἰούδα· « Οὐκ ἐκλείψει ἄρχων ἐξ Ἰούδα, καὶ ἡγούμενος ἐκ τῶν μηρῶν αὐτοῦ, ἕως ἂν ἔλθῃ τὰ ἀποκείμενα αὐτῷ· καὶ αὐτὸς ἔσται προσδοκία ἐθνῶν. » Καὶ τοῦτο ὅτι οὐκ εἰς Ἰούδαν ἐβρέθη, ἀλλ' εἰς τὸν Χριστὸν, φαίνεται. Καὶ γὰρ Ἰούδαν πάντες οἱ ἀπὸ τῶν ἐθνῶν πάντων οὐ προσδοκῶμεν, ἀλλὰ Ἰησοῦν τὸν καὶ τοὺς πατέρας ἡμῶν ἐξ Αἰγύπτου ἐξαγαγόντα. Μέχρι γὰρ τῆς παρουσίας τοῦ Χριστοῦ ἡ προφητεία προεκήρυσεν· « Ἔως ἂν ἔλθῃ ὃ ἀπόκειται, καὶ αὐτὸς ἔσται προσδοκία ἐθνῶν. » Ἐλήλυθε τοιγαροῦν, ὡς καὶ ἐν πολλοῖς ἀπεδείξαμεν, καὶ προσδοκᾶται πάλιν παρέσεσθαι ἐπάνω τῶν νεφελῶν Ἰησοῦς, οὗ τὸ ὄνομα βεβηλοῦτε ἡμεῖς, καὶ βεβηλοῦσθαι ἐν πάσῃ τῇ γῇ ἐξερραζέσθε. Δυνατὸν δὲ ἦν μοι, ἔργη, ὡ ἄνδρες, μάχεσθαι πρὸς ὑμᾶς περὶ τῆς λέξεως ἣν ὑμεῖς ἐξηγεῖσθε, λέγοντες εἰρηθεῖν· « Ἔως ἂν ἔλθῃ τὰ ἀποκείμενα αὐτῷ· » ἐπειδὴ οὐχ οὕτως ἐξηγήσαντο οἱ Ἐβδομήκοντα, ἀλλ'· « Ἔως ἂν ἔλθῃ ὃ ἀπόκειται. » Ἐπειδὴ δὲ τὰ ἀκόλουθα μηνύει, ὅτι περὶ Χριστοῦ

fuere. Quid igitur amplius hic Abraham gratificatur Christus? Quod eum voce per similem vocationem vocavit, cum e terra, quam incolebat, exire jussit, ac nos omnes per illam vocem vocavit, jamque exivimus ex illo vitæ genere, in quo prave secundum communem ceterorum terræ incolarum morem versabamur; et cum Abrahamo sanctæ terræ hæredes erimus, hæreditatem in infinitum ævum cernentes, quippe cum filii Abraham propter similem fidem simus. Quemadmodum enim ille voci Dei credidit, et reputatum est ei ad justitiam: ita et nos postquam voci Dei tum per apostolos Christi denuo prædicatæ, tum per prophetas nobis promulgatæ credidimus, ad mortem usque omnibus reigitor similis fidei et Dei cultricem et justam, quæque patrem suum lætitia perfundat, at nequaquam vos ei promisit, et in quibus non est fides in ipsis'.

120. *Christiani Isaaco etiam et Jacobo et Judæ promissi.* — Videte quomodo eadem et Isaac et Jacob promittat. Ita enim dicit ad Isaac: « Et benedicentur in semine tuo omnes gentes terræ ». Et 213 ad Jacob: « Et benedicentur in te omnes tribus terræ et in semine tuo ». Non id jam Esau aut Ruben dicit, aut alii cuiquam, sed iis ex quibus Christus, secundum illam ex Virgine Maria dispensationem, oriturus erat. Quod si et Judæ benedictionem consideres, quæ dico perspicies. Dividitur enim semen ex Jacob, et per Judam et Phares et Jesse et Davidem deducitur. Hæc autem futurum significabant, ut quidam ex vestro genere filii Abraham invenirentur, et in parte Christi censerentur; alii autem filii quidem Abraham, sed instar arenæ in maris littore jacentis essent, quæ est infecunda et infructuosa, ac plurima quidem et innumerabilis, sed nullum omnino fructum ferens, ac tantum maris aquam ebibens. Cujus quidem rei etiam magna illa in vestro genere multitudo arguitur, ut qui amaritudinis et impietatis doctrinas bibant, verbum autem Dei respuant. Ait igitur et in Juda: « Non deficiet princeps ex Juda, et dux de femore ejus, donec veniat, quæ reposita sunt ei; et ipse erit expectatio gentium ». Atque hoc non in Judam, sed in Christum dictum esse liquet. Non enim Judam nos omnes ex omnibus gentibus expectamus, sed Jesum, qui et patres vestros ex Ægypto eduxit. Nam usque ad Christi adventum prophetia prænuntiabat: « Donec veniat cui repositum est, et ipse erit expectatio gentium. » Venit igitur, ut multis demonstravimus, ac rursus venturus expectatur ex altis nubibus Jesus, cujus nomen profanatum et ut in toto orbe profanetur, operam datis. Poteram equidem contra vos decertare de voce illa, quam ita interpretamini, ut dictum esse asseratis: « Donec veniant, quæ reposita sunt ei. » Neque enim ita interpretati sunt Septuaginta, sed? « Donec veniat cui repositum est. » Sed quia hæc in Christum dicta esse patet ex his quæ sequuntur (sic enim

¹ Deut. xxxii, 20.

² Gen. xxii, 18.

³ Gen. xxviii, 14.

⁴ Gen. xlix, 10.

habent : « Et ipse erit expectatio gentium », de A
 vocula in contentionem vobiscum non venio; quem-
 admodum nec ex Scripturis, quas non agnoscitis,
 id est ex recitatis a me Jeremiæ prophetæ, Esdræ
 et Davidis verbis demonstrationem de Christo per-
 ficere studui, sed ex iis quæ hæctenus ratæ a vobis
 habentur. Quas quidem si intellexissent doctores
 vestri, probe sciatis deleturos fuisse; quemadmo-
 dum et eas deleverunt, quæ mortem Isaïæ spe-
 ciant, quem serra lignea dissecebatis. Christi my-
 sterium id quoque, qui genus vestrum bifariam di-
 visurus est, et alios quidem pro meritis regno æter-
 no cum sanctis patriarchis et prophetis dignaturus
 est; alios vero in ignis inextincti condemnationem
 cum similibus ex omni gente incredulis et immu-
 tari nolentibus immixturum se jam pronuntiavit. B
 « Venient enim, inquit, ab oriente et occidente,
 et recumbent cum Abraham, Isaac et Jacob in re-
 gno cælorum: filii autem regni ejicientur in tene-
 bras exteriores ». » Atque hæc quidem dixi, quia
 ita sum affectus animo, ut nihil prorsus dixerim,
 in quo aliud curem, quam ut verum dicam, nemi-
 nem reverituros, etiamsi e vestigio discerpi a vobis
 oporteat. Namque ex meo genere, id est ex Sama-
 ritanis, 214 neminem curans, cum Cæsarem obla-
 to ad acta scripto compellarem, dixi eos errore
 decipi, ut qui Simoni gentis suæ mago fidem habe-
 rent, quem Deum supra omnem principatum et
 potestatem et virtutem esse dicunt.

121. *Ex eo quod gentes in Jesum credunt, cum esse C*
Christum patet. — Cumque illi conticescerent, hæc

^b Matth. viii, 11.

(14) Ἀραγῆ ἐπεποιήκισαν. Eadem docent Ire-
 næus lib. iii, cap. 21; Eusebius lib. vi *Demonstr.*
evang. pag. 257; Jovius apud Photium.

(15) Καὶ ταῦτα εἶπον. Sic emendatum est in edi-
 tionibus Græco-Latinis pro eo quod apud R. Ste-
 phanum est καὶ ταῦτα εἶπεν.

(16) Τῶν Σαμαρέων. Eadem habemus de Sama-
 ritanis sub linem *Apologiæ* II; de Simone autem
 vide *Apol.* I, n. 56.

(17) Ἐγγράφως. Non quodlibet scriptum videtur
 hac voce significari, sed scriptum ad acta oblatum.
 Dux quidam, teste Eusebio lib. ix *Hist. eccles.*, c. 5,
 in urbe Phœnicæ Damasco, cum impuras quas-
 dam mulieres e foro rapuisset, miseras coegit λέ-
 γειν ἐγγράφως se Christianas fuisse et flagitiorum, D
 quæ a Christianis gererentur, conscias. Probat Va-
 lesius illud λέγειν ἐγγράφως reddendum esse: « Pub-
 lice editis apud acta testimoniis dicere. » Apud
 eundem Eusebium lib. vii, c. 11, pag. 258, ea quæ
 Emilianus præfectus S. Dionysio ejusque sociis ἀ-
 γράφως dixerat, opponuntur iis quæ tunc in acta
 referebantur. Apud Photium cod. 52, quidam Mes-
 saliani ἐγγράφως convicti fuisse dicuntur, quod ad
 vomitum rediissent. S. Basilus de baptismi pro-
 missis ait lib. I *De baptismo*, cap. 3: Ὅσαπερ ἐγγρα-
 φον ὁμολογῶν συνεθέμεθα, quod quidem videtur ex-
 phicari posse ex his Optati verbis lib. II, p. 34:
 « Fides credentium et professio, quæ apud acta
 conficitur angelorum. » Videtur ergo Justinus, dum
 se ἐγγράφως Cæsarem allocutum esse dicit, ejus-
 modi scriptum designare quod ad acta oblatum et
 depositum fuerit. Atque id confirmat Justinus qui
 et *Apologiæ* suam scriptam etiam ac populo Roma-

εἰρηται (οὕτω γὰρ ἔχουσι: « Καὶ αὐτοὶ ἔσται προ-
 δοκία ἐθνῶν ») οὐ περὶ τοῦ λεξειδίου συζητήσαι ὑμῖν
 ἐρχομαι, ὅνπερ τρόπον οὐδὲ ἀπὸ τῶν-μη ὁμολογου-
 μένων ὑφ' ὑμῶν Γραφῶν, ὧν καὶ ἀνιστόρησα, ἀπὸ
 λόγων Ἱερεμίου τοῦ προφήτου, καὶ Ἐσδρα, καὶ Δα-
 βίδ, τὴν ἀπόδειξιν τὴν περὶ τοῦ Χριστοῦ ποιήσασθαι
 ἐσπούδασα, ἀλλ' ἀπὸ τῶν ὁμολογουμένων μέχρι νῦν
 ὑφ' ὑμῶν. ἂ εἰ ἐνενοήκεισαν οἱ διδάσκαλοι ὑμῶν, εὔ-
 ἴστε ὅτι ἀφανῆ ἐπεποιήκεισαν (14), ὧς καὶ τὰ περὶ
 τὸν θάνατον Ἡσαίου, ὃν πρὶον ξυλίνω ἐπίρρισατε, μω-
 στήριον καὶ αὐτὸ τοῦ Χριστοῦ τοῦ τέμνειν ὑμῶν τὸ
 γένος διχῆ μέλλοντος, καὶ τοὺς μὲν ἀξίους σὺν τοῖς
 ἀγίοις πατριάρχεις καὶ προφήταις τῆς αἰωνίου βασι-
 λείας καταξιῶν μέλλοντος. τοὺς δὲ ἐπὶ τὴν καταδίκην
 τοῦ ἀσθέστου πυρὸς σὺν τοῖς ὁμοιοῖς ἀπειθέσι καὶ
 ἀμεταθέτοις ἀπὸ πάντων τῶν ἐθνῶν πέμψειν ἤδη
 φήσαντος. « Ἦξουσι γὰρ, εἶπεν, ἀπὸ δυσμῶν καὶ
 ἀνατολῶν, καὶ ἀνακλιθήσονται μετὰ Ἀβραάμ, καὶ
 Ἰσαάκ καὶ Ἰακώβ ἐν τῇ βασιλείᾳ τῶν οὐρανῶν. οἱ
 δὲ υἱοὶ τῆς βασιλείας ἐκδιληθήσονται εἰς τὸ σκότος τὸ
 ἐξώτερον. » Καὶ ταῦτα εἶπον (15), ὅτι οὐδὲν οὐδενὸς
 φροντίζων ἢ τοῦ τάληθὲς λέγειν, λέγοιμι, οὐδένα
 δυσωπήσασθαι μέλλων, κἀν δὲ παραυτίκα ὑφ' ὑμῶν
 μελισθῆναι. Οὐδὲ γὰρ ἀπὸ τοῦ γένους τοῦ ἐμοῦ, λέγω
 δὲ τῶν Σαμαρέων (16), τινὸς φροντίδα ποιούμενος,
 ἐγγράφως (17) Καίσαρι προσομιλῶν, εἶπον πλανᾶ-
 σθαι αὐτοὺς σπειθομένους τῷ ἐν τῷ γένει αὐτῶν μά-
 γω Σίμωνι, ὃν Θεὸν ὑπὲρ ἅνω πάσης ἀρχῆς καὶ ἐξου-
 σίας καὶ δυνάμεως εἶναι λέγουσι.

121. Καὶ ἡσυχίαν ἀγόντων αὐτῶν, ἔφερον (18).
 Διὰ Δαβὶδ περὶ τούτου λέγων (19) τοῦ Χριστοῦ, ὧ

no dicavit, et ab imperatoribus postulat n. 56, ut
 senatum et populum Romanum ad iudicium his de re-
 bus ferendum advocet. Verti etiam posset, *Cæsarem*
scripto actis consignato compellabi. Sed quia
 Justinus hoc loco magis videtur commemorare quid
 petierit, quam quid impetraverit, reddere malui,
oblato ad acta scripto, id est, quod petii ut in acta
 reciperetur. — Ἐγγράφως. Maranus vult reddi
 « oblato ad acta scripto, » h. e. quod petii ut in
 acta reciperetur — vel (in *Addend.*) « scripto actis
 consignato, » ut quid impetraverit dicat. Loca a V.
 D. allata non multum valent. Justinus vult expri-
 mere se non ore sed *scripto* Cæsarem compellasse.
 Respicit autem alterutram *Apologiam*: scilicet in
 utraque *Simonem Magum* et *Samaritanos* diserte
 commemorat. Ita enim, *Apol.* II, c. 15: Καὶ τοῦ ἐν
 τῷ ἐμῷ ἔθνει ἀσεβοῦς καὶ πλάνου Σιμωνιανοῦ διδά-
 γματος κατεφρόνησα. Cum vero martyr, ut Grubius
 (*Spicileg. SS. PP.* t. I, p. 158 sq.) admonuit,
 rem ipsam in *Apol.* I, c. 26, dixerit his verbis:
 Καὶ σχεδὸν πάντες μὲν Σαμαρεῖς, ὀλίγοι δὲ καὶ ἐν
 τοῖς ἄλλοις ἔθνεσιν, ὡς τὸν πρῶτον θεὸν ἐκείνον ὁμο-
 λογοῦντες, ἐκείνον καὶ προσκυνοῦσι (coli. c. 56.) —
 Cumque circumstantiæ loci et temporis vix patiantur
 dialogum cum Tryphone Ephesi habitum *Apologiæ*
 posteriori posteriorem facere (hac enim oblata
 non amplius Roma abiisse nec diu supervivisse
 vulgo putatur Justinus), in communi sententia ac-
 quiesco, qua prioris *Apologiæ* hic respectus ha-
 betur. OTTO.

(18) Ἐφερον. Mallet Sylburgius ἐπέφερον.

(19) Δεῖγων. Supple Γραφῆ vel Θεός.

φλοι, οὐκέτι « ἐν τῷ σπέρματι αὐτοῦ » εἶπεν εὐλο-
γηθήσεται τὰ ἔθνη, ἀλλὰ « ἐν αὐτῷ. » Οὕτω δὲ ἐκεῖ
ἔστι· « Τὸ ὄνομα αὐτοῦ εἰς τὸν αἰῶνα ὑπὲρ τὸν ἥλιον
ἀνατελεῖ· καὶ ἐνευλογηθήσονται ἐν αὐτῷ πάντα τὰ
ἔθνη. » Εἰ δὲ ἐν τῷ Χριστῷ εὐλογεῖται τὰ ἔθνη πάν-
τα, καὶ ἐκ πάντων τῶν ἔθνῶν ἐπὶ τούτων πιστεύομεν,
καὶ αὐτός ἐστιν ὁ Χριστός, καὶ ἡμεῖς οἱ δι' αὐτοῦ
εὐλογημένοι· τὸν μὲν ἥλιον ὁ Θεὸς ἐδεδώκει πρότε-
ρον εἰς τὸ προσκυνεῖν αὐτὸν, ὡς γέγραπται· καὶ οὐ-
δένα οὐδέποτε ἰδεῖν ἔστιν ὑπομείναι διὰ τὴν πρὸς
τὸν ἥλιον πίστιν ἀποθανεῖν· διὰ δὲ τὸ ὄνομα τοῦ
Ἰησοῦ, ἐκ παντὸς γένους ἀνθρώπων καὶ ὑπομείναν-
τας καὶ ὑπομένοντας πάντα πάσχειν ὑπὲρ τοῦ μὴ ἀρ-
νήσασθαι αὐτὸν, ἰδεῖν ἔστι. Πυρῶδέστερος γὰρ αὐτοῦ
ὁ τῆς ἀληθείας καὶ σοφίας λόγος, καὶ φωτεινότερος
μᾶλλον τῶν ἡλίου δυνάμεων ἐστι, καὶ εἰς τὰ βάθη
τῆς καρδίας καὶ τοῦ νοῦ εἰσδύων. Ὅθεν καὶ ὁ λόγος
ἔφη· « Ὑπὲρ τὸν ἥλιον ἀνατελεῖ τὸ ὄνομα αὐτοῦ. »
Καὶ πάλιν· « Ἀνατολὴ ὄνομα αὐτοῦ, » Ζαχαρίας φη-
σί. Καὶ περὶ τοῦ αὐτοῦ λέγων εἶπεν, ὅτι « Κόφονται
φυλὴ κατὰ φυλὴν. » Εἰ δὲ ἐν τῇ ἀτίμῳ καὶ ἀειδί
καὶ ἐξουθενημένῃ πρώτῃ παρουσίᾳ αὐτοῦ τοσοῦτον
εἰλαμψε καὶ ἰσχυσεν, ὡς ἐν μηδενὶ γένει ἀγαεῖσθαι
αὐτὸν, καὶ ἀπὸ παντὸς μετάνοιαν πεποιήσθαι ἀπὸ τῆς
καλαιᾶς κακῆς ἐκάστου γένους πολιτείας, ὥστε καὶ
τὰ δαιμόνια (20) ὑποτάσσασθαι αὐτοῦ τῷ ὀνόματι,
καὶ πάσας τὰς ἀρχὰς καὶ τὰς βασιλείας (21) τούτου
τὸ ὄνομα παρὰ πάντας τοὺς ἀποθανόντας δεδοκίμα-
σὺς ἐκ παντὸς τρόπου (22) ἐν τῇ ἐνδόξῳ αὐτοῦ παρου-
σίᾳ καταλύσει πάντας τοὺς μισήσαντας αὐτὸν καὶ τοὺς
αὐτοῦ ἀδίκως ἀποστάντας· τοὺς δὲ ἰδίους ἀναπαύσει,
ἀποκτιδοὺς αὐτοῖς τὰ προσδοκώμενα πάντα; Ἡμῶν
οὖν ἐδόθη καὶ ἀκοῦσαι καὶ συνεῖναι καὶ σωθῆναι διὰ
τούτου τοῦ Χριστοῦ, καὶ τὰ τοῦ Πατρὸς ἐπιγινῶναι πάν-
τα (23). Διὰ τοῦτο ἔλεγε πρὸς αὐτόν· « Μέγα σοὶ
ἔστι τοῦ κληθῆναι σε παῖδά μου, τοῦ στήσαι τὰς φυ-
λὰς τοῦ Ἰακώβ, καὶ τὰς διασποράς τοῦ Ἰασηλ
ἐπιστρέψαι. Τέθεικά σε εἰς φῶς ἔθνῶν, τοῦ εἶναι σε

ἰσα. κχι, 6.

(20) Ὅστε καὶ τὰ δαιμόνια. Legit Cl. Thirlbius
ὡς τε. Sed hæc satis commode referuntur ad ea
quæ proxime præcedunt. Perspicuum enim est for-
midiosam illam, quam Christi nomen dæmonibus
et potestatibus terræ incubabat, fructum esse evan-
gelii in toto terrarum orbe prædicati.

(21) Καὶ τὰς βασιλείας. Sic etiam infra n. 151,
prædictum esse ostendit fore, ut omnes principatus
et regna Christum metuerent. Non possunt de fu-
tura regum conversione hæc intelligi, tum quia
nunquam illos veritatis insectandæ finem facturos
declarat Justinus supra n. 39, tum quia præsentem
rerum statum indicat, cum ait principatus omnes
et regna nomen Christi supra omnes defunctos
formidare. Sic etiam supra n. 50, de Christo : Ὅν
καὶ τὰ δαιμόνια φρίσσει καὶ πᾶσαι ἀπλῶς αὐτῶν ἀρχαὶ
καὶ ἐξουσίαι τῆς γῆς. Regna et principatus et po-
tates his in locis, ut sæpe alias, apud Græcos et
Romanos scriptores, idem sonant ac reges et præ-
sides et magistratus. Sed quomodo hanc omnium
potestatum adversus Christum reverentiam concili-
abimus cum blasphemis, quas in Christum evoca-
bant, et suppliciis, quibus Christianos afflicie-
bant? Justini testimonium multa confirmant. Non
enim dubium quin Christianorum miracula, vitæ

adjeci : Per Davidem, amici, de hoc Christo loquens
Scriptura non jam in « semine ejus » dicit benedi-
ctum iri gentes, sed « in ipso. » Sic autem ibi est :
« Nomen ejus in sæculum super solem exorietur :
et benedicentur in ipso omnes gentes ». Porro,
si in Christo benedicuntur omnes gentes, et ex
omnibus gentibus in hunc credimus; cum ipse Chri-
stus est, tum nos per eum benedicti. Solem quidem
Deus dederat prius ad adorandum, quemadmodum
scriptum est ; nec quisquam unquam exstitit, qui
mortem propter fidem in solem oppeteret. At ex
omni genere hominum videre est, qui propter no-
men Jesu quælibet supplicia et pertulerint et per-
ferant, ne illum negent. Ardentior enim est illius
veritatis et sapientiæ sermo et lucidior multo solis
virtutibus, et in recessus cordis et mentis penetrat.
Unde et Scriptura dicit : « Super solem oriatur no-
men ejus. » Et rursus : « Oriens nomen ejus, » in-
quit Zacharias, qui de eodem loquens ait : « Plan-
gent tribus secundum tribum. » Quod si in primo
adventu, qui inglorius et informis et despectus fuit,
tantum resplenduit, ac tantum valuit, ut nulla in
gente ignotus sit, sed ubique homines ex veteri cu-
jusque gentis malo vivendi genere poenitentiam
agant, unde ipsi etiam dæmones ejus nomini sub-
jiciuntur, ac principatus omnes et regna nomen
ejus supra omnes defunctos reformidant; nonne in
glorioso adventu omnes prorsus evertet, qui eum
oderint et qui ab eo inique defecerint; suos autem
inducet in requiem, omnibus eos expectatis bonis
remunerans? Nobis igitur datum est et audire et
intelligere et salvari per hunc Christum, et omnia
a Patre revelata cognoscere. Propterea dicebat ad
eum : « Magnum est tibi ut voceris servus meus,
ut constituas tribus Jacob, et dispersiones Israelis
convertas. Posui te in lucem gentium, ut sis
in salutem earum usque ad extremum terræ. »
eis σωτηρίαν αὐτῶν ἕως ἐσχάτου τῆς γῆς. »

ἰσα. κχι, 6.

sanctitas et crescens ex persecutionibus numerus
persecutores ipsos sæpe terruerint. Qui in Christia-
nos vehementius clamabant, hi sæpe eorum in mi-
raculis a Deo impetrandis potestatem senserant;
« Hæc omnia tibi, ait Tertullianus ad Scapulam,
et de officio suggeri possunt, et ab iisdem advoca-
tis, qui et ipsi beneficia habent Christianorum,
licet acclament quæ volunt. » In eodem scripto
multa Tertullianus commemorat exempla divinæ
ultionis in persecutores Christianorum, ac plures
recenset præsides, qui aut in « sine vitæ suæ recor-
dati sunt deliquisse, quod vexassent Christianos; » aut
eis favorunt; nec omittit Severi imperatoris in eos
æquitatem et benevolentiam. Nemo inficiari possit
eadem aliis temporibus et locis contigisse. Inter
ipsos imperatores scimus Justini ætate Antoninum
Christianis æquum se præbuisse, et Adrianum tem-
pla Christo statuere voluisse. Immerito ergo Justi-
ni narratio in suspitionem vocetur, aut pravus at-
tentetur conjecturis delendo illud τῆς γῆς n. 50,
post ἐξουσίαι, ut doctissimo Thirlbio visum est.

(22) Ὅθεν ἐκ παντὸς τρόπου. Legendum οὐκ ἐκ
παντὸς τρόπου cum puncto interrogante; idque ante
me admonuit Cl. Thirlbius.

(23) Τὰ τοῦ Πατρὸς ἐπιγ. πάντα. Vide n. 44.

122. *Immerito hæc Judæi de proselytis intelligunt.* — Atque hæc vos quidem in Geioram et proselytos vestros dicta existimatis; at vere in nos dicta sunt, qui per Jesum illuminati sumus. Nam profecto istis etiam testimonium perhibuisset Christus: nunc autem duplo, ut ipse dixit, filii gehennæ fitis¹⁰. Non ergo ad eos prophetarum dicta pertinent, sed ad nos, de quibus dicit Scriptura: « Ducam cæcos in via quam nesciunt, et semitas, quas ignoraverunt, inambulabunt¹¹. Et ego testis, dicit Dominus Deus, et puer meus, quem elegi¹². » Quibusnam igitur testimonium perhibet Christus? Credentibus videlicet. Proselyti autem non modo non credunt, sed etiam duplo vos superant blasphemis in nomen ejus evomendis; ac nos qui in eum credimus, et occidere et excruciare volunt; in omnibus enim assimilari vobis conantur. Ac rursus alibi clamat: « Ego Dominus vocavi te in justitia, et apprehendam manum tuam, et fortem reddam te, et ponam te in testamentum generis, in lucem gentium, ut aperias oculos cæcorum, et educaas ex vinculis compeditos¹³. » Quoniam hæc quoque ad Christum et de gentibus illuminatis dicta sunt, an rursum dicetis: Ad legem et ad proselytos hæc dicit?

Hic tanquam in theatro vociferati sunt nonnulli eorum, qui postridie venerant: Quid? Nonne ad legem et ad eos, qui ab ea illuminantur, hæc dicit? Illi autem sunt proselyti.

Minime, inquam, Tryphonem respiciens; nam si lex gentes, et eos qui legem habent, illuminare posset, quid opus esset Novo Testamento? Quoniam autem Novum Testamentum et æternam legem ac mandatum missurum se Deus prænuuntiabat, non veterem illam legem ejusque proselytos intelligemus, sed Christum ac proselytos ipsius, nos scilicet ex gentibus, quos illuminavit, quemadmodum alicubi ait: « Sic dicit Dominus: Tempore accepto exaudivi te, et in die salutis auxiliatus sum tibi. Et dedi te in testamentum gentium, ut constitueres terram, et hæreditatem acciperes loca deserta¹⁴. » Quænam igitur hæreditas Christi? nonne gentes? Quodnam Dei testamentum? nonne Christus? Quemadmodum etiam alibi dicit: « Filius meus es tu: ego hodie genui te. Postula a me, et dabo tibi gentes hæreditatem tuam, et possessionem tuam terminos terræ¹⁵. »

123. *Ridiculæ interpretationes Judæorum. Christiani versus Israel.* — Quemadmodum igitur hæc

¹⁰ Matth. xiiii, 45. ¹¹ Isa. xlii, 16. ¹² Isa. xliii, 10. ¹³ Isa. xlii, 6. ¹⁴ Isa. xlix, 8, 9. ¹⁵ Psal. ii, 7.

(24) *Γίνεσθε.* Nimirum cum Judaica instituta amplectimini. Quæ enim proselytis dicit, ea Judæis ipsis dici poterant quibuscum proselytos unum esse populum probat n. 123. Quare necesse non est cum R. Stephano legere γίνεσθαι ποιείτε, aut cum Thiribio λέγονται.

122. Ταῦτα ὑμεῖς μὲν εἰς τὸν Γηδραν καὶ τοὺς προσηλύτους εἰρῆσθαι νομίζετε· τῷ ὄντι δὲ εἰς ἡμᾶς εἴρηται τοὺς διὰ Ἰησοῦ παφωτισμένους. Ἡ γὰρ ἄν κάκεινους ἐμαρτύρει ὁ Χριστός· νῦν δὲ διπλότερον υἱοὶ γεέννης, ὡς αὐτὸς εἶπε, γίνεσθε (24). Οὐ πρὸς ἐκείνους οὖν οὐδὲ τὰ διὰ τῶν προφητῶν εἰρημένα λέλεκται, ἀλλὰ πρὸς ἡμᾶς, περὶ ὧν ὁ λόγος λέγει· « Ἀξω ἐν ἔδῳ τυφλοὺς ἦν οὐκ ἔγνωσαν· καὶ τρίβους οὐκ ᾔδεισαν, πατήσουσι. Καγὼ μάρτυς, λέγει Κύριος ὁ Θεός, καὶ ὁ παῖς μου ὃν ἐξελεξάμην. » Τί- σιν οὖν μαρτυρεῖ ὁ Χριστός; Ἄηλον ὡς τοῖς πιστευ- στευκόσιν. Οἱ δὲ προσήλυτοι οὐ μόνον οὐ πιστεύουσιν, ἀλλὰ διπλότερον ὑμῶν βλασφημοῦσιν εἰς τὸ ὄνομα αὐτοῦ, καὶ ἡμᾶς τοὺς εἰς ἐκεῖνον πιστεύοντας καὶ φονεῦσιν καὶ αἰκίζουσιν βούλονται· κατὰ πάντα γὰρ ὑμῖν ἐξομοιοῦσθαι σπεύδουσιν. Καὶ πάλιν ἐν ἄλλοις βοᾷ· « Ἐγὼ Κύριος ἐκάλεσά σε τῇ δικαιοσύνῃ, καὶ κρατήσω τῆς χειρὸς σου, καὶ ἰσχύσω σε, καὶ θήσω σε εἰς διαθήκην γένους, εἰς φῶς ἐθνῶν, ἀνοίξαι ὀφθαλμοὺς τυφλῶν, ἐξαγαγεῖν ἐκ δεσμῶν πεπεδημέ- νους. » Ἐπεὶ καὶ ταῦτα, ὦ ἄνδρες, πρὸς τὸν Χρι- στὸν, καὶ περὶ τῶν ἐθνῶν τῶν παφωτισμένων εἴρη- ται, ἢ πάλιν ὑμεῖς ἔραϊτε· Πρὸς τὸν νόμον λέγει καὶ τοὺς προσηλύτους ταῦτα;

Καὶ ὡς περ ἐν θεάτρῳ ἀνέκραγόν τινες τῶν τῆ δευτέρᾳ ἀφιγμένων· Ἀλλὰ τί; οὐ πρὸς τὸν νόμον λέ- γει, καὶ τοὺς φωτιζομένους ὑπ' αὐτοῦ; Οὗτοι δὲ εἰσιν οἱ προσήλυτοι.

Οὐκ, ἔφη, ἀπιδὼν πρὸς τὸν Τρύφωνα· ἔπει, εἰ νόμος εἶχε τὸ φωτίζειν τὰ ἔθνη καὶ τοὺς ἔχοντας αὐ- τὸν, τίς χρεῖα Καινῆς Διαθήκης; Ἐπειδὴ (25) Και- νὴν Διαθήκην, καὶ νόμον αἰώνιον καὶ πρόσταγμα ὁ Θεός προσέκηρυσσε πέμψειν, οὐχὶ τὸν παλαιὸν νόμον ἀκουσόμεθα καὶ τοὺς προσηλύτους αὐτοῦ, ἀλλὰ τὸν Χριστὸν καὶ τοὺς προσηλύτους αὐτοῦ, ἡμᾶς τὰ ἔθνη, οὓς ἐφώτισεν, ὡς πού φησιν· « Οὕτω λέγει Κύριος· Καὶρῷ δεκτῷ ἐπήκουσά σου, καὶ ἐν ἡμέρᾳ σωτηρίας ἐβοήθησά σοι (26), καὶ ἔδωκά σε εἰς διαθήκην ἐθνῶν τὸ καταστήσῃαι τὴν γῆν, καὶ κληρονομίαν κληρονο- μῆσαι ἐρήμους. » Τίς οὖν ἡ κληρονομία τοῦ Χρι- στοῦ; οὐχὶ τὰ ἔθνη; Τίς ἡ διαθήκη τοῦ Θεοῦ; οὐχ ὁ Χριστός; Ὡς καὶ ἀλλαχοῦ φησιν· « Υἱός μου εἰ σύ· ἐγὼ σήμερον γεγέννηκά σε. Αἰτήσαι παρ' ἐμοῦ, καὶ δώσω σοι ἔθνη τὴν κληρονομίαν σου καὶ τὴν κατά- σχεσίν σου τὰ πέρατα τῆς γῆς. »

123. Ὡς οὖν πάντα ταῦτα εἴρηται πρὸς τὸν Χρι- στὸν καὶ τὰ ἔθνη, οὕτως κάκεινα εἰρῆσθαι νομίζετε.

(25) *Ἐπειδὴ.* Sæpe in hac voce lapsi librarii. Legendum ἔπει δέ, ut monuit C. Thiribius.

(26) *Ἐβοήθησά σοι.* Additur in Bibliis καὶ ἐπλα- σά σε, quæ verba etiam in cod. Alex. et apud Cy- rill. et Clem. Alex. p. 762, deesse idem vir. erudi- tus observat.

Ὁὐδὲν γὰρ χρῆζουσιν οἱ προσήλυτοι διαθήκης, εἰ
 ἕως καὶ τοῦ αὐτοῦ πᾶσι τοῖς περιτεμνομένοις κει-
 μένου νόμου, περὶ ἐκείνων οὕτως ἡ Γραφή λέγει·
 « Καὶ προστεθήσεται καὶ ὁ Γῆδρας πρὸς αὐτοὺς, καὶ
 προστεθήσεται πρὸς τὸν οἶκον Ἰακώβ. » Καὶ ὅτι μὲν
 προσήλυτος (27) ὁ περιτεμνόμενος εἰς τῷ λαῷ προσ-
 κευρωμέναι (28) ἐστὶν ὡς αὐτόχθων· ἡμεῖς δὲ λαὸς
 κεκλιθῆσθαι ἡξιωμένοι, ὁμοίως (29) ἔθνος ἐσμέν διὰ τὸ
 ἀπερίτμητοι εἶναι. Πρὸς δὲ καὶ γελοῖόν ἐστιν ἡγεῖ-
 σθαι ὑμᾶς, τῶν μὲν προσηλύτων αὐτῶν ἀνεψῆχθαι τὰ
 ὄμματα, ὑμῶν δὲ οὐ· καὶ ὑμᾶς μὲν ἀκούειν τυφλοῦς
 καὶ κωφοῦς, ἐκείνων δὲ πεφωτισμένους. Καὶ ὅτι
 γελοῦστερον (30) ἀποδοῖσται ὑμῖν τὸ πρᾶγμα, εἰ τὸν
 νόμον τοῖς ἔθνεσι δεδόσθαι φήσατε, ὑμεῖς οὐτε ἐκεῖ-
 νον τὸν νόμον ἔγνωτε. Ἡὐλαβεῖσθε γὰρ ἂν τὴν τοῦ
 Θεοῦ ὄργην, καὶ υἱοὶ ἄνομοι καὶ βεμβεύοντες οὐκ ἂν
 ἦτε, εὐσωπούμενοι ἀκούειν ἐκάστοτε λέγοντος αὐτοῦ·
 « Γιὸς οἷς οὐκ ἔστι πίστις ἐν αὐτοῖς. Καὶ τίς τυφλός,
 ἀλλ' ἡ οἱ παῖδές μου· καὶ κωφός, ἀλλ' ἡ οἱ κυριεύ-
 οντες αὐτῶν; Καὶ ἐτυφλώθησαν οἱ δοῦλοι τοῦ Θεοῦ.
 Εἰ δέ γε (31) πολλάκις, καὶ οὐκ ἐφυλάξασθε· ἀνεψυγμέ-
 να τὰ ὄμματα ὑμῶν, καὶ οὐκ ἠκούσατε. » Εἰ καλὸς
 ὑμῶν ὁ ἔπεινος τοῦ Θεοῦ καὶ Θεοῦ μαρτυρία δούλους
 πρέπουσα; οὐκ αἰσχύνεσθε πολλάκις ταῦτα ἀκούοντες,
 οὐδὲ ἀπειλοῦντος τοῦ Θεοῦ φρίσσετε, ἀλλ' ἡ λαὸς μω-
 ρὸς καὶ σκληροκάριδος ἔστε. « Διὰ τοῦτο ἰδοὺ προσ-
 ῥήσω τοῦ μεταθεῖναι τὸν λαὸν τοῦτον, » λέγει Κύ-
 ριος, « καὶ μεταθήσω αὐτοὺς, καὶ ἀπολώ τὴν σοφίαν
 τῶν σοφῶν, καὶ τὴν σύνεσιν τῶν συνετῶν κρύψω. »
 Εὐλόγησ' οὐ γὰρ σοφοὶ ἔστε, οὐδὲ συνετοί, ἀλλὰ δρι-
 μῆις καὶ πανούργοι· σοφοὶ εἰς τὸ κακοποιῆσαι μόνον
 γινώσκει· δὲ βουλήν Θεοῦ κεκρυμμένην, ἡ διαθήκην Κυ-
 ρίου πιστὴν, ἡ τρίβους αἰωνίους εὐρεῖν, ἀδύνατοι.
 « Τοιγαροῦν ἔγερῶ, φησὶ, τῷ Ἰσραὴλ καὶ τῷ Ἰουδα
 σπέρμα ἀνθρώπων, καὶ σπέρμα κτηνῶν. » Καὶ διὰ
 Ἠσαίου περὶ ἄλλου Ἰσραὴλ οὕτω φησὶ· « Τῆ ἡμέρᾳ
 ἐκείνῃ ἔσται τρίτος Ἰσραὴλ ἐν τοῖς Ἀσσυριοῖς καὶ
 Αἰγυπτίοις, εὐλογημένος ἐν τῇ γῆ ἣν εὐλόγησε Κύριος
 Σαβαώθ, λέγων· Εὐλογημένος ἔσται ὁ λαὸς μου ὁ ἐν
 Αἰγύπτῳ, καὶ ὁ ἐν Ἀσσυριοῖς, καὶ ἡ κληρονομία μου

A omnia ad Christum et gentes dicta sunt, ita et illa
 existimate esse dicta. Non enim indigent proselyti
 testamento; si, cum una et eadem lex omnibus
 circumcisis posita sit, de illis Scriptura sic loquitur:
 « Et apponetur etiam Geioras ad ipsos, et apponetur
 ad domum Jacob ¹⁶. » Tum etiam quia
 proselytus, qui circumcisis est, **216** ut ad popu-
 lum accedat, est instar indigenæ: nos autem, qui
 populi appellatione dignati sumus, gens tamen su-
 mus, eo quod circumcisi non simus. Præterea ridi-
 culum est, ut proselytorum quidem oculos apertos
 esse, vestros autem nequaquam; ac vos quidem
 cæcos et surdos, illos autem, illuminatos dici existi-
 metis. Res adhuc magis ridicula videbitur, si legem
 gentibus datam dicatis, vos autem ipsam
 B illam legem non noveritis. Nam si nossetis, iram
 Dei metuissetis, nec filii iniqui essetis et errore
 vagantes; sed cavissetis ne eum semper dicentem
 audiretis: « Filii quibus non est fides in ipsis ¹⁷.
 Et quis cæcus, nisi pueri mei? Et quis surdus, nisi
 qui dominantur eis? Et excæcati sunt servi Dei.
 Vidistis sæpe, et non observastis: apertæ aures ve-
 stræ, et non audistis ¹⁸. » Num præclara hæc laus,
 quam Deus vobis tribuit, et Dei testimonium ser-
 vos decens? Non vos pudet eadem sæpe audire.
 nec Deo comminante contremiscitis; sed profecto
 populus estis insipiens et corde obduratus. « Pro-
 pterea ecce addam ut transferam populum hunc, »
 dicit Dominus, « et transferam eos: et perdam sa-
 pientiam sapientium, et intelligentiam intelligen-
 C tium abscondam ¹⁹. » Meritò sane; neque enim
 sapientes estis aut prudentes, sed astuti et versuti;
 in hoc tantum sapientes ut male agatis; abscondi-
 tum autem Dei consilium aut fidele testamentum.
 Domini cognoscere, aut æternas semitas invenire
 non potestis. « Itaque excitabo, inquit, Israeli et
 Judæ semen hominum et semen pecudum ²⁰. » Et
 per Isaiam de alio Israele sic loquitur: « In die
 illa erit tertius Israel in Assyriis et Ægyptiis be-
 nedictus in terra, quam benedixit Dominus Sa-

¹⁶ Isa. xiv, 1. ¹⁷ Deut. xxxii, 20. ¹⁸ Isa. xlii, 19. ¹⁹ Isa. xlix, 14. ²⁰ Jer. xxxi, 27.

(27) Καὶ ὅτι μὲν προσήλυτος. Nescio cur opti-
 mam lectionem Cl. Thirlbius prava emendatione
 attulerit. Legit enim καὶ ἐτι μὲν, et mox ἐν τῷ
 λαῷ pro eis τῷ λαῷ. His verbis καὶ ὅτι μὲν secun-
 dam Justini rationem contineri patet ex his quæ
 sequuntur, πρὸς δὲ καὶ γελοῖον. Tres enim rationes
 afferi, cur præclara illa testimonia ad proselytos
 Judæorum detorqueri non possint. Prima, quia Judæis
 et proselytis una et eadem lex; non ergo in
 proselytis promissio novæ legis impletur. Secunda,
 quia Judæi et proselyti unus sunt populus, unde
 manifesta conclusio est proselytos non esse illam
 gentium hæreditatem Christo promissam. Tertia
 denique, quia absurdum foret proselytos illumina-
 tos dici, cæcos vero Judæos.

(28) Εἰς τῷ λαῷ προσκευρωμέναι. Sic legitur
 in codice Claromontano, excepto quod habet τῷ
 λαῷ pro τῷ λαῷ. Legitur etiam προσκευρωμέ-
 ναι in Reg. et apud R. Stephanum. Sed in editiones
 Græco-Latinas (Londinenses tamen excipio) vitiosa

D Sylburgii conjectura inducit προσκευρωχεν. Multo
 prior erit sententia si monstratam in codice Claro-
 montano viam sequentes, legamus eis τὸ τῷ λαῷ
 προσκευρωμέναι, proselytus, qui circumcisis est
 ut ad populum accedat. Sed subabsurda inesset
 dubitatio his verbis: « Proselytus circumcisis, scilicet
 ad populum accedat, » quasi ex proselytis circum-
 cisis alii adjuungerentur populo, alii non.

(29) Ὁμοίως. Langus legit ὁμοῦς et paulo post
 ὑμῶν δὲ οὐ· καὶ ὑμᾶς. Liqueat hunc esse sensum S.
 mariyris.

(30) Καὶ ὅτι γελοῦστερον. Hic etiam conjicit vir
 eruditus legendum καὶ ἐτι. Probabilior sane con-
 jectura, eique libenter assentior; quamvis illud καὶ
 ὅτι eodem sensu, ac paulo ante, intelligi possit.

(31) Εἰ δέ γε. Legendum esse videtur, ut in Bibliis
 observavit eruditus Thirlbius, ac Isaiæ hæc verba et
 sequentia restituit, quæ Justino in aliis editionibus
 perperam attributa fuerant.

baath, dicens : Benedictus erit populus meus, qui A est in Ægypto, et qui in Assyriis, et hæreditas mea Israel ¹¹. » Cum igitur Deus hunc populum benedicat et Israellem vocet, ac hæreditatem suam esse clamet, quomodo pœnitentiam non agitis, et quod vos ipsi decipiatis, quasi soli Israel essetis, et quod benedictum hunc Dei populum exsecrmini? Postquam enim ad Jerusalem et ad eas, quæ circa illam sunt, regiones, locutus est, sic rursus addidit : « Et generabo super vos homines, populum meum in Israel : et hæreditate possidebunt vos, et eritis absque liberis vos faciant. »

Quid igitur? inquit Trypho; vos Israel estis, ac de vobis hæc dicit?

Si quidem, aiebam illi, non de his jam disse- B ruissem, idque pluribus, dubitarem, utrum id minus intelligens interrogaveris; sed quia hanc quoque quæstionem, et cum demonstratione et cum assensione conclusimus, non te existimo ignorare quæ jam dicta sunt, aut rursus contentionis studio indulgere, sed provocare ut his quoque eadem demonstrem. **217** Tum illo oculorum nutu assentiente, Rursus, aiebam, in Isaia, si auribus audientes auditis, de Christo Deus in parabola loquens, Jacob illum et Israel appellat. Sic autem ait : « Jacob servus meus, suscipiam eum : Israel electus meus, ponam spiritum meum super eum, et iudicium gentibus proferet. Non contendet, neque clamabit, neque audiet quisquam in plateis vocem ejus : calamum contritum non confringet, et linum fumigans non exstinguet; sed in veritate proferet iudicium; recipiet et non frangetur, donec ponat in terra iudicium. Et in nomine ejus gentes sperabunt ¹². » Quemadmodum igitur ab uno illo Jacob, qui et Israel cognominatus est, omne genus vestrum Jacob et Israel vocatus est; sic et nos ab eo qui nos in Deo genuit Christo, ut Jacob et Israel, et Juda et Joseph, et David, ita etiam veri filii Dei vocamur et sumus, mandata Christi servantes.

124. Christiani filii Dei. — Cumque eos viderem perturbatos, quia dixeram, nos etiam Dei filios esse; interrogationi eorum occurrens : Audite, inquam, o viri, quomodo Spiritus sanctus de populo isto dicat filios Altissimi omnes esse, et in eorum conventu adfuturum ipsum illum Christum, ut omne hominum genus iudicet. Hæc verba per Davidem, ut vos quidem interpretamini, sic dicta sunt : « Deus stetit in synagoga deorum : in medio autem deus dijudicat. Usquequo iudicatis iniquitate », et facies peccatorum sumitis? Judicate egeno-

¹¹ Isa. xix, 24, 25. ¹² Isa. xlii, 1-4.

(32) Ἐκλεκτός μου. Legitur in utroque codice ms. ἐκλεκτού μου, quæ scriptura a Stephano immutata, eo quod cum Bibliis non quadraret.

(33) Ἐξοίσει κρίσιν, ἀναλήψει. Post Grotium et Græbium monet Thirlbius legendum, ut apud LXX ἐξοίσει κρίσιν, ἀναλάμψει.

(34) Ἀπὸ παντὸς γένους ἀνθρώπων. Nequa-

Ἰσραήλ. » Εὐλογοῦντος οὖν τοῦ Θεοῦ, καὶ Ἰσραήλ τοῦτον τὸν λαὸν καλοῦντος, καὶ κληρονομίαν αὐτοῦ βουώντος εἶναι, πῶς οὐ μετανοεῖτε ἐπὶ τε τῷ ἑαυτοὺς ἀπατῶν ὡς μόνοι Ἰσραήλ ὄντες, καὶ ἐπὶ τῷ καταρᾶσθαι τὸν εὐλογημένον τοῦ Θεοῦ λαόν; Καὶ γὰρ ὅτε πρὸς τὴν Ἱερουσαλήμ καὶ τὰς πέριξ αὐτῆς ἔλεγε χώρας, οὕτω πάλιν ἐπέειπε; « Καὶ γεννήσω ἐφ' ὑμᾶς ἀνθρώπους τὸν λαόν μου Ἰσραήλ· καὶ κληρονομήσουσιν ὑμᾶς, καὶ ἔσεσθε αὐτοῖς εἰς κατάσχεσιν καὶ οὐ μὴ προστεθῆτε ἐτι ἀτεκνωθῆναι ἀπ' αὐτῶν. »

eis in possessionem; et non addetur vobis ultra ut

Τί οὖν; φησὶν ὁ Τρύφων· ὑμεῖς Ἰσραήλ ἐστε, καὶ περὶ ὑμῶν λέγει ταῦτα;

Εἰ μὲν, ἔφην αὐτῷ, μὴ περὶ τούτων καὶ πολὺν λό- B γον πεποιήμεθα, κἂν ἀμφέβαλλον μὴ τι οὐ συνίων τοῦτο ἔρωτᾶς· ἐπειδὴ δὲ καὶ μετὰ ἀποδείξεως καὶ συγκαταθέσεως καὶ τοῦτο συνηγάγομεν τὸ ζήτημα, οὐ νομίζω σε ἀγνοεῖν μὲν τὰ προειρημένα, οὐδὲ πάλιν φιλεριστεῖν, ἀλλὰ προκαλεῖσθαι με καὶ τούτους τὴν αὐτὴν ἀπόδειξιν ποιήσασθαι. Καὶ τῷ διὰ τῶν ὀφθαλμῶν νεύματι συντιθεμένου, Πάλιν, ἔλεγον ἐγώ, ἐν τῷ Ἰσαΐ, ὡσὶν ἀκούοντες εἰ ἄρα ἀκούετε, περὶ τοῦ Χριστοῦ λέγων ὁ Θεὸς ἐν παραβολῇ, Ἰακώβ αὐτὸν καλεῖ καὶ Ἰσραήλ. Οὕτω λέγει· « Ἰακώβ ὁ παῖς μου, ἀντιλήφομαι αὐτοῦ· Ἰσραήλ ἐκλεκτός μου (32), θήσω τὸ πνεῦμά μου ἐπ' αὐτόν, καὶ κρίσιν τοῖς ἔθνεσιν ἐξοίσει. Οὐκ ἔρρισει, οὔτε κράξει, οὔτε ἀκούσεται τις ἐν ταῖς πλατείαις τὴν φωνὴν αὐτοῦ· κάλαμον συντετριμμένον οὐ κατάρξει, καὶ λίνον τυφόμενον οὐ μὴ σβέσει· ἀλλὰ εἰς ἀλήθειαν ἐξοίσει κρίσιν, ἀναλή- C ψει (33) καὶ οὐ μὴ θραυσθήσεται ἕως ἂν θῆ ἐπὶ τῆς γῆς κρίσιν. Καὶ ἐπὶ τῷ ὀνόματι αὐτοῦ ἔλπιουσιν ἔθνη. » Ὡς οὖν ἀπὸ τοῦ ἐνδὲ Ἰακώβ ἔκεινου τοῦ καὶ Ἰσραήλ ἐπικληθέντος, τὸ πᾶν γένος ὑμῶν προσηγόρευτο Ἰακώβ καὶ Ἰσραήλ, οὕτω καὶ ἡμεῖς ἀπὸ τοῦ γεννήσαντος ἡμᾶς εἰς Θεὸν Χριστοῦ, ὡς καὶ Ἰακώβ καὶ Ἰσραήλ, καὶ Ἰουδα καὶ Ἰωσήφ, καὶ Δαβὶδ, καὶ Θεοῦ τέκνα ἀληθινὰ καλούμεθα καὶ ἐσμέν, οἱ τὰς ἐντολάς τοῦ Χριστοῦ φυλάσσοντες.

124. Καὶ ἐπειδὴ εἶδον αὐτοὺς συνταραχθέντας ἐπὶ τῷ εἰπεῖν με καὶ Θεοῦ τέκνα εἶναι ἡμᾶς, προλαβὼν τὸ ἀνερωτηθῆναι, εἶπον· Ἀκούσατε, ὦ ἄνδρες, πῶς τὸ ἅγιον Πνεῦμα λέγει περὶ τοῦ λαοῦ τούτου, D ὅτι υἱοὶ Ὑψίστου πάντες εἰσὶ, καὶ ἐν τῇ συναγωγῇ αὐτῶν παρέσται αὐτὸς οὗτος ὁ Χριστὸς, τὴν κρίσιν ἀπὸ παντὸς γένους ἀνθρώπων (34) ποιούμενος. Εἰρηνηταὶ δὲ οἱ λόγοι διὰ Δαβὶδ, ὡς μὲν ὑμεῖς ἐξηγεῖσθε, οὕτως· « Ὁ Θεὸς ἔστη ἐν συναγωγῇ θεῶν· ἐν μέσῳ δὲ θεοῦ διακρίνει. Ἔως πότε κρίνετε ἀδικίαν, καὶ πρόσωπα ἀμαρτωλῶν λαμβάνετε; Κρίνατε ὀ-

quam legendum περὶ, ut Sylburgius et alii existimant, sed sic intelligendum, quasi scriptum esset ἀνθρώπων ἀπὸ παντὸς γένους vel τῶν ἀπὸ παντὸς γένους ἀνθρώπων. Justino familiaris est hæc loquendi ratio. Hinc n. 131, legimus ἀπὸ παντὸς μετάνοιαν πεποιθῆσθαι.

φανῶ καὶ πτωχῶ, καὶ ταπεινὸν καὶ πένητα δικαιώ-
σατε. Ἐξέλεσθε πένητα, καὶ πτωχῶν ἐκ χειρὸς ἀμαρ-
τωλοῦ ρύσασθε. Οὐκ ἔγνωσαν οὐδὲ συνήκαν, ἐν σκό-
τει διαπορεύονται, σαλευθήσονται πάντα τὰ θεμέλια
τῆς γῆς. Ἐγὼ εἶπα· Θεοὶ ἐστε, καὶ υἱοὶ Ὑψίστου
πάντες. Ὑμεῖς δὲ ὡς ἄνθρωποι ἀποθνήσχετε, καὶ
ὡς εἰς τῶν ἀρχόντων πίπτετε. Ἀνάστα ὁ Θεὸς, κρι-
νον τὴν γῆν, ὅτι σὺ κατακληρονομήσεις ἐν πᾶσι τοῖς
ἔθνεσιν. » Ἐν δὲ τῇ τῶν Ἑβδομήκοντα (35) ἐξηγήσει,
εἰρηται· « Ἰδοὺ δὴ ὡς ἄνθρωποι ἀποθνήσχετε, καὶ
ὡς εἰς τῶν ἀρχόντων πίπτετε· » ἵνα δηλώσῃ καὶ
τὴν παρακοὴν τῶν ἀνθρώπων, τοῦ Ἀδάμ λέγω καὶ
τῆς Εὐᾶς, καὶ τὴν πῶσιν τοῦ ἐνὸς τῶν ἀρχόντων,
τουτέστι τοῦ κεκλημένου ἐκείνου ὄψεως, πεσόντος
πῶσιν μεγάλην, διὰ τὸ ἀποπλανῆσαι τὴν Εὐᾶν (36).
Ἄλλ' ἐπειδὴ οὐ πρὸς τοῦτό μοι νῦν ὁ λόγος λέλεκται,
ἀλλὰ πρὸς τὸ ἀποδείξειαι ὑμῖν, ὅτι τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον
ὀνειδίζει τοὺς ἀνθρώπους, τοὺς καὶ Θεῶ ὁμοίως ἀπα-
θεῖς καὶ ἀθανάτους, ἐὰν φυλάξωσι τὰ προστάγματα
αὐτοῦ, γεγεννημένους, καὶ κατηξιωμένους ὑπ' αὐτοῦ
υἱοὺς αὐτοῦ καλεῖσθαι, καὶ οὗτοι ὁμοίως (37) τῷ
Ἀδάμ καὶ τῇ Εὐᾷ ἐξομοιούμενοι, θάνατον ἑαυτοῖς
ἐργάζονται· ἐχέτω καὶ ἡ ἔρμηνεια τοῦ ψαλμοῦ ὡς
βούλεσθε, καὶ οὕτως ἀποδίδεται, ὅτι θεοὶ κατη-
ξιῶνται γενέσθαι, καὶ υἱοὶ Ὑψίστου πάντες δύνασθαι
γενέσθαι κατηξιῶνται, καὶ παρ' ἑαυτοὺς καὶ κρίνεσθαι
καὶ καταδικάζεσθαι μέλλουσιν, ὡς καὶ Ἀδάμ καὶ Εὐᾶ.
Ὅτι δὲ καὶ Θεὸν τὸν Χριστὸν καλεῖ, ἐν πολλοῖς ἀπο-
δέδεικται.

125. Ἐβουλόμην, λέγω, παρ' ὑμῶν μαθεῖν, ὧ
ἀνδρες, τίς ἡ δύναμις τοῦ Ἰσραὴλ ὀνόματος. Καὶ
ἡσυχαζόντων αὐτῶν, ἐπήνεγκα· Ἐγὼ δ' ἐπίσταμαι
ἔρω· οὕτε γὰρ εἰδὸτα μὴ λέγειν δίκαιον ἡγοῦμαι,
οὕτε ὑπονοοῦντα ἐπίστασθαι ὑμᾶς, καὶ διὰ φθόνον ἢ
δι' ἀπειρίαν τὴν τοῦ βούλεσθαι, ἐπίσταμαι αὐτὸς (38)
φροντίζειν αἰεὶ, ἀλλὰ πάντα ἀπλῶς καὶ ἀδόλως λέ-
γειν, ὡς ὁ ἐμὸς Κύριος εἶπεν· « Ἐξῆλθεν ὁ σπειρων
τοῦ σπεῖραι τὸν σπόρον· καὶ ὁ μὲν ἔπεσεν εἰς τὴν
ὄδον· ὁ δὲ εἰς τὰς ἀκάνθας· ὁ δὲ ἐπὶ τὰ πετρώδη·
ὁ δὲ ἐπὶ τὴν γῆν τὴν καλὴν. » Ἐλπιδί οὖν τοῦ εἶναι
μου καλὴν γῆν, λέγειν δεῖ· ἐπειδὴ γὲ ἐκεῖνος ὁ ἐμὸς
Κύριος, ὡς ἰσχυρὸς καὶ δυνατὸς, τὰ ἴδια παρὰ πάν-
των ἀπαιτῆσαι ἐλθῶν, καὶ τὸν οἰκονόμον ἑαυτοῦ οὐ
καταδικάσει, εἰ γνωρίζοι αὐτὸν διὰ τὸ ἐπίστασθαι
ὅτι δυνατὸς ἐστὶν ὁ Κύριος αὐτοῦ καὶ ἐλθῶν ἀπαι-
τῆσαι τὰ ἴδια, ἐπὶ πᾶσαν τράπεζαν διδόντα, ἀλλ' οὐ
δὲ αἰτίαν οἰανθηποῦν κατορύξαντα. Καὶ τὸ οὖν
Ἰσραὴλ ὄνομα τοῦτο σημαίνει, ἄνθρωπος νικῶν δύ-
ναμιν. Τὸ γὰρ Ἰσρα (39), ἄνθρωπος ἐστὶ· τὸ δὲ

A et pupillo, et humilem et pauperem justificare.
Eripite pauperem, et egenum de manu peccatoris
liberate. Nescierunt neque intellexerunt, in te-
nebris ambulant; movebuntur omnia fundamenta
terræ. Ego dixi: Dii estis et filii Excelsi omnes.
Vos autem sicut homines morimini, et sicut
unus de principibus caditis. Exsurge, Deus, judica
terram, quoniam tu hæreditabis in omnibus genti-
bus²⁵. » In Septuaginta autem interpretatione dictum
est: « Ecce sicut homines morimini, et sicut unus
de principibus caditis; » ut inobedientiam homi-
num declaret, id est Adæ et Evæ, et casum unius
ex principibus, id est illius qui serpens dictus est,
ac magno casu concidit, eo quod Evam decepisset.
Sed quia non in hunc usum Verba illa nunc pro-
fero, sed ut vobis demonstrarem Spiritum sanctum
exprobrare hominibus quod, cum ita facti sint ut
Deo similes ac perpeccationis et mortis expertes, si
mandata ejus servent, futuri sint, cumque eo ho-
nore sint dignati ut ejus filii vocentur, ipsi Adæ et
Evæ assimilati mortem sibi ipsi conficiant; habeat
sane, ut vultis, etiam psalmi interpretatio; sic
tamen constabit omnibus concessum esse, ut dii,
ac filii Altissimi fieri possint, ac pro se quemque
et judicandum et condemnandum esse, **218** quem-
admodum Adamum et Evam. Christum autem etiam
Deum vocari jam multis demonstratum est.

125. *Explicat quam vim habeat vox Israel et quo-
modo conveniat Christo.* — Sed ex vobis scire velim,
o viri, quam vim habeat illud nomen Israel. Cum-
que illi silerent, intuli: Dicam equidem quod scio.
Neque æquum esse arbitror, ut quod scio non elo-
quar, aut vos scire quidem, sed invidia, aut volun-
taria imperitia vosmetipsos decipere suspicans,
semper sollicitudine distringar, sed potius ut omnia
simpliciter ac sine dolo proferam, quemadmodum
Dominus meus dixit: « Exiit qui seminat seminare
semen; et aliud cecidit in viam, aliud in spinas,
aliud in loca saxosa, aliud in terram bonam²⁶. »
In hanc ergo spem alicubi esse terram bonam, di-
cendum est. Meus enim ille Dominus, tanquam
fortis et potens, sua veniens ab omnibus reposcet;
ac dispensatorem suum non condemnabit, si illum
noverit, cum probe sciret Dominum suum potentem
esse, ac venientem sua repetiturum, ad omnem
mensam dedisse quæ acceperat, minime vero defo-
disse ob ullam prorsus causam. Id igitur valet

²⁵ Psal. LXXXI per totum. ²⁶ Matth. XIII, 3.

(35) Ἐν δὲ τῇ τῶν Ἑβδομήκοντα. Declarat profecto
Justinus aliquid esse discriminis inter Hebræum et
Septuaginta. Nullum tamen discrimen reliquerunt
librarii. Sed tota res expeditur, si supra legamus
ὡς ἄνθρωπος, ut in Hebræo. Ipse Justinus non
obscure indicat discrimen in eo positum esse quod
Septuaginta posuerint ὡς ἄνθρωπος. Ait enim illo-
rum interpretationem aptam esse ad demonstran-
dam hominum inobedientiam, τὴν παρακοὴν τῶν
ἀνθρώπων, Ἀδάμι scilicet et Εὐᾶ.

(36) Διὰ τὸ ἀποπλανῆσαι τὴν Εὐᾶν. Vide Ta-
tianum n. 8.

(37) Ὁμοίως. Legendum ὁμοως, ut admonuit eru-
ditus Thirlbius.

(38) Ἐπίσταμαι αὐτὸς. Pro his vocibus legen-
dum videtur ἀπατῶν ἑαυτοῦς. Sæpe alias exprobrat
Judæis, quod semetipsos decipiant; cujus rei exem-
pla habemus n. 34 et 103.

(39) Τὸ γὰρ Ἰσρα. Locus non caret vitio, ita
corrigendus: Τὸ γὰρ Ἰσρα ἄνθρωπος ἐστὶ νικῶν,

Israelis nomen, homo vincens virtutem. Isra enim est homo vincens, El autem virtus. Quod quidem Christum ita facturum esse, cum homo factus fuisset, per mysterium illius etiam luctationis prædictum est, qua Jacob luctatus est cum eo qui videbatur quidem, eo quod Patris voluntati ministraret, Deus autem est, eo quod filius primogenitus sit omnium creaturarum. Postquam enim homo factus est, ut jam dixi, accessit ad eum diabolus, id est virtus illa, quæ et serpens vocatur et Satanas, tentans eum, et prosternere contendens, postulando ut se adoraret. At Christus eum profligavit et prostravit, improbum esse arguens, qui contra Scripturam adorari se ut Deum postularet, a Dei voluntate factus apostata. Respondit enim illi: « Scriptum est: Dominum Deum tuum adorabis, et illi soli servies²⁵. » Tum fractus et convictus diabolus discessit. Sed quia futurum etiam erat ut Christus noster marcesceret, id est in ærumna et passionis sensu in crucem actus versaretur, hujus quoque rei prænuntiationem exhibuit, cum Jacobi femur tetigit, atque ut marcesceret effecit. Erat autem illi antiquitus nomen Israel, quo beatum Jacob cognominavit, benedicens eum suo ipsius nomine, atque hac etiam ratione prædicens omnes qui per eum ad Patrem confugiunt, benedictum esse Israellem. Vos autem cum nihil horum intelligatis, nec **219** ad intelligendum parati sitis; quia secundum carnale semen filii estis Jacobi, salvos omnino vos futuros expectatis. At vos in his quoque a vobismetipsis in errorem induci, pluribus a me demonstratum est.

126. *Varia Christi nomina secundum utramque naturam. Deum esse illum, et apparuisse patriarchis ostenditur.*— Quod, si nossetis quis tandem ille sit, qui et Angelus magni consilii, interdum, et vir ab

²⁵ Matth. iv, 10:

τὸ δὲ Ἰσραὴλ δύναμις. Correctio certa ex ipso loco Nam præcedit καὶ τὸ οὖν Ἰσραὴλ ὄνομα τοῦτο σημαίνει ἄνθρωπος νικῶν δύναμις. Sententia Justinii, Israel dicitur, quasi Ἰσραήλ ὄνομα « homo vincens potentiam. » Drus. *Comm. post. ad voces N. T.*, pag. 190. **JEBB.**

(40) *Τοῦ φαινομένου μὲν.* Pervertunt Justinii sententiam qui cum Sylburgio post has voces addunt ἀνδρὸς aut ἀγγέλου. Loquitur Justinus de quocunque modo apparendi; et apte ac principiis suis consentaneæ Patrem nunquam apparuisse nec apparere posse, Filium vero apparuisse censet, non quod eadem non sit in Patre et Filio natura, sed quia Filius a Patre mittitur, Pater vero mitti non potest. — *Τοῦ φαινομένου.* Scil. ἐν ἰδέῃ ἀνθρώπου (e. 58). Designatur autem Logos; nunquam enim supremus Deus (ὁ ὄντως Θεός) in terram descendit, ut Justinus multis locis docet. **ORTO.**

(41) Θεοῦ δὲ, ἐκ τοῦ. Sic etiam supra n. 61, Filium ait vocari angelum et archiducem, « eo quod Patris voluntati ministrat: » Deum vero et Dominum et Verbum, « eo quod voluntate ex Patre genitus sit; » quibus postremis verbis respondet quod hoc loco ait Justinus: « Deus autem est, eo quod Filius primogenitus sit omnium creaturarum. » Sic etiam infra n. seq., et n. 129. « Deus esse » dicitur

Ἰσραὴλ δύναμις. Ὅπερ καὶ διὰ τοῦ μυστηρίου τῆς πάλης ἦν ἐπέλασιεν Ἰακώβ μετὰ τοῦ φαινομένου μὲν (40), ἐκ τοῦ τῆ τοῦ Πατρὸς βουλή ὑπηρετεῖν, Θεοῦ δὲ, ἐκ τοῦ (41) εἶναι τέκνον πρωτότοκον τῶν ὄλων κτισμάτων, ἐπεπροφήτετο οὕτως καὶ ἄνθρωπος γενόμενος ὁ Χριστὸς ποιήσειν. Ὅτε γὰρ ἄνθρωπος γέγονεν, ὡς προεῖπον, προσήλθεν αὐτῷ ὁ διάβολος, τούτεστιν ἡ δύναμις ἐκείνη ἢ καὶ δοξασθεὶς κεκλημένη καὶ Σατανᾶς, πειράζων αὐτόν, καὶ ἀγωνιζόμενος καταβαλεῖν, διὰ τοῦ ἀξιούην προσκυνῆσαι αὐτόν. Ὁ δὲ αὐτὸν κατέλυσε καὶ κατέβαλεν, ἐλέγξας ὅτι πονηρὸς ἐστὶ, παρὰ τὴν Γραφὴν ἀξίων προσκυνεῖσθαι ὡς Θεὸς, ἀποστάτης τῆς τοῦ Θεοῦ γνώμης γεγενημένος. Ἀποκρίνεται γὰρ αὐτῷ: « Γέγραπται: Κύριον τὸν Θεόν σου προσκυνήσεις, καὶ αὐτῷ μόνῳ λατρεύσεις. » Καὶ ἠττημένος καὶ ἐληγεγμένος ἀπένευσε τότε ὁ διάβολος. Ἄλλ' ἐπεὶ καὶ ναρκῆν ἐμελλε, τούτεστιν ἐν πόνῳ καὶ ἐν ἀντιλήψει τοῦ πάθους, ὅτε σταυροῦσθαι ἐμελλεν ὁ Χριστὸς ὁ ἡμέτερος, καὶ τούτου προκήρυξεν ἐποίησε διὰ τοῦ ἄψασθαι τοῦ μηροῦ τοῦ Ἰακώβ, καὶ ναρκῆσαι ποιῆσαι. Ὁ δὲ Ἰσραὴλ ἦν ὄνομα αὐτῷ ἀνωθεν, ὃ ἐπωνόμασε τὸν μακάριον Ἰακώβ εὐλογῶν τῷ ἑαυτοῦ ὀνόματι, κηρύσσων καὶ διὰ τούτου ἐτι πάντες οἱ δι' αὐτοῦ τῷ Πατρὶ προσφεύγοντες, εὐλογημένος Ἰσραὴλ ἐστίν. Ὑμεῖς δὲ, μὴδὲν τούτων νενοηκότες, μὴδὲ νοεῖν παρασκευαζόμενοι, ἐπειδὴ κατὰ τὸ σαρκικὸν σπέρμα τοῦ Ἰακώβ τέκνα ἐστέ, πάντως σωθήσεσθαι προσδοκᾶτε. Ἄλλ' ὅτι καὶ ἐν τούτοις ἑαυτοὺς πλανᾶτε, ἀποδέδεικται μοι ἐν πολλοῖς.

126. Τίς δ' ἐστὶν οὗτος ὃς καὶ Ἄγγελος μεγάλης βουλῆς ποτε, καὶ ἀνὴρ διὰ Ἰεζεκιήλ, καὶ ὡς Ἰὼδς ἀνθρώπου διὰ Δανιήλ, καὶ παιδίον διὰ Ἡσαΐου, καὶ Χριστὸς, καὶ Θεὸς προσκυνητὸς, καὶ Δαβὶδ (42), καὶ

utpote unius et ingenti et non enarrabilis Dei Filius. In his omnibus locis generatio æterna intelligenda. Nam etsi generatio apud Justinum idem est nonnunquam ac progressio ad mundi creationem; at cum Dei Filius nominatur, generatio æterna intelligenda. Nam « Dei Filius, qui solus proprie Filius dicitur, Verbum antequam mundus crearetur, quod et una cum eo aderat, et genitum est, cum per illud initio omnia condidit et ornavit, hic, inquam, Filius, eo quod unctus sit et per eum Deus omnia ornauerit, Christus vocatur. » Ita Justinus *Apol.* n. n. 6, ubi æterna Filii generatio manifeste distinguitur a Verbi progressionem. Sic etiam *Dialog.* n. 105, cum Christus vocatur « unigenitus Patris universorum, proprie ex eo Verbum et virtus genitus, » non alia debet generatio, nisi æterna, intelligi. Quin etiam cum Justinus de temporaria ad mundi creationem generatione loquitur, propositum est ei, ut modo in not. ad n. 128 videbimus, æternam probare.

(42) Καὶ Δαβὶδ. Sylburgius ante has voces ponit διὰ Δαβὶδ, atque hæc postrema verba excidisse putat ob similitudinem cum sequentibus. Sed satius videtur pro his vocibus καὶ Δαβὶδ, legere διὰ Δαβὶδ. Ita etiam visum erudito editori Londinensi.

Χριστός, καὶ Λίθος διὰ πολλῶν, καὶ Σοφία διὰ Σολομῶνος, καὶ Ἰωσήφ καὶ Ἰούδας, καὶ Ἄστρον διὰ Μωϋσέως, καὶ Ἀνατολή διὰ Ζαχαρίου, καὶ παθητός καὶ Ἰακώβ καὶ Ἰσραὴλ ἅλιν διὰ Ἡσαΐου, καὶ Ράβδος καὶ Ἄνθος καὶ Λίθος ἀκρογωνιαίος κέκληται, καὶ Ἰίδς Θεοῦ, εἰ ἐγκύκλιε, ὦ Τρυφῶν, ἔφην, οὐκ ἂν ἐβλασφημεῖτε εἰς αὐτὸν ἥδη καὶ παραγενόμενον, καὶ γεννηθέντα, καὶ παθόντα, καὶ ἀναβάντα εἰς τὸν οὐρανόν· ὧς καὶ ἅλιν παρέσται, καὶ τότε κόφονται ὑμῶν αἱ δώδεκα φυλαί. Ἐπεὶ, εἰ νοησάτε τὰ εἰρημένα ὑπὸ τῶν προφητῶν, οὐκ ἂν ἐξηρνεῖσθε αὐτὸν εἶναι Θεόν, τοῦ μόνου καὶ ἀγεννήτου καὶ ἀβήτου Θεοῦ Ἰίδν. Ἐρριπται γάρ που καὶ διὰ Μωϋσέως ἐν τῇ Ἐξόδῳ οὕτως· « Ἐλάλησε δὲ Κύριος πρὸς Μωϋσῆν, καὶ εἶπε πρὸς αὐτόν· Ἐγὼ εἰμι Κύριος, καὶ ὤφθην πρὸς τὸν Ἀβραάμ, καὶ Ἰσαάκ, καὶ Ἰακώβ, Θεὸς αὐτῶν, καὶ τὸ ὄνομα μου (43) οὐκ ἐδήλωσα αὐτοῖς, καὶ ἔσθησα τὴν διαθήκην μου πρὸς αὐτούς. » Καὶ οὕτω ἅλιν λέγει· « Κατὰ Ἰακώβ ἄνθρωπος ἐπάλασε· » καὶ Θεὸν φησιν εἶναι. « Εἶδον γὰρ Θεὸν πρόσωπον πρὸς πρόσωπον, καὶ ἐσώθη ἡ ψυχὴ μου, » λέγει εἰρηκέναι τὸν Ἰακώβ. Καὶ οὐ καὶ τὸν τόπον ἔπου αὐτῷ ἐπάλασε καὶ ὤφθη καὶ εὐλόγησε, καὶ ἐκάλεσεν Εἶδος Θεοῦ, ἀνέγραψε. Καὶ ἐπ' Ἀβραάμ ὁμοίως, Μωϋσῆς φησιν, ὤφθη ὁ Θεὸς πρὸς τῇ δρυὶ τῇ Μαμβρῇ, καθημένην ἐπὶ τῆς θύρας τῆς σκηνῆς αὐτοῦ μεσημβρίας. Εἶτα ταῦτα εἰπὼν, ἐπιφέρει· « Ἀναβλέψας δὲ τοῖς ὀφθαλμοῖς εἶδε, καὶ ἰδοὺ τρεῖς ἄνδρες εἰστέκισαν ἐπάνω αὐτοῦ· καὶ ἰδὼν, συνῆραμεν εἰς συνάντησιν αὐτοῖς. » Μετ' ὀλίγον δὲ εἰς ἐξ αὐτῶν ὑπισχνεῖται τῷ Ἀβραάμ υἱόν· « Τί ὅτι ἐγέλασε Σάρρα, λέγουσα· Ἀρά γε ἐξέσονται; Ἐγὼ δὲ γετήρακα. Μὴ ἀδυνατεῖ παρά τῷ Θεῷ ῥήμα; Εἰς τὸν καιρὸν τοῦτον ἀποστρέψω εἰς ὄρας, καὶ ἔσται τῇ Σάρρᾳ υἱός. Καὶ ἀπαλλάσσονται ἀπὸ Ἀβραάμ. » Καὶ οὕτω περὶ αὐτῶν ἅλιν λέγει· « Ἐξαναστάντες δὲ ἐκείθεν οἱ ἄνδρες κατέβλεψαν ἐπὶ πρόσωπον Σοδόμων. » Εἶτα ἅλιν πρὸς τὸν Ἀβραάμ ὧς ἦν καὶ ἔστιν, ὧς λέγει (44)· « Οὐ μὴ κρύψω ἀπὸ τοῦ παιδός μου Ἀβραάμ ἐγὼ ἃ μέλλω ποιεῖν· » καὶ τὰ ἐξῆς ἀνιστορημένα ἀπὸ τῶν τοῦ Μωϋσέως, καὶ ἐξηγημένα ὑπ' ἐμοῦ ἅλιν ἔλεγον, δι' ὧν ἀποδείκνυται ὑπὸ τῷ Πατρὶ καὶ Κυρίῳ τεταγμένως, καὶ ὑπηρετῶν τῇ βουλῇ αὐτοῦ, οὗτος ὧς ὤφθη τῷ τε Ἀβραάμ, καὶ τῷ Ἰσαάκ, καὶ τῷ Ἰακώβ, καὶ τοῖς ἄλλοις πατριάρχαις ἀναγε-

A Ezechiele, et tanquam Filius hominis a Daniele, et puerulus ab Isaia, et Christus et Deus adorandus a Davide, et Christus et Lapis a multis, et Sapientia a Salomone, et Joseph et Judas et Stella a Moysse, et Oriens a Zacharia, et rursus ab Isaia passibilis et Jacob et Israel, et Virga et Flos, et Lapis summus angularis vocatus; hoc, inquam, si nossetis, Trypho, non eum profecto blasphemis appeteretis, etiam postquam advenit, et natus ac passus est, ac in caelum ascendit; qui quidem rursus adveniet, ac tunc plangent duodecim vestrae tribus. Nam si intellexissetis quae a prophetis dicta sunt; non eum negassetis Deum esse, solius et ingenti et non enarrabilis Dei Filium. Dictum est enim alicubi et per Moysen in Exodo ad hunc modum: « Locutus est autem Dominus ad Moysen et dixit ad eum: Ego sum Dominus, et visus sum Abrahæ et Isaac et Jacob, Deus eorum, et nomen meum non indicavi eis, et statui testamentum meum ad eos²⁶. » Sic etiam rursus ait: « Cum Jacob homo luctatus est, eumque Deum esse dicit. Nam Jacob dixisse refert: « Vidi Deum facie ad faciem; et salva facta est anima mea²⁷. » Scribit etiam locum, ubi cum eo luctatus est, eique apparuit et benedixit, ab eo vocatum fuisse Faciem Dei. Et Abrahæ similiter, ut ait Moyses, Deus ad quercum Mambrae apparuit, sedenti ad ostium tabernaculi meridie. Deinde postquam hæc dicit, adjicit: « Suspiciens autem oculis vidit, et ecce tres viri stabant supra eum; et cum vidisset, occurrit illis obviam²⁸. » Paulo post unus ex illis promittit Abrahæ filium: « Quid ita risit Sara, dicens: Num igitur pariam? Ego vero consenui. An impossibile est apud Deum verbum? Tempore isto revertar in horas, et erit Saræ filius. Et discesserunt ab Abrahamo²⁹. » Deinde sic de illis rursus loquitur: « Inde autem exsurgentes viri respexerunt in faciem Sodomorum³⁰. » Tum rursus quomodo Abrahamum is qui est et qui erat sic alloquatur: « Non celabo Abraham servum meum quæ facturus sum³¹; » et quæ sequuntur ex Moysis scriptis jam deprompta et a me exposita rursus repetii; ex quibus demonstratur, sub Patre et Domino præfectum esse, ac ejus voluntati ministrare istum, qui apparuit Abrahæ et Isaac et Jacob et

²⁶ Exod. vi, 2, 3. ²⁷ Gen. xxii, 24, 30. ²⁸ Gen. xviii, 2. ²⁹ Ibid., 13, 14. ³⁰ Ibid., 16. ³¹ Ibid., 17.

(43) Καὶ τὸ ὄνομα μου. Biblia addunt Κύριος, quam quidem vocem omittit etiam Philo lib. De nominum mutatione, p. 1046. THIRLBY. — Eusebius Caesariensis, longe omnium, qui in partibus Arianis fuerunt, doctissimus, præclare vidit hanc Justinī et aliorum Patrum ante Nicænorum sententiam non posse cum Arianis veneno conciliari. Pro eo enim quod Justinus Verbum Moysi apparuisse docet, eique dixisse, ut habemus n. 60, et Apol. i, n. 65: « Ego sum existens ille, Deus Abraham, Deus Isaac, et Deus Jacob; » negat Eusebius Filium apparuisse Moysi, eique hæc verba dixisse: ipsum Patrem locutum esse contendit, angelum autem apparuisse. Cur ergo Eusebius, qui Patrem nunquam visum esse, sed Filium Abrahæ, Isaac et Jacob apparuisse

D censet, ubi ad Moysen ventum est, non jam sibi in hac sententia constat, sed Patrem locutum esse, angelum apparuisse pertendit? Non aliam sane ob causam, nisi quia videbat his verbis: « Ego sum existens ille, » naturam divinam ita significanter exprimi, ut eam Christo denegare non possit, si quis hæc illi verba attribuat. Suam hanc Eusebius opinionem exponit in pluribus locis lib. vi Demonstr. evang., præcipue vero c. 14. Nolebat enim Christo aptari loca, in quibus nomen est quadrilaterum. Vide ejus Comment. in Psalmos, p. 554 et 584.

(44) Ὅς ἦν καὶ ἔστιν οὕτω λέγει, atque ita legit Langus. Sed tamen nullam esse emendandi necessitatem perspicitur ex interpretatione.

aliis patriarchis, appellaturque in Scripturis 220 A Deus. Hic illud adjeci etsi antea non dixeram: Sic etiam et cum carnem edere populus concupivit, ac Moyses ei, qui illic etiam appellatur Angelus, Deum ad satietatem illis daturum pollicenti non credidit; ipse ille qui et Deus est et angelus a Patre missus fuerat, hæc dixisse et fecisse narratur. Sic enim ait Scriptura: « Et dixit Dominus ad Moysen: An manus Domini non sufficiet? Jam cognosces an operaturum te sit verbum meum, nec ne²². » Et rursum alio in loco sic ait: « Dominus dixit ad me: Non transibis Jordanem istum; Dominus Deus tuus, qui præcedit ante faciem tuam, ipse exterminabit gentes²³. »

127. *Hæc Scripturæ loca Patri non conveniunt, sed Verbo.* — Sunt et alia ejusmodi legislatoris et prophetarum dicta, et quæ dixi sufficere mihi videntur, ut, cum Deus alicubi dicit: « Ascendit Deus ab Abraham²⁴; » aut: « Locutus est Dominus ad Moysen; » et: « Descendit Dominus ad videndam turrim quam ædificaverant filii hominum²⁵, » vel: « Clausit Deus arcam Noe extrinsecus²⁶, » non existimetis ipsum ingentium Deum descendisse aut aliquo ex loco ascendisse. Neque enim ille non enarrabilis Pater et Dominus universorum in aliquem locum venit, neque ambulat, neque dormit, sed in regione sua, quæcunque tandem illa est, manet, acutum cernens et acutum audiens, non oculis quidem nec auribus, sed virtute non enarrabili; ac omnia videt, et omnia cognoscit; nec quisquam nostrum eum latet; nec movetur, nec loco compre-

γραμμένος Θεός, ἔλεγον. Ἐπέφερον δὲ, εἰ καὶ μὴ εἴ-
πην ἐν τοῖς ἔμπροσθεν· Οὕτω δὲ καὶ ὅτε κρέας ἐπα-
θύμησεν ὁ λαὸς φαγεῖν, καὶ ἀπιστεῖ (45) Μωϋσῆς τῷ
λελεγμένῳ κἀκεῖ ἀγγέλω, ἐπαγγελλομένῳ δώσειν αὐ-
τοῖς τὸν Θεὸν εἰς πλησμονήν, αὐτὸς ὢν καὶ Θεός, καὶ
ἄγγελος παρὰ τοῦ Πατρὸς πεπεμμένος, ταῦτα εἰπεῖν
καὶ πράξει δηλοῦται. Οὕτως γὰρ ἐπάγει ἡ Γραφή λέ-
γουσα· « Καὶ εἶπε Κύριος πρὸς Μωϋσῆν· Μὴ ἡ χεὶρ
Κυρίου οὐκ ἐξαρχέσει; Ἦδη γνῶσις εἰ ἐπικαλύφε-
ταί (46) σε ὁ λόγος μου, ἦ οὐ. » Καὶ πάλιν ἐν ἄλλοις
λόγοις οὕτω φησὶ· « Κύριος δὲ εἶπε πρὸς μέ· Οὐ δια-
θήσῃ τὸν Ἰορδάνην τοῦτον· Κύριος ὁ Θεός σου ὁ προ-
πορευόμενος τοῦ προσώπου σου, αὐτὸς ἐξολοθρεύσει
τὰ ἔθνη. »

127. Καὶ τὰ ἄλλα δὲ τοιαῦτά ἐστιν εἰρημένα τῷ
νομοθέτῃ καὶ τοῖς προφήταις· καὶ ἱκανῶς εἰρησθαί
μοι ὑπολαμβάνω, ὅτι ὅταν μου ὁ Θεός (47) λέγῃ·
« Ἀνέβη ὁ Θεός ἀπὸ Ἀβραάμ· » ἢ· « Ἐλάλησε Κύριος
πρὸς Μωϋσῆν· » καὶ· « Κατέβη Κύριος τὸν πύργον
ἰδεῖν τὸν ψυχοδόμησαν οἱ υἱοὶ τῶν ἀνθρώπων· » ἢ εἰ·
« Ἐκλείσεν ὁ Θεός τὴν κιβωτὸν Νῶε ἐξωθεν, » μὴ
ἡγεῖσθε αὐτὸν τὸν ἀγέννητον Θεὸν καταβεδηκέναι ἢ
ἀναβεδηκέναι ποθέν. Ὁ γὰρ ἀβήρτος Πατήρ καὶ Κύ-
ριος τῶν πάντων οὔτε ποῖ ἀφίκεται, οὔτε περιπατεῖ,
οὔτε καθεύδει, οὔτε ἀνίσταται, ἀλλ' ἐν τῇ αὐτοῦ χώρᾳ,
ὅπου ποτὲ, μένει, ὄξυ ὄρων, καὶ ὄξυ ἀκούων, οὐκ
ὀφθαλμοῖς οὐδὲ ὠσίν, ἀλλὰ δυνάμει ἀλέκτω· καὶ πάντα
ἐφορᾷ, καὶ πάντα γινώσκει, καὶ οὐδεὶς ἡμῶν λήληθεν
αὐτόν· οὔτε κινούμενος ὁ τόπων τε ἀχώρητος, καὶ τῷ
κόσμῳ ὄψ, ὅς γε ἦν καὶ πρὶν τὸν κόσμον γενέσθαι.
C Πῶς ἂν οὖν οὗτος (48) ἦ λαλήσειε πρὸς τινα, ἢ ὀφθαίη

²² Num. xi, 23.

²³ Deut. xxxi, 2.

²⁴ Gen. xvii, 22.

²⁵ Gen. xi, 5.

²⁶ Gen. vii, 16.

(45) Ἀπιστεῖ. Legendum conjicit ἠπίσται Thirl-
bius, sed postea conjecturam suam deserit, ac ni-
hil mutat. Ibidem observat eum, qui tunc apparuit
Moysi, non angelum vocari in Scriptura, ut opinatus
est Justinus, sed Dominum.

(46) Ἐπικαλύφεται. Magis arridet eidem eru-
dito editori id quod habetur in Bibliis ἐπικαταλή-
φεται.

(47) Ὅτι ὅταν μου ὁ Θεός. Legendum videtur
ὅτι ὅταν μου ὁ Θεός, ut paulo antea, εἴρηται γὰρ που
καὶ διὰ Μωϋσέως. Pro eo autem quod hic habemus,
καὶ ἱκανῶς εἰρησθαί μοι ὑπολαμβάνω ὅτι... μὴ ἡγεῖ-
σθε, mallem equidem ὡς μὴ ἡγεῖσθαι. Sed cur nihil
audeam mutandum proponere, detinet me similis
locus n. 80, ubi Justinus sic loquitur: Ὅτι δὲ οὐκ
ἐφ' ὧμῶν μόνων τοῦτο λέγειν με ἐπίστασθε, τῶν γε-
γεννημένων ἡμῖν λόγων ἀπάντων, ὡς δυνάμεις μου,
σύνταξιν ποιήσομαι.

(48) Πῶς ἂν οὖν οὗτος. In hoc loco et in alio
simili, quem supra vidimus n. 60, quasi victores ex-
sultant, qui de Christo Domino aut saltem de sanctis
Patribus æqua non sentiunt. Contendit Justinus
non Patrem apparuisse, sed Filium; quia Pater im-
mensus et immutabilis est. Inde, inquit, mani-
festa conclusio est dissimilem in utroque naturam a
Justino admitti. Sed 1° Si Justinus naturæ dissimi-
litudinem, non personarum distinctionem conside-
rat, dum Filium visum esse docet, Patrem videri
posse negat; cur ipsum Filium non in propria for-
ma, sed, ut paulo post legimus, in hominis aut an-
geli forma aut etiam in gloria ignis visum esse de-
clarat? 2° Has formas sumere indignum Patre, non
indecorum Filio existimat, non quia dissimilis in

utroque natura, sed quia Filius ministrat Patri ac
Deus est de Deo et a Patre mittitur. Ἐπάλασαν
Ἰακώβ, inquit n. 125, μετὰ τοῦ φαινομένου μὲν ἐκ
τοῦ τῆ τοῦ Πατρὸς βουλή ὑπηρετεῖν· Θεοῦ δὲ, etc.
« Luctatus est Jacob cum eo qui videbatur quidem,
eo quod voluntati Patris ministret; Deus autem
est, » etc. Hoc ipso in loco idem repetit ac Filium
angelum esse ait, quia Patris voluntati ministrat.
Supra n. 56 et seqq. demonstrat eum, qui appa-
ruit, et Deum esse et angelum vocari. 3° Justinum
in hac Patris et Filii distinctione nullum prorsus
naturæ discrimen spectare, illud etiam argumento
est, quod Scripturæ loca ex quibus Filium, non
Patrem apparuisse colligit, certissimum et eviden-
tissimum habeant divinæ naturæ testimonium. Quid
enim his Scripturæ verbis magnificentius: « Ego
sum qui sum, Dominus virtutum, Dominus fortis et
potens, Dominus regnavit, etenim correxerat orbem
terræ, Dominus regnavit, irascantur populi, » et alius
ejusmodi quæ tam sæpe et in *Apol.* 1, et in hoc
Dialogo ad Christum referri Justinus contendit? Si
naturam idcirco diversam in Patre et Filio credi-
disset quia Pater nunquam apparuit, sed Filius; an
hæc verba: « Exaltate Dominum Deum nostrum, »
de Filio dicta esse putasset, quia is de quo dicuntur,
« in columna nubis loquebatur » ad Moysen? 4°
Quidquid ergo discriminis Patrem inter et Fi-
lium ponit, hoc uno nititur, quod memorati in
Scripturis ascensus et descensus cum divina im-
munitate et immutabilitate conciliari non possunt,
si Patri tribuantur; secus vero, si Filio. Cur enim
Pater descenderit et ascenderit, illud causæ adferri
non potest, quod ab alio missus sit. Quinetiam se-

τινι, ἢ ἐν ἐλαχίστῳ μέρει γῆς φανεῖται; Ὅποτε γε οὐδὲ τὴν δόξαν τοῦ παρ' αὐτοῦ πεμφθέντος Ἰσχυεν ὁ λαὸς ἰδεῖν ἐν Σινῃ, οὐδ' αὐτὸς Μωϋσῆς Ἰσχυσεν εἰσελθεῖν εἰς τὴν σκηνὴν ἣν ἐποίησεν, εἰ μὴ ἐπληρώθη (49) τῆς παρὰ τοῦ Θεοῦ δόξης· οὐδὲ μὴν ὁ ἱερεὺς ὑπέμεινε κατενώπιον τοῦ ναοῦ στήναι, ὅτε τὴν κιβωτὸν Σολομῶν εἰσεκόμισεν εἰς τὸν οἶκον τὸν ἐν Ἱερουσαλήμ, ὃν αὐτὸς ὁ Σολομῶν ᾠκοδομήσει. Οὕτε οὖν Ἀβραάμ, οὔτε Ἰσαάκ, οὔτε Ἰακώβ, οὔτε ἄλλο ἀνθρώπων εἶδε τὴν Πατέρα καὶ ἄρῆστον Κύριον τῶν πάντων ἀπλῶς, καὶ αὐτοῦ τοῦ Χριστοῦ (50)· ἀλλ' ἐκείνον τὸν κατὰ βουλήν τὴν ἐκείνου (51) καὶ Θεὸν ὄντα Ἰὺν αὐτοῦ, καὶ ἄγγελον ἐκ τοῦ ὑπηρετεῖν τῇ γνώμῃ αὐτοῦ· ὃν καὶ ἀνθρώπων γεννηθῆναι διὰ τῆς Παρθένου βεβούληται· ὃς καὶ πῦρ ποτε γέγονε τῇ πρὸς Μωϋσέα ὀμιλίᾳ τῇ ἀπὸ τῆς βάτου. Ἐπεὶ, ἐὰν μὴ οὕτω νοήσωμεν τὰς Γραφάς, συμβήσεται τὸν Πατέρα καὶ Κύριον τῶν ὄλων μὴ γεννηθῆναι τότε ἐν τοῖς οὐρανοῖς, ὅτε διὰ Μωϋσέως λέλεκται· « Καὶ Κύριος ἔβρεξεν ἐπὶ Σόδομα πῦρ καὶ θεῖον παρὰ Κυρίου ἐκ τοῦ οὐρανοῦ· » καὶ πάλιν διὰ Δαβ. ὅ ὅτε λέλεκται οὕτως· « Ἄρατε πύλας, οἱ ἄρχοντες, ὑμῶν, καὶ ἐπάρθητε, πύλαι αἰώνιοι· καὶ εἰσελεύσεται ὁ Βασιλεὺς τῆς δόξης, » καὶ πάλιν ὅτε φησὶ· « Λέγει Κύριος τῷ Κυρίῳ μου· Κάθου ἐκ δεξιῶν μου, ἕως ἂν θῶ τοὺς ἐχθρούς σου ὑποπόδιον τῶν ποδῶν σου. »

128. Καὶ ὅτι Κύριος ὢν ὁ Χριστὸς, καὶ Θεὸς Θεοῦ Ἰδὸς ὑπάρχων, καὶ δυνάμει φαινόμενος (52) πρότερον ὡς ἀνὴρ, καὶ ἄγγελος, καὶ ἐν πυρὸς δόξῃ, ὡς ἐν τῇ βάτῳ πέφανται, καὶ ἐπὶ τῆς κρίσεως τῆς γεγενημένης ἐπὶ Σόδομα, ἀποδέδεικται ἐν πολλοῖς τοῖς εἰρημένοις. Ἀνιστόρου δὲ πάλιν ἃ καὶ προέγραψα ἀπὸ τῆς Ἐξόδου πάντα, περὶ τε τῆς ὀπτασίας τῆς ἐπὶ τῆς βάτου, καὶ τῆς ἐπικλήσεως τοῦ Ἰησοῦ ὀνόματος, καὶ ἐπέλεγον· Καὶ μὴ νομίζητε, ὡ οὔτοι, ὅτι περιτολογῶν ταῦτα λέγω πολλάκις· ἀλλ' ἐπεὶ γνώσω καὶ τινὰς προλέγειν ταῦτα βουλομένους, καὶ

³⁷ Gen. xix, 24. ³⁸ Psal. cxiii, 7. ³⁹ Psal. cix, 4.

queretur, ut paulo post ait Justinus, eum aliquandiu cælo abfuisse, si ad eum referrentur hæc Scripturæ loca : « Tollite portas, principes, vestras et elevamini, portæ æternales, et introibit Rex gloriæ. Dixit Dominus Domino meo : Sede a dextris meis, » et alia ejusmodi quæ de Filio dicta facile conciliantur cum natura divina, quia Filius a Patre mittitur et habita ratione humanitatis aliquandiu cælo abfuit. At in Patrem collata, non jam suppetente eadem rei explicandæ ratione, divinam essentiam læderent. 5° Eo spectat tota Justinii disserendi ratio, ut Judæos fateri cogat Filium ex Patre, veluti lumen ex lumine genitum esse, nedum ei naturam divinam inviderit. 6° Judæi, ut eis exprobrat Justinus eum. 114. Deum sibi, ut compositum quoddam animal, lingebant, et idcirco eum volebant apparuisse. Quid mirum ergo, si eos ad sublimiora vocat Justinus, ac Filium in variis formis, Patrem vero nequaquam in propria natura visum esse contendit?

(49) *Εἰ μὴ ἐπληρώθη.* Legendum εἰ μὴ ἐπληρώθη vel εἰ ἐπληρώθη, ut Justinus cum Scriptura conciliatur. THEILS.

A hendi potest, imo ne toto quidem mundo, quippe qui erat etiam antequam mundus fieret. Quomodo igitur ille aut quemquam alloquatur, aut cuiquam appareat, aut in angustissima terræ parte conspiciatur? Cum ne illius quidem, qui ab eo missus est, gloriam populus in Sina intueri potuerit; nec ipse Moyses tabernaculum, quod fecerat, ingredi posset, si gloria Dei impletum esset; neque etiam sacerdos pro templo stare sustinuerit, cum arcam Salomon intulit in domum Hierosolymitanam, quam ipse construxerat. Nec Abraham igitur, nec Isaac, nec **221** Jacob, nec quisquam ex hominibus illum omnium omnino, ac ipsius Christi Patrem et Dominum non enarrabilem vidit; sed eum, qui secundum ipsius voluntatem et Deus est ipsius Filius, et B angelus ex eo quod ministret ipsius voluntati; quem et hominem nasci ex Virgine voluit; qui et ignis aliquando fuit in colloquio cum Moysæ qui rubo. Nisi enim Scripturas ita intelligamus, eo res evadet ut Pater et Dominus universorum tunc in cælis non fuerit, cum per Moysen dictum est : « Et Dominus pluit super Sodomam ignem et sulphur a Domino ex cælo³⁷; » aut cum rursus per Davidem : « Tollite portas, principes, vestras; et elevamini, portæ æternales, et introibit Rex gloriæ³⁸; » aut cum idem ait : « Dixit Dominus Domino meo : Sede a dextris meis, donec ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorum³⁹. »

128. *Verbum non ut virtus inanima mittitur, sed ut persona ex Patris substantia genita.* — Ac Christum quidem Dominum et Deum Dei Filium esse, et virtute prius apparuisse ut virum et angelum, et in gloria ignis, velut in rubo et in judicio de Sodomis facta, jam pluribus demonstratum est. Referebam autem iterum omnia, quæ prius ex Exodo descripsi, tum de visione in rubo oblata, tum de imposita nominis Jesu appellatione, tumque hæc insuper addidi : Ne existimetis me verbis superfluentem hæc sæpius iterare; sed quia non-

(50) *Καὶ αὐτοῦ τοῦ Χριστοῦ.* Quo sensu Deus Christi dicatur, explicat Justinus infra n. 129. Nimirum quatenus ejus pater est, eique præstat ut potens sit et Dominus et Deus.

D (51) *Κατὰ βουλήν τὴν ἐκείνου.* Hæc loquendi ratio, quæ merito suspecta esset in hominibus generationem ex substantia rejicientibus, nihil prorsus habet suspicionis in ore Justinii, qui paulo post declarat Verbum ex Patris substantia genitum esse, ut lumen de lumine. Quapropter cum Filium secundum voluntatem Patris Filium et Deum esse dicit, non alio consilio id dicere potuit, nisi ut hanc ex substantia generationem exprimeret, ac Filium demonstraret a Patre divinam naturam accepisse, nec eo invito, ut de commentitio illo Deo, sive secundo principio lingebant Marcionitæ, existere. Aliam etiam explicationem ipse paulo post subjicit Justinus. Ait enim Filium « ex Patre genitum esse, potestate et voluntate ipsius, nequaquam vero per abscissionem. »

(52) *Δυνάμει φαινόμενος.* Nimirum per operationem et virtutem, πρότερον, id est ante incarnationem.

nullos etiam esse scio qui hæc occupare velint, ac dicere, virtutem illam, quæ a Patre universorum Moysi aut Abrahæ aut Jacob apparuit, angelum vocari cum ad homines venit, quia per eam mandata Patris hominibus nuntiantur; gloriam, quia per visa, quæ sustineri non possunt, apparet interdum; virum aliquando et hominem, quia in ejusmodi formis pro voluntate Patris conspicitur; Verbum denique appellant, quia Patris sermones ad homines perferat. Hanc autem virtutem a Patre abscindi aut separari non posse, quemadmodum lux solis in terra abscindi et separari nequit a sole qui est in celo, et cum sol occiderit, lux simul occidit; sic cum vult Pater, inquit, facit ut virtus ejus prosiliat; rursus cum vult, illam ad seipsum reflectit. Eodem modo angelos etiam ab eo fieri docent. Sed angelos quidem esse ac semper manere, neque in id, ex quo exstitere, dissolvi demonstratum est. Illam autem virtutem, quam et Deum sermo propheticus, ut multis similiter demonstratum est, et angelum vocat, non solo nomine, ut lucem solis, numerari, sed et numero aliud quid esse, etiam supra breviter disserui; cum **222** virtutem illam ex Patre genitam dicerem, virtute et voluntate ipsius, non vero per abscissionem, quasi Patris substantia divideretur, quemadmodum cætera omnia quæ dividuntur et scinduntur, non eadem sunt ac antequam scinderentur, ac exempli causa sumpsit ignes, quos ex alio igne accendi videmus, non immutato illo ex quo multi accendi possunt, sed eodem manente.

Ἔτερα (55) ὁρῶμεν, οὐδὲν ἐλαττωμένου ἐκείνου ἐξ

129. *Id confirmatur ex aliis Scripturæ locis.* —

(53) *Διὰ πολλῶν.* Præmittendum ὡς, quæ vocula videtur excidisse ob similem sonum syllabæ præcedentis.

(54) *Γεγεννηθῆσθαι.* Hæc de æterna Verbi generatione, simul et temporaria ad mundi creationem progressionem intelligi debent. De temporaria quidem satis multa diximus ad n. 61. De æterna autem perspicuum erit, si consideremus, 1.° his Justinum hoc loco occurrere, qui Verbum negabant exstitisse antequam prodiret ad mundi creationem et ad alias perfunctiones; virtutem enim esse a Patre minime distinctam, quæ non existat antequam prosiliat, et ubi rediit, existere desinat. 2.° lidem homines, qualis sit illa virtus existimari volebant, ex modo quo progreditur. Quare quod ait Justinus ad eos refellendos, Verbum ita generatum fuisse, ut ignem ex igne accensum, eo spectat ut Verbum semper fuisse lumen de lumine, ac proinde semper æquale et consubstantiale Patri intelligamus. 3.° In his rebus disserendis æque Verbi ac Patris immutabilitati consulit. Contendit enim Verbum a Patre generatum fuisse, « virtute et voluntate ipsius, » ut personam divinam et immutabilem, « non vero per abscissionem, » ut effluentiam et rem inanimam. Statuit minime divisam Patris substantiam; quod quidem metuendum esset, si virtus quædam inanima et mutabilis ab ejus substantia avelleretur; at nihil ejusmodi suspicandum, ubi lumen de lumine ad mundi creationem progreditur, id est persona æque immutabilis ac ipse Pater, sive Verbum omnibus ejus ideis ac omnipotentia et omnibus attributis ab æterno donatum. Eandem Verbi immutabilitatem astruit adhibitum n. 61 aliud exem-

φάσκειν τὴν δύναμιν τὴν παρὰ τοῦ Πατρὸς τῶν ὄλων φανεῖσαν τῷ Μωϋσεῖ, ἢ τῷ Ἀβραάμ, ἢ τῷ Ἰακώβ, ἄγγελον καλεῖσθαι ἐν τῇ πρὸς ἀνθρώπους προόδῳ, ἐπειδὴ δι' αὐτῆς τὰ παρὰ τοῦ Πατρὸς τοῖς ἀνθρώποις ἀγγέλλεται. ὄξαν δὲ, ἐπειδὴ ἐν ἀχωρήτῳ ποτὲ φαντασίᾳ φαίνεται. ἄνδρα δὲ ποτε καὶ ἀνθρώπων καλεῖσθαι, ἐπειδὴ ἐν μορφαῖς τοιαύταις σχηματιζόμενος φαίνεται, αἴσπερ βούλεται ὁ Πατὴρ καὶ Λόγον καλοῦσιν, ἐπειδὴ καὶ τὰς παρὰ τοῦ Πατρὸς ὁμιλίαν φέρει τοῖς ἀνθρώποις. Ἄτμητον δὲ καὶ ἀχώριστον τοῦ Πατρὸς ταύτην τὴν δύναμιν ὑπάρχειν, ὅνπερ τρόπον τὸ τοῦ ἡλίου φασὶ φῶς ἐπὶ γῆς εἶναι ἄτμητον καὶ ἀχώριστον ὄντος τοῦ ἡλίου ἐν τῷ οὐρανῷ· καὶ ὅταν δύση, συναποφέρεται τὸ φῶς· οὕτως ὁ Πατὴρ, ὅταν βούληται, λέγουσι, δύναμιν αὐτοῦ προπηδᾶν ποιεῖ· καὶ ὅταν βούληται, πάλιν ἀναστέλλει εἰς ἑαυτόν. Κατὰ τοῦτον τὸν τρόπον καὶ τοὺς ἀγγέλους ποιεῖν αὐτὸν διδάσκουσιν. Ἄλλ' ὅτι μὲν οὖν εἰσιν ἄγγελοι, καὶ αἰεὶ μένοντες, καὶ μὴ ἀναλυόμενοι εἰς ἐκεῖνο ἐξ οὗπερ γεγόνασιν, ἀποδεδείχται· καὶ ὅτι δύναμις αὕτη ἦν καὶ Θεὸν καλεῖ ὁ προφητικὸς λόγος, διὰ πολλῶν (53) ὡσαύτως ἀποδεδείχται, καὶ ἄγγελον, οὐχ ὡς τὸ τοῦ ἡλίου φῶς ὀνόματι μόνον ἀριθμεῖται, ἀλλὰ καὶ ἀριθμῷ ἑτερόν τι ἐστὶ, καὶ ἐν τοῖς προειρημένοις διὰ βραχέων τὸν λόγον ἐξήτασα, εἰπὼν τὴν δύναμιν ταύτην γεγεννηθῆσθαι (54) ἀπὸ τοῦ Πατρὸς, δυνάμει καὶ βουλῇ αὐτοῦ, ἀλλ' οὐ κατὰ ἀποτομήν, ὡς ἀπομεριζομένης τῆς τοῦ Πατρὸς οὐσίας, ὅποια τὰ ἄλλα πάντα μεριζόμενα καὶ τεμνόμενα οὐ τὰ αὐτὰ ἐστὶν ἃ καὶ πρὶν τμηθῆναι· καὶ παραδείγματος χά-

ριν παρεilhφειν τὰ ὡς ἀπὸ πυρὸς ἀναπτόμενα πυρὰ οὐ ἀναφθῆναι πολλὰ δύνανται, ἀλλὰ ταυτοῦ μένοντες.

129. Καὶ νῦν δὲ ἐτι καὶ οὗς εἶπον λόγους εἰς ἀπο-

plum humani λόγου, quem Justinus ait minime imminui dum profertur. 4.° Ipse declarat quidquid ea de re disseruit n. 61, id se ea mente disseruisse, ut probaret « virtutem illam, quam et Deum sermo propheticus et angelum vocat, non solo nomine, ut lucem solis, numerari, sed et numero aliud quid esse, » sive, ut ait n. 62, semper cum Patre fuisse et cum eo Patrem collocutum, ut cum persona divina. Videndus ea de re Tatianus n. 5, ubi magistri doctrinam, si minus totidem verbis, cer.e totidem sententiis explanat.

(55) Ἔτερα. Postulat sensus nt legamus ἃ Ἔτερα, nisi quis legere malit ὡς τὰ ἀπὸ πυρὸς. Mirifice congruit æternæ generationi hoc exemplum luminis de lumine accensi; nec mirum videri debet, locum Justinus, cum hoc in loco et supra, n. 61, loquatur de Verbi ad mundi creationem progressionem, exemplum adhibeat generationi æternæ maxime consentaneum. Cum enim, ut jam dixi, tota illius disputatio eo spectat, ut Verbum semper fuisse cum Patre, semper lumen de lumine exstitisse demonstraret; tum vero solemne est sanctis Patribus temporariam Filii missionem, iisdem exemplis ac æternam explicare. S. Cyrillus Alexandrinus, lib. iv in Joann., p. 415, Filium in hunc mundum a Patre missum fuisse ait, « ut verbum ex mente, ut splendorem solis ex ipso, » ἀπεστέλλη δὲ οὕτως, ὡς Λόγος ἐκ νοῦ, ὡς ἀπαύγασμα τὸ ἡλιακὸν ἐξ αὐτοῦ. Eandem habet Nicetas in orationem 58, S. Gregorii Nazianzeni. Sed si quid difficultatis in hoc loco, aut in eo qui supra occurrit, n. 61, residuum sit, velim illius explanatio repetatur ex Tatiano.

ζειν τούτου ἐρῶ. Ὅταν λέγῃ· « Ἐβρεξε Κύριος πῦρ παρὰ Κυρίου ἐκ τοῦ οὐρανοῦ, » δύο ὄντας ἀριθμῶ μὴνύει ὁ λόγος ὁ προφητικὸς· τὸν μὲν ἐπὶ γῆς ὄντα, ὃς φησι καταβεθεκέναι ἰδεῖν τὴν κραυγὴν Σοδόμων· τὸν δὲ, ἐν τοῖς οὐρανοῖς ὑπάρχοντα· ὃς καὶ τοῦ ἐπὶ γῆς Κυρίου Κύριός ἐστιν, ὡς Πατὴρ καὶ Θεός, αἰτιὸς τε αὐτῶ τοῦ εἶναι καὶ δυνατῶ, καὶ Κυρίου, καὶ Θεῶ. Καὶ πάλιν ὅταν λέγῃ ὁ λόγος εἰρηκέναι τὸν Θεὸν ἐν ἀρχῇ· « Ἰδοὺ Ἀδάμ γέγονεν ὡς εἷς ἐξ ἡμῶν, » τὸδε, « ὡς εἷς ἐξ ἡμῶν, » καὶ αὐτὸ ἀριθμοῦ δὴλωτικόν ἐστιν· ἀλλ' οὐ τροπολογίαν χωροῦσιν οἱ λόγοι, ὡς ἐξηγεῖσθαι ἐπιχειροῦσιν οἱ σοφισταί, καὶ μὴδὲ λέγειν τὴν ἀλήθειαν, μὴδὲ νοεῖν δυνάμενοι. Καὶ ἐν τῇ Σοφίᾳ εἴρηται· « Ἐάν ἀναγγεῖλω ὑμῖν τὰ καθ' ἡμέραν γινόμενα, μνημονεύσω τὰ ἐξ αἰῶνος ἀριθμησαί. Κύριος ἔχτισέ με ἀρχὴν ὁδῶν αὐτοῦ (56) εἰς ἔργα αὐτοῦ· πρὸ τοῦ αἰῶνος ἐθεμελίωσέ με ἐν ἀρχῇ, πρὸ τοῦ τὴν γῆν ποιῆσαι, καὶ πρὸ τοῦ τὰς ἀβύσσους ποιῆσαι, καὶ πρὸ τοῦ προελθεῖν τὰς πηγὰς τῶν ὑδάτων, πρὸ τοῦ ὄρη ἐδραστῆναι· πρὸ δὲ πάντων βουῶν γεννᾶ με. » Καὶ εἰπὼν ταῦτα, ἐπήγαγον· Νοεῖτε, ὡ ἀκραταί, εἴ γε καὶ τὸν νοῦν προσέχετε, καὶ ὅτι γεγενῆσθαι ὑπὸ τοῦ Πατρὸς τοῦτο τὸ γέννημα πρὸ πάντων ἀπλῶς τῶν κτισμάτων ὁ λόγος ἐδήλου, καὶ τὸ γεννώμενον (57) τοῦ γεννῶντος ἀριθμῶ ἕτερόν ἐστι, πᾶς ὅστισὺν ὁμολογήσειε.

150. Καὶ συντιθεμένων πάντων, εἶπον· καὶ λόγους δὲ τινὰς οὓς μὴ ἀπεμνημόνευσα πρότερον, εἶποιμ' ἂν ἄρτι. Εἰσὶ δὲ εἰρημέναι ὑπὸ τοῦ πιστοῦ θεράποντος Μωϋσέως ἐπικεκαλυμμένως. Εἴρηται δὲ οὕτως· « Εὐφράνθητε οὐρανοὶ ἅμα αὐτῶ, καὶ προσκυνήσατε αὐτῶ πάντες ἄγγελοι Θεοῦ, » καὶ τὰ ἐξῆς τοῦ λόγου ἐπέφερον ταῦτα· « Εὐφράνθητε ἔθνη μετὰ τοῦ λαοῦ αὐτοῦ, καὶ ἐνισχυσάτωσαν αὐτῶ πάντες ἄγγελοι Θεοῦ· ὅτι τὸ αἷμα τῶν υἱῶν αὐτοῦ ἐκδικεῖται, καὶ ἐκδικήσεται, καὶ ἀνταποδώσει δίκην τοῖς ἐχθροῖς, καὶ τοῖς μισοῦσιν αὐτὸν ἀνταποδώσει, καὶ ἐκκαθαριεῖ Κύριος τὴν γῆν τοῦ λαοῦ αὐτοῦ. » Καὶ εἰπὼν ταῦτα, ἡμᾶς τὰ ἔθνη λέγει εὐφραίνεσθαι μετὰ τοῦ λαοῦ αὐτοῦ, λέγω Ἀβραάμ, καὶ Ἰσαάκ, καὶ Ἰακώβ, καὶ τοὺς προφήτας ἀπλῶς (58), καὶ τοὺς ἀπ' ἐκείνου τοῦ λαοῦ πάντας εὐαρεστοῦντας τῷ Θεῷ κατὰ τὰ προνομολογημένα ἡμῖν· ἀλλ' οὐ πάντας τοὺς ἀπὸ τοῦ γένους ὑμῶν ἀκουσόμεθα· ἐπειδὴ ἐγνωμεν καὶ διὰ Ἰσαίου τὰ πᾶσα τῶν παραβεβηκότων ὑπὸ σκώληκος καὶ ἀπαύστου πυρὸς διαβιβρώσασθαι μέλλειν, ἀθάνατα μένοντα, ὥστε καὶ εἶναι εἰς ὄρασιν πάσης σαρκός (59). Ἐπειπεῖν δὲ ὑμῖν βούλομαι καὶ πρὸς τούτους, ὡ ἄνδρες, Ἐφην, καὶ ἄλλους τινὰς λόγους ἀπ' αὐτῶν τῶν

A Nunc autem et quæ ad hujus rei demonstrationem atulit testimonia repetam. Cum dicit propheticus sermo : « Pluit Dominus ignem a Domino de cælo ⁵⁶, » duos numero esse declarat : alium quidem in terra, quem descendisse dicit ut videret clamorem Sodomorum ; alium autem in cælis, qui et illius in terra apparentis Domini Dominus est, quatenus Pater et Deus, qui ei præstat, ut et potens sit et Dominus et Deus. Rursus cum refert Scriptura Deum in principio dixisse : « Ecce Adam factus est tanquam unus ex nobis ⁵⁷, » id quoque numerum indicat ; neque hæc verba tropologiam admittunt, ut interpretari conantur sophistæ, et qui veritatem nec dicere, nec intelligere possunt. Dictum est etiam in Sapientia : « Si annuntiavero vobis, quæ in diem fiunt : memor ero quæ a sæculo, numerare. Dominus condidit me initium viarum suarum in opera sua : ante sæculum fundavit me, in principio, antequam terram faceret, et antequam abyssos constitueret, priusquam prodirent fontes aquarum, antequam montes collocarentur, et ante omnes colles generat me ⁵⁸. » Et cum hæc dixissem, addidi : Intelligitis, auditores, siquidem animum advertitis, Scripturam declarare, progeniem ex Patre ante omnes omnino res creatas genitam esse. Porro genitum a gignente alium numero esse quilibet fatebitur.

150. *Redit ad conversionem gentium eamque prædictam ostendit.* — Cum assentirentur omnes, dixi : Nonnulla testimonia, quæ antea non memoravi, nunc proferam. Sunt autem arcane a fideli famulo Moyse dicta in hunc modum : « Lætami, cæli, cum ipso, et adorent eum omnes angeli Dei : » et hæc quæ sequuntur in Scriptura adjecti : « Lætami, gentes, cum populo ejus, et confortentur ei omnes angeli Dei, quia sanguinem filiorum suorum ulciscitur et ulciscetur, et vindictam retribuet inimicis, et his qui oderunt **223** eum retribuet, et expurgabit Dominus terram populi sui ⁵⁹. » Atque his verbis declarat nos, qui gentes sumus, cum ipsius populo lætari ; dico autem Abraham et Isaac et Jacob, et omnes prorsus prophetas, et quicumque ex illo populo placuerunt Deo, quemadmodum antea inter nos convenit : at nequaquam omnes, qui ex vestro genere sunt, intelligemus ; siquidem ex Isaia ⁵⁸ didicimus futurum, ut membra prævaricatorum a verme et non exstinguendo igne vorerentur, immortalia permanentia, ita ut spectaculo sint omni carni. Volo autem vobis, præter hæc testimonia, o viri, aiebam, alia etiam ex iisdem

⁵⁶ Gen. xix, 24. ⁵⁷ Gen. iii, 22. ⁵⁸ Prov. viii, 22-25. ⁵⁹ Deut. xxxii, 43. ⁶⁰ cap. lxy, 24.

(56) Ὅδῶν αὐτοῦ. Clarom. ὁδῶν αὐτοῦ. Sic etiam Regius ad marginem et R. Stephanns ad calcem.

(57) Καὶ τὸ γεννώμενον. Vel legendum καὶ ὅτι τὸ γεννώμενον, vel præmittendum ὡς his verbis πᾶς ἔστιπῶν.

(58) Καὶ τοὺς προφήτας ἀπλῶς. Illud ἀπλῶς meliøre loco existimat collocari Thirlbius legendo,

Moysis scriptis nonnulla proferre, ex quibus etiam intelligere potestis, Deum antiquitus dispersisse omnes homines secundum genera et linguas; cum autem ex omnibus generibus vestrum sibi genus assumpserit, genus inutile et inobediens et infidele; cumque eos, qui ex omni genere electi sunt, ipsius voluntati per Christum, quem et Jacob vocat et Israellem nominat, paruisse ostenderit, eos et Jacobum et Israellem, ut jam pluribus dixi, esse debere. Dum enim ait: «Lætamini, gentes, cum populo ejus,» similem illis quidem tribuit hæreditatem, nomen autem non simile; sed dum gentes et cum populo suo lætantes dicit, in probrum vestrum gentes appellat. Quemadmodum enim et vos ad iracundiam illum concitastis, dum simulacra colitis, ita et illos, cum simulacrorum cultores essent, hac gratia dignatus est, ut cognoscerent ipsius voluntatem, et hæreditatem, quæ apud illum est, acciperent.

131. *Quanto fideliores Deo gentes ad Christum conversæ quam Judæi.* — Proferam autem verba ex quibus omnes gentes a Deo divisas fuisse ostenditur. Sunt autem ejusmodi: «Interroga patrem tuum et annuntiabit tibi: majores tuos, et dicent tibi, quando dividebat Altissimus gentes, quando dispergebat filios Adam. Constituit terminos gentium secundum numerum filiorum Israel, et facta est pars Domini populus ejus Jacob: suniculus hæreditatis ejus Israel⁴⁴.» Et cum hæc dixissem, addidi: Septuaginta interpretes ita exposuerunt: «Constituit terminos populorum juxta numerum angelorum Dei.» Sed vestram interpretationem retuli, quia nihil ex ea re mihi imminuitur ratiocinatio. Vos autem, si verum fateri vultis, non negabit nos, qui per abjectum et probrum plenum crucis mysterium a Deo vocati (quorum confessioni et obedientiæ et pietati supplicia ad mortem usque a dæmonibus et exercitu diaboli per vestrum, quod illis exhibuistis, ministerium infliguntur) omnia perferimus ne Christum voce tenus negemus, per quem ad præparatam a Patre salutem vocati sumus: nos, inquam, fideliores Deo esse quam vos, qui in brachio excelso et visitatione magnæ gloriæ 224 redempti estis ex Ægypto, cum vobis mare divisum est ac siccum iter effectum, in quo eos, qui vos cum magna prorsus potestate et splendidis curribus persequerentur, occidit Deus, effuso in eos mari quod propter vos calcabile factum erat; quam vos, inquam, quibus columna

⁴⁴ Deut. xxxii, 7-9.

(60) Καὶ τὰ γένη. Legendum κατὰ γένη per se patet, idque Thirlbius admonuit.

(61) Εἶναι δεῖ. Hæc verborum constructio νοῆσαι δύνασθε ὅτι... διεσκόρπισε· ἐκ πάντων δὲ λαβῶν... εἶναι δεῖ, minime accurata est, sed exemplis non caret apud Justinum, ut jam non semel observavimus. Vid. *Apol.* 1, n. 55 et 61, et *Dialog.* n. 88, 104, 103 et 110. Sic etiam infra n. 140: Ἄπερ ἡμεῖς ὄντες, συνιέναι ὑμεῖς οὐ δύνασθε.

(62) Καὶ τὴν ὀμιλίαν ὀνομαστίαν δίδωσιν. Le-

Μωυσεως λόγων· ἐξ ὧν καὶ νοῆσαι δύνασθε, ὅτι ἀνωθεν μὲν πάντας τοὺς ἀνθρώπους ὁ Θεὸς διεσκόρπισε, καὶ τὰ γένη (60), καὶ γλώσσας· ἐκ πάντων δὲ τῶν γενῶν, γένος ἑαυτῶ λαβῶν τὸ ὑμέτερον, γένος ἀχρηστον, καὶ ἀπειθές, καὶ ἀπιστον, δείξας τοὺς ἀπὸ παντὸς γένους αἱρουμένους πεπεισθαι αὐτοῦ τῇ βουλῇ διὰ τοῦ Χριστοῦ, ὃν καὶ Ἰακώβ καλεῖ, καὶ Ἰσραὴλ ὀνομάζει, τοὺτους καὶ Ἰακώβ καὶ Ἰσραὴλ, ὡς προέφην ἐν πολλοῖς, εἶναι δεῖ (61). «Εὐφράνθητε, γὰρ, ἔθνη μετὰ τοῦ λαοῦ αὐτοῦ,» εἰπὼν, τὴν μὲν ὁμοίαν αὐτοῖς ἀπονέμει κληρονομίαν, καὶ τὴν ὁμοίαν ὀνομασίαν δίδωσιν (62)· ἔθνη δὲ αὐτοῦ καὶ εὐφραινομένους μετὰ τοῦ λαοῦ αὐτοῦ λέγων, εἰς δνειδος τὸ ὑμέτερον λέγει ἔθνος. Ὅν γὰρ καὶ ὑμεῖς ἐτρόπον παρωργίσαστε εἰδωλοατρῆσαντες, οὕτω καὶ αὐτοῦ εἰδωλόλατρας ὄντας κατηξίωσε γινῶναι τὴν βουλήν αὐτοῦ, καὶ κληρονομησαί τὴν κληρονομίαν τὴν παρ' αὐτῶ.

131. Ἐρῶ δὲ καὶ τοὺς λόγους δι' ὧν δηλοῦται μερίσας πάντα τὰ ἔθνη ὁ Θεός. Εἰσι δὲ οὗτοι· «Ἐπερώτησον τὸν πατέρα σου, καὶ ἀναγγελεῖ σοι· ποὺς πρεσβυτέρους σου, καὶ ἐροῦσί σοι, ὅτε διεμέριζεν ὁ Ὑψίστος ἔθνη, ὡς διέσπειρεν υἱοὺς Ἀδάμ. Ἔστησεν ὄρια ἔθνῶν κατὰ ἀριθμοὺς υἱῶν Ἰσραὴλ, καὶ ἐγενήθη μερίς Κυρίου λαὸς αὐτοῦ Ἰακώβ, σχολίσμα κληρονομίας αὐτοῦ Ἰσραὴλ.» Καὶ εἰπὼν ταῦτα, ἐπήνεργα λέγων, ὅτι οἱ Ἐβδομήκοντα ἐξηγήσαντο, ὅτι «Ἔστησεν ὄρια ἔθνῶν κατὰ ἀριθμὸν ἀγγέλων Θεοῦ.» Ἄλλ' ἐπεὶ καὶ ἐκ τούτου πάλιν οὐδὲν μοι ἐλαττοῦται ὁ λόγος, τὴν ὑμέτεραν ἐξήγησιν εἶπον. Καὶ ὑμεῖς δ' εἰ βούλεσθε (63) τὴν ἀλήθειαν ὁμολογῆσαι, ὅτι πιστότεροι πρὸς τὸν Θεὸν ἔσμεν, οἵτινες διὰ τοῦ ἐξουθενήμενου καὶ δνειδούς μεστοῦ μυστηρίου τοῦ σταυροῦ κληθέντες ὑπὸ τοῦ Θεοῦ (ὧν καὶ τῇ ὁμολογίᾳ καὶ τῇ ὑπακοῇ, καὶ τῇ εὐσεβείᾳ, κολάσεις μέχρι θανάτου ὑπὸ τῶν δαιμονίων καὶ τῆς στρατιᾶς τοῦ διαβόλου διὰ τῆς ὑφ' ὑμῶν ἐκείνοις γεγεννημένης ὑπερησίας, προστετιμῆνται), πάνθ' ὑπομένομεν ὑπὲρ τοῦ μηδὲ μέχρι φωνῆς ἀρνεῖσθαι τὸν Χριστὸν, δι' οὗ ἐκλήθημεν εἰς σωτηρίαν τὴν προητοιμασμένην παρὰ τοῦ Πατρὸς ἡμῶν (64), τῶν ἐν βραχίονι ὑψηλῶ καὶ ἐπισκοπῇ μεγάλης δόξης λυτρωθέντων ἀπὸ τῆς Αἰγύπτου, θαλάσσης ὑμῖν τμηθείσης, καὶ γενομένης ὁδοῦ ξηρᾶς, ἐν ἣ τὸς διώκοντας ὑμᾶς μετὰ δυνάμει πολλῆς πάνυ, καὶ ἐνδόξων ἀρμάτων, ἐπικλύσας αὐτοῖς τὴν δι' ὑμᾶς ὁδοποιηθεῖσαν θάλασσαν, ἀπέκτεινεν· οἷς καὶ στύλος φωτὸς ἔλαμψεν, ἵνα καὶ παρὰ τὸν πάντα ἄλλον λαὸν τὸν ἐν τῷ κόσμῳ, ἰδίῳ καὶ ἀνε-

gendum οὐ δίδωσιν. Hinc enim tota pendet ratiocinatio Justinī, quod populus et gentes nominatim distinguantur, et gentium nomen, quas Deus ad pœnitentiam vocabat, in opprobrium Judaici populi, quem Deus rejiciebat, usurpetur. Frustra ergo pro λέγει ἔθνος obtrudit λέγει ὁ Θεός eruditius Lou-dinensis editor.

(63) Εἰ βούλεσθε. Subaudiendum δύνασθε.

(64) Πατὴρ ἡμῶν. Melius, ut admonuit Thirlbius, Πατὴρ, ὑμῶν τῶν.

λαπαὶ καὶ μὴ δύνοντι φωτὶ χρῆσθαι ἔχητε· οἷς ἄρτον, A
 εἰς τροφήν, δι' ἀγγέλων οὐρανίων (65) τὸ μάννα
 ἔδωκεν, ἵνα μὴδὲ σιτοποικίας δεόμενοι ζητήσητε· καὶ
 τὸ ἐν Μερβῶ ὕδωρ ἐγλυκάνθη· καὶ σημεῖον τοῦ σταυ-
 ροῦσθαι μέλλοντος καὶ ἐπὶ τῶν ὄψεων τῶν διδασκόν-
 των (66) ὑμᾶς, ὡς προεῖπον, γεγενῆσθαι (πάντα προ-
 λαμβάνοντος πρὸ τῶν ἰδίων καιρῶν τὰ μυστήρια χα-
 ρίσεσθαι ὑμῖν τοῦ Θεοῦ· πρὸς δὲ ἀχάριστοι ἐλέγεσθε
 αἱ γεγενημένοι) καὶ διὰ τοῦ τύπου τῆς ἐκτάσεως
 τῶν χειρῶν Μωϋσέως, καὶ ὡς τοῦ ἐπονομασθέντος
 Ἰησοῦ, πολιεύοντων τὸν Ἀμαλήκ· περι οὗ εἶπεν ὁ
 Θεὸς ἀναγραφῆναι τὸ γεγενημένον, φήσας (67) καὶ
 εἰς τὰς ὑμῶν ἀκοὰς Ἰησοῦ παραθέσθαι τὸ ὄνομα,
 εἰπὼν, ὅτι οὗτός (68) ἐστὶν ὁ μέλλων ἐξαλεῖφειν ἀπὸ
 τῆς ὑπὸ τὸν οὐρανὸν τὸ μνημόσυνον τοῦ Ἀμαλήκ.
 Καὶ ὅτι τὸ μνημόσυνον τοῦ Ἀμαλήκ καὶ μετὰ τὸν
 τοῦ Ναυῆ· οὐδὲν μένει, φαίνεται· διὰ δὲ τοῦ Ἰησοῦ
 τοῦ σταυρωθέντος, οὗ καὶ τὰ σύμβολα ἐκεῖνα προ-
 κηρύγματα ἦν τῶν κατ' αὐτοῦ (69) ἀπάντων, ὅτι μέ-
 λει ἐξολοθρευθῆσθαι τὰ δαιμόνια, καὶ δεδιέναι τὸ
 ὄνομα αὐτοῦ, καὶ πάσας τὰς ἀρχὰς καὶ τὰς βασι-
 λεῖας ὁμοίως ὑφορᾶσθαι αὐτὸν, καὶ ἐκ παντὸς γένους
 ἀθρόωτων Θεοσεβῆς καὶ εἰρηνικοῦς δεῖκνυσθαι εἶναι
 τοὺς εἰς αὐτὸν πιστεύοντας, φανερὸν ποιεῖ, καὶ τὰ
 προανιστορημένα ὑπ' ἐμοῦ, Τρύφων, σημαίνουσι.
 Καὶ τοσαύτη δὲ ὀρυγομήτρα ἐδόθη ὑμῖν ἐπιθυμη-
 σαι κρεωφαγίας, ὅση ἀνάριθμος εἰπεῖν· οἷς καὶ ἐκ
 πέτρας ὕδωρ ἀνέβλυσε, καὶ νεφέλη εἰς σκιάν ἀπὸ
 καύματος καὶ φυλακῆν ἀπὸ κρύου εἶπετο, ἄλλου οὐ-
 ρανοῦ καινοῦ τρόπον (70) καὶ προαγγελίαν ἀπαγγέ-
 λουσα· ὣν καὶ οἱ ἰμάντες τῶν ὑποδημάτων οὐκ ἐρρά-
 γησαν, οὐδὲ αὐτὰ τὰ ὑποδήματα ἐπαλαιώθη, οὐδὲ τὰ
 ἐνδύματα κατετρῖθη, ἀλλὰ καὶ τὰ τῶν νεωτέρων συν-
 ῥύζανε (71).

152. Καὶ πρὸς τούτοις ἔμοσχοποιήσατε, καὶ πρὸς
 τὰς θυγατέρας τῶν ἄλλογενῶν πορνεύσαι καὶ εἰδωλο-
 λατρήσαι ἐσπουδάσατε· καὶ μετὰ ταῦτα πάλιν τῆς
 γῆς ὑμῖν παραδοθείσης μετὰ δυνάμεως τοσαύτης, ὡς
 καὶ τὸν ἥλιον θεάσασθαι ὑμᾶς προστάξει τοῦ ἀνδρὸς
 ἐκείνου τοῦ ἐπονομασθέντος τῷ Ἰησοῦ ὀνόματι, στα-
 θέντα ἐν τῷ οὐρανῷ, καὶ μὴ δύναντα (72) μέχρι
 ὥρων τριακονταεξ, καὶ τὰς ἄλλας πάσας δυνάμεις
 τὰς κατὰ καιρὸν γεγενημένας ὑμῖν· ὣν καὶ ἄλλην
 μίαν καταριθμήσαι τανῦν εἶναί· μοι δοκεῖ (73). Συν-
 αἴρεται γὰρ πρὸς τὸ καὶ ἐξ αὐτῆς συνιέναι ὑμᾶς D
 τὸν Ἰησοῦν, δὲ καὶ ἡμεῖς ἐπέγνωμεν Χριστὸν Ἰῶν
 Θεοῦ σταυρωθέντα, καὶ ἀναστάντα, καὶ ἀνελθυσθέντα

(65) *Δι' ἀγγέλων οὐρανίων.* Per paucos fore ar-
 chaelos, quibus hæc arrideat sententia, panem per
 angelos Israelitis suppeditatum fuisse. Multo magis
 quadrat ut panem angelorum illis Deus pluisse
 dicatur. Quare legendum: ἄρτον εἰς τροφήν ἰδίων
 ἀγγέλων.

(66) *Διδασκόντων.* Legendum esse δακόντων ad-
 monuit Sylburgius, et mox γεγένηται, pro γεγενῆ-
 σθαι, et διὰ τοῦ ἐπονομασθέντος. Hujus posterioris
 καὶ aliam emendationem proponit Thirlbius valde
 probabilem, nempe ἄσπρ ὡς.

(67) *Φήσας.* Pro hac voce idem vir eruditus pro-
 ponit φάσας.

(68) *Ὅτι οὗτός.* Reg. ad marginem ὁ τοιοῦτος, et

in terrarum orbe populum propria et defectum
 atque occasum nescienti luce uti possesit; quibus
 panem, alimonix causa, proprium angelorum ces-
 lestium, manna scilicet, pluit, ut ne panificio qui-
 dem vobis opus esset; quibus aquæ in Mara dulces
 factæ sunt; quibus denique signum illius, qui cru-
 cifigendus erat, ut jam dixi, exhibitum est, et cum
 vos morderent serpentes (omnia in antecessum my-
 steria vobis ante propria tempora gratificante
 Deo, in quem semper ingrato fuisse animo argui-
 mini) et cum per figuram extensionis manuum
 Moysis, et eum qui cognominatus est Jesus, de-
 bellaretur Amalec: qua de re præcepit Deus, ut
 in litteras referretur, et auribus vestris nomen
 B Jesu mandaretur, hunc esse dicens, qui deleturus
 erat de terra memoriam Amalec. Porro Amaleci
 memoriam etiam post filium Navæ manere liquet:
 at futurum ut per Jesum crucifixum, cujus etiam
 res omnes his symbolis præsignificabantur, dæmo-
 nes exterminarentur, ejusque nomen formidarent,
 eumque pariter omnes principatus et regna metue-
 rent, et ex omni hominum genere pii et pacifici
 ostenderentur, qui in illum credunt, Scriptura
 declarat, idque etiam demonstrant, quæ jam a me,
 Trypho, commemorata sunt. Vobis etiam carnes
 concupiscentibus tanta data est coturnicum copia
 quanta numerari non posset, quibus etiam aqua
 ex rupe scaturivit; quos nubes et ab æstu obum-
 brans et a frigore custodiens consequeretur, novi
 C alius cæli speciem et præsignificationem habens;
 quorum nec lora calceamentorum rupta sunt, nec
 ipsa calceamenta veterarunt, nec vestimenta con-
 trita, sed et in junioribus simul crescebant.

152. *Quanta vis fuerit nominis Jesu in Veteri Te-
 stamento.* — Et post hæc vitulum conbastis, et
 cum filiabus alienigenarum fornicari, et simulacra
 colere studuistis, etiam postquam tradita vobis
 terra est tanta cum virtute, ut solem jussu illius
 viri, qui Jesu appellatione cognominatus est, in
 cælo stantem, nec usque ad horas triginta sex oc-
 cidentem, videretis, et alias omnes virtutes, quæ
 vobis exhibitæ variis temporibus fuerunt; quarum
 etiam una videtur mihi hoc loco commemoranda;
 ad hoc enim conducit ut vel ex illa cognoscatis Je-
 sum, quem nos Christum esse Filium Dei agnovi-
 mus, qui crucifixus est, et resurrexit, et ascendit

sic ad calcem Rob. Stephanus.

(69) *Τῶν κατ' αὐτοῦ.* Legendam τῶν κατ' αὐ-
 τόν, idque Thirlbio observatum. Mox subaudiendum
 μέλλειν ante ὑφορᾶσθαι.

(70) *Τρόπον.* Thirlbio magis arridet τύπον.

(71) *Συνηύξανε.* De hac sancti martyris sen-
 tentia consulendi commentatores sacræ Scri-
 pturæ.

(72) *Δύναντα.* In δύναντα triplicis lectionis sunt
 vestigia, nempe δύνοντα, δύσαντα et δύντα. Nam
 δύναντα usu receptum non est. SYLBURGIVS.

(73) *Τανῦν εἶναι δοκεῖ.* Illud εἶναι tollendum,
 vel addendum οὐκ ἄσπονον. THIRLBIVS. — Forte ad-
 dendum δίκαιον, ut infra n. 137.

in caelos, et iterum omnium omnino hominum usque ad ipsum Adam, iudex **225** venturus est. Scitis igitur hostes Azotius, cum tabernaculum testimonii cepissent, ac horribili et insanabili plaga percussi fuissent, hoc consilium cepisse, ut illud curru, cui vaccae a partu recentes junxerant, imponerent, periculi faciendi causa, an virtute Dei propter tabernaculum percussi fuissent, illudque Deus eo reduci vellet, unde eductum fuerat. Quod cum fecissent, vaccae, nullo hominum docente, non in eum locum venerunt, unde eductum tabernaculum fuerat, sed in agrum cuiusdam hominis qui Auses vocabatur, eodem nomine, ac ille, qui Jesus, ut jam dictum est, cognominatus populum introduxit in terram, eamque ipsis distribuit. Quem in agrum vaccae cum venissent, constiterunt; ex quo etiam vobis monstratur eas virtute nominis deductas fuisse; quemadmodum antea populus ex his, qui ex Aegypto profecti fuerant, residuus, per eum, qui nomen Jesu accepit, cum Ause antea vocaretur, in terram inductus est.

133. Duritia cordis Judæorum pro quibus orant Christiani. — Et cum hæc et alia ejusmodi miracula habueritis et diversis temporibus videritis, arguunt vos etiam prophetæ, quod vestros etiam filios dæmonii immolaveritis, et his sceleribus adjeceritis, quæ in Christum ausi estis, et etiamnum audetis, de quibus omnibus utinam, concessa vobis a Deo et Christo ejus misericordia, salvemini. Nam per prophetam Isaiam Deus, cum præsciret vos hæc facturos, ita vos execratus est: « Væ animæ ipsorum, quoniam consiliati sunt consilium pessimum contra semetipsos, dicentes: Alligemus justum, quoniam incommodus est nobis. Itaque fructus operum suorum comedent. Væ iniquo: mala secundum opera manuum ejus accident ei. Popule meus, exactores vestri spoliunt vos, et exigentes dominabuntur vobis. Popule meus, qui beatos vos dicunt, decipiunt vos, et semitam viarum vestrarum turbant. Sed nunc sistet in iudicio populum suum; et ipse Dominus ad iudicium veniet cum senioribus populi, et cum principibus ejus. Vos autem quare incendistis vineam meam, et rapina pauperis in domibus vestris? Quare vos injuriis afficitis populum meum, et faciem humilium confunditis? » Et alio item loco idem propheta in eandem sententiam dixit: « Væ, qui trahunt peccata sua quasi funiculo longo, et quasi jugi corrigia vitulæ, iniquitates; qui dicunt: Celeritas ejus appropinquet, et veniat consilium sancti Israel, ut cognoscamus. Væ, qui dicunt bonum malum, et malum bonum, qui ponunt lucem tenebras, et

⁴⁷ Isa. III, 9 et sq.

(74) Τῷ τῆς δυνάμεως ὀνόματι. Justinus aut scripsit aut scribere voluit, τῆ τοῦ ὀνόματος δυνάμει. Tu. (75) Καὶ διὰ τῶν προφητῶν. Illud καὶ hanc videtur habere sententiam, Israelitas etiam a prophetis reprehensos fuisse, cum idem illis persæpe a Moyse accidisset.

A εἰς τοὺς οὐρανοὺς, καὶ πάλιν παραγενεσόμενον χριστὴν πάντων ἀπλῶς ἀνθρώπων μέχρις αὐτοῦ Ἀδάμ. Ἐπίστασθε οὖν, ἔλεγον, ὅτι τῆς σκηνῆς τοῦ μαρτυρίου ὑπὸ τῶν περὶ Ἀζωτίους πολεμίων ἀρπαγείσης, καὶ πληγῆς αὐτοῖς γεγεννημένης φοβερᾶς καὶ ἀνιάτου, ἐβουλεύσαντο ἐφ' ἀμάξης, ὑφ' ἧ δαμάλεις νεοτόκους ἐξευζαν, ἐπιθῆναι, εἰς πείραν τοῦ γινῶναι, εἰ δύναμι Θεοῦ διὰ τὴν σκηνὴν πεπληγμένοι εἰσὶ, καὶ βούλεται ὁ Θεὸς ἀπενεχθῆναι αὐτὴν ἕθεν ἐλθῆθαι. Καὶ πραξάντων τοῦτο, αἱ δαμάλεις, ὑπὸ μηθενὸς ὀδηγούμεναι ἀνθρώπων, οὐκ ἤλθον μὲν εἰς τὸν τόπον ὅπου ἐβληπτο ἡ σκηνή, ἀλλ' εἰς χωρίον τινας ἀνδρὸς καλουμένου Αὐσῆ, ὁμωνύμου ἐκείνου τοῦ μετονομασθέντος τῷ Ἰησοῦ ὀνόματι, ὡς προελέετο, ὃς καὶ εἰσῆγαγε τὸν λαὸν εἰς τὴν γῆν, καὶ κατακληροδότησεν αὐτοῖς αὐτὴν· εἰς δὲ χωρίον ἐλθοῦσαι, μεμενῆχασι, δεικνυμένου ὑμῖν καὶ διὰ τούτων, ὅτι τῷ τῆς δυνάμεως ὀνόματι (74) ὀδηγήθησαν, ὡς πρότερον ὁ περιλειφθεὶς λαὸς ἀπὸ τῶν ἀπ' Αἰγύπτου ἐξεληθόντων, διὰ τοῦ λαθόντος τὸ Ἰησοῦ ὄνομα, Αὐσῆ πρότερον καλουμένου, εἰς τὴν γῆν ὀδηγήθη.

133. Καὶ τούτων καὶ πάντων τῶν τοιούτων παραδόξων καὶ θαυμαστῶν ὑμῖν γενομένων τε καὶ ὀρωμένων κατὰ καιροὺς, ἐλέγχσθε καὶ διὰ προφητῶν (75), μέχρι τοῦ καὶ τὰ ἑαυτῶν τέκνα θευκέναι τοῖς δαιμονίοις· καὶ ἐπὶ τούτοις πᾶσι τοιαῦτα τετολημῆσαι εἰς τὸν Χριστὸν, καὶ ἔτι τολμᾶν· ἐφ' οἷς πᾶσι γίνεται ὑμῖν, ἔλεος παρὰ τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦ Χριστοῦ αὐτοῦ λαθοῦσι, σωθῆναι. Διὰ γὰρ τοῦ προφήτου Ἰσαίου προεπιστάμενος ὁ Θεὸς τὰ ἄλλα μέλλειν ὑμᾶς ποιεῖν, καταράσαστο οὕτως· « Οὐαὶ τῇ ψυχῇ αὐτῶν· βεβούλευνται βουλήν πονηρὰν καθ' ἑαυτῶν, εἰπόντες· Ἀἴσωμεν τὸν δίκαιον ὅτι δύσχρηστος ἡμῖν ἐστι. Τοῖνον τὰ γεννήματα τῶν ἔργων αὐτῶν φάγονται. Οὐαὶ τῷ ἀνόμῳ· πονηρὰ, κατὰ τὰ ἔργα τῶν χειρῶν αὐτοῦ, συμβήσεται αὐτῷ. Λαὸς μου, οἱ πράκτορες ὑμῶν καλαμώνται ὑμᾶς, καὶ οἱ ἀπαιτοῦντες κυριεύουσιν ὑμῶν. Λαὸς μου, οἱ μακαρίζοντες ὑμᾶς πλανῶσιν ὑμᾶς, καὶ τὴν τρίβον τῶν ὁδῶν (76) ὑμῶν ταρασσουσιν. Ἀλλὰ νῦν καταστήσεται εἰς κρίσιν (77) τὸν λαὸν αὐτοῦ, καὶ αὐτὸς Κύριος εἰς κρίσιν ἤξει μετὰ τῶν πρεσβυτέρων τοῦ λαοῦ καὶ τῶν ἀρχόντων αὐτοῦ. Ὑμεῖς δὲ τί ἐνεπυρίσατε τὸν ἀμπελῶνά μου, καὶ ἡ ἀρπαγὴ τοῦ πτωχοῦ ἐν τοῖς οἴκοις ὑμῶν; Ὑμεῖς τί ἀδικεῖτε τὸν λαὸν μου, καὶ τὸ πρόσωπον τῶν ταπεινῶν κατασχύνετε; » Καὶ ἐν ἑτέροις πάλιν λόγοις ὁ αὐτὸς προφήτης εἰς τὸ αὐτὸ εἶπεν· « Οὐαὶ οἱ ἐπισπόμενοι τὰς ἀμαρτίας αὐτῶν ὡς ἐν σχοινίῳ μακρῷ καὶ ὡς ζυγοῦ ἱμάντι δαμάλεις τὰς ἀνομίας· οἱ λέγοντες· Τὸ τάχος αὐτοῦ ἐγγισάτω, καὶ ἐλθῆτω ἡ βουλή τοῦ ἀγίου Ἰσραὴλ, ἵνα γινώμεν. Οὐαὶ οἱ λέγοντες τὸ πονηρὸν καλὸν καὶ τὸ καλὸν πονηρὸν· οἱ τι-

(76) Τρίβον τῶν ὁδῶν. Biblia et Patres habent τῶν ποδῶν. Justinus ut in Hebræo. THIRL.B.

(77) Καταστήσεται εἰς κρίσιν. Justinum Thirlbius scripsisse putat, ut in Bibliis, καταστήσεται εἰς κρίσιν Κύριος, καὶ στήσει εἰς κρίσιν τὸν λαὸν αὐτοῦ.

θίντες τὸ φῶς σκότος, καὶ τὸ σκότος φῶς· οἱ τι-
θίντες τὸ πικρὸν γλυκὺ, καὶ τὸ γλυκὺ πικρὸν. Οὐαὶ
οἱ συνετοὶ ἐν ἑαυτοῖς καὶ ἐνώπιον αὐτῶν ἐπιστήμο-
νες. Οὐαὶ οἱ ἰσχύοντες ὑμῶν, οἱ τὸν οἶνον πίνοντες,
καὶ οἱ δυνάσται, καὶ οἱ κινῶντες τὸ σίκερα· οἱ
δικαιοῦντες τὸν ἀσεβῆ ἕνεκεν δώρων, καὶ τὸ δίκαιον
τοῦ δικαίου ἀφροντες. Διὰ τοῦτο ὃν τρόπον καυθήσε-
ται καλάμη ὑπὸ ἀνθρακος πυρῆς, καὶ συγκαυθήσε-
ται ὑπὸ φλογὸς καιομένης (78), ἡ βίβλα ὡς χνοῦς
ἔσται, καὶ τὸ ἄνθος αὐτῶν ὡς κονιορτὸς ἀναθήσεται.
Ὅτι γὰρ ἠθέλησαν τὸν νόμον Κυρίου Σαβαῶθ, ἀλλὰ
τὸ λόγιον Κυρίου τοῦ ἁγίου Ἰσραὴλ παρώξυναν. Καὶ
ἰθυμώθη ὀργῇ Κύριος Σαβαῶθ, καὶ ἐπέβαλε τὰς χεῖ-
ρας ἐπ' αὐτούς, καὶ ἐπάταξεν αὐτούς, καὶ παρω-
ξύνθη ἐπὶ τὰ ὄρη· καὶ ἐγενήθη τὰ θησιμαῖα αὐ-
τῶν ἐν μέσῳ ὡς κοπρία ὁδοῦ. Καὶ ἐν πᾶσι τούτοις
οὐκ ἀπεστράφησαν (79), ἀλλ' ἔτι ἡ χεὶρ αὐτῶν
ὑψηλή. » Ἔτι γὰρ ἀληθῶς ἡ χεὶρ ὑμῶν πρὸς κακο-
ποιαν ὑψηλή, ὅτι καὶ τὸν Χριστὸν ἀποκτείναντες,
οὐδ' οὐτως μετανοεῖτε, ἀλλὰ καὶ ἡμᾶς τοὺς πιστεύ-
σαντας δι' αὐτοῦ τῷ Θεῷ καὶ Πατρὶ τῶν ὅλων μι-
οῖτε καὶ φονεύετε, ὁσάκις ἂν λάβητε ἐξουσίαν·
ἀδιαλείπτως δὲ καταράσθε αὐτῷ τε ἐκείνῳ, καὶ τοῖς
ἐπ' αὐτοῦ, πάντων ἡμῶν εὐχομένων ὑπὲρ ὑμῶν, καὶ
ὑπὲρ πάντων ἀπλῶς ἀνθρώπων, ὡς ὑπὸ τοῦ Χριστοῦ
ἡμῶν καὶ Κυρίου ποιεῖν ἐδιδάχθημεν, παραγγελλαντος
ἡμῖν εὐχεσθαι καὶ ὑπὲρ τῶν ἐχθρῶν, καὶ ἀγαπᾶν
τούς μισοῦντας, καὶ εὐλογεῖν τοὺς καταρωμένους.

134. Εἰ οὖν καὶ ὑμᾶς δυσωπεῖ τὰ τε τῶν προφη-
τῶν διδάγματα, καὶ τὰ ἐκείνου αὐτοῦ, βέλτιον ἐστὶν
ὑμᾶς τῷ Θεῷ ἔπεσθαι ἢ τοῖς ἀσυνέτοις καὶ τυφοῖς
ἑδασκάλοις ὑμῶν, οἵτινες καὶ μέχρι νῦν καὶ τέσσαρας
καὶ πέντε ἔχειν ὑμᾶς γυναῖκας ἔχαστον συγχωροῦσι,
καὶ ἐὰν εὐμορφὸν τις (80) ἰδῶν ἐπιθυμήσῃ αὐτῆς·
τὰς Ἰακώβ τοῦ Ἰσραὴλ καὶ τῶν ἄλλων πατριαρχῶν
πράξεις ἀνιστοροῦντες, καὶ μηδὲν ἀδικεῖν λέγοντες
τούς τὰ ὅμοια πράττοντας· τάλανες καὶ ἀνόητοι καὶ
κατὰ τοῦτο ὄντες. Ὡς προέφην γὰρ, οἰκονομαί τινές
μεγάλων μυστηρίων ἐν ἑκάστῃ τινὶ τοιαύτῃ πράξει
ἀπετελοῦντο. Ἐν γὰρ τοῖς γάμοις τοῦ Ἰακώβ, τίς
οἰκονομία καὶ προκλήρυξις ἀπετελεῖτο, ἔρω, ὅπως καὶ
ἐν τούτοις ἐπιγνῶτε, ὅτι οὐδὲν πρὸς τὸ θεωρῶστερον
δι' ἃ ἑκάστη πράξις γέγονεν, ἀπειδὸν ὑμῶν αἰεὶ οἱ
ἰδῶσκαλοι, ἀλλὰ πρὸς τὰ χαμαιπετῆ, καὶ τὰ διαφθο-
ρὰς μᾶλλον πάθη. Προσέχετε τοιγαροῦν οἷς λέγω. D
Τῆς ὑπὸ τοῦ Χριστοῦ μελλούσης ἀπαρτιζέσθαι πρά-
ξεως τύποι ἦσαν οἱ γάμοι τοῦ Ἰακώβ. Δύο γὰρ ἀδελ-
φὸς κατὰ τὸ αὐτὸ οὐ θεμιτὸν γαμήσαι τὸν Ἰακώβ.
Καὶ δουλεύει δὲ τῷ Λάβαν ὑπὲρ τῶν θυγατέρων (81)·

⁷⁸ Isa. v, 18-25.

(78) *Καιομένης*. Justinum scripsisse putat Thirl-
bius ἀνημμένης, ut in Bibliis. Sed tamen S. Joannes
Chrysostomus habet ἀνημμένης, eodem sensu ac
Justinus, nec aliter S. Hieronymus, qui ita vertit,
« Sicut calor flammæ exurit. »

(79) *Οὐκ ἀπεστράφησαν*. Habent Biblia: Οὐκ
ἀπεστράφη ὁ θυμὸς αὐτοῦ, ἀλλὰ ἔτι ἡ χεὶρ ὑψηλή.
Justinum ita scripsisse, ut in hoc *Dialogo* legimus,
perspicui potest ex his quæ sequuntur. Legit eodem
modo Cyprianus, ut Cl. Thirlbius admonuit.

A tenebras lucem; qui ponunt amarum dulce, et dulce
amarum. Væ, qui sunt arguti in semetipsis, et
coram semetipsis scientes. Væ, valentes vestri, qui
bibunt vinum, et potentes, et qui miscent siceram,
qui justificant impium propter munera, et jus justi
tollunt. Propter hoc, sicut uretur stipula a carbone
ignis, simul quoque comburentur a flamma ardente;
radix quasi lanugo erit, et flos eorum quasi pulvis
ascendet. 226 Non enim voluerunt legem Domini
Sabaoth, sed eloquium Domini sancti Israel irrita-
verunt. Et indignatus est ira Dominus Sabaoth, et
immisit manus super eos, et percussit eos, et con-
citatatus est in montes: et facta sunt morticina eo-
rum in medio, quasi sterminus viæ. Et in omnibus
his non sunt aversi, sed adhuc manus eorum ex-
celsa ⁷⁸. » Vere enim adhuc manus vestra ad male
agendum extenta est; quippe qui cum Christum
occideritis, ne sic quidem poenitentiam agitis, sed
nos etiam, qui per eum Deo et Patri universorum
credidimus, odistis, et quoties facultas datur, occi-
ditis; illumque indesinenter et eos, qui ab illo
orti sunt, exsecramini; cum nos omnes pro vobis
precemur, ac pro omnibus omnino hominibus,
quemadmodum a Christo nostro et Domino facere
edocti sumus; qui præcepit, ut etiam pro inimicis
precemur, et eos diligamus qui nos oderunt, et
maledicentibus benedicamus.

134. *Ecclesiæ figura connubia Jacob*. — Igitur si
vos quoque et prophetarum et ipsius illius doctrina
commovet, satius est ut Deum sequamini, quam
imprudentes et cæcos magistros vestros, qui etiam-
num quatuor aut quinque uxores habere unicuique
permittunt; et si quis venustam inspiciens concu-
piverit, Jacob qui Israel dictus est, et aliorum
patriarcharum facta, commemorantes, ac negantes
peccare, si quis similia faciat; miseri hac etiam
in re et Insipientes. Nam, ut jam dixi, dispensa-
tiones magnorum mysteriorum in unaquaque ejus-
modi actionum peragebantur. Dicam autem qua-
nam dispensatio et præsignificatio in nuptiis Jacob
peracta fuerit; ut in his quoque agnoscatis ve-
stros semper magistros, non ad diviniorem eju-
smodi facti causam, sed potius ad bumi repentis et
corruptionis plenas affectiones respexisse. Animum
igitur his quæ dico advertite. Nuptiæ Jacob id quod
Christus erat facturus prænuntiabant. Duas enim
sorores simul uxores ducere Jacob fas non erat.
Is servit Laban pro filiabus, ac deceptus in juniore,

⁸⁰ *Καὶ ἐὰν εὐμορφὸν τις*. Id est, quatuor aut
quinque uxoribus aliam addi posse docent, si quis
in speciosa muliere aliqua commotus fuerit. Infra
enim Justinus n. 141, hanc licentiam latissimè
vagari, et quocunque terrarum veniant aut mittan-
tur Judæi, ibi mulieres, matrimonii nomine, ab eis
duci testatur.

(81) *ὑπὲρ τῶν θυγατέρων*. Legendum conjicit
Thirlbius ὑπὲρ τῆς νεωτέρας τῶν θυγατέρων. Sed
non vidit verba sequentia, καὶ ψευθεῖς, &c., ex-

iterum servit annis septem. Lia quidem populus A vester et Synagoga : Rachel vero Ecclesia nostra. Pro his servit hactenus Christus et pro servis, qui in utraque sunt. Nam cum Noe duobus filiis semen tertii in servitutem tradiderit, nunc contra et ad amborum, qui liberi erant, filiorum, et ad servorum, qui inter eos sunt, restitutionem advenit Christus, eandem omnibus dignitatem attribuens, qui ejus mandata servant; quemadmodum et quos ex liberis uxoribus et quos ex ancillis Jacob filios susceperat, filii omnes fuere ac eadem dignitate. Qualis autem quisque futurus esset secundum ordinem et secundum præscientiam prædictum est. Servivit Jacob Labano pro maculosis et variis pecoribus; servitūtem Christum etiam usque ad crucem pro variis ex omni genere et multiformibus B 227 hominibus servivit, sanguine suo et mysterio crucis eos acquirens. Lia: infirmi erant oculi; valde enim infirmi vestrae mentis oculi. Furata est Rachel deos Labani, et abscondit eos usque in hodiernum diem; nobis quoque periere patrii et materiales dii. Omni tempore Jacob odio habebatur a fratre: nos quoque ac ipse Dominus noster odio habemur a vobis et ab omnibus prorsus hominibus, cum omnes natura fratres simus. Israel cognominatus est Jacob: Israelem quoque Christum esse demonstratum est, qui est et vocatur Jesus.

135. *Christus rex Israel et Christiani Israeliticum genus.* — Et cum ait Scriptura: « Ego Dominus C Deus sanctus Israel, qui ostendi Israelem regem vestrum⁶⁹; » an non vere Christum sempiternum regem intelligetis? Nam Jacob filium Isaac nunquam regem fuisse scitis; quocirca Scriptura rursus explicans nobis quemnam regem Jacob et Israel designet, sic ait: « Jacob puer meus; assumam eum; et Israel electus meus, suscipiet eum anima mea. Dedi spiritum meum super eum: et judicium gentibus proferet. Non clamabit, neque audietur foris vox ejus. Calamum fractum non conteret, et linum fumigans non exstinguet: donec victoriam proferat. Judicium recipiet, et non comminuetur, donec ponat super terram judicium. Et in nomine ejus gentes sperabunt⁷⁰. » Num igitur qui D ex gentibus sunt, ac vosmetipsi, in Jacob patriarcham speratis ac non in Christum? Quemadmodum Igitur Israelem Christum et Jacob sic appellat; Ita et nos ex Christul utero recisi verum sumus Israeliticum genus. Sed ad ipsum potius Scripturae locum animum advertamus: « Et educam illud de Jacob semen et de Juda: et hæreditabit montem sanctum meum: et hæreditabunt electi mei, et servi mei, et habitabunt ibi; et erunt in

⁶⁹ Isa. XLIII, 15. ⁷⁰ Isa. XLII, 1-4.

plicationem esse servitutis, quam Jacob pro filiabus Laban servivit. De his connubiis Jacob, de ejus servitute, et Esau in illum odio eadem habemus apud S. Irænum lib. IV, cap. 21, ut observavit

και ψευθεῖς ἐπὶ τῇ νεωτέρῃ, πάλιν ἐδούλευσεν ἐπτὰ ἔτη. Ἄλλὰ Λεία μὲν ὁ λαὸς ὑμῶν καὶ ἡ συναγωγὴ Ῥαχὴλ δὲ ἡ Ἐκκλησία ἡμῶν. Καὶ ὑπὲρ τούτων δουλεύει μέχρι νῦν ὁ Χριστὸς, καὶ τῶν ἐν ἀμφοτέροις δούλων. Ἐπεὶ γὰρ τοῖς δυσὶν υἱοῖς τὸ τρίτου σπέρμα εἰς δουλείαν ὁ Νῶε ἔδωκε, νῦν πάλιν εἰς ἀποκατάστασιν ἀμφοτέρων τε τῶν ἐλευθέρων τέκνων, καὶ τῶν ἐν αὐτοῖς δούλων, Χριστὸς ἐλήλυθε, τῶν αὐτῶν πάντα καταζῶν τοὺς φυλάσσοντας τὰς ἐντολάς αὐτοῦ· ὃν τρόπον καὶ οἱ ἀπὸ τῶν ἐλευθέρων, καὶ οἱ ἀπὸ τῶν δούλων γινόμενοι τῷ Ἰακώβ, πάντες υἱοὶ καὶ ὁμότιμοι γέγονασι. Κατὰ δὲ τὴν τάξιν, καὶ κατὰ τὴν πρόβησιν, ὅποιοι ἕκαστος ἔσται προλέλεκται. Ἐδούλευσεν Ἰακώβ τῷ Λάβαν ὑπὲρ τῶν βαντῶν καὶ πολυμῶρων θρεμμάτων· ἐδούλευσε καὶ τὴν μέχρι σταυροῦ δουλείαν ὁ Χριστὸς ὑπὲρ τῶν ἐκ παντὸς γένους ποικίλων καὶ πολυειδῶν ἀνθρώπων, δι' αἵματος καὶ μυστηρίου τοῦ σταυροῦ κτησάμενος αὐτούς. Λείας ἀσθενεῖς ἦσαν οἱ ὀφθαλμοί· καὶ γὰρ ὑμῶν σφόδρα οἱ τῆς ψυχῆς ὀφθαλμοί. Ἐκλεψε Ῥαχὴλ τοὺς θεοὺς Λάβαν, καὶ κατέκρυπεν αὐτοὺς ἕως τῆς σήμερον ἡμέρας· καὶ ἡμῖν ἀπολώλασιν οἱ πατρικοὶ καὶ ὕλικοι θεοί. Τὸν χρόνον πάντα ἐμισεῖτο ὑπὸ τοῦ ἀδελφοῦ ὁ Ἰακώβ· καὶ ἡμεῖς νῦν, καὶ αὐτὸς ὁ Κύριος ἡμῶν μισεῖται ὑφ' ὑμῶν, καὶ ὑπὸ τῶν ἄλλων ἀπλῶς ἀνθρώπων, ὄντων πάντων τῇ φύσει ἀδελφῶν. Ἰσραὴλ ἐπεκλήθη Ἰακώβ· καὶ Ἰσραὴλ καὶ ὁ Χριστὸς ἀποδέδεικται, ὁ ὢν καὶ κалούμενος Ἰησοῦς.

135. Καὶ ὅταν ἡ Γραφὴ λέγῃ, « Ἐγὼ Κύριος ὁ Θεὸς ὁ ἅγιος Ἰσραὴλ, ὁ καταδείξας Ἰσραὴλ βασιλέα ὑμῶν, » οὐχὶ ἀληθῶς τὸν Χριστὸν τὸν αἰώνιον βασιλέα ἀκούσατε; καὶ Ἰακώβ γὰρ ὁ τοῦ Ἰσαὰκ υἱός, ὅτι οὐδέποτε βασιλεὺς γέγονεν, ἐπίστασθε. Καὶ διὰ τοῦτο ἡ Γραφὴ πάλιν ἐξηγουμένη ἡμῖν τίνα λέγει βασιλέα Ἰακώβ καὶ Ἰσραὴλ, οὕτως ἔφη: « Ἰακώβ ὁ παῖς μου, ἀντιλήψομαι αὐτοῦ· καὶ Ἰσραὴλ ὁ ἐκλεκτός μου, προσδέξεται αὐτὸν ἡ ψυχὴ μου. Δέδωκα τὸ πνεῦμά μου ἐπ' αὐτόν· καὶ κρίσιν τοῖς ἔθνεσιν ἐξοίσει. Οὐ κεκράξεται, οὐδὲ ἀκούσθησεται ἔξω ἡ φωνὴ αὐτοῦ. Κάλαμον τεθραυσμένον οὐ συντρίψει, καὶ λίθον τυφόμενον οὐ σβέσει, ἕως οὗ νίκος ἐξοίσει (82)· κρίσιν ἀναλήψει, καὶ οὐ θραυσθήσεται, ἕως ἂν θῆ ἔπι τῆς γῆς κρίσιν. Καὶ ἐπὶ τῷ ὀνόματι αὐτοῦ ἐλπιούσιν ἔθνη. » Μῆτι οὖν ἐπὶ τὸν Ἰακώβ τὸν πατριάρχην οἱ ἀπὸ τῶν ἐθνῶν ἐλπίζουσιν, ἀλλ' οὐκ ἐπὶ τὸν Χριστὸν, καὶ ὑμεῖς δὲ αὐτοί; Ὡς οὖν Ἰσραὴλ τὸν Χριστὸν καὶ Ἰακώβ οὕτως λέγει (83), καὶ ἡμεῖς ἐκ τῆς κοιλίας τοῦ Χριστοῦ λατομηθέντες, Ἰσραηλιτικὴ ν τὸ ἀληθινὸν ἔσμεν γένος. Αὐτῷ δὲ μέλλον τῷ ρητῶ προσέχωμεν: « Καὶ ἐξαγάγω, Ἰσραὴλ, τὸ ἐξ Ἰακώβ σπέρμα καὶ ἐξ Ἰουδα· καὶ κληρονομήσει τὸ ὄρος τὸ ἅγιόν μου, καὶ κληρονομήσουσιν οἱ ἐκλεκτοί μου καὶ οἱ δοῦλοί μου, καὶ κατοικήσουσιν ἐκεῖ· καὶ

Samuel Jebb.

(82) Ἔως οὗ νίκος ἐξοίσει. Legit Thirlbius, ἕως οὗ εἰς νίκος ἐξοίσει κρίσιν, ἀναλήψει.

(83) Οὕτως λέγει. Mallet Thirlbius, οὕτως καὶ ἡμεῖς.

ἴσονται ἐν τῷ θρυμῷ ἐπαύλις ποιμνίων, καὶ φάραγξ ἄγῳρ εἰς ἀνάπτουσιν βουκολίων τῷ λαῷ οἱ ἐζητήσαν με. Ὑμεῖς δὲ οἱ ἐγκαταλείποντές με, καὶ ἐπιλανθανόμενοι τὸ ὄρος τὸ ἅγιόν μου, καὶ ἐτοιμάζοντες τοῖς δαιμονίοις τράπεζαν, καὶ πληροῦντες τῷ δαίμονι κέρασμα, ἐγὼ παραδώσω ὑμᾶς εἰς μάχαιραν. Πάντες σφαγῇ πεσεῖσθε, ὅτι ἐκάλεσα ὑμᾶς, καὶ οὐχ ὑπήκούσατε (84), καὶ ἐποίησατε τὸ πονηρὸν ἐνώπιόν μου, καὶ ἃ οὐκ ἐβουλόμην ἐξελέξασθε. » Καὶ τὰ μὲν τῆς Γραφῆς ταῦτα συννοεῖτε δὲ καὶ αὐτοὶ, ὅτι ἄλλο τί ἐστι τὸ ἐξ Ἰακώβ σπέρμα νῦν λεγόμενον, οὐχ ὡς αἰθεθεῖ τις ἂν περὶ τοῦ λαοῦ λέγεσθαι. Οὐ γὰρ ἐνδέχεται τοῖς ἐξ Ἰακώβ γεγεννημένοις ἀπολιπεῖν ἐπίσασθαι τοὺς ἐξ Ἰακώβ σπαρέντας, οὐδὲ ἀνειδίξοντα τῷ λαῷ, ὡς μὴ ἀξίω τῆς κληρονομίας, πάλιν ὡς ὑπολαβόμενος τοῖς αὐτοῖς ὑπισχνεῖσθαι· ἄλλ' ὄνπερ τρόπον ἐκεῖ φησὶν ὁ προφήτης· « Καὶ νῦν σὺ οἶκος τοῦ Ἰακώβ, δεῦρο καὶ πορευθῶμεν ἐν φωτὶ Κυρίου· ἀνῆκε γὰρ τὸν λαὸν αὐτοῦ τὸν οἶκον Ἰακώβ, ὅτι ἐπλήθησθη ἡ χώρα αὐτῶν, ὡς τὸ ἀπαρχῆς, μαντειῶν καὶ κληρονομῶν, » οὕτω καὶ ἐνθάδε δεῖ νοεῖν ἡμᾶς δύο σπέρματα Ἰούδα, καὶ δύο γένη, ὡς δύο οἴκους Ἰακώβ· τὸν μὲν ἐξ αἵματος καὶ σαρκός· τὸν δὲ ἐκ πίστεως καὶ πνεύματος γεγεννημένον.

136. Ὅρατε γὰρ ὡς πρὸς τὸν λαὸν νῦν λέγει, ἀνωτέρω εἰπὼν, « Ὅν τρόπον εὐρεθήσεται ῥᾶξ ἐν βέτρῳ, καὶ ἐρούσι, Μὴ λυμανῇ αὐτὸν, ὅτι εὐλογία ἐστὶν αὐτῷ ἔστιν » οὕτω ποιήσω ἔνεκεν τοῦ δουλεύοντός μοι· τούτου ἔνεκεν οὐ μὴ ἀπολέσω πάντας· » καὶ μετὰ τούτου ἐπιφέρει· « Καὶ ἐξάξω τὸ ἐξ Ἰακώβ καὶ ἐξ Ἰούδα. » Δῆλον οὖν (85), εἰ ἐκείνοις οὕτως ὀργίζετε, καὶ ἀλιγοστοὺς καταλείψετε ἀπειλεῖ, ἄλλους τινας ἐξάξειν ἐπαγγέλλεται, ὃ κατοιχῆσουσιν ἐν τῷ ὄρει αὐτοῦ. Οὗτοι δὲ εἰσιν οὓς εἶπε σπερεῖν καὶ γεννήσειν. Ὑμεῖς γὰρ οὐτε καλοῦντος αὐτοῦ ἀνέχεσθε, οὐτε λαλοῦντος ἀκούετε, ἀλλὰ καὶ τὸ πονηρὸν ἐποιήσατε ἐνώπιον Κυρίου. Τὸ δὲ ὑπερβάλλον ὑμῶν τῆς κακίας τὸ καὶ μισεῖν, ἐφρονεύσατε (86) δίκαιον, καὶ τοὺς ἀπ' αὐτοῦ λαβόντας εἶναι ὅπερ εἰσιν, εὐσεβεῖς καὶ δίκαιοι, καὶ φιλόανθρωποι. Τοιγαροῦν « Οὐαὶ τῇ φυγῇ αὐτῶν, λέγει Κύριος, διὸ βεβούλευνται βουλήν πονηρὰν καθ' ἑαυτῶν, εἰπόντες· Ἄρωμεν τὸν δίκαιον, ὅτι δύσχερτος ἡμῖν ἐστίν. » Οὐ γὰρ καὶ ὑμεῖς τῇ βία ἐθέετε, ὡς οἱ πατέρες ὑμῶν, οὐδὲ ἐν συσκίοις ἢ μετέωροις τόποις πέμματα ἐποιεῖτε τῇ στρατιᾷ τοῦ οὐρανοῦ· ἀλλ' ὅτι οὐκ ἐδέξασθε τὸν Χριστὸν αὐτοῦ. Ὁ γὰρ τούτου ἀγνοῶν, ἀγνοεῖ καὶ τὴν βουλήν τοῦ Θεοῦ· καὶ ὁ τοῦτον ὑβρίζων καὶ μισῶν, καὶ τὸν πέμψαντα δηλονότι καὶ μισεῖ καὶ ὑβρίζει. Καὶ εἰ οὐ πιστεύει τις εἰς αὐτὸν, οὐ πιστεύει τοῖς τῶν προφητῶν κηρύγμασι τοῖς αὐτὸν εὐαγγελισαμένοις, καὶ κηρύξασιν εἰς πάντας.

⁸¹ Isa. LXV, 9-12. ⁸² Isa. II, 5, 6. ⁸³ Isa. LXV, 8, 9. ⁸⁴ Isa. III, 9.

(84) Καὶ οὐχ ὑπήκούσατε. Omissa a librariis quæ sequuntur apud Isaiam, ἐλάλησα καὶ παρηκούσατε. Ad hæc enim verba respicit paulo post Justinus, cum ait : Ὑμεῖς γὰρ οὐτε καλοῦντες αὐτοῦ ἀνέχεσθε, οὐτε λαλοῦντος ἀκούετε. THIRLB.

(85) Δῆλον οὖν. Addi posset ὅτι, sed sic hunc

A saltu ovilia gregum; et vallis Achor in requiem armentorum populo, qui requisierunt me. Vos autem qui relinquitis me, et obliviscimini montis sancti mei, et paratis dæmoniis mensam, et impletis dæmoni temperationem, ego tradam vos in gladium; omnes in mactatione cadetis; quoniam vocavi vos, et non obedistis, et fecistis malum in conspectu meo, et, quæ nolebam, elegistis ⁸¹. » Verba quidem Scripturæ sic habent; intelligitis autem et ipsi aliud quoddam esse Jacob semen, de quo nunc Scriptura loquitur, nec de populo vestro, ut forte aliquis existimaverit, id dici. Repugnat enim ut his, qui ex Jacob geniti sunt, subintroeundi locum relinquunt qui ex Jacob sati sunt; et qui populo exprobrat quod hæreditate indignus sit, rursus quasi eundem probet, hæreditatem ei polliceatur. Sed quo modo propheta illic ait : « Et nunc tu, domus Jacob, venite, et ambulemus in luce Domini; dimisit enim populum suum, domum Jacob : quia repleta est, ut ab initio, terra eorum divinationibus et vaticiniis ⁸² : » ita et hoc loco duo nobis intelligenda sunt Judæ semina et duo genera, quemadmodum duæ domus Jacob, alterum ex sanguine et carne, alterum ex fide et spiritu natum.

228 136. Videte enim quomodo nunc populum alloquatur. Postquam superius dixit : « Quomodo inveniatur acinus uvæ in botro, et dicent, Ne læseris illum, quia benedictio est in eo; sic faciam propter servientem mihi : propter hunc non disperdam omnes; » deinde infert hoc : « Et educam illud de Jacob semen et de Juda ⁸³. » Manifesta ergo res est, si istis ita irascitur et paucissimos relicturum minatur, alios quosdam adducturum se pollicetur, qui habitaturi sint in monte sancto ejus. Illi autem non alii sunt, quam quos saturum se et generaturum dixit. Vos enim nec vocantem eum perfertis, nec loquentem auditis, sed et malum fecistis coram Domino. In hoc autem maxime exuberat nequitia vestra, quod etiam oderitis justum, quem occidistis, et eos qui ab eo accipere ut sint id quod sunt, pii, justi et humani. Itaque « Væ animæ ipsorum, dicit Dominus, eo quod consilium ceperunt adversus seipsos dicentes : Tollamus justum, quoniam inutilis est nobis ⁸⁴. » Neque enim et vos Baal sacrificastis, ut patres vestri, nec in lucis et in excelsis locis bellaria obtulistis militiæ cœli; sed non suscepistis Christum Dei. Nam qui hunc ignorat, consilium Dei ignorat, et qui hunc injuria afficit, eumque odit, eum videlicet, a quo missus est, odit et injuria afficit. Et si quis non credit in eum, non credit prophetarum vaticiniis illum prænuntiantibus et apud omnes prædicantibus.

locum scripsimus et interpretati sumus, ut necesse non sit hanc vocem addere.

(86) Ἐφρονεύσατε. Vel legendum καὶ φρονεῖσαι, vel, quod simplicius et aptius mihi videtur, ὄν ἐφρονεύσατε. Utraque emendandi ratio proposita a hæc eruditò Londineusi editore.

137. *Hortatur Judæos ad conversionem.* — Ne quid mali, fratres, in hunc crucifixum dicatis, nec vibices ejus rideatis, quibus licet omnibus sanari, quemadmodum et nos sanati sumus. Præclarum enim fuerit, si Scripturis assentientes, duri cordis circumcisionem accipiatis; non illam quam ob insitas vobis opiniones habetis. Hanc enim in signum institutam fuisse, non ad opus justitiæ, Scripturæ necessario demonstrant. Assentite igitur, nec convicium faciatis Filio Dei; nec Phariseis magistris morem gerentes, Regem Israel cachinnis exagitetis, quales a Synagogæ vestræ principibus post præces docentur. Nam si is qui homines Deo non placentes tangit, pupillam Dei tangit quodammodo⁸⁸, quanto magis qui dilectum tangit? Hunc autem ipsum esse satis multum demonstratum. Tacentibus illis, Equidem, inquam, amici, Scripturas nunc refero, ut interpretati sunt Septuaginta. Nam cum eas antea retulissem, ut apud vos habentur, nunc animi vestri sententiam **229** periclitari volui. Recitans enim Scripturam quæ dicit: « Væ ipsis, quia consilium malum ceperunt adversus seipsos, dicentes, » addidi, ut interpretati sunt Septuaginta: « Tollamus justum, quia inutilis est nobis; » cum initio colloqui retulissem id quod vos dici vultis, dicentes: « Vinciamus justum, quia incommodus est nobis. » Sed vos alias res

⁸⁸ Zach. II, 8.

(87) *Ἦν οὐχί.* Legendo οὐχί ἦν, clara et expedita fiet ex corrupta et obscura hæc verborum complexio. Mox tamen legendum ὡς οἱ λόγοι, ut admonuit Sylburgius.

(88) *Μετὰ τὴν προσευχὴν.* Supra n. 16, et pluribus aliis in locis, quæ recensere longius foret, exprobat Judæis, quod in synagoga suis Christianos diris agant. Justinus testimonio videtur dissentire Epiphanius, qui diras illas preces non in Christianos, sed in hæreticos illos, qui Nazaræi dicebantur, effundi testatur. Sic enim de illis hæreticis loquitur, p. 224: Πάνυ δὲ οὗτοι ἐχθροὶ τοῖς Ἰουδαίοις ὑπάρχουσιν. Οὐ μόνον γὰρ οἱ τῶν Ἰουδαίων παῖδες πρὸς τοὺτους ἐκέντηται μῖσος, ἀλλὰ ἀγιστάμενοι Ἰσωθεν (Ἰωθεν) καὶ μέσας ἡμέρας καὶ περὶ τὴν ἑσπέραν, τρεῖς τῆς ἡμέρας, ὅτε τὰς εὐχὰς ἐπιτελοῦσιν ἐν ταῖς αὐτῶν συναγωγαῖς, ἐπαρώνται αὐτοῖς καὶ ἀναθματίζουσι φάσκοντες, ὅτι Ἐπικατάρσασαι ὁ Θεὸς τοὺς Ναζωραίους. « Omnino autem isti invisum sunt Judæis. Non solum enim filii Judæorum illos odio prosequuntur, sed etiam surgentes mane, meridie et ad vesperam, ter de die, cum preces absolunt in synagoga suis, execrantur illos et anathematizant, dicentes: Exsecratur Deus Nazaræos. » Justinum errasse non puto: videtur potius Epiphanius, nominis errore deceptus, hæreticorum Nazaræorum sectam sumpsisse pro Christianis, quos ipse in primordialis Nazaræos vocatos fuisse ibidem testatur. Hoc Nazaræorum nomine Christianos Judæi appellare non desierunt, ut ex his Tertulliani verbis discimus: « Nazaræus vocari, inquit, lib. IV in *Marc.*, c. VIII, habebat secundum prophetiam Christus creatoris: unde et ipso nomine nos Judæi Nazaræos appellat per eum. » Hieronymus controversiam dirimit inter Justinum et Epiphanium. Ait enim de Judæis, lib. LII in *Isa.*, col. 377: « Sub nomine, ut sæpe dixi, Nazarenorum ter in die in Christianos congerunt maledicta. » Blasphe-

137. Μὴ δὲ, ὦ ἀδελφοί, κακόν τι εἴπητε εἰς ἐκεῖνον τὸν ἐσταυρωμένον, μηδὲ χλευάσθε αὐτοῦ τοὺς μύλωνας οἷς ἰαθῆναι πᾶσι δυνατόν, ὡς καὶ ἡμεῖς ἰάθημεν. Καλὸν γάρ, ἦν πεισθέντες τοῖς λόγοις περιεμνηθῆτε τὴν σκληροκαρδίαν, ἦν οὐχί (87) δι' ὑμῶν ἐγγινομένην γνώμην ἔχετε, ἐπειδὴ εἰς σημεῖον ἦν δεδομένη, ἀλλ' οὐκ εἰς δικαιопραξίας ἔργον, οἱ λόγοι ἀναγκάζουσι. Συμφάμενοι οὖν μὴ λοιδορῆτε ἐπὶ τὸν ὕἴον τοῦ Θεοῦ, μηδὲ Φαρισαίους πειθόμενοι διδασκάλοις, τὸν βασιλέα τοῦ Ἰσραὴλ ἐπισκώφητε ποτε ὅποια διδάσκουσιν οἱ ἀρχισυνάγωγοι ὑμῶν μετὰ τὴν προσευχὴν (88): εἰ γὰρ ὁ ἀπτόμενος τῶν μὴ εὐαρέστων (89) τῷ Θεῷ, ὡς ὁ ἀπτόμενος κόρης τοῦ Θεοῦ, πολὺ μᾶλλον ὁ τοῦ ἠγαπημένου καθαπτόμενος. Ὅτι δὲ οὕτως αὐτὸς ἐστί, καὶ ἰκανῶς ἀποδέδεικται. Καὶ σιγῶντων αὐτῶν, εἶπον: Ἐγὼ, ὦ φίλοι, καὶ τὰς Γραφὰς λέγω νῦν ὡς ἐξηγήσαντο οἱ Ἐδδομήκοντα: εἰπὼν γὰρ αὐτὰς πρότερον ὡς ὑμεῖς αὐτὰς ἔχετε, πείραν ὑμῶν ἐποιούμην, πῶς διάκεισθε ἤδη τὴν γνώμην. Λέγων γὰρ τὴν Γραφὴν ἡ λέγει, « Οὐαὶ αὐτοῖς, ὅτι βεβούλευνται βουλὴν πονηρὰν καθ' ἑαυτῶν, εἰπόντες, » ὡς ἐξηγήσαντο οἱ Ἐδδομήκοντα, ἐπήνεγκα, « Ἄρωμεν τὸν δίκαιον (90), ὅτι δύσχητος ἡμῖν ἐστίν, » ἐμοῦ ἐν ἀρχῇ τῆς ὁμιλίας καὶ εἰπόντος ὅπερ ὑμεῖς εἰρησθαι βούλεσθε, εἰπόντες: « Δῆσωμεν τὸν δίκαιον, ὅτι δύσχητος ἡμῖν ἐστίν. » Ἄλλα δὲ τινα ἐπράξατε, καὶ οὐ δοκεῖτέ μοι (91) ἀνηκῶς

C miarum, quas Judæi in synagoga adversus Jesum evomebant, testis est etiam Origenes, in *Jerem.* p. 111 et 176.

(89) *Τῶν μὴ εὐαρέστων.* Negationem recidendam existimavit Sylburgius, nec eam in interpretando Langus servavit. At eis non assentitur Thirlbius, et merito quidem; nam apud Zachariam Judæis, quos Justinus Deo semper displicuisse contendit, hæc dicuntur: Ὁ ἀπτόμενος ὕμων ὡς ὁ ἀπτόμενος τῆς κόρης τοῦ ὀφθαλμοῦ αὐτοῦ. Cum ergo hæc dicta sint ad ejusmodi homines, quos non videtur Justinus Deo gratos et acceptos existimasse, inde colligit vir eruditus non delendam esse in Justinus testimonio negationem.

(90) *Ἄρωμεν τὸν δίκαιον.* Ita legunt, ut observat Thirlbius, Tertullianus in *adv. Marc.*, c. 22; Clem. Alex., p. 715; Hegesipp. apud Euseb. *Hist.* II, c. 23. Scaliger in Euseb. *Chron.* p. 194, existimat in hunc Isaie locum, qui aliter in Hebræo ac apud LXX legitur, translata fuisse hæc libri Sapientiae cap. II, v. 12, verba: Ἐνεδρεύσωμεν δίκαιον, ἐπεὶ δύσχητος ἡμῖν ἐστίν. Verbum ἄρωμεν Thirlbius desumptum putat ex Isaie cap. LVII, v. 1 et 2.

(91) *Καὶ οὐ δοκεῖτέ μοι.* In verbis quæ proxime antecedunt, visi sunt sibi Langus et uterque Anglicanus editor reprehensionem facinorum a Judæis admissorum animadvertere; in istis autem: Καὶ οὐ δοκεῖτέ μοι, etc., laudem et gratiarum actionem, quod Justinus patientes aures accommodassent. Sed liquet his verbis, ἄλλα δὲ τινα ἐπράξατε, id significari, Judæos alias res egisse, cum Justinus Scripturam, ut apud Septuaginta, proferret, eosque ita se gessisse quasi hanc Scripturam citandæ rationem non animadvertissent, et idcirco minime reclamasse. Quare omnino legendum: Καὶ δοκεῖτέ μοι: ἀνηκῶς.

τῶν λόγων ἐπακηκοῦμαι. Ἄλλ' ἐπεὶ καὶ νῦν ἤδη ἡ ἡμέρα πέρας ποιῆσθαι μέλλει· πρὸς δυσμάς γάρ ἤδη ὁ ἡλιός ἐστι· καὶ ἐν τι προσθεὶς τοῖς εἰρημένοις, παύσομαι. Τοῦτο δ' αὐτὸ καὶ ἐν τοῖς εἰρημένοις, μοι ἐρρήθη, ἀλλὰ πάλιν αὐτῷ ἐπεξεργάσασθαι (92) ἂν δίκαιον εἶναι μοι δοκεῖ.

138. Γινώσκετε οὖν, ὦ ἄνδρες, ἔφη, ὅτι ἐν τῷ Ἰσαΐα λέλεχται ὑπὸ τοῦ Θεοῦ πρὸς τὴν Ἰερουσαλήμ, ὅτι « Ἐπὶ τοῦ κατακλισμοῦ τοῦ Νῶε ἔσωσά σε. » Τοῦτο δὲ ἐστὶν ὃ ἔλεγεν ὁ Θεός, ὅτι τὸ μυστήριον τῶν σωζομένων ἀνθρώπων ἐπὶ τοῦ κατακλισμοῦ γέγονεν. Ὁ δίκαιος γὰρ Νῶε μετὰ τῶν ἄλλων ἀνθρώπων ἐπὶ τοῦ κατακλισμοῦ, τουτέστι τῆς τε γυναικὸς τῆς αὐτοῦ, καὶ τῶν τριῶν τέκνων αὐτοῦ, καὶ τῶν γυναικῶν τῶν υἱῶν αὐτοῦ· οἱ τινες (93) ἀριθμῶ ὄντες ὀκτώ, σύμβολον εἶχον τῆς ἀριθμῶ μὲν ὀγδόης ἡμέρας, ἐν ᾗ ἐφάνη ὁ Χριστὸς ἡμῶν ἀπὸ νεκρῶν ἀναστὰς, δυνάμει δ' αἰεὶ πρώτης ὑπαρχούσης. Ὁ γὰρ Χριστὸς, πρωτότοκος πάσης κτίσεως ὢν, καὶ ἀρχὴ πάλιν ἄλλου γένους γέγονεν τοῦ ἀναγεννηθέντος ὑπ' αὐτοῦ δι' ὕδατος καὶ πίστεως, καὶ ξύλου τοῦ τὸ μυστήριον τοῦ σταυροῦ ἔχοντος· ὃν τρώπον καὶ ὁ Νῶε ἐν ξύλῳ διεσώθη ἐποχοῦμενος τοῖς ὕδασι μετὰ τῶν ἰδίων. Ὅταν ὢν εἶπη ὁ προφήτης, « ἐπὶ Νῶε ἔσωσά σε, » προέφη (94), τῷ ὁμοίως πιστῷ λαῷ πρὸς Θεὸν ὄντι (95) καὶ τὰ σύμβολα ταῦτα ἔχοντα λέγει. Καὶ γὰρ ῥάβδον ἔχων ὁ Μωϋσῆς μετὰ χεῖρα (96), διὰ τῆς θαλάσσης ἀήγαγεν ὕμῶν τὸν λαόν. Ἵμεῖς δὲ ὑπολαμβάνετε ὅτι τῷ γένει ὑμῶν μόνων ἔλεγεν ἢ τῇ γῆ. Ὅτι γὰρ (97) πᾶσα ἡ γῆ, ὡς ἡ Γραφή λέγει, κατακλύσθη, καὶ ὑψώθη τὸ ὕδωρ ἐπάνω πάντων ὀρέων πῆγαις δεκαπέντε· ὥστε οὐ τῇ γῆ φαίνεται εἰρηκῶς, ἀλλὰ τῷ λαῷ τῷ πειθομένῳ αὐτῷ· ὃ καὶ ἀνάπαυσιν προητοίμασεν ἐν Ἰερουσαλήμ (98), ὡς προσηγορεύεται διὰ πάντων τῶν ἐπὶ τοῦ κατακλισμοῦ συμβόλων· εἶπον δὲ, δι' ὕδατος, καὶ πίστεως, καὶ ξύλου οἱ προπαρασκευαζόμενοι, καὶ μετανοοῦντες ἐφ' οἷς ἡμαρτον, ἐκφεύξονται τὴν μέλλουσαν ἐπέρχεσθαι τοῦ Θεοῦ κρίσιν.

139. Καὶ γὰρ ἄλλο μυστήριον ἐπὶ τοῦ Νῶε προσηγορευτὴν τελούμενον, ὃ οὐκ ἐπίστασθε. Ἔστι δὲ τοῦτο. Ἐν ταῖς εὐλογίαις αἷς εὐλόγει ὁ Νῶε τοὺς δύο υἱοὺς αὐτοῦ, καὶ τὸν υἱὸν τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ καταρᾶται. Τὸν γὰρ υἱὸν συνευλογηθέντα ὑπὸ τοῦ Θεοῦ, τὸ προφητικὸν Πνεῦμα καταρᾶσθαι οὐκ ἐμελλεν. Ἄλλ' ἐπεὶ δι' ὅλου τοῦ γένους τοῦ ἐπιγελάσαντος τῇ γυνυώσει (98*) υἱοῦ αὐτοῦ, ἢ προστίμησις τοῦ ἀμαρτήματος εἶναι ἐμελλεν,

* Isa. LIV, 9.

(92) Αὐτῷ ἐπεξεργάσασθαι. Idem videtur esse ac ἐπ' αὐτῷ ἐξεργάσασθαι, nec necesse est cum Sylburgio legere αὐτό. Idem monet legendum paulo ante ἐρρήθη, quod grammaticæ regulis magis consonat.

(93) Οἱ τινες. Magis placet Thirlbio legere πάντες, quod mihi quidem minime necessarium videtur.

(94) Ἐπὶ Νῶε ἔσωσά σε προέφη. Melius ὡς προέφη, quoniam non desunt apud Justinum exempla ejusmodi, in quibus, verbo parenthesi qualiam incluso, particula ὡς omittitur. Vid. n. 413. In his autem verbis, ἐπὶ Νῶε ἔσωσά σε, vel ut paulo ante, ἐπὶ τοῦ κατακλισμοῦ τοῦ Νῶε, videtur Justinus legisse in Hebræo, « in diluvio, » unius litteræ permutatione.

(95) Πρὸς Θεὸν ὄντι. Mox ergo legendum σύμ-

agistis, mihi que videmini quid dicerem audiendo non animadvertisse. Sed quia jam dies decedit, ad occasum enim sol est; postquam supradictis unum aliquid addidero, desinam. Atque id quidem jam protuli, sed iterum aliquid operæ in illud impendere æquum mihi videtur.

138. *Noe figura Christi qui nos per aquam et fidem et lignum regeneravit.* — Nostis igitur, o viri, in Isaia dictum esse a Deo ad Jerusalem: « In diluvio Noe servavi te ». Quod autem dixit Deus, illud est, mysterium hominum salvandorum in diluvio fuisse. Justus enim Noe cum aliis hominibus, id est cum uxore et tribus filiis et filiorum uxoribus, qui numero octo erant, signum habuerunt diei, numero quidem octavi, in quo Christus ex mortuis redivivus apparuit, potestate autem semper primi. Christus enim, cum primogenitus esset omnis creaturæ, rursus etiam factus est principium alterius generis ab ipso regenerati per aquam et fidem et lignum, quo mysterium crucis continetur; quemadmodum et Noe in ligno salvatus est aquis innectus una cum suis. Cum ergo dicit propheta: « Tempore Noe servavi te, » ut jam dixi, hæc ad populum Deo pariter fidelem, eademque signa habentem dicit. Nam Moyses virgam manibus gerens populum vestrum per mare traduxit. Vos autem vestro tantum generi aut terræ hæc cum dixisse opinamini. Sed cum universa terra, ut ait Scriptura, inundata sit, et aqua altior fuerit, quam montes omnes, quindecim cubitis; liquet Deum hæc terræ non dixisse, sed populo qui ei obsequitur, cuique etiam requiem Hierosolymis præparavit, ut per signa omnia in diluvio edita præmonstratum est; id est per aquam et fidem et lignum, qui præparati sunt, et peccatorum pœnitentiam agunt, venturum Dei judicium effugient.

139. *Benedictiones datæ a Noe et ipsa etiam maledictio prædictio erant futurorum.* — Nam et aliud mysterium tempore Noe prædicebatur, quod vos nescitis. Sic autem se habet. In benedictionibus quibus Noe filios suos impertit, nepoti suo maledicit. Nam filio, qui simul cum fratribus a Deo benedictus fuerat, propheticus Spiritus non erat maledicturus. 230 Sed quia futurum erat ut ad uni-

βολα ταῦτα ἔχοντι, ut observavit Sylburgius.

(96) Χεῖρα. Legit Thirlbius χεῖρας, ut supra n. 86.

(97) Ὅτι γάρ... ὥστε. Jam non semel in stylo Justinii similes naves observavimus, qui quidem non videntur in libris rejiciendi.

(98) Ἀνάπαυσιν προητοίμασεν ἐν Ἰερουσαλήμ. Libenter crederem hæc de cœlesti Jerusalem intelligenda esse; sed retinet me S. Irenæus, qui de terrena eodem modo loquitur lib. v, c. 30, n. 4.

(98*) Τῇ γυνυώσει. Scil. τοῦ πατρὸς. Alii, inquit Thirlb., fortasse legent τοῦ πατρὸς αὐτοῦ pro υἱοῦ αὐτοῦ vel τ. γ. αὐτοῦ υἱοῦ. Deinde, post ἀπὸ τοῦ υἱοῦ, addendum αὐτοῦ, ut Chanaan designetur. Forte scripserit Justinus ἀπὸ τοῦ υἱωνοῦ. OTTO.

versum genus illius, qui nudum patrem irriserat, A pœna peccati pertineret, ab ejus filio initium fecit maledicendi. In his autem, quæ dixit, futurum prædicebat, ut Sem posteri possessiones et domicilia Chanaan detinerent; et rursus qui ex Japhet ea detinerent, quæ posteri Sem adempta posteris Chanaan detinebant, et Sem posteros spoliarent, quemadmodum isti posteros Chanaan spoliaverunt. Atque hoc ita factum esse audite. Vos enim, qui ex Sem genus ducitis, in terram filiorum Chanaan secundum Dei voluntatem invasistis, eamque tenuistis. Non minus constat filios Japhet secundum Dei judicium in vos invasisse, et terram, quam vobis abstulerunt, tenuisse. Hæc autem dicta sunt in hunc modum: « Sobrius vero factus est Noe a vino: et cognovit omnia quæ fecit ei filius ejus junior, et dixit: Maledictus Chanaan puer; famulus erit fratribus suis. Et dixit: Benedictus Dominus Deus Sem, et erit Chanaan servus ejus. Dilatet Dominus Japhet, et habitet in domibus Sem, et fiat Chanaan servus ejus *7. » Itaque cum duo populi benedicti essent, qui ex Sem, et qui ex Japhet; cumque ut posteri Sem domos Chanaan primi tenerent, decretum esset, ac prædictum rursus ab eis easdem possessiones posteros Japhet accepturos; cumque duobus populis unus populus ex Chanaan ortus in servitutem traditus fuisset; Christus secundum omnipotentis Patris virtutem ipsi traditam advenit, ac in amicitiam et benedictionem et pœnitentiam et convictum vocans, futuram in eadem terra sanctorum C omnium possessionem, ut jam demonstratum est, promisit. Unde quacunque ex regione, sive servi, sive liberi, credentes in Christum, et eorum, quæ tum ab ipso, tum a prophetis tradita sunt, veritatem agnoscentes, sciunt se una cum eo in illa terra futuros et æterna ac incorrupta bona hæreditate accepturos.

140. In Christo omnes liberi. Frustra salutem sperant Judæi, quia filii sunt Abraham. — Hinc etiam Jacob, ut jam dixi, cum ipse etiam esset Christi figura, duas ancillas duarum liberarum conjugum suarum duxerat, et ex illis filios suscepit, ut prænuntiaretur Christum eos, qui in Japhet genere, omnes ex Chanaan orti, versantur, pariter ac liberos suscepturum, et in filiorum cohæredum loco habiturum. Atque hi quidem nos sumus, sed intelligere non poteris, quia ex vivo Dei fonte non potestis bibere, sed ex con fractis cisternis, nec aquam continere valentibus, ut ait Scriptura. Con fractæ autem cisternæ, nec aquam continent, ex sunt quas vobis foderunt magistri vestri, ut nominatim

*7 Gen. ix, 24-27.

(99) Οἱ ἀπὸ Σήθ. Manifestus error pro οἱ ἀπὸ Σήθ.

(1) Καὶ ἀπὸ τοῦ Ἰάφεθ. Inutilis prorsus repetitio. Legendum putat eruditus Londinensis editor, οἱ ἀπὸ τοῦ Ἰάφεθ.

(2) Ὅτις ἀπὸ τοῦ Χαναάν πάντας. Interpunctio, quam et in interpretando sum secutus, com-

problegen, ὅτι καὶ οἱ ἀπὸ Σήθ (99) γενησόμενοι διακαθέξουσι τὰς κτήσεις καὶ οἰκήσεις τοῦ Χαναάν· καὶ πάλιν οἱ ἀπὸ τοῦ Ἰάφεθ αὐτὰς, ὡς διακατέσχον παρὰ τῶν τοῦ Χαναάν οἱ ἀπὸ Σήθ, παραλαβόντες καὶ ἀπὸ τοῦ Ἰάφεθ (1) διακαθέξουσιν, ἀφελόμενοι τοὺς ἀπὸ Σήθ γενομένους, ὃν τρόπον ἀραιρεθέντων αὐτὰ τῶν υἱῶν Χαναάν αὐτοὺς διακατέσχον. Καὶ ὅτι οὕτω γέγονεν ἀκούσατε. Ὑμεῖς γὰρ οἱ ἀπὸ τοῦ Σήθ κατάγοντες τὸ γένος, ἐπήλθετε κατὰ τὴν τοῦ Θεοῦ βουλὴν τῇ γῆ τῶν υἱῶν Χαναάν, καὶ διακατέσχετε αὐτήν. Καὶ ὅτι οἱ υἱοὶ Ἰάφεθ, κατὰ τὴν τοῦ Θεοῦ κρίσιν ἐπελθόντες καὶ αὐτοὶ ὑμῖν, ἀφελοντο ὑμῶν τὴν γῆν, καὶ διακατέσχον αὐτήν, φαίνεται. Εἰρηται δὲ ταῦτα οὕτως· « Ἐξένηψε δὲ Νῶε ἀπὸ τοῦ οἴνου, καὶ ἔγνω ὅσα ἐποίησεν αὐτῷ ὁ υἱὸς αὐτοῦ ὁ νεώτερος· καὶ εἶπεν· Ἐπικατάρatos Χαναάν παῖς· οἰκέτης ἔσται τοῖς ἀδελφοῖς αὐτοῦ. Καὶ εἶπεν· Εὐλογητὸς Κύριος ὁ Θεὸς Σήθ, καὶ ἔσται Χαναάν παῖς αὐτοῦ. Πλατύναι Κύριος τῷ Ἰάφεθ, καὶ κατοικήσάτω ἐν τοῖς ὄκλοις Σήθ, καὶ γενηθήτω Χαναάν παῖς αὐτοῦ. » Δύο οὖν λαῶν εὐλογηθέντων, τῶν ἀπὸ τοῦ Σήθ καὶ τοῦ Ἰάφεθ· καὶ πρώτων κατασχῆν τοὺς ὄκλους τοῦ Χαναάν ἐγνωσμένων τῶν ἀπὸ Σήθ, καὶ πάλιν διαδέξασθαι παρ' αὐτῶν τὰς αὐτὰς κτήσεις τῶν ἀπὸ Ἰάφεθ προειρημένων, καὶ τοῖς δυσὶ λαοῖς τοῦ ἐνὸς λαοῦ τοῦ ἀπὸ Χαναάν εἰς δουλείαν παραδοθέντος, ὁ Χριστὸς κατὰ τὴν τοῦ παντοκράτορος Πατρὸς δύναμιν δοθεῖσαν αὐτῷ παρεγένετο, εἰς φιλίαν καὶ εὐλογίαν καὶ μετάνοιαν καὶ συνοικίαν καλῶν, τὴν ἐν τῇ αὐτῇ γῆ τῶν ἁγίων πάντων μέλλουσαν γίνεσθαι, ὡς προαποδέδεικται, διακατάσχεσιν ἐπήγγελται. Ὅθεν οἱ πάντοθεν ἄνθρωποι, εἴτε δούλοι εἴτε ἐλεύθεροι, πιστεύοντες ἐπὶ τὸν Χριστὸν, καὶ ἐγνωκότες τὴν ἐν τοῖς λόγοις αὐτοῦ καὶ τῶν προφητῶν αὐτοῦ ἀλήθειαν, ἐπίστανται ἅμα αὐτῷ ἐν τῇ γῆ ἐκείνῃ γενησόμενοι, καὶ τὰ αἰώνια καὶ ἀφθάρτα κληρονομήσειν.

140. Ὅθεν καὶ Ἰακώβ, ὡς προεῖπον, τύπος ὢν καὶ αὐτὸς τοῦ Χριστοῦ, καὶ τὰς δύο δούλας τῶν δύο ἐλευθέρων αὐτοῦ γυναικῶν ἐγεγαμήκει, καὶ ἐξ αὐτῶν ἐτέκνωσεν υἱοὺς, εἰς τὸ προμνησθῆναι, ὅτι ὁ Χριστὸς προσλήψεται καὶ τοὺς ἐν γένει τοῦ Ἰάφεθ, ὄντας ἀπὸ τοῦ Χαναάν πάντας (2), ὁμοίως τοῖς ἐλευθέροις, καὶ τέκνα συγκληρονόμα ἔξει. Ἄπερ ἡμεῖς ὄντες, συνίεναι ὑμεῖς οὐ δύνασθε, διὰ τὸ μὴ δύνασθαι ἀπὸ τῆς τοῦ Θεοῦ ζωῆς πηγῆς πιεῖν, ἀλλὰ ἀπὸ τῶν συντετριμμένων λάκκων, καὶ ὕδωρ μὴ δυναμένων συνέχειν, ὡς ἡ Γραφή λέγει. Εἰσι δὲ λάκκοι συντετριμμένοι, καὶ ὕδωρ μὴ συνέχοντες, οὗς ὤρυξαν ὑμῖν αἱ διδάσκαλοι ὑμῶν αὐτῶν, ὡς καὶ ἡ Γραφή διαβόρηθην λέγει, « διδάσκοντες διδασκαλίας, ἐντάλματα ἀνθρώ-

probatur his verbis, ἄπερ ἡμεῖς ὄντες, ex quibus patet gentiles cohæredes esse illos filios, quos Christus una cum Israelitis credentibus asseruit in libertatem, cum antea e ex genere Chanaan omnes essent, non origine quidem, sed servitute. — Mox congruentius legeretur Ἄπερ ἡμᾶς ὄντας vel εἶναι. EDIT. PATROL

πων. » Καὶ πρὸς τούτους ἑαυτοὺς καὶ ὁμᾶς βουκο-
 λούσιν, ὑπολαμβάνοντες, ὅτι πάντως τοῖς ἀπὸ τῆς
 σπορᾶς τῆς κατὰ σάρκα τοῦ Ἀβραάμ οὔσι, κἂν ἁμαρ-
 τωλοὶ ὦσι καὶ ἄπιστοι καὶ ἀπειθεῖς πρὸς τὸν Θεόν,
 ἢ βασιλεία ἢ αἰώνιος δοθήσεται· ἅπερ ἀπέδειξαν αἱ
 Γραφαὶ οὐκ ἔντα. Ἡ γὰρ τοῦτο οὐκ ἂν εἶπεν Ἡσαίας,
 « καὶ εἰ μὴ Κύριος Σαβαώθ ἐγκατέλιπεν ἡμῖν σπέρμα,
 ὡς Σόδομα ἂν καὶ Γόμορρα ἐγενήθημεν. » Καὶ Ἰεζε-
 χιήλ, ὅτι, « Κἂν Νῶε καὶ Ἰακώβ καὶ Δανιήλ ἐξαιτή-
 σωνται υἱοὺς ἢ θυγατέρας, οὐ μὴ δοθῇ αὐτοῖς. »
 Ἄλλ' οὔτε πατὴρ ὑπὲρ υἱοῦ, οὔτε υἷς ὑπὲρ πατρὸς,
 ἀλλ' ἕκαστος τῇ ἁμαρτίᾳ αὐτοῦ ἀπολείται, καὶ ἕκα-
 στος τῇ ἑαυτοῦ δικαιοπραξίᾳ σωθήσεται. Καὶ πάλιν
 Ἡσαίας· « Ὁφονται τὰ κῶλα τῶν παραβεβηκότων·
 ὁ σκώληξ αὐτῶν οὐ παύσεται, καὶ τὸ πῦρ αὐτῶν οὐ
 σβεσθήσεται, καὶ ἔσονται εἰς ὄρασιν πάση σαρκί. »
 Καὶ ὁ Κύριος ἡμῶν κατὰ τὸ θέλημα τοῦ πέμψαντος
 αὐτὸν Πατρὸς, καὶ Δεσπότης τῶν ὧλων, οὐκ ἂν εἶ-
 πεν, « Ἡξουσίαν ἀπὸ θυσμῶν καὶ ἀνατολῶν, καὶ ἀνα-
 κλιθῆσονται μετὰ Ἀβραάμ καὶ Ἰσαάκ καὶ Ἰακώβ
 ἐν τῇ βασιλείᾳ τῶν οὐρανῶν. Οἱ δὲ υἱοὶ τῆς βασι-
 λείας ἐκβληθήσονται εἰς τὸ σκότος τὸ ἐξώτερον. »
 Ἄλλὰ καὶ ὅτι οὐκ αἰτία τοῦ Θεοῦ οἱ προγινωσκόμε-
 νοι καὶ γενησόμενοι ἄδικοι, εἴτε ἄγγελοι, εἴτε ἄνθρω-
 ποι γίνονται φαῦλοι, ἀλλὰ τῇ ἑαυτῶν ἕκαστος αἰτία
 τοιοῦτοί εἰσιν, ὅποιοι ἕκαστος φανήσεται, ἀπέδειξα
 καὶ ἐν τοῖς ἔμπροσθεν.

141. Ἦνα δὲ μὴ πρόφασιν ἔχητε λέγειν, ὅτι ἔδει
 τὸν Χριστὸν σταυρωθῆναι, ἢ καὶ ἐν τῷ γένει ἡμῶν
 εἶναι τοὺς παραβαίνοντας, καὶ οὐκ ἂν ἄλλως ἐδύνατο
 γενέσθαι, φθᾶσας διὰ βραχέων εἶπον, ὅτι, βουλόμε-
 νος τοὺς ἀγγέλους καὶ τοὺς ἀνθρώπους ἔπεσθαι τῇ
 βουλῇ αὐτοῦ ὁ Θεός, ἐβουλήθη ποιῆσαι τούτους αὐ-
 τειρωσίους πρὸς δικαιοπραξίαν, μετὰ λόγου τοῦ ἐπί-
 στασθαι αὐτοὺς ὑπ' οὐ γέγονασι, καὶ δι' ὃν εἰσι πρό-
 τερον οὐκ ὄντες, καὶ μετὰ νόμου τοῦ ὑπ' αὐτοῦ κρί-
 νεσθαι, ἐὰν παρὰ τὸν ὀρθὸν λόγον πράττωσι· καὶ δι'
 ἑαυτοὺς ἡμεῖς οἱ ἄνθρωποι καὶ οἱ ἄγγελοι ἐλεγχθη-
 σόμεθα πονηρευσόμενοι, ἐὰν μὴ φθᾶσαντες μεταθώ-
 μεθα. Εἰ δὲ ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ προμηνύει πάντως τι-
 νὰς καὶ ἀγγέλους καὶ ἀνθρώπους κολασθήσεσθαι μέλ-
 λοντας, διότι προεγίνωσκεν αὐτοὺς ἀμεταβλήτους
 (3) γενησομένους πονηροὺς, προεἶπε ταῦτα, ἀλλ' οὐχ
 ὅτι αὐτοὺς ὁ Θεός τοιοῦτους ἐποίησεν. Ὡστε ἐὰν με-
 τανοήσωσι, πάντες βουλόμενοι τυχεῖν τοῦ παρὰ τοῦ
 Θεοῦ ἐλέους δύνανται, καὶ μακαριοὺς αὐτοὺς ὁ λόγος
 προλέγει εἰπών· « Μακάριος ὁ οὐ μὴ λογίσῃται Κύ-
 ριος ἁμαρτίαν· τοῦτο δὲ ἔστιν, ὡς (4) μετανοήσας
 ἐπὶ τοῖς ἁμαρτήμασι, τῶν ἁμαρτημάτων παρὰ τοῦ
 Θεοῦ λάθῃ ἄφασιν, ἀλλ' οὐχ ὡς ἡμεῖς ἀπατάτε ἑαυ-

A declarat Scriptura : « Docentes doctrinas, man-
 data hominum ⁸⁸. » Præterea et vos et scipsoos lu-
 dificantur, dum existimant omnibus ex semine
 Abrahæ secundum carnem editis, etiamsi peccato-
 res et increduli et in Deum contumaces fuerint, reg-
 num æternum datum iri; quod aliter se habere
 demonstrat Scriptura. Nunquam enim profecto
 dixisset Isaias : « Et nisi Dominus **231** Sabaoth
 reliquisset nobis semen, quasi Sodoma et Gomo-
 rra facti essemus ⁸⁹. » Et Ezechiel : « Etiamsi Noe,
 et Jacob, et Daniel deposcerent filios aut filias, non
 dabuntur tamen eis ⁹⁰. » Sed nec pater pro filio,
 nec filius pro patre, sed unusquisque proprio pec-
 cato interibit, et unusquisque propriis justitiæ ope-
 ribus salvabitur. Et rursus Isaias : « Videbunt ca-
 davera eorum, qui prævaricati sunt, vermis eorum
 non quiescet, et ignis eorum non exstinguetur, et
 erunt in visionem omni carni ⁹¹. » Neque etiam
 noster secundum voluntatem Patris, a quo missus
 est, et dominatoris omnium Dominus dixisset :
 « Venient ab occidente et oriente et recumbent cum
 Abraham, Isaac et Jacob in regno cœlorum. Filii
 vero regni ejicientur in tenebras exteriores ⁹². »
 Quod autem qui futuri iniqui prænoscebantur, sive
 angeli, sive homines, non Dei culpa improbi sunt,
 sed suo quisque vitio tales sunt, qualis quisque ap-
 parebit, id etiam supra demonstravi ⁹³.

141. *Liberum arbitrium in hominibus et angelis.*
 — Sed ne vobis dicendi locus relinquatur oportu-
 ius ut Christus crucifigeretur, ac in vestro ge-
 nere essent qui prævaricarentur, neque aliter eve-
 nire potuisse; paucis antevertens dixi Deum, cum
 angelos et homines suæ voluntati parere vellet,
 liberos ad justitiæ observationem creare voluisse,
 indita eis ratione qua cognoscerent a quo creati
 sint, et per quem existant, cum antea non essent;
 imposita etiam hac lege, ut ab eo judicarentur, si
 præter rectam rationem facerent. Quamobrem per
 nos ipsi, homines et angeli, improbitatis arguemur,
 nisi pœnitentiam occupemus. Quod si verbum Dei
 prædicat omnino quosdam angelos et homines puni-
 tum iri, idcirco hæc prædicat, quod eos citra ul-
 lam immutationem improbos futuros prænosceret,
 nequaquam autem quod eos Deus tales fecerit.
 D Quapropter si pœnitentiam agant, licet omnibus,
 quicumque voluerint, misericordiam a Deo consequi,
 eosque beatos Scriptura prædicat his verbis : « Be-
 tus cui non imputaverit Dominus peccatum ⁹⁴. » Id
 autem hanc vim habet ut, peccatorum pœnitentiam
 agendo, peccatorum a Deo remissionem accipiat,

⁸⁸ Isa. xxi, 13. ⁸⁹ Isa. i, 9. ⁹⁰ Ezech. xiv, 18.
 et 102. ⁹¹ Psal. xxxi, 2

⁹² Isa. lxvi, 24. ⁹³ Matth. viii, 12. ⁹⁴ sup. n. 88

(3) Ἀμεταβλήτους. Sylburgius conjicit legendum
 ἀμεταβλήτως.

(4) Τοῦτο δὲ ἔστιν, ὡς. « Pro ὡς legi etiam
 posset ὅς, » inquit Sylburgius. Sed ejus timidita-
 tem sic castigat Thiribus : « Quasi etiam legi pos-

set ὡς. Apage intempestivam verecundiam. Certa
 res est ; » sed quod erudito viro tam certum et ex-
 ploratum videtur, id veceor ut nullam in aliis du-
 bitationem inveniat, cum vulgata Scriptura non
 careat præclaro sensu.

nequaquam autem ut vosmetipsos decipitis, et alii quidam vobis hac in re similes, qui dicunt etiam si peccatores sint, Deum tamen, modo eum cognoscant, non imputaturum illis peccatum. Hujus rei testimonium habemus, unum Davidis lapsum propter ipsius gloriationem; quod peccatum ei tum demum remissum est, cum sic flevit et lamentatus est, ut Scriptura testatur. Quod si tali viro remissio non ante concessa est, quam poenitentiam ageret, sed tum demum cum sic flevit, seque ita gessit magnus ille rex et unctus et propheta; quomodo impuri ac prorsus complorati, nisi lamententur et plangent, spem habere possint non imputaturum eis Dominum peccatum? Atque alterum etiam illud Davidis in Uriæ conjugem peccatum argumento est. **o viri**, aiebam, patriarchas non ut mœcharentur plures uxores habuisse, sed dispensationem **232** quamdam et mysteria omnia per eos fuisse peracta. Nam si liceret quam quisque voluerit, et quo voluerit modo et quot voluerit uxores assumere (quale est quod faciunt vestri generis homines, qui in toto orbe terrarum, quocumque venerint aut mittantur, mulieres ducunt nomine matrimonii); quanto magis id Davidi facere liceret? Hæc cum dixissem, amicissime Marce Pompei, finem feci.

142. Gratias agunt Judæi et a Justino discedunt. — Tryphon autem cum aliquandiu sese tenuisset, Vides, inquit, non data opera contigisse ut his de rebus colloqueremur. Equidem me congressu majorem in modum delectatum esse fateor, atque hos eodem ac me animo affectos esse arbitror. Plus enim invenimus, quam expectabamus, aut quam expectari unquam possit. Quod si id nobis sæpius facere liceret, majorem sane utilitatem perciperemus, dum ipsas Scripturas expendimus. Sed quia, ut dixisti, in procinctu es, et quotidie navigationem futuram exspectas, ne pigreris nostri, ut amicorum, si discesseris, meminisse.

Quod ad me spectat, inquam, si remanerem, quotidie idem fieri vellem. Sed cum me soluturum expectem concedente et adjuvante Deo, adhortor vos ut in hoc maximum pro salute vestra certamen incumbentes, magistris vestris Christum omnipotentis Dei anteponere studeatis. Post hæc ita discessere, ut mihi et a navigatione et ab omni malo salutem precarentur. Ego autem pro eis orans, Nihil majus, aiebam, vobis precari possum, quam ut hac via mentem omni homini dari agnoscentes, ipsi quoque idem omnino ac nos sentiat. Jesum esse Christum Dei.

(5) Dubio procul Gnosticæ factionis sectatores perstringit, quos errorem istum turpissimum errasse docet nos Irenæus passim. Vide *Adv. hæres.* 1, 4 et 20, et Feuardentii notas in utrumque locum. **BULLUS, Harm. apost.**, p. 108.

(6) *Ἀρ τῷ Δαβίδ.* Ita codex Claromontanus, melius quam editi ἐν τῷ Δαβίδ.

(7) *Φημί.* Legit Thirlbius *φημί*.

(Hic in editione D. Prudentii Marani legitur *Epistola ad Diognetum*, quam inter scripta Patrum sæculi primi jam dedimus. **EDIT. PATR.**)

τοῦς, καὶ ἄλλοι τινὲς (5) ὑμῖν ὁμοιοι κατὰ τοῦτο, οἱ λέγουσιν ὅτι, καὶν ἁμαρτωλοὶ ὄσι, Θεὸν δὲ γινώσκουσιν, οὐ μὴ λογιῶνται αὐτοῖς Κύριος ἁμαρτίαν. Μαρτύριον δὲ τούτου τὴν μίαν τοῦ Δαβὶδ, διὰ τὴν καύχησιν αὐτοῦ, γενομένην παράπτωσιν ἔχουσαν, ἥτις τότε ἀφείθη, ὅτε οὕτως ἔκλαυσε καὶ ἐθρήνησεν, ὡς γέγραπται. Εἰ δὲ τῷ τοιοῦτῳ ἄφρασις πρὶν μετανοῆσαι οὐκ ἐδόθη, ἀλλ' ὅτε τοιαῦτα ἔκλαυσε καὶ ἔπραξεν ὁ μέγας οὗτος βασιλεὺς καὶ χριστὸς, καὶ προφήτης, πῶς οἱ ἀκάθαρτοι, καὶ πάντα ἀπονενοημένοι, ἐὰν μὴ θρηνησῶσι, καὶ κόψωνται, καὶ μετανοήσωσιν, ἐλπίδα ἔχειν δύνανται, ὅτι οὐ μὴ λογιῶνται αὐτοῖς Κύριος ἁμαρτίαν; Καὶ ἡ μία δὲ αὕτη τῆς παραπτώσεως τοῦ Δαβὶδ πρὸς τὴν τοῦ Οὐρβίου γυναῖκα πράξις, ὡς ἄνδρες, ἔφην, δείκνυσιν, ὅτι οὐχ ὡς πορνεύοντες πολλὰς ἔσχον γυναῖκας οἱ πατριάρχαι, ἀλλ' οἰκονομία τις καὶ μυστήρια πάντα δι' αὐτῶν ἀπετελεῖτο. Ἐπει, εἰ συνεχρωρεῖτο ἦν βούλεται τις, καὶ ὡς βούλεται, καὶ ὅσα βούλεται λαμβάνειν γυναῖκας, ὅποιον πράττουσιν οἱ ἀπὸ τοῦ γένους ὑμῶν ἄνθρωποι, κατὰ πάσαν γῆν, ἐνθα ἂν ἐπιδημήσωσιν ἢ προσπεμφθῶσιν, ἀγόμενοι δνόματι γάμου γυναῖκας, πολὺ μᾶλλον ἢ τῷ Δαβίδ (6) τοῦτο συνεχρωρεῖτο πράξειν. Ταῦτα εἰπὼν, ὡ φίλτατε Μάρκε Πομπήϊε, ἐπαυσάμην.

142. Ἐπὶ ποσὸν δὲ ὁ Τρύφων ἐπισχὼν, Ὁρᾶς, ἔφην, ὅτι οὐκ ἀπὸ ἐπιτηδεύσεως γέγονεν ἐν τούτοις ἡμᾶς συμβαλεῖν. Καὶ ὅτι ἐξαιρέτως ἦσθην τῇ συνουσίᾳ, ὁμολογῶ καὶ τούτους δὲ οἶμαι ὁμοίως ἐμοὶ διατελεῖσθαι. Πλέον γὰρ εὐρομεν ἢ προσδοκῶμεν, καὶ προσδοκῆθῆναι ποτε δυνατόν ἦν. Εἰ δὲ συνεχέστερον ἦν τοῦτο ποιεῖν ἡμᾶς, μᾶλλον ἂν ὠφελῆθεῖμεν, ἐξετάζοντες αὐτοὺς τοὺς λόγους. Ἄλλ' ἐπειδὴ, φημί (7), πρὸς τῇ ἀναγωγῇ εἶ, καὶ κατ' ἡμέραν τί λογιῶνται (8) προσδοκᾶς, μὴ δκνει ὡς φίλων ἡμῶν μεμνηῖσθαι ἐκ ἀπαλλαγῆς.

amicorum, si discesseris, meminisse.

Ἐμοῦ δὲ χάριν, ἔφην, εἰ ἐπέμενον, καθ' ἡμέραν ἐβουλόμην ταῦτὸ γίνεσθαι. Ἀναχθήσεσθαι δὲ ἦδη προσδοκῶν, ἐπιτρέποντος τοῦ Θεοῦ καὶ συνεργούοντος, ὑμᾶς προτρέπομαι ἐνστησαμένους ὑπὲρ τῆς ἑαυτῶν σωτηρίας μέγιστον τούτον ἀγῶνα, τῶν διδασκάλων ὑμῶν σπουδάσαι προτιμῆσαι μᾶλλον τὸν τοῦ παντοκράτορος Θεοῦ Χριστόν. Μεθ' ἃ ἀπέβασαν λοιπὸν, εὐχόμενοι τέ μοι σωτηρίαν καὶ ἀπὸ τοῦ πλοῦ καὶ ἀπὸ πάσης κακίας. Ἐγὼ τε, ὑπὲρ αὐτῶν εὐχόμενος, ἔφην Οὐδὲν ἄλλο μεῖζον ὑμῖν εὐχεσθαι δύναμαι, ὡ ἄνδρες, ἢ ἵνα, ἐπιγυόντες διὰ ταύτης τῆς ὁδοῦ διδῶσθαι παντὶ ἀνθρώπινον νοῦν (9), πάντως

(8) *Τί λογιῶσθαι.* Mem proponit ναυτελεῖσθαι. Legendum crediderim πλοῦν γενέσθαι.

(9) *Παντὶ ἀνθρώπινον νοῦν.* Legendum videtur παντὶ ἀνθρώπῳ τὸν νοῦν. Mox vel legendum πιστεύσθητε, vel ὁμοιοι ποιήσθητε suppleto νοῦν. Dicit Justinus initio Dialogi n. 8: Βουλόμην δ' ἂν καὶ πάντας Ἴσον ἐμοὶ θυμὸν ποιησαμένους μὴ ἀφίστασθαι τῶν τοῦ Σωτῆρος λόγων. Prio τὸ ἡμῶν lego τὸν Ἰησοῦν.

ANALYSIS

ORATIONIS TATIANI ADVERSUS GRÆCOS.

233-241 Demonstrat Tatianus in hac adversus Græcos Oratione præstantiam et antiquitatem Christianæ religionis, non sine salubris et aculeis in adversarios, quorum errores et superstitiones cum Christianæ veritatis luce comparat.

Ac initio quidem (n. 1) exagitat ethnicos, quod de ræclaris artibus et disciplinis tanloperè gorientur; cum tamen nec eas intenerint, nec iis, ut par est, utantur, sed rhetoricum ad injuriam et calumniam, poeticam ad morum corruptelam convertant, ac ipsi etiam (n. 2 et 3) philosophorum principes suis quisque vitis et erroribus insignes sint. Immerito ergo (n. 4) Christianos tanquam sceleratissimos odio haberi, quod ejusmodi instituta spernunt. Ceterum eos regi submissos esse, sed solum Deum metuere: hac una in re non parere, si Deum negare jubeantur.

Ab his exorsus initiis interiora religionis dogmata apertus exponit, ut illius præstantiam demonstret, ac pluribus edisserit quid de Deo ejusque Verbo, quid de mundi creatione, et corporum resurrectione, quid de hominis lapsu et de lapsus reparandi modis Christiani sentiant; ac tandem hæc instituta comparat cum ethnicorum institutis.

Unum et singularem Deum esse statuit (n. 5); ab eo omnia creata per Verbum, quod in eo et cum eo erat, et omnia sustentabat, antequam mundus fieret. Verbum ex eo prodiit ad mundi creationem, ita tamen ut ab eo non divelleretur, sed tantum voluntariam administrationem susciperet.

Hæc de creatione doctrina confirmat fidem resurrectionis (n. 6), quæ aliquando judicii causa futura est. Ridetur hæc doctrina, sed parvi pendunt Christiani, qui, quemadmodum creati sunt, cum antea non essent, sic divino moriantur et rideri desinant, revicturos se aliquando confidunt, Deo particulas corporum ex elementis colligente.

Sed ut immortalitatis consequendæ studia commoveat Tatianus, pluribus disserit quomodo lapsus sit homo, quibusque modis ruinas salutare possit. Huc autem rediit tota illius ratiocinatio (n. 7): Verbum cælesti creavit hominem immortalitatis suæ imaginem et ante eum angelos. Utrique liberi creati, ut pro meritis remunerari possent. Postquam autem primogenitum angelum secutus homo a divina lege discessit, mortalis factus est potentiori Spiritu eum deserente. Primogenitus autem ille angelus dæmon effectus est, ejusque sectatores dæmonum exercitus. Dæmonum peccati materia homines fuerit (n. 8). A dæmonibus enim lubida positionis siderum hominibus monstrata; a dæmonibus fatum inductum cæcus ipsi moderatores sub deorum nominibus feruntur: ab iisdem (n. 9) animalia in cælo co locata, transformationes deorum et hominum improborum inductæ consecrationes. At fatis non indigent mores Christianorum (n. 10), nec fatis homines peccantur sed libere (n. 11): ab ipsis productum est malum, non a Deo; sed qui produxerunt, fugere ac repudiare possunt. Quomodo autem id assequantur sic exponit:

Duo sunt spirituum genera (n. 12): alter anima vocatur, alter autem Spiritus sanctus. Non potest anima immortalis fieri, nisi Spiritui sancto conjungatur (n. 13). Neque enim per se ipsa immortalis est, sed sua sponte nihil aliud est quam lebretæ. Quapropter si degal solitaria, deorsum ad materiam vergit, una cum corpore moriens. Cum divino autem Spiritu copulata, non caret auxilio, sed eo ascendit, quo deducitur a Spiritu. Multo salius (n. 14) Spiritum ducem seipsum quam dæmones, qui eisi nunc non moriuntur ut homines, eo gravius in immortalitate puniuntur. Danda ergo opera (n. 15), ut quod amisimus repiramus, et animam cum Spiritu sancto jungamus. Nequaquam, ut dæmones, spe venia careamus. Sed victi, rursus vincere possumus.

Si vincere volumus, cavendum ne nobis illudant dæmones, dum potentiam suam ostendant, vel mali aliquid infligendo (n. 16), quod quidem virtute Spiritus cælestis (facile repellemus; vel sanitate per occultas dissensiones (n. 17), vel per mortuorum reliquias promittendo, vel rebus non velitis alias prohibitas adiungendo (n. 18): non enim sumant, sed hominibus illudant. Præca cupiditates (n. 19) 242 quæ in ipsis etiam philosophis dominantur, fidem conciliant his dæmonum opinatis curationibus, et prædicationibus. Etiamsi materia adhibita curemur (n. 20), gratiæ ob eam rem Deo agendæ, ac danda opera ut spreto materia alias illas Spiritus recuperemus, quibus amissis angeli et cælo detrusi, homines e terra longe hoc rerum ornatu præstantiore ac geographis prorsus ignota.

Comparat Tatianus (n. 21) cum institutis nostris ethnicorum nugas; ac Christianos, dum Deum in hominis forma natam prædicant, minime desipere declarat, sed ipsos Græcos, dum ejusmodi deos colunt, qui aut improbi et mortales sunt, aut, si ad naturam trahantur, ad nihilum decidunt. Tum salissimè exagitat (n. 22) mimos, athletas (n. 23), gladiatores, et alia spectacula (n. 24).

Nec ejus sales effugiant philosophi (n. 25), quorum cultum et habitum, jactantiam et dissensiones acutis naribus suspendit: ac querit cur discordes concordibus Christianis ac multo præstantiora docentibus bellum indicant; cur Thyestes cæcæ Christianis affingantur, cum ejusmodi facinora deorum exemplis comprobata sint. Ridet etiam (n. 26) inaniem Græcorum in questionibus inutilibus laborem et absurda grammaticæ et atticæ pronuntiationis studia. Quo tenaciores ejusmodi institutorum Græci, eo magis vituperandi (n. 27), dum multo præstantiora Christianis crimini vertunt. Frustra mors Christianis intentatur, ut suam religionem mentiantur, aut nugas Græcorum probent. Ne ipsæ quidem Græcorum leges probari possint (n. 28), quæ mirum in modum variæ sunt, cum eædem ubique esse debent. Addit Tatianus (n. 29) sese, cum hæc perspexisset, ac in libros quosdam barbarorum incidisset, omnibus veritatis notis, quibus hi libri signati sunt, percussum Christianæ religioni nomen dedisse, nec jam dæmoni (n. 30), qui vel minimis momentis corroboretur, nobisque ope occulti thesauri insidiatur, ansam ullam velle relinquere.

In altera parte Christianam philosophiam longe antiquiorem esse Græcorum institutis demonstrat, adductis in exemplum Moysæ et Homero (n. 31). De Homeri ætate summa varietas sententiarum, aliis octoginta annis post bellum Trojanum, aliis quadringentis aut etiam quingentis vixisse asserentibus. Argumento est hæc dissensio Græcorum historiarum recto lato non stare. Apud Christianos autem, ut nullum gloriosum acupium, ita nulla dissensio: ab eorum doctrina nulla ætas aut conditio excluditur. Rident ethnici mulierculas et virgines Christianæ disciplinæ addictas, sed prorsus immerito; cum ipsi meretricibus discipuli sint (32), ac meretricibus ac improbis hominibus status postuerint (n. 33), quas vidisse se testatur Tatianus (n. 34), cum et magnam orbis partem peragrasset, et Romæ, quam in urbem allata fuerunt, versatus esset. Rediit ad Moysæ et Homerum, ac primum longe antiquiorem esse demonstrat (n. 35) ex Chaldaicis et Phœnicibus scriptoribus (36) qui de Moysæ locuti sunt, et ex Ægyptiis (37), qui illum collocant sub Inacho (38), id est annis ante Iliaca 400, ut patet ex serie regum Argivorum (39). Credendum ergo Moysi potius quam Græcis (n. 40). Imo alios Homero antiquiores superat Moyses (n. 41): ac iis, qui existimati sunt sapientes, longe antiquior est.

Tandem perorans (n. 42) declarat se in Assyriorum regione natum esse, ac primo institutis Græcorum imbutum fuisse, deinde Christiana doctrina, cui se ita proficietur adhærere, ut eam abnegare nefas esse judicet.

TATIANOY ΠΡΟΣ ΕΛΛΗΝΑΣ (1)

TATIANI ORATIO ADVERSUS GRÆCOS.

243 1. *Artium inventionem frustra sibi arrogant A Græci.*—Ne infensum omnino in barbaros animuni, o Græci, gerite, nec eorum invidete placitis. Quod enim apud vos institutum non a barbaris originem accepit? Nam Telmessensium spectatissimi divinandi ex somniis artem invenerunt; prænoscendi ex astris Cares; Phryges et Isaurorum antiquissimi auspicia; haruspicinam Cyprii; astronomiam Babylonii, magiam Persæ, geometriam Ægyptii, litterarum elementa Phœnices. Quapropter desinite inventa dicere quæ imitatione expressa sunt. Poesim enim excolere et cantare docuit vos Orpheus; idem et initiari; plasticen Tuscani; historias adornare commentarii temporum apud Ægyptios. Marsyæ autem et Olympi tibiarum modulationem ascivistis. Ambo Phryges, ambo homines agrestes, fistulæ concen-

1. Μὴ πάνυ φιλέχθρως διατίθεσθε πρὸς τοὺς βαρβάρους, ὧ ἄνδρες Ἕλληνες, μηδὲ φθονήσητε τοῖς τούτων δόγμασι. Ποῖον γὰρ ἐπιτήδευμα παρ' ὑμῖν τὴν σύστασιν οὐκ ἀπὸ βαρβάρων ἐκτήσατο; Τελμισσέων (2) μὲν γὰρ οἱ δοκιμώτατοι τὴν δι' ὄνειρων ἐξεύρον μαντικὴν· Κἄρες τὴν διὰ τῶν ἀστρῶν πρόγνωσιν· πησίεις ὀρνίθων Φρύγες καὶ Ἰσαύρων οἱ παλαιώτατοι, Κύπριοι θυτικὴν (3), ἀστρονομεῖν (4) Βαβυλώνιοι, μαγεύειν Πέρσαι, γεωμετρεῖν Αἰγύπτιοι, τὴν διὰ γραμμάτων παιδείαν Φοίνικες. Ὅθεν παύσασθε τὰς μμησεις εὐρέσεις ἀποκαλοῦντες. Ποίησιν μὲν γὰρ ἀσκεῖν καὶ ἄδειν Ὀρφεὺς ὑμᾶς ἐδίδασκεν· ὁ δὲ αὐτὸς καὶ μωεῖσθαι· Τουσκάνοι πλάττειν, ἱστορίας συντάττειν αἱ παρ' Αἰγυπτίοις τῶν χρόνων ἀναγραφαί. Μαρσύου δὲ καὶ Ὀλύμπου τὴν αὐλητικὴν ἀπηγγέλασθε· Φρύγες (5) δὲ οἱ ἀμφοτέρωι τὴν διὰ

(1) Πρὸς Ἕλληνας. Additur in editis: "Ὅτι οὐδὲν τῶν ἐπιτηδευμάτων, οἷς Ἕλληνες καλλωπίζονται, Ἑλληνικόν· ἀλλ' ἐκ βαρβάρων τὴν εὐρεσιν ἐσχηκός. Quod nullum ex institutis, quibus Græci gloriantur, Græcum est, sed a barbaris inventum. Sed hæc pro titulo apponi non debent; non enim argumentum hujus orationis comprehendunt, ac instar scholii habentur in Regio primo. Legitur initio μὴ πάντως in Reg. 2.

(2) Τελμισσέων. Uterque Regius cod. Τελμισσέων. Sic etiam Clemens Strom. 1, p. 307. At Eusebius Præp. lib. x, c. 5, et Gregorius Naz. or. 3, p. 101, habent ut editi nostri.

(3) Κύπριοι θυτικὴν. Hinc forte Cyprii Jovem εἰλαπναστήν καὶ σπλαγγνοτόμον convivalem et viscerum sectorem colebant, teste Eustathio p. 1413. Ex hoc autem Tatiani loco non pauca Clemens Alexandrinus in primum Stromatum librum, p. 307, et Gregorius Naz. in tertiam orationem, p. 100, transtulerunt. Illam θυτικὴν videtur Gregorius non haruspicinam, sed victimarum immolationem intelligere. Ait enim: Τὸ θύειν δὲ οὐ παρὰ Χαλδαίων ἐστ' οὐν Κυπρίων; Sacrificare autem nonne a Chaldæis, sive a Cypriis? Sed leve est hoc discrimen; sive enim sacrificia, in quibus exta inspiciuntur, sive ipsa inspicendorum ars extorum tribuatur Cypriis, perinde est. At illud mirum est, quod Gregorius Chaldæos hic obtrudat. Hi enim secernuntur ab haruspicibus, ut patet ex his Plutarchi verbis in Mario, p. 430: Ὁκτάδιον δὲ Χαλδαῖοι καὶ βῦταί τινες καὶ αἰβυλλίσται πείσαντες ἐν Ῥώμῃ κατ-

έσχον. Octavium autem Chaldæi et haruspices quidam et Sibyllistæ Romæ detinuerunt. Chaldæis præcipue astrologia tribuitur; hinc ibidem Plutarchus tabulam Chaldaicam in sinu Octavii interempti reperitam fuisse narrat. Clemens nec Cypriis, nec Chaldæis inventæ haruspicinæ dedecus adjudicat; sed, ut alii fere omnes scriptores, Hetruscis, qui hujus disciplinæ Tagetem monstatorem ferebantur habuisse. Hinc Tagetici libri apud Ammianum lib. xvii. Ex quo emendari potest quod legitur in epistola inter Augustinianas 234, De præceptis Orphicis, Ageticis et Trismegisticis. Legendum Tageticis.

(4) Ἀστρονομεῖν. Deest in utroque codice Regio et Anglicano. Sed necessarium est illud verbum ad sententiæ seriem, atque ita legerunt Clemens et Gregorius, qui Babylonios astronomiæ inventores fuisse dicunt. Iisdem astronomiam attribuit Clemens in alio opere, nempe Protrep., p. 48. Theodoretus, lib. 1 adv. Græc. astronomiam ascribit Ægyptiis, ἀστρολογίαν et γενεθλιαλογίαν Chaldæis, pag. 467.

(5) Φρύγες. Frustra Gesnerus et Worthius ad majorem et minorem Phrygiam confugiunt, ut Tatianum explicent. Loquitur de Marsyæ et Olympo, ambo Phrygibus et agrestibus. Clemens Alexandrinus Strom. 1, pag. 306: Τυρρῆνοι σάλπιγγα ἐπενόησαν, καὶ Φρύγες αὐλόν. Φρύγες γὰρ ἦσαν Ὀλυμπός τε καὶ Μαρσύας. Tyrrhemi tubam, Phryges tibiam excogitaverunt. Phryges enim erant Olympus et Marsyas.

σύριγγος ἀρμονίαν ἄγροικοι συνεστήσαντο· Τυρρη-
νοὶ σάλπιγγα· χαλκεύειν Κύκλωπες, καὶ ἐπιστολάς
συντάσσειν ἡ Περσῶν ποτε ἠγησαμένη γυνή (καθά-
περ φησὶν Ἑλλάνικος)· Ἄτοσσα δὲ ὄνομα αὐτῆς ἦν.
Καταβάλλετε τοιγαροῦν τοῦτον τὸν τύπον, μηδὲ προ-
βάλλετε ῥημάτων εὐπρέπειαν, οἵτινες ὑφ' ὑμῶν (6)
αὐτῶν ἐπαινούμενοι, συνηγόρους τοὺς οἴκοι κέκτη-
σθε. Χρὴ δὲ τὸν νοῦν ἔχοντα τὴν ἀφ' ἐτέρων περι-
μένειν μαρτυρίαν, συνάδειν τε (7) καὶ ἐν τῆ τοῦ λό-
γου προπορᾶ. Νῦν δὲ μόνους ὑμῖν ἀποθέθηκε, μηδὲ
ἐν ταῖς ὀμιλίαις ὁμοφωνεῖν. Δωριέων μὲν γὰρ οὐχ ἡ
αὐτῆ λέξις τοῖς ἀπὸ τῆς Ἀττικῆς· Αἰολεῖς τε οὐχ
ὁμοίως τοῖς Ἰωσι φθέγγονται. Στάσεως δὲ οὐσης πο-
σάτης παρ' οἷς οὐκ ἔχρην, ἀπορῶ τίνα με δεῖ κα-
λεῖν Ἑλληνα. Καὶ γὰρ τὸ πάντων (8) ἀτοπώτατον,
τὰς μὴ συγγενεῖς ὑμῶν ἐρμηνείας τετιμῆκατε, βαρ-
βαρικάς τε φωναῖς ἔσθ' ὅτε καταχρώμενοι, συμφύρ-
δην (9) ὑμῶν πεποιήκατε τὴν διάλεκτον. Τοῦτου χά-
ρον ἀπεταξάμεθα τῆ παρ' ὑμῖν σοφία, κἄν εἰ πάν-
σομνός τις ἦν ἐν αὐτῆ. Κατὰ γὰρ τὸν Κωμικόν·

*Ἐπιφυλλίδες ταῦτ' ἐστὶ (10) καὶ στωμύλιμα,
Χελιδόνων μουσειά, λωθηταί, τέχνης
λαρυγγιώσι τε οἱ ταύτης ἐφιέμενοι,
καὶ κοράκων ἀφίεταί (11) φωνήν.*

Ῥητορικὴν μὲν γὰρ ἐπ' ἀδικίᾳ καὶ συκοφαντίᾳ συν-
εστήσασθε, μισθοῦ πιπράσκοντες τῶν λόγων ὑμῶν
τὸ αὐτεξούσιον· καὶ πολλάκις τὸ νῦν δίκαιον, αὖτις
οὐκ ἀγαθὸν παριστῶντες· ποιητικὴν δὲ, μάχας
ἵνα συνάσσητε, καὶ θεῶν ἔρωτας καὶ ψυχῆς δια-
φθοράν.

2. Τί γὰρ σεμνὸν (12) φιλοσοφοῦντες ἐξηγέκατε ;
εἰς δὲ τῶν πάντων σπουδαίων ἀλαζονείας ἔξω καθέ-
στηκεν; Διογένης, πιθάκνης καυχῆματι εἴην αὐτάρ-

(6) Ἰφ' ὑμῶν. Sic codex Anglicanus et Fronto
Ducæus in Bibliotheca Patrum, melius quam alii
codices mss. et editi ὑφ' ἡμῶν. Mox codex Joannis
Frisii, qui primus Tatianum Græce edidit, ad mar-
ginem habebat κέρχρησθε pro κέρχρησε.

(7) Συνάδειν τε. Frustra Tatiani interpretes ad-
dendum putant, τοὺς μάρτυρας; unde Gesnerus sic
vertit: *et testes ipsos inter se consentire*. Non tes-
tium in dicendo testimonio, sed loquentium in
sermonis pronuntiatione consensum requirit Tati-
anus. Hunc enim consensum opponit variis pronun-
tiantium modis inter Græcos vigentibus. Quamobrem
negat eos jure sermonis elegantiam sibi vindicare;
primo quidem quia aliorum expectandum esset
testimonium, deinde vero, quia eadem pronuntian-
di ratio inter Græcos adhibenda esset; aliis enim
aliter pronuntiantibus jam statui non posse quinam
sint Græci.

(8) Τὸ πάντων. Ita editiones Paris. ex conjectura
Gesneri. Legitur τὸ πᾶν in Tigur. et tribus mss.
His autem verbis insignis quædam et absurda in-
constantia notatur. Quare monuit me vir peracutus
et eruditus D. D. de Monsoury, abbas Orbacensis,
legendum esse ἡτιμῆκατε. *Dictiones vobis non affi-
nes spernitis et barbaris interdum vocibus utentes,*
etc. Quæ quidem legendi ratio non videtur vitupe-
rari posse. Sed tamen necessariam illam esse non
puto, quia jam satis Tatianus reprobravit Græcis
contemptum barbarorum, ut ea res legentium menti
hæreat, ac Græcos absurdissime facere intelligant,

tum invenerunt; tubam Tyrreni, fabricam æra-
riam Cyclopes, epistolas scribere mulier, Persa-
rum, ut ait Hellenicus, olim regina, cui nomen erat
Atossæ. Deponite igitur hunc fastum, nec verbo-
rum elegantiam ostentate; qui dum vosmetipsos
laudatis, domesticos adhibetis patronos. Oportet
autem ut qui hanc laudem sibi arrogant, ii, si sa-
pient, aliorum testimonium expectent, ac in ipsa
sermonis pronuntiatione inter se consentiant. Nunc
autem vobis solis contigit 244 ne in colloquiis
quidem similes sonos edere. Neque enim Doricorum
eadem dictio est ac Atticorum; nec Æoles simili-
ter ut Iones loquuntur. Cum ergo tantum sit inter
eos dissidium, inter quos minime oportebat, sta-
tuere non possum, quem a me Græcum oporteat
B appellari. Nam quod omnium absurdissimum est, di-
ctiones, quæ vobis affines non sunt, in pretio habetis,
et barbaris interdum vocibus abutentes, sartagi-
nem loquendi linguam vestram effecistis. Quamob-
rem sapientiæ vestræ valediximus, quamvis in hoc
genere præclarus omnino et spectatus aliquis es-
sem. Nam, ut ait Comicus:

*Infructuosi hæc sunt pampini et loquacitas,
Muscæ hirundinum: inferunt damnum haud leve
Et turpe clamant hujus artis aucupes
Corvique ructantur sonos.*

Rhetoricam enim ad injustitiam et calumniam insti-
tuistis, pretio addicentes sermonum vestrorum li-
bertatem, et sæpe id quod nunc justum, alias haud
bonum asserentes. Poeticam vero, ut pugnas de-
scriberetis, et deorum amores et animæ corrupte-
lam.

2. *Philosophorum vitia et errores.*— Quid enim
egregii philosophando protulistis, aut quis ex iis,
qui præstantissimi fuerunt, extra arrogantiam con-

qui non solum inter se variis dialectis discrepant,
sed etiam a barbaris, quo spernunt, vocabula mu-
tuantur. Illud ergo absurdissimum videtur Tatiano,
quod non solum se a suis dirimant Græci, sed etiam
cum barbaris conjungant.

(9) Συμφύρδην. Sic uterque codex Reg. cum
Anglicano et editionibus Tigur. et Front. Duc.
Aliæ editiones συμφέρδην. Hanc autem vocem
aptius vertere non potui, quam imitando illud Per-
sii, sat. 4:

*... Unde hæc sartago loquendi
Venerit in linguas.*

Melius συμφύρδην. Mox editi παρ' ἡμῶν. Reg. 2,
Angl. et Ducæus ut in textu. Ibidem recentior
codex Reg. et Angl. cum edit. Tigur. et Front. ἦν
ἐν αὐτῆ. Deerat ἦν in aliis.

(10) Ἐπιφυλλίδες. Duo primi versus desumpti
sunt ex *Ranis* Aristophanis, act. 1, scen. 2, v. 55;
sequentia unde hausta sint nescio. Tatiani oratio-
nem esse, non versus, existimat eruditus editor
Oxonienis. Quod autem de absurdis poetis dicit
Aristophanes, eos esse infructuosos pampinos, etc.,
id Tatianus de ipsa Græcorum dicendi arte usur-
pat, ita ut hæc esse debeat illius verborum con-
structio: *λωθηταί εἰσι, λαρυγγιώσι τε αἱ τέχνης
ταύτης ἐφιέμενοι.*— Vere editor Oxon. *Ed. Patr.*

(11) Ἀφίεταί. Uterque Reg et Angl. ἐφίεταί.
(12) Τί γὰρ σεμνόν. Reg. secundus, τί γὰρ
σοφόν.

stitutus fuit? Diogenes, qui dolii ostentatione de frugalitate gloriabatur, cum polyphum crudum vorasset, morbo intestinorum correptus propter intemperantiam periit. Aristippus in veste purpurea ambulans gratuito nepos erat. Dum Plato philosophatur, a Dionysio propter gulam venditus est. Aristoteles, qui fines providentiæ imperite posuit, et felicitatem iis rebus, quibus delectabatur, admodum **245** inscite circumscripsit, Alexandro assentabatur, adolescentem illum esse oblitus. Qui quidem amicum suum prorsus Aristotelice, quod adorare se nollet, instar ursi aut pardi inclusum circumferebat. Omnino igitur parebat magistri decretis fortitudinem in conviviis et virtutem demonstrans, et amicum in primis charum hastili transfingens, ac postea plorans, seque per causam doloris inedia, ne in odium suorum incurreret, macerans. Rideo equidem illius etiamnum opinionum sectatores, qui cum sublunaria negent providentiæ regi, ipsi viciniore terræ quam luna, ejusque orbe inferiores, rebus a providentiâ desertis provident.

(13) *Πολύποδος ὀμοβορία*. De morte Diogenis, inquit Laertius lib. vi, varia feruntur. Alii eum cum polypodem crudum comedisset, bili accensa correptum interiisse; alii cum animam tenuisset. Ad hanc postremam opinionem accedit quod ait Hieronymus lib. ii in *Jovin.*: Eum eliso per noctem gutture interiisse, cum non tam mori se diceret, quam febrem morte excludere. Julianus factum Diogenis pluribus defendit in quinta oratione, eumque ob voratum polypodem crudum immerito exagitari contendit. Videtur Gregorius Nazianzenus ad hanc historiam respicere, cum Diogeni *ὀμοφαγίαν*, sive obsoniorum aviditatem exprobrat orat. 25, p. 414. Eum inter celebres *ὀμοφάγους* sive obsonii voratores recenset Athenæus lib. viii, cap. 5, ob hunc polypodem voratum.

(14) *Ἀξιοπιστως ἡσπεύσατο*. Videtur Tertullianus hæc Tatiani verba interpretari voluisse cum diceret *Apolog. c. 46*: *Aristippus in purpura sub magna gravitatis specie nepotatur*. Sed valde dubito an Tatiani mentem assecutus sit. Neque enim Aristippus tristis quidam libidinosus fuit; nec gravitatem inter voluptates, sed jocum potius et lusum adhibebat, ut ex multis ejus dictionibus apud antiquos memoratis perspicitur. Vid. Clementem Alex. *Pædag. p. 177 et 179*. Refert Lactantius l. iii *Institut.*, c. 14, illud Aristippi dictum, ad quod respexisse Tatianum existimo: *Illud inter me, aiebat Aristippus, et nepotes interest, quod isti percharo, ego gratis voluptates consequar*. Videtur ἄξιοπιστως idem valere apud Tatianum ac gratis apud Lactantium. Significat enim Aristippum, cum voluptatibus se daret, coactum non fuisse pecuniam statim numerare, sed idem ei honoris habitum fuisse ac divitibus, quibus facile creditur, quia bonum nomen existimari solent. Illud enim ἄξιοπιστως in hanc sententiam Tatianus accipere solet. Opponit n. 13 *ἀξιοπιστίαν* paupertatis et indigentiae opinioni; et n. 11 divitibus *ἀξιοπιστίαν* attribuit; quia videlicet bona nomina existimantur, nec numerata pecunia, si quid emere velint, aut pignora, si pecuniam mutuentur, exigi ab illis soleant. Jocatur ergo in Aristippum Tatianus, eumque libidines gratuito satiasset indicat, cum illum ἄξιοπιστως luxuriam, id est pretii statim solvendi lege, veluti bonum aliquod nomen, immunem fuisse dicit.

(15) *Διὰ γαστριμαργίαν ἐπιπράσκετο*. Platonis

κειαν σεμνυόμενος, πολύποδος ὀμοβορία (13), πάθει συσχεθεις λαεῖ διὰ τὴν ἀκρασίαν ἀποτέθηκεν. Ἀριστιππος ἐν πορφυρίδι περιπατῶν ἀξιοπιστως ἡσπεύσατο (14). Πλάτων φιλοσοφῶν, ὑπὸ Διονυσίου διὰ γαστριμαργίαν ἐπιπράσκετο (15). Καὶ Ἀριστοτέλης, ἀμαθῶς ὄρον τῆ προνοίας θεῆς, καὶ τὴν εὐδαιμονίαν ἐν οἷς ἠρέσκετο περιγράφας λίαν ἀπαιδέυτως, Ἀλέξανδρον τε μεμνημένος (16) μεϊράκιον ἐκολάκευεν· ὅστις Ἀριστοτελικῶς πάνυ τὸν αὐτοῦ φίλον, διὰ τὸ μὴ βούλεσθαι αὐτὸν προσκυνεῖν καθείρξας, ὡσερ ἄρκτον ἢ πάραδιον, περιέφερε. Πάνυ γοῦν ἐπειθετο τοῖς τοῦ διδασκάλου δόγμασι, τὴν ἀνδρείαν καὶ τὴν ἀρετὴν συμποσίοις ἐπιδεικνύμενος, καὶ τὸν οἰκέτον καὶ πάνυ φίλτατον διαπέτρων τῷ δόρατι, καὶ πάλιν κλαίων καὶ ἀποκαρτερῶν προφάσει λύπης, ἵνα ὑπὸ τῶν οἰκείων μὴ μισηθῆ. Γελάσαιμι δ' ἂν καὶ τοὺς μέγχι νῦν τοῖς δόγμασιν αὐτοῦ καταχρωμένους, οἱ, τὰ μετὰ σελήνην ἀπρονοήτα λέγοντες εἶναι, προσγεύεσθαι παρὰ τὴν σελήνην ὑπάρχοντες, καὶ κατώτεροι τοῦ ταύτης δρόμου, προνοοῦσι τῶν ἀπρονοήτων. Παρ' οἷς δὲ οὐκ ἔστι κάλλος, οὐ πλοῦτος, οὐ βῶμυ σώματος,

famæ nocuerunt Siculæ dapes. Hinc eum Xenophon non obscure vellicat in quadam ad Æschinem epistola. Tertullianus locu supra citato: *Plato, inquit, a Dionysio ventris gratia venditur*. Carpit etiam Gregorius Nazianzenus orat. 3: *Siculam Platonis voracitatem, ob quam etiam ipse venditur, ac ne ab ullo quidem discipulorum, imo nec ab homine Græco redimitur*. Ter profectus est in Siciliam Plato, semel quidem sub Dionysio seniore, his sub juniore, ut Plutarchus in Dionis Vita, Diogenes Laertius lib. iii, Aristides apud Photium testantur. Utrique tyranno in offensam venit: senior eum Pollidi Lacedæmonio tradidit, a quo venditus est Ægiæ; sub juniore in periculum adductus est, ut Dionis ad liberandam insulam hortator. Probabilis hæc postrema molestia in amorem Siculæ mensæ rejiceretur; nam Dionysii junioris invitatu in Siciliam venit, nec ingustatis autè deliciis abiit. Sed aliud illud periculum, quod Pollidi traditus subiit, in eandem causam conferri non potest. Nam eo consilio sub tyranno seniore in Siciliam navigavit Plato, ut insulam viseret, nec se in tyranni familiaritatem insinuavit: sed ad ejus colloquium opera Dionis admissus, sic illius animum dicendi libertate commovit, ut statim de illo necando aut saltem vendendo mandata Pollidi data sint, ut narrat Plutarchus in Vita Dionis. Erravit ergo temporibus Tatianus. Multo minus consentit cum Plutarcho S. Cyrillus, qui in libro ii *adv. Jul.*, p. 50, ait de Platone: *Οὐ γὰρ ἀρεσθέντα ταῖς παρ' αὐτοῦ θεωρηταῖς τὸν Διονύσιον ἀποδόσθαι φασὶν αὐτόν. Venditus enim fertur a Dionysio illius assentationibus offenso*.

(16) *Ἀλέξανδρον τε μεμνημένος*. Legitur ad marginem in cod. Reg. 2: *Ἀλέξανδρῳ τετιμημένος*. Vox illa μεμνημένος deest in codice Anglicano, Cotelerius tom. iii *Monum. Eccl. Græc.*, p. 657, legendum censet μεμνημένον μεϊράκιον, *adulescenti furioso assentabatur*. At multo aptior emendatio, si legamus, *μὴ μεμνημένος, adolescentem esse oblitus*. Facile potuit excidere illud *μὴ* ob similitudinem syllabæ sequentis. Nullus dubito sic legisse Tertullianum: sic enim reddit hunc locum Tatiani: *Aristoteles, inquit Apolog. p. 46, tam turpiter Alexandro, regendo potius, adulatur*. Nemo non videt quam apte respondeat illud Tertulliani, *regendo potius, his Tatiani verbis μὴ μεμνημένος μεϊράκιον, adolescentem esse oblitus*.

οὐκ εὐγένεια, παρὰ τούτοις οὐκ ἔστι παρὰ τὸν Ἀριστοτέλην (17) τὸ εὐδαιμον. Καὶ οἱ τοιοῦτοι (18) φιλοσοφεῖτοσαν.

3. Τὸν γὰρ Ἡράκλειτον οὐκ ἂν ἀποδεξαίμην, Ἐμαντὸν ἐδίδαξαίμην (19), εἰπόντα, διὰ τὸ αὐτοδίδακτον εἶναι καὶ ὑπερῆφανον. Οὐτ' ἂν ἐπαινέσαιμι κατακρύφοντα τὴν ποιήσιν ἐν τῇ τῆς Ἀρτέμιδος ναῶ, μυστηριωδῶς ὅπως ὕστερον ἢ ταύτης ἐκδοσίς γένηται (20). Καὶ γὰρ οἷς μέλον ἔστι περὶ τούτων, φασι, Εὐριπίδην τὸν τραγωδοποιὸν κατιόντα, καὶ ἀναγινώσκοντα, διὰ μνήμης κατ' ὀλίγον τὸ Ἡρακλείτου σκότος (21) σπουδαίως παραδεδωκέναι. Τούτου μὲν οὖν τὴν ἀμαθίαν ὁ θάνατος διήλεξε. Ὑδροπία γὰρ συσχεθεῖς, καὶ τὴν ἱατρικὴν ὡς φιλοσοφίαν (22) ἐπιτηδεύσας, βολβίτοις τε περιπλάσας ἑαυτὸν, τῆς κόπρου κρατυνθείσης, συνολκᾶς τε τοῦ παντὸς ἀπεργασαμένης αἵματος, σπασθεῖς (23) ἐτελεύτησε. Τὸν γὰρ Ζήνωνα διὰ τῆς ἐκπυρώσεως ἀποφαινόμενον ἀνίστασθαι πάλιν τοὺς αὐτοὺς ἐπὶ τοῖς αὐτοῖς, λέγω δὲ Ἄνωτον καὶ Μέλιτον (24) ἐπὶ τῇ κατηγορίᾳ, Βούστριν δὲ ἐπὶ τῷ ξενοκοτείνῳ, καὶ Ἡρακλέα πάλιν ἐπὶ τῷ ἀθλεῖν παραιτητέον ὅστις ἐν τῷ κατὰ τὴν ἐκπύρωσιν λόγῳ (25) πλείονας τοὺς μοχθηροὺς τῶν δικαίων εἰσηγεῖται, Σωκράτους ἐνὸς καὶ Ἡρακλέους, καὶ τινῶν ἄλλων (26) τοιούτων γεγονότων ὀλίγων, καὶ οὐ πολλῶν. Οἱ γὰρ κακοὶ πάνυ πλείους εὐρεθῆ-

(17) Παρὰ τὸν Ἀριστοτέλην. Ita Regii codices cum Anglicano et editione Tigurina. Aliæ κατὰ τὸν Ἀριστοτέλην.

(18) Τοιοῦτοι. Addit μὲν ad marginem Reg. 2, et mox pro τὸν γὰρ habet in margine τὸν δέ.

(19) Ἐμαντὸν ἐδίδαξαίμην. Legendum crediderim, ἐδίζησαίμην; tum quia insulsa prorsus esset et Tatiani salibus indigna hæc αὐτολογία: *Heraclitum non probaverim dicentem, Ego me ipsum docui, quia a seipso doctus erat et superbus*; tum quia memorabile est in primis illud Heracliti dictum, quod refertur a Juliano, orat. 6: Ἐδίζησαίμην ἑμωστέν, *Ego me ipsum investigavi*. Confirmant emendationem nostram hæc Laertii de Heraclito verba, lib. 1x: Ἦκουσέ τε οὐδενός, ἀλλ' αὐτὸν ἔφη δίζησασθαι καὶ μαθεῖν πάντα παρ' ἑαυτοῦ. *Neminem audivit, sed se investigasse seipsum dicebat, et a seipso omnia didicisse.*

(20) Γέννηται. Sic legitur hic locus in margine Regii secundi: Γέννηται. Καὶ γὰρ ἔτεσι τριάκοντα παρὶ τούτων.

(21) Τὸ Ἡρακλείτου σκότος. Editio Tigurina τὸ Ἡρακλείτειον σκότος. Reg. I et Angl. Ἡράκλειτον. Nemo nescit Heraclitum apud antiquos σκοτεινὸν appellatum fuisse. Tenebrosium appellat Tertullianus lib. *De anima*. Unus ex legatis Philippi Macedonum regis ad Anqibalem Heraclitus scotinus vocabatur, nomen et cognomen Heracliti Ephesii referens. Emendandus Cyrillus Alexandrinus in lib. 1 *adv. Jul.*, pag. 13, ubi legitur septuagesima Olympiade floruisse Democritum et Anaxagoram philosophos physicos simul et Heraclidem cognomine Σκοταίνῳ. Nemo non videt legendum esse Heraclitum. Lepide jocatür in has Heracliti tenebras Plato, cum ait lib. vi *De rep.*, p. 498, studium philosophiæ in perisicæ citius extingui quam solem Heracliti, quia videlicet clare interdum et splendide disserebat Heraclitus, ut testatur Laertius, sed cito tenebris suis immergebatur.

(22) Ἱατρικὴν ὡς φιλοσοφίαν. Medicinam eodem modo ac philosophiam pertractasse dicitur Hera-

A Quibus autem non adest pulchritudo, non divitiæ, non robur corporis, non nobilitas, ab iis abest secundum Aristotelem felicitas. Ac tales quidem homines philosophentur.

3. *Philosophos vellicare pergit.*— Heraclitum enim minime probaverim, qui cum esset a seipso doctus et arrogans, dicebat: *Ego ipse me investigavi*. Nec laudaverim quod carmen in templo Dianæ occultaverit, ut postea instar mysterii ederetur. Nam quibus ista curæ sunt, ii Euripidem tragicum dicunt, cum eo ventitaret et legeret, memoriæ paulatim Heracliti tenebras diligenter tradidisse. Hujus autem imperitiæ mors redarguit. Aqua enim intercute correptus, cum medicinam eodem modo ac philosophiam pertractasset, seque stercoribus boum circumlevisset, fimo indurato ac totum corpus convellente dilaceratus interiit. Neque etiam audendus Zeno, qui per conflagrationem pronuntiat eosdem rursus homines ad eadem resurgere, id est, Anytam et Melitum ad accusandum, Busirim ad hospites necandos, Herculem ad repetendos certaminum labores. Qui quidem in hac conflagrationis ratione plures inducit improbos quam justos, cum unus tantum Socrates fuerit, unus Hercules, et alii ejusmodi non multi exstiterint, sed pauci. Mali enim omnino plures inveniuntur, 246 quam boni. Deus quoque malorum secundum illum auctor esse de-

clitus, quia ab illis tenebris, quibus philosophiam demerserat, ne hydropicus quidem factus in consulendis medicis discedere voluit. Nam, ut ait Laertius: Τὸν ἱατρῶν αλνιγματωδῶς ἐπυνθάνετο εἰ δύναντο ἐξ ἐπομβρίας αὐχμὸν ποιῆσαι. *Quærebat a medicis per ænigma, an ex imbre siccitatem possent efficere.*

(23) Σπασθεῖς. Existimavit auctor editionis Oxoniensis sic interpretandum esse: *Dilaceratus a canibus, interiit*. At nequaquam Tatianus dilaceratum a canibus Heraclitum dicit, sed ab illo bovis stercore, quod totum corpus convellebat et dilacerabat. Sic etiam apud Tertullianum Heraclitus *se bubulo stercore oblitum exussisse dicitur*. Idem testatur Hermippus apud Laertium lib. 1x, nempe Heraclitum, cum pueris jussisset ut se bovis stercore oblinerent, κατατεινόμενον δευτεράτον τελευτήσαι, καὶ ταφῆναι ἐν τῇ ἀγορᾷ, *obriguisse ac postridie interiisse ac sepultum fuisse in foro*. Fucum fecit erudito Anglo quod ait ibidem Neanthes Cyzicenus, Heraclitum μὴ δυνηθέντα αὐτὸν ἀποσπᾶσαι τὰ βόλιτα μείναι, καὶ διὰ τὴν μεταβολὴν ἀγνοηθέντα, κυνόβρωτον γενέσθαι, *cum non potuisset stercus avellere, ibidem mansisse, et cum ob immutationem agnitus non fuisset, canibus escam fuisse*. Sed hoc Neanthes testimonium pugnat illud quidem cum Hermippo de Heracliti sepultura, nequaquam autem de mortis genere; si quidem uterque Heraclitum bovis stercore oblitum perisse memorat; verum alter postridie sepultum dicit, alter a canibus voratum propterea quod ab hominibus agnitus non fuisset.

(24) Μέλιτον. Reg. 2, Μέλιτον.

(25) Ἐν τῷ κατὰ τὴν ἐκπύρωσιν λόγῳ. Nullus hic liber Zenonis de conflagratione aut de universo citatur; sed quod ex illius de conflagratione sententia consequbatur, id refellit Tatianus.

(26) Ἄλλων. Deest in Reg. secundo. Mox lego πάνυ πλείους ut in Reg. 1, et Angl. Reg. 2, ad marg. πολὺ πλείους. Editi πάλιν πλείους. Doctus abbas in superiore pagina laudatus existimat Heraclitum hic pro Hercule reponendum, ut apud Justinum *Apol.* 1, n. 46.

prehendetur, et in cloacis et vermibus et nefanda patrantibus versari. Empedoclis autem arrogantiam ignis in Sicilia eruptiones coarguerunt, quia cum Deus non esset, parum abfuit quin se Deum esse mentiretur. Rideo etiam Pherecydis aniles fabulas, et ejus decretorum Pythagoram hæredem, et Platonem, etiamsi id negent nonnulli, imitatore. Quis autem caninas Cratetis nuptias testimonio suo comprobaverit, ac non potius rejecta ejus similibus arrogantem linguæ insaniam, ad id quod vere bonum est inquirendum sese convertat? Quare non vos abripiant philosophorum, qui philosophi non sunt, solemnes conventus; qui secum ipsi pugnant, et ut quæque res in mentem venerit, ita eam quisque effutiant. Multæ autem etiam apud eos offensiones; odit enim alter alterum; æmulis inter se opinionibus certant, præstantiora loca ob arrogantiam eligunt. Oportebat autem, ut nec imperia anticipatis officiis colerent, nec principibus assentarentur, sed expectarent, dum magni ad eos veniant.

παύσειν, ἢ κολακείσειν τοὺς ἡγουμένους· περιμένειν

4. *Merito hæc spernunt Christiani ac solum Deum colunt.* — Quid est igitur, o Græci, cur tanquam in

(27) *Τοῦθ' ὅπερ ἔλεγεν.* Claudicat hic Tatiani sententia, sed emendari potest levissima immutatione, si pro τοῦθ' ὅπερ ἔλεγεν, legamus τοῦτο παρ' ἄλλων. Non enim dicebat Empedocles se Deum esse, sed astu consequi voluit ut Deus haberetur, ac ea mente in ardentem Ætnam desiluit. Quare nihil propius factum est quam ut evanuisse et in cælum translatus esse crederetur. Sed illius commentum nudaverunt crepidæ, quas ignis erumpens rejectit.

(28) *Γραολογίαν.* Pherecydes anilium fabularum auctor hoc loco dicitur, non ob descriptam deorum genealogiam, ut eruditi viri Gesnerus et Worth. censuerunt, sed ob inventam Metempsychosim. Aniles fabulas vocat Tatianus hoc dogma, quod a Pherecyde Pythagoram accepisse, Platonem imitatione expressisse pronuntiat. Addit de Platone nonnullis videri secus. Reverta sic elaboravit Plato in hac illustranda sententia, ut illius parens et architectus habitus sit. Hinc Irenæus sic de Metempsychosi ac de Platone loquitur lib. II, c. 33: *Ad hæc Plato, vetus ille Atheniensis, qui et primus sententiam hæc introduxit, cum excusare non posset, oblivionis induxit poculum.* De eodem Platone Tertullianus lib. *De anima*, c. 23: *Novum, inquit, elaboravit argumentum, μαθήσεις ἀναμνήσεις, id est discentias, reminiscencias esse.* Sustulimus ope codicis Anglicani τὴν ante has voces περὶ τούτου.

(29) *τῇ Κράτητος κοινογαμίᾳ.* Legendum monet *κοινογαμίᾳ* auctor editionis Oxoniensis. Quam lectionem duplici ratione confirmat; 1° quidem, quia communes nuptias nusquam Crates approbasse, meretrices nonnunquam insectatus esse dicitur. Deinde vero quia apud Clementem Alexandrinum *Strom.* IV, p. 523, apud Theodoretum *adv. Græc.* p. 671, et apud Suidam Crates dicitur *κοινογαμίαν*, sive caninas nuptias aperto et publico concubitu in porticu celebrasse. Assentiri non possum erudito viro communitatem mulierum Crateti probatam non fuisse. Certe Diogenes illius præceptor hoc inter alia impudenter autumabat, teste Laertio, communes mulieres esse oportere, ne verbo quidem nuptias appellans. Ipse Crates filiam suam discipulis fertur tradidisse. Quod autem meretricibus convicium fecisse dicitur, id minime mirum de homine omnibus conviciari solito. Magis arridet altera doctis-

σονται τῶν ἀγαθῶν. Καὶ ὁ Θεὸς κακῶν ἀποδειχθήσεται κατ' αὐτὸν ποιητῆς, ἐν ἀμάραις τε καὶ σαύλησι, καὶ ἀρρήτοργοῖς καταγιγνώμενος. Ἐμπεδοκλέους γὰρ τὸ ἀλαζονικὸν αἰ κατὰ τὴν Σικελίαν τοῦ πυρὸς ἀναφυσήσεις ἀπέδειξαν· ὅτι μὴ Θεὸς ὢν τοῦθ' ὅπερ ἔλεγεν (27) εἶναι κατεψεύδετο. Γελῶ καὶ τὴν Φερεκίδου γραολογίαν (28), καὶ τοῦ Πυθαγόρου τὴν περὶ τὸ δόγμα κληρονομίαν, καὶ τὴν τοῦ Πλάτωνος, κἀν τινες μὴ θέλωσι, περὶ τούτου μίμησιν. Τίς γὰρ ἀν ἐπιμαρτυρησάει τῇ Κράτητος κοινογαμίᾳ (29), καὶ οὐ μᾶλλον (30) παραιτησάμενος τὴν ἐντυφον τῶν ὁμοίων αὐτῷ γλωσσομανίαν, ἐπὶ τὸ ζητεῖν τὸ κατ' ἀλήθειαν σπουδαῖον τρέφεται; Διόπερ μὴ παρασυρέτωσαν ὕμεις αἱ τῶν φιλοσόφων καὶ οὐ φιλοσόφων (31) πανηγύρεις, οἷτινες ἐναντία μὲν ἑαυτοῖς δογματίζουσιν κατὰ δὲ τὸ ἐπελθὼν ἕκαστος ἐκπεφώνηκε (32). Πολλὰ δὲ καὶ παρ' αὐτοῖς ἐστὶ προσκρούματα· μισεῖ μὲν γὰρ ἕτερος τὸν ἕτερον· ἀντιδοξοῦσιν δὲ ἑαυτοῖς (33), διὰ τὴν ἀλαζονεῖαν τόπους ἐπιλεγόμενοι τοὺς προϋχοντας. Ἐχρῆν δὲ μήτε βασιλείας (34) προλήμματι (35) θε- δὲ μέχρις ἀν πρὸς αὐτοὺς οἱ μεγιστάνες ἀφίκωνται.

4. Διὰ τί γὰρ, ἄνδρες Ἕλληνες, ὥσπερ ἐν πυρμῇ συγχρούειν βούλεσθε τὰς πολιτείας καθ' ἡμῶν (36);

simi editoris ratio, ex Clementis, Theodreti et Suidæ testimoniis petita. Celebriores enim Cynici ob caninos, sive publicos concubitus, quam ob mulierum communitatem. Gregorius Naz. *orat.* 23, p. 19, *κοινογαμίαν*, ut Tatianus, exprobrat Crateti. Sed Elias Cretensis videtur legisse *κοινογαμίαν*. Hanc enim potissimum causam affert, cur Crates ita notetur, *quod in publica schola corpus cum uxore miscuerit.*

(30) *Καὶ οὐ μᾶλλον.* Reg. 2, cum Angl. καὶ μᾶλλον. Mox Reg. 2, ἐπιζητεῖν ἐπὶ τῷ et ad marg. τό. Angl. ἐπὶ τὸ ζητεῖν ἐπὶ τό. Sic etiam Tigur.

(31) *Φιλοσόφων καὶ οὐ φιλοσόφων.* Delendum videtur illud καὶ quod huius griphi elegantiam deformat. Erat enim elegantius si legas, ut apud Clementem Alex., ἄκουε μῦθον, οὐ μῦθον lib. *Quid dices*, etc. et ἄνδρες οὐκ ἄνδρες initio Exhort., vel forte legendum, ut apud Justinum in minore *Apol.*, n. 3: *Φιλοσόφων καὶ οὐ φιλοσόφων. Strepitus non sapientiae amatorum.*

(32) *Ἐκπεφώνηκε.* Edit. Tigur. ἐκπεφρόνηκε. Paris. anni 1615 ἐκπεφρόνηκε. Mox Reg. 2 ἐπιπροσ- κρούματα.

(33) *Ἐαυτοῖς.* Ita Reg. 1, cum Anglicano et Front. Duc.; editi αὐτοῖς, αὐτοῖς Reg. 2.

(34) *Βασιλείας προλήμματι.* Ita Reg. uterque cum Anglicano; editi, excepto Tigur., habent βασιλείας, ex conjectura prorsus inutili. Putarunt enim eruditi viri, hanc vocem, βασιλείας esse in singulari gignendi casu; hinc auctor editionis Oxon. sic interpretandum putat, si legatur βασιλείας, *regiæ majestatis prætextu.* At facilis et usitata est hæc loquendi ratio, βασιλείας προλήμματι imperia sive imperantes anticipatis officiis colere. Nam ut ἀρχὴ non solum imperium designat, sed eos etiam qui imperant, sic etiam βασιλεία. Hinc illud Gregorii Naz. *orat.* 3, p. 66, in philosophos dictum, τὰς σεμνὰς τυραννίδας μόνον οὐ προσκυνοῦσι, *splendidas tyrannides tantum non adorant.*

(35) *Προλήμματι.* Reg. 1, προσλήμματι, 2, προλήμματι. Ita etiam editio Paris. anni 1615, et Oxon. Habent προλήμματι cod. Angl. et Ducæus.

(36) *Καθ' ἡμῶν.* Ita Reg. uterque cum Angl.; editi καθ' ἡμῶν. Mox iidem codices cum editione Tigurina τοῖς τινῶν. Aliæ editiones τοῖς ὕμῶν.

Καὶ εἰ μὴ τοῖς τινῶν νομίμοις συγχρηθῆσαι βούλομαι, εἶνος χάριν καθάπερ μιαιώτατος μεμίσσηται; Προσάττει φόρους τελεῖν ὁ βασιλεὺς; Ἔτοιμος παρέχει. Δουλεῦεν ὁ δεσπότης καὶ ὑπηρετεῖν; τὴν δουλείαν γινώσκων (37). Τὸν μὲν γὰρ ἀνθρώπων ἀνθρωπίνους τιμητέον. Φοβητέον δὲ μόνον τὸν Θεόν· ὅστις ἀνθρωπίνους οὐκ ἔστιν ὁρατὸς ὀφθαλμοῖς, οὐ τέχνῃ περιληπτὸς. Τοῦτον μόνον ἀρνεῖσθαι κελευόμενος, οὐ πεισθήσομαι, τεθνήξομαι δὲ μᾶλλον, ἵνα μὴ ψεύστης καὶ ἀχάριστος ἀποδειχθῶ. Θεὸς ὁ καθ' ἡμᾶς οὐκ ἔχει σύστασιν ἐν χρόνῳ, μόνος ἀναρχὸς ὢν, καὶ αὐτὸς ὑπάρχων τῶν ὄλων ἀρχή. Πνεῦμα ὁ Θεὸς, οὐ διήκων (38) διὰ τῆς ὕλης, πνευμάτων δὲ ὕλικῶν καὶ τῶν ἐν αὐτῇ σχημάτων κατασκευαστῆς· ἀόρατός τε καὶ ἀναφῆς, αἰσθητῶν καὶ ἀοράτων αὐτὸς γεγονὼς πατήρ. Τοῦτον διὰ τῆς ποιήσεως αὐτοῦ ἴσμεν, καὶ τῆς δυνάμεως αὐτοῦ τὸ ἀόρατον τοῖς ποιήμασι καταλαμβανόμεθα. Δημιουργίαν τὴν ὑπ' αὐτοῦ γεγενημένην χάριν ἡμῶν προσκυνεῖν οὐ θέλω. Γέγονεν ἥλιος καὶ σελήνη δι' ἡμᾶς· εἶτα πῶς τοὺς ἐμοὺς (39) ὑπηρέτας προσκυνήσω; Πῶς δὲ ξύλα καὶ λίθους θεοὺς ἀποφανοῦμαι; Πνεῦμα γὰρ τὸ διὰ τῆς ὕλης διήκων ἔλαττον ὑπάρχει τοῦ θειοτέρου πνεύματος· ὅπερ δὲ (40), ψυχῇ παραρωμοῦμένον, οὐ τιμητέον ἐπίσης τῷ τελείῳ Θεῷ. Ἄλλ' οὐδὲ τὸν ἀκωνόμαστον Θεὸν δωροδοκητέον (41). Ὁ γὰρ πάντων ἀνευδεὴς οὐ διαβλητέος ὑφ' ἡμῶν (42) ὢς ἐνδεής. Φανερώτερον δὲ ἐκθήσομαι τὰ ἡμέτερα.

5. Θεὸς ἦν ἐν ἀρχῇ· τὴν δὲ ἀρχὴν Λόγου δύναμιν περιελήφαμεν. Ὁ γὰρ δεσπότης τῶν ὄλων, αὐτὸς ὑπάρχων τοῦ παντός ἢ ὑπόστασις, κατὰ μὲν τὴν μῆδέπω γεγενημένην ποιῆσιν μόνος ἦν καθὼς δὲ πᾶσα δύναμις, ὁρατῶν τε καὶ ἀοράτων αὐτὸς ὑπόστασις ἦν, σὺν αὐτῷ τὰ πάντα (σὺν αὐτῷ γάρ) διὰ λογικῆς δυνάμεως, αὐτὸς καὶ ὁ Λόγος ὃς ἦν ἐν αὐτῷ ὑπέστη· αὐτὸς (43). Θελήματι δὲ τῆς ἀπλότητος αὐτοῦ προσηπῆ

(37) *Γινώσκων*. Reg. secundus ad marg. et Joannis Frisii codex pariter ad marg. et Fronto Ducæus habent γινώσκων. Aliæ editiones γινώσκων.

(38) *Διήκων*. Reg. uterque et Fronto Ducæus διήκων.

(39) *Τοὺς ἐμοὺς*. Postrema vox percommode reperta est in Reg. primo; deerat in aliis mss. et editis, excepta editione Frontonis Ducæi.

(40) *Ὅπερ δὲ*. Reg. 2, et Angl. cum editione Tigur. ὡςπερ δὲ.

(41) *Οὐδὲ τὸν ἀκωνόμαστον Θεὸν δωροδοκητέον*. Si quis illud δωροδοκητέον, idem esse non putet ac munerari, et hæc verba ita reddenda existimet, ut reddidit Gesnerus: *Non existimandum est Deum in nominalium muneribus affici*, haud equidem repugnans. Hujus verbi is videtur sensus esse maxime accuratus: munera in mentem venire non debent, ubi de Deo, qui nomine caret, agitur. Loquitur manifeste Tatianus de victimis et nidoribus, quibus ethnici deos suos colebant. Infra n. 16 deos vocat δωρολήπτας.

(42) *ὑφ' ἡμῶν*. Codex mss. Angl. ὑφ' ἡμῶν. Editio Oxon. et Paris. an. 1615, ὑφ' ὧμων.

(43) *Υπέστησε*. Hoc verbum præve reddidit in sententiam Tatiani tenebras injecit. Sic enim habet interpretatio Gesneri: *Si vero respicias potentiam ejus,*

A pugilatu aliorum instituta incitare in nos velitis? Ac si nonnullorum institutis uti nolo, cur tanquam scelestissimus odio habeor? Jubet rex tributa pendere? Paratus sum solvere. Servire et ministrare dominus? Servitutem agnosco. Homo enim, ut hominem decet, colendus est: solus autem Deus metuendus, qui nec oculis humanis cerni potest, nec arte comprehendi. Hunc negare si jubeam, hæc tantum in re non parebo, moriarque potius, nec mendax et ingratus arguar. Deus noster non esse cœpit in tempore, cum solus sine principio, ipse omnium sit principium. Spiritus Deus, non tamen materiam permeans spiritus, sed materialium spirituum et figurarum, quæ in materia sunt, opifex; et visu et tactu indeprehensus, quippe cum ipse sensibilem et invisibilem exstititit parens. Hunc ex his quæ creavit cognoscimus, et potentiam invisibilem ex operibus apprehendimus. Opus ab eo nostra causa conditum adorare nolo. Sol et luna propter nos creata sunt; quomodo ergo ministros meos adorem! Quomodo ligna et lapides pronuntiant deos? Est enim spiritu diviniore inferior ille spiritus, qui materiam pervadit; qui quidem cum animæ assimilatus sit, non eodem ac perfectus Deus honore colendus est. Neque etiam illum non enarrabilem Deum munerari debemus. Nam qui nullius rei indigus est, is ut indigere existimetur minime a nobis committendum est. Apertius autem nostra exponam.

C 5. *Christianorum doctrina de mundi creatione per Verbum*. — Deus erat in principio: principium autem Verbi potentiam esse accepimus. Universorum enim Dominus: quatenus quidem mundus nondum erat creatus, solus erat; quatenus autem ipse potentia omnis, et eorum quæ videntur et non videntur hypostasis sive sustentatio erat, omnia cum eo per rationalem potentiam sustentabat ipsum etiam

in qua visibilia et invisibilia cuncta consistunt, omnia cum ipso erant. In ipso enim per potentiam Verbi, tum ipse, tum Verbum, quod in eo erat, exstitit. Inde accusatus Tatianus quod Verbum ante mundi creationem non actu, ut personam, sed potentiam tantum crediderit in Patre cum aliis rebus exstitisse. Iniquam criminationem nova interpretatio refellit. Hæc autem verba σὺν αὐτῷ γάρ uncinis inclusi nec in interpretando Latine reddidi, quia ab aliquo librario addita videntur. Nam 1° Illud γάρ deest in Regiis codicibus et Anglicano et Tigurina editione. Quod si hæc vocula a librariis addita; idem dicendum erit de his vocibus σὺν αὐτῷ quæ cum ea necessario conjuncta sunt. 2° Repugnat ut Deus dicatur solus non fuisse, quia omnia in eo potestate existebant. 3° Non aliter legit hunc locum Tertullianus, qui Tatianum sic imitatur: *Ante omnia enim, inquit cap. 5, adv. Prax., Deus erat solus, ipse sibi et mundus et locus et omnia. Solus autem, quia nihil extrinsecus præter illum. Cæterum ne tunc quidem solus; habebat enim secum, quam habebat in semetipso, rationem suam scilicet. Deum ergo Tertullianus solum non fuisse existimat ante mundi creationem, quia Verbum illius cum eo existebat, minime vero propter creaturas potentia in ipso existentes.*

illud Verbum, quod erat in eo. Voluntate autem simplicitatis ejus prosilit Verbum; Verbum autem, non in vacuum progressum, fit opus primogenitum Patris. Hoc scimus esse mundi principium. Natum est autem per communicationem, non per abscissionem. Nam quod abscissum est, a primo sepa-

(44) *Ὁὐ κατὰ κενοῦ χωρήσας*. Verbum non progressum est in vacuum et inane, quia statim atque progressum est, mundus e nihilo eductus. In quo quidem significat Tatianus Verbum non esse rem inanimam, sive sonum inanem, sed personam omnibus Patris ideis, ejusque potentia et omnibus attributis instructam, qua progrediente non potuit effectio non consequi. Tatiani sensum egregie explicat Tertullianus dum ait: *Quod est enim, dices, sermo, nisi vox et sonus oris, et, sicut grammatici tradunt, aer offensus, intelligibilis auditu, ceterum vacuum nescio quid et inane et incorporale. At ego nihil dico de Deo inane et vacuum prodire potuisse, ut non de inani et vacuo prolatum, nec carere substantia quod de tanta substantia processit, et tantas substantias fecit; fecit enim et ipse quæ facta sunt per illum. Quale est ut nihil sit ipse sine quo nihil factum est; ut inanis solida et vacuum plena et incorporalis corporalia sit operatus*. Tertull. cap. 5 adv. Prax.

(45) *Ἔργον πρωτόκορον τοῦ Πατρὸς*. Sic Regius primus; editi τοῦ Πνεύματος, excepta tamen editione Frontonis Duçæi. Non verendum est ne Filium Dei in rebis creatis numeret Tatianus. Satis ejus æternitati consulti, dum illud omnia ab æterno sustentasse dicit, atque hanc generationem ad mundi creationem nihil aliud esse quam voluntariam administrationem. Æqualitatem et substantiæ unitatem non mixta aperte declarat, cum Verbum ait esse lumen de lumine accensum; ita tamen ut a Patre separari non possit. Verbum ergo vocatur opus, quia non in vacuum progressum est, sed statim atque prodit, effectus consecutus est. Unde Philo lib. *De sacrificiis Abel et Cain*, p. 140: *Ὁ γὰρ Θεὸς λέγων ἅμα ἐποίησεν, μηδὲν μεταξύ ἀμφοῖν τιθείς· εἰ δὲ χρὴ δόγμα κινεῖν ἀληθέστερον, ὁ Λόγος ἔργον αὐτοῦ. Deus enim simul dicendo faciebat, nihil inter utrumque spatii interponens; vel si verior sententia proferenda, Verbum est opus ejus*. Justinus *Dialog.* n. 114, contendit his in verbis: *Videbo cælos tuos, opera digitorum tuorum*, non aliam operationem intelligendam esse quam Verbum Dei. Sic etiam Tertullianus *adv. Hermogen.*, c. 20: *Sapientiam fuisse initium viarum, quia cogitatio et dispositio prima Sophiæ fit operatio, de cogitatu viam operibus instituens*. In quo quidem observandum est Verbum appellari opus, non solum quia Deus instrumentis non indiget ac dicendo operatur, sed etiam maxime quia per consubstantialiæ personam operatur, non per sonum evanescentem aut inanimam efficientiam. Hinc etiam vocatur opus primogenitum, quod de re inanima dici non posset, cui nec ideæ mundi inessent, nec omnipotentia ad mundum creandum. Sed cum ideæ, quæ, ut pote æternæ, antiquiores sunt mundo, traditæ Verbo fuerint; cumque exemplar mundi in hoc Verbo omnia sustentante descriptum fuerit, Verbum appellatur opus primogenitum Patris. Tota res illustratur his Philonis verbis ex libro *De mundi officio*: *Ὁὐδ' ὁ ἐκ τῶν ἰδεῶν κόσμος ἄλλον ἂν ἔχοι τόπον, ἢ τὸν θεῖον Λόγον τὸν ταῦτα διακοσμήσαντα... Εἰ δὲ τις ἐβλήσειε γυμνοτέροις χρήσασθαι τοῖς ὀνόμασιν, οὐδὲν ἂν ἕτερον εἴποι τὸν νοητὸν εἶναι κόσμον, ἢ Θεοῦ Λόγον ἥδη κοσμοποιούντος. Neque ille ex ideis mundus alium habuerit locum, quam divinum Verbum, quod adornavit hæc omnia... Quod si cui libeat apertioribus uti vocabulis, nihil aliud dixerit esse mundum intelligibilem, quam Verbum Dei mundum jam condentis*.

(46) *Τὸ δὲ μερισθὲν οἰκονομίας ἀφραστὶν προσ-*

Λόγος· ὁ δὲ Λόγος οὐ κατὰ κενοῦ χωρήσας (44), ἔργον πρωτόκορον τοῦ Πατρὸς (45) γίνεται. Τοῦτον ἴσμεν τοῦ κόσμου τὴν ἀρχήν. Γέγονε δὲ κατὰ μερισθὲν, οὐ κατὰ ἀποκοπήν. Τὸ γὰρ ἀποκομηθὲν τοῦ πρώτου κεχώριται· τὸ δὲ μερισθὲν οἰκονομίας τὴν ἀφραστὶν προσλαβὼν (46) οὐκ ἐνδεῆ (47) τὸν ὄθεν εἰληπται πα-

λαβόν. Non probat Justinus hanc loquendi rationem: ait enim *Dialog.* n. 61, ea quæ dividuntur et scinduntur τὰ μεριζόμενα καὶ τεμνόμενα, non eadem permanere. Sed quod in hac voce displicebat Justino, id corrigat Tatianus, dum ait: *Quod autem voluntariam administrationem suscipiens per communicationem progreditur*. His enim verbis declaratur Verbum, non ut efficientiam a Patre abscissam, nec ut sonum, qui in aurâ evanescat, sed ut Filium Patri æqualem, ejusque ideis et omnibus attributis ab æterno donatum prodisse, nec creatum fuisse sic progrediendo aut mutatum, sed voluntariam administrationem suscepisse. Sed si hæc Verbi progressio nihil aliud est quam voluntariæ administrationis susceptio, cur Verbum μερισθὲν sive per communicationem progressum aut natum dicitur? Cur Tatianus utitur facis ex alia face accensæ exemplo, quod generatio æternæ explicandæ aptum et appositum videtur? Ad hujus rei explanationem adjuvat Tertullianus, cum ait: *Tunc igitur etiam ipse sermo speciem et ornatum suum sumit, sonum et vocem, cum dicit Deus: « Fiat lux, » adv. Prax., c. 7. Idem paulo ante dicebat, nempe cap. 5: Rationalis enim Deus, et ratio in ipso prius; et ita ab ipso omnia. Quæ ratio sensus ipsius est; hanc Græci λόγον dicunt, quo vocabulo etiam sermonem appellamus. Ideoque jam in usu est nostrorum per simplicitatem interpretationis, sermonem dicere in primordio apud Deum fuisse, cum magis rationem competat antiquiorem haberi, quia non sermonealis a principio, sed rationalis Deus etiam ante principium; et quia ipse sermo ratione consistens, priorem eam ut substantiam suam ostendit. Tamen et sic nihil interest. Nam etsi Deus sermonem suum nondum miserat, proinde eum cum ipsa et in ipsa ratione intra semetipsam habebat, tacite cogitando et disponendo secum, quæ per sermonem mox erat facturus. Subtilis illa ejusdem personæ sub duobus nominibus consideratio non displicuit Augustino, qui in libro *Quæstionum octoginta trium* explicans illud Joannis: *In principio erat Verbum*. quæst. 63, sic loquitur: *Hoc loco melius Verbum interpretamur, ut significetur non solum ad Patrem respectus, sed ad illa etiam, quæ per Verbum facta sunt, operativa potentia. Ratio autem, etsi per eam nihil fiat, recte ratio dicitur*. Huc ergo redit id quod Filio ad mundi creationem progredienti communicatum fuit a Patre, nempe species et ornatus, sonus et vox, ut ait Tertullianus, cujus verbis respondet apud Tatianum voluntariæ administrationis susceptio. Subtili distinctione eadem persona nunc ratio, nunc Verbum dicitur; sed non magis in Filio suspicanda mutatio, quam in ipso Patre, qui non sermonealis a principio, sed rationalis etiam ante principium. Sed cur Tatianus, itidem ut Justinus, exemplo utitur facis de alia face accensæ? Nonne id aptius quadraret cum æterna generatione, in qua Deus totam suam Filio substantiam ita tradidit, ut ipse eam non amitteret, quemadmodum fax, ex qua alia accenduntur, minime minuitur. 1° Jam observavius ad Justini *Dialog.* n. 128, æternam generationem et processionem ex temporaria progressionem diducari. 2° Exemplum facis de alia accensæ non idcirco adhibent Justinus et Tatianus, quod Filium Dei tunc lumen de lumine esse cœpisse crediderint; sed*

(47) *Ἐνδεῆ*. Reg. 2, ἐνδεῆ.

ποίηκεν. Ὡςπερ γὰρ ἀπὸ μιᾶς δεξιᾶς ἀνάπτεται μὲν πυρὰ πολλὰ, τῆς δὲ πρώτης δεξιᾶς διὰ τὴν ἐξαψίν τῶν πολλῶν δεξιῶν οὐκ ἐλαττοῦται τὸ φῶς· οὕτω καὶ ὁ Λόγος, προελθὼν ἐκ τῆς τοῦ Πατρὸς δυνάμεως, οὐκ ἕλιγον πεποίηκε τὸν γεγεννηχότα. Καὶ γὰρ αὐτὸς ἐγὼ λαλοῦ, καὶ ὑμεῖς ἀκούετε, καὶ οὐ δῆπου διὰ τῆς μεταβάσεως τοῦ λόγου κενὸς ὁ προσομιλῶν λόγου γίνομαι· προβαλλόμενος δὲ τὴν ἑαυτοῦ φωνήν, διακοσμεῖν τὴν ἐν ὑμῖν ἀκόσμητον ὕλην προήρημαι. Καὶ καθάπερ ὁ Λόγος, ἐν ἀρχῇ γεννηθείς, ἀντεγέννησε (48) τὴν καθ' ἡμᾶς ποιήσιν, αὐτὸς ἑαυτῷ τὴν ὕλην δημιουργήσας· οὕτω καὶ γὰρ, κατὰ τὴν τοῦ Λόγου μίμησιν ἀναγεννηθείς, καὶ τὴν τοῦ ἀληθοῦς κατάληψιν πεποιημένος, μεταρρυθμίζω (49) τῆς συγγενοῦς ὕλης τὴν σύγχυσιν. Οὕτε γὰρ ἀναρχος ἡ ὕλη καθάπερ ὁ Θεὸς (50), οὐδὲ διὰ τὸ ἀναρχον καὶ αὐτῆ ἰσοδύναμος τῷ Θεῷ· γεννητὴ δὲ καὶ οὐκ ὑπὸ τοῦ ἄλλου γενοῦσα, μόνη δὲ ὑπὸ τοῦ πάντων δημιουργοῦ προβεβλημένη.

6. Καὶ διὰ τοῦτο καὶ σωμάτων (51) ἀνάστασιν ἐσεσθαι πεπιστεύκαμεν μετὰ τὴν τῶν ὄλων συντέλειαν, οὐκ ὡς οἱ Στωϊκοὶ δογματίζουσι κατὰ τινὰς κύκλων περὶόδους, γινομένων δεῖ καὶ ἀπογινομένων τῶν αὐτῶν, οὐκ ἐπὶ τι χρησίμων· ἀπαξ δὲ, τῶν καθ' ἡμᾶς αἰώνων πεπερασμένων, καὶ εἰς τὸ παντελές, διὰ μόνων τῶν ἀνθρώπων τὴν σύστασιν ἐσεσθαι, χάριν κρίσεως (52). Δικάζουσι δὲ ἡμῖν οὐ Μίνως, οὐδὲ Ῥαδάμανθος (53), ὧν πρὸ τῆς τελευτῆς οὐδεμία τῶν φυγῶν, ὡς μυθολογοῦσιν, ἐκρίνετο· δοκιμαστὴς δὲ αὐτὸς ὁ ποιητὴς Θεὸς γίνεται. Κἂν γὰρ πάνυ φληνάφους καὶ σπερμαλόγους ἡμᾶς νομίσητε, μέλον οὐκ ἔστιν ἡμῖν, ἐπεὶ τούτω τῷ λόγῳ πεπιστεύκαμεν. Ὡςπερ γὰρ οὐκ ὦν πρὶν ἢ γενέσθαι (54) τίς ἡμῶν οὐκ ἐγένεσκον, μόνον δὲ ἐν ὑποστάσει τῆς σαρκικῆς

A ratur. Quod autem 248 per communicationem progreditur voluntariam administrationem suscipiens, id eum non imminuit ex quo desumptum est. Quemadmodum enim ex una face multi ignes accenduntur, nec tamen primæ facis, ob plures accensas faces, lux imminuit: sic Verbum ex Patris potentia prodiens, genitorem Verbi expertem non fecit. Nam et ego loquor et vos auditis; nec propter transmissionem sermonis ego qui alloquor sermone vacuus fio; sed vocem meam proferens materiam in vobis inornatam ornare instituo. Et quemadmodum Verbum in principio genitum, vicissim mundum nostrum genuit, cum ipsum sibi materiam produxisset, sic ego quoque ad imitationem Verbi regeneratus et veritatis illustratus cognitione, materiæ mihi cognatæ confusionem emendo. Non enim caret initio materia, quemadmodum Deus: nec Deo, ut principii expers, parem habet potestatem; verum creata est, nec ab alio facta, sed a solo universorum opifice producta.

B 6. Ex his sequitur resurrectio, quæ argumentis confirmatur. — Propterea etiam corporum resurrectionem futuram credimus, cum omnia fuerint absoluta; non, ut Stoici decernunt, secundum quosdam orbium circuitus iisdem semper nascentibus et pereuntibus, nullam ob rem utilem; sed semel, sæculis nostris absolutis, et in perpetuum, propter hominum solorum constitutionem, iudicii causa. Iudicium autem de nobis nec Minos nec Rhadamanthus faciunt, quorum ante mortem nulla prorsus, ut fabulantur, anima iudicabatur; sed arbiter est ipse creator Deus. Etiam si enim vobis omnino nugatores et blaterones videamur, parvi pendimus, cum hac ratione adducti crediderimus. Quemadmodum enim cum non essem antequam nascerer,

sed in hoc tantum consistit comparatio, quod quemadmodum fax, ex qua aliæ accenduntur, minime imminuit, ita Patris substantia, Filio progrediens, minime divisa est, nec Verbum progrediens ex Patris potentia genitorem Verbi expertem fecit. Inde autem manifestum est, quam certa et explorata Justino et Tatiano fuerit unitas numerica substantiæ in Patre et Filio. Nam cum lumen de alio lumine accensum separatim existat primo minime imminuto; cur Filius, qui lumen est de lumine, separari a Patre non posset quin divideretur et minueretur Patris substantia; cur istud, inquam, nisi quia una prorsus et singularis in Patre et Filio substantia? Eadem substantiæ singularitas confirmatur exemplo humani λόγου quo Justinus et Tatianus utuntur.

(48) Ἀντεγέννησε. Ex his confirmatur et explicatur quidquid antiqui scriptores de Verbi ad mundi creationem generatione dixerunt. Cum Filius omnes ideas Patris ac omnia attributa possideat, cuiusque mundi exemplar in Verbo descriptum fuerit, inter Verbi generationem illam, sive progressionem et mundi creationem necessaria intercessit connexio.

(49) Μεταρρυθμίζω. Reg. 2, Angl. et Tigur. μεταρρυθμίζων.

(50) Ὁ Θεός. Reg. 1, καὶ ὁ Θεός. Mox Ducæus καὶ ὑπὸ τοῦ ἄλλου.

(51) Διὰ τοῦτο καὶ σωμάτων. Non immerito Ta-

tianus corporum resurrectionem ex materiæ creatione consequi existimat. Nefarii enim hæretici, qui mundum a vero Deo creatum negabant, nihil etiam loci relinquebant corporum resurrectioni. Ad semel posito materiam a vero Deo creatam esse; non jam metuendum est ne corpus humanum restituere non possit. Gesnerus, ommissa præpositione, legendum censet: Μόνων τῶν ἀνθρώπων τὴν ἀνάστασιν ἐσεσθαι.

(52) Χάρη κρίσεως. Tertullianus Apolog., cap. 48: Certe quia ratio restitutionis destinatio iudicii est, necessario idem ipse qui fuerat exhibebitur, ut boni seu contrarii meriti iudicium a Deo referat. Ideoque repræsentabuntur et corpora. Vide infra Athenag. De resurrect.

(53) Ῥαδάμανθος. Sic omnes codices mss. et editi. Legitur Ῥαδάμανθος in editione Oxoniensi.

(54) Πρὶν ἢ γενέσθαι. Reg. 2, πρὶν γενέσθαι. Totum hoc argumentum mutuatus est Tatianus a magistro suo Justino, Apolog. 1. Sic etiam Tertullianus loco modo laudato: Considera teipsum, o homo, et fidem rei invenies. Recogita quid fueris, antequam esses; utique nihil. Meminisses enim, si quid fuisses. Qui ergo nihil fueras priusquam esses, idem nihil factus cum esse desideris, cur non possis rursus esse de nihilo, ejusdem ipsius auctoris voluntate qui te voluit esse de nihilo? Quid novi tibi evanescit? Qui non eras, factus es; cum iterum non eris, fes. Redde, si potes, rationem qua factus es, et tunc require qua fies.

ignorabam quis essem ac tantum in substantia car-
næ materiæ existebam; genitus autem qui olim
non eram, ex generatione consecutus sum, ut nie
existere non dubitem; eodem modo genitus ac per
mortem esse ac videri desinens, denuo existam;
quemadmodum olim cum non essem, postea geni-
tus sum. Etiam si mea caro igne evanescat, 249
diffusam instar vaporis materiam mundus excepit.
Etiam si in fluminibus, etiam si in mari absumar,
etiam si a feris dilanier, thesauris recondor divitis
Domini. Ac inopem quidem et atheum latent quæ
recondita sunt; regnator autem Deus conspicuam
sibi soli substantiam, ubi volet, in pristinum sta-
tum revocabit.

7. *Quomodo homines lapsi.* — Verbum enim illud
cœleste, Spiritus a Patre genitus, et Verbum ex ra-
tionali potentia, ad imitationem Patris, a quo ge-
nitum est, imaginem immortalitatis hominem fecit;
ut quemadmodum immortalitas est apud Deum,
sic homo, Dei portionis particeps factus, immorta-
litem etiam habeat. Verbum quidem ante homi-
nes creatos angelorum fit opifex. Utraque autem
opificii species libera creata est, non habens na-
turam boni; id enim soli Deo inest, ab hominibus
autem libera animi inductione perficitur, ut malus
merito puniatur per se improbus factus; justus
autem ob recte facta jure laudetur, ut qui, libero
utens arbitrio, voluntatem Dei transgressus non sit.
Atque ita quidem se habent quæ angelos et homi-
nes spectant. Verbi autem potentia, cum in se
prævideret quid esset, non illud quidem fato sed
libera eligentium voluntate, eventurum; futurarum
rerum eventus prædicebat, ac nequitiam interdictis
prohibebat, eos autem laudabat qui boni permane-
rent. Postquam autem homines unum aliquem
præter cæteros, propterea quod primogenitus erat,
callidiorum assectati sunt, ac eum etsi legi Dei
obluctabatur, pro Deo habuere; tum Verbi poteu-

Α ὕλης ὑπῆρχον· γεγονῶς δὲ ὁ μὴ πάλαι (55), διὰ τῆς
γενέσεως τὸ εἶναι πεπίστευκα· τὸν αὐτὸν τρόπον ὁ
γενόμενος, καὶ διὰ θανάτου μηκέτι ὄν, αὐθίς τε μη-
κέθ' ὀρώμενος, ἔσομαι πάλιν, ὥσπερ μὴ πάλαι γεγο-
νῶς, εἶτα γεννηθείς. Κἂν πῦρ ἐξαφανίσῃ μου τὸ σαρ-
κίον (56), ἐξατμισθεῖσαν τὴν ὕλην ὁ κόσμος κεχώρη-
κεν· κἂν ἐν ποταμοῖς, κἂν ἐν θαλάσσαις ἐκδαπανηθῶ,
κἂν ὑπὸ θηρίων διασπασθῶ, ταμείους ἐναπόκειμαι
πλουσίῳ Δεσπότη. Καὶ ὁ μὲν πτωχὸς καὶ ἄθεος οὐκ
οἶδε τὰ ἀποκαίμενα· Θεὸς δὲ ὁ βασιλεύων, ὅτε βού-
λεται, τὴν ὄρατὴν αὐτῷ μόνῳ ὑπόστασιν ἀποκατα-
στήσει πρὸς τὸ ἀρχαῖον.

7. Λόγος γὰρ ὁ ἐπουράνιος, Πνεῦμα γεγονῶς ἀπὸ
τοῦ Πατρὸς, καὶ Λόγος ἐκ τῆς λογικῆς δυνάμεως (57),
κατὰ τὴν τοῦ γεννησαντος αὐτὸν Πατρὸς (58) μίμησιν,
εἰκόνα τῆς ἀθανασίας (59) τὸν ἀνθρώπον ἐποίησεν·
ἵνα, ὥσπερ ἡ ἀφθαρσία παρὰ τῷ Θεῷ, τὸν αὐτὸν
τρόπον Θεοῦ μοίραν (60) ἀνθρώπου μεταλαβὼν, ἐχη
καὶ τὸ ἀθάνατον. Ὁ μὲν οὖν Λόγος πρὸ τῆς τῶν ἀν-
δρῶν κατασκευῆς ἀγγέλων δημιουργὸς γίνεται. Τὸ δὲ
ἐκότερον τῆς ποιήσεως εἶδος αὐτεξούσιον γέγονε, τά-
γαθοῦ φύσιν μὴ ἔχον, ὃ πλὴν μόνον παρὰ τῷ Θεῷ
(61), τῇ δὲ ἐλευθερίᾳ τῆς προαιρέσεως ὑπὸ τῶν
ἀνθρώπων ἐκτελειούμενον· ὅπως ὁ μὲν φαῦλος δι-
καίως κολάζεται δι' αὐτὸν γεγονῶς μοχθηρὸς· ὁ δὲ
δικαίως χάριν τῶν ἀνδραγαθημάτων ἀξίως ἐπαινῆ-
ται, κατὰ τὸ αὐτεξούσιον τοῦ Θεοῦ μὴ παραβὰς τὸ
βούλημα. Καὶ τὰ μὲν περὶ τοὺς ἀγγέλους καὶ ἀνθρώ-
πους τοῦτον ἔχει τὸν τρόπον. Ἡ δὲ τοῦ Λόγου δύνα-
μις, ἔχουσα παρ' ἑαυτῆς προγνωστικὸν τὸ μέλλον (62)
ἀποβαίνειν, οὐ καθ' εἰμαρμένην, τῇ δὲ τῶν αἰρουμένων
αὐτεξουσίῳ γνῶμη, τῶν μελλόντων προύλεγε τὰς
ἀποβάσεις· καὶ τῆς μὲν πονηρίας κωλυτῆς ἐγένετο
δι' ἀπαγορεύσεων, τῶν δὲ μενόντων ἀγαθῶν ἐγκω-
μιαστῆς. Καὶ ἐπειδὴ τινι φρονιμωτέρῳ παρὰ τοὺς
λοιποὺς ὄντι διὰ τὸ πρωτόγονον (63) συνεξηκολούθη-

(55) *Μὴ πάλαι.* Anglic. et Tigur. *μὴ πάλιν.*

(56) *Κἂν πῦρ ἐξαφανίσῃ μου τὸ σαρκίον.* Sic
Reg. 1 et Anglic. Editi *ἐξαφανίσῃ πᾶν τὸ σαρκίον.*

(57) *Λόγος ἐκ τῆς λογικῆς δυνάμεως.* Potentia
rationalis hoc loco non est vis productiva Verbi, ut
editor Oxoniensis existimat; multo minus potestas
creandi, ut placuit Petavio; sed idem est prorsus ac
ipsum Verbum, quod Tatianus pro varia considerandi
ratione nunc Verbum appellat, nunc λόγου δύναμιν
et λογικὴν δύναμιν, Verbi sive rationis potentiam et
rationalem potentiam. Dicebat antea n. 5: *Deus
erat in principio. Principium autem Λόγου δύναμιν,
Verbi potentiam esse accepimus.* Deus apte et recte
dicitur esse in Filio, sive in Verbo suo. Nequaquam
dicatur esse in vi productiva Verbi, aut in potentia
creandi. Hoc ipso in loco, vel saltem non multo
post ipsa Verbi persona bis appellatur Λόγου δύναμις.
Sic etiam infra n. 18. Non aliud ergo discrimen
inter Verbum et rationalem potentiam admittit Ta-
tianus, quam inter Verbum et rationem Tertullianus
et Augustinus, quorum testimonia modo retulimus.

(58) *Πατρός.* Deest in Reg. 2.

(59) *Εἰκόνα τῆς ἀθανασίας.* S. Clemens Strom.
vi, p. 663, Tatianum, ut sæpe alias, imitatur. Ait
enim: Ὁ Θεὸς ἔκτισε τὸν ἀνθρώπον ἐπὶ ἀφθαρσίᾳ,

καὶ εἰκόνα τῆς ἰδίας ἰδιότητος ἐποίησεν αὐτόν. Le-
gendum αὐτιόσητος.

(60) *Θεοῦ μοίραν.* Reg. 2: Θεοῦ μοίρας. Dei
portionem Tatianus non animam humanam appellat,
ut sibi editor Oxoniensis finxit, sed Spiritum sanc-
tum, a quo animam accipere immortalitatem de-
clarat. Eodem sensu Filium apud Tertullianum *est.*
Prax., c. 9, dicitur *derivatio totius et portio.*

(61) Ὁ πλὴν μόνον παρὰ τῷ Θεῷ. Ita 1 Reg.
et Duceus. At Reg. 2, Angl. et Tigur. habent
δπλην. Deest ὃ in edit. Paris. Legitur ad margi-
nem Regii secundi ὅπερ μόνῳ πάρεστι τῷ Θεῷ,
quod idem valet.

(62) *Τὸ μέλλον.* Melius τοῦ μέλλοντος, ut obser-
vat Anglus editor. Mox legendum videtur αὐτεξου-
σίῳ γνῶμη.

(63) *Τὸ πρωτόγονον.* Ad verbum, ob primogeni-
turam; Gesnerus, utpote proveciorem ætate. Mani-
festum est Tatianum de eo loqui, quem mox pri-
mogenitum appellat, nempe de diabolo. Non ideo
tamen ita appellat, ut nonnulli opinati sunt, quod
angelos ante homines creatos crederet, sed respicit
ad hæc verba Scripturæ, quæ de diabolo antiqui
scriptores intelligunt: *Τουτέστιν ἀρχὴ πλάσμα-
τος Κυρίου, Job. xl, 14.*

σαν, καὶ θεὸν ἀνέδειξαν (64) οἱ ἄνθρωποι καὶ τὸν ἑπινοσάμενον (65) τῷ νόμῳ τοῦ Θεοῦ, τότε ἡ τοῦ λόγου δύναμις τὸν τε ἀρξάντα τῆς ἀπονοίας καὶ τοῦ συνακολουθήσαντας τοῦτω τῆς συν αὐτῷ διαίτης παραγῆσατο. Καὶ ὁ μὲν κατ' εἰκόνα τοῦ Θεοῦ γεγωνῶς, χωρισθέντος ἀπ' αὐτοῦ τοῦ Πνεύματος τοῦ δυνατωτέρου, θνητὸς γίνεται· διὰ δὲ τὴν παράβασιν καὶ τὴν ἔγνωσαν ὁ πρωτόγονος δαίμων ἀποδείκνυται, καὶ οἱ μιμησάμενοι (66) τούτου τὰ φαντάσματα δαιμόνων στρατόπεδον ἀποδεῆχασιν, καὶ διὰ τὸ αὐτεξούσιον τῆ σφῶν ἀβελτηρίᾳ παρεδόθησαν.

8. Ὑπόθεσις δὲ (67) αὐτοῖς τῆς ἀποστασίας οἱ ἄνθρωποι γίνονται. Διάγραμμα γὰρ αὐτοῖς ἀστροθεσίας (68) ἀναδείξαντες, ὡσπερ οἱ τοῖς κύβοις παίζοντες, τὴν εἰμαρμένην εἰσηγήσαντο λίαν ἄδικον. Ὁ τε γὰρ κρινῶν καὶ ὁ κρινόμενος καθ' εἰμαρμένην εἰσιγεγονότες, καὶ οἱ φονεῦντες καὶ οἱ φονευόμενοι, καὶ οἱ κλυοῦντες καὶ οἱ πενόμενοι, τῆς αὐτῆς εἰμαρμένης ὑπάρχουσιν ἀπογεννήματα· πᾶσά τε γένεσις (69), ὡσπερ ἐν θεάτρῳ (70), τερωπλὴν παρέσχε τοῦτοις (71), παρ' οἷς, ὡς φησιν Ὅμηρος,

Ἄσθεστος δ' ἀρ' ἐνῶρτο γέλως μακάρεσσι θεοῖσιν.

Οἱ γὰρ τοὺς μονομαχοῦντας βλέποντες, καὶ θάτερος θατέρῳ σπουδάζων, καὶ ὁ γαμῶν (72) καὶ παιδοφορῶν, καὶ μοιχεύων, γελῶν τε καὶ ὀργιζόμενος, φεύγων τε

(64) Καὶ θεὸν ἀνέδειξαν. De Adamo et Eva hæc intelligenda non puto, qui serpentem quidem secuti sunt, sed eum tamen pro Deo non habuerunt. At utrumque convenit, ut observavimus ad *Cohort.* Justiniani, n. 21; iis, qui deorum cultum primi induxerunt. Hi enim non solum primogenitum illum angelum pro Deo habuere, sed etiam, ob acceptam ab Adamo et Eva hæreditatem peccati, non immerito dici possunt et a serpente decepti fuisse et a Verbo ejecti paradiso. Unde Tatianus de omnibus hominibus ait n. 11: *Non facili sumus ut moreremur; sed nostra culpa morimur. Perdidit nos libera voluntas; servi facti sumus qui liberi eramus.*

(65) Καὶ τὸν ἐπινοσάμενον. Deest καὶ in codice Anglicano.

(66) Καὶ οἱ μιμησάμενοι. Corruptus hic locus in tribus mss. et edit. Tigur. ubi sic legitur: Καὶ τούτων (Angl., Tigur. τούτων) οἱ μιμησάμενοι τούτου τὰ, etc. Paulo ante mallem legere καὶ ἀπόνοιαν.

(67) Ὑπόθεσις. Eadem habes apud Justinum *Dialog.* n. 124. Sic etiam Irenæus lib. III, c. 33, n. 8: *Serpens initium et materiam apostasiæ suæ habens hominem, et lib. V, c. 24, n. 4: Invidens homini apostata a divina factus est lege.* Idem docent Tertullianus lib. *De pat.* c. 5, et Cyprianus in libro *De zelo et livore*, ac alii plures. Non invidiam hoc loco commemorat Tatianus, sed, quod ex invidiæ fonte profluxit, astrologiæ inventionem ad hominum videlicet perniciem. Superbiam et affectatam divinitatem eis exprobrat n. 9 et 12. In quo quidem observandum est, peccatis malorum angelorum, quæ antiqui scriptores cum hominibus aut in homines commissa enumerant, videri prævisse peccatum superbiæ. Nam Tatianus, qui homines materiam fuisse defectionis angelorum asseverat, paulo ante dicebat: *Postquam autem homines unum aliquem præter cæteros, propterea quod primogenitus orat, astutiores assectati sunt,* etc. Non videtur hæc astutia nisi spiritui perverso et a prima sanctitate in vitium delapsu congruere. Sic etiam Basilii, qui diabolum invidia lapsu esse docet in orationibus de invidia et de humilitate, non solum in

tia et inceptorem profligatæ temeritatis, et ejus sectatores a sua consuetudine exclusit. Atque is quidem, qui ad imaginem Dei factus erat, discedente ab eo potentiore Spiritu, fit mortalis; ille autem primogenitus propter transgressionem et ignorationem dæmon esse incœpit, et qui inania illius visa fuerant imitati, dæmonum exercitus evaserunt, ac propter arbitrii libertatem suæ stultitiæ traditi sunt.

8. *Hominum peccati materia dæmones.* — *Materia autem defectionis homines illis 250 fuerunt.* Nam cum eis tabulam positionis siderum ostendissent, velut qui tesseras ludunt, fatum indulerunt, rem valde injustam. Nam qui judicat et qui judicatur, tales secundum fatum facti sunt; et qui occidunt et qui occiduntur, divites et pauperes, ejusdem sunt fati effectus; ac tota illis genitura, tanquam in theatro, oblectamentum præbet, apud quos

Inextinctus risus exortus est beatis diis.

Nam qui singulare certamen spectant et alter alteri certantium favent; qui nubit et pueros stuprat et

oratione habita in Lacizis, quæ ob styli dissimilitudinem dubia est, invidiæ superbiam prævisse docet; sed etiam in commentario in Isaiam prophetam, quem Basilii esse multis rationibus probavimus in *Vit. Basil.* ait: *Fortasse, antequam homo crearetur, loci aliquid etiam diaboli pœnitentiæ relictum fuisse.* Τάχα γὰρ πρὸ τοῦ κτισθῆναι τὸν ἄνθρωπον τόπος μετανοίας καὶ τῷ διαβόλῳ ὑπελείπετο. Minus sane probabilis hæc conjectura, sed tamen eam Cassianus ascivit in collationem 8, c. 10.

(68) Τῆς ἀστροθεσίας. Astrologiam homines a dæmonibus eductos fuisse declarat Tertullianus *De idololatria*, c. 9.

(69) Πᾶσά τε γένεσις. Hæc voce non designatur mundi inferioris natura, sed tota illa, ut vocant astrologi, genitura, quæ ex tabula positionis siderum constituitur. Hinc ait Tatianus num. 9, iracundum et laboriosum, temperantem et intemperantem, ab iisdem genituræ gubernatoribus tales existiisse. Et n. 11: Πῶς οὖν γένεσιν τὴν καθ' εἰμαρμένην ἀποδέξομαι;

(70) Ὡσπερ ἐν θεάτρῳ. Clemens Alexandrinus eos, qui deorum nuptias et liberorum procreationes et adulteria et convivia et risus induxerunt, sic compellat: Ὀμοίως τῆς ἀθεότητος! σκηρὴν πεποιτήκατε τὸν οὐρανόν. *O impietatem! scenam fecistis cælum.* Protrept. (71) Τούτοις. Cod. Fris. τοῖς τοῦτοις.

(72) Ὁ γαμῶν. Existimat vir doctissimus (not. in S. Joan. Damasc. lib. *De hæres.*) matrimonium a Tatiano vituperari, eumque jam tum ad hæresim inclinasse, cum hæc scriberet. Sed si Tatianus matrimonium in diis exagitat, num idcirco illud in hominibus exagitas et impervisum dixisse videbitur? Imitatur hunc locum Clemens Alexandrinus, ut in nota præcedenti vidimus, nec veretur matrimonium in diis eodem modo ac Tatianus explodere. Idem in alio ejusdem operis loco sic loquitur p. 23: Ἀνάγκη τοῖνυν θραπέας καὶ τροφῆς παρεισάμενος αὐτοῖς, ὧν εἰσὶν ἐνδεεῖς. Διὸ τράπεζαι καὶ μέθαι καὶ γέλωτες καὶ συνουσίαι· οὐκ ἂν ἀφροδιστοῖς χρωμένον ἀνθρώπων, οὐδὲ παιδοποιουμένων, οὐδὲ μὴν ὑπνωσόντων, εἰ ἀθάνατοι καὶ

moechatur, qui ridet et irascitur, qui fugit et vulneratur, quomodo mortalis non existimetur? Per quæ enim se ipsi hominibus quales essent aperuerunt, per ea audientes ad similia facinora hortati sunt. Atque an non ipsi dæmones cum dæce illorum Jove sub fatum cecidere, iisdem ac homines cupiditatibus superati! Præterea quomodo colendi apud quos plurima opinionum dissensio? Nam Rheam, quam Cybelem vocant Phrygiorum montium incolæ, pudendorum exsectiones aiunt propter Atyr, quem amabat, lege sancivisse. Venus conjugii complexibus delectatur; magus est Diana, medicus Apollo. Et post abscissum Gorgonis Neptuni amicæ caput, unde Pegasus equus et Chrysaor prosilierunt, sanguinis guttas Minerva et Æsculapius partiti sunt; atque ex iis quidem iste salutem afferebat, illa autem ex simili cruore homicida et beliorum auctor exstitit. Videntur mihi Athenienses, cum de ejus fama detrahere nollent, filium ex Vulcani consuetudine genitum etiam terræ attribuisse, ne, ut Atalantæ a Meleagro, ita Minervæ a Vulcauo virilitas erepta videretur. Hic enim utrimque claudus, fibularum et flexarum inaurium opifex his, ut verisimile est, puellarum ornamentis orbatam matre et pupillam infantem decepit. Neptunus navigat, Mars delectatur bellis, citharæodus est Apollo, tyrannus Thebarum Bacchus, Saturnus **251** tyrannicida. Jupiter cum filia miscetur, et ex eo filia concipit. Testes mihi nunc erunt Eleusis et Draco mysticus et Orpheus qui dicit :

Portas obserate profanis.

Pluto rapit Proserpinam, ejusque facinora fiunt mys-

ἀνευθεῖς καὶ ἀγῆρως ὑπῆρχον. Legendum videtur περιεῖσθαι pro παρεισάμενος. Sic autem locum ab interpretibus deformatum interpretabor: *Necesse est ergo ut eurationes et alimenta sibi comparent. Unde etiam mensæ et ebrietates, et risus et concubitus; cum tamen homines nec rebus veneris uterentur, nec liberis operam darent, nec dormirent, si immortales ac nullius rei egeni et senii expertes essent.*

(73) Πῶς οὐχὶ θνητός. De dæmonibus, qui sub deorum nominibus colebantur, quærit Tatianus, quomodo non existimentur mortales; non quod eos mortales crederet, sed quia illos per totam vitam mori, ut ait n. 14, ac toties mori putabat, quoties sectatores suos ad peccandum erudiunt.

(74) Ῥέαν μὲν γὰρ νενομοθετημένα. Hunc locum representandum duxi, ut habetur in codicibus inss. et edit. Tigurina, excepto tamen quod interpunctionem mutaverim et Verbum φασὶν referam ad Ῥέαν, cum antea referretur ad Κυβέλην. Facilius est supplere verbum χαλοῦσι. Editiones Parisienses et Oxon. habent Ῥέαν νενομοθέτηχε, Ducæus Ῥέα.

(75) Ταύτης Ἄττιν. Frisii codex ad marg. αὐτῆς, Gesnerus legendum conjicit Ἄττην.

(76) Ταύτην μοι. Sic Reg. 2. Sic etiam ad marginem Anglic. et Reg. 2, qui cum Tigur. habent in textu ταύτην μή. Editi ταύτην ἤ.

(77) Τῆς ἀνδρείας. Legendum ἀγρείας suspicatur auctor editionis Oxon. At ea vox omnino retinenda. Proprium enim est Minervæ τὸ ἀνδρικόν, ut ait Justinus in orat. adv. Græc., n. 2, ut quæ nihil prorsus muliebre periperet. Quamobrem si ei Vulcanus virginitatem eripuisset, simul eam viri-

καὶ τιτραυκόμενος, πῶς οὐχὶ θνητός (73) εἶναι νομισθήσεται; Δι' ὧν περ γὰρ αὐτούς, ὅποιοι τινες πεφύκασι, τοὺς ἀνθρώπους πεφανέρωκασι, διὰ τούτων τοὺς ἀκούοντας ἐπὶ τὰ ὅμοια προστρέψαντο. Καὶ μήτι γε οἱ δαίμονες αὐτοὶ μετὰ τοῦ ἡγουμένου αὐτῶν Διὸς ὑπὸ τὴν εἰμαρμένην πεπτώκασι, τοὺς αὐτοὺς πάθεισιν, ὥσπερ καὶ οἱ ἄνθρωποι, κρατηθέντες; Καὶ ἄλλως δὲ πῶς τιμητέον τοὺς παρ' οἷς δογμάτων ἐναντιότης ἔστι πολλή; Ῥέαν μὲν γὰρ, ἣν οἱ ἀπὸ τῶν Φρυγίων ὄρων Κυβέλην, φασὶν ἀποτμήσεις αἰδολῶν νενομοθετημένα (74) διὰ τὸν ἐρώμενον ταύτης Ἄττιν (75). Ἀφροδίτη δὲ γάμου πλοκαῖς ἡδεῖται· μάγος ἐστὶν Ἄρταμις, θεραπεύει δ' Ἀπόλλων. Καὶ μετὰ τὴν Γοργούς κατατομίαν, τῆς Ποσειδῶνος ἐρωμένης, ἀφ' ἧς Μήγασος ὁ ἵππος, καὶ ὁ Χρυσάωρ ἀγέθορε, τὰς σταγόνας τῶν

αἰμάτων ἢ Ἀθηνᾶ καὶ Ἀσκληπιῶς διενεῖμαντο· καὶ ὁ μὲν ἀπ' αὐτῶν ἔσωζεν, ἡ δὲ ἀπὸ τῶν ὁμοίων λίθων ἀνθρωποκτόνος καὶ πολεμοποιὸς ἐγένετο. Ταύτην μοι (76) δοχοῦσιν Ἀθηναῖοι μὴ βουλευθέντας διαβάλλειν, καὶ τὸν ἀπὸ τῆς Ἡφαίστου μίξεως γινόμενον τῆ γῆ προσάπτειν, ἵνα μὴ νομιζῆται καθάπερ ἢ Ἀταλάντη διὰ τὸν Μελέαγρον, οὕτω καὶ ἡ Ἀθηνᾶ διὰ τὸν Ἡφαίστον τῆς ἀνδρείας (77) ἐστερηθῆαι. Ὁ γὰρ ἀμφιγυθεὶς, ὡς εἰκός, ὁ πόρπας καὶ γναμπτάς (78) ἔλικας δημιουργῶν, τοὺς κοροκοσμῖους ἠπάτησε τὴν ἀμήτορα παῖδα καὶ ὄρρανήν. Ποσειδῶν ναυτιλεῖται, πολέμοιοι Ἄρης ἡδεῖται, καθαριστής ἐστὶν ὁ Ἀπόλλων· Θηβαίους Διόνυσος τυραννεῖ· Κρόνος τυραννοκτονεῖ (79). Ζεὺς καὶ θυγατρὶ συγγίναται, καὶ ἡ θυγάτηρ ἀπ' αὐτοῦ κτεῖ. Μαρτυρήσει μοι νῦν Ἐλευσίς, καὶ Δράκων ὁ μυστικός, καὶ Ὀρφεὺς ὁ

Θύρας δ' ἐπίθεσθε βεβήλοισ (80)

λέγων. Αἰδωνεὺς ἀρπάζει τὴν Κόρην, καὶ αἱ πρά-
litate illa spoliasset.

(78) Γναμπτάς. Regii et Angl. γνάπτας. Sic ualent Homeri versus *Il. E., v. 401* :

Πόρπας τε γναμπτάς δ' ἔλικας κάλυκας τε καὶ

[ὄμοιος.
Hunc puellarem mundum Vulcanus *Iliad.* 18, per novem annos apud Eurynomen nympham et Thetyn fabricasse se dicit. FRASER.

(79) Τυραννοκτονεῖ. Frustra eruditi viri illud τυραννοκτονεῖ idem esse putant ac *tyrannicide occidit*, ob filios videlicet a Saturno immaniter voratos. Cum enim hanc interpretationem vox Græca non patitur; tum vero quid vetat Saturnum tyrannicidam dici ob Patrem solio deturbatum, virilibus exsectis. Auctorem hujus interpretationis habeo Gregorium Naz. qui Jovem exemplo patris tyrannicidam esse pronuntiat, quia quemadmodum patrem Saturnus, ita Saturnum Jupiter regio dejecit. Locus exstat orat, 3, p. 107, ubi sic loquitur Gregorius: Πῶς δὲ οὐ πείσει Κρόνος Οὐρανὸν ἐκτεμῶν, ἵνα ἀγῶνος ἢ θεῶν καὶ δῶ κύμασιν ἀποτελέσαι θεῶν ἀφροῦ γέννημα, καὶ Κρόνον Ζεὺς ἐπανιστάμενος κατὰ μίμησιν τοῦ πατρὸς, ὁ γλυκὺς λίθος καὶ πικρὸς τυραννοκτόνος. Quidni autem hoc persuadeat (reverentiam erga parentes) Saturnus Cælo genitales partes amputans, ne deos signat, verum hoc fluctibus dei, ut deam spumæ setum efficiant; et Jupiter adversus Saturnum Patris exemplo insurgens, dulcis, inquam, ille lapis et sævus tyrannicida.

(80) Βεβήλοισ. Sic uterque Regius et Anglicanus cum Tigurina editione. Aliæ editiones βέβηλοι, quam scripturam vitio non carere probavimus, *Cohort. S. Justinii, n. 14.*

ξας αὐτοῦ γεγῆνασι μυστήρια. Κλαίει Δημήτηρ τὴν θυγατέρα, καὶ τινες ἀπατώνται διὰ τοὺς Ἀθηναίους (81). Ἐν τῷ τεμένει τοῦ Λητοῦδος καλεῖται τις Ὀμφαλός (82)· ὁ δὲ Ὀμφαλός τάφος ἐστὶν Διονύσου. Ἐπανῶ σε νῦν, ὦ Δάφνη· τὴν ἀκρασίαν τοῦ Ἀπόλλωνος νικήσασα, ἤλεγξας αὐτοῦ τὴν μανεικὴν· ὅτι μὴ προγνοῦς τὰ περὶ σέ, τῆς αὐτοῦ τέχνης οὐκ ὄντα. Λεγέτω μοι νῦν ὁ Ἐκατηβόλος, πῶς Ἰάκινθον διεχρήσατο Ζέφυρος. Ζέφυρος αὐτὸν νενίκηκε· καὶ τοῦ τραγικοῦ ποιητοῦ λέγοντος,

Αὔρα θεῶν δχημα τιμώκατον,

ὑπὸ βραχείας αὔρας νικηθεὶς, ἀπώλεσε τὸν ἐρώμενον.

9. Τοιοῦτοί τινές εἰσιν οἱ δαίμονες· οὗτοι οἱ τὴν εἰμαρμένην ὤρισαν. Στοικειώσις δὲ αὐτοῖς ἡ ζώωσις ἦν. Τὰ γὰρ ἐπὶ τῆς γῆς ἐρπετὰ, καὶ τὰ ἐν τοῖς ὕδασι νηκτὰ, καὶ τὰ ἐπὶ τοῖς ὕδασι τετράποδα, μεθ' ἧν ἐποιῶντο τὴν δαίταν, ἐκδηλοῖ τῆς ἐν οὐρανῷ διαίτης γεγεννημένοι, ταῦτα τῆς ἐπουρανίου τιμῆς ἤξιωσαν, ἵνα τε νομισθῶσιν αὐτοὶ διατρίβειν ἐν οὐρανῷ, καὶ τὴν ἄλογον (83) ἐπὶ γῆς πολιτείαν εὐλογον διὰ τῆς ἀστροθεσίας ἀποδείξωσιν. Ὡστε ὁ θυμικὸς, καὶ ὁ ἐπίμηθος, καὶ ὁ ἐγκρατεῦόμενος, καὶ ὁ ἀκρατής, καὶ ὁ πτωχεύων, ἀπ' αὐτῶν (84) ἐστὶ τῶν νομοθετησάντων τὴν γένεσιν. Ἡ γὰρ τοῦ Ζωδιακοῦ κύκλου γραφή, θεῶν ἐστὶ ποιήμα. Καὶ τὸ ἐπικρατήσαν, ὡς φασιν, ἐνδὸς αὐτῶν φῶς τοὺς πλείονας παρεδραβεύει· καὶ ὁ νικώμενος εἰσαυθίς νῦν ἐπικρατεῖν εἴθωεν. Εὐαρεστοῦσι δὲ αὐτοῖς οἱ ἐπὶ τὰ πλανῆται, ὥσπερ οἱ ἐν τοῖς πεσοῖς ἀθύροντες. Ἡμεῖς δὲ καὶ εἰμαρμένης ἐσμὲν ἀνώτεροι, καὶ ἀντὶ πλανητῶν δαιμόνων ἕνα τὸν ἀπλανῆ δεσπότην μεμαθήκαμεν καὶ οὐ καθ' εἰμαρμένην ἀγρόμενοι, τοὺς ταύτης νομοθέτας παρητήμεθα. Λέγε μοι πρὸς τοῦ Θεοῦ, Τριπτόλεμος ἔσπειρε τοὺς πυροὺς, καὶ μετὰ τὸ πένθος εὐεργετῆ τοὺς Ἀθηναίους; Διὰ τί δὲ ἡ Δημήτηρ τῆς θυγατρὸς μὴ ἀπολωλυίας τῶν ἀνθρώπων εὐεργέτις οὐκ ἐγένετο; Κύων ὁ τῆς Ἡραϊόνης ἐν οὐρανῷ δεῖκνυται, καὶ Χορπῖος ὁ τῆς Ἀρτέμιδος βοηθός, καὶ Χείρων ὁ Κένταυρος, καὶ ἡ ἡμίτομος Ἀργῶ, καὶ ἡ Καλλιστοῦς Ἄρκτος. Εἴτα πῶς, πρὶν τοῦτους περὶ τὰς προσηρημένας πράξεις γενέσθαι, ἀκόσμητος ἦν ὁ οὐρανός; Τίνι δὲ οὐ γελῶλον εἶναι (85) δόξει τὸ κατὰ μὲν τινὰς διὰ τὴν Σικελίαν ἀστροθετούμενον (86) Δελτωτὸν, κατ' ἐνίους δὲ τῆς

(81) *Διὰ τοὺς Ἀθηναίους.* Duceus vertendum existimavit, propter Athenienses. Sed minus animal-vertit stylum Tatiani, qui paulo ante dicebat, διὰ τὸν Μελέαγρον, per *Meleagrum*, διὰ τὸν Ἡραϊστον, per *Vulcanum*. Difficilis locus mutata interpunctione enitescit. Antea scriptum erat: διὰ τοὺς Ἀθηναίους ἐν τῷ τεμένει τοῦ Λητοῦδος καλεῖται, etc. Ex quo tenebræ et iis quæ præcedunt, et iis quæ sequuntur injectæ. Nunc utraque facilius explicabimus. Ait Tatianus: *Ceres filiam luget et nonnulli per Athenienses decipiuntur*, quia videlicet ex illo Cereis luctu originem mysteriorum repetebant, et quos his mysteriis initiabant, iis multa quidem bona et, ut ait Cicero II, *De legibus*, n. 14, spem meliorem moriendi promittebant: sed eos decipi pronuntiat Tatianus, quibus inanissimæ illæ spes illudebant.

(82) *Ὀμφαλός.* Non Delphos ita appellat Tatianus, sed locum in Apollinis templo ubi sepultus

tertia; Ceres filiam luget, et quidam per Athenienses decipiuntur. In templo Apollinis est locus qui Omphalus dicitur: Bacchi autem sepulcrum Omphalus. Laudo te nunc, o Daphne, quæ victa Apollinis intemperantia illius divinationem conviceris; quippe cum nihil sua illum ars juverit, ut res tuas prænosceret. Dicat nunc mihi jaculatur Apollo, quo modo Hyacinthum Zephyrus occiderit. Zephyrus eum vicit; et cum tragicus poeta dicat,

Aura deum currus pretiosior,

ipse ab exigua victus aura perdidit amasium.

9. *De superstitionibus inductis a dæmonibus.*—Tales sunt dæmones: hi sunt qui fatum definierunt. Elementum autem illis fuit animalium in cælo collocatio. Nam animalia, quibuscum cælo ejecti degebant, sive in terris repentia, sive in aquis natantia, sive in montibus quadrupedes, cælesti honore dignati sunt, ut et ipsi in cælo versari existimarentur, et vitam in terris a ratione alienam, rationi consentaneam esse per siderum positionem persuaderent. Quapropter iracundus et patiens, et temperans et intemperans et pauper ab iisdem geniturae legislatoribus tales existere. Nam Zodiaci circuli descriptio deorum est opus. Quod, si lux eorum unius dominetur (ita enim ipsi loquuntur), ceteris honorem præripit; et qui nunc vincitur, rursus vincere solet. Delectantur autem septem planetis, velut qui tesseris ludunt. Nos autem et fato superiores sumus, et pro errantibus dæmonibus unum Dominum non errantem didicimus: et cum fato non regamur, ejus legislatores rejicimus. Dic, age, per Deum, fruges sevit Triptolemus, et post luctum beneficium in Athenienses contulit? Sed cur Ceres, antequam filiam amitteret, bene de hominibus non merebatur? Canis Erigones in cælo monstratur; et Scorpius Dianæ auxiliator, et Chiron centaurus, et Argo dimidiata et Callistis Ursa. Quomodo igitur antequam isti prædicta facinora ederent, inornata erat cælum? Quis autem non rideat Deltotum illud propter Siciliam, ut nonnullis placet, vel, ut aliis, propter primam Jovi appellationis litteram, inter astra consecratum? Cur enim non Sardinia erat Bacchus.

(83) *Καὶ τὴν ἄλογον.* Non id dicit Tatianus, quod eum dixisse existimarunt interpretes, vitæ deteriori laudem conciliari, dum cælo consecratur qui male viverent. Sed dæmones per siderum positionem perfecisse dicit, ut vita a ratione aliena rationi consentanea videretur; quia scilicet per tabulam positionis siderum fatum induxerunt, et sive quis virtutem colat, sive vitiosus sit, ab iisdem geniturae gubernatoribus talis existit, non propria voluntate. Similia habemus paulo ante n. 8. Supra legendum videtur: Ἡ τὴν ἀκρασίαν τοῦ Ἀπόλλ.

(84) *Ἀπ' αὐτῶν.* Sic Reg. 1. Editi ἐπ' αὐτῶν. Mox Reg. 2 et Angl. cum Tigr. ὀνομαθετησάντων τὴν γένεσιν. Gesnerus addendum putat καὶ ὁ πλουτῶν. Paulo post lege ὁ νικώμενος νῦν εἰσαυθίς.

(85) *Εἶναι.* Deest in Reg. 2 et Angl.

(86) *Ἀστροθετούμενον.* Reg. 2, ἀστροθετεύμενον. Ad hunc locum exstat hoc scholium in marg.

quoque et Cypro cœlum concessum? Aut quam ob causam Jovis fratrum, qui regna partiti sunt, non ipsæ etiam litterarum figuræ inter astra sunt relatæ? Quomodo vincit Saturnus et regno ejectus fati moderator constituitur? Aut quomodo regna donat qui non jam regnat? Projicite igitur has nugas, nec injusto in nos odio fas et jura violatæ.

λείας ὁ μηκέτι βασιλεύων δίδωσι; Καταβάλλετε τοιγαρὸν τὸν λῆρον, καὶ μὴ διὰ τὸ μισεῖν ἡμᾶς ἀδικῶς παρανομήσητε (89).

10. *Fato non indigent mores Christianorum.* — Narratur fabulosa hominum transformatio; transfornantur apud vos et dii. Rhea fit arbor; Jupiter draco propter Proserpinam: populi Phaethontis sorores; Latona vile animal, propter quam Ortygia vocata quæ nunc Delus est. Deus dic, age, fit olor, et aquilæ formam capit, et dum Ganymedem a populis habet, de turpi puerorum amore gloriatur? Quid attinet deos colere munerum aucupes, ac nisi acceperint, irascentes? Habeant illi fatum; ego stellas errantes adorare nolo. Quis est ille Berenices capillus? Aut ubi stellæ ejus antequam ipsa moreretur? Quomodo mortuus Antinoüs, formosus in luna adolescens consecratus? Aut quis illum eo evexit? Nisi forte (quemadmodum fidem invenit si quis reges per mercede conductus in cœlum ascendisse non sine perjurio ac deorum irrisione affirmet) ita etiam hunc aliquis in deos simili ratione referens, præmiis et muneribus ornatus est. Cur in Deum estis sacrilegi? Cur ejusdem opus dedecoratis? Matas ovem, et eandem adoras; taurus est in cœlo et ejus imaginem trucidat. Is quem vocant Engonasin premit animal noxium; honore afficitur aquila opificem hominis Prometheum peredens. Præclarus sane Cycnus, quoniam adulter erat. Egregii illi alternis diebus viventes filii Jovis, filiarum Leucippi raptores. Præstantior his Helena, quæ, relicto flavicomæ Menelao, mitrigerum et abundantem auro Paridem secuta est! Æquus etiam exstitit Sophron,

Reg. 2: Τινὲς δὲ διὰ τὸ ἐν Αἰγύπτῳ, φασίν, καλοῦμενον Δέλτα οὐ (legit ὁ Editor Oxon.) ποιούσιν ἄνωθεν μὲν ὁ Νεῖλος διεστάμενος ἀφ' ἐνδὸς τοῦ ἑαυτοῦ ρεύματος εἰς δύο, κάτωθεν δὲ ἡ πρὸς Ἀλεξάνδρειαν θάλασσα, εἰς ἓν τὰ στόματα τοῦ Νεῖλου ἐκχέουσι.

(87) *Βασιλείας.* Hunc locum illustrat Gesnerus petita ex nugis astrologorum observatione. Si genitaræ gubernaculum accipienti Saturno, inquit Pontanus lib. viii, cap. 2, de rebus cœlestibus, opportunoque in loco collocato, opportuno etiam ac felici et loco beneficæ stellæ suffragium contulerint, sitque diurna genitura; natus ille futurus est nobilis, præclarisque in actionibus ac negotiis versabilis, honores, dignitates, magistratusque consecuturus, quos signa, loca, signorumque ipsorum domini, eorumque configurationes pollicebuntur.

(88) *Σχηματοργία.* Legendum Σχηματοργία. (89) *Παρανομήσητε.* Reg. 1 et Angl. παρανομήσητε.

(90) *Ἄρ μὴ λάδωσιν.* Reg. 1 ἂν λάδωσιν, et supra lineam μὴ.

(91) *Εἰ μὴ.* Ita Reg. uterque, Angl., Tigur. et Fronto Ducæus. Sed legendum videtur εἰ μὴ τις. Aliæ editiones εἰ μὴ καὶ.

(92) *Μισθοῦ δι' ἐπιτορκίας.* Sic Reg. uterque cum Anglicano. Editi μισθοῦ ἢ δι' ἐπιτορκίας. Ope paren-

α τοῦ Διὸς προσωνημίας πρωτότυπον στοιχεῖον, διὰ τὴν γὰρ οὐχὶ καὶ ἡ Σαρδῶν καὶ ἡ Κύπρος ἐν οὐρανῷ τετιμῆνται; Τίνος δὲ ἔνεκεν οὐχὶ καὶ τῶν τοῦ Διὸς ἀδελφῶν, οἱ διενειμάντο τὰς βασιλείας (87), γραμμάτων σχηματοργία (88) κατεστηρίχθησαν; Πῶς τε ὁ πεδθηθεὶς Κρόνος καὶ τῆς βασιλείας ἐκδηλοῦς γενόμενος τῆς εἰμαρμένης οἰκονόμος καθίσταται; Πῶς τε βασι-

10. Μεταμόρφωσις ἀνθρώποις μεμυθολόγηται· μεταμορφοῦνται δὲ παρ' οὐμῖν καὶ οἱ θεοί. Δένδρον ἡ Ῥέα γίνεται· δράκων δὲ ὁ Ζεὺς διὰ τὴν Φερσέφασσαν· ἀγχιεῖροι αἱ τοῦ Φαέθοντος ἀδελφαί, καὶ ἡ Λητώζῳον εὐτελὲς, δι' ἣν Ὀρτυγία Ἀθήλος ἡ νῦν κέλκηται. Θεός, εἰπέ μοι, κύκνος γίνεται, καὶ τὴν αὐτοῦ μορφήν ἀναλαμβάνει, καὶ δι' οἰνοχοῖαν τοῦ Γανυμήδους τῆ παιδεραστία σεμνύνεται; Τί μοι σέβειν θεοὺς δωρολήπτας, καὶ ὀργιζομένους, ἂν μὴ λάδωσιν (90); Ἐγένωσαν οὗτοι τὴν εἰμαρμένην· τοὺς πλανήτας προσκυνεῖν οὐ βούλομαι. Τίς ἐστὶν ὁ Βερενίκης πλόκαμος; Ποῦ δὲ οἱ ἀστέρες αὐτῆς πρὶν τὴν προειρημένην ἀποθανεῖν; Πῶς δὲ ὁ τεθνεὺς Ἀντινοῦς, μεῖράκιον ἐν τῆ σελήνῃ ὤρατον καθίσταται; Τίς ὁ ἀναδιθάσας αὐτόν; Εἰ μὴ (91) τι καὶ τοῦτον (ὡς τοὺς βασιλέας, μισθοῦ δι' ἐπιτορκίας (92) τις, τοὺς θεοὺς καταγελῶν, εἰς τὸν οὐρανὸν ἀνεληλυθέναι φήσας, πεπίστευται) κατὰ τὸν ὁμοῖον θεολογήσας (93) τιμῆς καὶ δωρεᾶς ἡξίωται. Τί μοι τὸν θεὸν σεσυλήκατε (94); Τί δὲ αὐτοῦ τὴν ποιῆσιν ἀτιμάζετε; Θύεις πρόδατον, τὸ δ' αὐτὸ προσκυνεῖς (95)· ταῦρος ἐστὶν ἐν οὐρανῷ, καὶ τὴν εἰκόνα σφάττει αὐτοῦ. Ζῶον πονηρὸν ὁ Ἐγγόνασι (96) ἐκθλίβει· καὶ τὸν ἀνθρωποποιὸν Προμηθεῖα καταφαγῶν ἀετὸς τετιμῆται. Καλὸς ὁ Κύκνος, ὅτι μοιχὸς ἦν. Καλοὶ δὲ καὶ οἱ ἑτεροήμεροι Διδόσκουροι τῶν Λευκιππίδων οἱ ἄρπασταί. Κρεῖττων ἡ Ἐλένη, τὸν μὲν κάρηξανθον Μενέλαον καταλιποῦσα, τῷ δὲ μιτρηφόρῳ καὶ πολυχρῶσφ Πάριδι κατακολουθοῦσα. Δίκαιος καὶ σώφρων (97) ὁ τὴν ἐκπορευθεῖσαν εἰς Ἥλύσια πῆδία

thesis spero me lucem loco difficillimo attulisse. Ibidem Græbius Not. in Apol. Justini n. 21, legendum putat θεοὺς καταγγέλλων.

(93) *Θεολογήσας.* Sic Reg. uterque; editi θεολογήσαι. Fronto Ducæus κατὰ τὸν Ὀμηρὸν θεολογήσαι. Legendum videtur κατὰ τὸ ὁμοῖον.

(94) *Τί μοι τὸν θεὸν σεσυλήκατε;* nempe illius nomen et cultum in res creatas transferendo. Infra n. 12 dæmones vocantur ληστοὶ θεότητος, *latrones divinitatis.*

(95) *Προσκυνεῖς.* Fronto Ducæus καὶ προσκυνεῖς. Vid. Apol. i Justini n. 24. Præclare S. Clemens Strom. p. 635: Κατὰ τὰ ἴδια βρώματα βρωτοῖς, θύματα θύουσι καὶ νεκρὰ νεκροῖς προσφέροντες, ὡς θεοῖς, ἀγαριστοῦσι τῷ θεῷ. Legendum videtur βρώματα βρωτοῖς, θύματα θύμασι vel θύσει, *cibus cibus, victimas victimis offerentes.*

(96) *Ἐγγόνασι.* Fronto ἐγγόνασι. Ibidem Reg. 2 et Angl. θλίβει. Engonasin signum in cœlo est, quod Latine Ingeniculus vocatur, et est Hercules, qui dextrum genu nixus sinistro pede capitis draconis dextram partem opprimere conatur. GESNERUS.

(97) *Δίκαιος καὶ σώφρων.* Hæc de Sophrone accipio, insigni scriptore et statuario, non de probo et honesto viro.

μεταθετικῶς. 'Ἄλλ' οὐδὲ ἡ Τυνδαρίς ἀπὸ θανάτου· A καὶ σοφῶς ὁ Εὐριπίδης ὑπὸ 'Ορέστου (98) τῆς προσημασμένης γυναικὸς τὴν ἀναίρεσιν παρεισήγαγε.

11. Πῶς οὖν γένησιν τὴν καθ' εἰμαρμένην ἀποδέξασθαι, τοιοῦτους αὐτῆς τοὺς οἰκονόμους θεωρῶν; Βασιλεύειν οὐ θέλω· πλουτεῖν οὐ βούλομαι· τὴν στρατηγίαν παρήτημαι· πορνείαν μεμίσηκα· ναυτῶν εὐνοίαν διὰ τὴν ἀπλησίαν οὐκ ἐπιτηδέω· στεφάνους ἔχειν οὐκ ἀγωνίζομαι, δοξομανίας (99) ἀπὸ πλῆλας· θανάτου καταφρονῶ· νόσου παντοδαπῆς ἀνώτερος γίνομαι· λύπη μου τὴν ψυχὴν οὐκ ἀναλίσκει. Δούλος ἐὰν ᾖ, δουλείαν ὑπομένω· κλῆν ἐλεύθερος ὑπάρχω, τὴν εὐγένειαν οὐ σεμνύομαι. Τὸν ἥλιον ὄρω πάντων τὸν αὐτὸν, ἕνα δὲ κατὰ πάντων τὸν θάνατον δι' ἡδονῆς καὶ ἐλαττώματος. Ὁ πλούσιος σπείρει, καὶ ὁ πένης τῆς αὐτῆς σπορᾶς μεταλαμβάνει· τελευτῶσιν οἱ πλουσιώτατοι, καὶ οἱ μεταιτοῦντες τὴν αὐτὴν ἔχουσι τοῦ βίου περιγραφὴν. Πλειόνων χρῆζουσιν οἱ πλουτοῦντες, καὶ δι' ἀξιοπιστίας μετὰ τῆς δόξης γίνονται (1)· πένης δὲ καὶ ὁ μετριώτατος, τῶν καθ' ἑαυτὸν ἐπιμένους, εὐμαρέστερον περιγίνεται. Τί μοι (2) καθ' εἰμαρμένην ἀγρυπνεῖς διὰ φιλαργυρίαν; τί δέ μοι, καθ' εἰμαρμένην πολλάκις ὀρεγόμενος, πολλάκις ἀποθνήσκεις; ἀποθνήσκει τῷ κόσμῳ, παραιτούμενος τὴν ἐν αὐτῷ μανίαν· ζῆθι τῷ θεῷ, διὰ τῆς ἑαυτοῦ καταλήψεως (3) τὴν παλαιάν γένεσιν παραιτούμενος. Οὐκ ἐγενόμεθα πρὸς τὸ ἀποθνήσκειν, ἀποθνήσκωμεν δὲ δι' ἑαυτοῦς. Ἀπώλεσεν ἡμᾶς τὸ αὐτεξοῦσιν· δούλοι γεγόναμεν οἱ ἐλεύθεροι· διὰ τὴν ἁμαρτίαν ἐπράθημεν. Οὐδὲν φαῦλον ὑπὸ τοῦ θεοῦ πεποιτται· τὴν πονηρίαν ἡμεῖς ἀνεδείξαμεν· οἱ δὲ ἀναδείξαντες δυνατοὶ πάλιν παραιτήσασθαι.

12. Δύο πνευμάτων διαφορὰς (4) ἴσμεν ἡμεῖς, ὧν τὸ μὲν καλεῖται ψυχὴ· τὸ δὲ μείζον μὲν τῆς ψυχῆς, θεοῦ δὲ εἰκῶν καὶ ὁμοίωσις. Ἐκάτερα δὲ παρὰ τοῖς ἀνθρώποις τοῖς πρώτοις ὑπῆρχεν, ἕνα τὸ μὲν τι ὦσιν ὕλησιν, τὸ δὲ ἀνώτερον τῆς ὕλης. Ἐχει δὲ οὕτω· πᾶσα ἐστὶν ἰδεῖν τοῦ κόσμου (5) κατὰ σκευὴν σύμπασαν τε τὴν κτίσιν γεγονούαν (5) ἐξ ὕλης, καὶ τὴν ὕλην δὲ αὐτὴν ὑπὸ τοῦ θεοῦ προοδημένην, ἕνα τὸ μὲν τι αὐτῆς ἄσπερον καὶ ἀσχημάτιστον νοῆται πρὸ τοῦ διακρίσιν λαβεῖν, τὸ δὲ κεκοσμημένον καὶ εὐτα-

(98) Ἐπὶ 'Ορέστου. Angl. ἀπὸ 'Ορέστου. Non de Helena hæc dicta, sed de Clytæmnestra editor Oxoniensis existimavit.

(99) Δοξομανίας. Sic mss. codd. et Fronto Duceus. Aliæ editiones δοξομανίας.

(1) Καὶ δι' ἀξιοπιστίας... γίνονται. Legendum videtur κλῆν δι' ἀξιοπιστίας... γίνονται.

(2) Τί μοι... τί δή μοι. Sic tres mss. codices et editio Figurina. Parisiensis τί μή... τί δὲ μή.

(3) Διὰ τῆς ἑαυτοῦ καταλήψεως. Si hæc scriptura seruetur, sic erit interpretandum: Per tuam ipsius comprehensionem, sive cognitionem, veterem generationem repudiens. Sed longe melior sententia exstabit, si legamus, αὐτοῦ pro ἑαυτοῦ: Vive Deo, per cognitionem ipsius veterem generationem repudiens. Satis perspicitur nihil vitii inesse huic sententiæ. Agnitio enim Dei, inquit Irenæus lib. v, c. 12, n. 4, renovat hominem. Infra n. 20, Tatianus Christianam doctrinam vocat τὴν περὶ θεοῦ κατάληψιν. Et n. 13, docet animam, quæ Dei cognitione instructa est, immortalem fieri. Cum autem animæ immortalitatem repetat ex conjunctione cum Spiritu sancto; liquet eum Dei cognitione non nudam

qui hanc meretricem in campos Elysios transtulit. Sed neque Tyndaris immortalitate donata est; ac sapienter Euripides eam ab Oreste occisam tradit.

11. Non fato homines peccarunt, sed libere. — Quomodo igitur illam ex fato genituram probem, cum tales ejus moderatores videam? Regnare nolo, ditescere non libet, præturam recuso, scortationem odi, navigare ob insatiabilem avaritiam non cupio, de coronis consequendis non dimico, liber sum 253 ab insana gloriæ cupiditate, mortem contemno, quovis morbi genere superior sum, mœroranimum non peredit. Si servus sum, servitutem sustineo; si liber, ingenuitatem non ostento. Solem video omnium eundem, unam omnium mortem, sive in voluptate vivas, sive inedia labores. Dives seminat, et pauper eodem semente perfruitur. Moriuntur ditissimi, eundem vitæ exitum habent mendici. Pluribus rebus indigent divites, quamvis fides illis et honos habeatur. Pauper autem et moderatissimus quisque id quod sibi satis est desiderans, facilius consequitur. Quid est quod ex fato præ avaritia vigilas? Cur ex fato sæpe appetens, sæpe moreris? Mundo morere ejus insaniam rejiciens; vive Deo, per ipsius cognitionem, veterem generationem repudiens. Non facti sumus ut moreremur, sed nostra culpa morimur. Perdidit nos libera voluntas; servi facti sumus, qui liberi eramus; per peccatum venditi sumus. Nihil mali factum est a Deo: nos ipsi improbitatem produximus. Eam vero qui produxerunt, denuo repudiare possunt.

12. Duo spirituum genera.—Duo spirituum discrimina novimus, quorum alter anima vocatur, alter anima præstantior, Dei imago et similitudo. Uterque primis hominibus inerat, ut partim ex materia constarent, partim materia præstantiores essent. Sic autem se res habet. Universam videre est mundi constructionem, ac universum opus ex materia profectum, ipsam autem materiam a Deo creatam; ita ut partim rudis et informis intelligatur, antequam divisionem acciperet, partim ornata

cognitionem intelligere, sed amorem etiam hac voce et conjunctionem cum Spiritu sancto complecti. Unde non mirum si per hanc cognitionem renovari hominem docet.

(4) Δύο πνευμάτων διαφορὰς. Ingreditur Tatianus prolixam disputationem de animæ humanæ imbecillitate, nisi a Spiritu sancto ad consequendam immortalitatem adjuvetur. Huic sententiæ non parum lucis affert Irenæus, qui Tatiani vestigiis Spiritum sanctum immortalitatis auctorem esse demonstrans, similiter monet eum a spiritu illo universum mundum permeante distinguendum esse. Sic loquitur S. martyr lib. v, cap. 12, n. 2: Aliud est enim afflatus vitæ, qui et animale efficit hominem: et aliud Spiritus vivificans, qui et spiritalem efficit eum. Aliud autem est quod factum est ab eo qui fecit. Afflatus igitur temporalis, Spiritus autem sempiternus. Supra Tatianus, n. 4, Spiritum divinum, quem perfectum Deum vocat, ab inferiore spiritu distingui monet.

(5) Γεγονούαν. Sic Reg. 1 et Front. melius quam editi καὶ γεγονούαν.

et digesta post peractam in ea divisionem. Caelum igitur et quæ in eo stellæ, ex materia constant; et terra ac quicquid ea continetur similem habet constitutionem, ita ut eadem sit communis omnium generatio. Quamvis autem hæc ita se habeant, sunt tamen quædam eorum, quæ ex materia constant, discrimina, ita ut aliud pulchrius sit, aliud vero pulchrum illud quidem, sed tamen ab alio pulchriore superatum. Quemadmodum enim corporis constitutio unius est descriptionis et circa illud versatur nascendi causa; sed tamen quamvis hæc ita se habeant, sunt quædam in eo dignitatis discrimina, atque aliud est oculus, aliud est auris, aliud capillorum ornatus et intestinorum medullarumque distributio, ac ossium et nervorum compages; et cum aliud ab eo differat, summus est in communi distributione concentus; similiter mundus secundum **254** auctoris sui potestatem quædam splendidiora, quædam his dissimilia continens, materialem spiritum, ita volente opifice, accepit. Hæc autem singulatim perspicere potest qui non superbe despuit in divina oracula, quæ variis temporibus consignata litteris, studiosos sui amicos Deo prorsus faciunt. Dæmones igitur (ita enim appellatis), cum ex materia compacti fuissent, et spiritum ex ea traxissent, intemperantes et gulosi evaserunt, alii quidem ad puriorem materiam conversi, alii autem viliores eligentes, et ad illius similitudinem vitam instituentes. Istos adoratis, o Græci, factos quidem ex materia, longe autem a recto ordine remotos. Sua enim ipsorum stultitia ad inanem gloriam conversi, frenisque excussis, latrones divinitatis fieri conati sunt. Universorum autem Dominus tamdiu illudere eos sivit, dum mundus ad finem perductus dissolvatur, ac iudex adveniat, et quicumque perfecti Dei cognitionem, licet a dæmonibus oppugnati, concupiverint, perfectius propter certamina testimonium in die iudicii consequantur. Spiritus igitur in stellis, spiritus in angelis, spiritus in plantis, spiritus in hominibus, spiritus in animalibus, et quamvis unus et idem sit, habet tamen in se discrimina. Atque hæc quidem nobis, non lingua nec probabili ratione nec sophistarum apparatu disserentibus, sed divinius cujusdam vocis sermone utentibus, qui discere

κτον μετά την ἐν αὐτῇ διαίρεσιν. Ἔστιν οὖν ἐν αὐτῇ ὁ οὐρανὸς ἐξ ὕλης, καὶ τὰ ἄστρα τὰ ἐν αὐτῷ· καὶ ἡ γῆ δὲ καὶ πᾶν τὸ ἀπὸ αὐτῆς νοούμενον τὴν ὁμοίαν ἔχει σύστασιν, ὡς εἶναι κοινήν πάντων γένεσιν. Τούτων δὲ οὕτως ὑπαρχόντων, διαφοραὶ τινες τῶν ἐξ ὕλης εἰσὶν, ὡς εἶναι τὸ μὲν τι κάλλιον, τὸ δὲ καὶ αὐτὸ μὲν καλὸν, πλὴν ὑπὸ τίνος χρείττονος ἐλαττούμενον. Ὡς περὶ γὰρ ἡ μὲν τοῦ σώματος σύστασις μιᾶς ἐστὶν οἰκονομίας, περὶ δὲ αὐτὸ ἐστὶ τοῦ γεγενῆσθαι τὸ αἷτιον· καὶ τούτων οὕτως ὄντων, διαφοραὶ τινὲς εἰσι δόξης ἐν αὐτῷ, καὶ τὸ μὲν ὀφθαλμὸς τίς ἐστὶν, τὸ δὲ οὖς, τὸ δὲ τριχῶν διακόσμησις, καὶ ἐντοσθίων οἰκονομία μυελῶν τε, καὶ ὀστέων καὶ νεύρων σύμπηξις· θάτερον δὲ θατέρου ὄν διάφορον, κατ' οἰκονομίαν συμφωνίας ἐστὶν ἁρμονία· παραπλησίως καὶ ὁ κόσμος, κατὰ τὴν τοῦ πεποιηκότος αὐτὸν δύναμιν, τὰ μὲν τοι (6) φαειρότερα, τὰ δὲ τινα τούτοις ἀνόμοια κεκτημένος, θελήματι τοῦ δημιουργήσαντος, πνεύματος (7) μετεληφεν ὕλικου. Τὰ δὲ καθ' ἕκαστα (8) δυνατὸν κατανοῆσαι τῷ μὴ κενοδόξως ἀποσκορακίζοντι τὰς θεωτάτας ἐρμηνείας, αἷ κατὰ χρόνον διὰ Γραφῆς ἐξεληλεγμένοι πάνυ θεοφιλεῖς τοὺς προσέχοντας αὐταῖς πεποιθήκασιν. Ὅμως δὲ οὖν καὶ οἱ δαίμονες οὗς ὑμεῖς οὕτω φατέ (9), σύμπηξιν ἐξ ὕλης λαβόντες, κτησάμενοι τε πνεῦμα τὸ ἀπ' αὐτῆς (10), ἄσωτοι καὶ λίχνοι γεγόνασιν, οἱ μὲν τινες αὐτῶν ἐπὶ τὸ καθαρώτερον τραπέντες, οἱ δὲ τῆς (11) ὕλης ἐπιλεξάμενοι τὸ ἐλαττον, καὶ κατὰ τὸ ὅμοιον αὐτῇ πολιτεύμενοι. Τούτους δὲ, ἄνδρες Ἕλληνες, προσκυνεῖτε, γεγονότας μὲν ἐξ ὕλης, μακρὰν δὲ τῆς εὐταξίας εὐρεθέντας. Οἱ γὰρ προειρημένοι, τῇ σφῶν ἀβελτηρίᾳ πρὸς τὸ κενοδοξεῖν τραπέντες, καὶ ἀφηνιάσαντες, λησταὶ θεότητος γενέσθαι προεθυμήθησαν. Ὁ δὲ τῶν ὄλων Δεσπότης ἐντροφῶν αὐτοὺς εἴασε μέχρις ἂν ὁ κόσμος πέρας λαβὼν ἀναλυθῆ, καὶ ὁ δικαστὴς παραγένηται, καὶ πάντες οἱ ἄνθρωποι, διὰ τῆς τῶν δαιμόνων ἐπαναστάσεως ἐπιέμενοι τῆς τοῦ τελείου Θεοῦ γνώσεως, τελειοτέραν διὰ τῶν ἀγῶνων ἐν ἡμέρᾳ κρίσεως τὴν μαρτυρίαν λάθωσιν. Ἔστιν οὖν πνεῦμα ἐν φωστῆρσι, πνεῦμα ἐν ἀγγέλοις, πνεῦμα ἐν φυτοῖς καὶ ὕδασι, πνεῦμα ἐν ἀνθρώποις, πνεῦμα ἐν ζώοις· ἐν δὲ ὑπάρχον καὶ ταῦτόν, διαφορὰς ἐν αὐτῷ κείττει. Ταῦτα δὲ ἡμῶν λεγόντων, οὐκ ἀπὸ γλώττης, οὐδὲ ἀπὸ τῶν εἰκότων ἐνοιῶν, συντάξέως τε σοφιστικῆς, θεωτέρας δὲ τίνος ἐκφωνήσεως λόγους (12) καταχωρμένων, οἱ βουλόμενοι μαθάνειν σπεύσατε. Καὶ οἱ τὸν Σκύθην Ἀνάχαρσιν μὴ ἀποσκορακίζοντες (13),

(6) *Τὰ μὲν τοι*. Ita Reg. uterque. Editi τὰ μὲν τι.

(7) *Πνεύματος*. In Reg. 1 habemus hoc scholion: Δαίμονες σύνθετοι ἐξ ὕλης καὶ εἰδούς.

(8) *Τὰ δὲ καθ' ἕκαστα*. Sic Reg. 1. Editi τὸ δὲ καθ' ἕκαστα. Mox editi διαγραφῆς. Scripsimus ut in mss. et apud Ducæum.

(9) *Οἱ δαίμονες οὗς ὑμεῖς οὕτω φατέ*. Dæmones quos ita appellatis. Videtur dæmonum nomine angelos bonos et malos designare. Nam si malos tantum, non diceret Gentilibus: Dæmones quos ita appellatis; quippe cum Christianorum proprium esset dæmonum nomen malis angelis tribuere.

(10) *Τὸ ἀπ' αὐτῆς*. Sic Reg. 1 et Angl. et Fronto

Duc. Editi τὸ ὑπ' αὐτῆς.

(11) *Οἱ δὲ τῆς*. Scholion ad hæc verba exhibet Reg. 1, quod sic habet: Τούτο Πλατωνικόν, εἰς δύο διαίρειν εἰδὴ τοὺς δαίμονας, ἀβλοτέρους καὶ ὑλικωτέρους, καὶ τοὺς μὲν ἀβλοτέρους ἀγαθοὺς εἶναι, τοὺς δὲ ὑλικωτέρους πονηροὺς καὶ κακοποιούς.

(12) *Λόγους*. Ita Reg. 1, et Angl. et codex, ex quo Figurina editio; legitur λόγῳ in aliis. Mox Reg. 2, et Angl. et Figur. οὗς οἱ, forte pro ὄσοι.

(13) *Ἀποσκορακίζοντες*. Clemens Alex. in *Pædag*, c. 12, p. 208: Τὰ κόσμια, ὡς περ κοροπόρμια ἀποσκορακιστέον.

καὶ νῦν μὴ ἀξιοπαθήσητε (14) παρὰ τοῖς βαρβαρικῇ A
νομοθεσίᾳ παρακολουθοῦσι παιδεύεσθαι. Χρήσασθε
τοῖς δόγμασιν ἡμῶν, κἂν ὡς τῇ κατὰ Βαβυλωνίους
προγνωστικῇ κατακούσατε λεγόντων ἡμῶν, κἂν ὡς
δρυὸς μαντευομένης. Καὶ τὰ μὲν προειρημένα παρα-
φύρων δαιμόνων ἐστὶν ἀντισοφιστεύματα, τὰ δὲ τῆς
ἡμετέρας παιδείας ἐστὶν ἀνωτέρω τῆς κοσμικῆς
καταλήψεως.

13. Οὐκ ἐστὶν ἀθάνατος (15), ἄνδρες Ἕλληνες, ἡ
ψυχὴ καθ' ἑαυτὴν (16), θνητὴ δέ. Ἄλλὰ δύναται ἡ
αὐτὴ καὶ μὴ ἀποθνήσκειν. Θνήσκει μὲν γὰρ καὶ
λύεται μετὰ τοῦ σώματος, μὴ γινώσκουσα τὴν ἀλή-
θειαν, ἀνίσταται (17) δὲ εἰς ὑστερον ἐπὶ συντελείᾳ
τοῦ κόσμου σὺν τῷ σώματι, θάνατον διὰ τιμωρίας ἐν
ἀθανασίᾳ λαμβάνουσα. Πάλιν τε οὐ θνήσκει, κἂν
πρὸς καιρὸν λυθῇ, τὴν ἐπίγνωσιν τοῦ Θεοῦ πεποι-
μένη. Καθ' ἑαυτὴν γὰρ σκότος ἐστὶ, καὶ οὐδὲν ἐν
αὐτῇ φωτεινόν, καὶ τοῦτό ἐστιν ἄρα τὸ εἰρημένον·
Ἡ σκοτία τὸ φῶς οὐ καταλαμβάνει. Ψυχὴ γάρ (18)
οὐκ αὐτὴ τὸ πνεῦμα ἔσωσεν, ἐσώθη δὲ ὑπ' αὐτοῦ,
καὶ τὸ φῶς τὴν σκοτίαν κατέλαθεν. Ὁ Λόγος (19)
μὲν ἐστὶ τὸ τοῦ Θεοῦ φῶς, σκότος δὲ ἡ ἀνεπιστήμιον
ψυχὴ. Διὰ τοῦτο μόνῃ μὲν διαιτωμένη, πρὸς τὴν
ὕλην νεύει κάτω, συναποθνήσκουσα τῇ σαρκί· συζυ-
γίαν δὲ κακτῆμένη τὴν τοῦ θεοῦ Πνεύματος, οὐκ
ἐστὶν ἀδοκίμητος· ἀνέρχεται δὲ πρὸς ἄπερ αὐτὴν
ὀδηγεῖ χωρὶς τὸ Πνεῦμα. Τοῦ μὲν (20) γὰρ ἐστὶν
ἄνω τὸ οὐρανίον, τῆς δὲ κάτωθεν ἐστὶν ἡ γένεσις.
Γέγονε μὲν οὖν συνδύακτον ἀρχῆθεν τὸ πνεῦμα τῇ
ψυχῇ· τὸ δὲ πνεῦμα ταύτην ἐπείσθαι (21) μὴ βουλο-
μένην αὐτῷ καταλείπειν. Ἡ δὲ ὡσπερ ἔναυσμα

¹ Joan. 1, 5.

(14) Ἀξιοπαθήσητε. Editor Oxoniensis legen-
dam putat ἀναξιοπαθήσητε. Sed hoc verbum non
videtur cum Græcæ lingue ingenio conciliari posse.
Melius profecto ἀξιοπαθεῖν, quod idem videtur esse,
ac propriæ dignitatis opinione aliquid aspernari et
fugere. Mox Reg. 2, Anglic. et Tigur. κἂν μὴ ὡς τῇ.
in Reg. 1, μὴ supra lineam.

(15) Οὐκ ἐστὶν ἀθάνατος. Videtur prima specie
inesse his verbis, nec inest tamen deterior sen-
tentia. Multi immortalitatem animæ a Tatiano everti
existimant, velut auctor dissertationis quæ post
Tatianum orationem exstat ad calcem editionis Ox-
oniensis. Sed illius sensum in Præfatione satis pro-
batum ac purgatum fuisse spero. Consuli etiam
possunt quæ initio *Dialogi cum Tryphone* notavi-
mus. Nunc satis erit observare Tatianum non eam
animæ immortalitatem denegare, quæ ex Dei vo-
luntate et omnipotentia pendeat, sed quæ ipsius
animæ viribus et naturæ tribuatur. Quid enim aliud
sibi volunt hæc illius verba: *Non est immortalis
per se ipsa*. Et paulo post: *Per se enim nihil aliud
est quam tenebræ*. Sic etiam animæ mortem inter-
pretatur, non dissolutionem et destructionem, sed
peccatum et vitiosum rerum corporearum amorem;
id quod satis declarat his verbis: *Deorsum ad ma-
teriam vergit, una cum carne moriens*. Illud: *Θνή-
σκει μὲν γὰρ καὶ λύεται*, non potest de destructione
intelligi, cum eam solutionem attribuat Tatianus
animæ quæ non moritur, πάλιν τε οὐ θνήσκει κἂν
πρὸς καιρὸν λυθῇ.

(16) Καθ' ἑαυτῆρ. Hæc desunt in Reg. 2 et An-
glic., ac suspecta sunt editori Oxoniensi, sed pro-
sus immerito.

(17) Ἀνίσταται. Quo sensu animam antiqui

ducite ab his, qui barbaricam disciplinam sequun-
tur, erudiri. Dogmata nostra saltem ut illam Baby-
loniorum divinationem asciscite; aurem nobis di-
centibus, saltem ut quercui vaticinanti, accommo-
date. Sunt hæc quidem quæ recensuimus, dæmonum
furentium stratagemata; nostra autem doctrina
sublimior, quam ut eam mundus possit compre-
hendere.

13. *Anima non potest fieri immortalis, nisi cum
Spiritu sancto conjungatur.* — Non est immortalis
per se ipsa, o Græci, anima, sed mortalis. Potest
tamen eadem non mori. Moritur enim et dissolvitur
cum corpore, si veritatem ignoret; postea autem
resurgit in fine mundi una cum corpore, mortem
per supplicia in immortalitate accipiens. Rursus
B autem non moritur, etiamsi solvatur ad tempus, si
Dei cognitione instructa sit. Per se enim nihil aliud
est quam tenebræ, nec quidquam in ea luminosum.
Atque 255 ad ipsum est quod dicitur: *Tenebræ
lucem non comprehenderunt*¹. Neque enim anima
spiritum servavit, sed ab eo servata est, et lux
tenebras apprehendit. Est autem Verbum divina
lux: tenebræ vero imperita anima. Quapropter si
degit solitaria, deorsum ad materiam vergit, una
cum carne moriens. Cum divino autem Spiritu co-
pulata, non caret auxilio, sed eo ascendit, quo de-
ducitur a spiritu. Hujus enim sedes in supernis;
istius generatio in inferioribus locis. Ac initio qui-
dem spiritus animæ convictor erat; sed eam sequi
C nolentem deseruit. Illa autem cum ejus virtutis
quasdam veluti scintillas retineret, sed ab eo se-

dixerint cum corpore resurgere, ex iis perspicui
potest, quæ observabimus ad Theophili lib. 1.

(18) Ψυχὴ γάρ. Non absimiliter Irenæus lib. v,
cap. 9, n. 4: *Non possidet, sed possidetur caro*. Et
paulo post: *Caro hæc secundum seipsam, id est,
sola regnum Dei hereditate possidere non potest;
hereditate autem possideri in regno a Spiritu potest.
Hereditate enim possidet qui vivit ea quæ sunt mor-
tui.... Ille enim dominatur et præest et disponit ea
quæ hereditate possidet, quemadmodum ipse velit,
illa vero subjecta sunt et dominantur ab eo et sub
dominatu sunt ejus qui possidet*.

(19) Ὁ Λόγος. Reg. uterque ἡ Λόγος. Verbum
non confundit cum Spiritu sancto, quamvis utrum-
que lucem appellet. Sed cum Joannes de Verbo
dixerit: *Lux in tenebris lucet*, his verbis utitur Ta-
tianus ut lucem etiam esse probet illius Spiritum,
per quem inhabitat in nobis, ac sine hac luce ani-
mam nostram tenebras esse. Propter illam identi-
tatem substantiæ in Verbo et Spiritu sancto, quos
Verbum a sua consuetudine excludit, ab iis discedit
potentior Spiritus, ut ait Tatianus n. 7.

(20) Τοῦ μὲν. Reg. 2, τούτου μὲν.

(21) Ἐπείσθαι. Reg. 2, et Anglic. cum edit.
Tigur. ἔσεσθαι. Ibidem deest negatio in editione
Tigurina ante βουλομένην. Quod autem vocat Spi-
ritum animæ συνδύακτον, in hoc assentientem habet
Clementem Alexandrinum, qui sic loquitur *Pro-
trepti*, p. 40: *Ἡμεῖς ἐσμεν οἱ τὴν εἰκόνα τοῦ Θεοῦ
περιφέροντες ἐν τῷ ζῶντι καὶ κινουμένῳ τούτῳ
ἀγάλλματι, τῷ ἀνθρώπῳ, σύνοικον εἰκόνα, σύμβουλον,
συνόμιλον, συνέστιον, συμπάθη, ἀνάθημα γεγόναμεν
τῷ Θεῷ ὑπὲρ Χριστοῦ*.

parata intueri res sublimiores non posset, dum Deum quærit, opinionis errore multos effinxit, doli artifices dæmones sequens. Porro Spiritus Dei non omnibus inest, sed in quibusdam juste viventibus residens et cum eorum animo complicatus, per prædictiones cæteris animabus res absconditas nuntiavit. Atque illæ quidem quæ sapientiæ paruerunt, cognatum sibi Spiritum attraxere: quæ vero non paruerunt et ministrum Dei passi rejecerunt, cum Deo potius deprehensæ sunt pugnare, quam eum colere.

14. *Dæmones gravius puniuntur quam homines.* —

Tales et vos estis, o Græci, lingua quidem expoliti, mente autem absurdi; ac multorum principatum potius quam unius professi estis, dum dæmones, quasi præpotentes essent, statuitis assectari. Quemadmodum enim latro, cum inhumanus sit, audacia solet similes sui domare; sic dæmones ad summam improbitatem progressi solitarias apud vos animas ignoratione et inanibus visis deceperunt. Qui quidem non facile moriuntur, sunt enim carnis expertes, sed viventes mortis instituta profitentur, toties nimirum et ipsi morientes, quoties ad peccandum sectatores suos erudiunt. Itaque quod nunc præcipuum illis est, ut similiter ac homines non moriantur, id eis adfuturum est, quando suppliciis tradentur; neque tunc vitæ æternæ participes erunt, sed mortem quamdam in immortalitate sortientur. Quemadmodum enim nos, quibus nunc facile mori contingit, postea cum voluptate immortalitatem, vel dolorem cum immortalitate percipimus: sic et dæmones, qui præsentī 256 vita ad peccandum abutuntur, ac per totam vitam moriuntur, rursus immortalitatem habebunt, eandem quidem ac dum viverent, statu autem similem illorum hominum, qui ex animi sui sententia gessere quiddam viven-

(22) *Τέλεια.* Reg. τελετά et ad marg. τελευταία.

(23) *Ἀρτισοφιστεύουσι.* Sic etiam paulo ante artes dæmonum vocabat ἀρτισοφιστήματα.

(24) *Κατακολουθήσασα.* Codex Joan. Fris. ad marg. κατακολουθούσα.

(25) *Δικαίως.* Ita Fronto Ducæus, quem sequi nou dubitavi, quamvis in aliis editis legatur δικαίως.

(26) *Συμπλεκόμενον.* Sic etiam Irenæus *De Spiritu sancto* lib. v, c. 12, n. 2: Τὸ δὲ περιλαβὸν ἐνδοθεν καὶ ἐξωθεν τὸν ἀνθρώπου. Spiritus circumdans intus et foris hominem.

(27) *Τὸν διάκονον τοῦ πεπονθότος Θεοῦ.* Præclare hoc de Filio dictum, quem alibi n. 20, Tatianus vocat Deum in forma hominis natum. Sic etiam Clemens Alex. *Protrept.* p. 66: Πίστευσον, ἄνθρωπε, ἀνθρώπου καὶ Θεοῦ· πίστευσον, ἄνθρωπε, τῷ παθόντι καὶ προσκυνουμένῳ Θεῷ ζῶντι. *Crede, homo, homini et Deo; crede, homo, passo et adorato Deo viventi.* Neque etiam de sancto Spiritu exiliter aut impie sensit. Ministrum illum quidem vocat, sed eum ita vocat, quia Pater et Filius per Spiritum in nobis tanquam in templis habitant, n. 15; ac per eundem Spiritum corpora et animæ nostræ vivificantur n. 7, 13, 15. Elucet divinitas et omnipotentia Spiritus sancti in hoc ministerio, nec magis Deo indignum est, quam suscepta a Filio administratio

τῆς δυνάμεως αὐτοῦ κεκτημένη, καὶ διὰ τὸν χωρισμὸν τὰ τέλεια (22) καθορᾶν μὴ δυναμένη, ζητοῦσα τὸν Θεόν, κατὰ πλάνην πολλοὺς θεοὺς ἀνετίπωσε, τοῖς ἀρτισοφιστεύουσι (23) δαίμοσι κατακολουθήσασα (24). Πνεῦμα δὲ τοῦ Θεοῦ παρὰ πᾶσιν μὲν οὐκ ἔστι, παρὰ δὲ τισι τοῖς δικαίως (25) πολιτευομένοις καταγορεύσεων καὶ συμπλεκόμενον (26) τῇ ψυχῇ, διὰ προαγορεύσεων ταῖς λοιπαῖς ψυχαῖς τὸ κεκρυμμένον ἀνήγγειλε. Καὶ αἱ μὲν πειθόμεναι σοφία σφίσι αὐταῖς ἐφέλιχοντο Πνεῦμα συγγενές· αἱ δὲ μὴ πειθόμεναι καὶ τὸν διάκονον τοῦ πεπονθότος Θεοῦ (27) παραιτούμεναι, θεομάχοι μᾶλλον ἤπερ θεοσεβεῖς ἀνεφαίνοντο.

14. Τοιοῦτοί τινές ἐστε καὶ ὑμεῖς, ὦ Ἕλληνες, ῥήμασι μὲν στωμύλοι, γνώμῃν δὲ ἔχοντες ἀλλόκοτον καὶ τὴν πολυκοιρανίην μᾶλλον ἤπερ τὴν μοναρχίαν ἐξησχήσατε, καθάπερ ἰσχυροῖς νομίζοντες δαίμοσι κατακολουθεῖν. Ὅσπερ γὰρ ὁ ληστεύων, ἀπάνθρωπος ὢν, διὰ τὸ λῆψιν τῶν ὁμοίων ἐπικρατεῖν ἐβωθεν· οὕτω καὶ οἱ δαίμονες, εἰς πολλὴν κακίαν ἐξαεθλιαντες, τὰς μεμονωμένας (28) παρ' ὑμῖν ψυχὰς δι' ἄγνοιῶν καὶ φαντασιῶν ἐξηπατήθησαν. Οἱ θηήσκουσι μὲν οὐ βραδίως, σαρκὸς γὰρ ἀμοιροῦσι, ζῶντες δὲ θανάτου κρᾶττουσιν ἐπιτηδεύματα, τοσαυτάκις καὶ αὐτοὶ θηήσκοντες, ὡσάκις ἂν τοὺς ἐπομένους αὐτοῖς τὰς ἀμαρτίας ἐκπαιδεύσωσιν (29). Ὅσθ' ὅπερ ἐστὶν αὐτοῖς περιττὸν ἐν τῷ νῦν μὴ ὁμοίως τοῖς ἀνθρώποις ἀποθνήσκειν, τοῦθ' ὅσθ' ἂν μέλλωσι κολάζεσθαι παρὸν αὐτοῖς, οὐ μεθέξουσιν αἰδίου ζωῆς, ἀντὶ θανάτου (30) ἐν ἀθανάτῳ μεταλαμβάνοντες. Ὅσπερ δὲ ἡμεῖς, οἷς τὸ θηήσκειν βραδίως (31) ἀποβαίνει νῦν, εἰσαυθὶς μετὰ ἀπολαύσεως ἤ τὸ ἀθάνατον ἢ τὸ λυπηρὸν μετὰ ἀθανασίας (32) προσλαμβάνομεν· οὕτω καὶ οἱ δαίμονες τῇ νῦν ζωῇ πρὸς τὸ πλημμελεῖν καταχρόμιοι, διὰ παντὸς καὶ διὰ τοῦ ζῆν (33) ἀποθνήσκοντες, εἰσαυθὶς ἐξουσιν τὴν ἀθανασίαν (34) ὁμοίαν τῆς παρ' ἡμῶν ἔζων χρόνον, κατὰ δὲ τὴν (35) σύστασιν ὁμοίαν ἀνθρώποις τοῖς κατὰ γνώμην διαπραξαμένοις, ἅπερ

ad mundi creationem. Spiritus sanctus apud Tertullianum *Præscript.* cap. 28, vocatur *Dei vicarius, Christi vicarius.* Suspecta esse non debet Tatiani sententia de sancto Spiritu, quem hoc ipso in loco Sapientiam vocat et n. 4, Deum perfectum.

(28) *Μεμονωμένας.* Ita Reg. uterque et Angl. melius multo quam editi μεμωρωμένας.

(29) *Ἐκπαιδεύσωσιν.* Reg. 2 et Angl. ἐκπαιδεύουσι.

(30) *Ἄρτι θανάτου.* Videtur legendum una voce ἀντιθανάτου, ut antea ἀρτισοφιστήματα, ἀρτισοφιστεύουσι.

(31) *Ῥαδίως.* Angl. ῥάδιον.

(32) *Ἀθανασίας.* Sic Reg. uterque et Ducæus. Editi ἀθανασίης.

(33) *Διὰ παντὸς καὶ διὰ τοῦ ζῆν.* Melius forte διὰ παντὸς τοῦ ζῆν.

(34) *Τὴν ἀθανασίαν.* Reg. uterque et Angl. τὴν αὐτὴν ἀθανασίαν.

(35) *Κατὰ δὲ τὴν.* Reg. 2, et Angl. κατὰ μὲν τὴν. Sic interpretatur Gesnerus quasi legendum esset: κατὰ μὲν τὴν σύστασιν, κατὰ δὲ τὴν κώλασιν. Sed nihil mihi videtur mutandum. Nam vox illa σύστασις, quæ apud Tatianum sæpe essentiam et naturam significat, sæpe etiam statum significat. Legimus enim n. seq.: τῆς συστάσεως τὸ εἶδος, et paulo post: θανάτου τὴν σύστασιν.

αὐτοῖς παρ' ὧν ἔζων χρόνον νενομοθετήσασιν. Καὶ μῆτι γὰρ τοῖς μὲν ἀνθρώποις ἐλάττωνα τῆς ἀμαρτίας ἐξανθοῦσι τὰ εἶδη διὰ τὸ μὴ πολυχρονίως βιοῦν, τοῖς δὲ προειρημένους δαίμοσι τὸ πληρμελεῖν μειζρόνως ἀποδόθηκα διὰ τὸ ἀπειρον τῆς βιότητος;

15. Καὶ γὰρ λοιπὸν ἡμᾶς ὅπερ ἔχοντες ἀπολωλέκαμεν, τοῦτο νῦν ἀναζητεῖν, ζευγνύει τε τὴν ψυχὴν τῷ Πνεύματι τῷ ἁγίῳ, καὶ τὴν κατὰ Θεὸν συζυγίαν πραγματεύεσθαι. Ψυχὴ μὲν οὖν ἡ τῶν ἀνθρώπων κολυμερὴς ἐστὶ, καὶ οὐ μονομερὴς. Συνθετὴ (36) γὰρ ἐστὶν, ὡς εἶναι φανερὰν αὐτὴν διὰ σώματος. Ὅστε γὰρ ἂν αὐτὴ φανεῖται ποτὲ χωρὶς σώματος, οὐτε ἀνίσταται ἢ σὰρξ χωρὶς ψυχῆς. Ἔστι γὰρ ἀνθρώπος (37), οὐχ ὡσπερ οἱ χορακῶφωνοι δογματίζουσιν, ζῶον λογικόν, νοῦ καὶ ἐπιστήμης δεκτικόν· δειχθήσεται γὰρ κατ' αὐτοὺς καὶ τὰ ἄλογα νοῦ καὶ ἐπιστήμης δεκτικά. Μόνος δὲ ἀνθρώπος εἰκὼν καὶ ὁμοίωσις τοῦ Θεοῦ. Λέγω δὲ ἀνθρώπον οὐχὶ τὸν ὅμοιον τοῖς ζώοις πράττοντα, ἀλλὰ τὸν πόρρω μὲν ἀνθρωπότητος, πρὸς αὐτὸν δὲ τὸν Θεὸν κεχωρηκότα. Καὶ περὶ μὲν τούτου ἐν τῷ *Περὶ ζῶων ἀκριβέστερον* ἡμῖν συντάσσεται. Τὸ δὲ νῦν συνέχον ῥητέον, ποταπὴ τις ἐστὶν ἡ κατὰ Θεὸν εἰκὼν καὶ ὁμοίωσις· τὸ μὲν ἀσύγκριτον οὐδὲν ἐστὶν ἕτερον ἢ αὐτὸ τὸ ἕν· τὸ δὲ συγκρινόμενον οὐτε ἕτερον (38) ἢ αὐτὸ τὸ παρόμοιον. Ἄσαρκος μὲν οὖν ὁ τέλειος Θεός, ἀνθρώπος δὲ σὰρξ· δεσμὸς δὲ τῆς σαρκὸς ψυχῆ, σχετικὴ δὲ τῆς ψυχῆς ἡ σὰρξ. Τὸ δὲ τοιοῦτον τῆς συστάσεως εἶδος, εἰ μὲν ὡς ναὸς ἦ, κατοικεῖν ἐν αὐτῷ βούλεται Θεός διὰ τοῦ πρεσβεύον-

(36) *Συνθετὴ*. Male in edit. Paris. συνετῆ. Hoc pertinet quod paulo ante dicebat, spiritum et animam primis hominibus fuisse concessa, ut partim ex materia constarent, partim materia præstantiores essent. An ergo corpoream et compositam animam existimavit Tatianus? Non immorabor in hac illustranda quæstione; siquidem antequam statuatur, utrum animam Tatianus corpoream necne existimaverit, excutiendum erit quid corporis nomine intelligat, quam disceptionem Augustinus inutilem iudicat. An forte, inquit lib. II *De anima*, n. 7, animam non spiritum esse sed corpus? Non quidem magnam doctrinæ Christianæ arbitror esse detrimentum ista nescire: et si de corporum generibus subtiliter disputetur, hoc majore difficultate quam utilitate perdiscitur. Sententiam Tatiani illustrare potest Methodius, qui apud Photium cod. 234, sub fin., negat animam esse incorpoream, quia, si incorporea sit, impassibile esse necesse sit, nec cum corpore dolente et patiente mutari. Unde sic concludit: Εἰ δὲ συμπάσχοι τῷ σώματι, καθάπερ καὶ διὰ τῆς ἐπιμαρτυρήσεως τῶν φαινομένων ἐπιδείκνυται, ἀσώματος εἶναι οὐ δύναται. Ἦγουν ἀγέννητος καὶ ἀνεσθής καὶ ἀκράματος φύσις ὁ Θεός μόνος ἕδεται ἀσώματος ὧν, διὰ καὶ ἀόρατος· Θεὸν γὰρ οὐδεὶς ἑώρακεν· αἱ δὲ ψυχὰ ἀπὸ τοῦ δημιουργοῦ καὶ Πατρὸς τῶν ὄλων, σώματα νερὰ ὑπάροχουσαι, εἰς λόγῳ φεωρητὰ μέλη διακεκόσμηται. Sic etiam S. Basilii ep. 8, negat angelos esse naturæ simplicis, atque id solius Dei proprium esse statuit.

(37) Ἔστι γὰρ ἀνθρώπος, etc. Hominem suum vocabant Gnostici substantiam illam, quam ab Achamoth, sive a Spiritu sancto accepisse se fingebat; corpus et animam spernebant, ut peritura et ab inferiore Deo creata; sed ob acceptam a Spiritu sancto particulam immortales sibi et Deo constabuntiales videbantur. Ab his longe discrepat

tibus dæmones præscripserunt. An non enim hominibus pauciores peccatorum species ob vitæ brevitate efflorescunt; prædictis autem dæmonibus ob infinitum ævum magis peccare contingit?

15. *Danda opera ut anima cum Spiritu sancto conjungatur.* — Jam vero oportet, ut quod habentes, amisimus, id nunc quæramus, et animam cum Spiritu sancto copulemus et ad conjunctionem cum Deo enitamar. Non igitur simplex est hominum anima, sed ex multis partibus constat. Est enim composita, ita ut per corpus manifesta fiat. Neque enim unquam ipsa sine corpore apparuerit; nec caro resurgit sine anima. Est enim homo, non ut quidam instar corporum crocitantibus decernunt, animal ratione utens, mentis et scientiæ capax; nam ipsæ secundum illos bellæ mentis et scientiæ capaces ostenduntur. Solum autem homo imago et similitudo Dei. Hominem autem dico non eum qui similia bellis faciat, sed qui procul ab humanitate constitutus ad Deum pervenerit. Atque id equidem in libro *De animalibus* accuratius disserui. Nunc autem id quod instat disserendum, qualis sit illa secundum Deum imago et similitudo. Quod comparari non potest, nihil aliud est quam ipsum ens; quod autem comparatur, nihil aliud quam quod simile est. Carnis quidem expertus perfectus Deus: homo autem caro. Vinculum est carnis anima: animam caro continet. Ac talis quidem naturæ species, si se instar templi habeat,

Tatianus, qui non particulam Spiritus sancti substantiæ in nos derivari existimat, sed ipsum in nobis tanquam in templis habitare. Quamobrem cum eum hominem solum esse contendit, in quo Spiritus sanctus habitat, secus vero, negat a bellis distare; Spiritus sancti gratiam commendat, hominis imbellicitatem agnoscit, qui nisi adjuvetur a Spiritu sancto, in vitium slectitur. Quam quidem Tatiani sententiam sic imitatur Irenæus, ut simul explicet et illustret. *Sunt tria, inquit, ex quibus perfectus homo constat, carne, anima et spiritu: et altero quidem salvante et figurante, qui est Spiritus; altero quod unitor et formatur, quod est caro: id vero quod inter hæc est duo, quod est anima... Quotquot autem timent Deum et credunt in adventum Filii ejus, et per fidem constituunt in cordibus suis Spiritum Dei, hi tales juste homines dicentur, et mundi et spirituales et viventes Deo; quia habent Spiritum Patris.* De his autem qui non habent Spiritum sanctum sic loquitur cap. 8: *Eos autem qui abijciunt quidem Spiritus consilium, carnis autem voluptatibus serviunt, et effrenati deijciuntur in sua desideria, quippe nullam habentes aspirationem divini Spiritus, sed porcorum et canum more vivunt, hos juste Apostolus carnales vocat, quoniam nihil aliud quam carnalia sentiunt. Et prophetæ autem propter hanc eandem causam irrationalibus animalibus assimilant eos, etc.*

(38) *Ὅστι ἕτερον*. Ita Reg. 1 et Angl. et Reg. 2, ad marg. Sic etiam editio Tigurina, excepto quod habet *ἕτερον*, pro *ὅστι*. Aliæ editiones τὸ δὲ συγκρινόμενον ἕτερον ἢ αὐτὸ, παρόμοιον δέ. *Quod autem comparatur cum eo quod est, aliud quidem est, sed tamen simile.* Similis sententia apud Tertullianum lib. II *adv. Marc.*, cap. 9: *Porro imago, inquit, veritati non usquequaque adæquabitur; aliud est enim secundum veritatem esse, aliud ipsam veritatem esse.*

libenter illud incolit Deus per legatum Spiritum. Si vero tale non fuerit tabernaculum, præstat homo bellis sola voce articulata, cætera vero ejusdem est ac illæ vivendi rationis, ut qui non sit similitudo Dei. Porro dæmones omnes nullam habent carnem, sed spiritualis est eis compages, ut ignis et aeris. Iis autem solis, qui Spiritu Dei communiti sunt, facile videri possunt etiam dæmonum corpora; cæteris vero nequaquam, id est psychicis. Nam præstantius ab inferiore comprehendere non potest. Propterea ergo dæmonum natura pœnitentiæ locum non habet. Sunt enim materiæ et nequitiae quidam splendores. Materia autem animam in servitutem redigere voluit, ac secundum liberum arbitrium, isti quidem leges mortis hominibus tradiderunt; homines vero post immortalitatis jacturam morte per fidem obeunda mortem superaverunt, ac per pœnitentiam vocatio eis concessa secundum hunc sermonem: *Quoniam paulo minus ab angelis imminuti sunt*. Potest autem quisquis victus est rursus vincere, si mortis causam repudiet. Quænam autem illa sit facile perspicere possunt, qui immortalitatem concupiscunt.

16. *Frustra dæmones potentiam suam ostendant. Facile vincuntur virtute Spiritus sancti.* — Dæmones autem qui hominibus imperant, non sunt hominum animæ. Quo enim pacto efficaces etiam post mortem fuerint? Nisi forte homo quandiu vivit, insipiens et invalidus est: mortuus efficaciore creditur præditus potestate. Sed res ita se non habet, ut alibi demonstravimus; ac perdifficile est existimare animam immortalem, quæ corporis membris impeditur, sagaciorum, cum ex eo migraverit, fieri. Dæmones enim, dum pro sua nequitia in homines debacchantur, deorsum vergentes eorum animos variis et fallacibus machinationibus pervertunt, quominus ad viam cælorum erigi possint. Sed nec ea

* Psal. viii, 4.

(39) *Σώματος.* Reg. 2, Angl. et Front. σώματα. Ibidem Ducæus οὐδαμῶς. Non absimilis est S. Basiliï sententia, qui in libro *De Spiritu sancto* cap. 16, p. 32, sic loquitur de angelis: Οὐσία αὐτῶν ἄερion πνεῦμα, εἰ τύχοι, ἢ πῦρ ἄβλον... διὸ καὶ ἐν τόπῳ εἰσὶ καὶ ὄρατοί γίνονται.

(40) *Τοῖς ψυχικοῖς.* Non verendum est ne hanc vocem Tatianus eodem sensu usurpet ac Gnostici, quorum errores amplexus est post compositam hanc orationem. Neque enim, ut illi, catholicos hac voce designat, sed eos tantum qui non ita vivunt, ut in eis habitet Spiritus sanctus. In quo quidem Tatianus auctorem habet Apostolum, qui ait I Cor. ii, 14: *Ψυχικὸς δὲ ἄνθρωπος οὐ δέχεται τὰ τοῦ Πνεύματος τοῦ Θεοῦ. Animalis autem homo non percipit ea quæ sunt Spiritus Dei.* Sic etiam Irenæus lib. v, cap. 6, n. 1: *Si autem defuerit animæ Spiritus, animalis est vere, qui est talis,* etc. Idem cap. 12, n. 3, animales opponit spiritualibus. Quamvis ergo hæretici, dum catholicos vocant psychicos sive animales, invidiam huic voci conflassent, non idcirco ex catholicorum usu facessebat.

(41) *Κατὰ τό.* Angl. et Tigur. τὸ κατὰ τό.

(42) *Τῆρ... ἀποβολήρ.* Reg. 2 τὰς... ἀποβολάς. Quod ait Tatianus materiam animæ imperare voluisse, id explicat n. seq., ubi docet dæmones adhi-

tos Πνεύματος. Τοιούτου δὲ μὴ ὄντος τοῦ σηκνώματος, προῦχει τῶν θηρίων ὁ ἄνθρωπος κατὰ τὴν ἔναρθρον φωνὴν μόνον· τὰ δὲ λοιπὰ, τῆς αὐτῆς ἐκείνοις διαίτης ἐστίν, οὐκ ὦν ὁμοίωσις τοῦ Θεοῦ. Διήμενοι δὲ πάντες σαρκίον μὲν οὐ κέκτηνται, πνευματικὴ δὲ ἐστὶν αὐτοῖς ἡ σύμπηξις ὡς πυρὸς, ὡς ἀέρος. Μόνους δὲ τοῖς Πνεύματι Θεοῦ φρουρουμένοις εὐσύνοπτα καὶ τὰ τῶν δαιμόνων ἐστὶ σώματος (39)· τοῖς λοιποῖς δὲ οὐδαμῶ, λέγω δὲ τοῖς ψυχικοῖς (40). Τὸ γὰρ ἔλαττον κατὰληψιν οὐκ ἰσχύει ποιεῖσθαι τοῦ κρείττονος. Διὰ τοῦτο γοῦν ἡ τῶν δαιμόνων ὑπόστασις οὐκ ἔχει μεταβολὰς τόπον. Τῆς γὰρ ὕλης καὶ τῆς πονηρίας εἰσὶν ἀπαυγάσματα. Ἔλη δὲ τῆς ψυχῆς κατεξουσιάζειν ἠθέλησεν· καὶ κατὰ τὸ (41) αὐτεξούσιον οἱ μὲν θανάτου νόμους τοῖς ἀνθρώποις παραδεδώκασιν· οἱ δὲ ἄνθρωποι, μετὰ τὴν τῆς ἀθανασίας ἀποβολὴν (42), θανάτῳ τῷ διὰ πίστεως τὸν θάνατον νενικήκασιν, καὶ διὰ μεταβολῆς κλήσις αὐτοῖς δεδώρηται, κατὰ τὸν εἰπόντα λόγον (43)· Ἐπειδὴ βραχὺ τι παρὰ ἀγγέλους ἠλαττώθησαν. Δυνατὸν δὲ παντὶ τῷ νενικημένῳ πάλιν νικᾶν, τοῦ θανάτου τὴν σύστασιν παρατιόμενον. Τίς δὲ αὕτη, εὐσύνοπτον ἔσται τοῖς βουλομένοις ἀνθρώποις τὸ ἀθάνατον.

16. Διήμενοι δὲ οἱ τοῖς ἀνθρώποις ἐπιτάττοντες οὐκ εἰσὶν αἱ τῶν ἀνθρώπων ψυχαί. Πῶς γὰρ ἂν γένοιτο δραστικά καὶ μετὰ τὸ ἀποθανεῖν; χωρὶς εἰ μὴ (44) ὁ ζῶν μὲν ἄνθρωπος, ἀνόητος καὶ ἀδύνατος γένοιτο, νεκρὸς δὲ γενόμενος, λοιπὸν δραστικωτέρως πιστεύοιτο μεταλαμβάνειν δυνάμεως. Ἄλλ' οὔτε τοῦθ' οὕτως ἐστίν, ὡς ἐν ἄλλοις ἀπεδείξαμεν· καὶ χαλεπὸν οἴεσθαι τὴν ἀθάνατον (45) ὑπὸ τῶν τοῦ σώματος μερῶν ἐμποδιζομένην, φρονιμωτέραν, ἐπειδὴ ἀπ' αὐτοῦ μεταναστῆ, γίνεσθαι. Διήμενοι γὰρ τῆ σφῶν κακοηθεῖα τοῖς ἀνθρώποις (46) ἐκβαχέζοντες, ποικιλίαι καὶ ἐψευσμῆναις δραματούργιαις τὰς γνῶμας αὐτῶν παρατρέπουσι κάτω νενευκίας, ὅπως μεταρσιούσθαι πρὸς τὴν ἐν οὐρανοῖς παρῆαν ἐξαδυνατώσιν. Ἄλλ'

bita inferiore ac viliori materia operam dare, ut nos vincant. Unde hortatur ut materiam repudiet quisquis illos vincere volet.

(43) *Κατὰ τὸν εἰπόντα λόγον.* Hic aliquid subintelligendum atque ex supra dictis eruendum, ita ut hæc sit sententia: Per pœnitentiam vocatio hominibus concessa, quia inferiores sunt angelis secundum Scripturam, quæ dicit, etc.

(44) *Χωρὶς εἰ μὴ.* Ita Reg. 2. Editi ἀποθανεῖν χωρὶς; εἰ μὴ. Ibidem editi: Εἰ μὴ ὁ ζῶν ἄνθρωπος μὲν, ἀνόητος δὲ ἀδύνατος. Emendavimus ope Reg. 1. Paulo ante editi τίς δὲ γὰρ αὕτη. Emendavit Ducæus.

(45) *Τῆρ ἀθάνατον.* Huc redit sententia Tatiani. Animam immortalem, id est incorpoream et spiritalem, quæ cum corpore conjuncta membris corporis impediatur, credibile non est sagaciorum, cum ex corpore migraverit, futuram in iisdem membris ad sanandum aut nocendum adhibendam. Alium Tatiano sensum ascribere non sinunt, quæ leguntur ii, 17: *Quo enim pacto vivus ego minime sim malus, mei autem mortui, nihil agente me, reliquias quæ non moventur, imo nec sentiunt, aliquid quod sentiant efficiant.*

(46) *Τοῖς ἀνθρώποις.* Reg. 1 et 2, τοὺς ἀνθρώπους ad marginem.

οὗτε ἡμᾶς τὰ ἐν κόσμῳ λέληθε, καὶ ἡμῖν (47) εὐκατάληπτον τὸ θεῖον τῆς ἀπαθανατιζούσης τὰς ψυχὰς ἡμῖν προσελθούσης. Βλέπονται δὲ καὶ ὑπὸ τῶν ψυχικῶν οἱ δαίμονες, ἔσθ' ὅτε τοῖς ἀνθρώποις ἑαυτοῦς ἐκείνων δεικνύντων, ἵνα τε νομισθῶσιν εἶναι τινές, ἢ καὶ τι βλάβῃσι, καθάπερ πολεμίου, φίλοι κακοὶ τὴν γνῶμην ὑπάρχοντες, εἰ τοῖς (48) εἰς αὐτοὺς θρησκείας τὰς ὁμοίους αὐτοῖς τὰς ἀφορμὰς παράσχωσιν. Εἰ γὰρ θνατὸν αὐτοῖς, πάντως ἂν καὶ τὸν οὐρανὸν σὺν ἅμα τῇ λοιπῇ ποιήσει καθελκυσαν. Νῦν δὲ τοῦτο μὲν κρᾶττουσιν οὐδαμῶς· ἀδυνατοῦσι γὰρ· ὕλη δὲ τῇ κάτω, πρὸς τὴν ὁμοίαν (49) αὐτοῖς ὕλην πολεμοῦσι. Τούτους δὲ νικᾶν ἂν τις θελήσῃ, τὴν ὕλην παραιτησάσθω. Θώρακι γὰρ Πνεύματος ἐπουρανίου καθωπισμένος, πᾶν τὸ ὑπ' αὐτοῦ περιεχόμενον σώσαι δυνατὸς ἔσται. Εἰσὶ μὲν οὖν καὶ νόσοι καὶ στάσεις τῆς ἐν ἡμῖν (50) ὕλης· δαίμονες δὲ αὐτοὶ τούτων τὰς αἰτίας, ἐπειδὴν συμβαίνουσιν, ἑαυτοῖς προσγράφουσιν, ἐπιόντες ὅποταν καταλαμβάνῃ κάματος. Ἔστι δὲ ὅτε καὶ αὐτοὶ χειμῶνι τῆς σφῶν ἀβελτηρίας κραδαίνουσι τὴν ἔξιν τοῦ σώματος, οἷ, λόγῳ Θεοῦ δυνάμειω πληττόμενοι, δεδιότες ἀπίασι, καὶ ὁ κάμνων θεραπεύεται.

17. Περὶ γὰρ τῶν κατὰ τὸν Δημόκριτον συμπαθειῶν τε καὶ ἀντιπαθειῶν τί καὶ λέγειν ἔχομεν, ἢ τοῦθ' ὅτι κατὰ τὸν κοινὸν λόγον Ἀβδηρολόγος ἔστιν ὁ ἀπὸ τῶν Ἀβδηρῶν ἄνθρωπος; Ὡσπερ δὲ ὁ τῇ πόλει τῆς προσηγορίας αἴτιος, φίλος ὢν Ἡρακλέους, ὡς φασιν, ὑπὸ τῶν Διομήδους ἵππων κατεδριόθη· τρώπῳ τῷ αὐτῷ καὶ ὁ τὸν μάγον Ὀστάνην καυχώμενος ἐν ἡμέρᾳ συντελείας πυρὸς αἰωνίου βορᾶ παραδοθήσεται. Καὶ ὁμοίως δὲ, τοῦ γέλωτος ἦν μὴ ἀποπαύσασθε, τῶν αἰτῶν ὧν περὶ (51) καὶ οἱ γόντες τιμωριῶν ἀπολαύσετε. Διόπερ, ὦ Ἕλληνες, κεκραγότες ὡσπερ ἀπὸ τοῦ μετώρου κατακούσατέ μου, μὴδὲ ἐπιτωθάζοντες τὴν ὑμετέραν ἀλογιστίαν ἐπὶ τὸν κήρυκα τῆς ἀληθείας

(47) Καὶ ἡμῖν. Regii codices cum Anglicano et editione Tigurina habent ὑμῖν, et paulo post ψυχὰς ὑμῖν. Codex Anglicanus καὶ ὑμῖν ἔστιν. Ibidem deest δυνάμειωσιν aut aliquid simile post ἀπαθανατιζούσης. Paulo post Reg. 1 νομίζωσι, Angl. et Tigur. νομίζουσιν. Ita Reg. 2 et ad marg. νομισθῶσι. Aliæ editiones νομίζονται ex conjectura Geaneri. Sic etiam infra n. 35, pro eo quod legitur νομίζωσι in mss. et edit. Tigur., et νομισθῶσι apud Eusebium, editiones aliæ habent νομίζονται.

(48) Εἰ τοῖς. In editione Tigurina legitur ad marginem ἢ τῆς. Ibidem vox θρησκείας deest in codicibus Regii et Anglicano. Legerem libenter ἢ τιμῆς εἰς αὐτοῖς.

(49) Πρὸς τὴν ὁμοίαν. Id est, animam nostram, quæ ipsis simillima est, ὅπερ materiæ oppugnant. Dicebat supra Tatianus n. 6: *Materiæ mihi cognatæ confusionem emendo*, quia scilicet veritatem in hominum sibi similitum animos insinuare conabatur. Ceterum angelos et homines materiam appellet, quamvis utrosque a materia longe discernat, id apertius in loco examinabitur, nempe in part. II præfat. [Υλὴ δὲ τῇ κάτω, x. τ. λ. *Materia inferiore materiam sibi similem oppugnant demones*. Dicebat Tatianus in eadem sententia n. 6: *Materiæ mihi cognatæ confusionem emendo*. Forte hæc intelligenda ut illud Tertulliani de angelis dictum lib. *De carne Christi*, cap. 6: *Constat angelos carnem propriam non*

A nos latent, quæ in mundo sunt; et divina facile a nobis comprehendi possunt, si vis illa. quæ animos immortales facit, ad nos accesserit. Videntur autem et a psychicis dæmones, ac sese nonnunquam hominum aspectui exhibent, vel ut aliquid esse existimentur, vel etiam aliquid tanquam inimicis noceant amici mala mente præditi, vel ut sui similibus causas ipsorum colendorum innectant. Nam si possent, cælum ipsum profecto cum cæteris rebus creatis subverterent. Nunc autem nequaquam id faciunt; neque enim possunt; sed materia inferiore materiam sibi similem oppugnant. Hos ergo si quis vincere velit, materiam repudiet. Lorica enim Spiritus cælestis armatus servare poterit quidquid ab eo **258** circumdatum fuerit. Habet quidem materia nostra morbos et tumultus, qui cum acciderint, eorum causas sibi dæmones ascribunt, morbo invadenti supervenientes. Ipsi etiam interdum nequitiae suæ tempestate habitum corporis nostri concutiant; sed verbo virtutis Dei percussi, discedunt exterriti et æger sanatur.

17. *Frustra sanitatem promittunt per occultas consensiones et dissensiones aut mortuorum reliquias.* — De occultis enim secundum Democritum consensionibus et dissensionibus quid dicere habeamus, nisi id quod communi sermone contritum est, Abderiloquum esse hominem Abderitam. Quemadmodum autem is, a quo civitas illa nomen accepit, Herculis, ut ferunt, amicus, ab equis Diomedis devoratus est: sic et iste, qui de mago Ostane gloriatur, in die consummationis igni depascendus tradetur. Ac vos quoque, nisi risum desinatis, eadem ac magi supplicia luetis. Quocirca velut ex loco excelso clamantem me, Græci, audite, nec cachin-

gestasse, ut puta natura substantiæ spiritualis, et si corporis alicujus, sui tamen generis. Animam spiritualis esse substantiæ declarat Tatianus, et cum eam negat videri posse nisi per corpus n. 15, et cum ait n. 15, Spiritum sanctum ab initio convictorem animæ fuisse, et animas, quæ sapientiæ paruerunt, cognatum sibi Spiritum attraxisse. Distinguit duo spirituum discrimina, quorum alter anima vocatur, alter anima præstantior, Dei imago et similitudo. *Utrumque primis hominibus datum, ut partim ex materia constarent, partim materia præstantiores essent;* id est, ut partim materiales essent per corpus spiritu corporeo motum, partim materia præstantiores essent per mentem Spiritu sancto animatam. Angelis compagem spiritalem attribuit Tatianus, ut ignis et aeris n. 13. Sed cum eos *ex materia compactos* dicit n. 12 et materiæ ac nequitie quosdam esse splendores, vel id de corporibus sui generis, ut ait Tertullianus, intelligendum, vel de corporibus vere e materia factis, quæ angelis attribuere videtur n. 15. Ea enim spiritualibus hominibus facile conspicua esse docet, a psychicis autem non videri posse nisi admodum raro n. 15.] — *Ex Addendis et Emendandis.*

(50) Τῆς ἐν ἡμῖν. Ita Reg. 1, licet alia manu. Editi τῆς ἐν ὑμῖν.

(51) Αὐτῶν ἰσπερ. Sic Reg. 1 et Anglic., et ad marg. edit. Tigur. Aliæ edit. αὐτῶν ὧν περὶ. Mss. Reg. 2 ἀπολαύσετε.

nando dementia vestram in praecognitionem veritatis transferte. Non tollitur morbus per occultam dissensionem, nec furiosus pelliculis appensis curatur. Sed daemones ventitant: et qui aegrotat et qui amare se dicit, et qui odit et qui ulcisci cupit, hos capiunt adjuutores. Modus autem eorum machinationis sic se habet. Quemadmodum enim litterarum figurae, et versus qui ex eis constant, non possunt per se ipsa id, quod cogitatur et componitur, demonstrare, sed sibi homines signa cogitationum instituerunt, ex certa eorum constructione id percipientes, cuius significandi causa etiam litterarum ordo institutus est: similiter nec radicum varietates, nec nervorum et ossium appositiones per se ipsa quidquam efficiunt, sed sunt daemonum improbitatis elementum, qui ad quid valeret unumquodque illorum deservierunt. Ubi autem vident consentire homines, ut sibi per eas res ministraretur, tunc supervenientes efficiunt ut sibi homines serviant. Quomodo enim honestum sit adulteriis ministrare, aut praeclearum auxilio adesse nonnullis ut oderint, aut materiae decorum attribuere furentium curationem ac non Deo! Arte enim a Dei cultu homines avertunt, dum eos adducunt, ut herbis et radicibus fidem habeant. Deus autem, si haec ad id efficiendum creasset, quod hominibus libet, malarum sane rerum opifex esset. Verum ipse omnia bene se habentia creavit; sed daemonum intemperantia iis, quae in mundo sunt, ad male agendum abusa est; eorumque est nequitiae species, non perfecti 259 Dei. Quo enim pacto vivus ego minime sim malus, mei autem mortui, nihil agente me, reliquiae, quae non moventur, imo nec sentiunt, aliquid quod sentiat efficiant? Et qui morte miserima mortuus est, quomodo poterit ad alterius ultionem operam navare? Hoc enim si

(52) Τρόπος. Edit. Tigur. τύπος.

(53) Ποικιλίαι... παραλήψεις. Sic codices tres mss., et Tigur. et Front. Aliæ edit. ποικιλίαι... παράληψις. Melius forte δραστηκαί τινας.

(54) Ἐκαστον αὐτῶν. Angl. et Tigur. εκαστος et ad marg. εκαστον. Ibidem legitur ισχυειν in codicibus Regiis et Anglicano et edit. Tigurina quae ad marginem habet ισχυειν. Daemones definitivisse dicit ad quid res ejusmodi valerent, id est quid per radicum varietates et ossium appositiones ipsi perficerent, et quos in usus ista adhiberent, ad fucum hominibus faciendum. Fatetur quidem Tatianus n. 16, interdum habitum corporis nostri a daemonibus concuti; ac negat eos sanare, sed prorsus illudere, n. 18.

(55) Ἐπιλαμβάνοντες. Reg. 1 λαμβάνοντες. Secundus cum Angl. et Tigur. ὑπολαμβάνοντες. Legitur in 4 Reg. ὑπό supra lineam.

(56) Παρίοντας. Reg. 2 παρίεντας.

(57) Προσυνάπτειν. Fronto Ducæus legit προσανάπτειν. Editor Anglus citat Gatakerum qui in Adnotationibus in M. Antoninum p. 107, legendum monet προσυνάπτειν..

(58) Πόαις. Sic Regii codices et Tigurina editio. Aliæ habent ποταίς. Non legitimum herbarum usum damnat Tatianus, nec medicinam daemonibus acceptam refert; sed in superstitionas radicum et ossium appositiones invehitur. Aliud est enim, inquit Augustinus lib. II De doctrina Christiana n. 45, dicere:

μετάγετε. Πάθος οὐκ ἔστι δι' ἀντιπαθείας ἀπολλύμενον, οὐδὲ ὁ μεμηγῶς σκυτίδων ἐξαρτήμασι θεραπεύεται. Δαιμόνων εἰσὶν ἐπιφοιτήσεις, καὶ ὁ νοσῶν, καὶ ὁ λέγων ἔρῃν, καὶ ὁ μισῶν, καὶ ὁ βουλόμενος ἀμύνησθαι, τοὺτους λαμβάνουσι βοηθοὺς. Τρόπος (52) δὲ αὐτοῖς τῆς μηχανῆς οὗτος· ὡσπερ γὰρ οἱ τῶν γραμμάτων χαρακτήρες, στίχοι τε οἱ ἀπ' αὐτῶν, οὐ καθ' ἑαυτοῦς εἰσι δυνατοὶ σημαίνειν τὸ συνταττόμενον, σημεῖα δὲ τῶν ἐννοιῶν σφίσιν ἀνθρωποὶ δεδημιουργήμασι παρὰ τὴν ποιῶν αὐτῶν σύνθεσιν γινώσκοντες, ὅπως καὶ ἡ τάξις τῶν γραμμάτων ἔχειν νενομοθέτηται· παραπλησίως καὶ τῶν ῥιζῶν αἱ ποικιλίαι, νεύρων τε καὶ ὀστέων παραλήψεις (53), οὐκ αὐταὶ καθ' ἑαυτὰς δραστηκαί τινές εἰσι, στοιχείωσις δὲ ἔστι τῆς τῶν δαιμόνων μοχθηρίας, οἱ πρὸς ἅπερ ἕκαστον αὐτῶν (54) ισχυεῖ, ὠρίκασιν. Ἐπεὶ δ' ἂν παρελημμένην ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων θεάσωνται τὴν δι' αὐτῶν ὑπηρεσίαν, ἐπιλαμβάνοντές (55) σφίσιν αὐτοῖς δουλεύειν τοὺς ἀνθρώπους ἀπεργάζονται. Πῶς δὲ ἂν ἀγαθὸν μοιχείαις ὑπηρετεῖν; πῶς δὲ καὶ σπουδαῖον πρὸς τὸ μισεῖν τινας παρίοντας (56) βοηθεῖν; ἢ πῶς ὕλη καλὸν προσυνάπτειν (57) τὴν εἰς τοὺς μεμηγῶτας βόθθειαν, καὶ μὴ τῷ Θεῷ; Τέχνη γὰρ τῆς θεοσεβείας τοὺς ἀνθρώπους παρατρέπουσιν, πόαις (58) αὐτοῦς καὶ ῥιζαῖς πείθεσθαι παρασκευάζοντες. Ὁ δὲ Θεός, εἴπερ αὐτὰ πρὸς τὸ ποιεῖν, ἅπερ οἱ ἀνθρωποὶ βούλονται, κατεσκευάκει, πονηρῶν ἂν ἦν πραγμάτων δημιουργός. Ἐπεὶ αὐτὸς μὲν, πᾶν τὸ εὖ πως ἔχον ἐδημιούργησεν· ἢ δὲ τῶν δαιμόνων ἀσωτία τοῖς ἐν τῷ κόσμῳ πρὸς τὸ κακοποιεῖν ἐχρήσατο, καὶ τούτων ἔστι τῆς κακίας εἶδος, καὶ οὐχὶ τοῦ τελείου (59). Πῶς γὰρ ζῶν μὲν ἤκιστα μοχθηρὸς εἶην, νεκροῦ δὲ ὄντος μου, λείψανον τὸ ἐν ἐμοὶ μηδὲν ἐμοῦ πράττοντος, τὸ μήτε κινούμενον, ἀλλὰ μήτε αἰσθανόμενον, αἰσθητὸν τι ἀπεργάζεται; Πῶς δὲ ὁ θευνεὸς οἰκτίστῳ θανάτῳ (60)

Tritam herbam si biberis, venter non dolebit; et aliud est dicere: Istam herbam collo si suspenderis, venter non dolebit. Ibi enim probatur contemptio salubris, hic significatio superstitiosa damnatur. Christianos accusabat Celsus quod lustrationes et incantationes docerent et varia in numeris, lapidibus, plantis et radicibus amuleta. Sed hanc criminationem spernit Origenes, ut nulla prorsus verisimilitudine coloratam, lib. VI Cels., p. 504.

(59) Τοῦ τελείου. Sic Regii codices et Angl. Editi τοῦ Θεοῦ τελείου. Tigur. τοῦ Θεοῦ τοῦ τελείου.

(60) Οἰκτίστῳ θανάτῳ. Ut intelligatur Tatiani sententia, observandum est antiquos existimasse animas hominum violenter mortuorum multo plus posse in magicis operationibus, quam eorum qui sicca et matura morte obierunt. *Invocantur quidam*, inquit Tertullianus lib. De anima, cap. 57, *ahori et biathanati sub illo fidei argumento, quod credibile videatur eas potissimum animas ad vim et injuriam facere, quas per vim et injuriam saevus et immaturus finis extorsit, quasi ad vicem offensae.* Ex his emendari possunt quae paulo post sequuntur. *Hanc quoque fallaciam, inquit, spiritus nequam sub personis defunctorum delitescens, nisi fallor, etiam rebus probamus, cum in exorcismis interdum aliquem se ex parentibus hominem sui (Rigall. suis) affirmat, interdum gladiatorem, vel bestiarum, sicut et alibi Deum nihil magis curans quam hoc ipsum excludere quod predicamus, ne facile credamus animas universas ad inferos redigi, ut et iudicii et resurrectionis fa-*

ἐπιπέσει πρὸς τιμωρίαν τινὸς ἐξυπηρετήσαι; Τοῦτο γὰρ εἰ οὕτως εἴη, πολλῶν μᾶλλον ἀφ' ἑαυτοῦ τὸν οἰκτεῖν ἐχθρὸν ἀμύνεται· δυνάμενος γὰρ καὶ ἄλλοις βοηθεῖν, ἐκδικῶς πολλῶν μᾶλλον ἑαυτοῦ καταστήσεται.

18. Φαρμακεία δὲ καὶ πᾶν τὸ ἐν αὐτῇ εἶδος, τῆς αὐτῆς ἐστὶν ἐπιτεχνήσεως. Εἰ γὰρ τις ὑπὸ τῆς ὕλης θεραπεύεται, πιστεύων αὐτῇ, θεραπευθήσεται μᾶλλον αὐτὸς δυνάμει Θεοῦ προσανέγων. Ὡσπερ γὰρ τὰ θηλακτήρια συνθέσεις εἰσὶν ὕλικαι, τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ τὰ κώμενα τῆς αὐτῆς ὑποστάσεως ἐστὶν. Εἰ δὲ (61) τὴν φαυλοτέραν ὕλην (62) παραιτούμεθα· πολλάκις καὶ διὰ τῆς ἐφ' ἕτερον (63) τῶν κακῶν τινος ἐπιπολοῦντος ἰάσασθαι τινες ἐπιτηδεύουσι, καὶ τοῖς κακοῖς (64) ἂν πρὸς τὸ ἀγαθὸν καταχρήσονται. Καθάπερ δὲ τῷ ληστεύοντι (65) συνδειπνήσας, καὶ μὴ ληστής αὐτὸς ᾖ, ἀλλ' ὁμῶς διὰ τὸ συνεστιασθῆναι τιμωρίας μεταλαμβάνει· τρόπον τῷ αὐτῷ καὶ ὁ μὴ (66) κακός, πῶ δὲ φαύλῳ ἀναμιγρῆς, πρὸς τὸ νομιζόμενον καλὸν (67) συγχρησάμενος, διὰ τὴν εἰς αὐτὸν κοινωνίαν ὑπὸ τοῦ χρίνοντος (68) Θεοῦ κολασθήσεται. Διὰ τί γὰρ ὁ πιστεύων ὕλης οἰκονομῆζ, πιστεύειν οὐ βούλεται τῷ Θεῷ; Τίνος δὲ χάριν οὐ τῷ δυνατωτέρῳ προσέρχῃ Δεσπότῃ, θεραπεύεις δὲ μᾶλλον αὐτὸν (69), ὡσπερ ὁ μὲν κύνων διὰ πάσας, ὁ δὲ Ἐλαφος δι' ἐχθίδνης, ὁ δὲ σὺς διὰ τῶν ἐν ποταμοῖς καρκίνων, ὁ δὲ λέων διὰ τῶν πιθήκων; τί δὲ μοι θεοποιεῖς τὰ ἐν κόσμῳ; Τί δὲ θεραπεύων τὸν πλησίον εὐεργέτης ἀποκαλῆ; Λόγου δυνάμει κατακολούθησον (70). Οὐ θεραπεύουσι δαίμο-

dem turbet. Legendum videtur, aliquem se ex patientibus hominem fuisse affirmat. Hinc forte Celsus apud Origenem lib. vii, p. 567, quasi Christiani ejusmodi commenta in Christo colendo sequerentur, satius eos facturos ait si pro Christo Herculem aut Æsculapium, aut Orpheum καὶ αὐτὸν βίαιως ἀποθανόντα, qui et ipse violenta morte sublatus est, aut Anaxarchum aut Epictetum colant. Hanc de ejusmodi animabus opinionem illud etiam confirmabat, quod eas ad ipsum sepulchrum detineri crederent. Hinc Tertullianus ibidem: Aut optimum est hic retineri secundum achoros, aut pessimum secundum bioathanatos. Porphyrius lib. 2, de abstinentia animalium p. 212: Καὶ τῶν ἀνθρώπων αἱ ψυχὰς τῶν βίᾳ ἀποθανόντων κατέγονται πρὸς τῷ σώματι. Homini-
bus, quibus vi erepta vita est, animæ ad ipsum corpus delinuntur.

(61) Εἰ δὲ... παραιτούμεθα. Locum corruptissimum sic emendavi ope Regii primi. Habent enim alii codices cum Tigurina editione et δὲ παραιτούμενα. Reg. 2 ad marg., παραιτούμενοι. Aliæ editiones, οἱ δὲ παραιτούμενοι. Legendum conjicit editor Anglus ὑποστάσεως εἶδη... παραιτούμενα.

(62) Φαυλοτέραν ὕλην. Videtur Tatianus materiam deteriorem intelligere, non eam cujus naturæ aliquid insit vitii (nihil enim non creatum a Deo, nihil non bonum esse paulo antea monebat), sed eam quæ cum sua sponte nihil afferat ad morbi curationem, sine superstitione, ac magicæ operationis crimine ad morbos curandos adhiberi non potest. Quia autem sæpe fiebat, ut ejusmodi res ad dissimulandum et occultandum scelus, cum aliis rebus sua sponte ad ægros levandos utilibus conjungerentur; ne sic quidem magicæ operationis crimen evitari pronuntiat. Sic Augustinus in libro ii De doctrina Christiana, n. 30, lucatum ejusmodi magicæ operationis genus condemnat ac remedia, quæ mitiore nomine physica vocant, ut quasi non super-

ita esset, multo magis a se ipso proprium inimicum propulsaret; nam qui opem etiam aliis ferre potest, multo magis sui ipsius ultor erit.

18. Rebus permissis alias vetitas sæpe adjungunt: sed illudunt nec sanant. — Medicandi autem ratio et quidquid ea continetur ejusdem est artificii. Nam si quis materia curatur ei confidens, multo magis curabitur si ad virtutem Dei confugiat. Quemadmodum enim ea quæ nocent, compositiones sunt materiales, sic et quæ sanant ejusdem sunt naturæ. Quod si deteriorem materiam recusamus, sæpe nonnulli etiam per malæ alicujus rei cum alia conjunctionem mederi conantur, et malis ad bonum abutuntur. Sed quemadmodum is, qui cum latrone cœnavit, etiamsi ipse non sit latro, quia tamen convivatus est, pœnæ fit particeps: sic qui minime malus est, sed cum eo, quod malum est, implicatur, eoque ad opinatum bonum utitur, propter commercium, quod cum eo habuit, a Deo judice condemnabitur. Cur enim qui materiæ dispositioni credit, Deo non vult credere? Aut quam ob causam ad potentiores Dominum non accedis, sed potius ipse tibi mederis, ut canis gramine, cervus vipera, sus cancribus fluvialibus, leo simiis? Cur iis, quæ in mundo sunt, divinitatem tribuis? Cur proximum sanans, beneficium vocaris? Verbi potentiam sequere. Non sanant dæmones, sed arte homines capiunt

stitione implicare, seu natura prodesse videantur. Sic loquitur, n. 45: Quanquam ubi præcantiones et invocationes et characteres non sunt, plerumque dubium est utrum res quæ alligatur, aut quoquo modo adjungitur sanando corpori, vi naturæ valeat, quod libere adhibendum est; an significativa quadam obligatione proveniat, quod tanto prudentius oportet cavere Christianum, quanto efficacius prodesse videbitur.

(63) Πολλάκις καὶ... ἐφ' ἕτερον. Sic Reg. 4 et Angl. Editi πολλάκις γὰρ διὰ τῆς ἐφ' ἕτερον.

(64) Τῶν κακῶν... τοῖς κακοῖς. Sic codices tres mss. et Tigur. et Fronto Ducæus. Aliæ editiones τῶν καλῶν... τοῖς καλοῖς.

(65) Τῷ ληστεύοντι. Fronto Ducæus ὁ τῷ ληστεύοντι.

(66) Καὶ ὁ μὴ. Deest καὶ in utroque Regio.

(67) Καλόν. Sic Fronto Ducæus et codex Joannis Frisii. Reg. uterque πρὸς τὸν νομιζόμενον κακόν.

(68) Τοῦ κρινόντος. Editi addunt τοῦτον, quod multo melius abest a Reg. 1, et Angl. Nam superiora verba, τῷ δὲ φαύλῳ ἀναμιγρῆς, non significant conjunctionem cum hominibus malis, sed cum rebus; eamque Tatianus vitiosam esse demonstrat, exemplo petito ex ipsa cum hominibus malis, conjunctione. Inde patet, expungendum esse τοῦτον, ac paulo ante legendum εἰς αὐτό.

(69) Θεραπεύεις... αὐτόν. Fronto Ducæus αὐτόν. Gesnerus legendum conjicit σωτόν. Non legitimum, ut jam dixi, medicinæ usum vituperat Tatianus, sed postquam incantationes notavit, nunc illud etiam præscribit ut medicinæ non fidamus, quasi ipsa in se aliud præter materiales compositiones habeat, sed utilitatem, quam ex ea percipimus, ad Deum referamus. Basilium in ultima longiorum regularum pluribus demonstratis medicina utendum esse, ut morborum levatio non huic arti, sed Deo accepta referatur.

(70) Κατακολούθησον. Ita Reg. 4, melius quam

et in servitutem redigunt. Ac recte admirandus ille in primis Justinus eos latronibus similes esse declaravit. Quemadmodum **260** enim nonnullos isti vivos capere solent, ac deinde suis eos pretio restituere; sic et qui existimantur dii, postquam nonnullorum corporibus obrepere, ac deinde opinionem presentiae suae per somnia fecere, in publicum eos prodire jubent, ac omnibus spectantibus, cum rebus mundanis potiri fuerint, ab aegris avolant, et morbo, quem inflixerant, deleto, hominem pristinae valetudini restituunt.

19. Pravae cupiditates fidem conciliant demonum operationibus et praedictionibus. — Caeterum vos qui haec non perspicitis, a nobis, qui perspicimus, discite. Qui mortem a vobis contemni et animum nihil extra se quaerentem exerceri dicitis (vestri enim philosophi tantum absunt ab hoc studio, ut quotannis nonnulli a Romanorum rege sexcentos aureos accipiant, nullam ad rem utilem, sed ne gratis barbaram promissam gerant. Crescens quidem ille, qui in magna urbe nidum posuerat, puerorum amore superabat omnes, et omnino pecuniae studio attentus erat. Iste autem mortis contemptor ita mortem metuebat, ut eam Justino, non secus ac mihi, veluti malum aliquod, machinationibus infer-

εἰλιτὶ κατακολουθῆς, aut Reg. 2, κατακολουθεῖς. Fronto Duceus κατακολουθήσας. Sic etiam in margine editio Tigurina. Ibidem quod legebatur in editis ἀποκαλεῖ emendatum ope codicum mss.

(71) Ἀρσταις. S. Joannes Chrysostomus orat. 1 in *Judaeos* dicit de daemonibus: *Insiitari sciunt ac nocere, non mederi*; sed tamen etiamsi Deo permitteente aliquando medeantur, quemadmodum homines, nimirum adhibitis medicamentis; in hoc comparat eos cum latronibus, qui pueris interdum bellaria, placentas, astragalos porrigunt, quibus inescatos libertate ac vita ipsa privant. Vid. Athenag. *Apol.*, n. 23 et 27.

(72) Μισθοῦ. Sic mss. codices et Tigurin. Aliae editiones μισθῶ.

(73) Καὶ τὴν ἀντάρκειαν ἀσχεῖν. Haec verba sic reddenda: *et frugalitatem exerceri*. Hanc frugalitatem Tatianus n. 9 sic exprimit: Πένης δὲ καὶ ὁ μετριώτατος τῶν καθ' ἑαυτὸν ἐφιέμενος εὐμαρέστερον περιγίνεται. *Ex Addendis et emendatis.*

(74) Ἀποδέουσι. Sig. Reg. secundus, licet supra lineam Editi ἀποδέουσι.

(75) Ἐτησίους χρυσοῦς. Lucianus in *Eunucho* non longe a primordio sic loquitur: Συντέταχται μὲν, ὦ Πάμφιλε, ὡς οἶσθα, ἐκ βασιλέως μισθοφοράτις, οὐ φαῦλη, κατὰ γένη τοῖς φιλοσόφοις, Στωϊκοῖς λέγω καὶ Πλατωνικοῖς καὶ Ἐπικουρείοις, ἐτι καὶ τοῖς ἐκ τοῦ Περιπάτου, τὰ ἴσα τούτοις ἄπασιν. Ἔδει δὲ ἀποθανόντος αὐτῶν τινὸς ἄλλον ἀντικαθίστασθαι, δοκιμασθέντα ψήφω τῶν ἀρίστων· καὶ τὰ ἄλλα οὐ βοεῖη τις ἦν, κατὰ τὸν ποιητὴν, οὐδ' ἱερῆτον, ἀλλὰ μύριαι κατὰ τὸν ἑναυτὸν ἐφ' ὅτῳ συνείηαι τοῖς νέοις. *Scis, Pamphile, salarium, idque non exiguum, ab imperatore constitutum fuisse singulis generibus philosophorum, puta Stoicis, Platonis, Epicureis, et Peripateticis, unicuique sectae praemium aequale. Caeterum demortuo ex his quopiam, alius in ejus locum subrogandus, optimatam calculis probatus. Praemium autem non pellis bubula juxta poetam, neque porcellus: sed in singulos annos decem milia nummorum, quos accipiunt ut doceant juventutem.*

νες, τέχνη δὲ τοὺς ἀνθρώπους ἀλχμαλωτεύουσι. Καὶ ὁ θαυμασιώτατος Ἰουστίνος ὀρθῶς ἐξεφώνησεν εἰκέναι τοὺς προειρημένους λησταῖς (71). Ὅσπερ γὰρ ἐκείνοις ἔθος ἐστὶ ζωγεῖν τινας, εἶτα τοὺς αὐτοὺς μισθοῦ (72) τοῖς οἰκέλοις ἀποκαθίσταν· οὕτω καὶ οἱ νομιζόμενοι θεοὶ τοῖς τιμῶν ἐπιφοιτῶντες μέλεσιν, ἔπειτα δι' ὄνειρῶν τὴν εἰς αὐτοὺς πραγματευόμενοι δόξαν, δημοσίᾳ τε τοῖς τοιούτοις προτέναι κελεύσαντες, πάντων ὀρώντων, ἐπειδὴ τῶν ἐγκοσμίων ἀπολαύσωσιν, ἀποπτάμενοι τῶν καμνόντων, ἦν ἐπραγματεύσαντο νόσον περιγράφοντες, τοὺς ἀνθρώπους εἰς τὸ ἀρχαῖον ἀποκαθιστῶσιν.

19. Ὑμεῖς δὲ, τούτων οὐκ ἔχοντες τὴν κατάληψιν, παρ' ἡμῶν τῶν εἰδῶτων ἐκπαιδεύεσθε. Λέγοντες θανάτου καταφρονεῖν καὶ τὴν αὐτάρκειαν ἀσχεῖν (73) (οἱ γὰρ παρ' ὑμῖν φιλόσοφοι τοσοῦτον ἀποδέουσι (74) τῆς ἀσκήσεως, ὥστε παρὰ τοῦ Ῥωμαίων βασιλέως ἐτησίους χρυσοῦς (75) ἑξακοσίους λαμβάνειν τινας εἰς οὐδὲν χρήσιμον, ὅπως μὴδὲ τὸ γένειον δωρεὰν καθιέμενον αὐτῶν ἔχωσι. Κρίσσης οὖν ὁ ἐνεσοττεύσας τῇ μεγάλῃ πόλει (76), παιδοραφεῖα μὲν πάντας ὑπερήνευγεν, φιλαργυρία δὲ πάνυ προσεχῆς ἦν. Θανάτου δὲ ὁ καταφρονῶν (77) οὕτως αὐτὸν ἐδεδίει τὸν θάνατον, ὡς καὶ Ἰουστίνον, καθάπερ καὶ ἐμὲ, οὐς κακῶ (78) τῷ θανάτῳ περιβαλεῖν (79) πραγματεύεσθαι, διότι, κηρύττων τὴν ἀλήθειαν, λίγους καὶ ἀπατεῦνας

(76) *Τῇ μεγάλῃ πόλει.* Gesnerus ac ipse etiam Fronto Duceus Megalopolim a Tatiano designari arbitrati sunt. Melius Rufinus et Christophorus *magnam civitatem* interpretantur in *Hist. eccles.* Eusebii, qui hunc Tatiani locum citat lib. iv, cap. 16. Romam ita appellari a Tatiano perspicuum est, tum ex minore Justinii *Apologia*, tum hoc ipso ex loco, ubi in Justinum, quem Romae passum esse constat, Crescentis insidias commemorat Tatianus. Eodem modo Romam designat Porphyrius lib. ii *De abst. animal.*, p. 226, ubi sic loquitur: Ἄλλ' ἐτι καὶ νῦν τίς ἀγνοεῖ κατὰ τὴν μεγάλῃν πόλιν τῆ τοῦ Λατταρίου Διδῆς ἑορτῆ σφαζόμενον ἀνθρώπων; *Sed etiam nunc quis nescit in magna urbe die festo Jovis Latiarum hominem mactari?* Sic etiam Roma appellatur apud Theodoret. in epistola Concilii Constantinopolitani, addito tamen Romae proprio nomine. Interdum id nomen defertur aliis urbibus, ut Alexandriae apud Evagrium lib. ii, cap. 4, Thebis apud Synesium *De Provid.* p. 94; Constantinopoli in epistola modo citata et apud S. Joannem Chrysost. or. 17 *ad Antioch.* et in epist. Attici *ad Cyrillum*, et apud Pallad. *Vit. S. Chrysost.* p. 85, et Photium *Not. can.* cap. 2, tit. 8.

(77) Ὁ καταφρονῶν. Legitur: Ὁ καταφρονεῖν συμβουλευῶν οὕτως αὐτὸς ἐδεδίει τὸν θάνατον apud Euseb. *Hist.* l. iv, c. 16.

(78) Καὶ ἐμὲ οὐς κακῶ. Legendum ὡς κακῶ *jamdudum monuere interpretes Tatiani.* Codex Joan. Fris. οἶον κακῶ. Sic habet Eusebius ὡς καὶ Ἰουστίνον, καθάπερ μεγάλῳ κακῶ, τῷ θανάτῳ. Videtur Eusebius de industria illud καὶ ἐμὲ omisisse, quia nihil conducebat illius proposito. Probat enim ex hoc testimonio Justinum insidiis a Crescente structis occisum fuisse; quod idem Tatiano non evenit. Sed tamen retinendas esse has voces non solum ex codicum mss. consensu declaratur, sed etiam ex his quae sequuntur: *Quosnam autem philosophorum, nisi nos solos, insectari solebat?* Fuit ergo periculorum Justinii socius Tatianus, quamvis mortem magno suo malo tunc effugerit.

(79) Περιβαλεῖν. Angl. περιλαβεῖν.

τοὺς φιλοσόφους συνήλεγεν (80). Τίνας δὲ ἂν καὶ διώξαι τῶν φιλοσόφων, εἰ μὴ μόνους (81) ἡμᾶς ελωθεν; εἰ φατὲ μὴ δεῖν δεδιέναι τὸν θάνατον, κοινωῦντες ἡμῶν τοῖς δόγμασι, μὴ διὰ τὴν ἀνθρωπίνην δοξομανίαν (82), ὡς Ἀνάξαρχος, ἀποθνήσκετε· χάριν δὲ τῆς τοῦ Θεοῦ γνώσεως (83), τοῦ θανάτου καταφρονηταὶ γένησθε. Κόσμου μὲν γὰρ ἡ κατασκευὴ καλὴ, τὸ δὲ ἐν αὐτῷ πολίτευμα φαῦλον· καὶ καθάπερ ἐν πανηγύρει θεατροσκοπούμενους ἐνεστὶν ἰδεῖν τοὺς οὐκ εἰδότας τὸν Θεόν. Τί γὰρ ἐστὶ μαντική; τί δὲ ἐπ' αὐτῆς πεπλήνησθε; Τῶν ἐν κόσμῳ πλεονεξιῶν ἐστὶ σοὶ διάκονος. Πολεμεῖν θέλεις, καὶ τὸν Ἀπόλλω σύμβουλον τῶν φόνων λαμβάνεις. Κόρην ἀρπάσαι θέλεις, καὶ τὸ δαιμόνιον σοὶ συναγωνισσασθαι προαιρή. Νοσεῖς διὰ σεαυτὸν, καὶ, ὡσπερ Ἀγαμέμνων δέκα συμφράδμονας, εἶναι θέλεις μετὰ σεαυτοῦ θεοῦς. Πιούσα τις ὕδωρ (84) μαίνεται, καὶ διὰ λιθάνων (85) ἐκφρων γίνεται, καὶ σὺ τὴν τοιαύτην μαντεύεσθαι λέγεις. Προγνώστης ὑπῆρχεν ὁ Ἀπόλλων καὶ τῶν μαντευομένων διδάσκαλος· ἐπὶ τῆς Δάφνης ἑαυτὸν ἐφέυστο. Δρῦς, εἰπέ μοι, μαντεύεται, καὶ πάλιν θρηῖδες προαγορεύουσι; Σὺ δὲ τῶν ζώων καὶ φυτῶν ἐλάττων ὑπάρχεις; Καλὸν ἄρα σοὶ γενέσθαι ξύλω μαντικῷ (86), καὶ τῶν ἀεροφροτῶν τὴν πῆσιν λαμβάνειν. Ὁ ποιῶν σε φιλάργυρον, οὗτος καὶ περὶ τοῦ πλουτεῖν σοὶ μαντεύεται. Στάσεις καὶ μάχας ὁ ἐγείρων, καὶ περὶ τῆς ἐν πολέμῳ νίκης προαγορεύει. Τῶν παθῶν ἂν ὑπάρχεις ἀνώτερος (87), τῶν ἐν τῷ κόσμῳ πάντων καταφρονήσεις. Τοιούτους ἡμᾶς ὄντας μὴ ἀποστύγησθε, ἀλλὰ παραιτησάμενοι τοὺς δαίμονας Θεῶ τῷ μόνῳ κατακολουθήσατε. Πάντα ἐπ' αὐτοῦ, καὶ χωρὶς αὐτοῦ γέγονεν οὐδὲ ἐν. Εἰ δὲ ἐστὶν ἐν τοῖς φρομένοις καὶ δηλητήριον, τοῦτο διὰ τὸ ἐνάμαρτον ἡμῶν ἐπισυμβέβηκεν. Ἐγὼ δεῖκνυεῖν τὴν τούτων εἰκόνα· μόνον (88)· ὑμεῖς κατακούσατε, καὶ ὁ πιστεύων ἐπαγκώσεται.

¹ Joan. 1, 3.

(80) *Συνήλεγεν*. Euseb. ἐξήλεγεν. Nicephorus et codices Colbertini Eusebii cum uno ex Regiis perantiquo habent ut Tatianus.

(81) *Μόνους*. Ita mss. codices et Fronto Duceus. Aliæ editiones νόμους.

(82) *Δοξομανίαν*. Jam antea emendavimus vulgatam lectionem *δοξημανίαν*, quæ cum iterum hic occurreret, visa est emendanda, quamvis in codicibus mss. et editis exstet, excepto cod. Angl. et edit. Front. Ducei.

(83) *Τῆς τοῦ Θεοῦ γνώσεως*. Horum verborum non is videtur esse sensus, ut mortem Dei cognitionis comparandæ causa spernamus, sed ut eam pro fide libenter oppetamus. Dei enim cognitio idem interdum sonat apud Tatianum ac fides quæ per charitatem operatur. Anima Dei cognitione instructa n. 43 idem est ac anima quæ Spiritum sanctum accepit.

(84) *Πιούσα τις ὕδωρ*. Lucianus in *Bis accusato* *populo Delphis esse necesse est : paulo post Colophonem cursu petit : inde et Xanthum transit, postea Clarum currendo contendit, deinde Delum aut Branchidas, denique quocunque rates sacrum laticem potis, manducata lauro et conussio tripode venire jubet : καὶ ὄλωσ' ἔθθα ἂν ἡ πρόδιαντις πιούσα τοῦ ἱεροῦ νάματος καὶ μασησαμένην ἀόφνης καὶ τὴν τρίποδα διασυσταμένην κελεύη παραίναί. Narrat Cornelius Tacitus ad annum 771, apud Clarium Apollinem, non feminam ut apud Delphos, sed certis e familiis et*

A re conatus sit, quia veritatem prædicans gulæ et fraudis philosophos arguebat. Quosnam autem philosophorum, nisi nos solos insectari solebat?) si mortem metuendam non esse dicitis, decretis nostris consentientes; ne mortem, ut Anaxarchus, propter insanum hominum laudis amorem appetatis, sed propter Dei cognitionem, contemptores mortis efficiamini. Mundi enim constructio præclara, sed prava in eo vivendi ratio; ac videre est eos, qui Deum ignorant, tanquam in solenni conventu admiratione et plausu excipi. Quid enim est divinatio; cur ab ea decipimini? Ministra est tibi vigentium in mundo cupiditatum. Vis bellum gerere, et Apollinem consiliarium cædium capis. Vis rapere virginem, et dæmonem tibi optas auxilio venire. Ægrotas per te ipse, et ut Agamemnon decem consiliarios, ita deos tibi cupis adesse.

261 Quædam furit aqua pota, et adhibito thure amens sit : hanc tu vaticinari dicis. Præscius erat futurorum Apollo et vaticinantium magister : se ipse in Daphne frustratus est. Quercus, dic mihi, divinat, rursusque aves futura prænuntiant? Tu vero animalibus et plantis ignobilior es? Præclarum tibi erat fieri lignum præsagum et avium volatum sumere. Qui te facit avarum, idem et de re facienda vaticinatur. Qui seditiones et pugnas excitat, idem et de belli victoria prædicat. Si perturbationes animi viceris, omnia quæ in mundo sunt contemnes. Cuncta simul, nolite nos odio prosequi, sed dæmonibus rejectis, solum Deum sectamini : *Omnia per ipsum facta sunt, et sine ipso factum est nihil*². Si quid autem veneni est in his quæ nascuntur, id propter peccatum nostrum supervenit. Horum imaginem demonstrare licet; tantum vos auscultate, et qui credit intelliget.

ferme Mileto accitum sacerdotem, hausta fontis arcani aqua edere responsa versibus. Vid. Greg. Nyss. *contra falsum, Vit. Apollonii lib. vii*, Porphyrium in epistola *ad Anebonem*, ubi videtur a Luciano dissentire. Nam Clarium quidem sacerdotem ait, epota aqua, in exstasim rapi; at Pythiæ id evenire, dum insidet cuidam orificio; in Branchidis autem prophetissam id assequi, dum vaporibus ex aqua manantibus perfunditur.

(85) *Διὰ λιθάνων*. Legimus apud Dionem Cassium, pag. 42, exstitisse Apolloniæ oraculum quoddam, ubi ex thure in ignem injecto futura prænoscebantur. Ejusmodi oraculis operam videntur dedisse, qui a Cyrillo Alex. vi, in *Jul.*, p. 198, vocantur ἐμπυρομάντιες.

(86) *Ξύλω μαντικῷ*. S. Hieronymus in illud Osee iv : *Populus meus in ligno suo interrogavit, et baculus ejus annuntiauit ei*, sic loquitur : *Propheta quasi stupens et mirabundus eloquitur : Populus meus, qui quondam meo vocabatur nomine, lignum interrogavit et virgas; quod genus divinationis Græci ῥαβδομαντείας vocant. Unde in Ezechiele legimus (c. xxv) quod virgas suas miscuerit Nabuchodonosor contra Ammon et Jerusalem, et exierit virga contra Jerusalem*. Vid. Cyrill. Alexand. in eundem Osee locum.

(87) *Ἀνώτερος*. Deest in Reg. 2, ubi ad marg. κρείττων.

(88) *Μόνον*. Anglicanus codex et edit. Tigur. pro hac voce habent *μῦαν*.

20. *Pharmacis curati grates Deo agere debemus, A et materia spreta alas Spiritus quærere.* — Etiam si te pharmacis cures, quod quidem tibi ad indulgentiam concedo, oportet tamen ut testimonio tuo rem Deo assignes. Trahit enim nos adhuc mundus, et materiam propter imbecillitatem quæro. Alæ enim erant animæ Spiritus sanctus, quem cum peccando projecisset, volavit instar pulli et humi cecidit; cœlesti autem convictu delapsa inferiorum commercium appetivit. Transmigrarunt dæmones, primi homines ejecti sunt; ac isti quidem e cœlo detrusi, hi autem e terra, non ista quidem, sed hoc rerum ornatu præstantiore. Deinceps oportet ut, antiquæ conditionis desiderio commoti, quidquid obstat removeamus. Non enim infinitum est cœlum, o bone, sed finitum, et terminis circumscriptum. B Supra illud autem sæcula præstantiora, quæ tempestatum, ex quibus varii morbi nascuntur, vicissitudinem nesciunt, sed temperie omni prædita diem perpetuum ac lumen nostris hominibus inaccessum. Qui autem terræ descriptiones elaboraverunt, ii quantum homini fas erat, regiones descripserunt; sed cum non haberent quod de iis, quæ ultra sunt, dicerent, propterea quod 262 invisi non possint, maris æstus causati sunt, et quod marium aliud alga, aliud luto plenum sit, et locorum alia torrida, alia frigida et gelu concreta. Nos autem quæ a vobis ignorantur per prophetas didicimus; qui quidem cum certo tenerent corpus simul cum anima indumentum cœlestis mortalitatis C immortalitatem adepturum, plurima cæteris animabus abscondita prænuntiabant. Potest autem quisquis nudus est hoc ornamentum consequi et ad veterem cognationem redire.

21. *Cum doctrina Christianorum de Deo sub hominis forma nato comparatur doctrina Græcorum de diis.* — Non enim desipimus, o Græci, nec nugæ prædicamus, Deum sub hominis forma natum nuntiantes. Qui nobis convicium facitis, fabulas ve-

(89) *Προσάπτειν σὲ δεῖ.* Postremam vocem addidimus ex Regiis codicibus, et Angl. et Tigur.

(90) *Ἐτι καθέλκει.* Sic Reg. 4, Angl., Fronto Duceus, et ad marg. edit. Tigurina. Aliæ editiones ἐπι-καθέλκει.

(91) *Μετωκίσθησαν.* Ad marginem Regii primi legitur hoc scholium: Κατ' ἐξουσίαν διδασκαλικῶς, D οὐκ ἐπιδεικτικῶς ταῦτα.

(92) *Τὰ δὲ ὑπὲρ τούτων.* Nempe οὐρανόν, ex quo patet hac voce non cœlum a Tatiano intelligi, ut Valesius existimavit, not. in Euseb., p. 259, sed orbem terrarum. Agit enim hic de paradiso, quem in terra longe præstantiore, quam hæc nostra est, situm fuisse pronuntiat. Sed cum id difficile ad credendum videri posset, ultra eas regiones, quæ nobis cognitæ sunt, alias esse longe meliores contendit, ac testimonio utitur geographorum, qui, ut observat Duceus, solebant teste Plutarcho *Vit. Thes.* ad marginem tabularum adnotare: Τὰ δὲ ἐπέκεινα θίνες ἄνδρῳ καὶ θηριώδεις, ἢ πηλὸς αἰδῶνης, ἢ Σκυθικὸν χρῶς, ἢ πέλαγος πεπηγός. Tota ergo Tatiani disputatio hujus orbis terrarum finibus continetur, ac proinde illud τὰ δὲ ὑπὲρ τούτων idem valet ac τὰ δὲ ἐπέκεινα, quod paulo post sequitur, ac de regionibus ultra eas, quæ nobis cognitæ sunt,

20. Κἀν θεραπεύσθε φαρμάκοις, κατὰ συγγνώμην ἐπιτρέπω σοι· τὴν μαρτυρίαν προσάπτειν σὲ δεῖ (89) τῷ Θεῷ. Κόσμος γὰρ ἡμᾶς ἐτι καθέλκει (90), καὶ δι' ἀτόνιαν τὴν ὕλην ἐπιζητῶ. Πτέρωσις γὰρ ἡ τῆς ψυχῆς τὸ Πνεῦμα τὸ τέλειον, ὅπερ ἀπορρίψασα διὰ τὴν ἁμαρτίαν, ἐπητ ὡσπερ νεοσῶς, καὶ χαμαιπετῆς ἐγένετο· μεταδῶσα δὲ τῆς οὐρανίου συνουσίας, τῶν ἐλαττόνων μετουσίαν ἐπεπόθησεν. Μετωκίσθησαν (91) οἱ δαίμονες, ἐξωρίσθησαν οἱ πρωτόπλαστοι· καὶ οἱ μὲν ἀπ' οὐρανοῦ κατεβλήθησαν, οἱ δὲ ἀπὸ γῆς μὲν, ἀλλ' οὐκ ἐκ ταύτης, κρείττονος δὲ τῆς ἐνταυθοῖ διακοσμήσεως. Καὶ χρῆ λοιπὸν ἡμᾶς, ἐπιποθήσαντας τὸ ἀρχαῖον, παραιτήσασθαι πᾶν τὸ ἐμποδῶν γινόμενον. Οὐκ ἔστι γὰρ ἀπειρος ὁ οὐρανός, ὡς ἄνθρωπε, πεπερασμένος δὲ, καὶ ἐπὶ τέρματι. Τὰ δὲ ὑπὲρ τούτων (92), αἰῶνες οἱ κρείττονος, οὐ μεταβολὴν ὠρῶν ἔχοντες, δι' ὧν ποικίλαι νόσοι καθίστανται, πάσης δὲ εὐκрасίας μετεilhφότες ἡμέραν ἔχουσι διαμένουσαν, καὶ φέγγος τοῖς ἐντεῦθεν ἀνθρώποις ἀπρόσιτον. Οἱ μὲν οὖν τὰς γεωγραφίας ἐκποθήσαντες, μέχρις ἢ δυνατὸν ἀνθρώπου, τῶν χωρίων τὴν ἀναγραφὴν ἐποιήσαντο. Τὰ δὲ ἐπέκεινα λέγειν οὐκ ἔχοντες διὰ τὸ ἀδύνατον τῆς θεωρίας, ἀμπώτεις (93) ἠτιάσαντο, καὶ θαλασσῶν τὴν μὲν πρᾶσιδῆ, τὴν δὲ πηλώδη· τόπων δὲ, τῶν μὲν τὸ ἐκπυρον, τῶν δὲ τὸ ψυχρὸν καὶ διαπεπηγός. Ἡμεῖς δὲ τὰ ὑπ' ὡμῶν ἀγνοούμενα διὰ προφητῶν μεμαθήκαμεν· οἵτινες ἅμα τῇ ψυχῇ πεπεισμένοι, ὅτι πνεῦμα τὸ οὐράνιον ἐπένδυμα τῆς θνητότητος τὴν ἀθανάσιαν (94) κεκτήσεται, τὰ ὅσα μὴ ἐγίνωσκον αἱ λοιπαὶ ψυχαί, προύλεγον. Δυνατὸν δὲ παντὶ γυμνητεύοντι κτήσασθαι τὸ ἐπικόσμημα, καὶ πρὸς τὴν συγγένειαν τὴν ἀρχαίαν ἀναδραμεῖν.

21. Οὐ γὰρ μωραίνομεν, ἄνδρες Ἕλληνες, οὐδὲ λήρους ἀπαγγέλλομεν, θεὸν ἐν ἀνθρώπου μορφῇ γεγονέναι καταγγέλλοντες. Οἱ λοιδοροῦντες ἡμᾶς συγκρίνατε τοὺς μύθους ὡμῶν τοῖς ἡμετέροις διηγήμασι. Δητιφοβος, ὡς φασιν, ἦν ἡ Ἀθηνᾶ διὰ τὸν Ἐκτορα,

repositis accipi debet. Cæterum non soli Tatiano ejusmodi ultra Oceanum regiones placuerunt. Notum enim est omnibus illud S. Clementis in epist. 1 ad Cor., cap. 20: Ὁκεανὸς ἀνθρώποις ἀπέραντος καὶ οἱ μετ' αὐτὸν κόσμοι. *Oceanus hominibus impermeabilis et qui post ipsum sunt mundi.* Vide adnotationem Cotelerii in hunc S. Clementis locum. In Platonis testimonio, quod citatur ab Athenagora, *Apol.*, n. 4, οὐρανός idem sonat ac κόσμος, et cum mundus sæpe orbem terrarum significet, videtur id Tatianum adduxisse, ut οὐρανόν eodem sensu usurparet. Huc ergo redit tota illius sententia: mundus noster non est infinitus, sed nostræ ignoratoni tribuendum, si remotiores illius terminos non deprehendimus. Mox cod. Joan. Tres. ἐν τέρματι.

(93) *Ἀμπώτεις.* Ita Reg. 4, et Front. Editi ἀμπώτεις.

(94) *Τὴν ἀθανάσιαν.* Hæc desunt in codice Anglicano, nec leguntur in Regio 4, nisi ad marginem, ac forte e margine in textum venerunt. Nullus autem dubito quin hoc loco legendum sit, ut in interpretatione expressi σῶμα, non vero Πνεῦμα. Non enim Spiritus sanctus, sed corpus cum anima induet immortalitatem.

καὶ χάριν Ἀδμήτου Φαίδος ἀκείρεσθης (95) τὰς εἰ-
λίπδας βουῖς ἐποιμαίνε, καὶ πρὸς οὐτὴν ἀφικνεῖται πρὸς
τὴν Σεμέλην ἢ τοῦ Αἰδὸς γαμετή. Τοιαῦτα δὲ μελε-
τῶντες, πῶς ἡμᾶς διαγελᾶτε; Τέθνηκεν ὑμῶν ὁ
Ἀσκληπιὸς, καὶ ὁ τὰς πεντήκοντα παρθένους μίξ-
νυκτι Θεσπιάσι (96) διακορεύσας, βορᾶ πυρὸς ἑαυτὸν
παρὰ τοῦ, οἴεται. Προμηθεὺς τῷ Καυκάσῳ προσαρ-
τηθεὶς, τιμωρίαν χάριν τῆς εἰς ἀνθρώπους εὐεργε-
σίας ὑπήνεγκεν. Φθονερὸς ὁ Ζεὺς καθ' ὑμᾶς (97), καὶ
κρύπτει τὸν ὄνειρον (98) τοῖς ἀνθρώποις βουλόμενος
ἀπώλυσθαι. Διόπερ ἀποβλέψαντες πρὸς (99) τὰ οἰκεῖα
ἀπομνημονεύματα, κἂν ὡς ὁμοίως μυθολογοῦν-
τας (1) ἀποδέξασθε. Καὶ ἡμεῖς μὲν οὐκ ἀφραίνομεν,
ρῆναφα δὲ τὰ ὑμέτερα. Γένεσιν ἂν λέγητε θεῶν,
καὶ θνητοῦς αὐτοῦς ἀποφανείσθε. Διὰ τί γὰρ οὐ κῦει
ἦν ἢ Ἥρα; Πότερον γεγήρακεν; ἢ τοῦ μινύσαντος
(2) ὑμῖν ἀπορεῖτε; Πείσθητέ μοι νῦν, ὦ ἄνδρες Ἑλ-
ληνες, μηδὲ τοὺς μύθους; μηδὲ τοὺς θεοὺς ὑμῶν ἀλ-
ληγορήσητε. Κἂν γὰρ τοῦτο πράττειν ἐπιχειρήσητε,
θεότης ἢ καθ' ὑμᾶς ἀνήρηται καὶ ὄψ' ὑμῶν (3). Οἱ
γὰρ τοιοῦτοι παρ' ὑμῖν ὄντες οἱ δαίμονες, ὅποιοι καὶ
λέγονται, φαῦλοι τὸν τρόπον εἰσίν ἢ μεταγενομένοι
πρὸς τὸ φυσικώτερον, οὐκ εἰσιν οἶοι καὶ λέγονται.
Σέβειν δὲ τῶν στοιχείων τὴν ὑπόστασιν, οὔτ' ἂν πει-
σθεῖν, οὔτ' ἂν πείσαιμι τὸν πλησίον. Καὶ Μητροδώ-
ρος δὲ ὁ Λαμψακηνὸς, ἐν τῷ περὶ Ὀμήρου ἱαν εὐ-
ήθως διελεκεται, πάντα εἰς ἀλληγορίαν μετὰ γων. Οὕτε
γὰρ Ἥραν, οὔτε Ἀθηνᾶν, οὔτε Δία τοῦτ' εἶναι φη-
σιν, ὅπερ οἱ τοὺς περιβόλους αὐτοῖς καὶ τεμένη καθ-
ῶρίζαντες νομίζουσι· φύσεως δὲ ὑποστάσεις καὶ
στοιχείων διακοσμήσεις. Καὶ τὸν Ἐκτορα δὲ, καὶ
τὸν Ἀχιλλεῖα δηλαδὴ, καὶ τὸν Ἀγαμέμνονα, καὶ πάν-
τας ἀπαξιαπλῶς Ἑλληνας τε καὶ βαρβάρους σὺν τῇ
Ἑλένῃ καὶ τῷ Πάριδι τῆς αὐτῆς φύσεως ὑπάρχον-
τας, χάριν οἰκονομίας ἐρεῖτε (4) παρρησιῶσθαι, οὐδε-

(95) Ἀκείρεσθης. Joannis Frisii codex : ἀκείρεσθης.

(96) Θεσπιάσι. Non immerito castigavit Fronto
Ducæus hanc Gesneri interpretationem : *Qui Thespi-
i filias quinquaginta violavit*. Illud enim Θεσπιάσι
locum, ubi gesta res esse, necessario designat. Præ-
terea, ut idem observat Ducæus, Thespii filias hoc
stuprum passas esse testantur Pausanias in *Bæotici-
is*, Athenæus lib. xiii, Clemens in *Protrept.*, Ar-
nobius lib. iv. His adjungi potest Gregorius Naz.
orat. 3, p. 108. Favet tamen Gesneri sententiæ Dio-
dorus Siculus, qui testatur *Thespiam Atheniensem*
Erechthei filium, cum quinquaginta filias ex diversis
*mulieribus genuisset, easque omnes ex Herculis com-
plexu prolem suscipere vehementer optaret, eum ad*
solemne quoddam sacrificium invitasse, eidemque
magnifice admodum et laute excepto singulas seorsim
*submississe. Illum autem cum omnibus una eadem-
que nocte congressum, eorum qui Thespiadæ vocan-
tur patrem effectum esse*. Addit ex his Thespiadis
duos Thebis mansisse, septem vero in urbe Thes-
piarum, δημότους fuisse, eorumque posteros per-
diu urbis principes fuisse.

(97) Καθ' ὑμᾶς. Sic Regius 1, et edit. Tigurina.
Aliz editiones καθ' ἡμᾶς.

(98) Κρύπτει τὸν ὄνειρον. Frustra auctor Edi-
tionis Oxon. ὄνειρον hic poni putat pro ὄνηρον, auxi-
liatorem. Respicit Tacitanus ad librum secundum
Iliadis, ubi Jupiter dicitur Agamemnoni somnium
perniciosum, ὄλον ὄνειρον, misisse, ut *Achillem*
honore afficeret, ac multos perderet apud naves Achii-

stras conferte cum nostris narrationibus. Deiphor-
bus erat, ut ferunt, Minerva propter Hectorem, et
in gratiam Admeti intonsus Apollo flexipedes bo-
ves pascebat; anusque venit ad Semelem Jovis
conjug. Qui talia excolitis, quomodo nos irridetis?
Obiit Æsculapius vester, et qui quinquaginta virgines
una nocte Thespiis violavit, cum se voraci flamma
tradidisset, vitam reliquit. Prometheus Cauca-
so affixus pœnas ob collatum in homines benefi-
cium persolvit. Jupiter secundum vos invidus est et
somnia hominibus abscondit, eos perire volens.
Quapropter propria monumenta intuentes, saltem
nos, ut similia fabulantes, approbate. Ac nos qui-
dem non desipimus: vestra autem meræ sunt nugæ.
Si generationem deorum memoratis, etiam
mortales eos declaratis. Cur enim nunc Juno non
prægnat? Utrum consenuit, an deest qui vobis nun-
tium afferat? Credite nunc mihi, o Græci, nec fabu-
las, nec deos vestros ad allegoriam trahite. Nam si
id facere tentetis, vestra etiam a vobis numina
evertuntur. Vel enim dæmones improbis sunt mor-
ribus, si tales sunt quales apud vos dicuntur; vel
si transferuntur ad naturam, non ii sunt qui di-
cuntur. Equidem ad colendam elementorum natu-
ram nec adducar ipse, nec quemquam adduxerim.
Metrodorus autem Lampsacenus in libro *De Home-
ro* stolidè prorsus disseruit, omnia ad physiologi-
am revocans. Nam nec Junonem, nec Minervam,
nec Jovem id esse dicit quod existimant, qui
ædes illis et templa constituerunt, sed naturæ par-
tes et elementorum dispositiones. Hectorem etiam
et Achillem et Agamemnonem, ac omnes omnino
Græcos et barbaros cum Helena et Paride, ad 263
eamdem naturam referri dicetis, et artis ac dispen-
sationis causam introductos fuisse, cum prædictorum

vorum. Sic Somnium jussu Jovis alloquebatur Aga-
memnonem:

Θωρήξαι σε κέλευσε καρηχομόωντας Ἀχαιοὺς,
Πανσυδίῃ νῦν γὰρ κεν ἔλοις πόλιν εὐρυάγυιαν
Τρώων.

*Armare te jussit comatos Achivos omnibus copiis :
nunc enim capies civitatem latos vicos habentem
Trojanorum*. Agamemnon cum ambigam illam
vocem πανσυδίῃ minus intelligeret, quæ, ut obser-
vat Synesius *De insomn.*, p. 149, Achillem et Myr-
midonum phalangem complectebatur, stulte der-
lusus est, quasi urbem primo impetu sine Achillis
auxilio capturus.

(99) Πρὸς. Reg. 2 et Fris. εἰς.

(1) *Μυθολογοῦντας*. Fronto Ducæus addit ἡμᾶς.

(2) *Μινύσατος*. Legendum putat H. Stephanus
μινύσαντος.

(3) Καὶ ὄψ' ὑμῶν. Sic Ducæus, cui favent Regii
codices, nisi quod habent ὄψ' ἡμῶν καὶ ὄψ' ὑμῶν.
Aliz editiones καὶ ὄψ' ἡμῶν. Mox leg. ἢ γὰρ τοιοῦτο.

(4) *Ἐρεῖτε*. Itaq̄ codex Anglicanus, Tigur. et Du-
cæus. Alii ἐρεῖτε, nempe Achillem et omnes Græ-
cos, Hectorem et omnes barbaros, Metrodorus, si
secum constet, pariter asseverabit nullos existisse.
Sed majus legere ἐρεῖτε. Monitis paulo ante Græ-
cis ne fabulas suas ad physiologiam trahant, nunc
demonstrat quid incommodi ex hac rerum expli-
candarum ratione consequatur. Ibidem codex Joan-
nis Frisii ἐν τῇ ποιήσει παρρησιῶσθαι. Mox Reg. 1
τῶν προεπιρημένων. Deerat articulus in editis.

hominum nullus existisset. Atque hæc quidem A animi causa protulimus; nostram enim Dei cognitionem ne conferre quidem fas est cum iis, qui in materia et luto volutantur.

22. *Solemnes ludi Græcorum et histriones exagitantur.* — Quales enim sunt disciplinæ vestræ? Quis non rideat solemnes vestros et publicis peractos sumptibus ludos, qui pravorum dæmonum occasione celebrati, homines in ignominiam impingunt? Vidi sæpenumero quemdam, et cum viderem miratus sum, et postquam miratus sum contempsi, ut qui: alius sit intus, foris autem id quod non est mentiat. Hunc, inquam, vidi luxu valde diffluentem, et mollitie omni fractum, ac modo oculis rutilantem, modo manus huc et illuc versantem et luto vultu insanientem, et nunc Veneri, nunc Apollini similem; unum omnium deorum accusatorem, superstitionis compendium, vituperatorem actionum heroicarum, cædium histrionem, adulterii monstratorem et avaritiæ, cynædorum doctorem, occasionem sententiarum capitalium; eundem tamen ab omnibus laudatum. Ego autem illum omnia mentientem, ejusque impietatem et studia, ac totum

(5) *Ὡς περ ἐπὶ ὑποθέσεως.* Male Gesnerus, *argumento sermonis invitati.* Paulo ante comparaverat res Christianorum cum ethnicorum rebus dicendo: *Propria intuentes monumenta, saltem nos ut similia fabulantes approbate.* Inde adductus est ut Metrodori nugas referret. Ne cui ergo videretur seriam comparationem instituisse inter res adeo dissimiles, declarat se hæc dixisse tanquam ex hypothesi, id est supponendo, at minime statuendo aut concedendo res Christianas cum Græcis posse conferri.

(6) *Τοῖς εἰς ὕλην.* Articulus additus ex cod. Angl. et editione Tigurina.

(7) *Εἶδόν τινα.* Tatiani editores, et eruditi critici, in his Tillemontius, Crescentem Cynicum, jam antea notatum, iterum hoc loco describi existimant. Sed illis assentiri non possum. Nam Tatianum de mimis loqui demonstrant et quæ præcedunt, et quæ sequuntur, ac ipsa etiam instituta descriptio. Quod enim sic præfatur: *Quis non rideat solemnes ludos, id eum non de philosophis, sed de spectaculis disputaturum indicat.* Tres autem ludorum species percurrit, mimos, pugiles et gladiatores. De duobus postrenis nulla prorsus controversia; neque etiam de primis ulla supererit, si attendamus hæc verba: *Ut qui alius sit intus, foris autem id quod non est mentiat. Hunc vidi luxu valde diffluentem et mollitie omni fractum, ac modo oculis rutilantem, modo manus huc et illuc versantem, nunc Veneri, nunc Apollini similem.* Nonne hæc ad scenam necessario referenda, ubi, ut ait Tertullianus, lib. *De spect.*, cap. 10: *Quæ privata et propria sunt scenæ de gestu et flexu corporis, nam mollitiam Veneri et Libero immolant;* ubi, ut idem Apol., cap. 15, *imago dei alicujus ignominiosissimum caput et famosum vestit, et corpus impurum et ad istam artem effeminatione productum Minervam aliquam vel Herculem repræsentat.* Quod autem hunc hominem Tatianus cædium actorem et magistrum mæchandi vocat, id cum scena quadrare nemo non videt.

(8) *Λυγίζμενον.* Reg. 2, λογίζόμενον.

(9) *Διὰ πλήρης δόξης.* Quod ait Lucianus Peregrinum facie luto illita prodiisse in publicum, χρίόμενος δὲ πηλῷ τὸ πρόσωπον, id ut insigne hujus

νὸς δότος τῶν προειρημένων ἀνθρώπων. Ταῦτα δὲ ἡμεῖς προστείνεμεν ὡς περ ἐπὶ ὑποθέσεως (5) τὴν γὰρ ἡμετέραν περὶ τοῦ θεοῦ κατάληψιν οὐδὲ συγκριθεῖν ὅσιον τοῖς εἰς ὕλην (6) καὶ βόρβορον κυλινδουμένοις.

22. Οἷα γὰρ ἐστὶν ὁμῶν καὶ τὰ διδάγματα; Τίς οὐκ ἂν χλευάσοι τὰς δημοτελεῖς πανηγύρεις ὁμῶν, αἱ, προσφάσει πονηρῶν δαιμόνων ἐπιτελούμεναι, εἰς ἀδοξίαν τοὺς ἀνθρώπους περιτρέπουσιν; Εἶδόν τινα (7) πολλάκις, καὶ ἰδὼν ἐθαύμασα, καὶ μετὰ τὸ θαυμάσαι, καταφρόνησα, πῶς ἔσωθεν μὲν ἐστὶν ἄλλος, ἔξωθεν δὲ ὅπερ οὐκ ἔστι ψεύδεται, ἀβρυνόμενον σφόδρα, καὶ παντοίως διακλόμενον, καὶ τοῦτο μὲν τοῖς ὀφθαλμοῖς μαρμαρύσσοντα, τοῦτο δὲ τῷ χεῖρε λυγίζμενον (8), καὶ διὰ πηλίνης δόξης (9) δαιμονῶντα, καὶ ποτὲ μὲν ὡς Ἀφροδίτην, ποτὲ δὲ Ἀπόλλωνα γινόμενον, ἓνα κατῆγορον πάντων τῶν θεῶν (10), δεισιδαιμονίας (11) ἐπιτομήν, διάβολον τρωϊκῶν πράξεων, φόνων ὑποκριτήν, μοιχείας ὑπομνηματιστήν, θησαυρομανίας (12), κιναιδῶν παιδεύτην, καταδικαζόμενων ἀφορμὴν (13), καὶ τὸν τοιοῦτον ὑπὸ πάντων ἐπαινούμενον. Ἐγὼ δὲ αὐτὸν παρηγησάμην πάντα ψευδόμενον, καὶ τὴν ἀθεότητά, καὶ τὰ ἐπιτηδεύματα, καὶ τὸν ἀνθρώπον. Ὑμεῖς δὲ ὑπὸ τούτων συλαγω-

Cynici dementia exemplum narrat. Quare immerito eruditus Oxoniensis editor inde concludit, luteam faciem de qua hic Tatianus, Crescenti convenire. Multo aptius hac voce designatur larva ab histrionibus adhiberi solita.

(10) *Ἐνα κατῆγορον πάντων τῶν θεῶν.* Hæc theatris optime conveniunt, ubi deorum flagitia et facinora agebantur aut acta referebantur. Unde Tertullianus Apol. cap. 15: *Cætera lasciviæ ingenia etiam voluptatibus vestris per deorum dedecus operantur... Sed et histrionum litteræ omnem seditatem eorum designant,* et 1, ad Nat.: *Exinde quis non poetarum ex auctoritate principis sui in deos insolens, aut vera proferendo aut falsa fingendo? Et tragici quidem aut comici pepercerunt, ut non arumnas ac pœnas dei præferantur?* Sic etiam Lactantius lib. v, c. 20: *Qualis hæc religio aut qualis majestas putanda est quæ adorata in templis, illudatur in theatris!* Vid. Theophil. lib. iii, v. 15.

(11) *Δεισιδαιμονίας.* Quia scilicet, ut paulo ante dixit, hæc occasione pravorum dæmonum fieri solebant. Sic etiam Tertullianus *De spect.*, cap. 10, demonstrat res scenicas idololatria totas contineri, sive origo spectetur, sive apparatus, sive theatrum, quod proprie sacrarium Veneris est.

(12) *Θησαυρομανίας.* Videtur deesse καί, aut forte nomen aliquod simile iis quæ præcedunt et sequuntur.

(13) *Καταδικαζόμενον ἀφορμὴν.* Sæpe usu venit, ut scenæ insignium virorum accusatoribus viam aperirent. Unde Aristophanes cum Anyto et Melito constituisse dicitur, ut Socratem luderet in Nubibus. Sed præcipue in Christianos invehi solebant mimi et scenobatae. *Odisse debemus,* inquit Tertullianus, *De spect.* 26, *istos conventus et cætus ethnicorum, vel quod illic nomen Dei blasphematur, illic in nos quotidiani leones expostulantur, inde persecutiones decernuntur, inde tentationes emittuntur.* Ex his emendari potest locus corruptus, lib. i, ad Nat. cap. 10, ubi ait: *Quod si, ut unus alique alius... mus ait, idcirco vobis quoque irascuntur (dii) quoniam de nostra eradicatione negligitis, absolutum est de infirmitate et mediocritate eorum.* Videtur commode expleri hæc lacuna, si legatur, unus atque alius mimus.

γείσθε (14), καὶ τοὺς μὴ κοινωνοῦντας ὑμῶν ταῖς A
πραγματεῖαις λοιδορεῖτε. Κεχηγνέναι πολλῶν ἄδόντων
οὐ θέλω, καὶ τῷ νεύοντι καὶ κινουμένῳ παρὰ φύσιν
οὐ βούλομαι συνδιδίχθαι. Τί θαυμαστόν, ἢ παρ'
ὑμῖν ἐξηρημένον διαπράττεται; Πιναυλοῦσι (15) τὰ
αἰσχρά, κινεῦνται δὲ κινήσεις ἄς οὐκ ἔχρη, καὶ τοὺς
δπως δεῖ μοιχεύειν ἐπὶ τῆς σκηῆς σοφιστεύοντας αἱ
θυγατέρες ὑμῶν καὶ οἱ παῖδες θεωροῦσθε. Καλὰ παρ'
ὑμῖν (16) τὰ ἀκροατήρια, κηρύττονται πάνθ' ἅπερ ἐν
νυκτὶ μοιχθῆρῶς πραγματεύεται, καὶ τέρποντα τοὺς
ἀκροατὰς αἰσχυρῶν λόγων ἐκφωνήμασι. Καλοὶ δὲ εἰσιν
ὑμῶν καὶ οἱ ποιηταὶ ψευδολόγοι, καὶ διὰ σχημά-
των (17) ἐξαπατῶντες τοὺς ἀκροαμένους.

23. Εἶδον ἀνθρώπους ὑπὸ τῆς σωμαστικῆς βεβαρη-
μένους, καὶ φορτίον τῶν ἐν αὐτοῖς κρεῶν περιφέρον-
τας (18), οἷς ἐπαθλα καὶ στέφανοι πρόκεινται, παρακα-
λουμένων αὐτοὺς τῶν ἀγωνοθετῶν, οὐκ ἐπ' ἀνδραγαθίᾳ,
ὑβρείῳ δὲ καὶ στάσεως φιλονεικίᾳ, καὶ τὸν μᾶλλον
κλήκην στεφανούμενον. Καὶ ταῦτα μὲν ἔστι τῶν
κακῶν τὰ ἐλάττωνα· τὰ δὲ μείζονα τίς οὐκ ἂν ἐξε-
παίει ὀκνήσειεν; Ἀργίαν τινὲς ἐπανηρημένοι, διὰ τὴν
ἀσπίδα ἑαυτοῦ εἰς τὸ φονεῦσθαι πιπράσκουσι. Καὶ
παλεῖ μὲν ἑαυτὸν ὁ πονῶν (19), ὁ δὲ πλουτῶν ὠνεῖ-
ται· τοὺς φονεύοντας· καὶ τούτοις οἱ μαρτυροῦντες
καθίζονται, μονομαχοῦσι τε οἱ πυκτεύοντες περὶ οὐ-
δενός, καὶ ὁ βοηθήσων οὐ κάτεισιν. Ἄρα γε τὰ
τοιαῦτα ὑφ' ὑμῶν καλῶς ἐπιτελεῖται; Τὸ μὲν γὰρ
στρατόπεδον τῶν μαιφονούντων, ὁ προδῶν ἐν ὑμῖν
συναγείρει, ληστοπροφειν ἐπαγγελλόμενος· οἱ δὲ
ληστεῖοντες ἀπ' αὐτοῦ προλασσι, καὶ πάντες ἐπὶ τὴν
θαν συνίετε κριταὶ γινόμενοι, τοῦτο μὲν πονηρίας
ἀγωνοθετοῦ, τοῦτο δὲ καὶ αὐτῶν τῶν μονομαχοῦντων.
Ὁ δὲ τῷ φόνῳ μὴ περιτυχῶν, λυπεῖται· διότι μὴ
κατεκρίθη πονηρῶν καὶ ἀθέων καὶ μιᾶρῶν ἔργων
θεατὴς γενέσθαι. Θύετε ζῶα διὰ τὴν κρεωφαγίαν,
καὶ ἀνθρώπους ὠνεῖσθε τῆ ψυχῆ τὴν ἀνθρωποφα-
γίαν (20) παρεχόμενοι, τρέφοντες αὐτὴν αἱματοχυ-
σίας (21) ἀθεωτάταις. Ὁ μὲν οὖν ληστεύων φονεῖ
χάριν τοῦ λαβεῖν· ὁ δὲ πλουτῶν μονομάχους ὠνεῖται
χάριν τοῦ φονεῦσθαι (22).

24. Τί μοι συμβάλλεται πρὸς ὠφέλειαν, ὁ κατὰ τὸν
Εὐριπίδην μαινόμενος, καὶ τὴν Ἀλκμαίωρος (23)

(14) Συλλαγωγεῖσθε. Ita Reg. uterque, Angl. et
Tigur. In Regio 2 legitur ad marginem ψυχαγω-
γεῖσθε. Aliæ editiones δημαγωγεῖσθε, ex conjectura
Gesneri, ut observat editor Anglus.

(15) Πιναυλοῦσι. Hic in margine ascriptum
erat: Ἦτοι ῥινοκτυποῦσιν, οἰνεῖ τὸ πνεῦμα τοῖς
ῥώθῳσι συνελκόντες (συνελκόντων Ἄλιον.), ποῖόν
ἦγον ἐπὶ κατάγελων ἀποτελοῦσι (occurrit hoc Scho-
lion in codice priore Regio), id est, spiritum nari-
bus concipientes sonum risus excitandi gratia eli-
dunt. GESNER. Ista, ni fallor, ob oculos habuit
Clemens, Pædag., lib. III, c. 4, ubi ait de ejusmodi
hominibus: Τὸ πορνικὸν ἀναίδην εἰς ἀσέλγειαν διὰ
ῥινοῦ ἐπιφοροῦντες ἐπικιναιδίσμα, et paulo post:
Ἐπιπροσοῦσι τῆ ῥινί, βατράχων δίχην, καθάπερ ἔνοι-
χον τοῖς μυκῆρσι τὴν χολὴν κερπημένοι. WORTH.
Sic etiam Persius sat. I: Rancidulum quiddam
balba de nare locutus.

(16) Παρ' ὑμῖν. Sic Anglicanus codex. Editi
παρ' ἡμῖν. Ibidem Reg. 1, κηρύττοντα. Editi habet-

A denique hominem rejeci. Vos autem capiunt ejus-
modi homines, et qui communia vobiscum studia
non habent, eos conviciis exagitatis. Hic nolo
multis canentibus: ab eo, qui innuit oculis et mo-
vetur præter naturam, nolo me in eosdem affectus
vocari. Quid mirabile apud vos aut egregium pera-
gitur? Resonante naso turpia loquuntur; moventur
iudecore: 264 et dum in scena mæchandi artem
docent, filii vestri spectant ac filia. Præclara apud
vos auditoria, quidquid nefarie noctu perpetratur
prædicantia, et turpium sermonum declamationi-
bus auditores oblectantia. Laude etiam digni sunt
mendaces poætæ vestri, qui etiam per gestus fu-
cum auditoribus faciunt.

23. De pugilibus et gladiatoribus. — Vidi homines
B corporis exercendi studio aggravatos et pondus
carnum suarum circumferentes, quibus præmia et
coronæ, adhortantibus eos agonothetis proponuntur,
non ad præclarum facinus, sed ad faciendæ
injuriæ et excitandæ discordiæ contentionem; et
qui magis percussor fuerit, coronatur. Atque hæc
quidem minora sunt mala; majora autem quis non
dicere refugiat? Quidam inertiam profitentes,
propter luxuriam seipsos vendunt occidendos. Ven-
dit se sauper; emit dives homicidas; sedent qui
testimonium de his ferant, ac singulare certamen
ineunt gladiatores nullam ob causam, nec quis-
quam descendit, qui auxilietur? An hæc præclare
a vobis peraguntur? Qui enim inter vos dignitate
præstat, exercitum homicidarum colligit, seque la-
trones alere profitetur. Prodeunt ab eo latrones,
vosque omnes ad spectaculum convenitis, iudices
C futuri, partim agonothetæ improbitatis, partim et
ipsorum gladiatorum. Dolet qui cædi non interfuit,
quod spectandis nefariis et impiis et sceleratis faci-
noribus non fuerit damnatus. Occiditis animalia ut
carnem edatis, ac homines emitis, ut humanæ carnis
epulum apponatis animæ, eamque valde impia san-
guinis effusione pascatis. Occidit latro ut accipiat;
dives emit gladiatores ut occidantur.

24. De aliis spectaculis. — Quid me juverit ille
apud Euripidem furiosus, et Alcæonem matrici-

bant κηρύσσονται. Mox Joannis Frisii codex ἐκφω-
νήματα.

(17) Καὶ διὰ σχημάτων. Non figuras poeticas,
sed gestus indicat Tatianus. Sic apud Clem. Alex,
Pædag., lib. III, cap. 4, ejusmodi homines ἀκο-
λάστοις θήμασι καὶ σχήμασι τέρπειν dicuntur.

(18) Περιφέρουσαι. Angl. et Duxæus ἐπιφέρου-
σαι. Mox idem eodex Angl. ὑβρίσεις.

(19) Ὁ πονῶν. Cod. Joan. Fris. ὁ πεινῶν.

(20) Τὴν ἀνθρωποφαγίαν. Angl. et Tigur. διὰ
τὴν. Reg. 2.

(21) Αἱματοχυσίας. Reg. uterque αἱματεχυ-
σίας.

(22) Φονεῦσθαι. Sic editio Tigurina ad margi-
nem. Male in aliis editionibus φονεῦσθαι.

(23) Ἀλκμαίωρος. Quæ sequuntur existimat
eruditus editor Oxon. non Euripidis quidem verba
esse, sed sententiam. At nihil ex Euripide decerpit
hoc loco Tatianus; sed actorem poëtice describit,
cui mandatæ Alcæonis matricidæ partes.

dam agens, qui nec oris sui formam retinet, ac majorem in modum hiat, ensemque circumfert, clamansque incenditur, et stolam inhumanam gerit. Valeant Hegesilai fabulae; valeat Menandri lingua versuum scriptoris. Quid est, quod fabulosum tibicinem admirer, aut ut Aristoxenus de Thebano Antigene curiosius laborem? Concedimus vobis res inanes. Vos ergo vel credite dogmatibus nostris, vel nostra nobis similiter relinquite.

25. *Philosophorum jactantia et dissensiones. Christianorum concors et praestantior doctrina, mores innocui.*— Quid magnum aut mirabile faciunt apud vos philosophi? Alterum humerum negligunt, plurimam demittunt comam, barbam **265** alunt, ungues ferinos circumferunt. Ac nullius quidem sese dicunt egere; sed tamen, Protei more, coriario indigent propter peram, textore propter vestem, lignario propter baculum, divitibus propter ingluviem, et coquo. O canis aemulator homo, Deum ignoras, et ad belluarum imitationem declinas; qui publice clamas, non sine quadam hominis haud egeni confidentia, ulcisceris te ipse, ac nisi accipias, conviciaris; tibi que fit ars lucrandi philosophia. Platonis decreta sequeris; ecce tibi Epicureus sophista palam et aperte adversatur. Rursus Aristotelem vis sectari; tibi que Democriti sectator aliquis conviciatur. Pythagoras Euphorbum se fuisse ait, et Pherecydis doctrinae est haeres. Aristoteles animae immortalitatem exagitat. Vos autem qui tumultuosas habetis dogmatum

(24) *Κέχηνέ τς.* Reg. 2, κεχύνει τε.

(25) *Ἡγησιλάου.* Legendum 'Ακουσιλάου monet eruditus editor Oxoniensis atque hujus emendationis auctorem citat Jonsium, lib. 1, cap. 3, *De scriptoribus philosophicis.*

(26) *Τῆς ἐκεῖνου γλώττης.* Subaudiendum videtur *ἔνεκα*. Editor Oxoniensis hanc esse sententiam putat: Qui pariter ac Acusilaus in re mythica versatur.

(27) *Τὸν Θηβαίων.* Interdum in hac oratione occurrunt verba loco suo depulsa, quae restitui non possunt, nisi accuratissime investigando. Deesse aliquod videtur post τὸν μυθικὸν αὐλητήν, nec satis commode dicitur κατὰ Ἀριστόξενον, τὸν Θηβαίων Ἀντιγενίδην πολυπραγμαμένον. Cum enim durior haec loquendi ratio, tum vero Aristoxenus non in solo Antigene Thebaeo occupatus fuit, sed aliorum etiam tibicinum vitas scripsit. Quare videntur haec verba τὸν Θηβαίων Ἀντιγενίδην multo aptius collocari posse post τὸν μυθικὸν αὐλητήν.

(28) *Τῶν ὑμέτερων.* Legendum *ἡμετέρων*, aut nulla prorsus erit vel absurda sententia. Petit Tatianus, ut cum sua ethnicis instituta permittat, eodem se esse jure patiantur. Eandem illis fert conditionem, n. 20 et n. 25.

(29) *Ἐξαιμῶσι.* Angl. et Reg. *ἐξαμπλοῦσι*, et ad marg. *ἐξαπλώσι*. Cynici qui ei ἐξωμῆται saepius dicti sunt, pallium induebant humero dextro subjectum, et in sinistrum coniectum, ante et retro duplicatum. Unde et alterum humerum nudatum et exsertum habebant, alterum duplicato pallii textu coopertum. Idem de Cynicis notat et Cyprianus, lib. *De bono patientiae*: *Apparet non esse illic veram patientiam, ubi sit insolens affectatae libertatis audacia et exserti ac seminudi pectoris inverecunda jactantia.* WORTHE.

μητροκτονίαν ἀπαγγέλλων; ἢ μηδὲ τὸ οἰκεῖν πρόσ-
εστι σχῆμα, κέχηνέ (24) τε μέγα καὶ ξίφος περι-
φέρει, καὶ κεκραγῶς πίμπραται, καὶ φορβεῖ στολὴν
ἀπάνθρωπον. Ἐρρέτω καὶ τὰ Ἡγησιλάου (25) μυ-
θολογήματα, καὶ Μένανδρος τῆς ἐκεῖνου γλώττης (26)
ὁ στιχοποιός. Τί δέ μοι καὶ τεθηπέναι τὸν μυθικὸν
αὐλητήν; τί μοι καὶ κατὰ Ἀριστόξενον τὸν Θη-
βαίων (27) Ἀντιγενίδην πολυπραγμαμένον; Παραγω-
ροῦμεν ὑμῖν τὰ μὴ ὠφέλιμα, καὶ ὑμεῖς ἢ πείσθητε
τοῖς δόγμασι ἡμῶν, ἢ κατὰ τὸ ὅμοιον τῶν ὑμετέ-
ρων (28) ἡμῖν ἐκχωρήσατε.

25. Τί μέγα καὶ θαυμαστὸν οἱ παρ' ὑμῖν ἐργάζονται
φιλόσοφοι; Θετέρου γὰρ τῶν ὤμων ἐξαμελοῦσι (29),
κόμην ἐπειριμένον πολλήν, πωγωνοτροφοῦσιν, δυ-
κός θηρίων περιφέροντες, καὶ λέγοντες μὲν δεῖσθαι
μηδενός· κατὰ δὲ τὸν Πρωτέα σκυτοδέψου μὲν χρῆ-
ζοντες διὰ τὴν πῆραν, ὑφάντου (30) δὲ διὰ τὸ ἱμάτιον,
καὶ διὰ τὸ ξύλον δρυοτόμου, διὰ δὲ τὴν (31) γαστρι-
μαργίαν τῶν πλουτούντων καὶ ὀφοποιῶ. Ὡς γλῶν ἄν-
θρωπε τὸν κύνα, τὸν θεὸν οὐκ οἶδας, καὶ ἐπὶ τὴν ἄλο-
γον μίμησιν (32) μεταδέθηκας. Ὁ δὲ κεκραγῶς
δημοσίᾳ μετ' ἀξιοπιστίας, ἐκδικος γίνῃ σουτοῦ, κἄν
μὴ λάθῃς, λοιδορεῖς· καὶ γίνεται σοι τέχνη τοῦ πορι-
ζειν τὸ φιλοσοφεῖν. Τοῖς Πλάτωνος ἐπι (33) δόγμασι·
καὶ ὁ κατ' Ἐπικούρου σοφιστεύων διαπρῦσιος ἀνθι-
σταταί σοι. Πάλιν τε εἶναι θέλεις κατὰ τὸν Ἀριστο-
τέλην· καὶ τις κατὰ τὸν Δημόκριτον λοιδορεῖται σοι.
Πυθαγόρας εὐφορβὸς γεγενῆσθαι φησιν. Ὁ δὲ Ἀρι-
στοτέλης τοῦ Φερεκύδους δόγματος (34) κληρονόμος
ἐστὶ, καὶ τῆς ψυχῆς διαβάλλει τὴν ἀθανασίαν. Στα-
σιώδεις δὲ ἔχοντες τῶν δογμάτων τὰς διαδοχάς,

(30) Ἵφάντου. Reg. 2, ὑφάντων.

(31) *Διὰ δὲ τὴν.* Illud δὲ addidi ex codice Angli-
cano et edit. Tigur. et Front.

(32) Ἄλογον μίμησιν. Lege ἀλόγων.

(33) Ἐπι. Sic ope Reg. 1 et Angl. emendavi, at-
que ita emendandum monuerat editor Oxoniensis
quod vitiose in editis legebatur: Τὸ φιλοσοφεῖν τοῖς
Πλάτωνος ἐπὶ δόγμασι.

(34) *Τοῦ Φερεκύδους δόγματος.* Aristoteles Phere-
cydis doctrinae haeres est, et animae immortalitatem
exagitat. Duo maxima vitia insunt huic vulgatae
scripturae. 1° Aristotelem Pherecydis doctrinae ha-
redem facit. At id prorsus absurdum, et veterum
testimoniis repugnans, in primis Tatiani, qui su-
pra n. 3, non Aristotelem, sed Pythagoram Phere-
cydis decretorum haeredem vocat. 2° Non minus
absurde Aristoteles Pherecydis imitator in exagi-
tanda animae immortalitate dicere; cum Phere-
cydes immortalis animae asseverandae princeps fuisse
dicatur. In eadem sententia, inquit Lactantius lib. vii,
cap. 8, fuit etiam Pythagoras antea (nempe ante
Platonem) ejusque praceptor Pherecydes, quem Ci-
cero tradit primum de immortalitate animarum dispu-
tasse. Dubium ergo non est, quin legendum sit:

Φησί, καὶ τοῦ Φερεκύδους δόγματος κληρονόμος ἐστὶ·
ὁ δὲ Ἀριστοτέλης τῆς ψυχῆς, etc. His quae de Phere-
cyde ejusque discipulo Pythagora dixi, contraria
videri non debent quae apud Tertullianum leguntur
lib. *De resurr.*, cap. 1: *Nihil esse post mortem*, in-
quit, *Epicuri schola est. Ait et Seneca omnia finire
post mortem, etiam ipsam. Satis est autem si non
minor philosophia Pythagorae et Empedoclis. Sed
Platonici immortalem animam contrario reclamant.*
Non dubito quin legendum sit, Protagorae et Em-
pedoclis.

ἀσύμφωνοι πρὸς τοὺς συμφώνους ἑαυτοῖς διαμάχεσθε. Ἄνωμα τις εἶναι λέγει θεόν· ἐγὼ δὲ ἀσώματος· ἄλυτον εἶναι τὸν κόσμον, ἐγὼ δὲ λυόμενον· ἐκπύρωσιν ἀποβαίνειν κατὰ καιροὺς, ἐγὼ δὲ εἰσάπαξ· χριστὰς εἶναι Μίνο καὶ Ῥαδάμανθον (35), ἐγὼ δὲ αὐτὸν τὸν θεόν· ἀπαθανατίζεσθαι μόνην τὴν ψυχὴν, ἐγὼ δὲ καὶ τὸ σὺν αὐτῇ σαρκίον. Τί βλάπτωμεν ὑμᾶς, ὦ ἄνδρες Ἕλληνες; τί δὲ τοὺς λόγῳ θεοῦ κατακολουθοῦντας, καθάπερ μιαρωτάτους μεμίσηκατε; Παρ' ἡμῖν οὐκ ἐστὶν ἀνθρωποφαγία· ψευδομάρτυρες οἱ πεπαιδευμένοι (36) γεγόνατε. Παρ' ὑμῖν δὲ ὁ Πέλοψ δειπνῶν τῶν θεῶν γίνεται, καὶ Ποσειδῶνος ἐρώμενος, καὶ Κρόνος τοὺς υἱοὺς ἀναλίσκει, καὶ ὁ Ζεὺς τὴν Μῆτιν καταπίνει.

26. Παύσασθε λόγους ἀλλοτρῖους θριαμβεύοντες, καὶ ὡσπερ ὁ κολοῖδς οὐκ ἰδίους ἐπιχοσμούμενοι περὶ πόλιν. Ἐκάστη πόλις ἐὰν ἀφέληται τὴν ἰδίαν αὐτῆς ἀφ' ὧν λέξιν, ἐξαδυνατήσουσιν ὑμῖν τὰ σοφίσματα. Ζητούντες τίς ὁ θεός, τὰ ἐν ὑμῖν (37) ἀγνοεῖτε· κεραιότες δὲ εἰς οὐρανὸν, κατὰ βαράθρων πίπτετε. Λαθύριθους ἐοίκασιν ὑμῶν τῶν βιβλίων (38) αἱ ἀναθέσεις, οἱ δὲ ἀναγινώσκοντες τῷ πῖθῳ τῶν Δαναῶν. Τί μοι μερίζετε τὸν χρόνον, λέγοντες, τὸ μὲν τι εἶναι παρωχηδὸς αὐτοῦ, τὸ δὲ ἐνεστώς (39), τὸ δὲ μέλλον; Πᾶς γὰρ δύναται παρελθεῖν ὁ μέλλον, εἰ ἐστὶν ὁ ἐνεστώς; Ὅσπερ δὲ οἱ ἐμπλέοντες, τῆς νεῶς φερομένης οἴονται διὰ τὴν ἀμαθίαν ὅτι τὰ ὄρη τρέχουσιν· οὕτω καὶ ὑμεῖς οὐ γινώσκετε παρατρέχοντας μὲν ὑμᾶς, ἐσῶτα δὲ τὸν αἰῶνα, μέχρις ἂν αὐτὸν ποιήσας εἶναι θέλησῃ. Διὰ τί γὰρ ἐγκαλοῦμαι λέγων τὰ ἐμὰ, τὰ δὲ μου πάντα καταλύειν σπεύδετε; Μὴ γὰρ οὐχ ὑμεῖς κατὰ τὸν ὁμοίον τρόπον ἡμῖν γεγέννησθε, τῆς αὐτῆς τοῦ κόσμου διοικήσεως μετεληφότες; Τί φάσκετε σοφίαν εἶναι παρ' ὑμῖν μόνοις, οὐκ ἔχοντες ἄλλον ἥλιον, οὐδ' ἀπτέρων ἐπιποιτήσεις, καὶ γένεσιν διαφορωτέρων, θανάτων τε παρὰ τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους ἐξαίρετον; Ἀρχὴ τῆς φουαρίας ὑμῖν γεγόνασιν (40) οἱ γραμματικοί, καὶ οἱ μερίζοντες τὴν σοφίαν τῆς κατὰ ἀλήθειαν σοφίας ἀπετηθήκατε· τὰ δὲ ὀνόματα τῶν μερῶν ἀνθρώποις προσενείματε. Καὶ τὸν μὲν θεὸν ἀγνοεῖτε, πολεμοῦντες δὲ ἑαυτοῖς ἀλλήλους (41) καθαιρεῖτε. Καὶ διὰ τοῦτο πάντες οὐδὲν ἐστε· σφετερίζοντες μὲν τοὺς λόγους, διαλεγόμενοι δὲ καθάπερ τυφλὸς κωφῷ. Τί κατέχετε σκευὴ τεκτονικὰ, τεκταίνειν μὴ γινώσκον-

(35) *Ῥαδάμανθον*. Ita tres mss. et Tigur. Aliæ editi. *Ῥαδάμανθον*.

(36) *Οἱ πεπαιδευμένοι*. Ita Reg. 1, haud paulo melius quam in editis οἱ ἐπιτηδευόμενοι, qui de industria id fingitis. Non enim hujus calumniæ inventores erant hi, quos alloquitur Tatianus, sed eam ab aliis traditam ac sine certo auctore et capite, sine argumentis jactatam probabant. Unde eos Tatianus, itidem ut falsos testes, edoctos et subornatos fuisse dicit.

(37) *Τὰ ἐν ὑμῖν*. Ita Reg. uterque, in quibus tamen legitur τίνα ante τὰ, quemadmodum et in cod. Anglic., et in edit. Tigur. Aliæ editiones τὰ ἐν ἡμῖν, et sic Reg. 1, supra lineam.

(38) *Βιβλίων*. Reg. 2, βιβλίων.

(39) *Τὸ δὲ ἐνεστώς*. Similis sententia apud Eusebium *De laud. const.* cap. 6, p. 615, ubi Eusebius docet ævum nec senescere nec interire, nec præsens apprehendi posse, nedum præteritum aut futurum.

successiones, discordes cum concordibus pugnatis. Est qui Deum corpus esse dicat: ego incorporeum; mundum esse indissolubilem: ego dissolvendum; conflagrationem variis temporibus evenire: ego semel eventuram; iudices esse Minoem et Rhadamantum: ego Deum ipsum; solam animam immortalitate donari: ego carnem quoque cum anima. Quid vos lædimus, o Græci, aut cur eos, qui Verbum Dei sequuntur, tanquam scelestissimos odistis? Carnem humanam non edimus; falsi testes estis, qui edocti estis ut id diceretis. Apud vos sit Pelops deorum cæna, quanquam a Neptuno amatus. Saturnus filios devorat; Jupiter Metim deglutit.

26. *Græcorum inanes quæstiones et grammaticæ studia vellicantur*.—Desinite alienos sermones velut in triumpho ostentare, et velut graculus pennis ornari non vestris. Una quæque civitas si propriam a vobis dictionem repetitum veniat, vestra vos deficient sophismata. Dum quæritis quid sit Deus, quid in vobis agatur ignoratis, et in cælum hiantes in foveas deciditis. Similes sunt labyrinthis librorum vestrorum pertractationes, et qui eos legunt Danaidum dolio. Quid mihi tempus dividitis, aliud quidem præteritum dicentes, aliud præsens, aliud futurum? Quomodo enim futurum elabi possit, si præsens adest? Sed quemadmodum navigantes, præterlabente nave, putant præ imperitia montes currere; ita et vos non perspicitis vos quidem prætercurrere, ævum autem stare, quamdiu illud esse voluerit qui creavit. Cur enim mea exponens incusor, et cur mea omnia evertere studetis? Nonne enim simili ac nos modo nati estis, ejusdem mundi administrationis participes? Cur sapientiam apud vos esse solos dicitis, cum nec alium solem, nec alios siderum ortus, nec generationem præstantiorem, nec mortem præter cæteros homines eximiam habeatis? Iuitium nugandi vobis fuere grammatici, et qui sapientiam dividitis, a vera sapientia abscissi estis, ac partium illius nomina hominibus attribuistis. Ac Deum quidem ignoratis; dum autem inter vos digladiamini, vos invicem evertitis. Propterea nihil prorsus estis omnes; et quamvis sermones vobis quasi proprio jure vindicetis, velut cæ-

Hoc enim non est, quippe quod jam transit; futurum vero nondum adest, ac proinde non est omnino. Præsens autem apprehendi non posse sic probat: Tò δὲ γε νῦν αὐτοῦ λεγόμενον, ἐμὰ νοήματα καὶ φωνῆ, λόγου ἕκτον διαδιδράσκει. Οὐκ ἐστὶ δ' ἄλλως αὐτοῦ ἐπιλαβέσθαι, ὡς ἐσῶτος· ἢ γὰρ τὰ μέλλοντα (leg. ἢ γὰρ μέλλοντα) προσδοκᾶν, ἢ παρελθόντα συνορᾶν ἀνάγκη. Ἄμα γὰρ ἐννοία συνολισθῶν φεύγει. *Præsens autem quod dicitur tempus, simul cum ipsa cogitatione ac locutione, imo etiam citius evolat. Prorsus vero ipsum tanquam præsens apprehendere non licet. Nam illud aut futurum expectemus aut præteritum contemplerur necesse est. Quippe simul cum ipsa cogitatione fugiens elabitur.*

(40) *Γεγόνασιν*. Reg. 2 habuit prima manu γέγονεν.

(41) *Ἀλλήλους*. Ita Reg. 1 et Ducæus. Aliæ editiones ἀλλήλους.

cus cum surdo disseritis. Quorsum tenetis fabrilis instrumenta, qui fabricari non scitis? Cur sermones profiteremini, qui longe ab operibus distatis; gloria nimirum inflati, in calamitatibus autem demissi? Habent actiones vestrae speciem a ratione alienam. Nam in publico cum pompa inceditis; sermones autem in angulis occultatis. Misos vos fecimus cum tales cognosceremus; nec jam de vestris rebus quidquam attingimus, sed verbum Dei sectamur. Cur enim, o bone, literarum bellum excitas et earum pronuntiationes tanquam in pugilatu, attice balbutiendo, collidis, cum te magis apte ad naturam loqui deceret? Nam si cum Atheniensis non sis, sermonem Atticum affectas, dic mihi cur non Doricum? Cur alter tibi barbarus videtur, alter ad colloquia hilarior?

27. *Christiani immerito inveni. Mortem oppetere malunt, quam sua instituta deserere.* — Quod si te istorum tenet eruditio, cur mihi dogmatum, quæ mihi placent, opiniones eligenti bellum indicis? Quomodo enim non absurdum latrones quidem propter nomen illud, quo appellantur, non puniri antequam veritas diligenter explorata fuerit: nos autem per anticipatam ex conviciis sine examine opinionem odio haberi? Diagoras Atheniensis erat, sed ei pœnam irrogastis, quod Atheniensium mysteria vul-

(42) *Ἀποκρύπτει.* Eruditus auctor editionis Oxoniensis hanc lectionem refellit ac legendum esse contendit ἀποκρύπτει, *prædicatis.* Hac potissimum ratione nititur, quod Christus, Phariseorum ostentationem notans, ἐν γωνίαις τῶν πλατειῶν, *in angulis platearum stantes precari dicat.* Sed non animadvertit vir eruditus aliud esse in angulis platearum orare, aliud in angulis loqui. Qui in angulis platearum orat, multorum oculos non effugit; qui in angulis loquitur, a paucis tantum audiri potest. Illud autem dubium esse non potest quin latendi causa angulos philosophi quæsierint. Callicles apud Platonem in *Gorgia*, p. 485, ait philosophum *media urbis loca et forum fugientem latebras persequi μετὰ μειρακίων ἐν γωνίᾳ τριῶν ἢ τεττάρων ψιθυρίζοντα, cum tribus aut quatuor in angulo pueris susurrantem.* Eodem sensu apud Themist. or. 22, ἐν γωνίᾳ ψιθυρίζειν. Apud Photium cod. 242, in Vita Isidori opponuntur vitæ actuosæ ac multas utilitates præstanti οἱ ἐν γωνίᾳ καθήμενοι λόγοι, *sedentes in angulis sermones. Quotusquisque nunc, inquit Hieronymus Præfat. lib. iii in epist. ad Galat., Aristotelem legit? Quanti Platonis vel libros novere vel nomen? Vix in angulis otiosi eos senes recolunt.* Lactantius lib. iv, cap. 16: *Bonos facere, inquit, oportet potius, quam inclusos in angulis faciendâ præcipere.* Testatur Origenes lib. iii *adv. Celsum*, n. 5, nonnullos Cynicos publice apud fortuitum auditorium solitos esse disserere, δημοσίᾳ πρὸς τοὺς παρατυγχάνοντας διαλεγόμενοι. Sed cum Tatianus opponat eorum in angulis disputationes superbiæ in publicum proditioni, liquet eum loqui de doctrina, quam philosophorum plerique instar mysterii occultam tenebant. Vid. Origenem I *adv. Celsum*, Synesium ep. 142.

(43) *Τετυμώρηκατε.* Si nihil mutetur in textu, is erit sensus: Quamvis tanta fuerit licentia Diagoræ, ut Athenis pulsus fuerit, tamen ejus Phrygios libros legitis, nec nobis infensi esse desinitis. Sed mihi valde arridet eruditi abbatis Orbacensis, jam non semel a me laudati, sententia, qui legendum putat τετυμώρηκατε. Diagoram Atheniensem, quamvis my-

στες; Τί λόγους ἐπαναιρεῖσθε, τῶν ἔργων μακρὰν ἀπεστώτες; φυσώμενοι μὲν διὰ δόξης, ἐν δὲ ταῖς συμφοραῖς ταπεινούμενοι. Παρὰ λόγον. καταχρᾶσθε τοῖς σχήμασι· δημοσίᾳ μὲν γὰρ πομπεύετε, τοὺς δὲ λόγους ἐπὶ τὰς γωνίας ἀποκρύπτετε (42). Τοιούτους ὑμᾶς ἐπιγινόντες καταλελοιπαμεν· καὶ τῶν ὑμετέρων οὐκέτι ψαύομεν, Θεοῦ δὲ λόγῳ κατακολουθοῦμεν. Τί γὰρ, ἄνθρωπε, τῶν γραμμάτων ἐξαρτύεις τὸν πόλεμον; τί δὲ ὡς ἐν πυγμῇ συγκρούεις τὰς ἐκφωνήσεις αὐτῶν διὰ τῶν Ἀθηναίων ψελλισμῶν, δεόν σε λαλεῖν φυσικώτερον; Εἰ γὰρ Ἀττικίζεις, οὐκ ὦν Ἀθηναῖος, λέγε μοι τοῦ μὴ Δωριζεῖν τὴν αἰτίαν. Πῶς τὸ μὲν εἶναι σοὶ δοκεῖ βαρβαρικώτερον, τὸ δὲ πρὸς τὴν ὁμίλιαν ἰλαρώτερον;

B

27. Εἰ δὲ σὺ τῆς ἐκείνων ἀντέχει παιδείας, τί μοι δόξας αἰρουμένῳ δογμάτων ὦν θέλω διαμάχη; Πῶς γὰρ οὐκ ἄστονον, τὸν μὲν λησθῆν διὰ τὸ ἐπικατηγροῦμενον ὄνομα μὴ κολάζειν, πρὶν ἢ τάληθες ἐπ' ἀκριβεῖα καταμανθάνειν, ἡμᾶς δὲ προλήμματα λοιδορίας ἀνεξετάστῳ μεμισηκέναι; Διαγόρας Ἀθηναῖος ἦν, ἀλλὰ τοῦτον ἐξοργισάμενον τὰ παρ' Ἀθηναίους μυστήρια τετυμώρηκατε (43)· καὶ τοῖς Φρυγίοις αὐτοῦ λόγοις (44) ἐντυγχάνοντες (45), ἡμᾶς μεμισήκατε. Λέοντος κεκτημένοι τὰ ὑπομνήματα, πρὸς τοὺς

steria evulgaverit, in pretio habetis; et qui Phrygios illius libros legitis, nos odio habetis. Hanc emendationem confirmat vir doctissimus similis Terulliani loco, ubi legitur, *Apol. cap. 12, edit. Pamel. : Idem estis, qui Senecam aliquem pluribus et majoribus de vestra superstitione per orantem reprehenditis.* Melius in edit. Rigaltii, *probatiss.*

(44) *Τοῖς Φρυγίοις αὐτοῦ λόγοις.* In his Phrygia libris ea quæ ad Cybelen pertinent, tractata a Diagora fuisse existimat Vossius lib. ii *De historicis Græcis*, cap. 2. Deorum autem refellendorum cum ipse Diagoras, tum duo alii, quos modo nominabit Tatianus, hanc viam sequebantur, ut eos vel homines esse vel res inanimes probarent. Arnobius lib. iv *Contra gentes* recenset Diagoram et Leontem Pellæum inter scriptores, qui *scrupulosæ diligentiae cura in lucem res abditas libertate ingenia protulerunt*; seque posse declarat eorum testimonio omnes istos *deos homines fuisse monstrare.* Non dubium quin iidem scriptores non segniter elaboraverint in revocandis ad naturam fabulosis diis. Sic enim de Phrygiis et Ægyptiacis libris Plutarchus apud Eusebium *Præp. Evangel. lib. iii, c. 1*: Ὅτι μὲν οὖν ἡ παλαιὰ φυσιολογία καὶ παρ' Ἑλλήσι καὶ βαρβάροις λόγος ἦν φυσικὸς ἐγκεικαλυμμένος μύθος, τὰ πολλὰ δὲ ἀνιγμάτων καὶ ὑπονοῶν ἐπιχυρῶς καὶ μυστηριώδης θεολογία, τὰ τε λαλούμενα τῶν σιγωμένων σαφέστερα τοῖς πολλοῖς ἔχοντα (leg. ἔχουσα), καὶ τὰ σιγώμενα τῶν λαλουμένων ὑποπτότερα, δὴλόν ἐστιν ἐν τοῖς Ὀρφικοῖς ἔπισσι καὶ τοῖς Αἰγυπτιακοῖς καὶ Φρυγίοις λόγοις. *Antiquam physiologiam et apud Græcos et apud barbaros rationem fuisse naturalem fabulis involutam, et plerumque per ænigmata et abditas sententias occultam et mysterii plenam theologiam, in qua et his, quæ tacentur, clariora non sunt apud vulgus ea quæ enuntiantur, et quæ tacentur plus suspicionis afferunt quam quæ enuntiantur; id manifestum est ex Orphicis versibus et Ægyptiacis ac Phrygiis libris.* Leg. οὐ σαφέστερα

(45) *Ἐντυγχάνοντες.* Reg. uterque: ἐντυγχάνοντες.

ἂν ἡμῶν ἐλέγχους δυσχεραίνετς· καὶ τὰς περὶ τῶν
 κτ' Ἀγυπτῶν θεῶν ὁδῆς Ἀππιωνος (46) ἔχοντες
 παρ' ἑαυτοῖς, ὡς ἀθεωπάτους ἡμᾶς ἐκκηρύσσετε. Τά-
 ρος τοῦ Ὀλυμπίου Διὸς καθ' ὑμᾶς δείκνυται, κἄν
 ψεύδεσθαι τις τοὺς Κρητὰς λέγῃ. Τῶν πολλῶν θεῶν
 ἢ ὁμήγουρις οὐδέν ἐστι. Κἄν ὁ καταφρονῶν αὐτῶν
 Ἐπίκουρος δαδουχῆ, τοὺς ἄρχοντας (47) οὐδέν πλέον
 τοῦ θεοῦ κατάληψιν ἢν ἔχω περὶ τῶν ὄλων ταύτην
 οὐκ ἀποκρύπτομαι. Τί μοι συμβουλευεῖς ψεύσασθαι
 τὴν πολιτείαν; τί δὲ λέγων θανάτου καταφρονεῖν, διὰ
 τῆς φεύγειν αὐτὸν καταγγέλλεις; Ἐγὼ μὲν οὐκ
 ἔχω καρδίαν ἐλάφου· τὰ δὲ τῶν ὑμετέρων λόγων ἐπι-
 τηδεύματα κατὰ τὸν ἀμετροσεπῆ Θεοσίτην γίνεται.
 Πῶς πεισθήσομαι τῷ λέγοντι μύθρον τὸν ἥλιον, καὶ
 τὴν σελήνην γῆν; Τὰ γὰρ τοιαῦτα λόγων ἐστὶν ἄμιλλα,
 καὶ οὐκ ἀληθείας διακόσμησις. Ἡ πῶς οὐκ ἠλίθιον
 πείθεσθαι (48) τοῖς Ἡροδότου (49) βιβλίοις περὶ τοῦ
 καθ' Ἡρακλέα λόγου, γῆν ἄνω κηρύττουσιν, κατελη-
 λυθέναι τε ἀπ' αὐτῆς λέοντα τὸν ὑφ' Ἡρακλέους φο-
 νευθέντα; Τί δ' ἂν ὠφελήσετε λέξίς Ἀττικῆ, καὶ φιλο-
 σφῶν σωρεῖα, καὶ συλλογισμῶν πιθανότητες, καὶ
 μέτρα γῆς, καὶ ἀστρων θέσεις, καὶ ἠλίου δρόμοι; Τὸ
 γὰρ περὶ τοιαύτην ἀσχολεῖσθαι ζήτησιν νομοθετοῦντος
 ἐστὶν ἔργον ἑαυτῷ τὰ δόγματα.

28. Διὰ τοῦτο καὶ τῆς παρ' ὑμῖν κατέγων νομο-
 θεσίας. Μίαν μὲν γὰρ ἔχρῃν εἶναι καὶ κοινὴν ἀπάν-
 των τὴν πολιτείαν. Νυνὶ δὲ ὅσα γένη πόλεων, τοσαῦτα
 καὶ τῶν νόμων θέσεις, ὡς εἶναι τὰ παρ' ἑνίοις αἰσχρὰ,
 παρὰ τισι σπουδαία. Νομίζουσι γοῦν Ἑλληνας φευκτὸν
 εἶναι τὸ συγγίνεσθαι (50) μητρὶ· κάλλιστον δὲ τὸ
 τοιοῦτόν ἐστιν ἐπιτηδεύμα παρὰ τοῖς Περσῶν μάγοις.
 Καὶ παιδεραστία μὲν ὑπὸ βαρβάρων διώκεται, προ-
 νομίας (51) δὲ ὑπὸ Ῥωμαίων ἡξίεται, παίδων ἀγέ-
 λας, ὡς περ ἱππῶν φορβάδων, συναγείρειν αὐτῶν πει-
 ρωμένων.

29. Ταῦτα οὖν ἰδὼν, ἔτι δὲ καὶ μυστηρίων μεταλα-
 βῶν, καὶ τὰς παρὰ πᾶσι θρησκείας δοκιμάσας, διὰ
 θηλυδριῶν (52) καὶ ἀνδρογύνων συνισταμένας· εὐ-
 ρῶν δὲ παρὰ μὲν Ῥωμαίοις τὸν Λατιάριον (53) Δία
 λύθροισι ἀνθρώπων καὶ τοῖς ἀπὸ τῶν ἀνδροκτασιῶν
 αἵμασι τερπόμενον, Ἄρτεμιν δὲ οὐ μακρὰν τῆς Μεγά-
 λης πόλεως τῶν αὐτῶν πράξεων ἐπανηρημένην τὸ
 εἶδος, ἄλλον τε ἀλλαγῆ δαίμονα κακοπραγίας ἐπανα-
 στάσεις πραγματευόμενον· κατ' ἑμαυτὸν γενόμενος

(46) Ὀδῆς Ἀππιωνος. Editi Ἀππιωνος, manifesto
 errore. Vocatur enim Appion sub finem hujus ora-
 tionis et apud Justinum *Cohort.* n. 9, et alios scri-
 ptiores.

(47) Δαδουχῆ τοὺς ἄρχοντας. Conatus sum huic
 loco lucem afferre, sic interpungendo. Editi δαδουχῆ
 τοῖς ἄρχοντας. Sic reddidit Gesnerus: *Licet con-*
temptor eorum Epicurus faces in deorum festis prin-
cipibus ferat.

(48) Πείθεσθαι. Sic Reg. uterque et Ducæus. Aliæ
 editiones πείθεσθαι.

(49) Ἡροδότου. Legendum esse Ἡροδώρου pro-
 bat eruditus Worthius, quia nihil huiusmodi occur-

gasset: et qui Phrygios illius legis libros, odio nos
 habetis; **267** qui Leonis commentarios servatis,
 moleste fertis vos a nobis argui; et qui Appionis
 de diis Ægyptiis opiniones apud vos habetis, vos
 tanquam impiissimos putatis exterminandos. Sep-
 tulerum Jovis Olympii apud vos monstratur, licet
 quidam Cretenses mentiri dicat. Nihil est illa mul-
 titudinis deorum congregatio. Quamvis Epicurus
 eorum contemptor tædiferi munere fungatur, nihilo
 magis quid de Deo ejusque universorum principatu
 sentiam, principes et magistratus celabo. Quid
 mihi auctor es ut meum institutum mentiar; et qui
 mortem a te contemni dictitas, cur hortaris ut
 eam astu declinem? At ego cor cervi non habeo;
 vestrarum autem litterarum studia loquacissimum
 Thersiten imitantur. Quomodo credam dicenti so-
 lem esse massam ignitam, lunamque terram? Hæc
 enim verborum pugna sunt, non veritatis illustratio.
 Quomodo enim non stultum Herodoti de Herculis
 historia libris credere, terram superiorem prædi-
 cantibus, ac inde delapsam leonem quem Hercules
 occidit. Quid enim prodest stylus Atticus et philo-
 sophorum sorites, et syllogismorum probabilitates
 et terræ mensuræ et astrorum positiones et solis
 cursus? Ejusmodi enim quæstionibus occupari ho-
 minum est sibi dogmata instar legis imponentium.

28. *Ne leges quidem Græcorum probandæ.*—Qua-
 propter vestras quoque legum institutiones con-
 tempsi. Unam enim oportebat esse et communem
 omnium vivendi normam. Nunc autem quot civita-
 tes, tot legum institutiones, ita ut quæ apud non-
 nullos turpia sunt, apud alios sint præclara. Græcis
 nimirum fugiendum videtur ne quis cum matre
 conjungatur; at id præclarissimum apud Persa-
 rum magos institutum. Puerorum amor a barbaris
 damnatur, a Romanis autem prærogativa donatur,
 qui puerorum greges, instar equorum gregalium,
 cogere student.

29. *Quomodo Tatianus ad Christianam religionem
 conversus.*—Hæc cum vidissem ac præterea myste-
 riorum particeps factus, varias ubique religiones,
 quæ quidem ab effeminatis et androgynis procu-
 rantur, explorassem, cumque reperissem Latiam
 apud Romanos Jovem cruore humano et sanguine
 ex homicidiis delectari; Dianam non procul Mega-
 lopolis similes actiones profiteri, et aliorum alibi
 dæmonum molitione multa nefarie fieri; ut me ipse

rit apud Herodotum: at de Hercule scripsisse He-
 rodorum patet ex Clem. Alex. *Strom.* i, pag. 306,
 idemque apud Athenæum lib. ix, c. ult., sub finem
 sic citatur: Ἡρόδωρος δ' ἐν ἑπτακαίδεκάτῃ τοῦ καθ'
 Ἡρακλέα λόγου.

(50) Συγγίνεσθαι. Reg. 1, συγγενέσθαι.

(51) Προνομίας. Reg. uterque, προνομίας.

(52) Διὰ θηλυδριῶν. Observat Augustinus lib. vi
De civ. Dei, sacra committi infamibus gallis, quibus
 ne in scenam quidem prodire liceat.

(53) Τὸν Λατιάριον. Tres mss. et edit. Tigur. ha-
 bent τὸν κατὰ τοῦς. Reg. 2, ad marg., τὸν κατ' αὐ-
 τοῦς, atque ita legendum existimabat H. Stephanus.

collegi, quomodo verum invenire possem inquisivi; A
cunq̄ue animum per optima quæque versarem, forte in quosdam barbaricos libros incidi, antiquiores quam ut cum Græcorum disciplinis, divini-
niores quam ut cum eorum erroribus conferri possint. Usu mihi evenit, ut his fidem haberem propter dicendi genus minime arrogans, scriptorum 268
ingenium artificii expers, universi creationis explanationem capti facilem, futurorum præcognitionem, præceptorum excellentiam, ac singularem universorum principatum. Itaque mente mea divinitus edocta intellexi ista quidem condemnationi affinia esse, ab his autem servitute illam, quæ in mundo est, dissolvi, nosque a multis principibus et infinitis tyrannis liberari, ac dono augeri non illo quidem alias non concesso, sed quod acceptum retinere B
error non siverat.

30. *Quomodo statuit resistere diabolo.* — Horum cognitione initiatus et instructus, volo instar puerorum infantium exui et nudari. Nequitia enim naturam minimorum seminum naturæ similem esse scimus; quippe cum ex parvis momentis iste corroboretur, rursus tamen dissolvendus, si verbis Dei fidem adjungamus nec nos ipsi dissipemus. Nostra enim invasit ope occulti ejusdam thesauri, quem dum fodimus, pulvere quidem impleti sumus, ipsi autem consistendi copiam præbuimus. Omnia enim suam possessionem esse ducens, pretiosiores divitias in suam potestatem rededit. Atque hæc quidem nostris dicta sint. Vobis autem Græcis quid aliud dicam, nisi ut ne melioribus conviciam faciat, C
nec, si barbari dicuntur, inde ansam arripiatis cavillandi? Nam cur alii aliorum linguam invicem intelligere non possint, causam, si vultis, reperire poteritis. Nostra enim inquirere si velitis, facilem vobis et copiosam narrationem instituum.

31. *Christiana philosophia quanto antiquior Græca. De Homeri ætate variæ opiniones.* — Nunc au-

(54) *Δύναμαι.* Legendum δύνωμαι: existimavit H. Stephanus. Sed non videtur Tatiani oratio ad accuratissimas grammaticæ leges semper revocanda.
(55) *Ἐλάδομεν.* Reg. 2, Angl. et edit. Tigur. ελάνομεν.

(56) *Πεποιημένος.* Ita tres mss. et Tigur. Aliæ editiones πεπεισμένος ex conjectura Gesneri, qui immerito immutavit scripturam a Tatiano non semel usurpatam; supra enim n. 13: Τὴν ἐπίγνωσιν τοῦ Θεοῦ πεποιημένη, anima Dei cognitione instructa.

(57) *Τούτου.* Ita Reg. uterque, Angl. et Tigur. Habent aliæ editiones τοῦ πονηροῦ ex conjectura Gesneri, satis illa quidem accommodata ad sententiam Tatiani, sed tamen minime necessaria. Liqueat enim Tatianum loqui de diabolo, qui nostra invasit et omnia possessionem suam esse ducit, cuique consistendi copiam damus, dum thesaurum occultum fodimus. Hæc de peccato, sive de nequitia, de qua paulo ante locutus est, intelligi non possunt, sed diabolo prorsus conveniunt. Atque hunc quidem hac voce, *iste*, satis manifeste designat Tatianus; cum præsertim, ut ipse paulo post admonet, non Græcis, sed Christianis hæc dicta voluerit.

ἐζήτουν, ὅτι τρόπων τάληθες δευρεῖν δύναμαι (54). Περινοοῦντι δέ μοι τὰ σπουδαία συνέθη γραφαῖς τισιν ἐντυχεῖν βαρβαρικαῖς, πρῆσβυτέραις μὲν ὡς πρὸς τὰ Ἑλλήνων δόγματα, θειοτέραις δὲ ὡς πρὸς τὴν ἰσχυρῶν πλάνην. Καὶ μοι πεισθῆναι ταύταις συνέθη διὰ τὰ τῶν λέξεων τὸ ἀτυφον, καὶ τῶν εἰπόντων τὸ ἀνεπιτηδευτον, καὶ τῆς τοῦ παντὸς ποιήσεως τὸ εὐκατάληπτον, καὶ τῶν μελλόντων τὸ προγνωστικόν, καὶ τῶν παραγγελάτων τὸ ἐξείσιον, καὶ τῶν ὄλων τὸ μοναρχικόν. Θεοδιδάκτου δέ μου γενομένης τῆς ψυχῆς, συνέθηκα, ὅτι τὰ μὲν καταδίκης ἔχει τρόπον, τὰ δὲ ὅτι λύει τὴν ἐν κόσμῳ δουλείαν, καὶ ἀρχόντων μὲν πάλων, καὶ μυρίων ἡμῶν ἀποσπᾶ τυράννων, δίδωσι δὲ ἡμῖν οὐχ ὅπερ μὴ ἐλάβομεν (55), ἀλλ' ὅπερ λαβόντες ὑπὸ τῆς πλάνης ἔχειν ἐκωλύθημεν.

30. Τούτων οὖν τὴν κατάληψιν μεμυημένος καὶ κεποιημένος (56), βούλομαι καθάπερ τὰ νήπια τῶν βρεφῶν ἀποδύσασθαι. Τὴν γὰρ τῆς πονηρίας σύστασιν εἰκοῦσαν τῇ τῶν βραχυτάτων σπερμάτων ἴσμεν· ἅτε διὰ μικρῶς ἀφορμῆς τούτου (57) κρατυνθέντος, πάλιν δὲ αὐτῷ λυθησομένου ἡμῶν πειθομένων λόγοις Θεοῦ (58), καὶ μὴ σκορπιζόντων ἑαυτούς. Διὰ τινὸς γὰρ ἀποκρύφου θησαυροῦ τῶν ἡμετέρων ἐπεκράτησεν, ὃν ὀρύττοντες, κοριοστῶ (59) μὲν ἡμεῖς ἐνεπλήσθημεν, τούτῳ (60) δὲ τοῦ συνεστάναι τὴν ἀφορμὴν παρέχομεν. Τὸ γὰρ αὐτοῦ πᾶν (61) ἀποδεχόμενος κτήμα, τοῦ πολυτιμοτέρου πλοῦτου τὴν ἐξουσίαν ἐχειρώσατο. Ταῦτα μὲν οὖν πρὸς τοὺς ἡμῶν οἰκελοὺς εἰρήσθω. Πρὸς δὲ ὑμᾶς τοὺς Ἑλληνας τί ἂν ἕτερον, ἢ τὸ μὴ τοῖς κρείττοσι λαιδορεῖσθαι, μὴδὲ εἰ βάρβαροι λέγοντο, ταύτην λαμβάνειν τῆς χλεῦς τὴν ἀφορμὴν; Τοῦ γὰρ πάντας ἀλλήλων ὑπακούειν τῆς διαλέκτου μὴ δύνασθαι, τὴν αἰτίαν εὐρεῖν, ἣν ἐθέλητε, εὐνήσεσθε· ἐξετάζειν γὰρ βουλόμενος τὰ ἡμέτερα, ῥάδιαν καὶ ἀφθονον ποιήσεται τὴν διήγησιν.

31. Νῦν δὲ προσήκόν (62) μοι νομίζω παραστήσαι πρῆσβυτέραν τὴν ἡμετέραν φιλοσοφίαν τῶν παρ' Ἑλ-

Quare nulla contextus immutandi causa, nec probandus videtur is qui ad oram Reg. 1 scripsit, *λεῖπειν δοκεῖ, deesse aliquid videtur.*

(58) *Λόγοις Θεοῦ.* Angl. et Tigur. λόγων Θεοῦ.
(59) *Κοριοστῶ.* Ita Reg. uterque. Editi κοριοστῶν. Videtur Tatianus respicere ad illum Heraclitii dictum: Χρυσὸν οἱ διζόμενοι γῆν πολλὴν ὀρύσσουσιν καὶ εὐρίσκουσιν ὀλίγον. *Qui rimantur aurum, plurimam terram effodiunt, parumque inveniunt*, apud Theodoret. i *adv. Græc.*, p. 478.

(60) *Τούτῳ.* Sic uterque Reg. Editi habebant τούτων: atque hujus scripturæ vitio tenebræ erant Tatiani verba, adeo ut editor Oxoniensis, dum malam interpretationem emendare conatur, pejorem effecerit, ad Deum referens, quæ de diabolo dicuntur. Legendum videtur *παρέχομεν.*

(61) *Τὸ γὰρ αὐτοῦ πᾶν*, etc. Hæc etiam diabolo optime conveniunt, qui dicere ausus est Christo: *Hæc omnia tibi dabo, quia mihi tradita sunt.*

(62) *Προσῆκον.* Προσῆκειν Reg. 2, Angl. Sic etiam Eusebius, qui totum hunc Tatiani locum, iis tamen omissis, quæ numeris 32, 33, 34 et 35 continentur, inseruit lib. x *Præp.*, cap. 11. Paulo ante leg. *βουλομένους.*

λησιν ἐπιτηδευμάτων. Ὅροι δὲ ἡμῖν κείσονται Μωϋσῆς καὶ Ὅμηρος τῷ ἑκάτερον (63) αὐτῶν εἶναι παλαιότερον· καὶ τὸν μὲν ποιητῶν καὶ ἱστορικῶν εἶναι πρεσβύτερον, τὸν δὲ πάσης βαρβάρου σοφίας ἀρχηγόν. Καὶ ὅψ' ἡμῶν νῦν (64) εἰς σύγκρισιν παραλαμβάνεσθωσαν. Εὐρῆσομεν γὰρ οὐ μόνον τῆς Ἑλλήνων παιδείας τὰ παρ' ἡμῖν, ἀλλ' ἔτι καὶ τῆς (65) τῶν γραμμάτων εὐρέσεως ἀνώτερα. Μάρτυρας δὲ οὐ τοὺς οἴκοι παραλήφομαι, βοηθοὺς δὲ μάλλον Ἑλλήσι χρῆσομαι (66). Τὸ μὲν γὰρ ἀγνωμον, ὅτι μὴδὲ ὅψ' ὑμῶν (67) παραδεκτέον (68)· τὸ δ' ἂν ἀποδεικνύηται θαυμαστόν, ὅταν ὑμῖν διὰ τῶν ὑμετέρων ὄπλων (69) ἀντερείδων (70) ἀνυπόπτους παρ' ὑμῶν τοὺς ἐλέγχους λαμβάνω (71). Περὶ γὰρ τῆς ποιήσεως τοῦ Ὁμήρου, γένους τε αὐτοῦ καὶ χρόνου καθ' ὃν ἤμασεν, προηρεύνησαν οἱ πρεσβύτατοι, Θεαγένης τε ὁ Πήγῃος κατὰ Καμδύσῃν Βησιμβρότος (72) τε ὁ Θάσιος, καὶ Ἀντίμαχος (73) ὁ Κολοφώνιος, Ἡρόδοτος τε ὁ Ἀλικαρνασσεύς, καὶ Διονύσιος ὁ Ὀλύμπιος. Μετ' ἐκείνους Ἐφορος ὁ Κυμαῖος, καὶ Φιλόχορος ὁ Ἀθηναῖος, Μεγακλείδης τε καὶ Χαμαιλέων (74), οἱ Περιπατητικοὶ· ἔπειτα γραμματικοὶ, Ζηνόδοτος, Ἀριστοφάνης, Καλλίμαχος, Κράτης, Ἐρατοσθένης, Ἀρίσταρχος, Ἀπολλόδορος. Τοῦτων δὲ οἱ περὶ Κράτηρα πρὸ τῆς (75) Ἡρακλειδῶν καθόδου φασὶν αὐτὸν ἠκμαίνειν μετὰ τὰ Τρωϊκὰ ἐνδοτέρω τῶν ὀγδοήκοντα ἐτῶν· οἱ δὲ περὶ Ἐρατοσθένη (76) μετὰ ἑκατοστὸν ἔτος τῆς Ἰλίου ἀλώσεως· οἱ δὲ περὶ Ἀρίσταρχον κατὰ τὴν Ἰωνικὴν ἀποικίαν, ἣ ἔστι μετὰ ἑκατὸν καὶ τεσσαράκοντα ἔτη τῶν Ἰλιακῶν· Φιλόχορος δὲ μετὰ τὴν Ἰωνικὴν ἀποικίαν (77), ἐπὶ ἀρχόντος Ἀθήνησιν Ἀρχίππου (78), τῶν Ἰλιακῶν ὕστερον ἔτεσιν ἑκατὸν ὀγδοήκοντα· οἱ δὲ περὶ Ἀπολλόδορον, μετὰ τὴν Ἰωνικὴν ἀποικίαν ἔτεσιν ἑκατὸν· ὅπερ (79) γένοιτο ἂν ὕστερον τῶν Ἰλιακῶν διακοσίων τεσσαράκοντα (80). Τινὲς δὲ πρὸ τῶν Ὀλυμπιάδων ἔφασαν αὐτὸν γεγενῆσθαι, τούτεστι μετὰ τὴν Δίου ἄλωσιν ἔτεσι τετρακοσίοις ἐννεηήκοντα (81).

tem convenire arbitror, ut philosophiam nostram Græcorum disciplinis antiquiorem esse demonstrarem. Termini nobis erunt Moyses et Homerus, quod uterque sit vetustissimus, ac iste quidem poetarum et historicorum antiquissimus, hic autem barbaræ omnis sapientiæ princeps. Eos ergo in comparationem vocemus. Nostra enim reperiemus non solum Græcorum disciplinis, sed etiam litterarum inventione antiquiora. Testes autem non domi assumam, sed potius Græcis utar adjutoribus. Alterum enim insulsum, quia ne admittendum quidem a vobis est. Alterum vero admirabile ostenditur, si vestris vobiscum armis pugnans, non suspecta à vobis argumenta desumam. Nam de Homeri pœsi, ejusque genere, et tempore quo floruit, investigarunt antiquissimi, Theagenes Rhegius, qui regnante fuit Cambyse; Stesimbrotus 269 Thasius, Antimachus Colophonius, Herodotus Halicarnassæus, et Dionysius Olynthius. Post hos Ephorus Cumæus, Philochorus Atheniensis, Megaclides et Chamæleo peripatetici: dein de grammaticis Zenodotus, Aristarchus, Callimachus, Crates, Eratosthenes, Aristarchus, Apollodorus. Ex his Crates Homerum ante Heraclidarum reditum floruisse ait, intra annos post bellum Trojanum octoginta; Eratosthenes post annum centesimum ab Ilio capto; Aristarchus circa Ionicam migrationem, quæ post Troica annis centum et quadraginta contigit; Philochorus post Ionicam migrationem, archonte Athenis Archippo, annis post Iliaca centum et octoginta; Apollodorus post Ionicam profectionem annis centum, id est post Iliaca ducentis et quadraginta. Quidam, illum ante Olympiades vixisse dixerunt annis nonaginta, id est post Trojam captam trecentis supra decem et septem. Alii tempus infra deducunt, et Homerum Archilochæ æqualem fuisse dicunt; floruit autem Archilochus circa Olympiadem vigesimam ter-

(63) *Τῷ ἑκάτερον*. Euseb. τῷ γὰρ et mox παλατάτων, πρεσβύτατον. Testatur Worthius in codice ms. collegii S. Joan. B. legi παλαιότατον.

(64) *Νῦν*. Deest apud Euseb., sed non deesse in codice ms. testatur idem vir eruditus.

(65) *Ἄλλ' ἔτι καὶ τῆς*. Euseb. ἔτι δὲ καὶ τῆς.

(66) *Χρήσομαι*. Euseb. καταχρήσομαι.

(67) *Ὅψ' ὑμῶν*. Ita Eusebius. Editi ἡμῶν. Reg. 4 habet ὃ supra lineam.

(68) *Παραδεκτέον*. Euseb. παραδεκτόν. Mox Reg. 4 et Tigur., τόσῳ δ' ἂν ἀποδεικνύηται. Mox Euseb. ὁπότεν.

(69) *Ὅπλων*. Ita Euseb. et codices mss. Editi ὄλων, excepta Oxon. editi.

(70) *Ἀντερείδων*. Ita Euseb. et tres mss. et Tigur. et Oxon. Editiones aliæ ἀναντιρρήτων.

(71) *Λαμβάνω*. Euseb. παραλαμβάνω, et mox πρεσβύτατοι μὲν... Πηγῆος.

(72) *Στησιμβρότος*. Euseb. Στησιμβρότος.

(73) *Ἀντίμαχος*. Euseb. Καλλίμαχος. Idem paulo post μετὰ δὲ ἐκείνους.

(74) *Καὶ Χαμαιλέων*. Conjunctionem ex Eusebio addidit: editi nostri habebant ὁ Χαμαιλέων. Reg. 1, Angl. et cod. Joan. Fris. Χαμαιλέων. Reg. 2 Χαμαιλέων. Euseb. Χαμελέων.

(75) *Πρὸ τῆς*. Paulo aliter Clemens Alexandrinus: Περὶ τὴν Ἡρακλειδῶν καθόδον μετὰ ἔτη ὀγδοήκοντα.

(76) *Ἐρατοσθένη*. Euseb. Ἐρατοσθένην.

(77) *Ἀποικίαν*. Addit Eusebius ἔτεσιν.

(78) *Ἀρχίππου*. Ita Ducæus. Editi Ἀρχίππου.

(79) *Ὅπερ*. Legitur ὃ apud Euseb. ὃ γὰρ in mss. et Tigur.

(80) *Τεσσαράκοντα*. Sic habet Eusebius, sicque emendandum monuit Ducæus tum ex cod. ms. Reg. tum quod paulo ante dixerit Tatianus migrationem Ionicam annis 740 post bellum Trojanum contigisse. Legebatur in editis πεντηήκοντα. Hieronymus in *Chronico* habet sexaginta.

(81) *Τετρακοσίοις ἐννεηήκοντα*. Sic Reg. uterque, et Angl. Ducæus et edit. Tigurina, cujus ad marginem cum positum fuisset, τετρακοσίοις ἑπτὰ, placuit id Gesnero, et inductum fuit in Parisienses editiones, sed utraque scriptura bis vitiosa est. Primum vitium in his verbis occurrit: Τινὲς δὲ πρὸ τῶν Ὀλυμπιάδων ἔφασαν αὐτὸν γεγενῆσθαι. Quos hactenus nominaverat Tatianus, hi omnes natu majorem Olympiadibus Homerum dixerant. Cur ergo nunc, velut in singulari quadam opinione, dicit: *Quidam autem illum ante Olympiades exstitisse dixerunt!* Huc accedit aliud erratum. Nam si ante Olympiades exstitit, neque annis 490, neque 407, post Iliaca exstitit; si quidem annos ipsos 407, ab Iliacis rebus ad Olympiades numerat Tatianus. Utrumque vulnus sanabitur, si post has voces αὐτὸν γεγενῆσθαι, addamus ἔτεσιν ἐννεηήκοντα, *quidam illum ante Olym-*

tiam, tempore Gygis Lydi, annis a bello Trojano quingentis. Atque hæc quidem a nobis de prædicti poetæ, id est Homeri ætate, ac eorum, qui de ipso locuti sunt, dissensione, satis multa his, qui diligenter investigare possunt, licet breviter et compendiose dicta sint. Falsi enim argui possent et quæ de rebus ipsis feruntur opiniones. Ubi enim temporum descriptio non colæret, nec vera esse possit historia. Quid enim causæ est cur in scribendo erratur, nisi quia non vera componuntur?

Παρ' οἷς γὰρ ἀσυνάρτητός ἐστιν ἡ τῶν χρόνων ἀναγραφὴ, παρὰ τούτοις οὐδὲ τὰ τῆς ἱστορίας ἀληθεύειν δυνατόν (88). Τί γὰρ τὸ αἴτιον τῆς ἐν τῷ γράφειν πλάνης, εἰ μὴ τὸ συντάττειν τὰ μὴ ἀληθῆ;

32. *Christiana doctrina a dissensionibus remota et ad omnem ætatem et conditionem accommodata.* — Apud nos autem nec inanis gloriæ cupiditas, nec varietas sententiarum. Remoti enim a pervulgata et terrena doctrina, Dei præceptis parentes, ac legem patris incorruptionis sequentes, quidquid humanis opinionibus continetur, rejicimus. Philosophantur non solum divites, sed et gratuitè pauperes doctrina perfruuntur. Majora enim sunt quæ a Deo proficiunt, quam ut mundi muneribus 270 rependi possint. Quicumque autem audire voluerint, omnes hoc modo admittemus etiamsi anus, etiamsi adolescentes fuerint; ac omni prorsus ætati suus est apud nos honor, sed longe abest lascivia. Nihil sane mentimur, sed præclarum fuerit, si vestra in incredulitate perseverantia modum accipiat; sin minus, res nostræ Dei sententia confirmatæ maneat. Vos autem ridete, ut et ploraturi. Nonne enim absurdum est Nestorem, tarde equorum lora abscidentem ob infirmam et gelidam ætatem, admirationi apud vos esse, quod se juvenibus in bello adæquare conetur; qui autem apud nos cum senectute luctantur, et res divinas pertractant, irrideri? Quis vos non rideat, quod dum Amazones et Semiramin et nonnullas alias dicitis bellicosas exstitisse, convicium nostris virginibus faciatis? Adolescens erat Achilles, et admodum generosus fuisse creditur.

Æiades exstitisse dixerunt annis nonaginta. Nititur hæc emendatio pluribus rationum momentis. 1° Favent codices mss. in quibus paulo post, sed loco non suo, legitur vox illa ἐνενήχοντα. 2° Manca erit, ut jam dixi, sententia, si Homerus ante Olympiades collocari dicatur, non addito annorum numero. 3° Huc accedit testimonium S. Clementis Alexandrini, qui Homerus a Sosibio Lacone annis 90 ante Olympiades collocatum narrat, *Strom.* 1, p. 337. Ex his autem alterum erratum sanatur. Ait enim sub finem orationis Tatianus se jam numerasse annos 407 ab Iliacis rebus ad Olympiades. Locus autem in quo ita numeraverit, alius afferri non potest præter eum, qui nunc in manibus est. Quare pro annis 407, aut 490, aut etiam, ut apud Eusebium, 480, apponendus est ejusmodi numerus ex quo sequatur Tatianum numerare annos 407 ab Iliacis rebus ad Olympiades, ac proinde legendum τὴν, sive 317.

(82) *Κατὰ Γύγην.* Ita Eusebius et Worth. Editi nostri κατὰ Γύγην.

(83) *Υστερον.* Hanc vocem, quæ deerat in editis, restituit Reg. 1 Hanc etiam habet in marg. Reg. 2. Legitur apud Eusebium ὑστερον τῶν Ἰλιακῶν.

(84) *Περὶ μὲν τοῦ χρόνου.* Euseb. τῶν χρόνων.

Ἐτεροι δὲ κάτω τὸν χρόνον ὑπέγαγον, σὺν Ἀρχιλόῳ γεγονότα: τὸν Ὀμηρον εἰπόντες. Ὁ δὲ Ἀρχιλόγος ἔκμασε περὶ Ὀλυμπιάδα τρίτην καὶ εἰκοστήν, κατὰ Γύγην (82) τὸν Λυδῶν, τῶν Ἰλιακῶν ὑστερον (83) ἔτσι: πεντακισσίους. Καὶ περὶ μὲν τοῦ χρόνου (84) τοῦ προειρημένου ποιητοῦ, λέγω δὴ Ὀμήρου, συστάσεως τε καὶ τῶν εἰπόντων περὶ αὐτοῦ (85) ἀσυμφωνίας, τοῖς ἐπ' ἀκριβὲς ἐξετάζειν δυναμένοις, αὐτάρκως (86) ἡμῖν ὡς ἐπὶ κεφαλαίων εἰρήσθω. Δυνατὸν γὰρ ψευδεῖς ἀποφῆνασθαι καὶ τὰς περὶ τοὺς λόγους (87) δόξα.

32. Παρ' ἡμῖν δὲ τῆς μὲν κενοδοξίας ὁ ἕμερος οὐκ ἔστι, δογματικῶν δὲ ποικιλίας οὐ καταχρώμεθα. Λόγῳ γὰρ τοῦ δημοσίου καὶ ἐπιγείου κεχωρισμένοι, καὶ περὶθεμένοι Θεοῦ παραγγέλμασι, καὶ νόμῳ Πατρὸς ἀφοαρσίας ἐπόμεινοι, πᾶν τὸ ἐν δόξῃ κείμενον ἀνθρωπίνῃ παραιτούμεθα. Φιλοσοφοῦσι τε οὐ μόνον οἱ πλουτοῦντες (89), ἀλλὰ καὶ οἱ πέντητος προίκα τῆς διδασκαλίας ἀπολαύουσι. Τὰ γὰρ παρὰ Θεοῦ τῆς ἐν κόσμῳ δωρεᾶς ὑπερπαλεῖ (90) τὴν ἀμοιβήν. Τοὺς δὲ ἀκροᾶσθαι βουλομένους πάντας οὕτως προσείμεθα, κἂν πρεσβυτέρους ὦσι, κἂν μερᾶκια· πᾶσά τε ἀπαξιαπλῶς ἡλικία παρ' ἡμῖν τυγχάνει τιμῆς· τὰ δὲ τῆς ἀσελγείας πόρρω κενώριστα. Καὶ ἡμεῖς μὲν λέγοντες οὐ ψευδόμεθα· τὰ δὲ τῆς ὑμετέρας περὶ τὴν ἀπιστίαν ἐπιμονῆς καλὸν μὲν (91) εἰ λαμβάνοι περιγραφῆν· εἰ δ' οὐ, τὰ ἡμέτερα ἔστω Θεοῦ γνώμη βεβαιούμενα. Γελάτε δὲ ὑμεῖς, ὡς καὶ κλαύουσιντες. Πῶς γὰρ οὐκ ἄστοπον, Νέστορα μὲν καὶ ὕμᾶς τῶν ἵππων τὰς παρηγορίας βραδέως ἀποτέμνοντα, διὰ τὸ ἄστονον (92) καὶ νωθὲς τῆς ἡλικίας, θαυμάζεσθαι, πειρώμενον ἐπίσης τοὺς νέους πολεμῆν· τοὺς δὲ παρ' ἡμῖν τῷ γῆρα παλαιόντας, καὶ τὰ περὶ Θεοῦ πραγματευομένους γελᾶσθαι; τίς δὲ οὐκ ἂν γελάσειεν Ἀμαζόνια μὲν καὶ Σεμίραμιν, καὶ τινὰς ἄλλας πολεμικὰς φασκόντων ὕμῶν γεγονέναι, τὰς δὲ παρ' ἡμῖν παρθένους λουδορούντων (93); Μειράκιον ἦν ὁ Ἀχιλλεύς, καὶ γενναῖος εἶναι πεπίστευται σφόδρα. Καὶ ὁ Νεοπτόλεμος νεώτερος, ἀλλὰ ἰσχυρὸς ἦν. Φιλοκρίτης

Paulo post idem στάσεώς τε, quod melius mihi videtur.

(85) *Περὶ αὐτοῦ.* Euseb. τὰ περὶ αὐτῶν.

(86) *Αὐτάρκως.* Ita Reg. uterque et Euseb. Editi αὐταρκέως. Mox idem δυνατὸν γὰρ παντί.

(87) *Λόγους.* Ita Euseb. tres mss. et editio Tigurina. Aliæ editiones χρόνους ex mala Gesneri conjectura.

(88) *Δυνατὸν.* Euseb. δύναται. Quod deinde ait Tatianus: *Quid enim causæ est cur in scribendo erratur, nisi quia non vera componuntur*, sic debet intelligi: *Quid causæ est cur temporibus in scribendo erratur, nisi quia non vera componuntur?*

(89) *Πλουτοῦντες.* Ita Reg. 1, et ad marginem secundus. Editi πηροῦντες.

(90) *ὑπερπαλεῖ.* Editio Paris. anni 1656, nescio unde habet ὑπερπαλεῖ.

(91) *Καλὸν μὲν.* Particula addita ex tribus mss. et Tigur. Ibidem editi εἰ δ' οὐν. Melius Ducæus, quem secuti sumus. Mox ex Gesneri conjectura ἐπι Θεοῦ. Tres mss. et Tigur. ἔστω.

(92) *ἄστονον.* Male in Paris. edit. ἄστοπον.

(93) *Λουδορούντων.* Codex Joan. Fris. λουδορεῖσθαι.

ισθενής, ἀλλ' ἔφηρξεν αὐτοῦ κατὰ Τροίας τὸ δαιμόνιον. Ὁ Θερσίτης ὁποῖος ἦν; ἀλλ' ἐστρατήγει· τὸ δ' ἀμετροπέδεις εἰ μὴ προσῆν αὐτῷ διὰ τὴν ἀμαθίαν, ὡς ἂν ὡς φοβὸς καὶ ψεδνὸς διεβάλλετο. Πάντες οἱ βουλόμενοι φιλοσοφεῖν παρ' ἡμῖν ἄνθρωποι, οὐ τὸ ἄρῳμενον δοκιμάζομεν, οὐδὲ τοὺς προσιόντας ἡμῖν ἐπὶ σχήματος κρίνομεν. Τὸ γὰρ τῆς γνώμης ἔρῳμενον (94) παρὰ πᾶσιν εἶναι δύνασθαι λελογίσμεθα, καὶ ἀσθενεῖς ὡς τοῖς σύμασι· τὰ δὲ ὑμέτερα φθόνου μετὰ καὶ βλακείας πολλῆς.

33. Διὰ τοῦτο προσεθυμῆθη ἀπὸ τῶν νομιζομένων παρ' ὑμῖν τιμίον παριστᾶν, ὅτι τὰ μὲν ἡμέτερα σωφρονεῖ, τὰ δὲ ὑμέτερα ἔθη μανίας (95) ἔγεται πολλῆς. Οἱ γὰρ ἐν γυναιξὶ καὶ μεισαχίοις (96), παρθένους τε καὶ πρεσβύταις φλυαρεῖν ἡμᾶς λέγοντες, καὶ ἐὰν τὸ μὴ σὺν ὑμῖν εἶναι χλευάζοντες, ἀκούσατε τῶν παρ' Ἑλλήνων πραγμάτων τὸν λῆρον. Ληραῖνοι γὰρ διὰ δόξης μᾶλλον πολλῆς τῶν παρ' ὑμῖν θεῶν τὰ ἐπιτηδεύματα, καὶ διὰ τῆς γυναικωνιτιδος ἀσχημονεῖτε (97). Πράξιλλαν μὲν γὰρ Αὔσιππος ἐχαλοῦργησεν, μηδὲν εἰπούσαν διὰ τῶν ποιημάτων χρήσιμον· Λαρχίδα δὲ Μανέστρατος, Σιλανίων (98) δὲ Σαπφῶν τὴν ἑταίραν, Ἥρινναν τὴν Λεσβίαν Ναυκύδης (99), Βοΐκος (1) Μυρτίδα, Μυρῶ (2) τὴν Βυζαντίαν Κηφισόδοτος, Γόμφος Πραξιγορίδα, καὶ Ἀμφίστρατος Κλειτῶ. Τί γάρ μοι περὶ Ἀνύτης λέγειν, Τελεσίλλης τε καὶ Μυστίδος; τῆς μὲν γὰρ Εὐθυκράτης τε καὶ Κηφισόδοτος, τῆς δὲ Νικήρατος, τῆς δὲ Ἀριστόδοτος, εἰσὶν οἱ δημοῦργοι (3). Μνησαρχίδος τῆς Ἐφεσίας Εὐθυκράτης, Κορίννης Σιλανίων, Θαλαρχίδος τῆς Ἀργείας Εὐθυκράτης. Ταύτας δὲ εἰπεῖν προὔθυμῆθη, ἵνα καὶ παρ' ἡμῖν ξένοι τι πράττεσθαι νομίζητε· καὶ συγερνάντες τὰ ὑπ' ἑβῆν ἐπιτηδεύματα, μὴ χλευάζητε τὰς παρ' ἡμῖν φιλοσοφούσας. Καὶ ἡ μὲν Σαπφῶ γύναιον πορνικὸν ἔρωτομανὲς, καὶ τὴν ἑαυτῆς ἀσέλγειαν φεῖ· πᾶσαι δὲ αἱ παρ' ἡμῖν σωφρονούσι, καὶ περὶ τὰς ἡλακτάτας αἱ παρθένοι τὰ κατὰ θεὸν λαλοῦσιν ἐκφωνήματα (4) τῆς παρ' ὑμῖν παιδός (5) σπουδαίτερον. Τοῦτου χάριν αἰδέσθητε, μαθητὰ μὲν ὑμεῖς τῶν γυναικῶν εὐρισκόμενοι, τὰς δὲ σὺν ἡμῖν πολιτευο-

(94) Ἐρῳμένον. Ita Reg. 1, sic etiam Reg. 2 in margine. Editi, excepto Frontone Ducæo et Oxon., ἐρωμένην.

(95) Μανίας. Hanc vocem suppeditavit Reg. 1, λέθης ad marginem Reg. 2. Paulo ante editi παρ' ἡμῖν, excepto Ducæo, quem secutus sum.

(96) Ἐν γυναιξὶ καὶ μεισαχίοις. Hoc probri genere utebatur Celsus in Christianos, quod lanifices, sutores, fullones in suis ædibus, et illitteratissimos quosque, pueros et mulierculas ad Christianam religionem adducere conentur, ac pueris dicant debere eos, relicto patre et præceptoribus, ire cum mulierculis et collusoribus pueris in conclave mulierum aut officinarum sutoriarum, fulloniarumve, ut mysteriis initiarentur, ἵνα τὸ τέλειον λάθωσι. Digna est quæ perlegatur Origenis præclarissima responsio, l. II, p. 145. Quod autem ethnici Christianis, ut probrum objiciebant, id religionis defensores magnæ laudi esse ducebant, ut paulo antea Tatianus, Justinus Apol. II, n. 10; Athenag. Apol., n. 11; Clem. Alexandr. Strom. IV, p. 497; Lactantius l. VI Institut. c. 4; Theodoret. adv. Græcos l. V. Vide Ju-

A Junior Neoptolemus, sed fortis erat. Infirmus Philoctetes, sed tamen eo egebat adversus Trojam dæmonium. Qualis fuit Thersites? Sed tamen agminis ductor erat; ac nisi immoderata in eo loquacitas ob imperitiam exstitisset, non sane ei acutum et calvum caput exprobratum fuisset. Quicumque philosophari apud nos volunt, eos ex vultu non probamus; nec de accedentibus iudicium ex specie et habitu facimus. Nam robor animi omnibus inesse posse censemus, quamvis infirmis sint corporibus. Vestra autem invidia plena ac plurimæ sociordia.

33. *Mulieres Christiana philosophia imbutas frustra rident, qui status meretricibus posuere.* — Quapropter ex iis rebus, quas vos in pretio habetis, planum facere decrevi, nostra instituta temperantiam servare; vestra vero insania referta esse. Nam qui nos inter mulieres et adolescentes, inter virgines et anus nugari dicitis, et quia vobiscum non sumus, irridetis; quid nugarum ferant res Græcorum audite. Nugantur enim eorum artes, dum majore in pretio sunt, quam vestri dii, et circa gynæceum indecore vos geritis. Praxillam enim, quæ nihil utile carminibus dixit, æream fecit Lysippus. Learchidem Menestratus, Sappho meretricem Silanion, Erinnam Lesbianam Naucydes, Boiscus Myrtidem, Myrum Byzantiam Cephisodotus, Praxigoridem Gomphus, Clitum Amphistratus. Quid enim dicam de Anyta, Telesilla et Mystide? Primæ Euthycrates et Cephisodotus, secundæ Niceratus, tertiæ Aristodotus, opifices fuerunt. Mnesarchidis Ephesiæ Euthycrates, Corinnæ Silanion, Thalarchidis Argivæ Euthycrates. Has recensere volui, ne quid novi apud nos existimetis fieri, atque ut obversantia oculis monumenta 271 comparantes, eas quæ apud nos philosophantur non irrideatis. Ac Sappho quidem meretrix et impudica muliercula; ac suam ipsius lasciviam canit. At omnes pudicæ apud nos sunt, et circum cola virgines, multo præclarior, quam vestra illa puella, divina oracula pronuntiant. Quapropter pudere vos debet, quod ipsi quidem muliercularum discipuli sitis, mulieres autem insti-

liani impia dicteria apud S. Cyrill. I. VII, p. 229, et responsionem S. Cyrilli.

(97) Ἀσχημονεῖτε. Reg. 2 ἀσχημονεῖται.

(98) Σιλανίων. Reg. uterque Σιλανίων.

(99) Ναυκύδης. Angl. Νακύδης.

(1) Βοΐκος. Gesnerus, cujus adnotatio in editione Oxoniensi apponitur, legendum conjicit Βοηθός, qui sculptor insignis fuit, Plinio majorem in modum laudatus lib. XXXII, c. 12, et XXXIV, c. 8, et XXXVI, c. 13.

(2) Μυρῶ. Reg. 2, Τυρῶ.

(3) Δημοῦργοι. Post hanc vocem addunt uterque Regius et Angl. Κλειτῶς δὲ Ἀμφίστρατος.

(4) Ἐκφωνήματα. Sic etiam supra n. 12: Θεωτέρας δὲ τινος ἐκφωνήσεως λόγοις καταχρωμένον, et n. 5, ἐκπεφώνηκε pro eo quod habebatur in Tigurina editione ἐκπεφρόνηκε. Eadem editio hoc loco ἐκφωνήματα.

(5) Τῆς παρ' ὑμῖν παιδός. In Reg. 1, legitur hoc scholium ad marginem: Γλαυκίππην λέγειν, Glauclippen dicit. Sed inepta prorsus hæc adnotatio, cum luce clarius sit Tatianum de Sappho loqui.

tuto nostro addictas, cum solemnibus, quas illæ obeunt, conventibus exagitetis. Qualem enim vobis et quam præclaram prolem edidit Glaucippe, quæ monstrum peperit, quemadmodum demonstrat illius statua, opifice Nicerato Atheniensis Euctemonis filio. Etsi enim Elephantem peperit Glaucippe, quid causæ est cur publico honore perfruat? Phrynen vobis meretricem Praxiteles et Herodotus fecerunt, Panteuchidem e scortatore gravidam Euthycrates. Besantidem Pæonum reginam, quod nigrum infantem peperisset, arte sua Dinomenes hominum memoriæ commendavit. Ego autem et Pythagoram qui Europam tauro imposuit, et vos condemno, qui Jovis accusatorem honore ob ipsius artem officitis. Rideo et Myronis artem, qui buculum effinxit, eique victoriam imposuit, quod rapta Agenoris filia adulterii et intemperantiæ præmium reportasset. Glyceram meretricem et Argivam psaltriam Herodotus Olynthius expressit. Bryaxis Pasiphaen statuit, cujus lasciviam commemorantes tantum non studio habetis, ut tales sint hodie mulieres. Quædam Melanippe sapiens erat, eamque idcirco Lysistratus effinxit; at vos sapientes esse apud nos mulieres non creditis.

34. *Improbis etiam hominibus statuae positæ.*

— Egregius sane Phalaris tyrannus, qui pueros lactentes vorans Polystrati Ampraciotæ arte etiamnum, quasi vir quidam admirandus, monstratur. Ac talem quidem illius vultum Acragantini ob humanæ carnis esum intueri reformidant; at qui eruditioni dant operam, gloriantur quod eum per imaginem aspiciant. Annon flagitiosum est fraternali cædem apud vos honorari, qui Polynicis et Eteoclis imagines aspiciunt, ac non potius eas cum opifrice Pythagora defodistis, ut nequitia monumenta intirent? Quid causæ est cur mulierem triginta pueros enixam, propter Periclymenum, veluti admirandum quidpiam, intuear et contempler? Nam cum multæ intemperantiæ fructus tulisset, præclarum erat illam detestari, utpote illi apud Romanos Scrophæ assimilata, quæ et ipsæ sacrum aliquem cultum ob similem partum fertur assecuta. Mæchatus est Mars cum Venere, et natam ex illis Harmoniam Andron vobis expressit. Sophron qui nugæ 272 et ineptias literis mandavit, clarior fuit ob æream fabricam, quæ etiamnum exstat. Fabulatorem Æsopum immortalitati non solum fabulæ commendarunt, sed etiam

(6) *Πανηγύρει*. Joan. Fris. *δηγγύρει*.

(7) *Δημοσίας*. Reg. 2, *δημοσίου*.

(8) *Μύρωνος*. Hæc lectio conjectura est Gesneri in editiones Tigurina posteriores inducta. Legitur *Μήκωνος* in tribus mss. et Tigur. Gesnerus Myconem aut Myronem restituendum esse existimat. Uterque inter insignes statuarios numeratur et a Plinio ob artis præstantiam laudatur lib. xxxiv, c. 8. Addit Gesnerus in Buculam Myronis permulta epigrammata legi lib. 4 *Florileg. Græc.*, sect. 7.

(9) *Γλυκέραν*. Reg. uterque, Angl. et Tigur. διὰ τὴν Γλυκέραν.

(10) *Τοιαύτας εἶναι*. Deest postrema vox in cod.

Α μένας σὺν τῇ μετ' αὐτῶν πανηγύρει (6) χλευάζοντες. Τί γὰρ ὑμῖν ἡ Γλαυκίππη σεμνὸν εἰσηγήσατο παιδίων; ἢ τί τεράστιον ἐγέννησεν, καθὼς δείκνυσιν αὐτῆς ἡ εἰκὼν, Νικηράτου τοῦ Εὐκτῆμονος Ἀθηναίου τὸ γένος χαλκεύσαντος; Εἰ γὰρ ἐκύθησεν ἐλέφαντα, τί τὸ αἴτιον τοῦ δημοσίας (7) ἀπολαῦσαι τιμῆς τὴν Γλαυκίππην; Φρύνην τε τὴν ἑταίραν ὑμῖν Πραξιτέλης καὶ Ἡρόδοτος πεποιθήσασιν, καὶ Παντευχίδα συλλαμβάνουσαν ἐκ φθορῆως Εὐθυκράτης ἐχαλκούργησεν. Βησαντίδα τὴν Παιώνων βασιλισσάν, ὅτι παιδίον μέλαν ἐκύθησε, Δεινομένης διὰ τῆς ἑαυτοῦ τέχνης μνημονεύεσθαι παρεσκεύασεν. Ἐγὼ καὶ Πυθαγόρου κατέγνωκα τὴν Εὐρώπην ἐπὶ τοῦ ταύρου καθιδρύσαντος, καὶ ὑμῶν, οἵτινες τοῦ Διὸς τὸν κατήγορον διὰ τὴν ἐκείνου τέχνην τετιμήκατε. Γελῶ καὶ τὴν Μύρωνος (8) ἐπιστήμην ποιήσαντος μόσχον, ἐπὶ δὲ αὐτοῦ νίκη, ὅτι τὴν Ἀγήνορος ἀρπάσας θυγατέρα, μοιχείας καὶ ἀκρασίας βραβεῖον ἀπηνέγκατο. Τὴν Γλυκέραν (9) τὴν ἑταίραν καὶ Ἀργείαν τὴν ψάλτριαν ὁ Ὀλύμπιος Ἡρόδοτος κατεσκεύασεν. Βρύαξις Πασιφάνη ἐστῆσεν, ἥς τὴν ἀσέλγειαν μνημονεύσαντες, μονονοχὶ καὶ τὰς γυναῖκας τὰς νῦν τοιαύτας εἶναι (10) προφηρῆσθε. Μελανίππη τις ἦν σοφῆ, διὰ τοῦτο ταύτην ὁ Λυσιστράτος ἐδημιούργησεν, ὑμεῖς (11) δὲ εἶναι παρ' ἡμῖν σοφὰς οὐ πεπιστεύκατε.

34. Πάνυ γοῦν σεμνὸς καὶ ὁ τύραννος Φάλαρις, ὃς τοὺς ἐπιμαστιδίουσ θοινώμενος παῖδας, διὰ τῆς Πολυστράτου τοῦ Ἀμπρακίου κατασκευῆς μέχρι νῦν ὡς τις ἀνήρ θαυμαστὸς δείκνυται. Καὶ οἱ μὲν Ἀκραγαντινοὶ βλέπειν αὐτοῦ τὸ πρόσωπον τὸ προειρημένον διὰ τὴν ἀνθρωποφαγίαν ἐδεδίδεσαν· οἷς δὲ μέλον ἐστὶ παιδείας, αὐχοῦσιν, ὅτι δι' εἰκόνας αὐτὸν θεωροῦσι. Πῶς γὰρ οὐ χαλεπὸν ἀδελφοκτονίαν παρ' ὑμῖν τετιμῆσθαι, οἱ Πολυνεῖκους καὶ Ἐτεοκλέους ὀρώντες τὰ σχήματα, καὶ μὴ σὺν τῷ ποιήσαντι Πυθαγόρῃ καταβοθρῶσαντες (12), ἐναπόλλυτε (13) τῆς κακίας τὰ ὑπομνήματα; Τί μοι, διὰ τὸν Περικλύμενον, γύναιον ὄπερ ἐκύθησε τριάντονα παῖδας ὡς θαυμαστὸν ἡγεῖσθαι καὶ κατανοεῖν (14) ποίημα; Πολλῆς γὰρ ἀκρασίας ἀπενεγκαμένη τὰ ἀκροβήνια βδελύττεσθαι καλὸν ἦν, τῇ κατὰ Ῥωμαίους συγ παρεικαζομένη, ἥτις καὶ αὐτὴ διὰ τὸ ὁμοίον μυστικωτέρας (15), ὡς φασιν, ἤξιωται θεραπείας. Ἐμοίχευσε δὲ Ἄρης τὴν Ἀφροδίτην, καὶ τὴν ἀπ' αὐτῶν Ἀρμονίαν Ἀνδρῶν ὑμῖν κατεσκεύασε. Λήρους (16) καὶ Φλυαρίας Σώφρων διὰ συνταγμάτων παραδοῦς, ἐνδοξότερος χάριν τῆς χαλκευτικῆς, ἢ μέχρι νῦν ἐστὶ. Καὶ τὸν ψευδολόγον Αἴσωπον ἀειμνηστον οὐ μόνον τὰ μυθολογήματα (17), ἀλλὰ

Angl. et Reg. 2.

(11) Ἰμεῖς. Reg. 1, ἢ ὑμεῖς.

(12) *Καταβοθρῶσαντες*. Ita Reg. 1, et Angl. et Ducæus. Reg. 2 ad marginem *καταβοθρῶσαντες*. Editi *καταβοθρῶσαντες*.

(13) Ἐναπόλλυτε. Ducæus ἐναπόλοιντο, cod. Joan. Fris. ἐναπόλλοιτο.

(14) *Καὶ κατανοεῖν*. Ita Reg. 2. et Angl. Legitur in Reg. 1, ἡγεῖσθαι κατανοεῖν et supra lineam *καὶ*. Editi ἡγεῖσθαι τὸ κατανοεῖν.

(15) *Μυστικωτέρας*. Reg. 2, *μυστικώτεριν*.

(16) *Λήρους*. Angl. *λήρους τε καὶ*.

(17) *Μυθολογήματα*. Fris. *ψευδολογήματα*.

καὶ ἡ κατὰ τὸν Ἀριστοδῆμον πλαστικὴ περισπούδα-
στον ἀπέδειξεν. Εἶτα πῶς οὐκ αἰδεῖσθε, τσαυτάς
μὲν ἔχοντες ποιητήριας οὐκ ἐπὶ τι χρήσιμον, πόρνας
δὲ ἀπείρους, καὶ μοχθηροὺς ἀνδρας, τῶν παρ' ἡμῖν
γυναικῶν διαβάλλοντες τὴν σεμνότητα; τί μοι σπου-
δαῖον μανθάνειν Εὐάνθην ἐν περιπάτῳ τεκεῖν (18),
καὶ πρὸς τὴν Καλλιστράτου κειμήναι τέχνην, καὶ
πρὸς τὰ Καλλιᾶδου (19) Νεαίρα παρέχειν τοὺς ὀφθαλ-
μούς; Ἐταίρα γὰρ ἦν. Λαῖς ἐπόρνευσε, καὶ ὁ Τοῦρ-
νος αὐτὴν ὑπόμνημα τῆς πορνείας ἐποίησεν. Διὰ τί
τὴν Ἥφαιστῖνος οὐκ αἰδεῖσθε πορνεῖαν, καὶ εἰ πάνυ
Φίλων αὐτὸν (20) ἐντέχνως ποιεῖ; Τίνος δὲ χάριν διὰ
Λεωχάρους Γανυμήδη, τὸν ἀνδρόγυνον, ὡς τι σπου-
δαῖον ἔχοντες κτῆμα, τετιμήκατε; Καὶ Σπιλούμε-
νόν (21) τι γύναιον Πραξιτέλης ἐδημιούργησεν.
Ἐχρῆν δὲ πᾶν τὸ τοιοῦτον (22) παραιτησαμένους τὸ
κατὰ ἀλήθειαν σπουδαῖον ζητεῖν· καὶ μὴδὲ Φιλαινίδος
μηδὲ Ἐλεφαντίδος τῶν ἀρβήτων ἐπινοιῶν ἀντιποιου-
μένους, τὴν ἡμετέραν πολιτείαν βεβελύττεσθαι.

35. Ταῦτα μὲν οὖν οὐ παρ' ἄλλου μαθὼν ἐξεθέμην,
πολλὴν ἐπιφοιτήσας γῆν, καὶ τοῦτο μὲν σοφιστεύσας
τὰ ὑμέτερα, τοῦτο δὲ τέχνας καὶ ἐπινοίας ἐγκυρη-
σας πολλαῖς, ἔσχατον δὲ τῇ Ῥωμαίων ἐνδιατρίψας
πολεῖ, καὶ τὰς ἀρ' ὑμῶν ὡς αὐτοὺς (23) ἀνακομισθεῖ-
σας ἀνδριάντων ποικιλίας καταμαθὼν. Οὐ γὰρ ὡς (24)
ἔθος ἐστὶ τοῖς πολλοῖς, ἀλλοτρίαις δόξαις τάμαυτοῦ
κρατύνειν πειρώμαι· πάντων δὲ ὧν ἀποποιήσομαι
αὐτὰς τὴν κατάληψιν, τούτων καὶ τὴν ἀναγραφὴν
συντάσσειν βούλομαι. Διόπερ χαίρειν εἰπὼν καὶ τῇ
Ῥωμαίων μεγαλαυχίᾳ, καὶ τῇ Ἀθηναίων ψυχρολογίᾳ, G
δόγμασιν ἀσυναρτήτοις, τῆς καθ' ἡμᾶς (25) βαρβάρου
φιλοσοφίας ἀντεπισησάμην· ἦτις δὴ τρόπον ἐστὶν τῶν
παρ' ὑμῖν ἐπιτηδευμάτων ἀρχαιοτέρα, γράφειν μὲν
ἀρξάμενος, διὰ δὲ τὸ κατεπεῖγον τῆς ἐξηγήσεως ὑπερ-
θίμενος, νῦν, ὅτε καιρὸς, περὶ τῶν κατ' αὐτὴν δο-
γμάτων λέγειν πειράσομαι. Μὴ γὰρ δυσχεράνητε τὴν
ἡμετέραν παιδείαν, μηδὲ φλυαρίαις καὶ βωμολοχίαις
μεστὴν ἀντιλογίαν καθ' ἡμῶν πραγματεύθητε, λέ-
γοντες· Τατιανὸς ὑπὲρ τοῦς Ἕλληνας, ὑπὲρ τὸ ἀπεί-
ρων τῶν φιλοσοφούντων (26) καινοτομεῖ τὰ βαρβάρων
δόγματα. Τί γὰρ χαλεπὸν ἀνθρώπου πεφνήνας ἀμα-
θεῖς, ὑπὸ ἀνθρώπου νῦν ὁμοιωπαθοῦς συνελέγεσθαι;
Τί δὲ καὶ ἄτοπον, κατὰ τὸν οἰκεῖον ὑμῖν σοφιστὴν,
γῆράσκειν ἀεὶ πάντα (27) διδασκομένους;

(18) *Τεκεῖν*. Ita Reg. uterque et Ducæus. Editi
τέκνω.

(19) *Πρὸς τὰ Καλλιᾶδου*. Legendum πρὸς τῇ,
vel πρὸς τὴν Νέαιραν.

(20) *Αὐτόν*. Reg. 2 et Joan. Fris. αὐτὴν.

(21) *Σπιλούμενον*. Tres codices mss. habent δ
φελούμενον. Figurina editio ὁ φελούμενον. Unde
Gesnerus effecit Σπιλούμενον, quia Praxiteles apud
Plinium lib. xxxiv, c. 8, Spilumenen, id est con-
taminatam dicitur effinxisse. Fecit Praxiteles Ste-
phusam, Spilumenen, Oenophorum. Probat Gesneri
conjecturam Ducæus; sed eruditus Oxoniensis
editor legendam existimat ὁ φελούμενον, mulier-
culam armilla instructam.

(22) *Τὸ τοιοῦτον*. Editi addunt εἶδος, quod multo
elegantius deest in perantiquo codice Regio, cujus
tamen ad oram alia manu additum fuit.

(25) *Ἦς αὐτούς*. Ita Reg. 1 et Angl. et Tigur.

Aristodemi ars decus illi et celebritatem conciliavit.
Quomodo ergo qui tot poetrias nullam ad rem utili-
lem, innumeras meretricas et tot improbos viros
habetis, mulierum apud nos temperantiam calum-
niari non pudet? Quid præclari fecerim, si Evan-
then in Peripato discam peperisse, aut Callistrati
arti inhierim, aut in Calliadæ Neæra oculos defigam?
Erat enim meretrix. Lais scortata est, eamque
Turnus scortationis monumentum statuit. Cur non
vobis pudori est Hephæstionis scortatio, quamvis
eum Philo affabre expresserit? Aut qua de causa,
propter Ganymedem Leocharis, cinædum, veluti
præclarum quidpiam possidentes, honore afficitis?
Spilumenem etiam Praxiteles mulierculam effinxit.
Satius erat omnibus ejusmodi rebus amandatis,
quæ, vere præclara et honesta sunt quærere; nec
Philænidis et Elephantidis nefanda inventa ascis-
centes, instituta nostra detestari.

35. *Tatianus eorum quæ objicit Græcis, oculatus
testis est.* — Hæc equidem non ab alio accepta ex-
posui, qui multas regiones peragravi, ac partim in
vestris exercitatus sum disciplinis, partim in artes
et inventa multa incidi, ac tandem in Romanorum
urbe commoratus, statuarum varietates a vobis illuc
exportatas vidi. Non enim, ut plerique solent, alie-
ni opinionibus mea confirmare, sed quæcunque
vidi, ea litteris mandare aggredior. Vale igitur dicto
et Romanorum jactantiæ, et frigido Atheniensium
sermoni, male sartis opinionibus, barbaram no-
stram philosophiam complexus sum; quæ quomodo
vestris institutis antiquior sit, cum scribere incœ-
perim, sed propter instantem narrationem distule-
rim, nunc, cum tempus est, de illius decretis dis-
serere instituo. Ne ergo stomachum vobis faciat
eruditio nostra; nec refertam nugis et scurriliter
dictis confutationem in nos elaboretis, dicentes:
Tatianus supra Græcos, supra infinitam philoso-
phorum multitudinem, novus est barbarorum do-
ctrinæ sectator. Quid enim incommodi homines,
quorum imperitia monstrata est, nunc ab homine
ejusdem naturæ argui? Aut quid absurdi, more
vestri sophistæ, semper aliquid discentes senescere?

D

Deerat vocula in aliis editionibus. Reg. 2, ὡσαύτως.

(24) *Οὐ γὰρ ὡς*. Sic emendatum ope Reg. 1. Le-
gebatur οὐχ ὡς in editis.

(25) *Τῆς καθ' ἡμᾶς*. H. Stephanus legendum
conjecit τῆς καθ' ὑμᾶς, eam philosophiam, quam vos
barbaricam appellatis, amplexus sum. Sed pluribus
locis Tatianus Judæorum et Christianorum doctri-
nam hoc nomine barbaram dicit. Barbaricos libros
commemoratur n. 29; Moysen barbaræ omnis sapien-
tiæ principem vocat, n. 31; barbaræ philosophiæ
addictum se esse dicit n. 42.

(26) *Φιλοσοφούντων*. Reg. 1, et Angl. φιλοσοφη-
σάντων. Ibidem editi addunt πλῆθος. Sed elegantius
abest a Regio 1, ad oram tamen additum fuit.

(27) *Πάντα*. Melius πολλά. Sic enim, ut obser-
vavit Gesnerus, in *Elegiis* Solonis legitur versus
quem Tatian. citat:

Γηράσκω δ' αἰεὶ πολλά διδασκόμενος.

36. *Moysis antiquitas probatur testimonio Chaldaeorum scriptorum.* — Sit sane Homerus non modo non junior Iliacis rebus, sed ipsi bello æqualis, et cum Agamemnone militasse, ac si quis velit, ante litteras inventas exstitisse existimetur. Perspicuum erit prædictum Moysem Trojæ 273 excidio omnino antiquiorem esse multis annis, ut qui Ilii constructionem, et Trois ac Dardani ætatem antecedit. Cujus rei demonstrandæ causa testibus utar Chaldaeis, Phœnicibus et Ægyptiis. Quid plura dicam? Oportet enim, ut qui persuadendi operam profiteatur, res quasque audientibus breviter et compendiose enarret. Berosus Babylonius, Beli apud Babylonios sacerdos, qui Alexandro æqualis fuit, et tertio post eum Antiocho historiam Chaldaeorum tribus libris inscripsit, ac res gestas regum exposuit, quemdam ex eis commemorat nomine Nabuchodonosor, a quo suscepta in Phœnices et Judæos expeditio. Hæc a prophetis nostris prædicata scimus; ac multo quidem Moysis ætate serius contigisse, annis vicelicet ante Persarum imperium septuaginta. Est autem Berosus longe doctissimus scriptor, cujus rei argumentum est, quod Juba de rebus Assyriorum scribens, historiam se a Beroso didicisse declarat. Scripsit autem libros duos de rebus gestis Assyriorum.

37. *Idem testantur Phœnices.* — Post Chaldaeos sic se habent res Phœnicum. Exstiterunt apud eos tres viri, Theodotus, Hysicrates, Mochus; horum libros in Græcam linguam convertit Lætus, qui et vitas philosophorum accurate conscripsit. In his autem historiis narratur sub quodam rege raptus Europæ, Menelai in Ægyptum adventus, ac res etiam a Chiramo gestæ, qui filiam suam Salomonii Judæorum regi in matrimonium dedit, ac omne lignorum genus ad templi constructionem suppeditavit. Eadem scribit Menander Pergamenus. Ac Chirami quidem ætas Iliacis rebus vicina est; Salomon autem Chiramo æqualis multo recentior est Moysis ætate.

38. *Moysem sub Inacho Ægyptii collocant.* —

(28) *Μὴ μόνον.* Ita Eusebius. Legitur in Reg. 4, μὴ ὕστερον. Deerat negatio in editis.

(29) *Ἵπειλήφθω.* Eusebius addit γεγονέναι.

(30) *Συστρατεύεσθαι.* Euseb. συνεκστρατεύσαι.

(31) *Καὶ εἰ βούλεται.* Euseb. κἀν βούληται.

(32) *Τῆς δὲ Ἰλίου.* Secundam voculam desumpsit ex Eusebio, qui sic habet: Πολλοί; ἔτεσι; τῆς δὲ γεγονίας Ἰλίου.

(33) *Τί μοι λέγειν.* Euseb.: τί με λέγειν δεῖ.

(34) *Βηρωσός.* Euseb. Βηρωσός, et sic infra ubi idem nomen occurrit.

(35) *Γεγονός.* Euseb. γενόμενος.

(36) *Τῷ μετ' αὐτὸν τρίτῳ.* Euseb. τῷ μετὰ Σέλευκον τρίτῳ.

(37) *Ἐκθήμερος.* Eusebius ἐκτιθέμενος.

(38) *Πρὸ δὲ τῆς.* Secundam voculam suppeditavit Eusebius. Ex eodem sumpsimus κατώτερα pro eo quod erat in editis nostris κατώτερα.

36. Πλὴν Ὅμηρος ἔστω μὴ μόνον (28) ὕστερον τῶν Ἰλιακῶν, ἀλλὰ κατ' ἐκείνον αὐτὸν ὑπειλήφθω (29) τὸν τοῦ πολέμου καιρὸν, ἔτι δὲ καὶ τοῖς περὶ τῶν Ἀγαμέμνονα συστρατεύεσθαι (30) καὶ, εἰ βούλεται (31) τις, πρὶν καὶ τῶν στοιχείων γεγενῆσθαι τὴν εὐρεσιν. Φανήσεται γὰρ ὁ προειρημένος Μωϋσῆς, αὐτῆς μὲν τῆς Ἰλιακῆς ἀλώσεως πρεσβύτερος πάνυ πολλοὶς ἔτεσι γεγονός, τῆς δὲ Ἰλίου (32) κτίσεως, καὶ τοῦ Τρωῶς καὶ Δαρδάνου λίαν ἀρχαιότερος. Ἀποδείξεως δὲ ἔνεκεν μάρτυσι χρήσομαι Καλδαίους, Φοινίξιν, Αἰγυπτίους. Καὶ τί μοι λέγειν (33) πλείονα; Χρὴ γὰρ τὸν πεθεῖν ἐπαγγελλόμενον συντομωτέρας ποιῆσθαι τὰς περὶ τῶν πραγμάτων πρὸς τοὺς ἀκούοντας διηγήσεις. Βηρωσός (34) ἀνήρ Βαβυλωνίος, ἱερεὺς τοῦ παρ' αὐτοῖς Βήλου, κατ' Ἀλέξανδρον γεγονός (35), Ἀντιόχῳ τῷ μετ' αὐτὸν τρίτῳ (36) τὴν Καλδαίων ιστορίαν ἐν τρισὶ βιβλίοις κατατάξας, καὶ τὰ περὶ τῶν βασιλείων ἐκθήμερος (37), ἀφηγγεῖται τινος αὐτῶν, ὄνομα Ναβουχοδονόσορ, τοῦ στρατεύσαντος ἐπὶ Φοινίκας καὶ Ἰουδαίους· ἀτινα διὰ τῶν κατ' ἡμᾶς προφητῶν ἴσμεν κεκηρυγμένα, γεγονότα μὲν πολὺ τῆς Μωϋσεύς ἡλικίας κατώτερον, πρὸ δὲ τῆς (38) Περσῶν ἡγεμονίας ἔτεσιν ἔβδομήκοντα. Βηρωσός δὲ ἔστιν ἀνὴρ ἰκανώτατος, καὶ τοῦτου τεκμήριον Ἰόθας, ὃς, περὶ (39) Ἀσσυρίων γράφων, παρὰ Βηρωσοῦ φησι μεμαθηκέναι τὴν ἱστορίαν. Εἰσὶ δὲ αὐτῷ βίβλοι περὶ Ἀσσυρίων δύο.

37. Μετὰ δὲ τοὺς Καλδαίους (40) τὰ Φοινίκων οὕτως ἔχει. Γεγόνασιν παρ' αὐτοῖς τρεῖς ἄνδρες, Θεόδοτος, Ἵψικράτης, Μῶχος· τούτων τὰς βίβλους εἰς Ἑλληνίδα κατέταξεν φωνὴν Χαῖτος, ὁ καὶ (41) τοὺς βίβλους τῶν φιλοσόφων ἐπ' ἀκριβῆς πραγματευσάμενος. Ἐν δὲ ταῖς τῶν προειρημένων δηλοῦται ἱστορίαις, κατὰ τινα τῶν βασιλείων Εὐρώπης ἀρπαγὴν γεγενῆσθαι, Μενελάου τε εἰς τὴν Φοινίκην ἀφιξίς (42), καὶ τὰ περὶ Χείραμον (43), ὅστις Σολομῶνι τῷ Ἰουδαίων βασιλεῖ πρὸς γάμον δούς τὴν θυγατέρα (44), καὶ ξύλων παντοδαπῶν ὕλην εἰς τὴν τοῦ ναοῦ κατασκευὴν ἐδωρήσατο. Καὶ Μένανδρος δὲ ὁ Περγαμηνός περὶ τῶν αὐτῶν τὴν ἀναγραφὴν ἐποίησατο. Τοῦ δὲ Χείραμου ὁ χρόνος ἤδη πρὸς τοὺς Ἰλιακοὺς ἐγγίξει. Σολομῶν δὲ ὁ κατὰ Χείραμον πολὺ κατώτερός ἐστι τῆς Μωϋσεύς ἡλικίας.

38. Αἰγυπτίων δὲ εἰσιν αἱ ἐπ' ἀκριβῆς (45) χρῶ-

D

(39) Ὅς περὶ. Illud etiam ὃς Eusebio debemus.

(40) *Τὸν Καλδαίους.* Ita Reg. uterque et Euseb. Editi τὰ Καλδαίων. Tigur. τοὺς Καλδαίων. (Sic etiam Angl.) et ad marginem τὰ Καλδαίων.

(41) *Χαῖτος ὁ καὶ.* Editi nostri καὶ ὁ, quod quidem emendavi beneficio Eusebii. Sed aliud erratum est in voce Χαῖτος. Eusebius ἄσιτος. Legendum esse Λαῖτος probat eruditus Oxoniensis Editor testimonio Clementis Strom. 1, pag. 326, atque ita placuisse Reimesio et Bocharto monet.

(42) Ἰφιξίς. Ita Regius uterque et Eusebius. Editi ἀφιξίς. Habet etiam Eusebius ἀρπαγὴ.

(43) *Χείραμον.* Eusebius Εἰραμον.

(44) *Τὴν θυγατέρα.* Euseb. τὴν ἑαυτοῦ θυγατέρα, et mox τοῦ νεῶ.

(45) Ἐπ' ἀκριβῆς. Ita Ducas et ad marginem Tigur. Eusebius ἀκριβῆς. Editi ἐπ' ἀκριβῆς.

ων (46) ἀναγραφαί, καὶ τῶν κατ' αὐτοὺς πραγμάτων (47) ἐρμηνεύς ἐστὶ Πτολεμαῖος, οὐχ ὁ βασιλεὺς, ἱερεὺς δὲ Μένδητος. Οὗτος, τὰς τῶν βασιλέων πράξεις ἐκτιθέμενος, κατ' Ἀμωσιν (48) βασιλέα Αἰγύπτου γεγονέναι Ἰουδαίους φησὶ τὴν ἐξ Αἰγύπτου πορείαν, εἰς ἄπερ ἦλθον (49) χωρία, Μωϋσέως ἡγουμένου. Λέγει δὲ οὕτως· Ὁ δὲ Ἀμωσις ἐγένετο κατ' Ἰναχον βασιλέα. Μετὰ δὲ τοῦτον Ἀππίων ὁ γραμματικὸς, ἀνὴρ δοκιμώτατος, ἐν τῇ τετάρτῃ τῶν Αἰγυπτιακῶν (πέντε δὲ εἰσιν αὐτῷ γραφαί) πολλὰ μὲν καὶ ἄλλα, φησὶ δὲ ὅτι κατέσκαψε τὴν Αὔραριν (50) Ἀμωσις κατὰ τὸν Ἀργεῖον γενόμενος Ἰναχον, ὡς ἐν τοῖς χρόνοις ἀνέγραψεν ὁ Μενδήσιος Πτολεμαῖος. Ὁ δὲ ἀπ' Ἰνάχου χρόνος ἄχρι τῆς Ἰλίου ἀλώσεως ἀποπληροῖ γενεὰς εἰκοσι· καὶ τὰ τῆς ἀποδείξεως ἔχει τοῦτον τὸν τρόπον.

39. Γεγόνασιν Ἀργείων βασιλεῖς οἷδε· Ἰναχος, Φορωνεύς, Ἄπις, Κρίσις (51), Τριόπας, Ἀργεῖος, Φόρβας, Κροτώπας (52), Σθενέλαος (53), Δαναὸς, Λυγκεύς, Προῖτος, Ἀβάς (54), Ἀκρισίος, Περσεύς, Σθενέλαος (55), Εὐρυσθεύς, Ἄτρεὺς, Θυέστης, Ἀγαμέμνων· οὗ κατὰ τὸ ὀκτωκαιδέκατον ἔτος τῆς βασιλείας Ἰλίου ἐάλω. Καὶ χρῆ τὸν νουνεχῆ συνιναί (56) μετὰ πάσης ἀκριθείας, ὅτι κατὰ τὴν Ἑλλήνων παράδοσιν οὐδ' ἱστορίας (57) τις ἦν παρ' αὐτοῖς ἀναγραφή. Κάδμος γάρ, ὁ τὰ στοιχεῖα τοῖς προειρημένοις παραδούς, μετὰ πολλὰς γενεὰς τῆς Βοιωτίας ἐπέβη. Μετὰ δὲ Ἰναχον ἐπὶ Φορωνέως, μόγις (58) τοῦ θηριώδους βίου καὶ νομάδος περιγραφῆς γέγονεν, μετεκκομήθησαν δὲ οἱ ἄνθρωποι (59). Διόπερ εἰ κατὰ Ἰναχον πέφηνεν ὁ Μωϋσῆς γεγονούς, πρεσβυτέρως ἐστὶ τῶν Διακῶν ἔτεσι τετρακοσίοις. Ἀποδείκνυται δὲ τοῦθ' οὕτως ἔχον, ἀπὸ τε τῆς τῶν Ἀττικῶν βασιλέων διαδοχῆς, καὶ Μακεδονικῶν, καὶ Πτολεμαϊκῶν, ἐτι δὲ καὶ Ἀντιοχικῶν. Ὅθεν, εἰ μετὰ τὸν Ἰναχον (60) αἱ διαφανέστεραι· πράξεις παρ' Ἑλληνιν ἀνεγράφη-

(46) Χρόνων. Ita mss. et Euseb. Editi χρόνων, excerpta tamen Ducæi editione.

(47) Πραγματῶν. Eusebius γραμμάτων, apud quem etiam legitur, omisso verbo ἐρμηνεύς, Πτολεμαῖος.

(48) Ἀμωσιν. Codex Joannis Frisii Ἀμωσιν.

(49) Ἠλθον. Eusebius ἦθελεν, apud quem etiam adnotatur ad marginem fortasse delenda esse hæc verba: Λέγει δὲ οὕτως.

(50) Κατέσκαψε τὴν Αὔραριν. Eusebius habet κατέστρεψε, sed præcipua varietas in voce sequenti posita. Habet enim Clemens Alexandrinus Ἀθυρίαν. Reg. 1, Αὔραριν. Codex Joan. Fris. Αὔραρι. Eusebius Ἀδραριν, quod idem est ac Αὔραριν urbem. Sic etiam codex ms. Clementis pro Ἀθυρίαν. Editiones Tatiani Μαρίαν. Existimat Ducæus legi posse Μαρίαν, ac fortasse intelligendum, Ἀμωσιν ἐφοδίσσε Μαρίαν, id est Euripo ducto commisisse Mariam cum Nilo, vel cum ipso mari Mediterraneo. Sed tamen alteram vocem in textum recipere non dubitavi, tum quia ei favent mss. codices et Clemens ac Eusebius; tum quia consentit cum historiæ monumentis. Nam rex ille, sub quo egressi sunt ex Ægypto Israelitæ, apud Manethonem Tethinosis, apud Appionem, ut non solum ex Tatiano patet, sed etiam ex Justino Cohort., n. 9, Amasis dictus est. Is autem cum bellum gesserit cum Israelitis, non mirum si urbem Avarim evertisse dicitur, quæ præcipua videtur Israelitarum fuisse, teste Mane-

A Sunt etiam Ægyptiorum tempora accurate descripta, rerumque apud eos gestarum interpretis est Ptolemæus, non ille quidem rex, sed sacerdos Mendesium. Is regum res gestas exponens, Judæos sub Amose Ægyptiorum rege ex Ægypto in ea, quæ occuparunt, loca, duce Moysæ, profectos esse testatur. Sic autem loquitur: Amosis autem erat æqualis Inacho regi. Post hunc Appion grammaticus, vir doctissimus, in quarto Ægyptiacorum (sunt enim quinque illius libri), inter alia multa testatur Avarim evertisse Amosim Argivo Inacho 274 æqualem, ut in Annalibus scripsit Ptolemæus Mendesium. Tempus autem, quod ab Inacho ad Ilii excidium effluxit, ætates implet viginti; idque hoc modo demonstratur.

B 39. Series Regum Argivorum. — Hi fuerunt Argivorum reges: Inachus, Phoroneus, Apis, Criasis, Triopas, Argius, Phorbas, Crotopas, Sthenelaus, Danaus, Lynceus, Prætus, Abas, Acrisius, Perseus, Sthenelaus, Eurysthes, Atreus, Thyestes, Agamemnon, cujus regni anno decimo octavo capta est Troja. Debet autem quisquis sapit diligenter observare, nullum historiæ monumentum apud Græcos, quemadmodum ipsi perhibent, litteris consignatum fuisse. Nam Cadmus, qui litteras eis tradidit, post multas generationes in Bœotiam venit. Post Inachum autem sub Phoroneo vix tandem homines, ab efferrata nomadum vita ad liberalem cultum traducti sunt. Quamobrem si Inacho æqualis Moyses, annis quadringentis bello Trojano antiquior. Atque id etiam demonstratur ex regum Atticorum, et Macedonum, et Ptolemæorum et Antiochorum successionibus. Unde si post Inachum clariores quæque res gestæ apud Græcos scriptæ ac notæ fuerunt; nimirum etiam post Moysæ. Nam Phoroneo, qui

thone apud Josephum contra App., p. 1052.

(51) Κρίσις. Sic habet Eusebius Ἀργεῖος, Κρίσος, Φόρβας, Τριόπας. Sic etiam in cod. Angl., nisi quod habet Χρίσις, pro quo legendum Χρίσος existimat Munckerus in editione Mythographorum, citatus ab Editore Oxoniensi.

(52) Κροτώπας. Euseb. Κροτωπός.

(53) Σθενέλαος. Fris. Σθενελοσ.

(54) Προῖτος, Ἀβάς. Euseb. Ἀβάς, Προῖτος.

(55) Σθενέλαος. Deest in utroque Regio et apud Eusebium.

(56) Συνιναί. Ita Eusebius, melius quam in editis nostris συνῆναι. Codex Joan. Fris. habet ut Eusebius. Legitur συνιναί in utroque Reg. et apud Ducæum.

(57) Οὐδ' ἱστορίας. Ita Eusebius multo melius quam editi nostri οὐ δι' ἱστορίας.

(58) Ἐπὶ Φορωνέως, μόγις. Euseb. ὑπὸ Φορωνέως μόγις.

(59) Οἱ ἄνθρωποι. Ita Reg. 1, Euseb., Fris. et Ducæus. Male in editis nostris οἱ οὐρανοί, in quibus etiam mox aliud erratum, nempe οἱ κατὰ Ἰναχον, quod quidem auctore Eusebio sustulimus. Reg. 2 habet εἰ, sed ad marginem. Sic etiam Joannes Frisius et Ducæus.

(60) Εἰ μετὰ τὸν Ἰναχον. Habet Eusebius: Εἰ κατὰ τὸν Ἰναχον αἱ διαφανέσταται... ἐγράφθησαν.

successit Inacho, Ogygus apud Athenienses æqualis fuit, sub quo primum diluvium contigit: Phorbanti autem Actæus, a quo et Actæa dicta Attica regio: Triopæ Prometheus et Epimetheus, et Atlas, et Cecrops ille Diphysæ, et Io. Sub Cecrope Phaethontis incendium et Deucalionis diluvium. Sub Sthenelo regnum Amphictyonis, Danaï in Peloponnesum adventus, et Dardania a Dardano condita, et Europæ ex Phœnicia Cretam reditus. Sub Lynceō Proserpinæ raptus, templi in Eleusine constructio, Triptolemi agricultura, Cadmi Thebas adventus, Minois regnum. Sub Præto Eumolpi bellum adversus Athenienses. Sub Acrisio Pelopis ex Phrygia descendens, et Ionis Athenas adventus, quemadmodum et Cecrops secundus, et Persei ac Bacchires gestæ, et discipulus Orphei Musæus. Sub Agamemnonis regno captum Ilium.

Φρυγίας διάβασις, καὶ Ἴωνος εἰς τὰς Ἀθήνας ἀφίξις, καὶ ὁ (86) δευτέρως Κέκροψ, αἱ τε Περσέως καὶ Διωνύσου πράξεις, καὶ Ὀρφέως μαθητῆς Μουσαῖος. Κατὰ δὲ τὴν Ἀγαμέμνονος βασιλείαν, ἐάλω τὸ Ἴλιον.

40. *Moysi, ut antiquiori, credendum.* — Ex his ergo perspicitur Moysem vetustis heroibus et bellis et dæmonibus antiquiorem esse. Quamobrem, cum antiquitate præstet, credendum ei potius quam Græcis, qui ex fonte hauserunt, non grato animo, illius **275** dogmata. Multi enim apud eos sophistæ, cum curiosius indagarent, quæcunque a Moysæ, et ab iis, qui similiter ac ille philosophati, cognoverunt, ea adulterare conati sunt; primum quidem, ut aliquid proprie suum dicere viderentur; deinde, ut quæ minus intellexerunt, ea disertis quibusdam commentis obvolventes, fabulæ speciem affingerent veritati. De nostro igitur instituto, ac de legum nostrarum historia quænam eruditi apud Græcos dixerint, quamque multi et quales sint

(61) Καὶ Ἀκταία. Deest conjunctio apud Euseb. et Clement. Strom. 1, p. 321.

(62) Τριόπαν. Reg. 2 Πριόπαν in margine. Sic etiam Angl. in textu. Euseb. κατὰ δὲ Τριόπαν. Mox Clemens, καὶ Ἀτλας καὶ Ἐπιμηθεύς.

(63) Καὶ ἡ Ἰώ. Clemens καὶ Ἰνώ.

(64) Κατὰ δὲ Κέκροπα. Legendum esse κατὰ δὲ Κροτωπῶν demonstrat Duceus, tum quia Eusebius et Clemens ita habent, tum quia recenset Tatianus Argivos reges, quos inter jam antea numeravit Crotopum. Mox Eusebius Σθενέλαον.

(65) Τῆς Εὐρώπης. Hæc desunt apud Clementem, apud quem legitur: Ἦ τε ἐκ Κρήτης εἰς Φοινίκην ἀνακομιδῆ.

(66) Καὶ ὁ. Ita Euseb. et Clem. et Reg. 1. Editi ὡς ὁ; Mox Eusebius et Clemens Ὀρφεύς τε καὶ Μουσαῖος.

(67) Ἀπό γε. Ita Eusebius; ἀπό τε Reg. uterque.

(68) Πρεσβύτερος. Euseb. πρεσβυτάτος.

(69) Πολέμων, δαιμόνων. Sic in tribus mss. Apud Eusebium, πόλεων. Male in editis ἀπό τε πολέμων δαιμόνων.

(70) Ἦπερ. Eusebius μᾶλλον ἤπερ. Sic etiam Reg. 2 in margine.

(71) Οὐ κατ' ἐπίγνωσιν. Ut hæc verba sic redderem, non grato animo, persuasit mihi Clemens Alexandrinus, qui ea non aliam in sententiam videtur accepisse. Ait enim Strom. 1, p. 312: *Græcos philosophos fures esse et latrones, qui ante adventum Domini ab Hebræis prophetis partes veritatis non*

σάν τε καὶ γινώσκοντας, δῆλον, ὡς καὶ μετὰ Μωυσία. Κατὰ γὰρ Φορωνέα τὸν μετ' Ἰναχον μνημονεύεται παρ' Ἀθηναίους Ὀγυγὸς, ἐφ' οὗ κατακλυσμὸς ὁ πρῶτος· κατὰ δὲ Φόρβαντα Ἀκταῖος, ἀφ' οὗ καὶ Ἀκταία (61) ἡ Ἀττική· κατὰ Τριόπαν (62) Προμηθεύς, καὶ Ἐπιμηθεύς, καὶ Ἀτλας, καὶ ὁ Διφυτὴς Κέκροψ, καὶ ἡ Ἰώ (63)· κατὰ δὲ Κέκροπα (64), ἡ ἐπὶ Φαέθοντος ἐκπύρωσις, καὶ ἐπὶ Δευκαλλωνος ἐπομβρία. Κατὰ δὲ Σθενέλον, ἣ τε Ἀμφικτύονος βασιλεία, καὶ ἡ εἰς Πελοπόννησον Δαναοῦ παρουσία, καὶ ἡ ὑπὸ Δαρδάνου τῆς Δαρδανίας κτίσις, ἣ τε ἐκ Φοινίκης τῆς Εὐρώπης (65) εἰς τὴν Κρήτην ἀνακομιδῆ. Κατὰ δὲ Λυγκία τῆς Κόρης ἡ ἀρπαγὴ, καὶ ἡ τοῦ ἐν Ἐλευσίνι τεμένουσιν καθίδρυσις, καὶ ἡ Τριπτολέμου γεωργία, καὶ ἡ Κάδμου εἰς Θήβας παρουσία, Μίνως τε ἡ βασιλεία. Κατὰ δὲ Προῖτον, ὁ Εὐμόλπου πρὸς Ἀθηναίους πόλεμος. Κατὰ δὲ Ἀκρίσιον ἡ Πέλοπος ἀπὸ

Οὐκοῦν πέφηνε Μωυσῆς ἀπὸ γε (67) τῶν προειρημένων πρεσβύτερος (68) ἥρώων παλαιῶν, πολέμων, δαιμόνων (69). Καὶ χρῆ τῷ πρεσβυτέρῳ κατὰ τὴν ἤλικIAN πιστεῦναι, ἤπερ (70) τοῖς ἀπὸ τῆς πηγῆς ἀρυσσαμένοις Ἕλλησιν, οὐ κατ' ἐπίγνωσιν (71) τὰ ἐκείνου δόγματα. Πολλοὶ γὰρ οἱ κατ' αὐτοὺς σφισταί, κεχρημένοι περιεργία, τὰ ὅσα παρὰ τῶν κατὰ Μωυσία καὶ τῶν ὁμοίως αὐτῷ φιλοσοφούντων ἔγνωσαν, καὶ παραχαράττειν (72) ἐπειράθησαν· πρῶτον μὲν ἵνα τι λέγειν ἴδιον νομισθῶσι (73), δεύτερον δὲ ὅπως τὰ ὅσα μὴ συνείσαν, διὰ τινος ἐπιπλάστου ῥητολογίας (74) παρακαλύπτοντες, ὡς μυθολογίαν (75) τὴν ἀλήθειαν παραπροσθεύωσι (76). Περὶ μὲν οὖν τῆς καθ' ἡμᾶς πολιτείας, ἱστορίας τε τῆς κατὰ τοὺς ἡμετέρους νόμους, ὅσα τε εἰρήχασιν οἱ

grato animo desumpserint, sed eas sibi tanquam propria dogmata attribuerint. Ταῦτα δ' ἂν εἰεν κλέπτει καὶ λησται οἱ παρ' Ἕλλησι φιλόσοφοι, καὶ πρὸ τῆς τοῦ Κυρίου παρουσίας παρὰ τῶν Ἑβραϊκῶν προφητῶν μέρη τῆς ἀληθείας οὐ κατ' ἐπίγνωσιν λαβόντες, ἀλλ' ὡς ἴδια σφετερισάμενοι δόγματα. Ἐπίγνωσιν ἐργε intelligebat grati animi significationem, cui officio deesse existimabat Græcorum philosophos, quia sibi tanquam propria attribuerant, quæ ab Hebræis mutuo acceperant.

(72) Παρὰ τῶν... καὶ παραχαράττειν. Ita Eusebius, melius quam editi nostri περὶ τῶν... ἃ καὶ παραχαράττειν. Habet etiam Clemens παρὰ τῶν. Legitur apud Eusebium οἱ ὅσα.

(73) Νομισθῶσι. Sic etiam Eusebius. Tres mss. et Figur. νομίζωσι. Ad oram editionis Tigrinæ positum erat νομίζωνται, quod inde in alias fluxit editiones.

(74) Ῥητολογίας. Reg. 2, ad marg. ῥητορολογίας. ab al. m.

(75) Ὅς μυθολογίαν. Ita Euseb. Angl. ὡς μυθολογίας. Editi ταῖς μυθολογίας. Reg. 1 ὡς μυθολογίας. Consentit hæc sententia cum Justino martyre, qui docet *Apol.* 1, n. 54, fabulas inventas fuisse, ut veritas pro fabula haberetur.

(76) Παραπροσθεύωσι. Euseb. παραβραβεύωσι. Sententiam Tatiani sic imitatur Clemens loco jam citato: Καὶ τὰ μὲν παραχαράττοντες, τὰ δὲ ὑπὸ περιεργίας ἀμαθῶς σοφιστάμενοι, τὰ δὲ καὶ ἐξυρόντες.

παρὰ τοῖς Ἕλλησιν λόγιοι, καὶ πόσοι καὶ τίνες A
εἰσι (77) μνημονεύσαντες, ἐν τῷ πρὸς τοὺς ἀποφρηνα-
μένους (78) τὰ περὶ Θεοῦ δειχθήσεται.

41. Τὸ δὲ συνέχον (79) σπευστέον μετὰ πάσης ἀκρι-
βείας σαφηνίζειν, ὡς οὐχ Ὀμήρου μόνον πρεσβύτε-
ρός ἐστιν ὁ Μωϋσῆς· ἔτι δὲ τῶν πρὸ αὐτοῦ συγγρα-
φῶν, Λίνου, Φιλάμμωνος, Θαμύριδος, Ἀμφίονος,
Μουσαίου, Ὀρφῆως (80), Δημόδοκου, Φημίλου, Σι-
θύλλης, Ἐπιμενίδου τοῦ Κρητὸς, ὅστις εἰς τὴν
Σπάρτην ἀφίκετο, Ἀρισταίου τοῦ Προκονησίτου τοῦ
τὰ Ἀριμάσπια (81) συγγράφαντος, Ἀσβόλου τε τοῦ
κενταύρου, καὶ Ἰσατίδος, Δρυμῶνός τε καὶ Εὐμί-
κλου (82) τοῦ Κυπρίου, καὶ Ὄρου τοῦ Σαμίου, καὶ
Προσαντίδου (83) τοῦ Ἀθηναίου. Λίνος μὲν γὰρ
Ἡρακλέους ἐστὶ διδάσκαλος· ὁ δὲ Ἡρακλῆς μὲν
τῶν Τρωϊκῶν προγενέστερος πέφηγε γενεᾶ· τοῦτο δὲ B
ἐστὶ φανερὸν ἀπὸ τοῦ παιδὸς αὐτοῦ Τληπολέμου,
στρατεύσαντος ἐπὶ Ἴλιον. Ὀρφεὺς δὲ κατὰ τὸν αὐ-
τὸν χρόνον Ἡρακλεῖ γέγονεν, ἄλλως τε καὶ τὰ εἰς
αὐτὸν ἐπιφερόμενα (84), φασὶν ὑπὸ Ὀνομακρίτου
τοῦ Ἀθηναίου συντετάχθαι, γενομένου κατὰ τὴν
Πεισιστρατιδῶν ἀρχὴν, περὶ τὴν πεντηκροστὴν Ὀλυμ-
πιάδα. Τοῦ δὲ Ὀρφῆως μαθητῆς Μουσαῖος· Ἀμφίων
δὲ δυοῖς προάγων γενεαῖς τῶν Ἰλιακῶν (85), τοῦ πλείονα
πρὸς τοὺς φιλομαθεῖς συντάττειν ἀπέργει (86) ἡμᾶς.
Δημόδοκος δὲ καὶ Φῆμιος κατὰ τὸν αὐτὸν τῶν Τρωϊ-
κῶν πόλεμον γεγόνασι· διέτριβον γὰρ ὁ μὲν
παρὰ τοῖς μνηστῆρσιν, ὁ δὲ παρὰ τοῖς Φαίαισιν.
Ὁ Θαμυρίς δὲ καὶ ὁ Φιλάμμων οὐ πολὺ τού-
των εἰσὶν ἀρχαιότεροι. Περὶ μὲν οὖν τῆς καθ' C
ἕκαστον λόγον πραγματείας, χρόνων τε καὶ ἀναγρα-
φῆς αὐτῶν, ὡς οἶμαι, σφόδρα μετὰ πάσης ἀκριβείας
ὑμῖν ἀνεγράψαμεν. Ἴνα δὲ καὶ τοῦ μέγρι νῦν ἐνδέον
ἀποπληρώσωμεν, ἔτι καὶ περὶ τῶν νομιζομένων σο-
φῶν ποιήσομαι (87) τὴν ἀπόδειξιν. Μίνως γὰρ ὁ πά-
σης προῦχειν νομισθεὶς σοφίας, ἀγχινόλας τε καὶ
νομοθεσίας (88), ἐπὶ Λυγχείως, τοῦ μετὰ Δαναὸν βα-
σιλεύσαντος, γέγονεν, ἐνδεκάτῃ γενεᾷ μετὰ Ἰναχόν.

(77) Καὶ τίνες εἰσι. Deest verbum apud Euse-
bium.

(78) Πρὸς τοὺς ἀποφρηναμένους. Vertit Gesne-
rus : In libro ad eos qui rebus divinis simplicem
fidem detrahunt, sive ut in adnotatione explicat :
Qui de Deo et rebus divinis demonstrationibus agunt.
In hac adnotatione, quam adoptat eruditus Oxo-
miensis editor, existimat Gesnerus Tatianum idem
sensisse ac Apellem, nempe non oportere omnino D
fidei discuti rationem, sed unumquemque debere in
eo, quod credat, permanere, apud Euseb. lib. v, c.
43. Sed 1° Verbum ἀποφαίνεσθαι non idem hoc loco
valet ac demonstrationibus agere. 2° Tatianus adhuc
catholicus idem sentire non potuit ac Apelles. 3° Si
religionem Tatianus argumentis defendi debere non
putabat ; cur in promisso illo opere statuerat exqui-
sitis argumentis et ex remotissima antiquitate com-
portatis uti ? Ante ἀποφρηναμένους suppleendum παρὰ
τοῖς Ἕλλησιν, quæ quidem verba, cum paulo ante
præcedant, repeti necesse non fuit. Erant tunc apud
gentiles plurimi, et ii quidem eruditione insignes
viri, qui de Christiana religione plurima sibi ignota
et inexplorata effutire non dubitabant. Talis erat
Crescens, cujus indoctam temeritatem Justinus coram
multis testibus convicerat, Apol. II, n. 3. Sta-
tuerat Tatianus veterum testimonio novos refellere.
Neque enim alio videtur spectare potuisse meditata

A qui his de rebus meminere, in libro adversus eos
qui de rebus divinis asseveraverunt demonstra-
bitur.

41. *Vetustior Moyses aliis scriptoribus Homero
antiquioribus.* — Nunc autem, quod instat, quam
diligentissime demonstrandum est, non solum Ho-
mero antiquiorem esse Moysen, sed etiam vetustio-
ribus Homero scriptoribus, Lino, Philammonem,
Thamyride, Amphione, Musæo, Orpheo, Demodoco,
Phemio, Sibylla, Creta Epimenide qui Spartam ven-
nit, Aristæo Proconnesio qui scripsit Arimaspia,
Asbolo Centauro, Isatide, Drymone, Eumiclo Cyprio,
Horo Samio, Prosnautide Atheniensi. Nam Linus
Herculis magister fuit : Hercules autem una ætate
bellum Trojanum antecedit, ut planum est ex ejus filio
Tlepolemo, qui adversus Ilium profectus est. Or-
pheus autem Herculi æqualis ; nam quæ sub illius
nomine feruntur, ea ab Onomacrito Atheniensi,
qui Pisistratidis regnantibus circa Olympiadem
quinguesimam debebat, composita existimantur.
Orphei discipulus fuit Musæus ; Amphion autem,
cum duabus ætatibus Iliaca antecedit, plura dis-
cendi cupidus proferre prohibet. Demodocus et
Phemius ipsius belli Trojani tempore fuerunt ; erat
enim alter apud Procos, alter apud Phæaces. Tha-
myris et Philammon non multo his antiquiores sunt.
Igitur de scriptis ad unamquamque doctrinam spe-
ctantibus, ac de temporibus et temporum descri-
ptione, arbitror me satis multa quam accuratissime
scripsisse. Sed ut ea etiam, quæ hactenus super-
sunt, expleamus ; adhuc et de iis, qui existimati
sunt sapientes, demonstrationem instituem. Minos
enim, qui in omni sapientiæ genere, ac prudentia et
legum institutione præviæ existimatus 276 est,
sub Lynceō Danaï successore existitit, undecima
post Inachum ætate. Lycurgus, multo post captum
Ilium natus, annis centum ante Olympiades Lacedæ-
monii leges præscribit. Draco circa trigesimam

illa tot rerum collectio.

(79) Τὸ δὲ συνέχον. Euseb. τὸ δὲ νῦν ἔχον.

(80) Μουσαίου, Ὀρφῆως. Melius Eusebius Ὀρ-
φέως, Μουσαίου.

(81) Τὰ Ἀριμάσπια. Corrupte Eusebius τὰ Ἀρι-
μώσπια.

(82) Εὐμύκλου. Eusebius Εὐκλου, quod quidem
magis placet erudito Oxoniensi editori, eique assen-
titur Fabricius *Biblioth. Græc.* tom. I, p. 38.

(83) Προσαντίδου. Uterque Reg. Προσαντίδου.
Euseb. Πραταντίδου et ad marg. Προνατίδου. Gy-
rardus *Dialog.*, p. 48, *De poet. hist.* et Vossius lib.
1, *De historicis Græcis*, cap. 1, legendum putant
Προσαντίδου. Sed id minime probatur erudito
Worthio, eique magis arridet Προνατίδου. Is enim
Homeri præceptor fuisse perhibetur apud Diodorum
Siculum lib. III, p. 140. Erudito editori assentitur
Fabricius *Biblioth.* tom. I, p. 159.

(84) Ἐπιφερόμενα. Euseb. ἐπισηφερόμενα. Joan.
Fris. ἀναφερόμενα. J. Scal. 1. *De emendat. tempo-
rum* ἔπη φερόμενα.

(85) Ἰλιακῶν. Euseb. Τρωϊκῶν.

(86) Ἀπέργει. Ita Reg. 1, et Euseb. et Reg. 2,
ad marginem. Editi ἀπέργειν.

(87) Ποιήσομαι. Euseb. ποιήσωμεν.

(88) Ἀγχινόλας τε καὶ νομοθεσίας. Sic Euse-
bius. Editi nostri ἀγχινόλας τε καὶ νομοθεσίας.

nonam Olympiadem reperitur extitisse, Solon A circa quadragesimam octavam, Pythagoras circa sexagesimam secundam. Olympiades autem annis post Iliaca septem et quadringentis institutas demonstravimus. Sed his ita demonstratis, non jam multa et de septem sapientium ætate adscribemus. Nam cum horum antiquissimus Thales circa Olympiadem quinquagesimam floruerit; ea etiam quæ ad minores natu pertinent, fere a nobis compendiose dicta sunt.

42. *Perorat Tatianus.* — Hæc vobis, o Græci, ego Tatianus barbaræ philosophiæ addictus composui, natus in terra Assyriorum, ac primum quidem vestris disciplinis imbutus, deinde illis, quas me prosteor prædicare. Jam vero cum noverim quis sit Deus et quod ejus opus, paratum me vobis ad examen dogmatum exhibeo, manente mihi citra infatigationem colendi Dei ratione.

(89) *Σόλων περι μζ'.* Ita Reg. uterque et Angl. et Euseb. Editi περι μ'. Observat editor Oxon. Meursium, lib. 1 *De archont. Athen.* legendum monere περι μζ', circa quadragesimam sextam. Addit observationem Meursii confirmari his verbis Clementis Alexandrini, *Strom.* 1, p. 302: "Ἡμασεν οὖν ὁ Σόλων κατὰ τὴν τεσσαρακοστὴν ἔκτην Ὀλυμπιάδα. Floruit ergo Solon Olympiade quadragesima

Λυκοῦργος δὲ, πολὺ γεννηθεὶς μετὰ τὴν Ἰλίου θλώσιν, πρὸ τῶν Ὀλυμπιάδων ἔτεσιν ἑκατὸν νομοθετεῖ Λακεδαιμονίοις. Δράκων δὲ περὶ Ὀλυμπιάδα τριακοστὴν καὶ ἐνάτην εὐρίσκειται. γεγωνός, Σόλων περι μζ' (89), Πυθαγόρας περι ξβ'. Τὰς δὲ Ὀλυμπιάδας ὕστερον τῶν Ἰλιακῶν ἔτεσιν ἀπέδειξαμεν γεγωνίας τετρακοσίοις ἑπτὰ. Καὶ δὴ τοῦτων οὕτως ἀποδειχθῆναι, διὰ βραχέων ἐτι καὶ περὶ τῆς τῶν ἑπτὰ σοφῶν ἡλικίας ἀναγράφωμεν. Τοῦ γὰρ πρεσβυτάτου τῶν προειρημένων Θάλητος, γενομένου περὶ τὴν πενηκοστὴν Ὀλυμπιάδα, καὶ τὰ περὶ τῶν μετ' αὐτὸν σχεδὸν ὕμιν (90) συντόμως εἰρηται.

42. Ταῦτα ὕμιν, ὦ ἄνδρες Ἕλληγες, ὁ κατὰ βάρβαρου; φιλοσοφῶν Τατιανὸς συνέταξα, γεννηθεὶς μὲν ἐν τῇ τῶν Ἀσσυρίων γῆ, παιδευθεὶς δὲ πρῶτον μὲν τὰ ὑμέτερα, δευτέρον δὲ ἅτινα νῦν κηρύττειν (91) ἐπαγγέλλομαι. Γινώσκων δὲ λοιπὸν τίς ὁ Θεὸς, καὶ τίς κατ' αὐτὸν (92) πόλισις, ἔτοιμον ἑμαυτὸν ὕμιν πρὸς τὴν ἀνάγκησιν τῶν δογματῶν παρίστημι, μενούσης μοι κατὰ Θεὸν πολιτείας ἀνεξαρνήτου.

sexta. Sed tamen ea videtur retinenda Tatiani scriptura, quam Eusebius et codices mss. astringunt.

(90) *Ἦμιν.* Legendum esse ἡμῖν nemo est qui non facile animadvertat. Ibidem Euseb. *met' αὐτὸν*

(91) *Κηρύττειν.* Ita Euseb. Reg. 1, Ducæus et Oxon. Legebatur in aliis codicibus mss. et editis κηρύττειν.

(92) *Κατ' αὐτόν.* Euseb. ἡ κατ' αὐτόν. Sic etiam Reg. 2, mox Euseb., ἑαυτὸν ἐτ τῆς κατὰ Θεόν.

277 ANALYSIS APOLOGIÆ ATHENAGORÆ.

Obtulit hanc Apologiam Athenagoras anno 177 imperatori Marco Aurelio, ejusque filio Commodo, ut in Præfatione pluribus demonstramus. Queritur (n. 1, 2) quod sub æquissimis imperatoribus Christiani, nec in summa erga Deum pietate eandem ac alii in variis et absurdis superstitionibus licentiam, nec in summa morum innocencia eandem ac gravissimorum criminum rei judiciorum formam obtineant. Deinde (n. 3) venit ad officia Christianis crimina, atheismum, Thyesteas cœnas, OEdipodeos concubitus.

Probat (n. 4) atheos non esse Christianos ex eorum de uno et ingenito Deo doctrina: cui cum similia dixerint poete et philosophi (n. 5, 6), nec tamen visi sint athei, multo minus hoc crimine notandos Christianos (n. 7), qui non, ut poete et philosophi, Deum frustra quaesierunt, sed Spiritus divini oraculis nituntur. Hanc Christianorum doctrinam confirmant (n. 8) incommoda ex eorum multitudine consequentia, et prophetarum testimonia (n. 9). Christiani (n. 10) cum Deo Patre ipsius etiam Filium colunt et Spiritum sanctum; angelos etiam agnoscunt; postremo sic vivendi præceptis informantur, sic vivunt, ut eos atheos esse nemo suspicari possit (n. 11, 12).

Sed quia criminatio inde potissimum orta, quod nec sacrificarent Christiani, nec deos colerent, probat Athenagoras (n. 13) Deum nidoribus et victimis cruentis colendum non esse. Quod autem spectat ad deos, demonstrat, si athei sint Christiani, quia non eosdem ac civitates deos colunt, idem omnibus civitatibus crimen inhærere (n. 14), quia sibi invicem impiæ sunt, dum aliæ alios colunt; atque etiam si omnes in hac superstitione consentirent, laudandos esse Christianos (n. 15), quod creatorem a re creata, materiam a Deo discernant, ac neque mundum (n. 16), neque mundi partes colant, nedum opera hominum, et deos quorum nomina admodum recentia, et statuae nudius tertius invenit (n. 17.)

Cum autem nonnulli obficerent cultum statuis adhibitum ad deos referri, ac loco argumenti sumerent insitam nonnullis simulacris efficaciam; respondet (n. 18, 19) deos illos poetis et philosophis consentientibus creatos esse ac proinde non colendos; idemque efficit (n. 20, 21, 22) ex eorum absurdis figuris et prave factis et cupiditatibus et amoribus, quæ quidem frustra ad naturam revocari demonstrat.

Sed cum objiceretur mira interdum ad deorum statuas fieri; opinatam illam efficaciam ut explicet Athenagoras, ponit in medio (n. 23) sententias Thaletis et Platonis de dæmonibus; tum ipse docet (n. 24) angelos a Christianis agnosci, eosque, cum Dei operibus præpositi fuissent, alios in officio permansisse, alios prævaricatos esse et mulierum amore captos fuisse. Inde geniti gigantes, sine dæmones. Hi dæmones (n. 25), itidem ut mali angeli, dum bono Dei adversantur, locum dederunt nonnullis providentiæ perperam negandæ. Hi nidorum avidi ad simulacra homines pertrahunt (n. 26), et eorum nomina, quibus erectæ sibi statuae, sibi arrogant; perficiuntque ut ad infirmas animas, tanquam a simulacris, visa inania effluent (n. 27); et si quid anima aut concijendo divinet, aut medendo et curando navel, hujus rei gloriam arripunt. Cum antea promississet Athenagoras, nempe n. 17, se de nominibus deorum diciturum, idque leviter perstringisset, paulo uberius probat (n. 28, 29) ex Herodoto et poetis deos illos homines fuisse, et quomodo divinitatis existimationem assecuti sint, investigat (n. 30).

Odiūm Christianæ virtutis duo alia crimina peperit (n. 31), sed quæ satis superque ex Christianorum de Deo et præmiis æternis doctrina confutata sunt. Præterea nulla flagitiorum suspicio in iis qui liberiores aspectum adulterium ducunt (n. 32); quorum summa et in salutando inter se charitas, et in oculis cautio; qui usum matrimonii liberorum procreatione definiunt (n. 33) ac virginitatem perpetuam colunt, aut unicis nuptiis contenti sunt (n. 34). Pernitique ergo fieri ut adulteri et puerorum corruptores in eunuchos et semel nubentes invehantur; raptiores et malefici in homines non justitiæ solum, sed etiam patientiæ cultores.

Thyesteæ cœnæ sine homicidio fieri non possunt. At nemo unquam vidisse se dixit hominem a Christianis occisum (n. 35). Nulla luxuriosioris suspicio in iis, qui ne justam quidem cædem aspicerent velint, nedum gladiatorum ludos; quinque abortivis medicamentis uti homicidium, liberos exponere parricidum existimant.

Huc accedit (n. 36) Christianorum de resurrectione et præmiis æternis doctrina, quæ si absurda videntur, non idcirco improbi Christiani; sed potius (n. 37) æquum est, ut, cum omnes criminationes diluerint, imperatores eorum petitioni, pro summa sua in omnes humanitate, annuant.

ΑΘΗΝΑΓΟΡΟΥ

ΑΘΗΝΑΙΟΥ ΦΙΛΟΣΟΦΟΥ ΧΡΙΣΤΙΑΝΟΥ

ΠΡΕΣΒΕΙΑ ΠΕΡΙ ΧΡΙΣΤΙΑΝΩΝ ⁽¹⁾.

ATHENAGORÆ

ATHENIENSIS PHILOSOPHI CHRISTIANI

LEGATIO PRO CHRISTIANIS

Conrado Gesnero interprete.

Ἀυτοκράτορι (2) Μάρκῳ Ἀυρηλίῳ Ἀντωνίνῳ (3), Ἀ καὶ Λουκίῳ Ἀυρηλίῳ Κομμόδῳ (4), Ἀρμενιακοῖς, Σαρματικοῖς, τῷ δὲ μέγιστον, φιλοσόφοις.

1. Ἡ ὑμετέρα, μεγάλοι βασιλέων (5), οἰκουμένη (6) ἄλλοις ἄλλοις ἔθεισι χρῶνται καὶ νόμοις, καὶ οὐδεὶς αὐτῶν, νόμῳ καὶ φόβῳ δικῆς, κἄν γελοῖα ᾖ, μὴ στέργειν τὰ πάτρια εἰργεταί. Ἄλλ' ὁ μὲν Ἰλιεύς θεὸν Ἐκτορα λέγει, καὶ τὴν Ἑλένην Ἀδράστειαν (7)

Imperatoribus M. Aurelio Antonino, et L. Aurelio Commodo, Armeniacis, Sarmaticis et, quod maximum est, philosophis.

279 1. *Christiana pietas idem juris impetrare non potest ac impiæ superstitiones.* — Vester orbis, maximi reges, aliis alibi moribus utitur et legibus; nec quisquam lege aut iudicii metu patria instituta, etiamsi ridicula fuerint, diligere prohibetur. Sed

(1) *Περὶ Χριστιανῶν.* Suffridus in suo codice reperit ὑπέρ, quod ei magis arridet quam περί. At immerito prorsus illud περί in suspicionem venit. Præter exemplum ab Henrico Stephano allatum ex Isocrate in Helenæ Encomio: Ἀπολογεῖσθαι μὲν γὰρ προσήκει περί τῶν ἀδικῶν αἰτίων ἔχόντων, multa alia proferri possunt ex sacris et ecclesiasticis scriptoribus. Sic in libro Job, cap. xlii, 28: Ἰὼβ δὲ ὁ θεράπων μου ἐβόησεν περί ὑμῶν, Job servus meus precabitur pro vobis. Non rara sunt in Scriptura ejusmodi exempla. In epist. Maximiani ad Cyrillum hæc leguntur: Μὴ ἀμελεῖ τῆς περὶ ἡμῶν πρὸς τὸν Δεσπότην Χριστὸν πρεσβείας. Liber pro Judæis a Philone scriptus, vocatur ab Eusebio ὁ περὶ Ἰουδαίων συνταχθεὶς λόγος, lib. ii Hist., cap. 18. Non dubitat Valesius quin legendum sit ὑπὲρ Ἰουδαίων, quia Eusebius lib. viii Præp. evang., cap. 10, locum profert ἐκ τῆς Φίλωνος ὑπὲρ Ἰουδαίων Ἀπολογίας. Sed cum Suidas librum Philonis περὶ Ἰουδαίων commemoret, cumque Rufinus locum Eusebii sic vertat, De Judæis apologeticus liber, quo etiam modo Hieronymus reddidit, nihil prorsus in Eusebio immutandum.

(2) *Ἀυτοκράτοροι.* Sic uterque Reg. et Clarom. Editi αὐτοκράτορον.

(3) *Ἀρτωρίῳ.* Codices nonnulli Ἀντωνίνῳ. Desunt in codice Etonensi hæc voces Ἀντωνίνῳ καὶ Λουκίῳ Ἀυρηλίῳ.

(4) *Κομμόδῳ.* Nonnulli codices Κομόδῳ.

(5) *Μεγάλοι βασιλέων.* Legendum existimat H. Stephanus μέγιστοι.

(6) *Οἰκουμένη.* Sic vocari solet Romanum imperium. Caius apud Josephum *Antiq.* lib. xix, p. 653, dicitur malis et sycophantiis replevisse πᾶσαν τὴν οἰκουμένην ἧς ἐπῆρχε, totum orbem cui imperabat; et pag. 666, imperium Romanum vocatur ὑπερλαύσα Ῥωμαίοις οἰκουμένη. Episcopi Valentis aulæ addicti vocantur a Gregorio Naz. orat. 20, p. 338, sævi tetrarchæ orbis ipsi parentis, οἱ πικροὶ τετράρχαι τῆς ὑπ' αὐτῶν οἰκουμένης. Vid. epist. 42 S. Basilii. Sic etiam vocantur interdum non latissimæ regiones. Hieronymus observat illud Isaïæ: *Et visitabo super orbis mala*, ubi Hebraice dicitur Thebel et Græce οἰκουμένη, non de mundi consummatione intelligendum, sed de Babylonis ruina.

(7) *τὴν Ἑλένην Ἀδράστειαν.* Mirum sane est Ilienses tantum honoris habuisse Helenæ, quæ tot illis malorum causa exstiterat. Sed Ilienses, ut observat Eustathius *Iliad.* Δ, p. 590, et H, p. 666, Herculem oderant, quamvis urbem non evertisset; Achilli autem, Antilocho. Patroclo, Ajaci, qui eam solo æquaverant, parentare non dubitabant, quia bellum Herculis honorificum Trojæ non fuerat, at postremam cladem plurimum laudis et gloriæ compensabat. Hinc forte Helenam colere non veriti sunt. Cur autem Helena sub Adrastiae nomine culta fuerit, illustrari potest ex Eustathio, qui docet in *Δ Odyss.*, p. 1488; Helenam ab Homero cum Artemide comparari ac inde scriptores Homero posteriores ansam arripuisse, ut quia Artemis allegorice luna dicitur, Helenam lunarem mulierem fingerent, ut ex mundo lunari delapsam, eamque sursum postea

liensis Hectorem deum dicit, et Helenam colit, Adrasteam illam esse existimans; Lacedæmonius Agamemnonem Jovem et Phylonoen Tyndari filiam, Tenen Tenedius veneratur. Atheniensis Erechtheo **280** Neptuno sacra facit; ac Agraulo Athenienses cæremonias et mysteria consecrant et Pandroso, quæ quidem quod arcam aperuerint, impietatis opinionem non effugerunt. Uno verbo, in omnibus gentibus et populis sacra homines, quæ ipsis placuerint, et mysteria colunt. Ægyptii autem et feles et crocodilos et serpentes et aspides et canes existimant deos. Atque his quidem omnibus et vos et leges conceditis, nullum quidem omnino Deum arbitrari, impium et nefarium, deos autem, quos quisque voluerit, colere necessarium judicantes, ut numinis metu abstineant maleficio. Nostrum autem nomen (ne, quæso, ut vulgus solet, ipso auditu offendamini) cur odio habetur? Non enim nomina odio digna, sed malefactum pœna et supplicio. Quapropter lenitatem vestram et mansuetudinem, et in omnes placabilitatem ac humanitatem admirantes, singuli quidem æquo jure vivunt; civitates autem pro sua quæque dignitate æquabilem honorem sortiuntur, ac universus orbis prudentiæ vestræ beneficio, summa pace perfruitur. Nos autem, qui Christiani dicimur, quia non etiam nobis providetis, sed nihil agentes mali, vel potius omnium, ut progressu orationis patebit, sanctissime et æquissime de Deo ac de im-

raptam, cum Jovis consilia per eam fuissent impleta. Ex his Græcorum fabulis Simon magus hausisse narratur homil. 2, Clementin. p. 566, quod de Helena sua dicebat: Eam de supremis cœlis in mundum deductam fuisse, atque esse dominam, quasi omnium genitricem essentiam ac sapientiam; pro qua, inquit, Græci et barbari conflixerunt, imaginem formantes veritatis; que enim revera est, tunc apud illum primum omnium habitabat Deum.

(8) Ἐπιστάμενος. Vertit Gesnerus Helenam, veluti Adrastiam, scientes adorant. Sed hæc videtur explicari posse ex his quæ infra n. 14, leguntur: Ἐπεὶ μὴ τοὺς αὐτοὺς οἷς ἴσασιν νομίζομεν. Quod non eosdem, quos ipsi agnoscunt, asciscamus deos. Apud Eusebium *Hist. vii, 11*, sic Æmilianus alloquitur Dionysium: Θεοὺς γὰρ σέβειν ἐκλεύσθητες καὶ θεοὺς οὐς πάντες ἴσασιν. Illud ergo ἐπιστάμενος idem videtur esse ac *agnoscens*.

(9) Ἀγαμέμνονα. Sic vocatur Agamemnon apud Clement. Alex. *Protrept.*, pag. 24, et apud Lycophronem vers. 85, ubi observat Tzetzes sic olim reges appellari solitos fuisse. Idem observat Eustathius in *Iliad. p. 166*. Saepè alias nomina deorum hominibus affinguntur. Paulo post Athenagoras Erechtheum vocat Neptunum, Agesilaum Plutonem Lactantius lib. 1, cap. 11. Observat Clemens Alexandrinus *Protrept. p. 36*, non reges solum nomina deorum sibi arrogasse, ut Dionysii, seu Bacchi Ptolemæum quartum et Mithridatem, sed idem ausos esse ipsos etiam privatos, ut Menecratem medicum, et Nicagoram, quorum prior Jupiter, alter Mercurius vocabatur. Hinc etiam Aristarchus Jupiter apud Athenagoræ lib. iii, cap. 20. Vid. lib. vi, et lib. vii et lib. xiii.

(10) Τέννην Ὀδία. Variæ in hunc locum lectiones et conjecturæ, de quibus judicium erit eruditi lectoris. Codex Reg. 1 habet τένν ἠοδία, secundus Τένν Ὀδία, codex orat. Τέννην Ὀδία. Suffridus in codice suo reperit Ὀτρύνην Ὀδία; hinc vertit: *Caduceatricem Triviam sive Proserpinam,*

Ἐπιστάμενος (8) προσκυνεῖ· ὁ δὲ Λακεδαιμόνιος Ἀγαμέμνονα (9) Δία, καὶ Φυλονόην τὴν Τυνδάρειω θυγατέρα, καὶ Τέννην Ὀδία (10) σέβει· ὁ δὲ Ἀθηναῖος Ἐρεχθεὶ Ποσειδῶνι θύει· καὶ Ἀγραύλῳ Ἀθηναῖοι καὶ τελετὰς καὶ μυστήρια ἀγοῦσι καὶ Πανδρόσῳ, αἱ ἐνομισθησαν ἀσεβεῖν, ἀνοίξασαι τὴν λάρνακα. Καὶ ἐν λόγῳ, κατὰ ἔθνη καὶ δήμους θυσίας καταγόουσι, ἅς ἂν ἐθέλωσιν (11) ἀνθρώποι, καὶ μυστήρια. Οἱ δὲ Αἰγύπτιοι καὶ αἰλούρους καὶ κροκοδείλους καὶ ὄφεις καὶ ἀσπίδας καὶ κύνας θεοὺς νομίζουσι. Καὶ τοῦτοις πᾶσιν (12) ἐπιτρέπετε καὶ ὑμεῖς καὶ οἱ νόμοι· τὸ μὲν οὖν μὴδ' ὄλωσθε θεὸν ἠγείσθαι ἀσεβῆς καὶ ἀνόσιον νομίσαντες· τὸ δὲ οἷς ἕκαστος βούλεται χρῆσθαι ὡς θεοῖς, ἀναγκαῖον· ἵνα τῷ πρὸς τὸ θεῖον δέει ἀπέχωνται (13) τοῦ ἀδικεῖν. Ἡμῖν δὲ (14) (καὶ μὴ παρακρουσθῆτε, ὡς οἱ πολλοί, ἐξ ἀκοῆς) τῷ ὀνόματι ἀπεχθάνεσθε. Οὐ γὰρ τὰ ὀνόματα μίσους ἀξια, ἀλλὰ τὸ ἀδίκημα δίκης καὶ τιμωρίας. Διόπερ τὸ πρῶον ὑμῶν καὶ ἡμερον καὶ τὸ πρὸς ἅπαντα (15) εἰρηνηκὸν καὶ φιλόανθρωπον θαυμάζοντες, οἱ μὲν καθ' ἓνα ἰσονομοῦνται, αἱ δὲ πόλεις πρὸς ἀξίαν τῆς ἰσῆς μετέχουσι τιμῆς· καὶ ἡ σύμπασα οἰκουμένη τῇ ὑμετέρᾳ συνέσει βαθείας εἰρήνης ἀπολαύουσιν. Ἡμεῖς δὲ οἱ λεγόμενοι Χριστιανοὶ (ὅτι μὴ προνοήσθε καὶ ἡμῶν, συγχωρεῖτε δὲ, μὴδὲν ἀδικούντας (16), ἀλλὰ καὶ πάντων, ὡς προϊόντος τοῦ λόγου δειχθήσεται, εὐσεβέστατα διαχειμένους καὶ δικαιοτάτα πρὸς τε τὸ θεῖον καὶ τὴν ὑμετέραν βασιλείαν, ἐλαύνεσθαι (17) καὶ

quam et Ὀδία apud Græcos dici, ut Triviam apud Latinos existimat, quia eadem est ac Hecate, et Ὀτρύνην ab impellendo, quia suum habet ut Mercurius caduceum; et mortuos ad inferos deducit. Addit idem Suffridus Phylonocem eandem esse ac Proserpinam caduceatricem, et tollit καὶ ante Ὀτρύνην. Gesnerus legendum putat Τέννην Τενέδιος, quia, ut ait Cicero iii act. in Verr. *Tenen apud Tenedios putari esse sanctissimum Deum ac eorum urbem condidisse*. Porro sive Tennem, sive Tenem scribas, perinde est. Conon apud Photium cod. 18, scribit cum duplici v. Langus legit τὴν Ὀδία, et *compitale Proserpinam* interpretatur. Meursius mavult, τὴν ἐνοδία, ac Dianam ita cognominatam esse declarat. lib. 1, cap. 2, *Miscell. Laconic.*

(11) Ἐθέλωσιν. Reg. 1, et tres Romani codices θέλωσιν prima manu.

(12) Τοῦτοις πᾶσιν. Clarom. et tres Anglicani codices τούτων πᾶσιν.

(13) Ἀπέχωνται. Reg. 1 et uterque Ottobon. ἀπόχωνται.

(14) Ἡμῖν δὲ. Monet H. Stephanus legendum esse ἡμῶν δὲ, sed videtur loci emendationem tantum inchoasse. Legitur in Reg. 1 et Oral. ἀπεχθάνεται. Unde facile est accuratam et cum iis quæ sequuntur congruentem sententiam habere. Quare sic legendum videtur: Ἡμῶν δὲ... τὸ ἄνομα τί ἀπεχθάνεται; Cum hac scriptura quadrat quod sequitur: Οὐ γὰρ τὰ ὀνόματα, etc. Quare etiam retineamus ἀπεχθάνεσθε, legendum erit: Ἡμῶν δὲ τῷ ὀνόματι τί ἀπεχθάνεσθε. Legitur ὑμῖν δὲ in codice Institutionis Parisiensis Oratorii.

(15) Πρὸς ἅπαντα. Reg. 1 et alter Ottobon. habent πρὸς ἅπαντας.

(16) Μὴδὲν ἀδικούντας. Reg. 1 et uterque Ottobon. μὴδὲνα ἀδικούντας. Ibidem Reg. 1 συγχωρεῖται.

(17) Ἐλαύνεσθαι. Dodwelli in hunc locum perabsurda observatio legitur dissert. 11, Cypr. n. 38: *Non dicit ipsos persecutionum auctores, inquit, [iis-*

φέρεσθαι καὶ διώκεσθαι, ἐπὶ μόνῳ ὀνόματι προσπο-
 λεμούτων ἡμῖν τῶν πολλῶν) μηνύσαι τὰ καθ' ἑαυ-
 τοῦς ἐτολήσαμεν (διδαχθῆσεσθε δὲ ὑπὸ τοῦ λόγου
 ἄτερ δίκης καὶ παρὰ πάντα νόμον καὶ λόγον πά-
 σχοντας ἡμᾶς), καὶ δεόμεθα ὑμῶν καὶ περὶ ἡμῶν τι
 σκέψασθαι, ὅπως παυσώμεθα (18) ποτε ὑπὸ τῶν συ-
 κοφαντῶν σφαττόμενοι. Οὐδὲ γὰρ εἰς χρήματα ἡ πα-
 ρὰ τῶν διωκόντων ζημία, οὐδὲ εἰς ἐπιτιμίαν ἡ αἰ-
 σχυή, ἢ εἰς ἄλλο τι τῶν μειζόνων ἢ βλάβη (τού-
 των γὰρ καταφρονούμεν, κἂν τοῖς πολλοῖς δοκῆ
 σπουδαῖά γε ὄντα· οὐ μόνον τὸ ἀντιπαίειν, οὐδὲ μὴν
 δικάζεσθαι τοῖς ἀγούσι καὶ ἀρπάξουσιν ἡμᾶς, μεμα-
 θηκότες· ἀλλὰ τοῖς μὲν, κἂν κατὰ κόρησιν προσπη-
 λακίζωσι, καὶ τὸ ἕτερον παίειν παρέχειν τῆς κεφα-
 λῆς μέρος· τοῖς δὲ, εἰ τὸν χιτῶνα ἀφαιροῖντο, ἐπιδι-
 δόναί καὶ τὸ ἱμάτιον), ἀλλ' εἰς τὰ σώματα καὶ τὰς
 ψυχὰς, ὅταν ἀπέπρωμεν τοῖς χρήμασιν, ἐπιβουλεύου-
 σιν ἡμῖν, κατασχεδάζοντες ὄχλον ἐγκλημάτων· ἃ
 ἡμῖν μὲν οὐδὲ μέχρις ὑπονομίας, τοῖς δὲ ἀδολεσχοῦσι
 καὶ τῷ ἐκείνων πρόσσεσι γένηε.

2. Καὶ εἰ μὲν τις ἡμᾶς ἐλέγχειν ἔχει ἢ μικρὸν ἢ
 μείζον ἀδικούντας, κολάζεσθαι οὐ παραιτούμεθα,
 ἀλλὰ καὶ ἥτις πικροτάτη καὶ ἀνηλεὴς τιμωρία, ὑπέ-
 χεῖν ἀξιοῦμεν. Εἰ δὲ μέχρις ὀνόματος ἡ κατηγορία
 (εἰς γοῦν τὴν σήμερον ἡμέραν ἃ περὶ ἡμῶν λογο-
 ποιοῦσιν, καὶ οὐδεὶς ἀδικῶν Χριστιανὸς ἐλήλεγκται),
 ὑμῶν ἦδη ἔργον τῶν μεγίστων καὶ φιλανθρωπῶν καὶ
 φιλομαθεστάτων βασιλέων ἀποσκευάσαι ἡμῶν νόμῳ
 τὴν ἐπήρειαν· ἴν' ὡσπερ ἡ σύμπασα (20) ταῖς
 παρ' ὑμῶν εὐεργεσίαις καὶ καθ' ἓνα κεκοινώνηκε καὶ
 κατὰ πόλεις, καὶ ἡμεῖς ἔχωμεν ὑμῖν χάριν, σεμνω-
 νόμενοι, ὅτι πεπαύμεθα συκοφαντούμενοι. Καὶ γὰρ
 ὡ πρὸς τῆς ὑμετέρας δικαιοσύνης, τοὺς μὲν ἄλλους,
 αἰτίαν λαβόντας ἀδικημάτων, μὴ πρότερον ἢ ἐλεγ-
 χθῆναι κολάζεσθαι· ἐφ' ἡμῶν δὲ μείζον ἰσχύειν τὸ
 ἄνομα τῶν ἐπὶ τῇ δίκῃ ἐλέγχων· οὐκ εἰ ἠδίκησέ τι ὁ
 κρινόμενος, τῶν δικάζοντων ἐπιζητούντων (21),
 ἀλλ' εἰς τὸ ὄνομα, ὡς εἰς ἀδικημα, ἐνουριζόντων.
 Οὐδὲν δὲ ὄνομα ἐφ' ἑαυτοῦ καὶ δι' αὐτοῦ οὐ πονηρὸν
 οὔτε χρηστὸν νομίζεται· διὰ δὲ τὰς ὑποκειμένας αὐ-
 τοῖς ἢ πονηρὰς ἢ ἀγαθὰς πράξεις, ἢ φλαῦρα ἢ ἀγαθὰ
 δοκεῖ. Ἕμεῖς δὲ τὰ ταῦτα ἴσως φανερώτερον, ὡσανεὶ
 ἀπὸ φιλοσοφίας καὶ παιδείας πάσης ὀρμώμενοι. Διὰ
 τοῦτο καὶ οἱ παρ' ὑμῖν κρινόμενοι, κἂν ἐπὶ μεγί-
 στοῖς φεύγωσι (22), θαρβύουσιν, εἰδότες, ὅτι ἐξετάσεται

A perio vestro sentientes exagitari, rapi et vexari si-
 nitis, plerisque bellum nobis ob solum nomen in-
 ferentibus; nos, inquam, ipsi res nostras in lucem
 proferre ausi sumus (docebit aulem vos oratio præ-
 ter fas ac præter legem omnem et rationem hæc
 nos pati) ac vos obsecramus, ut et de nobis aliquid
 cogitetis, quo tandem aliquando a sycophantis ma-
 ctari desinamus. Neque enim ad pecunias spectat
 inimicorum injuria, neque ad mulctam ignominia,
 nec ad aliud quidpiam rei majoris illata damna
 (hæc enim contemnimus, quamvis studio digna
 nullis videantur; ut qui non modo non repercu-
 tere, nec invadentibus et rapientibus diem dicere,
 sed istis, etiamsi colophum inflixerint, alteram
 capitis partem percutiendam præbere; his autem,
 si tunicam abstulerint, pallium superaddere didi-
 cerimus), sed corporibus ac vitæ nostræ, postquam
 pecunias projecimus, insidiantur, criminum acer-
 vum in nos effundentes, quæ nobis quidem nec co-
 gitatione tenus, his autem, qui hæc effutiant, et
 illorum similibus inhaerent.

2. *Christianorum innocentia eamdem judiciorum
 formam, ac gravissima crimina impetrare non potest.*
 — Ac nos quidem magni minorisque criminis si quis
 arguere habeat; non deprecamur pœnam, sed acer-
 bissimam et sævissimam quamque nobis infligen-
 dam censemus. Sin **281** autem in solo nomine
 hæret accusatio (hactenus enim quod de nobis di-
 ctitant, promiscuus est et temerarius hominum ru-
 mor, nec ullus malefacti Christianus convictus est),
 vestrum jam fuerit, maximi et humanissimi et lit-
 teratissimi reges, injuriam a nobis lege propulsare;
 ut quemadmodum in toto orbe et unumquemque et
 civitates beneficia vestra complectuntur, ita et nos
 gratiam vobis habeamus gloriantes, quod calum-
 niis appeti desierimus. Neque enim vestræ æqui-
 tatis est, ut alii quidem, si in judicium de crimine
 aliquo vocentur, non ante puniantur, quam con-
 victi fuerint; in nobis autem plus nomen valeat,
 quam in judicio argumenta; non id inquirentibus
 judicibus, utrum reus aliquid mali admiserit, sed
 nomini, tanquam sceleri, notam inurentibus. Nul-
 lum autem nomen in se et sua sponte bonum aut
 malum censetur; sed propter subjectas illis bonas
 aut malas actiones, bona aut mala videntur. Sed
 hæc clarius ipsi perspicitis, utpote in philosophia
 et eruditione omni versati. Propterea et qui apud

*se imperatores, sed aliorum sævitia oppressis Chri-
 stianis non utique subvenisse, plane ad mentem Ter-
 tulliani ac Lactantii, ut supra vidimus. Quos vero
 persecutores intelligat, ex ipsa pœnarum mentione fa-
 cile colligimus, ἐκἀνεσθαι, φέρεσθαι καὶ διώκε-
 σθαι. Nempe proscriptionem illa et exilium denotant,
 non autem mortes, sed ne cruciatus quidem. Non est
 itaque quod hic martyres aliquos fuisse colligamus.*
 At Dodwellus oscitantèr hallucinatus est, si non
 animadvertit quæ sequuntur, vel probi viri non
 functus officio, si dissimulavit. Addit enim paulo
 post Athenagoras: *Neque enim ad pecunias spectat
 inimicorum injuria, neque ad mulctam ignominia,
 nec ad aliud quidpiam rei majoris illata damna...;
 sed corporibus ac vitæ nostræ, postquam projeceri-*

mus pecunias, insidiantur. His adde illam precem:
Quo tandem aliquando mactari desinamus. Non te-
 mere ergo credendum Dodwello, si quid confiden-
 tissime pronuntiet.

(18) *Παυσώμεθα.* Clarom. et unus ex Anglicanis,
 παυσώμεθα.

(19) *Ἡ κοινή.* Delendum articulum monet H.
 Stephanus et paulo post legendum φιλανθρωποτά-
 των.

(20) *Ἡ σύμπασα.* Deesse hic vocem οἰκουμένη
 aut aliam similem existinat Stephanus, sed forte
 supplenda magis quam deesse existimanda.

(21) *Ἐκζητούντων.* Deest in tribus Anglicanis.

(22) *Φεύγωσι.* Uterque Regius et Orat. φεύγουσι.

vos judicantur, etiamsi maximis de criminibus in A
 judicium vocati fuerint, confidunt tamen, cum fu-
 turum intelligant, ut in eorum vitam inquiratis, ac
 neque nominibus, si inania fuerint, neque accusa-
 tionum criminibus, si falsa, moveamini, et dam-
 nantem sententiam eodem iudicii ordine ac absol-
 ventem experiuntur. Quod igitur commune jus est
 omnium, nos quoque postulamus, ut nequaquam
 odio habeamur et puniamur, quia dicimur Christiani
 (quid enim nobis hoc nomen ad nequitiam affert?);
 sed iudicemur de quocumque delicti non vocaverit, ac vel
 absolvamur, refutatio crimine, vel, convicta impro-
 bitate, puniamur; non propter nomen (nemo enim
 Christianus improbus, nisi doctrinam hanc simu-
 late profiteatur), sed propter crimen. Sic et de phi-
 losophis iudicium ferri videmus, quorum nemo ante
 iudicium, scientiæ aut artis nomine, bonus aut ma-
 lus iudici videtur, sed improbus deprehensus pun-
 nitur, nullo in philosophiam redundante crimine
 (improbus enim ille est, qui non legitime philoso-
 phatur, scientia extra noxiam), repulsis autem cal-
 umniis, dimittitur. Nobis quoque servetur hæc
 juris æquabilitas; inquiratur in vitam reorum, no-
 men crimine omni exsolvatur. Necessarium autem
 mihi est doctrinam nostram defendere incip-
 ienti, vos, maximi imperatores, orare, ut æquis
 animis audiat, nec communi et a ratione alieno
 rumore abrepti præoccupemini; sed vestrum do-
 ctrinæ ac veritatis studium nostris quoque rebus
 concedatis. Cum enim vos nihil imprudenter peccabitis, tum nos etiam postquam ea exuerimus
 282 quætemerarius multorum rumor affingit, bello
 appeti desinemus.

3. *Tria crimina Christianis afficta.* — Tria nobis
 affingunt crimina: atheismum, Thyestæas cænas,
 Œdipodeos concubitus. Quæ si vera sunt, nulli
 parcite generi: pœnas scelerum repetite; radicitus
 nos cum uxoris et pueris delete, si quis ferarum
 ritu vivit. Quanquam belluæ generis sui belluas non
 tangunt, ac lege naturæ et ad solum procreandæ
 sœbolis tempus, non ad omnem licentiam miscen-
 tur, ac eos etiam, a quibus sibi bene sit, agnoscunt.
 Si quis ergo etiam belluis immanior, quamnam
 ille talium scelerum pœnam persolvens, vel pro
 meritis puniri censebitur? Sin autem hæc verba
 sunt et inanes calumniæ, quæ inde oriuntur quod
 vitium virtuti adversetur naturali quadam lege,

(25) *Ἐν Ἰσῆ τάξει.* Ante hæc verba videtur de-
 esse conjunctio copulativa, quam quidem in inter-
 pretando supplivimus. Henricus Stephanus eam
 collocaat ante εἰδότες, quod idem esse putat ac διὰ
 τὸ εἰδέναι. Videtur ergo Stephanus sic intellexisse
 has voces ἐν Ἰσῆ τάξει, e. c., æquo animo sententiam
 dampnantem et absolventem excipiunt vel exspectant.
 Mox tres Angl. ἐφ' ὅτῳ. Ducæus ἐφ' ὅσῳ.
 Alii ἐφ' ὅτων.

(24) *Τὸς ἀπὸ φιλοσοφίας.* Hoc argumentum,
 quo utitur S. Justinus *Apol.* 1, n. 5, eo majoris est
 ponderis, quod philosophi statuas et deos irride-
 bant, nec tamen ob eam rem male audiebant, aut
 sacrificare cogebantur. *Cur ergo*, inquit Tertullianus
Apol. 46, quibus comparatur de disciplina, pro-
 inde illis non adæquamur ad licentiam impunitatem-
 que disciplinæ? *Vel cur et illi, ut pares nostri non
 urgentur ad officia, quæ nos non obsequentes periclitamur?*

αὐτῶν τὸν βίον, καὶ οὐτε τοῖς ὀνόμασι προσθήσεσθε,
 ἂν ἢ κενά, οὐτε ταῖς ἀπὸ τῶν κατηγοριῶν αἰτίαις, εἰ
 ψευδεῖς εἴεν· ἐν Ἰσῆ τάξει (23) τὴν καταδικάζουσαν
 τῆς ἀπολοῦσης δέχονται ψῆφον. Τὸ τοῖνον πρὸς
 ἅπαντας ἴσον καὶ ἡμεῖς ἀξιοῦμεν, μὴ ὅτι Χριστιανοὶ
 λεγόμεθα, μισεῖσθαι καὶ κολάζεσθαι (τί γὰρ ἡμῖν τὸ
 ὄνομα πρὸς κακίαν τελεῖ;) ἀλλὰ κρῖνεσθαι ἐφ' ὅτων
 ἂν καὶ εὐθύνη τις, καὶ ἢ ἀφίεσθαι ἀπολυομένους τὰς
 κατηγορίας, ἢ κολάζεσθαι τοὺς ἀλίσκομένους πονη-
 ροῦς· μὴ ἐπὶ τῷ ὀνόματι (οὐδεὶς γὰρ Χριστιανὸς
 πονηρὸς, εἰ μὴ ὑποκρίνεται τὸν λόγον), ἐπὶ δὲ τῷ ἀδι-
 κήματι. Οὐτῶν καὶ τοὺς ἀπὸ φιλοσοφίας (24) κρινο-
 μένους ὀρώμεν. Οὐδεὶς αὐτῶν πρὸς κρίσεως διὰ τὴν
 ἐπιστήμην ἢ τέχνην ἀγαθὸς ἢ πονηρὸς τῷ δικαστῆ
 εἶναι δοκεῖ· ἀλλὰ δόξας μὲν εἶναι ἀδικος, κολάζεται,
 οὐδὲν τῆ φιλοσοφίᾳ προστριψάμενος ἐγκλημα (ἐκεῖ-
 νος γὰρ πονηρὸς, ὁ μὴ, ὡς νόμος, φιλοσοφῶν· ἢ δὲ
 ἐπιστήμη ἀνάιτιος), ἀπολυσάμενος δὲ τὰς διαβολὰς,
 ἀφίεται. Ἔστω δὴ τὸ ἴσον καὶ ἐφ' ἡμῶν· ὁ τῶν κρι-
 νομένων ἐξεταζέσθω βίος· τὸ δὲ ὄνομα παντὸς ἀφεί-
 στω ἐγκλήματος. Ἀναγκαῖον δὲ μοι ἀρχομένῳ ἀπο-
 λογεῖσθαι ὑπὲρ τοῦ λόγου, δεηθῆναι ὑμῶν, μέγιστοι
 αὐτοκράτορες, ἴσους ἡμῖν ἀκροατὰς γενέσθαι, καὶ
 μὴ τῇ κοινῇ καὶ ἀλόγῳ φήμῃ συναπνεχθέντας προ-
 κατασχέθηναι, ἐπιτρέψαι δὲ ὑμῶν τὸ φιλομαθὲς καὶ
 φιλόληθες καὶ τῷ καθ' ἡμᾶς λόγῳ. Ὑμεῖς τε γὰρ
 οὐ πρὸς ἀγνοίας ἐξαμαρτήσετε, καὶ ἡμεῖς τὰ ἀπὸ
 τῆς ἀκρίτου τῶν πολλῶν φήμης ἀποδυσάμενοι (25),
 παυσόμεθα πολεμούμενοι.

C

3. *Tria ἐπιφημιζουσιν ἡμῖν ἐγκλήματα· ἀθεότητα,
 θυέστεια δειπνα, Οἰδιποδεῖους (26) μίξεις.* Ἀλλὰ, εἰ
 μὲν ἀληθῆ ταῦτα, μηδεὶς γένους φείσησθε, ἐπεξέλ-
 θετε δὲ τοῖς ἀδικήμασι· σὺν γυναιξὶ καὶ παισὶ προ-
 βίλους ἡμᾶς ἀποκτείνετε, εἰ γὰρ τις ἀνθρώπων ζῆ δι-
 κην θηρίων. Καίτοι γε καὶ τὰ θηρία τῶν ὁμογενῶν
 οὐχ ἄπτεται, καὶ νόμῳ φύσεως, καὶ πρὸς ἓνα καιρὸν
 τὸν τῆς τεκνοποιίας, οὐκ ἐπ' ἀδελφίας μίγνυνται· γνω-
 ρίζει δὲ καὶ ὕψ' ὧν ὠφελείται. Εἰ τις οὖν καὶ τῶν θη-
 ρίων ἀνημερώτερος, τίνα οὖν πρὸς τὰ τηλικαῦτα
 ὑποσχῶν δίκην, καὶ πρὸς ἀξίαν κεκολλάσθαι νομισθή-
 σεται; Εἰ δὲ λογοποιῖαι ταῦτα καὶ διαβολαὶ κεναί,
 φυσικῶ λόγῳ πρὸς τὴν ἀρετὴν τῆς κακίας ἀντικει-
 μένης, καὶ πολεμούντων ἀλλήλοις τῶν ἐναντίων (27)

D
*Quis enim philosophum sacrificare aut dejerare aut
 lucernas meridie vanas proferre compellit? Quinimo
 et deos vestros palam destruant, et superstitiones ves-
 tras commentariis quoque accusant, laudantibus
 vobis.*

(25) *Ἀποδυσάμενοι.* Videtur Athenagoras Justi-
 num imitari et falsas criminationes, ut prava quæ-
 dam integumenta considerare, quæ Christianæ do-
 ctrinæ, ut ait Justinus *Apol.* 11, n. 13, improbi ho-
 mines ad alios deterrenlos injeccerant. Si quis ta-
 men hanc vocem ἀποδυσάμενοι idem esse velit ac
postquam depulerimus, non repugnabo, sed tunc le-
 gendum erit ἀπολυσάμενοι, ut paulo ante et passim.

(26) *Οἰδιποδεῖους.* Reg. uterque, Orat. et tres
 Angl. Οἰδοποδίου.

(27) *Τῶν ἐναντίων.* Elegantius et ornatus fore
 existimat Stephanus si legitur καὶ ἐναντίων, sed
 inutili prorsus opera, cum locus nec corruptus sit,

Θεῖω νόμῳ, καὶ τοῦ μηδὲν τούτων ἀδικεῖν, ὑμεῖς μάρτυρες, κελεύοντες μὴ ὁμοιοῦν (28)· πρὸς ὑμῶν λοιπὸν ἐξέτασιν ποιήσασθαι βίου, δογμάτων, τῆς πρὸς ὑμᾶς καὶ τὸν ὑμέτερον οἶκον καὶ τὴν βασιλείαν (29) σπουδῆς καὶ ὑπακοῆς, καὶ οὕτω ποτὲ συγχωρῆσαι ἡμῖν οὐδὲν πλὴν τοῖς διώκουσιν ἡμᾶς. Νικησομεν γὰρ αὐτοὺς, ὑπὲρ ἀληθείας ἀόκνως καὶ τὰς ψυχὰς ἐπιδιδόντες (30).

4. Ὅτι μὲν οὖν ἔσμεν ἄθεοι (πρὸς ἕν ἕκαστον ἀπαντήσω τῶν ἐγκλημάτων, μὴ καὶ γελοῖον ἢ τοὺς λέγοντας μὴ ἐλέγχειν), Διαγόρα μὲν γὰρ εἰκότως ἀθεότητά ἐπεκάλουν Ἀθηναῖοι, μὴ μόνον τὸν Ὀρφικὸν εἰς μέσον κατατιθέντι λόγον, καὶ τὰ ἐν Ἐλευσίῃ καὶ τὰ τῶν Καβείρων δημεύοντι μυστήρια, καὶ τὸ τοῦ Ἡρακλέους, ἵνα τὰς γογγύλας ἐποι, κατακόπτουσι ξάνον· ἀντικρυς δὲ ἀποφαινομένη μὴδὲ δλος εἶναι Θεόν. Ἡμῖν δὲ, διαιρούσιν ἀπὸ τῆς ὕλης τὸν Θεόν, καὶ δεικνύουσιν ἕτερον μὲν τι εἶναι τὴν ὕλην, ἄλλο δὲ τὸν Θεόν, καὶ τὸ διὰ μέσου πολλὸ (τὸ μὲν γὰρ Θεόν, ἀγέννητον εἶναι καὶ ἄδιον, νῦ μόνῳ καὶ λόγῳ θεωρούμενον· τὴν δὲ ὕλην γενητὴν καὶ φθαρτὴν [31]), μῆτι οὐκ ἀλόγως τὸ τῆς ἀθεότητος ἐπικαλοῦσιν ὄνομα; Εἰ μὲν γὰρ ἐφρονοῦμεν ὅμοια τῷ Διαγόρα, τοσαῦτα ἔχοντες πρὸς θεοσέβειαν ἐνέχυρα, τὸ εὐτακτον, τὸ διαπαντὸς σύμφωνον, τὸ μέγεθος, τὴν χροιάν, τὸ σχῆμα, τὴν διάθεσιν τοῦ κόσμου· εἰκότως ἂν ἡμῖν καὶ ἡ τοῦ μὴ θεοσεβεῖν δόξα καὶ ἡ τοῦ ἐλαύνεσθαι αἰτία προσετρίβητο. Ἐπεὶ δὲ ὁ λόγος ἡμῶν ἕνα Θεόν ἄγει τὸν τοῦδε τοῦ παντὸς ποιητὴν,

nec inornatus. Eadem sententia occurrit infra n. 31. Non absimili sensu Synesius epist. 76 : Οὐκ ἐθέλει περιμένειν ἄλλα τὰ φῶς καὶ τὸ σκότος, ἀλλὰ νόμῳ φυσικῶς περιίστανται, vel ut est apud Joan. Damasc. *Parallel.*, p. 532, ἀντιπερίστανται. *Non sese invicem exspectare amant lux et tenebræ, sed lege naturæ se deviant.*

(28) *Κελεύοντες μὴ ὁμοιοῦν*. Omisit hæc verba Gesnerus, ut parum quadrantia, suspicatur conjungi debere cum his quæ præcedunt, ita ut legatur : Θεῖω νόμῳ κελεύονται μὴ ὁμοιοῦν. Suffridus ac auctor editionis Oxon. nihil mutandum putant; uterque sic interpretatur, quasi dicat Athenagoras vetuisse imperatores, ne ethnici cum Christianis consentirent. Ex quo nulla prorsus sententia erui possit, quamvis diversam uterque eruere conetur. Corrupti loci non dillicilis erit emendatio, si, ut par est, attendamus. Lego itaque μὴ μὴνύειν; si nihil horum a nobis admitti vos ipsi testes estis, qui nomen nostrum deferri vetatis. Nefas ambigere, quin respiciat Athenagoras ad aliquod imperatorum edictum, ex quo Christianorum eluceret innocentia. At vix ullo edicto imperatores innocentiam Christianorum significantur declararunt, quam cum eorum nomen deferri vetuerunt. Trajanus Plinio secundo rescripserat : *Hoc genus inquirendos quidem non esse, oblatos vero puniri oportere*, ut ait Tertull. *Apologet.*, c. 2. Adrianus in Epistola ad Minucium Fundanum in ipsos delatores animadvertit jusserat, si Christianos solius religionis nomine accusarent. Idem sanxerat Antoninus in epistola ad commune Asiæ. M. Aurelius, etsi tam liberaliter cum Christianis non agebat, eos tamen accusari vetuerat paucis annis antequam ei hanc *Apologetiam* Athenagoras offerret. Sicut non palam ab ejusmodi hominibus, inquit Tertullianus *Apologet.*, c. 5, pœnam dimovit, ita alio

A et contraria divina quadam lege inter se pugnent; si nihil horum a nobis admitti vos testes estis, qui nomen nostrum deferri vetatis; vestrum jam fuerit de moribus nostris, de doctrina, de nostro in vos ac domum vestram et imperium studio et obsequio inquirere, ac nobis tandem aliquando non amplius juris, quam inimicis nostris, concedere. Vincemus enim eos, ut qui nostram etiam pro veritate vitam libenter profundamus.

4. *Christianos atheos non esse probat doctrina de uno Deo.* — Quod igitur spectat ad impietatis crimen, quod immerito nobis affligitur (singulis enim criminationibus occurram, ne ridiculum sit eos qui hæc dicunt non arguere), Diagoram quidem merito atheum judicabant Athenienses, qui non solum Orphica verba proferebat in medium, ac Eleusinia et Cabirorum mysteria vulgabat, et de statua Herculis secabat, ex quo rapas suas coqueret; sed etiam Deum omnino non esse, palam et aperte pronuntiabat. Nobis autem, qui Deum a materia disjungimus, et aliud quidem materiam, aliud vero Deum esse, ac plurimo utrumque intervallo distare demonstramus (Deum enim increatum et æternum esse, ac sola mente et ratione et cognosci posse; materiam autem creatam corruptioni obnoxiam), nonne immerito atheorum nomen imponitur? Nam si idem 283 ac Diagoras sentiremus, cum tot ac tanta habeamus Dei colendi pignora, ratum ordinem, perpetuum concentum, magnitudinem, colorem, figuram, descriptionem mundi; merito in atheismi crimen, et

modo palam desperit, adjecta etiam accusatoribus damnatione et quidem tetriore. Quare cum Marcus Christianos accusari vetaret, accusatis pœnam non eximeret, merito Athenagoras illius testimonio Christianorum innocentiam declarari contendit. Quod quidem argumentum sic Tertulliani nervis vibratur *Apologet.*, c. 2 : *O sententiam necessitate confusum! Negat inquirendos ut innocentes, et mandat puniendos ut nocentes. Parci et sævit : dissimulat et animadvertit. Quid temetipsam, censura, circumvenis? Si damnas, cur non et inquiris? Si non inquiris, cur non et absolvis?* Hæc Tertulliani dicta de Trajani edicto haud scio an melius quadrent in edictum M. Aurelii, qui Christianos non solum, ut Trajanus, inquiri, sed etiam accusari vetabat, in dicta accusatoribus gravissima pœna, quod a Trajano factum non legimus.

(29) *Τὴν βασιλείαν*. Reg. 2 et tres Anglicani τῆς βασιλείας.

(30) *ὑπὲρ ἀληθείας... ἐπιδιδόντες*. Videtur ratiocinatio Athenagoræ duabus rebus, tanquam fundamento, niti : 1° Moribus tanto veritatis amore inflammatis nihil inesse posse sceleris, quod legum severitate reformidet; 2° Christianos, dum vitam pro veritate profundunt, non cedere adversariis, nec ab eis vinci, sed potius vincere. His suppositis, sic ratiocinatur Athenagoras : Si nunc Christiani, cum impetrare non possunt ut leges observentur, mortem libenter oppetunt pro veritate; quanto magis causæ suæ confident et adversarios non metuent, cum accusatoribus non jam nomen Christiani deferendum erit, sed æquabili jure crimina probanda? Forte legendum ἢ τοῖς διώκουσιν.

(31) *Γενητὴν καὶ φθαρτὴν*. Unus ex Anglicanis codicibus γεννητὴν καὶ φθαρτὴν.

in capitis iudicium vocaremur. Sed quia doctrina nostra unum Deum agnoscit, qui ingenuus ipse (quod enim est non fit, sed quod non est) omnia per Verbum suum fecit; utrumque præter rationem patimur, ut et male audiamus et vexemur.

5. *Poetarum de uno Deo testimonia.* — Ac poetæ quidem et philosophi nequaquam athei visi sunt, cum de Deo quaerent. Euripides de iis, qui inscienter ex præjudicata vulgi opinione appellantur dii, dubius et incertus :

*Debebat alto Jupiter si est in polo
Haud perculisse rebus adversis probum.*

De eo autem, qui scientia percipitur (quemadmodum idem poeta decernens et asseverans) :

*Videsne sublimem hunc, qui et immensum æthera,
Ulnisque terras humidis circum tenet?
Jovem æstimabis hunc, hunc deum decernito.*

Horum enim nec naturas, quibus nomina imponi solent, subesse,

(*Quis namque Juppiter haud scio præter sonum.*) nec nomina rebus subjectis imponi videbat. Quorum ergo nulla subest natura, quid eis prosint nomina? Illum autem invisibilem ex operibus inquirens, ea videbat, quæ manifesta sunt in æthere et terra. Cujus ergo extant opera, cujusque spiritu reguntur, hunc Deum esse perspiciebat, (ei etiam Sophocle, qui dixit,

*Unus profecto est, unus est tantum Deus
Cæli atque terræ conditor latissimæ,*

assentiente circa Dei naturam, quæ divina opera implet pulchritudine), utrumque et ubi Deum esse

(32) *Μὴ τὸν αὐτόν.* Recte observavit Gesnerus legendum esse ἐσθλόν. Ibidem tres Anglicani καθεστάναι.

(35) *Ὡς ἐκεῖνος δογματίζων.* Samuel Petitus *Var. Lect.* lib. III, cap. 3, legendum putat, ὡς ἔχει νοῦς, δογματίζων, quod idem est ac *apte et ut sana mens postulat.* Gesnerus legit, ὅτι Θεός, δογματίζων. Editor Oxoniensis, ὡς ἐκεῖνος ὁ Θεός δογματίζων, illum Deum esse affirmans. Sed parenthesis, quam apposui, videtur rem expedire, nosque inutilium conjecturarum labore levare. Si quis tamen legere malit οὕτως ἐκεῖνος, sic ille decernens et asseverans; eo probabilior erit hæc emendandi ratio, quod vocis οὕτως duæ priores litteræ facile, ob similitudinem cum præcedentibus, excidere potuerunt.

(34) *Ὅρας τὸν ὕψου.* Hos versus Athenagoras deflectit ab ea sententia in quam accipi solent. Sic enim eos interpretatur Cicero lib. II *Nat. deorum* :

*Vides sublime fuscum immoderatum æthera,
Qui terram tenero circumjectu amplectitur,
Hunc summum habeto Divum, hunc perhibeto Jovem.*

Liquet Euripidis versus sic a Cicerone reddi, ut æther, qui terram circumplectitur, pro Deo habendus sit. Sed aliter interpretandi necessitatem mihi attulit Athenagoras, qui non ætherem pro Deo haberi ab Euripide existimat, sed eum qui et ætherem et terram complectitur. Nam 1° Euripidem laudat Athenagoras, quod Deum ex operibus in æthere et terra manifestis cognosci doceat. Non ætherem ergo, sed eum, qui ætherem complectitur, Deum ab Euripide credit agnoscī. 2° Euripidem loqui declarat de Deo qui scientia tantum cognoscitur, ἐπὶ τοῦ κατ' ἐπιστήμην νοητοῦ, nedum de æthere hos versus acceperit. Sic interpretandi Euripidis locum

αὐτὸν μὲν οὐ γενόμενον (ὅτι τὸ ὄν οὐ γίνεται, ἀλλὰ τὸ μὴ ὄν), πάντα δὲ διὰ τοῦ παρ' αὐτοῦ λόγου τεποιηκότα· ἐκάτερα ἀλόγως πάσχομεν, καὶ κακῶς ἀγορευόμεθα καὶ διωκόμεθα.

5. Καὶ ποιηταὶ μὲν καὶ φιλόσοφοι οὐκ ἔδοξαν ἄθεοι, ἐπιστήσαντες περὶ Θεοῦ. Ὁ μὲν Εὐριπίδης ἐπὶ μὲν τῶν κατὰ κοινὴν πρόληψιν ἀνεπιστημόνως ὀνομαζομένων θεῶν διαπορῶν·

*Ὀφείλει δ' εἰπερ ἔστ' ἐν οὐρανῷ
Ζεὺς, μὴ τὸν αὐτὸν (32) δυστυχῆ καθιστάναι.*

Ἐπὶ δὲ τοῦ κατ' ἐπιστήμην νοητοῦ (ὡς ἐκεῖνος δογματίζων [33])·

*Ὅρας τὸν ὕψου (34) τὸνδ' ἀπειρον ἀθέρα,
Καὶ γῆρ πέριξ ἔχονθ' ὑγραις ἐν ἀγκάλαις;
Τούτων (35) νόμιζε Ζῆνα, τόνδ' ἤτοι θεόν.*

Τῶν μὲν γὰρ οὔτε τὰς οὐσίας, αἷς ἐπικατηγορεῖσθαι τὸ ὄνομα συμβέβηκεν, ὑποκειμένης ἑώρα,

(*Ζῆνα γὰρ ὅστις ἐστὶ Ζεὺς, οὐκ οἶδα* (36) *πλήρ. λόγῳ*), οὔτε τὰ ὀνόματα καθ' ὑποκειμένων κατηγορεῖσθαι πραγμάτων· ὧν γὰρ αἱ οὐσίαι οὐχ ὑπόκεινται, τί πλέον αὐτοῖς τῶν ὀνομάτων; Τὸν δὲ ἀπὸ τῶν ἔργων βῆει τῶν ἀδήλων (37) νοῦν τὰ φαινόμενα, ἀέρος, αἰθέρος, γῆς. Οὐ οὖν τὰ ποιήματα, καὶ ὑφ' οὗ τῷ πνεύματι ἠμιοχεῖται, τοῦτον καταλαμβάνετο εἶναι Θεόν (συνήθοντος τοῦτῳ καὶ Σοφοκλέους,

*Εἷς ταῖς ἀληθειαισιν (38), εἷς ἐστὶν θεός,
Ὅς οὐρανόν τ' ἔτευξε καὶ γαίαν μακρὰν,*

πρὸς τὴν τοῦ Θεοῦ φύσιν τοῦ κάλλους τοῦ ἐκεῖνου πληρουμένην [39]), ἐκάτερα, καὶ ποῦ δεῖ εἶναι τὸν

fortasse dedit Athenagoræ is ejusdem poetæ versus, quem citant Justinus in libro *De monarchia*, et Clemens Alex. *Protrept.* p. 45 :

Τὸν πάνθ' ὀρώωντα καὶ αὐτὸν οὐχ ὀρώμενον.

Qui cuncta cernit, ipse se non cernitur. Sed illud ὑγραις ἐν ἀγκάλαις dubitare non sinit quin ætherem Euripides appellaverit Deum.

(35) *Τούτων.* Duo Anglicani codices, τοῦτο.

(36) *Ὅνκ οἶδα.* Sic codices omnes manu exarati. Male in editis οἶδεν. Cæterum hic versus accuratius a Justino ex Euripidis Hecuba citatur in lib. *De monarch.* :

Ζεὺς, ὅστις εἶ Ζεὺς, οὐ γὰρ οἶδα πλὴν λόγῳ.

(37) *Ὅφει τῶν ἀδήλων.* Gesnerus legit βῆει οὐκ ἀδήλων. Editor Oxoniensis βῆει τὸν ἀδήλων. Atque hæc quidem lucis aliquid his tenebris afferre possunt. Sed cum in utroque Regio et utroque Otlobon. et Orat. legamus τὰ φαινόμενα ἀέρα, αἰθέρος, γῆς, facilis suspicio est illud ἀέρα corruptum esse, et ex alia voce, quam librarii non belle legerint, ortum esse. Cum enim illud ἀέρα, non consentit cum sequentibus vocibus αἰθέρος, γῆς, tum vero in testimonio Euripidis, quod hoc loco explanat Athenagoras, nulla sit mentio aeris, sed tantum ætheris et terræ. Quare pro ἀέρα legendum puto ἑώρα, sicque scribendum : Τὸν δὲ ἀπὸ τῶν ἔργων βῆει τὸν ἀδήλων νοῦν, τὰ φαινόμενα ἑώρα αἰθέρος, γῆς.

(38) *Ἀληθειαισιν.* Fronto Ducæus ἀληθείησιν. Reg. 2 et 3, Angl. ἀληθείαις.

(39) *Πληρουμένην.* Ita codices mss. summo consensu et editiones Ducæi et Oxon. Aliæ πληρουμένων. Langus et Gesnerus dum legunt πληρουμένων ἐκάτερος pro ἐκάτερα, mirum in modum aberrarunt. Suffridus hanc amat constructionem : Γαίαν

Θεόν, καὶ ὅτι ἓνα δεῖ εἶναι (40), διδάσκων (41).

6. Καὶ Φιλόλαος δὲ, ὡσπερ ἐν φρουρᾷ, πάντα ὑπὸ τοῦ Θεοῦ περιεληφθῆαι λέγων, καὶ τὸ ἓνα εἶναι, καὶ εἰς ἀνωτέρω τῆς ὕλης, δεικνύει. Λύσις δὲ καὶ ἔχει (42)· ὁ μὲν ἀριθμὸν ἀρρήτῳ ὀρίζεται τὸν Θεόν, ὁ δὲ τοῦ μεγίστου τῶν ἀριθμῶν τὴν παρὰ τῶν ἐγγυτάτων (43) ὑπεροχὴν. Εἰ δὲ μέγιστος μὲν ἀριθμὸς ὁ δέκα, κατὰ τοὺς Πυθαγορικούς, ὁ τετρακτὺς τε ὢν, καὶ πάντας τοὺς ἀριθμητικούς καὶ τοὺς ἀρμονίους περιέχων λόγους, τοῦτ' ἐγγὺς παράκειται ὁ ἑνέα· μονὰς ἔστιν ὁ Θεός, τοῦτ' ἔστιν εἷς. Ἐνὶ γὰρ ὑπερέχει ὁ μέγιστος τὸν ἐγγυτάτω ἐλάχιστον (44) αὐτῷ. Πλάτων δὲ καὶ Ἀριστοτέλης (καὶ οὐχ ὡς ἐπιδεικνύων τὰ δόγματα τῶν φιλοσόφων ἐπ' ἀκριβῆς, οὕτως ἂ ἐιρήχασιν περὶ Θεοῦ, διέξειμι. Οἶδα γὰρ, ὅτι ὅσον συνέσις καὶ ἰσχυρὴ τῆς βασιλείας πάντων ὑπερέχετε, τοσοῦτον καὶ τῷ πᾶσαν παιδείαν ἀκριβοῦν, πάντων κρατεῖτε· οὕτω καθ' ἕναστον παιδείας μέρος κατορθοῦντες, ὡς οὐδὲ οἱ ἐν αὐτῆς μῦθον ἀποτεμνόμενοι. Ἄλλ' ἐπειδὴ ἀδύνατον δεικνύειν ἄνευ παραθέσεως ὀνομάτων, ὅτι μὴ μόνον εἰς μονάδα τὸν Θεὸν κατακλειόμεν, ἐπὶ τὰς δόξας ἐτραπόμην [45])· φησὶν οὖν ὁ Πλάτων· *Τὸν μὲν ποιητὴν καὶ πατέρα τοῦδε τοῦ παντός εὐρεῖν τε ἔργον, καὶ εὐρόντα, εἰς πάντας* (46) *ἀδύνατον λέγειν*· ἓνα τὸν ἀγέννητον καὶ ἀίδιον νοῦν Θεόν. Εἰ δ' οἶδεν καὶ ἄλλους, ὅσον ἥλιον καὶ σελήνην καὶ ἀστέρας, ἀλλ' ὡς γεννητοὺς οἶδεν αὐτοὺς· *Θεοὶ θεῶν* (47), *ὧν ἐγὼ δημιουργός, πατήρ τε ἔργων, ἀδύνατα ἐμοῦ μὴ θέλοντος. Τὸ μὲν οὖν δεθεῖν πᾶν, λυτὸν*. Εἰ τοῖνον οὐκ ἔστιν ἄθεος Πλάτων, ἓνα τὸν δημιουργὸν τῶν ὄλων νοῦν ἀγέννητον Θεόν· οὐδὲ ἡμεῖς ἄθεοι, ὅφ' οὐ λόγῳ δεδημιουργηται καὶ τῷ παρ' αὐτοῦ πνεύματι συνέχεται τὰ πάντα, τοῦτον εἰδότες καὶ κρατοῦντες Θεόν. Ὁ δὲ Ἀριστοτέλης καὶ οἱ ἄπ' αὐτοῦ, ἓνα ἄγοντες οἰονεῖ ζῶον σύνθετον (48), ἐκ ψυχῆς καὶ σώματος συνασθηχότα λέγουσι τὸν Θεόν, σῶμα μὲν αὐτοῦ τὸ αἰθέριον νομίζοντες, τοὺς τε πλανωμένους ἀστέρας καὶ τὴν σφαῖραν τῶν ἀπλανῶν κινούμενα κυκλοφορητικῶς, ψυχὴν δὲ, τὸν ἐπὶ τῇ κινήσει τοῦ σώματος λόγον· αὐτὸν μὲν

μακρὰν πληρουμένην τοῦ κάλλους τοῦ ἐκείνου πρὸς τὴν τοῦ Θεοῦ φύσιν. At illud πρὸς τὴν τοῦ Θεοῦ φύσιν referri ad præcedens verbum συνάδοντος, non vidit Suffridus. Neque id etiam animadvertit eruditus editor Oxoniensis, qui ita reddit : *Præter naturam Dei illa mundi pulchritudine abundantem, hæc duo insuper ostendens*, etc. Perabsurde natura divina impleri dicitur mundi pulchritudine; nec quidquam magis pugnat cum sententia quam Athenagoras ex Euripidis versibus deducit. Difficilem et corruptum locum sanare conatus sum legendo, τοῦ κάλλους τὰ ἐκείνου πληρουμένην. Euripides enim pro Deo agnoscit cujus opera videbat; Sophocles unum esse Deum asseverat, qui cælum et terram condidit. Uterque consentit de Dei natura, quæ opera sua pulchritudine implet. Themistius ait in tertia oratione, *Minnervam ex Patris capite prosilientem implevisse cælum primæva pulchritudine; implevisse solem et lunam et alia astra*. Ἡ Ἀθηναῖα, ἐκθοροῦσα τῆς τοῦ πατρὸς κεφαλῆς, κατέπλησε μὲν οὐρανὸν τοῦ πρώτου κάλλους, κατέπληξε δὲ ἥλιον καὶ σελήνην καὶ τὰ λοιπὰ ἀστρα.

(40) *Etra.* Lerum τὸν Θεόν tres Angl. codices et Reg. secundus.

oporteat, et unum esse oportere demonstrans.

284 6. *Philosophorum de uno Deo sententiæ.* — Philolaus autem tanquam in carcere, omnia a Deo comprehendi asserens, et unum esse, et supra materiam esse demonstrat. Lysis vero et Opsimus Deum definiunt, alter quidem numerum non enarrabilem, alter autem id quo maximus numerus proximum sibi numerum superat. Igitur si maximus numerus, ut Pythagoricis placet, denarius est, utpote quaternarius, ac numerales omnes rationes et harmonicas in se continens, eumque novenarius proxime antecedit; unitas est Deus, id est unus. Unitate enim maximus numerus eum superat, qui proxime minor est ipso. Platonis etiam et Aristotelis sententiam exponam. Nec tamen quasi philosophorum placita accurate demonstrans, ita eorum de Deo dicta persequor. Scio enim quantum prudentia et imperii potentia omnes superatis, tanto etiam accurata omnis eruditionis investigatione omnibus præstare, sic in singulis doctrinæ partibus versantes, ut ne ii quidem, qui unam aliquam illius partem avellunt, tantum assequantur. Sed quia demonstrari non potest sine appositione nominum Deum non a nobis solis in unitatem includi, converti me ad opiniones. Ait igitur Plato : *Creatorem et Patrem hujus universi invenire difficile est; inventum apud omnes eloqui impossibile*; unum ingenitum et æternum intelligens Deum. Quod si et alios agnoscit, ut solem, lunam, et stellas, ut creatos agnoscit : *Dii deorum, quorum ego opifex, et pater operum, quæ dissolvi non possunt me nolente. Quidquid autem vinctum est solvi potest*. Si igitur non atheus Plato unum opificem omnium intelligens ingenitum Deum; neque nos athei, a quo omnia per Verbum creata sunt, et cujus spiritu continentur, eum agnoscentes et tenentes Deum. Aristoteles et qui eum sequuntur unum agnoscentes, veluti compositum quoddam animal, ex corpore et anima constantem inducunt Deum; corpus illius assignantes ætherem et stellas errantes, et fixarum spheram, quæ in orbem mo-

(41) *Διδάσκων*. Hæc ad Sophoclem non referuntur (is enim non docebat, ubi Deum esse oporteat) sed ad Euripidem, qui *sublimem illum*, cujus ulnis æther et terra continentur, solum Deum esse pronuntiat.

(42) *Ὅψις*. Meursius in Denario Pythagorico legit Ὅψιμος pro corrupta hac voce ὄψις.

(43) *Παρὰ τῶν ἐγγυτάτων*. Jamdudum monuit Gesnerus legendum τὸν ἐγγυτάτω, ut paulo post legitur.

(44) *Ἐλάχιστον*. Mallet Gesnerus ἀριθμὸν, sed nihil mutandum.

(45) *Ἐτραπόμην*. Unus ex Anglicanis ἐπετραπόμην, ac paulo post τὸν δὲ τοῦ παντός.

(46) *Εἰς πάντας*. Tres Anglicani εἰς πληθος.

(47) *Θεοὶ θεῶν*. Hic locus aliter apud Platonem in Timæo ubi pro his vocibus ἀδύνατα ἐμοῦ μὴ θέλοντος, habemus : *Δι' ἐμοῦ γενόμενα ἅπαντα ἐμοῦ γε θέλοντος*. Cicero enim, qui vertit, « me invito », legisse μὴ θέλοντος probat H. Stephanus.

(48) *Ζῶον σύνθετον*. Sic exponitur sententia Aristotelis apud Plutarchum 1. *De Placit. philosoph.*, c. 7.

ventur; animam vero, rationem, quæ corporis A motui præest, ipsam quidem minime mobilem, sed efficientem ut illud moveatur. Stoici, etsi secundum materiæ mutationes, per quam Dei spiritum dicunt permeare, Deum nominibus multiplicant, revera unicuique Deum. Nam si Deus ignis est artificiosus ad mundi generationes via progrediens, ac seminales omnes rationes, secundum quas omnia fato eveniunt, in se complectens; si ejus spiritus totum mundum pervadit; unus est secundum illos Deus, qui Jupiter vocatur pro fervida materiæ parte, Juno pro aere, et aliis nominibus designatur pro singulis materiæ, quam permeat, partibus.

7. *Christianorum longe præstantior doctrina, quam poetarum et philosophorum.* — Cum igitur unum esse Deum, ut plurimum vel inviti fateantur omnes, ubi ad universorum principia venerunt; cumque nos eum, a quo hæc universitas ornata est, Deum esse confirmemus; quid causæ est, cur istis 285 impune de Deo dicere quod libuerit et scribere liceat, nobis autem posita sit lex, qui quod et intelligimus et recte credimus unum esse Deum, id veritatis signis et rationibus demonstrare possumus? Nam poetæ et philosophi, ut res alias, ita hanc quoque conjiciendo attigere, ex quadam divini flatus connatione, a sua quisque mente impulsus, ut tentarent, num verum invenire et intelligere possent. Sed tantum in eis facultatis minime inventum est, ut rein investigatione assequerentur; quippe cum de Deo non ab ipso Deo, sed a se quisque discendum sibi esse existimassent: unde etiam alius aliter statuit et de Deo et de materia et de formis et de mundo. Nos autem eorum, quæ perspicimus et credimus, testes habemus prophetas, qui divino Spiritu afflati de Deo ac rebus divinis pronuntiarunt. Atque id quidem ipsi quoque confirmabitis, qui prudentia et pietate in verum Numen cæteros superatis, alienum esse a ratione, ut Dei Spiritui, qui prophetarum ora, tanquam instrumenta pulsavit, credere super- sedentes, animum ad humanas opiniones adjungamus.

8. *Incommoda ex pluribus diis consequentia.* — Unum igitur ab initio esse hujus universi creatorem Deum, ad hunc modum considerate, ut nostram etiam cum fide conjunctam ratiocinationem perspicialis. Si duo essent ab initio vel plures dii; vel in

(49) Ἐπὶ γενέσεις κόσμου, ἐμπεριελήφως. Mendose apud Plutarchum loco jam citato, ἐπὶ γενέσει κόσμου ἐμπεριελήφωτος. Vid. Euseb. Præp. Ev. I., xv, c. 14.

(50) Ὡς καὶ τοῖς. Legit Gesnerus οἱ καὶ τοῖς. Sed nihil mutandum.

(51) Τοσοῦτον δὲ δυνηθέντες. Sic legitur totus hic locus in cod. Clarom: Τοσοῦτον δὲ δυνηθέντες περινοῆσαι, περὶ Θεοῦ ἀξιώσαντες μαθεῖν, ἀλλὰ παρ' αὐτοῦ ἕκαστος. Gesnerus legit τοῦτον δὲ ὅσον μὴ δυνηθέντες: sed cum Athenagoræ verba verbis Latinis reddita commodam habeant sententiam, nihil prorsus mutandum est, præter illud ὅν ante οὐκ ἀξιώσαντες, quod aut tollendum est ut inutile, aut mutandum in οἱ vel ὡς. Cur autem philosophi cum veritatem quærent, invenire non potuerint, eam-

οὐ κινούμενον, αἴτιον δὲ τῆς τούτου κινήσεως γινόμενον. Οἱ δὲ ἀπὸ τῆς Στοᾶς, κἀν ταῖς προσηγορίαις κατὰ τὰς παραλλάξεις τῆς ὕλης, δι' ἧς φασι τὸ πνεῦμα χωρεῖν τοῦ Θεοῦ, πληθύνουσι τὸ θεῖον τοῖς ὀνόμασι, τῷ γοῦν ἔργῳ ἓνα νομίζουσι τὸν Θεόν. Εἰ γὰρ ὁ μὲν Θεὸς πῦρ τεχνικὸν ὀδῷ βαδίζον ἐπὶ γενέσεις κόσμου, ἐμπεριελήφως (49) ἅπαντας τοὺς σπερματικούς λόγους, καθ' οὓς ἕκαστα καθ' εἰμαρμένην γίνονται, τὸ δὲ πνεῦμα αὐτοῦ διχρεῖ δι' ὅλου τοῦ κόσμου· ὁ Θεὸς εἷς κατ' αὐτούς, Ζεὺς μὲν κατὰ τὸ ζέον τῆς ὕλης, ὀνομαζόμενος· Ἡρα δὲ, κατὰ τὸν ἀέρα· καὶ τὰ λοιπὰ καθ' ἕκαστον τῆς ὕλης μέρος δι' ἧς κεχώρηκε, καλούμενος.

7. Ὅταν οὖν τὸ μὲν εἶναι ἐν τὸ θεῖον, ὡς ἐπὶ τὸ κλειστόν, κἀν μὴ θέλωσι, τοῖς πᾶσι συμφωνῆται, ἐπὶ τὰς ἀρχὰς τῶν ὄλων παραγινόμενοις, ἡμεῖς δὲ κρατύνωμεν τὸν διακοσμήσαντα τὸ πᾶν τοῦτο, τοῦτον εἶναι τὸν Θεόν· τίς ἡ αἰτία, τοῖς μὲν, ἐπ' ἀδείας ἐξεῖναι καὶ λέγειν καὶ γράφειν περὶ τοῦ Θεοῦ ἢ θελοῦσιν· ἐφ' ἡμῖν δὲ κείσθαι νόμον, οἱ ἔχομεν ὅ τι καὶ νοοῦμεν καὶ ὀρθῶς πεπιστεύκαμεν, ἓνα Θεὸν εἶναι, ἀληθείας σημεῖοις καὶ λόγοις παραστῆσαι; Πιηταὶ μὲν γὰρ καὶ φιλόσοφοι, ὡς καὶ τοῖς (50) ἄλλοις, ἐπέβαλον στοχαστικῶς, κινήθέντες μὲν, κατὰ συμπάθειαν τῆς παρὰ τοῦ Θεοῦ πνοῆς, ὑπὸ τῆς αὐτῆς αὐτοῦ ψυχῆς ἕκαστος ζητῆσαι, εἰ δυνατὸς εὐρεῖν καὶ νοῆσαι τὴν ἀλήθειαν· τοσοῦτον δὲ δυνηθέντες (51) ὅσον περινοῆσαι οὐκ εὐρηγται ὅν οὐ παρὰ Θεοῦ περὶ Θεοῦ ἀξιώσαντες μαθεῖν, ἀλλὰ παρ' αὐτοῦ ἕκαστος. Αἰὶ καὶ ἄλλος ἄλλως ἐδογματίσεν αὐτῶν καὶ περὶ Θεοῦ καὶ περὶ ὕλης καὶ περὶ εἰδῶν καὶ περὶ κόσμου. Ἡμεῖς δὲ, ὧν νοοῦμεν καὶ πεπιστεύκαμεν, ἔχομεν προφήτας μάρτυρας, οἱ Πνεύματι ἐνθῆψ (52) ἐκπεφωνήκασιν καὶ περὶ τοῦ Θεοῦ καὶ περὶ τῶν τοῦ Θεοῦ. Εἰποιτε δ' ἂν καὶ ἡμεῖς, συνέσει καὶ τῇ περὶ τὸ δυτικὸν θεῖον εὐσεβείᾳ τοῖς ἄλλοις προβυχόντες, ὡς ἔστιν ἄλογον, παραλιπόντας (53) πιστεύειν τῷ παρὰ τοῦ Θεοῦ Πνεύματι, ὡς ὄργανα κεκινηχότι τὰ τῶν προφητῶν στόματα, προσέχειν δόξαις ἀνθρωπίναις.

8. Ὅτι τοίνυν εἷς ἐξ ἀρχῆς ὁ τοῦδε τοῦ παντὸς ποιητῆς Θεός, οὕτωςι σκέψασθε, ἔν' ἔχητε καὶ τὸν λογισμὸν ἡμῶν τῆς πίστεως. Εἰ δύο ἐξ ἀρχῆς ἦ κλειστούς ἦσαν θεοὶ, ἦτοι ἐν ἐνὶ καὶ ταῦτῳ ἦσαν, ἢ ἰδίᾳ ἕκαστος αὐτῶν. Ἐν μὲν οὖν ἐνὶ καὶ ταῦτῳ εἶναι οὐκ

dem causam asserunt multi alii scriptores, in primis Lactantius, qui l. 1. Inst., c. 1, sic loquitur: Neque ego nunc eorum studium reprehendo, qui veritatem scire voluerunt, quia naturam hominis Deus veri adipiscendi cupientissimam facit; sed id arguo, id revinco, quod honestam illorum et optimam voluntatem non sit secutus effectus, quia neque quid esset verum ipsum sciebant, neque quomodo, aut ubi, aut qua mente quærendum. Et l. iv, c. 2: Quid autem putemus suisse causæ, cur tot ingenii, totique temporibus summo studio et labore quæsitâ non reperiretur, nisi quod eam philosophi extra fines suos quæsierunt. Vid. Justinum Cohort.

(52) Ἐρθῆψ. Unus Angl. ἐν θεῷ.

(53) Παραλιπόντας. Tres Angl. παραλιπόντες, et infra ἔχοιτε.

ἰδύναντο. Οὐ γὰρ εἰ θεοί, ὅμοιοι· ἀλλ' ὅτι ἀγέννητοι, ἄ
 ὡς ὅμοιοι (54). Τὰ μὲν γὰρ γενητὰ ὅμοια τοῖς πα-
 ραδείγμασι· τὰ δὲ ἀγέννητα ἀνόμοια, οὔτε ἀπὸ τινος,
 οὔτε πρὸς τινα γενόμενα. Εἰ δὲ ὡς χεῖρ καὶ ὀφθαλμὸς
 καὶ ποῦς περὶ ἐν σῶμά εἰσιν, συμπληροῦντες τὰ
 μέρη, ἕνα ἐξ αὐτῶν συμπληροῦντες, ὁ θεὸς εἰς· καί-
 τοι ὁ μὲν Σωκράτης, παρ' ὃ γεννητὸς καὶ φθαρτὸς,
 συγκαίμενος καὶ διαιρούμενος εἰς μέρη· ὁ δὲ θεὸς
 ἀγέννητος καὶ ἀπαθής καὶ ἀδιαίρετος. Οὐκ ἄρα συνε-
 στῶς ἐκ μερῶν. Εἰ δὲ ἰδίᾳ ἐκάστου αὐτῶν ὄντος, τοῦ
 τὸν κόσμον πεποιηκότος, ἀνωτέρω τῶν γεγονότων
 καὶ περὶ ἃ ἐποίησέ τε καὶ ἐκόσμησε, ποῦ ὁ ἕτερος, ἢ
 οἱ λοιποὶ; Εἰ γὰρ ὁ μὲν (55) κόσμος, σφαιρικὸς ἀπο-
 τελεσθεὶς, οὐρανοῦ κύκλους ἀποκλείεται, ὁ δὲ τοῦ
 κόσμου ποιητὴς ἀνωτέρω τῶν γεγονότων ἐπέχων αὐ-
 τὸν τῇ τούτων προνοίᾳ, τίς ὁ τοῦ ἑτέρου Θεοῦ ἢ
 τῶν λοιπῶν τόπος; Οὔτε γὰρ ἐν τῷ κόσμῳ ἐστίν,
 ὅτι ἑτέρου ἐστίν· οὔτε περὶ τὸν κόσμον· ὑπὲρ
 γὰρ τούτου ὁ τοῦ κόσμου ποιητὴς θεός. Εἰ δὲ
 μήτε ἐν τῷ κόσμῳ ἐστὶ, μήτε περὶ τὸν κόσμον (τὸ
 γὰρ περὶ αὐτὸν πᾶν ὑπὸ τούτου κατέχεται), ποῦ
 ἐστιν; Ἀνωτέρω τοῦ κόσμου καὶ τοῦ Θεοῦ; ἐν ἑτέρῳ
 κόσμῳ, ἢ περὶ ἕτερον; ἀλλ' εἰ μὲν ἐστὶν ἐν ἑτέρῳ
 καὶ περὶ ἕτερον, οὔτε περὶ ἡμᾶς ἐστὶν ἔτι. Οὔτε γὰρ
 κόσμου κρατεῖ, οὔτε αὐτὸς δυνάμει μέγας ἐστίν· ἐν
 γὰρ περιωρισμένῳ τόπῳ ἐστίν. Εἰ δὲ οὔτε ἐν ἑτέρῳ
 κόσμῳ ἐστὶν (πάντα γὰρ ὑπὸ τούτου πεπληρωται),
 οὔτε περὶ ἕτερον (πάντα γὰρ ὑπὸ τούτου κατέχεται),
 καὶ οὐκ ἐστὶν, οὐκ ὄντως ἐν ᾧ ἐστίν. Ἡ τί ποιεῖ,
 ἑτέρου μὲν ὄντος οὐ ἐστὶν ὁ κόσμος, αὐτὸς δὲ ἀνω-
 τέρω ὢν τοῦ ποιητοῦ τοῦ κόσμου, οὐκ ὢν δὲ οὔτε ἐν
 κόσμῳ, οὔτε περὶ κόσμον; Ἄλλ' ἐστὶ τί ἕτερον, ἵνα
 πῶ σῆ ὁ γενόμενος κατὰ τοῦ ὄντος (56), ἀλλ' ὑπὲρ
 αὐτὸν ὁ θεὸς καὶ τὰ τοῦ Θεοῦ. Καὶ τίς ἐστὶ τόπος,
 τὰ ὑπὲρ τὸν κόσμον τούτου πεπληρωκότος; ἀλλὰ προ-
 νοεῖ (57); Καὶ μὴν οὐδὲν, εἰ μὴ προνοεῖ, πεποίηκεν.
 Εἰ δὲ μὴ ποιεῖ, μήτε προνοεῖ, μήτε ἐστὶ τόπος ἕτε-
 ρος ἐν ᾧ ἐστὶν εἰς οὗτος ἐξ ἀρχῆς καὶ μόνος ὁ ποιη-
 τὴς τοῦ κόσμου θεός.
 nec facit quidquam, nec providet, nec alius est
 et solus mundi opifex Deus.

9. Εἰ μὲν οὖν ταῖς τοιαύταις ἐνομίαις ἀπηρούμε-
 θα, ἀνθρωπικὸν ἂν τις εἶναι τὸν καθ' ἡμᾶς ἐνόμισεν
 λόγον. Ἐπεὶ δὲ αἱ φωναὶ τῶν προφητῶν πιστοῦσιν
 ἡμῶν τοὺς λογισμοὺς (58) (νομίζω καὶ ὑμᾶς (59), φι-
 λομαθεστάτους καὶ ἐπιστημονεστάτους ὄντας, οὐκ
 ἀνοήτους γεγονέναι οὔτε τῶν Μωϋσέως, οὔτε τῶν

(54) Ἄλλὰ ὅτι ἀγέννητοι, οὐκ ὅμοιοι. Sic habet
 codex Clarom. Sic etiam i Reg. nisi quod alia ma-
 nus haud recens post ἀγέννητοι addiderat, ut est
 in aliis codicibus mss. et editis, τε καὶ γεννητοί; ex
 quo tota Athenagoræ de Dei singularitate disputa-
 tio deiformabatur. Eadem ratiocinatio occurrit apud
 Joan. Damasc. lib. v De fide, cap. 5.

(55) Εἰ γὰρ ὁ μὲν. Tres Romani codices et μὲν
 γὰρ ὁ.

(56) Ὁ γενόμενος κατὰ τοῦ ὄντος. Pugnans hæc
 verba cum Athenagoræ sententia, qui de duobus illis
 diis, quos animi causa fingit, ita disputat, ut utrumque
 ingenitum et increatum ac proinde dissimilem esse
 ponat, quemadmodum supra vidimus. Quamobrem has
 voces in interpretando neglexi· nec

A uno et eodem loco essent, vel in suo quisque sepa-
 ratim. In uno quidem et eodem esse non possent.
 Neque enim si dii sunt, similes esse possunt; sed
 quia ingeniti, minime similes. Nam quæ genita
 sunt, exemplaribus similia sunt: ingenita vero dis-
 similia, cum nec ab alio orta, nec ad aliud expressa
 sint. Quod si, quemadmodum manus, oculus, pes
 circa unum corpus versantur, et dum partes com-
 plent, unum ex se efficiunt, ita Deus unus est; ve-
 rum illud quidem est Socratem, quatenus genitus
 et corruptioni obnoxius est, compositum esse et
 divisum in partes; Deus autem, cum ingenitus sit
 et perpersionis ac divisionis expers, non sane con-
 stat ex partibus. Si vero seorsum quisque fuerint;
 cum mundi creator supra mundum sit et circa ea
 quæ condidit et ornavit, alter aut reliqui ubi erunt?
 Nam si mundus, cum sit rotundus, cœlestibus
 sphæris concluditur, mundi autem conditor Deus
 supra opera sua versatur, ad eorum providentiam
 advigilans: quis erit alterius Dei aut cæterorum
 locus? Neque enim in mundo est, cum sit alterius;
 neque circa mundum; supra hunc enim mundi con-
 ditor Deus. Si vero neque in mundo est, neque
 circa mundum (totus enim ille circuitus ab opifere
 occupatur), ubinam est? Supra mundum et Deum?
 In alio mundo, aut circa alium? Sed, si in alio est,
 vel circa alium, non jam circa nos est; neque
 enim mundi dominatum tenet, nec potestas ejus
 magna est, cum in circumscripto loco ver-
 setur. Quod si neque in alio mundo est (omnia
 enim ab isto implentur), neque circa alium (omnia
 enim ab isto tenentur), jam profecto nullus est,
 cum nihil sit in quo versetur. Aut quid faciet, si
 cum ab alio mundus teneatur, ipse supra condito-
 rem mundi, nec tamen in mundo aut circa mundum
 versetur? Sed estne quidpiam, in quo stare possit?
 Verum quis erit iste locus, cum ab opifere quæ sunt
 supra mundum impleantur? Num etiam providet?
 Nihil sane ab eo factum, nisi provideat. Quod si
 locus, in quo versetur, unus est ille ab initio

9. Rationem confirmant testimonia prophetarum.
 — Si ejusmodi tantum rationibus niteremur, do-
 ctrina nostra nonnullis humana videretur. Sed quia
 prophetarum vocibus argumenta nostra confirman-
 tur (non enim vobis, qui litteratissimi et doctissimi
 estis, ignota esse puto Moysis scripta aut Isaia, aut
 assutas esse dubito ab eo, qui prius addiderat simi-
 lem vocem, καὶ γενητοί, ut duo illi dii, præter
 sententiam Athenagoræ, geniti et ingeniti dice-
 rentur.

(57) Προνοεῖ. Reg. 1 προνοῖ. Ibidem Reg. 2, et
 duo Angl. οὐδέ. Legendum putat Gesnerus οὐδέ
 προνοεῖ εἰ μὴ πεποίηκεν. Sed inutilis ejusmodi
 emendatio loci minime mendosi.

(58) Λογιαμοῦς. Duo Angl. et Clarom. συλλο-
 γισμοῦς.

(59) Νομίζω καὶ ὑμᾶς. Legend. νομίζω γὰρ ὑμᾶς.
 vel νομίζω δέ. Primum testimonium non reperitur
 quoad verba. In secundo illud, καὶ μετὰ ταῦτα, ma-
 lui reddere, et novissimus, ut in Vulgata.

Jeremiæ et aliorum prophetarum, qui mente et animo extra se rapti, impellente Spiritu sancto, quæ ipsis inspirabantur, ea sunt locuti; utente illis Spiritu sancto, velut si tibiam inflet tibicen). Quid igitur illi? *Dominus Deus noster: non comparabitur alius ad illum*¹. Et rursus: *Ego sum Deus primus et novissimus, et præter me non est Deus. Similis ante me non fuit Deus, et post me non erit. Ego sum Deus, et non est præter me*². Et de magnitudine ejus: *Cælum mihi thronus est, terra vero scabellum pedum meorum. Quam domum edificabitis mihi, aut quis locus requietis meæ*³? Sed vobis relinquo ut ipsos libros adeuntes, eorum expendatis oracula, ut consentanea de causa injuriam a nobis propulsetis.

Ἐλίων γενομένοις, ἀκριβέστερον τὰς ἐκείνων ἐξέσταται τὴν καθ' ἡμᾶς ἐπήρειαν ἀποσκευάσηθε.

10. *Christiani cum Patre Filium et Spiritum sanctum colunt.* — Satis igitur demonstratum a me est atheos nos non esse, qui unum ingenitum et æternum tenemus Deum, invisibilem et impassibilem, qui nec capi aut comprehendi potest, qui sola mente et ratione cognoscitur, ac luce et pulchritudine, et spiritu ac potentia non enarrabili circumdatus est, a quo denique omnia per ipsius Verbum et creata et ornata sunt, et conservantur. Agnoscimus enim et Dei Filium. Nec quisquam ridiculum existimet suum Deo esse Filium. Neque enim, ut poetæ fabulantur, qui nihilo meliores hominibus inducunt deos, ita de Deo et Patre aut de Filio sentimus. Sed est Filius Dei Verbum Patris in idea et operatione; ab

¹ Isa. xli, 4. ² Isa. xlv, 5; xliii, 10. ³ Isa. lxxvi, 1.

(59^a) Caret altero membro phrasis, quod quidem, Athenagoræ, ut videtur, subintellectum, ab antecedentibus repetendum est; sicque locus explicandus quasi scriptum sit: Ἐπεὶ δὲ . . . λογισμοῦς (νομίζω γὰρ ὑμᾶς . . . ἐμπνεῦσαι), οὐκ ἄν τις ἀνθρώπικόν τὸν καθ' ἡμᾶς ἐνόμισε λόγον. EDIT. PATROL.

(60) Πάρσξ ἐμοῦ. Duo Angl. et Reg. 2 add. σώζων.

(61) Ὑμῖν. Unus Angl. ὑμῶν, et mox tres γενομένων.

(62) Διὰ τοῦ αὐτοῦ. Reg. 1 et duo Anglicani δι' αὐτοῦ. Legitur tamen in Regio διὰ τοῦ supra lineam. Ibidem mallet συγκροτῆται pro eo quod omnes editi et mss. habent συκρατῆται.

(63) Λόγος. Uterque Bodl. ὁ Λόγος.

(64) Ἐν ἰδέᾳ καὶ ἐνεργείᾳ. Accusatus Petavio Athenagoras, quod Verbum cum Patre usque ad mundi creationem confundat. Sed nihil iniquius hac criminatione. Duo incommoda removet a Filii generatione Athenagoras. Ne quis sibi fingeret Christianos de Filio Dei idem sentire ac poetas de filiis deorum, docet Filium Dei esse Verbum Patris in idea et operatione, ac proinde illius generationem nihil commune habere cum stultis gentiliam de divinitate commentis. Rursus ne videretur hunc λόγον in divinis ideis, veluti quamdam efficientiam et proprietatem, reponere, explanat has voces in idea et operatione, ac demonstrat Dei Filium esse Verbum Patris in idea et operatione, quia secundum ipsum et per ipsum omnia creata sunt, sive quia, ut paulo post legitur, Verbum prodiit ut omnium idea et effectio foret. Itaque Verbum declarat Athenagoras personam esse æqualem Patri, ut quæ omnes Patris ideas possideat, et æque omnipotens sit ac Pater. Nam Verbum in idea et operatione, sive Verbum prodiens ut omnium sit idea et effectio, nihil aliud

Ἡσαίου καὶ Ἰερεμίου, καὶ τῶν λοιπῶν προφητῶν, οἱ κατ' ἑξοτασιν τῶν ἐν αὐτοῖς λογισμῶν, κινήσαντος αὐτοῦς τοῦ θεοῦ Πνεύματος, ἃ ἐνηργοῦντο ἐξεφώνησαν· συγχρησαμένου τοῦ Πνεύματος, ὡσεὶ καὶ αὐλητῆς αὐλὸν ἐμπνεῦσαι) (59^a). Τί οὖν οὗτοι; Κύριος ὁ Θεὸς ἡμῶν· οὐ λογισθῆσεται ἕτερος πρὸς αὐτόν. Καὶ πάλιν· Ἐγὼ Θεὸς πρῶτος καὶ μετὰ ταῦτα· καὶ πλὴν ἐμοῦ οὐκ ἔστι Θεός. Ὅμοιος ἐμπροσθεν ἐμοῦ οὐκ ἐγένετο ἄλλος Θεός, καὶ μετ' ἐμὲ οὐκ ἔσται. Ἐγὼ ὁ Θεός, καὶ οὐκ ἔστι πάρεξ ἐμοῦ (60). Καὶ περὶ τοῦ μεγέθους· Ὁ οὐρανός μοι θρόνος, ἡ δὲ γῆ, ὑποπόδιον τῶν ποδῶν μου. Ποῖον οἶκον οἰκοδομήσετέ μοι; ἢ τίς τόπος τῆς κατακαύσεώς μου; Καταλείπω δὲ ὑμῖν (61), ἐπ' αὐτῶν τῶν βιπροφητείας, ὅπως μετὰ τοῦ προσήκοντος λογισμοῦ

10. Τὸ μὲν οὖν ἄθεοι μὴ εἶναι, ἕνα τὸν ἀγένητον καὶ ἀίδιον καὶ ἀόρατον καὶ ἀπαθῆ καὶ ἀκατάληπτον καὶ ἀχώρητον, νῦ μόνῃ καὶ λόγῃ καταλαμβατόμενον, φωτὶ καὶ κάλλει καὶ πνεύματι καὶ δυνάμει ἀνεκδιηγήτῃ περιεχόμενον, ὅφ' οὐ γεγένηται τὸ πᾶν διὰ τοῦ αὐτοῦ (62) Λόγου καὶ διακεκώσμηται καὶ συκρατῆται, Θεὸν ἄγοντες, ἱκανῶς μοι δέδεικται. Νοοῦμεν γὰρ καὶ Υἱὸν τοῦ Θεοῦ. Καὶ μὴ μοι γελοῖόν τις νομῆσῃ τὸ Υἱὸν εἶναι τῷ Θεῷ. Οὐ γὰρ, ὡς ποιητὰ μυθοποιοῦσιν, οὐδὲν βελτίους τῶν ἀνθρώπων δεικνύντες τοὺς θεοὺς, ἢ περὶ τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς ἢ περὶ τοῦ Υἱοῦ πεφρονήκαμεν. Ἄλλ' ἔστιν ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ Λόγος (63) τοῦ Πατρὸς ἐν ἰδέᾳ καὶ ἐνεργείᾳ (64). Πρὸς αὐτοῦ (65) γὰρ καὶ δι' αὐτοῦ πάντα ἐγένετο,

est quam Verbum in quo mundi exemplar descriptum fuit, et per quod mundus creatus fuit. Notissima est antiquis hæc loquendi ratio. Verbum apud Philonem lib. *De mundi officio*, p. 5, dicitur esse mundus intelligibilis, sive mundi exemplar, quod idem est ac idea. Vocatur idea apud Clementem, *Strom.* v, p. 553, idea idearum apud Origenem lib. vi *adv. Cels.* p. 320. Neque aliud senserunt quicumque omnia in Verbo creata dixerunt. Sic etiam Verbum apud antiquos scriptores vocatur, effectio, sive operatio, quia per eum omnia facta sunt; quale est illud Tertulliani *adv. Hermog.* c. 20: *Erat initium viarum (Sophia) quia cogitatio et dispositio prima Sophiæ fit operatio de cogitatu viam operibus instituens.* Eadem de causa Verbum appellatur ἐργασία apud Justinum *Dialog.* n. 114, ἔργον apud Tatianum n. 5, quia nimirum per Verbum omnia creata sunt. Docet ergo Athenagoras Filium nec modo corporeo genitum esse, nec Patris efficientiam aut proprietatem esse, sed veram et coæternam Genitori personam.

(65) Πρὸς αὐτοῦ. Valde mihi displicet hæc scriptura. Neque enim, ut erudito Bullo visum est, idem valet ac ὑπ' αὐτοῦ, neque ullum afferri possit exemplum, in quo omnia πρὸς τοῦ Λόγου creata dicantur, pro eo quod sæpissime usurpatur ὑπὸ τοῦ Λόγου. Sed si legamus πρὸς αὐτόν, præclara exstabit sententia, nempe omnia secundum Verbum, sive secundum exemplar in Verbo descriptum creata esse. His enim verbis: Πρὸς αὐτοῦ γὰρ καὶ δι' αὐτοῦ πάντα ἐγένετο, continetur explicatio præcedentium, ἐν ἰδέᾳ καὶ ἐνεργείᾳ, nec difficile est animadvertere, quemadmodum Filius Verbum dicitur in operatione, quia omnia per eum facta sunt, ita etiam in idea dici, quia πρὸς αὐτόν omnia facta sunt. Dicebat n. 8: Τὰ δὲ ἀγένητα ἀνόμοια, οὔτε πρὸς τινα γεγόμενα.

ἐνὸς ὄντος τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ. Ὅντος δὲ τοῦ Υἱοῦ ἐν Πατρὶ, καὶ Πατρὸς ἐν Υἱῷ, ἐνόηται καὶ δυνάμει Πνεύματος (66), νοῦς καὶ Λόγος τοῦ Πατρὸς, ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ. Εἰ δὲ δι' ὑπερβολὴν συνένεως σκοπεῖν ὑμῖν ἐπεισιν, ὁ Παῖς τί βούλεται, ἐρῶ διὰ βραχείων, πρῶτον γέννημα εἶναι τῷ Πατρὶ, οὐχ ὡς γενόμενον (ἐξ ἀρχῆς γὰρ ὁ Θεὸς νοῦς ἀίδιος ὢν, εἶχεν αὐτὸς ἐν ἑαυτῷ (67) τὸν Λόγον, αἰδίως λογικὸς ὢν), ἀλλ' ὡς τῶν ὑλικῶν ξυμπάντων ἀπολοῦ φύσεως καὶ γῆς ὀχέλας (68) ὑποκειμένων δικην, μεμιγμένων τῶν παχυμερεστέρων πρὸς τὰ κορυφώτερα ἐπ' αὐτοῖς, ἰδέα καὶ ἐνέργεια εἶναι προελθῶν (69). Συνάδει δὲ τῷ λόγῳ καὶ τὸ προφητικὸν Πνεῦμα· Κύριος γάρ, φησίν, ἐκτίσέ με ἀρχὴν ὁδῶν αὐτοῦ εἰς ἔργα αὐτοῦ. Καίτοι καὶ αὐτὸ τὸ ἐνεργῶν τοῖς ἐκφωνοῦσι προφητικῶς ἅγιον Πνεῦμα ἀπόρροιαν εἶναι φαμεν τοῦ Θεοῦ, ἀπορρέον καὶ ἐπαναφερόμενον (70), ὡς ἀκτίνα ἡλίου. Τίς οὖν οὐκ ἂν (71) ἀπορήσῃαι, λέγοντας (72) Θεὸν Πατέρα καὶ Υἱὸν Θεὸν καὶ Πνεῦμα ἅγιον, δεικνύοντας αὐτῶν καὶ τὴν ἐν τῇ ἐνώσει δύναμιν καὶ τὴν ἐν τῇ τάξει διαίρεσιν, ἀκούσας ἀθέους καλουμένους; Καὶ οὐκ ἐπὶ τούτοις τὸ θεολογικὸν (73) ἡμῶν ἴσταται μέρος· ἀλλὰ καὶ πλήθος ἀγγέλων καὶ λειτουργῶν φαμεν, οὓς ὁ ποιητὴς καὶ δημιουργὸς κόσμου Θεὸς διὰ τοῦ παρ' αὐτοῦ Λόγου διένειμε, καὶ διέταξε περὶ τε τὰ στοιχεῖα εἶναι καὶ τοὺς οὐρανοὺς, καὶ τὸν κόσμον καὶ τὰ ἐν αὐτῷ, καὶ τὴν τούτων εὐταξίαν.

(66) *Ἐνόηται καὶ δυνάμει Πνεύματος.* Docet Filium in Patre esse et Patrem in Filio, quia una in utroque divinitas. Hoc enim loco Spiritus nomine divinitas significatur, ut sæpe alias apud antiquos ac nominatim ipsum Athenagoram, qui paulo ante dicebat Deum spiritu et virtute non enarrabili circumdatum esse. Deum ait esse Spiritum n. 16.

(67) *Ἐρ ἑαυτῷ.* Tres Anglicani ἐν αὐτῷ.

(68) *Γῆς ὀχέλας.* Clarom. et tres Anglicani γῆ ὡς ὀχέλας. Evanescit tota hujus loci difficultas, quæ mirum in modum torsit interpretes, si legamus γῆς ὀχέλας et mutemus pravam editionem præcedentium interpunctionem, ἀπολοῦ φύσεως καὶ γῆς, ὀχέλας ὑποκειμένων δικην.

(69) *Προελθῶν.* Alia criminatio hic repellenda. Jam vidimus immerito accusari Athenagoram, quod Verbum cum Patre confundat. Non justior accusandi causa, quod Verbum tunc productum fuisse censeat, cum mundus creatus est. Liqueat hanc progressionem nihil minus esse quam productionem.

1° Idcirco omnia per Filium creata esse dicit, quia Pater et Filius unum sunt, quia una in utroque divinitas. Erant ergo unum, erat una in utroque divinitas antequam mundus crearetur. 2° Conceptis verbis declarat minime productum fuisse tunc Verbum, sed prodiisse ut idea et effectio foret omnium rerum creandarum. 3° Ejusdem Verbi æternitati consult, cum ait: *Ab æterno enim Deus habebat in seipso Verbum.* Erat ergo ab æterno Verbum in Patre, ac proinde et ipse Pater in Verbo. Nam idcirco, ut jam dixit Athenagoras, Verbum est in Patre, quia uterque unum sunt ac una in utroque divinitas. Cur autem Deus, utpote ab æterno rationalis, Verbum in seipso dicatur habuisse, explicabimus ad lib. II Theophili. 4° Filium ab æterno Filium fuisse iisdem rationibus probatur. Hanc enim Filii notionem subjicit, *mens et Verbum Patris est.* Erat autem mens et Verbum Patris ab æterno, ut jam robarimus. Sed tamen hanc Filii notionem expli-

eo enim et 287 per eum facta omnia, cum Pater et Filius unum sint. Cum autem Pater sit in Filio, et Filius in Patre, unitate et virtute Spiritus, mens et Verbum Patris est Filius Dei. Quod si vobis pro summa vestra intelligentia inquirere subeat, quid sibi velit Filius, dicam breviter primam esse Patris progeniem, non quod factus sit (ab æterno enim Deus habebat in seipso Verbum, utpote ab æterno rationalis), sed quod prodierit, ut omnium materialium rerum, quæ instar informis naturæ et inertis terræ, partibus crassioribus commistis cum levioribus, jacebant, idea et actus foret. Hæc sanctus ipse Spiritus confirmat. *Dominus enim, inquit, condidit me initium viarum ejus ad opera ejus* ⁴. Atqui ipsum illud Spiritum sanctum, qui in prophetis operatur, effluentiam Dei esse dicimus, emanantem et redeuntem veluti radium solis. Quis igitur non miretur, cum atheos vocari audiat eos, qui Deum Patrem, et Filium Deum et Spiritum sanctum asserunt, ac eorum et in unione potentiam et in ordine distinctionem demonstrant? Neque his tamen theologiæ nostræ ratio continetur; sed et multitudinem angelorum et ministrorum agnoscimus, quos creator et opifex mundi Deus per Verbum suum distribuit et ordinavit, ut circa elementa, cælos, mundum, et quæ in eo sunt, eorumque temperationem versarentur.

⁴ Prov. VIII, 22.

cat Athenagoras ex mundi creatione; neque id incommode. Suppeditat enim mundi creatio exemplum, in quo Filius munus sustinuit, Filio Dei, id est, menti et Verbo Patris conveniens; idea omnium extitit, qui ab æterno erat mens Patris et omnes ideas Patris acceperat; effectio omnium, qui Verbum erat Patris et ab æterno omnipotentiam ac totam Patris essentiam acceperat.

(70) *Ἐπαναφερόμενον.* Similia de Verbo leguntur apud Ignatium ep. ad Magnes., n. 7. Nec verendum est ne hæc a Sabellianis commentis non satis recedant. Idem enim hic dicit de Spiritu, quod antea de Filio; quemadmodum Filius ita progressus est ad mundi creationem, et semper sit in Patre, ita etiam de Spiritu sentiendum docet. Paulo post, prædicat trium personarum et in unione potentiam et in ordine distinctionem; similia habes n. 12. Vide etiam, n. 24, ubi tres personas unum esse dicit κατὰ δύναμιν, id est, secundum divinitatem.

(71) *Τίς οὖν οὐκ ἂν.* Reg. 1, et Clarom. οὖν et ἂν supra lineam. Deest οὖν in tribus Anglicanis.

(72) *Λέγοντας.* Tres Angl. codices λέγοντες, et mox cum Claromontano δεικνύοντας αὐτόν. Ibidem in Reg. 2, distinctio apposita post Υἱόν, ut vox Deus referatur ad Spiritum sanctum.

(73) *Θεολογικόν.* Duo codices Anglicani λογικόν, quæ scriptura Suffride sine ulla prorsus ratione arrisit. Satis ex hac voce perspicitur angelis honorem aliquem et cultum a Christianis adhiberi, sed tanto inferiorem eo cultu, qui Deo debetur, quanto res creata distat a Creatore. Quare immerito Barbeyrac in tractatu *De doctrina morali Patrum Athenagoram* exagitat, quasi haustum et Platonis fontibus angelorum cultum doceat, ac ethnicis hæc legendibus integrum non fuerit non existimare divinitates quasdam inferiores a Christianis coli, et ab eis polytheismum quemdam admitti. Iniquissima sane criminatio post tam multas Athena-

11. *Christianorum doctrina de moribus criminationem repellit.* — Quod si accurate persequor doctrinæ nostræ rationem, non est quod miremini; nam ne communis vos et a ratione aliena abripiat sententia, atque ut verum videre possitis, **288** idcirco diligens et accuratus sum; siquidem ex ipsis etiam, quibus adhæremus præceptis, utpote non humanis, sed a Deo pronuntiatis et traditis, persuadere vobis possumus, ut ne nos atheos existimetis. Quænam sunt igitur illa placita, in quibus enutrimur? Dico vobis: *Diligite inimicos vestros, benedicite maledicentibus, orate pro persequentibus vos, ut sicut filii Patris vestri, qui in cælis est, qui solem suum oriri facit super bonos et malos, et pluit super justos et injustos*. Per vos hoc loco mihi liceat, ut apud reges philosophos causam dicenti, in sermonem magno clamore exaudiendum liberius erumpere. Quinam enim vel ex iis, qui syllogismos resolvunt, et ambigue dicta dissolvunt, et voces unde dictæ sint explanant, vel ex iis, qui homonyma et synonyma, ac prædicamenta et axiomata, et quid sit subjectum, quid prædicatum docent, atque his et aliis ejusmodi sermonibus beatum auditorem facturos pollicentur; quinam, inquam, ex eis ita puri et insontes vivunt, ut inimicos non modo non oderint, sed etiam diligant, ac iis, qui priores maledixerunt, non modo non maledicant, quod tamen moderatissimum videretur, sed etiam benedicant, ac pro iis præcentur, qui ipsorum vitæ insidiantur? At contra nunquam desinunt malo animo artis suæ arcana sibi ipsis investigare, ac semper mali aliquid facere cupiunt, institutum suum artem verborum, non factorum demonstrationem existimantes. Apud nos autem reperietis

* Matth. v. 44.

goræ cautiones, tamque diligentem ab eo adhibitam operam, ut in tribus personis una adoretur divinitas, ut increatum a creato, id quod est ab eo quod non est secernatur, nec quidquam Dei nomine donetur, nisi quod æternum sit. Vox theologικόν, quæ moroso censori stomachum fecit, etsi apud antiquos divinæ naturæ prædicationem significare solet, interdum de omni doctrina divinitus revelata usurpatur. Moyses apud Eusebium *Præp. evangel.* lib. vii, c. 14, dicitur legibus, quas Judæis præscripsit, præmississe *theologiam antiquitus a majoribus ad eum transmissam*, τὴν ἔνωθεν ἐκ προπατέρων εἰς αὐτὸν ἤκουσαν θεολογίαν. Hoc autem theologię nomine non ea solum comprehendit Eusebius, quæ ad divinam naturam spectant, sed ea etiam quæ ad hominis creationem. Unde ait cap. seq.: Μετὰ δὲ τὴν πρώτην θεολογίαν μέτεται ἐπὶ τὸ δεύτερον δόγμα φυσικὸν ὁμοῦ καὶ φιλόσοφον. Μετὰ γοῦν τὴν περὶ Θεοῦ γνῶσιν, τὴν τε περὶ ὄλων διακόσμησιν, τάξει πρόεισιν ἐπὶ τὸ καὶ τῆ φύσει δεύτερον· τοῦτο δὲ ἦν, τὸ περὶ φύσεως ἀνθρώπου.

(74) *Δογματῶν.* Hanc vocem Athenagoras proprie de vivendi præceptis usurpat, quæ quidem a doctrina fidei supra exposita distinguit. Dogmata Christiana Tatianus eodem sensu videtur usurpare c. 27, si quidem ea pravis ethnicorum institutis opponit.

(75) *Προσέχομεν.* Tres codices Anglic. et Clarom. προσέχομεν.

11. Εἰ δὲ ἀκριβῶς διέξειμι τὸν καθ' ἡμᾶς λόγον, μὴ θαυμάσητε· ἵνα γὰρ μὴ τῆ κοινῇ καὶ ἀλόγῳ συναποφύρησθε γνώμῃ, ἔχητε δὲ τάληθες εἶδέναι, ἀκριβολογούμαι· ἐπεὶ καὶ δι' αὐτῶν τῶν δογμάτων (74) οἷς προσέχομεν (75), οὐκ ἀνθρωπικοὺς οὐκ ἔσιν, ἀλλὰ θεοφάτοις καὶ θεοδιδάκτοις, πείσαι ὑμᾶς, μὴ ὡς περὶ ἀθέων ἔχειν, δυνάμεθα. Τίνας οὖν ἡμῶν οἱ λόγοι, οἷς ἐντρεφόμεθα; Λέγω ὑμῖν· Ἀγαπήτε τοὺς ἐχθροὺς ὑμῶν, εὐλογεῖτε τοὺς καταρωμένους, προσεύχεσθε ὑπὲρ τῶν διωκόντων ὑμᾶς, ὅπως γένησθε υἱοὶ τοῦ Πατρὸς ὑμῶν (76) τοῦ ἐν τοῖς οὐρανοῖς, ὃς τὸν ἥλιον αὐτοῦ ἀνατέλλει ἐπὶ ποτηροῦ καὶ ἀγαθοῦ, καὶ βρέχει ἐπὶ δικαίους καὶ ἀδίκους. Ἐπιτρέψατε (77) ἐνταῦθα τοῦ λόγου ἑξακούστου μετὰ πολλῆς κραυγῆς γεγονότος, ἐπὶ παρῆσαν ἀναγαγεῖν, ὡς ἐπὶ βασιλείων φιλοσόφων ἀπολογούμενον. Τίνας γὰρ ἡ τῶν τοῦς συλλογισμοὺς ἀναλυόντων καὶ τὰς ἀμυβολίας διαλυόντων καὶ τὰς ἐτυμολογίας παρηγιζόντων, ἡ τῶν τὰ ὁμώνυμα καὶ συνώνυμα καὶ κατηγορήματα καὶ ἀξιώματα, καὶ τί τὸ ὑποκείμενον, καὶ τί τὸ κατηγορούμενον (78), οἱ εὐδαίμονας (79) ἀποτελεῖν διὰ τούτων καὶ τῶν τοιοῦτων λόγων ὑπισχυνοῦνται τοὺς συνόντας, οὕτως ἐκκεκαθαρμένοι εἰσὶ τὰς ψυχὰς, ὡς ἀντὶ τοῦ μισεῖν τοὺς ἐχθροὺς, ἀγαπᾶν, καὶ ἀντὶ τοῦ, τὸ μετριώτατον, κακῶς ἀγορεύειν τοὺς προκατάρξαντας λοιδορίας, εὐλογεῖν, καὶ ὑπὲρ τῶν ἐπιβουλεύοντων εἰς τὸ ζῆν προσεύχεσθαι; Οἱ τὸνναντιον αἰε διατελοῦσι κακῶς τὰ ἀπόρρητα ἐαυτοῖς τὰ τοιαῦτα (80) μεταλλεόντες, καὶ αἰε τι ἐργάσασθαι ἐπιθυμοῦντες κακῶν (81), τέχην λόγων, καὶ οὐκ ἐπίδειξιν ἔργων, τὸ πρᾶγμα πεποιημένοι. Παρὰ δ' ἡμῖν εἰροίτε ἀνιδιώτας καὶ χειροτέχνας καὶ γραβδία, εἰ λόγῳ ὠφέλιαν παριστᾶν εἰσὶν ἀδύνατοι τὴν παρὰ τοῦ λόγου, ἔργῳ τὴν ἀπὸ τῆς προαιρέσεως ὠφέλιαν ἐπίδεικνυ-

(76) Ὑμῶν. Deest in tribus Anglicanis.

(77) Ἐπιτρέψατε. Reg. 2, ἐπιτρέψασθε. Mox tres Anglicani codices ἀγαγεῖν.

(78) Κατηγορούμενον. Frustra Gesnerus addendum putat διδασκόντων.

(79) Οἱ εὐδαίμονας. Articulus additus in editione Oxoniensi ex tribus mss. quibuscum consentit Clarom. In Reg. 2, habetur supra lineam. In eodem Clarom. et 2, Angl. legitur, οἱ διὰ τούτων εὐδαίμονας. Mox duo Angl. καὶ τοὺς προκατάρξαντας.

(80) Ἐαυτοῖς τὰ τοιαῦτα. Hæc scriptura Reg. 2, et trium Angl. longe videtur præferenda vulgatæ, ἐπ' αὐτοὺς ταῦτα, quæ sic reddiderant interpretes: Nunquam non pergunt adversus eos, a quibus offensus fuere, nefanda quævis escogitare. Sed in hac interpretatione vox ταῦτα nec redditur, nec videtur reddi posse. Sed si illam, aut quod pro ea posuimus, nempe τὰ τοιαῦτα, referamus ad supradicta artis sophisticæ instituta, non difficilis erit nec obscura sententia. Rhetores et Sophistas exagitat Athenagoras, quod non modo Christianorum virtutem in diligendis inimicis non imitentur, sed etiam ipsi incēptores injuriarum sese præbeant, et dum aliis beatam vitam docendo pollicentur, ipsi artis arcana ad maledicta et malefacta sibi investigare non desinant.

(81) Κακῶν. Legitur σκαῖόν in Clarom. Atque ita in suo exemplari legerat H. Stephanus.

μένους. Οὐ γὰρ λόγους διαμνημονεύουσιν, ἀλλὰ πράξεις ἀγαθὰς ἐπιδεικνύουσιν· παιόμενοι (82) μὴ ἀντιτύπτειν, καὶ ἀρπαζόμενοι μὴ δικάζεσθαι, τοῖς αἰτούσι δίδουσι, καὶ τοὺς πλησίον ἀγαπᾶν ὡς ἑαυτούς. verba declamitant, sed recte facta exhibent; percutientem non repercutere, rapienti litem non scribere, petentibus dare, proximum ut seipsum diligere.

12. Ἄρα τοίνυν, εἰ μὴ ἐφροσνηκῆναι Θεὸν τῶ τῶν ἀνθρώπων γένει ἐνομίζομεν, οὕτως ἂν ἑαυτοὺς ἐξ-καθαίρομεν; Οὐκ ἔστιν εἰπεῖν. Ἄλλ' ἐπεὶ πεπεισμεθα ὑπέξειν παντὸς τοῦ ἐνταῦθα βίου λόγον τῶ ποιηκῶτι καὶ ἡμᾶς καὶ τὸν κόσμον Θεῶ, τὸν μέτριον (83) καὶ φιλόανθρωπον καὶ εὐκαταφρόνητον βίον αἰρούμεθα, οὐδὲν τληικουτὸν πείσεσθαι κακὸν ἐνταῦθα νομίζοντες, καὶ τῆς ψυχῆς ἡμᾶς ἀφαιρῶνται τινες, ὧν ἐκεῖ κομιούμεθα τοῦ πρῶτου (84) καὶ φιλοανθρώπου καὶ ἐπιεικοῦς βίου παρὰ τοῦ μεγάλου δικαστοῦ. Πλάτων μὲν οὖν Μίνω καὶ Ῥαδάμανθον δικάσειν καὶ κολάσειν τοὺς πονηροὺς ἔφη· ἡμεῖς δὲ, καὶ Μίνω καὶ Ῥαδάμανθου ἢ, καὶ τὸν οὐτῶν πατήρ, οὐδὲ τούτῳ φαμεν διαφεύξεσθαι τὴν κρίσιν τοῦ Θεοῦ. Εἰθ' οἱ μὲν τὸν βίον τοῦτον νομίζοντες, *Φάγωμεν καὶ πίωμεν* (85), *αἰβριον γὰρ ἀποθησκομεν*, καὶ τὸν θάνατον βαθὺν ὕπνον καὶ λήθην τιθέμενοι (*ὕπνω καὶ θανάτῳ διδυμάοις* (86)), πιστεύονται θεοσεβεῖν· ἄνθρωποι δὲ, τὸν μὲν ἐνταῦθα ὀλίγου καὶ μικροῦ τινοῦ ἀξίον βίον λελογισμένοι, ὑπὸ μόνου δὲ παραπεμπόμενοι (87) τούτου, ὃν Ἰσως (88) Θεὸν καὶ τὸν παρ' αὐτοῦ Λόγον εἰδέναι, τίς ἢ τοῦ Παιδὸς πρὸς τὸν Πατέρα ἐνόητος (89), τίς ἢ τοῦ Πατρὸς πρὸς τὸν Υἱὸν κοινωνία, τί τὸ Πνεῦμα, τίς ἢ τῶν τοσοῦτων (90) ἐνωσις, καὶ διαίρεσις ἐνουμένων, τοῦ Πνεύματος, τοῦ Παιδὸς, τοῦ Πατρὸς· πολὺ δὲ καὶ κρείττονα (91) ἢ εἰπεῖν λόγῳ τὸν ἐκδεχόμενον βίον εἰδότες, ἐὰν καθαρὸ ὄντες ἀπὸ παντὸς παραπεμφθῶμεν ἀδικήματος· μέγχι τοσοῦτον δὲ φιλοανθρωπότατοι, ὥστε μὴ μόνον στέργειν τοὺς φίλους (*Ἐὰν γὰρ ἀγαπᾶτε*, φησὶν,

* Isa. xlii, 13.

(82) *Παιόμενοι*. Duo Anglicani codices παιόμενον. Paulo post tres Anglicani οὕτω ἂν ἑαυτούς, et mox Reg. 2, cum duobus Anglicanis, ἐνταῦθα κακὸν πείσεσθαι.

(83) *Τὸν μέτριον*. Clarom. τὸ μέτριον.

(84) *Πρῶτον*. Deest conjunctio post hanc vocem in duobus Anglicanis codicibus et Clarom.

(85) *Καὶ πίωμεν*. Hæc desunt in Clarom. Desumpta sunt, ut observat Ducæus, ex Isaia xlii, 13, et I Cor. xv, 52.

(86) *Ὑπνω καὶ θανάτῳ διδυμάοις*. Casus sunt tres numeri dualis, nescio quam recte, neque cuius auctoris; malim ego dativo ὕπνω καὶ θανάτῳ διδυμάοις. Gesn.—Immo διδυμάοις, v. Iliad. II, 672. E. P.

(87) *Παραπεμπόμενοι*. Ex hac voce pendet totius loci sententia; vertit Gesnerus: *Illum duntaxat ducem pertranseuntes sequimur*. Auctor editionis Oxon. *In hoc tantummodo incumbimus*. Langus: *Qui hanc vitam in hoc tantummodo transmittimus*. Sic reddendum videtur: *Qui hac una re ad futuram vitam perducimur*. Paulo post eodem sensu ad Athenagora usurpatur. Nam ne solam fidem requirere videretur, addit aliam conditionem, nempe *si puri ab omni delicto perducamur*. Sic apud Clementem Alex. Strom. vi, p. 617, cognitio non sine labore comparanda dicitur his qui per angustam viam ad æternam et beatam salutem perducuntur, τῷ εἰς τῆν

A imperitos homines, et opifices et anus, si minus verbis præstare possint eam, quæ ex doctrina nostra percipitur, utilitatem, at factis eam, quæ ex animi inductione proficiscitur, demonstrare. Neque enim inducuntur, sed recte facta exhibent; percutientem non repercutere, rapienti litem non scribere, petentibus dare, proximum ut seipsum diligere.

12. *Christianorum vita nihil loci relinquit atheismi crimini*. — Num igitur, nisi Deum humano generi præesse crederemus, ita puri et insontes viveremus? Id profecto dici non potest. Sed quia persuasum habemus reddituros nos totius hujus vitæ rationem ei, qui et nos et mundum condidit, Deo; moderatam et humanitatis plenam et asperabilem vitam sectamur; nihil hic mali, etiamsi quis vitam eripiat, passuros arbitrati, quod quidem cum iis conferendum sit, quæ illic a magno iudice ob vitam mansuete et benigne et moderate actam consequemur. Dixit quidem Plato Minoem et Rhadamanthum jura daturos et pœnas irrogaturos improbis; nos autem, etiam si Minos aliquis aut Rhadamanthus fuerit, 289 etiam si illorum pater, ne illum quidem iudicium Dei declinaturum dicimus. Deinde vero qui hanc vitam in his positam putant: *Manducemus et bibamus, cras enim moriemur*; qui que mortem gravissimum somnum et oblivionem interpretantur (*somnus enim et mors gemelli*). Ii pie existimantur vivere. Nos autem qui hanc vitam instar minimi ponderis habemus; qui hac una re ad futuram perducimur, si Deum, ejusque Verbum cognoscamus; tum quæ Filii cum Patre unio, quæ Patris cum Filio communicatio, quid Spiritus, quæ trium unio et in unitate distinctio, Spiritus, Filii, Patris; qui expectatam vitam multo, quam verbis dici possit, præstantiorem esse scimus, si puri ad eam ab omni delicto perducamur; qui humanitatem eo perducimus, ut non amicos solum diligamus (Sic

ἀδίδιον καὶ μακαρίαν παραπεμπομένους σωτηρίαν. Virginitas apud Gregorium Naz. orat. 20, p. 358, dicitur *mundum ad mundum transmittere, presentem nimirum ad futurum, κόσμον κόσμῳ παραπέπουσαν*, τὸν ἐνεστώτα τῷ μέλλοντι.

(88) *Ὑπὸ μόνου δὲ παραπεμπόμενοι τούτου, ὃν Ἰσως*. Sic emendo hunc locum: *Ὑπὸ μόνου δὲ παραπεμπόμενοι τοῦ τῶν Θεῶν καὶ τὸν παρ' αὐτοῦ Λόγον εἰδέναι*. Cur τοῦ ponendum existimem pro τούτου, ducor auctoritate codicis Reg. 2, ubi postremum τοῦ alia manus addidit. Cum autem librarii alienijus culpa pro his vocibus, ὕπνῳ καὶ τῶν Θεῶν, scriptum fuisset, ὕπνῳ καὶ τῶν Θεῶν, lector non inductus videtur apposuisse margini hanc notam, Ἰσως Θεῶν, fortasse Deum, id est fortasse legere oportet Θεῶν. Inde ergo factum, ut hæc voces, Ἰσως Θεῶν, quæ sua sponte nihil aliud esse videntur, nisi observatio lectoris nævum animadvertentis, in ipsum contextum reciperentur, neque expungeretur illud τούτου ὃν. Vox Θεῶν in eodem Regio codice supra lineam appositâ, quod quidem emendationem meam confirmat.

(89) *Ἐνόητος*. Deest in duobus Anglicanis.

(90) *Τοσοῦτων*. Non improbat hanc scripturam Gesnerus, sed tamen legi posse existimat τούτων vel τῶν τῶν.

(91) *Κρείττονα*. Reg. 2. Clarom. et duo Anglicani κρείττον. Sulfridi codex τὸ κρείττον.

enim diligitis, inquit, eos qui vos diligunt, et mutuum datis iis, qui mutuum vobis dant, quam mercedem habebitis? ⁷); tales, inquam, cum simus, ac ejusmodi vitam agamus, ne damnemur in judicio; pie vivere non existimamur? Hæc igitur parva de magnis, et pauca de multis, ne pluribus vobis obstrepamus. Nam qui mel et serum lactis explorant, ex parte exigua de tota re an bona sit dijudicant.

13. *Cur cruentas victimas non immolant Christiani.* — Sed quia plerique eorum qui nos atheos esse criminantur, cum Dei cognitione ne per somnium quidem informati, sed rudes et ignari naturalium et divinarum rerum, pietatem victimarum norma metiantur, vitio illud etiam nobis vertunt, quod non eosdem ac civitates deos cognoscamus; spectate, quæso, utrumque, imperatores; ac primo quidem cur non immolemus. Opifex universorum et parens non eget sanguine, nec nidore, nec florum aut suffimentorum odore; sed ipse est suavissimus odor, nec ullius rei intra se indigus est aut extra; sed victima ei præstantissima, si cognoscamus quisnam ille sit qui cælos extendit et conglobavit, qui terram instar centri stabilivit, qui congregavit aquas in maria, ac lucem a tenebris secrevit, qui astris ætherem ornavit, fecitque ut terra omne semen educeret, qui animalia creavit et hominem finxit. Hunc igitur opificem tenentes Deum, qui omnia scientia et arte gubernatrice conservat ac inspicit; si puras ei **290** manus tolamus, quid adhuc ei opus est hecatomba?

*Atque illos victimis et precibus mæstis,
Nec non libamine et nidore placant homines
Orantes, si quis transgressus fuerit et peccaverit.*

Quo mihi holocausta quorum non indiget Deus, cum victimam incruentam offerre et cultum rationalem adhibere oporteat?

14. *Si impii Christiani quia deos non colunt, idem crimen inhærebit omnibus civitatibus.* — Quod autem queruntur, cur non eosdem ac civitates adeamus et colamus deos, ineptum sane est. Sed ne ii quidem, qui nos atheos esse criminantur, quia non eosdem ac ipsi agnoscimus, inter se de diis con-

⁷ Matth. v, 46.

(92) *Ὀρόν*. Sic codices Regii et Ottononiani cum editione Figurina et codice quo usus est Suffridus. Mallet tamen Suffridus *ἄξος, acetum*. Gesnerus legendum putat *ὄϊνον* vel *μύρον* vel *ὀπών*. Legitur *ὄϊνον* in edit. Paris. Salmasius *ὀπών* legit *Plinian. exercit.* p. 369. Sed nihil vetat quominus *ὀπών* retineamus; hæc lectio probatur Samueli Petito Var. Lect. lib. III, cap. 3, ubi *serum lactis* vertendum existimat.

(93) *Ἐπεί δέ*. Codices tres Anglicani *ἐπειδή*. Mox unus ex iisdem codicibus *τί ἐστὶ θεός*. Codex Suffridi *τί ἐστὶν ὁ θεός*.

(94) *Θεολογικῶν*. Codex Suffridi *θεωρητικῶν*, quæ scriptura Suffrido arridet, quamvis omnino vitiosa sit.

(95) *Εὐωδία*. Sic Irenæus lib. IV, c. 14, n. 3: *Ipsæ quidem nullius horum est indigens: est enim semper plenus omnibus bonis, omnemque odorem sua-*

Α *τοὺς ἀγαπῶντας, καὶ θαρσίζετε τοῖς θαρσίζουσιν ὑμῖν, τίνα μισθὸν ἔχετε;* τοιοῦτοι δὲ ἡμεῖς ὄντες, καὶ τὸν τοιοῦτον βιοῦντες βίον, ἵνα κριθῆναι διαφύγωμεν, ἀπιστούμεθα θεοσεδεῖν; Ταῦτα μὲν οὖν, μικρὰ ἀπὸ μεγάλων, καὶ ἄλλα ἀπὸ πολλῶν, ἵνα μὴ ἐπιπλεῖον ὑμῖν ἐνοχλοῦμεν· καὶ γὰρ τὸ μέλι καὶ τὸν ὄρον (92) δοκιμάζοντες, μικρῶ μέρει τοῦ παντός, τὸ πᾶν εἰ καλὸν δοκιμάζουσιν.

13. Ἐπεὶ δὲ (93) οἱ πολλοὶ τῶν ἐπικαλούντων ἡμῖν τὴν ἀθεότητα, οὐδ' ὄναρ τί ἐστι, θεὸν ἐγνωκότες, ἀμαθεῖς καὶ ἀθεώρητοι ὄντες τοῦ φυσικοῦ καὶ τοῦ θεολογικοῦ (94) λόγου, μετροῦντες τὴν εὐσέθειαν θυσῶν νόμῳ, ἐπικαλοῦσι, τὸ μὴ καὶ τοὺς αὐτοὺς ταῖς πόλεσι θεοὺς ἄγειν· σέψασθέ μοι, αὐτοκράτορες, ὧδε περὶ ἑκατέρων καὶ πρῶτων γε περὶ τοῦ μὴ θύειν.

B Ὁ τοῦδε τοῦ παντός δημιουργὸς καὶ πατὴρ οὐ δεῖται αἵματος, οὐδὲ κνίσσης, οὐδὲ τῆς ἀπὸ τῶν ἀνθῶν καὶ θυμαριμάτων εὐωδίας, αὐτὸς ὢν ἡ τελεία εὐωδία (95), ἀνευδής καὶ ἀπροσδεής· ἀλλὰ θυσία αὐτῷ μεγίστη, ἂν γινώσκωμεν τίς ἐξέτινε καὶ συνεσφαίρωσε τοὺς οὐρανοὺς, καὶ τὴν γῆν κέντρον δίχην ἤδρασε, τίς συνήγαγε τὸ ὕδωρ εἰς θαλάσσας, καὶ διέκρινε τὸ φῶς ἀπὸ τοῦ σκότους, τίς ἐκόσμησεν ἀστροὺς τὸν αἰθέρα, καὶ ἐποίησε πᾶν σπέρμα τὴν γῆν ἀναβάλλειν, τίς ἐποίησε ζῶα, καὶ ἀνθρώπων ἐπλασεν. Ὅταν (96) ἔχοντες τὸν δημιουργὸν θεὸν συνέχοντα καὶ ἐποπτεύοντα ἐπιστήμη καὶ τέχνῃ, καθ' ἣν ἄγει τὰ πάντα, ἐπαίρωμεν ὁσίων χεῖρας αὐτῷ, ποίας ἐτι χρεῖαν ἑκατόμβης ἔχει;

C *Καὶ τοὺς μὲν θύσῃσι καὶ εὐχαλῆς ἀγαθῆσι, Λοιπὴν τε κνίσση τε πυρατρῶπιωσ' ἀνθρώποι, Λισσόμονοι, ὅτε κέρ τις ὑπερβυλίη καὶ ἀμάρτη.*

Τί δέ μοι ὀλοκαυτώσεων, ὧν μὴ δεῖται ὁ θεός; καίτοι προσφέρειν δέον (97) ἀναιμακτον θυσίαν, καὶ τὴν λογικὴν προσάγειν λατρείαν.

14. Ὁ δὲ περὶ τοῦ μὴ προσιέναι καὶ τοὺς αὐτοὺς ταῖς πόλεσι θεοὺς ἄγειν πάνυ αὐτοῖς εὐήθης λόγος. Ἄλλ' οὐδὲ οἱ ἡμῖν ἐπικαλοῦντες ἀθεότητα, ἐπεὶ μὴ τοὺς αὐτοὺς οἷς ἴσασι νομίζομεν, σφίσι αὐτοῖς συμφωνοῦσι περὶ θεῶν μάτην (98). Ἄλλ' Ἀθηναῖοι μὲν Κελεὸν καὶ Μετάνειραν (99) ἴδρυνται θεοὺς· Λακε-

D *vitatis, et omnes suaveolentium vaporaciones habens in se, etiam antequam Moyses esset.*

(96) *Ὅταν*. Addendum videtur οὖν.

(97) *Δέον*. Clarom. et tres Anglicani δεῖ.

(98) *Μάτην*. Hanc vocem, quæ tenebras huic loco offundit, librario alicui in mentem venisse puto ob similitudinem sequentium syllabarum, ἀλλ' Ἀθῶν. Sæpe enim librariis contigit, ut ex duabus similibus vocibus alteram omittere, et eandem vocem bis scribere. Sic infra n. 16, vocem *μαρτυρεῖ*, quæ perperam iterabatur, ope cod. Bodleiani sustuli.

(99) *Μετάνειραν*. Menalina dicitur apud Ovidium *Fast.* lib. IV, legendum *Μεγάνειρα*. Sic enim Pausanias, Nicander et Diomedes grammaticus. *Suffridus*. — Meganiræ quoque meminuit Apollodorus lib. III, c. 3, et Antonius Liberalis *Metamorphos.*, cap. 8. RECHENBERG.

δαιμόνιοι δὲ Μενέλων (1), καὶ θύουσιν αὐτῶ καὶ ἑορτάζουσιν· Τριεὶς δὲ, οὐδὲ τὸ ὄνομα ἀκούοντες, Ἐκτορα φέρουσι· καὶ Χίοι (2) Ἀρισταίων, τὸν αὐτὸν καὶ Δία καὶ Ἀπόλλω νομίζοντες· Θάσιοι Θεαγένην (3), ὑφ' οὗ καὶ φόνος Ὀλυμπίασιν ἐγένετο· Σάμιοι Λύσανδρον (4), ἐπὶ τοσαύταις σφαγαῖς καὶ τοσοῦτοις κακοῖς· Ἀλκμάν καὶ Ἡσιόδος Μήδειαν· καὶ Νιόβην (5) Κλιτικῶν Σικελῶν Φίλιππον τὸν Βουτακίδου Ὀνησιλαῶν Ἀμαθοῦσι· Ἀμικαν Καρχηδόνιοι· Ἐπιλείπει με ἡ ἡμέρα τὸ πλῆθος καταλέγοντα. Ὅταν οὖν αὐτοὶ ἀντοῖς διαφωνῶσι περὶ τῶν κατ' αὐτοῦ θεῶν, τί ἡμῖν μὴ συμπερομένους ἐπιχαλοῦσι; Τὸ δὲ κατ' Αἰγυπτίους μὴ καὶ γελῶσιν ἤ; Τύπτρονται γάρ (6) ἐν τοῖς ἱεροῖς, τὰ στήθη κατὰ τὰς πανηγύρεις ὡς ἐπὶ τετελευτηκόσι, καὶ θύουσιν ὡς θεοῖς. Καὶ οὐδὲν θαυμαστόν· οἷ γε καὶ τὰ θηρία θεοῦ ἀγνοοῦσι, καὶ ζυρῶνται, ἐπεὶ ἀποθνήσκουσι, καὶ θάπτουσι ἐν ἱεροῖς, καὶ δημοτελεῖς κοπετοῦς ἐγείρουσι. Ἄν τοῖνυν ἡμεῖς, ὅτι μὴ κοινῶς ἐκείνοις θεοσεβοῦμεν, ἀσεβῶμεν, πᾶσαι μὲν πόλεις, πάντα δὲ ἔθνη ἀσεβοῦσιν (7)· οὐ γὰρ τοῖς αὐτοῖς πάντες (8) ἀγνοοῦσι θεοῦ.

illi pietatem in deos sequimur; civitates omnes, nenerantur deos.

(1) *Μενέλων*. Illius delubrum in vico Laconico, qui dicebatur Therapne, commemorat Pausanias lib. iii, p. 199.

(2) *Χίοι*. Legendum esse *Κεῖοι* probat eruditus Oxoniensis editor tum ex his Virgilii (*Georg.* i, 14) versibus:

... et cultor nemorum, cui pingua *Cææ*
Ter centum nivei ludent dumeta juvenci;

tum etiam ex testimonio Diodori Siculi *Bibl.* lib. iv, p. 281, ex quo patet Aristæum non apud Chios, sed apud Cejos pro deo habitum fuisse; citat etiam hujus emendationis auctores Huetium *Demonstr.*, p. 550; Bochartum *Geogr. sacr.* p. 442: et Rechembergium.

(3) *Θεαγένην*. Lucianus in *deorum concilio* Thasiorum simplicitatem ridet, qui statuum hujus pugillis febribus inederi putabant. Quod spectat ad cædem ab eo patratam Olympiæ, existimat Suffridus memoriam effluxisse Athenagoræ, dum in Theagenem confert celeberrimam historiam, quæ de Cleomede Astypalæensi, pugile altero longe clariore, narratur. Non improbabilis hæc conjectura Suffridi. Quamvis enim, ut observat Rechembergius, non repugnet, ut cædem Theagenes patriverit; id tamen de Cleomede notum et testatum est, de Theagene autem, excepto Athenagora, silent omnino antiqui scriptores. At ea videtur existitisse ejusmodi rerum Athenagoræ peritia, ut ei hæc facta asseveranti, quæ alii scriptores nec memorant nec negant, fides non sit deroganda.

(4) *Σάμιοι Λύσανδρον*. Gratum animum videntur Samii hac adulatione significare voluisse ob restitutum a Lysandro eorum rempublicam, ejectis Atheniensibus, ut testatur Plutarchus in *Lysandri Vita*. Idem scriptor, vivo Lysandro, aras in Græcia erectas, ac victimas narrat oblatas fuisse. Lysandri crudelitas, quam notat Athenagoras, præcipue enituit in occidentis octingenti Milesiis, quos jurisjurandi religione deceptos partim in urbe retinuerat, partim in urbem vocaverat.

(5) *Μήδειαν καὶ Νιόβην*. Habent duo Regii, Clarom. et orat. ἡ *Νιόβην*. Observat Suffridus Medeam ab Hesiodo in *Theogonia* commemorari, non tamen celebrari ut deam. Hac de causa Samuel Peitius, tum etiam quia Athenagoras hoc loco varias gen-

sentiant; sed Athenienses Ceceum et Metaniram deos statuunt; Menelaum Lacedæmonii, eique sacrificia et dies festos peragunt; Ilienses vero cum hujus nomen audiant perinviti, Hectorem celebrant; Aristæum Chii, quem eundem esse ac Jovem et Apollinem putant; Theagenem Thasii, a quo etiam cædes in Olympicis facta; Lysandrum Samii post tot cædes et maleficia; Medeam Alcman et Hesiodus; Nioben Cilices; Philippum Butacidæ filium Siculi, Onesilaum Amathusii; Amilcam Carthaginienses. Deficiet me dies, si singulos percurram. Cum igitur inter se ipsi de diis suis dissentiant, quid nobis crimini vertunt, quod non in eandem ac ipsi opiniones feramur? Quæ autem apud Ægyptios fiunt, nonne ridicula sunt? In templis enim, cum magnos agunt conventus, pectora feriunt, tanquam ob defunctos, et sacrificant tanquam diis. Neque id mirum, quippe cum ipsas belluas referant in deos, iisque mortuis capillos deponant, easque sepeliant in templis, ac publicos luctus excitent. Si ergo impii sumus, quia non eandem ac gentes omnes impiæ. Non enim omnes eosdem ven-

tium superstitiones, non singulorum poetarum deliria persequitur, hunc locum sic emendat *Variat. lect.* lib. iii, c. 3: Ἀλλὰ μὲν Καδοῦσιοι Μήδειαν, ἡ Νιόβην Κλιτικῶν. Sed *Cadusii colunt et venerantur Medeam tanquam deam, quomodo etiam Cilices Nioben*.

(6) *Τύπτρονται γάρ*. Sic Julius Firmicus lib. *De errore prof. relig.*, p. 21, edit. Lugd. Batav. an. 1672: *Si dii sunt quos colitis, inquit, cur eos lugetis? Cur eos annuis luctibus plangitis? Si lacrymatis et luctu digni sunt, cur eos divino honore cumulatis? Similis sententia Xenophanis Colophonii refertur apud Plut. lib. *De Osir.*, p. 379.*

(7) *Πᾶρτα δὲ ἔθρη ἀσεβοῦσιν*. Eodem argumento sæpe usi sunt alii religionis defensores. Tertullianus *Apolet.* cap. 13: *Cum alii alios colitis, inquit, utique quos non colitis offenditis. Prelatio alterius sine alterius contumelia non potest procedere; quia nec electio sine reprobatione. Jam ergo contemnitis quos reprobandum offendere non timeatis. Eadem leguntur lib. 1, *Nat.*, cap. 10. Hac ratiocinatione Augustinus utendum sibi esse non duxit, quia aliud sibi proponebat. *Qua in re, inquit, lib. vii De Civit. Dei, cap. 1, non dico quod facietis ait Tertullianus fortasse quam verius, si dii seliguntur ut bulbi, utique cæteri reprobi judicantur. Non hoc dico; video enim etiam ex selectis seligi aliquos ad aliquid majus atque præstantius. Sicut in militia, cum tirones electi fuerint, ex his quoque eliguntur ad opus aliquod majus armorum. Demonstrare instituebat Augustinus deorum cultu æternam felicitatem comparari non posse. Huic proposito parum conducebat ethnicos impietatis arguere, quia alios alii deos colebant. At eadem ratiocinatio magnam et præclarum Tertulliano usum præbebat, quem profecto rejectum non fuisse ab Augustino asseverare licet. Duobus enim illa ratiocinatio stat principiis. 1º Nemini cultum divinum esse deferendum, nisi qui ab omnibus colendus et adorandus sit. 2º Cum Christianos impietatis nomine damnarent ethnici ob cultum diis negatum; jure merito referebant Christiani quod allatum erat ab adversariis.**

(8) *Πᾶρτες*. Deest ea vox in editionibus Parisiensibus.

291 15. *Christiani Deum a materia secernunt.*— **A** Sed esto, eosdem venerentur. Quid igitur? Quia plerique, cum internoscere non possint, quid sit materia, quid Deus, et quantum inter utrumque intervallum, supplicant confectis ex materia simulacris; num idcirco nos quoque, qui discernimus et disjungimus ingenitum et genitum, id quod est et quod non est, id quod mente et quod sensu percipitur, et aptum unicuique horum nomen imponimus, adibimus et adorabimus simulacra? Nam si unum et idem materia et Deus, ac duo ejusdem rei nomina, impii sumus, qui lapides et ligna, aurum et argentum non existimemus deos. Sin autem quam longissime et tantum a se invicem distant, quantum artifex et subjectus illius arti apparatus, quid incusamur? Quemadmodum enim figulus et lutum (materia quidem lutum, artifex autem figulus), ita Deus opifex, et quæ ejus arti obsequitur materia. Sed ut lutum per seipsum vasa fieri sine arte non potest: sic omnium formarum capax materia, sine opifice Deo, nec distinctionem, nec figuram, nec ornatum accepisset. Quemadmodum autem figlinum opus pluris non facimus, quam figulum, nec phialas et vasa aurea quam fabrum; sed, si quid in eis arte elegans, artificem laudamus, isque laudem ex vasis reportat, ita etiam, ubi agitur de materia et de Deo, mundi descriptionis gloriam et honorem non materia sibi merito vindicat, sed materiæ opifex Deus. Itaque si materiæ species existimemus deos, nullum veri Dei sensum habere videbimur, ut qui æterno adæquemus obnoxia dissolutioni et corruptioni.

16. *Nec mundum, nec mundi partes colunt, nec opera hominum.*— Præclarus quidem mundus tum magnitudine, quia omnia complectitur, tum eorum quæ in obliquo circulo, et eorum quæ circa Septentrionem, dispositione, tum etiam figura spherica; non ille tamen, sed artifex adorandus. Neque enim qui ad vos accedunt subditi, vobis principibus ac dominis, a quibus sane ea, quibus indigent, consequantur, insalutatis, ad palatii vestri magnificentiam confugiunt; sed regiam quidem domum obiter spectantes, præclare adornatam mirantur, vos autem omni prorsus honore prosequuntur. Ac vos quidem reges, vobis ipsi regias domos adornatis; mundus autem non ideo factus, quod eo indigeret Deus. Omnia enim ipse sibi Deus est, lumen inaccessum, mundus perfectus, spiritus, po-

15. Ἄλλ' ἔστωσαν τοὺς αὐτοὺς ἄγοντες· τί οὖν, ἔπειτα οἱ πολλοὶ διακρίναι οὐ δυνάμενοι τί μὲν ὕλη, τί δὲ θεός, πόσον δὲ τὸ διὰ μέσου (9) αὐτῶν, προσίστασι τοῖς ἀπὸ τῆς ὕλης εἰδωλοῖς, δι' ἐκείνους καὶ ἡμεῖς οἱ διακρίνοντες καὶ χωρίζοντες τὸ ἀγέννητον καὶ τὸ γενητὸν, τὸ ὄν καὶ τὸ οὐκ ὄν, τὸ νοητὸν καὶ τὸ αἰσθητὸν, καὶ ἐκάστῃ αὐτῶν τὸ προσήκον ὄνομα ἀποδιδόντες, προσελευσόμεθα καὶ προσκυνήσομεν τὰ ἀγάλματα; Εἰ μὲν γὰρ ταῦτ' ὕλη καὶ θεός, δύο ὀνόματα καθ' ἑνὸς πράγματος, τοὺς λίθους καὶ τὰ ξύλα, τὸν χρυσὸν καὶ τὸν ἄργυρον οὐ νομίζοντες θεοὺς, ἀσεβοῦμεν· εἰ δὲ διεστᾶσι πάμπλου ἀπ' ἀλλήλων, καὶ τοσοῦτον ὅσον τεχνίτης καὶ ἡ πρὸς τὴν τέχνην αὐτοῦ παρασκευῆ, τί ἐγκαλοῦμεθα; Ὡς γὰρ ὁ κεραμεύς καὶ ὁ πηλὸς (ὕλη μὲν ὁ πηλός, τεχνίτης δὲ ὁ κεραμεύς (10)), καὶ ὁ θεὸς δημιουργός, ὑπακούουσα δὲ αὐτῷ ἡ ὕλη πρὸς τὴν τέχνην. Ἄλλ' ὡς ὁ πηλὸς καθ' ἑαυτὸν σκευὴ γενέσθαι χωρὶς τέχνης ἀδύνατος, καὶ ἡ πανδεχὴς (11) ὕλη ἀνευ τοῦ δημιουργοῦ διάκρισιν καὶ σχῆμα καὶ κόσμον οὐκ ἐλάμβανεν. Ὡς δὲ οὐ τὸν κέραμον προτιμότερον τοῦ εἰργασμένου (12) αὐτὸν ἔχομεν, οὐδὲ τὰς φιάλας καὶ χρυσίδας τοῦ χαλκεύσαντος· ἀλλ' εἰ τι περὶ ἐκείνας δεξιὸν κατὰ τὴν τέχνην, τὸν τεχνίτην ἐπαινοῦμεν, καὶ οὗτός ἐστιν ὁ τὴν ἐπὶ ταῖς σκεύεσι δόξαν καρποῦμενος· καὶ ἐπὶ τῆς ὕλης καὶ τοῦ θεοῦ, τῆς διαθέσεως τῶν κεκοσμημένων, οὐχ ὕλη τὴν δόξαν καὶ τὴν τιμὴν δικαίαν ἔχει, ἀλλ' ὁ δημιουργὸς αὐτῆς θεός. Ὡς, εἰ (13) τὰ εἶδη τῆς ὕλης ἄγοιμεν θεοὺς, ἀναισθητεῖν τοῦ ὄντος θεοῦ δόξομεν, τὰ λυτὰ καὶ φθαρτὰ τῷ αἰδίῳ ἐξοσύντες.

16. Καλὸς μὲν γὰρ ὁ κόσμος, καὶ τῷ μεγέθει περιέχων, καὶ τῇ διαθέσει τῶν τε ἐν τῷ λοξῷ κύκλῳ, καὶ τῶν περὶ τὴν Ἄρκτον, καὶ τῷ σχήματι σφαιρικῷ ὄντι· ἀλλ' οὐ τοῦτον, ἀλλὰ τὸν τεχνίτην αὐτοῦ προσκυνητέον. Οὐδὲ γὰρ οἱ πρὸς ἡμᾶς ἀφικνούμενοι ὑπήκοοι, παραλιπόντες ἡμᾶς ἄρχοντας καὶ δεσπότες θεραπεύειν, παρ' ὧν, ὧν ἂν (14) δέοιντο, καὶ τύχοιεν, ἐπὶ τὸ σεμνὸν (15) τῆς καταγωγῆς ἡμῶν καταφεύγουσιν· ἀλλὰ τὴν μὲν βασιλικὴν ἐστίαν, τὴν ἄλλως ἐντυχόντες αὐτῇ, θαυμάζουσι καλῶς ἱσχημένην, ἡμᾶς δὲ πάντα (16) ἐν πᾶσιν ἄγουσι τῇ δόξῃ. Καὶ ἡμεῖς μὲν οἱ βασιλεῖς ἑαυτοῖς ἀσκειῖτε τὰς καταγωγὰς βασιλικὰς· ὁ δὲ κόσμος, οὐχ ὡς δεομένου τοῦ θεοῦ, γέγονεν. Πάντα γὰρ ὁ θεός ἐστιν αὐτὸς αὐτῷ, φῶς ἀπρόσιτον, κόσμος τέλειος, πνεῦμα, δύναμις, λόγος. Εἰ τοίνυν ἐμμελὲς ὁ κόσμος ὄργανον καὶ κι-

(9) *Μέσου.* Tres Anglicani et Reg. 2, μέσον.

(10) *Καὶ ὁ πηλός... κεραμεύς.* Hæ voces cum deessent in omnibus editis, restituta sunt ex mss. codicibus. Reg. 2 et Clarom. et tribus Anglicanis et Suffridi. Habebant editi: Ὡς γὰρ ὁ κεραμεύς ὁ θεὸς δημιουργός. Unus ex Anglicanis ὑπακούουσα.

(11) *Πανδεχής.* Reg. 2 et Clarom. cum tribus Anglicanis παντευχής.

(12) *Εἰργασμένου.* Regius uterque et Otlobon. ἐργασμένου.

(13) *Ὡς εἰ.* Legendum putat Gesnerus ὥστε.

(14) *Ὡρ ἄρ.* Hæc desunt in Reg. 1, et uno ex Anglicanis. Paulo ante tres Anglicani ἀφικνούμενοι et uno unus ex iisdem τύχοιμεν.

(15) *Ἐπὶ τὸ σεμνόν,* etc. Refert Clemens Alex. *Protrept.* p. 33, illud Heracliti: Καὶ ἀγάλμασι τουτέοισιν εὐχονται, ὅποῖον εἰ τις δόμοις λεσηνηύοιτο. *His simulacris vota faciunt, velut si quis cum ædibus garriat.* Minucius Felix pag. 439: *Quod si ingressus aliquam domum, omnia exculta, disposita, ornata vidisses, itaque præesse ei crederes aliquem dominum, et illis bonis rebus multo esse meliorem: ita in hac mundi domo, cum cælum terramque perspicias, providentiam, ordinem, legem, crede esse universitatis Dominum, parentemque, ipsis sideribus et totius mundi partibus pulchriorem.*

(16) *Πάντα.* Frustra Gesnerus legendum conjiciat ὑπὲρ πάντα.

νούμενον (17) ἐν βυθῶν, τὸν ἀρμολογούμενον καὶ πλησσοῦντα (18) τοὺς φθόγγους, καὶ τὸ σύμφωνον ἐπέδοντα μέλος, οὐ τὸ ὄργανον, προσκυνῶ. Οὐδὲ γὰρ ἐπὶ τῶν ἀγωνιστῶν, παραλιπόντες οἱ ἀθλοθέται τοὺς κιθαρίστας, τὰς κιθάρας στεφανοῦσιν (19) αὐτῶν. Εἴτε (20) (ὡς Πλάτων φησὶ) τέχνη τοῦ Θεοῦ, θαυμάζω αὐτοῦ τὸ κάλλος, τῷ τεχνίτῃ πρόσεμι· εἴτε οὐσία καὶ σῶμα (21) (ὡς οἱ ἐπὶ τοῦ Περιπάτου), οὐ παραλιπόντες προσκυνεῖν τὸν αἴτιον τῆς κινήσεως τοῦ σώματος Θεόν, ἐπὶ τὰ πτωχὰ καὶ ἀσθενῆ στοιχεῖα καταπίπτωμεν, τῷ ἀπαθεῖ ἀέρι κατ' αὐτοῦς παθητὴν ὕλην προσκυνούντες· εἴτε δυνάμεις τοῦ Θεοῦ, τὰ μέρη τοῦ κόσμου νοεῖ τις, οὐ τὰς δυνάμεις προσιόντες θεραπεύομεν, ἀλλὰ τὸν ποιητὴν αὐτῶν καὶ δεσπότην. Οὐκ αἰτῶ τὴν ὕλην ἢ μὴ ἔχει, οὐδὲ παραλιπὼν τὸν Θεόν. τὰ στοιχεῖα (22) θεραπεύω, οἷς μὴδὲν πλέον ἢ ὅσον ἐκελεύσθησαν ἔξεστιν (23). Εἰ γὰρ καὶ καλὰ ἰδεῖν τῆ τοῦ δημιουργοῦ τέχνη, ἀλλ' αὐτὰ τῆ τῆς ὕλης φύσει (24). Μαρτυρεῖ δὲ τῷ λόγῳ τούτῳ καὶ Πλάτων (25)· Ὅν γὰρ οὐρανὸν, φησὶ, καὶ κόσμον ἐπωνόμακεν, πολλῶν μὲν μετέσχηκε μακαρίων παρὰ τοῦ Πατρὸς· ἀτὰρ οὐδ' ἄρ' ἡ κεκοινῶνθηκε σώματος· ὅθεν αὐτῷ μεταβολῆς ἀμοίρω τυγχάνειν ἀδύνατον. Εἰ τοίνυν, θαυμάζω τὸν οὐρανὸν καὶ τὰ στοιχεῖα τῆς τέχνης, οὐ προσκυνῶ αὐτὰ ὡς θεοὺς, εἰδὼς τὸν ἐπ' αὐτοῖς τῆς λύσεως λόγον· ὣν οἶδα ἀνθρώπους (26) δημιουργοὺς, πῶς ταῦτα προσεῖπω θεοὺς; σκέψασθε δὲ μοι διὰ βραχέων.

17. Ἀνάγκη δὲ, ἀπολογούμενον, ἀκριβεστέρους παρέχειν τοὺς λογισμοὺς, καὶ περὶ τῶν ὀνομάτων, ὅτι νεώτερα, καὶ περὶ τῶν εἰκόνων, ὅτι χθὲς καὶ πρόφην γεγονάσιν, ὡς λόγος (27) εἰπεῖν. Ἴστε δὲ καὶ ὑμεῖς, ταῦτα ἀξιολογώτερον, ὡς ἂν ἐν πᾶσι καὶ ὑπὲρ πάντας τοῖς παλαιοῖς συγγεγόμενοι. Φημί οὖν Ὀρφέα καὶ Ὀμηρον καὶ Ἡσίοδον εἶναι τοῖς ὑπ' αὐτῶν (28) λεγομένοις θεοῖς. Μαρτυρεῖ δὲ καὶ Ἡρόδοτος· Ἡσίοδος γὰρ καὶ Ὀμηρον ἠλικίην τετρακοσίοις ἔτεσι δοκῶν προσδυτέρους ἐμοῦ γενέσθαι, καὶ οὐ πλειοῦσι, τοὺς καὶ γένῃ καὶ ὀνόματι δόντας (29). Οὗτοι δὲ εἰσιν οἱ ποιήσαντες θεουργίην Ἑλλήσι,

(17) Καὶ κινούμενον. Deest conjunctio in duobus Anglicanis et Reg. utroque.

(18) Πλησσοῦντα. Tres Anglicani τὸν πλησσοῦντα.

(19) Τὰς κιθάρας στεφανοῦσιν. Eodem exemplo utitur Tertullianus lib. II ad Nat., cap. 5: Nam in soluptatibus vestris, inquit, non tibiæ aut citharæ coronam ad præmium adjudicatis, sed artificii, qui tibiæ et citharam suavitatis temperet. Vid. Iren. lib. II, cap. 25.

(20) Εἴτε. Clarom. et tres Anglicani ὡστε εἴτε.

(21) Καὶ σῶμα. Subaudiendum est Θεοῦ, quæ vox paulo ante occurrit. Neque enim Peripateticorum propria fuit hæc sententia, mundum esse substantiam et corpus; sed, ut supra n. 7, testatur Athenagoras, Deum Aristoteles ejusque sectatores ex corpore et anima, veluti animal quoddam componebant; et corpus quidem assignabant ætheream substantiam et tum errantia, tum fixa sidera, animam autem, rationem motuum corporis effectricem.

(22) Τὰ στοιχεῖα. Liquec hæc elementa, quæ visu præclara esse propter opificis artem declarat, non esse, aerem aut aquam aut ignem aut terram, sed solem et stellas. Vide I. i Theophili.

A tentia, ratio. Quamobrem sive mundus concinnum quoddam est et quod in numerum moveatur instrumentum; eum qui sonos temperat et pulsat, ac numerosum concentum modulatur, non ipsum instrumentum adoro. Neque enim præsides in certaminibus, citharædis prætermisissis, citharas eorum coronant. Sive mundus, ut ait Plato, ars Dei est, admirans ejus puchritudinem ad artificem adeo: sive illius substantia et corpus, ut Peripateticis placet; nequaquam Dei, qui motus corporis auctor est, omisso cultu, ad egena et infirma elementa nos abjicimus, aere, ut ipsi existimant, a perpeessione immuni materiam perpeessione obnoxiam adcrantes. Sive quis Dei potestates mundi partes existimat, non a potestates adimus colendi causa, sed ad earum creatorem et dominum. Non ea peto a materia, quibus ipsa caret, nec, relicto Deo, elementa colo, quibus nihil amplius licet, quam quod jussa sunt. Etsi enim visu præclara propter opificis artem, non tamen a materiæ natura discedunt. Testis accedit huic sententiæ ipse Plato. Quod enim cælum, inquit, et mundum appellavit, id multa quidem a Patre felicia consecutum est; sed tamen corporis est particeps; hinc mutationis expert esse non potest. Igitur si cæli et elementorum artem admirans, ea ut deos non adoro, quippe cum impositam illis dissolutionis legem noverim; quorum homines opifices esse scio, ea quomodo appellaverim deos? Rem mihi paucis considerate.

17. Deorum nomina et simulacra sunt recentia. — Necessè est autem causam dicenti, accuratius et de nominibus, ea esse recentia, et de simulacris, heri et nudius tertius, ut ita dicam, facta demonstrare; hæc autem et vos accuratius scitis, ut qui cum omnibus cruditis hominibus, et supra omnes in antiquis scriptoribus versati sitis. Dico igitur Orpheum et Homerum et Hesiodum esse, qui genera et nomina iis, quos appellant, diis dedere. Testatur id ipse Herodotus. Hesiodum enim, inquit, et Homerum annis quadringentis existimo majores natum esse, nec pluribus. Hi sunt qui Græcis deorum

(23) Ἐξεστιν. Hanc vocem addidimus ex utroque Reg., utroque Ottobon. Clarom. et Orat. Ibidem tres Anglicani ἢ ὅσον ἐκελεύσθησαν πλέον. Sic etiam Reg. 2., nisi quod deest ἢ ante ὅσον. Legitur illud ἔξεστιν in edit. Oxon.

(24) Φύσει. Hic editi addunt μαρτυρεῖ, quod cum iterum statim occurrit, ac sententiam prorsus deformet, ac desit in Bodleiano secundo, visum est delendum e contextu.

(25) Καὶ Πλάτων. Deest conjunctio in duobus Anglicanis ac Clarom.

(26) Ἀνθρώπους. Pro hac voce tres Angl. habent αὐτούς.

(27) Λόγος. Legendum esse λόγῳ jam dudum monuit Stephanus. Sic legitur in edit. Frontonis Ducæi.

(28) Ὑπ' αὐτῶν. Nonnulli codices ἐπ' αὐτῶν.

(29) Τοὺς καὶ... δόντας. Has voces, quæ in contextu Herodoti non leguntur, nec sine incommodo legerentur, restituendas esse in avitam sedem, post hæc verba λεγομένοις θεοῖς admonuit Oxoniensis editor, idque in interpretando secutus sum.

originem texuerunt, ac diis cognomina imposuerunt, et honores atque artes distribuerunt, et eorum formas ac figuras designarunt. Simulacra autem, quando plastice et pictura et ars statuaria non erant, ne cognoscebantur quidem, donec tandem Saurius Samius et Craton Sicyonius et Cleantes Corinthius, et Core virgo Corinthia prodierunt. Ac delineatio quidem a Saurio inventa est, cum is equum ad solem circumscripsisset; pictura autem a Cratone, cum in tabula dealbata umbras viri ac mulieris illevisset; a Core autem coroplastice. Hæc enim cujusdam amore capta, dormientis umbram in pariete delineavit: tum pater imagine simillima delectatus (is autem figulus erat) delineationem exculpsit ac luto implevit. Hæc effigies etiamnum servatur

293 Corinthi. His posteriores Dædalus et Theodoros Milesius plasticen et statuariam artem invenerunt. Ætas igitur imaginibus et simulacrorum apparatus tantula est, ut cujusque dei artificem dicere possimus. Nam Artemidis Ephesiac simulacrum, et Minervæ, sive Athenæ vel potius Athelæ (Athela enim dicitur ab his qui rem secretius tradunt, sic enim illud ex olea antiquum simulacrum), et Minervam sedentem Endycus fecit Dædali discipulus; Pythius autem opus Theodori et Teleclis: Delius et Artemis, Idectæi et Angelionis ars. Juno Samia et Argiva, Smilidis manus; Phidiæ cætera

και τοῖσι θεοῖσι τὰς ἐπωνυμίας δόντες, και τιμὰς τε και τέχνας διελόντες, και εἰδεα αὐτῶν σημήναντες. Αἱ δ' εἰκόνες, μέχρι μήπω πλαστικὴ και γραφικὴ και ἀνδριαντοποιητικὴ ἦσαν, οὐδὲ ἐνομίζοντο (30). Σαυρίου δὲ τοῦ Σαμίου και Κράτωνος τοῦ Σικυωνίου και Κλεάνθους τοῦ Κορινθίου, και Κόρης Κορινθίας ἐπιγενομένων· και σκιαγραφίας μὲν εὐρεθείσης ὑπὸ Σαυρίου, ἵππον ἐν ἡλίῳ περιγράφαντος, γραφικῆς δὲ ὑπὸ Κράτωνος, ἐν πίνακι λελευκωμένῳ σκιάς (31) ἀνδρός και γυναικὸς ἐναλειφάντος· ἀπὸ δὲ τῆς Κόρης ἡ κοροπλαστικὴ (32) εὐρέθη. Ἐρωτικῶς γάρ τινος ἔχουσα, περιέγραψεν αὐτοῦ κοιμημένου ἐν τοίχῳ τὴν σκιάν· εἶθ' ὁ πατὴρ ἠθεῖς ἀπαρἀλλάκτω ὀσθῆ τῆ ὁμοίῳ τῆτι (κέραμον δὲ εἰργάζετο), και ἀναγλύφας (33) τὴν περιγραφὴν, πηλῷ προσανεπλήρωσεν. Ὁ τύπος ἔτι

B και νῦν ἐν Κορίνθῳ σώζεται. Τοῦτοις δὲ ἐπιγενομένοι Δαιδαλος και Θεόδωρος ὁ Μιλήσιος, πλαστικὴν και ἀνδριαντοποιητικὴν (34) προσεξέσῳρον. Ὁ μὲν δὴ χρόνος ὀλίγος τοσοῦτος ταῖς εἰκόσι και τῆ περὶ τὰ εἰδῶλα πραγματεία, ὡς ἔχεν εἰπεῖν τὸν ἐκάστου τεχνίτην θεοῦ. Τὸ μὲν γάρ ἐν Ἐφέσῳ τῆς Ἀρτέμιδος, και τὸ τῆς Ἀθηναῶν, μᾶλλον γε Ἀθηλαῶν (35) (Ἀθηλαῶ γὰρ ὡς οἱ μυστικώτερον, οὕτω γὰρ τὸ ἀπὸ τῆς ἐλαίας (36) τὸ παλαιόν), και τὴν καθήμενην Ἐνδυκὸς (37) εἰργάσατο μαθητῆς Δαιδάλου· ὁ δὲ Πύθιος ἔργον Θεοδώρου και Τηλεκλέους (38)· και ὁ Δῆλιος και ἡ Ἀρτεμις Ἰδεκταίου (39) και Ἀγγελίωνος τέχνης·

(30) *Ἐνομίζοντο*. Duo codices Anglicani ὀνομάζοντο. Legendum conjicit Gesnerus ὀνομάζοντο.

(31) *Σκιάς*. Suffridi codex σκιάν, idque illi magis probatur. Paulo ante habent editiones Parisienses γραφικῆς δὲ και Κράτωνος.

(32) *Κοροπλαστικὴ*. Suffridi codex habet κοροπλαστικὴ, quod quidem ei magis probatur, quia vox κοροπλαστικός frequentiori usu teritur quam κοροπλασταί. DECHAIR ibidem leg. ὑπὸ δὲ τῆς Κόρης.

(33) *Και ἀναγλύφας*. Conjunctionem suppediavit codex Claromontanus.

(34) *Πλαστικὴν και ἀνδριαντοποιητικὴν*. Sic emendandi ope Reg. 2, Clarom. et duorum Anglicanorum. Male in editis ἀνδριαντοποιητικὴν και πλαστικὴν. Plastique enim, ut ait Plinius lib. xxxiv: *Prior quam statuaria fuit*. Unde etiam mater statuariae vocatur apud eumdem lib. xxxv, p. 714.

(35) *Μᾶλλον γε Ἀθηλαῶν*. Secum pugnare Gesnero visus est Athenagoras, quia Athenam, quam hic eandem esse ac Athelam declarat, infra n. 20, ab Athela distinguit. Atque hæc causa langum adduxit, ut has voces μᾶλλον γε Ἀθηλαῶν, Ἀθηλαῶ γάρ, etc., e contextu in marginem obrepsisse crederet. Sed duæ sunt Athelæ: altera dicitur e cerebro Jovis prodixisse, et ut ait Eustathius in *Iliad*, p. 83: *Ὀλοὺν Ἀθηλαῶν τις οὖσα, ὡς μὴ θηλασσα*. Ὡδινε μὲν γάρ, φασίν, ἡ κεφαλὴ τοῦ Διός. Hæc Minerva dicitur et Athena, meritoque eam distinguit Athenagoras ab altera Athela, sive Proserpina, quam Jupiter ex matre suscepit, quæque idcirco lactata non fuit, quia matri, utpote horrendum monstrum, displicuit.

(36) *Ὀὕτω γάρ τὸ ἀπὸ τῆς ἐλαίας*. Testatur Plutarchus apud Eusebium *Præp. evang.* l. iii, lignum fuisse Minervæ Urbicæ simulacrum, quod ab indigenis consecratum asservabatur apud Athenienses. Ἐὐλίον δὲ τὸ τῆς Πολιάδος ὑπὸ τῶν αὐτοχθόνων ἰδρυθὲν, ὃ μέχρι νῦν Ἀθηναῖοι διαφυλάττουσιν. Athenagoræ verba οὕτω γάρ quæ Gesnerus interpretis omiserat, sic redduntur in Oxoniensi editione: *Sic enim quod ex olea fabricatum fuit, antiquitus*

appellabatur. Sed his verbis non simulacri nomen, sed illius species significari videtur: neque Athelæ, sed Poliadiæ simulacrum dicebatur. At quomodo Minerva in hoc simulacro Ἀθηλαῶ effingi potuit, si hac voce ubera illi admota non fuisse significetur? Dicendum ergo Minervam in hoc simulacro cum unica mamilla, ut Amazones solebant, effictam fuisse; vel, illa verba, quæ tantum molestiæ facessunt, post tamen καθήμενην rejicienda, unde in locum non suum, ut sæpe alias contigit, migrare potuerunt. Non repugnat Minervam sedentem in antiquissimo quoque illo simulacro expressam fuisse.

(37) *Ἐνδυκὸς*. Ἐνδυκὸς dicitur in duobus codicibus Anglicanis; vocatur Ἐνδυκὸς apud Pausaniam lib. i, p. 47, ubi hæc leguntur: Ἐνδυκὸς ἦν γένος μὲν Ἀθηναῖος, Δαιδάλου δὲ μαθητῆς· ὅς και φεύγοντι Δαιδάλω διὰ τὸν Κάλῳ θάνατον ἐπηκολούθησεν εἰς Κρήτην. Τοῦτου καθήμενὸν ἔστιν Ἀθηναῶν ἄγαλμα, ἐπιγραμμα ἔχον, ὡς Καλλίας μὲν ἀναθεῖν, ποιήσσειεν δὲ Ἐνδυκὸς. *Endycus erat patria Atheniensis, Dædali discipulus, qui Dædalum ob necem Cali fugientem Cretam usque secutus est. Hujus est sedens Minervæ simulacrum, cum hac inscriptione: Calliam dedicasse, fecisse Endycum.*

(38) *Θεόδωρον και Τηλεκλέους*. Theodorum hunc paulo ante Athenagoras Milesium vocat; Plinius Samium fuisse dicit, *Hist. nat.* lib. vii, c. 56. Sed Plinii sententiam confirmat Pausanias, qui lib. viii, p. 479, Rhæcum Philæi, et *Theodorum Teleclis filium, ambo Samios, æs excudere primos docuisse* narrat.

(39) *Ἰδεκταίου*. Τεκταῖον vocat Pausanias lib. ii, p. 146, ubi sic loquitur: Μαθητῆς δὲ ὁ Κάλλων ἦν Τεκταῖον και Ἀγγελίωνος, οἱ Δῆλοις ἐποίησαν τὸ ἄγαλμα τοῦ Ἀπόλλωνος. Ὁ δὲ Ἀγγελίων και Τεκταῖος παρὰ Διπολίῳ και Σκυλλίδι ἐδιδάχθησαν. *Discipulus autem fuit Callon Tectæi et Angelionis, qui Samiis simulacrum Apollinis fecerunt. Angelion autem et Tectæus Dipæno et Scyllidi operam dederunt.*

ἡ δὲ ἐν Σάμῳ (40) Ἦρα καὶ ἐν Ἀργεὶ Σμιλιδος χεῖρες, καὶ Φειδίου τὰ λοιπὰ εἰδῶλα· ἡ Ἀφροδίτη ἐν Κνίδῳ ἑταῖρα, Πραξιτέλους τέχνη· ὁ ἐν Ἐπιδαύρῳ Ἀσκληπιῶς ἔργον Φειδίου. Συνελόντα φάναι, οὐδὲν αὐτῶν διαπέφευγεν τὸ μὴ ὑπ' ἀνθρώπου γεγονέναι. Εἰ τοίνυν θεοί, τί οὐκ ἦσαν (41) ἐξ ἀρχῆς; Τί δαί (42) εἰσι νεώτεροι τῶν πεποιηκότων; Τί δαί· ἔδει αὐτοῖς, πρὸς τὸ γενέσθαι, ἀνθρώπων καὶ τέχνης; γῆ ταῦτα καὶ λίθοι, καὶ ὕλη, καὶ περιεργος τέχνη.

18. Ἐπεὶ τοίνυν φασὶ τινες εἰκόνας μὲν εἶναι ταύτας, θεοὺς δὲ, ἐφ' οἷς αἱ εἰκόνας· καὶ τὰς προσόδους δὲ τοῦτοις προσίσαι, καὶ τὰς θυσίας ἐπ' ἐκείνους ἀναφέρεισθαι καὶ εἰς ἐκείνους γίνεσθαι· μὴ εἰμί τι ἕτερον τρόπον τοῖς θεοῖς ἢ τοῦτον προσελθεῖν (χαλεποὶ (43) δὲ θεοὶ φαίνεσθαι ἐναργεῖς), καὶ τοῦ ταῦθ' οὕτως ἔχειν τεκμήρια παρέχουσι τὰς ἐνίων εἰδῶλων ἐνεργείας· φέρε, ἐξετάσωμεν τὴν ἐπὶ τοῖς ὀνόμασι δύναμιν αὐτῶν. Δεήσομαι δὲ ὀμῶν, μέγιστοι (44) αὐτοκρατόρων, πρὸ τοῦ λόγου, ἀληθεῖς παρεχόμεναι τοὺς λογισμοὺς συγγνώμην. Οὐ γὰρ προκειμένου μοι ἐλέγχειν τὰ εἰδῶλα, ἀλλ' ἀπολυόμενος τὰς διαβολὰς, λογισμὸν τῆς προαιρέσεως ἡμῶν παρέχω (45). Ἐχοῖτε ἀφ' ἑαυτῶν καὶ τὴν ἐπουράνιον βασιλείαν (46) ἐξετάζειν· ὡς γὰρ ὕμιν πατρὶ καὶ υἱῷ πάντα κεχέρωται, ἀνωθεν τὴν βασιλείαν εἰληφόσιν (βασιλέως γὰρ ψυχὴ (47) ἐν χειρὶ Θεοῦ, φησὶ τὸ προφητικὸν Πνεῦμα), οὕτως ἐνὶ Θεῷ καὶ τῷ πατρὶ αὐτοῦ Λόγῳ Υἱῷ νοουμένη ἀμερίστω πάντα ὑποτέτακται. Ἐκείνο τοίνυν σκέψασθέ μοι πρὸ τῶν ἄλλων. Οὐκ ἐξ ἀρχῆς, ὡς φασιν, ἦσαν οἱ θεοί, ἀλλ' οὕτως γέγονεν (48) αὐτῶν ἕκαστος, ὡς γιγνώμεθα ἡμεῖς· καὶ τοῦτο πᾶσιν αὐτοῖς ξυμφωνεῖ· Ὀμήρου μὲν γὰρ λέγοντος,

Ἰκεσάν τε, θεῶν γένεσιν καὶ μητέρα Τηθύν * · Ὀρφέως δὲ (δὲ καὶ τὰ ὀνόματα αὐτῶν πρῶτος ἐξεῦρεν, καὶ τὰς γενέσεις διεξῆλθε, καὶ ὅσα ἑκάστοις πέ-

* Prov. xxi, 1. * Il. E, v. 201, 302.

(40) Ἦ δὲ ἐν Σάμῳ. Quod ait Athenagoras de Junone Samia, confirmatur a Pausania, qui Junonis Samiæ templum antiquum esse probat ex ipso simulacro, quod Smilidis Æginetæ, Euclidis filii, Dædalo æqualis opus esse testatur. Hinc emendari potest quod legitur apud Clementem Alexandrinum *Protrept.* p. 30: *Junonis Samiæ statuat scalpro Euclidis factam esse, σμίλη τῆ Εὐκλείδου πεποιησθαι. Legendum videtur ὑπὸ Σμιλιδος τοῦ Εὐκλείδου πεποιησθαι, a Smilide Euclidis filio factam esse.*

(41) *Τί οὐκ ἦσαν.* Sic editio Oxoniensis et mss. Aliz editiones: θεοὶ οὐκ ἦσαν. Vitium animadvertentat Stephanus et legendum monuerat, ut in textu posuimus.

(42) *Τί δαί.* Reg. 2 et tres Anglicani habent *τί δέ,* et mox *τί δέ ἔδει.* Mox tres Anglicani *λίθος.*

(43) *Χαλεποὶ.* Pars versus 131, l. xx *Iliad.* deest θεοὶ in Clarom. et tribus Angl.

(44) *Μέγιστοι.* Duo codices ὧ μέγιστοι. Suffridus in suo codice reperit αὐτοκράτορες, atque ita legendum putat.

A simulacra. Venus Cnidia meretrix, Praxitelis ars; Epidaurius Æsculapius, opus Phidiaz. Uno verbo. nullum est ex his simulacris, quod dici possit factum ab homine non fuisse. Si igitur dii, cur ab initio non erant? Cur iis recentiores a quibus facti sunt? Quid hominibus et arte opus habebant, ut fierent? Terra hæc sunt, et lapides, et materia, et ars curiosa.

18. *Statuarum cultus ad deos referri non potest, qui creati sunt, ut fatentur poetæ.* — Sed quia dicunt nonnulli simulacra hæc quidem esse, deos autem esse, quorum sunt simulacra; et supplicandi rationem, quam simulacris adhibent, et victimas, quas illis offerunt, ad deos referri, et diis fieri, nec alium esse ad deos accedendi modum (difficile enim est ut dii clare et aperte videantur), et quia argumenti loco, cur ita se res habeat, nonnullorum simulacrorum efficientias proferunt, age, inquiramus ecquid ex impositis nominibus habeant efficacitatis. Vos autem orabo, maximi imperatores, antequam disputationem hanc ingrediari, ut veris ratiocinationibus utenti ignoscatis. Neque enim mihi propositum est simulacra redarguere, sed cum afflictæ crimina dissolvam, instituti nostri rationem exhibeo. Licet autem ex vobismetipsis cœleste regnum spectetis; quemadmodum enim vobis patri et filio parent omnia, qui cœlitus regnum accepistis (*regis enim anima in 294 manu Dei* ², inquit propheticus Spiritus), ita Deo ejusque Verbo, quem Filium non separabilem esse intelligimus, omnia subjecta. Illud igitur mihi ante omnia perpendite. Ab initio, ut aiunt, dii non erant, sed ita eorum quisque natus est, ut nos nascimur; qua de re inter eos omnes convenit. Sic enim canit Homerus:

Oceanium, deorum originem, et matrem Tethyn.

Orpheus autem (qui eorum nomina primus invenit, et nascendi modos persecutus est, et res cujus-

(45) *Παρέχω.* Multi veteres libri *παρέχων.* Mox Gesnerus legendum putat *ἔχετε* vel *ἔχοιτε* ἀν.

(46) *Βασιλείαν.* Hic editi addunt *εἰληφόσιν*, excepta editione Oxoniensi. Velendam censuit hanc vocem Stephanus, nec eam agnoscunt Anglici codices et Clarom. Linea transversa notatur in Regio secundo. Mox codices Anglicani ὡς φησι.

(47) *Ψυχὴ.* Liqueat hunc locum ab Athenagora de præcipuo quodam in regum vita protegenda præsidio intelligi. Sic intellexit Themistius, orator profanus, qui in orat. 7 ait scriptum esse in litteris Assyriorum: Ὡς ἄρα ὁ νοῦς τοῦ βασιλέως ἐν τῇ τοῦ Θεοῦ παλάμῃ δορυφορεῖται· et in oratione 11, τὴν τοῦ βασιλέως καρδίαν ἐν τῇ τοῦ Θεοῦ παλάμῃ δορυφορεῖσθαι. Præsidium singulare significat et ipsa illa vox *δορυφορεῖσθαι* et adjuncta a Themistio explicatio, qui in primo loco manum reges custodientem, in altero manum reges assectantem interpretatur. Mox editi ἐν τῷ Θεῷ. Melius Anglicani codices quos secutus sum.

(48) *Γέγονεν.* Deest in cod. Clarom.

que gestas narravit, ac verius de rebus divinis pertractasse apud eos existimatus est, quem Homerus in multis ac præcipue in iis, quæ ad deos spectant, imitatur; ipse, inquam, Orpheus primam eorum generationem ex aqua constituit:

Oceanus qui omnibus generatio existit.

Aqua enim, secundum illum, omnium principium fuit: ex aqua autem lutum constitit, et ex utroque genitum animal draco, adjunctum habens caput leonis. Horum in medio facies dei, cui nomen Hercules et Chronus. Hic Hercules genuit ovum immensæ magnitudinis, quod, cum esset plenum, vehementius a genitore attritum in duas partes disruptum est. Quod superius in eo fuit, cæli formam accepit; quod autem depressum, terræ. Prodiit autem dea terra corpore instructa. Cælum autem dum terræ miscetur, genuit feminas quidem Clotho, Lachesin, Atropon, mares autem centimanos, Cottyn, Gygen, Briareum, et Cyclopes, Brontem, Steropem, Argum; quos etiam constrictos in tartara detrusit, cum se regno a filiis pellendum didicisset. Quapropter irata terra Titanes peperit:

Filios autem cælestes genuit veneranda Tellus, Quos et Titanes cognomine vocant, Propterea quod uli sunt cælum stellis micans.

19. *Philosophi cum poetis consentiunt de diis.* — Hoc principium originis fuit, tum eorum, quos existimant, deorum, tum universarum rerum. Quid

(49) *Ἄκσαρος*, etc. Legitur hic versus apud Homerum *Iliad.* 3, citatusque est a Justino martyre in *Cohort. ad Græcos*. Nec mirum est, si eum Orpheo attribuit Athenagoras potius quam Homero; cum ejusmodi versus Orpheo suppositi, et plerumque ex Homero imitatione expressi his, qui fraudem non subolfaciebant, imitatorem Orphei Homerum fuisse persuaderent.

(50) *Ἀπτῶν*. Legendum censuit Gesnerus autem, unde etiam sic reddidit: *Corpus vero medium continebat faciem Dei*. Sed retinenda est vulgata lectio. Illud enim Dei caput non in medio corpore situm erat, sed inter duo alia capita, nempe draconis et leonis. Hercules enim erat tempus apud Ægyptios, ut observat Suffridus, eique tria capita affingebant, ut tempus præteritum, præsens et futurum designarent.

(51) *Ἐπερμέγεθος ὠόν*. Hæc frustra quæsieris in versibus sub falso Orphei nomine exstantibus; sed Athenagoræ testimonium confirmat Plutarchus, qui de Orpheo sic loquitur *Sympos.* lib. II, p. 636: *Ὅκ θνητός μόνον τὸ ὠόν ἀποφαίνει πρεσβύτερον, ἀλλὰ καὶ συλλαβῶν ἅπασαν αὐτῆν τὴν ἀπάντων ὁμοῦ πρεσβυτέριαν ἀνατίθισι. Non modo gallina ovum antiquius facit, sed omnem ei omnium prorsus rerum originis principatum attribuit.* Recenset deinde Plutarchus ad firmendam Orphei opinionem animalia, quæ ex ovis nasci constat, et idcirco ovum in *Bacchi mysteriis ut imaginem illius, qui omnia genuit, et in seipso continet, non absurde consecratum fuisse* dicit. Eodem fere ac Orpheus modo Phœnices, teste apud Eusebium Sanchuniathone *Præp. evang.* lib. I, cap. 10, omnium rerum originem ex limo ac deinde ex ovo quodam repetebant. Ægyptii autem, ut testatur Porphyrius apud eum-

A πρακται εἶπε, καὶ πεπίστευται παρ' αὐτοῖς ἀληθέστερον θεολογεῖν ἤ καὶ Ὅμηρος τὰ πολλὰ καὶ περὶ θεῶν μάλιστα ἔπηται, καὶ αὐτοῦ τὴν πρώτην γενῆσιν αὐτῶν ἐξ ὕδατος συνιστάντος.

Ἄκσαρος (49), *ὄσπερ γένεσις πάντεσσι τέτυκται.*

Ἦν γὰρ ὕδωρ ἀρχὴ κατ' αὐτὸν τοῖς ἄλλοις, ἀπὸ δὲ τοῦ ὕδατος ἰλὺς κατέστη, ἐκ δὲ ἐκατέρων ἐγεννήθη ζῶον δράκων, προσπεφυκυῖαν ἔχων κεφαλὴν λέοντος, διὰ μέσου δὲ αὐτῶν (50) θεοῦ πρόσωπον, ἔνομα Ἡρακλῆς, καὶ Χρόνος. Οὗτος ὁ Ἡρακλῆς ἐγέννησεν ὑπερμέγεθος ὠόν (51), ὃ, συμπληρούμενον, ὑπὸ βίας τοῦ γεγεννηκότος ἐκ παρατριβῆς εἰς δύο ἐβράβη. Τὸ μὲν οὖν κατὰ κορυφὴν αὐτοῦ οὐρανὸς εἶναι ἐτελέσθη· τὸ δὲ κατενεχθὲν (52) γῆ. Προῆλθε δὲ καὶ θεὸς γῆ διὰ σώματος· οὐρανὸς δὲ (53), γῆ μυχθεῖς, γεννᾷ θηλείας μὲν Κλωθῶ, Λάχεσιν, Ἄτροπον· ἀνδρας δὲ ἐκατόγχιρας Κόττυν, Γύγην (54), Βριάρεων· καὶ Κύκλωπας Βροντὴν καὶ Στεροπὴν καὶ Ἄργον· οὓς καὶ δῆσας κατεταρτάρωσεν, ἐκπεσεῖσθαι αὐτὸν ὑπὸ τῶν παίδων τῆς ἀρχῆς μαθὼν. Διδὸ καὶ ὀργισθεῖσα ἡ γῆ τοὺς Τιτᾶνας ἐγέννησε.

Κούρους δ' οὐρανόθεν ἐβέλτατο πότνια Γαῖα, Οὓς δὴ καὶ Τιτῆνας ἐπέκλησιν καλέονσιν, Ὅθεν καὶ τισάσθη (55) μέγαν οὐρανὸν ἀστερόεντα.

19. Αὕτη ἀρχὴ γενέσεως περὶ τοὺς κατ' αὐτοὺς θεοὺς τε καὶ τῶ παντί (56). Ἐκεῖνο τοίνυν ἕκαστον γὰρ τῶν τεθεολογημένων ὡς τὴν ἀρχὴν ὄν εἶναι (57).

dem Eusebium lib. III, *Præpar.*, cap. 11, mundi opificem Deum, quem Cneph appellabant, ex ore suo ovum fingebat emisisse; quo ex ovo alium deum genitum esse, apud ipsos Phthia, apud Græcos Vulcanum nomine, illudque ovum interpretabantur mundum. Quod ad limum spectat, iidem Ægyptii, teste Jamblich. *Demyster.* sect. 7, cap. 11, dicebant eum esse τῶν στοιχείων καὶ τῶν περὶ τοῖς στοιχείοις δυνάμεων πασῶν ἀρχηγὸν αἰτίον ἐν πυθμένος λόγῳ προῦποκειμένου, *elementiorum et omnium in elementis potestatum causam principem instar fundamenti subjectam.*

(52) *Κατενεχθὲν*. Legitur κάτω κατενεχθὲν in uno ex Anglicanis et in codice Suffridi, qui hanc probat scripturam.

(53) *Ὁὐρανὸς δέ*. Reg. 2 οὐρανὸς δὲ θεός. Max Reg. 2 et duo Anglicani ἀνδρας τε.

(54) *Κόττυν, Γύγην*. Legitur in nonnullis mss. et edit. Paris. Κόττην. Habent etiam nonnulli codices Γύγην, alius Γύνιν.

(55) *Τισάσθη*. Hæc Scriptura debetur Henrico Stephano. Legitur in codice Claromontano τιμωρήσῃσι, in duobus Anglicanis τὴ τιμωρήσῃσι, in utroque Regio et tribus Romanis οὐνεκά τι τιμωρήσῃσιν ἢ τιμῆσῃσιν σάσθη, unde Stephanus elegit τισάσθη. Observat Suffridus Titanes hic confundi cum gigantibus quos sola terra genuit, cum primis ex cælo et terra orti fuerint.

(56) *Τῶ παντί*. Locus valde corruptus. Legitur in Claromontano codice et tribus Anglicanis. τῶ παντί ὡς τὴν ἀρχὴν, etc. Editor Oxoniensis percommodè emendat hoc modo, καὶ τὸ πᾶν τί ἐκεῖνο τοίνυν;

(57) *Ὅρ εἶναι*. Tres Anglicani codices ἀν εἶναι. Suffridus et Oxoniensis editor decesse ἔδει existimant; legere malim ὄν νοεῖται.

Εἰ γὰρ γεγόνασιν οὐκ ὄντες, ὡς οἱ περὶ αὐτῶν θεολογῶντες λέγουσιν, οὐκ εἰσὶν. Ἡ γὰρ ἀγέννητόν τι καὶ ἐστὶν αἰδίων· ἢ γεννητὸν φθαρτὸν (58) ἐστὶ. Καὶ οὐκ ἐγὼ οὕτως, ἐτέρως δὲ οἱ φιλόσοφοι. *Τὶ τὸ ὄν ἀεὶ, γένεσθαι τε οὐκ ἔχον· ἢ τί τὸ γενόμενον μὲν, ὄν δὲ οὐδέποτε*; Περὶ νοητοῦ καὶ αἰσθητοῦ διαλεγόμενος ὁ Πλάτων, τὸ μὲν ἀεὶ ὄν, τὸ νοητὸν, ἀγέννητον εἶναι διδάσκει· τὸ δὲ οὐκ ὄν, τὸ αἰσθητὸν, γεννητὸν ἀρχόμενον εἶναι καὶ παύμενον. Τούτῳ καὶ οἱ ἀπὸ τῆς Στωᾶς τῷ λόγῳ ἐκπυρωθήσασθαι τὰ πάντα, καὶ πάλιν ἔσσεσθαι φασιν, ἐτέραν ἀρχὴν τοῦ κόσμου λαβόντος (59). Εἰ δὲ, καίτοι δισσοῦ αἰτίου κατ' αὐτοὺς ὄντος, τοῦ μὲν δραστηρίου καὶ καταρχομένου, καθὼς ἡ πρόνοια· τοῦ δὲ πάσχοντος καὶ τρεπομένου, καθὼς ἡ ὕλη· ἀδύνατον δὲ ἐστὶ καὶ προνοούμενον ἐπὶ ταύτου μῆναι τὸν κόσμον γενόμενον· πῶς ἡ τούτων μένει (60) σύστασις, οὐ φύσει ὄντων, ἀλλὰ γενομένων; Τί δὲ τῆς ὕλης κρείττους οἱ θεοὶ, τὴν σύστασιν ἐξ ὕδατος ἔχοντες; Ἄλλ' οὐδὲ κατ' αὐτοὺς ὕδωρ τοῖς πασίν ἀρχή· ἔκ τε ἀπλῶν καὶ μονοειδῶν τί ἂν συστήναι στοιχείων δύναται; Δεῖ δὲ καὶ τῇ ὕλῃ τεχνίτου, καὶ ὕλης (61) τῷ τεχνίτῃ· ἢ πῶς ἂν γένοιτο τὰ ἐκτυπώματα χωρὶς τῆς ὕλης ἢ τοῦ τεχνίτου; Οὐτε πρεσβυτέραν λόγον ἔχει εἶναι τὴν ὕλην τοῦ Θεοῦ· τὸ γὰρ ποιητικὸν αἴτιον προκατάρχει τῶν γιγνομένων ἀνάγκη.

constituti sunt! Sed nec aqua omnium est, ut isti existimant, principium; ex simplicibus enim et uniusmodi elementis quid possit constitui? Opus qui enim formæ exprimi possint sine materia aut artifice? Neque etiam rationi consentaneum est, ut materia antiquior sit Deo; necesse est enim ut causa efficiens priusquam ea quæ fiunt existat et imperet.

20. Εἰ μὲν οὖν μέχρι τοῦ φῆσαι γεγενῆσθαι τοὺς θεοὺς, καὶ ἐξ ὕδατος τὴν σύστασιν ἔχειν, τὸ ἀπίθανον ἦν αὐτοῖς τῆς θεολογίας, ἐπιδεικνύσας, ὅτι οὐδὲν γεννητὸν, ὃ οὐ καὶ διαλυτὸν, ἐπὶ τὰ λοιπὰ ἂν παρεγενομένη τῶν ἐγκλημάτων. Ἐπεὶ δὲ τοῦτο μὲν διατεθείκασιν αὐτῶν τὰ σώματα· τὸν μὲν Ἡρακλέα, ὅτι θεὸς δράκων (63) ἐλικτός· τοὺς δὲ ἐκατόγχιρας ἐπιπόνους· καὶ τὴν θυγατέρα τοῦ Αἰδῶς, ἣν ἐκ τῆς μητρὸς Ἐρέας καὶ Δημήτρος ἢ Δημήτρος αὐτῆς (64) ἐκαιοποιήσατο, δύο μὲν κατὰ φύσιν εἶπον ἔχειν ὀφθαλμούς, καὶ ἐπὶ τῷ μετώπῳ δύο, καὶ προτομήν κατὰ τὸ ὀπισθεν τοῦ τραχήλου μέρος, ἔχειν δὲ καὶ κέρατα· διὸ καὶ τὴν Ἐρέαν, φοβηθείσαν τὸ παιδὸς τέρας, φυγεῖν, οὐκ ἐφείσαν αὐτῇ τὴν θηλῆν· ἔνθεν μυστικῶς μὲν Ἀθηλα, κοινῶς δὲ Φερσεφόνη καὶ Κόρη

(57) *Φθαρτόν*. Editio Oxon. καὶ φθαρτόν ἐστὶ, et mox οὐκ ἐγὼ μὲν. Sed nec in editionibus Parisiensibus nec in nostris codicibus leguntur hæc particule καὶ et μὲν. Platonis verba, quæ mox citantur, desumpta sunt ex *Timæo*. Ope codicis Clarom. emendavi quod erat in editis αἰσθητὸν, γεννητὸν.

(59) *Λαβόντος*. Clarom. et tres Anglicani λαβόντας. Infra unus ex Anglicanis ἀδύνατον δὲ καὶ.

(60) *Μένει*. Deest ea vox in editionibus Parisiensibus, legitur in aliis et in codicibus mss. Habent σιάσις Reg 2. Clarom. et tres Anglicani. Mox Gesnerus et Suffridus inuolunt τὸ γε γὰρ κατ' αὐτοὺς. Sed nihil mutandum.

(61) *Καὶ ὕλης*. Hæc verba et quæ in eadem sententiam dicta consequuntur, desunt in Clarom. et tribus Anglicanis, in quibus legitur: Δεῖ δὲ καὶ τῇ ὕλῃ τεχνίτου· οὐτε πρεσβυτέραν, etc.

A hoc igitur sibi vult? Unumquodque enim eorum, quibus divinitas tribuitur, ab initio esse intelligitur. Nam si, cum non essent, facti sunt, ut iis placeat, qui de 295 ejusmodi diis disputant, profecto nulli sunt. Nam vel ingentium quid et æternum est; vel si genitum, corruptioni obnoxium est. Neque hæc ego in hunc modum, aliter autem philosophi. *Quid est, quod semper est, generationem autem non habet; aut quid illud, quod generatur quidem, nunquam autem est?* Disserens Plato de eo quod mente, ac de eo quod sensu percipitur, illud quidem quod semper est, quodque mente percipitur, ingentium esse docet; illud autem, quod non est, quodque sensu percipitur, genitum declarat, quippe cum esse incipiat et desinat. Simili ratione Stoici omnia conflagratura, ac iterum futura dicunt, mundo aliud initium accipiente. Quod si, quamvis duæ apud eos vigeant causæ, quarum altera efficiens et imperans, eaque providentia est; altera patiens et mutabilis, id est materia; fieri tamen non potest, ut mundus, qui creatus est, eodem in statu, etiam providentia gubernatus, permaneat; quomodo istorum constitutio permanebit, qui non natura existunt, sed facti sunt! Aut quid materia præstant dii, qui ex aqua existimant, principium; ex simplicibus enim et autem est et materiæ artifex, et artificii materia; Neque etiam rationi consentaneum est, ut causa efficiens priusquam ea quæ fiunt existat et

20. *Absurdæ deorum figuræ*. — Si absurda eorum theologia his finibus contineretur, ut deos generatos et ex aqua constitutos dicerent: cum demonstraverim nihil genitum esse, quod non sit dissolutioni obnoxium, ad eas, quæ supersunt, criminationes progredierer. Sed nunc eorum corpora describunt, velut cum Herculem deum draconem volubilem, et centimanos commemorant; vel cum filiam Jovis, quam is ex ipsa matre Rhea, sive Cerere suscepit, duobus quidem secundum naturam oculis, duobus autem in fronte, ac rostro quodam in posteriore colli parte, ac præterea cornibus instructam esse dicunt; quare Rheam hoc puellæ monstro exterritam fugisse, nec ei papillam præbuisse; unde secretius quidem Athela, vulgo autem

(62) *Παρεγενομένη*. Reg. 2 παραγενομένη.

(63) *Θεὸς δράκων*. Hæc quoque ex Ægyptiorum hausta fontibus. Hercules enim, ut paulo ante dicebat Athenagoras, opifex est mundi, cujus ex ore ovum emissum est. At mundi opificem Ægyptii sub serpentis specie edingebant. *Hoc animal Phœnices, inquit Philo Biblius apud Euseb. Præp. 1, cap. ult., bonum dæmonem appellant, Ægyptii vero Cneph*. Cneph autem nomen est mundi opificis apud Ægyptios, ut modo observavimus ex Porphyrii testimonio.

(64) *Ἡ Δημήτρος αὐτῆς*. Sic emendavi ope codicis Claromontani quod in editis legebatur, καὶ Δημήτρος ἢ Δημήτρος τὸν αὐτῆς. Legendum putant Gesnerus et Oxoniensis editor τῆς αὐτῆς. Hinc interpretatur Gesnerus: *Eamdem enim illi faciunt*.

Proserpina et Core dicitur, non eadem ac Minerva, quæ a pupilla appellatur; nunc autem eorum præclare, ut ipsi existimant, gesta persequuntur; velut Saturni, ut verenda patris exsecuerit, ipsumque curru dejecerit, ac parricidio se obstrinxerit mares filios devorans; velut Jovis, ut patrem constrictum in tartara detruserit, quemadmodum filios suos Uranus; ut bellum cum Titanibus de imperio gesserit, ac matrem Rheam ab 296 ejus nuptiis abhorrentem persecutus sit, eaque in draconem conversa, ipse in draconem mutatus, nodo eam, ut vocant, Herculeo constringens cum ea coierit, cuius concubitus imaginem virga Mercurii designat; deinde vero ut cum filia Proserpina coierit, ex qua filium Dionysium suscepit, cum ei quoque in hac draconis forma vim intulisset. Quamobrem cum hæc ita se habeant, necesse est hæc saltem verba facere. Quid honesti aut utilis habet ejusmodi historia, ut deos esse credamus Saturnum, Jovem, Coren, et cæteros? Corporumne descriptiones? At quis judicio præditus aut in rebus considerandis versatus viperam a Deo progenitam putet? Sic enim Orpheus :

*Phanes aliam sobolem genuit horribilem
Utero ex sacro, visu terribilem viperam,
Cujus ex capite crines, ac pulchra facies
Erat visu, cæteræ partes terribilis draconis
Summo ex collo.*

Aut quis ipsum Phanetem primogenitum deum esse (is enim est qui primus ex ovo effusus est), aut draconis corpus ac speciem habere, aut a Jove, ut is comprehendi non posset, devoratum approbet fuisse? Nam si nihil a belluis vilissimis discrepant (liquet enim inter res terrenas et ex materia eductas, ac divinum numen interesse aliquid oportere), non sunt dii. Quid ergo ad eos adimus, qui generantur ut belluæ, facie ferina sunt et deformi?

21. *Deorum cupiditates et amores.* — Quod si eos carnem tantum habere, et sanguinem ac semen, et iræ ac cupiditatis morbos dicerent; ne hæc quidem

(65) *Κόρης.* Codices nonnulli *κόρης*. Ibidem Clarom. et tres Anglicani *γενομένης*. Reg. 2 *γενομένη*.

(66) *Ἀνάγκη.* Ponitur post *εἰπεῖν* in duobus Anglicanis et Reg. secundo.

(67) *Τί τὸ σεμνόν.* Uterque Bodleianus *τί σεμνόν* ἢ *τί χρηστόν*.

(68) *Αἱ διαθέσεις.* Codex Suffridi *τίνας αἱ διαθέσεις*; atque hæc illi scriptura plurimum probatur.

(69) *Ἄρ δέ.* Duo Anglicani *τὴν δέ*, Clarom. *τὴν δὲ Φάνης ἄλλην γενεῶν*. Unus ex Anglicanis habet *γένεσιν*. Hunc Phanetem ex ovo profusum fuisse non dixerat Athenagoras illo in loco, ubi de ovo locutus est. Sed difficile non est intelligere, simul cum ovo prodiisse primogenitum illum Deum, qui cælum et terram ovo contenta dicitur condidisse. Idcirco enim Phanes ille draconis speciem dicitur habuisse, quia mundi opifex ita effingi solebat apud Ægyptios. Phanes ille nihil aliud esse videtur quam Minerva. Hæc enim, ex Patris capite, ἐκθοροῦσα, *pro-siliens*, ut ait Themistius orat. 3, omnia creavit et cælum ac terram temperavit. Præterea Metis, cum prægnans Minerva esset, a Jove deglutitur, ut vi-

κέκληται, οὐχ ἡ αὐτὴ οὐσα τῇ Ἀθηνᾷ τῇ ἀπὸ τῆς κόρης (65) λεγομένη· τοῦτο δὲ, τὰ πραχθέντα ἐπ' ἀκριβὲς αὐτοῖς, ὡς ὄνται, διεξεληλύθασι· Κρόνος μὲν, ὡς ἐξέτεμε τὰ αἰδοῖα τοῦ πατρὸς, καὶ κατέβριψεν αὐτὸν ἀπὸ τοῦ ἄρματος, καὶ ὡς ἐτεκνοκτόνει καταπίνων τῶν παίδων τοὺς ἄρσενας· Ζεὺς δὲ, ὅτι τὸν μὲν πατέρα δήσας καταταρτάρωσε, καθὰ καὶ τοὺς υἱεῖς ὁ Οὐρανός· καὶ πρὸς Τιτᾶνας περὶ τῆς ἀρχῆς ἐπολέμησε, καὶ ὅτι τὴν μητέρα Ἐραν ἀπαγορεύουσαν αὐτοῦ τὸν γάμον ἐδίωκε· δρακαίνης δ' αὐτῆς γενομένης, καὶ αὐτὸς εἰς δράκοντα μεταβαλὼν, συνδήσας αὐτὴν τῷ καλουμένῳ Ἡρακλειωτικῷ ἄμματι, ἐμίγη, τοῦ σχήματος τῆς μίξεως σύμβολον ἢ τοῦ Ἑρμοῦ βάβδος· εἰθ' ὅτι Φερσεφόνη τῇ θυγατρὶ ἐμίγη, βιασάμενος καὶ ταύτην ἐν δράκοντος σχήματι, ἐξ ἧς καὶ Διόνυσος αὐτῷ· ἀνάγκη (66) κἄν τοσοῦτον εἰπεῖν. Τί τὸ σεμνόν (67) ἢ χρηστόν τῆς τοιαύτης ἱστορίας, ἵνα πιστεύσωμεν θεοὺς εἶναι τὸν Κρόνον, τὸν Δία, τὴν Κόρην, τοὺς λοιπούς; Αἱ διαθέσεις (68) τῶν σωμάτων; Καὶ τίς ἂν ἄνθρωπος κεκριμένος καὶ ἐν θεωρίᾳ γεγονώς ὑπὸ θεοῦ γεννηθῆναι πιστεύσαι ἐχίδναν; (Ἵρφεύς·

Ἄρ δὲ (69) Φάνης ἄλλην γενεὴν τεκνώσατο δαιτῆρ Νηθύος ἐξ ἱερῆς, προσιδεῖν φοβερωπῶν ἐχίδναν, Ἦς χυῖται μὲν ἀπὸ κρατὸς, καλὸν τε πρόσωπον Ἦν εἶσιδεῖν, τὰ δὲ λοιπὰ μέρη φοβεροῖο δράκοντος Ἀχέρος ἐξ ἄκρου.)

ἢ αὐτὸν τὸν Φάνητα δέξατο, θεὸν ὄντα πρωτόγονον (οὗτος γὰρ ἐστὶν ὁ ἐκ τοῦ οὐοῦ προχυθείς), ἢ σῶμα ἢ σχῆμα ἔχειν δράκοντος, ἢ καταποθῆναι (70) ὑπὸ τοῦ Διὸς, ὅπως ὁ Ζεὺς ἀχώρητος γένοιτο; Εἰ γὰρ μηδὲν διενηνόησιν τῶν φαυλοτάτων θηρίων (δῆλον γὰρ ὅτι ὑποδιαλλάσσειν δεῖ τῶν γηίνων καὶ τῶν ἀπὸ τῆς ἕλης ἀποκρινομένων (71) τὸ θεῖον), οὐκ εἰσὶ θεοί. Τί δαὶ καὶ πρόσμιεν αὐτοῖς, ὧν κτηνῶν μὲν δίκην ἔχει ἡ γένεσις, αὐτὸ δὲ θηριόμορφον καὶ δυσειδές;

21. Καίτοι, εἰ σαρκουδεῖς μόνον ἔλεγον αὐτοὺς καὶ αἷμα ἔχειν καὶ σπέρμα (72), καὶ πάθη ὀργῆς καὶ ἐπιθυμίας, καὶ τότε ἔδει λῆρον καὶ γέλωτος λό-

dere est apud Eustathium in *Iliad.*, p. 83, ac deinde Minerva per caput Jovis erupit. Quadrat id cum Phanete, qui a Jove devoratus dicitur. Ex his patet immerito Gesnerum existimasse addendum esse τὴν Διὸς post ὑπὸ τοῦ Διὸς, quod quidem in interpretando sequi non dubitavit.

(70) *Καταποθῆναι.* Clarom. et tres Anglicani *κατατεθῆναι*. Sic etiam alius codex citatus a Ducæo.

(71) *Ἀποκρινομένων.* Clarom. et tres Anglicani *ἀποκρινόμενον*. Sic etiam Reg. 2 ad marginem. Qui contextum Athenagoræ immutaverunt, videntur minus intellexisse vim hujus verbi *ἀποκρίνεσθαι* et idcirco illud retulisse ad Deum. At verbum illud percommode dicitur de iis, quæ a materia educuntur et generantur; idque observavit Gesnerus, cujus observationem confirmat Pintarchus, quo teste apud Euseb. *Præp. Evang.*, lib. 1, c. 8. Anaximander docebat infinitum esse causam mundi generationis et corruptionis. *Ex eo enim cælos educios fuisse, ἐξ οὗ δὲ φησι τοὺς τε οὐρανούς ἀποκεκρίσθαι.*

(72) *Καὶ σπέρμα.* Deest conjunctio in utroque Regio et uno Anglicano. Paulo ante tres Anglicani, *τί δὲ καὶ πρόσμιεν.*

γυος τούτους νομίζειν· οὔτε γὰρ ὀργή, οὔτε ἐπιθυμία καὶ βρεξίς, οὔδ' αἰδοποιὸν σπέρμα ἐν τῷ Θεῷ.
Ἔστωσαν τοίνυν σαρκοειδεῖς, ἀλλὰ κρείττους μὲν θυμοῦ καὶ ὀργῆς· ἵνα μὴ Ἀθηναῖ μὲν βλέπηται

Συζωμέτη Διὶ πατρὶ, χόλος δὲ μιν ἄγριος αἰ-
[ρει] (75)·

Ἦρα δὲ θεωρῆται,

Ἦρη δ' οὐκ ἔχαδε στῆθος χόλον, ἀλλὰ προσήυ-
δα¹⁰.

κρείττους δὲ λύπης·

Ἦ πόσι! ἢ φίλον ἄνδρα διωκόμενον περὶ τει-
[χος]

Ὀφθαλμοῖσιν ὀρώμαι· ἐμὸν δ' ὀλοφύρεται ἤτορ¹¹.

Ἐγὼ μὲν γὰρ καὶ ἀνθρώπους (74) ἀμαθεῖς καὶ
σκαίους λέγω τοὺς ὀργῆ καὶ λύπῃ εἰκοντας· ὅταν δὲ
πατήρ ἀνδρῶν τε θεῶν τε ὀδύρηται (75) μὲν τὸν
υἱὸν,

Αἰ αἰ (76) (λέγων) ὅτε μοι Σαρπηδόνα, φιλιτатор
[ἀνδρῶν]

Μοῖρ' ὑπὸ Πατρόκλειο Μενοιτιάδῳ δαμήναι¹².

ἄδυνατῆ (77) δὲ ὀδύρομενος τοῦ κινδύνου ἔξαρπά-
σαι,

Σαρπηδῶν, Διὸς υἱός· ὃ δ' οὐδ' ᾗ παιδί ἀμύνει¹³.

τίς οὐκ ἂν τοὺς ἐπὶ τοῖς τοιοῦτοις μύθοις φιλοθέους,
μᾶλλον δὲ ἀθέους, τῆς ἀμαθίας καταμέμψοιτο; Ἔστω-
σιν σαρκοειδεῖς· ἀλλὰ μὴ τιτρωσκέσθωσαν (78), μη-
δὲ Ἀφροδίτῃ ὑπὸ Διομήδους τὸ σῶμα,

Ὅσα με Τυδέος υἱός, ὑπέρθυμος Διομήδης¹⁴

ἦ, ὑπὸ Ἄρεως τὴν ψυχὴν,

Ὅς ἐμὲ χαλδὸν ἐόντα Διὸς θυγάτηρ Ἀφροδίτῃ
Αἰὲν ἀτιμάζει, φιλέει δ' αἰδηλὸν Ἄρη¹⁵.

Διὰ δὲ χροῖα καλὸν ἔδαψεν¹⁶.

Ὁ δεῖνός ἐν πολέμοις, ὁ σύμμαχος κατὰ Τιτάνων τοῦ
Διός, ἀσθενέστερος Διομήδους φαίνεται·

(Μαίνεται δ' ὡς ὅτ' Ἄρης ἐγχεσπάλος¹⁷).

Σιώπησον, Ὅμηρε· θεὸς οὐ μαίνεται. Σὺ δὲ μοι καὶ
μυαιφόνον καὶ βροτολογίον

(Ἄρες, Ἄρες, βροτολογίῃ, μυαιφόνε¹⁸)

Ἐιρή τὸν θεόν, καὶ τὴν μοιχείαν αὐτοῦ διεξίης (79)
καὶ τὰ δεσμά·

Τῷ δ' ἐς δέμνια βάρτε κατέδραθον· ἀμφὶ δὲ δεσ-
[μο]

Τεχνητέες ἔχυντο (80) πολύφρονος Ἐφαιστοῖο,
οὐδέ τι κινήσαι μελέων ἦν¹⁹.

Ὅυ καταβάλλουσι τὸν πολὺν τοῦτον ἀσεβῆ λῆρον (81)

Iliad. Δ, v. 23. ¹⁰ Iliad. Δ, v. 24. ¹¹ Iliad. X, v. 168 et 169. ¹² Iliad. II, v. 434 et 435. ¹³ Ibid., v. 522. ¹⁴ Iliad. E, v. 376. ¹⁵ Odys. Θ, 307, 308. ¹⁶ Iliad. E, 858. ¹⁷ Iliad. O, v. 605. ¹⁸ Iliad. E, v. 31. ¹⁹ Odys. Θ, 308, 309.

(75) Αἰρεῖ. Legitur apud Homerum ἦρει. Perpe-
ram conjecit H. Stephanus scripsisse Athenagoram
αἶρη et inde factum αἶρει.

(74) Καὶ ἀνθρώπους. Deest conjunctio in uno ex
Anglicanis. Mox editio Oxoniensis ὁ πατήρ.

(75) Ὀδύρηται. Clarom. ὀδύρεται.

(76) Αἰ, αἰ. Legisse se ait Suffridus in antiquo
codice ὦ μοι ἐγὼν, ut apud Homerum. Λέγων pro
ἐγὼν ex incuria.

(77) Ἄδυνατῆ. Sic pro ἄδυνατεῖ, emendavit Fron-
to Ducæus qui duos codices mss. citat. Ita legen-
dam monuerat Stephanus, atque ita legitur in Reg.
2. Sic etiam habuit prima manu Reg. 1. Retinuit
ἀδυνατεῖ utraque editio Parisiensis.

(78) Τιτρωσκέσθωσαν. Iia Reg. 2 prima manu

A oratio nugarum opinionem et risum effugere debe-
ret. Nam nec ira, nec cupiditas, nec semen ad pro-
creandum in Deum cadunt. Constant igitur ex car-
ne, sed tamen ira et furore sint superiores, ne
videatur Minerva

Succensens Jovi patri, ira autem illam vehemens ce-
[perat].

Nec Juno hanc speciem exhibeat :

Junonis pectus non continuit iram, sed prolocuta
[est].

Sint dolore superiores :

Proh malum! certe dilectum virum fugatum circa
[murum]

Oculis video; meum autem angitur cor.

Ego enim etiam homines imperitos et futiles dico,
si iracundiæ et dolori cedant. Sed si parens homi-
numque deumque luceat filium,

B

297 Hei mihi, quod mihi Sarpedonem charissimum
[viorum]

Fatale est a Patroclo Menætiade interfici!

nec possit, dum lamentatur, cum periculo eruere:

Sarpedon Jovis filius; ipse autem ne filio quidem suo
[auxiliatur,

quis non eorum imperitiam incuset, qui iis fabulis
se deorum cultores, vel potius atheos præbent? Car-
nem habeant, sed Venus nec corpore vulneretur a
Diomede :

Vulneravit me Tydei filius superbus Diomedes.

Nec animo a Marte :

Ut me claudum Jovis filia Venus

C Semper dehonestat, amat autem perniciosum Mar
[item.

Cutem autem pulchram dilaceravit.

Terribilis ille in bellis et Jovis adversus Titanes
auxiliator, Diomede infirmior apparet.

Furebat autem velut cum Mars hastam vibrans.

Tace, Homere: Deus non furit. Tu vero mihi et
cæde inquinatum et perniciosum hominibus

(Mars, Mars, pernicius hominum, cæde inquinate)

enarras deum, et illius adulterium describis et vin-
cula,

Illi autem in lectulum ut conscenderunt, dormierunt :
[vincula autem]

Fabrefacta circumfundebantur prudentis Vulcani
Neque ullo pacto movere membra poterant.

An non, plurimas illas de diis impias nugas pro-

et tres Anglicani. Editi τιτρωσκέσθω. Paulo post
ante hæc verba : Διὰ δὲ χροῖα καλὸν ἔδαψεν, Gesne-
rus addendum putat Ἄρης ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ. Sed for-
tasse Athenagoras, ut in re notissima, necesse esse
non putavit admonere hæc verba de Marte et Dio-
mede dicta esse.

(79) Διεξίης. Uterque Regius, duo Romani co-
dices cum Claromontano et tribus Anglicanis ha-
bent διεξίης. In nonnullis tamen non exstat i subscriptum.
Codex Suffridi διεξίης.

(80) Ἐχυντο. Deest in tribus Anglicanis.

(81) Ἀἶρον. Iidem codices λῆρον τὸν ἀσεβῆ. Le-
gendum videtur οὐ καταβαλοῦσι; sic paulo ante σῶ-
πησον, Ὅμηρε.

Jicient? Cœius castratur, ligatur et in tartarum præcipitatur Saturnus, insurgunt Titanes, Styx moritur in prælio: jam et mortales illos faciunt. Amant se invicem, amant homines:

*Aeneas, quem sub Anchise peperit diva Venus
Idæ in vertice, Dea mortali mista.*

Nonne amant? Nonne patiuntur? Quatenus enim dii, an eos attingit cupiditas? Etiam si carnem Deus per dispensationem divinam assumat, an idcirco servus erit cupiditatis?

Non enim unquam sic mihi deæ amor, neque mulie-
[ris

*Animum pectoribus circumfusum domuit:
Neque quando captus fui amore Ixionæ uzoris,
Neque quando Danaes formosæ Acrisii filia,
Neque quando Phœnicis filia inclyti,
Neque quando Semeles, neque Alcmenes in Thebis,
Neque quando Cereris pulchricomæ reginæ,
Neque quando Latonæ valde illustris, neque tui ip-*
[sius.

298 Genitus est, corruptioni obnoxius est, nec quidquam habet Dei. Quin etiam serviunt hominibus:

*O regiam Admeti domum, in qua pertuli
Laudare mensas vernulis, deus, datas.*

Et armenta pascunt:

*Ingressus hanc terram, hospiti pavi boves,
Domumque servabam hanc.*

Est ergo Admetus deo præstantior. O vates et sapiens, et aliis futura præsagens, non es vaticinatus amasii cædem, sed eum ipse manibus tuis occidisti.

*Cœleste Phœbi os, nescium mendacii
Ego esse credebam, augurum artibus scatens.*

Ut falsum vatem Æschylus Apollinem exagitat:

*Qui cantat ipse, quique cœnæ ipse interest,
Hæc qui ipse dixit, ipse, proh superi! meum
Natum peremit.*

22. Frustra hæc ad physiologiam revocentur. —

Sed hæc forte commenta poetica; at in illis naturalis quædam ejusmodi ratio,

Jupiter velox (ut ait Empedocles) et Juno vitalis et
[Pluto,
Et Nestis, quæ tingit lacrymis humanos fontes.

Si igitur Jupiter ignis, Juno terra, Pluto aer, et Nestis aqua, hæc autem elementa sunt ignis, aqua, aer; nullus eorum deus est, nec Jupiter, nec Juno, nec Pluto: ex materia enim a Deo divisa eorum constitutio et generatio.

²⁰ Iliad. B, 820, 821. ²¹ Iliad. E, 315. ²² Alcestis, v. 1, 2. ²³ Alcestis, v. 8, 9.

(82) Ἡ γὰρ θεοί. Editi ἡ γὰρ θεοί καὶ οὐκ ἄψεται. Codex Suffridi et γὰρ θεοί, quæ quidem illi scriptura probatur, nec non Gesnero. Codex Claromontanus ἡ γὰρ θεοί; ἄψεται, etc., legendo cum interrogationis nota, quam quidem miror in hac tota verborum complexione editori Oxoniensi displicere.

(83) Ζέφυ. Legitur ξένων in Regio primo et sex aliis. Ibidem monet Oxoniensis editor legi δὴ γὰρ in Alcest. Euripidis, ubi hæc leguntur.

(84) Κἀγὼ τὸ. Sic apud Eusebium Præp. l. xiii, cap. 3. Sic etiam legendum censuit Gesnerus. Editi κἀγὼ τι. Tres Anglicani cum codice Suffridi κἀγὼ

περὶ τῶν θεῶν; Οὐρανὸς ἐκτέμνεται, δέεται καὶ καταρταροῦται Κρόνος, ἐπανίστανται Τιτᾶνες, Στύξ ἀποθνήσκει κατὰ τὴν μάχην. Ἡδὴ καὶ θνητοὺς αὐτοὺς δεικνύουσιν ἐρῶσιν ἀλλήλων, ἐρῶσιν ἀνθρώπων.

*Αἰνελας, τὸν ὑπ' Ἀρχιλοῦ τέκε δὲ Ἀφροδίτη
Ἰδὴς ἐν κρημοῖσι, θεὰ βροτῶ ἐνηθείσα*²⁰.

Οὐκ ἐρῶσιν; οὐ πάσχουσιν; Ἡ γὰρ θεοί (82), ἄψεται αὐτῶν ἐπιθυμία; Κἂν σάρκα θεὸς κατὰ θέαν οἰκονομίαν λάβῃ, ἥδη δούλός ἐστιν ἐπιθυμίας;

Οὐ γὰρ πώποτε μ' ᾤδε θεῆς ἔρος, οὐδὲ γυναικὸς

*Θυμὸν ἐνὶ στήθεσσι περιπροχυθείς ἐδάμασσεν
Οὐδ' ὀπίσ' ἠρασάμην Ἰξιονίης ἀλόχοιο,
Οὐδ' ὅτε περ Δανάης καλλισφύρου Ἀκρισιώρης
Οὐδ' ὅτε Φοίνικος κούρης τηλεκλειτοῖο
Οὐδ' ὅτε περ Σεμέλης, οὐδ' Ἀλκμήνης ἐνὶ Θήβῃ
Οὐδ' ὅτε Δήμητρος καλλιπλοκάμοιο ἀνάσσης
Οὐδ' ὅτε περ Λητοῦς ἐρικυδέος, οὐδὲ σευ αὐτῆς*²¹.

Γενητός ἐστι, φθαρτός ἐστιν, οὐδὲν ἔχων θεοῦ. Ἄλλὰ καὶ θητεύουσιν ἀνθρώποις:

*Ἦ δώματ' Ἀδμήτει', ἐν οἷς ἔτλην ἐγὼ
Θῆσσαν τράπεζαν αἰνέσαι, θεὸς περ ὧν*²².

καὶ βουκολοῦσιν.

*Ἐλθὼν δ' ἐς αἶαν τήνδ' ἐβουφόρβουρ ξέφυ (83),
Καὶ τόνδ' ἐσωζον οἶκον*²³.

Οὐκοῦν κρείττων Ἀδμητος τοῦ θεοῦ. Ἦ μάντι καὶ σοφῆ, καὶ προειδώς τοῖς ἄλλοις τὰ ἐσόμενα, οὐκ ἐμαντεύσω τοῦ ἐρωμένου τὸν φόνον, ἀλλὰ καὶ ἐκτεινας αὐτοχειρὶ τὸν φίλον.

*Κἀγὼ τὸ (84) Φοῖβου θεῖον ἀψευδὲς στόμα
Ἥλιπον εἶναι, μαντικῇ βρούον τέχνη.*

(Ὡς ψευδόμαντιν κακίζει τὸν Ἀπόλλω ὁ Αἰσχύλος)

*Ὅδ' αὐτὸς ὑμῶν, αὐτὸς ἐν θοῖνῃ παρών,
Αὐτὸς τὰδ' εἰπὼν, αὐτὸς ἔστιν ὁ κτανὼν
Τὸν παῖδα τὸν ἐμόν.*

22. Ἄλλὰ ταῦτα μὲν ἴσως πλάνη ποιητικῆ, φυσικὸς δὲ τις ἐπ' αὐτοῖς καὶ τοιοῦτος λόγος,

Ζεὺς ἀργῆς (ὡς φησιν Ἐμπεδοκλῆς) Ἥρη τε φε-
[ρέσβιος, ἡδ' Ἀἰδωνεύς,
Νῆστις θ' ἡ δακρύοις τέγγει κρόνῳμα (85) βρό-
[ττειον.

Εἰ τοίνυν Ζεὺς μὲν τὸ πῦρ, Ἥρα δὲ ἡ γῆ (86), καὶ ὁ ἀήρ Ἀἰδωνεύς, καὶ τὸ ὕδωρ Νῆστις, στοιχεῖα δὲ ταῦτα, τὸ πῦρ, τὸ ὕδωρ, ὁ ἀήρ οὐδεὶς αὐτῶν θεός, οὔτε Ζεὺς, οὔτε Ἥρα, οὔτε Ἀἰδωνεύς ἀπὸ γὰρ τῆς ὕλης διακριθείσης ὑπὸ τοῦ Θεοῦ ἢ τούτων σύστασις τε καὶ γένεσις.

τοι. Ibidem Reg. 2, et duo Anglicani habent Φοῖβον.

(85) Δακρύοις τέγγει κρόνῳμα. Sic restituit H. Stephanus, cum antea legeretur, ut in plerisque miss. δακρυδαίς τ' ἐπικούρου νομῆ.

(86) Ἥρα δὲ ἡ γῆ. Plutarchus in libro *De placit. philosoph.* sententiam Empedoclis aliter ac Athenagoras explanat, ac Junonem interpretatur aereni, Plutonem terram. Sed quia Juno sæpe alias ab antiquis terra dicitur, frustra immutetur Athenagoræ contextus, ut mutandum opinatus est Langus.

Πῦρ, καὶ ὕδωρ, καὶ γαῖα, καὶ ἡέρος ἡπιον ὕψος, *A Ignis, aqua, et tellus, blandum aeris atque cacumen, Adde et amicitiam his.*

Ἄ χωρὶς τῆς φιλίας (88) οὐ δύναται μένειν, ὑπὸ τοῦ νείκους συγγεόμενα (89). Πῶς ἂν οὖν εἴποι τις ταῦτα εἶναι θεούς; Ἀρχικὸν ἢ φιλία, κατὰ τὸν Ἐμπεδοκλέα ἀρχόμενα τὰ συγγεόμενα· τὸ δὲ ἀρχικὸν, κύριον. Ὡς ἐάν (90) μίαν καὶ τὴν τοῦ τε ἀρχομένου καὶ τοῦ ἀρχοντος δύναμιν θώμεν, λήσομεν ἑαυτοὺς ἰσότημον τὴν ὕλην τὴν φθαρτὴν καὶ βευστήν καὶ μεταβλητὴν τῷ ἀγεννήτῳ καὶ ἀίδιῳ καὶ διαπαντός συμφώνῳ ποιούντες Θεῷ. Ζεὺς ἢ ζέουσα οὐσία κατὰ τοὺς Στωϊκούς· Ἦρα ὁ ἄηρ, καὶ τοῦ ὀνόματος, εἰ αὐτὸ αὐτῷ ἐπισυνάπτοιτο (91), συνεκφωνουμένου (92) Ποσειδῶν, ἢ πόσις. Ἄλλοι δὲ ἄλλως φυσιολογοῦσιν· οἱ μὲν γὰρ ἀέρα διφυῖ, ἀρσενόθην τὸν Δία (93) λέγουσιν· οἱ δὲ κAIRON εἰς εὐχράσιαν τρέποντα τὸν χρόνον· διὸ

καὶ μόνος Κρόνον διέφυγεν. Ἄλλ' ἐπὶ μὲν τῶν ἀπὸ τῆς Στωϊκῆς ἐστὶν εἰπεῖν· Εἰ ἓνα τὸν ἀνωτάτω Θεὸν ἀίδιον τε καὶ ἀγέννητον νομίζετε, συγγεόμενα δὲ Ἴσα (94) ἢ τῆς ὕλης ἀλλαγῆ, καὶ τὸ πνεῦμα τοῦ Θεοῦ διὰ τῆς ὕλης κευρωχῆς κατὰ τὰς παραλλάξεις αὐτῆς (95), ἄλλο καὶ ἄλλο ὄνομα μεταλαγχάνειν φατέ· σῶμα μὲν τὰ εἶδη τῆς ὕλης τοῦ Θεοῦ γενήσεται, φθειρομένου δὲ τῶν στοιχείων κατὰ τὴν ἐκπίρωσιν, ἀνάγκη συμφορηθῆναι ὁμοῦ τοῖς εἶδεσι τὰ ὀνόματα, μόνου μένοντος τοῦ πνεύματος τοῦ Θεοῦ.

Ὡν οὖν σωματῶν φθαρτὴ ἢ κατὰ τὴν ὕλην παραλλαγῆ, τίς ἂν ταῦτα πιστεύσαι θεούς; Πρὸς δὲ τοὺς λέγοντας τὸν μὲν Κρόνον χρόνον, τὴν δὲ Ἔραν γῆν· τὴν μὲν συλλαμβάνουσαν ἐκ τοῦ Κρόνου καὶ ἀποτικτούσαν (ἐνθεν καὶ μήτηρ νομίζεται πάντων (96)), τὸν δὲ γεννῶντα καὶ καταναλίσκοντα καὶ εἶναι τὴν μὲν τομήν τῶν ἀναγκαίων ὁμιλίαν τοῦ ἀρρένος πρὸς τὸ θῆλυ, τέμνουσαν καὶ καταδέλλουσαν σπέρμα εἰς μήτραν, καὶ γεννῶσαν ἄνθρωπον, ἐν ἑαυτῷ τὴν ἐπιθυμίαν, δὲ εἶναι Ἀφροδίτην, ἔχοντα τὴν δὲ μανίαν τοῦ Κρόνου τροπὴν καιροῦ φθείρουσαν ἔμφυχα καὶ ἄψυχα· τὰ δὲ δεσμὰ καὶ τὸν τάρταρον χρόνον ὑπὸ καιρῶν τρεπόμενον καὶ ἀφανῆ γινόμενον· πρὸς τοίνυν τούτους φαμέν· Ἐἴτε χρόνος ἐστὶν ὁ Κρόνος, μεταβάλλει· εἴτε καιρὸς, τρέπεται· εἴτε σκότος, ἢ πάγος, ἢ οὐσία ὄγρᾶ, οὐδὲν αὐτῶν μένει· τὸ δὲ Θεῖον καὶ ἀθάνατον καὶ ἀκίνητον καὶ ἀναλλοίωτον. Οὕτε ἄρα ὁ Κρόνος, οἷτε τὸ ἐπ' αὐτῷ εἰδῶλον (97) θεός. Περὶ δὲ τοῦ Διὸς, εἰ μὲν ἄηρ ἐστὶ γεγονώς ἐκ Κρόνου, οὐ τὸ μὲν ἀρσεν

Quæ quidem sine amicitia permanere non possunt, discordia autem confunduntur. Quo pacto igitur hæc deos esse quisquam dixerit? Imperat amicitia, secundum Empedoclem, parent quæ concreta sunt; quod autem imperat, dominatum tenet. Itaque si illius quod imperat, et illius quod paret, unam et eandem vim esse ponamus, corruptioni obnoxiam et fluxam et mutabilem materiam imprudentes ingenito et æterno et sibi semper constanti adæquabimur Deo. Jupiter fervida essentia secundum Stoicos; Juno aer, ipso etiam nomine, si ipsum sibi superimponatur, id sonante; Neptunus potus. Hæc autem alii aliter ad naturam referunt. Quidam enim

B acrem biforem, masculo-feminam appellant Jovem; alii vero tempestatem, quæ tempus serenat; unde solus Saturnus effugit. Ac cum Stoicis quidem ita licet disputare: Si unum illum Deum, qui supremus et sempiternus et ingenitus est, agnoscitis; totidem autem corpora concresecere, quot materiæ mutationes 299 sunt, ac spirituum Dei, qui materiam pervadit, pro variis ejus mutationibus aliud atque aliud nomen sortiri dicitis; corpus quidem Dei species materiæ fiunt; intereuntibus autem in conflagratione elementis, necesse est una cum speciebus nomina interire, solo permanente spiritu Dei. Quorum igitur corporum, secundum materiam, immutatio corruptio est, ea deos esse credat? Quod autem ad eos spectat, qui Saturnum tempus esse dicunt, Rheam autem terram; atque hanc eisdem ex Saturno concipere et parere (unde etiam omnium mater existimatur), hunc autem gignere et genita devorare; virilium autem abscissionem nihil aliud esse, quam viri cum muliere coitum, quo veluti resecta e viri corpore genitura in uterum demittitur, et homo cui cupiditas, id est Venus, insita est, generatur; furorem vero Saturni nihil aliud, quam temporis mutationem animata et inanimata corrumpentem; vincula et tartarum tempus esse, quod tempestatibus mutatur et evanescit; sic igitur adversus eos disceptamus: Si tempus est Saturnus, mutatur; si tempestas, vertitur; si tenebræ, aut

(87) *Kal φιλή.* Ante hæc verba alius apud Sextum philosophum versus legitur, quem H. Stephanus apud Athenagoram omissum fuisse existimat, is nempe: Νεῖκος τ' οὐλόμενον δίχα τῶν ἀτάλαντον ἀπάντη. Ex quo nonnulli sex principia Empedocli attribuant. Sed cum hoc loco Athenagoras sententiam Empedocli ad duo principia revocet, nempe amicitiam quæ imperat et ea quibus imperat amicitia, hic versus non incuria librariorum, sed consilio Athenagoræ prætermissus.

(88) Ἄ χωρὶς τῆς φιλίας, κ. τ. λ. Quamvis vitiosa non sit hujus loci interpunctio aut interpretatio, videtur tamen utraque melius se habitura, si hunc in modum immutetur: Ἄ χωρὶς φιλίας οὐ δύναται μένειν, ὑπὸ τοῦ νείκους συγγεόμενα, πῶς ἂν οὖν εἴποι τις ταῦτα εἶναι θεούς; *Quæ sine amicitia permanere non possunt, discordia autem confunduntur, hæc quomodo deos esse quisquam dixerit? — Ἐξ Addendis et Enendandis.*

D (89) *Συγγεόμενα.* Sic plerique codices mss. Editi γεόμενα.

(90) Ὡς ἐάν. Legendum, ut Gesnerus et editor Oxoniensis monuere, ὥστε ἐάν.

(91) Ἐπισυνάπτοιτο. Edit. Oxon. ἐπισυνάπτοιτο.

(92) *Συνεκφωνουμένου.* Conjiiciunt nonnulli legendum συμφωνουμένου.

(93) *Τὸν Δία.* Tres Anglicani τινὲς Δία. Clarom. τινὲς διαλέγουσιν.

(94) Ἴσα. Gesnerus mallet ὄσα. Idem erit sensus, si legamus, Ἴσα τῇ τῆς ὕλης ἀλλαγῇ. In duobus Anglic. et Clarom. 2, legitur ἢ τῆς ὕλης κευρωχῆς, cæteris omissis. Codex Eton. retinet vocem ἀλλαγῆ, cætera omittit.

(95) Αὐτῆς. Tres Angl. αὐτοῦ et paulo post φατέον μὲν ὄτος.

(96) *Νομίζεται πάντων.* Sic plerique mss. Ed. li πάντων νομίζεται.

(97) *Τὸ ἐπ' αὐτῷ εἰδῶλον.* His verbis non videtur

summum frigus, aut humida natura, nihil horum permanet. Deus autem immortalis, et immobilis et immutabilis. Quocirca neque Saturnus, neque ejus simulacrum Deus est. Quod autem spectat ad Jovem, si is est ex Saturno genitus aer, cujus id quod masculum est, Jupiter dicitur; quod autem femineum, Juno (hinc etiam soror et conjux), immutatur; si tempestas, vertitur. Deus autem nec mutatur, nec cadit. Sed quid attinet vobis, qui melius perspicitis, quid eorum quisque dixerit, qui hæc ad naturam revocarunt, plura dicentem obstrepere, vel quid de Minerva, quam mentem omnia pervadentem esse dicunt, vel de Iside, quam ævi naturam, ex qua orta omnia, et per quam existunt omnes; vel de Osiride, quo occiso a Typhone fratre, Isis ejus membra quæsit, et inventa sepulcro decoravit, quod sepulcrum Osiriacum etiamnum vocatur; vel de Oro ejus filio. Nam dum susdeque circa materiæ species vertuntur, ab eo, qui ratione cognoscitur, Deo aberrant; elementa autem et eorum partes deos faciunt, aliter alias appellantes; frumenti sationem, Osirim (hinc aiunt in mysteriis ob inventionem membrorum, sive frugum, Isidi acclamari: *Invenimus, gratulamur*); vitis autem fructum, Bacchum, ipsam vitem Semelen, **300** ac fulmen solis æstum. Nam quidvis potius quam naturam divinam edisserunt, qui fabulas in deos vertunt; in quo quidem non vident iis, quæ ad deorum defensionem adhibent, confirmari quæ de diis dicuntur. Quid Europa et Taurus, Cynus et Leda ad terram et aerem, ut Jovis nefarius cum istis coitus, terræ et acris

designari simulacrum ex ære aut ligno factum, sed aliena species sub qua depingebatur Saturnus, sive ficta illa temporis imago, ad quam illius facta revocari solebant. Videtur hunc locum sic intellexisse Tertullianus, cujus verba eo libentius referam, quod et antiquis Athenagoras non plurimum cognitus fuit, et Tertulliano ejus vestigia prementis opem ac lucem afferre potest in explendis lacunis. Sic igitur Tertullianus lib. II ad Nat. cap. 12: *Aut Saturnus fuit aut tempus. Quomodo Saturnus, si tempus? Aut si Saturnus, quomodo tempus? Utrumque enim non potest corporale in eo confirmare. Quid autem prohibuit tempus coli in sua qualitate, et non in specie hominis; aut fabulam hominis in sua specie, non in temporis qualitate? Quid sibi vult intellectio ista, nisi sædas materias mentitis argumentationibus colorare? Saturnum neque ideo qui... d.... tempus (neque adeo qui Deum dicis, das esse tempus), aut dum eum tempus facis, jam nec hominem vis fuisse.*

(98) *Τί δεῖ.* Τί δὲ Reg. 2, Clarom et 2 Angl. Adendum ὑμῖν post verbum existimat Gesnerus; sed ea vox facile suppletur.

(99) *Τὴν φρόνησιν.* Legendum ἦν φρόνησιν. Mox tres Anglic. τὴν φύσιν. Ibidem Reg. 2 et tres Anglic. καὶ περὶ τῆς Ἀθηνᾶς pro ἡ δὲ περὶ τῆς Ἀθηνᾶς. In Reg. 1, ἡ περὶ Ἀθηνᾶς et δὲ supra lineam.

(1) *Λέγουσιν.* Ita tres Angl. et Clarom. cum Ducæo et Oxon. Aliæ editiones λέγοντες. Gesnerus bis legit πάντα.

(2) *Περὶ Πελώρου.* Sæpe librarii eandem syllabam, eandemque vocem bis scripsere imprudentes. Sæpe etiam eorundem incuria nonnullæ voces e sua sede in aliam migrarunt. Utrumque vitium vide-

at Ζεὺς, τὸ δὲ θῆλυ Ἥρα (διὸ καὶ ἀδελφὴ καὶ γυνὴ), ἀλλοιοῦται· εἰ δὲ καιρὸς, τρέπεται. Οὐτε δὲ μεταβάλλει, οὐτε μεταπίπτει τὸ θεῖον. Τί δεῖ (98) πλέον λέγοντα ἐνοχλεῖν, οἱ ἀμεινον τὰ παρ' ἐκάστοις τῶν πεφυσολογηκότων οἴδατε; ἢ οἷα περὶ τῆς φύσεως ἐνόησαν οἱ συγγραφέαμενοι· ἢ δὲ περὶ τῆς Ἀθηνᾶς, τὴν φρόνησιν (99) διὰ πάντων διήκουσάν φασιν· ἢ περὶ τῆς Ἴσιδος, ἦν φύσιν αἰῶνος, ἐξ ἧς πάντες ἐφυσαν, καὶ δι' ἧς πάντες εἰσὶ, λέγουσιν (1)· ἢ περὶ τοῦ Ὀσείριδος, οὗ σφαγέντος ὑπὸ Τυφῶνος τοῦ ἀδελφοῦ περὶ Πελώρου (2) τοῦ υἱοῦ, ἢ Ἴσις ζητοῦσα τὰ μέλη, καὶ εὐροῦσα ἤσκησεν εἰς ταφὴν· ἢ ταφὴ ἕως νῦν Ὀσιριακῆ καλεῖται. Ἄνω γὰρ καὶ κάτω περὶ τὰ εἶδη τῆς ὕλης στρεφόμενοι, ἀποπίπτουσι τῷ λόγῳ (3) θεωρητοῦ θεοῦ· τὰ δὲ στοιχεῖα καὶ τὰ μόρια αὐτῶν θεοποιοῦσιν, ἄλλοτε ἄλλα ὀνόματα αὐτοῖς τιθέμενοι· τὴν μὲν τοῦ σίτου σπορὰν Ὀσίριν (θῶεν, φασί, μυστικῶς ἐπὶ τῇ ἀνευρέσει τῶν μελῶν ἢ τῶν καρπῶν ἐπιλεχθῆναι τῇ Ἴσιδι· *Εὐρήκαμεν, συγχαίρομεν*)· τὸν δὲ τῆς ἀμπέλου καρπὸν Διόνυσον· καὶ Σεμέλην αὐτὴν τὴν ἀμπέλου, καὶ καρῶνον τὴν τοῦ ἡλίου φλόγα. Καί τι γὰρ (4) πάντα ἄλλων ἦν θεολογοῦσιν οἱ τοὺς μύθους θεοποιούντες, οὐκ εἰδότες, ὅτι οἷς ἀπολογοῦνται ὑπὲρ τῶν θεῶν, τοὺς ἐπ' αὐτοῖς λόγους βεβαιοῦσι (5). Τί ἢ Εὐρώπη καὶ ὁ Ταῦρος καὶ ὁ Κύνκος καὶ ἡ Λήδα πρὸς γῆν καὶ ἀέρα, ἢ ἢ πρὸς ταῦτα (6) μιὰρὰ τοῦ Διὸς μίξις, ἢ γῆς καὶ ἀέρος; Ἄλλ' ἀποπίπτοντες (7) τοῦ μεγέθους τοῦ θεοῦ, καὶ ὑπερκύψαι (8) τῷ λόγῳ (οὐ γὰρ ἔχουσι συμπάθειαν εἰς τὸν οὐράνιον τόπον) οὐ δυνάμενοι, ἐπὶ τὰ εἶδη τῆς ὕλης συντετήκασιν (9), καὶ καταπίπτοντες, τὰς τῶν στοιχείων τροπὰς θεοποιοῦσιν· ὁμοιον εἰ καὶ ναῦν τις, ἐν ἣ ἐπλευσεν, ἀντὶ

tur huic corruptissimo loco accidisse. Crediderim enim scripsisse Athenagoram ἢ περὶ Ὄρου, unde factum a librariis, præpositione ob negligentiam repetita περὶ Πελώρου, atque has voces collocandas esse post καλεῖται. Si cui minus placeant hæc conjecturæ, legere poterit cum Suffridi meτ' Ὄρου πρὸ περὶ Πελώρου. Notum est enim ex Plutarcho lib. De Iside, cap. 5, ut idem vir eruditus observat, Isidem, ubi didicit dispersa a Typhone membra Osiridis fuisse, Butim venisse, ubi educabatur Orus, quem probabile est a matre assumptum, ut Osiridis membra simul quærerent.

(3) *Τῷ λόγῳ.* Melius fortasse, ut conjicit Gesnerus, τοῦ λόγῳ.

(4) *Καί τι γάρ.* Legendum καίτοι γε, ut monuit Gesnerus. Ibidem Reg. uterque εἰ θεολογοῦσιν. Deest ἢ in Clarom. et tribus Anglicanis.

(5) *Βεβαιοῦσι.* Tres Anglicani præmittunt οὐ. Sic etiam Reg. 2. Sed alia manu supra lineam. Ibidem Clarom. ἀπ' αὐτοῖς.

(6) *Ἡ πρὸς ταῦτα.* Legit Gesnerus πρὸς ταύτας. Legendum videtur ἢ πρὸς ταύτας... ἢ γῆς.

(7) *Ἀποπίπτοντες.* Sic editiones Ducæi et Oxoniensis, et codices Clarom. et Suffridi et duo Anglicani et Reg. secundus alia manu. In aliis editis et mss. ἀποπίπτοντας.

(8) *ὑπερκύψαι.* Sic editio Oxon. cum codicibus Reg. 2, Clarom. tribus Anglic. et Suffridi. Eodem verbo utitur Athenagoras infra n. 26. Aliæ editiones ὑποκύψαι.

(9) *συντετήκασιν.* Sic uterque Regius codex, quibus favent alii codices. Legitur enim in uno ex Komani συντετήκασιν, in alio συντετήκασιν, in duobus Anglicanis συνθετέκασιν. Editi συνεστῆ-

τοῦ κυβερνήτου ἄγοι. Ὡς δὲ οὐδὲν πλέον νεώς, κἂν ἢ πᾶσιν ἡσκημένῃ, μὴ ἔχουσης τὸν κυβερνήτην· οὐδὲ τῶν στοιχείων ὄφελος διακεκοσμημένον, δίχα τῆς παρὰ τοῦ Θεοῦ προνοίας. Ἡ τε γὰρ ναὺς καθ' ἑαυτὴν οὐ πλεουσιῖται, τὰ τε στοιχεία χωρὶς τοῦ δημιουργοῦ οὐ κινήθησεται.

omnibus rebus instructa sit, nihil tamen prodest, adornata quidquam juvant sine Dei providentia. Navis enim per se ipsa non navigabit; elementa sine opifice non movebuntur.

23. Εἰποιτε ἂν οὖν συνέσει πάντας ὑπερέχοντες· Τίνι οὖν τῷ λόγῳ ἓνια τῶν εἰδώλων ἐνεργεῖ, εἰ μή εἰσι θεοὶ ἐφ' οἷς ἰδρῶμεθα τὰ ἀγάλματα; Οὐ γὰρ εἰκὸς τὰς ἀψύχους καὶ ἀκινήτους εἰκόνας καθ' ἑαυτὰς ἰσχύειν χωρὶς τοῦ κινουμένου. Τὸ μὲν δὴ κατὰ τόπου καὶ πόλεις καὶ ἔθνη γίνεσθαι τινὰς ἐπ' ὄνοματι εἰδώλων ἐνεργείας οὐδ' ἡμεῖς ἀντιλέγομεν· οὐ μὲν, εἰ ὠφελήθησάν τινες, καὶ αὐτὸν ἐλυπήθησαν ἕτεροι, θεοὺς νομοῦμεν (10) τοὺς ἐφ' ἑκάτερα ἐνεργήσαντας. Ἀλλὰ καὶ ὃ λόγῳ νομίζετε ἰσχύειν τὰ εἰδῶλα, καὶ τίνες οἱ ἐνεργοῦντες, ἐπιβατεύοντες αὐτῶν τοῖς ὀνόμασιν, ἐπ' ἀκριβὲς ἐξητάκαμεν (11). Ἀναγκαῖον δέ μοι μέλλοντι δεικνύειν τίνες οἱ ἐπὶ τοῖς εἰδώλοις ἐνεργοῦντες, καὶ ὅτι μὴ θεοὶ, προσχρησασθαι τισι καὶ τῶν ἀπὸ φιλοσοφίας μάρτυσι. Πρῶτος Θαλῆς διαίρει (12) (ὡς οἱ τὰ ἐκείνου διαρῶντες, ἀκριβοῦντες μνημονεύουσιν) εἰς Θεόν, εἰς δαίμονα, εἰς ἥρωα. Ἀλλὰ Θεὸν μὲν τὸν νοῦν τοῦ κόσμου ἀγεῖ, δαίμονα δὲ οὐσίας νοεῖ ψυχικᾶς· καὶ ἥρωα τὰς κεχωρισμένους ψυχὰς τῶν ἀνθρώπων, ἀγαθοῦ μὲν τὰς ἀγαθὰς, κακοῦ δὲ τὰς φαύλας (13). Πλάτων δὲ τὰ ἄλλα ἐπέχων, καὶ αὐτὸς εἰς τὸν ἀγέννητον Θεόν, καὶ τοὺς ὑπὸ τοῦ ἀγεννήτου εἰς κόσμον τὸν οὐρανοῦ (14) γεγόντας, τοὺς τε πλά-

A coitus sit. Sed cum a Dei magnitudine aberraverint, nec ratione altius ferri possint (non enim tenentur coelestis loci cognatione), circa materiae species tabescunt, ac humi affixi mutationes elementorum deos faciunt, velut si quis navem, in qua navigat, gubernatoris habeat loco. Sed ut navis, etiamsi nisi gubernatorem habeat, ita nec elementa ordine

23. *Thaletis et Platonis sententia de dæmonibus.* — Ac vos quidem dicetis, cum intelligentia præstetis omnibus: Qua ergo ratione simulacra nonnulla, si dii non sunt ii, quibus ea statuimus, efficacia prædita sunt? Neque enim verisimile est inanimas et immobiles statuas quidquam per se ipsas posse nemine movente. Ac variis quidem in locis et civitatibus et gentibus nonnullos edi sub nomine simulacrorum effectus ne nos quidem inficiamur. Non tamen si qui adjuti sunt ac rursus alii male affecti, pro diis habebimus eos, qui in utramque partem operati sunt. Sed qua ratione fiat ut simulacra aliquid posse existimetis, et quinam in eis operentur, nomina eorum sibi arrogantes, accurate investigavimus. Necesse autem mihi est demonstrare instituenti quinam sint ii qui in simulacris operantur, et cur dii non sint, nonnullos etiam ex philosophiæ testes præmittere. Primus Thales, ut accurate commemorant qui ejus disputationes digerunt, dividit in Deum, in dæmones, in heroes. Ac Deum quidem mundi mentem existimat; dæmones autem essentias animales; heroes vero animas hominum separatas, bonos quidem bonas, malos autem malas. Plato au-

χασι. Scriptura, quam in contextum recepimus, quæque infra iterum occurrit n. 26, confirmatur his Theodoretii verbis, i *adv. Græcos*, p. 477: Μόνοις γὰρ τοῖς ὁρατοῖς συντετήκατε, καὶ τὰ χειρόκρητα ξίανα σέβοντες τὴν περὶ τῆς ἀοράτου φύσεως διδασκαλίαν οὐδέδεσθε. *Solis enim visibilibus rebus intabescitis et manufacta simulacra venerantes, doctrinam de invisibili natura non admittitis.*

(10) *Νομοῦμεν.* Clarom., tres Anglicani et Suffridi codex νοοῦμεν quod quidem Suffrido magis arridet. Tatianus n. 18, Justinus auctoritate fretus effectus dæmonum eo redigit, ut morbo, quem inflixerant, deleto, hominem pristina valetudini restituant; non absimiles hac in re latronibus, qui quos ceperunt, pretio restitunt. Tertullianus Justinum et Tatianum imitatur, cum ait *Apolog.* cap. 22: *Lædunt enim primo, dehinc remedia præcipiunt, ad miraculum nova, sive contraria, post quæ desinunt lædere et curasse creduntur.* Huc spectat quod Minucius Felix cap. 27, et S. Cyprianus *De idol. van.* dicunt, dæmones remissis quæ constrinxerant videri curasse. Lactantius l. II, c. 15: *Prodesse enim eos putant, cum nocere desinunt, qui nihil possunt quam nocere.* Eusebius lib. v. *Præp. evangel.* dæmones hominibus illudere existimat cum multis aliis artibus, tum carationibus corporum, quæ postquam propria sua dæmonum operatione læserunt, rursus iidem, dum lædere desinunt, morbis solutos relinquunt. Θεραπειὰς τε σωμάτων, ἃ διὰ τῆς οικείας αὐτῶν διημακτικῆς ἐνεργείας ἀπάνως αὐτοὶ λυμαινόμενοι, πάλιν οἱ αὐτοὶ διὰ τῆς ἐξ αὐτῶν ἀνέσεως ἐλευθέρους τῶν παθῶν ἤφισσαν. Inter hos omnes scriptores conve-

nit, morbos interdum immitti a dæmonibus, neque ea res Scripturam reverentibus dubia esse possit; sed dum dicunt ea a dæmonibus sanari quæ læserant, id de morbis per inanem speciem immissis et eodem modo sanatis intelligunt. Neque enim morbi, qui languorem afferrent et ea quæ ad sensum perfunções necessaria sunt, immutarent, solo dæmonum discessu, et eorum, quæ constrinxerant, remissione sanari dicerentur. Præterea iidem scriptores, ut infra videbimus ad n. 27, totam rem inanibus visis et somniis magna ex parte perfici declarant. Dubitat Irenæus an magi dæmones a se immissos ejicere possint, nedum morbos, Deo permittente, inflicto sanare. *Nec enim cæcis possunt donare visum, neque surdis auditum, neque omnes dæmones effugare, præter eos qui ab ipsis immittuntur, si tamen et hoc faciunt,* lib. II, c. 31, n. 2.

(11) *Ἐξητάκαμεν.* Gesnerus inallet ἐξετάσωμεν.

(12) *Διαίρει.* Idem Gesnerus addi posse non incommode existimat τὸ Θεόν, sed satis est illud subintelligere. In codice Suffridi post verbum διαίρει addebatur οὐσίας τὰς λογικὰς. Libentius assentior Gesnero verbum διαρῶντας satis incommode ibidem occurrere, ac multo nitidiorem fore orationem, si expungeretur.

(13) *Τὰς φαύλας.* Uterque Regius τὰς φαύλους. Duo Romani τοὺς φαύλους. Frustra Suffridus legendum putat τὰς κακὰς, ut similia similibus respondeant.

(14) *Τὸν οὐρανοῦ.* Unus ex Anglic. τοῦ οὐρανοῦ, quod Gesnero magis placet.

tem qui cætera quidem assensum colibet, idem tamen in Deum ingentem, et in facta **301** ab ingenito ad ornatum cœli tum errantia tum fixa sidera, et in dæmones dividit. De dæmonibus autem dicere recusans, eos audiri jubet qui de iis dixerunt. De cæteris, inquit, dæmonibus dicere, eorumque generationem pernoscere vires nostras superat. Credendum autem his, qui priores dixerunt, deorum, ut ipsi narrauerunt, posteris, qui majores suos probe noverant. Fides ergo deorum filii derogari non potest, etiamsi sine probabilibus et necessariis demonstrationibus dicant; sed ut res domesticas narrare se profitentibus, ita ut lex jubet, credendum. Sic igitur, ut illis placet, de deorum generatione teneamus et dicamus. Ex Terra et Cælo filii geniti sunt Oceanus et Tethys; ex istis Phorcys et Saturnus et Rhea, omnesque cum eis; e Saturno autem et Rhea Jupiter et Juno et quoscunque horum fratres dici novimus aliosque præterea ex istis genitos. Num igitur qui æternam mentem et Deum, qui ratione cognoscitur, contemplatus fuerat, et quæ ei congruunt explicuerat, nempe id quod vere est, quod uniusmodi est, bonum ab eo emanans, id est veritatem: item de prima potestate, et quemadmodum circa omnium Regem sint omnia, ejusque causa omnia et ipse omnium causa: et quemadmodum circa duo et tria, secundum circa secunda, tertium circa tertia; num is, inquam, de iis qui ex rebus sub sensum cadentibus, cælo et terra, geniti feruntur, verum perdiscere majus esse viribus suis existimavit? An potius id prorsus dici non potest; sed quia fieri non posse intelligebat, ut gignant et gignantur dii, quippe cum genita finis consequatur, illud autem adhuc difficilium esse, ut vulgus, quod fabulas inconsiderate ascivit, dedoceatur; propterea majus viribus suis esse dixit, de cæterorum dæmonum generatione pernoscere ac disserere, cum deos generari nec cogitare posset nec dicere? Quod autem ab eo dictum est, *Rex magnus in cælo Jupiter volucrem currum agens, primus graditur exornans omnia et gubernans: hunc autem sequitur exercitus deorum et dæmonum*; id de illo non dictum est Jove, qui ex Saturno ortus dicitur. Hoc enim Jovis nomine universorum Opifex designatur; idque demonstrat ipse Plato, qui cum eum alio nomine appellare non haberet, populari, non ut

νητας και τους ἀπλανείς ἀστέρας, και εις δαιμόνας τέμνει. Περί ὧν δαιμόνων αὐτὸς ἀπαξιών λέγειν, τοῖς περὶ αὐτῶν εἰρηχόσιν προσέχειν ἀξιοί. Περί δὲ τῶν ἄλλων δαιμόνων εἰπείν, και γυνῶται τῆρ γένεσιν, μείζον ἢ καθ' ἡμᾶς. Πειστέον δὲ τοῖς εἰρηχόσιν ἐμπροσθεν, ἐργήτοισ μὲν θεῶν οὖσιν, ὡς ἔφασαν, σαφῶς γέ που (15) τοὺς ἑαυτῶν προγότους εἰδῶσιν (16). Ἀδύνατον οὖν θεῶν πασιῶν ἀπιστεῖν, καθῆπερ ἀνευ εἰκότων και ἀναγκαίων ἀποδείξεωρ λέγωσιν (17)· ἀλλὰ, ὡς οικεῖα φασκόντων ἀπαργέλλειν, ἐπομένους τῷ νόμῳ πιστευτέον. Οὕτως οὖν κατ' ἐκείνους και ἡμῖν ἡ γένεσις περὶ αὐτῶν τῶν θεῶν (18) ἐχέτω και λεγέσθω. Γῆς τε και οὐρανοῦ παῖδες Ὀκεανός τε και Τηθύς ἐγεννήθησαν (19)· τούτων δὲ, Φόρκυς (20), Κρόνος τε και Πρία, και ὄσοι μετὰ τούτων· ἐκ δὲ Κρόνου τε και Πρίας Ζεὺς, Ἥρα τε, και πάντες, οὗς ἴσμεν πάντας ἀδελφούς λεγομένους αὐτῶν· ἔτι τε τούτων (21) ἄλλους ἐκγότους. Ἄρ' οὖν ὁ τὸν ἀθῶνον νοῦν και λόγῳ καταλαμβάνόμενον περινοήσας θεὸν (22), και τὰ ἐπισυμβεθηκότα αὐτῷ ἐξεῖπειν (23), τὸ δυνατὸς ἐν, τὸ μονοφυῆς, τὸ ἀγαθὸν ἀπ' αὐτοῦ ἀποχοόμενον (24), ὅπερ ἐστὶν ἀλήθεια· και περὶ πρώτης δυνάμεως· και ὡς περὶ τῶν πάντων Βασιλέα πάντων ἐστὶ, και ἐκείνου ἐνεκεν πάντα, και ἐκείνο αἰτιον πάντων· και περὶ δύο και τρία, δεύτερον δὲ περὶ τὰ δεύτερα, και τρίτον περὶ τὰ τρίτα· περὶ τῶν ἐκ τῶν αἰσθητῶν γῆς τε και οὐρανοῦ λεγομένων γενόμενα, μείζον ἢ καθ' ἑαυτὸν τάληθές μαθεῖν ἐνόμισεν; Ἡ οὐκ ἔστιν εἰπεῖν; ἀλλ' ἐπεὶ ἀδύνατον γενεῖν και ἀποκοιτῆσθαι θεοὺς ἐνόμισεν, ἐπομένον τοῖς γιγνομένοις τελῶν, και τὸ τούτου ἀδυνατώτερον, μεταπειῖσαι τοὺς πολλοὺς ἀβασανίστως τοὺς μύθους παραδεχομένους· διὰ ταῦτα μείζον ἢ καθ' ἑαυτὸν γυνῶναι και εἰπεῖν ἐφη περὶ τῆς τῶν ἄλλων δαιμόνων γενέσεως, οὔτε μαθεῖν, οὔτε ἐξεῖπειν γεννάσθαι θεοὺς δυναμένους (25). Καὶ τὸ εἰρημένον αὐτῷ (26), Ὁ δὴ μέγας ἡγεμὼν ἐν οὐρανῷ Ζεὺς, ἐλαύνων πτηνῶν ἄρμυ, πρώτος πορεύεται διακοσμῶν πάντα και ἐπιμελούμενος· τῷ δὲ ἔπειτα στρατιὰ θεῶν τε και δαιμόνων, οὐκ ἐπὶ τοῦ ἀπὸ Κρόνου λεγομένου ἔχει Διός. Ἔστι γὰρ ἐν τούτῳ βνομα τῷ ποιητῇ τῶν ὄλων· δηλοῖ δὲ και αὐτὸς ὁ Πλάτων, ἐτέρῳ (27) σημαντικῶν προσεῖπειν αὐτὸν οὐκ ἔχων, τῷ δημῶδει ὀνόματι, οὐχ ὡς ἰδίῳ τοῦ θεοῦ, ἀλλ' εἰς σαφήνειαν, ὅτι μὴ δυνατόν

(15) Γέ που. Reg. 2 et tres Angl. γέ τοι. Legitur δὲ που apud Platonem edit. Francofurt. in *Timæo* unde hæc desumpta.

(16) Εἰδῶσιν. Legitur εἰδῶτων in octo codicibus mss., nempe utroque Reg., utroque Rom. Orat., et tribus Angl. Sic etiam habet Clemens Alexandrinus *Strom.* v, p. 589, qui quidem hunc Platonis locum ad prophetas nostros violenter detorquet.

(17) Λέγωσιν. Legitur λέγουσιν apud Platonem.

(18) Περί αὐτῶν θεῶν. Gesnerus scribi vult και περὶ τούτων τῶν θεῶν, quomodo scriptum in ms. et excuso Platonis codice, quo usus est Suffridus. A: in Bodl. et Eton. et in edit. Platonis Francofurt. legitur περὶ τούτων τῶν θεῶν. DECAIIR.

(19) Ἐγεννήθησαν. Legitur ἐγενήθησαν apud Platonem.

(20) Φόρκυς. Codices nonnulli Φόρκος et sic

edit. Oxon. Ibidem apud Plat. Φόρκυς τε και Κρόνος και Πρία.

(21) Τούτων. Plat. τοὺς τούτων.

(22) Θεόν. Reg. 2 Θεῖον. Tres codices Anglicani λαμβανόμενον.

(23) Ἐξεῖπειν. Legendum ἐξεῖπών, ut monuit Gesnerus. Ibidem frustra Suffridus legendum putat τὸ αἰδίως ἐν pro τὸ δυνατὸς ἐν, quamvis ita invenerit in suo codice ms.

(24) Ἀποχοόμενος. Reg. 2 et duo Angl. ἐπιχοόμενον.

(25) Δυναμένους. Legendum δυνάμενος Suffridus et Gesnerus monuerunt.

(26) Αὐτῷ. Reg. 2 τούτῳ.

(27) Ἐτέρῳ. Gesnerus putat addendum esse γάρ. Idem erit sensus si legamus ὅς ἐτέρῳ.

εις πάντας φέρειν κατὰ δύναμιν (28) τὸν Θεὸν, προσεχρήσατο, ἐπικατηγόρησας τὸ μέγας, ἵνα διαστελλῆ τὸν οὐράνιον ἀπὸ τοῦ χαμᾶθεν, τὸν ἀγέννητον ἀπὸ τοῦ γεννητοῦ, τοῦ νεωτέρου μὲν οὐρανοῦ καὶ γῆς, νεωτέρου δὲ Κρητῶν, οἱ ἐξέκλεψαν αὐτὸν, μὴ ἀναιρεθῆναι ὑπὸ τοῦ πατρὸς.

24. Τί δαί (29) δεῖ, πρὸς ὑμᾶς πάντα λόγον κεκινηκότας, ἢ ποιητῶν μνημονεύειν, ἢ καὶ ἐτέρας δόξας ἐξετάζειν; τοσοῦτον εἰπεῖν ἔχοντι· Εἰ καὶ μὴ ποιηταὶ καὶ φιλόσοφοι ἓνα μὲν εἶναι ἐπσιγνώσκον Θεὸν, περὶ δὲ τούτων οἱ μὲν ὡς περὶ δαιμόνων, οἱ δὲ ὡς περὶ ὕλης, οἱ δὲ ὡς περὶ ἀνθρώπων γενομένων ἐφρόνου, ἡμεῖς τε ἂν εἰκότως ξηνηλατούμεθα (30), διαιρετικῶς λόγῳ καὶ περὶ Θεοῦ καὶ ὕλης καὶ περὶ τῆς τούτων αὐτῶν οὐσίας κεχηρήμενοι. Ὡς γὰρ Θεὸν φαμεν, καὶ ὕλην τὸν ἄλογον αὐτοῦ, καὶ Πνεῦμα (31) ἄγιον, ἐνοούμενα μὲν κατὰ δύναμιν (32), τὸν Πατέρα, τὸν ὕλην, τὸ Πνεῦμα, οἱ Νοῦς, Λόγος, Σοφία, ὕλη τοῦ Πατρὸς, καὶ ἀπόρροια, ὡς φῶς ἀπὸ πυρὸς, τὸ Πνεῦμα· οὕτως καὶ ἐτέρας εἶναι δυνάμεις κατελήμμεθα περὶ τὴν ὕλην ἐχοῦσας καὶ δι' αὐτῆς (33)· μίαν μὲν τὴν ἀντίθεον· οὐχ ὅτι ἀντιδοξοῦν τι ἐστὶ τῷ Θεῷ, ὡς τῇ φιλίῳ τὸ νεῖκος, κατὰ τὸν Ἐμπεδοκλέα, καὶ τῇ ἡμέρῳ νύξ, κατὰ τὰ φαινόμενα (ἐπεὶ, κἂν εἰ ἀνθιστήκει τι τῷ Θεῷ, ἐπαύσατο τοῦ εἶναι, λυθείσης αὐτοῦ τῆ τοῦ Θεοῦ δυνάμει καὶ ἰσχύϊ τῆς συστάσεως), ἀλλ' ὅτι τῷ τοῦ Θεοῦ ἀγαθῷ, ὃ κατὰ συμβεβηχός (34) ἐστὶν αὐτῶν, καὶ συνυπάρχον, ὡς χροῶ ἀώματι, οὐκ ἄνευ οὐκ ἔστιν (οὐχ ὡς μέρους ὄντος, ἀλλ' ὡς κατ' ἀνάγκην συνόντος παρακολουθήματος ἡνωμένου καὶ συγκεχωρισμένου (35), ὡς τῷ πυρὶ ξανθῷ εἶναι, καὶ τῷ αἰθέρι κωανῷ), ἐναντίον ἐστὶ τὸ περὶ τὴν ὕλην ἔχον πνεῦμα, γενόμενον μὲν ὑπὸ τοῦ Θεοῦ, καθὼ οἱ λοιποὶ ὑπ' αὐ-

(28) Κατὰ δύναμιν. Immerito has voces expungit Gesnerus, nisi addatur ἀνθρωπίνην. Neque Gesnerus hunc locum intellexit, quem ita reddit: *Deum enim summum illum in vulgus efferre, homini possibile non est*; neque ipse Oxoniensis editor, qui sic emendat: *Quod fieri non possit, ut pro potentia Deum vulgo patefaciamus*. Non viderunt eruditi viri Athenagoram non suis verbis loqui, sed Platonis, qui difficultatem Dei apud omnes prædicandi, non ex Dei majestate infinita, non ex prædicantis imbecillitate repetit, sed ex malo audientium affectu, quos læderet ejusmodi prædicatio. Unde Athenagoras impossibile esse statuit ex Platonis sententia, id est valde periculosum, apud omnes Deum pro viribus prædicare, seu quod idem est, in vulgus efferre quidquid de Deo mens acutior investigaverit. Respicit igitur ad hæc verba Platonis, supra citata n. 6: Τὸν μὲν οὖν ποιητὴ καὶ πατέρα τοῦδε τοῦ παντὸς εὐρεῖν τε ἔργον, καὶ εὐρόντα εἰς πάντας ἀδύνατον λέγειν.

(29) Τί δαί. Reg. 2 et tres Anglicani τί δέ. Quod sequitur ad ipsum referri posset in hunc modum: *Quid attinet apud vos, omne doctrinæ genus scrutando aut poetarum meminisse, etc.* Illud κεκινηκότας affine est, ut observat Gesnerus, proverbio, *Ὀμνῆμα lapidem movere*, salisque convenit homini argumenta undique exquirenti ad causæ defensionem. Ita hunc locum intellexit Suffridus, unde etiam paulo post legit εἰπεῖν ἔχοντας.

(30) Ξηνηλατούμεθα. Legendum ξηνηλατούμεθα vel ἐξηνηλατούμεθα innotet Stephanus. Quanquam ei magis placet ut legatur: Εἰ καὶ ποιηταί... ἀνεικότως ξηνηλατούμεθα.

(31) Πνεῦμα. Tres Anglic. ἄγιον Πνεῦμα.

A Dei proprio, sed ad perspicuitatem, quia de Deo apud omnes pro viribus disseri non potest, usus est vocabulo, addito magni nomine, ut cælestem a terrestri, ingenitum secerneret a genito, qui celo et terra posterior est, ac ipsis etiam Cretensibus posterior, a quibus subreptus est ne occideretur a patre.

24. *De angelis et gigantibus.* — Sed quid necesse est apud vos, qui in omni doctrina versati estis, aut poetarum meminisse, aut alias sententias exquirere, cum paucis ita possim dicere: Si philosophi et poetæ unum quidem Deum esse non agnoscerent, nec de istis diis ita sentirent, ut eos alii dæmones esse, alii materiam, alii homines fuisset dicant; non deesset causa cur exagitaremur, qui Deum et materiam, ac utriusque naturas discernimus. Quæmodum enim Deum dicimus et Filium ipsius, et Spiritum sanctum, unitos secundum virtutem, Patrem et Filium et Spiritum sanctum, quia mens, verbum et sapientia Filius Patris, effluviolum autem, ut lumen ab igne, Spiritus: sic alias esse potestates accepimus, quæ circa materiam et ope materiæ principatum exercent. Unam quidem Deo inimicavi, non quod Deo quidquam adversetur, ut amicitia discordia secundum Empedoclem, nox diei, ut oculis cernimus (si quid enim Deo adversaretur, esse desiisset, Dei potentia et vi dissolutum); sed quia Dei bono, quod ei adjunctum est, et ei coexistit, ut color corpori, quo sine non existit (non quod pars illius sit, sed ut necessario coexistens proprietates, eique insita et penitus infixa, ut igni color fulvus, ætheri cæruleus); Dei bono, inquam, contrarius est ille circa materiam spiritus, a Deo, ut cæteri angeli, factus, ac materiæ ejusque specierum admini-

(32) Κατὰ δύναμιν. Frustra Gesnerus legeremallet τρία μὲν κατὰ δύναμιν, ἐνοούμενα δὲ κατ' οὐσίαν. Δύναμις hoc loco idem est ac οὐσία et divinitas.

(33) Καὶ δι' αὐτῆς. Valde mihi displicent hæc verba, quæ commodum sensum non videntur assequi posse, sive cum Gesnero reddamus, *quæ vel circa materiam vel intra eam versantur, sive cum Lango, circa materiam versantes et per eam consistentes*. Sed si pro ἐχοῦσας legamus ἀρχούσας, quæ quidem levissima est inmutatio, paucis verbis expressam habebimus totam Athenagoræ de angelis sententiam, quos et materiæ præfectos fuisse, et quidquid juvant aut nocent per materiam id præstare mox docebit. Ita interpretari coactus sum, cum aliter commodam sententiam elicere non possem.

(34) Κατὰ συμβεβηχός. Sic etiam supra n. 23, τὰ συμβεβηχότα αὐτῶν. Quæ quidem loquendi ratio interdum significat accidens; unde Clemens Strom. v, p. 587: *Deus μήτε συμβεβηχός τι, μήδὲ ὡ συμβεβηχέ τι, neque est accidens, neque ei quidquam accidit*. Sed tamen eadem voce interdum ea, quæ alicui rei necessario conveniunt, sive attributa significantur, velut cum ait Eusebius *Demonstr. evangel. lib. iv, p. 148*: *Ἡ μὲν ἀγῆ οὐ κατὰ πραγμασίαν τοῦ φωτὸς ἐκλάμπει, κατὰ τι δὲ τῆς οὐσίας συμβεβηχός ἀχώριστον. Splendor non ex luminis proposito et voluntate splendet, sed secundum quiddam, quod essentialiter inseparabiliter convenit*. Ambigua videri non debet Athenagoræ sententia, cum diserte declaret hac voce ea significari, quæ nec pars Dei esse possunt, nec ab eo separari.

(35) Συγκεχωρισμένου. Reg., 1 συγκεχωρισμένου.

strationi præfectus. Hoc enim consilio angelos Deus creavit, rebus scilicet a se creatis providens, ita ut universam quidem Deus et generalem omnium procuracionem gereret, eam autem, quæ partes attingit, instituti ad hoc munus angeli sustinerent. Quemadmodum autem in hominibus, qui liberam habent eligendæ virtutis aut vitii optionem (neque enim præmiis bonos, supplicis improbos afficeretis, si penes illos situm non esset vitium et virtus; atque alii quidem in his, quæ a vobis committuntur, probi, alii autem infideles reperiuntur); sic etiam in angelis se res habet. Alii enim, liberi scilicet, **303** quales a Deo facti fuerant, in his permanserunt, quorum causa creati a Deo fuerant, quæque illis commiserat Deus; alii vero et naturæ substantia et munere sibi commisso abusi sunt, iste videlicet materiæ ejusque specierum princeps, et alii circa primum hoc firmamentum constituti (scitia autem nihil nos sine testibus dicere, sed quæ a prophetis prædicata sunt, exponere); isti quidem in virginum cupiditatem lapsi et carnis amore superati; ille autem in rerum sibi commissarum administratione negligens et improbus. Ex his igitur virginum amatoribus nati sunt ii, qui vocantur gigantes; de quibus, si qua ex parte ipsi quoque poetæ locuti sunt, ne miremini; cum divina sapientia tantum distet a mundana, quantum verum a probabili, atque hæc quidem cœlestis, ista vero terrena sit. Nam secundum materiæ principem

Scimus falsa loqui non pauca simillima veris.

25. Dæmones et mali angeli in causa existere cur nonnulli Providentiam negarent. — Hi igitur angeli, qui de cœlo lapsi circa aerem et terram versantur, nec jam supra cœlum evehi possunt, tum etiam gigantum animæ, qui errabundi sunt circa mundum dæmones, motiones excitant, isti quidem, nempe

(36) *Τούτο γάρ. Gesnerus præmittendum putat dicit.*

(37) *Πρόνοια.* Hic addendum *ἔχοι* aut aliquod simile verbum, ut monet Gesnerus. Generalis illa providentia, quam Deo tribuit Athenagoras, non sic accipienda est, quasi rebus particularibus ita prædicat legatos suos, ut nullam ipse illarum procuracionem gerat. Tam stultæ opinio non potest affingi Athenagoræ, qui infra lib. *De resur.* n. 18, pronuntiat *nihil neque in cœlo, neque in terra a gubernatione et providentia Dei destitui, sed ad omnia, sive non videantur, sive videantur, sive parva sint, sive magna, pervenire Creatoris sollicitudinem.* Quare providentia illa generalis in eo posita, quod, cum angeli, pro naturæ suæ conditione, paucis tantum rebus providere possint, Deus omnia prorsus regat et gubernet. Unde illam providentiam Athenagoras πανταλειχὴν et γενικὴν vocat. Methodius apud Photium cod. 234, ita hunc locum Athenagoræ citat, ut eum non modo de providentia Dei non detrahere existimaverit, sed etiam idoneum ad Dei dominatum astruendum judicaverit. Sic enim habet: *Τούτων γὰρ ἡ τῶν ἀγγέλων σύστασις τῷ Θεῷ ἐπὶ προνοίᾳ γεγόνει τοῖς ὑπ' αὐτοῦ διακεκοσμημένοις, ἵνα, τὴν πανταλειχὴν καὶ γενικὴν ὁ Θεὸς ἔχων τῶν ὅλων πρόνοιαν, ἣ τὸ κύριος καὶ τὸ κράτος ἀπάντων αὐτὸς ἀνηρημένος.*

(38) *Τὴν δὲ ἐπὶ μέρος.* Sine causa Gesnerus le-

του γεγόνασιν ἄγγελοι, καὶ τὴν ἐπὶ τῇ ὕλῃ καὶ τοῖς τῆς ὕλης εἶδει πιστευσάμενον διοίκησιν. Τοῦτο γὰρ (36) ἡ τῶν ἀγγέλων σύστασις τῷ Θεῷ ἐπὶ προνοίᾳ γέγονε τοῖς ὑπ' αὐτοῦ διακεκοσμημένοις, ἵνα τὴν μὲν πανταλειχὴν καὶ γενικὴν ὁ Θεὸς τῶν ὅλων πρόνοιαν (37), τὴν δὲ ἐπὶ μέρος (38), οἱ ἐπ' αὐτοῖς ταχθέντες ἄγγελοι. Ὡς δὲ καὶ ἐπὶ τῶν ἀνθρώπων, αὐθαίρετον καὶ τὴν ἀρετὴν καὶ τὴν κακίαν ἐχόντων (ἐπεὶ οὐκ ἂν οὐτ' ἐτιμάτε τοὺς ἀγαθοὺς, οὐτ' ἐκολάζετε τοὺς πονηροὺς, εἰ μὴ ἐπ' αὐτοῖς ἦν καὶ ἡ κακία καὶ ἡ ἀρετὴ· καὶ οἱ μὲν σπουδαῖοι περὶ ἃ πιστεύονται ὑφ' ὑμῶν, οἱ δὲ ἄπιστοι εὐρίσκονται), καὶ τὸ κατὰ τοὺς ἀγγέλους ἐν ὁμοίᾳ καθέστηκεν. Οἱ μὲν γὰρ ἄλλοι αὐθαίρετοι δὲ, οἵοι γεγόνασιν (39) ὑπὸ τοῦ Θεοῦ, ζῆμειναν, ἐφ' οἷς αὐτοῦ ἐποίησεν καὶ διέταξεν ὁ Θεός· οἱ δὲ ἐνύδρισαν καὶ τῇ τῆς οὐσίας ὑποστάσει καὶ τῇ ἀρχῇ· οὗτος τε ὁ τῆς ὕλης καὶ τῶν ἐν αὐτῇ εἰδῶν ἀρχῶν, καὶ ἕτεροι τῶν (40) περὶ τὸ πρῶτον τοῦτο στερέωμα (ἴσα δὲ μηδὲν ἡμᾶς ἀμαρτυροῦν λέγειν, ἃ δὲ τοῖς προφήταις ἐκπεφώνηται, μηνύειν)· ἐκέλευον μὲν, εἰς ἐπιθυμίαν πεσόντες παρθένων, καὶ ἡττους σαρκὸς εὐρεθέντες· οὗτος δὲ, ἀμελήσας, καὶ πονηρὸς περὶ τὴν τῶν πεπιστευμένων γεγόμενος διοίκησιν. Ἐκ μὲν οὖν τῶν περὶ τὰς παρθένους ἐχόντων, οἱ καλούμενοι ἐγενήθησαν γίγαντες. Εἰ δὲ τις ἐκ μέρους εἴρηται περὶ τῶν γιγάντων καὶ ποιηταῖς λόγος, μὴ θαυμάσητε, τῆς κοσμικῆς σοφίας, καὶ θεολογικῆς (41), ὅσον ἀλήθεια πιθανοῦ διαφέρει, διαλλαττουσῶν, καὶ τῆς μὲν οὐστὸς ἐπουρανίου, τῆς δὲ ἐπιγείου. Καὶ κατὰ τὸν ἀρχοντα τῆς ὕλης

Ἴσμεν ψεύδεια πολλὰ λέγειν ἐτύμοισιν ὁμοία.

25. Οὗτοι τοίνυν οἱ ἄγγελοι οἱ ἐκπεσόντες τῶν οὐρανῶν, περὶ τὸν ἀέρα ἔχοντες καὶ τὴν γῆν, οὐκέτι εἰς τὰ ὑπερουράνια ὑπερκύβηαι δυνάμενοι· καὶ αἱ τῶν γιγάντων ψυχαί, οἱ περὶ τὸν κόσμον εἰσὶ πλανώμενοι δαίμονες, ὁμοίως (42) κινήσεις οἱ μὲν αἰς ἔλαθον συστάσειν οἱ δαίμονες (43), οἱ δὲ αἰς ἔσχον ἐπι-

gendum putat τὴν δὲ τῶν ἐπὶ μέρος.

(39) *Οἱ γεγόνασιν.* Uterque Reg. et duo Angli. γεγόνασιν οἱοι. Methodius hæc describendo partim ipsa verba immutat, partim ipsam sententiam, aut saltem liberius interpretatur. Ait enim diabolus invidia in hominem concepta peccasse, ac deinde cæteros mulierum amore captos fuisse: καὶ οἱ μὲν λοιποὶ ἐφ' ὧν αὐτὸς ἐποίησε καὶ διετάξατο ὁ Θεὸς ζῆμειναν· αὐτὸς δὲ ἐνύδρισε καὶ πονηρὸς περὶ τὴν τῶν πεπιστευμένων ἐγένετο διοίκησιν, φθόνον ἐγκιστήσας καθ' ἡμῶν· ὡσπερ καὶ οἱ μετὰ ταῦτα σαρκῶν ἐρασθέντες καὶ τὰς τῶν ἀνθρώπων εἰς φιλοτησίαν ὁμιλήσαντες θυγατράσιν.

(40) *Ἐτεροι τῶν.* Deest articulus in Regio primo. Tres Anglicani, ἕτεροι τοῦ.

(41) *Καὶ θεολογικῆς.* Hæc ad contextus emendationem addidit Oxoniensis editor, ex tribus desumpta codicibus. Reperiuntur etiam ad marginem in Regio secundo.

(42) *Ὁμοίως... ποιούμενοι.* Hæc desunt in Clarom. et duobus Anglicanis.

(43) *Οἱ δαίμονες.* Legitur γίγαντες in codice Suffridi, quæ scriptura immerito ei probatur ac Gesnero. Nam gigantes Athenagoras eosdem esse ac dæmones declarat; in quo quidem facile conciliatur cum Justino, qui in *Apol.* II, n. 5, dæmones ex angelorum cum mulieribus consuetudine genitos fuisse testatur.

θυμίας οἱ ἄγγελοι, ποιούμενοι. Ὁ δὲ τῆς ὕλης ἀρχων, ὡς ἔστιν ἐξ αὐτῶν τῶν γινομένων ἰδεῖν, ἐναντία τῷ ἀγαθῷ τοῦ Θεοῦ ἐπιτροπεύει καὶ δικικεῖ ·
ex ipsis rebus, quæ eveniunt, cernere est, contrariam Dei bono administrationem et procurationem exercet.

Πολλάκι (44) μοι κραπίδων διήλθε φροντίς
Εἶτε τύχα, εἶτε δαίμων τὰ βιότια κραίνει·
Παρά τ' ἐλπίδα καὶ παρὰ δίκαν
Τοὺς μὲν ἀπ' οἴκων δ' ἀναπίπτοντας
Ἄτερ βίου, τοὺς δὲ εὐτυχοῦντας ἀγει.

Τὸ παρ' ἐλπίδα καὶ δίκην εὖ πράττειν ἢ κακῶς ἐν ἀφασίᾳ τὸν Εὐριπίδην ἐποίησε, τίνος ἡ τοιαύτη τῶν περιγελῶν διοικήσις, ἐν ἧ εἶποι τις ἄν ·

Πῶς οὖν τὰδ' εἰσορῶντες (45), ἡ θεῶν γένος
Εἶναι λέγωμεν, ἢ νόμοισι χρώμεθα;

Τοῦτο καὶ τὸν Ἀριστοτέλη ἀπρονόητα εἰπεῖν τὰ κατωτέρω τοῦ οὐρανοῦ ἐποίησε, καίτοι τῆς αἰδίου ἐπίσης ἡμῖν μενούσης προνοίας τοῦ Θεοῦ ·

(Ἡ γῆ δ' ἀνάγκη κἄν θέλη, κἄν μὴ θέλη
Φύουσα ποίαν (46) τὰμὰ πάλιν βοτᾶ·)

τῆς δ' ἐπὶ μέρους πρὸς ἀλήθειαν οὐ πρὸς δόξαν χωρούσης ἐπὶ τοὺς ἀξίους, καὶ τῶν λοιπῶν κατὰ τὸ κοινὸν συστάσεως νόμῳ (47) λόγου προνοουμένων. Ἄλλ' ἐπεὶ αἱ ἀπὸ τούτων πνεύματος δαιμονικαὶ κινήσεις καὶ ἐνέργειαι τὰς ἀτάκτους ταύτας ἐπιφορὰς παρέχουσιν, ἦδη καὶ τοὺς ἀνθρώπους ἄλλον ἄλλως καὶ καθ' ἓνα καὶ κατὰ ἔθνη, μερικῶς καὶ κοινῶς κατὰ τὸν τῆς ὕλης λόγον καὶ τῆς πρὸς τὰ θεῖα συμπαιδείας, ἐνδοθεν καὶ ἐξωθεν κινῶσαι· διὰ τοῦτό τινες, ὧν δοῦναι οὐ μικρὰ, ἐνόμισαν οὐ τάξει τινὲ τὸ πᾶν τοῦτο συνεστάναι, ἀλλ' ἀλόγῳ τύχῃ ἄγεσθαι καὶ φέρεσθαι· οὐκ εἰδότες, ὅτι τῶν μὲν περὶ τὴν τοῦ παντὸς κόσμου σύστασιν οὐδὲν ἄτακτον οὐδὲ ἀπημελημένον, ἀλλ' ἕκαστον αὐτῶν γεγονὸς λόγῳ· διὸ οὐδὲ τὴν ὠρισμένην ἐπ' αὐτοῖς παραβαίνουσι τάξιν· ὁ δὲ ἀνθρώπος κατὰ μὲν τὸν πεποιηκότα καὶ αὐτὸς εὐτάκτως ἔχει, καὶ τῇ κατὰ τὴν γένεσιν φύσει, καὶ ἓνα καὶ κοινὸν ἐπεχούσῃ λόγον, καὶ τῇ κατὰ τὴν πλάσιν διαθέσει, οὐ παραβαίνουσῃ τὸν ἐπ' αὐτῇ νόμον, καὶ τῷ τοῦ βίου τέλει, ἴσῳ καὶ κοινῷ μένοντι· κατὰ δὲ τὸν ἴδιον ἑαυτοῦ λόγον καὶ τὴν τοῦ ἐπέχοντος (48) ἀρχοντος, καὶ τῶν παρακολουθούντων δαιμόνων ἐνεργειαν, ἄλλος ἄλλως φέρεται καὶ κινεῖται· κοινὸν πάντες τὸν ἐν αὐτοῖς ἔχοντες λογισμόν.

26. Καὶ οἱ μὲν περὶ τὰ εἰδῶλα αὐτοῦς ἔλκοντες, οἱ δαιμονῆς εἰσιν οἱ προεπιρημένοι, οἱ προστετηχότες

(44) Πολλάκι. Hos versus, qui inter *Incert. Traged.* Euripidis reperiantur, ita edidimus, ut habentur in editione Oxon. Athenagoræ et Cantabrig. Euripidis. Pro ultima voce ἀγει legendum videtur αεί, ita ut hæc voces τοῦ μὲν, τοὺς δὲ referantur ad κραίνει. Mox legendum videtur τίνος ἦ.

(45) Εἰσορῶντες. Reg. 1 et 2, Anglic. εἰσορῶντας. Mox Reg. 2, εἰ νόμοισι. Sunt etiam hi versus ex *Incert. Traged.* Euripidis.

(46) Ποίαν. Editti φύουσαν οἴαν, excepto Ducæo

A dæmones, naturæ et constitutioni quam acceperunt; hi autem, scilicet angeli, cupiditatibus, quas sensere, congruentes. Materix autem princeps, ut

*Incerta sæpe cura mentem agitat meam,
Causa gubernet, an Deus mortalia.
Spem nempe præter, jusque præter, hos quidem
Domo exidentes, omnibus nudos bonis :
Illos fruentes rebus usque prosperis.*

Hi præter spem et præter æquum prosperi aut adversi successus eo redegerant Euripidem, ut eloqui non posset cuinam ascribenda sit ejusmodi administratio eorum, quæ circa terram sunt de qua quidem aliquis dixerit :

B *Ergo hæc videntes quomodo deum genus
Dicamus esse, aut obsequamur legibus ?*

Id quoque Aristotelem induxit, ut quæ cælo inferiora sunt, nulla regi providentia diceret, quamvis æterna Dei providentia nobis æquabiliter præstetur,

(*Coacta terra, seu velit, seu non velit,
Producit herbas, et pecus pascit meum*),

quæ autem ad singulos pertinet, ad veritatem, non ad opinionem, pro meritis cujusque procedat; cætera autem secundum communem naturæ constitutionem lege rationis gubernentur. Sed quia profectæ a contrario 304 spiritu dæmoniacæ motiones et operationes hos impetus inordinatos excitant, ac homines alium aliter, singulos et universos, privatim et communiter, pro ratione materix et cognationis cum divinis rebus, intus et exterius movent; propterea nonnulli, quorum non levis existimatio est, nullo ordine hoc universum consistere, sed casu temerario agi et ferri censuerunt. In quo non viderunt ex iis quidem, quæ ad totius mundi constitutionem attinent, nihil inordinatum esse aut neglectum, sed unumquodque ratione fieri, unde nec præscriptum sibi ordinem transgrediuntur; hominem autem, quantum ad eum, a quo factus est, spectat, tum generationis natura, quæ unam et communem rationem retinet, tum corporis, quod formatur, dispositione, quæ convenientem ipsi legem non transgreditur, tum vitæ exitu, qui par et communis manet, ordinate se habere; at secundum propriam ipsius rationem, et dominantis principis, et assectantium dæmonum operationem variis modis ferri et moveri, quamvis communis insit omnibus ratiocinandi facultas.

26. *Dæmones ad simulacra homines trahunt.* — Qui autem eos ad simulacra trahunt, ii sunt, quos

qui habet φύουσα ποίαν. Euripides in *Cyclôpe*, ut observat editor Oxoniensis, τίχτουσα ποίαν. Legendum videtur ἀνάγκη.

(47) Τὸ κοινόν... νόμῳ. Sic uterque Reg. et Clarom. et tres Anglic. Editti τὸν κοινὸν συστάσεως νόμον.

(48) Ἐπέχοντος. Duo Anglic. ἀπέχοντος. Ibidem deest ἀρχοντος in Clarom. Mox vox ἄλλος desumpta ex editione Oxoniensi cum deesset in Parisiensibus.

jam diximus, dæmones, victimarum sanguini affixi, easque lambentes. Dii autem illi, qui multis placeant, quorumque nomina statuis imponuntur, homines, ut cernere est ex eorum historia, fuerunt. Ac dæmones quidem in hæc nomina invadere, argumento est cujusque illorum operatio. Alii enim virilia exsecant, ut Rhea; alii vulnerant aut incidunt, ut Diana; Taurica etiam hospites necat. Eos enim, qui se ipsi cultris et flagellis dilacerant, et quot sint dæmonum species prætermitto. Neque enim Dei est ad ea quæ sunt contra naturam impellere.

*Dæmon mali quid si paret mortalibus,
Mens primum ab illo læditur.*

Deus autem cum perfecte bonus sit, perpetuo beneficus est. Alios igitur esse qui operentur, alios qui- B erigantur statuæ, maximo sunt documento Troas et Parium; quarum civitatum altera statuas habet Neryllini, qui nostra vixit ætate, Parium autem Alexandri et Protei. Alexandri adhuc in foro sepulcrum et simulacrum est. Ac cæteræ quidem statuæ Neryllini publicum ornamentum sunt (si tamen his civitas ornatur), una autem ex illis oracula edere et ægros sanare existimatur: ac propterea sacra faciunt et auro illinunt et coronant statuam Troadenses. Quod autem ad Alexandri et Protei statuas spectat (hunc autem non ignoratis seipsum in ignem circa Olympiam injecisse), hujus etiam statuæ oracula dicitur edere; Alexandri autem statuæ

*(Infelix Paris forma pulcherrime, in mulieres C
[insaniens])*

sacrificia publicis sumptibus et dies festi, tanquam exaudienti Deo, peraguntur. Utrum igitur Neryllinus et Proteus et Alexander hæc circa statuas operantur, an ipsa materiæ natura? 305 At materia æs est. Quid autem æs per se potest, quod rursus aliam in formam diffingere licet, velut pelvim ille apud Herodotum Amasis? Neryllinus autem et Proteus et Alexander quid amplius ægrotautibus afferre possunt? Nam quæ nunc statua operari dicitur, ea vivente et ægotante Neryllino operabatur.

27. *Dæmonum artificia ut sanare videantur.* — Quid igitur dicendum? Primum animæ a ratione alieni et phantastici circa opiniones motus, nunc has, D nuncillas imagines partim ex materia trahunt, partim sibi ipsi effingunt et pariunt. Id autem anima tum maxime patitur, cum materiæ spiritum sibi asciscit, eique commiscetur, non cœlestia et eorum opificem considerans, sed deorsum ac terrestria, atque ad terrain, ut sanguis tantum et caro, non jam purus

(49) *Ἐφ' ἑτέρων.* Mallet Gesnerus ἐφ' ἑτέροις. Ibidem unus ex Anglic. αὐτοὺς μὲν εἶναι.

(50) *Νερυλλίνου.* Nonnulli codices Νερυλλίν et ad marg. Νερυλλίνης.

(51) *Δι' αὐτῶν.* Editor Oxoniensis legit δι' αὐτῶν.

(52) *Ἀνδριάρτα.* Duo Anglicani codices ἄνδρα.

(53) *Τί δαί.* Reg. 2 et duo Anglicani τί δέ. Mox fidem codices cum alio Anglic. καθ' ἐαυτῶν.

(54) *Ἐνεργεῖ καὶ ζῶντος.* Legendum ἐνήργει.

τῷ ἀπὸ τῶν ἱερῶν αἵματι, καὶ ταῦτα περιλιχόμενοι· οἱ δὲ τοῖς πολλοῖς ἀρέσκοντες θεοί, καὶ ταῖς εἰκόσιν ἐπονομαζόμενοι, ὡς ἔστιν ἐκ τῆς κατ' αὐτοὺς ἱστορίας εἰδέναι, ἀνθρωποὶ γεγονάσιν. Καὶ τοὺς μὲν δαίμονας εἶναι τοὺς ἐπιβατεύοντας τοῖς ὀνόμασι, πίστις ἢ ἐκάστου αὐτῶν ἐνέργεια. Οἱ μὲν γὰρ ἀποτέμνουσι τὰ αἰδοῖα, οἱ περὶ τὴν Ῥέαν· οἱ δὲ ἐγκόπτουσιν ἢ ἐντέμνουσιν, οἱ περὶ τὴν Ἄρτεμιν. Καὶ ἡ μὲν ἐν Ταύροις φονεῖ τοὺς ξένους. Ἐὼ γὰρ τοὺς ταῖς μαχαίραις καὶ τοῖς ἀστραγάλοις αἰκίζομένους αὐτοὺς λέγειν, καὶ ὅσα εἶδη δαιμόνων. Οὐ γὰρ Θεοῦ κινεῖν ἐπὶ τὰ παρὰ φύσιν.

*Ὅταν δ' ὁ δαίμων ἀνδρὶ πορσῶνῃ κακὰ,
Τὸν νοῦν ἐβλαψε πρῶτον.*

Ὁ δὲ θεός, τελείως ἀγαθὸς ὢν, ἀιδίως ἀγαθοποιὸς ἔστιν. Τοῦ τοίνυν ἄλλους μὲν εἶναι τοὺς ἐνεργούντας, ἐφ' ἑτέρων (49) δὲ ἀνίστασθαι τὰς εἰκόνας, ἐκεῖνο μέγιστον τεκμήριον, Τρωὰς καὶ Πάριον· ἡ μὲν, Νερυλλίνου (50) εἰκόνας ἔχει, ὅς ἀνήρ τῶν καθ' ἡμᾶς· τὸ δὲ Πάριον, Ἀλεξάνδρου καὶ Πρωτέως. Τοῦ Ἀλεξάνδρου ἔτι ἐπὶ τῆς ἀγορᾶς καὶ ὁ τάφος καὶ ἡ εἰκὼν. Οἱ μὲν οὖν ἄλλοι ἀνδριάντες τοῦ Νερυλλίνου, κόσμημά εἰσι δημόσιον (εἴπερ καὶ τούτοις κοσμεῖται πόλις), εἰς δὲ αὐτῶν καὶ χρηματίζειν καὶ ἰσθαι νοσοῦντας νομίζεται· καὶ θύουσι τε δι' αὐτὰ (51), καὶ χρυσῷ περιαιλεῖν, καὶ στεφανοῦσι τὸν ἀνδριάντα (52) οἱ Τρωαεῖς. Ὁ δὲ τοῦ Ἀλεξάνδρου καὶ ὁ τοῦ Πρωτέως (τοῦτον δ' οὐκ ἀγνοεῖτε ῥίψαντα ἑαυτὸν εἰς τὸ πῦρ περὶ τὴν Ὀλυμπίαν), ὁ μὲν καὶ αὐτὸς λέγεται χρηματίζειν· τῷ δὲ τοῦ Ἀλεξάνδρου

(Δύσπαρι, εἶδος ἀριστε, γυναιμανές)

δημοτελεῖς ἀγονταί θυσίαι καὶ ἑορταί, ὡς ἐπηκόω Θεῶ. Πότερον οὖν ὁ Νερυλλίνος καὶ ὁ Πρωτέως καὶ ὁ Ἀλέξανδρός εἰσιν οἱ ταῦτα ἐνεργούντες περὶ τὰ ἀγάλματα, ἢ τῆς ὕλης ἡ σύστασις; ἀλλ' ἡ μὲν ὕλη, χαλκός ἐστιν· τί δαί (53) χαλκὸς δύναται καθ' αὐτόν; ὃν μεταποιήσαι πάλιν εἰς ἕτερον σχῆμα ἔξεστιν, ὡς τὸν ποδονιπτῆρα ὁ παρὰ τῷ Ἡρόδοτῳ Ἀμασις. Ὁ Νερυλλίνος καὶ ὁ Πρωτέως καὶ ὁ Ἀλέξανδρος, τί πλέον τοῖς νοσοῦσιν; ἃ γὰρ ἡ εἰκὼν λέγεται νῦν ἐνεργεῖν, ἐνεργεῖ καὶ ζῶντος (54) καὶ νοσοῦντος Νερυλλίνου.

27. Τί οὖν; Πρῶτα μὲν αἱ τῆς ψυχῆς ἄλογοι καὶ ἰνδαλματώδεις περὶ τὰς δόξας κινήσεις, ἄλλοτε ἄλλα D εἶδωλα, τὰ μὲν ἀπὸ τῆς ὕλης ἔλκουσι, τὰ δὲ αὐταῖς ἀναπλάττουσι καὶ κωοῦσι. Πάσχει δὲ τοῦτο ψυχὴ μάλιστα τοῦ ὕλικου προσλαβοῦσα καὶ ἐπισυγκραθεῖσα πνεύματος, οὐ πρὸς τὰ οὐράνια καὶ τὸν τούτων ποιητήν, ἀλλὰ κάτω πρὸς τὰ ἐπίγεια βλέπουσα, καθολικῶς εἰς γῆν (55), ὡς μόνον αἷμα καὶ σὰρξ, οὐκέτι πνεῦμα καθαρὸν γιγνομένη. Αἱ οὖν ἄλογοι αὐταὶ καὶ

Mortuus enim erat Neryllinus, cum hæc scriberet Athenagoras, quamvis non multo ante mortuus, ut patet ex superioribus verbis: "Ὁς ἀνήρ τῶν καθ' ἡμᾶς. Illud etiam nūn, quæ nunc efficere statua dicitur, probat legendum esse ἐνήργει, ita ut his, quæ tunc statuæ efficere dicebatur, ea opponantur, quæ ipso vivente et ægotante Neryllino, effecerat.

(55) *Εἰς γῆν.* Mallet Oxon. editor καὶ εἰς γῆν. Malium καθελκομένη εἰς γῆν.

ἰθαλαματώδεις τῆς ψυχῆς κινήσεις εἰδωλομανεῖς ἀποτίκτουσι φαντασίας. Ὅταν δὲ ἀπαλή καὶ εὐάγωγος ψυχή, ἀνήκους μὲν καὶ ἀπειρος λόγων ἐρρωμένων, ἀθεώρητος δὲ τοῦ ἀληθοῦς, ἀπερινόητος δὲ τοῦ Πατρὸς καὶ ποιητοῦ τῶν ὄλων, ἐναποσφραγίσεται (56) ψευδεῖς περὶ αὐτῆς (57) δόξας· οἱ περὶ τὴν ὕλην δαίμονες, λίχνοι περὶ τὰς κνίσσας καὶ τὸ τῶν ἱερῶν αἷμα ὄντες, ἀπατηλοὶ δὲ ἀνθρώπων, προσλαβόντες τὰς ψευδοδόξους ταύτας τῶν πολλῶν τῆς ψυχῆς κινήσεις, φαντασίας αὐτοῖς (58), ὡς ἀπὸ τῶν εἰδώλων καὶ ἀγαλμάτων, ἐπιβατεύοντες αὐτῶν τοῖς νοήμασιν, εἰσρεῖν παρέχουσι· καὶ ὅσα καθ' αὐτὴν, ὡς ἀθάνατος οὖσα, λογικῶς κινεῖται ψυχή, ἢ προμηνύουσα τὰ μέλλοντα, ἢ θεραπεύουσα τὰ ἐνεστηκότα, τούτων τὴν δόξαν καρποῦνται οἱ δαίμονες.

28. Ἀναγκαῖον δὲ Ἰωσῶς, κατὰ τὰ προσηρημένα, περὶ τῶν ὀνομάτων ὀλίγα εἰπεῖν. Ἡρόδοτος μὲν οὖν καὶ Ἀλέξανδρος ὁ τοῦ Φιλίππου ἐν τῇ πρὸς τὴν μητέρα ἐπιστολῇ (ἐκάτεροι δὲ ἐν τῇ Ἡλιουπόλει, καὶ Μέμφει (59) καὶ Θήβαις, εἰς λόγους τοῖς ἱεραῦσιν ἀφίχθαι λέγονται), φασὶ παρ' ἐκείνων ἀνθρώπων αὐτοὺς γενέσθαι, μαθεῖν. Ἡρόδοτος μὲν· Ἡδὴ ὡν τῶν αἰεὶ κότες ἦσαν, τοιούτους ἀπεδεικνύσαν σφραγῶν αἰτούς (60) ὄντας, θεῶν δὲ πολλῶν ἀπηλλαγμένους. Τὸ δὲ πρότερον τῶν ἀνδρῶν τούτων, θεοὺς εἶναι τοὺς ἐν Αἰγύπτῳ ἀρχοντας, οὐκ ὄντας ἅμα τοῖσι ἀνθρώποισι· καὶ τούτων δὲ ἕνα τὸν κρατέοντα εἶναι· ὕστερον (61) δὲ αὐτῆς βασιλεῦσαι Ὀσῖρον τὸν Ὀσίρεως (62) παῖδα, τὸν Ἀπόλλωνα Ἑλληνας ὀνομάζουσι. Τοῦτον καταπαύσαντα Τυφῶνα, βασιλεῦσαι ὕστατον Αἰγύπτου. Ὀσίρις δὲ ἐστὶ Διόνυσος καθ' Ἑλλάδα γλῶσσαν. Οἱ τε οὖν ἄλλοι, καὶ τελευταῖος βασιλεὺς Αἰγύπτου (παρὰ δὲ τούτων εἰς Ἑλλάδας ἦλθε τὰ ὀνόματα τῶν θεῶν) Ἀπόλλων ὁ Διονύσου καὶ Ἰσιδος (ὡς ὁ αὐτὸς Ἡρόδοτος λέγει· Ἀπόλλωνα δὲ καὶ Ἀρτεμῖν Διονύσου

A spiritus, depressa. Illæ igitur a ratione alienæ et phantasticæ animi motiones visa pariunt simulacrorum insanix congruentia. Quando autem tenera et flexilis anima, ac robustioris doctrinæ jejuna et inexperta, et veritatis contemplandæ ac Patris et opificis universorum considerandi insolens. impressa et inusta fuerit falsis de se opinionibus; tum dæmones, qui circa materiam versantur, et nidores ac victimarum sanguinem liguriunt, hominesque in fraudem inducunt, adhibitis in auxilium hisce motibus, qui vulgi animos ad falsas opiniones inclinant, perficiunt, eorum mentes invadendo, ut tanquam ex statuis et simulacris, visa ad eos inania effluant; ac quoties per se ipsa, ut pote immortalis, accommodate ad rationem anima movetur, sive futura prædicens, sive curans præsentia, horum gloriam dæmones percipiunt.

28. Deos homines fuisse probatur ex Herodoto. — Necessè est autem de nominibus, ut antea promissimus, pauca dicere. Herodotus igitur et Alexander Philippi in epistola ad matrem (uterque autem sacerdotibus Heliopoli et Memphi et Thebis in sermone venisse fertur) accepisse se ab illis dicunt eos homines fuisse. Herodotus quidem sic loquitur: Quorum igitur erant imagines, tales eos demonstrabant fuisse, a diis autem longe distantes. Sed ante hos homines, deos in Ægypto regnasse, nec cum istis hominibus fuisse, ac semper ex illis unum aliquem imperasse; postremum autem illic regnasse Orum Osiridis filium, quem Græci Apollinem vocant. Hunc, cum Typhonem 306 dejecisset, postremum in Ægypto regnasse. Osiris autem lingua Græca Bacchus est. Cum alios igitur Ægyptiorum reges, tum horum postremum (ab istis autem ad Græcos deorum nomina pervenerunt) Apollinem Dionysii et Isidis filium (ut idem scribit Herodotus: Apollinem autem et Dianam serunt Dionysii et Isidis filios fuisse, ac Latonam nutricem illis et servatricem fuisse), hos, in-

(56) Ἐναποσφραγίσεται. Tres Anglicani codices προσφραγίσεται.

(57) Περὶ αὐτῆς. Duo Anglic. περὶ αὐτῶν.

(58) Φαντασίας αὐτοῖς. Fraudem dæmonum eodem modo exponunt alii scriptores. Δι' ὀνείρων, ait Tatianus n. 18, τὴν εἰς αὐτοὺς πραγματευόμενοι δόξαν, per somnia illis opinionem de se injiciunt. Tertullianus, Apol. 22: Eadem igitur obscuritate contagionis, inquit, aspiratio dæmonum et angelorum, mentis quoque corruptelas agit savoribus, et amentitis sedis, ac sævis libidinibus, cum erroribus variis, quorum iste potissimus, quo deos istos captis et circumscriptis hominum mentibus commendat. Quod ait Eusebius lib. v Præp. evang., cap. 2: Stolidos et faciles animos a dæmonibus in errorem induci nescio quibus simulacrorum motibus, κινήσεσσι τῶν εἰδώλων, id explicandum videtur ex verbis Athenagoræ. Illi enim simulacrorum motus aliud esse nihil videntur, quam phantasiæ illæ, quas tanquam a simulacris dæmones immittunt in animos iuvenos. Similia docent Minucius Felix cap. 27 et Cyprianus qui illius verbis utitur pro suis in libro De Vanit. idol., et Lactantius lib. ii, cap. 14. Quidquid autem hoc loco dicitur ab Athenagora, promissa explicatio est illorum effectuum, quos n. 23, sub nomine simulacrorum edi fatebatur. Huc autem

redit tota illius disputatio: statuæ nihil possunt sua sponte; Neryllinus et Proteus et Alexander nihilo efficaciores; inani ergo specie dæmones hominibus illudunt. Tatianus n. 18, Justinus auctoritate fretus, negat dæmones sanare: Minucius et Cyprianus eo redigunt dæmonum molitiones, ut curasse videantur. Nihil aliud possunt quam nocere, inquit Lactantius lib. ii, cap. 15. Ex his autem asseverare possumus nullam prorsus fidem apud primos Christianos habuisse Cornelium Tacitum, dum narrat Hist. lib. iv, Alexandria hominem cæcum et alium manu ægrum, monitu Serapidis, ad Vespasianum confugisse, ac petente altero, ut genas et oculorum orbes dignaretur respargere oris excremento; altero, ut vestigio Cæsaris calcaretur, imperatorem Serapidi peruisse ac statim utrinque sanatum. Mox Gesnerus legit ὀνόμασι pro νοήμασι. At Tertullianus modo citatus ita hunc locum imitatur, ut legisse videatur νοήμασι.

(59) Μέμφει. Sic plerique codices mss. editiones Paris. Μέμφει.

(60) Αὐτούς. Pro hac voce legitur πάντας apud Herodotum, lib. ii, cap. 144.

(61) Ὑστατον. Herodot. Ὑστατον.

(62) Ὀσίρεως. Herod. lot. Ὀσίριος.

quam, quos cœlesti ortos origine primos reges habuerunt, partim veræ erga Deum religionis ignorantia, partim grato in imperium animo deos cum uxoribus existimarunt. *Ac boves quidem mundos et mares Ægyptii omnes immolant et vitulos; feminas autem nefas illis immolare, sed sacræ sunt Isidi, cujus simulacrum muliebri forma est ac bubulis cornibus, quemadmodum Io Græci effingunt. Quinam autem hæc dicendo fidem potius obtineant, quam ii qui secundum generis successionem filius a patre, ut sacerdotium, ita et historiam acceperunt? Neque enim ædituos, qui simulacra perhonorifice commendant, verisimile est mentitos fuisse, cum eos homines fuisse dicerent. Quod si solus Herodotus deos Ægyptiorum historiis tanquam homines perhiberi diceret, etiam Herodoto dicenti: *Quæ autem de diis narrantur, ea non libenter, qualia adivi enuntiaverim, nisi tantum levissima eorum nomina, ut fabularum scriptori nequaquam esset credendum. Sed quia idem dicunt Alexander et Mercurius qui Trismegistus vocatur, et æterno cum diis genere conjunctus est, et innumeri alii (ne singulos recenseam), nulla jam dubitandi ratio relinquitur, quin, cum reges essent, pro diis habiti fuerint. Eos etiam homines esse demonstrant Ægyptiorum doctissimi, qui cum deos dicant aerem, terram, solem, lunam, cæteros mortales esse homines, ac templa eorum sepulcra esse existimant. Idem docet Apollodorus in libro *De diis*. Quin etiam Herodotus eorum perpersiones mysteria vocat: *In urbe Busiridis festum Isidis ab eis celebrari jam a me dictum est. Verberantur autem post sacrificium singuli et singulæ, plurima hominum millia. Quo autem modo verberentur nefas mihi dicere. Si dii sunt, immortales sunt. Sin autem verberantur homines ob eorum passiones, eæque sunt mysteria, homines sunt; quemadmodum ipse Herodotus testatur: *Sunt etiam ejus sepulcra, cujus nomen si nuncupavero hac in re, haud sancte fecero, in urbe Sai, in templo Minervæ, post totum delubrum, ejus parieti contigua. Lacus item adjunctus est lapidea basi adornatus, et circumquaque probe elaboratus, magnitu-****

*A καὶ Ἴσιδος λέγουσιν εἶναι παῖδας· Ἀητῶ δὲ τροφὸν αὐτοῖς σωτηρίαν (63) γενέσθαι·) οὐς οὐρανίους γεγονότας, πρώτους βασιλεῖας ἔσχον· πῆ μὲν ἀγνοία τῆς ἀληθείας περὶ τὸ θεῖον εὐσεβείας (64), πῆ δὲ χάριτι τῆς ἀρχῆς θεοῦ ὁμοῦ ταῖς γυναῖξιν αὐτῶν ἦγον. Τοὺς μὲν γὰρ καθαρὸς βούς τοὺς ἔρσετας, καὶ τοὺς μόσχους οἱ πάντες Αἰγύπτιοι θύουσι· τὰς δὲ θηλέας (65) οὐ σφιν ἔξεστι θύειν, ἀλλ' ἱερά εἰσι τῆς Ἴσιδος, τῆς ἀγαλμα ἐν γυναικίῳ βοῦκερῶν ἔστιν, κατὰπερ οἱ Ἕλληρες τὴν Ἰούν (66) γράφουσι. Τίνες δ' ἂν μᾶλλον ταῦτα πιστευθεῖεν λέγοντες, ἢ οἱ κατὰ διαδοχὴν γένους, παῖς παρὰ πατρός, ὡς τὴν ἱερωσύνην, καὶ τὴν ἱστορίαν διαδεχόμενοι; οὐ γὰρ τοὺς σεμνοποιούντας ζακόρους τὰ ἐδῶλα, εἰκὸς ἀνθρώπους αὐτοὺς γενέσθαι ψεύδεσθαι. Εἴ τι μὲν οὖν Ἡρόδοτος ἔλεγε, περὶ τῶν θεῶν, ὡς περὶ ἀνθρώπων, ἱστορεῖν Αἰγυπτίους, καὶ λέγοντι τῷ Ἡρόδοτῳ· *Τὰ μὲν γὰρ θεῖα τῶν ἀπηρημάτων, οἷα ἤκουον, οὐκ εἰμι πρόθυμος διηγεῖσθαι, ἔξω ἢ (67) τὰ ὀνόματα αὐτέων μὴδὲν ἐλάχιστα· μὴ πιστεύειν ὡς μυθοποιῶ ἔδει· ἐπεὶ δὲ Ἀλέξανδρος καὶ Ἑρμῆς ὁ Τρισμέγιστος ἐπικαλούμενος, συνάπτων τὸ ἀίδιον αὐτοῦς γένος (68), καὶ ἄλλοι μυρίοι (ἵνα μὴ καθ' ἕκαστον καταλέγοιμι (69)), οὐδὲν λόγος ἔτι καταλείπεται, βασιλεῖς ὄντας αὐτοὺς μὴ νενομίσθαι (70) θεοῦς. Καὶ ὅτι μὲν ἀνθρωποὶ, δηλοῦσι μὲν καὶ Αἰγυπτίῳ οἱ λογιώτατοι, οἱ θεοῦς λέγοντες αἰθέρα, γῆν, ἥλιον, σελήνην, τοὺς ἄλλους (71) ἀνθρώπους θνητοὺς νομίζουσι, καὶ ἱερά τοὺς τάφους αὐτῶν. Ἀηλοὶ δὲ καὶ Ἀπολλόδωρος ἐν τῷ *Περὶ θεῶν*. Ἡρόδοτος δὲ καὶ τὰ μαθήματα (72) αὐτῶν φησι μυστήρια. Ἐν δὲ Βουσίρι πόλι, ὡς ἀνάγουσι τῇ Ἰσι τὴν ὀρτήν, εἰρηται πρότερόν μοι. Τύπτονται γὰρ δὴ μετὰ τὴν θυσίην πάντες καὶ πάσαι, μυριάδες κάρτα πολλὰ ἀνθρώπων. Τὸν δὲ τύπτονται τρόπον, οὐ μοι δοκῶν ἔστι λέγειν. Εἰ θεοὶ, καὶ ἀθάνατοι· εἰ δὲ τύπτονται, καὶ τὰ πάθη ἔστιν αὐτῶν μυστήρια, ἀνθρωποὶ· ὡς αὐτὸς Ἡρόδοτος· *Εἰσι δὲ καὶ αἱ ταφυαὶ τοῦ οὐχ ὄσιον ποιεῖμαι ἐπὶ τοιοῦτῳ κρήματι ἐξαγορεύειν τοῦνομα, ἐν Σάτ, ἐν τῷ ἱερῷ τῆς Ἀθηναίης, ἐπισθερ τοῦ νηοῦ πικτὸς, τοῦ τῆς Ἀθηναίης ἐχόμεναι τολχου (73). Αἰμητ δ' ἔστιν***

(63) *Σωτηρίαν*. Herodot. lib. II, cap. 156, καὶ σῴσειραν.

(64) *Εὐσεβείας*. Reg. 2, Clarom. et duo Angl. *θεοσεβείας*. Quod autem primos illos reges Ægyptiorum Athenagoras cœlesti ortos dicit origine, id ex Herodoti sententia, nec sine aliqua dicit ironia. Hos enim natos humano more et nutritos et inter homines regnasse probat, ut originem illis non cœlestem, sed terrenam fuisse demonstrat.

(65) *θηλέας*. Herodot. lib. II, cap. 41, *θηλέας* et mox Ἴσιος, quæ vox eodem modo antea legitur apud eundem Herodotum. Mox legitur in Clarom. et duobus Anglicanis ἔστιν ἐν δαμάλης σχήματι ἰδεῖν. Hæc etiam supra lineam scripta in Reg. 2. Præterea Clarom. addit ἔστιν. Melius in 2 Angl. τοὺς μὲν οὖν καθαρὸς.

(66) *Ἰούν*. Plerique codices Ἰώ aut Ἰῶ.

(67) *ἔξω ἢ*. Sic emendavi ope ipsius Herodoti contextus lib. II, c. 3, quod in editis nostris legebatur ἔξ ὧν. Legitur etiam apud Herodotum μόνον,

et deest ἐλάχιστα.

D (68) *Συνάπτων τὸ ἀίδιον αὐτοῖς γένος*. Ut autem cœlestem originem, animi causa, diis illis affluēbat, ita nunc Mercurium æterno cum illis genere conjunctum dicit. Quare nec cum editore Oxoniensi legendum ἀνθρώπων pro ἀίδιον, nec cum Gesnero et Suffrido, συμφωνοῦσι μὴ εἶναι ἀίδιον αὐτοῖς γένος, sed supplemum tantummodo λέγουσι.

(69) *Καταλέγοιμι*. Tres Anglic. codices λέγοιμι.

(70) *Μὴ νενομίσθαι*. Legit Gesnerus μὴ βασιλεῖς ὄντας αὐτοὺς νενομίσθαι. Sed iniquum prorsus est emendare velle quidquid in antiquis scriptoribus non elegantissimum et ornatissimum videtur.

(71) *Τοὺς ἄλλους*. Clarom. et tres Anglic. : τοὺς ἀνθρώπους τοὺς ἄλλους θνητοῦς.

(72) *Μαθήματα*. Legendum παθήματα Gesnerus dudum admonuit. Sequens Herodoti locus legitur in eodem lib. II, cap. 61.

(73) *Τολχου*. Addit Herodotus lib. II, c. 170 : Καὶ ἐν τῷ τεμένει ὀβελοὶ ἔστ᾽ αἰ μεγάλοι λίθινοι.

ἐχομένη λιθίνη κρηπίδι κεκοσμημένη ἐν κύκλῳ, **A** μέγεθος, ὡς ἐμοὶ δοκέει, δση περὶ ἢ ἐν Δήλῳ, ἢ Τροχοειδῆς καλεομένη. Ἐν δὲ τῇ λίμνῃ ταύτῃ τὰ δεικνύμενα τῶν παθῶν αὐτοῦ τυκτὸς καλλέουσι μυστήρια Αἰγύπτιοι. Καὶ οὐ μόνον ὁ τάφος τοῦ Ὀσίριδος δείκνυται, ἀλλὰ καὶ ταριχεῖα. Ἐπὶ τῶν σφισι κομισθῆ ἑκατόν, δεικνύουσι τοῖσι κομισσασι παραδείγματα τῶν νεκρῶν ἐξ ἑλίου τῇ γραφῇ μεμιμημένα· καὶ τὴν μὲν σπουδαιότητα αὐτέων φασὶν εἶναι τοῦ οὐχ ὄσιον ποιῆσαι ὄσιον ἐπὶ τοιοῦτω κρήματι ὀνομάζειν.

29. Ἀλλὰ καὶ Ἑλλήνων οἱ περὶ ποίησιν καὶ ιστορίαν σοφοὶ περὶ μὲν Ἡρακλέους·

Σχέτιος, οὐδὲ θεῶν δύνῃ ἠδέσασ' οὐδὲ τράπεζαν,
Τῆρ οἱ παρέθηκεν· ἔπειτα δὲ πέφρε καὶ αὐτὸν **B**
Ἴριτον (74).
Τοιοῦτος ὢν, εἰκότως μὲν ἐμαίνετο· εἰκότως δὲ, ἀνάψας πυρᾶν, κατέκαυσε αὐτόν. Περὶ δὲ Ἀσκληπιοῦ Ἡσιόδος μὲν·

Πατὴρ ἀνδρῶν τε θεῶν τε
Ὅτ' ἐχώσατ', ἀπ' Οὐλύμπου δὲ βαλὼν ψολόεντι
Ἐκταρε Λητοῖδην φίλον, σὺν θυμὸν ὀρίων.
Πίνδαρος δέ·

Ἀλλὰ κέρδει καὶ σοφία δέδεται.
Ἐτραπερ κάκεινον ἀγάνορι μισθῷ χρυσὸς ἐν χερσὶν φαειλῶν.
Χερσὶ δ' ἄρα Κροτωνίω,
Ῥήγαις δι' ἀμφοῖν ἀμπροτῶν
Στέρων κάθειλεν
Ἐκείως· αἰθῶν δὲ κεραυνὸς ἐπέσκηψε μόρον.

Ἡ τοίνυν θεοὶ ἦσαν, καὶ οὔτε αὐτοὶ πρὸς χρυσὸν εἶχον

(Ὁ χρυσὸς, δεξιῶμα (75) κάλλιστον βροτοῖς,
Ὅς οὔτε μήτηρ ἠδονὰς τοιάσδ' ἔχει,
οὐ καίδεις.

Ἀνεπίδεις γὰρ καὶ κρεῖττον ἐπιθυμίας τὸ θεῖον), οὔτε ἀπέθνησκον· ἢ ἄνθρωποι γεγονότες, καὶ πονηροὶ δι' ἀμαθίαν ἦσαν, καὶ χρημάτων ἐλάττους. Τί με πάλλᾳ λέγειν, ἢ Καστορος ἢ Πολυδεύκου μνημονεύοντα, ἢ Ἀμφιάρεω, οἱ, ὡς εἰπεῖν λόγῳ, χθὲς καὶ πρῶτην ἄνθρωποι ἐξ ἀνθρώπων γεγονότες, θεοὶ νομίζονται· ὅπότε καὶ Ἰνὸ μετὰ τὴν μανίαν καὶ τὰ ἐπὶ τῆς μανίας πάθη θεῶν δοξάζουσι γεγονέναι;

Πόττου πλάνητες· Λευκοθέας ἐπώνυμον.

Καὶ τὸν παῖδα αὐτῆς·

Σεμνὸς Παλαίμων ναυτίλοις κεκλήσεται.

30. Εἰ γὰρ καὶ ὡς ἀπόπτυστοι (76) καὶ θεοστυγεῖς δόξαν ἔσχον εἶναι θεοί, καὶ ἡ θυγάτηρ τῆς Δερκετοῦς Σεμίραμις, λάγνος γυνὴ καὶ μαιφόνος, ἔδοξε Συρία θεός (77)· καὶ διὰ τὴν Δερκετὴ καὶ τὰς

74) Ἴριτον. Hæc ab aliquo insuta conjicit Stephanus. Legi Odysseæ prope initium monet Oxon. editor Versus Hesiodi non reperiri monet Gesnerus; Pindari autem exstare Pyth. 3. [Lege Χώσατ'.] (75) Δεξιῶμα. Sic uterque Reg. δεξιῶμα in 3 Angl. ἀξίωμα in editis. Ὅς additum a Stephano ex aliis hos versus Euripidis citantibus. Mox Suffrid., τὶ δὲ? με.

(76) Ὅς ἀπόπτυστοι. Mallet Gesnerus ut ἀπό-

dine, ut mihi videtur, quanta in Delo iste, qui dicitur Trochoides. In hoc simulacra habentur 307 passionum ejus, quæ mysteria nocturna Ægyptii vocant. Non solum autem sepulcrum Osiridis, sed etiam conditura ostenditur. Cum ad illos cadaver portatum est, ostendunt iis qui portaverunt exemplaria mortuorum lignea, pingendo assimilata, et eorum unum accuratissime fabricatum esse aiunt, cujus ego nomen fas esse haud arbitror in ejusmodi te appellare.

29. Idem testantur poætæ. — Sed et Græcorum in poesi et historia sapientes eadem docent. De Hercule quidem :

Miser neque deorum vindictam reveritus est neque ^[mensam]
Quam ei apposuerat; deinde vero ipsum occidit Iphitum.

Talis cum esset, merito in furorem actus est, merito seipsum rogo accenso combussit. De Æsculapio Hesiodus :

Parent hominumque deumque
Quando excanduit, e caelo autem feriens fulmine ^[ardenti]
Latoidem occidit charum ira commotus.

Pindarus autem :

Verum lucro etiam sapientia irretitur.
Pervertit et illum (Æsculapium) ingenti
Mercede aurum in manibus apparens.
Manibus igitur Saturnius fulmen
Jaculatus per utrumque, respirationem
Pectorum abstulit
Celeriter, ardensque fulmen inflizit mortem.

C

Vel igitur dii erant, nec eos auri capiebat amor :

(O munus aurum maximum mortalibus.
Nec mater ulla tantum habet dulcedinis,
Nec nati.

Nulla enim re indiget Numen, nec cupiditate vincitur: nec mortui sunt; vel homines cum essent, improbi ob imperitiam fuerunt, et pecuniæ cupidi. Quid plura dicam vel Castorem, vel Pollucem, vel Amphiarum memorans, qui, ut ita dicam, heri et nudius tertius homines ex hominibus nati pro diis habentur, cum ipsa etiam Ino post furorem, et eas, quæ ex furore consecutæ sunt, perpressiones, dea existimetur?

D

Cognominatam naufragi Leucotheam.

Et filius ejus

Nautis Palæmon divus invocabitur.

30. Quibus de causis tributa hominibus divinitas. — Nam si detestandi et Deo invisī homines divinationem habuerunt deorum; si filia Dercetus Semiramis, lasciva mulier et cruenta, Syria dea existi-

πυστοι.

(77) Ἐδοξε Συρία θεός. Observat Suffridus, cum historiæ monumentis non quadrare id quod de Semiramide pronuntiat Athenagoras, nisi forte illam brevi admodum tempore hoc deæ Syriæ nomen habuisse dicamus. Sed minus attendit vir eruditus deam Syram idem hoc loco non esse ac celeberrimam illam Syriam deam, quæ præcipuum erat Syriorum numen; sed idem ac unam ex illis quæ

mutata est, ac propter Dercetum Syrii columbas et Semiramidem colunt (nam, quod fieri non potest, in columbam mutata mulier, ut fert apud Ctesiam fabula); quid mirum alios quidem propter imperium aut tyrannidem deos a suis appellatos? (Sibylla cuius meminit Plato :

*Decima ætate hominum linguis divisorum,
Ex quo diluvium prioribus hominibus accidit,*

308 *Regnavit Saturnus et Titan et Japetus,*

Terræ filii præstantissimi et cæli, quos sic vo-

Homines, terræ et cæli nomina imponentes,

Propterea quod primi fuere hominum lingua di-

alios autem ob robur, ut Herculem et Perseum; alios ob artem, ut Æsculapium? Quibus autem ipsi subditi honorem detulerunt aut ipsi principes, horum alii metu, alii reverentia nomen consecuti sunt. Antinous quidem parentum vestrorum in subditos humanitate consecutus est, ut existimaretur deus. Qui vero postea nati sunt, religionem re non explorata susceperunt.

*Mendaces semper Cretes, tibi namque sepulcrum,
Rex, Cretes fabricati, at tu non mortuus.*

Credis, Callimache, Jovis natalem; sepulcrum non credis; et tum cum te veritati tenebras offusurum speras, mortuum prædicas etiam nescientibus. Atque antrum quidem si videris, Rheæ partum in memoriam revocas; sin autem loculum, mortem ejus tenebris involvis, ignarus solum æternum esse iugentium Deum. Vel enim fide indignæ, quæ de diis apud vulgus et poetas fabulæ feruntur, sicque inutilis eorum cultus (neque enim ii existunt, de quibus mendax prædicatio), vel si veri ortus, amores, homicidia, furta, virilium execrationes, fulmina; non jam exstant, sed esse desierunt, si quidem nati sunt, cum antea non essent. Quæ enim

a Syriis colebantur. Quidquid enim honoris Semiramidi delatum dicit Athenagoras, id illam non sua sponte habuisse dicit, sed propter matrem Dercetum, quam proinde longe filia venerabiliorem apud Syros fuisse statuit.

(78) *Δεκάτη γενεή*. Legitur in libris Sibyllinis *δεκάτη γενεή*, sed prorsus mendose, ut ex Tertulliano, quem mox citabimus, perspicitur potest.

(79) *Βασιλευσε*. Sic emendavit editor Oxoniensis ex ipsis versibus Sibyllinis pro eo quod erat in editis *βασιλεύς*. Ibidem editi *οὐρανοὺς ἐκάλεσαν*. In Sibyllinis libris edit. Galei legitur *οὐρανοῦ ἐξέκαλεσαν*. Mallet *οὐς ἐκάλεσαν*. Hos versus ita legebat Tertullianus, uti eos emendandos puto. Sic enim interpretatur *ii ad Nat.*, cap. 12: *Decima genitura hominum, ex quo cataclysmum prioribus accidit, regnavit Saturnus et Titan et Japetus, cæli et terræ fortissimi filii*.

(80) *Γαῖαν τε καὶ οὐρανόν*. Legitur *γαίης τε καὶ οὐρανοῦ* in versibus Sibyllinis, ut observavit editor Oxoniensis.

(81) *Οἱ πρόωιστοι*. Malunt *οἱ προφέρωιστοι* Gesnerus et Suffridus, atque ita legitur in versibus Sibyllinis. Sed multo aptior nostra lectio; nec dubium quin ita legerit Tertullianus, qui in loco jam laudato utitur Sibyllæ auctoritate, ut probet Saturnum cæli et terræ filium dici, non quod vere e cælo et

περιστερῶς καὶ τὴν Σημίραμιν σέβουσι Σύριοι (τὸ γὰρ ἀδύνατον, εἰς περιστερὰν μετέβαλεν ἡ γυνή· ὁ μῦθος παρὰ Κτησίαν). τί θαυμαστόν τοὺς μὲν ἐπὶ ἀρχῇ καὶ τυραννίδι ὑπὸ τῶν κατ' αὐτοὺς κληθῆναι θεοῦς, (Σίβυλλα, μέμνηται δ' αὐτῆς καὶ Πλάτων·

Δὴ τότε δὴ δεκάτη γενεῇ (78) *μερόπων ἀνθρώπων, Ἐξ οὗ δὴ κατακλυσμὸς ἐπὶ προτέρους γένετ'* [*ἀνδρας*, *Καὶ βασιλευσε* (79) *Κρόνος, καὶ Τίταν, Ἰαπετός*] [*τε*, *Γαίης τέκνα φέριστα καὶ Οὐρανοῦ, ἐξεκάλεσαν*] [*Αἰθροῦποι, Γαῖαν τε καὶ Οὐρανόν* (80) *ὄνομα*] [*ὄντες*, *Ὀὐρεκα οἱ πρόωιστοι* (81) *ἔσαν μερόπων ἀνθρώπων*].

τούς δ' ἐπ' ἰσχύϊ, ὡς Ἡρακλέα καὶ Περσέα, τοὺς δ' ἐπὶ τέχνῃ, ὡς Ἀσκληπιόν; Οἷς μὲν οὖν ἢ αὐτοὶ οἱ ἀρχόμενοι τιμῆς μετεδίδωσαν, ἢ αὐτοὶ οἱ ἀρχοντες, οἱ μὲν φόβῳ, οἱ δὲ καὶ αἰδοί, μετείχον τοῦ ὀνόματος. Καὶ Ἀντίνοος φιλανθρωπία (82) τῶν ὑμετέρων προγόνων πρὸς τοὺς ὑπηκόους ἔτυχε νομίζεσθαι θεός. Οἱ δὲ μετ' αὐτοὺς, ἀδασανίστως παρεδέξαντο.

Κρητες δεῖ ψευῆσαι· καὶ γὰρ τάφορ, ὃ ἄνα, σείω Κρητες ἐτεκλήσαντο· σὺ δ' οὐ θάνες.

Πιστεύων, Καλλιμαχε, ταῖς γοναῖς τοῦ Διὸς, ἀπιστεῖς αὐτοῦ τῷ τάφῳ· καὶ νομίζων ἐπισκιάσειν (83) τάληθες, καὶ τοὺς ἀγνοοῦσι κηρύσσεις τὸν τεθνηκότα. Κἂν μὲν τὸ ἄντρον βλέπῃς, τὸν Πέας ὑπομιμνήσκη τόκον· ἂν δὲ τὴν σορὸν ἴδῃς, ἐπισκοτεῖς τῷ τεθνηκότι, οὐκ εἰδὼς, ὅτι μόνος ἀίδιος ὁ ἀγέννητος θεός. Ἡ γὰρ ἀπιστοὶ οἱ ὑπὸ τῶν πολλῶν καὶ ποιητῶν λεγόμενοι μῦθοι περὶ τῶν θεῶν, καὶ περισσὴ ἡ περὶ αὐτοὺς εὐσέβεια (οὐ γὰρ εἰσιν ὧν ψευδεῖς οἱ λόγοι)· ἢ, εἰ ἀληθεῖς αἱ γενέσεις, οἱ ἔρωτες, αἱ μαιφονίαι, αἱ κλοπαί, αἱ ἐκτομαί, οἱ κεραυνοί, οὐκέτ' εἰσὶ, παυσάμενοι εἶναι· ἐπεὶ καὶ ἐγένοντο, οὐκ ὄντες. Τίς γὰρ τοῖς μὲν πιστεύειν λόγος, τοῖς δὲ ἀπιστεῖν, ἐπὶ

terra genitus fuerit, sed quia ignoti erant ejus parentes, et cum venisset in Italiam, rudes tunc agebantur et oculi et mentes hominum et quolibet novi viri aspectu quasi divino commoverentur, nedom et regis et quidem primi. Patet ex hac ultima voce Saturnum et Titanem et Japetum, etsi decima generatione regnarunt, primos tamen hominum dici, quia primi regnarunt, et quia antiquissimi fuere. Apud Justinum *Cohort. n. 21*, antiquissimi homines vocantur primi homines.

(82) *Φιλανθρωπία*. Sanctus Athanasius in orat. *adv. gentes* id testatur contigisse διὰ φόβον τοῦ προστάξαντος, *ob metum illius qui id præceperat*. Sed metus ille non tam videtur esse terror animis injectus, quam metus displicendi charissimis ob benedictia regibus, nempe Adriano et Antonino, quos Athenagoras M. Aurelii parentes appellat. Erat sane Adrianus lenitate et humanitate longe inferior Antonino; sed cum magna illius in Ægyptios beneficia exstiterint, non mirum si ab hominibus superstitionis cultum Antinoi facile impetravit. Huc accessit gratia et auctoritas Antonini, quem ex testimonio Athenagoræ operam dedisse colligimus, ut instituta ab Adriano impietas, eo mortuo, non abrogaretur.

(83) *Ἐπισκιάσειν*. Clarow. et tres Anglicani, ἐπισκιάσειν.

τὸ σεμνότερον περὶ αὐτῶν τῶν ποιητῶν ἱστορηκότων; Οὐ γὰρ ἂν δι' οὓς ἐνομήσθησαν θεοί, σεμνοποιήσαντας τὴν κατ' αὐτοὺς ἱστορίαν, οὗτοι τὰ πάθη τὰ αὐτῶν ἐφεύσαντο. Ὡς μὲν οὖν οὐκ ἔσμεν ἄθεοι, θεὸν ἄγοντες τὸν ποιητὴν τοῦδε τοῦ παντός, καὶ τὸν παρ' αὐτοῦ Λόγον, κατὰ δύναμιν τὴν ἐμὴν, εἰ καὶ μὴ πρὸς ἀξίαν, ἐληλεγμαι.

31. Ἔτι δὲ καὶ τροφὰς καὶ μίξεις λογοποιοῦσιν ἄθεους καθ' ἡμῶν, ἵνα τε μισεῖν ἠομιζοῖεν μετὰ λόγου, καὶ οἰόμενοι τῷ δεδίττεσθαι, ἢ τῆς ἐνοστάσεως ἀπάξειν ἡμᾶς τοῦ βίου, ἢ πικρούς καὶ ἀπαραιτήτους, τῇ τῶν αἰτιῶν ὑπερβολῇ, τοὺς ἀρχοντας παρασκευάσειν (84)· πρὸς εἰδότας παίζοντες, ὅτι ἀνωθὲν πῶς ἔθος, καὶ οὐχ ἔφ' ἡμῶν μόνων, κατὰ τινα θεῖον νόμον (85) καὶ λόγον παρηκολούθηκα, προσπολεμεῖν τὴν κακίαν τῇ ἀρετῇ. Οὕτω καὶ Πυθαγόρας μὲν ἅμα τριακοσίοις ἐτέροις κατεφλέχθη πυρὶ, Ἡράκλειτος δὲ καὶ Δημόκριτος, ὁ μὲν τῆς Ἐφεσίων πόλεως ἠλαύνετο, ὁ δὲ τῆς Ἀθηναίων, ἐπικατηγορούμενος μεμηγμένα· καὶ Σωκράτους Ἀθηναῖοι θάνατον κατέγνωσαν. Ἄλλ' ὡς ἐκείνοι οὐδὲν χεῖρους εἰς ἀρετῆς λόγον διὰ τὴν τῶν πολλῶν δόξαν, οὐδ' ἡμῖν οὐθὲν (86) ἐπισκοτεῖ πρὸς ὁσιότητα βίου ἢ παρά τινων ἀκριτος βλασφημία. Εὐδοξοῦμεν γὰρ παρὰ τῷ Θεῷ. Πλὴν ἀλλὰ καὶ πρὸς ταῦτα ἀπαντήσω τὰ ἐγκλήματα. Ὑμεῖς μὲν οὖν (87) καὶ δι' ὧν ἐλρηκα, εὐοῖδα ἀπολελογῆσθαι ἔμαυόν. Συνέσει γὰρ πάντας ὑπερφρονοῦντες, οἷς ὁ βίος ὡς πρὸς στάθμην τὸν Θεὸν κανονίζεται, ὅπως ἀνυπαίτιτος καὶ ἀνεπιληπτος ἐκάστου ἡμῶν ἀνθρώπος αὐτῷ (88) γένοιτο, ἵστε τοίτους μὴδ' εἰς ἐνοίαν ποτε τοῦ βραχυτάτου ἐλευσομένους ἀμαρτήματος. Εἰ μὲν γὰρ ἕνα τὸν ἐνταῦθα βίον βιώσεσθαι πεπείσμεθα, καὶ ὑποπτεύειν ἐνῆν, δουλεύοντας σαρκὶ καὶ αἵματι, ἢ κέρβους ἢ ἐπιθυμίας ἐλάττους γενομένους ἀμαρτεῖν. Ἐπεὶ δὲ ἐφεστηκέναι μὲν οἷς ἐννοοῦμεν, οἷς λαλοῦμεν, καὶ νύκτωρ καὶ μεθ' ἡμέραν τὸν Θεὸν οἴδαμεν, πάντα δὲ φῶς αὐτὸν ὄντα, καὶ τὰ ἐν τῇ καρδίᾳ ἡμῶν ἠρᾶν (89), πεπείσμεθα, τοῦ ἐνταῦθα ἀπαλλαγέντες βίου, βίον ἕτερον βιώσεσθαι ἀμείνονα ἢ κατὰ τὸν ἐνθάδε, καὶ ἐπουράνιον, οὐκ ἐπίγειον (ὡς ἂν μετὰ Θεοῦ καὶ σὺν Θεῷ ἀκλινεῖς καὶ ἀπαθείς τὴν

A ratio ut alia quidem credantur, alia vero non credantur, cum honoris causa eorum historias poetæ litteris mandaverint? Neque enim per quos existimati sunt dii, quique eorum res gestas perhonorifice descripserunt, ii eorum perpressiones mentiti fuissent. Nos igitur non esse atheos, qui Deum credimus universorum opificem, ejusque Verbum, pro meis viribus, quamvis non pro rei dignitate, demonstravi.

31. Duo alia crimina jam confutata sunt ex doctrina Christianorum. — Adhuc autem et epulas et concubitus nefandos nobis affingunt, tum ut nos cum ratione odisse sibi videantur, tum quod futurum existiment, ut vel metu ab instituti constantia nos abducant, vel acerbos nobis et inexorabiles, B criminum magnitudine, principes prabeant. Sed ludificantur cum hominibus probe scientibus jam antiquitus hunc morem, neque 309 nunc primum divina quadam lege et ratione invaluisse, ut vitium cum virtute bellum gerat. Sic et Pythagoras cum trecentis aliis igne combustus: Heraclitus et Democritus, alter quidem Ephesiorum urbe pulsus est, alter Abderitarum, insaniam accusatus; Socratem Athenienses morte mulctarunt. Sed quemadmodum illi, quantum ad virtutem attinet, nequaquam deteriores propter multorum opinionem fuerunt; neque etiam nobis, quod ad vitæ innocentiam spectat, tenebras offundunt inconsideratæ nonnullorum calumniæ. Bene enim apud Deum audimus; sed tamen his criminibus occurram. Ac vobis quidem satis me, vel ex iis quæ dixi, purgatum intelligo. Nam cum omnes intelligentia superetis; quorum vita ad Deum tanquam ad normam dirigitur, ut unusquisque nostrum extra noxiam apud eum et reprehensionem sit, eos non ignoratis ne cogitationem quidem unquam vel levissimi admissuros peccati. Nam si hanc tantum vitam nos victuros crederemus, tum sane locus esset suspicandi nos carni et sanguini inservientes, vel avaritia aut cupiditate victos peccare. Sed cum iis, quæ cogitamus, quæque loquimur, Deum noctem dieque adesse sciamus, eumque persuasum habeamus, cum totus lumen sit, ea etiam quæ in cordibus no-

(84) Παρασκευάσειν. Tres Angl. παρασκευάζειν.

(85) Θεῖον νόμον. Idem dixit Athenagoras n. 3.

Uterque locus illustratur ex libro *De resurrectione*, qui sic incipit: Παντὶ δόγματι καὶ λόγῳ, τῆς ἐν τοῖς οὖσιν ἀληθείας ἐχομένου, παραφέσεται τι ψεύδος. Παραφέσεται δὲ οὐκ ἐξ ὑποκειμένης τινὸς ἀρχῆς κατὰ φύσιν ὁρμώμενον, ἢ τῆς κατ' αὐτὸ ὅπερ ἐστὶν ἕκαστον αἰτίας, ἀλλὰ ὑπὸ τῶν τὴν ἐκθεσμον σποράν ἐπὶ διασπορᾷ τῆς ἀληθείας τετιμηκότων σπουδαζόμενον. Sententiæ omni ac doctrinæ, quæ quidem cum rerum veritate consentiat, adnascitur aliquid mendacii. Adnascitur autem non ex subjecto aliquo principio secundum naturam productum, aut ex propria cujusque rei causa, sed ab iis, qui semen adulterinum ad corruptionem veritatis cordi habent, de industria excogitatum.

(86) Οὐθὲν. Tres Anglicani οὐδέν.

(87) Ὑμεῖς μὲν οὖν. Legendum ὑμῖν, ut monuit H. Stephanus, atque ita videtur scriptum prima manu Suisse in Regio primo.

(88) Ἐκάστου ἡμῶν ἀνθρώπος αὐτῷ. Sic Reg. 1, et Orat. At Clarom. et tres Angl. habent αὐτῶν. Edit. Paris. αὐτοῦ. Legendum putat Gesnerus ἕκαστος ἡμῶν ἀνθρώπος, minus animadvertens hominem hoc loco appellari animam, ac proinde hominem uniuscujusque esse animam uniuscujusque. Unde Theophilus infra l. 1, n. 2: Δεῖξόν μοι τὸν ἀνθρώπον σου, κἀγὼ σοι δεῖξω τὸν Θεὸν μου. *Demonstra mihi hominem tuum, et ego ostendam tibi Deum meum.* Et Tatianus n. 15: Μόνος δ' ἀνθρώπος εἰκὼν καὶ ὁμοίωσις Θεοῦ. Nihil ergo mutandum in his Athenagoræ verbis, quæ sic reddenda essent, si verbum verbo redderetur: ut *uniuscujusque nostrum homo extra noxiam apud eum et reprehensionem sit.*

(89) Ὁρᾶν. Deest illud verbum in tribus Anglicanis, in quibus etiam paulo post desideratur ἔπειθαι et τὴν ψυχὴν. Oxoniensis editor legendum conjicit καὶ πεπείσμεθα. Legendum potius videtur καὶ τοῦ ἐνταῦθα, atque ita visum Gesnero.

stris latent, videre, nosque hac vita liberatos aliam ista præstantiorem, ac cœlestem, non terrenam victuros (quippe cum apud Deum et cuni Deo extra omnem immutationem et perpressionem animæ, non ut caro, etsi carnem habituri sumus, sed ut cœlestis spiritus mansuri simus), vel, si aliorum ruinis abripiamur, deteriorem ac in ignis supplicio victuros (neque enim nos etiam Deus tanquam pecora et jumenta perfunctorie et ut periremus et evanesceremus, creavit), in his institutis verisimile non est ut libenter peccemus, nosque magno iudicii puniendos tradamus.

32. *Quam alieni Christianorum mores a promiscuis flagitiis.* — Illud autem minime mirum quod ea nobis affingunt, quæ de diis suis dicunt, quorum perpressiones mysteria efficiunt. Decebat autem ut, si licenter et promiscue misceri grande nefas iudicaturi erant, vel Jovem odissent, qui ex Rhea matre et filia Proserpina liberos suscepit, et propria sorore usus est uxore, vel horum inventorem Orpheum, ut qui Jovem Thyeste ipso scelestiorem et contaminatiorem fecisset. Is enim ex oraculo stuprum intulit filia, cum regnare ac se ulcisci vellet. Nos autem tantum absumus a promiscuis flagitiis, ut nobis ne aspicere quidem liceat ad concupiscendum. *Nam qui videt, inquit, mulierem ad concupiscendum eam, jam mæchatus est in corde suo*⁹⁰. Quibus igitur oculorum usus **310** eo sine terminatur, ad quem Deus oculos formavit, nempe ut nobis lumen essent; quibusque vel de ipsa cogitatione in iudicium vocandis jucundior aspectus adulterium est, quia alios in usus oculi instituti; ii quomodo temperantes non credantur? Neque enim nobis ratio est cum humanis legibus, quas improbus quis etiam lateat (vobis autem initio, Domini, demonstrabam doctrinam nostram a Deo traditam esse); sed nobis sancita lex est, ut iustitiæ mensuram ex nobis et ex proximis nostris dijudicemus. Hinc pro ætate alios filios et filias novimus, alios fratres et sorores habemus, ac seniores patrum et matrum loco colimus. Quos igitur fratres et sorores cæterisque cognationis nominibus appellamus, maximæ nobis curæ est, ut intaminata et incorrupta eorum corpora permaneant. Huc accedit illa scriptura: *Si quis osculum propterea repetat, quod eo delectetur.* Tum addit: *Summa ergo cautione osculum adhibendum vel potius adoratio, ut quæ nos ab æterna vita excludat, si paulum cogitatione inquinetur.*

⁹⁰ Matth. v, 28.

(90) *Γυναίκα δ' ἰδὼν ἀδελφῆς.* Reg. 2 et Rom. uterque *γυναίκα δ' ἀδελφῆς.* Reg. 1 *γυναίκα διαδελφῆς.* Clarom. et tres Anglicani *γυναίκα καὶ ἀδελφῆς.*

(91) *Βασιλεὺς ἐθέλων καὶ Θυέστης.* Locus corruptus, sed qui restitui possit et sanari, si legamus *βασιλεύσαι ἐθέλων καὶ ἐκδικηθῆναι*, ommissa illa voce *Θυέστης*, quam editor Oxoniensis probe vidit e margine, in qua aliquis notaverat de Thyeste Athenagoram loqui, in ipsum contextum obrepsisse.

(92) *Μεμοίχευκεν.* Tres Anglicani addunt *αὐτῆν.*

(93) *Μηδὲν πλέον.* Sic Clarom. et tres Anglicani. Editi *μηδὲν τὸ πλέον.*

(94) *Δεσπότης.* Melius sane *δεσπόζει*, ut habent Parisienses editiones ex conjecturis Gesneri et Suf-

ψυχῆν, οὐχ ὡς σάρκες, κἄν ἔχωμεν, ἀλλ' ὡς οὐράνιον πνεῦμα, μενούμεν) ἢ συγκαταπίπτοντες τοῖς λοιποῖς χεῖρονα καὶ διὰ πυρός (οὐ γὰρ καὶ ἡμᾶς ὡς πρόβατα ἢ ὑποζύγια, πάρεργον, καὶ ἵνα ἀπολοίμεθα καὶ ἀφανισθῆμεν, ἐπλασεν ὁ Θεός), ἐπὶ τοῦτοις οὐκ εἰκὸς ἡμᾶς ἐθελοκαχεῖν, οὐδ' αὐτοὺς τῷ μεγάλῳ παραδιδόναι κολασθησομένους δικαστῆν.

non est ut libenter peccemus, nosque magno iudicii

32. Τοὺς μὲν οὖθ θαυμαστὸν οὐδὲν λογοποιοεῖν περὶ ἡμῶν ἢ περὶ τῶν σφετέρων λέγουσι θεῶν, καὶ τὰ πάθη αὐτῶν δεικνύουσι μυστήρια. Χρῆν δ' αὐτοὺς, εἰ δεῖνόν τὸ ἐπ' ἀδείας καὶ ἀδιαφόρως μίγνυσθαι κρίνειν ἐμελλον, ἢ τὸν Δία μεμισηκέναι, ἐκ μητρὸς μὲν Ῥέας, θυγατρὸς δὲ Κόρης πεπαιδοποιημένον, γυναίκα δ' ἰδίᾳ ἀδελφῆ (90) χρώμενον ἢ τὸν τοῦτων ποιητῆν Ὀρφέα, ὅτι καὶ ἀνίστιον ὑπὲρ τὸν Θυέστην καὶ μιᾶρον ἐποίησε τὸν Δία. Καὶ γὰρ οὗτος τῆ θυγατρὶ κατὰ χρησμὸν ἐμίγη, βασιλεὺς ἐθέλων καὶ Θυέστης (91) ἐκδικηθῆναι. Ἡμεῖς δὲ τοσοῦτον ἀδιάφοροι εἶναι ἀπέχομεν, ὡς μὴδὲ ἰδεῖν ἡμῖν πρὸς ἐπιθυμίαν ἐξεῖναι. Ὁ γὰρ βλέπων, φησὶ, *γυναίκα πρὸς τὸ ἐπιθυμῆσαι αὐτῆς, ἦδη μεμοίχευκεν* (92) *ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτοῦ.* Οἷς οὖν μηδὲν πλέον (93) ἔξεστιν ὁρᾶν, ἢ ἐφ' ἢ ἐπλασεν τοὺς ὀφθαλμοὺς ὁ Θεός, ἡμῖν φῶς αὐτοὺς εἶναι· καὶ οἷς τὸ ἰδεῖν ἠδέως, μοιχεῖα, ἐφ' ἕτερα τῶν ὀφθαλμῶν γεγονότων, μέχρις ἐννοίας κριθησομένοις· πῶς ἂν οὗτοι ἀπιστηθεῖεν σωφρονεῖν; Οὐ γὰρ πρὸς ἀνθρωπικούς νόμους ὁ λόγος ἡμῖν, οὐς ἂν τις γενόμενος πονηρὸς καὶ λάθοι (ἐν ἀρχῇ δὲ ἡμῖν, δεσπότης (94), θεοδιδάκτων εἶναι τὸν καθ' ἡμᾶς λόγον ἐπιστούμην)· ἀλλ' ἔστιν ἡμῖν νόμος ὃς (95) δικαιοσύνης μέτρον ἐποίησεν αὐτοῦ; καὶ τοὺς πέλαις ἔχειν· διὰ τοῦτο καὶ καθ' ἡλικίαν, τοὺς μὲν υἱοὺς καὶ θυγατέρας νοοῦμεν, τοὺς δὲ ἀδελφοὺς ἔχομεν καὶ ἀδελφάς· καὶ τοῖς προβεθεῖν τὴν τῶν πατέρων καὶ μητέρων τιμὴν ἀπονέμομεν. Οὐς οὖν ἀδελφοὺς καὶ (96) ἀδελφάς καὶ τὰ λοιπὰ τοῦ γένους νοοῦμεν ὀνόματα, περὶ πολλοῦ ἡμῖν ἀνύδριστα καὶ ἀδιάφορα αὐτῶν τὰ σώματα μένειν· πάλιν ἡμῖν λέγοντος τοῦ λόγου (97)· *Ἐάν τις διὰ τοῦτο ἐκ δευτέρου καταφιλήσῃ, ὅτι ἤρρεσεν αὐτῷ· καὶ ἐπιφέροντος· Οὕτως οὖν ἀκριβῶσασθαι τὸ φίλημα, μᾶλλον δὲ τὸ προσκύνημα* (98) *δεῖ- ὡς, εἰπον μικρὸν τῆ διαβολῆ παραβολῶθει, ἐξ ὧ ἡμᾶς τῆς αἰωνίου τιθέμετος ζωῆς.*

fridi. Alloquitur enim duos imperatores Athenagoras. Sed quia in omnibus mss. legitur *δεσπότης*, nihil mutandum duxi. Supra lineam in Regio 2, habetur ὧ.

(95) *Νόμος ὃς.* Plerique codices mss. *νόμος ἢ.* (96) *Ἀδελφούς καὶ.* Hæc deantar in edit. Paris. At in omnibus leguntur mss.

(97) *Δέροντος τοῦ λόγου.* Videtur hæc Athenagoras ex apocrypha aliqua scriptura deprompsisse; sic enim citari solet Scriptura. Vid. Clémentem Alex. *Pædag.* iii, p. 257.

(98) *Προσκύνημα.* Ad marginem Regii 2 legitur *πρόσκυμα.*

33. Ἐλπίδα οὖν ζωῆς αἰωνίου ἔχοντες, τῶν ἐν αὐτῷ τῷ βίῳ καταφρονοῦμεν, μέχρι καὶ τῶν τῆς ψυχῆς ἡδέων. Γυναίκα μὲν ἕκαστος ἡμῶν, ἣν ἠγάγετο κατὰ τοὺς ὄφ' ἡμῶν (99) τεθειμένους νόμους, νομίζων, καὶ ταύτην μέχρι τοῦ παιδοποιήσασθαι. Ὅς γὰρ ὁ γεωργός, καταβάλλων εἰς γῆν τὰ σπέρματα, ἀμνηστον περιμένει, οὐκ ἐπισπείρων· καὶ ἡμῖν μέτρον ἐπιθυμίας ἢ παιδοποιία. Εὐροὶς δ' ἂν πολλοὺς τῶν παρ' ἡμῶν, καὶ ἀνδρας καὶ γυναῖκας, καταγηράσκοντας ἀγάμους, ἐλπίδι τοῦ μάλλον συνέσεσθαι τῷ Θεῷ. Εἰ δὲ τὸ ἐν παρθενίᾳ καλὸν εὐνουχία μείναι (1), μάλλον παρίσθησι τῷ Θεῷ, τὸ δὲ μέχρις ἐννοίας καὶ ἐπιθυμίας ἐλθεῖν ἀπάγει· ὣν τὰς ἐννοίας φεύγομεν, πολλὸν πρότερον τὰ ἔργα παραιτούμεθα. Οὐ γὰρ μελέτη λόγων, ἀλλ' ἐπιτελεῖται καὶ διδασκαλίᾳ ἔργων τὰ ἡμέτερα· ἢ οἷός τις ἐτέχθη, μένειν, ἢ ἐφ' ἐνὶ γάμῳ. Ὁ γὰρ δευτέρος εὐπρεπῆς ἐστὶ μοιχεία (2). Ὅς γὰρ ἂν ἀπολύσῃ, φησὶ, τὴν γυναῖκα αὐτοῦ, καὶ γαμήσιον ἀλ-

33. *Quam casti in matrimonio Christiani. Vel non nubunt, vel semel tantum.* — Cum ergo spem habeamus æternæ vitæ, quæ in hac vita versantur usque ad ipsas animi oblectationes contemnimus. Unus quisque nostrum uxorem suam, quam secundum leges a vobis positas duxit, uxorem existimat usque ad liberorum procreationem. Quemadmodum enim agricola jactis in terram seminibus messiis expectat, nec alia superinjicit; sic nobis cupiditatis modus, procreatio liberorum. Multos etiam apud nos reperire est, tum viros, tum mulieres, qui cœlibes consenescent, spe arctius se cum Deo conjunctum iri. Quod si in virginitate et eunuchi statu manere, magis Deo conjungit, ab eo autem vel sola cogitatio et cupiditas abducit; quorum cogitationes fugimus, eorum actiones multo magis aversamur. Neque enim meditatione sermonum, sed demonstratione et disciplina actionum res nostræ

(99) Ὅφ' ἡμῶν. Nullus dubito quin legendum sit ὄφ' ὁμῶν. 1° Quidquid præcipue discrepabat inter Christianorum et Romanorum matrimonia, id a Christo, non ab ipsis Christianis institutum erat, matrimonio nimirum ad Sacramenti dignitatem evecto. Quare immerito dixisset Athenagoras: Uxorem unusquisque nostrum secundum leges a nobis positas ducit. 2° Tabulæ nuptiales, de quibus Tertullianus lib. II ad uxorem, cap. 3, secundum leges Romanas fiebant, et si qua repudii necessitas superveniret, id quoque ex earumdem legum more fiebat, ut patet ex muliere Christiana, de qua Justinus loquitur initio *Apol.* II. Mirum ergo non videtur si Christianos Athenagoras secundum leges Romanas matrimonium inire dicat. Quin etiam proprias leges hac in re jactare et Christianum jus Romano opponere, oratio fuisset ad placandos imperatores non valde idonea.

(1) Ἐν παρθενίᾳ καὶ εὐνουχίᾳ μείναι. Idem perpetuæ virginitatis propositum declarant, quæ paulo post leguntur, οἷός τις ἐτέχθη μένειν. Id enim dici solere de iis, qui se perpetuæ continentię voto obstringunt, jam observavimus ad Justinii *Apol.* I, n. 29. Hanc Ecclesiæ doctrinam perspicere licet in insigni Clementis Alexandrini testimonio, quod et mendis et prava interpretatione deformatum restituerem in suum nitorem aggrediar. Sic igitur Clemens *Strom.* III, p. 459 edit. Paris., 546 edit. Oxon.: Ἡ πρόθεσις τε ἐκάστου, τοῦ τε αὐτὸν εὐνουχίζαντος, τοῦ τε αὐτὸν γάμῳ διὰ παιδοποιίαν συζεύξαντος, ἀνευδότης πρὸς τὸ ἦτον διαμένειν ὀφείλει. *Propositum et illius, qui semetipsum castravit, et illius, qui se propter liberorum procreationem matrimonio junxit, ita perseverare debet, ut minime deflectat ad id quod inferius est.* Qui se ergo castraverunt propter regnum cœlorum, hi se irrevocabili obstrinxerunt voto. Deinde Clemens idem statuit de iis qui a conjugio ad perfectiorem statum transeunt: Εἰ μὲν γὰρ ἐπιτείνει οἷός τε ἔσται τὸν βίον, μελίζονα ἀξίαν ἐν Θεῷ αὐτὸς αὐτῷ περιποιήσεται, καθαρῶς ἅμα καὶ λελογομένως ἔγχερα τεσσάρων· εἰ δὲ, ὑπερβάς ὃν εἴλετο κανὼνα εἰς μελίζονα δόξαν, ἐπειτα ἀποπέση, πρὸς τὴν ἐλπίδα. Ἔχει γὰρ ὡσπερ ἡ εὐνουχία, οὕτω καὶ ὁ γάμος ἰδίας λειτουργίας καὶ διακονίας τῷ Κυρίῳ διαφερούσας. Doctissimus Oxoniensis editor existimat post τὴν ἐλπίδα aliquid hujusmodi excidisse, ne tamen animum despondeat, ita ut is, qui post susceptum continentię propositum cadit redeundo ad id quod reliquerat, is lapsus suum hac ratione consolari possit, quod ut castitas, ita etiam matrimonium suas habeat virtutes. Sed quod hic dicitur de matrimonii virtutibus,

non eo spectat, ut illius usum repetere liceat his qui perfectiorem statum amplexi sunt. Nam lapsum vocat hanc agendi rationem S. Clemens, atque ut perstantibus in suscepta continentia uberiorem mercedem promittit, ita cadentibus gravissimas minas intentat. Quare vulnus hujus loci sanabitur, si legamus, πὼς τὴν ἐλπίδα ἔχοι; illud ἔχοι facile excidere potuit ob similem vocem ἔχει, quæ proxima sequitur. Sic ergo totum hunc locum interpretor: *Quod si vitam ad perfectius intendere potuerit, majus meritum apud Deum sibi ipse comparabit ob servatam pure et rationi consentaneæ continentiam. Sed si postquam transcendit, majoris gloriæ causa, electum vitæ genus, ceciderit, quomodo spem habebit?* C *Habet enim ut castitas, ita et matrimonium proprias perfunctiones et ministeria, quæ Domino probantur.* Spem auferit cadentibus, quandiu scilicet ad promissam continentiam non redibunt; quod autem addit de laudabilibus matrimonii perfunctionibus, eo manifeste spectat, ut qui hunc statum elegerunt, non temere ad perfectiorem transcurrant.

(2) Εὐπρεπῆς ἐστὶ μοιχεία. Non solus Athenagoras de digamis justo severius visus est judicare. Consuli potest longa series ejusmodi testimoniorum apud Cœlerium p. 64, in notis ad *Pastoris* lib. II. Non tamen præmittendum quid sentiat Athenagoras, cum præsertim Tillenontius, quo viro nemo æquior, nemo ad vituperandum tardior, Athenagoræ verbis adductus sit, ut eum e Montanistis unum fuisse non affirmaret quidem, sed tamen suspicaretur. Equidem satis causæ esse non puto ut in hanc suspensionem vocetur. Nam 1° Cum monogamia maximo esset in pretio apud Christianos, secundæ autem nuptiæ, etsi non omnino inconcessæ, aliqua tamen ignominia notarentur, digamis a sacra communione ad tempus remotis; quid mirum si monogamiam Athenagoras, ut commune Christianorum institutum commendat? Similiter Theophilus Antiochenus lib. III, ad *Autol.*: *Apud Christianos, inquit, monogamia servatur.* Et Minucius Felix: *Cupiditatem procreandi aut unam sentimus, aut nullam.* 2° Metaphora non caret hæc voces: *Occultus est adulter.* Lenit enim asperiores criminationem dum occultum vocat adulterium; ac secundas nuptias nulla lege interdictas fatetur, si quidem tunc manifestum esset vitium. Hanc igitur vim habet decorum illud et occultum adulterium ut digamus per quamdam metaphoram, ac sensu quodam subtiliore et longius petito adulter sit, quia videlicet, ut addit Athenagoras, discedit ab ea matrimonii ratione, quam Deus ab initio instituerat, unica uxore Adamo concessa.

continentur, ut quisque vel qualis natus est, maneat, vel unicis in nuptiis. **311** Secundæ enim decorum adulterium. *Quicumque enim dimiserit, inquit, uxorem suam et aliam duxerit, mæchatur* ²²; nec eam dimitti sinens, cujus virginitati finem quis imposuit, nec aliam insuper duci. Nam qui se ipse prima uxore spoliatur, etiamsi mortua sit, occulta quadam ratione est adulter; tum quod manum Dei transgrediatur (nam initio Deus unum hominem carne conjunctionem quodam veluti vinculo ad commiscendum genus colligatam dissolvat.

³⁴. *Quanta Christianos inter et eorum accusatores morum discrepantia.* Cæterum tales cum simus (quid ego tacenda proferam?), audimus illud proverbii: *Meretrix pudicam.* Nam qui nundinas impudiciæ instituant, et infanda omnis turpitudinis diversoria adolescentibus proponunt, ac ne masculis quidem temperant, masculi in masculos horribilia patrant, et honestiora ac pulchriora quæque corpora omnibus stupris violantes, ac creatæ a Deo venustati dedecus incurrentes (neque enim venustas in terris sua sponte exoritur, sed Dei manu et voluntate mittitur), ii quæ sibi ipsis conscivere, quæque diis suis attribuunt, tanquam de præclare factis ac deorum propriis gloriantes, ea nobis in convicii loco objiciunt; sicque adulteri et puero- rum amatores eunuchos et semel nuptos vituperant, et qui instar piscium vivunt (nam et ipsi obivium quemque devorant, et infirmum fortior in- sectatur, idque carnes humanas attingere est, contra leges a vobis et majoribus vestris ad omnem æquitatem descriptas vim et impressionem exercere), ita ut missi a vobis provinciarum præsides causarum audiendarum onus vix sustineant, ii, inquam, qui ita vivunt, in eos invehantur, quibus nec percussis seipsos non tradere, nec male audientibus fas est non benedicere. Neque enim satis est justum esse (justitia enim est par pari referre); sed illud etiam propositum nobis est, ut boni et patientes malorum simus.

35. *Christiani ne justam quidem cædem aspiciere volunt, nedum injustam patrare.* Quis igitur non insulsissimus nos, cum tales simus, homicidas esse dixerit? Neque epim carnes humanas degustare possumus, nisi prius aliquem occiderimus. Dum autem alterum mentiuntur, si quis de altero ex eis quærat, an viderint quæ dicitant, nemo tam impu-

²² Matth. xix, 9.

(3) *Εἰς τοῦ γένους κοινωρίαν.* Ita codex Clarom. et tres Anglicani et Ducæus, quibus favet Reg. 2, ubi eis additum est post lineam. Deest in aliis hæc præpositio. Ut autem nihil desit ad sensus integritatem, legendum, ut in interpretatione expressimus, τὴν σαρκὸς πρὸς σάρκα κατὰ τὴν ἔνωσιν πρό- μιξιν. Sed molestum forte videbitur, quod Athenagoras iisdem utatur rationibus, quibus Tertullianus catholicam sententiam impugnat in libro *De monogamia*. Revocat enim Tertullianus ad primam matrimonii institutionem cap. 4. Profert etiam cap. 9, latam a Christo legem adversus divortium. Sed sæpe ex iisdem principiis diversæ consecutiones eruuntur. Cum enim hæc duo argumenta, de quibus diximus, tum multa alia Hieronymus ex libro Tertulliani *De monogamia* mutuatur in epis. 91,

Α λην, μοιχῶται· οὕτε ἀπολύειν ἐπιτρέπων ἤς ἔπαυσέ τις τὴν παρθενίαν, οὕτε ἐπιγαμειν. Ὁ γὰρ ἀποστε- ρῶν ἑαυτὸν τῆς προτέρας γυναικὸς, καὶ εἰ τέθηκα, μοιχὸς ἐστὶ παρακεκαλυμμένος, παραβαίνων μὲν τὴν χεῖρα τοῦ Θεοῦ, ὅτι ἐν ἀρχῇ ὁ Θεὸς ἕνα ἀνδρα ἔπλασε καὶ μίαν γυναῖκα· λύων δὲ τὴν σάρκα πρὸς σάρκα κατὰ τὴν ἔνωσιν πρὸς μίξιν εἰς τοῦ γένους κοινω- νίαν (3).

fnxit ac unam mulierem), tum quod carnis cum

34. Ἄλλ' οἱ τοιοῦτοι (ὡ τί ἀν εἶπομι τὰ ἀπόρητα;) ἀκούομεν τὰ τῆς παροιμίας, *Ἡ πόρνη τὴν σώφρονα.* Οἱ γὰρ ἀγορᾶν στήσαντες πορνείας, καὶ καταγωγὰς ἀθέστους πεποιημένοι τοῖς νέοις πάσης αἰσχρᾶς ἡδονῆς, καὶ μηδὲ τῶν ἀρσένων φειδόμενοι, ἄρσενες ἐν ἀρσενεῖ τὰ δεινὰ κατεργαζόμενοι· ὅσων σαμνότερα καὶ εὐειδέστερα σώματα, παντοίως αὐτὰ ὑβρίζοντες· ἀτιμούντες καὶ τὸ ποιητὸν τοῦ Θεοῦ καλόν (οὐ γὰρ αὐτοποίητον ἐπὶ γῆς τὸ κάλλος, ἀλλὰ ὑπὸ χειρὸς καὶ γνώμης πεμπόμενον τοῦ Θεοῦ), οὗτοι δὲ ἀ συνίσασιν αὐτοῖς καὶ τοὺς σφετέρους λέγουσι θεοὺς (4), ἐπ' αὐτῶν, ὡς σεμνὰ, καὶ τῶν θεῶν αὐτὰ αὐχούτες, ταῦτα ἡμᾶς λοιδοροῦνται· κακίζοντες οἱ μοιχοὶ καὶ παιδερασταὶ τοὺς εὐνοῦχους, καὶ μονογάμους· οἱ δίκην ἰχθύων ζῶντες (καὶ γὰρ οὗτοι καταπίνουσι τὸν ἐμπεσόντα, ἐλαύνοντες ὁ ἰσχυρότερος τὸν ἀσθενέτερον· καὶ τοῦτ' ἐστὶ σαρκῶν ἄπτεσθαι ἀνθρωπικῶν, τὸ κειμένων νόμων, οὓς ὑμεῖς καὶ οἱ ὑμέτεροι πρόγονοι πρὸς πᾶσαν δικαιοσύνην ἐξετάσαντες ἐθήκατε, παρὰ τοῦτους αὐτοὺς βιάζεσθαι), ὡς μηδὲ τοὺς ὑφ' ὑμῶν καταπεμπομένους ἡγεμόνας τῶν ἐθνῶν ἐξαρκεῖν ταῖς δίκαις, οἷς οὐδὲ παιομένοις μὴ παρέχειν ἑαυτοὺς, οὐδὲ κακῶς ἀκούουσι μὴ εὐλογεῖν ἔξεστιν· οὐ γὰρ (5) ἀπαρκεῖ (6) δίκαιον εἶναι (ἔστι δὲ δικαιοσύνη (7) ἴσα ἴσοις ἀμείβειν), ἀλλ' ἀγαθοῖς καὶ ἀνεξικακοῖς (8) εἶναι πρόκειται;

35. Τίς οὖν εὖ φρονῶν εἴποι, τοιοῦτους ὄντας ἡμᾶς, ἀνδροφόνους εἶναι; οὐ γὰρ ἐστὶ πάσασθαι (9) κρεῶν ἀνθρωπικῶν, μὴ πρότερον ἀποκτείνασί τινα. Τὸ πρότερον οὖν ψευδόμενοι· τὸ δεύτερον, κἂν μὲν τις αὐτοὺς ἔρηται (10), εἰ ἐωράκασι δὲ λέγουσιν, οὐδεὶς οὕτως ἀπληρωθιασμένος, ὡς εἰπεῖν ἰδεῖν. Καίτοι καὶ δοῦλοὶ εἰσιν ἡμῖν, τοῖς μὲν

alias 11, non ut secundas nuptias, ut Tertullianus, prohibitas et impermissas, sed ut propter intemperantiam concessas esse demonstrat. Primam matrimonii institutionem pariter objiciunt dignus auctor *Constitut. apost.* lib. III, cap. 2. Clemens Alex. *Strom.* III, p. 461.

(4) Θεοὺς. Tres Angl. θεοῖς.

(5) Οὐ γὰρ. Duo Angl. et Reg. 2, οὐδέ.

(6) Ἀπαρκεῖ. 2 Angl. ἐπαρκεῖ.

(7) Δικαιοσύνη. Uterque Regius, Clarom. et 2 Angl. δικαιοσύνης.

(8) Ἀνεξικακοῖς. Tres Angl. ἀλεξικακοῖς.

(9) Πάσασθαι. Tres Angl. et Reg. 2, σπάσασθαι.

(10) Ἐρηται. Tres Anglicani ἐρηται, et sic videtur prima manu habuisse Reg. 1.

καὶ πλείους, τοὺς δὲ ἐλάττους· οὓς οὐκ ἔστι λαθεῖν· ἀλλὰ καὶ τούτων οὐδεὶς καθ' ἡμῶν (11) τὰ τηλικαῦτα οὐδὲ κατεψεύσατο. Οὓς γὰρ ἴσασιν οὐδ' ἰδεῖν κἀν δικαίως φονευόμενον ὑπομένοντας, τούτων τίς ἂν κατεῖποι ἢ ἀνδροφονίαν (12), ἢ ἀνθρωποφορίαν; Τίς εὐχὴ τῶν περὶ σπουδῆς τὰς δι' ὀπλων ἀγωνίας καὶ διὰ θηρίων, καὶ μάλιστα τὰς ὑφ' ἡμῶν ἀγομένας, ἔχει; Ἄλλ' ἡμεῖς πλείστον εἶναι τὸ ἰδεῖν τὸν φονευόμενον (13) τοῦ ἀποκτεῖναι νομίζοντες, ἀπηγορεύσαμεν τὰς τοιαύτας θέας. Πῶς οὖν μὴδὲ ὀρώντες, ἵνα μὴ ἑαυτοῖς ἄγος καὶ μίαισμα προστριψάμεθα, φονεύειν δυνάμεθα; Καὶ οἱ τὰς τοὺς ἀμδλωθριδίους χρωμένους, ἀνδροφονεῖν τε καὶ λόγον ὑφέξειν τῆς ἐξαμδλώσεως τῷ Θεῷ φαμέν, κατὰ ποῖον ἀνδροφονοῦμεν λόγον; Οὐ γὰρ τοῦ αὐτοῦ, νομίζειν μὲν καὶ τὸ κατὰ γαστρός ζῶον εἶναι, καὶ διὰ τοῦτο αὐτοῦ μέλειν τῷ Θεῷ, καὶ παρεληλυθότα εἰς τὸν βίον, φονεύειν· καὶ μὴ ἐκτιθέσθαι μὲν τὸ γεννηθὲν, ὡς τῶν ἐκτιθέντων τεκνοκτονούντων, πάλιν δὲ τὸ τραφὲν ἀναίρειν· ἄλλ' ἔσμεν πάντα πανταχοῦ ὅμοιοι καὶ ἴσοι, δουλεύοντες τῷ λόγῳ καὶ οὐκ ἄρχοντες (14) αὐτοῦ.

et æquales sumus, rationi servientes, non ei imperantes.

36. Τίς ἂν οὖν, ἀνάστασιν πεπιστευκῶς, ἐπὶ σώμασιν ἀναστησομένοις ἑαυτὸν παράσχοι τάφον; Οὐ γὰρ τῶν αὐτῶν, καὶ ἀναστήσεσθαι ἡμῶν πεπεισθαί τὰ σώματα, καὶ ἐσθίειν αὐτὰ ὡς οὐκ ἀναστήσόμενα· καὶ ἀποδώσειν μὲν νομίζειν τὴν γῆν τοὺς ἰδίους νεκροῦς, οὓς δὲ τίς αὐτοῦς ἐγκατέθησεν αὐτῶν, μῆτε ἀπαιτηθήσεσθαι. Τοῦναντίον μὲν οὖν εἰκόσ, τοὺς μὲν μῆτε λόγον (15) ὑφέξειν τοῦ ἐνταῦθα ἢ πονηροῦ ἢ χρηστοῦ βίου, μῆτε ἀνάστασιν εἶναι οἰομένους, συναπλῆσθαι δὲ τῷ σώματι καὶ τῇ ψυχῇ, καὶ οἷον ἐναποσθένυσθαι λογιζομένους, μῆδενδὲ ἂν ἀποσχέσθαι τολμήματος· τοὺς δὲ μῆδεν ἀνεξέταστον ἔσεσθαι παρὰ τῷ Θεῷ, συγκολληθήσεσθαι δὲ καὶ τὸ ὑπουργῆσαν σῶμα ταῖς ἀλόγοις ὀρμαῖς τῆς ψυχῆς καὶ ἐπιθυμίας πεπεισμένους, οὐδεὶς λόγος ἔχει οὐδὲ τῶν βραχυτάτων τι ἁμαρτεῖν. Εἰ δὲ τῷ λῆρος πολὺς δοκεῖ, τὸ σαπὲν καὶ διαλυθὲν καὶ ἀφανισθὲν σῶμα συστήναι πάλιν, κακίας μὲν οὐκ ἂν εἰκότως δόξαν ἀποφερόμεθα διὰ τοὺς οὐ πιστεύοντας, ἀλλ' εὐή-

A dens ut vidisse se dicat. Sunt nobis servi, **312** aliis quidem plures, aliis autem pauciores, quos latere non possumus; horum tamen nemo inventus est, qui talia vel fingeret de nobis. Quos enim sciunt ne justæ quidem cædis aspectum sustinere, quis eos accusaverit vel occisi hominis vel vorati? Quis gladiatorum vel ferarum ludos, præsertim si a vobis dentur, non plurimi faciat? Nos autem cum homicidium spectare pæne idem esse arbitremur ac perpetrare, nuntium his spectaculis remisimus. Cædem igitur quomodo perpetrare possimus, qui eam ne spectandam quidem ducimus. ne scelus et piaculum nobis impingamus? Et qui mulieres illas, quæ medicamentis ad abortum utuntur, homicidas esse et rationem hujus abortus Deo reddituras dicimus, quomodo hominem occideremus? Non enim ejusdem est fetum etiam in utero animal esse, ac ideo Deo curæ esse existimare, et editum in lucem occidere; ac infantem non exponere, quia parricidæ sunt qui exponunt, rursus autem nutritum et educatum interficere. Sed semper in omnibus iidem

36. *Doctrina Christianorum de resurrectione commentum Thyestearum epularum refellit.* — Quis est igitur qui, cum resurrectionem credat, resurrectoris corporibus sepulcrum se præbeat? Neque enim eorumdem est certo tenere corpora resurrectora, et eadem, ut minime resurrectora, comedere; ac terram quidem proprios mortuos reddituram existimare, quos autem quis in se sepeliverit, eos a se non repetitum iri. Quin potius, qui nec rationem se hujus vitæ, sive bene sive male actæ reddituros, nec futuram resurrectionem putant, sed cum corpore animam interire et quodammodo exstingui opinantur, eos verisimile est nulli facinori temperaturos. Qui vero nihil omnino apud Deum exanimi subtractum iri, ac corpus cum anima, cujus motibus a ratione alienis et cupiditatibus ministravit, punitum iri persuasum habent, eos ne levissimum quidem peccatum admissuros consentaneum est. Quod si cui merum somnium videatur, putrefactum

etiam justa et licita mysteria omnem arbitrii (leg. arbitrium) extraneum caveant, nisi illicita minus spernunt. Legendum videtur, minus cernunt. Id est nisi forte extranei in cernendis illicitis mysteriis minus curiosi sunt. Si retineatur illud spernunt, legendum erit magis pro minus. Pergit Tertullianus: At quin extraneis tam honorare (leg. ignorare) quam confingere magis competit... (sed forte domesticorum curiositas furata est per rimulas et cavernas. Quid? cum domestici eos (leg. reus) vobis prodant, a nullis (enim) magis prodimus; quanto magis si atrocitas tanta sit, quæ justitia indignationis omnem familiaritatis fidem rumpit, non potuerit continere quod horruit mens, quod expavit oculus?

(12) Ἀνδροφορίας. Tres Angl. ἀνδροφονίας et mox ἀνθρωποφορίας.

(13) Τὸν φονευόμενον. Ita Reg. 1. Editi τὸ φονευόμενον.

(14) Ἀρχοντες. Clarom. et tres Anglicani κρζ-τούντες.

(15) Μῆτε λόγον. Tres Angl. μὴ λόγον. Sic etiam Reg. 1, sed secunda manu.

(11) Οὐδεὶς καθ' ἡμῶν. Testatur Justinus in minore Apol. n. 12, nonnullos Christianorum servos aut pueros aut mulierculas horrendis tormentis coactos fuisse fabulosa illa flagitia in Christianos fingere. Hoc ipso anno quo scribebat Athenagoras, id est anno 147, idem Lugduni contigerat, nonnullis servis tormentorum metu Thyestæas cœnas et concubitus OEdipodeos indicantibus, ut discimus ex Epist. Eccles. vien. et Lugd. apud Euseb. lib. v, cap. 1. Sed forte non habebat in memoria Athenagoras quod apud Justinum legitur; forte scribebat antequam martyres Lugduni torquerentur, aut saltem antequam illorum martyrii fama ad ipsius aures perveniret. Atque etiamsi rem non ignorasset, quia tamen hæc indicia non sponte, non horrore criminis delata, sed crucialibus expressa, liquido potuit ea lococifacere, ac innocentiam Christianorum nullo hactenus judicio læsam asseverare. Simili modo Tertullianus decantata illa crimina nunquam a servis, quos tamen latere non possent, comprehensa fuisse demonstrat. Oro vos, inquit, lib. 1 ad Nat. cap. 7, extraneis unde notitia? cum

et dissolutum corpus, quodque penitus evanuit, iterum coalescere; non sane merito improbitatis opinionem propter eos, qui non credunt, referamus, sed tarditatis. Quibus enim rationibus nos decipimus, neminem iis lædimus. Porro non nos solum corpora resurrectura censere, sed multis etiam philosophis idem videri, supervacaneum est impræsentiarum demonstrare, ne propositæ orationi aliènas inserere disputationes videamur, sive de iis quæ mente percipiuntur, sive de iis quæ sensu, ac de eorum natura; sive illud etiam **313** disserentes, incorporea antiquiora esse corporibus, et ea quæ sensu percipiuntur, licet prima nobis occurrant, iis quæ mente, esse posteriora; quippe cum ex incorporeis, per cumulatam conjunctionem insensibilium, consent corpora, et ex iis, que mente percipi-

θελας. Οἷς γὰρ ἀπατῶμεν ἑαυτοὺς λόγοις, ἀδικοῦμεν οὐδένα. Ὅτι μέντοι οὐ καθ' ἡμᾶς μόνον ἀναστήσεται τὰ σώματα, ἀλλὰ καὶ κατὰ πολλοὺς τῶν φιλοσόφων, περιεργὸν ἐπὶ τοῦ παρόντος δεικνύειν, ἵνα μὴ ἐξαγῶνλους τοῖς προκειμένοις ἐπεισάγειν δοκῶμεν λόγους, ἢ περὶ νοητῶν καὶ αἰσθητῶν καὶ τῆς τούτων συστάσεως λέγοντες, ἢ ὅτι πρεσβύτερα τὰ ἀσώματα τῶν σωμάτων καὶ τὰ νοητὰ προάγει τῶν αἰσθητῶν, κἂν πρώτοις περιπίπτωμεν τοῖς αἰσθητοῖς, συνιστάμενων ἐκ μὲν τῶν ἀσωμάτων κατὰ τὴν ἐπισύμβασιν τῶν νοητῶν σωμάτων (16), ἐκ δὲ τῶν νοητῶν. Οὐ γὰρ κωλύει, κατὰ τὸν Πυθαγόραν καὶ τὸν Πλάτωνα, γενομένης τῆς διαλύσεως τῶν σωμάτων, ἐξ ὧν τὴν ἀρχὴν συνέστη, ἀπὸ τῶν αὐτῶν αὐτὰ καὶ πάλιν συστήναι. Ἄλλ' ἀνακείσθω μὲν ὁ περὶ τῆς ἀναστάσεως

B λόγος.

piuntur, ea quæ sensu. Nihil enim prohibet secundum Pythagoram et Platonem, quominus facta corporum dissolutione, quibus ex rebus primo coaluerant, ex iisdem eadem rursus coagmententur. Sed hac de resurrectione disputatione supersedeamus.

37. *Æquitatem imperatorum perorans implorat.* — Vos autem tum natura, tum doctrina rebus omnino in omnibus boni et moderati et humani et imperio digni imperatores, jam mihi, postquam criminationes dissolvi, ac nostram in Deum pietatem et mansuetudinem et animæ temperantiam demonstravi, regio capite annuite. Quinam enim digniores qui ea quæ petunt impetrent, quam qui pro imperio vestro precamur, ut filius a patre, prout æquissimum est, regnum accipiatis, et accessionibus ac incrementis imperium vestrum, omnibus ditioni vestræ subjectis, augeatur! Atque id quidem nostra etiam interest, quo tranquillam vitam agamus, et imperata omnia alacres ministremus.

37. Ὑμεῖς δὲ, ὧ πάντα ἐν πᾶσι φύσει καὶ παιδείᾳ χρηστοὶ καὶ μέτριοι καὶ φιλόανθρωποι, καὶ τῆς βασιλείας ἄξιοι, διαλελυμένῳ μὲν τὰ ἐγκλήματα, ἐπιδεδεικότει δὲ, ὅτι καὶ θεοσεβεῖς καὶ ἐπιεικεῖς καὶ ψυχὰς κεκολασμένοι, τὴν βασιλικὴν κεφαλὴν ἐπινεύσατε. Τίνες γὰρ καὶ δικαιοτέροι ὧν δέονται τυχεῖν, ἢ οἵτινες περὶ μὲν τῆς ἀρχῆς τῆς ὑμετέρας εὐχόμεθα, ἵνα παῖς μὲν πατρὸς κατὰ τὸ δικαιοτάτον διαδέχησθε τὴν βασιλείαν, ἀδελφῶν δὲ καὶ ἐπίδοσιν καὶ ἡ ἀρχὴ ὑμῶν, πάντων ὑποχειρίων (17) γιγνομένων, λαμβάνη; Τοῦτο δ' ἐστὶ καὶ πρὸς ἡμῶν (18), ὅπως ἤρεμον καὶ ἡσύχιον βίον διάγοιμεν, αὐτοὶ δὲ πάντα τὰ κεκελευσμένα προθύμως ὑπηρετοῦμεν

(16) *Τῶν νοητῶν σωμάτων.* Ut sibi Athenagoras constet in instituta divisione, legendum: Συνιστάμενων ἐκ μὲν τῶν ἀσωμάτων, κατὰ τὴν ἐπισύμβασιν, τῶν σωμάτων· ἐκ δὲ τῶν νοητῶν, τῶν αἰσθητῶν. Vidit Suffridus addendum esse τῶν αἰσθητῶν.

(17) *ὑποχειρίων.* Sic et Reg. uterque et duo Romani codices, et Orat. quibus etiam favent duo Anglicani, in quibus legitur ὑποχειρίων. Editi ἐπιχειρίων, excepta tamen Frontonis Ducæi editione, qui similia apponit Tertulliani et Prudentii testimonia, quorum primus sic loquitur *Apol. c. 30: Precantes sumus omnes semper pro omnibus imperatoribus, vitam illis prolixam, imperium securum, domum tuam, exercitum fortem, senatum fidelm, populum probum, orbem quietum.* Sic autem Prudentius in *Agone S. Romani*:

*Placanda nobis pro triumphis principis
Delubra; faustus ut secundet gloriam
Procinctus, utque subjugatis hostibus,
Ductor quietum frenet orbem legibus.*

(18) *Καὶ πρὸς ἡμῶν.* Ita Reg. uterque, Clarom., Orat. et duo Romani. Unus ex Anglicanis ἡμᾶς. Editi καὶ πρὸς ὑμῶν, quæ scriptura Gesnero et Suffrido displicuit, nec immerito. Quale enim hoc acumen exstitisset, etiam imperatorum interesse, ut et eorum imperium augeatur, et omnibus obsequium suum præstantibus stabiliatur. At de Christianis Athenagoras, ut ostenderet quantum imperatorum causa cuperent, præclare ait eos in publicis commodis et in prosperis imperatorum rebus sua etiam commoda inventuros sperare.

ANALYSIS

Libri Athenagoræ De resurrectione mortuorum.

314 Hunc librum dividit Athenagoras in duas partes, quarum in prima evellit ex animis anticipatas opiniones et objecta ab adversariis refellit; in altera doctrinam Christianam argumentis confirmat.

Observat (n. 1) hunc methodum sæpe utilem esse atque huic de resurrectione pertractationi convenire. Statuit (n. 2) ergo eos, qui resurrectionem impossibilem dicunt, demonstrare debere, si rerum causam Deo ascribant, repugnare hoc dogma, vel quia non potest Deus mortuos ad vitam revocare, vel quia non vult. Ut Deus dicatur resurrectionem perficere non posse, vel scientia ei deneganda, vel facultas. Probat Athenagoras Deum nec ignorare quomodo corpora ad vitam revocentur, qui non ignoravit quomodo in prima generatione forniarentur, nec facultatem resurrectionis perficiendæ ei desesse (n. 3), cui non defuit perficiendæ generationis.

Illud præcipue obijciunt increduli (n. 4), hominum corpora, postquam belluas aluere, in alios homines transire, imò homines interdum ab hominibus vorari.

Ut ducto ex his rebus argumento respondeat Athenagoras, demonstrat (n. 5) unicuique animali provisum esse a Deo convenientem cibum, eunque solum nutriendis partibus et membris in alimentum cedere et quicquid contrarium est variis modis expelli, aut saltem ad alentias eas partes, quæ solæ resurgenti corpori necessariae sunt, nunquam pervenire (n. 7). Quare nihil ab adversariis perfici posse (n. 8), nisi carnem humanam homini naturalem esse cibum demonstrant.

Morari non vult Athenagoras (n. 9) in refellendo argumento ex fabris et figulis, qui opera sua renovare non possunt.

Neque etiam dici potest (n. 10) Deum nolle mortuos ad vitam revocare. Vel enim id nollet quia injustum, vel quia Deo indignum: at neutrum univino dici potest.

His absolutis, nonnulla Athenagoras de methodi a se adhibita utilitate disserit (n. 11), atque ad secundam partem operis venit, sequæ resurrectionem probaturum pollicetur ex triplici momento, ex causa secundum quam et propter quam homo creatus, ex illius natura, et Dei judicio.

Homo non ad alterius usum creatus (n. 12), sed ut esset et Deum contemplaretur; quare perire non potest, sed ex Dei in ejusmodi natura creanda consilio demonstratur resurrectio (n. 13).

Causam sequitur natura (n. 14), nec accurate ratiocinantur, qui resurrectionis causam omnem ex judicio repetunt. Hæc autem natura in eo posita (n. 15), ut homo constet ex anima et corpore; et cum animali composito ex anima et corpore unus et idem sit finis, necessaria est perpetuas ac proinde et resurrectio (n. 16). Etsi autem hæc animæ et corporis conjunctio morte interrumpitur, non tamen desperanda resurrectio; sed ut vita præsens, etsi somno et variis mutationibus interrumpitur, eadem tamen vita dicitur; ita et de hominis in sua natura perpetuitate ratiocinandum, ac resurrectionem (n. 17), velut ultimam mutationum omnium, exspectandam probatur ex variis mutationibus quæ homini superveniunt.

Judicium Dei (n. 18), cum justum sit, in animam et corpus, id est in hominem ex utroque compositum dirigi debet. Atque id quidem statuit Athenagoras adversus eos qui de primis principiis consentiunt. Contra alios demonstrat (n. 19) vel nullam esse providentiam, vel recte et prave factorum mercedem a Deo tribuendam; quod quidem nec in hac vita fieri manifestum est; nec post mortem fieri potest, si aut anima et corpus pereant, aut solum corpus (n. 20). Iniquum enim (n. 21) solam animam remunerari aut puniri, cum recte et prave factorum corpus particeps fuerit: imo virtus (n. 22) et vitium ne cogitari quidem et intelligi possunt in sola anima; nec leges soli animæ (n. 23), sed toti homini impositæ.

Tribus præmissis argumentis quartum addit Athenagoras ex fine, ad quem homo creatus, repetitum. Hinc finem neque in indolentia, neque in corporeis voluptatibus positum esse docet (n. 24), neque etiam in anima a corpore separata; unde concludit (n. 25) necessariam esse resurrectionem.

ΑΘΗΝΑΓΟΡΟΥ

ΑΘΗΝΑΙΟΥ ΦΙΛΟΣΟΦΟΥ ΧΡΙΣΤΙΑΝΟΥ

ΠΕΡΙ

ΑΝΑΣΤΑΣΕΩΣ ΤΩΝ ΝΕΚΡΩΝ

ATHENAGORÆ

ATHENIENSIS PHILOSOPHI CHRISTIANI

DE

RESURRECTIONE MORTUORUM

1. Παντὶ δόγματι καὶ λόγῳ τῆς ἐν τοῖς οὐρανοῖς (19) Ἀ
ἀληθείας ἔχομεν παραφύεται τι ψευδός. Παραφύεται
ὁ οὐκ ἐξ ὑποκειμένης τινὸς ἀρχῆς κατὰ φύσιν ὁρ-

(19) Ἐν τοῖς οὐρανοῖς. Hæc scriptura, quam sup-
peditavit codex Bigotianus, longe videtur præfe-
renda vulgatæ, ἐν τούτοις. His vocibus ἐν τοῖς
οὐρανοῖς indicat Athenagoras veritatem certis rebus

315 1. Nationem reddit cur pro veritate ante dis-
serendum putet, quam de veritate. — Sententiæ omni
ac doctrinæ, quæ quidem cum rerum veritate consen-

ac principiis constare, idque opponit iis quæ mox
de mendacio pronuntiat, nempe nullo illud sub-
jecto principio niti, nullo naturali causa conti-
neri.

tial, adnaseitur aliquid mendacii. Adnascitur autem, non ex subjecto aliquo principio secundum naturam productum, aut ex propria cujusque rei causa, sed ab iis, qui semen adulterinum ad corruptionem veritatis cordi habent, de industria excogitatum. Atque id deprehendere est primo quidem ex iis, qui olim in ejusmodi rebus investigandis versati sunt, atque ex eorum et cum antiquioribus et cum æqualibus dissensione; non minime autem ex ipsa earum rerum, quæ in medio versantur, perturbatione. Nullam enim veritatis partem a calumniis liberam reliquerunt, non essentiam Dei, non ejus scientiam, non operationem, non quæ ex his apta serie consequuntur, et pietatis formam nobis expriment. Sed alii veritatem in ejusmodi rebus omnino desperant, alii ad suas opiniones detorquent, alii de industria res ante oculos positas in dubium vocant. Hinc iis, qui operam in res ejusmodi insumunt, duplici opus arbitror esse sermone, altero pro veritate, altero de veritate; pro veritate quidem adversus incredulos, aut dubitantes; de veritate ad eos qui æquo sunt animo, et veritatem libenter suscipiunt. Quamobrem qui his de rebus querere volunt, spectare debent, quid quoque tempore expediat, eoque disputandi rationem metiri, et disputationis ordinem ad id quod decet accommodare, nec, ut eandem semper exordienti rationem retinere videantur, convenientiam negligere et locum quibusque rebus congruentem. Quantum enim ad demonstrationem et naturalem ordinem spectat, priores sunt semper sermones de veritate iis, qui pro veritate; quantum autem ad majorem utilitatem, conversa ratione, illis isti præeunt. Neque enim terræ semina convenienter agricola mandare possit, nisi prius silvestrem materiam, ac bonis seminibus nocentem evulserit; nec medicus salutare pharmacum ægroto corpori dare, nisi prius residentem vitiositatem expurget, aut irruentem colibeat. Sic qui veritatem docere vult, neminem possit de veritate disserens docere, delitescente in audientium animo falsa aliqua opinione et iis, quæ dicuntur, obstante. Quamobrem nos quoque ad id quod utilius est respicientes, nonnunquam sermones pro veritate iis, quæ de veritate habentur, præponimus; **316** idque nunc ita facere in hac de resurrectione pertractatione non inutile, quid deceat spectantibus, videtur. Nam hac etiam in re alios reperimus om-

(20) Διαστρέφουσι. Reg. 2, in textu στρέφουσι, et supra lineam διά.

(21) Περὶ τῆς ἀληθείας. Disputationem de veritate non eam intelligit, in qua dogmata credentibus explicantur, sed eam in qua argumentis probantur et defenduntur. Hanc enim de veritate disputationem apponit susceptæ pro veritate disputationi, in qua anticipatæ evelluntur opiniones et adversariorum tricis occurrunt. Atque hanc distinctionem utriusque disputationis adhibet Athenagoras, quia statuerat initium hujus pertractationis ducere ab opinionum præjudicatarum eversione, ac deinde dogma Christianum argumentis demonstrare; id quod in

μύμενον ἢ τῆς κατ' αὐτὸ ὅπερ ἐστὶν ἕκαστον αἰτίας, ἀλλ' ὑπὸ τῶν τὴν ἔκθεσμον σπορᾶν ἐπὶ διαφορᾷ τῆς ἀληθείας τετιμηκότων σπουδαζόμενον. Τοῦτο δὲ ἐστὶν εὐρεῖν, πρῶτων μὲν ἐκ τῶν πάλαι ταῖς περὶ τούτων φροντισὶν ἐσχολακότων, καὶ τῆς ἐκείνων πρὸς τε τοὺς ἑαυτῶν πρεσβυτέρους καὶ τοὺς ὁμοχρόνους γενομένης διαφορᾶς· οὐχ ἥμισυ δὲ ἐξ αὐτῆς τῆς τῶν ἐν μέσῳ στρεφόμενων ταραχῆς. Οὐδὲν γὰρ τῶν ἀληθῶν οἱ τοιοῦτοι κατέλιπον ἀσχυροφάντητον, οὐ τὴν οὐσίαν τοῦ Θεοῦ, οὐ τὴν γνῶσιν, οὐ τὴν ἐνέργειαν, οὐ τὰ τοῦτοις ἐφεξῆς καθ' εἰρημὸν ἐπόμενα, καὶ τὸν τῆς εὐσεβείας ἡμῖν ὑπογράφοντα λόγον· ἀλλ' οἱ μὲν πάντη καὶ καθάπαξ ἀπογινώσκουσι τὴν περὶ τούτων ἀλήθειαν· οἱ δὲ πρὸς τὸ δοκοῦν αὐτοῖς διαστρέφουσιν (20)· οἱ δὲ καὶ περὶ τῶν ἐμφανῶν ἀπορεῖν ἐπιτηδεύουσιν. Ὅθεν οἶμαι δεῖν τοῖς περὶ ταῦτα πονουμένοις λόγων διττῶν, τῶν μὲν ὑπὲρ τῆς ἀληθείας, τῶν δὲ περὶ τῆς ἀληθείας (21)· καὶ τῶν μὲν ὑπὲρ τῆς ἀληθείας πρὸς τοὺς ἀπιστοῦντας ἢ τοὺς ἀμφιβάλλοντας· τῶν δὲ περὶ τῆς ἀληθείας πρὸς τοὺς εὐγνωμονοῦντας καὶ μετ' εὐνοίας δεχομένους τὴν ἀλήθειαν. Ἐν ἕνεκεν χρῆ τοὺς περὶ τούτων ἐξετάζειν ἐθέλοντας, τὴν ἐκάστοτε προκειμένην χρεῖαν σκοπεῖν, καὶ ταύτη τοὺς λόγους μετρεῖν· τὴν τε περὶ τούτων τάξιν μεθαρμόζειν πρὸς τὸ δέον, καὶ μὴ τῷ δοκεῖν τὴν αὐτὴν πάντοτε φυλάττειν ἀρχὴν, ἀμελεῖν τοῦ προσήκοντος, καὶ τῆς ἐπιβαλλούσης ἐκάστῳ χώρας. Ὡς μὲν γὰρ πρὸς ἀπόδειξιν οἱ τὴν φυσικὴν ἀκολουθίαν πάντοτε πρωτοστατοῦσιν οἱ περὶ αὐτῆς λόγῳ τῶν ὑπὲρ αὐτῆς· ὡς δὲ πρὸς τὸ χρεωδέστερον ἀνεστραμμένως οἱ ὑπὲρ αὐτῆς τῶν περὶ αὐτῆς. Οὔτε γὰρ γεωργὸς δύναται ἂν προσηκόντως καταβάλλειν τῇ γῆ τὰ σπέρματα, μὴ προσεξελὼν τὰ τῆς ἀγρίας ὕλης, καὶ τοῖς καταβαλλομένοις ἡμέροις σπέρμασι λυμαινώμενα· οὔτε ἰατρὸς ἐνεῖναι τι τῶν ὑγιεινῶν φαρμάκων τῷ δεομένῳ θεραπείας σώματι, μὴ τὴν ἐνούσαν κακίαν προκαθάραι (22), ἢ τὴν ἐπιβρέουσαν ἐπισχῶν. Οὔτε μὴν ὁ τὴν ἀλήθειαν ἐθέλων διδάσκειν, περὶ τῆς ἀληθείας λέγων, πείσαι δύναται ἂν τινα, ψευδοδοξίας τινὸς ὑποικουρούσης τῇ τῶν ἀκούοντων διανοίᾳ, καὶ τοῖς λόγοις ἀντιστατούσης. Διὸ πρὸς τὸ χρεωδέστερον ἀφορῶντες καὶ ἡμεῖς, προτάσομεν ἔσθ' ὅτε τοὺς ὑπὲρ τῆς ἀληθείας λόγους τῶν περὶ τῆς ἀληθείας. Κατὰ τὸν αὐτὸν δὲ τρόπον ποιῆσαι καὶ νῦν ἐπὶ τῶν τῆς ἀναστάσεως λόγων οὐκ ἀχρεῖον φαίνεται, σκοποῦσι τὸ δέον. Καὶ γὰρ ἐν τούτοις εὐρίσκομεν τοὺς μὲν ἀπιστοῦντας πάντη, τινὰς δὲ (23) ἀμφιβάλλοντας, καὶ τῶν γε τὰς πρώτας ὑποθέσεις (24) δεξαμένων

secunda parte exsequitur. Vide n. 11, ubi hoc discrimen ponit inter utramque disputationem, quod in altera mendacium redarguitur, in altera veritas stabilitur.

(22) Προκαθάραει. Reg. 1 et Bigot. προκαθάραι.

(23) Τινας δέ. Sic Reg. 2 et Bigot. Editi τινὰς καί.

(24) Τὰς πρώτας ὑποθέσεις. Coniici posset eos hic designari, qui recens conversi cætera quidem dogmata credebant, sed adhuc de resurrectione fluctuabant. Hanc enim pro veritate disputandi rationem, quam in prima parte operis sequitur Athenagoras, utilem esse ait n. 11, ad eorum qui re-

τινάς ἐπίσης τοῖς ἀμφιβάλλουσιν ἀποροῦντας· τὸ δὲ πάντων παραλογώτατον, ὅτι ταῦτα πάσχουσιν, οὐδ' ἦντιναοῦν ἔχοντες ἐκ τῶν πραγμάτων ἀπιστίας ἀφορμὴν, οὐδ' αἰτίαν εὐρίσκοντες εἰπεῖν εὐλογον, δι' ἣν ἀπιστοῦσιν ἢ διαποροῦσιν.

ansam habeant ad incredulitatem, nec causam probabilem afferre possint, cur non credant, aut cur dubitent

2. Σκοπῶμεν δὲ οὕτως· Εἰ πᾶσα ἀπιστία μὴ προχείρως καὶ κατὰ τινα δόξαν ἀκριτον ἐγγινομένη (25) τισίν, ἀλλὰ μετὰ τινος αἰτίας ἰσχυρᾶς καὶ τῆς κατὰ τὴν ἀλήθειαν ἀσφαλείας (τότε γὰρ τὸν εἰκότα σώζει λόγον, ὅταν αὐτὸ τὸ πρᾶγμα, περὶ οὗ ἀπιστοῦσιν, ἀπιστον εἶναι δοκῇ· τὸ γὰρ τοι τοῖς οὐκ οὔσιν ἀπιστοῖς ἀπιστεῖν ἀνθρώπων ἔργον οὐχ ὑγαινοῦση κρίσει περὶ τὴν ἀλήθειαν χρωμένων)· οὐκοῦν χρῆ καὶ τοὺς περὶ τῆς ἀναστάσεως ἀπιστοῦντας ἢ διαπορῶντας μὴ πρὸς τὸ δοκοῦν αὐτοῖς ἀκριτως καὶ τὸ τοῖς ἀκολάστοις χειραρισμένον τὴν περὶ ταύτης ἐκφραεῖν γνώμην· ἀλλ' ἢ μηδεμίαν (26) αἰτίας ἐξάπτειν τὴν τῶν ἀνθρώπων γένεσιν (ὅ δὴ καὶ λαὸν ἔστιν εὐεξέλεγκτον), ἢ τῷ Θεῷ τὴν τῶν θντων ἀνατιθέντας αἰτίαν, εἰς τὴν τοῦδε τοῦ δόγματος ἀποβλέπειν ὑπόθεσιν, καὶ διὰ ταύτης δεικνύναι τὴν ἀνάστασιν οὐδαμῶθεν ἔχουσαν τὸ πιστόν. Τοῦτο δὲ ποιήσουσιν, ἐὰν δεῖξαι δυνηθῶσιν, ἢ ἀδύνατον ὄν τῷ Θεῷ ἢ ἀδούλητον, τὰ νεκρωθέντα τῶν σωμάτων, ἢ καὶ πάντη διαλυθέντα, πάλιν ἐνωσαὶ καὶ συναγαγεῖν πρὸς τὴν τῶν αὐτῶν ἀνθρώπων σύστασιν. Ἐὰν δὲ τοῦτο μὴ δύνωνται, παυσάσθωσαν τῆς ἀθέου ταύτης ἀπιστίας, καὶ τοῦ βλασφημεῖν ἢ μὴ θέμις. Ὅτι γὰρ οὔτε τὸ ἀδύνατον λέγοντες ἀληθεύουσιν, οὔτε τὸ ἀδούλητον, ἐκ τῶν ῥηθησομένων γενήσεται φανερόν. Τὸ ἀδύνατόν τινα γινώσκεται (27) κατ' ἀλήθειαν τοιοῦτον, ἢ ἐκ τοῦ μὴ γινώσκαι τὸ γενησόμενον, ἢ ἐκ τοῦ δύναμιν ἀρκοῦσαν μὴ ἔχειν πρὸς τὸ ποιῆσαι καλῶς τὸ ἐγνωσμένον. Ὁ γὰρ ἀγνοῶν τι τῶν γενέσθαι θεόντων οὐκ ἂν οὔτ' ἐγχειρήσῃ, οὔτε ποιῆσαι τὸ παράπαν δυνηθεῖ ὅπερ ἀγνοεῖ· ὅτε γινώσκων καλῶς τὸ ποιηθησόμενον, καὶ πόθεν γένοιτ' ἂν, καὶ πῶς, δύναμιν δὲ ἢ μὴδ' ὄλως ἔχων πρὸς τὸ ποιῆσαι τὸ γινωσκόμενον, ἢ μὴ ἀρκοῦσαν ἔχων, οὐκ ἂν ἐγχειρήσει τὴν ἀρχὴν, εἰ σωφρονοῖ, καὶ τὴν ἰδίαν ἐπισκέψεται (28) δύναμιν· ἐγχειρήσας δὲ ἀπερισκέπτως, οὐκ ἂν ἐπιτελέσει τὸ δόξαν. Ἀλλ' οὔτε ἀγνοεῖν τὸν θεὸν δυνατὸν τῶν ἀναστησομένων σωμάτων τὴν φύσιν κατὰ τε μέρος ὄλον καὶ μόριον, οὔτε μὴν ὅποι χωρεῖ τῶν λυομένων ἕκαστον, καὶ ποῖον τῶν

nino incredulos, nonnullos dubitantes, atque ex illis etiam, qui prima principia susceperunt, quosdam non minus animi incertos, quam qui dubitant; quodque omnium absurdissimum est, ita animo affecti sunt, quamvis nullam prorsus ex ipsis rebus ansam habeant ad incredulitatem, nec causam probabilem afferre possint, cur non credant, aut cur dubitent

2. Si resurrectio impossibilis, vel quia Deus non potest vel quia non vult. Non deest scientia ei qui non ignoravit quomodo corpora formarentur. — Sic autem consideremus. Si non omnis incredulitas temere et ex inconsiderata opinione, sed cum gravi aliqua causa et tuta in inquirendo vero diligentia nonnullis insidet (tunc enim justam habet rationem, cum rem, cui fidem derogant, incredibilem esse patet; nolle enim res non incredibiles credere hominum est minus sano de veritate iudicio utentium); oportet igitur ut et qui resurrectioni fidem derogant, aut de ea dubitant, ii non ad id, quod temere ipsis videtur, aut quod hominibus intemperantibus gratum est, suam ea de re sententiam dirigant, sed aut nulla ex causa hominum originem repetant (quod quidem perfacile refellitur), aut Deo rerum causam ascribentes, ad hoc dogma veluti ad quoddam principium respiciant, et ex eo demonstrent nihil omnino resurrectionem habere, quod sit credible. Id autem perficient, si demonstrare queant vel non posse Deum vel nolle mortua corpora aut etiam omnino dissoluta iterum coagmentare, et, ut iidem homines constituentur, conglutinare. Quod si id non possint, desinant impie increduli esse, et blasphemias ea quæ non licet appetere. Nihil enim veri ab eis afferri, sive non posse dicant, sive nolle, ex his quæ dicemus perspicuum erit. Rem ab aliquo perfici non posse certo intelligitur, vel ex eo quod non cognoscat quid faciendum sit, vel ex eo quod satis virium non habeat ad illud, quod cognoscit, præclare efficiendum. Nam qui ignorat quid faciendum sit, nec conari nec perficere omnino possit quod ignorat. Qui autem præclare novit quid faciendum, et unde et quomodo faciendum, vires autem aut nullas omnino habet ad faciendum quod cognoscit, aut non satis idoneas, is ne aggrediatur quidem, si sapiat ac vires suas consideret; temere autem aggressus, non perficiet id quod sibi proposuit. Deum autem latere non potest, nec quæ sit corporum ad vitam revo-

cens ad religionem accessere, dubitationes et falsas suspiciones evellendas. Sed satius est prima principia hic intelligere omnipotentiam Dei, et mundi creationem illo volente. Non enim alia statuit principia Athenagoras in hac prima parte, quam postquam absolvit, ait n. 11, se id quod sibi proposuerat perfecisse, tum per ea quæ natura prima sunt, tum per ea quæ ex his consequuntur. Satis absurde auctor Schol. Reg. 1, illud Athenagoræ: καὶ τῶν γε τὰς πρώτας ὑποθέσεις, etc., intelligit de iis qui, cum resurrectionem dari fateantur, aque tamen ac qui dubitant increduli sunt sine ratione et causa. Ἀλλὰ καὶ τῶν δεξιμένων ὡς ἔστιν ἀνάστασις τινες (sic

enim legendum pro οἱ τινες) ἐπίσης τοῖς ἀμφιβάλλουσιν ἀπιστοῦσιν ἀλόγως καὶ ἀναίτιως.

(25) Ἐγγινομένη. Bigot. ἐγγίναται.

(26) Μηδεμίαν. Bigot. μηδεμίαν αἰτίαν ἐξάπτειν τῇ τῶν ἀνθρώπων γένεσει.

(27) Γινώσκεται. Legitur γίνετα in eodem Bigot. ac eodem modo videtur legisse auctor Scholiorum ad oram Reg. 2. Sic enim hunc locum summam refert: Τὸ ἀδύνατόν τινα ποιῆσαι τι ἢ ἐξ ἀγνοίας τοῦ γενησομένου συμβαίνει, ἢ ἐκ τοῦ μὴ αὐτάρκως ἔχειν ἐπιτελεῖσαι τὸ ἐγνωσμένον.

(28) Ἐπισκέψεται. Clarom. et Bigot. ἐπισκέψαίτο.

candorem natura, sive secundum membra integra, **A** sive secundum membrorum partes, nec quo abeat unumquodque eorum quæ dissolvuntur, nec quæ pars elementorum exceperit id quod dissolutum in loca sibi congruentia **317** migravit; quamvis hominibus discerni omnino non posse videatur, quidquid cum partibus universi sibi cognatis rursus coaluit. Quem enim non latebat ante propriam cuiusque constitutionem, nec futurorum elementorum natura, ex quibus humana corpora, nec eorundem elementorum partes, ex quibus decerpitur erat id quod ipsi ad humani corporis constitutionem aptum videretur, facile patet neque etiam postquam idem corpus in varias universi partes dissipatum fuerit, ignarum illum futurum quoniam migraverit unumquodque eorum, quæ ad cuiusque absolutionem et perfectionem adhibuerat. Nam pro viginti apud nos rerum ordine, quantumque de cæteris rebus judicari solet, majus est ea quæ nondum sunt præcognoscere; quantum autem ad Dei majestatem, ejusque sapientiam spectat, utrumque secundum naturam est, nec difficilius ea quæ nondum sunt præcognoscere, quam quæ dissoluta cognoscere.

3 *A. Non deest potestas revocandi ad vitam ei, qui creare potuit.* — Illius autem potestatem excitandis ad vitam corporibus non imparem esse argumento est eorundem generatio. Nam si non exstantia hominum corpora, eorumque principia in prima fecit creatione; etiam dissoluta, quolibet id contigerit modo, non difficilius exsuscitabit; æque enim potest id quoque. Nec de hac ratione quidquam detrahitur, sive ex materia prima principia, sive ex elementis, ut principiis, humana corpora nannulli componant, sive ex seminibus. Cujus enim potestatis est informi, ut illi existimant, materiam formam assignere et specie ac ornatu carentem multis variisque figuris ornare, et partes elementorum in unum cogere, et semen, quæ res una est et simplex, in multa dividere, et quod rude et incompositum est conformare et componere, et quod vitæ expers vitam donare; ejusdem quoque est et dissoluta coagmentare et jacentia excitare, et mortua ad vitam revocare, et corrupta ad statum corruptionis expertem convertere. Ejusdem etiam auctoris, ejusdemque potestatis ac sapientiæ fuerit, et quod discerptum est ab omni generis animalium multitudine, quæcunque ejusmodi corporibus accurrere solent, suamque ex illis satietatem ca-

στοιχείων (29) μέρος δέδεκται· τὸ λυθὲν, καὶ χωρῆσαν πρὸς τὸ συγγενές, κἄν πάντῃ παρ' ἀνθρώποις ἀδιάκριτον εἶναι· δοκῆ τὸ τῷ παντὶ πάλιν προσφυῶς ἠνωμένον. Ὡ γὰρ οὐκ ἠγγόσητο πρὸς τῆς οὐκείας ἐκάστου συστάσεως, οὔτε τῶν γενησομένων στοιχείων ἡ φύσις, ἐξ ὧν τὰ τῶν ἀνθρώπων σώματα, οὔτε τὰ μέρη τούτων ἐξ ὧν ἡμελλεν λήψεσθαι τὸ δόξαν πρὸς τὴν ταῦ ἀνθρωπεύου σώματος σύστασιν, εὐδὴλον, ὡς οὐδὲ μετὰ τὸ διαλυθῆναι τὸ πᾶν (30) ἀγνωσθήσεται τοῦ κεχώρηκεν ἕκαστον ὧν ἐληφε πρὸς τὴν ἐκάστου συμπλήρωσιν. Ὅσον μὲν γὰρ κατὰ τὴν νῦν κρατούσαν παρ' ἡμῖν τῶν πραγμάτων τάξιν καὶ τὴν ἐφ' ἐτέρων κρῖσιν, μεῖζον τὸ τὰ μὴ γενόμενα προγινώσκειν· ὅσον δὲ πρὸς τὴν ἀξίαν τοῦ Θεοῦ καὶ τὴν τούτου σοφίαν ἀμφοτέρω κατὰ φύσιν, καὶ βέλτιον ἐπίσης, τῷ τὰ μὴ γενόμενα προγινώσκειν, τὸ καὶ διαλυθέντα γινώσκειν.

3. Καὶ μὴν καὶ τὴν δύναμιν, ὡς ἔστιν ἀκούσα πρὸς τὴν τῶν σωμάτων ἀνάστασιν, δείκνυσιν ἡ τούτων αὐτῶν γενέσεις. Εἰ γὰρ μὴ ὄντα κατὰ τὴν πρώτην σύστασιν ἐποίησε τὰ τῶν ἀνθρώπων σώματα καὶ τὰς τούτων ἀρχάς· καὶ διαλυθέντα, καθ' ἕν ἂν τύχη τρόπον (31), ἀναστήσει μετὰ τῆς αὐτῆς (32) εὐμαρείας· ἐπίσης γὰρ αὐτῷ καὶ τούτο δυνατόν. Καὶ τῷ λόγῳ βλάβος οὐδὲν, κἄν ἐξ ὅλης ὑποθῶνται τινες τὰς πρώτας ἀρχάς, κἄν ἐκ τῶν στοιχείων, ὡς πρώτων, τὰ σώματα τὰ τῶν ἀνθρώπων, κἄν ἐκ σπερμάτων. Ἦς γὰρ ἔστι δυνάμεις καὶ τὴν παρ' αὐτοῖς νενομισμένην (33) ἄμορφον οὖσαν μορφώσαι, καὶ τὴν ἀνεῖδον, καὶ ἀδιακόσμητον πολλοῖς καὶ διαφοροῖς εἶδεσι κοσμησάσαι, καὶ τὰ μέρη τῶν στοιχείων εἰς ἕν συναγαγεῖν, καὶ τὸ σπέρμα ἕν ὄν καὶ ἀπλοῦν εἰς πολλὰ διελεῖν, καὶ τὸ ἀδιάθροτον διαθροῦσαι, καὶ τῷ μὴ ζῶντι δοῦναι ζωὴν, τῆς αὐτῆς ἔστι καὶ τὸ διαλελυμένον ἐνωσάσαι, καὶ τὸ κείμενον ἀναστήσαι, καὶ τὸ τεθνηχὸς ζωοποιήσαι πάλιν, καὶ τὸ φθαρτὸν μεταβαλεῖν (34) εἰς ἀφθαρσίαν. Τοῦ αὐτοῦ δ' ἂν εἴη καὶ τῆς αὐτῆς δυνάμεις καὶ σοφίας, καὶ τὸ διατεθρυμμένον πλήθει ζῶων παντοδαπῶν, ὅποσα τοῖς τοιοῦτοις σώμασιν ἐπιτρέχειν ἐλώθε καὶ τὸν ἐκ τούτων ἀγέρειν κόρον, διακρίναι μὲν ἕκασθεν, ἐνώσαι δὲ πάλιν τοῖς οἰκείοις μέρεσι καὶ μορίοις (35), κἄν

(29) *Στοιχείων.* Codici Bigot. hanc scripturam debemus. Editi τῶν στοιχείων.

(30) *Τὸ πᾶν.* Legendum videtur εἰς τὸ πᾶν. Sic enim paulo ante: Τὸ τῷ παντὶ πάλιν προσφυῶς ἠνωμένον. Difficultas, quam hic solvit Athenagoras, nequaquam in eo posita, quod totum corpus dissolutum esset, sed quod in varias partes dissipatum.

(31) *Τρόπον.* Male in editionibus Parisiensibus τύπον.

(32) *Τῆς αὐτῆς.* Legitur τῆς ἴσης in tribus codicibus, nempe Reg. 2, Bigot. et Anglic.

(33) *Παρ' αὐτοῖς νενομισμένην.* Corruptum locum emendavimus ope codicum Bigot. et Clarom. 4. Habet etiam Reg. 4 νενομισμένην. Editi παρ' αὐτῆς νενομισμένης.

(34) *Μεταβαλεῖν.* Legitur μεταβάλλειν in edit. Frontonis Ducæi.

(35) *Μέρεσι καὶ μορίοις.* Nullam esse puto in prima voce difficultatem; et cum sæpe in hoc opere occurat, membra corporis ubique videtur significare. At quid sit μόριον fateor mihi non ita facile visum esse; nec sine plurima inquisitione perspexi aut mihi visum sum perspicere, membrorum partes hac voce designari. Supra n. 2, opponitur μόριον toti membro. Præterea humores, pituitam, bilem et alia hujusmodi nequaquam hoc vocabulo significat Athenagoras, qui n. 7, declarat *resurgentia corpora ex propriis iterum partibus constare, nihil autem ex eis quæ humida aut sicca, calida aut frigida, dicuntur, aut partem esse, aut partis locum et speciem occupare; imo non semper in partibus alimentum accipientibus permanere, nec cum resurgentibus resurgere; nihil tum conferente ad vitam sanguine, sive pituita, sive bili, sive spiritu.*

εις ἐν ἐξ ἐκείνων χωρήσει ζῶων, ἀν εἰς πολλὰ, καὶ ἐντεῦθεν εἰς ἕτερα, καὶ ἐκείνοις αὐτοῖς (36) συνδιαλυθὲν ἐπὶ τὰς πρώτας ἀρχὰς ἐνεχθῆ κατὰ τὴν φυσικὴν εἰς ταύτας ἀνάλυσιν· ὁ δὲ καὶ μάλιστα ταραττεῖν ἔδοξέ τινας καὶ τῶν ἐπὶ σοφίᾳ θαυμαζομένων, ἰσχυρὰς οὐκ οἶδ' ὅπως ἠγησαμένων τὰς παρὰ τῶν πολλῶν φερομένας διαπορήσεις.

4. Οὗτοι δὲ γέ (37) φασιν πολλὰ μὲν σώματα τῶν ἐν ναυαγίοις καὶ ποταμοῖς (38) δυσθανάτων ἰχθύσι γενέσθαι τροφήν, πολλὰ δὲ τῶν ἐν πολέμοις θνησκόντων, ἢ κατ' ἄλλην τινὰ τραχυτέραν αἰτίαν καὶ πραγμάτων περίστασιν, ταφῆς ἀμοιρούντων, τοῖς προστυχθάνουσι ζώοις προκείσθαι βορᾶν. Τῶν οὖν οὕτως ἀναλισκομένων σωμάτων, καὶ τῶν ταῦτα συμπληροῦντων μερῶν καὶ μορίων, εἰς πολὺ πλῆθος ζῶων διαβρυπτομένων, καὶ διὰ τῆς τροφῆς τοῖς τῶν τρεφομένων σώμασιν ἐνούμενων· πρῶτον μὲν τὴν διάκρισιν τούτων φασὶν ἀδύνατον· πρὸς δὲ ταύτῃ τὸ δεύτερον ἀπορώτερον. Τῶν γὰρ τὰ σώματα τῶν ἀνθρώπων ἐκδοσκηθέντων ζῶων, ὅποσα πρὸς τροφήν ἀνθρώποις ἐπιτήδεια, διὰ τῆς τούτων γαστρὸς ἰόντων, καὶ τοῖς τῶν μετελιγφῶτων σώμασιν ἐνούμενων, ἀνάγκη εἶναι πᾶσαν τὰ μέρη τῶν ἀνθρώπων, ὅποσα τροφή γέγονε τοῖς μετελιγφῶσι ζώοις, πρὸς ἕτερα τῶν ἀνθρώπων μεταχωρεῖν σώματα, τῶν μεταξὺ τούτοις (39) τραφέντων ζῶων τὴν ἐξ ὧν ἐτρέφθησαν τροφήν διαπορθευόμεντων εἰς ἐκείνους τοὺς ἀνθρώπους ὧν ἐγένετο τροφή. Ἐἴτα τούτους ἐπιτραγυδοῦσι τὰς ἐν λιμοῖς καὶ μανίαις τολμηθείσας τεκνοφαγίας, καὶ τοὺς κατ' ἐπιβουλήν ἐχθρῶν τῶν γεννησαμένων ἐθρῆσμένους παῖδας, καὶ τὴν Μηδικὴν τράπεζαν ἐκείνην, καὶ τὰ τραγικά δειπνα θεόστου, καὶ τοιαύτας δὲ τινας ἐπισυνείρουσι παρ' Ἑλλήσι καὶ βαρβάρους καινουργηθείσας συμφορὰς· ἐκ τε τούτων κατασκευάζουσι, ὡς νομίζουσι, ἀδύνατον τὴν ἀνάστασιν, ὡς οὐ δυναμένων τῶν αὐτῶν (40) μερῶν ἑτέροις τε καὶ ἑτέροις συναναστῆναι σώμασιν· ἀλλ' ἦτοι τὰ τῶν προτέρων συστῆναι μὴ δύνασθαι, μετεληθοθέντων τῶν ταῦτα συμπληροῦντων μερῶν πρὸς ἑτέροις, ἢ τούτων ἀποδοθέντων τοῖς προτέροις, ἐνδεῶς ἔξειν τὰ τῶν ὑστέρων.

5. Ἔμοι δὲ δοκοῦσιν οἱ τοιοῦτοι πρῶτον μὲν τὴν τοῦ δημιουργήσαντος καὶ διοικούντος τόδε τὸ πᾶν ἄγνωσιν δυνάμιν τε καὶ σοφίαν, ἐκάστου ζώου φύσει καὶ γένει τὴν προσφυῆ καὶ κατάλληλον συναρμόσαντος τροφήν, καὶ μήτε πᾶσαν φύσιν πρὸς ἔνωσιν ἢ κρᾶσιν παντὸς σώματος ἵνα δικαιώσαντος, μήτε πρὸς διάκρισιν τῶν ἐκωθέντων ἀπόρων ἔχοντος· ἀλλὰ καὶ τῆ καθ' ἕκαστον φύσει τῶν γενομένων τὸ δρᾶν ἢ πάσχειν ἢ πέφυκεν ἐπιτρέποντος, ἄλλοτε καὶ (41) κωλύοντος, καὶ πᾶν ὃ βούλεται, καὶ πρὸς ὃ βούλεται συγχωροῦντος ἢ μεταστρέφοντος. Πρὸς δὲ τοῖς εἰρημένους μὴδὲ

A pere, id inde separare, ac propriis iterum membris et membrorum partibus adjungere, etiamsi in unum aliquid ex his animalibus migraverit, etiamsi in multa, etiamsi inde in alia, etiamsi cum illis una dissolutum ad prima principia secundum naturalem dissolutionem redierit; quod quidem nonnullos maxime visum est perturbare, eosque sapientiæ laude insignes, quibus graves nescio quo pacto visæ sunt, quæ a vulgo jactantur, dubitandi rationes.

4. *Objiciunt increduli humana corpora, quæ bel-luas aluere, ac inde in alia hominum corpora transierunt.* — Hi igitur dicitant multa hominum corpora, **318** qui in naufragiis et fluminibus misere periere, escam piscibus facta esse; multa eorum qui in bello obiere, aut ob aliam tristiore aliquam causam et calamitatem supremis muneribus caruerunt, quibuslibet feris exposita ad vorandum fuisse. Cum ergo sic assumpta fuerint corpora, cumque membra et membrorum partes, ex quibus constabant, in plurimas belluas dilaniata, et cum earum corporibus per nutritionem coagmentata fuerint, primo quidem fieri posse negant, ut inde eliciantur; deinde vero aliud esse difficilius volunt. Nam cum pastæ humanis corporibus belluæ, quotquot ad homines alendos aptæ sunt, in eorum ventrem descendant, et cum edentium corporibus coagmententur, necesse esse omnino ut hominum corpora, quæcumque belluas aluere, in alia hominum migrant corpora; quippe cum belluæ, quas interim aluere, acceptum alimentum in eos homines trajiciant, quibus ipsæ in cibum cedunt. Ad hæc tragœdias agunt in filios, quos parentes, fame aut insania urgente, ausi sunt vorare, aut per inimicorum insidias appositos epulati sunt; tum Medicam illam mensam, tragicasque cœnas Thyestis, et alia hujusmodi colligunt novo calamitatis genere apud Græcos et barbaros perpetrata. Ex quibus efficiunt, ut ipsis quidem videtur, impossibilem esse resurrectionem, cum eadem partes cum aliis et aliis corporibus excusculari non possint; vel enim priorum corpora consistere non posse, partibus, ex quibus constabant, ad alios traductis; vel si istæ prioribus redantur, manca et imperfecta posteriorum futura.

5. *Unicuique animali provisos a Deo congruens et naturalis cibus.* — Sed mihi videntur ejusmodi homines primum quidem conditoris et gubernatoris universorum potestatem et sapientiam ignorare, qui uniuscujusque animalis naturæ et generi aptum et congruentem accommodavit cibum; ac neque omnem naturam cum quolibet corpore coalescere et commisceri voluit, nec eorum, quæ coaluerunt, secernendorum difficultatem experitur; sed singularum rerum naturæ concedit, ut quæ sibi congruunt faciat aut patiat, interdum etiam impe-

(36) Ἐκείνοις αὐτοῖς. Reg. 2, αὐτοῖς ἐκείνοις. Bigot. αὐτοῖς ἐκείνοις συνδιαλυθῆ.... ἐνεχθῆναι.

(37) Οὗτοι δὲ γε. Non male Bigot. οὗτοι δὲ γάρ.

(38) Καὶ ποταμοῖς. Bigot. ἢ ποταμοῖς.

(39) Τούτοις. Clarom. 1, τούτων.

(40) Αὐτῶν. Clarom. 1, αὐτοῦ.

(41) Ἄλλοτε καὶ. Bigot. ἄλλοτε δέ.

candorem natura, sive secundum membra integra, **A** sive secundum membrorum partes, nec quo abeat unumquodque eorum quæ dissolvuntur, nec quæ pars elementorum exceperit id quod dissolutum in loca sibi congruentia **317** migravit; quamvis hominibus discerni omnino non posse videatur, quid cum partibus universi sibi cognatis rursus coaluit. Quem enim non latebat ante propriam cujusque constitutionem, nec futurorum elementorum natura, ex quibus humana corpora, nec eorundem elementorum partes, ex quibus decerpitur erat id quod ipsi ad humani corporis constitutionem aptum videretur, facile patet neque etiam postquam idem corpus in varias universi partes dissipatum fuerit, ignarum illum futurum quoniam migraverit unumquodque eorum, quæ ad cujusque absolutionem et perfectionem adhibuerat. Nam pro viginti apud nos rerum ordine, quantumque de cæteris rebus judicari solet, majus est ea quæ nondum sunt præcognoscere; quantum autem ad Dei majestatem, ejusque sapientiam spectat, utrumque secundum naturam est, nec difficilius ea quæ nondum sunt præcognoscere, quam quæ dissoluta cognoscere.

3

A. Non deest potestas revocandi ad vitam ei, qui creare potuit. — Illius autem potestatem excitandis ad vitam corporibus non impari esse argumento est eorundem generatio. Nam si non exstantia hominum corpora, eorumque principia in prima fecit creatione; etiam dissoluta, quolibet id contigerit modo, non difficilius exsuscitabit; æque enim potest id quoque. Nec de hac ratione quidquam detrahitur, sive ex materia prima principia, sive ex elementis, ut principiis, humana corpora nonnulli component, sive ex seminibus. Cujus enim potestatis est informi, ut illi existiant, materiam formam assignare et specie ac ornate carentem multis variisque figuris ornare, et partes elementorum in unum cogere, et semen, quæ res una est et simplex, in multa dividere, et quod rude et incompositum est conformare et componere, et quod vitæ expers vitam donare; ejusdem quoque est et dissoluta coagmentare et jacentia excitare, et mortua ad vitam revocare, et corrupta ad statum corruptionis expertem convertere. Ejusdem etiam auctoris, ejusdemque potestatis ac sapientiae fuerit, et quod discerptum est ab omni generis animalium multitudine, quæcunque ejusmodi corporibus accurrere solent, suamque ex illis satietatem ca-

στοιχείων (29) μέρος δέδεκται· τὸ λυθὲν, καὶ χωρῆσαν πρὸς τὸ συγγενές, κἄν πάνυ παρ' ἀνθρώποις ἀδιάκριτον εἶναι δοκῆι τὸ τῷ παντὶ πάλιν· προσφυῶς ἠνωμένον. Ὡ γὰρ οὐκ ἠγνόητο πρὸς τῆς οἰκείας ἐκάστου συστάσεως, οὔτε τῶν γενησομένων στοιχείων ἢ φύσις, ἐξ ὧν τὰ τῶν ἀνθρώπων σώματα, οὔτε τὰ μέρη τούτων ἐξ ὧν ἡμελλεν λήψεσθαι τὸ δόξαν πρὸς τὴν ταῦ ἀνθρωπέου σώματος σύστασιν, εὐδῆλον, ὡς οὐδὲ μετὰ τὸ διαλυθῆναι τὸ πᾶν (30) ἀγνοηθήσεται ποῦ κεχώρηκεν ἕκαστον ὧν ἐληφε πρὸς τὴν ἐκάστου συμπλήρωσιν. Ὅσον μὲν γὰρ κατὰ τὴν νῦν κρατούσαν παρ' ἡμῖν τῶν πραγμάτων τάξιν καὶ τὴν ἐφ' ἐτέρων κρίσιν, μεῖζον τὸ τὰ μὴ γενόμενα προγινώσκειν· ὅσον δὲ πρὸς τὴν ἀξίαν τοῦ Θεοῦ καὶ τὴν τούτου σοφίαν ἀμφοτέρω κατὰ φύσιν, καὶ βέλτιον ἐπίσης, τῷ τὰ μὴ γενόμενα προγινώσκειν, τὸ καὶ διαλυθέντα γινώσκειν.

B ejusque sapientiam spectat, utrumque secundum naturam est, nec difficilius ea quæ nondum sunt præcognoscere, quam quæ dissoluta cognoscere.

3. Καὶ μὴν καὶ τὴν δύναμιν, ὡς ἔστιν ἀκούσα πρὸς τὴν τῶν σωμάτων ἀνάστασιν, δείκνυσιν ἢ τούτων αὐτῶν γένεσις. Εἰ γὰρ μὴ ὄντα κατὰ τὴν πρώτην σύστασιν ἐποίησε τὰ τῶν ἀνθρώπων σώματα καὶ τὰς τούτων ἀρχάς· καὶ διαλυθέντα, καθ' ἕνα ἀντύχη τρόπον (31), ἀναστήσει μετὰ τῆς αὐτῆς (32) εὐμαρείας· ἐπίσης γὰρ αὐτῷ καὶ τοῦτο δυνατόν. Καὶ τῷ λόγῳ βλάβος οὐδὲν, κἄν ἐξ ὕλης ὑποθῶνται τινες τὰς πρώτας ἀρχάς, κἄν ἐκ τῶν στοιχείων, ὡς πρώτων, τὰ σώματα τὰ τῶν ἀνθρώπων, κἄν ἐκ σπερμάτων. Ἦς γὰρ ἔστι δυνάμεις καὶ τὴν παρ' αὐτοῖς νενομισμένην (33) ἄμορφον οὖσαν μορφῶσαι, καὶ τὴν ἀνείδου, καὶ ἀδιακόσμητον πολλοῖς καὶ διαφόροις εἶδεσι κοσμηῆσαι, καὶ τὰ μέρη τῶν στοιχείων εἰς ἕνα συναγαγεῖν, καὶ τὸ σπέρμα ἕν ὄν καὶ ἀπλοῦν εἰς πολλὰ διελεῖν, καὶ τὸ ἀδιάρθρωτον διαρθρῶσαι, καὶ τῷ μὴ ζῶντι δοῦναι ζωὴν, τῆς αὐτῆς ἔστι καὶ τὸ διαλελυμένον ἐνώσαι, καὶ τὸ κείμενον ἀναστήσει, καὶ τὸ τεθνηκὸς ζωοποιῆσαι πάλιν, καὶ τὸ φθαρτὸν μεταβαλεῖν (34) εἰς ἀφθαρσίαν. Τοῦ αὐτοῦ δ' ἂν εἴη καὶ τῆς αὐτῆς δυνάμεις καὶ σοφίας, καὶ τὸ διατεθρυμμένον πλήθει ζῶων παντοδαπῶν, ὅποσα τοῖς τοιούτοις σώμασιν ἐπιτρέχειν ἐῴθε καὶ τὸν ἐκ τούτων ἀγέρειν κόρον, διακρίναι μὲν ἕκαστον, ἐνώσαι δὲ πάλιν τοῖς οἰκείοις μέρεσι καὶ μορίοις (35), κἄν

(29) *Στοιχείων*. Codici Bigot. hanc scripturam debemus. Editi τῶν στοιχείων.

(30) *Τὸ πᾶν*. Legendum videtur εἰς τὸ πᾶν. Sic enim paulo ante: Τὸ τῷ παντὶ πάλιν προσφυῶς ἠνωμένον. Difficultas, quam hic solvit Athenagoras, nequaquam in eo posita, quod totum corpus dissolutum esset, sed quod in varias partes dissipatum.

(31) *Τρόπον*. Male in editionibus Parisiensibus τύπον.

(32) *Τῆς αὐτῆς*. Legitur τῆς ἑσῆς in tribus codicibus, nempe Reg. 2, Bigot. et Anglic.

(33) *Παρ' αὐτοῖς νενομισμένην*. Corruptum locum emendavimus ope codicum Bigot. et Clarom. 4. Habet etiam Reg. 4 νενομισμένην. Editi παρὰ αὐτῆς νενομισμένης.

(34) *Μεταβαλεῖν*. Legitur μεταβάλλειν in edit. Frontonis Ducæi.

(35) *Μέρεσι καὶ μορίοις*. Nullam esse puto in prima voce difficultatem; et cum sæpe in hoc opere occurrat, membra corporis ubique videtur significare. At quid sit μόριον fateor mihi non ita facile visum esse; nec sine plurima inquisitione perspexi aut mihi visus sum perspicere, membrorum partes hæc voce designari. Supra n. 2, opponitur μόριον toti membro. Præterea humores, pituita, bilem et alia hujusmodi nequaquam hoc vocabulo significat Athenagoras, qui n. 7, declarat *resurgentia corpora ex propriis iterum partibus consistare, nihil autem ex eis quæ humida aut sicca, calida aut frigida, dicuntur, aut partem esse, aut partis locum et speciem occupare; imo non semper in partibus alimentum accipientibus permanere, nec cum resurgentibus resurgere; nihil tum conferente ad vitam sanguine, sive pituita, sive bili, sive spiritu.*

εις ἐν ἐξ ἐκείνων χωρήσῃ ζῶον, καὶ εἰς πολλὰ, καὶ ἐντεῦθεν εἰς ἕτερα, καὶ ἐκείνοις αὐτοῖς (36) συνδιαλυθὲν ἐπὶ τὰς πρώτας ἀρχὰς ἐνεχθῆ κατὰ τὴν φυσικὴν εἰς ταύτας ἀνάλυσιν· ὁ δὲ καὶ μάλιστα ταραττεῖν ἔδοξε τινὰς καὶ τῶν ἐπὶ σοφίᾳ θαυματομέων, ἰσχυρὰς οὐκ οἶδ' ὅπως ἡγησαμένων τὰς παρὰ τῶν πολλῶν φερομένας διαπορήσεις.

4. Οὗτοι δὲ γέ (37) φασιν πολλὰ μὲν σώματα τῶν ἐν ναυαγίοις καὶ ποταμοῖς (38) δυσθανάτων ἰχθύσι γενέσθαι τροφήν, πολλὰ δὲ τῶν ἐν πολέμοις θνησκόντων, ἢ κατ' ἄλλην τινὰ τραχυτέραν αἰτίαν καὶ πραγμάτων περίστασιν, ταφῆς ἀμοιρούντων, τοῖς προστυγχάνουσι ζωῆς προκείσθαι βοράν. Τῶν οὖν οὕτως ἀναλισκομένων σωμάτων, καὶ τῶν ταῦτα συμπληρούντων μερῶν καὶ μορίων, εἰς πολὺ πλῆθος ζῶων διαθρυπτομένων, καὶ διὰ τῆς τροφῆς τοῖς τῶν τρεφομένων σώμασιν ἐνουμένων· πρῶτον μὲν τὴν διάκρισιν τούτων φασιν ἀδύνατον· πρὸς δὲ ταύτῃ τὸ δεύτερον ἀπορώτερον. Τῶν γὰρ τὰ σώματα τῶν ἀνθρώπων ἐκδοσκηθέντων ζῶων, ὅποσα πρὸς τροφήν ἀνθρώποις ἐπιτήδεια, διὰ τῆς τούτων γαστρὸς ἰόντων, καὶ τοῖς τῶν μετεπιφθότων σώμασιν ἐνουμένων, ἀνάγκη εἶναι πᾶσαν τὰ μέρη τῶν ἀνθρώπων, ὅποσα τροφή γέγονε τοῖς μετεπιφθόσι ζωῆς, πρὸς ἕτερα τῶν ἀνθρώπων μεταχωρεῖν σώματα, τῶν μεταξὺ τούτοις (39) τραφέντων ζῶων τῆν ἐξ ὧν ἐτράφησαν τροφήν διαπορέμεντων εἰς ἐκείνους τοὺς ἀνθρώπους ὧν ἐγένετο τροφή. Ἐἴτα τούτους ἐπιτραγωδοῦσι τὰς ἐν λιμοῖς καὶ μανίαις τολημθεῖσας τεκνοφαγίας, καὶ τοὺς κατ' ἐπιβουλήν ἐθρῶν τῶν γεννησαμένων ἐξηδεσμένους παῖδας, καὶ τὴν Μηδικὴν τράπεζαν ἐκείνην, καὶ τὰ τραγικὰ δεῖπνα Θυέστου, καὶ τοιαύτας δὲ τινὰς ἐπισυνείρουσι παρ' Ἑλλήσι καὶ βαρβάροις καιουρηθεῖσας συμφοράς· ἐκ τε τούτων κατασκευάζουσι, ὡς νομίζουσι, ἀδύνατον τὴν ἀνάστασιν, ὡς οὐ δυναμένων τῶν αὐτῶν (40) μερῶν ἑτέρους τε καὶ ἑτέροις συναναστῆναι σώμασιν· ἀλλ' ἦτοι τὰ τῶν προτέρων συστῆναι μὴ δύνασθαι, μετεληλυθότων τῶν ταῦτα συμπληρούντων μερῶν πρὸς ἑτέρους, ἢ τούτων ἀποδοθέντων τοῖς προτέροις, ἐνδεῶς ἔξιν τὰ τῶν ὑστέρων.

5. Ἔμοι δὲ δοκοῦσιν οἱ τοιοῦτοι πρῶτον μὲν τὴν τοῦ δημιουργήσαντος καὶ διοικούντος τόδε τὸ πᾶν ἀγνωστὴν δόναμίν τε καὶ σοφίαν, ἐκάστου ζώου φύσει καὶ γένει τὴν προσφυῆ καὶ κατάλληλον συναρμόσαντος τροφήν, καὶ μῆτε πᾶσαν φύσιν πρὸς ἑνωσιν ἢ κρᾶσιν παντὸς σώματος εἶναι δικαίωσαντος, μῆτε πρὸς διάκρισιν τῶν ἐκωθέντων ἀπόρωσ ἔχοντος· ἀλλὰ καὶ τῆ καθ' ἕκαστον φύσει τῶν γενομένων τὸ ὄραν ἢ πάσχειν ἢ πέφυκεν ἐπιτρέποντος, ἄλλοτε καὶ (41) κωλύοντος, καὶ πᾶν ὃ βούλεται, καὶ πρὸς ὃ βούλεται συγχωροῦντος ἢ μεταστρέφοντος. Πρὸς δὲ τοῖς εἰρημένοις μηδὲ

(36) Ἐκείνοις αὐτοῖς. Reg. 2, αὐτοῖς ἐκείνοις. Bigot. αὐτοῖς ἐκείνοις συνδιαλυθῆ..... ἐνεχθῆναι.

(37) Οὗτοι δὲ γε. Non male Bigot. οὗτοι δὲ γάρ.

(38) Καὶ ποταμοῖς. Bigot. ἢ ποταμοῖς.

pere, id inde separare, ac propriis iterum membris et membrorum partibus adungere, etiamsi in unum aliquod ex his animalibus migraverit, etiamsi in multa, etiamsi inde in alia, etiamsi cum illis una dissolutum ad prima principia secundum naturalem dissolutionem redierit; quod quidem nonnullos maxime visum est perturbare, eosque sapientiae laude insignes, quibus graves nescio quo pacto visæ sunt, quæ a vulgo jactantur, dubitandi rationes.

4. *Objiciunt increduli humana corpora, quæ bel-luas aluere, ac inde in alia hominum corpora transierunt.* — Hi igitur dicitant multa hominum corpora, **318** qui in naufragiis et fluminibus misere periere, escam piscibus facta esse; multa eorum qui in bello obiere, aut ob aliam tristiore aliquam causam et calamitatem supremis muneribus caruerunt, quibuslibet feris exposita ad vorandum fuisse. Cum ergo sic assumpta fuerint corpora, cumque membra et membrorum partes, ex quibus constabant, in plurimas belluas dilaniata, et cum earum corporibus per nutritionem coagmentata fuerint, primo quidem fieri posse negant, ut inde eliciantur; deinde vero aliud esse difficilius volunt. Nam cum pastæ humanis corporibus belluæ, quotquot ad homines alendos aptæ sunt, in eorum ventrem descendant, et cum edentium corporibus coagmententur, necesse esse omnino ut hominum corpora, quæcumque belluas aluere, in alia hominum migrant corpora; quippe cum belluæ, quas interim aluere, acceptum alimentum in eos homines trajiciant, quibus ipsæ in cibum cedunt. Ad hæc tragædias agunt in filios, quos parentes, fame aut insania urgente, ausi sunt vorare, aut per inimicorum insidias appositos epulati sunt; tum Medicam illam mensam, tragicasque cænas Thyestis, et alia hujusmodi colligunt novo calamitatis genere apud Græcos et barbaros perpetrata. Ex quibus efficiunt, ut ipsis quidem videtur, impossibilem esse resurrectionem, cum eadem partes cum aliis et aliis corporibus excusculari non possint; vel enim priorum corpora consistere non posse, partibus, ex quibus constabant, ad alios traductis; vel si istæ prioribus redantur, manca et imperfecta posteriorum futura.

5. *Unicuique animali provisus a Deo congruens et naturalis cibus.* — Sed mihi videntur ejusmodi homines primum quidem conditoris et gubernatoris universorum potestatem et sapientiam ignorare, qui uniuscujusque animalis naturæ et generi aptum et congruentem accommodavit cibum; ac neque omnem naturam cum quolibet corpore coalescere et commisceri voluit, nec eorum, quæ coaluerunt, secernendorum difficultatem experitur; sed singularum rerum naturæ concedit, ut quæ sibi congruunt faciat aut patiat, interdum etiam impe-

(39) Τούτοις. Clarom. 1, τούτων.

(40) Αὐτῶν. Clarom. 1, αὐτῶν.

(41) Ἄλλοτε καὶ. Bigot. ἄλλοτε δέ.

dit; et quidquid vult concedit, et ad eum quem vult finem concedit, aut interpellat. Præterea nec eorum, quæ alunt aut aluntur, vim et naturam cuiusque videntur considerasse. Perspexissent enim profecto non quidquid comedit aliquis, ut necessitati exteriori cedat, id congruens esse animalis alimentum, sed nonnulla statim atque circumplectis ventris partibus excepta sunt, corrumpi solere, dum scilicet vomuntur, et secernuntur, aut alio modo ejiciuntur; ita ut ne paulisper quidem primam et naturalem coctionem sustineant, nedum cum partibus, quæ nutriuntur, commisceantur; quemadmodum etiam nec quidquid coctum est et primam immutationem accepit, id semper ad partes, quæ nutriuntur, pervenit; quippe cum nonnulla in ipso ventre facultatem nutriendi amittant, alia in secunda immutatione et ea quæ in hepate fit coctione secernantur, et ad aliud quidpiam commigrant, 319 quod a nutriendi facultate alienum sit. Ipsa etiam immutatio, quæ fit in iecore, non tota hominibus in alimentum cedit, sed in consuetas superfuitates secernitur, et quod superest alimenti in ipsis illis membris et membrorum partibus, quæ nutriuntur, id interdum in aliud quidpiam vertitur, prout dominatur id quod redundat et luxuriat, et corrumpere aut in se convertere solet quidquid attingit.

6. *Quidquid naturæ contrarium est, variis modis ejicitur.* — Cum igitur multa sit in omnibus animalibus naturæ varietas, et accommodatum ad naturam alimentum pro vario animalis et corporis, quod nutritur, genere immutetur; cumque triplex sit animalis cuiusque alimentorum expurgatio et secretio, necesse est omnino corrumpi et quo convenit discedere aut in aliud quidpiam mutari quidquid alienum est ab animalis nutritione, quippe quod coalescere non possit: congruentem autem et secundum naturam esse facultatibus animalis, quod nutritur, vim corporis nutrientis, eamque congruis colis percolatam et accurate naturæ secretionibus expurgatam, sincerissimum fieri substantiæ incrementum. Hanc autem et solam quidem alimentum appellavit, si quis vera nomina rebus imponat, ut quæ quidquid alienum et noxium est nutriendi corporis constitutioni, et plurimum illud pondus ad ventrem implendum et ad famem satiamdam congestum abjiciat. Sed hoc quidem alimentum nemo dubita verit, cum corpore quod alitur coalescere, implicatum et conglutinatum omnibus ejus partibus et membris; quod autem aliter se habet et a natura alienum est

(42) Προσφυής. Bigot. προσφυῶς.

(43) Ἄμα τῷ. Deest articulus in Anglic. et Reg. 2

(44) Αὐτῆς γε τῆς. Reg. 2 et Anglic. αὐτῆς τῆς. Sic etiam paulo post Anglic. αὐτῆς τῆς.

(45) Ἡ περιττεύοντος. Legitur in Bigotiano codice ἡ ἐλλείποντος, quæ scriptura si probetur. vertendum erit: *Quidquid redundat aut deficit quidem, sed, etc.*

(46) Τρίτης δέ. Frustra addendum τῆς existimat Stephanus. Melius censet postea legendum γινόμενης.

(47) Ἐπεισαχθέντα. Legendum ἐπισαχθέντα mo-

την ἐκάστου τῶν τρεφόντων ἢ τρεφομένων ἐπεσκέφθαι δύναιμι τε καὶ φύσιν. Ἡ γὰρ ἂν ἔγνωσαν, ὅτι μὴ πᾶν ὃ προσφέρεται τις ὑπενδύσει τῆς ἔξωθεν ἀνάγκης, τοῦτο γίνεται τῷ ζῳῷ τροφή προσφυής (42)· ἀλλὰ τὰ μὲν ἅμα τῷ (43) προσομιλήσαι τοῖς περιπτυσσομένοις τῆς κοιλίας μέρεσι φθεῖρεσθαι πέφυκεν, ἐμούμενά τε καὶ διαχωρούμενα, καὶ τρόπον ἕτερον διαφορούμενα, ὡς μὴδὲ κατὰ βραχὺ τὴν πρῶτην καὶ κατὰ φύσιν ὑπομείναι πέψιν, ἥπου γε τὴν εἰς τὸ τρεφόμενον σύγκρασιν· ὡσπερ οὖν μὴδὲ πᾶν τὸ πεφθὲν καὶ τὴν πρῶτην δεξάμενον μεταβολὴν τοῖς τρεφομένοις μορίοις προσπελάζει πάντως, τινῶν μὲν κατ' αὐτὴν τὴν γαστέρα τῆς θρεπτικῆς δυνάμεως ἀποκρινόμενων, τῶν δὲ κατὰ τὴν δευτέραν μεταβολὴν καὶ τὴν ἐν ἥπατι γινομένην πέψιν διακρινόμενων, καὶ πρὸς ἕτερόν τι μεταχωρούντων, ὃ τὴν τοῦ τρέφειν ἐκδέθηκε δύναμιν· καὶ αὐτῆς γε τῆς (44) ἐν ἥπατι γινομένης μεταβολῆς οὐ πάσης ἐς τροφὴν ἀνθρώποις χωρούσης, ἀλλ' εἰς ἃ πέφυκε περιττώματα διακρινόμενης· τῆς τε καταλειφθείσης τροφῆς ἐν αὐτοῖς ἔσθ' ὅτε τοῖς τρεφομένοις μέρεσι καὶ μορίοις πρὸς ἕτερόν τι μεταβαλλούσης, κατὰ τὴν ἐπικράτειαν τοῦ πλεονάζοντος ἢ περιττεύοντος (45) καὶ φθεῖρειν πως ἢ πρὸς ἑαυτὸ τρέπειν τὸ πλησιάζαν εἰλωθότος.

6. Πολλῆς οὖν οὐσης ἐν πλείοσι τοῖς ζώοις τῆς φυσικῆς διαφορᾶς, καὶ αὐτῆς γε τῆς κατὰ φύσιν τροφῆς ἐκάστῳ γένοι ζῳοῦ καὶ τῷ τρεφομένῳ σώματι συνεχῆ ἀλλαττομένης· τρίτης δὲ (46) κατὰ τὴν ἐκάστου ζῳοῦ τροφὴν γενομένης καθάρσεως καὶ διακρίσεως, δεῖ πάντως φθεῖρεσθαι μὲν καὶ διαχωρεῖν ἢ πέφυκεν, ἢ πρὸς ἕτερόν τι μεταβάλλειν πᾶν ὅσποσον ἀλλότριον εἰς τὴν τοῦ ζῳοῦ τροφὴν, ὡς συγκραθῆναι μὴ δυνάμενον· συμβαίνουσιν δὲ καὶ κατὰ φύσιν εἶναι τὴν τοῦ τρέφοντος σώματος δύναμιν ταῖς τοῦ τρεφομένου ζῳοῦ δυνάμεσι, καὶ ταύτην ἔλθουσιν δι' ὧν πέφυκε κριτηρίων, καὶ καθαρθεῖσαν ἀκριβῶς τοῖς φυσικοῖς καθαρσοῖς, εἰλικρινεστάτη γενέσθαι πρόσληψιν εἰς οὐσίαν· ἦν δὲ καὶ μόνην, ἐπαληθεύων ἂν τις τοῖς πράγμασιν, ὀνομάσειεν τροφὴν, ὡς ἀποβάλλουσιν πᾶν ὅσποσον ἀλλότριον καὶ βλαβερόν εἰς τὴν τοῦ τρεφομένου ζῳοῦ σύστασιν, καὶ τὸν πολλὸν ἐκεῖνον ὄγκον ἐπεισαχθέντα (47) πρὸς τὴν τῆς γαστρὸς ἀποπλήρωσιν, καὶ τὴν τῆς ὀρέξεως θεραπείαν. Ἀλλὰ ταύτην μὲν (48) οὐκ ἂν τις ἀμφισβητήσειεν ἐνοῦσθαι τῷ τρεφομένῳ σώματι, συμπλεκομένην (49) τε καὶ περιπλαττομένην πᾶσι τοῖς τούτου μέρεσι καὶ μορίοις· τὴν δὲ ἐτέρως ἔχουσιν (50) καὶ παρὰ φύσιν φθεῖρε-

net Stephanus, ac ita legitur ad marginem codicis Regii primi.

(48) Ταύτην μὲν. Post has voces legitur in omnibus editionibus τὴν εἰλικρινεστάτην. Sed cum hæc desint in Regio primo et Bigot., ac præterea contextum denormant, expungere non dubitavi. Leguntur ad marginem in Regio codice, ut ad lectorem monendum apposita; quod argumento est in aliorum codicum contextum e margine irrepsisse.

(49) Συμπλεκομένην. Reg. 1 et Bigot. συνδιαπλεκομένην.

(50) Ἐχουσιν. Bigot. ἔχοντος.

εθαι μὲν ταχέως, ἢν ἐβρῶμενεστέρᾳ συμμίξῃ δυνάμει, φθείρειν δὲ σὺν εὐμαρείᾳ τὴν κρατῆθεισαν, εἰς τε μοχθηροῦς ἐκτρέπεσθαι χυμούς καὶ φαρμακῶδεις ποιότητας· ὡς μὴδὲν οἰκεῖον ἢ φίλον τῷ τρεφομένῳ σώματι· φέρουσαν. Καὶ τούτου τακμήριον μέγιστον τὸ ἄλλοις τῶν τρεφομένων ζώων ἐκ τούτων ἐπακολουθεῖν ἄλλος, ἢ κίνδυνον, ἢ θάνατον, ἢν ὑπὸ σφοδρότερας ὀρέξεως τῇ τροφῇ καταμεμιγμένον συνεφελκῶσθαι τι φαρμακῶδες (51) καὶ παρὰ φύσιν ὃ δὴ καὶ πάντως φαρτικὸν ἂν εἴη τοῦ τρεφομένου σώματος, εἴγε τρέφεται μὲν τὰ τρεφόμενα τοῖς οἰκειοῖς καὶ κατὰ φύσιν, φθείρεται δὲ τοῖς ἐναντίοις. Εἴπερ οὖν τῇ διαφορᾷ τῶν τῇ φύσει διαφερόντων ζώων ἢ κατὰ φύσιν συνδιήρηται τροφή, καὶ ταύτης γε αὐτῆς οὔτε πᾶν ὅπερ ἂν προσενέγκηται τὸ ζῶον, οὔτε τὸ τυχὸν ἐκ τούτου τὴν πρὸς τὸ τρεφόμενον σῶμα δέχεται σύγκρασιν, ἀλλ' αὐτὸ μόνον τὸ διὰ πάσης πέψεως καθαυμένον, καὶ μεταβεβληκὸς (52) εἰλικρινῶς πρὸς τὴν τοῦ ποιοῦ σώματος ἔνωσιν, καὶ τοῖς τρεφομένοις μέρεσιν εὐάρμοστον· εὐδηλον, ὡς οὐδὲν τῶν (53) παρὰ φύσιν ἐνωθεῖται ποτ' ἂν τούτοις, οἷς οὐκ ἔστι τροφή προσφυῆς καὶ κατάλληλος, ἀλλ' ἦτοι κατ' αὐτὴν τὴν κοιλίαν διαχωρεῖ, πρὶν ἑτερόν τινα γεννησάτω χυμὸν, ὠμὸν καὶ διεφθαρμένον, ἢ συστάτω ἐπὶ πλεῖον, τίκειται πάθος ἢ νόσον δυσίατον, συνδιαφθείρουσαν καὶ τὴν κατὰ φύσιν τροφήν, ἢ καὶ αὐτὴν τὴν τῆς τροφῆς δεομένην σάρκα. Ἄλλὰ καὶ ἀπωσθῆ ποτε, φαρμάκοις τισίν, ἢ σιτίοις βελτίοσιν, ἢ ταῖς φυσικαῖς δυνάμεσι νικηθῆν (54), μετ' οὐκ ὀλίγης ἐξεβρύχῃ τῆς βλάβης, ὡς μὴδὲν φέρον τοῖς κατὰ φύσιν εἰρηνικόν, διὰ τὸ πρὸς τὴν φύσιν ἀσύγκρατον.

7. Ὅλως δὲ καὶν σύγκωρησις τις τὴν ἐκ τούτων εἰσιούσαν τροφήν (προσειρησῶ δὲ τοῦτο συνηθέστερον) καίπερ οὖσαν παρὰ φύσιν, διακρίνεσθαι καὶ μεταβάλλειν εἰς ἓν τι τῶν ὑγραινόντων ἢ ξηραινόντων, ἢ θερμαινόντων ἢ ψυχρόντων· οὐδ' οὕτως ἐκ τῶν σύγκωρηθέντων αὐτοῖς γενήσεται τι προδύργου, τῶν μὲν ἀνισταμένων σωμάτων ἐκ τῶν οἰκειῶν μερῶν πάλιν συνισταμένων, οὐδὲν δὲ τῶν εἰρημένων μέρους ὄντος, οὐδὲ τὴν ὡς μέρους (55) ἐπέχοντος σχέσιν ἢ τάξιν· οὐ μὴν οὐδὲ παραμένοντος πάντοτε τοῖς τρεφομένοις τοῦ σώματος μέρεσιν, ἢ συνανισταμένου ἀνισταμένοις (56)· οὐδὲ συντελοῦντος ἔτι πρὸς τὸ ζῆν, οὐκ αἵματος, οὐ φλέγματος, οὐ χολῆς, οὐ πνεύματος (57). Οὐδὲ γὰρ ὡν ἐδεήθη ποτὲ τὰ τρεφόμενα σώματα, δεηθήσεται καὶ τότε, συνανηρημένης τῇ τῶν τρεφομένων (58) ἐνδείᾳ καὶ φθορᾷ τῆς ἐξ ὧν ἐτρέφετο χρείας. Ἐπειθ' ὅτι καὶν μέχρι σαρκὸς φθάνειν τὴν ἐκ τῆς τοιαύτης τροφῆς μεταβολὴν (59) ὑποβοητό τις,

(51) *Φαρμακῶδες*. Codex Anglicanus *φαρμακῶδους*.

(52) *Μεταβεβληκός*. Legebatur in antiquioribus editionibus *μεταβεβλητός*, quod merito displicuit Stephano. Legitur *μεταβεβληκός* in omnibus codicibus mss., excepto Anglicano.

(53) *Οὐδὲν τῶν*. Reg. 5, οὐδὲν ἀντῶν... ἐνωθεῖται ποτὲ τούτοις.

(54) *Δυνάμεσι νικηθῆν*. Reg. 5, δυνάμεσιν ἠττηθῆν.

(55) *Οὐδὲ τὴν ὡς μέρους*. Reg. 5, οὐδ' ὄλως ὡς μέρους.

A cito corrumpi, si in majores vires incidere, facile vero corrumpere si vicerit, ac in pravos succos et venenatas qualitates converti; quippe cum corpori nutriendo nihil cognatum aut amicum ferat. Cujus rei maximum signum est, quod in multis animalibus dolor ex ejusmodi alimentis consequatur aut periculum aut ipsa mors, si præ acriori appetitione aliquid venenosi et a natura alieni admistum alimento traxerint: quod quidem corpori, quod alitur, perniciem omnino affert, siquidem quæ aluntur, cognatis et ad naturam accommodatis rebus aluntur, corrumpuntur vero contrariis. Igitur si pro varia animalium natura variæ sunt ciborum naturæ congruentium species, neque quidquid ex ipsis illis cibis ab animali sumptum fuerit, id cum corpore, quod alitur,

B totum coalescit, imo nec pars illius quælibet, sed ea tantum quæ omni coctione expurgata et ad sinceram cum certo quodam corpore coagulationem immutata, et partibus nutriendis accommodata sit; perspicuum est nihil unquam a natura alienum cum iis coagmentatum iri, quibus nec aptum nec congruum est alimentum; sed aut crudum et corruptum per 320 ipsam alvum ejici, antequam alium aliquem succum gignat, aut si diutius consistat, vitium ab eo gigni et morbum qui facile non sanetur, quique cibum naturæ congruentem aut ipsam carnem alimento egeantem corrumpat. Sed etiamsi pellatur aliquando, aut quibusdam medicamentis aut cibis melioribus, aut facultatibus naturalibus superatum, non sine magno discedit damno, quippe cum nihil pacificum ferat iis, quæ secundum naturam sunt, propterea quod cum natura coalescere non possit.

7. *Quidquid naturæ contrarium est minime transit ad eas partes alendas, quæ solæ resurgentiæ necessariae.*

— Omnino autem etiamsi quis concedat intromissum ex ejusmodi rebus alimentum (ita enim appellatur consuetudinis causa) secerni et immutari in aliquid humidum aut siccum, aut calidum aut frigidum, ne sic quidem, his concessis, quidquam promovebunt, propterea quod resurgentiæ corpora ex propriis iterum partibus consistunt, nulla autem earum rerum quas diximus aut pars sit, aut partis speciem et locum occupet, imo non semper in partibus alimentum accipientibus permaneat, nec cum resurgentibus resurgat; nihil tum ad vitam conferente sanguine, sive pituita, sive bili, sive spiritu. Neque enim quibus rebus aliquando egebant corpora, tum cum alerentur, iisdem etiam tunc temporis egebunt, una cum illius, qui alebatur, indigentia et corruptione, eorum etiam, ex quibus

(56) *Ἀνισταμένοις*. Ita Reg. 3 et Clarom. 2. Editi τοῖς ἀνισταμένοις.

(57) *Οὐ χολῆς, οὐ πνεύματος*. Hæc desunt in contextu Regii primi. Non habet Claromontanus secundus has voces, οὐ πνεύματος, nec istas. οὐ φλέγματος Anglicanus. Deest etiam οὐ πνεύματος in Reg. 5.

(58) *Τῶν τρεφομένων*. Clarom. τοῦ τρεφομένου.

(59) *Μεταβολὴν*. Idem cum Anglicano *καταβολὴν*. Editio Oxoniensis ex τῆς τοιαύτης. At Parisiensis et codices mss., habent *τοιαύτη*.

alebatur, usu sublato. Huc accedit quod etiamsi quis ponat inductam ex ejusmodi alimento immutationem ad carnem usque pervenire; ne sic quidem necesse fuerit mutatam ex ejusmodi alimento carnem, si alterius-hominis corpori accedat, rursus in partis loco ad ejus complementum censeretur; quippe cum nec ipsa caro quæ asciscit, eam semper retineat quam ascivit, nec quæ ascita est, ibi constanter permaneat, quo accessit; sed multam in diversa mutationem accipiat, nunc doloribus et curis dissipata nunc mœroribus et laboribus et morbis, et exortis ex æstu aut frigore Intemperis tabefacta; humoribus, qui cum carne et adipe immutantur, non accipientibus alimentum ut id quod sunt permaneant. Cum igitur tot ac tanta caro patiat, multo hæc magis pati reperias nutritam ex cibis minime congruentibus carnem, nunc lurgescens et pinguescens ex iis quæ accepit, nunc rejicientem quolibet modo et imminutam ex causarum, quas prius diximus, aliqua, aut etiam ex pluribus; eam autem quæ a natura electa est, quæque iis adhærescit, quibuscum vitam naturæ congruentem et vitæ labores adimplet, solam, in partibus, quæ ab ea colligari, contineri et foveri solent, permanere. Ac profecto nec iis, quæ modo investigavimus, ut par est, adjudicatis, nec iis quæ contra disputata **321** sunt per concessionem approbatis, verum esse demonstrari possit id quod ab istis dicitur; nec nunquam hominum corpora cum aliis ejusdem naturæ coaluerint, sive imprudentes, alterius fraude sensum præcipiente, degustent de ejusmodi corpore, sive per se ipsi inopia aut insaniam adducti similibus naturæ corporibus sese contaminent. Neque enim nos latet quasdam esse in humana forma belluas, aut compositam habere ex hominibus et belluis naturam, quales affligi ab audacioribus poetis solent.

8. *Nihil promovent adversarii, nisi demonstrent carnem humanam cibum esse hominis naturalem.* — Sed de corporibus, quæ nulli animali ad vescendum destinata, nec aliud sepulcrum quam terram in honorem naturæ sortita sunt, quid attinet dicere, cum ne ullum quidem animal creator ejusdem speciei animalibus ad vescendum addixerit, quamvis in quibusdam aliis diversi generis cibus sit ad naturam accommodatus? Si ergo demonstrare possunt

οὐδ' οὕτως ἀνάγκη τις ἔσται τὴν νεωστὶ μεταβληθεῖσαν ἐκ τῆς τοιαύτης τροφῆς σάρκα, προστελάσασαν ἑτέρου τινὸς ἀνθρώπου σώματι, πάλιν ὡς μέρος εἰς τὴν ἐκείνου τελεῖν συμπλήρωσιν, τῷ μῆτι αὐτὴν τὴν προσλαμβάνουσαν σάρκα πάντοτε φυλάττειν ἢ προσεῖληφε, μῆτι τὴν ἐνωθεῖσαν ταύτῃ μόνιμον εἶναι καὶ παραμένειν ἢ προσετέθη· πολλὴν δὲ καὶ τὴν ἐπὶ θάτερα δέχεσθαι μεταβολὴν, ποτὲ μὲν πόνοις ἢ φροντίσι διαφορομένην, ἄλλοτε δὲ λύπαις, ἢ καμάτοις, ἢ νόσοις συντηχομένην, καὶ ταῖς ἐξ ἐγκαύσεως ἢ περιψύξεως ἐπιγενομέναις δυσκρασίαις, μὴ συµμεταβαλλομένων σαρκὶ καὶ πιμαλῆ τῶν δημῶν ἐν τῷ μένειν ἄπερ ἐστὶν τὴν τροφὴν δεχομένων. Τοιούτων δὲ ἐπιγενομένων (60) ἐπὶ τῆς σαρκὸς παθημάτων, πολὺ γ' ἔτι μᾶλλον εὐροὶ τις ἂν ταῦτα πάσχουσαν τὴν ἐξ ἀνοικεῖων τρεφομένην σάρκα· νῦν μὲν εἰς ὄγκον προῖοῦσαν καὶ πιανομένην ἐξ ὧν προσεῖληφε· εἶτα πάλιν ἀποπτύουσαν ὅν ἂν τύχη τρόπον καὶ μειουμένην, ἢ μὲν τινὶ τῶν ἐμπροσθεν ῥηθειῶν αἰτιῶν ἢ πλεοσιμόνῃ δὲ (61) παραμένειν τοῖς μέρεσιν ἃ συνδεῖν ἢ στέγειν ἢ θάλπειν πέφυκεν, τὴν ὑπὸ τῆς φύσεως ἐξείλεγμένην καὶ τοῖσι προσπεφυκυῖαν, οἷς τὴν κατὰ φύσιν συνεξέπλησε ζωὴν, καὶ τοὺς ἐν τῇ ζωῇ πόνους· ἀλλ' οὔτε γὰρ καθ' ὃ δεῖ κρινομένων τῶν ἐναγχοῦς ἐξητασμένων, οὔτε κατὰ συγχώρησιν (62) παραδεχθέντων τῶν ἐπὶ ἐκείνοις γεγυμνασμένων, ἀληθὲς δεικνύουσι δυνατὸν τὸ πρὸς αὐτῶν λεγόμενον, οὔτ' ἂν συγκραθεῖται ποτὲ τὰ τῶν ἀνθρώπων σώματα τοῖς τῆς αὐτῆς οὔσι φύσεως, κἂν ὑπ' ἀγνοίας ποτὲ κλαπῶσι τὴν αἴσθησιν δι' ἑτέρου τινὸς μετασχόντες τοιοῦτου σώματος, κἂν αὐτόθεν ὑπ' ἐνδεΐας ἢ μανίας; ὁμοειδοῦς τινος μιανθῶσι σώματι· εἶγε μὴ λελήθασιν ἡμᾶς ἀνθρωποειδεῖς τινες ὄντες θῆρες, ἢ μικτὴν ἔχοντες φύσιν ἐξ ἀνθρώπων καὶ θηρίων, οἷους πλάττειν εἰώθασιν οἱ τολμηρότεροι τῶν ποιητῶν.

8. Καὶ τί δεῖ λέγειν περὶ τῶν μηδὲν ζῶν πρὸς τροφὴν (63) ἀποκληρωθέντων σωμάτων, μόντην δὲ τὴν εἰς γῆν ταφὴν ἐπὶ τιμῇ τῆς φύσεως μεμοιραμένων; ὅπου γὰρ μὴδ' ἄλλο τι τῶν ζώων τοῖς ἐκ τοῦ αὐτοῦ (64) εἶδους εἰς τροφὴν ἀπεκλήρωσεν ὁ ποιήσας, κἂν ἐν ἄλλοις τισὶ τῶν ἑτερογενῶν τροφὴ γίνηται κατὰ φύσιν. Εἰ μὲν οὖν ἔχουσι δεικνύουσι σάρκας ἀνθρώπων ἀνθρώποις εἰς βρωσὴν ἀποκληρωθείσας, οὐδὲν κωλύσει τὰς ἀλληλοφάγιας εἶναι κατὰ φύσιν, ὥσπερ

(60) Ἐπιγενομένων. Ita Reg. 2. Editi γενομένων.

(61) Μόρα δέ. Legendum videtur μόντην δέ.

(62) Κατὰ συγχώρησιν. Bigot. παρὰ συγχώρησιν. Eisdem difficultati ab incredulis objectæ S. Augustinus non eodem modo, ac Athenagoras, respondet; sic enim habet lib. xxi De civ. Dei, n. 20: Unde jam etiam quæstio illa solvenda est, quæ difficilior videtur cæteris, ubi queritur, cum caro mortui hominis etiam alterius fit viventis caro, cui potius eorum in resurrectione reddatur; si enim quispiam confectus fame atque compulsus vescatur cadaveribus hominum, quod malum aliquoties accidisse et vetus testatur historia et nostrorum temporum infelicia experientia docuerunt; num quisquam veridica ratione contendet, totum digestum fuisse per imos metus, nihil inde in ejus carnem mutatum atque conversum, cum ipsa materies, quæ fuit et non est, satis indicet

quæ de illis escis detrimenta suppleta sint? Jam itaque quædā paulo ante præmissi, quæ ad istum quoque nodum solvendum valere debent. Quiaquid enim carniū exhaustis famas, utique in auras est exhalatum; unde diximus omnipotentem Deum posse revocare quod fugit. Reddetur ergo caro illa homini in quo esse caro humana primitus cæpit. Ab illo quippe altero tanquam mutuo sumpta deputanda est: quæ sicut æs alienum ei redhibenda est, unde sumpta est. Sua vero illi, quem famas exinanierat, ab eo, qui potest etiam exhalata revocare, reddetur. Quamvis, etsi omnibus perisset modis, nec ulla ejus materies in ullis naturæ latebris remansisset, unde vellet eam repararet Omnipotens.

(63) Πρὸς τροφὴν. Bigot. πρὸς τροφῆν.

(64) Ἐκ τοῦ αὐτοῦ. Clarom. 2. ἐκ ταυτοῦ.

ἄλλο τι τῶν τῆ φύσεως συγκεχωρημένων, καὶ τοὺς γε τὰ A
 τοιαῦτα λέγειν τολμῶντας, τοῖς τῶν φιλάτων ἐντρύ-
 φῃν σώμασιν ὡς οικειότεροις, ἢ καὶ τοὺς εὐνουστάτους
 σφίσι, τοῦτοις αὐτοῖς ἐσιτῆν· εἰ δὲ τοῦτο μὲν οὐδ'
 εἰπεῖν εὐαγές, τὸ δὲ σαρκῶν ἀνθρώπων ἀνθρώπους
 μετασχεῖν, ἐχθιστόν τι καὶ παμμίαιρον, καὶ πάσης
 ἐκθέσμου καὶ παρὰ φύσιν βρώσεως ἢ πράξεως ἐναγέ-
 στερον· τὸ δὲ παρὰ φύσιν οὐκ ἂν ποτε χωρήσειεν εἰς
 τροφήν τοῖς ταύτης δεομένοις μέρεσι καὶ μορλοῖς (65)
 τὸ δὲ μὴ χωροῦν εἰς τροφήν οὐκ ἂν ἐνωθεῖη τοῦτοις
 ἃ μὴδὲ τρέφειν πέφυκεν· οὐδὲ τὰ τῶν ἀνθρώπων
 σώματα συγκριθεῖη ποτ' ἂν τοῖς ὁμοίοις σώμασιν,
 οἷς ἐστὶν εἰς τροφήν παρὰ φύσιν, κἂν πολλάκις διὰ
 τῆς τούτων ἴη γαστρὸς, κατὰ τινα πικροτάτην συμ-
 φορὰν (66)· ἀποχωροῦντα δὲ τῆς θρεπτικῆς δυνά-
 μεως, καὶ σκιδνάμενα πρὸς ἐκείνα πάλιν ἐξ ὧν τῆ
 πρώτην ἔσχε σύστασιν, ἐνοῦται μὲν τοῦτοις ἐφ' ὅσον
 ἂν ἕκαστον τύχη χρόνον· ἐκείθεν δὲ διακριθέντα πάλιν
 σοφία καὶ δυνάμει τοῦ πᾶσαν ζωὴν φύσιν σὺν ταῖς οικεί-
 αῖς δυνάμεσι συγκρίναντος, ἐνοῦται προσφυῶς ἕκαστον
 ἐκάστῳ, κἂν πυρὶ καυθῆ, κἂν ὕδατι κατασαπῆ, κἂν
 ὑπὸ θηρίων ἢ τῶν ἐπιτυχόντων ζώων καταδαπανηθῆ,
 κἂν τοῦ παντὸς σώματος ἐκκοπὴν, προδιαλυθῆ τῶν
 ἄλλων μερῶν· ἐνωθέντα δὲ πάλιν ἀλλήλοις, τὴν αὐτὴν
 ἴσχει χώραν πρὸς τὴν τοῦ αὐτοῦ σώματος ἀρμονίαν
 τε καὶ σύστασιν, καὶ τὴν τοῦ νεκρωθέντος ἢ καὶ
 πάντη διαλυθέντος ἀνάστασιν καὶ ζωὴν. Ταῦτα μὲν
 οὖν ἐπὶ πλείον μηκύνειν οὐκ εὐκαίρον· ὁμολογουμένην
 γὰρ ἔχει τὴν ἐπίκρισιν, τοῖς γε μὴ μισοθήροις.

coagmentata. eundem occupant locum ad aptam ejusdem corporis compositionem et constitutionem, et illius, quod mortuum aut etiam omnino dissolutum **322** erat, resurrectionem et vitam. Hæc autem pluribus persequi minime opportunum est; confessum enim habent judicium, saltem apud eos qui non sunt semibelluæ.

9. Πολλῶν δὲ ὄντων τῶν εἰς τὴν προκειμένην ἐξέ- C
 τασιν χρησιμώτερον, παραιτούμαι δὴ νῦν τοὺς κα-
 ταφεύγοντας ἐπὶ τὰ τῶν ἀνθρώπων ἔργα, καὶ τοὺς
 τούτων δημιουργοὺς ἀνθρώπους, οἱ τὰ συντριβέντα
 τῶν ἔργων, ἢ χρόνον παλαιωθέντα, ἢ καὶ ἄλλως δια-
 φθάρέντα καινουργεῖν ἀδύνατοῦσιν· εἶτα ἐξ ὁμοίου
 τοῖς κεραμεῦσι καὶ τέκτοσι δεικνύναι πειρωμένους,
 τὸ καὶ τὸν Θεὸν μῆτ' ἂν βουληθῆναι, μῆτε βουληθέντα
 θυνηθῆναι νεκρωθῆν ἢ καὶ διαλυθῆν ἀναστῆσαι σώμα·
 καὶ μὴ λογιζομένους ὅτι διὰ τούτων τοῖς χειρίστοις
 ἐξυβρίζουσιν εἰς Θεὸν, συνεξισούντες τῶν πάντη διε-

(65) *Kal μορλοῖς.* Reg. 2, cum antiquioribus editionibus, καὶ χωρλοῖς, cujus scripturæ vitium displicuit Stephano.

(66) *Katà τινα πικροτάτην συμφορὰν.* Rechembergius Athenagoræ verbis confirmat Pufendorfii **D**
 sententiam, nimirum: *Etsi carnibus hominum te-
 mere occisorum vesci, semper nefas apud gentes mo-
 ratiore habitum est, tamen in summa fame et defi-
 cientibus aliis nutrimentis licere etiam carnibus
 hominum a nobis non cæcorum vesci, ac miserandum
 quidem illum cibum esse, nefarium vero dici non
 posse.* Huic sententiæ atrocitatem ab Athenagora
 immerito petitur. Paulo ante dicebat: *Homines de
 hominum carnibus degustare teterrimum quiddam ac
 sceleratissimum esse, ac nefando omni et contra na-
 turam cibo et facinore detestabilius.* Nec dicas eos
 excipi qui non occiderunt. Parvi enim id intererat
 ad propositum Athenagoræ. Cibum ejusmodi nefas-

carnes hominum hominibus ad vescendum desti-
 natas esse, nihil vetabit quominus sese invicem
 comedere naturæ congruat, velut aliud quid ex iis
 quæ natura concessa sunt, et qui talia effutire
 audent, amicissimorum corporibus ad delicias
 epulentur ut magis congruentibus, ac eadem ami-
 cissimis apponant. Sed si id vel dictu impium est,
 homines autem de hominum carnibus degustare
 teterrimum quiddam et sceleratissimum est ac
 nefando omni et contra naturam cibo et facinore
 detestabilius; deinde vero si quod contra naturam
 est nunquam membris et partibus alimento egen-
 tibus in alimentum cesserit; quod autem in ali-
 mentum non cedit, nequaquam cum iis, quæ non
 potest nutrire, coaluerit; nunquam sane hominum

B corpora cum similibus sui corporibus, quibus hoc
 alimentum contra naturam est, coaluerint, quamvis
 sæpe per eorum corpora pertranseant acerbissima
 aliqua calamitate; sed remota a nutriendi facultate
 et inter eas universi partes dissipata, unde primum
 ortum habuerunt, cum illis junguntur, quantum
 cuique obtigerit temporis; inde autem rursus se-
 parata illius sapientia et potestate, qui animalis
 cujusque naturam propriis facultatibus instruxit et
 temperavit, secum invicem convenienti ratione
 coeunt, sive igne successa, sive aquis putrefacta,
 sive a feris aut quibuslibet animalibus consumpta
 fuerint, sive pars aliqua a toto corpore avulsa ante
 cæteras dissoluta sit; secum autem invicem rursus

ejusdem corporis compositionem et constitutionem, **322**
 erat, resurrectionem et vitam. Hæc autem pluribus
 persequi minime opportunum est; confessum enim
 habent judicium, saltem apud eos qui non sunt
 semibelluæ.

C J 9. *Breviter refellitur argumentum ex figulis peti-
 tum.* — Cum autem multa sint ad propositam
 quæstionem utiliora, auditos impræsentiarum eos
 nolim, qui ad humana opera confugiunt, et ad
 opifices homines, a quibus opera sua, si contrita,
 aut die labefactata aut alia fuerint ratione corrupta,
 renovari non possunt; deinde ex figulorum et fab-
 rorum similitudine demonstrare conantur, nec
 Deum velle, nec, si velit, mortuum aut etiam disso-
 lutum corpus exsuscitare posse. In quo non vident
 sese gravissimam Deo contumeliam facere, dum

rium et sceleratum appellat, ut probet naturæ con-
 trarium esse, nec in genuinum alimentum posse
 converti; quod quidem non minus ferit eos qui non
 occiderunt, quam qui hoc facinus patrarunt. Præ-
 terea n. 7, eos qui imprudentes de humana carne
 gustaverint, distinguit ab iis, qui scientes hoc com-
 mittunt, quanquam inopia aut insaniam adducti. Postre-
 mos semibelluas esse pronuntiat, nullo inter eos qui
 occiderunt aut non occiderunt delectu ac discrimine
 adhibito. His ergo verbis: *Quamvis sæpe per eorum
 corpora pertranseant acerbissima aliqua calamitate,
 non excusatur facinus edentium carnem humanam;
 sed generatim designantur omnes quibuscunque id
 evenit, sive imprudentibus, sive scientibus, sive
 occiderint, sive non. Eadem calamitatis voce pariter
 comprehendit n. 2, quidquid in hoc genere aut
 alieno scelere deceptis, aut fame vel insaniam igci-
 tatis contigisse narratur.*

nihil discriminis ponunt inter rerum disjunctissimarum facultates, vel potius inter eorum qui illis utuntur, naturas, ac inter ea quæ arte et ea quæ natura continentur. In hæc igitur studium insumere, reprehensione non caret. Stolidum enim omnino est levia et inania refellere. Multo autem probabilius dictu est, ac longe omnium verissimum, quod apud homines fieri non potest, id a Deo posse fieri. Quod si per hæc ipsa, ut probabilia, et per ea, quæ supra indagavimus, rem posse fieri ratio demonstrat, liquet alienam non esse a Dei potestate. Imo nec a voluntate aliena est.

10. Si resurrectionem Deus velle non posset, vel quia injusta, vel quia Deo indigna; neutrum dici potest.— Quod in Dei voluntatem non cadit, vel ideo non cadit quod injustum sit, vel quod indignum. Rursus id quod injustum est, vel circa eum qui resurrecturus est spectatur, vel circa alium ab eo. Porro nulli externæ rei, quæ quidem in rerum natura numeretur, injuriam fieri perspicuum est. Nam nec spiritalibus naturis noceat hominum resurrectio (neque enim illis impedimento est, quo sint minus, aut damnum et injuriam infert hominum resurrectio) nec etiam brutorum et inanimorum naturæ. Hæc enim post resurrectionem non erunt. Quod autem non existit, injuriam non accipit. Sed fac semper futura; nec sic quidem ullam accipient injuriam, hominum corporibus renovatis. Nam si nunc hominum naturæ eorumque usui, dum adhuc egeni sunt, obsequentia ac sub jugum et servitutem omnem missa, nullam accipiunt injuriam: multo magis, iisdem hominibus extra perpressionem et indigentiam omnem positis, nec jam ejusmodi rerum usu indigentibus, liberata omni servitute, nihil accipient injuriæ. Neque enim, si voce instructa essent, Creatorem incusarent, quod immerito infra homines, non eandem ac illi resurrectionem sortita, collocentur. Quorum enim natura non est æqualis, neque etiam iis finem æqualem is qui æquus est constituit. Præterea apud quos nulla justitiæ notio, neque etiam ulla ob injustitiam querela. Neque etiam illud dici potest injustitiam aliquam circa hominem reviscentem spectari. Cum enim constet ex anima et corpore, nec in animam nec in corpus injuriam accipit. Neque enim quisquam est qui, si sapiat, injuriam dicat animæ fieri; sic enim imprudens una cum resurrectione vitæ quoque præsentem excludat. Nam si nunc in corpore corruptioni et perpressioni obnoxio habitans nihil patitur **323** injuriæ; multo minus patietur cum eodem corruptionis et perpressionis experte conjuncta. Neque etiam corpori quidquam fit injuriæ. Nam si nunc, cum sit

(67) *Τὰς οὐσίας*. Ita uterque Reg. et Clarom. Editi τὰς οὐσίας. Mox probabilia intellige ea quæ certo probantur.

(68) *Τῶν ἀψύχων*. Bigot. τῶν ἐμφύχων.

(69) *Οὐδέμια*. Sic Reg. 1 et 3, et Bigot. Editi οὐδὲ τοῦ δικαίου μία.

(70) *Οὐκ ἀδικεῖται*. Hunc locum ita restituimus, ut habetur in Reg. 5 et Clarom. 2. Editi: Et γὰρ

στηχότων τὰς δυνάμεις, μᾶλλον δὲ καὶ τῶν ταύταις χρωμένων τὰς οὐσίας (67) καὶ τὰ τεχνητὰ τοῖς φυσικοῖς. Περὶ μὲν οὖν τούτων σπουδάζειν οὐκ ἀνεπιτίμητον. Ἡλίθιον γὰρ ὡς ἀληθῶς τὸ τοῖς ἐπιπολαίοις καὶ ματαίοις ἀντιλέγειν· μακρῶ γε μὴν ἐνδοξότερον καὶ πάντων ἀληθέστατον τὸ φῆσαι τὸ παρὰ ἀνθρώποις ἀδύνατον παρὰ Θεῷ δυνατὸν. Εἰ δὲ δι' αὐτῶν τούτων ὡς ἐνδόξων καὶ διὰ πάντων τῶν μικρῶ πρόσθεν ἐξητασμένων δείκνυσιν ὁ λόγος δυνατὸν, εὐδηλον ὡς οὐκ ἀδύνατον. Ἄλλὰ μὴν οὐδ' ἀβούλητον.

10. Τὸ γὰρ ἀβούλητον, ἢ ὡς ἀδικον, αὐτῷ ἐστὶν ἀβούλητον, ἢ ὡς ἀνάξιον. Καὶ πάλιν τὸ ἀδικον ἢ περὶ αὐτὸν θεωρεῖται τὸν ἀναστησόμενον, ἢ περὶ ἄλλον τινὰ παρ' αὐτόν. Ἄλλ' ὅτι μὲν οὐδεὶς ἀδικεῖται τῶν ἐξωθεν καὶ τῶν ἐν τοῖς οὖσιν ἀριθμουμένων, πρόδηλον. Οὐτε γὰρ αἱ νοητὰ φύσεις ἐκ τῆς τῶν ἀνθρώπων ἀναστάσεως ἀδικηθεῖεν ἂν (οὐδὲ γὰρ ἐμποδίων τι ταύταις πρὸς τὸ εἶναι, οὐ βλάβος, οὐχ ὕβρις ἢ τῶν ἀνθρώπων ἀνάστασις)· οὐ μὴν οὐδὲ τῶν ἀλόγων ἢ φύσεις, οὐδὲ τῶν ἀψύχων (68)· οὐδὲ γὰρ ἔσται μετὰ τὴν ἀνάστασιν· περὶ δὲ τὸ μὴ ὂν οὐδὲν ἀδικον. Εἰ δὲ καὶ εἶναι τι ὑποβοῆτο διαπαντός, οὐκ ἂν ἀδικηθεῖη ταῦτα, τῶν ἀνθρωπίνων σωμάτων ἀνανεωθέντων. Εἰ γὰρ, ὑπέκοντα νῦν τῇ φύτει τῶν ἀνθρώπων καὶ ταῖς τούτων χρεαίαις ὄντων ἐνδεῶν, ὑπὸ τε ζυγὸν ἠγμένα καὶ δουλείαν παντοίαν, οὐδὲν ἀδικεῖται· πολὺ μᾶλλον, ἀφθάρτων καὶ ἀνευδῶν γενομένων, καὶ μηκέτι δεομένων τῆς τούτων χρεαίας, ἐλευθερωθέντα δὲ πάσης δουλείας, οὐκ ἀδικηθήσεται. Οὐδὲ γὰρ, εἰ φωνῆς μετεῖχεν, ἠτιάζαντο ἂν τὸν δημιουργὸν ὡς παρὰ τὴν δίκαιον ἐλαττούμενα τῶν ἀνθρώπων, ὅτι μὴ τῆς αὐτῆς τούτοις τέτυχεν ἀναστάσεως. Ἐν γὰρ ἡ φύσις οὐκ ἴση, τούτοις οὐδὲ τὸ τέλος ἴσον ὁ δίκαιος ἐπιμετρεῖ. Χωρὶς δὲ τούτων, παρ' οἷς οὐδέμια (69) τοῦ δικαίου κρίσις, οὐδὲ μέμφις ἀδικίας. Οὐ μὴν οὐδὲ ἐκεῖνο φῆσαι δυνατὸν, ὡς περὶ αὐτὸν θεωρεῖται τις ἀδικία τὸν ἀνιστάμενον ἀνθρώπων. Ἔστι μὲν γὰρ οὗτος ἐκ ψυχῆς καὶ σώματος· οὐτε δὲ εἰς ψυχὴν, οὐτε εἰς σῶμα δέχεται τὴν ἀδικίαν. Οὐτε γὰρ τὴν ψυχὴν ἀδικεῖσθαι φήσει τις σωφρονῶν, ὅτι λήσεται γε ταύτη συνεβάλλων καὶ τὴν παρούσαν ζωὴν. Εἰ γὰρ νῦν ἐν φθαρτῷ καὶ παθητῷ κατοικοῦσα σῶματι, μηδὲν ἡδίκηται, πολὺ μᾶλλον, ἀφθάρτῳ καὶ ἀπαθεί συζῶσα, οὐκ ἀδικηθήσεται. Ἄλλ' οὐδὲ τὸ σῶμα ἀδικεῖται τι. Εἰ γὰρ νῦν φθαρτὸν ἀφθάρτῳ συνὸν, οὐκ ἀδικεῖται (70), δηλον, ὅτι οὐδ' ἀφθαρτὸν ἀφθάρτῳ συνὸν ἀδικηθήσεται. Οὐ μὴν οὐδ' ἐκεῖνο φαίη τις ἂν, ὡς ἀνάξιον ἔργον πᾶς Θεοῦ, τὸ διαλυθὲν ἀναστήσαι σῶμα καὶ συναγαγεῖν. Εἰ γὰρ τὸ χεῖρον οὐκ ἀνάξιον, τοῦτ' ἐστὶ τὸ φθαρτὸν ποιῆσαι σῶμα καὶ παθητὸν· πολὺ μᾶλλον

νῦν φθαρτὸν ἀφθάρτῳ συνὸν, οὐδ' ἀφθάρτῳ ἀδικηθήσεται. Si nunc corruptibile incorruptibili animæ conjunctum est, neque etiam incorruptione lædetur. Non displicet hæc sententia, sed plinior et accuratior codicum mss. sensus. Ad oram codicis utriusque Regii legitur: Et γὰρ νῦν φθαρτῷ συνὸν οὐκ ἀδικεῖται, δηλον ὅτι οὐδ' ἀφθάρτῳ συνὸν οὐκ ἀδικηθήσεται. Mox idem Regius, ἔργον τοῦ Θεοῦ.

τὸ κρείττον οὐκ ἀνάξιον, ὅπερ ἐστὶν ἀρθαρτον καὶ ἀπαθείς.

incorruptum cum incorrupto conjungatur. Neque id quisquam dixerit indignum Deo esse, dissolutum corpus exsuscitare et colligere. Nam si deterius, id est corruptioni et perpeccioni obnoxium corpus facere indignum eo non fuit : multo magis præstantius facere, id est a corruptione et perpeccione immune, indignum non erit.

11. Εἰ δὲ διὰ τῶν κατὰ φύσιν πρώτων καὶ τῶν τούτοις ἐπομένων δέδεικται τῶν ἐξητασμένων ἕκαστον, εὐδὴλον ὅτι καὶ δυνατὸν καὶ βουλευτὸν καὶ ἀξιὸν τοῦ δημιουργήσαντος ἔργον ἢ τῶν διαλυθέντων σωμάτων ἀνάστασις. Διὰ γὰρ τούτων ἐδείχθη ψεῦδος τὸ τούτοις ἀντικείμενον καὶ τὸ τῶν ἀπιστούντων παράλογον. Τί γὰρ δεῖ λέγειν περὶ τῆς ἐκάστου τῶν πρὸς ἕκαστον (71) ἀντιστροφῆς καὶ τῆς πρὸς ἄλληλα συναφείας ; εἶγε δεῖ καὶ συνάφειαν εἰπεῖν, ὡς ἑτερότητί τινι κενωρισμένων, οὐχὶ δὲ καὶ τὸ δυνατὸν λέγειν βουλευτὸν (72), καὶ τὸ τῷ Θεῷ βουλευτὸν, πάντως εἶναι δυνατὸν, καὶ κατὰ τὴν τοῦ βουλευθέντος ἀξίαν. Καὶ ὅτι μὲν ἕτερος ὁ περὶ τῆς ἀληθείας λόγος, ἕτερος δὲ ὁ ὑπὲρ τῆς ἀληθείας, εἴρηται διὰ τῶν προλαβόντων μετρίως (73), οἷς τε διενήνογεν ἑκάτερος καὶ πότε καὶ πρὸς τίνας ἔχει τὸ χρεῖσιμον. Κωλύει δὲ ἴσως οὐδὲν, τῆς τε κοινῆς ἀσφαλείας ἕνεκεν καὶ τῆς τῶν εἰρημένων πρὸς τὰ λειπόμενα συναφείας, ἀπ' αὐτῶν τούτων καὶ τῶν τούτοις προσηκόντων πάλιν ποιήσασθαι τὴν ἀρχήν. Προσῆκε δὲ τῷ μὲν τὸ πρωτεύειν κατὰ φύσιν, τῷ δὲ δορυφορεῖν (74) τὸν πρῶτον, ὁδοποιεῖν τε, καὶ προανείργειν πᾶν ὅπου ἐμποδῶν καὶ πρόσαντες. Ὁ μὲν γὰρ περὶ τῆς ἀληθείας λόγος, ἀναγκαῖος ὡν πᾶσιν ἀνθρώποις πρὸς ἀσφάλειαν καὶ σωτηρίαν, πρωτοστατεῖ καὶ τῇ φύσει καὶ τῇ τάξει καὶ τῇ χρεῖα · τῇ φύσει μὲν, ὡς τὴν τῶν πραγμάτων γνῶσιν παρεχόμενος · τῇ τάξει δὲ, ὡς ἐν τούτοις καὶ ἅμα τούτοις ὑπάρχων, ὡν γίνεται μνηνυτής · τῇ χρεῖα δὲ, ὡς τῆς ἀσφαλείας καὶ τῆς σωτηρίας τοῖς γινώσκουσι γινόμενος πρόξενος. Ὁ δ' ὑπὲρ τῆς ἀληθείας φύσει τε καὶ δυνάμει καταδεέστερος. Ἐλαττον γὰρ τὸ ψεῦδος ἐλέγχειν τοῦ τὴν ἀλήθειαν κρατύνειν · καὶ τάξει δεύτερον · κατὰ γὰρ τῶν ψευδοδοξούντων ἔχει τὴν ἰσχύν · ψευδοδοξία δὲ ἐξ ἐπισποράς ἐπεφύη καὶ παραφθοράς. Ἄλλὰ δὴ καὶ τούτων οὕτως ἐχόντων, προτάττεται πολλάκις καὶ γίνεται ποτε χρειωδέστερος, ὡς ἀναιρῶν καὶ προκαθαίρων (75) τὴν ἐνοχλοῦσάν τισιν ἀπιστίαν καὶ τοῖς ἀρτι προσιούσι τὴν ἀμφιβολίαν ἢ ψευδοδοξίαν. Καὶ πρὸς ἔν μὲν ἑκάτερος ἀναφέρεται τέλος (εἰς γὰρ τὴν εὐσέβειαν ἔχει τὴν ἀναφορὰν ὃ τε τὸ ψεῦδος ἐλέγχων καὶ ὃ τὴν ἀλήθειαν κρατύνων), οὐ μὴν καὶ καθάπαξ ἐν εἰσιν, ἀλλ' ὁ μὲν ἀναγκαῖος, ὡς ἔφη, πᾶσι τοῖς πιστεύουσι, καὶ τοῖς τῆς ἀληθείας

11. *Utilitas adhibita methodi. Resurrectionis triplex argumentum.* — Quod si tum per ea quæ natura prima sunt, tum per ea quæ ex his consequuntur, unumquodque eorum, quæ in quæstionem venerunt, demonstratum est, perspicuum est corporum dissolutorum resurrectionem opus esse ejusmodi, quod Deus et facere possit et velle, quodque eo dignum sit. Ex his enim convictum est contrariæ opinionis mendacium, et absurda incredulorum ratiocinatio. Quid enim attinet de alterius cum altero conversione et mutua cohærentia dicere? Si tamen cohærentiam dicere oportet, quasi aliqua dissimilitudine discrepant, ac non potius quod Deus facere potest, id eum velle posse dicendum, et quod velle potest, id posse facere, idque eo dignum esse. Atque aliam quidem esse disputationem de veritate, aliam pro veritate, et in quo positum sit utriusque discrimen, et quibus in locis et apud quos utilitas, satis multis supra demonstravimus. Nihil autem velat quominus communis securitatis, et eorum quæ diximus cum iis quæ dicentur cohærentiæ causa, rursus ab his ipsis eorumque adjunctis initium faciamus. Atque alteri quidem natura convenit principatum tenere; alteri autem primam instar satellitis comitari, viam sternere, et ante quidquid incommodum sit aut præruptum remove. Nam qui de veritate sermo instituitur, is cum omnibus hominibus ad securitatem et salutem necessarius sit, et natura est et ordine et utilitate princeps. Natura quidem, ut rerum cognitionem afferens; ordine, ut in illis et simul cum illis existens, quorum est index et monstrator; utilitate, ut securitatis et salutis iis, a quibus cognoscitur, sequester. Qui autem pro veritate suscipitur, natura et potestate inferior est; minus est enim mendacium arguere quam veritatem confirmare. Est etiam ordine posterior; vim enim suam depromit adversus eos qui falsis opinionibus detinentur. Falsa autem opinio ex superjecto semine et corruptione orta est. Sed tamen quamvis hæc ita se habeant, sæpe præmittitur, fitque interdum utilis; quippe cum eruat et ante expurget obstrepentem nonnullis incredulitatem **324** et insidentem iis,

(71) *Τῶν πρὸς ἕκαστον.* Vel delendum illud τῶν, vel, ut conjicit Oxoniensis editor, legendum αὐτῶν.

(72) *Τὸ δυνατὸν λέγειν βουλευτὸν.* Non id dicit Athenagoras, quod eum dixisse opinatus est Petavius, quidquid Deus potest, id eum velle; sed illud βουλευτὸν idem valet ac, ut ita dicam, vellibile, neque id designat quod Deus actu vult, sed quod velle potest. Vide Præfat.

(73) *Μετρίως.* Hoc adverbium non idem valet hoc loco ac mediocriter, sive, ut Athenagoræ inter-

pretes reddiderant, *utcumque*; sed idem est ac *satis*, vel etiam *abunde*. Basilius hac voce vehementem animi sui inæmorem exprimit in epistola 217, ubi adiutatio consuli potest. Mox codex Anglicanus κωλύσει.

(74) *Δορυφορεῖν.* Bigot. et Anglic. præmittunt articulum τὸ. Paulo ante idem Bigot. et Clarom. 4 habent προσήκει.

(75) *Προκαθαίρων.* Bigot. et Reg. 3, *προδιακαθαίρων.*

qui recentes accessere, dubitationem et falsam opinionem. Atque ad eundem quidem uterque sermo finem referatur (ad pietatem enim refertur tum qui mendacium arguit, tum qui veritatem confirmat), non tamen omnino unum et idem sunt. Sed hic necessarius, ut dixi, omnibus credentibus ac veritatis et salutis suæ curam gerentibus: iste interdum nonnullis et adversus nonnullos fructuosior. Atque hæc quidem summam dicta sint ad recordationem superiorum. Veniendum autem ad propositum ac demonstrandum veram esse de resurrectione doctrinam, tum ex ipsa illa causa secundum quam et propter quam primus homo conditus est, ejusque posterius, etsi eodem modo conditi non fuerunt; tum ex communi omnium hominum, qualenus hominum, natura; tum etiam ex futuro creatoris de hominibus judicio, ad totum illorum vitæ tempus atque ad vivendi rationem accommodato, quod quidem justum esse nemo dubitaverit.

12. *Homo non ad usum alterius creatus. Quare perire non potest.* — Ratio ex causa deducitur, si consideremus, utrum temere et frustra factus homo fuerit, an aliquam ob causam. Si quam ob causam, utrum ad hoc ipsum ut vivat et in qua factus est natura perseveret, an ad usum alterius. Si ad usum alterius, vel ad ipsius creatoris, vel ad alterius cuiuspiam eorum qui ad Deum pertinent, et majori cura ab eo dignantur. Quod quidem etiam dum latius consideramus, reperimus, quicumque mentis compos sit et rationis judicio ad aliquid faciendum moveatur, nihil eum ex illis, quæ ex animi proposito facit, frustra facere; sed aut ad suos usus, aut ad eorum, quorum curam gerit, vel propter ipsum opus, cuius ad effectum naturali quadam propensione et amore impellitur. Veluti (utamur enim quadam similitudine, ut perspicuum fiat id quod proponimus) facit quidem homo ad proprios usus domum; facit autem bobus et camelis, cæterisque animalibus, quibus opus habet, conveniens cuique tectum, non ad proprium suum usum si species attendatur; sin autem finis, ob hanc quidem causam, sed proxime ob eorum studium, quorum cura tangitur. Procreat autem liberos non ad suos aut suorum usus; sed ut sint et, quandiu fieri poterit, perseverent homines ex ipso geniti, liberorum et nepotum successione solatium mortis suæ adhibens, atque hoc modo quod mortale est immortale effecturum se sperans. Atque hæc quidem ab hominibus. Deus autem nec frustra hominem fecit; est enim sapiens, nullum autem sapientiæ opus inutile; nec ad proprium suum usum; nulla enim re indiget; qui autem nulla omnino re indiget, sua ei opera nihil ad proprium usum attulerint. Sed nec ob aliquam rerum a se creaturarum hominem condidit. Nihil enim ex eis quæ ratione et judicio utuntur, ad alterius sive superioris, sive inferioris usum crea-

A και τῆς ἰδίας (76) σωτηρίας φρονεῖζουσιν· ὁ δ' ἔστιν ὅτι καὶ τισὶ καὶ πρὸς τινὰς γίνεται χρεωδέστερος. Καὶ ταῦτα μὲν ἡμῖν κεφαλαιωδῶς προειρήσθω πρὸς ὑπόμνησιν τῶν ἤδη λεχθέντων. Ἰτέον δὲ ἐπὶ τὸ προκειμένον, καὶ δεικτέον ἀληθῆ τὸν περὶ τῆς ἀναστάσεως λόγον, ἀπὸ τῆς αἰτίας αὐτῆς, καθ' ἣν καὶ δι' ἣν ὁ πρῶτος γέγονεν ἄνθρωπος οἱ τε μετ' ἐκείνῳ (εἰ καὶ μὴ κατὰ τὸν ὅμοιον γεγόνασι τρόπον), ἀπὸ τῆς κοινῆς πάντων ἀνθρώπων, ὡς ἀνθρώπων, φύσεως· ἔτι δὲ ἀπὸ τῆς τοῦ ποιήσαντος ἐπὶ τοῦτοις κρίσεως, καθ' ὅσον ἕκαστος ἐζήσθη χρόνον, καὶ καθ' οὗς ἐπολιτεύσατο νόμους· ἦν οὐκ ἂν τις ἀμφισβητήσειεν εἶναι δικαίαν.

B 12. Ἔστι δὲ ὁ μὲν ἀπὸ τῆς αἰτίας λόγος, ἐὰν ἐπισκοπῶμεν πότερον ἀπλῶς καὶ μάτην γέγονεν ἄνθρωπος, ἢ τινὸς ἕνεκεν· εἰ δὲ τινὸς ἕνεκεν, πότερον ἐπὶ τοῦτο γενομένον αὐτὸ (77) τὸ ζῆν καὶ διαμένειν καθ' ἣν ἐγένετο φύσιν, ἢ διὰ χρεῖαν τινός. Εἰ δὲ κατὰ χρεῖαν, ἦτοι τὴν αὐτοῦ τοῦ ποιήσαντος, ἢ ἄλλου τινὸς τῶν αὐτῷ προσηκόντων καὶ πλείονος φρονεῖδος ἡξιωμένων. Ὅθι καὶ κοινότερον σκοποῦντες, εὐρίσκομεν, ὅτι πᾶς εὖ φρονῶν καὶ λογικῆ κρίσει πρὸς τὸ ποιεῖν τι κινούμενος, οὐδὲν ὧν κατὰ πρόθεσιν ἐνεργεῖ, ποιεῖ μάτην· ἀλλ' ἦτοι τῆς ἰδίας ἕνεκεν χρήσεως, ἢ διὰ χρεῖαν ἄλλου τινὸς ὧν πεφρόντικεν· ἢ δι' αὐτὸ τὸ γινόμενον, ὀλίγη τινὴ φυσικῆ καὶ στοργῆ (78) πρὸς τὴν αὐτοῦ γένεσιν κινούμενος. Ὅσον (λεγέσθω γὰρ δι' εἰκόνας τινός, ἵνα σαφὲς γένηται τὸ προκειμένον) ἄνθρωπος ποιεῖ μὲν οἶκον διὰ τὴν ἰδίαν (79) χρεῖαν, ποιεῖ δὲ βουσί καὶ καμήλοις, ἢ τοῖς ἄλλοις ζώοις ὧν ἔστιν ἐνδεής, τὴν ἕκαστῳ τούτων ἀρμόζουσαν σκέπην, οὐκ ἰδίαν ἕνεκεν χρήσεως κατὰ τὸ φαινόμενον, ἀλλὰ κατὰ μὲν τὸ τέλος αὐτοῦ, κατὰ δὲ τὸ προσεχὲς διὰ τὴν τούτων ὧν πεφρόντικεν ἐπιμέλειαν. Ποιεῖται δὲ καὶ παῖδας (80), οὕτε διὰ χρεῖαν ἰδίαν, οὕτε δι' ἕτερόν τι τῶν αὐτῷ προσηκόντων, ἀλλ' ἐπὶ τῷ εἶναι τε καὶ διαμένειν καθ' ὅσον οἶόν τε. τοὺς ὑπ' αὐτοῦ γεννωμένους (81), τῆ τῶν παίδων καὶ τῶν ἐχθόνων διαδοχῆ τὴν ἑαυτοῦ τελευτην παραμυθούμενος, καὶ ταύτῃ τὸ θνητὸν ἀπαθανατίζειν οἴμενος. Ἄλλὰ ταῦτα μὲν ὑπὸ τούτων. Ὅ μὲντοι θεὸς οὐτ' ἂν μάτην ἐποίησε τὸν ἄνθρωπον (ἔστι γὰρ σοφός· οὐδὲν δὲ σοφίας ἔργον μάταιον)· οὕτε διὰ χρεῖαν ἰδίαν· παντὸς γὰρ ἔστιν ἀπροσδεής· τῷ δὲ μηδενὸς θεομένῳ τὸ παράπαν οὐδὲν τῶν (82) ὑπ' αὐτοῦ γενομένων συντελέσειεν ἂν εἰς χρεῖαν ἰδίαν. Ἄλλ' οὐδὲ διὰ τινα τῶν ὑφ' αὐτοῦ γενομένων ἔργων ἐποίησε τὸν ἄνθρωπον. Οὐδὲν γὰρ τῶν λόγῳ καὶ κρίσει χρωμένων οὕτε τῶν μειζόνων οὕτε τῶν καταδεεστέρων γέγονεν ἢ γίνεται πρὸς ἐτέρου χρεῖαν, ἀλλὰ διὰ τὴν ἰδίαν αὐτῶν τῶν γενομένων ζῶν τε καὶ διαμονήν. Οὐδὲ γὰρ ὁ

(76) Ἰδίας. Deest in Reg. 3.

(77) Αὐτό. Hanc vocem addidi ex 1 et 2 Regio codice. Tertius habet αὐτὸν ζῆν.

(78) Φυσικῆ καὶ στοργῆ. Reg. 3, καὶ φυσικῆ στοργῆ.

(79) Ἰδίαν. Reg. 3, οἰκείαν.

(80) Καὶ παῖδας. Deest particula in cod. Angl.

(81) Γεννωμένους. Uterque Clarom. γενομένους.

(82) Οὐδὲν τῶν. In Reg. 3, inter has voces apponitur particula ἂν, quæ in aliis codicibus mss. et editis paulo post legitur.

λόγος εὐρίσκει τιὰ χρεῖαν τῆς τῶν ἀνθρώπων γενέσεως αἰτίαν· τῶν μὲν ἀθανάτων ἀνευθεῶν ὄντων καὶ μηδεμιᾶς μηδαμῶς παρ' ἀνθρώπων συντελείας πρὸς τὸ εἶναι θεομένου· τῶν δὲ ἀλόγων ἀρχομένων κατὰ φύσιν καὶ τὰς πρὸς ὃ πέφυκεν ἕκαστον χρεῖας ἀνθρώποις ἀποπληρούωντων, ἀλλ' οὐ τούτοις (83) χρῆσθαι κεφυκότων. Θέμις γὰρ οὔτε ἦν οὔτε ἐστὶ, τὸ ἄρχον καὶ ἡγεμονοῦν ὑπάγειν εἰς χρῆσιν τοῖς ἐλάττωσιν, ἢ τὸ λογιζὼν ὑποτάττειν ἀλόγοις, οὐσι πρὸς τὸ ἄρχειν ἀνεπιτηδείοις. Οὐκοῦν, εἰ μήτε ἀναίτιως καὶ μάτην γέγονεν ἀνθρώπος (οὐδὲν γὰρ τῶν ὑπὸ Θεοῦ (84) γενομένων μάταιον, κατὰ γε τὴν τοῦ ποιήσαντος γνῶμην) μήτε χρεῖας ἔνεκεν αὐτοῦ τοῦ ποιήσαντος, ἢ ἄλλου (85) τινὸς τῶν ὑπὸ Θεοῦ γενομένων ποιημάτων· ἐβδὴλον, ὅτι κατὰ μὲν τὸν πρῶτον καὶ κοινότερον λόγον, δι' ἑαυτὸν καὶ τὴν ἐπὶ πάσης τῆς δημιουργίας θεωρουμένην ἀγαθότητα καὶ σοφίαν ἐποίησεν ὁ Θεὸς τὸν ἄνθρωπον· κατὰ δὲ τὸν προσεχέστερον τοῖς γενομένοις λόγον, διὰ τὴν αὐτῶν τῶν γενομένων ζωὴν, οὐκ ἐπὶ μικρὸν ἐξαπτομένην, εἶτα παντελῶς σθενυμένην (86). Ἐρπετοῖς γὰρ, οἴμαι, καὶ πτηνοῖς καὶ νηκτοῖς, ἢ καὶ κοινότερον εἰπεῖν, πᾶσι τοῖς ἀλόγοις, τὴν τοιαύτην ζωὴν ἀπένευμε Θεός· τοῖς δὲ αὐτὸν ἐν ἑαυτοῖς ἀγαλματοφοροῦσι τὸν ποιητὴν, νοῦν τε συνεπιφερομένοις (87), καὶ λογικῆς κρίσεως μεμοιραμένοις, τὴν εἰς αἰὲ διαμονὴν ἀπεκλήρωσεν ὁ ποιητής, ἵνα γινώσκοντες τὸν ἑαυτῶν ποιητὴν, καὶ τὴν τούτου δυνάμιν τε καὶ σοφίαν, νόμῳ τε συνεπόμενοι καὶ δίκῃ, τούτοις (88) συνδιακωνίζωσιν ἀπόνως οἷς τὴν προλαβοῦσαν ἐκράτουν ζωὴν, καίτερον ἐν φθαρτοῖς καὶ γῆϊνοις ὄντες σώμασιν. Ὑπόσα μὲν γὰρ ἄλλου του χάριν γέγονεν, παυσαμένων ἐκείνων ὧν ἔνεκεν γέγονε, παύσεται εἰκότως καὶ αὐτὰ τὰ γενόμενα τοῦ εἶναι, καὶ οὐκ ἂν διαμινοί μάτην (ὡς ἂν μηδεμίαν ἐν τοῖς ὑπὸ Θεοῦ γενομένοις τοῦ ματαίου χώραν ἔχοντος)· τὰ γε μὴν δι' αὐτὸ τὸ εἶναι καὶ ζωὴν καθ' ὡς πέφυκε γενόμενα, ὡς αὐτῆς τῆς αἰτίας τῇ φύσει συνευλημμένης, καὶ κατ' αὐτὸ μόνον τὸ εἶναι θεωρουμένης, οὐδεμίαν (89) οὐδέποτε δέξαιτ' ἂν τὴν τὸ εἶναι παντελῶς ἀφανίζουσαν αἰτίαν. Ταύτης δὲ ἐν

(83) Ἀλλ' οὐ τούτοις. Legitur in omnibus editis ἀλλ' οὐ τῶν τούτοις. Sed cum articulus τῶν sensu prorsus careat, et alia manu additus fuerit in Regio primo, eum expungere non dubitavi. In hoc autem codice, quantum adhuc perspicui potest, scriptum videtur fuisse prima manu, οὐκ ἂν, quibus

deletis, imperite appositum fuit ἀλλ' οὐ τῶν.

(84) Ἐπὶ Θεοῦ. Bigot. ὑπὸ τοῦ Θεοῦ.

(85) Ἐ ἄλλου. Reg. 3, μὴ τ' ἄλλου. Similis ratiocinatio apud Clementem Alexandrinum, qui, postquam statuit hominem vel propter se creatum fuisse sic probat: Εἰ δὲ ἔνεκεν τῶν ἄλλων ὁ ἄνθρωπος αἰρετὸν γέγονεν, οὐκ ἄλλην αἰτίαν ἔχει τοῦ ποιεῖν αὐτὸν ὁ Θεός, ἢ οὐκ ἄνευ αὐτοῦ οἴου τε ὄντος, τὸν μὲν γενέσθαι δημιουργὸν ἀγαθόν, τὸν δὲ (τοῦς δὲ) εἰς γῆσιν ἀφικέσθαι Θεοῦ. Quod si propter alios homines expetenda factus fuisset, non aliam Deum habuisset causam illius creandi, nisi quod absque illo fieri non potuisset, ut Deus quidem bonus optime, illi vero ad Dei cognitionem pervenirent. Id autem quam absurdum sit probantem audiamus Clementem: Οὐ γὰρ ἂν ἄλλως ἂν τὸ οὐ ἔνεκεν ἀνθρώπος γέγονεν, ἐποίησεν ὁ Θεός, εἰ μὴ ἄνθρωπος ἔγγεγονε· καὶ ἦν (leg. καὶ ἦν) εἶχεν ἀναποκεκρυμμένην ἰσχὺν τῷ βούλεσθαι

lum est aut creatur, sed ad propriam eorum, 325 qui creantur, vitam et perpetuitatem. Neque enim ratio usum ullum reperit, qui causa sit hominum generationis; quippe cum ii qui immortales sunt extra indigentiam omnem positi sint, nec ullo egeant hominum subsidio ut exsistant; belluæ autem natura subjectæ sint, et ad quos quæque usus institutæ sunt, eos hominibus exhibent, nequaquam autem ita comparatæ sint, ut hominibus utantur. Neque enim fas est aut fuit, id quod imperat et principatum tenet, ad usum inferiorum dejicere, et quod ratione utitur, rebus rationis expertibus, minime aptis ad imperandum, submittere. Quamobrem si nec sine causa, nec frustra creatus est homo (nihil enim inter divina opera inutile, quantum ad auctoris consilium spectat), nec ad ipsius creatoris usum, nec ad alterius cuiuspiam rei ab ipso conditæ; liquet Deum, si prima et latius patens consideretur ratio, propter seipsum et elucetem in omnibus ipsius operibus bonitatem et sapientiam adductum fuisse, ut hominem faceret; si vero propior et ipsi hominibus creatis interior ratio spectetur, propter ipsorum vitam, quæ quidem non ad breve aliquod tempus succendenda, ac postea omnino exstinguenda sit. Reptilibus enim et volatilibus et natatilibus, et, ut latius pateat quod dico, omnibus bellis ejusmodi vitam attribuit Deus. Qui vero ipsius Creatoris simulacrum in se ipsis ferunt, ac mente præditi et rationis iudicium sortiti sunt, iis perpetuitatem despondit et destinavit Creator, ut auctorem suum ejusque potentiam et sapientiam cognoscentes, ac legi et justitiæ obsequentes, perpetuo in iis citra ullum laborem permaneat, quibus antea vitam, quamvis in terrenis essent et corruptioni obnoxii corporibus, fortiter toleraverunt. Quæcunque enim alterius causa condita sunt, illis quorum causa condita sunt non jam exstantibus, merito et ipsa esse desinent, nec frustra permanserint; propterea quod inter divina opera nihil sit loci rebus inutilibus. Quæ vero

ὁ Θεός, διὰ τῆς ἔξωθεν τοῦ πεποιηθέναι (leg. τὸ πεποιηθέναι) προσανεπλήρωσεν δυνάμειος, λαβὼν παρὰ ἀνθρώπου ὃ πεποίηκεν (leg. ὃς πεποίηκεν vel ὃ πεποιηκώς) ἄνθρωπον· καὶ ὃν εἶχεν εἶδεν (leg. καὶ οὐκ ἦν εἰπεῖν· εἶπεν) καὶ γέγονεν ὃ ἐθέλησεν. Οὐδὲν δὲ ὃ μὴ δύναται Θεός· ὁ ἄνθρωπος ἄρα, ὃν πεποίηκεν ὁ Θεός, δι' αὐτὸν αἰρετὸν ἐστίν. Neque enim illud, propter quod homo factus fuisset, facere Deus potuisset aliter, nisi homo factus fuisset; sed si potentiam volendo suspensam et reconditam habuisset, opus suum per externam potentiam adimplevisset, ab homine accipiens hominis conditor; nec jam dicere possemus: Dixit, et factum est quod voluit. Nihil autem est quod non possit Deus. Quare homo, quem fecit Deus, res est per se expetenda. Pædag. lib. 1, cap. 3.

(86) Ἐβδηνυμένην. Sic tres Regii et Bigot. Editi συνευθενωμένην.

(87) Συνεπιφερομένοις. Reg. 3, ἐπιφερομένοις, et mox ὁ ποιήσας. Mox nonnulli codices δύναμιν καὶ σοφίαν.

(88) Τούτοις. Editi addunt δὲ, quæ particula commodius abest Reg. 4 et 2 et Anglic.

(89) Ὀβδελυται. Deest in Reg. 3.

ob hanc ipsam causam condita sunt ut essent, et vitam sibi convenientem degerent, cum hæc causa colligata sit cum natura, et in sola existendi ratione posita, iis nihil unquam possit accidere, cur omnino esse desinant. Sed cum causa illa, ob quam condita sunt, semper existendi ratione spectetur, necesse est ad perpetuitatem animal ita conditum servari, ea agens et patiens quæ ipsius naturæ congruunt, duabus illis partibus, ex quibus constat, quod suum cuiusque est in 326 medium afferentibus : ita ut anima æquabiliter in qua condita est natura exsitet et permaneat, minusque sibi congruum administret (est autem proprium ejus munus corporis appetitus regere, et quidquid usquam inciderit, id aptis dijudicare et metiri judiciis et mensuris); corpus autem secundum naturam ad ea quæ congruunt moveatur, et destinatas sibi mutationes accipiat, et cum cæteris, quæ ad ætatem aut resurrectionem. Est enim species quædam mutationis, eaque omnium postrema, resurrectio et eorum, qui tunc temporis adhuc supererunt, in melius immutatio.

13. *Ex Dei consilio in homine creando probatur resurrectio.* — Quibus rebus non minus confidentes, quam iis quæ jam evenerunt, ac propriam naturam considerantes, cum obnoxiam egestati et corruptioni vitam diligimus, ut præsentis ævo convenientem, tum immunem a corruptione perpetuitatem constanter speramus, quam quidem non ex hominum commentis somniamus, falsa spe nobismetipsis illudentes, sed certissimo fidejussori credimus Dei consilio, quod ille intendit, cum hominem ex anima immortalis et corpore constituit, ac mente et insita lege eum instruit, ad conservationem et custodiam eorum quæ ab ipso, vitæ sapienti et rationis participi congruentia, sunt data; probe intelligentes futurum non fuisse, ut ejusmodi animal fingeret, ac omnibus ad perpetuitatem rebus ornaret, nisi hoc opus permanere voluisset. Igitur, si universorum opifex hominem condidit, ut sapientis vitæ particeps esset, ac ipsius magnificentiæ et elucis in omnibus sapientiæ speculator factus, in his semper contemplandis permaneret, secundum auctoris consilium et acceptam ab eo naturam, nascendi causa fidem facit perpetuitatis, perpetuitas autem resurrectionis, qua sine homo permanere non possit. Ex his autem quæ diximus perspicuum est, resurrectionem ex nascendi causa et auctoris consilio clare demonstrari. Cum ergo talis causa exstiterit, cur homo in mundam induceretur, consentaneum est, ut quæ ex his natura aut ordine consequuntur, consideremus. Si ordo investigandi spectatur, sequitur nascendi causam hominum genitorum natura, hominum naturam justum Creatoris de iisdem iudicium, hæc omnia vitæ finis. His autem quæ principem locum tenent investigatis, deinceps consideranda est hominis natura.

14. *Resurrectionis causa non ex solo iudicio repe-*

(90) *Ἐπιείρημα*. Sic uterque Clarom. et Bigot. Editi *τεθαβήκητες*.

(91) *Δεδομένων*. Bigot. *διδομένων*.

(92) *Και καθ' ἑν*. Clarom. 2 *καὶ οὐ καθ' ἑν*.

τῷ εἶναι πάντοτε θεωρουμένης, δεῖ σώζεσθαι πάντως καὶ τὸ γενόμενον ζῶον, ἐνεργοῦν τε καὶ πάσχειν ἃ πέφυκεν, ἐκατέρου τούτων ἐξ ὧν γέγονε τὰ παρ' ἑαυτοῦ συνεισφέροντος, καὶ τῆς μὲν ψυχῆς οὐσίας τε καὶ διαμενούσης ὁμαλῶς ἐν ἡ γέγονε φύσει, καὶ διαπονούσης ἃ πέφυκεν (πέφυκε δὲ ταῖς τοῦ σώματος ἐπιστατεῖν ὁρμαῖς, καὶ τὸ προσπίπτων αἰ τοῖς προσήκουσι κρίνειν καὶ μετρεῖν κριτηρίοις καὶ μέτροις), τοῦ δὲ σώματος κινουμένου κατὰ φύσιν πρὸς ἃ πέφυκεν, καὶ τὰς ἀποκληρωθείσας αὐτῷ δεχομένου μεταβολῆς, μετὰ δὲ τῶν ἄλλων τῶν κατὰ τὰς ἡλικίας, ἢ κατ' εἶδος, ἢ μέγεθος, τὴν ἀνάστασιν. Εἶδος γάρ τι μεταβολῆς καὶ πάντων ὕστατον ἢ ἀνάστασις, ἢ τε τῶν κατ' ἐκείνον τὸν χρόνον περιόντων ἐτι πρὸς τὸ κρεῖττον μεταβολῆ.

quæ congruunt moveatur, et destinatas sibi mutationes accipiat, et cum cæteris, quæ ad ætatem aut resurrectionem. Est enim species quædam mutationis, eaque omnium postrema, resurrectio et eorum, qui tunc temporis adhuc supererunt, in melius immutatio.

13. Ἐπὶ δὲ τούτοις τεθαβήκητες (90), οὐ μῖον ἢ τοῖς ἤδη γενομένοις, καὶ τὴν ἑαυτῶν ἐπισκοποῦντες φύσιν, τὴν τε μετ' ἐνδείας καὶ φοβᾶς ζῶην στέργομεν, ὡς τῷ παρόντι βίω προσήκουσαν, καὶ τὴν ἐν ἀφθαρσίᾳ διαμονὴν ἐλπίζομεν βεβαίως· ἦν οὐ παρ' ἀνθρώπων ἀναπλάττομεν μάτην, ψευδέσιν ἑαυτοὺς βουκολοῦντες ἐλπίσιν, ἀπλανεστάτῳ δὲ πεπιστεύκαμεν ἐγγύθι, τῇ τοῦ δημιουργήσαντος ἡμᾶς γνώμῃ, καθ' ἣν ἐποίησεν ἄνθρωπον ἐκ ψυχῆς ἀθανάτου καὶ σώματος· νοῦν τε συγκατεσκεύασεν αὐτῷ καὶ νόμον ἔμφωτον ἐπὶ σωτηρίᾳ καὶ φυλακῇ τῶν παρ' αὐτοῦ δεδομένων (91), ἐμφρόνως τε βίω καὶ ζωῇ λογικῇ προσηκόντων· εὐ εἰδότες ὡς οὐκ ἂν τοιοῦτον κατεσκεύασε ζῶον, καὶ πᾶσι τοῖς πρὸς διαμονὴν ἐκόσμησεν, εἰ μὴ διαμένειν ἐβούλετο τὸ γενόμενον. Εἰ τοίνυν ὁ τοῦδε τοῦ παντὸς δημιουργὸς ἐποίησεν ἄνθρωπον ἐπὶ τῷ ζωῆς ἐμφρόνος μετασχεῖν, καὶ γενόμενον θεωρῶν τῆς τε μεγαλοπρεπειᾶς αὐτοῦ καὶ ἐπὶ πᾶσι σοφίας, τῇ τούτων συνδιαμένειν αἰεὶ θεωρίᾳ, κατὰ τὴν ἐκείνου γνώμην, καὶ καθ' ἣν (92) εἰληχε φύσιν· ἡ μὲν τῆς γενέσεως αἰτία πιστοῦται τὴν εἰς αἰεὶ διαμονὴν, ἡ δὲ διαμονὴ τὴν ἀνάστασιν, ἥς χωρὶς οὐκ ἂν διαμείνειεν ἄνθρωπος. Ἐκ δὲ τῶν εἰρημένων εὐδῆλον, ὡς τῇ τῆς γενέσεως αἰτίᾳ καὶ τῇ γνώμῃ τοῦ ποιήσαντος δεικνύται σαφῶς ἡ ἀνάστασις. Τοιαύτης δὲ τῆς αἰτίας οὐσίας καθ' ἣν εἰς τόνδε παρήχεται τὸν κόσμον ἄνθρωπος, ἀκόλουθον ἂν εἴη τὸν τούτοις κατὰ φύσιν ἢ καθ' εἰρημὸν ἐπόμενον διασκέψασθαι λόγον. Ἐπειτα δὲ κατὰ τὴν ἐξέτασιν τῇ μὲν αἰτίᾳ τῆς γενέσεως ἡ τῶν γεννηθέντων ἀνθρώπων φύσις· τῇ δὲ φύσει τῶν γενομένων ἢ τοῦ ποιήσαντος ἐπὶ τούτοις δικαία κρίσις· τούτοις τε πᾶσι τὸ τοῦ βίου τέλος. Ἐξητασμένων δὲ ἡμῖν τῶν προτεταγμένων, ἐπισκεπτέον ἐξῆς τὴν τῶν ἀνθρώπων φύσιν.

14. Ἡ τῶν τῆς (93) ἀληθείας δογμάτων ἢ τῶν

(93) *Ἡ τῶν τῆς*. Totam verborum complexionem, quæ corruptissimè erat in editis, emendavimus ore Reg. 3 et Claromontani secundi, ubi totidem verbis exstat, qualem apposuimus. Sic etiam habebat Re-

ὀπωσούν εἰς ἐξέτασιν προβαλλομένων ἀπόδειξις, τὴν ἀπλανῆ τοῖς λεγομένοις ἐπιφέρουσα πίστιν, οὐκ ἐξωθέν ποθεν ἔχει τὴν ἀρχὴν, οὐδ' ἐκ τῶν τισι δοκούντων ἢ δεδογμένων, ἀλλ' ἐκ τῆς κοινῆς καὶ φυσικῆς ἐννοίας, ἢ τῆς πρὸς τὰ πρῶτα τῶν δευτέρων ἀκολουθίας. Ἡ γὰρ περὶ τῶν πρώτων ἐστὶ δογμάτων, καὶ δεῖ μόνης ὑπομνήσεως τῆς τὴν φυσικὴν ἀνακινούσης ἔννοιαν· ἢ περὶ τῶν κατὰ φύσιν ἐπομένων τοῖς πρώτοις, καὶ τῆς φυσικῆς ἀκολουθίας, καὶ δεῖ τῆς ἐπὶ τούτοις τάξεως, δεικνύσας τί τοῖς πρώτοις ἢ τοῖς προτεταγμένοις ἀκολουθεῖ κατ' ἀλήθειαν, ἐπὶ τῷ (94) μήτε τῆς ἀληθείας ἢ τῆς κατ' αὐτὴν ἀσφαλείας ἀμελεῖν, μήτε τὰ τῆ φύσει τεταγμένα καὶ διωρισμένα συγγεῖν, ἢ τὸν φυσικὸν εἰρμὸν διασπῆν. Ὅθεν οἶμαι χρῆναι (95) δίκαιον περὶ τῶν προκειμένων ἐσπουδαχότας καὶ κρίνειν ἐμφρόνως θέλοντας, εἴτε γίνεται τῶν ἀνθρωπίνων συμμάτων ἀνάστασις, εἴτε μὴ, πρῶτον μὲν ἐπισκοπεῖν καλῶς τῶν πρὸς τὴν τοῦδε δεῖξιν συντελούντων τὴν δύναμιν, καὶ ποίαν ἕκαστον εἴληχε χώραν, καὶ τί μὲν τούτων πρῶτον, τί δὲ δεύτερον, τί δὲ τρίτον, τί δὲ ἐπὶ τούτοις ὕστατον. Ταῦτα δὲ διαταξαμένους χρῆ πρώτῃ μὲν τάξει τὴν αἰτίαν τῆς τῶν ἀνθρώπων γενέσεως, τούτεστι τὴν τοῦ δημιουργήσαντος γνῶμην καθ' ἣν ἐποίησεν ἄνθρωπον· ταύτῃ δὲ (96) προσφῶς ἐπισυνάψαι τὴν τῶν γενομένων ἀνθρώπων φύσιν, οὐκ ὡς τῇ (97) τάξει δευτερεύουσαν, διὰ δὲ τὸ μὴ δύνασθαι κατὰ ταῦτὸν ἀμφοτέρων γενέσθαι τὴν κρίσιν· κἄν οὖν μάλιστα συνπάρχωσιν ἀλλήλαις, καὶ πρὸς τὸ προκειμένον τὴν ἴσιν παρέχωνται δύναμιν. Διὰ δὲ τούτων· ὡς πρώτων, καὶ τὴν ἐκ δημιουργίας ἐχόντων ἀρχὴν ἐναργῶς δεικνυμένης τῆς ἀναστάσεως, οὐδὲν ἦττον καὶ διὰ τῶν τῆς προνοίας λόγων ἐστὶ λαβεῖν τὴν περὶ ταύτης πίστιν· λέγω δὲ διὰ τῆς ἐκάστῃ τῶν ἀνθρώπων ὀφειλομένης κατὰ δικαίαν κρίσιν τιμῆς ἢ δίκης, καὶ τοῦ κατὰ τὸν ἀνθρώπινον βίον τέλους. Πολλοὶ γὰρ τὸν τῆς ἀναστάσεως λόγον διαλαμβάνοντες, τῷ τρίτῳ μόνῃ τὴν πᾶσαν ἐπήρσαν (98) αἰτίαν, νομίσαντες τὴν αἰτίαν γίνεσθαι διὰ τὴν κρίσιν. Τοῦτο δὲ περιφανῶς δείκνυται ψεῦδος ἐκ τοῦ πάντας μὲν ἀνίστασθαι τοὺς ἀποθνήσκοντας ἀνθρώπους, μὴ πάντας δὲ κρίνεσθαι τοὺς ἀναστάντας. Εἰ γὰρ μόνον τὸ κατὰ τὴν κρίσιν δίκαιον, τῆς ἀναστάσεως ἦν αἴτιον, ἐχρῆν δέησεν τοὺς μὴδὲν ἡμαρτηκότας, ἢ κατορθώσαντας, μὴδ' ἀνίστασθαι, τούτεστι τοὺς κομιδῆ νέους παῖδας. Ἐξὸν δὲ πάντας ἀνίστασθαι, τοὺς τε ἄλλους, καὶ δὴ καὶ τοὺς κατὰ τὴν πρώτην ἡλικίαν τελευτήσαντας, καὶ αὐτοὶ (99) δικαιοῦσιν, ὡς οὐ διὰ τὴν κρίσιν ἢ ἀνάστασις γίνεται κατὰ πρῶτον λόγον, ἀλλὰ διὰ τὴν

tenda. — Veritatis dogmatum aut cujuscunque rei ad investigandum propositæ demonstratio, quæ quidem indubitatis argumentis dicta confirmet, non foris deducitur, aut ex iis quæ nonnulli opinantur aut opinati sunt, sed ex communi et naturali ratione aut posteriorum ex prioribus consecutione. Vel enim de primis principiis agitur, tumque sola opus est admonitione ad naturalem notionem excitandam; vel de iis quæ secundum naturam ex primis consequuntur, ac de naturali serie, tumque opus est his in rebus ordinem adhibere, **327** demonstrando quid primis et principibus vere cohæreat, ut nec veritas, nec veritatis tuta demonstratio negligatur, nec quæ natura ordinata et distincta sunt confundantur, nec naturalis series distrahatur. Unde oportere arbitror ut, qui æquum ad propositam quæstionem studium afferunt, ac prudenter dijudicare volunt, utrum futura sit necne humanorum corporum resurrectio, ii primo attente considerent quam vim habeant quæ ad hujus rei demonstrationem valent, et quem quæque locum teneant, quid primum, quid secundum, quid tertium, quid denique postremum. Atque in his disponendis primo loco statuenda est generationis hominum causa, id est consilium quod intendit Creator, cum hominem fecit; huic deinde convenienter subnectenda est hominum natura, non quod ordine posterior sit, sed quod utrumque simul dijudicari non possit, etiamsi quam maxime simul existant, et ad propositam quæstionem par momentum afferant. His argumentis, ut longe principibus et ab ipso Dei opificio repetitis, clare demonstrata resurrectio, non minus rationibus ex providentia deductis confirmatur, id est ex debitis unicuique homini justo judicio præmiis aut pœnis, et proposito vitæ humanæ fine. Multi enim de resurrectione disputantes ei rei, quam tertiam numeramus, causam omnem soli assignarunt, resurrectionem fieri propter judicium arbitrati. Quod quidem manifeste falsum ex eo demonstratur, quod qui moriuntur, ii omnes quidem resurgant, non tamen qui resurgunt, omnes judicentur. Nam si sola judicii æquitas resurrectionis causa esset, oporteret ut qui nec mali quidquam egerunt nec boni, id est teneri admodum infantes, ii neque etiam resurgerent. Sed cum resurrectio concedatur cum cæteris omnibus, tum iis etiam qui prima in ætate mortui sunt; etiam ipsi argumento sunt resurrectionem non propter judicium fieri, si primaria causa

gius primus, sed imperitæ emendationes supra lineam scriptæ fuerunt. Sic autem legebatur in editis: Ἐπισκοπεῖτον.... φύσιν ἢ διὰ τῶν τῆς ἀληθείας δογμάτων, ἢ τῶν ὀπωσούν εἰς ἐξέτασιν προβαλλομένων, ἢ ἀπόδειξις.... ἥτις οὐκ ἐξωθέν, etc.

(94) Ἐπὶ τῷ. Reg. 1 ἐπὶ τό.

(95) Χρῆναι. Reg. χρῆν. Stephanus legendum putat ὄθεν, οἶμαι, ἦν δίκαιον. Sed necesse non est quidquam mutare, modo illud δίκαιον referamus ad ἐσπουδαχότας, id quod interpretando secutus sum. Infra Reg. 3 δεύτερον ἢ τρίτον.... χρῆ πρώτων.

(96) Ταύτῃ δέ. Particulam, quæ deerat in editis, suppeditavit Clarom. 2.

(97) Οὐκ ὡς τῇ. Negationem restituit Stephan. quæ deerat in priori editione et in nonnullis mss. codicibus; in plerisque aliis reperitur.

(98) Ἐπήρσαν. Ita Reg. 2 et 3, Angl. et Bigot. et editio Ducxi. Aliæ editiones ἐπέλησαν.

(99) Καὶ αὐτοί. Ita Reg. 1, cui favent Clarom. 2 et Reg. 3, ubi legitur tantum αὐτοί. Editi οὐ καὶ αὐτοί. Reg. 2 ὁ καὶ αὐτοί.

spectetur, sed propter conditoris consilium et rerum A
conditarum naturam.

15. *Natura hominis in eo posita, ut constet ex anima et corpore.* — Cum autem spectata in hominum generatione causa demonstrare vel sola possit resurrectionem, naturali serie dissoluta, corpora sequi; æquum est ut nullam ex propositis rationibus defugiamus, sed convenienter iis quæ diximus, his, qui per se perspicere non possunt, demonstremus, quid unaquæque res ex aliis consequens, in primis autem quid hominum natura quæ in eandem notionem ducit, nec minus valet ad astruendam resurrectionem, habeat momenti. Nam si omnis communiter hominum natura ex anima immortalis constat et corpore, quod cum anima in creatione conjunctum fuit, ac neque naturæ animæ per se ipsam aut corporis naturæ separatim Deus ejusmodi creationem ac vitam et totius vitæ discursum despondit et destinavit, sed compositis ex utroque hominibus, ut quibus ex rebus constant cum gignuntur et vivunt, cum iisdem 328 ad unum aliquem et communem finem, vita peracta, perveniant; necesse est omnino, ut cum unum sit ex utrisque animal quod patitur quæcunque anima patitur et corpus, et operatur ac perficit quæcunque sensuum aut rationis iudicio continentur; necesse est, inquam, ut tota ejusmodi rerum series et continuatio ad unum aliquem finem referatur; ut omnia in omnibus ad unum hominis concentum et eandem omnium affectionum societatem concurrant, generatio hominis, natura hominis, vita hominis, actiones et perpressiones, vita et vitæ conveniens finis. Quod si unus aliquis est totius animalis concentus, et rerum omnium societas, sive ab anima proficiscantur, sive corpore efficiantur; unum esse oportet his omnibus finem. Finis autem unus erit, si animal, cujus est ille finis, in sua idem exstet constitutione. Idem autem animal exstabit, si omnia, ex quibus tanquam partibus animal componitur, eadem exstent. Eadem secundum propriam conjunctionem exstabant, si quæ dissoluta sunt, iterum ad animalis constitutionem coalescant. Eorundem autem constitutio hominum necessario consequentem mortuorum et dissolutorum corporum resurrectionem demonstrat. Nam absque illa nunquam inter se eadem partes secundum naturam conjungentur, nec eorundem hominum natura constiterit. Quod si mens et ratio hominibus datæ ad intelligentiam earum rerum, quæ mente percipiuntur, nec substantiarum solum, sed etiam illius, qui hæc dedit, bonitatis et sapientiæ et justitiæ; necesse est ut, iis permaneatibus quorum causa rationis iudicium concessum est, ipsum quoque permaneat concessum ad hæc discernenda iudicium; perma-

του δημιουργήσαντος γνώμην, και την των δημιουργηθέντων φύσιν.

15. Ἀρχούσης δὲ καὶ μόνης τῆς ἐπὶ τῇ γενέσει των ἀνθρώπων θεωρουμένης αἰτίας, δεῖξαι τὴν ἀνάστασιν κατὰ φυσικὴν ἀκολουθίαν ἐπομένην τοῖς διαλυθεῖσι σώμασι· δίκαιον ἴσως πρὸς μὴδὲν ἀποκνησῆσαι των προτεθέντων, ἀκολούθως δὲ τοῖς εἰρημένοις, καὶ τὰς ἐξ ἐκάστου των ἐπομένων ἀφορμὰς ὑποδείξει τοῖς ἐξ αὐτῶν συνιδεῖν μὴ δυναμένοις· καὶ πρό γε των (1) ἄλλων, τὴν των γενομένων ἀνθρώπων φύσιν, ἐπὶ τὴν αὐτὴν ἀγούσαν ἔννοιαν, καὶ τὴν ἴσῃν παρέχουσαν περὶ τῆς ἀναστάσεως πίστιν. Εἰ γὰρ πᾶσα κοινῶς ἢ των ἀνθρώπων φύσις, ἐκ ψυχῆς ἀθανάτου, καὶ τοῦ κατὰ τὴν γένεσιν αὐτῆς συναρμοσθέντος σώματος ἔχει τὴν σύστασιν, καὶ μήτε τῇ φύσει τῆς ψυχῆς καθ' ἑαυτὴν, μήτε τῇ φύσει τοῦ σώματος χωρὶς ἀπεκλήρωσε θεὸς τὴν τοιάνδε γένεσιν, ἢ τὴν ζωὴν καὶ τὸν σύμπαντα βίον, ἀλλὰ τοῖς ἐκ τούτων γενομένοις ἀνθρώποις, ἵν' ἐξ ὧν γενῶνται καὶ ζῶσι, διαδιώσαντες, εἰς ἕν τι καὶ κοινὸν καταλήξωσι τέλος· δεῖ πάντως ἐνὸς ὄντος ἐξ ἀμφοτέρων ζώου, τοῦ καὶ πάσχοτος (2) ὅποσα πάθη ψυχῆς, καὶ ὅποσα τοῦ σώματος, ἐνεργοῦντός τε καὶ πράττοντος ὅποσα τῆς αἰσθητικῆς ἢ τῆς λογικῆς δεῖται κρίσεως, πρὸς ἕν τι τέλος ἀναφέρεσθαι πάντα τὸν ἐκ τούτων εἰρμόν· ἵνα πάντα καὶ διὰ πάντων συντρέχη πρὸς μίαν ἁρμονίαν καὶ τὴν αὐτὴν συμπάθειαν ἀνθρώπου, γένεσις ἀνθρώπου, φύσις ἀνθρώπου, ζωὴ ἀνθρώπου, πράξεις (3) καὶ πάθη, καὶ βίος, καὶ τὸ τῇ φύσει προσῆχον τέλος. Εἰ δὲ μία τις ἐστὶν ἁρμονία τοῦ ζώου παντός καὶ συμπάθεια, καὶ των ἐκ ψυχῆς φουμένων, καὶ των διὰ τοῦ σώματος ἐπιτελουμένων, ἔν εἶναι δεῖ καὶ τὸ ἐπὶ πᾶσι τούτοις τέλος. Ἐν δὲ τέλος ἐστὶ κατ' ἀλήθειαν τοῦ αὐτοῦ ζώου κατὰ τὴν ἑαυτοῦ σύστασιν ὄντος, οὗ πέρ ἐστι τέλος τὸ τέλος (4). Τὸ αὐτὸ δὲ ζῶον ἐστὶ καθαρῶς, των αὐτῶν ὄντων πάντων ἐξ ὧν ὡς μερῶν (5) τὸ ζῶον· τὰ αὐτὰ δὲ, κατὰ τὴν ἰδιάζουσαν ἔνωσιν ἐστὶ, των διαλυθέντων, πάλιν ἐνωθέντων πρὸς τὴν τοῦ ζώου σύστασιν. Ἡ δὲ των αὐτῶν ἀνθρώπων σύστασις ἐξ ἀνάγκης ἐπομένην δείκνυσι τὴν των νεκρωθέντων καὶ διαλυθέντων σωμάτων ἀνάστασιν. Ταύτης γὰρ χωρὶς, οὐτ' ἂν ἐκωθεῖται τὰ αὐτὰ μέρη κατὰ φύσιν ἀλλήλοις, οὐτ' ἂν συσταῖ τὴν αὐτῶν ἀνθρώπων ἢ φύσις. Εἰ δὲ καὶ νοῦς καὶ λόγος δέδοται τοῖς ἀνθρώποις πρὸς διακρίσιν νοητῶν, οὐκ οὐσιῶν μόνον, ἀλλὰ καὶ τῆς τοῦ ὄντος ἀγαθότητος καὶ σοφίας καὶ δικαιοσύνης· ἀνάγκη, διαμενόντων ὧν ἕνεκεν ἢ λογικῆ δέδοται κρίσις, καὶ αὐτὴν διαμένειν τὴν ἐπὶ τούτοις δοθεῖσαν κρίσιν. Ταύτην δὲ διαμένειν ἀδύνατον, μὴ τῆς δεξαμένης αὐτὴν καὶ τῆς ἐν οἷς ἐστὶ διαμενούσης φύσεως. Ὁ δὲ καὶ νοῦς καὶ λόγος δεξάμενος, ἐστὶν ἄνθρωπος, οὐ ψυχὴ καθ' ἑαυτὴν. Ἀνθρώπων ἄρα δεῖ τὸν ἐξ ἀμφοτέρων ὄντα διαμένειν εἰς αἰὶ. Τοῦτον δὲ ἀδύνατον διαμένειν,

(1) *Πρό γε των.* Editi πρὸς γε των, exceptis tamen editionibus Ducei et Anglicana. Codices mss. ut in textu, atque ita legendum monuit Stephanus.

(2) *Τοῦ καὶ πάσχοτος.* Ita Reg. 2 et 3. Editi καὶ τοῦ πάσχοτος.

(3) *Πράξεις.* Ita Reg. 2 et uterque Clarom. Editi πρᾶξις

(4) *Τὸ τέλος.* Hæc desunt in Clarom. 1.

(5) *Ὡς μερῶν.* Particulam commode suppeditaverunt Reg. 2 et uterque Clarom.

μη ἀνιστάμενον· ἀναστάσεως γὰρ μη γινομένης, οὐκ ἂν ἡ τῶν ἀνθρώπων ὡς ἀνθρώπων διαμένοι φύσις· τῆς δὲ τῶν ἀνθρώπων φύσεως μὴ διαμενούσης, μάτην μὲν ἡ ψυχὴ συνήρμισται τῇ τοῦ σώματος ἐνδείᾳ, καὶ τοῖς τοῦτου πάθεσι· μάτην δὲ τὸ σῶμα πεπυθέηται πρὸς τὸ τυγχάνειν ὧν ὀρέγεται, ταῖς τῆς ψυχῆς ἡνίκαις ὑπεῖχον καὶ χαλιναγωγούμενον· μάταιος δὲ ὁ νοῦς, ματαία δὲ φρόνησις, καὶ δικαιοσύνης παρατήρησις, ἡ καὶ πάσης ἀρετῆς ἄσκησις, καὶ νόμων θέσις καὶ διάταξις, καὶ συνόλως εἰπεῖν, πᾶν ὃ τί περ ἐν ἀνθρώποις καὶ δι' ἀνθρώπους καλόν, μᾶλλον δὲ καὶ αὐτὴ (6) τῶν ἀνθρώπων ἡ γένεσις τε καὶ φύσις· εἰ δὲ πάντων καὶ πανταχόθεν ἀπελήλθαι τῶν ἔργων τοῦ Θεοῦ, καὶ τῶν ὑπ' ἐκείνου δεδομένων δωρεῶν τὸ μάταιον, δεῖ πάντως τῷ τῆς ψυχῆς ἀτελευτήτῃ συνδιαιωρίζειν τὴν τοῦ σώματος διαμονὴν κατὰ τὴν ἰδίαν (7) φύσιν.

nibus omnino Dei operibus et donis ab eo concessis, ut animæ perpetuitati respondeat perpetua corporis

16. Ξενίζεσθω δὲ μηδεὶς, εἰ τὴν θανάτῳ καὶ φθορᾷ διακοπομένην ζωὴν, ὀνομάζομεν διαμονὴν, λογιζόμενος (8) ὡς οὐχ εἷς τοῦ προσρήματος ὁ λόγος, οὐχ ἓν τῆς διαμονῆς τὸ μέτρον· ὅτι μὴδὲ τῶν διαμενοντων φύσις μία. Εἴπερ γὰρ κατὰ τὴν οἰκειαν φύσιν ἕκαστον τῶν διαμενοντων ἔχει τὴν διαμονὴν, οὐκ ἐπὶ τῶν καθαρῶς ἀφθάρτων καὶ ἀθανάτων εὐροί τις ἂν ἰσάζουσαν τὴν διαμονὴν, τῷ μὴδὲ τὰς οὐσίας τῶν κρείττωνων συνεξισοῦσθαι ταῖς καθ' ὑπόθεσιν διαφερούσαις· οὐτ' ἐπὶ τῶν ἀνθρώπων τὴν ὁμαλὴν ἐκείνην τὴν ἀμετάβλητον ἐπιζητεῖν ἄξιον· ἄτε δὴ τῶν μὲν ἐξ ἀρχῆς γενομένων ἀθανάτων καὶ διαμενοντων μόνῃ τῇ γνώμῃ τοῦ ποιήσαντος ἀτελευτήτως· τῶν δὲ ἀνθρώπων κατὰ μὲν τὴν ψυχὴν ἀπὸ γενέσεως ἔχοντων τὴν ἀμετάβλητον διαμονὴν· κατὰ δὲ τὸ σῶμα προσλαμβανόντων ἐκ μεταβολῆς τὴν ἀφθαρσίαν· ὅπερ ὁ τῆς ἀναστάσεως λόγος βούλεται· πρὸς ἣν ἀποδέκτοντες, τὴν τε διάλυσιν τοῦ σώματος, ὡς ἐπιμένην τῇ μετ' ἐνδείας καὶ φθορᾶς ζωῆ, περιμένομεν, καὶ μετὰ ταύτην, τὴν μετ' ἀφθαρσίας ἐλπίζομεν διαμονὴν· οὐτε τῇ τῶν ἀλόγων τελευτῇ συνεξισοῦντες τὴν ἡμετέραν τελευτὴν, οὐτε τῇ τῶν ἀθανάτων διαμονῇ τὴν τῶν ἀνθρώπων διαμονὴν, ἵνα μὴ λάθωμεν ταύτην συνεξισοῦντες καὶ τὴν τῶν ἀνθρώπων φύσιν καὶ ζωὴν οἷς μὴ προσήκεν. Οὐ τοίνυν ἐπὶ τούτῳ δυσχεραίνειν ἄξιον, εἰ τις ἀνωμαλία θεωρεῖται περὶ τὴν (9) τῶν ἀνθρώπων διαμονὴν, οὐδ' ἐπειδὴ χωρισμὸς ψυχῆς ἀπὸ τῶν τοῦ σώματος μερῶν καὶ μορίων διάλυσιν τὴν συνεχῆ διακόπτει ζωὴν, διὰ τοῦτο· ἀπογινώσκειν χρὴ τὴν ἀνάστασιν. Οὐδὲ γὰρ ἐπειδὴ τὴν κατὰ συναίσθησιν ζωὴν διακόπτειν δοκοῦσιν αἱ κατὰ τὸν ὕπνον φυσικῶς ἐγγιγνόμεναι παρῆσεις τῶν αἰσθήσεων καὶ τῶν φυσικῶν δυνάμεων, ἰσχυροί χρονοὶ διαστήμασιν ὑπνούντων τῶν ἀνθρώπων, καὶ τρόπον τινὰ πάλιν ἀναδισκόντων, τὴν αὐτὴν παραιτούμεθα ζωὴν λέγειν. Παρ' ἣν αἰτίαν,

(6) Καὶ αὐτῇ. Angl. καὶ ἡ τῶν ἀνθρώπων φύσις. Deest καὶ αὐτῇ in Reg. 2.

(7) Ἰδίαν. Nonnulli codices οἰκειαν.

(8) Λογιζόμενος. Editi λογίζομενοι, excepta Ducei editione, quæ habet λογίζόμενος. Sic etiam Cla-

A nere autem non poterit, natura, quæ illud excipit et in qua residet, non permanente. Qui autem mentem et rationem suscipit, homo est, non anima per seipsa. Necesse est ergo hominem ex utroque constantem semper permanere; non potest autem permanere nisi resurgat. Nam si nulla sit resurrectio, nequaquam hominum, quatenus hominum, natura permanserit. Hominum natura non permanente, frustra anima corporis indigentia et perpessionibus sociata; frustra corpus constrictum, quominus ea quæ appetit consequatur, animæ habentis obsequens et freno subjectum; inutilis mens, inutilis prudentia, iustitiæ observatio, ac virtutis omnis exercitatio, et legum institutio ac dispositio, atque, ut verbo dicam, inutile quidquid in hominibus et propter homines honesti et præclari, vel potius inutilis ipsa etiam hominum creatio et natura. Quod si in omnibus est rebus inutilibus loci; necesse est omnino secundum propriam naturam permansio.

16. Animalī constituto ex anima et corpore necessaria est utriusque perpetuitas.— Nemo autem admiretur, quod vitam morte et corruptione interscissam appellemus permansionem; sed animo attendat non unam esse huius nominis sententiam, nec unam permansionis mensuram, quia nec una permanentium natura. Nam si unum quodque eorum, quæ permanent, secundum suam naturam permanet, non sane ejusmodi permansionem apud eos, qui omnino incorrupti et immortales sunt, quisquam reperiat, quia præstantiores substantiæ inferioribus non adæquantur; nec in hominibus æquabilis illa et immutabilis quærenda; quippe cum hi ab initio immortales facti sint, et sola Creatoris voluntate perpetuo permaneant; homines autem ab ipso quidem ortu immutabilem permansionem secundum animam habeant, at secundum corpus immutationis beneficio incorruptionem assequantur. Id enim resurrectionis ratio sibi vult. Ad quam respicientes, corporis dissolutionem, ut vitæ egestati et corruptioni obnoxia consequentem, exspectamus, et post eam, corruptionis expertem speramus permansionem: nec brutorum morti nostram adæquantem, nec immortalium permansioni hominum, permansionem, ne, si ita faciamus, hominum naturam et vitam imprudentes rebus disparibus adæquemus. Non est igitur hac in re ferendum moleste, quod aliqua inæqualitas in hominum perduratione appareat; nec quia animæ e corporis membris discessio ac partium dissolutio continuam vitam interrumpit, idcirco resurrectio desperanda. Neque enim quia solutiones sensuum et naturalium facultatum, quæ naturaliter in somno fiunt, vitam in sensibus positam interrumpere videntur, dormientibus certo temporis intervallo hominibus et rursus quodam-

rom. 2, atque ita legendum censuit Stephanus.

(9) Περί τῆς. Ita Reg. 2 et Angl. et Duceus. Alia: editiones ἐπὶ τῆν, quæ scriptura merito displicuit Stephano; unde ἐπὶ τῆς legendum censuit.

modo reviviscētib; idcirco eandem vitam dicere refugimus. Quæ causa fuit, ut mihi videtur, cur nonnulli fratrem mortis dicerent somnum, non quod ex iisdem proavis et patribus genitos fingerent, sed quia similia patiuntur qui mortui sunt et qui dormiunt, quantum spectat ad quietem et eorum quæ adsunt, quæque aguntur, vel potius sui ac propriæ vitæ oblivionem. Igitur si hominum vitam, quæ tanta ab ipso ortu usque ad dissolutionem referta est inæqualitate, iisque omnibus, quæ diximus, interrumpitur, eandem vitam tamen appellare non refugimus; neque etiam dissolutioni succedentem vitam, quæ secum adjunctam habet resurrectionem, desperare debemus; quamvis aliquandiu animæ e corpore digressu interrumpatur.

17. *Resurrectio velut extrema omnium mutationum expectanda.* — Ipsa enim hominum natura, antiquitas et ex Creatoris voluntate inæqualitatem sortita, inæqualem habet vitam et permutationem, nunc somno, nunc morte, et ætatis cujusque immutationibus interrupta, non aperte exstantibus iis quæ prioribus superveniunt. Quis enim crederet, nisi experientia doceretur, in similari et molli semine tot et tantarum reposita esse facultatum et earum, quæ simul assurgunt et compinguntur molium discrimina, ossium, inquam, nervorum et cartilagineum, et musculorum et carniū, et viscerum ac cæterarum corporis partium. Neque enim in humidis adhuc seminibus horum **330** quidquam videre est; nec in infantibus quidquam eorum, quæ perfectis superveniunt, nec in perfecta ætate ea quæ sunt egressorum ex ephēbis, nec in istis ea quæ senum apparent. Quamvis autem eorum quæ diximus quædam nullo prorsus modo, quædam obscure naturalem seriem et supervenientes hominum naturæ mutationes exhibeant; sciunt tamen quicumque præ nequitia aut pigritia in his rebus dijudicandis non cæcutiunt, primo semina spargenda esse, deinde his per singulas partes et membra explicatis, ac editis in lucem fetibus supervenire primæ ætatis incrementum, deinde ex incremento perfectionem, tum ex perfectione remissionem facultatum naturalium usque ad senectutem, denique fatiscientium corporum dissolutionem. Quemadmodum igitur hæc in re, cum nec semen vitam hominū et formam, nec vita dissolutionem in prima principia præ se ferat, naturalium eventuum series fidem eorum facit, quorum argumenta oculis spectanda non traduntur; multo magis ratio ex naturali serie veritatem investigans, fidem facit resurrectionis, cum tutior et præstantior sit experientia ad confirmationem veritatis.

18. *Probat̄ur resurrectio ex iudicio quod in corpus et animam ferri debet.* — Rationum momenta modo

(10) Προγόνων ἢ πατέρων. Reg. 3 πατέρων ἢ προγόνων.

(11) Πρώτην. Deest ea vox in cod. Bigot.

(12) Πολὺ μᾶλλον. Reg. 3 πολλῶ μᾶλλον.

(13) Πάρτεσ. Ante hanc vocem legebatur in editis

οἶμαι, τινὲς ἀδελφὸν τοῦ θανάτου τὸν ὕπνον ὀνομάζουσιν, οὐχ ὡς ἐκ τῶν αὐτῶν προγόνων ἢ πατέρων (10) φύντας γενεάλογοῦντες, ἀλλ' ὡς τῶν ὁμοίων παθῶν τοῖς τε θανοῦσι καὶ τοῖς ὑπνοῦσιν ἐγγινομένων, ἕνεκά γε τῆς ἡμερίας καὶ τοῦ μηδενὸς ἐπισθάνεσθαι τῶν παρόντων ἢ γινομένων, μᾶλλον δὲ μηδὲ τοῦ εἶναι καὶ τῆς ἰδίας ζωῆς. Εἴπερ οὖν τὴν τῶν ἀνθρώπων ζωὴν τοσαύτης γέμουσαν ἀνωμαλίας ἀπὸ γενέσεως μέχρι διαλύσεως, καὶ διακοπτομένην πᾶσιν οἷς προεπιόμεν, οὐ παραιτούμεθα τὴν αὐτὴν λέγειν ζωὴν· οὐδὲ τὴν ἐπέκεινα τῆς διαλύσεως ζωὴν, ἥτις ἐαυτῇ συνεισάγει τὴν ἀνάστασιν, ἀπογινώσκειν ὀφειλομέν, κἂν ἐπὶ ποσὸν διακόπηται τῷ χωρισμῷ τῆς ψυχῆς ἀπὸ τοῦ σώματος.

17. Αὕτη γὰρ τῶν ἀνθρώπων ἡ φύσις, ἀνωθεν καὶ κατὰ γνώμην τοῦ Ποιήσαντος συγκεκληρωμένην ἔχουσα τὴν ἀνωμαλίαν, ἀνωμαλον ἔχει τὴν ζωὴν καὶ τὴν διαμονὴν, ποτὲ μὲν ὕπνω, ποτὲ δὲ θανάτῳ διακοπτομένην, καὶ ταῖς καθ' ἑκάστην ἡλικίαν μεταβολαῖς οὐχ ἐμφαινόμενον ἐναργῶς τοῖς πρώτοις τῶν ὕστερον ἐπιγινομένων. Ἡ τίς ἂν ἐπίστευσεν, μὴ τῇ πείρᾳ δεδιδαγμένος, ἐν ὁμοιομερεῖ καὶ διαπλάστῳ τῷ σπέρματι τοσοῦτων καὶ τηλικούτων ἀποκείσθαι δυνάμεων, ἢ τῶν ταύτῃ ἐπισυνισταμένων καὶ πηγνυμένων ὄγκων διαφορὰν, ὁστέων φημί, καὶ νεύρων καὶ χόνδρων, ἔτι δὲ καὶ μυῶν, καὶ σαρκῶν, καὶ σπλάγχμων, καὶ τῶν λοιπῶν τοῦ σώματος μερῶν; Οὕτε γὰρ ἐν ὕγρασις ἔτι τοῖς σπέρμασι τούτων ἔστιν ἰδεῖν οὐδὲν, οὔτε μὴν τοῖς νηπίοις ἐμφαίνεται τι τῶν τοῖς τελείοις ἐπιγινομένων ἢ τῇ τῶν τελείων ἡλικίᾳ τὰ τῶν παρηγηκότων, ἢ τούτοις τὰ τῶν γεγηρακότων. Ἄλλὰ δὴ, καίτοι τῶν εἰρημένων τινῶν μὲν οὐθ' ὄλωσ, τινῶν δὲ ἀμυδρῶς ἐμφαινόντων τὴν φυσικὴν ἀκολουθίαν, καὶ τὰς τῇ φύσει τῶν ἀνθρώπων ἐπιγινομένης μεταβολὰς, ὁμῶς ἴσασιν ὅσοι μὴ τυφλώττουσιν ὑπὸ κακίας ἢ βλάβης περὶ τὴν τούτων κρίσιν, ὅτι δεῖ πρώτων μὲν γενέσθαι τῶν σπερμάτων καταβολὴν, διαρθρωθέντων δὲ τούτων καθ' ἕκαστον μέρος καὶ μέρος, καὶ προελθόντων εἰς φῶς τῶν κηθέντων, ἐπιγίνεται μὲν ἢ κατὰ τὴν πρώτην (11) ἡλικίαν αὐξήσεως, ἢ τε κατ' αὐξήσιν τελείωσις, τελειωθέντων δὲ ὕφεισις τῶν φυσικῶν δυνάμεων μέχρι γήρωσ, εἶτα πεπονθηκότων τῶν σωμάτων ἢ διάλυσις. Ὅσπερ οὖν ἐπὶ τούτῳ οὔτε τοῦ σπέρματος ἐγγεγραμμένην ἔχοντος τὴν τῶν ἀνθρώπων ζωὴν ἢ μορφήν, οὔτε τῆς ζωῆς τὴν εἰς τὰς πρώτας ἀρχὰς διάλυσιν, ὃ τῶν φυσικῶς γενομένων εἰρμὸς παρέχει τὴν πίστιν τοῖς οὐκ ἐξ αὐτῶν τῶν φαινόμενων ἔχουσι τὸ πιστὸν, πολὺ μᾶλλον (12) ὁ λόγος, ἐκ τῆς φυσικῆς ἀκολουθίας ἀνιχνεύων τὴν ἀλήθειαν, πιστοῦται τὴν ἀνάστασιν, ἀσφαλέστερος ὢν καὶ κρείττων τῆς πείρας πρὸς πίστωσιν ἀληθείας.

18. Τῶν πρώτων ἡμῖν εἰς ἐξέτασιν προτεθέντων λόγων καὶ τὴν ἀνάστασιν πιστουμένων, πάντες (13) μὲν

ἔτι, quod penitus totam hanc verborum complexione deformabat, ita ut hæc verba τῶν πρώτων ἡμῖν sine interpunctione cum præcedenti voce conjungerentur. Vitium sustulimus ope Regii primi, in quo illud ἔτι additum fuit alia manu.

εἰσιν ὁμογενεῖς, ὡς ἐκ τῆς αὐτῆς φύντες ἀρχῆς (ἀρχὴ ἄρ αὐτοῖς ἢ τῶν πρώτων ἀνθρώπων ἐκ δημιουργίας γένεσις)· ἀλλ' οἱ μὲν ἐξ αὐτῆς κρατύνονται τῆς πρώτης ἀρχῆς ἐξ ἧσπερ ἐφυσαν, οἱ δὲ, παρεπόμενοι τῇ τε φύσει καὶ τῷ βίῳ τῶν ἀνθρώπων, ἐκ τῆς τοῦ Θεοῦ περὶ ἡμᾶς προνοίας λαμβάνουσι τὴν πίστιν (ἢ μὲν γὰρ αἰτία καθ' ἣν καὶ δι' ἣν γεγονάσιν ἀνθρωποι, συνεξευγμένη τῇ φύσει τῶν ἀνθρώπων, ἐκ δημιουργίας ἔχει τὴν ἰσχύ· ὁ δὲ τῆς δικαιοσύνης λόγος, καθ' ὃν κρίνει Θεὸς τοὺς εὖ ἢ κακῶς) (14) βεβιωκότας ἀνθρώπους, ἐκ τοῦ τούτων τέλους)· φύονται μὲν γὰρ ἐκείθεν, ἤρτηνται δὲ μᾶλλον τῆς προνοίας. Δεδειγμένων δὲ ἡμῖν τῶν πρώτων ὡς οἶόν τε, καλῶς ἂν ἔχοι καὶ διὰ τῶν ὑστερῶν δεῖξαι τὸ προκειμένον· λέγω δὲ διὰ τῆς ὀφειλομένης ἐκάστῳ τῶν ἀνθρώπων κατὰ δικαίαν κρίσιν τιμῆς ἢ δίκης, καὶ τοῦ κατὰ τὸν ἀνθρώπινον βίον τέλους· αὐτῶν δὲ τούτων προτάξαι τὸν κατὰ φύσιν ἡγούμενον· καὶ πρῶτόν γε διασκεψάσθαι τὸν περὶ τῆς κρίσεως λόγον· τοσοῦτον μόνον ὑπειπόντας φροντίζει τῆς προσηκούσης τοῖς προκειμένοις ἀρχῆς καὶ τάξεως, ὅτι δεῖ τοὺς ποιητὴν τὸν Θεὸν τοῦδε τοῦ παντὸς παραδεξαμένους τῇ τούτου σοφίᾳ καὶ δικαιοσύνῃ τὴν τῶν γενομένων ἀπάντων ἀνατιθένας φυλακὴν τε καὶ πρόνοιαν, εἴγε ταῖς ἰδίαις ἀρχαῖς παραμένειν ἐθέλοιεν· ταῦτα δὲ περὶ τούτων φρονούντας, μηδὲν ἡγεῖσθαι μήτε τῶν κατὰ γῆν, μήτε τῶν κατ' οὐρανὸν ἀνεπιτρόπευτον, μηδ' ἀπρονόητον, ἀλλ' ἐπὶ πᾶν ἀφανὲς ὁμοίως καὶ φαινόμενον, μικρόν τε καὶ μέζον, διήκουσαν γινώσκειν τὴν παρὰ τοῦ ποιήσαντος ἐπιμελίαν. Δεῖται γὰρ πάντα γενόμενα (15) τῆς παρὰ τοῦ ποιήσαντος ἐπιμελείας, ἰδίως δὲ ἕκαστον καθ' ὃ πέφυκε, καὶ πρὸς ὃ πέφυκεν ἄ κρη (16). Οὐ γὰρ οἶμαι φιλοτιμίας τὸ κατὰγειν (17), ἢ διαιρεῖν νῦν, ἢ τὸ πρόσφορον ἐκάστη φύσει καταλέγειν ἐθέλειν. "Ὁ γε μὴν ἀνθρώπος, περὶ οὗ νῦν πρόκειται λέγειν, ὡς μὲν ἐνδεής, δεῖται τροφῆς· ὡς δὲ θνητὸς, διαδοχῆς· ὡς δὲ λογικὸς, δίκης. Εἰ δὲ τῶν εἰρημένων ἕκαστόν ἐστιν ἀνθρώπων κατὰ φύσιν, καὶ δεῖται μὲν τροφῆς διὰ τὴν ζωὴν, δεῖται δὲ διαδοχῆς διὰ τὴν τοῦ γένους διαμονήν, δεῖται δὲ δίκης διὰ τὸ τῆς τροφῆς καὶ τῆς διαδοχῆς ἔννομον, ἀνάγκη δὴπου, τῆς τροφῆς καὶ τῆς διαδοχῆς ἐπὶ τὸ συναμφοτέρον φερομένης, ἐπὶ τοῦτο (18) φέρεσθαι καὶ τὴν δίκην· λέγω δὴ συναμφοτέρον τὸν ἐκ ψυχῆς καὶ σώματος ἀνθρώπων· καὶ τὸν τοιοῦτον ἀνθρώπων γίνεσθαι πάντων τῶν πεπραγμένων ὑπόδικον, τὴν τε ἐπὶ τούτοις δέχεσθαι τιμὴν ἢ τιμωρίαν. Εἰ δὲ κατὰ τοῦ συναμφοτέρου φέρεται τὴν ἐπὶ τοῖς εἰργασμένοις δίκην ἢ δικαίαν κρίσιν, καὶ μήτε τὴν ψυχὴν μόνην δεῖ κομισάσθαι τὰ ἐπίχειρα τῶν μετὰ τοῦ σώματος εἰργασμένων (ἀπροσπαθῆς γὰρ εὐτὴ καθ' ἑαυτὴν τῶν περὶ τὰς σωματικὰς ἡδονὰς ἢ τροφᾶς καὶ θεραπειᾶς γινομένων πλημμελημάτων), μήτε τὸ σῶμα μόνον (ἄκριτον γὰρ τοῦτο

a nobis ad investigandum proposita ac resurrectionem astruentia, sunt quidem omnia ejusdem generis, ut ex eodem nata principio (principium autem illis est primorum hominum ex creatione generatio), sed alia ex ipso confirmantur primo principio unde orta sunt, alia naturæ et vitæ hominum consequentia ex Dei circa nos providentia fidem accipiunt (nam causa secundum quam et propter quam nati sunt homines, cum natura hominum colligata, ex creatione vim deducit; justitiæ autem ratio secundum quam homines, qui bene vel male vixerunt, judicat Deus, ex eorumdem hominum fine), illinc enim nascuntur, sed magis pendent ex providentia. Prioribus autem, ut potuimus, demonstratis, præclarum sane fuerit etiam ex posterioribus, id est ex debito cuique homini secundum justum judicium præmio aut pœna, et ex vitæ humanæ fine rem proposita n demonstrare, atque ex ipsis illis id præmittere quod natura princeps est, et a judicii ratione initium considerandi facere; unum tantum, studio convenientis rebus propositis principii et ordinis, subjicientes, oportere ut qui creatorem hujus universi admittunt Deum, ejus sapientiæ et justitiæ operum omnium custodiam et providentiam assignent, si quidem in suis principiis permanere velint, et cum de his ita sentiant, nihil omnino neque in cælo neque in terra gubernationis et providentiæ expers existiment, sed ad omnia sive latentia, sive exstantia, sive parva, sive magna procurationem Creatoris permeare agnoscant. Egent enim res creatæ omnes Creatoris procuratione; sigillatim autem unaquæque prout a natura instituta, **331** est, et ad quod instituta est. Præposteri enim studii esse arbitror frangere nunc et dividere et quid cuique naturæ conveniat, recensere velle. Homo certe, de quo nunc propositum est dicere, quatenus indigus est, eget alimento; quatenus mortalis, successionem; quatenus ratione præditus, judicio. Jam vero, si horum unumquodque homini secundum naturam est; si alimento eget propter vitam, successionem propter generis perpetuitatem, judicio propter cibi et successionis legem; necesse est ut, cum alimentum et successio in utrumque ferantur, judicium quoque in utrumque, id est in hominem ex corpore et anima constantem feratur, ac ejusmodi homo rationem actionum omnium reddat, et pro eis præmium aut pœnam accipiat. Quod si justum judicium utrique mercedem actionum irrogat, si æquum non est ut anima sola rerum una cum corpore gestarum præmia referat (nam per se ipsa non movetur iis quæ circa corporis voluptates et cibos et cultus peccantur), nec corpus solum (est enim per seipsum dijudicandæ legis et

(14) Ἡ κακῶς. Sic 3 Regii et Angl. Editi κακῶς.

(15) Γενόμενα Editio Anglicana τὰ γενόμενα.

(16) Ἐ κρη. Recte observavit Stephanus legendum ἀκριτοῦ γὰρ οἶμαι φιλοτιμίας.

(17) Κατάγειν. Sic uterque Reg. et Angl. Editi

κατάγειν, Rigot. καταγεῖν. Legit Stephanus καταγεῖν, quam vocem simili sensu apud Platonem in Phædro usurpari ait, et apud Ciceronem in De fin. : Hoc est frangere rem, non dividere.

(18) Ἐπὶ τοῦτο. Regii duo et Ang. ἐπὶ τοῦτον.

justitiæ expers), sed ut compositus ex utrisque homo de unaquaque actionum suarum in iudicium vocetur; id autem si neque in hac vita evenire ratio reperit (non enim ille pro meritis status in præsentī vita servatur, cum multi athei et iniquitati ac nequitiae omni dediti, usque ad mortem expertes malorum permaneant; contra qui vitam suam ad omnem virtutem dirigunt, in doloribus, injuriis, calumniis, cruciatibus et omnis generis calamitatibus vivant), neque etiam post mortem (neque enim adhuc utrumque exstat, anima quidem a corpore separata, corpore autem ipso in ea dissoluto ex quibus collectum fuerat, nec quidquam prioris naturæ et formæ, nedum memoriam rerum gestarum retinente), quod superest cuique perspicuum est, oportere secundum Apostolum hoc corruptibile et dissipabile induere incorruptionem²⁴, ut vivificatis ex resurrectione iis, quæ mortua erant, et rursus conjunctis quæ separata, aut etiam omnino dissoluta, merito quisque referat quæ per corpus gessit, sive bona, sive mala.

19. *Vita hominum deterior belluis, nisi merces, quæ in hac vita tribui non potest, in altera tribuatur.* — Igitur adversus eos qui providentiam confitentur, et eadem ac nos admittunt principia, deinde propriis sententiis, nescio quo pacto, excidunt, his utatur quis sermonibus ac multo etiam pluribus, si quidem dilatare velit, quæ concise et cursim dicta sunt. Sed adversus eos qui de principiis dissident, optimum forte fuerit aliud istis principium præmittere, simul cum illis dubitantes de quibus ipsi rebus opinantur, et ad hunc modum una disceptantes, num tota prorsus hominum vita despiciatur, ac densa quædam caligo terris diffusa tum ipsos homines, tum eorum actiones ignoratione et oblivione involvat; an multo tutius sit existimare suis Creatorem præesse operibus, omnium quæcunque **332** sunt aut fiunt, inspectorem operum et cogitationum iudicem. Nam, si nullum omnino hominibus rerum gestarum iudicium datur, nihil homines amplius habent quam belluæ. Imo istis infelicibus agunt, ut qui perturbatos animi motus in servitutem redigant, ac pietatis et justitiæ virtutumque cæterarum curam gerant; belluarum autem et ferarum vita optima, virtus vero insipientis, iudicii minæ res perdidicula, voluptati autem omni indulgere maximum bonum, commune autem horum omnium decretum atque una lex, amica illa intemperantibus et lascivis sententia: *Manducemus et bibamus, cras enim moriemur*²⁵. Talis enim vitæ finis ne voluptas quidem, ut nonnulli opinantur, sed status omnis sensus expers.

²⁴ I Cor. xv, 53. ²⁵ I Cor. xv, 32.

(19) Ἐφ' ἐκάστῳ. Reg. 3, ἐφ' ἐκάστου.

(20) Διὰ τὸ. Ita Reg. 3 et Bigot. Editi διὰ δὲ τὸ.

(21) Διωσκεδυστὸν. Reg. et Bigot. τρεδαπτόν.

καθ' ἑαυτὸ νόμου καὶ δίκης), ὁ δὲ ἐκ τούτων ἀνθρώπος τὴν ἐφ' ἐκάστῳ (19) τῶν εἰργασμένων αὐτῷ δέχεται κρίσιν· τούτο δὲ οὔτε κατὰ τὴνδε τὴν ζωὴν εὐρίσκει συμβαίνει ὁ λόγος (οὐ γὰρ σώζεται τὸ κατὰ ἀξίαν ἐν τῷ παρόντι βίῳ, διὰ τὸ (20) πολλοὺς μὲν ἀθέτους καὶ πᾶσαν ἀνομίαν καὶ κακίαν ἐπιτηθεύοντας, μέχρι τελευτῆς διατελεῖν κακῶν ἀπειράτους, καὶ τούναντίον τοὺς κατὰ πᾶσαν ἀρετὴν ἐζητασμένον τὸν ἑαυτῶν βίον ἐπιδειξαμένους, ἐν ὀδύναις ζῆν, ἐν ἐπηρειαῖς, ἐν συκοφανταῖς, αἰκίαις τε καὶ παντοδαύς κακοπαθείαις), οὔτε δὲ μετὰ θάνατον (οὐδὲ γὰρ ἔστιν ἔτι τὸ συναμφοτέρον, χωριζομένης μὲν τῆς ψυχῆς ἀπὸ τοῦ σώματος, σκεδανυμένου δὲ καὶ αὐτοῦ τοῦ σώματος εἰς ἐκεῖνα κλίμα ἐξ ὧν συνηφορήθη, καὶ μὴδὲν ἔτι σώζοντος τῆς προτέρας φύσιν, ἢ μορφῆς, ἢ τοῦ γε τὴν μνήμην τῶν πεπραγμένων)· εὐθὺλον παντὶ τὸ λειπόμενον, οὐ δὲ κατὰ τὸν Ἀπόστολον τὸν φθαρτὸν τούτου καὶ διασκεδαστὸν (21) ἐνδύσασθαι ἀφθαρσίαν, ἵνα, ζωοποιηθέντων ἐξ ἀναστάσεως τῶν νεκρωθέντων, καὶ πάλιν ἐνωθέντων τῶν κεχωρισμένων, ἢ καὶ πάντῃ διαλυμένων, ἕκαστος κοιμίσθῃται δικαίως ἃ διὰ τοῦ σώματος ἔπραξεν, εἴτε ἀγαθὰ εἴτε κακά.

19. Πρὸς μὲν οὖν τοὺς ὁμολογοῦντας τὴν πρόνοιαν καὶ τὰς αὐτὰς ἡμῖν παραδεξαμένους ἀρχάς, εἴτα τῶν οικειῶν ὑποθέσεων οὐκ οἶδ' ὅπως ἐκκίπτοντας, τοιούτοις χρῆσαιτ' ἂν τις λόγοις, καὶ πολλῶν πλείστοις τούτων, εἴγε πλατύνειν ἐθέλοι· τὰ συντόμως καὶ κατ' ἐπιδρομὴν εἰρημένα. Πρὸς δὲ γε τοὺς περὶ τῶν πρώτων διαφερομένους ἴσως ἂν ἔχοι καλῶς ἐτέραν ὑποθέσθαι πρὸς τούτων ἀρχὴν, συνδιαπορούντας αὐτοῖς περὶ ὧν δοξάζουσι, καὶ τοιαῦτα συνδιασκεπτομένους, ἄρα γε πάντῃ καθάπαξ ἢ τῶν ἀνθρώπων παρῶπται ζωὴ καὶ σύμπαξ ὁ βίος, ζόφος δὲ τις βαθύς κατακέχεται τῆς γῆς, ἀγνοία καὶ σιγῇ κρύπτων αὐτοὺς τε τοὺς ἀνθρώπους καὶ τὰς τούτων πράξεις· ἢ πολὺ τούτων ἀσφαλέστερον τὸ δοξάζειν, ὅτι τοῖς ἑαυτοῦ ποιήμασιν ἐφέστηκεν ὁ ποιήσας, πάντων τῶν ὅπως οὖν ὄντων ἢ γινόμενων ἔφορος, ἔργων τε καὶ βουλευμάτων κριτής. Εἰ μὲν γὰρ μηδεμία μηδαμῶ τῶν ἀνθρώποις πεπραγμένων γίνοιτο κρίσις, οὐδὲν ἔξουσι πλεῖον τῶν ἀλόγων ἀνθρώπων· μᾶλλον δὲ κακίων πράξουσιν ἀθλιώτερον, οἱ τὰ πάθη δουλαγωγούντες, καὶ φροντίζοντες εὐσεβείας καὶ δικαιοσύνης, ἢ τῆς ἄλλης, ἀρετῆς· ὁ δὲ κτηνώδης βίος καὶ θηριώδης ἄριστος· ἀρετῆ δὲ ἀνόητος· δίκης δὲ ἀπειλὴ γέλωσ πλατύς· τὸ δὲ πᾶσαν θεραπεύειν ἡδονὴν ἀγαθὸν τὸ μέγιστον· δόγμα δὲ κοινὸν (22) τούτων ἀπάντων καὶ νόμος εἰς τὸ τοῖς ἀκολάστοις καὶ λάγνοις φίλον· *Φάγωμεν δὲ (23) καὶ πίωμεν· ἀδριον γὰρ ἀποθηήσκομεν.* Τοῦ γὰρ τοιούτου βίου τέλος οὐδὲ ἡδονὴ κατὰ τινος, ἀλλ' ἀναίσθησις παντελής. Εἰ δὲ ἐστὶ τις τῶν ποιήσαντι τοὺς ἀνθρώπους τῶν ἰδίων ποιημάτων φροντὶς, καὶ σώζεται που τῶν εὐ ἢ κα-

(22) Κοινόν. Deest in Reg. 3.

(23) Φάγωμεν δὲ. Deest particula in Reg. 3.

κῶς βεβιωμένων ἢ διακρίσις, ἤτοι κατὰ τὸν παρόντα βίον, ζώντων ἐτι τῶν κατ' ἀρετὴν ἢ κακίαν βεβιωκότων, ἢ μετὰ θάνατον, ἐν χωρισμῷ καὶ διαλύσει τυγχανόντων. Ἄλλὰ κατ' οὐδέτερον τῶν εἰρημένων εὐρεῖν δυνατὸν σωζομένην τὴν δικαίαν κρίσιν· οὕτε γὰρ οἱ σπουδαῖοι κατὰ τὴν παρούσαν ζωὴν φέρονται τὰ τῆς ἀρετῆς ἐπιχειρα, οὕτε μὴν οἱ φαῦλοι τὰ τῆς κακίας. Παρίημι γὰρ λέγειν, ὅτι σωζομένης τῆς φύσεως, ἐν ἣ νῦν (24) ἔσμεν, οὐθ' ἡ θνητὴ φύσις ἐνεγκεῖν οἷα τε τὴν σύμμετρον δίκην πλειόνων ἢ βαρύτερον φερομένων πλημμελημάτων. Ὁ τε γὰρ μυρίους ἐπὶ μυρίοις ἀνελῶν ἀδίκως ληστής, ἢ δυνάστης, ἢ τύραννος, οὐκ ἂν ἐνὶ θανάτῳ λύσειε τὴν ἐπὶ τούτοις δίκην· ὁ τε μὴδὲν περὶ Θεοῦ δοξάζων ἀληθὲς, ὕβρει δὲ πάσῃ καὶ βλασφημίᾳ συζῶν, καὶ παρορῶν μὲν τὰ θεῖα, καταλύων δὲ νόμους, ὑβρίσας δὲ παῖδας ὁμοῦ καὶ γυναῖκας, κατασκάψας δὲ πόλεις ἀδίκως, ἐμπρήσας δὲ οἴκους μετὰ τῶν ἐνοικούντων, καὶ δηϊώσας χώραν, καὶ τούτοις συναφανίσας δῆμους καὶ λαοὺς, ἢ καὶ σύμπαν (25) ἔθνος, πῶς ἂν ἐν τῷ φθαρτῷ σώματι πρὸς τὴν τούτοις σύμμετρον ἀρκέσειε δίκην, προλαμβάνοντος τοῦ θανάτου τὸ κατὰ ἀξίαν, καὶ μὴδὲ πρὸς ἐν τι τῶν εἰργασμένων τῆς θνητῆς ἔξαρκούσης φύσεως; Οὐτ' οὖν κατὰ τὴν παρούσαν ζωὴν ἢ κατ' ἀξίαν δεικνύται κρίσις, οὕτε μετὰ θάνατον.

20. Ἦσοι γὰρ παντελῆς ἐστι σβέσις τῆς ζωῆς ὁ θάνατος, συνδιαλυομένης τῷ σώματι τῆς ψυχῆς καὶ συνδιαφθειρομένης· ἢ μένει μὲν καθ' ἑαυτὴν ἄλυτος ἡ ψυχὴ, ἀσκέδατος, ἀδιάφθορος, φθείρεται δὲ καὶ διαλύεται τὸ σῶμα, οὐδεμίαν ἐτι σῶζον οὕτε μνήμην τῶν εἰργασμένων, οὐτ' αἰσθησιν τῶν ἐπ' αὐτῇ παθημάτων. Σθεννυμένης μὲν γὰρ παντελῶς τῆς τῶν ἀνθρώπων ζωῆς, οὐδεμίαν φανήσεται τῶν ἀνθρώπων οὐ ζώντων φροντίς, οὐ τῶν κατ' ἀρετὴν ἢ κακίαν βεβιωκότων ἢ κρίσις· ἐπεισκευληθήσεται δὲ πάλιν τὰ τῆς ἀνόμου ζωῆς, καὶ τῶν ταύτη συνεπομένων ἀτόπων τὸ σῆμνος, τὸ τε τῆς ἀνομίας ταύτης κεφάλαιον ἀθεότης (26). Εἰ δὲ φθείροιτο μὲν τὸ σῶμα καὶ χωροίη πρὸς τὸ συγγενὲς τῶν λελυμένων ἔκαστον, μένοι δὲ ἡ ψυχὴ καθ' ἑαυτὴν ὡς ἀφθαρτος, οὐδ' οὕτως ἔξει χώραν ἢ κατ' αὐτῆς κρίσις, μὴ προσούσης δικαιοσύνης· ἐπειδὴ (27) μὴδὲ θεμιτὸν ὑπολαμβάνειν ἐκ Θεοῦ καὶ παρὰ Θεοῦ γίνεσθαι τινα κρίσιν, ἢ μὴ πρόσεσι τὸ δίκαιον· οὐ πρόσεσι δὲ τῇ κρίσει τὸ δίκαιον, μὴ σωζομένου τοῦ διαπραξαμένου τὴν δικαιοσύνην ἢ τὴν ἀνομίαν. Ὁ γὰρ διαπραξάμενος ἕκαστον τῶν κατὰ τὸν βίον, ἐφ' οἷς ἡ κρίσις, ἀνθρώπος ἦν, οὐ ψυχὴ καθ' ἑαυτὴν. Τὸ δὲ σύμπαν εἰπεῖν, ὁ λόγος οὗτος ἐπ' οὐδενὸς φυλάξει τὸ δίκαιον. **C** **D**

21. Κατορθωμάτων τε γὰρ (28) τιμωμένων, ἀδι-

(24) Ἐν ἣ νῦν. Reg. 3, ἐν ᾧ νῦν. *Manente natura in quo nunc sumus statu.* Libenter hanc sequer lectionem, si faverent alii codices mss. Ibidem Reg. 3, ἐνεγκεῖν δύναται.

(25) Καὶ σύμπαν. Nonnulli codices mss. καὶ πᾶν.

(26) Ἀθεότης. Ita Reg. 2 et uterque Clarom. At

A Quod si hominum Creatori aliqua est operum suorum cura, ac bene aut male actæ vitæ servatur alicubi discrimen, vel in præsentī vita, adhuc viventibus qui virtutem aut vitium sectantur, vel post mortem, iisdem in separatione et dissolutione versantibus. At in neutro servata iudicii æquitas reperiri potest. Nam nec boni in præsentī vita virtutis præmia referunt, nec mali nequitiae. Illud enim prætermitto, natura, in qua nunc sumus, servata, non posse naturam mortalem pares pluribus aut gravioribus peccatis pœnas sustinere. Nam qui innumeris ex innumeris occidit injuste vel latro, vel princeps, vel tyrannus, is sane una morte horum scelerum pœnam non persolverit. Sic etiam qui de Deo nihil veri opinatus est, sed in omni convicio et blasphemia vixit, divina contempsit, leges infregit, stupra pueris æque ac mulieribus intulit, urbes evertit injuste, domos una cum hominibus incendit, regionem vastavit, simulque populos et incolas aut etiam universam gentem exstinxit, quoniam is pacto in corpore corruptioni obnoxio, pari his sceleribus pœnæ suffecerit, cum mors debitam meritis mercedem præripiat, ac ne uni quidem alicui facinorum mortalis natura sufficiat? Neque igitur in præsentī vita iudicium pro meritis demonstratur, neque etiam post mortem.

20. *Nulla merces boni aut mali, si aut anima et corpus pereant, aut solum corpus.* — Vel enim mors totius est omnino vitæ interitus, anima simul cum corpore dissoluta et corrupta; vel per se ipsa manente anima dissolutionis et dissipationis et corruptionis experte, corrumpitur et dissolvitur corpus, nullam jam retinens nec rerum gestarum memoriam, nec eorum, quæ ob animam toleravit, sensum. Exstincta omnino hominum vita, nulla jam videtur hominum non exstantium procuratio, nec eorum, qui secundum virtutem aut vitium vixerint, iudicium; iterum autem revolventur ex legis vitæ incommoda, et absurdorum ex ea consequentium examen, et, quod hujus perversitatis caput est, impietas Dei negatrix. Quod si corrumpatur quidem corpus, et partes quæque dissolutæ ad congrua elementa migrent, anima autem per se ipsa, ut pote incorrupta, maneat, ne sic quidem locum habeat animæ iudicium, quippe cum iustitia desideretur. Si quidem **333** nefas est suspicari ullum ex Deo aut a Deo iudicium fieri, cui non adsit iustitia; iudicio autem abest iustitia, non exstante eo qui iustitiam aut iniustitiam exercuit. Nam qui unumquodque eorum de quibus iudicium per se ipsa. Atque ut verbo dicam, hæc iudicij ratio nullam æquitalis partem retinet.

21. *Iniquum est solum animam remunerari aut*

Reg. 1. Bigot. et editio Parisiensis anni 1636 habent ἀθεότητος.

(27) Ἐπειδὴ. Reg. 2 et 3, et Clarom. 2 ἐπέε.

(28) Κατορθωμάτων τε γάρ. Reg. 3 et Clarom. 2, κατορθωμάτων μὲν γάρ.

puniri, quæ non sola peccavit aut bene egit. — Nam, si recte facta remunerentur, aperte fiet injuria corpori, eo quod susceptorum in rebus præclare gerendis laborum particeps fuerit, mercedis autem recte factorum particeps non sit; ac veniam quidem anima in quibusdam peccatis habeat propter corporis indigentiam et usum, ipsum autem corpus recte factorum, pro quibus simul labores in vita toleravit, societate excidat. Peccatis autem iudicatis, non servatur animæ justitia, si quidem sola poenas eorum persolvat, quæ obstrepente corpore et ad proprios appetitus et motus trahente peccavit, nunc simul abrepta et veluti furto abducta, nunc violentius tracta, interdum accommodatioe quadam gratiam et cultum impendens ad corporis conservationem. Aut quomodo non injustum animam de iis rebus per seipsam judicari, ad quas, secundum suam ipsius naturam, nullum habet omnino appetitum nec motum, nec impetum, ut de luxuria, violentia, avaritia, injustitia, et inde nascentibus peccatis? Nam, si ejusmodi mala inde pleraque oriuntur, quod homines non comprimant tumultuantes animi motus, tumultuantur autem propter corporis indigentiam et usum, et illius fovendi studium et cultum (horum enim causa possessio omnis, et potior possessione usus, nuptiæ præterea, et cæteræ vitæ actiones, in quibus et circa quas spectatur quid vitiosum sit et quid non), ubi æquitas, ut quibus in rebus corpus primas sentiendi partes sustinet, et animam trahit in mutuam consensionem, et actionum ad ea quibus indiget societatem, sola ipsa iudicetur, et appetitus ac voluptates, metus et dolores, in quibus quidquid minus moderatum iudicio obnoxium est, a corpore motionem habeant; quæ autem ex eis consequuntur peccata, et quæ ex peccatis supplicia, ea in solam animam ferantur, nec indigentem cujusquam ejusmodi rei, nec appetentem, nec metuentem, nec quidquam ejusmodi patientem, quod homo pati solet? Quamvis autem non solius corporis, sed hominis esse motus animi ponamus, quod quidem recte facimus, quia una est ex duobus ipsius vita, non tamen hæc animæ convenire dicemus, si propriam ejus naturam pure inspiciamus. Nam, si nullius omnino alimenti eget, nunquam ea profecto appetet, quibus opus non habet ut existat, nec ad eorum quidquam rapietur, quibus omnino uti non potest. Neque etiam dolebit propter penuriam pecuniarum aut possessionum, ut quæ nihil ad eam pertineant. **334** Quod si etiam corruptione superior est, nihil omnino metuit quod ei interitum possit afferre; non formidat famem, non morbum, non membrorum abscissionem, aut insignem nævum, non ignem aut ferrum; quippe cum ex his nihil pati possit noxii aut molesti, quam omnino

κηθήσεται τὸ σῶμα σαφῶς, ἐκ τοῦ κοινωνῆσαι μὲν τῇ ψυχῇ τῶν ἐπὶ τοῖς σπουδαζομένοις πόνων, μὴ κοινωνῆσαι δὲ τῆς ἐπὶ τοῖς κατορθωθείσι τιμῆς, καὶ συγγνώμης μὲν τυγχάνειν πολλάκις τὴν ψυχὴν ἐπὶ τινων πλημμελημάτων διὰ τὴν τοῦ σώματος ἐνδεΐαν τε καὶ χρεῖαν, ἐκπίπτειν δὲ αὐτὸ τὸ σῶμα τῆς ἐπὶ τοῖς κατορθωθείσι κοινωνίας, ὑπὲρ ὧν τοὺς ἐν τῇ ζωῇ συνδίδνεγκε πόνους (29). Καὶ μὴν καὶ πλημμελημάτων κρινομένων οὐ σώζεται τῇ ψυχῇ τὸ δίκαιον, εἰ γε μόνη τίνου δίκην ὑπὲρ ὧν, ἐνοχλοῦντος τοῦ σώματος καὶ πρὸς τὰς οικείας ὀρέξεις ἢ κινήσεις ἔλκοντος, ἐπλημμέλησεν· ποτὲ μὲν κατὰ συναρπαγὴν (30) καὶ κλοπὴν, ποτὲ δὲ κατὰ τινὰ βίαιστέραν ὀλκὴν, ἄλλοτε κατὰ συνδρομὴν, ἐν χάριτος μέρει καὶ θεραπείας τῆς τούτου συστάσεως. Ἡ πῶς οὐκ ἄδικον, τὴν ψυχὴν κρίνεσθαι καθ' ἐκυτὴν ὑπὲρ ὧν οὐδ' ἦντιναοῦν ἔχει, κατὰ τὴν ἑαυτῆς φύσιν, οὐκ βρεξίν, οὐ κίνησιν, οὐχ ὀρμὴν· οἷον λαγνείας, ἢ βίας, ἢ πλεονεξίας, ἢ ἀδικίας, καὶ τῶν ἐπὶ τούτοις ἀδικημάτων (31); Εἰ γὰρ τὰ πλεῖστα τῶν τοιούτων γίνονται κακῶν ἐκ τοῦ μὴ κατακρατεῖν τοὺς ἀνθρώπους τῶν ἐνοχλοῦντων παθῶν· ἐνοχλοῦνται δὲ ὑπὸ τῆς τοῦ σώματος ἐνδεΐας καὶ χρεΐας, καὶ τῆς περὶ τοῦτο σπουδῆς καὶ θεραπείας (τούτων γὰρ ἐνεκεν πάσα ἡ κτήσις, καὶ πρὸ ταύτης ἡ χρῆσις· εἰ δὲ γάμος, καὶ ὅσα κατὰ τὸν βίον πράξεις, ἐν οἷς καὶ περὶ ἃ θεωρεῖται τό τε πλημμελὲς καὶ τὸ μὴ τοιοῦτον)· ποῦ δίκαιον, ἐν οἷς πρωτοπαθεῖ τὸ σῶμα καὶ τὴν ψυχὴν ἔλκει πρὸς συμπάθειαν καὶ κοινωνίαν τῶν ἐφ' ἃ δεῖται πράξεων, αὐτὴν κρίνεσθαι μόνην; καὶ τὰς μὲν ὀρέξεις καὶ τὰς ἡδονάς, εἰ δὲ φόβους καὶ λύπας, ἐφ' ὧν πᾶν τὸ μὴ μέτριον ὑπόδικον, ἀπὸ τοῦ σώματος ἔχειν τὴν κίνησιν· τὰς δὲ ἐκ τούτων ἁμαρτίας καὶ τὰς ἐπὶ τοῖς ἡμαρτημένοις τιμωρίας ἐπὶ τὴν ψυχὴν φέρεσθαι μόνην, τὴν μῆτε δεομένην τοιοῦτου τινός, μῆτε ὀρεγομένην, μῆτε φοδομένην, ἢ πάσχουσαν τι τοιοῦτον καθ' ἑαυτὴν, οἷον πάσχειν πέφυκεν ἄνθρωπος; Ἄλλὰ κἂν μὴ μόνου τοῦ σώματος, ἀνθρώπου δὲ θῶμεν εἶναι τὰ πάθη, λέγοντες ὀρθῶς, διὰ τὸ μίαν ἐξ ἀμφοτέρων εἶναι τὴν τούτου ζωὴν, οὐ δῆπου γε καὶ τῇ ψυχῇ ταῦτα προσήκειν φήσομεν, ὅπότεν καθαρώς τὴν ἰδίαν αὐτῆς ἐπισκοπῶμεν φύσιν. Εἰ γὰρ πάσης καθάπαξ τροφῆς ἐστὶν ἀνευδεής, οὐκ ἂν ὀρεχθεῖη ποτὲ τούτων ὧν οὐδαμῶς δεῖται πρὸς τὸ εἶναι, οὐτ' ἂν ὀρμήσειεν ἐπὶ τι τούτων οἷς μηδ' ὄλιγος χρῆσθαι πέφυκεν· ἀλλ' οὐδ' ἂν λυπηθεῖη δι' ἀπορίαν χρημάτων ἢ κτημάτων, ὡς οὐδὲν αὐτῇ προσήκοντων. Εἰ δὲ καὶ φοβρὰς ἐστὶ κρείττων, οὐδὲν φοβεῖται τὸ παράπαν, ὡς φοαρτικὸν ἑαυτῆς· οὐ γὰρ δέδοικεν οὐ λιμὸν, οὐ νόσον, οὐ πῆρωσιν, οὐ λύβην, οὐ πῦρ, οὐ σίδηρον· ἐπεὶ μὴδὲ παθεῖν ἐκ τούτων δύναται τι βλαβερόν, οὔτε ἀλγεινόν, οὐχ ἀπτομένον αὐτῆς τὸ παράπαν οὔτε σωμάτων, οὔτε σωματικῶν δυνάμεων. Εἰ δὲ τὸ τὰ πάθη ταῖς ψυχαῖς ἰδιαζόντως προσάπτειν ἄστοπον, τὸ τὰς ἐκ τούτων ἁμαρτίας καὶ τὰς ἐπὶ ταύταις τι-

(29) Πόνους. Hic editi addunt πῶς οὐκ ἄδικον; sed cum hæc desint in Regio 1, et, eis recisis, multo facilius currat sententia, expungenda esse duxi.

(30) Κατὰ συναρπαγὴν. Ita Reg. 3 aptius et

commodius quam editi, κατὰ τὴν συναρπαγὴν. Mox idem et Bigot. ἄλλοτε δὲ κατὰ συνδρομὴν.

(31) Ἀδικημάτων. Reg. 3 ἁμαρτημάτων.

μωρίας ἐπὶ μόνας φέρειν τὰς ψυχὰς ὑπερβαλλόντως ἄδικον, καὶ τῆς τοῦ Θεοῦ κρίσεως ἀνάξιον. absurdum est, orta ex his peccata et ex peccatis sum et Dei iudicio indignum.

22. Πρὸς δὲ τοῖς εἰρημένοις πῶς οὐκ ἄτοπον τὴν μὲν ἀρετὴν καὶ τὴν κακίαν μηδὲ νοηθῆναι δύνασθαι γὰρ ἐπὶ τῆς ψυχῆς (32) (ἀνθρώπου γὰρ ἀρετὰς εἶναι γινώσκουμεν τὰς ἀρετὰς, ὡσπεροῦν καὶ τὴν ταῦταις ἀντικειμένην κακίαν, οὐ ψυχῆς κειρωρισμένης τοῦ σώματος, καὶ καθ' ἑαυτὴν οὐσης) τὴν δὲ ἐπὶ τοῦτοικς τιμὴν ἢ τιμωρίαν ἐπὶ μόνης φέρεσθαι τῆς ψυχῆς; Ἡ πῶς ἂν τις καὶ νοήσειεν ἐπὶ ψυχῆς μόνης ἀνδρείαν ἢ καρτερίαν, οὐκ ἐχούσης οὐ θανάτου φόβον, οὐ τραύματος, οὐ πηρώσεως, οὐ ζημίας, οὐκ αἰκίας, οὐ πῶν ἐπὶ τοῦτοις ἀλγημάτων, ἢ τῆς ἐκ τούτων κακοπαθείας; Πῶς δὲ ἐγκράτειαν καὶ σωφροσύνην, οὐδεμίαν ἐλλοκούσης αὐτὴν ἐπιθυμίαν πρὸς τροφήν, ἢ μξιν, ἢ τὰς ἄλλας ἡδονὰς τε καὶ τέρψεις, οὐδ' ἄλλου τινὸς οὐτ' ἔσωθεν ἐνοχλοῦντος, οὐτ' ἔξωθεν ἐρεθίζοντος; Πῶς δὲ φρόνησιν, οὐκ ὑποκειμένων αὐτῇ πρακτέων καὶ μὴ πρακτέων (33), οὐθ' αἰρετῶν καὶ φευκτῶν· μᾶλλον δὲ μηδεμιᾶς ἐνούσης αὐτῇ κινήσεως τὸ παράπαν ἢ φυσικῆς ὁρμῆς ἐπὶ τι τῶν πρακτέων; Πῶς δὲ ὅλας ψυχᾶς ἢ πρὸς ἀλλήλας δικαιοσύνην προσφυῆς, ἢ πρὸς ἄλλο τι τῶν ὁμογενῶν ἢ ἑτερογενῶν, οὐκ ἐχούσαις οὐτε πῶθεν, οὐτε δι' ὧν, οὐτε πῶς ἀπονεμῶσι τὸ κατ' ἀξίαν ἢ κατ' ἀναλογίαν ἴσον, ἐξηρημένης τῆς εἰς Θεὸν τιμῆς· οὐδ' ἄλλως ἐχούσαις ὁρμὴν ἢ κίνησιν πρὸς χρῆσιν ἰδίων, ἢ πρὸς ἀποχὴν τῶν ἄλλοτρῶν· τῆς μὲν χρήσεως τῶν κατὰ φύσιν, ἢ τῆς ἀποχῆς (34) ἐπὶ τῶν χρῆσθαι πεφυκῶτων θεωρουμένης· τῆς δὲ ψυχῆς μῆτε δεομένης τινὸς, μῆτε χρῆσθαι τισιν ἢ τινι πεφυκίας, καὶ διὰ τοῦτο μῆτε τῆς λεγομένης ἰδιοπραγίας (35) τῶν μερῶν ἐπὶ τῆς οὐταως ἐχούσης ψυχῆς εὐρεθῆναι δυναμένης; eget, nec ita comparata est, ut his aut illis uti propria partium perfunctio in anima sic constituta reperiri potest.

23. Καὶ μὴν κακῆϊον πάντων παραλογώτατον, τὸ τοὺς μὲν θεοπισθέντας νόμους ἐπ' ἀνθρώπους φέρειν, τῶν δὲ νομίμως ἢ παρανόμως πεπραγμένων τὴν δίκην ἐπὶ μόνας τρέπειν τὰς ψυχὰς. Εἰ γὰρ ὁ τοὺς νόμους δεξάμενος, οὗτος δεξάει ἂν δικαίως καὶ τῆς παρανομίας τὴν δίκην, ἐδέξατο δὲ τοὺς νόμους ἀνθρώπος, οὐ ψυχὴ καθ' ἑαυτὴν, ἀνθρώπον δεῖ καὶ τὴν ὑπὲρ τῶν ἡμαρτημένων ὑποσχεῖν δίκην, οὐ ψυχὴν καθ' ἑαυτὴν. Ἐπεὶ μὴ ψυχᾶς ἐθέσπισε Θεὸς ἀπέχεσθαι τῶν οὐδὲν αὐταῖς προσηκόντων, ὅσον μοιχείας, φόνου, κλοπῆς, ἀρπαγῆς, τῆς κατὰ τῶν γεννησάντων ἀτιμίας, πάσης τε κοινῶς τῆς ἐπ' ἀδικία καὶ βλάβῃ τοῦ πέλας γινομένης ἐπιθυμίας. Οὕτε γὰρ τό, *Τίμα τὸν πατέρα σου καὶ τὴν μητέρα* (36), ψυχᾶς μόνον εἰάρμοστον, οὐ προσηκόντων αὐταῖς τῶν τοιούτων ἰνομάτων· οὐ γὰρ ψυχᾶ, ψυχὰς γεννῶσαι, τὴν τοῦ

³⁶ Exod. xx, 12.

(32) *Ἐπὶ τῆς ψυχῆς*. Sic codices mss. et editio Anglic. Deest præpositio in aliis.

(33) *Καὶ μὴ πρακτέων*. Hæc addita ex tribus Regiis, Clarom. 2, Bigot. et Angl.

nec corpora attingunt, nec corporum facultates. Quod si vitiosos motus animabus proprie affligere supplicia in solas animas conferre, longe iniquissimum

22. *Virtus et vitium non solius animæ sunt; ergo nec merces soli proponitur animæ.* — Ad hæc quomodo non absurdum virtutem et vitium ne cogitari quidem separatim posse in anima (virtutes enim, hominis virtutes esse novimus, et oppositam eis vitiositatem non animæ a corpore separatæ aut per seipsam existentis), horum autem mercedem aut pœnam in animam solam ferri? Aut quomodo possit quis in anima sola fortitudinem et constantiam vel cogitatione informare, quæ nec mortis metum habet, nec vulneris, nec abscissionis membrorum, nec damni aut cruentorum verberum, nec orti ex ejusmodi rebus doloris et ex dolore miseræ? Quomodo continentiam et temperantiam, nulla eam cupiditate ad cibum aut coitum aut alias voluptates et oblectationes trahente, nec ulla re alia aut intrinsecus perturbante, aut extrinsecus stimulante? Quomodo prudentiam, non subjectis ei agendis rebus aut non agendis, eligendis aut fugiendis, nec ulla omnino insita ei motione aut naturali ad aliquid faciendum impetu? Quomodo autem animabus omnino justitia congruat vel erga se invicem, vel erga aliud quidquam ejusdem aut diversi generis, cum non habeant, nec unde, nec per quæ, nec quomodo pro meritis aut pro rationum paritate æqua distribuant, excepta Dei reverentia et observatione; ac præterea nec impetum aut motionem habeant ad usum propriarum rerum, et abstinentiam alienarum, si quidem usus eorum quæ sunt secundum naturam, aut abstinentia in iis spectatur, qui ita nati sunt ut possint uti: anima autem nec ulla re possit, ac propterea ne illa quidem quæ dicitur propria

23. *Leges non soli animæ ponuntur; ergo nec præmia.* — Atque illud quidem omnium maxime a ratione alienum est, sancitas quidem leges conferre in homines, observatæ autem aut violatæ legis mercedem in solas vertere animas. Nam, si qui leges recepit, is etiam merito violatæ legis pœnam recipiet, leges autem recepit homo, non anima per se ipsa; hominem etiam oportet peccatorum pœnam sustinere, non animam per seipsam. Siquidem non animabus præcepit Deus, ut abstineant rebus ad eas nihil atinentibus, velut adulterio, cæde, furto, rapina, ignominia in parentes, ac omni generatim cupiditate, quæ injuriam et damnum proximo infert. Neque enim illud: *Honora patrem tuam et matrem*³⁶, animabus solis convenit, cum eis ejusmodi **335** nomina non conveniunt; neque enim

(34) *Ἡ τῆς ἀποχῆς*. Reg. 3 et Bigot. καὶ τῆς ἀποχῆς.

(35) *Ἰδιοπραγίας*. Reg. 3 δικαιοπραγίας.

(36) *Τὴν μητέρα*. Addunt σου Clarom. 2 et Reg. 3.

animæ ab animabus gignuntur, ut patris et matris appellationem sibi asciscant, sed homines ab hominibus. Neque igitur illud: *Non machaberis* ²⁷, de animabus dicatur decenter aut cogitetur, cum inter eas non sit masculi et feminæ discrimen, nec ulla ad coitum habitas aut appetitus. Nullus autem cum sit appetitus, neque etiam coitus fieri potest. Apud quos autem nullus est coitus, neque etiam legitimus est coitus, quod est matrimonium. Ubi autem nihil est loci legitimæ consuetudini, neque etiam inconcessus alienæ uxoris appetitus et cum ea consuetudo locum habere potest. Sed nec furtum aut avaritia cum interdicuntur, id animabus convenit. Neque enim indigentes sunt earum rerum, quibus qui indigent, propter naturalem indigentiam aut usum, furari solent aut per vim rapere, velut aurum aut argentum, aut animal, aut aliud quidpiam eorum quæ ad victum aut vestitum aut usum apta sunt. Inutile enim est immortalis naturæ quidquid ab indigentibus, tanquam utile, appetitur. Sed uberiores de his rebus disputationem iis dimittamus qui singula diligentius considerare volunt, aut vehementius dimicare cum adversariis. Nobis autem, cum satis sint quæ modo dicta sunt et quæ his consentanea resurrectionem astruunt, in iisdem diutius immorari non jam tempestivum sit. Neque enim nihil prætermittere ex iis quæ dici possunt, propositum nobis est, sed summatis his, qui adsunt, indicare quid de resurrectione sentiendum sit, et argumenta, quibus hoc dogma nititur, ad audientium facultatem accommodare.

24. *Proprius hominum finis esse debet, qui nec in indolentia nec in voluptatibus reponi potest.* — Examinate autem aliquatenus his quæ proposita fuerant, jam superest ut et argumentum, quod ex sine ducitur, consideremus; jam illud quidem ex his, quæ dicta sunt, exstans atque elucens, tantumque examinis et accessionis requirens, quantum opus est, ut non videamur ex his quæ modo dicta sunt, immemoratam aliquid relinquere et materiam aut susceptam ab initio divisionem lædere. Illorum ergo in gratiam et eorum qui has in res incumbunt, præclarum fuerit hoc tantummodo observare, nempe et eorum quæ a natura constituta sunt, et eorum quæ arte fiunt, proprium cuiusque finem esse debere: quod quidem nos communis omnium notio docet, ac res ante oculos positæ testantur. An non enim videmus alium esse agricolis, alium medicis propositum finem, ac rursus alium eorum quæ

²⁷ Exod. xx, 14

(37) *Ποτ' ἂν ἦ νοησθη.* Hæc deerant in editionibus Parisiensibus, sed exstant in aliis et in codicibus mss. Ibidem Reg. 3, καὶ τὸ θῆλυ.

(38) *Κατὰ τό.* Πρæpositio pariter omissa a Ducæo et aliis editionibus Parisiensibus.

(39) *Οὐκ ἔστιν ἕλως.* Reg. 3, ὅλως οὐκ ἔστιν.

(40) *Ἐλπείν.* Deest in Clarom. 1 et Angl.

(41) *Τοῖς εἰρημένοις.* Bigot. ἐν τοῖς εἰρημένοις.

(42) *Δοκῶν τι τῶν μικρῶς.* Ita Reg. 3. Editi, δο-

πατρός ἢ τῆς μητέρος οἰκειοῦνται προσηγορίαν, ἀλλ' ἀνθρώπους ἀνθρωποι. Ὅτε οὖν τὸ, *Ὁὐ μοιχεύσῃς*, ἐπὶ ψυχῶν λεχθεῖη ποτ' ἂν ἦ νοηθεῖη (37) δέοντως, οὐκ οὕσης ἐν αὐταῖς τῆς κατὰ τὸ (38) ἄρσεν καὶ θῆλυ διαφορᾶς, οὐδὲ πρὸς μίξιν τινὸς ἐπιτηδεύτητος, ἢ πρὸς ταύτην ὀρέξεως. Ὁρέξεως δὲ τοιαύτης οὐκ οὕσης, οὐδὲ μίξιν εἶναι δυνατόν. Παρ' οἷς δὲ μίξιν οὐκ ἔστιν ὅλως (39), οὐδὲ ἐνθεσμος μίξιν, ὅπερ ἔστιν ὁ γάμος. Ἐννόμου δὲ μίξεως οὐκ οὕσης, οὐδὲ τὴν παράνομον κατ' τὴν ἐπ' ἀλλοτρίᾳ γυναικὶ γινομένην ὀρεξίν ἢ μίξιν εἶναι δυνατόν· τοῦτο γὰρ ἔστι μοιχεία. Ἄλλ' οὐδὲ τὸ κλοπῆν ἀπαγορεύειν, ἢ τὴν τοῦ πλεονοῦς ἐπιθυμίαν, ψυχᾶς προσφυές· οὐδὲ γὰρ δέονται τούτων, ὧν οἱ δέομενοι διὰ τὴν φυσικὴν ἔνδειαν ἢ χρεῖαν κλέπτειν εἰώθασιν, ἢ ληστεύειν, οἷον χρυσοῦν, ἢ ἀργυρον, ἢ ζῶον, ἢ ἄλλο τι τῶν πρὸς τροφήν ἢ σκεπήν ἢ χρῆσιν ἐπιτηδεύων. Ἀχρεῖον γὰρ ἀθανάτω φύσει πᾶν ὁπόσον τοῖς ἐνδέσειν ὀρεκτὸν, ὡς χρήσιμον. Ἄλλ' ὁ μὲν ἐντελέστερος περὶ τούτων λόγος ἀπερίστω τοῖς σπουδαιότερον ἕκαστον σκοπεῖν βουλομένοις, ἢ φιλοτιμότερον διαγωνίζεσθαι πρὸς τοὺς διαφορομένους. Ἡμεῖν δὲ ἀρκούντων τῶν ἀρτίως εἰρημένων, καὶ τῶν συμφώνων τούτοις τὴν ἀνάστασιν πιστουμένων, τὸ τοῖς αὐτοῖς ἐπὶ πλεῖον ἐνδιατρίβειν, οὐκέτ' ἂν ἔχοι καιρὸν. Οὐ γὰρ τὸ μηδὲν παραλιπεῖν τῶν ἐνόνητων εἰπεῖν (40), πεποιήμεθα σκοπὸν, ἀλλὰ τὸ κεφαλαιωδῶς ὑποδείξαι τοῖς συνελθοῦσιν ἃ χρῆ περὶ ἀναστάσεως φρονεῖν, καὶ τῇ δυνάμει τῶν παρόντων συμμετρησαί τὰς ἐπὶ τοῦτο φερούσας ἀφορμάς.

24. Ἐξητασμένων δὲ ποσῶς τῶν προτεθέντων, ὑπόλοιπον ἂν εἴη καὶ τὸν ἀπὸ τοῦ τέλους διασκέψασθαι λόγον, ἥδη μὲν τοῖς εἰρημένοις (41) ἐμφαινόμενον, τοσαύτης δὲ μόνον ἐπιστάσις καὶ προσθήκης δέομενον, ὡς μὴ δοκεῖν τι τῶν μικρῶς (42) εἰρημένων ἡμῖν ἀμνημόνευτον (43) καταλιπεῖν, καὶ παραβλάψαι τὴν ὑπόθεσιν, ἢ τὴν ἐξ ἀρχῆς γενομένην διαίρεσιν. Τούτων τε οὖν (44) ἔνεκεν καὶ τῶν ἐπὶ τούτοις ἐγκεισομένων, καλῶς ἂν ἔχοι τοσοῦτον ἐπιστημῆνασθαι μόνον, ὅτι δεῖ καὶ τῶν ἐκ φύσεως συνισταμένων καὶ τῶν κατὰ τέχνην γινομένων οἰκείον ἕκαστου τέλος εἶναι, τοῦτό που (45) καὶ τῆς κοινῆς πάντων ἐννοίας ἐκδιδασκούσης ἡμᾶς καὶ τῶν ἐν ὀφθαλμοῖς στρεφομένων ἐπιμαρτυροῦντων. Ἡ γὰρ (46) οὐ θεωροῦμεν ἕτερον τι τοῖς γεωργοῦσιν, ἕτερον δὲ τοῖς ἰατροῦσιν ὑποκείμενον τέλος· καὶ πάλιν ἄλλο μὲν τι τῶν ἐκ γῆς φερομένων, ἄλλο δὲ τῶν ἐπ' αὐτῆς τρεφομένων ζῶων, καὶ κατὰ τινα φυσικὸν εἰρμὸν γεννωμένων; Εἰ δὲ

κεῖν τῶν μικρῶν.

(43) *Ἀμνημόνευτον.* Clarom. 1 et Angl. statim addunt γενομένην διαίρεσιν, cæteris omissis.

(44) *Τούτων τε οὖν.* Eos intelligit quos paulo ante significavit secum convenire solitos esse.

(45) *Τοῦτό που.* Sic emendavimus ope Reg. 2 et 3, et Clarom. 1, et Angl. Male in editis τοῦ τρόπου.

(46) *Ἡ γὰρ.* Reg. 3, εἰ γὰρ.

τοῦτ' ἔστιν ἐναργές, καὶ δεῖ πάντως ταῖς φυσικαῖς ἢ τεχνικαῖς δυνάμεισι καὶ ταῖς ἐκ τούτων (47) ἐνεργείαις τὸ κατὰ φύσιν ἐπεσθαι τέλος, ἀνάγκη πᾶσα καὶ τὸ τῶν ἀνθρώπων τέλος, ὡς ἰδιαζούσης ὃν φύσεως, ἐξηρηθῆσθαι τῆς τῶν ἄλλων κοινότητος. Ἐπεὶ μὴδὲ θεμιτὸν ταῦτ' ὑποθέσθαι τέλος τῶν τε λογικῆς κρίσεως ἀμοιρῶντων, καὶ τῶν κατὰ τὸν ἔμφυτον νόμον καὶ λόγον ἐνεργούντων, ἔμφρονι τε ζωῇ καὶ δίκῃ χρωμένων. Οὕτ' οὖν τὸ ἄλυτον οἰκεῖον τούτοις (48) ἂν εἴη τέλος (μετεῖη γὰρ ἂν τούτου καὶ τοῖς παντελῶς ἀναίσθητοῦσιν)· ἀλλ' οὐδὲ τῶν τὸ σῶμα τρεφόντων ἢ θερπόντων ἀπόλαυσις, καὶ πλήθος ἡδονῶν· ἢ πρωτεύειν ἀνάγκη τὸν κτηνώδη βίον, ἀτελῆ δὲ εἶναι τὸν κατ' ἀρετὴν. Κτηνῶν γὰρ οἶμαι καὶ βοσκομάτων οἰκεῖον τοῦτο τέλος, οὐκ ἀνθρώπων ἀθανάτῳ ψυχῇ καὶ λογικῇ κρίσει χρωμένων.

et peccudum esse proprium hunc finem, non hominum

25. Οὐ μὴν οὐδὲ μακαριότης ψυχῆς κεχωρισμένης (49) σώματος· οὐδὲ γὰρ τὴν θατέρου τούτων ἐξ ὧν συνέστηκεν ἄνθρωπος ἐσοποῦμεν ζωὴν ἢ τέλος, ἀλλὰ τοῦ συνεστώτος ἐξ ἀμφοῖν. Τοιοῦτος γὰρ πᾶς ὁ τόνδε λαχὼν τὸν βίον ἄνθρωπος, καὶ δεῖ τῆς τούτου ζωῆς εἶναι τὸ τέλος οἰκεῖον. Εἰ δὲ τοῦ συναμφοτέρου τὸ τέλος, τοῦτο δὲ οὐτε ζώντων αὐτῶν (50) ἔτι κατὰ τόνδε τὸν βίον εὐρεθῆναι δυνατόν διὰ τὰς πολλαχῆς ἡδῆ ῥηθείσας αἰτίας, οὔτε μὴν ἐν χωρισμῷ τυγχάνουσης τῆς ψυχῆς, τῷ μὴδὲ συνεστάναι τὸν τοιοῦτον ἄνθρωπον, διαλυθέντος ἢ καὶ πάντῃ σκεδασθέντος τοῦ σώματος, κἂν ἢ ψυχῇ διαμένῃ κατ' ἑαυτὴν· ἀνάγκη C κατὰ ἄλλην τινὰ τοῦ συναμφοτέρου καὶ τοῦ αὐτοῦ ζώου σύστασιν, τὸ τῶν ἀνθρώπων φανῆναι τέλος. Τούτου δ' ἐξ ἀνάγκης ἐπομένου, δεῖ πάντως γενέσθαι τῶν νεκρωθέντων ἢ καὶ πάντῃ διαλυθέντων σωμάτων ἀνάστασιν, καὶ τοὺς αὐτοὺς ἀνθρώπους συστήναι πάλιν· ἐπειδὴ γὰρ τὸ μὲν τέλος οὐκ ἀπλῶς οὐδὲ τῶν ἐπιτυχόντων ἀνθρώπων ὁ τῆς φύσεως τίθηται νόμος, ἀλλ' αὐτῶν ἐκείνων τῶν κατὰ τὴν προλαβοῦσαν ζωὴν βεβιωκότων. Τοὺς δ' αὐτοὺς ἀνθρώπους συστήναι πάλιν ἀμύχανον, μὴ τῶν αὐτῶν σωμάτων ταῖς ψυχαῖς αὐταῖς (51) ἀποδοθέντων. Τὸ δ' αὐτὸ σῶμα τὴν αὐτὴν ψυχὴν ἀπολαβεῖν ἄλλως μὲν ἀδύνατον, κατὰ μόνην δὲ τὴν ἀνάστασιν δυνατόν. Ταύτης γὰρ γενομένης (52), καὶ τὸ τῆ φύσει τῶν ἀνθρώπων πρόσφορον ἐπακολουθεῖ τέλος. Τέλος δὲ ζωῆς ἔμφρονος καὶ λογικῆς κρίσεως οὐκ ἂν ἀμάρτοι τις εἰπὼν τὸ τούτοις ἀπερισπᾶτως συνδιαωνίζεσθαι, οἷς μάλιστα καὶ πρῶτως ὁ φυσικὸς συνήρμωσται λόγος, τῆ τε θεωρίᾳ τοῦ ὄντος (53) καὶ τῶν ἐκείνῳ δεδογμένων ἀπαύστως ἐπαγάλλασθαι· καὶ οἱ πολλοὶ τῶν ἀνθρώπων, ἔμπαθέστερον καὶ σφοδρότερον τοῖς τῆδε προσπεπονητοῖς (54), ἄστοχοι τούτου διατελώσιν. Οὐ γὰρ ἀκυροὶ τὴν κοινὴν ἀποκλή-

A ex terra nascuntur, alium vero animalium, quæ terræ munere vescuntur, et naturali quadam serie generantur? Quod si id perspicuum est, ac omnino oportet, ut potentias, quæ natura aut arte continentur, earumque opera consentaneus naturæ finis sequatur; necesse prorsus est, ut hominum finis, ut singularis naturæ finis, secernatur 336 ab aliorum communitate. Neque enim fas est eundem statuere finem eorum, quæ rationalis iudicii expertia sunt, et eorum quæ secundum insitam legem et rationem operantur, ac prudenti vita et iustitia prædita sunt. Non igitur indolentia proprius erit eis finis; communis enim esset iis etiam quæ sensus expertia sunt. Sed nec eorum quæ corpus alunt aut oblectant perfructio, B et copia voluptatum; aut necesse est belluinam vitam primas oblinere, eam autem quæ ad virtutem dirigitur, nullum ad finem dirigi. Belluarum enim arbitror immortali anima et rationali iudicio præditorum.

25. *Finis hominis proprius, non est animæ solius aut corporis finis, sed hominis ex utroque constantis. Unde necessario sequitur resurrectio.* — Neque etiam beatitudo animæ a corpore separatæ. Neque enim alterutrius eorum, ex quibus constat homo, vitam consideramus aut finem, sed illius qui ex utroque constat. Talis enim est quisquis hanc vitam sortitus est homo, ac illius vitæ proprium aliquem esse finem oportet. Quod si utriusque finis est, isque nec illis adhuc degentibus in hac vita reperiri potest, propter causas sæpe allatas, nec in anima a corpore separata, eo quod talis homo non existat, dissoluto aut prorsus etiam dissipato corpore, etiamsi anima per se ipsa permaneat; necesse est omnino in alia utriusque ac ejusdem animalis constitutione hominum finem reperiri. Hoc autem cum necessario consequatur, necesse prorsus est mortuorum aut omnino dissolutorum corporum fieri resurrectionem, ac eosdem homines rursus existere; siquidem finem non simpliciter, nec quorumlibet hominum, lex naturæ constituit, sed ipsorum illorum qui præcedentem vitam traduxerunt. Iidem autem homines rursus existere non possunt, nisi eadem corpora iisdem animabus reddantur. Ut autem idem corpus eadem anima recipiat, aliter fieri non potest, quam per resurrectionem. Hac enim perfecta, conveniens naturæ hominum consequitur finis. Vitæ autem prudentia et rationali iudicio præditæ non erraverit si quis hunc finem esse dicat, in iis perpetuo sine interpellatione versari, quibus maxime et primario congruit naturalis ratio, et in contemplatione illius, qui est, ejusque legis indesinenter gloriari; quamvis plerique homines terrenis rebus libidinose ac

(47) *Ἐκ τούτων.* Deest præpositio in Reg. 3.

(48) *Τούτοις.* Ita Reg. 3. Editi τούτου.

(49) *Κεχωρισμένης.* Clarom. 2, κεχωρισμένη.

(50) *Αὐτῶν.* Clarom. 2, τῶν αὐτῶν.

(51) *Αὐταῖς.* Deest in Reg. 3.

(52) *Γενομένης.* Ita Reg. 2, melius quam editi γινωμένης.

(53) *Τοῦ ὄντος.* Reg. 2, Bigot. et Angl. τοῦ ὄντος.

(54) *Προσπεπονητοῖς.* Sic Clarom. 2. Editi προσπεπονητοῖς. Legendum esse ut in textu posuimus, admonet eruditus editor Oxoniensis, atque hujus emendationis auctorem laudat Gatakerum in adnotationibus in Antoninum.

vehementer affecti hunc finem non assequantur. Α ρωσιν τὸ πλῆθος τῶν ἀποπιπτόντων τοῦ προσήκοντος
Non enim communem sortem evertit multitudo αὐτοῖς τέλους, ἰδιαζούσης τῆς ἐπὶ τοῦτοις ἐξετάσεως,
eorum, qui congruente illis sine excidunt; quippe καὶ τῆς ἐκάστῳ συμμετρομένης ὑπὲρ τῶν εὖ ἢ κα-
cum ejusmodi rerum examen et inquisitio ad sin- κῶς βεβιωμένων τιμῆς ἢ δίκης.

gulos pertineat, et vitæ bene aut male actæ merces aut pœna ad unumquemque accommodetur.

S. P. N. THEOPHILI

EPISCOPI ANTIOCHENI

AD AUTOLYCYM LIBRI TRES

ANALYSIS LIBRI PRIMI

337 Continet liber hic primus sermonem Theophili cum Autolyco habitum, erudito illo quidem, sed simulacrorum cultore et Christianis non amico. Is cum jocatus esset in Christianorum de Deo ac de resurrectione sententiam, materiam dedit Theophilo utriusque dogmatis defendendi. Postquam igitur Theophilus (n. 1) illius in venditandis diis arrogantiam et illepidam in Christianorum nomen dicitur persirinxit, respondet huic ejusdem petitioni (n. 2): « Ostende mihi Deum tuum. » Demonstrat: 1° Deum videri non posse, nisi cordis oculi diligenter expurgati fuerint. 2° (n. 3, 4), Si quis postulas ut Dei forma exprimat, id prorsus fieri non posse, quia nihil de Deo dicere possumus, quod non longe infinita illius virtute superetur. 3° Etiam si Deus non cernatur oculis, at ex providentia et operibus cognosci (n. 5, 6). 4° Tum demum fore ut Deum videamus, cum mortalitatem exuerimus et incorruptionem induerimus (n. 7).

Sed quia resurrectionis fides abhorrebat ad Autolyco ingenio, conatur Theophilus incredulum animum flectere, ac probat: 1° In multis artibus ac variis in rebus ad vitæ cultum pertinentibus nihil sine fide ad exitum perducitur (n. 8); quanto magis Deo, a quo creati sumus, fidem derogari non debere? 2° Autolyco exagitat, quod cum statuas deos esse et mira efficere credat, credere nolit Deum a quo creatus est, iterum creare posse. 3° Tum oblata occasione scelera et flagitia deorum persequitur, superstitiones Ægyptiorum, matrem deorum ejusque filios Cæsari vectigales (n. 18); ex quo concludit Cæsarem multo magis quam ejusmodi deos honorandum esse, sic tamen ut minime adoretur (n. 11). Christianum autem nomen (n. 12) non risu, ut deus Autolyco, dignum esse, sed rem maxime suavem et utilem significare demonstrat. 4° Cum petiisset Autolyco (n. 13) aliquem sibi ex mortuis redituum monstrari, cumque crediturum se promisisset, si quem vidisset ejusmodi, rejicit eum Theophilus ad Herculem et Æsculapium, ac crediturum dubitat etiam si mortuorum aliquem ad vitam revocatum videat. Sed tamen ut obstinatum frangat animum, objicit in rebus ante oculos positis imagines quasdam resurrectionis, velut in dierum ac noctium vicibus, in mirabili frugum et plantarum nascendi ratione, in lunæ interitu ac resurrectione, in hominum ægrotantium ad pristinam sanitatem et formam restitutione. Suum denique (n. 14) exemplum Autolyco proponit; et quemadmodum ipse olim incredulus tum rationibus supra demonstratis, tum Scripturarum lectione et certissimo prophetarum oraculorum eventu convinctus credidit, idem nunc Autolyco faciendum censet, ne, si nunc utiliter credere nolit, frustra credat aliquando in æterna supplicia conjectus.

ΘΕΟΦΙΛΟΥ ΠΡΟΣ ΑΥΤΟΛΥΚΟΝ

THEOPHILI

AD AUTOLYCYM

338 LIBER PRIMUS.

B

BIBAION A'.

1. Autolyco simulacrorum defensor et Christiani nominis derisor. — Lepida quidem lingua ac elegans dictio delectationem asserunt ac laudem ad

1. Σταμίλον μὲν οὖν (1) στόμα καὶ φράσις εὐσεπῆς τέρψιν παρέχει καὶ ἔπαινον πρὸς κενὴν δόξαν ἀθλοῦ ἀνθρώποις ἔχουσι τὸν νοῦν κατεσθαρμένον· ὁ δὲ τῆς

(1) Σταμίλον μὲν οὖν, etc. Refertur hæc sententia totidem verbis a Joanne Damasc. *Paral.* p. 564. Deest conjunctio sequens in codice Bodleiano.

ἀληθείας ἔραστῆς οὐ προσέχει λόγους μεμιασμέ-
νοις (2)· ἀλλὰ ἐξετάζει τὸ ἔργον τοῦ λόγου (3), τί καὶ
ὁποῖόν ἐστιν. Ἐπειδὴ οὖν, ὡς ἔταίρε, κατέπληξάς (4)
με λόγοις κενόις καυχησάμενος ἐν τοῖς θεοῖς σου τοῖς
λίθιναις καὶ ξυλίναις, ἐλατοῖς τε καὶ χωνευτοῖς καὶ
πλαστοῖς καὶ γραπτοῖς, οἳ οὔτε βλέπουσιν οὔτε ἀκούου-
σιν· εἰσὶ γὰρ εἰδῶλα καὶ ἔργα χειρῶν ἀνθρώπων· ἐτι
δὲ φῆς με καὶ Χριστιανόν, ὡς κακὸν τὸνομα φοροῦν-
τα· ἐγὼ μὲν οὖν ὁμολογῶ εἶναι Χριστιανός, καὶ φορῶ
τὸ θεοφιλὲς ὄνομα τοῦτο, ἐλπίζων εὐχρηστος εἶναι τῷ
Θεῷ (5). Οὐ γάρ, ὡς οὐπολαμβάνεις χαλεπὸν εἶναι
τὸνομα τοῦ Θεοῦ (6), οὕτως ἔχει· Ἰσως δὲ ἔτι, αὐτὸς
οὐ ἀχρηστος ὢν τῷ Θεῷ, περὶ τοῦ Θεοῦ οὕτω φρο-
νεῖς.

2. Ἄλλὰ καὶ ἐὰν φῆς, Δεῖξόν μοι (7) τὸν Θεόν σου·
καὶ γὰρ σοὶ εἰποίμι ἂν, Δεῖξόν μοι τὸν ἀνθρώπῳ σου,
καὶ γὰρ σοὶ δεῖξω τὸν Θεόν μου. Ἐπαὶ δεῖξον βλέποντας
τοὺς ὀφθαλμοὺς τῆς ψυχῆς σου, καὶ τὰ ὦτα τῆς καρ-
δίας σου ἀκούοντα. Ὅσπερ γὰρ οἱ βλέποντες τοῖς ὀφ-
θαλμοῖς τοῦ σώματος κατανοοῦσι τὴν τοῦ βίου καὶ ἐπί-
γειον πραγματείαν, ἅμα δοκιμάζοντες τὰ διαφέροντα
ἤτοι φῶς ἢ σκότος, ἢ λευκὸν ἢ μέλαν, ἢ αἰεὶδὲς ἢ εὐμορφον,
ἢ εὐρυθμον καὶ εὐμετρον, ἢ ἀρρυθμον καὶ ἄμετρον, ἢ
ὑπὲρ μέτρον ἢ κόλουρον· ὁμοίως δὲ καὶ τὰ ὑπ' ἀκοήν
πίπτοντα, ἢ ὀξύφωνα ἢ βαρύφωνα, ἢ ἠδύφωνα· οὕ-
τως ἔχοι ἂν καὶ περὶ τὰ ὦτα τῆς καρδίας καὶ τοὺς
ὀφθαλμοὺς τοὺς τῆς ψυχῆς, δύνασθαι (8) Θεὸν θεάσα-
σθαι. Βλέπεται γὰρ Θεὸς τοῖς δυναμένοις αὐτὸν ὁρᾶν,
ἐπὶ ἔχῳσι τοὺς ὀφθαλμοὺς ἀνεωγμένους τῆς ψυχῆς.

(2) *Μεμιασμένοις*. Ait Cl. Wolfius hanc vocem
erudito viro, quem non nominat, visam esse super-
fluum. Equidem assentire, si vox illa de sermonibus
manifesta nequitia corruptis intelligenda esset.
Hic enim facta generatim opponuntur sermonibus
etiam decoris et in speciem præclaris, nedum aperte
improbis et nequitiam præ se ferentibus. Nec pro-
fecto veritatis cultoribus magna laus esset non de-
cipi sermonibus aperte nefariis. Sed cum malitiam,
ut apud Latinos *vitio*, idem sæpe valeat ac *tingo*, λό-
γους μεμιασμένους interpretor sermones luco et
pigmentis coloratos.

(3) *Τὸ ἔργον τοῦ λόγου*. *Opus sermonis*, id est
qualis vita sit eleganter et ornate loquentium. Con-
firmant hanc interpretationem innumera sanctorum
Patrum testimonia, quale est illud S. Cypriani in-
itio libri *De Pat.*: *Nos autem, fratres dilectissimi,*
qui philosophi non verbis sed factis sumus... qui non
loquimur magna sed vivimus, etc. Vide Athenag.
Legat., num. 11. Eodem sensu Rom. II, 15: *Opus*
legis scriptum in cordibus, τὸ ἔργον τοῦ νόμου.

(4) *Κατέπληξας*. Ita Oxon. et Hamburg. cum
Front. Duc. Legitur κατέπληξας ad marginem codi-
cis Bodleiani, *obruisti me*. Tigur. κατέπληξαμεν.
Paris. κατέπληθας μς. Cum autem editio Tigurina
et codex ms. Bodleianus habeant ἐπειδή, magis id
mihi placuit quam ἐπειδάν, quod operarum incuria
in alias editiones irreperat.

(5) *Εὐχρηστος εἶναι τῷ Θεῷ*. Usitata hæc lo-
quendi ratio apud ecclesiasticos scriptores. Hermas
de Christianis divitibus lib. I, c. 3, n. 6: *Respon-*
dens, inquit, dico ei: Domina, quando utiles erunt
Domino? Cum circumcisæ, inquit, fuerint divitiæ eo-
rum, quæ eos delectant, tunc utiles erunt Domino ad
ædificium. Et lib. II, c. 3: *Vide enim quam sit æqua-*
nimitas dulcior melle; et utilis erit Domino, qui in

inanem gloriam miseris hominibus, qui mentem
corruptam gerunt. Veritatis autem amator non du-
citur sermonibus fucatis, sed sermoni opus adjun-
ctum, quodnam et quale sit, inquirat. Quoniam
igitur me, amice, obtudisti inanibus sermonibus,
deos tuos venditans, lapideos et ligneos, ductus et
fusus, fictos et pictos, qui nec vident nec audiunt
(sunt enim imagines et opera manuum hominum),
meque præterea Christianum dicis quasi malum
nomen ferentem, equidem confiteor me esse Chri-
stianum, et gratum illud Deo nomen fero, sperans
me utilem esse Deo. Neque enim, ut tu existimas,
molestum esse nomen Dei, ita se res habet; sed
fortasse quia adhuc inutilis es Deo, idcirco ita de
Deo sentis.

B 2. *Petit ut sibi ostendatur Deus; sed prius expur-*
gandi cordis oculi. — Sed si dicas: Ostende mihi
Deum tuum; dicam tibi: Ostende mihi hominem
tuum, et ego tibi ostendam Deum meum. Proinde
ostende an oculi mentis tuæ videant, et aures cor-
dis tui audiant. Quemadmodum enim, qui vident
oculis corporis, percipiunt quæ in hac vita terrena
peraguntur, ac ea quæ inter se differunt explorant,
lucem et tenebras, album et nigrum, deforme et
formosum, concinnum et 339 inconcinnum, apte
dimensum et inepte, partibus excedens et mutilum;
quod idem etiam de iis dicendum, quæ sub aures
cadunt, acutis sonis aut gravibus aut jucundis; ita
etiam se habent aures cordis et oculi mentis, ut
Deum videre possint. Videtur enim Deus ab his qui

ipsa commoratur; nam iracundia inutilis est. Si ergo
mista fuerit iracundia æquanimitate, contribulatur
animus, et non est utilis Deo oratio illius, et oix
ἔστιν εὐχρηστος τῷ Θεῷ ἢ ἐντευξίς αὐτῆς. Mulieres
corruptæ a Marco hæretico confessæ sunt, teste
Irenæo, lib. I, c. 13: *κατὰ τὸ σῶμα ἡχρειώσθαι ὑπ'*
αὐτοῦ, secundum corpus exterminatas se ab eo. Hinc
etiam Cyrillus Hierosol. catech. 2: *Corpus polluisti*
et inutilis factus es, et ἀχρηστος γέγονας. Vas in
honorem sanctificatum et utile Domino. II Tim. II,
21.

(6) *Τοῦ Θεοῦ*. Dei videlicet Christi a quo suum
Christiani nomen acceperunt. Vel, quod verisimi-
lius mihi videtur, postquam dixit Theophilus Chri-
stianum nomen Deo gratum esse; inde occasionem
sumit de ipsius Dei nomine ac de ejus natura om-
nem intelligentiam superante disserendi.

D (7) *Δεῖξόν μοι*. Videtur hominis nomine intelli-
gere animam Spiritu sancto illustratam. Vid. Tatia-
num, num. 15. Quod autem paulo post legitur ἐπεὶ
δεῖξόν, pro eo mallet Wolfius ἐπέδειξον. Sed nihil
mutandum videtur, cum sua sponte plana sit sen-
tentia. His Theophili de Deo videndo sententias si-
miles occurrunt apud Augustinum in *psalm.* xli, et
lib. III *De Symbolo*, c. 3. Quod autem ait Theophi-
lus: *Sed si dicas, Ostende mihi Deum tuum*; ne-
quaquam conjiciendo suspicabatur hæc dicturum
Autolycum; sed revera id dixerat Autolycus, ut pa-
tet ex fine hujus libri.

(8) *Δύνασθαι*. Legitur τοῦ δύνασθαι in editione
Hamburg. Minus recte articulum hunc addidit do-
ctissimus editor. Scribendum potius fuisset τὸ δύ-
νασθαι αὐτά. Sed satis est hæc subintelligere. Ha-
benus enim infra num. 5, locum simillimum: Ὁ-
πως ἔχοι αὐτὸν Θεὸν μὴ δύνασθαι ὁραθῆναι ὑπὸ ὀφ-
θαλμῶν, etc.

eum videre possunt, siquidem oculos mentis apertos habent. Omnes enim habent oculos, sed quidam caligine suffusos, ac solis lucem non videntes. Neque ex eo quod cæci non videant, idcirco lux solis non lucet, sed sibi ipsis assignent cæci et suis oculis. Sic et tu mentis tuæ oculos caligine suffusos habes ob peccata et malas actiones tuas. Ut speculum renidens, ita animam hominis puram esse decet. Cum igitur ærugo in speculo exstiterit, non potest hominis vultus in speculo conspici: ita cum peccatum in homine fuerit, non potest quisquam hujusmodi Deum videre. Ostende igitur teipsum an non mæchus sis, an non scortator, an non fur, an non prædo, an non spoliator, an non puerorum stuprator, an non contumeliosus, an non maledicus, an non iracundus, an non invidus, an non arrogans, an non superbus, an non percussor, an non avarus, an non parentibus non obsequens, an non filiorum tuorum venditor; hæc enim qui agunt, iis Deus non apparet, nisi prius se ab omni labe expurgaverint. Hæc igitur omnia tenebras tibi injiciunt, velut si obstat humor in oculos trajectus quominus in lucem solis desigi possint: ita et tibi impietates tenebras offundunt, quominus Deum videre possis.

3. *Nihil de Deo dici potest, quod non illius virtute inferri sit.* — Dices igitur mihi: Tu qui vides, narra mihi forma Dei qualis sit. Audi, o homo: forma Dei nec dici, nec narrari potest, nec oculis corporeis videri. Nam nec ejus gloria animo capi, nec magnitudo comprehendere potest, nec altitudo cogitari, nec ejus robor in comparationem vocari, nec sapientia assimilari, nec ejus benignitas imitabilis, nec beneficentia enarrabilis. Nam si lucem eum dicam, opus ejus dico; si verbum dicam, ejus principatum dico; si mentem dicam, ejus prudentiam dico; si spiritum dicam, meam ipsius respirationem dico; si sapientiam dicam, ejus progeniem dico; si robor dicam, ejus potentiam dico; si virtutem dicam, ejus operationem dico; si providen-

(9) *Οὐκ ἔτι.* Ita Duceus et Paris. Aliæ editiones οὐκ ἔστι.

(10) *Οὐ δύναται...* ἐν τῷ ἐσόπτρῳ. Hæc addita ex cod. ms. in editione Oxoniensi; ita etiam Wolfus qui paulo post legendum putat ἢ ἁμαρτία.

(11) *Ἐπιφορά.* Sic Tigur. et Hamburg. et cod. Bodleian. multo melius quam in aliis editionibus ἐκφορά. Cf. Grabe *Spicileg.* II, p. 252.

(12) *Εἰ γὰρ φῶς.* Hunc locum sic imitatur Novatianus lib. *De Trin.*, c. 2, ut ipsis Theophili verbis utatur: *Sive enim illum, inquit, dixeris lucem, creaturam ipsius magis quam ipsum dixeris, ipsum non expresseris; sive illum dixeris virtutem, potentiam ipsius magis quam ipsum dixeris, et deprompseris; sive dixeris majestatem, honorem ipsius magis, quam illum ipsum descripseris.* Simili modo demonstrat Gregorius Nazianzenus in orat. 34, divinam naturam minus accurate describi, cum *Spiritus et ignis et lux et charitas et sapientia et justitia et mens et Verbum et alii ejusmodi nuncupatur.*

(13) *Ἀρχὴν αὐτοῦ.* Duceum vituperat Wolfus, quod hanc vocem interpretetur principatum, ac ipse

πάντες μὲν γὰρ ἔχουσι τοὺς ὀφθαλμοὺς, ἀλλὰ ἐνίοι ὑποκεχυμένους καὶ μὴ βλέποντας τὸ φῶς τοῦ ἡλίου· καὶ οὐ παρά τὸ μὴ βλέπειν τοὺς τυφλοὺς, ἤδη καὶ οὐκ ἔτι (9) τὸ φῶς τοῦ ἡλίου φαῖνον· ἀλλὰ ἑαυτοὺς αἰτιάσθωσαν οἱ τυφλοὶ, καὶ τοὺς ἑαυτῶν ὀφθαλμοὺς. Οὕτω καὶ σὺ, ὦ ἄνθρωπε, ἔχεις ὑποκεχυμένους τοὺς ὀφθαλμοὺς τῆς ψυχῆς σου ὑπὸ τῶν ἁμαρτημάτων καὶ τῶν πράξεών σου τῶν πονηρῶν. Ὡσπερ ἔσοπτρον ἐστὶ λωμένον, οὕτω δεῖ τὸν ἄνθρωπον ἔχειν καθαρὰν ψυχὴν. Ἐπὶ οὖν ἢ ἰδὸς ἐν τῷ ἐσόπτρῳ, οὐ δύναται ὁρᾶσθαι τὸ πρόσωπον τοῦ ἀνθρώπου ἐν τῷ ἐσόπτρῳ (10)· οὕτω καὶ ὅταν ἡ ἁμαρτία ἐν τῷ ἀνθρώπῳ, οὐ δύναται ὁ τοιοῦτος ἄνθρωπος θεωρεῖν τὸν Θεόν. Δεῖξον οὖν καὶ σὺ σεαυτὸν, εἰ οὐκ εἶ μοιχὸς, εἰ οὐκ εἶ πόρνος, εἰ οὐκ εἶ κλέπτης, εἰ οὐκ εἶ ἄρπαξ, εἰ οὐκ εἶ ἀποστερητῆς, εἰ οὐκ εἶ ἀρσενοκοίτης, εἰ οὐκ εἶ ὕβριστῆς, εἰ οὐκ εἶ λοιδορὸς, εἰ οὐκ ὀργίλος, εἰ οὐ φθονερός, εἰ οὐκ ἀλαζών, εἰ οὐκ ὑπερόπτης, εἰ οὐκ πλῆκτης, εἰ οὐ φιλάργυρος, εἰ οὐκ γονεῦσιν ἀπειθὴς, εἰ οὐκ τὰ τέκνα σου πωλεῖς. Τοῖς γὰρ ταῦτα πράσσουσιν ὁ Θεὸς οὐκ ἐμφανίζεται, ἐὰν μὴ πρῶτον ἑαυτοὺς καθαρῶσιν ἀπὸ παντὸς μολυσμοῦ. Καὶ σοὶ οὖν ἅπαντα ἐπισκοπεῖ, καθάπερ ὕλης ἐπιφορά (11), ἐπὶ γέννηται τοῖς ὀφθαλμοῖς πρὸς τὸ μὴ δύνασθαι ἀτενίσαι τὸ φῶς τοῦ ἡλίου· οὕτω καὶ σοὶ, ὦ ἄνθρωπε, ἐπισκοτοῦσιν αἱ ἀσέβειαί πρὸς τὸ μὴ δύνασθαι σε ὁρᾶν τὸν Θεόν.

3. *Ἐρεῖς οὖν μοι.* Σὺ ὁ βλέπων διτήρησαί μοι τὸ εἶδος τοῦ Θεοῦ. Ἄκουε, ὦ ἄνθρωπε· Τὸ μὲν εἶδος τοῦ Θεοῦ ἀρρόθον καὶ ἀνέκφραστον καὶ μὴ δυνάμενον ὀφθαλμοῖς σαρκίνοις ὁραθῆναι. Δόξη γὰρ ἔστιν ἀχώρητος, μεγέθει ἀκατάληπτος, ὕψει ἀπερινόητος, ἰσχύϊ ἀσύγκριτος, σοφίᾳ ἀσυμβίβαστος, ἀγαθοσύνη ἀμίμητος, καλοποιεῖ ἀνεκδιήγητος. Εἰ γὰρ φῶς (12) αὐτὸν εἶπω, ποίημα αὐτοῦ λέγω· εἰ λόγον εἶπω, ἀρχὴν αὐτοῦ (13) λέγω· νοῦν ἐὰν εἶπω, φρόνησιν αὐτοῦ λέγω· πνεῦμα ἐὰν εἶπω, ἀναπνοὴν αὐτοῦ λέγω (14)· σοφίαν ἐὰν εἶπω, γέννημα αὐτοῦ λέγω· ἰσχὴν ἐὰν εἶπω, κράτος αὐτοῦ λέγω· δύναμιν ἐὰν εἶπω, ἐνέργειαν αὐτοῦ λέγω· πρόνοιαν ἐὰν εἶπω, ἀγαθοσύνην αὐτοῦ λέγω· βασιλείαν ἐὰν εἶπω, δόξαν αὐτοῦ λέγω· κύριον ἐὰν εἶπω, κριτὴν αὐτὸν λέγω (15)· κριτὴν ἐὰν εἶπω, δι-

reddidit principium. Sed parum quadrat ut Patris principium Filius dicatur. Dicitur quidem lib. II, num. 13, principium in quo Deus creavit cælum et terram; at principium Patris non dicitur. Quare malui retinere principatum; idque eo lubentius, quod Theophilus in libro II, n. 10, Filium vocari doceat ἀρχὴν, quia imperat et dominatur omnibus rebus ab ipso creatis. Est ergo principatus Patris, quia Pater omnibus per eum imperat.

(14) *Ἀναπνοὴν αὐτοῦ λέγω.* Si hæc ad Deum referantur, legendum ἀναπνοὴν αὐτοῦ, *respirationem illius dico.* Sed hæc de Deo loquendi ratio non admodum decora est; nec illius confirmandæ causa mutandus videtur contextus non vitiosus. Cur enim non ita interpretemur: *Meam ipsius respirationem dico.* Dicebat paulo ante: *Si lucem eum dicam, opus ejus dico.* Sic etiam hoc loco, si spiritum dicam, opus illius dico, nempe spiritum illum de quo ait Theophilus n. 7: *Hujus spiritu loqueris, o homo, hujus spiritum ducis.*

(15) *Κριτὴν αὐτὸν λέγω.* Hæc verba quæ desunt in omnibus editis, sumpta sunt ex codice Bodleiano,

καιον αὐτὸν λέγω· πατέρα ἐν εἴπω, τὰ πάντα αὐτὸν λέγω (16)· πῦρ ἐν εἴπω, τὴν ὄργην αὐτοῦ λέγω. Ἐρεῖς οὖν μοι· Ὅργίζεται Θεός; Μάλιστα· ὀργίζεται τοῖς τὰ φαῦλα πράσσουσιν, ἀγαθὸς δὲ καὶ χρηστὸς καὶ οἰκτιρῶν ἐστὶν ἐπὶ τοὺς ἀγαπῶντας καὶ φοβούμενους αὐτόν· παιδευτὴς (17) γάρ ἐστι τῶν θεοσεβῶν καὶ πατὴρ τῶν δικαίων, κριτὴς δὲ καὶ καταστής τῶν ἀσεβῶν.

4. Ἄναρχος δὲ ἐστίν, ὅτι ἀγέννητός ἐστιν· ἀαλλοίωτος δὲ, καθότι ἀθάνατός ἐστι. Θεὸς δὲ λέγεται (18) διὰ τὸ θεοικεῖναι τὰ πάντα ἐπὶ τῇ ἑαυτοῦ (19) ἀσφαλείᾳ, καὶ διὰ τὸ θέειν· τὸ δὲ θέειν ἐστὶν τὸ τρέχειν, καὶ κινεῖν, καὶ ἐνεργεῖν, καὶ τρέφειν, καὶ προνοεῖν, καὶ κυβερνᾶν, καὶ ζωοποιεῖν τὰ πάντα. Κύριος δὲ ἐστὶ διὰ τὸ κυριεύειν αὐτὸν τῶν ὅλων· πατὴρ δὲ διὰ τὸ εἶναι αὐτὸν πρὸ τῶν ὅλων· δημιουργὸς δὲ καὶ ποιητὴς διὰ τὸ αὐτὸν εἶναι κτίστην καὶ ποιητὴν τῶν ὅλων· ὕψιστος δὲ διὰ τὸ εἶναι αὐτὸν ἀνώτερον τῶν πάντων· παντοκράτωρ δὲ, ὅτι αὐτὸς τὰ πάντα κρατεῖ καὶ ἐμπεριέχει. Τὰ γὰρ ὕψη τῶν οὐρανῶν, καὶ τὰ βάθη τῶν ἀδύσσων, καὶ τὰ πέρατα τῆς οἰκουμένης, ἐν τῇ χειρὶ αὐτοῦ ἐστίν· καὶ οὐκ ἐστὶ τόπος τῆς καταπαύσεως αὐτοῦ. Οὐρανοὶ μὲν γὰρ ἔργον αὐτοῦ εἰσιν, γῆ ποίημα αὐτοῦ ἐστὶ· θάλασσα κτίσμα αὐτοῦ ἐστίν· ἄνθρωπος τλάσμα καὶ εἰκὼν αὐτοῦ ἐστίν. Ἥλιος καὶ σελήνη καὶ ἀστέρεις στοιχεῖα (20) αὐτοῦ εἰσιν, εἰς σημεῖα καὶ εἰς καιροὺς καὶ εἰς ἡμέρας καὶ εἰς ἐνιαυτοὺς γεγονότα, πρὸς ὑπηρεσίαν καὶ βουλείαν ἀνθρώπων· καὶ τὰ πάντα ὁ Θεὸς ἐποίησεν ἐξ οὐκ ὄντων εἰς τὸ εἶναι, ἵνα διὰ τῶν ἔργων γινώσκῃται καὶ νοηθῇ τὸ μέγεθος αὐτοῦ.

5. Καθάπερ γὰρ ψυχὴ (21) ἐν ἀνθρώπῳ οὐ βλέπει

et cum mutilam hujus loci sententiam non inconcinne restituant, visa sunt praefrenda conjectura celeberr. Wolfii, qui legendum putat τὸν ὄντα αὐτὸν λέγω. Referuntur ab eodem editore hae conjecturae hominum eruditorum, Felli, tanquam ex cod. ms: ἐαυτὸν λέγω, Grabii, δυνατὸν αὐτὸν λέγω, Lacrosii, Θεὸν αὐτὸν λέγω, Cotelerii *Monum. eccles. Graec.*, pag. 662 : Κύριον ἐν εἴπω, τὰ πάντα αὐτοῦ λέγω. Forte pro κριτὴν quod suppediavit cod. ms., legendum κτίστην, Si *Dominum illum dicam, conditorem dico*.

(16) *Τὰ πάντα αὐτὸν λέγω*. Satis commode legeretur τὰ πάντα αὐτοῦ, ut placet erudito editori Hamburgensi, vel ἀπ' αὐτοῦ. *Omnia illius esse vel ab eo esse dico*. Non tamen commodo sensu caret vulgata scriptura. Indicat enim Patris nomine comprehendi quidquid humana imbecillitas de Deo eloqui potest. Cotelerius, in loco quem modo citavi, legit πρὸ πάντων αὐτὸν λέγω, atque hanc conjecturam confirmat ex his quae paulo post leguntur, *Pater dicitur, quia est ante omnia*.

(17) *Παιδευτής*. Melius forte redderetur, *castigator Dei cultorum*. Videtur enim Theophilus indicare velle quod intersit inter poenas, quibus bonos interdum Deus erudit, et eas quas impiis, ut severus iudex, infligit. Notus est omnibus Proverborum locus, quem citat Apostolus, Hebr. xii, 5.

(18) *Θεὸς δὲ λέγεται*. Citat hunc locum S. Joannes Damascenus sub nomine S. Amphilocheii episcopi Iconii, non tamen sine aliqua dissimilitudine. Sic enim habet : Θεὸς λέγεται διὰ τὸ θεοικεῖναι πάντα τῇ ἑαυτοῦ ἐξουσίᾳ καὶ ἀσφαλείᾳ καὶ διὰ τὸ θέειν, ὅπερ ἐστὶ τρέχειν, καὶ κινεῖν, καὶ κυβερνᾶν

etiam dicam, ejus benignitatem dico; si regnum dicam, ejus gloriam dico; si Dominum 340 dicam, judicem dico; si judicem dicam, justum eum dico; si patrem dicam, omnia eum dico; si ignem dicam, iracundiam ejus dico. Dices igitur mihi: Irascitur Deus? Maxime; irascitur enim male agentibus, bonus vero et benignus et misericors est in eos qui eum amant ac timent. Est enim magister piorum et pater justorum, iudex vero et vindex impiorum.

4. *Pergit de Dei attributis disserere*.—Caret principio quia ingenuus est: immutabilis est quatenus immortalis. Deus dicitur, διὰ τὸ θεοικεῖναι, id est quia omnia in sua ipsius stabilitate posuit, et διὰ τὸ θέειν, quod idem est ac currere et movere, et operari, et nutrire, et providere, et gubernare et vivificare omnia. Dominus est quia omnibus dominatur; Pater, quia ante omnia; conditor et creator, quia omnia condidit et creavit; altissimus, quia supra omnia; omnipotens, quia omnia tenet et complectitur. Nam ex alta caelorum, et profunda abyssorum, et termini orbis terrae, sunt in manu ejus; nec est locus in quo moretur et quiescat. Est enim caelum ejus opus, terra et mare ejus opificium, homo ejus figmentum et imago. Sol, luna et stellae sunt ejus elementa, et signa et tempora, et dies et annos condita, ut ministrent et serviant hominibus. Atque omnia Deus fecit, cum antea non essent, ut ex operibus cognoscatur et intelligatur ejus majestas.

τὰ πάντα ὁ Θεὸς ἐποίησεν ἐξ οὐκ ὄντων εἰς τὸ εἶναι, ἵνα διὰ τῶν ἔργων γινώσκῃται καὶ νοηθῇ τὸ μέγεθος αὐτοῦ.

5. *Invisibilis Deus ex providentia cognoscitur*. —

καὶ ζωογονεῖν τὰ πάντα. In codice Coislino 276, quo continentur *Parallela*, sed alio ac in editis ordine, legitur hoc testimonium sub eodem Amphilocheii nomine, sed deest ἐξουσία, et pro ζωογονεῖν habetur ζωοποιεῖν.

(19) *Ἐαυτοῦ*. Legendum putat ἑαυτῶν Suicerus *Lexic.*, p. 1367. Cui quidem favet illud psalmi cui: *Qui fundasti terram super stabilitatem suam*, ἐπὶ τὴν ἀσφάλειαν αὐτῆς. Sed hic locus ita citatur a sancto Joanne Damasceno, ut necesse sit legere ἑαυτοῦ. Habet enim πάντα τῇ ἑαυτοῦ, ommissa praepositione.

(20) *Στοιχεῖα*. Sic etiam infra n. 5 et 6, solem et stellas appellat Theophilus. Eodem sensu vocem hanc usurpant Eusebius *Hist. lib. iii, c. 31*; *Præp. evang. lib. i, c. 12*, et lib. iii, p. 91; Basil. hom. 4 in *Hexaem.*; Chrysost. homil. 6 in *Genes.*; Cyrill. *Jul.*, p. 17. Unde facile explicatur, quod nonnullos criticos torsit, cur astra interdum apud Latinos elementa appellentur, ut apud Tertullianum lib. ii *ad Nat.*; Lactantium lib. ii, c. 5, et S. Hieronymum epist. *ad Hebidium*. Miror Petavium minus vidisse quid sint apud Epiphanium τὰ ματαῖος νομιζόμενα εἰς ἀριθμὸν στοιχείων παρὰ τοῖς πεπλανημένοις ὀνόματα, ἃ ζώδια καλοῦσι, frustra excogitata, pro numero elementorum, apud errantes nomina, quae *Zodia* appellant. Haec Petavium, not. in hæres. 16, interpretatur de quadripartita signorum divisione pro quatuor elementorum numero. Sed liquet Epiphanium loqui de signis Zodiaci, non de quatuor elementis. Recenset enim duodecim nomina Hebraica totidem Graecis nominibus respondentia pro numero elementorum, id est duodecim signorum Zodiaci.

(21) *Καθάπερ γὰρ ψυχὴ*. Eodem modo Octavium

Nam quemadmodum anima in homine non videtur, sed cum fugiat humanos visus, ex motu corporis intelligitur : ita et Deus oculis humanis videri non potest, sed ex providentia et operibus videtur et intelligitur. Quemadmodum enim et navem quis in mari instructam et currentem videns et ad littus appellentem, procul dubio gubernatorem in ea esse judicabit a quo gubernetur ; ita Deus omnium gubernator intelligendus est, quamvis non videatur carnis oculis, quippe cum comprehendi non possit. Nam si in solem, **341** exiguum illud elementum, non potest homo oculos defigere ob calorem et vim exsuperantem, quanto magis Dei gloriam, quæ non est enarrabilis, mortalis homo intueri non potest ? Quemadmodum enim malum punicum cortice circumdatum, intus plurimos habet foras ac loculos pelliculis interjectos, ac multa grana in se includit, sic universa creatura spiritu Dei, ipse vero spiritus una cum creatura continetur manu Dei. Quemadmodum igitur granum mali punici intus inclusum, non potest videre ea quæ sunt extra corticem, cum ipsum sit intus, sic nec homo, qui una cum omni creatura continetur manu Dei, Deum potest videre. Deinde vero rex terrenus consistere creditur, quamvis ab omnibus non videatur ; sed ex legibus suis et edictis et potestatibus et copiis et imaginibus cognoscitur : Deum autem non vis intelligere ex ejus operibus et potestatibus ?

apud Minucium Felicem ineptam Dei videndi cupiditatem in ethnicis castigat : *Deum, inquit, oculis carnalibus vis videre, cum ipsam animam tuam, qua vivificaris et loqueris, nec aspicere possis nec tenere.*

(22) Ἀχώρητος. Vide hujus rei uberiorem explicationem lib. II, n. 22.

(23) *Et γὰρ τῷ ἡλίῳ.* Similem Xenophontis sententiam citant Clemens Alex. *Protrept.* 46, et Cyrillus Alex. *I Jul.*, p. 32. Putat Clemens hæc Xenophontem hausisse ex Sibylla, cujus testimonium ibidem omnino gemellum refert. Sic etiam Minucius Felix : *In sole adeo, inquit, qui vivendi omnibus causa est, videre non possumus ; radiis acies submovetur, obtutus intuentis hebetatur, et si diutius inspicias, omnis visus exstinguitur. Quid ? Ipsum solis artificem, illum luminis fontem possis sustinere ? Eadem habes apud Theodoret. serm. 10 *De Provid.*, p. 439.*

(24) Ἐπὶ πνεύματος Θεοῦ. Non loquitur Theophilus de Spiritu sancto, sed de illo spiritu, quem ait infra n. 7, a nobis spirando hauriri ; quem lib. II, n. 4, per omnia diffusum esse dicit, et n. 13, natura tenuem esse.

(25) *Εἶτα βασιλεύς.* Refert hoc testimonium S. Joannes Damascenus *Parall.* p. 787, sub nomine Theophili Alexandrini et pag. 339, sub Theophili nomine. Illud etiam imitatur Irenæus lib. II, cap. 6, n. 2, ubi Gnosticos supremum quemdam et omnibus ignotum Deum fingentes eodem prorsus argumento, ac ethnicos Theophilus, refellit. *Aut nunquid hi, inquit, qui sub Romanorum imperio sunt, quamvis nunquam viderint imperatorem, sed valde et per terram et per mare separati ab eo, cognoscent, propter dominium, eum qui maximam potestatem habet principatus ? Qui autem super nos erant angeli, vel ille quem mundi fabricatorem dicunt, non cognoscent omnipotentem ? Illud Irenæi, propter dominium, respon-*

ται, ἀόρατος οὔσα ἄνθρωποις, διὰ δὲ τῆς κινήσεως τοῦ σώματος νοεῖται ἡ ψυχὴ· οὕτως ἔχει ἂν καὶ τὸν Θεὸν μὴ δύνασθαι ὁραθῆναι ὑπὸ ὀφθαλμῶν ἀνθρωπίνων· διὰ δὲ τῆς προνοίας καὶ τῶν ἔργων αὐτοῦ βλέπεται καὶ νοεῖται. Ὁν τρόπον γὰρ καὶ πλοῖον θεασάμενός τις ἐν θαλάσῃ κατηρτισμένον, καὶ τρέχον, καὶ κατερχόμενον εἰς λιμένα, δῆλον ὅτι ἠγγήσεται εἶναι ἐν αὐτῷ κυβερνήτην τὸν κυβερνῶντα αὐτό· οὕτω δὲ νοεῖν εἶναι τὸν Θεὸν κυβερνήτην τῶν ὄλων, εἰ καὶ οὐ θεωρεῖται ὀφθαλμοῖς σαρκίνους διὰ τὸ αὐτὸν ἀχώρητον (22) εἶναι. Εἰ γὰρ τῷ ἡλίῳ (23) ἐλαχίστω ἔντι στοιχείῳ οὐ δύναται ἄνθρωπος ἀτελεῖσαι διὰ τὴν ὑπερβάλλουσαν θερμὴν καὶ δύναμιν, πῶς οὐχὶ μᾶλλον τῆ τοῦ Θεοῦ δόξῃ ἀνεκφράστῳ οὐσῇ ἄνθρωπος θνητὸς οὐ δύναται ἀντιπῆσαι ; Ὁν τρόπον γὰρ βρᾶ ἔχουσα φλοῖον τὸν περιέχοντα αὐτὴν ἔνδον ἔχει μονὰς καὶ θήκας πολλὰς διαχωριζομένας διὰ ὑμένων, καὶ πολλοὺς κόκκους ἔχει τοὺς ἐν αὐτῇ κατοικοῦντας· οὕτως ἡ πᾶσα κτίσις περιέχεται ὑπὸ πνεύματος Θεοῦ (24), καὶ τὸ πνεῦμα τὸ περιέχον σὺν τῇ κτίσει περιέχεται ὑπὸ χειρὸς Θεοῦ. Ὡσπερ οὖν ὁ κόκκος τῆς βρᾶς ἔνδον κατοικῶν οὐ δύναται ὁρᾶν τὰ ἔξω τοῦ λέπου αὐτοῦ ὧν ἔνδον· οὕτως οὐδὲ ἄνθρωπος ἐμπεριεχόμενος μετὰ πάσης τῆς κτίσεως ὑπὸ χειρὸς Θεοῦ οὐ δύναται θεωρεῖν τὸν Θεόν. Εἶτα βασιλεὺς (25) μὲν ἐπίγειος πιστεύεται εἶναι, καίπερ μὴ πᾶσιν βλεπόμενος, διὰ τὸ νόμων καὶ διατάξεων αὐτοῦ, καὶ ἐξουσιῶν καὶ δυνάμεων καὶ εἰκόνων νοεῖται· τὸν δὲ Θεὸν οὐ βούλει εὐνοεῖσθαι διὰ ἔργων καὶ δυνάμεων ;

det his Theophili verbis διὰ ἐξουσιῶν καὶ δυνάμεων, per principatus et potestates ; quibus verbis designat Theophilus legatos et præfectos ab imperatore in provincias mitti solitos. Ejusmodi enim voces sæpe eos significant qui magistratum gerunt. Euripides in *Andromache* : Ἀρχαὶ τ' ἐπληροῦντο, *Magistratus congregabantur.* Eodem sensu Plato in *libris De Rep.* ; *Philostratus Vit. Apoll.* lib. II, cap. 12, hanc vocem usurpant. Sic etiam Juvenalis apud Latinos sat. x. 99, 100 :

Hujus qui trahitur, prætextam sumere malis, Quam Fidenarum Gabiorumve esse potestas ?

Vopiscus in *Saturuino c. 3* : *Ut primum Ægyptii, inquit, magnam potestatem ad se venisse viderunt, statim clamaverunt : « Saturnine Auguste, dñi te servent. »* Hæc pauca de multis referenda duxi, ut intelligatur quid sibi velit illud Theophili δι' ἐξουσιῶν καὶ δυνάμεων, quid etiam illud Irenæi propter dominium. Videtur enim vetus interpres Irenæi, ut sæpe alias, ita hoc loco lapsus esse, et pro δι' ἐξουσιῶν legisse δι' ἐξουσιῶν ; unde reddit, propter dominium, cum reddere debuisset per potestates. Neque enim dubium, quin eadem sit hoc loco Irenæi ac Theophili sententia, quæ tamen dissimilis foret, utpote obscura prorsus et enervata in Irenæo, si legeretur, propter dominium. Huc accedit quod Irenæus, dum imperatorem vocat eum qui maximam potestatem habet principatus, non obscure confirmet eam, quam dico, comparationem imperatoris cum minoribus potestatibus, id est cum legatis et præfectis, per quos imperator cognoscitur. Ambigi possit utrum Irenæus ex Theophilo, an Theophilus ex Irenæo hanc sententiam mutuatus fuerit. Sed cum ea res magni sit momenti ad investigandum tempus quo Theophilus hos libros elucubravit, rejicienda in tertiam partem Præfationis videtur.

6. Κατανόησον, ὦ ἄνθρωπε, τὰ ἔργα αὐτοῦ, καὶ ἁ
 ρῶν μὲν κατὰ χρόνους ἀλλαγὴν, καὶ ἀέρων τροπὰς (26),
 στοιχείων τὸν εὐτακτον δρόμον, ἡμερῶν τε καὶ νυ-
 κτῶν, καὶ μηνῶν, καὶ ἐνιαυτῶν τὴν εὐτακτον πορείαν,
 σπερμάτων τε καὶ φυτῶν καὶ καρπῶν τὴν διάφορον
 καλλοτήν, τὴν τε πολυποικίλον γονὴν κτηνῶν τετρα-
 πόδων, καὶ πετεινῶν καὶ ἔρπετῶν καὶ νηκτῶν, ἐνύ-
 δρων τε καὶ ἐναλίων, ἢ τὴν ἐν αὐτοῖς τοῖς ζώοις δε-
 δομένην σύνεσιν πρὸς τὸ γεννᾶν καὶ ἐκτρέφειν οὐκ
 εἰς ἰδίαν χρῆσιν, ἀλλὰ εἰς τὸ ἔχειν τὸν ἄνθρωπον· τὴν
 τε πρόνοιαν ἣν ποιεῖται ὁ Θεὸς ἐτοιμάζων τροφήν πάση
 σαρκί, ἢ τὴν ὑποταγὴν ἣν ὄρισε ἐποτάσσεσθαι τὰ
 πάντα τῇ ἀνθρωπότητι· πηγῶν τε γλυκερῶν καὶ πο-
 ταμῶν ἀενάων ῥύσιν· ὁρώων τε καὶ ὄμβρων καὶ
 ὑετῶν τὴν κατὰ καιροὺς γινομένην ἐπιχορηγίαν, τὴν
 τῶν οὐρανίων παμποίκιλον κίνησιν, Ἐωσφόρον ἀνα-
 τέλλοντα μὲν καὶ προσημαινόντα ἔρχεσθαι τὸν τέλειον
 φωστῆρα· σύνδεσμόν τε Πλειάδος καὶ Ὀρίωνος·
 Ἄρκτου ῥόν τε καὶ τὴν τῶν λοιπῶν ἄστρον πορείαν
 γινομένην ἐν τῷ κύκλῳ τοῦ οὐρανοῦ, οἷς ἡ πολυποί-
 κλος σοφία τοῦ Θεοῦ πᾶσιν ἰδία δόματα κέκληκεν.
 Οὗτος Θεὸς μόνος ὁ ποιήσας ἐκ σκότους φῶς, ὁ ἐξαγα-
 γῶν φῶς ἐκ θησαυρῶν αὐτοῦ (27), ταμεῖά τε νότου
 καὶ θησαυροὺς ἀθύσσου, καὶ ὄρια θαλασσῶν, χιόνων
 τε καὶ χαλαζῶν θησαυροὺς, συνάγων ὕδατα ἐν θησαυ-
 ροῖς ἀθύσσου, καὶ συνάγων (28) τὸ σκότος ἐν θησαυ-
 ροῖς αὐτοῦ, καὶ ἐξάγων τὸ φῶς τὸ γλυκὺ καὶ τὸ πο-
 θεινὸν καὶ ἐπιτερπέες ἐκ θησαυρῶν αὐτοῦ· ἀνάγων
 νεφέλας ἐξ ἐσχάτου τῆς γῆς καὶ ἀστραπὰς πληθύνων
 εἰς ὑετόν· ὁ ἀποστέλλων τὴν βροντὴν εἰς φόβον καὶ
 προκαταγγέλλων τὸν κτύπον τῆς βροντῆς διὰ τῆς
 ἀστραπῆς, ἵνα μὴ ψυχὴ, αἰφνιδίως παραχθεῖσα, ἐκ-
 φύξῃ· ἀλλὰ μὴν καὶ τῆς ἀστραπῆς τῆς κατερχομένης
 ἐκ τῶν οὐρανῶν τὴν αὐτάρκειαν ἐπιμετρῶν πρὸς τὸ
 μὴ ἐκκαῦσαι τὴν γῆν· εἰ γὰρ λάβοι τὴν κατεξου-
 σίαν (29) ἡ ἀστραπή, ἐκκαύσει τὴν γῆν· εἰ δὲ καὶ ἡ
 βροντὴ, καταστρέψει τὰ ἐν αὐτῇ.

7. Οὗτός μου Θεός, ὁ τῶν ὅλων Κύριος, ὁ τανύσας
 τὸν οὐρανὸν μόνος, καὶ θεὸς τὸ εὖρος τῆς ὑπ' οὐρα-
 νῶν (30)· ὁ συντάρασσων τὸ κύτος τῆς θαλάσσης, καὶ
 ἰχθῶν τὰ κύματα αὐτῆς· ὁ δεσπόζων τοῦ κράτους αὐ-
 τῆς, καὶ τὸν ὅλον τῶν κυματῶν καταπραῖνων· ὁ
 θεμελιώσας τὴν γῆν ἐπὶ τῶν ὕδατων, καὶ δούς πνεῦμα
 τὸ τρέφον αὐτήν· οὐ ἡ πνοὴ ζωογονεῖ τὸ πᾶν· ὅς ἐάν
 συσῆτ τὸ πνεῦμα παρ' ἐαυτῷ, ἐκλείψει τὸ πᾶν. Τοῦ-

6. *Ex operibus cognoscitur Deus.* — Considera, o
 homo, ejus opera, tempestatum statis temporibus
 vicissitudines, aeris mutationes, astrorum attempe-
 ratum cursum, dierum et noctium, mensium et an-
 norum rite descriptas vices, seminum, plantarum
 et fructuum amœnam varietatem, diversos pecudum
 fœtus, quadrupedum, volatiliū, reptiliū, natatiliū,
 fluvialium et marinorum; tum datum ipsis
 illis animalibus generandæ et alendæ prolis instin-
 ctum, non ad suos, sed ad hominis usus; tum pro-
 videntiam, qua Deus cibum omni carni præparat,
 tum servile obsequium, quod homini ab omnibus
 præstari jussit: dulcium fontium et fluviorum pe-
 rennes fluxus, roris, imbrium et pluviarum copiam
 variis temporibus suppeditari solitam; corporum
 cœlestium diversos motus; luciferum exorientem
 et perfecti astri adventum prænuntiantem; Pleiadis
 et Orionis conjunctionem; Arcturum et cæterorum
 astrorum iter in cœli circulo descriptum; quibus
 omnibus multiplex Dei sapientia propria nomina im-
 posuit. Solus ille Deus est qui lucem ex tenebris
 fecit, qui lumen e thesauris suis educit, et rece-
 ptacula Austri¹, ac thesauros abyssi et termi-
 nos maris fecit, ac nivis et grandinis thesau-
 ros; qui aquas in thesauris abyssi, et tenebras
 in thesauris suis 342 congregat: et suavem illam
 ac desiderabilem et jucundissimam lucem e thesau-
 ris suis profert; qui eduxit nubes ab extremo terræ,
 et fulgura in pluviam multiplicat²: qui emittit ton-
 nitru ad terrorem, et ejus fragorem fulgure præ-
 nuntiat, ne anima subito turbata deficiat; atque
 etiam fulguris vim e cœlo erumpentis ita temperat, ut
 ne terram comburat; nam si fulgur impetui suo per-
 mittatur, terram comburet; quod si ipsum etiam ton-
 nitru, quæ in ea sunt subvertet.

7. *Tunc Deum videbimus, cum immortalitatem in-
 duerimus.* — Hic Deus meus est, universorum Do-
 minus, qui cœlum extendit solus, et statuit orbis
 terræ latitudinem: qui conturbat profundum maris,
 et sonum fluctuum ejus exciât³: qui dominatur
 potestati ejus, et motum fluctuum ejus mitigat⁴:
 qui fundavit terram super aquas, et spiritum eam
 nutrientem largitur: cujus spiritus vivificat omnia,

¹ Psal. XLVI; Job. IX, 9. ² Psal. CXXIV, 7. ³ Psal. LXIV, 8. ⁴ Psal. LXXVIII, 40.

(26) Ἀέρων τροπὰς. Miror Wolfium huic scri-
 pturæ substituisse ἀστέρων τροπὰς. Fatetur editio-
 nem Tigurinam et cod. Bodleianum habere ἀέρων
 τροπὰς. At sibi opinionis errore sinxit Duceum et alias
 editiones habere ἀστέρων τροπὰς. Sed eum falli
 asseverare possum; ἀέρων μεταβολὴ legitur apud
 Clementem Strom. vi, p. 659.

(27) Ὁ ἐξαγαγῶν φῶς ἐκ θησαυρῶν αὐτοῦ. Hæc
 in textum perpetam videntur irrepisse. Nam et
 paulo post repeluntur, et orationis seriem hic per-
 turbant.

28) Συναγάγων. Redundat hoc verbum sive

quem si apud se retineat, hoc universum deficiet. Hujus spiritu, o homo, loqueris, hujus spiritum ducis, atque hunc ignoras. Hoc autem tibi accidit ob mentis obcaecationem et cordis duritiam. Sed, si vis, potes sanari: da te medico, et punget oculos mentis et cordis tui. Quis est iste medicus? Deus qui per Verbum et sapientiam sanat et vivificat. Deus per Verbum et sapientiam condidit universa: nam *Verbo ejus firmati cæli et Spiritu ejus omnis virtus eorum*. Præstantissima est illius sapientia. Deus in sapientia terram fundavit; cælos præparavit in prudentia; in sensu disrupti abyssi, et nubes rorem effuderunt. Hæc si intelligis, o homo, et pure et sancte ac juste vivas, potes Deum videre; sed ante omnia præeant in corde tuo fides et timor Dei, tuncque hæc intelliges. Cum mortalitatem deposueris et immortalitatem indueris, tunc Deum promeritis videbis. Excitat enim tuam carnem cum anima immortalem Deus, ac tunc factus immortalis immortalē videbis, si nunc ei credideris; tunc etiam cognosces te contra illum inique locutum esse. πιστεύσης αὐτῷ· καὶ τότε ἐπιγνώσῃ, ὅτι ἀδίκως κατελάλησας αὐτοῦ.

8. *Deo resurrectionem promittenti absurdum est nolle credere.*—Sed mortuos excitari non credis. Cum res eveniet, tunc credes, velis nolis; sed tua fides in incredulitatis loco deputabitur, nisi nunc credas. Sed cur non credis? An **343** ignoras rebus

• Psal. xxxii, 6.

(31) *Τούτου.* Ita codex Bodleianus et editio Hamburgensis. Aliæ editiones τούτο. Sed, ut accurata sit sententia, legendum etiam, τούτω λαλεῖς; satiusque apte adderetur καὶ ante τούτον ἀγνοεῖς.

(32) *Πύρωσιν.* Hoc malim pro πύρωσιν quod ms. B. et editi omnes exhibent. At B. superscriptum habebat πω syllabæ πη. Atque vox πύρωσιν apud LXX, atque in N. T. subinde de obstinata mente occurrit; vicissim πύρωσις, ejusdem aliqui significationis frustra utrimque quaeritur. Wolfius.

(33) *Πᾶσα ἢ ... σοφία αὐτοῦ.* Hæc addita e codice Bodleiano in editione Oxoniensi, ac postea in Hamburgensi.

(34) *Ἀπόθη.* Legit Wolfius ἀπόθης et paulo post ἀποδόσης. Sed nulla subest hujus mutationis, quamquam levissimæ, necessitas.

(35) *Ἀνεγείρει.* Necesse non est legere ἀνεγείρει, ut Grabius legendum censebat teste cl. Wolfio. Usitatum enim est præsens pro futuro, cum certa et explorata res promittitur.

(36) *Σὺν τῇ ψυχῇ.* Sic reddi possent hæc verba: *Suscitabit carnem tuam immortalem cum anima futuram.* Sed nihil vetat sic etiam interpretari, ut anima cum corpore excitari et resurgere dicatur. Sæpe enim sancti Patres resurrectionem animæ et corporis prædicant, non quod animam ad tempus cum corpore interire suspicentur, sed ut illius restitutionem in pristinum statum significent. Polycarpus gratias agit apud Euseb. lib. vi, quod a Deo in numerum martyrum vocetur ἐν τῷ ποτηρίῳ τοῦ Χριστοῦ, εἰς ἀνάστασιν ζωῆς αἰωνίου ψυχῆς τε καὶ σώματος, in calice Christi, in resurrectionem vitæ æternæ, animæ atque corporis. Irenæus lib. iv, cap. 18, n. 5: Προσφέρομεν δ' αὐτῇ ἰδίᾳ, ἐμμελῶς κοινωλίαν καὶ ἐνωσιν ἀπαγγέλλοντες καὶ ὁμολογούντες σαρκὸς καὶ πνεύματος ἔγερσιν. Offerimus ei quæ sunt ejus, congruenter communicationem et unitatem prædicantes et confitentes resurrectionem carnis et spiritus. Et lib. v, cap. 31: *Manifestum est quia et di cipu-*

τον λαλεῖς, ἄνθρωπε· τούτου (31) τὸ πνεῦμα ἀναπνεῖς, τούτον ἀγνοεῖς. Τούτο δέ σοι συμβέβηκε διὰ τὴν τῷ φλωσιν τῆς ψυχῆς καὶ πύρωσιν (32) τῆς καρδίας σου. Ἄλλὰ, εἰ βούλει, δύνασαι θεραπευθῆναι· ἐπίδοσε αὐτὸν τῷ ἱατρῷ, καὶ παρακεντήσει σου τοὺς ὀφθαλμοὺς τῆς ψυχῆς καὶ τῆς καρδίας. Τίς ἐστὶν ὁ ἱατρός; Ὁ Θεός, ὁ θεραπεύων καὶ ζωοποιῶν διὰ τοῦ Λόγου καὶ τῆς σοφίας. Ὁ Θεός διὰ τοῦ Λόγου αὐτοῦ καὶ τῆς σοφίας ἐποίησε τὰ πάντα. Τῷ γὰρ Λόγῳ αὐτοῦ ἐστερεώθησαν οὐρανοὶ, καὶ τῷ Πνεύματι αὐτοῦ πᾶσα ἡ δύναμις αὐτῶν. Κρατίστη ἡ σοφία αὐτοῦ (33). Ὁ Θεός τῇ σοφίᾳ ἐθεμελίωσε τὴν γῆν· ἠτοίμασε δὲ οὐρανούς φρονήσει· ἐν αἰσθήσει ἄβυσσοι ἐβράβησαν, νέφη δὲ ἐβρύθησαν δρόσους. Εἰ ταῦτα νοεῖς, ἄνθρωπε, ἀγνώως, καὶ ὁσίως καὶ δικαίως ζῶν, δύνασαι ὀρᾶν τὸν Θεόν. **B** Πρὸ παντὸς δὲ προηγεῖσθω σου ἐν τῇ καρδίᾳ πίστις καὶ φόβος ὁ τοῦ Θεοῦ, καὶ τότε συνήσεις ταῦτα. Ὄταν ἀπόθη (34) τὸ σθητὸν καὶ ἐνδόση τὴν ἀφθαρσίαν, τότε ἔψει κατ' ἄξιαν τὸν Θεόν. Ἀνεγείρει (35) γάρ σου τὸ σῶμα ἀθάνατον σὺν τῇ ψυχῇ (36) ὁ Θεός· καὶ τότε ἔψει γενόμενος ἀθάνατος τὸν ἀθάνατον (37), ἐὰν νῦν

8. Ἄλλὰ ἀπιστεῖς νεκροὺς ἐγείρεσθαι. Ὅτε ἔσται, τότε πιστεύσεις θέλων καὶ μὴ θέλων· καὶ ἡ πίστις σου εἰς ἀπιστίαν λογισθήσεται, ἐὰν μὴ νῦν πιστεύσης. Πρὸς τί δὲ καὶ ἀπιστεῖς; Ἡ οὐκ οἶδας, ὅτι ἀπάντων πραγμάτων ἡ πίστις προηγείται (38); Τίς γὰρ δύνα-

lorum ejus, propter quos et hæc operatus est Dominus, animæ abibunt in invisibilem locum, definitum eis a Deo, et ibi usque ad resurrectionem commorabuntur, sustinentes resurrectionem; post recipientes corpora et perfecte resurgentes, hæc est corporaliter, quem admodum et Dominus resurrexit, sic veniet ad conspectum Dei. Tertullianus lib. *De pœnit.*, cap. 3: *An tu discernas actus carnis et spiritus, quorum et in vita et in morte et in resurrectione tantum communis atque consortii est, ut pariter tunc aut in vitam aut in judicium susciantur?* Lactantius lib. vii, cap. 11, ubi probat non interire animam, sed dissociari a corpore, sic tamen de ejus resurrectione, sive in antiquum statum restitutione loquitur: *Et quia temporalem vitam temporalis mors sequitur, consequens est ut resurgant animæ ad vitam perennem, quia finem mors temporalis accepit.* Nihil ergo commune his sanctorum Patrum dictis cum absurdo nonnullorum Arabum errore, qui cum sibi fingerent animas simul cum corporibus interire et resurgere, eruditus Origenes coram frequenti concilio disputationibus cesserunt, teste Eusebio *Hist.* lib. vi, cap. 37.

(37) *Τὸν ἀθάνατον.* Hæc addita ex cod. ms. iu editi. Oxon. et Hamb. Mox aliquid subintelligendum, nempe, si inique loqui pergas.

(38) *Ἡ πίστις προηγείται.* In hoc argumento, quod multi alii usurparunt, ut Clemens Alex. *Strom.* ii; Origenes i contra *Celsum*; Arnobius l. ii; Eusebius *Præp.* i; Cyrillus cat. 5, Theodoretus i adv. *Græcos*, observare possumus fidei nomine apud antiquos scriptores non modo assensum rebus revelatis, sed sæpe etiam eorum, quæ Deus promisit, impetrandorum fiduciam designari. Quamvis autem immane discrimen sit inter eam fidem quam navis gubernatori, aut medico aut doctori habemus, et eam quam Deo, qui proprio Filio non pepercit, sed pro nobis omnibus tradidit illum, habere debemus; habent tamen hæc exempla ex humanis rebus re-

ται θερίσαι γεωργός, ἐὰν μὴ πρῶτον πιστεύσῃ τὸ σπέρμα τῆ γῆ· ἢ τίς δύναται διαπεράσαι τὴν θάλατταν, ἐὰν μὴ πρῶτον ἑαυτὸν πιστεύσῃ τῷ πλοίῳ καὶ τῷ κυβερνήτῃ; Τίς δὲ κάμων δύναται θεραπευθῆναι, ἐὰν μὴ πρῶτον ἑαυτὸν πιστεύσῃ τῷ ἱατρῷ; Ποίαν δὲ τέχνην ἢ ἐπιστήμην δύναται τις μαθεῖν, ἐὰν μὴ πρῶτον ἐπιδῷ ἑαυτὸν καὶ πιστεύσῃ τῷ διδασκάλῳ; Εἰ οὖν γεωργός πιστεύει τῆ γῆ, καὶ ὁ πλέων τῷ πλοίῳ, καὶ ὁ κάμων τῷ ἱατρῷ· σὺ οὐ βούλει ἑαυτὸν πιστεύσαι τῷ Θεῷ, τοσοῦτους ἀρραβῶνας ἔχων παρ' αὐτοῦ; Πρῶτον μὲν γάρ, ὅτι ἐποίησέ σε ἐξ οὐκ ὄντος εἰς τὸ εἶναι (εἰ γάρ ὁ πατήρ σου οὐκ ἦν, οὐδὲ ἡ μήτηρ, πολὺ μᾶλλον οὐδὲ σὺ ἦς ποτε), καὶ ἐπλασέ σε ἐξ ὑγρᾶς οὐσίας μικρᾶς καὶ ἐλαχίστης βανίδος, ἥτις οὐδὲ αὐτὴ ἦν ποτε· καὶ προήγαγέ σε ὁ Θεὸς εἰς τόνδε τὸν βίον. Ἐἴτα πιστεύεις τὰ ὑπὲρ ἀνθρώπων γινόμενα ἀγάλματα Θεοῦ εἶναι καὶ ἀρετὰς ποιεῖν· τῷ δὲ ποιήσαντι σε Θεῷ ἀπιστεῖς δύνασθαι σε καὶ μεταξὺ ποιῆσαι;

9. Καὶ τὰ μὲν ὀνόματα ὧν φῆς σέβεσθαι θείων, ὀνόματά ἐστι νεκρῶν ἀνθρώπων. Καὶ τούτων τίνων καὶ ποταπῶν; Οὐχὶ Κρόνος μὲν τεκνοφάγος εὐρίσκειται, καὶ τὰ ἑαυτοῦ τέκνα ἀναλίσκων; Εἰ δὲ καὶ Δία τὸν παῖδα αὐτοῦ εἴποις, κατὰμαθε κάκεινου τὰς πράξεις καὶ τὴν ἀναστροφὴν· πρῶτον μὲν ὅτι ἐν Ἰδῇ ὑπὲρ αἰγῶς ἀντερᾶφην· καὶ ταύτην σφάζας, κατὰ τοῦς μύθους, καὶ ἐκδείρας, ἐποίησεν ἑαυτῷ ἐνδυμα. Τὰς τε λοιπὰς πράξεις αὐτοῦ, περὶ τε ἀδελφοκοιτίας, καὶ μοιχείας, καὶ παιδοφθορίας, ἄμεινον (39) Ὀμηρος καὶ οἱ λοιποὶ ποιηταὶ περὶ αὐτοῦ ἐξηγοῦνται. Τί μοι ἐδ' ἑσπεῖν καταλέγειν περὶ τῶν υἱῶν αὐτοῦ (40); Ἡρακλέα μὲν ἑαυτὸν καύσαντα· Διώνυσον δὲ μεθύοντα καὶ μαίνομενον· καὶ Ἀπόλλωνα τὸν Ἀχιλλέα δεδιότα καὶ φεύγοντα, καὶ τῆς Δάφνης ἐρῶντα, καὶ τὸν Ἰακίνθου μόρον ἀγνοοῦντα· ἢ Ἀφροδίτην τὴν τιτρωσκομένην· καὶ Ἄρεα τὸν βροτολοιβν, ἔτι δὲ καὶ ἰγῶρα βρόντα τούτων τῶν λεγομένων θεῶν; Καὶ ταῦτα μὲν (41) εἰπέιν, ὅπου γε θεὸς εὐρίσκειται μεμελιμένος, ὃ καλοῦμενος Ὅσιρις, οὗ καὶ κατ' ἔτος γίνονται τελεταὶ ὡς ἀπολλυμένου, καὶ εὐρισκομένου, καὶ κατὰ μέλος ζητουμένου. Οὐτε γὰρ εἰ ἀπόλλυται νοεῖται, οὐτε εἰ εὐρίσκειται δεικνύεται. Τί δέ μοι λέγειν Ἄττιν ἀποκοπτόμενον, ἢ Ἄδωνιν ἐν ἕλῃ βεμβόμενον, καὶ κυνηγετούντα καὶ τιτρωσκόμενον ὑπὲρ σὸς; ἢ Ἀσκληπιὸν κεραυνούμενον; καὶ

petita non parum ponderis ad refellenda ethnicorum dicitia. Sic enim in Christianorum fidem jocari solebant, quasi isti, dum magna mysteria ad credendum proponunt, a quo hæc tradita et revelata, minime ostenderent. Unde Celsus, postquam Christianos irrisit quod dicere solerent: Μὴ ἐξέταζε, ἀλλὰ πιστεύουσιν, καὶ ἡ πίστις σου σώσει σε, *Noli inquirere, sed crede, et fides tua te salvum faciet*; sic eos urget quasi hæc a Deo tradita esse non probarent: Εἰ μὲν δὲ θελήσουσιν ἀποκρίνεσθαι μοι, ὡς οὐ διαπειρωμένῳ, πάντα γὰρ οἶδα, ἀλλ' ὡς ἐξ Ἰσοῦ πάντων κηδομένῳ, εὖ ἂν ἔχοι· εἰ δ' οὐκ ἐθελήσουσιν, ἀλλ' ἐροῦσιν ὡσπερ εἰώθασιν, Μὴ ἐξέταζε· ἀνάγκη αὐτοὺς ταῦτά τε διδάξαι ὅπου ἅπαντα ἐστὶν ἃ λέγουσι καὶ ὅπουθεν ἐβρόνχε. Si mihi respondere voluerint, ut eos minime tentanti ac periclitanti (omnia enim novi) sed æque omnibus consulenti, præclare se res habebit. Si vero recusabunt, dicentque quod solent: Noli disquirere;

A omnibus fidem præire? Quis enim agricola metere potest, nisi prius semen terræ crediderit; aut quis mare transmittere, nisi prius se ipse rati credat et gubernatori? Quis autem ægrotans sanari potest, nisi prius se ipse medico crediderit, aut quam artem quis aut disciplinam ediscere potest, nisi se prius tradiderit et crediderit magistro? Igitur si terræ credit agricola, si navigaturus rati, si ægrotus medico, non vis tu credere te Deo, tot ac tantis ab eo pignoribus acceptis? Primo, quod te creavit cum antea non esses (nam si nec pater tuus erat nec mater, multo magis ipse aliquando non eras), ac te ex humida et parva materia et minutissima guttula, quæ et ipsa non erat aliquando, formavit, atque iu hanc vitam produxit. Deinde vero credis efficta ab hominibus simulacra deos esse et mira facere; Deo autem conditori tuo non credis facere eum posse, ut te in vitam revocet?

9. *Flagitia et scelera deorum.* — Ac nomina quidem eorum, quos a te coli dicitas deorum, nomina sunt hominum mortuorum. Et ii quidem qui et quales fuere? An non Saturnus filiorum vorator invenitur? Quod si et Jovem ejus filium nominas, accipe ejus actiones et vivendi rationem. Primum iu monte Ida nutritus est a capra; eamque cum inactasset, ut ferunt fabulæ, et pellem detraxisset, fecit sibi indumentum. Cætera ejus facta, incestus cum sorore coitus, adulteria, illata pueris stupra melius Homerus et cæteri poetæ descripserunt. Quid cætera ad ejus filios spectantia enumerem? Herculem a se ipso combustum; Bacchum ebrium et furentem, Apollinem Achillis metu fugientem, et Daphnes amatorem, et Hyacinthi mortis ignarum; Venerem vulneratam, Martem hominum perniciem; præterea sanguinem ex his, quos vocatis diis, profluentem? Atque hæc quidem sunt dictu mediocria, quandoquidem deus reperitur membratim discerptus, nomine Osiris, cujus etiam mysteria quotannis celebrantur, quasi pereat et inveniatur, et singula ejus membra quærantur; neque enim utrum perierit scitur, neque utrum inveniatur ostenditur. Quid dicam Atin castratum, Adonim in silva errantem, et inter venandum ab apro vulneratum; Æsculapium fulmine percussum; Serapim Sinope pro-

D *neesse est ut doceant cujusmodi sint, quæ asseverant et unde dimanaverint. Dignissima est quæ legatur Origenis responsio i adv. Cels.*

(39) Ἄμεινον. Legitur ad marginem codicis Bodl. & mñ. quæ scriptura in contextum inducta a Felto et Wolfio. Sed non videtur contextus, cum sua sponte sanus esset et integer, ob lectionem margini appositam immutari debuisset.

(40) Αὐτοῦ. Hanc vocem addidit Wolfius ex cod. Bodl. desumptam.

(41) Καὶ ταῦτα μὲν μέτριον. Refellit Wolfius hanc interpretationem: *Hæc quidem mediocria sunt*; ipse vero sic reddit: *Sed de his quidem pauca et modica dicere attinet.* Probari non potest hæc doctissimi viri interpretatio, quam tamen, inquit, peritis se facile probaturam esse confidimus. Luce clarius est Theophilum levia et mediocria dicere, quæ antea dixerat, quia ad graviora transibat

fugum Alexandriam; Artemidem Scythicam, ipsam quoque profugam, homicidam, venatricem et Endymionis amore captam? Non enim a nobis hæc dicuntur, sed a vestris historicis et poetis prædicantur.

10. *Superstitiones Ægyptiorum. Mater deorum ejusque filii vectigales Cæsari.* — Quid jam refert enumerare multitudinem animalium, quæ ab Ægyptiis coluntur, reptilium, pecudum, ferarum, volatilium et natatilium fluvialium: ad hæc etiam pelves et inhonestos sonos? Quod si Græcos cites et cæteras gentes: colunt lapides et ligna ac reliquam materiam, simulacra, ut jam diximus, mortuorum hominum. Phidias enim reperitur Pisæ fecisse Eliis Jovem Olympicum, et Atheniensibus Minervam in arce. Juvat ex te, o homo, quærere quot inveniantur Joves. Jupiter inprimis Olympius dicitur; deinde Jupiter Latialis, Jupiter Cassius, Jupiter Ceraunius, Jupiter Propator, Jupiter Pannychius, Jupiter Poliuchus, Jupiter Capitolinus; atque ille quidem Jupiter, qui Saturni filius et rex Cretensium fuit, habet sepulcrum in Creta, cæteri vero forte ne sepultura quidem dignati. Si vero matrem eorum, quos vocatis, deorum objicias, absit ut vel ipsius vel ministrorum, a quibus colitur, actiones ore efferam (hæc enim ne appellare quidem nobis fas est), vel quæ regi vectigalia et tributa tum ipsa tum ejus filii pendant. Neque enim sunt dii, sed simulacra, ut prædiximus, opera manuum hominum, et impura dæmonia. Tales fiant qui faciunt ea, et qui spem suam in eis constituunt.

11. *Magis honorandus Cæsar, cui dii vectigales*

* Psal. cxxiii, 8 et cxxxiv, 18.

(42) *Κυνηγέτιν.* Ita se emendasse monet Lærosii consilio Wolfius pro eo quod erat in editis *κυνηγέτιν*.

(43) *Συγγραφεῖς.* Interdum hoc nomine generatim omnes scriptores designat Theophilus, velut n. 2, lib. ii, et initio libri tertii. Sed hoc loco *συγγραφεῖς* qui a poetis distinguuntur, non alii videntur esse quam historici, nec ad alios pertinet hæc antiquarum rerum, licet fabulosa, narratio. Sic etiam vocantur historici n. 12, l. ii, et a poetis et philosophis distinguuntur: *δοξεῖ δὲ τὰ ὑπὸ τῶν φιλοσόφων ἢ συγγραφέων καὶ ποιητῶν εἰρημένα, ἀξιόπιστα μὲν εἶναι.* Si quis dubitet his verbis, ἢ *συγγραφέων* historicos significari, attentius legat hæc Theophili verba ex n. 33: *Τίς μὲν οὖν... τῶν καλουμένων σοφῶν καὶ ἱστοριογράφων.*

(44) *Καὶ ἐνὸδρων νηχτῶν.* Fortasse excidit *καὶ*. Ita noster supra n. 6: *Καὶ νηχτῶν ἐνὸδρων τε καὶ ἐναλίων;* ubi *νηχτά* ab ἐνὸδροις distinguit. Wolfius. — Ex ipsis verbis, quæ ab erudito viro citantur, nihil hoc in loco mutandum esse patet. Nam cum duas species natatilium distinguit Theophilus, nempe fluvialium et marinorum; natatilia fluvialia vocare debuit pisces Nili ab Ægyptiis adoratos; frustra ergo diceremus natatilia et fluvialia.

(45) *Ζεὺς Κάσιος.* Eruditus Wolfius legendum monet Κάσιος idque probat testimoniis Scriptorum apud quos memoratur Jupiter Casius, nempe Lucani lib. viii, Plinii iv, 3, et v, 3. Sexti Empir.

Α Σάραπιν τὸν ἀπὸ Σινώπης φυγάδα εἰς Ἀλεξάνδρειαν γεγονότα; ἢ τὴν Σκυθίαν Ἀρτεμιν καὶ αὐτὴν φυγάδα γεγονοῦσαν, καὶ ἀνδροφόνον, καὶ κυνηγέτιν (42), καὶ τοῦ Ἐνδυμῖωνος ἐραστεισαν; ταῦτα γὰρ οὐχ ἡμεῖς φαιμέν, ἀλλὰ οἱ καθ' ὕμᾶς συγγραφεῖς (43) καὶ ποιηταὶ κηρύσσουν.

10. Τί μοι λοιπὸν καταλέγειν τὸ πλῆθος ὧν σέβονται ζῶων Αἰγύπτιοι, ἐρπετῶν τε, καὶ κτηνῶν, καὶ θηρίων, καὶ πετεινῶν, καὶ ἐνὸδρων νηχτῶν (44). Ἐτι δὲ καὶ ποδόνηπτρα καὶ ἦχους αἰσχύνης; Εἰ δὲ Ἑλληνας εἴποις καὶ τὰ λοιπὰ ἔθνη, σέβονται λίθους, καὶ ξύλα, καὶ τὴν λοιπὴν ὕλην, ὡς ἐφθημεν εἰρηκέναι, ἀπειχολίσματα νεκρῶν ἀνθρώπων. Φειδίας μὲν γὰρ εὐρίσκειται ἐν Πίσῃ ποιῶν Ἥλειος τὸν Ὀλύμπιον Δία, Ἀθηναῖος ἐν ἀκροπόλει τὴν Ἀθηνᾶν. Πεύσομαι δέ σου χάγῳ, ὦ ἀνθρώπε, πόσοι Ζῆνες εὐρίσκονται. Ζεὺς μὲν γὰρ ἐν πρώτοις προσαγορεύεται Ὀλύμπιος, καὶ Ζεὺς Λατιάριος, καὶ Ζεὺς Κάσιος (45), καὶ Ζεὺς Κεραύνιος, καὶ Ζεὺς Προπάτωρ, καὶ Ζεὺς παννύχιος, καὶ Ζεὺς Πολιοῦχος, καὶ Ζεὺς Καπιτώλιος. Καὶ ὁ μὲν Ζεὺς παῖς Κρόνου, βασιλεὺς Κρητῶν γενόμενος, ἔχει τάφον ἐν Κρήτῃ, οἱ δὲ λοιποὶ ἴσως οὐδὲ ταφῆς κατηξιώθησαν. Εἰ δὲ καὶ εἴποις τὴν μητέρα τῶν λεγομένων θεῶν, μὴ μοι γένοιτο διὰ στόματος τὰς πράξεις αὐτῆς ἐξεῖπεν (ἀθέμιτον γὰρ ἦμιν τὰ τοιαῦτα καὶ ὀνομάζειν) ἢ τῶν θεραπεύτων αὐτῆς τὰς πράξεις ὑφ' ὧν θεραπεύεται, ὅποσα τε τέλη καὶ εἰσφορὰς (46) παρέχει τῷ βασιλεῖ αὐτῆς τε καὶ οἱ υἱοὶ αὐτῆς. Οὐ γὰρ εἰσι θεοὶ, ἀλλὰ εἰδωλα, καθὼς προεῖρήκαμεν, ἔργα χειρῶν ἀνθρώπων, καὶ δαιμόνια ἀκάθαρτα. Γένοιτο δὲ τοιοῦτοι οἱ ποιῶντες αὐτὰ, καὶ οἱ ἐλπίζοντες ἐπ' αὐτοῖς.

11. Τοιγαροῦν (47) μᾶλλον τιμήσω τὸν βασιλέα, ὃ

Pyrrhon. iii, 24. Stephani Byzantini, qui Jovem Casium a Casio monte et urbe Ægypti deducit.

(46) *Τέλη καὶ εἰσφορὰς.* Quod ait Theophilus de vectigalibus, quæ mater deorum, ejusque filii imperatori solvebant, explicari et illustrari potest ex Tertulliano: *Sed aliquo solatio*, inquit lib. i ad *Nat.*, c. 10, *privatorum et domesticorum deorum querelæ juvantur, quod publicos turpius contumeliosiusque tractetis. Jam primum, quos in hastiarum regessistis publicanis sub... lis, omni quinquennio inter vectigalia vestra proscripio addicitis. Sic Serapeum, sic Capitolium petitur, addicitur, conducitur... sub eadem voce præconis, eadem exactione Quæstoris. Sed enim agri tributo onusti viliores, hominum capita stipendio censa, ignobiliora. Nam hæc sunt captivitate notæ pæna; Dei vero qui magis tributarii, magis sancti, imo qui magis sancti magis tributarii; majestas constituitur in questum, negotiatio religione proscribitur, sanctitas locationem mendicat; exigitis mercedem pro solo templi, pro auditu sacri, pro stipitiibus, pro ostiis; venditis totam divinitatem, non licet eam gratis coli; plus denique publicanis reficitur, quam sacerdotibus.*

(47) *Τοιγαροῦν.* Videtur sibi ante hæc verba hiatus et lacunam perspicere eruditus Wolfius, quia *deesse nonnulla et ms. B. indicat et series orationis evincit.* Sed vix quidquam magis aptum magisque nexum reperiri potest. Quid enim cum vectigalibus, quæ Cæsari deorum mater et dii pende-

προσκυνῶν αὐτῷ, ἀλλὰ εὐχόμενος ὑπὲρ αὐτοῦ. Θεῶν δὲ τῶν ὄντων Θεῶν καὶ ἀληθεῖ προσκυνῶ, εἰδὼς, ὅτι ὁ βασιλεὺς ὑπ' αὐτοῦ γέγονεν. Ἐρεῖς οὖν μοι· Διὰ τί οὐ προσκυνεῖς τὸν βασιλέα; Ὅτι οὐκ εἰς τὸ προσκυνεῖσθαι γέγονεν, ἀλλὰ εἰς τὸ τιμᾶσθαι τῇ νομίμῳ τιμῇ· θεὸς γὰρ οὐκ ἔστιν, ἀλλὰ ἄνθρωπος ὑπὸ Θεοῦ τεταγμένος, οὐκ εἰς τὸ προσκυνεῖσθαι, ἀλλὰ εἰς τὸ δικαίως κρίνειν. Τρόπῳ γάρ τινι (48) παρὰ Θεοῦ οικονομίαν πεπίστευται· καὶ γὰρ αὐτὸς, οὗς ἔχει ὑπ' αὐτὸν τεταγμένους (49), οὐ βούλεται βασιλεῖς καλεῖσθαι· τὸ γὰρ βασιλεὺς αὐτοῦ ἔστιν ὄνομα, καὶ οὐκ ἄλλῳ ἐξόν ἔστι τοῦτο καλεῖσθαι· οὕτως οὐδὲ προσκυνεῖσθαι ἀλλ' ἢ μόνῳ Θεῷ. Ὅστε κατὰ πάντα κτανᾶσαι, ὡς ἄνθρωπος. Τὸν δὲ βασιλέα τιμα (50) εὐνοῶν αὐτῷ, ὑποτασσόμενος αὐτῷ, εὐχόμενος ὑπὲρ αὐτοῦ. Τοῦτο γὰρ ποιῶν, ποιεῖς τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ· λέγει γὰρ ὁ νόμος ὁ τοῦ Θεοῦ· *Τιμα (51), υἱὲ, Θεὸν καὶ βασιλέα, καὶ μηδεὶ αὐτῶν ἀπειθῆς ἦς. Ἐξαίφην γὰρ τίσσονται τοὺς ἐχθρούς αὐτῶν.*

12. Περὶ δὲ τοῦ σε καταγελαῖν μου, καλοῦντά με Χριστιανὸν, οὐκ οἶδας ὃ λέγεις. Πρῶτον μὲν, ὅτι τὸ χριστὸν (52) ἢ δὴ καὶ εὐχρηστον καὶ ἀκαταγέλαστον ἔστι. Ποῖον γὰρ πλοῖον δύναται εὐχρηστον εἶναι καὶ σῶζεσθαι, ἐὰν μὴ πρῶτον χρισθῇ; ἢ ποῖος πύργος ἢ οἰκία εὐμορφος καὶ εὐχρηστός ἐστιν, ἐπὰν οὐ κέχρισται; Τίς δὲ ἄνθρωπος εἰσελθὼν εἰς τὸνδε τὸν βλον ἢ ἀθλῶν οὐ χρίεται; Ποῖον δὲ ἔργον ἢ κόσμιον (53) δύναται εὐμορφίαν ἔχειν, ἐὰν μὴ χρισθῇ καὶ στιλβωθῇ; Ἐἴτα ἀήρ μὲν καὶ πᾶσα ἡ ὑπ' οὐρανὸν τρόπον τινὶ χρίεται φωτὶ καὶ πνεύματι· σὺ δὲ οὐ βούλει χρισθῆναι ἔλαιον Θεοῦ; Τοιγαροῦν ἡμεῖς τοῦτου εἵνεκεν καλούμεθα Χριστιανοί, ὅτι χρισίμεθα ἔλαιον Θεοῦ.

13. Ἀλλὰ καὶ τὸ ἀρνεῖσθαι σε νεκρούς ἐγείρεσθαι· φῆς γὰρ· Δειξόν μοι κἄν ἓνα ἐγεθῆντα ἐκ νεκρῶν, ἵνα, ἰδὼν, πιστεῦσω· πρῶτον μὲν τί μέγα, εἰ θεασάμενος τὸ γεγονός πιστεύσεις; Ἐἴτα πιστεύεις μὲν

¹ Prov. xiv, 21, 22.

bant, magis consequens, quam Cæsari, ut pote deorum domino, plus tribuendum esse, quam diis? Similiter Tertullianus, postquam gentilium deos salibus suis perfricuit, transit ad cultum Cæsarium, quos potius colendos esse ait quam deos. *Ventum est igitur*, inquit, *ad secundum titulum læsæ augustioris majestatis: si quidem majore formidine et callidiorē timiditate Cæsarem observatis quam ipsam de Olympo Jovem: et merito, si sciatis. Quid enim? Ex viventibus quilibet non mortuo potior?* Apol. cap. 28. Et cap. 32: *Sed et juramus, sicut non per genios Cæsarium, ita per salutem eorum, quæ est augustior omnibus diis.* Nulla igitur in hoc Theophili loco lacunæ suspicio; neque ipsa codicis ms. auctoritas in ejusmodi notis arbitrio librorum appositis magni facienda.

(48) *Τρόπῳ γάρ τινι.* Illud quodammodo, non eo spectat ut dubia et incerta res videatur, sed quia comparationem quamdam inter Deum et reges instituit Theophilus, et quemadmodum præfecti et judices a regibus constituuntur, ita potestas regia est quædam veluti administratio a Deo commissa.

(49) *Ἐαυτὸν τεταγμένους.* Non subditos generaliter hæc designant, sed eos quibus aliquam rerum administrandam partem committebat imperator, id est præfectos et duces et præsides. Sic

A sunt; non tamen colendus. — Regem igitur potius colam, non tamen eum adorans, sed preces pro eo fundens. Verum autem et vere existentem Deum adoro, cum regem ab eo factum sciam. Dices igitur mihi: Cur regem non adoras? Quia non ideo rex factus est ut adoretur, sed ut legitimo honore observetur. Neque enim deus est, sed homo a Deo constitutus, non ut adoretur, sed ut juste judicet. Est enim quodammodo administratio ei a Deo commissa; ac ipse quidem quos sub se 445 præfectos habet, reges vocari non patitur. Est enim rex ipsius nomen, quo nomine alium vocari non licet: ita nec adorari nisi solum Deum. Itaque in omnibus, o homo, errore duceris. Regem igitur cole, sed eum diligendo cole, eique parendo et orando pro eo. Hoc enim si facies, voluntatem Dei exsequeris, ita enim præcipit lex divina: *Honora, fili mi, Deum et regem, nec eis inobediens sis. Subito enim ulciscuntur inimicos suos*¹.

12. *Christianorum nomen non risu dignum, ut Dei oleo uncti.* — Quod autem me irrides, Christianum vocans, nescis quid dicas. Primo quidem quia quod unctum est, suave et utile est, nec rideri debet. Quæ enim navis utilis et salva esse potest, nisi prius ungetur; aut quæ turris vel domus elegans et comoda est, si uncta non fuerit? Quis est qui cum in hanc vitam editur aut in palæstram ingreditur, oleo non ungetur? Quodnam opus ornatum esse et præclarum potest, nisi ungetur et expoliatur. Deinde vero aer et omnis, quæ sub cælo est, terra quodammodo ungetur lumine et spiritu; tu vero non vis ungi oleo Dei? Nos enim ideo Christiani vocamur, quod Dei oleo ungamur.

13. *Probatur resurrectio argumentis et exemplis.* — Quod autem mortuos excitari negas, ais enim: Ostende mihi vel unum ex mortuis excitatum; ut credam cum videro. Primum quidem quid magni

Justinus Apol. 1, n. 23: *Φόβους δὲ καὶ εἰσφορὰς τοῖς ὑπ' ὀμῶν τεταγμένοις πανταχοῦ πρὸ πάντων πετρῶμεθα φέρειν.* Hoc ipso in loco imperator dicitur ἄνθρωπος ὑπὸ Θεοῦ τεταγμένος.

(50) *Τιμα.* Deest in codice Bodl.

(51) *Τιμα... ἐχθρούς αὐτῶν.* Legitur φοβοῦ Proverb. xxiv, 21. Sed, ut observat Cl. Wolfius, S. Ignatius in epistola ad Smyrneses legit ut Theophilus.

(52) *Τὸ χριστόν.* Vide Notas in Apologiam 1 S. Justini, num. 4, et 11, n. 6. Miror eruditum Wolfium opinari Theophilum respicere hoc loco ad χρηστός, quia Christum gentiles Chrestum et forte etiam Christianos Chrestianos appellare consueverant. Quamvis autem Christianos ita dictos existimet Theophilus, quia uncti sunt oleo Dei, non tamen, ut eidem videtur Wolfio, discrepat ab aliis scriptoribus, qui Christianorum nomen a Christo deducunt. Nam Justinus etsi hoc nomen deducit a chrismate, Apol. 1, n. 4. Christianos tamen a Christo nomen accepisse docet in pluribus locis *Dialogi*, ut n. 117.

(53) *Ἡ κόσμον.* Recte observat Wolfius legendum esse κόσμον δύναται ἢ εὐμορφίαν, transponendo conjunctionem.

præstabis, si tam credes cum rem factam videris? A Deinde vero credis Herculem, qui se ipse combussit, vivere; Æsculapium fulmine percussum in vitam revocatum; quæ vero tibi a Deo dicuntur, ea non credis? Fortasse ostendam tibi mortuum ad vitam revocatum et viventem, nec tamen id credes, Ac multa quidem tibi Deus exhibet argumenta cur ei credas. Observa enim, si placet, temporum et dierum et noctium interitum; attende quemadmodum hæc etiam intereant et renascantur. Quid? An non seminum et fructuum fit quædam resurrectio, idque ad usus humanos? Granum enim tritici, exempli gratia, aut aliorum seminum, cum terræ injectum fuerit, primo perit et solvitur, deinde excitatur et in spicam assurgit. Arborum autem natura nonne certis temporibus Dei jussu latentes antea et invisos fructus producit? Quin etiam interdum passerulus aut avis alia quælibet, cum semen mali aut ficus aut cujusvis alius sorbuerit, avolat in petrosum collem, aut aliquid sepulcrum, ac ibi alvum **346** exonerat, tumque semen illud radices agens, arbor nascitur, quod olim absorptum fuerat, et tantum calorem trajecerat. Hæc autem omnia operatur divina sapientia, ut vel ex his demonstraret posse Deum generalem omnium hominum resurrectionem perficere. Quod si mirabilius ad resurrectionem demonstrandam spectaculum videre cupis, non solum in terrestribus rebus, sed etiam in cælo; observa menstruam lunæ resurrectionem, quemadmodum intereat et renascatur. Accipe præterea resurrectionem in te ipso ad effectum, etiamsi ignores, perductam. Forte enim aliquando in morbum incidisti, et carnes tuas ac vires et speciem amisisti, sed misericordiam a Deo et medelam nactus, recuperasti corpus tuum et speciem et vires: et quemadmodum ignoras quoniam abierint carnes tuæ cum evanuerit, ita nec perspectum habes undenam exstiterint et unde venerint. Dices ex cibus et succis in sanguinem conversis. Præclare; sed hoc opus Dei est ita rem conficientis, non cujusquam alterius.

14. *Exemplum suum proponit Autolyco, eumque ad credendum adducere conatur.* — Ne sis igitur

(54) *Ἰσως καί, etc.* Ex hoc loco Dodwellus disert. 2, in *Iren.*, n. 44, concludit defecisse mortuorum excitationes apud Christianos. Sed Dodwellum Irenæus ipse refellit, qui cum æqualis sit Theophilo, ac paulo post eum scripserit, testatur ætate sua mirabilem copiam donorum Spiritus sancti adhuc vigere, et mortuorum resurrectiones inter hæc miracula recenset: *Jam etiam, inquit, quemadmodum diximus, et mortui resurrexerunt, et perseveraverunt nobiscum annis multis*, lib. 11, cap. 52, n. 4. Vid. cap. 51, ejusdem libri n. 42.

(55) *Τελευτήρ.* Sic Clemens ep. *ad Cor.*, n. 24: *Intueamur, dilecti, eam quæ omni tempore fit resurrectionem. Dies et nox resurrectionem nobis declarant: cubat nox, exurgit dies; dies abit, nox advenit.* Sic etiam Tertullianus *Apol.* c. 48, et *De resurrect.* c. 12; Minucius Felix in *Octavio*; Cyrillus *cat.* 18; Epiph. *Ancor.* Cætera argumenta iisdem et pluribus aliis nota.

(56) *Προσφέρουσιν.* Satis apte Wolfius, monuit

Ἡρακλέα, καύσαντα ἑαυτὸν, ζῆν, καὶ Ἀσκληπιὸν κεραυνωθέντα ἐγηγέρθαι· τὰ δὲ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ σοι λεγόμενα ἀπίστεϊς; Ἰσως καὶ (54) ἐπιδείξω σοι νεκρὸν ἐγεγθέντα καὶ ζῶντα, καὶ τοῦτο ἀπιστήσεις. Ὁ μὲν οὖν Θεὸς σοι πολλὰ τεκμήρια ἐπιδείκνυσιν εἰς τὸ πιστεῦσιν αὐτῷ. Εἰ γὰρ βούλει, κατανόησον τὴν τῶν καιρῶν καὶ ἡμερῶν καὶ νυκτῶν τελευτήν (55), πῶς καὶ αὐτὰ τελευτᾷ καὶ ἀνίσταται. Τί δὲ καὶ οὐχὶ ἡ τῶν σπερμάτων καὶ καρπῶν γινομένη ἐξανάστασις, καὶ τοῦτο εἰς τὴν χρῆσιν τῶν ἀνθρώπων; εἰ γὰρ τύχοι εἰπεῖν, κόκκος σίτου ἢ τῶν λοιπῶν σπερμάτων, ἐπὶ βληθῆ ἰς τὴν γῆν, πρῶτον ἀποθνήσκει καλλύεται, εἶτα ἐγείρεται καὶ γίνεται στάχυς. Ἡ δὲ τῶν δένδρων καὶ ἀκροδρύων φύσις πῶς οὐχὶ κατὰ πρόσταγμα Θεοῦ ἐξ ἀφανοῦς καὶ ἀοράτου κατὰ καιροῦ προσφέρουσιν (56) τοὺς καρπούς; Ἔτι μὴ ἐνίοτε καὶ στρουθίων ἢ τῶν λοιπῶν πετεινῶν, καταπίον σπέρμα μῆλας, ἢ συκῆς, ἢ τινος ἐτέρου, ἦλθεν ἐπὶ τινα λόφον πετρῶδῃ ἢ τάφον (57), καὶ ἀφώδευσε, κάκεινο δραξάμενον ἀνεψυ δένδρον, τὸ ποτὲ καταποθὲν, καὶ διὰ τρσαύτης θερμίας διελεύθον. Ταῦτα δὲ πάντα ἐνεργεῖ ἡ τοῦ Θεοῦ σοφία, εἰς τὸ ἐπιδείξαι καὶ διὰ τούτων, ὅτι δυνατός ἐστιν ὁ Θεὸς ποιῆσαι τὴν καθολικὴν ἀνάστασιν ἀπάντων ἀνθρώπων. Εἰ δὲ καὶ θαυμασιώτερον θέαμα θέλεις θεάσασθαι γινόμενον πρὸς ἀπόδειξιν ἀναστάσεως οὐ μόνον τῶν ἐπιγείων πραγμάτων, ἀλλὰ καὶ τῶν ἐν οὐρανῷ, κατανόησον τὴν ἀνάστασιν τῆς σελήνης τὴν κατὰ μῆνα γινομένην, πῶς φθίνει (58) καὶ ἀνίσταται πάλιν. Ἔτι ἀκουσον καὶ ἐν σοὶ αὐτῷ ἔργον ἀναστάσεως γινόμενον, κἂν ἀγνοῆς, ὡς ἄνθρωπε. Ἰσως γὰρ ποτε νόσῳ περιπεσὼν, ἀπώλεσάς σου τὰς σάρκας, καὶ τὴν ἰσχύν, καὶ τὸ εἶδος, ἐλέους δὲ τυχὸν παρὰ Θεοῦ καὶ ἰάσεως, πάλιν ἀπέλαβές σου τὸ σῶμα καὶ τὸ εἶδος, καὶ τὴν ἰσχύν καὶ ὡσπερ οὐκ ἔγνωσ πῶς ἐπορεύθησάν σου αἱ σάρκες ἀφανεῖς γινόμεναι, οὕτως οὐκ ἐπίστασαι οὐδὲ πόθεν ἐγένοντο, ἢ πόθεν ἦλθον. Ἀλλὰ εἰρεῖς· Ἐκ τροφῶν καὶ χυμῶν ἐξαιματομένον. Καλῶς· ἀλλὰ καὶ τοῦτο ἔργον Θεοῦ τοῦ οὕτω δημιουργήσαντος, καὶ οὐκ ἄλλου τινός.

14. Μὴ οὖν ἀπίσται, ἀλλὰ πιστεῦε· καὶ γὰρ ἐγὼ ἡπίστουσι τοῦτο ἔσεσθαι, ἀλλὰ νῦν κατανοήσας αὐτὰ

D Davisii, legendum putat προφέρουσι.

(57) *Τάφοι.* Ejusdem Davisii monitu Wolfius legendum esse existimat τάφοι, ac *foveam* interpretatur: sic etiam legerat Clauserus, qui eodem modo reddidit. Sed hoc loco Theophilus in exemplum adducit arbores illas, quæ cum in locis saxosis et desertis interdum nascantur, nec hominum manni aut terræ succis originem suam debeant, inquirendi curam afferunt undenam exortæ sint. Causam confert Theophilus in granum aliquod ab ave ejectum. Quare sepulcrum, utpote monumentum ex lapidibus constructum et in locis desertis ac editis erigi solitum, sententiæ Theophili melius quadrabat quam fovea.

(58) *Φθίρει.* In editionibus Oxon. et Hamb. additur καὶ ἀποθνήσκει. Verbum ἀποθνήσκει desumptum quidem est ex cod. Bodl.; sed cum desit, testis Wolfio, in eodem codice conjunctio καί, metuo ne illud ἀποθνήσκει e margine in textum irreperit.

πιστεύω· ἅμα καὶ ἐπιτυχῶν ἱεραῖς Γραφαῖς τῶν ἁγίων προφητῶν, οἱ καὶ προεῖπον διὰ πνεύματος Θεοῦ τὰ προγεγονότα ἢ τρόπῳ γέγονε, καὶ τὰ ἐνεστῶτα τίνι τρόπῳ γίνεσθαι, καὶ τὰ ἐπερχόμενα ποῖα εἶναι ἀπαρτισθῆσεται. Ἀπόδειξιν οὖν λαβὼν τῶν γινομένων καὶ προαναπεφωρημένων, οὐκ ἀπιστῶ· ἀλλὰ πιστεύω πειθαρχῶν Θεῷ, ἦ, εἰ βούλει, καὶ σὺ ὑποτάγηθι, πιστεύων αὐτῷ, μὴ, νῦν ἀπιστήσας, πεισθῆς ἀνώμενος τότε (59) ἐν αἰωνίοις τιμωρίαις. Ὡν τιμωριῶν προειρημένων ὑπὸ τῶν προφητῶν, μεταγενέστεροι· γενόμενοι οἱ ποιηταὶ καὶ φιλόσοφοι ἔκλεψαν ἐκ τῶν ἁγίων Γραφῶν, εἰς τὸ δόγματα αὐτῶν ἀξιόπιστα γενηθῆναι. Πλὴν καὶ αὐτοὶ προεῖπον περὶ τῶν κολάσεων τῶν μελλουσῶν ἔσσεσθαι ἐπὶ τοὺς ἀσεβεῖς καὶ ἀπίστους, ὅπως ἦ ἐμάρτυρα πᾶσι, πρὸς τὸ μὴ εἰπεῖν τινὰς, ὅτι, οὐκ ἤκουσαμεν, οὐδὲ ἐγνώμεν. Εἰ δὲ βούλει καὶ σὺ, ἐντυχὲ φιλοτίμως ταῖς προφητικαῖς Γραφαῖς· καὶ αὐτὰ σε τρανότερον ὀδηγήσουσι πρὸς τὸ ἐκφυγεῖν τὰς αἰωνίους κολάσεις, καὶ τυχεῖν τῶν αἰωνίων ἀγαθῶν τοῦ Θεοῦ. Ὁ γὰρ δοῦς στόμα εἰς τὸ λαλεῖν, καὶ πλάσας οὐς εἰς τὸ ἀκούειν, καὶ ποιήσας ὀφθαλμοὺς εἰς τὸ ὄρᾶν, ἐξετάσει τὰ πάντα καὶ κρινεῖ τὸ δίκαιον, ἀποδοῦς ἐκάστῳ κατὰ ἀξίαν τῶν μισθῶν (60) Τοῖς μὲν καθ' ὑπομονὴν διὰ ἔργων ἀγαθῶν ζητοῦσι τὴν ἀφθαρσίαν δωρήσεται ζωὴν αἰώνιον, χάριν, εἰρήνην, ἀνάπαυσιν, καὶ πλήθη ἀγαθῶν, ὧν οὔτε ὀφθαλμοὶ εἶδεν, οὔτε οὐς ἤκουσεν, οὔτε ἐπὶ καρδίαν ἀνθρώπου ἀνέβη· τοῖς δὲ ἀπίστοις, καὶ καταφρονήταις καὶ ἀπειθοῦσι τῇ ἀληθείᾳ, πειθόμενοις δὲ τῇ ἀδικίᾳ, ἐπὶ ἐμφύρνωται μοιχεύσεις, καὶ πορνείαις, καὶ ἀρσενικοῖταις, καὶ πλεονεξίαις, καὶ ταῖς ἀθεμίτοις εἰδωλολατρείαις, ἔσται ὄργη, καὶ θυμὸς, θλίψις καὶ στενωχωραὶ· καὶ τὸ τέλος τοῦ τοιοῦτους καθέξει πῦρ αἰώνιον. Ἐπειδὴ προσέθηκας (61), ὧ ἐταῖρε, Δεῖξόν μοι τὸν Θεόν σου· οὗτός μου Θεός, καὶ συμβουλεύω σοι φοβῆσθαι αὐτὸν καὶ πιστεύειν αὐτῷ.

A incredulus, sed potius crede; nam et ego non credebam id futurum, sed nunc credo postquam hæc attentius consideravi; simul quod in sacras Scripturas incidi sanctorum prophetarum, qui per Spiritum sanctum et præterita eodem, quo gesta sunt, modo, et præsentia eodem, quo geruntur, prædixerunt, et futura eodem ordine quo perficientur. Cum igitur ea quæ eveniunt et prædicta sunt, demonstrationem mihi exhibeant, non sum incredulus, sed credo, obtemperans Deo; cui tu quoque, si vis, obtempera, credens ei, ne si nunc incredulus fueris, credas tunc suppliciis cruciatus æternis. Quæ supplicia cum prædicta a prophetis fuissent, his minores nati poetæ et philosophi furati sunt ex sanctis Scripturis, ut auctoritatem opinionibus suis conciliarent. Sed tamen hi quoque futura impiis et incredulis supplicia prædixerunt, ut testata essent omnibus; ne dicerent nonnulli: Non audivimus nec cognovimus. Tu quoque, si tibi ita videtur, lege studiose propheticas Scripturas, ac lucem illarum tutiorem habebis ducem ut fugias æterna supplicia, et perpetua Dei bona consequaris. Nam qui dedit os ad loquendum, ac aures finxit ad audiendum et oculos ad videndum, excutiet omnia et justum feret iudicium, suam cuique pro meritis mercedem tribuens. Iis quidem qui secundum patientiam boni operis incorruptionem quærunt, donabit vitam æternam, gaudium, pacem, quietem, multitudinem honorum, quæ nec oculus vidit, nec auris audivit, nec in cor hominis ascendit. Incredulis autem et superbis, et iis qui non acquiescunt veritati, credunt autem iniquitati, cum repleti fuerint adulteriis, scortationibus, puerorum stupris, avaritia et infandis simulacrorum cultibus, erit ira et indignatio, tribulatio et angustia, ac tandem tales ignis æternus 347 detinebit. Quoniam, Deus meus quem tibi auctor sum ut timeas, eique

⁸ Rom. II, 6. ⁹ I Cor. II, 9. ¹⁰ Rom. II, 8.

(59) Τότε. Davisius legendum pronuntiaverat ἀνώμενος ποτε. Sed vulgatam lectionem retinendam esse monet Wolfius, quia respicit Theophilus ad illud tempus quo supplicia inferentur. Vid. n. 7, et I. II, n. 3.

(60) Τῶν μισθῶν. Leg. τὸν μισθόν.

(61) Προσέθηκας. Observat Ducæus interpretem legisse προστάξας. Verit enim: Cum mihi imperatis. Mallet Ducæus προσήτησας, postulasti. Sed nihil mutandum putat Wolfius, utpote in re clara et aperta.

ANALYSIS LIBRI SECUNDI.

Post eum sermonem, qui in libro primo refertur, hortatus est Theophilum Autolycus (n. 1), ut de religione Christiana fuit diceret. Morem illi gerit Theophilus, et in hoc secundo libro demonstrare instituit stultitiam superstitionis, cui adscriptus erat Autolycus, eique veritatis lucem ex prophetarum libris efflorescentem opponit. Observat primo (n. 2) quemadmodum statuarii opus suum non magni faciunt, dum elaborant et expoliunt, at venditum et in templo collocatum adorant; sic eos qui genealogias deorum legunt, non inficiari homines fuisse, sed tamen postea ut deos colere. Quærit deinde (n. 3) cur dii gignere desierint et cur mons Ida vacuus sit, qui diis refertus esse deberet. Tum (n. 4) venit ad scripta philosophorum et poetarum. Ex philosophis alii Deum prorsus negant aut providentiam tollunt; alii mundum increatum dicunt, nec alium Deum esse quam suam cuiusque conscientiam. Ipse Plato, qui Deum ingentem et omnium creatorem docet, materiam cum eo increatam coniungit. Homerus deorum originem ex aqua repelit (n. 5): non sanior Hesiodi sententia. Hujus versus de mundi creatione (n. 6): materiam ingentem statuit et de deorum prosupta nugatur: aliæ Græcorum fabulæ exaquantur (n. 7). Similia nugantur quidam historici, ut Satyrus, qui Ptolemæi Philopatoris genus longa

serie a Baccho repetit. Ex quibus concludit Theophilus scriptores omnes errore labi, idque confirmat (n. 8) ex eorum de mundo et providentia dissensionibus, ac speciminis loco nonnullus refert poetarum de providentia discrepantes inter se sententias.

Longe dissimilis prophetarum doctrina (n. 9) quos a Spiritu sancto affatos fuisse probat eventus eorum quæ prædixerunt. Hi summo consensu docuerunt mundum a Deo per Verbum ex nihilo creatum fuisse (n. 10). Operis sex dierum descriptio (n. 11) ex libro Genesis. Inde scriptores Græci nomina hauservnt, sed ea errore corruperunt (n. 12). Deus initium ducit ab ipso culmine (n. 13); Spiritum rebus creatis, ut mimam homini, tribuit; terram, remosis aquis, ornat seminibus, floribus et plantis. In his habemus imaginem resurrectionis (n. 14), in mari imaginem mundi. Variæ considerationes de his quæ quarto et quinto, ac sexto die creata sunt (n. 15, 16, 17). Homini creatio (n. 18) singulare quidpiam et exitium habet: declaratur illius creatio et in paradiso collocatur (n. 19). Apponit Theophilus (n. 20, 21) quæ sequuntur in libro Genesis de paradiso, Evæ formatione et hominis lapsu. Quod autem Deus ambulasse in paradiso dicitur, id de illius Verbo intelligendum esse docet Theophilus (n. 22). Veritas eorum quæ narrantur in Genesi, ex mulierum parturientium doloribus et serpentis statu manifesta est (n. 23).

Postquam paradisi ornamum ac pulchritudinem consideravit Theophilus (n. 24), probat adversus hæreticos accusandum Deum non esse, quod ligno scientiæ Adamum prohibuerit, aut prævaricatori mortem infligerit (n. 25, 26): nec mortalem Adamum, nec immortalem creari par erat (n. 27), sed capacem utriusque. Ejectus paradiso Adam cognovit uxorem suam, quam ex ejus costa Deus formaverat, ut et singularitatis Dei argumentum exhiberet et conjugalem amorem arcibus ustringeret (n. 28). Eva peperit Cain (n. 29) ac deinde Abel. Caini scelus et punitio et posteri recensentur (n. 30), ac artes ab eis inventæ, de quibus scriptores Græci nihil nisi fabulosum dicere poterunt. Eisdem Scripturæ beneficio (n. 31) originem maximarum urbium, divisionem linguarum et seriem antiquissimorum regum cognoscimus, et quomodo (n. 32) genus humanum in universam terram dispersum fuerit. Frustra (n. 33) ejusmodi rerum cognitio ex libris ethnicorum petatur.

Propheta non solum de mundi creatione nos docuerunt, sed etiam de Deo colendo (n. 34) et vita recte instituenda præcepta tradiderunt, atque harum rerum specimen ex eorum libris apponit (n. 35). His adduntur Sibyllæ versus (n. 36). Quinetiam ipsi poetae de penis sceleri infligendis ac de pluribus aliis rebus nonnulla dixerunt (n. 37, 38), quæ cum prophetis consentiunt.

348 LIBER II.

1. *Occasio hujus libri scribendi.* — Cum ante hos dies sermonem inter nos, optime Autolyco, haberemus, quærenti tibi quisnam meus esset Deus, ac disputationi meæ aures aliquandiu præbenti religionem meam exposui. Ita tum discessimus, ut amicissimi domum rediremus, quamvis primo durissime mecum egisses. Nosti enim et meministi stultitiam tibi videri nostram doctrinam. Sed cum me postea hortatus sis, quamvis imperitus sim dicendi, volo tamen nunc quoque hoc libello accuratius tibi demonstrare inutilem laborem et inanem superstitionem qua detineris, atque etiam ex paucis ad vos pertinentibus historiis, quas legis quidem, sed fortasse nondum intelligis, verum tibi ante oculos ponere.

2. *Dii spernuntur cum sunt: in pretio sunt, ubi veniunt.* — Ridiculum enim mihi videtur statuarios, figulos, pictores, fusores, fingere, pingere, sculperre, fundere, et deos parare qui cum ab opificibus facti fuerint, nullo in pretio ab eis habentur; postquam autem venierint in usum templi aut domus alicujus, iis sacrificant non solum qui emere, sed etiam qui fecere et vendidere non sine studio et apparatu victimarum ac libaminum accedunt ut eos adorent, et deos existimant, nec vident tales esse quales cum eos facerent, lapidem, æs, lignum, colorem, aut quamlibet aliam materiam. Idem et vobis contingit qui legitis historias et ge-

(62) Ἐχορτος. Eruditus Wolfius legendum putat ἔχορτος σου.

(63) Ἀλλὰ καὶ δι' ὀλίγων. Legitur in cod. Bodl. ἀμα καὶ δι' ὀλίγων. Sed hanc scripturam Oxoniensis editor non magni fecit; at eam Wolfius in contextum intulit, minus belle, meo quidem iudicio. Aptior enim erit Theophili oratio, si dicat se inanitatem gentilium institutorum demonstrare velle, imo ex ipsis illorum historiis veritatem ante oculos ponere: aptius, inquam, et commodius id videtur, quam si simul pro imo reddatur. Cæterum debito testimonio non fraudandus Wolfius, quod mihi in

A BIBAIION B'.

1. Ἐπειδὴ πρὸς τούτων τῶν ἡμερῶν ἐγένετο λόγος ἡμῖν, ὃ ἀγαθώτατε Αὐτόλυκε, πυθόμε.ου σου τίς μου ὁ θεός, καὶ δι' ὀλίγου παρασχόντος σου τὰ ὕψα τῆ ὀμίλιε ἡμῖν, περὶ τῆς θεοσεβείας μου ἐξεθέμην σοι. Ἐτι δὲ καὶ ἀποταξάμενος ἐαυτοῖς, μετὰ πλειστοῖς φίλλας ἐπορευθῆμεν ἕκαστος εἰς τὸν ἑαυτοῦ οἶκον, καίπερ σωληρώς τὰ πρῶτα ἔχοντος (62) πρὸς ἡμᾶς. Ὅτις γὰρ καὶ μέμνησαι, ὅτι ὑπέλαβες μωρίαν εἶναι τὸν λόγον ἡμῶν. Σοῦ οὖν μετὰ ταῦτα προτρεψάμενός με, κἀν ἰδιότης ὃ τῷ λόγῳ, πλὴν βούλομαι σοὶ καὶ νῦν διὰ τοῦδε τοῦ συγγράμματος ἀκριδέστερον ἐπιδείξαι τὴν ματαιοπονίαν καὶ ματαίαν θρησκείαν ἐν ἧ κατέχη, ἀλλὰ καὶ δι' ὀλίγων (63) τῶν κατὰ σὲ ἱστοριῶν ὧν ἀναγινώσκεις, ἴσως δὲ οὐδέπω γινώσκεις, τὸ ἀληθὲς φανερόν σοι ποιήσαι.

2. Καὶ γὰρ γελοῖόν μοι δοκεῖ λιθοξόους μὲν καὶ πλάστας, ἢ ζωγράφους, ἢ χωνευτὰς πλάσσειν τε καὶ γράφειν καὶ γλύφειν καὶ χωνεύειν, καὶ θεοὺς κατασκευάζειν, οἱ, ἐπὶ ἀν γέγονται ὑπὸ τῶν τεχνιτῶν, οὐδὲν αὐτοῦς ἡγούσται. Ἐταν δὲ ἀγορασθῶσιν εἰς ναὴν καλούμενον (64) ἢ οἶκόν τινα, τούτοις οὐ μόνον θύουσιν οἱ ὠνησάμενοι, ἀλλὰ καὶ οἱ ποιήσαντες καὶ πωλήσαντες ἔρχονται μετὰ σπουδῆς καὶ παρατάξεως θυσιῶν τε καὶ σπονδῶν εἰς τὸ προσκυνεῖν αὐτοῖς, καὶ ἡγούσται θεοὺς αὐτοῦς, οὐκ εἰδότες, ὅτι τοιοῦτοί εἰσιν, ὅποιοι καὶ ὅτε ἐγένοντο ὑπ' αὐτῶν, ἦτοι λίθος ἢ χαλκός, ἢ ξύλον, ἢ χρώμα, ἢ καὶ ἕτερα τίς ὕλη. Τοῦτο δὲ (65) καὶ ὑμῖν συμβέβηκε τοῖς ἀναγινώσανanda hujus loci vitiosa interpunctione et interpretatione præverit.

(64) Εἰς ναὸν καλούμενον. Ante has voces legitur ὑπὸ τινος καὶ ἀνατεθῶσιν in cod. Bodl. et editionibus Oxon. et Hamb. Sed cum glossema redo leant, recipienda in hunc textum non putavi. Scribendum enim potius fuisset ἐν ναφ̄ καλουμένῳ ἢ οἴκῳ.

(65) Τοῦτο δέ. Ita cod. Bodl. Male in editi. Figur. et Paris. τοῦτο δεῖ. Habent τοῦτο δὲ Ducæus, Follus et Wolfius.

σπουσι τὰς ἱστορίας καὶ γενεαλογίας τῶν λεγομένων θεῶν. Ὅποταν γὰρ ἐντυγχάνητε ταῖς γενέσεσιν αὐτῶν, ὡς ἀνθρώπους αὐτοὺς νοεῖτε· ὕστερον δὲ θεοὺς προσαγορεύετε, καὶ θρησκεία· αὐτοῖς, οὐκ ἐπιστάοντες οὐδὲ συνιέντες, ὅτι οἷους αὐτοὺς ἀνέγκυτε γεγονέναι, τοιοῦτοι καὶ ἐγεννήθησαν.

3. Καὶ τῶν μὲν τότε θεῶν, εἴπερ ἐγεννῶντο, γένεσις πολλὴ ἠδύραστο· τὸ δὲ νῦν ποῦ θεῶν γένεσις δείκνυται; Εἰ γὰρ τότε ἐγένων καὶ ἐγεννῶντο, δῆλον, ὅτι ἐχρῆν καὶ ἕως τοῦ δεῦρο γίνεσθαι θεοὺς γεννητούς· εἰ δὲ μὴ γε, ἀσθενὲς τὸ τοιοῦτο νοηθήσεται. Ἡ γὰρ ἐγήρασαν, διὸ οὐκ ἔτι γεννῶσιν, ἢ ἀπέθανον, καὶ οὐκ ἔτι εἰσίν. Εἰ γὰρ ἐγεννῶντο θεοί, ἐχρῆν καὶ ἕως τοῦ δεῦρο γεννᾶσθαι· καθάπερ γὰρ καὶ ἀνθρώποι γεννῶνται· μᾶλλον δὲ καὶ πλείους θεοὶ ὠφείλου εἶναι τῶν ἀνθρώπων, ὡς φησι Σίβυλλα·

Εἰ δὲ θεοὶ γεννῶσι (66), καὶ ἀθάνατοί γε μένουσι, Πλείους ἀνθρώπων γεγεννημένοι οἱ δὲ θεοὶ (67) ἴσαν,
Οὐδὲ τόπος στήναι θρητοῖς οὐκ ἄν ποθ' ὀπῆρ-
[ξεν.

Εἰ γὰρ ἀνθρώπων θνητῶν καὶ ὀλιγοχρονίων ὄντων τὰ γεννώμενα τέκνα ἕως τοῦ δεῦρο δείκνυται, καὶ οὐ πέπαυται τὸ μὴ γεννᾶσθαι (68) ἀνθρώπους, διὸ πληθούσι πόλεις καὶ κῶμαι, ἔτι μὴν καὶ χῶραι κατοικοῦνται, πῶς οὐχὶ μᾶλλον ἐχρῆν θεοὺς τοὺς μὴ ἀποθνήσκοντας, κατὰ τοὺς ποιητάς, γεννᾶν καὶ γεννᾶσθαι, καθὼς φατε θεῶν γένεσιν γεγενῆσθαι; Πρὸς τί δὲ τότε μὲν τὸ ὄρος τὸ καλούμενον Ὀλυμπος ὑπὸ θεῶν κατακείμετο, νῦν δὲ ἔρημον τυγχάνει; Ἡ τίνος ἐνεκεν τότε μὲν ὁ Ζεὺς ἐν τῇ Ἰῳῃ κατῴκει, καὶ ἐγινώσκετο οἰκῶν ἐκεῖ κατὰ τὸν Ὀμηρον καὶ τοὺς λοιποὺς ποιητάς, νῦν δὲ ἀγνωεῖται; Διὰ τί δὲ καὶ οὐκ ἦν πανταχόσε, ἀλλ' ἐν μέρει γῆς εὐρίσκειτο; Ἡ γὰρ τῶν λοιπῶν ἡμέλει, ἢ ἀδύνατος ἦν τοῦ πανταχόσε εἶναι, καὶ τῶν πάντων προνοεῖν. Εἰ γὰρ ἦν, εἰ τύχοι εἴπειν, ἐν τόπῳ ἀνατολικῷ, οὐκ ἦν ἐν τόπῳ δυτικῷ· εἰ δὲ αὐτὸ πάλιν ἐν τοῖς δυτικοῖς ἦν, οὐκ ἦν ἐν τοῖς ἀνατολικοῖς. Θεοῦ δὲ τοῦ ὑψίστου καὶ παντοκράτορος, καὶ τοῦ ἠντιως Θεοῦ, τοῦτο ἔστι μὴ μόνον τὸ πανταχόσε εἶναι, ἀλλὰ καὶ πάντα ἐφορᾶν (69) καὶ πάντων ἀκούειν· ὅτι μὴν μηδὲ τὸ ἐν τόπῳ χωρεῖσθαι· εἰ δὲ μὴ γε, μείζων ὁ χωρῶν τόπος αὐτοῦ εὐρεθήσεται· μείζων (70) γὰρ ἔστι τὸ χωροῦν τοῦ χωρουμένου· θεὸς γὰρ οὐ χωρεῖται, ἀλλὰ αὐτός ἐστι τόπος τῶν ὄλων. Πρὸς τί δὲ καὶ καταλείπειν ὁ Ζεὺς τὴν Ἰῳῃν; πότερον τελευτήσας, ἢ οὐκ ἔτι ἤρρεσεν αὐτῷ ἐκεῖνο τὸ ὄρος; Ποῦ δὲ καὶ ἐπορεύθη; Εἰς οὐρανοῦς; οὐχί. Ἀλλὰ ἐρεῖς εἰς Κρήτην; ναί· ὅπου καὶ τάφος αὐ-

(66) *Εἰ δὲ θεοὶ γεννῶσι.* Ita codex Bodleianus. Legitur in Sibyllinis libris εἰ δὲ γε γεννῶσι. Tigur. et Paris., εἰ δὲ γεννῶσι.

(67) *Οἱ δὲ θεοί.* Fellus et Wolfius οἱ θεοί, quamvis ms. Bodl. et editi omnes repugnent.

(68) *Τὸ μὴ γεννᾶσθαι.* Scripsit Wolfius τὸ μὲν γεννᾶσθαι, idque necessarium esse duxit ad sententiam restituentem. Sed minus vidit vir eruditus negationem illam, quam sustulit, etsi superfluere videtur, ex more tamen et ingenio linguæ Græcæ

A nea'ogias eorum, qui dicuntur, deorum. Nam cum eorum generationes legitis, homines existimatis; postea vero deos vocatis et colitis, non attendentes nec intelligentes quales eos genitos legistis, tales et genitos fuisse.

3. *Quærit cur dii gignere desierint, et cur mons Ida vacuus.* — Ac tunc quidem deorum, si quidem geniti fuere, secunda generatio inveniebatur. Nunc vero ubi deorum generatio ostenditur? Nam si tunc gignebant et gignebantur, liquet etiam hucusque nasci debere genitos deos; sin minus, genus ejusmodi infirmum erit. Vel enim nascere, nec jam possunt gignere, vel mortui sunt neque exstant amplius. Nam si nascebantur dii, oportebat eos etiam hucusque nasci, quemadmodum et homines nascuntur, imo plures esse deos quam homines, ut ait Sibylla :

Nam si dii gignunt immortalesque manebunt, Di geniti plures multo mortalibus essent,

349 *Nec locus esset, ubi jam homines consistere possent.*

Nam si ex hominibus qui mortales sunt et ævi brevissimi, hactenus filios generari constat, nec nasci homines desiere, ex quo fit ut plenæ sint urbes et oppida, ac ipsi etiam agri incolantur; an non magis oportebat deos, qui, ut volunt poetæ, non moriuntur, gignere et gigni, quemadmodum deos genitos esse dicitis? Cur etiam mons ille, qui dicitur Olympus, olim a diis incolebatur, nunc vero desertus est? Aut cur olim in monte Ida Jupiter manebat, ibique eum manere nota res erat, ut Homerus et alii poetæ testantur, nunc vero ubinam sit ignotus? Cur non erat ubique, sed in terræ parte inveniebatur? Vel enim cæteras negligebat, vel non poterat ubique esse et omnibus providere. Nam si erat exempli gratia in parte orientali, non erat in occidentali; rursus si in occidentalibus locis, nequaquam in orientalibus. Dei autem altissimi et omnipotentis et vere Dei est non solum ubique esse, sed etiam omnia inspicere, omnia audire, nedum loco contineri; alioqui continens locus major eo invenietur; est enim quod continet majus eo quod continetur; Deus autem loco non circumscribitur, sed ipse est omnium locus. Sed cur Idam Jupiter reliquit? An quia mortuus est, an quia mons iste minus jam ei placebat? Quonam autem profectus est? In cælum? minime. Dices forte in Cretam: optime; ibi enim hactenus ejus sepulcrum visitur. Forte etiam Pisam abiisse dices, ubi hactepositam esse. Nam in verbis negandi et prohibendi adhibetur ejusmodi negatio, ut demonstrant grammatici pluribus exemplis, quæ necesse non est hoc loco colligere.

(69) *Πάντα ἐφορᾶν.* Alludit ad Homeri versum *Odys.* A, v. 108 :

Ἡέλιου, ὃς πάντ' ἐφορᾶ καὶ πάντ' ἐπακούει.

WOLFIVS.

(70) *Μείζων.* Ita Ducæus et Wolfius emendaverunt. Aliæ editiones μείζων.

nus manibus Phidæ famam et decus conciliat. Veniamus nunc ad scripta philosophorum et poetarum.

4. *Absurdæ philosophorum de Deo et mundo sententiæ.* — Quidam ex Porticu Deum omnino negant esse, aut si quis sit, nullius curam gerere præterquam sui. Atque hæc quidem omnino Epicuri et Chryssippi stultitia pronuntiavit. Alii omnia fortuito fieri asserunt, ac mundum ingenitum esse et æternam naturam : ac omnino nullam Dei esse providentiam dicere ausi sunt, sed Deum tantummodo esse volunt uniuscujusque conscientiam. Alii vero spiritum illum, qui omnia pervadit, Deum esse discernunt. Plato autem et qui eum sequuntur, Deum quidem fatentur ingenitum, et patrem et creatorem omnium esse; sed deinde statuunt duo esse ingenuita, Deum et materiam, eamque Deo cœvam esse dicunt. **350** Quod si Deus ingenitus et materia ingenita, non jam Deus creator est omnium secundum Platonicos, nec Dei constabit monarchia, quantum in ipsis est. Deinde quemadmodum Deus, quatenus ingenitus, etiam immutabilis est : ita et materia, si esset ingenita, immutabilis quoque et Deo æqualis foret; quod enim genitum est verti et mutari potest, ingenitum autem nec verti potest nec mutari. Quid autem magni esset, si Deus ex materia subjecta mundum faceret? Opifex enim apud nos cum materiam ab aliquo acceperit, ex ea quidquid placuerit effingit. Dei autem potentia in eo spectatur, ut ex nihilo faciat quæcunque voluerit; quemadmodum animam et motum dare, non est alterius cujusquam præterquam Dei. Homo enim imaginem effingit, sed rationem, respiratio-nem aut sensum dare non potest operi suo; Deus

(71) *Πίσας*. Ita emendat Wolfius. Aliæ editiones *Πείσαν*.

(72) *Τῆς Στοᾶς*. Mirum nonnullis visum est, velut Gatakeri Not. ad Anton. p. 64, cur Stoicos Theophilus cum Epicureis, Chryssippum cum Epicuro in pravis de Deo et providentia sentiis conjungat. Id etiam erudito Wolfio molestum est. Sed tamen non difficile est Theophilum defendere. Nam quod spectat ad Dei naturam, Stoicorum plerique Deum esse statuebant corporeum et mutationi obnoxium, utpote ignem omnium rerum, quæ generantur, rationes in se continentem. His autem, ut observat Origenes iv *Cels.* p. 169, Epicurus, qui deos ex atomis componebat, non valde inferior erat. His de Stoicis dictum existimo : *Quidam ex porticu Deum prorsus esse negant.* Quod autem addit Theophilus, *vel si sit, nullius curam gerere præterquam sui*, id facile intelligent, qui Marcionem suam de summo Deo nihil prorsus agente sententiam accepisse a Stoicis meminerint. *Inde Marcionis Deus melior de tranquillitate : a Stoicis venerat*, inquit Tertullianus *Præscript.* cap. 7. De iisdem Stoicis ait *Apol.* c. 47 : *Positum vero extra mundum Stoici (Deum asseverant) qui figuli modo extrinsecus torqueat molem hanc; intra mundum Platonici, qui gubernatoris exemplo intra illud maneat, quod regat.*

(73) *Καὶ φύσις ἰδία*. Quid peccet hæc scriptura facile perspicitur. Sive enim increatus, sivo creatus dicatur mundus, erit semper φύσις ἰδία, *natura singularis*. Sed si legamus *ἄδῆαν, naturam æternam*, plana erunt omnia; atque hunc sensum

Α τοῦ ἔως τοῦ δεῦρο δέκνυται. Πάλιν φήσεις εἰς Πίσαν (71), ὁ κλειών ἔως τοῦ δεῦρο τὰς χεῖρας Θεῖου. Ἔλθωμεν τοίνυν ἐπὶ τὰ συγγράμματα τῶν φιλοσόφων καὶ ποιητῶν.

4. Ἐνιοὶ μὲν τῆς Στοᾶς (72) ἀρνοῦνται καὶ τὸ ἐξ ἄλλου Θεὸν εἶναι· ἢ, εἰ καὶ ἔστι, μηδενὸς φασὶ φροντίζειν τὸν Θεόν, πλὴν ἑαυτοῦ. Καὶ ταῦτα μὲν παντελῶς Ἐπικούρου καὶ Χρυσίππου ἡ ἀνοία ἀπεφήνατο. Ἄτεροι δὲ φασὶν αὐτοματισμὸν τῶν πάντων εἶναι, καὶ τὸν κόσμον ἀγέννητον, καὶ φύσιν ἰδίαν (73), καὶ τὸ σύνολον πρόνοιαν μὴ εἶναι Θεοῦ ἐτόλμησαν ἐξεπεῖν· ἀλλὰ Θεὸν εἶναι μόνον φασὶ τὴν ἐκάστου συνείδησιν. Ἄλλοι δ' αὖ τὸ (74) δι' ἄλλου κερωρηκὸς πνεῦμα Θεὸν δογματίζουσι. Πλάτων δὲ καὶ οἱ τῆς αἰρέσεως αὐτοῦ Θεὸν μὲν ὁμολογοῦσιν, ἀγέννητον, καὶ πατέρα, καὶ ποιητὴν τῶν ὄλων εἶναι· εἶτα ὑποτίθενται Θεὸν (75) καὶ ὕλην ἀγέννητον, καὶ ταύτην φασὶ συνημακέναι τῷ Θεῷ. Εἰ δὲ Θεὸς ἀγέννητος, καὶ ὕλη ἀγέννητος, οὐκ ἔτι ὁ Θεὸς ποιητὴς τῶν ὄλων ἐστὶ κατὰ τοὺς Πλατωνικοὺς, οὐδὲ μὴν μοναρχία Θεοῦ δέκνυται, ὅσον τὸ κατ' αὐτούς. Ἐτι δὲ καὶ ὡς περ (76) ὁ Θεὸς, ἀγέννητος ὢν, καὶ ἀναλλοιώτως ἐστίν, οὕτως, εἰ καὶ ἡ ὕλη ἀγέννητος ἦν, καὶ ἀναλλοιώτως καὶ ἰσόθεος ἦν· τὸ γὰρ γενητὸν τρεπτὸν καὶ ἀλλοιωτὸν· τὸ δὲ ἀγέννητον ἀτρεπτὸν καὶ ἀναλλοιώτον. Τί δὲ μέγα, εἰ ὁ Θεὸς ἐξ ὑποκειμένης ὕλης ἐποίησε τὸν κόσμον; Καὶ γὰρ τεχνίτης ἀνθρώπος, ἐπὶ ὕλην λάβῃ ἀπὸ τίνος, ἐξ αὐτῆς ὅσα βούλεται ποιεῖ. Θεοῦ δὲ ἡ δύναμις ἐν τούτῳ φανεροῦται, ἵνα ἐξ οὐκ ὄντων (77) ποιῇ ὅσα βούλεται· καθάπερ καὶ τὸ ψυχὴν δοῦναι καὶ κίνησιν οὐχ ἑτέρου τινὸς ἐστίν, ἀλλ' ἡ μόνου Θεοῦ. Καὶ γὰρ ἀνθρώπος εἰκόνα μὲν ποιεῖ, λόγον δὲ καὶ πνοήν, ἢ ἀσθησὶν οὐ δύναται δοῦναι τῷ ὑπ' αὐτοῦ γινομένῳ. Θεὸς δὲ τούτου πλεῖον τοῦτο κέκτηται, τὸ ποιεῖν λογικόν, ἔμπνοον, αἰσθητικόν.

in interpretando sequi non dubitavi.

(74) Ἄλλοι δ' αὖ τὸ. Ita edit. Hamburg. ex codice Bodliciano, melius quam in aliis editionibus ἄλλοι δ' αὐτό.

(75) Ὑποτίθενται Θεόν. Sic emendavi ope codicis Bodleiani. Editi υποτίθενται Θεοῦ, Wolfius post Grabium legendum censet Θεῷ, *subjiciunt Deo materiam*. Sed minus quadrat hæc emendandi ratio cum sententia Theophili, qui materiam negat subjectam esse Deo, si increata sit. Quare illud verbum υποτίθενται non idem valet hoc loco ac *subjiciunt*; sed potius idem ac *statuunt*, sive *supponunt*. Quo sensu infra etiam usurpatur n. 6, ubi de Hesiodo dicitur : *Materiam quodammodo υποτίθεται et mundi creationem, sed a quo conditus sit, minime demonstrat.*

(76) Καὶ ὡς περ. Ita cod. B. et Tigur. et Hamb. Deerat conjunctio in aliis editionibus. Merito pronuntiat Theophilus materiam Deo æqualem fore, si increata sit. Cum materia increata defensor Hermogenes diceret non statim materiam comparari Deo, si quid Dei habeat, quia non totum habendo non concurrat in plenitudinem comparationis, sic eum urget Tertullianus, cap. 5 : *Veritas autem sic unum Deum exigit defendendo, ut solius sit quidquid ipsius est. Ita enim ipsius erit, si fuerit solius; et ex hoc alius Deus non possit admitti, dum nemini licet habere de Deo aliquid.*

(77) Ἐξ οὐκ ὄντων. Præclare idem Tertullianus cap. 8, adv. Hermogenem : *Jam non omnipotens, si non et hoc potens, ex nihilo omnia proferre.*

Ὅτι περ ὄν ἐν τούτοις πᾶσιν δυνατώτερός ἐστιν ὁ θεὸς τοῦ ἀνθρώπου, οὕτω καὶ τὸ ἐξ οὐκ ὄντων ποιεῖν καὶ πεποιηκέναι τὰ ὄντα καὶ ὅσα βούλεται, καθὼς βούλεται (78).

5. Ὅτι ἀσύμφωνός ἐστιν ἡ γνώμη κατὰ τοὺς φιλοσόφους καὶ συγγραφεῖς (79). Τούτων γὰρ ταῦτα ἀποφνηναμένων, εὐρίσκειται ὁ ποιητῆς Ὅμηρος ἐτέρᾳ ὑποθέσει: εἰσάγων γένεσιν οὐ μόνον κόσμου, ἀλλὰ καὶ θεῶν· φησὶ γάρ που·

Ὤκεανόν τε (80), θεῶν γένεσιν, καὶ μητέρα Τη-
[θῶν,

Ἐξ οὗ δὴ πάντες ποταμοὶ καὶ πᾶσα θάλασσα ¹¹.

Ἄθ' ἡ λέγων οὐκ ἔτι θεὸν συνιστᾷ. Τίς γὰρ οὐκ ἐπίσταται τὸν Ὀκεανὸν ὕδωρ εἶναι; Εἰ δὲ ὕδωρ, οὐκ ἄρα θεός. Ὁ δὲ θεός, εἰ τῶν ὄλων ποιητῆς ἐστι, καθὼς καὶ ἐστίν, ἄρα καὶ τοῦ ὕδατος καὶ τῶν θαλασσῶν κτίστης ἐστίν. Ἡσίοδος δὲ καὶ αὐτὸς οὐ μόνον θεῶν γένεσιν ἐξεῖπεν, ἀλλὰ καὶ αὐτοῦ τοῦ κόσμου. Καὶ τὸν μὲν κόσμον γενητὸν εἰπὼν, ἠρόνησεν εἰπαῖν ὑφ' οὗ γέγονεν. Ἐτι μὴν καὶ θεοὺς ἔφησε Κρόνον καὶ τὸν ἐξ αὐτοῦ Δία, Ποσειδῶνά τε καὶ Πλούτωνα, καὶ τούτους μεταγενεστέρους εὐρίσκομεν τοῦ κόσμου. Ἐτι δὲ καὶ τὸν Κρόνον πολεμῆσθαι ὑπὸ τοῦ Διὸς τοῦ ἰδίου πατρὸς ἱστορεῖ. Οὕτω γὰρ φησὶ·

Κάρτει νικησας πατέρα Κρόνον· εὐ δὲ ἔκωστα
Ἀθανάτοισι διέταξεν ὁμῶς (81), καὶ πέφραδε τι-
[μάς ¹².

Εἶτα ἐπιφέρει λέγων τὰς τοῦ Διὸς θυγατέρας, ἃς καὶ Μούσας προσαγορεύει, ὧν ἑκάστης εὐρίσκειται βου-
λόμενος μαθεῖν παρ' αὐτῶν, τίνι τρόπῳ τὰ πάντα C
γεγένηται. Λέγει γάρ·

Χαίρετε, τέκνα Διός, ὄστε (82) ἡμερόεσσαν ἀοι-
[δίην·

Κλεῖετε δ' ἀθανάτων ἱερὸν γένος αἰὲν ἔόντων,

Οἱ γῆς ἐξεγένοντο καὶ οὐρανοῦ ἀσπερόετος,
Νυκτός τε ὄροφωρῆς, ἣς ἀλμυρὸς ἔτρεψε Πόντος.
Εἶπατε δ' ὡς τὰ πρῶτα θεοὶ καὶ γαῖα γέροντο,
καὶ ποταμοὶ, καὶ Πόντος ἀπειρίτου οὐδματι θῶν,
Ἄστρα τε λαμπρόεσσα, καὶ οὐρανὸς εὐρύς
[ὑπερθερ,

Οἱ τ' ἐκ τῶν ἐγένοντο θεοὶ, δωτῆρες ἑών·
Ὅς τ' ἄεροιο δάσσαντο, καὶ ὡς τιμὰς διέλορτο,
Ἥδ' ἔτι ὡς τὰ πρῶτα πολύπτυχον ἔσχορ Ὀλυμ-
[πον·

¹¹ Iliad. Σ, v. 201. ¹² Hesiod. Theogon. v. 74.

(78) Καθὼς βούλεται. Legendum videtur καὶ καθὼς βούλεται. Libenter etiam legerem paulo ante, οὕτω καὶ τῷ ἐξ οὐκ ὄντων. Tolerabilis tamen vulgata lectio, supplendo κατὰ. Unde miror cl. Wolfium sine auctoritate codicis ms. scripsisse ἐν τῷ ἐξ οὐκ ὄντων.

(79) Φιλοσόφους καὶ συγγραφεῖς. Commodius fortasse legeremus, φιλοσόφους καὶ ποιητὰς καὶ συγγραφεῖς. Sic infra n. 12: Τὰ ὑπὸ τῶν φιλοσόφων ἢ συγγραφῶν καὶ ποιητῶν εἰρημένα. Quinetiam cum hoc loco philosophis opponat poetas, quibus statim adiungit historicos, non caret ratione ea, quam proponimus, emendandi ratio. Sed tamen contextum inutare nolim. Vel enim συγγραφεῖς generatim intelligit eos, qui litteris aliquid mandant, eosque a philosophis distinguit, quia isti saepe nihil scribunt, sed disputationes suas discipulorum a-ni-mis committunt; vel συγγραφεῖς interpretatur eos,

A vero hoc amplius habet ut ratione et respiratione et sensu praeditum opus efficiat. Quemadmodum igitur in his omnibus potentior est Deus quam homo, ita etiam in eo quod ex nihilo producat et produxerit quaecunque voluit, et quo voluit modo.

5. Homeri et Hesiodi de diis sententiae. — Discors igitur inter philosophos et scriptores sententia; nam cum haec philosophi dixerint, ecce tibi Homerus alia aggreditur via non solum mundi sed etiam deorum ortum explicare; ait enim alicubi:

Oceanumque deorum originem et matrem Thetyn,

Ex quo omnes fluvii et universum mare,

quæ cum dicit, non jam Deum nobis exhibet. Quis enim nescit Oceanum aquam esse? Quod si aqua, non jam Deus. Deus vero, si omnium creator est, ut revera est, aquæ profecto et marium creator est. Ipse etiam Hesiodus non solum deorum ortum, sed ipsius etiam mundi exposuit. Ac mundum quidem creatum cum diceret, non voluit dicere a quo creatus foret. Deus præterea vocavit Saturnum ejusque filium Jovem, Neptunum et Plutonem, quos mundo nati minores invenimus. Narrat etiam Saturnum a Jove proprio filio debellatum. Sic enim ait:

Strenue victo patre Saturno. Bene attamen singula æternis ordinavit legibus et distribuit honores.

Postea infert Jovis filiarum commemorationem, quas et Musas appellat iisque supplex invenitur, discere ex eis volens quomodo facta sint omnia. Ait enim:

Salvete, filia Jovis, date amabilem cantilenam.

Celebrate immortalium sacrum genus semper essi-
[stentium,

351 Qui tellure prognati sunt et cælo stellato,
Nocteque caliginosa, quos item salus nutritivus pontus.
Dicite ut primum dii et terra nati sint,
Et flumina et pontus immensus æstu servens,
Astraque fulgentia et cælum latum superne,

Et qui ex his nati sunt dii datores bonorum:

Utiq; opes diviserint et honores partiti sint.

Utiq; initio multis implicatum sphaeris tenuerint
[cœlum:

qui de rebus antiquis sive versu, sive soluta oratione disserunt. Infra n. 8, 16, 33, et lib. III, n. 1, vox illa συγγραφεῖς philosophis et poetis et historicis æque convenit. Vid. n. 11.

(80) Ὀκεανόν τε. Sic emendavit Ducæus pro eo quod vitiose legebatur Ὀκεανοῦ τε. Cod. B. Ὀκεανῶν τε. Idem c. d. ex et Tigur. in versu sequenti ἐξ οὗ δὴ πάντες.

(81) Ἀθανάτοισι διέταξεν ὁμῶς. Corruptissimum locum peracute emendat Guetus not. ad hunc Hesiodi locum. Legit enim εὐ δὲ ἕκαστα ἀθανάτοισι διέταξε νόμοις. Non videtur aliter intelligi posse Hesiodus. Ibidem edit. Hamb. ἐπέφραδε, ut apud Hesiodum.

(82) Ὅστε. Hamb. ut apud Hesiod. ὄστε δ' ἡμερόεσσαν. Mox cod. Budl. κλύετε et μακάρων pro ἱερῶν.

Hæc mihi dicite, Musæ cœlestia tecta tenentes

Ab initio, et dicite quid horum primum ortum sit.
Hæc autem quomodo Musæ novissent, quæ mundo natu minores sunt? aut qui poterant Hesiodo narrare, cum pater earum nondum genitus foret?

6. *Hesiodi versus de mundi origine.* — Ac materiam quidem statuit quodammodo et mundi creationem, cum ait :

*Primum quidem Chaos exstitit, ac deinde
Tellus lato pectore prædita, omnium solum tutissimum semper*

*Immortalium qui tenent juga nivosi Olympi,
Tartaraque tenebrosa in recessu Terræ spatiosæ.
Atque Amor, qui pulcherrimus inter immortales deos,
Solvens curas, ac omnium deorum, omniumque hominum*
Domat in pectoribus mentem et prudens consilium.

*Ex Chao autem Erebus nigraque Nox editi sunt;
Rursus ex nocte Æther et Dies prognati,
Quos peperit cum concepisset Erebo amore mista.
Terra vero primum quidem genuit parem sibi
Cælum stellis ornatum, ut ipsam totam obtegit,*

*Utique esset diis sedes tuta semper.
Genuit præterea montes altos, dearum gratas speluncas*

*Nympharum, quæ habitant montes concavos.
Atque etiam in frugiferum Pelagus peperit æstu furentis,
Pontum sine amore delectabili; at vero postea
Cælo concumbens genuit Oceanum vorticosum.*

Quæ cum diceret, ne illud quidem demonstravit a quo condita essent. Nam si initio chaos erat, et materia quædam ingentia præexistit, quis tandem eam disposuit ac ordine et forma donavit? Utrum materia sibi ipsa formam et ornatum addidit (nempe Jupiter multo natu posterior est, non solum materia, sed etiam mundo et hominum multitudine, imo ipsius etiam pater Saturnus), an potius causa quædam princeps exstitit quæ eam faceret? Deum dico, a quo etiam ornatum accepit. Quinetiam omni prorsus ratione nugari invenitur et secum pugnare; nam cum terram, cælum et mare dixisset, ex his ortos deos esse intendit, ex istis vero homines quosdam horribiles deorum cognatos prædicat, genus Titanum, Cycloporum et Gigantum turbam, 352 nec non Ægyptiorum deorum, vel potius hominum levisimorum, quorum meminit Apollonides cognomento Horapius, tum in eo libro qui inscribitur *Semenouthi*, tum in aliis historiis ab eo scriptis de religione Ægyptiaca et regibus Ægyptiis.

¹³ Ibid. v. 104.

(83) *Τρόπω τινί.* Hesiodus quodammodo materiam et creationem mundi statuit, id est, quodammodo materiam et sine creatore creationem admittit, quia materiam et creationem recensens, utrum materia ornatum a semetipsa, an a Deo accepit minime edisserit.

(84) *Καλύπτοι.* Cod. Bodl. καλύπτει.

(85) *Μετεσχημάτιζεν.* Ita ex codice Bodleiano emendavit cl. Wolfius, qui hujus lectionis vestigium observat in editis, ubi legebatur τ' ἐσχημάτιζεν. Idem me antevertit hunc locum parenthesi explanando.

(86) *Ὅς μέμνηται.* Legendum fortasse ὡν μέ-

Α Ταῦτά μοι ἔσπετε, Μοῦσαι Ὀλύμπια δώματ' ἔχου·

Ἐξ ἀρχῆς, καὶ εἰπαθ' ὅ τι πρῶτον γέρετ' αὐτῶν¹³.
Πῶς δὲ ταῦτα ἠπίσταντο αἱ Μοῦσαι, μεταγενέστερα οὔσαι τοῦ κόσμου; ἢ πῶς ἠδύνατο διηγήσασθαι τῷ Ἡσιόδῳ, ὅπου δὴ ὁ πατὴρ αὐτῶν οὐπω γεγένηται;

6. Καὶ ὕλην μὲν τρόπον τινί (83) ὑποτίθεται καὶ κόσμου ποιῆσιν λέγων·

*Ἦτοι μὲν πρότεστα Χάος γέρετ', αὐτὰρ ἔπειτα
Γαῖ' εὐρύστερος, πάντων ἕδος ἀσφαλὲς αἰεὶ*

*Ἀθανάτων, οἱ ἔχουσι κάρη νυφόντος Ὀλύμπου,
Τάρταρά τ' ἠεροέντα, μυχῷ χθονὸς εὐρυοδείης,
Ἦδ' Ἔρος, ὃς κάλλιστος ἐν ἀθανάτοισι θεοῖσι,
Λυσιμελῆς, πάντων τε θεῶν πάντων τ' ἀνθρώπων*

Δάμναται ἐν στήθεσσι νόον, καὶ ἐπίφρονα βουλήν.

*Ἐκ Χάος δ' Ἐρεβός τε, μέλαινά τε Νύξ ἐγένοντο.
Νυκτὸς δ' αὐτ' Αἰθήρ τε, καὶ ἡμέρη ἐξεγένοντο.
Ὅς τέκε κισσαμένη, Ἐρέβει φιλόττηι μνηῖσα.
Γαῖα δὲ τοι πρῶτον μὲν εἰέλματο ἴσον αὐτῇ
Ὀυρανὸν ἀστερόενθ', ἴσα μιν περὶ πάντα καλύπτουσι (84),*

*Ἄρα εἴη μακάρεσσι θεοῖς ἕδος ἀσφαλὲς αἰεὶ·
Γείνατο δ' οὐρα μακρὰ, θεῶν χαρίεντας ἐναύλους*

*Νυμφῶν, αἱ ναίουσιν ἀν' οὐρα βησσηέντα.
Ἡ δὲ καὶ ἀτρέφετορ πέλαγος τέκερ οἰδαμιθύον,
Πόντον, ἄτερ φιλόττης ἐπιμέρου· αὐτὰρ ἔπειτα,
Ὀυρανῶ ἐνήθησισα, τέκ' Ὀκεανὸν βαθυδίην¹⁴.*

Καὶ ταῦτα εἰπὼν, οὐδὲ οὕτως ἐδήλωσεν ὑπὸ τίνος ἐγένοντο. Εἰ γὰρ ἐν πρῶτοις ἦν χάος, καὶ ὕλη τις προϋπέκειτο ἀγένητος οὔσα, τίς ἄρα ἦν ὁ ταύτην μετασκευάζων, καὶ μεταρρυθμίζων, καὶ μεταμορφῶν; Πότερον αὐτὴ αὐτὴν ἢ ὕλη μετεσχημάτιζεν (85) καὶ ἐκόσμη (ὁ γὰρ Ζεὺς μετὰ χρόνον πολὺν γεγένηται οὐ μόνον τῆς ὕλης, ἀλλὰ καὶ τοῦ κόσμου, καὶ πλήθους ἀνθρώπων· ἔτι μὴν καὶ ὁ πατὴρ αὐτοῦ Κρόνος), ἢ μᾶλλον ἦν κύριόν τι τὸ ποιῆσαν αὐτὴν; λέγω δὴ θεὸς ὁ καὶ κατακοσμήσας. Ἐτι μὴν κατὰ πάντα τρόπον φλυαρῶν ἐδρίσκειται, καὶ ἐναντία αὐτῶν λέγων· εἰπὼν γὰρ γῆν καὶ οὐρανὸν καὶ θάλασσαν, ἐξ αὐτῶν τοὺς θεοὺς βούλεται γεγενῆσθαι, καὶ ἐκ τούτων ἀνθρώπους δεινοτάτους τινὰς συγγενεῖς θεῶν καταγγέλλει, Τιτάνων γένος καὶ Κυκλώπων, καὶ Γιγάντων πληθύν, τῶν τε κατὰ Αἴγυπτον δαιμόνων, ἢ ματαίων ἀνθρώπων, ὡς μέμνηται (86) Ἀπολλωνίδης ὁ καὶ Ὀράπιος ἐπικληθεὶς ἐν βίβλῳ τῇ ἐπιγραφομένῃ *Σεμενουθι*, καὶ ταῖς λοιπαῖς κατ' αὐτὸν ἱστορίαις περὶ τῆς θρησκείας τῆς Αἰγυπτιακῆς καὶ τῶν βασιλέων αὐτῶν καὶ τὴν ἐν αὐτοῖς ματαιοποιίαν (87).

μνηται. Ibidem Hamb. cod. Bodl. et editi Ὀράπιος, quod quidem emendarunt Fellus et Wolfius. Reinesius i *Var. Lect.* pag. 114, legit Ὀραπίων ut magis Ægyptiacum.

(87) *Καὶ τὴν ἐν αὐτοῖς ματαιοποιίαν.* Hæc verba mirum in modum torserunt criticos et interpretes Theophili. Legit Wolfius τῆς ματαιοποιίας et cum Fello Ægyptiorum regum pyramides conjiciendo huc trahit. Sed his vocibus nulla supererit difficultas, si legantur post τοὺς κατὰ Ἑλληνας μύθους, qui quidem manifestus est eorum et germanissimus locus. Infra n. 12, de profanis scriptoribus: Ἡ ἐν αὐτοῖς πολυλογία γίνεται ματαιοποιία.

7. Τι δέ μοι λέγειν τοὺς κατὰ Ἑλληνας μύθους; Α Πλούτωνα μὲν σκότους βασιλεύοντα, καὶ Ποσειδῶνα ὑπὸ πόντον δύνοντα, καὶ τῇ Μελαλίπῃ (88) περιπλεκόμενον, καὶ υἱὸν ἀνθρωποπόρον γεννήσαντα· ἢ περὶ τῶν τοῦ Διὸς παίδων ὅπως οἱ συγγραφεῖς ἐτραγῳήσαν, καὶ ὅτι οὗτοι ἀνθρωποὶ καὶ οὐ θεοὶ ἐγενήθησαν, τὸ γένος αὐτῶν αὐτοὶ καταλέγουσιν. Ἀριστοφάνης δὲ ὁ κωμικὸς ἐν ταῖς ἐπιγραφομέναις *Ὀρρισει* ἐπιχειρήσας περὶ τῆς τοῦ κόσμου ποιήσεως, ἔφη, ἐν πρώτοις ὧν γεγενῆσθαι τὴν σύστασιν τοῦ κόσμου, λέγων·

Πίττει πρόωτιστον (89) ὑπὸνέμιον Νύξ μελανό-
[πτέρως ὧν.

Ἄλλὰ καὶ Σάτυρος, ἱστορῶν τοὺς δήμους Ἀλεξανδρέων (90), ἀρχάμενος ἀπὸ Φιλοπάτορος τοῦ καὶ Πτολεμαίου προσαγορευθέντος, τοῦτου μὲνυει Διόνυσον ἀρχηγέτην γεγενῆσαι· διὸ καὶ φυλὴν (91) ὁ Πτολεμαῖος πρῶτην κατέστησεν. Λέγει οὖν ὁ Σάτυρος οὕτως· Διονύσου καὶ Ἀλθέας τῆς Θεοσίου γεγενῆσθαι Δηϊανειραν, τῆς δὲ καὶ Ἡρακλέους τοῦ Διὸς οἶμαι Ἵγλον (92), τοῦ δὲ Κλεόδημον, τοῦ δὲ Ἀριστόμαχον, τοῦ δὲ Τήμενον, τοῦ δὲ Κεῖσον (93), τοῦ δὲ Μάρωνα, τοῦ δὲ Θαστίον, τοῦ δὲ Ἀκόν, τοῦ δὲ Ἀριστομίδα, τοῦ δὲ Καρανόν, τοῦ δὲ Κοινόν, τοῦ δὲ Τυρίμμω, τοῦ δὲ Περδίκα, τοῦ δὲ Φιλίππον, τοῦ δὲ Ἀέροπον, τοῦ δὲ Ἀλκείταν, τοῦ δὲ Ἀμύνταν, τοῦ δὲ Βόκρον, τοῦ δὲ Μελέαγρον, τοῦ δὲ Ἀρσινόην, τῆς δὲ καὶ Λάγου Πτολεμαίων τὸν καὶ Σωτήρα, τοῦ δὲ καὶ Βερενίκης Πτολεμαίων τὸν Φιλάδελφον, τοῦ δὲ καὶ Ἀρσινόης Πτολεμαίων τὸν Εὐεργέτην, τοῦ δὲ καὶ Βερενίκης τῆς Μάγα (94) τοῦ ἐν Κυρήνῃ βασιλεύσαντος Πτολεμαίων τὸν Φιλάδελφον (95). Ἡ μὲν οὖν πρὸς Διόνυσον τὸν Ἀλεξανδρεῖα βασιλεύσασι συγγένεια, οὕτω περιέχει. Ὅθεν καὶ ἐν τῇ Διονυσίᾳ φυλὴ δῆμοι εἰσι κατακεχωρισμένοι· Ἀλθῆς ἀπὸ τῆς γενομένης (96) γυναικὸς Διονύσου, θυγατρὸς δὲ Θεοσίου Ἀλθέας· Δηϊανειρῆς ἀπὸ τῆς θυγατρὸς Διονύσου καὶ Ἀλθέας, γυναικὸς δὲ Ἡρακλέους, ὅθεν καὶ τὰς προσωνομίας ἔχουσιν οἱ κατ' αὐτοὺς δῆμοι· Ἀριάδνης (97) ἀπὸ τῆς θυγατρὸς Μίνω, γυναικὸς δὲ

(88) *Μελαλίπῃ*. Ita emendavit eruditus editor Hanburgensis, fretus testimonio Justini oral. ad *Græc.*, Tatiani n. 33, Clementis Alexandrini *Protrepti*. p. 20. Male in editis nostris *Μεναλίπῃ*. Legitur tamen apud Juvenalem sat. 8, v. 229, *Menalippes*.

Ante pedes Domiti longum tu pone Thyestæ Syrna, vel Antigones, vel personam Menalippes.

(89) *Πίττει πρόωτιστον*. Hunc versum, qui antea in editis nostris sic legebatur : Πρώτιστα τεκνῶν μελανόπτέρως ἦώς, emendarunt Ducæus et Wolfius, atque ita scripserunt, ut legitur apud Aristophanem in *Avibus* v. 696 ; observat Wolfius legendum Νύξ ἦ.

(90) *Τοὺς δήμους Ἀλεξανδρέων*. Recte observat eruditus Wolfius familias hac voce significari, ex quibus unaquæque φυλῆ, sive tribus, constabat. Sic enim infra : Ὅθεν καὶ ἐν τῇ Διονυσίᾳ φυλὴ δῆμοι εἰσι κατακεχωρισμένοι.

(91) *Φυλῆν*. Deest hic aliquid, et quam tribum Ptolemæus primam constituerit requiritur. Rem expedit cod. Bodl. in quo legitur ad marginem ἴσως τὴν Διονυσίαν, forte *Dionysiacam*. Non alia profecto videtur posse intelligi.

7. *Aliæ fabulæ. Ptolemæorum origo ex Baccho.* — Quid attinet Græcorum fabulas referre et inanitate operæ quæ in eas impenditur : Plutonem tenebrarum regem, Neptunum mare subeuntem, Melanippæ complexibus hærentem, ac filii homines vorantis genitorem ; aut de Jovis filiis quot et quantas tragœdias scriptores egerint. Horum genus ab ipsis recensetur, quia homines nati sunt, non dii. Aristophanes autem comædus in ea fabula, quæ *Aves* inscribitur, aggrediens de mundi creatione disserere, mundum initio originem ex ovo cepisse dicit his verbis :

Parit primum irritum nox pennas nigras habens
[ovum.

Sed et Satyrus gentes Alexandrinas describens, initio a Philopatore, qui et Ptolemæus appellatus est, ducto, illius declarat Bacchum auctorem generis fuisse, quamobrem hanc tribum a Ptolemæo primam fuisse constitutam. Sic igitur ait Satyrus : Ex Baccho et Althea Thestii filia natam esse Dejaniram ; ex hac et Hercule Jovis filio Hyllum arbitror ; ex isto Cleodemum, ex quo Aristomachus ; ex hoc Temenum ; ex isto Ceisum, ex quo Maronem, ex hoc Thestium, ex isto Acoum, ex hoc Aristomidam, ex hoc Caranum, ex hoc Cœnum, ex hoc Tyrimmam, ex hoc Perdiccam, ex hoc Philippum, ex hoc Æropum, ex hoc Alceam, ex hoc Amyntam, ex hoc Bocrum, ex hoc Meleagrum, ex hoc Arsinoen, ex hac et Lago Ptolemæum qui et Suter ; ex hoc et Berenice Ptolemæum Philadelphum, ex hoc et Arsinoe Ptolemæum Evergetem ; ex hoc et Berenice, quæ Magæ Cyrenensium regis filia fuit, Ptolemæum Philadelphum. Sic igitur se habet eorum, qui Alexandriæ regnarunt, cum Baccho cognatio. Quapropter et in Dionysiaca tribu gentes sunt distinctæ, Althes ab uxore Bacchi et filia Thestii Althea ; Dejaniræ a Bacchi et Altheæ filia, Herculis autem uxore, unde gentes apud eos appellationes habent ; Ariadnes a Minois filia, Bacchi uxore, puellæ patrem amantis,

(92) *Ἵγλον*. Sic emendavit Wolfius : editi nostri Ἵλον.

(93) *Κεῖσον*. B. Κεῖστον. Euseb. l. c. ex Diod. et Theopompo Κίτσιον. In eorum catalogo, monente hic Fello, desideratur Maron, et pro Acou substituit Merops. Wolfius.

(94) *Τῆς Μάγα*. Sic apte emendavit Wolfius, pro eo quod prave in editis nonnullis legebatur τῆς Μέγα, in aliis τῆς ἄμα.

(95) *Τὸν Φιλάδελφον*. Legendum esse τὸν Φιλοπάτορα, jam multi observaverunt, idque et ipsa clamitat historiæ series, et Satyri propositum, qui a Philopatore usque ad Bacchum genealogiam per texebat. Cæterum in hac genealogia texenda multos reges omitti, nec Theophilum cum Eusebio in *Chronicis* et Clemente Alexandrino consentire jam eruditi non pauci observaverunt.

(96) *Γενομένης*. Ita Bodleianus codex. Editi γενομένης. Mox pravam interpunctionem sustulit cl. Wolfius, quæ sic habebat : Θυγατρὸς δὲ Θεοσίου· Ἀλθέας, etc.

(97) *Ἀριάδνης*. Legendum videtur Ἀριαδνίς, ut hoc nomen cum cæteris sequentibus consentiat.

quæ cum Baccho **353** in aliena forma concubuit; Thestis a Thestio Althææ patre, Thoantis a Thoante Bacchi filio, Staphylis a Staphylo Bacchi filio, Euzanis ab Eunoio Bacchi filio, Maronis a Marone Ariadnes et Bacchi filio; hi enim omnes Bacchi filii; sed et multæ aliæ appellationes exstiterunt, atque exstant hæcenus: ab Hercule Heraclidæ, ab Apolline Apollonii et Apollonidæ, a Posidone, sive Neptuno, Posidonii, a Jove Dii et Diogenæ.

8. Dissensiones Græcorum de Providentia. — Et quid necesse est reliquam multitudinem hujusmodi appellationum et genealogiarum persequi? Omnino igitur illudunt omnes historici et poetæ et philosophi, tum etiam qui iis dant operam. Fabulas enim potius et stulta commenta de diis suis composuerunt, nec eos demonstrarunt deos esse, sed homines, alios quidem ebriosos, alios scortatores, alios homicidas. Quinetiam de mundi ortu pugnantia inter se et absurda tradiderunt. Primo enim quidam ingentium mundum pronuntiarunt, ut supra demonstravimus. Qui autem ingentiam ac æternam esse naturam volunt, ii parum congruunt genitum decernentibus. Hæc enim conjectura atque humana cogitatione, non ad veritatem locuti sunt. Rursus alii providentiam esse dixerunt, atque istorum alii decreta dissolverunt. Aratus quidem ait:

Ex Jove incipiamus: nec eum unquam, viri, sin-

Indictum; plene sunt Jove omnes plateæ,
Atque omnia hominum fora; plenum est et mare
Et portus. Ubique Jove utimur omnes,
Hujus enim et genus sumus; ipse benignus homini-

Dextra nuntiat, populos ad opus excitat,
Memores vitæ faciens: indicat cum gleba optima
Bobus et ligonibus: indicat cum dextræ horæ

Ut stirpes in scrobe scindantur, et semina omnia
Utri igitur credemus, Arato an Sophocli dicenti:

Haud ulla rerum certa providentia,
Sed fortuito vivere optimum, ut queas.

Rursus Homerus isti non consentit; ait enim:

Jupiter hominibus virtutem auget et minuit,

Et Simonides:

Nemo habeat sine dis virtutem, non homo, non urbs.
Consilii namque est omnis Deus auctor: at istis
Illæsum nil prorsus inest.

(98) Πατροφυλῆς. Ita emendavit Wolfius, pro πατροφυλίας qui vitiosam etiam interpunctionem sanavit, ac per ironiam ita vocari Ariadnen observat, quia patrem prodidit. Mox illud ἐν μορφη πρῦμνιδι vertit idem forma obversa.

(99) Οἱ συγγραφεῖς. Vox illa, ut observavi ad n. 4, interdum historicos apud Theophilum designat, interdum quibuslibet scriptoribus aptatur. Sed tamen historicarum scriptores hic significari existimo, quia hanc vocem usurpat Theophilus, postquam de philosophis et poetis et historicis locutus est.

(4) Ἰδὼν φύσιν. Hic quoque legendum omnino videtur ἀτδῶν, ut supra ostendimus.

Α Διονύσου, παιδὸς πατροφυλῆς (98), τῆς μεγάλῆς Διονύσῳ ἐν μορφῇ πρῦμνιδι. Θεστίς ἀπὸ Θεστίου τοῦ Ἀλθέας πατρός· Θεαντίς ἀπὸ Θθαντος παιδὸς Διονύσου· Σταφυλῆς ἀπὸ Σταφύλου υἱοῦ Διονύσου· Εὐζάνης ἀπὸ Εὐνόου υἱοῦ Διονύσου· Μαρωνίς ἀπὸ Μάρωνος υἱοῦ Ἀριάδνης καὶ Διονύσου· οὗτοι γὰρ πάντες υἱοὶ Διονύσου. Ἀλλὰ καὶ ἑτεραι πολλαὶ ὀνομασίαι γέγονασιν καὶ εἰσὶν ἕως τοῦ δεῦρο, ἀπὸ Ἡρακλέους Ἡρακλειδῶν καλούμενοι, καὶ ἀπὸ Ἀπόλλωνος Ἀπολλωνίδαι, καὶ Ἀπολλώνιοι, καὶ ἀπὸ Ποσειδῶνος Ποσειδώνιοι· καὶ ἀπὸ Διδὸς Δῖοι καὶ Διογέναι.

8. Καὶ τί μοι τὸ λοιπὸν τὸ πλῆθος τῶν τοιούτων ὀνομασιῶν καὶ γενεολογιῶν καταλέγειν; Ὥστε κατὰ πάντα τρόπον ἐμπαίζονται οἱ συγγραφεῖς (99) πάντες καὶ ποιητὰ καὶ φιλόσοφοι λεγόμενοι· ἔτι μὴν καὶ οἱ προσέχοντες αὐτοῖς. Μύθους γὰρ μᾶλλον καὶ μυθρίασ συνετάξαν περὶ τῶν κατ' αὐτοὺς θεῶν. Οὐ γὰρ ἀπέδειξαν αὐτοὺς θεοὺς, ἀλλὰ ἀνθρώπους, οὓς μὲν μεθύουσιν, ἑτέροις πόρνους καὶ φονεῖς. Ἀλλὰ καὶ περὶ τῆς κοσμογονίας ἀσύμφωνα ἀλλήλοις καὶ φαῦλα ἐξεῖπον. Πρῶτον μὲν ὅτι τινὲς ἀγένητον τὸν κόσμον ἀπεφῆναντο, καθὼς ἐμπροσθεν ἐδηλώσαμεν. Καὶ οἱ μὲν ἀγένητον αὐτὸν καὶ ἴδιαν φύσιν (4) φάσκοντες· οὐκ ἀκόλουθα εἶπον τοῖς γενητῶν αὐτὸν δογματίζουσι. Εἰκασμῶ γὰρ ταῦτα καὶ ἀνθρωπίνῃ ἔνοια ἐφθέγγοντο, καὶ οὐ κατὰ ἀλήθειαν· ἑτεροὶ δ' αὖ εἶπον πρόνοιαν εἶναι, καὶ τὰ τούτων (2) δόγματα ἀνέλυσιν. Ἄρατος μὲν οὖν φησὶν·

Ἐκ Διδὸς ἀρχόμεσθα, τὸν οὐδὲ ποτ' ἄνδρες εὐ-

Ἄρῳτον· μυστὰ δὲ Διδὸς πᾶσαι μὲν ἀγνῖαι,
Πᾶσαι δ' ἀνθρώπων ἀγοραὶ, μυστὴ δὲ θάλασσα,
Καὶ λιμένες, πάντῃ δὲ Διδὸς κεκρημεθα πάντες·
Τοῦ γὰρ καὶ γένος ἐσμεν· ὁ δ' ἥπιος ἀνθρώποισι

Δεξιὰ σημαίνει· λαοὺς δὲ ἐπὶ ἔργον εἰρεῖραι,
Μυμνήσκων βίωτοι· λέγει δ' ὅτε βῆλος ἀρίστη
Βουσί τε καὶ μακέλησιν· λέγει δ' ὅτε δεξιὰ

Καὶ φυτὰ γυρῶσαι, καὶ σπέρματα πάντα βαλλέ-

Τίνι οὖν πιστεύσωμεν, πότερον Ἄρατῳ τῷδε ἢ Σοφοκλεῖ λέγοντι

Πρόνοια δ' ἐστὶν οὐθενὸς σαφῆς (4),
Εἰκὴ κράτιστον (5) ἤν' ὅπως δύνατο τις.

Ὁμηρος δὲ πάλιν τούτῳ οὐ συναδέι· λέγει γάρ·
Ζεὺς δ' ἀρετῆν ἄνδρῶσιν ὀφείλει τε μινύθει τε.

Καὶ Σιμωνίδης·

Ὅστις ἀνευ θεῶν ἀρετῶν λάθῃν,
Ὁὐ πόλις, οὐ βροτὸς· Θεὸς δ' ἀκαμῆτις (6).
Ἀπήμῳτον δὲ οὐδὲν ἐστὶν ἐν αὐτοῖς.

(2) Καὶ τὰ τούτων. Hic necesse est iterum supplere ἑτεροὶ. Nam ut antea eos qui increatum mundum dicunt, cum iis qui creatum; ita nunc eos qui providentiam asserunt, cum iis comparat qui eam tollunt.

(3) Δεξιὰ ὥραι. Legit Grotius δεξῶν ὥραι in notis ad librum De veritate relig. Christ., n. 16.

(4) Σαφῆς. Hanc vocem ascriveunt Fellus et Wolfius ex ipso Sophoclis contextu, apud quem legitur hi versus in ŌEdipo Tyranno v. 988.

(5) Κράτιστον. Ita Sophocles. Editi nostri expraτεῖτο, quod merito emendatum ab iisdem eruditius viris.

(6) Θεὸς δ' ἀκαμῆτις. Editi, οὐ Θεός. Sed multo

Ὁμοίως καὶ Εὐριπίδης·

Ὀὐκ ἔστιν οὐδὲν χωρὶς ἀνθρώποις Θεοῦ.

Καὶ Μένανδρος·

Ὀὐκ ἄρα φροντίζει τις ἡμῶν, ἢ μόνος Θεός.

Καὶ πάλιν Εὐριπίδης·

Σῶσαι γὰρ ὀπόταν τῷ Θεῷ δοκῆ,
Πολλὰς προφάσεις δίδωσιν εἰς σωτηρίαν.

Καὶ Θέστιος (7)·

Θεοῦ θέλοντος (8), κἂν ἐπὶ ριπὸς πλῆθι,
Σῶζη.

Καὶ τὰ τριαῦτα μυρία εἰπόντες, ἀσύμφωνα ταυ-
τοὺς ἐξείπον. Ὁ γοῦν Σοφοκλῆς ἀπρονοήσιαν ἐν
ἐτέρῳ λέγει (9)·

Θεοῦ δὲ πληγὴν οὐκ ὑπερπηθᾶ βροτῶς.

Πλὴν καὶ πληθύν (10) εἰσήγαγον, ἢ μοναρχίαν
εἶπον· καὶ πρόνοιαν εἶναι τοῖς λέγουσιν, ἀπρονοη-
σίαν τάναντια εἰρήχασιν. Ὅθεν Εὐριπίδης ὁμολογεῖ
λέγων·

Ἐκουδάλομεν δὲ πᾶλλ' ὑπ' ἐπιπέδων μάτην
Πόνους ἔχοντες, οὐδὲν εἰδότες.

Καὶ μὴ θέλοντες ὁμολογοῦσι τὸ ἀληθὲς μὴ ἐπίστα-
σθαι· ὑπὸ δαιμόνων δὲ ἐμπνευσθέντες, καὶ ὑπ' αὐ-
τῶν φυσιωθέντες, ἃ εἶπον, δι' αὐτῶν εἶπον. Ἦτοι
γὰρ οἱ ποιηταὶ (11), Ὁμηρος δὴ καὶ Ἡσίοδος, ὡς
φασιν, ὑπὸ Μουσῶν ἐμπνευσθέντες, φαντασίᾳ καὶ
πλάνῃ ἐλάλησαν, καὶ οὐ καθαρῶ πνεύματι, ἀλλὰ
πλάνῳ. Ἐκ τούτου δὲ σαφῶς δεικνύνται (12), εἰ καὶ
οἱ δαιμονῶντες (13) ἐνίοτε καὶ μέχρι τοῦ δεῦρο ἐφορ-

melius deest in codice ms. hæc negatio, quæ sen-
tentia plus nocet, quam versui perficiendo condu-
cit. Hi versus sic leguntur in editione Hambur-
gensi :

Ὅτις ἀρεν τα θεῶν ἀρετήν λαβεν, οὐ πόλις,
Ὁὐ βροτῶς, οὐ θεός δὲ καμμητίς. Ἔστιν δ' ἐν
αὐτοῖς

οὐδὲν ἀπίμαστον.

Sed hæc emendationes sequi non libuit, quia nullo
codice ms. nituntur et numero magis quam rationi
consultunt.

(7) *Θέστιος*. Scriptor omnino ignotus, eoque
magis suspectum hoc nomen quod Plutarchus ver-
sum, qui Thestio attribuitur, sub Pindari nomine
citatur, non tamen sine dubitatione. Addit enim, ut
eruditus Wolfius post Gatakerum admonuit, εἴγε
Πίνδαρος ἦν ὁ ποιήσας. Plut. *De Pythiæ oraculis*.

(8) *Θεοῦ θέλοντος*. Sic legebatur in editis no-
stris hic versus Θεοῦ θέλοντος σώζη κἂν ἐπὶ ριπὸς
πλῆθι. Cod. ms. et Tigur. Θεοῦ διδόντος. Observant
Ducæus et Thom. Gatakerus *Advers. Miscell.* p.
101, interpretem legisse κἂν ἐν Εὐρώπῳ, vertit enim,
Etiamsi in Euripo navigarit. Uterque monet pro-
verbum apud antiquos hoc tritum fuisse : *Mare
Ionium aut Ægæum virgulto velle trajicere*. Addit
Gatakerus hunc versum ita legi, οὐν τῷ Θεῷ πλῆθιν
κἂν ἐπὶ ριπὸς πλῆθι, apud Suidam tom. III, p. 264,
edit. Kusteri ; a Scholiaste autem Aristophanis ci-
tari ad occasionem hujus Aristophanis dicti in Si-
monidem, Κέρδους ἔχατι κἂν ἐπὶ ριπὸς πλῆθι. *Causa
Incelli naviget vel vimine*. Hæc desumpsimus ex edit.
Hamburg.

(9) *Λέγει*. Vel legendum λέγων, vel antea simile
aliquod verbum, ut observat Cl. Wolfius, ex hoc
loco excidit.

(10) *Πλὴν καὶ πληθύν*. Scribit in ipso contextu
Cl. Wolfius πλὴν καὶ οἱ πληθύν, sed sine ulla prorsus
auctoritate aut ratione, vel potius non sine

A Similiter Euripides :

Nihil Deo absque, nil venit mortalibus.

354 Et Menander :

Procurat haud quis nostra, nisi solus Deus.

Et rursus Euripides :

*Servare namque si Deus quondam volet,
Momenta donat ad salutem plurima.*

Et Thestius :

*Deo volente navigans vel vimine
Es salvus.*

Et cum innumerabilia ejusmodi dixerunt, secum
ipsi pugnancia dixerunt. Sophocles igitur, qui pro-
videntiam alibi tollit, sic ait :

Mortalis ictum subter locus aufugit Dei.

Quin etiam multitudinem deorum induxerunt,
aut singulare Dei imperium dixerunt, et contra
eos, qui providentiam asserunt, nullam esse pro-
videntiam dixerunt. Hinc Euripides sic consti-
tuitur :

*Nullis studemus sub spe inani plurimum
Laborem habentes, nilque prorsus novimus.*

Fatentur vel inviti verum se nescire, sed a dæmo-
nibus inspirati et inflati, quidquid dixerunt eorum
afflatu dixerunt. Nam profecto poetæ, Homerus
scilicet et Hesiodus, a musis, ut ipsi dicunt, afflati,
ex falsis animi visis loquebantur, nec ex puro spi-
ritu, sed fallaci. Quod quidem clare ex eo demon-
stratur, quod qui a dæmonibus interdum corripiun-
tur, ii etiamnum adjurentur per nomen veri Dei,

contextus perturbatione. Liqueat enim duas a Theo-
philo controversias commemorari, nempe de mon-
archia et de Providentia, de quibus alii affirmab-
ant, alii negabant.

(11) *Ἦτοι γὰρ οἱ ποιηταὶ*. Quamvis tolerabilis
sit vulgata scriptura et constructio verborum, li-
benter tamen unam ex duabus periodum facerem,
sic legendo : Ὅτι γὰρ οἱ ποιηταὶ... ἐκ τούτου δὲ σα-
φῶς δεικνύνται, etc. Particula δὲ sæpe negligenda,
ut in pluribus Justinii locus observavimus.

(12) *Ἐκ τούτου δὲ σαφῶς δεικνύνται*. Expla-
nanda Theophili ratiocinatio, ne videatur obscura.
Dubitari enim possit, utrum ipsi dæmones confessi
fuerint se in istis scriptoribus operatos esse, an id
Theophilus ex eo colligat, quod se Apollinem esse
faterentur aut alium deum. Nam, ut ait Lactantius
lib. II, c. 15, *non modo dæmones se esse confiteban-
tur, sed etiam nomina sua edebant, illa quæ in tem-
plis adorantur*. Videtur Theophilus inde concludere
poetas a fallacibus spiritibus fuisse afflatos, quippe
qui his diis carmina sua accepta referrent.

(13) *Δαιμονῶντες*. Videntur hæc voce non emer-
gimenti solum designari, sed ii etiam maxime, qui
vel ad divinandum, vel ad miri aliquid faciendum
deorum aliquem invocabant, qualis erat Pythia et
alii ejusmodi vates. In utroque dæmonum genere
expellendo æque elucebat Christianorum potestas.
Edatur hic aliquis, inquit Tertullianus *Apol. cap.
23, sub tribunalibus, quem dæmons agi constat ; jus-
sus a quolibet Christiano loqui spiritus ille, tam se
dæmonem confitebitur de vero, quam alibi deum de
falso. Æque producatur aliquis ex iis qui de Deo
pati existimantur, qui, aris inhalantes, numen de ni-
dore concipiunt, qui ruciendo conantur, qui anhe-
lando profantur. Ista ipsa virgo celestis pluviarum
pollicitatrix, iste ipse Æsculapius medicinarum de-
monstrator, alia die moriturus Socordio et Thanatio
et Asclepiodoto vitæ subministrator, nisi se dæmones
confessi fuerint, Christiano mentiri non audentes ;*

tumque fallaces ipsi illi spiritus dæmones se esse fateantur, qui etiam olim in istis scriptoribus operabantur, nisi quod interdum eorum nonnulli animis expergefacti, consentanea prophetis dixerunt, ut tum in ipsos, tum in omnes homines testimonio essent, de singulari imperio, de iudicio, cæterisque rebus quas pertractarunt.

9. *Prophetæ a sancto Spiritu afflati.* — Sed Dei homines, cum a Spiritu sancto efferrentur ac prophetæ essent, divinitus docti et sancti et justi fuerunt, utpote ab ipso Deo afflati et eruditi. Quamobrem hac etiam mercede dignati sunt, ut Dei instrumenta fierent, et sapientiam quæ ab eo est caperent; cuius quidem sapientiæ beneficio et de creatione 355 mundi et cæteris omnibus rebus dixerunt. Pestes enim et fauces et bella prædixerunt; nec unus aut alter, sed plures variis temporibus fuere apud Hebræos (sed et apud Græcos Sibylla) ac amica inter se et consona omnes dixere, tum quæ ante eos gesta fuerant, tum quæ ipsis erant æqualia, tum quæ apud nos hodie perficiuntur; unde etiam et de futuris certo scimus, ea ita esse eventura, quemadmodum et priora ad exitum perducta sunt.

10. *Mundus a Deo per Verbum creatus.* — Ac primo quidem summo consensu docuere Deum ex nihilo omnia creasse. Nihil enim Deo coævum, sed cum sibi ipse locus sit, nec ulla re egeat, ac sæculis antiquior sit, hominem facere voluit cui innotesceret; huic homini mundum præparavit. Nam qui creatus est multis rebus eget, increatus autem nulla omnino. Habens igitur Deus suum ipsius Verbum in propriis visceribus insitum, genuit illud cum sua Sapientia, proferens ante omnia. Hoc Verbo usus est administro operum suorum, et per illud omnia condidit. Vocatur principium, eo quod principatum habeat et dominatum eorum omnium, quæ per ipsum creata sunt. Hic igitur cum sit Spiritus Dei et principium et sapientia et virtus Altissimi, descendebat in prophetas, ac per eos de

ibidem procacissimi illius Christiani sanguinem fundite. Vid. Lact. l. ii, c. 15 et l. iv, c. 27. Observat Wolfius ethnicos hoc Christianorum in dæmones imperium non negasse, sed aut a suis similia fieri, aut a Christianis ex compacto cum dæmonibus ipsis perfici dixisse. Citat hanc in rem Steph. le Moine in notis ad *Varia sacra* pag. 1043 et seqq. Quo magis mirum est, inquit idem Wolfius, non defuisse nostris temporibus homines, qui asserere auderent expulsionem ejusmodi dæmonum a Christianis confictas fuisse, ut fidem gentilibus extorquerent. Huc tendit anonymus, cujus observata exstant in *J. Clerici Biblioth. selecta*, tom. XIII. p. 220.

(14) *Χωρήσαντες.* Ita recte emendatum erudito Wolfio pro *χωρησαντες*, qui etiam paulo ante observabat scribendum potius *πνευματόφορος* quam *πνευματόφορος*.

(15) *Λόγον ἐνδιδάθετον.* Hunc locum avide arripuerunt non pauci, ut Arianam hæresim Christianis illius ætatis aut saltem Theophilo affingerent. Sed 1º Nihil magis oderant Ariani, quam illam Theophili doctrinam de Verbo Dei visceribus insito et ad mundi creationem prodeunte; illum enim Λόγον longe secernebant ab eo, quem ad mundi

κρίζονται κατὰ τοῦ ὀνόματος τοῦ ὄντος Θεοῦ, καὶ δουλογεῖ αὐτὰ τὰ πλάνα πνεύματα, εἶναι δαίμονες, οἱ καὶ τότε εἰς ἐκείνους ἐνεργήσαντες. Πλὴν ἐνίοτε τινες τῆ ψυχῆ ἐκνήψαντες ἐξ αὐτῶν, εἶπον ἀκόλουθα τοῖς προφήταις, ὅπως εἰς μαρτύριον αὐτοῖς τε καὶ πᾶσιν ἀνθρώποις, περὶ τε Θεοῦ μοναρχίας καὶ κρισσεως, καὶ τῶν λοιπῶν ὦν ἔφασαν.

9. Οἱ δὲ τοῦ Θεοῦ ἄνθρωποι, πνευματόφοροι Πνεύματος ἁγίου καὶ προφήται γενόμενοι, ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ ἐμπνευσθέντες καὶ σοφισθέντες ἐγένοντο θεοδιδάκτοι, καὶ ὅσιοι καὶ δίκαιοι. Διὸ καὶ κατηξιώθησαν τὴν ἀντιμισθίαν ταύτην λαβεῖν ἔργα Θεοῦ γενόμενοι, καὶ χωρήσαντες (14) σοφίαν τὴν παρ' αὐτοῦ, δι' ἧς σοφίας εἶπον καὶ τὰ περὶ τῆς κτισσεως τοῦ κόσμου καὶ τῶν λοιπῶν ἀπάντων. Καὶ γὰρ περὶ λιμῶν καὶ λιμῶν καὶ πολέμων προεῖπον· καὶ οὐχ εἰς ἡ δὴ, ἀλλὰ πλείονες κατὰ χρόνους καὶ καιροὺς ἐγενήθησαν παρὰ Ἑβραίοις (ἀλλὰ καὶ παρὰ Ἑλληνισί Σιβύλλα) καὶ πάντες φησι ἀλλήλοισι καὶ σύμφωνα εἰρήχασι, τὰ τε πρὸ αὐτῶν γεγενημένα, καὶ τὰ κατ' αὐτοὺς γεγνότα, καὶ τὰ καθ' ἡμᾶς νυνὶ τελειούμενα· διὸ καὶ πεπεσμεθα καὶ περὶ τῶν μελλόντων οὕτως ἔσεσθαι, καθὼς καὶ τὰ πρῶτα ἀπηρτίσται.

10. Καὶ πρῶτον μὲν συμφώνως ἐδίδαξαν ἡμᾶς. ὅτι ἐξ οὐκ ὄντων τὰ πάντα ἐποίησεν. Οὐ γάρ τ. τῷ Θεῷ συνήκμασεν, ἀλλ' αὐτὸς ἑαυτοῦ τόπος ὢν, καὶ ἀνευδεῆς ὢν, καὶ ὑπερέχων πρὸ τῶν αἰώνων, ἠθέλησεν ἄνθρωπον ποιῆσαι ὑπ' ἑαυτοῦ· τοῦτω οὖν προσητόμασε τὸν κόσμον. Ὁ γὰρ γενητὸς καὶ προσδεῆς ἔστιν ὁ δὲ ἀγένητος, οὐδεὶς προσδεῖται. Ἐχων οὖν ὁ Θεὸς τὸν ἑαυτοῦ Λόγον ἐνδιδάθετον (15) ἐν τοῖς ἰδίοις σπλάγχχοις, ἐγέννησεν αὐτὸν μετὰ τῆς ἑαυτοῦ Σοφίας (16) ἐξερευξάμενος πρὸ τῶν ὄλων. Τοῦτον τὸν Λόγον ἔσχεν ὑπουργὸν τῶν ὑπ' αὐτοῦ γεγενημένων, καὶ δι' αὐτοῦ τὰ πάντα πεποίηκεν. Οὗτος λέγεται ἀρχὴ, ὅτι ἀρχεῖ καὶ κυριεύει πάντων τῶν δι' αὐτοῦ δεδημιουργημένων. Οὗτος οὖν, ὢν Πνεῦμα Θεοῦ, καὶ ἀρχὴ καὶ σοφία, καὶ δύναμις Ὑψίστου κατήρχετο εἰς τοὺς προφήτας, καὶ δι' αὐτῶν ἐλάλει τὰ περὶ τῆς

creationem genitum esse dicebant. 2º Verbi æternitatem demonstrant hæc verba: Ὁ ἀεὶ συμπάρων αὐτῷ. 3º Illud etiam a vero abhorret, quod sibi finxit Petavius, Λόγον a Theophilo cum Patre confundi usque ad mundi creationem. Non magis profecto confunditur ante mundi creationem, quam post mundi creationem. Ideo enim post mundi creationem descendebat ad prophetas, quia Spiritus est Dei et principium et sapientia et virtus Altissimi. At eadem de causa generatus dicitur ad mundi creationem; quia videlicet Λόγος erat insitus visceribus Patris, quique ei semper adest. Vide infra n. 22. Non magis ergo illa ad mundi creationem generatio de Filii æternitate aut distinctione a Patre detrudere possit, quam missio ad prophetas.

(16) *Μετὰ τῆς ἑαυτοῦ Σοφίας.* Hæc verba referri possunt ad verbum sequens ἐξερευξάμενος. Sed cum generatio, de qua hic agitur, nihil aliud sit quam missio: quid mirum si Deus Verbum cum sapientia sua genuisse dicitur? Spiritum sanctum emissum fuisse ad creandum docet Damasus papa, epist. 497: *Neque enim, inquit, creaturæ dignus est injuria, qui emissus est ad creandum.*

ποιήσεως τοῦ κόσμου καὶ τῶν λοιπῶν ἀπάντων. Οὐ γὰρ ἦσαν οἱ προφῆται ὅτε ὁ κόσμος ἐγένετο, ἀλλὰ ἡ σοφία ἡ ἐν αὐτῷ (17) οὕσα ἡ τοῦ Θεοῦ, καὶ ὁ Λόγος ὁ ἅγιος αὐτοῦ ὁ αἰεὶ συμπαρὼν αὐτῷ. Διὸ δὴ καὶ διὰ Σολομῶνος προφήτου οὕτω λέγει· *Ἐνίκη δὴ ἠτόλμασε τὸν οὐρανὸν, συμπαρήμην αὐτῷ, καὶ ὡς ἰσχυρὰ ἐποίησε τὰ θεμέλια τῆς γῆς, ἤμην παρ' αὐτῷ ἀρμόζουσα.* Μωϋσῆς δὲ ὁ καὶ Σολομῶνος πρὸ πολλῶν ἐτῶν (18) γενόμενος, μᾶλλον δὲ ὁ Λόγος ὁ τοῦ Θεοῦ ὡς δι' ὄργανον δι' αὐτοῦ φησιν· *Ἐν ἀρχῇ (19) ἐποίησεν ὁ Θεὸς τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν.* Πρῶτον ἀρχὴν καὶ ποιήσιν ὠνόμασεν, εἰθ' οὕτως τὸν Θεὸν συνέστησεν· οὐ γὰρ ἀρχῶς χρῆ καὶ ἐπὶ κενῷ Θεὸν ὀνομάζειν. Προφῆει γὰρ ἡ θεία σοφία μέλλειν φλυαρεῖν τινας, καὶ πληθὺν θεῶν ὀνομάζειν τῶν οὐκ ὄντων. Ὅπως οὖν ὁ τῷ ὄντι Θεὸς διὰ ἔργων νοηθῆ, καὶ ὅτι ἐν τῷ Λόγῳ αὐτοῦ ὁ Θεὸς πεποίηκε τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν καὶ τὰ ἐν αὐτοῖς, ἐφη· *Ἐν ἀρχῇ ἐποίησεν ὁ Θεὸς τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν.* Εἴτα εἰκῶν τὴν ποιήσιν αὐτῶν, δηλοῖ ἡμῖν· *Ἡ δὲ γῆ ἦν ἀόρατος καὶ ἀκατασκεύαστος, καὶ σκότος ἐπάνω τῆς ἀβύσσου, καὶ Πνεῦμα Θεοῦ ἐπεφέρετο ἐπάνω τοῦ ὕδατος.* Ταῦτα ἐν πρώτοις διδάσκει ἡ θεία Γραφή, τρῶπῳ τινὶ ὑλῆν γενετὴν (20), ὑπὸ τοῦ Θεοῦ γεγονυῖαν, ἀφ' ἧς πεποίηκε καὶ δεδημιούργηκεν ὁ Θεὸς τὸν κόσμον.

11. Ἀρχὴ δὲ τῆς ποιήσεως φῶς ἐστίν· ἐπειδὴ τὰ κοσμοῦμενα τὸ φῶς φανεροῖ. Διὸ λέγει· *Καὶ εἶπεν ὁ Θεός, Γενηθήτω φῶς, καὶ ἐγένετο φῶς· καὶ εἶδεν ὁ Θεὸς τὸ φῶς ὅτι καλόν (21)*· δηλονότι καλὸν ἀνθρώπῳ γεγονός. *Καὶ διεχώρισεν ἀνά μέσον τοῦ φωτός, καὶ ἀνά μέσον τοῦ σκότους, καὶ ἐκάλεσεν ὁ Θεὸς τὸ φῶς ἡμέραν, καὶ τὸ σκότος ἐκάλεσε νύκτα.* Καὶ ἐγένετο ἑσπέρα καὶ ἐγένετο πρωΐ, ἡμέρα μία. Καὶ εἶπεν ὁ Θεός· Γενηθήτω στερέωμα ἐν μέσῳ τοῦ ὕδατος, καὶ ἔστω διαχωρίζον ἀνά μέσον ὕδατος καὶ ὕδατος. Καὶ ἐγένετο οὕτως. Καὶ ἐποίησεν ὁ Θεὸς τὸ στε-

¹² Prov. viii, 27, 29.

(17) Ἡ σοφία ἡ ἐν αὐτῷ. Spiritum sanctum his verbis manifeste designat Theophilus. Unde Triadem appellat num. 15 Deum, Verbum et Sapientiam; quo quidem in loco perinque Petavius Trin. lib. v, Verbum et Sapientiam pro una sumi persona queritur. Nam cum Spiritum multi alii Patres Sapientiam appellaverint, ut Irenæus lib. iii, c. 24; lib. iv, c. 7 et cap. 20, cur idem non licuit Theophilo? Erat ei hæc loquendi ratio familiaris. Nam et in libro i, n. 7, Verbum et Sapientiam, Verbum et Spiritum distinguit, et hoc ipso in loco Deus Verbum suum cum sapientia sua genuisse dicitur. Vid. infra n. 15 et 18.

(18) Πρὸ πολλῶν ἐτῶν. Non videtur necesse esse legere πρὸ Σολομῶνος, ut conjicit Wolfius. Idem enim valet hæc loquendi ratio ac Σολομῶνος προγενόμενος.

(19) Ἐν ἀρχῇ. Theophilus, ut multi alii, illud in principio idem esse putat ac in Verbo. Profert enim hoc testimonium ut probet Verbi æternitatem. Mox demonstrat Deum in Verbo suo fecisse cælum et terram ex his verbis: *In principio creavit Deus cælum et terram.* Non multo ante declaraverat idem Verbum esse ἀρχήν.

(20) Τρῶπῳ τινὶ τὴν ὑλὴν γενετὴν. Satis com-

PATROL. GR. VI.

A mundi creatione et cæteris rebus loquebatur; nondum enim erant prophetæ cum mundus crearetur, sed tantum Sapientia Dei quæ est in eo, ac sanctum Verbum ejus, quod ei semper adest. Hinc per Salomonem prophetam sic fatur: *Cum præpararet cælum, una aderam ei, et cum firma faceret fundamenta terræ, eram cum eo disponens*¹². Moyses autem qui multis annis ante Salomonem fuit, vel potius Verbum Dei, ita per eum velut per instrumentum loquitur: *In principio creavit Deus cælum et terram.* Primo principium et creationem nominavit, deinde ipsum Deum prædicavit; neque enim fas est temere et levi de causa Deum appellare. Prævidebat enim divina sapientia futurum, ut nonnulli nugarentur, ac multitudinem deorum nusquam exstantium nominarent. Igitur ut verus Deus ex operibus intelligeretur, eumque constaret in Verbo suo cælum et terram et quæ in eis sunt creasse, scriptum est: *In principio creavit Deus cælum et terram.* Deinde postquam narravit eorum creationem, sic nos edocet: *Terra autem erat invisibilis et 356 incomposita, et tenebræ super abyssum, et Spiritus Dei superferebatur super aquas.* Hæc igitur initio docet divina Scriptura, materiam, ex qua mundum Deus fecit et condidit, quodammodo indicans rem creatam esse, ut pote a Deo factam.

11. Operis sex dierum descriptio ex libro Genesis.— Initium autem condendi a luce fit; si quidem ea quæ conduntur et ornantur lux ostendit. Quare dicit: *Et dixit Deus: Fiat lux, et facta est lux; et vidit Deus lucem quia bona est.* Bona scilicet homini facta. *Et discrevit Deus inter lucem et tenebras, et vocavit Deus lucem diem, et tenebras vocavit noctem.* *Et factum est vespere et factum est mane, dies unus.* *Et dixit Deus: Fiat firmamentum in medio aquæ, et sit discernens inter aquam et aquam.* *Et factum est sic.* *Et fecit Deus firmamentum, et divisit Deus inter*

mode post has voces poneretur δηλοῦσα vel simile aliud participium. Ait autem Theophilus materiæ creationem quodammodo a Scriptura doceri in exordio Genesis, quia, etsi materiæ nomen Scriptura non usurpat, satis aperte materiam sub aliis nominibus designat. Sic de Hesiodo dicebat n. 6: Καὶ ὑλὴν μὲν τρῶπῳ τινὶ ὑποτίθεται καὶ κόσμου ποίησιν, quia etsi Hesiodus diserte non dicat creationem sine creatore factam fuisse, id tamen sequitur ex ejus verbis. Hanc autem materiæ creationem ex his verbis: *In principio creavit cælum et terram,* deducebat Theophilus, quia cæli et terræ nomine intellegebat materiam ex qua cælum et terra facta sunt. Sequitur hanc interpretationem Basiliius homilia 1 in Hexæm., n. 8, docetque initio homil. 2, non solum terram initio creationis, sed ipsum etiam cælum inconditum fuisse. Justinus quoque Apol. 4, num. 59, mundum a Deo factum testatur ex cælo et terra quæ prius creaverat.

(21) Καὶ ἐγένετο... ὅτι καλόν. Fellus et Wolfius minime dubitaverunt, quin hæc verba, quæ in cod. Bodl. et in omnibus editis desunt. Librariorum culpa excidissent. Quapropter ea in contextum restituerunt, eisque hac in re libenter assentior.

aquam, quæ erat sub firmamento, et inter aquam, quæ supra firmamentum. Et vocavit Deus firmamentum, cælum. Et vidit Deus quia bonum est. Et factum est vespere, et factum est mane dies secundus. Et dixit Deus: Congregentur aquæ quæ sub cælo, in congregationem unam, et appareat arida. Et factum est sic. Et congregata est aqua in congregationes suas, et apparuit arida. Et vocavit Deus aridam terram, et congregationes aquarum vocavit maria. Et vidit quod esset bonum. Et dixit Deus: Germinet terra herbam virentem, seminantem semen secundum genus et similitudinem, et lignum fructiferum, faciens fructum, cujus semen in ipso in similitudinem; et factum est ita. Et protulit terra herbam virentem, seminantem solum secundum genus, et lignum fructiferum faciens fructum secundum genus in terra. Et vidit Deus quod esset bonum. Et factum est vespere et factum est mane, dies tertius. Et dixit Deus: Fiant luminaria in firmamento cæli, ad illuminationem in terra, et dividant inter medium diei et inter medium noctis, et sint in signa et in tempora et in dies et in annos: et sint ad illuminationem in firmamento cæli, ut luceant super terram: et factum est ita. Et fecit Deus duo luminaria magna, luminare magnum, ut præesset diei, et luminare minus, ut præesset nocti, et stellas. Et posuit illa Deus in firmamento cæli, ut luceant super terram, et præsent diei et nocti, et dividant inter medium lucis et inter medium tenebrarum. Et vidit Deus quod esset bonum. Et factum est vespere et factum est mane, dies quartus. Et dixit Deus: Producant aquæ reptilia animarum viventium et aves volantes super terram sub firmamento cæli. Et factum est ita. Et fecit Deus cete grandia et omnem animam animalium reptilium, quæ producerant aquæ secundum genus suum, et omnem avem pennatam secundum genus. Et vidit Deus quod essent bona; et benedixit eis Deus, dicens: Crescite et multiplicamini et replete aquas maris, et aves multiplicentur in terra. Et factum est vespere et factum est mane dies quintus. Et dixit Deus: Producat terra animam virentem secundum genus, quadrupedes et reptilia et bestias terræ secundum genus. Et factum est ita. Et fecit Deus bestias terræ secundum genus, jumentum secundum genus et omnia reptilia terræ. Et vidit Deus quod esset bonum. Et dixit Deus: Faciamus hominem ad imaginem nostram et ad similitudinem, et imperent piscibus maris, et volatilibus cæli et jumentis et omni terræ, et omnibus reptilibus, quæ repunt super terram. Et fecit Deus hominem: ad imaginem Dei fecit illum, masculum et feminam fecit eos. Et benedixit eis Deus, dicens: Crescite et multiplicamini et replete terram, et subjicite eam, et dominamini piscibus maris, et volatilibus cæli, et jumentis, et universæ terræ, et omnibus reptilibus, quæ repunt super terram. Et dixit Deus: Ecce dedi vobis omnem herbam seminalem, seminantem semen, quæ est in superficie universæ terræ: et omne lignum, quod habet in se fructum seminis seminalem, erit vobis in cibum: sed et omnibus bestiis terræ, et omnibus volatilibus cæli,

ἄρῳμα, καὶ διεχώρισεν ἀνὰ μέσον τοῦ ὕδατος, ὃ ἦν ὑποκάτω τοῦ στερεώματος, καὶ ἀνὰ μέσον τοῦ ὕδατος τοῦ ἐπάνω τοῦ στερεώματος. Καὶ ἐκάλεσεν ὁ Θεὸς τὸ στερεώμα οὐρανόν. Καὶ εἶδεν ὁ Θεός, ὅτι καλόν. Καὶ ἐγένετο ἑσπέρα, καὶ ἐγένετο πρωτὴ, ἡμέρα δευτέρα. Καὶ εἶπεν ὁ Θεός· Συναχθήτω τὸ ὕδωρ τὸ ὑποκάτω τοῦ οὐρανοῦ εἰς συναγωγὴν μίαν, καὶ ὀφθήτω ἡ ξηρά. Καὶ ἐγένετο οὕτως. Καὶ συνήχθη τὸ ὕδωρ εἰς τὰς συναγωγὰς αὐτῶν, καὶ ὤφθη ἡ ξηρά. Καὶ ἐκάλεσεν ὁ Θεός τὴν ξηρὰν γῆν, καὶ τὰ συστήματα τῶν ὑδάτων ἐκάλεσεν θαλάσσας. Καὶ εἶδεν ὁ Θεός, ὅτι καλόν. Καὶ εἶπεν ὁ Θεός· Βλαστησάτω ἡ γῆ βοτάνην χόρτου, σπείρον σπέρμα κατὰ γένος καὶ καθ' ὁμοίωσιν, καὶ ξύλον κάρπιμον, ποιῶν καρπὸν, οὗ τὸ σπέρμα αὐτοῦ ἐν αὐτῷ εἰς ὁμοίωσιν· καὶ ἐγένετο οὕτως. Καὶ ἐξήνεγκεν ἡ γῆ βοτάνην χόρτου, σπείρον σπέρμα κατὰ γένος, καὶ ξύλον κάρπιμον, ποιῶν καρπὸν, οὗ τὸ σπέρμα ἐν αὐτῷ κατὰ γένος ἐπὶ τῆς γῆς. Καὶ εἶδεν ὁ Θεός, ὅτι καλόν. Καὶ ἐγένετο ἑσπέρα καὶ ἐγένετο πρωτὴ, ἡμέρα τρίτη. Καὶ εἶπεν ὁ Θεός· Γενηθήτωσαν φωστῆρες ἐν τῷ στερεώματι τοῦ οὐρανοῦ, εἰς φαῦσιν ἐπὶ τῆς γῆς, ὥστε διαχωρίζειν ἀνὰ μέσον τῆς ἡμέρας καὶ ἀνὰ μέσον τῆς νυκτὸς, καὶ ἔστωσαν εἰς σημεῖα, καὶ εἰς καιροὺς, καὶ εἰς ἡμέρας, καὶ εἰς ἑνιαυτούς· καὶ ἔστωσαν εἰς φαῦσιν ἐν τῷ στερεώματι τοῦ οὐρανοῦ, φαίνειν ἐπὶ τῆς γῆς· καὶ ἐγένετο οὕτως. Καὶ ἐποίησεν ὁ Θεός τοὺς δύο φωστῆρας τοὺς μεγάλους, τὸν φωστῆρα τὸν μέγαν εἰς ἀρχὰς τῆς ἡμέρας, καὶ τὸν φωστῆρα τὸν ἐλάσσονα εἰς ἀρχὰς τῆς νυκτὸς, καὶ τοὺς ἀστέρας. Καὶ ἔθετο αὐτοὺς ὁ Θεός ἐν τῷ στερεώματι τοῦ οὐρανοῦ, ὥστε φαίνειν ἐπὶ τῆς γῆς, καὶ ἀρχεῖν τῆς ἡμέρας καὶ τῆς νυκτὸς, καὶ διαχωρίζειν ἀνὰ μέσον τοῦ φωτὸς, καὶ ἀνὰ μέσον τοῦ σκότους. Καὶ εἶδεν ὁ Θεός, ὅτι καλόν. Καὶ ἐγένετο ἑσπέρα καὶ ἐγένετο πρωτὴ, ἡμέρα τετάρτη. Καὶ εἶπεν ὁ Θεός· Ἐξαγαγέτω τὰ ὕδατα ἑρπετὰ ψυχῶν ζώων καὶ πετεινὰ πετόμενα ἐπὶ τῆς γῆς κατὰ τὸ στερεώμα τοῦ οὐρανοῦ· καὶ ἐγένετο οὕτως. Καὶ ἐποίησεν ὁ Θεός τὰ κήτη τὰ μεγάλα, καὶ πάσαν ψυχὴν ζώων ἑρπετῶν, καὶ ἐξήγαγεν τὰ ὕδατα κατὰ γένη αὐτῶν, καὶ πᾶν πετεινὸν πτερωτὸν κατὰ γένος. Καὶ εἶδεν ὁ Θεός, ὅτι καλά· καὶ εὐλόγησεν αὐτὰ ὁ Θεός λέγων· Αὐξάνεσθε καὶ πληθύνεσθε, καὶ πληρώσατε τὰ ὕδατα τῆς θαλάσσης, καὶ τὰ πετεινὰ πληθυνέτω ἐπὶ τῆς γῆς. Καὶ ἐγένετο ἑσπέρα καὶ ἐγένετο πρωτὴ, ἡμέρα πέμπτη. Καὶ εἶπεν ὁ Θεός· Ἐξαγαγέτω ἡ γῆ ψυχὴν ζώων κατὰ γένος, τετράποδα, καὶ ἑρπετὰ, καὶ θηρία τῆς γῆς κατὰ γένος. Καὶ ἐγένετο οὕτως. Καὶ ἐποίησεν ὁ Θεός τὰ θηρία τῆς γῆς κατὰ γένος, καὶ τὰ κτήνη κατὰ γένος, καὶ πάντα τὰ ἑρπετὰ τῆς γῆς. Καὶ εἶδεν ὁ Θεός, ὅτι καλόν. Καὶ εἶπεν ὁ Θεός· Ποιήσωμεν ἄνθρωπον κατ' εἰκόνα ἡμετέραν καὶ καθ' ὁμοίωσιν, καὶ ἀρχέτωσαν τῶν ἰχθύων τῆς θαλάσσης, καὶ τῶν πετεινῶν τοῦ οὐρανοῦ, καὶ τῶν κτηνῶν, καὶ πάσης τῆς γῆς, καὶ πάντων τῶν ἑρπετῶν τῶν ἐρπόντων ἐπὶ τῆς γῆς. Καὶ ἐποίησεν ὁ Θεός τὸν ἄνθρωπον· κατ' εἰκόνα Θεοῦ ἐποίησεν αὐτὸν, ἄρσεν καὶ θῆλυ ἐποίησεν αὐτούς. Καὶ εὐλόγησεν αὐτοὺς ὁ Θεός, λέγων· Αὐξάνεσθε καὶ πληθύνεσθε, καὶ πληρώσατε τὴν γῆν, καὶ κατα-

κυριεύσατε αὐτῆς, καὶ ἀρχετε τῶν ἰχθύων τῆς θαλάσσης, καὶ τῶν πετεινῶν τοῦ οὐρανοῦ, καὶ πάντων τῶν κτηνῶν, καὶ πάσης τῆς γῆς, καὶ πάντων τῶν ἔρπετων τῶν ἐρπόντων ἐπὶ τῆς γῆς. Καὶ εἶπεν ὁ Θεός· Ἰδοὺ δέδωκα ὑμῖν πάντα χόρτον σπόριμον, σπείρον σπέρμα, ὃ ἐστὶν ἐπάνω πάσης τῆς γῆς, καὶ πᾶν ξύλον, ὃ ἔχει ἐν αὐτῷ καρπὸν σπέρματος σπόριμον, ὑμῖν ἔσται εἰς βρώσιν, καὶ πᾶσιν τοῖς θηρίοις τῆς γῆς, καὶ πᾶσιν τοῖς πετεινοῖς τοῦ οὐρανοῦ, καὶ παντὶ ἔρπετῷ ἔρποντι ἐπὶ τῆς γῆς, ὃ ἔχει ἐν αὐτῷ πνοὴν ζωῆς, πάντα χόρτον χλωρὸν εἰς βρώσιν. Καὶ ἐγένετο οὕτως. Καὶ ἐγένετο ἑσπέρα καὶ ἐγένετο πρωΐ, ἡμέρα ἕκτη. Καὶ συνετέλεσθησαν ὁ οὐρανὸς καὶ ἡ γῆ, καὶ πᾶς ὁ κόσμος αὐτῶν. Καὶ συνετέλεσεν ὁ Θεὸς ἐν τῇ ἡμέρᾳ τῇ ἕκτῃ τὰ ἔργα αὐτοῦ, ἃ ἐποίησε, καὶ κατέπαυσεν ἐν τῇ ἡμέρᾳ τῇ ἑβδόμῃ ἀπὸ πάντων τῶν ἔργων αὐτοῦ, ὧν ἐποίησε. Καὶ εὐλόγησεν ὁ Θεὸς τὴν ἡμέραν τὴν ἑβδόμην, καὶ ἡγίασεν αὐτήν, ὅτι ἐν αὐτῇ κατέπαυσεν ἀπὸ πάντων τῶν ἔργων αὐτοῦ. ὧν ἤρξατο ὁ Θεὸς ποιῆσαι. »

12. Τῆς μὲν οὖν Ἑξαήμερου οὐδεὶς ἀνθρώπων δυνατὸς κατ' ἀξίαν τὴν ἐξήγησιν καὶ τὴν οἰκονομίαν πᾶσαν ἐξεπεῖν, οὐδὲ εἰ μυρία στόματα ἔχει καὶ μυρίας γλώσσας· ἀλλ' οὐδὲ εἰ μυριοὶ ἔτεσι βιώσει τις, ἐπιδημῶν ἐν τῷδε τῷ βίῳ, οὐδὲ οὕτως ἔσται ἱκανὸς πρὸς ταῦτα ἀξίως τι εἰπεῖν διὰ τὸ ὑπερβάλλον μέγεθος καὶ τὴν πλοῦτον τῆς σοφίας τοῦ Θεοῦ, τῆς οὐσίας ἐν ταύτῃ τῇ προγεγραμμένῃ Ἑξαήμερῳ. Πολλοὶ μὲν οὖν τῶν συγγραφέων ἐμιμήσαντο, καὶ ἠθέλησαν περὶ τούτων διηγήσιν ποιήσασθαι, καίτοι λαβόντες ἐνεῦθεν τὰς ἀφορμὰς, ἦτοι περὶ κόσμου κτίσεως, ἢ περὶ φύσεως ἀνθρώπου, καὶ οὐδὲ τὸ τυχὸν ἔναυσμα ἀξίων τι τῆς ἀληθείας ἐξεῖπον. Δοκεῖ δὲ τὰ ὑπὸ τῶν φιλοσόφων ἢ συγγραφέων καὶ ποιητῶν εἰρημένα ἀξιόπιστα μὲν εἶναι, παρὰ τὸ φράσει κεκαλλωπισθαι· μωρὸς δὲ καὶ κενὸς ὁ λόγος αὐτῶν δείκνυται, ὅτι πολλὴ μὲν πληθὺς τῆς φλυαρίας αὐτῶν ἐστὶ· τὸ τυχὸν δὲ τῆς ἀληθείας ἐν αὐτοῖς οὐχ εὐρίσκειται. Καὶ γὰρ εἰ τι δοκεῖ ἀληθὲς δι' αὐτῶν ἐκπεφωνῆσθαι, σύγκρασιν ἔχει τῇ πλάνῃ. Καθάπερ γὰρ φάρμακόν τι δηλητήριον συγγραφῆν μέλει, ἢ ὄνυξ, ἢ ἑτέρω τι, τὸ πᾶν ποιεῖ βλαβερὸν καὶ ἀχρηστον· οὕτως καὶ ἢ ἐν αὐτοῖς πολυλογία εὐρίσκειται ματαιοπονία, καὶ βλάβη μᾶλλον τοῖς πειθομένοις αὐτῇ. Ἔτι μὴν καὶ περὶ τῆς ἑβδόμης (22) ἡμέρας, ἣν πάντες μὲν ἀνθρώποι ὀνομάζουσιν, οἱ δὲ πλείους ἀγνοοῦσιν· ὅτι παρ' Ἑβραίοις ὀνομάζεται σάββατον Ἑλληνιστὶ ἐρμηνεύεται ἑβδομάς (23), ἣτις εἰς πᾶν γένος (24) ἀνθρώπων ὀνομάζεται μὲν,

(22) Ἔτι μὴν καὶ περὶ τῆς ἑβδόμης. Nonnulla hic supplenda sunt, ac ea revocanda quæ paulo ante de scriptoribus profanis dicebat, eos imitatos esse librum Genesis, ac de mundi creatione et humana natura nonnulla dixisse. Addit ergo eos et de septima die non tacuisse.

(23) Ἑβδομάς. Hac voce significari potest spatium septem dierum : sed hoc loco significat diem septimum, quem paulo ante dixerat ab omnibus hominibus appellari. Ducæus autem et Wolfius observant errare Theophilum in interpretatione sabbati, si hanc vocem, quam Græce esse hebdomadem ait, a septenario numero nempe $\zeta\eta\theta$, non autem a quiete nempe $\rho\alpha\omega$ deductam putaverit. Utrum autem hoc levi errore laboraverit, minime statuunt. Recte factum ab eruditis viris quod iudicium suum cohiberint. Non enim Græcos exagitat Theophilus, quod nescirent sabbatum apud Hebræos Græce esse

A et omni reptili repenti super terram, quod habet in se flatum vitæ, omnem herbam viridem in escam. Et factum est ita. Et vidit Deus omnia quæcunque fecerat, et ecce erant valde bona. Et factum est vespere et factum est mane, dies sextus; et perfecti sunt cæli et terra et omnis ornatus eorum. Complevitque Deus die septimo opera sua, quæ fecerat, et requievit in die septimo ab omnibus operibus suis quæ fecerat. Et benedixit Deus diei septimo, quia in ipso requievit ab omnibus operibus suis, quæ cæperat Deus facere.

Kal eidēn ὁ Θεὸς πάντα ὅσα ἐποίησε, καὶ ἰδοὺ καλὰ ἔργα. Καὶ συνετέλεσθησαν ὁ οὐρανὸς καὶ ἡ γῆ, καὶ πᾶς ὁ κόσμος αὐτῶν. Καὶ συνετέλεσεν ὁ Θεὸς ἐν τῇ ἡμέρᾳ τῇ ἕκτῃ τὰ ἔργα αὐτοῦ, ἃ ἐποίησε, καὶ κατέπαυσεν ἐν τῇ ἡμέρᾳ τῇ ἑβδόμῃ ἀπὸ πάντων τῶν ἔργων αὐτοῦ, ὧν ἐποίησε. Καὶ εὐλόγησεν ὁ Θεὸς τὴν ἡμέραν τὴν ἑβδόμην, καὶ ἡγίασεν αὐτήν, ὅτι ἐν αὐτῇ κατέπαυσεν ἀπὸ πάντων τῶν ἔργων αὐτοῦ. ὧν ἤρξατο ὁ Θεὸς ποιῆσαι. »

B 12. Ex libro Genesis nonnulla Græci hausserunt, sed ea corruerunt. — Hujus autem sex dierum operis nemo est hominum, qui pro rei dignitate enarrationem et descriptionem omnem explicare possit, etiamsi decem mille ora habeat, et decem mille linguas. Atque etiamsi quis decem mille annos vivat, in hac terra peregrinus, ne tum quidem erit idoneus, qui de his digne quidpiam dicat, propter exsuperantem magnitudinem et divitias sapientiæ Dei, quæ operi sex dierum supra descripto inest. Ac multi quidem scriptores illud imitati sunt, et de his rebus narrare aggressi; sed quamvis inde adjumenta sibi sumerent mundi creationis et naturæ hominis explicandæ, tamen ne tenuem quidem veritatis scintillam assequi potuerunt. Videntur autem quæ a philosophis et scriptoribus et poetis dicta sunt, fide digna esse, quia sermonis splendore illustrantur; inanis tamen et insulsa eorum oratio ex eo declaratur, quod luxuriant apud eos nugæ, ac veritatis ne ulla quidem particula invenitur. Nam si quid veri ab iis prædicatum videtur, permistum est errore. Ac quemadmodum pharmacum aliquod mortiferum, si melle aut vino aut alia re hujusmodi permisceatur, totum inutile et pestiferum efficit, ita eorum dicendi copia nihil aliud esse invenitur, quam laboriosæ nugæ, magisque perniciosæ esse eorum, qui ei assentiuntur. 358 Ac de die etiam septimo locuti sunt, cujus nomen omnes

septenarium numerum (absurda fuisset ac Theophilo non digna ejusmodi reprehensio) aut sabbatum Judæorum septimæ apud Græcos luci respondere; id enim oculis suis videbant Græci, neque in hoc errare poterant. Sed in hoc eos carpit, quod cum sabbatum Judæorum irriderent, nescirent tamen sabbatum nihil aliud esse quam septimam lucem, et ideo singulare habere apud Judæos observacionem, quia septima lux est, in qua nimirum Deus ab operibus requievit.

(24) Εἰς πᾶν γένος. Nonnulla veritatis vestigia apud gentiles servata tum in septem dierum vicibus numerandis, tum in aliqua sabbati religione retinenda, testantur antiqui scriptores. Præter Aristobulum, cujus testimonium exstat apud Clementem Alexandrinum et Euseb. Præp. evangel. lib. xiiii, idem confirmant Philo, in De mundi opif. et in De vit. Moys. et Josephus, lib. ii contra Apionem, Sed in

homines usurpant, sed plerique quam vim habeat ignorant. Quod enim apud Hebræos sabbatum dicitur, Græce redditur hebdomas, quæ quidem apud omne humanum genus appellatur; quam autem ob causam ita vocent ignorant. Quod autem placet Hesiodo poetæ ex Chao genitum Erebum et Terram et imperantem opinatis illius diis et hominibus Amorem, fulilis illius et frigida oratio est atque ab omni veritate prorsus aliena. Deum enim voluptate ab omni inhonesta voluptate et mala cupiditate abstineant.

13. *Variae de creatione mundi observationes.* — Quod autem idem Hesiodus a terrenis rebus initium ducit narrandæ creationis, humana et humilis ac prorsus jejuna ejus cogitatio est, quantum ad Deum attinet. Homo enim cum in infimis versetur, ab ipso solo initium facit ædificandi, nec fastigium potest aut culmen facere, nisi fundamentum posuerit. Dei autem potentia in eo spectatur, ut primum quidem res ex nihilo creet; deinde ad arbitrium suum creet. Nam quæ apud homines impossibilia, possibilia sunt apud Deum¹⁶. Quapropter propheta testatur primum omnium ab eo cælum esse conditum in modum fastigii: *In principio, inquit, creavit Deus cælum*, quod idem est ac per principium cælum esse conditum, ut supra demonstravimus. Terram autem vocat id quod veluti solum et fundamentum est, abyssum autem multitudinem aquarum. Tenebras etiam nominat, eo quod cælum a Deo conditum aquas una cum terra veluti quoddam operculum operiret; spiritum autem, qui

¹⁶ Luc. xviii, 27.

hoc genere præcipue observanda duo Tertulliani testimonia, in quibus aliquid conabor emendare. Sic loquitur lib. 1 ad Nat. c. 14: *Alii plane humanis solum Christianum Deum æstimant, quod innotuerit ad orientis partem facere nos precationem, vel die solis lætitiâ curare. Quid vos minus facitis? Non plerique affectione adorandi aliquando etiam cælestia, ad solis initium labra vibratis? Vos certe estis, qui in laterculum septem dierum solem recepistis, et ex diebus ipsum prælegistis, quo die lavacrum subtrahatis, aut in vesperam differatis, aut otium et prandium curetis. Quod quidem facitis exorbitantes et ipsi a vestris ad alienas religiones. Judæi enim festi, sabbata et cœna pura, et Judaici ritus lucernarum, et jejunia cum azymis, et orationes litorales, quæ utique aliena sunt a diis vestris. Quare, ut ab excessu revertar, qui solem et diem ejus nobis exprobratis, agnoscite vicinitatem; non longe a Saturno et sabbati vestris sumus. Duo in hoc testimonia facile est animadvertere. 1° Sabbatum apud gentiles observari non sine aliqua Judaici instituti imitatione. 2° Non longe etiam hac in re a Christianis gentiles remotos esse, tum quia sabbatum diei solis proximum, tum quia utrique sex aliis diebus unum præferunt. Quare hæc verba: *Et ex diebus ipsum prælegistis, quo die, etc.*, non ad solis diem referenda sed ad sabbatum, ac multo accuratior erit oratio si legamus: *Et sex diebus ipsi prælegistis, quo die, etc.* Idem: *Apologet.* c. 16: *Æque si diem solis, inquit, lætitiæ indulgemus, alia longe ratione quam religione solis; secundo loco ab eis sumus, qui diem Saturni otio et victui decernunt, exorbitantes et ipsi ab Judaico more quem ignorant.* Luce clarius mihi videtur legendum esse ad Judaicum morem, valdeque miror cur Samuel Petitus*

δι' ἣν δὲ αἰτίαν καλοῦσιν αὐτὴν οὐκ ἐπίστανται. Τὸ δὲ εἰπεῖν Ἡσίοδον τὸν ποιητὴν ἐκ χάους γεγενῆσθαι Ἔρεβον (25), καὶ τὴν γῆν καὶ Ἔρῶτα κυριεύοντα τῶν κατ' αὐτὸν τε θεῶν καὶ ἀνθρώπων, μάταιον καὶ ψυχρὸν τὸ ῥῆμα αὐτοῦ, καὶ ἀλλότριον πάσης ἀληθείας δείκνυται. Θεὸν γὰρ οὐ χρὴ ὑφ' ἡδονῆς νικᾶσθαι· ὅπου γὰρ καὶ οἱ σώφρονες ἄνθρωποι ἀπέχονται πάσης αἰσχρᾶς ἡδονῆς καὶ ἐπιθυμίας κακῆς.

vinci non decet, quippe cum homines temperantes

13. Ἀλλὰ καὶ τὸ ἐκ τῶν ἐπιγεῖων κάτωθεν ἀρξασθαι καὶ λέγειν τὴν ποιῆσιν τῶν γεγενημένων, ἀνθρώπινον καὶ ταπεινὸν καὶ πάνυ ἀσθενὲς τὸ ἐννόημα αὐτοῦ, ὡς πρὸς Θεὸν, ἐστίν. Ἀνθρώπος γὰρ, κάτω ὢν, ἀρχεται ἐκ τῆς γῆς οἰκοδομεῖν, καὶ οὐ πρὸς τάξιν (26) δύναται καὶ τὴν ὄροφην ποιῆσαι, ἐὰν μὴ τὸν θεμέλιον ὑπόβηται. Θεοῦ δὲ τὸ δυνατόν ἐκ τούτου δείκνυται, ἵνα πρῶτον μὲν ἐξ οὐκ ὄντων ποιῇ τὰ γινόμενα, καθὼς βούλεται (27). Τὰ γὰρ παρὰ ἀνθρώποις ἀδύνατα δυνατὰ ἐστὶ παρὰ Θεῶ. Διὸ καὶ ὁ προφήτης πρῶτον εἶρηκε τὴν ποιῆσιν τοῦ οὐρανοῦ γεγενῆσθαι τρὸπον ἐπέχοντα ὀροφῆς, λέγων· Ἐν ἀρχῇ ἐποίησεν ὁ Θεὸς τὸν οὐρανόν, τουτέστι διὰ τῆς ἀρχῆς γεγενῆσθαι τὸν οὐρανόν, καθὼς ἐσθημεν δεδηλωκέναι. Ἰῆν δὲ λέγει δύναμις ἑδαφος καὶ θεμέλιον, ἄβυσσον δὲ τὴν πληθύν τῶν ὑδάτων καὶ σκότος διὰ τὸν οὐρανόν (28) γεγονότα ὑπὸ τοῦ Θεοῦ ἐσκεπακέναι καθαπερὲ πῶμα τὰ ὕδατα σὺν τῇ γῇ· πνεῦμα δὲ τὸ ἐπιφερόμενον ἐπάνω τοῦ ὕδατος, ὃ ἔδωκεν ὁ Θεὸς εἰς ζωογόνησιν (29) τῇ κτίσει, καθάπερ ἀνθρώπων ψυχῆν

Comment. in leges Atticas, pag. 4, librum ad Nationes emendet ex Apologetico et in superiore testimonio legat: *Exorbitantes et ipsi a vestris, ab alienis, religione.*

(25) Ἔρεβον. Cod. Bodl. et Tigur. Ἐρεβος.

(26) Πρὸς τάξιν. Vel legendum πρόσταξιν, atque hac voce intelligendum id quod maxime eminet; vel scribendum καὶ πρὸς τάξιν καὶ οὐ δύναται. Sic infra n. 23, ætate πρὸς τάξιν crescere. Imitatur Chrysostomus homil. 2 in Genes., hanc Theophili sententiam, et in divino opere, contra quam in humanis fieri solet, prius culmen, deinde fundamentum perfici observat, πρότερον τὸν ὄροφον, καὶ τότε τὸν θεμέλιον. Vid. Photium cod. 240. Sic etiam Basil., Ambros. in Hexaem., Greg. Naz. or. 43.

(27) Καθὼς βούλεται. Addendum ante hæc verba εἶτα, deinde, vel aliquid simile. Duo enim Dei propria esse docet Theophilus, primum ut creet ex nihilo, deinde ut ad arbitrium creet, et ab ipso vertice, si velit, incipiat. Quare aliquid addendum quod respondeat τῷ πρῶτον.

(28) Διὰ τὸν οὐρανόν. Lego διὰ τὸν οὐρανόν. Paulo post pro καθαπερὲ πῶματα ὕδατα, posuimus καθάπερ πῶμα τὰ. Atque ita legendum monuit Wolfius post Davissium Laerensium et R. P. Souchet S. J. in *Collect. Dissert. crit.* p. 665. Videtur tenebras sic explicare, ut iis occurrat, qui illas æternum quidpiam esse et Deo contrarium fingebant. Ita Basil., homil. 2, in Hexaem. n. 5.

(29) Εἰς ζωογόνησιν. Sic etiam Joannes Chrysostomus homil. 3 in Genes. n. 1: Ἐνέργειά τις ζωτικῆ προστῆν τοῖς ὕδασι, καὶ οὐκ ἦν ἀπλῶς ὕδωρ ἐστὼς καὶ ἀκίνητον, ἀλλὰ κινούμενον καὶ ζωτικῆν τινὴ δύναμιν ἔχον.

τῶ λεπτῶ τὸ λεπτὸν συγκεράσας. Τὸ γὰρ πνεῦμα
 λεπτὸν καὶ τὸ ὕδωρ λεπτὸν, ὅπως τὸ μὲν πνεῦμα
 τρέφῃ τὸ ὕδωρ, τὸ δὲ ὕδωρ σὺν τῷ πνεύματι τρέφῃ
 τὴν κτίσιν διακνούμενον πανταχόσε. Ἐν μὲν τὸ
 πνεῦμα φωτὸς τύπον (30) ἐπέχον ἐμεσίτευεν τοῦ
 ὕδατος καὶ τοῦ οὐρανοῦ, ἕνα τρόπον τινὶ μὴ κοινωῆ
 τὸ σκότος τῷ οὐρανῷ ἔγγυτέρω ὄντι τοῦ Θεοῦ, πρὸ
 τοῦ εἰπεῖν τὸν Θεόν· *Γενηθήτω φῶς*. Ὅσπερ οὖν κα-
 μάρα ὁ οὐρανὸς ὧν συνεῖχε τὴν ὕλην (31), βῶλω (32)
 εἰκοῦσαν. Καὶ γὰρ εἶρηκεν περὶ τοῦ οὐρανοῦ ἕτερος
 προφήτης ὀνόματι Ἡσαίας, λέγων· *Θεὸς οὗτος ὁ
 ποιήσας τὸν οὐρανὸν ὡς καμάραν, καὶ διατείνας
 ὡς σκητὴν κατοικεῖσθαι*. Ἡ διάταξις οὖν Θεοῦ
 τοῦτο ἔστιν ὁ λόγος αὐτοῦ, φαίνων ὡσπερ λύχνος ἐν
 οἰκῆματι συνεχομένῳ (33), ἐφώτισε τὴν ὄψιν οὐρανὸν,
 χωρὶς μὲν τοῦ κόσμου (34) ποιήσας· καὶ τὸ μὲν φῶς
 ὁ Θεὸς ἐκάλεσεν ἡμέραν, τὸ δὲ σκότος νύκτα. Ἐπεὶ
 τοὶ γε ἄνθρωπος οὐκ ἂν ἴδει καλεῖν τὸ φῶς ἡμέραν,
 ἢ τὸ σκότος νύκτα· ἀλλ' οὐδὲ μὲν τὰ λοιπὰ, εἰ μὴ τὴν
 ὀνομασίαν εἰλήφει (35) ἀπὸ τοῦ ποιήσαντος αὐτὰ
 Θεοῦ. Τῇ μὲν οὖν πρώτῃ ὑποθέσει τῆς ἱστορίας καὶ
 γενέσεως τοῦ κόσμου εἶρηκεν ἡ ἁγία Γραφή οὐ περὶ
 τούτου τοῦ στερεώματος, ἀλλὰ περὶ ἑτέρου οὐρα-
 νῷ (36) τοῦ ἀοράτου ἡμῖν ὄντος, μεθ' ὃν οὗτος ὁ
 ὄρατός (37) ἡμῖν οὐρανὸς κέκληται στερέωμα, ἐφ'
 ᾧ ἀνεληφται τὸ ἡμισυ τοῦ ὕδατος ὅπως ἡ τῆ ἀνθρωπώ-
 τητι εἰς ὑετοῦς καὶ δμβροῦς καὶ δρόσους. Τὸ δὲ ἡμισυ
 ὕδατος ὑπελείφθη ἐν τῇ γῆ εἰς ποταμούς, καὶ πηγὰς
 καὶ θαλάσσας. Ἔτι οὖν συνέχοντος τοῦ ὕδατος τὴν
 γῆν, μάλιστα κοίλους τόπους, ἐποίησεν ὁ Θεὸς, διὰ
 τοῦ Λόγου αὐτοῦ, τὸ ὕδωρ συναχθῆναι εἰς συναγωγὴν
 μίαν, καὶ ὄρατὴν γεννηθῆναι τὴν ξηρὰν, πρότερον
 γενομένην αὐτὴν ἀόρατον. Ὅρατὴ οὖν ἡ γῆ γενομένη
 ἐτι ὑπῆρχεν ἀκατασκευάστος. Κατεσκευάσεν οὖν αὐ-
 τὴν καὶ κατεκόσμησεν ὁ Θεὸς διὰ παντοδαπῶν χλωῶν
 καὶ σπερμάτων καὶ φυτῶν.

¹⁷ Isa. 11, 22.

(30) *Φωτὸς τύπον*. *Lucis similitudinem referens*.
 Sed multo aptior erit sententia si legamus τόπον,
 ut in interpretatione expressi. Neque enim hunc
 spiritum luci similem fuisse ait, sed medium inter
 cælum et aquas spatium occupasse, qui locus erat
 luci destinatus.

(31) *Τῆρ ὕληρ*. Ita Wolfius. Editi manifesto er-
 rore τῆ ὕλη. Cælum instar forniciis, sive camerae,
 se habere docent eodem modo Ambrosius in *He-
 zæem.*, Diodorus Tarsensis apud Photium cod. 240,
 p. 698; Basilius homil. 4 in *Hexæm.*, n. 8.

(32) *Βῶλω*. Wolfius monitu Cl. Lacrozii legen-
 dum putat ὄλω εἰκοῦσα, atque hanc scripturam ita
 in amoribus habet, ut parum abfuisse dicat, quin
 illam in contextum reciperet. Sed quid mutatione
 opus est in integro et percommodo contextu? Ma-
 teriam glebæ, id est inerti terræ, assimilata dicit,
 ut eam inconditam fuisse demonstrat. Eodem sensu
 Athenagoras materiam, antequam ornatum acci-
 peret, instar naturæ informis et terræ inutilis ja-
 cuisse dicit, *Apol.* n. 14.

(33) *Συνεχομένῳ*. Reddidi in *clauso conclavi*, sive
 cubiculo. Sic enim IV Reg., cap. xiv, v. 16: Vidit
 Deus filios Israel ὀλιγοστούς, συνεχομένους, *paucos
 ci clausos*.

(34) *Τοῦ κόσμου*. Cum Bodleianus codex et
 add. Tigur. et Paris. ita habeant, miror in Oxou.

A ferebatur super aquas, eum intelligit, quem dedit
 Deus 359 creaturæ, ad viventium generationem,
 velut animam homini, tenue cum tenui conjungens
 (nam spiritus tenuis et aqua tenuis), ut spiritus
 aquam, aqua autem cum spiritu omnia pervadens
 creaturam foveret. Unus igitur ille spiritus lucis
 locum occupans, aquam inter et cælum medius
 erat, ut quodammodo impediret ne tenebræ proxi-
 mum Deo cælum attingerent, antequam Deus
 dixisset: *Fiat lux*. Cælum igitur instar forniciis
 materiam solo assimilata complectebatur. Sic
 enim alius propheta, nomine Isaias, de cælo loqui-
 tur: *Deus ille est qui fecit cælum ut fornitem, et
 extendit ut tabernaculum ad inhabitandum* ¹⁷. Itaque
 jussio Dei, id est ejus Verbum, velut in clauso
 conclavi collucens, totum terrarum orbem illumi-
 navit, cum lucem separatim a mundo fecisset; ac
 lucem quidem Deus vocavit diem, tenebras vero
 noctem. Neque enim potuisset homo vocare diem
 lucem, tenebras autem noctem, imo nec aliis rebus
 nomina imponere, nisi illa ab earum conditore ac-
 cepisset Deo. In primo autem exordio narrandæ
 mundi originis, non loquitur Scriptura de hoc fir-
 mamento quod videmus, sed de alio cælo oculis
 nostris indeprehensibile, secundum quod hoc cælum,
 quod videmus, vocatum est firmamentum. In quo-
 quidem asservatur dimidium aquarum, ut sit ho-
 mini in pluvias et imbres et rores. Altera pars in
 terra relicta est in fluvios, fontes et maria. Cum
 igitur adhuc aquæ tegeant terram, præcipue autem
 loca concava, fecit Deus per Verbum suum, ut
 aquæ unum in locum confluerent, et appareret
 terra quæ antea non videbatur. Sed tamen quamvis
 videri incepisset, erat adhuc informis. Formam
 igitur et ornatum Deus ei affinxit omni herbarum
 et seminum et plantarum genere.

et Hamburg. legi τὸν κόσμον, quod quidem sic
 reddidit Wollius, *postquam mundum sigillatim con-
 didit*.

(33) *Ελλησει*. Referunt interpretes ad ipsas res
 creatas et reddunt accepissent. Sed aptius et com-
 modius videntur ad ipsum hominem referri, quippe
 cum Theophilo propositum sit totam hanc Genesis
 historiam divinitus traditam asserere. Cum hac
 Theophili sententia satis quadrat id quod dicebat
 Pythagoras, *non solum doctissimum, sed etiam anti-
 quissimum sapientium existimari debere eum qui
 nomina rebus imposuit*. Πυθαγόρας ἤξετον μὴ μόνον
 λογιώτατον, ἀλλὰ καὶ πρεσβύτατον ἠξεῖσθαι τῶν σο-
 φῶν τὸν θέμενον τὰ ὀνόματα τοῖς πράγμασι. Apud
 Clem. Alex., *Epitom.*, pag. 809.

(36) *Περὶ ἑτέρου οὐρανοῦ*. S. Joannes Chryso-
 stomus videtur hac in re a Theophili sententia dis-
 cedere. Nam. homil. 4 in *Genes*. pluribus contendit
 unum esse cælum, nec illud, quod in principio
 factum dicitur, ab eo differre, quod aquas dividit
 ab aquis. Contra Theodoretus utrumque distinguit,
 ut Theophilus; eos qui plures admittunt, exagitat
 Basilius homil. 3 in *Hexæm.*, Ambrosius lib. 11,
 cap. 4 in *Hexæm.*, et Gregor. Nyssenus in *Hexæm.*
 tres cælos acriter defendunt.

(37) *Ὅρατός*. Ita Duceus et Hamb. Male alii
 ἀόρατος.

14. *Imago resurrectionis; mundi comparatio cum mari.* — Jam vero in his considera varietatem et diversam venustatem ac copiam; attende ut in se quendam exhibeant resurrectionem, in exemplum futuræ aliquando omnium hominum resurrectionis. Quis est enim qui non admiretur cum consideret ex fici semine ficum nasci, vel ex aliis minutissimis seminibus immensas arbores crescere. In mari autem similitudo quædam nobis cum mundo exhibetur. Nam quemadmodum mare, nisi fluminum et fontium impulsu aleretur, jamdudum exsiccatum ob salsuginem et adustum esset: ita mundus nisi habuisset legem Dei et prophetas, ex quibus fluunt et seaturiunt **360** mansuetudo, misericordia, justitia et sanctorum Dei mandatorum doctrina, jamdudum ob nequitiam et multiplicata in eo peccata defecisset. Et quemadmodum in mari sunt quædam insulæ habitabiles, aquis salubres, frugiferæ, stationibus et portubus munitæ, ut iis, qui tempestate jactati fuerint, perfugio esse possint: sic Deus mundo sub peccatis fluctuanti et æstuanti synagogas dedit, id est sanctas ecclesias, in quibus doctrina veritatis velut in insularum portuosarum stationibus asservatur, ad quas perfugiunt qui salutem consequi cupiunt, veritatis facti amatores, ac iram et judicium Dei effugere volentes. Quemadmodum autem aliæ sunt insulæ saxosæ et inaquosæ, infrugiferæ, ferarum plenæ, inhabitatæ, ad perniciem navigantium et tempestatem subeuntium appositæ, in quibus naves conteruntur, et qui appellunt penitus pereunt: ita se habent erroris doctrinæ, hæreses dico, ad quas qui accedunt omnino pereunt; neque enim verbum veritatis sequuntur duces; sed quemadmodum piratæ, eum naves impleverint, eas in prædicta loca impellunt, ut ibi eas perdant, idem contingit iis qui a veritate aberrant, ut ab errore pessumdentur.

15. *De die quarto.* — Quarto die facta sunt luminaria. Deus enim cum omnia provideat, nugæ vanorum philosophorum perspiciebat, qui dicturi

(38) *Ἐν αὐτοῖς.* Sic emendavit Wolfius pro eo quod antea legebatur *ἐν ἑαυτοῖς.*

(39) *Λέγομεν δέ.* Ita cod. B. et Hamb. Editi λεγομένας ἐκκλησίας. Conjicit Wolfius scripsisse Theophilum λέγομεν δὲ τὰς ἐκκλησίας.

(40) *Ἐν νήσοις.* Ecclesias catholicas insulis assimilavit Gregorius Naz. or. 43, p. 697.

(41) *Τείρεται.* Clarum et apertum contextum pervertit Wolfius, dum sine ms. codicis auctoritate scribit *περιπείρεται.* Nititur hac ratione, quod paulo post legatur *περιπείρουσιν.* At ea vox in locum sua sponte clarum sine causa intrudi non debuit.

(42) *Πειραταί.* Hæc intelligit Cl. Wolfius de piratis in mari piraticam aperte facientibus, qui ubi impleverunt naves suas, præda videlicet, cæteras illas, quas cepere, ad prædicta loca allidunt. At Theophilus loquitur de perfidis illis navium magistris, qui ubi navem suam hominibus nihil mali suspicantibus impleverunt, ad prædicta loca navigant, ut iis, quos recedere, perniciem inferant, et idcirco piratæ, ut prædones omnes, merito audiunt.

14. Σκόπει τὸ λοιπὸν τὴν ἐν τούτοις ποικίλιαν καὶ διάφορον καλλονὴν καὶ πληθὺν, καὶ ὅτι δι' αὐτῶν δέικνυται ἡ ἀνάστασις, εἰς δείγμα τῆς μελλούσης ἔσεσθαι ἀναστάσεως ἀπάντων ἀνθρώπων. Τίς γὰρ κατανοήσας οὐ θαυμάσει ἐκ συκῆς κεγχαρμίδος γίνεσθαι συκῆν, ἢ τῶν λοιπῶν σπερμάτων ἐλαχίστων φύειν παμμεγέθη δένδρα; Τὸν δὲ κόσμον ἐν ὁμοιωματι ἡμῖν λέγομεν εἶναι τῆς θαλάσσης. Ὡσπερ γὰρ θάλασσα, εἰ μὴ εἶχε τὴν τῶν ποταμῶν καὶ πηγῶν ἐπιβρύσιν καὶ ἐπιχορηγίαν εἰς τροφήν, διὰ τὴν ἀλμυρότητα αὐτῆς πάλαι ἂν ἐκπεφυγμένη ἦν· οὕτω καὶ ὁ κόσμος, εἰ μὴ ἐσχῆκε τὸν τοῦ Θεοῦ νόμον καὶ τοὺς προφήτας ῥέοντας καὶ πηγάζοντας τὴν γλυκύτητα καὶ εὐσπλαγγίαν, καὶ δικαιοσύνην, καὶ διδαχὴν τῶν ἁγίων ἐντολῶν τοῦ Θεοῦ, διὰ τὴν κακίαν καὶ ἁμαρτίαν τὴν πληθύνουσαν ἐν αὐτῷ ἤδη ἂν ἐκλελοιπεί. Καὶ καθάπερ ἐν θαλάσῃ νῆσοι εἰσιν αἱ μὲν οἰκηταὶ καὶ εὐδροὶ καὶ καρποφόροι, ἔχουσαι ὄρμους καὶ λιμένας πρὸς τὸ τῶν χειμαζομένων ἔχειν ἐν αὐτοῖς (38) καταφυγὰς· οὕτω δέδωκεν ὁ Θεὸς τῷ κόσμῳ κυμαινομένῳ καὶ χειμαζομένῳ ὑπὸ τῶν ἁμαρτημάτων τὰς συναγωγὰς, λέγομεν δὲ (39) ἐκκλησίας ἁγίας, ἐν αἷς καθάπερ λιμῆσιν εὐόρμοι ἐν νήσοις (40) αἱ διδασκαλαὶ τῆς ἀληθείας εἰσὶ· πρὸς αἷς καταφεύγουσιν οἱ θέλοντες σωθῆσθαι, ἐρασταὶ γινόμενοι τῆς ἀληθείας, καὶ βουλόμενοι ἐκφυγεῖν τὴν ὀργὴν καὶ κρίσιν τοῦ Θεοῦ. Καὶ ὡσπερ αὐτῶν νῆσοι εἰσιν ἕτεραι πετρώδεις καὶ ἀνδροὶ καὶ ἄκαρποι καὶ θηριώδεις καὶ ἀοικητοὶ ἐπὶ βλάβῃ τῶν πλεόντων καὶ χειμαζομένων, ἐν αἷς τείρεται (41) τὰ πλοῖα, καὶ ἐξαπόλλυνται ἐν αὐταῖς οἱ κατερχόμενοι, οὕτως εἰσιν αἱ διδασκαλαὶ τῆς πλάνης, λέγω δὲ τῶν αἰρέσεων, αἱ ἐξαπολλύουσι τοὺς προσπίπτοντας αὐταῖς. Οὐ γὰρ ὁδηγοῦνται ὑπὸ τοῦ λόγου τῆς ἀληθείας· ἀλλὰ καθάπερ πειραταὶ (42) ἐπὶ πληρώσει τὰς ναῦς, ἐπὶ τοὺς προειρημένους τόπους περιπείρουσιν (43) ὅπως ἐξαπολέσωσιν αὐτάς· οὕτω συμβαίνει καὶ τοῖς πλανωμένοις ἀπὸ τῆς ἀληθείας ἐξαπόλλυσθαι ὑπὸ τῆς πλάνης.

15. Τετάρτη ἡμέρα ἐγένοντο οἱ φωστῆρες. Ἐπειδὴ ὁ Θεὸς προγνώστης ὢν, ἥπιστατο τὰς φλυαρίας τῶν ματαίων φιλοσόφων, ὅτι ἐμελλον λέγειν (44) ἀπὸ τῶν

Postulat instituta comparatio, ut qui piratarum perfidia pereunt, ii sese eorum fidei commiserint, quemadmodum nihil sibi ab hæreticis metuunt, qui se regendos illis tradunt.

(43) *Περιπείρουσιν.* Hoc verbum observat eruditus Hamburgensis editor usurpari apud Plutarchum in Galba de capite lancea perforato; illudque huic loco aptum in primis et commodum putat, quatenus scilicet piratæ naves illas ita hinc inde illidunt, ut tanquam lanceis quibusdam perforatæ aquam hauriant. Sed nihil opus est ambagibus. Hoc verbum explicatur ex Apostoli loco I Tim. vi, 10: Καὶ ἑαυτοὺς περιπέπειραν ὀδύνας πολλὰς. Et inseruerunt se doloribus multis.

(44) *Ἐμελλον λέγειν,* etc. Occurrit eadem observatio apud scriptores qui de opere sex dierum pertractarunt, velut Basilium homil. 6, num. 4; Ambrosium lib. iv, c. 1; Joannem Chrysost. homil. 5 et 6. Non absimili sententia Philo in libro *De officio*, Gregorius Naz. or. 43, observant lucem ante solem creatam fuisse.

στοιχείων εἶναι τὰ ἐπὶ τῆς γῆς φύομενα πρὸς τὸ ἀβειεῖν τὸν Θεόν. Ἴν' οὖν τὸ ἀληθὲς δειχθῆ, προγενέστερα γέγονεν τὰ φυτὰ καὶ τὰ σπέρματα τῶν στοιχείων. Τὰ γὰρ μεταγενέστερα οὐ δύναται ποιεῖν τὰ αὐτῶν προγενέστερα. Ταῦτα δὲ δείγμα καὶ τύπον ἐπέχει μεγάλου μυστηρίου. Ὁ γὰρ ἥλιος ἐν τύπῳ Θεοῦ ἐστίν· ἡ δὲ σελήνη ἀνθρώπου (45). Καὶ ὡσπερ ὁ ἥλιος πολὺ διαφέρει ὁ Θεὸς τῆς ἀνθρωπότητος. Καὶ καθάπερ ὁ ἥλιος πλήρης πάντοτε διαμένει μὴ ἐλάσσω γινόμενος, οὕτω πάντοτε ὁ Θεὸς τέλειος διαμένει, πλήρης ὡν πάσης δυνάμεως καὶ συνέσεως καὶ σοφίας καὶ ἀθανασίας καὶ πάντων τῶν ἀγαθῶν. Ἡ δὲ σελήνη κατὰ μῆνα φθίνει, καὶ δυνάμει ἀποθνήσκει, ἐν τύπῳ οὕσα ἀνθρώπου· ἔπειτα ἀναγεννᾶται καὶ αὖθις εἰς δείγμα τῆς μελλούσης ἔσεσθαι ἀναστάσεως. Ὡσαύτως καὶ αἱ τρεῖς ἡμέραι· τῶν φωστῆρων (46) γενοῦσαι τύποι εἰσὶν τῆς Τριάδος, τοῦ Θεοῦ, καὶ τοῦ Λόγου αὐτοῦ, καὶ τῆς Σοφίας αὐτοῦ. Τετάρτῳ δὲ τύπῳ (47) ἐστὶν ἄνθρωπος ὁ προσδεῆς τοῦ φωτὸς, ἴνα ἢ Θεὸς, Λόγος, Σοφία, ἄνθρωπος. Διὰ τοῦτο καὶ τῇ τετάρτῃ ἡμέρᾳ ἐγεννήθησαν φωστῆρες. Ἡ δὲ τῶν ἀστρῶν θέσις οἰκονομίαν καὶ τάξιν ἔχει τῶν δικαίων καὶ εὐσεβῶν καὶ τηρούντων τὸν νόμον καὶ τὰς ἐντολάς τοῦ Θεοῦ. Οἱ γὰρ ἐπιφανεῖς ἀστέρες καὶ λαμπροὶ εἰσὶν εἰς μίμησιν τῶν προφητῶν· διὰ τοῦτο καὶ μένουσιν ἀκλίνας μὴ μεταβαίνοντες εἰς τόπον (48) ἐκ τόπου. Οἱ δὲ ἑτέραν ἔχοντες τάξιν τῆς λαμπρότητος τύποι εἰσὶν τοῦ λαοῦ τῶν δικαίων. Οἱ δ' αὖ μεταβαίνοντες καὶ φεύγοντες τόπον ἐκ τόπου, οἱ καὶ πλάνητες καλούμενοι, καὶ αὐτοὶ τύπος τυγχάνουσι τῶν ἀφισταμένων ἀνθρώπων ἀπὸ τοῦ Θεοῦ, καταλιπόντων (49) τὸν νόμον καὶ τὰ προστάγματα αὐτοῦ.

16. Τῇ δὲ πέμπτῃ ἡμέρᾳ τὰ ἐκ τῶν ὑδάτων ἐγεννήθη ζῶα· δι' ὧν καὶ ἐν τούτοις δείκνυται ἡ πολυποίκιλος σοφία τοῦ Θεοῦ. Τίς γὰρ δύναται ἂν τὴν ἐν αὐτοῖς πληθύν καὶ γοῆν παμποίκιλον ἐξαριθμῆσαι; Ἐτι μὴν καὶ εὐλογηθῆ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ τὰ ἐκ τῶν ὑδάτων γενόμενα, ὅπως ἢ καὶ τοῦτο εἰς δείγμα τοῦ μέλλειν λαμβάνειν τοὺς ἀνθρώπους μετάνοιαν καὶ ἀφεσὶν ἁμαρτιῶν διὰ ὑδάτος καὶ λουτροῦ παλιγγενεσίας, πάντας τοὺς προσιόντας τῇ ἀληθείᾳ, καὶ ἀναγνωμένους καὶ λαμβάνοντας εὐλογίαν παρὰ τοῦ Θεοῦ. Ἀλλὰ καὶ τὰ κήτη καὶ τὰ πετεινὰ τὰ σαρκόβωρα ἐν ὁμοίωματι τυγχάνει τῶν πλοσεκτῶν καὶ παραβατῶν. Ὡσπερ γὰρ ἐκ μιᾶς φύσεως ὄντα τὰ ἐνδύρα καὶ τὰ πετεινὰ, ἓνια μὲν μένει τῷ κατὰ φύ-

(45) Ἡ δὲ σελήνη ἀνθρώπου. Longe discedit ab his Theophili principiis Eusebium, qui in libro vii *Præp. evangel.*, c. 7, Deum cum cælo, quod ambitu suo omnia complectitur, Verbum cum sole, Spiritum sanctum cum luna, spirituales et intelligentes naturas cum stellis comparat. At Theophilus Dei nomine tres personas intelligit, quas etiam, ut inter se æquales, cum tribus diebus siderum creationem præcedentibus mox comparabit.

(46) Τῶν φωστῆρων. Legendum esse πρὸ τῶν φωστῆρων admonuit Wolfius.

(47) Τετάρτῳ δὲ τύπῳ. Habet editio Oxoniensis

A erant a luminaribus esse quidquid in terra gignitur, ut Deum ex animis tollerent. Quare ut veritas pateret, creatæ sunt plantæ et semina ante luminaria. Porro quod posterius est non potest ea quæ sunt priora facere. Hæc autem exemplum et imaginem continent magni mysterii. Sol enim imago Dei est, luna hominis. Et quemadmodum sol longe præstat luna, potestate et gloria, sic Deus longe præstantior humanitate. Et quemadmodum sol plenus semper manet, nec unquam minuitur, sic Deus semper perfectus manet ac plenus omni virtute, intelligentia, sapientia, immortalitate et omnibus bonis. Luna vero singulis mensibus minuitur et quodammodo interit, hominis similitudinem exhibens; deinde renascitur et crescit in exemplum futuræ resurrectionis. Similiter tres illi dies, qui ante luminaria fuerunt, imago sunt Trinitatis, Dei, ejus Verbi, ejusque Sapientiæ. Quartus vero, imago **361** hominis luce indigentis, ut sint Deus, Verbum, Sapientia, homo. Propterea quarto die luminaria condita sunt. Astrorum autem dispositio exhibet nobis descriptas sedes et ordinem justorum et piorum, ac legem et mandata Dei observantium. Nam splendidiora quæque astra et rutilantia habent imitationem prophetarum; propterea cursum suum non inflectunt, neque in locum ex loco transcurrunt. Quæ vero secundum tenent splendoris locum, imagines sunt populi justorum. Errantia autem et locum ex loco mutantia, quæ etiam planetæ dicuntur, imago sunt eorum qui a Deo deficiunt, ejusque legem et præcepta deserunt.

16. *De die quinto.* — Die quinto generata ex aquis animalia prodire, ex quibus multiplex Dei in his quoque rebus sapientia perspicitur. Quis enim possit eorum multitudinem et generum varietatem enumerare? Præterea benedixit Deus iis quæ ex aquis nata sunt, ut id quoque signum esset homines pœnitentiam et remissionem peccatorum per aquam et lavacrum regenerationis accepturos, quotquot ad veritatem accedunt et regenerantur et benedictionem a Deo accipiunt. Sed et cete et aves carnivoræ habent similitudinem rapacium hominum et prævaricatorum. Quemadmodum enim aquatilia et volatilia, cum sint ejusdem naturæ, quædam permanent in iis quæ sunt secundum na-

τετάρτῃ δὲ τύποις. Sed quamvis satis apta et commoda sit hæc scriptura, eam tamen sequi non libet, quia repugnant et ms. Bodl. et aliæ editiones. Forte legendum τετάρτῳ δὲ τόπῳ.

(48) Εἰς τόπον. Deest præpositio in cod. B.; paulo post habent Oxon. et Hamb. εἰς τόπον ἐκ τόπου, quamvis præpositio desit in cod. ms. et in aliis editionibus.

(49) Καταλιπόντων. Recentior manus in margine B. ascripsit ἐξ: fortasse legendum, καταλιπόντων τε. Wolf. Reddi posset, dum legem ejus deserant.

turam, nullam imbecillioribus injuriam faciunt, sed legem Dei servant, et seminibus terræ vivunt; quædam vero legem Dei transgrediuntur, carnes vorant, infirmioribus vim afferunt: ita et justi qui legem Dei custodiunt, neminem mordent aut lædunt, sancte et juste vivunt. Rapaces autem, homicidæ et impii similes sunt cetibus, feris et avibus carnivoris; devorant enim quodammodo infirmiores. Aquatiliū autem et reptiliū genus benedictionis Dei particeps factum, nihil tamen præcipue consecutum est.

17. *De die sexto.* — Sexto autem die cum Deus fecisset quadrupedes, feras et reptilia terrestria, benedictionem silet, eamque homini reservat, quem facturus erat sexto die. Sunt etiam quadrupedes et feræ imago quorundam hominum, qui Deum ignorant, impie vivunt, terrena sapiunt nec pœnitentiam agunt. Nam qui sese colligunt ex iniquitatibus et juste vivunt, ii velut aves animo avolant, superna curant, ac Dei voluntati adhærent. Qui vero Deum ignorant ac impie degunt, similes sunt illis avibus, quæ pennas quidem habent, sed avolare non possunt, et ad superna deitatis excurrere. Ita et isti homines quidem dicuntur, sed humilia et terrena sentiunt, depressi peccatorum pondere. Feræ 362 autem dicuntur ἀπὸ τοῦ θηρεύεσθαι, id est ex eo quod efferatæ fuerint, non quod noxiæ et venenatæ ab initio fuerint, nihil enim mali a Deo factum, sed bona omnia et valde bona; sed peccatum hominis eas in vitium abduxit. Homine enim de via deflectente, ipse quoque simul deflexerunt. Quemadmodum enim dominus domus cum præclare se gerit, necessitatem servis affert recte vivendi; si vero peccaverit, eadem servi peccabunt; eodem modo contigit, ut homo, qui dominus erat, peccaret, ac servi una peccarent. Cum autem redierit homo ad id quod secundum naturam est, et finem peccandi fecerit, belluæ

(50) Τῷ κατὰ φύσιν. Legendum ἐν τῷ monet Wolfius. — Scribe simpliciter ἐμμένει τῷ. N.

(51) Ἄδικεῖ. Hic quoque deest καί, ut idem observat Wolfius.

(52) Ἐρύθρων καὶ ἔρπετων. Pisces designantur his vocibus, non autem volucres, etsi ex iisdem aquis eductæ. Quod ait Theophilus reptilibus aquarum, etsi benedictionem acceperunt, nihil tamen inesse, quo cæteris animalibus præstent, id videtur hac mente observare, ut baptismum hac benedictione significari confirmet. Hæc autem verba οὐδὲν ἔστιν non significant nihil inesse reptilibus aquarum, quod eorum proprium sit, sed nihil quod præcipuum videatur, nihil quo cæteris præstent animantibus. Basilius homil. 8 in *Hexaem.*, observat aquatilia animalia imperfectioris quodammodo esse naturæ quam terrestria, quia in aquæ crassitudine degunt. Inest illis auditus gravis, hebesque visus; muta sunt et immansueta et indocilia et hominibus intractabilia.

(53) Ἀπὸ τοῦ θηρεύεσθαι. Vertendum esse existimat Wolfius, quod insidientur aliis, non vero, ut Clauerus reddiderat, quod venando capiantur. Neutra mihi arridet interpretatio. Videtur enim Theophilus hujus vocis, θηρία, originem deducere

αὐτῶν (50) μὴ ἄδικοῦντα τὰ ἐαυτῶν ἀσθενέστερα, ἀλλὰ τηρεῖ νόμον τοῦ Θεοῦ καὶ ἀπὸ τῶν σπερμάτων τῆς γῆς ἐσθλεί. Ἔνια δὲ ἐξ αὐτῶν παραβαίνει τὸν νόμον τοῦ Θεοῦ σαρχοβοροῦντα, ἀδικεῖ (51) τὰ ἐαυτῶν ἀσθενέστερα. οὕτως καὶ οἱ δίκαιοι φυλάσσοντες τὸν νόμον τοῦ Θεοῦ οὐδένα δάκνουσιν ἢ ἀδικοῦσιν, ὁσῶς καὶ δικαίως ζῶντες. Οἱ δὲ ἔρπαγες καὶ φονεῖς καὶ ἄθεοι εὐλογοῦσι καὶ κήτσει, καὶ θηρίοις, καὶ πετεινοῖς τοῖς σαρχοβόροις. δυνάμει γὰρ καταπίνουσιν τοὺς ἀσθενεστέρους ἐαυτῶν. Ἡ μὲν οὖν τῶν ἐνύδρων καὶ ἔρπετων (52) γονή, μετεσχηχια τῆς εὐλογίας τοῦ Θεοῦ, οὐδὲν ἴδιον πάνυ κέκτηται.

17. Ἐκτῆ δὲ ἡμέρᾳ ὁ Θεὸς ποιήσας τὰ τετράποδα καὶ τὰ θηρία καὶ ἔρπετα τὰ χερσαία τὴν πρὸς αὐτὰ εὐλογίαν παρασιωπῶν, τῶν τῷ ἀνθρώπῳ τὴν εὐλογίαν, ὃν ἡμελλεν ἐν τῇ ἑκτῇ ἡμέρᾳ ποιεῖν. Ἄμα καὶ εἰς τύπον ἐγένοντο τὰ τε τετράποδα καὶ θηρία ἐνίων ἀνθρώπων τῶν τὸν Θεὸν ἀγνοούντων καὶ ἀσεβούντων, καὶ τὰ ἐπίγεια φρονούντων, καὶ μὴ μετανοούντων. Οἱ γὰρ ἐπιστρέφοντες ἀπὸ τῶν ἀνομιῶν καὶ δικαίως ζῶντες ὥσπερ πετεινὰ ἀνίπτανται τῇ ψυχῇ, τὰ ἄνω φρονούντες καὶ εὐαρεστούντες τῷ θελήματι τοῦ Θεοῦ. Οἱ δὲ τὸν Θεὸν ἀγνοοῦντες καὶ ἀσεβούντες ὁμοίως εἰσιν ὄρνεις τοῖς περὰ μὲν ἔχουσιν, μὴ δυναμένοις δὲ ἀνίπτασθαι, καὶ τὰ ἄνω τρέχειν τῆς θεϊότητος. Οὕτω καὶ οἱ τοιοῦτοι ἄνθρωποι μὲν λέγονται, τὰ δὲ χαμαιφερῆ καὶ τὰ ἐπίγεια φρονοῦσι, καταβαροῦμενοι ὑπὸ τῶν ἁμαρτιῶν. Θηρία δὲ ὠνόμασται τὰ ζῶα ἀπὸ τοῦ θηρεύεσθαι (53) οὐχ ὡς κακὰ ἀρχῆθεν (54) γεγενημένα ἢ ἰοδόλα (οὐ γὰρ τι κακὸν γέγονεν ἀπὸ Θεοῦ [55]), ἀλλὰ τὰ πάντα καλὰ, καὶ καλὰ λίαν ἢ δὲ ἁμαρτία ἢ περὶ τὸν ἄνθρωπον κεκάκωκεν αὐτά. Τοῦ γὰρ ἀνθρώπου παραβάτους, καὶ αὐτὰ συμπαρέδθη. Ὅσπερ γὰρ δεσπότης οἰκίας ἐάν αὐτὸς εὐπράσσει, ἀναγκαίως καὶ οἱ οἰκέται εὐτάκτως ζῶσιν. ἐάν δὲ ὁ κύριος ἁμαρτάνῃ, καὶ οἱ δοῦλοι συναμαρτάνουσι. τῷ αὐτῷ τρόπῳ γέγονεν καὶ τὰ περὶ τὸν ἄνθρωπον κύριον ὄντα ἁμαρτῆσαι (56), καὶ τὰ δοῦλα συνῆμαρτεν. Ὅπότεν οὖν πάλιν ὁ ἄνθρωπος ἀναδράμῃ εἰς τὸ

ex feritate, quæ illis nequaquam natura insita sit, sed post hominis peccatum accesserit. Quare θηρεύεσθαι idem valere crediderim ac efferari. Sic enim usurpatur apud Clementem Alexandrinum, qui mysteria dicta esse putat quasi μυθήρια, atque hanc rationem affert: θηρεύουσι γὰρ εἰ καὶ ἄλλοι τινὲς, ἀτὰρ δὴ καὶ οἱ μῦθοι οἱ τοιοῦτοι θρακίων τοὺς βαρβαρικωτάτους, Φρυγίων τοὺς ἀνοητοτάτους, Ἑλληνῶν τοὺς δεισιδαιμόνας. Illud θηρεύουσι nihil aliud significare potest, quam, efferatos reddunt, vel in feras convertunt. Sed tamen quia verbum θηρίως usitatus est in hac significatione, et majorem habet cognationem cum voce θηρία, legendum videtur θηριοῦσθαι apud Theophilum, et θηριοῦσι apud Clementem, *Protrept.* p. 10.

(54) Ἀρχῆθεν. Videtur sibi Wolfius hanc vocem restituisse opo cod. B. et editi. Tigur. Sed nihil deest nisi in edit. Oxon.

(55) Ἀπὸ Θεοῦ. Legendum ὑπὸ Θεοῦ. Sic enim ipse Theophilus pluribus locis, velut n. 17: Τὸν οὐρανὸν γεγονότα ὑπὸ τοῦ Θεοῦ.

(56) Κύριον ὄντα ἁμαρτῆσαι. Legendum omnino videtur κύριον ὄντα. ἡμαρτῆσαι, καὶ τὰ δοῦλα συνῆμαρτεν.

κατὰ φύσιν, μηκέτι κακοποιῶν· κάκεινα ἀπο- A quoque in pristinam mansuetudinem restitue-
κατασταθήσεται εἰς τὴν ἀρχῆθεν (57) ἡμερότητα. tur.

18. Τὰ δὲ περὶ τῆς τοῦ ἀνθρώπου ποιήσεως, ἀνέ-
φραστός ἐστιν ὡς πρὸς ἀνθρώπων ἢ κατ' αὐτὸν δη-
μιουργία, καίπερ σύντομον ἔχει θεία Γραφή (58)
τὴν κατ' αὐτὸν ἐκφώνησιν. Ἐν τῷ γὰρ εἰπεῖν τὸν
θεόν· *Ποιήσωμεν ἄνθρωπον κατ' εἰκόνα καὶ
καθ' ὁμοίωσιν τὴν ἡμετέραν*, πρῶτον μηνύει τὸ
ἄξιωμα τοῦ ἀνθρώπου. Πάντα γὰρ λόγῳ ποιήσας ὁ
θεὸς, καὶ τὰ πάντα πάρεργα ἠγησάμενος, μόνον
ἰδίῳν ἔργον χειρῶν (59) ἄξιον ἡγέται τὴν ποιήσιν
τοῦ ἀνθρώπου. Ἔτι μὴν καὶ ὡς βοηθείας χρήζων ὁ
θεὸς εὐρίσκεται λέγων· *Ποιήσωμεν ἄνθρωπον
κατ' εἰκόνα καὶ καθ' ὁμοίωσιν*. Οὐκ ἄλλῃ δέ τι
εἶρηκε, *ποιήσωμεν*, ἀλλ' ἢ τῷ ἑαυτοῦ Λόγῳ καὶ τῇ
ἑαυτοῦ σοφίᾳ. Ποιήσας δὲ αὐτὸν καὶ εὐλογήσας εἰς B
τὸ αὐξάνεσθαι καὶ πληρῶσαι τὴν γῆν, ὑπέταξεν αὐ-
τῷ ὑποχείρια καὶ ὑπόδουλα τὰ πάντα· προσέταξε δὲ
καὶ ἔχειν τὴν δαιταν αὐτὸν ἀρχῆθεν ἀπὸ τῶν καρ-
πῶν τῆς γῆς, καὶ τῶν σπερμάτων, καὶ χλοῶν, καὶ
ἀκροδρύων, ἅμα καὶ συνδαιτα κελεύσας εἶναι τὰ
ζῶα τῷ ἀνθρώπῳ, εἰς τὸ καὶ αὐτὰ ἐσθίειν ἀπὸ τῶν
σπερμάτων ἀπάντων τῆς γῆς.

19. Οὕτω συντελέσας ὁ θεὸς τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν
γῆν, καὶ τὴν θάλασσαν καὶ πάντα ὅσα ἐν αὐτοῖς ἐν
τῇ ἕκτῃ ἡμέρᾳ, κατέπαυσεν ἐν τῇ ἑβδόμῃ ἡμέρᾳ
ἀπὸ πάντων τῶν ἔργων αὐτοῦ ὧν ἐποίησεν. Εἰθ' οὐ-
τως ἀνακεφαλαιοῦται λέγουσα ἡ ἅγια Γραφή· *Αὕτη
βιβλος γενέσεως οὐρανοῦ καὶ τῆς γῆς, ὅτε ἐγένε-
το ἡμέρα ἡ (60) ἐποίησεν ὁ θεὸς τὸν οὐρανὸν
καὶ τὴν γῆν, καὶ πᾶν χλωρὸν ἀγροῦ πρὸ τοῦ γε-
νέσθαι, καὶ πάντα χόρτον ἀγροῦ πρὸ τοῦ ἀνα-
τεῖλαι. Οὐ γὰρ ἔδρεξαν ὁ θεὸς ἐπὶ τὴν γῆν· καὶ
ἄνθρωπος οὐκ ἦν ἐργάζεσθαι τὴν γῆν*. Διὰ τοῦτου
ἐμήνυσεν ἡμῖν, ὅτι καὶ ἡ γῆ πᾶσα κατ' ἐκείνῳ και-
ροῦ ἐποτίζετο ὑπὸ πηγῆς θείας, καὶ οὐκ εἶχε (61)
χρεῖαν ἐργάζεσθαι αὐτὴν ἀνθρώπων· ἀλλὰ τὰ πάντα
αὐτοματισμῷ ἀνέφην ἡ γῆ κατὰ τὴν ἐντολὴν τοῦ
θεοῦ, πρὸς τὸ μὴ κοπιᾶν ἐργάζόμενον τὸν ἀνθρώπων.
Ὅπως δὲ καὶ ἡ πλάσις δευχθῆ, πρὸς τὸ μὴ δοκεῖν
εἶναι ζήτημα ἐν ἀνθρώποις ἀνεύρετον, ἐπειδὴ εἴ-
ρητο (62) ὑπὸ τοῦ θεοῦ, *Ποιήσωμεν ἄνθρωπον*, καὶ

18. *Creatio hominis*. — Quod autem spectat ad
hominis creationem, major est quam ut ab homine
enarrari possit, quamvis perbreve sit id quod de
eo Scriptura divina pronuntiatum refert. Dum enim
dicit Deus: *Faciamus hominem ad imaginem et simi-
litudinem nostram*, primo demonstrat hominis
dignitatem. Cum enim Deus verbo omnia fecisset,
quasi cætera parvi duceret, hoc unum opus pro-
priis manibus dignum existimavit, hominis creatio-
nem. Quin etiam quasi auxilio indigeret Deus, di-
cere invenitur: *Faciamus hominem ad imaginem et
similitudinem*. Nemini autem dicit *faciamus*, nisi
Verbo suo et sapientiæ suæ. Cum autem eum fe-
cisset et benedixisset ut augeretur et repleret ter-
ram, subiecit omnia ejus potestati et imperio, præ-
cepitque antiquitus ut fructibus terræ, seminibus,
herbis et pomis viveret, simul etiam edicens ut ani-
malia una cum homine viverent, et omnibus terræ
seminibus ipsa quoque vrescerent.

19. *Declaratur hominis creatio et in paradiso col-
locatur*. — Cum sic absolvisset Deus cælum et ter-
ram et mare et omnia quæ in eis sunt in die sexto,
requievit in die septimo ab omnibus operibus quæ
fecit. Deinde sancta Scriptura eorum, quæ hacten-
us dixerat, hanc summam facit: *Iste liber genera-
tionis cæli et terræ, quando facta sunt, in die quo
fecit Deus cælum et terram, et omne virgultum agrî
antequam feret, et omnem herbam agrî antequam
prodiret. Non enim pluerat Deus super terram, nec
erat homo qui coleret eam*. Quibus verbis declarat
363 universam terram hoc tempore divino fonte
irrigatam fuisse, nec opus habuisse ut ab homine
coleretur, sed sua sponte omnia secundum Dei
præceptum fudisse, ne molestus labor operanti ho-
mini perferendus esset. Ut autem creatio hominis
monstraretur, nec quæstio inter homines inextrica-
bilis oriri videretur, quia dictum erat a Deo: *Fac-
ciamus hominem*, nec tamen illius declarata forma-

(57) *Eiς τὴν ἀρχῆθεν*. Lucius Charinus in li-
bro cui titulum fecerat, *Τῶν ἀποστόλων περί-
οδοι*, absurdas quasdam belluarum et pecudum re-
surrectiones fingebat, teste Photio cod. 113. Ste-
phanus Gobarus tritheita in illis quæstionibus, quas
in utramque partem agitabat, statuebat quæst. 10:
Ὅτι πρότερον οἱ δίκαιοι ἀναστήσονται, καὶ σὺν αὐ-
τοῖς πάντα τὰ ζῶα, *Justos primum resurrecturos et
cum eis omnia animalia*. Sed longe ab his nugis dis-
crepat Theophilus, qui hoc tantum dicit, anima-
lia, si quæ tunc futura sint (nihil enim affirmat) in
pristinam lenitatem reditura. Similis occurrit sen-
tentia in epist. S. Barnabæ cap. 6, ubi promissum
homini in pisces et belluas et volucres cæli imperi-
um tunc adimpletum iri dicitur: Ὅταν καὶ αὐ-
τοὶ τελειωθῶμεν, κληρονόμοι τῆς διαθήκης Κυρίου
γενέσθαι, *cum et ipsi consummati fuerimus, ita hære-
des vnius testamenti Domini*. Sic etiam Irenæus
lib. v. c. 35, pag. 333: *Et oportet, inquit, condi-
tione revocata obedire et subjecta esse omnia animalia
homini*, etc. Sed hæc Irenæus ad suam de regno

mille annorum opinionem accommodat, quæ Theo-
philo tribuenda non videtur.

(58) *Ἡ θεία Γραφή*. Articulus additus in edit.
Hamb. ex cod. ms.

(59) *Ἰδίῳν ἔργον χειρῶν*. Male in Oxoniensi
editione ἀτίθων καὶ ἔργον χειρῶν. In hac sententia
Theophilo prævit Philo, in libro *De mundi officio*
pag. 15, et seqq. Multi alii astipulati sunt, ut Cle-
mens Alexandrinus in *Protrept.*, Gregorius Naz-
or. 43, Nyss. in illud: *Faciamus*, Joannes Chry-
sostomus homil. 8 in *Genesim*, Cyrillus lib. 1 *adv.
Julianum*, pag. 22 et 23.

(60) *Ἐγένετο ἡμέρα ἡ*. Melius apud Septuaginta,
judicio Wollii, ἐγένετο, ἢ ἡμέρα.

(61) *Καὶ οὐκ εἶχε*. Eadem observat S. Joannes
Chrysostomus homil. 5 in *Genes.*, n. 12, nosque
Scripturæ verbis admoneri ait, ut ne agricolarum
operæ nimium tribuamus.

(62) *Ἐπειδὴν εἴρητο*. Tigur. et Bodleianus codex
ἐπειδὴ.

tio, sic nos edocet Scriptura: *Fons autem ascendebat de terra et irrigabat universam faciem terræ: et formavit Deus hominem pulverem de terra, et insufflavit in faciem ejus flatum vitæ, et factus est homo in animam viventem.* Unde et immortalis anima a pluribus dicitur. Postquam autem formavit hominem Deus, elegit ei hortum in locis orientalibus, lumine præstantem, perlucidum aere splendidiore, arboribus omnis generis secundum, ubi posuit hominem.

20. *Verba Scripturæ de paradiso et Evæ formatione.* — Verba historię sacræ sic refert Scriptura: *Plantavit insuper Dominus Deus hortum in Eden ab Oriente, et posuit illic hominem quem finxerat. Fecit etiam germinare Dominus Deus de humo omnem arborem, quæ concupiscibilis erat visui, et commoda in cibum: et arbor vitæ erat in medio horti, atque arbor scientiæ boni et mali. Et fluvius egrediebatur de Eden ad irrigandum hortum, inde dividebatur in quatuor capita. Nomen unius Phison; ipse est qui circuit totam terram Hevilath, ubi est aurum. Et aurum terræ illius est bonum; est quoque ibi bdellium et lapis prasinus. Nomen vero fluvii secundi Geon; ipse est qui circuit totam terram Æthiopiæ. Porro nomen fluvii tertii Tigris, et hic vadit ad orientalem plagam Assyriæ, et quartus fluvius est Euphrates. Tulit itaque Dominus Deus hominem, quem fecerat, et posuit eum in paradiso, ut coleret et custodiret ipsum. Præcepitque Dominus Deus Adam, dicens: De omni ligno horti comedendo comedes; de arbore vero scientiæ boni et mali, nequaquam comedes ex illa; alioqui quacunque die comederis ex ea, moriendo morieris. Et rursum dixit Dominus Deus: Non est bonum ut sit Adam solus, faciamus illi adiutorium simile ipsi. Itaque formavit Dominus Deus de humo omnem bestiam agri, et omne volatile cæli, adduxitque ad Adam, ut videret quomodo appellaret illud. Omne enim quod Adam vocavit in anima vivente, illud nomen ejus. Igitur vocavit ipse homo nomina cuique jumento et volatili cæli omnique bestiæ agri. Adam autem non inveniebatur adiutorium simile ipsi. Et fecit illabi Dominus Deus soporem in Adam, et obdormivit, tulitque unam ex costis illius, et clausit carnem pro ea. Et ædificavit Dominus Deus costam, quam acceperat de homine, in mulierem, et adduxit eam ad Adam. Et ait Adam: Hoc nunc os de ossibus meis, et caro de carne mea. Hinc vocabitur virago, 364 eo quod de viro sumpta sit ipsa. Propterea deseret vir patrem suum et matrem suam, et hærebit cum uxore sua, eruntque duo in carnem unam. Erant autem ambo illi nudi, Adam et uxor ejus, et non erubescabant*

ἔσονται οἱ δύο εἰς σάρκα μίαν. Καὶ ἦσαν οἱ δύο γυμνοί,

21. *De hominis lapsu.* — *Serpens vero fuit calli-*

(63) Παγκάλους. Putat Wolfius aut excidisse adjectivum aut legendum πάγκαλον.

(64) Οὔτος. Sic emendavit Wolfius, ut apud LXX. Editi nostri οὕτως.

(65) Φαγῆ. Ita scripsit Wolfius, ut apud LXX,

αὐτῷ ἢ ποιήσις αὐτοῦ πεφανέρωται, διδάσκει ἡμᾶς ἡ Γραφή λέγουσα· Πηγή δὲ ἀνέβαινον ἐκ τῆς γῆς, καὶ ἐπότιζε πᾶν τὸ πρόσωπον τῆς γῆς· καὶ ἐπλασεν ὁ Θεὸς τὸν ἄνθρωπον χοῦν ἀπὸ τῆς γῆς, καὶ ἐνεψύησεν εἰς τὸ πρόσωπον αὐτοῦ πνοὴν ζωῆς, καὶ ἐγένετο ἄνθρωπος εἰς ψυχὴν ζῶσαν. Ὅθεν καὶ ἀθάνατος ἡ ψυχὴ ὠνόμασται παρὰ τοῖς πλείοσι. Μετὰ δὲ τὸ πλάσαι τὸν ἄνθρωπον ὁ Θεὸς ἐξελέξατο αὐτῷ χωρίον ἐν τοῖς τόποις τοῖς ἀνατολικοῖς, διάφορον φωτὶ, διαγῆς ἀέρι λαμπροτέρῳ, φυτοῖς παγκάλοις (63), ἐν ᾧ ἔθετο τὸν ἄνθρωπον.

20. Τὰ δὲ ρητὰ τῆς ἱστορίας τῆς ἱερᾶς ἡ Γραφῆ οὕτω περιέχει· « Καὶ ἐφύτευσε ὁ Θεὸς τὸν παράδεισον Ἐδέμ κατὰ ἀνατολὰς, καὶ ἔθετο ἐκεῖ τὸν ἄνθρωπον ὃν ἐπλασε. Καὶ ἐξανέτειλεν ὁ Θεὸς ἐκ τῆς γῆς πᾶν ξύλον ὠραῖον εἰς ὄρασιον, καὶ καλὸν εἰς βρώσιν· καὶ τὸ ξύλον τῆς ζωῆς ἐν μέσῳ τοῦ παραδείσου, καὶ τὸ ξύλον τοῦ εἰδέναι γνωστὸν καλοῦ καὶ πονηροῦ. Ποταμὸς δὲ ἐκπορεύεται ἐξ Ἐδέμ ποτίζειν τὸν παράδεισον· ἐκεῖθεν ἀφορίζεται εἰς τέσσαρας ἀρχάς. Ὅνομα τῷ ἐνὶ Φεισῶν· οὗτος (64) ὁ κυκλῶν πᾶσαν τὴν γῆν Εὐβιάτ· ἐκεῖ οὖν ἐστὶν χρυσοῦν. Τὸ δὲ χρυσοῦν τῆς γῆς ἐκείνης καλόν. Κάκει ἐστὶν ὁ ἄνθραξ καὶ ὁ λίθος ὁ πράσινος. Καὶ ὄνομα τῷ ποταμῷ τῷ δευτέρῳ Γεῶν· οὗτος κυκλοῖ πᾶσαν τὴν γῆν Αἰθιοπίας· καὶ ὁ ποταμὸς ὁ τρίτος, Τίγρις, οὗτος ὁ πορευόμενος καταναντίας Συρίων. Ὁ δὲ ποταμὸς ὁ τέταρτος Εὐφράτης. Καὶ ἔλαβε Κύριος ὁ Θεὸς τὸν ἄνθρωπον, ὃν ἐπλασεν, καὶ ἔθετο αὐτὸν ἐν τῷ παραδείσῳ ἐργάζεσθαι αὐτὸν καὶ φυλάσσειν. Καὶ ἐνετείλατο ὁ Θεὸς τῷ Ἀδὰμ, λέγων· Ἀπὸ παντὸς ξύλου τοῦ ἐν τῷ παραδείσῳ βρώσει φαγῆ (65)· ἀπὸ δὲ τοῦ ξύλου τοῦ γινώσκειν καλὸν καὶ πονηρὸν, οὐ φάγησθε ἀπ' αὐτοῦ. Ἡ δ' ἂν ἡμέρᾳ φάγησθε ἀπ' αὐτοῦ, θανάτῳ ἀποθανεῖσθε. Καὶ εἶπε Κύριος ὁ Θεὸς· Οὐ καλὸν εἶναι τὸν ἄνθρωπον μόνον· ποιήσωμεν αὐτῷ βοηθὸν κατ' αὐτόν. Καὶ ἐπλασεν ὁ Θεὸς ἐτι ἐκ τῆς γῆς πάντα τὰ θηρία τοῦ ἀγροῦ καὶ πάντα τὰ πετεινά τοῦ οὐρανοῦ, καὶ ἤγαγεν αὐτὰ πρὸς τὸν Ἀδὰμ. Καὶ πᾶν ὃ ἂν ἐκάλεσεν αὐτὰ Ἀδὰμ ψυχὴν ζῶσαν, τοῦτο ὄνομα αὐτοῦ. Καὶ ἐκάλεσεν Ἀδὰμ ὀνόματα πᾶσι τοῖς κτήνεσι καὶ πᾶσι τοῖς πετεινοῖς τοῦ οὐρανοῦ καὶ πᾶσι τοῖς θηρίοις τοῦ ἀγροῦ. Τῷ δὲ Ἀδὰμ οὐχ εὐρέθη βοηθὸς ὁμοίος αὐτῷ. Καὶ ἐπέβαλεν ὁ Θεὸς ἕκστασι ἐπὶ τὸν Ἀδὰμ, καὶ ὑπνωσεν· καὶ ἔλαβε μίαν τῶν πλευρῶν αὐτοῦ, καὶ ἐνεπλήρωσε σάρκα ἀντ' αὐτοῦ. Καὶ ὠκοδόμησε Κύριος ὁ Θεὸς τὴν πλευρὰν, ἣν ἔλαβεν ἀπὸ τοῦ Ἀδὰμ εἰς γυναῖκα, καὶ ἤγαγεν αὐτὴν πρὸς τὸν Ἀδὰμ. Καὶ εἶπεν Ἀδὰμ· Τοῦτο νῦν ὅσπου ἐκ τῶν ὀστέων μου, καὶ σὰρξ ἐκ τῆς σαρκός μου. Αὕτη κληθήσεται γυνή, ὅτι ἐκ τοῦ ἀνδρὸς αὐτῆς (66) ἐλήφθη. Ἔνεσεν τοῦτου καταλείπει ἄνθρωπος τὸν πατέρα καὶ τὴν μητέρα αὐτοῦ, καὶ προσκολληθήσεται πρὸς τὴν γυναῖκα αὐτοῦ, καὶ ὅ τε Ἀδὰμ καὶ ἡ γυνὴ αὐτοῦ, καὶ οὐκ ἦσχύοντο. »

21. Ὁ δὲ ὄφις ἦν φρονιμώτερος πάντων τῶν θη-
pro φαγεῖ. Mox idem ut in cod. ms. φάγησθε, pro φάγεσθε.

(66) Ἐκ τοῦ ἀνδρὸς αὐτῆς. Septuaginta habent ἐκ τοῦ ἀνδρὸς αὐτῆς. Sed αὐτῆς cum Hebræo conveniit.

ρίων τῶν ἐπὶ τῆς γῆς, ὧν ἐποίησε Κύριος ὁ Θεός. Καὶ εἶπεν ὁ ὄφις τῇ γυναίκα· Τί ὅτι εἶπεν ὁ Θεός, οὐ μὴ φάγητε ἀπὸ παντὸς ξύλου τοῦ παραδείσου; Καὶ εἶπεν ἡ γυνὴ τῷ ὄφει· Ἀπὸ παντὸς ξύλου τοῦ παραδείσου φαγόμεθα, ἀπὸ δὲ καρποῦ τοῦ ξύλου, ὃ ἐστὶν ἐν μέσῳ τοῦ παραδείσου, εἶπεν ὁ Θεός· Οὐ μὴ φάγησθε ἀπ' αὐτοῦ, οὐδὲ μὴ ἀψησθε αὐτοῦ, ἵνα μὴ ἀποθάνητε. Καὶ εἶπεν ὁ ὄφις τῇ γυναίκα· Οὐ θανάτῳ ἀποθανεῖσθε. Ἦδει γὰρ ὁ Θεός ὅτι ἐν ἡμέρᾳ φάγητε ἀπ' αὐτοῦ, διανοιχθήσονται ὀμῶν οἱ ὀφθαλμοί, καὶ ἔσεσθε ὡς θεοί, γινώσκοντες καλὸν καὶ πονηρὸν. Καὶ εἶδεν ἡ γυνὴ, ὅτι καλὸν τὸ ξύλον εἰς βρώσιν, καὶ ὅτι ἀρεστὸν τοῖς ὀφθαλμοῖς ἰδεῖν, καὶ ὠραῖόν ἐστι τοῦ κατανοῆσαι, καὶ λαβοῦσα ἀπὸ τοῦ καρποῦ αὐτοῦ, ἔφαγεν, καὶ ἔδωκεν καὶ τῷ ἀνδρὶ αὐτῆς μεθ' ἑαυτῆς, καὶ ἔφαγον. Καὶ διηνοίχθησαν οἱ ὀφθαλμοὶ τῶν δύο, καὶ ἔγνωσαν ὅτι γυμνοὶ ἦσαν· καὶ ἔβρασαν φύλλα συκῆς, καὶ ἐποίησαν ἑαυτοῖς περιζώματα. Καὶ ἤκουσαν τῆς φωνῆς Κυρίου τοῦ Θεοῦ, περιπατοῦντος ἐν τῷ παραδείσῳ τὸ δειλινόν, καὶ ἐκρύβησαν ὃ τε Ἀδάμ καὶ ἡ γυνὴ αὐτοῦ ἀπὸ προσώπου τοῦ Θεοῦ ἐν μέσῳ τοῦ ξύλου τοῦ παραδείσου. Καὶ ἐκάλεσεν Κύριος ὁ Θεός τὸν Ἀδάμ, καὶ εἶπεν αὐτῷ· Ποῦ εἶ; Καὶ εἶπεν αὐτῷ· Τὴν φωνήν σου ἤκουσα ἐν τῷ παραδείσῳ, καὶ ἐφοβήθην, ὅτι γυμνός εἰμι, καὶ ἐκρύβην. Καὶ εἶπεν αὐτῷ· Τίς ἀνήγγειλέ σοι ὅτι γυμνός εἶ, εἰ μὴ ἀπὸ τοῦ ξύλου, οὐ ἐνετείλαμην σοι τούτου μόνου μὴ φαγεῖν, ἀπ' αὐτοῦ ἔφαγες; Καὶ εἶπεν Ἀδάμ· Ἡ γυνὴ ἦν ἔδωκάς μοι, αὐτῆ μοι ἔδωκεν ἀπὸ τοῦ ξύλου, καὶ ἔφαγον. Καὶ εἶπεν ὁ Θεός τῇ γυναίκα· Τί τοῦτο ἐποίησας; Καὶ εἶπεν ἡ γυνὴ· Ὁ ὄφις ἠπάτησέ με, καὶ ἔφαγον. Καὶ εἶπε Κύριος ὁ Θεός τῷ ὄφει· Ὅτι ἐποίησας τοῦτο, ἐπικατάρατος σὺ ἀπὸ πάντων τῶν θηρίων τῶν ἐπὶ τῆς γῆς, ἐπὶ τῷ στήθει καὶ τῇ κοιλίᾳ σου πορεύσῃ, καὶ γῆν φαγῆ πάσας τὰς ἡμέρας τῆς ζωῆς σου. Καὶ ἔχθραν ποιήσω ἀνά μέσον σου, καὶ ἀνά μέσον τῆς γυναικὸς, καὶ ἀνά μέσον τοῦ σπέρματός σου, καὶ τοῦ σπέρματος αὐτῆς, αὐτὸ (67) σου τηρήσει τὴν κεφαλὴν, καὶ σὺ αὐτοῦ τηρήσεις τὴν πτέρναν. Καὶ τῇ γυναίκα εἶπε· Πληθύνων πληθυνῶ τὰς λύπας σου, καὶ τὸν στεναγμὸν σου· ἐν λύπῃ τέξῃ τέκνα, καὶ πρὸς τὸν ἀνδρα σου ἡ ἀποστροφή σου, καὶ αὐτός σου κραιμάσει. Τῷ δὲ Ἀδάμ εἶπεν· Ὅτι ἤκουσας τῆς φωνῆς τῆς γυναικὸς σου, καὶ ἔφαγες ἀπὸ τοῦ ξύλου, ὃ ἐνετείλαμην σοι μόνου τούτου μὴ φαγεῖν, ἀπ' αὐτοῦ ἔφαγες· ἐπικατάρατος ἡ γῆ ἐν τοῖς ἔργοις σου, ἐν λύπῃ φαγῆ αὐτὴν· πάσας τὰς ἡμέρας τῆς ζωῆς σου· ἀκάνθας καὶ τριβόλους ἀνατελεῖ σοι, καὶ φαγῆ τὸν χόρτον τοῦ ἀγροῦ σου. Ἐν ἰδρώτι τοῦ προσώπου σου φαγῆ τὸν ἄρτον σου, ἕως τοῦ ἀποστρέψαι σε εἰς τὴν γῆν, ἐξ ἧς ἐλήφθης· ὅτι γῆ εἶ, καὶ εἰς γῆν ἀπελεύσῃ. Ὡς τῆς μὲν οὖν ἱστορίας τοῦ ἀνθρώπου, καὶ τοῦ παραδείσου τὰ ῥητά τῆς ἁγίας Γραφῆς οὕτω περιέχει.

¹⁸ Gen. II, 8 usque ad finem et III, 1-19.

(67) Αὐτό. Legitur autellus in cod. Bodleiano et apud LXX. Observat autem Fellus nonnullis placere τειρήσει, conieret, sed pugnat Wolfius pro retinenda voce τηρήσει, modo ipsi observandi et insidandi notio tribuatur. Ultram vocem adhibuerit Theophilus, statuere non audeo; sed tamen S. Joannes Chrysostomus, qui in eadem ac Theophilus Ecclesia sacerdotii munere perfunctus est, legebat τειρήσει, quamvis in ejus operibus legatur alterum verbum. Postquam enim retulit verba Scripturæ, sic ea expla-

diat omni bestia agri, quam fecit Dominus Deus, et dixit ad mulierem: Quare dixit Deus, non comedetis de omni ligno horti? Et dixit mulier ad serpentem: De fructu omnis ligni horti comedimus, de fructu vero arboris quæ est in medio horti, dixit Deus: Nequaquam comedetis ex ea, neque contingetis illam, ne moriamini. Et dixit serpens ad mulierem: Non moriendo moriemini. Sciebat enim Deus, quod ipso die quando comederitis ex ipsa, aperientur oculi vestri, et eritis sicut dii, scientes bonum et malum. Vidit itaque mulier quod bonum esset lignum in cibum, et oculis gratum ad videndam et speciosum ad considerandum, et tulit de fructu illius et comedit, deditque viro suo secum, et comederunt. Et aperti sunt oculi amborum, et cognoverunt quod nudi essent, et consuerunt folia ficulneæ, feceruntque sibi cinctoria. Et audierunt vocem Domini Dei deambulantis in horto ad vesperam, et abscondit se Adam et uxor illius a facie Domini Dei inter arbores horti. Et vocavit Dominus Deus ipsum Adam, et ait illi: Ubi es tu? Qui ait: Vocem tuam audivi in horto, et extimui, quia nudus ego, et absconditus sum. Et ille dixit: Quis indicavit tibi quod nudus esses, nisi quia de ipsa arbore, de qua præcepi tibi ut non comederes ex ipsa sola, comedisti? Et dixit Adam. Mulier quam dedisti mihi, ipsa dedit mihi de arbore, et comedi. Et dixit Dominus Deus ad mulierem: Cur hoc fecisti? Et dixit mulier: Serpens decepit me, et comedi. Et dixit Dominus Deus ad serpentem: Quia fecisti hoc, maledictus es præ omni animali, et præ omni bestia terræ: supra ventrem tuum gradieris, et pulverem comedes omnibus diebus vitæ tuæ. Et inimicitias ponam inter te et inter mulierem, inter semen tuum, et inter semen illius, ipsum observabit caput tuum, et tu observabis ejus calcaneum. Ad mulierem vero dixit: Multiplicando multiplicabo dolores tuos et gemitum tuum; in dolore paries filios, et ad virum tuum erit conversio tua, et ipse dominabitur tibi. Ad Adam vero dixit: Quia audisti vocem uxoris tuæ, et comedisti de arbore, de qua præceperam tibi, ut ex ea sola non comederes; maledicta est terra in operibus tuis, in dolore comedes eam omnibus diebus vitæ tuæ; et spinas atque tribulos germinabit tibi, et manducabis herbam agri tui. In sudore vultus tui vesceris pane tuo, **365** donec revertaris in terram de qua sumptus es, quia pulvis es, et in pulverem reversurus es ¹⁸. Verba sacræ Scripturæ, quantum attinet ad historiam hominis et paradisi, sic se habent.

nat: Καὶ γὰρ τοσαύτην ἐκέλευε μὲν παρέξω τὴν ἰσχὺν, ὡς διηνεκῶς ἐπιχειρεῖσθαι τῇ σῆι κεφαλῇ, σὲ δὲ τοῖς ἐκείνου ποσὶν ὑποκεῖσθαι, *Tantum enim robur illi tribuam, ut indesimenter tuo incumbat capiti, tu vero illius pedibus subjiciaris.* Atque id præcipue impletum in spirituali serpente probat ex his Christi verbis Luc. x, 19: *Ecce dedi vobis potestatem calcandi super serpentes et scorpiones et super omnem virtutem inimici.* Quod si verbum a Scriptura adhibitum S. Joannes Chrysostomus idem esse cre-

22. *Cur Deus ambulasse dicitur.* — Dices igitur A mihi : Deum dicebas comprehendi loco non debere ; quomodo eum nunc in paradiso dicis ambulare ? Audi quid respondeam : Deus et Pater universorum, non potest ille quidem comprehendi, nec invenitur in loco, neque enim est locus requiei ejus. Sed ejus Verbum, per quod fecit omnia, cum sit ejus virtus et sapientia, assumens Patris et Domini universorum personam, veniebat in paradysum sub persona Dei, et cum Adamo colloquebatur. Nam et ipsa nos divina docet Scriptura Adamum dixisse auditam esse a se vocem. Vox autem illa quid aliud esse potest quam Verbum Dei, quod ejus quoque Filius est ; non ut poetæ et fabularum scriptores filios deorum ex concubitu genitos fingunt, sed ut Veritas narrat, Verbum sempex existens et in corde Dei insitum. Ante enim quam quidquam fieret, eo utebatur consiliario ; quippe cum ejus mens et prudentia sit. Cum autem voluit Deus ea facere quæ statuerat, hoc Verbum genuit, prolatitum, primogenitum omnis creaturæ ; non ita tamen ut Verbo vacuus fieret, sed ut Verbum gigneret, et cum suo Verbo semper versaretur. Hæc non docent Scripturæ sanctæ, et quotquot Spiritu sancto afflati fuere, in his Joannes ita dicens : *In principio erat Verbum, et Verbum erat apud Deum.* Quibus verbis ostendit initio solum fuisse Deum et in eo Verbum. Tum addit : *Et Deus erat Verbum ; omnia per ipsum facta sunt, et sine ipso factum est nihil* 19. Verbum igitur cum Deus sit et ex Deo genitum, illud Pater universorum, cum ita visum fuerit, mittit in aliquem locum, quo cum venerit, auditur et videtur missum ab eo et in loco invenitur.

23. *Veritas eorum quæ in Genesi narrantur.* — Hominem igitur Deus die sexto creavit, ejus autem

19 Joan. 1, 1, 3.

didit ac calcare caput serpentis, eique perpetuo incumbere, quis dubitet eum legisse *τερήσαι* ?

(68) *Αναλαμβάνων τὸ πρόσωπον τοῦ Πατρὸς.* Filius assumit personam Patris, venit in paradysum in persona Dei, non quod ipse divinitatis attributis careat, sed quia est virtus illius et sapientia, Verbum quod semper existit insitum in corde Dei, ejusque consiliarius et mens et prudentia, Deus, et ex Deo genitus. Patris ergo personam non eodem modo assumit ac angelus aliquis et legatus a Dei substantia alienus.

(69) *Τούτων τὸν λόγον ἐγέννησε.* Liqueat hanc generationem nihil prorsus addere aut detrabere personæ Filii, ac nihil aliud esse, quam voluntariam, ut ait Tatianus, administrationem in mundi creatione susceptam 1º Ante hanc generationem erat Patris consiliarius, et Verbum semper existens in corde Patris. Erat ergo persona a Patre distincta. 2º Ita generatur et mittitur ad mundi creationem, ut Pater Verbo suo vacuus non fiat, et cum Verbo suo semper versetur. Nihil ergo addit Filio ejusmodi generatio. 3º Totum hunc Filii statum declarat Theophilus contineri his verbis : *In principio erat Verbum et Verbum erat apud Deum et Deus erat Verbum. Omnia per ipsum facta sunt, etc.* Ex hoc autem Joannis initio manifeste illud perspicitur, Verbum, quod semper fuerat apud Patrem, prodiisse ad mundi creationem. At si quis Verbum existimet tunc productum fuisse, cum mundus per

22. Ἐρεῖς οὖν μοι· Σὺ φῆς τὸν Θεὸν ἐν τόπῳ μὴ δεῖν χωρεῖσθαι· καὶ πῶς νῦν λέγεις αὐτὸν ἐν τῷ παραδείσῳ περιπατεῖν ; Ἄκουε ὁ φημι· Ὁ μὲν Θεὸς καὶ Πατὴρ τῶν ὄλων ἀχώρητός ἐστι, καὶ ἐν τόπῳ οὐχ εὐρίσκεται· οὐ γὰρ ἐστὶ τόπος τῆς καταπαύσεως αὐτοῦ· ὁ δὲ Λόγος αὐτοῦ, δι' οὗ τὰ πάντα πεποίηκε, δύναμις ὦν καὶ σοφία αὐτοῦ, ἀναλαμβάνων τὸ πρόσωπον τοῦ Πατρὸς (68) καὶ Κυρίου τῶν ὄλων, οὕτως παρ-εγίνετο εἰς τὸν παράδεισον ἐν προσώπῳ τοῦ Θεοῦ, καὶ ὠμίλει τῷ Ἀδάμ. Καὶ γὰρ αὐτῆ ἡ θεῖα Γραφή διδάσκει ἡμᾶς τὸν Ἀδάμ λέγοντα, τῆς φωνῆς ἀκηκοέναι· Φωνὴ δὲ τί ἄλλο ἐστὶν ἄλλ' ἢ ὁ Λόγος· ὁ τοῦ Θεοῦ, ὃς ἐστὶ καὶ Υἱὸς αὐτοῦ ; οὐχ ὡς οἱ ποιητὰ καὶ μυθογράφοι λέγουσιν υἱοὺς θεῶν ἐκ συνουσίας γεννωμένους, ἀλλὰ ὡς ἀλήθεια διηγείται τὸν Λόγον, τὸν ὄντα διαπαντὸς ἐνδιάθετον ἐν καρδίᾳ Θεοῦ. Πρὸ γὰρ τι γίνεσθαι, τοῦτον εἶχε σύμβουλον, ἑαυτοῦ νούν καὶ φρόνησιν ὄντα· Ὑπὸς δὲ ἠθέλησεν ὁ Θεὸς ποιῆσαι ὅσα ἐβουλεύσατο, τοῦτον τὸν Λόγον ἐγέννησε (69) προφορικῶν, πρωτότοκον πάσης κτίσεως, οὐ κενωθεὶς αὐτὸς τοῦ Λόγου, ἀλλὰ Λόγον γεννήσας, καὶ τῷ Λόγῳ αὐτοῦ διαπαντὸς ὁμιλῶν. Ὅθεν διδάσκουσιν ἡμᾶς αἱ ἅγια Γραφαί, καὶ πάντες οἱ πνευματοφόροι, ἐξ ὧν Ἰωάννης λέγει· Ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ Λόγος· καὶ ὁ Λόγος ἦν πρὸς τὸν Θεόν· δεικνύς, ὅτι ἐν πρώτοις μόνος ἦν ὁ Θεός, καὶ ἐν αὐτῷ ὁ Λόγος. Ἐπειτα λέγει· Καὶ Θεὸς ἦν ὁ Λόγος· πάντα δι' αὐτοῦ ἐγένετο, καὶ χωρὶς αὐτοῦ ἐγένετο οὐδὲ ἓν. Θεὸς οὖν ὦν ὁ Λόγος, καὶ ἐκ Θεοῦ πεφυκώς, ὅπως ἂν βούληται ὁ Πατὴρ τῶν ὄλων, πέμπει αὐτὸν εἰς τινὰ τόπον, ὃς παραγινόμενος καὶ ἀκούεται καὶ ὁράται, πεμπόμενος ὑπ' αὐτοῦ, καὶ ἐν τόπῳ εὐρίσκεται (70).

23. Τὸν οὖν ἄνθρωπον ὁ Θεὸς πεποίηκεν ἐν τῇ ἑκτῇ ἡμέρᾳ, τὴν δὲ πλάσιν αὐτοῦ πεφανέρωκε μετὰ τὴν

illud creatus est, is profecto nequaquam ita insaniet, ut hoc commentum clare et aperte verbis Joannis contineri putet. Numericam essentiam in tribus personis unitatem mirifice astruit Theophilus. Nam Verbum et a Patre ita distinguitur, ut Deus sit et ex Deo natus et a Patre mittatur ; et cum eodem Patre tam arcte conjungitur, ut semper insitum sit in corde Patris, ejusque mens et prudentia dicatur, nec eo Patre carere possit. Hæc profecto nemini in mentem venire possint, nisi qui certo teneat Patrem omnes suas ideas, ac totam substantiam Filio tradidisse. Facile intelligitur ejusmodi Filium a Patre separari non posse, ac Patris mentem et prudentiam esse. Sed si eadem in rem aliquam creatam transferantur, ita absurda erunt, ut homini sano affingi non possint.

(70) *Καὶ ἐν τόπῳ εὐρίσκεται.* Non ergo ex diversitate essentiæ sit ut Pater in loco inveniri non possit, sed quia Pater mitti non potest. Conceptis enim verbis declarat Theophilus idcirco Filium mitti et in loco inveniri, quia *Deus est et ex Deo genitus*, quia *Verbum est illius, per quod omnia fecit, virtus et sapientia ejus.* Hinc illa Filii in locum aliquem missio nihil detrabit de illius immensitate : *semper enim existit insitum in corde Dei.* Pater ergo in loco inveniri non potest, quia non potest esse vox sive Verbum alterius personæ, nec virtus aut sapientia alterius dici, nec Deus ex Deo genitus.

ἑβδομῆν ἡμέραν, ὅποτε καὶ τὸν παράδεισον πεποίη- A
 κεν, εἰς τὸ ἐν κρίσεισσι τόπω, καὶ χωρὶς διαφορῶν
 αὐτὸν εἶναι. Καὶ ὅτι ταῦτά ἐστιν ἀληθῆ, αὐτὸ τὸ ἐρ-
 γον δείκνυσι. Πῶς γὰρ οὐκ ἔστι κατανοῆσαι τὴν μὲν
 ὠδῖνα, ἣν πάσχουσιν ἐν τῷ τοκετῷ αἱ γυναῖκες, καὶ
 μετὰ τοῦτο λήθην τοῦ πόνου ποιοῦνται, ὅπως πληρω-
 θῆ (71) ὁ τοῦ Θεοῦ λόγος, εἰς αὐξάνεσθαι καὶ πληθύ-
 νεσθαι τὸ γένος τῶν ἀνθρώπων; Τί δ' οὐχὶ καὶ τὴν
 τοῦ θρεῖως κατάκριτον, πῶς στύγητος τυγχάνει ἔρπων
 ἐπὶ τῇ κοιλίᾳ, καὶ ἐσθίων γῆν · ὅπως καὶ τοῦτο ἦ
 εἰς ἀπόδειξιν ἡμῖν τῶν προειρημένων;

24. Ἐξαναστασας οὖν ὁ Θεὸς ἐκ τῆς γῆς ἔτι πᾶν
 ξύλον ὠραῖον εἰς ὄρασιν καὶ καλὸν εἰς βρώσιν. Ἐν
 γὰρ πρώτοις μόνα ἦν τὰ ἐν τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ γεγενη-
 μένα, φυτὰ καὶ σπέρματα καὶ χλόαι · τὰ δὲ ἐν τῷ
 παραδείσῳ ἐγενήθη διαφορῶν καλλονῆ καὶ ὠραιότητι · B
 ὅπου γε καὶ φυτεία ὠνόμασται ὑπὸ Θεοῦ πεφυτευμέ-
 νη. Καὶ τὰ μὲν λοιπὰ φυτὰ ὅμοια καὶ ὁ κόσμος
 ἔσχηκε · τὰ δὲ δύο ξύλα, τὸ τῆς ζωῆς καὶ τὸ τῆς γνώ-
 σεως, οὐκ ἔσχηκεν ἑτέρα γῆ, ἀλλ' ἦ ἐν μόνῳ τῷ παρα-
 δείσῳ. Ὅτι δὲ καὶ ὁ παράδεισος γῆ ἔστι, καὶ ἐπὶ τῆς
 γῆς πεφύτευται, ἡ Γραφὴ λέγει · Καὶ ἐφύτευσεν ὁ
 Θεὸς παράδεισον ἐν Ἐδέμ κατὰ ἀνατολὰς, καὶ
 ἔθετο ἐκεῖ τὸν ἄνθρωπον. Καὶ ἐξανέτειλεν ὁ Θεὸς
 ἐκ τῆς γῆς πᾶν ξύλον ὠραῖον εἰς ὄρασιν καὶ
 καλὸν εἰς βρώσιν. Τὸ οὖν ἔτι (72) ἐκ τῆς γῆς καὶ
 κατὰ ἀνατολὰς σαφῶς διδάσκει ἡμᾶς ἡ θεία Γραφή
 τὸν παράδεισον ὑπὸ τοῦτον τὸν οὐρανὸν, ὅφ' ἔν καὶ
 ἀνατολὴ καὶ γῆ εἰσιν. Ἐδέμ δὲ Ἑβραῖσιν τὸ εἰρημέ- C
 νον ἐρμηνεύεται τρυφή (73). Ποταμὸν δὲ σεσημαγ-
 κεν ἐκπορεύεσθαι ἐξ Ἐδέμ, ποτίζειν τὸν παράδεισον,
 κάκειθεν διαχωρίζεσθαι εἰς τέσσαρας ἀρχὰς · ὧν δύο
 οἱ καλούμενοι Φεισὼν καὶ Γεὼν, ποτίζουσι τὰ ἀνατο-
 λικὰ μέρη, μάλιστα ὁ Γεὼν, ὁ κυκλῶν πᾶσαν γῆν Αἰ-
 θιοπίας, ὃν φασιν ἐν τῇ Αἰγύπτῳ ἀναφαίνεσθαι, τὸν
 καλούμενον Νεῖλον. Οἱ δὲ ἄλλοι δύο ποταμοὶ φανερώς
 γινώσκονται παρ' ἡμῖν, οἱ καλούμενοι Τίγρις καὶ
 Εὐφράτης. Οὗτοι γὰρ γειννῶσιν ἕως τῶν ἡμετέρων
 κλιμάτων. Θεὸς δὲ ὁ Θεὸς τὸν ἄνθρωπον, καθὼς προ-
 ειρήκαμεν, ἐν τῷ παραδείσῳ, εἰς τὸ ἐργάζεσθαι καὶ
 φυλάσσειν αὐτὸν, ἐνετελιατο αὐτῷ, ἀπὸ πάντων τῶν
 καρπῶν ἐσθίειν, δηλονότι καὶ ἀπὸ τοῦ τῆς ζωῆς, μό-
 νου δὲ ἐκ τοῦ ξύλου τοῦ τῆς γνώσεως ἐνετελιατο αὐτῷ
 μὴ γεύσασθαι. Μετέθηκεν δὲ αὐτὸν ὁ Θεὸς ἐκ τῆς
 γῆς, ἐξ ἧς ἐγεγόνει, εἰς τὸν παράδεισον, διδοὺς αὐτῷ D
 ἀφορμὴν προκοπῆς (74) ὅπως αὐξάνων καὶ τέλειος
 γενόμενος, ἔτι δὲ καὶ θεὸς ἀναδειχθεὶς, οὕτως καὶ
 εἰς τὸν οὐρανὸν ἀναβῆ (μέσος γὰρ ὁ ἄνθρωπος ἐγεγόνει,
 οὔτε θνητὸς ὀλοσχερῶς, οὔτε ἀθάνατος τὸ καθό-
 λου, δεκτικὸς δὲ ἑκατέρων · οὕτω καὶ τὸ χωρίον, ὁ

(71) Ὅπως πληρωθῆ. Hujus loci is sensus est :
 pariunt in dolore mulieres, in poenam peccati im-
 positam; doloris cito eas capit oblivio, ne generis
 humani propagationi obstet. Partus dolores a Theo-
 philo proferri in argumentum veritatis historicae sacrae,
 ex iis etiam patet, quæ mox de serpentis poena
 subiiciuntur. Addendum videtur καὶ ante αὐξάνε-
 σθαι.

(72) Τὸ οὖν ἔτι. Melius τῷ οὖν ἔτι, ut observat
 Wolfius.

A creationem patefecit post diem septimam cum pa-
 radisum parasset, ut in optimo et præstantissimo
 loco eum constitueret. Hæc autem vera esse res
 ipsa demonstrat. Nonne enim licet animadvertere
 dolores illos, quos perferunt in partu et postea
 oblivioni tradunt mulieres, ut et Dei sermo impleat-
 ur et augeatur et crescat genus humanum? Nonne
 etiam ipsius serpentis condemnationem, 366 quo-
 modo exosus sit, ventre serpens ac terram edens,
 ut hoc quoque argumento veritas eorum, quæ di-
 ximus, confirmetur?

24. *Paradisi pulchritudo.* — Produxit igitur Deus
 de humo omne lignum pulchrum visu et ad vescen-
 dum suave. Initio enim ea tantummodo erant quæ
 die tertio producta fuerant, plantæ, semina, herbæ.
 Quæ vero in paradiso, ea præstanti erant pulchri-
 tudine et amœnitate, quippe cum plantarium appel-
 letur ab ipso Deo satum; cæteras quidem plantas
 mundus haud absimiles habuit. Duas autem arbo-
 res, vitæ et scientiæ, nulla alia tetræ pars habuit
 nisi paradisos. Paradisos autem esse terram, et in
 terra satum docet Scriptura cum ait : *Et plantavit
 Deus paradisum in Eden ad orientem, et posuit ibi
 hominem. Et produxit adhuc Deus de terra omne
 lignum pulchrum visu et bonum ad comedendum.*
 His igitur verbis, *adhuc de terra et ad orientem*
 docet nos clare divina Scriptura paradisos sub hoc
 cælo esse sub quo oriens et terra. Quod autem
 Hebraice dicitur Eden, si interpreteris, idem est ac
deliciæ. Fluvium quoque indicat ex Eden oriri, pa-
 radisum alluere, ac inde in quatuor capita dividit,
 quorum duo, Phison et Geon vocati, rigant orien-
 tales partes, præcipue Geon qui totam Æthiopiā
 circumfluit, et in Ægypto sub Nili nomine appa-
 rere dicitur. Reliqui autem duo, quorum alter Ti-
 gris, alter Euphrates vocatur, nobis certo cogniti
 sunt; sunt enim nostris regionibus vicini. Cum
 autem posuisset Deus hominem, ut prædiximus, in
 paradiso ut operaretur et custodiret eum, præcepit
 ei ut de omnibus fructibus comederet, et de ipso
 videlicet vitæ arbore; de solo autem scientiæ ligno
 interdixit ne gustaret. Illum autem transtulit Deus
 de terra, ex qua factus erat, in paradisos, subji-
 ciens ei stimulos proficiendi, ut augescens, ac tan-
 dem perfectus, imo declaratus deus, sic in cælum
 ascenderet, habens æternitatem. Medius enim homo
 factus fuerat, nec omnino mortalis, nec prorsus im-
 mortalis, sed utriusque capax. Similiter et para-
 disus, quantum ad pulchritudinem, medius inter
 cælum et terram factus est. Quod autem ait Scri-

(73) Τρυφή. Cum in omnibus editionibus legere-
 tur στροφή, errorem vidit Ducaeus, ejusque monitu
 manifestum errorem et contextu sustulerunt Fellus
 et Wolfius, a quibus discedere nolui.

(74) Ἀφορμὴν προκοπῆς. S. Ambrosius lib. *De
 parad.* cap. 4, hæc habet : *Apprehendit ergo eum
 virtus Dei, inspirans processus et incrementa virtutis;
 denique in paradiso eum collocavit : ut scias appre-
 hensum quasi afflatum divina esse virtute.*

ptura, ut operaretur, non alium laborem significat quam præcepti divini custodiam, ne, si dicto audiens non esset, seipsum perderet, ut peccato perdidit.

25. *Non accusandus Deus quod de ligno scientiæ edere vetuerit.* — Bonum quidem erat ipsius scientiæ lignum, bonusque illius fructus. Neque enim, ut quidam existimant, mortiferum erat lignum, sed mandati prætergressio. Aliud enim non erat in ligno, nisi scientia; bona autem scientia, si quis ea apte utatur. Qua autem 367 ætate erat Adam, adhuc infans erat, necdum idoneus esse poterat, qui scientiam perciperet. Nam et nunc infans, cum genitus fuerit, nondum potest panem edere, sed primum lacte nutritur, deinde progrediente ætate etiam ad solidum cibum accedit. Idem quoque Adamo evenisset: quapropter non invisens ei Deus, ut quidam existimant, interdixit ne de ligno scientiæ comederet. Adhuc etiam volebat eum experiri et periclitari utrum sibi dicto auditurus esset. Simul diutius volebat simplicem et sincerum permanere hominem puerascentem. Hoc enim sanctum est non solum apud Deum, sed etiam apud homines, in simplicitate et innocentia subijci parentibus. Quod si pueri submissi esse parentibus debent, quanto magis parenti omnium Deo! Præterea indecorum est pueros infantes plus sapere quam ætas postulet; quemadmodum enim nemo crescit ætate nisi quibusdam veluti gradibus, ita nec sapientia. Denique cum lex præscribit, ut ab aliqua re absteineatur, si quis non pareat, perspicuum est non legem causam esse supplicii, sed inobedientiam et legis prætergressionem. Pater enim filio suo interdum nonnullis rebus interdicit, ac si paterno mandato non paruerit, vapulat et mulctatur, quia obsequi noluit, nec jam res ipsæ sunt plagæ, sed detrectata obedientia damno est detrectanti. Sic primo homini mandati prætergressio id attulit, ut e paradiso ejiceretur; non quod mali quidquam inesset ligno scientiæ, sed ex peccato tanquam ex fonte in hominem fluxerunt labores, dolores, molestiæ, ac denique mors ipsa.

26. *Merito mors inflictæ homini prævaricatori.* —

(75) *Ἐχωρ ἀδιόττητα.* Apposita parenthesis totum hunc locum illustrat, cui tenebras injecerant interpretes dum hæc verba, *ἔχωρ ἀδιόττητα* referunt ad ipsum paradysum. Comparat Theophilus paradysum cum ipsius Adami statu, quem nec mortalem nec immortalem creatum fuisse docet.

(76) *Τῷ δὲ εἰπεῖν, ἐργάζεσθε.* Videtur Theophilus non legisse autόν in his Scripturæ verbis, *ἐργάζεσθαι αὐτόν καὶ φυλάσσειν*, vel illud αὐτόν, non ad paradysum retulisse, sed ad Adamum, quasi is esset sensus, *ut ipse operaretur et custodiret.* Mirifice consensus cum Theophilo S. Ambrosius in his verbis interpretandis ac forte etiam legendis: *Ideoque, inquit in libro De parad. c. 4, de viro tantum Scriptura dicit quia « Posuit eum in paradiso operari et custodire. » In opere enim quidam virtutis processus est, in custodia quædam consummatio operisprehenditur, eo quod quasi consummata custodiat. Hæc duo ab homine requiruntur, ut et operibus nova quæ-*

παράδεισος, ὡς πρὸς καλλονήν, μέσος τοῦ κόσμου καὶ τοῦ οὐρανοῦ γεγενήσεται, ἔχωρ ἀδιόττητα (75). Τῷ δὲ εἰπεῖν, ἐργάζεσθε (76), οὐκ ἄλλην τινὰ ἐργασίαν δηλοῖ ἀλλ' ἢ τὸ φυλάττειν τὴν ἐντολὴν τοῦ θεοῦ, ὅπως μὴ παρακούσας ἀπολέσῃ ἑαυτὸν, καθὼς καὶ ἀπώλεσε διὰ ἁμαρτίας.

25. Τὸ μὲν ξύλον τὸ τῆς γνώσεως αὐτὸ μὲν καλὸν, καὶ ὁ καρπὸς αὐτοῦ καλός. Οὐ γὰρ, ὡς οἴονται τινες, θάνατον εἶχε τὸ ξύλον, ἀλλ' ἡ παρακοή. Οὐ γὰρ τι ἕτερον ἦν ἐν τῷ καρπῷ ἢ μόνον γνώσις· ἡ δὲ γνώσις καλὴ, ἐπὶ αὐτῇ οικειῶς τις χρῆσθεται. Τῇ δὲ οὕσῃ ἡλικία ὁ Ἀδάμ ἔτι νήπιος ἦν (77), διὸ οὐπω ἠδύνατο τὴν γνώσιν κατ' ἄξιαν χωρεῖν. Καὶ γὰρ νῦν, ἐπὶ γεννηθῆ παιδίον, οὐκ ἦδη δύναται ἄρτον ἐσθίειν, ἀλλὰ πρῶτον γάλακτι ἀνατρέφεται, ἔπειτα κατὰ πρόσβασιν τῆς ἡλικίας καὶ ἐπὶ τὴν στερεὰν τροφὴν ἐρχεται. Οὕτως ἂν ἐγεγόνει καὶ τῷ Ἀδάμ· διὸ οὐκ ὡς φθονῶν αὐτῷ ὁ θεός, ὡς οἴονται τινες, ἐκέλευσε μὴ ἐσθίειν ἀπὸ τῆς γνώσεως (78). Ἔτι μὴν καὶ ἐβούλετο δοκιμάσαι αὐτόν, εἰ ὑπήκοος γίνεταί τῃ ἐντολῇ αὐτοῦ. Ἄμα δὲ καὶ ἐπὶ πλείονα χρόνον ἐβούλετο ἀπλοῦν καὶ ἀκέραιον διαμείναι τὸν ἀνθρώπον νηπιάζοντα. Τοῦτο γὰρ ὅσῳ ἔστιν οὐ μόνον παρὰ θεῶν, ἀλλὰ καὶ παρὰ ἀνθρώπων, τὸ ἐν ἀπλότῃ καὶ ἀκακίᾳ ὑποτάσσεσθαι τοῖς γονεῦσιν. Ἔτι δὲ χρῆ τὰ τέκνα τοῖς γονεῦσιν ὑποτάσσεσθαι (79). Εἰ δὲ χρῆ τὰ τέκνα τοῖς γονεῦσιν ὑποτάσσεσθαι, πόσῳ μᾶλλον τῷ θεῷ καὶ Πατρὶ τῶν ὄλων; Ἔτι μὲν καὶ ἄσχημόν ἐστι τὰ παιδιά τὰ νήπια ὑπὲρ ἡλικίαν φρονεῖν· καθάπερ γὰρ τῇ ἡλικίᾳ τις πρὸς τάξιν αὖξει, οὕτω καὶ ἐν τῷ φρονεῖν. Ἄλλ' ὥστε (80) ἐπὶ νόμος κελεύσῃ ἀπέχεσθαι ἀπὸ τίνος, καὶ μὴ ὑπακούῃ τις, δηλονότι οὐκ ὁ νόμος κλάσιν παρέχει, ἀλλὰ ἡ ἀπειθεία, καὶ ἡ παρακοή. Καὶ γὰρ πατήρ ἰδίῳ τέκνῳ ἐνλοτε προστάσσει ἀπέχεσθαι τίνων, καὶ ἐπὶ αὐτῷ ὑπακούῃ τῇ πατρικῇ ἐντολῇ, δέρεται καὶ ἐπιτιμίας τυγχάνει διὰ τὴν παρακοήν. Καὶ οὐκ ἦδη αὐτὰ τὰ πράγματα πληγαὶ εἰσιν, ἀλλ' ἡ παρακοή τῷ ἀπειθοῦντι ὕβριν (81) περιποιεῖται. Οὕτω καὶ τῷ πρωτοπλάστῳ ἡ παρακοή περιποιήσαστο ἐκδηληθῆναι αὐτὸν ἐκ τοῦ παραδείσου· οὐ μέντοι γε ὡς κακοῦ τι ἔχοντος τοῦ ξύλου τῆς γνώσεως, διὰ δὲ τῆς παρακοῆς ὁ ἀνθρώπος ἐξήντησε πόνον, δόνην, λύπην, καὶ τὸ τέλος ὑπὸ θάνατον ἔπεσε.

26. Καὶ τοῦτο δὲ ὁ θεός· μεγάλην εὐεργεσίαν (82)

D rat, et parta custodiat, quod est generale. Leg. ἐργάζεσθαι.

(77) *Ἔτι νήπιος ἦν.* De hac Theophili sententia vide Præfationem.

(78) *Ἀπὸ τῆς γνώσεως.* Monuit Wolfius legendum ἀπὸ ξύλου τῆς γνώσεως.

(79) *Ἔτι δὲ χρῆ τὰ τέκνα τοῖς γονεῦσιν ὑποτάσσεσθαι.* Merito hæc verba delenda iudicat Wolfius, quæ hic perincommode repetuntur.

(80) *Ἄλλ' ὥστε.* Legendum videtur ἄλλως τε. Ibidem et iterum paulo post editi ἐπὶ νόμος. Cod. Bodl. et Hamb. ut in textu.

(81) *Ὑβριν.* Bodl. ὕβρεις.

(82) *Μεγάλην εὐεργεσίαν.* Ante hæc verba addendum videtur ὡς, quæ particula facile potuit excidere ob similem sonum syllabæ præcedentis. Irenæus lib. iii, cap. 23, n. 6: *Quapropter, inquit, et ejecit eum de paradiso, et a ligno vitæ longe transtulit; non invisens ei lignum vitæ, quemadmodum quidam au-*

παρέσχε τῷ ἀνθρώπῳ, τὸ μὴ διαμεῖναι αὐτὸν εἰς τὸν αἰῶνα ἐν ἀμαρτίᾳ ὄντα, ἀλλὰ τρόπῳ τινὶ ἐν ὁμοιωματι ἐξορισμοῦ ἐξέβαλεν αὐτὸν ἐκ τοῦ παραδείσου, ὅπως διὰ τῆς ἐπιτιμίας, τακτῶ ἀποτίσας χρέων τὴν ἀμαρτίαν, καὶ παιδευθεὶς ἐξ ὑστέρου ἀνακληθῆ. Διὸ καὶ πλασθέντος ἀνθρώπου ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ, μυστηριωδῶς ἐν τῇ Γενέσει γέγραπται, ὡς δις αὐτοῦ ἐν τῷ παραδείσῳ τεθέντος· Ἰνα τὸ μὲν ἄπαξ ἢ πεπληρωμένον ποτὲ ἐτέθη (83)· τὸ δὲ δευτέρον μέλλει πληροῦσθαι μετὰ τὴν ἀνάστασιν καὶ κρίσιν. Οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ καθάπερ σκευὸς τι (84), ἐπὶ ἀν πλασθὲν αἰτίαν τινὰ σχῆ, ἀναχωνεύεται, ἢ ἀναπλάσσεται, εἰς τὸ γενέσθαι καινὸν καὶ ὀλόκληρον· οὕτω γίνεται καὶ τῷ ἀνθρώπῳ διὰ θανάτου· δυνάμει γὰρ τέθραυσται (85), ἵνα ἐν τῇ ἀναστάσει ὑγιῆς εὐρεθῆ· λέγω δὲ ἕσπιος, καὶ δίκαιος, καὶ ἀθάνατος· τὸ δὲ καλέσαι, καὶ εἰπεῖν τὸν Θεὸν, *Ποῦ εἶ, Ἀδάμ;* οὐχ ὡς ἀγνοῶν (86) τοῦτο, ἐποίηε ὁ Θεός, ἀλλὰ μακρόθυμος ὢν, ἀφορμὴν ἐδίδου αὐτῷ μετανοίας καὶ ἐξομολογήσεως.

27. Ἀλλὰ φήσει οὖν τις ἡμῖν· Θνητὸς φύσει ἐγένετο ὁ ἀνθρώπος; Οὐδαμῶς. Τί οὖν ἀθάνατος; Οὐδὲ τοῦτο φαμεν. Ἀλλὰ ἐρεῖ τις· Οὐδὲν οὖν ἐγένετο; Οὐδὲ τοῦτο, ἐγὼ μὲν (87). Οὕτε οὖν φύσει θνητὸς ἐγένετο, οὕτε ἀθάνατος. Εἰ γὰρ ἀθάνατον αὐτὸν ἀπ' ἀρχῆς ἐπεποιήκει, Θεὸν αὐτὸν ἐπεποιήκει. Πάλιν, εἰ θνητὸν αὐτὸν ἐπεποιήκει, ἐδόκει ἂν ὁ Θεὸς αἰτίος (88) εἶναι τοῦ θανάτου αὐτοῦ. Οὕτε οὖν ἀθάνατον αὐτὸν ἐποίησεν, οὕτε μὴν θνητὸν, ἀλλὰ καθὼς ἐπάνω

Atque id quidem ei Deus in magni beneficii loco præstitit, ne in ævum omne permaneret obstrictus, sed quodam veluti exsilio damnatum eiecit e paradiso, ut cum hac pœna peccatum intra certum tempus expiasset, ac castigatus fuisset, postea revocaretur. Quare cum homo formatus in hoc mundo fuisset, non sine mysterio res in Genesi sic refertur, quasi bis in paradiso collocatus fuisset; ita ut semel quidem impletum id fuerit, cum ibi collocatus est, alterum autem adimplendum sit post resurrectionem et iudicium. Quinetiam quemadmodum vas, si, postquam confectum fuerit, vitii aliquid habeat, refunditur et refingitur ut novum et integrum fiat: idem homini mors affert; quodam enim modo confringitur, ut sanus in resurrectione inveniat, id est mundus, justus et immortalis. Quod autem **368** Deus Adamum vocat, et ait: *Adam, ubi es?* non quod ignoraret, ita faciebat, sed cum sit admodum patiens, locum ei dabat pœnitendi et constendi.

27. *Nec mortalis nec immortalis creatus Adam, sed utriusque capax.* — Sed nobis dicet aliquis: Natura mortalis factus est Adam? Minime. Num immortalis? Nihilo magis. Nihil ergo erat? Neque etiam id dicimus. Igitur nec mortalis natura, nec immortalis factus. Nam si immortalem ab initio fecisset, Deum eum fecisset. Rursus si mortalem, videretur Deus causa illius mortis esse. Nec immortalem igitur fecit nec mortalem, sed, ut supra dixi-

C

dent dicere, sed miserans ejus, ut non perseveraret semper transgressor, neque immortale esset quod esset circa eum peccatum, et malum interminabile et insanabile. Similia docet S. Joannes Chrysostomus homil. 18, in Genes.

(83) *Ποτὲ ἐτέθη.* Legendum videtur ὅτε ἐτέθη vel ποτὲ ἢ ἐτέθη. Sic etiam paulo post malim μέλλη.

(84) *Καθάπερ σκευὸς τι.* Similia habemus apud Clementem ep. 2, ad Corinthios, c. 8; Origen. homil. 18, in Jerem., p. 166; Methodium *De resurrectione*, p. 198; Gregorium Nyssenem lib. *De anima et resurrect.*; Ambrosium lib. II *De fide resurrectionis.* Atque hæc quidem et figuli et vasis cum Deo et homine comparatio, ut quisque satis intelligit, deducta est ex pluribus Scripturæ locis, in quibus tanquam figulus vasa, ita Deus homines et gentes confringere dicitur.

(85) *Δυνάμει γὰρ τέθραυσται.* Verbum τέθραυσται Wolfius de morte intelligendum negat. At profecto manifestum est, ut de resurrectione, ita etiam de morte hic agi; et vasis fracti exemplo hominem non solum vi quadam fractum et dejectum a Deo, ut existimat vir eruditus, sed etiam mortuum designari. Neque etiam illud, δυνάμει, idem valet ac vi quadam, sed idem ac quodammodo. Sic supra n. 15, luna δυνάμει ἀποθνήσκει, quodammodo interit; et n. 16, de raptoribus et homicidis, δυνάμει γὰρ κατὰκίονουσι τοὺς ἀσθενεστέρους ἑαυτῶν.

(86) *Οὐχ ὡς ἀγνοῶν.* Hæc quoque adversus hæreticos dicta, qui ignorationem mundi opifici assignabant. Unde Tertullianus, lib. II *adv. Marcionem*, cap. 25: *Interrogabat Deus, quasi incertus.... ut daret ei locum sponte confitendi delictum et hoc nomine relevandi.*

(87) *Οὐδὲ τοῦτο, ἐγὼ μὲν.* Legit Dodwellus, citante Wolfio, οὐδὲ τοῦτο, ἐγώ μαι, id est, ἐγὼ αἰμα.

Ipse autem Wolfius, Lacrozii et Davisii monitu, legendum putat, οὐδὲ τοῦτο λέγωμεν.

(88) *Ὁ Θεὸς αἰτίος.* Ita loquitur Theophilus ut accurat hæreticis Deum creatorem mortis auctorem esse fingentibus. Dicebat enim Valentini-nus, teste Clem. Alex. *Strom.* IV, pag. 509, *mortis generationem opus esse Creatoris*, θανάτου δὲ γένεσιν ἔργον εἶναι κτιστῆτος τὸν κόσμον. Non tamen dicebant nefarii hæretici hominem innocentem morti addictum fuisse; sed sic ratiocinabantur: *Si Deus bonus et præsciens futuri, et advertendi mali potens, cur hominem passus est labi de obsequio legis in mortem, circumventum a diabolo?* Ita Marcionitæ apud Tertullianum, II *adv. Marc.*, c. 5. Hujus impietatis refellendæ studio Theophilus, postquam demonstravit num. præced., mortem non Deo attribuendam esse, sed peccato, nunc concedit hæreticis Deum mortis auctorem futurum fuisse, si mortalem hominem creasset. Volebant iidem hæretici Deum conditorem intelligi malorum, ut et malitiæ auctor renuntiaret. At scite probat Tertullianus ibid., cap. 14, nihil eos promovere, nisi hæc mala hominibus non malis iniuncta esse demonstrent. *Aut proba ea injusta, inquit, ut probes malitiæ deputanda, id est, injustitiæ mala; quia si justitiæ erunt, jam mala non erunt, sed bona, malis tantummodo mala.* Hinc duas distinguit malorum species, mala culpæ, et mala pœnæ: agnoscit auctorem malorum quidem peccati et culpæ diabolum; malorum vero supplicii et pœnæ Deum creatorem, ut illa pars malitiæ deputetur, ista justitiæ mala condentis judicia adversus mala delicti.... Quæ quidem illis mala sunt quibus rependuntur; cæterum suo nomine bona, qua justa et bonorum defensoria et delictorum inimica, atque in hoc ordine, Deo digna.

mus, capacem utriusque, ut si ad ea ferretur, quæ ducunt ad immortalitatem, observandis Dei mandatis, mercedem ab eo acciperet immortalitatem, et deus fieret; si vero deflecteret ad ea, quæ ducunt in mortem, non obediens Deo, ipse sibi mortis auctor esset. Liberum enim Deus et sui juris hominem fecit. Quod igitur sibi ipse negligentia et inobedientia accersiverat, id nunc Deus ei redonat pro sua singulari humanitate et in homines ipsi obtemperantes misericordia. Quemadmodum enim homo non obediendo mortem sibi ipse traxit, sic voluntati Dei obsequendo potest qui voluerit æternam vitam sibi conciliare. Legem enim Deus et sancta nobis præcepta dedit, quæ quisquis observaverit, potest salutem assequi, et compos resurrectionis factus status a corruptione alieni hæreditatem accipere.

28. *Cur Eva ex Adam costa formata.* — Ejectus igitur Adam ex paradiso, sic cognovit uxorem suam, quam ei Deus in uxorem ex ipsius costa fecerat. Atque id quidem, non quod separatim uxorem ipsius fingere non posset, sed providebat Deus multitudinem deorum ab hominibus inductum iri. Cum igitur præsciis futurorum esset, ac futurum videret ut serpentis opera multitudinem deorum non exstantium error inveheret (tum cum enim unus esset Deus, jam meditabatur error multitudinem deorum spargere et dicere: *Eritis sicut dii*), ne quis igitur suspicaretur virum ab altero Deo, mulierem ab altero factam esse, ambos separatim non **369** fecit, sed ut mysterium monarchiæ Dei etiam ex ea re demonstraretur, simul ipsius uxorem finxit, atque ut major esset inter eos benevolentia. Dixit ergo Adam ad Evam: *Hoc nunc os ex ossibus meis, et caro ex carne mea*. Præterea vaticinatus est in hæc verba: *Propterea derelinquet homo patrem suum et matrem et adhærebit uxori suæ, eruntque duo in carnem unam*; quod ipsum in nobis perfici patet. Quis est enim, qui cum legitime nubat, non contemnat patrem et matrem et cognitionem omnem ac propinquos omnes, adhærens et conjunctus uxori, eamque majore benevolentia complectens? Unde

προειρήκαμεν, δεκτικὸν ἀμφοτέρων· ἵνα ῥέψῃ (89) ἐπὶ τὰ τῆς ἀθανασίας, τηρήσας τὴν ἐντολὴν τοῦ Θεοῦ, μισθὸν κομισήσεται παρ' αὐτοῦ τὴν ἀθανασίαν, καὶ γένηται θεός· εἰ δ' αὖ τραπῆ ἐπὶ τὰ τοῦ θανάτου πράγματα, παρακούσας τοῦ Θεοῦ, αὐτὸς ἑαυτῷ αἰτίας ἢ τοῦ θανάτου. Ἐλεύθερον γὰρ καὶ αὐτεξούσιον ἐποίησεν ὁ Θεὸς ἄνθρωπον. Ὁ οὖν ἑαυτῷ περιεποίησατο δι' ἀμελείας καὶ παρακοῆς, τοῦτο ὁ Θεὸς αὐτῷ νυνὶ δωρεῖται διὰ ἰδίας φιλανθρωπίας καὶ ἐλεημοσύνης, ὑπακούοντας αὐτῷ (90) τοὺς ἀνθρώπους. Καθάρπερ γὰρ παρακούσας ἀνθρώπος θάνατον ἑαυτῷ ἐπεσπάσατο, οὕτως ὑπακούσας τῷ θελήματι τοῦ Θεοῦ, ὁ βουλόμενος δύναται περιποιηθῆσθαι ἑαυτῷ τὴν αἰώνιον ζωὴν. Ἐδωκε γὰρ ὁ Θεὸς ἡμῖν νόμον καὶ ἐντολὰς ἀγίας, ἃς πᾶς ὁ ποιήσας δύναται σωθῆναι, καὶ τῆς ἀναστάσεως τυχὼν κληρονομησάτω τὴν ἀφθαρσίαν.

28. Ἐκβλήθεις δὲ Ἄδὰμ ἐκ τοῦ παραδείσου, οὕτως ἔγνω Ἐβάν τὴν γυναῖκα αὐτοῦ, ἣν ὁ Θεὸς ἐποίησεν αὐτῷ εἰς γυναῖκα ἐκ τῆς πλευρᾶς αὐτοῦ. Καὶ τοῦτο δὲ οὐχ ὡς μὴ δυνάμενος κατ' ἰδίαν πλάσαι τὴν γυναῖκα αὐτοῦ, ἀλλὰ προηπίστατο ὁ Θεὸς, ὅτι ἤμελλον οἱ ἄνθρωποι πληθύν θῶν ὀνομάζειν. Προγνώστης οὖν ὢν, καὶ εἰδὼς, ὅτι ἡ πλάνη ἐμελλε διὰ τοῦ ὕψεως ὀνομάζειν πληθύν θῶν τῶν οὐκ ὄντων (ἐνὸς γὰρ ὄντος Θεοῦ (91), ἔκτοτε ἤδη ἐμελέτα ἡ πλάνη πληθύν θῶν ὑποσπείρειν, καὶ λέγειν· Ἔσεσθε ὡς θεοί). Μήπως οὖν ὑπονοηθῆ ὅτι ὅδε (92) μὲν ὁ Θεὸς ἐποίησε τὸν ἄνδρα, ἕτερος δὲ τὴν γυναῖκα, διὰ τοῦτο οὖν ἐποίησε (93) τοὺς δύο ἀμφω· οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ διὰ τοῦτου δειχθῆ τὸ μυστήριον τῆς μοναρχίας, τῆς κατὰ τὸν Θεόν· ἅμα δ' ἐποίησεν ὁ Θεὸς τὴν γυναῖκα αὐτοῦ, [καὶ ἔσονται οἱ δύο εἰς σάρκα μίαν· ὃ δὴ καὶ αὐτὸ δεικνύται τελειούμενον ἐν ἡμῖν αὐτοῖς. Τίς γὰρ οὐχὶ ὁ νομίμως γαμῶν οὐ καταφρονεῖ μητρὸς, καὶ πατρὸς, καὶ συγγενείας πάσης καὶ πάντων:] καὶ ἵνα πλείων ἢ ἡ εὐνοία εἰς αὐτούς. Πρὸς μὲν οὖν τὴν Ἐβάν ὁ Ἄδὰμ εἶπεν (94)· Τοῦτο νῦν ὅστούν ἐκ τῶν ὄστων μου, καὶ σὰρξ ἐκ τῆς σαρκὸς μου. Ἐτι καὶ προεφῆτευσεν (95), λέγων· Τοῦτου ἐνεῖμεν καταλείψει ἄνθρωπος τὸν πατέρα αὐτοῦ, καὶ τὴν μητέρα, καὶ προσκολληθήσεται πρὸς τὴν γυναῖκα

(89) Ῥέψῃ. Legendum εἰ ῥέψῃ.

(90) Ὑπακούοντας αὐτῷ. Al. ὑπακούσαντας. Fel- D
lus et Wolfius addunt ποιῶν. Sed cum hoc verbum sine ulla auctoritate in textum induxerunt, tum vero longe satius est legere εἰς ὑπακούοντας (vel ὑπακούσαντας) αὐτῷ. Facile excidere potuit hæc præpositio ob syllabam præcedentem ejusdem soni apud Græcos. Mox Wolfius legit ὑπακούσαι, sed inmerito.

(91) Ἐνὸς γὰρ ὄντος Θεοῦ. Id est, cum unus Deus coleretur, nondum cognita idololatria. Alii interpretes: *Cum unus sit Deus*.

(92) Ὅτι ὅδε. Bodl. ὡς ὅδε.

(93) Διὰ τοῦτο οὖν ἐποίησεν. Totus hic locus, quo vix ullus alius magis deformatus, sic videtur emendari posse: Διὰ τοῦτο οὐχ ἐποίησε τοὺς δύο ἀμφω· ἅμα δ' ἐποίησεν ὁ Θεὸς τὴν γυναῖκα αὐτοῦ· οὐ μόνον ἵνα καὶ διὰ τούτου δειχθῆ τὸ μυστήριον τῆς μοναρχίας τῆς κατὰ τὸν Θεόν, ἀλλὰ καὶ ἵνα πλείων ἢ ἡ εὐνοία εἰς αὐτούς. Necessitatem harum emendationum non difficile est animadvertere. 1°. Legen-

dum esse οὐχ ἐποίησε τοὺς δύο ἀμφω, quis non videt? Non enim binos creavit Deus Adam et Evam; si κατ' ἰδίαν formasset Evam, tunc binos creasse diceretur. At Evam κατ' ἰδίαν formatam fuisse negat Theophilus; simul factam fuisse asseverat, non quod eodem temporis momento ac Adam, sed quod ex Adam corpore formata fuerit. 2°. Si legamus, ut in textu, οὐ μὴν ἀλλὰ καί, etc., inutilis erit et absurda repetitio. Jam enim dixit Evam ita formatam fuisse, ut singularitas Dei sive monarchia ostenderetur. Duæ ergo causæ ab eo assignantur, quarum secunda omnibus nota et perspecta. Quare disjuncta fuit ab his verbis: πρὸς μὲν οὖν, etc., quibuscum illa vitiosa interpunctio conjunxerat. 3°. Totam hanc verborum complexionem, quam uncis inclusi, eruditus Wolfius ex textu expunxit. Mox enim suo loco occurreret, et in alienam hanc sedem obrepisse manifestum est.

(94) Εἶπεν. Bodl. εἰπών.

(95) Προεφῆτευσεν. Idem codex ἐπροφήτευσεν.

αὐτοῦ, καὶ ἔσονται οἱ δύο εἰς σάρκα μίαν· ὁ δὲ καὶ αὐτὸ θεικνύται τελειούμενον ἐν ἡμῖν αὐτοῖς. Τίς γὰρ ὁ νομίμως γαμῶν οὐ καταφρονεῖ μητρὸς, καὶ πατρὸς, καὶ πάσης συγγενείας, καὶ πάντων τῶν οικειῶν, προσκολλώμενος καὶ ἐνούμενος τῇ ἑαυτοῦ γυναικί, εὐνοῶν μᾶλλον αὐτῇ; Διὸ καὶ μέχρι θανάτου πολλάκις ὑπεύθυνοι γίνονται τινες διὰ τὰς ἑαυτῶν γαμετάς. Ταύτην τὴν Εὐαν, διὰ τὸ ἀρχῆθεν πλανηθῆναι ὑπὸ τοῦ ἕφως, καὶ ἀρχηγὸν ἀμαρτίας γεγονέναι, ὁ κακοποιὸς δαίμων, ὁ καὶ Σατάν καλούμενος, ὁ τότε διὰ τοῦ ἕφως λαλήσας αὐτῇ, ἕως καὶ τοῦ δεῦρο ἐνεργῶν ἐν τοῖς ἐνθουσιαζομένοις ὑπ' αὐτοῦ ἀνθρώποις, Εὐαν ἐκκαλεῖται (96). Δαίμων δὲ καὶ δράκων καλεῖται, διὰ τὸ ἀποδεδρακέναι αὐτὸν ἀπὸ τοῦ Θεοῦ. Ἄγγελος γὰρ ἦν ἐν πρώτοις. Καὶ τὰ μὲν περὶ τοῦτο πολὺς ὁ λόγος· διὸ τανῦν παραπέμπομαι τὴν περὶ αὐτῶν διήγησιν· καὶ γὰρ ἐν ἐτέροις ἡμῖν γενησὶται ὁ περὶ αὐτοῦ λόγος.

29. Ἐν τῷ οὖν γυνῶναι τὸν Ἀδάμ τὴν γυναῖκα αὐτοῦ Εὐαν, συλλαβοῦσα ἔτεκεν υἱὸν, ᾧ τοῦνομα Καῖν, καὶ εἶπεν· Ἐκτῆσάμην ἀνθρώπων διὰ τοῦ Θεοῦ. Καὶ προσέθετο ἐτι τεκεῖν δεύτερον (97), ᾧ ὄνομα Ἄβελ, ὅς ἤρξατο ποιμὴν εἶναι προβάτων· Καῖν δὲ εἰργάζετο τὴν γῆν. Τὰ μὲν οὖν κατ' αὐτοὺς πλείω ἔχει τὴν ἱστορίαν, οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ τὴν οἰκονομίαν (98) τῆς ἐξηγήσεως· διὸ τὰ τῆς ἱστορίας τοὺς φιλομαθεῖς δύναται ἀκριθέστερον διδάξαι αὐτὴ ἢ βιβλός, ἥτις ἐπιγράφεται, *Γένεσις κόσμου*. Ὅποτε οὖν θεάσατο ὁ Σατανᾶς οὐ μόνον τὸν Ἀδάμ καὶ τὴν γυναῖκα αὐτοῦ ζῶντας, ἀλλὰ καὶ τέκνα πεποιηκότας, ἐφ' ᾧ οὐκ ἴσχυσε θανατῶσαι αὐτούς, φθόνῳ φερόμενος, ἤρξατο εἰς τὸν Ἄβελ εὐαρεστοῦντα τῷ Θεῷ, ἐνεργήσας εἰς τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ τὸν καλούμενον Καῖν, ἐποίησεν ἀποκτείνειν τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ τὸν Ἄβελ. Καὶ οὕτως ἀρχὴ θανάτου ἐγένετο εἰς τὸνδε τὸν κόσμον, ὁδοιορεῖν ἕως τοῦ δεῦρο ἐπὶ πᾶν γένος ἀνθρώπων. Ὁ θεὸς Θεός, ἐλεῆμων ὢν, καὶ βουλόμενος ἀφρημὴν μετανοίας καὶ ἐξομολογήσεως παραστῆναι τῷ Καῖν, καθάπερ καὶ τῷ Ἀδάμ, εἶπε· Ποῦ Ἄβελ, ὁ ἀδελφός σου; Ὁ δὲ Καῖν ἀπεκρίθη ἀπειθῶς τῷ Θεῷ, εἰπὼν· Οὐ γινώσκω. Μὴ φύλαξι εἰμὶ τοῦ ἀδελφοῦ μου; Οὕτως ὀργισθεὶς αὐτῷ ὁ Θεός, ἔφη· Τί ἐποίησας τοῦτο; Φωνὴ αἵματος τοῦ ἀδελφοῦ σου βοᾷ πρὸς με ἐκ τῆς γῆς ἢ ἔχαρεν δέξασθαι τὸ αἷμα τοῦ ἀδελφοῦ σου ἐκ χειρὸς σου. Στένων καὶ τρέμων ἔση ἐπὶ τῆς γῆς. Ἐκτοτε φοβηθεῖσα ἡ γῆ οὐκέτι ἀνθρώπου αἷμα (99) παραδέχεται, ἀλλ' οὐδέ τινας ζώου. Ἡ φανερόν (1), ὅτι οὐκ ἔστιν αὐτῆ αἰτία, ἀλλ' ὁ παραβάς ἀνθρώπος.

50. Ὁ οὖν Καῖν καὶ αὐτὸς ἔσχεν υἱὸν ᾧ ὄνομα Ἐνώχ· καὶ ψυχοδόμησεν πόλιν, ἣν ἐπωνόμασεν ἐπὶ τῷ ὀνόματι τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ Ἐνώχ. Ἀπὸ τότε ἀρχῆ

etiam nonnulli multa vitæ discrimina propter uxores suas adeunt. Quoniam autem hæc Eva antiquitus a serpente decepta, et origo peccati fuit, malorum inventor dæmon, qui et Satanas vocatur, ac tum eam per serpentem allocutus est, hactenus dum in hominibus a se correptis operatur, Evam vocat. Dæmon autem ac draco vocatur, eo quod a Deo fugitivus abscesserit; angelus enim ab initia fuerat. Ac de eo quidem longa est oratio: quapropter impræsentiarum missam faciamus ejus rei explicationem; alibi enim de eo disputavimus.

29. *Caini scelus.* — Cum igitur Adam cognosceret Evam uxorem suam, concepit ista et filium peperit cui nomen Cain, et dixit: *Possedi hominem per Deum.* Adhuc addidit ut alterum pareret, cui nomen Abel: *Hic cæpit esse pastor ovium; Cain autem terram colebat.* Ac ea quidem quæ ad illos spectant plurimam habent historiam, imo narrationis œconomiam; quare discendi cupidus accuratius potest de hac historia liber ipse, qui *Genesis mundi* inscribitur, edocere. Satanas igitur ut Adamum et uxorem ejus vidit non solum vivere, sed etiam liberos suscepisse, invidia stimulatus quod mortem illis inferre non potuisset, tum cum Abelem videret Deo placere, ipsius fratrem, Cainum nomine, impulit et perduxit ut fratrem suum Abelem occideret. Ab his initiis in hunc mundum inducta mors, totum hactenus genus humanum pervasit, Deus autem cum misericors sit, et quemadmodum Adamo, ita etiam et Caino aditum ad pœnitentiam et confessionem aperire vellet, ita eum allocutus est: *Ubi est Abel frater tuus? Cain autem contumaciter et arroganter respondit Deo: Nescio. Num ego custos sum fratris mei?* Hinc iratus Deus: *Quare, inquit, hoc fecisti? Vox sanguinis fratris tui clamat ad me de terra, quæ aperuit os suum ut susciperet sanguinem fratris tui de manu tua. Gementis et tremens eris in terra.* Ex hoc tempore timore perculsa terra, nullius jam hominis sanguinem suscipit, sed nec ullius animalis. Ex quo patet culpam in ea non residere, sed in homine præceptum transiliente.

50. *Caini posteri et artes ab eis inventæ.* — Ipse quoque Cain filium habuit cui nomen Enoch, ac urbem ædificavit, quam de nomine filii sui Enoch

(96) *Εὐαν ἐκκαλεῖται.* Contendit Wollius reddendum esse *Evan* vocatur. Nimirum Satanas vocatur *Evam* ab iis qui ab eo incitati sic clamabant. Sed Theophilus non obscure indicat ipsum Satanam, dum in eis operatur, qui illius spiritu agebantur, efficere ut *Evam* illam peccati inceptricem vocent. Clemens Alexandrinus conceptis verbis declarat ipsam *Evam* invocari: Ἐπολούζοντες Εὐαν, Εὐαν ἐκείνην, δι' ἣν ἡ πλάνη παρηκολούθησε, *Ulu-lanies Evam, Evam illam, per quam est error concepitus*, Protrept. pag. 9. Frustra ergo totum hunc

locum immutat vir eruditus. Legit enim quasi scriptum esset: Διὰ τὸ πλανηθῆναι ταύτην τὴν Εὐαν. Eusebius *Præp. ev.* l. II, c. 5, citat hunc Clementis locum.

(97) *Δεύτερον.* Fellus et Wollius addunt υἱόν, sed sine ulla auctoritate.

(98) *Οἰκονομίαν.* Supra num. 16, eadem voce utitur.

(99) *Οὐκέτι αἷμα.* Sanguis emissus statim coagulat, nec terram facile subit. FELLUS.

(1) *Ἡ φανερόν.* Oxon. et Hamb. καὶ ἡ φανερόν.

appellavit. Hoc fuit initium urbium ædificandarum, idque ante diluvium; non ut Homerus mentitur ita canens :

Lingua haud dum variis structæ mortalibus urbes.
Genuit Enoch filium nomine Gaidad, a quo genitus est Meel; a Meel Mathusala, a Mathusala Lamech. Lamech autem duas sibi uxores accepit, quarum nomina Ada et Sela. Jam tum initium habuit uxorum multitudo, ac ipsa etiam musica. Nam Lamech nati sunt tres filii, quorum nomina Obel, Jubal, Thobel. Ac Obel quidem vir fuit in tabernaculis pecus nutriens; Jubal autem is est qui psalterium et citharam monstravit; Thobel fuit faber æris et ferri. Hactenus igitur recensetur Caini genus; reliquam autem ejus progeniem, eo quod fratrem suum occidisset, oblivio delevit. In locum autem Abelis dedit Deus Evæ ut conciperet et pareret filium, qui Seth appellatus est, a quo reliquum hominum genus hactenus propagatur. Omnes autem generationes si pernoscere voluerint qui discendi sunt cupidi, facile est eas ex Scripturis sanctis demonstrare. Jam enim a nobis aliqua ex parte instituta est, ut supra diximus, hæc disputatio, nempe genealogiæ series in primo *De historiis* libro. Hæc autem omnia docuit nos Spiritus sanctus, qui per Moysen et cæteros prophetas locutus est, ita ut nostræ, qui Deum colimus, litteræ omnibus scriptoribus et poetis antiquiores sint; sed et veriores demonstramus. Musicæ autem inventorem Apollinem fuisse nonnulli nugati sunt; alii ab Orpheo ex suavi avium concentu inventam dicunt; vana autem et inanis eorum oratio demonstratur; hi enim multis post diluvium annis fuerunt. De rebus autem Noe, qui Deucalion a nonnullis vocatur, disputatio a nobis in eo, quem diximus, libro instituta est, quam potes tu quoque inspicere si velis.

31. *Origo urbium, divisio linguarum, series regum.*

—Post diluvium initium rursus urbium et regum ortum est in hunc modum. Prima urbs Babylon, tum Orech, Archath et Chalane in terra Senaar. Harum rex exstitit nomine Nebroth. Ex his prodiit is qui Assur vocatur, unde dicti Assyrii. Nebroth autem ædificavit urbes Ninive et Roboom et Calae et Dassen, quæ inter Niniven et Calae sita est. Ninive

(2) **Ομηρος*. Existimat eruditus Hamburgensis editor Theophilum, labente memoria, de urbibus id generatim accipere, quod de sola Troja Homerus dixit. Sic enim legitur *Iliad.* v, v. 215 et 216.

Κτίσσε δὲ Δαρδανίην, ἐπεὶ ὄπω' Ἴλιος ἰρή
Ἐρ πεδίῳ πεπόλιστο πόλις μερόπων ἀνθρώπων.
Conditique Dardanium, quia nondum Ilium sacrum

In campo conditum erat, oppidum diversilinguium hominum.

Fatendum est Homeri verba accurate a Theophilo non referri. Non tamen crediderim memoriam ei effluxisse; videtur potius hunc locum attente consideratum sic interpretari, quasi Homerus Trojam excupli loco nominet, ut urbes nondum conditas

ἐγένετο τοῦ οἰκοδομῆσθαι πόλεις, καὶ τοῦτο πρὸ κατακλυσμοῦ· οὐχ ὡς Ὅμηρος (2) ψεύδεται λέγων

Ὁὐ γὰρ πω πεπόλιστο πόλις μερόπων ἀνθρώπων.

Τῷ δὲ Ἐνῶχ ἐγεννήθη υἱὸς ὀνόματι Γαϊδάδ (3), ὃς ἐγέννησε τὸν καλούμενον Μεήλ, καὶ Μεήλ τὸν Μαθουσάλα, καὶ Μαθουσάλα τὸν Λάμεχ. Ὁ δὲ Λάμεχ ἔλαβεν ἑαυτῷ δύο γυναῖκας, αἷς ὀνόματα Ἄδᾶ, καὶ Σελᾶ. Ἐκτοτε ἀρχὴ ἐγένετο τῆς πολυμυξίας, ἀλλὰ καὶ τῆς μουσικῆς. Τῷ γὰρ Λάμεχ ἐγένοντο τρεῖς υἱοί, Ὠβήλ, Ἰουβάλ, Θεβέλ. Καὶ ὁ μὲν Ὠβήλ ἐγένετο ἀνὴρ ἐν σκηναῖς κτηνοτροφῶν· Ἰουβάλ δὲ ἔστιν ὁ καταδείξας ψαλτήριον καὶ κιθάραν· Θεβέλ δὲ ἐγένετο σφυροκόπος, χαλκεὺς χαλκοῦ καὶ σιδήρου. Ἔως μὲν οὖν τοῦτου ἔσχε τὸν κατάλογον τὸ σπέρμα τοῦ Καὶν· καὶ τὸ λοιπὸν εἰς λήθην αὐτοῦ γέγονε τὸ σπέρμα τῆς γενεολογίας, διὰ τὸ ἀδελφοκτονῆσαι αὐτὸν τὸν ἀδελφόν. Εἰς τὸν τόπον δὲ τοῦ Ἄβελ, ἔδωκεν ὁ θεὸς συλλαβεῖν τὴν Εὐαν καὶ τεκεῖν υἱὸν, ὃς κέκληται Σήθ· ἄφ' οὗ τὸ λοιπὸν γένος τῶν ἀνθρώπων ὀδεύει μέχρι τοῦ δεῦρο. Τοῖς δὲ βουλομένοις φιλομαθεῖσι καὶ περὶ πασῶν τῶν γενεῶν, εὐκολόν ἐστιν ἐπιδειξάσαι διὰ τῶν ἀγίων Γραφῶν. Καὶ γὰρ ἐκ μέρους ἡμῖν γεγενῆται ἤδη λόγος ἐν ἐτέρῳ λόγῳ (4), ὡς ἐπάνω προειρήκαμεν, τῆς γενεολογίας ἡ τάξις ἐν τῇ πρώτῃ βίβλῳ τῇ περὶ ἱστοριῶν. Ταῦτα δὲ πάντα ἡμᾶς διδάσκει τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, τὸ διὰ Μωϋσῆως καὶ τῶν λοιπῶν προφητῶν, ὥστε τὰ καθ' ἡμᾶς τοὺς θεοσεβεῖς ἀρχαιότερα γράμματα τυγχάνει, οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ ἀληθέστερα πάντων συγγραφέων καὶ ποιητῶν δείκνυται ὄντα. Ἄλλὰ μὴν καὶ τὰ περὶ τῆς μουσικῆς, ἐφλυάρησάν τινες εὐρετῆ *Ἀπόλλωνα γεγενῆσθαι*· ἄλλοι δὲ Ὀρφέα ἀπὸ τῆς τῶν ὀρνέων ἡδυφωνίας φασὶν ἐξευρηκέναι τὴν μουσικὴν. Κενὸς δὲ καὶ μάταιος ὁ λόγος αὐτῶν δείκνυται· μετὰ γὰρ πολλὰ ἔτη τοῦ κατακλυσμοῦ οὗτοι ἐγένοντο. Τὰ δὲ περὶ τοῦ Νῶε, ὃς κέκληται ὑπὸ ἐνλίον Δευκαλιῶν, ἐν τῇ βίβλῳ ἧ προειρήκαμεν, ἡ διήγησις ἡμῖν γεγενῆται, ἧ εἰ βούλη (5), καὶ σὺ δύνασαι ἐντυχεῖν.

31. Μετὰ τὸν κατακλυσμὸν ἀρχὴ πάλιν ἐγένετο πόλειων καὶ βασιλέων, τὸν τρόπον τοῦτον. Πρώτη πόλις Βαβυλῶν, καὶ Ὀρέχ, καὶ Ἀρχάθ (6), καὶ Χαλανὴ ἐν τῇ γῇ Σεναάρ. Καὶ βασιλεὺς ἐγένετο αὐτῶν ὀνόματι Νεβρώθ. Ἐκ τούτων ἐξῆλθεν ὀνόματι Ἀσσοῦρ, ὅθεν καὶ Ἀσσύριοι προσαγορεύονται. Νεβρώθ δὲ ψυχοδόμησεν πόλεις τὴν Νινευὶ καὶ τὴν Ροβώμ, καὶ τὴν Καλαχ, καὶ τὴν Δασὲν ἀνά μὲ-

fuisse declarat. Quamvis enim sub Phoroneo, qui ante Dardanum fuit, nomadum vitam homines, ut testatur Tatianus n. 39, ferantur abjecisse, non tamen grande erratum a Theophilo commissum, si rem serius ab Homero collocari existimaverit.

(3) *Γαϊδάδ*. Ita ms. B. et LXX, in editis *Γαϊδάς*. Mox editiones Oxon. et Hamb. habent *Μηλεεήλ*, *Σελλά*, *Ἰωβήλ*. Sed necesse non videtur immutare codicis. nis. et editorum nostrorum scripturam, quamvis aliter legatur in Bibliis.

(4) *Ἐν ἐτέρῳ λόγῳ*. De hoc Theophili opere vid. Præfationis tertiam partem, ubi de gestis et scriptis Theophili agimus.

(5) *Εἰ βούλη*. Cod. B. et βούλει, recte.

(6) *Ἀρχάθ*. Hamb. Ἀρχάθ.

σον Νινευί, καὶ ἀνὰ μέσον Καλάκ· ἡ δὲ Νινευί ἐγενήθη ἐν πρώτοις πόλις μεγάλη. Ἔτερος δὲ υἱὸς τοῦ Σήμ υἱοῦ τοῦ Νῶε ὀνόματι Μεστραίμ ἐγέννησε τοὺς Λουδοβειν, καὶ τοὺς καλουμένους Ἐνεμιγίμ, καὶ τοὺς Λαβιείμ, καὶ τοὺς Νεφθαλείμ, καὶ τοὺς Πατροσωνιείμ (7), καὶ τοὺς Χασλωνιείμ, ὅθεν ἐξῆλθε Φυλιστιείμ. Τῶν μὲν οὖν τριῶν υἱῶν τοῦ Νῶε, καὶ τῆς συντελείας (8) αὐτῶν, καὶ γενεαλογίας, ἐγένετο ἡμῖν ὁ κατάλογος ἐν ἐπιτομῇ, ἐν ἣ προειρήκαμεν βίβλῳ. Καὶ νῦν δὲ τὰ παραλειμμένα ἐπιμνησθήσομεθα περὶ τε πόλεων καὶ βασιλείων, τῶν τε γεγεννημένων ὅσπερ ἦν χεῖλος ἐν καὶ μία γλῶσσα. Πρὸ τοῦ τὰς διαλέκτους μερισθῆναι, αὐταὶ αἱ προγεγραμμέναι ἐγενήθησαν πόλεις. Ἐν δὲ τῷ μέλλειν αὐτοὺς διαμερίζεσθαι, συμβούλιον ἐποίησαν γνώμη ἰδίᾳ, καὶ οὐ διὰ Θεοῦ, οἰκοδομησαὶ πόλιν, καὶ πύργον, οὗ ἡ ἄκρα φθάσῃ εἰς τὸν οὐρανὸν ἀφικέσθαι, ὅπως ποιήσωσιν ἑαυτοῖς ὄνομα δόξης. Ἐπειδὴ οὖν παρὰ προαίρεσιν Θεοῦ βαρῶν ἔργον ἐτόλμησαν ποιῆσαι, κατέβαλεν αὐτῶν ὁ Θεὸς τὴν πόλιν καὶ τὸν πύργον κατέστρωσεν. Ἐκτοτε ἐνήλλαξεν τὰς γλώσσας τῶν ἀνθρώπων, δοὺς ἑκάστῳ διάφορον διάλεκτον. Σίβυλλα μὲν οὕτω σεσημαγχε καταγγέλουσα ὄργην τῷ κόσμῳ μέλλειν ἔρχεσθαι· ἔφη δὲ οὕτως·

Ἄλλ' ὅσπασιν μεγάλοιο Θεοῦ τελέωνται ἀπειλαί,
Ἄς ποτ' ἐπηλείλησε βροτοῖς, ὅτε πύργον (9)

Χώρα ἐν Ἀσσυρίῃ· ὁμοφώνοι δ' ἦσαν ἀπάρτες,
καὶ βοῦλοντ' ἀναθῆναι ἐς οὐρανόν (10) ἀστε-
ρόεντα·

Αὐτίκῃ δ' Ἀθάνατος μεγάλην ἐπέθηκεν ἀνάγκην
Πνεύμασιν· αὐτὰρ ἔπειτ' ἀνεμοὶ μέγαν ὑψόβη

Πύργον (11), καὶ θηροῖσιν ἐπ' ἀλλήλοισι ἐρίωσαν.

Αὐτὰρ ἐπεὶ πύργος τ' ἔπεσεν, γλῶσσαι τ' ἀν-
θρώπων

Εἰς πολλὰς θητῶν ἐμερίσθησαν διαλέκτους,
Γαῖα βροτῶν πληροῦτο μεριζομένων βασιλῶν·

καὶ τὰ ἐξῆς (12). Ταῦτα μὲν οὖν ἐγενήθη ἐν γῆ Χαλδαίων. Ἐν δὲ τῇ γῆ Χαναάν ἐγένετο πόλις, ἣ ὄνομα Χαβράν (13). Κατ' ἐκείνους δὲ τοὺς χρόνους πρῶτος βασιλεὺς Αἰγύπτου ἐγένετο Φαραώ, ὃς καὶ Νεχαὼθ κατὰ Αἰγυπτίους ὠνομάσθη, καὶ οὕτως οἱ καθ' ἑξῆς βασιλεῖς ἐγένοντο (14). Ἐν δὲ τῇ γῆ Σενναάρ ἐν τοῖς καλουμένοις Χαλδαίοις πρῶτος βασιλεὺς ἐγένετο Ἀριώχ (15)· μετὰ δὲ τοῦτον ἕτερος Ἑλλάσαρ (16)·

(7) Πατροσωνιείμ. Sic Biblia et codex ms. Editi nostri πατροσωνιείμ. Hæc nomina aliter a Theophilo ac in Bibliis citari facile animadvertet quisquis LXX interpretes consuluerit, nec necesse est singulas varietates hic observare. Tantum dicam Mesrain non Sem filium esse, sed Cham,

(8) Συντελείας. Merito rejectæ a Wolfio conjecturæ Felli legentis συγγενετίας, et paulo post ἐν τῷ μέλλειν αὐτὰς διαμερίζεσθαι.

(9) Ὅτε πύργον. Editio Gallæi οἱ πύργον.

(10) Ἐς οὐρανόν. Cod. ms. εἰς οὐρανόν. Gallæus ἀναθῆν' ἐς οὐρανόν.

(11) Πύργον. Edit. Hamburgensis ἐριψαν, atque ita etiam codex Bodleianus. Editio Tigurina ἐρριψαν.

(12) Καὶ τὰ ἐξῆς. His vocibus expunctis, substituitur alius hic versus in edit. Hamb. quem rejicere nolui :

Γαῖα βροτῶν πληροῦτο μεριζομένων βασιλῶν.

(13) Χαβράν. Charræ Mesopotamiæ urbs Chanaanæ quidem vicina, sed ab ea penitus distincta. Fel.

A vero urbs fuit in primis magna. Sem autem filii Noe, filius alter nomine Mesrain genuit 371 Laudonim, Enemigim, Labiim, Nephtalim, Patrosnonim, unde editus Philistim. Tres igitur Noe filios eorumque exitum et genealogiam summatim recensuimus in eo quem diximus libro. Nunc autem quæ supersunt memorabimus, tum de urbibus et regibus, tum de iis quæ gesta sunt, cum unum labium esset ac lingua una. Antequam linguæ dividerentur, hæc urbes fuerunt, quas supra descripsimus. Cum autem instaret illud tempus ut homines in varias partes dispergerentur, consilium de sua propria, non de Dei sententia ceperunt urbis ædificandæ et turris cujus caput cœlum attingeret, ut sibi nomen inclytum parerent. Sed quia præter Dei B voluntatem grave opus ausi fuerant aggredi, evertit Deus eorum urbem et turrim dejecit : eo tempore in hominum linguas varietatem induxit, data unicuique diversa lingua. Atque hæc quidem Sibylla declaravit, cum iram mundo eventuram obnuntiaret ; sic autem locuta est :

Sed quando magni Dei perficiuntur minæ,
Quas aliquando comminatus est mortalibus, quando
In terra Assyria. Erant autem omnes unius linguæ,
Et voluerunt scandere cœlum stelligerum.

Statim autem Immortalis magnam imposuit necessi-
Ventis. Ventis magnam et altam turrim [tatem

Ubi dejecerunt, etiam inter mortales discordiam ex-
[citarunt.

Rursus ubi turris cecidit, ac linguæ hominum

Mortalium in multas divisæ sunt dialectos,
Terra mortalibus impleta sub variis regibus.

Et quæ sequuntur. Atque hæc quidem gesta sunt in terra Chaldæorum. In terra autem Chanaan urbs fuit nomine Charra. Iis temporibus primus in Ægypto regnavit Pharao, qui et Nechaoth apud Ægyptios dictus est, sicque cæteri reges consecuti sunt. In terra autem Sennaar quam Chaldæi tenebant, primus rex fuit Arioch ; post quem Ellasar, deinde Chodollagomor rex Ælan, tum Thargal rex gen-

(14) Ἐγένοντο. Id est, cæteri reges ita se habuerunt, sive sub eodem nomine Pharaonis regnarunt. Legendum ἐλέγοντο prima specie conjiciebat cl. Wolfius, sed re attentius considerata, missam fecit conjecturam.

(15) Ἀριώχ. Vel memoriter Theophilus has Scripturæ historiarum chartis suis illinebat, vel, quod verisimilius videtur, magna librarii vulnera fecerunt. Nam Arioch ille non primus recensetur a Moysæ, sed post Amarphal regem Sennaar. Frustra autem Jac. Perizonius in *Originibus Babylon.* pag. 323, Theophilum nostrum exagitat, quasi hos quatuor reges sibi invicem putet successisse. Non enim eos temporibus divellit Theophilus, qui unius belli societate omnes conjungit, sed mihi videtur ordinem spectare, quem Moyses in eis numerandis secutus est. Theophilum dignitatis rationem habuisse existimavit Fellus.

(16) Ἑλλάσαρ. Ipse Arioch rex fuit Ellasar. Sed hæc, ut jam dixi, a librariis turbata. Iisdem tri-

uum, quæ dictæ sunt Assyriorum. Quinque aliæ urbes fuerunt in ea parte quam tenuit Cham filius Noe : prima Sodoma, cæteræ Gomorrha, Adama et Seboim et quæ Segor nuncupata est. Nomina regum qui istis urbibus præfuere sic habent : Ballas rex Sodomorum, Barsas rex Gomorrhæ, Senaar 372 rex Adamæ, Hymor rex Seboim, Balac rex Segor, quam urbem alio nomine vocarunt Kephala. Ii servierunt regi Assyriorum Chodollagomor duodecim annis. Anno autem tertio et decimo defecerunt ab Assyrio, sicque factum est ut quatuor Assyriorum reges bellum cum quinque his regibus gerebant. Hæc prima fuit origo bellorum in terra, et fregerunt gigantes Caranain, et cum eis in ipsa urbe gentes validas et Chorraeos qui montes Seir dictos incolebant, usque ad Terebinthum illam, quæ in deserta regione sita Pharan appellatur. Erat illo tempore rex justus nomine Melchisedech in urbe Salem, quæ nunc Hierosolyma. Hic primus fuit omnium sacerdotum Dei altissimi, ab eoque Hierosalem appellata est ea, quam paulo ante diximus, Hierosolyma. Ab eodem sacerdotes in toto terrarum orbe exstiterunt. Post hunc regnavit Abimelech in Geraris; tum Abimelech alter. Deinde Ephron cognomento Chettæus. Primorum igitur regum nomina ita se habent. Cæteri autem Assyriorum reges, qui multis annis interjectis regnarunt, silentio prætermittuntur, scriptoribus omnibus propiora ætati nostræ tempora commemorantibus. Reges autem Assyriorum fuerunt Teglaphasar, ac post eum Salmanasar, deinde Sennacherim. Hujus triarcha fuit Adramelech Æthiops, qui etiam Ægypti regnum obtinuit; quanquam hæc, quantum ad litteras nostras attinet, omnino recentia sunt.

Γεγονότες βασιλεῖς τῶν Ἀσσυρίων Θεγλαφάσαρ· μετὰ δὲ τριάρχος ἐγένετο Ἀδραμέλεχ Αἰθίοψ, ὃς καὶ Αἰγύπτου ἐβασίλευσε· καίπερ ταῦτα, ὡς πρὸς τὰ ἡμέτερα γράμματα, πάνυ νεώτερα ἔστιν.

52. *Quomodo genus humanum dispersum.* — Inde igitur iudicium de historiis ferre possunt, qui eruditionis et antiquitatis studiosi sunt, quod recentia sint, quæ a nobis sine sanctis prophetis dicuntur. Nam cum his primis temporibus pauci essent homines in Arabia et Chaldaea; postquam divisæ sunt eorum linguæ, paulatim augeri et multiplicari cœ-

buendum videtur quod Thargal rex gentium dicitur, quæ vocabantur Assyriæ. Illud τῶν καλουμένων Ἀσσυρίων videtur e margine in textum venisse, nec prorsus Theophili esse, qui paulo post quatuor illos reges vocat reges Assyrios.

(17) Ἡ Σηγῶρ ἐπικληθεῖσα. Omissa ante has voces Βαλάχ, unde etiam paulo post, gravius erratum incidit, dum ipsa urbs vocatur Kephala, eique rex Balach affingitur.

(18) Ὑμόρ. Codex ms. Ὑμόρ. Biblia Συμοδὸρ.

(19) Ἐσχάτων καθ' ἡμᾶς χρόνων. Lego ἔσχατον καθ' ἡμᾶς χρόνον. Vitium emendat cl. Wolfius, sic legendo: Πάντων δ' ἐσχάτων καθ' ἡμᾶς χρόνων ἀπομνημονεύονται γεγονότες βασιλεῖς Ἀσσυρίων. Qui vero proximis a nobis temporibus Assyriorum reges fuerunt, omnes commemorantur. Supra legendum ὁ καὶ Χετταῖος.

καὶ μετὰ τοῦτον Χοδολλαγόμορ βασιλεὺς Ἀδάμ, καὶ μετὰ τοῦτον Θαργάλ βασιλεὺς ἐθνῶν τῶν καλουμένων Ἀσσυρίων. Ἄλλα δὲ πόλεις ἐγένοντο πέντε ἐν τῇ μερίδι τοῦ Χάμ υἱοῦ Νῶε· πρώτη ἡ καλουμένη Σόδομα· ἔπειτα Γόμορρα, Ἀδαμά, καὶ Σεβωείμ, καὶ ἡ Σηγῶρ ἐπικληθεῖσα (17)· καὶ τὰ ὀνόματα τῶν βασιλέων αὐτῶν ἔστι ταῦτα· Βαλλάς βασιλεὺς Σοδόμων, Βαρσᾶς βασιλεὺς Γομόρρας, Σενναάρ βασιλεὺς Ἀδάμας, Ὑμόρ (18) βασιλεὺς Σεβωείμ, Βαλάχ βασιλεὺς Σηγῶρ, τῆς Κεφαλᾶς κεκλημένης. Οὗτοι ἐδοῦλεσαν τῷ Χοδολλαγόμορ βασιλεῖ τῶν Ἀσσυρίων ἕως ἐτῶν δύο καὶ δέκα. Ἐν δὲ τῷ τρισκαίδεκάτῳ ἔτει ἀπὸ τοῦ Χοδολλαγόμορ ἀπέστησαν· καὶ οὕτως ἐγένετο τότε τοὺς τέσσαρας βασιλεῖς τῶν Ἀσσυρίων συνάψαι πόλεμον πρὸς τοὺς πέντε βασιλεῖς. Αὕτη ἀρχὴ ἐγένετο πρώτη τοῦ γίνεσθαι πολέμους ἐπὶ τῆς γῆς· καὶ κατέκοψαν τοὺς γίγαντας Καραναεῖν, καὶ ἔθνη ἰσχυρὰ ἅμα αὐτοῖς ἐν τῇ πόλει, καὶ τοὺς Χορβαίους τοὺς ἐν τοῖς ὄρεσιν ἐπονομαζομένοις Σηεῖρ, ἕως τῆς καλουμένης Τερεθίνθου τῆς Φαράν, ἣ ἔστιν ἐν τῇ ἐρήμῳ. Κατὰ δὲ τὸν αὐτὸν καιρὸν ἐγένετο βασιλεὺς δίκαιος ὀνόματι Μελχισεδέκ ἐν πόλει Σαλήμ, τῇ νῦν Ἱερουσόλυμα. Οὗτος ἱερεὺς ἐγένετο πρῶτος πάντων ἱερέων τοῦ Θεοῦ τοῦ ὑψίστου· ἀπὸ τούτου ἡ πόλις ὀνομάσθη Ἱερουσαλήμ, ἡ προειρημένη Ἱερουσόλυμα. Ἀπὸ τούτου εὐρέθησαν καὶ ἱερεῖς γινόμενοι ἐπὶ πᾶσαν τὴν γῆν. Μετὰ δὲ τοῦτον ἐβασίλευσεν Ἀβιμέλεχ ἐν Γεράροις· μετὰ δὲ τοῦτον ἕτερος Ἀβιμέλεχ. Ἐπειτα ἐβασίλευσεν Ἐφρών καὶ ὁ Χετταῖος ἐπικληθεῖς. Τὰ μὲν οὖν περὶ τούτων πρότερον γεγενημένων βασιλέων οὕτω τὰ ὀνόματα περιέχει. Τῶν δὲ κατὰ Ἀσσυρίους πολλῶν ἐτῶν μεταξὺ οἱ λοιποὶ βασιλεῖς παρεσιγήθησαν τοῦ ἀναγραφῆναι, πάντων ἐσχάτων καθ' ἡμᾶς χρόνων (19) ἀπομνημονεύοντων.

μετὰ δὲ τοῦτον Σελαμανάσαρ· εἶτα Σενναχαρείμ. Τοῦ δὲ τριάρχου ἐγένετο Ἀδραμέλεχ Αἰθίοψ, ὃς καὶ Αἰγύπτου ἐβασίλευσε· καίπερ ταῦτα, ὡς πρὸς τὰ ἡμέτερα γράμματα, πάνυ νεώτερα ἔστιν.

52. Ἐντεῦθεν οὖν κατανοεῖν τὰς ἱστορίας ἔστι τὰς φιλομαθεῖς καὶ φιλαρχαίους, ὅπου πρόσφατά ἐστι (20) τὰ ὑφ' ἡμῶν λεγόμενα διὰ τῶν ἁγίων προφητῶν. Ὀλίγων γὰρ ὄντων ἐν πρώτοις τῶν τότε ἀνθρώπων ἐν τῇ Ἀραβικῇ γῇ καὶ Χαλδαϊκῇ, μετὰ τὸ διαμερισθῆναι τὰς γλώσσας αὐτῶν, πρὸς μέρος ἤρξαντο πολλοὶ γίνεσθαι καὶ πληθύνεσθαι ἐπὶ πάσης τῆς γῆς·

(20) Ὅπου πρόσφατά ἐστι. Cl. Wolfius, monitum Lacrozii, legendum putat εἶπου, *utrum*. Sic legerat Clauserus, qui ita reddidit: *Hinc videre possunt... an ea, quæ a nobis traduntur per prophetas sanctos, sint nupera*. Sed vitium hujus loci residere videtur in his verbis διὰ τῶν ἁγίων προφητῶν. Neque enim tolerabilis est hæc loquendi ratio: *Ea quæ a nobis dicuntur per sanctos prophetas*. Sed si una addita litterula legamus: *Δίχα τῶν ἁγίων προφητῶν, sine sanctis prophetis*, clara erit et illustris sententia Theophili, qui postquam Adramelechi historiam non ex sacris Scripturis, sed ex litteris externis petitam commemoravit, eam recentem esse addit, si comparatur cum scriptis prophetis, atque inde concluditur summam esse antiquitatem sacræ Scripturæ, cum recens sit quicquid sine illius auctoritate profertur.

καὶ οἱ μὲν ἔκλιναν οἰκεῖν πρὸς ἀνατολὰς, οἱ δὲ ἐπὶ τὰ μέρη τὰ τῆς μεγάλῃς ἡπείρου, καὶ τὰ πρὸς βόρειον, ὥστε διατείνεν μέχρι τῶν Βριττανῶν ἐν τοῖς Ἀρκτικαῖς κλίμασιν. Ἐτεροὶ δὲ γῆν Χανααναίαν, καὶ Ἰουδαίαν, καὶ Φοινίκην ἐπικληθεῖσαν, καὶ τὰ μέρη τῆς Αἰθιοπίας, καὶ Αἰγύπτου καὶ Λιθύης, καὶ τὴν καλουμένην διακεκαυμένην, καὶ τὰ μέχρι δυσμῶν κλίματα παρατείνοντα· οἱ δὲ λοιποὶ τὰ ἀπὸ τῆς παραλίου, καὶ τῆς Παμφυλίας, καὶ τὴν Ἀσίαν, καὶ τὴν Ἑλλάδα, καὶ τὴν Μακεδονίαν, καὶ τὸ λοιπὴν τὴν Ἰταλίαν, καὶ τὰς καλουμένας Γαλλίας, καὶ Σπανίας, καὶ Γερμανίας· ὥστε οὕτω τὰ νῦν ἐμπεπλησθαι τὴν σύμπεσσαν τῶν κατοικούντων αὐτῆν. Τριμεροῦς οὖν γεγεννημένης τῆς κατοικήσεως τῶν ἀνθρώπων ἐπὶ τῆς γῆς καταρχάς, ἐν τε ἀνατολῇ, καὶ μεσημβρίᾳ, καὶ δύσει, ἔπειτα (21) καὶ τὰ λοιπὰ μέρη κατοικήθη τῆς γῆς, χυδαίων (22) τῶν ἀνθρώπων γενομένων. Ταῦτα δὲ μὴ ἐπιστάμενοι οἱ συγγραφεῖς βούλονται τὸν κόσμον σφαιροειδῆ λέγειν, καὶ ὥσπερ κύβω συγκρίνειν αὐτόν. Πῶς δὲ δύνανται ταῦτα ἀληθῆ φάσκειν, μὴ ἐπιστάμενοι τὴν πόλιν τοῦ κόσμου μήτε τὴν κατοίκησιν αὐτοῦ; Πρὸς μέρος ἀξιοκόμενων τῶν ἀνθρώπων, καὶ πληθυνομένων ἐπὶ τῆς γῆς, ὡς κροειρήκαμεν, οὕτω κατοικήθησαν καὶ αἱ νῆσοι τῆς θαλάσσης καὶ τὰ λοιπὰ κλίματα.

33. Τίς οὖν πρὸς ταῦτα ἰσχυσε τῶν καλουμένων σοφῶν, καὶ ποιητῶν ἢ ιστοριογράφων τὸ ἀληθὲς εἰπεῖν, πολλὸ μεταγενεστέρων αὐτῶν γεγεννημένων, καὶ κληθῶν θεῶν εἰσαγαγόντων, οἵτινες μετὰ τοσαῦτα ἔτη αὐτοὶ ἐγεννήθησαν τῶν πόλεων, ἔσχατοι καὶ τῶν βασιλέων καὶ ἐθνῶν καὶ πολέμων; Ἐχρῆν γὰρ αὐτοὺς μεμνηθῆαι πάντων καὶ τῶν πρὸ κατακλυσμοῦ γεγονότων· περὶ τε κτίσεως κόσμου, καὶ ποιήσεως ἀνθρώπου, τὰ τε ἐξῆς συμβάντα ἀκριβῶς ἐξεῖπεῖν τοὺς παρ' Αἰγυπτίους προφήτας ἢ Χαλδαίους (23), τοὺς τε ἄλλους συγγραφεῖς, εἴπερ θείῃ καὶ καθαρῷ πνεύματι ἐλάλησαν, καὶ τὰ δι' αὐτῶν ρηθέντα ἀληθῆ ἀνήγγειλαν· καὶ οὐ μόνον τὰ προγεγόμενα, ἢ ἐνεστῶτα, ἀλλὰ καὶ τὰ ἐπερχόμενα τῷ κόσμῳ ἐχρῆν αὐτοὺς προκαταγγεῖλαι. Διὸ δεικνύται πάντας τοὺς λοιποὺς πεπλανῆσθαι· μόνους δὲ Χριστιανοὺς τὴν ἀληθειαν κερωρηκέναι, οἵτινες ὑπὸ Πνεύματος ἁγίου διδασκόμεθα, τοῦ λαλήσαντος ἐν τοῖς ἁγίοις προφήταις καὶ τὰ πάντα προκαταγγελόντος.

34. Καὶ τὸ λοιπὸν ἔστω σοι φιλοφρόνως ἐρευνᾶν τὰ τοῦ Θεοῦ, λέγω δὲ τὰ διὰ τῶν προφητῶν ρηθέντα, ὅπως, συγκρίνας τὰ τε ὑπὸ ἡμῶν (24) λεγόμενα καὶ τὰ ὑπὸ τῶν λοιπῶν, δυνήσῃ εὐρεῖν τὸ ἀληθές. Τὰ μὲν οὖν ὀνόματα τῶν καλουμένων θεῶν, ὅτι παρ' αὐτοῖς ὀνόματα ἀνθρώπων εὐρίσκεται, καθὼς ἐν τοῖς ἐπάνω ἐδηλώσαμεν, ἐξ αὐτῶν τῶν ἱστοριῶν, ὧν συνέγρα-

perunt in toto terrarum orbe; atque alii quidem ad orientem incolendum declinarunt, alii ad partes majoris continentis et septentrionem, ita ut usque ad Britannos pertenderent in Arcticas regiones: alii Chananaeam regionem, quæ Judæa et Phœnicia cognominata est, tum partes Æthiopiæ, Ægypti et Libyæ, tum etiam eam regionem quæ torrida dicitur, et quæ ad occidentem pertinent loca; reliqui vero partim eos tractus, qui a maritimis regionibus et Pamphylia porrigitur, tum Asiam, Græciam, Macedoniam, partim Italiam, Gallias, Hispanias, Germanias, tenuerunt, ita ut nunc totus orbis terrarum incolis repleatur. Cum igitur initio tripartita esset hominum habitatio in terra, ad orientem, ad meridiem et occidentem; postea cæteræ etiam partes incolæ cœperunt hominibus redundantibus. Hæc cum ignorent scriptores, mundum sphaericum dicere 373 non dubitant, et cubo similiter pronuntiare. Qui possint autem in his vera dicere, cum ignorent creationem mundi ejusque habitationem? Paulatim crescentibus, ut diximus, et multiplicatis in terra hominibus, maris quoque insulæ ac cæteræ regiones similiter habitari cœperunt.

33. *Frustra horum cognitio quæritur apud externos scriptores.* — Quis igitur ex iis, qui sapientes et poetæ et historici dicuntur, verum in his rebus dicere potuit, cum multo posteriores exstiterint, ac turbam deorum induxerint qui tot annis post urbes geniti fuere, et regibus et gentibus et bellis juniores sunt? Oportebat enim mentionem ab illis omnium fieri, etiam eorum quæ ante diluuium evenerunt; de mundi autem origine ac hominis formatione, iisque rebus, quæ postea consecutæ sunt, accurate Ægyptiorum prophetæ et Chaldæi cæterique scriptores disserere debuerunt, si quidem divino et puro spiritu loquebantur ac vera nuntiabant. Nec præterita solum aut præsentia, sed ea etiam, quæ mundo eventura erant, prænuntiata ab eis oportebat. Ex quo patet cæteris omnibus errorem illuisse, Christianos autem veritatem solos apprehendisse; quippe cum a Spiritu sancto doceamur, qui locutus est in sanctis prophetis ac omnia prænuntiavit.

34. *Prophetæ Dei cultum et vitæ sanctioris normam docuerunt.* — Cæterum auctor tibi sum, res divinas, id est, ea quæ a prophetis dicta sunt, summq; studio scrutaris, ut contentione facta et eorum quæ a nobis et eorum quæ a cæteris dicuntur, verum invenire possis. Eorum igitur quos vocant deorum nomina, hominum, qui apud eos fuerunt,

(21) Ἐπειτα. Cod. ms. μετέπειτα.

(22) Χυδαίων. Ita scripsit Cl. Wolfius pro eo quod legebatur in omnibus editis χυδαίων.

(23) Προφήτας ἢ Χαλδαίους. Cum Clauserus sic reddidisset, Ægyptiorum aut Chaldæorum vates, præbavit Ducæus Chaldæos nomen esse quod sua sponte artem divinandi designat. Profert vir longe

doctissimus in hanc sententiam hæc Clementis verba ex Strom. i, pag. 223: Προέστησαν δὲ τῆς φιλοσοφίας Αἰγυπτίων τε οἱ προφῆται καὶ Ἀσσυρίων οἱ Χαλδαῖοι. Vide Tatianum pag. 243.

(24) Ὑπὸ ἡμῶν. Ita ex codice Bodl. emendavit Wolfius. Editi ὑπὸ ὡμῶν.

nomina inveniri, ut supra demonstravimus, ex ipsis historiis, quas scripsere, ostenderunt. Hactenus autem eorum imagines quotidie effinguntur, mera simulacra, *opera manuum hominum*. Atque iis quidem cultum adhibet hominum ineptorum multitudo. Creatorem autem et opificem universorum et auctorem omnis spiritus flocci faciunt creduli vanis sententiis, et accepto a patribus stultæ opinionis errore decepti. Deus autem et pater et conditor universorum, non deseruit humanum genus, sed legem dedit, ac sanctos prophetas misit, qui nuntiarent geperī humano et præciperent, ut quisque nostrum expergefactus unum esse Deum agnosceret. Ab iisdem educti sumus ut ab infando simulacrorum cultu, ab adulterio, cæde, stupro, furto, avaritia, perjurio, iracundia, lascivia omni et impuritate abstinemus, et quæ sibi quisque fieri nolit, ea alteri ne faciat; sicque justitiæ cultor æterna supplicia effugiat, et vitam æternam a Deo consequatur.

35. *Præceptorum specimina ex libris prophetis.*—
Vetat igitur lex divina, non solum simulacra, sed etiam elementa, solem et lunam, ac cæteras stellas adorari, aut cælo aut terræ, aut mari aut fontibus, aut fluminibus cultum adhiberi; sed is qui vere Deus est ac universorum **374** conditor, solus sancto pectore et sincero animo colendus. Quamobrem sancta lex ait : *Non mæchaberis, non occides, non furaberis, non falsum testimonium dices, non concupisces uxorem proximi tui* ²⁰. Similiter et prophetæ. Salomon ne oculorum quidem nutu peccandum esse nos docet his verbis : *Oculi tui recta videant : palpebræ tuæ annuant justa* ²¹. Moyses qui et ipse propheta exstitit, de singulari Dei imperio sic loquitur : *Hic Deus vester qui firmat cælum et condit terram : cujus manus ostenderunt universam militiam cæli : nec ea vobis monstravit ut post ea abiretis*. Ipse etiam Isaias ait : *Sic dicit Dominus Deus, qui firmavit cælum et fundavit terram et quæ in ea, et dat spirationem populo qui super eam, et spiritum calcantibus eam : hic Dominus Deus vester est* ²². Et rursus per eundem : *Ego, inquit, feci terram et hominem super eam. Ego manu mea firmavi cælum* ²³. Et in alio capite : *Hic est Deus vester qui construxit extrema terræ; non esuriet, nec fatigabitur : nec est investigatio ejus prudentiæ* ²⁴. Similiter Jeremias ait : *Qui fecit terram in fortitudine sua : qui erexit orbem in sapientia sua, et in prudentia sua extendit cælum et multitudinem aquæ in cælo;*

ψαν, ἀπεδείξαμεν (25). Αἱ δὲ εἰκόνες αὐτῶν τὸ καθ' ἡμέραν εἰς τοῦ δεῦρο ἐκτυποῦνται, εἰδῶλα, ἔργα χειρῶν ἀνθρώπων. Καὶ τούτοις μὲν λατρεύει τὸ πλῆθος τῶν ματαίων ἀνθρώπων· τὸν δὲ ποιητὴν καὶ δημιουργὸν τῶν ὄλων καὶ τροφέα πάσης πνοῆς ἀθετοῦσι, πειθόμενοι δόγμασι ματαίοις διὰ πλάνης πατροπαράδοτου γνώμης ἀσυνέτου. Ὁ μέντοι γε Θεὸς καὶ πατὴρ καὶ κτίστης τῶν ὄλων οὐκ ἐγκατέλιπε τὴν ἀνθρωπότητα, ἀλλὰ ἔδωκεν νόμον, καὶ ἐπέμφε προφήτας ἀγίους πρὸς τὸ καταγγεῖλαι καὶ δεῖξαι (26) τὸ γένος τῶν ἀνθρώπων, εἰς τὸ ἓνα ἕκαστον ἡμῶν ἀνανῆψαι καὶ ἐπιγνῶναι, ὅτι εἷς ἐστὶ Θεός· οἱ καὶ ἐδίδαξαν ἀπέχεσθαι ἀπὸ τῆς ἀθεμίτου εἰδωλολατρίας, καὶ μοιχείας, καὶ φόνου, πορνείας, κλοπῆς, φιλαργυρίας, ὄρκου ψεύδους (27), ὀργῆς, καὶ πάσης ἀσεβείας, καὶ ἀκαθαρσίας· καὶ πάντα ὅσα ἂν μὴ βούλεται ἄνθρωπος ἐαυτῷ γίνεσθαι, ἵνα μὴδὲ ἄλλω ποιῆ καὶ οὕτως ὁ δικαιοπραγῶν ἐκφυγῆ τὰς αἰωνίους κολάσεις, καὶ καταξιωθῆ τῆς αἰωνίου ζωῆς παρὰ τοῦ Θεοῦ.

35. Ὁ μὲν οὖν θεὸς νόμος οὐ μόνον κωλύει τὸ εἰδώλοις προσκυνεῖν, ἀλλὰ καὶ τοῖς στοιχείοις, ἡλίῳ, σελήνῃ ἢ τοῖς λοιποῖς ἀστροῖς· ἀλλ' οὔτε τῷ οὐρανῷ, οὔτε γῆ, οὔτε θαλάσῃ, ἢ πηγαῖς, ἢ ποταμοῖς θρησκεύειν, ἀλλ' ἢ μόνῳ τῷ ὄντως Θεῷ, καὶ ποιητῇ τῶν ὄλων χρῆ λατρεύειν (28) ἐν ὁσιότητι καρδίας καὶ εὐκρινεῖ γνώμῃ. Διὸ φησὶν ὁ ἅγιος νόμος· *Οὐ μοιχεύσεις· οὐ φονεύσεις· οὐ κλέψεις· οὐ ψευδομαρτυρήσεις· οὐκ ἐπιθυμήσεις τὴν γυναῖκα τοῦ πλησίον σου*. Ὅμοιος καὶ οἱ προφῆται. Σολομῶν μὲν οὖν καὶ τὸ διὰ νεύματος μὴ ἀμαρτάνειν διδάσκει ἡμᾶς, λέγων· *Οἱ ὀφθαλμοὶ σου ὀρθὰ βλέπτωσαν· τὰ δὲ βλέφαρά σου νεύτω δίκαια*. Καὶ Μωϋσῆς δὲ καὶ αὐτὸς προφήτης περὶ μοναρχίας Θεοῦ λέγει· *Οὗτος ὁ Θεὸς ὑμῶν* (29) *ὁ στερεῶν τὸν οὐρανόν, καὶ κτίων τὴν γῆν, οὗ αἱ χεῖρες κατέδειξαν πᾶσαν τὴν στρατιάν τοῦ οὐρανοῦ, καὶ οὐ παρέδειξεν ὑμῖν αὐτὰ τοῦ ὀπίσω αὐτῶν κορπεῦσθαι*. Ἡσαίας δὲ καὶ αὐτὸς φησὶν· *Οὕτως λέγει Κύριος ὁ Θεός, ὁ στερεώσας* (30) *τὸν οὐρανόν, καὶ θεμελιώσας τὴν γῆν, καὶ τὰ ἐν αὐτῇ, καὶ διδοὺς πνοὴν τῷ λαῷ τῷ ὑπ' αὐτῆς, καὶ πνεῦμα τοῖς κατοῦσιν αὐτῇ· οὗτος Κύριος ὁ Θεός ὑμῶν*. Καὶ πάλιν δι' αὐτοῦ· *Ἐγὼ, φησὶν, ἐποίησα γῆν καὶ ἄθρονον ἐπ' αὐτῇ*. *Ἐγὼ τῇ χειρὶ μου ἐστερέωσα τὸν οὐρανόν*. Καὶ ἐν ἑτέρῳ κεφαλαίῳ· *Οὗτος ὁ Θεός ὑμῶν ὁ κατασκευάσας τὰ ἄκρα τῆς γῆς· οὐ πεινάσει, οὐδὲ κοπιήσει, οὐδ' ἔστιν ἐξεύρησις τῆς φρονήσεως αὐτοῦ*. Ὅμοιος καὶ Ἱερεμίας, καὶ

²⁰ Exod. xx, 14. ²¹ Prov. iv, 25. ²² Isa. xlii, 15. ²³ Isa. xlv, 12. ²⁴ Isa. xl, 28.

(25) Ἀπεδείξαμεν. Vix dici potest quam incommodè verbum illud repetatur, cui aliud simile paulo ante occurrit, nempe ἐδηλώσαμεν. At legendo ἀπέδειξαν restituitur sententia.

(26) Δείξαι. Legendum διδάξαι.

(27) Ὀρκου ψεύδους. Aliæ editiones ὄρκου, ψεύδους. Infra n. 37, περὶ ἄδικου ὄρκου.

(28) Χρῆ λατρεύειν. Displicet verbum illud χρῆ,

quod aut expungendum videtur, aut leg. ἀλλὰ μόνῳ.

(29) Οὗτος ὁ Θεός ὑμῶν. Videtur Theophilus sensum magis quam verba Moysis referre. Ac creatio quidem plurimis in locis docetur. Astrorum cultus prohibetur Deuter. iv, 19 et xvii, 3, quæ loca a Felto, Duceæo et Wolfio indicata.

(30) Στερεώσας. Bibl. ποιήσας τὸν οὐρανὸν καὶ στερεώσας τὴν γῆν. Mox leg. ἐπ' αὐτῆς.

φθιν· Ὁ ποιήσας τὴν γῆν ἐπὶ τῇ ἰσχύϊ αὐτοῦ, A
 ἀνορθώσας τὴν οἰκουμένην ἐν τῇ σοφίᾳ αὐτοῦ,
 καὶ ἐν τῇ φρονήσει (31) αὐτοῦ ἐξέτεινεν τὸν οὐ-
 ρανόν, καὶ πλήθος ὕδατος ἐν οὐρανῷ, καὶ ἀνή-
 γαγε νεφέλας ἐξ ἐσχάτου τῆς γῆς· ἀστραπὰς εἰς
 οὐρανὸν ἐποίησε, καὶ ἐξήγαγεν ἀνέμους (32) ἐκ θη-
 σαυρῶν αὐτοῦ. Ὁρᾶν ἔστι πῶς φίλα καὶ σύμφωνα
 ἐλάλησαν πάντες οἱ προφῆται, ἐνὶ καὶ τῷ αὐτῷ
 πνεύματι ἐκφωνήσαντες περὶ τε μοναρχίας Θεοῦ καὶ
 τῆς τοῦ κόσμου γενέσεως, καὶ τῆς ἀνθρώπου ποιη-
 σεως. Οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ ὕδιναν, πενθοῦντες τὸ ἄθεον
 γένος τῶν ἀνθρώπων· καὶ τοὺς δοκοῦντας εἶναι σο-
 φούς, διὰ τὴν ἐν αὐτοῖς πλάνην καὶ πύρρωσιν (33)
 τῆς καρδίας, κατήσχυναν. Ὁ μὲν Ἱερεμίας ἐφη·
 Ἐμωράνθη πᾶς ἄνθρωπος ἀπὸ γνώσεως αὐτοῦ·
 κατήσχυνθη πᾶς χρυσοκόπος ἀπὸ τῶν γλυπτῶν B
 αὐτοῦ· εἰς μάτην ἀργυροκόπος ἀργυροκοπεῖ (34)
 οὐκ ἔστι πνεῦμα ἐν αὐτοῖς, ἐν ἡμέρᾳ ἐπισκοπῆς
 αὐτῶν ἀπολοῦνται. Τὸ αὐτὸ καὶ ὁ Δαβὶδ (35) λέγει·
 Ἐφθάρησαν καὶ ἐθδελύχθησαν ἐν ἐπιτηδεύμασιν
 αὐτῶν· οὐκ ἔστι πικρῶν χρηστότητα, οὐκ ἔστι
 ἕως ἐνός· πάντες ἐξέκλιαν, ἅμα ἠχρειώθησαν.
 Ὁμοίως καὶ Ἀββακούκ· Τὶ ὠφελεῖ γλυπτὸν ἄν-
 θρωπον, ὅτι ἐγλυψεν αὐτὸ φαντασίαν ψευδῆ;
 Οὐαὶ τῷ λέγοντι τῷ λίθῳ· Ἐξεγέρθητι, καὶ τῷ
 ξύλῳ· Ὑψώθητι. Ὁμοίως εἶπον καὶ οἱ λοιποὶ τῆς
 ἀληθείας προφῆται. Καὶ τί μοι τὸ πλῆθος καταλέγειν
 τῶν προφητῶν πολλῶν ὄντων, καὶ μυρία φίλα καὶ
 σύμφωνα εἰρηκότων; Οἱ γὰρ βουλόμενοι δύνανται,
 ἐντυχόντες τοῖς δι' αὐτῶν εἰρημένοις, ἀκριβῶς γινῶναι τὸ
 ἀληθές, καὶ μὴ παράγεσθαι (36) ὑπὸ διανοίας καὶ μα-
 ταιοπονίας. Οὗτοι οὖν οὐδ' προειρήκαμεν προφῆται ἐγένοντο ἐν
 Ἑβραίοις, ἀγράμματοι καὶ ποιμένες καὶ ἰδιῶται.

36. Σίβυλλα δὲ ἐν Ἑλληνισί, καὶ ἐν τοῖς λοιποῖς C
 ἔθνεσι γενομένη προφῆτις, ἐν ἀρχῇ τῆς προφη-
 τείας αὐτῆς ὀνειδίζει τὸ τῶν ἀνθρώπων γένος λέ-
 γουσα·

Ἄνθρωποι (37) θνητοὶ καὶ σάρκιοι, οὐδὲν ἔδοντες,
 Πῶς τάχως ὑψοῦσθε, βίου τέλος οὐκ ἔσορῶντες;
 Οὐ τρέμετ', οὐδὲ φοβεῖσθε Θεόν, τὸν ἐπισκοποῦν
 ὑμῶν,
 Ἄττιστον, γνώστην, παρεπόπτην (38), μάρτυρα
 πάντων,
 Παιτοτρόφον, κτίστην, ὅστις γλυκὺ πνεῦμα ἐν
 ἅπασιν
 Κάθετο, γ' ἠγέρθη βροτῶν πάντων ἐποίησεν;
 Εἷς Θεός, ὃς μόνος ἀρχεῖ (39), ὑπερμεγέθης, ἀγέ-
 λητος,

³⁵ Jer. x, 12. ³⁶ Jorem. x, 13 et li, 16, 17. ³⁷ Psal. xiv, 2. ³⁸ Habac. ii, 28.

(31) Ἐν τῇ φρονήσει. Deest præpositio in Bibliis. Paulo ante posui ἀνορθώσας, ut habetur in Bibliis, pro edito ἀνορθώσαι. Leg. ὅς καὶ φθιν.

(32) Ἐξήγαγεν ἀνέμους. In Bibliis ἐξήγαγε φῶς. (33) Πύρρωσιν. Ita cod. ms. et editiones Tigur. et Hamb. Aliæ πύρρωσιν. Cl. Wolfius monet Theophilum respicere ad Ephes. iv, 18, Vid. lib. i, n. 7.

(34) Εἰς μάτην ἀργυροκόπος ἀργυροκοπεῖ. Pro his vocibus habemus in Bibliis ὅτι ψευδῆ ἐχόμενουσιν; sed hæc, ut observat cl. Wolfius, desumpta ex ejusdem Jeremias vi.

(35) Καὶ ὁ Δαβὶδ. Conjunctionem, quæ deerat in editis, suppeditavit codex ms., ex quo etiam desumpta præpositio ante ἐπιτηδεύμασιν.

(36) Παράγεσθαι. Ita cod. ms. et editiones Oxon. et Hamb. Aliæ vitiose παραγενέσθαι. Hoc tamen

A et eduxit nubes ab extremo terræ; fulgura in plu-
 viam fecit, et eduxit ventos de thesauris suis ³⁵. Vi-
 dere est quam amica inter se et consona prophetæ
 omnes locuti sint, uno et eodem spiritu de singu-
 lari Dei imperio, mundi origine, et hominis crea-
 tione pronuntiantes. Quin etiam intimis sensibus
 angebantur, cum impium hominum genus lugerent,
 ac eos qui videbantur esse sapientes, propter eo-
 rum errorem et cor induratum ignominia notave-
 runt. Jeremias quidam sic loquitur: *Insatuatus est
 omnis homo a scientia sua, pudore suffusus est om-
 nis opifex ob sculptilia sua; frustra argentarius fa-
 ber argentum fabricatur; non est spiritus in eis; in
 die visitationis suæ interibunt* ³⁶. Idem dicit David:
*Corrupti sunt et abominabiles facti sunt in studiis
 suis; non est qui faciat bonum, non est usque ad
 unum; omnes declinaverunt, simul inutiles facti
 sunt* ³⁷. Similiter Habacuc: *Quid prodest homini
 sculptile quia sculpsit illud? Formavit illud imagi-
 nem falsam; vae qui dicit lapidī, Expergiscere, et
 signo, Elevare* ³⁸. Similiter locuti cæteri Veritatis
 prophetæ. Et quid multitudinem prophetarum enu-
 merem, qui et multi fuerunt, et de rebus innumeris
 amice inter se et consentaneæ dixerunt? Possunt
 enim qui volunt, si eorum dicta consulant, verita-
 tem accurate cognoscere, nec cogitationum æstu,
 et operosis nugis abripi. Hi igitur quos prædixi-
 mus prophetæ apud Hebræos exstiterunt, illiterati
 homines et pastores et imperiti.

375 36. Sybillæ præcepta consentaneæ prophetiis
 oraculis.— Sibylla autem, quæ apud Græcos et cæte-
 ras gentes vates exstitit, sic initio prophetiæ suæ
 in humanum genus invehitur:

Homines mortales et carnæi, qui nihil estis,
 Quomodo cito efferimini, vitæ finem non respicientes?
 Non tremitis, nec timetis Deum inspectorem ve-
 [strum,
 Altissimum, cognitorem, omnium speculatorem, te-
 [stem omnium,
 Nutritorem omnium, creatorem, qui dulcem spiritum
 [in omnibus
 Posuit, et ducem mortalium omnium constituit?
 Unus Deus, qui solus imperat, magnitudinem exco-
 [dens, ingenitus,

D verbum defendit cl. Wolfius, et hunc sensum affert:
 Qui legerit prophetarum scripta, is intelliget verum
 et (eadem scilicet opera intelliget) ea non ab ingeniis
 hominum et vana opera profecta esse. Non videtur
 probabilis hæc interpretatio.

(37) Ἄνθρωποι. Primus hic versus citatur a Cle-
 mente Alex. Strom. iii, pag. 432. Wolfius.

(38) Παρεπόπτην. Ita Gallæus. Editi nostri παν-
 τόπτην, excerpta tamen edit. Tigurina, quæ habet
 παντεπόπτην, quod etiam in ms. Bodl. legitur.

(39) Ἀρχεῖ. Legitur apud Justinum et Lactan-
 tium lib. i, cap. 6, ἐστίν, atque ita editiones Oxon.
 et Hamb. Sed tamen contendit eruditus Wolfius
 retinendum esse ἀρχεῖ, ac Orsopœum citat, quo
 teste codices mss. Lactantii habent ἀρχῆ, librario-
 rum incuria, pro ἀρχεῖ. Sed si codices mss. Lactan-

Omnipotens, invisibilis, videns solus ipse omnia,
Ipsa autem non videtur ab ulla carne mortali.

Quæ enim caro potest cælestem et veram

Oculis videre Deum immortalem, qui cælum habitat?

Sed ne ex adverso quidem radiorum solis
Stare homines possunt, mortales geniti
Viri, qui in pectoribus venæ et carnes sunt.

Hunc solum existentem colite ducem mundi,
Qui solus in sæculum et ex sæculo fuit,
Ex se genitus, ingenitus, omnia tenens semper,

Omnibus hominibus judicium describens in luce com-
muni.

Mali consilii dignam habebitis mercedem,
Quia Deum omittentes verum et æternum
Celebrare, ipsique immolare sacras hecatombas,
Dæmonibus sacrificastis, iis qui in inferno.
Superbia et furore perciti inceditis, et callem rectum
Deserentes abiistis per spinas
Ac per fossas. Quid erratis? Mortales, desinite vani

Errare in tenebris, et obscura nocte nigraque;
Relinquit tenebras noctis, et lucem prehendite.
Ecce hic omnibus conspicuus et erroris expers.
Venite, nec tenebras sequimini et caliginem semper,
Solis dulce visum esse lumen egregie splendet.
Cognoscite ponentes sapientiam in pectoribus vestris.

Unus Deus est, imbres, ventos, terræ motus immit-
tens,

Fulgura, fames, pestes et luctus tristes,
Et nives et glaciem. Et quid singula commemoro?

376 Cælum gubernat, terram tenet, ipse existit.
Et in eos qui geniti dicuntur, sic locuta est:

Si genitum omnino corrumpitur, non potest hominis

Ex lumbis et matrice Deus formatus esse.
Sed Deus solus, unus, excelsissimus, qui fecit

Cælum et solem et astra et lunam,
Fertilem terram et marinas ponti procellas,

Montes excelsos, et pærennes scaturigines fontium;

tii habent ἀρχή, nolim hanc scripturam in librario-
rum incuriam rejicere, eique præferre verbum ἀρ-
χει. Nam de Deo non incommode dici potest: "Ὁς
μόνος ἀρχή, solus est principium.

(40) Τίς γὰρ σὰρξ. Ili quatuor versus citantur a
Clemente Alex. *Protrept.* p. 47, et *Strom.* 5, pag.
601, et Euseb. *Præp.* lib. XIII, ut eruditi viri Fellus
et Wolfius monuerunt.

(41) Δυνατοί. Ita et versus Sibyllini et Clemens
locis citatis et editiones Oxon. et Hamb. Aliæ δὲ
vancant.

(42) Ἐν ὀστέοισι. Ita Wolfius, melius quam
editio Oxoniensis ἐν ὀστέοις, aut alix ἐνδὸς τῆς σαρ-
ξου. Sed legendum ἐν τῆ στήθεσσι, in pectoribus, non vero
in ossibus.

(43) Ἐτέχθη. Legitur ἐτύχων apud Lactantium
loco jam citato. Legitur ἐτύχθη in versibus Sibylli-
nis ex conjectura Turnebi. Sed observat Wolfius
huius forme ἐτύχθη a τυγχάνω vix dari posse exem-
plum. De Deo sane non belle dicitur, ἐτέχθη, sed
id eodem sensu accipiendum, quo sequens αὐτογε-
νής. Hinc etiam apud Justinum *Cohort.* num. 41,
hunc versum habemus ab oraculo quodam, ut erat
opinio, pronuntiatum: αὐτογένητων ἀνακτα σεβαζό-
μενοι Θεὸν αὐτόν.

(44) Διαπαντός. Opsopæus pro his vocibus le-
gendam putat ἀπορίτης.

A Παντοκράτωρ, ἀόρατος, ὄρων ὅμνος αὐτὸς ἅπαντα,
Αὐτὸς δ' οὐ βλέπεται θητηῆς ὑπὸ σαρκὸς ἀνά-
[σχη.

Τίς γὰρ σὰρξ (40) δύναται τὸν ἐπουράνιον καὶ
ἀληθῆ
Ὄφθαλμοῖσιν ἰδεῖν Θεὸν ἀμβροτον, ὃς πόλιον
[οἰκεῖ;

Ἄλλ' οὐδ' ἀκτίων κατεραντίον ἡελίοιο
Ἄνθρωποι στήναι δυνατοί (41), θηητοί γεγαῶτες
Ἄνδρες, ἐν ὀστέοισι (42) φλέβες καὶ σάρκες
[ἐόντες.

Αὐτὸν τὸν μόνον ὄντα σέβεισθ' ἡγήτορα κόσμου,
Ὁς ὁμνος εἰς αἰῶνα καὶ ἐξ αἰῶνος ἐτέχθη (43),
Αὐτογενής, ἀγένητος, ἅπαντα κρυπτῶν διαπαν-
τός (44),

Πῶσι βροτοῖσιν ἐρών τὸ κριτήριον (45) ἐν φαί
[(46) κοίῳ.

Τῆς κακοβουλοσύνης δὲ τὸν ἀξίον ἐξετε μισθόν,
Ὅτι, Θεὸν προλιπόντες ἀληθινὸν ἀεγάον τε
δοξάζειν, αὐτῷ τε θύειν ἱερὰς ἑκατόμβας,

B Δαίμοσι τὰς θυσίας ἐποιήσατε, τοῖσιν ἐν ᾧθῃ (47).
Τύφῳ καὶ μαρίῃ δὲ βαδίετε, καὶ τρίβον ὄρθην
εὐθεῖαν προλιπόντες, ἀπήλθετε τὴν δι' ἀκανθῶν.
Καὶ σχολόπων· τί πλανᾶσθε (48): Βροτοί, παύ-
[σασθε μάταιι

ῤεμβόμενοι σκοτιῇ καὶ ἀφῆρται νυκτὶ μελαίνῃ.
Καὶ λητεε σκοτιῇ νυκτός, φωτὸς δὲ λάβεσθε.
Οὗτος ἰδοὺ πάντεσσι σαφής, ἀπλήρητος ὑπάρχει.
Ἐλθετε, μὴ σκοτιῇ δὲ διώκετε, καὶ ἡρόσον αἰεὶ,
Ἡελίου ἡλυκιδερκῆς ἰδοὺ φάος ἔξοχα λάμπει.
Γρῶτε δὲ κατθέμενοι (49) σοφίην ἐν στήθεσιν
[ὑμῶν.

Εἰς Θεὸς ἐστί, βροχὰς, ἀνέμους, σεισμούς ἐπι-
[πέμπων.

Ἄστροπάς, λιμούς, λοιμούς, καὶ κήδευ λυγρὰ,
Καὶ ῥιζετούς, κρύσταλλα. Τί δὴ (50) καθ' ἐν ἔξα-
[γορεύω;

Οὐρανοῦ ἡρῆται, γῆς κρατεῖ, αὐτὸς ὑπάρχει (51).
Καὶ πρὸς τοὺς γενητούς λεγομένους ἔφη·

C Εἰ δὲ γενητὸν ὄλωσ καὶ φθείρεται, οὐ δύνατ' ἀρ-
[δρὸς

Ἐκ μηρῶν, μήτρας τε Θεὸς τετυπωμένος εἶναι.
Ἄλλὰ Θεὸς ὁμνος, εἰς, πανυπέριστος, ὃς πεπολη-
[κεν

Οὐρανὸν, ἡελιὸν τε, καὶ ἀστέρων, ἡδὲ σεληνῆν,
Καρποφόρον γαῖαν τε, καὶ ὕδατος οἰδματα πόν-
[του,

Ὀυρεά θ' ὑψήγεται (52), καὶ ἀένναυ γεῦματα πη-
[γῶν.

(45) Ἐρών, τὸ κριτήριον. Legendum videtur νέ-
μων τὸ κριτήριον

(46) Ἐν φαί. Ita cod. ms. et editiones Oxon. et
Hamb. Quanquam Wolfius existimat retineri posse
ἐν φαί, ut habent alix editiones; suspicatur enim
veteres in hac diphthongo ε: corripienda idem sibi
licentiæ sumpsisse ac in diphthongis αι et οι.

(47) Ἐν ᾧθῃ. Editiones Oxon. et Hamb. ἐν
ᾧθου.

(48) Τὴν δι' ἀκανθῶν καὶ σχολόπων· τί πλα-
νᾶσθε; Sic emendavimus ope S. Clementis Alex.
Protrept. pag. 17, quod vitiose in editis nostris
legebatur: Καὶ δι' ἀκανθῶν καὶ σχολόπων ἐπλανᾶσθε.
Mox apud eundem βροτέων.

(49) Κατθέμενοι. Male in editionibus Parisiensi-
bus ann. 1615 et 1636, καθέμενοι. Sic etiam apud
Gallaëum.

(50) Κρύσταλλα. Τί δὴ. Ita recte noster, pro quo
Clemens *Protrept.* p. 50, κρύσταλλά τε, τί. Wol-
fius.

(51) Αὐτὸς ὑπάρχει. Legendum esse ἀιδος ἀρχει,
imperat orco, merito contendit Eustathius Swartius
in *Analectis* p. 31. Id.

(52) Ὑψήγεται. In *Orac. Sibyl.* ὑψήγεται ex con-
jectura Opsopæi, qui erratum in notis emendavit,
et vocem ὑψήγεται agnovit non multo post occur-
rere. h.

Τῶν τ' ἐνὺδρων πάλι γεννᾷ ἀνήρωμον πολὺ πλῆ-
 Ἔρπετὰ δὲ γαίης (53) κινούμενα ψυχροτροφεῖς
 Ποικίλα τε κτηνῶν λιγυροβόρα, τραυλιζότα,
 Ξουθὰ, λιγυρόφωνα (55), ταρασσόντ' ἀέρα ταρσοῖς·
 Ἐν δὲ γάποις ἐρέων ἀγρίων γένναν θέτο θρωῶν·
 Ἦμῶν τε κτήνη ὑπέταξεν (56) πάντα βροτοῖσιν·
 Πάντων δ' ἡγήτηρα κατέστησεν θεότευκτον,
 Ἄνδρ' ἰδ' ὑπάλ' τάξεν (57), παμποικίλια κ' οὐ κα-
 Τις γὰρ σὰρξ δύναται θρητῶν γίνωαι τὰδ' ἅπαντα ;
 Ἄλλ' αὐτὸς μόνος εἶδεν ὁ ποιήσας τὰδ' ἀπ' ἀρ-
 Ἄσφατος, κτίστης, αἰώνιος, αἰθέρα (59) γαίῶν·
 Τοῖς ἀγαθοῖς ἀγαθὸν προφέρειν πολὺ πλεονα
 Τοῖς δὲ κακοῖς, ἀδίκους τε, χόλον καὶ θυμὸν ἐγεί-
 Καὶ πόλεμον, καὶ λοιμὸν, ἢ ἄλγεα (60) διακρυό-
 Ἄνθρωποι, τί μᾶτην ὑψοῦμενοι ἐκρίζουσθε (61) ;
 Αἰσχυνθήητε γαλῆς καὶ κνώδαλα θειοποιούντες·
 Οὐ μανίη καὶ λύσσι φρενῶν, καὶ ἐτώσια βάρη (62) ,
 Εἰ λοπάδας (63) κλέπτουσι θεοί, συλοῦσι δὲ χύ-
 Ἄντι δὲ χρυσήετα πόλον κατὰ πλονα γαίην (64)
 Σητόβρωτα δέδορκε, πυκναῖς δ' ἀράχλαις δεδία-
 Προσκυρόντες βρεῖς, κύνας, αλλούρους, ἀνῆτοι,
 Καὶ πετεινὰ σέβουθε, καὶ ἐρπετὰ θηρία γαίης,
 Καὶ λίθινα ξόανα, καὶ ἀγάλματα χειροποίητα,
 Κ' ἐν παρόδοις λίθων συγχώματα (66). Ταῦτα σέ-
 Ἄλλα τε πολλὰ μάταια, ἃ δὴ κ' αἰσχρὸν ἀγο-
 Καὶ γε θεοί (67) μερόπων δολοήτορες εἰσιν ἀβού-
 Τῶν δὴ κ' ἐκ στόματος χεῖται (68) θανατηφόρος
 Οὐδ' ἔστι (69) ζωὴ τε, καὶ ἀφθιτον ἀέραον φῶς,

(53) Γαίης. Turnebus legendum putat ἐκ γαίης. Auratus ἐν γαίη. Editio Hamb. ἐν γαίης.
 (54) Ψυχροτροφεῖς τε. Edit. Hamb. et Oxon. ψυχροτροφεῖ τε.
 (55) Λιγυρόφωνα. Cod. ms. λιγυροτρόφωνα. Edit. Tigur. λιγυροπετρόφωνα. Gallæus λιγυροπέφωνα quod melius videtur.
 (56) Ὑπέταξεν. Ita Ducæus et Wolfius. Aliæ editiones ὑπέταξαν.
 (57) Ὑπάλ' τάξεν. Ita Wolfius pro ὑπαίταξεν quod est in edit. Oxon. Aliæ editiones ὑπέταξεν.
 (58) Οὐ καταληπτὰ. Ita Wolfius pro eo quod habent aliæ editiones εὐ καταληπτὰ, captu facilia. Emendationem suam confirmat vir eruditus ex versu sequenti : Τις γὰρ σὰρξ δύναται.
 (59) Αἰθέρα. Mallet Wolfius αἰθέρι: sic enim solet Homerus. Legitur αἰθέρα in omnibus editionibus et apud Lactantium lib. De ira Dei cap. 22, ubi hic versus occurrit cum duobus sequentibus.
 (60) Ἡ ἄλγεα. Ita cod. Bodl. et editio Tigurina. Habent aliæ δ' ἄλγεα. Gallæus ἰδ' ἄλγεα. Satis similis est hic versus ei quem Justinus lib. De monarch. et alii attribuunt Orpheo : Καὶ πόλεμον κρυβέντα καὶ ἄλγεα διακρυβέντα.
 (61) Ἐκρίζουσθε. Gallæus ἐκρίζουθε.
 (62) Ἐτώσια βάρη. Ita editio Oxon. et in margine Tigurina, quæ in textu habet, itidem ut co-

A Etiam aquatiliū generat innumerabilem multitu-
 Et reptilia, quæ in terra moventur et in humidis lo-
 Varia etiam animalia, suaviter resonantia et balbu-
 Pulchra, alis dulce crepantia, et ærem pennis tur-
 In salibus autem montium silvestre genus posuit fe-
 Nobis jumenta subjecit omnia mortalibus ;
 Omniumque ducem constituit a se conditum,
 Viroque subjecit admodum varia et innumerabilia.
 Nam quæ mortalium caro hæc omnia cognoscere
 Sed ipse solus novit qui fecit hæc ab initio,
 Incorruptus, creator, æternus, æthera inhabitans,
 Bonis bonam proferens et multiplicem mercedem,
 In malos autem et injustos iram et furorem exci-
 Et bellum et pestem et dolores lacrymosos.
 Homines quid frustra erecti radicitus peritis ?
 Pudeat vos felēs et animalia insecta in deos re-
 Nonne id furor est et rabies animorum et stultā
 Lances furantur dii, ollasque diripiunt !
 Et cum auratum cælum et pingue colere deberent,
 Vermibus exesa respiciunt, et araneis prætexta !
 Adoratis serpentes, canes, felēs, insani,
 Volucres quoque colitis et reptilia animalia terræ,
 Et lapideas statuas, et simulacra manu facta,
 Et in viis lapidum acervos. Hæc adoratis
 Et vana alia multa, quæ vel appellare turpe est.
 Sunt enim hi dii hominum deceptores stultorum :
377 Horum ex ore funditur lethale venenum.
 Cujus autem vita est et incorruptum ac sempiternum

dex ms. ἐτώσια φάρη. Turnebus probat ἐτώσια βάρη, sed alias proponit conjecturas, nempe ἐτήσια φάρη vel ὕβρις τ' ἀφόρητος. Auratus legit κ' αἰσθη- σις ἀφαιρή.
 (63) Εἰ λοπάδας. Ita Wolfius post Turnebum et Auratum. Editi nostri εἰλοπόδας, bores, in quo illud etiam occurrebat vitii, quod scribendum fuisse εἰλοπόδας. Lances cum ollis et cum diis felibus D quadrant.
 (64) Κατὰ πλονα γαίην. Ita editiones Oxon. et Hamb. *Aliæ καὶ πλονα γαίην : Auratus legendum putat ἀντι δὲ χρυσέιο πόλου κατὰ πλονα γῆν.
 (65) Δεδίασται. Oxon. et Parisiensis ann. 1618 et 1636, δεδίαστα. Turnebus legit δέδαισται, quod melius videtur.
 (66) Συγχώματα. Cod. ms. συγγίσματα. Observat eruditus Wolfius post Opsopæum et Fellum, lapidum acervos Mercurio sacros hic designari, quos Græci ἔρμαχας vocant.
 (67) Καὶ γε θεοί. Ita Ducæus pro καὶ γὰρ, quod legitur in editionibus Paris. Tigur et in cod. ms. Habent Oxoniensis et Hamburgensis, ut in Orac. Sibyll. ex conjectura Turnebi : Εἰσὶ θεοὶ μερόπων δολοήτορες ἀβούλων.
 (68) Χεῖται. Ita Wolfius et Oracula Sibyllina, melius multo quam aliæ editiones χεῖται.
 (69) Οὐδ' ἔστι. Legendum videtur οὐδ' ἔστι

Quisq; dulci melle dulciorem hominibus lætitiæ

*Fundit, huic soli oportet cervicem flectere,
Et viam in piis sæculis inclinare.
Hæc omnia relinquentes, justitiæ plenum poculum,*

Purum, forte, pressum, non temperatum

Traxistis imprudentia et amenti spiritu omnes,

Nec vultis evigilare et ad prudentem mentem con-

*Et cognoscere Deum regem, omnia insipientem.
Quapropter ardentis ignis fulgor venit ad vos;
Flammis comburemini in sæculum quotidie,
Pudore suffusi ob falsa et inutilia simulacra.*

*Qui autem Deum colunt verum et æternum,
Vitam hæreditate accipient in æternum tempus,
Inhabitantes paradisi simul amœnum hortum,
Edentes dulcem panem a stellato cælo :*

*Hæc igitur vera et utilia et justa et amica omnibus
hominibus esse perspicuum est.*

37. *Ipse poetæ de pœnis sceleri infligendis locuti.*
— Quod autem qui male fecerint, necesse habent pro meritis actionum puniri, id jam et poetarum nonnulli futurum veluti quodam oraculo pronuntiarunt, tum in seipsos, tum in eos, qui iniique faciunt, testimonium dicentes. Æschylus dixit :

Qui namque fecit, debitum illi etiam pati.

Ipse etiam Pindarus ait :

Namque facientem aliquid æquum est et pati.

Similiter et Euripides :

*Patere haud iniquus : feceras enim lubens.
Lex est in hostem ut savias, si ceperis.*

Et tursus idem :

Hosti nocere fortis arbitror viri.

Similiter et Archilochus :

*Unum esse novi maximum, si quid mali
Infrizerit quis, gnaviter rependere.*

Quod autem Deus omnia videt, nec eum quidquam latet, sed cum patiens sit, exspectat dum iudicet, ea quoque de re Dionysius dixit :

*Justitiæ oculus, etsi videtur leniter
Spectare, semper prospicit tamen omnia.*

Futurum autem Dei iudicium, ac improbos mala ex

(70) Γλυκεροῦ. Hanc vocem, quæ deerat in editis nostris, Fellus et Wolfius ex Orac. Sibyll. desumpserunt.

(71) Ἐκπροχέη. Hunc versum et sequentem sic libenter emendaverim : Ἐκπροχέει, τούτῳ δὲ μόνῳ τὸν γ' αὐχένα κάμπτε, καὶ τριβὸν αἰώνεσσιν ἐν εὐσεβέεσσ' ἀνακλινοῖς. Gallæus : Ἐκπροχέει, τῷ δὲ μόνῳ αὐχένα κάμπτεται. Fellus : Ἐκπροχέει· δεῖ τῷ δὲ μόνῳ τοὺς αὐχένα κάμπτεται. Mallet Wolfius τὸν γ' αὐχένα. Idem habent in versu sequenti ἀνακλινοῖν.

(72) Εὐ μᾶλα ἀκρητον... ἀφροσύνησι μεμνηόσι. Ita Orac. Sibyll. et Oxon. et Hamb. Aliæ editiones ἐν μάλα κρατοῦντες... ἀφροσύνη μεμνηόσι.

(73) Οἱ δὲ θεὸν τιμώντες, etc. Hi tres versus ita emendati sunt a Fello et Wolfio, ut apud Gallæum leguntur et Lactantium lib. 11, cap. 12, nisi quod Lactantius habet παράδεισον in tertio versu. Editi nostri pro τὸν αἰῶνος habebant αἰῶνα, nec vocem ὅμως agnoscebant in tertio versu.

(74) Ὡς περὶ λόγια. Wolfius ὡσπερὶ λόγια. Edi-

Α Καὶ μέλιτος γλυκεροῦ (70) γλυκερότερον ἀνδρόσος

[χάρμα,
'Ἐκπροχέη (71)· τῷ δὲ μόνῳ αὐχένα κάμπτε,
Καὶ τριβὸν αἰώνεσσιν ἐν εὐσεβέεσσ' ἀνακλινοῖ.
Ταῦτα λιπόρτες ἅπαντα, δίκης μεστόν τε κύπελλον,

Ζωρότερον, στιβαρόν, βεβαρημένον, εὐ μᾶλ' ἀκρητον

Εὐλύσοι' ἀφροσύνησι μεμνηόσι (72) πνεύματι [πάντες,
Καὶ οὐ θέλει' ἐκρηῆσαι, καὶ σώφρονα πρὸς νόσον [ἐλθεῖν,

Καὶ γῶναι βασιλῆα θεόν, τὸν πάντ' ἐφορώντα. !
Τούτνεκεν αἰθρομένοιο πυρὸς σέλας ἔρχετ' ἐφ' ὕμᾶς,
Λαμπάσι καθήσεσθε δι' αἰῶνος, τὸ πυτήμαρ,
Ψεύδεσσιρ ἀσχυρθέτες ἐπ' εἰδῶλοισιν ἀκρη-

Οἱ δὲ θεὸν τιμώντες (73) ἀληθινόν, ἀεράον τε,
Ζωὴν κληρονομήσουσ' αἰῶνος [τῶ] χρόνον αὐτοῖ
Οἰκούντες παραδείσον ὁμῶς ἐριθηλέα κήπον,
Β Δαιτύμνοι γλυκὴν ἄρτον ἀπ' οὐρανοῦ ἀστερόεν-

[τοcs.

Ὅτι μὲν οὖν ταῦτα ἀληθῆ, καὶ ὠφέλιμα, καὶ δόκαια, καὶ προσφιλῆ πᾶσιν ἀνθρώποις τυγχάνει, δηλόν ἐστιν.

37. Καὶ οἱ κακῶς δράσαντες ἀναγκαίως ἔχουσιν κατ' ἀξίαν τῶν πράξεων κολασθῆναι, ἥδη δὲ καὶ τῶν ποιητῶν τινες ὡς περὶ λόγια (74) ἑαυτοὺς ἐξελεπόντα, καὶ εἰς μαρτύριον τοῖς τὰ ἀδίκᾳ πράσσουσιν, λέγοντες ὅτι μέλλουσι κολάζεσθαι. Αἰσχύλος ἔφη·

Δράσαντι γάρ τοι καὶ παθεῖν ὀφείλεται.

Πίνδαρος δὲ καὶ αὐτὸς ἔφη·

Ἐπεὶ βέζοντά τι καὶ παθεῖν βούκειν.

Ἄσαύτως καὶ Εὐριπίδης·

С Πάσχων ἀνάσχου (75), δρῶν γὰρ ἐχαυρες
Νόμος (76) τὸν ἐχθρόν δρῶν, ὅπου λάθης, κακῶς.
Καὶ πάλιν ὁ αὐτὸς·

Ἐχθρόν κακῶς δρῶν ἀνδρός ἡγοῦμαι μέρος.

Ὁμοίως καὶ Ἀρχιλόγος·

Ἐν δὲ ἐπισταμαι μέγα, τὸν κακῶς
Τὶ δρῶντα δεινοῖς (77), ἀνταμιβεσθαι κακοῖς.

Καὶ οἱ ὁ θεὸς τὰ πάντα ἐφορᾷ, καὶ οὐδὲν αὐτὸν λανθάνει, μακρόθυμος δὲ ὣν ἀνέχεται (78) ἕως οὗ μέλλει κρῖνειν, καὶ περὶ τούτου Διονύσιος εἰρηκεν·

Ὁ τῆς δίκης ὀφθαλμὸς, ὡς δι' ἡσύχου
Λεύσσωρ προσώπῳ (79), παρὸς ὁμῶσαι εἰ βλά-

Καὶ οἱ μέλλει ἢ τοῦ θεοῦ κρίσις γίνεσθαι, καὶ τὰ τῆς Τιγυρίνα ὡσπερὶ, quod positum corrupte pro ὡσπερὶ, ut idem vir eruditus observat.

D (75) Πάσχων ἀνάσχου. Ita Fell. et Wolf. et Barnes. in *Incert. Tragæd.* Euripid., p. 313. Editi nostri ἀνάσχου πάσχων. Libenter sic legerem :

Πάσχων ἀνάσχου· δρῶν γὰρ ἐχαυρες νόμος
Τὸν ἐχθρόν ἐστι δρῶν, ὅπου λάθης, κακῶς.

(76) Νόμος. Ex Euripide mutuatus est eruditus Wolfius quæ ad hunc versum et sequentem emendandum valebant. Erat enim in editis nostris νόμον et ὅπου λάθη, et mox ἐχθροῦ.

(77) Τὸν κακῶς τι... δεινοῖς. Ita editio Hamburg. et Oxon. Aliæ τὸν κακῶς δρῶντα δεινοῖς.

(78) Ἀνέχεται. Ita editi. Oxon. et Hamb. Aliæ ἀνέγεσθαι.

(79) Προσώπῳ. Legendum προσώπου docet cl. Wolfius. Reliqua, quæ sunt corruptissima, sic emendat citatus a cl. Wolfio Theod. Canterus lib. 1, c. 4 *Var. Lect.*, t. III; *Lampadis critica*, p. 716, πάνθ' ὁμως ἀεὶ βλέπει.

κατὰ (80) τοὺς πονηροὺς αἰφνιδίως καταλαμβάνειν, A improvise deprehensura, Æschylus significavit his verbis :

Τό τοι κακόν (81) ποδώκες ἔρχεται βροτοῖς,
Κεῖτ' ἀμπλάκημα τῷ περῶντι τὴν θέμιν.
Ὅρῃς δίκην ἀναυδόν, οὐχ ὀρμητήν,
Εὐδοτε, καὶ στείχοντι, καὶ καθημένῳ
Ἐξῆς ὀπάξει δοχμίων, ἄλλοθ' ὕστερον
Ὅν ἐγκαλύπτει νύξ κακῶς ἐπιρασμένον.
Ὅτι δ' ἂν ποιῆς δεῖνόν, νόμιζε ὄραν τινά.

Τί δ' οὐχὶ καὶ ὁ Σιμωνίδης·

Ὅν ἔστιν (82) ἀνεπιδόκητον ἀνθρώποις,
Ὀλίγῳ δὲ χρόνῳ πάντα μεταβάλλει θεός.

Πάλιν Εὐριπίδης·

Οὐδέποτε' εὐτυχίην (83)
Κακοῦ ἀνδρός, ὑπέρφρονα δ' ἔλθον
Ἐββαίον εἰκόσαι χρόνῳ,
Οὐδὲ ἀδίκων γενεάν (84).
Ὅ γάρ οὐδενός ἐκ φύς χρόνος
Δεικνυσὶν ἀνθρώπων κακότητα (85).

Ἔτι ὁ Εὐριπίδης·

Ὅ γάρ ἀσύνητον
Τὸ θεῖον, ἀλλ' ἔχει συνιέναι
Κακῶς παγέντας (86) ὄρκους καὶ συνηγα-
[σμένους.]

Καὶ ὁ Σοφοκλῆς·

Εἰ δεῖνὰ βέξας (87), δεῖνὰ καὶ παθεῖν σε δεῖ.

Ἦτοι οὖν περὶ ἀδίκου ὄρκου, ἢ καὶ περὶ ἄλλου τινὸς πταίσματος, ὅτι μέλλει ὁ θεὸς ἐξετάζειν, καὶ αὐτοὶ σχεδὸν προειρηχασίν· ἢ καὶ περὶ ἱεκπυρώσεως κόσμου, θέλοντες καὶ μὴ θέλοντες, ἀκόλουθα ἐξεῖπον τοῖς προφήταις, καίπερ πολλὸ μεταγενέστεροι γινόμενοι, καὶ κλέψαντες (88) ταῦτα ἐκ νόμου καὶ τῶν προφητῶν.

38. Καὶ τί γάρ ἢ τε ἔσχατοι (89), ἢ καὶ πρῶτοι C ἐγένοντο; Πλὴν ὅτι γοῦν καὶ αὐτοὶ ἀκόλουθα τοῖς προφήταις εἶπον. Περὶ μὲν οὖν ἱεκπυρώσεως Μαλαχίας ὁ προφήτης προειρήχεν· Ἰδοὺ ἡμέρα ἔρχεται Κυρίου ὡς κλιθάνος καίμενος, καὶ ἀνάψει πάντα τοὺς ἀσεβεῖς. Καὶ Ἡσαΐας· Ἥξει γὰρ ὀργὴ θεοῦ ὡς χάλαζι συγκαταζερομένη βίβη, καὶ ὡς ὕδωρ σύρον ἐν φάραγγι. Τόινυν Σίβυλλα, καὶ οἱ λοιποὶ προφῆται, ἀλλὰ μὴν καὶ οἱ ποιηταί, καὶ φιλό-

⁸⁸ Malach. iv, 1. ⁸⁹ Isai. xxx, 28, 30.

(80) Τὰ κατὰ. Sic emendavit cl. Wolfius quod corrupte legebatur τὰ κατὰ.

(81) Τό τοι κακόν. Hi versus ita a Fello et Wolfio emendati fuere, ut habentur in Stobæi eclogis περὶ δίκης. Legebatur in editis nostris τὸ κακόν. Καὶ τὰ ἀμβλακῆματα περῶντι. Ἄναυδος. Στείχοντι, καθημένῳ. Ὀπάξει... ἄλλο δέ. Duo postremi versus æque mihi accurati videntur, ac in laudatis editionibus, in quibus legitur: Οὐδ' ἐν καλύπτει τῶν κακῶν ἐπιρασμένῳ. Ὅτι δ' ἂν ποιῆς, νόμιζε ὄραν θεοῦ τινας. Editi nostri habebant ὅτι ποιῆς.

(82) Ὅν ἔστι. Observat. cl. Wolfius metri causa legendum esse, οὐκ ἔστ' ἀνεπιδόκητον. Habebant editi nostri οὐκ ἔστι κακόν.

(83) Εὐτυχίην. Ita Fellus, qui hos versus ita edidit ut habentur apud Euripidem a Barnesio editum; deerat particula in editis nostris ante ἔλθον, in quibus etiam legebatur εὐτυχίαν.

(84) Ἀδίκων γενεάν. Editi nostri habebant ἀδίκως τε νέαν.

(85) Κακότητα. Addunt ἐμοί Fellus et Wolfius, quod multo comicus decesse in editis nostris videtur.

378 Haud tarda gressu hominibus ingruent mala,
Themisque tristis pœna deserentibus.
Invisam et absque voce justitiam vides.
At sive dormis, sive eas, seu sederis,
Obliqua sequitur proxime, interdum eminus:
Nullumque prorsus nox nefas celaverit.
Si prave agas quid, esse qui cernat, pœna.

An non etiam Simonides :

Haud ulla præter spem accidunt homini mala,
Horæque momento omnia evertit Deus.

Rursus Euripides :

Hominis mali res prosperas
Nunquam, atque opum superbiam
Stabiles oportet credere.
Sed nec malorum filios.

B Parente nam tempus carens
Demonstrat hominum crimina.

Rursus Euripides :

Non enim Deus
Prudentiæ expers, sed valet pernoscere
Qui prava jurant, quique sponte non sua.

Et Sophocles :

Mala si dedisti : oportet et pati mala.

Cum ergo de iniquo jurejurando et alio quovis peccato inquisiturum Deum, iidem quoque pene prædixerunt, tum etiam de mundi conflagratione, volentes nolentes consentanea prophetis dixerunt, quamvis multo juniores natu fuerint, atque ex lege et prophetis hæc suffurati sint.

38. Poetæ de pluribus aliis cum prophetis consentiunt. — Sed quid refert utrum posteriores an priores fuerint? Certe consentanea prophetis ipsi quoque dixerunt. De mundi conflagratione Malachias propheta sic prædixit: Ecce dies Domini venit ut clibanus ardens, et incendet omnes impios⁸⁸. Et Isaias: Veniet enim ira Dei ut grando ruens impetu, et ut aqua trahens in convalle⁸⁹. Sibylla igitur et reliqui prophetæ, sed et poetæ et philosophi et de

(86) Κακῶς παγέντας. Sic legebatur hic versus in editis nostris: Τοὺς κακῶς παγέντας καὶ συνηγακασμένους. Fellus et Wolfius scripserunt παγέντας, sed præterea addendum duxi ὄρκους. Mox enim patet aliquos versus citatos fuisse, in quibus mentio facta de ejusmodi sacramentis. Deinde vero ita legitur in *Iphigenia in Aulide*, versu 395. Priorem versusum Fellus desumptum putat ex his verbis Euripidis nescio unde desumptis: Οὐ γὰρ ἀσυνητοὺς τοὺς θεοὺς ἠγολμεθ' ἂν.

(87) Εἰ δεῖνὰ βέξας. Editi ὁ βέξας, unde Wolfius proponit ὀρέξας si prava desideraveris. Habent in textu editiones Oxon. et Hamb. εἰ δεῖνὰ ἔβρασας.

(88) Καὶ κλέψαντες. Mirari videtur Theophilus cur Græci scriptores, dum ex prophetis multa suffurantur, consentanea prophetis dixerint. Cur id mirum illi videatur, causam reperiemus apud Tatianum, qui n. 40, profanos scriptores ea corruptissime ait, quæ ex Moysis fontibus hauriebant, quia non grato animo, sed instar furum hauriebant.

(89) Ἦτε ἔσχατοι. Legendum videtur et τε ἔσχατοι.

justitia et judicio et pœnis pronuntiarunt; ac etiam de providentia, Deum nostri curam gerere, non solum viventium, sed etiam mortuorum, vel inviti dixerunt; vincebantur enim a veritate. Atque ex prophetis quidem Salomon de mortuis sic loquitur: *Erit satiatio carnis et curatio ossium* ²¹. Similiter et David: *Exsultabunt ossa humiliata* ²². His consentanee Timocles:

379 *Urna repostos respicit clemens Deus.*

Qui ergo scriptores deorum multitudinem admiserunt, hi ad monarchiam devenerunt, et qui iudicium negarunt, iudicium confessi sunt; et qui sensum post mortem nullum esse asseruerunt, sensum superesse confessi sunt. Homerus igitur cum

dixisset:

Anima instar somni avolat ²³,
alibi dicit:

Anima ex membris avolans ad inferos descendit ²⁴.

Et alibi:

Sepelito me, ut quam primum portas Plutonis trans-
eam ²⁵.

De cæteris quos legisti, accurate cognitum tibi esse arbitror, quomodo disseruerint. Hæc omnia intelliget quisquis sapientiam Dei quærit, eique per fidem et justitiam et bona opera placet. Dixit enim aliquis ex prophetis, quos supra demonstravimus, nomine Osee: *Quis sapiens, et intelliget hæc? prudens, et cognoscat? quoniam recte viæ Domini et iusti ambulabunt in eis; impii autem infirmabuntur in eis* ²⁶. Oportet igitur ut qui discendi cupidus est, libenter discat; ac proinde da operam ut sæpius congregiaris, ut vivam quoque vocem audiens, veterum accurate discas.

²¹ Proverb. xi, 8. ²² Psal. c, 8. ²³ Od. A. v. 221. ²⁴ Iliad. II. v. 856. et v. 362. ²⁵ Iliad. ψ v. 74
²⁶ Ose. xiv, 10.

(90) *Φροντίζει*. Præmittendum videtur ὅτι.

(91) *Καίπερ ἅπαντες*. Cl. Wolfius ut hunc locum emendaret, in ipso contextu scripsit ὡσπερ ἅπαντες. Sed legendum potius *καίπερ ἄκοντες*. Sic enim clara erit et aperta sententia Theophili, qui paulo ante de iisdem profanis scriptoribus dicebat: *Ἡ καὶ περὶ ἐκπυρώσεως κόσμου, θέλοντες καὶ μὴ θέλοντες, ἀκόλουθα ἐξείπον τοῖς προφήταις.*

σοφοί, καὶ δεδηλώκασιν περὶ δικαιοσύνης, καὶ κρίσεως, καὶ κολάσεως· ἔτι μὴν καὶ περὶ προνοίας, φροντίζει (90) ὁ Θεὸς οὐ μόνον τῶν ζώντων ἡμῶν, ἀλλὰ καὶ τῶν τεθνεώτων, καίπερ ἅπαντες (91) ἔφασαν· ἠλέγγοντο γὰρ ὑπὸ τῆς ἀληθείας. Καὶ τῶν μὲν προφητῶν, Σολομῶν περὶ τῶν τεθνηκότων εἶπεν· *Ἔσται ἰασίς ταῖς σαρκί, καὶ ἐπιμέλεια τῶν ὀστέων*. Τὸ δ' αὐτὸ καὶ Δαβὶδ· *Ἀγαλλιᾷσεται ὄστέα τεταπεινωμένα*. Τοῦτοις ἀκόλουθα εἰρηκεν καὶ Τιμοκλῆς, λέγων·

Τεθνεῶσιν ἔλεος ἐπιεικῆς Θεός.

Καὶ περὶ πλήθους οὖν θεῶν οἱ συγγραφεῖς εἰπόντες, κατῆλθον εἰς μοναρχίαν, καὶ περὶ ἀπρονοΐας λέγοντες, εἶπον περὶ προνοίας, καὶ περὶ ἀκρίσιος φάσκοντες, ὡμολόγησαν ἔσσεσθαι κρίσιν, καὶ οἱ μετὰ θάνατον ἀρνούμενοι εἶναι ἀσθησιν, ὡμολόγησαν.

Ὅμηρος μὲν οὖν εἰπών·

Ψυχὴ ἦθε' δρειρος ἀποπατήρη πεπότηται ²⁷,
ἐν ἐτέρῳ λέγει·

Ψυχὴ δ' ἐκ βεθέων πατήρη, αἰδόςδε βέθη
[καί] ²⁸.

Καὶ πάλιν·

Θάπτε με, ὅτι τάχιστα πύλας αἰδαο περιήσω ²⁹.

Τὰ δὲ περὶ τῶν λοιπῶν οὐς ἀνέγνωσας, ἠγοῦμαι σε ἀκριβῶς ἐπίστασθαι ᾧ τρόπῳ εἰρήκασιν. Ταῦτα δὲ πάντα συνήσει πᾶς ὁ ζητῶν τὴν σοφίαν τοῦ Θεοῦ, καὶ εὐαρεστῶν αὐτῷ διὰ πίστεως καὶ δικαιοσύνης καὶ ἀγαθοεργίας. Καὶ γὰρ τις εἶπεν προφήτης, ὧν προσγράψαμεν, ὄνοματι Ὡση· *Τίς σοφός, καὶ συνήσει ταῦτα; συνετός, καὶ γνώσεται;* ὅτι εὐθέσια αἱ ὁδοὶ τοῦ Κυρίου, καὶ δίκαιοι εἰσελεύσονται ἐν αὐταῖς· οἱ δὲ ἀσεβεῖς ἀσθενησουσιν ἐν αὐταῖς. Χρὴ οὖν τὸν φιλομαθῆ καὶ φιλομαθεῖν (92) πειράθητι οὖν πυκνότερον συμβαλεῖν, ὅπως καὶ ζώσης ἀκούσας φωνῆς, ἀκριβῶς μάθης τὰληθῆς.

(92) *Φιλομαθεῖν*. Legendum conjicit Wolfius *πολυμαθεῖν, libenter discere*, nisi quis pro φιλομαθῆ legendum putet πολυμαθῆ. Videtur enim illi Theophilus hominem discendi studiosum minus commode hortari, ut discendi studiosus sit. Sed hoc vitium in interpretando fugere conatus sum, nec quidquam mutandum puto.

380 ANALYSIS LIBRI TERTII.

Cum superiores disputationes obstinatum Autolyçi animum non infregissent, tertia eum aggressionem Theophilus exprimat (n. 1), ac sibi propositum esse declarat antiquitatem Scripturarum nostrarum breviter et ab origine repetitam ante oculos ponere, ut tandem aliquando intelligat scriptores, quorum admiratione tenebatur, nullius esse pretii. Nam nec suis ipsi oculis viderunt quæ litteris commendunt, nec ab his qui viderint didicerunt (n. 2). Nec solum inter se (n. 3), sed etiam secum ipsi litigant, ac deos esse nunc asserunt, nunc negant; providentiam defendunt ac mox evertunt. Quinetiam de morum honestate præcipientes, supra et adulteria docent, ac ipsis etiam diis scelestas cœnas, et horrenda flagitia attribuant.

Libenter ejusmodi rebus, quas alio in libro attigit, supersedisset Theophilus (n. 4); sed cum videret Autolyçum adhuc animo fluctuare, ac sermonibus hominum insanorum moveri, qui Christianis promiscuo concubuit, et humane carnis voluptas affungebant, eorumque doctrinam et novam esse et argumentis destitutam dictabant, uberiorem sibi disputationem de Christianorum innocentia et antiquitate suscipiendam esse judicavit.

Demonstrat itaque horum criminum gravissima in scriptoribus Græcis indicia, nullam prorsus in Christianis hæc esse suspicionem. Philosophi celeberrimi docent humanas carnes vorare ac ne parentibus quidem parcere (n. 5). Omnes fere

de nefandis flagitiis consentiunt (n. 6). Plato communes uiores esse praescribit. Epicurus incestos cum matribus et sororibus concubitus commendat. Quinetiam haec in deos conferre non dubitant. Nam cum nihil omnino constanter sentiant (n. 7), deos aut ex atomis constare, aut in atomos abire dicunt, aut materiales esse, aut nullam hominum curam gerere. Animum immortalem cum dixerint, in alia hominum vel etiam belluarum corpora migrare asseverant. Providentiam alii probant, alii explodunt; deos esse nunc negant, nunc affirmant, ac horrenda flagitia et humanae carnis epulas illis attribuant (n. 8).

Christianorum doctrina longe sanctorum (n. 9). Unum Deum esse credunt ejusque providentia mundum gubernari, et ab eo solo disciplinam et legem acceperunt. Quam sancta sit illa lex, ex decem praecipis Moysi a Deo datis probatur. Huc accedit praecipuum de humanitate exhibenda advenit (n. 10). De poenitentia et justitia et castitate testimonia prophetarum apponuntur (n. 12, 13), quibus nonnulla adduntur ex Novo Testamento (n. 14) de amore inimicorum, et gloriae inanis fuga et praestanda magistratibus obedientia.

In homines talem doctrinam imbutos non cadunt nefanda et flagitiosa facinora. Imo tanta est Christianorum hac in re cautio (n. 15), ut nec gladiatorum spectaculis interesse ipsa liceat, ne caedis conscii fiant, nec aliis ludis, ne illorum aures aut oculi contaminentur.

Christianorum doctrinam nec fabulosam nec recentem esse probat Theophilus (n. 16). 1° Ex eo quod Graeci in mundi annis numerandis, quos Christiani ex prophetarum oraculis cognitos et perceptos habent, nihil prorsus viderint; nec in diluvio narrando, quod a Moysae accuratissime describitur, felicius eis cesserit (n. 17, 18, 19). Aliud argumentum suppeditat Moysis et exitus de Aegypto ac ipsius templi antiquitas (n. 20, 21, 22). Ipsi etiam prophetae antiquiores sunt Graecis scriptoribus (n. 23).

Atque ut haec omnia uno in conspectu ponantur, anni Hebraeorum numerantur ab Adamo usque ad reditum e captivitate Babilonica (n. 24). Ex quo facilis est comparatio quantum intersit inter Christianorum et Graecorum historiam, et utrovisque de mundi origine doctrinam (n. 25). Ne quid autem desit huic chronologiae, Romanorum anni pertexuntur usque ad obitum M. M. Aurelii (n. 16). Tum totius chronologiae praecipua capita summam recensentur (n. 27). Ex his conclusum (n. 28) quam immerito Christianam, quae longe verior et antiquior est omni Graecorum doctrina, nonnulli ut fabulosam et recentem vellicent.

Librum perorat Theophilus (n. 29) duplici allata causa, cur scriptores Graeci Hebraeos raro commemorent, quarum prima est, quod recens sit apud eos litterarum cognitio; altera quod fabulas amare et veritatem odisse ac insectari non desinant.

BIBAION Γ'.

A

LIBER III.

381 1. Θεόφιλος Αὐτολύκῳ χαίρειν (93). Ἐπειδὴ οἱ συγγραφεῖς βούλονται πληθὺν βιβλίων συγγράφειν, πρὸς κενὴν δόξαν, οἱ μὲν περὶ θεῶν, καὶ πολέμων, ἢ γράντων, τινὲς δὲ καὶ μύθων ἀνωφελῶν, καὶ τῆς λοιπῆς ματαιοπονίας, ἧς ἡσκαίς καὶ σὺ ἕως τοῦ δεῦρο, κάκεινον μὲν τοῦ καμάρτου οὐκ ὀκνεῖς ἀνεχόμενος, ἡμῖν δὲ συμβαλῶν, ἐτι λήρον ἡγῆ τυγχάνειν τὸν λόγον τῆς ἀληθείας, οἰόμενος προσφάτους καὶ νεωτερικὰς εἶναι τὰς παρ' ἡμῖν γραφάς· διὸ δὴ καγὼ οὐκ ὀκνήσω ἀνακεφαλαιώσασθαί σοι, παρέχοντος Θεοῦ, τὴν ἀρχαιότητα τῶν παρ' ἡμῖν γραμμάτων, ὑπόμνημά σοι ποιούμενος δι' ὀλίγων, ὅπως μὴ ὀκνήσης ἐντυγχάνειν αὐτῷ· ἐπιγνῶς δὲ τῶν λοιπῶν συνταξάντων (94) τὴν φλυαρίαν.

2. Ἐχρῶν γὰρ τοὺς συγγράφοντας αὐτοὺς αὐτόπια γεγενησθαι περὶ ὧν διασβεδαίουνται, ἢ ἀκριβῶς μεμαθηκέναι ὑπὸ τῶν θεσθεμένων αὐτά· τρώπῳ γὰρ τινι οἱ τὰ ἀδηλα συγγράφοντες ἀέρα δέρουσι. Τί γὰρ ὠφέλησεν Ὅμηρον συγγράψαι τὸν Ἰλιακὸν πόλεμον, καὶ πολλοὺς ἐξαπατήσαι· ἢ Ἡσιόδον ὁ κατάλογος τῆς Θεογονίας τῶν παρ' αὐτῷ θεῶν ὀνομαζομένων, ἢ Ὀρφέα οἱ τριακόσιοι ἐξήκοντα (95) πέντε θεοί, οὓς αὐτὸς ἐπὶ τέλει τοῦ βίου ἀθετεῖ, ἐν ταῖς διαθήκαις (96) αὐτοῦ λέγων ἕνα εἶναι Θεόν; Τί δὲ ὠφέλησεν Ἄρατον ἢ σφαιρογραφία τοῦ κοσμικοῦ κύκλου, ἢ τοὺς τὰ ὅμοια αὐτῷ εἰπόντας, πλην τῆς κατ' ἀνθρώπων δόξης, ἧς οὐδὲ αὐτῆς κατ' ἀξίαν ἔτυχον; Τί δὲ καὶ ἀληθὲς εἰρήκισιν; ἢ τί ὠφέλησαν Εὐρύπιδην, καὶ Σοφοκλέα, ἢ τοὺς λοιποὺς τραγωδιογράφους αἱ τραγωδία; ἢ Μένανδρον

(95) Θεόφιλος Αὐτολύκῳ χαίρειν. Haec desiderantur in codice Regio, in quo titulum hunc habemus: Θεοφίλου πατριάρχου ἐκτου Ἀντιοχείας πρὸς Αὐτολύκον Ἑλληνα περὶ τῆς τῶν Χριστιανῶν πίστεως· καὶ ὅτι τὰ θεῖα λόγια τὰ καλ' ἡμᾶς ἀρχαιότερα καὶ ἀληθέστερά εἰσι τῶν Ἀλυπτακίων τε καὶ Ἑλληνικῶν, καὶ πάντων τῶν ἄλλων συγγραφῶν. Theophili patriarchae sexti Antiocheni ad Autolycum Graecum de Christianorum fide, et quod divina nostra oracula antiquiora sunt et ve-

1. Autolycus nondum victus. — Theophilus Autolyco salutem. Quia plurimos libros scriptores componere amant ad inanem gloriam, alii de diis et bellis aut temporibus, alii de fabulis inutilibus, caeterisque operosis nugis, quibus tu haecenus addictus libenter hunc perfers laborem, ac post sermones mecum habitos adhuc pro delirio habes doctrinam veritatis, recentes admodum esse litteras nostras existimans; hanc ob causam nec ego gravabor tibi antiquitatem litterarum nostrarum ab origine et capite repetitam, Deo annuente, exponere, et paucis tibi hoc monumentum conficiam, ut illud perlegere non pigeris, ac ineptias caeterorum scriptorum perspicias.

2. Scriptores profani verum discere non potuerunt. — Eos enim oportebat aut suis oculis ea vidisse, de quibus affirmant, aut accurate ab iis qui vidissent, didicisse. Nam qui incerta scribunt, si quodammodo aerem caedunt. Quid enim Homerum juvit quod bellum Trojanum scripserit ac multos in errorem induxerit? Aut Hesiodum, quod eorum quos vocat deorum genealogiae seriem recensuerit? Aut Orpheum, quod trecentos et sexaginta quinque deos numeraverit, quos idem sub exitum vitae sustulit, in praecipis suis unum esse Deum asserens? Quid Aratus ex sphaerographia cycli mundani retulit, aut qui eadem ac ille dixerunt, praeter humanam gloriam, quam ne suo quidem merito consecuti sunt? Quid veri dixerunt? Quid Euripidem et Sophoclem caete-

rora Aegyptiis, Graecis et omnibus aliis scriptoribus.

(94) Συνταξάντων. Cod. Regius ἐπισυνταξάντων.

(95) Ἐξήκοντα. Lactantius lib. 1, c. 7, deos 365 ab Orpheo inductos enumerat; sed Justinus in libro De monarchia 360 tantum commemorat.

(96) Διαθήκαις. Duceus et Wolfius observant hac voce significari praecipua, ut apud Pythagoreos, non vero testamentum, ut Clauserus reddiderat.

rosque tragædos tragædiæ juverunt, aut Menandrum et Aristophanem cæterosque comædos comædiæ, aut suæ Herodotum et Thucydidem historiæ? Aut Pythagoram adyta et Herculis columnæ, aut Diogenem cynica philosophia? Quid Epicuro profuit nullam esse providentiam decernere, aut Empedocli nullum esse Deum docere, aut Socrati per canem jurare et anserem et platanum, et fulmine tactum Æsculapium, et dæmonia quæ ille invocabat? Cur libenti animo mortem oppetiit? Quam se et qualem post mortem accepturum mercedem sperans? **382** Quid Platonem juvit instituta ab eo disciplina, aut quid alios philosophos, ne magnum eorum numerum recenseam, suæ opiniones juverunt? Hæc autem dicimus, ut eorum inutilem et impiam animi sententiam ostendamus.

3. Eorum inconstantia. — Hi enim omnes vanæ et inanis gloriæ cupidi nec verum ipsi viderunt, nec alios ad veritatem excitaverunt; ex suis enim ipsorum dictis arguuntur, quatenus pugnantia locuti sunt, ac sua ipsorum decreta plerique dissolverunt. Neque enim sese invicem solum evertunt, sed jam nonnulli sua ipsorum decreta irrita fecerunt, ita ut eorum gloria in ignominiam et stultitiam evaserit. Nam condemnantur ab hominibus intelligentia præditis. Vel enim de diis locuti sunt, ac postea nullum esse Deum docuerunt; vel de mundi origine, ac postremo sua sponte orta esse omnia docuerunt. Quinetiam de providentia disputantes, rursus mundum nulla regi providentia decreverunt. Quid? Annon etiam de morum honestate scribere aggressi, flagitia et stupra et adulteria patrare docuerunt, ac detestanda et nefanda scelera induxerunt? Ac deos etiam suos præ-

(97) *Τὰ ἄδυστα καὶ Ἡρακλέους στῆλαι.* Testatur Diogenes Laertius Pythagoram, cum in Ægyptum venisset, in adyta inductum fuisse, et de diis in arcano didicisse. Ibidem vidit columnas a Theophilo memoratas, sive Herculis, ut in contextu legimus, sive ut Th. Gale ad l. 2. Jamblic. emendandum censet, Mercurii. Celebres sunt Mercurii columnæ, quæ, ut est apud Syncellum, in adytis templorum Ægyptiorum repositæ, Pythagoræ et Platonis, teste Jamblichio, lib. *De mysteriis*, visæ et examinatæ fuerunt. Sed tamen, ut observat doctissimus Fabricius *Biblioth. Græc.* tom. 1, pag. 74, ipse etiam Hercules arcana quædam et recondita columnis ex auro argenteoque confuso factis consignaverat, quæ Apollonius Tyanensis investigasse perhibetur apud Philostratum, lib. 1, cap. 1. Vide Fabricium.

(98) *Τὸ διδάσκειν ἀθεότητα.* Materiam dedit Empedocles huic criminationi, dum nulla causæ efficientis habita ratione, principia omnium esse decernit quatuor elementa et concordiam atque discordiam.

(99) *Καὶ τὰ δαιμόνια.* Dæmones a Socrate agnoscit Melitus ipse fatebatur. Hoc enim erat crimen, quod Socrates juvenutem corruperet, deos docens non existimare eos, quos civitas existimat, sed alia quædam nova dæmonia: θεοὺς διδάσκοντα, μὴ νομίζειν οὓς ἡ πόλις νομίζει, ἕτερα δὲ δαιμόνια καινά. Unde Socrates utitur eo quod concedebat Melitus, ac probat deos a se agnosci, siquidem dæmones, qui vel dii sunt, vel filii deorum agnoscat, *Apol. Socrat.* apud Platonem, p. 21. Mox Regii codex ἐκὼν ἀπέθανε.

καὶ Ἀριστοφάνην, καὶ τοὺς λοιποὺς κωμικοὺς αἱ κωμῳδίαι; ἢ Ἡρόδοτον καὶ Θουκυδίδην αἱ ἱστορίαι αὐτῶν; ἢ Πυθαγόραν τὰ ἄδυστα, καὶ Ἡρακλέους στῆλαι (97); ἢ Διογένην ἡ κυνικὴ φιλοσοφία; ἢ Ἐπικούρου τὸ δογματίζειν μὴ εἶναι πρόνοιαν; ἢ Ἐμπεδοκλέα τὸ διδάσκειν ἀθεότητα (98); ἢ Σωκράτην τὸ ὀμνύειν τὸν κύνα, καὶ τὸν χῆνα, καὶ τὴν πλάτανον, καὶ τὸν κεραυνωθέντα Ἀσκληπιῖον, καὶ τὰ δαιμόνια (99) ἃ ἐπεκαλεῖτο; πρὸς τί δὲ καὶ ἐκὼν ἀπέθνησκειν; τίνα καὶ ὅποιον μισθὸν μετὰ θάνατον ἀπολαθεῖν ἐλπίζων; τί δὲ ὠφέλησε Πλάτωννα ἢ κατ' αὐτὸν παιδεία; ἢ τοὺς λοιποὺς φιλοσόφους τὰ δόγματα αὐτῶν; ἢνα μὴ τὸν ἀριθμὸν αὐτῶν καταλέγω πολλῶν ὄντων, ταῦτα δὲ φαρμεν εἰς τὸ ἐπιδείξαι τὴν ἀνωφελῆ καὶ ἄθεον διάνοιαν αὐτῶν.

B

3. Δόξης γὰρ κενῆς καὶ ματαίου πάντες οὗτοι ἐρασθέντες, οὕτε αὐτοὶ (1) τὸ ἀληθὲς ἔγνωσαν, οὕτε μὴν ἄλλους ἐπὶ τὴν ἀλήθειαν προετρέψαντο· καὶ γὰρ ἄφασαν αὐτὰ ἐλέγχει αὐτοὺς, ἢ ἀσύμφωνα εἰρήχασιν· καὶ τὰ ἴδια δόγματα οἱ πλείους αὐτῶν κατέλυσαν. Οὐ γὰρ ἀλλήλους μόνον ἀνέτρεψαν, ἀλλ' ἦδη τινὲς καὶ τὰ ἑαυτῶν δόγματα ἄκυρα ἐποίησαν· ὥστε ἡ δόξα αὐτῶν εἰς ἀτιμίαν καὶ μωρίαν ἐχώρησεν· ὑπὸ γὰρ τῶν συνετῶν καταγινώσκονται. Ἦτοι γὰρ περὶ θεῶν ἔφασαν αὐτοὶ, ὕστερον (2) ἀθεότητα ἐδίδαξαν· ἢ εἰ καὶ (3) περὶ κόσμου γενέσεως, ἔσχατον αὐτοματισμὸν εἰπον εἶναι τῶν πάντων. Ἀλλὰ καὶ περὶ προνοίας λέγοντες, πάλιν ἀπρονόητον εἶναι κόσμον ἐδογματίσταν. Τί δ' οὐχὶ καὶ περὶ σεμνότητος πειρώμενοι γράφειν, ἀσελγείας καὶ πορνείας καὶ μοιχείας ἐδίδαξαν ἐπιτελεῖσθαι (4), ἔτι μὴν καὶ τὰς συγγητὰς ἀρρήτοποίας εἰσηγήσαντο; Καὶ πρώτους γε τοὺς θεοὺς αὐτῶν κηρύσσωσιν ἐν ἀρρή-

C

(1) *Ὅτε αὐτοί.* Ita Regius codex, haud paulo melius quam editi οὕτε αὐτό.

(2) *Αὐτοὶ ὕστερον.* Præmittendum videtur καὶ, vel legendum αὐτοὶ δέ, tumque clara erit sententia. Alii aliter hunc locum emendant. Græbius legit προῆτοι γὰρ, ἢ εἰ, vel ἦτοι γὰρ οἱ περὶ θεῶν. Wolfius ἢ γὰρ, εἰ περὶ θεῶν, vel εἰ τε pro ἦτοι. Profert etiam aliam Lacrozii conjecturam legentis, ἦτοι γὰρ ἃ περὶ θεῶν.

(3) *Ἢ εἰ καὶ.* Deest illud καὶ in Regio codice, nec tamen delendum videtur. Addit enim orationi aliquid roboris; quippe cum majus quiddam sit mundi creationem admittere, quam deos agnoscere, quos qui agnoscebant, non idcirco mundum ab eis creatum fatebantur.

(4) *Ἐδίδαξαν ἐπιτελεῖσθαι.* Incesta flagitia a Stoicis commendari non immerito queritur Theophilus; siquidem ea in rebus indifferentibus numerabant, quod quidem per probrum a Sancto Joanne Chrysost. objicitur Stoicorum principi, in *Orat. in S. Babylam*. Tam nefaria doctrina ex eorum principibus consequbatur. Nam, ut ait Chrysippus apud Plutarch. lib. *De repugn. Stoic.*, p. 1050: *Cum natura communis omnia permeei, necesse est quidquid fit in ratione et quacunque ejus parte secundum illam fieri.* Unde Plutarchus sic Chrysippum ibidem exagitat: *Horum, inquit, id est, adulteriorum, furtorum, parricidiorum, nihil Chrysippus, neque parvum, neque magnum fieri censet præter Jovis rationem, legem, justitiam, providentiam; ut jam non præter legem fiant delicta, non contra justitiam injuria, non contra providentiam flagitia.*

τοὺς μίξεισι συγγίνεσθαι, ἐν τε ἀθέμοις βρώσεσι. Τίς γὰρ οὐκ ᾄδει Κρόνον τεκνοφάγον· Δία δὲ τὸν παῖδα αὐτοῦ τὴν Μῆτιν καταπίνειν, καὶ δειπνα μισὰ τοῖς θεοῖς ἐτοιμάζειν· ἔνθα καὶ χαλὸν Ἥφαιστον τινα χαλκία φασὶ διακονεῖν αὐτοῖς, τὴν τε Ἥραν ἰδίαν ἀδελφὴν (5) μὴ μόνον τὸν Δία γαμεῖν (6), ἀλλὰ καὶ διὰ στόματος ἀνάγκου ἀβήρητοποιεῖν; τὰς τε λοιπὰς περὶ αὐτοῦ πράξεις, ὅσας ᾄδουσιν οἱ ποιηταί, εἰκὸς ἐπίστασαι. Τί μοι λοιπὸν καταλέγειν τὰ περὶ Ποσειδῶνος, καὶ Ἀπόλλωνος, ἡ Διονύσου, καὶ Ἡρακλέος, Ἀθηνᾶς τῆς φιλοκόλπου, καὶ Ἀφροδίτης τῆς ἀναισχύντου, ἀκριδέστερον πεποιηχότων ἡμῶν ἐν ἑτέρῳ (7) τὸν περὶ αὐτῶν λόγον;

4. Οὐδὲ γὰρ ἐχρῆν ἡμᾶς ταῦτα ἀνασκευάζειν, εἰ μὴ εἰ σὲ θεωρῶ (8) νυνὶ διατάζοντα περὶ τὸν λόγον τῆς ἀληθείας. Φρόνιμος γὰρ ὢν ἡδέως μωρῶν ἀνέχῃ. Ἐπεὶ τοι (9) οὐκ ἂν ἐκινήθης ὑπὸ ἀνοήτων ἀνθρώπων κενὸς λόγους ἀπάγεσθαι, καὶ φήμῃ πειθεσθαι προκαταεργηκῆ, στομάτων ἀθέων ψευδῶς συκοφαντούμετων ἡμῶν, τοὺς θεοσεβεῖς καὶ Χριστιανοὺς καλουμένους, φασκόντων ὡς κοινὰς ἀπάντων οὐσας τὰς γυναῖκας ἡμῶν καὶ διαφόρῳ (10) μίξει ξυνόντας (11), ἔτι μὴν καὶ ταῖς ἰδίαις ἀδελφαῖς συμμίγνυσθαι, καὶ τὸ ἀθεώτατον, καὶ ὠμότατον, πασῶν σαρκῶν ἀνθρωπίνων (12) ἐφάπτεσθαι ἡμᾶς. Ἀλλὰ καὶ ὡς προσφάτου ὀδύοντος τοῦ καθ' ἡμᾶς λόγου, καὶ μηδὲν ἔχειν ἡμᾶς λέγειν εἰς ἀπόδειξιν ἀληθείας τῆς καθ' ἡμᾶς καὶ διδασκαλίας· μωρίαν δὲ εἶναι τὸν λόγον ἡμῶν φασιν. Ἐγὼ μὲν οὖν θαυμάζω μάλιστα ἐπὶ σοι, ὃς ἐν μὲν τοῖς λοιποῖς γεγόμενος σπουδαῖος, καὶ ἐκζητητῆς ἀπάντων πραγμάτων, ἀμελέστερον ἡμῶν ἀκούεις. Εἰ γὰρ σοι δυνατὸν, καὶ νύκτωρ οὐκ ὠκνεῖς διατρέθειν ἐν ταῖς βιβλιοθήκαις.

5. Ἐπειδὴ οὖν πολλὰ ἀνέγνως, τί σοι ἔδοξε τὰ Ζήνωνος ἢ τὰ Διογένοους, καὶ Κλεάνθους, ὅσας περιέχουσιν αἱ βιβλῖοι αὐτῶν, διδάσκουσαι ἀνθρωποβορίας, πατέρας μὲν ἀπὸ ἰδίων τέκνων ψεσθαι (13) καὶ βιβρώσκεισθαι, καὶ εἰ τις οὐ βούλοιο ἢ μέλος τι τῆς μυσερᾶς τροφῆς ἀπορρίψειν (14), αὐτὸν κατεσθίεσθαι τὸν μὴ φαγόντα; Πρὸς τοῦτοις ἀθεωτέρα τις φωνὴ εὑρίσκειται, ἡ τοῦ Διογένοους, διδάσκοντος τὰ τέκνα

(5) Ἀδελφῆν. Editi addunt αὐτῶν, quod percommode deest in cod. Regio, et edit. Hamburg. Paulo ante editi φασὶν διακονεῖν. Regius cod. ut in textu.
(6) Δία γαμεῖν. Sic idem Reg. codex pro eo quod vitiose in editis, excerpta tamen editione Hamburgensi, legebatur διὰ γάμου. Chrysippum Origenes lib. iv in Cels. et Diogenes Laertius in Chrysippum exagitant ob turpem hanc historiam ab eo, omni prorsus abjecto pudore, descriptam, quamvis eum non inficiuntur hæc ad physiologiam revocasse. Orpheus apud eundem Laertium in Proœmio vituperatur ob hanc turpitudinem Jovi afflictam.

(7) Ἐν ἑτέρῳ. Innuit vero hic noster librum primum ad Autolycum, ubi eodem fere ordine, quo hic Saturni, Herculis, Bacchi, Apollinis, Veneris nefanda a gentilibus prodita memorat. WOLFII.

(8) θεωρῶ. Uterque ms. θεωρῶν.

(9) Ἐπεὶ τοι. Sic uterque cod. et edit. Hamburgensis. Aliæ ἔπειτα.

A dicant principes exstitisse in infandis flagitiis sese volutandi et in detestandis cibus epulandi. Quis enim non canit Saturnum filiorum voratorem, aut Jovem ejus filium Metin absorbentem, et scelerata convivia diis apponentem, in quibus Vulcanum quemdam claudum et fabrum perhibent illis ministrare; Junonem autem propriam ipsius sororem cum eo non solum matrimonio conjunctam, sed etiam infanda flagitia ore impuro patrare? Ac cætera Jovis facinora qualia a poetis canuntur, verisimile est a te non ignorari. Quid jam recenseam Neptuni, Apollinis, Bacchi, Herculis, Minervæ sinus amantis, Veneris pudorem projicientis facinora, cum de his accuratius alio in libro disputaverim?

4. Autolycum moderant qui crimina Christianis affixerunt, ac recentem et sine argumentis esse hanc religionem dixerunt. — Nam ne hæc quidem a me refelli oportebat, nisi quod te adhuc video circa veritatis doctrinam incertum et dubium. Quamvis enim ipse prudens sis, perfers tamen insanos et non invitus. Alioquin non te commovissent homines stulti ut vanis sermonibus abripereris, et rumori inveterato crederes ab impiis linguis sparso, quæ ficta in nos crimina, qui Dei cultores sumus et Christiani vocamur, conferunt, ac communes omnium esse nostras uxores dictitant, nosque promiscuo concubitu uti et cum propriis sororibus misceri, 383 et quod maxime impium et longe crudelissimum est, carnem quamlibet degustare. Addunt etiam recens prodiisse nostram doctrinam, nec quidquam a nobis asserri posse ad veritatem illius demonstrandam, stultitiamque esse institutum nostrum. Equidem te plurimum admiror, qui cum cætera diligens et consideratus sis, ac omnium rerum explorator, negligenter nobis aurem accommodes. Nam, si fieri posset, me noctem quidem dubitares in bibliothecis consumere.

5. Afficta Christianis crimina in ethnicos rejiciuntur. Philosophi edere humanas carnes docent. — Quoniam autem multa perlegisti, quid tibi visa sunt illa Zenonis et Diogenis et Cleanthis præcepta, qualia eorum libris continentur, ut humana caro voretur, ac parentes a propriis filiis coquantur et vorentur; ac si quis nolit, aut membrum aliquod infandi illius eibi projiciat, ipse ille comedatur qui non comedit?

(10) Διαφόρῳ. Ducæus not. in Athenag. monet legendum esse ἀδιαφόρῳ. Sic infra n. 15, ἀδιαφόρως ζῆν. WOLFII.

(11) Ξυνόντας. Legitur ζῶντας in cod. Bodl. ζῆν τὰς in Regio.

(12) Πασῶν σαρκῶν ἀνθρωπίνων. Repugnat ut Christianis hoc crimen afflictum dicatur. Neque enim omni humana carne vesci, sed infantem ad hunc teterrimum usum occidere ferebantur. Vel ergo delendum illud ἀνθρωπίνων, ita ut Christiani omnem carnem attingere dicantur, ac proinde ne humana quidem abstinere, vel pro πασῶν legendum πάντων, hoc modo, καὶ τὸ ἀθεώτατον καὶ ὠμότατον πάντων. Sic enim infra n. 15, καὶ τὸ ἀθεώτατον πάντων.

(13) Ἐψεσθαι. Ita Ducæus, Oxon. et Hamburg. Uterque codex et Tigur. et editiones Parisienses ψεσθαι. Legit Kusterus ὀπτάσθαι, ex ὀπτάσθαι· εἶναι.

(14) Ἀπορρίψειν. Ita uterque ms. et Tigur. et Hamb. Aliæ editiones ἀναρρίψειν.

Hanc impietatem superat vox illa Diogenis doctentis ut suos filii parentes in victimæ loco immolent et comedant. Quid? Nonne Cambysem fabulatur historiæ scriptor Herodotus, cum Hargagi filios occidisset, coctos patri epulum apposuisse? Idem etiam apud Indos fabulatur comedi a propriis filiis parentes. O doctrinam impiam talia scribentium vel potius doctentium! o impietatem et atheismum! o mentem tam accurate philosophantium ac philosophiam præ se ferentium! Nam qui hæc docuere, mundum impietate repleverunt.

6. *Philosophorum de flagitiis sententiæ.* — Nam et de infando scelere pene inter eos omnes convenit, qui in philosophiæ choro erraverunt. Ac primus quidem Plato, qui præclarius inter eos philosophatus videtur, nominatim in primo *De republica* libro, sancit veluti quidam legislator communes esse omnium uxores, auctore utens Jovis filio et Creten-sium legislatore ut per interpositam **384** causam secunda proles ex talibus nasceretur; simul quod eos qui labores exantlarent, hujusmodi copulis de-

(15) *Εἰς θυσίαν.* Præpositionem, quæ deerat in editis, suppeditavit Regius codex. Cum Theophilo consentit Diogenes in Vitis Diogenis, Zenonis et Chryssippi. Dissentiet Juvenalis, si illius commentatores sequamur in his verbis ex satyra 15 explicandis: *Sed Cantaber undæ Stoicus, antiqui præsertim ætate Metelli?* Loquitur Juvenalis de Vasconibus, qui in extrema obsidionis egestate vitam suam humanis carnibus produxerant. Laudata verba sic accipiunt commentatores, quasi quærat poeta, quomodo Vascones Stoici esse potuissent, et mortem infando cibo præferre, cum nondum hæc in loca penetrasset Zenonis doctrina, qui moriendum potius existimat, quam de humana carne gustandum. At Theophili et Laertii testimonia dubitare non sinunt, quin Zenonem sale perfundat Juvenalis et Stoicos appellet Cantabros, quia carnem humanam voraverant.

(16) *Καμβύσην.* Manifestus error. Non enim Cambyses, sed Astyages id commisit. Sed forte memoria effluxit Theophilo, nec necesse est Astyagis nomen in ipso textu reponere, ut Fellus et Wolfius fecerunt.

(17) *Ὡς τῆς διαβολῆς.* Frustra Grabius legendum conjicit, ὡς τῆσδ' ἀβολῆς.

(18) *Οἱ γὰρ ταῦτα.* Sic uterque ms. Editi. οὐ γὰρ ταῦτα. Mox Reg. ἀνέπλησαν.

(19) *Περὶ τῶν χορῶν.* Ita Regius codex et Hamburgensis editio. Aliæ περὶ τῶν χρόνων. Oxon. περὶ τῶν ἔθρων.

(20) *Ἐν τῇ πρώτῃ.* Quæ hic referuntur a Theophilo non exstant in primo libro *De republica*, sed in quinto, Quare Ducæus et Fellus legendum existimant ἐν τῇ πέμπτῃ. Videtur Theophilum decessisse liber apud Platonem inscriptus, *Minos*, qui libris *De republica*, veluti quædam prælatio, præmittitur. Cum autem in hoc libro Minosem ejusque leges Plato magnis laudibus efferat, forte existimavit Theophilus hic quoque matrimonia Platonem ad exemplum Minois constituere.

(21) *Νομοθετεῖ εἶναι.* Editi νομοθετεῖν χρῆν εἶναι. Primum verbum emendarunt Fellus et Wolfius. Illud χρῆν sustuli auctoritate fretus Regii codicis. Videtur inter se pugnare διαρρήδην et τρόπων τινί, nominatim et quodammodo. Conciliari poterunt, si illud τρόπων τινί referamus ad auctoritatem quam sibi Plato privatus in his legibus constituendis sumebat.

Α τοὺς ἑαυτῶν γονεῖς θυσίαν (15) ἀγειν, καὶ τοὺτους κατεσθῆναι. Τί δ' οὐχὶ καὶ Ἡρόδοτος ὁ ἱστοριογράφος μυθεύει, τὸν Καμβύσην (16) τὰ τοῦ Ἀρπάγου τέκνα σφάζαντα, καὶ ἐψήσαντα παραθετικῆναι τῶ πατρὶ βορᾶν; Ἐτι δὲ καὶ παρὰ Ἰνδοῖς μυθεύει κατεσθῆσθαι τοὺς πατέρας ὑπὸ τῶν ἰδίων τέκνων. Ὡς τῆς ἀθέου διδασκαλίας τῶν τὰ τοιαῦτα ἀναγραφάντων, μᾶλλον δὲ διδασκάντων! ὡς τῆς ἀσεβείας καὶ ἀθεότητος αὐτῶν! ὡς τῆς διανοίας (17) τῶν οὕτως ἀκριβῶς φιλοσοφῶντων, καὶ φιλοσοφίαν ἐπαγγελλομένων! Οἱ γὰρ ταῦτα (18) δογματίσαντες τὸν κόσμον ἀσεβείας ἐνέπλησαν.

6. Καὶ γὰρ περὶ ἀθέμου πράξεως σχεδὸν πᾶσιν συμπεφώνηκεν τοῖς περὶ τὸν χορὸν (19) τῆς φιλοσοφίας πεπλανημένοις. Καὶ πρώτως γε Πλάτων, ὁ δοκῶν ἐν αὐτοῖς σεμνότερον πεφιλοσοφηκῆναι, διαρρήδην ἐν τῇ πρώτῃ (20) βιβλίῳ τῶν Πολιτικῶν ἐπιγραφομένην, τρόπων τινί νομοθετεῖ εἶναι (21) κοινὰς ἀπάντων τὰς γυναῖκας, χροῖμενος παραδείγματι τῶ Διὸς (22), καὶ Κρητῶν νομοθέτῃ, ὅπως διὰ προφάσεως (23) παιδοποιεῖα πολλῇ γίνηται ἐκ τῶν τοιούτων, καὶ ὡς δῆθεν τοὺς λυπομένους διὰ τοιούτων ὀμιλιῶν χρῆν

(22) *Τῶ Διὸς.* Nullus dubito quin post hanc vocem addendum sit υἱῶν vel ἀριστῆ, filio vel confabulatori. Alioquin enim hiulca prorsus erit verborum constructio. In loco, quem citat Theophilus, utrumque titulum Plato tribuit Minoi, fretus Homeri auctoritate. Cur autem Minos appellatus sit Jovis ἀριστῆς, sic exponit Plato: Ἐφοῖτα οὖν δι' ἐνάτου ἔτους εἰς τὸ τοῦ Διὸς ἄντρον ὁ Μίνως τὰ μὲν μαθησόμενος, τὰ δὲ ἀποδειξόμενος, ἃ τῇ προτέρῃ ἐνναετηρίδι παρὰ τοῦ Διὸς. *Ventitabat igitur Minos nono quoque anno in antrum Jovis, partim ut disceret, partim ut eorum rationem redderet, quæ superiore nono anno a Jove didicisset.* Illud δι' ἐνάτου ἔτους nonnulli ita acceperunt quasi per novem annorum spatium cum Jove Minos fuisset. In hoc vitium lapsi interpretes S. Clementis Alexandrini, apud quem *Strom.* 1, p. 551, hæc legimus: Τὸν τε Μίνω παρὰ Διὸς δι' ἐνάτου ἔτους λαμβάνειν τοὺς νόμους ἱστοροῦσι, φοιτῶντα εἰς τὸ τοῦ Διὸς ἄντρον. *Minosem a Jove nono quoque anno leges accepisse perhibent, cum in antrum Jovis veniret.* Male interpretes S. Clementis atque etiam Platonis, *novem annorum spatio.*

(23) *Ὅπως διὰ προσφάσεως.* Communes esse mulieres decernit Plato in libro v *De rep.*, p. 457, ubi sic loquitur: Τὰς γυναῖκας ταύτας τῶν ἀνδρῶν τούτων πάντων πάσας εἶναι κοινὰς, ἰδίᾳ δὲ μηδενὶ μηδεμίαν συνοικεῖν· καὶ τοὺς παῖδας αὐ κοινούς, καὶ μηδὲ γονεῖα ἐχγονοῦν εἰδέναι τὸν αὐτοῦ, μηδὲ παῖδας γονεῖα. *Horum virorum uxores, omnes omnium communes sunt, nullaque privatum ulli consuescitur; communes porro liberi sunt, neque pater filium, neque filium pater agnoscit.* Confidit Plato nullam fore de hujus legis utilitate controversiam, sed illud tantum in dubium revocari posse, utrum res fieri necne possit. Tanta fuit in ethnicis divinæ legis ignorantio. Quæ deinde a Theophilo citantur, ὅπως διὰ προσφάσεως, etc., leguntur in eodem libro, pag. 460. Plato sic loquitur: Καὶ τοῖς ἀγαθοῖς γέ που τῶν νέων ἐν πολέμῳ ἢ ἄλλοθι που γέρα δοτέον καὶ ἄλλα ἄλλα τε, καὶ ἀφρονεστέρα ἢ ἐξουσία τῆς τῶν γυναικῶν συγκοιμήσεως, ἵνα καὶ ἅμα μετὰ προσφάσεως ὡς πλείστοι τῶν παίδων ἐκ τῶν τοιούτων σπεύρωται. *Juvenibus, qui vel in bello vel aliis in rebus valent, cum præmia et alia munera tribuenda sunt, tum prolixior concedenda cum mulieribus dormiendi licentia, ut simul per interpositam causam quam plurimi ex talibus scurrantur.*

παραμυθεῖσθαι· (Ἐπίκουρος δὲ καὶ αὐτὸς σὺν τῷ A ἀθεότητά διδάσκειν συμβουλεύει καὶ μητράσι καὶ ἀδελφαῖς συμμίγνυσθαι (24),) καὶ πέρα (25) τῶν νόμων τοῦτο καλυόντων· ὁ γὰρ Σολομῶν (26) καὶ περὶ τούτου σαφῶς ἐνομοθέτησεν, ὅπως ἐκ τοῦ γήμαντος οἱ παῖδες νομίμως γίνωνται, πρὸς τὸ μὴ ἐκ μοιχείας τοὺς γεννωμένους εἶναι, ἵνα μὴ τὸν οὐκ ὄντα πατέρα τιμῆση τις ὡς πατέρα, ἢ τὸν ὄντως πατέρα ἀτιμάσῃ τις, ἀγνοῶν ὡς μὴ πατέρα· ὅποσα τε οἱ λοιποὶ νόμοι καλύουσι Ῥωμαίων τε καὶ Ἑλλήνων τὰ τοιαῦτα πράττεισθαι. Πρὸς τί οὖν Ἐπίκουρος καὶ οἱ Στωϊκοὶ δογματίζουσιν ἀδελφοκοιτίας καὶ ἀρρενοβασίας ἐπιτελεῖσθαι, ἐξ ὧν διδασκαλιῶν μεστὰς βιβλιοθήκας πεποιήκασι, εἰς τὸ ἐκ παίδων μαθάνειν τὴν ἀθεσμον κοινωνίαν; Καὶ τί μοι λοιπὸν κατατρίβεσθαι περὶ αὐτῶν, ὅπου γε καὶ περὶ τῶν θεῶν παρ' αὐτοῖς λεγόμενων τὰ ὅμοια καταγγέλλασαι;

7. Θεοὺς γὰρ φήσαντες εἶναι, πάλιν εἰς οὐδὲν αὐτοὺς ἠγήσαντο. Οἱ μὲν γὰρ ἐξ ἀτόμων αὐτοὺς ἔφασαν συνεστάναι· οἱ δὲ αὖ χωρεῖν εἰς ἀτόμους, καὶ μηδὲν κλειῶν ἀνθρώπων δύνασθαι τοὺς θεοὺς φασί. Πλάτων ἔε, θεοὺς εἰπὼν εἶναι, ὑλικούς αὐτοὺς βούλεται συνιστᾶν. Πυθαγόρας δὲ, τσαυτὰ μοχθήσας περὶ θεῶν, καὶ τὴν ἀνω κάτω πορείαν ποιησάμενος, ἔσχατον ὀρίζει φύσιν καὶ αὐτοματισμὸν εἶναι φησὶ τῶν πάντων καὶ θεοὺς (27) ἀνθρώπων μηδὲν φροντίζειν. Ὅποσα τε Κλειτόμαχος ὁ Ἀκαδημαϊκὸς (28) περὶ ἀθεότητος εἰσηγήσατο. Τί δ' οὐχὶ καὶ Κριτίας, καὶ Πρωταγόρας ὁ Ἀδδηρίτης λέγων· *Εἶτε γὰρ εἰσι θεοί, οὐ δύναμαι περὶ αὐτῶν λέγειν, ὅσπερ ἐπίοιοι εἰσι θεῶν* C *θλιώσαι· πολλὰ γὰρ ἐστὶ τὰ καλυόντά με*. Τὰ γὰρ περὶ Εὐήμερου τοῦ ἀθεωτάτου περισσὸν ἡμῖν καὶ λέγειν. Πολλὰ γὰρ περὶ θεῶν τολμήσας φθέγγασθαι, ἔσχατον καὶ τὸ ἐξόλου μὴ εἶναι θεοὺς, ἀλλὰ τὰ πάντα αὐτοματισμῷ διοικεῖσθαι βούλεται. Πλάτων (29) δὲ ὁ τσαυτὰ εἰπὼν περὶ μοναρχίας Θεοῦ, καὶ ψυχῆς ἀνθρώπου, φάσκων ἀθάνατον εἶναι τὴν ψυχὴν, οὐκ αὐ-

(24) *Ἐπίκουρος... συμμίγνυσθαι*. Hæc unci inclusi, quia in locum non suum obrepserunt; eorum paterna sedes assignari debet post hæc verba ὡς μὴ πατέρα. Sic enim, ut ex nostrâ interpretatione animadverti potest, et Platonis de matrimonio leges cum Solonis legibus apte comparabuntur, et incesti cum matribus et sororibus concubitus, qui Epicuro placebant, decenter conjungentur cum aliis facinoribus, quæ ab hoc philosopho laudari testatur Theophilus. Sed summa erit perturbatio, si quod dicitur de Platonis et Solonis legibus, id impia et absurda Epicuri præcepta interrumpant; neque explicari poterit, quo referenda sint hæc verba, ὅποσα τε οἱ λοιποί.

(25) *Καὶ πέρα*. Duo codices mss. καὶ περὶ. Editio Hamburg. καίπερ, unde Wolfius ut hanc lectionem tueatur, etiam articulum post νόμων delendum esse existimat.

(26) *Σολομῶν*. Græbrius et Fabricius legunt Σόλων, eorumque conjecturam hoc rationis momento defendit Wolfius, quod inutilis sit omnino Solomonis auctoritas, ut probetur Epicurum contra leges Græcorum et Romanorum venisse.

(27) *Φησὶ τῶν πάντων καὶ θεοῦς*. Sic ope Regii codicis emendavit Wolfius quod prave in editis legebatur φησὶ τε τῶν πάντων θεοῦς. Libenter etiam expungerem illud φησὶ. Neque enim hæc verba ὀρίζει φύσιν idem valent ac, *Deum esse naturam autumat*.

PATROL. GR. VI.

mulceri oportebat) quamvis ea res legibus prohiberetur. Nam Solon etiam ea de re legem discrete sancivit, ut ex patre matrimonio conjuncto legitime pueri nascerentur, non autem ex adulterio, ne quis in patris loco eum colat qui pater non sit, aut eum qui vere sit ignominia afficiat, patrem esse ignorans. Epicurus autem, præterquam quod Deum non esse docet, auctor est ut cum matribus et sororibus consuetudo stupri habeatur, ac ejusmodi facinora patrentur, quæcunque reliquis legibus Romanorum et Græcorum prohibentur. Cur igitur Epicurus et Stoici incestos cum sororibus et masculis concubitus docent, qua doctrina bibliothecas impleverunt, ut a teneris infanda flagitia ediscerentur? Sed quid attinet pluribus circa eos immorari, cum de iis etiam quos appellant diis similia prædicaverint?

7. *Inconstans de diis doctrina*. — Postquam enim deos esse dixerunt, rursus eos ad nihilum redigunt. Alii enim ex atomis eos constare dixerunt; alii in atomos abire, nec quidquam amplius quam homines posse. Plato autem postquam deos esse dixit, eosdem ex materia constituere non dubitat. Pythagoras autem, qui tot ac tanta de diis laboravit, ac sursum deorsum peregrinatus est, postremo natura et fortuito concursu omnia contineri, nec ullam hominum procurationem deos gerere definit. Mitto etiam quot et quanta Clitomachus Academicus excogitarit, ut nullos esse deos probaret. Quid nonne etiam Critias? Nonne Protagoras cujus est illud: *Neque utrum sint dii possum dicere, nec quales sint demonstrare; multa enim sunt quæ me deterreant*. Quæ autem ab Euhemero summæ impietatis homine dicta sunt, ea ne commemorare quidem operæ pretium videtur. Is enim postquam multa de diis disserere ausus est, postremo nullos omnino esse, ac fortuito omnia gubernari con-

Duo hic maximi errores tribuuntur Pythagoræ; primo quidem *omnia natura et fortuito impetu constare*: deinde nullam esse providentiam. Hoc Theophilus de Pythagora edicere nonnullis displicuit, in primis Reinesio *Var. lect. lib. iii, p. 444*. Habet tamen Theophilus non contemnendos ascriptores. *Hoc mundi corpus*, inquit Tertullianus *Apol. vi, sive innatum et infectum secundum Pythagoram; sive natum et factum secundum Platonem*. Pythagoram Theodoretus adjungit aliis providentiæ obtrectatoribus. Οὐ μόνον δὲ, inquit lib. vi, *adv. Græcos, p. 562*, οἱ ἀμφὶ τὸν Δημόκριτον καὶ Χρύσιππον καὶ Ἐπίκουρον πάντα κατὰ ἀνάγκην ἔφασαν γίνεσθαι, ἀνάγκην καλοῦντες τὴν εἰμαρμένην, ἀλλὰ καὶ Πυθαγόρας ὁ πολυθρύλλητος ἀνάγκην εἶπε περιχεῖσθαι τῷ κόσμῳ. *Non solum autem Democritus et Chrysippus et Epicurus omnia fieri necessitate dixerunt, necessitatem appellantes fatum; sed celeberrimus quoque Pythagoras necessitatem mundo incubare dixit*.

(28) *Ἀκαδημαϊκός*. Ita codex uterque ms. et Hamb. Aliæ editiones Ἀκαδημικός. Illud ὅποσα τε cum interrogationis nota legit cl. Wolfius. Sed referendum potius videtur, ad superiora: Τί μοι λοιπὸν κατατρίβεσθαι περὶ αὐτῶν; *Mitto, vel, Quid memorem quot et quanta Clitomachus, etc.*

(29) *Πλάτων*. Ita Oxon. Hamburg. pro eo quos mendose legebatur in omnibus editis et mss. πάντων.

36

tendit. Plato autem, qui tam multa de monarchia Dei disputavit, ac de anima humana, immortalē eam esse statuens, nonne postea secum ipse pugnare deprehenditur, dum quorundam animas in alios homines migrare dicit, quorundam autem in animalia rationis expertia **385** concedere? Annon horrenda et nefanda ejus sententia viris prudentibus videbitur, ut qui olim homo fuerit, is rursus lupus aut canis fiat, aut asinus aut aliud quidpiam animal rationis expertus? Huic consona præterquamquod etiam providentiam sustulit. Utris

*Præclara namque numinis cultoribus
Spes ad salutem suppetit;*

an iis, quos diximus, Euhemero, Epicuro et Pythagoræ, cæterisque Deum colendum esse negantibus, ac providentiam tollentibus? Ac de Deo quidem et providentia sic locutus est Aristo:

*Confide, dignis nam omnibus solet Deus
Opem tulisse; maximeque talibus.
Ni sit statutum præmium viventibus
Præscribit ut fas: esse quid prodest pium?
Sed rem esse sic fac; sæpe sed vidi tamen
Illos pie ævum qui volunt traducere,
Uti haud secundis rebus; et qui aliud nihil
Præter lucellum ipsique solis utile
Curant, honore fulgidos quam nos magis
Esse hoc in ævo. Longius sed cernere*

*Et præstolari finem oportet omnium.
Non enim, ut inhæret pluribus sententia,
Nefanda prorsus, sæculoque inutilis,
Injussa quædam motio est; et omnia
Reguntur ut sors fert. Habere enim volunt
Morum suorum hæc improbi munimina.
Pietatis autem et præmium est cultoribus:
Est et scelestis, ut decet, punitio;
Nil quippe nil fit absque providentia.*

Et quæcumque alii et prope modum plerique de Deo et providentia dixerunt, ea quam parum inter se consona dixerint in promptu est. Alii enim Deum omnino et providentiam sustulerunt, alii Deum esse statuerunt, et providentia gubernari omnia confessi sunt. Prudenti igitur auditori et lectori diligenter considerandum est quid a quoque dicatur, quemadmodum ait Simylus:

(30) *Πυθαγόρα*. Wolfius et Fabricius legendum censent *Πρωταγόρα*, eisque prorsus assentior. Neque enim Pythagoram Theophilus conjungere potuit cum Euhemero et Epicuro et aliis nullum esse Deum pronuntiantibus. Hoc uno crimine Pythagoram premit, quod sustulerit providentiam.

(31) *Πᾶσι τοῖσιν ἀξίους*. Habent editiones nostræ τοῖς ἀξίους, sed ita emendavit Grotius in *Excerpt. tragæd. et comic.*, pag. 1004, ubi hos versus Aristophonti Comico tribuendos opinatur. Fellus et Wolfius scripsere *πᾶσι γὰρ τοῖς ἀξίους*.

(32) *Εἴη γὰρ οὕτως*. Hic loqui incipit alia persona, quæ providentiæ adversatur, et prosperam improborum fortunam providentiæ defensoribus objicit.

(33) *Καὶ τὸ κατ' αὐτούς*. Conjunctio, quæ deest in codicibus mss. et editis, metri causa addita est a Fello et Wolfio. Deest etiam τὸ in editis. Grotius ita legit:

*Πράττοντας ἀτόπως· τοὺς δὲ μηδὲν ἕτερον ἢ
Σκοποῦντας ἢ τὸ λυσιτελεῖς αὐτοῖς μόνον.*

Sed non videtur necesse verbum illud σκοποῦντας aut aliud simile addere, sed tantum supplere ἐλομένου, quod paulo ante præcedit.

τὸς ὑστερον εὐρίσκεται ἐναντία ταυτῶ λέγων, τὰς μὲν ψυχὰς μετέρχεσθαι εἰς ἑτέρους ἀνθρώπους, ἐνίων δὲ καὶ εἰς ἄλογα ζῶα χωρεῖν; Πῶς οὐ δεινὸν καὶ ἀθέμιτον δόγμα αὐτοῦ τοῖσγε νοῦν ἔχουσι φανήσεται, ἵνα ὁ ποτε ἄνθρωπος πάλιν ἔσται λύκος, ἢ κύων, ἢ ὄνος, ἢ ἄλλο τι ἄλογον κτῆνος; Τοῦτω ἀκόλουθα καὶ Πυθαγόρας εὐρίσκεται φλυαρῶν, πρὸς τῷ καὶ πρόνοιαν ἐκκόπτειν. Τίτι οὖν αὐτῶν πιστεῦσωμεν; Φιλήμονι τῷ Κωμικῷ λέγοντι·

Pythagoras quoque nugatus esse deprehenditur, igitur credemus? Philemoni Comico dicenti,

*Οἱ γὰρ θεὸν σέβοντες ἐλλίδιας καλὰς
Ἔχουσιν εἰς σωτηρίας·*

ἢ οἷς προειρηχάμεν Εὐημέρω καὶ Ἐπικουρῷ καὶ Πυθαγόρᾳ (30), καὶ τοῖς λοιποῖς ἀρνούμενοις εἶναι θεοσέβειαν, καὶ πρόνοιαν ἀναιροῦσιν; Περὶ μὲν οὖν Θεοῦ καὶ προνοίας Ἀριστῶν εφη·

*Θάρσει, βοηθεῖν πᾶσι τοῖσιν ἀξίους (31)
Εἴωθεν ὁ θεός· τοῖς δὲ τοιούτοις σφόδρα.
Εἰ μὴ παρέσται προεδρία τις κειμένη
Τοῖς ζῶσιν ὡς δεῖ, τί πλέον ἐστὶν εὐσεβεῖν;
Εἴη γὰρ οὕτως (32)· ἀλλὰ καὶ λίαν ὀρῶ
Τοὺς εὐσεβῶς μὲν ἐλομένους διεξάγειν
Πράττοντας ἀτόπως· τοὺς δὲ μηδὲν ἕτερον ἢ
Τὸ λυσιτελεῖς καὶ τὸ κατ' αὐτούς (33) μόνον,
Ἐπιμότεραν ἔχοντας ἡμῶν διάθεσιν
Ἐπὶ τοῦ παρόντος. Ἀλλὰ δεῖ (34) κόρη βλά-*

*Καὶ τὴν ἀπάντων ἀναμένειν καταστροφῆν.
Οὐχ ἔν τρέπον γὰρ παρ' ἐνίοις Ἰσχυρὴ τις
Δόξα κακοήθης, τῷ βίῳ τ' ἀνωφελῆς,
Φορὰ τις (35) ἐστ' αὐτόματος, ἢ βραβεύεται
Ἄς ἔτυχε πάντα. Ταῦτα γὰρ κρίνουσ' ἔχειν
Ἐφ' ὅδῃ πρὸς τὸν ἴδιον ὁ φαῦλοι τρόπον.
Ἔστι δὲ καὶ τοῖς (36) ζῶσιν ὁσίως προεδρία,
Καὶ τοῖς ποτηροῖς, ὡς προσήκ', ἐπιτιμία.
Χωρὶς προνοίας γίνεται γὰρ οὐδὲν ἔν (37).*

Ὅποσα τε καὶ ἄλλοι, καὶ σχεδὸν γε (38) οἱ πλείους εἶπον περὶ Θεοῦ, καὶ προνοίας, ὁρᾶν ἐστὶ πῶς (39) ἀνακόλουθα ἀλλήλοις ἔφασαν. Οἱ μὲν γὰρ τὸ ἐξ ἰδίου Θεοῦ καὶ πρόνοιαν εἶναι ἀνεῖλον· οἱ δ' αὖ συνέστησαν Θεὸν, καὶ πάντα προνοίᾳ διοικεῖσθαι ὡμολόγησαν. Τὸν οὖν συνετὸν ἀκροατὴν καὶ ἀναγινώσκοντα προσέχεν ἀκριβῶς τοῖς λεγομένοις δεῖ (40)· καθὼς καὶ ὁ Σίμυλος εφη·

(34) Ἀλλὰ δεῖ. Hic providentiæ defensor responsionem incipit.

(35) Ἀνωφελῆς, φορὰ τις, etc. Sic ex codicibus mss. emendatum quod erat in editionibus Parisiensibus: τῷ βίῳ ὡς ἔτυχε· ταῦτα πάντα κρίνουσιν ἔχειν. Tigurina editio habebat τῷ βίῳ τε pro τῷ βίῳ σα. Grotius pro hac voce ἀνωφελῆς reposuerat προσγίνετα: quia notus illi non erat versus φορὰ τις ex codicibus mss. depromptus in editionibus Oxon. et Hamb. Versum ὡς ἔτυχε, etc., scripsi, ut apud Grotium. Necesse est enim referre πάντα ad βραβεύεται. Editi habent ταῦτα γὰρ πάντα κρίνουσιν ἔχειν.

(36) Ἔστι δὲ καὶ τοῖς. Grotius habet ἀλλ' ἐστὶ καὶ τοῖς. Cl. Wolfius legendum proponit ἐστὶ δὲ καὶ τοῖς.

(37) Οὐδὲ ἔν. Ita cod. Reg., Grotius et Wolfius. Aliæ editiones οὐδέν.

(38) Σχεδὸν γε. Deest vocula in Regio codice.

(39) Ὅρᾶν ἐστὶ πῶς. Reg. cod. ὁρᾶς πῶς.

(40) Δεῖ. Hanc vocem editioni Hamburgensi atque huic nostræ Regius codex suppeditavit, qui habet etiam καθὰ καὶ ὁ Σίμυλος.

Κοινῶς ποιητὰς ἔθος ἐστὶ καλεῖν
Καὶ τοὺς περιττοὺς (41) τῇ φύσει, καὶ τοὺς κα-
[λοῦς.

Ἔδει δὲ κρίνειν.

Καθάπερ καὶ ὁ Φιλήμων (42).

Χαλεπὸν ἀκροατὴς ἀσύνητος καθήμενος·
Ἵπὸ γὰρ ἀνοίας οὐχ ἑαυτὸν μέμφεται.

Χρὴ οὖν προσέχειν καὶ νοεῖν τὰ λεγόμενα, κριτικῶς
ἐξετάζοντα τὰ ὑπὸ τῶν φιλοσόφων καὶ τῶν λοιπῶν
ποιητῶν εἰρημένα.

8. Ἀρνούμενοι γὰρ θεοὺς εἶναι, πάλιν ὁμολογοῦ-
σιν αὐτοὶ, καὶ τούτους πράξεις ἀθέσμους ἐπιτελεῖν
ἔφασαν. Καὶ πρώτου (43) γε τοῦ Διὸς οἱ ποιηταὶ
εὐφρονότερον ἔδοσαν τὰς χαλεπὰς πράξεις. Χρύσιπ-
πος δὲ ὁ πολλὰ φλυαρήσας, πῶς οὐχὶ εὐρίσκειται
σημαίνων τὴν Ἥραν στόματι μιαιφῶ συγγίνεσθαι τῷ
Διί; Τί γάρ μοι καταλέγειν τὰς ἀσελείας τῆς μη-
τρὸς θεῶν λεγομένης; ἢ Διὸς τοῦ Λατταρίου διψῶν-
τος αἵματος ἀνθρωπείου; ἢ Ἄττου τοῦ (44) ἀπο-
κοπτομένου· ἢ ὅτι ὁ Ζεὺς ὁ καλούμενος τραγωδῶς,
κατακλύσας τὴν ἑαυτοῦ χεῖρα, ὡς φασί, νῦν παρὰ
Ῥωμαίοις θεὸς τιμᾶται; Σιγῶ τὰ Ἀντινόου τεμέ-
νη καὶ τὰ τῶν λοιπῶν καλουμένων θεῶν. Καὶ γὰρ
ἱστορούμενα τοῖς συνετοῖς καταγέλωτα (45) φέροι.
Ἦτοι οὖν περὶ ἀθεότητος αὐτοὶ ὑπὸ τῶν ἰδίων δογ-
μάτων ἐλέγχονται οἱ τὰ τοιαῦτα φιλοσοφῆσαντες, ἢ
καὶ περὶ πολυμιξίας καὶ ἀθέσμου κοινωνίας. Ἐτι
μὴν καὶ ἀνθρωποδορία παρ' αὐτοῖς εὐρίσκειται, δι'
ᾧ συνέγραψαν γραφῶν, καὶ πρώτους γε οὐς τιτι-
μῆκασι θεοὺς, ταῦτα πεπραχότας (46) ἀναγράφουσιν.

9. Ἡμεῖς δὲ καὶ Θεὸν ὁμολογοῦμεν, ἀλλ' ἓνα, τὸν
κτίστην καὶ ποιητὴν καὶ δημιουργὸν τούτου παν-
τός (47), καὶ προνοεῖ τὰ πάντα διοικεῖσθαι ἐπιστά-
μεθα, ἀλλ' ὑπ' αὐτοῦ μόνου· καὶ νόμον ἅγιον μεμα-
θήκαμεν· ἀλλὰ νομοθέτην ἔχομεν τὸν ὄντως Θεὸν,
ὃς διδάσκει (48) ἡμᾶς δικαιοπραγεῖν, καὶ εὐσεβεῖν,
καὶ καλοποιεῖν. Καὶ περὶ μὲν εὐσεβείας λέγει· Οὐκ
ἔσονται σοὶ θεοὶ ἕτεροι πλὴν ἐμοῦ. Οὐ ποιήσεις
σεαυτῷ εἰδωλόν, οὐδὲ κεντὸς ὁμοιωμα, ὅσα ἐν τῷ
ὄρανῳ ἄνω, ἢ (49) ὅσα ἐν τῇ γῆ κάτω, ἢ ὅσα ἐν
τοῖς ὕδασιν ὑποκάτω τῆς γῆς· οὐ προσκυνήσεις
αὐτοῖς, οὐδὲ μὴ λατρεύσεις αὐτοῖς. Ἐγὼ γάρ εἰμι
Κύριος ὁ Θεός σου. Περὶ δὲ τοῦ καλοποιεῖν ἔφη·
Τίμα τὸν πατέρα σου καὶ τὴν μητέρα σου, ἵνα εὖ

²⁷ Exod. xi, 3, 4, 5.

(41) Περιττοὺς. Cl. Wolfius contendit hanc vo-
ceni idem valere ac *eximium*, ac proinde in eodem
versu legendum καὶ τοὺς καχοὺς. *Vox enim περι-
ττοὺς*, inquit, *Atticis non superfluum, sed eximium,
excellens, egregium denotat, id quod Conr. Ritters-
husius ad Oppiani Halieut. 12, pag. 281, ita proba-
tum dedit, ut dubitandi non relinjuatur locus.*

(42) Καθάπερ καὶ ὁ Φιλήμων. Ita Regius codex,
apertius multo quam editiones Parisienses et in marg.
Tigurina καθάπερ ἐξόν τι. Ducæus et Tigur. κα-
θάπερ ἐξ οὐ τι. Oxon. et Hamburg., καθάπερ
ἢ ἐξ οὐ τι. Probat Cl. Wolfius scripturam Regii
codicis. Paulo post delendum λοιπῶν vel ποιητῶν.

(43) Καὶ πρώτου. Existimat eruditus Wolfius hoc
loco vertendum esse, Jovis deorum principis. Sed
cum paulo post legamus καὶ πρώτους γε οὐς τιτιμή-

A *Mos est poetas nomine æquo dicere,
Natura inepti sive sint, sive optimi.*

At judicare oportet.

386 Quemadmodum et Philemon :

*Res est molesta, ineptus auditor sedens :
Haud namque culpât seipsum præ vecordia.*

Attendere igitur oportet et considerare quid dica-
tur, judicio expendentem quæ a philosophis et
poetis dicta sunt.

8. *Scelera diis attributa a scriptoribus ethnicis.*—
Nam qui negant deos esse, rursus conflentur, ac
infanda facinora ab his patrari dixerunt. Ac Jovis
quidem inprimis nefarie facta pleniori ore poetæ
prædicant. Chrysippus autem qui multa nugatus
est, an non significare invenitur Junonem ore impu-
ro cum Jove esse congressam? Quid enim matris
est, quæ dicitur, deorum, aut Jovis Latiaris
sanguinem humanum dentientis, aut Attidis castrati
lascivias recenseam? aut Jovem illum cognomine
Tragedum, qui suam ipsius, ut perhibent, manum
inundavit, ac nunc deus apud Romanos colitur?
Taceo templa Antinoi et cæterorum, quos vocant,
deorum. Risum enim, dum narrantur, cordatis
viris excutiunt. Vel impietatis igitur ex suis ipso-
rum opinionibus arguuntur qui talia philosophati sunt
vel etiam promiscui ac nefandi concubitus. Quin
etiam hominum vorandorum inhumanitas apud eos
deprehenditur ex iis quæ scripta reliquerunt; et
quos colunt deos, principes eos scribunt fuisse ho-
rum facinorum edendorum.

9. *Christianorum doctrina de Deo, et de decem
ejus præceptis.*— Nos autem et Deum constemur,
sed unum, conditorem et creatorem et opificem
hujus universi; et providentia gubernari omnia
scimus, sed ab eo solo; et legem sanctam didici-
mus, sed legislatorem habemus verum Deum, a
quo et justitiam colere et pietatem et bona opera
facere edocemur. Ac de pietate quidem sic præcep-
it: *Non erunt tibi dii alieni præter me. Non facies
tibi ipsi idolum, nec cujusquam similitudinem quæ-
cunque in cælis desuper, aut quæcunque in terra
deorsum, aut quæcunque in aquis sunt subter terram.
Non adorabis ea neque coles illa; ego enim sum Do-
minus Deus tuus*²⁷. De bonis autem operibus sic

D κασι θεοῦ, et supra καὶ πρώτους γε τοὺς θεοὺς,
eamdem vocem his in locis eodem modo interpre-
tandam crediderim. Supra leg. ὁμολογοῦσιν αὐτούς.

(44) Ἄττου τοῦ. Ita cod. Reg. et editio Hambur-
gensis. Aliæ Ἄττιν.

(45) Καταγέλωτα. Uterque codex κατὰ γέλωτα.

(46) Πεπραχότας. Cod. Reg. πεπραχότας.

(47) Τοῦ κεντὸς. Editi addunt κόσμου, quod multo
apertius deest in Regio codice.

(48) Διδάσκει. Cod. Reg. καὶ διδάσκει et mox καὶ
δικαιοπραγεῖν. Mox idem οὐκ ἔσονται θεοὶ ἕτεροι.

(49) Ἐν τῷ ὄρανῳ ἄνω ἢ. Ita uterque codex
ms. et editio Tigurina. Aliæ τῷ ἄνω. Quin etiam
hæc omnino desunt in editionibus Parisiensibus
anni 1615 et 1636. Infra Reg. codex διέκομι σοὶ Κε-
ριος ὁ Θεός σου.

ait : *Honora patrem tuam et matrem tuam, ut bene tibi sit, et ut longævus sis super terram quam ego do tibi Dominus Deus*⁴⁰. Atque etiam de justitia : *Non machaberis. Non occides. Non furaberis. Non falso testaberis contra proximum tuum testimonium falsum. Non concupisces uxorem proximi tui. Non concupisces domum ejus, nec agrum nec servum ejus, nec ancillam ejus, nec bovem ejus, nec subjugale, neque ullum pecus ejus, neque quæcunque sunt proximi tui. Non pervertes judicium pauperis in judicio ejus. Ab omni verbo injusto recedes. Innocentem et justum non occides, nec justificabis impium, et munera non accipies ; munera enim exæciant oculos videntium et pervertunt verba justa*⁴¹. Hujus **387** divinæ legis minister fuit Moyses famulus Dei, toti quidem mundo, præcipue vero Hebræis qui et Judæi dicti sunt ; quos antiquitus rex Ægypti in servitutem redegit, cum essent semen justum hominum piorum et sanctorum, Abraham, Isaac, et Jacob. Horum recordatus Deus, factisque miraculis et stupendis per Moysen prodigiis liberavit eos et ex Ægypto eduxit, ac per eam regionem, quæ deserta dicitur, deductos restituit in terram Chananaeam, quæ postea Judæa vocata est, legemque posuit, et hæc eos edocuit. Magnæ igitur et admirabilis ad omnem justitiam legis decem capita, quæ modo retulimus, sic habent.

νόμον (52) παρέθετο, καὶ ἐδίδαξεν αὐτοὺς ταῦτα. Τοῦ μὲν οὖν νόμου μεγάλου καὶ θαυμασίου πρὸς πᾶσαν δικαιοσύνην ὑπάρχοντος δέκα κεφάλαια ἃ προσήρχαμεν τοιαῦτα ἔστιν.

10. *Præceptum de humanitate in advenas.* — Quoniam igitur inquilini in Ægypto fuerant, qui genere Hebræi erant ex Chaldaea (orta enim his temporibus fame, necesse habuerunt in Ægyptum transmigrare frumenti causa, quod illic vendebatur, ubi et diu commorati sunt. Hæc autem eis eveniebant secundum Dei prædictionem) cum, inquam, inquilini in Ægypto annis quadringentis et triginta fuissent, cumque illos Moyses in desertum perduciturus esset ; sic eos Deus per legem edocuit : *Peregrinum non affligetis : vos enim nostis animam peregrini : ipsi enim peregrini in terra Ægypti fuistis*⁴².

11. *De pœnitentia.* — Cum autem legem eis a Deo datam populus transgrederetur, benignus et misericors Deus nolens eos a medio tollere, ad legem, quam eis dederat, illud etiam adjecit, ut prophetas eis deinceps ex fratribus suis mitteret, qui docerent et in memoriam redigerent instituta legis, atque ad pœnitentiam eos converterent, quo amplius

σοὶ γένηται, καὶ ἴνα μακροχρόνιος ἔσῃ ἐπὶ τῆς γῆς, ἣν ἐγὼ δίδωμι σοὶ Κύριος ὁ Θεός. Ἐτι περὶ δικαιοσύνης· Οὐ μοιχεύσεις, οὐ φονεύσεις, οὐ κλέψεις, οὐ ψευδομαρτυρήσεις κατὰ τοῦ πλησίον σου μαρτυρίαν ψευδῆ. Οὐκ ἐπιθυμήσεις τὴν γυναῖκα τοῦ πλησίον σου. Οὐκ ἐπιθυμήσεις τὴν οὐκίαν αὐτοῦ, οὐδὲ τὸν ἀγρὸν αὐτοῦ, οὐδὲ τὸν καῖδα αὐτοῦ, οὐδὲ τὴν παιδικήν αὐτοῦ, οὐδὲ τοῦ βοῦς αὐτοῦ, οὐδὲ τοῦ ὑπόζυγλου αὐτοῦ, οὐδὲ πάντας κτήνους αὐτοῦ, ὅσπερ ὅσα ἐστὶ τῷ πλησίον σου. Οὐ διαστρέψεις κρίμα πλῆθους ἐν κρίσει αὐτοῦ. Ἀπὸ παντὸς βήματος ἀδίκου διαποσθήσῃ.

Ἀθῶον καὶ δίκαιον οὐκ ἀποκτενεῖς· οὐ δικαιοσύνης τὸν ἀσεβῆ· καὶ δῶρα οὐ λήψῃ· τὰ γὰρ δῶρα ἀποτυφλοῖ ὀφθαλμοὺς βλεπόντων, καὶ λυμναίνεται βήματα δίκαια. Τούτου μὲν οὖν τοῦ θεοῦ νόμου διάκονος γεγένηται Μωϋσῆς, ὁ καὶ θεράπων τοῦ Θεοῦ, παντὶ μὲν τῷ κόσμῳ, παντελῶς δὲ τοῖς Ἑβραίοις τοῖς καὶ Ἰουδαίοις καλουμένοις, οὓς κατεδούλωσεν (50) ἀρχίθην βασιλεὺς Αἰγύπτου, τυγχάνοντας σπέρμα δίκαιον ἀνδρῶν θεοσεβῶν, καὶ ὁσίων, Ἀβραὰμ καὶ Ἰσαὰκ, καὶ Ἰακώβ. Ὁ Θεός (51) μνησθεὶς καὶ ποιήσας θαυμάσια καὶ τέρατα διὰ Μωϋσέως παράδοξα, ἐβλύσατο αὐτοὺς, καὶ ἐξήγαγεν ἐκ τῆς Αἰγύπτου, ἀγαγὼν αὐτοὺς διὰ τῆς ἐρήμου καλουμένης· οὓς καὶ ἀποκατέστησεν εἰς τὴν Χανααναίαν γῆν, μετέπειτα Ἰουδαίαν ἐπικληθεῖσαν, καὶ

10. Ἐπειδὴ οὖν προσήλυτοι ἐγενήθησαν ἐν γῆ Αἰγύπτῳ, ὄντες τὸ γένος Ἑβραῖοι (53) ἀπὸ γῆς τῆς Χαλδαϊκῆς (κατ' ἐκεῖνο (54) καιροῦ λιμοῦ γενομένης ἀνάγκην ἔσχον μεταλθεῖν εἰς Αἴγυπτον σιτίων ἐκεῖ πιπρασκομένων, ἔνθα καὶ χρόνῳ παρήχθησαν· ταῦτα δὲ αὐτοῖς συνέβη κατὰ προαναφώνησιν Θεοῦ)· παροικῆσαντες οὖν ἐν Αἰγύπτῳ ἔτεσι τετρακοσίοις καὶ τριάκοντα, ἐν τῷ τὸν Μωϋσῆν μέλλειν ἐξάγειν αὐτοὺς εἰς τὴν ἐρημον, ὁ Θεός ἐδίδαξεν αὐτοὺς διὰ τοῦ νόμου λέγων· Προσήλυτον οὐ θλιψέτε· ὑμεῖς γὰρ οἴδατε τὴν ψυχὴν τοῦ προσήλυτου· αὐτοὶ γὰρ προσήλυτοι ἦτε ἐν τῇ γῆ Αἰγύπτῳ.

11. Τὴν μὲν οὖν νόμον τὸν ὑπὸ τοῦ Θεοῦ δεδομένον αὐτοῖς ἐν τῷ παραβῆναι τὸν λαόν, ἀγαθὸς ὢν καὶ οἰκτιρῶν ὁ Θεός, μὴ βουλόμενος διαφθεῖραι αὐτοὺς πρὸς τὸ δεδωκέναι (55) τὸν νόμον, ὑστερον δὲ καὶ (56) προφήτας ἐξέπεμψεν αὐτοῖς ἐκ τῶν ἀδελφῶν αὐτῶν, πρὸς τὸ διδάσκειν καὶ ἀναμνηστικεῖν τὰ τοῦ νόμου αὐτοὺς, καὶ ἐπιστρέφειν εἰς μετάνοιαν, τοῦ μηκέτι

⁴⁰ Ibid., 12. ⁴¹ Ibid., 13, 17 et Deut. xx, 19. ⁴² Exod. xxiii, 9.

(50) Κατεδούλωσεν. Uterque ms. κατεδουλώσατε pro κατεδουλώσατο.

(51) Ὁ Θεός. Legendum ὢν ὁ Θεός.

(52) Καὶ νόμον. Oxoniensis editio κατὰ νόμον. Eodem errato laborant editiones Parisienses anni 1615 et 1636.

(53) Ἑβραῖοι. Sic uterque ms. et editio Hamb. Aliæ Ἑβραῖων.

(54) Κατ' ἐκεῖνο. Lucem affert parenthesis, sed

præterea legendum κατ' ἐκεῖνο γὰρ καιροῦ. Ibidem Regius codex λιμοῦ γενομένου.

(55) Πρὸς τὸ δεδωκέναι. Liqueat legendum esse πρὸς τῷ, atque ita legitur in Hamburgensi editione, sed sine auctoritate codicis ms.

(56) Ὑστερον δὲ καί. Deest utraque vocula in cod. Reg., nec ideo tamen delenda, ut in edit. Hamb. hæc vocula δέ, quam sæpe alias in ejusmodi locis adhiberi observavimus.

ἀμαρτάνειν. Εἰ δὲ ἐπιμένοιοι ἐν ταῖς φαύλαις (57) πράξεσι, προανεφώνησεν (58) ὑποχειρίους αὐτοῦ παραδοθῆναι πάσαις ταῖς βασιλείαις τῆς γῆς· καὶ ὅτι ταῦτα αὐτοῖς ἤδη ἀπέβη, φανερόν μὲν ἐστὶ. Περὶ μὲν οὖν τῆς μετανοίας Ἡσαΐας ὁ προφήτης κοινῶς μὲν πρὸς πάντας, διαβρήθην δὲ πρὸς τὸν λαὸν λέγει· Ζητήσατε τὸν Κύριον, καὶ ἐν τῷ εὐρίσκειν αὐτὸν ἐπικαλέσασθε· ἥρῃκι δ' ἂν ἐγγίξη ὑμῖν, ἀπολιπέτω δ' ἀσεβῆς τὰς ὁδοὺς αὐτοῦ, καὶ ἀνὴρ ἀνομος τὰς βουλὰς αὐτοῦ, καὶ ἐπιστραφῆτω ἐπὶ Κύριον τὸν Θεὸν αὐτοῦ, καὶ ἐλεηθῆσεται, ὅτι ἐπιπολὺ ἀφήσει τὰς ἀμαρτίας ὑμῶν. Καὶ ἕτερος προφήτης Ἐζεκιήλ φησὶν· Ἐὰν ἀποστραφῆ ὁ ἀνομος ἀπὸ πασῶν τῶν ἀνομιῶν ὧν ἐποίησε, καὶ φυλάξῃ τὰς ἐντολάς μου, καὶ ποιῆσῃ τὰ δικαιώματά μου, ζῶν ζήσεται (59), καὶ οὐ μὴ ἀποθάνῃ, πᾶσαι αἱ ἀδικαίαι αὐτοῦ ὅσας ἐποίησεν οὐ μὴ μνησθῶσιν, ἀλλὰ τῇ δικαιοσύνῃ ἣ ἐποίησε ζήσεται, ὅτι οὐ βούλομαι τὸν θάνατον τοῦ ἀνόμου, λέγει Κύριος, ἀλλ' ἐπιστρέψαι (60) ἀπὸ τῆς ὁδοῦ τῆς πορνείας, καὶ ζῆν αὐτόν. Πάλιν ὁ Ἡσαΐας· Ἐπιστρέψατε οἱ τὴν βαθεΐαν βουλήν βουλεύμενοι καὶ ἀνομον, ἵνα σωθῆσεσθε. Καὶ ἕτερος, Ἱερεμίας· Ἐπιστρέψατε ἐπὶ Κύριον τὸν Θεὸν ὑμῶν, ὡς ὁ τρυγῶν ἐπὶ τὸν κάρτελλον αὐτοῦ, καὶ ἐλεηθῆσεσθε. Πολλὰ μὲν οὖν, μᾶλλον δὲ ἀναρίθμητὰ ἐστὶ τὰ ἐν ταῖς ἀγλαῖς Γραφαῖς εἰρημένα περὶ μετανοίας, ἀεὶ τοῦ Θεοῦ βουλομένου ἐπιστρέφειν τὸ γένος τῶν ἀνθρώπων ἀπὸ πιασῶν τῶν ἀμαρτιῶν.

12. Ἐτι μὴν καὶ περὶ δικαιοσύνης, ἧς ὁ νόμος εἴρηκεν, ἀκολουθῶν εὐρίσκεται καὶ τὰ τῶν προφητῶν, καὶ τῶν Εὐαγγελίων ἔχειν, διὰ τὸ τοὺς πάντας πνευματοφόρους ἐν Πνεύματι Θεοῦ λελαληκέναι. Ὁ γοῦν Ἡσαΐας οὕτως ἐφη· Ἀφέετε τὰς πορνείας ἀπὸ τῶν ψυχῶν ὑμῶν, μάθετε καλὸν ποιεῖν, ἐκζητήσατε κρίσιν, ρύσασθε ἀδικούμενον, κρίνατε ὀρφανῷ (61), καὶ δικαιώσατε χήραν. Ἐτι ὁ αὐτὸς, Διάλυε, φησὶν, πάντα σύνδεσμον ἀδικίας· λύε στρωγγίλλας βιβαίων συναλλαγμάτων· ἀπόστειλε τεθραυσμένους ἐν ἀφῆσει· καὶ πᾶσαν συγγραφήν ἀδικον διάσπα· διὰθρυπτε πεινῶντι τὸν ἄρτον σου, καὶ πτωχοὺς ἀστέγους εἰσάγωγε εἰς τὸν οἶκόν σου. Ἐὰν ἴδῃς γυμνόν, περιβάλλε, καὶ ἀπὸ τῶν οἰκείων τοῦ σπέρματός σου οὐχ ὑπερόψη. Τότε βαγήσεται πρῶτον τὸ φῶς σου (62), καὶ τὰ κῆματά σου ταχὺ ἀνατελεῖ· καὶ προπορεύεται ἔμπροσθέν σου ἡ δικαιοσύνη σου. Ὁμοίως καὶ Ἱερεμίας, Στήθε, φησὶν, ἐπὶ ταῖς ὁδοῖς, καὶ ἴδετε, καὶ ἐπερωτήσατε ποία ἐστὶν ἡ ὁδὸς Κυρίου τοῦ Θεοῦ ἡμῶν ἢ ἀγαθῆ, καὶ βαδίσετε ἐν αὐτῇ (63), καὶ εὐρήσετε ἀνάπαυσιν ταῖς ψυχαῖς ὑμῶν.

A non peccarent. Sin autem in pravis actionibus permanerent, prænuntiavit fore ut captivi traderentur omnibus regnis terræ; quæ quidem jam eis evenisse in promptu est. De pœnitentia igitur Isaias propheta communiter quidem omnes, nominatim vero populum alloquitur: *Quærite Dominum, et in inveniendo eum, invocate, et postquam vobis appropinquaverit, relinquat impius vias suas, et vir iniquus cogitationes suas, et convertatur ad Dominum et misericordiam consequetur; quia multum dimittet peccata vestra* ⁴¹. Et Ezechiel alius propheta ait: *Si iniquus averterit se ab omnibus iniquitatibus quas fecit, et custodierit præcepta mea, et fecerit justificationes meas, vivens vivet et non morietur, et iniquitates ejus quas fecit non memorabuntur, sed justitia, quam fecit, vivet, quia nolo mortem iniqui, dicit Dominus, sed ut avertat se a via sua mala et vivat* ⁴². Rursus Isaias: *Convertimini qui profundum consilium initis et iniquum ut salvemini* ⁴³. Et alius propheta Jeremias: *Convertimini ad Dominum Deum vestrum, quemadmodum vindemians ad cartellum suum et misericordiam consequemini* ⁴⁴. **388** Multa quidem vel potius innumerabilia sunt de pœnitentia in Scripturis sanctis dicta, volente semper Deo humanum genus ab omnibus peccatis convertere.

12. *De justitia.* — Adhuc etiam et de justitia quam lex præcipit, consentaneæ inveniuntur prophetarum et Evangeliorum sententiæ, propterea quod omnes uno Dei afflato Spiritu locuti sunt. Sic igitur Isaias ait: *Auferte mala ex animabus vestris, discite facere bonum, quærite judicium, liberate oppressum, judicate pupillo, et justificare viduam* ⁴⁵. Idem: *Dissolve, inquit, omnem colligaturam iniquitatis; solve obligationes violentorum contractuum; dimitte fractos in remissionem, et omnem scripturarum iniquam conscinde; frange esurienti panem tuum, et pauperes sine tecto induc in domum tuam, si videris nudum, operi; et domesticos seminis tui ne despexeris. Tunc erumpet matutinum lumen tuum, et sanitates tuæ cito orientur, et præibit ante te justitia tua* ⁴⁶. Similiter Jeremias: *State, inquit, super vias et videte et interrogate qualis sit via Domini nostri bona, et ambulate in ea, et invenientis requiem animabus vestris. Judicium justum judicate, quia in his est voluntas Domini Dei vestri* ⁴⁷. Similia dicit Moyses: *Custodite judicium et appropinquate ad Dominum Deum vestrum, qui firmavit cælum et cor-*

⁴¹ Isa. i. v. 6, 7. ⁴² Ezech. viii. 21 et seqq. ⁴³ Isa. xxxi. 6 et xlv. 22. ⁴⁴ Jer. vi. 9. ⁴⁵ Isa. i. 6, 7. ⁴⁶ Isa. lviii. 6, 8. ⁴⁷ Jer. vi. 16.

(57) Ἐν ταῖς φαύλαις. Præpositionem suppedi-tavii Regius codex. Omissa fuerat in editis ob similem syllabam verbi sequentis.

(58) Προανεφώνησεν. Editiones Oxon. et Paris. anni 1615 et 1636, προανεφώνησαν.

(59) Ζήσεται. Reg. Ζήσεται.

(60) Ἄλλ' ἐπιστρέψαι. Reg. ὡς ἐπιστρέψαι.

(61) Ὀρφανῷ. Cod. Reg. ὀρφανά.

(62) Πρῶτον τὸ φῶς σου. Tigur. τὸ φῶς σου πρῶτον.

(63) Βαδίσετε ἐν αὐτῇ. Uterque cod. βαδίσετε τὰ ἐν αὐτῇ.

didit terram. Et alius, qui Joel dicitur, his congruentia locutus est: *Congregate populum, sanctificate Ecclesiam, suscipite presbyteros, congregate parvulos sugentes ubera. Egrediaturl sponsus de cubili suo, et sponsa de thalamo suo. Et orate ad Dominum Deum vestrum intente, ut misereatur vestri et deleat peccata vestra* ⁴⁸. Similiter alius, qui Zacharias dicitur: *Hæc dicit Dominus omnipotens: Judicium veritatis judicate: et misericordiam et miserationem facite unusquisque ad proximum suum; et viduam et pupillum et advenam non opprimetis, et malitiam unusquisque non meminerit fratri suo in cordibus vestris, dicit Dominus omnipotens* ⁴⁹.

Κρίμα ἀληθείας κήρυξε (67), καὶ ἔλεος καὶ οὐκ ἐκείνην καὶ ὄρφανόν, καὶ προσήλυτον μὴ καταδυναστεύσητε, καὶ κελίαν ἕκαστος μὴ, μη-σικακίστω τῷ ἀδελφῷ αὐτοῦ ἐν ταῖς καρδίαις ὑμῶν, λέγει Κύριος παντοκράτωρ.

13. *De castitate.* — De castitate autem docet nos Scriptura sancta, non solum nihil opere peccare, sed ne cogitatione quidem; ita ut nec mali quidquam corde concipiamus, nec oculis aspicientes alienam uxorem concupiscamus. Salomon igitur qui rex et propheta exstitit, ait: *Oculi tui recta vidēant, et palpebræ tuæ annuant justa; rectas fac semitas pedibus tuis* ⁵⁰. Vox autem evangelica intensius de castitate præcipit his verbis: *Quisquis aspiciat uxorem alienam ad concupiscendum eam, jam mæchatus est: eam in corde suo: et qui ducit, inquit, dimissam a viro, mæchatur, et qui dimittit uxorem, excepta fornicationis causa, facit eam mæchari* ⁵¹. Ait adhuc Salomon: *Illigabit quis ignem in veste sua, vestimenta autem sua non comburet? aut ambulabit quis super carbones* **389** *ignis et pedes non comburet? Sic qui proficiscitur ad mulierem, quæ sub viro est, innocens non erit* ⁵².

14. *De amore inimicorum, aliis nonnullis virtutibus.* — Atque ut non eos solum, qui nostri sunt generis benevolentia complectamur, ut quidam existimant, Isaias ait: *Dicite his qui vos oderunt et his qui execrantur: Fratres nostri estis, ut nomen Dei glorificetur et videatur in lætitia eorum* ⁵³. Evangelium autem: *Diligite, inquit, inimicos vestros, et precamini pro his qui lædunt vos. Nam si dilexeritis eos qui diligunt vos, qualem mercedem habetis? Hoc et latrones et publicani faciunt* ⁵⁴. Qui autem bene faciunt, eos non gloriari docet, ne studiosi siut hominibus placendi, *Nesciat enim, inquit, manus tua sinistra quid faciat manus tua dextra* ⁵⁵.

⁴⁸ Joel. ii, 16, 17. ⁴⁹ Zach. 7, 9, 10. ⁵⁰ Prov. iv, 25. ⁵¹ Matth. v, 28. ⁵² Prov. vi, 27. ⁵³ Isa. lxvi, 5. ⁵⁴ Matth. v, 44. ⁵⁵ Matth. vi, 3.

(64) Καὶ Μωϋσῆς. Legendum Ὁσέ, ut Grabius et Wolfius monuerunt. Non belle Fellus in ipso textu pro Μωϋσῆς scripsit Ἡσαίας, a quo hæc desumpta existimabat, nempe ex lvi, 1 et xli et xlv, 18. Sed citata hic verba multo aptius, ut iidem eruditi viri observant, repetuntur ex Ose xii, 6, et xiii, 4.

(65) Ἐκκλησίαν. Ita uterque codex ms. et Bi-

Α Κρίμα δίκαιον κήρυξε, δεῖ ἐν τούτοις εἶσι τὸ θελημα Κυρίου τοῦ Θεοῦ ὑμῶν. Ὁσαύτως καὶ Μωϋσῆς (64) λέγει· Φυλάσσεσθε κρίμα, καὶ ἐγγίσετε πρὸς Κύριον τὸν Θεὸν ὑμῶν, τὸν στερεώσαντα τὸν οὐρανὸν, καὶ κτίσαντα τὴν γῆν. Καὶ ἕτερος, Ἰωὴλ ἀκλόουθα τούτους ἐφη· Συναγάγετε λαὸν, ἀγιάσατε Ἐκκλησίαν (65), εἰσδέξασθε πρεσβυτέρους, συναγάγετε ῥήπια θηλάζοντα μαστούς. Ἐξελεύστω ῥυμφίος ἐκ τοῦ κοιτώρος αὐτοῦ, καὶ ῥύμφη ἐκ τοῦ καστοῦ αὐτῆς, καὶ ἐξάσθε πρὸς Κύριον τὸν Θεὸν ὑμῶν ἐκτενῶς, ὅπως ἐλεήσῃ ὑμᾶς, καὶ ἐξαλείψῃ (66) τὰ ἁμαρτήματα ὑμῶν. Ὁμοίως καὶ ἕτερος, Ζαχαρίας· Τὰς λέγει Κύριος παντοκράτωρ· οὐκ ἐκείνην ποιῶντες ἕκαστος πρὸς τὸν πλησίον ἀδελφῶν ὑμῶν, λέγει Κύριος παντοκράτωρ.

13. Καὶ περὶ σεμνότητος οὐ μόνον διδάσκει ἡμᾶς ὁ ἅγιος λόγος τὸ μὴ ἁμαρτάνειν ἐργῶ, ἀλλὰ καὶ μετὰ χρις ἐννοίας, τὸ μὴδὲ τῇ καρδίᾳ ἐννοηθῆναι περὶ τινος κακοῦ, ἢ θεασάμενον τοῖς ὀφθαλμοῖς ἄλλοτρίαν γυναῖκα ἐπιθυμῆσαι. Σολομῶν μὲν οὖν, ὁ βασιλεὺς καὶ προφήτης γενόμενος, ἐφη· Οἱ ὀφθαλμοὶ σου ὀρθὰ βλέπέτωσαν· τὰ δὲ βλέφαρά σου νεύετω δίκαια· ὀρθὰς ποῖσι τροχίαις τοῖς ποσίν. Ἡ δὲ Εὐαγγέλιος φωνὴ ἐπιτακτικώτερον διδάσκει περὶ ἀγνείας λέγουσα· Πᾶς ὁ ἰδὼν γυναῖκα ἄλλοτρίαν πρὸς τὸ ἐπιθυμῆσαι αὐτὴν ἤδη ἐμολχευσε αὐτὴν ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτοῦ· καὶ ὁ γαμῶν, φησὶν, ἀπολελυμένην ἀπὸ ἀνδρός μοιχεύει· καὶ ὁ ἀπολύει γυναῖκα παρεκτός λόγου πορνείας, ποιεῖ αὐτὴν μοιχευθῆναι. Ὅτι ὁ Σολομῶν φησὶ· Ἀποδήσει τις κύρ ἐν ἱματίῳ, τὰ δὲ ἱμάτια αὐτοῦ οὐ κατακαύσει; Ἡ περιπατήσει τις (68) ἐπ' ἀνθρώπων πυρὸς, τοὺς δὲ πόδας οὐ κατακαύσει; Ὁδῶς (69) ὁ εἰσπορευόμενος πρὸς γυναῖκα ὑπανδρον οὐκ ἀθωωθήσεται.

14. Καὶ τοῦ μὴ μόνον ἡμᾶς εὐνοεῖν τοῖς ἀλλοφύλοις (70), ὡς οἰονταί τινες, Ἡσαίας ὁ προφήτης ἐφη· Ἐλπαστε τοῖς μισοῦσιν ὑμᾶς καὶ τοῖς βδελυσσομένοις, ἢ Ἀδελφοὶ ἡμῶν ἔστες, ἵνα τὸ δρομα Κυρίου δοξασθῇ, καὶ ὀφθῇ ἐν τῇ εὐφροσύνῃ αὐτῶν. Τὸ δὲ Εὐαγγέλιον, Ἀγαπᾶτε, φησὶ, τοὺς ἐχθρούς ὑμῶν, καὶ προσεύχεσθε ὑπὲρ τῶν ἐπηρεάζοντων ὑμᾶς. Ἐάν γὰρ ἀγαπᾶτε τοὺς ἀγαπῶντας ὑμᾶς, ποῖον μισθὸν ἔχετε; Τοῦτο καὶ οἱ λησται, καὶ οἱ τελῶναι ποιοῦσι. Τοὺς δὲ ποιοῦντας τὸ ἀγαθὸν διδάσκει μὴ καυχᾶσθαι, ἵνα μὴ ἀνθρωπάρεσκοι ᾖσιν. Μὴ γινώτω γὰρ, φησὶν, ἡ χεὶρ σου ἢ ἀριστερὰ, τι ποιεῖ ἡ χεὶρ σου ἢ δεξιὰ. Ἐτι μὴν καὶ περὶ τοῦ ὑποτάσσ-

blia. Editi Ἐκκλησίας.

(66) Ἐξαλείψει. Reg. ἐξαλείψει.

(67) Κήρυξε. Reg. κήρυξε.

(68) Περιπατήσει τις. Deest vocula in Reg. Leg. Et: ὁ Σολομῶν.

(69) Ὁδῶς. Ita Reg. Editi οὕτω.

(70) Ἀλλοφύλοις. Legendum esse ὁμοφύλοις, cl. Wolfius post Grabium et Davisium admonuit.

σεσθαι ἀρχαῖς καὶ ἐξουσίαις, καὶ εὐχεσθαι ὑπὲρ αὐ-
τῶν, κελεύει ἡμᾶς (71) ὁ θεὸς λόγος, ὅπως ἡρεμον
καὶ ἡσύχιον βίον διδάσκει (72). Καὶ διδάσκει ἀπο-
δίδοναι πᾶσι τὰ πάντα, τῷ τὴν τιμὴν, τὴν τιμὴν·
τῷ τὸν φόβον, τὸν φόβον· τῷ τὸν φόρον, τὸν φό-
ρον, μηδενὶ μηδὲν ὀφείλειν ἢ μόνον τὸ ἀγαπᾶν
πάντας.

15. Σκόπει τοίνυν εἰ οἱ τὰ τοιαῦτα μανθάνοντες
δύνανται ἀδιαφόρως ζῆν, καὶ συμφέρεσθαι ταῖς
ἀθεμίτοις μίξεσιν, ἢ τὸ ἀθεώτατον πάντων, σαρκῶν
ἀνθρωπείων ἐφάπτεσθαι· ὅπου γε καὶ τὰς θέας τῶν
μονομάχων ἡμῖν ἀπειρηται ὄρᾶν, ἵνα μὴ κοινωνοὶ
καὶ συνίστορες φόνων γενώμεθα. Ἄλλ' οὐδὲ τὰς λοι-
πὰς θεωρίας ὄρᾶν χρῆ, ἵνα μὴ μολύνωνται ἡμῶν οἱ
ὀφθαλμοὶ καὶ τὰ ὦτα, γινόμενα συμμετόχα τῶν ἐκεῖ
φωνῶν (73) ἀδομένων. Εἰ γὰρ εἶποι τις περὶ ἀνθρω-
ποδορίας, ἐκεῖ τὰ θεύστου καὶ Τηρέως τέκνα ἐσθί-
μενα· ἃ δὲ περὶ μοιχείας (74), οὐ μόνον περὶ ἀνθρώ-
πων, ἀλλὰ καὶ περὶ θεῶν, ὧν καταγγέλλουσιν εὐφώ-
ως μετὰ τιμῶν (75) καὶ ἄθλων, παρ' αὐτοῖς τραγω-
δεῖται. Μακρὰν δὲ ἀπείη Χριστιανοῖς ἐνθυμηθῆναί τι
τουοῦτο πράξει παρ' οἷς σωφροσύνη πάρεστιν, ἐγκρά-
τεια ἀσκεῖται, μονογαμία (76) τηρεῖται, ἀγνεῖα φυ-
λάσσεται, ἀδικία ἐκπορθεῖται, ἀμαρτία ἐκριζοῦται,
δικαιοσύνη μελετᾶται, νόμος πολιτεύεται, θεοσέβεια
πράσσεται, θεὸς ὁμολογεῖται, ἀλήθεια βραβεύει, χά-
ρις συντηρεῖ, εἰρήνη περισκέπει (77), λόγος ἄγιος
ὁδηγεῖ, σοφία διδάσκει, ζωὴ βραβεύει, θεὸς βασιλεύει.
Πολλὰ μὲν οὖν ἔχοντες λέγειν περὶ τῆς καθ' ἡμᾶς
πολιτείας, καὶ τῶν δικαιωμάτων τοῦ Θεοῦ, καὶ δη-
μιουργοῦ πάσης κτίσεως, τὰ νῦν αὐτάρκως ἡγοῦ-
μεθα ἐπιμεμηῆσθαι, εἰς τὸ καλὸν σὲ ἐπιστῆναι μάλιστα
ἐξ ὧν ἀναγινώσκειν (78) ἕως τοῦ δεῦρο, ἵνα ὡς φιλο-
μαθῆς ἐγενήθης, οὕτω καὶ φιλομαθῆς (79) ἔση ἕως
τοῦ δεῦρο.

licet, ut quemadmodum **390** hactenus discendi studiosus fuisti, ita etiam nunc libenter discas.

⁷¹ I Tim. II, 2. ⁷⁷ Rom. XIII, 7, 8.

(71) *Κελεύει ἡμᾶς*. Ita uterque codex ms. et editio Hamburgensis. Legitur enim ἡμῖν in Tigur. et apud Ducæum. Aliæ ἡμῶν.

(72) *Διδάσκων*. Reg. διδάσκωμεν.

(73) *Φωνῶν*. Cl. Wolfius legendum esse contendit φόνων, neque hanc in interpretando emendationem sequi dubitavit. Sed ei minime assentior. Hic enim generatim Theophilus vitia insectatur spectaculorum, tum exempla subjicit ejusmodi vitiorum, nempe humanæ carnis epulum, quod cum homicidio conjunctum esse liquet, et deorum hominumque flagitia. Tota ergo turbabitur oratio, si quis homicidium eo intrudat, ubi nullum adhuc peculiare vitium notatur.

(74) Ἄ δὲ περὶ μοιχείας. Legendum ei δέ, si quis sententiam cum iis quæ præcedunt et sequuntur consentaneam quærat.

(75) *Μετὰ τιμῶν*. Sic uterque codex. Editi vitiose κατὰ τιμῶν.

(76) *Μονογαμία*. Cod. Reg. μόνον ὁ γάμος. Bodl. μόνον ὁ γαμία. Reg. codicis scripturam Cotel. ut monet cl. Wolf. citat in notis ad l. II Hermæ, p. 64. idque non absque Græculi fraude contigisse existimat.

(77) *Περὶσκέπει*. Ita Reg. et edit. Hamb. et Ducæus. Aliæ editiones περισκεπέπει.

(78) *Ἀναγινώσκειν*. Oxon. et Hamb. ἀναγινώ-

Allud etiam jubet Scriptura sancta, ut magistratibus et potestatibus subijciamur ac pro iis precemur ut tranquillam et pacatam vitam agamus ⁷¹. Ac omnibus omnia reddere docet: Cui honorem, honorem; cui timorem, timorem; cui tributum, tributum, nec quidquam ulli debere, nisi ut diligamus omnes ⁷⁷.

15. Christianorum innocentia luculenter defenditur. — Vide igitur an possint, qui talia edocentur, indifferenter vivere, et in nefariis flagitiis volutari, aut quod omnem impietatem superat, carnes humanas attingere, cum præsertim nec gladiatorum ludos spectare nobis liceat, ne participes et conscii cædium fiamus. Neque etiam cætera spectacula obeunda sunt, ne polluantur oculi nostri et aures, si participes eorum fiant, quæ illic decantantur. Si quis enim de carnis humanæ epulo loquitur, illic Thyestis et Terei filii vorantur; si vero de adulterio, illud apud eos non solum de hominibus, sed etiam de diis, quos canora voce decantant non sine præmio et mercede, tragice exhibetur. Procul autem absit a Christianis, ut iis quidquam hujusmodi facere in mentem veniat, apud quos adest temperantia, continentia colitur, unicum matrimonium servatur, castimonia custoditur, injustitia exterminatur, peccatum radicibus evellitur, justitia exercetur, lex observatur, cultus Dei peragitur, Deus confitendo celebratur, veritas dominatur, gratia custodit, pax communit, sanctum verbum manu ducit, sapientia docet, vita dirigit, Deus regnat. Igitur cum permulta habeamus, quæ de institutis nostris et Dei ac conditoris universorum justificationibus dicamus, satis multa hactenus nobis videmur commemorasse, ut animum rei pernoscentiæ adjicias; cum præsertim etiamnum perlegere liceat, ut quemadmodum **390** hactenus discendi studiosus fuisti, ita etiam nunc libenter discas.

σκεῖς, ac sic etiam Regius codex. Sed legendum puto ἐξ ὧν ἀναγινώσκειν. Pluribus disserendis supersedit Theophilus, quia satis multa sibi disseruisse videbatur, ut Autolyicum ad consideranda religionis Christianæ instituta incitaret, cum præsertim sacras ei litteras legere liceret. Hortatur ergo hominem ad legendum, idque satis patet ex his quæ addit, ut eodem sis discendi studio, nempe in sacris litteris, quo hactenus fuisti in profanis. At cum hac adhortatione non quadrat Scriptura ἐξ ὧν ἀναγινώσκεις ἕως τοῦ δεῦρο. Præterea satis absurde Autolyicus, qui in profanis litteris operam posuerat, ex his quæ hactenus legerat, Christiana instituta pernoscere posse diceretur. Multo aptius Theophilus eum Christiana instituta considerare posse dicit, quia ei in legendo hactenus pergere licebat, sacris scilicet libris evolvendis, qui hactenus profanos evolverat.

(79) *Καὶ φιλομαθῆς*. Monitus Wolfius a cl. Lacroziollegendum conjicit καὶ πολυμαθῆς, quia respicere videtur Theophilus ad verba Isocratis ad Demonicum: Ἐὰν ἦς φιλομαθῆς, ἔση πολυμαθῆς. Sed hæc conjectura penitus disconvenit proposito Theophili, qui Autolyicum hortatur, ut eodem sit in sacris litteris discendis studio, quod hactenus in profanis impendebat. In fine libri II legitur: Χρῆ οὖν τὸν φιλομαθῆ καὶ φιλομαθεῖν. Infra editi eis τὸν ἀπέραντον. Reg. ut in textu.

16. *Antiquitatem doctrinæ Christianæ probant absurdæ Græcorum opiniones.* — Volo autem tibi et ea quæ spectant tempora, Deo concedente, accuratius demonstrare, ut intelligas nec recentem nec fabulosam esse doctrinam nostram, sed antiquiorem et veriorum omnium poetis ac scriptoribus, qui incerta scripserunt. Alii enim cum mundum ingenitum dicerent, in infinitum abierunt; alii cum genitum assererent, jam annorum myriades quindecim et tria millia supra septuaginta quinque annos effluxisse dixerunt. Atque hæc quidem litteris mandavit Apollonius Ægyptius. Plato autem, qui Græcorum sapientissimus videtur fuisse, quantas in nugas aberravit! Nam in ejus libro qui *Civitates* inscribitur, hæc totidem verbis leguntur: *Quomodo enim, si hæc ita omni tempore mansissent, ut hodie ornata sunt, novi quidquam aliquando inveniretur: cum hæc decies millies decem annorum millibus eos qui tunc erant latuerint, ac mille anni aut bis mille effluerint, ex quo partim a Dædalo, partim ab Orpheo, partim a Palamede inventa in lucem prodire?* Quæ cum facta esse dicit, decies millies decem annorum millia a diluvio ad Dædalum numerat. Et cum multa de variis per orbem civitatibus et habitationibus et gentibus dixisset, faletur hæc se conjectura dixisse. Ait enim: *Si quis igitur, hospes, nobis polliceatur Deus, fore ut si iterum legis ferendæ rationem considerare aggrediamur, sermonibus modo habitis, etc., conjectura videlicet locutus est. Quod si sunt.*

17. *Christiani a prophetis accepere antiquarum rerum cognitionem.* — Satius igitur est alumnus esse disciplinæ divinæ, quemadmodum ipse confitetur aliter non posse verum accurate disci, nisi Deus per legem doceat. Quid? nonne etiam poetæ, Homerus, Hesiodus et Orpheus, institutos se fuisse a divina providentia dixerunt? Quinetiam scriptores valibus et prophetis æquales fuisse narrant, a quibus qui eruditi fuissent, eos accurate scripsisse. Quanto igitur magis veritas a nobis cognoscetur, qui a sanctis prophetis sancto Dei Spiritu plenis

(80) *Πῶς γὰρ ἄν, etc.* Totum hunc locum, qui in nostris codicibus mss. et editis corruptissimus erat, necesse fuit Platonicis contextus ope restituere; quod idem in editione Hamburgensi factum fuerat. Hæc autem leguntur in tertio libro *De legibus*, nequaquam autem in libris *De republica*. In editionibus Oxon. et Hamb. pro *Πολιτείας* legitur *Περὶ νόμων* ex conjectura.

(81) *Κατακοσμίαν.* Legendum *κατὰ κόσμον*.

(82) *Ὡς ἔξενε.* Ita Plato Reg. Ὡς ἔξην. Editi Ὡς ἔξενε. Mox apud eundem Platonem legitur ὑπόσχοιτο et ἐπιχειρήσωμεν τὸ δεύτερον. Reg. ut text.

(83) *Τῶν τῶν εἰρημένων.* Addit Plato, *Λόγων χειρῶν οὐδὲ ἐλάττους ἀκουσόμεθα, μακρὸν ἂν ἔλθοιμι ἐγώ.* Id est, *Si quis nobis polliceatur Deus fore, ut si iterum leges ferendæ rationem considerare aggrediamur, sermonibus modo habitis non pejores audiamus, longum equidem iter suscipiam.* Ex his colligit Theophilus Platonem conjiendo locutum esse, nec ipsi, ut prophetis Spiritus auxilio fretis, exploratum fuisse dicendi exitum. Pravam hujus loci interpretationem sanavit cl. Wolfius.

16. Θέλω δὲ σοι καὶ τὰ τῶν χρόνων, Θεοῦ παρέχοντος, νῦν ἀκριθέστερον ἐπιδείξαι, ἵνα ἐπιγνῶς, ὅτι οὐ πρόσφατος οὐδὲ μυθώδης ἐστὶν ὁ καθ' ἡμᾶς λόγος, ἀλλ' ἀρχαιότερος καὶ ἀληθέστερος ἀπάντων ποιητῶν καὶ συγγραφέων, τῶν ἐπ' ἀδήλων συγγραψάντων. Οἱ μὲν γὰρ τὸν κόσμον ἀγέννητον εἰπόντες εἰς τὸ ἀπέραντον ἐχώρησαν· ἕτεροι δὲ γέννητον φήσαντες, εἶπον ὡς ἡδὴ μυριάδας ἐτῶν πεντεκαίδεκα ἐληλυθῆναι καὶ τρισχίλια ἑβδομήκοντα πέντε ἔτη. Ταῦτα μὲν οὖν Ἀπολλώνιος ὁ Αἰγύπτιος ἱστορεῖ. Πλάτων δὲ ὁ δοκῶν Ἑλλήνων σοφώτερος γεγενῆσθαι, εἰς πόσῃν φλυαρίαν ἐχώρησεν; Ἐν γὰρ ταῖς *Πολιτείας* αὐτοῦ ἐπιγραφόμεναις ῥητῶς κεῖται λέγοντος· *Ἦώς γὰρ ἂν (80) εἴγε ἔμμενε τάδε ὅτω τὸν πάντα χρόνον, ὡς νῦν διακεκόσμηται, καιρὸν ἀνευρίσκειτο ποτε εἰσιῶν;* *Ὅτι μὲν γὰρ μυριάκις μυρία ἔτη ἀνελάτθανεν ἄρα τοὺς τότε, χίλια δὲ ἀφ' οὗ γέγονεν ἡ δις τοσαῦτα ἔτη τὰ μὲν Δαιδάλω καταπαρῆ γέγονεν, τὰ δὲ Ὀρφεῖ, τὰ δὲ Παλαμίδει.* Καὶ ταῦτα εἰπὼν γεγενῆσθαι, τὰ μὲν μυριάκις μυρία ἔτη ἀπὸ κατακλισμοῦ ἕως Δαιδάλου δηλοῖ. Καὶ πολλὰ φήσας περὶ πολλῶν κατακοσμίῶν (81), καὶ οἰκίσεον, καὶ ἔθνῶν, ὁμολογεῖ εἰκασμῶ ταῦτα εἰρηκέναι. Λέγει γὰρ *Ἐργου, ὧς ἔξενε (82), εἰς ἡμῖν ὑπόσχηται Θεός, ὡς ἂν ἐπιχειρήσωμεν τῇ τῆς νομοθεσίας σκέψει, τῶν τῶν εἰρημένων (83), δηλονότι εἰκασμῶ ἐφη· εἰ δὲ εἰκατμῶ, οὐκ ἄρα ἀληθὴ ἐστὶ τὰ ὑπ' αὐτοῦ εἰρημένα.*

conjectura, minus profecto vera quæ ab eo dicta

17. Δεῖ οὖν μᾶλλον μαθητὴν γενέσθαι τῆς νομοθεσίας τοῦ Θεοῦ, καθὼς καὶ αὐτός (84) ὠμολόγηκεν ἄλλως μὴ δύνασθαι τὸ ἀκριβὲς μαθεῖν, ἔαν μὴ ὁ Θεός διδάξῃ διὰ τοῦ νόμου (85). Τί δ' οὐχὶ καὶ οἱ ποιηταί, Ὀμηρος, καὶ Ἡσίοδος, καὶ Ὀρφεὺς ἔφασαν ἑαυτοὺς ἀπὸ θείας προνοίας μεμαθηκέναι; Ἐτι μὴ μάντις καὶ πραγνώστας γεγενῆσθαι κατὰ τοὺς συγγραφεῖς, καὶ τοὺς παρ' αὐτῶν μαθόντας ἀκριβῶς συγγεγραφεῖναι φασίν. Πόσῃ οὖν μᾶλλον ἡμεῖς τὰ ἀληθῆ εἰσόμεθα, οἱ μανθάνοντες ἀπὸ τῶν ἁγίων προςῆτων, τῶν χωρησάντων τὸ ἅγιον Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ; Διὸ σύμφωνα

(84) *Καθὼς καὶ αὐτός.* Reg. *καθὰ καὶ αὐτός.*

(85) *Διὰ τοῦ νόμου.* Locus in quo faletur Plato neminem posse verum pernoscere, nisi a Deo doceatur, a Justino citatur *Cohort.* num. 32. Occurrit autem in *Menone* Platonis et sic habet: *Εἰ δὲ νῦν ἡμεῖς ἐν παντὶ τῷ λόγῳ τούτῳ καλῶς ἐζητήσαμέν τε καὶ ἐλέγομεν, ἀρετὴ ἂν εἴη οὔτε φύσει, οὔτε διδάκτων, ἀλλὰ θεῖα μοῖρα παραγενομένη ἄνευ νοῦ οἷς ἂν παραγίνηται.* *Nunc autem, si in omni hoc sermone recte quæsitivimus et disseruimus, virtus profecto nec natura nec doctrina, sed divina sorte hominibus evenit sine scientia, iis quibus evenit.* Non alium videtur Platonis locum Theophilus in memoria habuisse. Nec magni refert, quod virtus apud Platonem, veri cognitio est apud Theophilum. Eam enim veri cognitionem intelligit Theophilus, quæ ad salutem perducatur. Dei cognitio, ut observavimus ad n. 19 Tatiani, in banc sententiam interdum usurpatur. Sed si Platonis sensum Theophilus accurate sequitur, legendum erit non *διὰ τοῦ νόμου, sed διὰ τοῦ νόμου, sine lege*, quod respondebit his Platonis *νετῆς ἄνευ νοῦ, sine scientia.*

καὶ φίλα ἀλλήλοις οἱ πάντες προφήται εἶπον, καὶ προσέκηρυξαν τὰ μέλλοντα ἔσεσθαι παντὶ τῷ κόσμῳ. Τοὺς γὰρ φιλομαθεῖς, μᾶλλον δὲ φιλαληθεῖς δύναται αὐτὴ ἢ ἐκδοσις τῶν προαναπεφωνημένων πραγμάτων, καὶ ἤδη ἀπρητρισιμένων ἐκδιδάσκειν ὄντως ἀληθῆ εἶναι τὰ δι' αὐτῶν κεκηρυγμένα περὶ τε χρόνων, καὶ καιρῶν τῶν πρὸ κατακλυσμοῦ, ἀφ' οὗ ἔκτισται ὁ κόσμος ἕως τοῦ δεῦρο, ὡς ἐνέστηκε (86) τὰ ἔτη, εἰς τὸ ἐπιδειξάσαι τὴν φλυαρίαν τοῦ ψεύδους τῶν συγγραφέων, ὅτι οὐκ ἀληθῆ ἐστί τὰ δι' αὐτῶν ῥηθέντα.

18. Πλάτων γάρ, ὡς προειρήκαμεν, δηλώσας κατακλυσμὸν γεγενῆσθαι, ἔφη μὴ πάσης τῆς γῆς, ἀλλὰ τῶν πεδίων μόνον γεγενῆσθαι, καὶ τοὺς διαφυγόντας ἐπὶ τοῖς ὑψηλοτάτοις ὄρεσιν αὐτοὺς διασεσῶσθαι. Ἄλλοι δὲ λέγουσι γεγενῆσθαι Δευκαλίωνα καὶ Πύρραν, καὶ τούτους ἐν λάρνακι διασεσῶσθαι· καὶ τὸν Δευκαλίωνα, μετὰ τὸ ἐλθεῖν ἐκ τῆς λάρνακος, λίθους εἰς τὰ ὀπίσω πεπομφέναι (87), καὶ ἀνθρώπους ἐκ τῶν λίθων γεγενῆσθαι· ὅθεν φασὶ λαοὺς προσαγορεύεσθαι τὸ πλῆθος ἀνθρώπων. Ἄλλοι δ' αὖ Κλύμενον εἶπον ἐν δευτέρῳ κατακλυσμῷ γεγενῆσθαι. Ὅτι μὲν οὖν ἄθλιοι, καὶ πάντα δυσσεβεῖς, καὶ ἀνόητοι εὐρίσκονται οἱ τὰ τοιαῦτα συγγράψαντες, καὶ φιλοσοφῆσαντες ματαίως, ἐκ τῶν προειρημένων δῆλόν ἐστιν. Ὁ δὲ ἡμέτερος προφήτης καὶ θεράπων τοῦ Θεοῦ Μωϋσῆς, περὶ τῆς γενέσεως τοῦ κόσμου ἐξιστορῶν, διηγήσατο τίνι τρόπῳ γεγένηται ὁ κατακλυσμὸς ἐπὶ τῆς γῆς· οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ τὰ τοῦ κατακλυσμοῦ ἢ τρόπῳ γέγονεν· οὐ Πύρραν, οὐδὲ Δευκαλίωνα ἢ Κλύμενον μυθεύων, οὐδὲ μὴν τὰ πεδία μόνον κατακλυσθῆναι, καὶ τοὺς διαφυγόντας ἐπὶ τοῖς ὄρεσι μόνους διασεσῶσθαι.

19. Ἄλλ' οὐδὲ δεύτερον κατακλυσμὸν γεγενῆσθαι δηλοῖ. Ἄλλὰ μὲν οὖν ἔφη μηκέτι τῷ κόσμῳ κατακλυσμὸν ὕδατος ἔσεσθαι, οἶος (88) οὔτε γέγονεν, οὔτε μὴν ἔσται. Ὅκτω δὲ φησι τὰς πάσας ψυχὰς ἀνθρώπων ἐν τῇ κιβωτῇ διασεσῶσθαι, ἐν τῇ κατασκευασθείσῃ προστάγματι Θεοῦ, οὐκ ὑπὸ τοῦ Δευκαλίωνος, ἀλλ' ὑπὸ τοῦ Νῶε Ἑβραῖστὲ, ὃς διερμηνεύεται τῇ Ἑλλάδι γλώσσῃ ἀνάπαντι· καθὼς καὶ ἐν ἐτέρῳ (89) λόγῳ ἐδηλώσαμεν, ὡς Νῶε, καταγγέλλων τοῖς τότε ἀνθρώποις μέλλειν κατακλυσμὸν ἔσεσθαι, προσέφη τευσεν αὐτοῖς, λέγων· Δεῦτε, καλεῖ ὑμᾶς ὁ Θεὸς εἰς μετανοίας. Διὸ οἰκείως Δευκαλίων ἐκλήθη. Τούτῳ δὲ τῷ Νῶε υἱοὶ τρεῖς ἦσαν, καθὼς καὶ ἐν τῷ δευτέρῳ τόμῳ ἐδηλώσαμεν, ὧν τὰ ὀνόματά ἐστι Σὴμ, καὶ Χάμ, καὶ Ἰαφὲθ· οἷς καὶ γυναῖκες τρεῖς ἦσαν τὸ καθ' ἓνα αὐτῶν (90), καὶ αὐτὸς (91) καὶ ἡ γυνὴ αὐτοῦ. Τοῦτον τὸν ἄνδρα ἐνοιοῦ Εὐνοῦχον προσήγορεύεσθαι. Ὅκτω οὖν αἱ πᾶσαι ψυχὰ ἀνθρώπων διεσῶθησαν, οἱ ἐν τῇ κιβωτῇ εὐρεθέντες. Τὸν δὲ κατακλυσμὸν ἐσήμανεν ὁ Μωϋσῆς ἐπὶ ἡμέρας τεσσαράκοντα, καὶ νύκτας τεσσαράκοντα γεγενῆσθαι,

A didicimus? Hinc consona omnes prophetæ et amica inter se dixerunt, ac futuros totius mundi eventus prænuntiarunt. Ipse enim prædictarum rerum et jam perfectarum eventus, potest discendi vel potius 391 veri cupidos edocere, vera esse quæ ab illis de temporibus et annis ante diluvium elapsis prædicata sunt, quomodo scilicet se habeat ab origine mundi ad nostram ætatem annorum series; ita ut facile pateat inepte mentitos esse scriptores, nec vera esse quæ ab his dicta sunt.

18. Græcorum errores in diluvio enarrando. — Plato enim, ut diximus, cum diluvium contigisse demonstrasset, non totius orbis terrarum, sed tantum camporum fuisse dixit, et qui in altissimos montes fugissent, eos incolumes evasisse. Alii Deucalionem et Pyrrham tunc exstitisse dicunt, eosque in arca servatos fuisse; Deucalionem autem ex arca egressum, lapides post tergum jactasse, atque ex his homines natos esse. Hinc hominum multitudinem laούς, sive populos, appellatam dicunt. Alii Clymenum in secundo diluvio exstitisse dicunt. Miseros igitur ac impios et stultos reperiri, qui talia scribere et philosophari sunt inutili opera, ex his quæ diximus satis perspicuum est. Noster autem propheta et famulus Dei Moyses originem mundi exponens, narravit quomodo diluvium in terra factum sit, imo etiam quæ cum diluvio fuere conjuncta quomodo evenerint; non Pyrrham aut Deucalionem aut Clymenum fingens, aut campus solum inundatos fuisse, et qui in montes fugissent, solos evasisse incolumes.

19 Diluvii longe accuratior apud Moysen enarratio. — Sed neque etiam alterum diluvium fuisse declarat, imo nullum amplius diluvium aquarum mundo eventurum esse asserit, quemadmodum revera nec evenit nec eventurum est. Octo autem omnino homines in arca servatos fuisse dicit ea, quam jussu Dei non Deucalion, sed Noe, cujus nomen Hebræum si Græce interpreteris, idem est ac requies, construxerat, quemadmodum in alio libro demonstravimus, Noe hominibus illius ætatis futurum diluvium nuntiantem, ita illis esse vaticinatum: Venite, vocat vos Deus ad pœnitentiam. Unde Deucalion proprie appellatus est. Huic Noe tres erant filii, quemadmodum in secundo libro demonstravimus, quorum nomina Sem, Cham et Japhet, qui suam singuli uxorem habuerunt; tum ipse et uxor ejus. Hunc hominem nonnulli Eunuchum vocaverunt. Octo igitur omnino homines cum in arca inventi fuissent, incolumes evasere. Idem Moysen demonstrat diluvium quadraginta diebus totidemque noctibus sævisse, cataractis cœli abruptis, et fon-

(86) Ἐνέστηκε. Legendum συνέστηκε.

(87) Πεπομφέναι. Reg. ἀποβεβληκέναι.

(88) Οἶος. Ita Ducæus, melius quam alii οἶον. Codex. Bodl. δι' ὄν, δι' οὐ.

(89) Καθὼς καὶ ἐν ἐτέρῳ. Reg. καθὰ καί, et non multo post καθὰ καὶ ἐν ἐτέρῳ.

(90) Τὸ καθ' ἓνα αὐτῶν. Ita uterque codex. et Hamb. Aliæ editiones τῷ.

(91) Καὶ αὐτὸς. Id est, ut explanavit cl. Wolfius, ipse Noe et uxor ejus. Illud autem καὶ αὐτὸς ex utroque codice idem Wolfius deprompsit, cum antea in editis decisset.

tibus abyssi manantibus, ita ut aqua altissimos quosque montes quindecim cubitis superaret. Ita tum perit universum genus humanum, præter illos octo, quos in arca servatos diximus fuisse; cujus quidem arcae adhuc in montibus Arabiæ reliquæ monstrantur. Cæterum diluvii historia sic summam enarratur.

μέχρι τοῦ δεῦρο δέκνυνται εἶναι ἐν τοῖς Ἀραβικοῖς ὡς τοιαύτην ἔχει τὴν ἱστορίαν.

392 20. *Moyasis antiquitas.*—Moyses autem dux fuit Judæorum, qui ejecti sunt ex terra Ægypti a rege Pharaone, cujus nomen fuit Amasis. Is, ut aiunt, post exactum populum, regnavit annis 25 et mensibus 4, ut supputat Manæthos. Huic successit Chebron qui regnavit annis 13. Huic Amenophis, qui regnavit annis 20, mensibus 7. Huic soror, nomine Amessa, quæ regnavit annis 21 et mense 1. Post hanc Mephres annis 12 et mensibus 9. Post hunc Methrammuthosis, annis 20 et mensibus 10. Post hunc Tythmoses, annis 9 et mensibus 8. Huic successit Damphenophis, qui regnavit annis 30 et mensibus 10. Huic successit Orus, qui regnavit annis 35 et mensibus 5. Huic filia, quæ regnavit annis 10 et mensibus 3. Post hanc Mercheres annis 12 et mensibus 3. Huic successit filius nomine Armais, qui regnavit annis 30 et mense 1. Huic Messes Miammi filius, qui regnavit annis 6 et mensibus 2. Huic Rhameses, qui regnavit anno 1 et mensibus 4. Huic successit Amenophis, qui regnavit annis 19 et mensibus 6. Post hunc Thæessus et Rhameses annis 10, quos ferunt habuisse plurimas copias equestres et navales. Ac Hebræi quidem, post proprias gentis suæ ætates, cum eo tempore in Ægypto advenæ essent, a rege, ut jam dictum est, Tethmosi, in servitutem addicti sunt, eique extruxerunt urbes munitas. Peitho et Rhamesen et

(92) *Βλυσάντων.* Ita Wolfius ex Regio codice. Alii *κλυσάντων.*

(93) *Τότε.* Deest in utroque codice. Legitur in Regio τὸ γένος τῶν ἀνθρώπων πάντων.

(94) *Ἀραβικοῖς.* Fellus et Wolfius Ἀρμενικοῖς. Longe probabilius ita scripsisse Theophilum. Sed cum nulla suppetat codicis ms. auctoritas, non libuit contextum immutare.

(95) *Ἀμασις.* Infra et apud Joseph. 1 *App.* vocatur Τέθμωσις. Uterque ms. Μωϋσῆς (Μωσῆς P). Sic etiam Tigurina editio et ad marg. Ἀμασις, quo l postea ascitum in contextum. Codex Angl. ad marg. Θύμωσις.

(96) *Ὅς, φασίν.* Uterque ms. ὡς φασίν, ex quo conjicio scriptum fuisse ὅς, ὡς φασίν, et ex duabus voculis alteram excidisse (sed in P, ω ex o factum ab ead. manu.)

(97) *Τοῦ δὲ θυγάτηρ.* Ita apud Josephum. Editi nostri τούτων δὲ θυγάτηρ. Excepta tamen Hamburgi editione. Apud Josephum post Orum recensentur Achenres ejus filia; tum istius frater Rhatotis; deinde Achencheres, alter Achencheres, Armais, Rhameses, Armeses, Amenophis. In editis nostris Rhameses dicebatur regnasse anno 1 et mensibus 4 et mensibus 2. Duos illos menses, auctore Josepho, transtuli in Messem, sive Armessem.

(98) *Τοῦ δὲ Θούισσος καὶ Ῥαμέσσης.* Pro Θούισσος legendum Σίθως vel Σέθωσις ut apud Josephum, cujus contextus sic se habet: Τοῦ δὲ Σέθωσις καὶ

ἀπὸ τοῦ οὐρανοῦ τῶν καταβράκτων βυέντων, καὶ ἀπὸ τῶν πηγῶν τῆς ἀβύσσου βλυσάντων (92), ὥστε τὸ ἕδωρ ὑψωθῆναι ἐπάνω παντὸς ὕδρου ὕψηλοῦ, πεντεκαίδεκα πήχεις. Καὶ οὕτω διεφθάρη τὸ γένος πάντων τῶν τότε (93) ἀνθρώπων· μόνοι δὲ διεσώθησαν οἱ φυλαχθέντες ἐν τῇ κιβωτῷ, οὓς προειρήκαμεν ὀκτώ· ἧς κιβωτοῦ τὰ λείψανα (94) ὄρεσιν. Τὰ μὲν οὖν τοῦ κατακλυσμοῦ κεφαλαίων

20. Ὁ δὲ Μωϋσῆς, ὀδηγήσας τοὺς Ἰουδαίους, ὡς ἐφθήμεν εἰρηκέναι, ἐκβεβλημένους ἀπὸ γῆς Αἰγύπτου ὑπὸ βασιλέως Φαραῶ, οὗ τὸνομα Ἀμασις (95), ὅς, φασίν (96), μετὰ τὴν ἐκβολὴν τοῦ λαοῦ ἐβασίλευσεν ἔτη εἰκοσιπέντε, καὶ μῆνας δ', ὡς ὑφηγήται Μανᾶθως. Καὶ μετὰ τοῦτον Χεβρών ἔτη ιγ'. Μετὰ δὲ τοῦτον ἡ ἀδελφὴ αὐτοῦ Ἀμέσση ἔτη κα', μῆνα α'. Μετὰ δὲ ταύτην Μήφρης, ἔτη ιβ', μῆνας θ'. Μετὰ δὲ τοῦτον Μηθραμμούθωσις, ἔτη κ', μῆνας ι'. Καὶ μετὰ τοῦτον Τυθμώσης ἔτη θ', μῆνας η'. Καὶ μετὰ τοῦτον Δαμφενόφις ἔτη λ', μῆνας ι'. Μετὰ δὲ τοῦτον Ὀρος ἔτη λς', μῆνας πέντε. Τοῦ δὲ θυγάτηρ (97) ἔτη ι', μῆνας γ'. Μετὰ δὲ ταύτην Μερχερῆς, ἔτη ιβ', μῆνας γ'. Τοῦ δὲ Ἀρμαῖς ἔτη λ', μῆνα α'. Μετὰ δὲ τοῦτον Μέσσης Μιαμμοῦ, ἔτη ς' καὶ μῆνας β'. Καὶ μετὰ τοῦτον Ῥαμεύσης ἐνιαυτὸν, μῆνας θ'. Καὶ μετὰ τοῦτον Ἀμένωφις, ἔτη ιθ', μῆνας ς'. Τοῦ δὲ Θούισσος καὶ Ῥαμέσσης (98), ἔτη ι', οὓς φασίν ἐσχηκέναι πολλὴν δύναμιν ἱππικῆς, καὶ παράταξιν ναυτικῆς. Μετὰ τοὺς ἰδίους χρόνους (99) οἱ μὲν Ἑβραῖοι, κατ' ἐκεῖνον καιροῦ παροικῆσαντες ἐν τῇ Αἰγύπτῳ, καὶ καταδουλωθέντες ὑπὸ βασιλέως, ὡς προειρήται, Τέθμωσις, ἐκκοδόμησαν αὐτῷ πύλεις ὄχυράς, τὴν τε Πειθὴ καὶ Ῥαμεσῆ, καὶ Ὀν, ἧτις ἐστὶν Ἡλιόπολις· ὥστε καὶ τῶν πόλεων τῶν τότε ὀνομαστῶν κατ' Αἰγυπτίους δεικνύμεται προγενέστεροι

Ῥαμέσσης ἱππικὴν καὶ ναυτικὴν ἔχων δύναμιν. Non ascribit Josephus quot annis Sethosis et Ramesses regnaverint. Fellus et Wolfius duo hæc nomina unius et ejusdem regis fuisse volunt; unde uterque scilicet contextu scripsit: Ὁ δὲ Σέθως καὶ Ῥαμέσσης λέγεται, ὃν φασίν. Nituntur eruditi viri alio Manethonis apud Josephum p. 1053, testimonio, ubi Sethos dicitur nomen etiam Ramessis habuisse. At in hoc loco alius est Sethos qui annis 125 regnavit post expulsum a priore Setho fratrem Danaum. Unde etiam posterior ille Sethos dicitur Ramessis nomen habuisse a Rampæo ævo. Apud Josephum in edit. Oxon. legitur scholium ex duobus mss. erutum, in quo Sethos et Ramesses dicuntur fratres fuisse; quibus adjungitur tertius Armais, sive Danaus, quem Sethos toti Ægypto præfecit, postquam Ramessen sustulit.

(99) *Μετὰ τοὺς ἰδίους χρόνους.* Hæc in superioribus editi, conjuncta erant cum præcedentibus vocibus. Unde interpret reddiderat, *illis temporibus* quasi scriptum fuisset κατὰ. Ita scribere non dubitavit cl. Wolfius, qui necio quomodo sibi finxit solam editionem Oxoniensem habere alteram præpositionem. His vocibus, μετὰ τοὺς ἰδίους χρόνους, antiquitatem Hebræorum Theophilus longius repetendam indicat, nempe ab iis temporibus, quæ Abraham ejusque nepotes in terra Chanaan traduxerunt.

οὐ Ἑβραῖοι ὄντες, οἱ καὶ προπάτορες ἡμῶν, ἀφ' ὧν καὶ τὰς ἱερὰς βίβλους ἔχομεν ἀρχαιοτέρας οὐσας ἀπάντων συγγραφέων, καθὼς προειρήκαμεν. Αἰγυπτίος δὲ ἡ χώρα ἐκλήθη ἀπὸ τοῦ βασιλέως Σέθως. Τὸ γὰρ Σέθως (1), φασίν, Αἰγυπτὸς καλεῖται. Τῷ δὲ Σέθως ἦν ἀδελφὸς ᾧ ὄνομα Ἀρμαῖν· οὗτος Δαναὸς κέκληται ὁ εἰς Ἄργος ἀπὸ Αἰγύπτου παραγενόμενος, οὗ μὲννηται οἱ λοιποὶ συγγραφεῖς, ὡς πάντῳ ἀρχαίου τυγχάνοντος.

21. Μαναιθὸς δὲ ὁ κατ' Αἰγυπτίους (2) πολλὰ φλυαρήσας, ἔτι μὴν καὶ βλάσφημα εἰπὼν ὡστε Μωϋσέα (3) καὶ τοὺς σὺν αὐτῷ Ἑβραῖους, ὡς δῆθεν διὰ λέπραν ἐκβληθέντος (4) ἐκ τῆς Αἰγύπτου· Ποιμένας μὲν γὰρ αὐτοὺς εἰπὼν, καὶ πολεμίους Αἰγυπτίων, οὐχ εὔρεν (5) τὸ ἀκριθὲς τῶν χρόνων εἰπεῖν. Τὸ μὲν γὰρ ποιμένας ἄκων εἶπεν, ἐλεγχόμενος ὑπὸ τῆς ἀληθείας· ἦσαν γὰρ ὄντως ποιμένες οἱ προπάτορες ἡμῶν, οἱ παροικησάντες ἐν Αἰγύπτῳ, ἀλλ' οὐ λεπροί. Παραγενόμενοι γὰρ εἰς τὴν γῆν καλουμένην Ἱεροσόλυμα, ἐνόησεν καὶ μεταξὺ κατῴκησαν, δηλοῦται τῷ ἐρώτησιν οἱ ἱερεῖς αὐτῶν, διὰ προσταγήματος Θεοῦ, προσκαρτεροῦντες τῷ ναῷ, τότε ἐθεράπευον πᾶσαν νόσον (6), ὡστε καὶ λεπρῶντας (7) καὶ πάντα μῦμον ἴωντο. Ναὸν ψυχοδόμησε Σολομῶν ὁ βασιλεὺς τῆς Ἰουδαίας. Περὶ δὲ τοῦ πεπλανῆσθαι τὸν Μαναιθῶν περὶ τῶν χρόνων (8) ἐκ τῶν ὑπ' αὐτοῦ εἰρημένων (9) δῆλόν ἐστιν. (Ἄλλὰ καὶ περὶ τοῦ βασιλέως (10)

(1) Τὸ γὰρ Σέθως. Legendum ut apud Josephum ὁ γὰρ Σέθως.

(2) Κατ' Αἰγυπτίους. Testatur Josephus corruptam fuisse a nonnullis historiam illorum temporum, ut Ægyptiis gratificarentur, 1 adv. App., p. 1051. Videtur ad hunc Josephi locum respexisse Theophilus. Quare vertendum duxi, in favorem Ægyptiorum; minime vero, de rebus Ægyptiorum.

(3) Ὅστε Μωϋσέα. Legendum εἰς τε. Sed cum aliud vulneris insit huic loco, sic restituendus videtur: Ἐτι μὴν καὶ βλάσφημα εἰπὼν εἰς τε Μωϋσέα, καὶ τοὺς σὺν αὐτῷ Ἑβραῖους, ὡς δῆθεν διὰ λέπραν ἐκβληθέντος ἐκ τῆς Αἰγύπτου, οὐχ εὔρε τὸ ἀκριθὲς τῶν χρόνων εἰπεῖν. Ποιμένας μὲν γὰρ αὐτοὺς εἰπὼν καὶ πολεμίους Αἰγυπτίων, ποιμένας μὲν ἄκων εἶπεν.

(4) Ἐκβληθέντος. Hamb. et Oxon. ἐκβληθέντας ex conjectura non probanda. Nam in fabula, quam refellit Josephus p. 1052, non Israelitas, sed Ægyptios cum Moysæ ob lepram ejectos Manethon narrabat. Codex Regius ἐκβληθήναι. Codex Anglic. cum aliis editionibus ἐκβληθέντος.

(5) Οὐχ εὔρεν. Hæc explicanda ex Josephi historia. Manethos plurima adversus Judæos corradabat, nunc antiquos Ægyptiorum commentarios sequens, nunc fabulas aniles. Itaque cum dixisset, commentarios Ægyptios sequendo, Israelitas sive pastores, sub Tethmosi, annis ante quam Danaus Argos veniret 393, ex Ægypto discessisse, postea, fabulis indulgendo, narrabat, sub Amenophi, quem post Sethosis ejusque filium Rampsem collocabat, maximam Ægyptiorum leprosoorum multitudinem, duce Moysæ, defecisse et a pastoribus olim sub Tethmosi expulsis ac Hierosolymam incolentibus auxilium sibi ascivisse. Hanc fabulam pluribus refellit Josephus p. 1052. Observat Manethonem sibi non constare, qui post collocatum Moysis egressum sub rege Tethmosi, nunc annis 518 serius hunc eventum collocat. Nam ab egressu Moysis usque ad expulsam a fratre Sethosi Danaum anni 393 interces-

On quæ est Heliopolis: ita ut urbibus, quæ tunc apud Ægyptios celebres fuerunt, seniores esse patet Hebræos qui et majores nostri sunt, nobisque sacros libros omnibus, ut jam dictum est, scriptoribus antiquiores transmiserunt. Ægypti autem regio dicta est a rege Sethos. Nam Sethos idem sonare ac Ægyptum dicunt. Huic autem Sethos frater fuit nomine Armæz, qui Danaus appellatus est, et Argos, relicta Ægypto, venit, memoratus apud cæteros scriptores ut omnino antiquus.

21. Manæthos autem, qui multa in favorem Ægyptiorum nugatus est, ac blasphemias etiam in Moysen, et Hebræos, qui cum eo erant, effudit, quasi ob lepram ejectus ex Ægypto fuisset, illos pastores appellans Ægyptiorumque inimicos, non potuit accuratam temporum 393 rationem exhibere. Atque illos quidem pastores invitus, premente veritate dixit. Erant enim revera pastores nostri majores, qui in Ægypto commorati sunt, sed non leprosi. Nam cum venissent in terram, quæ vocatur Hierosolyma, ubi etiam deinceps habitaverunt, nota res est quomodo eorum sacerdotes, Dei præcepto, perseverantes in templo, morbum omnem curaverint, ita ut et lepra infectos et morbum omnem sanarent. Templum ædificavit Salomon rex Judææ. Quod autem Manæthos circa tempora aberrat, ex ipsius dictis manifestum est. (Sed et circa regem, qui eos expulit, Pharaonem nomine. Is enim non

serant. Sethosis post expulsam fratrem annis 59 regnaverit, ejusque filius Rampses annis 66. Tum fabulosus ille Amenophis, cujusque annos idcirco Manethos definire non ausus est, quamvis in aliis regibus annos accurate adjiciat. Ἀμένωφιν γὰρ βασιλέα προσθεῖς, ψευδὲς ὄνομα, καὶ διὰ τοῦτο χρόνον αὐτοῦ τῆς βασιλείας ὀρίσαι μὴ τολμήσας, καίτοι γε ἐπὶ τῶν ἄλλων βασιλέων ἀκριθὲς τὰ ἔτη προσηύθει etc. Joseph. I App. 1052. Liqueat Theophilo hunc Josephi locum observatum fuisse.

(6) Ἐθεράπευον πᾶσαν νόσον. Paulo aliter Josephus I adv. App., p. 1056, ubi Moysen minime contactum fuisse probat hoc lepræ morbo, quia leprosus oppidis et vicis exclusos seorsim in lacero habitu degere, et qui eos tetigissent aut sub eodem tecto fuissent, pro impuris haberi jussit, ac ne sanatis quidem introitum iu sanctam urbem concessit, nisi post multas expiationes et lustrationes et sacrificia. Videtur existimasse Theophilus expiationes et lustrationes ad perfectam morbi curationem præscriptas fuisse.

(7) Λεπρῶντας. Reg. λεπριῶντας. Quæ autem de Salomone huic loco intexuntur, nata videntur ex occasione templi modo commemorati.

(8) Περὶ τῶν χρόνων. Reg. et Hamb. τὸν χρόνον, minus commode, ut patet ex sequentibus vocibus, περὶ τοῦ βασιλέως.

(9) Ἐπ' αὐτοῦ εἰρημέντων. Hic necesse fuit parenthesis apponere, post quam sequuntur Manethonis dicta ex quibus eum erroris circa tempora arguit Theophilus. Nam qui primo dixerat Hebræos ex Ægypto discessisse annis ante Danaum 393, is postea sub rege qui post Danaum annis 125 regnare cœperat, id dicebat evenisse.

(10) Περὶ τοῦ βασιλέως. Narrabat enim Manethos regem Amosum, sive Tethmosin, annos tribus et viginti post expulsos Israelitas regnasse. Wolfius, qui legendum putat ἐξ τοῦ, nihil prorsus vidit in hoc loco interpretando.

jam amplius Ægyptiis imperavit. Nam cum Hebræos persequeretur, cum exercitu submersus est in mari Rubro. Sed et quos ait pastores bellum gessisse cum Ægyptiis, mentitur). Nam egressi sunt ex Ægypto et incoluerunt regionem, quæ nunc etiam Judæa dicitur, annis antequam Danaus Argos veniret, trecentis nonaginta tribus. Hunc autem cæteris antiquiorem apud Græcos a plerisque existimari manifestum est. Itaque Manethos duo nobis capita veritatis invitus declaravit in scriptis suis: primum quidem quod eos pastores fuisse confessus est; deinde quod egressos esse e terra Ægypti: adeo ut vel ex his temporum descriptionibus, Moysen et qui eum secuti sunt, nongentis vel etiam mille annis antiquiores bello Trojano esse pateat. δείκνυσθαι προγενέστερον εἶναι τὸν Μωϋσῆν καὶ τοὺς πρὸ τοῦ Ἰλιακοῦ πολέμου.

394 22. *Templi antiquitas.* — Sed quod spectat ad templi constructionem, quod in Judæa rex Salomon ædificavit annis post exitum Judæorum de Ægypto quingentis et sexaginta, apud Tyrios scriptum est, quomodo ædificatum fuerit templum, et in eorum archivis asservantur commentarii, in quibus invenitur conditum fuisse templum annis ante conditam a Tyriis Carthaginem centum quadraginta tribus, mensibus octo (id autem his in commentariis narratur sub rege Tyrionum, nomine

(11) *Πρὸ ἐπ' αὐτῶν*, etc. Error est vel Theophili vel librariorum. Nam apud Josephum anni 393 numerantur, p. 1041 et 1052. Sic etiam Tertullianus *Apolog.* cap. 29: *Si quem audistis Moysen, Argivo Inacho pariter ætate est. Quadringentis pene annis, nam et septem desunt, Danaum et ipsum apud vos antiquissimum præcedit, mille circiter cladem Priami antecedit.* Confirmat hanc scripturam argumentum, quo utitur Josephus, ut scriptorem Ægyptium sibi non constare demonstrat. Nam cum is, litteras Ægyptiacas sequendo, Hebræos ex Ægypto egressos esse dixisset annis 393 ante Danaum; postea, fabulis indulgendo, hunc eventum sub Amenophi collocabat, annis 115 post Danaum. Unde Josephus (ibid., pag. 1052) discrimen annorum 518 inter utramque ejusdem rei narrandæ rationem observat. Porro si a Tethmosi, quem Hebræos persecutum esse Ægyptiorum litteræ narrabant, usque ad Amenophin, qui 125 annis post Danaum regnavit, anni 518 effluerunt: necesse est ut a Tethmosi usque ad Danaum annos 393 numeremus.

(12) *Ὅσπερ ὁ Μαναιθὸς*. Sic legitur in codice Regio: *Ὅσπερ τὸν Μαναιθὸν δύο τάξεις ἄκοντα τῆς ἀληθείας δεδηλωκέναι, ἃς αὐτὸς μεμῆνυκεν ἡμῖν.* Cod. Angl. habet ὡς αὐτὸς. Cl. Wolfius. Sed nulla videtur esse immutandi contextus necessitas.

(13) *Ἀναγραφῶν*. *Ἀναγραφαί* apud Josephum p. 1039 et 1042, non sunt Manethonis scripta, sed *sacræ litteræ* Ægyptiorum, quibus usum se esse Manethon asseverabat.

(14) *Ἐριαντοῦς*. Hanc vocem, quæ deerat in editis, suppeditavit Regius codex. Mirum in modum aberrat temporibus Theophilus, cum Israelitarum profectionem mille annis ante excidium Trojanum collocat. Melius Tatianus, Clemens et Eusebius annis tantum quadringentis. Theophilo assentiuntur Tertullianus *Apolog.* cap. 19, Cyrillus lib. 1 *in Jul.* Sed unde tanta hallucinatio in eruditissimis scriptoribus? Fortasse non tam suas ipsi rationes subducebant, quam subductas a Manethone argumenti loco sumebant ad ethnicos refellendos; id quod fa-

Α τοῦ ἐκβαλόντος αὐτοῦς, Φαραὼ τοῦνομα. Οὐκέτι γὰρ αὐτῶν ἐδασίλευσε. Καταδύσας γὰρ Ἑβραίους μετὰ τοῦ στρατεύματος κατεποντισθη εἰς τὴν Ἐρυθρὰν θάλασσαν. Ἐτι μὴν καὶ οὗς ἐφη ποιμένας πεπολεμηκέναι τοὺς Αἰγυπτίους, ψεύδεται). Πρὸ ἐπ' αὐτῶν (11) γὰρ τριακοσίων δεκατριῶν ἐξήλθον ἐκ τῆς Αἰγύπτου, καὶ ὤκησαν ἔκτοτε τὴν χώραν, τὴν ἐτι καὶ νῦν καλουμένην Ἰουδαίαν, πρὸ τοῦ καὶ Δαναὸν εἰς Ἄργος ἀφικέσθαι. Ὅτι δὲ τοῦτον ἀρχαιότερον ἡγοῦνται τῶν λοιπῶν κατὰ Ἕλληνας οἱ πλείους, σαφές ἐστίν. Ὅσπερ ὁ Μαναιθὸς (12) δύο τάξεις ἄκων τῆς ἀληθείας μεμῆνυκεν ἡμῖν, διὰ τῶν αὐτοῦ γραμμάτων· πρῶτον μὲν ποιμένας αὐτοῦς ὁμολογήσας, δεύτερον εἰπὼν καὶ τὸ ἐξελθῆναι αὐτοῦς ἐκ γῆς Αἰγύπτου· ὥστε καὶ ἐκ τούτων τῶν ἀναγραφῶν (13) σὺν αὐτῷ ἔννεακοσίους ἦ καὶ χιλίους ἔνιαυτοῦς (14)

B 22. Ἄλλὰ καὶ περὶ τοῦ ναοῦ τῆς οἰκοδομῆς, τοῦ ἐν τῇ Ἰουδαίᾳ, ὃν ψυχοδόμησεν ὁ βασιλεὺς Σολομῶν μετὰ ἑτη πεντακόσια ἐξήκοντα (15) ἐξ τῆς Αἰγύπτου ἐξοδίας τῶν Ἰουδαίων, παρὰ Τυρίους ἀναγράφεται, ὡς ὁ ναὸς ψυχοδομῆται, καὶ ἐν ταῖς ἀρχαίαις αὐτῶν πεφύλακται τὰ γράμματα, ἐν αἷς ἀναγραφαῖς εὐρίσκειται γεγονῶς ὁ ναὸς πρὸ τοῦ τοῦς Τυρίους τὴν Καρχηδόνα κτίσται, θάπτον ἔτεσιν ἑκατὸν (16) τεσσαράκοντα τρισὶν, μῆσιν ὀκτώ (17) (ἀνεγράφη δὲ ὑπὸ Ἱερῶμου (18) τοῦνομα βασιλέως Τυρίων, υἱοῦ δὲ

ctum ab Eusebio videmus lib. x *Præpar. evang.*, qui, quamvis Israelitas ex Ægypto annis ante excidium Trojanum quadringentis profectos sentiat, objicit tamen ethnicis testimonium Porphyrii Moysen Semiramidi æqualem esse testantis. Sed mihi videtur erroris fons et origo sola existisse auctoritas Josephi, qui sic loquitur lib. 1 *contr. App.* pag. 1042: *Δύο τοίνυν ὁ Μανέθων ἡμῖν τὰ μέγιστα μεμαρτύρηκεν ἐκ τῶν παρ' Αἰγυπτίους γραμμάτων· πρῶτον μὲν τὴν ἐτέρωθεν ἄρτιον εἰς Αἰγύπτου, ἔπειτα δὲ τὴν ἐκεῖθεν ἀπαλλαγὴν, οὕτως ἀρχαίαν τοῖς χρόνοις ὡς ἐγγύς σου προτέραν αὐτῶν τῶν Ἰλιακῶν ἔτεσι χιλίοις. Manethos igitur duo nobis maxima testimonio suo astruit ex litteris apud Ægyptios asservatis: primum quidem adventum in Ægyptum ex alia regione; deinde discessum ex Ægypto, ita antiquum temporibus, ut propemodum mille annis Iliaca superet. Illud quidem sequebatur ex chronologia Manethonis, Israelitas ab Ægypto discessisse annis 393, antequam Danaus Argos veniret. At Danaum Argos venisse annis sexcentis ante Iliaca nec asseruit Manethon, nec asserendi locum dedit, sed hæc Josephi minus considerata fuit conjectura. Nam Inachus, a quo usque ad Danaum octo Argivorum reges numerantur, quadringentis tantum annis Trojanum excidium antecessit.*

(15) *Ἐξήκοντα*. Deest in Regio codice.
(16) *Ἐκατόν*. Bodleianus habet ἑκατὸν τεσσαράκοντα τέσσαρσι. Reg. *τριάκοντα τρισίν*. Editi, omisso ἑκατόν, habebant tantum *τριάκοντα τέσσαρσι*, et infra φ. λ. γ. Fellus et Wolfius ex Josephi primo *contra Appionem* libro utrumque locum emendarunt, eosque secutus sum.

(17) *Μῆσιν ὀκτώ*. Oxon. et Hamb. καὶ μῆσιν ὀκτώ.

(18) *Ἀνεγράφη δὲ ὑπὸ Ἱερῶμου*. Cl. Wolfius existimat ita reddendum hunc locum: *Consignata sunt* (scilicet γράμματα τῶν Τυρίων de quibus ante) *ab Hieromo Tyrionum rege, quippe qui amicus fuit Salomonis*, etc. Sed illud *ἀνεγράφη* repetitio est ejusdem verbi, quod paulo ante occurrit, ἀναγέ-

Ἄβειμάλου, διὰ τὸ (19) ἐκ πατρικῆς συνθηλας τὸ Ἰέρωμον γεγενῆσθαι φίλον τοῦ Σολομῶντος· ἀμα καὶ διὰ τὴν ὑπερβάλλουσαν σοφίαν, ἣν ἔσχεον ὁ Σολομῶν. Ἐν γὰρ προβλήμασιν ἀλλήλους συνεχῶς ἐγύμναζον. Τεχμηριοὶν δὲ τοῦτου καὶ ἀντίγραφα ἐπιστολῶν αὐτῶν φησι (20) μέχρι τοῦ δεῦρο παρὰ τοῖς Τυρίοις πεφυλαγμένα, γράμματά τε ἀλλήλοις διέπεμπον) καθὼς μέμνηται Μένανδρος (21) ὁ Ἐφέσιος, ἱστορῶν περὶ τῆς Τυρίων βασιλείας, λέγων οὕτως· *Τελευτήσαντος γὰρ Ἀβειμάλου βασιλέως Τυρίων, διεδέξατο τὴν βασιλείαν ὁ υἱὸς αὐτοῦ Ἰέρωμος, βιώσας ἔτη πενήκοντα τρία* (22). *Τούτου δὲ διεδέξατο Βάζωρος, βιώσας ἔτη μγ', ὃς ἐβασίλευσεν ἔτη ιζ'.* Μετὰ δὲ τούτου *Μεθουάστартος, βιώσας ἔτη ρδ', ἐβασίλευσεν ἔτη ιβ'.* Μετὰ δὲ τούτου (23) ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ *Ἀθάρμυος, βιώσας ἔτη ρη', ἐβασίλευσεν ἔτη θ'.* Τούτου ἀγαίτες ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ *Ἑλλης τούνομα, ὃς βιώσας ἔτη ρ', ἐβασίλευσε μῆνας ὀκτώ.* Τούτου ἀγαίτες *Ἰουθάβαλος, ἱερὸς τῆς Ἀστάρτης, ὃς, βιώσας ἔτη μ', ἐβασίλευσεν ἔτη ιβ'.* Τούτου διεδέξατο ὁ υἱὸς αὐτοῦ *Βαζωρὸς, ὃς, βιώσας ἔτη μβ', ἐβασίλευσεν ἔτη ζ'.* Υἱὸς δὲ τούτου *Μεττήν, ὃς, βιώσας ἔτη λδ', ἐβασίλευσεν ἔτη κθ'.* Τούτου διεδέξατο *Πυγμαλλῶν Πυγμαλλοῦ, ὃς, βιώσας ἔτη ρς', ἐβασίλευσεν ἔτη ζ'.* Ἐν δὲ τῷ ἑβδόμῳ ἔτει τῆς βασιλείας ἡ ἀδελφὴ αὐτοῦ (24), εἰς Λιβύην φυγούσα, πόλιν ἠκοδόμησε τὴν μέχρι τοῦ δεῦρο *Καρχηδοῖαν καλουμένην.* Συνάγεται οὖν παρὰ χρόνος ἀπὸ τῆς Ἰερῶμου βασιλείας μέχρι Καρχηδόνας κτίσεως ἔτη ρνε', μῆνες ὀκτώ. Τῷ δὲ δωδεκάτῳ ἔτει τῆς Ἰερῶμου βασιλείας ἐν Ἰερουσολύμοις ὁ ναὸς ἠκοδομήθη. Ὅστε τὸν πάντα χρόνον γεγενῆσθαι ἀπὸ τῆς τοῦ ναοῦ οἰκοδομῆς μέχρι Καρχηδόνας κτίσεως ἔτη ρμγ', μῆνες η'.

γράφεται ὡς ὁ ναὸς ἠκοδομήθηται, *scriptum est quomodo templum aedificatum fuerit*, etc. Tum aptissime additur id scriptum sub rege Hieromo, id est hunc eventum ejus regno assignari, quia is amicus fuit Salomoni et multa ad operis constructionem suppeditavit. At ipsum regem hæc scripsisse nec Josephus, a quo hæc mutuatur Theophilus, suspicandi locum relinquit, nec Theophilus id de suo excogitare dicendus. Narrat Josephus Hieromum ligna et aurum suppeditasse, quia cum Salomone, ob consuetudinem quam habuerat cum Davide, et sapientiæ communi amore conjunctissimus erat. In codice Regio legitur ἀπὸ Ἰερῶμου, quod quidem non mihi displicet, modo ita reddamus: *Id autem his in commentariis narratur contigisse, postquam regnare cepisset rex Hieromus.* Sæpe apud Justinum hæc præpositio ita fuit interpretanda. Legitur περὶ Ἰερῶμου, in editi. Oxon. et Hamb., quod quidem eo magis in Hamburgensi emendatum non fuisse miror, quod erudito editori minime probatur.

(19) Διὰ τὸ. Ita Reg. Editi διὰ τοῦ.

(20) Αὐτῶν φησι. Legendum ἄ φασι, et mox ἀ ἀλλήλοις διέπεμπον. Videtur duo epistolarum inter Salomonem et Hiram genera distinguere Theophilus, nempe epistolas, in quibus quæstiones ad solvendum proponebantur, et eas, quæ, ut inter vicinos et amicos reges fieri par erat, variis de rebus loquebantur. In hac distinctione videtur auctorem sequi Josephum, cujus verba in hunc sensum accipi possunt. Sic enim loquitur I adv. Apionem, p. 1042: Προβλήματα γὰρ ἀλλήλοις ἀντεπέτελλον, λίσιν χελεύοντες. . . . Ζῶσονται δὲ μέχρι νῦν παρὰ τοῖς Τυρίοις πολλὰ τῶν ἐπιστολῶν, ὃς ἐκεῖνοι πρὸς

A Hieromo, *quia is amicus fuit Salomoni tum ob consuetudinem quam cum illius patre habuerat, tum ob præstantiam sapientiæ Salomonis. Nam propositis quæstionibus, sese invicem perpetuo exercebant. Atque hujus rei indicium etiam faciunt exemplaria illorum epistolarum, quæ etiamnum asservari dicuntur apud Tyrios; tum et litteræ quas sibi invicem scribebant), quemadmodum testatur Menander Ephesius, qui regum Tyriorum historiam referens sic loquitur: Mortuo Abeimale rege Tyriorum, regni gubernacula suscepit filius ejus Hieromus, qui vixit annis 53. Huic successit Bazorus, qui vixit annis 45, et regnavit annis 17. Post hunc Methuastartus, qui vixit annis 54, et regnavit annis 12. Huic successit frater Atharymus, qui vixit annis 58, et regnavit annis 9. Hunc interfecit frater nomine Helles, qui vixit annis 50, et regnavit mensibus 8. Hunc peremit Juthobalus Astartæ sacerdos, qui vixit annis 40, et regnavit annis 12. Huic successit filius nomine Bazorus, qui vixit annis 45, et regnavit annis 7. Huic filius nomine Mettin, qui vixit annis 32, et regnavit annis 29. Huic successit Pygmalion Pygmalii filius, qui vixit annis 56, et regnavit annis 7. At in septimo anno ejus regni in Libyam fugiens ejus soror urbem condidit, quæ adhuc hodie Carthago appellatur. Continet igitur omne tempus ab Hieromi regno usque ad conditam Carthaginem annos 155 et menses octo. Duodecimo anno regis Hieromi ædificatum est templum Hierosolymitanum. Itaque universum tempus ab constructo 395 templo usque ad conditam Carthaginem complectitur annos 143 et menses octo.*

ἀλλήλους ἐγράψαν. *Problemata sibi invicem ad solvendum mittebant. . . . Servantur autem hactenus apud Tyrios multa ex epistolis, quas sibi invicem scribebant.*

(21) Καθὼς μέμνηται Μένανδρος. Quæ de Salomonis et Hiram conjunctione supra dicuntur, ea necesse fuit parenthesi includere, quia Theophilus nequaquam Menandri verbis utitur, ut hanc conjunctionem probet (nihil enim ea de re in testimonio Menandri), sed ut demonstret quot annis ante Carthaginem ædificatum fuerit templum. Præterea apud Josephum colligatæ inter Salomonem et Hiramum amicitia non Menander testis citatur, sed Divus, quem historiæ Phœnicum accuratum scriptorem vocat Josephus.

(22) Βιώσας ἔτη πενήκοντα τρία. Editiones Oxon. et Hamb. addunt ἐβασίλευσεν ἔτη λδ. Legit etiam Wolfius ὃς, βιώσας.

(23) Μετὰ δὲ τούτου. Inter Methuastartum et Atharymyrum, qui apud Josephum vocantur Abdastratus et Aserymus, nonnulli alii reges recensentur; nimirum Abdastratum quatuor filii nutricis occiderunt, quorum natu maximus regnavit annos 12. Post hunc Astartus, cui successit frater Aserymus. Tanta est inter Josephi et Theophili contextum discrepantia, sive in annis numerandis, sive in nominibus appellandis, ut difficile sit statuere utrum semper ex Josepho Theophilus emendandus sit, an non etiam interdum ex Theophilo Josephus. — ἔξ add. Reg. et B.

(24) Ἡ ἀδελφὴ αὐτοῦ. Hæc appensio fuit ex Josepho mutuari, cum deessent in editis nostris. Legitur φυγὼν in Regio codice.

23. *Prophetæ antiquiores scriptoribus Græcis; legistatores longe recentiores Moyses.* — Phœnicum ergo et Ægyptiorum de rerum nostrarum temporibus testimonia quomodo retulerint Manæthos Ægyptius et Menander Ephesius, ac etiam Josephus, qui bellum Judæis a Romanis illatum litteris mandavit, nobis sufficiant quæ diximus. Ex his enim qui antiqui sunt, etiam cæterorum scripta iis, quæ per Moysen nobis tradita sunt, recentiora esse demonstratur, imo et ipsis prophetis; nam qui ultimus prophetarum fuit Zacharias nomine, is regnante Dario floruit. Sed et ipsi legistatores omnes inveniuntur leges suas posterius posuisse. Si quis enim objiciat Solonem Atheniensem, is temporibus Cyri et Darii regum vixit, æqualis prædicti prophetæ Zachariæ, annis admodum multis posterioris. Quod si quis Lycurgum aut Draconem aut Minoem legistatores objiciat, præcedunt libri sacri, ut scribit Josephus, cum Jove Cretensium rége et bello Trojano antiquiores sint litteræ legis divinæ, quæ nobis per Moysen tradita est. Sed ut accuratius temporum et annorum rationem demonstremus; Deo nobis favente, non ea solum, quæ post diluvium, sed ea etiam quæ anteriora enarrando, ita ut omnium, quantum nobis fas erit, annos numeremus, id nunc exsequemur, ad remotissimum recurrentes mundi creationis initium, quod Moyses Dei famulus, Spiritu sancto afflante, descripsit. Disserens enim de creatione ac generatione mundi et primi hominis et eorum qui deinceps nati sunt, ea etiam declaravit, quæ ante diluvium evenerunt. Ego autem hanc gratiam peto a solo Deo, ut vera secundum illius voluntatem omnia accurate dicam, ut et tu et quisquis hæc leget, ducem habeatis veritatem et gratiam ejus. Initium autem ducam a genealogiis, quæ descriptæ sunt, id est a primo homine.

αὐτοῦ. Ἄρξομαι δὴ πρῶτον ἀπὸ τῶν ἀναγεγραμμένων γενεαλογιών, λέγω δὲ ἀπὸ τοῦ πρωτοπλάστου ἀνθρώπου τὴν ἀρχὴν ποιησάμενος.

24. *Annotum series ab Adamo usque ad reges.* — Adam natus annos 230, genuit Seth. Seth natus annos 205, genuit Enos. Enos vixit annos 190, et genuit Cainan. Cainan natus annos 170, genuit Malaleel. Malaleel natus annos 165, genuit filium nomine Jared. Jared natus annos 162, genuit Enoch. Enoch natus annos 165, genuit Mathusala. Mathusala natus annos 167, genuit Lamech. Lamech natus annos 188, genuit Noe. Noe natus annos 500, genuit Sem. Sub Noe, cum annos natus esset 600, contigit diluvium. Itaque ab condito homine usque

(25) Πάνυ πολλοῖς, Reg. οὐ πάνυ πολλοῖς. Hæc scriptura ita placuit erudito Wolfio, ut eam in contextum receperit; quasi Theophilus dicat Zachariam post Cyrum et Darium exstitisse non omnino multis annis. Sed satius videtur hæc ad Moysen referre, cujus antiquitas eo expressior, quo pluribus ab eo annis distabit Zacharias.

(26) Ἰώσηπος. Totum hunc locum Josephi beneficio restituerunt Fellus et post eum Wolfius. In cod. Reg. legitur: Νομοθετῶν, γράφων λήγει τις ἐν τοῖς

23. Τῆς μὲν οὖν Φοινίκων καὶ Αἰγυπτίων μαρτυρίας, ὡς ἱστορήκασιν περὶ τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων οἱ συγγράψαντες Μαναιθὸς ὁ Αἰγύπτιος, καὶ ὁ Μένανδρος ὁ Ἐφέσιος, ἐτι δὲ καὶ Ἰώσηπος ὁ ἀναγράφας τὸν Ἰουδαϊκὸν πόλεμον, τὸν γενόμενον αὐτοῖς ὑπὸ Ῥωμαίων, ἀρκετῶς ἦτω ἡμῖν τὰ εἰρημένα. Ἐξ γὰρ τούτων τῶν ἀρχαίων δείκνυται καὶ τὰ τῶν λοιπῶν συγγράμματα ἕσχατα εἶναι τῶν διὰ Μωϋσεως ἡμῖν δεδομένων γραμμάτων, ἐτι μὴν καὶ τῶν μεταξὺ προφητῶν. Ὁ γὰρ ὕστερος τῶν προφητῶν γενόμενος Ζαχαρίας ὀνόματι ἠκριβῶσε κατὰ τὴν Δαρείου βασιλείαν. Ἄλλὰ καὶ οἱ νομοθέται πάντες μεταξὺ εὐρίσχονται νομοθετοῦντες. Εἰ γὰρ τις εἴποι Σόλωνά τὸν Ἀθηναῖον, οὗτος γέγονε κατὰ τοὺς χρόνους Κύρου καὶ Δαρείου τῶν βασιλέων, κατὰ τὸν χρόνον Ζαχαρίου τοῦ προειρημένου προφήτου, μεταξὺ γεγενημένου πάνυ πολλοῖς (25) ἔτεσιν· ἦτοι καὶ περὶ Λυκούργου, ἢ Δράκοντος, ἢ Μίνω τῶν νομοθετῶν, Ἰώσηπος (26) γράφων λέγει, ὅτι προάγουσιν αὐτοὺς ἀρχαιότητι αἱ ἱεραὶ βίβλοι, ὅπου γε καὶ τοῦ Διὸς τοῦ Κρητῶν βασιλευσάντος, ἀλλὰ μὴν καὶ τοῦ Ἰλιακοῦ πολέμου δείκνυται προάγοντα τὰ γράμματα τοῦ θεοῦ νόμου, τοῦ διὰ Μωϋσεως ἡμῖν δεδομένου. Ἴνα δὲ ἀκριβεστῆραν ποιήσωμεν τὴν ἀποδείξιν τῶν καιρῶν καὶ χρόνων, Θεοῦ ἡμῖν παρέχοντος, οὐ μόνον τὰ μετὰ κατακλυσμὸν ἱστοροῦντες, ἀλλὰ καὶ τὰ πρὸ κατακλυσμοῦ, εἰς τὸ καὶ τῶν ἀπάντων κατὰ τὸ δυνατόν εἰπεῖν ἡμῖν τὸν ἀριθμὸν, νυνὶ ποιησάμεθα, ἀναδραμόντες ἐπὶ τὴν ἀνέκαθεν ἀρχὴν τῆς τοῦ κόσμου κτίσεως, ἣν ἀνέγραψε Μωϋσῆς ὁ θεράπων τοῦ Θεοῦ διὰ Πνεύματος ἁγίου. Εἰπὼν γὰρ τὰ περὶ κτίσεως καὶ γενέσεως κόσμου, τοῦ πρωτοπλάστου ἀνθρώπου, καὶ τὰ τῶν ἕξῃς γεγενημένων, ἐσήμανε καὶ τὰ πρὸ κατακλυσμοῦ ἔτη γενόμενα. Ἐγὼ δ' αἰτοῦμαι χάριν παρὰ τοῦ μόνο Θεοῦ, εἰς τὸ τάληθῆ κατὰ τὸ θέλημα αὐτοῦ πάντα ἀκριβῶς εἰπεῖν, ὅπως καὶ σὺ, καὶ πᾶς ὁ τούτοις ἐντυγχάνων ὀδηγῆται ὑπὸ τῆς ἀληθείας, καὶ χάριτος γενεαλογιών, λέγω δὲ ἀπὸ τοῦ πρωτοπλάστου

24. Ἀδάμ ἕως οὗ ἐτέκνωσεν ἔτη σλ' (27). Υἱὸς δὲ τούτου Σῆθ ἔτη σε'. Υἱὸς δὲ τούτου Ἐνώς ἔτη ρς'. Υἱὸς δὲ τούτου Καϊνὰν ἔτη ρσ'. Υἱὸς δὲ τούτου Μαλελεὴλ ἔτη ρξε'. Υἱὸς δὲ τούτου Ἰάρεθ ἔτη ρξβ'. Υἱὸς δὲ τούτου Ἐνώχ ἔτη ρξε'. Υἱὸς δὲ τούτου Μαθουσάλα ἔτη ρξζ' (28). Υἱὸς δὲ τούτου Λάμεχ ἔτη ρηγ'. Τούτῳ δὲ υἱὸς ἐγενήθη ὁ προειρημένος Νῶε, ὃς ἐτέκνωσε τὸν Σῆμ ὢν ἐτῶν ϕ'. Ἐπὶ τούτου ἐγένετο ὁ κατακλυσμὸς ὄντος αὐτοῦ ἐτῶν χ'. Τὰ πάντα οὖν μέχρι κατακλυσμοῦ γεγένηται ἔτη βσμβ'. Μετὰ δὲ τὸν κατακλυσμὸν εὐθέως ὁ Σῆμ, ὢν ἐτῶν ρ' (29), ἐτέκνωσε

προάγουσιν αὐτοὺς εἶναι, ὅπου γε καὶ τοῦ. Editi et codex Bodleianus: Νομοθετῶν γράφων τοῖς προάγουσιν αἱ ἱεραὶ βίβλοι.

(27) Ἐτῆ σλ'. Ita uterque codex ms. et editiones Oxon. et Hamb. Aliæ τλ'.

(28) ρξζ' Ita eadem editiones et cod. Reg. Aliæ ρκς'. Sic etiam infra pro eo quod erat in editis βσμβ', in eodem cod. ms. et eadem editiones habent βσμρ'.

(29) Ἐτῶν ρ'. Reg. ρσλ'.

τὸν Ἀρφαξάθ. Ἀρφαξάθ δὲ ἐτέκνωσε Σαλά ὡν ἐτῶν ρλέ'. Ὁ δὲ Σαλά ἐτέκνωσεν ὡν ἐτῶν ρλ'. Τοῦτου δὲ υἱὸς Ἐβὲρ ὡν ἐτῶν ρλδ' ἀφ' οὗ καὶ τὸ γένος αὐτῶν Ἑβραῖοι προσηγορεύθησαν. Τοῦτου δὲ υἱὸς Φαλέγ ὡν (30) ἐτῶν ρλ'. Τοῦτου δὲ υἱὸς Παγεῦ ὡν ἐτῶν ρλβ'. Τοῦτου δὲ υἱὸς Σερούχ ὡν ἐτῶν ρλ'. Τοῦτου δὲ υἱὸς Ναχώρ ὡν ἐτῶν οε'. Τοῦτου δὲ υἱὸς Θάβρα ὡν ἐτῶν ο' (31). Τοῦτου δὲ υἱὸς Ἀβραὰμ ὁ πατριάρχης ἡμῶν ἐτέκνωσε τὸν Ἰσαὰκ ὡν ἐτῶν ρ'. Γίνονται οὖν μέχρι Ἀβραὰμ ἑτη γσοη' (32). Ἰσαὰκ ὁ προεξημέστος ἕως τεκνογονίας ἐξησεν ἑτη ξ', ὃς ἐγέννησε τὸν Ἰακώβ. Ἐξησεν ὁ Ἰακώβ ἕως τῆς μετοικεσίας τῆς ἐν Αἰγύπτῳ γενομένης, ἧς ἐπάνω προειρήκαμεν, ὡν ἐτῶν ρλ'. Ἡ δὲ παροικησις τῶν Ἑβραίων ἐν Αἰγύπτῳ ἐγενήθη ἑτη υλ'· καὶ μετὰ τὸ ἐξελεθῆναι αὐτοὺς ἐκ γῆς Αἰγύπτου, ἐν τῇ ἐρήμῳ καλουμένη διέτριψαν ἑτη μ'. Γίνονται οὖν τὰ πάντα ἑτη γζλη' (33), ᾧ καιρῷ τοῦ Μωϋσέως τελευτήσαντος, διεδέξατο ἀρχεῖν Ἰησοῦς υἱὸς Ναυῆ, ὃς προέστη αὐτῶν ἔτεσι κζ'. Μετὰ δὲ τὸν Ἰησοῦν τοῦ λαοῦ παραβάντος ἀπὸ τῶν ἐντολῶν τοῦ Θεοῦ, ἐδούλευσαν βασιλεῖ Μεσοποταμίας Χουσαράθων ὀνόματι (34) ἔτεσιν ὀκτώ. Εἶτα, μετανοήσαντος τοῦ λαοῦ, κριταὶ ἐγενήθησαν αὐτοῖς· Γοθονοήλ ἔτεσιν τεσσαράκοντα, Ἐγλῶν ἔτεσιν ιη', Ἀὐθ ἔτεσιν η'. Ἐπειτα πταισάντων αὐτῶν ἀλλόφυλοι ἐκράτησαν ἔτεσιν κ'. Ἐπειτα Δεββώρα ἐκρινεν αὐτοὺς ἔτεσιν μ'. Ἐπειτα Μαδιανῖται ἐκράτησαν αὐτῶν ἔτεσιν ζ'. Εἶτα Γεδεὼν ἐκρινεν αὐτοὺς ἔτεσιν μ', Ἀθιμέλεχ ἔτεσιν γ', Θωλὰ ἔτεσιν κβ' (35), Ἰασιρ ἔτεσιν κβ'. Ἐπειτα Φυλιστιεῖμ καὶ Ἀμμωνῖται ἐκράτησαν αὐτῶν ἔτεσιν ιγ'. Εἶτα Ἰεφθάς ἐκρινεν αὐτοὺς ἔτεσιν ἐξ, Ἐσδῶν ἔτεσιν ζ', Αἰλῶν ἔτεσιν ι', Ἀβδῶν ἔτεσιν η'. Ἐπειτα ἀλλόφυλοι ἐκράτησαν αὐτῶν ἔτεσιν μ'. Εἶτα Σαμφῶν ἐκρινεν αὐτοὺς ἔτεσιν κ'. Ἐπειτα εἰρήνη ἐν αὐτοῖς ἐγένετο ἔτεσι μ'. Εἶτα Σαμηρὰ ἐκρινεν αὐτοὺς ἐνιαυτὸν· Ἥλις ἔτεσιν κ', Σαμουήλ ἔτεσιν ιθ'.

25. Μετὰ δὲ τοὺς κριτὰς ἐγένοντο βασιλεῖς ἐν αὐτοῖς, πρῶτος ὀνόματι Σαοὺλ, ὃς ἐβασίλευσεν ἑτη κ', ἔπειτα Δαβὶδ ὁ πρόγονος ἡμῶν ἑτη μ'. Γίνεται οὖν μέχρι τῆς τοῦ Δαβὶδ βασιλείας τὰ πάντα ἑτη υλς'. Μετὰ δὲ τοῦτους ἐβασίλευσε Σολομῶν, ὁ καὶ τὸν ναὸν τὸν ἐν Ἱερουσολύμοις κατὰ βουλήν Θεοῦ πρῶτος ἐν Ἱερουσολύμοις ψκοδομήσας δι' ἐτῶν μ', μετὰ δὲ τοῦτον Ῥοβὸὰμ ἔτεσιν ιζ', καὶ μετὰ τοῦτον Ἐβίας ἔτεσι ζ', καὶ μετὰ τοῦτον Ἐσὰ ἔτεσι μα', καὶ μετὰ τοῦτον Ἰωσαφάτ ἔτεσιν κε', μετὰ δὲ τοῦτον Ἰωρὰμ ἑτη η', μετὰ δὲ τοῦτον Ὀχοσίας ἐνιαυτὸν, καὶ μετὰ τοῦτον Γοθολία (36) ἔτεσιν ἐξ, μετὰ δὲ ταύτην Ἰωσίας ἔτεσι μ', καὶ μετὰ τοῦτον Ἀμασίας ἔτεσι λθ', καὶ μετὰ τοῦτον Ὀζίας ἔτεσιν νθ', μετὰ δὲ τοῦτον Ἰωθαὰμ ἔτεσιν ις', μετὰ δὲ τοῦτον Ἀχαζ ἔτεσιν ιζ', καὶ μετὰ τοῦτον Ἐζεκίας ἔτεσιν κθ', μετὰ δὲ τοῦτον Μανασσῆς

(30) Φαλέγ ὡν. Ita mss. et editiones Oxon. et Hamb. Aliæ Φαλέγων. Sic etiam paulo post Ναχώρων pro Ναχώρ ὡν.

(31) Ἐτῶν ο'. Reg. ἐτων οε'.

(32) Ἐτη γσοη'. Sic emendavit Fellus. Editi ἐτῶν γφβ'. Habet Regius codex γσος'.

(33) γζλη'. Ita Fellus emendavit. Sic etiam cod.

ad diluvium reperiuntur anni, ut ex prædictis liquet, 2242. Sem natus annos 100, genuit Arphaxath statim post diluvium. Arphaxath natus annos 135, genuit Sala. Sala natus annos 130, genuit Heber; ab hoc universum ipsorum genus Hebræi dicuntur. Heber natus annos 134, 396 genuit Phaleg. Phaleg natus annos 130, genuit Rhageu. Rhageu natus annos 132, genuit Seruch. Seruch natus annos 130, genuit Nachor. Nachor natus annos 75, genuit Tharra. Tharra natus annos 70, genuit Abraham. Abraham patriarcha noster natus annos 100, genuit Isaac. Itaque anni numerantur a condito homine usque ad Abraham 3278. Isaac natus annos 60, genuit Jacob. Jacob natus fuit annos 130, cum proficisceretur in Ægyptum. Hebræi in Ægypto morati sunt annis 450; egressi Ægypto hæserunt in deserto annis 40: exstant ergo omnino anni 3938. Quo tempore mortuo Moysæ, imperii administrationem suscepit Jesus filius Nave, qui præfuit populo annis 27. Jesu defuncto, cum Hebræi defecissent a præceptis Domini, servierunt regi Mesopotamiæ, cui nomen Chusarathon, annis 8. Deinde ad pœnitentiam conversi, iudices a quibus judicarentur nacti sunt. Gothonoel judicavit Hebræos annis 40, Eglou annis 18, Aoth annis 8. Dehinc prævaricati legem Domini alienigenis servierunt annis 20. Debora postmodum judicavit Hebræos annis 40. Deinde servierunt Madianitis annis 7. Deinceps Gedeon judicavit annis 40, Abimelech annis 3, Thola annis 22, Jair annis 22. Postea Hebræi servierunt Philistinis et Ammonitis annis 18, Jepthe in libertatem antiquam assertos judicavit annis 6, Esbon annis 7, Ailon annis 10, Abdon annis 8. Postea servierunt alienigenis annis 40. Deinde Samson judicavit Hebræos annis 20, deinceps pax Hebræis fuit annis 40. Inde Samira judicavit Hebræos anno 1, Elis annis 20, Samuel annis 12.

25. Annorum series a Saule usque ad captivitatem. — Judicibus successere reges, quorum primus fuit Saul, qui regnavit annis 20. David pater noster regnavit annis 40. Inveniuntur itaque anni 496 decurrere ab Isaac usque ad regnum Davidis. David (ut diximus) regnavit annis 40. Salomon, templi ex Dei præscripto conditor, regnavit annis 40. Roboam regnavit annis 17, Abias regnavit annis 7, Asa regnavit annis 41, Josaphat regnavit annis 25, Joram regnavit annis 8, Ochozias regnavit anno 1, Gotholia regnavit annis 6, Josias annis 40, Amasias annis 39, Ozias annis 52, Joatham annis 16, Achaz annis 17, Ezechias annis 29, Manasse annis 55, Amos annis 2, Josias annis 31, Ochas mensibus tribus. Post hunc Joachim annis 11. Tum alter Joachim mensibus 3 et diebus 10, Sedecias annis 11.

Reg. Habebant aliæ editiones δονθ'.

(34) Ὀνόματι. Reg. ὄνομα. Mox Γοθονοήλ posuit post Fellum pro Γοθοβόλ.

(35) Ἐτεσιν κβ'. Fellus posuit ἔτεσιν κγ'.

(36) Γοθολία. Sic emendavit Fellus. Editi habebant Γοθονοήλ et ἄλλο μετὰ δὲ τοῦτον.

Sub idem tempus cum populus Judaicus perseveraret in peccatis, nec poenitentiam ageret, ascendit ut praedictum fuerat a propheta Jeremia, rex Babylonis in Judæam, nomine Nabuchodonosor. **397** Hic populum Babylona transtulit, et templum, quod Salomon exstruxerat, destruxit. Babylone fuerunt Judæi annis 70. Tempus igitur universum a condito homine usque ad transmigrationem Babylonicam complectitur annos 4954, menses sex et dies decem. Quemadmodum Deus praedixit per Jeremiam prophetam populum Babylonem captivum ductum iri, praesignificavit eos reversuros in terram suam post annos 70. Expletis igitur annis 70, regnum Persarum Cyrus adipiscitur, qui secundum Jeremiam prophetiam, altero regni sui anno edictum scripto consignatum promulgat, ut Judæi omnes, qui in suo imperio essent, patriam sedem repeterent, et templum Deo instaurarent, quod praedictus rex Babylonis everterat. Ad hæc Cyrus divinis jussis obtemperans, in mandatis dedit Sabessaro et Mithridati satellitibus suis, ut vasa ex templo Judææ a Nabuchodonosoro exportata restituerent et reponerent in templo. Anno igitur secundo Cyri complentur anni illi septuaginta a Jeremia praedicti.

δὲ ὁ Κύρος, κατ' ἐγγέλευσιν τοῦ Θεοῦ, προσέταξε Σαβησσάρῳ καὶ Μιθριδάτῃ τοῖς ἰδιοῖς σωματοφύλαξι, τὰ σκεύη τὰ ἐκ τοῦ ναοῦ τοῦ (42) τῆς Ἰουδαίας ληφθέντα ὑπὸ τοῦ Ναβουχοδονόσορ ἀποκομισθῆναι καὶ ἀποσθῆναι εἰς τὸν ναόν. Ἐν τῷ οὖν δευτέρῳ ἔτει Κύρου (43) πληροῦται τὰ ὄ' ἔτη, τὰ προειρημένα ὑπὸ τοῦ Ἰερε-

26. *Quantum intersit inter Hebræorum et Græcorum doctrinam et historiam.* — Hinc perspicere licet, quomodo antiquiores et veriores demonstrantur sacræ apud nos litteræ, quam Græci et Ægyptii, et si qui alii exstiterunt, historiae scriptores. Herodotus enim et Thucydides et Xenophon et plerique alii historici, initium fere scribendi a Cyri et Darii regno fecerunt, cum de antiquis et primis temporibus nihil possent accurate dicere. Quid enim magni dixerunt, si de Dario et Cyro, qui reges apud barbaros fuere, aut de Zopyro et Hippiam qui apud Græcos, aut de Atheniensium et Lacedæmoniorum bellis scripsere, aut de rebus a Xerxe gestis aut a Pausania, qui in Minervæ templo pene fame necatus est; aut de Themistocle et bello Peloponnesiaco; aut de Alcibiade et Thrasybulo? Neque enim mihi propositum est loquaciter omnia persequi, sed annorum a mundi creatione numerum demonstrare et operosas ineptias scriptorum arguere, quippe cum nec viginti mille myriades annorum fuerint, ut Plato pronuntiavit, totidem a diluvio ad suam aetatem annos effluxisse decernens; nec quin-

(37) *Τὸς βασιλεῖς.* Articulum suppediavit cod. Reg. Paulo post Reg. habet ὄνοματι.

(38) *Δ'ζιδ'.* Sic emendavit Fellus. Editi δ'πνδ'.

(39) *Οὕτως.* Ita Reg. Editi οὗτος.

(40) *Τελειουμένων.* Reg. τελειωμένων. Ibidem Fellus emendavit quod in editis habebatur v ἐτών.

(41) *Ἐαντῶν.* Ita Reg. Editi ἑαντοῦ.

(42) *Ναοῦ τοῦ.* Articulum suppediavit Reg.

(43) *Κύρου.* Sic posuit Fellus pro Δαρείου. Paulo ante dicebat Judæos Babylone annos 70 fuisse.

Α ἔτεσιν νε', μετὰ δὲ τούτων Ἀμῶς ἔτεσιν ὄσαι, μετὰ δὲ τούτων Ἰωσίας ἔτεσιν λα', μετὰ δὲ τούτων Ὀυζὶ μῆνας γ'. Μετὰ δὲ τούτων Ἰωακείμ ἔτη ια'. Ἐπειτα Ἰωακείμ ἔτερος μῆνας γ', ἡμέρας ι', μετὰ δὲ τούτων Σεδεκίας ἔτη ια'. Μετὰ δὲ τούτους τοὺς βασιλεῖς (37) διαμένοντος τοῦ λαοῦ ἐπὶ τοῖς ἀμαρτήμασιν, καὶ μὴ μετανοοῦντος, κατὰ προφητείαν Ἰερεμίου, ἀνέβη εἰς τὴν Ἰουδαίαν βασιλεὺς Βαβυλῶνος, ὄνομα Ναβουχοδονόσορ. Οὗτος μετώκησε τὸν λαὸν τῶν Ἰουδαίων εἰς Βαβυλῶνα· καὶ τὸν ναὸν κατέστρεψεν, ὃν ὠκοδομήκει Σολομῶν. Ἐν δὲ τῇ μετοικεσίᾳ Βαβυλῶνος, ὁ λαὸς ἐποίησεν ἔτη σ'. Γίνεται οὖν μέχρι τῆς παροικεσίας ἐν γῇ Βαβυλῶνος τὰ πάντα ἔτη δ'ζνδ' (38), μῆνας ε', ἡμέραι ι'. Ὅν τρόπον δὲ ὁ Θεὸς προεῖπε διὰ Ἰερεμίου τοῦ προφήτου, τὸν λαὸν αἰχμαλωτισθῆναι εἰς Βαβυλῶνα, οὕτως (39) προσέθηκε καὶ τὸ πάλιν ἐπανελθεῖν αὐτοὺς εἰς τὴν γῆν αὐτῶν μετὰ σ' ἔτη. Τελειουμένων (40) οὖν σ' ἐτών, γίνεται Κύρος βασιλεὺς Περσῶν, ὃς κατὰ τὴν προφητείαν Ἰερεμίου, δευτέρῳ ἔτει τῆς βασιλείας αὐτοῦ ἐκήρυξε, κελεύων δι' ἐγγράφων τοὺς Ἰουδαίους πάντας, τοὺς ὄντας ἐν τῇ βασιλείᾳ αὐτοῦ, ἐπιστρέφειν εἰς τὴν ἑαυτῶν (41) χώραν, καὶ τῷ Θεῷ ἀνοικοδομεῖν τὸν ναὸν, ὃν καθήρηκει βασιλεὺς Βαβυλῶνος ὁ προειρημένος. Πρὸς τούτους

26. Ἐντεῦθεν ὁρᾶν ἔστι πῶς ἀρχαιότερα καὶ ἀληθέστερα δεικνύται τὰ ἱερὰ γράμματα τὰ καθ' ἡμᾶς εἶναι τῶν καθ' Ἑλλήνας καὶ Αἰγυπτίους, ἢ καὶ τῶν ἐτέρων ἱστοριογράφων (44). Ἡρόδοτος γὰρ καὶ Θουκυδίδης, ἢ καὶ Ξενοφῶν, ἢ ὅπως οἱ ἄλλοι ἱστοριογράφοι, οἱ πλείους ἤρξαντο σχεδὸν ἀπὸ τῆς Κύρου καὶ Δαρείου βασιλείας ἀναγράφειν, μὴ ἐξισχύσαντες τῶν παλαιῶν καὶ προτέρων χρόνων τὸ ἀκριβὲς εἰπεῖν. Τί γὰρ μέγα ἔφασαν εἰ περὶ Δαρείου, καὶ Κύρου, τῶν κατὰ βαρβάρους βασιλέων, εἶπον, ἢ καθ' Ἑλλήνας, Ζωπύρου (45) καὶ Ἰππίου, ἢ τοὺς Ἀθηναίων καὶ Λακεδαιμονίων πολέμους, ἢ τὰς Ξέρξου πράξεις, ἢ Πausanίου τοῦ ἐν τῷ τεμένει τῆς Ἀθηναῶν λιμῶ κινδυνεύσαντος διαφθαρῆναι, ἢ τὰ περὶ Θεμιστοκλέα, καὶ τὸν πόλεμον τὸν Πελοποννησίων (46), ἢ τὰ περὶ Ἀλκιβιάδην καὶ Θρασύβουλον; Οὐ γὰρ πρόκειται ἡμῖν ὕλη πολυλογίας, ἀλλὰ εἰς τὸ φανερῶσαι τὴν τῶν χρόνων ἀπὸ καταβολῆς κόσμου ποσότητα, καὶ ἐλέγξαι τὴν ματαιοπονίαν καὶ φλυαρίαν τῶν συγγραφέων, ὅτι οὐκ εἰσὶν ἐτών οὔτε δισμύρια μυριάδες, ὡς Πλάτων εφη, ταῦτα ἀπὸ κατακλισμοῦ ἕως τῶν αὐτοῦ χρόνων, τσαυτὰ ἔτη γεγενῆσθαι δογματίζων· οὔτε

(44) *Ἱστοριογράφων.* Sic emendat Reginus cod. quod editi habebant ἢ εἰ καὶ τινες ἐτέρους Ἱστοριογράφους. Ἦτοι γάρ.

(45) *Ζωπύρου.* Hoc nomen posuit Fellus ante εἶπον et ejus loco substituit Πεισιστράτου. Mox de Pausania sic loquitur Theophilus, quasi fame non interierit in templo Minervæ, sed periculo tantum objectus fuerit.

(46) *Τὸν Πελοποννησίων.* Reg. τῶν.

μήν ιε' μυριάδες, καὶ τοε' (47) ἔτη, καθὰ προειρήκα-
μεν Ἀπολλώνιον τὸν Αἰγύπτιον ἱστορεῖν· οὐδὲ ἀγέν-
νητος ὁ κόσμος ἐστὶ, καὶ αὐτοματισμὸς τῶν πάντων,
καθὼς Πυθαγόρας καὶ οἱ λοιποὶ πεφλυαρήκασιν·
ἀλλὰ μὲν οὖν γεννητὸς, καὶ προνοία διοικεῖται ὑπὸ
τοῦ ποιήσαντος τὰ πάντα Θεοῦ· καὶ ὁ πᾶς χρόνος
καὶ τὰ ἔτη δείκνυται, τούτοις βουλομένοις (48) πεί-
θεσθαι τῇ ἀληθείᾳ. Μὴ πως οὖν δόξω μὲν μέχρι Κύ-
ρου δεδηλωκέναί, τῶν δὲ μεταξὺ χρόνων ἀμελεῖν, ὡς
μὴ ἔχοντες ἀποδείξαι, Θεοῦ παρέχοντος, καὶ τῶν
ἐξῆς χρόνων τὴν τάξιν πειράσσομαι, κατὰ τὸ δυνατόν,
ἐξηγήσασθαι.

27. Κύρου οὖν βασιλεύσαντος ἔτεσι κθ' (49), καὶ
ἀναιρεθέντος ὑπὸ Τομύριδος ἐν Μασσαγετία, τότε
οὔσης Ὀλυμπιάδος ἐξηχοστῆς δευτέρας· ἔκτοτε ἤδη
οἱ Ῥωμαῖοι ἐμεγαλύνοντο, τοῦ Θεοῦ κρατύνοντος
αὐτοὺς, ἐκτισμένης τῆς Ῥώμης ὑπὸ Ῥωμύλου, τοῦ
παιδὸς ἱστορουμένου Ἄρεως καὶ Ἰλιάς (50), Ὀλυμ-
πιάδι ζ', τῇ πρὸ ι' καὶ α' (51) Καλανθῶν Μαίων, τοῦ
ἐνιαυτοῦ τότε δεκαμήνου ἀριθμουμένου. Τοῦ οὖν Κύρου
τελευτήσαντος, ὡς ἐφθήμεν εἰρηκέναι, Ὀλυμπιάδι
ἐξηχοστῇ καὶ δευτέρᾳ, γίνεται καιρὸς ἀπὸ κτίσεως
Ῥώμης ἔτη σκ', ᾧ καὶ (52) Ῥωμαίων ἤρξε Ταρκύν-
ιος Σούπερβος τοῦνομα, ὃς πρῶτος ἐξώρισε Ῥωμαίους
τινάς, καὶ παῖδας διέφθειρε, καὶ σπάδοντας ἐγχο-
ρίους ἐποίησεν· ἔτι μὴν καὶ τὰς παρθένους διαφθει-
ρων πρὸς γάμον ἐδίδου. Διὸ οἰκειὸς Σούπερβος ἐκλή-
θη τῇ Ῥωμαϊκῇ γλώσσῃ· ἐρμηνεύεται δὲ ὑπερή-
φανος. Αὐτὸς γὰρ πρῶτος ἐδογματίσει τοὺς ἀσπαζο-
μένους αὐτὸν, ὑπὸ ἐτέρου ἀντασπάξασθαι. Ὅς
ἐδασίλευσεν ἔτεσιν κε'. Μεθ' ὃν ἤρξαν ἐνιαύσιοι
ὑπάτοι, χιλιάρχοι ἢ ἀγορανόμοι ἔτεσιν υγ', ὧν τὰ
ὀνόματα καταλέγειν πολὺ καὶ περισσὸν ἡγούμεθα. Εἰ
γὰρ τις βούλεται μαθεῖν, ἐκ τῶν ἀναγραφῶν εὐρή-
σει ὧν ἀνέγραψε Χρύσερος ὁ Νομηνκλάτωρ (53),
ἀπελευθερὸς γενόμενος Αὐρηλίου Οὐήρου, ὃς ἀπὸ
κτίσεως Ῥώμης, μέχρι τῆς τελευτῆς (54) τοῦ ἰδίου
πάτρωνος αὐτοκράτορος Οὐήρου, σαφῶς πάντα ἀνέ-
γραψε, καὶ τὰ ὀνόματα καὶ τοὺς χρόνους. Ἐκράτη-
σαν οὖν οἱ Ῥωμαίων (55) ἐνιαύσιοι, ὡς φαμεν, ἔτεσιν
υγ'. Ἐπειτα οὕτως ἤρξαν οἱ αὐτοκράτορες καλού-
μενοι· πρῶτος Γάιος Ἰούλιος ὃς ἐδασίλευσεν ἔτη γ',
μῆνας δ', ἡμέρας ἐξ'. Ἐπειτα Ἀγούστος ἔτη νς', μῆ-
νας δ', ἡμέραν μίαν. Τιθέριος ἔτη κθ', εἶτα Γάιος
ἔτερος ἔτη γ', μῆνας ἧ', ἡμέρας ζ'. Κλαύδιος ἔτη κγ',
μῆνας ἧ', ἡμέρας κδ'. Νέρων ἔτη ιγ', μῆνας ε', ἡμέ-
ρας κη'. Γάλβας ἔτη β', μῆνας ζ', ἡμέρας ε'. Ὅθων

(47) *Τοε'*. Supra n. 16 Apollonius dicitur nume-
rassse quindecim myriades et annos ter mille et
septuaginta quinque.

(48) *Τούτοις βουλομένοις*. Leg. τοῖς βουλομένοις.

(49) *Ἐτεσι κθ'*. Editi habebant τριάκοντα ὀκτώ,
sed manifestum errorem sustulit Fellus, quia id
nec cum Theophili chronologia nec cum aliis scri-
ptoribus conciliari posse videbatur. Observat autem
annos 29 a Theophilo assignari, non 30, ut apud
alios scriptores, quia Theophilus initium nume-
randi ducebat a libertate Judæis concessa. Idem
emendavit quod in editis legebatur ὑπὸ μυριάδος ἐν
Μεσαγγία. (Μεσσαγγίας Reg.)

(50) *Ἰλιάς*. Addit Reg. ὡς δὲ τινες Ῥέας Σουλ-
τίας.

A *decim myriades et trecenti septuaginta quinque
anni, ut Apollonium Ægyptium narrare diximus;
nec mundus ingenitus sit, nec fortuito omnia feran-
tur quemadmodum Pythagoras et cæteri nugati
sunt; sed genitus et providentia regatur ab eo qui
omnia creavit Deo; ac tempus omne et anni facile
demonstrentur his, qui veritati obtemperare volunt.
Ne videar igitur demonstrationem ad Cyrum qui-
dem perduxisse, quæ autem consecuta sunt tem-
pora negligere, eo quod ea demonstrare non pos-
sim: Deo juvante consequentium quoque temporum
ordinem conabor quoad potero exponere.*

398 27. *Anni Romanorum usque ad obitum
Marci Aurelii.*—Cyro igitur post regnum annorum 29
a Tomyride apud Massagetis occiso, olympiade
B *sexagesima secunda, jam tum Romanæ res cresce-
bant Deo eos confirmante, cum Urbs a Romulo, qui
Martis et Iliæ filius perhibetur, condita fuisset
olympiade septima, undecimo Kalendas Maii, quo
tempore annus decem mensium numerabatur. Cyro
igitur, ut jam diximus, Olympiade 62 mortuo, fit
tempus ab urbe condita anni 220, quo tempore reg-
nabat Tarquinius cognomine Superbus, is qui pri-
mus Romanos nonnullos ejecit, pueros vitiauit, ac
cives spadones fecit; imo et virgines post stuprum
in matrimonium dedit. Hinc proprie Superbus Ro-
mana lingua dictus est; quod idem sonat ac Græcè
ὁπερῆφανος, arrogans. Is enim primus sancivit u-
qui se salutarent, ab alio resalutarentur. Regnavit
annis 25. Post eum incæperunt annui consules,
C *tribuni et ædiles annis 453, quorum nomina recen-
sere longum et supervacaneum putamus. Hæc enim
si quis discere velit, reperiet in commentariis quos
Chryseros scriptos reliquit nomenclator, M. Au-
relii Veri libertus, qui ab Urbe condita ad obitum
patroni sui, imperatoris Veri, clare omnia descri-
psit et nomina et tempora. Romanis igitur præfuere
annui, ut diximus, magistratus annis 453. Postea
imperarunt ii qui imperatores vocati. Primus
C. Julius iuperavit annis 3, mensibus 4, diebus 6.
Deinde Augustus annis 56, mensibus 4, die uno.
Tiberius annis 22. Tum Caius alter annis 3, men-
sibus 8, diebus 7. Claudius annis 23, mensibus 8,
diebus 24. Nero annis 13, mensibus 6, diebus 28.
Galba annis 2, mensibus 7, diebus 6. Otho mensi-
bus 3, diebus 5. Vitellius mensibus 6, diebus 22.
Vespasianus annis 9, mensibus 11, diebus 22. Titus**

(51) *ι' καὶ α'*. Sic emendavit Fellus quod legeba-
tur in editis, ι' καὶ ζ'. Ita legendum probat auctori-
tate Plutarchi Vit. Romuli et Julii Solini qui Ro-
mam undecimo Kalendas Maii ædificari cœptam
esse dicunt.

(52) *Ἦ καὶ καίρω*.

(53) *Ὁ Νομηνκλάτωρ*. Reg. Χρύσερος καὶ ἄλλοι,
ὧν ὁ μὲν Κλάτωρ. Codex Bodl. ὁ μὲν Κλάτωρ. Ex
quo Fellus apte emendavit id quod in editis lege-
batur, Χρύσερος, ὧν ὁ μὲν Κράτωρ.

(54) *Μέχρι τῆς τελευτῆς*. Ita Reg. Editi μέχρι
τελευτῆς.

(55) *Οἱ Ῥωμαίων*. Articulum suppeditavit Re-
gius codex.

annis 2, diebus 22. Domitianus annis 15, mensibus 5, diebus 6. Nerva anno uno, mensibus 4, diebus 10. Trajanus annis 19, mensibus 6, diebus 16. Adrianus annis 20, mensibus 10, diebus 28. Antoninus annis 22, mensibus 7, diebus 6. Verus annis 19, diebus 10. Tempus igitur Cæsarum usque ad mortem Veri imperatoris est annorum 237, dierum 5. A morte igitur Cyri et regno Tarquini Superbi, ad mortem imperatoris Veri universum tempus colligitur annorum 744.

28. *Præcipua chronologiæ capita summatim exposita.* — A mundo autem condito sic universum tempus summatim deducitur. A mundo condito ad diluvium, anni fluxerunt 2242. A diluvio usque ad susceptum a proavo nostro Abrahamo filium, anni 1036. Ab Isaac filio Abrahæ usque ad populi in deserto cum Moysæ commorationem, anni 660. A morte Moysis et Josue filii Nave principatu, usque ad obitum Davidis patriarchæ, anni 498. A morte 399 Davidis et regno Salomonis, ad populi transmigrationem in terram Babylonis anni 518, menses 6, dies 10. A Cyri regno ad mortem imperatoris Aurelii Veri anni 744. A condito mundo universum tempus collectum annos exhibet 5698, et qui excurrunt menses ac dies.

29. *Quam inique novitas objecta Christianis.* — Collectis igitur temporibus, iisque omnibus quæ diximus, videre est antiquitatem prophetorum librorum et divinitatem doctrinæ nostræ. Nec sane recens hæc doctrina, nec instituta nostra, ut quidam existimant, fabulosa et mendacia, sed longe antiquissima et certissima. Nam et Beli Assyriorum regis, et Croni Titanis Thallus meminit, Belum referens cum Titanibus adversus Jovem et deos, qui ab ejus partibus stetisse dicuntur, bellum gessisse. Quo in loco aiunt Gygum superatum fugisse Tartesum: qui quidem in ea regione regnavit quæ nunc Attica, tum vero Acte dicebatur. Cæteras autem regiones et urbes, a quibus suas appellationes habuerint, necessarium non arbitror recensere, præsertim apud te qui in historiis versatus es. Liqueat igitur Moysen antiquiorem esse omnibus scriptoribus (nec vero ipsum solum, sed etiam plerosque post eum prophetas), et Crono et Belo et bello Trojano. Nam secundum Thalli historiam Belus antiquior invenitur bello Trojano annis 322. Moysen autem annis nonagētis vel etiam mille ante bellum Trojanum existisse supra demonstravimus. Cum autem Cronus et Belus æquales fuerint, plerique quis sit Cronus, aut quis Belus ignorant. Ac Cronium quidem nonnulli colunt, et eundem Bel aut

A μήνας γ', ημέρας ε'. Ουτέλλιος μήνας σ', ημέρας κβ'. Ούεσπασιανός ετη θ', μήνας ια', ημέρας κβ'. Τίτος ετη β', ημέρας κβ'. Δομετιανός ετη ιε', μήνας ε', ημέρας σ'. Νερούας έναυτόν, μήνας δ', ημέρας ι'. Τραϊανός ετη ιθ', μήνας ξε', ημέρας ις'. Άδριανός ετη κ', μήνας ι', ημέρας κη'. Άντωνίνος ετη κθ', μήνας ζ', ημέρας σ'. Ούήρος ετη ιθ', ημέρας ι'. Γίνεται ούν ο χρόνος τών Καισάρων μέχρι Ούήρου αυτοκράτορος τελευταίης ετη σλζ' (56), ημέρα ι'. Από ούν τής Κύρου τελευταίης, Ρωμαίων δέ αρχής Ταρκυνίου Σουπέμβου, μέχρι τελευταίης αυτοκράτορος Ούήρου, ού προειρήκαμεν, ο πάς χρόνος συνάγεται ετη ψμδ'.

28. Άπό δέ καταβολής κόσμου ο πάς χρόνος κεφαλαιωδώς ούτω κατάγεται. Άπό κτίσεως κόσμου έως κατακλισμού εγένοντο ετη βσμβ'. Άπό δέ του κατακλισμού έως τεκνογονίας Άβραάμ του προπάτορος ήμών ετη αλς'. Άπό δέ Ίσαάκ του παιδός Άβραάμ έως ού ο λαός σүн Μωυσή εν τή ερήμω διέτριβεν, ετη χς'. Άπό δέ τής Μωυσεώς τελευταίης, αρχής δέ Ίησου υίου Ναυή, μέχρι τελευταίης Δαθιδ του πατριάρχου, ετη υλη'. Άπό δέ τής τελευταίης Δαθιδ, βασιλείας (57) δέ Σολομώνος, μέχρι τής παροικίας του λαού εν γή Βαβυλώνος, ετη φη', μήνες σ', ημέρα ι'. Άπό δέ τής Κύρου αρχής μέχρι αυτοκράτορος Αύρηλίου Ούήρου τελευταίης ετη ψμδ'. Όμου άπό κτίσεως κόσμου συνάγονται τά πάντα ετη εχλη', και οι επιτρέχοντες μήνες και ημέρα ι.

29. Τών ούν χρόνων και τών ειρημένων άπάντων συνηθροισμένων (58), οράν εστι την αρχαιότητα τών προφητικών γραμμάτων, και την θειότητα του παρ' ήμιν λόγου, οτι ού πρόσφατος ο λόγος, ούτε μην τά καθ' ήμας, ως ολονται τινες, μυθώδη και ψευδή εστιν, αλλά μέν ούν αρχαιότερα και αληθέστερα. Και γάρ Βήλου του Άσσυρίων βασιλεύσαντος, και Κρόνου του Τιτάνος Θάλλος μέμνηται, φάσκων τον Βήλον πεπολεμηκέναι σүн τοις Τιτάσι προς τον Δία, και τους σүн αυτώ θεούς λεγομένους, ενθα φησιν, και ο Γύγος ήττηθείς (59) εφυγεν εις Ταρτησον, τότε μέν τής χώρας εκείνης Άκτής κληθείσης, νυν δέ Άττικής προσαγορευομένης, ης ο Γύγος τότε ηρξε. Και τās λοιπάς δέ χώρας και πόλεις, άφ' ών τās προσωνομίας εσχον, ούκ αναγκαίον ηγοούμεθα καταλέγειν, μάλιστα προς σέ τον επιστάμενον τās ιστορίας. Ότι μέν ούν αρχαιότερος ο Μωυσης δείκνυται άπάντων συγγραφέων (ούκ αυτός δέ μόνος, αλλά και οι πλείους μετ' αυτόν προφήται γενόμενοι), και Κρόνου, και Βήλου, και του Ίλιακού πολέμου, δηλόν εστι (60). Κατά γάρ την Θάλλου (61) ιστοριαν ο Βήλος προγενέστερος εύρίσκειται του Ίλιακού πολέμου έτεσι κτβ'. Ότι δέ προς που έτεσι ζ' ή και χιλιοις (62) προάγει ο Μωυσης τής του Ίλιακού άλώσεως, εν τοις επάνω δεδηλώκαμεν. Του δέ Κρόνου και του Βήλου συναχμασάντων όμοσε, οι πλείους ούκ έπίστανται τίς

(56) *Ετη σλζ'. Reg. ετη τκς'.

(57) Βασιλείας. Ita Reg. Editi βασιλείως.

(58) Συνηθροισμένων. Ita Regius codex. Fellus συνηραμένων. Editi συνηρασμένων.

(59) Ηττηθείς. Sic Regius cod. Editi έπηθείς.

(60) Δηλόν εστι. Hæc suppeditavit idem codex.

(61) Θάλλου. Citat hunc Theophili locum Lactantius sub finem lib. 1.

(62) Ζ' ή και χιλιοις. Hujus loci vulnus sanavit codex Regius. Hædebant editi η' και λ'. Codex Bodl. και λ'. Supra dixit Moysen nonagētis aut mille annis seniorem esse bello Trojano.

ἔστιν ὁ Κρόνος, ἢ τις ὁ Βῆλος. Ἐνιοὶ μὲν ἔβονται τὸν Κρόνον, καὶ τοῦτον αὐτὸν ὀνομάζουσι Βῆλ, καὶ Βάλ, μάλιστα οἱ οἰκοῦντες τὰ ἀνατολικὰ κλίματα, μὴ γινώσκοντες μήτε τίς ἐστὶν ὁ Κρόνος, μήτε τίς ἐστὶν ὁ Βῆλος. Παρὰ δὲ Ῥωμαίοις Σατοῦρνος ὀνομάζεται· οὐδὲ γὰρ αὐτοὶ γινώσκουσιν τίς ἐστὶν αὐτῶν πρότερον, ὁ Κρόνος ἢ ὁ Βῆλ. Ὅση μὲν οὖν ἀρχὴ τῶν Ὀλυμπιάδων, ἀπὸ Ἰφίτου (63) φασὶν ἐσχηκέναι τὴν θρησκείαν, κατὰ δὲ τινὰς ἀπὸ Λίνου δε καὶ Ἰλιος ἐπεκλήθη. Ὁ μὲν οὖν ἀριθμὸς τῶν ἐτῶν, καὶ Ὀλυμπιάδων ὡς ἔχει τὴν τάξιν ἐν τοῖς ἐπάνω δεδηλωκαμεν. Τῆς μὲν οὖν ἀθεότητος τῶν παρ' ὑμῶν (64) πραγμάτων, καὶ τῶν χρόνων, τὸν πάντα ἀριθμὸν, κατὰ τὸ δυνατὸν, οἶμαι τὰ νῦν ἀκριβῶς εἰρησθαι. Εἰ γὰρ καὶ ἔλαθεν (65) ἡμῶν χρόνος, εἰ τύχοι εἰπεῖν, ἔτη ν, ἢ ρ', ἢ σ', ἢ καὶ σ' (66), οὐ μὲν τοὶ μυριάδες, ἢ χιλιάδες ἐτῶν, καθὼς προειρήκασαι Πλάτων καὶ Ἀπολλώνιος καὶ οἱ λοιποὶ, ψευδῶς ἀναγράφαντες. Ὅπερ ἡμεῖς τὸ ἀκριβὲς ἴσως ἀγνοοῦμεν ἀπάντων τῶν ἐτῶν τὸν ἀριθμὸν, διὰ τὸ μὴ ἀναγεγράφθαι ἐν ταῖς ἱεραῖς βίβλοις τοὺς ἐπιτρέχοντας μῆνας καὶ ἡμέρας. Ὅτι δὲ (67) περὶ ὧν φάμεν χρόνων συνάδει καὶ Βῆρωσος, ὁ παρὰ Χαλδαίους φιλοσοφῆσας, καὶ μνηύσας Ἑλλησι τὰ Χαλδαϊκὰ γράμματα, δε ἀκολουθῶν τινὰ εἰρηκε τῷ Μωϋσεῖ, περὶ τε κατακλισμοῦ καὶ ἐτέρων πολλῶν ἐξιστορῶν· ἔτι μὴν καὶ τοῖς προφήταις, Ἰερμία καὶ Δανιὴλ σύμφωνα ἐκ μέρους εἰρηκε. Τῶν γὰρ συμβάντων (68) τοῖς Ἰουδαίοις ὑπὸ τοῦ βασιλέως Βαβυλωνίων, ὃν αὐτὸς ὀνομάζει Ἀβοδάσσαρον, κέκληται δὲ παρὰ Ἑβραίους Ναβουχοδόνσορ, μέμνηται· ἔτι δὲ (69) καὶ περὶ τοῦ ναοῦ ἐν Ἱεροσολύμοις, ὡς ἡρημῶσθαι ὑπὸ τοῦ Χαλδαίων βασιλέως· καὶ ὅτι Κύρου τὸ δεύτερον ἔτος βασιλεύσαντος τοῦ ναοῦ τῶν δευτέρου ἔτος, ὁ ναὸς ἐπετελέσθη.

30. Τῶν δὲ τῆς ἀληθείας ἱστοριῶν Ἕλληνας οὐ μέμνηται· πρῶτον μὲν διὰ τὸ νεωστὶ αὐτοὺς τῶν γραμμάτων τῆς ἐμπειρίας μετόχους γεγενῆσθαι· καὶ αὐτοὶ ὁμολογοῦσι, φάσκοντες τὰ γράμματα εὐρῆσθαι, οἱ μὲν παρὰ Χαλδαίων, οἱ δὲ παρ' Αἰγυπτίων, ἄλλοι δ' αὖ ἀπὸ Φοινίκων (70)· δεύτερον, ὅτι ἑπταιον, καὶ πταῖουσι, περὶ Θεοῦ μὴ ποιούμενοι τὴν μείαν, ἀλλὰ περὶ ματαίων καὶ ἀνωρελῶν πραγμάτων. Οὕτω μὲν γὰρ καὶ Ὀμήρου, καὶ Ἡσιόδου, καὶ τῶν λοιπῶν ποιητῶν φιλικῶς μέμνηται· τῆς δὲ τοῦ ἀφθάρτου καὶ μόνου Θεοῦ δόξης οὐ μόνον ἐπελάθοντο, ἀλλὰ καὶ κατέλαλθαν· ἔτι μὴν καὶ τοὺς σεβομένους αὐτὸν ἐδίωξαν, καὶ τὸ καθ' ἡμέραν διώκουσιν· οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ τοῖς εὐφώνως ὑβρίζουσι τὸν Θεόν, ἄλλα καὶ τιμὰς τιθέασιν· τοὺς δὲ σπεύδοντας πρὸς ἀρετὴν καὶ ἀσκούντας βίον ὄσιον, οὓς μὲν ἐλιθοβόλησαν, οὓς δὲ ἐθανάτωσαν· καὶ ἕως τοῦ δεῦρο ὠμοῖς αἰκισμοῖς περιβάλλουσι. Διὸ αἱ τοιοῦτοι ἀναγκαίως ἀπόλωσαν τὴν σοφίαν τοῦ

(63) Ἰφίτου. Ita emendavit Fellus. Editi Ἰφίτου. Cod. Reg. Ἰφίτου. Mox editi ἔσχηκε. Cod. Reg. ut in textu.

(64) Παρ' ὑμῶν. Reg. ὑμῖν. Sed legendum ἀρχαίωτος τῶν παρ' ἡμῖν.

(65) Ἡμῶν. Malim ἡμᾶς.

(66) Ἡ καὶ σ'. Illud ἢ suppeditavit codex Regius. Mox idem καθὼς προειρήκασαι. Mox videtur legēn-

Bal appellant, ii præsertim qui regiones orientales incolunt, nec tamen sciunt quis sit Cronus aut Belus. Apud Romanos Saturnus vocatur; nam nec ipsi uter sit antiquior, Cronus aut Belus, sciunt. Quod autem spectat ad olympiades, quodcumque eis initium assignetur, ab Iphito cultum et solemnitatem habuere, aut, ut alii volunt, a Lino qui et Ilius cognominatus est. Numerus annorum et olympiadum quem ordinem habeat, supra demonstravimus. Rerum ergo nostrarum antiquitatis et annorum numerum omnem arbitror, quam fieri potuit, accuratissime comprehensum. Atque ut nos latuerit tempus, verbi gratia, annorum 50 aut 100, aut etiam 200, non tamen annorum millia aut decem millia, ut Platoni et Apollonio et cæteris mendacibus scriptoribus placuit. Ac nos quidem fortasse omnium annorum numerum accurate non scimus, quia in sacris litteris descripti non fuere superfluentes menses et dies. Quod autem spectat ad ea, quæ dicimus, tempora, consentit et Berosus, qui apud Chaldæos philosophatus est, et Græcis cognoscendas tradidit litteras Chaldaicas. Is Moysi consentaneæ nonnulla 400 dixit de diluvio et pluribus aliis historiis, atque etiam cum prophetis Jeremia et Daniele ex parte consentit. Nam eorum quæ Judæis evenerunt sub rege Babyloniorum, quem ipse Abobassarum, Hebræi Nabuchodonosor appellant, mentionem fecit; adhuc etiam et templi Hierosolymitani, quomodo a rege Chaldæorum solo æquatatum sit, atque ut fundamentis templi anno secundo regis Cyri jactis, rursus anno secundo Darii regis templum absolutum fuerit.

θεμελίων τεθέντων, Δαρείου πάλιν βασιλεύσαντος τὸ

30. Duplex causa cur nostros scriptores non commemorent Græci. — Historiarum ad veritatem pertinentium Græci non meminere; primum quidem quia recentes ipsi litterarum cognitionis participes facti sunt; quod quidem ipsi confitentur, dum litteras dicunt inventas, alii quidem a Chaldæis, alii vero ab Ægyptiis, rursus alii a Phœnicibus; deinde vero quia aberraverunt et aberrant, dum Dei mentionem non faciunt, sed inanium et inutilium rerum. Sic enim Homerum et Hesiodum et reliquos poetas libenter commemorant; at incorrupti et unici Dei gloriam non modo oblivioni tradiderunt, sed etiam maledictis impugnarunt; adhuc etiam et Dei cultores persecuti sunt et quotidie persequuntur; quinetiam iis qui canora voce convitiantur Deo, præmia et honores posuerunt; qui autem properant ad virtutem et sanctam vitam exercent, horum alios lapidibus obruerunt, alios interfecerunt, ac eos

dum eis τὸ ἀκριβὲς. Præpositio facile omitti potuit ob similem sonum syllabæ præcedentis.

(67) Ὅτι δέ. Legendum videtur ἔτι δέ.

(68) Τῶν συμβάντων. Ita Reg. Editi τὰ συμβάντα.

(69) Ἐτι δέ. Hæc suppeditavit Regius codex.

(70) Ἀπὸ Φοινίκων. Legendum videtur ὑπὸ Φοινίκων.

hactenus crudelibus cruciatibus subjiciunt. Quare tales homines necessario amiserunt sapientiam Dei, nec verum invenerunt. Si vis igitur, hæc diligenter evolve, ut habeas symbolum et pignus veritatis.

θεοῦ, καὶ τὴν ἀληθειαν οὐκ εὔρον. Εἰ οὖν βούλει, ἀκριβῶς ἐντυχε τοῦτοις, ὅπως σχῆς σύμβολον (71), καὶ ἀρραβῶνα τῆς ἀληθείας.

(71) Σύμβολον. Hæc de baptismo intelligit Fellus; sed compendium et pignus veritatis consignatum his libris malim intelligere.

ΕΡΜΙΟΥ ΦΙΛΟΣΟΦΟΥ

ΔΙΑΣΥΡΜΟΣ

ΤΩΝ ΕΞΩ ΦΙΛΟΣΟΦΩΝ

HERMIÆ PHILOSOPHI

GENTILIUM PHILOSOPHORUM IRRISIO

Ex interpretatione Raphaelis Seileri, pluribus locis emendata.

ADMONITIO

401 Quisnam fuerit Hermias ille philosophus, qui tot salibus philosophos defricuit, aut quo vixerit tempore, silent antiqui omnes, nec insunt ipsius libello dijudicandi notæ, sed tantum conjiciendi. Recentiorum Justino martyre ac Tatiano pronuntiare possumus. Premit enim vestigia Justini, ejusque verbis et sententiis utitur pro suis. Videtur etiam Tatiani sales imitatus esse, et scribendi materiam ex hoc Tatiani loco (n. 25) sumpsisse: « Platonis decreta sequeris; ecce tibi Epicureus sophista palam et aperte adversatur. Rursus Aristotelem vis sectari; tibi que Democriti sectator aliquis conviciatur. » Totus Hermiæ libellus nihil aliud videtur esse, quam elegans et peracuta hujus Tatiani sententiæ amplificatio.

Antiquitatem hujus scriptoris probare possunt cum adhibita refellendorum philosophorum ratio, quorum dissensiones et cujusque sectæ de aliis detrahendi studia non videtur tam nativis coloribus picturus fuisse, nisi adhuc ejusmodi sectæ et gentilium superstitiones vigerent; tum etiam philosophi titulus Hermiæ in omnibus excusis et manuscriptis codicibus attributus, ex quo non absurde conjicias eum, ut Justinum, Tatianum et alios ejusmodi, ex philosopho gentili factum esse Christianum, ac philosophi insignia retinuisse. Redolet etiam antiquitatem, quod gentilium sapientiam angelis acceptam referi, quos antiquissimi quique scriptores e cælo in terram delapsos et stupra mulieribus intulisse, et varias artes ac scientias hominibus tradidisse opinati sunt. Utrum autem sæculo secundo floruerit, ut visum est Caveo, affirmare non ausim; nec video cur isto potius quam tertio sæculo vixisse dicatur.

At rejicienda prorsus et refellenda Lambecii et Tentzelii opinio, quorum alter Biblioth. Vindobon. lib. vii, alter Exercit. select. V, p. 228, auctorem hujus libri Hermiam Sozomenum esse, ecclesiasticæ Historiæ scriptorem existimant. Sed, ut observat Caveus, huic opinioni reclamant stylus in Hermia nostro candidus et pellucidus, et gratis ac leporibus scalens, in historico simplex et incultus. Reclamant etiam philosophi titulus, qui Sozomeno musquam tribuitur, nec cum scholastici sive advocati arte, quam is sequebatur, valde congruit. Nititur Tentzelius nonnullis Sozomeni adversus philosophos locis; sed hanc rationem Caveus ita infirmam esse contendit ut, si illa valeat, multo potiori jure hæc libellus Socrati attribuitur sit, qui multo uberius quam Sozomenus in philosophos invecus est.

Philosophiam ab angelis malis traditam probat ex absurdis et inter se pugnantibus philosophorum sententiis. Nec de animæ natura (n. 1) nec de ejus immortalitate (n. 2) et post hanc vitam statu consentiunt; sed alii in alias absurdissimas opiniones abierunt. De principiis cum Anaxagora Parmenides et cum Parmenide Anaximenes pugnat (n. 5). Si quis Empedoclem sequatur, ab eo abducat Protagoras et a Protagora Thales, et a Thalete Anaximander (n. 4). Magna Archelai fama (n. 5), sed nec ei Plato assentitur, nec Platoni Aristoteles. Pherecydis doctrinam nugæ esse clamat Leucippus (n. 6). Democrito ridenti refragatur plorans Heraclitus. Epicurum ridet Cleanthes capite e puteo elato (n. 7). Carneades et Clitomachus nihil comprehendendi posse contendunt. Pythagoras ex numeris elementa componit (n. 8). Quod si in meliando, secundum Pythagoræ placita (n. 9), universo mundo tempus triveris, Epicurus petet ut alios mundos ac innumeros diemeteris. Ex his concludit (n. 10) Hermias philosophiam nulla evidenti ratione nili.

**ΕΡΜΙΟΥ (1) ΦΙΛΟΣΟΦΟΥ ΔΙΑΣΥΡΜΟΣ ΤΩΝ
ΕΣΩ ΦΙΛΟΣΟΦΩΝ.**

1. Παῦλος ὁ μακάριος ἀπόστολος, τοῖς τὴν Ἑλλάδα Ἀ τὴν Λακωνικὴν παροικοῦσι Κορινθίοις γράφων, Ὡ ἀγαπητοί, ἀπεφάνετο λέγων, ἡ σοφία τοῦ κόσμου τούτου μωρία παρὰ τῷ Θεῷ, οὐκ ἀσκόπως εἰπών. Δοκεῖ γάρ μοι τὴν ἀρχὴν εἰληφέναι ἀπὸ τῆς τῶν ἀγγέλων ἀποστασίας (2). δι' ἣν αἰτίαν οὐδὲ σύμφωνα οὐδὲ ὁμόλογα οἱ φιλόσοφοι πρὸς ἀλλήλους λέγοντες, ἐκτίθενται τὰ δόγματα. Οἱ μὲν γάρ φασιν αὐτῶν ψυχὴν εἶναι τὸ πῦρ, οἷον Δημόκριτος, τὸν ἀέρα, οἱ Στωϊκοί· οἱ δὲ τὸν νοῦν· οἱ δὲ τὴν κίνησιν, Ἡράκλειτος (3)· οἱ δὲ τὴν ἀναθυμίασιν· οἱ δὲ δύναμιν ἀπὸ τῶν ἀστέρων βέουσαν· οἱ δὲ ἀριθμὸν κινήτικόν, Πυθαγόρας· οἱ δὲ ὕδωρ γονοποιόν (4), Ἴππων· οἱ δὲ στοιχεῖον ἀπὸ στοιχείων· οἱ δὲ ἄρμονίαν, Δειναρχος· οἱ δὲ τὸ αἶμα, Κριτίας· οἱ δὲ τὸ πνεῦμα· οἱ δὲ τὴν μονάδα, Πυθαγόρας, καὶ οἱ παλαιοὶ τὰ ἐναντία. Πόσοι λόγοι περὶ τούτων; Ἐπιχειρήσεις πόσαι; Πόσαι δὲ καὶ (5) σοφιστῶν ἐριζόντων μᾶλλον ἢ τάληθες εὐρισκόντων;

2. Ἄλλὰ γάρ ἔστω· στασιάζουσι μὲν περὶ τῆς ψυχῆς, τὰ δὲ λοιπὰ περὶ αὐτῆς ὁμοιοῦντες ἀπεφάνετο. Καὶ ἄλλοι τὴν ἡδονὴν, αὐτῆς (6) ὁ μὲν τις ἀγαθὸν καλεῖ, ὁ δὲ τις κακόν, ὁ δ' αὖ μέσον (7) ἀγαθοῦ καὶ κακοῦ. Τὴν δὲ φύσιν αὐτῆς οἱ μὲν ἀθάνατον φασιν, οἱ δὲ θνητὴν, οἱ δὲ πρὸς ὄλιγον ἐπιδιαμένουσιν, οἱ δὲ ἀποθηριούσιν αὐτὴν, οἱ δὲ εἰς ἀτόμους διαλύουσιν, οἱ δὲ τρεῖς ἐνσωματοῦσιν, οἱ δὲ τρισχιλίων (8) ἐτῶν περιόδους αὐτῇ (9) ὀρίζουσιν. Καὶ γὰρ εἰ μὴ δὲ ἕκα-

¹ I Cor. III, 19.

(1) Ἐρμίον. Codex Ottonianus Ἐρμείου. Sic etiam alius codex e Bibliotheca Cæsarea citatus in edit. Oxon. Codex Vaticanus Ἐρμείου τοῦ φιλοσόφου.

(2) Τῶν ἀγγέλων ἀποστασίας. Non solus ita sensit Hermias. Præter eos qui malas et perniciosas artes a diabolo inventas dicunt, non defuere qui ipsam philosophiam eidem ascriberent. Hos refellit pluribus locis Clemens Alexandrinus, præsertim Strom. I, p. 310, et Strom. VI, p. 647, ubi demonstrat, etiamsi philosophiam angelorum aliquis furto sublatam hominibus tradiderit, id non insciente Deo, sed potius furtum ad hominum utilitatem convertente factum esse.

(3) Ἡράκλειτος. Non multa opus est animi contentione, ut Heracliti et sequentium philosophorum nomina in contextu ex margine venisse perspicimus. In codd. Angl. Vat. et Ottonob. legitur οἷον τὸν ἀέρα, nec in cod. Angl. habetur οἱ Στωϊκοί. Ex quo eruditus Oxoniensis editor conjicit scriptum fuisse, ut apud Justinum Cohort. n. 7, οἱ δὲ τὸν ἀέρα. Non omittenda ejusdem eruditi viri alia observatio, nempe Heracliti nomen non suo loco positum fuisse a librariis, sed poni debuisse post ἀναθυμίασιν. Animam enim, Heracliti judicio, exhalationem esse probat ex Plutarch. De placit. philosoph. I, IV, c. 3.

(4) Γονοποιόν. Codex ms. Angl. γονοποιούν.

(5) Πόσαι δὲ καὶ. Deest aliquod nomen. Legitur in codice Vat. ἐπιχειρήσεις πόσαι δὲ σοφιστῶν. Ταῦτα res enteseret si scriptum fuisset, πόσαι δὲ καὶ

**402 HERMIÆ PHILOSOPHI GENTILIIUM
PHILOSOPHORUM IRRISIO.**

1. Variæ de animæ essentia sententiæ. — Beatus apostolus Paulus Corinthiis, qui juxta Laconicam Græciam habitant, scribens: Dilecti, sic pronuntiat, sapientia mundi hujus apud Deum stultitia est¹: haud præter rei veritatem locutus. Videtur enim mihi ab angelorum defectione principium accepisse; quam ob causam nec verbis nec sententiis consentanea inter se philosophi dixerunt, dum dogmata exponunt. Nam eorum alii dicunt, animum ignem esse, ut Democritus; alii aerem, ut Stoici; alii mentem, alii motionem, ut Heraclitus; alii exhalationem, alii vim a sideribus promanantem; alii numerum movendi vi præditum, ut Pythagoras; alii aquam genitalem, ut Hippon; alii elementum ab elementis, alii harmoniam, ut Dinarchus; alii sanguinem, ut Critias; alii spiritum, alii unitatem, ut Pythagoras; et prisci diversa. Quot de his sententiæ? Quot philosophorum et sophistarum contententium magis, quam veritatem invenientium, argumentationes?

2. Philosophorum dissidia de animæ summo bono, immortalitate et metempsychosi. — Verum esto, de anima inter se dissentiant; at de cæteris concordēs pronuntiaverunt. Atqui alius voluptatem ejus bonum, alius malum, alius rursum medium inter bonum et malum appellat. Ejus porro naturam alii immortalem, alii mortalem esse aiunt, alii ad parvum aliquid tempus permanere; alii eam in bestiarum conditiones devolvunt, alii in corpora individua dissol-

σοφιστῶν ἐπιχειρήσεις. Paulo ante Thomas Gale, cujus observationes non paucæ sunt in edit. Oxon. legendum putat, καὶ ἄλλοι αὖ ἐναντία. Legere mallem, καὶ οἱ πάλιν τὰ ἐναντία.

(6) Τὴν ἡδονὴν, αὐτῆς. Thom. Gale legendum putat δύναμιν αὐτῆς vel ἰδεάν αὐτῆς. Quis enim, inquit, statuerit malum esse voluptatem animæ. Sed virum eruditum decepit vitiosa interpunctio, quam apposita post ἡδονὴν virgula sustulimus. Scilicet Hermias non dicit bonum vel malum esse, ex nonnullorum philosophorum sententia, voluptatem animæ, sed voluptatem ab aliis, ut Epicureis, dici bonum animæ, ab aliis vero medium quiddam inter bonum et malum.

(7) Μέσον. Cod. Vat. habet μέσην.

(8) Οἱ δὲ τρεῖς ἐνσωματοῦσιν, οἱ δὲ τρισχιλίων. Posterior editio Paris. habet τρίτου σωματοῦσι. At aliæ editiones, cod. Vat. et Angl. τρεῖς ἐνσωματοῦσαν. Unde non immerito factum in edit. Oxon. τρεῖς ἐνσωματοῦσι. Hæc autem in Platonem dicta sunt, qui in Phædro, p. 248, postquam vulgares animas statuit non eo redire, unde primum profectæ sunt, nisi elapsis decem annorum millibus, sic de philosophorum animalibus loquitur: Αὐταὶ δὲ τρίτη περιόδῳ τῇ χιλιέτει, ἐὰν ἔλυνται τρεῖς ἐφεξῆς τὸν βίον τούτον, οὕτω περρωθεῖσαι, τρισχιλιοστῶ ἔτει ἀπέρχονται. Hæc autem tertio mille annorum circum elapso, si tribus hanc vitam vicibus elegerint, res recuperatis aliis abeunt.

(9) Αὐτῇ. Cod. Vat. αὐτῆς.

vunt, alii ter ad corpora transire, alii ter mille annorum circuitum ei præfatiunt. Et qui ne centum quidem annos vivunt, de tribus futuris annorum millibus pollicentur. Hæc igitur quid aliud nominanda sunt quam, ut mihi sane videtur, portentum, aut dementia, aut insania, aut dissidium, aut hæc simul omnia? Quod si verum aliquid invenerunt, aut eadem **403** proferant, aut alius alii assentiantur; tunc et ego libens eis obtemperabo. Sed si animum divellunt atque trahunt, alius in aliam naturam, alius in aliam essentiam, ac materiam ex materia mutant, fateor me crebram rerum conversionem moleste ferre. Nunc immortalis sum, et gaudeo; nunc contra mortalis fio, et ploro; mox in individua corpora solvor; aqua fio, fio aer, fio ignis; paulo post nec aer, nec ignis; feram me facit, piscem me facit. Itaque vicissim fratres habeo delphinos; cum vero me intueor, corpus pertimesco, et nescio quo nomine id vocem, hominemne, an canem, an lupum, an taurum, an avem, an serpentem, an draconem, an chimæram. In cunctas enim bestias ab illis sapientie studiosis commutor, terrestres, aquatiles, volucres, multiformes, agrestes, cicures, mutas, vocales, brutas, ratione munitas. Nato, volo, sublimis in aere feror, serpo curro, sedeo. Offert autem sese Empedocles, et arbustum me facit.

3. Philosophorum de principiis dissensiones. — Cum igitur hominis animum philosophi concordēs deprehendere non possint, multo minus, de diis, aut mundo, verum pronuntiare poterunt. Etenim ea fortitudine præditi sunt, ne stuporem potius dicam; nam qui suum animum invenire nequeunt, ipsorum deorum naturam quærunť; et qui suum corpus ignorant, supervacaneum in mundi natura indaganda laborem sumunt. In naturæ certe principiis alii aliis summopere adversantur. Ubi Anaxagoras me exceperit, hæc docebit: Mens omnium est initium, eaque causa et domina omnium est, et ordinem confusis præbet, et motionem immobilibus, et discrimen commistis, et ornatum inornatis. Hæc cum dicit Anaxagoras, amicus mihi est, et ipsius sententiæ me subijcio. At obsistunt illi Melissus et

(10) Ἐπαγγέλλονται. Sic emendavimus ex cod. Vat. [et Wolf. textu]. Editi habent ἀπαγγέλλονται. Videtur legendum οἱ μήδε.

(11) Εὐρήχασιν. Sic Fronto Ducæus, edit. Oxon. et cod. Vat. et Voss.; alii εὐρήχασαν aut εὐρήχασμεν.

(12) Συγκατατιθέσθωσαν. Ita codex Vatic. cum Voss. Editi omnes præter Oxon. συγκατατίθεσθωσαν. Mox Angl. ἀσμένως.

(13) Ἄλλως. Ducæus ἄλλος, atque ita legendum monet editor Oxon.

(14) Μεταβάλλουσιν. Ita edit. Oxon., codd. Vat., Angl. habent μεταλαμβάνουσιν. Aliæ editiones μεταβάλλουσιν. Legendum etiam monet eruditus editor Oxon. ei δὲ ἀντισπῶσι, atque ita videtur legisse interpres. Sed postulat sententiæ series, ut ex duabus periodis una fiat, et voculam post ὁμολογῶ aut redundare dicamus, aut legamus ὁμολογῶ γε. Hæc enim est Hermiæ sententiā: Si quid veri invenerunt, libenter eis obtemperabo. Sed si animum divellunt ac trahunt alius in aliam naturam... fateor me crebram rerum conversionem moleste ferre.

τὸν ἔτη ζῶντες περὶ τρισχιλίων ἐτῶν μελλόντων ἐπαγγέλλονται (10). Ταῦτα οὖν τί χρὴ καλεῖν; ὡς μὲν ἐμοὶ δοκεῖ, τερατεῖαν, ἢ ἀνοιαν, ἢ μανίαν, ἢ στάσιν, ἢ ὁμοῦ πάντα. Εἰ μὲν τι ἀληθὲς εὐρήχασιν (11), ὁμολογήσασαν, ἢ συγκατατιθέσθωσαν (12)· κἀγὼ τότε ἀσμενος αὐτοῖς πεισθήσομαι. Εἰ δὲ ἀντισπῶσι τὴν ψυχὴν, καὶ ἀνθελκουσιν ἄλλως (13) εἰς ἄλλην φύσιν, ἕτερος δὲ εἰς ἑτέραν οὐσίαν, ὕλην δὲ ἐξ ὕλης μεταβάλλουσιν (14)· ὁμολογῶ γὰρ ἀχθεσθαι τῇ παλιρροίᾳ (15) τῶν πραγμάτων. Νῦν μὲν ἀθάνατός εἰμι, καὶ γέγηθα· νῦν δ' αὖ θνητὸς γίνομαι, καὶ δακρῶν ἄρτι δὲ εἰς ἀτόμους διαλύομαι· ὕδωρ γίνομαι, καὶ ἀήρ γίνομαι, πῦρ γίνομαι· εἶτα μετ' ὀλίγον οὕτε ἀήρ οὕτε πῦρ· θηρίον με ποιεῖ, ἰχθύν με ποιεῖ (16). Πάλιν (17) οὖν ἀδελφοὺς ἔχω δελφίνας· ὅταν δὲ ἐμαυτὸν ἴδω, φοβοῦμαι τὸ σῶμα, καὶ οὐκ οἶδα ὅπως αὐτὸ καλέσω, ἀνθρωπον, ἢ κύνα, ἢ λύκον, ἢ ταῦρον, ἢ ὄρνιν, ἢ ὄφιν, ἢ δράκοντα, ἢ χίμαιραν. Εἰς πάντα γὰρ τὰ θηρία ὑπὸ τῶν φιλοσοφούντων μεταβάλλομαι, χερσαῖα, ἐνυδρα, πτηνὰ, πολύμορφα, ἀγρια, τιθαστά, ἀφωνα, εὐφωνα, ἄλογα, λογικά (18)· νήχομαι, ἵπταμαι, πέτομαι, ἔρπω, θέω, καθίζω. Ἔστι δὲ ὁ Ἐμπεδοκλῆς, καὶ θάμνον με ποιεῖ.

3. Ὅπου τοίνυν τὴν ἀνθρώπου ψυχὴν ὁμοιωμένως εὐρεῖν οὐχ οἶδον τε τοῖς φιλοσοφοῦσι, σχολῆ γ' ἂν περὶ τῶν θεῶν ἢ περὶ κόσμου δύναιτο τάληθες ἀποφύνασθαι. Καὶ γὰρ ταύτην ἀνδρείαν ἔχουσιν, ἵνα μὴ τὴν ἐμπληξίαν εἶπω· εἰ γὰρ (19) τὴν ἰδίαν ψυχὴν εὐρεῖν οὐ δυνάμενοι, οὐ ζητοῦσι τὴν φύσιν (20) τῶν θεῶν αὐτῶν· καὶ οἱ τὸ ἴδιον σῶμα οὐκ εἰδότες τὴν τοῦ κόσμου φύσιν περιεργάζονται· πάντο γοῦν περὶ τὰς ἀρχὰς τῆς φύσεως ἀντίστανται ἀλλήλοις. Ὅταν μὲν Ἀναξαγόρας παραλάβῃ με, ταῦτα παιδεύει· Ἀρχὴ πάντων ὁ νοῦς, καὶ οὗτος αἴτιος καὶ κύριος τῶν ὄλων, καὶ παρέχει τάξιν τοῖς ἀτάκτοις, καὶ κίνησιν τοῖς ἀκίνητοις, καὶ διάκρισιν τοῖς μεμιγμένοις, καὶ κόσμον τοῖς ἀκόμοις. Ταῦτα λέγων Ἀναξαγόρας ἐστὶ μοι φίλος, καὶ τῷ δόγματι πεῖθομαι. Ἄλλ' ἀντίστανται τούτου Μελίσσος καὶ Παρμενίδης. Ὅ γε

Frustra Thomas Gale legendum putat ἄλλην δὲ ἐξ ὕλης, pro ὕλην δὲ ἐξ ὕλης.

(15) Παλιρροία. Sic cod. Ottobon. et Voss. et Fronto Duc. et editio Oxoniensis; cod. Vat. habet πολυρροία. Editiones aliæ παλεροία.

(16) Ἰχθύρ με ποιεῖ. Hæc non solum dicta videntur in Empedoclem, qui, ut testatur Tertullianus in libro *De anima* cap. 32, dicebat: *Thamnus et piscis sui*; sed in ipsum etiam Platonem, qui sub finem *Timæi* hominum genus maxime ineptum et stolidum in pisces mutatum iri fatulatur.

(17) Πάλιν. Ita Vatic. et Ottobon. et Voss. Editi πάλα.

(18) Λογικά. Θηρία vocari solent omnes belluæ. At Hermias omne animalis genus sic vocat.

(19) Εἰ γὰρ. Legendum οἱ γὰρ addidit eruditus edit. Oxon. Codex Vaticanus ὁμογνωμόνως εὐρεῖν.

(20) Φύσιν. Hanc vocem addidi ex codd. Angl. et Vat. desumptam; negatio ante ζητοῦσι omnino tollenda, ut observavit eruditus editor Oxon., nisi interrogationis nota ponatur.

μήν Παρμενίδης και ποιητικοῖς (21) ἔπαισι ἀνακη- A
 ρύσει τὴν οὐσίαν ἐν εἶναι, καὶ ἀίδιον, καὶ ἄπειρον, καὶ ἀκίνητον, καὶ παντὶ (22) ὁμοιον. Πάλιν οὖν εἰς τοῦτο τὸ δόγμα οὐκ οἶδ' ὅπως μεταβάλλομαι· ὁ Παρμενίδης (23) τὸν Ἀναξαγόραν τῆς ἐμῆς (24) ἐξήλασεν. Ἐπειδὴν δὲ ἠγήσωμαι δόγμα ἔχειν ἀκίνητον, Ἀναξιμένης ὑπολαβὼν ἀντικέκραγεν· Ἀλλὰ ἐγὼ σοὶ φημι, τὸ πᾶν ἐστὶν ἀήρ, καὶ οὗτος πυκνούμενος καὶ συνιστάμενος ὕδωρ καὶ ἀήρ (25) γίνεται, ἀραιούμενος δὲ καὶ διαχεόμενος, αἰθήρ καὶ πῦρ. Εἰς δὲ τὴν αὐτοῦ φύσιν ἐπανιών, ἀήρ ἀραιός. Εἰ δὲ καὶ πυκνωθῆ, φησὶν (26), ἐξαλλάσσεται. Καὶ πάλιν αὐτῷ τοῦτο (27) μεθαρμοζομαι, καὶ τὸν Ἀναξιμένην φιλιῶ.

4. Ὁ δὲ Ἐμπεδοκλῆς ἀντικρυς ἔστηκεν ἐμβριμώμενος, καὶ ἀπὸ τῆς Αἰτηνῆς μέγα βοῶν· Ἀρχαὶ τῶν πάντων ἔχθρα καὶ φίλα, ἡ μὲν συνάγουσα, ἡ δὲ διακρίνουσα· καὶ τὸ νεῖκος αὐτῶν ποιεῖ τὰ πάντα. Ὅρίζομαι δὲ αὐτὰ καὶ ὁμοια, καὶ ἀνόμοια, καὶ ἄπειρα, καὶ πέρασ ἔχοντα, καὶ ἀίδια, καὶ γινόμενα. Εὐγε, ὦ Ἐμπεδοκλεῖς, ἔπομαι σοὶ καὶ μέχρι τῶν κρατήρων τοῦ πυρός. Ἄλλ' ἐπὶ θάτερα (28) Πρωταγόρας ἔστηκώς ἀνθέλκει με, φάσκων· Ὅρος καὶ κρίσις τῶν πραγμάτων ὁ ἀνθρώπος· καὶ τὰ μὲν ὑποπίπτοντα ταῖς αἰσθήσεσιν ἐστὶ πράγματα, τὰ δὲ μὴ ὑποπίπτοντα οὐκ ἐστὶν ἐν τοῖς εἶδεσι τῆς οὐσίας. Τούτῳ τῷ λόγῳ· κολακευόμενος ὑπὸ Πρωταγόρου, τέρπομαι, ὅτι τὸ πᾶν ἢ τὸ πλεῖστον τῷ ἀνθρώπῳ μένει. Ἀλλαχόθεν δὲ μοι Θαλῆς τὴν ἀλήθειαν νεύει (29), ὀρίζόμενος· ὕδωρ τοῦ παντός ἀρχήν, καὶ ἐκ τοῦ ὕγρου τὰ πάντα συνίσταται, καὶ εἰς ὕγρον ἀναλύεται, καὶ ἡ γῆ ἐπὶ ὕδατος ὀχεῖται. Διὰ εἰ τοῖνον μὴ πεισθῶ Θαλῆ τῷ C
 πρεσβυτάτῳ τῶν Ἴώνων; Ἄλλ' ὁ πολίτης αὐτός (30) Ἀναξίμανδρος τοῦ ὕγρου πρεσβυτέραν ἀρχὴν εἶναι λέγει τὴν αἰδίου κίνησιν, καὶ ταύτη τὰ μὲν γεννᾶσθαι, τὰ δὲ φθειρῆσθαι. Καὶ δὴ τοῖνον πιστός Ἀναξίμανδρος ἔστω.

5. Καὶ μήν οὐκ εὐδοκιμεῖ Ἀρχέλαος, ἀποφαινόμενος τῶν ὄλων ἀρχὰς θερμὸν καὶ ψυχρόν; Ἀλλὰ καὶ τούτου (31) πάλιν ὁ μεγαλόφωνος Πλάτων οὐχ ὁμολογεῖ, λέγων ἀρχὰς εἶναι θεὸν καὶ ὕλην καὶ παρᾶδειγμα. Νῦν μὲν καὶ δὴ πέπεισμαι. Πῶς γὰρ οὐ μέλλω πιστεῦειν φιλοσόφῳ τῷ τοῦ Διὸς ἄρμα πεποικητό; Κατόπιν δὲ αὐτοῦ μαθητῆς Ἀριστοτέλης ἔστηκε, ζηλοτυπῶν τὸν διδάσκαλον τῆς ἀρματοποιίας. Οὗτος ἀρχὰς ἄλλας ὀρίζεται, τὸ ποιεῖν καὶ τὸ πάσχειν. Καὶ τὸ μὲν ποιοῦν ἀπαθὲς εἶναι, τὸν αἰθέρα. Τὸ δὲ πάσχειν ἔχον ποιότητος τέσσαρας, ξηρότητα, ὑγρότητα, θερμότητα, ψυχρότητα· τῇ γὰρ τούτων εἰς ἄλληλα μεταβολῇ πάντα γίνεται καὶ φθειρῆται. Κεκμηκάμεν ἤδη μεταμελόμενοι (32), ἄνω καὶ κάτω

(21) Ποιητικοῖς. Expungendum putat eruditus Oxon. editor. Minus recte, ut M. (Menzel) dicit.

(22) Παντὶ. Vel legendum πάντη, ut idem monet, vel fortasse πᾶν τι : illud verum est.

(23) Παρμενίδης. Legitur in codice Vaticano ὁ Παρμενίδης καὶ τόν. At legendum καὶ ὁ Παρμενίδης.

(24) Τῆς ἐμῆς. Recte M. ex cap. 15 supplet γνώμησιν : Gale διανοίας, Dommerich ψυχῆς.

(25) Καὶ ἀήρ. Legendum καὶ γῆ monet eruditus Worthius post Wolf. Hæc verba omisit interpres, ut plane repugnantia.

(26) Φησὶν. Ita Vat. et Seileri margo. Editi cum

Parmenides; quorum hic poetiis etiam versibus prædicat, hoc quod sit, unum et æternum, et infinitum, et immobile, et omnino simile esse. Rursus igitur, nescio quo pacto, in hanc opinionem concedo, et Parmenides Anaxagoram animo meo expellit. Postquam autem me firmam habere sententiam existimo, Anaximenes vices excipiens, contrarium vociferatur : Imo dico tibi, universum quod est, id aer est, qui densatus et concretus, aqua fit; sin rareseat et diffundatur, æther et ignis, in suam vero naturam reversus, aer liquidus; sin densetur, inquit, mutatur. Rursus in hanc quoque sententiam transeo, et jam Anaximenum diligo.

4. Empedoclis et plurium aliorum discrepantes sententiæ. — 404 Sed Empedocles contrarius obstat, B
 minas jactans, et ab Ætna magnum clamitans : Principia omnium sunt inimicitia et amicitia; quarum hæc congregat, illa dissipat, et earum contentio cuncta facit. Definitio autem ea, et similia esse, et dissimilia; et infinita, et extremum habentia; et æterna, et facta. Euge, Empedocles, te sequor, etiam usque ad crateres ignis. Ab altera autem parte stans Protagoras me distrahit, dicens : Terminus et iudicium rerum, homo est, et quæ in sensus cadunt, res sunt; quæ vero in eos non cadunt, ne in naturæ quidem formis existunt; hoc vero sermone a Protagora delinitus, delector, quod aut omnia, aut certe plurima, homini relinquuntur. Aliunde autem Thales veritatem mihi suggerit, statuens : Terra universorum est primordium, et ex humido cuncta constant, et in humidum resolvuntur, et terra in aqua fertur. Cur igitur Thaleti non crediderim, Ionum antiquissimo? Verum civis ejus Anaximander æternam illam motionem humido vetustiore esse dicit, eaque alia oriri, alia interire. Itaque fides Anaximandro adhiberi debet.

5. Cum Archelao pugnat Plato et cum Platone Aristoteles. — Nonne vero celebratur Archelaus? qui universitatis principium esse calidum et frigidum statuit. Sed huic magniloquus Plato non assentitur, qui rerum exordia, Deum, et materiam et exemplar esse dixit. Jam vero persuasum mihi est. Quidni vero? cum philosopho qui Jovis currum etiam fecerit, crediturus sim? A tergo autem stat ejus discipulus Aristoteles, qui magistrum ob currus fabricationem illam æmulatur. Ille alia principia describit, facere nimirum et pati. Ac id quidem quod faciat, nulla re affici, videlicet ætherem; id vero quod patiat, quatuor habere qualitates : ariditatem, humiditatem, caliditatem, frigiditatem; ho- aliis codd. φῆ. M. cum Wolf. φουσιν.

(27) Αὐτῷ τοῦτο. Supple κατά· τούτῳ Gale; π. αὐ τοῦτῳ M.

(28) Ἐπὶ θάτερα. Vat. ἐπὶ θατέρῳ.

(29) Νεύει. Mallet μὴνεῖ Thom., Gale. Ante pro μένει recte M. cum Voss. νέμει.

(30) Αὐτός. Legend. αὐτοῦ. Worth. Ita et Voss., Wolf., M.

(31) Τούτου. Idem legendum monet τούτῳ.

(32) Ματαμελόμενοι. Melius multo μεταβαλλόμενοι, ut observat Gale, M. ex Voss. μεταμελλόμενοι dedit μεταβαλλόμενοι.

rum enim mutua inter se mutatione omnia et oriri et interire. Defatigatus jam sum, sursum ac deorsum opinionibus jactatus. Verum Aristotelis sententiæ stabo, neque ulla amplius sententia tumultum mihi concitabit.

6. *Pherecydis et Leucippi, Democriti et Heracliti pugna.* — Sed quid agam? nam senes his vetustiores, animi mei nervos incidunt: Pherecydes, qui principia esse dixit, Jovem, Tellurem et Saturnum; Jovem ætherem, Tellurem terram, Saturnum tempus. Ac ætherem quidem producere, terram autem ferre; tempus vero esse, in quo fiant omnia. At inter senes illos etiam est æmulatio. Etenim hæc omnia Leucippus nugæ esse existimans, primordia esse dicit, infinita et immobilia et minima: et subtilia quidem sursum elata, ignem et aerem fieri; crassa autem infra subsistentia, aquam ac terram. Quousque tandem talia edoceor, veri tamen nihil addisco? Nisi Democritus ab hoc errore me liberet, demonstrans, initia esse id quod sit, et id quod non sit; ac id quod sit, esse plenum; quod vero non sit, esse vacuum; plenum autem in vacuo omnia vel conversione, 405 vel figura efficere. Fortassis autem bono Democrito assentirer, et una cum eo ridere vellem, nisi a sententia me deduceret Heraclitus simul et plorans, et dicens: Universorum exordium est ignis; duæ autem ipsius affectiones, raritas et densitas, quarum altera facit, altera patitur; altera coagmatur, altera separat. Abunde jam satur sum, atque etiam tot principiis inebriatus. Sed et illinc Epicurus me adhortatur, ut nequaquam pulchram suam de atomis et de vacuo opinionem contumelia afficiam; nam horum multiplici et multiforimi complexione cuncta et oriri et interire.

7. *De Cleanthe et de iis qui verum negant comprehendendi.* — Non contradico tibi, Epicure, vir optime; sed Cleanthes, capite e puteo elato, sententiam tuam deridet. Itaque et ipse vera principia haurio, Deum nimirum et materiam: ac statuo, terram in aquam migrare, aquam in aerem; efferri aerem, ignem ad terræ proxima accedere; animum autem per totum mundum penetrare, cujus partem aliquam nos adeptos animari. Cum autem horum tantus sit numerus, alia mihi multitudo ex Libya affluit, Carneades et Clitomachus, eorumque sectatores, qui omnium aliorum placita conculcant, ipsi vero plane pronuntiant, universa incomprehensa esse, et veritati semper falsam quamdam imaginationem esse proximam. Quid igitur agam post tanti temporis ærumnas? quo pacto tot opiniones ex animo meo effundam? Si enim nihil comprehendendi potest, ve-

* Leg. μεταπειθοι με. * Del. del. « Cave facias.

(33) Ἐτι γε. Legendum ἐπί γε idem observat.

(34) Τί δὴ τὰ. Leg. δῆτα.

(35) Ζηλότυποι. Vat. et Angl. ζηλοτυπεῖ. Mallet Thom. Gale ζηλοτυπία.

(36) Ἀκίνητα. Idem ἀκίνητα, quod multo aptius.

(37) Ἄνεμῶ. Angl. ἀνιμών. Legendum ἀνιμῶ.

Α τοῖς δόγμασι, πλὴν ἔτι γε (33) τῆς Ἀριστοτέλους γνώμης στήσσομαι, καὶ μηκέτι μοι μηδὲ εἰς λόγος ὀχλείτω.

6. Ἄλλὰ τί δὴ τὰ (34) πάθοιμ' ἄν; νευροκοποῦσι γὰρ μου τὴν ψυχὴν ἀρχαιότεροι τούτων γέροντες· Φερεκύδης μὲν ἀρχὰς εἶναι λέγων Ζῆνα, καὶ Χθονίην· καὶ Κρόνον· Ζῆνα μὲν τὸν αἰθέρα, Χθονίην δὲ τὴν γῆν, Κρόνον δὲ τὸν χρόνον. Ὅ μὲν αἰθὴρ τὸ ποιῶν, ἡ δὲ γῆ τὸ πάσχον, ὁ δὲ χρόνος ἐν ᾧ τὰ γινόμενα. Ζηλότυποι (35) τοῖνον τῶν γερόντων πρὸς ἀλλήλους. Ταῦτα γὰρ τοι πάντα ὁ Λεύκιππος λῆρον ἠγούμενος, ἀρχὰς εἶναι φησι τὰ ἀπειρα, καὶ ἀκίνητα (36), καὶ ἐλάχιστα· καὶ τὰ μὲν λεπτομερῆ, ἄνω χωρῆσαντα, πῦρ καὶ ἀέρα γενέσθαι· τὰ δὲ παχυμερῆ, κάτω ὑποστάντα, ὕδωρ καὶ γῆν. Μέχρι ποῦ τὰ τοσαῦτα διδάσκονται, μηδὲν ἀληθὲς μανθάνων; Πλὴν εἰ μήτι γε Δημόκριτος ἀπαλλάξει με τῆς πλάνης, ἀποφαινόμενος ἀρχὰς τὸ ὄν, καὶ τὸ μὴ ὄν· καὶ τὸ μὲν ὄν πλήρες, τὸ δὲ μὴ ὄν κενόν· τὸ δὲ πλήρες ἐν τῷ κενῷ τροπῆ, ἢ ῥυθμῷ ποιεῖ τὰ πάντα· ἴσως ἂν πεισθίην τῷ καλῷ Δημοκρίτῳ, καὶ βουλοίμην ἂν σὺν αὐτῷ γελᾶν, εἰ μὴ μεταπειθοί μὲν· Ἡράκλειτος, κλαίων ὄμου καὶ λέγων· Ἀρχὴ τῶν ὄλων τὸ πῦρ· δύο δὲ αὐτοῦ πάθη, ἀραιότης καὶ πυκνότης, ἡ μὲν ποιούσα, ἡ δὲ πάσχουσα· ἡ μὲν συγκρίνουσα, ἡ δὲ διακρίνουσα. Ἰκανῶς ἔχει μοι, κἄν ἤδη μεθ' ὡ ταῖς τοσαύταις ἀρχαῖς. Ἄλλὰ με παρακαλεῖ κάκειθεν Ἐπίκουρος, μηδαμῶς ὑβρίσαι τὸ καλὸν αὐτοῦ δόγμα, τῶν ἀτόμων καὶ τοῦ κενοῦ· τῇ γὰρ τούτων συμπλοκῇ πολυτρότῳ καὶ πολυσχηματίστῳ τὰ πάντα γίνονται καὶ φθελ-
C
ρεται.

7. Οὐκ ἀντιλέγω σοι, βέλτιστε ἀνδρῶν Ἐπίκουρε· ἀλλ' ὁ Κλεάνθης, ἀπὸ τοῦ φρέατος ἐπάρας τὴν κεφαλὴν, καταγελά σου τοῦ δόγματος, καὶ αὐτὸς ἀνεμῶ (37) τὰς ἀληθεῖς ἀρχὰς, θεὸν καὶ ὕλην· καὶ τὴν μὲν γῆν μεταβαλεῖν εἰς ὕδωρ, τὸ δὲ ὕδωρ εἰς ἀέρα, τὸν δὲ ἀέρα φέρεσθαι, τὸ δὲ πῦρ εἰς τὰ περιγίεια χωρεῖν, τὴν δὲ ψυχὴν δι' ὄλου τοῦ κόσμου διήκειν, ἕς μέρος μετέχοντας ἡμᾶς ἐμφυχοῦσθαι. Τούτων τοίνυν (38) τοσοῦτων ὄντων, ἄλλο μοι πλῆθος ἀπὸ Λιθύης ἐπιβρέει, Καρνεάδης καὶ Κλειτόμαχος (39), καὶ ὅσοι τούτων ὀμιλεῖται, πάντα τὰ τῶν ἄλλων δόγματα καταπατοῦντες, αὐτοὶ δὲ ἀποφαινόμενοι διαβρῆδην ἀκατάληπτα εἶναι τὰ πάντα, καὶ αἰετῇ ἀληθεῖς φαντασίαν αἰετῇ παρακείσθαι ψευδῆ. Τί τοίνυν πάθω τοσοῦτω χρόνῳ ταλαιπωρήσας; πῶς δέ μοι τῆς γνώμης ἐκχέω τὰ τοσαῦτα δόγματα; Εἰ γὰρ μηδὲν εἴη καταληπτόν, ἀλήθεια μὲν ἐξ ἀνθρώπων οἴχεται, ἡ δὲ

Emendes, sodes, καὶ δὴ τῇ — αἰετῇ. » NOLTE.

Idem vocem ἀρχὰς suppeditant editio Basil. et duo codices mss. Legitur etiam in Oxon.

(38) Τοίνυν. Hanc etiam vocem habent iidem codices cum Voss. Deerat in editis.

(39) Κλειτόμαχος. Legendum Κλειτόμαχος; admonuit Thom. Gale.

ὀνομαζομένη φιλοσοφία σκιομαχεῖ μᾶλλον ἢ τὴν τῶν ἄνθρωπων ἐπιστήμην ἔχει.

ritas facessit ab hominibus, et celebrata philosophia umbras potius consecratur, quam rerum scientiam comprehensam habet.

8. Ἄλλοι τοίνυν ἀπὸ τῆς παλαιᾶς φυλῆς, Πυθαγόρας καὶ οἱ τούτου συμφυλῆται, σεμνοὶ καὶ σιωπηλοὶ, παραδίδασιν ἄλλα μοι δόγματα, ὥσπερ μυστήρια, καὶ τοῦτο δὴ τὸ μέγα καὶ ἀπόρρητον τὸ ΑΥΤΟΣ ΕΦΗ: Ἀρχὴ τῶν πάντων ἡ μονάς· ἐκ δὲ τῶν σχημάτων αὐτῆς καὶ ἐκ τῶν ἀριθμῶν τὰ στοιχεῖα γίνονται. Καὶ τούτων ἑκάστου τὸν ἀριθμὸν, καὶ τὸ σχῆμα, καὶ τὸ μέτρον οὕτω πως ἀποφαίνεται· Τὸ μὲν πῦρ ὑπὸ τεσσαράων καὶ εἴκοσι τριγῶνων ὀρθογωνίων συμπληροῦται, τέσσαρσιν ἰσοπλευροῖς περιεχόμενον. Ἐκαστον ἰσοπλευρον σύγκριται ἐκ τριγῶνων ἕξ· ὅθεν δὴ καὶ πυραμίδι προσεικάζουσιν αὐτό. Ὁ δὲ ἀήρ ὑπὸ τεσσαράκοντα ὀκτῶ τριγῶνων συμπληροῦται περιεχόμενον ἰσοπλευροῖς ὀκτῶ· εἰκάζεται δὲ ὀκταέδρῳ, ὃ περιέχεται ὑπὸ ὀκτῶ τριγῶνων ἰσοπλευρῶν, ὧν ἕκαστον εἰς ἕξ ὀρθογώνια διαιρεῖται, ὥστε γίνεσθαι τεσσαράκοντα ὀκτῶ τὰ πάντα. Τὸ δὲ ὕδωρ (40), ὑπὸ ἑκατὸν εἴκοσι περιεχόμενον· εἰκάζεται δὲ εἰκοσαέδρῳ, ὃ δὴ συνέστηκεν ἐξ ἰσῶν καὶ ἰσοπλευρῶν τριγῶνων εἴκοσι· ὅ δὲ κρη'.... Ὁ δὲ αἰθήρ συμπληροῦται δώδεκα πενταγωνίοις ἰσοπλευροῖς, καὶ ὁμοίως ἔστι δωδεκαέδρῳ. Ἡ γῆ συμπληροῦται ἐκ τριγῶνων μὲν ἧ' καὶ μ', περιέχεται δὲ καὶ τετραγώνοις ἰσοπλευροῖς ἕξ· ἔστι δὲ ὁμοία κύβῳ. Ὁ γὰρ κύβος ὑπὸ ὅ τετραγῶνων περιέχεται, ὧν ἕκαστον εἰς ὄ τριγῶνα· ὥστε γίνεται τὰ πάντα κδ'.
sex quadrangulis contineri, quorum singuli quatuor

8. *Pythagoras omnia ex numeris componit.* — Jam vero alii ex antiqua tribu, Pythagoras et tribules ejus, graves et taciturni, alias mihi opiniones, quasi quædam mysteria tradunt, atque etiam illud magnum et arcanum, IPSE DIXIT: Omnium initium est unitas, e cujus figuris et numeris elementa fiunt. Atque eorum cujuslibet numerum, formam et mensuram ita demonstrat: Ignem quatuor et viginti triangulis rectangulis perfici, et quatuor æquis lateribus contineri. Unumquodque autem æquilaterum sex triangulis rectangulis constare; unde etiam eum pyramidæ assimilant. Aerem autem octo et quadraginta B rectis triangulis impleri, et æqualibus lateribus octo contineri. Æquiparari autem figuræ octonorum sessuum, quæ octo triangulis æqualium laterum continetur, quorum singula in sex rectos angulos dividantur. Itaque anguli omnes fiunt octo et quadraginta. Aquam autem centum et viginti contineri, et comparari figuræ viginti sessuum, quæ ex æqualibus constat, et triangulis æquorum laterum sexies viginti
 . . . Ætherem vero perfici duodecim quinquantulis æqualium laterum, 406 et similem esse figuræ duodecim sessuum. Terram compleri triangulis octo et quadraginta; contineri autem sex triangulis æqualium laterum, et cubo similem esse. Cubum enim *triangulos habeant; ut summam omnia sunt quatuor et viginti.*

9. Τὸν μὲν δὴ (41) κόσμον ὁ Πυθαγόρας μετρεῖ. Ἐγὼ δὲ, πάλιν ἔνθεος γενόμενος, τῆς μὲν οἰκίας καὶ πατρίδος, καὶ τῆς γυναικὸς, καὶ τῶν παιδίων καταφρονῶ, καὶ τούτων οὐκέτι μοι μέλει· εἰς δὲ τὸν αἰθέρα αὐτὸν αὐτὸς ἀνέρχομαι, καὶ τὸν πῆχυν παρὰ Πυθαγόρου λαβὼν, μετρεῖν ἀρχομαι τὸ πῦρ. Οὐ γὰρ ἀπόχρη μετρῶν ὁ Ζεὺς· ἀλλ' εἰ μὴ καὶ τὸ μέγα ζῶον, τὸ μέγα σῶμα, ἡ μεγάλη ψυχή, αὐτὸς εἰς τὸν οὐρανὸν ἀνέλθοιμι, καὶ μετρήσαιμι τὸν αἰθέρα, οἴχεται ἡ τοῦ Διὸς ἀρχή. Ἐπειδὴν δὲ (42) μετρήσω, καὶ ὁ Ζεὺς παρ' ἐμοῦ μάθη, πόσας γωνίας ἔχει τὸ πῦρ· πάλιν ἐξ οὐρανοῦ καταβαθίω, καὶ φαγῶν ἐλαίας καὶ σῦκα καὶ λάχανα, τὴν ταχίστην ἐπὶ τὸ ὕδωρ στέλλομαι, καὶ κατὰ πῆχυν καὶ δάκτυλον καὶ ἡμιδάκτυλον μετρῶ τὴν ὑγρὰν οὐσίαν, καὶ τὸ βάθος αὐτῆς ἀναμετρῶ, ἵνα καὶ τὸν Ποσειδῶνα (43) διδάξω πόσης ἀρχεὶ θαλάσσης.

9. *Absurda cupiditas mundi metiendi.* — Mundum igitur Pythagoras ita metitur. Ego vero rursus numine afflatus, domum, patriam, uxorem, liberos contemno, neque amplius curo; verum in ipsum ætherem ascendo, et cubito a Pythagora sumpto, ignem metiri incipio. Nec enim satis est metiri Jovem; sed nisi etiam ego magnum illud animal, magnum corpus, magnus animus, ipse in cælum venero, et dimetiar ætherem, interibit Jovis imperium. Ubi mensus fuero, et Jupiter ex me cognoverit, quot angulos habeat ignis, rursus ex cælo descendo; et olivas comedens, ficus ac olera, quamprimum ad aquam me confero, et per ulnam et digitum et semidigitum, humidam naturam metior et profunditatem ejus supputo, ut Neptunum quoque doceam quantum sit mare, cui imperat. Nam

(40) Τὸ δὲ ὕδωρ. Mire mendosa hic omnia in hunc aut similem modum restituantur: Τὸ δὲ ὕδωρ συμπληροῦται ὑπὸ ἑκατὸν εἴκοσι τριγῶνων, περιεχόμενον ἰσοῖς καὶ ἰσοπλευροῖς εἰκοσιν· εἰκάζεται δὲ εἰκοσαέδρῳ· ὃ δὴ συνέστηκεν ἐξ ἰσῶν καὶ ὀρθογωνίων τριγῶνων ρκ'. Ὁ δὲ αἰθήρ ὑπὸ ἑκατὸν εἴκοσι τριγῶνων ὀρθογωνίων συμπληροῦται, περιεχόμενον δώδεκα πενταγωνίοις ἰσοπλευροῖς, καὶ ὁμοίως ἔστι δωδεκαέδρῳ, ὃ δὲ συνέστηκεν ἐκ τῶν τριγῶνων ἑκατὸν καὶ εἴκοσιν. Ἡ γῆ συμπληροῦται ἐκ τριγῶνων μὲν ἧ' καὶ μ'· περιέχεται δὲ καὶ τετραγώνοις ἰσοπλευροῖς ἕξ· ἔστι δὲ ὁμοία κύβῳ. Ὁ γὰρ κύβος ὑπὸ ὅ τετραγῶνων περιέχεται, ὧν ἕκαστον εἰς ἧ' τριγῶνα· ὥστε γίνεται τὰ πάντα ἧ' καὶ μ'. *Aquam autem centum et viginti triangulis impleri, contineri autem æqualibus*

et æqui lateris viginti, et comparari icosædro, quod constat ex æqualibus et æquilateris triangulis centum et viginti. Ætherem vero perfici centum et viginti triangulis rectangulis; et contineri duodecim pentagonis æquilateris, ac similem esse dodecaædro, quod constat ex triangulis centum et viginti. Terram constare ex triangulis rectangulis octo et quadraginta, contineri vero quadrangulis æquilateris sex, et assimilari cubo. Cubus enim sex quadrangulis comprehenditur quorum unumquodque dividitur in octo triangula, ut sint omnia simul quadraginta et octo. WORTH.
 (41) Τὸν μὲν δὴ. Angl. τὸν μὲν οὖν.
 (42) Ἐπειδὴν δέ. Angl. et Vat. ἐπειδὴν δὲ πάλιν
 (43) Τὸν Ποσειδῶνα. Articulus ex Vat. et Ottob et Voss. desumptus. Mox καὶ τὴν μ. γ. cum Wolf. N

Utram quidem universam una die otheo, et numerum ejus colligo, et mensuram, et figuras. Persuasum enim habeo, me ne dodrantem quidem totius mundi prætermissurum, cum talis et tantus sim. Præterea etiam stellarum numerum et piscium et bestiarum novi, et mundo in bilancem imposito, facile pondus ejus possum cognoscere. Hactenus quidem animus meus, his rebus intentus, totius universitatis imperium affectat.

10. *Epicuri mundorum quam absurda peragratio.* — Prospiciens autem Epicurus, mihi ait: Tu quidem, amice, unum duntaxat mundum dimensus es, cum sint multi mundi et infiniti. Itaque denuo dicere cogor multos cælos, alios ætheres, eosque multos. Age vero non amplius morans comparato paucorum dierum commeatu, Epicuri mundos peragrato. Terminos igitur Tethyn et Oceanum facile transvolo. In novum autem mundum, et quasi in aliam civitatem ingressus, cuncta paucis diebus metior. Illinc iterum transcendo in tertium mundum; postea in quartum, et quintum, et decimum, et centesimum, et millesimum, et quo tandem usque? Omnia enim jam ignorantiae tenebræ sunt, et nigra fraus et infinitus error, et imperfecta cogitatio, et incomprehensa inscitia; nisi ipsas etiam atomos numerare velim, e quibus tot mundi orti sunt, ut nihil inexcussum prætermittam, præsertim res tam necessarias et utiles, unde et domus et civitatis felicitas pendet. Hæc itaque enarravi, ut contrarietatem, quæ in eorum est opinionibus, patefacerem, et inquisitionem rerum quam suscipiant, in infinitum vagari, et nullo termino contineri, eorumque finem esse inexplicabilem atque inuilem; quippe qui nulla re evidenti, et oratione perspicua confirmetur.

(44) *Μῆ.* Deerat in editionibus Parisiensibus.

(45) *Πάντα.* Melius fortasse παντός.

(46) *Σὺ μὲν δὴ.* Vat. σὺ δέ μοι.

(47) *Ἦ φιλότης.* Sic emendatum ope codicis Vaticanani. Ducæus ὦ φιλότα. Aliæ editiones ὦ φιλότη.

(48) *Ἐπισιτισάμενος.* Codex Anglicanus ἐπισιτισάμενος. Cf. Dorville ad Charis. pag. 121.

(49) *Εἰς κόσμον.* Supplet τρίτον interpres: εἰς γ' κόσ. Voss., Wolf., Seiler.

Α Τὴν μὲν γῆν ἅπασαν ἡμέρα μίϛ (44) παρέρχομαι, συλλέγων αὐτῆς τὸν ἀριθμὸν καὶ τὸ μέτρον, καὶ τὰ σχήματα. Πέπεισμαι γάρ, ὅτι τοῦ κόσμου πάντα (45) οὐδὲ σπιθαμὴν παρήσω, τοιοῦτος καὶ τριχοῦτος ὢν. Οἶδα δὲ ἐγὼ καὶ τῶν ἀστέρων τὸν ἀριθμὸν, καὶ τῶν ἰχθύων, καὶ τῶν θηρίων, καὶ ζυγῶ τὸν κόσμον ἰστάς, εὐκόλως τὸν σταθμὸν αὐτοῦ δύναμαι μαθεῖν. Ἄμφι μὲν δὴ ταῦτα μέχρι νῦν ἐσπούδακεν ἡ ψυχὴ μου, τῶν ὄλων ἀρχεῖν.

10. Προσκύψας δέ μοι φησιν Ἐπίκουρος· Σὺ μὲν δὴ (46) κόσμον ἓνα μεμέτρηκας, ὦ φιλότης (47)· εἰ δὲ κόσμοι πολλοὶ καὶ ἀπειροί. Πάλιν οὖν ἀναγκάζομαι εἰπεῖν οὐρανοὺς πολλοὺς, αἰθέρας ἄλλους, καὶ τούτους πολλοὺς. Ἄγε δὴ μηκέτι μέλλων, ἐπισιτισάμενος (48) ὀλίγων ἡμερῶν. εἰς τοὺς Ἐπικουρείους Β κόσμους ἀποδήμησον. Τὰ μὲν οὖν πέρατα Τηθύων καὶ Ὀκεανὸν εὐκόλως ὑπερίπταμαι. Εἰσελθὼν δὲ εἰς κόσμον καινὸν, καὶ ὡσπερ εἰς ἄλλην πόλιν, μετρίῳ τὰ πάντα ὀλίγαις ἡμέραις. Κάκειθεν ὑπερβαίνω πάλιν εἰς κόσμον (49)· εἶτα εἰς τέταρτον, καὶ πέμπτον, καὶ δέκατον, καὶ ἑκατοστὸν, καὶ χιλιοστὸν (50), καὶ μέχρι ποῦ; Ἡδὴ γάρ μοι σκότος ἀγνοίας ἅπαντα, καὶ ἀπάτη μέλαινα, καὶ ἀπειρος πλάνη, καὶ ἀτελής φαντασία, καὶ ἀκατάληπτος ἀγνοία· πλὴν εἰ μέλλων (51) κατὰ τὰς ἀτόμους αὐτὰς ἀριθμεῖν, ἐξ ὧν οἱ τοσοῦτοι κόσμοι γεγόνασιν, ἵνα μηδὲν ἀνεξέταστον παραλείπω· μάλιστα τῶν οὕτω (52) ἀναγκαιῶν καὶ ὠφελίμων ἐξ ὧν οἶκος καὶ πόλις εὐδαιμονεῖ (53). Ταῦτα μὲν τοίνυν διεξῆλθον, βουλόμενος δεῖξαι τὴν ἐν τοῖς δόγμασιν οὔσαν αὐτῶν ἐναντιότητα, καὶ ὡς εἰς ἀπειρον αὐτοῖς C καὶ ἀόριστον πρόρισιν ἡ ζήτησις τῶν πραγμάτων, καὶ τὸ τέλος αὐτῶν ἀτέκμαρτον, καὶ ἀχρηστον, ἔργῳ μηδενὶ προδήλῳ καὶ λόγῳ σαφεῖ βεβαιούμενον.

(50) *Καὶ χιλιοστὸν.* Hæc deerant in editionibus Parisiensibus.

(51) *Μέλλων.* Codex Angl. et Voss. μέλλω. Legendum esse καὶ τὰς ἀτόμους admonuit eruditus Worth.

(52) *Οὕτω.* Duo nostri codices mss. οὕτως. Ita et Voss.

(53) Ita em. Wolf. pro vulgato εὐδαιμονεῖ· antea καὶ ante ὠφελ. absc. ab edit. Wittenberg.

APPENDIX

COMPLECTENS

Spuria Justini opera, Acta martyrii ejusdem, atque etiam ex Justini, Tatiani ac Theophili operibus deperditis fragmenta.

PARS PRIMA

S. JUSTINI OPERA SPURIA

ADMONITIO IN EPISTOLAM AD ZENAM ET SERENUM

407 Epistolam ad Zenam et Serenum Scultetus inter opera Justini minime dubia numerat. Grubius (Spicilen. t. III, p. 166) « quæ adversus hanc epistolam moventur dubia, leviora esse fatetur ac prolixè discussa a Tentzelic. Quibus, inquit, vix habeo quod opponam vel addam. » Halloixius (Vit. Justini, p. 234) et Tillemontius (tom. II, p. 699) hoc opus S. martyri prorsus abjudicant, ac Justino cuidam, qui sub Heraclio monasterium S. Anastasii prope Hierosolymam rexit, attribui posse conjiunt. Utrum abbas ille hanc epistolam vere scripserit, an alius nobis querendus sit illius parens, tota res in conjecturis posita. At illud certis exstat argumentis, nec Justini martyris esse hoc monumentum, et ad homines in monasterio degentes scriptum esse.

Scriptores antiqui, qui S. martyris opera enumeraverunt, de epistola ad Zenam et Serenum omnino tacent. Notior eis non fuit epistola ad Papam et alia ad eos qui præsumt, quas auctor epistolæ ad Zenam et Serenum scripsisse se testatur. Itaque omnes tribuendæ essent Justino martyri, si vel una tribueretur.

Si interiores dijudicandi notas querimus, nihil habet epistola ad Zenam et Serenum, quod cum Justini stylo, nihil quod cum illis temporibus quadret. Monastica instituta prorsus redolent quæ de cura puerorum gerenda, quos nemo nescit in monasteriis educari solitos fuisse, præcipue vero quæ de fovendis ægrotantibus et de labore manuum leguntur n. 19. « Cura puerorum gerenda, inquit auctor epistolæ, quia talium est regnum cælorum. Ægrotantes non negligendi, nec dicendum : Ministrare non didici. » Quis non agnoscat antiquum monasteriorum morem, cum sibi invicem fratres ea in morbis officia exhiberent, quæ a famulis exhiberi solent ? De labore manuum : « Vitiosus pudor est vereri, ne quis forte, quia manibus nostris laboramus, miseros nos et auxilio destitutos existimet. » Vitiosum cænobitam notat, n. 14, ubi sic loquitur : « Qui talis non est, extra regulam ipsi præscriptam currit, et quia ordinem non servavit, præmio caret. Atque etiamsi admodum laboriose auxilium a generosis athleticis acceperit, et cibi et potus ac vestis particeps fuerit, nihilo magis coronabitur. »

Observat Tillemontius unum ex præstantissimis viris, qui sæculo decimo septimo floruerunt, « deprehendisse reliquias quasdam Semipelagianismi » in hac ad Zenam et Serenum epistola. Mirum id mihi videtur, qui quo attentius epistolam lego, eo minus vestigia erroris animadverto. Non illic quidem exstant magnifica, ut apud Justinum et in epistola ad Diognetum, de Christi gratia testimonia; at profecto nihil reperias, ex quo auctor epistolæ, itidem ut Semipelagiani, sensisse videatur initium fidei non esse gratuitum Dei donum. Beatitudinem æternam divinæ liberalitatis munus esse declarat hæc epistolæ clausula : « Dominus autem gloriæ det vobis omnibus, honoris et requiei cum omnibus electis esse participes. Hujus etiam gratiæ sit cum omnibus vobis. » Paulo ante dixerat : « Precandum quotidie ut sermone divites simus et opere potentes. » Initio hortatur Zenam et Serenum, « ut amici veritatis sint et perfectionem virtutis cælestis excipientes, quod consentaneum est voluntati Patris sæculorum, **408** id agant. » Et n. 4 : « Caro enim prorsus sumus, nec boni quidquam in nobis habitat. Advocandus ergo ad curandum medicus. » Plura non videntur requirenda ut suspicio, quæ sua sponte argumentis caret, ab hoc scriptore propulsetur.

Commemoratis duabus epistolis jam antea scriptis, quarum prima erat ad Papam, altera ad eos qui præsumt; quid sibi in hac tertia propositum sit, breviter edisserit (n. 1). Hortatur (n. 2) ad fugam iracundiæ, pacis studium et lenitatem in objurgando. Tranquillitas maxime servatur tolerandis aliorum vitiiis et prompto ad reconciliationem animo (n. 3). Magnæ in loquendo adhibendæ cautiones (n. 4). Moderatio in omni victu cultuque servanda, nec quidquam valde humile exquirendum, nec rursus magnificentia expetenda (n. 5). Vituperantur (n. 6) qui de se semper detrahi putant ac discordias excitant. Decorum in omnibus tenendum (n. 7). Cautè cum mulieribus colloquendum (n. 8). Nemo lædendus; monita libenter suscipienda; jactantia fugienda (n. 9). Aperta arrogantia et ficta lenitas et alia ejusmodi vitia quibusnam indicis cognoscuntur a peritis (n. 10). Deambulationes et colloquia non eo spectare debent (n. 11), ut consilia aliis pernicioso ineanant; dissimulanda interdum aliorum peccata, quæ qui iracundius reprehendunt, sæpe semetipsos condemnant.

Æbrietas fugienda et ingluvies (n. 12, 13). Divitiis præferenda paupertas (n. 14). Quam caute cum mulieribus agendum sit, ex earum artificis demonstratur (n. 15). Quanam proximi uxor intelligenda (n. 16). Infantium et infirmorum cura, labor manuum, paratus ad omnem eventum animus ac soli virtuti intentus commendantur (n. 17, 18, 19).

EPISTOLA AD ZENAM ET SERENUM.

Justinus Zenæ et Sereno fratribus salutem.

1. *Epistolæ auctor duas alias a se scriptas commemorat.*—De institutione, qua nonnulli præter rationem præoccupati sunt, ac de inutili disciplina, quam secundum hominum traditionem acceperunt qui similia Phariseis sentiunt et faciunt, quam accuratissime in epistola ad Papam edisserui. Ne autem videar totus esse in objurgando, atque ut salutare ansas præbeam his, qui præclare se habere volunt, etsi id in epistola ad eos qui præsent admodum, ut equidem existimo, diligenter exsecutus sum, non tamen gravatus sum ad vos etiam scribere, ut cognoscatis puerile nonnullorum vivendi genus. Nam eorum qui consentaneæ rationi non vivunt, agendi rationem cognoscere, pro disciplina est his, qui dant operam, ut in eadem vitia non labantur. Ac vos quidem laudandi estis, quod prompto et præparato animo virtutem colatis. Sed quia hujus mundi vicissitudinibus, dum ad eum trahimur, mens nostra turbatur, quam ob causam Salvator, cum et se et nos de mundo non esse dicit, ab illius commercio deterret; auctor vobis sum ut amici veritatis sitis, ac perfectionem virtutis cœlestis excipientes, quidquid consentaneum est voluntati Patris sæculorum, illud faciatis, et a contentione et æmulatione mundana longe fugiatis.

409 2. *De iracundiæ fuga, pacis studio et lenitate in objurgando.*—Sibi enim ipse adversatur quisquis irascitur, ac animi contentionis vitium in seipsum verti solet. Nonnullos profecto novimus, qui quam ob causam irascantur proximis, a quibus molestiæ illis aliquid accedit, omnino nesciant, seque ipsos peredant et crucient. Qui ergo nobis adversari instituit, in hunc nihil asperere dicendum, sed sedata mente et imperturbato animo hoc tantum: Nunquam ita viribus valebis, ut me animi proposito dejicias. Debemus etiam pacis cum adversariis esse studiosi, nec iracundiæ pertinacia abrepti dicere, nunc quidem: Tali sum indole, nec

(1) *Ἰουστίνος*. Sic habetur hic titulus in Regio primo. Editi τοῦ αὐτοῦ Ἰουστίνου.

(2) *Πρόβλημα*. Clarom. 2 πρόβλημα.

(3) *Πάπας*. Episcopum hac voce designari existimat Langus, cui parum aberat quin Sylburgius refragaretur propter omissionem articuli; sed fateatur sæpe articulum in ejusmodi locis omitti. Nihil vetat cur proprium hominis nomen esse ducamus. Sic apud Basilium ep. 120 et 121, Papa nomen est viri opibus et auctoritate præditi. Auctor hujus epistolæ duas alias a se antea scriptas commemorat. In prima, quæ erat ad papam, carpebat pravæ consuetudines; in altera ad eos qui præsent, non vitus erat in carpendo et objurgando, sed simul salutare ansas præbebat his qui recte vivere volunt. Idem ei propositum in hac tertia epistola; ninirum

A Ἰουστίνος (1) Ζήνα καὶ Σερήνω τοῖς ἀδελφοῖς, χαίρειν.

1. Περὶ μὲν τῆς κατὰ πρόλημμά (2) τινῶν ἀλογίστου παιδείας, μαθήσεώς τε ἀνωφελοῦς, κατὰ παράδοσιν ἀνθρώπων κληρονομηθείσης ὑπὸ τῶν τὰ ὅμοια τοῖς Φαρισαίοις νοοῦντων τε καὶ πραττόντων, ἐν τῇ πρὸς Πάπαν (3) ἐπιστολῇ μετὰ πάσης ἀκριβείας ἐξεθέμην. Ἴνα δὲ μὴ πᾶν μεμπτικὸς εἶναι δόξαιμι, παρέχοιμι δὲ καὶ λαβὰς (4) σωτηρίους τοῖς βουλομένοις εὐ πράττειν, ἐν τῇ γραφῇ πρὸς ἄρχοντας μοι, λίαν ἐπιμελῶς, ὡς ἐγὼ νομίζω, συντάξας· οὐκ ὤκνησα καὶ ὑμῖν ἐπιστεῖλαι, χάριν τοῦ γινώσκειν ὑμᾶς τὰς παιδαριώδεις τινῶν πολιτείας. Τὸ γὰρ εἰδέναι τῶν μὴ κατὰ λόγον πολιτευομένων τὰς ἀναστροφάς, συμφρονίζει τοὺς μὴ ἐμπίπτειν εἰς τὰ ὅμοια σπεύδοντας. Ὑμᾶς μὲν οὖν καλῶς ἔχει, τὰ ἐκ παρασκευῆς ἀνδραγαθεῖν. Ἄλλ' ἐπέλ (5) τοῦ νῦν αἰῶνος ταῖς περιφοραῖς (6) τὰ τῆς γνώμης ἡμῶν συνταράττεται κατασπωμένων εἰς τὸν κόσμον· ὅθεν ὁ Σωτὴρ οὐκ εἶναι λέγων ἑαυτὸν καὶ ἡμᾶς τούτου (7), τῆς πρὸς τούτον κοινωνίας ἀπέστρεψε, συμβουλεύων ἡμῖν φίλους τῆς ἀληθείας γίνεσθαι, καὶ τὸ ἀποτέλεσμα τῆς ἐν οὐρανοῖς δυνάμεως καταδεχομένους, πᾶν τὸ κατὰ τὸ θέλημα τοῦ Πατρὸς τῶν αἰῶνων ἀπαρτίζειν, μάχης τε καὶ ζηλοτυπίας κοσμικῆς μακρὰν ἴστασθαι.

2. Διαφέρεται γὰρ ἑαυτῷ πᾶς ὁ ὀργιζόμενος, καὶ τὸ τῆς θυμομαχίας εἶδος εἰς ἑαυτὸν κατατρέψαν εἰσθεῖν. Ἦδη γοῦν τινὰς ἴσμεν ἐφ' οἷς ἂν κινήθῳσι τῶν πλησίον (8), δι' οὗς τὰ τῆς γνώμης αὐτοῖς ἀποθεβήκε, μηδὲν εἰδότες, ἑαυτοὺς δὲ ἐσθλοτάς καὶ ὀδυνώνας. Ῥητέον οὖν πρὸς τὸν ἐναντιοῦσθαι πειρούμενον χαλεπὸν μηδὲν, καθεσταμένη δὲ τῇ γνώμῃ, καὶ ἀπαράχῃ τῇ διαθέσει, τοσοῦτον· Οὐχ οὕτως ἔσται σου ἐδ τῆς ἰσχύος δυνατὸν, ἵνα μου κινήσης τὴν προαιρέσιν. Προνοητέον δὲ καὶ τῆς πρὸς τοὺς διαφερομένους εἰρήνης, καὶ μὴ τῷ δόγματι τῆς ὀργῆς συναποφερομένους λέγειν, ποτὲ μὲν· Φύσειώς εἰμι τοιαύτης, καὶ οὐ δύναμαι μὴ ὀργιζέσθαι· ποτὲ δὲ, καὶ τῆς

ita insectari nonnullorum vitia, ut simul eos, qui recte vivere volunt, salutaribus præceptis juvet.

(4) *Καὶ λαβὰς*. Deerat conjunctio in Regio 2. Sed alia manu supra lineam apposita fuit.

(5) *Ἐπέλ*. Wolfius a Sylburgio citatus legendum existimabat ἐπι, sed totum hunc locum sanare conatus sum legendo infra, συμβουλεύω ὑμῖν.

(6) *Περιφοραῖς*. Reg. 1, παρασκευαῖς.

(7) *Καὶ ἡμᾶς τούτου*. Ita duo Regii codices et uterque Clarom. Editi τούτου καὶ ἡμᾶς. Respicit ad hæc Christi verba: *De mundo non sum, sicut et ego non sum de mundo*, Joan. xvii, 16.

(8) *Ἐφ' οἷς ἂν κινήθῳσι τῶν πλησίον*. Vel legendum κατὰ τῶν πλησίον, vel subintelligendum ἀμαρτήμασι. Nonnullos novimus, qui ob quæ proximi delicta irascantur, omnino nesciant.

κοινωνίας κατά τὴν εὐχὴν ἀποχωρεῖν. Τὸ μὲν γὰρ ἔτι κατὰ φύσιν βιοῦν οὐδέπω πεπιστευκότος ἐστὶ· τὸ δὲ ζηλοτυπεῖν διὰ φθόνον μακρὰν τῆς ἀληθείας ἰσταμένου. Παιδευτέον οὖν πάντα ὄντινόν ἀμνησικακῶς, μὴ κατεπιτηδεύοντας (9) τὴν νοουθεσίαν. Ἦδη δὲ τινὰς ἴσμεν, κατὰ τὸ σαρκικὸν (10) ἐν προκοπῇ γινόμενους, ἔλκοντας πρὸς τὴν ἑαυτῶν ὀργὴν τὸ εὐαγγέλιον, καὶ βουλομένους ἐφαρμύζειν τῷ δόγματι τῆς καταφορᾶς αὐτῶν τὰ λόγια τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν· οἷς εἰ ἀποθεβῆχει τὸ δύνασθαι ἐν γένην παραδιδόναι τινὰς, καὶ ὁ κόσμος ἂν ὅλος ὑπ' αὐτῶν κατηγάλωτο· πλὴν, τὸ ὅσον ἐφ' ἑαυτοῖς, καὶ κατακρίνουσι, καὶ τοῦ πυρὸς τὰς καμίνους ἀνοίγουσι. Διὰ τοῦτο μὴ ὤμεν ἡμεῖς τοιοῦτοι. Καὶ ἔτι γνώμην ὑμῖν δίδωμι, βλέπειν ἃ προσήκει θεωρεῖν, καὶ παιδεύειν τὸν πλησίον, ὡς δέον ἐστὶν αὐτὸν τινὰ πρῶτον μελετήσαντα πολλὰκις τὸ ὑπονοούμενον, μὴ τι ἕρα ψευδοδοξεῖ (11)· καὶ εἰ δόξειεν εὖ φρονεῖν, νουθετεῖν τότε μέχρις ἂν ἦ πεισθῇ ταῖς συμβουλαῖς, ἢ αὐτὸς αὐτὸν κατάφωρον ποιήσῃ.

3. Παρέχεσθαι δ' ἡμῖν ἀταραξίαν πολλὴν δύναται, τὸ μὴ κατεπιτηδεύειν πρωτεῖων ἀπολαύειν, μηδ', εἰ βούλοιντό τινες εἶναι τοιοῦτοι, λυπεῖσθαι· παραχωρεῖν δὲ τοῖς ἐγκρίνουσιν ἑαυτοὺς ἐφ' ἅπερ ὁ Σωτὴρ τοὺς πιστεύοντας οὐ προσκέκλῃκε. Πρὸς δὲ τὸν κεκραγότα σωπητέον, καὶ τὸν οἰόμενον περιγεγονέναι τινὸς καταγελαστέον, μὴ ὑπὸ κενοδοξίας ματαίας ἀγόμενον διὰ τοὺς παρόντας καὶ ἀκούοντας, ταῖς τῶν λόγων ἀνθυποφοραῖς ἐπίσης καὶ αὐτὸν (12) τὴν ἐπανάστασιν κρατύνειν. Λογίζεσθω μὲν γὰρ ὁ καλῶς ἀποφαινόμενος (13) ὅτι καὶ ἠδίκησε (14), καὶ ἀντειπεῖν οὐκ ἠθέλησα, ἢ οὐκ ἐτόλμησα. Παρεῖθ' ἐμοὶ διὰ τὴν ἀγαθὴν συνείδησιν εὐφρασία καὶ ἀνάπαυσις. Ὅ τε ἀδικῶν (15) μὴ ὑπερηφανεύεσθω (16) πείθει τὸν ἀδελφόν· καὶ ὁ νουθετούμενος μὴ ὀργίζεσθω, πρῆκαλεῖται δὲ αὐτὸς τὸν οἰκεῖον. Συναντήσῃ γὰρ ἑαυτοῖς προσήκει τοὺς δύο, πρὸς τὴν εἰρήνην κατὰγεσθαι σπεύδοντας· ὅτι καὶ ὁ πατὴρ τῷ μετανοήσαντι συναντήσας υἱῷ φαίνεται, καὶ οὐ περιμείνας, ἀνθυπενεγκῶν δὲ ἑαυτὸν πρὸς τὴν ἐκείνου μετάνοιαν. Χρηστότης γὰρ ἢ κατὰ πίστιν ἑκατέροις ἐργάζεται τὴν εἰρήνην· καὶ ὁ μὲν ἀδικήσας πείθει διὰ τὴν ἁμαρτίαν τὸν φίλον, ὁ δὲ ἀδικηθεὶς μετανοήσει καὶ αὐτὸς, ὅτι πρὸς τὸν οἰκεῖον ὠργίσθη. Πάσης οὖν ἐπιθυμίας καὶ ὀρέξεως σαρκικῆς ἐκτὸς εἶναι δεῖ τὸν πιστὸν· ἤλπισται γὰρ ὁ μὴ τοιοῦτος, καὶ τὸν ναδὸν τοῦ Θεοῦ ἱεροσυλεῖ, καὶ, ἵνα τολμηρότερον εἴπωμεν, ἐκβάλλει τὸν Θεὸν αὐτὸς ἀφ' ἑαυτοῦ· καὶ διὰ τὴν συνείδησιν ἀπληγῶς ἐστὶ, καὶ πρὸς τοὺς νουθετοῦντας ἄλλο-

A possum non irasci; nunc autem et a precum communionem discedere. Nam secundum naturam adhuc vivere, hominis est nondum credentis; æmulari autem ob invidiam, longe a veritate aberrantis. Unusquisque ergo pacifice submonendus, ita tamen ut de industria non fiat admonitio. Jam vero nonnullos novimus, qui secundum carnem profecerunt, et ad suam ipsorum iracundiam Evangelium trahunt, ac violentiæ suæ proposito aptare volunt oracula Salvatoris nostri; quibus si ea potestas obligisset ut aliquos gehennæ traderent, totus profecto mundus ab eis consumptus fuisset; sed tamen, quantum in ipsis est, et condemnant et ignis camino aperiant. Quare tales nos minime simus. Ac vobis etiam auctor sum, ut ea intucamini quæ consideranda sunt, ac proximum ita moneatis, ut decet, sæpe præmeditata ea re, quæ in suspicionem venit, nempe an non falsa aliqua opinione ducaris; ac si videaris recte sentire, tunc erudiendus est, donec consilii morem gerat, aut semetipsum manifestum faciat.

3. *Tranquillitas animi servatur in tolerandis aliorum vitiiis, et libenti reconciliatione.* — Illud autem plurimam nobis tranquillitatem afferre potest, si primas non ambiamus, nec, si qui ambient, angamur; sed iis cedamus, qui semetipsos ad ea obtrudunt, ad quæ Salvator credentes non vocavit. Cum clamante conticescendum, et eum, qui se alterius victorem existimat, ridere debemus, nec vana gloria propter eos, qui adsunt et audiunt, ducti, verborum responsionibus contentionem pari studio firmare. Sic enim ratiocinetur qui præclare respondit: Injuriam fecit, sed contradicere nolui aut non ausus sum; adsit mihi ob bonam conscientiam lætitia et requies. Qui autem injuriam fecit, non ob superbiam dedignetur placare fratrem; et qui admonet non irascatur, sed ipse amicum precetur. Utrumque enim sibi invicem par est occurrere ad pacem festinando; siquidem et pater pœnitentiam agenti occurrisse filio reperitur, neque illum expectasse, sed semetipsum ad illius pœnitentiam obtulisse. Utrique enim probitas fidei consentanea conciliat pacem; et qui injuriam fecit, amicum placat ob peccatum; et qui injuriam accepit, ipse etiam ager pœnitentiam quod amico iratus fuerit. Debet igitur fidelis extra omnem cupiditatem et appetitum carnalem esse; latrocinatur enim qui talis non est et templum Dei deprædatur, atque, ut audacius dicam, Deum ejicit a semetipso, et conscientia ejus obduruit et perculluit, ac animo

(9) *Μὴ κατεπιτηδεύοντας.* Reg. 2 et Clarom. 1 μὴ κατεπιπαιδεύοντας.

(10) *Κατὰ τὸ σαρκικόν.* Videtur ille secundum carnem profectus de fama, dignitatibus, eloquentia et eruditione intelligi debere. Langus ita reddidit: *Qui carnali profectu ita promovenerint, ut ad iracundiam suam, etc.*

(11) *Ψευδοδοξεῖ.* Clarom. 2 et Reg. 2, ψευδοδοξῆ.

(12) *Καὶ αὐτόν.* Hæc scriptura, quam duo antiquiores Regii et Clarom. 2 suppeditant, multo apertior visa, quam vulgata καὶ αὐτῶν.

(13) *Καλῶς ἀποφαινόμενος.* Ita Clarom. uterque et Regius 2 prima manu. Editi κακῶς.

(14) *ἠδίκησε.* Hæc scriptura, quæ exstat in Claromontano codice 2, et alia manu in Reg. 2, ita ad sententiæ seriem necessaria est, ut in contextum visa sit recipienda. Clarom. 1, ἠδικῆσαι quod manifeste positum pro ἠδίκησε. Editi ἠδίκησα.

(15) *Ἀδικῶν.* Ita Reg. 1 et 2. Editi ἀδικεῖν δοκῶν.

(16) *ὑπερηφανεύεσθω.* Tres Regii codices ὑπερηφανεῖτω.

est a monitoribus alieno ; Adamum præ se fert, et Evæ actionem sibi laudi ducit, cum oporteret mori cum Christo.

4. *Quomodo loquendum.* — Oportet autem ut multa nobiscum ipsi considerantes, nullum in colloquiis reprehensioni locum demus, nec nugandi gratia loquamur, sed silentes maxima ex parte, moderate iis respondeamus, quos valde opus est responso non defraudare. Fugiendæ suspiciones pravæ et quod ipsi suspicamur examinandum ; tranquillo esse oportet animo, patientiam exhibentes ac minime irascentes. Sed nec invidendum ulli benevolentia acupi ; nec officiosa sedulitas fingenda, nec veluti anticipato serviendum, amarum, ut aiunt, ingratiis ebibendo. Quidquid fidei consentaneum est, recta regula peragendum. Quisquis enim non talis est, is veluti funiculis ambulans, tantum non protinus concidet, quamvis admirandus esse videatur hominibus ob propriam inertiam ore hianti alienam jactantiam spectantibus. Sciendum igitur, quid sit id quod gloriæ causa fingitur, et quale illud quod vere ex animo sit. Ac propterea sua cuique gubernanda navis, ita ut nec gubernandi artem falso vituperet, nec tempestates formidet ; sed quidquid adversus accidet, ad id imparatus non sit. Caro enim prorsus sumus, nec boni quidquam in nobis habitat. Advocandus ergo ad curandum medicus ; qui enim ita affectus erit animo, sanabitur et morbum effugiet. Danda opera ut nec rudes et imperiti simus in loquendo, nec ore effracto abutamur. Alterum enim inertis ac minime ad fidem sibi conciliandam idonei, alterum venatoris eorum, quæ præclara mundo videntur, indicium est.

5. *Moderatio in omni victu et cultu servanda.* — Cibis utendum, non ad voluptatem, sed quod vivere ad aliquam utilitatem velimus. Quod si nos aliquando etiam egestas comprehendat, æquo animo in paupertate simus ; ac si brevissime audire vultis quid sit animus mœroris expertus, æqui et contenti in omnibus estote ; nec divites facti ob superbiam cadetis, nec in indigentia viventes mœror dejectis, vestra mente eundem semper vultum, ut ratio virtuti consentanea postulat, servante. Præterea mundus omnis alienus a nobis existimandus, nec quidquam nobis proprium, præter fidem, ducendum. Neque igitur quidquam admodum humile exquirendum, nec rursus magnificentia, quam insipientes beatam prædicant, in urbis magnitudine, et rerum

Α τριῶς διάκειται· καὶ τὸν Ἀδάμ προβάλλεται, καὶ τῆ πράξει τῆς Εὐᾶ σεμνύνεται, δεόν συναποθνήσκειν τῷ Χριστῷ.

4. Προσῆκει δὲ ἡμᾶς, πολλὰ σκεπτομένους πρὸς ἑαυτοὺς, ἀκατηγορήτους ποιεῖσθαι τὰς ὀμιλίας, μὴδὲ λαλεῖν (17) διὰ τὸ βούλεσθαι φλυαρεῖν· σιωπῶντας δὲ τὸ πλεῖστον, μεμετρημένως ἀποκρίνεσθαι πρὸς οὓς καὶ ἡ χρεῖα κατεπείγει. Φευκτέον δὲ καὶ ὑπονοίας πονηρᾶς, καὶ τὴν ὑπόληψιν τὴν ἑαυτῶν δοκιμαστέον· καὶ ἡσυχαστέον μακροθυμοῦντα καὶ μὴ ὀργιζόμενον. Ἄλλ' οὐδὲ φθονητέον φιλοστοργουμένῳ τινί· τὴν τε ὑπηρεσίαν οὐκ ἐπιτηθευτέον, οὐδ' ὡσπερ κατὰ πρόληψιν δουλεύετον, τὸ πικρὸν, ὡς φασιν, ἀκουσίως καταπίνοντα. Πρακτέον δὲ πᾶν τὸ κατὰ πίστιν (18) ὀρθῶ κανόνι. Πᾶς γὰρ ὁ μὴ τοιοῦτος καὶ ἐπὶ τῶν σχολίων ὡσπερ βαδίζων, ὅσον οὐδέπω καταπεσεῖται, κἂν θαυμαστὸς πάνυ εἶναι δόξῃ τοῖς διὰ τὴν ἰδίαν ἀπραξίαν κεχρηνοῖ πρὸς τὴν ἐτέρων μεγαλαυχίαν. Ἰστέον οὖν τί μὲν τὸ ἐπιτηθευόμενον δόξης ἕνεκα, ποταπὸν δὲ τὸ κατὰ ἀλήθειαν πραττόμενον. Καὶ διὰ τοῦτο οὐκ οὐκιστέον τὴν ἑαυτοῦ νῆα, μὴ καταψευδόμενον τῆς κυβερνητικῆς (19) μὴδὲ δεδιότα (20) τοὺς χειμῶνας, καὶ πᾶν τὸ ἐξ ἐναντίας ἀποθησάμενον προσδοκῶντας (21). Σάρχες γὰρ ἀκμήν ἔσμεν, καὶ οὐδὲν ἡμῖν ἀγαθὸν ἐνοικεῖ. Παρακλητέον οὖν τὸν ἱατρὸν πρὸς τὴν θεραπείαν· ὁ γὰρ οὕτω διακείμενος ἰαθήσεται καὶ τὴν νόσον φεύξει. Σπουδαστέον δὲ μῆτε ἰδιώτην περὶ τὸν λόγον φαίνεσθαι, μῆτε ἀνεβρώγοτι τῷ στόματι καταχρῆσθαι. Τὸ μὲν γὰρ ὀκνηρὸν ἢ ἄπιστον· τὸ δὲ θηρατικὸν τοῦ κατὰ τὸν κόσμον σπουδαίου δείκνυσι.

С 5. Τροφαῖς δὲ χρηστέον, οὐ διὰ τὴν ἀπόλαυσιν, ἀλλὰ διὰ τὸ βούλεσθαι ζῆν ἐπὶ τι χρήσιμον. Ἐὰν δὲ ποτε καὶ (22) ὑπὸ ἐνδείας καταληφθῶμεν, πρὸς τὴν πένιαν εὐαρεστώμεν· καὶ εἰ θέλετε ἀκοῦσαι τῆς ἀλυπίας κατὰ συντομίαν τὸ εἶδος, ἐν πᾶσιν εὐάρεστοι γίνεσθε (23)· καὶ οὕτε πλουτήσαντες διὰ τὴν μεγαλαυχίαν καταπεσεῖσθε, οὕτε ἐν ἐνδείᾳ διάγοντες ὑπὸ τῆς λύπης περιεσθῆσθε, τῆς ἐννοίας ὁμῶν (24) ἀεὶ κατὰ τὸν ἐνάρετον λόγον μονοπροσώπου φαινομένης. Ἐτι δὲ ὑποληπτέον πάντα τὸν κόσμον ἀλλότριον, καὶ μὴ ἴδιον, πλέον πίστεως. Οὕτε οὖν φιλίαν (25) ἐπίγειον ζητητέον, οὕτε αὖ πολυτέλειαν ὑπὸ ἀνοήτων μακαριζομένην ἐν μεγέθει πόλεως, ἢ δαψιλείᾳ τῶν ἐπιτηθειῶν· ὧν οὐδ' ἐπιθυμητέον. Οὐ γὰρ ἔσμεν ἐκ τούτου τοῦ αἰῶνος, χωρὶς εἰ μὴ συγ-

(17) *Μὴδὲ λαλεῖν.* Reg. 2, μὴ λαλεῖν δέ. Duo D alii ut in textu. Editi μὴδὲν λαλεῖν.

(18) *Πᾶν τὸ κατὰ πίστιν.* Legendum videtur τὸ πᾶν κατὰ πίστιν, *Omnia consentaneæ fidei faciendæ.* Potest tamen vulgata scriptura ad eundem sensum revocari, nimirum ut quidquid agimus, id sua sponte fidei consentaneum sit et recte a nobis agatur. Similia habemus n. 1 : Πᾶν τὸ κατὰ θέλημα τοῦ Πατρὸς τῶν αἰῶνων ἀπαρτίζειν.

(19) Temeritatem et nimiam timiditatem resecat, prudentiam et justam fiduciam præscribit.

(20) *Μὴδὲ δεδιότα.* Tres Regii μὴδὲ δεδιττόμενον. Clarom. 4, μὴδὲ δεδιώς, alter utranque habet lectionem.

(21) *Προσδοκῶντας.* Ita tres Regii et Clarom. 2. Editi προσδοκῶντα.

(22) *Ἐὰν δὲ ποτε καὶ.* Clarom. 2, ἐὰν δὲ καὶ.

(23) *Ἐν πᾶσιν εὐάρεστοι γίνεσθε.* Legitur εὐάρεστον γίνεται in tribus Regiis.

(24) *Τῆς ἐννοίας ὁμῶν.* Reg. 1 et 3, τῆς ἐννοίας ἡμῶν.

(25) *Οὕτε οὖν φιλλίαν.* Neque igitur querenda est amicitia terrena. Hæc profecto non quadrant cum sequentibus verbis. Sed si una immutata littera legamus, οὕτε οὖν τιλίαν ἐπίγειον ζητητέον, nihil defuturum puto ad commodam sententiam, ut quisque ex Latina interpretatione animadvertere potest.

γενεῖς εἶναι τούτου τοῦ κόσμου βουλόμεθα. Συνελόντι δ' εἰπεῖν, ὁ θέλων εὖ διάγειν μήτε ὀράτω πολλά, μήτε ἀκούειν ἐπιτηδεύετω· μήτ' ἂν ἀκούῃ ἢ θεωρῇ, βλέπειν ἢ ἀκούειν νομιζέτω. Τὸ γὰρ τῆς ἀταραξίας εἶδος ἐντεῦθεν λαμβάνει τὴν ἀρχήν. Ὁ δὲ πολλὰ πραγματευόμενος ἑαυτὸν ἀδίκει, καὶ τὸν πλησίον ἔτι καὶ ἀκουσίως ἀμαρτάνει διὰ τὴν πρὸς αὐτὸν φιλοκειλίαν ποιεῖ. Πολλὰκις οὖν διασκεπτέον τὸ ὑποπεπωκὸς πρᾶγμα, καὶ τότε μόλις χωριστέον ἀπ' αὐτοῦ τὸν μήτε (26) καυστήρσι, μήτε σμιλοῖς τὴν νόσον φυγεῖν δεδυνημένον. Ὁμιλητέον δὲ κοσμικὸν οὐδὲν, ἀλλὰ τὸ καταρτίζον ἡμᾶς πρὸς τὴν ἀρετὴν. Τοῦτο γὰρ ἦν μὴ γίνεσθαι, πολλὴν ἡμῖν τὴν εὐτραπέλιαν ἐργάζεσθαι· καὶ ὁ φιλόνοιος ἐντεῦθεν λαμβάνει τὴν ἀφορμὴν.

6. Ἦδη γοῦν τινὰς ἴσμεν δόγματι τῆς ἑαυτῶν προαιρέσεως, τὸ ὅσον ἐφ' ἑαυτοῖς, τὴν ἡμέραν νύκτα ποιοῦντας, καὶ διὰ τὴν ἐσκιρωμένην (27) φαντασίαν ἀλλόκοτον ἀπιστοῦντας τοῖς ἐνίων κατορθώμασιν, ἀχθομένους δὲ ἐπὶ τούτοις, καὶ ἅμα τῷ πονηρῶν τι ἀκοῦσαι, τῷ καταψευδομένῳ μᾶλλον πιστεύοντας. Τί γὰρ μοι λέγειν περὶ τῶν διὰ τὸ δυσσυνεῖδητον τὰς ἀπὸ τῶν πλησίον ὀμιλίας εἰς ἑαυτοὺς ἐλκόντων, καὶ ἵνα ἄλλο τις φθέγγηται περὶ οὐτινοσούν, οἰομένων πρὸς αὐτοὺς τείνειν τὸ λεγόμενον, ἀναπλάττειν τε κατὰ τὸ εἶδος ἐκ τούτων δρᾶμα καὶ σκηνὴν; Οἷς ἀπόχρη τὸ καθ' ὑπόνοιαν λέγειν καὶ γράφειν. Γελάσαιμι δ' ἂν καὶ τοὺς ἐν παραθύρῳ μετὰ τινος τῶν πλησίον συνάττοντας λόγων κεφάλαια, καὶ ὀμιλίας πρὸς μηδὲν εὐθετο ἀνηκούσας, μάχας δὲ διὰ τῶν ψιθυρισμῶν καὶ πολέμους ἐξαρτιζούσας, ἄνω τε καὶ κάτω σκηνοβατοῦντας. Καθάπερ ὁ λίαν (28) μεγαλοφώνως τὸν Ὁρέστην ὑποκρινόμενος, φοβερός εἶναι καὶ μέγας παρὰ τοῖς ἀνοήτοις διὰ τῶν ξυλίνων ποδῶν, καὶ κοιλίας ἐπιπλάστου, καὶ στολῆς ἀλλοκότου, καὶ προσώπου τερατιώδους ὑπέληπται· τρόπῳ τῷ αὐτῷ καὶ οἱ ζῆλον ἔχειν ἐπαγγελλόμενοι (29), καὶ τὸ παρρησιαστικὸν ἐπιτηδεύοντας, διὰ τὸ βούλεσθαι νικᾶν, πᾶν εἶδος ἐλευθερίας προσποιήτου περιτιθέασιν ἑαυτοῖς, οἱ φιλόνοιοι τὸν ζηλωτὴν καταπεπωκότες· ὡς περ αἱ Βάκχαι διὰ στήματος εἰρηνικοῦ τὰς λόγχας ἐν τοῖς θύρσις περιφέρουσιν.

7. Ἐπι δὲ καὶ τοῦτο φυλακτέον, τὸ μὴ ποτε μὲν φαιδρῶ τῷ προσώπῳ προΐεσθαι, ποτε δὲ σκυθρωπῷ· καὶ εἰ χρὴ τάληθες εἰπεῖν, παραιτητέον πᾶν τὸ δωδεκαμερὲς καθ' ἑκάστην ἡμέραν ἀπαγγελλόμενον δρᾶμα. Τὸ γοῦν ἐμοὶ δοκοῦν εἶποιμ' ἂν, ὅτι πᾶς ὁ τὴν γνώμην κοσμικὸς καὶ τοῦ ὀρθοῦ κανόνος ἕξω γινόμενος αὐτοκατάκριτός ἐστιν, εἰδὼς ὁ πράττει (30) κατ' ἐπιτηδεύσειν, καὶ γινώσκων μὲν τὸν ἐν αὐτῷ πόλεμον, τὴν δὲ εἰρήνην ἐν τοῖς σπλάγγνοις μὴ ἐπισπώμενος. Φίλους δὲ τιμητέον πάντας· τὸ τε ἐλεγκτικὸν οὐ πρακτέον μόνον, ἀλλ' ἔτι καὶ ἀκουστέον. Οἶνω δὲ

A ad cultum pertinentium copia; quæ ne expeti quidem debent. Non enim sumus ex hoc sæculo, nisi forte affines hujus mundi esse velimus. Uno verbo **411** qui vult beate vivere, nec multa videat, nec audire studio sibi habeat; nec si audiat aut videat, audire aut videre sibi videatur. Inde enim animi tranquillitas initium capit. Qui autem multa molitur, is et seipsum lædit, et in causa est cur proximus, studio contendendi cum ipso, etiam invitus peccet. Sæpe igitur considerandum id de quo agitur; tumque vix a nobis separandus is, cujus morbus nec cauteriis nec scalpellis fugari potuit. Nihil mundanum in colloquiis tractandum, sed id quod nos ad virtutem perficit. Nisi enim id fiat, plurimam nobis scurrilitatem parit, et qui contentionis studiosus est, inde occasionem capit.

6. *Contra eos qui mala libenter credunt, et de se semper detrahi putant, et qui per susurros bella excitant.* — Nonnullos novimus, qui firmo sententiæ suæ proposito, quantum in ipsis est, diem in noctem vertunt, atque ob absurda animi commenta, in quibus obdurerunt, increduli sunt in aliorum præclare factis, atque etiam ex his anguntur, ac statim atque aliquid mali audierunt, mentienti potius credunt. Quid enim de iis dicam, qui, ob malam conscientiam, colloquutiones proximi ad seipsum trahunt, et ubi aliud quidpiam aliquis de quacunque re dixerit, id in se dictum existimant, atque ex his fabulam et scenam conjiciendo effingunt; quibus quidem satis est suspicio ad dicendum ac scribendum. Rideo etiam eos, qui in arcano cum proximorum aliquo sermones summatim conferunt, et colloquia habent nullam ad rem utilem pertinentia, sed pugnas per susurros, et bellum excitantia, ac sorsum deorsum scenam perambulant. Quemadmodum is qui magna admodum voce Orestem agit, terribilis et magnus apud insipientes ob pedes ligneos, ventrem factitium, stolam absurdam, et personam portentosam, existimatur: sic qui studium præ se ferunt, et libertatem dicendi profitentur, hi, dum vincere volunt, omni libertatis fictæ specie semetipsos circumdant, litigatores æmulatorem vorantes, veluti Bacchæ sub pacifica specie hastas in thyrsis circumferentes.

D 7. *De constantia et decoro servando.* — Illud etiam cavendum, ne nunc sereno vultu prodeamus, nunc moroso; et si verum dicere oportet, rejicienda omnino illa duodecim actuum fabula, singulis diebus nuntiata. Dicam igitur id quod sentio: quisquis mente mundanus est et a recta regula aberrat, is a seipso condemnatus est, quia novit id quod de industria facit, nec internum animi bellum ignorat, sed pacem visceribus minime concipit. Honor habendus omnibus amicis et objurgatio non solum adhibenda, sed etiam audienda. Vino utendum,

(26) Ἀπ' αὐτοῦ τὸν μήτε. Clarom. 1, ἀπ' αὐτοῦ τοῦ μήτε.

(27) Ἐσκιρωμένην. Clarom. 2 ἐσκιρῶμένην. Mox Reg. 2 ἀχθομένους ἐπὶ τούτοις.

(28) Ὁ λίαν. Reg. 2 et 3. Clarom. 1 ὀμιλίαν.

(29) Ἐχειν ἐπαγγελλόμενοι. Reg. 2 et Clar. 2, ἔχοντες ἐπαγγελλόμενοι.

(30) Ὁ πράττει. Reg. 2 et 3 & πράττει.

cum lectioni non jam operam dabimus. Nam qui ejusmodi est, et vini potor est, et mente abreptus et perpetuo calefit. Loquente proximo nec ridendum, nec prohibendum, sed venia danda, quoad silentio pudorem incutiente desinat. Id suadendum est, quod per unius personam omnibus communiter prosit. Increpandus is qui peccat, non tamen publice, nisi id ei ob superbiam opus sit.

9. *Caute colloquendum cum mulieribus: colloquia ex Scripturis repetenda, sed non sine cautione.* — Cum mulieribus caute et considerate **412** tractandum propter illarum fastum. Quandiu enim mulier spectandam se præbet, ac mulierem se esse gloriatur et otium sectatur, femina est et ob talem animum fidelis non est. Nec igitur eas insectemur neque etiam adulemur; quod autem charitatis quidem est, illud sine periculo faciamus. Multiplices sunt enim malitiæ molitiones. Propterea vigilare debemus, oraculis Salvatoris operam dantes, nihil mali de quoquam dicentes aut audientes. Scabiam enim contrahit animus ac plurimo impletur vitioso humore ex aliis colloctionibus. Quare ea tantum audienda quæ utilia sunt et ex præscripto Evangelii agendum. Illa autem fugienda, quæ mentem quodammodo supplantant. Quæstiones de oraculis divinis instituendæ; quod quidem præclarum fuerit, si intelligenter fiat; sin minus, saltem ut imperito convenit. *Nam insipienti interroganti sapientiam, sapientia imputabitur* ¹. Ei autem qui sibi inani opinione sapiens videtur, plurima infligitur ignominia. Dicitur autem a Spiritu insipiens, qui per imperitiam sensu abripitur, ita ut insipiens sit id quod imperitum est, quemadmodum et id quod simplex. Scribit autem et Paulus: *Quis cognovit sensum Domini, qui instruat eum* ²? Et rursus: *Nos autem sensum Christi habemus* ³. Nam qui inconsiderate dicit aut facit ea quæ non decent, is cum sibi sapere videatur, fatuus reputabitur.

8. *Nemo lædendus: audienda monita: jactantia fugienda.* — Humiliare nosmetipsos debemus, non verbo solum, sed etiam factis, ne plani et palpones simus, sed mansueti ac minime adulatorum. Oportet etiam, ut qui recte vitam instituit, quietus sit ac tranquillus, non irascens nec rixæ causa conticescens, sed considerans quidquid opus est, an recte efferrî possit, ac tum demum vix loquens. Hymni et psalmi et cantica et laudes dicendæ: at non probandum, qui, veluti adversarii condemnandi causa, nonnulla subobscura attingit, ac proximum per psalmodiam vellicat, ut ne succensere quidem

¹ Prov. xvii, 28. ² I Cor. ii, 17. ³ Ibid.

(31) Τῆ γνῶμη. Reg. 1 et 3 τὴν γνῶμη.

(32) Χρήζοι. Ita tres Regii. Editi χρήζει.

(33) Τὸ δ' ὅπερ ἀγαπῶμεν, τὸ μὴ. Nihil profuerunt nostri codices inss. ad hujus loci vulnus sanandum, Sensum me assecutum esse spero in interpretatione. Videtur ergo legendum: Τὸ δ' ὅπερ ἀγάπη μὲν ἔστι, μὴ κεκινδυνευμένως πράττωμεν.

χρηστέον, ἐπειδὴν μηκέτι τοῖς ἀναγνώσασαι σχολάζωμεν. Ὁ μὲν γὰρ τοιοῦτος, οἰνόφυλξ τέ ἐστι καὶ τῆ γνῶμη (31) παράφορος, καὶ θερμαίνεται συνεχῶς. Αἰλοῦντος δὲ τοῦ πλησίον οὔτε χλευαστέον, οὔτε κωλυτέον, ἔατέον δὲ μέχρις ἂν διὰ τὴν σωτῆρην αἰθεσθεῖς παύσῃται. Συμβουλευτέον δὲ τὸ συμφέρον δι' ἑνὸς κοινῆ πᾶσι. Νουθετητέον δὲ τὸν ἀμαρτάνοντα, μὴ κατὰ κοινὸν, ἐκτός ἐι μὴ χρήζοι (32) διὰ τὸ ὑπεροπτικόν.

8. Καὶ γυναίξιν ὁμιλητέον ἐπιστροφέστερον διὰ τὸ ἐκτετυφωμένον αὐτῶν. Μέχρι γὰρ τις περιβλεπτοῦν ἑαυτὴν ποιεῖ, καὶ τὸ εἶναι γυνὴ προβάλλεται, καὶ τὸ ἀπρακτὸν ἐπιτετῆδευκε, θήλειά ἐστι, καὶ διὰ τὴν τοιαύτην γνῶμην οὐκ ἔστι πιστῆ. Μῆτε οὖν αὐτὰς διώκωμεν, ἀλλὰ μῆτε θωπεύωμεν· τὸ δ' ὅπερ ἀγαπῶμεν, τὸ μὴ (33) κεκινδυνευμένως, πράττωμεν. Πολυμερεῖς γὰρ αἱ τῆς κακίας πραγματεῖαι. Διὰ τοῦτο γρηγορητέον, τοῖς λογίοις τοῦ Σωτῆρος σχολάζοντας, μηδὲν περὶ μηδενὸς φαῦλον λέγοντας ἢ ἀκούοντας. Ψωριᾶ γὰρ ἡ γνῶμη, καὶ πολλῆς ἐμπέπλησται κακοχυμίας ἀπὸ τῶν ἄλλων ὁμιλιῶν. Διὰ τοῦτο ἀκουστέον μόνον τὰ ὠφέλιμα, καὶ ποιητέον κατὰ τὸ Εὐαγγέλιον. Τὰ δ' ὥσπερ ὑποσκελίζοντα τὴν γνῶμην παραιτητέον. Ζητητέον δὲ περὶ τῶν λογίων καλῶν, εἰ συνετῶς· εἰ δ' οὐ, κἂν ὥσπερ ἰδιότη. Ἀνοήτῃ γὰρ ἐπερωτήσασαι σοφίαν, σοφία λογισθήσεται. Τῷ δὲ κατὰ τὴν ἑαυτοῦ φαντασίαν δόξαντι φρονίμῳ εἶναι πολὺ τὸ τῆς ἀτιμίας προσγραφῆσεται. Λέγεται δὲ ὑπὸ τοῦ Πνεύματος ἀνόητος ὁ κατ' ἰδιωτισμὸν παρενεχθεὶς τὴν αἰσθησιν, ἐν ᾗ τὸ ἀνόητον ἰδιωτικόν, ὥσπερ καὶ τὸ ἀφελές. Γράφει δὲ καὶ Παῦλος: *Τίς ἔγνω τοῦν Κυρίου, ὅς συμβιβάσει αὐτόν; Καὶ πάλιν: Ἡμεῖς δὲ τοῦν Χριστοῦ ἔχομεν.* Ὁ γὰρ διὰ τὴν ἀλογιστίαν τὰ μὴ δέοντα λέγων ἢ πράττων, οὗτος, δόξας εἶναι φρόνιμος, μωρὸς λογισθήσεται.

9. Ταπεινωτέον δ' αὐτοὺς οὐ λόγῳ μόνον, ἀλλ' ἐτι καὶ τοῖς ἔργοις, ὅπως μὴ ὤμεν γόητες καὶ θῶπες, πραεῖς δὲ, καὶ μὴ κόλακες. Καὶ ἔτι προσήκει τὸν ὀρθῶς πολιτευόμενον ἡσυχάζειν τε καὶ ἀπραγμονεῖν, μὴ ὀργιζόμενον, μηδὲ νείκους ἕνεκα σιωπῶντα, σκεπτόμενον δὲ πᾶν τὸ ἐγγρηῖζον (34), εἰ καλῶς δύναται λέγεσθαι, καὶ τότε μόλις φθειγόμενον. Ὑμνοὺς τε καὶ ψαλμοὺς καὶ ᾠδὰς καὶ αἶνον ῥητέον· μὴ ὥσπερ τὸν διαμαχόμενον αὐτῷ κατακρίνοντα παρακολοθεῖν ἐνόιος ἀνιγματοδῶς, διὰ ψαλμωδίας τὸν πλησίον λυπεῖν, ἵνα μῆτε δοκῆ διαφερεσθαι, καὶ πῶς γινώσκειν (35) ὥσπερ διὰ τέχνης νομίζων ἐκείνον, ἀπατη-

(34) Τὸ ἐγγρηῖζον. Ita duo Regii codices antiquissimi et Clarom. 2. Sic ad marginem in Reg. 5 et Clar. 2. Editi τὸ ἐν χρεῖα.

(35) Καὶ πῶς γινώσκειν. Si quis sensus ex his verbis erui potest, eum eruditus divinandum relinquo. Fateor me nihil extundere potuisse. Non magis intelligo Latinas interpretationes. Vertit Langus: *Tanquam arte quadam quodammodo illum*

γόρητον ποιείται τὴν φιλονεικίαν. Ἀκουστέον δὲ καὶ τοῦ συμβουλευόντος, οὐ μόνον διδασκτέον. Πειστέον δὲ κατὰ τὸ ὁμοίον, τῷ βούλεσθαι συγκαταίνόν τε αὐτῷ (36) τὸν πλησίον γίνεσθαι. Φρονίμους δ' ὑποληπτέον εἶναι ἄλλους, καὶ τὸ συντεῖν οὐκ ἀπονεμητέον ἑαυτῷ μόνον. Δόγματι δὲ τῆς περὶ αὐτῶν οἰήσεως οὐ κινδυνευτέον· ἀλλ' οὔτε καταφρονητέον τοῦ παιδεύοντος, ἀλλ' ἢ ὅτι μὴ ὀρθῶς φρονεῖ (37), τὰ περὶ αὐτοῦ διδασκτέον· ἢ ἄλλαν ἀληθείην, πειστέον τε αὐτῷ καὶ ἀκολουθητέον. Φιλόνεικος γὰρ ἀνὴρ διπλασιάζει τὸ ἀδίκημα· καὶ δέον μεταθέσθαι, νικᾶν, ὡς φησιν ὁ μῦθος, τὴν Καθμεῖαν νίκην ἐσπούδακεν. Τὸ δ' αἰτιον, ἵνα τε κενοδοξῆ, καθάπερ οὐδ' ἁμαρτάνων, καὶ τῷ δόγματι τῆς κινδυνώδους αὐτοῦ διαθέσεως ἐπαναπαύηται. Γελοῖοι γὰρ οἱ κεκραγότες ὁσημέραι διὰ τὸ πιστεύειν ἐπικρατεῖν τινος πράγματος· οὐστίνης (38) ἢ ἔρις ἐμβαλοῦσα τὸ μῆλον, ἐπειδὴν εἰρνεύειν νομιζῶσι, ταραττει, περὶ τῶν ἐν κόσμῳ διαφέρειν νομιζομένων λαλεῖν πραγματευομένων (39). Μιμώδεις δὲ καὶ ἄθλιοι τινες οἱ μηδενὸς ἀπείρους ἔχοντες λέγοντες· ἀλλὰ τοῦτο μὲν τεκτονικὴν, τοῦτο δὲ σκυτοτομικὴν, καὶ πᾶν τὸ ὑποβαλλόμενον αὐτοῖς ἐπιτήδευμα κατὰ καιρὸν εἰδέναι φάσκοντες, καὶ πρὸς τὸν ἐπέχοντα τὸν λῆρον αὐτῶν διεχθρεύοντες. Κανόδοξοι δὲ καὶ οἱ διὰ τὸν ἀπὸ τῶν ἀνθρώπων ἔπαινον, τῶν πλησίον τὰς ἐπιμελείας ποιούμενοι.

aiunt, et cum eo qui illorum nugas reprimit inimicitias gerunt. Vanæ etiam gloriæ aucupes et qui ob humanas laudes proximi curam suscipiunt.

10. Μέγας τε ὁ κίνδυνος παρὰ τοῖς τὴν ἡμέραν Κυρίου ἐπικαλούμενοις. Ἡ πιστεύειν γὰρ δέον, ὅπως φύγη τὴν κρίσιν, ἢ καὶ τῷ πλησίον ἀρεῖναι, χάριν τοῦ καὶ αὐτῷ παρὰ Θεοῦ γίνεσθαι τῶν ἁμαρτημάτων τὴν ἀφεσιν· οἱ δὲ τῇ παραφορᾷ τῆς ὀργῆς δεσμεύουσι καθ' ἑαυτῶν συναλλάγματα. Φυλακτέον δὲ ἔτι καὶ τὴν τιμὴν ἀλαζονείαν, οἱ, δέον ἐπανορθοῦν ἑαυτοὺς, πειθόμενοι τοῖς συμβουλευούσι, πᾶν βλακωδῶς, οὐδ' ἀπολοῦμαι σοι, φασίν· ἔχει ταύτην ἦν ἔχεις ὑπόνοιαν περὶ ἐμοῦ. Τί γάρ μοι λέγειν περὶ τῶν ἑαυτοῖς ἀρεσκόντων, ἐπειδὴν τις αὐτοὺς βούληται νοθετεῖν; οἱ πᾶν κοσμηκῶς, οὔτε σύ με, φασί, σώσεις (40), ἀλλ' οὐδὲ κατακρίνειν ἰσχυεῖς. Γινώσκω δὲ ἐγὼ πολλοὺς διὰ τὸ δυσσυνεῖδητον καὶ τὸ μὴ καθαρὸν τῆς γνώμης, τοῖς τῶν πλησίον ἁμαρτήμασιν ἐπιχαίροντας. Καταγνωστέον καὶ τῶν ψευδομένων ὅτι μὴ χαλεπαίνουσι· καὶ τῶν πρῶως μὲν ὀμιλεῖν ἐπιτηδεύόντων, ὑπὸ δὲ τοῦ χρώματος καὶ τῶν ὀφθαλμῶν, καὶ τοῦ λεληθότος κινήματος ἦτοι κεφαλῆς, ἢ ὀφρύων, ἢ χειρῶν πατάγου διαβαλλομένων. Ἀδύνατον γὰρ μὴ ἑαυτοῦ καθήγορον τινα γενέσθαι. Πᾶς δὲ πιστὸς, ἐπειδὴν διαπαίξεσθαι νομιζέται ὑπὸ τινος,

A videatur, et dum illum quodammodo arte configere sibi videtur, sine reprehensione succenseat. Audiendus etiam qui consilium dat, nec tantummodo docendum. Qui proximum sibi assentiri cupit, is pariter se ad assentiendum facilem præbere debet. Alios prudentes esse existimandum, nec nobismetipsis solis attribuenda prudentia. Cavendum ne opinionis, quam de nobismetipsis habemus, pertinacia periclitemur. Neque etiam monitor contemendus, sed vel docendus de rebus nostris, si minus recte sentiat; vel, si verum loquatur, parendum ei et obsequendum. Rixæ enim cupidus duplicat peccatum; et cum sententiam mutare oporteret, Cadmeam, ut ait fabula, victoriam referre studet; id autem facit, ut inani gloria, quasi nihil deliquerit, 413 perfruatur, et in periculosæ suæ sententiæ proposito acquiescat. Ridiculi qui quotidie clamitant, qui se alicujus rei compotes esse confidunt. Quos quidem, tum cum in pace esse sibi videntur, discordia malum injiciens perturbat, nimium veluti machina quadam efficiens, ut de iis, qui in hoc mundo excellere existimantur, sermo incidat. Mimici etiam illi sunt et miseri qui se nullius rei inexpertos esse dicunt, ac tum fabrilem artem, tum coriariam, et quodcumque objectum eis fuerit variis temporibus institutum, illud se scire

10. Adversus eos qui aut aperte iracundi sunt aut arrogantes; aut fide lenes et mansueti. Hæc et alia ejusmodi vitia quibusdam indicium se produnt. — Magnam etiam periculum iis qui diem Domini appellant. Nam cum aut credere deberent, ut condemnationem effugiant, aut proximo quoque dimittere, ut et ipsis a Deo concedatur peccatorum remissio: ipsi iracundiæ violentia colligant contra semetipsos contractus. Fugienda etiam nonnullorum arrogantia, qui cum semetipsos parendo iis, qui consilium dant, emendare deberent, omnino stolidè, Tibi me, inquirunt, ne purgabo quidem; habeas opinionem quam de me habes. Quid enim de iis dicam, qui sibimetipsis placentes, si quis eos admonere velit, mundo prorsus convenienter, Nec me, inquirunt, servas, sed nec potes condemnare? Novi ego non paucos, qui ob malam conscientiam et mentem non puram peccatis proximi lætantur. Condemnandi et qui se non succensere mentiuntur, et qui leniter quidem colloqui student, sed colore et oculis latente capitis aut superciliorum motu, aut manuum strepitu produntur.

quæ canantur, nosse arbitretur. Perionius: Et quodammodo intelligere ex arte illum æstimans. Sed si pro γινώσκω legamus τιτρώσκω, nihil supererit difficultatis, nisi quod legendum ποιῆ vel ποιῆται, et καὶ διὰ ψαλμωδίας.

(36) Συγκαταίνόν τε αὐτῷ. Et si non incommode legitur in editis συγκαταίνοντα αὐτῷ, quia tamen duo Regii antiquissimi et Clarom. 2 habent συγκαταίνόν τε, integrum non est hanc autoritatem non præferre conjecturis eorum, qui editionibus præ-

fuerunt. Legendum videtur βουλομένῳ προ βούλεσθαι.

(37) Φρονεῖ. Duo antiquissimi Regii φρονεῖν. Mox Clar. 2, τὰ περὶ αὐτόν.

(38) Οὐστίνης. Editi εἰς οὐστίνης, sed præpositio deest in tribus Regiis.

(39) Πραγματευομένων. Aut legendum πραγματευομένη, ut in Latina interpretatione expressi, aut prorsus me latet hujus loci sententia.

(40) Σώσεις. Ita tres Regii codices. Editi σώζειν

Fieri enim non potest, ut quis se ipse non prodat. Quisquis autem fidelis est, is cum se ab aliquo ludi senserit, accommodate ad hominis ita erga se affecti prudentiam, illius malitiam, perspicendo pravum illius effectum, vicissim ludit. Ut breviter dicam, quisquis semetipsum judicat, extra omne delictum est. Clamitantium autem nullus prudentia præditus est. Qui nunc pallet, nunc rubore suffunditur, et corporis situ impar et varius est, is, veluti chamæleones, in æstu et solitudine oberrat. Cognoscendæ etiam nonnullorum animi affectiones ex legendi ratione. Statim enim ac legit aliquis, quo sit affectus modo manifestum fit his, qui judicandi peritia valent. Animarum dotes etiam ex vita cognoscuntur. Nam ex vivendi instituto perspicitur eorum, quæ non apparent, natura. Rejiciendus etiam et ille litigator, qui se arte quadam, minime contradicendo, superandum tradit : cui quidem satius est, quominus periculum, vincere conando, subeat, ea, quæ ad rectam rationem pertinent, negligere.

11. *Nefas aliis nocere. Dissimulanda interdum peccata. Nec irascendum, nec reprehendendi alii, si ipse non careas reprehensione.*—Colloquia ejusmodi habenda, quæ sibi nullius mali conscia sint. Adhibeantur **414** etiam propter corpusculum deambulationes, non ad negotiationem aliquam violentos contractus adversus proximum struendo. Non absurdum fuerit tunc urbanitate et jocis eorum morositatem abstergere, qui ultra modum sapiunt. Nam in loca quædam, quæ in hunc usum secreta sunt, ut naturæ necessitati detur opera, mos est nonnullis simulate succedere, et susceptam adversus aliquos cogitationem in latrinis absolvere. Quemadmodum comicus pater inemperantem filium a se ferri dicit, et quamvis unguentum olfaciat, olfacere se negat, hac olfactus hebetudine peccatum illius abolere tentans : ita et ego auctor sum prudentioribus, ut his, qui majorem in modum obduruere, nec ea quæ isti agunt scire, nec quæ dicunt intelligere videantur. Qui autem sibi videtur esse sapiens, reluctatur adversus monitiones et rixatur cum eo, qui consilium dedit, ejusque sit adversarius, ac secum ipse meditatur id quod humanæ naturæ et incredulo animo arridet. Propterea præbeamus nos inculpabiles, non id solum agentes quod nobis videtur, sed etiam **D** quod pluribus, ut ipsi salventur. Irasci autem præ-

κατὰ τὴν τοῦ οὕτως πρὸς αὐτὸν διακειμένου σύνεσιν, ἀντιβουκολεῖ τὴν ἐκείνου κακίαν, ἐν τῷ γινώσκειν αὐτοῦ τῆς ἀγνωμοσύνης τὴν διάθεσιν. Συνελθόντι δ' εἰπεῖν, πᾶς ὁ κρίνων ἐαυτὸν ἔξω παντὸς ἔσται πλημμελήματος. Τῶν δὲ κεκραγόντων οὐδεὶς σώφρων ἐστίν. Ὁ δὲ νῦν μὲν ὠχρὸς, εἶτα ἐρυθρὸς, τῷ συγκρίματι τοῦ σώματος ποικιλλόμενος, οὕτως ὡσπερ χαμαιλέοντες (41) ἐν τῷ καύσωνι καὶ τῇ ἐρημίᾳ περινοστεῖ. Κατανοητέον δὲ ἔτι καὶ τὰς ἐνίων διαθέσεις ἐπὶ τῆς τῶν ἀναγνωσμάτων ἐπιτηδεύσεως. Ἄμα γάρ τις ἀναγινώσκει, καὶ ὁ τρόπος αὐτοῦ τῆς φρονήσεως δηλὸς γίνεται παρὰ τοῖς ἐρρωμένους κριτικοῖς. Ποιότητες δὲ ψυχῶν καὶ ἀπὸ τοῦ βίου δεικνύνται. Διὰ γὰρ τοῦ περὶ τὴν ἀναστροφὴν ἐπιτηδεύματος γινώσκονται καὶ τῶν μὴ φαινόμενων αἱ ὑποστάσεις. Παραιτητέον δὲ καὶ τὸν ἐριστικὸν διὰ τέχνης αὐτὸν ἀποτιθέμενον (42), ἐν τῷ μὴ ἀντιφιλονεικεῖν, νικᾶσθαι, ᾧ ἡμῖνον, ὑπὲρ τοῦ μὴ κινδυνεύειν νικᾶν σπουδάζοντα, τὸ μὴ κατὰ τὸν ὀρθὸν λόγον ἐπιτηδεύειν.

11. Ὀμίλιας δὲ ποιεῖσθαι χρὴ τὰς (43) εὐσυνειδήτους. Καὶ οἱ περίπατοι διὰ τὸ σωματίον γινέσθωσαν, μὴ διὰ τινα πραγματεῖαν, συναλλάγματα βίαια κατὰ τοῦ πλησίον συγκαττύοντας. Οὐκ ἄσπονον δὲ χαριεντιζομένους ἡμᾶς τὸ δύστροπον ἀπαλεῖψαι τῶν ὑπὲρ λίαν συνετῶν. Διὰ γὰρ τὸ κατὰ φύσιν ἀναγκαῖον χάριν τοῦ τὰ τούτων (44) ἀποτρίψασθαι ἐπὶ τόπων τιῶν ἀφωρισμένων ἔθος ἐστίν (45) ἐνίοις προσποητικῶς ὑποχωρεῖν, καὶ τὸ τέλος τῆς κατὰ τινος σκέψεως ἐν τοῖς ἀφεδρώσι συντάττειν. Ὡσπερ δὲ ὁ κωμικὸς πατήρ ἀστυευόμενον τὸν υἱὸν βαστάζειν φησὶ· κἄν ὀσφραθῆ τοῦ μύρου, μὴ ὀσφραίνεσθαι λέγει, δυσωδίᾳ (46) περιγράφειν αὐτοῦ τὸ ἀμάρτημα πειρώμενος· οὕτως κἀγὼ συμβουλεύω τοῖς ἄγαν ἐσκληραγωγημένους τοὺς φρονιμωτέρους ἐμφαίνειν, ὅτι μῆτε δὲ πράττουσιν ἐπίστανται, μῆτε δὲ λέγουσι γινώσκουσιν. Ὁ δὲ παρ' ἐαυτῷ φρόνιμος εἶναι νομίζων, ἀντικρούει πρὸς τὰς νοθεσίας, καὶ ἀντιδοξεῖ (47), καὶ τοῦ συμβουλεύοντος ἀντιδίκος γίνεται, καὶ μελετᾷ καθ' ἐαυτὸν τὸ ἀνθρώπινον καὶ ἄπιστον. Διὰ τοῦτο παρέχωμεν ἑαυτοὺς ἀλήπτους, μὴ τὸ δοκοῦν ἑαυτοῖς μόνον πράττοντες, ἀλλὰ καὶ τὸ τῶν πολλῶν, ἵνα σωθῶσιν. Ὅργιστέον δὲ, καλὸν μὲν, εἰ μηδέποτε· μανίας γάρ ἐστὶ τὸ τοιοῦτον εἶδος· εἰ δὲ ποτε καὶ κατεπέγχει, συγχρηστέον (48) τῇ ὀργῇ πρὸς τὴν τοῦ πλησίον θεραπείαν. Ὁ γὰρ παρὰ λόγον αὐτὴν πραγματευόμενος μισεῖ πρῶτον μὲν ἐαυ-

(41) *Χαμαιλέοντες*. Sic etiam tres iidem codices. Editi *χαμαιλέον*. Mox Reg. 3 et Clarom. 2, et Robertus Stephanus ad calcem ὑπονοστεῖ.

(42) *Ἀποτιθέμενον*. Leg. ὑποτιθέμενον.

(43) *Χρὴ τὰς*. Reg. 2 et 3, *χρηστάς*. Sic etiam Clarom. 2, prima manu.

(44) *Χάριν τοῦ τὰ τούτων*. Ita duo antiquissimi codices. Reg. 3 *χάριν τούτων*. Editi τούτου *χάριν ἀποτρίψασθαι*. Libenter *χάριν* του.

(45) *Ἔθος ἐστίν*. Editi ἐφ' οὗς *ἔθος ἐστίν*. Melius tres Regii et Clarom. 2, quos secutus sum.

(46) *Δυσωδίᾳ*. Recte observavit Sylburgius hac voce olfactus hebetudinem significari, non ingratum odorem, ut reddiderat Langus. Uterque obser-

vat Micionem apud Terentium in *Adelphis* esse comicum illum patrem, de quo hic agit. At Terentii comedias non puto huic Græco scriptori cognitias fuisse. Præterea apud Terentium Micio non dicit se unguenta filii non olfacere, sed tantum : *Olet unguenta, de meo*.

(47) *Ἀντιδοξεῖ*. Reg. 2 et 3 *ἀντιδοξεῖ* τοῦ συμβουλεύοντος καὶ ἀντιδίκος.

(48) *Συγχρηστέον*. Editi *συγχωρητέον, concedendum iræ*. Sed præferenda visa est scriptura Reg. 2 et 3, et Clarom. 2. Illud *κατεπέγχει* non de ira, sed de necessitate urgente accipiendum esse monuit Sylburgius (contra Langum).

τόν, ἔπειτα δὲ καὶ τὸν πλησίον· ἑαυτὸν μὲν ταράττων, ἔχεινον δὲ ὀδυνῶν. Γέγραπται γάρ, ὅτι Πᾶς ὁ ὀργιζόμενος εἰκὴ τῷ ἀδελφῷ αὐτοῦ, ἐνοχος ἔσται τῷ κρῖσι. Τὸ δὲ τοῦ κινήματος αὐτός τις καθ' ἑαυτὸν γινόμενος καταμαθεῖν δυνατός. Ἡδὴ δὲ τινας ἴσμεν διὰ τῆς πρὸς τοὺς πλησίον νοθεσίας ἑαυτοὺς κατακρίνοντας. Ὁ γὰρ τις παιδεύει τὸν ἕτερον, τοῦτ' αὐτὸς ποιεῖτω πρότερον· μήπως λάθῃ διὰ τοῦ πλησίον καθ' ἑαυτοῦ ποιούμενος τὴν ἀπόφασιν. Ῥητέον οὖν τῷ εὐγνώμονι πρὸς ἑαυτὸν, ἐπειδὴν τινῶν ἀμαρτήμασι τὸν ἑαυτοῦ χρῆσιν οὖν· Μὴ τι ἄρα καγὼ τοιοῦτος;

prudens sententiam in semetipsum per proximum aliorum peccata animadverterit, secum ipse dicere: An non forte et ipse talis sum?

12. Ὁ δὲ οἶνος μήτε ὀσημέραι ἐπὶ τὸ μεθύειν πινέσθω, μήτε ὡς ὕδωρ ἐπιζητεῖσθω. Ἐκότερα μὲν γὰρ Θεοῦ ποιήματά ἐστιν, ἀλλὰ τὸ μὲν ὕδωρ ἀναγκαῖον, ὃ δὲ οἶνος βοηθείας χάριν τοῦ σώματος γέγονεν. Ὁ δὲ πρῶτον μὲν τὴν γλῶτταν δεσμευόμενος, πῦρ δὲ ὡσπερ ἀπὸ τῶν ὀφθαλμῶν λάμπων, τρέμων δὲ καὶ τὰς βάσεις καὶ ἀναισθητῶν, φάρμακον προσίεται (49) θανάσιμον· τὸν μὲν σίδηρον οὐ ποιοῦν δρέπανον, ἢ τι τῶν ἐργαζομένων τὴν γῆν, μάχαιραν δὲ αὐτὸν ἢ λόγχην (50) κατασκευάζων, καὶ μεταπλάττων τοῦ Θεοῦ τὴν οἰκονομίαν. Ὁ γὰρ οἶνοποτῶν, δέον τοῦ μὲν χειμῶνος, διὰ τὸ κρύος πίνειν, μέχρι τοῦ μὴ ῥιγῶν, τοῦ δὲ θέρους, διὰ τὴν τῶν ἐντὸς θεραπείαν· παραχρῶματος δ' αὐτῷ (51), ληθαίνει, καὶ δίκην σῶν (52) ἢ κυνῶν, ῥέυματι τῆς θεραπείας ὑπερζέων, ἀσχημονεῖ. Χρὴ δὲ μὴ καθάπερ ἀσωτεινόμενος ἡμᾶς παραχρησθῆναι τοῖς τοῦ Θεοῦ ποιήμασι, τὴν δίκην εἰς τὴν μέθην ἔλκοντας· ἀλλὰ μεταλαμβάνειν ποτοῦ, χάριν τοῦ μὴ διψᾶν. Ὅσοι δὲ βοφῶντες τὸν οἶνον, καθάπερ οἱ πυρέττοντες καυσωνιζόμενοι πίνουσιν, ὅσον οὐδέπω διὰ τὴν ἀκρασίαν τεθνήσκονται.

13. Παραιτητέον δὲ καὶ τὴν λιχνείαν, ὀλίγων τινῶν καὶ τῶν ἀναγκαίων μεταλαμβάνοντα. Καθάπερ γὰρ σῶμα νοσοῦν, πολλῶν καὶ μυρίων δεῖται φαρμάκων, οὕτω καὶ ἡ δι' αὐτὴν ἀτυχοῦσα ψυχὴ, μονονουχὶ καὶ δερμάτων ἐμπίπλασθαι βούλεται. Κἂν πύθηται τις τὸ αἷτιον, πάθος ἀναπλάττει σωματικόν. Πρὸς οὖς ῥητέον· Οὐ πᾶν ἐπιτήδευμα (53) δόγματι τῆς ἐννοίας κρατυνόμενον εὐαπολόγητον ἔχει τὴν ἀπόδειξιν, ὡς καὶ μέχρι μοιχοῦ καὶ φονέως καὶ δραπετοῦ πολλὴν εὐρίσκεισθαι τὴν ἀπολογίαν, ὅτι καλῶς πράττεται τὸ ὑπ' αὐτῶν γινόμενον; Ὁ δὲ εἰπὼν πρὸς τὸν πυθνανόμενον τὸ αἷτιον τοῦ κακοῦ, καὶ ἀποκρινόμενος, δόγμα πᾶν θαυμαστῶς ἐξεφώνησε. Τροφαῖς ἄρα χρηστέον ἐπὶ τὸ μὴ πεινῆν (54). Ὁ δὲ τοιοῦτος ἑκατοντάχειρ τὸ ὅσον ἐφ' ἑαυτῷ βούλεται περιπατεῖν, καὶ πενηκοντακέφαλος, Γηρύονας τρικεφάλους καὶ

* Matth. v, 22.

(49) Προσίεται. Tres Regii et Clarom. 2 προίεται.
(50) Ἡ λόγχην. Reg. 2 et 3 ἢ καὶ λόγχην.
(51) Παραχρῶματος δ' αὐτῷ. Voculam addidit alia manus in Reg.
(52) Σῶν. Reg. 2 et 3, habent κυνῶν ἢ σῶν.

A clarum fuerit si nunquam contingat, insanis enim est hæc species; sed si quando necessitas urgeat, utendum ira ad proximi curationem. Nam qui illam præter rationem adhibet, odit primum quidem semetipsum, deinde et proximum; seipsum quidem perturbans, illum autem dolore afficiens. Scriptum est enim: *Quicumque irascitur sine causa fratri suo, reus erit iudicio* ⁴. Quod autem spectat ad commotionem, id quisque, si secum ipse consideret, perspicere potest. Nonnullos scimus, qui monitis proximo dandis semetipsos condemnent. Quod enim quis alium docet, id ipse prius faciat, ne forte imferat. Debet ergo vir cordatus, ubi animum ad

B 12. *Ebrietas fugienda.* — Vinum nec quotidie ad ebrietatem bibatur, neque, ut aqua, expetatur. Utrumque enim Dei opus est, sed aqua necessaria, vinum ad auxilium corporis factum. Qui autem lingua primum impeditur, et velut ignis oculis rutilat, gressibusque titubat, nec sensus ad officium idoneos habet, is mortiferum admittit venenum, ferrum non in falcem aut aliud quid ad terram excolendam instrumentum, sed in ensem aut cuspidem excudens, ac institutum a Deo ordinem pervertens. Vini enim potor, cum hieme ob frigus bibere deberet, quantum satis est ut non rigeat, æstate autem ad viscerum curationem, abutens vino delirat, et instar suum aut canum, alimenti copia effervescens, indecore se gerit. Cavendum autem ne intemperantium more abutamur Dei operibus, sicut ad ebrietatem trahentes; sed potus adhibendus, **415** ut ne sitiāmus. Qui autem vinum sorbentes, instar eorum, qui febris æstu uruntur, potant, hi tantum non protinus ob intemperantiam morientur.

13. *Ingluvies fugienda.* — Fugienda etiam ingluvies, ac pauca quædam et necessaria sumenda. Quemadmodum enim corpus ægrotans multis ac innumeris eget medicamentis, sic et anima, quæ per se ipsam male se habet, tantum non etiam pellibus impleri cupit. Si quis causam quæsierit, morbum fingit corporeum. Ad hoc hominum genus dicendum: Nonne quælibet agendi ratio cogitationis proposito confirmata facilem habet causæ defensionem, ita ut mæcho etiam et homicidæ et fugitivo multa suppetant argumenta, cur quod faciunt, præclare factum sit? Qui autem morbi causam roganti respondit, is animi sui propositum mirabili prorsus modo declaravit. Cibis igitur utendum, ut ne esuriamus. Qui autem talis est, is centimanus, quantum in ipso est, et cum quinquaginta capitibus incedere cupit,

(53) Ὁ πᾶν ἐπιτήδευμα. Ad hujus loci explicationem necesse fuit notam interrogationis apponere, nisi quis legere malit ὅτι: πᾶν.

(54) Πεινῆν. Duo Reg. πεινᾶν. Melius ὃ δὲ μὴ τοιοῦτος. Qui autem talis non est.

Geryones trium capitum et sex manuum querens, A ἐξάχειρας ζητῶν, πολλαῖς χερσὶ καὶ πλείοσι στόμασι multasque manus et plures buccas ad ingluviem λαιμαργεῖν ἐπιτετηθευκός. appetens.

14. *Divitiis melior paupertas. Quomodo currendum ad æterna præmia.* — Laudandæ divitiæ nullo modo; paupertas autem minime conviciis exagitanda. Illæ enim ex selecta materia constant; materiæ autem finis corruptio, et vermes, et tinea, et ignis, et ruina, et latrones et tyrannus. Paupertas autem separata est ab hoc sæculo, ac verum unice exquirat, nulla re temporali distracta. Atque hæc equidem vobis scripto edisserui, suadere volens animi tranquillitatem, vosque ad id, quod perfectum et virtuti consentaneum, properans perducere. Nam qui talis non est, extra regulam ipsi præscriptam currit, et quia ordinem non servavit, præmio caret; atque etiamsi admodum laboriose auxilium a generosis athleticis acceperit, et cibi et potus ac vestis particeps fuerit, nihilo magis coronabitur. Atque illi quidem in Patris civitatem, quam dilexerunt, pervenientes præmium æternum accipient; istis vero non continget, ut per cibum hic acceptum veras delicias consequantur.

15. *Caute cum mulieribus loquendum. Illarum artificia.* — Honor habendus mulieribus, sed providendum ne forte labamur; cauteque ad eas veniendum ac minime curiose, ita ut metuamus periculum, quod cum illis degenti imminet, ac facile mutabilem illarum animum, consciumque illius rei, cujus causa factas se esse putant, prospiciamus. C Ante omnia autem cavendæ illarum in arcano comicæ molitiones, quæ quidem clam peractæ etiam ab ipsis condemnantur, et ad proximum deglutientium sunt. Evenit igitur nonnullis, ut subducentes semetipsas, propterea quod aperte non audent vultum pigmentis inspicere, astu id efficiant. Nam in aquam aut oleum despicientes, judicant de semetipsis, an possint temperantiæ bellum inferre. Alio etiam modo has insidias moliantur; clam enim tangentes 416 capitis cincinnos, quasi proximum latere velint curiose comam componendo, summis digitis et genas et capillitium contrectant. Circumspiciunt etiam seipsas capite immoto. Forti igitur animo cum talibus agendum, et nostri luxuriantes rami amputandi; statim enim atque apprehenduntur, D deorsum inclinant, et fructus a vulpibus sub terra latibulum habentibus comeditur. Propterea secundum Prophetam stimulandus asinus, equus flagellandus⁶, ut excitetur piger, monitis autem ob impatientem freni animum verberetur is, qui imperium detrectat. Quare secundum Jeremiam non efficia-

14. Ἐγκωμιαστὸν δὲ πλοῦτον μὲν οὐδαμῶς, πνίαν δὲ οὐ λοιδορητέον. Ὁ μὲν γὰρ, ἐξηλεγεμένης ὕλης κρατύνεται· φθορὰ δὲ τὸ τέλος τῆς ὕλης ἐστί, καὶ σκώληκες, καὶ εὐλαί, καὶ πῦρ, καὶ πτώσις (55), καὶ λησται, καὶ τύραννος· ἡ δὲ κεχώρισται μὲν τοῦ νῦν αἰῶνος, ζητεῖ δὲ τὸ ἀληθὲς μόνον, ὑπὸ μηδενὸς περισπωμένη προσκαίρου. Ταῦτα δὲ ὑμῖν ἐγγράφως ὑπεθέμην, νοθετεῖν βουλόμενος τὸ ἀτάραχον, καταρτίζειν τε ὑμᾶς πρὸς τὸ τέλειον καὶ ἐνάρετον σπεύδων. Ὁ γὰρ μὴ τοιοῦτος, ἐξω τοῦ (56) κανόνος τρέχει τοῦ δοθέντος αὐτῷ, καὶ διὰ τὸ ἀτακτον ἐξαθλοῦ γίνεται· κἂν πάνυ τλαιπῶρως τῆς ἀπὸ τῶν γεναίων ἀθλητῶν ἐπικουρίας τύχη, βρώσεως ἢ πόσεως ἢ ἐσθίης ἀπολαύσας, ὄμω (57) οὐδὲν ἤττον ἀστεφάνωτός ἐστι. Καὶ οἱ μὲν εἰσελάσαντες εἰς τὴν ἡγαπημένην πόλιν τοῦ Πατρὸς, γέρας ἀδίου (58) μεταλήψονται· τοῖς δὲ ἀποθήσεται, διὰ τῆς ἐνταῦθα τροφῆς τῆς κατὰ ἀληθσιν ἀπολαύσεως μὴ μεταλαμβάνειν.

15. Γύναια δὲ τιμητέον, προνοῦντας μὴ ἄρα σφαλῶμεν· καὶ προσιτέον αὐταῖς ὑγιῶς καὶ μὴ περιέργως, δεδιότας τῆς μετ' αὐτῶν ἀναστροφῆς τὸ κινδυνῶδες, καὶ προγινώσκοντας τὸ τε εὐμετάβολον αὐτῶν, καὶ τὴν εἰς ὄπερ οἶονται γεγονέαι συνειδήσιν. Φυλακτέον δὲ πρὸ πάντων τὰς ἐν παραδύσῃ κοσμικὰς (59) αὐτῶν ἐπιτηδεύσεις, αἰτινας, κρύφα γινόμεναι, καταγινώσκοντας μὲν καὶ ὑπ' αὐτῶν (60), γίνονται δὲ ἐπὶ τὸ τοῦς πλησίον καταπίνειν. Συμβαίνει γοῦν ἐνίαις κλεπτούσαις ἑαυτάς, διὰ τὸ μὴ ἐκ προδήλου τολμᾶν καλλωπίζειν τὰς εἴψεις, διὰ τέχνης τοῦτο πράττειν. Εἰς ὕδωρ γὰρ ἢ ἔλαιον κατακύπτουσαι, κρίνουσιν ἑαυτάς, εἰ πρὸς τὴν σωφροσύνην δύναιν· ἂν πολεμῆν. Ἀλλὰ τις καὶ ἕτερος τρόπος τῆς τοιαύτης ἐπιβουλῆς ὑπ' αὐτῶν πραγματεύεται· κρύφα γὰρ κεφαλῆς ἐπιψάουσαι τῶν πλοκάμων, τοὺς πλησίον ὥσπερ κλέπτουσαι διακοσμεῖν τὰς θείρας περιέργως, καὶ τῶν παρεῖων καὶ τῆς ὑψηλῆς ἄκροισ δακτύλοις ψάουσαι. Περιθλέπουσι δὲ καὶ ἑαυτάς, τῆς κεφαλῆς ἀκινήτου οὐσης. Ὀμιλητέον οὖν πρὸς τὰς τοιαύτας βωμαλεώτερον, τοὺς κεχυμένους κλάδους αὐτῶν ἀποκόπτοντας· ἅμα γὰρ τῷ καταληφθῆναι, κατανέουσαι, D καὶ ὁ καρπὸς ὑπὸ τῶν ἀλωπέκων κατεσθίεται τῶν φωλευόντων εἰς τὴν γῆν. Διὰ τοῦτο κατὰ τὸν προφήτην, κεντριστεόν μὲν τὸν δρον, μαστικτέον δὲ τὸν ἵππον, ἵνα διεγείρηται μὲν ὁ νοθής, τύπηται δὲ ὑπὸ τῶν νοθεσιῶν διὰ τὸ ἀγαλίνωντο ὁ ἀφηνιάζων. Ὅστε κατὰ τὸν Ἱερεμίαν μὴ καταρτίζωμεν ἑαυτοὺς ἵππους

⁶ Prov. xxvi, 3.

(55) Πτώσις. Reg. 3 πτώσις.

(56) Ἐξω τοῦ. Reg. 2 et 3 ἐξω τρέχει τοῦ δοθέντος αὐτῷ κανόνος.

(57) Ὀμω. Hanc vocem suppeditaverunt Reg. 2 et 3.

(58) Γέρας ἀδίου. Ita tres Regii. Editi γέρας ἀδίου.

(59) Κοσμικὰς. Reg. 1 et 2 κωμικὰς.

(60) Ἰπ' αὐτῶν. Præpositionem, quæ deerat in editis, suppeditaverunt Reg. 1 et 3 et Clarum. 1.

θηλυμανεῖς, μηδὲ πρὸς τὴν γυναῖκα τοῦ πλησίον A
χρεμετιζόμεν.

16. Γυνὴ δὲ ἐστὶν ἀδελφὴ μὲν πᾶσα· τοῦ δὲ πλη-
σίον εἴρηται γυνή, τουτέστιν Ἰησοῦ Χριστοῦ τοῦ
Σωτῆρος ἡμῶν (ἦντινα κατὰ τὴν πρὸς Θεὸν καὶ Πα-
τέρα τῶν ὄλων ἀγαπήν, ὅτι πλησίον ἐστὶν αὐτοῦ, τι-
μητέον καὶ ἀγαπητέον)· ὡς Παῦλος· *Ἦρμωσάμην,*
λέγει, *πάντας ὑμᾶς ἐνὶ ἀνδρὶ, πικρότερον ἀγῆν*
παραστήσαι τῷ Χριστῷ. Ἔστι δὲ καὶ ἡ πλησίον
γυνὴ σὰρξ ἐν ἡμῖν, ἐφ' ἣν οὐ χρεμετιζέται· χρεμε-
τίζει καὶ (61) ὁ μηδέπω πεποιηκὼς τὴν ἐπιθυμίαν,
ἀναθυμωμένης αὐτῷ τῆς ὀρέξεως, κἂν μὴ λαμβάνῃ
τὸ τέλος.

17. Προσεκτέον δὲ καὶ παιδίους, ὅτι τῶν τοιοῦτων
ἐστὶν ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν. Νοσοῦντων δὲ οὐκ
ἀμελητέον, οὐδὲ ῥητέον, ὅτι Διακονεῖν οὐκ ἔμαθον. Ὁ B
γὰρ τὴν τρυφερίαν ἢ τὸ ἀσύνηθες προβαλλόμενος,
ἴστω καὶ αὐτὸς τὰ αὐτὰ πεισόμενος· καὶ ἐπειδὴν πά-
σχῃ τι τοιοῦτον, τῆς γνώμης αὐτοῦ τὸ αὐτοκατάκρι-
τον αἰτιάσθω, συμβαινόντων αὐτῷ ταῦθ' ἄπερ διέθη-
κε καὶ αὐτός. Οὐτε οὖν τοῦ ἀμελοῦς ἀμελητέον· Θεὸς
γὰρ ὁ κριτὴρ ἐστὶ· καὶ ὁ βουλόμενος εὖ πάσχειν
θησαυρίζετω διὰ τῆς εὐποιίας τὴν εἰς ἑαυτὸν ἀπὸ τοῦ
πλησίον εὐεργεσίαν. Αἰσχύνεσθαι δὲ οὐκ ὀρθῶς ἔχει,
μὴ τις ἄρα διὰ τὴν αὐτοσυργίαν ἀθλίους ἡμᾶς καὶ
ἀβοηθήτους ὑπολάβῃ· μόνον δὲ φυλακτέον μὴ τις ἐπι-
κακίᾳ καὶ πονηρῷ βίῳ διαβάλλῃ, τοὺς εἰδέναι Θεὸν
φάσκοντας.

18. Συνελόντι δὲ εἰπεῖν, ἡ μὲν τοῦ κόσμου λύπη C
θάνατον ἐργάζεται τοῖς ὑπ' αὐτῆς κρατουμένοις· ἡ
δὲ κατὰ Θεὸν λύπη τὸν τῆς ζωῆς τίθει νοῦν. Πρὸ
πάντων δὲ γινώσκωμεν, ὅτι καὶ νόσος ἀπόκειται τοῖς
σαρκίοις ἡμῶν, καὶ ζημία καὶ ἔνδεια, καὶ ὁ χαριστή-
σιον (62) ἔγγυς. Καὶ διὰ τοῦτο χρὴ προμελετᾶν τὸ
ἀποδησόμενον, ἵνα μὴ, συμβαίνον, θαῦμα καὶ ἐκπλη-
ξιν παρέχῃ ταῖς καρδίαις ἡμῶν. Ὁ γὰρ τοιοῦτος ἐρεῖ
πρὸς τὸ συμβεθεκὸς πάθος· Ἦδειν, ὅτι μέλλεις ἐπιέ-
ναι· τῆς προσδοκίας σου οὐκ ἀπέτυχον· προεγίνω-
σκόν σου τὴν ἐφοδόν. Κἂν τοιοῦτός τις ἦ, στήσεται
καὶ οὐ καταπεσεῖται. Τὸ δὲ ἐπὶ τῷ αἰφνιδίῳ ταρασ-
σεσθαι, ἢ κεκραγῆναι, πολλάκις δὲ καὶ ὀδύρεσθαι,
λίαν ἐστὶ ταλαιπώρου γνώμης.

19. Προσεκτέον οὖν τῇ ἀρετῇ μόνον, καὶ τοῖς τὰ
περὶ αὐτῆς διηγουμένοις προσιτέον. Οἷς δ' ἂν μὴ
παρῆ τῶν λεγομένων ἢ πράξεις, τούτοις διὰ τὸ ἐνε-
δρευτικὸν χαίρειν εἰπόντες, τοὺς συστρατευομένους
ἡμῖν ἐπιζητῶμεν. Ὁ γὰρ λέγειν μὲν ἐπιτηδεύων,
ὅτι· Οὐκ ἀργωνεῖμι καὶ δικαστῆς, πράττων δὲ ἀγα-
θὸν οὐδὲν, οὕτως, ὡς ὑπὸ τυράννων πολλῶν κρατού-
μενος, λανθάνει τῇ ἀμαρτίᾳ δουλεύων, καὶ ἀποδι-
δράσκων τοὺς ὀδῷ βαδίζειν σπεύδοντας. Μακάριος
οὖν ὁ πῆ καρδίᾳ καθαρὸς· ὑπὸ τούτου γὰρ ὀρᾶσθαι

* Jer. v, 8. ' II Cor, II, 2. * I Cor. IV, 4.

(61) *Χρεμετίζει καὶ.* Sylburgius monet legendum
ἦντινα δὲ καὶ. Paulo ante leg. ὅν τινα loco ἦντινα.

nus nosmetipsos equos insanientes amore mulie-
rum, neque ad uxorem proximi hinniāmus *.

16. *Quænam est uxor proximi.* — Mulier autem
est soror quælibet; proximi autem uxor dicitur, id
est Jesu Christi Salvatoris nostri (quem quidem,
secundum debitum Deo et Patri universorum amo-
rem, quia proximus est illius, honorare et diligere
debemus), quemadmodum Paulus, *Despondi*, inquit,
*vos omnes uni viro virginem castam exhibere Chri-
sto*!. Est autem et proximi uxor, caro in nobis, ad
quam non est hinniendum; hinnit autem etiam qui
nondum libidinem explevit, effervescent illius cu-
piditate, etsi ad exitum non producta sit.

17. *De pueris, infirmis et labore manuum.* — Cura
puerorum gerenda, quia talium est regnum coslo- B
rum. *Ægrotantes non negligendi, nec dicendum:*
Ministrare non didici. Nam qui delicatum vitæ ge-
nus et servitutis insolens obtendit, sciat se quoque
eadem passurum; et cum ei aliquid ejusmodi even-
nerit, sententiam suam causetur, quam ipse non
potest non condemnare, quippe cum ea illi eveniant
quæ et ipse facienda existimavit. Igitur ne ille qui-
dem negligendus qui alios negligit: *Deus enim est*
qui judicat *; et qui bene sibi fieri cupit, is bene-
faciendo thesaurum sibi beneficentiæ proximi colligat.
Vitiosus pudor est vereri, ne quis forte, pro-
pterea quod manibus laboramus, miser nos et
auxilio destitutos existimet. Tantummodo cavend-
um, ne quis ob nequitiam et vitæ improbitatem
eos vituperet, qui Deum nosse se dicunt.

18. *Paratum esse oportet ad omnes vitæ eventus.*
— Ut paucis absolvam, mundi tristitia mortem ope-
ratur iis quos superaverit; quæ autem secundum
Deum tristitia est, vitæ intelligentiam parit. Ante
omnia autem sciamus et morbum repositum esse
carnibus nostris et damnum et egestatem, ac præ-
sto adesse qui grates nobis persolvat. Quocirca
præmeditandum quid eventurum sit, ne cum even-
erit, admiratione et stupore corda nostra percussat.
Nam qui talis est, ad tristem eventum dicet: Sci-
bam te adventurum, nec me tui exspectatio fefellit,
providēbam incursum tuum. Si talis quis extiterit,
stabit ac non labetur. Turbari autem ob repentinum
casum, aut clamare ac sæpe lamentari, mentis est
valde miseræ.

19. *Soli virtuti intenti esse debemus. Epistolæ con-
clusio.* — Soli igitur virtuti intenti esse debemus,
et ad eos, qui de illa disserunt ventitare. Quibus
autem non adfuerit consentanea sermonibus agendi
ratio, iis ob insidias apud eos latentes vale dicto,
queramus qui militiam 417 nobiscum tolerant.
Nam qui dicere statuit: Non sum princeps, neque
iudex, nec boni quidquam agit, is, quasi sub multis
tyrannis teneatur, imprudens peccato servit, eosque
fugit qui in via properant. Beatus ergo qui mundo

(62) *Χαριστήσιον.* Sic emendavi ope Reg. I, quod
prave in editis legebatur ἀχαριστήσιον.

corde est, ab hoc enim solo Deus videri potest. Ab invidia autem et livore longe remotus esse debet fidelis. Precandum quotidie ut sermone divites simus et opere potentes. Membra enim aliorum invicem sumus. Propterea cum eo qui patitur, simul patiamur, et cum eo qui gloriam adipiscitur simul gaudeamus, caventes ab eis, qui Christi legis non sunt affines. Hæc vobis, fratres, faciendi suadens, alios etiam per vos hortatus sum, ut voluntatem Dei faciant. Dominus autem gloriæ, qui est in sæcula, det vobis omnibus honoris et requiei cum electis esse participes. Cujus etiam gratia sit cum omnibus vobis.

μόνον τὸ Θεὸν δυνατόν. Φθόνῳ δὲ καὶ βασκανίας μακρὰν κερχωρισθαι δεῖ τὸν πιστὸν· εὐχεσθαι δὲ ὁσημέραι, καὶ λόγῳ πλουσίους εὐρίσκεισθαι, καὶ πράξει δυνατούς· μέλη γὰρ ἀλλήλων ἐσμέν. Διὰ τοῦτο, τῶ μὲν πάσχοντι συμπάσχωμεν, τῶ δὲ δοξαζομένῳ συχαίρωμεν· φυλαττόμενοι τοὺς μὴ οικειοὺς τῆς Χριστοῦ νομοθεσίας. Ταῦθ' ὑμῖν, ὦ ἀδελφοί, συμβουλεύων πράττειν, ἔτι καὶ τοὺς λοιποὺς δι' ὑμῶν ἐπὶ τὸ ποιεῖν τὸ θέλημα (63) τοῦ Θεοῦ προετρεφέμεν. Ὁ δὲ Κύριος τῆς δόξης, ὁ ὢν εἰς τοὺς αἰῶνας, δάη πάνσιν ὑμῖν τῆς μετὰ τῶν ἐκλεκτῶν τιμῆς καὶ ἀναπαύσεως ἐπιτυχεῖν! Οὐ καὶ ἡ χάρις εἴη (64) μετὰ πάντων ὑμῶν.

(63) Τὸ θέλημα. Reg. 1 τὰ βουλῆματα.

(64) Οὐ καὶ ἡ χάρις εἴη. Brevius in Reg. 1 ἡ χάρις μετὰ πάντων ὑμῶν.

ADMONITIO

IN EXPOSITIONEM RECTÆ CONFSSIONIS.

Longe ab ætate Justinii, sed longius multo a S. Martyris animo distat Nestoriana hæc fidei expositio. Constat duabus partibus; quarum prima est de Trinitate, altera de Incarnatione. Ac de Trinitate quidem satis scite demonstrat auctor Expositionis (n. 1) unum esse in tribus personis Deum; nempe (n. 2) tres hypostases, Ingenti, Geniti et Procedentis vocibus, unam essentiam deitatis appellatione designari. Probat unam in Patre et Filio et Spiritu sancto essentiam, tum (n. 3) quia Filius et Spiritus sanctus, cum a creata natura alieni sint, ad divinam, inter quam et creatam nihil est tertium, necessario pertinere; tum quia tres personæ simul in baptismo numerantur, simul in sanctificandis mentibus et in creatione operantur (n. 4, 5). Statuit (n. 6) ex hoc ordine identitatem sequi essentiæ. Vetat (n. 7) curiosam mysterii investigationem, ac satis esse putat ad æternam generationem astruendam, et suspicionem perpressionis ab ea removendam, si Verbum ex Patre, ut lumen ex lumine, genitum dicatur (n. 8).

Postquam autem ad Incarnationem venit, quæ pertractatio videtur ei præcipue proposita fuisse; tum vero impias niugas partim subtiliter et astute devolvit, partim audacter. Declarat Verbum ad nos venisse non corporeo descensu (n. 9), sed « divinæ operationis voluntate, » ac sibi in Virginis utero templum, cui per summam unionem conjunctum fuit, hominem perfectum formasse. Unde concludit Deum et hominem esse; quatenus hominem, dum culpæ expers vivit, ac mortem immeritam oppetit, perfecta vita peccatum delevisse, indubitata morte debitam nobis mortem repulisse; quatenus Deum, corpus mortuum ad vitam revocasse. Duplicem hanc naturam etiam atque etiam commendat, tum ut vocum discrepantia vitetur, tum ut unus Filius, et æternus et recens, ut par est, prædicetur. Si quis unionis modum requirat, fatetur (n. 10) nec scire se, nec explicare posse. Adhibitum a nonnullis exemplum unionis animæ cum corpore partim probat, partim rejicit. Im eo probat, quod quemadmodum homo duas habet naturas, ac secundum alteram ratiocinatur, secundum alteram efficit quæ ratione percepit, ita Filius cum unus sit et duæ naturæ, per alteram edit miracula, per alteram humilia excipit. In eo autem rejicit hoc exemplum, quod homo non sit anima et corpus, sed ex anima et corpore constet; contra Christus Deus sit et homo; deinde etiam quod anima corporis motus persentiat, quod de Verbo sine insania dici non potest. Ipse aliud exemplum petit ex sole (n. 11), in quo lux prius ubique diffusa, velut in quodam corpore, contracta et coacta fuit. Quemadmodum ergo lux a sole non separatur, sed quamvis duæ sint naturæ, non tamen lux separatim, aut sol separatim appellatur, ita unum esse Filium, duas naturas existimat.

418 His absolutis discedere parantem revocari se fingit ab his qui sic objiciunt: « Quomodo Verbum (n. 13) ubique secundum essentiam est, et quomodo in proprio templo? Nam si, ut ubique, ita etiam illic, nihil præcipuum præ omnibus templum habebit. » Difficilem questionem et e Nestorianæ causæ jugulum petentem auctor Expositionis eludere conatur (n. 14, 15, 16) variis artibus et interrogatiunculis; sed tandem e dissimulationis integro prodiens respondet (n. 17): « Verbum in proprio templo esse inseparabile et veluti plenitudinem divinitatis ibi habitare, ac omnibus adesse secundum essentiam, sed non similiter. Non enim capit sordidum corpus radios divinitatis. » Rem sibi videtur hoc exemplo illustrare posse. « Communis sol nobis, inquit, quotidie omnibus propositus est, neque huic minus, illi plus lucis profundit, sed communem omnibus efficaciam suam æque immittit. Sed si quis validos habeat oculos, plus de illius radio accipit, non propter solem, quasi illi plus quam cæteris expandatur, sed propter propriam oculorum vim. Qui autem oculis infirmus est, is ne ipsi quidem lucis splendore intendere poterit. Sic mihi cogita justitiæ solem omnibus æque secundum essentiam, quippe cum Deus sit, adesse; nos autem omnes, veluti infirmos et lippientes sordidibus peccatorum oculos, lucis presentiam non sustinere; proprium autem illius templum, veluti purissimum esse oculum et qui splendorem universæ lucis capiat, utpote a Spiritu sancto formatum et omnino a peccato remotum. »

Tam aperta impietas merito persuasit eruditissimo viro, Michaeli Lequien, auctorem hujus scripti germanissimum esse Nestorianum, sub Justinii nomine latitantem, quo facilius hæresis venenum insinuat. Nam quod ait Verbum in homine tanquam in templo habitare, et peccata nostra innocenti et perfecta vita expiatisse,

id et si Nestorianam hæresim redolet, benigne tamen excusari potuisset. At nulla prorsus interpretatione leniri aut excusari potest hæc solis cum Verbo comparatio, quam scriptor impius eo perducit, ut illud etiam observare non dubitet, eum qui plus de solis radiis accipit, non idcirco plus accipere, quod sol ad eum se magis, quam ad alios applicet, sed ob propriam visus præstantiam. His absolutis, quasi victor exsultat Nestorianus ac sibi ipse triumphum decernit, vel potius eos, qui Nestorianam hæresim verborum controversiam fuisse, non rerum maximarum volunt, æque operam ludere demonstrat in purganda Nestorianis ac si Æthiopes lavent.

Quod spectat ad tempus, quo scriptum illud opus fuit; recentius Eutychiana hæresi, non modo Nestoriana, existimat eruditus S. Joannis Damasceni operum editor; sed ei assentiri non possum. Videtur enim hic scriptor inter eos numerandus, qui Nestorianam hæresim architectati sunt, eamque in tenebris aluerunt et fovērunt, antequam in clarissima Ecclesiæ C. P. luce predicaretur. 1° Non Eutychianos aut similes Eutychianis hæreticos oppugnat auctor Expositionis, ut modo laudato editori visum est, sed in ipsos catholicos tota illius acerbitas erumpit. Hæc enim verba: « Nunc Verbum carnem factum dicitis, nunc carnem in Verbi substantiam transiisse, » n. 13, non Eutychianos petunt, sed catholicæ doctrinæ pravos sensus affingunt, more Nestoriano. Similem perfidiam vide apud auctorem consutationis quarumdam propositionum, cap. 14, Append. Operum S. Athanas., p. 565. Non Eutychianos profecto ibidem auctor Expositionis, sed catholicos hac interrogatione irretire conatur: « Si mansit quod erat, quomodo factum est quod non erat? Quod si factum est quod non erat, quomodo mansit quod erat? »

2° Scriptum opus in pace Ecclesiæ, ante exortos motus, quos Nestoriani et Eutychiani excitarunt. Hujus hominis jecur longe aliter bilis inflammasset, si, ut auctor Consutationis quarumdam propositionum, deplorare potuisset: vincula, carceres, mulctas, flagella, opprobria, miseranda cædium spectacula, atque hujus tragediæ multos sacerdotes auctores, » fingere. Nondum turbatam Ecclesiæ pacem fuisse ex his verbis collige: « Si quid ex his tibi videbitur ad veritatem propius accedere, lauda eum qui scientiæ mensuram dedit. Si quid magis pium ab alio didiceris, rursus eundem lauda curatorem.... Cum satis pro viribus rectam confessionem exposuerimus, salute filii Ecclesiæ dicta, gratiisque illi actis, qui sermonis copiam suppeditavit, tranquillam deinceps vitam sopito sermone traducemus, » n. 12.

3° Redolet etiam quietam Ecclesiæ tempora spes erroris leniter in incautos animos insinuandi, quæ in hoc elucet opere. Hoc enim huic scriptori cum aliis Nestorianis commune est, quod se vocibus templi, summæ unionis, mysterii non enarrabilis involvat. Illud autem jure privato 419 videtur secisse, ut quamvis latendi cupidus esset, aperte tamen statueret Verbum magis esse in templo quam in nobis, quia templum oculus est purissimus, nos oculi peccatorum sordibus lippientes. Cautius locuti sunt Nestoriani, postquam cognita eorum hæresis spem latendi in tam aperta impietate abstulit, ac reprimendi erroris studia et animadvertendi curam excitavit. His adde auctorem Rectæ confessionis nusquam invehi in unam naturam Verbi incarnatam, quæ a S. Cyrillo propugnata Nestorianos ira et furti incendit. Non videtur ergo hic scriptor Ephesina synodo recenter existimari posse.

Negat Grabius Spicileg. tom. II, p. 163, expositionem fidei, qualem nunc habemus, Leontio cognitam fuisse, sed aliud opus ab eo citari contendit. His rationibus ducitur. 1° Quia citatum opus a Leontio tribus libris constabat; nostrum autem uno tantum libro, eoque brevissimo continetur. At scum fecerunt erudito viro Leontii verba quæ sic habent: Τοῦ ἀποστόλου Ἰουστίνου τοῦ φιλοσόφου καὶ μάρτυρος εἰς τὸ τρίτον βιβλίον τοῦ περὶ τῆς ἁγίας Τριᾶδος συντάγματος κεφάλαιον γ'. Hunc locum sic interpretatur Grabius, quasi citet Leontius tertium librum tractatus de Trinitate. At virgula ponenda post βιβλίον, et sic vertendum: « Ex libro tertio S. Justini, pertractationis de Trinitate cap. 3. » Declarat auctor Expositionis fidei jam duos libros se scripsisse, alterum adversus Judæos, alterum adversus ethnicos. Sic enim incipit: « Cum Judæos et Græcos satis consulaverimus, consequens est, ut sanam etiam fidei explicemus rationem. » Citat ergo Leontius tertium librum Justini, in quo de Trinitate agitur; at nequaquam dicit hanc de Trinitate pertractationem tribus libris constare.

Ita explicandum esse Leontium patet ex alio testimonio, quod sic proponit Leontius: Τοῦ αὐτοῦ εἰς τὸ γ' κεφάλαιον τοῦ αὐτοῦ συντάγματος. « Ejusdem (Justini) ex capite 17 ejusdem pertractationis. » Leontius ergo σύνταγμα vocat unicum de Trinitate librum, ac proinde minime citavit τὸ τρίτον βιβλίον τοῦ περὶ τῆς ἁγίας Τριᾶδος γ', βιβλίον κεφ. γ'. Sed forte is, qui hæc testimonia citavit, duos illos libros, qui in exordio operis memorantur, de Trinitate scriptos fuisse existimavit. Forte etiam ita interpretari possemus: « Ex libro tertio, qui est de Trinitate, cap. 17. »

Aliam addit rationem Grabius. Duo priora testimonia, quæ a Leontio citantur, occurrunt n. 10. In codice Bodleiano primum deproptum dicitur ex cap. 3 Justini, alterum ex cap. 17. Unde concludit Expositionem fidei non talem hodie exstare, qualis erat in manibus Leontii; cum hæc duo testimonia, quæ olim tanto intervallo distabant, nunc propemodum conjuncta sint.

Miror eruditum virum maluisse in opere suis numeris absoluto lacunas suspicari, quam erratum librarii, quod oculos ferit, investigare. Quis enim non videt in codice ms. Leontii pro κεφάλαιον γ', caput 3, legendum esse κεφάλαιον γ', caput 13. In codice Claromontano « hæc Expositio rectæ confessionis » dividitur in minuta capita, ac primum testimonium a Leontio citatum legitur partim in capite 14, partim in decimo quinto; secundum vero legitur in decimo sexto. Non valde dissimilis fuit capitum divisio in eo codice, quo usus est Leontius.

Utrum autem pseudo-Justinus, antequam manum huic operi admovent, duo alia scripta, nempe adversus Judæos et gentiles, ediderit, an sibi hanc laudem tribuerit, ut Justinus esse crederetur, cujus notæ erant in hoc genere elucubrations, id equidem statuere non possum. Illud asseverare non vereor, neminem citari posse, qui duos illos libros in manus suas venisse testetur.

ΕΚΘΕΣΙΣ ΤΗΣ ΟΡΘΗΣ ΟΜΟΛΟΓΙΑΣ.⁽¹⁾

EXPOSITIO

RECTÆ CONFSSIONIS.

420 1. *Auctor operis jam veritatem pluribus defendit : nunc quid de illa sentiendum exponit. — Cum satis multis Judæorum et Græcorum persecuti fuerimus confutationem, rursus sequitur, ut sanam fidei exponamus rationem. Oportet enim, ut post veritatis demonstrationem, quomodo et de illa sentiendum sit, progredientes pernoscamus. Non enim simplex Patris et Filii glorificatio salutem nobis conciliat, sed recta Trinitatis confessio bonorum, quæ piis reposita sunt, possessionem largitur ; siquidem etiam heterodoxos audiat quis Patrem et Filium celebrantes, sed non secundum rectam notionem cultum adhibentes. Quapropter necessaria nobis fuit suscepta in hoc scripto expositio, quæ legentes in sinceram veritatis cognitionem induceret.*

2. *Nihil ab initio extra Deum. — Unum igitur Deum colere et divinæ Scripturæ nos docent et Patrum institutiones. Unam enim omnium oportet esse principem causam, ne quid extrinsecus accidens rebus conditis pernicem ferat. Si quid enim ab initio extra Deum fuisset, illud omnino necesse esset vel Deum confiteri, vel aliam virtutem, quæcunque illa sit. Sed si quis illud Deum appellet, delebit divinas voces quæ manifeste clamant : Ego sum Deus primus, et ego postea, et præter me non est Deus¹. Sin autem Deum non appellet, angelos profecto aut virtutes dicet. Sed et sic divinas abolēbit Scripturas, quæ hos quoque a Deo factos dicunt.*

¹ Isai. XLIV, 5.

(1) *Ἐκθεσις τῆς ὀρθῆς ὁμολογίας.* Ita Claromontanus 2, melius multo quam editi : Ἐκθεσις πίστεως περὶ τῆς ὀρθῆς ὁμολογίας, ἦτοι περὶ ἀγίας καὶ ὁμοουσίου Τριάδος. Vocatur liber de sancta Trinitate apud Leontium lib. 1, et in synod. Lateranensi, sub Martino 1, act. v. In Coisl. 2 legitur : Ἰουστίνου φιλοσόφου καὶ μάρτυρος ἐκ τοῦ περὶ τῆς ὀρθῆς πίστεως. In Reg. 1 et 2 : Ἐκθεσις περὶ τῆς ὀρθῆς ὁμολογίας.

(2) *Κατὰ Ἰουδαίων.* Clarom. 1 καὶ Ἰουδαίων ad marginem. Ibidem in Reg. 1 et 2 ἐπελθόντες. Sic etiam Reg. 3 et R. Stephanus ad calcem. Editi λέξαντες.

(3) *Ἐπίδειξιν.* Reg. 3 ad marg. ἀπόδειξιν. Sic et R. Stephanus ad calcem. Ibidem Coisl. 2 ὅπως καὶ φρονεῖν, eodem sensu.

(4) *Προσιόντας.* Legendum videtur προϊόντας, idque in interpretando sum secutus. Si retineatur illud προσιόντας, sic reddendum erit : Oportet enim

1. Ἰκανῶς τὸν κατὰ Ἰουδαίων (2) καὶ Ἑλλήνων ἐπελθόντες ἐλεγchon, ἀκολουθῶς αὐθις τὸν ὕμνόν τῆς πίστεως ἐκτιθέμεθα λόγον. Ἐχρήν γὰρ δήπου μετὰ τὴν τῆς ἀληθείας ἐπίδειξιν (3), ὅπως καὶ φρονεῖν περὶ αὐτῆς προσῆκε προϊόντας (4) εἰδέναι. Οὐ γὰρ ἀπλῶς ἢ πρὸς τὸν Πατέρα καὶ τὸν Υἱὸν δοξολογία τὴν σωτηρίαν ἡμῖν πορίζει, ἀλλ' ἢ ὕμνης τῆς Τριάδος ὁμολογία τῶν ἀποκειμένων τοῖς εὐσεβέσι ἀγαθῶν τὴν ἀπόλαυσιν δωρεῖται· ἐπεὶ καὶ τῶν ἑτεροφρόνων ἀκούσεται τις τὸν Πατέρα καὶ Υἱὸν ἀνυμνοῦντων, ἀλλ' οὐ κατ' ὀρθὴν ἔννοιαν τὸ σέβας προσάγοντων. Ὅθεν ἀναγκαίως ἡμῖν ἢ τοῦδε τοῦ γράμματος (5) ἐδέχθη ἔκθεσις, εἰς ἀκραιφνῆ τῆς ἀληθείας ἐνάγουσα (6) τοὺς ἐντυγχάνοντας κατανόησιν.

B

2. Ἐνα (7) τοῖνον Θεὸν σέβειν ἡμᾶς αἱ τε θείαι Γραφαὶ διδάσκουσιν, αἱ τε τῶν Πατέρων διδασκαλίαι παιδεύουσι. Δεῖ γὰρ ἓνα πάντων αἰτιώτατον εἶναι, ἓνα μὴδὲν ἐξῴθεν περιστὰν λυμαινῆται τὰ γινόμενα. Καὶ γὰρ εἰ τι τὴν ἀρχὴν ἐξῴθεν ἦν τοῦ Θεοῦ, τοῦτο πάντως ἀναγκαῖον ἦν ἢ Θεὸν (8) ὁμολογεῖν, ἢ δύναμιν ἑτέραν ἠντιναοῦν (9). Ἄλλ' εἰ μὲν Θεὸν εἰποι τις, διέγραψε τὰς θείας φωνὰς ἀναφανδὸν βρῶσας· Ἐγὼ Θεὸς πρῶτος (10), καὶ ἐγὼ μετὰ ταῦτα, καὶ κληρῶ μου οὐκ ἔστι Θεός. Εἰ δὲ οὐ Θεὸν, ἀγγέλους ἢ δυνάμεις φήσειε δηλονότι. Ἀλλὰ καὶ οὕτως ἀθετήσεται τὰς θείας (11) Γραφάς, παρὰ τοῦ Θεοῦ καὶ τούτους (12) γεγενῆσθαι λεγούσας· *Ἄνευθε τὸν Θεὸν ἐκ τῶν οὐ-*

C *ut post veritatis demonstrationem, quomodo et de illa sentiendum sit his, qui ad eam accedunt, pernoscamus. — Ex Addendis et Emendandis.*

(5) *Γράμματος.* Editi πράγματος, quod quidem erratum ope Coisl. 2 emendavi.

(6) *Ἐνάγουσα.* Multo magis placet hæc scriptura codicis Claromontani primi, quam vulgata ἀνάγουσα. Habet etiam R. Stephanus ἐνάγουσα ad calcem.

(7) *Ἐνα.* Deest in Coisl. 1 qui longe antiquissimus est. Mox in eodem codice legitur λυμαινῆται, et in Reg. 1 et 2. Editi λυμηνῆται.

(8) *Ἦ Θεός.* Ita Regius 3. Legitur ἢ τὸν Θεὸν in Coisl. 2. Deest conjunctio in editis.

(9) *ἠντιναοῦν.* Deest in vetustissimo Coisl. niano.

(10) *Ἐγὼ Θεός πρῶτος.* Reg. 1 ἐγὼ πρῶτος.

(11) *Θείας.* Deest in Coisl. 1.

(12) *Καὶ ταύτους.* Sic idem codex. Editi καὶ ταύτας.

ρανῶν, αἰνεῖτε αὐτὸν ἐν τοῖς ὑψίστοις. Αἰνεῖτε, A πάντες οἱ ἄγγελοι αὐτοῦ· αἰνεῖτε (13) αὐτὸν, κύ-
σαι αἱ δυνάμεις αὐτοῦ. Καὶ μετὰ βραχύ· Ὅτι αὐ-
τὸς εἶπε, καὶ ἐγενήθησαν· αὐτὸς ἐστεύλατο καὶ
ἐκτίσθησαν. Οὐκοῦν ὁμολογούμενον ἂν εἴη μηδὲν
τὴν ἀρχὴν τῷ Θεῷ τῶν ὄλων συνυπάρχειν, ἐπεὶ περ
ἅπαντα παρήχθαι παρ' αὐτοῦ ἐδείχθη (14). Εἷς οὖν
ταῖς ἀληθείαις ἐστὶν (15) ὁ τῶν ἀπάντων Θεός, ἐν
Πατρὶ, καὶ Υἱῷ, καὶ ἁγίῳ Πνεύματι γνωριζόμενος.
Ἐπεὶ γὰρ ἐκ τῆς οὐσίας οὐσίας ὁ Πατὴρ τὸν Υἱὸν
ἀπεγέννησεν, ἐκ δὲ τῆς αὐτῆς τὸ Πνεῦμα προήγαγεν,
εἰκότως ἂν τῆς αὐτῆς (16) καὶ μιᾶς οὐσίας μετέ-
χονσα, τῆς αὐτῆς καὶ μιᾶς θεότητος ἤξλωνται.

3. Πῶς οὖν, ἐρεῖ τις, εἰ διαφέρει (17) τὸ γεννῶν τοῦ
γεννωμένου, καὶ τὸ ἐκπορευτὸν τοῦ ἀφ' οὗπερ ἐκπε-
πόρευται· (ἔστι δὲ ὁ Πατὴρ ἀγέννητος, ἀφ' οὗ καὶ
ὁ Υἱὸς γεγέννηται, καὶ τὸ Πνεῦμα προήλθεν), ταῦτόν
τῷ Πατρὶ ὁ Υἱὸς καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἄγιον; Ὅτι τὸ μὲν
Ἄγέννητον καὶ Γεννητὸν καὶ Ἐκπορευτὸν οὐκ
οὐσίας ὀνόματα, ἀλλὰ τρόποι ὑπάρξεως· ὁ δὲ τρόπος
τῆς ὑπάρξεως τοῖς ὀνόμασι χαρακτηρίζεται τούτοις·
ἡ δὲ τῆς οὐσίας δῆλωσις τῇ Θεοῦ ὀνομασίᾳ σημαί-
νεται· ὡς εἶναι τὴν διαφορὰν τῷ Πατρὶ πρὸς τὸν Υἱὸν
καὶ τὸ Πνεῦμα κατὰ τὸν τῆς ὑπάρξεως τρόπον· τὸ
δὲ ταῦτόν κατὰ τὸν τῆς οὐσίας λόγον. Ἡ γὰρ (18) ὁ
μὲν ἀγεννήτως ἔχει τὸ εἶναι, ὁ δὲ γεννητῶς, τὸ δὲ
ἐκπορευτῶς, τὰ τῆς διαφορᾶς ἐπιθεωρεῖσθαι πέφυ-
κεν· εἰ δὲ καὶ τῆς ὑποστάσεως αὐτοῦ τὸ κατ' οὐσίαν
εἶναι σημαίνεται (19), τῷ κοινῷ τῆς θεότητος ὀνό-
ματι παραδηλοῦται. Οὕτως δ' ἂν ὁ λέγων σαφέστερον
γένοιτο. Ὁ περὶ τῆς ὑπάρξεως τοῦ Ἄδᾶμ σκοποῦ-
μενος, ὅπως εἰς τὸ εἶναι παρήχθη, εὐρήσει τούτον οὐ
γεννητόν· οὐ γὰρ ἐξ ἄλλου τινός (20) ἀνθρώπου, ἀλλ'
ἐκ τῆς θείας διαπλασθέντα χειρός. Ἄλλ' ἡ διάπλασις
τὸν τρόπον τῆς ὑπάρξεως δηλοῖ· τὸ γὰρ ὅπως ἐγέν-
ετο σημαίνει. Ὡσαύτως πάλιν ὁ τῆς ὑπάρξεως τρό-
πος τὴν διάπλασιν χαρακτηρίζει· δηλοῖ γὰρ ὁμοίως
ὅτι τε πλασθεὶς ὑπῆρξεν. Εἰ δ' αὐτὴν τὴν οὐσίαν (21)
ζητοῖς, καθ' ἣν τὰς ἐξ αὐτοῦ πρὸς κοινωνίαν συν-
άπτεται, ἀνθρώπων εὐρήσεις τὸ ὑποκείμενον. Ὡσπερ
οὖν ἡ πλάσις τὸν τρόπον τῆς ὑπάρξεως δηλοῖ, ὁ δὲ
τῆς ὑπάρξεως τρόπος τὴν διάπλασιν χαρακτηρίζει,
ὁ δὲ τῆς οὐσίας λόγος ἀνθρώπων τὸ ὑποκείμενον
δείκνυσιν· οὕτως ἐπὶ τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς εὐρήσο-
μεν (22). Εἰ μὲν γὰρ τὸν τρόπον τῆς ὑπάρξεως αὐτοῦ
ζητοῖς, ἐξ οὐδενὸς ἑτέρου γεγεννημένον ὄρων, ἀγέν-
νητον προσαγορεύσεις· εἰ δὲ τὴν ἀγέννητος προσα-

Laudate Dominum de cælis. laudate eum in excelsis.
Laudate eum, omnes angeli ejus; laudate eum, omnes
virtutes ejus¹. Et paulo post: Quoniam ipse dixit et
facta sunt, ipse mandavit, et creata sunt². Illud igitur
certum et exploratum sit, nihil ab initio simul
cum Deo universorum exstisse, quandoquidem
omnia ab eo fuisse producta demonstratum est.
Unus igitur revera est universorum Deus, qui in
Patre et Filio et Spiritu sancto cognoscitur. Nam
cum ex propria essentia Pater Filium genuerit, et
ex eadem Spiritum produxerit, jure merito unus
et ejusdem participibus essentiae una et eadem di-
vinitas tribuatur.

3. *Ingenitum, Genitum, Procedens designant hy-*
postases; deitas essentiam. — Quomodo igitur, in-
quiet aliquis, si differt id quod gignit ab eo quod
gignitur, et quod procedit ab eo, ex quo procedit.
421 (Est autem Pater ingenitus, a quo et Filius
genitus et Spiritus procedit), idem ac Pater, Filius
et Spiritus Sanctus? Verum *Ingenitum, Genitum et*
Procedens, non essentiae sunt nomina, sed modi
existentiae, atque his nominibus denotatur modus
existentiae; essentiae autem notio Dei appellatione
significatur, ita ut Patri quidem differentia sit a
Filio et Spiritu secundum existentiae modum,
identitas autem secundum essentiae rationem. Qua-
tenus enim ille quidem ingenite habet esse, hic
autem genite et Spiritus procedendo, differentia his
spectari solet; sin autem et-illius hypostasis secun-
dum essentiam natura significetur, communi Dei-
tatis nomine declaratur. Erit autem id, quod dico,
hoc modo clarius. Qui Adæ existentiam considerat,
quomodo ad esse perductus sit, comperiet eum ge-
nitum non esse, quippe non ex alio quopiam ho-
mine genitum, sed Dei manu formatum. Atqui for-
matio modum existentiae declarat; nam quomodo
factus sit significat. Idem vicissim existendi mo-
dus formationem denotat; declarat enim similiter
illum per formationem exstisse. Sin essentiam
ipsam quaeras, qua eis, qui ab ipso sunt, commu-
nitione connectitur, hominem invenies esse sub-
jectum. Itaque sicuti formatio existendi modum
declarat, existendi vero modus formationem deno-
tat, essentiae autem ratio hominem esse subjectum
indicat: ita in Deo et Patre reperiemus. Nam si
modum existentiae ejus quaeras, e nullo alio genitam
cernens, *Ingenitum* vocabis. Sin vocabulum *Ingeniti*

¹ Psal. cxlviii, 2. ² Ibid. 5.

(13) *Aineite*. Idem addit φησί.

(14) *Ἐδείχθη*. Ita Reg. 1 et 2, et Coisl. 1. R. Stephanus ad calcem ἀνεδείχθη. Editi διεδείχθη.

(15) *Ἐστίν*. Deest in Regio 3 et Coisl. 2, et οὖν in Reg. 1. Mox Coisl. 1 ἰδίας οὐσίας.

(16) *Τῆς αὐτῆς*. Editi τὰ τῆς αὐτῆς. Deest primus articulus in Coisl. 1, Reg. 1 et 2, et Clarom. 2.

(17) *Εἰ διαφέρει*. Totum hunc locum ita scripsi, ut legitur in Reg. 1 et 2, Coisl. 1 et Clarom. 2, nisi quod Coisl. 1 habet πῶς οὖν, φασίν, εἰ διαφέρει. Editi πῶς οὖν μὴ διαφέρει... ἐκπεπόρευται. Οὐ ταῦτόν οὖν. Habet etiam Coisl. 2 ἐκπορεύεται.

(18) *Ἡ γὰρ*. Sic emendavi ope Reg. 1 et 2, et Clarom. 2. Editi εἰ γὰρ. Mox in Coisl. 1 et Reg. 3, ἡ δὲ καὶ τῆς ὑποστάσεως, quod forte positum pro ἡ δὲ. Sed tamen nihil mutandum.

(19) *Σημαίνεται*. Sic Clarom. 2 et Coisl. 1. Sic etiam R. Stephanus ad calcem. Editi σημαίνει.

(20) *Τινός*. Deest in Coisl. 2.

(21) *Εἰ δ' αὐτὴν τὴν οὐσίαν*. Clar. 2: *Εἰ δ' αὐτὴν δ' αὐτοῦ τὴν οὐσίαν*. Coisl. 1: *Εἰ δὲ τὴν οὐσίαν αὐτοῦ ζητοῖς*. Reg. 2: *Εἰ δ' αὐτὴν αὐτοῦ τὴν οὐσίαν*.

(22) *Εὐρήσομεν*. Coisl. 1, εὐρήσωμεν et mox προσαγορεύσεις.

consideres, modi existentiae interpretationem esse reperies. Quod si essentiam quoque ipsam declarare velis, secundum quam Filio et Spiritui communione conjungitur, Dei appellatione id monstraveris. Proinde ingenitum ipsum, et existentiae modus, alterum alterius invicem est nota: essentiam autem, Dei appellatio designat. Quemadmodum enim Adam, esti non genitus, iis tamen, qui ex ipso geniti sunt, per essentiae identitatem communione conjungitur: sic nulla ratio communem Patris cum Filio et Spiritu essentiam divellere ob ingenitum poterit. Quapropter Ingenitum, Genitum et Procedens, non essentiam declarant, sed hypostases significant. Satis enim sunt nobis ad discernendas personas; et Patris et Filii et Spiritus sancti, peculiariter cujusque indicant hypostasim. Nam ubi nobis dictum est, veluti sigillum quoddam, Ingenitum, Patris statim hypostasim designat; et rursus tanquam quoddam signum Geniti appellationem audientes, Filii concipimus notionem, et itidem per Procedentis significationem, de peculiari Spiritus admonemur persona. Atque haec quidem sufficiunt ad probandum, non essentiam significari per Ingenitum et Genitum et Procedens, sed hypostases secerni, praeterquam quod existentiae etiam denotant modum.

422 *l. Essentia una, quia Filius et Spiritus nunquam cum rebus creatis recensentur.*—Reliquum vero est, de essentia quoque ostendere, quomodo ea una sit Patris et Filii et Spiritus sancti. Videmus in communi consuetudine ejusdem essentiae esse cum gignentibus ea quae gignuntur. Sed potius sermonem paulo altius exordiamur, ne qua in medium incidens quaestio perpetuitatem orationis interpellat. Ac primum res ipsas quae exstant, dividamus; reperiemus namque omnia in ea quae creata sunt, vel increata dividi. Quidquid enim in rebus exstat, aut creata est natura aut increata. Ac increata quidem, dominatrix est, et necessitate omni libera; creata autem, servituti obnoxia, et legibus herilibus obsequens. Et illa quidem, pro potestate sua, quae vult, et facit et potest; haec vero ministerium duntaxat a Deo ipso acceptum et obire potest et obit. Partitione ita instituta, divinas voces in medium proferens, considera mihi accurate utri ordini ascribendum doceant Filium et Spiritum sanctum. Neque enim apud Ecclesiae alumnos ad humanas ratiocinationes res divinae dirigendae, sed ita expo-

Α ηγορίαν σκοποῦλης, τῆς ὑπάρξεως τὸν τρόπον ἐρμηνεύουσαν εὐρήσεις. Εἰ δὲ καὶ τὴν οὐσίαν αὐτῆν γνωρίζειν ἐθέλοις, καθ' ἣν Υἱὸς καὶ Πνεύματι πρὸς κοινωνίαν συνάπτεται, τῇ Θεοῦ ὀνομασίᾳ δηλώσεις (23). Ὡστε τὸ μὲν ἀγέννητον, καὶ τῆς ὑπάρξεως ὁ τρόπος, ἀλλήλων εἰσὶ γνωριστικά (24)· τῆς δὲ οὐσίας τὸ Θεὸς δηλωτικόν. Ὡς γὰρ ὁ Ἀδάμ, καίτοι γέννησιν μὴ προσηγάμενος, τοῖς ἐξ αὐτοῦ γεννηθεῖσι κατὰ τὸ τῆς οὐσίας ταῦτόν εἰς κοινωνίαν συνάπτεται, οὕτως οὐδεὶς λόγος τὸ κοινὸν τῆς οὐσίας Πατρός πρὸς τὸν Υἱὸν καὶ τὸ Πνεῦμα διασπᾶσαι διὰ τὸ ἀγέννητον δυνήσεται. Ὡστε τὸ Ἀγέννητον καὶ Γεννητὸν καὶ Ἐκπορευτὸν, οὐκ οὐσίας δηλωτικά, σημαντικά δὲ τῶν ὑποστάσεων ἔστιν· ἰκανὰ γὰρ ἡμῖν διακρίνειν (25) τὰ πρόσωπα, καὶ τὴν Πατρός, καὶ Υἱοῦ, καὶ ἁγίου Πνεύματος ἰδιαζόντως δεικνύει ὑπόστασιν. Καθάπερ γὰρ σφραγὶς ἡμῖν τις λεχθὲν τὸ ἀγέννητον, εὐθύς ἀφορίζει τὴν Πατρός ὑπόστασιν· καὶ πάλιν ὡς τι σημείον τὴν τοῦ Γεννητοῦ προσηγορίαν ἀκούοντες, τὴν Υἱοῦ λαμβάνομεν ἔννοιαν, καὶ αὖθις διὰ τῆς τοῦ Ἐκπορευτοῦ σημασίας τὸ ἰδικόν (26) τοῦ Πνεύματος πρόσωπον παιδεύομεθα. Καὶ ταῦτα μὲν ἀρκεῖ πρὸς ἀπόδειξιν τοῦ μὴ τὴν οὐσίαν αὐτῆν δηλοῦν τὸ Ἀγέννητον καὶ Γεννητὸν καὶ Ἐκπορευτὸν, ἀφοριστικά δὲ τῶν ὑποστάσεων εἶναι, πρὸς τῷ (27) καὶ τὸν τρόπον τῆς ὑπάρξεως διασημαίνειν.

Β Πνεύματος ἰδιαζόντως δεικνύει ὑπόστασιν. Καθάπερ γὰρ σφραγὶς ἡμῖν τις λεχθὲν τὸ ἀγέννητον, εὐθύς ἀφορίζει τὴν Πατρός ὑπόστασιν· καὶ πάλιν ὡς τι σημείον τὴν τοῦ Γεννητοῦ προσηγορίαν ἀκούοντες, τὴν Υἱοῦ λαμβάνομεν ἔννοιαν, καὶ αὖθις διὰ τῆς τοῦ Ἐκπορευτοῦ σημασίας τὸ ἰδικόν (26) τοῦ Πνεύματος πρόσωπον παιδεύομεθα. Καὶ ταῦτα μὲν ἀρκεῖ πρὸς ἀπόδειξιν τοῦ μὴ τὴν οὐσίαν αὐτῆν δηλοῦν τὸ Ἀγέννητον καὶ Γεννητὸν καὶ Ἐκπορευτὸν, ἀφοριστικά δὲ τῶν ὑποστάσεων εἶναι, πρὸς τῷ (27) καὶ τὸν τρόπον τῆς ὑπάρξεως διασημαίνειν.

4. Ὑπόλοιπον δ' ἂν εἴη περὶ τῆς οὐσίας δεικνύναι, πῶς μίᾳ Πατρός, καὶ Υἱοῦ, καὶ ἁγίου Πνεύματος. Ὅρῳμεν τὸλύον ἐν τῇ κοινῇ συνηθείᾳ τῆς αὐτῆς οὐσίας ὑπάρχοντα τοῖς γεννωσὶ τὰ γεννώμενα. Μᾶλλον δὲ ἀνωθεν ἡμῖν ἀρκέειν, ὡς ἂν μὴ τὸ συνεχὲς τοῦ λόγου διακόπτοι ζήτημά τι παρεμπεσόν εἰς μέσον. Καὶ πρῶτόν γε τὰ ὄντα διαιρησώμεν (28)· εὐρήσωμεν γὰρ εἰς τε κτιστὸν καὶ ἀκτιστὸν τὰ πάντα διαιρούμενα. Εἰ τι γὰρ ἔστιν ἐν τοῖς οὖσιν, ἢ ἀκτιστος φύσις ἔστιν ἢ κτιστή. Ἄλλ' ἢ μὲν ἀκτιστος δεσποτικῆ καὶ πάσης ἀνάγκης ἐλευθέρᾳ· ἢ δὲ δουλικῆ καὶ νόμοις δεσποτικοῖς ἐπομένη. Καὶ ἢ μὲν, καθ' ἑξοῦσαν ἂν βούλεται (29) καὶ ποιούσα καὶ δυναμένη· ἢ δὲ τὴν διακονίαν μόνην ἦν παρ' αὐτῆς τῆς θεότητος ἐληφε, καὶ δυναμένη, καὶ ποιούσα. Οὕτω τῆς διαιρέσεως ἐχούσης, τὰς θείας εἰς μέσον παραθέμενος (30) φωνὰς, σκόπει μοι μετὰ ἀκριβείας, τίνοι συντάττειν παιδεύουσι τὸν Υἱὸν καὶ τὸ Πνεῦμα. Δεῖ γὰρ πρὸς τοὺς τῆς Ἐκκλησίας τροφίμους μὴ λογισμοῖς ἀνθρωπίνως διευθύνειν τὰ θεῖα, ἀλλὰ πρὸς τὸ βούλημα τῆς διδασκαλίας τοῦ Πνεύματος τῶν λόγων ποιεῖσθαι τὴν ἔκθεσιν. Καὶ πρῶτος ἡμᾶς Δαβὶδ διδασκέτω. Ὑμνον

(23) *Δηλώσεις.* Ita Coisl. antiquissimus et Reg. 1 et 2. Editi δηλώσεις.

(24) *Γνωριστικά.* Ita etiam tres iidem codices, quibus favet Coisl. 2. Habet enim γνωριστικά. R. Stephanus ad calcem γνωριστικά. Editi γνωρίσματα. Mox Reg. 1 et 2, et uterque Coisl. οὐ προσηγάμενος.

(25) *Διακρίνειν.* Reg. 1 et 2 διακρίναι, et mox Reg. 2 δεικνύει. Sic etiam prima manu habuit Reg. 1. Editi δεικνύειν.

(26) *Ἰδικόν.* Ita uterque Coisl. et Clarom. 2 cum R. Stephano ad calcem. Editi ἰδιωτικόν.

(27) *Πρὸς τῷ.* Coisl. 1 πρὸς τὸ.

(28) *Διαιρησώμεν,* etc. Ita Coisl. 1. Editi διαιρήσωμεν. Idem codex εὐρήσωμεν γὰρ ἅπαντα. Paulo post editi ἢ δὲ κτιστὴ δουλικῆ. Reg. 2 et Coisl. 1, ut in textu.

(29) *Βούλεται.* Ita omnes mss. cum R. Stephano. Aliæ editiones βούληται. Mox Reg. 1 et 2, et Coisl. 2 παρὰ τῆς θεότητος. Editi παρ' αὐτῆς θεότητος. Coisl. 1, ut in textu.

(30) *Παραθέμενος.* Reg. 1 et 2, et Clarom. 2 habent παραθεμένους φωνὰς σκοπεῖν δεῖ μετὰ ἀκριβείας.

γὰρ οὗτος (31) συνθεὶς ἐξ ὁλοκλήρου τῆς κτίσεως τῶν ἀπάντων Θεῷ, εἶτα περὶ τῶν κατ' οὐρανὸν ἀπάντων διαλαβῶν, πάσας τε τὰς ἐν αὐτῷ δυνάμεις ἀπαριθμησάμενος· ὁμοίως δὲ καὶ περὶ γῆς καὶ τῶν ἐν αὐτῇ ἀπάντων τὴν ἀφήγησιν ποιησάμενος, οὐ συμπαραλαμβάνει τῇ δοξολογίᾳ ταύτῃ τὸν Υἱὸν, καὶ τὸ Πνεῦμα, ὡς τῇ θεῖᾳ φύσει συνεζευγμένα δηλονότι. Οὐ γὰρ ἂν εἰ τῆς κτιστῆς οὐσίας ἤπιστατο, ταῦτα μόνον (32) ἀφήκεν ἀκατονόμαστα· ὦν γε πρῶτον καὶ μάλιστα τῶν ἄλλων ἀπασῶν δυνάμεων εἰκότως ἂν ἐμνημόνευσεν. Ὁμοίως δὲ καὶ ὁ μακάριος Παῦλος, θεῖω περὶ κάτοχος ὦν, καὶ τὸ διακαὲς τῆς περὶ τὸν Θεὸν ἀγάπης ἐνδείκνυμενος, καὶ τὸ βέβαιον τοῦ φίλτρου μαρτυρούμενος, οὕτω (33) φησὶ· Πέπεισμαι γὰρ ὅτι οὔτε ζωὴ, οὔτε κόσμος, οὔτε θάνατος, οὔτε ἀγγέλοι, οὔτε δυνάμεις, οὔτε ἀρχαί, οὔτε ἐνεστώτα, οὔτε μέλλοντα, οὔτε ὑψώματα, οὔτε βάθος, οὔτε τις κτίσις ἑτέρα δυνήσεται ἡμᾶς χωρὶς αὐτοῦ ἀπὸ τῆς ἀγάπης τοῦ Θεοῦ τῆς ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ τῷ Κυρίῳ ἡμῶν. Ὁμοίως γὰρ καὶ αὐτὸς ἀπαριθμησάμενος καὶ κόσμον, καὶ ζωὴν καὶ θάνατον, καὶ ἀγγέλους (34), καὶ ἀρχὰς καὶ δυνάμεις, ἐτι τε ἐνεστώτα καὶ μέλλοντα, ὑψώματα τε καὶ βάθος, ἐπεὶ μηδὲν εὗρισκεν ὑπολιμπανόμενον τῇ κτιστῇ φύσει, ἐτι δὲ τοῦ βῶθρον καὶ μαρτύρασθαι τῆς ὁμῆς ἐχόμενος, ὑπερβολικὸν τι προσθεῖς, τὸν λόγον ἐπλήρωσεν (35) κτιστῶν ἑτέραν ἐπαγαγῶν. Ἄρ' οὖν καὶ τῇ τοῦ λεχθέντος ὑπερβολῇ τὸν ἀμετακίνητον αὐτοῦ περὶ τὸν Θεόν (36) πῶθον παρασηλώσας, εἰ τῆς κτιστῆς οὐσίας ἤπιστατο (37) τὸν Υἱὸν καὶ τὸ Πνεῦμα, οὐκ ἂν αὐτῶν μετὰ τῶν ἄλλων τὴν ἀφήγησιν ἐποίησατο; Ἄλλ' ὅτι μὲν οὐ συνέζευκται τῇ κτιστῇ φύσει ὁ Υἱὸς καὶ τὸ Πνεῦμα, ἀπὸ τούτων καὶ τῶν τοιούτων ἰστέον. Ἐνῆν δὲ παραθέσθαι καὶ τινὰς ἄλλας τοιαύτας παμπληθεῖς μαρτυρίας· ἀλλ' ἐπεὶ πρὸς Ἐκκλησίας υἱεὶς ὁ λόγος, ἡμῖν δὲ ὁ σκοπὸς διὰ συντόμων εἰπεῖν, ἀποκρῆν ἡγοῦμαι καὶ τὰ ῥηθέντα.

5. Ὑπόλοιπον δ' ἂν εἴη δεικνύναι (38), ὡς τῇ φύσει τῇ θεῖᾳ ὁ Υἱὸς συντέτακται καὶ τὸ Πνεῦμα. Καὶ πρῶτον γε τοῦ καιρωτάτου μνησθήσομαι. Ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς, μετὰ τὴν ἐκ νεκρῶν ἀνάστασιν, τὴν εἰς οὐρανὸν (39) ἄνοδον ποιεῖσθαι μέλλων, καὶ τὴν τῶν ἐθνῶν μαθητεῖαν, καὶ τὴν τοῦ βαπτίσματος διδασχὴν τοὺς ἀποστόλους ἐπαίδευσεν λέγων (40)

† Rom. viii.

(31) Ὑμνον γὰρ οὗτος. Sic legitur hic locus in 1. Coisl.: Ὑμνον γὰρ οὗτος ἐξ ὁλοκλήρου τῆς κτίσεως συνθεὶς τῷ Θεῷ. Habet Coisl. 2 τῷ τῶν ὄλων Θεῷ.

(32) Μόνον. Coisl. 2 μόνον. Ibid. Clarom. 2 ὦν τε πρῶτον. Sic etiam Reg. 1 et 2.

(33) Οὕτω. Clarom. 2 οὕτως. Mox οὔτε κόσμος non legitur apud Paulum.

(34) Καὶ ἀγγέλους. Editi addunt καὶ ἀρχαγγέλους quæ melius desunt in Reg. 1 et 2, et utroque Coisl., quorum in primo legitur: Καὶ θάνατον, ἀγγέλους καὶ δυνάμεις καὶ ἀρχὰς, ὑψος μέντοι καὶ βάθος.

(35) Ἐπλήρωσεν. Ita iidem quatuor mss. Editi

A nendæ rationes ut quid sibi velit doctrina Spiritus inquiratur. Ac primus quidem nos David edoceat. Is enim hymnum ex universis rebus creatis universorum Deo componens, omnia, quæ in cælo sunt, complectitur, ac omnes, quæ in cælo, virtutes enumerat, terramque similiter et omnia, quæ in ea, recenset; at in hac laudantium celebritate non simul comprehendit Filium et Spiritum sanctum; nimirum ut cum natura divina conjunctos. Nam si ex creata essentia esse scivisset, non eos solos innominatos prætermisisset; quos quidem primos et omnium aliarum maxime virtutum, merito commemorasset. Non absimiliter et beatus Paulus igne divino correptus, flagrantemque erga Deum charitatem ostendens ac amoris stabilitatem testificans, sic ait: Nam certus sum quia neque vita, neque mundus, neque mors, neque angeli, neque virtutes, neque principatus, neque instantia, neque futura, neque altitudo, neque profundum, neque creatura alia poterit nos separare a charitate Dei, quæ est in Christo Jesu Domino nostro. Itidem namque et ipse, postquam enumeravit et mundum et vitam et mortem et angelos et principatus et potestates, et præterea instantia et futura, altitudinem et profundum; quia nihil in creata natura reliquum inveniebat, atque adhuc exclamandi atque testificandi ardore tenebatur, exaggeratione quadam utens, et creaturam aliam inferens, sermonem complevit. Num igitur qui verbi hyperbole immobilitatem sui in Deum amoris testatus est, si conditæ essentia esse novisset Filium et Spiritum, non ipsos etiam una cum aliis commemorasset? 423 Sed enim Filium et Spiritum sanctum non esse creatæ naturæ conjunctos, ex his atque aliis ejusmodi nosse licet. Ac potuissem quidem et alia quædam hujus generis plurima addere testimonia; verum, cum ad Ecclesiæ filios verba faciamus, et propositum nobis sit rem in pauca conferre, satis esse, quæ dicta sunt, puto.

5. Tres personæ in baptismo et sanctificatione animarum numerantur. — Restat porro ut ostendamus, cum divina natura ordine eodem positum esse Filium et Spiritum sanctum. Et primum ejus quod maxime ad rem pertinet, divini responsi inferam mentionem. Dominus noster Jesus Christus, postquam a mortuis resurrexit, in cælos rediturus

τεπλήρωκε.

(36) Περὶ τὸν Θεόν. Coisl. 2 πρὸς τὸν Θεόν.

(37) Ἠπίστατο. Ita Coisl. 1, Reg. 1 et 2, et R. Stephanus ad calcem. Editi ὑπάρχειν ᾄδει.

(38) Δεικνύναι. Sic habet Coisl. 2: Ἐπιδεικνύναι ὡς τῇ θεῖᾳ φύσει συντέτακται ὁ Υἱὸς καὶ τὸ Πνεῦμα. Ὁ οὖν Κύριος, μετὰ τὴν ἐκ νεκρῶν ἀνάστασιν, φησὶ πρὸς τοὺς ἑαυτοῦ μαθητάς: Πορευθέντες. Reg. 1 et 2 ἐπιδεικνύναι.

(39) Εἰς οὐρανόν. Ita codices mss. Editiones Græco-Latinæ ἐν οὐρανοῖς.

(40) Λέγων. Deest in Reg. 1 et 2, et Clarom. 2; Coisl. 2 mox habet καὶ Κορινθίοις γράφων.

apostolis gentium Institutionem et baptismi doctrinam commisit, dicens : *Euntes, docete omnes gentes, baptizantes eos in nomine Patris et Filii et Spiritus sancti*⁶. Et ad Corinthios scribens beatus Paulus, ad finem Epistolæ, veluti sigillum doctrinæ quoddam apponens, infert : *Gratia Domini nostri Jesu Christi et charitas Dei, et communicatio Spiritus sancti, sit cum omnibus vobis*⁷. Atque rursus ad Ephesios sic ait : *Exsistente summo angulari lapide Jesu Christo; in quo quæcunque structura coagmentatur, ea crescit in templum sanctum in Domino: in quo et vos coædificamini in habitaculum Dei, per Spiritum*⁸. Videte quomodo ædificationem, quæ est in Christo, docens, unde templum Christi sumus, juxta quod scriptum est : *Inhabitabo in eis, et deambulabo, et ero eorum Deus*⁹, tres nobis conjunctim simul inducit personas. Summo enim exsistente angulari lapide, de ipso Jesu Christo dicit, et mox deinde : *In quo et vos coædificamini in habitaculum Dei per Spiritum, infert. Nam Christum, Deum, et Spiritum, unam videlicet divinitatem, secundum operationem in nobis habitare, qui gratia dignati sumus, per hujusmodi tradit doctrinam. Et hoc inde est dilucidius, quod alio etiam loco dicit : Hujus rei gratia flecto genua mea ad Patrem Domini nostri Jesu Christi; ex quo omnis paternitas in cælis et in terra nominatur; ut det vobis, juxta divitias gloriæ suæ, ut virtute corroboremur per Spiritum ejus in internum hominem; ut inhabitet Christus, per fidem, in cordibus vestris*¹⁰. Ecce enim rursus divinæ habitationis Paulus faciens mentionem, Patrem et Filium et Spiritum sanctum simul complecti reperitur, et ubique in doctrina sua eum apparet uno ordine tres collocare personas. Siquidem Corinthiis in epistola secunda scribens, ita infit : *Porro qui confirmat nos una vobiscum in Christum, et qui unxit nos, Deus est; qui etiam obsignavit nos, deditque arrham Spiritus in cordibus nostris*¹¹, clare **424** profecto et hic Patrem Deum, et Christum Filium, et Spiritum sanctum, in doctrina sua conjunxit; et rursus ad Galatas : *Quoniam autem estis filii, emisit Deus Spiritum Filii sui in corda vestra, clamantem : Abba Pater*¹², eodem modo nobis conjunctim Patris et Filii et Spiritus sancti tradit notionem. Et observa quo pacto summiæ connexionis proponat

A Πορευθέντες μαθητεύσατε πάντα τὰ ἔθνη, βαπτίζοντες αὐτοὺς εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Πατρὸς, καὶ τοῦ Υἱοῦ, καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος. Καὶ Κορινθίους δὲ γράφων ὁ μακάριος Παῦλος, τῷ τέλει τῆς ἐπιστολῆς οἶονεῖ σφραγιδὰ τινα τῇ διδασκαλίᾳ (41) περιτιθεὶς ἐπάγει· Ἡ χάρις τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, καὶ ἡ ἀγάπη τοῦ Θεοῦ (42), καὶ ἡ κοινωνία τοῦ ἁγίου Πνεύματος, μετὰ πάντων ὑμῶν. Καὶ πάλιν πρὸς Ἐφεσίους οὕτως φησὶν· Ὅντος (43) ἀκρογωνιαίου αὐτοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἐν ᾧ πᾶσα οἰκοδομὴ συναρμοζομένη αὐξῆι εἰς ναὸν ἁγίον ἐν Κυρίῳ, ἐν ᾧ καὶ ὑμεῖς συνοικοδομεῖσθε εἰς κατοικητήριον τοῦ Θεοῦ ἐν Πνεύματι. Βλέπετε (44) πῶς τὴν οἰκοδομήν τὴν ἐν Χριστῷ διδάσκων, δι' ἧς ναὸς Χριστοῦ γινόμεθα κατὰ τὸ γεγραμμένον, Ἐνοικήσω ἐν αὐτοῖς καὶ ἐμπεριπατήσω, καὶ ἔσομαι αὐτῶν Θεός, τὰ τριζὶ συνημμένως ἡμῖν συνεισάγει (45) πρόσωπα. Ὅντος, γάρ (46) φησὶν, ἀκρογωνιαίου αὐτοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, καὶ μετὰ βραχύ· Ἐν ᾧ καὶ ὑμεῖς συνοικοδομεῖσθε εἰς κατοικητήριον τοῦ Θεοῦ ἐν Πνεύματι. Χριστὸν γάρ, Θεὸν (47) καὶ Πνεῦμα, τὴν μίαν θεότητα κατοικεῖν ἐν ἡμῖν κατ' ἐνέργειαν, τοῖς τῆς χάριτος ἀξιουμένους, διὰ τῆς τοιαύτης διδασκαλίας ἐπαίδευσεν. Καὶ τοῦτο δῆλον ἀφ' ὧν καὶ ἐν ἐτέρῳ (48) φησὶν· Τοῦτου χάριν ἀμπτω τὰ ῥήματα μου πρὸς τὸν Πατέρα τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἐξ οὗ πᾶσα πατριὰ ἐν οὐρανῷ (49) καὶ ἐπὶ γῆς ὀνομάζεται· ἵνα δῶῃ ὑμῖν κατὰ τὸν πλοῦτον τῆς δόξης αὐτοῦ, δυναμίαι κραταιωθῆναι διὰ τοῦ Πνεύματος αὐτοῦ εἰς τὸν ἔσω ἄνθρωπον κατοικῆσαι τὸν Χριστὸν διὰ τῆς πίστεως ἐν ταῖς καρδίαις ὑμῶν. Ἰδοὺ γάρ πάλιν ἐνοικήσεως θείας (50) μνημονεύων ὁ Παῦλος, καὶ Πατέρα, καὶ Υἱόν, καὶ Πνεῦμα ἅγιον συμπεριλαμβάνων δεικνύει· καὶ πανταχοῦ δὲ τῆς διδασκαλίας συντάτων τὰ τρία φαίνεται· πρόσωπα. Κορινθίους γάρ ἐν Ἐπιστολῇ δευτέρᾳ γράφων οὕτω φησὶν· Ὁ δὲ βασιμῶν ἡμᾶς σὺν ὑμῖν εἰς Χριστὸν, καὶ χρίσας ἡμᾶς Θεός, καὶ σφραγισάμενος ἡμᾶς, καὶ δούς τὸν ἀρραβῶνα τοῦ Πνεύματος ἐν ταῖς καρδίαις ἡμῶν· σαφῶς κἀνταῦθα καὶ Πατέρα Θεόν (51), καὶ Χριστὸν Υἱόν, καὶ Πνεῦμα ἅγιον ἐν τῇ διδασκαλίᾳ συζεύξας. Καὶ αὐθις πρὸς Γαλάτας· Ὅτι δὲ ἐστε υἱοί, ἐξαπέστειλεν ὁ Θεός τὸ Πνεῦμα τοῦ Υἱοῦ αὐτοῦ εἰς τὰς καρδίας ὑμῶν, κρᾶζον· Ἄββᾶ ὁ Πατήρ· ὁμοίως πάλιν συνημμένως ἡμῖν τὴν περὶ τοῦ Πατρὸς

⁶ Matth. xxviii, 19. ⁷ II Cor. xiii, 13. ⁸ Ephes. i, 28. ⁹ Lev. xxvi, 12. ¹⁰ Ephes. iii, 14 et seqq. ¹¹ II Cor. i, 15. ¹² Gal. iv, 6.

(41) *Σφραγιδὰ τινα τῇ διδασκαλίᾳ.* Sic emendavi ope Reg. 1 et 2, Clarom. mendosam editorum scripturam σφραγιδα τὴν διδασκαλίαν. R. Stephanus habet etiam ad calcem, σφραγιδὰ τινα τῇ διδασκαλίᾳ.

(42) *Τοῦ Θεοῦ.* Coisl. 1 τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς.

(43) *Ὅντος.* Coisl. 2 ὄντως.

(44) *Βλέπετε.* Idem βλέπε, Coisl. 1 ὁρᾶτε ὅπως. Reg. 1 et 2 habent βλέπετε. Mox idem Coisl. 1 κατὰ το, ἐνοικήσω.

(45) *Συνεισάγει.* Sic Reg. 1 et 2, et uterque Coisl. et R. Stephanus ad calcem. Editi συνάγει.

(46) *Ὅντος γάρ...* ἐν Πνεύματι. Multo aptius in

Coisl. 1 deest hæc verborum complexio quæ prorsus inutilis est.

(47) *Θεόν.* Coisl. 1 καὶ Θεὸν Πατέρα.

(48) *Ἐν ἐτέρῳ.* Ita Coisl. 1 et Clarom. 2, Reg. 1 et 2. At Coisl. 2 ἐν ἐτέρῳ. Editi ἐν ἐτέροις.

(49) *Ἐν οὐρανῷ.* Coisl. 1 ἐνούρανος. Ita Reg. 1 et 2.

(50) *Θείας.* Coisl. 2 θεϊός. Mox primus sic habet μνημονεύων Πατέρα καὶ Υἱόν. Paulo post Reg. 1 et 2, R. Stephanus ad calcem τῇ διδασκαλίᾳ.

(51) *Πατέρα Θεόν.* Reg. 3 et Coisl. 2, Πατέρα καὶ Θεὸν καὶ Χριστὸν καὶ Υἱόν. Habent etiam Reg. 1 et 2 καὶ Θεόν.

καὶ Υἱοῦ καὶ Πνεύματος Ἰννοίαν παραδιδούς. Καὶ ἄβλεπε (52) τῆς ἄκρας συναφείας πῶς τίθησι τὰ γνωρίσματα· οὐ γὰρ ἀπλῶς εἶπεν, Ἐξαπέστειλεν ὁ Θεὸς τὸ Πνεῦμα, ἀλλὰ τοῦ Υἱοῦ αὐτοῦ (53)· νῦν μὲν αὐτὸ συνάπτων Υἱῷ, νῦν δὲ προσνέμων Πατρὶ ἐν οἷς φησιν· Ὑμεῖς δὲ οὐ τὸ πνεῦμα τοῦ κόσμου ἐλάθετε, ἀλλὰ τὸ Πνεῦμα τὸ ἐκ Θεοῦ καὶ Πατρὸς (54)· καὶ πάλιν τοῦ Υἱοῦ αὐτοῦ τὸ Πνεῦμα τῆς ἀληθείας καλοῦντος, ἐπειδὴ αὐτός ἐστιν ἡ ἀλήθεια· καὶ αὐτοῦ τοῦ Πατρὸς εἶναι διδάσκοντος· Ὁ γὰρ παρὰ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεται· καὶ διὰ πάντων ἀπλῶς βεβαιούσης ἡμῖν τῆς θείας Γραφῆς τὴν διάνοιαν, ἀχώριστον περὶ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ καὶ ἁγίου Πνεύματος κεκτηθῆναι τὴν ἔννοιαν.

6. Ἄλλ' οὐδὲ τῆς τοῦ παντὸς δημιουργίας Υἱοῦ καὶ Πνεύματος τὴν ἐνέργειαν κειχωρισμένην τοῦ Πατρὸς τὸ θεῖον ἡμᾶς ἐπαίδευσε λόγιον. Καὶ τοῦτου σοὶ Δαβὶδ ὡδὲ πῶς λέγων γινέσθω διδάσκαλος· Καὶ σὺ κατ' ἀρχαίαν, Κύριε, τὴν γῆν ἐθεμελίωσας, καὶ ἔργα τῶν χειρῶν σου εἰσιν οἱ οὐρανοί· συνειληφώς μὲν διὰ τῆς τοῦ Κυρίου σημασίας καὶ τὸν Πατέρα καὶ Υἱὸν καὶ τὸ Πνεῦμα· οὐδὲν ἤττον δὲ διὰ τοὺς ἀγνώμονας καὶ τῆ κατὰ πρόσωπον χρησάμενος διαιρέσει, ἐν οἷς φησι· Τῷ λόγῳ Κυρίου οἱ οὐρανοὶ ἐστερεώθησαν, καὶ τῷ Πνεύματι τοῦ στόματος αὐτοῦ πάντα ἡ δύναμις αὐτῶν. Ἄλλ' οὐδὲ τῆς τοῦ Πατρὸς ἐξουσίας ἐλαττοῦσθαι τὸν Υἱὸν καὶ τὸ Πνεῦμα, παρὰ τῆς θείας Γραφῆς μεμαθήκαμεν· καὶ πῶς, ἄκουε τοῦ γράμματος· Ὁ δὲ Θεὸς ἡμῶν, φησιν, ἐν τῷ οὐρανῷ καὶ ἐπὶ τῆς (55)· πάντα ὅσα ἠθέλησεν ἐποίησε. Τοῦτο περὶ τοῦ Πατρὸς ὁ Δαβὶδ φησι. Ταύτην ὁ Υἱὸς δεικνύς ἐπὶ τοῦ λεπροῦ τὴν ἐξουσίαν, Θέλω, φησὶ· καθαρῶσθητι. Ταύτην ὁ μακάριος Παῦλος καὶ τῷ ἁγίῳ Πνεύματι προσμαρτυρῶν, τοιαῦτα γράφει· Ταῦτα δὲ πάντα ἐνεργεῖ τὸ ἐν καὶ τὸ αὐτὸ Πνεῦμα, διαιροῦν ἰδίᾳ ἐκάστῳ καθὼς βούλεται. Εἰ τοίνυν ἐν τῇ τοῦ κόσμου μαθητείᾳ, ἐν τε τῇ τοῦ βαπτίσματος διδαχῇ, ἔτι γε μὴν καὶ τῷ τῆς δημιουργίας λόγῳ, καὶ τῇ τῆς ἐξουσίας δυνάμει, συνημμένως ἡμῖν τὸ Πατρὸς, καὶ Υἱοῦ, καὶ ἁγίου Πνεύματος ἐν ὄνομα παραδέδοται, τίς ἀφαιρήσεται λόγος τὸν Υἱὸν καὶ τὸ Πνεῦμα, μὴ τῆς θείας οὐσίας καὶ μακαρίας ὑπάρχειν;

7. Καὶ μὴ τις ἡμῖν ἐνοσκήφειεν, ὡς ἄλλα μὲν ὑποσχομένοις, ἄλλα δὲ διεξελευσμένοις, εἴπερ τὸ ταῦτόν τῆς οὐσίας ἐπαγγειλάμενοι δεῖξιν, ὅτι συντάττεται τῷ Πατρὶ ὁ Υἱὸς καὶ τὸ Πνεῦμα τὰς πλείους παρεχόμεθα. Οὐ γὰρ ἄλλο τι τῆς συντάξεως ὁ λόγος (56) παρῆσθαι, ἀλλ' ἢ Πατρὸς, καὶ Υἱοῦ, καὶ ἁγίου Πνεύματος τὸ τῆς οὐσίας ταῦτόν. Καὶ μοι τὴν διαίρεσιν ἀναλαβῶν ὁ ἀντιλέγων δι' ἀκριβείας σκοπεῖτω· εὐρήσει γὰρ ἐκεῖ τῆς οὐσίας τὸν λόγον ἐν τῇ τάξει τῆς συναφείας πληρούμενον. Ἄνωθεν τοίνυν ἡμῖν εἰς δύο τὰ ὄντα θεήγητο, εἰς τε ἀκτίστον καὶ κτιστὴν φύσιν· καὶ τῆς μὲν ἀκτίστου τεκμήρια παρ' ἡμῶν ὠμολόγητο, δεσπο-

*Spiritum, sed Filii sui, nunc quidem illum adiungens Filio, nunc vero attribuens Patri, dum ait: Vos vero non spiritum mundi accepistis, sed Spiritum qui est ex Deo et Patre*¹²; ac rursus Filius ipse Spiritum veritatis vocat, cum ipse sit Veritas: et Patris item Spiritum esse docet: *Quod enim a Patre procedit*¹³. Et ubique prorsus mentes nostras divinæ confirmant litteræ, ut indiscretam de Patre et Filio et Spiritu sancto obtineamus notionem.

6. *Ne in creatione quidem separata a Patre Filii et Spiritus operatio.* — Enimvero ne in officio quidem universalitatis hujus, separatam a Patre Filii et Spiritus sancti operationem fuisse, divinum nos docet oraculum. Hujus rei tibi David doctor sit, ita dicens: *Initio tu, Domine, terram fundasti, et opera manuum tuarum sunt cæli*¹⁴. Complexus enim est per *Domini* appellationem, Patrem et Filium et Spiritum sanctum; et nihilominus propter ingratos usus est etiam personarum distinctione, cum ait: *Verbo Domini cæli firmati sunt, et Spiritu oris sui omnis virtus ipsorum*¹⁵. Quin et Patris potestate non inferiorem esse Filium et Spiritum sanctum, e divina didicimus Scriptura: quoniam vero id modo, eam ipsam audi: *Deus autem noster, inquit, in cælo et in terra: omnia quæcunque voluit, fecit*¹⁶. Hoc de Patre protulit David. Filius vero potestatem istam in leproso ostendens, *Volo, ait, mundus esto*¹⁷. Hanc beatus Paulus testimonio suo Spiritui etiam sancto tribuens, talia scribit: *Sed omnia hæc efficit unus ille et idem Spiritus, dividens peculiariter unicuique sicut vult*¹⁸. Itaque, si in mundi institutione, et in baptismi doctrina, et insuper in creationis ratione, potestatisque virtute conjunctim nobis unum Patris et Filii et Spiritus sancti nomen traditum est, quæ ratio Filio et Spiritui sancto divinam et beatam essentiam auferre poterit?

7. *Identitas essentialis ex ordinis ratione consequitur.*—Nec quisquam in nos insurgat, quasi alia polliciti, alia exsequamur, quia identitatem essentialis demonstrare aggressi, testimonii probamus Filium et Spiritum sanctum cum Patre numerari. Nihil enim aliud ejusdem ordinis ratio demonstrat, nisi Patris et Filii et Spiritus sancti identitatem essentialis. Et qui contradicit, is mihi institutam divisionem resumens accurate consideret. Ibi enim reperiet essentialis rationem in conjunctionis ordine adimpleri. Supra igitur ea quæ sunt, in duo divisimus, in increatam et creatam naturam; ac increatam

¹² I Cor. II, 12. ¹³ Joan. XIV, 15, 18. ¹⁴ Psal. LI, 26. ¹⁵ Psal. XXXII, 6. ¹⁶ Psal. LXIII, 5. ¹⁷ Matth. VIII, 3. ¹⁸ I Cor. XXI, 11.

(52) Καὶ βλέπε. Pro his vocibus legitur in Coisl. 2 ἔλεπς.

(53) Τοῦ Υἱοῦ αὐτοῦ. Hæc verba, quæ omnino ad sensum necessaria sunt, supeditaverit Coisl. 2 et Reg. 1 et 2. Ibid. Reg. 1 et 2 συνάπτων. Ἐκλιτι vero συνάπτων.

(54) Πνεῦμα τὸ ἐκ Θεοῦ καὶ Πατρὸς. Legitur in

Coisl. 2 τὸ Πνεῦμα ἐκ τοῦ Πατρὸς καὶ Θεοῦ (55) Ἐπὶ γῆς. Coisl. 2 ἐπὶ τῆς γῆς. Ad calcem R. Stephanus hanc apponit lectionem: Ἐν τῇ γῇ, quæ quidem reperitur in Reg. 1 et 2.

(56) Ὁ λόγος. Reg. 3 et Clarom. 1, et Coisl. 2 ὁ τρόπος, atque ita R. Stephanus ad calcem.

quidem hæc indicia esse confessi sumus, quod dominatrix sit et ab omni **425** necessitate libera, ac præterea pro sua potestate quidquid vult faciat et possit, creatæ vero, quod ex adverso servilis sit, et legibus herilibus obsequens, ac ministerium duntaxat a Deo acceptum et obire possit et obeat. Cum ita sit instituta divisio, ac deitatem inter et rem creatam nihil medium esse confirmet; quidquid a creata natura alienum est, a divina videlicet alienum non est. Si igitur pluribus demonstratum a nobis est a condita natura distare Filium et Spiritum, si quidem cum nulla re creata numerantur, sed cum Patre ubique conjunguntur: quomodo non extremæ amentix fuerit, increatæ illos naturæ esse non existimare? Ex duobus enim alterum necessario excidet. Necesse est enim vel creatæ illos naturæ esse ostendentem, ad increata discernere; vel increatam illis naturam inesse demonstrantem, a creata necessario separare. Sed eos a condita natura separatos et cum divina conjunctos esse visum est manifestum; nihil autem medium esse confessi sumus. Superest ergo ut illius naturæ participes sint, cui semper adjunguntur. Nam si, ut dictum est (operæ enim pretium repetere ad uberiorem demonstrationem), in mundi institutione a Christo tradita, in doctrina sancti baptismatis, adhuc etiam et in divina doctrina et universi creatione, ac denique in summæ potestatis auctoritate similia et eadem de Patre et Filio et Spiritu sancto tradita sunt; quis adeo lævus ut communem illorum essentiam in dubium revocet? Unum igitur Deum confiteri convenit, in Patre et Filio et Spiritu sancto cognitum; ita ut quatenus Pater et Filius et Spiritus sanctus, unius divinitatis hypostases agnoscamus; quatenus vero Deus, communem hypostasum essentiam intelligamus. Unitas enim in Trinitate intelligitur, et Trinitas in unitate agnoscitur.

8. *Temeritas summa est hoc mysterium scrutari.*— Atque id equidem quodammodo neque ex aliis querere velim, nec mihi ipse persuadere possim, ut de rebus arcanis lingua lulea et carne sordida eloqui audeam. Etsi enim mens pura nobis insita est, per quam sæpe quæ supra nos sunt ratione apprehendimus, tamen, socia carne prægravata, claram ma-

(57) *Αὐτήν.* Reg. 3 ταύτην.

(58) *Ἐτι τε... καὶ ποιούσαν καὶ δυναμένην.* Reg. 1, Clarom. 2 et R. Stephanus ad calcem dicit τε... ποιούσα καὶ δυναμένη. Ibid. Coisl. 2 βούληται.

(59) *Καὶ θεότητος.* Editi addunt ἔπειτα τοῦτο ἄκτιστον. Sed hæc melius desunt in Reg. 1. Sic legitur in Clarom. 2: Καὶ θεότητος καὶ κτίσεως τὸ κτιστοῦ καὶ ἀκτιστοῦ μηδὲν εἶναι τὸ μέσον βεβαιούσης. Duæ varix lectiones a R. Stephano ad calcem proponuntur, quarum prima est: Οὕτω τῆς διαιρέσεως ἐχούσης, θεότητος καὶ κτίσεως μηδὲν εἶναι μέσον βεβαιούσης, et mox: Οὐ παρήλλακται δηλονότι. Et δὲ διὰ πλειόνων. Altera καὶ κτίσεως καὶ θεότητος. Cætera ut in editis.

(60) *Διαλλάττωρ.* Clarom. διαλλάττειν. Sic etiam 1 et 2 Reg.

(61) *Συνηριθμηται.* Ita Reg. 1 et 2, et Coisl. 2. Editi συνηριθμηται.

(62) *Ἀνολυς.* Ita Coisl. 2 et Reg. 1 et 2, et Ste-

τικὴν τε αὐτὴν (57) εἶναι, καὶ πάσης ἀνάγκης ἐλευθέραν, ἔτι τε κατ' ἐξουσίαν ἂν βούλεται καὶ ποιούσαν, καὶ δυναμένην (58) τῆς δὲ κτιστῆς, δουλικὴν τε ἐξ ἀντιθέτου, καὶ νόμοις δεσποτικοῖς ἐπομένην, ἔτι τε τὴν διακονίαν, ἣν παρὰ τῆς θεότητος ἐλήφε, μόνην καὶ δυναμένην, καὶ πληροῦσαν. Οὕτω τῆς διαιρέσεως ἐχούσης, καὶ θεότητος (59) καὶ κτίσεως μηδὲν εἶναι τὸ μέσον βεβαιούσης, πᾶν δὲ τῆς κτίσεως παρήλλακται, τῇ θεῖα οὐ παρήλλακται δηλονότι. Εἰ τοίνυν διὰ πλειόνων παρ' ἡμῶν ἐδείκνυτο, τῆς μὲν κτίσεως διαλλάττων (60) ὁ Υἱὸς καὶ τὸ Πνεῦμα, ἐπεὶ μηδὲν κτιστῶ συνηριθμηται (61), τῷ δὲ Πατρὶ πανταχοῦ συνέζευκται, πῶς οὐ τῆς ἐσχάτης ἀνοίας (62) ἐστὶ τὸ μὴ τῆς ἀκτιστοῦ οὐσίας αὐτὰ νομίζειν (63); Τῶν γὰρ δύο τὸ ἕτερον ἀναγκαιῶς διαπεσεῖται· δεῖ γὰρ ἦ, τῆς κτιστῆς αὐτὰ δεῖκνύντα (64), τῆς ἀκτιστοῦ ἀφορίζειν, ἦ, τῆς ἀκτιστοῦ ἀποδεικνύντα, τῆς κτιστῆς ἀναγκαιῶς χωρίζειν. Ἄλλὰ καὶ τῆς κτιστῆς ἐφάνη κειχωρισμένα, καὶ τῇ ἀκτιστῶ συνεζευγμένα· μέσον δὲ τούτων ὠμολογήθη μηδὲν. Λειπόμμενον (65) ἂν εἴη τοῦ κοινωεῖν αὐτὰ τῆς οὐσίας, ᾧ καὶ πανταχοῦ συνεζεύχθησαν. Εἰ γὰρ ὅπερ εἴρηται (καλὸν γὰρ ἀναλαβεῖν πρὸς ἐντελεστέραν ἀποδείξιν) ἐπὶ τε τῆς ἐν Χριστῶ τοῦ κόσμου μαθητείας, ἐπὶ τε τῆς διδασκαλίας τοῦ ἀγίου Πνεύματος, ἔτι μὴν καὶ ἐπὶ τῆς θείας διδασκαλίας, καὶ τῆς τοῦ παντὸς δημιουργίας, οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τῆς κατ' ἐξουσίαν αὐθεντίας, παραπλήσια καὶ ταῦτα περὶ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ καὶ ἀγίου Πνεύματος παραδέδοται, τίς οὕτω σκαιὸς (66) διαμφισθητεῖν περὶ τῆς κατ' οὐσίαν ἀλλήλων κοινωίας; Ἐνα τοίνυν Θεὸν προσῆκεν ὁμολογεῖν ἐν Πατρὶ, καὶ Υἱὸν καὶ ἄγιον Πνεῦμα ἰσχωρίζομενον· ἥ μὲν Πατὴρ, καὶ Υἱὸς, καὶ Πνεῦμα ἅγιον, τῆς μιᾶς θεότητος τὰς ὑποστάσεις γνωρίζοντας· ἥ δὲ Θεὸς, τὸ κατ' οὐσίαν κοινὸν τῶν ὑποστάσεων νοοῦντας. Μονὰς γὰρ καὶ ἐν Τριάδι νοεῖται, καὶ Τριάς ἐν μονάδι γνωρίζεται.

8. Καὶ πῶς τοῦτο, διερωτᾷν οὐτ' ἄλλον (67) ἐβουλόμην, οὐτ' αὐτὸς ἐμαυτὸν δυναίμην πείθειν τοὺς περὶ τῶν ἀπορρήτων λόγους γλώσσην πηλίην καὶ σαρκίνην ῥυπῶντι κατατολμᾶν. Εἰ γὰρ καὶ νοὺς ἡμῶν καθαρὸς ἐνδρῦται, δι' οὗ τῶν ὑπὲρ ἡμᾶς παλλάκις τῷ λόγῳ περιδραττόμεθα, ἀλλὰ γε τῇ συζύγῳ σαρκὶ βαρυνόμενος, ἀτονεῖ τὴν ἐναργῆ (68) τῶν μειζόνων κατὰ

D phanus ad calcem. Editi ἀπονοίας.

(63) *Νομίζειν.* Idem quatuor codices ὀνομάζειν.

(64) *Δεικνύντα.* Clarom. 2 ἀποδεικνύντα, et mox δηλοῦντα pro ἀποδεικνύντα. Sic etiam Reg. 1 et 2.

(65) *Λειπόμμενον.* Deest ὄν. Mox leg. ἀγίου βαπτίσματος, et Pauli nomen supplendum post διδασκαλίας. Vid. n. 7.

(66) *Τίς οὕτω σκαιός.* Deest ὡς, quod videtur excidisse ob præcedentem ejusdem soni syllabam. Reg. 1 secunda manu ὁ διαμφισθητῶν.

(67) *Ὅτ' ἄλλον.* Ita Coisl. uterque, Reg. 1 et 2, et R. Stephanus ad calcem. Editi ὅττα ἄλλους. Paulo ante apponit Stephanus hanc variam lectionem, sed manifeste vitiosam: Εἰ δὲ Θεὸς, τὸ κατ' οὐσίαν κοινῶν. Sic habent Reg. 1 et 2.

(68) *Τὴν ἐναργῆ.* R. Stephanus ad calcem τῆς ἐναργούς τῶν μειζόνων καταλήψεως. Ita habent Reg. 1 et 2.

ληψιν· ἐπέπερ βρῖθει τὸ γεῶδες σκῆνος νοῦν πολυφρόντιδα. Οὐδενὶ οὖν ἂν τρόπω ἀνθρώποις οὔσι δυνατὸν ἐξικέσθαι τῆς πρώτης ἐκείνης καὶ μακαρίας οὐσίας. Καὶ τί λέγω τῆς θείας οὐσίας! ἀλλ' οὐδὲ τὸν περὶ αὐτὴν μυστικῶς τελουμένον. Οὐδὲν γὰρ ἀνθρώποις τῶν θείων σαφές, ὡς Ἑλλήνων σοφός τις ἐφθέγγατο· ἐγὼ δὲ τὸ λεχθὲν (69) ὡς ἀληθὲς δέχομαι. Ὅταν γὰρ ἀκούσω τοῦ Παύλου, τοῦ σκεύους τῆς ἐκλογῆς, τοῦ τρίτον οὐρανὸν ἐκδεβηκότος, τοῦ ῥημάτων ἀρρήτων ἀκηκότος, ἃ μὴ θέμις γλώσσαις ἀνθρωπίναις ἐκλαλεῖν, τοῦ λαλοῦντα ἐν ἑαυτῷ ἔχοντος τὸν τῶν λόγων χορηγόν, μερικὴν τὴν γνῶσιν ἐν ἑαυτῷ προσμαρτυροῦντος καὶ λέγοντος· Ἄρτι γινώσκω ἐκ μέρους· τότε δὲ ἐπιγνώσομαι καθὼς καὶ ἐπεγνώσθη· καὶ πάλιν· Ἐκ μέρους γινώσκομεν, καὶ ἐκ μέρους προφητεύομεν· πῶς τὴν τελείαν τῶν θείων (70) γνῶσιν ἀνθρώποις οὔσι πιστεύουσ; Εἰ γὰρ τοῖς εἰς τὸ Παύλου μέτρον ἐφθακόσι, ἀμυδρά τις καὶ μερικὴ γέγονε (τὸ γὰρ δι' ἐσόπετρον καὶ ἐν αἰρίγματι (71), τὸ ἀμυδρὸν παραινίσσεται), τίς οὕτω τολμηρὸς πρὸς ἀπόνοιαν, ὡς τελείαν τῶν θείων γνῶσιν ἑαυτῷ προσμαρτυρεῖν; Αὐτίκα δὲ καὶ ἡμεῖς τὸ τῶν ἀπορρήτων ἀδιεξόδευτον εἰδότες, τὰ τοῦ (72) Δαυὶδ πρὸς τὸν τῶν ὄλων Θεοῦ ἐπιφθεγγόμεθα (73)· Ἐθαυμαστώθη ἡ γνῶσις σου ἐξ ἐμοῦ· ἐκραταιώθη· οὐ μὴ δύναμαι πρὸς αὐτήν· Ἀλλὰ ταῦτα μὲν καὶ λέγειν ὄσιον, καὶ φρονεῖν ὁσιώτερον· τοῖς γὰρ θείοις παραχωρεῖν, εὐσεβοῦς ἀνδρὸς ἂν εἴη καὶ σὺφρονος. quidem et dicere sanctum est, et sentire sanctius.

9. Οὐκοῦν ὅσον μὲν τῶν θείων εἰς ἀσφαλῆ ἔφρυναν, ὅσον δὲ πρὸς εὐσεβῆ θρησκείαν θεοπεριπῶς νοοῦμεν (74) (οὐ γὰρ ἐπειδὴ πάμπαν ἀκατάληπτον τὸ θεῖον, διὰ τοῦτό που πάντως μὴδ' ὄλως ζητεῖν περὶ αὐτοῦ προσῆκεν, ἀλλ' ἐν βρασιῶνῃ τὸν τοῦ βίου καταναλίσκεν χρόνον· κατὰ δὲ τὸ μέτρον τὸ μερισθὲν ἐκάστω παρὰ τοῦ Κυρίου τῆς γνώσεως τὴν ἐξέτασιν φιλοπότως ποιῆσαι· ὅτι μὲν ἀκατάληπτον ἀκριβῶς πεπισμένοις, ἐφ' ὅσον δὲ χωροῦμεν διὰ τῆς θεωρίας ἑαυτοῦς ἐκέλευσιν συνάπτοντας), οὕτω τοῖνον νοοῦμεν τὸν ὕψιν ἐκ Πατρὸς γεγενῆσθαι, ὡς φῶς ἐκ φωτὸς ἐκλάμψαν. Ἰκανὴ γὰρ ἡ εἰκὼν παραστήσῃα τὸ τε συναῖθον, τὸ τε τῆς οὐσίας ταῦτόν, τὸ τε τῆς γεννήσεως ἀπαθές. Εἰ γὰρ ἐξελάμφθη, τῷ ἐκλάμψαντι ἀχρόνως συνπύεσθη. Τινι γὰρ φωτὸς ἐκλάμψῃς χρόνου (75) μέσφ διακόπτετο; Εἰ δὲ φῶς ἐκ φωτὸς, τὸ ταῦτόν ἐκέλευσιν (76) δηλώσειεν, ἀφ' οὗ καὶ γεγέννηται. Εἰ δὲ

A jorum rerum perceptionem non sustinet; siquidem deprimit terrenum tabernaculum mentem multa curantem. Nullo igitur modo, cum homines simus, primam illam et beatam essentiam apprehendere possumus. Sed quid dico divinam essentiam! imo ne illa quidem, quæ circa eam mystice peraguntur. Nihil enim rerum divinarum hominibus apertum, ut quidam ex Græcorum sapientibus dixit, cujus dictum, ut verum, suscipio. **426** Nam cum audio Paulum, vas illud electionis, qui tertium cælum transcendit, qui verba arcana audivit, quæ non licet humanis linguis eloqui, qui habuit in semetipso loquentem eum a quo verba suppeditantur; cum illum, inquam, audio testificantem se ex parte cognoscere, ac dicentem: *Nunc cognosco ex parte, tum autem cognoscam quemadmodum et cognitus sum*¹⁹; item: *Ex parte cognoscimus et ex parte prophetamus*²⁰; quomodo perfectam divinarum rerum cognitionem his qui homines sunt, inesse crediderim? Nam si iis, qui ad mensuram Pauli pervenerunt, obscura inest et ex parte cognitio (illud enim *per speculum et in ænigmate* obscurum significat), quis ita audax et temerarius, ut perfectam rerum divinarum cognitionem suo ipse testimonio sibi arroget? Nos igitur cum arcana inenarrabilia esse sciamus, illud Davidis Deo universorum clamabimus: *Mirabilis facta est scientia tua ex me: confortata est: non potero ad eam*²¹. Atque hæc Rebus enim divinis cedere, pii est viri atque prudentis.

C 9. *Filius ut lumen de lumine generatus.* Divina igitur quantum ad tutam investigationem, quantum ad pietatis cultum digne Deo intelliguntur (neque enim quia Deus comprehendi omnino non potest, idcirco nihil prorsus de illo inquirere convenit, sed in desidia tempus vitæ consumere. Quin potius secundum mensuram scientiæ unicuique a Domino concessam, laboriosa investigatio suscipienda, ita ut nobis quidem accurate persuasum sit, Deum comprehendi non posse; quantum autem capimus, nosmetipsos cum eo per contemplationem conjungamus); sic igitur intelligimus Filium ex Patre genitum esse, ut lumen ex lumine refulgens. Satis idonea imago ut et coæternitatem et identitatem essentia, et perpressionis expertem generationem constituat. Nam si emissus est splendor, citra tempus simul exstitit cum eo qui splendorem emisit.

¹⁹ I Cor. XIII, 12. ²⁰ Ibid. 9. ²¹ Psal. LXXXVIII, 5.

(69) *Τὸ λεχθὲν.* Articulus additus ex Regiis et Coisl. 2. Sic etiam R. Stephanus ad calcem. Observat Sylburgius trimetrum Iambicum fore si legamus: Οὐδὲν γὰρ ἀνθρώποισι τῶν θείων σαφές.

(70) *Θεῖων.* Additur Γραφῶν ad calcem Stephani, et in Regio 1 et 2.

(71) *Ἐν αἰρίγματι.* Hæc desunt in Reg. 1 et 2. Editi addunt βλέπειν, quod melius deest in Regio 2 et Coisl. 2.

(72) *Τὰ τοῦ.* Coisl. 2 τὸ τοῦ.

(73) *Ἐπιφθεγγόμεθα.* Reg. 1 et 2, et Coisl. 2 ἐπιφθεγγόμεθα. Mox Reg. 1 et 2, et R. St. ad calcem

τοῦτο μὲν καὶ φρονεῖν ὄσιον καὶ λέγειν ὁσιώτερον.

(74) *Νοοῦμεν.* Coisl. 2 νοοῦμενον, atque ita Clarom. 2 ad marginem. Hanc lectionem genuinam puto et in interpretando eam sequi non dubitavi.

(75) *Χρόνου.* Ita Coisl. antiquissimus Reg. 1 et 2, et Clarom. 2. Editi χρόνον. Legitur hoc loco in iisdem codicibus et γὰρ ἐξελάμφθη, et mox et δὲ φῶς... et δὲ πάλιν. Editi habebant ἦ. Ibidem Reg. 1 et 2 ὁπέστη, Coisl. 1 συνέστη.

(76) *Τὸ ταῦτόν ἐκέλευσιν.* Ita Coisl. antiquissimus. Editi τὸν λόγον τοῦ φωτὸς, quæ desunt in Reg. 1 et 2. Infra legendum χωρήσαντες

Quo enim temporis intervallo splendor lucis interrumpatur? Quod si lumen de lumine, identitas essentialis declaratur cum eo, a quo et genitus est. Rursus autem, si et lumen et genitum, perperessionis expers erit generatio. Neque enim sectionem aut fluxum aut interstitium luminis splendor admittit, sed ex ipsa essentia citra perperessionem prodit. Eadem quoque notionem de Spiritu sancto tenemus, quia, ut Filius ex Patre, ita et Spiritus, nisi quod existendi modo differt. Ille enim, lumen de lumine per generationem refulsit, hic autem, lumen quidem et ipse de lumine prodiit, non tamen per generationem, sed procedendo. Ita coæternus Patri, ita secundum essentiam idem, ita sine perperessione inde progressus est. Sic in Trinitate unitatem intelligimus et in unitate Trinitatem agnoscimus. Hæc cum perceperimus atque hanc scientiæ mensuram a 427 Domino acceperimus, filiis Ecclesiæ exponimus quod comprehendimus, eosque hortamur ut ita sentiant, donec perfectiorem scientiæ splendorem accipiant; siquidem iis, quæ a nobis exposita sunt, diligenter attendere, ad prudentiam consequendam conducit. Nihil enim lepidum, nihil quod exaggerationem aut jactantiæ speciem habeat, animo concepimus; sed potius quidquid pium et diviniæ scientiæ congruum pro viribus colligentes, unius divinitatis in tribus perfectis hypostasibus cognitionem exposuimus. Sic igitur et de beata ac divina Trinitate sentientes, ad eam quæ nobis exdamus. Nam inenarrabilis etiam est Incarnationis examinandum nobis est.

10. *Verbum sibi in utero Virginis templum formavit. Summa inter Verbum et hominem unio.* — Cum Verbum sibi conscium esset sua esse regenda opera, ac pænæ, qua se Adam prævaricando obstrinxit, debitum esse solvendum; tum vero e cælis non discedens ad nos descendit. Non enim corporis descendens fuit, sed diviniæ operationis voluntas. Virgine autem, quæ ex Davide ob promissiones illi factas genus ducebat, intermedia ad Incarnationis opus utens, ejusque uterum, veluti divinum quoddam semen subsiens, format sibi ipse templum, hominem perfectum, cum partem aliquam ex Virginis natura sumpsisset et ad templi formationem compegisset. Illud autem per summam unionem induens et Deus, et homo prodiens, sic suam inter nos œconomiam implevit. Quandoquidem Adam delinquens morti genus suum subdidit, et universam naturam debito obstrinxit; Filius, et Deus existens et homo, reparat Adæ lapsum; et quatenus homo, sine peccato vivit, et voluntariam

A πάλιν φῶς καὶ τὸ γεννώμενον, ἀπαθὴς ἢ γέννησις ἂν εἴη. Οὐ γὰρ κατὰ τομὴν, ἢ βεῦσιν, ἢ διάστασιν, τοῦ φωτὸς ἢ ἐκλαμψίς γίνεται, ἀλλ' ἐκ τῆς οὐσίας αὐτῆς ἀπαθῶς προέρχεται. Τὴν αὐτὴν δὲ γνῶσιν καὶ περὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος κατέχομεν, ὅτι ὡσπερ ὁ Υἱὸς ἐκ τοῦ Πατρὸς, οὕτω καὶ τὸ Πνεῦμα· πλὴν γε δὴ τῆ τροπῆ τῆς ὑπάρξεως διοίσει. Ὁ μὲν γὰρ φῶς μὲν ἐκ φωτὸς ἐξέλαμψε· τὸ δὲ φῶς μὲν ἐκ φωτὸς καὶ αὐτὸ, οὐ μὴν γεννητῶς, ἀλλ' ἐκπορευτῶς προήλθεν· οὕτως συναίδιον Πατρὶ, οὕτως τὴν οὐσίαν ταύτων, οὕτως ἀπαθῶς ἐκείθεν ἐκπορευθέν. Οὕτως ἐν τῇ Τριάδι τὴν μονάδα νοοῦμεν, καὶ ἐν τῇ μονάδι τὴν Τριάδα γνωρίζομεν. Ταῦτα χωρίσαντες, καὶ τοῦτο τὸ μέτρον παρὰ τοῦ Κυρίου τῆς γνώσεως λαβόντες, τοῖς υἱεῖσι τῆς Ἐκκλησίας τὸ καταληφθὲν ἐκτιθέμεθα, οὕτω μὲν φρονεῖν παρακαλοῦντες, ἕως ἂν τελεωτέραν τῆς γνώσεως τὴν ἐκλαμψὶν δέξωνται· ἐπεὶ γε τοῖς παρ' ἡμῶν ἐκτεθεῖσι σὺν ἐπιμελείᾳ προέχειν σωφρονικόν. Οὐ γὰρ τι κομψόν, ἢ ὑπέρογκον, ἢ μεγαλαυχίας ἔχον ἀπέδειξιν ἐφαντάσθημεν· ὅσον δὲ εὐσεβὲς μάλλον καὶ πρόπον τῇ θεῷ (77) γνῶσει κατὰ δύναμιν συλλέξαντες, τῆς μιᾶς θεότητος τὴν ἐν τελείᾳ τρισὶν ὑποστάσει γνῶσιν ἐξεθέμεθα. Καὶ περὶ μὲν τῆς μακαρίας καὶ θείας Τριάδος οὕτω (78) δοξάζοντες, ἐπὶ τὴν ἐξ οἰκονομίας χάριν τοῦ λόγου τῶν λόγων προσέλθωμεν. Ἀρρήτος μὲν γὰρ τῆς οἰκονομίας ὁ λόγος. Τῷ δὲ λόγῳ τῶ πρώτῳ κατὰ δύναμιν πάλιν ἡμῖν καὶ τοῦτο (79) ἐξεταστῶν.

Verbi Incarnatione obvenit, gratiam oratione accoratio. Eadem autem ac supra ratione id quoque

C 10. Ὅτε τῶν οἰκειῶν πλάσματων συνείδεν ὁ Λόγος χρῆναι τὴν ἀνάπλασιν γενέσθαι, καὶ τῆς τοῦ Ἀδάμ τιμωρίας, ἣν παραβάς ὤφειλε, τὸ χρέος ἀποδοθῆναι· τότε δὴ, τῶν οὐρανῶν οὐκ ἀποστάς, πρὸς ἡμᾶς κατέβη. Οὐ γὰρ ἦν σώματος ἢ κατὰβασις, ἀλλὰ θείας ἐνεργείας βούλησις· μέσῃ δὲ παρθένῳ, ἐκ Δαυιδικοῦ καταγομένη τοῦ γένους διὰ τὰς πρὸς αὐτὸν ἐπαγγελίας, πρὸς τὴν τῆς οἰκονομίας χρεῖαν (80) χρῆσάμενος, καὶ ταύτης τὴν νηδὺν εἰσδύς, οἶονε τὴς θεοῦ σπόρος, πλάττει ναὸν ἐαυτῷ τὸν τέλειον ἀνθρώπον, μέρος τι λαβὼν τῆς ἐκείνης φύσεως, καὶ εἰς τὴν τοῦ ναοῦ διάπλασιν οὐσιώσας. Ἐνδύς δὲ αὐτὸν κατ' ἄκραν ἔνωσιν (81), Θεὸς ὁμοῦ καὶ ἀνθρώπος προελθὼν, οὕτω τὴν καθ' ἡμᾶς οἰκονομίαν ἐπλήρωσεν. Ἐπειδήπερ ἁμαρτῶν ὁ Ἀδάμ, θανάτῳ τὸ γένος ὑπέβαλε, καὶ τὴν φύσιν ἑλὴν ὑπεύθυνον τῷ χρεῖι πεποίηκε, Θεὸς ὑπάρχων ὁ Υἱὸς καὶ ἀνθρώπος, ἀνακαλεῖται τοῦ Ἀδάμ τὸ παράπτωμα· καὶ ἢ μὲν ἀνθρώπος, ἀμέμπτως πολιτεύεται, καὶ θάνατον ἑκούσιον καταδέχεται, διὰ μὲν τῆς ἄκρας πολιτείας ἀφα-

(77) *Τῇ θεῷ.* R. Stephanus ad calcem τῆ ἀληθεῖ. Ita Reg. 1 et 2.

(78) *Καὶ περὶ μὲν τῆς... οὕτω.* Ita antiquissimus codex Coislilianus. Editi οὕτω καὶ περὶ τῆς. Deest conjunctio in Coisl. 2, et mox ante τῆς οἰκονομίας.

(79) *Τοῦτο.* Ita Coisl. 2. Editi τοῦτον.

(80) *Χρησάμενος.* Ita Coisl. uterque, Reg. 1 et 2, et R. Stephanus ad calcem. Editi χρῆσιν.

(81) *Κατ' ἄκραν ἔνωσιν.* Quæ sequuntur desumpta sunt ex Coisl. 1. Editi Υἱὸς Θεὸς προήλθεν ἄμφω τὰς φύσεις. Ἐξ ἐκείνου γὰρ ὁ Υἱὸς καὶ Θεὸς καὶ ἀνθρώπος· οὕτω, etc. Legitur etiam προελθὼν in Reg. 1 et 2.

νίζων τὸ παράπτωμα, διὰ δὲ τοῦ μὴ χρεωστούμενου Ἀ mortem obit, sanctissimo vivendi genere lapsum
θανάτου καταργῶν τὸν ὀφειλόμενον (82)· ἢ δὲ Θεός, καὶ
τὸ λυθὲν ἀνίσταται, καὶ τὸν θάνατον αὐτὸν παντελῶς κατα-
λύει. Εἷς οὖν ἐστὶν ὁ Υἱὸς, ὃ τε λυθείς, ὃ τε τὸ λυθὲν ἀνα-
στήσας. Ἡ γὰρ ἄνθρωπος, ἐλύθη· ἢ δὲ Θεός, ἀνέ-
στησεν. Ὅταν οὖν ἀκούσῃς περὶ τοῦ ἐνὸς Υἱοῦ τὰς
ἐναντίας φωνάς, καταλλήλως μέριξε ταῖς φύσεσι τὰ
λεγόμενα· ἂν μέγα τι καὶ θεῖον, τῇ θείᾳ φύσει προσ-
νέμων· ἂν δὲ τι μικρὸν καὶ ἀνθρώπινον, τῇ ἀνθρω-
πίνῃ λογιζόμενος (83). Οὕτω γὰρ καὶ τὸ τῶν φωνῶν
ἀσύμφωνον διαφευξή, ἐκάστης ἃ πέφυκε δεχομένης (84)
φύσεως, καὶ τὸν Υἱὸν τὸν ἕνα, καὶ πρὸ πάντων αἰώ-
νων (85), καὶ πρόσφατον κατὰ τὰς θείας Γραφὰς
ὁμολογήσεις.

11. Καὶ μὴ μέ τις τῆς ἐνώσεως διερωτᾷ τὸν
τρόπον. Οὐ γὰρ αἰδεσθήσομαι τὴν ἄγνοιαν ὁμολο-
γῶν· τούναντίον δὲ καὶ μᾶλλον καυχῆσομαι, τοῖς
ἀπορρήτοις πιστεύων, καὶ μύστις τούτων ὑπάρχων,
ὧν καὶ λόγος καὶ νοῦς ἀτὸν εἶ τὴν κατάληψιν. Ὅστε
μὴδὲ ἐναργῆς τι περὶ τούτων μήτε παρ' ἐμοῦ μήτε
παρ' ἑτέρου μαθηταίνε ἐπίσειεν (86). Εἰ δ' ὅσον ὁ
νοῦς ἡμῶν ἐχώρησε περὶ τούτου βούλει γινῶναι, φθό-
νος μὲν οὐδὲις πρὸς παιδᾶς Ἐκκλησίας· τοσοῦτον
δὲ τοῖς λεγομένοις ἐπισημηγόμενος, ὡς δεῖ τοῖς ἐγ-
χειροῦσι τὴν ἐκθεσιν τῆς ἀνωθεν βροτῆς τε καὶ συν-
εργίας, ἐπὶ τὴν εἰς δύναμιν κατάληψιν εἶμι. Τινὲς
μὲν οὖν (87) τὴν ἕνωσιν, ὡς ψυχῆς πρὸς σῶμα νοή-
σαντες, οὕτως ἐκδεδώκασι. Καὶ ἀρμυρόν γε τὸ πα-
ράδειγμα, εἰ καὶ μὴ κατὰ πάντα, κατὰ τὸ γούν. Ὡς
γὰρ εἷς μὲν ἐστὶν ὁ ἄνθρωπος, ἔχει δὲ φύσεις ἐν
ἑαυτῷ διαφόρους δύο· καὶ κατ' ἄλλο μὲν λογίζεται,
κατ' ἄλλο δὲ τὸ λογισθὲν ἐνεργεῖ· ψυχῇ (88) μὲν γὰρ
λογισάμενος, εἰ τύχοι, τοῦ πλοίου τὴν σύμμηξιν,
χερσὶ τὸ νοηθὲν εἰς πέρας ἄγει· οὕτως ὁ Υἱὸς, εἷς
ὧν καὶ δύο φύσεις, κατ' ἄλλην μὲν τὰς θεοσημείας
εἰργάζετο, κατ' ἄλλην δὲ τὰ ταπεινὰ παρεδέχετο (89).
Ἡ μὲν γὰρ ἐκ Πατρὸς καὶ Θεός, ἐνεργεῖ τὰ θαύμα-
τα· ἢ δὲ ἐκ παρθένου καὶ ἄνθρωπος, τὸν σταυρὸν καὶ
τὸ πάθος καὶ τὰ παραπτώματα ἐθέλων ὑπέμενε φυσι-
κῶς. Εἰ τις ἕως τούτου τὰ τοῦ παραδείγματος δεχόιτο,
ἔχει καλῶς ἢ εἰκῶν. Εἰ δὲ πάλιν ὄλον ὄλω (90) τῷ
παραδείγματι συγκρίνοι, τὰ τῆς διαφορᾶς ἀναφανή-
σεται. Ὁ γὰρ ἄνθρωπος, εἰ καὶ διττὰς ἐν ἑαυτῷ (91)
δεικνύει (92) φύσεις, οὐ δύο φύσεις ἐστὶν, ἀλλ' ἐκ
τῶν δύο. Ὡς γὰρ τὸ σῶμα σύγκειται μὲν ἐκ πυρὸς,
καὶ ἀέρος, καὶ ὕδατος, καὶ γῆς, οὐκέτι δὲ τὸ σῶμα
πῦρ εἶποις εἶναι, οὐδὲ ἀέρα, οὐδὲ τὸ τῶν ἄλλων (93)·
οὐδὲ γὰρ ταῦτ' οἷς ἐξ ὧν ἐστὶν· ἐπεὶ καὶ διάφορος

abolens et indebita morte debitam destruens; qua-
tenus autem Deus, et id quod solutum est resusci-
tat, et mortem ipsam penitus dissolvit. Nam qua-
tenus homo, solutus est: quatenus Deus, resusci-
tavit. Cum igitur de uno Filio diversas voces audie-
ris, convenienter naturis divide quæ dicuntur: si
quid magnum et divinum, naturæ divinæ attribuens;
si quid parvum et humanum, humanæ imputans. Sic
enim et vocum discrepantiam effugies, unaquaque
id quod sibi congruit recipiente natura, ac unum
Filius et ante omnia sæcula existisse et recentem
esse secundum divinas Scripturas, confiteberis.

11. *Incarnationis mysterium difficile ad explican-
dum. Animæ et corporis exemplum partim commo-
dum, partim vitiosum.* — Nec quisquam me de
unionis interroget modo. Non enim me pudebit
ignorationem fateri; quin potius gloriabor magis,
quod rebus arcanis credam, et ejusmodi mysteriis
initiatu sim, quæ ratio et mens comprehendere
non possunt. Quare nihil perspicuum 428 his de
rebus neque a me, neque ab alio expectet. Sed si
quantum mens nostra ea de re apprehendit, vis di-
scere, nihil equidem invidéo Ecclesiæ filiis, at-
que hoc tantum his, quæ dicta sunt, adjecto, nem-
pe his qui ejusmodi expositionem aggrediuntur,
opus esse favore et auxilio cœlesti, ad id venio, quod
pro viribus apprehendi. Nonnulli unionem, ut ani-
mæ cum corpore, ita intellexerunt et exposuerunt.
Ac congruum quidem exemplum, si minus omni ex
parte, saltem aliquatenus. Quemadmodum enim
unus est homo, ac duas naturas in semetipso diver-
sas habet, ac secundum alteram ratiocinatur, secun-
dum alteram id quod ratione percipit exsequitur,
ita ut animo quidem ratiocinetur, exempli gratia
de navis constructione, manibus autem id quod
excogitavit ad exitum perducatur: ita Filius, unus
existens et duæ naturæ, secundum alteram signa
operatur, secundum alteram humilia suscipit. Nam
quatenus ex Patre et Deus, miracula operatur;
quatenus autem ex virgine et homo, crucem et
passionem et similia nostris perpassionibus
volens naturaliter pertulit. Si quis eatenus exem-
plum accipiat, recte se habet imago. Rursus
si totum cum toto exemplo conferat, discrimina
emergunt. Nam homo, etsi duplicem in semetipso
ostendit naturam, non duæ naturæ est, sed ex dua-
bus. Quemadmodum enim corpus constat quidem

(82) *Τὸν ὀφειλόμενον.* Ita Coisl. 2 et R. Stephanus ad calcem. Sic etiam Reg. 1. Editi τὸ ὀφειλόμενον.

(83) *Λογίζόμενος.* Quidam codex a R. Stephano citatus addit φύσει. Mox deest γὰρ in Coisl. 2.

(84) *Δεχομένης.* Coisl. 2 δεχόμενος atque ita R. Stephanus ad calcem. Legitur δεχομένης apud Leonium qui hunc locum citat, ut observat Sylburgius.

(85) *Πρὸ πάντων αἰώνων.* Coisl. 2 πρὸ τῶν αἰώνων.

(86) *Μαθηταίνε ἐπίσειεν.* Reg. 1 et 2. R. Stephanus ad calcem μηδὲν... μαθηταίνε ἐπίσειεν. Legitur etiam postremum verbum in Coisl. 1, pro quo habebant editi θελήσης.

(87) *Τίτρες μὲν οὖν.* Postrema vocula desumpta ex Coisl. 1.

(88) *Ψυχῇ.* Reg. 1 et 2, et ad calcem R. Stephanus ψυχῇ μὲν γὰρ νοεῶν.

(89) *Εἰργάζετο .. παρεδέχετο.* Ita codices mss. Editi ἐργάζεται... παραδέχεται.

(90) *Εἰ δὲ πάλιν ὄλον ὄλω.* Ὅλον deest in Coisl. 2 et Reg. 3.

(91) *Ἐν ἑαυτῷ.* Ita mss. codices. Editi ἐν αὐτῷ.

(92) *Δεικνύει.* Coisl. 1 et Reg. 1 et 2 δείκνυσι.

(93) *Οὐδέ τι τῶν ἄλλων.* Coisl. uterque ἢ τι τῶν ἄλλων. Paulo post Coisl. antiquissimus ἕτερος τὰ ἐξ ὧν ἐστὶν.

ex igne et aere et aqua et terra, nec jam tamen illud esse ignem aut aerem dixeris, aut quidquam ex aliis, si quidem diversa ratio est illius quod compositum est, et eorum ex quibus componitur; ita homo, quamvis ex anima constet et corpore, alius tamen est ac ea ex quibus constat. Sic autem clarius intelliges quid dicam. Ex diversis materiis domum ædificamus: at nemo dixerit domum idem esse ac materias ex quibus constructa est. Non enim simpliciter lapides et ligna et cætera domus sunt. Nam si ita esset, ante ædificationem separatæ illæ materiæ domus merito dicerentur. At certa quædam materiæ inter se coagmentatio domum nobis absolvit. Cæterum, domo dissoluta, manent similiter materiæ propriam rationem retinentes, sed periisse dicimus domum, quam certa quædam materiæ conjunctio absolverat. Ita et in homine. Quamvis enim ex anima constet et corpore, non tamen idem est ac ea ex quibus constat, sed aliud: ita ut homo aliud tertium sit, quod ex conjunctione animæ et corporis perficitur. Atque id inde patet, quod disjunctione horum facta, manet corpus propriam servans rationem; trifariam enim habet dimensionem licet mortuum; manet etiam anima similiter ratione utens, quamvis separata 429 sit; at homo perit, quem utriusque conjunctio perfecerat. Christus autem non ex divinitate et humanitate perfectus est Christus, quasi aliud esset præter duo, sed utrumque est, et Deus et homo: ac Deus quidem ex prodigiorum operatione intelligitur; hominem ostendunt similes nostris perpressiones. Præterea sæpe anima corporis perpressionibus præoccupatur, ac sæpe ante corpus, semper autem cum corpore, ut per se manifestum est, dolet; quippe cum sæpe sectionem corporis extimescat, ac ante corporis perpressionem immutetur, et post sectionem nihilominus dolores persentiat. Quod quidem de Christi divinitate nemo ex his, qui recte sentire solent, nisi penitus mente capiatur, aut dicere audeat aut approbare. Quare hominis exemplum aliqua in re admittendum est, in cæteris vero fugiendum.

12. *Exemplum solis et lucis.* — Nos autem et antea confessi sumus nos claram hujus veritatis perceptionem non assequi, et nunc animo nihilominus recto scientiam secundum mensuram nobis concessam profitemur, et ad perspicuam rationem, quæ qui-

(94) *Ὁ οἶκος.* Deest articulus in Coisl. 2.

(95) *Τοῦτο ἦν.* Deest verbum in Regio 3 et Coisl. 2. Legitur in Coisl. 1 καὶ πρὸ τῆς. Mox ex eodem cod. et ex Reg. 1 et 2, et Clarom. 2 desumpsi adverbium *δικαίως*, quod etiam ad calcem apposuit R. Stephanus.

(96) *Ἀλλήλας.* Ita Coisl. antiquissimus. Editi ἄλληλα.

(97) *Ὅτω καὶ ἐπὶ τοῦ.* Coisl. 1 οὕτως ἐπὶ τοῦ ἀνθρώπου κἀν ἐκ ψυχῆς καὶ σώματος ὑπάρχει.

(98) *Ἄλλ' ἕτερον.* Coisl. 2 ἄλλ' ἕτερος.

(99) *Πάλιν.* Hanc vocem suppeditant Coisl. 1 et 2, quod quidem etiam Stephanus ad calcem apposuit.

(1) *Ἄλλος ὢν.* Editi ὡς ἄλλος ὢν, sed negatio deest in tribus codicibus Regiis et Clarom. 2, et

ὁ λόγος τοῦ τε συγχειμένου, τῶν τε συντεθέντων· οὕτως ὁ ἄνθρωπος, εἰ καὶ ἐκ ψυχῆς καὶ σώματος ἐστίν, ἕτερος παρὰ τὰ ἐξ ὧν ἐστίν. Ὡδε δὲ μάθεις ὁ λέγω σαφέστερον. Ἐκ διαφόρων ὑλῶν τὸν οἶκον οἰκοδομοῦμεν· ἀλλ' οὐκ ἂν τις εἴποι τὸν οἶκον ταῦτὸν ὑπάρχειν ταῖς ὑλαῖς ταῖς ἐξ ὧν ἐστίν· σὺ γὰρ ἀπλῶς οἱ λίθοι, καὶ τὰ ξύλα, καὶ τὰ λοιπὰ, ὁ οἶκος (94) ἐστίν. Εἰ γὰρ τοῦτο ἦν (95), πρὸ τῆς οἰκοδομίας διηρημένας αὐτάς τὰς ὑλας οἶκον ἂν τις δικαίως καλέσειεν. Ἄλλ' ἢ τοιάδε τῶν ὑλῶν ὑπερτελεῖν πέφυκεν. Ἀμέλει τῆς οἰκίας λυθείσης, μένουσι μὲν ὁμοίως αἱ ὑλαὶ τὸν οἶκον ἐπέχουσαι λόγον· ἀπολωλέναι δὲ φαμέν τὴν οἰκίαν, ἦν ἢ τοιάδε τῶν ὑλῶν σύζευξις ἀπετέλεσεν. Οὕτω καὶ ἐπὶ τοῦ (97) ἀνθρώπου. Κἀν γὰρ ἐκ ψυχῆς καὶ σώματος ὑπάρχει, οὗ ταῦτὸν ἂν εἴη τοῖς ἐξ ὧν ἐστίν, ἀλλ' ἕτερον (98) ὡς εἶναι τὸν ἄνθρωπον ἐξ αὐτῆς τῆς συναφείας ψυχῆς πρὸς σῶμα, τρίτον ἀποτελούμενον ἄλλο. Καὶ τοῦτο δῆλον ἀφ' ὧν, τῆς διαζεύξεως τῆς τούτων γενομένης, μένει μὲν οὕτως τὸ σῶμα τὸν οἶκον ὡς ὃν λόγον· τριχῆ γὰρ ἐστὶ διαστατὸν, κἀν νεκρὸν ὑπάρχει· ἡ ψυχὴ τε πάλιν (99) ὁμοίως λογικῆ τυγχάνουσα, κἀν διαζευχθῆ· ἀπὸλλυε δὲ ὁ ἄνθρωπος, ὃν ἀπετέλεσεν ἐκατέρων ἡ σύζευξις. Ὁ δὲ Χριστὸς οὐκ ἐκ θεότητος καὶ ἀνθρωπότητος ἀπετελέσθη Χριστὸς, ἄλλος ὢν (1) παρὰ τὰ δύο, ἀλλὰ καὶ Θεὸς καὶ ἄνθρωπος ἐκάτερα τυγχάνει· Θεὸς μὲν νοούμενος τῇ τῶν τεραστίων ἐνεργείᾳ, ἄνθρωπος δὲ δεικνύμενος τῇ τῆς φύσεως ὁμοιοπαθείᾳ. Ἄλλως δὲ πολλοῖς καὶ ἡ ψυχὴ τῶν τοῦ σώματος προκατεχομένη παθῶν, καὶ προπάσχει πολλάκις τοῦ σώματος· συμπάσχει (2) δὲ διηγετικῶς αὐτίκα φαίνεται, πολλάκις τὴν τομὴν τοῦ σώματος ἀγωνιώσα, καὶ πρὸ τοῦ πάθους τοῦ σώματος ἀλλοιούμενη, καὶ μετὰ τὴν τομὴν οὐδὲν ἔλαττον τὰ τῆς ὀδύνης ἐμπαιθῶς δεχομένη (3). Ὅπερ ἐπὶ τῆς θεότητος τοῦ Χριστοῦ οὐκ ἂν τις τῶν ὀρθῶ φρονεῖν εἰωθῶτων, εἰ μὴ παντελῶς τὸν ὡν παρενεχθῆ, τολμήσειεν ἢ εἰπεῖν ἢ παραδέξασθαι. Ὅστε τοῦ ἀνθρώπου τὸ παράδειγμα κατὰ τὴν μὲν δεκτικῶν, κατὰ τὸ λοιπὸν δὲ φευκτέον (4).

12. Ἡμεῖς δὲ καὶ πάσαι μὲν προδιωμολογήσαμεν τῆς ἀληθείας ταύτης τὴν ἐναργῆ κατάληψιν μὴ νοεῖν (5)· καὶ νῦν οὐδὲν ἔλαττον εὐγνωμονοῦμεν, ὁμολογοῦντες τὴν κατὰ τὸ μέτρον τὸ δοθὲν ἡμῖν γῶσιν, ὅσον τε πρὸς εὐσεθέστερον ἐναργῆ λόγον, τὰ

Coisl. 1. Legitur in Coisl. 2 ὁ ἐκ θεότητος καὶ ἀνθρωπότητος ἀπετελέσθη Χριστὸς, οὐκ ἂν ἄλλος ὢν. etc.

(2) *Συμπάσχει.* Ita Reg. 1 et 2. Legitur καὶ συμπάσχει in Coisl. 1. Editi συμπάσχειν. Sed illud αὐτίκα perincommode hoc loco positum, nec mss. codices opem ferunt. At legendo ὅτι καὶ videtur vulnus sanari posse.

(3) *Ὁὐ δεχομένη.* Deest in Coisl. 2 et Reg. 3.

(4) *Κατὰ τὸ λοιπὸν δὲ φευκτέον.* Ita Coisl. 1, Clarom. 2 et Reg. 1 et 2, et R. Stephanus ad calcem. Editi κατὰ τὴν δὲ φευκτέον.

(5) *Μη νοεῖν.* Reg. 1 et 2, et Clarom. 2 ἀγνοεῖν. Coisl. 2 μὴ νοεῖν, ἀγνοεῖν δὲ, καί, etc. Vitiose ed. μὴ νοεῖν δὲ.

τοῦ παραδείγματος ἀνάγειν σπουδάζομεν, καὶ τὴν ἄνωσιν οὐ μικρὰ τινὶ καὶ τῶν εὐτελῶν εἰκόνη παρεκάζειν ἐθέλομεν, ἀλλὰ μεγάλη, καὶ τῇ γεννήσει προσήκουσα τῇ ἐκ Πατρὸς. Ἐπειδὴ γὰρ (6) φῶς ἐλήλυθεν εἰς τὸν κόσμον ὁ Λόγος, ἐκ φωτὸς ἐκλάμψας τοῦ ἀναίτου, φῶς εἶναι καὶ τὸ παράδειγμα βούλομαι τῆς ἐνώσεως. Νοεῖσθω τοίνυν ὁ Λόγος φῶς εἶναι τὸ ἀρχέγονον, ὃ πρώτη φωνῆ τοῦ Θεοῦ δι' αὐτοῦ τοῦ Λόγου γεγένηται· σῶμα δὲ ἡλιακὸν τὸ σῶμα τὸ ἀνθρώπινον, ᾧ κατ' ἀπόβροχον (7) τὸν λόγον ὁ Λόγος ἠνώθη. Καὶ μὴ μοι τὸν ἥλιον φῶς ἕτερον παρὰ τὸ πρότερον (8) γενόμενον νόμιζε. Οὐ γὰρ ὡς ἐλλείπωντος τοῦ πρώτου πρὸς τὸν τοῦ παντὸς φωτισμὸν, ὃ ἥλιος γέγονε τὸ λείπον ἀναπληρῶν. Οὐ γὰρ τοιοῦτος ὁ τεχνίτης, ὡς μήτε προιδέσθαι τὸ τέλειον, μήτε τὴν αὐγὴν πρὸς τὴν ἐξ αὐτοῦ παρεχομένην δημιουργήσῃ **B** χρεῖαν. Ἐν τοίνυν ἐστὶ τὸ φῶς τὸ ἀρχέγονον· ὃ δὲ ἥλιος σῶμα τούτου (9) κατεσκευάσθη· ἐφ' οὗ συναίρηθεν τὸ φῶς πανταχοῦ τὴν ἀρχὴν κεχυμένον ἐποχεῖται. Τοῦτο (10) καὶ τῶν ὠρῶν ἡμῖν τῆς ἡμέρας τὸν ὅρον διὰ τὸ σῶματος ἀμέπτως ἀποπληροῖ. Εἰ γὰρ μὴ ἐνεδέθη σώματι, ἀλλ' ὅλον ἐν ὄλω τῷ ἀέρι περιεκέχυτο, οὐκ ἂν ἡμῖν οὔτε τὰ μέτρα τῆς ἡμέρας διώρισεν, οὔτε κίνησιν εὐτακτον καὶ τὸν πεποιηκότα παρέστησεν. Εἰ δέ μοι λέγεις, ὅτι καὶ πρὸ τῆς τοῦ ἡλίου γενέσεως ἡμέρα καὶ νύξ ἐγίνετο, πρῶτον μὲν ὁμολογήσεις (11) ὁμοίως, ὅτι ἔρχεται τοῦ φωτὸς ἡ φύσις ἅπαντα καταυγάζειν· ἀκολουθῶν δὲ λοιπὸν ζητήσας (12) τῆς γενέσεως τοῦ ἡλίου τὴν αἰτίαν, εὐρήσεις οὐκ ἄλλην οὔσαν ἢ τὴν παρ' ἡμῶν ἀρτίως εἰρημένην. Πάλαι μὲν γὰρ ὅλον δι' ὅλου τὸ φῶς ἀέρι περιεκεχυμένον οὔτε κίνησιν ὁμαλὴν διέτρεχεν, οὔτε τῆς ἡμέρας τὰ μέτρα διώριζεν, ἀλλὰ συστελλόμενον, ἢ νυκτὶ τὴν πάροδον ἐδίδου, ὥστε παντὸς ἀληθέστερον (13) ἕτερον μὲν εἶναι τὸ φῶς, ἕτερον δὲ τὸ ἡλιακὸν σῶμα τὸ τοῦτο δεξάμενον. Οὕτως ἔχοντος (14) τοῦ φωτὸς πρὸς τὸ ἡλιακὸν σῶμα, σκοπεῖτε λοιπὸν ὑμεῖς δι' ἀκριβείας τὸν λόγον. Ὅσπερ γὰρ μετὰ τὴν ἄνωσιν τοῦ πρωτογόνου φωτὸς πρὸς τὸ ἡλιακὸν σῶμα, οὐκ ἂν τις ἀπ' ἀλλήλων αὐτὰ διέλοι, οὐδὲ τὸ μὲν ἥλιον ἰδιαζόντως καλέσει, τὸ δὲ πάλιν φῶς διηρημένως, ἀλλ' εἰς ἥλιος τὸ φῶς μετὰ τοῦ σώματος (15) λέγεται· οὕτως ἐπὶ τοῦ ἀληθινοῦ φωτὸς, καὶ τοῦ παναγίου (16) σώματος, οὐκ ἂν τις εἴποι μετὰ τὴν ἄνωσιν, τὸν μὲν κεχωρισμένως Υἱὸν (17) τὸν θεῖον **D** Λόγον, τὸν δὲ Υἱὸν τὸν ἀνθρώπον· ἀλλ' ἓνα καὶ τὸν

dem maxime pia et sancta sit, exemplum revocare studemus, ac unionem non parvæ alicui et contemendæ imagini assimilare volumus, sed magnæ et quæ generationem ex Patre deceat. Cum igitur lux in mundum venerit Verbum, quod ex luce principii experte effluisit, lucem etiam esse volo exemplum unionis. Cogitatione ergo fingatur Verbum esse lucem illam primariam, quæ prima Dei voce per ipsum Verbum facta est; corpus autem solare humanum esse corpus, cui Verbum arcana ratione unitum est. Nec mihi solem aliam esse lucem suspicemur, præter eam, quæ prius facta fuerat. Neque enim quasi prima deficeret ad universi illuminationem, idcirco sol factus est, qui id quod deerat expleret. Non enim is est opifex qui non provideret quid perfectum sit, nec lucem apte ad utilitatem, quæ ex illa percipitur, conderet. Una igitur est primaria lux; sol autem ei corpus factum est, in quo lux, quæ initio ubique diffusa erat, collecta portatur. Hæc nobis horarum diei cursum per corpus accuratissime adimplet. Nam si corpori illigata non fuisset, ac tota in toto diffusa aere fuisset, nec dici nobis mensuras definivisset, nec motum rite ordinatum et ordinis auctorem exhibuisset. Quod si mihi objicias etiam, antequam sol fieret, diem et noctem exstitisse, primo quidem pariter fateberis satis idoneam fuisse lucis naturam, ut omnia illuminaret; deinde consequenter quærens quam ob causam sol factus sit, non aliam exstitisse reperies præter eam, quæ modo a nobis dicta est. Primitus enim tota per totum aerem lux circumfusa, neque motum æquabilem percurreret, **430** nec diei mensuras definiebat, sed contracta nocti ingressum dabat, ita ut verissimum sit aliud esse lucem, aliud solare corpus quod eam complexum est. Sic se habente luce ad solare corpus, jam vos diligenter expendite quod dico. Quemadmodum enim post unionem primariæ lucis cum solari corpore, nemo illa ab invicem divulserit, neque hoc quidem singulariter solem, illud vero separatim lucem dixerit, sed unus sol lux cum corpore dicitur: ita in vera luce et sanctissimo corpore, nemo post unionem separatim dixerit Filium Verbum divinum, filium hominem, sed utraque unum et eundem dixerit, quemadmodum et lux quæ suscepta est et corpus, quod eam suscepit, una lux et unus sol. Rursus quem-

(6) Ἐπειδὴ γὰρ. Coisl. 1, ἐπεὶ οὖν. Mox editi ἐκλάμψαν, Coisl. 1 et Reg. 1 et 2 ἐκλάμψας.

(7) Ἀπόβροχον. Coisl. 1 addit τὸν λόγον, idque sum secutus.

(8) Πρότερον. Sic Coisl. 1 et Reg. 1 et 2. Editi πρώτον. Mox editi τὸ ἐλλείπον. Coisl. uterque et Reg. 1 et 2 τὸ λείπον.

(9) Ὁ δὲ ἥλιος σῶμα τούτου. Coisl. 1 τὸ δὲ ἡλιακὸν σῶμα τοῦτο.

(10) Τοῦτο. Coisl. 2 τούτου.

(11) Ὁμολογήσεις. Coisl. 2 ὁμολογήσας.

(12) Λοιπὸν ζητήσας. Totum hunc locum ita scripsi, ut habetur in Coisl. antiquissimo. Editi habebant ζητήσεις λοιπὸν... εὐρήσεις γὰρ οὐκ ἄλλην ἢ τὰ... εἰρημένα.

(13) Ἀληθέστερον. Reg. 1 et 2, et Clarom. 2

πάντως ἀληθές, sed tamen ad marginem apposita vulgata lectio.

(14) Οὕτως ἔχοντος. Coisl. 1 οὕτω τοίνυν ἔχοντος.

(15) Μετὰ τοῦ σώματος. Hæc suppediavit Coisl. 2, longeque visa sunt præferenda non solum editis ubi deerant, sed etiam codicibus Reg. 1 et 2, Clarom. 2, et Coisl. 1, et Stephano ad calcem, ubi legitur καὶ ἐν τῷ φῶς.

(16) Παναγίου. Coisl. 1 ἁγίου.

(17) Υἱόν. Coisl. 1, Clarom. 2, Reg. 1 et 2, et R. Stephanus addunt οἶον, et mox τὸν δὲ πάλιν οὐχ οἶον, οἶον τὸν ἀνθρώπον. Sed tamen vulgata scriptura, ut ad sententiæ seriem accommodatior, visa est retinenda.

admodum una lux, et unus sol, naturæ vero duæ, A una quidem lucis, corporis autem solaris altera : ita et hic unus quidem Filius et Dominus et Christus et Unigenitus, naturæ vero duæ, altera supra nos, altera nostra. Et rursus, quemadmodum in luce nemo a corpore, quod eam suscepit, efficaciam lucis separaverit, sed si eam ratione separet, naturam agnoscat cujus propria est efficacia : ita in uno Filio Dei unigenito omnem operationem nemo a vera divinitate separaverit, sed cujus naturæ proprium sit id quod agitur, ratione cognoscet. Ad hoc nos exemplum, quo divina unio illustratur, tanquam ad cogitationem maxime piam confugimus, si minus veritatem ipsam omnino assecuti, saltem imaginem, quæ nobis satis idonea sit ad piam investigationem, colligentes. **S**iquid ex his tibi videbitur ad veritatem propius accedere, lauda eum qui scientiæ mensuram dedit ; si quid magis pium ab alio didiceris, rursus eundem lauda curatorem. Nam cum idem ab initio sit, in alio operatus est. Cum satis pro viribus rectam confessionem exposuerimus, salute filiis Ecclesiæ dicta, gratiisque illi actis, qui sermonis copiam suppediavit, tranquillam deinceps vitam sopito sermone traducemus. **ρ**ιν δὲ τῷ δεδωκότι τοῦ λόγου τὴν χορηγίαν ὁμολογήσαντες, ἐπὶ τῆς καθ' ἡσυχίαν διαγωγῆς τὸν λόγον εὐνήσαντες τοῦ λοιποῦ βιοτεύσομεν.

13. *Quæritur quomodo Verbum plus in templo sit quam in aliis rebus.* — At nonnullos video, qui studio alterius quæstionis aperiendo sermonem revocent, eumque cogant rursus currere, ac forte etiam periclitentur an non superioribus curriculis lassus defecerit. Ille vero fontem imitatur, qui quo frequentius hauritur, eo limpidiores aquas profundit. At totus quidem ad cursum intentus est, jamque foribus tantum non prospicit et designatoris signum exspectat. Tibi vero, si quæstionem significare velis, paratus est exsilire et incredulitatem sternere ac pugnantem cum Deo linguas sternere, et quid de rebus divinis quærendum, quid vero credendum sit discernere et ex curriculi lege victor renuntiari. Quomodo, inquit, Verbum ubique secundum essentiam est, et quomodo in proprio templo ? Nam si, ut in omnibus, **431** ita illic ; nihil præcipuum præ omnibus templum habebit. Et quo loco illud ponemus : *In quo inhabitat omnis plenitudo divinitatis corporaliter* ²². Quod si illum in templo plus esse quis dederit, non omnibus secundum essentiam adest, quod quidem Dei proprium est.

14. *Hæc quæstio alia quæstione refellitur, utpote*

²² Coloss. II, 6.

(18) *Τῆς ἐνέργειας*. Hunc locum sanavimus ope Coisl. 1. Habebant editi ὡςπερ ἐπὶ τοῦ φωτὸς φῶς ἐστὶ τῆς ἐνεργείας, ὁ οὐκ. Reg. 2, et Clarom. 2 ἢ φῶς ἐστὶν ἐν τῇ ἐνεργείᾳ οὐκ ἄν τις. Sic etiam Reg. 1, nisi quod illud ἢ non agnoscit. Iidem codices habent καὶ αὐ.

(19) *Ἐνός μονογενοῦς*. Ita Coisl. antiquissimus. Deest μονογενοῦς in editis et ἐνός in Reg. 1 et 2.

(19') *Τῆς μιᾶς υἰότητος*. II. e. ab una persona Filii. Vertit interpres quasi legisset τῆς ἀληθείας

αὐτὸν ἐκάτερα νοήσει, ὡς ἐν φῶς καὶ ἓνα ἥλιον, τὸ τε δεχθὲν φῶς, τὸ τε δεξάμενον σῶμα. Πάλιν ὡς ἐν μὲν φῶς, καὶ εἰς ἥλιος, φύσεις δὲ δύο · ἡ μὲν φωτὸς, ἡ δὲ σώματος ἡλιακοῦ · οὕτω κἀναντῦθα, εἰς μὲν ὁ Υἱὸς, καὶ Κύριος, καὶ Χριστὸς, καὶ Μονογενὴς · φύσεις δὲ δύο · ἡ μὲν ὑπὲρ ἡμᾶς, ἡ δὲ ἡμετέρα. Καὶ αὖθις, ὡςπερ ἐπὶ τοῦ φωτὸς τὴν ἐνέργειαν (18) οὐκ ἄν τις χωρίσειε τοῦ σώματος αὐτοῦ τοῦ δεκτικοῦ · τῷ λόγῳ δὲ διελθὼν, γνωρίσειε τὴν φύσιν, ἣς ἐστὶν ἰδίᾳ ἡ ἐνέργεια · οὕτως ἐπὶ τοῦ ἐνός μονογενοῦς (19) Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ, πᾶσαν μὲν ἐνέργειαν οὐκ ἄν τις χωρίσειε τῆς μιᾶς υἰότητος (19'), τῆς δὲ φύσεως ἣς ἐστὶν οἰκεῖον τὸ γιγνώμενον τῷ λόγῳ γνωρίσειεν. Οὕτως ἡμεῖς τὸ παράδειγμα τῆς ἐνώσεως τῆς θείας ποιήσαντες, ὡς ἄν ἐπ' εὐσεβεστέραν ἔνοιαν κατεφύγομεν, ἣς μὲν ἀληθείας αὐτῆς εἰ καὶ μὴ καθάπαξ ἐπικόμιοι, εἰκόνα γούν ἐξαρκούσαν ἡμῖν πρὸς εὐσεβῆ ζήτησιν συλλεξάμενοι. Τούτων εἰ τί σοι δόξειεν ἐγγύτερόν πως τῆς ἀληθείας εἶναι, ἀνύμνει τὸν δεδωκότα τῆς γνώσεως τὸ μέτρον · εἰ δέ τι μᾶλλον εὐσεβὲς παρ' ἄλλου μεμάθηκας, αὐτὸν πάλιν ἀνύμνει τὸν κηδεμόνα · αὐτὸς γὰρ πάλαι ὢν, εἰς ἄλλον ἐνήργησεν. Ἀποχρώντως τοίνυν εἰς δύναμιν τὴν ὀρθὴν ὁμολογίαν ἐκθέμενοι, χαίρειν μὲν τοῖς τῆς Ἐκκλησίας υἱέσιν εἰπόντες, χαίρειν δὲ τῷ δεδωκότι τοῦ λόγου τὴν χορηγίαν ὁμολογήσαντες, ἐπὶ τῆς καθ' ἡσυχίαν διαγωγῆς τὸν λόγον εὐνήσαντες τοῦ λοιποῦ βιοτεύσομεν.

13. Ἄλλὰ γὰρ ὀρῶ τινὰς ἀνακαλουμένους (20) τὸν λόγον, καὶ ζητήσεως ἐτέρας στάδιον ὑποδεικνύοντας, καὶ τρέχειν αὖθις βιαζομένους, τάχα που καὶ πειρωμένους (21), εἰ μὴ τοῖς προλαβοῦσι διαύλοις ἀπέιρηκεν. Ὁ δὲ γε μιμεῖται πηγήν, ἢ συνεχέστερον ἀντλούμενη, διειδέστερα προχεῖ τὰ νάματα. Ὅλος δὲ νένευκε πρὸς τὸν δρόμον, καὶ τῶν θυρῶν οὐκ ἤδη ὄσον προέκυψε, καὶ τοῦ σημαντήρος ἀναμένει τὸ σύνθημα. Σοὶ δὲ βουλόμενος (22) τὸ ζήτημα σημάζει, ἔτοιμος ὀρμῆσαι καὶ καταβαλεῖν τὴν ἀπιστίαν, καὶ περικλείσαι τὰς θεομάχους γλώσσας, καὶ δικαστεῖλαι, τί μὲν δεῖ περὶ τῶν θείων ζητεῖν, τί δὲ πιστεύειν, καὶ τοῦ δρόμου τῷ νόμῳ νικητῆς αναβῆθη. Πῶς, φησὶν, ὁ Λόγος πανταχοῦ κατ' οὐσίαν ἐστὶ, καὶ πῶς ἐν τῷ οἰκίῳ ναῷ ; Εἰ γὰρ ὡς ἐν ἅπασιν ἀκαθεῖ, οὐδὲν πλέον ὁ ναὸς τῶν πάντων ἔξει. Καὶ ποῦ θήσομεν τὸ, *Ἐν ᾧ κατοικεῖ πᾶν τὸ πλήρωμα τῆς θεότητος σωματικῶς* ; Εἰ δ' ἐν τῷ ναῷ δοθῆ τις πλέον εἶναι, οὐ τοῖς πᾶσι κατ' οὐσίαν ἀρεστίαν, ὅπερ ἴδιον Θεοῦ.

14. *Σαφῆς ἔλεγχος ἀπιστίας τὸ πῶς ἐπὶ Θεοῦ (23)*

θεότητος. EDIT. PATROL.

(20) *Ἀνακαλουμένους*. Reg. 1 et 2, et R. Stephanus ad calcem et Coisl. 2 addunt πάλιν.

(21) *Πειρωμένους*. Coisl. 2 et Reg. 1 et 2 πειρώντας.

(22) *Σοὶ δὲ βουλόμενος*. Legendum βουλομένω. Mox editi ἔτοιμος γὰρ ὀρμῆσαι. Deest vocula in codicibus mss. Habent Reg. 1 et 2 παρορμησαι.

(23) *Ἐπὶ Θεοῦ*. Ita Coisl. 1. Editi περὶ Θεοῦ. Mox editi πῶς θαλάσσης, codices mss. ut in textu.

λέγειν. Πῶς γὰρ οὐρανοῦ δημιουργός, πῶς γῆς, καὶ θαλάσσης, ἀέρος τε καὶ φυτῶν, καὶ τῶν ζῶων ἀπάντων, καὶ σοῦ γε αὐτοῦ, τοῦ πάντα μετὰ ἀκριβείας περὶ Θεοῦ ζητούντος; Ἀλλὰ πάντως ἐρεῖς (24), ὅτι δυνάμεις περιουσία (25) ἄπαντα παρήγαγεν. Ἄρ' οὐν ἡ τοῦ Θεοῦ δύναμις τοῖς γινομένοις κατὰ συμβεβηκὸς ἢ κατ' οὐσίαν παρῆν; Εἰ μὲν οὖν κατὰ συμβεβηκὸς ὡς οὐσί γε (26), καὶ πρὸ τοῦ γενέσθαι· ἐπιπερ τὸ συμβεβηκὸς οὐ καθ' αὐτὸ πέφυκεν, ἀλλ' ἐν τισι προϋποκειμένοις ὑπάρχει. Εἰ δὲ γελοῖον τοῦτο, λείπεται κατ' οὐσίαν τὴν δύναμιν παρεῖναι πᾶσιν. Ἄρ' οὖν, ἐπειδὴ πᾶσι κατ' οὐσίαν ἡ δύναμις τοῖς γινομένοις παρῆν, οὐδὲν πλέον εἶχεν αὐτῶν ὁ κεκλημένος ναός (27); Ἄπορος οὗτος ὁ λόγος, ἄπορος κάκεινος, καὶ πίστις ἀμφοτέρων ἢ λύσις. Εἶδες πῶς ὀρμήσας ὁ λόγος κατέβαλε τὴν ἀπιστίαν· βλέπε περιουσιόμηνος τὰς θεομάχους γλώσσας.

quomodo prosiliens sermo infidelitatem stravit : vide obstructas linguas, quæ cum Deo bellum gerunt.

15. Εἶπατε ἡμῖν οἱ τὸν Χριστιανισμὸν προσβεύειν σχηματιζόμενοι (28), οἱ ἐπ' ἀναιρέσει τῶν δύο φύσεων τὰ τοιαῦτα καὶ ζητούντες καὶ προϊσχύμενοι, οἱ τὰ τῆς κράσεως καὶ συγχύσεως, καὶ τῆς ἀπὸ σώματος εἰς θεότητα μεταβολῆς, καὶ τὰς τοιαύτας (29) ἐπαπορήσεις πραγματευόμενοι· οἱ ποτὲ μὲν σάρκα τὸν Λόγον γεγενῆσθαι (30) λέγοντες, ποτὲ δὲ τὴν σάρκα εἰς Λόγον οὐσιωθῆναι, καὶ διὰ τὰς τοιαύτας τοῦ νοῦς ὑμῶν παρατροπὰς μηδ' ὅτι οὖν φρονεῖτε δῆλο· οἱ (31) καθιστάμενοι. Λέγετε τοῖνυν ἡμῖν, πῶς ὁ Λόγος σὰρξ γενόμενος, τοὺς οὐρανοὺς οὐ κατέλιπε (32). Πάντως ἐρεῖτε, ὅτι μείνας Θεός οὕτως ἐγένετο. Πάλιν οὖν ἡμῖν εἶπατε, πῶς μείνας ἐγένετο. Εἰ γὰρ ἔμεινεν (33) ὁ ἦν, πῶς γέγονεν ὁ οὐκ ἦν; Εἰ δὲ γέγονεν ὁ οὐκ ἦν, πῶς ἔμεινεν ὅπερ ἦν; Ἀπορεῖς τὴν ἐπιβουλήν; ἀπόρει καὶ τῆς ἐνώσεως τὸν τρόπον. Ἀλλὰ πιστεύεις, ὅτι μείνας ἐγένετο (34), πιστεύε καὶ παρεῖναι πανταχοῦ κατ' οὐσίαν τὸν Λόγον, καὶ κατ' ἐξάρτητον λόγον (35) ὑπάρχειν ἐν τῷ οἰκίῳ ναῷ. Πάλιν ἐρωτησόμεν, πῶς μετὰ τὴν ἔνωσιν ἀπεθεώθη τὸ σῶμα. Ἄρ' εἰς θεότητος οὐσίαν μεταπεσόν, ἢ ἔμεινε (36) μὲν ἀνθρώπου σῶμα τὸ σῶμα, ἀφθαρτον δὲ καὶ

(24) Ἄλλὰ πάντως ἐρεῖς. Sic Coisl. 1. Editi πάντως ἀν εἴποις. Habent etiam ἐρεῖς Reg. 1 et 2.

(25) Δυνάμεις περιουσία. Male in editis δυνάμει περιουσίας, contra codicum mss. consensum.

(26) Ἦς οὐσί γε. Ita Reg. 1 et 2. Editi. ὡς οὐσα γε.

(27) Οὐδὲν πλέον αὐτῶν εἶχεν ὁ κεκλημένος ναός. Hæc scriptura, quam antiquissimus codex Coisl. 1 suppediavit, haud paulo melior videtur quam vulgata οὐδὲν πλέον εἶχεν αὐτὸς ὁ κεκτημένος ναός, nihil amplius haberet ipsum templum, quod possidet Dei potentiam. Tum in catholica, tum in Nestoriana doctrina, non templum possidet divinitatem, sed divinitas templum.

(28) Σχηματιζόμενοι. Ita Coisl. 1 cum Reg. 1 et 2, et Clarom. 2, et R. Stephano ad calcem. Sic etiam Euthymius Panopl. tit. 16. Editi προσποιούμενοι.

(29) Καὶ τὰς τοιαύτας. Cum antiquissimus sit codex Coisl. 1, cumque hæc scriptura, quam nobis suppediavit, præclarum exhibeat sensum, illam prætuli alteri non incommoedæ, quæ ad marginem legitur in tribus codd. mss. nempe Clarom. 2 et Reg. 1 et 2, nempe : Τὰ τῆς κράσεως... ἵνα

A inextricabilis. — Manifestum argumentum incredulitatis illud quomodo de Deo dicere. Quomodo enim cæli opifex, quomodo terræ et maris, et aeris et plantarum et animalium omnium et tui ipsius, qui omnia de Deo accurate inquiris? Omnino dices potentia illum magnitudine omnia creasse. Utrum igitur Dei potentia iis, quæ facta sunt, per accidens an secundum essentiam adfuit? Quod si per accidens, ut jam existentibus, etiam antequam fierent, adfuit; quandoquidem accidens non perseipsum exstat, sed in quibusdam præexistentibus versatur. Quod si id ridiculum, superest ut potentia omnibus secundum essentiam adfuerit. Quoniam igitur rebus omnibus creatis potentia secundum essentiam adfuit, nihil illis amplius habuit illud quod dicitur templum? Inexplicabilis hæc quæstio, inexplicabilis et illa, ac fides utriusque solutio. Vidisti

15. *Aliæ quæstiones proponuntur ad primam elucidandam.* — Dicite mihi, qui religionis Christianæ defensionem simulatis, qui ad eversionem duarum naturarum talia et quæritis et prætextis, qui et permisionem et confusionem, et corporis in divinitatem transmutationem et tales dubitationes molimini, qui nunc Verbum carnem factum dicitis, nunc carnem in Verbi substantiam transiisse, atque ob has mentis vestræ oberrationes ne id quidem quod sentitis manifestum facitis; dicite mihi quomodo Verbum caro factum cælos non reliquit. Dicitis profecto, quia manens Deus ita factum est. Rursus nobis dicite quomodo manens factum sit? Nam si mansit quod erat, quomodo factum est quod non erat? Quod si factum est quod non erat, quomodo mansit quod erat? Hæres circa solutionem : hære etiam circa unionis modum. Credis Verbum manens factum esse; crede etiam illud ubique secundum essentiam adesse, et præcipua quadam ratione in proprio templo. Rursus interrogabimus quomodo post unionem deificatum corpus. Utrum in divinitatis substantiam mutatum;

κρατῆτε, τὰς τοιαύτας. *Ut mistionem et confusionem... astruatis, has dubitationes molimini.* In textu horum codd. ἵνα κράσει. In editis ἵνα κραθῆ.

(30) Σάρκα τὸν Λόγον γεγενῆσθαι. Sic Reg. 1 et 2, et Coisl. 1, et R. Stephanus ad calcem. Editi εἰς σάρκα τὸν Λόγον τετράφθαι.

(31) Δῆλοι. Coisl. 1 ἔηλον.

(32) Οὐ κατέλιπε. Ita Coisl. uterque, et Reg. 1 et 2. Editi οὐκ ἔλιπε.

(33) Εἰ γὰρ ἔμεινεν. Illud γὰρ deerat in editis : legitur in utroque Coisl. et Clarom. 2, et Reg. 1 et 2.

(34) Ἐγένετο. Editi γέγονε, contra fidem codd. mss.

(35) Λόγον. Hæc vox addita ex Coisl. 1. Mox editi ἐρωτησόμεν. Mss. ut in textu.

(36) Ἦ ἔμεινε. Totum hunc locum sanavimus ope Coisl. 1 Reg. 1 et 2 et Clarom. 1. Editi : Μεταπεσόν ἔμεινε καὶ ἀνθρώπου σῶμα ἀφθαρτον καὶ ἀθάνατον. Coisl. 2 : Διὰ τὴν ἔνωσιν τοῦ Λόγου διαμένον. Ἄλλ' εἰ μὴ τοῦτο. Mox editi τὸ σῶμα σῶμα. Codd. mss ut in textu.

an mansit quidem corpus hominis corpus, sed in corruptum et immortale ob unionem Verbi permansit? Quod si hoc dices, corpus quidem manet corpus, neque enim Deus corpus est, divinæ autem dignitatis **432** factum est particeps, non naturæ, pro bona voluntate Verbi. Sed si Verbum ob unionem in suam ipsius substantiam corpus mutavit, rursus quærendum nobis est quomodo in substantiam Verbi mutatum sit corpus. Num mutatum in substantiam Verbi addidit aliquid substantiæ? Erat ergo antea imperfecta, siquidem accessionem accepit. At nihil ab eo accepit. Quod ergo mutatum est nihil erit; et quomodo quod nihil est in divinam substantiam mutatum? At Verbum, inquit, nequaquam in propriam substantiam corpus dissolvit, sed in divinam illud immutavit. Rursus nobis respondeant utrum in divinam, ut aliam ab ejus substantia, an ut eandem? Si ut eandem, duas Verbi divinas essentias prædicabimus: unam quidem quam ex Patre genitus habuit, alteram cui simile ipsum corpus effecit. Quod si in aliam nec divinam, in creatam profecto dicent. Divinitatem enim inter et creaturam nihil medium. Et quid mutatione opus est corpori, si rursus in substantiam creatam mutatur?

16. *Mysteria ubi vires deficiunt, adoranda magis quam vestiganda.*—Vertigine laboras in ejusmodi dubitationibus, ac forte etiam metuis ne quid ex his, quæ dicta sunt, fidei nostræ rationem dissolvat. At ego, ubi quærens hæreo, miraculum mysterii Christianorum clamo, quia supra mentem, supra rationem, supra intelligentiam creatæ naturæ res nostræ. Tibi quoque talia quærenti ubi dubitatio incidit, profer paratam quæstionibus responsum, fidem; ac illud considera, ubi Deus est, etiamsi aliquid ex his quæ dicuntur ignoretur sive ob præstantiam naturæ, sive ob Incarnationis modum, nullum ex ea re detrimentum ignorantibus evenire. Quomodo autem audaciæ crimen non formidatis, qui divina emendare aggredimini? An non divinos sermones audistis, qui ut vos ab ejusmodi inceptis deterreant, luti et figuli imaginem nobis proponunt? In quo quidem docent non oportere nos curiosos esse, aut inquisitores divinarum rerum, sed cedere divinæ voluntati, ut lutum figulo ²². Vereamini igitur tandem aliquando, et animo admodum modesto ra-

²² Isai. xxix, 16; Rom. ix, 21.

(57) *Οὐσίαν*. Ita codices mss. Editi φύσιν.

(58) *Ἐρωτήσωμεν*. Ita Coisl. 1. Legitur ἐρωτησωμεν in Reg. 1 et 2. Editi πάλιν ἡμῖν ἐρωτητέον.

(59) *Ἦγε*. Coisl. 1 εἴγε.

(40) *Εἰ μὲν γάρ*. Deest ultima vocula in Coisl. 2. Legitur in 1 καὶ εἰ μὲν ταῦτόν. Mox in Reg. 2 κατὰ ταύτην πεποίηκε, et ad marginem κατ' αὐτήν. Reg. 1 κατὰ τὴν αὐτήν.

(41) *Ἀπορίαις καὶ τάχα που καὶ δέδιαις*. Ita Coisl. 1. Editi ἀπορήσεις τάχα ποῦ καὶ δέδιαις. Nonnulli codices ἀπορήσεις.

(42) *Παραλύση*. Reg. 3 et Clarom. 1 παραλυπήση. R. Stephanus ad calcem. λυπήση.

ἀθάνατον διὰ τὴν ἔνωσιν τοῦ Λόγου διέμενεν; Ἄλλ' εἰ μὲν τοῦτο, μένει μὲν σῶμα τὸ σῶμα, εἴπερ οὐ σῶμα Θεός, μετέληψε δὲ θείας ἀξίας, οὐ φύσεως, εὐδοκία τοῦ Λόγου. Εἰ δ' ὁ Λόγος διὰ τὴν ἔνωσιν εἰς τὴν ἑαυτοῦ οὐσίαν (37) τὸ σῶμα μετέβαλε, πάλιν ἐρωτήσωμεν (38), πῶς εἰς τὴν οὐσίαν τοῦ Λόγου μετεβλήθη τὸ σῶμα. Ἄρα μεταβλήθην εἰς τὴν οὐσίαν τοῦ Λόγου, προσθήκην τῇ οὐσίᾳ παρέσχηκεν; Οὐκοῦν ἑλλίπης ἂν ἦν πρὸ τούτου, ἦγε (39) προσθήκην δεξαμένη. Ἄλλ' οὐδὲν ἀπὸ τούτου προσέλαβεν; Οὐκοῦν τὸ μεταβλήθην οὐδὲν ἂν εἴη. Καὶ πῶς εἰς θείαν τὸ μηδὲν μετέπεσεν οὐσίαν; Ἄλλ' οὐκ εἰς τὴν οικείαν, φήσουσιν, οὐσίαν ὁ Λόγος ἀνέλυσε τὸ σῶμα, ἀλλ' εἰς θείαν τοῦτο μετεποίησε. Πάλιν οὖν ἡμῖν ἀποκρινέσθωσαν, θείαν ὡς ἄλλην παρὰ τὴν αὐτοῦ, ἢ ταῦτόν τῇ αὐτοῦ; Εἰ μὲν γάρ (40) ταῦτόν τῇ αὐτοῦ, δύο θείας οὐσίας τοῦ Λόγου κηρύξομεν· μίαν μὲν, καθ' ἣν ἐκ Πατρὸς γεννηθεὶς εἶχεν, ἑτέραν δὲ, καθ' ἣν καὶ αὐτὸ τὸ σῶμα κατ' αὐτὴν πεποίηκεν. Εἰ δ' ἑτέραν παρὰ τὴν αὐτοῦ, οὐ θείαν δὲ, κτιστὴν πάντως ἐροῦσι. Θεότητος γὰρ καὶ κτίσεως οὐδὲν μέσον ἂν εἴη. Καὶ τί τῆς μεταβολῆς τῷ σώματι τὸ ἀναγκαῖον, εἴπερ εἰς κτιστὴν οὐσίαν πάλιν μετεποιεῖτο;

16. *Ἰλιγγίαις ἐπὶ ταῖς ἀπορίαις, καὶ τάχα που καὶ δέδιαις* (41) μήπου τί τῶν εἰρημένων τὸν τῆς πίστεως ἡμῶν παραλύση (42) λόγον. Ἄλλ' ὅταν ἐγὼ ζητῶν ἐπαπορήσω, τότε τοῦ μυστηρίου τῶν Χριστιανῶν ἀνακράζω τὸ θαῦμα, ὅτι ὑπὲρ νοῦν, ὑπὲρ λόγον, ὑπὲρ κατάληψιν κτιστῆς φύσεως (43) τὰ ἡμέτερα. Ὅταν δὲ καὶ σοὶ τὰ τοιαῦτα ζητοῦντι ἀπορία τις ἐπέη, πρόσφερε (44) τοῖς ζητουμένοις ἐτοιμὴν λύσιν τὴν πίστιν, λογιζόμενος, ὅτι περ ὅπου Θεός, κἀν ἀγνωθῆ (45) τι τῶν λεγομένων, ἢ δι' ὑπεροχὴν φύσεως, ἢ δι' οἰκονομίας τρόπον, οὐδὲν ἀπὸ τούτου βλάβος (46) τοῖς ἀγνωστοῖς ἐγγίνεται. Πῶς δὲ ὄλως οὐ δεδίετε τὴν τόλμαν, τὰ θεῖα διευθύνειν ἐπιχειροῦντες; Ἥ τῶν θεῶν οὐκ ἀκηχάετε λόγων, οἱ, τοὺς καθ' ὑμᾶς (47) τῶν τοιοῦτων ἐγγχειρήσεων ἀνείργοντες, τὴν τοῦ πηλοῦ καὶ τοῦ κεραμῆως ἡμῖν εἰκόνα προσέθηκα (48); Ταῦτη παιδεύοντες μὴ δεῖν ἡμᾶς περιέργους ἢ ἐξεταστάς τῶν θεῶν καθίστασθαι, ἀλλ' εἴκειν τῇ βουλήσει τῇ θεῖᾳ, καθάπερ τὸν πηλὸν τῷ κεραμῆϊ. Εὐλαβήθητε γοῦν ὅψε ποτε, καὶ φρονήματι λίαν ἐπιεικεῖ τοὺς ὑμετέρους λογισμοὺς κοιμίσατε (49), καὶ τὰς ἐν

(43) *Κτιστῆς φύσεως*. Hæc non incommode adsunt ab antiquissimo cod. Coisl.

(44) *Πρόσφερε*. Ita Reg. 1 et 2, Coisl. 1 et Clarom. 1. Editi πρόσφερε.

(45) *Ἀγνωθῆ*. Reg. 1 et 2, Coisl. 1 ἀγνωστῆ.

(46) *Οὐδέτις... βλάβος*. Sic iidem codices. Editi οὐδεμία... βλάβη.

(47) *Τοὺς καθ' ὑμᾶς*. Haud scio an melius legeretur τοὺς καθ' ἡμᾶς.

(48) *Προσέθηκα*. Reg. 1 et 2, et R. Stephanus ad calcem προσέθηκα.

(49) *Κοιμίσατε*. Clarom. uterq. et Coisl. 2. R. Stephanus ad calcem κοσμήσατε.

ὑμῖν ἐπαπορήσεις πίστις ἐπιλυέτω μόνη, καὶ τοὺς λόγους τοὺς θεοῦ κατὰ τὸ γεγραμμένον τρέμετε, ἵνα, τῆς ἐπαναπαύσεως τῆς θείας ἀξιοὶ γενόμενοι, τῶν μακαρίων ἐκείνων βημάτων παρὰ τοῦ Θεοῦ τῶν ὄλων ἐπακούσητε. Ἐπὶ τίνα ἐπιβλέψω, λεγόντων, ἀλλ' ἢ ἐπὶ τὸν ταπεινὸν καὶ ἡσύχιον, καὶ τρέμοντα τοὺς λόγους μου; Τούτοις περιχλεισθεισῶν τῶν θεομάχων γλωσσῶν, πρὸς τὴν διαστολὴν ὁ λόγος ἐπιγόμενος τρέχει. Ὑμεῖς δὲ οἱ τῆς Ἐκκλησίας υἱεῖς, οἱ τὴν ζήτησιν εὐσεβῶς ποιούμενοι, καὶ τῶν ἐπιπορουμένων τὰς πειρὰς οὐ πειράζοντες, ἀλλ' εἰ δυνατόν μανθάνειν, προσάγοντες (50), ὧδέ μοι τὸν νοῦν εὐτρεπίσατε. Πολυσχιδὲς μὲν τῆς θείας διδασκαλίας τὸ σχῆμα (51), συναιρεῖται δὲ ὡς ἐν κεφαλαιῷ εἰς τε μάθησιν ἐντολῶν καὶ φυλακῆν, εἰς τε τὴν θεῖαν γνῶσιν καὶ προσκύνησιν. Οἱ τοίνυν τῆς εὐσεβείας ἐρασταὶ τὴν μὲν τῶν ἐντολῶν φυλακῆν καὶ μάθησιν κατ' οὐδὲν ἀγνοεῖν πειράσσονται, καὶ πρὸ τούτων γε τὴν θεῖαν προσκύνησιν. Τὴν γε μὴν τῶν θεῶν γνῶσιν βουλήσονται μὲν ἰχνεύειν εἰς δύναμιν ἀτονοῦντες δὲ, προσκυνεῖταισαν ὡς ἀνέφικτον, ἵνα μὴ κενώται τὰ τῆς πίστεως ἡμῖν. Ταύτη δὲ ἐπισταμένων (52) ἡμῶν, ἃ μὲν δεῖ ζητεῖν, ἃ δὲ πιστεύειν, ἐπὶ τοὺς ἀγῶνας (53) οὖν τοῦ δρόμου τὸν λόγον ἐμβιδάσαντες, νικητὴν ἀποφῆναι σπουδάσωμεν.

Ἐμβῆθι (54) λοιπὸν εἰς τοὺς ἀγῶνας ὁ λόγος.

17. Ὁμολογοῦμεν ἀγνοεῖν τὴν ἐναργῆ τῆς ἀληθείας γνῶσιν· ἐπεὶ περ μέρος πολὺ τῆς νίκης. ἄσπον δὲ ἐφικτὸν ἀνθρώπου φύσει, τοῦτο ἐξετάσας, εὐσεβῶς ὑμῖν τὸ ζητούμενον λύσω. Πῶς γὰρ, φησὶν, ὁ Λόγος ἐν τε τῷ οἰκεῖν κατ' οὐσίαν ἐστὶν (55), ἐν τε τοῖς οὖσιν ἅπασιν ὁμοίως, καὶ τί πλεον ὁ ναὸς τῶν ἀπάντων ἔξει; Ἀκούσωμεν (56) δὴ λοιπὸν τοῦ Λόγου λέγοντος, Ὁς ἐστὶν τοῖς κολαῖς τοῦ Πατρὸς, κατ' οὐσίαν καὶ τοῖς πᾶσιν (57) ἀμερίστως πάρεστι· καὶ οὐκ οὕτως αὐτὸν ἐν τῷ Πατρὶ λέγομεν, ὡς ἐν τοῖς λοιποῖς εἶναι, οὐ διὰ τὸ τὴν οὐσίαν ἐν τοῖς ἄλλοις γιγνομένην (58) συστέλλεσθαι, ἀλλὰ διὰ τὸ τῶν δεχομένων μέτρον, ἀτονοῦντων τὴν εἰσοδοχὴν τὴν θεῖαν· οὕτως ἐν τῷ οἰκεῖν κατ' ἀχώριστον λέγοντες, καὶ οἰονεῖ (59) τὸ πλήρωμα τῆς θεότητος κατοικεῖν καθομολογοῦντες, καὶ τοῖς πᾶσιν αὐτὸν παρεῖναι κατ' οὐσίαν λέγομεν, καὶ οὐκ ὁμοίως. Οὐ γὰρ δέχεται· σῶμα ῥυποῦν ἀκτίνας θεότητος· καὶ μάνθανε τὸ λεχθὲν παραδείγματι. Οὐ γὰρ ἂν ὑποσταλεῖν τοῦ

⁵⁴ Isai. LXVI, 2. ⁵⁵ Joan. 1, 18.

(50) Προσάγοντες. Clarom. 2 προάγοντες.

(51) Τὸ σχῆμα. Idem cod. et Reg. 1 et 2, et R. Stephanus ad calcem τὸ χρῆμα, et mox iidem τῆς πίστεως ἡμῶν.

(52) Ἐπισταμένων. Reg. 1 et 2, et Clarom. 2, ad marg. δοσταμένων. Sic etiam Rob. Stephanus ad calcem.

(53) Ἐπὶ τοὺς ἀγῶνας. Deest οὖν non incommodum in Reg. 3.

(54) Ἐμβῆθι. Ita R. Stephanus et mss. Posterioribus editionibus ἐμβῆθι. Ibidem edit. Ἐπὶ τοὺς ἀγῶνας. Reg. 1 et 2, ut in textu. Observat Sylburgius accuratiorum versum futurum, si scribatur Ἐμβῆθι λοιπὸν εἰς ἀγῶνάς μοι ὁ λόγος.

(55) Κατ' οὐσίαν ἐστὶν. Itac verba leguntur post

tiocinationes vestras consopite, ac vestras dubitationes fides sola dissolvat, et ad divinos sermones, quemadmodum scriptum est, contremiscite, ut, digni facti in quibus Deus requiescat, beata illa verba ab universorum Deo audiat: Ad quem respiciam, nisi ad humilem et quietum et trementem sermones meos? Cum his obstructæ fuerint linguæ cum Deo pugnantibus, properans ad distinctionem sermo currit. Vos autem, qui Ecclesie filii estis, qui quæstionem pie proponitis, et de rebus dubiis interrogaciones non tentandi, sed discendi, si fieri possit, studio profertis, nunc animus mihi advertite. Multifariam quidem dividitur doctrinæ divina forma, sed summatim colligitur in institutionem mandatorum et observationem, et in Dei cognitionem et adorationem. Pietatis igitur amatores mandatorum observationem et institutionem nulla in reignorare conabuntur, præcipue vero Dei adorationem. Rerum autem divinarum cognitionem illi quidem pro viribus investigare volent; at ubi vires deficient, ea adorent quæ attingere non possunt, ne fides nobis evacuetur. Hac autem præmissa eorum, quæ inquirenda sunt, et eorum, quæ credenda, distinctione, sermonem in curriculis certamen immittentes, victorem efficere studeamus.

Nunc jam capesse, sermo, arenam prodiens.

17. Tandem aperte docet Verbum in templo non pariter esse ac in nobis, quia templum purissimum oculus, nos vero lippientes. — Fatemur nos claram veritatis cognitionem assecutos non esse, si quidem id bona pars victoriæ est. Quantum autem natura humana attingere potest, illud investigans pie vobis quæstionem solvam. Quomodo, inquit, Verbum et in proprio templo est secundum essentiam, et in rebus universis similiter? Et quid præcipue templum præ omnibus habeat? Audiamus Scripturam dicentem: Qui est in sinu Patris, secundum essentiam omnibus etiam adest citra divisionem, atque illum ita in Patre non esse dicimus, ut in aliis rebus; non quod illius substantia in aliis rebus contrahatur, sed propter suscipientium modulum, quæ divinam præsentiam non sustinent. Ita dum illud in proprio templo inseparabile dicimus, ac veluti plenitudinem divinitatis ibi habitare confitemur, etiam aliis rebus adesse secundum essen-

D ὁμοίως in Reg. 3 et Coisl. 2.

(56) Ἀκούσωμεν. R. Stephanus ad calcem ἀκούσωμεν δη λοιπὸν. Ita Coisl. 1, Reg. 1 et 2. Deerat λοιπὸν in editis.

(57) Καὶ τοῖς πᾶσιν. Conjunctionem suppeditavit Coisl. 1.

(58) Γιγνομένην. Coisl. 2 γιγνομένην. Ibidem nonnulli codices ad marg. συνελεῖσθαι, atque ita R. Stephanus ad calcem.

(59) Καὶ οἰονεῖ. Deest conjunctio in Coisl. 2. Habent Reg. 1 et 2, καὶ οἶον εἶη. Ibidem editi ὁμολογοῦντες. Reg. 1 et 2, et Coisl. 1, ut in textu. Paulo post tres iidem codices σῶμα ῥυποῦν. Legitur ῥυποῦν ad marginem in Regiis.

tiam dicitur, sed non similiter. Non enim capit sordidum corpus radios divinitatis : discite exemplo id quod dico. Non enim quaestionis magnitudinem, cum Ecclesiae filiis pie disserens, subterfugiam. Communis sol nobis quotidie omnibus propositus est, neque huic minus, illi plus lucis profundit, sed communem omnibus efficaciam suam aequae immitit. Sed si quis validos habeat oculos, plus de illius radio accipit, non propter solem, quasi illi plus quam caeteris expandatur, sed propter propriam illius oculorum vim. Qui autem oculis infirmus est, is ne ipsi quidem lucis splendori poterit intendere ob debilitatem oculorum. Sic mihi cogita justitiae solem omnibus aequae secundum essentiam, quippe cum Deus sit, adesse; nos autem omnes, veluti infirmos et lippientes sordibus peccatorum oculos, lucis praesentiam non sustinere; proprium autem illius templum, veluti purissimum esse oculum et ideo splendorem universae lucis capere, utpote a Spiritu sancto formatum et a peccato omnino remotum. Quemadmodum enim sol omnibus pariter **434** secundum efficaciam illucens, pariter ab omnibus non capitur : ita Verbum, cum omnibus secundum essentiam adsit, non omnibus pariter ac proprio templo adest.

18. *Epiniçium canit.* — Vide ut cursu confecto victor sermo renuntietur. Jam vero coronetur et pompas agat, et victoriae coronis decoretur et triumphum ex adversariis devictis agat. Nos autem, Christo praesente, epiniçium cantemus, bonum certamen, clamantes : O sermo, certasti, cursum consummasti, fidem servasti, de reliquo reposita est tibi corona justitiae¹⁶. Vel potius eum, qui victoriam dedit, hymnis celebremus, Verbum maxime divinum, lumen verum quod illuminat omnem hominem venientem in hunc mundum, per quod vivimus, movemur et sumus, per quod omnia, per quod ejusmodi verborum ambages dissolvimus, curatorem, gubernatorem, beneficium, cui continenter immolamus hostiam laudis, et libamus ut Deo sinceram preces, et bonum odorem actionum sacrificamus, ipsum in nobis habentes, ipsum spirantes, ipsum cogitantes, in ipsum intenti, ipsum in omnibus laudantes, beatam spem ac supremi regni largitorem.

¹⁶ II Tim. iv, 7.

(60) *Προσβάλλει.* Clarom. 2. περιβάλλει.

(61) *Οὐχὶ διὰ τόν.* Ita Reg. 1 et 2, et Coisl. uterque, et Clarom. 2. Editi διὰ τόν. Ibidem Coisl. 1 et Reg. 1 et 2, habent οὐτι pro οὐχί.

(62) *Τῶν λοιπῶν.* Haec desunt in Coisl. 2. Ibidem Coisl. 1 ἐφηπλωμένον.

(63) *Τοῦ φωτός.* Haec desunt in Clarom. 2.

(64) *Ἄτε Θεόν.* Ita Reg. 1 et 2, et Coisl. uterque. Editi ἄτε δὲ Θεόν.

(65) *Ἀσθενεῖς ὀφθαλμοῦς.* Ita Coisl. 1, accuratius

ζητουμένου τὸ μέγεθος, τῆς Ἐκκλησίας υἰεστνεύσεως διαλεγόμενος. Κοινὸς ὁ ἤλιος ἡμῖν καθ' ἑκάστην τοῖς πᾶσι πρόκειται, καὶ οὐ τῷ μὲν ἔλαττον, τῷ δὲ πλείον προσβάλλει (60), ἀλλὰ κοινὴν αὐτοῦ τὴν ἐνέργειαν τοῖς πᾶσιν ἐπίσης ἀφήσιν. Ἄλλ' εἰ τις ἐβρωμένας τὰς ὄψεις ἔχει, δέχεται μὲν τούτου τῆς ἀκτίως τὸ πλείον, οὐχὶ διὰ τὸν (61) ἥλιον ὡς μάλλον εἰς αὐτὸν τῶν λοιπῶν (62) ἐφαπλούμενον, ἀλλὰ διὰ τὴν οικείαν τῆς ὄψεως δύναμιν. Ὁ δὲ τὰς ὄψεις ἀσθενῶν, οὐδ' αὐτῷ τοῦ φωτός (63) τῷ ἀπαυγασματι προσδιέπειν δυνήσεται, διὰ τὴν τῶν ὀμμάτων ἀσθένειαν. Οὕτω μοι νόει τὸν τῆς δικαιοσύνης ἥλιον, πᾶσι μὲν ἐπίσης κατ' οὐσίαν ἄτε Θεόν (64) ὄντα, παρῆναι ἡμᾶς δὲ πάντας, οἷον ἀσθενεῖς ὀφθαλμοῦς (65) καὶ λημώντας τῷ βύπτῳ τῶν ἁμαρτιῶν, τὴν εἰσοδοχὴν τοῦ φωτός ἀπονοῦντας· τὸν δὲ οικεῖον ναὸν οἷον (66) ἐφθαλμὸν καθάρωτατον καὶ χωροῦντα τοῦ φωτός ὄλου τὴν αἴγλην, ἄτε πλασθέντα μὲν ἐκ Πνεύματος ἁγίου, ἁμαρτίας δὲ καθάπαξ κεχωρισμένον. Ὡς γὰρ ὁ ἤλιος ὁμοίως κατ' ἐνέργειαν τοῖς πᾶσι προσβάλλων, οὐχ ὁμοίως πᾶσι πάντων χωρεῖται, οὕτως ὁ Λόγος κατ' οὐσίαν τοῖς πᾶσι παρῶν, οὐχ ὁμοίως τοῖς ἄλλοις καὶ τῷ ναῷ τῷ οικείῳ πάρεστιν.

18. Ἴδε πῶς ἀθλήσας τὸν δρόμον ὁ λόγος νικητῆς ἀπεφάνθη. Σεφανηφορεῖται λοιπὸν, καὶ πομπευέτω, καὶ τοῖς τῆς νίκης στεφάνοις ὠραϊζέσθω, καὶ θριαμβεύετω τῶν ἀντιπάλων τὴν ἤτταν. Ἡμεῖς δὲ, τοῦ Χριστοῦ (67) προάγοντος, τὸν ἐπινιçιον ἄδωμεν, τὸν ἀγῶνα τὸν καλὸν, βῶντες· Ὁ λόγος, ἠγώνισαι, τὸν δρόμον τετέλεκας, τὴν πίστιν τετήρηκας· λοιπὸν ἀπόκειταί σοι ὁ τῆς δικαιοσύνης στέφανος. Μᾶλλον δὲ τὸν χορηγήσαντα τὴν νίκην ἀνυμνήσωμεν, τὸν θεϊότατον Λόγον, τὸ φῶς τὸ ἀληθινόν, τὸ φωτίζον πάντα ἄνθρωπον ἐρχόμενον εἰς τὸν κόσμον, τὸν δι' οὗ ζῶμεν καὶ κινούμεθα καὶ ἐσμέν, τὸν δι' οὗ τὰ πάντα, τὸν δι' οὗ τὰς τοιαύτας τῶν λόγων στροφὰς διαλύομεν, τὸν κηδεμόνα, τὸν πρύτανιν, τὸν εὐεργέτην, ᾧ καὶ θύομεν διηνεκῶς θυσίαν αἰνέσεως, καὶ σπένδομεν ὡς θεῷ δεήσεις εὐχρινεῖς, καὶ θύομεν εὐωδίαν πράξεων, αὐτὸν ἑαυτοῖς (68) ἀναστρέφοντες, αὐτὸν ἀναπνεόντες, αὐτὸν λογιζόμενοι, αὐτῷ προσανέχοντες, αὐτὸν ἐν πᾶσιν ὑμνοῦντες, τὴν μακαρίαν ἐλπίδα καὶ χορηγὸν τῆς ἀνωτάτω βασιλείας.

quam editi asθενεις καὶ λημώντας... τοὺς ὀφθαλμοῦς.

(66) *Ὀλορ.* Hanc vocem, quae deerat in editis, agnoscunt Reg. 1 et 2, Coisl. 1, Clarom. 2.

(67) *Τοῦ Χριστοῦ προάγοντος.* Ita Reg. 1 et 2, et Clarom. 2. Vitiose in editis οἱ τοῦ Χριστοῦ προάγοντες.

(68) *Ἐαυτοῖς.* Legitur ἐν αὐτοῖς ad marginem in Reg. 3, et Clarom. 1. Sic etiam R. Stephanus ad calcem.

ADMONITIO

In Quæstiones et Responiones ad Orthodoxos.

Justinum hujus operis auctorem non esse adeo inter omnes hodie convenit, ut id probare non modo necesse non sit, sed etiam otiosum. Mirandum potius affectum illi esse ejusmodi monumentum in quo Irenæus et Origenes laudantur, Manichæi memorantur, ac scriptæ de vitis priscorum anachoreturum historia laudantur. Frustra Labbæus, « Script. eccles. p. 669, » hoc opus primo ex Justini verbis compositum, deinde ab alio auctum et amplificatum putat. Neque enim fortuita videri debet ejusmodi Quæstionum collectio, sed industriam redolet unius scriptoris, cujus principia inter se nexa et continuata sunt: ita ut interdum ad superiores Responiones lectorem dimittat, velut in centesima quarta ad nonagesimam septimam.

Nemini ex antiquis cognitus videtur hic liber fuisse, ne ipsi quidem Photio, qui dum Justino attribuit « dubiorum adversus pietatem compendiarias solutiones, » non illud opus indicat, quod nunc in manibus est, ut nonnulli existimarunt, sed aliud infra appositum, in quo quæstionibus gentilium nomine propositis breviter respondetur.

Quam facile et expeditum est hunc librum Justino abjudicare, tam difficile et spissum cui tribuendus sit conicere, non modo statuere. Scriptorem vixisse quinto sæculo, idque in Syria, non obscuris notis dijudicatur. Antiquiorem non esse probant hæc verba ex Quæst. 110: « Unde autem, inquit, locupletes viri et feminae facultates suas conferentes in desertis locis Anachoretas quæsierunt, atque penuriam eorum suppleverunt, sicut id ex priscorum sanctorum virorum historiis intelleximus; si non Dominus Christus promissionem suam ad exitum perduxit? »

Neque etiam eodem sæculo quinto recentior est. Nam ex eo, quod Christus, quem natum esse statuit in sexto mundi annorum millenario, id est secundum LXX interpretes circa annum 5500, « novissimis diebus et ubi venit plenitudo temporum » natus dicatur, conjicit mundum ultra sex annorum millia non perduraturum. Quæst. 71. Quod quidem argumento est hunc scriptorem ante vixisse, quam inanitas ejusmodi conjecturarum ipso eventu deprehensa esset.

Cur Syrum esse auctorem hujus scripti conjiciam, his signis adducor; tum quod Scripturæ 435 interpretationem apud Syros usitatam nonnunquam sequatur, ut in (Quæst. 20, atque etiam nominatim citet in Quæst. 63; tum quod initium diei Quæst. 65, non a media nocte, sed ab horis matutinis repetat; quem morem apud Syros viguisse perspicimus ex Joannis Chrysost. homil. 5, in Genes.

Ex his conjecturis alia suspicio oriri possit, an non forte Theodoretus, magnum illud Syriæ lumen, hujus operis parens existimandus sit, ut nonnulli, teste erudito Dupin, existimarunt. At magna inter Theodoretum et hunc scriptorem discrepantia. Huic quæstioni cur Moyses alienigenam uxorem duxerit, respondet Theodoretus Quæst. 4, in Exod. « typum illum fuisse Christi Domini, qui cum ex Judæis secundum carnem natus esset, Ecclesiam gentium appellavit sponsam suam. » Noster vero Quæst. 90, metuendum Moysi non fuisse, ne ab uxore ad deorum cultum abduceretur, quæ potissimum causa exstitit, cur filios suos patriarchæ ab his matrimoniiis deterrent. Huic quæstioni, unde Ægyptiorum incantatores aquam hauserint, si universa erat a Moysi in sanguinem conversa, respondet Theodoretus aquam maris non fuisse conversam in sanguinem; noster vero Quæst. 26, omnes aquas, quæ sunt super terram, in sanguinem versas fuisse; sed incantatores circa flumen puteos fodisse, unde aquam haurirent. Sed hoc opus Theodoro sine summa iniquitate affingi non posse, ex his, quæ mox dicentur, perspicuum erit.

Lucem enim affert aliud argumenti genus, quod equidem non libenter, utpote huic scriptori non honorificum, sed multis rebus, quas deprehendi in hoc scripto, coactus eruditus ad examinandum proponam. Nimirum in his Quæstionibus nonnulli Pelagianam hæresim clamitant, iisque temporis notis signata sunt, quo conspirans omnium in antiqua fide consensus, defecto esse tritici Pelagianis videbatur.

Illud Scripturæ: « Quis mundus a sorde? Nemo prorsus, etiam si vel una dies sit vita ejus super terram, » negat congruere infanti, « quia vita pro vitæ instituto dicta est, infanti autem ut nec vitæ institutum est, ita nec vita. » Testimoniis Pelagianis nonnulli evertentis tam longe petita tanque absurda interpretatio magnos conatus declarat eludendi quidquid cum hoc errore consistere non poterat. Sententiæ suæ declarandæ occasionem huic scriptori dedit hæc quæstio, quæ est octogesima octava: « Si Christus, qui genitus fuit, peccatum non fecit, quomodo rursus verum Scriptura dicit, quæ non sine jurejurando clamat: Neminem genitum esse qui non peccaverit. » Accommodata est hæc quæstio ad ingenium Pelagianorum, qui ex catholica de naturæ corruptione doctrina colligebant ipsi etiam Christo corruptionem a catholicis affingi. Unde in libello ad apostolicam sedem misso dicebant: « Sed et illud similiter execramur, Salvatore necessitate carnis fuisse mentitum, et quod propter impedimentum carnis non omnia potuerit facere quæ volebat, » apud Augustinum tom. X; Append. p. 112. Theodorus Mopsuestenus apud Phot. cod. 117, hanc catholicis blasphemiam affingit: « Ne ipsum quidem Christum et Deum nostrum, ut qui naturam peccatricem assumpsisset, purum a peccato fuisse. »

Nihil magis premebat Pelagianos, quam baptismus « in remissionem peccatorum » ipsis etiam infantibus, omnium catholicorum judicio, necessarius. Fatebantur baptismum « iisdem sacramenti verbis in infantibus, quibus etiam in majoribus esse celebrandum; » sed tamen peccatum Adæ in infantibus agnoscere volebant: propria illis inesse peccata nonnulli dicebant, ut perspicitur ex lib. 1. De peccat. meritis, n. 17 et 53, ut alienum faterentur adduci non poterant. Mira est astutia scriptoris nostri in ea re explicanda. Huic quæstioni, quæ est quinquagesima sexta: « Si morientes infantes nec laudem nec reprehensionem habent ex operibus, eorum erit discrimen in resurrectione inter eos qui ab aliis baptizati nihil egerunt, et eos qui baptizati non fuerunt, ac similiter nihil egerunt; » sic respondet: « Hoc discrimen est inter baptizatos et non baptizatos, quod baptizati obvientiæ per baptismum bona consequantur, non baptizati non consequantur. » Hæc responsio videtur hominis esse regnum cælorum baptizatis infantibus, etiam non baptizatis vitam æternam largien-

¹ Aug. App. pag. 97 et 112.

tis, sca tamen qui propria commenta in lucem Ecclesiæ aliter credentis et docentis proferre non audeat. Æternam profecto vitam infantibus non baptismatis negare non potuit, qui puros et insontes illos ab omni peccato et sorde credebat. Præterea in Responsione ad Quæst. 13 generatim de infantium omnium resurrectione sic loquitur: « Qui credit verum esse illud: » Seminatur in infirmitate, resurgit in potentia¹, « is potest et debet infantium quoque resurrectionem credere. Nam qui eis incorruptibilitatem tribuit, facultatem
436 quoque, qua præsentia sentiant bona, conferre potest. »

Nemo sane vituperaret quod aut idem scriptor Quæst. 8 et 9, « cognitionem boni et mali et facultatem utriusque implendi naturæ nostræ a Deo inditam: » nemo, inquam, id vituperaret, si liberum arbitrium ita peccato primi parentis debilitatum lateretur, ut vere liberi esse non possimus, nisi nos Filius liberaverit. At in hoc opere ne illud quidem reperio, quod tamen Pelagius fatebatur, cum diceret: « Liberum sic confitemur arbitrium ut dicamus nos semper Dei indigere auxilio². » Sic etiam Julianus: « Sed et si quis dicit homines sine Dei gratia vel adjutorio posse peccata vitare, pariter detestamur³. » Minus dissimulationis inest nostro scriptori. Illud Christi: « Omnia traham ad meipsum⁴, » de extremo judicio intelligit, « cum Christus aboleverit omnem principatum et potestatem et virtutem. » Patrem autem ad Filium pertrahere putat, « quia Filio potestatem dedit et virtutem, ut omnes ad seipsum trahere possit, » Resp. ad Quæst. 39. Aut in Resp. ad Quæst. 97: « Constitutum esse a Deo in mundo medicum idoneum peccatorum, nempe penitentiam, quæ etiam septuagies septies lapsos sanare potest, si tantum voluerint uti penitentia voluntate. » Dicebant Pelagiani: « Si notulum, non peccamus, nec præciperet Deus homini, quod esset humanæ impossibile voluntati. » Apud Aug. lib. 11 De peccat. mer., n. 3. Sic etiam iste eligendi dominos non esse, et agendi facultates liberi arbitrii potestati submissas esse docet, ac Deum causam esse negat cur boni simus æque ac cur mali, Resp. ad Quæst. 8 et 9.

Pelagiani facti erant « Ecclesiæ catholicæ detestabiles (ut ait Augustinus Op. Imp. lib. 1, n. 53). Sed tamen quod in omnibus Ecclesiis plebs adunata pastori catholicam fidem defendebat et Pelagiana comments oderat, id isti præ summa stultitia honori sibi esse ducebant. » Nobis, aiebat Julianus, lib. 11, n. 3, hoc apud homines vulgi officit, quod accessio erroris esse renuimus; vulgi, inquam, qui sententiæ meritum de prosperitatibus ponderans, eam verioræ æstimat, quam pluribus placere conspexerit. » Auctor Quæstionum et Responsionum ad Orthodoxos a Pelagianis acuminibus digitum non discedit. Huic quæstioni: « Quomodo zizania multiplicata sunt, triticum autem fere desecit? » sic respondet Quæst. 22, ut ipsam penuriam esse tritici notam pertendat. Triticum esse, inquit, id quod desecit, argumento est hæc Christi prædictio: « Quoniam abundavit iniquitas, refrigescet churitas multorum⁵. » Quis quinto sæculo talia effutire potuit nisi Pelagianus aut ex Nestorii aut Eutychetis grege? Duas postremas hæreses jam tum prodiisse, cum hoc opus scriberetur, nullo prorsus vestigio conjicere possis. Pelagianis ergo dicata fuit hujus absurdissimæ responsionis opera.

In Quæstione prima instar certæ et exploratæ rei statuitur, « Orthodoxos, qui soli sunt Deo grati, Græcis, Judæis et omnibus hæreticis non modo numero non pares esse, sed etiam pauciores. » Quæritur ergo « an non inutilis fuerit Judaici cultus abrogatio, cum multa adhuc seductio mundum detineat. » Quomodo scriptor noster ex hac se difficultate expediet? Quietum minime sollicitat tam parvus Orthodoxorum numerus; rem concedit non invitus. At illuc confugit ut de « Orthodoxorum paucitate » prædictum esse contendat, cum Christus dixit: « Multi sunt vocati, pauci vero electi⁶. » Orthodoxos ergo minime intelligebat eos, qui in Ecclesia catholica ultra Romani imperii fines porrecta apostolica doctrinam uno ore et animo profitebantur (horum enim multitudinem miratus fuisset; ac cum ea ethnicos, Judæos et hæreticos ne simul quidem collectos conferri posse judicasset); sed necesse est ut Orthodoxorum numerum recidisse existimaverit ad parvam illam Pelagianorum manum, quæ tot nationum unanimum consensum in maximis rebus asserendis et defendendis argumentum erroris esse ducebat. Vide quæ ad Quæstionem quartam observamus.

In interrogatione 100 quæritur, cur ab ecclesiis, quas ab hæreticis occupatas Orthodoxi deseruerunt, non simul cum Orthodoxis miracula abscesserint. Alios profecto non scimus illa ætate ab ecclesiis suis ejectos fuisse, præter episcopos Pelagianos.

Satis præclare in Quæst. 23 precem Christi irritam esse non potuisse docet, ac diabolum ante in Judam ingressum esse, quam Christus pro discipulis precaretur. Sed cum Pelagiani dicerent « ex futuris operibus, quæ Deus illum facturum esse præsciebat, Jacob fuisse electum (Aug. lib. 11, contra 2 ep. Pelag., n. 15) » non videtur alio fundamento nisi hæc inter Judam et alios discipulos distinctio apud scriptorem, qui ne annos quidem vitæ nostræ a Deo constitutos et definitos putat, Quæst. 53.

Non dissimulabo eum in Resp. ad Quæst. 102 sic loqui: « Circumcidimur autem et nos circumcissione Christi per baptismum, exuentes Adamum, per quem peccatores facti, mortui eramus, et induentes Christum, per quem justificati, resurgimus ex mortuis. » Sed hæc tanti esse non videntur, ut hunc hominem purgatum et probatum habeam. Illud enim: « Per unum hominem peccatum intravit in mundum⁷, » contendebant Pelagiani « propter imitationem esse dictum, non propter carnalem navitatem, » ut ait Augustinus 1 contra Jul., n. 28.

De ignorance legis divinæ quid sentiat scriptor noster, quam apte cum Pelagianis consentiat, ex Quæstionibus 108 et 140 existimari potest. Difficilius est cum Pelagianis conciliare quod ait in Resp. ad Quæst. 32, « mortem in mundum ingressam esse hominis inobedientia; et si Deus inobedientia non est auctor, neque etiam mortis esse auctorem. » Videntur hæc prima: peccie pugnare cum Pelagianis, qui « Adam mortalem factum » esse ducebant, « qui sive peccaret, sive non peccaret, mortiturus esset, » Apud Aug. De rest. Pelagii, p. 207. Sed ut error sibi constare non solet, dicebant iidem Pelagiani « per Adam mortem ad nos venisse, non crimina, » lib. vi, contra 2 ep. Pelag., n. 6. « Ex Adam nihil mali transisse per cæteros, nisi mortem, quæ non semper est malum, » ibid., n. 2. Suam ipsi causam probebant Pelagiani, mortem ex Adami lapsu derivando. Sed in arctum conjecti videntur id confiteri maluisse, quam aut propria infantibus peccata affingere, id quod nonnullis eorum placuisse testatur Augustinus lib. 1 De peccat. mer. aut cum Theodoro Mopsuesteno auctorem pronuntiare, « Adamum ab initio creatum fuisse mortalem; sed in speciem tantum, ut peccatum odio habeamus, Deum significationem dedisse, quasi mors illi ob peccatum pena loco imposita fuisset, » apud Photium cod. 177.

His adducor ut auctorem Quæstionum et Responsionum ex illo Syrorum numero fuisse existimem, quos

¹ I Cor. xv, 35. ² Apud Aug. tom. x, Append. p. 97. ³ Ibid. pag. 112. ⁴ Joan. xii, 32. ⁵ Mat. b. xxiv, 12. ⁶ Matth. xx, 16. ⁷ Rom. v, 12. ⁸ Apud Aug. tom. II, Append.

testatur *Marius Mercator* in *Commonitorio conjunctos fuisse cum Theodoro Mopsuesteno*. « *Quæstio*, inquit, *contra catholicam fidem apud nonnullos Syrorum, et præcipue in Cilicia a Theodoro quondam episcopo opidi Mansiæteni (Mopsuesteni) jam dudum mota, nunc usque penes paucos eorum admodum roditur, nec ea palam profertur, sed ab ipsis qui de ea fornicantur (al. cornicantur) velut catholicis, intra Ecclesias interim retinetur* ». Adeo calidus est noster hic scriptor Pelagianæ sententiæ defensor; adeo audacter triticum defecisse et Orthodoxos perpaucos esse pronuntiat, ut non reliquias erroris occulte fovisse, sed in ipso contentione æstu scripsisse videatur. Quinetiam, ut ex *Quæst. 100* colligitur, recens erat doloris vulnus, quod ejus animo inusserat infelix Pelagianorum præsulum ex suis ecclesiis ejectorum status. Itaque collocari potest hoc opus intra illud tempus, quod ab ejectis Pelagianis episcopis ad Nestorianæ hæresis turbas effluxit

INDEX QUÆSTIONUM.

QUÆST. I. Cur Orthodoxi non modo Judæis ac Græcis, sed etiam omnibus hæreticis pauciores?

H. Si futura ethnicorum vates prædixere, quomodo eorum oracula nostra præstantiora?

III. Si gravis punientur qui voluntatem Dei cognoverunt nec lamen fecerunt, æquod lucrum Christiani præ non Christiano et Orthodoxi præ non Orthodoxo?

IV. Si hæretici totis viribus conati sunt veritatem cognoscere, nec potuerunt, an non immerito puniuntur?

V. Si miracula in ecclesiis hæreticorum fiunt, an non id eos in errore confirmabit?

VI. Si dolor peccatoribus erit post resurrectionem et justis lætitia, quomodo hic status perpersionis expers?

VII. Quomodo tunc et mali immutabiles, dum justorum requiem considerant, et justii dum malorum supplicia cogitant?

VIII. Quomodo Deus non causa est boni et mali, qui utriusque et cognitionem et implendi facultatem dedit?

IX. Si hæc donavit Deus, quomodo juste coronat aut punit?

X. Si allegoricum habent sensum, quæ et poetæ de diis et prophetæ de Deo dixerunt, an non utraque fabulam esse ostenditur?

XI. Si id quod continet, majus est secundum substantiam eo quod continetur, minus vero dignitate, quomodo Deus, qui universum continet, non erit universo minor dignitate?

XII. Quomodo Deus, qui omnia conservat, non eum malum conservat?

XIII. Quomodo infantes non frustra resurgunt?

XIV. Cur venientes ab hæresi non baptizantur, ac eorum etiam ordinatio rata habetur, si eam in hæresi acceperint?

XV. Utrum exauditus necne Job, cum diem exserat est?

XVI. Si in divinis, ut apud homines, genitori Filius **438** consubstantialis, cur non eadem de causa post Patrem existit?

XVII. Cur tres hypostases dicuntur, si a se divelli non possunt?

XVIII. Si Deus substantiæ nomen est, Pater personæ, cur idem est Dei Filium dicere, ac Filium Patris?

XIX. Si palpationum observatio interdicta, cur piis etiam invitis accidit?

XX. Si pisces a piscatoribus occidendi causa capiuntur, cur hominum piscatores apostolos Dominus facturum se promisit?

XXI. Cur monachi in somnis involuntaria patiuntur? Quibus modis hoc bellum propulsandum? Utrum is, qui oppugnatus est, a communione abstinere debet? Utrum lotus aut alia re expurgatus accedere?

XXII. Si Dominus edixit, ut cum tritico zizania crescerent, cur multiplicata zizania, triticum vero pene defecit?

XXIII. Si ante passionem Dominus pro discipulis oravit, cur Judas periit?

XXIV. Cur Apollonii effectiones adhuc vim suam et robur obtinent?

XXV. Quo sensu Moyses eruditus in omni sapientia Ægyptiorum et potens in operibus et verbis fuisse dicitur?

XXVI. Si aquæ omnes a Moysæ in sanguinem conversæ, quomodo idem facere potuerunt Ægyptiorum incantatores?

XXVII. Cur Moyses ossa Josephi exportavit, et eum, qui mortuum tangit, ut impurum aversatur?

XXVIII. Cur filii viduæ locutum, et Jaira filia manum

tetigit Christus, si et ipse Pharisæos sepulcris dealbatis assimilavit, et in lege impurus erat qui mortuum tetigerat?

XXIX. Cum per tectum demissus paralyticus, quomodo turba, quæ in domo erat, non percussa est tecto soluto?

XXX. Si unicuique homini custos datus angelus, cum numerus hominum imminutus est, ut in diluvio, quale tunc ministerium angeli adimpleverunt?

XXXI. Cur incantationibus grando et pluviam eliciuntur?

XXXII. Si Deus mortalem hominem fecit, quomodo mortem dicitur non fecisse?

XXXIII. Si vitæ nostræ dies definiti non sunt, quomodo Ezechielis anni additi?

XXXIV. Si diluvium in omni loco non fuit, quomodo aqua supra altissimos montes evecta?

XXXV. Si omnium rationis expertum conditor Deus, cur in pecudibus, piscibus et avibus mundorum et immundorum facta distinctio?

XXXVI. Si immutabilis Deus, cur eum et Saulis unctiois pœnituit, et Ninives evertendæ consilium mutavit?

XXXVII. Si baptisma Joannis non fuit secundum legem, quomodo non præter legem fuit?

XXXVIII. Cur Joannes Christum per discipulos interrogavit?

XXXIX. Si Christus tracturum se omnes dixit, quomodo non omnes ad fidem accurrerunt?

XI. Si dæmones perpetuo in dæmoniis manent, quomodo aliis nocent?

XLI. Quomodo dæmones corporibus dæmoniacorum vires sufficiunt?

XLII. Cur dæmones hominibus ob spreta oracula pœnas inflixerunt, et beneficia ob cultum simulacrorum præstiterunt?

XLIII. Utrum septem tantum an quatuordecim pura animalia in arca fuerint?

XLIV. Quandoquidem animalium multos oculos habentium oblata Isaie et Ezechiel visio, num utriusque unum quiddam, an alterum alteri revelatum? Quid autem hæc significabat visio?

XLV. Cur Ezechiel in oraculo filii hominis vocatus? Utrum generalis ei monstrata resurrectio? An ossa vere resurrexerunt?

XLVI. Si bona sunt omnia, quæ in hac vita sunt, cur laudantur qui ab eis abstinent, vituperantur, qui ea complectuntur?

XLVII. Cur Moyses cœlum et terram testes citat, Isaias cœlum et terram audire jubet?

XLVIII. Cur Dominus Mariæ dixit: *Noli me tangere*, etc.?

XLIX. Quomodo probari potest binas tantum feras et pecudes in mundi creatione a Deo productas fuisse?

L. Quid significat Hosanna et Alleluia?

LI. Si immutabilis Deus, cur et iis qui eum blasphemant, et iis qui laudant, digna sæpe præmia petiit?

LII. Cur Saul a ventriloqua predictionem petiit? An etiam illa Samuelem vere eduxit?

LIII. An cum membrorum genitalium discrimine homines resurgent? An non id supervacaneum?

LIV. Cur Moyses infligendas populo pœnas carmine prædixit?

LV. Si ingens bonum medicina, cur ab extraneis inventa?

LVI. Equod erit discrimen inter baptizatos infantes et non baptizatos?

LVII. Cur in Scriptura cœli interdum plures, quam duo, videntur recenseri?

LVIII. Quomodo Christus non auctor proditionis Judæ

et negationis Petri censendus, qui hæc præscivit nec impedivit?

LIX. Si noctu sol occultatur, quomodo cælum globus esse non censebitur?

LX. Utrum in eodem formarum discrimine resurgemus?

LXI. Si solus Deus immortalis, quomodo verum illud est: *Non omnes dormiemus?*

LXII. Quomodo tres dies, quæ luminarium creationem præcesserunt, incertum non efficiunt dierum numerum, quæ subsequuntur sunt?

LXIII. Quid significat illud: *In sole posuit tabernaculum suum?*

LXIV. Quomodo Jonas, qui mortuus non est, Christi vere mortui figura existit?

LXV. Utrum Dominus die quarto traditus fuerit?

LXVI. Cur Christus Filium se hominis per articulum masculinum, non vero per femininum appellat?

LXVII. Illud: *Generationem ejus quis enarrabit*, utrum de divinitate an de carne intelligendum?

LXVIII. Quomodo probatur animam in corpore esse creatione distinctam et invisibilem?

LXIX. Cur numeri septimi tanta in rebus naturalibus et in Scripturis præstantia?

LXX. Si gaudere et gloriari de donis vetitum, an non illa erunt inutilia?

439 LXXI. An verum est quod nonnulli dixere, mundum sex tantum annorum millibus duraturum?

LXXII. An non invidus Deus, qui cum omnes posset facere deos, non fecit?

LXXIII. Si bonum est mundus, ac malum non mundus, id est, quod ante mundum fuit, an non utrumque a Deo?

LXXIV. Cur superatus a Christianismo Hellenismus epem restitutionis non habeat, cum superata antiquitas ab Hellenismo vera religio nunc in integrum restituta sit?

LXXV. Quo in statu anima usque ad resurrectionem?

LXXVI. Si merces operum non est ante resurrectionem, quid profuit latroni in paradiso introduci?

LXXVII. Quomodo sensu non caret anima a corpore separata?

LXXVIII. Si Davidem secundum cor suum Deus esse pronuntiavit, cur postea cædem et adulterium commisit; cur ex adultera genus prophetae, Deus et Christi genealogiam deduci voluit?

LXXIX. Cur Josias, cujus tanta existit pietas, hostili ferro vitam amisit, ejusque filii Babylonem adducti?

LXXX. Cur Eliseus verborum contumeliam in pueris malitiæ expertibus morte ultus est?

LXXXI. Cur dæmones per ventriloquos adhuc loquuntur? Quod si id in Christianorum corporibus faciant: an non id in religionis dedecus cedit?

LXXXII. Unde Judæis notum nomen Beelzebub?

LXXXIII. Si Deus non delectatur victimis, cur eas præscripsit ante legem? Quod si iis delectatur, cur post legem desierunt?

LXXXIV. Si gratiæ, quæ in Elia fuerat, duplicatum donum Eliseus impetravit, cur neque simplicia, neque duplicia edidit miracula?

LXXXV. De iis, qui post Dominicam passionem resurrexerunt, cur Scriptura corporum tantum resurrectionis meminit? Utrum inanimata resurrexerunt? Utrum supervixerunt, aut statim obiere, an in immortalitate manent?

LXXXVI. Quæ est interpretatio vocabulorum istorum: *Mina, Ephi*, etc.?

LXXXVII. Si nota erant Christi miracula ante cædem Joannis, cur post cædem Joannis attributa illi fuere, quasi revixisset?

LXXXVIII. Quomodo verum illud est: *Non esse genitum quemquam qui non peccaverit?*

LXXXIX. Si vas oblatum Petro omnia, ut ait Scriptura, continebat animalia, an non munda pariter et immunda Petrus rejecisse dicendus?

XC. Cur Joseph Ægyptiam uxorem duxit, Moyses Madiantidem, contra majorum institutum?

XCI. Quomodo Adam extimuit mortem, quam nullo exemplo cognitam habebat?

XCII. Quid significant judicia et justificationem, testimonia et lex, præcepta et mandata?

XCIII. Si aquis terga cæli gravata sunt, quomodo id factum dici potest, ne luminarium ignis cælo noceat, cum stellæ non in cælo, sed sub cælo moveantur? Quod si in cælo sunt, quomodo in cælo immobili possunt moveri? Aut si moventur cum cælo, quomodo globus non erit cælum? Sin autem sub cælo sunt, quid proderunt aquæ supra cælum?

XCIV. Si cælum ut liber convolvetur, et astra ut folia

cadent, quomodo non penitus interibit firmamentum? XCV. Si aer et mare incorruptibilia manebunt, annon inutilia prorsus erunt?

XCVI. Quam mercedem habent pueri propter Christum non sua voluntate occisi, aut qui eum jumento insidentem non proprio consilio, sed gratia divina laudarunt?

XCVII. Quomodo gratia benignior et humanior lege, cum lex quotidianis lustrationibus peccata expiet, gratia unicum baptismum concedat?

XCVIII. Cur Dominus apostolis timorem præscribit, quem alibi docet non esse necessarium?

XCIX. Si Deus rationis expertium animalium sacrificia præscripsit, ut ab hominibus coleretur, an non melius eum coluere, qui ratione utentia, ut multo præstantiora, obtulerunt?

C. Cur in ecclesiis, quas ab hæreticis occupatas orthodoxi deseruerunt, adhuc perseverant miracula?

CI. Cur majora ante minora discimus, Evangelium ante Legem, cum minora soleant præmitti majoribus?

CII. Si nihil in corpore nostro inutile, cur præscripta circumcisio? Aut si illa utilis fuit iis, qui ante adventum Domini fuerunt, cur non illam nos etiam adhibemus?

CIII. Quomodo Deus ex præcipiens, quæ sunt supra vires, nempe ut non peccemus, subjicit cruciatibus peccantem, cum legem homo implere non possit?

CIV. Si Lex veniam non concedit criminibus, cur Davidi concessa?

CV. Cur Christus frequentius, quam apostoli, precatu esse in Scriptura narratur?

CVI. Si omnium hominum eadem est et carnis et animæ natura, quomodo alii ingenio tardi, alii acutiores?

CVII. Si ab infidelibus ad seductionem inventa carmina, et sub Lege ob mentis infantiam concessa, cur in ecclesiis adhibentur?

CVIII. Si ignorantia involuntaria veniam conciliat, cur Judæi, qui Christum ignorantes crucifixere, tam graves pœnas dederunt?

CIX. Si omnes resurrecturi sunt, quomodo Christus judex vivorum et mortuorum dicitur?

CX. Si Dominus omnia relinquentibus centuplum promisit, an etiam centum uxores?

CXI. Quomodo resurgunt, qui frustatim secantur aut comburantur?

CXII. Cur cum apostoli regnum Israelis putarent gloriam esse et delicias, eorum ignoratio a Christo confirmatur?

CXIII. An non Deus, cum mundum creavit, hanc accessionem accepit, ut opifex fieret?

CXIV. An non Deo minus alicui inerat, cum potentia tantum, non vero actu, creator esset?

CXV. Cur diebus Dominicis et a Pascha usque ad Pentecosten genua non flectuntur?

CXVI. Si Dominus sepulcrales vestes resurgens in sepulcro reliquit, cur non illum Scriptura aut nudum fuisse aut vestes aliunde dicit accepisse?

440 CXVII. Quomodo Dominus post resurrectionem januis clausis ad discipulos ingressus?

CXVIII. Cur ad solem precatens Christiani convertuntur?

CXIX. Si ante diluivum nec frugibus terræ, nec carnibus homines vivebant, quomodo Abel ex adipe ovium, quas pascebat, Cain ex frugibus terræ, quam colebat, Deo obtulerunt?

CXX. Si regnum Dei resurrectio est ac ea justos et peccatores manet, quomodo ex hæretes Paulus esse declarat eos, qui velita faciunt?

CXXI. Cur Petrus dicitur anathematizare coepisse, et quod discrimen inter anathema et cathema?

CXXII. Si horis et diebus res nostræ non continentur, cur Christus dixit: *Nondum venit hora mea?*

CXXIII. Si malum est esse ærumnis, an non homo res pessima, qui solus in ærumnis versatur?

CXXIV. Cur non Deus piorum animas in validis corporibus constituit? Aut saltem cur non omnes pii in iisdem ærumnis versantur?

CXXV. Cur Paulus pontifici et Alexandro male precatus est?

CXXVI. Si Deus prosperis rebus pios remuneravit, ut Abraham, Isaac et Jacob, unde eadem Græcis simulacra colentibus præbebantur? Cur cum olim cultus simulacrorum vigeret, urbes et agri in summa rerum ubertate versabantur, nunc autem domibus et incolis ac copia destituta sunt?

CXXVII. Si multa animalia et sibi invicem et hominibus insidias struunt, quomodo Deus bona omnia et valde bona fecisse existimandus?

CXXVIII. Quomodo animalia rationis expertia non sola naturæ pravitate prava sectantur?

CXXIX. Quomodo Deus, qui ex tribus constat hypostasibus, incompotus dicitur et unus et incircumscriptus?

CXXX. Si ex eo, quod cælum secundum Græcos globus est et movetur, sequitur illud in loco esse, an non idem sequitur ex eo quod secundum Scripturam tanquam fornix compactum sit et tanquam pellis extensum?

CXXXI. An non pugnat cum Mattheo Lucas, qui in Evangelio suo plures Christo progenitores secundum legem, quam secundum naturam attribuit?

CXXXII. In lege Mosaica num frater defuncti sine liberis fratris uxorem assumebat etiamsi ipse uxorem haberet? Num etiam sterilem ducebat?

CXXXIII. Cur Mattheus progenitores Christi secundum naturam ante et post Davidem recenset, Lucas vero eos qui secundum legem post Davidem fuerunt? Quod si utrorumque post captivitatem nomina in Scripturis non exstant, quomodo approbabitur?

CXXXIV. Cur sæpe Lex non lex dicitur, sed legislator Moyses?

CXXXV. Quomodo Dominus existimabitur verus esse Christus, qui prædictam Emmanuelis appellationem nusquam accepit?

CXXXVI. Cur Christus matrem objurgavit et nonnulla cum matris contumelia dixisse existimatur?

CXXXVII. Si Christus primum oleo unctus est ac deinde passus, cur nos in baptismo illius passionis et resurre-

ctionis mysteria primo celebramus, ac deinde unguento unguimur?

CXXXVIII. Quomodo justus Deus, qui tam multos propter aliorum lapsus, Jonathæ nempe et Davidis, occidit?

CXXXIX. Quomodo unus Deus, cum Pater gignat, Filius non gignat; Filius gignatur, Pater non gignatur?

CXL. Si Christum Judei tanquam hæredem occiderunt, quomodo Christus et Paulus ignorationem eis in hoc facinore attribuunt?

CXLI. Si solus Christus legem implevit, quomodo Zacharias et Elisabeth in lege irreprehensibiles fuisse dicuntur, sibi que Paulus eandem laudem sumit?

CXLII. Si homines dicuntur dii in Scriptura, cur non etiam angelos vocabimus deos?

CXLIII. Quomodo non perperam homo appellatur deus?

CXLIV. Si Deus habet hypostasim existentem et voluntatem inexistentem, et Filium subsistentem, quomodo ex tot rebus compositus appellatur simplex?

CXLV. Si per quæ caro, per eadem et sanguis consistit; cur Deus carnis animalium esum permittit, carnis autem cum sanguine usum interdicit?

CXLVI. Si Deus etiam per Græcorum vates futura prædixit; quomodo Græci cum Græcis pugnantibus, sæpe aliqua re, quæ in Scripturis vetatur, ex præcepto oraculi peracta, ab intentatis in prima interrogatione malis liberati fuere?

ΑΠΟΚΡΙΣΕΙΣ ΠΡΟΣ ΤΟΥΣ ΟΡΘΟΔΟΞΟΥΣ

ΠΕΡΙ ΤΙΝΩΝ ΑΝΑΓΚΑΙΩΝ ΖΗΤΗΜΑΤΩΝ

RESPONSIONES AD ORTHODOXOS

De quibusdam necessariis quæstionibus.

ἙΡΩΤΗΣΙΣ Α΄.

Εἰ τὴν ἀρχαίαν μὲν λατρείαν ἀνέλεν ὁ Θεὸς, ὡς αὐτὴν μὴ ἀρεσκόμενος, τὴν δὲ τῶν Χριστιανῶν ὡς ἀρεστὴν αὐτῷ ἀντείστηγεν· οἱ δὲ ὀρθόδοξοι, οἱ μόνον Θεῷ ἀρέσκοντες, τῶν Ἑλλήνων τε καὶ Ἰουδαίων, καὶ πάντων τῶν αἰρετικῶν, οὐκ ἴσοι τὸν ἀριθμὸν τυγχάνουσιν, ἀλλ' ἥσσονες· τίς ἢ ἀπόδειξις τοῦ μὴ κατὰ πτωχείαν δυνάμεως τοῦ ταύτην ἀντ' ἐκείνης ἰσομένου τὴν λατρείαν, μένειν ἀνεκρίζωτον τὴν πλάνην; Πῶς δὲ οὐκ ἀνωφελὴς ἡ ἐκείνης τῆς λατρείας λύσις, πλάνης ἔτι πολλῆς κατεχούσης τὸν κόσμον;

ἈΠΟΚΡΙΣΙΣ, ἭΤΟΙ ΛΥΣΙΣ ΤΗΣ ἙΡΩΤΗΣΕΩΣ.

Τὴν ἀρχαίαν τοῦ Θεοῦ λατρείαν λύσαντος, τὴν νέαν δὲ ἀντείστασθαι διὰ τῆς παλαιᾶς Διαθήκης προθεμένου (1), εἰ μὴ ἀντείστασθαι (2), ταύτην ἀντ' ἐκείνης ἀντείστασθαι, πρῶτον μὲν (3) χρηρτομένην λόγοις θελαῖς δυνάμεσι μαρτυρουμένοις, ἀνέλεν Ἰουδαϊσμόν τε καὶ Ἑλληνισμόν· ὕστερον δὲ ἔργοις θελαῖς ὡσαύτως δυνάμεσι γινομένοις, πάσης τῆς ἐν ἀνθρώποις τε καὶ δαίμοσι πλάνης ποιῆσαι τὴν ἐκρίζωσιν· σὺν ταύτῃ δὲ καὶ πάντων τῶν ἐν τῷ κόσμῳ κακῶν αἰρέ-

(1) Προθεμένου. Clarom. προσιεμένου, et ad marg. προθεμένου. Habet etiam R. Stephanus ad calcem προσιεμένου.

(2) Εἰ μὴ ἀντείστασθαι. Legendum videtur et μὲν, ac illud ἀντείστασθαι negligendum. Videtur enim e margine irrepsisse, ubi verisimile est positum

A

441 QUÆSTIO PRIMA.

Si antiquum cultum sustulit Deus, ut sibi non placentem, ac illius loco Christianum ut sibi gratum introduxit, nec tamen Orthodoxi, qui soli Deo placent, Græcis, Judæis ac omnibus hæreticis numero pares sunt, sed etiam pauciores: ecquod argumentum non illius, qui hunc illi cultum prætulit, penuria potestatis fieri, ut maneat seductio non eradicata? Quomodo autem non inutilis illius cultus abrogatio, multa adhuc seductione mundum detinente?

RESPONSIO, SIVE SOLUTIO QUÆSTIONIS.

Cum antiquum Deus cultum abrogaverit, ac novum per vetus Testamentum introducere statuerit; si hanc illius loco religionem, quæ verbis divinarum virtutum testimonio confirmatis prædicata est, introducens primum quidem Judæorum et Græcorum cultum abolevit, ac postea operibus, quæ per divinas similiter virtutes edentur, omnem in hominibus et dæmonibus errorem eradicavit, simulque pravaram in mundo hæresum abrogavit cultum, et

fuisse, pro ἀντείστασθαι, ut longior verborum complexio incideretur.

(3) Πρῶτον μὲν. Hæc loco suo exciderunt, ac omnino conjungenda sunt cum his verbis ἀνέλεν Ἰουδαϊσμόν, respondent enim istis, ὕστερον δέ.

hædei ac vitæ nequitiam; jam vero si non omnes, A qui religionem hanc susceperunt, eamdem de iisdem rebus opinionem servant et tenent, sed alii quidem recte, alii autem non recte sentiunt, nequaquam id Deo vertendum ad potestatis penuriam, quod quæ illi crediderunt, ea vel ob propriam negligentiam, vel ob aliam imbecillitatem non recte intelligent, sed eorum negligentiam tribuendum. Dictum est autem in ea, quæ introducta est, religione de Orthodoxorum paucitate, nunc quidem: *Multi sunt vocati, pauci vero electi* ¹⁰. Alias autem: *Quod angusta est et arcta via, quæ ducit ad vitam, et pauci sunt, qui inveniunt illam* ¹¹. Similiter et de hæresibus, quas Dominus in suis parabolis *zizania* vocat et *pisces putres* ¹². Si igitur nihil falsi in religione Christiana, ut rerum testatur veritas, quæ ex præcedentibus fidem facit futurorum, nihil profecto relictum est causæ, cur Deo asingatur potestatis penuria, aut inutilis dicatur cultus cultui substitutus, qui nunc quidem Judæorum et Græcorum instituta solvit, postea autem et hæreses solvet.

QUÆST. II. Si res futuras, ut bellicos triumphos, hostium incursus, et urbium per eos, qui illas impugnarunt, eversionses, prædixerunt prophetæ et apostoli, prædixerunt et oraculorum apud Græcos responsa, unde cognosci **442** potest exterorum oraculis nostra esse præstantiora, cum ex utraque parte futurorum facta sit prædictio.

RESP. Ejusdem Dei sunt hæc omnia, et per verba prædictio et rerum eventus, qui quidem et per prophetas et apostolos prædixit quæ facturus erat, et similiter per eos, qui a vera religione alieni sunt, ipse præsignificavit quæ facturus erat. Quemadmodum enim per vatem Balaam Israeli quidem benedixit, illius autem hostes exsecratus est, ac utrumque per futurorum prædictionem perfecit: ita et per vaticinium regi Babylonis Nabuchodonosor expugnationem Hierosolymæ præsignificavit, quemadmodum ait propheta Ezechiel: *Et insistet rex Babylonis in viam antiquam in capite duarum viarum, et quærat vaticinium, et conculciat virgam, et interroget sculptilia, et speculetur a dextris suis. Et factum est super Jerusalem, et quæ sequuntur* ¹³. Sic etiam et per vates Græcorum quæcunque revera ad exitum perducta sunt, ea ipse præmonstravit. Plurimum autem prophetarum et vatum discrimen. Primum quidem quod in cuius Dei nomine prophe-

σεων άνεϊλε (4) τὴν λατρεϊαν πίστεως (5) τε καὶ ποιήσεως· εἰ μὴ πάντες οἱ δεξάμενοι τὴν λατρεϊαν τὴν αὐτὴν δόξαν περὶ τῶν αὐτῶν πραγμάτων τηροῦσι καὶ ἔχουσιν, ἀλλ' οἱ μὲν ὀρθῶς, ἄλλοι δὲ οὐκ ὀρθῶς, τοῦτο οὐκ ἔστι παρηγόρημα (6) τοῦ Θεοῦ ἐπὶ πτωχεΐα δυνάμει τὸ ἐκείνους ἐκ τῆς οἰκειας ἀμελείας ἢ ἐτέρας ἀσθενείας ὀρθῶς μὴ νοεῖν τὰ ὑπ' αὐτῶν πιστευόμενα, ἀλλὰ τῆς ἐκείνων ἀμελείας. Εἰρήται δὲ ἐν τῇ εἰσαγομένῃ λατρεΐα περὶ τῆς τῶν ὀρθοδόξων ὀλιγότητος, ποτὲ μὲν, *Πολλοὶ μὲν εἰσι κλητοὶ, ὀλίγοι δὲ ἐκλεκτοὶ*· ποτὲ δὲ, *Ὅτι στερῆ καὶ τεθλιμμένη ἡ ὁδὸς ἢ ἀπάγουσα εἰς τὴν ζωὴν, καὶ ὀλίγοι εἰσὶν οἱ εὐρίσκοντες αὐτήν*. Ἐσαύτως καὶ περὶ τῶν αἱρέσεων, ἃς ὁ Κύριος ἐν ταῖς ἑαυτοῦ παραβολαῖς *ζιζάνια καὶ σικυροὺς καλεῖ ἰθῦας*. Εἰ τοίνυν μὴδὲν ἐψευσμένον ἔστιν ἐν τῇ τῶν Χριστιανῶν λατρεΐα, ὡς ἡ τῶν πραγμάτων μαρτυρεῖ ἀλήθεια, ἐκ τῶν προλαβόντων πεπιστευμένα ποιοῦσα τὰ μέλλοντα, οὐδαμῶς ἄρα ὑπολείπεται πρόφασις τοῦ διαβάλλειν τὸν Θεὸν ἐπὶ πτωχεΐα δυνάμει, ἢ τοῦ ἀνωφελεῖ λέγειν τὴν ἀντὶ λατρεΐας λατρεΐαν εἰσαγομένην· τὴν νῦν μὲν λυτικὴν οὖσαν Ἰουδαϊσμοῦ τε καὶ Ἑλληνισμοῦ, ὕστερον δὲ καὶ τῶν αἱρέσεων.

ἘΡΩΤΗΣΙΣ Β'. Εἰ τὰ μέλλοντα γίνεσθαι, οἷον πολέμων τρόπαια, ἐχθρῶν ἐφοδοὶ, καὶ πόλεων ἀνατρέσεις διὰ τῶν ἐπιτιθεμένων αὐταῖς, προειρήχασιν προφηταὶ καὶ ἀπόστολοι, προεἶπον δὲ καὶ παρ' Ἑλλήσι χρησμῶν λόγοι (7), πόθεν οἱ τούτων κρείττους γνωρίζονται τῶν ἐξωθεν, παρ' ἑκατέρου μέρους τῆς τῶν ἐσομένων γεγενημένης προβόρῆσεως;

ἈΠΟΚΡΙΣΙΣ. Τοῦ αὐτοῦ Θεοῦ ἔστι πάντα ταῦτα, καὶ ἡ πρόβόρῆσις τῶν λόγων, καὶ ἡ ἐκδοσις τῶν ἔργων, τοῦ καὶ διὰ τῶν προφητῶν τε καὶ ἀποστόλων προμηνύσαντος ἃ ἐμελλε ποιεῖν· ὡσαύτως δὲ καὶ διὰ τῶν ἐξωθεν τῆς εὐσεβείας, αὐτὸς προεμήνυσε ἃ ἐμελλε ποιεῖν. Ὅσπερ γὰρ διὰ τοῦ μάντεως Βαλαάμ τὸν μὲν Ἰσραὴλ εὐλόγησε, τοὺς δὲ ἐχθροὺς αὐτοῦ κατηράσατο, ἑκάτερον δὲ ποιήσας διὰ τῆς προμηνύσεως τῶν ἐσομένων· ὡσαύτως δὲ καὶ διὰ μαντείας τῆς Ναβουχοδονόσορ βασιλεῖ Βαβυλώνας, τὴν ἄλωσιν τῆς Ἰσραὴλ προεμήνυσε, καθά φησιν ὁ προφήτης Ἰεζεκιήλ, *Καὶ στήσεται βασιλεὺς Βαβυλώνος ἐπὶ τὴν ἀρχαίαν ὁδὸν, ἐπ' ἀρχῆς τῶν β'* (8), τοῦ μαρτεῦσασθαι *μαντεῖαν, καὶ τοῦ ἀναδράσαι ῥάβδον, καὶ ἐπερωτῆσαι ἐν τοῖς γλυπτοῖς, καὶ κατασκοπήσασθαι ἐκ δεξιῶν αὐτοῦ· καὶ ἐγένετο ἐπὶ Ἱερουσαλήμ, καὶ τὰ ἐξῆς*. Οὕτως καὶ διὰ τῶν παρ' Ἑλλήσι μάντεων ὅσα διὰ τῶν ἔργων τὴν ἐκδοσιν ἐδέξατο, αὐτὸς προεμήνυσε. Διαφορὰ δὲ τῶν προφη-

¹⁰ Matth. xx, 16. ¹¹ Matth. vii, 14. ¹² Matth. xiii, 30 et 48. ¹³ Ezech. xxi, 21.

(4) Ἄνεϊλε. Non miror paulo ante præsens pro futuro usurpari, nempe ποιεῖ τὴν ἐκρίζωσιν, pro ποιήσει. Id enim usitatum est apud sacros et ecclesiasticos scriptores. Quare legendum ἀναϊρεῖ. Illud ἀνεϊλε videtur facinus esse librariorum hunc locum minime intelligentium.

(5) Πίστεως. Legit Sylburgius διὰ πίστεως. Μαλὶμ καὶ πονηρίαν πίστεως τε καὶ ποιήσεως aut aliquid simile.

(6) Παρηγόρημα. Mallet Sylburgius κατηγόρημα.

(7) Χρησμῶν λόγοι. Idem composite scribi posse existimali χρησμολόγοι. At sequentia id non patiuntur. Nam subintelligitur λόγοι post οἱ τούτων. Infra pro Ἰσραὴλ leg. Ἱερουσαλήμ.

(8) Τῶν β'. Addunt ὅδων Biblia, et mox habent καὶ ἐγένετο μαντεῖον. Ita emendaverat Sylburgius, sed satius multo videtur hæc Scripturæ testimonia ita scribere, ut in codicibus mss. reperta sunt.

τῶν καὶ τῶν μάντεων πολλῇ. Πρῶτον μὲν, ὅτι θεὸν οὐ τῷ ὀνόματι προεφήτευσαν οἱ προφῆται καὶ οἱ ἀποστολοὶ, τοῦτου ἐσχίσασιν τὴν γνῶσιν, καὶ τὴν πίστιν, καὶ τὴν λατρείαν· καὶ πάντα ὅσα περὶ τῆς τῶν Ἑλληνικῶν θεῶν τε καὶ μαντείων καθαιρέσεως, καὶ τῆς τῶν Χριστιανικῶν πραγμάτων συστάσεως προεῖπον οἱ προφῆται, τὴν ἔκβασιν ἐδέξατο· ἔπειτα δὲ οὐδὲν ὧν προεῖπον οἱ μάντεις, ἢ κατὰ τοῦ τῆς ἀληθείας Θεοῦ καὶ τῶν σεβομένων αὐτὸν, ἢ ὑπὲρ τῆς συστάσεως τῶν Ἑλληνικῶν πραγμάτων, τὴν ἔκβασιν ἐδέξατο. Καὶ τοῦτον μάρτυς τῶν Ἀσσυρίων (9) ἀναίρεσις, οἱ, ἀπὸ τῆς οικείας μαντείας ὀρμώμενοι, ἔλεγον μὴ ἄνευ Κυρίου ἀναβῆναι ἐπὶ τὴν γῆν ταύτην τοῦ ἐρημῶσαι αὐτήν· Κύριός μοι εἶπεν· Ἀνάβηθι, καὶ ἐρήμωσον αὐτήν· καὶ ἀναβὰς, παρὰ τὴν μαντείαν ἠρημώθη.

ἘΡΩΤΗΣΙΣ Γ'. Εἰ πάντες μὲν ἐν τῇ ἀναστάσει οἱ ἡμαρτηκότες κολάζονται, πλέον δὲ οἱ ἐγνωκότες τὸ τοῦ Θεοῦ θέλημα καὶ μὴ ποιήσαντες, τί τὸ διαλλάττον, τί τὸ κέρδος (10) τοῦ Χριστιανοῦ καὶ τοῦ Ἑλληνος, τοῦ βαπτισθέντος καὶ τοῦ μὴ βαπτισθέντος, τοῦ ὀρθοδόξου καὶ τοῦ μὴ ὀρθοδόξου;

ἈΠΟΚΡΙΣΙΣ. Εἰ κατὰ τὴν ἀπόστολον Παῦλον ὁ πιστὸς ὁ μὴ προνοῶν τῶν ἰδίων ἀρνησθῆνός (11) ἐστὶ καὶ τῶν ἀπίστων χεῖρων, ὡς μὴ (12) σὺν τῇ γνῶσει καὶ πίστει καὶ τῷ βαπτίσματι, καὶ τὸν τρόπον ἐπαγόμενος χαρακτηριστικὸν τῆς τοῦ Χριστοῦ μαθητείας, ἀλλὰ μόρφωσιν μὲν ἔχων εὐσεβείας, τὴν δὲ δύναμιν αὐτῆς ἠρνημένος, χεῖρων ἐστὶ τῶν ἀπίστων. Οὕτως τοσοῦτον χεῖρόν ἐστὶ τὸ μετὰ γνώσεως ἁμαρτάνειν τοῦ ἄνευ γνώσεως, ὅσον τὸ ἀναπολόγητον ἁμάρτημα τοῦ ἀπολογίαν ἔχοντος ἁμαρτήματος.

ἘΡΩΤΗΣΙΣ Δ'. Εἰ πάση δυνάμει ἔσπευσαν οἱ αἰρετικοὶ γνῶναι, καὶ φυλάξει τὴν τῶν δογμάτων ἀληθειαν, καὶ οὐκ ἴσχυσαν, πῶς οὐκ ἄδικον τὸ τοῦτους ὡς ἀποσφαλέντας τῆς ἀληθείας ὑποβάλλειν κολάσεις;

ἈΠΟΚΡΙΣΙΣ. Τοσοῦτον οὐκ ἐξήτησαν οἱ αἰρετικοὶ πάση δυνάμει τὴν ἀλήθειαν, ὅτι καὶ ἀποδεικνυμένη αὐτοῖς παρὰ τῶν ταύτην εὐρηκῶτων (13), οὔτε ἴσχυσαν (14) οὔτε ἠνέσχοντο δέξασθαι αὐτήν. Καὶ εἰ μὲν ἀληθῆς αὕτη ἡ ἀπολογία, ἔχρῃν αὐτοῖς (15) ἀλλήλοις συγγινώσκειν σφαλλόμενοι, ὡς ἀσθενεῖα δυνάμειος,

(9) Ἀσσυρίων. R. Stephanus et mss. Ἀσσυρίων.

(10) Τί τὸ διαλλάττον, τί τὸ κέρδος. Sic codex D Clarom. et R. Stephanus ad calcem. Deerat in editis illud τί τὸ διαλλάττον.

(11) Ἀρνησθῆνός. Ferri posse existimat hanc vocem Syllburgius, sed multo melius legeretur ἀρνησθῆνός.

(12) Ὡς μὴ. Leg. ὁ μὴ.

(13) Εὐρηκῶτων. Quis unquam in Ecclesia veritatem a se inventam hæreticis objicit? Nudat se imprudens Pelagianus, ac hæreticos vocat episcopos catholicos, qui inventa a Pelagianis dogmata rejecerunt. Dicebat Julianus: Vereor ne refrageris, et: Si ego philosophorum senatum advocavero, tu continuo sellularios opifices omneque in nos vulgus accendas, apud Aug. Op. imp. l. 1, n. 41. Et lib. II, n. 2: Eripiuntur Ecclesie gubernacula rationis, ut erecto cornu velificet dogma populare. Hanc sibi igitur laudem sumebant, quod aliorum errores deprehendissent et meliora investigassent.

At læ futura prædixerunt, illius habuere cognitionem et fidem et cultum, et quæcumque de Græcorum deorum et oraculorum eversione et de Christianarum rerum constitutione prædixerunt prophetæ, ea omnia eventum sortita sunt; quæ autem vates contra veritatis Deum ejusque cultores aut de firmo rerum ethnicae statu prædixerunt, horum nihil ad exitum pervenit. Atque horum testis Assyriorum cædes, qui proprio fulli vaticinio dicebant se non sine Domino ascendisse in terram hanc ut eam vastarent? Dominus mihi dixit: Ascende, et vasta eam, et cum ascendisset, præter vaticinium concisus est.

QUÆST. III. Si in resurrectione omnes quidem, qui peccaverunt, punientur, gravius autem qui cognoverunt Dei voluntatem, nec fecerunt: equod discrimen, equod lucrum Christiani et Græci, baptizati et non baptizati, Orthodoxi et non Orthodoxi?

RESP. Si secundum apostolum Paulum fidelis, qui suorum curam non habet, Deum abnegavit et infideli deterior est, qui cognitioni et fidei et baptismi non eam adjungit vitam, quæ Christi disciplinae nota et indicium est, sed formam quidem habet pietatis, virtutem autem illius abnegat, is deterior est infidelibus. Itaque tanto pejus est cum cognitione peccare, quam sine cognitione, quanto peccatum inexcusabile gravius est eo quod habet excusationem.

QUÆST. IV. Si totis viribus conati sunt hæretici cognoscere et servare dogmatum veritatem, nec potuerunt, quomodo non iniquum eos, ut a veritate aberrantes, pœnis subjicere?

RESP. Adeo non quæsierunt totis viribus hæretici veritatem, ut etiam sibi ab iis, qui 443 eam invenerunt, demonstratam nec audierint, nec suscipere dignati sint. Atque hæc quidem si vera esset excusatio; oportebat ut sibi invicem labentibus ignoscerent, ut virium infirmitate, non animi præ-

(14) Οὔτε ἴσχυσαν. Nisi hoc verbum emendetur, vertendum erit, nec potuerint nec voluerint. Atque ita reddiderat Langus. Sed repugnat hujus scriptoris proposito, ut veritatem totis viribus ab hæreticis quæsitam non fuisse, hoc argumento probet, quod eam ab aliis demonstratam suscipere non potuerint. Legendum ergo οὔτε ἤκουσαν. Hæc enim fuit Pelagianorum iniquissima querela. Quamvis in re omnium Ecclesiarum consensu explorata auditi in oriente et occidente et damnati in tot conciliis fuissent, tamen postulabant audientiam (apud Aug. 1 contra duas epist., n. 42). Sine congregatione synodi damnatos se esse querebantur, lib. IV, num. 54, et contra Julianum lib. III, num. 5. Nihil aliud, inquit Julianus (lib. 1 Op. imp. n. 9), quam dari tanto negotio iudices vociferabamur, ut ea quæ subreptionibus acta constabat, emendarentur potius, quam punirentur, examine.

(15) Ἐχρῃν αὐτοῖς. Leg. αὐτοῦς. Infra Reg. cod. suppeditavit articulum ante ἀπέσεις.

vitae hæreses secum et cum veritate pugnantibus confiantibus. Nunc autem dum se invicem condemnant alienæ sententiæ nomine, manifestum est ex gloriæ studio aut mutuis hæresiarcharum odiis hæreses omnes consistendi causas habuisse; quapropter lupi graves ab Apostolo vocati sunt hæresum duces. Fieri autem non posse ut veritatem non inveniat, qui eam toto corde et totis viribus quærit, testis est Dominus dicens: *Omnis qui petit accipit, et qui quærit invenit, et pulsanti aperietur* ¹⁴.

QUÆST. V. Si in ecclesiis hæreticorum virtutes eduntur, velut morborum sanationes, spirituum impurorum expulsionones, fructuum terræ proventus, olei scaturigines, quomodo ex his necesse non est illos in errore confirmari?

RESP. Quenadmodum quod *solem oriri facit super bonos et malos, et pluit super justos et injustos* ¹⁵, nequaquam confirmatio est malorum et injustorum in malitia et injustitia, sed præparatio justis supplicii: ita nec hæreticorum in errore confirmatio est quod nonnullas apud eos virtutes operatur. Nam si argumentum et signum pietatis esset operari virtutes, nequaquam Dominus reprobos et indignos, qui secum sint, pronuntiasset eos qui dicent: *Domine, nonne in nomine tuo prophetavimus, et in tuo nomine dæmonia ejecimus, et in nomine tuo virtutes multas fecimus?* dicens eis: *Nunquam novi vos: discedite a me qui operamini iniquitatem* ¹⁶. Nonne cum ipse edixerit, nos docens, ut pascamus et potum demus ei qui esurit et sitit, multo ipse magis similia facit his quæ nos docuit, coacervans ignem in capita eorum, qui non digne donatorem fidei cognoverint?

QUÆST. VI. Si in iis qui dolent et lætantur, perpessio ostenditur, atque illud quidem peccatores, hoc justos in judicio manet, quomodo vera loquitur, qui statum perpessionis expertem homines post resurrectionem adepturos dicit?

RESP. Perpessionis expertes resurrecturos dicimus, quia ab iis, quæ secundum naturam sumus, mutationem non accipiemus, neque in opposita secundum id quod est et quod ~~444~~ non est, neque in contraria secundum magis et minus; exempli gratia e gaudio non vertemur in tristitiam, neque gaudebimus in eodem bono, nunc quidem magis,

¹⁴ Math. vii, 8. ¹⁵ Matth. v, 45. ¹⁶ Matth. vii, 22.

(16) *Δυνάμεις ενεργούνται*. In responsione ad hanc Quæstionem factum conceditur. At veritatis argumentum esse hæc miracula negatur. In quo quidem observandum est hunc scriptorem, si de sectis ab Ecclesia catholica avulsis loquitur, easque fatetur miraculis non carere. Pelagianæ causæ, cui addictus erat, consulere, et miracula, quæ in Ecclesiis fieri solebant, in ipsas sectas transferre, ut Pelagianos ferire non possint. Itaque nulla fides ejus testimonio debetur, si de sectis hæreticis loquitur. At eum de ipsis catholicis Ecclesiis loqui patet ex Quæst. centesima, in qua Ecclesias hæreticorum,

καὶ οὐ πονηρῶν γνώμης τὰς αἰρέσεις συστησαμένοις μαχομένους ἑαυταῖς τε καὶ τῇ ἀληθείᾳ. Νῦν δὲ καθὰ κατακρίνουσιν ἀλλήλους ἐπὶ τῷ ἀλλοτρίῳ τοῦ φρονήματος, δῆλοι εἰσιν, ὅτι ἐκ φιλοδοξίας ἢ ἀντιπαθείας τῶν αἰρεσιάρχων πᾶσαι αἱ αἰρέσεις τὰς ἀφορμὰς ἐσχήκασιν τῆς συστάσεως αὐτῶν· δι' ἣν αἰτίαν λύκοι βαρεῖς ὑπὸ τοῦ ἀποστόλου ὠνομάσθησαν οἱ τῶν αἰρέσεων ἀρχηγοί. Ὅτι δὲ ἀδύνατόν ἐστι μὴ τυχεῖν τῆς εὐρέσεως τῶν ἐν ὅλῃ καρδίᾳ τε καὶ δυνάμει ἐπιζητούντων τὴν ἀληθειαν, μαρτυρεῖ ὁ Κύριος λέγων· Πᾶς ὁ αἰτῶν λαμβάνει, καὶ ὁ ζητῶν εὐρήσει, καὶ τῷ κρούοντι ἀνοιγῆσεται.

ἘΡΩΤΗΣΙΣ Ε'. Εἰ ἐν ταῖς ἐκκλησίαις τῶν αἰρετικῶν δυνάμεις ενεργούνται (16), οἷον νοσημάτων ἰάσεις, καὶ πνευμάτων διωγμοὶ ἀκαθάρτων, καρπῶν γῆς φορὰ, καὶ ἐλαίου ἀναβλύσεις, πῶς οὐκ ἀνάγκη ἐκ τούτων ἐν τῇ πλάνῃ βεβαιουῦσθαι ἐκείνους;

ἈΠΟΚΡΙΣΙΣ. Ὅσπερ τὸ ἀνατέλλειν τὸν ἥλιον ἐπὶ πονηροὺς καὶ ἀγαθοὺς, καὶ βρέχειν ἐπὶ δικαίους καὶ ἀδίκους, οὐκ ἔστι βεβαιωτικὸν πονηρῶν καὶ ἀδίκων ἐν τῇ πονηρίᾳ καὶ ἀδικίᾳ, ἀλλὰ παρασκευαστικὸν εἰς δικαίαν τιμωρίαν, οὕτως οὐκ ἔστι βεβαιωτικὸν τῶν αἰρετικῶν ἐν τῇ πλάνῃ τὸ ἐνεργεῖν τινὰς ἐν αὐτοῖς δυνάμεις. Εἰ γὰρ ἦν ἀπόδειξις καὶ σημεῖον εὐσεβείας τὸ ἐνεργεῖν δυνάμεις, οὐκ ἂν ὁ Κύριος ἀδοκίμους τε καὶ ἀναξίους τῆς πρὸς αὐτὸν οἰκειώσεως ἀποφαίνετο (17) τοὺς εἰρηκότας· Κύριε, οὐ τῷ σῶ ὀνόματι προεφητευσάμεν, καὶ τῷ σῶ ὀνόματι δαιμόνια ἐξεβάλλομεν, καὶ τῷ σῶ ὀνόματι δυνάμεις πολλὰς ἐποιήσαμεν; λέγων πρὸς αὐτούς· Οὐδέποτε ἔργων ὑμῶν ἀποχωρεῖτε ἀπ' ἐμοῦ ὡς ἐργαζόμενοι τὴν ἀνομίαν. Οὐκ εἶπον (18), διδάξας ὑμᾶς, ψαμῖζειν καὶ ποτίζειν τὸν πεινῶντα καὶ διψῶντα, πολὺ μᾶλλον αὐτὸς τὰ ὅμοια ὧν ἐδίδαξεν ἡμᾶς ποιεῖ, σωρεύων πῦρ ἐπὶ τὰς κεφαλὰς αὐτῶν, ἀξίως τὸν δοτῆρα τῆς πίστεως οὐκ ἐγκωκότων;

ἘΡΩΤΗΣΙΣ ΣΤ'. Εἰ ἐν τοῖς ἀλογοῦσι καὶ ἡδομένοισι τὸ παθητικὸν διαδείκνυται, τούτου (19) δὲ οἱ ἄμαρτωλοὶ, κάκεινοὶ οἱ δίκαιοι ἐν τῇ κρίσει, πῶς ἀληθεύει ὁ λέγων ἀπάθειαν τοῖς ἀνθρώποις μετὰ τὴν ἀνάστασιν κομίζεσθαι;

ἈΠΟΚΡΙΣΙΣ. Ἀπαθείς λέγομεν ἀναστήσεσθαι, ὅτι ἀπ' ὧν ἔσμεν κατὰ φύσιν, τροπῆν οὐ δεχόμεθα, οὔτε εἰς τὰ ἀντικείμενα, κατὰ τὸ ὄν καὶ μὴ ὄν, οὔτε εἰς τὰ ἐναντία, κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον· οἷον ἐκ τῆς χαρᾶς οὐ τρεπόμεθα εἰς τὴν λύπην, οὔτε χαιρόμεν ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ ἀγαθοῦ, ποτὲ μὲν μᾶλλον, ποτὲ δὲ ἥττον, κἂν ἐπὶ μεζύονος ἀγαθοῦ μᾶλλον χαιρόμεν,

in quibus miracula non desinebant, eas esse declarat a quibus Pelagiani abscesserant. Vide hanc Quæst. 100 et notam.

(17) *Ἀποχωρεῖται*. Congruentius ἀποφαίνετο vel ἀπεφαίνετο. SYLB.

(18) *Εἶπον*. Leg. εἰπὼν et mox τῶν ἀξίως. Donatorem fidei Deum ob revelationem doctrinæ intellegebat Pelagius, Aug. *De grat. chr.*, n. 41 et 42.

(19) *Τούτου*. Monet Sýlburgius subaudiendum ἀντιλήφοντα, vel simile quid, et mox legendum τοὺς ἀνθρώπους.

ἐν ἐλάττωτος δὲ ἤτων· ἀλλὰ καὶ οὕτως κατὰ τὴν ἀναλογίαν τῶν ἀγαθῶν μένει τὸ ποσὸν τῆς χαρᾶς ἄτρεπτον. Καὶ τοῦτο μὲν ἐπὶ τῶν εἰς ζωὴν ἀνισταμένων· ἐπὶ δὲ τῶν εἰς χρίσιν ἀνισταμένων ὁ αὐτὸς λόγος, ὅταν ἀπαλλάττωνται, ὡς περ τοῦ θανάτου, χρίσεως. Κατὰ γὰρ θάτερα (20) τῶν ἀνισταμένων αἱ μὲν εἰς ζωὴν, αἱ δὲ εἰς χρίσιν ἀνίστανται.

ἘΡΩΤΗΣΙΣ Ζ'. Εἰ τροπῆς γνῶρισμα τὸ τὰ καλὰ καὶ τὰ φαῦλα λαμβάνειν εἰς ἔννοιαν, πῶς ἄτρεπτοι οἱ κολαζόμενοι, καὶ τὴν τῶν δικαίων λογιζόμενοι ἀνεῖναι· ἢ πάλιν οἱ ἐν ἀνέσει τυγχάνοντες καὶ τὴν τῶν ἀμαρτωλῶν ἐνθυμούμενοι κόλασιν; Τότε γὰρ ἐκάτερον ἐν θατέρῳ δίδωσι πλείονα τὴν ἀλθῆσιν, ὅτε τῶν ἐναντιῶν ἡ παράθεσις γίνεται.

ἈΠΟΚΡΙΣΙΣ. Ἐν τῷ μέλλοντι αἰῶνι τὸ ποσὸν τῆς αἰσθήσεως τιμῆς τε καὶ τιμωρίας ἐν τῷ μέτρῳ κείται (21), καὶ οὐκ ἐνδέχεται τῇ παραθέσει τῶν ἀντικειμένων δέξασθαι τὴν ἀλθῆσιν, τὴν αὐξῆσιν ἢ τὴν μείωσιν. Ἄτρεπτα γὰρ τὰ ἐκεῖ πάντα, ὡς περ κατὰ τὸ ποιῶν, οὕτως καὶ κατὰ τὸ ποσόν.

ἘΡΩΤΗΣΙΣ Η'. Εἰ τὴν γνῶσιν καλοῦ τε καὶ κακοῦ παρὰ τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦ εἶναι (22) εἰλήφαμεν, πῶς οὐκ ἔστιν αἷτιος ἐκατέρου ὁ καὶ τὴν γνῶσιν ἀμφοτέρων καὶ δύναμιν ἐγκαταβεβλημένος τῇ φύσει πρὸς τὴν ἐκείνων ἐκπλήρωσιν;

ἈΠΟΚΡΙΣΙΣ. Οὐ μόνον τοῦ εἶναι ἡμᾶς καὶ τοῦ γινώσκαιν τε καὶ πράττειν τὸ καλόν τε καὶ τὸ κακὸν δέδωκεν ἡμῖν τὴν δύναμιν ὁ Θεός, ἀλλὰ καὶ τὸ αὐθαίρετον ἡμῖν ἔχαρισατο, καὶ τοῦ κατὰ προτίμησιν αἰρεῖσθαι τῶν γινωσκομένων τὸ δοκοῦν κατέστησεν ἡμᾶς κυρίους· καὶ τὸ ἀγαθὸς ἡμᾶς εἶναι ἢ κακοῦς οὐκ ἐν τῇ γνῶσει ἐθῆκε τῶν γινωσκομένων, ἀλλὰ ἐν τῇ αἰρέσει τῶν αἰρουμένων. Οὐκ ἄρα ὁ Θεός ἐστιν αἷτιος τοῦ εἶναι ἡμᾶς ἀγαθοῦς ἢ κακοῦς, ἀλλὰ ἡ προαίρεσις. Ὅσπερ γὰρ ὁ ὄρων γυναῖκα πόρνην, καὶ γινώσκων ταύτην εἶναι πόρνην, οὐκ ἔστι πόρνος ἀπὸ τῆς γνῶσεως· ἀλλ' οὕτε εἰ ἡ γνῶσις ἐξυπνίσει (23) τὸ τῆς ἐπιθυμίας πάθος, οὐδ' οὕτως πόρνος ἐστίν· ἐὰν δὲ συγκατατίθεται τῷ πάθει ἡ προαίρεσις, τότε ἐστὶ πόρνος, ἢ κατὰ τὴν πράξιν, ἢ κατὰ τὴν διάθεσιν· οὕτως καὶ τῶν ἀγαθῶν καὶ κακῶν ἀνθρώπων οὐχ ἡ γνῶσις ἐστὶν αἷτια τοῦ ἀγαθοῦς αὐτοῦς εἶναι ἢ κακοῦς, ἀλλ' ἡ προαίρεσις κατὰ προτίμησιν τὸ δοκοῦν αἰρησαμένη.

ἘΡΩΤΗΣΙΣ Θ. Εἰ τὰ προλεχθέντα δέδωκεν ὁ Θεός, στεφανοὶ δὲ καὶ κολάζει πρὸς τὴν πράξιν τῶν ἀνθρώπων ἕκαστον, πῶς δικαίως ποιεῖται ἀμφοτέρα, ἐκάτερα παρ' αὐτοῦ τοῦ ἀνθρώπου ἔχοντος;

ἈΠΟΚΡΙΣΙΣ. Τὸ ἡμῖν καὶ τὸ ἐφ' ἡμῖν ἀλλήλων διαφέρει· ἡμεῖς μὲν ἀρβρένες καὶ θηλείαι ἐσμεν· ἐφ' ἡμῖν δὲ τὸ εἶναι σφόδρον ἢ πόρνος. Στεφανοῦμεθα

nunc autem minus, quamvis in maiore bono magis gaudeamus, in minore minus; sed et sic pro bonorum ratione manet immutabilis mensura gaudii. Atque id quidem de iis qui in vitam resurgent; de iis autem, qui in iudicium, eadem ratio, cum iudicio, veluti quadam morte, defuncti fuerint. Nam in alterutrum resurgentium alii in vitam, alii in iudicium resurgent.

QUÆST. VII. Si mutationis signum est bona et mala cogitatione intueri; quomodo immutabiles qui puniuntur et justorum considerant requiem, aut rursus, qui in requie sunt et peccatorum supplicia cogitant? Tunc enim utrumque in altero acriorum sensum efficit, cum contrariorum est comparatio.

RESP. In futuro sæculo quantus sit sensus præmii et supplicii, in mensura positum est, nec potest eorum, quæ opposita sunt, comparatione sensus augeri aut minui. Immutabilia enim illic omnia, ut secundum qualitatem, ita secundum et quantitatem.

QUÆST. VIII. Si cognitionem boni et mali, et ut simus, a Deo accepimus; quomodo non utriusque causa, qui et utriusque cognitionem, et facultatem naturæ indidit utriusque implendi?

RESP. Non solum esse nobis dedit Deus et facultatem cognoscendi et faciendi bonum et malum, sed et liberum arbitrium nobis largitus est, et ex iis, quæ cognoscimus, id quod nobis videtur optione eligendi dominos nos constituit; atque, ut boni simus vel mali, non in cognitione posuit eorum quæ cognoscimus, sed in electione eorum, quæ eligimus. Non igitur Deus causa est cur boni simus vel mali, sed liberum arbitrium. Quemadmodum enim qui videt mulierem meretricem, eamque meretricem esse cognoscit, nequaquam ex cognitione fornicator est; atque etiamsi cognitio motum exsuscitet libidinis, ne sic quidem fornicator est; sed si assentiatur motui, tunc fornicator est vel facto vel animi affectione, ita etiam bonis et malis hominibus non cognitio causa est cur boni sint aut mali, sed liberum arbitrium, quod optione id quod ipsi visum est elegit.

QUÆST. IX. Si ea quæ dicta sunt donavit Deus, ac coronat et punit pro factis unumquemque hominum; quomodo juste utrumque facit, cum utrumque homo ab eo acceperit?

RESP. Differunt inter se id quod in nobis est et id quod in nobis situm est. Nos quidem mares aut feminæ sumus; in nobis autem situm est ut casti

ac melius multo desint.

(22) *Τοῦ εἶναι.* Recte observat Sylburgius hæc referri ad verbum sequens, non ad præcedentia. Quare legendum τὸ εἶναι, et mox eadem repetenda emendatio initio responsionis.

(23) *Ἐξυπνίσει.* Monet Sylburgius Arcerium malle ἐξυπνίσειε.

(20) *Κατὰ γὰρ θάτερα.* Ita R. Stephanus ad calcem. In textu autem, ut in Regio codice κατὰ γὰρ τῶν. Aliæ editiones καὶ γὰρ τῶν. Codex Clarom. in textu κατὰ τέρατα γὰρ, et ad marginem θάτερα.

(21) *Ἐν τῷ μέτρῳ κείται.* Editi addunt τιμῆς τε καὶ τιμωρίας, quæ quidem miror Stephanum de suo apposuisse, cum nec in codd. mss. ea reperisset,

simus aut fornicatores. Coronamur igitur aut punimur propter id quod in nobis situm est; ad quæ enim nos ducit liberum arbitrium nostrum, propter ea coronamur aut punimur. Nam agendi dedit nobis Deus facultates, sed eas submitit potestati liberi arbitrii, ac iudicium **445** exercet in liberum arbitrium, quod liberas in nobis facultates gubernat, non in naturam. Accepimus autem a Deo faciendi et non faciendi facultatem, faciendi quidem justa, non faciendi autem iniusta. Quando igitur sic agimus et non agimus, merito coronamur; sed si utrumque in opposita transferimus, merito punimur.

QUÆST. X. Si corporea, quæ a poetis de Græcorum diis et a prophetis de Deo dicta sunt, secundum allegoriam alium habent sensum: quomodo non fabulam utraque esse ostenditur?

RESP. Quæ per allegoriam a prophetis de Deo dicta sunt, ea per translationem dicta sunt ab iis quæ natura se habent, ad id quod non natura sic se habet, velut illud: *Odoratus est Dominus in odorem suavitatis* 17. De hominibus quidem, *odoratus est*, secundum naturam; de Deo autem per abusum ac non secundum naturam dicitur. Quæ vero a poetis fabulose de diis dicuntur, non dicuntur per translationem ab iis quæ natura sic habent, ad id quod non sic natura se habet. Non enim absorbet homo hominem secundum naturam, ut per translationem intelligamus etiam a Saturno absorptum fuisse Jovem. Hæc autem Jovis absorpti fabula nihil aliud habet præter mendacium.

QUÆST. XI. Si id quod continet majus est secundum substantiam eo quod continetur, minus vero dignitate, velut cælum et terra angelis et hominibus, domus incolentibus, corpus anima; continet autem Deus omnia: quomodo dignitate non minor est universo?

RESP. Ratio hæc non est generalis, quare nec recte se habet interrogatio. Quorum enim contrarium per eadem inveniri potest, ea ut necessariam consecutionem non habent, ita nec fidem faciunt. Sunt enim nonnulla quæ continentur, et substantia ac dignitate iis quæ illa continent, sunt minora, ut grana pomis. Præterea quæ dicuntur continentia, substantia continent ea quæ continentur: solus vero Deus voluntate continet universum. Ac cætera quidem continentia indigent et ipsa alio quod ea contineatur; Deus vero non indiget alio a quo contineatur. Atque aliis quidem, quæ continentur, esse et perseverare minime evenit ab iis a quibus continentur; universo utrumque a Deo præstat. Et quæ dicuntur continentia, propter ea quæ continen-

¹⁷ Gen. VIII, 21.

¹⁹⁴ Ἀγγέλων. Deest καὶ ἀνθρώπων, ut Langus et Sylburgius animadverterunt.

οὖν ἡ κολαζόμεθα διὰ τὸ ἐφ' ἡμῖν· ἐφ' ἃ γὰρ ἡ προαίρεσις ἡμῶν ἀγεί τῆμας, διὰ ταῦτα ἡ στεφανούμεθα ἡ κολαζόμεθα. Καὶ γὰρ πρὸς τὸ πράττειν δέδωκεν ἡμῖν ὁ Θεὸς δυνάμεις, ἀλλὰ ταύτας ὑπέταξε τῇ ἐξουσίᾳ τῆς προαιρέσεως, καὶ πρὸς τὴν προαίρεσιν ἔχει ὁ Θεὸς τὴν δίκην, κυβερνητικὴν τῶν ἐν ἡμῖν προαιρετικῶν δυνάμεων, καὶ οὐ πρὸς τὴν φύσιν. Ἐλάδομεν δὲ παρὰ τοῦ Θεοῦ τοῦ πράττειν καὶ τοῦ μὴ πράττειν τὴν δύναμιν· πράττειν μὲν τὰ δίκαια, οὐ πράττειν δὲ τὰ ἀδίκαια. Ὅταν οὖν οὕτως πράττωμεν καὶ μὴ πράττωμεν, δικαίως στεφανούμεθα· μετατιθέντες δὲ τὸ πράττειν καὶ τὸ μὴ πράττειν εἰς τὸ ἀντικείμενον, δικαίως κολαζόμεθα.

ἘΡΩΤΗΣΙΣ Γ'. Εἰ τὰ σωματικὰ περὶ τῶν ἐν Ἐλληνισθῶν παρὰ τῶν ποιητῶν, καὶ περὶ τοῦ Θεοῦ παρὰ τῶν προφητῶν εἰρημένα, κατ' ἀλληγορίαν ἑτέραν ἔχει τὴν νόησιν, πῶς οὐ μῦθος ἀμφότερα δεικνύται;

ἈΠΟΚΡΙΣΙΣ. Τὰ ἀλληγορικῶς παρὰ τῶν προφητῶν περὶ τοῦ Θεοῦ λεχθέντα κατ' ἀναφορὰν ἐλέγη ἐκ τῶν φύσει εἰς τὸ οὐ φύσει· οἷον ὡς τό· Ἄσφραδθὴ Κύριος ὁσμὴν εὐωδίας. Ἐπὶ μὲν τῶν ἀνθρώπων ὡσφραδθὴ κατὰ φύσιν, ἐπὶ δὲ τοῦ Θεοῦ καταχρηστικῶς, καὶ οὐ φύσει. Τὰ δὲ παρὰ τῶν ποιητῶν μυθικῶς περὶ τῶν θεῶν λεγόμενα οὐ λέγεται κατ' ἀναφορὰν ἐκ τῶν φύσει εἰς τὸ μὴ φύσει. Οὐ γὰρ καταπίνει ἀνθρώπος ἀνθρώπον κατὰ φύσιν, ἵνα κατ' ἀναφορὰν νοήσωμεν καὶ τὸν Κρόνον καταπιόντα τὸν Δία. Ἔστι δὲ ὁ περὶ τοῦ καταποθῆναι τὸν Δία μῦθος, πλὴν τοῦ ψεύδους, οὐκ ἔχων ἄλλο τι.

ἘΡΩΤΗΣΙΣ ΙΑ'. Εἰ τὸ περιέχον μείζον μὲν ἐστὶ τοῦ περιεχομένου κατ' οὐσίαν, ἦττον δὲ κατ' ἀξίαν· οἷον οὐρανὸς καὶ γῆ ἀγγέλων (24), οἶκος οἰκούντων. σῶμά τι (25) ψυχῆς περιέχει δὲ τὸ πᾶν ὁ Θεός· πῶς οὐκ ἐστὶν ἦττων τοῦ παντὸς τῷ λόγῳ τῆς ἀναξίας;

ἈΠΟΚΡΙΣΙΣ. Ὁ λόγος οὗτος οὐκ ἐστὶ καθόλου· διὸ οὐτε ὑγιῶς ἠρωτήθη. Ἐν γὰρ τὸ ἐναντίον διὰ τῶν αὐτῶν ἐνδέχεται εὐρεθῆναι, ταῦτα ὡς μὴ ἔχοντα τὸ ἀναγκαῖον, οὐδὲ τὸ πιστὸν ἔχει. Ἔστι γὰρ τίνα περιεχόμενα ἡσάονα ὄντα τῶν περιεχόντων, καὶ τῇ οὐσίᾳ, καὶ τῇ ἀξίᾳ, ὡς τὰ γίγαρτα τῶν ὄπτωρων. Ἐπὶ δὲ τὰ λεχθέντα περιεκτικὰ τῷ εἶναι περιέχει τὰ περιεχόμενα (26)· μόνος δὲ ὁ Θεὸς περιέχει τῇ βουλήσει τὸ πᾶν. Καὶ τὰ μὲν ἄλλα περιεχόμενα χρῆζουσι καὶ αὐτὰ τοῦ περιεχομένου· ὁ δὲ Θεὸς οὐ χρῆζει τοῦ περιεχόμενου αὐτόν. Καὶ τοῖς μὲν ἄλλοις περιεχομένοις τὸ εἶναι καὶ τὸ διαμένειν οὐκ ἐστὶν ἐκ τῶν περιεχόντων αὐτῶν· τῷ δὲ παντὶ ἀμφότερα ὑπάρχει ἐκ τοῦ Θεοῦ. Καὶ τὰ μὲν λεχθέντα περιεκτικὰ διὰ τὰ περιεχόμενα ὑπάρχουσιν· ὁ δὲ Θεὸς οὐ διὰ τὸ πᾶν ὑπάρχει. Διὸ μείζων

(25) Σῶμά τι. Leg. σῶμά τε.

(26) Τὰ περιεχόμενα. Leg. τὰ περιεχόμενα.

ὁ Θεὸς τοῦ παντός, ὡσερ τῆ οὐσία, οὕτως καὶ τῆ A
ἀξία.

ἘΡΩΤΗΣΙΣ ΙΒ'. Εἰ τὸ περιέχον ἐπὶ φρουρᾷ καὶ
συντηρήσει ἐστὶ τοῦ περιεχομένου, πῶς ὁ Θεὸς περι-
έχων τὸ πᾶν, οὐκ ἐπὶ φρουρᾷ τοῦ κακοῦ καὶ διαμονῆ
περιέχει τὸ πᾶν; Καὶ γὰρ ἐν τῷ μέρει τοῦ παντός
τὸ κακὸν θεωρεῖται,

ἈΠΟΚΡΙΣΙΣ. Τὸ πᾶν ἔργον ἐστὶ τοῦ Θεοῦ· καὶ
τηρῶν ὁ Θεὸς τὸ πᾶν τὸ ἔργον ἑαυτοῦ τηρεῖ· καὶ
ὡσερ οὐκ ἐποίησεν ὁ Θεός τι φύσει κακὸν, οὕτως
οὐδὲ τηρεῖ τι φύσει κακὸν.

ἘΡΩΤΗΣΙΣ ΙΓ'. Εἰ γίνεται ἡ ἀνάστασις διὰ τὴν
τῶν βεβιωμένων ἐκάστῳ ἀντίδοσιν, πῶς τὰ βρέφη ἢ
καὶ τὰ ἐν γαστρὶ τελευτήσαντα περιττώως οὐκ ἀνί- B
στανται, οὐτ' ἔργων ἀμοιβὰς κομιζόμενα, οὐτε ἀνε-
σεως ἢ θλίψεως, διὰ τὸ τῆς ἡλικίας ἄωρον, λαθεῖν
δυνάμενα αἰσθησιν;

ἈΠΟΚΡΙΣΙΣ. Τῷ πιστεύοντι ἀληθὲς εἶναι τὸ,
Σκίρεται ἐν ἀσθενείᾳ, ἐγείρεται ἐν δυνάμει, τού-
τω δυνατὸν καὶ πρέπον ἐστὶ τὸ πιστεύειν καὶ τῶν
βρεφῶν τὴν ἀνάστασιν. Ὁ γὰρ τὴν ἀφθαρσίαν αὐ-
τοῖς παρέχων δύναται καὶ τὴν αἰσθητικὴν τῶν προσ-
όντων ἀγαθῶν χαρίσασθαι αὐτοῖς δύναμιν. Ὡν εἰ μὴ
γίνεται ἀνάστασις, εὐρεθήσεται ὁ Θεὸς μάτην πλα-
σάμενος αὐτά. Εἰ δὲ μάτην ποιεῖ ὁ Θεὸς οὐδὲν,
ἀνάγκη ἄρα καὶ τὰ βρέφη εἰς τὸ εἶναι παραγενέσθαι
διὰ τῆς ἀναστάσεως. Πῶς δ' οὐκ ἄκαιρον τὸ πρὸς τὴν
ἐκδίκησιν τῆς τῶν βρεφῶν ἀναίρεσεως κατακρίνειν C
τὸν Ἡρώδη, τῶν βρεφῶν οὐκ ὄντων τῶν ἐκδικου-
μένων; Μαρτυρεῖ δὲ τούτοις τὰ τοῦ Βαπτιστοῦ Ἰωάν-
νου ἐν τῇ κοιλίᾳ τῆς μητρὸς τῆς ἀγαλλιάσεως σκιρ-
τήματα, καὶ ὁ ὕμνος τῶν νηπίων καὶ θηλαζόν-
των.

ἘΡΩΤΗΣΙΣ ΙΔ'. Εἰ ἐψευσμένον τυγχάνει καὶ μά-
ταιον τὸ ὑπὸ τῶν αἰρετικῶν διδόμενον βάπτισμα,
διὰ τί οἱ ὀρθόδοξοι τὸν προσφεύγοντα τῇ ὀρθοδοξίᾳ
αἰρετικῶν οὐ βαπτίζουσιν, ἀλλ' ὡς ἐν ἀληθείᾳ τῷ νόθῳ
ἔωσι βαπτίσματι; Εἰ δὲ καὶ χειροτονίαν τύχοι παρ'
ἐκείνων δεξάμενος, καὶ ταύτην ὡς βεβαίαν αὐτοὶ
ἀποδέχονται. Πῶς οὖν ὁ δεχθεὶς καὶ οἱ δεξάμενοι τὸ
ἄμεμπτον ἔχουσιν;

ἈΠΟΚΡΙΣΙΣ. Τοῦ αἰρετικοῦ ἐπὶ τὴν ὀρθοδοξίαν
ἐρχομένου τὸ σφάλμα διορθοῦται, τῆς μὲν κακοδοξίας
τῇ μεταθέσει τοῦ φρονήματος· τοῦ δὲ βαπτίσματος
τῇ ἐπιχρίσει τοῦ ἁγίου μύρου· τῆς δὲ χειροτονίας τῇ
χειροθεσίᾳ· καὶ οὐδὲν τῶν πάλαι μένει ἄλυτον.

ἘΡΩΤΗΣΙΣ ΙΕ'. Εἰ οὐχ ἡμαρτεν ὁ Ἰώβ ἀρασα-
μενος τὴν ἡμέραν, δηλονότι ὡς δίκαιος ἠκούσθη· καὶ
εἰ μὲν ἠκούσθη, τὸν οἰκτεῖν ὁ Θεὸς ἀνέτρεψεν ἄρον,
καὶ ἀνάγκη ζητεῖν ἐν τῇ θείᾳ Γραφῇ τὴν ἐκείνης
τῆς ἡμέρας ἀπώλειαν. Εἰ δὲ οὐκ ἠκούσθη, πῶς οὐ
δεῖ λέγειν ὅτι ἁμαρτωλὸς ὢν παρηκούσθη; *Θέλημα*
γὰρ *τῶν φοβουμένων αὐτὸν ποιήσει ὁ Θεός*. Περὶ

tur existunt; Deus autem propter universum non
existit. Quare major universo, ut substantia, ita
et dignitate.

QUÆST. XII. Si id quod continet ei quod con-
tinetur, custodiæ est et conservationi, quomodo
Deus, qui continet universum, non ad custodiam et
conservationem mali continet universum? Nam in
parte universi malum perspicitur.

RESP. Universum opus est Dei, et dum conser-
vat Deus universum, opus suum conservat; et
quemadmodum Deus nihil facit quod natura malum
sit, ita nec quidquam conservat quod natura ma-
lum sit.

446 QUÆST. XIII. Si resurrectio propter vitæ
ab unoquoque actæ remunerationem fit, quomodo
infantes vel qui in ipso etiam utero mortui sunt,
non frustra resurgunt, cum neque operum merce-
dem reportent, nec requiei aut afflictionis, pro-
pter immaturam ætatem, sensum percipere pos-
sint?

RESP. Qui credit verum esse illud: *Seminatur
in infirmitate, resurgit in virtute*¹⁸, is potest et de-
bet infantium quoque resurrectionem credere. Nam
qui immortalitatem illis præstat, potest et sentiendi
præsentia bona facultatem eis præstare. Quod si
horum non fit resurrectio, invenietur Deus frustra
illos formasse. Sed si nihil frustra facit Deus, ne-
cesse est profecto et infantes ad esse perducere per
resurrectionem. Quomodo autem non absurdum
fuerit infantium cædis ulciscendæ causa Herodem
damnare, si infantes, qui vindicandi sunt, non ex-
stent? His testimonium perhibent et Joannis Bapti-
stæ in matris utero lætitiæ exsultatio, et hymnus
infantium et lactentium.

QUÆST. XIV. Si falsus et vanus est baptismus,
qui ab hæreticis datur, quare orthodoxi confugien-
tem hæreticum ad cœtum orthodoxorum non bap-
tizant, sed in spurio illum tanquam in vero bap-
tismate relinquunt? Quod si forte et ordinationem
ab illis acceperit, illam etiam ut firmam et stabili-
lem recipiunt. Quomodo ergo et qui admittitur
et qui admittunt extra reprehensionem sunt?

RESP. Hæretici ad cœtum orthodoxorum venien-
tis lapsus emendatur; pravæ quidem opinionis,
mutatione sententiæ; baptismi, unctione sancti un-
guenti; ordinationis vero, manuum impositione,
nec quidquam ex prioribus superest quod non so-
lutum sit.

QUÆST. XV. Si non peccavit Job diei maledi-
cens, tanquam justus videlicet exauditus est. Sed
si exauditus est, propriam Deus legem evertit, ac
querere necesse est in divina Scriptura interitum
illius diei. Quod si exauditus non est, quomodo
non dicendum erit eum exauditum non fuisse quia
peccator erat? Nam *voluntatem timentium se faciet*

¹⁸ I Cor. xv, 42.

Deus 19. De peccatoribus autem dictum est : *Cum multiplicaveritis orationem, non exaudiam vos* 20 ?

RESP. Propositum Jobi in ea quæ proponitur, maledictione, tale existit, quasi diceret : Utinam dies illa, in qua natus sum, maledicta secundum hanc maledictionem fuisset ! Quare ? Ut ego, inquit, natus non essem. Neque enim fieri potest, ut quisquam nascatur in ejusmodi die, quæ ita sit maledicta. Non est igitur maledictio illa sic concepta, quasi exitum exspectaret. Nam, si sic facta maledictio fuisset, ut exitum exspectaret, revocasset propriam vocem, postquam ab afflictionibus liberatus, rebus magis prosperis usus est. Hæc ergo verba ob magnitudinem afflictionis ex corde protulit ; quæ quidem ab eo remota non jam videlicet de eadem die idem sensit.

QUÆST. XVI. Si secundum naturam nostram 447 genitori consubstantiale est, si quid genitum est ; quomodo non secundum eandem naturam post genitorem existit si quid genitum est ? Quod si secundum de divina generatione non intelligemus : neque etiam primum, pari ratione.

RESP. Nos qui priorem generatione existentiam habemus, post existentiam gignimus. Deus autem simul est et gignit. Quare non est apud Deum post-existentia geniti, quia neque existentia ante generationem.

QUÆST. XVII. Si divinarum hypostasum conjunctio non divelli potest, quomodo possunt tres hypostases et tres nominari personæ, ac non potius una hypostasis in tribus nominibus et tribus personis ?

RESP. Divinarum hypostasum essentialis quidem unitas distinctionem non admittit ; trinitas autem earum distinctionem capit. Quocirca tres hypostases singularibus nominibus tres sunt, et quam hypostasim nominamus Patrem, non jam eandem Filii etiam hypostasim dicimus, sed aliam. Trinitatem enim nominum, trinitatis esse dicimus hypostasum, non unitatis illarum. Itaque unus est Deus essentialis unitate distinctionem non capiente ; tres autem personæ distinctione hypostasum.

QUÆST. XVIII. Si Deus quidem substantiam, Pater autem personam designat, quomodo idem est dicere Filium Dei et Filium Patris ?

RESP. Si disjunctim dicamus Filium, nunc quidem Filium Patris, nunc Filium Dei dicimus : at disjunctim illum nunquam cogitamus. Filius ergo Patris est illius Filius, qui secundum essentialiam Deus est. Idem autem est dicere Filium Patris et Filium Dei ; quia si quid ad personam pertinet, illud etiam ad personæ essentialiam pertinet.

19 Psal. CXLIV, 19. 20 Isa. I, xv.

(27) Ἦς ἀπ' αὐτοῦ. Deest aliquod verbum, ut observavit Sylburgius.

(28) Γενομένης. Legendum γενῶμεν, idque dudum observavit Petavius lib. v *De Trin.* c. 9, n. 7. Sed quod præcedentia sic corrigenda putat : Ὡς

δὲ τῶν ἀμαρτωλῶν εἶρηται, οὐκ εἰσακούσομαι ὑμῶν ;

ἈΠΟΚΡΙΣΙΣ. Ὁ σκοπὸς τοῦ Ἰῶβ οὗτος ἦν ἐν τῇ προκειμένῃ κατάρᾳ, ὡς εἰ ἔλεγεν· Εἶθε ἦν ἡ ἡμέρα ἐκεῖνη ἐν ᾗ ἐγεννήθην, κατὰ τὴν κατάραν ταύτην κεκατηραμένη ! Διὰ τί ; Ἵνα ἐγὼ, φησὶ, μὴ ἐγεννήθην. Οὐ γὰρ ἐνδέχεται τινα γεννηθῆναι ἐν τῇ τοιαύτῃ ἡμέρᾳ τῇ οὕτως κεκατηραμένῃ. Οὐκ ἔστιν οὖν ἡ κατάρᾳ αὕτη οὕτως κεκατηραμένη, ὡς ἀναμένουσα τὴν ἔκθασιν. Εἰ γὰρ ἦν οὕτως γεγεννημένη ἡ κατάρᾳ ὡς ἀναμένουσα τὴν ἔκθασιν, ἀνεκαλέαστο ἂν τὴν ἰδίαν φωνὴν, ἀπαλλαγέντος αὐτοῦ τῶν θλίψεων καὶ ἐν τοῖς κρείττοις γενομένου. Διὰ γοῦν τὴν ὑπερβολὴν τῆς αὐτοῦ θλίψεως, τὰ τῆς καρδίας ἐφθέγγετο ῥήματα, ἧς ἀπ' αὐτοῦ (27), δηλονότι οὐκέτι τὴν αὐτὴν

Β περὶ τῆς αὐτῆς ἡμέρας ἔσχε τὴν γνώμην.

ἘΡΩΤΗΣΙΣ ΙΓ'. Εἰ κατὰ τὴν ἡμετέραν φύσιν, εἰ τι γέννημα, τοῦτο τῷ γεννήσαντι ὁμοούσιον, πῶς οὐχὶ, κατὰ ταύτην εἰ τι γεγέννηται, μεθυπάρχει τοῦ γεννήσαντος ; Εἰ δὲ μὴ τὸ δεύτερον, οὐδ' ἄρα τὸ πρῶτον ὁμοίως ἡμῖν ἐπὶ τῆς θείας γεννήσεως νοηθῆσεται.

ἈΠΟΚΡΙΣΙΣ. Ἡμεῖς, ὡς προηγουμένην τῆς γεννήσεως ἔχοντες τὴν ὑπαρξίν μετὰ τὴν ὑπαρξίν γενομένης (28)· ὁ δὲ Θεὸς, ἅμα τῷ ὑπάρχειν ἐγέννησε. Διὸ οὐκ ἔστιν παρὰ τῷ Θεῷ μεθυπάρχεις γεννήματος, ἐπειδὴ οὐδὲ προϋπαρξίς γεννήσεως.

ἘΡΩΤΗΣΙΣ ΙΖ'. Εἰ τῶν θείων ὑποστάσεων ἡ ἑνωσις ἔστιν ἀδιαίρετος, πῶς δύνανται τρεῖς ὑποστάσεις καὶ τρία ὀνομάζεσθαι πρόσωπα, καὶ οὐχὶ μᾶλλον μία ὑπόστασις τριώνυμος ἢ τριπρόσωπος ;

ἈΠΟΚΡΙΣΙΣ. Τῶν θείων ὑποστάσεων τὸ μὲν τῆς οὐσίας ἓν ἔστιν ἀδιαίρετον· τὸ δὲ αὐτῶν τρεῖς ἔστι διαιρητόν. Διὸ αἱ τρεῖς ὑποστάσεις ἰδιάζουσιν ὀνόμασιν ἔστι τρεῖς· καὶ τὴν ὑπόστασιν ἦν καλοῦμεν Πατέρα, οὐκέτι τὴν αὐτὴν ὑπόστασιν καλοῦμεν καὶ Υἱὸν (29), ἀλλ' ἄλλην. Τὴν γὰρ Τριάδα τῶν ὀνομάτων τῆς Τριάδος λέγομεν εἶναι τῶν ὑποστάσεων, οὐχὶ τῆς μονάδος αὐτῶν. Διὸ εἷς ἔστιν ὁ Θεὸς· τῷ ἐνὶ καὶ ἀδιαίρετῳ τῆς οὐσίας, τρία δὲ τὰ πρόσωπα τῇ διαίρεσει τῶν ὑποστάσεων.

ἘΡΩΤΗΣΙΣ ΙΗ'. Εἰ τὸ μὲν Θεὸς τῆς οὐσίας, τὸ δὲ Πατὴρ τοῦ προσώπου ἔστι δηλωτικόν, πῶς ταῦτὸν τὸ λέγειν Υἱὸν Θεοῦ τῷ λέγειν Υἱὸν τοῦ Πατρὸς ;

ἈΠΟΚΡΙΣΙΣ. Ἐὰν διεξευγμένως λέγωμεν τὸν Υἱὸν, ποτὲ μὲν Υἱὸν τοῦ Πατρὸς, ποτὲ δὲ Υἱὸν τοῦ Θεοῦ· ἀλλὰ διεξευγμένως αὐτὸν οὐδέποτε νοοῦμεν. Υἱὸς οὖν ἔστι τοῦ Πατρὸς ὁ υἱὸς τοῦ κατ' οὐσίαν Θεοῦ. Ταῦτὸν δὲ τὸ λέγειν Υἱὸν τοῦ Πατρὸς τῷ λέγειν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ· ἐπειδὴ εἰ τι ἔστι τοῦ προσώπου, τοῦτό ἐστι καὶ τῆς τοῦ προσώπου οὐσίας.

προηγουμένην ἔχοντες τῆς ὑπάρξεως τὴν γέννησιν. Nos qui prius generamur, quam existamus, id nec necessarium, nec aptum et commodum videtur.

(29) Καὶ Υἱὸν. Leg. καὶ Υἱοῦ.

ἘΡΩΤΗΣΙΣ ΙΘ'. Εἰ ἐν τοῖς ἀπηγορευμένοις ὑπὸ τῶν εὐσεβῶν, ἢ τῶν παλμῶν ἐστὶ παρατήρησις, διὰ τί οἱ εὐσεβεῖς πάσῃ δυνάμει ταύτην ἀπωθεῖν βουλόμενοι, οὐκ ἰσχύουσιν, ἢ φαιδρὸν ἢ σκυθρωπὸν μνησούσης ταύτης; Καὶ εἰ μὲν φαῦλον τοῦτο, πῶς παρὰ τὴν ἡμετέραν ἐπιγίνεται πρόθεσις· εἰ δὲ ἀγαθόν, ὅπερ οὐκ οἶμαι, τίνας ἔνεκεν ἀπηγόρευται;

ἈΠΟΚΡΙΣΙΣ. Ἡ μὲν πρόγνωσις τῶν μελλόντων τῆς ψυχῆς ἐστὶν ὑπὸ τοῦ θείου Πνεύματος φωτισμομένης πρὸς τὴν εἰδησιν τῶν τῶς ἀδήλων, καὶ οὐχ ὑπὸ τῆς ἀβουλήτου κινήσεως τοῦ σώματος. Ὁ δὲ παλμὸς πάθος ἐστὶ σωματικὸν ἐκ τῆς διαδρομῆς τοῦ φυσικοῦ πνεύματος ἐν τῷ σώματι ὑφισταμένου πάντων τῶν ζώων· διὸ ἀνάξιον ἔκρινον οἱ ἅγιοι εἶναι κριτήριον τῶν μελλόντων τὸ τοιοῦτον σωματικὸν κίνημα· καὶ καθάπερ πταρμολὸν ῥινῶν καὶ οἱ ἦχοι ὕτων παρὰ τὴν ἡμετέραν ἐπιγίνονται πρόθεσις, οὕτως καὶ ὁ παλμὸς. Ἔτι δὲ τοῖς εἰληφόσι τῆς μελλούσης καταστάσεως τὴν ἐλπίδα, καὶ ἕνα ἔχουσι τὸν σκοπὸν, τὸ πρὸς ἐκείνην διὰ παντὸς παρεσκευασμένως ἀποβλέπειν, περιττὸν ἐστὶ τὸ φαιδρὸν ἢ σκυθρωπὸν ἐνταῦθα διὰ παλμῶν προγινώσκειν. Καὶ εἰ ὁ αὐτὸς παλμὸς ὁ προμηνύων πλοῦτον προσγίνεται τῷ βιωτικῷ ἀνθρώπῳ καὶ τῷ ἀσκητῇ, πῶς οὐ διέψευσαι ἢ διὰ παλμοῦ προμηνύσις τοῦ πλοῦτου τῆς προαιρέσεως τοῦ ἀσκητοῦ οὐ μόνον τὴν ἐπίκτησιν τῶν οὐ παρόντων οὐχ αἰρουμένης, ἀλλ' οὐδὲ τὴν κτήσιν τῶν παρόντων;

ἘΡΩΤΗΣΙΣ Κ'. Εἰ πρὸς θάνατον καὶ φθορὰν οἱ ἀλείεις τοὺς ἰχθύας ἀπὸ τῶν ὑδάτων λαμβάνουσι, πῶς εἰς ζωὴν αἰώνιον ὁ Δεσπότης Χριστὸς μέλλων διὰ τῶν ἀποστόλων τοὺς ἀνθρώπους εἰσαγαγεῖν, ἀλείας αὐτοῖς ποιεῖν ἀνθρώπων ἐπηγγεῖλατο;

ἈΠΟΚΡΙΣΙΣ. Ἐπειδὴ ἔχρησεν τοὺς ὑπὸ τῶν ἀποστόλων ἀγρευομένους ἀνθρώπους τῇ σαγήνῃ τῆς βασιλείας ἀποθανεῖν ἀπὸ τῆς προτέρας αὐτῶν ἐν ἀμαρτίαις ζωῆς (30), διὰ τοῦτο τῇ ἄγρᾳ τῶν ἰχθύων παρεῖχεν ὁ Κύριος τὴν ἄγρην τῶν ἀνθρώπων (31). Προσέθηκε δὲ τὸ εἰς ζωὴν (32), τὸ ἕλλειπον τοῦ ὑποδείγματος τῷ ὑποδεικνυμένῳ προσθέμενος.

ἘΡΩΤΗΣΙΣ ΚΑ'. Εἰ σίφφρονι λογιισμῷ κατεχόμενοι εἰ μοναχοὶ τὰς γαμικὰς ἡδονὰς ἀπεστράφησαν, διὰ τί ἐν ταῖς καθ' ὑπνον φαντασίαις τὰ ἀβούλητα πάσχουσι, καὶ οὐ μόνον εἰς τὰς τυχεύσας, ἀλλ' ἐστὶν ὅτε καὶ μητρὰς καὶ ἀδελφαῖς ὁμιλεῖν ἐν τῇ φαντασίᾳ νομίζουσι; Τίσι οὖν χρηστέον πρὸς τὴν ἀπαλλαγὴν τοῦ τοιοῦτου πολέμου; καὶ εἰ τὸν πολεμηθέντα δὲ τῶν μυστηρίων ἀπέχεσθαι· καὶ εἰ προσιέναι αὐτοῖς

³¹ Luc. v, 10.

(30) Ζωῆς. Grubius *Spicileg.* tom. II, p. 201, opinatam hic lacunam restituit addendo, ut in *Macar. i Chrysocephali orat. 11 in Mal.* ex cod. Barocc. 156: Ἐλθόντας πρὸς τὸ φῶς τῆς θεογνωσίας, καὶ τὴν πνοὴν τοῦ παντοκράτορος, τὸ ζωοπικῶν καὶ πανάγειον Πνεῦμα. *Accedentes ad lumen divinae cognitionis et ad spiraculum omnipotentis, vivificantem et sanctissimum Spiritum.*

(31) Τῶν ἀνθρώπων. Additur in codice, quem Grubius consuluit: Καὶ τοὺς ἀποστόλους ἐξ ἀλείων τε ἐξελέξατο, καὶ ἀλείας ποιεῖν ἀνθρώπων ἐπηγγεῖλατο. *Et apostolos ex piscatoribus elegit, et eos pisca-*

QUÆST. XIX. Si in rebus, quas pii interdiciunt, palpitationum est observatio, quare illam pii totis viribus volentes repellere, non possunt, sive lætum quiddam, sive triste indicet? Atque id quidem, si malum est, quomodo præter nostram voluntatem fit? Si vero bonum, quod quidem non puto, quare interdictum est?

RESP. Futurorum præcognitio animæ est a divino Spiritu ad cognitionem rerum latentium, minime vero ex involuntario corporis motu, illuminata. Est autem palpitatio corporea percussio ex cursu spiritus naturalis, qui corpori inest omnium animalium. Quare sancti indignum esse ejusmodi corporis motum decreverunt, penes quem judicium esset futurorum; et quemadmodum sternutatio narium, et tinnitus aurium præter propositum nostrum fiunt, ita et palpitatio. Præterea iis qui acceperunt spem futuri status, atque id unum sibi proponunt, ut ad eum in omnibus præparati respiciant, inutile est hic læta aut tristia per palpitationem prænoscere. Ac si eadem palpitatio divitias prænuntians evenit sæculari homini et ascetæ, quomodo non mendax illa per palpitationem prænuntiatio divitiarum, cum institutum ascetæ non modo accessionem absentium non admittat, sed ne possessionem quidem præsentium?

QUÆST. XX. Si ad mortem et exsilium a piscatoribus pisces ex aquis educuntur, quomodo in vitam æternam Dominus Christus homines per apostolos introducturus, piscatores illos hominum facturum se promisit?

RESP. Quandoquidem homines sagena regni ab apostolis captos mori anteactæ in peccatis vitæ oportebat; idcirco capturæ piscium assimilavit Dominus capturam hominum. Addidit autem in vitam³¹, id quod exemplo deerat adjiciens ei rei quæ docebatur.

QUÆST. XXI. Si casto animo adducti monachi conjugales voluptates repudiarunt, cur in oblatiis per somnum imaginibus involuntaria patiuntur, ac non solum cum quibuslibet, sed etiam cum matribus et sororibus coire sibi in oblatiis imaginibus videntur? Quibus igitur rebus utendum sit ad ejusmodi bellum propulsandum, atque utrum is qui oppugnatus fuit, abstinere a mysteriis debeat, aut, si ne-

tores hominum facturum se promisit.

(32) Τὸ εἰς ζωὴν. Videtur Syrus scriptor legisse apud Lucam, Μη φοβοῦ· ἔπὸ τοῦ νῦν ἀνθρώπους ἐσθὶ ζωγρῶν εἰς ζωὴν, cui quidem legendi rationi consentanea est versio Syriaca, quæ sic habet: *Ne timeas: posthac piscaturus es homines ad vitam.* In cod. Barocc. legitur: Προσέθηκε δὲ καὶ τὸ ζωγρῶν κατὰ Λουκᾶν, ex quo Grubius hunc nostri scriptoris locum visus est sibi emendare et sanare. Sed quod ipse vulnus existimat, id integrum mihi videtur; neque hæc additamenta in contextum inducere volui.

cesse est accedere, utrum lotum an alia re ejusmodi utentem, ne Judaice expurgari videatur, edoce: quandoquidem et ipsi ea de re sepe consulunt.

RESP. Quoniam qui Deo consecrati sunt pervigilem habent adversarium, qui modis omnibus penes ipsum sitis machinatur ut piis maculam inurat, propterea involuntaria in somnis patiuntur. Atque adversarius quidem, cum sciat in iis quæ sita in nobis non sunt, neque ob præclara nos laudari, neque ob turpia vituperari (laudes enim et vituperiorum sunt quæ a nobis cum rationis assensu peraguntur) ac somnia ex illo genere esse, quod in nobis situm non est; is tamen etiam per somnia commovet in nobis ultrarumque rerum, et honestarum et turpium actiones, has in se spes habens, num forte nos aut rerum honestarum effectione ad inanem de iis quæ non egimus, gloriationem excitare, aut turpium actione de inique facto lætantes invenire possit. Sed ut hæc quidem somnia videamus in nobis situm non est; ut autem involuntario ejusmodi facto lætemur aut doleamus, in nobis situm est. Si nos igitur reperiat involuntaria actione lætantes, gloriatur, ut victor, adversarius; sin autem dolentes, debilitatur fracto consilio. Satis est igitur, ut a prava machinatione liberemur, de iis dolere, quæ nobis præter voluntatem accidunt, et lacrymis piaculum ablucere imaginum, quæ sic nobis præter animi sententiam adsunt. Sed ut abstineant a communione divinorum mysteriorum, qui ejusmodi involuntaria passi sunt, id minime æquum est; alioqui, per hoc tollimus voluntariorum et involuntariorum malorum discrimen.

449 QUÆST. XXII. Si Dominus Christus pronuntiavit ut cum tritico zizania crescerent, quomodo zizania quidem multiplicata sunt, triticum autem pene defecit, et quo argumento triticum esse patet id quod defecit? Quomodo autem non falsa prædictio fore ut simul crescerent?

RESP. Triticum esse id quod defecit argumento est hæc Christi prædictio, quæ dicit: *Quoniam abundavit iniquitas, refrigescet charitas multorum* 22.

22 Matth. xxiv. 12.

(33) *Ἐξεγείρας*. Legendum *ἐξεγείραι* vel *ἐξεγείρα*.

(34) *Παρ' αὐτοῦ*. Vel subintelligendum Χριστοῦ vel legendum *περὶ αὐτοῦ*. Hic autem mirari sibi quam absurdi errores illudant huic scriptori. Zizania intelligit, ut in Admonitione observamus, omnium Ecclesiarum de peccato originali ac Christi gratia doctrinam; triticum vero Pelagiana commenta. Nemo certe quo tempore omnes Ecclesie in rejiciendis Pelagianis conspirabant, triticum in Ecclesia desiderare potuit, nisi Pelagianus esset. Quomodo autem scriptor non indoctus fingere sibi potuit tot remotissimas ecclesias, abjecta catholica doctrina, in amplectendis absurdis opinionibus et humanæ superbix molestissimis sic conspirasse, ut eas unus quisque a Christo traditas, ac semper in Ecclesia asservatas, nec unquam sine gravissimo scelere violandas crederet? Quod autem futurum ait, ut triticum usque ad consummationem sæculi

ἀναγκαῖον, ἢ λουσάμενον, ἢ ἐξέρω τοιοῦτω τινὶ χρησάμενον, ὥστε μὴ Ἰουδαϊκῶς καθαίρεσθαι, διδάξον, ἐπειδὴ πολλή ἐστὶ περὶ τοῦτου καὶ παρ' αὐτῶν ἡ ζήτησις.

ἈΠΟΚΡΙΣΙΣ. Ἐπειδὴ οἱ ἀνακείμενοι Θεῷ ἀγρυπνον ἔχουσιν ἀντίπαλον, τὸν πᾶσι τοῖς δυνατοῖς αὐτῶ τρόποις μηχανώμενον θεῖναι τοῖς εὐσεβέσι μῶμον, διὰ τοῦτο ἀβούλητα καθ' ὕπνου πάσχουσι. Καίτοι εἰδὼς ὁ ἀντίπαλος, ὅτι ἐν τοῖς οὐκ ἐφ' ἡμῖν οὐτ' ἐπὶ τοῖς σεμνοῖς ἐπαινούμεθα, οὐτ' ἐπὶ τοῖς αἰσχροῖς ψεγόμεθα (οἱ γὰρ ἐπαινοὶ καὶ οἱ ψόγοι τῶν μετὰ συγκρατήσεως τοῦ λογισμοῦ ὑφ' ἡμῶν πραττομένων εἰσι)· καὶ ὅτι τὰ ἐνύπνια τῶν οὐκ ἐφ' ἡμῖν ἐστὶν, ἀλλ' ὅμως καὶ διὰ τῶν ἐνυπνίων κινεῖ ἐν ἡμῖν ἀφοτέρων τὰς πράξεις, καὶ τῶν σεμνῶν καὶ τῶν αἰσχρῶν, ταύτας ἔχων ἐν αὐτῷ τὰς ἐλπίδας, μήπως ἢ τῇ τῶν σεμνῶν ἐργασίᾳ ἐξεγείρας (33) ἡμᾶς εἰς μάταιαν καύχησιν τῶν ἡμῖν μὴ πεπραγμένων, ἢ τῇ τῶν αἰσχρῶν ἐργασίᾳ δυνηθεῖν εὐρεῖν ἡμᾶς ἐπὶ ἀνόμω πράξει τερπομένους. Ἀλλὰ τὸ μὲν ἰδεῖν τὰ τοιαῦτα ἐνύπνια οὐκ ἐστὶν ἐφ' ἡμῖν, τὸ δὲ τερφοθῆναι ἐπὶ τῇ οὕτως ἀβουλήτῳ πράξει ἢ λυπηθῆναι, τοῦτο ἐφ' ἡμῖν ἐστὶ. Κἂν μὲν οὖν εὐρή ἡμᾶς ἐπὶ τῇ ἀβουλήτῳ πράξει τερπομένους, καυχᾶται ὡς νικητῆς ὁ ἀντίπαλος; ἐὰν δὲ λυπούμενους, ματαιοῦται τῇ βουλῇ ἡττώμενος. Ἰκανὸν οὖν ὑπάρχει πρὸς τὴν ἀπαλλαγὴν τοῦ κακοῦ μηχανήματος τὸ λυπηθῆναι ἐπὶ τῷ ἀβουλήτῳ συμβεβηκότι, καὶ δάκρυσιν ἀποπλύνειν τὸ μυστῆρον τῶν οὕτως ἀβουλήτων ἐν ἡμῖν ὑφισταμένων φαντασιῶν.

Ἀπέχεσθαι δὲ τοὺς οὕτως τὰ ἀβούλητα πάσχοντας τῆς κοινωνίας τῶν θείων μυστηρίων οὐδ' ὅλως δικαίον ἐστὶν· εἰ δὲ μὴ γε, ἀναιρούμεν κατὰ τοῦτο τῶν βουλητῶν τε καὶ τῶν ἀβουλήτων κακῶν τὴν διαφοράν.

ἘΡΩΤΗΣΙΣ ΚΒ. Εἰ τῷ σίτῳ συναυξάνεσθαι τὰ ζιζάνια ὁ Δεσπότης Χριστὸς ἀπεφώνητο, πῶς τὰ μὲν ζιζάνια πεπλήθυσται, σχεδὸν δὲ ὁ σίτος ἐξέλιπε; καὶ τίς ἡ ἀπόδειξις τοῦ εἶναι σίτον τὸν ἐκλείψαντα· πῶς δὲ τῆς συναυξήσεως τούτων ἡ πρόρρησις οὐ διέψευσται;

ἈΠΟΚΡΙΣΙΣ. Ἀπόδειξις τοῦ σίτον εἶναι τὸν ἐκλείψαντα, αὕτη ἐστὶν, ἡ παρ' αὐτοῦ (34) πρόρρησις, λέγουσα· *Διὰ τὸ πληθυνθῆναι τὴν ἀνομίαν ψυγή-*

non deficiat, in hoc profecto suis se acuminibus compungit. Ubi enim erat id quod vocat triticum, antequam Theodorus Mopsuestenus, Pelagius et Celestius illud invenirent, ut ipse inventum fatetur fuisse in Resp. ad Quæst. 4, aut cum opinioniones suas ita dissimularet Pelagius, ut illum Diospolitani Patres *hanc gratiam*, ut ait Augustinus *De gest. Pelag. n. 22, quam in catholica Ecclesia notissimam novorant*, crederent confiteri; aut cum Cœlestius in libello, quem obtulit Zoizium has quæstiones *præter fidem* natus esse, id est ad fidem non pertinere diceret, apud Aug. lib. *De peccat. orig.* cap. 23. Si triticum deficere non potest, neque etiam ab Ecclesia ejici potest. Cur ergo, ejectis undique Pelagianis, nec locum ubi consistentes reperirentibus, si qui in Ecclesia manerent, hi dissimulationis latebris se involvere, ut ex testimonio Marri Mercatoris perspeximus ac nonnullis hujus scriptoris responsionibus, cogercntur?

σεται ἡ ἀγάπη τῶν πολλῶν. Καὶ πάλιν· Ἐν ὑστέροις καιροῖς ἀφίσταται τινες τῆς πίστεως, καὶ προσέχουσι πνεύμασι πλάνοις καὶ διδουκαλαῖς ἀνθρώπων. Καὶ πάλιν· Ἀπὸ μὲν τῆς ἀληθείας ἀποστρέφονται· πρὸς δὲ τοὺς μύθους ἐκτραπήσονται. Καὶ πάλιν· Εἰσαλεύσονται εἰς ὑμᾶς λύκοι βαρεῖς, μὴ φειδόμενοι τοῦ ποιμνίου, τοῦ ἀποσπᾶν τοὺς μαθητὰς ὀπίσω αὐτῶν. Ὅτι δὲ ἕως τῆς συντελείας τοῦ αἰῶνος οὐκ ἐκλείπει ὁ σίτος, δηλοῖ ὁ Κύριος λέγων· Διὰ δὲ τοὺς ἐκλεκτοὺς οὗς ἐξελέξατο ὁ Πατὴρ κολοβωθήσονται αἱ ἡμέραι ἐκείναι. Ἄλλ' εἰ μὲν συνέθη τι τῷ σίτῳ τὸ μὴ εἰρημένον περὶ αὐτοῦ ἀύξομένου τε καὶ ἐκλείποντος, δηλον ὅτι διέψευσται ὁ περὶ αὐτοῦ λόγος· εἰ δὲ ἐξ ἀρχῆς τοῦ κηρύγματος ἕως τῆς συντελείας τοῦ αἰῶνος πάντα τὰ συμβεβηκότα αὐτῷ διὰ τῶν προρρήσεων δέδοται, φανερόν ὑπάρχει, ὅτι οὐδαμῶς διέψευσται ὁ περὶ αὐτοῦ λόγος. Ἄλλ' εἰ μὲν ἔστι τὰ ζιζάνια, ἀνάγκη εἶναι καὶ τὸν σίτον· ἐκ γὰρ τῆς ἀλλήλων παραθέσεως ὁ μὲν σίτος γνωρίζεται ὅπερ ἔστιν· ὡσαύτως καὶ τὰ ζιζάνια· καὶ θατέρου μὴ ὄντος, οὐδὲ τὸ ἕτερον γνωρίζεται ὅπερ ἔστιν.

ἘΡΩΤΗΣΙΣ ΚΓ'. Εἰ πρὸ μὲν τοῦ πάθους ὁ Κύριος ἠύχετο ἁγιασθῆναι ὑπὸ τοῦ Πατρὸς τοὺς μαθητὰς, μετὰ δὲ ταῦτα ὁ Ἰούδας ἀπώλετο· πῶς ἡ ὑπὲρ αὐτῶν προσενηχεῖσα εὐχή φαίνεται δεδωγμένη; Πῶς δὲ δείκνυται ἀληθὲς καὶ τὸ· *Οἶδου ὅτι πάντοτε μου ἀκούεις;*

ἈΠΟΚΡΙΣΙΣ. Ἡ μὲν τοῦ Ἰούδα ἀπώλεια ἔκτοτε γένηται, ἐξ ὅτου λαβὼν ὁ Χριστὸς τὸ ψωμίον, καὶ βῆρας, αὐτῷ δέδωκε· καὶ λαβὼν τὸ ψωμίον ὁ Ἰούδας, εἰσῆλθεν εἰς αὐτὸν ὁ Σατανᾶς, καὶ ἐξεληθὼν ἀπέβηξεν ἑαυτὸν τῶν λοιπῶν μαθητῶν. Ἡ δὲ ὑπὲρ τῶν μαθητῶν εὐχή μετὰ τὸν χωρισμὸν τοῦ Ἰούδα ἐγένετο· καὶ τοῦτο δείκνυται ἐξ αὐτῆς τῆς εὐχῆς, ὅτε εὐχόμενος ὁ Κύριος ἔλεγεν· *Οὗς δέδωκάς μοι ἐφύλαξαι, καὶ οὐδεὶς ἐξ αὐτῶν ἀπώλετο, εἰ μὴ ὁ υἱὸς τῆς ἀπωλείας, Ἰουᾶ ἡ Γραφῆ πληρωθῆ.* Γέγονε μὲν οὖν πρῶτον ἡ τοῦ Ἰούδα ἀπώλεια, ὕστερον δὲ ἡ ὑπὲρ τῶν μαθητῶν εὐχή, ἔπειτα δὲ τὸ πάθος τοῦ Σωτῆρος.

ἘΡΩΤΗΣΙΣ ΚΔ'. Εἰ θεὸς ἔστι δημιουργὸς καὶ Δεσπότης τῆς κτίσεως, πῶς τὰ Ἀπολλωνίου τελέσματα ἐν ταῖς μέρεσι τῆς κτίσεως δύνανται; Καὶ γὰρ θαλάττης ὄρμας, καὶ ἀνέμων φορὰς, καὶ μῶν καὶ θηρίων ἐπιδρομὰς, ὡς ὀρώμεν, κωλύουσι. Καὶ εἰ τὰ ὑπὸ τοῦ Κυρίου μὲν γινόμενα θαύματα ἐν μόνῃ τῇ διηγήσει φέρεται, τὰ δὲ παρ' ἐκείνου πλεῖστα καὶ ἐπ' αὐτῶν τῶν πραγμάτων δεικνύμενα, πῶς οὐκ ἀπατᾶ τοὺς ὀρώντας; Καὶ εἰ μὲν κατὰ θεῖον τοῦτο συγχώρησιν γέγονε, πῶς ὀδηγὸς εἰς Ἑλληνισμὸν οὐ γέγονεν ἡ τοιαύτη συγχώρησις; Εἰ δὲ μὴ τοῦτο, πῶς οὐ δυνάμει τῶν δαιμόνων ἐκεῖνα γέγονται; Πάλιν δὲ, εἴπερ, ὡς ἀγαθῷ τῷ γιγνομένῳ ἠδόμενος, ἐκεῖνω συήρτησε, διὰ τί μὴ διὰ προφητῶν ἢ ἀποστόλων τὰ τοιαῦτα γέγονται; Εἰ δὲ μὴ ἠρέσκετο ὡς φαῦλον, εἶνος ἔνεκεν τὸ φαῦλον ἢ εὐθὺς οὐκ ἐκώλυεν, ἢ μετὰ

A Et rursum : *In novissimis temporibus discedent quidam a fide, et attendent spiritibus erroris et doctrinis hominum* 23. Et iterum : *A veritate quidem avertentur; ad fabulas autem convertentur* 24. Item : *Intrabunt in vos lupi rapaces, non parcentes gregi, ut abducant discipulos post se* 25. Futurum autem, ut usque ad consummationem sæculi triticum non deficiat, Dominus declarat dicens : *Propter electos autem, quos elegit Pater, abbreviabuntur dies illi* 26. Quod si quid evenit tritico, quod de eo crescente et deficiente dictum non sit, liquet falsum esse id quod de illo dictum est. Sin autem quæ illi ab initio prædicationis usque ad consummationem sæculi eventura erant, ea per prædictiones edita sunt, manifestum est minime falsum esse quod de illo dictum est. Porro si sunt zizania, necesse est et triticum esse; nam ex alterius cum altero comparatione triticum quid sit cognoscitur, similiter et zizania; et si alterum non sit, nec quid sit alterum cognoscitur.

QUÆST. XXIII. Si ante passionem Dominus precatus est ut sanctificarentur a Patre discipuli, postea autem Judas periit, quomodo oblata pro illis precatio accepta videbitur fuisse? Quomodo autem verum ostenditur et illud : *Scio quia audis me semper* 27?

RESP. Judæ perditio jam tum contigit, ex quo acceptum et intinctum panem Christus ei dedit; quem cum ille accepisset, intravit in eum Satanas, et egressus abruptit se ab aliis discipulis. Precatio autem pro discipulis post discessum Judæ facta est; idque ex ipsa ostenditur precatione, cum orans Dominus dixit : *Quos dedisti mihi custodiri, et nemo ex illis periit, nisi filius perditionis ut Scriptura impleatur* 28. Itaque primum Judæ perditio contigit, deinde precatio pro discipulis, ac denique Salvatoris passio.

QUÆST. XXIV. Si Deus conditor est et Dominus creaturæ, quomodo Apollonii effectiones in partes creaturæ robur obtinent? Nam maris impetus, ventorum vim, et murium ac ferarum incursionibus, ut videmus, cohibent. Et si edita a Domino miracula in 450 sola feruntur narratione; quæ vero ab Apollonio, pleraque in ipsis rebus ostenduntur, quomodo non decipiunt spectantes? Ac si hoc divino permissu contigit, quomodo non dux fuit ad Græcorum superstitionem ejusmodi permissio? Sin minus, quomodo non dæmonum potestate hæc facta sunt? Rursus autem, si ea re Deus, ut bona, delectatus adjutor fuit illius efficiendæ, cur non per prophetas et apostolos similia edita sunt? Sin autem, ut mala, displicuit, quare malum aut non statim cohibuit, aut non paulo post abolevit, sed ut

23 I Tim. iv, 1. 24 II Tim. iv, 14. 25 Act. xx, 29. 26 Matth. xxiv, 22. 27 Joan. ii, 42. 28 Joan. xvii, 12.

vigete usque in sæculum dierum creaturæ permittit?

RESP. Apollonius, ut naturæ virium peritus et mutuarum, quæ illis insunt, consensionum et disensionum, hac scientia effectiones edidit, non divina potestate. Quapropter in omnibus effectionibus opus habuit idonea materia, quæ ad effectionem adimplendam adjuvaret. Noster autem servator Christus, cum divina sua potestate miracula ederet, minime opus habuit materia, sed ejus præceptum et prædictionem res sequebantur et sequuntur. Atque editas quidem ab Apollonio effectiones, quia scientia naturæ virium ad corporeum hominum usum edebantur, non abolevit Dominus, sed ipsi dæmoni Apollonii statux insidenti, qui divinationibus homines seducebat, ut Apollonium, tanquam Deum colerent et venerarent, os occultis, divinationes ejus comescens. Simul autem cum illo cæterorum etiam dæmonum, qui sub deorum nomine a Græcis colebantur, sustulit potentiam, ut ex rebus ipsis perspicitur. Quare cum in his habeamus divinæ Christi potentiae argumenta, nefas dicere Christi miracula in nuda posita esse narratione.

ματα. Ἐχόντες δὲ ἐν τούτοις τῆς τοῦ Χριστοῦ θείας ἐποῦ θαύματα ἐν ψιλλῇ κείσθαι διηγῆσει.

QUÆST. XXV. Si eruditus est Moyses in omni sapientia Ægyptiorum, et erat potens in operibus et verbis¹⁹, ut ait divina Scriptura, quomodo astronomiam, geometriam et astrologiam, et quæ ista consequuntur, idem beatus propheta non didicit? Tunc enim Ægyptiorum sapientia has erroris edocebat disciplinas. Cur igitur illum Scriptura ob ejusmodi opera et doctrinam admiratur?

RESP. Miratur prophetam divina Scriptura ob doctrinam et opera, non ob doctrinam et opera per seipsa; hæc enim per se ipsa indigna erant, quæ prophetam laudibus ornarent. Sed quia utroque conspicuus erat Ægyptiis propheta, litterarum doctrina et vitæ sæculari splendore, ac utriusque pietatem in Deum prætulit; propterea illum admiratur Scriptura divina. Astronomia autem et astrologia et geometria tunc apud Ægyptios viles et pedestres ac vulgares disciplinae habebantur. At in pretio erant scientiæ hieroglyphicæ dictæ, quæ non quibuslibet, sed selectis hominibus tradebantur in adytis. Harum propheta etsi cognitionem habuit, at nequaquam usum, utpote contrarium Hebræorum Dei colendi rationi, ob quam omnem in Ægypto regiam potestatem aspernatus maluit affligi cum populo Dei.

¹⁹ Act. vii, 22.

(35) Οὐ μετῆλθεν. Non incommodè tolleretur negatio qua sublata, is esset sensus: Quomodo facere potuit Moyses, ut his se disciplinis daret?

(36) Ἀννάμει Ita Clarom. et R. Stephanus ad cal-

α βραχὺ οὐ κατέλυσεν, ἀλλ' ἕως αἰῶνος τῶν ἡμερῶν τῆς κτίσεως κρατεῖν συνεχώρησεν;]

ἌΠΟΚΡΙΣΙΣ. Ὁ μὲν Ἀπολλώνιος, ὡς ἀνὴρ ἐπιστήμων τῶν φυσικῶν δυνάμεων καὶ τῶν ἐν αὐταῖς συμπαθειῶν τε καὶ ἀντιπαθειῶν, κατὰ ταύτην τὴν ἐπιστήμην τὰ τελέσματα ἐποιεῖτο, οὐ κατὰ τὴν θείαν ἀθθεντίαν· διὸ ἐν ἅπασιν τοῖς ἀποτελέσμασιν ἰδεῖσθαι τῆς τῶν ἐπιτηδεῶν ὑλῶν παραλήψεως, συνεργούσης αὐτῷ πρὸς τὴν τοῦ τελουμένου ἐκπλήρωσιν. Ὁ δὲ σωτηρῆμῶν Χριστὸς, κατὰ τὴν θείαν αὐτοῦ ἀθθεντίαν ποιῶν τὰ θαύματα, οὐδαμῶς ἔδεσθη ὕλης, ἀλλὰ τοῖς προστάγμασι τε καὶ προρρήσεσιν αὐτοῦ ἠκολούθει καὶ ἀκολουθοῦσι τὰ πράγματα. Καὶ τὰ μὲν ὑπὸ τοῦ Ἀπολλωνίου γεγονότα τελέσματα, ἐπειδὴ κατὰ τὴν ἐπιστήμην γεγένηται τῶν φυσικῶν δυνάμεων, πρὸς τὴν σωματικὴν ἐργασίαν ἀνθρώπων, οὐκ ἀνέτρεψεν ὁ Κύριος· αὐτὸν δὲ τὸν δαίμονα τὸν ἐν τῷ ἔκλεινῳ ἀγάλματι ἰδρυμένον, τὸν ἐν ταῖς μαντεῖαις ἀπατήσαντα τοὺς ἀνθρώπους, ὡς θεὸν σέβειν καὶ τιμᾶν τὸν Ἀπολλώνιον, ἐφίμωσε, καταργήσας αὐτοῦ τὰς μαντείας· σὺν αὐτῷ δὲ καὶ τῶν λοιπῶν δαιμόνων τῶν ἐν τῷ θεῶν ὀνόματι ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων τιμωμένων καθέλιε τὴν δυναστείαν, καθὼς ὁρᾶται τὰ πράγματα· δυνάμεως τὰ γνωρίσματα, οὐ χρὴ λέγειν τὰ τοῦ Χρι-

ἘΡΩΤΗΣΙΣ ΚΕ'. Εἰ ἐπαιδεύθη Μωϋσῆς ἐν πάσῃ σοφίᾳ Αἰγυπτίων, καὶ ἦν δυνατὸς ἐν ἔργοις καὶ λόγοις, καθὼς φησὶν ἡ θεία Γραφή, πῶς ἀστρονομίαν καὶ γεωμετρίαν καὶ ἀστρολογίαν, καὶ τὰ τούτοις ἐπόμενα οὐ μετῆλθεν (35) ὁ αὐτὸς μακάριος προφήτης; Τῶν γὰρ Αἰγυπτίων τότε ἡ σοφία τὰ τῆς πλάνης ὑπῆρχε διδάσκουσα διδάγματα. Διὰ τί οὖν ἐπὶ τοιούτοις λόγοις ἡ ἔργου ὑπὸ τῆς Γραφῆς θαυμάζεται;

ἌΠΟΚΡΙΣΙΣ. Θαυμάζει τὸν προφήτην ἡ θεία Γραφή ἐπὶ τῇ δυνάμει (36) τῶν λόγων καὶ τῶν ἔργων, οὐκ ἕνεκεν τῶν λόγων καὶ τῶν ἔργων καθ' αὐτὰ ἀνάξια γὰρ ἦν ἑκαῖνα καθ' αὐτὰ πρὸς τὰ ἐγκώμια τοῦ προφήτου· ἀλλ' ἐπειδὴ δι' ἑκατέρας μὲν περιβλεπτοῦ ὑπῆρχε τοῖς Αἰγυπτίοις ὁ προφήτης τῆς τε τοῦ λόγου παιδείας καὶ τῆς τοῦ βίου κοσμικῆς λαμπρότητος, ἀμφοτέρων δὲ τὴν εἰς θεὸν εὐσέβειαν τιμήσας (37), διὰ τοῦτο αὐτὸν ἐθαύμασεν ἡ θεία Γραφή. Ἀστρονομία δὲ, καὶ ἀστρολογία, καὶ γεωμετρία, παρ' Αἰγυπτίων τότε χυδαῖά τε, καὶ πεζά, καὶ ἀγοραῖα μαθήματα λελόγιστο. Τίμια δὲ ἦν τότε παρ' αὐτοῖς μαθήματα τὰ ἱερογλυφικὰ καλούμενα, τὰ ἐν τοῖς ἀδύτοις οὐ τοῖς τυχοῦσιν, ἀλλὰ τοῖς ἐγκρίτοις παραδιδόμενα· ὧν ὁ προφήτης εἰ καὶ τὴν εἰδησὶν ἔσχεν, ἀλλ' οὐκ εἶπε καὶ τὴν χρῆσιν, ὡς ἀντικειμένην τῇ κατὰ θεὸν πολιτείᾳ τῶν Ἑβραίων, δι' ἣν καταφρονήσας τῆς ἐν Αἰγύπτῳ πάσης βασιλικῆς δυναστείας, εἰλετο συγκουχεῖσθαι τῷ λαῷ τοῦ θεοῦ.

cem. Editi δυναστεία.

(37) Τιμήσας. Legendum προτιμήσας, monuit S. hurgius.

ἘΡΩΤΗΣΙΣ ΚΓ'. Εἰ πάντα τὰ ὕδατα αἷμα ὑπὸ Μωϋσέως γεγένηται, πῶς ἐπάγει ἡ Γραφή τὸ, *Ἐπολήσαν δὲ καὶ οἱ ἐπασιδοὶ τῶν Αἰγυπτίων ὡσαύτως*; Ἡ γὰρ ψευδὲς τὸ πάντα τὰ ὕδατα γενέσθαι αἷμα ὑπὸ Μωϋσέως, ἢ πάλιν τὸ τοὺς ἐπασιδοὺς πεποιθῆναι ὡσαύτως. Καὶ περὶ τῶν λοιπῶν τῶν κατ' αὐτοὺς θαυμάτων ὁ αὐτὸς λόγος.

ἈΠΟΚΡΙΣΙΣ. Πάντων τῶν ὑδάτων τῶν ἐπάνω τῆς γῆς αἷμα γενομένων, ἠναγκάζοντο οἱ Αἰγύπτιοι κύκλω τοῦ ποταμοῦ ὀρύττειν φρέατα, καὶ ἀντλεῖν ὕδωρ, καὶ ποτίζειν ἐξ αὐτοῦ ἑαυτοὺς τε καὶ τὰ ζῶα αὐτῶν, καὶ τὰ θρέμματα. Ἐκ τούτου τοῦ ὕδατος τοῦ ἐκ τῶν φρεάτων ἀντλουμένου ἐποίησαν οἱ ἐπασιδοὶ τὸ αἷμα· καὶ οὐδαμῶς διέφευσται ὁ λόγος. Καὶ τὰ μὲν ὑπὸ Μωϋσέως γεγόμενα θαύματα, ἅτε κατὰ τὴν θείαν γεγενῆσθαι ἐνέργειαν, κατὰ μεταβολὴν γεγένηται φύσεως τοῦ προκειμένου ἐκ τῆν φύσιν τοῦ ἐκτελουμένου· τὰ δὲ ὑπὸ τῶν ἐπασιδῶν γεγόμενα κατὰ τὴν ἐνέργειαν ἐγένοντο τῶν δαιμόνων, τῶν φαντασάντων τὰς ὕψεις τῶν ὀρώτων, τὸν μὴ ὄρειν ὄρειν (38) ὡς τὸν ὄρειν, καὶ τὸ μὴ αἷμα ὡς αἷμα, καὶ τοὺς μὴ βατράχους ὡς βατράχους.

ἘΡΩΤΗΣΙΣ ΚΖ'. Εἰ ἐναντία ἑαυτῷ Μωϋσῆς οὐκ ἐδίδασκε τὰ μὲν ὅσπερ τοῦ Ἰωσήφ ἐπαγόμενος, τὸν δὲ ἀπτόμενον νεκροῦ ὡς ἀκάθαρτον μυσαιτόμενος· καὶ εἰ ἦν τις εὐλόγος παρὰ τούτῳ αἰτία, ταύτην μὲν νυνὶ μάθωμεν. Τίνος δὲ ἕνεκεν ἡ Γραφή οὐκ εἶπε δι' ἦν αἰτίαν ἐκεῖνα ποιῶν Μωϋσῆς, ταῦτα ἐδίδασκεν;

ἈΠΟΚΡΙΣΙΣ. Ἐπειδὴ τελευτῶν ὁ Ἰωσήφ περὶ τῆς μετακομιδῆς τῶν ὀστέων αὐτοῦ ὤρκισα τοὺς υἱοὺς Ἰσραὴλ, καὶ ἦν ἀμφοτέρα τῶ Μωϋσῆ εἰς φυλακὴν προκειμένα, τὸ μὴ παραβαίνειν τὸν ὄρκον, καὶ τὸ μὴ ἀπτεσθαι νεκροῦ, διὰ τούτου τῆ λύσει τοῦ νόμου λέγοντος μὴ ἀψάσθαι νεκροῦ, ἐφύλαξε τὸν ὄρκον ἀπαράδατον. Ἀδύνατον γὰρ ἦν αὐτῷ ἀμφοτέρα φυλάξει ἀπαράδατα, καὶ τὸν νόμον καὶ τὸν ὄρκον. Τῆ μείζονι οὖν φυλακῇ τοῦ ὄρκου ἔλυσε τὴν ἐλάττωνα φυλακὴν τοῦ νόμου. Πανταχοῦ γὰρ τὸ ἐλάττω κακὸν (39) αἰρετώτερον τοῦ μείζονος. Καὶ τοιαῦτα πολλὰ εὐρίσκειται ἐν τῇ θεῖᾳ Γραφῇ, ἅτινα οὐ λογίζεται ὁ Θεὸς εἰς ἁμαρτίαν τῶν παραβαινόντων αὐτὰ διὰ τὴν ἐν αὐτοῖς συμβεβηκυῖαν ἀνάγκην, ὡς τὴν ὀκταήμερον περιτομῆν, καὶ τὴν ὀκταήμερον περιουλίαν τῆς Ἰερικῶν, καὶ τὴν ἐν σαββάτῳ προσαγωγῆν τῶν θυσίων· ἅτινα περιέχουσι τοῦ σαββάτου τὴν λύσιν. Ἐπι εἰ ἔταξεν ὁ προφήτης τοὺς ἐκ διαδοχῆς βασιλεύοντας τοῦ Ἰωσήφ τὰ ὅσπερ καὶ κατὰ (40)... διὰ τῆς ἐν τῷ καθα... Κατὰ

³⁹ Exod. vii, 22.

(38) *Τὸν μὴ ὄρειν ὄρειν.* Expungendum illud verbum, idque confirmari potest ex Quæst. 52, ubi diabolus dicitur eodem modo affectisse oculos τῶν ὀρώτων τὸν οὐκ ὄρειν Σαμουήλ. Censet Syllburgius legendum ὡς τὸν μὴ ὄρειν ὄρειν. Legitur in Quæst. 81: *Φαντάζουσιν οἱ δαίμονες τὰς ὕψεις τῶν ὀρώτων ὡς σώματα ὄρειν τὰ μὴ σώματα.* Illic etiam delendum videtur illud ὄρειν.

(39) *Τὸ ἐλάττω κακὸν.* Minus malum hoc loco, non illud intelligit quod contra legem aeternam committitur, idque satis perspicitur ex allatis ab eo

451 QUÆST. XXVI. Si aquæ omnes sanguis a Moyse factæ, quomodo illud addit Scriptura: *Fecerunt autem et incantatores Ægyptiorum similiter* ³⁹. Vel enim falsum est aquas omnes factas esse sanguinem a Moyse, vel rursus incantatores fecisse similiter. Ac de cæteris eorum miraculis eadem ratio.

RESP. Cum aquæ omnes super terram sanguis factæ fuissent, cogebantur Ægyptii circa flumen fodere puteos et haurire aquam, ac seipos ex ea et animalia et pecudes aquare. Ex hac aqua, quæ ex puteis hauriebatur, fecerunt incantatores sanguinem; minimeque falsum quod dicitur. Ac facta quidem a Moyse miracula, utpote divina facta virtute, per mutationem fiebant naturæ rei ante oculos positæ, in naturam illius quæ efficiebatur: quæ vero ab incantatoribus, ea operatione fiebant demonum, qui præstigiis oculos deceperunt spectantium, ut quasi serpentem aspicerent qui serpens non erat, et quasi sanguinem qui non erat sanguis, et quasi ranas quæ ranæ non erant.

QUÆST. XXVII. Utrum contraria sibi ipse Moyse non docuerit, dum ossa quidem Josephi exportat, eum autem, qui mortuum tangit, ut impurum aversatur; atque utrum probabilem aliquam hujus rei rationem habuerit, hanc ediscamus. Cur autem Scriptura non dixit qua de causa Moyse illa faciens, hæc docuerit?

RESP. Cum moriens Joseph adjurasset filios Israel ut ossa sua exportarent, ac utrumque Moysi proponeretur observandum, nempe jusjurandum non transgredi et mortuum non tangere; propterea solvendo legem, quæ mortuum vetat tangere, inviolatum servavit jusjurandum. Fieri enim non poterat, ut integrum utrumque servaret, et legem et jusjurandum. Observatione igitur jurisjurandi, quæ gravior erat, solvit leviolem legis observationem. Ubique enim minus malum præferendum est majori. Ac multa ejusmodi reperiuntur in Scripturis, quæ Deus in peccatum non imputat transgredientibus, propter eam quæ supervenit necessitatem, veluti octiduana circumcisio et septiduana Hierichuntis circuitus, et victimarum in Sabbato oblatio, quæ quidem Sabbati solutionem præ se ferunt. Præterea si jussit propheta, ut qui ossa Josephi per vices portabant, hi per septem dies impuri manentes, per hujus numeri in purificationibus observationem

exemplis.

(40) *Καὶ κατὰ.* Sic videntur lacunæ expleri posse: Καὶ κατὰ ἑπτὰ ἡμέρας ἀκαθάρτους ὄντας, διὰ τῆς ἐν τῷ καθαρῷ, κατὰ τὸν νόμον τοῦ Μωϋσέως, τούτου τοῦ ἀριθμοῦ διατηρήσεως καθαρῆζεσθαι. Parum vidit Langus in hac explenda lacuna. At Syllburgius sic explendum putat: Καὶ κατὰ τὴν Θεοῦ προσταγὴν διὰ τῆς ἐν τῷ καθαρῷ ἀφγνίσεως, κατὰ τὸν νόμον τοῦ Μωϋσέως, τούτου τοῦ ἀριθμοῦ τῶ νομίμῳ ποσῷ καθαρῆζεσθαι.

secundum legem Moysis expiarentur: nihil fecit contrarium iis quæ dixit. Quærere autem cur horum causam non dixerit propheta, idem est ac quærere, cur non omnes Scripturæ addita interpretatione traditæ sint ab iis, qui illas ediderunt; si quidem ipsa rei narratione significanter continetur illius intelligendæ ratio. Quare illam cum explicatione declarandam Scriptura non iudicavit.

452 QUÆST. XXVIII. Si Pharisæorum simulatam pietatem arguens Dominus dicebat, eos sepulcra esse dealbata, plena ossibus mortuis et omni impuritate⁴¹; et in lege qui mortuum tangebatur impurus habebatur, quasi piaculum admisisset, ac nos etiam mortuos et eorum sepulcra aversamur, quippe cum in Veteri et Novo Testamento impurum cadaver appelletur, quomodo contra utrumque Dominus non fecit, cum viduæ filium resuscitans tetigit loculum, et cum Jaïri filia manum apprehendit? Etsi enim uterque postea resuscitatus est, at tactum mortua corpora exceperunt.

RESP. Mortuorum cadavera et eorum sepulcra aversamur propter hærentem illis graveolentiam, non propter mortalitatem. Nam si omnino propter mortalitatem aversamur mortuorum corpora, non oporteret profecto ex mortuorum animalium corporibus partes adhibere ad viventium usum, ut pelles, cornua, pilos, hilem, adipem, et carnes, quæ quidem nulla ratio eximere potest ab insita illis mortalitate. Sed si hæc quidem mortua, nec tamen ea aversamur, ob utilitatem quam ex illis percipimus; quomodo non absurdissimum hæc quidem pura existimari ob utilitatem quam præstant, abominationsi autem Græcis esse sanctorum martyrum corpora et sepulcra, quæ vim habent custodiendi ab insidiis dæmonum et sanandi morbos arti medicæ insanabiles? Assimilavit autem Dominus simulatam Pharisæorum pietatem sepulcris dealbatis, quia quemadmodum viventium cogitatio fetorem et impuritatem aversatur corporum mortuorum, ita illorum iniquitatem aversatur cogitatio piorum, quippe cum illorum animæ mortalitas sit et fetor et inpuritas. Quemadmodum enim, discedente anima a corpore, mortuum est corpus et fetidum et impurum, ita, discedente ab anima timore Dei, mortua est anima et fetida et impura. Contrarium autem nihil fecit Dominus neque Veteri neque Novo

⁴¹ Matth. xiiii, 27.

(41) *Ἰματικά.* Vid. Quæst. 5 et 100. Observat Sylburgius se nihil tale in Clemente Alexandrino invenisse, ita ut hæc recentiorum magis quam veterum illorum temporum esse videantur. Sed etiamsi miracula ad martyrum tumulos sæculo quarto fieri cœpissent, inesset semper huic divinæ vocis testimonio certissima et cultus reliquiarum comprobatio, et eorum, qui illum postremis sæculis rejicere ausi sunt, condemnatio. Sed ut martyrum cultum tribus primis sæculis viguisse certa et explorata res est, ita eorum precibus beneficia impetrari solita per-

τὸν νόμον τοῦ Μωϋσέως τούτου τοῦ ἀριθμοῦ καθαρίζεσθαι, οὐδ' ἐναντίον ὧν εἶπέ τι διεπράξατο ὁ προφήτης. Τὸ δὲ ζητεῖν διὰ τί οὐκ εἶπεν ὁ προφήτης τούτων τὴν αἰτίαν, ὁμοίον ἐστὶ τῷ λέγειν, διὰ τί μὴ πᾶσαι αἱ Γραφαὶ ἡρμηνευμέναι παρεδόθησαν παρὰ τῶν ἐκθετικῶν αὐτάς· ἐπειθὲν ἐν τῇ τοῦ πράγματος διηγήσει ἐμφαντικῶς περιέχεται ἡ τοῦ πράγματος ἔννοια. Διότι οὐκ ἐδοκίμασεν ἡ Γραφή τὸ ἐκθετικῶς ταύτην δηλῶσαι.

ἘΡΩΤΗΣΙΣ ΚΗ. Εἰ τὴν τῶν Φαρισαίων ἐσχηματισμένην εὐλάβειαν ἐλέγχων ὁ Κύριος ἔλεγεν, ὅτι τάφοι κεκονιαμένοι εἰσὶν, πεπληρωμένοι ὀστέων νεκρῶν, καὶ πάσης ἀκαθαρσίας· καὶ ἐν τῷ νόμῳ ἐκτόμος νεκροῦ ἀκάθαρτος ἐλογίζετο, ὡς ἀποπνεύσας ἐργαζόμενος τι· τοὺς τε νεκροὺς καὶ τοὺς τούτων μυστατόμεθα τάφους, ὑπὸ τε Παλαιῶν καὶ Καινῆς ἀκαθάρτου τοῦ νεκροῦ καλουμένου· πῶς ἀμφοτέρων ὁ Χριστὸς ἐναντίως οὐκ ἐπραξεν, ὅτι, τὸν υἱὸν τῆς χήρας ἀνιστῶν, ἤψατο τῆς σοροῦ, καὶ τὴν θυγατέρα τοῦ Ἰαεῖρου τῆς χειρὸς ἐκράτησεν; Εἰ γὰρ καὶ ἀμφοτέροι τελευταῖον ἀνέστησαν, ἀλλὰ τὴν ἀφῆν τὰ νεκρὰ ἐδέξαντο σώματα.

ἈΠΟΚΡΙΣΙΣ. Τῶν πτωμάτων τὰ νεκρὰ σώματα καὶ οἱ τούτων τάφοι μυσάττονται διὰ τὴν ἐπομένην αὐτοῖς βαρεῖαν δυσωδίαν, καὶ οὐ διὰ τὴν νέκρωσιν. Εἰ γὰρ ἀπλῶς διὰ τὴν νέκρωσιν ἐμυσάττοντο τῶν νεκρῶν τὰ σώματα, οὐκ ἄρα ἐχρῆν τοῖς τῶν ζώων νεκρῶν σωμάτων μέρεσι κεχρῆσθαι πρὸς τὴν τῶν ζώντων χρείαν, ὡς τοῖς δέρμασι, καὶ τοῖς κέρασι, καὶ θριβί, καὶ χολαῖς, καὶ τοῖς στέασι, καὶ ταῖς σαρκίν· ἅτινα οὐδεὶς λόγος δύναται ὑπεξελεῖν τῆς προσοῦσης αὐτοῖς νεκρώσεως. Εἰ δὲ νεκρὰ μὲν καὶ ταῦτα, οὐ μυστατόμεθα δὲ διὰ τὴν ἐξ αὐτῶν χρείαν, πῶς οὐκ ἐστὶ τῶν ἀτοπωτάτων τὸ καθαρὰ μὲν ἠγεσθαι ταῦτα διὰ τὴν ἐξ αὐτῶν χρείαν, μυσάττεσθαι δὲ τῶν ἀγίων μαρτύρων τὰ σώματα καὶ τοὺς τάφους ὑπὸ Ἑλλήνων, φυλακτικὰ ὄντα ἀπὸ τῆς τῶν δαιμόνων ἐπιβουλῆς, καὶ λαματικά (41) νοσημάτων τῶν κατὰ τὴν λατρικὴν τέχνην ἀνάτων; Παρεῖκαζε δὲ ὁ Κύριος τὴν τῶν Φαρισαίων ἐσχηματισμένην εὐλάβειαν τάφοις κεκονιαμένοις· ὅτι ὡσπερ τῇ νοήσει τῶν ζώντων βδελυκτὴ ἐστὶ τῶν νεκρῶν σωμάτων ἡ δυσωδία καὶ ἀκαθαρσία, οὕτως καὶ ἡ ἐκεῖνων ἀνομία βδελυκτὴ ἐστὶ τῇ νοήσει τῶν εὐσεβῶν, τρόπον τινὰ οὐσα αὐτῶν ψυχῆς νέκρωσις, καὶ δυσωδία, καὶ ἀκαθαρσία. Ὡσπερ γὰρ, χωρισθείσης τῆς ψυχῆς τοῦ σώματος, νεκρὸν τὸ σῶμα, καὶ δυσῶδες, καὶ ἀκάθαρτον, οὕτως χωρισθέντος τοῦ φόβου τοῦ Θεοῦ τῆς ψυχῆς, νεκρὰ ὑπάρχει ἡ ψυχή.

spicimus ex studio in eorum reliquiis impenso. Cur enim S. Ignatii reliquias, sicut thesaurum inappretiablem, Polycarpi ut aurum gemmamque pretiosam Christiani habebant, id quod discimus ex Actis S. Ignatii et epistola Ecclesiæ Smyrnenensis, nisi quia nota erat virtus reliquiarum? Adeo res petrebuterat ut ethnici et Judæi hoc solatium Christianis præripere conarentur, id quod testatum habemus in epistolis de S. Polycarpi et Lugdunensium martyrum martyrio scriptis.

καὶ δυσώδης, καὶ ἀκάθαρτος. Κατ' ἐναντίωσιν δὲ ἔπρα-
ξεν ὁ Κύριος οὐδὲν οὔτε τῆ Παλαιᾶ, οὔτε τῆ Καινῆ·
οὐκ ἦν γὰρ ὑπὸ τὸν νόμον ὅτε τοὺς ἐν τῇ ἐρωτῆσει
εἰρημένους νεκροὺς ἤγειρεν. Ἀπὸ γὰρ τοῦ βαπτί-
σματος ἤρξατο ὁ Κύριος τῆς Εὐαγγελικῆς πολιτείας,
οὐσης ἐξωθεν τῆς τοῦ νόμου φυλακῆς· διὸ οὐκ ἐμιάνθη
ἀψάμενος τοῦ νεκροῦ. Κατὰ δὲ τὴν Καινὴν ἔκεινα
μόνα ἦν μιαντικὰ ἀνθρώπων, τὰ ἐκ τῆς καρδίας ἐξερ-
χόμενα κακὰ· τὸ δὲ ἄπτεσθαι νεκροῦ οὐ μιάζει τὸν
ἀνθρώπων.

ἘΡΩΤΗΣΙΣ ΚΘ'. Εἰ πεπλήρωτο ὁ οἶκος ἔνθα ὁ
Κύριος ἦν ὀπτηνίκα ὁ παράλυτος ἐμελλε θεραπευεσθαι,
καὶ διὰ τοῦτο ἠναγκάσθησαν οἱ βασιτάζοντες αὐτὸν
καταλῦσαι τὴν ὀροφὴν, καὶ δι' αὐτῆς καθελίαι τὸν
ἀτθνοῦντα, πῶς οἱ ἐν τῷ οἴκῳ ἠθροισμένοι ὄχλοι οὐκ
ἐπλήγησαν τῆς ὀροφῆς λυομένης;

ἈΠΟΚΡΙΣΙΣ. Αἰσθανόμενοι οἱ ἐν τῷ οἴκῳ μελλού-
σης τῆς ὀροφῆς ἀποστεγεῦσθαι, πάντως ὑπεχώρησαν.
Οὐ γὰρ οὕτως ἦσαν ἀνόητοι οἱ τὴν ὀροφὴν ἀποστε-
γεύοντες, ὥστε μὴ βοᾶν τοῖς ἐν τῷ οἴκῳ ὑποχωρεῖν,
ἵνα μὴ πλῆσσωνται. Οὐδὲ γὰρ ὅλης τῆς ὀροφῆς ἦν
χρεία ἀποστεγεῦσθαι, ἀλλὰ τὸσον ὅσον ἤρκει εἰς τὴν
ὑποχάλασιν τοῦ παραλύτου.

ἘΡΩΤΗΣΙΣ Λ'. Εἰ ἐκάστῳ ἀνθρώπῳ ἄγγελος παρ-
έπεται φύλαξ, καθὼς ἡ θεία Γραφή λέγει, οἱ δὲ ἀν-
θρώποι ποτὲ μὲν αὐξήσιν, ποτὲ δὲ μείωσιν, ὡς ἐπὶ
τοῦ κατακλυσμοῦ καὶ τῶν λοιπῶν συμφορῶν, διὰ τὰς
ἐαυτῶν πράξεις ὑπέμειναν, οἱ τῆς τῶν ἀγγέλων (42)
αὐξήσεως καὶ μειώσεως ὄντες ἀνεπίδεκτοι, ποίαν
τότε λειτουργίαν ἐπλήρουν, ἐκάστου τῶν ἀγγέλων

ἈΠΟΚΡΙΣΙΣ. Οἱ μὲν ἄγγελοι πάντες, ἄρχοντές τε
καὶ ἀρχόμενοι, λειτουργίαν ἐκπληροῦσι χρειώδη τοῖς
οὐρανοῖς καὶ τοῖς διὰ τὸν ἀνθρώπων· οἱ δὲ λειτουρ-
γεῖν εἰληφότες τὸ παρέπεσθαι τοῖς ἀνθρώποις φύλα-
κες αἰ μὲν αὐξοῦνται, μειοῦνται δὲ οὐδέποτε. Ἡ γὰρ
παρέπονται τῷ συναμφοτέρῳ, ψυχῇ λέγω καὶ σώ-
ματι, ἢ παρέπονται τῇ ψυχῇ μετὰ τὴν ἐκ τοῦ σώμα-
τος ἐξοδὸν τῆς ψυχῆς, ἕως τοῦ καιροῦ τῆς τοῦ
κόσμου ἀνακτίσεως. Πρὶν ἢ δὲ ταγῶσι παρέπεσθαι
τοῖς ἀνθρώποις, καὶ φυλάττειν αὐτοὺς, ἐν ταῖς ἄλ-
λαις ὑπὲρ ἀνθρώπων λειτουργίαις λειτουργοῦσι τοῖς
οἰκείοις ἀρχουσιν.

ἘΡΩΤΗΣΙΣ ΛΑ'. Εἰ νεύματι θείῳ αἱ νεφέλαι τὸν
ἕτερον τῆ γῆ καταπέμπουσι, διὰ τί τὰς νεφέλας οἱ
καλούμενοι νεφοδιῶνται ἐπαοιδίαις τιὰ κατασκευά-
ζονται, ἔνθα βούλονται, χαλάζας καὶ ἀμέτρους ὑετοὺς
ἀκοντίζειν;

ἈΠΟΚΡΙΣΙΣ. Τοῦτο ἐπειδὴ κατὰ τὰς ἁγίας Γρα-
φὰς μαρτυρεῖς (43), τοὺς ὑετοὺς εἶναι ἐκ τῶν ἐπαοι-
δῶν ἀπιστων. Καὶ γὰρ αὐτὸς ὁ ταύτην περὶ τούτου
ἐρωτήσας τὴν ἐρώτησιν, οὐκ ἀφ' ὧν ἐθεάσω γινο-
μένων τὴν ἐρώτησιν πεποιήσας, ἀλλ' ἀφ' ὧν ἤκου-
σας.

(42) *Τῶν ἀγγέλων.* Hæc prorsus delenda. in
cod. Clarom. legitur ad marginem τῶν ἀγγέλων οἱ
τῆς.

(43) *Μαρτυρεῖς.* Langus addit negationem, sed

A Testamento. Non enim erat sub lege, cum eos, de
quibus in interrogatione dictum est, resuscitavit.
Nam a baptisate auspicatus est evangelicum in-
stitutum, quod a legis observatione liberum et so-
lutum est. Quare mortuum tangens minime conta-
minatus est. In Novo autem Testamento ea tantum
contaminant homines, quæ ex corde prodeunt mala;
mortuum autem tangere non contaminat homi-
nem.

QUÆST. XXIX. Si domus, in qua erat Dominus,
tum cum paralyticum curaturus esset, plena erat,
et idcirco coacti sunt qui eum portabant, tectum
solvere, et per illud demittere infirmum, quomodo
conferta in domo turba non percussa est tecto so-
luto?

RESP. Secesserunt profecto qui in domo erant,
ubi tectum apertum iri animadverterunt. **453** Ne-
que enim adeo insani erant qui tectum aperiebant,
ut non eos, qui in domo erant, clamore admone-
rent discedere ne percuterentur. Neque enim totum
opus fuit tectum aperiri, sed quantum satis esset ad
demittendum paralyticum.

QUÆST. XXX. Si unumquemque hominem an-
gelus assectatur custos, quemadmodum divina do-
cet Scriptura, homines autem nunc incrementum,
nunc imminutionem, ut in diluvio et cæteris cala-
mitatibus, ob propria sua facta sustinuerunt: qui
nec augeri nec minui possunt, quale tunc ministe-
rium adimplebant, cum angelorum unusquisque a
Deo ministerium ab initio acceperit?

RESP. Omnes quidem angeli, et qui præsent
et qui parent, ministerium adimplent cælis et iis, quæ
propter hominem facta sunt, utile. Qui autem id
acceperunt muneris, ut homines assectentur custo-
des, hi augentur quidem semper, nunquam vero
minuuntur. Vel enim utrumque simul conjunctum,
animam dico et corpus, vel animam e corpore
egressam sequuntur usque ad mundi renovationis
tempus. Antequam autem homines sequi et eos
custodire imperentur, in aliis pro homine ministe-
riis ministrant propriis principibus.

QUÆST. XXXI. Si nutu divino nubes pluviam
terræ immittunt, quare ii, qui vocantur νεφο-
διῶνται, sive nubium agitadores, quibusdam incanta-
tionibus perficiunt, ut nubes quo ipsi voluerint,
grandinem, et immensas pluvias jaculentur?

RESP. Quandoquidem id contra sanctas Scri-
pturas testaris, incredibile est ab incantationibus
pluvias proficisci. Nam et ipse qui hanc ea de re
quæstionem posuisti, non ex his, quæ fieri vidisti,
posuisti, sed ex his quæ audisti.

cum hic scriptor infra in Resp. ad Quæst. 37, præ-
positionem κατὰ eodem modo usurpet, nihil mu-
tandum duxi.

QUÆST. XXXII. Si mortalem Deus nostram A
condidit naturam, quomodo dicit Scriptura: *Deus
mortem non fecit* 22?

RESP. Non si quid mortale natura, id necesse
est omnino mori. Atque hujus rei argumentum est,
quod Enoch et Elias, cum mortales sint, in im-
mortalitate adhuc perdurent, dicto illo: *Terras,
et in terram reverteris* 23, facti superiores. Verum
igitur est mortalem naturam nostram a Deo factam
esse, et mortem ingressam esse in mundum homi-
nis inobedientia. Nam si quemadmodum naturam
Deus mortalem fecit, ita et mortem fecisset, ne-
quaquam mortis causa esset inobedientia; et si
Deus inobedientiæ auctor non est, neque mortis
profecto auctor est.

454 QUÆST. XXXIII. Si hominum natura, ut-
pole mortalium, proprium agnoscit finem, tempus
autem uniuscujusque nequaquam ejusmodi termino,
quem extranei solum appellant, definitur, quomodo
Ezechiae additi sunt anni? Quod enim additur, li-
quet id ad numerum jam præfinitum accedere.
Unde igitur morientium tempus definitum non esse
demonstratur?

RESP. Non definitum esse cujusque vitæ tempus,
demonstratur ex Scripturæ vocibus sic: *Si in
campo, inquit, homo invenit puellam desponsatam
ac vim illi inferens concubuerit cum illa, virum qui-
dem occidite, puellam autem ne occidatis. Quemad-
modum enim percussit homo proximum suum, et
cum eum percuteret, non adfuit qui opem ferret, ita
et illud facinus patratum est; clamavit puella nec
aderat qui ei opitularetur* 24. Non assimilasset di-
vina Scriptura violentum stuprum violentæ cædi, si
definita mors esset. Quod enim a Deo definitum, id
nec vi movere nec transgredi est. Sed, si ita se res
habet, nequaquam profecto definitæ Ezechiae vitæ
additi sunt anni vitæ, sed annis illius indefinite præ-
cedentibus, quorum finis aderat morbo letali, si
non illius morbum Deus sanasset, eumque in vitam
restituisset.

22 Sap. I, 13. 23 Gen. III, 19. 24 Deut. XXII, 25-27.

(44) *Θνητόν τῆ φύσει.* Accuratius loquitur Theo-
philus Antiochenus, cum Adamum nec mortalem,
nec immortalem creatum fuisse, sed capacem
utriusque pronuntiat; sed tamen hoc loco id *natura
mortale* dicitur, quod mori potest. Justinus initio
Dialogi, et Tatianus animam naturam immortalem
esse negant, quia id solius Dei est, anima autem,
si Deus velit, destrui potest. Cæterum hic scriptor,
id quod interdum Pelagianos dixisse observamus
in Admonitione, diserte asseverat peccato hominis
mortem ingressam esse, *et si Deus peccati auctor
non est, neque etiam mortis.* Non moleste fert S. Au-
gustinus mortalem dici Adamum ante peccatum,
modo constet moriturum non fuisse, si non pec-
casset. At illud, ut catholicæ fidei contrarium aver-
satur, si ita mortalis fuisse dicatur, ut mortem ef-
fugere non posset. *Sed quoniam mortalem, inquit,
1, adv. Jul. n. 68, hactenus dixi, quia poterat mori;*

Ἐποίησεν ὁ θεός τὴν ἡμετέραν
ἐκτίσε φύσιν, πῶς λέγεις ὅτι ὁ θεός θάνατον οὐκ
ἐποίησεν;

ἈΠΟΚΡΙΣΙΣ. Οὐκ εἴ τι θνητόν τῆ φύσει (44),
τοῦτο ἀνάγκη πάντως ἀποθανεῖν· καὶ τούτου ἡ ἀπό-
δειξις, τὸ θνητοῦς ὄντας τὴν φύσιν τὸν τε Ἐνώχ καὶ
τὸν Ἡλίαν ἐν ἀθανασίᾳ ἐτι διαμένειν, τοῦ, *Ἐὶ εἰ,
καὶ εἰς γῆν ἀπελεύσῃ*, γενομένου ἀνωτέρω. Ἀλη-
θὲς οὖν τὸ θνητὴν τὴν φύσιν ἡμῶν πεποιθῆναι τὸν
θεόν, καὶ εἰσελθεῖν τὸν θάνατον εἰς τὸν κόσμον τῆ
τοῦ ἀνθρώπου παρακοῆ. Εἰ μὲν γάρ, ὡς περ ἐποίησεν
ὁ θεός θνητὴν τὴν φύσιν, οὕτως ἐποίησε καὶ τὸν θά-
νατον, οὐκ ἂν διὰ τῆς παρακοῆς ὁ θάνατος· καὶ εἰ
ὁ θεός τὴν παρακοὴν οὐκ ἐποίησεν, οὐδ' ἄρα τὸν
θάνατον.

B ἘΠΟΤΗΣΙΣ ΔΓ'. Εἰ τῶν ἀνθρώπων ἡ φύσις, ὡς
θνητόν (45) μὲν τὸ οἰκεῖον ἐπιγινώσκει πέρασ, ὁ δὲ
ἐκάστου χρόνος οὐ κατὰ τινὰ ἐστὶν ὅρον, ὅπερ κα-
λοῦσιν οἱ ἐκτὸς εἰμαρμένην· πῶς τῷ Ἐζεχίᾳ προσε-
τέθησαν χρόνοι; Τὸ γὰρ προστεθὲν ἐπὶ τοῦ προορι-
σθέντος ἀριθμοῦ δηλονότι λαμβάνεται. Πόθεν οὖν ἐπὶ
τῶν τελευτῶντων τὸ τοῦ χρόνου ἀόριστον δεικνύ-
ται;

ἈΠΟΚΡΙΣΙΣ. Ὅτι δὲ οὐχ ὥρισται (46) τῆς ἐκά-
στου ζωῆς ὁ χρόνος, δεικνύται ἐκ τῶν γραφικῶν ζω-
νῶν οὕτως· Ἐάν, φησὶν, ἐν τῷ πεδίῳ εὖρη ἄνθρω-
πος ρεάνιδα μεμνηστευμένην, καὶ βιασάμενος
αὐτὴν κοιμηθῆ μετ' αὐτῆς, τὸν μὲν ἄνδρα ἀπο-
κτείνετε, τὴν δὲ ρεάνιδα μὴ ἀποκτείνετε. Ὅν γὰρ
τρόπον ἐπάταξεν ἄνθρωπος ἐπὶ τὸν πλησίον αὐ-
τοῦ, καὶ κατάσσω αὐτὸν οὐχὶ βοηθῶν, ὁ βοηθῶν,
οὕτως ἐγένετο τὸ πρῶγμα τοῦτο· καὶ ἐδόθησεν ἡ
ρεάνις, καὶ ὁ βοηθῶν αὐτῇ οὐκ ἦν. Οὐκ ἂν δὲ
παρεῖκασεν ἡ θεία Γραφή τὴν βεβιασμένην κοιμη-
σιν τῆ βεβιασμένη ἀναίρεισει, εἰ ἦν ὁ θάνατος ὥρισμέ-
νος. Τὸ γὰρ παρὰ θεοῦ ὥρισμένον, ἀβίαστον τε καὶ
ἀπαράδατον. Ἄλλ' εἰ τοῦτο, δηλονότι οὐ τῆ προο-
ρισμένη ζωῆ τοῦ Ἐζεχίου προσετέθησαν χρόνοι
ζωῆς, ἀλλὰ τοῖς ἀόριστως προλαβοῦσιν ἔτεσιν αὐ-
τοῦ, ὧν τὸ τέλος ἐγένετο διὰ τοῦ θανατικοῦ πάθους,
μὴ τοῦ θεοῦ ἐκ τοῦ πάθους ἰασαμένου αὐτοῦ, καὶ εἰς
τὸ ζῆν αὐτὸν ἀποκαταστήσαντος.

D poterat namque peccare: tu eis qui hos libros non
legerunt, nec fortasse lecturi sunt, suco insidioso,
si hac tua legerint, subripere voluisti, quasi ego ita
dixerim, Adam mortalem factum, ut si peccaret
sive non peccaret, moriturus esset. In libro 1 De pec-
cat. mer., n. 5, rem illustrat exemplo maxime
apto. Sed quia locus corruptus est, sanare illum
conabor, ea uncinis includendo quæ prorsus reci-
denda sunt. *Sicut enim hæc ipsa caro, inquit, quam
nunc habemus non ideo [non] est vulnerabilis, quia
[non] est necesse ut vulneretur; sic illa non ideo
[non] fuit mortalis quia [non] erat necesse ut mo-
reretur.*

(45) Ὅς θνητόν. Leg. ὡς θνητῶν.

(46) Οὐχ ὥρισται. Recte observat Sylburgius
hanc nostri scriptoris sententiam cum Evangelio et
cum ipsis ethnicorum testimoniis pugnare. In hoc
sane cæteros Pelagianos sperat.

ἘΡΩΤΗΣΙΣ ΑΔ'. Εἰ, καθὼς τινές φασιν, ὁ κατακλυσμὸς ἐν παντὶ τόπῳ τῆς γῆς οὐ γέγονεν, ἀλλ' ἐν ᾧ οἱ τότε ἄνθρωποι ᾤκουν, πῶς ἀληθές ἐστι ὑψώθη τὸ ὕδωρ ἐπάνω πάντων τῶν ὑψηλῶν ὀρέων δεκατέσσαρας πήχεις;

ἈΠΟΚΡΙΣΙΣ. Οὐ δοκεῖ ἀληθές εἶναι τὸ μὴ ἐν παντὶ τῷ κόσμῳ τὸν κατακλυσμὸν γεγενῆσθαι· εἰ μὴ τι ἄρα κοιλότεροι ἦσαν οἱ τόποι· ἐνθα ὁ κατακλυσμὸς ἐγένετο, τῶν λοιπῶν τόπων τῆς γῆς.

ἘΡΩΤΗΣΙΣ ΑΕ'. Εἰ τῶν ἀλόγων ἀπάντων δημιουργός ἐστιν ὁ Θεός, διὰ τί τὸ διχηλοῦν ὀπλήν καὶ μηρυκισμὸν μὲν ἔχον, καθαρὸν εἶναι ἀπεφήνατο; καὶ πάλιν διὰ τί τὸ μηρυκισμὸν μὲν ἔχον ὄιον κάμηλος, ὀπλήν δὲ μὴ διχηλοῦν, ἐν τοῖς καλοῖς (47) τέτακται, καὶ τὸ διχηλοῦν μὲν τὴν ὀπλήν, μηρυκισμὸν δὲ μὴ ἔχον, ὄιον χοῖρος, ἐν τοῖς μὴ καθαροῖς λελόγισται; Καὶ ἐν τοῖς ἰχθύσι δὲ τὰ ἀλεπίδια; Καὶ τὰ πετεινά διὰ τί διήρηνται, καίτοι τινῶν καθαρῶν, εἰ γε συγχωροῦνται, ταῦτά τοις ἀκαθάρτοις ἐσθιόντων καὶ πραττόντων;

ἈΠΟΚΡΙΣΙΣ. Φύσει μὲν καθαρὰ ὑπάρχει πάντα τὰ ζῶα, καὶ καλὰ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ ἐξ ἀρχῆς γεγονότα, κατὰ τὸ εἰρημένον· Καὶ εἶδεν ὁ Θεός πάντα ὅσα ἐποίησε, καὶ ἰδοὺ καλὰ ἴσταν, καὶ τῆς θείας τετυχηκότα εὐλογίας, λεγούσης· *Ἀυξάνεσθε καὶ πληθύνεσθε.* Ἄλλ' ἐπειδὴ ἐβούλετο ὁ Θεός, ὡσπερ ἐν πᾶσι, τοῖς ἐσθιόμενοις ὑπὸ τὸν ζυγὸν τῆς τοῦ νόμου δουλείας ποιήσασθαι τοὺς Ἰουδαίους, διὰ τοῦτο τῶν ζῶων, καὶ πετεινῶν, καὶ ἰχθύων, τινὰ μὲν ὠνόμασε καθαρὰ, ὧν καὶ τὴν σφαγὴν καὶ τὴν βρώσιν τοῖς Ἰουδαίοις ἐπέτρεψε· τινὰ δὲ ἀκάθαρτα ὠνόμασεν, ὧν τὴν βρώσιν αὐτοὺς ἀπέτρεψε. Καθαρὰ οὖν ταῦτα καὶ ἀκάθαρτα λέγονται· καθαρὰ μὲν, διὰ τὴν φύσιν· ἀκάθαρτα δὲ, διὰ τὸν νόμον. Ἄλλως δὲ πάλιν καθαρὰ καὶ ἀκάθαρτα λέγονται, διὰ ταύτην τὴν αἰτίαν. Ἐπειδὴ ἐν τῇ Αἰγύπτῳ τότε πάντα τὰ ζῶα πλὴν τοῦ χοίρου ἐθεοποιούντο· διὰ τοῦτο τῶν ζῶων τὰ μὲν καθαρὰ, τὰ δὲ ἀκάθαρτα ὠνόμασε· καὶ τὰ μὲν καθαρὰ ἐπέτρεψεν αὐτοῖς θύειν, τὰ δὲ μὴ ἐσθίειν ὡς ἀκάθαρτα, δι' ἑκατέρου (48) δεικνύων αὐτὰ ἀνάξια εἶναι τῆς τοῦ Θεοῦ προσσηγορίας τε καὶ τιμῆς, καὶ διὰ τοῦ θύεσθαι καὶ ἐσθίεσθαι· καὶ πάλιν διὰ τοῦ καλεῖσθαι αὐτὰ ἀκάθαρτα.

ἘΡΩΤΗΣΙΣ ΑΓ'. Εἰ τὸ θεῖον τροπῆς ἀνεπίδεκτον, διὸ τί περὶ τῆς χρίσεως τοῦ Σαουλ λέγει μεταμελεῖσθαι, καὶ περὶ τῆς καταστροφῆς τῆς Νινευὶ ὅτι μετενόησεν;

ἈΠΟΚΡΙΣΙΣ. Ὁ Δεσπότης Θεός καὶ κατὰ τὸ ὑπάρχειν, καὶ κατὰ τὴν πράττειν τὰς προπούσας αὐτῷ πράξεις, ἀτρέπτως ἐστίν. Προνοῶν δὲ τῶν τρεπομένων πρὸς τὸ λυσιτελεῖς τοῖς ὑπ' αὐτοῦ προνοουμένοις, τρέπει τὰ πράγματα· διὸ καὶ πρὸς τὸ συγγινώσκειν, καὶ πρὸς τὸ μὴ συγγινώσκειν ἀτρέπτως ἔχει. Συγγινώσκει γὰρ ἀτρέπτως τοῖς διορθοῦσι τὰ ἁτανῶν πταίσματα· τοῖς δὲ ἀδιορθώτως ἔχουσι πρὸς

⁴⁷ Lev. 11. ⁴⁸ Gen. xvii, 21, 23.

(47) Καλοῖς. Probe vidit Langus legendum esse καλοῖς.

QUÆST. XXXIV. Si, ut nonnulli dicunt, diluvium in omni terræ loco non fuit, sed in iis, quæ tunc homines incolebant, quomodo verum est aquam evectam fuisse supra altissimos quosque montes quindecim cubitis?

RESP. Verum esse non videtur non in omni loco diluvium existisse, nisi forte decliviora fuerint loca, in quibus diluvium existit, cæteris terræ locis.

QUÆST. XXXV. Si omnium rationis experitium conditor est Deus, quare quod bifidam ungulam habet ac ruminat, id mundum esse pronuntiavit; ac rursus quare id quod ruminat quidem, ut camelus, sed bifidam ungulam non habet, in malis numeratur, et quod ungulam quidem bifidam habet, sed non ruminat, ut porcus, in immundis recensetur? Atque in piscibus cur immunda quæ squamis carent? Aves etiam cur distinctæ? Munda quippe nonnulla, si eis concedatur, eadem ac immunda comedunt et faciunt?

RESP. Natura munda sunt animantia omnia, et bona a Deo primitus facta, secundum illud dictum: *Et vidit Deus omnia quæcumque fecerat, et erant valde bona*, et divinam accepere benedictionem, Deo dicente: *Crescite et multiplicamini*⁴⁸. Sed quia volebat Deus, ut in omnibus rebus, ita in cibis, iugo servitutis legis Judæos subjicere, propterea animalium et avium et piscium alia appellavit munda, quæ et immolare et edere Judæis permisit; alia vero immunda, quorum esu illos prohibuit. Munda igitur hæc et immunda dicuntur; munda quidem propter naturam, immunda vero propter legem. Rursus autem munda et immunda dicuntur ob hanc causam. Quando quidem in Ægypto tunc **455** animalia omnia, præter porcum, divinitate donabantur, propterea animalium alia quidem munda, alia vero immunda appellavit, ac munda quidem permisit illis ut immolarent, immunda autem edere vetuit, in utroque docens ea Dei appellatione et honore indigna esse, et quod immolarentur et ederentur, et rursus quod immunda appellarentur.

QUÆST. XXXVI. Si in Deum non cadit mutatio, quare unctio Saulis dicit se pœnitentia duci, et Ninives evertendæ consilium mutavit?

RESP. Dominus Deus et in eo quod est, et in eo, quod sibi convenientia agit, immutabilis est; providens autem iis, quæ mutationi obnoxia sunt, ad utilitatem eorum, quibus providet, res convertit; quare et ignoscendo et non ignoscendo immutabilis est. Ignoscit quidem immutabiliter iis, qui suos ipsorum lapsus emendant; iis autem, qui sine emendatione in malis perseverant, immutabiliter

(48) Δι' ἑκατέρου. Præpositionem addendam esse vidit R. Stephanus, camque addidit Sylburgius.

non ignoscit. Illud igitur, *pœnitentia ducor* ³⁷, illius in non ignoscendo immutabilitatem declarat. Illud autem, *consilium mutavit Dominus* ³⁸, illius in ignoscendo immutabilitatem demonstrat. Immutabilis enim est Deus, ac semper in iis, quæ ipsi conveniunt, agendis permanet; mutationem autem ad ea, quæ ipsum non decet, facienda, nunquam suscipit.

QUÆST. XXXVII. Si Joannis baptismum non fuit secundum legem, ut profecto non fuit, quomodo non præter legem fuit, et quomodo ab his, qui lege obstricti erant, susceptum fuit? Quomodo autem non legis transgressores fuere, qui cum essent sub lege, illud contra legem baptismum susceperunt? Quod si sub lege erat gratiæ baptismum, nec tamen secundum legem, nec supra legem, nec præter legem fuisse dicitur; quo tandem modo exstitisse reperietur?

RESP. Baptisma Joannis proœmium erat Evangelii gratiæ; quare etiam supra legem non erat. Neque enim licebat iis, qui contra legem peccaverant, in hoc baptismo per pœnitentiam et fidem Christi percipere remissionem.

QUÆST. XXXVIII. Si persuadere discipulis Joannes de Christo, ipsum esse Christum, volebat, cum illos ad ipsum misit (id enim nonnulli dixerunt), quare non conceptis verbis id eis declaravit, sed interrogationem per eos Christo protulit? Quod si nequaquam, eo quod injectus esset in carcerem, variis opinionibus adductus est, ut dubius de illo et incertus foret (nam et id alii dixerunt) cur eum sic interrogat quasi nondum illum venisse sciret? Illud enim: *Tu es qui venturus es, an alium expectamus* ³⁹? hanc de Christo opinionem exhibet, quasi is nondum advenisset, sed venturus expectaretur. Id enim si persuasum Joanni fuisset, non ita interrogasset: *Tu es Christus, an alius aliquis ab eo?*

456 RESP. Quoniam diversi rumores de miraculis a Jesu factis spargebantur, aliis dicentibus, Elias est qui hæc facit, aliis, Jeremias, aliis, aliquis alius ex prophetis ⁴⁰; hos rumores audiens Joannes in carcere, mittit discipulos suos sciscitatum, utrum is, qui mira faciebat, ipse esset cui testimonium tribuerat, an alius aliquis apud vulgus jactatus. Jesus autem, cum nosset consilium Joannis, præsentibus illius discipulis multa fecit miracula, persuadens eis et per eos Joanni, eum se esse, qui celebrata etiam sub aliorum nomine miracula fecerat, Joannis testimonio laudatus.

³⁷ I Reg. xv, 12. ³⁸ Jon. iii, 10. ³⁹ Luc. vii, 19.

(49) *Ποιεί διαμένειν*. Leg. ποιείν διαμένει.

(50) *ὑπὲρ τὸν νόμον ἦν*. Legendum οὐκ ἦν. Nempe supra legem non erat, quia solus Christi baptismus peccata sub lege commissa expiabat. In Resp. ad quæst. 104, peccatorum remissio supra legem dicitur exstitisse.

(51) *Κατὰ τὸν νόμον*. Mallem κατὰ τοῦ νόμου.

A τὰ κατὰ, ἀτρέπτως οὐ συγγινώσκει. Τὸ οὖν μεταμελέημαι, τὸ ἀτρέπτον αὐτοῦ ἐμφαίνει τὸ κατὰ τὸ μὴ συγγινώσκειν. Τὸ δὲ, *μετενόησεν ὁ Κύριος*, τὸ ἀτρέπτον αὐτοῦ δηλοῖ τὸ κατὰ τὸ συγγινώσκειν. Ἀτρέπτως γάρ ἐστιν ὁ Θεός, καὶ δεῖ ἐν τοῖς αὐτῷ πρόπουσι ποιεῖ διαμένειν (49) · τροπὴν δ' εἰς τὸ ποιεῖν τὰ μὴ πρέποντα αὐτῷ, οὐ δέχεται ποτε.

ἘΡΩΤΗΣΙΣ ΑΖ'. Εἰ τὸ Ἰωάννου βάπτισμα μὴ κατὰ νόμον ἦν, ὡσπερ οὖν οὐτε ἦν, πῶς οὐκ ἦν παρὰ τὸν νόμον, καὶ πῶς ὑπὸ τῶν ἐννόμων ἐδέχθη; Πῶς δὲ οὐ παράνομοι οἱ ὑπὸ τὸν νόμον ὄντες, καὶ τὸ παρὰ τὸν νόμον δεξάμενοι βάπτισμα; Εἰ δὲ ὑπὸ τὸν νόμον ἐτύχανε τὸ τῆς χάριτος βάπτισμα, μήτε κατὰ νόμον, μήτε ὑπὲρ νόμον, μήτε παρὰ νόμον λεγόμενον, κατὰ τί γινόμενον εὐρεθῆσεται;

ἈΠΟΚΡΙΣΙΣ. Τὸ βάπτισμα Ἰωάννου, προόμιον ἦν τοῦ Εὐαγγελίου τῆς χάριτος· διὸ καὶ ὑπὲρ τὸν νόμον ἦν (50). Οὐδὲ γὰρ ἐνεδέχτο τοὺς κατὰ τὸν νόμον (51) ἀμαρτήσαντας, ἐν τούτῳ διὰ μετανοίας τε καὶ πίστεως τοῦ Χριστοῦ δεξασθαι τὴν συγχώρησιν.

ἘΡΩΤΗΣΙΣ ΑΗ'. Εἰ πιστώσασθαι τοὺς μαθητὰς ὁ Ἰωάννης περὶ τοῦ Χριστοῦ, ὅτι αὐτός ἐστιν, ἐβούλετο, ὅτε ἀπέστειλεν αὐτοὺς πρὸς αὐτὸν (τοῦτο γὰρ τινες εἰρήκασιν), διὰ τί μὴ κατὰ ἀπόφασιν εἶπεν αὐτοῖς, ἀλλὰ πεῦσιν δι' αὐτῶν τῷ Χριστῷ προσήγαγεν; Εἰ δὲ αὐτός διὰ τὸ τῇ εἰρηκτῇ ἑαυτὸν ἐμβεβλησθαι ἐκ τῶν νοουμένων ποικίλως εἰς τὴν περὶ αὐτοῦ ἀμφιβολίαν κατέστη (52) (καὶ γὰρ τοῦτο εἰρήκασιν (53) ἕτεροι), διὰ τί ὡς μηδέπω αὐτὸν ἐλθόντα ἐγνωκῶς ἐρωτᾷ; Τὸ γὰρ *Σὺ εἶ ὁ ἐρχόμενος, ἢ ἕτερον προσδοκῶμεν*; ὡς μηδέπω μὲν τὸν Χριστὸν παραγενόμενον, εὐχέσθαι δὲ αὐτὸν (54) προσδοκῶμενον, τὴν ὑπόνοιαν δίδωσι. Πειπισμένος γὰρ τοῦτο, οὐκ ἂν ἐπηρώτησε· *Σὺ εἶ ὁ Χριστός, ἢ ἕτερός τις παρ' ἐκείνων*;

ἈΠΟΚΡΙΣΙΣ. Ἐπειδὴ διάφοροι φημί περὶ ὧν ἐποιήσατο θαυμάτων ὁ Ἰησοῦς διέτρεχον, τῶν μὲν λεγόντων, Ἥλιος ἐστὶν ὁ ταῦτα ποιῶν· τῶν δὲ, Ἰερεμίας· τῶν δὲ, Ἄλλος τις τῶν προφητῶν· ταύτας τὰς φήμας ἀκούων ὁ Ἰωάννης ἐν τῇ εἰρηκτῇ, πέμπει τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ μαθεῖν, εἰ ὁ τὰ σημεῖα ποιῶν αὐτός ἐστιν ὁ ὑπ' αὐτοῦ μαρτυρηθείς, ἢ ἕτερός τις, ὁ παρὰ τῶν πολλῶν θρυλούμενος. Γινούς δὲ ὁ Ἰησοῦς τοῦ Ἰωάννου τὸν σκοπὸν, ἐπὶ τῆς παρουσίας τῶν μαθητῶν Ἰωάννου ἐποίησε πολλὰ θαύματα, πέθων αὐτοὺς καὶ τὸν Ἰωάννην δι' αὐτῶν, ὡς αὐτὸς εἶη ὁ πεποικηκώς καὶ τὰ ἐπ' ὀνόματι ἐτέρων φημιζόμενα θαύματα, ὁ ὑπ' αὐτοῦ μαρτυρηθείς.

Sed videtur huic scriptori usitata hæc loquendi ratio. Sic enim supra in Resp. ad Quæst. 31 κατὰ τὰς ἀγίας Γραφάς, contra sanctas Scripturas.

(52) *Κατέστη*. Leg. οὐ κατέστη.

(53) *Εἰρήκασιν*. Nimirum Joannem dubitasse.

(54) *Εὐχέσθαι δὲ αὐτόν*. Leg. ἐρχέσθαι δὲ αὐτόν.

ἘΡΩΤΗΣΙΣ ΑΘ. Εἰ πάντας ἔλκειν πρὸς αὐτὸν ὁ Δεσπότης Χριστὸς μετὰ τὴν οἰκειαν ὑψωσῶ ἐπιγυλισίᾳ, πῶς οὐ πάντες τῇ εἰς αὐτὸν πίστει προσέδραμον; Πῶς δὲ αὐτὸς ἐπαγγελάμενος πρὸς αὐτὸν ἔλκειν, οὐκ ἐναντιοῦται τῷ, Οὐδεὶς ἔρχεται πρὸς μέ. ἐὰν μὴ ὁ Πατήρ μου ἔλκυσῃ αὐτόν;

ἈΠΟΚΡΙΣΙΣ. Ἀπὸ τοῦ οἰκειοῦ τέλους πᾶς λόγος κρίνεται· τέλος δὲ τὸ πάντας (55) ἔλκειν πρὸς αὐτὸν, ὅταν καταργήσῃ πᾶσαν ἀρχὴν καὶ ἐξουσίαν καὶ δύναμιν. Οὐ χρὴ οὖν πρὸ τοῦ τέλους τὰ τοῦ τέλους ἀπαρτεῖν. Ἐλκει δὲ ὁ Πατήρ πρὸς τὸν Υἱὸν τῷ δίδόναι καὶ τῷ Υἱῷ ἐξουσίαν καὶ δύναμιν τοῦ δύνασθαι πάντας ἔλκειν πρὸς αὐτόν. Οὐκ ἄλλοτε οὖν ἔλκει ὁ Πατήρ πρὸς τὸν Υἱὸν, καὶ ἄλλοτε ὁ Υἱὸς πρὸς αὐτόν· διὸ οὐδὲν ἐναντίον ἐν τοῖς λόγοις.

ἘΡΩΤΗΣΙΣ Μ. Εἰ ἐν τοῖς δαιμονώσιν οἱ δαίμονες διηνεκῶς ἐνοικοῦσι, πῶς ἐτέροις κατασκευάζουσι βλάβας; Εἰ δὲ τοῦτο ποιοῦσι τῶν πασχόντων πρὸς βραχὺ χωριζόμενοι, πῶς ὅτε ἀοράτῳ δυνάμει ἀπ' αὐτῶν διωχθῶσιν, οὐκέτι ἐν αὐτοῖς ἔχνη τῆς οἰκίας παρουσίας δεικνύουσιν;

ἈΠΟΚΡΙΣΙΣ. Ἀδύνατον (56) τὸν τοῖς δαίμοσι ποιῆσαι τῇ ἀπ. . . . ποιεῖ τῇ παρουσίᾳ παρόντος τοῦ. . . . οὐδὲ τὰ ἔχνη αὐτοῦ πάρεστιν· ἡ γὰρ ἀπελαύνουσα αὐτὸν ἀόρατος δύναμις φόβον αὐτῷ ἐπιτίθησι τοῦ μηκέτι πλησιάζειν τῷ θεραπευμένῳ.

ἘΡΩΤΗΣΙΣ ΜΑ. Εἰ μόνου Θεοῦ ἐστὶ ζωὴν καὶ ἰσχὺν δίδόναι τοῖς σώμασι, πῶς τοῦτο ποιοῦσιν οἱ δαίμονες, ἐνισχύοντες τῶν δαιμονώντων τὰ σώματα, ὥστε τὰ δεσμά καὶ τὰς ἀλύσεις συντριβῆναι; ἔδεσμεῖτο γὰρ ἀλύσει καὶ πέδαις, καὶ διαβρήσων τὰ δεσμά ἡλαύνετο ὑπὸ τοῦ δαίμονος εἰς τὴν ἔρημον.

ἈΠΟΚΡΙΣΙΣ. Οὐ τῷ σώματι παρέσχεν ὁ δαίμων τὴν δύναμιν πρὸς τὸ δύνασθαι συντριβῆναι καὶ διαβρῆσασθαι τὰ δεσμά καὶ τὰς ἀλύσεις, ἀλλὰ αὐτὸς ὁ δαίμων συνέτριβε τὰ διέβρῆξε τὰ δεσμά καὶ τὰς ἀλύσεις, εἰ καὶ ἡ θεία Γραφή τῷ δαιμονιῶντι (57) προσῆγε τοῦ δαίμονος τὰ ἔργα.

ἘΡΩΤΗΣΙΣ ΜΒ. Εἰ τῶν μερῶν τῆς κτίσεως οἱ δαίμονες οὐκ ἐξουσιάζουσι, διὰ τί, παρακουσθέντων τῶν χρησμών, τοῖς Ἑλλήσι τιμωρίας ἐπέγαγον· καὶ, θεραπευθέντων τῶν εἰδώλων, ταύτας ἀνέσχον, καὶ ἀγα-

⁴¹ Joan. xii, 32. ⁴² Joan. vi, 44. ⁴³ Luc. viii, 26.

(55) *Τὸ πάντας.* Leg. τοῦ πάντας. Inest prima specie huic loco aliqua Origeniani erroris suspicio. Tunc enim Christum omnia tracturum ad se existimat, cum omnem principatum et potestatem et virtutem destruxerit. Sic etiam in Resp. ad primam Quæst. futurum docet aliquando ut omnis et hominum et dæmonum error tollatur radicibus. Sed hæc explicari possunt ex Resp. ad Quæst. 120, ubi statuit *regnum Dei non simpliciter resurrectionem esse, sed eam, quæ resurrectionem sequetur, restitutionem, in qua eorum qui puniuntur, et eorum qui glorificabuntur, fiet segregatio, omnibus Deum, ut gloriæ in iis, qui glorificabuntur, et pœnæ in iis, qui puniuntur, auctiorem manifeste contentibus.* Sæpe alias immu-

QUÆST. XXXIX. Si omnes tracturum se ad semetipsum Dominus Christus post propriam exaltationem promisit⁴¹, quomodo non omnes ad illius fidem accurrerunt? Quomodo autem ipse, dum pollicetur se ad se tracturum, non contradicit his verbis: *Nemo venit ad me, nisi Pater meus traxerit eum*⁴²?

RESP. Ex proprio fine quilibet sermo dijudicandus. Finis autem trahendi ad se ipsum, cum aboleret principatum omnem et potestatem et virtutem. Non enim ante finem ea quæ finis sunt repositenda. Trahit autem Pater ad Filium, dum dat et Filio potestatem et virtutem ut possit omnes trahere ad seipsum. Non alias ergo Pater ad Filium, alias Filius ad seipsum trahit; quare nulla in verbis repugnantia.

QUÆST. XL. Si in dæmoniacis continue dæmones morantur, quomodo noxam et detrimentum struunt aliis? Sin hoc faciunt ab eis, qui ab ipsis affliguntur, ad breve tempus secedentes, quomodo, cum ex illis potestate invisibili exiguntur, deinceps in ipsis vestigia præsentis suæ non ostendunt?

RESP. Fieri non potest ut dæmoniacus suapte vi, dæmone absente, alii noceat; si quid vero mali facit, præsentia dæmonis præsentis id facit; quo ejecto, neque vestigia ejus manent; nam quæ illum exigit vis invisibilis, metum ei incutit, ut amplius ad eum qui curatus est, non appropinquet.

QUÆST. XLI. Si solius Dei est vitam et robur sufficere corporibus, quare id dæmones faciunt, qui roborant corpora dæmoniacorum, ita ut vincula et catenas frangant? Constringebatur enim catenis et compedibus et vincula dirumpens agebatur a dæmone in desertum⁴³.

RESP. Non corporis vires præstitit dæmon, ut posset frangere et rumpere vincula et catenas, sed ipse dæmon frangebatur et rumpebat vincula et catenas, quamvis divina Scriptura dæmoniaci attribuat dæmonis opera.

457 QUÆST. XLII. Si in partes mundi nihil possunt dæmones, quare contemptis oraculis pœnas Græcis inferebant, et cultu simulacris adhibito eas cohibebant, et pro pœnis beneficia illis præ-

tabilitatem futuri post resurrectionem status sive in pœnis sive in gloria defendit. Vid. Responiones ad Quæstiones 6 et 95.

(56) *Ἀδύνατον.* Lacunas satis commode explevit Langus in interpretando, nec ab eo discedit Sylburgius in Græco contextu sic restituendo: *Ἀδύνατον τὸν τοῖς δαίμοσι κάτοχον ποιῆσαι τι ἀπόντος τοῦ δαιμονίου.* Ὅσα γάρ, etc., et mox: *Τοῦ δαιμονίου ποιεῖ, οὐ ἀποχωρήσαντος.*

(57) *Δαιμονιῶντι.* Legendum videtur δαιμονιώντι, ut supra δαιμονώσιν et δαιμονώντων, ubi tamen posteriores Roberto Stephano editiones habebant δαιμονιώντων.

stabant? Unde igitur illis in utramque partem potestas?

RESP. Mos erat dæmonibus ad homines decipiendos sibimetipsis, ut Dei nomen, ita et robur attribuerent. Minime autem inesse dæmonibus potestatem ultricem eorum qui non obediunt et adjuvicem obedientium, demonstratur ex exitio, quod Græcorum religio accepit a Christiana. Manifeste enim declaratum est Græcorum religionem non alia adversus Christianam potestate usam esse, quam quæ hominum manu et gladiis exercetur. Nam si abundaret Græca religio divina virtute ipsam per eundem defendente, nequaquam humana potestate usa esset, ut seipsam ab exitio, frustra diis suis expectatis, servaret; quod quidem maximum argumentum est imbecillitatis dæmonum, eosque nunquam posse divina opera edere, ultricia eorum qui non obediunt et benefica in eos qui obediunt. Præterea, si cultus omnis viventium est et sentientium, quomodo non manifeste falsum est illud: *Cultu autem simulacris adhibito pœnas cohibebant; simulacris, inquam, quæ nec vivunt nec sentiunt, sed ut ad cultum, ita et ad contemptum oraculorum sensu carent.*

QUÆST. XLIII. Si tempore diluvii dicit Scriptura duo duo, et septem septem⁴⁴, in arcam esse introducta, numero non subducto, nequaquam autem, quatuor et quatuordecim, ex puris et impuris animantibus; nam illud nonnulli dixerunt; aliqui autem duo impura duntaxat: utrum ergo verius?

RESP. Verius dixit qui dixit quatuor et quatuordecim, quam qui duo, et septem; nam Scriptura duo duo dixit, pro duobus maribus et duabus feminis, et septem septem pro septem maribus et feminis, impura autem duo duo.

QUÆST. XLIV. Quandoquidem animalium multos oculos habentium oblata Isaïæ et Ezechie visio, num utrique unum quidpiam revelatum est, an alteri monstratum alterum? Quid autem et id quod monstratum est indicabat?

RESP. Oblata Isaïæ prophætæ visio mysterium Christi declarabat, sedentis in throno gloriæ, ac expurgantis, per carnis suæ manducationem, peccata hominum impiorum, qui in universa terra ob magnitudinem divinorum donorum glorificant sanctam

⁴⁴ Gen. vii, 2.

(58) *Ἐρροίαι*. Sylburgius legit *ἐνέργειαν*, quod quidem minime necessarium, cum *ἐννοία* hoc loco non sit obscura.

(59) *Καὶ εὐεργετική*. Fatetur in duabus præcedentibus quæstionibus mala a dæmonibus, Deo permittente, interdum proficisci. At merito eis denegat potestatem aut illorum ulciscendorum, qui eos contemnunt aut bene colentibus faciendi. Præstigias vocat eorum opinata miracula, Quæst. 26 et 81. Negat pluvias et grandinem ab hominibus præsidio eorum fretis elici posse, Quæst. 31. Quidquid Apollonius effecisse dicitur, id attribuit peritiæ rerum

ἢ ἀὐτοῖς ἀντὶ τούτων παρέσχον; Πόθεν οὖν αὐτοῖς δυνατὸν εἰς τὴν ἑκατέρου ἐννοίαν (58);

ἈΠΟΚΡΙΣΙΣ. Ἔθος ἦν τοῖς δαίμοσι, πρὸς πλάνην ἀνθρώπων, προσιθέσθαι ἑαυτοῖς ὡσπερ τοῦ θεοῦ τὸ ἄνομα, οὕτως καὶ τὴν ἰσχύιν. Ὅτι δὲ οὐκ ἔστι τοῖς δαίμοσιν ἰσχύς ἀμυντική τῶν ἀνηκόντων καὶ εὐεργετική (59) τῶν ὑπηρεκόντων, δείκνυται ἐκ τῆς καταλύσεως ἧς ὑπέμεινεν ὁ Ἑλληνισμὸς ὑπὸ τοῦ Χριστιανισμοῦ. Φανερώς γὰρ ὤφθη ὁ Ἑλληνισμὸς οὐχ ἑτέρα δύναμις κατὰ τοῦ Χριστιανισμοῦ χρησάμενος, πλην τῆς διὰ χειρὸς ἀνθρώπων καὶ ξιφῶν. Εἰ γὰρ εὐπόρρην ὁ Ἑλληνισμὸς θείας δυνάμεως ὑπερμαχοῦσης αὐτοῦ καταλομένου, οὐκ ἂν τῇ ἀνθρωπίνῃ δυνάμει ἐχρήσατο σώζειν ἑαυτὴν (60), μάτην προσδοκῆσας θεοῦ αὐτοῦ, ἐκ τῆς καταλύσεως ὅπερ ἐστὶ μέγιστος ἐλεγχος τῆς τῶν δαιμόνων ἀσθενείας, καὶ τοῦ μηδέποτε αὐτοὺς δυναθῆναι θεῖα ἔργα ἐκτελεῖν, τιμωρητικὰ τῶν ἀνηκόντων καὶ εὐεργετικὰ τῶν ὑπηρεκόντων. Ἐτι δὲ εἰ πᾶσα θεραπεία ἐστὶ ζώντων τε καὶ ἀσθανομένων, πῶς οὐκ ἔστι προδήλως ψευδὲς τὸ, *θεραπευθέντων δὲ τῶν εἰδώλων ἀνέσχον τὰς τιμωρίας*, τῶν μὴτε ζώντων μὴτε ἀσθανομένων, ἀλλ' ὡσπερ πρὸς τὰς θεραπείας, οὕτως καὶ πρὸς τὴν παρακοὴν τῶν χρησμῶν ἀναίσθητως ἐχόντων;

ἘΡΩΤΗΣΙΣ ΜΓ'. Εἰ ἐν τῷ καιρῷ τοῦ κατακλινομένου λέγει ὅτι δύο δύο, καὶ ἐπτά ἐπτά ἐν τῇ κιβωτῇ εισηγῆθησαν ἀλογίστως, οὐ τέσσαρα καὶ δεκατέσσαρα ἐκ τῶν ἀκαθάρτων καὶ καθαρῶν· καὶ τινες γὰρ εἰρήκασιν· τινὲς δὲ ὅτι δύο καθαρὰ (61-62) μόνον· ὅτι οὖν ἐκ τῶν δύο ἀληθέστερον;

ἈΠΟΚΡΙΣΙΣ. Ἀληθέστερον εἶπεν ὁ εἰπὼν τέσσαρα καὶ δεκατέσσαρα τοῦ εἰπόντος δύο καὶ ἐπτά. Τὰ γὰρ δύο δύο εἶπεν ἀντὶ τοῦ δύο ἄρβυρα καὶ δύο θήλαα, καὶ ἐπτά ἐπτά ἀντὶ τοῦ ἐπτά ἄρβυρα καὶ ἐπτά θήλαα· ἀκάθαρτα δὲ τὰ δύο δύο.

ἘΡΩΤΗΣΙΣ ΜΔ'. Ἐπειδὴ τῆν τῶν πολυομμάτων ζώων Ἥσαϊας καὶ Ἰεζεκιήλ θεάσαντο ὄπτασιαν, ἄρα ἀμφοτέροις ἐν τῇ ἀπεκαλύπτει, ἢ θατέρῳ εἰδείκνυτο θάτερον; Τί δὲ καὶ εἰδείκνυτο δεικνύμενον;

ἈΠΟΚΡΙΣΙΣ. Διὰ μὲν τῆς κατὰ τὸν προφήτην Ἥσαϊαν ὄπτασιος τὸ κατὰ τοῦ Χριστοῦ (63) ἐδήλου μυστήριον, καθήμενον ἐπὶ θρόνου δόξης, καὶ τῇ βρῶσει τῆς ἀγίας αὐτοῦ σαρκός, καθαρισμὸν ποιοῦντα ἀμαρτίας ἀσεδῶν ἀνθρώπων, τῶν ἐν πάσῃ τῇ γῆ δο-

naturalium, Quæst. 26. Futura a dæmonibus pervates prædici potuisse negat: Deo attribuit, si quid veri a vaticibus prædictum, Quæst. 2. Christo accepta refert eorum miracula, quos hæreticos appellat, Quæst. 4 et 100.

(60) *Ἐαυτήν*. Leg. ἑαυτόν.

(61-62) *Καθαρὰ*. Legit Langus *ἀκάθαρτα*, neque aliter videtur hic locus cum Scriptura conciliari posse.

(63) *Κατὰ τοῦ Χριστοῦ*. Ita Robert. Stephanus et uterque cod. ms. Aliæ editiones κατὰ τὸν Χριστόν. Eodem sensu τὰ κατὰ Ἰουδαίων. Quæst. 151.

ξαζόντων τὴν ἀγίαν καὶ ὁμότιμον Τριάδα, ἐπὶ τῷ με-
γέθει τῶν θείων δωρεῶν, ἧς τῷ ὄνοματι βαπτισθέντες
ἐδικαιώθησαν, λαβόντες τῆς τῶν οὐρανίων καὶ αἰω-
νίων ἀγαθῶν μετουσίας τὴν ἐλπίδα. Ὅν γὰρ ἐθεάσα-
το ὁ προφήτης ἀνθρακα τοῖς ἀκαθάρτοις αὐτοῦ χεί-
λεσι προσαγόμενον, εἰς κάθαρσιν ἀνομιῶν τε καὶ
ἀμαρτιῶν, μήνυμα εἶχε τῆς Δεσποτικῆς σαρκὸς κα-
θαριζούσης τὸ συνειδὸς τῶν ἐσιόντων αὐτὴν ἀπὸ πά-
σης ἀσεβείας. Διὰ δὲ τῆς κατὰ τὸν προφήτην Ἰεζε-
κιήλ ὀπτασίας τὰ μέλλοντα ἐδήλου συμβῆσθαι τῷ
Ναβουχοδονόσορ βασιλεῖ Βαβυλῶνος, ψυχαγωγίαν δυ-
τα τῶν ἐν τῇ αἰχμαλωσίᾳ ἐν Βαβυλῶνι ὄντων Ἰσραη-
λιτῶν. Ἐθεάσατο δὲ ὁ προφήτης τετραπρόσωπα ζῶα,
ὁμοιώματα ἔχοντα ἀνθρώπου τε καὶ λέοντος, μόσχου
τε καὶ ἀετοῦ. Λέγει δὲ καὶ ὁ προφήτης Δανιήλ περὶ
τοῦ Ναβουχοδονόσορ, ὅτι ἠϋξήθησαν (64) οἱ θυγα-
στὸς αὐτοῦ ὡς ἀετοῦ, καὶ αἱ τρίχες αὐτοῦ ὡς λέοντος, καὶ
χόρτον ἐφώμισαν αὐτὸν ὡς τὸν μόσχον, καὶ καρδία
ἀνθρώπου ἐδόθη αὐτῷ. Ἐκ ταύτης δὲ τῆς ὀπτασίας
ψυχζωγίαν τινα ἐνεπίθησι τοῖς Ἰσραηλίταις, τοῦ
πρὸς τὴν (65) κραταίαν τε καὶ ἰσχυρὰν σφόδρα τῶν
Βαβυλωνίων δυναστείαν ἀποβλεψαμένους καὶ ἐν ἀπο-
γνώσει καθεστῶτας τοῦ μὴ δύνασθαι ἐτι ἐκ τῆς τοιαύ-
της αἰχμαλωσίας τυχεῖν ἐλευθερίας. Ἵνα οὖν ἀπὸ
ταύτης τῆς ἀπογνώσεως μεταστῆσι τοὺς Ἰσραηλίτας
ὁ Θεὸς, καὶ παρασκευάσῃ αὐτοὺς πρὸς τὴν αὐτοῦ δυ-
ναστείαν ἀποβλέπειν, δείκνυσιν τῷ προφήτῃ ἡμέρου τε
καὶ ἀνημέρου ζῶου τὴν σύζευξιν, καὶ βαρυσώμου καὶ
πετεινοῦ τὴν σύμπηξιν. Ἡμερον μὲν γὰρ ζῶον ὁ ἀν-
θρώπος, ἀνήμερον δὲ ὁ λέων· καὶ βαρυσώμον μὲν
ζῶον ὁ μόσχος, πετεινὸν δὲ καὶ κούφον ζῶον ὁ ἀετός.
Ἐν ἐκείνοις μὲν οὖν ἄλλοι τὴν τῆς βασιλείας ἐξ ἀνη-
μέρου εἰς ἡμερότητα μετέσταν, ἐν τούτοις δὲ τῆς
βαρῦτητος τῆς δουλείας εἰς τὴν ἐλευθερίαν μεταβολῆν.
Ἐπιζυγος γὰρ ὁ μόσχος, ζυγοῦ δὲ ἐλεύθερος ὁ
ἀετός. Δείκνυσιν δὲ τῷ προφήτῃ καὶ τροχὸν ἐν τῷ
τροχῷ, μνησὼν δι' αὐτῶν τὴν τῶν Ἰουδαίων ἀπαγω-
γὴν εἰς αἰχμαλωσίαν καὶ ἀπαγωγὴν (66) εἰς τὰ ἴδια.

ἘΡΩΤΗΣΙΣ ΜΕ΄. Διὰ τί ἐπὶ τοῦ Ἰεζεκιήλ κατα-
κέρχεται ὁ θεὸς ὀρισμὸς τῷ τοῦ ἀνθρώπου (67) προσ-
ρήματι, ὅπερ ἐπὶ τῶν ἄλλων προφητῶν οὐκ ἐποίη-
σε; Καὶ εἰ τὴν παγκόσμιον ἀνάστασιν ἐπὶ τῶν ξηρῶν
δοτέων ὁ αὐτὸς προφήτης θεάσεται, καὶ εἰ τῷ ὄντι
ἀνέστησαν τὰ ὅσπερ ἀνθρώποι γενόμενοι τέλειοι, κα-
θὼς ἡ τοῦ αὐτοῦ προφήτου διδάσκει βίβλος;

ἈΠΟΚΡΙΣΙΣ. Ἐπειδὴ ἐμελλε διὰ τοῦ προφήτου
Ἰεζεκιήλ κατ' ὀπτασίαν προγράφεσθαι τῶν νεκρῶν
ἡ ἀνάστασις, μέλλουσα γίνεσθαι ἐπὶ πραγμάτων διὰ
τοῦ Υἱοῦ τοῦ ἀνθρώπου κατὰ τὸ εἰρημένον· Ἐρχε-
ται ἡμέρα, καὶ νῦν ἐστίν, ὅτε πάντες οἱ ἐν τοῖς
μημίαις ἀκούσονται τῆς φωνῆς τοῦ Υἱοῦ (68)
τοῦ ἀνθρώπου, καὶ οἱ ἀκούσαντες ζήσονται. Διὰ
τοῦτο καλεῖται τῷ τοῦ Υἱοῦ ἀνθρώπου ὄνοματι. Κα-

⁶⁴ Ezech. xxxvii, 3, 4. ⁶⁵ Joan. v, 25. ⁶⁷ Jos. x, 12.

(64) *ἠϋξήθησαν.* Uterque cod. ms. ἠϋξύν-
θησαν.

(65) *Τοῦ πρὸς τὴν.* Legendum τοὺς πρὸς τὴν....
ἀποβλεψαμένους. In quo inest casus mutatio, cuius
exemplum non semel in Justino observavimus.

(66) *Ἀπαγωγὴν.* Sylburgius legendum putat ἐπαν-
αγωγὴν. Sed servanda videtur ejusdem vocis re-

A et pari honore dignam Trinitatem, cujus baptizati
in nomine justificati fuerunt, spe accepta se cele-
stium et æternorum bonorum participes futuros.
Quem enim vidit propheta carbonem labiis suis non
puris admotum ad expurgationem 458 iniquitatum
et peccatorum, is indicium habebat Dominicæ car-
nis, quæ conscientias comedentium expurgat ab
omni iniquitate. Per oblatam autem Ezechielii pro-
phetæ visionem ea indicabantur, quæ Nabuchodo-
nosor regi Babylonis eventura erant in solatium Is-
raelitarum, qui Babylone captivi erant. Vidit autem
propheta quadruplici facie instructa animalia, si-
militudinem habentia hominis et leonis, vituli et
aquilæ. Memorat autem et de Nabuchodonosor pro-
pheta Daniel unguis ejus crevisse ut aquilæ, crinea
B ut leonis, herbam pastum esse ut vitulum, et cor
hominis ei datum esse. Hac autem visione aliquid
solatii injicit Israelitis, qui potentem ac fortem
valde Babyloniolorum dominatum intuebantur, æque
ex tali captivitate liberari posse desperabant. Ut
ergo ab hac desperatione Israelitas revocet Deus,
eosque adducat ut ad ipsius potentiam respiciant,
prophetæ ostendit lenis et feri animalis conjunctio-
nem, corpus grave gerentis et volatilis coagmenta-
tionem. Lene enim animal homo, ferum leo; et
gravi corpore animal vitulus, volatile et leve aquila.
Partim igitur demonstrat immitis regni in mansue-
tudinem, partim gravis servitutis in libertatem mu-
tationem. Jugo enim subjectus vitulus, libera a
jugo aquila. Ostendit autem prophetæ etiam rotam
C in rota, per hæc indicans Judæorum abdu-
ctionem in captivitatem et restitutionem in pa-
triam.

QUÆST. XLV. Quare in Ezechiele utitur divi-
num oraculum filii hominis appellatione, quod qui-
dem in aliis prophetis non fecit ⁶⁴? Præterea an gene-
ralem totius mundi resurrectionem in aridis ossi-
bus idem propheta vidit? An revera ossa resurrexe-
runt, perfecti homines facta, ut docet ejusdem pro-
phetæ liber?

RESP. Quia propheta Ezechiel per visionem de-
D picturus erat mortuorum resurrectionem, quam
Filius hominis reipsa perfecturus est secundum hæc
verba: Venit hora, et nunc est, quando ii, qui in mo-
numentis sunt, audient vocem Filii hominis, et qui
audierint, vivent ⁶⁵; propterea vocatur filii hominis
appellatione. Quemadmodum Jesus Nave, cum soli
et lunæ potenter imperaturus esset ut starent ⁶⁷,

petitio, ut respondeat his verbis τροχὸν ἐν τῷ
τροχῷ.

(67) *Τῷ τοῦ ἀνθρώπου.* Scriptum fuerat τῷ τοῦ
Υἱοῦ ἀνθρώπου, ut patet ex responsione.

(68) *Τοῦ Υἱοῦ.* Hæc desunt in utroque cod. ms.
et apud R. Stephanum. Sed a Sylburgio addita
fuere.

accepit nomen Jesu, quod creatura mandato obediendo venerata est; ita et Ezechiel accipit Filii hominis nomen et per visionem resuscitat mortuos potestate cognominis. In Ezechiele autem omnia visio fuerunt, et ossa et eorum resurrectio. Hanc autem visionem Deus prophetæ ostendit, præcipue quidem per eam demonstrans futuram per Christum omnium generalem resurrectionem ex mortuis; deinde vero ad solatium Israelitarum, 459 qui ob servitutum desperabant se liberosex Babyloniorum dominatu futuros. Nam quasi mortua corpora in monumentis jacentia, spem resurrectionis non habentia, ita sibi esse Babylone videbantur, absque ulla spe reditus. Declarat hoc idem propheta, dum ait: *Et locutus est Dominus ad me dicens: Fili hominis, ossa hæc omnis domus Israel est. Ipsi dicunt: Exaruerunt ossa nostra, periit spes nostra* 48, et quæ sequuntur.

οἷς λέγει· Καὶ ἐλάλησε Κύριος πρὸς μέ λέγων· ἔστιν. Αὐτοὶ λέγουσι· Ἐρᾶ γέγονε τὰ ὁστὰ

QUÆST. XLVI. Si bona sunt omnia quæ in hac vita sunt, quare qui eis abstinere, in Scripturis laudantur, et qui ea complectuntur vituperantur? Sin autem mala sunt, quare mala vitæ nostræ alligata sunt, idque cum bonus sit Creator?

RESP. Non omnino laudabile est vitæ bonis abstinere, nec omnino vituperabile est ea complecti; sed utrumque, si convenienti ratione fiat, et abstinere et complecti, laudem meretur. Sed si contraria fiant ratione, utrumque vituperio dignum. Nihil autem essentia malum vitæ nostræ adjunctum esse declarat divina Scriptura, dum creaturarum generationem laudat his verbis: *Viditque Deus omnia quæcumque fecerat, et erant bona valde* 49. Nobis autem sponte pervertentibus bona, fiunt mala. Nihil enim mali est in sanitate, si quæ illi bona insunt non pervertantur. Quare mali nihil est, nisi per boni perversionem. Nihil igitur mali adjunctum vitæ nostræ. Nam quæ mala sunt, ob usum a ratione alienum mala sunt, non natura; bene autem vel male uti in libero positum est arbitrio.

QUÆST. XLVII. Si sensus elementis non est, quare Moyses cælum et terram populo testes producit 50; Isaias autem eundem populum incusans, cælum et terram audire jubet 51?

RESP. Quæ cælo et terræ dicuntur, his dicuntur qui ratione præditi sunt in cælo et terra; quemadmodum quæ civitati dicuntur, civibus dicuntur; velut illud: *Jerusalem, Jerusalem, quæ occidis prophetas, et lapidas eos qui ad te missi sunt* 52.

48 Ezech. xxxvii, 41. 49 Gen. i, 31. 50 Deut. xxxii, 1. 51 Isa. i, 2. 52 Matth. xxiii, 37.

(69) *Τὴν στάσιν*. Sic uterque cod. ms. haud paulo melius quam quod R. Stephanus scripsit *προστάσειν*, τὴν κλήσιν. Reperitur τὴν κλήσιν ad marginem utriusque codicis ms.

θάπερ Ἰησοῦς ὁ τοῦ Ναυῆ μέλλων κατ' αὐθεντιαν ἡλίω καὶ σελήνῃ προστάσειν τὴν στάσιν (69), λαμβάνει τοῦ Ἰησοῦ τὸ ὑπὸ τῆς κτίσεως τῆ ὑπακοῆ τοῦ προστάγματος τιμώμενον (70). οὕτως καὶ ὁ Ἰεζεκιὴλ λαμβάνει τοῦ Υἱοῦ τοῦ ἀνθρώπου τὸ ὄνομα, καὶ διὰ τῆς ὀπτασίας ἐγείρει τοὺς νεκροὺς τῆ δυνάμει τοῦ προσρήματος. Ἦν δὲ ἐπὶ τοῦ Ἰεζεκιὴλ τὰ πάντα ὀπτασία, καὶ τὰ ὁστέα καὶ ἡ τούτων ἀνάστασις. Δείκνυσι δὲ τῷ προφήτῃ ταύτην τὴν ὀπτασίαν ὁ Θεὸς, προηγουμένως μὲν μηνύων δι' αὐτῆς τὴν ἐσομένην διὰ Χριστοῦ πάντων κοσμικὴν ἀνάστασιν τὴν ἐκ νεκρῶν· ἔπειτα δὲ διὰ τὴν ψυχαγωγίαν τῶν Ἰσραηλιτῶν τῶν ἀπογόνων ἑαυτοὺς τῷ δεδουλωσθαι, ὅτι ἐλεύθεροι ἔσονται τῆς τῶν Βαβυλωνίων βασιλείας. Καθάπερ γὰρ τὰ νεκρὰ σώματα ἐν τοῖς μνημείοις κείμενα, ἐλπὶδα οὐκ ἔχοντα ἐγέρσεως, οὕτως ἑαυτοὺς ἐλογίσαντο εἶναι ἐν Βαβυλῶνι χωρὶς πάσης ἐλπιδος τῆς ἐπανόδου. Δηλοῖ δὲ τοῦτο ὁ αὐτὸς προφήτης ἐν *Υἱὲ ἀνθρώπου, τὰ ὁστὰ ταῦτα πᾶς ὄμιλος Ἰσραὴλ ἡμῶν, ἀπόλετο ἡ ἐλπίς ἡμῶν* καὶ τὰ ἐξῆς.

ἘΡΩΤΗΣΙΣ ΜΖ'. Εἰ καλὰ τὰ τοῦ βίου πάντα, διὰ τί οἱ τούτων ἀπεχόμενοι ἐν Γραφαῖς ἐπαινούνται, καὶ οἱ ἀντεχόμενοι αὐτῶν διαβάλλονται; Εἰ δὲ φαῦλα τυγχάνει, διὰ τί τὰ φαῦλα τῆ ἡμετέρας ζωῆ συμπαρέξενται, καὶ ταῦτα ἀγαθοῦ τοῦ Δημιουργοῦ τυγχάνοντος;

ἈΠΟΚΡΙΣΙΣ. Οὐχ ἀπλῶς ἐπαινετὸν τὸ ἀπέχεσθαι τῶν τοῦ βίου καλῶν, οὔτε ἀπλῶς ψεκτὸν τὸ ἀντέχεσθαι αὐτῶν· ἀλλ' ἐκάτερον πρέποντι λόγῳ γιγνώμενον, καὶ τὸ ἀπέχεσθαι καὶ τὸ ἀντέχεσθαι αὐτῶν ἐστὶν ἐπαινετὸν· ἐναντίας δὲ γιγνώμενον, ἀμφοτέρᾳ ἐστὶ ψεκτά. Ὅτι δὲ οὐδὲν φαῦλον κατ' οὐσίαν συμπαρέξενται τῆ ἡμετέρας ζωῆ, δηλοῖ ἡ θεία Γραφή, τῶν δημιουργημάτων ἐπαινοῦσα τὴν γένεσιν, λέγουσα· *Καὶ οἶδεν ὁ Θεὸς πάντα ὅσα ἐποίησε, καὶ ἰδοὺ καλὰ λίαν*. Παρατρεψάντων δὲ ἡμῶν ἐκουστικῶς τὰ καλὰ, φαῦλα ὑφίσταται. Οὐκ ἐστὶ γὰρ φαῦλον ἐν τῷ ὑγιεῖ, τῶν ἐν αὐτῷ καλῶν ἀνατρέπτων μενόντων. Ὅστε μὴδὲν εἶναι φαῦλον παρὰ τὴν παρατροπὴν τοῦ καλοῦ. Οὐδὲν εἶναι συμπαρέξενται φαῦλον τῆ ἡμετέρας ζωῆ· τὰ γὰρ φαῦλα χρήσει ἀλόγῳ εἰσὶ φαῦλα, καὶ οὐ φύσει· προαιρετὸν δὲ τὸ κεχρῆσθαι ἢ καλῶς ἢ φαύλως.

ἘΡΩΤΗΣΙΣ ΜΖ'. Εἰ τοῖς στοιχείοις οὐ πρόσεστιν αἰσθησις, διὰ τί Μωϋσῆς μὲν οὐρανὸν καὶ γῆν τῷ λαῷ διαμαρτύρεται, Ἡσαίας δὲ κατηγορῶν τοῦ αὐτοῦ λαοῦ, τούτοις ἀκούειν ἐγκυλιεύεται;

ἈΠΟΚΡΙΣΙΣ. Τὰ λεγόμενα πρὸς τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν πρὸς τοὺς ἐν αὐτοῖς λέγεται λογικοὺς, ὡς τὰ λεγόμενα πρὸς τὴν πόλιν πρὸς τοὺς πολίτας λέγεται· ὡς τὸ, *Ἰερουσαλὴμ, Ἰερουσαλὴμ, ἡ ἀποκτείνουσα τοὺς προφήτας, καὶ λιθοβολοῦσα τοὺς*

(70) *Τιμώμενον*. Facile suppletur ὄνομα, ac multo facilius, quam si legamus eum R. Stephano et aliis editionibus τὴν κλήσιν λαμβάνει τοῦ Ἰησοῦ.

ἀπεσταλμένους πρὸς αὐτήν (71). Οὐ γὰρ ἡ πόλις ἀπέκτεινε καὶ ἐλιθοβόλησεν, ἀλλὰ οἱ πολῖται.

ἘΡΩΤΗΣΙΣ ΜΗ. Διὰ τί ὁ Κύριος ἔλεγε πρὸς τὴν Μαρίαν (72) μετὰ τὴν ἔγερσιν· *Μή μου ἄπτου· ὀπω γὰρ ἀναβέβηκα πρὸς τὸν Πατέρα μου.* Εἰ μὲν οὖν πρὸ τῆς ἀναλήψεως οὐδενὶ ἐξῆν αὐτοῦ ἄπτεσθαι, πῶς μετὰ μικρὸν τοῖς μαθηταῖς καὶ τῷ Θωμᾷ ποιεῖν ἐπέτρεψε τοῦτο; εἰ δὲ ἐξῆν, πῶς ὁ ἐμελλε μετὰ μικρὸν τοῖς πολλοῖς ἐπιτρέπειν, ἀπηγόρευσε τῇ Μαρίᾳ πρὸ μικροῦ;

ἈΠΟΚΡΙΣΙΣ. Τὸ, *Μή μου ἄπτου*, εἴρηται πρὸς τὴν Μαρίαν ὑπὸ Σωτήρος κατὰ τὴν ἔννοιαν τοῦ, *Μή μοι ἀκολουθεῖ*, ὥστε διὰ παντὸς συνεῖναι μοι κατὰ τὴν πρὸ τοῦ σταυροῦ μου διαγωγὴν. Ἐβούλετο γὰρ κατὰ μικρὸν ἀπεθλῆσαι τοὺς μαθητὰς τῆς τοῦ σώματος αὐτοῦ θέας τε καὶ παρουσίας· διὸ οὐτε διαπαντὸς ὠρᾶτο τοῖς μαθηταῖς ἐν ταῖς ἡμέραις ἐν αἷς διέτριβεν ἐπὶ τῆς γῆς μετὰ τὴν ἀνάστασιν, οὔτε πάντη ἀθέατον αὐτοῖς ἑαυτὸν κατέστησεν, ἀλλ' ἐκ διαλείμματος ἀμφοτέρα ἐποιεῖτο, καὶ τὸ δρᾶσθαι αὐτοῖς, καὶ τὸ μὴ δρᾶσθαι.

ἘΡΩΤΗΣΙΣ ΜΘ. Τίς ἡ ἀπόδειξις τοῦ μὴ δύο θηρία τε καὶ κτήνη, ἄρσεν καὶ θῆλυ, ἐν τῇ κοσμοποιίᾳ παρῆχθαι; Ἐπειδὴ τοῦτό τινες τῶν εὐσεβῶν εἰρήκασιν πρὸς σύστασιν τοῦ μὴ ἐξ ἀλόγων δορᾶς τοὺς δερματίνους χιτῶνας τοῖς πρῶτοις ἀνθρώποις ὑπὸ τοῦ Θεοῦ δίδουσθαι.

ἈΠΟΚΡΙΣΙΣ. Εἰ ἐν ἐκάστῳ γένει ἐστὶ τινα γενάρχη, καὶ τὰ μὲν γενάρχη ἐστὶν ἔργα Θεοῦ, τὰ δὲ ὑπὸ τὰ γενάρχη εἰσὶν ἔργα φύσεως διὰ σπορᾶς καὶ γενέσεως ὑφεστῶτα, δηλονότι ἐκάστου γένους πλην τῆς μιᾶς ζυγῆς ἀβρηνοθήλεος οὐκ ἐποίησεν ὁ Θεός. Χιτῶνας δὲ δερματίνους ἐποίησεν ὁ Θεός οὐκ ἀνθρωπίνως, ἀλλὰ δημιουργικῶς. Οὐ γὰρ ζῶα σφάξας, καὶ τούτων τὰ δέρματα συβράψας, χιτῶνας ἐποίησεν, ἀλλ' αὐτοὺς τοὺς χιτῶνας ἐδημιούργησε τοὺς δερματίνους. Ἄλλ' ἴσως ἔρει τις, ὅτι εἰ ἐδημιούργησεν ὁ Θεός τοὺς δερματίνους χιτῶνας μετὰ τὰς ἐπὶ τὰς ἡμέρας τῆς δημιουργίας, πῶς λέγει ἡ θεία Γραφή, ὅτι κατέπαυσεν ὁ Θεός ἐν τῇ ἡμέρᾳ τῇ ἑβδόμῃ ἀπὸ πάντων τῶν ἔργων ὧν ἤρξατο ποιεῖν; Κατέπαυσε τὴν ποιήσιν, τούτεστι τοῦ ποιεῖν τὰ μὴ ὄντα· τὰ δὲ δέρματα δὲ νῦν ποιεῖ, οὐ νῦν ἄρχεται ποιεῖν, ἀλλ' ἐν τῇ ποιήσει τῶν ζώων καὶ τὰ δέρματα αὐτῶν ἐγίνοντο πάλοι. Κατὰ ταῦτα δὲ καὶ τὸ, *Ἐπλασεν ἐτι Κύριος ὁ Θεός ἀπὸ τῆς γῆς πάντα τὰ κτήνη, καὶ τὰ θηρία τῆς γῆς· καὶ ἤγαγεν αὐτὰ πρὸς τὸν Ἀδὰμ, καὶ τὰ ἔβηξ*· τὸ γὰρ ἐτι τὴν δευτέραν σημαίνει τούτων γένεσιν (73).

⁷¹ Joan. xx, 17. ⁷² Gen. ii, 19.

(71) *Πρὸς αὐτήν.* Observat Sylburgius multo melius legi πρὸς τεαυτήν.

(72) *Πρὸς τὴν Μαρίαν.* Uterque codex πρὸς τὴν μητέρα Μαρίαν. Sed hæc, ut Evangelicæ historiæ contraria, R. Stephanus in contextum recipere noluit. Unde ad marginem utriusque codicis hæc nota apposita: Ὅρα τί φησιν ἐνταῦθα. Οὐ γὰρ τὴν τοῦ Κυρίου μητέρα φησὶ τὸ παρ' ἡμῖν ἱερὸν Εὐαγγέλιον, ἀλλὰ τὴν Μαγδαληνὴν Μαριάμ λέγει. Μὴ ποτε οὖν οὐ τοῦ διδασκάλου ἐστὶ τοῦτο, ἀλλὰ τῶν μεταγραφόντων προσθήκη καὶ διὰ τοῦτο οὐδὲ ἐν λύσει τῇ

Non enim civitas occidit et lapidibus obruit, sed cives.

QUÆST. XLVIII. Quare Dominus dicebat Mariæ post resurrectionem: *Noli me tangere; nondum enim ascendi ad Patrem meum* ⁷¹? Si quidem ante ascensionem nemini licebat eum tangere; cur paulo post discipulis et Thomæ permisit ut id facerent? Quod, si id licebat, quomodo quod paulo post concessurus erat pluribus, id paulo ante vetuit Mariæ?

RESP. *Noli me tangere* dictum est Mariæ a Salvatore in hanc sententiam: *Noli me assectari, ita ut mecum semper sis, ut in ea, quam ante meam crucem habui, vitæ consuetudine.* Volebat enim paulatim discipulis assuescere, ut ipsius corporis aspectu et præsentia careret; quapropter nec semper discipulis videndum se præbebat, quandiu in terris post resurrectionem moratus est, nec omnino inaspectabilem; sed interposito spatio utrumque faciebat, ut et illis videretur et non videretur.

QUÆST. XLIX. Quomodo demonstrari potest, binas tantum feras et pecudes, masculum et feminam, in mundi creatione esse productas? Hoc enim priorum nonnulli dixerunt, ut probarent, non e pellibus animalium rationis expertium pelliceas tunicas primis hominibus a Deo esse datas.

RESP. Si in unoquoque genere, quidam sunt generis principes, et generis principes Dei opera sunt, quæ vero sub generis principibus, opera nature, satu et generatione subsistentia, liquet in unoquoque genere par unum, masculum et feminam, nec quidquam amplius a Deo creatum fuisse. Tunicas autem pelliceas Deus fecit, non humana arte, sed creantis modo. Non enim animantibus cæsis, eorumque pellibus consutis, tunicas elaboravit, sed tunicas ipsas pelliceas creavit. Dicat autem fortasse quispiam: Si Deus pelliceas hasce tunicas creavit, post septem creationis dies: quomodo sacræ dicunt Litteræ, conquievissse Deum in septimo, ab omni quod patrare cœperat opere? Conquievit a creatione, hoc est ab eis quæ non sunt creandis; pelles vero quas nunc creat, non nunc creare incipit, sed in animantium creatione, pelles quoque eorum dum creatæ fuerant. Consimiliter et illud se habet: *Formavit præterea Dominus Deus de humo pecudes omnes, et feras terræ: et adduxit eas ad Adam* ⁷², et quæ sequuntur. Nam verbum *præterea*, secundam horum designat creationem.

ταύτη τοῦ ζητήματος πρόσκειται; Vide quid dicat hoc loco: *Non enim matrem Domini dicit sacrum apud nos Evangelium, sed Magdalenam Mariam. An non forte igitur nequaquam id a Magistro scriptum, sed ab iis, qui transcripserunt, additum, unde neque in hac quæstionis solutione reperitur!*

(73) *Τὴν δευτέραν σημαίνει τούτων γένεσιν.* Quantum hujus scriptoris sententiam intelligi, sic videtur explicari posse. Duos agnoscit nascendi modos, alterum principibus generis, quos Deus formavit, alterum iis, qui ex generis principibus ge-

QUÆST. L. Quia olim quidem pueri, nunc vero A et nos dum hymnos cantamus, voce *Osanna* et *Alleluia* utimur, quæ harum est interpretatio?

RESP. Interpretatio verbi *Alleluia*, est, *Laudate eum cantu id quod est*; verbi autem *Osanna*, *magnitudo suprema*.

QUÆST. LI. Si immutabilis Deus, quomodo blasphemiis appetitus et laudibus celebratus mercedem utrisque actione utrorumque sæpe dignam rependit?

RESP. Manens Deus in proprio sensu et justitia immutabiliter, unicuique pro meritis reddit; neque id tamen mutatus facit, quasi invenerit, sed cum semper habuerit, retinet his in rebus immutabilitatem, eamque retinens eodem ordine habet blasphemias et eos qui percalluerunt, aut injustitiæ crimine obstricti sunt, quæ quidem aliena sunt peccata.

QUÆST. LII. Si pictatis studio motus Saul ventriloquas sustulit, quid eum impulit ut a ventriloqua quæreret prædictionem? An etiam illa Samuelem revera eduxit? Id enim narrat Scriptura, quam quidem vera dicere, sed tamen rem impiam esse manifestum est.

RESP. Qui divino studio aliquid facit, is cum Deo non pugnat. Concepta autem Saul de Davide suspicione, regnum suum in illum a Deo translatum iri, omnibus modis machinatus 461 est necem Davidi, ne exitum in eo sortiretur divina sententia. Sustulit autem ventriloquas, sperans Deum sibi hoc facto reconciliatum iri, et propriam sententiam, quæ illum regno dejecerat, rescissurum; in quo quidem non impietatem ventriloquarum oderat, sed regnum amabat. Et quia illius consilium non probabat Deus, dereliquit illum ea requirere, quæ non bono animo sustulerat. Cætera autem omnia a ventriloqua facta sunt dæmonis operatione, qui præstigiis delusit oculos cernentium Samuelem, qui Samuel non erat. Veritas autem verborum a Deo exstitit, qui dedit dæmoni in figura Samuelis apparere ventriloquæ, ac ei rem futuram monstrare. Et quia Samuelem non audiit Saul, cum ei regnum ablatum iri diceret, sed et post divinum decretum, quod eum regno depellebat, adhuc sibi regnum vindicabat; propterea indignum illum judicavit Deus, cui per homines sibi addictos prænuntiaret res illi eventuras, quemadmodum et Achab regi Israelis fecit, qui negatam veritatis prophetis fidem, falsis prophetis adhibuit; unde misit ei spiritum mendacem, quemadmodum ait liber Regnorum⁸⁸,

⁸⁸ III Reg. xii, 20 et seqq.

nerati sunt, congruentem. Itaque secundam illam creationem his verbis, *Formavit præterea Dominus Deus, de generatione ex principibus generis intelligit*. Sic etiam pelliceas tunicas Deum non artificis, sed creatoris more fecisse docet, ita tamen ut pelles minime tunc e nihilo eductæ fuerint, sed ex iis,

ἘΡΩΤΗΣΙΣ Ν'. Ἐπειδὴ πάλαι μὲν οἱ παῖδες, νῦν δὲ ἡμεῖς ὑμνοῦντες τῇ Ὠσαννὰ φωνῇ, καὶ τῇ τοῦ Ἀλληλουῖα κεχρημένα, τίς ἐστὶν ἡ τούτων ἐρμηνεία;

ἈΠΟΚΡΙΣΙΣ. Ἐρμηνεία ἐστὶ τοῦ μὲν Ἀλληλουῖα τὸ Ὑμνήσατε μετὰ μέλους τὸ δὲ Ὠσαννὰ, μεγαλοσύνη ὑπερκειμένη.

ἘΡΩΤΗΣΙΣ ΝΑ'. Εἰ ἀτρεπτον τὸ Θεῖον, πῶς βλασφημούμενον καὶ εὐφημούμενον τὰς ἀμοιβάς ἀμφοτέροις τῆς ἐκατέρων πράξεως πολλάκις ἀξίας ἀπέδωκεν;

ἈΠΟΚΡΙΣΙΣ. Μένων ὁ Θεὸς ἐν τῇ οἰκείᾳ αἰσθήσει τε καὶ δικαιοσύνῃ ἀτρέπτως, ἐκάστῳ τὰ κατ' ἀξίαν ἀποδίδωσιν· οὐ μὴν κατὰ παρατροπὴν τοῦτο ποιεῖ εὐρῶν, ἀλλ' ἀεὶ ἐσχηκῶς, ἔχει τὸ ἐν τούτοις ἀτρεπτον· καὶ ἔχων ἐν ἰσῇ τάξει ἔχει περὶ τε βλασφήμους καὶ τοὺς ὑπὸ ἀναισθησίας κατεχομένους ἢ ἀδικίας, ἅπερ ἐστὶ τὰ ἀλλότρια (74).

ἘΡΩΤΗΣΙΣ ΝΒ'. Εἰ εὐσεβεὶ ζῆλον κινούμενος ὁ Σαοὺλ τὰς ἐγγαστριμύθους ἀνεῖλε, διὰ τί συνηλάθη, ὥστε παρὰ ἐγγαστριμύθου ζητῆσαι πρόβρῃσιν; καὶ εἰ τῷ ὄντι ἐκέλην τὸν Σαμουὴλ ἀνήγαγεν, ἐπειδὴ τοῦτο φησὶν ἡ Γραφή; καὶ ὅτι ἀληθεύει μὲν αὕτη, τὸ δὲ πρᾶγμα ἀσεβές, δῆλον.

ἈΠΟΚΡΙΣΙΣ. Ὁ ζῆλος θεῶν ποιῶν τι, οὗτος οὐ θεομαχεῖ· ὑπόνοιαν δὲ ὁ Σαοὺλ ἐσχηκῶς εἰς τὸν Δαβὶδ, ὡς εἰς αὐτὸν μετέθηκεν ὁ Θεὸς τὴν αὐτοῦ βασιλείαν, παντελῶς ἐμμηχανάτο ἀναρῆναι τὸν Δαβὶδ, ἵνα εἰς ἔργον μὴ ἐκβῆ ἐπ' αὐτὸν ἡ θεία ψῆφος. Ἀνεῖλε δὲ τὰς ἐγγαστριμύθους, τούτῳ προσδοχῆσας διαλλάξαι τὸν Θεὸν, ὥστε ἀναστρέφαι τὴν ἀποδοκιμάσασαν αὐτὸν τῆς βασιλείας οἰκειαν ψῆφον, οὐ τὴν ἀσέβειαν τῶν ἐγγαστριμύθων μισῶν, ἀλλὰ τὴν βασιλείαν φιλῶν. Καὶ ἐπειδὴ οὐ προσεδέξατο ὁ Θεὸς τὸν σκοπὸν αὐτοῦ, διὰ τοῦτο αὐτὸν ἐγκατέλιπεν ἐπιδεθῆναι ὣν οὐκ ἀγαθῷ σκοπῷ ἐποιήσατο τὴν ἀναίρεσιν. Τὰ δὲ ἄλλα πάντα ὑπὸ τῆς ἐγγαστριμύθου γεγονότα κατὰ τὴν ἐνέργειαν τοῦ δαιμονοῦ τοῦ τὰς ὕψεις φαντάσαντος τῶν ὀρώντων τὸν οὐκ ὄντα Σαμουὴλ. Ἡ δὲ ἀλήθεια τῶν ῥημάτων γέγονεν ἐκ τοῦ Θεοῦ τοῦ δεδωκότος τῶν δαίμωνι ἐν σχήματι τοῦ Σαμουὴλ ὀφθῆναι τῇ ἐγγαστριμύθῳ, καὶ δεῖξαι τοῦ μέλλοντος τὴν δῆλωσιν. Καὶ ἐπειδὴ τοῦ Σαμουὴλ οὐκ ἤκουσεν ὁ Σαοὺλ τοῦ εἰρηκότος αὐτῷ τῆς βασιλείας τὴν ἀφαίρεσιν, ἀλλὰ καὶ μετὰ τὴν θεῖαν ψῆφον ἀποδοκιμάσασαν αὐτὸν τῆς βασιλείας, ἔτι ἀντεποιεῖτο τῆς βασιλείας, δι' αὐτῶν (75) ἀνάξιον αὐτὸν ἐκρινεν ὁ Θεὸς τοῦ διὰ τῶν ἀνακειμένων αὐτῷ προμηῦσαι αὐτῷ τὰ ἐσόμενα, καθάπερ πεποίηκε καὶ ἐπὶ τὸν Ἀγαθὸν βασιλέα τοῦ Ἰσραὴλ, τὸν ἀπιστήσαντα τοῖς τῆς ἀληθείας προφήταις, καὶ

quæ cum animalibus creatæ ab initio fuerant, desumptæ.

(74) ἅπερ ἐστὶ τὰ ἀλλότρια. Aliena Deo esse hæc peccata dicit, quia nequaquam, ut blasphemias, in Deum directe feruntur.

(75) Δι' αὐτῶν. Melius multo legeretur διὰ τούτων.

πιστεύσαντα τοῖς ψευδοπροφήταις· δι' ἣν αἰτίαν A et credit Achab, et deceptus abiit in desertam regionem, nec vivens reversus est.
 ἐπεμφεν αὐτῷ πνεῦμα ψευδές, καθὼς φησιν ἡ βίβλος τῶν Βασιλειῶν· καὶ πιστεύσας ὁ Ἀχαάβ καὶ πλανηθεὶς, ἀπῆλθεν εἰς τὴν ἔρημον, καὶ ζῶν οὐκ ἀνέκαμψεν.

ἘΡΩΤΗΣΙΣ ΝΓ'. Εἰ ἄρσεν καὶ θῆλυ ἔνεκεν τῆς παιδοποιίας ἐκτίσθη, τῆς ἀναστάσεως γινομένης, ἄρα ἀνίστανται οἱ ἄνθρωποι τὴν τῶν παιδοποιῶν μορίων διαφορὰν ἔχοντες; καὶ εἰ τοῦτο, πῶς οὐκ ἔστι περιττὸν τὸ μέλη ἐπάγεσθαι ἀπρακτα;

ἈΠΟΚΡΙΣΙΣ. Εἰ καὶ πρὸς παιδοποιίαν οὐκ ἔστι χρήσιμα τὰ γεννητικὰ μόρια μετὰ τὴν ἀνάστασιν, ἀλλὰ πρὸς ἀνάμνησιν τοῦ διὰ τῶν τοιούτων μορίων εἰληφέναι τοὺς ἀνθρώπους τὴν γένεσιν τε καὶ τὴν ἀξίαν, καὶ τὴν διαμονὴν (76), ἔστι χρήσιμα. Εἰσαγόμεθα γὰρ δι' αὐτῶν εἰς ἔννοιαν τῆς τηλικαύτης **B** Χριστοῦ σοφίας, τῆς ταῦτα (77)... τοῦ θανάτου ἀξιομένης, φυλακῆς, τοῦ γένους ἡμῶν ἐν ἀθανασίᾳ τῇ διαδοχῇ τῶν τικτομένων.

ἘΡΩΤΗΣΙΣ ΝΔ'. Εἰ τὴν παράβασιν διὰ τὴν μέλλουσαν (78) ταύτην ἐπάγεσθαι τῷ λαῷ τιμωρίαν ὁ Μωϋσῆς προεφῆτευσεν, διὰ τί μετ' ὧδῆς αὐτὰ ἔλεγε, χαίνωσιν μᾶλλον ἢ περ ὠφέλειαν εἰδόντων τῶν ἁμαρτωλῶν τοῖς ἀνθρώποις ἐνεργάζεσθαι;

ἈΠΟΚΡΙΣΙΣ. Κατὰ τὰ ἐν ταῖς ὕδασι ἐμπεφρόμενα διηγήματα, ἀρμόδιως οἱ ρυθμοὶ τῶν μελῶν ἐγίνοντο, ἄγοντες τὰς ψυχὰς εἰς τὴν πρόπουσαν τοῖς ἄδοκίμοις αἵρεσιν· ἢ γὰρ γοερῶς (79).

ἘΡΩΤΗΣΙΣ ΝΕ'. Τῶν ἐναντιῶν (80) ἡ τοῦ τοιούτου ἀγαθοῦ γεγένηται εὐρεσις;

ἈΠΟΚΡΙΣΙΣ. Πολλὰ μὲν εὐρηται καὶ ὑπὸ τῶν εὐσεβῶν **C** λαματικά τῶν σωματικῶν νοσημάτων, καὶ ὑπὸ Σολομώντος τοῦ βασιλέως μὲν, οὐδεὶς δὲ τῶν ἔξωθεν τῆς εὐσεβείας εἶχε τὴν κατάληψιν λατρικῆν (81).

ἘΡΩΤΗΣΙΣ ΝΓ'. Εἰ τὰ τελευτῶντα βρέφη ἐπαιων ἢ μὲμψιν οὐκ ἔχουσιν ἐξ ἔργων, τίς ἡ διαφορὰ ἐν τῇ ἀναστάσει τῶν ὑπὸ ἄλλων μὲν βαπτισθέντων καὶ μηδὲν πραξάντων, καὶ τῶν μὴ βαπτισθέντων, καὶ ὁμοίως μηδὲν πραξάντων;

ἈΠΟΚΡΙΣΙΣ. Αὕτη ἐστὶν ἡ διαφορὰ τῶν βαπτισθέντων πρὸς τὰ μὴ βαπτισθέντα, τοῦ τυχεῖν μὲν τὰ βαπτισθέντα τῶν διὰ τοῦ βαπτίσματος ἀγαθῶν, τὰ δὲ μὴ βαπτισθέντα, μὴ τυχεῖν· ἀξιοῦνται δὲ τῶν διὰ τοῦ βαπτίσματος ἀγαθῶν, τῇ πίστει τῶν προσφερόντων αὐτὰ τῷ βαπτίσματι.

⁸⁰ III Reg. iv, 33.

(76) Διαμορῆν. Uterque cod. ms. et R. Stephanus diuomhēn, sed recte id emendavit Sylburgius.

(77) Τῆς ταῦτα. Non difficile est totam hanc laenam explere, nimirum si addamus, κτισάσης, et mox legamus καὶ τῆς ἀνθρωπότητος διὰ τοῦ θανάτου ἀξιομένης, φυλακῆς τε τοῦ γένους. Tria enim nobis ait in memoriam redigi, nempe hominum generationem, incrementum et perpetuitatem.

(78) Τὴν παράβασιν διὰ τὴν μέλλουσαν. Contraria omnino opus est sententia. Non enim transgressionem ob pœnas eventuram prædixit Moyses, sed potius pœnas propter transgressionem divinæ legis. Legendum ergo: Εἰ διὰ τὴν παράβασιν, τὴν μέλλουσαν, etc.

(79) Ἢ γὰρ γοερῶς. Frustra maucam sententiam

QUÆST. LIII. Si masculus et femina propter liberorum procreationem conditi sunt, an cum fiet resurrectio, resurgent homines cum membrorum genitalium discrimine? Ac si ita res erit, an non supervacaneum membra actione destituta induci?

RESP. Etsi ad liberorum procreationem usui non erunt membra genitalia post resurrectionem, at certe usui erunt ut recordemur homines per ejusmodi membra accepisse generationem et incrementum et diuturnitatem. Nos enim adducunt ut consideremus summam Christi, quæ hæc condidit, sapientiam hominumque crescentium ex ipsa morte multitudinem, ac generis nostri in immortalitate, nascentium successione, conservationem.

QUÆST. LIV. Si hanc pœnam Moyses ob mandati prætergressionem populo inflictum iri prædixit, quare hæc carmine edisseruit, cum cantilenæ homines magis emollire soleant quam adjuvare?

RESP. Ad ea, quæ in carmine enarrantur, accomodati erant versuum numeri et animas ad convenientem iis, quæ canebantur, sententiam ducebant. Vel enim dolenter.

QUÆST. LV. Cur tanti boni ab adversariis facta inventio?

RESP. Multa quidem et a piis inventa sunt remedia corporis morborum, ac certe a rege **462** Salomone ⁸⁰. At nemo ex his, qui a pietate alieni sunt, scientiam habuit animarum curandarum.

QUÆST. LVI. Si morientes infantes nec laudem nec vituperium habent ex operibus, ecquod in resurrectione discrimen inter eos qui ab aliis baptizati nihil egerunt, et eos qui non baptizati nihil pariter egerunt?

RESP. Hoc discrimen est inter baptizatos et non baptizatos, quod baptizati bona baptismo adjuncta consequantur, non baptizati non consequantur. Bona autem baptismo adjuncta consequuntur per fidem eorum qui illos ad baptismum offerunt.

explere tentarem, cum nihil jam occurrat, quod conjecturam fulciat. Sic tamen Langus explendum putavit, non improbante Sylburgio: *Nam vel dolenter gravia populi delicta, et quæ ea consecutæ sunt, horrendas pœnas recensent: vel hilariter evanes Dei consolationes et reipsa exhibitam populo pœnienti liberationem celebrant.*

(80) Τῶν ἐνυρτων. Supplevit Langus ac supplere facile est aliquid quod medicinam magni fieri declaret, hunc in modum: *Si tantas vitæ humanæ utilitates attulit medicina, cur tanti boni ab adversariis facta inventio?*

(81) Λατρικῆν. Supplendo ψυχῶν nihil puto futurum quominus genuinam habeamus ac integram scriptoris sententiam.

QUÆST. LVII. Si duplicis nobis cœli creationem exposuit Moyses : quomodo plures eos esse Scriptura docet? Aliquando tradens: *Cœli cœlorum*⁸⁷, aliquando : *Aperti ei sunt cœli*⁸⁸; et : *Video cœlos apertos*⁸⁹; et : *Raptus est in tertium usque cœlum*⁹⁰; et non dixit : *In tertiam usque cœli partem*, sed absolute : *In tertium usque cœlum*. Multa vero hisce similia in Scripturis reperias. Quomodo igitur non sibi ipsis repugnantia dicunt, et tamen utroque modo vera dicunt?

RESP. Moyses quidem *cœlos* dixit: numero autem neque unum, neque duos; neque plures tradidit. Consuevit porro divina Scriptura, interstitia partium superiora, *cœlos* nominare; veluti : *Volatilia cœli*; et : *Panis de cœlo*; et : *Stellæ cœli*. Ex vocum igitur adhibitaram serie intelligimus cœlos substantia quidem duos, interstitiis autem plures. Atque si cœlos ita accipiamus, nulla in verbisprehendetur repugnantia.

QUÆST. LVIII. Si Christo ignorationem ascribere impium est, liquet illi omnium inesse perfectam cognitionem. Quomodo ergo non causa est Judæ prodicionis et Petri cum jurejurando negationis, qui hæc quidem præcivit, minime vero prohibuit? Atque etiam de diaboli et primi parentis a Deo defectione eadem ratio competet.

RESP. Si Christum oportebat ab uno ex discipulis prodi, ut Scriptura impleretur, liquet Christum causam esse cur Scriptura impleta sit, minime vero cur Judas prodiderit. Hujus enim facinoris causa ipse Judas exstitit, quod præsciens Deus per Scripturam prædixit; nec causa est præscientia futura, sed futurum causa præscientiæ. Non enim quia præscita est evenit res futura, sed quia futura est, præscitur; nec prorsus causa est rei futuræ qui eam præscit. Quare non prodicionis causa exstitit Christus, sed Domini præscientiæ causa proditio. Atque de diabolo et primo parente eadem ratio.

QUÆST. LIX. Si noctu sol occultatur : quomodo cœlum non probatur globus esse? Nam inter philosophos vir admirandus dixit solem in cœlo aspectu nobis occultari, non corpore. Hoc igitur est quod terræ imminet; **463** atque illud quidem, ob levitatem in sublime tendit; hæc autem, propter pondus deorsum vergit. Proinde pari in diversa nisu alte-

ἘΡΩΤΗΣΙΣ ΝΖ'. Εἰ δύο ἡμῖν ὁ Μωϋσῆς οὐρανῶν ἐξέθετο τὴν γένεσιν, πῶς πλείονων διδάσκει ἡμᾶς ἡ Γραφή ὑπαρξῆν; Ποτὲ μὲν λέγουσα: *Οἱ οὐρανοὶ τῶν οὐρανῶν* ποτὲ δὲ: *Ἀνεψήχσαν αὐτῷ οἱ οὐρανοὶ* καὶ: *Θεωρῶ τούτους οὐρανοὺς ἀνεψήχοντες* καὶ: *Ἡραπάγη ἕως τρίτου οὐρανοῦ*· καὶ οὐκ εἶπεν: *Ἔως τοῦ τρίτου μέρους τοῦ οὐρανοῦ*, ἀλλ' ἀπολύτως: *Ἔως τρίτου οὐρανοῦ*· καὶ πολλὰ δὲ τούτοις εὐρήσεις ἐν τῇ Γραφῇ παραπλήσια. Πῶς οὖν οὐ τάναντία αὐτοῖς λέγουσι, κατ' ἀμφοτέρα δ' ὁμοῦ ἀληθεύουσιν;

ἈΠΟΚΡΙΣΙΣ. Ὁ Μωϋσῆς μὲν εἶπεν αὐτοὺς (82) *οὐρανοὺς*, ἀριθμῶ δὲ οὐ δέδωκεν, οὔτε ἓνα, οὔτε δύο, οὔτε πλείονας. Ἐμελλε δὲ ἡ θεία Γραφή τὰ διαστήματα ἐν τῷ μέρει ὑπερκειμένα οὐρανοὺς ὀνομάζειν, ὡς: *Τὰ πεπεωμένα τοῦ οὐρανοῦ*, καὶ: *Ἄετός ἐξ οὐρανοῦ* (83), καὶ: *Τὰ ἀστρα τοῦ οὐρανοῦ*. Ἐκ τῆς ἀκολουθίας οὖν τῶν κειμένων φωνῶν νοοῦμεν οὐρανοὺς κατ' οὐσίαν μὲν δύο, κατὰ διαστήματα δὲ πλείονας· οὕτω δὲ νοοῦμένων τῶν οὐρανῶν, οὐδεμία ἐναντιώσις ἐν τοῖς λόγοις ὑποληφθήσεται (84).

ἘΡΩΤΗΣΙΣ ΝΗ'. Εἰ τὸ προσάπτειν τῷ Χριστῷ ἄγνοιαν ἐστὶν ἀσεβὲς, δῆλον ὅτι πάντων ἔχει τελείαν τὴν πρόγνωσιν. Πῶς οὖν οὐκ ἔστιν αἴτιος τῆς τοῦ Ἰούδα προδοσίας, καὶ τῆς τοῦ Πέτρου ἐνωμότου ἀρνήσεως, ὁ ταῦτα μὲν προγνούς, μὴ κωλύσας δέ; καὶ περὶ τῆς τοῦ διαβόλου, καὶ τοῦ πρωτοπλάστου ἀπὸ τοῦ Θεοῦ ἐκπτώσεως (85), ὁ αὐτὸς λόγος ἀρμόσειεν.

ἈΠΟΚΡΙΣΙΣ. Εἰ ἔδει τὸν Χριστὸν δι' ἑνὸς τῶν αὐτῶ μαθητῶν παραδοθῆναι, ἵνα ἡ Γραφή πληρωθῇ, δῆλον ὅτι αἰτιός ἐστιν ὁ Χριστὸς τῆς ἐκκληρώσεως τῆς Γραφῆς, καὶ οὐ τῆς προδοσίας τοῦ Ἰούδα. Ταύτης γὰρ αὐτὸς ὁ Ἰούδας ἦν αἴτιος· ἦν μέλλουσαν ὁ Θεὸς προειδώς, προεἶπε διὰ τῆς Γραφῆς· καὶ οὐκ ἐστὶν ἡ πρόγνωσις αἰτία τοῦ μέλλοντος ἔσεσθαι, ἀλλὰ τὸ μέλλον ἔσεσθαι, αἴτιον τῆς προγνώσεως. Οὐ γὰρ τῇ προγνώσει ἔπειτα τὸ μέλλον, ἀλλὰ τῷ μέλλοντι ἡ πρόγνωσις· καὶ οὐδαμῶς ὁ προγνώσκων αἰτιός ἐστι τοῦ μέλλοντος ἔσεσθαι. Ὅστε οὐχ ὁ Χριστὸς αἰτιός ἐστι τῆς προδοσίας, ἀλλ' ἡ προδοσία αἰτία τῆς τοῦ Κυρίου προγνώσεως. Καὶ ἐπὶ τοῦ διαβόλου καὶ τοῦ πρωτοπλάστου ὁ αὐτὸς λόγος.

ἘΡΩΤΗΣΙΣ ΝΘ'. Εἰ ἐν τῇ νυκτὶ ὁ ἥλιος ἀποκρύπτεται, πῶς οὐ σαφῆρα ὁ οὐρανὸς ἀποδείκνυται; Ὁ γὰρ ἀπὸ φιλοσόφων θεὸς ἀνὴρ εἶπε (86). . . . οὐ σώματι. Οὗτος οὖν δεῖ ἐπίκειται τῇ γῆ· καὶ ὁ μὲν, διὰ τὸ κοῦφον ἀνωφερῆς· ἡ δὲ, διὰ τὸ βαρὺ ἐστὶ κατωφερῆς. Διὸ διὰ τὴν ἀνθολογίαν ὑπὸ ἄλλων συνέχονται. Εἰ δὲ τοῦτο ἀληθὲς, ὅλου τοῦ οὐρανοῦ κύ-

⁸⁷ Psal. cxlvi, 4. ⁸⁸ Matth. iii, 16. ⁸⁹ Act. vii, 55. ⁹⁰ II Cor. xii, 4

(82) *Αὐτούς*. Vidit Sylburgius multo aptius legi posse αὐτός.

(83) *Ἄετός ἐξ οὐρανοῦ*. Ejusdem observatio est ἄετος ἐξ οὐρανοῦ, *panis de cœlo*, ex Psalm. lxxvii, pro *ἀετός ἐξ οὐρανοῦ*, *aquila de cœlo*.

(84) *Ἐποληφθήσεται*. Legebat Langus ὑπολειφθήσεται, *relinquetur*.

(85) *Ἀπὸ τοῦ Θεοῦ ἐκπτώσεως*. Reg. et Clarom. prima manu habuerunt ἀπὸ τοῦ Θεοῦ κτήσεως. Su-

pra lineam alia manus emendavit in Clarom. et ad marg. in Regio.

(86) *Εἶπε*. Sic locum explevit Langus interpretando: Τὸν ἥλιον ἔφει ἀποκρύπτεσθαι οὐ σώματι. Legitur prima manu *σώματα* in cod. Clarom. Mox citatus a Sylburgio Guillelmus Canterus *Nor. Lect.* I. viii, c. 49, legit οὗτος οὖν ὁ οὐρανός, et paulo post ὑπὸ ἄλλων συνέχονται.

κλου (87) εις την. ὑπάρχειν τοὺς φωστῆ-
ρας, καὶ φαίνειν ἀελ, πῶς οὖν ἀποκρύπτονται;

ἈΠΟΚΡΙΣΙΣ. Εἰ ὁμολογουμένως πολλὰ ἐστὶν ἔτε-
ρα τὰ ἐν τῷ αὐτῷ καὶ ἴσῳ ἐπιπέδῳ ὄντα, καὶ διὰ τὸ
μῆκος τοῦ διαστήματος κεκρυμμένα ὄντα τῆς ὄψεως,
οἷον τὰ πλοῖα τὰ ἐν τῇ θαλάσῃ ὑπὸ ἀλλήλων μὴ ὁρώ-
μενα, τοῦ πλάτους τῆ τῶν ὑδάτων ἐπιφανείᾳ περι-
ορίζοντο; τὴν ἔβιν περαιτέρω μὴ ἀποτείνεσθαι τοῦ
ὁρίζοντος, τί θαυμαστὸν εἰ καὶ ἐπὶ τῶν φωστῆρων
γίνεται ἡ ἐπίκρυψις διὰ τὴν αὐτὴν αἰτίαν; Ἡ δὲ διὰ
τὴν ἀνθολοκὴν οὐρανοῦ καὶ γῆς, ἴστασθαι τὸν οὐρανὸν
καὶ τὴν γῆν, ἐπὶ μὲν τοῦ πρώτου οὐρανοῦ καὶ τῆς
γῆς ἔστι τοῦτο εἰκάσαι, διὰ τὸ ἅμα γεγενῆσθαι αὐτά.
Ἐπὶ δὲ τοῦ στερεώματος καὶ τῆς γῆς οὐκέτι δυνατὸν τοῦ-
το νοηθῆναι. Ἰστατο γὰρ ἡ γῆ πρὸ τοῦ στερεώματος τὴν
ἅπασαν βαστάζουσα ὑγρὰν οὐσίαν χωρὶς ἀνθολοκῆς τοῦ
στερεώματος ὑστερον γὰρ τῆς γῆς γέγονε τὸ στερέωμα.

ἘΡΩΤΗΣΙΣ Ξ. Εἰ διαφορά κατὰ τὰς μορφὰς χρή-
σιμος ἡμῖν ὑπάρχει ἐνταῦθα διὰ τὰς τοῦ σώματος
χρείας, καὶ τὰ ἐπιτηδεύματα, καὶ τὰ συναλλάγματα,
ἀνευθεοῦς ἐν τῇ ἀναστάσει ἀνισταμένου τοῦ σώματος,
εἰ μὲν τῇ αὐτῇ τῶν μορφῶν διαφορᾷ ἀνιστάμεθα,
πῶς οὐκ εὐχρηστος (88) αὕτη; εἰ δὲ ἐν ὁμοιώματι
τῷ αὐτῷ, τίς ἡ τούτου ἀπόδειξις; Πῶς δὲ καὶ ἡ τοῦ
Λαζάρου καὶ τοῦ πλουσίου παραβολῆς, τῶν μορφῶν
οὐ δεῖκνυσι τὸ διαφέρον; Πάντως γὰρ ἐκ ταύτης δῆ-
λον. Εἰ δὲ λέγοιεν τινες ὡς γνώσις τις ἐδόθη αὐτῷ
πρὸς τὴν τοῦ Λαζάρου καὶ τοῦ Ἀβραάμ ἐπίγνωσιν,
πόθεν τοῦτο παραστήσουσι καὶ ἐπὶ τοῦ Κυρίου, ἡνίκα
σώματα τῶν ἁγίων τῶν κεκοιμημένων ἀνέστη, καὶ
ἐνεφανίσθησαν πολλοῖς; Πάντως τῇ ἰδίᾳ μορφῇ τοῖς
γνωρίμοις ἕκαστος εὐεπίγνωστος γέγονεν.

ἈΠΟΚΡΙΣΙΣ. Πολλὰ μὲν εἰσὶν αἱ αἰτίαι δι' ἃς
χρὴ τοὺς ἀνισταμένους ἐν τῇ οἰκειᾷ ἀνίστασθαι μορ-
φῇ. Πρῶτον μὲν, πρὸς τὴν ἐνδείξιν τῆς μεγάλης τε
καὶ θείας γνώσεως τοῦ Θεοῦ, τοῦ δύνασθαι ἐν τοσού-
τῳ ἀναριθμήτῳ πλήθει τῶν ἀνισταμένων, ἕκαστῳ
ἀποσωθῆναι τὴν οἰκειάν μορφήν. Ἐπειτα δὲ, ἵνα μὴ
πονησθῇ δημιουργῶν καινῶς ἀνθρώπους, καὶ μὴ τοὺς
τεθνηκότας ἀνιστῶν, διὰ τοῦτο ἕκαστον τῶν ἀνιστα-
μένων τὴν οἰκειάν ἔχειν μορφήν (89). Ἄγνωστον
γὰρ τῶν μορφῶν τοῦ τε ἀδικήσαντος καὶ τοῦ ἀδικη-
θέντος, ἀπόλλυται τῆς κρίσεως τὸ δίκαιον. Ἐτι δὲ,
εἰ λυθειῶν τῶν χρεῶν δι' ἃς ἀναγκαῖα γέγονε τῶν
μορφῶν ἡ διαφορά, περιττὴ καὶ ἄχρηστος εὐρίσκεται
αὕτη, περιττὴ καὶ ἄχρηστος ἔστι καὶ τῶν ὀνομασιῶν
ἡ διαφορά. Πῶς οὖν ὁ πλούσιος τὸν Ἀβραάμ καὶ τὴν
Λάζαρον ἐξ ὀνόματος καλεῖ, ἐκ τῆς κατὰ τὴν ὀνομα-
σίαν διαφορᾶς μὴ γνωρίζομένων τῶν προσώπων; Τὸ
δὲ κατὰ τὴν Λάζαρον καὶ τὸν πλούσιον διήγημα, οὔ-
τε παραβολὴ ἔστιν, οὔτε ἱστορία. Εἶγε ἡ μὲν παρα-
βολὴ ἔστι λόγος ὁμοιότητα περιέχων τοῦ γεγονότος
πράγματος πρὸς τὸ ἐσόμενον ἱστορία δὲ, λόγος διή-

rum ab altero continetur. Sin hoc verum est, toto
cæli orbe ad universi hujus collustrationem minis-
trante, ut existant luminaria, semperque luceant;
quomodo illa latitant?

RESP. Si citra controversiam multa alia sunt
quæ in eadem et æqua planitie propter intervalli
longitudinem, oculorum effugiunt obtutum, veluti
navigia in mari, quorum alterum ab altero non
cernitur, latitudine per summas aquas quasi cir-
culo quodam visum circumscribente quo minus ul-
tra circumscribentem intendatur, quid mirum fue-
rit, si occultatio stellarum per eandem causam fiat?
Quatenus vero pari cæli et terræ in diversa nisu,
cælum et terra consistit, de primo cælo et terra hoc
conjectare licet, eo quod una condita sint. De firm-
amento autem et terra idem intelligi non potest.
Constitit namque terra ante firmamentum, humidam
substantiam omnem, sine adverso firmamenti nisu, su-
stinens; post terram enim creatum est firmamentum.

QUÆST. LX. Si formarum discrimen utile nobis
in hac vita est ob corporis indigentiam et studia et
commercium, cum in resurrectione surrecturum sit
corpus indigentia omni liberum, quomodo, si in eo-
dem formarum discrimine resurgimus, non inutile
illud futurum est? Quod si in ejusdem formæ simi-
litudine, ecquod hujus rei argumentum? Quomodo
autem Lazari et divitis parabola formarum non
ostendit discrimen? Omnino enim hoc ex illa
constat. Quod si qui dicant notionem quamdam di-
viti datam esse, ut Lazaram et Abraham agnosce-
ret, unde istud etiam de Domino probabunt, cum
corpora sanctorum, qui dormierant, resurrexere et
apparuerunt multis? Omnino propria quisque forma
facile a notis suis agnitus fuit.

RESP. Pluribus de causis oportet ut resurgentes
in propria forma resurgant. Primum quidem ut
magna et divina Dei scientia ex eo ostendatur, quod
possit in tanta resurgentium multitudine, quæ num-
merari non potest, propriam cuique formam servare.
Deinde vero ne existimetur novos homines con-
dere, non mortuos excitare, propterea necesse est
ut resurgentium unusquisque propriam habeat
formam. Nam si ignotæ sint et illius qui injuriam
fecit, et illius, qui passus est, formæ, perit iudicii
æquitas. Præterea, si formarum differentia, sublatis
indigentibus, propter quas necessaria fuit, supervaca-
nea et inutilis invenitur: supervacanea et inutilis quo-
que erit nominum differentia. Quomodo ergo dives
Abraham et Lazari nomine appellat, si ex nominum
differentia non dignoscuntur homines? Illa autem de
Lazaro et divite narratio nec parabola est nec his-
toria. Nam parabola oratio est rem futuram sub rei
factæ similitudine exhibens; historia autem oratio
est narrationem habens rei jam factæ. Nam neque
ante resurrectionem vitæ **464** anteactæ merces

(87) *Κύκλου*. Sic lacunam explet Sylburgius:
εις την του παντός καταύγασιν λειτουργούντος, πρὸς
τὸ ὑπάρχειν τοὺς φωστῆρας καὶ φαίνειν ἀελ.

(88) *Ἐβχρηστος*. Legendum ἀχρηστος observa-

vit Sylburgius. Sic etiam emendatum in codice
Claromontano.

(89) *Ἐχειν μορφήν*. Subaudiendum χρὴ ex præ-
cedentibus. SYLBURGIUS.

unicuique rependitur ; nec post resurrectionem verum est illud : *Habent Moysen et, prophetas, ipsos audiant* ⁶¹. Illa autem de Lazaro et divite narratio imago est, qua docemur non posse homines, post egressum animæ ex corpore, providentia ulla aut studio quidquam auxilii consequi.

ἔχοντος τοῦ μὴ δύνασθαι μετὰ τὴν ἐκ τοῦ σώματος ἔξοδον τῆς ψυχῆς, κατὰ πρόνοιάν τινα ἢ σπουδὴν ὠφελείας τινὸς τυχεῖν τοὺς ἀνθρώπους.

QUÆST. LXI. Si solus immortalis est Deus secundum Apostolum ⁶², quomodo secundum eundem verum est illud : *Omnes quidem non dormimus* ⁶³?

RESP. Solus habere immortalitatem dicitur Deus, quia non ex voluntate alterius illam habet, ut cæteri omnes immortales, sed ex sua ipsius essentia.

QUÆST. LXII. Si quarto die condita luminaria, atque ex his constitutus dierum numerus, quomodo tres dies, quæ luminarium creationem præcesserunt, incertum non efficiunt numerum dierum, quæ luminarium creationem subsequutæ sunt ?

RESP. Ex creatione lucis separatio exstitit lucis et tenebrarum, et ex separatione lucis et tenebrarum dies et nox constituerunt. Antequam autem luminaria fierent, diem efficiebat definitus a Deo dominatus lucis, et tenebras sive noctem dominatus tenebrarum. Postquam autem facta sunt luminaria, dominatum acceperunt, illud quidem lucis et diei, hoc autem tenebrarum et noctis. Lucem enim Creator cum definito illius dominatu attribuit majori luminari, et quales nunc dies efficit lux cum luminari, tales etiam efficiebat, antequam fierent luminaria, secundum Dei præscriptum, qui illius dominatum duodecim horis definiverat. Eadem lex soli imprimi definitam ab initio duodecim horis motionem.

QUÆST. LXIII. Quia varie nonnulli interpretati sunt nec dilucide illud : *In sole posuit tabernaculum ejus* ⁶⁴ ; illius explanationem nos edoce.

RESP. Diximus supra solere Scripturam divinam D vocare cælos, vel eos qui substantia tales sunt, vel aeris spatia. Illud igitur : *In sole posuit tabernaculum ejus*, idem est ac Cælos posuit tabernaculum solis. Nam hujus dicti ex Hebræorum lingua in Syrorum linguam translatio sic se habet : *In ipsis posuit tabernaculum solis*. Id ipsum autem ostendit per alium psalmum propheta David et ait : *Extendens cælum sicut pellem* ⁶⁵ (extensio enim pellium tabernaculum efficit), varietate scilicet substantiarum et usum discrimine demonstrans eos esse creatos.

⁶¹ Luc. xvi, 29. ⁶² I Tim. vi, 16. ⁶³ I Cor. xv 51. ⁶⁴ Psal. xviii 6. ⁶⁵ Psal. ciii, 2.

(90) Καὶ τὸν ὄρον. Leg. κατὰ τὸν ὄρον.

(91) Δωδεκάωρον. Ita Sylburgius pro eo quod apud R. Stephanum et in utroque cod. ms. legebatur δεκάωρον. Mox idem erratum occurrebat et a Sylburgio pariter sublatum.

ἄγῃσιν περιέχων τοῦ ἡδῆ γεγονότος πράγματος. Οὕτε γὰρ πρὸ τῆς ἀναστάσεως τῶν ἐκάστῳ βεβιωμένων ἢ ἀναπαύσεως γίνεται, οὔτε μετὰ τὴν ἀνάστασιν ἀληθὲς τὸ, *Ἐχουσι Μωϋσέα καὶ τοὺς προφήτας ἀκουσάτωσαν αὐτῶν*. Ἔστι δὲ τὸ περὶ τοῦ Λαζάρου καὶ τοῦ πλουσίου διήγημα ὑποτύποις λόγου διδασκαλίαν ἔξοδον τῆς ψυχῆς, κατὰ πρόνοιάν τινα ἢ σπουδὴν

'ΕΡΩΤΗΣΙΣ. ΞΑ'. Εἰ μόνος ἀθάνατός ἐστιν ὁ Θεὸς κατὰ τὸν Ἀπόστολον, πῶς ἀληθὲς κατ' αὐτὸν τὸ, *Πάντες μὲν οὐ κοιμηθήσονται* ;

'ΑΠΟΚΡΙΣΙΣ. Μόνος ἔχων τὴν ἀθανάσιαν λέγεται ὁ Θεός, ὅτι οὐκ ἐκ θελήματος ἄλλου ταύτην ἔχει, καθάπερ οἱ λοιποὶ πάντες ἀθάνατοι, ἀλλ' ἐκ τῆς οὐσίας οὐσίας.

'ΕΡΩΤΗΣΙΣ ΞΒ'. Εἰ τῇ τετάρτῃ ἡμέρᾳ τῶν φωστήρων ἢ ποιήσις γέγονεν, ἐξ αὐτῶν δὲ τῶν ἡμερῶν ὁ ἀριθμὸς συνίσταται, πῶς αἱ πρὸ τῆς παραγωγῆς τῶν φωστήρων τρεῖς ἡμέραι ἀμφίβωλον τὸν μετὰ τὴν παραγωγὴν τῶν φωστήρων ἀριθμὸν τῶν ἡμερῶν οὐ δεικνύουσιν ;

'ΑΠΟΚΡΙΣΙΣ. Ἐκ τῆς παραγωγῆς τοῦ φωτὸς ὁ διαχωρισμὸς γέγονε φωτὸς καὶ σκότους· καὶ ἐκ τοῦ διαχωρισμοῦ φωτὸς καὶ σκότους ἡ ἡμέρα ὑπέστη καὶ ἡ νύξ. Πρὸ δὲ τῆς τῶν φωστήρων ποιήσεως ἡ κατὰ τὸν ὄρον τοῦ Θεοῦ ἐπικράτεια φωτὸς ἐποίησε τὴν ἡμέραν, καὶ ἡ ἐπικράτεια τοῦ σκότους τὸ σκότος ἦτοί τὴν νύκτα. Γενομένων δὲ τῶν φωστήρων, ἐτάχθησαν ἐξουσιάζειν, ὁ μὲν τοῦ φωτὸς καὶ τῆς ἡμέρας, ἡ δὲ τοῦ σκότους καὶ τῆς νυκτός. Ὁ γὰρ δημιουργὸς τὸ φῶς μετὰ τῆς ὠρισμένης αὐτοῦ ἐπικρατείας τῷ μείζονι τῶν φωστήρων ἐκληρώσατο· καὶ τοιαύτας ἡμέρας ἄς ποιεῖ νῦν τὸ φῶς μετὰ τοῦ φωστήρος, τοιαύτας ἐποίησε καὶ πρὸ τῆς ποιήσεως τῶν φωστήρων, καὶ τὸν ὄρον (90) τοῦ Θεοῦ τὴν ἐπικράτειαν αὐτοῦ ὄρισαντος δωδεκάωρον (91). Ἐκεῖνος ὁ ὄρος ἐπέγειρε τὸν ἥλιον πρὸς τὴν ἐξ ἀρχῆς ἐμμετρον δωδεκάωρον κίνησιν.

'ΕΡΩΤΗΣΙΣ ΞΓ'. Ἐπειδὴ διαφόρως τινὲς ἡρμήνευσαν καὶ ἀσαφῶς τὸ *Ἐν τῷ ἡλίῳ ἔθετο τὸ σκῆνωμα αὐτοῦ*· τὴν σαφήνειαν αὐτοῦ εἰδαξον.

'ΑΠΟΚΡΙΣΙΣ. Εἰπομεν ἐν τοῖς ἀνωτέρω, ὅτι οὐρανούς οἶδεν ἢ θεία Γραφὴ καλεῖν ἢ τοὺς κατ' οὐσίαν, ὡς τὸν πρῶτον οὐρανὸν καὶ τὸ στερέωμα, ἢ τὰ κατὰ τὸν ἀέρα διαστήματα. Τὸ οὖν *Ἐν τῷ ἡλίῳ ἔθετο τὸ σκῆνωμα αὐτοῦ*, ἵνα εἴπῃ, Τοὺς οὐρανούς ἔθετο σκῆνωμα τοῦ ἡλίου. Ἡ γὰρ ἐκ τῆς τῶν Ἑβραίων γλώττης εἰς τὴν τῶν Σύρων γλώτταν μεταγωγὴ τῆς λέξεως οὕτως γεγένηται· *Ἐν αὐτοῖς ἔθετο τοῦ ἡλίου τὸ σκῆνωμα*. Δηλοῖ δὲ δι' ἐτέρου ψαλμοῦ ὁ προφήτης Δαβὶδ αὐτὸ τοῦτο, καὶ φησιν· *Ὁ ἐκτείνων ἐν οὐρανῶν ὡσεὶ δῆριν* (ἢ γὰρ ἔκτασις τῶν δέρεων,

την σκηνην ἀποτελεῖ), τῇ ποικιλίᾳ οὖν τῶν οὐσιῶν **A** Nam increata natura non differt natura ab increata natura. Quod autem propter usum tale est aut tale, alienum est ab increata natura.

καὶ τῇ διαφορᾷ τῶν χειρῶν δεικνύων (92) αὐτοὺς εἶναι γεννητοῦς. Ἡ γὰρ ἀγέννητος φύσις πρὸς τὴν ἀγέννητον φύσιν κατὰ φύσιν οὐκ ἔχει διαφοράν. Τὸ δὲ καὶ χρεῖας ἕνεκα τοιόνδε ἢ τοιόνδε ἀλλότριόν ἐστι τῆς ἀγεννήτου φύσεως.

ἘΡΩΤΗΣΙΣ ΕΔ'. Εἰ ὡσπερ ὁ Ἰωνᾶς ἐν τῇ κοιλίᾳ τοῦ κήτους τὸ τριήμερον, οὕτως καὶ ὁ Χριστὸς ἐν τῇ καρδίᾳ τῆς γῆς, πῶς οὐ δοκῆσει τοῦ Κυρίου ὁ θάνατος γέγονεν; Ἰωνᾶς γὰρ μὴ θανάτων, ἐνομίσθη τεθνᾶναι. Εἰ δὲ κατ' ἀλήθειαν ὁ Κύριος τοῦ θανάτου ἐγεύσατο, πῶς τὸ κατὰ τὸν Ἰωνᾶν ὑπόδειγμα οὐ διέψευσται;

ἈΠΟΚΡΙΣΙΣ. Οὐ θανάτῳ τὸν θάνατον συμπαραβάλεν, ἀλλὰ τὴν τριήμερον ἐν τῷ τάφῳ παραμονὴν τοῦ Σωτῆρος τῇ τριήμερῳ ἐν τῷ κήτει παραμονῇ τοῦ Ἰωνᾶ. Ἄλλως τε εἰ κατὰ τὰ ὁμοία ἦν τὰ κατὰ τὸν Ἰωνᾶν τοῖς κατὰ τὸν Σωτῆρα, οὐκέτι ἡδύνατο ἐκεῖνα τοῦτων εἶναι τύπος ἢ εἰκὼν. Χρῆ οὖν τὴν ἀλήθειαν πλέον τι τοῦ τύπου ἔχειν, κατὰ τὸ εἰρημένον· *Πλέον Ἰωνᾶ ὤδε*. Ὑπόδειγμα δὲ ἀψευδὲς νοεῖται τὸ κατὰ τὸν Ἰωνᾶν τοῦ κατὰ τὸν Σωτῆρα τοῦτον τὸν τρόπον· ὅτι, ὡσπερ ὁ Ἰωνᾶς σημεῖον πίστεως εἶχε τοῦ παρὰ τοῦ Θεοῦ ἀποσταλῆναι αὐτὸν κήρυκα τῆς καταστροφῆς τῶν Νινευιτῶν τὴν τριήμερον ἐκ τοῦ κήτους ἀναγωγῆν, οὕτως καὶ ὁ Σωτῆρ σημεῖον πίστεως εἶχε τοῦ παρὰ τοῦ Θεοῦ ἀποσταλῆναι αὐτὸν κήρυκα τῆς βασιλείας τῶν οὐρανῶν, τὴν τριήμερον ἐκ τοῦ τάφου ἀνάστασιν.

ἘΡΩΤΗΣΙΣ ΕΕ'. Ἐπειδὴ τινες τὴν τοῦ Κυρίου παράδοσιν τῇ τετράδι λέγουσι γεγενῆσθαι, ἐκ τῆς ποσότητος τοῦτο τῶν τότεπραχθέντων στοχαζόμενοι, τίς ἡ ἀπόδειξις τῆς ἡμέρας ἐν ἣ ἡ παράδοσις γέγονεν;

ἈΠΟΚΡΙΣΙΣ. Ἀπόδειξις τοῦ μὴ τῇ τετράδι, ἀλλὰ τῇ πέμπτῃ παραδεδόσθαι τὸν Χριστὸν, αὕτη ἐστίν· Ἐν τῇ νυκτὶ ἢ παρεδόθη, ἐν ταύτῃ ὑπὸ τῶν ἀρχιερέων καὶ πρεσβυτέρων ἐκρίθη καὶ κατεκρίθη· τῷ πρωτῷ δὲ ἐχομένῳ τῆς νυκτὸς ταύτης παρέδωκαν αὐτὸν τῷ Πιλάτῳ. Ἐν ἣ δὲ ἡμέρᾳ παρέλαβεν αὐτὸν ὁ Πιλάτος, ἐν ταύτῃ αὐτὸν καὶ ἐσταύρωσε· παραλαβὼν δὲ αὐτὸν τῷ πρωτῷ τῆς Παρασκευῆς, τῇ ἕκτῃ ὥρᾳ τῆς αὐτῆς Παρασκευῆς ἐσταύρωσεν. Οὐ χρῆ οὖν ταῖς γραφικῶς ὠρισμέναις ὥραις προστιθέναι κατὰ στοχασμὸν τὸ ἀσύστατον. Φησὶ γὰρ Ματθαῖος ὁ Εὐαγγελιστῆς οὕτως· *Πρωτὰς δὲ γενομένης, συμβούλιον **D** ἔλαβον πάντες οἱ ἀρχιερεῖς καὶ οἱ πρεσβύτεροι τοῦ λαοῦ κατὰ τοῦ Ἰησοῦ, ὅπως θανατώσωσιν αὐτόν· καὶ δήσαντες αὐτόν, ἀπήγαγον, καὶ παρέδωκαν αὐτόν Πορτίῳ Πιλάτῳ τῷ ἡγεμόνι*. Ἀσάτως δὲ καὶ Ἰωάννης ὁ Εὐαγγελιστῆς φησιν· *Ἀγροσι τὸν Ἰησοῦν ἀπὸ τοῦ Καϊάφα εἰς τὸ πραιτώριον· ἦν δὲ πρωτῷ καὶ πάλιν· Ὁ Πιλάτος οὖν, ἀκούσας τούτων τῶν λόγων, ἤγαγεν ἔξω τὸν Ἰησοῦν, καὶ ἐκάθισεν ἐπὶ τοῦ βήματος εἰς τόπον*

QUÆST. LXIV. Si quemadmodum Jonas in ventre ceti per triduum, ita et Christus in corde terræ, quomodo non specie tantum mortem Dominus obiit? Nam Jonas, cum mortuus non esset, mortuus esse existimatus est. Quod si vere Dominus mortem gustavit, quomodo non falsum Jonæ exemplum?

465 RESP. Non mortem cum morte contulit, sed triduanam in sepulcro permansionem Domini cum triduanam in ceto permansione Jonæ. Præterea si similes fuissent res Jonæ rebus Salvatoris, non potuissent illæ istarum figura esse. Oportet ergo veritatem amplius aliquid habere, quam figuram, secundum illud dictum: *Major quam Jonas est hic* 66. Jonam autem Salvatoris imaginem non mendacem fuisse hoc modo intelligitur, quia quemadmodum Jonas signum habuit, cur missus a Deo eversionis Ninivitarum præco crederetur, exitum e ceto post triduum; ita et Salvator signum habuit, cur missus a Deo regni cœlorum præco crederetur, resurrectionem ex sepulcro post triduum.

QUÆST. LXV. Quoniam nonnulli traditionem Domini die quarto dicunt evenisse, ex magno id rerum tunc gestarum numero conjicientes, ecquod argumentum est diei, qua facta traditio?

RESP. Non quarto, sed quinto die traditum esse Dominum sic demonstratur. In qua nocte traditus est, in ea a principibus sacerdotum et senioribus judicatus et condemnatus est; mane autem, quod hanc noctem subsequutum est, tradiderunt eum Pilato. Qua autem die illum accepit Pilatus, eadem et crucifixit; cum autem illum acceperit mane Parasceves, sexta hora ejusdem Parasceves crucifixit. Non oportet ergo horis a Scriptura desinitis difficultates conjiciendo affingere, quæ expediri non possint. Sic enim ait Matthæus Evangelista: *Mane autem facto, consilium inierunt omnes principes sacerdotum, et seniores populi, adversus Jesum, ut eum morti traderent, et vinctum eum abduxerunt, et tradiderunt Pontio Pilato præsidi* 67. Similiter autem et Joannes Evangelista dixit: *Ducunt Jesum a Caiapha in prætorium; erat autem mane* 68; et rursum: *Pilatus ergo cum audisset hunc sermonem, produxit foras Jesum, seditque pro tribunali, in loco qui dicitur Lithostrotus, Hebraice autem Gabbatha. Erat autem Parasceve Paschæ, hora ferme sexta* 69. Si

66 Matth. xii, 41. 67 Matth. xxvii, 4. 68 Joan. xviii, 28. 69 Joan. xix, 13.

(92) *Δεικνύων*. Vel legendum δεικνύει vel subaudiendum ἐστὶ, existimat Sylburgius. Sed illud verbum refertur ad superiora.

ergo nocte proditus, et judicatus, et morte damnatus est a pontificibus, mane autem traditus Pilato, et hora sexta Parasceve crucifixus, certum est, quinto die hebdomadis traditum eum esse.

τῷ Πιλάτῳ, καὶ τῇ ἕκτῃ ὥρᾳ τῆς Παρασκευῆς ἐσταυρώθη, δῆλον ὅτι τῇ πέμπτῃ (93) ἡ παράδοσις γεγένηται.

QUÆST. LXVI. Quia perpetuo Dominus Filium se hominis per articulum masculinum, non vero per femininum appellat, atque inde conantur increduli demonstrare ex conjugali copula Dominicum existisse partum: Hominis enim, inquit, per articulum masculinum nomen, non feminæ est, sed maris; quibus igitur rationibus utentes ejusmodi concivium frustra ingeri arguemus?

RESP. Si ex conjugali copula Dominicus existisset partus, non diceret Scriptura: *Ut putabatur, filius Joseph* ⁷⁰. Illud enim, *ut putabatur*, de iis, qui ex conjugali copula nascuntur, dici non potest. At per unam vocem, eamque nec claro nec absoluto sensu præditam illas omnes, quæ manifeste declarant Christum ex Spiritu sancto et Maria virgine **466** genitum esse, evertere longe absurdissimum est. Ad evertendam autem inanem eorum argumentationem his utimur rationibus. Si quia non dixit Christus filium se esse hominis per articulum femininum, idcirco non est filius hominis feminæ: sic etiam profecto quia non dixit filium se esse alicujus hominis, non est filius alicujus hominis. Quod si Christus alicujus hominis filius non est, necessario ne hominis quidem filius est. Deinde vero si filius Eli vocatus est Joseph sine conjugali copula, volente Deo Josephum hoc modo filium Eli tradere, quid absurdi est similiter et Josepho filium dari? Hanc enim ob causam divina gratia provido consilio perfecit, ut Virgo desponderetur viro duos patres habenti, alterum secundum naturam ex conjugali copula, alterum secundum legem sine conjugali copula; in illius generatione depingens in antecessum Christi generationem, qui genitus quidem ex Spiritu sancto Filius Dei, genitus autem ex Josephi uxore filius Josepho. *Spiritus, inquit, sanctus superveniet in te, et virtus Altissimi obumbrabit tibi; ideoque et quod nascetur ex te sanctum Domino vocabitur Filius Dei* ⁷¹. Sed si id quod genitum est ex uxore Eli, filius est Eli secundum legem Dei, multo magis id quod genitum ex Josephi uxore secundum Dei beneplacitum filius est Joseph absque copula conjugali.

QUÆST. LXVII. Quandoquidem Isaias de Christo Domino vaticinans ait: *Generationem ejus quis enarrabit* ⁷²? Utrum de vix enarrabili an de non

⁷⁰ Luc. III, 23. ⁷¹ Luc. I, 35. ⁷² Isa. LIII, 8.

(93) Τῇ πέμπτῃ. Christum feria quinta traditum fuisse contendit, quia cum Syri diem incipient ab horis matutinis, nox quæ Parasceves diem præcessit, pars feriæ quintæ existimari debuit. Paulo ante

λεγόμενον Λιθόστρωτον, Ἐβραϊστὶ δὲ Γαβθαθά. Ἦν δὲ Παρασκευὴ τοῦ Πάσχα, ὥρα δὲ ὥσπερ ἕκτη. Εἰ τοίνυν τῇ νυκτὶ μὲν παρεδόθη, καὶ ἐκρίθη ὑπὸ τῶν ἀρχιερέων, καὶ κατεκρίθη, τὸ πρωτὶ δὲ παρεδόθη

ἘΡΩΤΗΣΙΣ ΕΞ'. Ἐπειδὴ συνεχῶς ὁ Κύριος Υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου, καὶ οὐχὶ τῆς ἀνθρώπου, ἑαυτὸν ὀνομάζει, καὶ διὰ τοῦτο πειρῶνται οἱ ἄπιστοι δεικνύναι, ὡς ἐκ γαμικῆς συναφείας ὁ δεσποτικὸς γέγονε τόκος· τὸ γὰρ τοῦ ἀνθρώπου, φασὶν, οὐ θηλειὰς ἐστίν, ἀλλὰ ἄρρενος τὸ ὄνομα· τίσιν οὖν λόγοις χρησάμενοι, τὴν τοιαύτην λοιδορίαν μάτην λεγομένην ἐλέγξομεν;

B ἈΠΟΚΡΙΣΙΣ. Εἰ ἐκ γαμικῆς συναφείας ὁ δεσποτικὸς τόκος ἐγένετο, οὐκ ἂν εἶπεν ἡ Γραφή τό· Ὡς ἐνομιζετο, υἱὸς τοῦ Ἰωσήφ. Τὸ γὰρ, ὡς ἐνομιζετο, ἐπὶ τῶν ἐκ γαμικῆς συναφείας τικτομένων βηθῆναι χώραν οὐκ ἔχει. Τὸ δὲ διὰ μίαν ἀσαφούς τε καὶ ἑλλειποῦς φωνῆς πάσας τὰς φωνὰς ἐκείνας τὰς προδήλως καταγγελλούσας τὸν Χριστὸν ἐκ Πνεύματος ἁγίου καὶ Μαρίας τῆς παρθένου γεγεννημένον ἀνατρέπει τῶν ἀποπτωτῶν ἐστὶ. Πρὸς ἀναίρεσιν δὲ τῆς ματαίας αὐτῶν ἐπιχειρήσεως κεχρήμεθα λόγοις τοιοῦτοις. Εἰ διὰ τὸ μὴ εἰπεῖν ἑαυτὸν τὸν Χριστὸν υἱὸν τῆς ἀνθρώπου, οὐκ ἔστι διὰ τοῦτο υἱὸς τῆς ἀνθρώπου δηλονότι· ἄρα καὶ διὰ τὸ μὴ εἰπεῖν ἑαυτὸν υἱὸν τινος ἀνθρώπου, οὐκ ἔστιν υἱὸς τινος ἀνθρώπου. Εἰ δὲ μὴ τινος ἀνθρώπου ἐστὶν ὁ Χριστὸς υἱὸς, ἐξ ἀνάγκης οὐδὲ ἀνθρώπου ἐστὶν υἱὸς. Ἐτι δὲ, εἰ καθ' ὡσπερ υἱὸς τοῦ Ἥλει ἐχηματίσθη ὁ Ἰωσήφ κατὰ τὸν νόμον χωρὶς γαμικῆς συναφείας, τοῦ Θεοῦ τοῦτ' ἐπὶ τῷ τρόπῳ βουληθέντος δοῦναι τὸν Ἰωσήφ υἱὸν τῷ Ἥλει, τί ἄτοπον τὸ οὕτως δοῦναι καὶ υἱὸν χωρὶς γαμικῆς συναφείας τῷ Ἰωσήφ; Τοῦτου γὰρ ἕνεκεν προφικονόμησεν ἡ θεία χάρις τὴν Παρθένον μνηστευθῆναι ἀνδρὶ δύο πατέρας ἐσχιστότι· ἓνα μὲν κατὰ φύσιν ἐκ γαμικῆς συναφείας, ἕτερον δὲ κατὰ τὸν νόμον χωρὶς γαμικῆς συναφείας· ἐν τῇ ἐκείνου γεννήσει προζωγραφοῦσα τοῦ Χριστοῦ τὴν γέννησιν, τοῦ γεννηθέντος μὲν ἐκ Πνεύματος ἁγίου υἱοῦ τῷ Θεῷ· γεννηθέντος δὲ ἐκ τῆς γυναικὸς τοῦ Ἰωσήφ, υἱοῦ τῷ Ἰωσήφ. Πνεῦμα, φησὶν, ἄγιον ἐπελεύσεται ἐπὶ σέ, καὶ δύναμις Ὑψίστου ἐπισκιάσει σοι· διὸ καὶ τὸ γεννώμενον ἐκ σοῦ ἄγιον τῷ Κυρίῳ κληθήσεται Υἱὸς Θεοῦ. Ἄλλ' εἰ τὸ γεννώμενον ἐκ τῆς γυναικὸς τοῦ Ἥλει υἱὸς ἐστὶ τοῦ Ἥλει κατὰ τὸν νόμον τοῦ Θεοῦ, πολὺ μᾶλλον ἐκ τῆς γυναικὸς τοῦ Ἰωσήφ κατὰ τὴν θεϊαν εὐδοκίαν υἱὸς ἐστὶ τοῦ Ἰωσήφ χωρὶς γαμικῆς συναφείας.

ἘΡΩΤΗΣΙΣ ΕΖ'. Ἐπειδὴ ὁ Ἡσαίας εἰς τὸν Δεσπότην τὴν Κύριον (94) προφητεῶν φησὶ· Τὴν γενεάν αὐτοῦ τίς διηγήσεται; ἐπὶ δυσδιηγήτου ἄρα ἡ ἀδι-

legendum videtur τῷ πρωτῷ.

(94) Δεσπότην Κύριον. Legendum esse Δεσπότην Χριστόν monuit Sylburgius.

γῆτου τῆς γενεᾶς, καὶ ἐπὶ τῆς θεότητος ἢ τῆς σαρκὸς ταύτην ἐκληπτέον τὴν λέξιν;

ἈΠΟΚΡΙΣΙΣ. Ἡ μὲν κατὰ σάρκα γέννησις τοῦ Χριστοῦ γενεαλογεῖται, καὶ ὁ τρόπος ταύτης ἐν γραφικῇ διηγήσει καταγγέλλεται· ἐκ Πνεύματος γὰρ ἁγίου καὶ τῆς παρθένου Μαρίας· ἡ δὲ κατὰ τὴν θεότητα αὐτοῦ γέννησις ἐστὶν ἀγενεαλόγητος· διὸ καὶ ἀδιήγητος. Ἐμφαίνει οὖν ἡ προφητικὴ βῆσις τὸ ἀδιήγητον ἢ τὸ δυσδιήγητον (95) τῆς γεννήσεως.

ἘΡΩΤΗΣΙΣ ΕΗ. Εἰ μὴ τὸ αἷμα τοῦ ἀνθρώπου ἐστὶν ἡ ψυχὴ, διὰ τὸ ἐκχυθέντος (96) ἐκείνου τὸ ζῶον ἀπόλλυσθαι, διὰ ποίων λόγων καὶ ὑποδείγματων δείκνυται, ὅτι ἐστὶ ψυχὴ ἐν τῷ σώματι ἢ ἕτερον τῆ κτίσει ἀόρατον (97);

ἈΠΟΚΡΙΣΙΣ. Ἐχόντες τὰς φωνὰς τοῦ Δημιουργοῦ τῆς κτίσεως τὰς διαστελλούσας ψυχὴν σώματος, ἀξιολιπότερα τούτων ὑποδείγματα εἰς παράστασιν τῆς τοῦ ζητουμένου ἀληθείας οὐκ ὀφείλουσιν ἀπαιτεῖν. Τὸ γὰρ δοῦναι τῷ διαβόλῳ κατὰ πάσης τῆς σωματικῆς τοῦ Ἰῶδ συστάσεως τὴν ἐξουσίαν τοῦ πατάξαι αὐτὴν ὡς βούλεται, καὶ κωλύσαι αὐτὸν τοῦ ἄσφαθαι αὐτοῦ τῆς ψυχῆς, δείκνυσι τὴν ἀσώματον ψυχὴν ἕτερόν τι παρὰ τὴν πεπληγμένην σάρκα αὐτοῦ. Ὡσαύτως δὲ καὶ τό· *Μὴ φοβεῖσθε ἀπὸ τῶν ἀποκτεινόντων τὸ σῶμα, τὴν δὲ ψυχὴν μὴ δυναμένων ἀποκτεῖναι*, τοῦτο δηλοῖ τὸ εἶναι τι τοῦ ἀναιρεθέντος ἀνθρώπου τὸ ἐν ἀθανασία διαμένον καὶ μετα τὸν τοῦ σώματος θάνατον. Ὡστε ἀποπὼν λέγειν αἷμα τὸ ἐκχυθὲν καὶ φθαρὲν ψυχὴν. Πρόδηλον ἄρα ἐστὶν, ὅτι ἡ ψυχὴ ἀόρατον τοῖς ἀνθρώποις κατὰ τὴν οὐκείαν φύσιν.

ἘΡΩΤΗΣΙΣ ΕΘ. Διὰ τί ὁ ἐπτά ἀριθμὸς ἐναλλαγὴν δέχεται; Καὶ γὰρ ἐν σαββάτῳ ὡς τὰ πολλὰ ὁ ἄηρ μεταβάλλεται· καὶ ἡ τοῦ ἀνθρώπου κατὰ τὴν ἡλικίαν προκοπὴ ἐν τούτῳ τῷ ἀριθμῷ λαμβάνει ἐπίδασιν, ἐδόντων μὲν φουμένων τῷ ἑβδόμῳ μηνί, τῷ δ' αὐτῷ ἔτει ἀλλασσομένων τούτων· διπλασιασθέντων δὲ πάλιν, σπερματικῆν προσκτωμένων δύναμιν· καὶ ἵνα συντόμως εἴπω; ὁ ἀριθμὸς τῶν ἐπτά τὴν ἀβξηνισμὸν καὶ λῆξιν τῶν ἀνθρώπων ἐργάζεται, καὶ τῶν νοσημάτων ποιεῖται διακρίσιν, καὶ ἐν νόμῳ τῶν λοιπῶν (98) ἀριθμῶν τὸ αἰδέσιμον κέκτηται.

ἈΠΟΚΡΙΣΙΣ. Πρὸς τὴν δύναμιν τῆς φύσεως τῶν ἔργων τῆς φύσεως ἡ ἐκπλήρωσις γίνεται, καὶ οὐ πρὸς τὴν χρονικὴν παράστασιν ἑβδομάδι μηνῶν ἢ ἐνιαυτῶν ὠρισμένην. Διὸ τὰ ὀνομασθέντα ἔργα τῆς φύσεως ἐν τῇ ἐρωτῆσει πολλάκις θάπτον ἢ βραδύτερον τῶν ἐπτά ἀριθμῶν ἐπὶ τὴν οὐκείαν ἀγει ἢ φύσις τελειότητος· ἀπερ οὐκ ἂν ἐγίνετο, εἰ ἡ φύσις τῇ ἑβδομάδι, καὶ μὴ ἡ ἑβδομάς τῇ φύσει ἠκολούθει. Οὐχ ἡ ἑβδομάς οὖν ἐστὶν αἰτία τῆς ἐκπληρώσεως

⁹⁵ Matth. x, 28.

(95) Ἡ τὸ δυσδιήγητον. Legendum οὐ τὸ δυσδιήγητον. Id enim quaeritur utrum generatio vix enarrabilis intelligenda sit, nempe ex Virgine, an prorsus inenarrabilis, nempe aeterna.

(96) Ἐκχυθέντος. Ita scripsit Sylburgius pro eo

enarrabili generatione, de divinitate an de carne hæc dictio accipienda?

RESP. Christi secundum carnem generatio per genealogiam recensetur, illiusque modus in Scripturæ narratione annuntiat, ex Spiritu sancto nimirum et ex Maria virgine. Illius autem secundum divinitatem generatio genealogia caret: quare nec enarrabilis est. Demonstrat igitur prophetica dictio generationem non enarrabilem, nequaquam autem vix enarrabilem.

QUÆST. LXVIII. Si non idcirco sanguis hominis est anima, quia, effuso sanguine, animal occidit; quibusnam rationibus et exemplis demonstratur animam esse in corpore aliud quid creatione distinctum et invisibile?

RESP. Cum voces habeamus Conditoris universorum, quæ animam a corpore discernunt, fide digniora his exempla ad demonstrandam rei quæsitæ veritatem, non debent requirere. Quod enim datur diabolo in omnem corpoream Jobi constitutionem potestas percutiendi eam ad arbitrium suum; quodque idem prohibetur quominus tangat illius animam, id argumento est animam incorpoream aliud quidpiam esse, præter percussam illius carnem. Sic etiam illud: *Nolite timere eos qui occidunt corpus, animam autem non possunt occidere* ⁹⁵, demonstrat aliquid esse in homine interfecto, quod in immortalitate permanet etiam post mortem corporis. Quocirca ⁴⁶⁷ absurdum dictum est sanguinem, qui effusus est et corruptus, animam esse. Manifestum ergo est animam hominibus invisibilem esse secundum propriam naturam.

QUÆST. LXIX. Cur septenarius numerus mutationem suscipit? Nam sabbato plerumque aer immutatur, ac hominis secundum ætatem progressus in hoc numero incrementum accipit, dentes nascuntur mense septimo, et septimo anno mutantur; iisdem annis duplicatis vis seminalis supervenit; atque ut breviter dicam, numerus septenarius incrementum hominum et defectum efficit, et in morbis dijudicandi notas affert, et in lege præ cæteris numeris venerabilis est.

RESP. Vi naturæ perficiuntur opera naturæ, minime vero certo temporis spatio septem mensibus aut annis definito. Quare nominata opera naturæ in interrogatione sæpe citius aut tardius numero septenario ad propriam perducit natura perfectionem; quæ quidem non fierent, si natura septenarium numerum ac non septenarius numerus naturam sequeretur. Non igitur septenarius numerus in causa est, cur opera naturæ compleantur; sed

quod legitur in edit. R. Stephani ἐκλυθέντος.

(97) Ἡ ἕτερον τῆ κτίσει ἀόρατον. Ex responsione patet legendum esse ἕτερόν τι κτίζει καὶ ἀόρατον.

(98) Τῶν λοιπῶν. Deest μάλλον.

vis naturæ in causa est, cur ei detur in septenario numero propria opera naturaliter perficere. Similiter autem quoad alios mensium et annorum numeros, in quibus opus naturæ adimpletur in aliis animalibus et plantis, vis naturæ causa est æqualis temporis vel longioris aut brevioris. Venerabilior autem est in divina Scriptura numerus septenarius præter cæteros, quia eo continetur omne tempus tum mundi creationis, tum requiei Creatoris; senarius quidem creationis, unitas autem, requiei. Ut igitur servaretur memoria creationis mundi inter homines, propterea præcepit divina Scriptura, ut septenarius numerus præstantior aliis haberetur.

QUÆST. LXX. Si gaudere et gloriari de donis vetitum, ut res superbix effectrix, humilitas autem et modestia his, qui hæc accepere, a divina Scriptura commendatur: an non inutilia illis hæc dona, quæ in præsentem sensum illis proprii boni præstare non possunt?

RESP. Gaudere de bonis cum arrogantia vetat, quia ea res legitimam lætitiā tollit; gaudere autem de donis cum modestia non modo non vetat, sed contra ad ejusmodi gaudium hortatur nunc quidem Salvator, dicens: *Gaudete quia nomina vestra scripta sunt in cælis* 74; nunc autem Apostolus, qui ait: *Fratres, gaudete in Domino semper. Iterum dico: Gaudete. Modestia vestra nota sit omnibus hominibus* 75; iteratione verbi *Gaudete*, intentionem gaudii declarans. Neque igitur lætitiā tollit modestiam, neque modestia sensum lætitiæ, sed alterum ab altero custoditur.

QUÆST. LXXI. Quandoquidem nonnulli de mundi duratione conjiciendo dixerunt, eum sex tantum annorum millibus duraturum, utrum id verum esse exemplis manifestis demonstratur, utrum ex divina Scriptura, atque utrum incertum sit, ediscamus.

468 RESP. Qui dicunt sex annorum millia tempus esse præsentis mundi constitutionis, eos verum dicere, licet ex multis Scripturæ dictis conjicere, quæ nunc dicit: *Novissimis diebus istis locutus est nobis in Filio* 76; nunc: *In quos fines sæculorum pervenerunt* 77; nunc: *Postquam venit plenitudo temporis* 78. Hæc autem omnia in sexto millenario sunt pronuntiata.

QUÆST. LXXII. Si tunc invidia carere quisque reperitur, cum quidquid scit aut potest benefacere, id proximo gratificatur, quomodo non invidus Deus, qui cum omnes posset facere deos, bonum enim

τῶν ἔργων τῆς φύσεως, ἀλλὰ ἡ δύναμις τῆς φύσεως αἰτία τῆς ἐβδομάδος, καθ' ἣν οὐ (99) λαμβάνει τῆ φύσει τὰ οἰκεία ἔργα ἐκτελεῶσαι. Ὅσαύτως δὲ καὶ περὶ τῶν ἄλλων ἀριθμῶν μηνῶν τε καὶ ἐνιαυτῶν, δι' ὧν ἐκπληροῦνται τὰ ἔργον τῆς φύσεως ἐν τοῖς λοιποῖς ζῴοις τε καὶ φυτοῖς, ἡ δύναμις τῆς φύσεως ἐστὶν αἰτία τοῦ ἰσίου χρόνου, καὶ τοῦ πλειονοῦ καὶ τοῦ ἐλάττονος. Αἰδεσιμώτερος δὲ ἐν τῇ θεῖᾳ Γραφῇ ὁ ἐπτά ἀριθμὸς παρὰ τοὺς λοιποὺς ἀριθμοὺς, ὅτι ἐν αὐτῷ ὁ πᾶς χρόνος τῆς τε τοῦ κόσμου ποιήσεως καὶ τῆς τοῦ πεποιηκότος αὐτὸν καταπαύσεως· ἐξῆς μὲν τῆς ποιήσεως· μόνος δὲ τῆς καταπαύσεως. Ἴνα οὖν φυλαχθῆ ἡ μνήμη τῆς τοῦ κόσμου ποιήσεως ἐν τοῖς ἀνθρώποις, διὰ τοῦτο τιμωτέρον τῶν ἄλλων εὐρίσκειν ἔταξε τὸν ἐπτά ἀριθμὸν ἐν τῇ θεῖᾳ Γραφῇ.

ἘΡΩΤΗΣΙΣ Ο'. Εἰ τὸ χαίρειν καὶ γαυριῶν ἐπὶ τοῖς χαρίσμασιν ἀπηγόρευται, ὡς ὑπερηφανείας ποιητικόν, ταπεινοφροσύνη δὲ καὶ ἐπεικεία τοῖς ταῦτα εὐληφόνσιν ὑπὸ τῆς θείας Γραφῆς παραδέδοται, πῶς οὐκ ἀνωφελῆ αὐτοῖς τὰ εὐρήματα, αἰσθησὶν ἐπὶ τοῦ παρόντος ἐκεῖνοις τοῦ αἰκείου καλοῦ παρασχέιν μὴ δυνάμενα;

ἈΠΟΚΡΙΣΙΣ. Τὸ χαίρειν ἐπὶ τοῖς χαρίσμασι μετὰ τῆς ὑπερηφανείας ἀπαγορεύει, ὡς ἀναιρετικόν τοῦ χαίρειν καλῶς· τὸ χαίρειν δὲ ἐπὶ τοῖς χαρίσμασι μετὰ τῆς ἐπεικειᾶς οὐ μόνον οὐκ ἀποτρέπει, ἀλλὰ τούναντίον ἐπὶ τὴν τοιαύτην χαρὰν καὶ ἐπιτρέπει, ποτὲ μὲν λέγων ὁ Σωτὴρ· *Χαίrete δὲ ὅτι τὰ ὀνόματα ὑμῶν ἐγγράφη ἐν τοῖς οὐρανοῖς*· ποτὲ δὲ ὁ Ἀπόστολός φησιν· *Ἀδελφοί, χαίrete ἐν Κυρίῳ πάντοτε· πάλιν ἐρῶ· χαίrete*. Τὸ ἐπεικείας ὑμῶν γνωσθήτω πᾶσιν ἀνθρώποις· τῷ διπλασιασμῷ τοῦ *Χαίrete*, τὴν ἐπίτασιν τῆς χαρᾶς ἐμφαίνων. Οὕτε οὖν ἡ χαρὰ ἀναιρεῖ τὴν ἐπεικείαν, οὕτε ἡ ἐπεικεία ἀναιρεῖ τὴν αἰσθησὶν τῆς χαρᾶς, ἀλλὰ δι' ἑκατέρας ἑκατέρα φυλάττεται.

ἘΡΩΤΗΣΙΣ ΟΑ'. Ἐπειδὴ τινες περὶ τῆς τοῦ κόσμου συστάσεως ἔφασαν στοχαζόμενοι, ὡς ἑξακισχίλια μόνα ἔτη συστήσεται, εἰ ἀληθὲς τοῦτο δι' ὑποδειγμάτων ἐναργῶν δαίχνονται, εἰ δὲ ἐκ τῆς θείας Γραφῆς, καὶ εἰ ἀδύλον, μάθωμεν.

ἈΠΟΚΡΙΣΙΣ. Ἐνεστὶ διὰ πολλῶν γραφικῶν φωνῶν τεκμηρασθαι ἀληθεύειν τοὺς λέγοντας ἑξακισχίλια ἔτη εἶναι τὸν χρόνον τῆς παρουσίας τοῦ κόσμου συστάσεως, ποτὲ μὲν λέγουσα· *Ἐπ' ἐσχάτων τῶν ἡμερῶν τούτων ἐλάλησεν ἡμῖν ἐν Γ'ω'*· ποτὲ δὲ· *Εἰς οὐρανὸν τὰ τέλη τῶν αἰώνων κατήγησε*· ποτὲ δὲ· *Ὅτε ἦλθε τὸ πλῆρωμα τοῦ χρόνου*. Πᾶσαι δὲ αἱ τοιαῦται φωναὶ ἐν τῇ ἕκτῃ ἐρρήθησαν χιλιάδι.

ἘΡΩΤΗΣΙΣ ΟΒ'. Εἰ τότε ἀφθονος δαίχνεται ἕκαστος, ὅτε ὅπερ ἐπίσταται, εἰ καὶ δυνατόν (1) καλὸν ποιεῖν, τοῖς πλησίον χαρίζεται, πῶς οὐ φθονερὸς ὁ Θεὸς, πάντας δυνάμενος ποιῆσαι θεοὺς, καὶ μὴ

74 Luc. x, 20. 75 Philip. iv, 4. 76 Hebr. i, 2. 77 I Cor. x, 11. 78 Gal. iv, 4.

(99) Καθ' ἣν οὐ. Vel legendum οὖν, quod sæpe idem valet ac videlicet, vel hæc recidenda vocula.

(1) *El καὶ δυνατόν*. Leg. ἢ καὶ δύναται. Sic enim infra, ἃ δύναται ποιεῖν ἢ ἐπίστανται καλά.

ποίησας, ἐπει καλὸν ὁ Θεός; Εἰ δὲ οὐ φθονερός, ἀλλὰ ἀδύνατος ὢν, τοῦτο οὐκ ἐποίησε δυοῖν. . . ἀνάγκη (2).

ἈΠΟΚΡΙΣΙΣ. Τοῖς χαριζομένοις τοῖς πλησίον, ἃ δύνανται ποιεῖν ἢ ἐπίστανται καλά. Τὸ γὰρ πλησίον Θεοῦ οὐ χρῆζει Θεοῦ εἰς παραοχήν· ἔχει γὰρ πρὸς αὐτὸν ἐν ἅπασιν τὸ ἴσον. Ἔτι δὲ εἰ Θεοῦ μόνον ἐποιοεῖ ὁ Θεός, τὸν κόσμον οὐκ ἂν ἐποίησε. Ἀναγκαίως γὰρ χρῆζει ὁ κόσμος τῶν μερῶν τῶν καθ' ὑπέρθεσιν καὶ ὑπόθεσιν θέσεως (3) ἀλλήλων διαφερόντων. Ἔτι δὲ εἰ τῶν ἀδυνάτων γίνεται οὐδὲν, ἀδύνατον δὲ γενέσθαι Θεὸν (ἄκτιστος γὰρ καὶ ἀποίητος ὁ Θεός)· πῶς οὐκ ἔστιν ἄλογον τότε λέγειν τὸν Θεὸν ἄφθονον (4), ὅτι τὰ μὴ ἐνδεχόμενα ποιεῖ; Ἔτι δὲ καλὸν ἔστιν ὁ Θεός, ὅτι ἄκτιστός ἐστι καὶ κτίστης· οὐδὲν δὲ τῶν κτιστῶν κατ' οὐσίαν δύναται γενέσθαι ἄκτιστον, τουτέστι Θεός. Ἔοικε δὲ αὕτη ἡ ἐρώτησις τῷ λέγοντι λόγῳ· Καλός ἐστιν ὁ ὀφθαλμὸς καὶ τιμώτερος τῶν ποδῶν· ἄλλ' εἰ ἄφθονός ἐστιν ὁ Θεός, διὰ τί οὐκ ἐποίησε τοὺς πόδας ὀφθαλμούς; Συνάγει γὰρ καὶ ὁ λόγος οὗτος τὴν αὐτὴν ἄλογον ἀτοπίαν, τὸ ἢ διὰ φθόνον ἢ δι' ἀδυναμίαν μὴ πεποιηκέναι τὸν Θεὸν πόδας ὀφθαλμούς.

ἘΡΩΤΗΣΙΣ ΟΓ'. Εἰ τότε τὸ καλὸν φαίνεται καλὸν, ὅτε συγκρίνεται τῷ κακῷ, καλὸν δὲ ὁ κόσμος, δῆλον ὅτι κακὸν ὁ μὴ κόσμος, τουτέστι τὸ πρὸ κόσμου. Καὶ εἰ μὲν ὁμοιότερα ἐκ Θεοῦ, τουτέστι τὸ πρὸ κόσμου καὶ ὁ κόσμος, πῶς οὐχ ἑκάτερα ἐξ αὐτοῦ, τουτέστι τὸ καλὸν καὶ τὸ φαῦλον; Εἰ δὲ θάτερον μὲν ἐξ αὐτοῦ, ἕτερον δὲ οὐκ ἐξ αὐτοῦ, πῶς οὐκ ἔστιν αὐτόμα-
C τὸν καὶ μὴ ὑπ' αὐτὸν τὸ μὴ ἐξ αὐτοῦ; Πῶς δὲ ἀληθεύει ὁ λέγων, ὅτι Ἐξ αὐτοῦ τὰ πάντα; ἐν γὰρ τοῖς πᾶσι καὶ τὰ πρῶτην οὐκ ὄντα, καὶ τὰ νῦν ὄντα, περιέχεται.

ἈΠΟΚΡΙΣΙΣ. Τὸ καλὸν οὐδὲν ἕτερον ἔστι παρὰ τὴν ἔκτροπὴν τοῦ καλοῦ· διὸ ἕτερον ἔστι τοῦ καλοῦ τὸ κακόν· ἔκτροπὴ γὰρ ἔστι τοῦ καλοῦ. Ἀλλὰ τοῦτο δῆλον ὅτι οὐκ ἐκ τῆς συγκρίσεως τοῦ κακοῦ τὸ καλὸν φαίνεται καλόν, ἀλλ' ἐκ τῆς οικειᾶς φύσεως. Τὸ δὲ πρὸ τοῦ κόσμου μὴ ὄν πάντη μὴ ἦν (5), οὔτε καλὸν ἦν οὔτε κακόν· διὸ τῷ οὕτω μὴ ὄντι οὐδὲν συγκρίνεται. Ἔτι δὲ τὸ πάντη μὴ ὄν οὔτε ἐκ τοῦ Θεοῦ, οὔτε ἐξ ἄλλου, οὔτε αὐτόματόν ἐστι. Πρὸ τοῦ κόσμου οὖν οὐδὲν ἕτερον πλὴν Θεοῦ ἦν· τοίνυν τῆς συγκρίσεως
D τῶν ὄντων οὐσης πρὸς τὰ ὄντα, οὐκ ἄρα συγκρίνεται ὁ κόσμος τῷ μὴ κόσμῳ, οὐδὲ ἐν τῷ κόσμῳ περιέχεται τὸ μὴ κόσμος. Τὸ γὰρ μὴ κόσμος οὐδὲν ἔστι· τὸ δὲ περιεχόμενον ἔστι τί. Καὶ ὅτε λέγομεν ἐκ τοῦ μὴ

⁷⁹ Rom. xi, 36.

(2) *Δυοῖν ἀνάγκη.* Cum paucis supplendis sensum commodum habeamus, necesse non est longas ambages persequi. Sic ergo videtur lacuna emendari posse: Δυοῖν γὰρ θάτερον λέγειν ἀνάγκη. Et mox sic incipienda responsio: Οὐχ ὁμοίως τοῖς ἀνθρώποις ὁ Θεός.

A est Deus, non fecit? Quod si non invidus, at potentia destitutus id non fecit; ex duobus enim alterutrum dictu necessarium.

RESP. Non similis est Deus hominibus ea proximo gratificantibus, quæ possunt aut sciunt benefacere. Nam quod proximum Dei est, non indiget Deo ad beneficium accipiendum; habet enim cum eo in omnibus æqualitatem. Deinde vero si deos tantum fecisset Deus, mundum non fecisset. Omnino enim indiget mundus partibus, quæ altiore vel inferiore gradu a se invicem secernantur. Præterea si impossibile nihil fit, impossibile autem est ut fiat Deus (increatus enim et infectus Deus), nonne a ratione alienum est Deum invidum dicere, quia impossibilia non fecit? Denique bonum est Deus, quia increatus est et creator; nihil autem ex creatis potest essentia fieri increatum, id est Deus. Videtur autem hæc interrogatio similis esse huic ratiocinationi: Præclarus est oculus et pretiosior pedibus; sed si Deus invidus non est, quare pedes non fecit oculos? Nam et hæc ratiocinatio eandem a ratione alienam absurditatem sibi ascribit, nempe, vel ob invidiam vel ob potentiæ penuriam pedes Deus oculos non fecit.

QUÆST. LXXIII. Si bonum tunc apparet bonum, quando confertur cum malo, bonum autem mundus, liquet malum esse non mundum, id est id quod ante mundum. Quod si utrumque ex Deo, id est quod ante mundum et mundus, quomodo non utrumque ex eo, id est bonum et malum? Quod si alterum ex eo, alterum vero nequaquam, quomodo non fortuito est ac nequaquam sub eo id quod ex ipso non est? Quomodo autem verum dicit qui ait: *Ex ipso omnia*⁷⁹? In omnibus enim et quæ ante non erant, et quæ nunc sunt continentur.

RESP. Malum nihil aliud est quam depravatio boni: quare bono posterius est malum, est enim boni depravatio. At illud manifestum est non ex mali comparatione bonum apparere bonum, sed ex propria natura. Quod autem ante mundum non erat, id cum omnino non esset, neque bonum erat neque malum; quare cum eo, quod non esse ita constat, nihil comparatur. Deinde vero quod omnino non est, neque ex Deo est, neque ex alio, neque fortuito. Ante mundum igitur **469** nihil aliud erat præter Deum; et cum ea quæ sunt cum iis quæ sunt comparentur, nequaquam profecto comparatur mundus cum non mundo, nec mundo continetur non mundus. Nam non mundus nihil; quod

(3) *Ἐπέθεσιν θέσεως.* Rob. Stephanus et codices mss. θυσίας. Emendavit Sylburgius.

(4) *Ἄφθονος.* Legit Langus φθονερόν ἔτι, neque aliter sensus constare possit.

(5) *Πάντη μὴ ἦν.* Sic Claromontanus codex. Editi πάντη μὴ ὄν ἦν.

vero continetur, aliquid est. Et cum dicimus ex eo quod non est Deum fecisse quæ sunt, nequaquam id, quod non est, esse statuimus, sed omnino abolemus.

QUÆST. LXXIV. Si quia superatus est gentilismus a Christianismo, spem restitutionis non habet, quomodo superata antiquitas a gentilismo vera religio nunc in integrum restituta est? Nam ante errorem viguisse veritatem testantur divinæ Scripturæ, quæ Adamum et multos deinceps post eum declarant non simulacra, sed Deum coluisse, quamvis nonnullorum ex eis nefanda reperiantur facinora.

RESP. Si præsentis rerum status finis est impiorum per ignem iudicium, prout testantur Scripturæ prophetarum et apostolorum, atque etiam, ut ait beatus Clemens in epistola ad Corinthios, Sibyllæ; quod si ipsum iudicium sit per Jesum Christum, qui crucifixus est a Judæis ac regnum Christianorum obtinet sempiternum, quod ei datum est secundum Danielem prophetam; propterea nullam habet spem restitutionis gentilismus. Deinde vero, si quem habuit dominatum populus Dei, eum solum minime recuperavit: an non frustra nunc expectat gentilismus restitutionem pristinae suæ potestatis? Quam autem ob causam expectat gentilismus pristini sui dominatus restitutionem? Omnino ut cruciatibus cogat Christianos discedere a Filii Dei cultu et fide, et cultui dæmonum adhærere. Sed cruciatus, quibus etiam antea usus est gentilismus, sperans se eorum beneficio insuperabilem fore, gentilismum quidem aboleverunt, Christianismum autem firmiter stabilierunt.

προσοκλήσας δι' αὐτῶν ἄλυτον φυλάττειν ἑαυτὸν, τὸν ἔστησαν παγιώτερον.

QUÆST. LXXV. Si usque ad corporum resurrectionem anima, peractæ vitæ præmia non percipit, num illa alicui, postquam a corpore secessit, subdita est quæstioni, ad ipsam usque resurrectionem?

RESP. Non quem statum hic habent animæ cum

(6) Τὰ ὄντα. Uterque codex prima manu sic habuit. Sed quod supra lineam in Regio, ad marginem in Claromontano appositum fuit, nempe πάντα, id magis arrisit Roberto Stephano; quod tamen ab eo sine ratione factum videtur.

(7) Καθὼς φησιν ὁ μακάριος Κλήμης. Non probabilis conjectura est doctissimi Cotelerii, qui legi posse suspicatur, καὶ ὡς φησιν pro καθὼς φησιν, quasi Clemens futuri per ignem iudicii, non vero Sibyllini oraculi testis citetur. Nimum perspicue hæc ad Sibyllam referuntur, quam ut eludi possint. Neutra tamen in epistola S. Clementis citatur Sibylla, sed cum neutra ad nos integra pervenerit, quid mirum, si ea desideremus hodie, quæ antiqui citarunt? Sed tamen cum Sibyllini versus de futuro per ignem iudicio referantur in lib. v Constitut. apostol., quod opus sub nomine S. Clementis ferebatur; conjici posset nostrum hunc scriptorem, memoria effluente, existimasse hoc Sibyllæ testimonium, quod in Constitut. apost. legerat, in epistola ad Corinthios exstare. Si minus placeat hæc conjectura, illud saltem cum doctissimis viris asserere non dubitabo, nostrum scriptorem minime

ὄντος τὸν Θεὸν πεποικημένοι τὰ ὄντα (6), οὐ θέσιν τοῦ ὄντος διδάμεν τῷ μὴ ὄντι, ἀλλὰ τὴν παντελεῆ ἀναίρεσιν τοῦ μὴ ὄντος.

ἘΡΩΤΗΣΙΣ ΟΔ'. Εἰ διὰ τὸ νενικῆσθαι τὸν Ἑλληνισμὸν ὑπὸ τοῦ Χριστιανισμοῦ ἐλπίδα οὐκ ἔχει ὁ Ἑλληνισμὸς ἀνακλήσεως, πῶς πάλαι ὑπὸ τοῦ Ἑλληνισμοῦ νικηθεῖσα ἡ ἀλήθης θεοσέβεια, νυνὶ τὴν ἀνάκλησιν δέδεκται; Ὅτι γὰρ πρὸ τῆς πλάνης ἐπεκράτει ἡ ἀλήθεια, μαρτυροῦσιν αἱ θείαι Γραφαί, τὸν Ἀδάμ καὶ πολλοὺς ἐφεξῆς μετ' αὐτὸν δηλοῦσαι οὐκ εἰδῶλους, ἀλλὰ τῷ Θεῷ λατρεύσαντας, κἀν τινες αὐτῶν ἐν ἀτόποις ἐξητάσθησαν πράξειςιν.

ἈΠΟΚΡΙΣΙΣ. Εἰ τῆς παρούσης καταστάσεως τὸ τέλος ἐστὶν ἡ διὰ τοῦ πυρὸς κρίσις τῶν ἀσεβῶν, καθά φασιν αἱ Γραφαί προφητῶν τε καὶ ἀποστόλων, ἐτι δὲ καὶ τῆς Σιβύλλης, καθὼς φησιν ὁ μακάριος Κλήμης (7) ἐν τῇ πρὸς Κορινθίους ἐπιστολῇ· γίνεται δὲ αὕτη ἡ κρίσις διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ τοῦ σταυρωθέντος ὑπὸ τῶν Ἰουδαίων, τοῦ αἰωνίως βασιλεύοντος τῶν Χριστιανῶν βασιλείαν ἀτελεύτητον, τὴν κατὰ τὸν προφήτην Δανιὴλ δοθείσαν αὐτῷ· διὰ τοῦτο οὐδεμίαν ἀνακλήσεως ἔχει ὁ Ἑλληνισμὸς τὴν ἐλπίδα. Ἄλλως τε εἰ καθ' ἣν ἐκράτει δυναστείαν ὁ Ἑλληνισμὸς (8) τὸν λαὸν τοῦ Θεοῦ, λυθείσης ταύτης οὐδαμῶς πάλιν αὐτὴν ἀνέλαβε, πῶς οὐ μάτην νῦν προσδοκᾷ τὴν ἀνάκλησιν τῆς παλαιᾶς αὐτοῦ δυναστείας; Τίνος δὲ ἔνεκεν προσδοκᾷ ὁ Ἑλληνισμὸς τῆς παλαιᾶς αὐτοῦ δυναστείας τὴν ἀνάκλησιν; Πάντως ἵνα βασάνοις ἀναγκάσῃ τοὺς Χριστιανούς, ἀφίστασθαι μὲν τῆς τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ λατρείας τε καὶ πίστεως, προσέχοντας δὲ ἐπεσθαι τῇ θρησκείᾳ τῶν δαιμόνων. Ἄλλ' αἱ βάναι αὗται, αἷς καὶ πρώην (9) χρησάμενος ὁ Ἑλληνισμὸς, μὲν Ἑλληνισμὸν κατέπαυσαν, τὸν δὲ Χριστιανισμὸν

ἘΡΩΤΗΣΙΣ ΟΕ'. Εἰ ἔ σωμάτων (10) ἐγέρσεως ἢ ψυχῆ τὰς ἀμοιβὰς οὐ κομίζεται, τῇ ἐξετάσει μέχρι τῆς ἀναστάσεως;

ἈΠΟΚΡΙΣΙΣ. Οὐχ ἦν ἔχουσιν αἱ ψυχαὶ ἐνταῦθα

cum eis facere, qui ejus testimonio utuntur, ut epistolam S. Clementis secundam minime genuinam esse probent, sed hominis setum, cui noti erant Sibyllini de extremo iudicio versus, multo recentiores S. Clemente. Ut omittam pseudo-Justinum in ambiguo reliquisse utram S. Clementis epistolam citaverit; quis ignorat multa Sibyllis oracula, prophetica sententiis consentanea, attribui solita fuisse, antequam prodirent carmina illa Sibyllina, quorum artifex non videtur facinus suscepturus fuisse, aut saltem optatos fraudis exitus habiturus, nisi jam tum animis in sedisset anticipata de Sibyllinis prædictionibus opinio.

(8) Ὁ Ἑλληνισμὸς. Clarum et perspicuam habebimus sententiam, si illud ὁ Ἑλληνισμὸς rejiciamus post verbum προσδοκᾷ, ac legamus ὁ λαὸς τοῦ Θεοῦ.

(9) Οἷς καὶ πρώην. Legit Sylburgius οἷς καὶ πρώην ἦν.

(10) Σωμάτων. Sic totum hunc locum restituit Sylburgius: Εἰ ἕως τῆς τῶν σωμάτων ἐγέρσεως ἢ ψυχῆ τοῦ σώματος ἀλλαγεῖται τὰς ἀμοιβὰς οὐ κομίζεται, ἀρα ἐν τῷ μεταξὺ ὑπόκειται τῇ, etc.

μετὰ τοῦ σώματος κατάστασιν, ταύτην ἔχουσι καὶ μετὰ τὴν ἐντεῦθεν ἀπὸ τοῦ σώματος ἔξοδον. Ἐνταῦθα μὲν γὰρ τὰ τῆς ἐνώσεως πάντα κοινὰ ὑπάρχει δικαίων τε καὶ ἀδίκων, καὶ οὐδεμία ἐστὶν ἐν αὐτοῖς διαφορά κατὰ τοῦτο· οἶον τὸ γενέσθαι καὶ τὸ ἀποθνήσκειν, καὶ τὸ ὑγιαίνειν καὶ τὸ νοσεῖν, καὶ τὸ πλοστεῖν καὶ τὸ πένεσθαι, καὶ τὰ ἄλλα τὰ τούτους ὁμοια. Μετὰ δὲ τὴν ἐκ τοῦ σώματος ἔξοδον εὐθὺς γίνεται τῶν δικαίων τε καὶ ἀδίκων ἡ διαστολή. Ἄγονται γὰρ ὑπὸ τῶν ἀγγέλων εἰς ἀξίους αὐτῶν τόπους· αἱ μὲν τῶν δικαίων ψυχαὶ εἰς τὸν παράδεισον, ἔθθα συντυχία τε καὶ θέα ἀγγέλων τε καὶ ἀρχαγγέλων, κατ' ὄπτασιαν (11) δὲ καὶ τοῦ Σωτῆρος Χριστοῦ κατὰ τὸ εἰρημένον· Ἐκδημοῦντες ἐκ τοῦ σώματος καὶ ἐνδημοῦντες πρὸς τὸν Κύριον· αἱ δὲ τῶν ἀδίκων ψυχαὶ εἰς τὴν ἐν τῷ ἄδῃ τόπους, κατὰ τὸ εἰρημένον περὶ τοῦ Ναβουχοδονόσορ βασιλέως Βαβυλῶνος· Ὁ ἄδης κάτωθεν ἐπικράνηθ' συναρτήσας σοι, καὶ τὰ ἔξῃς· καὶ εἶον ἐν τοῖς ἀξίοις αὐτῶν τόποις φυλαττόμεναι ἕως τῆς ἡμέρας τῆς ἀναστάσεως καὶ ἀνταποδόσεως.

ἘΡΩΤΗΣΙΣ ΟΓ΄. Εἰ πρὸ τῆς ἀναστάσεως οὐκ ἐστὶν ἡ τῶν ἔργων ἀντίδοσις, ποῖον τῷ ληστῇ προσγένονεν ὄφελος, πρὸς τὸν παράδεισον αὐτοῦ τῆς ψυχῆς εἰσαχθείσης, καὶ μάλιστα ὅτι ὁ μὲν παράδεισος αἰσθητὸς, οὐκ αἰσθητὴ δὲ ἐστὶ τῆς ψυχῆς ἡ οὐσία;

ἈΠΟΚΡΙΣΙΣ. Ὁφελος γέγονε τῷ ληστῇ εἰς τὸν παράδεισον εἰσελθόντι τὸ ἔργον μαθεῖν τῆς πίστεως τὸ ὠφέλιμον, δι' ἧς ἤξιώθη τοῦ συναθρολισματος τῶν ἁγίων ἐν ᾧ φυλάττεται ἕως τῆς ἡμέρας τῆς ἀναστάσεως τε καὶ ἀνταποδόσεως· ἔχει τε τοῦ παραδείσου τὴν αἰσθησιν, κατὰ τὴν ἐννοηματικὴν (12) λεγομένην αἰσθησιν, καθ' ἣν ὁρῶσιν αἱ ψυχαὶ ἑαυτὰς τε καὶ τὰ ὑπ' αὐτάς· ἔτι δὲ καὶ τοὺς ἀγγέλους τε καὶ τοὺς δαίμονας. Οὐ γὰρ νοεῖ οὔτε ὁρᾷ ψυχὴ ψυχὴν, οὔτε ἄγγελος ἄγγελον, οὔτε δαίμων δαίμονα, ἀλλὰ κατὰ τὴν ῥηθεῖσαν ἐννοηματικὴν αἰσθησιν ὁρῶσιν ἑαυτοὺς τε καὶ ἀλλήλους, ἔτι δὲ καὶ τὰ σωματικὰ πάντα.

ἘΡΩΤΗΣΙΣ ΟΖ΄. Εἰ τῇ συνεργίᾳ τῶν τοῦ σώματος αἰσθήσεων τῶν αἰσθητῶν ἡ ψυχὴ λαμβάνει τὴν αἰσθησιν, αἰσθητὰ δὲ τὰ καλὰ καὶ τὰ φαῦλα τυγχάνουσι· πῶς οὐκ ἀναισθητεῖ ἡ ψυχὴ χωρισθεῖσα τοῦ σώματος; Εἰ δὲ ἀναισθητεῖ, ὅλον ὅτι νενέκρωται· νεκρῶν γὰρ καὶ ζώντων διαφορὰν ἀναισθησία διακρίνει καὶ αἰσθησις.

ἈΠΟΚΡΙΣΙΣ. Πᾶσαι αἱ κτισταὶ τε καὶ λογικαὶ οὐσίαι διπλᾶς ἔχουσι καταληπτικὰς δυνάμεις, αἰσθητικὴν τε καὶ νοητικὴν (13)· καὶ ἐννοητικὴν μὲν λεγομένην, καθ' ἣν καταλαμβάνουσιν αὐτάς τε καὶ ἀλλήλας· νοητικὴν δὲ, καθ' ἣν δέχονται τὴν γνῶσιν τοῦ ὅπερ αὐτάς. Οὐ συνεργίᾳ οὖν τοῦ σώματος αἱ ψυχαὶ

¹⁰ II Cor. v, 8. ¹¹ Isa. xiv, 9.

(11) *Κατ' ὄπτασιαν.* Visio illa Christi, quam concedit piorum animabus e corpore solutis, non ea est intelligenda qua perfruuntur, qui cum Christo in caelo sunt, sed qualis per revelationem nonnunquam etiam in hac vita sanctis obligit. Nam in Resp. ad quæst. 85 animas justorum non in caelo collocat, sed in paradiso. cum Henoch et Elia.

A corpore, eundem etiam habent cum e corpore migraverint. Hic enim quæ ad unionem animæ et corporis spectant, communia sunt justis et injustis omnia, neque ullum est inter illos hac in re discrimen; quale est nasci et mori, valere et ægrotare, divitem esse et pauperem, et alia his similia. **470** At post excessum e corpore statim fit justorum et injustorum distinctio. Aguntur enim ab angelis in loca sibi convenientia; justorum quidem animæ in paradysum, ubi consuetudo est et aspectus angelorum et archangelorum, ac ipsius etiam, per visionem, Salvatoris Christi secundum illum dictum: *Peregrinantes a corpore et presentes ad Dominum*¹⁰; injustorum autem animæ in inferorum loca, secundum id quod dictum est de Nabuchodonosor rege Babylonis: *Infernus subter exacerbatus est in occursum tuum*¹¹; ac in locis se dignis custodiuntur usque ad diem resurrectionis et remunerationis.

QUÆST. LXXVI. Si ante resurrectionem non est operum merces, quid utilitatis accessit latroni, quod ejus anima in paradysum introducta sit, cum præsertim paradysus sub sensum cadat, animæ vero substantia nequaquam?

RESP. Utile fuit latroni in paradysum introeunti re discere utilitatem fidei, quæ dignum illum effecit cœtu sanctorum, ubi custoditur usque ad diem resurrectionis et remunerationis. Habet autem paradysi sensum secundum illam sentiendi facultatem, quæ dicitur perceptiva, per quam vident animæ semetipsas et quæ ipsis inferiora sunt, adhuc etiam angelos et dæmones. Non enim intelligit aut videt anima animam, neque angelus angelum, neque dæmon dæmonem, sed secundum illam sentiendi facultatem, quæ dicitur perceptiva, vident semetipsas ac sese invicem, adhuc etiam et corporea omnia.

QUÆST. LXXVII. Si sensuum corporis adjumento anima res sub sensum cadentes percipit, cadunt autem sub sensum bona et mala: quomodo sensu non caret anima a corpore separata? Quod si caret, mortua est videlicet. Nam mortuorum et viventium discrimen in sentiendo vel non sentiendo positum.

RESP. Creatæ et ratione utentes omnes substantiæ duas habent cognoscendi facultates, perceptivam et intellectivam: perceptivam quidem, qua et semetipsas et sese invicem comprehendunt; intellectivam autem, qua eorum, quæ supra ipsas sunt, cognitionem accipiunt. Non igitur adjumento

(12) *Ἐννοηματικὴν.* In Resp. ad quæstionem sequentem ἐννοητικὴν vocat eam facultatem, qua animæ semetipsas et inter se percipiunt.

(13) *Αἰσθητικὴν τε καὶ νοητικὴν.* Legendum ἐννοητικὴν τε καὶ νοητικὴν, ut patet ex his quæ sequuntur. Non jam enim αἰσθητικὴν et νοητικὴν dicit, sed ἐννοητικὴν et νοητικὴν.

corporis animæ res sub sensum cadentes sentiunt, sed ipsa anima sensum præstat sua præsentia, atque efficit ut animal sentiendi vim habeat; et quantum quidem ad animal attinet, sentiendi vim habet, quantum ad animam, cognoscendi facultate prædita est; nec unquam moritur anima. Mors enim animalis est, non animæ. Adjumento igitur corporis indiget ad ea, quæ sub sensum cadunt, percipienda animal et animalis conditio, non vero anima. Aliud enim est animal, aliud anima; et aliud quod secundum participationem, aliud quod secundum essentiam.

QUÆST. LXXVIII. Si secundum cor suum Davidem esse Deum pronuntiavit: cur postea adulterium et cædem idem propheta patravit? Et si hæc a Deo ut mala odio habentur, 471 cur ex adultera genus prophetæ Deus deduxit, atque ut Dominus Christus ex eadem per genealogiam recensetur, effecit? Hæc autem cum ita se habeant, quomodo verum dicit Scriptura quæ dicit: *Filii adulterorum imperfecti* 81?

RESP. At enim qui per pœnitentiam propria delicta emendavit David, etiam ob eam rem secundum cor Dei inventus est, qui non vult mortem peccatoris, sed ut convertatur et vivat 82. Ac ei quidem, quem per adulterium ex Uriæ uxore susceperat, mortem infixit Deus, quia *filii adulterorum imperfecti*. Qui autem post illum geniti suere, iis mortem non infixit Deus, quia illam David, occiso Uriæ, uxorem perhumaniter assumpserat. Habens autem honorem pœnitentiæ Deus, in filiis ex Uriæ uxore genitis genus Davidis constituit, et Christum ex illa ob eandem causam originem ducere voluit.

QUÆST. LXXIX. Si omnium regum Israelis et Judæ calidissimum pietatis studium Josias declaravit, qui columnas simulacrorum contrivit, et cum aris simulacrorum ossa infidelium in cineres redegit, qui lucos erroris funditus excidit, et eos qui in excelsis adolebant et sacrificabant, ab hoc cultu abduxit, et divino cultui decus et honorem conciliavit, perfectique ut splendide legis dies festos, ut testatur Scriptura 83, populus celebraret; cum tamen infidelium gladio vitam violenter amiserit, ejusque filii captivi Babylonem abducti fuerint, et in longam servitutem infidelibus traditi: quomodo ob hæc non vere dixerint infideles, propterea quod eorum sacra violavit, idcirco tam acerbum illi eventum obtigisse? Ubinam autem reperiemus cum tot recte factorum mercedem accepisse? Aut ad quam posterorum utilitatem calamitates, quæ Josiæ post tot ac tanta recte facta evenerunt, litteris mandatæ sunt?

81 Sap. III, 16. 82 Ezech. xxxiii, 41. 83 II Paralip. xxxiv per totum.

(14) *Αισθητική*. Idem vulnus a librariis factum modo vidimus, quod quidem pari ratione sanandum, nimirum restituendo ἔνοητική.

(14*) *Ὀὐχὶ ἢ ψυχῆ*. Legendum ... οὐχὶ ἢ ψυχῆ.

τῶν αἰσθητῶν λαμβάνουσι τὴν αἰσθησιν, ἀλλὰ αὐτὴ ἡ ψυχὴ, αἰσθησιν παρέχουσα τῇ αὐτῆς παρουσίᾳ, αἰσθητικὸν τὸ ζῶον ποιεῖ· καὶ ὡς μὲν πρὸς τὸ ζῶον ἐστὶν αἰσθητικὸν, ὡς δὲ πρὸς ἑαυτὴν ἐστὶν αἰσθητική (14)· καὶ οὐδέποτε γίνεται νεκρὰ ἡ ψυχὴ. Νέκρωσις τοῦ ἐμφύχου γὰρ ὑπάρχει, καὶ οὐ τῆς ψυχῆς. Συνεργίας οὖν δέεται τοῦ σώματος πρὸς τὴν κατάληψιν τῶν αἰσθητῶν τὸ ἐμφυχον καὶ ἡ ἐμφυχία, οὐχὶ ἡ ψυχὴ (14*), καὶ ἄλλο τὸ κατὰ μετουσίαν, καὶ ἄλλο τὸ κατ' οὐσίαν.

ἘΡΩΤΗΣΙΣ ΟΗ'. Εἰ κατὰ τὴν ἑαυτοῦ καρδίαν εἶναι τὸν Δαβὶδ ὁ Θεὸς ἀπεφάνητο, πῶς μετὰ ταῦτα μοιχείαν καὶ φόνον ὁ αὐτὸς προφήτης εἰργάσατο; Καὶ εἰ ταῦτα ὑπὸ Θεοῦ ὡς φαῦλα μεμίσηται, διὰ τί ἐκ τῆς μοιχαλίδος τὸ γένος ὁ Θεὸς τοῦ προφήτου συνέστησε, καὶ τὸν Δεσπότην Χριστὸν ἐξ αὐτῆς γενεαλογεῖσθαι ἐποίησε; Τοῦτου δὲ ἔχοντος οὕτως, πῶς ἡ Γραφὴ ἀληθεύει λέγουσα, ὅτι *Τέκνα μοιχῶν ἀτέλεστα*;

ἈΠΟΚΡΙΣΙΣ. Καὶ γὰρ ὁ διὰ μετανοίας τὰ οικεῖα σφάλματα διορθωσάμενος Δαβὶδ καὶ μετὰ τοῦτο εὐρέθη ὡς κατὰ καρδίαν Θεοῦ, τοῦ μὴ βουλομένου τὸν θάνατον τῶν ἀμαρτωλῶν, ὡς τὸ ἐπιστρέφει καὶ ζῆν αὐτόν. Καὶ ὃν μὲν μοιχικῶς ἐγέννησεν ἐκ τῆς τοῦ Οὐρίου, τοῦτον ἐθανάτωσεν ὁ Θεὸς, διὰ τὸ εἶναι τέκνα μοιχῶν ἀτέλεστα· τοὺς δὲ μετὰ τοῦτον γεννηθέντας οὐκ ἐθανάτωσε, διὰ τὸ λαβεῖν αὐτὸν ταύτην μετὰ τὴν ἀναίρεσιν τοῦ Οὐρίου εἰς γυναῖκα ἐπεικικῶς. Τιμῶν δὲ τὴν μετανοίαν ὁ Θεὸς, ἐν τοῖς ἐκ τῆς τοῦ Οὐρίου γεννηθεῖσι συνεστήσατο τοῦ Δαβὶδ τὸ γένος ὁ Θεὸς (15) καὶ τὸν Χριστὸν διὰ τὴν αὐτὴν αἰτίαν ἐξ αὐτῆς κατάγεσθαι ἐποίησεν.

ἘΡΩΤΗΣΙΣ ΟΘ'. Εἰ πάντων τῶν βασιλέων Ἰσραὴλ καὶ Ἰούδα τὸν περὶ εὐσέβειαν ζῆλον ὁ Ἰωσίας θερμώτατον ἐπεδείξατο, τὰς στήλας τῶν εἰδώλων συντρίψας, καὶ σὺν τοῖς εἰδωλικῶς θυσιαστηρίοις τῶν Ἑλλήνων τὰ ὀστῆα τεφρώσας, καὶ τὰ ἄλλα τῆς πλάνης ἀρδὴν ἐκκόψας, καὶ τοὺς ἐν τοῖς ὑψηλοῖς θυμιῶντας καὶ θύοντας, τοῦ ταῦτα ἐκτελεῖν ἀποστήσας, καὶ τὴν θείαν ἀνυψώσας λατρείαν, καὶ λαμπρῶς τὰς τοῦ νόμου ἐφορτάς, ὡς μαρτυρεῖ ἡ Γραφή, τὸν λαὸν ἐπιτελεῖσαι ποιήσας· καὶ ἔφησι μὲν Ἑλληνικῶς τὴν ζωὴν ἐκεῖνος βιαίως ἀπέθετο, οἱ δὲ τοῦτου παῖδες αἰχμάλωτοι εἰς Βαβυλῶνα ἀπήχθησαν, καὶ πρὸς δουλείαν ἐξεδόθησαν πολυχρόνιον Ἑλλήσι· πῶς ἐπὶ τοῦτοις οὐκ ἂν εἴποιεν ἀληθεύοντες Ἑλληνες, ὅτι ἀνθ' ὧν εἰς τὰ σεβάσματα αὐτῶν ἐπλημμέλησεν, ἢ οὕτως αὐτῶ πικρὰ συνήνησεν ἐκδοσίας; Ποῦ δὲ καὶ εὐρησομεν αὐτὸν ἀμοιβὰς τοσούτων κατορθωμάτων δεξάμενον; Καὶ πρὸς ποῖον τῶν ἔπειτα ὄφελος αἱ μετὰ τοσούτων κατορθωμάτων μέγεθος τοῖς περὶ τὸν Ἰωσίαν συναντήσασαι συμφοραὶ γραφῆ παρεδόθησαν;

Ἄλλο μὲν γὰρ τὸ ἐμφυχον, ἄλλο δὲ ἡ ψυχὴ, καὶ ἄλλο τὸ κατὰ, etc., sicque legisse videtur interpres. EDIT. PATROL.

(15) Ὁ Θεός. Hæc prorsus delenda.

ἈΠΟΚΡΙΣΙΣ. Ὁ καιρὸς τῆς ἀμοιβῆς τῶν ἐν εὐσεβείᾳ μετ' ἄρετῆς κατορθωσάντων οὐχ ὁ παρὼν ἐστίν, ἀλλ' ὁ μέλλων, καθ' ὃν αἱ ἀμοιβαὶ ἀναφαίρετοι εἰσαεὶ προσμένουσι τοῖς ἐκδεχομένοις αὐτάς. Ὁδυνηρὸν δὲ τέλος ἐδέξατο τῆς ζωῆς Ἰωσίας διὰ τὸ παρακοῦσαι αὐτὸν τοῦ προστάγματος Ἰερεμίου εἰρηκότος αὐτῷ ἐκ προστάγματος Θεοῦ, μὴ ἐξελεθῆν εἰς συνάντησιν τοῦ βασιλέως Αἰγύπτου εἰς πόλεμον, καθὼς φησιν (16) ὁ Ἰερεμίας. Ἵνα οὖν καθαρὸν αὐτὸν ἀμαρτημάτων παραλάβῃ ἐκ τοῦ βίου ὁ Δεσπότης Θεὸς, διὰ τοῦτο συνεχώρησεν Ἑλληνικῶ ξίφει δίκας δοῦναι ταύτης τῆς παρακοῆς, πρὸς τὴν διδασκαλίαν τῶν ἐξῆς ἀνθρώπων, τοῦ τε μὴ ἀπειθεῖν τοῖς προφήταις, καὶ τοῦ, *Εἰ ὁ δίκαιος μόλις σώζεται, ὁ ἀμαρτωλὸς καὶ ἀσεβὴς ποῦ φανείται*; Οἱ δὲ υἱοὶ τοῦ Ἰωσίου, εἰ, μεινάντων αὐτῶν ἐν τῇ εὐσεβείᾳ τοῦ πατρὸς αὐτῶν, αἰχμάλωτοι ἐγένοντο, εἶχεν ἂν χῶραν ὁ τῶν Ἑλλήνων λόγος, ὅτι ἀνθ' ὧν ἐπλημμύλησεν ὁ Ἰωσίας εἰς τὰ τῶν εἰδώλων σεβάσματα, οἱ υἱοὶ αὐτοῦ αἰχμάλωτοι ἐγένοντο. Εἰ δὲ ἀπέστησαν μὲν τῆς ἐυσεβείας τοῦ πατρὸς αὐτῶν, ἀνέλαθον δὲ τῶν εἰδώλων τὴν λατρείαν, καὶ εἰδωλολατροῦντες ἡχμάλωτισθησαν, προδήλως ψευδῆς ὁ λόγος τῶν Ἑλλήνων.

ἘΡΩΤΗΣΙΣ Π'. Εἰ μακροθυμείν ἡμᾶς πρὸς πάντας ἡ Γραφή διδάσκει, πῶς οὐκ ἔπταισεν Ἐλισσαῖος θανατώσας δι' ἄραξ τοὺς ὑβρισάντας αὐτὸν παῖδας, καὶ μάλιστα βρέφεσιν ἀπειροκάκοις μνησικακῆσας, καὶ τὸν διὰ τῶν θηρίων αὐτοῖς ἀντὶ ψιλῆς τῆς εἰς αὐτὸν ὑβρέως ἐπιγγαγε θάνατον;

ἈΠΟΚΡΙΣΙΣ. Ὅτε διὰ τῆς μακροθυμίας τῶν ὑβριζομένων οὐ γίνεται ἡ διόρθωσις, τότε ἡ ἀποτομία τῆς μακροθυμίας τοῖς ἀδιορθώτοις μάλιστα ἐστι χρησιμωτέρα. Οὐ χρὴ οὖν διαβάλλειν τὸν προφήτην ἐπὶ τῇ ἀποτομίᾳ. Εὐρηκῶς γὰρ τὴν μακροθυμίαν μὴ παρέχουσαν τοῖς ἀμαρτάνουσι τῆς ἀμαρτίας τὴν ἀσθησίν, καὶ ἐπειδὴ τὰς φωνὰς ταύτας, ἃς ἀτιμάζοντες τὸν προφήτην ἔλεγον οἱ παῖδες, παρὰ τῶν γονέων αὐτῶν ἐδιδάχθησαν ἀεὶ πρὸς τοὺς προφήτας ἀπεχθῶς ἐσχηκότων (τὸ γὰρ, *Ἀνάβαινε, φουλακρέ, πρὸς διασυρμὸν ἔλεγον τῆς τοῦ Ἥλια ἀναλήψεως, ὡσανεὶ τοῦτο λέγοντες, Λαμβανέτω καὶ σὲ πνεῦμα, καὶ ῥιψάτω σε εἰς ὄρος ἄβυστον, ὡς κάκεινον ἔρριψεν, ἐν ἀπαλλαγῶν καὶ σοῦ, ὡς κάκεινου ἀπηλλάγημεν*), διὰ τοῦτο τῇ ἀναιρέσει τῶν παίδων ἐμαστιγώσασκε τοὺς γονεῖς, ἵνα μάθωσι μὴ ἀτιμάζειν τοὺς προφήτας. καὶ δι' αὐτῶν τὸν Θεόν.

ἘΡΩΤΗΣΙΣ ΠΑ'. Εἰ πᾶσα πλάνη τῇ Χριστοῦ παρουσίᾳ καθήρηται, πῶς διὰ τῶν καλουμένων ἐγαστριμύθων οἱ δαίμονες φθέγγονται; Πῶς δὲ οὐκ εὐτελεῖ καὶ καταφρονήσεως ἄξιον τὸν Χριστιανισμὸν παριστῶσιν, ὅταν ἐν σώμασι Χριστιανῶν τὰ μὲν τῆς ἀπάτης ἐπιδείκνυνται ἔργα, τὰ δὲ τῆς μαντείας ἀποφθέγγονται λόγια;

ἈΠΟΚΡΙΣΙΣ. Εἰ κατὰ τὸ εἰρημένον οὐδέπω τὰ πάντα αὐτῷ ὑποτεταγμένα εἶναι, ἄχρις ἂν καταργησῇ πᾶσαν ἀρχὴν καὶ ἐξουσίαν, ὡς εἶναι δῆλον, ὅτι

RESP. Tempus mercedis illorum qui pietatem ac virtutem coluerunt, non præsens vita est, sed futura, in qua his, qui remunerabuntur, præmia permanebunt nunquam auferenda. Vitæ autem tristem exitum habuit Josias⁸⁵, quia non paruit præcepto Jeremiæ, qui ei Dei jussu edixerat, ne in occursum regis Ægypti ad bellum gerendum prodiret, quemadmodum ait Jeremias. Ut igitur eum a peccatis purum susciperet ex hac vita Dominus Deus, propterea permisit, ut infidelium gladio potestas daret hujus inobedientiæ, ad posterorum documentum ne prophetis obedire detrectent, tum etiam ut illud confirmaretur: *Si justus vix salvatur, peccator et impius ubi comparebit*⁸⁶? Quod si filii Josiæ permanentes in pietate patris sui capti fuissent, locum haberet infidelium oratio. Sed si a pietate patris discesserunt, ac simulacrorum cultum amplexi sunt, ac simulacra colentes capti sunt, manifeste mendax oratio infidelium.

εὐσεβείας τοῦ πατρὸς αὐτῶν, ἀνέλαθον δὲ τῶν εἰδώλων τὴν λατρείαν, καὶ εἰδωλολατροῦντες ἡχμάλωτισθησαν, προδήλως ψευδῆς ὁ λόγος τῶν Ἑλλήνων.

QUÆST. LXXX. Si patientiam nos omnibus exhibere Scriptura docet, quomodo non peccavit Elissæus, qui pueros, a quibus⁴⁷² contumeliam acceperat, morti per imprecationem tradidit, maximeque inexpertis mali infantibus succensuit, eis que per feras, ob levem ipsi factam injuriam, mortem intulit?

RESP. Cum patientia eorum, qui injuriam accipiunt, non promovet emendationem, tunc severitas patientia utilior est, his præsertim qui non corriguntur. Non igitur vituperandus ob severitatem propheta. Nam cum reperisset patientia non præstari peccantibus sensum peccati; cumque præterea pueri voces illas, quas per probum in prophetam dicebant, a parentibus semper prophetas odio habentibus didicissent (illud enim: *Ascende, calve*⁸⁷, jocandi causa dicebant in Eliæ assumptionem, quasi dicerent: Assumat et te spiritus et projiciat in montem inaccessum, quemadmodum et illum projecit, ut quemadmodum ab illo, ita etiam a te liberi et soluti simus), propterea puerorum nece castigavit parentes, ut discerent contumeliam prophetis et per illos Deo non facere.

QUÆST. LXXXI. Si seductio omnis Christi præsentia sublata est, quomodo per eos, qui ventriloqui dicuntur, dæmones loquuntur? Quomodo autem non vilem et aspernabilem efficiunt religionem Christianam, cum in corporibus Christianorum et seductionis edunt opera, et divinationis proferunt responsa.

RESP. Si secundum Scripturæ dictum: *Nondum omnia ei subjecta sunt*⁸⁸, donec abrogaverit omnem principatum et potestatem; manifestum est nondum

⁸⁵ II Paral. xxxv, 20. ⁸⁶ I Petr. iv, 18. ⁸⁷ IV Reg. ii, 23. ⁸⁸ Hebr. ii, 8.

(16) Καθὼς φησιν. Hæc conjiciendo dicuntur ab hoc scriptore.

sublatam esse omnem dæmonum potestatem; sed qui in Christum credunt, in his omnis dæmonum sublata seductio; qui autem nondum in Christum credunt, in his dæmones seductionem operantur. Ac præstigiae, quibus ventriloqui utuntur, ut loquantur et agant divinationis opera et responsa, non sunt vera corpora, sed illudunt dæmones oculis spectantium, ut quæ non sunt corpora, ea tanquam corpora videant.

QUÆST. LXXXII. Si nullibi nomina dæmonum Scriptura hominibus monstravit, quomodo Judæi, tempore Domini, nomen Beelzebul, ut notum, appellabant, cum in eo dicerent dæmones a Domino ejjici? Quomodo autem et ipse Dominus, quasi nota esset discipulis appellatio dæmonis, dicebat: Si Dominum domus Beelzebul appellaverunt⁹⁹? Quænam autem hujus nominis interpretatio?

RESP. Quemadmodum dæmones esse ab ipsis dæmonibus homines didicerunt, ita et eorum nomina ab ipsis edocti sunt. Prius enim homines immolarunt dæmoniis, ac postea dixit divina Scriptura: *Immolaverunt dæmoniis, et non Deo*⁹⁰. Et quemadmodum Scriptura, quamvis dixisse non videatur dæmones esse, dicit tamen: *Immolaverunt dæmoniis et non Deo*; ita et de eorum appellatione cum nihil dixerit, profert nomina dæmonum, Beelzebul et Beliar. *Quis*, inquit, *consensus Christo cum Beliar*⁹¹? Quibus enim utebantur incantatores nominibus ad proposita sibi opera, ea ab ipsis dæmonibus necessario ediscebant. Nam pro colendi modo **473** eorum quoque nominis appellationem proferebant. Allata autem ab Origene horum nominum interpretatio in *Interpretatione Hebraicarum dictionum*.

QUÆST. LXXXIII. Si expertibus rationis victimis non delectabatur Deus, ut nonnulli dixerunt, atque ut rerum præsentium status declarat, cur ante legem præcepit Noe ut sacrificaret, cum præsertim nondum tunc simulacris victimæ offerrentur? Quod si his delectabatur, cur earum usus post legem desiit?

RESP. Nemo ex iis, qui rationis expertia immolarunt, victimam Deo ante legem divina jussione obtulit, quamvis eam videatur Deus suscepisse, illius approbatione demonstrans gratum sibi esse sacrificantem. Quod autem præcepit Abrahæ, ut trina animalia sumeret, ac similiter arictem, quem loco Isaac obtulit, sacrificaret, non eo factum est, quod Abrahæ victimis delectaretur, sed in usum futurorum prænuntium. Noe autem nusquam apparet Deum præcepisse, ut sibi victimam rationis expertem offerret.

QUÆST. LXXXIV. Si gratiæ, quæ in Elia fuerat,

⁹⁹ Matth. x, 25. ⁹⁰ Deut. xxxii, 17. ⁹¹ II Cor. vi, 15.

(17) Τῆς θεραπείας. Posset sic reddi: *Pro vario curandi modo*. Ita Gelenius. Aliter: *Ut curandi modum, ita et nomina sua declarabant*.

(15) Καὶ γὰρ φαίνεται. Melius multo φαίνεται.

οὐκω καθήρηται πᾶσα τῶν δαιμόνων ἡ πλάνη· ἀλλ' οἷς μὲν ὁ Χριστὸς πεπίστευται, ἐν τοῦτοις πᾶσα τῶν δαιμόνων ἡ πλάνη καθήρηται· οἷς δὲ ὁ Χριστὸς ἐτι ἀπιστεῖται, ἐν αὐτοῖς ἐνεργοῦσιν οἱ δαίμονες τὴν πλάνην. Καὶ τὰ φαντάσματα οἷς οἱ ἐγγαστριμυθοὶ κέχρηται πρὸς τὸ λαλεῖν καὶ πράττειν τὰ τῆς μαγείας λόγια καὶ ἔργα, οὐκ ἔστιν ἀληθινὰ σώματα, ἀλλὰ φαντάζουσιν οἱ δαίμονες τὰς βλαβεῖς τῶν ὁρώντων, ὡς σώματα ὄραν τὰ μὴ σώματα.

ἘΡΩΤΗΣΙΣ ΠΒ'. Εἰ οὐδαμοῦ ὀνόματα δαιμόνων ἡ Γραφή τοῖς ἀνθρώποις ἔδειξε, πῶς οἱ Ἰουδαῖοι ἐπὶ τοῦ Κυρίου τὸ τοῦ Βεελζεβούλ ὡς ἐγνωσμένον ὀνόμαζον βνομα, ἐν τούτῳ φάσκοντες αὐτὸν τοὺς δαίμονας ἐκβάλλειν; Πῶς δὲ καὶ αὐτὸς ὁ Δεσπότης ὡς γινώσκουσι τοῖς μαθηταῖς τὴν τοῦ δαίμονος κλήσιν Β ἔλεγεν, *Εἰ τὸν οἰκοδεσπότην Βεελζεβούλ ἐκάλεσαν*; Τίς δὲ ἡ ἔρμηνεῖα τοῦ τοιοῦτου ὀνόματος;

ἈΠΟΚΡΙΣΙΣ. Ὅσπερ τὸ εἶναι δαίμονας ὑπ' αὐτῶν τῶν δαιμόνων ἐμάνθανον οἱ ἀνθρώποι, οὕτως καὶ τὰς ὀνομασίας αὐτῶν παρ' αὐτῶν ἐδιδάχθησαν. Πρῶτον γὰρ ἔθυσαν οἱ ἀνθρώποι τοῖς δαίμοσι, καὶ ὕστερον εἶπεν ἡ θεία Γραφή τὸ, *Ἐθυσαν δαιμονίοις, καὶ οὐ Θεῷ*. Καὶ καθάπερ περὶ τοῦ εἶναι τοὺς δαίμονας οὐδὲν φαίνεται ἡ Γραφή εἰρηκυῖα, ὅμως δὲ λέγει, *Ἐθυσαν τοῖς δαιμονίοις, καὶ οὐ Θεῷ*· οὕτως καὶ περὶ τῆς ὀνομασίας αὐτῶν μηδὲν εἰρηκυῖα, λέγει τὰ ὀνόματα τῶν δαιμόνων, τοῦ τε Βεελζεβούλ καὶ τοῦ Βελιάρ. Πῶς, φησὶ, *συμφώνησις Χριστῷ πρὸς Βελιάρ*; οἷς γὰρ ἐκέχρητο οἱ ἐπαινοῦντες ὀνόμασι: πρὸς τὰ προκειμένα αὐτοῖς ἔργα, ταῦτα ἀναγκαίως παρ' αὐτῶν ἐμάνθανον. Κατὰ γὰρ τὸν τρόπον τῆς θεραπείας (17), οὕτως καὶ τὴν προσηγορίαν τῆς κλήσεως αὐτῶν ὀνόμαζον. Εἴρηται δὲ τῷ Ὀριγένει τούτων τῶν ὀνομάτων ἡ ἔρμηνεῖα, ἐν τῇ *Ἐρμηνείᾳ τῶν Ἑβραϊκῶν ὀνομάτων*.

ἘΡΩΤΗΣΙΣ ΠΓ'. Εἰ ταῖς τῶν ἀλόγων θυσίαις τὸ Θεῖον οὐκ ἤδετο, καθὼς τινες ἔφασαν, καὶ ἡ νῦν ἐκ διδάσκει κατάστασις, διὰ τί πρὸ τοῦ νόμου τῷ Νῶε τὸ θύειν προσέταττε, καὶ μάλιστα ὅτε εἰδωλικά θυσίαι οὐδέπω ἐγίνοντο; Εἰ δὲ ἤδετο ταῦταις, διὰ τί μετὰ τὸν νόμον ἢ τούτων χρήσις ἐπαύσατο;

ἈΠΟΚΡΙΣΙΣ. Οὐδεὶς τῶν θυσάντων τὰ ἄλογα θυσίαν τῷ Θεῷ πρὸ τοῦ νόμου κατὰ τὴν θεῖαν διάταξιν ἔθυσε, κἂν φαίνεται (18) ὁ Θεὸς ταύτην προσδεξάμενος, τῇ ταύτης ἀποδοχῇ δεικνύων τὸν θύσαντα εὐάρεστον αὐτῷ. Ἄ δὲ προσέταξε τῷ Ἀβραάμ λαθεῖν ζῶα τριετίζοντα, ὡσαύτως δὲ καὶ κριὸν ὄν ὑπὲρ τοῦ Ἰσαὰκ προσήνεγκε θῆσαι, οὐκ ὡς ταῖς τούτου θυσίαις ἠδέμενος, ἀλλὰ χρείας ἕνεκα προμηνυτικῆς τῶν ἐσόμενων. Τῷ δὲ Νῶε οὐδαμοῦ φαίνεται ὁ Θεὸς προστάξας προσαγαγεῖν αὐτῷ τὴν τῶν ἀλόγων θυσίαν.

ἘΡΩΤΗΣΙΣ ΠΔ'. Εἰ διπλοῦν τῷ ἐν Ἠλίᾳ (19) χά-

(19) Τῷ ἐν Ἠλίᾳ. Vel imprudens vel sine causa Robertus Stephanus, pro eo quod legebat in Regio colice posuit τὸ ἐν Ἠλίᾳ. Infra τὸ διπλοῦν τοῦ Πνεύματος, non vero Πνεύμα.

ρισμα λαβεῖν Ἐλισσαῖος ἠκούσθη, πῶς οὐτε ἀπλᾶ ὅτε διπλᾶ θαύματα ἐποίησεν; οἷον ὑετὸν ἐπέχειν, καὶ λιμῷ πιέζειν τὴν γῆν, πυρὸς κατὰ θυσῶν (20) οὐρανοῦ φορᾶν, ἱερέων ἀνομοῦντων σφαγᾶς, πεντηκοντάρχων (21) ὄλο... καὶ τὰ λοιπά; Πόθεν, οὖν Ἐλισσαῖος δειχθήσεται τὴν ἐαυτοῦ αἰτησιν καὶ τὴν τοῦ Ἥλια ὑπόσχεσιν κομισάμενος;

ἈΠΟΚΡΙΣΙΣ. Οὐκ ἠτήσατο Ἐλισσαῖος τὸ διπλοῦν τοῦ πνεύματος πρὸς ποιῆσιν τῶν αὐτῶν διπλῶν ἔργων, ἀλλὰ πρὸς τὸ ἰσχύειν ἀπλῶς ἐκτελεῖν ὅσα ἦν χρεῖα τοῦ γενέσθαι ὑπ' αὐτοῦ μετὰ μείζονος περιουσίας δυνάμεως. Τῆς δὲ αἰτήσεως ὅτι οὐκ ἀπέτυχε, μαρτυροῦσι τὰ δι' αὐτοῦ γεγονότα θαύματα· ὧν τινὰ μὲν διπλᾶ, τινὰ δὲ ἀπλᾶ ἐξετέλεσε. Τὸ γὰρ ἐγείραι δύο νεκρούς, ἓνα μὲν ζῶντος αὐτοῦ, ἓνα δὲ τελευτήσαντος, τὸ διπλοῦν ἐδήλου τῆς ἐν τοῖς λοιποῖς θαύμασιν, εἰ ἐθούλετο, περιουσίας τῆς ἐν αὐτῷ θείας τοῦ Πνεύματος χάριτος. Καὶ ἐπὶ μὲν τοῦ Ἥλια πρὸς τὴν χρεῖαν ἐγένετο τοῦ ἐλαίου ἢ ἐπίδοσις, ἐπὶ δὲ τοῦ Ἐλισσαίου καὶ ὑπὲρ τὴν χρεῖαν. Καὶ ὁ μὲν Ἥλιος πῦρ κατήγαγεν ἐκ τοῦ οὐρανοῦ πρὸς τὴν ἄμυναν τῶν ἐχθρῶν, ὁ δὲ Ἐλισσαῖος ἵππους καὶ ἀναβάτας πυρὸς κατήγαγεν ἐκ τοῦ οὐρανοῦ πρὸς βοήθειαν τῷ Ἰσραήλ.

ἘΡΩΤΗΣΙΣ ΠΕ'. Εἰ τότε ἐστὶ τελεία ἀνάστασις, ὅτε ὁ τέλειος ἀνίσταται ἄνθρωπος, πῶς λέγει μετὰ τὸ δεσποτικὸν πάθος ἢ Γραφή, ὅτι πολλὰ σώματα τῶν κεκοιμημένων ἁγίων ἠγέρθη; ὅπερ οὐκ εἶπεν ἐπὶ τῶν ἄλλων ὧν ὁ Κύριος ἠγείρει· οἷον ἐπὶ Λαζάρου, καὶ ἐπὶ τοῦ υἱοῦ τῆς χήρας, ἢ περὶ τῆς θυγατρὸς Ἰαίρου, ἀλλ' ἀπολύτως ὅτι τόνδε ἢ τήνδε ἀνέστησε. Πῶς οὖν ἐπὶ τούτων μόνον σωμάτων ἀναστάσεως μέμνηται, καὶ ἐπάγει ὅτι ἐνεφανίσθησαν πολλοῖς; ὅπερ τῷ πλείστῳ μέρει φαντασίας ὑπόνοιαν δίδωσι. Καὶ εἰ τῷ ὄντι ἄψυχα (22) ἀνέστησαν σώματα, καὶ εἰ ἐπεβίωσαν, ἢ εὐθέως ἐτελεύτησαν, ἢ μένουσιν ἐν ἀθανασίᾳ, καὶ ὅποι, καὶ τί τοῖς μετ' ἐκείνους ἐκ τῶν ἐπ' αὐτοῖς γεγονότων τὸ ὄφελος δίδωσι, δίδαξον.

ἈΠΟΚΡΙΣΙΣ. Εἰ τελείαν ἀνάστασιν ταύτην καλοῦμεν τῶν ἀνισταμένων ἀνθρώπων, τῶν ψυχῶν εἰσοικιζομένων πάλιν εἰς τὰ σώματα τῶν ἀνισταμένων, ὄγλον ὅτι πάντες οἱ τε ἀναστάντες, οἱ τε μέλλοντες ἀνίστασθαι ὑπὸ τοῦ Κυρίου τέλειοι ἀνέστησαν (23). Ἀδύνατον γὰρ γενέσθαι νεκρῶν ἀνάστασιν, τῆς ψυχῆς μὴ εἰσοικιζομένης εἰς τὸ οἰκεῖον σῶμα. Καὶ οὖν εἶπη ἡ θεία Γραφή, ὅτι ὁ δεῖνα ἀνέστη ἐκ τῶν νεκρῶν, ἢ ὅτι σώματα ἀνέστησαν ἐκ τῶν νεκρῶν, χρὴ ἡμᾶς δι' ἐκατέρας φωνῆς τὴν τελείαν νοεῖν ἀνάστασιν, τὴν κατὰ ἀπόδοσιν ψυχῆς τῷ σώματι γινομένην καὶ καθάπερ ὅταν εἶπη ἡ θεία Γραφή· Ὁ ἐγείρας τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστὸν ἐκ τῶν νεκρῶν ζωοποιήσει τὰς ψυχὰς καὶ τὰ σώματα ἡμῶν, οὕτε

²² Rom. viii, 41.

(20) Κατὰ θυσῶν. R. St. καὶ θυσῶν. Emendavit Sylburgius, qui ita scribere maluit, quam quod a Schildero proponi ait, ἐπὶ θυσῶν.

(21) Πεντηκοντάρχων. Sylburgius lacunam explet legendo ὀλοκαύτωσιν, vel ὀλόκληρον ἐκπύρωσιν.

(22) Ἄψυχα. Melius ἐμψυχα, animata, ut conje-

donum duplicatum Elisæus impetravit, quomodo neque simplicia, neque duplicia edidit miracula, quale est pluviam inhibere, fame terram premere, celestis ignis in victimas lapsus, sacerdotum iniquorum cædes, quinquagenarii præfecti ignis holocaustum facti et reliqua. Unde igitur Elisæum demonstrabitur et propriam petitionem et Eliæ promissionem reportasse?

RESP. Non petiit Elisæus duplicatum spiritus donum, ut eadem opera bis ederet, sed ut posset simpliciter perficere quæcunque opus erat ab eo fieri cum uberiore potestatis virtute. Petitione autem illum minime excidisse, testantur ab eo editæ res admirandæ, quas partim simplices, partim duplices præstitit. Nam quod duos excitavit defunctos, alterum adhuc vivus, alterum jam mortuus: duplicatam id vim in reliquis miraculis, si ea uti voluisset, exuberantis in eo divinæ per Spiritum gratiæ, declaravit. Atque Eliæ quidem tempore, ad necessarium usum, Elisæi vero, supra usum, olei fuit incrementum. Et Elias ignem ad hostes ulciscendos, Elisæus autem equos et equites igneos ad Israelis auxilium de cælo deduxit.

QUÆST. LXXXV. Si tunc perfecta resurrectio est, cum perfectus resurgit homo, quomodo dicit Scriptura post Dominicam Passionem multa sanctorum dormientium corpora fuisse excitata, quod quidem non dixit de aliis, quos Dominus excitavit, velut de Lazaro et filio viduæ et Jairi filia, sed absolute hunc aut illam fuisse excitatum. Quomodo ergo in his tantum corporum resurrectionis meminit, additque apparuisse multis, quod maximæ parti suspicionem phantasmatis præbet. Atque utrum revera animata resurrexerint 474 corpora, utrum supervixerint aut statim obierint, an in immortalitate maneat, et ubi, et quæ ex his, quæ illis evenerunt, ad posteros pervenerit utilitas, edoce.

RESP. Si perfectam illam dicimus hominum resurgentium resurrectionem, cum animæ rursus introductantur in corpora resurgentium, liquet perfectos resurrexisse omnes, qui ad vitam revocati sunt a Domino, idemque dicendum de iis, qui revocabuntur. Fieri enim non potest mortuorum resurrectio, nisi anima introducatur in proprium corpus. Ubi igitur dicit Scriptura illum hominem, vel corpora resurrexisse a mortuis, oportet ut utraque voce perfectam intelligamus resurrectionem, quam anima corpori restituta efficit; et quemadmodum divina Scriptura cum dicit: *Qui suscitavit Dominum nostrum Jesum Christum a mortuis, vivificabit animas et corpora nostra* ²¹, nec imperfectam dicit re-

cit Langus.

²¹ (23) Τέλειοι ἀνέστησαν. Langus addit, καὶ ἀναστήσεσθαι μέλλουσι, quod quidem libenter adoptarem (accuratior enim esset sententia), nisi scirem nonnulla interdum antiquos scriptores subintelligenda relinquere.

surrectionem, nec suspicionem dat phantasmatis, sed perfectam resurrectionis fidem facit; sic etiam cum ait: *Excitata sunt ex mortuis multa corpora sanctorum, qui dormierant* ⁹³, perfectam dicit resurrectionem. Hæc autem sanctorum resurrectio et hominibus in hac vita degentibus et omnibus in inferno animabus argumento exstitit, mortem Christi omnium hominum mortis pretium fuisse. Quapropter nec rursus obierunt, sed permanent in immortalitate, ut Enoch et Elias, et cum eis sunt in paradiso expectantes illam Jesu Christi resurrectionem, quæ jam æterna est et per immutationem facta, secundum quam, ut ait divinus Apostolus, *omnes immutabimur* ⁹⁴. Nam ad æternam et incorruptibilem vitam, nondum cujusquam exstitit resurrectio, præterquam Salvatoris Christi. Unde et *primogenitus mortuorum* ⁹⁵ et *primitiæ dormientium* ⁹⁶ appellatus est.

QUÆST. LXXXVI. Quæ est interpretatio vocabulorum istorum: *Mina, ephi, nebel, gomor, siclus, basilicum, sanctum, stater, drachma, quadrans, monile, didrachma, talentum, assis, seraphim, bezel, sabaoth, Adonai, ephod*? Utrorumque enim nobis necessaria est cognitio: utraque namque in Scripturis continentur.

RESP. Exposita est ab Origene, viro Hebraicæ linguæ perito, omnium, quæ in sacris Scriptis feruntur, Hebraicorum nominum et mensurarum interpretatio. Eam si consuleris, omnium, de quibus quæsisisti, invenies explanationem.

QUÆST. LXXXVII. Si ante cædem Baptistæ, miraculis edendis, ut ait Matthæus ⁹⁷, Dominus enituit; et horum fama ad omnes, qui in Judæa erant, pervenit: quomodo post Præcursoris necem, ea quæ a Christo exhibebantur miracula audiens Herodes cum Judæis, dixit Joannem esse qui ad vitam reversus ea præstaret signa? Hæc enim nobis enarrat beatus Marcus ⁹⁸.

475 RESP. Omnia a Christo exhibita mira, non omnes qui audierunt eodem tempore audivisse, sed hos quidem prius, illos autem posterius, testantur sermones eorum, qui Joannem auctorem esse dixerunt signorum a Christo post Joannis cædem factorum: non enim hoc dixissent, si edita a Salvatore ante cædem Joannis miracula audissent. Non ergo mirandum, si et Herodes, post Joannem sublatum, opera discipulorum Jesu, quæ in Jesu nomine fiebant, audiit. Tum namque Herodes de

A ἀτελῆ λέγει τὴν ἀνάστασιν, οὐτε φαντασίας δίδωσιν ὑπόνοιαν, ἀλλὰ τελείαν ἀναστάσεως τὴν πίστιν· οὕτως καὶ ὅταν λέγῃ· Ἠγέρθη πολλὰ σώματα τῶν κεκοιμημένων ἀγίων ἐκ νεκρῶν, τὴν τελείαν λέγει ἀνάστασιν. Γέγονε δὲ τούτων τῶν ἀγίων ἡ ἀνάστασις ἀπόδειξις (24). εἶναι τὸν τοῦ Χριστοῦ θάνατον τοῦ... ὡν ἀνθρώπων, τοῖς ἐν τῷ παρόντι... πάσαις ταῖς ἐν τῷ ἔθῃ ψυχῆς. Δι' ἣν αἰτίαν οὐδὲ ἐτελεύτησαν πάλιν, ἀλλὰ μένουσιν ἐν ἀθανασίᾳ, καθάπερ ὁ Ἐνώχ καὶ ὁ Ἥλίας, καὶ εἰσι σὺν αὐτοῖς ἐν τῷ παραδείσῳ ἀναμένοντες τὴν ἡδὴ αἰωνίαν (25) τῆς τοῦ Χριστοῦ ἀναστάσεως γινομένην κατὰ ἐναλλαγὴν, καθ' ἣν, ὡς φησὶν ὁ θεὸς ἀπόστολος, Πάντες ἀλλαγησόμεθα. Εἰς γὰρ ἀθάνατόν τε καὶ ἀφθάρτον ζωὴν οὕτω γέγονε τινος ἡ ἀνάστασις, πλην τοῦ Σωτῆρος Χριστοῦ· διὸ καὶ πρωτότοκος τῶν νεκρῶν, καὶ ἀπαρχὴ τῶν κεκοιμημένων ἀνηγόρευται.

ἘΡΩΤΗΣΙΣ ΠΖ'. Τί ἐρμηνεύεται ἡ μινᾶ, τὸ ὄφι, τὸ νέβελ, τὸ γόμορ, τὸ σίκλον, τὸ βασιλικόν, τὸ ἄριον, ὁ στατήρ, ἡ δραχμὴ, ὁ κοδράντης, ὁ ὄρμιςκος, τὸ δίδραχμον, τὸ τάλαντον, τὸ ἀσσάριον, τὸ σεραφεῖμ, τὸ βεζέλ, τὸ σαβαὼθ, τὸ ἄδωναι, τὸ ἐφοῦδ; ἀμφοτέρων (26) γὰρ ἡμῖν ἀναγκαῖα ἡ γνώσις, ἐπειδὴ ἐκότερα τῆ Γραφῆ περιέχεται.

ἈΠΟΚΡΙΣΙΣ. Εἰρηται τῷ Ὀριγένη ἀνδρὶ ἐπισταμένῳ τὴν τῶν Ἑβραίων διάλεκτον πάντων τῶν ἐν ταῖς θείαις Γραφαῖς φερομένων Ἑβραϊκῶν ὀνομάτων ἢ μέτρων ἢ ἐρμηνεία. Ἐκείνην ζητήσας, εὐρήσει; ἐν αὐτῇ τὴν πάντων ἐρμηνείαν ὧν ἐζητήσας.

ἘΡΩΤΗΣΙΣ ΠΖ'. Εἰ πρὸ τῆς τοῦ βαπτιστοῦ ἀναίρεσεως, εἴ ποιήσει τῶν θαυμάτων ὁ Δεσπότης διέπρεπεν, ὡς φησὶν ὁ Ματθαῖος, καὶ πάντας ἢ περὶ τούτου φήμη τοὺς ἐν τῇ Ἰουδαίᾳ κατέλαθε, πῶς μετὰ τὴν τοῦ Προδρόμου ἀναίρεσιν, ἀκούσων τὰ ὑπὸ τοῦ Χριστοῦ γινόμενα θαύματα ὁ Ἡρώδης σὺν τοῖς Ἰουδαίοις ἔλεγεν ὅτι Ἰωάννης ἐστὶ πρὸς ζωὴν ὑποστρέψας, καὶ ποιῶν τὰ σημεῖα; Ταῦτα γὰρ ἡμῖν διγείναι ὁ μακάριος Μάρκος.

ἈΠΟΚΡΙΣΙΣ. Ὅτι μὴ πάντα τὰ ὑπὸ τοῦ Σωτῆρος γεγονότα θαύματα πάντες οἱ ἀκούσαντες ἐν ἐνὶ καιρῷ ἤκουσαν, ἀλλ' οἱ μὲν πρότερον, ἄλλοι δὲ ὕστερον, μαρτυροῦσιν αἱ φωναὶ τῶν εἰρηκότων τὸν Ἰωάννην εἶναι ἐργάτην τῶν θαυμάτων τῶν γεγενημένων ὑπὸ τοῦ Σωτῆρος μετὰ τὴν ἀναίρεσιν τοῦ Ἰωάννου· οὐκ ἂν γὰρ ἔλεγον τοῦτο, εἰ ἦσαν ἀκούσαντες τὰ πρὸ τῆς ἀναίρεσεως Ἰωάννου γεγονότα θαύματα ὑπὸ τοῦ Σωτῆρος. Οὐδὲν οὖν ἦν θαυμαστὸν εἰ καὶ ὁ Ἡρώδης μετὰ τὴν ἀναίρεσιν τοῦ Ἰωάννου ἀκούει τὰ ἔργα τῶν

⁹³ Matth. xxvii, 52. ⁹⁴ I Cor. xv, 51. ⁹⁵ Apoc. i, 5. ⁹⁶ I Cor. xv, 20. ⁹⁷ Matth. ix, 26. ⁹⁸ Marc. vi, 14.

(24) Ἀπόδειξις. Totam hanc lacunam sic conabor explere: Ἀπόδειξις [τοῦ λύτρον] εἶναι τὸν τοῦ Χριστοῦ θάνατον τοῦ [θανάτου πάντων ἀνθρώπων, τοῖς ἐν τῷ παρόντι [βίω καὶ] πάσαις, etc. Longas ambages secutus est Langus. Sic vero lacunam explet Sylburgius: Τὸ ἀσφαλὲς τῆς ζωοποιίας πιστώμα τὸν Χριστοῦ θάνατον τοῦ ἀποθανόντος ὑπὲρ πάντων ἀνθρώπων τοῖς ἐν τῷ παρόντι τε αἰῶνι σύμ-

πασι καὶ πάσαις.

(25) Τὴν ἡδὴ αἰωνίαν. Solum Christum esse ait, cujus resurrectio immutationem perfectam habuerit: nemini enim ante generalem resurrectionem præmia rependi putabat. Delendum videtur κατὰ ante ἐναλλαγὴν.

(26) Ἀμφοτέρων. Nempe Græcorum et Hebraicorum vocabulorum, quæ recensuit.

μαθητῶν τοῦ Ἰησοῦ, τὰ ἐπ' ὀνόματι τοῦ Ἰησοῦ γε-
γονότα. Τότε γὰρ ἤκουσεν ὁ Ἡρώδης τὸ ὄνομα τοῦ
Ἰησοῦ, ὅτε ἀπέστειλεν ὁ Ἰησοῦς τοὺς μαθητὰς αὐ-
τοῦ εἰς τὰς κώμας καὶ πόλεις κηρύττειν τὴν μετάνο-
ιαν, καὶ θεραπεύειν τὰς νόσους, καθά φησι Μάρ-
κος ὁ εὐαγγελιστής. Καὶ γὰρ αὐτὸς ὁ Ἰωάννης πρὸ
τῆς ἐγέρσεως τοῦ υἱοῦ τῆς χήρας οὐκ ἦν ἀκούσας
πάντα ὅσα ἐποίησεν ὁ Ἰησοῦς ἐν τῇ Γαλιλαίᾳ τε καὶ
τῇ Ἱερουσαλῆμ, καίτοι πολλῶν δυντῶν τῶν ἤδη γε-
γεννημένων ὑπὸ τοῦ Σωτῆρος θαυμάτων, καὶ πρὸ τοῦ
βληθῆναι τὸν Ἰωάννην εἰς φυλακὴν, καὶ μετὰ τὸ βλη-
θῆναι αὐτὸν εἰς φυλακὴν. Τότε γὰρ ἀπέστειλε τοὺς μα-
θητὰς αὐτοῦ ὁ Ἰωάννης πρὸς τὸν Ἰησοῦν μαθεῖν, *Εἰ
αὐτὸς εἶδ' ὁ προσδοκώμενος ἐλθεῖν*; καθά φησι Λουκᾶς
μὲν ὁ εὐαγγελιστής τοῦ (27). . . εὐαγγελιστής ἐκεῖνο.

ἘΡΩΤΗΣΙΣ ΠΗ. Εἰ καθὼς ἡ θεία διδάσκει Γρα-
φή, καὶ ἡμεῖς πεπιστεύκαμεν, ἁμαρτίαν γεννηθεὶς ὁ
Χριστὸς οὐκ ἐποίησε, πῶς πάλιν ἀληθεύει ἡ Γραφή
μεθ' ὄρκου βοῶσα, ὅτι *Οὐδεὶς γεννηθεὶς ὄς οὐχ
ἡμαρτεν, οὐδὲ πεφυκὼς ὄς οὐκ ἠνόμησε*; πᾶν δὲ
καὶ βρέφος (28) τὸ σύγχρονον τῷ τόκῳ τέλος δεξά-
μενον, ἢ βραχὺ μέρος ζωῆς κομισάμενον, ἁμαρτίαν
καὶ ἄνομιαν, ἢ τὰ τούτων ἐναντία ποιῆσαι ἠδύ-
νατο;

ΑΠΟΚΡΙΣΙΣ. Τὸ, *Οὐδεὶς γεννηθεὶς ὄς οὐχ ἡ-
μαρτεν, οὐδὲ πεφυκὼς ὄς οὐκ ἠνόμησεν*, οὐ δεικνυσι
ψευδὲς τὸ περὶ τοῦ Χριστοῦ εἰρημένον, τὸ, *Ἄμαρτίαν
οὐκ ἐποίησεν*. Περὶ γὰρ τοῦ ἐξ ἀνδρὸς καὶ γυναικὸς
γεννηθέντος εἴρηται ὁ λόγος οὗτος. Ὁ δὲ Χριστὸς ἐκ
Πνεύματος ἁγίου καὶ τῆς ἁγίας ἐγεννήθη Παρθένου.
Νοεῖται δὲ ὁ λόγος οὗτος· Οὐδεὶς πεφυκὼς ἁμαρτάνειν,
ἢ ἄνομιαν, ὄς οὐχ ἡμαρτεν, ἢ οὐκ ἠνόμησε.
Πέφυκε δὲ ἁμαρτάνειν ὁ κατὰ τὴν αὐθαίρετον προαι-
ρεσιν ἄγων ἑαυτὸν εἰς τὸ πράττειν ἄ βούλεται, εἴτε
ἀγαθὰ, εἴτε φαῦλα. Τὸ δὲ βρέφος, ἅτε οὐπω ὄν τῆς
τοιαύτης δυνάμεως, δῆλον ὅτι οὐδὲ πέφυκεν ἁμαρ-
τάνειν. Καὶ τὸ· *Τίς (29) γὰρ καθυρὸς (30) ἔσται
ἀπὸ βύβου*; Ἄλλ' οὐδεὶς, *ἐὰν καὶ μίᾳ ἡμέρᾳ ὁ
βίος αὐτοῦ ἐπὶ τῆς γῆς, οὐδενὶ τρόπῳ ἀρμόζει
τῷ βρέφει*; τὸ γὰρ βίος ἀντὶ τῆς πολιτείας [λέχθη]·
τῷ δὲ βρέφει ὡσπερ οὐκ ἔστι πολιτεία, οὐδὲ βίος.

ἘΡΩΤΗΣΙΣ ΠΘ. Εἰ τὸ σκεῦος, ὅπερ ὁ Πέτρος ἐν
τῇ ὄπτασίᾳ τεθέαται, εἶχε τὰ καθαρὰ πετεινὰ (31),
. . . καθὼς ἡμῖν ἡ Γραφή παραδίδωσι. . . πάντα
φωνῆ περιληπτικῆ ἀμφοτέρων τῶν προλεχθέντων
καθὼς ἔστρεχεν· εἶτα θῆσαι καὶ φαγεῖν ἐκ τῶν δεξι-

⁹⁹ Marc. iii, 15. ⁹⁹ Luc. vii, 19. ¹ III Reg. viii, 46. ² Isa. liii, 5. ³ Job. xiv, 5.

(27) *Εὐαγγελιστής τοῦ*. Sic lacunam explet Sylburgius : Λουκᾶς μὲν ὁ εὐαγγελιστής τοῦτο, Μάρκος δὲ ὁ εὐαγγελιστής ἐκεῖνο. Sed cum hoc loco non Lucas, sed Marcus cum Matthæo conciliatur, legendum potius videtur, καθά φησι Λουκᾶς. Ὁ μὲν οὖν εὐαγγελιστής τοῦτο, ἕτερος δὲ ἐκεῖνο. Ita intellexerat Langus.

(28) *Πᾶν δὲ καὶ βρέφος*. Probe vidit Sylburgius legendum esse πῶς δὲ καὶ βρέφος.

(29) *Καὶ τὸ· τίς*. Ita Reg. editi καὶ τὸ τῆς.

(30) *Τίς γὰρ καθυρὸς*. Locum mutilum facile ex-

A nomine Jesu accepit, cum is discipulos suos ablegavit in vicos et oppida, ad pœnitentiam prædicandam et morbos curandos, sicut ait Marcus evangelista⁹⁹. Quinet ipse Joannes, ante resuscitatum viduæ filium, non audierat omnia quæcunque Jesus in Galilæa et Hierosolymis fecerat : quamvis jam multa essent a Salvatore edita miracula, ante et post conjectum in custodiam Joannem. Eo enim tempore discipulos suos Joannes ad Jesum misit percontatum : *Tunc ille es cujus adventus est in expectatione?* prout dicit evangelista Lucas⁹⁹. Quapropter hoc unus, illud alius refert evangelistarum.

QUÆST. LXXXVIII. Si, ut divina tradit Scriptura, et nos credimus, Christus, qui genitus est, peccatum non fecit, quomodo e diverso veritatem obtinent litteræ sacræ, jurejurando adjecto vociferantes, *non esse genitum quemquam qui non peccaverit, neque natum qui iniquitatem in se non admisit?* Quomodo et infans, quia æqualem partui finem accepit, aut brevem vitæ partem adeptus est, peccatum et iniquitatem, aut quæ his contraria sunt, facere potuit?

RÉSP. Hæc verba : *Nemo genitus qui non peccaverit, neque natus qui non inique egerit*¹, non falsi arguit id quod de Christo dictus est : *Peccatum non fecit*². Nam de eo, qui ex viro et muliere genitus est, dicta hæc verba. Christus autem ex Spiritu sancto et sancta genitus Virgine. Sic autem intelligitur illud dictum : *Nemo habilis ad peccandum aut inique agendum, qui non peccarit aut inique egerit*. Habilis autem ad peccandum est, qui pro libero arbitrio dux sibi ipse est ad ea quæ vult facienda, sive bona, sive mala. Infantem autem, utpote nondum vi ejusmodi præditum, neque ad peccandum habilem esse in promptu est. Atque illud : *Quis enim mundus erit a sorde?* *Nemo certe, etiamsi vel una dies sit vita illius super terram*³, nullo modo convenit infanti. Vita enim pro vitæ instituto posita est. Infans autem ut vitæ instituto caret, ita et vita.

QUÆST. LXXXIX. Si vas illud, quod Petrus in visione vidit, munda omnia et immunda continebat, quemadmodum nobis Scriptura tradit : illud enim, *omnia*, vox est, quæ prout posita est, utraque, quas diximus, complectitur; **476** deinde etiam si oc-

plent duo Scripturæ verba, nempe γὰρ καθαρὸς, quæ in editis deerant. Uncis inclusi quæ ad alias lacunas explendas addidi. Alia lacuna post πολιτεία apposita fuit a librariis; sed cum nihil desit ad sententiæ seriem, non videtur magni facienda hæc librorum auctoritas, qui lacunas sæpe ubi nihil deest, sæpe ubi perpauca desunt, longas apponunt.

(31) *Τὰ καθαρὰ πετεινὰ*. Legendum videtur τὰ καθαρὰ πάντα καὶ ἀκάθαρτα. Postea legendum καὶ γὰρ ἡ πάντα.

cidere et comedere de his, quæ ostendebantur, idem apostolus sine distinctione jussus recusavit : *Nequaquam, Domine, inquit, nunquam commune aut immundum comedi* ⁴, quomodo ex ejusmodi verbis non apparet omnia rationis expertia ab eo rejici, ut immunda, eumque qui hortabatur, ut de his ederet, ut de immundo cibo gustare jubentem reprehendi.

RESP. Ex Petri responsione discimus quænam in sindone essent animalia, nimirum sola immunda : neque necessario vox *omnia* complectitur et munda. Possunt enim omnia quadrupedia et volatilia dici ea etiam quæ immunda sunt. Illud autem : *Nequaquam, Domine : nunquam commune aut immundum comedi*, ad aspectum omnium, quæ ei monstrata in sindone fuerant, non de quibusdam respondit. Vas igitur omnia volatilia et quadrupedia complecti dicitur, ut id quod immundum est asumeretur, quasi dictum esset, in quo omnia erant immunda volatilia et omnia quadrupedia. Et quemadmodum cum Scriptura divina dicit : *Omnis viri caput Christus est* ⁵; vox, *omnis*, non complectitur fidelem et infidelem virum, sed fidelem tantum ; vir enim fidelis corpus est Christi, et Christus fidelis viri dicitur caput : ita nec vox, *omnia*, complectitur munda et immunda, per quæ præmonstrata est Petro assumptio immundarum gentium, quarum corda per fidem Christi Deus expurgavit.

QUÆST. XC. Si pia ratione permoti patriarchæ et sibi ipsis et liberis suis uxores ex propria cognatione acceperunt, quomodo non præter pium progenitorum propositum Joseph et Moyses fecerunt, hic Ægyptiam, iste Madianitidem uxorem ducendo?

RESP. Si veriti patriarchæ, ne filii a pietate avocarentur, minime eis permiserunt, ut ex gentibus uxores ducerent, Moyses autem et Joseph hoc metu superiores erant : nihil contra patrum propositum fecere Moyses et Joseph gentiles uxores ducendo. Nam illos non modo uxores a pietate non averterunt, sed etiam suas ipsi uxores ad propriam transtulerunt pietatem.

QUÆST. XCI. Si Adam ante delictum nec ratione præditi cujusquam, nec ratione carentis mortem viderat, quomodo quam non viderat, minis intentatam, quasi vidisset, pertimuit mortem? Quomodo ignotam ei Deus, ut notam, minatus est?

RESP. Si ratione præditum dicimus eum, qui

⁴ Act. x, 14. ⁵ I Cor. xi, 3.

(32) *Κελεύσαντι*. Vel illud verbum expungendum, vel superius επιτρέψαντι. Alterutrum enim superfluit.

(33) *Και τὰ τετράποδα*. Forte nihil hic deest. Nam supra omnia animalia his duobus generibus

χθέντων ὁ αὐτὸς Ἀπόστολος, ἀπροσδιοριστως κελεύμενος, παρητήσατο, *Μηδαμῶς, Κύριε, λέγων, δεῖ οὐδέποτε κοινὸν ἢ ἀκάθαρτον ἔφαγον*· πῶς διὰ τῶν τοιούτων βημάτων οὐ δείκνυται πάντα μὲν ἀπαγορεύειν τὰ ἄλογα ὡς ἀκάθαρτα, μεμφόμενος δὲ τῷ τῆν θρώσιν ἀπὸ τῆς ἐξ αὐτῶν ἐπιτρέψαντι, ὡς ἀκαθάρτου ἐδωδῆς κελεύσαντι (32) ἀπογεύεσθαι ;

ἌΠΟΚΡΙΣΙΣ. Ἐπὶ τῆς τοῦ Πέτρου ἀποκρίσεως μανθάνομεν τίνα ἦν τὰ ἐνόητα ἐν τῇ σινδόνι, τουτέστι τὰ ἀκάθαρτα μόνα· καὶ οὐκ ἐξ ἀνάγκης ἡ τοῦ πάντα φωνῆ περιέχει καὶ τὰ καθαρὰ· δυνατὸν γὰρ πάντα τὰ τετράποδα καὶ τὰ πετεινὰ τῆς γῆς λέγεσθαι καὶ τὰ ἀκάθαρτα. Τὸ δὲ, *Οὐδαμῶς, Κύριε, οὐδέποτε κοινὸν οὔτε ἀκάθαρτον ἔφαγον*, πρὸς τὴν θεὰν πάντων τῶν ἐν τῇ σινδόνι δευθέντων αὐτῷ ἀπεκρίνατο, καὶ οὐ περὶ τινῶν. Τὸ οὖν σκευὸς ἐν ᾧ ἦν πάντα τὰ πετεινὰ καὶ τὰ τετράποδα (33) . . . κατὰ παράληψιν εἰρηται τοῦ ἀκαθάρτου, ἀντὶ τοῦ (34), ἐν ᾧ ἦν πάντα τὰ ἀκάθαρτα πετεινὰ καὶ πάντα τὰ τετράποδα τῆς γῆς. Καὶ ὡς περὶ ὅταν λέγῃ ἡ θεία Γραφή, *Παντὸς ἀνδρὸς ἡ κεφαλὴ ὁ Χριστός ἐστιν*, ἡ τοῦ παντὸς φωνῆ οὐ περιέχει πιστὸν τε καὶ ἀπιστον ἄνδρα, ἀλλὰ πιστὸν μόνον· ὁ γὰρ πιστὸς ἀνὴρ ἐστὶ σῶμα τοῦ Χριστοῦ, καὶ ὁ Χριστὸς τοῦ πιστοῦ ἀνδρὸς λέγεται κεφαλὴ· οὕτως οὐδὲ ἡ τοῦ πάντα φωνῆ περιεκτικὴ ἐστὶ καθαρῶν τε καὶ ἀκαθάρτων, ἀλλὰ τῶν ἀκαθάρτων μόνων, δι' ὧν προεμνησθῆται τῷ Πέτρῳ ἡ παράληψις τῶν ἀκαθάρτων ἐθνῶν, ὧν τῇ πίστει τοῦ Χριστοῦ ὁ Θεὸς ἐκαθάρισε τὰς καρδίας.

ἘΡΩΤΗΣΙΣ Ι'. Εἰ εὐσεβεὶ λογισμῶ οἱ πατριάρχαι κινούμενοι ἑαυτοῖς καὶ τοῖς παισὶ τὰς γαμετάς ἐκ τῆς οἰκείας συγγενείας εἰλήφασι, πῶς οὐ παρὰ τὸν εὐσεβῆ τῶν προγόνων σκοπὸν Ἰωσήφ καὶ Μωϋσῆς διεπράξαντο, ὁ μὲν Αἰγυπτίαν, ὁ δὲ Μαδιανίτιδα γυναῖκα γημάμενος ;

ἌΠΟΚΡΙΣΙΣ. Εἰ μὲν πατριάρχαι ἐδῶθη τοῦ μὴ ἐκτραπῆναι τοὺς υἱοὺς αὐτῶν τῆς εὐσεβείας οὐκ ἐπέτρεπον αὐτοὺς ἐκ τῶν ἐθνικῶν λαβεῖν γαμετάς, ὁ δὲ Μωϋσῆς καὶ ὁ Ἰωσήφ τοῦ τοιοῦτου φόβου ἦσαν ἀνώτεροι· οὐδὲν οὖν κατὰ παράθεσιν τοῦ σκοποῦ τῶν πατέρων πεποιηκότας φαίνονται ὁ τε Μωϋσῆς καὶ ὁ Ἰωσήφ, λαθόντες ἐθνικὰς γαμετάς. Οὐ γὰρ μόνον αὐτοὶ οὐκ ἐξετράπησαν τῆς εὐσεβείας ὑπὸ τῶν ἑαυτῶν γυναικῶν, ἀλλὰ καὶ τὰς ἑαυτῶν γυναῖκας εἰς τὴν ἑαυτῶν μετέφερον εὐσέθειαν.

ἘΡΩΤΗΣΙΣ ΙΑ'. Εἰ πρὸ τῆς παραβάσεως ὁ Ἀδὰμ λογικοῦ ἢ ἀλόγου οὐ θεθάται θάνατον, πῶς ἂν οὐκ εἶδεν, ὡς ἑωρακῶς, ἀπειληθέντα ἐδειλίασε θάνατον ; Πῶς δὲ τοῦτον, ἀγνωσόμενον αὐτῷ, ὡς ἐγνωσόμενον ἡπέλιπεν ὁ Θεός ;

ἌΠΟΚΡΙΣΙΣ. Εἰ λογικὸν ἐκείνον καλοῦμεν τὸν

comprehenderat. Si quid tamen desit, facile expleri potest ex Actibus apostolorum, ubi præter τετράποδα recensentur etiam τὰ θηρία καὶ τὰ ἔρπετά.

(34) *Ἀντὶ τοῦ*. Frustra hic apposita lacuna, cum plenus sit sensus ac minime decurtatus.

ἔχοντα ἐν ἑαυτῶ τῶν ὑπὸ τῶν (35), . . . σημαιομένων τὰς ἐννοίας, δῆλον ὅτι καὶ ὁ Ἀδάμ, λογικὸς ὢν, εἶχεν ἐν ἑαυτῷ τοῦ θανάτου τὴν ἐννοίαν. Καὶ καθὼς περ μὴ ἑωρακῶς μὲν ὁ Ἀδάμ λογικὸν ἐπὶ τῆ ἑαυτοῦ γυμνώσει αἰσχυρόμενος, ὁμοῦ δὲ γυμνωθεὶς ἤσχυνθη, ἔσχηκός ἐν ἑαυτῷ τῆς αἰσχύνης τὸ ὄνομα καὶ τὴν ἐννοίαν, οὕτως εἶχεν ἐν ἑαυτῷ καὶ τοῦ θανάτου τὴν ἐννοίαν, καὶ τὸ πρᾶγμα ἐν ἄλλῳ μήπω ἦν θεασάμενος. Διὸ εὐλόγως ἐδειλίασε τὸν θάνατον, εἰδὼς αὐτὸν ἀπὸ τῆς ἐννοίας αὐτοῦ ἀντικείμενον ὄντα τῆς ζωῆς.

ἘΡΩΤΗΣΙΣ 4B. Ἐπειδὴ ἡ Γραφή λέγει κρίματα καὶ δικαιώματα, καὶ μαρτύρια καὶ νόμον, ἐντολὰς καὶ προστάγματα, εἰ ταῦτά εἰσιν ἀμφοτέρω ἀλλήλοις, ἢ ἑκάτερον ἔχει λόγον ἰδιάζοντα, διδάξον.

ἈΠΟΚΡΙΣΙΣ. Κρίματα μὲν λέγει τοὺς λόγους τοὺς διαστειλαντας τῶν οὐ πρακτέων τὰ πρακτέα, καὶ τιμὴν μὲν τὴν ἐπὶ τῆ ὑπακοῆ, ἀτιμίαν δὲ τὴν ἐπὶ τῆ παρακοῆ ὠρισμένας· δικαιώματα δὲ λέγει τῶν κριμάτων τὴν ὀρθότητα, ἀπονεμητικὴν τῶν κατ' ἀξίαν ἐκάστω. Νόμον δὲ λέγει τὴν ἐγγραφὸν περιλήψιν πάσης τῆς Ἰουδαϊκῆς λατρείας τε καὶ πολιτείας· μαρτυρίαν δὲ καλεῖ τὴν ἐπὶ τοῖς πεπραγμένοις ὑπὸ τῶν δεξαμένων τὸν (36) . . . δι' εὐλογίας καὶ καταράς ἀμοιβήν, ἦν . . . ὁ Μωϋσῆς διαμαρτυρούμενος ἔλεγε τοῖς Ἰουδαίοις, συμβήσεται αὐτοῖς πειθομένους ἢ ἀπειθοῦσιν. Ἐντολὰς δὲ καὶ προστάγματα λέγει τὸν κατὰ . . . λόγων ὀνομάζων τοὺς λόγους ἐνταλτικῶς ἢ προστακτικῶς λεχθέντας, κατὰ τὴν ἔμφασιν τῆς θείας αὐθεντίας τοῦ ταῦτα ἐντειλαμένου ἢ προστάξαντος.

ἘΡΩΤΗΣΙΣ 4Γ. Εἰ τὰ νῦτα τοῦ οὐρανοῦ πεφόρτωται ὕδασι, καθὼς φησιν ἡ Γραφή, ὅπερ τινες ἔφασαν γεγενῆσθαι διὰ τὴν πυρῶδη τῶν φωστήρων οὐσίαν, ὥστε τοῖς ἐπικειμένοις τὸν οὐρανὸν παινόμενον (37) ὑδασι, τῆ ὑποκειμένη τῶν φωστήρων φλογὶ μένειν ἀχειρωτων, πῶς οἱ ταῦτα λέγοντες ἀληθεύουσι, τῶν φωστήρων οὐκ ἐν τῷ οὐρανῷ, ἀλλ' ὑπὸ τὸν οὐρανὸν κινουμένων; Εἰ δὲ τοῦτους ἐν τῷ οὐρανῷ λέγομεν εἶναι, πῶς τὴν κινητικὴν ἐνέργειαν ἔχουσι, τοῦ οὐρανοῦ σώματος τὸ ἀκίνητον ἔχοντος; Εἰ δὲ σὺν τῷ οὐρανῷ τὰ ἄστρα λαμβάνει τὴν κίνησιν, πῶς οὐκ ἀληθεύει ὁ σφαῖραν τὸν οὐρανὸν προσαγορεύων μῦθος; Εἰ δὲ τοῦτο μὲν ἀπρεπὲς, τὸ δὲ προλεχθὲν περὶ τῶν φωστήρων νοῆσαι ἀκόλουθον, πῶς οὐκ ἀχρηστος τῶν ἄνω ὑδάτων ἡ σύστασις; τίς δὲ καὶ αὐτὴ ἐν τῆ συντελείᾳ γενήσεται, ἄνω μὲν τῶν δικαίων, κάτω δὲ τῶν ἁμαρτωλῶν τὰς τῶν μελλόντων (38) ἀμοιβὰς τότε μελλόντων κομίζεσθαι;

ἈΠΟΚΡΙΣΙΣ. Καὶ ὑπὸ τὸν οὐρανὸν εἰσιν οἱ φωστῆρες, ἀλλ' ἡ φορὰ τῆς τῶν πυρῶδων οὐσίας (39)

(35) Ὑπὸ τῶν. Deest λόγων αὐτὸν δημάτων.

(36) Δεξαμένων τὸν. Ita Reg. Editi δεξαμένων τὴν. Adidendum νόμον. Mox leg. ἦν τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν ὁ Μωϋσῆς διαμαρτυρούμενος. Plus negotii facessit sequens lacuna. Forte legendum τῶν κατὰ νόμον λόγων. Legit Sylburgius, τὸν κατὰ πρόσταξιν λόγον.

(37) Παινόμενον. Displicet ea vox Sylburgio, qui

A habet in semetipso rerum verbis significatarum notiones, liquet Adamum, qui ratione præditus erat, habuisse in semetipso mortis notionem. Et quemadmodum Adam etsi neminem ratione præditum viderat, cui sua nuditas pudori esset, ipse tamen nudatus pudore suffusus est, cum haberet in seipso pudoris nomen et notionem: sic etiam habuit 477 in seipso mortis notionem, quamvis rem in alio nondum vidisset. Quare merito extimuit mortem, cum eam vitæ contrariam esse ex ipsius notione sciret.

QUÆST. XCII. Quandoquidem Scriptura appellat iudicia et justificationes, et testimonia et legem, et mandata et præcepta: utrum ambo eadem inter se, an propriam utrumque rationem habeat, B edoce.

RESP. Iudicia vocat sermones, qui facienda a fugiendis secernunt, ac præmium obedientiæ constituunt; justificationes dicit iudiciorum æquitatem, quæ pro meritis unumquemque remunerat. Legem dicit scriptam omnis Judaici cultus et instituti comprehensionem; testimonium, propositam his, qui legem susceperunt, pro actionum meritis ex benedictione aut ex maledictione mercedem, quam Moyses cælum et terram contestatus, Judæis ipsi obedientibus aut non obedientibus eventuram dicebat. Præcepta et mandata vocat, eos legis sermones, qui præcipiendo et mandando pronuntiantur, non sine significatione divinæ illius potestatis, qui hæc præcepit et mandavit.

QUÆST. XCIII. Si terga cæli aquis sunt gravata, sicut ait Scriptura, quod quidem factum esse nonnulli dixerunt, propter igneam luminarium substantiam, ut cælum injectis sibi irrigatum aquis, a subjecta luminarium flamma permaneret invictum et integrum: quomodo qui ista allegant, vera loquuntur, cum stellæ non in cælo, sed sub cælo cursum suum teneant? Sin illas in cælo esse dicamus, quomodo vim et actum motionis obtinent, cum cæli corpus immobile sit? Quod si una cum cælo suum motum perficiunt, quomodo vera non est, quæ cælum globum nominat fabula? Sin hoc non quadrat, de stellis autem id, quod dictum est, intelligere consentaneum est: quomodo non inutilis superna illa vis aquarum? Quid vero illa etiam futura est in consummatione, cum justî, in superis, peccatores autem, in inferis, factorum percipient mercedem.

RESP. Tametsi luminaria sub cælo sunt, impetus tamen agitationis, quæ igneas substantias ciet,

mallet iaiνόμενον, id est διαγεόμενον.

(38) Τῶν μελλόντων. Legit Sylburgius πρακτέων vel πραγθέντων. Propius ad Scripturam contextus accedemus, si μενόντων legamus. Actiones bonæ et malæ permanent, nosque in alteram vitam migrantes comitantur.

(39) Οὐσίας. Idem οὐσιῶν.

natura sursum tendit. Rationem ergo probabilem dederunt, qui ad conservationem firmamenti terga cœli aquis gravari dixerunt. Neque hanc solum ob causam aquæ cœli dorso incumbunt, ut a subjecta luminarium flamma servetur, verum etiam ut deorsum, vi aquarum tergo ejus incumbentium deprimatur, et violento ventorum impetu non jactetur: nec non ut summum ab eis deorsum feratur frigus, quod summo solis calori permistum aeris perficit temperiem ad conservationem animalium et plantarum, quæ in terra sunt. In consummatione autem, non in cœlo quod nunc est, et in terra quæ **478** nunc est, homines factorum referent præmia, sed in cœlo novo et in terra nova, secundum id quod dictum est: *Cœlum novum, et terra nova, quam ego facio, manet coram me, in sæcula*⁶. Et iterum: *Principio tu, Domine, terram fundasti; et opera manuum tuarum sunt cœli: et ipsi quidem peribunt, tu autem permanes: et omnes sicut vestimentum veterascent, et sicut opertorium convolves eos, et mutabuntur*⁷. Et rursum: *Adhuc semel ego concutio non solum terram, verum etiam cœlum*⁸. Quod autem concuti dicitur, id translationem ejus indicat: ut ea quæ non concutiuntur, permaneant immota.

QUÆST. XCIV. Si ut librum convolutum iri cœlum⁹, et ut folia delapsura esse astra in terram prædicit Dominus¹⁰, et hisce consentanea prænuntiavit propheta: quomodo non universalis firmamenti interitus per verba illa indicatur? Quæ igitur est verborum hujusmodi sententia? et quomodo elementorum potest astrui incorruptibilitas?

RESP. Quemadmodum firmamenti creationem sanctæ litteræ per collationem assimilarunt quandoque pellis extensioni, dicentes: *Extendens cœlum sicut pellem*¹¹; aliquando fumo firmato: *Cœlum, inquit, veluti fumus firmatum*¹²; nonnunquam rotunditati testitudinis cameratæ: *Extendens, inquit, cœlum tanquam cameram*¹³; sic et ejus solutionem per comparisonem assimilarunt, aliquando libro qui convolvitur, quandoque elemento quod igne solvitur, sicut ait apostolus Petrus in secunda catholica Epistola¹⁴: nonnunquam vestimento veterascenti. Nam inductione melioris cœli recens facti, firmamentum tolli necesse est, tanquam id quod ad constitutionem illam nulli sit usus: ut ex ejus interitu tunc saltem jactati de ingenito et incorruptibili cœlo commenti inanitatem intelligant, qui-

ἐνεργείας κατὰ φύσιν ἐπὶ τὰ ἄνω γίνεται, δι' εὐλογον (40) αἰτίαν ἐπιδηδῶκασιν (41) οἱ εἰρηκότες τῆς διαμονῆς τοῦ στερεώματος πεφορτώσθαι τὰ νῦτα τοῦ οὐρανοῦ τοῖς ὕδασι. Οὐ τοῦτο δὲ μόνον ἐστὶν αἴτιον τοῦ εἶναι τὰ ὕδατα ἐν τοῖς νῦτοις τοῦ οὐρανοῦ, τὸ ἀχειρώτων αὐτὸν εἶναι τῇ ὑποκειμένῃ φλογὶ τῶν φωστήρων, ἀλλὰ καὶ τὸ βαρεῖσθαι αὐτὸν ἐπὶ τὸ κάτω ὑπὸ τοῦ πλήθους τῶν ἐν νῦτοις αὐτοῦ ὕδατων, καὶ μὴ δονεῖσθαι ὑπὸ τῆς βίαιας τῶν ἀνέμων φορᾶς, καὶ τὸ τὴν ἀκραν ἐξ αὐτῶν ἐπὶ τὸ κάτω πέμπεσθαι ψυχρότητα· ἀφ' ἧς μίγξις τῇ ἀκρᾷ τοῦ ἡλίου θερμότητι, ἀποτελεῖται τῶν ἀέρων ἡ εὐκрасία πρὸς τὴν διαμονὴν τῶν ἐπὶ γῆς ζῶων τε καὶ φυτῶν. Ἐν δὲ τῇ συντελείᾳ οὐκ ἐν τῷ νῦν οὐρανῷ καὶ ἐν τῇ νῦν γῆ κομίζονται τῶν πρακτέων τὰς ἀμοιβὰς οἱ ἄνθρωποι, ἀλλ' ἐν τῷ καινῷ οὐρανῷ καὶ ἐν τῇ καινῇ γῆ κατὰ τὸ εἰρημένον, ὡπερ τὸ· Ὁ οὐρανὸς καινός· καὶ ἡ γῆ καινὴ ἦν ἐγὼ ποιῶ, μένει ἐνώπιόν μου εἰς τοὺς αἰῶνας. Καὶ πάλιν· Κατ' ἀρχὰς σὺ, Κύριε, τὴν γῆν ἐθεμελίωσας, καὶ ἔργα τῶν χειρῶν σου εἰσιν οἱ οὐρανοί· καὶ αὐτοὶ μὲν ἀπολοῦνται, σὺ δὲ διαμένεις· καὶ πάντες ὡς ἱμάτιον παλαιωθῆσονται, καὶ ὡσεὶ περιβόλαιον ἐλλείψεις αὐτοὺς, καὶ ἀλλαγῆσονται. Καὶ πάλιν· Ἐτι ἅπας ἐγὼ σείω οὐ μόνον τὴν γῆν, ἀλλὰ καὶ τὸν οὐρανόν. Τὸ δὲ σαλευόμενον δηλοῖ τὴν αὐτοῦ μετάστασιν, ἵνα μείνη τὰ μὴ σαλευόμενα ἀκίνητα.

ἘΡΩΤΗΣΙΣ ΙΔ'. Εἰ ὡς βιβλίον τὸν οὐρανὸν ἐλίσσασθαι, καὶ τὰ ἄστρα ὡς φύλλα πίπτειν ἐπὶ τῆς γῆς προλέγει μὲν ὁ Κύριος, καὶ ὁ προφήτης δὲ ταῦτοις προκατήγγειλε σύμφωνα· πῶς ἡ παντελής τοῦ στερεώματος ἀπώλεια διὰ τῶν ἐκεῖνων λόγων (42) οὐ δείκνυται; Τίς οὖν ἡ τῶν τοιοῦτων βημάτων διάσφαιρα, καὶ πῶς τὸ τῶν στοιχείων συνίστασθαι ἀφθαρτον δύναται;

ἈΠΟΚΡΙΣΙΣ. Ὡπερ τοῦ στερεώματος τὴν ποιῆσιν παραβολικῶς ἡ θεία Γραφή παρείκασε, ποτὲ μὲν τῇ ἐκτάσει τῆς δέρεως, λέγουσα· Ὁ ἐκτείνων τὸν οὐρανὸν ὡσεὶ δέριν· ποτὲ δὲ τῷ κατῶν ἐστερεωμένῳ· Ὁ οὐρανός, φησὶν, ὡσεὶ καινός ἐστερεώθη· ποτὲ δὲ τῷ περιφερῆι τῆς καμάρας· Ὁ τανύσας, φησὶν, τὸν οὐρανὸν ὡσεὶ καμάραν· οὕτως καὶ τὴν ἀνάλυσιν αὐτοῦ παραβολικῶς παρείκασε, ποτὲ μὲν βιβλίῳ ἐλίσσομένῳ, ποτὲ δὲ στοιχείῳ λυομένῳ πυρὶ, καθά φησιν ὁ ἀπόστολος Πέτρος ἐν τῇ δευτέρᾳ αὐτοῦ καθολικῇ ἐπιστολῇ· ποτὲ δὲ ἱματίῳ παλαιουμένῳ. Ἀνάγκη γὰρ τῇ εἰσαγωγῇ τοῦ κρείττονος οὐρανοῦ τοῦ καινῶς γινομένου ἀναρῆσθαι τὸ στερέωμα, ὡς ἀχρηστον ὄν πρὸς ἐκείνην τὴν κατάστασιν, ἵνα τῇ αὐτοῦ ἀπωλείᾳ, κἂν τότε τὸ μάταιον τοῦ περὶ τῆς ἀγεννησίας καὶ ἀφθαρσίας τοῦ οὐρα-

⁶ Isa. lxxv, 17. ⁷ Psal. cxi, 26. ⁸ Agg. ii, 7. ⁹ Apoc. vi, 14. ¹⁰ Marc. xiii, 25. ¹¹ Psal. ciii, 2. ¹² Isa. li, 6. ¹³ Isa. xl, 22; Job ix, 8. ¹⁴ II Petr. iii, 10.

(40) Δι' εὐλογον. Sylburgius διὰ εὐλογον.

(41) Ἐπιδηδῶκασιν. Idem observat legendum potius ἀποδεδῶκασιν.

(42) Διὰ τῶν ἐκεῖνων τῶν λόγων. Usitatus δι' ἐκεῖνων τῶν λόγων. SYLBURGIUS.

νοῦ (43) φε ὄσοι ἀγέννητόν τε καὶ ἄϊδιον φρονα τοῦτον εἰρηχότες.

ἘΡΩΤΗΣΙΣ 43^ε. Εἰ διὰ τὴν ἡμετέραν χρεῖαν καὶ ὠφέλειαν ἢ παραγωγὴ τῆς κτίσεως γέγονε, καὶ διὰ τὴν ἡμετέραν ὁμοίως χρεῖαν τὰ μὲν φθείρεται, τὰ δὲ ἀφθαρσίαν ἐν τῇ συντελείᾳ ἐνδύσσονται· ὡς κτήνη μὲν καὶ πετεινὰ καὶ θηρία φθείρεται, οὐρανὸς δὲ καὶ ἡ γῆ φθορᾶς ἀπαλλάττεται· καὶ τὰ μὲν φθείρεται ὡς ἀνευθεοῦς ἡμῶν ἀνισταμένου τοῦ σώματος· ἐν ἀφθαρσίᾳ δὲ τὰ θελωθέντα διαμενεῖ στοιχεῖα, τῶν πραγθέντων ἡμῶν μελλόντων ἡμῶν ἐν αὐτοῖς κομιζέσθαι τὴν ἀντίδοσιν· ἀήρ καὶ θάλαττα, πῶς οὐκ ἀχρηστα, εἰ τότε μένει ἀφθαρτα, οὔτε εἰς ἀναπνοᾶς, οὔτε εἰς ἐμπορίας, οὔτε ἰχθυοφαγίας, ἢ ἐτέρας τινὸς βοθησίας ἐξ αὐτῶν χρηζόντων ἡμῶν διὰ τὸ ἀνευθεῖς, καθὼς ἔφη, τοῦ σώματος; **πισcium**, aut ad aliquam rem aliam opus eis habituri simus, quia, ut dixi, corpus erit extra indigentiam.

ἈΠΟΚΡΙΣΙΣ. Εἰ κατὰ τὸν ἀπόστολον Παῦλον παρᾶγει τὸ σχῆμα τοῦ κόσμου τούτου ὁ Θεὸς, ὅλον δὲ ἐξ ἀνάγκης καὶ τὰ ἄλλα πάντα τὰ τοῦ σχήματος ἐνεκεν τοῦ κόσμου γεγονότα, συμπαραχθήσεται τῷ τοῦ κόσμου σχήματι· εἰσαχθήσεται δὲ καινὸς οὐρανὸς καὶ γῆ, ἐν οἷς μέλλουσι διδοῦσθαι δικαίους τε καὶ ἀδίκους τῶν πρακτέων αἱ ἀμοιβαί. Τῷ δὲ ἀέρι εἰ καὶ πρὸς ἀναπνοὴν τότε οὐ χρῆζομεν, ἀλλὰ πρὸς τὴν κίνησιν τε καὶ τοπικὴν μετάστασιν ἀναγκαιῶς αὐτῷ χρησόμεθα. **Ἀρπαγσόμεθα γὰρ, φησὶν, ἐν νεφέλαις εἰς ἀπάρτησιν τοῦ Κυρίου εἰς ἀέρα.**

ἘΡΩΤΗΣΙΣ 44^ς. Εἰ μὴ (44) κατὰ γνώμην καλοῖς παρὰ Θεοῦ ὁ ἔπαινος... ται, οἱ παρὰ Ἡρώδου τὴν διὰ . . . λαβόντες ἀναιρέσιν, καὶ τὰ ἐπὶ τοῦ... ἡνίκα ἐπὶ τοῦ κτήνου καθήμενος. . . κατελάμβανε τὸν ὕμνον φθεγξά... ἐν ἔχουσι δικαίως χρεωστούμενον ἔ... κάκεινοι τὴν σφαγὴν ἦν παρὰ γνώμην ἐδέξαντο· καὶ ταῦτα οὐ γνώμη οἰκεία, ἀλλὰ χάριτι θεῖα ἐν Ἱερουσαλὴμ τὸν ὕμνον ἐκεῖνον ἐφθέγγαντο.

ἈΠΟΚΡΙΣΙΣ. Εἰ χάρισμα Θεοῦ ἐστὶ τὸ ὑπὲρ Χριστοῦ πάσχειν (ἡμῶν, φησὶν, ἐχαρίσθη οὐ μόνον τὸ εἰς αὐτὸν πιστεύειν, ἀλλὰ καὶ τὸ ὑπὲρ αὐτοῦ πάσχειν), ἐπασχονδὲ καὶ τὰ βρέφη ὑπὲρ Χριστοῦ θείας ἄρα ἔξωθῆσαν χάριτος. Τίς οὖν οὐκ ἐπαινέσει ταῦτα δικαίως τῇ δόσει τῆς θείας χάριτος ἐπαινεθέντα ὑπὸ τοῦ Θεοῦ, τοῦ καὶ τοῖς παρὰ γνώμην καλοῖς τὸν ἔπαινον δαψιλευομένους; ἔτι δὲ εἰ, πρὸς τὸν ἔπαινον τῶν διὰ τὴν εὐσέθειαν θλιβομένων, ἀνταποδίδωσιν ὁ Θεὸς θλίψιν τοῖς θλίψασιν, ἀνάγκη ἄρα καὶ τὰ βρέφη τὰ ἀναιρούμενα ὑπὸ Ἡρώδου, ἐπαινέσθαι τούτῳ τῷ ἐπιλήρῳ τῷ διὰ τὴν ἐκδίκησιν τῶν θλίψεων. **Δίκαιον,**

¹⁸ I Cor. vii, 31. ¹⁶ I Thess. iv, 17. ¹⁷ Philip. i, 29.

(43) Τοῦ οὐρανοῦ. Explebitur lacuna si legamus post haec verba, φερόμενον δόγματος νοῦσιν ὄσοι ἀγέννητόν τε καὶ ἄϊδιον τοῦτον ἀφρότως εἰρηχότες. Legit Sylburgius φερόμενον κατ' Ἀριστοτέλην δόγματος ἀποδειχθῆ καὶ ἐξελεγχθῶσιν ὄσοι ἀγέννητόν τε καὶ ἄϊδιον εἰσὶ τὸν οὐρανὸν κατὰ τὸν ἀφρονα τοῦτον εἰρηχότες.

(44) Εἰ μὴ. Sic totus videtur locus posse sanari :

cumque ingenitum illud et aeternum stulte dixerunt.

QUÆST. XCV. Si propter usum et utilitatem nostram, creaturæ introductio facta est, et propter usum itidem nostrum quædam interibunt, et quædam in consummatione incorruptibilitatem induent, veluti pecudes quidem et volucres et feræ occident, cælum vero et terra corruptibilitate liberabuntur; atque illa quidem disperibunt, propterea quod corpora nostra citra indigentiam omnem resurgent; in incorruptibilitate autem prædicta elementa permanebunt, eo quod in eis remunerationem factorum reportaturisumus: quomodo aer et mare inutilia non erunt, si tum manebunt incorruptibilia: cum neque ad respirationes, neque ad mercimonia expedienda, neque ad capturam et esum

RESP. Si, juxta apostolum Paulum, figuræ hujus mundi finem imponet Deus¹⁵, liquet alia etiam omnia, quæ propter mundi figuram facta sunt, necessario cum mundi figura præteritura. Inducetur autem novum cælum et terra, in quibus justis et injustis meritorum præmia tribuentur. **479** Aere porro etsi tunc ad respirationem non indigebimus, ad motum tamen et loci mutationem, necessario utemur. *Rapiemur namque, inquit, in nubibus in occursum Domini in aera*¹⁶.

QUÆST. XCVI. Si iis, qui non ex animi sententia boni sunt, laus a Deo non debetur; infantes, qui ab Herode propter Dominum occisi sunt, et pueri, qui Salvatoris tempore, cum jumento insidens urbem ingrederetur, hymnum decantant, quamnam habent merito debitam laudem, si quidem hi præter animi sententiam occisi, isti non propria voluntate, sed divina gratia hymnum decantant?

RESP. Si donum Dei est pro Christo pati (*Nobis, inquit, donatum est non solum in Deum credere, sed etiam pro eo pati*¹⁷), passi autem etiam infantes pro Christo, divina profecto dignati fuerunt gratia. Quis igitur illos non merito laudaverit, divinæ gratiæ largitione laudatos a Deo, qui his etiam, qui sine libera electione boni sunt, laudem largiter tribuit? Deinde vero, si ad laudem eorum, qui propter pietatem tribulantur, rependit Deus tribulationem his, qui eos tribularunt, necesse est ut et occisi ab Herode pueri laudentur hac laude, quæ per ultionem tribulationum tribuitur. *Justum est,*

Εἰ τοῖς μὴ κατὰ γνώμην καλοῖς παρὰ Θεοῦ ὁ ἔπαινος οὐ δέδοται, οἱ παῖδες οἱ παρὰ Ἡρώδου τὴν διὰ ξίφους (vel διὰ τὸν Κύριον) λαβόντες ἀναιρέσιν, καὶ ἐπὶ τοῦ Κυρίου ἡνίκα ἐπὶ τοῦ κτήνου καθήμενος τὴν πόλιν κατελάμβανε, τὸν ὕμνον φθεγξάμενα βρέφη, τίνα ἔχουσι δικαίως χρεωστούμενον ἔπαινον, εἰ, vel ἐπιλή. Mox delendum videtur ἦν.

inquit apostolus Paulus, *apud Deum, retribuere tribulationem his qui vos tribulant, et vobis qui tribulamini, reipsum nobiscum in regno ejus* ¹⁸.

QUÆST. XCVII. Si gratia propterea dicitur gratia, quod ad concedendam peccantibus veniam promptior lege et paratior est, quomodo quæ gratiam decent, ea magis in lege reperiuntur. Hæc enim lustrationibus quibusdam et sacrificiis animalium rationis expertium et variis baptismis peccantes quotidie absolvit vituperio; gratia autem unum tantum concedit baptisma. Quod si semel tantum peccaremus, semel tantum peccati remissione indigeremus; sed cum sæpe peccemus, liquet nos etiam sæpe venia indigere: quod quidem non gratia, sed lex his lustrationibus et aliis rebus, quas diximus, præstare novit. Quomodo ergo gratia lex in peccantes benignior ostendetur, si res ita se habeant, ut dictum est?

RESP. Lex per baptismata et sacrificia ejusmodi peccatorum remissionem concedit, quæ hominum vitæ institutum aut vitam nihil lædunt; quale est mortuum tangere aut leprosum aut aliquem ejusmodi. Cæteris autem peccatis, quæ hominum vitæ institutum aut vitam lædunt, veniam non concedit, neque per baptismata, neque per animalium rationis expertium sacrificia, sed justam et dignam his qui deliquerunt, pari repercussione pœnam rependit. *Animam, inquit, pro anima, oculum pro oculo, dentem pro dente* ¹⁹. Ubi autem par pendere decorum non esset, ibi vel igne, vel lapidibus, vel gladio mortem his, qui lapsi sunt, infligit. Nam filiam sacerdotis, quæ fornicata est, igne consumit²⁰; hominis laici, lapidibus; gladio eam quæ sub viro **480** est²¹. Nec usquam legis tanta vis est, ut ex benignitate per baptismata et sacrificia horum aliquem servet. At gratia plurimum valet in iis, qui peccaverunt, servandis. Hæc enim etiam vigente lege, nisi regem Davidem in duo mortifera peccata lapsus suscepisset, aperiens ei pœnitentiæ januam; is nequaquam in lege servatricem peccatorum humanitatem reperisset. Hæc constituit in mundo probum peccatorum medicum, pœnitentiam, quæ potest etiam septuagies septies lapsos sanare, si tantum voluerint uti pœnitentiæ proposito.

QUÆST. XCVIII. Si timorem Dominus non necessarium esse asserit, per id quod dicit: *Qui timet, non est perfectus in charitate* ²²: quomodo rursus

Α φησιν ὁ ἀπόστολος Παῦλος, *παρὰ τῷ Θεῷ ἀνταποδοῦναι τοῖς θλίψασιν ὑμᾶς* (45) *θλίψιν· ὑμῖν δὲ τοῖς θλιβομένοις ἀνεσιν μεθ' ἡμῶν ἐν τῇ βασιλείᾳ αὐτοῦ.* |

ἘΡΩΤΗΣΙΣ ΙΖ'. Εἰ ἡ χάρις διὰ τοῦτο κέλῃται χάρις, διὰ τὸ τοῖς παροῦσι (46) τοῦ νόμου συγγχεῖν ἑτοιμότερον, πῶς τὰ τῇ χάριτι πρέποντα ἐν τῷ νόμῳ μᾶλλον εὐρίσκειται; Ὁ μὲν γὰρ βαντισμοῖς τισι καὶ θυσίαις ἀλόγων καὶ διαφοραῖς βαπτισμάτων τοὺς πταίοντας καθ' ἐκάστην ἀπολύει τῆς μέμψews· ἡ δὲ χάρις ἐν μόνον χαρίζεται βάπτισμα. Ἄπαξ δὲ μόνον εἰ μὲν ὑπεπίπτομεν πταίσμασιν, ἅπαξ μόνον καὶ τῆς ἀφέσεως ἐδεόμεθα. Πολλάκις δὲ ἁμαρτάνοντες, δῆλον ὅτι καὶ πολλάκις τῆς ἀφέσεως χρῆζομεν· ὅπερ οὐχ ἡ χάρις, ἀλλ' ὁ νόμος διὰ τῶν προλεχθέντων βαντισμῶν καὶ τῶν λοιπῶν παρέχειν ἐπίσταται. Πῶς οὖν δειχθήσεται τοῦ νόμου ἡ χάρις φιλανθρωποτέρα περὶ τοὺς ἁμαρτάνοντας, ὥσπερ εἰρηται ἐχόντων τῶν πραγμάτων;

ἈΠΟΚΡΙΣΙΣ. Τῶν τοιούτων πταισμάτων ὁ νόμος διὰ τοῦ βαπτίσματος καὶ θυσίας δίδωσι τὴν ἀφεσιν τῶν μηδὲν συντελούντων εἰς βλάβην πολιτείας καὶ ζωῆς ἀνθρώπων· οἷον ὡς τὸ ἄψασθαι νεκροῦ, ἢ λεπροῦ, ἢ τινοσ τῶν τοιούτων· τῶν δὲ ἄλλων πταισμάτων γεγενημένων εἰς βλάβην πολιτείας ἢ ζωῆς ἀνθρώπων, τῶν τοιούτων πταισμάτων οὐ δίδωσι συγχώρησιν, οὔτε διὰ τοῦ βαπτίσματος οὔτε διὰ τῆς τῶν ἀλόγων θυσίας, ἀλλὰ δικαίαν τε καὶ ἀξίαν ἀμοιβὴν δίδωσι τοῖς πταίσασι διὰ τοῦ Ἰσοῦ τῆς ἀντιλήξεως. *Ψυχὴν, φησιν, ἀρετὴ ψυχῆς, ὀφθαλμὸν ἀρετὴ ὀφθαλμοῦ, ὁδόντα ἀρετὴ ὁδόντος.* Ὅπου δὲ τὸ Ἰσον τῆς ἀντιδόσεως ἐστὶν ἀπρεπὲς, ἐκεῖ τὸν διὰ πυρὸς, ἢ λίθου, ἢ ξίφους θάνατον ἀναποδίδωσι τοῖς πταίσασι. Τὴν μὲν γὰρ θυγατέρα τοῦ ἱερέως πορνεύουσαν διὰ πυρὸς ἀναλίσκει, τὴν δὲ τοῦ λαϊκοῦ ἀνδρὸς διὰ λίθου, τὴν δὲ ὑπανδρον διὰ ξίφους. Καὶ οὐδαμῶς ἰσχύς τῷ νόμῳ ἐκ φιλανθρωπίας διὰ βαπτισμῶν τε καὶ θυσῶν σώσαι τῶν τοιούτων τινά. Τῆς δὲ χάριτος πολλή τις ἐστὶ πρὸς τὴν τῶν ἁμαρτάνοντων (47) ἡ ἰσχύς. Αὕτη γὰρ καὶ τοῦ νόμου κρατοῦντος, εἰ μὴ κατέλαβε τὸν βασιλέα Δαβὶδ, διπλοῖς θανατηφόροις περιπεπωκότα ἁμαρτήμασιν, ἀνοίξασα αὐτῷ τῆς μετανοίας τὴν θύραν, οὐκ ἂν εὔρε παρὰ τῷ νόμῳ σωστικὴν ἁμαρτωλῶν φιλανθρωπίαν. Αὕτη ἔταξεν ἐν τῷ κόσμῳ τῶν ἁμαρτωλῶν ἱατρὸν δόκιμον, τὴν μετάνοιαν, τὴν δυναμένην καὶ τοὺς ἐβδομηκοντάκις ἑπτὰ πταίοντας ἰᾶσθαι, μόνον εἰ βουληθεῖεν χρῆσασθαι τῷ τῆς μετανοίας βουλήματι.

ἘΡΩΤΗΣΙΣ ΙΗ'. Εἰ τὸν φόβον ὁ Κύριος οὐκ ἀναγκαῖον δι' ὧν λέγει παρίστησι· φησὶ γὰρ, Ὁ φοβούμενος οὐ τετελελεύται ἐν τῇ ἀγάπῃ· πῶς πάλιν ὁ

¹⁸ II Thess. i, 6. ¹⁹ Exod, xxi, 54; Matth. v, 58.

²⁰ Levit. xx. ²¹ Deut. xxi. ²² Joan iv, 18.

(45) Ὑμᾶς. Syllburgius posuit ὑμᾶς et mox ὑμῖν pro eo quod R. Stephani codicem ms. secutus scripserat ἡμᾶς et ἡμῖν.

(46) Τοῖς παροῦσι. In edit. Paris. anni 1656, legitur τοῖς παρνομοῖσι. Legendum videtur τοῖς

πταίονσι.

(47) Πρὸς τὴν τῶν ἁμαρτανόντων. Supple σωτηρίαν, quod forte omissum ob praecedens verbum σωσαι. Infra malum βουλήματι.

αὐτὸς διδάσκει τοὺς μαθητὰς, *Φοβεῖσθε*, λέγων, τὸν *Α* τὴν ψυχὴν καὶ τὸ σῶμα ἐν γένητι ἀπολέσται θυράμενον;

ἈΠΟΚΡΙΣΙΣ. Οὐκ εἰρηται μὲν τῷ Κυρίῳ τὸ, *Ὁ φοβαύμενος οὐ τετελείωται ἐν τῇ ἀγάπῃ*. εἰ καὶ ὁ εἰρηκῶς τοῦτο κατὰ Κύριον εἰρηκε· τὸ δὲ, *Φοβεῖσθε μᾶλλον τὸν θυράμενον καὶ ψυχὴν καὶ σῶμα ἀπολέσται ἐν γένητι*, οὐκ εἰρηται πρὸς ἀναίρεσιν τῆς τελείας ἀγάπης. Ὁ γὰρ τῷ μείζονι φόβῳ τοῦ Θεοῦ τὸν ἐλάττωτα ἐκλύων τῶν ἀνθρώπων φόβον, τῇ ἀγάπῃ τοῦ Θεοῦ τοῦτο ποιεῖ· ὥστε εἶναι τὸν μείζονα φόβον τοῦ Θεοῦ, ἔνεκεν τοῦ μὴ ἐκπασεῖν τῶν ἡγαπημένων. Ὅσον γὰρ τιμὸν ἔστι τὸ πιστεῦόμενον, τοσοῦτον ἀγαπᾶται· καὶ ὅσον ἀγαπᾶται, τοσοῦτον ὁ ἀγαπῶν τὴν ἐκπτώσιν αὐτοῦ φοβεῖται, ἕως ἂν ἢ ἐν τῷ ὑπὲρ τοῦ ἀγαπωμένου ἀγῶνι. *Β* Λυθέντος δὲ τοῦ ἀγῶνος, σὺν ἐκείνῳ λύεται καὶ ὁ φόβος τῆς τῶν ἀγαπωμένων ἐκπτώσεως. Ὡστε ἕως τότε ἀναγκαίως ἔστιν ὁ τοῦ Θεοῦ φόβος· οὐδὲ γὰρ ὡς τὸ μισεῖν ἀναίρετικόν ἔστι τῆς ἀγάπης (ἀδύνατον γὰρ τὸ τὸν αὐτὸν καὶ ἀγαπᾶν καὶ μισεῖν), οὕτως καὶ τὸ φοβεῖσθαι· ἐνδέχεται γὰρ τὸν αὐτὸν καὶ ἀγαπᾶν καὶ φοβεῖσθαι.

ἘΡΩΤΗΣΙΣ 140. Εἰ τὰς τῶν ἀλόγων θυσίας ὁ Θεὸς ἐν τῷ νόμῳ προσέταξε γίνεσθαι, ὥστε ταύταις τὴν περὶ αὐτὸν τοὺς ἀνθρώπους τιμὴν ἐπιδείκνυσθαι, πῶς διὰ τὸ θύειν ἀνθρώπους Ἕλληνας δεικνύονται αὐτῶν ἀσεβέστεροι; ὅπερ φάσκουσιν ὑπὸ τῶν παλαιῶν γεγονέναι χάριν τοῦ πλείονος τιμῆς τοῦ παρ' αὐτοῖς (48) νομιζομένου Θεοῦ μείζονος ἀξιούσθαι, τιμώντων αὐτὸν τῇ τῶν λογικῶν θυσίᾳ. Ὅσῳ γὰρ τοῦ ἀλόγου τὸ λογικὸν τιμιώτερον, τοσοῦτ' καὶ ἡ *Γ* τοῦτοῦ θυσία σεμνότερα ἐκείνης. Καὶ τοῦτο δεικνύται: ἐκ τῶν κατὰ τὸν Ἰερὸν σαφέστερον· ὅς τὴν ἰδίαν θυγατέρα προσκομίσας θυσίαν, ἐν τῇ πρὸς Ἑβραίους ἐπιστολῇ ὑπὸ τοῦ Ἀποστόλου ἐν τῷ καταλόγῳ τῶν εὐσεβῶν μνημονεύεται.

ἈΠΟΚΡΙΣΙΣ. . . σκοπεῖν (49) τὴν κατὰ τὸν νόμον Θεῷ προσφερομένην θυσίαν, ὅτι τῶν ἀλόγων ἔστιν αἵματα, ἀλλὰ τὸ πῶς προσεδέξατο ταύτην ὁ Θεὸς προσαγομένην αὐτῷ. Εἰ μὲν γὰρ τὸ αἷμα τῶν ἀλόγων ζῶων τὸ προσφερόμενον οὕτως προσεδέξατο . . . τὴν ἑαυτοῦ ψυχὴν (50) προσήνεγκεν ὁ τοῦτο . . . ἄλλο ὅτι ἡ μὲν θυσία τὴν πρῶν . . . ἀπὸ τῆς εὐδοκίας τοῦ ταύτην οὕτως προσδεξαμένου, καὶ ὁ Θεὸς τὴν πρώτην τιμὴν. Ὅτι δὲ ὡς τὴν ἑαυτοῦ ψυχὴν, οὕτως προσέφερε τῷ Θεῷ ὁ τὸ αἷμα τῶν ἀλόγων προσενέγκας, μαρτυρεῖ ἡ θεία Γραφή λέγουσα· *Ἄντι τῆς ψυχῆς, φησὶ, τῶν προσφερόντων, τὸ αἷμα τῶν θυσῶν αὐτῶν προσφέρεται εἰς τὰ Ἁγία τῶν ἁγίων.* Μὴ οὖν ἀπὸ τῆς φύσεως τοῦ προσαγομένου, ἀλλ' ἀπὸ τῆς διαθέσεως τοῦ προσδεχομένου κριτέον τῆς θυσίας τὴν τάξιν, καὶ τοῦ Θεοῦ τὴν τιμὴν τοῦ διὰ τὸ φεῖσθαι τοῦ γένους τῶν ἀνθρώπων, μὴ βουληθέντος ἀναλῶσαι τοὺς ἀνθρώπους εἰς θυσίαν καθ' ἡμέραν προσαγομένου, καὶ ἀφανίσαι τὸ γένος,

⁴⁸ Matth. x, 28. ⁴⁹ Hebr. xi, 32. ⁵⁰ Lev. xvii, 11.

(48) Τοῦ παρ' αὐτοῖς. Leg. τὸν νομιζόμενον Θεόν, et dele μείζονος.

(49) Σκοπεῖν. Leg. οὐ δεῖ σκοπεῖν.

discipulos docet : *Metuite illum qui potest et animam et corpus perdere in gehenna*⁴⁸?

RESP. Non a Domino dictum est illud : *Qui timet, non est perfectus in charitate*; et si is qui dixit, de sententia Domini dixit. Hoc autem : *Metuite potius illum qui potest et animam et corpus perdere in gehenna*, non ad tollendam charitatem perfectam est dictum. Nam qui majore Dei timore, minorem hominum timorem abolet, charitate Dei id facit; ita ut major Dei timor sit, quia timemus ne rebus charissimis excidamus. Quo enim pretiosius est id quod credimus, eo magis amatur, et quo magis amatur, eo magis timet is qui amat, ne illo excidat, quændiu illi pro eo, quod amat, decertandum est. At certamine soluto, simul solvitur et timor, ne eo, quod amamus, excidamus. Quocirca ad id usque tempus timor Dei necessarius est; non enim sicut odium abolet charitatem (fieri enim non potest, ut eundem et amemus et oderimus), sic etiam et timor. Possumus enim eundem amare et metuere.

QUÆST. XCIX. Si animalium rationis expertium sacrificia Deus in lege fieri præcepit, ut his homines suum illum colendi studium significarent: quomodo Græci ob immolatos homines maxime arguuntur impietatis: quod quidem antiquos fecisse dicunt, ut plus honoris opinato apud eos Deo haberent, dum illum ratione utentium sacrificio colunt. Quanto enim id quod ratione præditum est rationis experte præstat, tanto hujus victima pretiosior, quam illius. Atque id clarius demonstratur ex his, quæ Jephthæ evenerunt, qui cum propriam filiam obtulerit victimam, in Epistola ad Hebræos ab Apostolo⁴⁹ inter pios recensetur.

RESP. In oblata Deo secundum legem victima non illud considerandum est, sanguinem esse animalium rationis expertium, sed quomodo eam sibi oblata Deo suscepit. Nam si oblatum sanguinem animalium rationis expertium ita suscepit, quasi is qui offerebat, suam ipsius animam offerret, liquet et victimæ ex suscipientis voluntate præcipuum pretium accessisse et Deo præcipuum honorem. **481** Quod autem is, qui sanguinem animalium rationis expertium Deo offerebat, illum ut suam ipsius animam offerebat, id testatur Scriptura, dum ait : *Pro anima eorum, qui offerunt, sanguis illarum victimarum offertur in Sancta sanctorum*⁵⁰. Non igitur ex rei oblatæ natura, sed ex suscipientis consilio et victimæ dignitas et Dei honor dijudicandus, qui quia hominum generi parcebat, homines quotidie in sacrificium oblatos consumere, et genus abolere noluit, sed hominibus quidem ut crescerent et permanerent, eorum au-

(50) Τὴν ἑαυτοῦ ψυχὴν. Leg. ὡς εἰ τὴν ἑαυτοῦ ψυχὴν προσήνεγκεν ὁ τοῦτο προσφέρων· ἄλλο ὅτι ἡ μὲν θυσία τὴν πρώτην τάξιν ἔλαβεν.

tem victimis, ut maximum pretium obtinerent, concessit. Culti autem apud Græcos dii, utpote dæmones improbi hominibus infensi, victimis gaudebant, quæ genus humanum minuere et abolere poterant : quod quidem maximum argumentum est et esferatæ deorum, qui apud Græcos colebantur, inhumanitatis et Græcorum impietatis, qui generis humani abolitione prolixius, ut dictitant, vel potius turpissime deos suos colere instituebant. Cur autem Jephthe inter pios numeratus sit, id causæ existit : Petierat Jephthe victoriam ex inimicis; qua impetrata, votum grati animi causa indefinite vovit, nimirum quod sibi e domo sua prodiens ex bello cum victoriæ insignibus revertenti obviam venisset, id se victimam oblaturum. Arripiens autem diabolus indefinitum illud votum, inde machinatur Jephthæ laqueum, ut eum transgressione irretiat. Adigit filiam ejus, quæ unica erat, obviam patri cum cithara domo prodire, ut filix parcens Jephthe votum violare cogatur. Sed tamen, laqueoposito, diabolus venatu non est potitus, quia potio-rem habuit Jephthe solutionem voti, quam vitam filix. Permisit autem Deus, ut hæc in victimæ loco offerretur, non quod sanguinis humani effusione delectaretur, sed ut venturos deinceps homines doceret nunquam Deo indefinite vovere. Multa enim absurda in indefinito ejusmodi voto occurrentia religionem incutient; quæ quidem ut averteret Deus, permisit ut victima fieret Jephthæ filia; quod primo propositum non fuit, nec Deo, nec Jephthæ, sed quodammodo indefinito voto supervenit. Quia igitur Jephthe pietatis in Deum, filix immolatione, servantissimum se præstitit, propterea illius facta mentio in justis recensendis.

χῆς. Ἐπειδὴ οὖν ὁ Ἰεφθάς τὴν εἰς Θεὸν εὐσέβειαν διὰ τοῦτο αὐτοῦ γέγονεν ἡ μνήμη ἐν τῷ καταλόγῳ

QUÆST. C. Si ut constaret verum esse cultum, qui ab orthodoxis exhibetur, miraculorum gratiam eorum Ecclesiis ab initio Dominus concessit: cur postquam has Ecclesias, occupato ab hæreticis cultu, orthodoxi reliquerunt, non simul cum orthodoxis etiam divina ab Ecclesiis dona abscesserunt, sed erroris 482 cultus in Ecclesiis invasit, quæ vero a Deo ad incrementum rectæ fidei concessa fuerant, ea etiam sub hæreticis eadem in Ecclesiis efficaciam habuerunt?

(51) Ἐκχύσει. Hanc vocem addidit Sylburgius ut sanaret locum corruptum.

(52) Τῶν ὀρθοδόξων. Legendum esse ὀρθόδοξοι: patet ex sequentibus verbis et ex tota sententiæ serie.

(53) Ὁὐ συναπέστη τοῖς ὀρθοδόξοις. Manifesta est hujus scriptoris sententia, nempe orthodoxos ab ecclesiis, in quibus ministrabant hæretici, abscississe, nec tamen fieri desiisse miracula in iisdem ecclesiis, quod quidem Pseudo-Justinus in Respon- sione, non eorum, quos hæreticos vocat, aut viventi- um aut mortuorum precibus fieri, sed apostolis, prophetis et martyribus tribuendum esse contendit. In quo quidem duo nobis observanda sunt. 1°. Orthodoxos vocat Pelagianos, hæreticos vero

ἀλλὰ δεδωκότος τοῖς μὲν ἀνθρώποις αὐξάνεσθαι τε καὶ τὸ διαμένειν, ταῖς δὲ θυσίαις αὐτῶν τὴν μεγίστην τάξιν. Οἱ δὲ παρ' Ἑλλήσι θρησκουόμενοι θεοί, ἅτε δαίμονες ὄντες πονηροί τε καὶ μισάνθρωποι, θυσίαις ἔχαιρον μειωτικαῖς τε καὶ ἀφανιστικαῖς τοῦ γένους τῶν ἀνθρώπων· ὅπερ ἐστὶ δεῖγμα μέγιστον τῆς μὲν τῶν Ἑλληνικῶν θεῶν θηριώδους ἀπανθρωπίας, τῆς δὲ τῶν Ἑλλήνων ἀθεότητος, τῷ ἀφανισμῷ τοῦ γένους τῶν ἀνθρώπων, μειζόνως, ὡς φασί, μᾶλλον δὲ ἀσχιότως πειρωμένωσ τιμῶν τοὺς αὐτῶν θεούς. Αἰτία δὲ δι' ἣν ὁ Ἰεφθάς ἐν τῷ καταλόγῳ τῶν εὐσεβῶν ἠριθμήθη, ἐστὶν αὕτη· Ἡτήσατο ὁ Ἰεφθάς νίκην κατὰ τῶν ἐχθρῶν· ὑπὲρ δὲ ταύτης τῆς νίκης εὐχαριστικὴν εὐχὴν ἀορίστως ἤθετο, τὸ προσαγαγεῖν εἰς θυσίαν τὸ ἐκ τοῦ οἴκου αὐτοῦ ἐξερχόμενον εἰς ἀπάντησιν αὐτῷ, ἐκ τοῦ πολέμου τροπαιοῦχῳ ἔπανερχομένῳ. Δεξιόμενος δὲ ὁ διάβολος τὸ ἀόριστον τῆς εὐχῆς, ἐμηχανᾶτο ἐξ αὐτοῦ θεῖναι τῷ Ἰεφθάς παγίδα παραβάσεως, καὶ κινεῖ τὴν θυγατέρα αὐτοῦ, μονογενῆ οὖσαν, μετὰ κιθάρας ἐξελεῖν ἐκ τοῦ οἴκου εἰς συνάντησιν αὐτῷ, ἵνα, φεισαμένου τοῦ Ἰεφθάς τῆς θυγατρὸς, ἀναγκασθῆ ποιήσασθαι τῆς εὐχῆς τὴν ἀθέτησιν. Ἄλλ' ὁμως παγίδα θεὸς ὁ διάβολος, τοῦ θηράματος οὐκ ἔτυχε, προτιμότεραν ἠγησαμένου τοῦ Ἰεφθάς τῆς ζωῆς τῆς θυγατρὸς τὴν ἀπόδοσιν τῆς εὐχῆς. Συνεχώρησε δὲ ὁ θεὸς προσενεχθῆναι αὐτὴν εἰς θυσίαν, οὐχ ὡς ἀνθρωπίου αἵματος [ἐκχύσει (51)] τερπόμενος, ἀλλὰ πρὸς διδασκαλίαν τῶν ἐξῆς ἀνθρώπων, τοῦ μηδέποτε ἀορίστως εἰσεσθαι τῷ Θεῷ. Πολλὰ γάρ ἐστιν ἄτοπα κατὰ τὴν οὐτως ἀόριστον εὐχὴν εὐλαθησόμενα· ὦν τοῦ μὴ γενέσθαι ὁ θεὸς προνοησάμενος, συνεχώρησε θυσίαν γενέσθαι τοῦ Ἰεφθάς τὴν θυγατέρα· ὅπερ οὐκ ἦν τῆς προαιρέσεως προηγουμένως οὔτε τοῦ Θεοῦ οὔτε τοῦ Ἰεφθάς, ἀλλὰ συμβεβηκός πως τῷ ἀορίστῳ τῆς εὐφύλαττων διὰ τῆς θυσίας τῆς θυγατρὸς ἀνεδείχθη, τῶν δικαίων.

ἘΡΩΤΗΣΙΣ Ρ'. Εἰ πρὸς σύστασιν τοῦ ἀληθοῦ εἶναι τὴν παρὰ τῶν ὀρθοδόξων γενομένην λατρείαν τὴν τῶν θαυμάτων χάριν ἐν ταῖς αὐτῶν Ἐκκλησίαις κατ' ἀρχὰς ὁ Δεσπότης δεδώρηται, διὰ τί, ἦνίκα αἰρετικοὶ ἐν αὐταῖς λατρεύσαντες, ἀπ' αὐτῶν τῶν ὀρθοδόξων (52) ἀπέστησαν, οὐ συναπέστη τοῖς ὀρθοδόξοις (53) ἀπὸ τῶν Ἐκκλησιῶν καὶ τὰ θεῖα χαρίσματα, ἀλλ' ἡ μὲν τῆς πλάνης λατρεία ταῖς Ἐκκλησίαις ἐπεισέφρησε, τὰ δὲ πρὸς τὴν ἀβήσιν τῆς ὀρθοδοξίας ὑπὸ τοῦ Θεοῦ δωρηθέντα καὶ ἐπὶ τῶν αἰρετικῶν τὴν αὐτὴν ἐν ταῖς Ἐκκλησίαις εἶχεν ἐνέργειαν;

eos, qui pulsus Pelagianis successerunt. Nulli enim catholici episcopi hac ætate ab Ecclesiis hæreticorum dominatu oppressis discesserunt. At scriptor iste tot maculis Pelagianæ hæresis notatus, hæreticos vocare non dubitat Christi gratiæ defensores, et erroris cultum in Ecclesiis inductum esse clamat, quia summus erat populorum cum episcopis consensus. Easdem fuisse Juliani Pelagiani querelas in admonitione huic operi præfixa observavimus. 2°. Discimus ex hoc scriptore, teste hac in re minime suspecto, miracula in Ecclesiis, ex quibus Pelagiani episcopi pulsi sunt, edita fuisse, nimirum ut ibi veritas miraculis firmaretur, ubi periculum ei creaverant hæretici episcopi.

ἈΠΟΚΡΙΣΙΣ. Εἰ μὲν διὰ τῶν αἱρετικῶν ζώντων ἢ ἀποθανόντων ἡ θεία χάρις ἐνήργει τὰ χαρίσματα, εἶχεν ἂν τὸ γινόμενον εὐλογον ἀπορίαν· εἰ δὲ οἱ τὰ θεία θαύματα ἐν ταῖς Ἐκκλησίαις ἐνεργούντες, ἅγιοι εἰσιν ἀπόστολοι, προφήται τε καὶ μάρτυρες, δι' ὧν τοῖς θεοῖς ἔργοις (54) διαμαρτύρεται τῷ κόσμῳ ὁ Θεός, ἐκείνων εἶναι τὰς Ἐκκλησίας, δι' ὧν θαύματα ἐκτελεῖται, τούτεστι τῶν ὀρθοδόξων.

ἘΡΩΤΗΣΙΣ ΡΑ'. Εἰ μελέτη λογικῶς ἅπας τὴν γνῶσιν κομίζεται· γνώσεως δὲ νόμος, τῶν μειζόνων προτάσειν (55) τὰ ἥσσανα· ὅπερ κρατήσαν ἐπὶ τῶν Ἰουδαίων σαφέστερον δεικνύται, πρῶτερον τὰ τοῦ νόμου, εἶθ' οὕτως τὰ Εὐαγγέλια παρεληφῶτων μαθήματα· πῶς ἡμεῖς οὐκ ἀνακολούθως μαθάνομεν, πρὸ τῶν ἥσσόνων τὰ μειζόνα διδασκόμενοι; Λέγω δὴ τὰ τοῦ νόμου ἥσσανα, τὰ δὲ τῶν εὐαγγελίων μειζόνα. Μῖδς γὰρ ἡμῶν τε καὶ τῆς αὐτῶν φύσεως, μίαν εἶναι καὶ τὴν τάξιν ἐχρῆν τῆς μαθήσεως· ἐπειδὴ καὶ ἐὰν μὴ ἐν τοῖς μαθήμασι φθάσῃ τὰ χεῖρονα, τὰ ἀμείνω κωλύεται.

ἈΠΟΚΡΙΣΙΣ. Εἰ τὴν ἀνάγκην ἣν ἔχει ἐκεῖνα τὰ μαθήματα, ὧν εἰ μὴ προηγείται τῶν ἥσσόνων ἡ μάθησις, τὰ ἀμείνω κωλύεται, ταύτην εἶχε τὰ ἡμέτερα μαθήματα, καὶ ἀνακολούθως μαθεῖν (56) τὰ ἡμέτερα μαθήματα. Ἄλλ' ἐπειδὴ δυνατὸν τὰ ἡμέτερα μαθήματα καὶ ἀνακολούθως μαθεῖν, ὅηλον ὅτι ἀπήλλακται τὰ ἡμέτερα μαθήματα ἐκείνης τῆς ἀνάγκης. Τὸ ἀνάγκης δὲ ἀπηλλαγμένον, ὡς ἂν γίνῃται, ἀδιάβλητόν ἐστιν ἐπὶ τῇ ἀνακολουθίᾳ. Καὶ ταῦτα μὲν ὡς πρὸς τὴν λύσιν τοῦ ἐν τῇ ἐρωτήσει σοφίσματος· πρὸς αὐτὴν δὲ τὴν ἐρώτησιν οὕτως ἀποκρινόμεθα, ὅτι οὐδὲ ἡμεῖς ἀνακολούθως διδασκόμεθα· ἀλλ' ὡς ἐμάνθανον οἱ ἀπόστολοι, πρῶτον μὲν τὰ τοῦ νόμου, ὕστερον δὲ τὰ Εὐαγγέλια, οὕτως καὶ ἡμᾶς ἐδίδαξαν. Μαρτυροῦσι δὲ τοῦτο αἱ αὐτῶν φωναί, ἐν αἷς κατήγγειλαν τὸ Εὐαγγέλιον. Πανταχοῦ γὰρ ἐκ τοῦ νόμου τὸν Χριστὸν κηρύξαντες, ἐκ τῶν πρώτων τὰ ὕστερα, καὶ ἐκ τῶν ἥσσόνων τὰ μειζόνα (57). Τὸ γὰρ, *Προφήτην ὁμίην ἀναστήσει Κύριος ὁ θεὸς ἡμῶν ἐκ τῶν ἀδελφῶν ἡμῶν κατ' ἐμέ· καὶ τὸ· Ἐἴπερ ὁ Κύριος τῷ Κυρίῳ μου· Κάθου ἐκ δεξιῶν μου, ἕως ἂν θῶ τοὺς ἐχθρούς σου ὑποπόδιον τῶν ποδῶν σου· καὶ, ὅτι Οὐκ ἐγκατέλειψας τὴν ψυχὴν μου εἰς ἄδην, οὐδὲ ἡ σὰρξ μου εἶδε διαφθοράν· φωναί εἰσι τοῦ νόμου προκαταγγεῖλαι ἐν αὐταῖς τὸν Χριστόν· αἷς καὶ ὁ ἀπόστολος χρησάμενος, τοῖς Ἰουδαίοις τὸ εὐαγγέλιον ἐκήρυξε. Καὶ ὡς μὲν πρὸς τὴν μάθησιν, οὐδὲν διέστηκε τὰ εὐαγγέλια τοῦ νόμου· ὡς δὲ πρὸς τὴν ἐπαγγελίαν καὶ ἀπόδοσιν, διέστηκε. Τί γὰρ ἐστιν ὁ νόμος; Εὐαγγέλιον προκαταγγελημένον. Τί δὲ τὸ Εὐαγγέλιον; νόμος πεπληρωμένος.*

⁵⁴ Deut. xviii, 15. ⁵⁵ Psal. cix, 1. ⁵⁶ Psal. xv, 10.

(54) *Δι' ὧν θεοῖς ἔργοις.* Roberto Stephano, quem aliz secutæ sunt editiones, minus attente codicem mss. legenti, prætermittitur hæc præpositio. Sed utraque vocula videtur huc irrepsisse incuria librorum, ex quo sententia pervertitur.

(55) *Προτάσειν.* R. St. et codices mss. προσ-

RESP. Si per hæreticos vivos aut mortuos divina gratia operaretur miracula, haberet id quod evenit legitimam hærendi causam; sed si qui divina miracula in ecclesiis edunt, sancti sunt apostoli et prophetæ et martyres, divinis operibus Deus mundo testificatur eorum esse ecclesias, per quos miracula eduntur, id est, orthodoxorum.

QUÆST. CI. Si meditando ratione præditus quisque cognitionem assequitur: et cognitionis lex est, majoribus præmittere minora, quod quidem apud Judæos usurpatum, manifestus apparet, qui legis prius, deinceps autem Evangelii acceperunt disciplinas: quomodo nos non præpostero ordine discimus qui majora prius quam minora docemur? Dico autem ea quæ legis sunt, minora; quæ Evangelii, majora. Cum enim una sit eorum et nostra natura, unam quoque conveniebat esse doctrinæ rationem; præsertim cum in disciplinis, nisi inferiora præcesserint, præstantiora præpediantur.

RESP. Si necessitas, quæ illis inest disciplinis, in quibus nisi præcedat minorum doctrina, majora impediuntur, nostris quoque inesset institutis, nostra etiam instituta ordine præpostero edisci non possent. Sed quia instituta nostra etiam præpostero ordine edisci possunt; perspicitur ea libera esse ab illa necessitate. Quod autem a necessitate liberum est, id quocumque fiat modo, vituperari non potest ob præposterum ordinem. Atque hæc quidem ad solvendum quæstionis sophisma; ipsi autem quæstioni sic respondemus. Ne nos quidem præpostero ordine edocemur, sed ut didicerunt apostoli, primo quidem ea, quæ legis sunt, deinde Evangelia, ita et nos edocuerunt. Id autem testantur eorum voces, quibus Evangelium annuntiarunt. Ubique enim ex lege Christum prædicant, ex prioribus posteriora, ex minoribus majora. Illud enim: *Prophetam suscitabit vobis Dominus Deus vester ex fratribus vestris, sicut me*⁵⁴; item: *Dixit Dominus Domino meo: Sede a dextris meis, donec ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorum*⁵⁵; et: *Non dereliquisti animam meam in inferno, nec caro mea vidit corruptionem*⁵⁶, voces sunt legis Christum prænuntiantes, quibus etiam usus est Apostolus cum Judæis Evangelium prædicaret. Et quantum quidem ad discendi modum, nihil a lege differunt Evangelia; quantum autem ad promissa et præstationem differunt. Quid enim est lex? Evangelium prænuntiatum. Quid autem Evangelium? lex adimpleta.

τάσειν.

(56) *Μαθεῖν.* Deest οὐκ ἦν aut aliquid simile.

(57) *Τὰ μειζόνα.* Hic existimat Sylburgius addendum διεσάρφσαν aut aliud simile. At non inusitata huic scriptori hæc loquendi rationes. Sic in Quæst. 100: *αἱρετικοὶ λατρεύσαντες.*

QUÆST. CII. Si nihil Creator in corporis nostri A compositione fecit, quod superflueret 483 aut deesset: quare ut pars inutilis, præputium a Judæis resecebatur? Quam autem ob utilitatem, non in alia parte, sed in genitili membro circumcisionem, qui ante Dominum Christum fuerunt, recipere? Cur cum eam illi ut utilem receperint, non etiam nos ejusmodi manus operatione similiter utimur?

RESP. Quoniam Abraham, cum ob suam et liberæ uxoris senectutem spem deposuisset liberorum suscipiendorum, promissum a Deo accepit prolis generandæ, ac Deo promittenti credidit se præter ætatis tempus patrem futurum illius filii, quî ei ex anu sterili genitus est; idcirco dedit ei Deus sigillum hujus fidei, circumcisionem præputii in parte inutili quidem ob senectutem facta ad liberos suscipiendos, sed idonea propter Abrahæ fidem facta ad prolem generandam. Transmisit autem illam circumcisionem in universum genus illius, qui pater præter spem factus est, ut monumentum esset non deletibile et fidei Abrahæ et Dei potentia, qui vivificat mortuos et vocat ea quæ non sunt tanquam ea quæ sunt²⁹. Circumcidimur autem et nos circumcisione Christi per baptismum, exuentes Adam per quem peccatores facti, mortui eramus, et induentes Christum, per quem justificati resurgimus ex mortuis. In quo, inquit Apostolus³⁰, circumcisi estis circumcisione non manu facta in exproliatione corporis vestri.

QUÆST. CIII. Si qui jussus est ea facere, quæ in ipsius potestate sita sunt, is laudem aut vituperium faciendo aut non faciendo reportat, manifestum est eum, qui majora viribus suis non fecit, siquidem impossibilia sunt, extra reprehensionem esse. Quomodo ergo Deus ea quæ supra vires sunt præcipiens, id est, ut ne peccemus, peccantem subjicit suppliciiis, cum homo legem implere non possit? Testatur hoc etiam Apostolus, dicens: Non justificabitur ex operibus legis omnis caro³¹.

RESP. Quod omni homini impossibile est, id etiam alicui homini impossibile, veluti in aere volare instar aquilæ, impossibile est alicui homini, quia et omni homini impossibile; et rursus quod alicui homini possibile est, ut navigare, id etiam omni homini possibile. Sed si, ut ait divina Scriptura, nonnulli eorum, qui sub lege fuerunt, justitia inculpatis fuere, liquet etiam omnibus, qui sub lege fuerunt, possibile fuisse simili modo secundum legis justitiam esse inculpatis. Ait enim beatus

²⁹ Rom. iv, 17. ³⁰ Coloss. ii, 11. ³¹ Rom. iii, 20.

(58) Καθισταμένον. Illic apposita sine ratione lacuna.

(59) Ἐδ . . . τοῦ Θεοῦ. Liquet legendum ἐδέξατο ἀπὸ τοῦ Θεοῦ.

(60) Δι' . . . αὐτῶ. Leg. διὰ τοῦτο ἔδωκεν αὐτῶ.

(61) Τῆς. Adde τῆς πίστεως. Totum hunc lo-

ΕΡΩΤΗΣΙΣ ΡΒ'. Εἰ περιττὸν καὶ ἐν τῇ τοῦ σώματος ἡμῶν κατασκευῇ ὁ δημιουργὸς οὐ πεποίηται, διὰ τί ὡς περιττὸν τὸ τῆς ἀκροβυστίας μέρος τῶν Ἰουδαίων ἀπετέμετο; Εἰς τί δὲ χρήσιμον οὐκ ἐν ἑτέρῳ μέρει, ἀλλ' ἐν τῷ παιδοποιῶ μορίῳ, τὴν περιτομὴν οἱ πρὸ τῆς τοῦ Δεσπότητος Χριστοῦ παρουσίας εἰλήφασαι; Διὰ τί δὲ ἐκείνων ὡς χρησίμην ταύτην λαθόντων, τῇ τοιαύτῃ χειρουργίᾳ ὁμοίως καὶ ἡμεῖς οὐ κεχρήμεθα;

ΑΠΟΚΡΙΣΙΣ. Ἐπειδὴ διὰ τὸ γῆρας αὐτοῦ τε καὶ τῆς ἐλευθέρας γαμετῆς ἐν ἀπογνώσει τοῦ παιδοποιεῖν ἐξ τῆς ἐλευθέρας καθισταμένου (58) ἐπαγγέλλαν παιδοποιίας ἐδ . . . τοῦ Θεοῦ (59), καὶ πιστεύσας Θεῷ παρὰ τὸν χρόνον τῆς ἡλικίας ἔσσεσθαι πατὴρ τοῦ ἐκ τῆς γεγηρακυίας στελερας αὐτῷ γενομένου υἱοῦ, δι' . . . αὐτῷ (60) ὁ Θεὸς σφραγίδα ταύτης (61) . . . τὴν περιτομὴν τῆς ἀκροβυστίας μορίου τοῦ διὰ μὲν τὸ γῆρας πρὸς παιδοποιεῖν ἀχρήστου γενομένου, διὰ δὲ τὴν πίστιν τοῦ Ἀβραάμ εἰς παιδοποιίας γενοῦτος χρησίμου. Παρέπεμψε δὲ ταύτην τὴν περιτομὴν εἰς ὅλον τὸ γένος τὸ ἐκ τοῦ παρ' ἐλπίδα πατρὸς γενομένου, ὑφιστάμενον εἰς ἀνεξάλειπτον μνημόσυνον τῆς τε τοῦ Ἀβραάμ πίστεως, καὶ τῆς τοῦ Θεοῦ δυνάμεως, τοῦ ζωοποιούντος τοὺς νεκροὺς, καὶ καλοῦντος τὰ μὴ ὄντα ὡς ὄντα. Περιτεμνόμεθα δὲ καὶ ἡμεῖς τῇ περιτομῇ τοῦ Χριστοῦ διὰ τοῦ βαπτίσματος, ἐκδύμενοι τὸν Ἀδάμ, δι' ὃν ἀμαρτωλοὶ γεγονότες τεθνήκαμεν, καὶ ἐνδύμενοι τὸν Χριστὸν, δι' ὃν δικαιοθέντες ἀνιστάμεθα ἐκ τῶν νεκρῶν. Ἐν ᾧ, φησὶν ὁ Ἀπόστολος, περιετμήθητε (62) περιτομὴν ἀχειροπολητὸν τῇ ἀπεκδύσει τοῦ σώματος ὑμῶν.

ΕΡΩΤΗΣΙΣ ΡΓ'. Εἰ ὁ προσταχθεὶς ποιῆσαι τὰ κατὰ δύναμιν ἔπαινον ἢ μέμψιν ἐν τῷ ποιῆσαι ἢ μὴ ποιῆσαι κομίζεται, ὅλον ὅτι ὁ τὰ ὑπὲρ δύναμιν μὴ ποιήσας, ἐπεὶ εἰσιν ἀδύνατα, ὑπάρχει ἀνεύθυνος. Πῶς οὖν (63) ὁ . . . ὑπὲρ δύναμιν ἐπιτάττων, τουτέστι τὸ μὴ ἀμαρτάνειν, τὸν ἀμαρτάνοντα ὑποβάλλει κολάσει, τοῦ ἀνθρώπου ἀδυνατοῦ δυνος πρὸς τὴν τοῦ νόμου ἐκπλήρωσιν; μαρτυρεῖ δὲ τοῦτος καὶ ὁ Ἀπόστολος: Οὐ δικαιωθήσεται, λέγων, ἐξ ἔργων νόμου πᾶσι σάρξ.

ΑΠΟΚΡΙΣΙΣ. Τὸ παντὶ ἀνθρώπῳ ἀδύνατον τοῦτο καὶ τινὲ ἀνθρώπων (64) ὑπάρχει ἀδύνατον οἷον τὸ πέτεσθαι ἐν τῷ ἀέρι ὡς ἀετὸς, τινὲ ἀνθρώπων ἀδύνατον ἔστιν, ὅτι καὶ παντὶ ἀνθρώπῳ ἔστιν ἀδύνατον καὶ ἀνάπαλιν, τὸ τινὲ ἀνθρώπων δυνατὸν, ὡς τὸ πλεῖν, καὶ παντὶ ἀνθρώπῳ δυνατὸν ὑπάρχει. Ἄλλ' εἰ, καθὼς φησὶν ἡ θεία Γραφή, τινὲς τῶν ὑπὸ τὸν νόμον δικαιοσύνη γεγόνασιν ἀμειμπτοι, ὅλον ὅτι καὶ πᾶσι τοῖς ὑπὸ τὸν νόμον ὑπῆρχε δυνατὸν τῷ ὁμοίῳ τρόπῳ κατὰ τὴν ἐκ νόμου δικαιοσύνην γενέσθαι ἀμειμπτοι.

cum Langus eodem modo legebat.

(62) Περιετμήθητε. R. St. περιετμήθητε.

(63) Πῶς οὖν. Vulnus sanabitur legendo ὁ Θεὸς τὰ.

(64) Τινὲ ἀνθρώπων. Infra τινὲ ἀνθρώπων, quod magis Syilburgio placuit.

Λέγει γὰρ ὁ μὲν μακάριος Παῦλος ὁ ἀπόστολος περὶ αὐτοῦ, ὅτι κατὰ τὴν δικαιοσύνην τὴν ἐκ νόμου γενόμενος ἀμειπτος. Ὁ δὲ μακάριος Λουκᾶς ὁ εὐαγγελιστὴς περὶ τοῦ Ζαχαρίου (65) καὶ τῆς γυναίκα αὐτοῦ Ἐλισάβετ, ὅτι ἦσαν δίκαιοι ἀμφοτέροι ἐναντίον τοῦ Θεοῦ, πορευόμενοι ἐν πάσαις ταῖς ἐντολαῖς καὶ δικαιώμασι τοῦ Κυρίου, ἀμειπτοι. Τί δὲ ἐστὶ πάσα ἡ κατὰ τὸν νόμον δικαιοσύνη; Τὸ ἀγαπᾶν τὸν Θεὸν μὲν ὑπὲρ ἑαυτὸν, τὸν πλησίον δὲ ὡς ἑαυτὸν· ὅπερ οὐκ ἔστιν ἀδύνατον ἀνθρώποις βουληθεῖσι. Τὸ οὖν, Ἐξ ἔργων νόμου μὴ δικαιωθῆναι πᾶσαν σάρκα, οὐ διὰ τὸ μὴ δύνασθαι τὰ ἀδύνατα λέγει, ἀλλὰ διὰ τὸ μὴ βούλεσθαι τὰ δυνατά. Τῇ γὰρ βουλήσει πρὸς τὰ δυνατά κεχρήμεθα, οὐ πρὸς τὰ ἀδύνατα. Τοῖς γὰρ δυνατοῖς καὶ ἐφ' ἡμῖν οὖσιν ὁ ἔπαινος ἢ ὁ ψόγος γίνεται πραχθεῖσιν ἢ μὴ πραχθεῖσι. Τοῦ δὲ (66), διὰ τὸ μὴ αἰρεῖσθαι, καὶ οὐ διὰ τὸ μὴ δύνασθαι ἀμαρτάνομεν ἄνθρωποι, ἔστι τοῦτο σημεῖον, τὸ μὴ πάντας ἀνθρώπους πᾶσι τοῖς τῆς ἀμαρτίας εἰδεσιν ἐμπεσεῖν, ἀλλὰ τινὰς μὲν τούτῳ τῷ εἶδει τῆς ἀμαρτίας ἐμπεσεῖν, τινὰς δὲ ἐκελεῖν· καὶ τινὰς μὲν πλείοσι, τινὰς δὲ ἐλάττωσι, τινὰς δὲ οὐδεὶν, κατὰ τοὺς προειρημένους δικαίους. Ὅπερ οὐκ ἂν συνέβη ἀνθρώποις, τὸ τιμὴ μὲν εἶδει τῆς ἀμαρτίας ἀμαρτάνειν, τιμὴ δὲ οὐδέποτε ἀμαρτάνειν, εἰ ἀδυναμία φύσεως, καὶ οὐκ ἀβουλία προαιρέσεως ἡμάρτανον οἱ ἄνθρωποι.

ἘΡΩΤΗΣΙΣ ΡΑ'. Εἰ ἐπὶ τῶν ἐκκλημάτων χώραν μετανοίας τοῖς ἡμαρτηκόσιν ὁ νόμος οὐ δίδωσιν, ἀλλὰ κίνδυνον αὐτοῖς ἐπάγει ἀπαράτητον, πῶς μοιχεύει καὶ φόβον ὁ προφήτης Δαβὶδ ἐργασάμενος, οὐ παρὰ τὸν νόμον συγγνώμης ἤξίωται; Καὶ εἰ μὲν ἀγαθὸν ἢ συγγνώμη, διὰ τί τὸ ἀσυγγνωστον τῷ νόμῳ συνέζευκται; εἰ δὲ φαῦλον, ὅπερ οὐκ οἶμαι, πῶς ὁ τῶν ἀγαθῶν χορηγὸς τὸ φαῦλον τῷ προφήτῃ κεχάριται;

ἈΠΟΚΡΙΣΙΣ. Εἰ ἐπὶ τῶν ἐκκλημάτων χώραν μετανοίας τῷ ἡμαρτηκότῳ ὁ νόμος οὐ δίδωσι, πῶς ἐν τῇ ἐνενηχοστῇ ἐβδόμῃ ἐρωτήσει προτέτακται τῆς χάριτος ὁ νόμος, ὥστε τις ἐτοιμότερος καὶ φιλανθρωπότερος εἰς ἄφεσιν (67) ἀμαρτημάτων τοῖς ἀμαρτάνουσιν, οὓς καθ' ἑκάστην ἡμέραν διὰ τοῦ βαπτισματος τε καὶ τῆς τῶν ἀλόγων θυσίας, τῆς μέμψεως ἀπολύει· νῦν δὲ ἐν τῇ προκειμένῃ ἐρωτήσει βανίς οὐχ ὑπολέλειπται τῷ νόμῳ φιλανθρωπίας, ἀλλὰ συνέζευκται αὐτῷ τὸ ἀσυγγνωστον, κίνδυνον ἐπάγον τῷ ἡμαρτηκότῳ ἀπαράτητον; Καὶ πρὸς μὲν τὸ μὴ ἀνεπιστήμαντον καὶ τῶν ἐρωτήσεων τὴν ἐναντίωσιν εἰρησθῶ ταῦτα· πρὸς δὲ τὴν ἐρώτησιν ἀποκρινόμεθα, ὅτι εἰ καὶ ὁ νόμος τὸ ἀσυγγνωστον ἔχει, ἀλλὰ καὶ ἡ χάρις μετάνοιαν δέδωκε τῷ ἡμαρτηκότῳ. Τὸ γὰρ, Αἱ χεῖρες ὑμῶν αἵματος πλήρεις· ἀλλὰ λούσασθε καὶ

²³ Philip. III, 6. ²⁴ Luc. I, 6. ²⁵ Rom. III, 20.

(65) Ζαχαρίου. Hoc Zachariæ ejusque uxoris exemplo utebantur Pelagiani, ut probarent posse hominem in hac vita esse sine peccato, apud Aug., De grat. Christi, n. 53. Sed secum pugnat hic scriptor, qui nunc a Pelagianis non videtur discedere: at in Resp. ad Quæst. 141. solum Christum sine peccato fuisse declarat, Zachariam autem ejusque uxorem in eo inculpato fuisse, non quod nihil om-

A Apostolus de seipso ²³, secundum justitiam, quæ est ex lege, factus irreprehensibilis. Beatus autem Lucas evangelista ²⁴ de Zacharia et conjugæ ejus Elisabet: *Erant justii ambo coram Domino, ambulantes in omnibus mandatis et justificationibus Domini sine querela. Quid autem est universa secundum legem justitia? Diligere Deum supra seipsum* 484 et proximum sicut seipsum: quod quidem impossibile non est hominibus volentibus. Illud igitur: *Ex operibus legis non justificabitur omnis caro* ²⁵, non ideo dicit, quod impossibilia non possumus, sed quod possibilia non velimus. Voluntate namque ad possibilia utimur, non ad impossibilia. Iis enim factis aut non factis, quæ possibilia sunt et penes nos sita, laudamur aut vituperamur. Homines autem peccare, quia non volunt, minime vero, quia non possunt, illud argumento est, quod non omnes homines in omnia peccati genera labantur, sed quidam in hoc, alii in illud, quidam in plura, alii in pauciora, quidam in nulla, ut ii, quos jam diximus, justii. Quod quidem hominibus non eveniret, ut alii certum quoddam peccati genus committant, alii omnino non peccent; si idcirco homines peccarent, quod natura non possit, non autem quod liberum arbitrium nolit.

QUÆST. CIV. Si in criminibus locum pœnitentiæ peccantibus lex non relinquit, sed periculum ipsis infert non evitabile: quomodo propheta David, post adulterium et cædem, non præter legem venia donatus est? Ac si bonum est venia, quomodo legi adjunctum est ut non ignoscat? Si vero malum, quod quidem non puto, quomodo bonorum largitor Prophætæ malum concessit?

RESP. Si in criminibus locum pœnitentiæ lex peccanti non relinquit, quomodo in interrogatione 97 lex gratiæ præfertur, ut ad dimittenda delinquentibus peccata promptior et humanior, quos quotidie baptismate et animalium rationis expertium sacrificio exsolvit crimine; nunc autem in ea, quæ proponitur, interrogatione, ne gutta quidem humanitatis relinquitur legi, sed ei adjungitur non ignoscendi consuetudo, periculum inferens peccanti non evitabile? Atque hæc quidem in ambigui vitium et interrogationum repugnantiam dicta sint; ipsi autem interrogationi sic respondemus: Etiam si lex ignoscere nesciat; at gratia pœnitentiam peccanti concedit. Illud enim: *Manus vestræ sanguine plenæ sunt, sed lavamini et mundi estote. Atque etiam si peccata vestra ut coccinum fuerint, ut nivem*

nino contra legem peccaverint, sed quod, ubi aliquid ignoscendum peccaverant, id præscriptis in lege sacrificiis expiaverint.

(66) Τοῦ δέ. Supplendo ὅτι, quod incuria excidit librorum, sententiam restituumus.

(67) Ἐξ ἄφεσιν. Præpositio, quæ deerat apud R. Stephanum et in mss. addita Sylburgio.

dealbabo ²⁸; item illud : *Nolo mortem peccatoris, sed ut convertatur et vivat* ²⁹, voces sunt divinæ gratiæ peccatores vocantis ad beneficium legis, ut per poenitentiam eorum, quæ prius peccaverunt, veniam consequantur. Bona quidem venia et divinæ gratiæ donum, nec tamen secundum legem est, nec contra legem, sed supra legem et pro lege: supra legem quidem, quia gratia; pro lege autem, quia per poenitentiam peccatores adducit ad beneficium legis, sicut et Davidem.

QUÆST. CV. Si omnibus hominibus necessarium est precationis auxilium propter naturæ infirmitatem, hæc autem nequaquam inest Christo Domino, utpote Domino et idoneam ad omnia potestatem habenti, cur apostolis frequentius ex Scriptura Christum discimus orasse?

485 RESP. Quemadmodum esurivit Dominus et sitivit, et laboravit, et lacrymatus est, et sudavit; quamvis posset nihil horum, pro exuberante potentia, sustinere, sed ut argumentum suæ humanæ naturæ præberet, sua sponte infirmitates naturæ sustinuit: ita et oravit eandem ob causam. Nam si, cum voluntate sua imbecillitates naturæ suæ sustinuerit, quidam dicere audent, non esse illum ejusdem ac nos naturæ: quomodo non illum ipsum dicerent uberiore cum argumento, si ei contigisset nequaquam precari Deum et Patrem? Et quia de apostolis nulla exstitit dubitatio utrum homines essent, de Salvatore autem id venturum erat in dubium; propterea illum frequentius, quam ceteros homines, etiam precatum esse Scriptura divina narravit. Nam si superior infirmitatibus carnis per resurrectionem factus, ut pontifex confessionis nostræ, intercedit pro nobis apud Deum: quomodo non magis, adhuc fragilitati carnis subjectus, valido opus habuit et vehementi clamore et lacrymis, cum quibus preces obtulit ei, qui ipsum a morte potuit servare?

QUÆST. CVI. Si hominum cunctorum unam caro, et unam anima habet essentialiam, quomodo hic quidem tardi, ille autem acuti est ingenii? Quod si animus ejusmodi differentiæ causa, necesse erit existimare, variam esse animorum essentialiam, pro ingeniorum varietate; sin caro, eadem in eam quadrabit ratio. At si ex chymo (seu decocto succo) quopiam, veluti arido aut liquido, vel calido aut frigido exuberante vel deficiente, alterum altero est potentius, sicut insipientia aut prudentia: undenam, et quomodo, ejusmodi quoddam invaluit

²⁸ Isa. 1, 45. ²⁹ Ezech. xxxiii, 11.

(68) *Διὰ περιστοίας τῆς δυνάμεως*. Mallet Sylburgius *διὰ περιστοίαν δυνάμεως*. Sed nihil necesse est mutare: sensus enim est Christum, utpote

καθαροὶ γένησθε. Καὶ, ἐὰν ὦσιν αἱ ἁμαρτίαι ὑμῶν ὡς φοινικιοῦν, ὡς χιόνα λευκανῶν καὶ τὸ, Οὐ βούλομαι τὸν θάνατον τοῦ ἁμαρτωλοῦ ὡς τὸ ἐκίστηναι καὶ ζῆν αὐτόν, φωναὶ εἰσι τῆς θείας χάριτος ἁμαρτωλοὺς καλοῦσαι εἰς εὐπάθειαν τοῦ νόμου, διὰ μετανοίας εὐληφότες τῶν προημαρτημένων τὴν συγγνώμην. Ἀγαθὴ μὲν οὖν ἐστὶν ἡ συγγνώμη καὶ τῆς θείας χάριτος διῶρον· οὐκ ἐστὶ δὲ οὐδὲ κατὰ τὸν νόμον, οὐδὲ κατὰ τοῦ νόμου, ἀλλ' ὑπὲρ τὸν νόμον, καὶ ὑπὲρ τοῦ νόμου· ὑπὲρ τὸν νόμον μὲν, ὅτι χάρις, ὑπὲρ

ἘΡΩΤΗΣΙΣ ΡΕ'. Εἰ πᾶσι μὲν ἀνθρώποις διὰ τὸ ἀσθενὲς τῆς φύσεως ἀναγκαῖα ἢ διὰ τῆς εὐχῆς ὑπάρχει βοήθεια, ταῦτα δὲ οὐ πρόσσει τῷ Δεσπότη Χριστῷ οἷα Δεσπότη καὶ ἀκούσαν πρὸς πάντα κεκτημένη τὴν δύναμιν, διὰ τί τῶν ἀποστόλων συχνότερον ὑπὸ τῆς Γραφῆς τὸν Χριστὸν μαυθάνομεν προσευχόμενον;

ἈΠΟΚΡΙΣΙΣ. Ὡσπερ πεινάσας ὁ Κύριος, καὶ διψήσας, καὶ κοπιήσας, δακρύσας τε καὶ ἰδρώσας, καίτοι δυνάμενος διὰ περιστοίας δυνάμεως (68) μηδὲν τούτων ἐπομένειν, διὰ δὲ τὸ παρέχειν γνώρισμα τῆς ἀνθρωπίνης αὐτοῦ φύσεως ἐκουσίως ὑπέμεινε καὶ τῆς φύσεως ἀσθενῆ, οὕτως καὶ τὸ εὐξασθαι διὰ τὴν αὐτὴν αἰτίαν. Εἰ γὰρ ἐκουσίως ὑπομεμενηκότος αὐτοῦ τὰ ἀσθενήματα τῆς ἑαυτοῦ φύσεως, τοῖσι πινεσ λέγειν μὴ ὑπάρχειν αὐτὸν τῆς ἡμετέρας φύσεως, πῶς οὐκ ἂν ἔλεγον αὐτὸ τοῦτο μετὰ τῆς περιστοίας τῆς ἀποδείξεως, εἰ συνέθη αὐτῷ μηδαμῶς αὐτὸν εὐξασθαι τῷ Θεῷ καὶ Πατρὶ; καὶ ἐπειδὴ περὶ τῶν ἀποστόλων οὐδεμία γέγονεν ἀμφιβολία εἰ ἀνθρωποὶ ἦσαν, περὶ δὲ τοῦ Σωτῆρος ἐμελλε γίνεσθαι ἀμφιβολία· διὰ τοῦτο συχνότερον αὐτοῦ τοῖς λοιποῖς (69) ἀνθρώποις καὶ τὸ εὐξασθαι αὐτὸν κατήγγειλεν ἢ θεῖα Γραφή. Εἰ γὰρ τῶν τῆς σαρκὸς ἀσθενειῶν ἀνώτερος διὰ τῆς ἀναστάσεως γενόμενος, ὡς ἀρχιερεὺς τῆς ὁμολογίας ἡμῶν, ἐντυγχάνει τῷ Θεῷ ὑπὲρ ἡμῶν, πῶς οὐχὶ μᾶλλον ἔτι ὑποκειμένου αὐτοῦ τῇ ἀσθενείᾳ τῆς σαρκὸς, ἔδειτο μεγάλης κραυγῆς καὶ ἰσχυρᾶς καὶ δακρύων μεθ' ὧν τὴν δέησιν προσέφερε τῷ δυναμένῳ ῥύσασθαι αὐτὸν ἐκ θανάτου;

ἘΡΩΤΗΣΙΣ ΡΖ'. Εἰ πάντων τῶν ἀνθρώπων μίαν ἔχει ἡ σὰρξ, καὶ μίαν ἡ ψυχὴ οὐσίαν, πῶς ὁ μὲν ἀργός, ὁ δὲ περὶ τὴν νόησιν ἐστὶν ὀξύτερος; ἀλλ' εἰ μὲν ἡ ψυχὴ τῆς τοιαύτης ἐστὶ διαφορᾶς αἰτία, ἀνάγκη τῶν ψυχῶν ὑπονοεῖν τὴν οὐσίαν διάφορον κατὰ τὴν διαφορὰν τῆς νοήσεως· εἰ δὲ ἡ σὰρξ, ὁ αὐτὸς καὶ περὶ αὐτῆς λόγος ἀρμόσειεν. Εἰ δὲ ἐκ τίνος χυμοῦ, οἷον ξηροῦ ἢ ὑγροῦ, ἢ θερμοῦ ἢ ψυχροῦ πλεονασμοῦ ἢ ἐλλείψεως, τοῦ θατέρου τὸ ἕτερον ἐπικρατέστερον γίνεσθαι, οἷον ἀφροσύνη ἢ φρόνησις, πόθεν, ἢ ὅπως γέγονέ τις τοιαύτης ποιότητος ἢ ἐπικράτεια, ἢ παρ-

omnipotentem, hæc incommoda vitare potuisse.

(69) *Αὐτοῦ τοῖς λοιποῖς*. Idem legit αὐτῶν τε καὶ τῶν λοιπῶν ἀνθρώπων.

σχευάσασα τὸ ἔννοον ἢ ἄνοον ἐν ἡμῖν πλεονάζειν;

ἈΠΟΚΡΙΣΙΣ. Τῆς τοῦ νοεῖν ὀξύτητος ἢ νωθρότητος αἰτίαν ἀποδοῦκασι τινες, τῶν τε στοιχείων ἐξ ὧν σύγκαιται τὰ ἡμέτερα σώματα, τὴν εὐκрасίαν καὶ τὴν δυσκрасίαν, καὶ τῶν ὀργανικῶν μορίων τὴν συμμετριάν, καὶ δοκοῦσιν ὀρθῶς ἀποδεδικῶναί τούτων τὰς αἰτίας. Εἰσὶ γὰρ τινες ἐν μὲν γε νεότητι (70) γενητικοί (71) τε καὶ ἐπιδεκτικοὶ ὀξεῖς (72) νοημάτων τυγχάνοντες· ἐν δὲ τῷ γῆρα, εἰς τὸ ἐναντίον μεταβαλλόμενοι, γίνονται περὶ τὸ νοεῖν ἄργοι. Ἔτι δὲ τούτοις (73) σημεῖον, τοῦ τὴν εὐκрасίαν τε καὶ δυσκрасίαν εἶναι αἰτίαν τῆς τοιαύτης μετοχῆς (74). Ὡσαύτως δὲ καὶ οἱ λίαν μεγαλοκέφαλοι, λεγόμενοι βαρυκέφαλοι, διὰ τὸ μὴ σώζειν σύμμετρον ἀναλογίαν πρὸς τὰ ἄλλα μέρη τοῦ σώματος δι' ὑπερβολὴν μικρότητος ἢ μεγέθους, καὶ αὐτοὶ ἀνεπιτήδειοι εἰσι τοῦ δύνασθαι εἶναι γενητικοί τε καὶ ἐπιδεκτικοὶ νοημάτων. Γίνονται δὲ καὶ ἄλλοι πρὸς τὴν κατάληψιν τῶν τῆ φύσει συνεστώτων πραγμάτων ὀξεῖς τε καὶ ἔτοιμοι, καὶ ἀπὸ τῆς θείας χάριτος, ὡς τὸ· *Ὁ Κύριος ἔδωκε τῷ Σολομῶντι πλάτος καρδίας ὡς τὴν ἄμμου τὴν παρὰ τὸ χεῖλος τῆς θαλάσσης· καὶ ὡς τὸ· Οἷς δέδοται μὲν διὰ Πνεύματος λόγος σοφίας, ἄλλοις δὲ λόγος γνώσεως.*

ἘΡΩΤΗΣΙΣ ΡΖ'. Εἰ ὑπὸ τῶν ἀπίστων πρὸς ἀπάτην εὐρέθη τὰ ἄσματα, τοῖς δὲ ἐν νόμῳ εἰσηγῆθι διὰ φρενῶν νηπιότητα, οἱ τῆς χάριτος τέλεια καὶ τῶν ῥηθέντων τρόπων ἀλλότρια παρεληφότες μαθήματα, διὰ τί ἐν ταῖς Ἐκκλησίαις κατὰ τοὺς ἐν τῷ νόμῳ νηπίους τοῖς ἄσμασι κέχρηται;

ἈΠΟΚΡΙΣΙΣ. Οὐ τὸ ἄσαι ἀπλῶς ἐστι τοῖς νηπίοις ἀρμόδιον, ἀλλὰ τὸ μετὰ τῶν ἀψύχων ὀργάνων ἄσαι, καὶ μετὰ ὀρχήσεως καὶ κροτάλων· διὸ ἐν ταῖς Ἐκκλησίαις προαίρεται (75) ἐκ τῶν ἄσμάτων ἢ χρήσις τῶν τοιούτων ὀργάνων καὶ τῶν ἄλλων τῶν νηπίοις ὄντων ἀρμόδιων, καὶ ὑπολείπεται τὸ ἄσαι ἀπλῶς. Ἡδύνη γὰρ τὴν ψυχὴν πρὸς ζῶοντα πόθον τοῦ ἐν τοῖς ἄσμασιν ἡδομένου (76) κοιμίζει τὰ ἐκ τῆς σαρκὸς ἐπανιστάμενα πάθη· τοὺς ὑπὸ τῶν ἀοράτων ἐχθρῶν ἐμβολομένους ἡμῖν λογισμοὺς πονηροὺς ἀπωθεῖται· ἀρδεύει τὴν ψυχὴν πρὸς καρποφορίαν θείων ἀγαθῶν· γενναίους πρὸς τὴν ἐν τοῖς δεινοῖς καρτερίαν τοὺς ἀγωνιστάς ἐρνάζεται τῆς εὐσεβείας· πάντων τῶν ἐν τοῖς βιωτικοῖς λυπηρῶν λαματικῶν γίνεται τοῖς εὐσεβεῖσι. Μάχαιραν τοῦ Πνεύματος τοῦτο ὁ Παῦλος ὀνομάζει, ἐν ᾧ κατὰ τῶν ἀοράτων πολεμίων ὀκλίξει τοὺς ὀκλίτας τῆς εὐσεβείας. Ἐῆμα γὰρ ἐστὶ Θεοῦ τὸ καὶ ἐνθυμούμενον καὶ ἄδομενον, καὶ ἀνα-

A discrimen, quod in nobis efficit ut ingenii exuberet vel acumen vel hebetudo?

RESP. Ingenii acuminis vel tarditatis causam quidam conferunt in elementorum, ex quibus corpora nostra constant, temperiem et intemperiem, et aptam instrumentalium partium compositionem: recteque illi horum causam retulisse videntur. Sunt enim nonnulli, qui in juventute quidem ad inveniendum atque intelligendum acres, in senectia vero in contrarium mutati, hebeti sunt ingenio. Quod indicio est, inæqualitatis ejuscemodi temperiem et intemperiem causam esse. Similiter vero, qui nimium gravi sunt capite, et grandicipites vocantur, propterea quod aptam convenientemque aliis corporis partibus, propter parvitatem aut magnitudinem præcellentem, proportionem non servant, minus quoque ipsi appositum sunt ad inveniendum et acute cogitandum. Porro alii etiam, ad rerum, quæ natura consistunt, cognitionem, prompti et acuti per divinam fiunt gratiam, juxta illud: *Concessit Dominus Salomoni latitudinem cordis, quasi arenam quæ est ad labrum (seu littus) maris*⁷⁵; et illud: *Quibusdam datur per Spiritum sermo sapientiæ, aliis autem sermo scientiæ*⁷⁶.

486 QUÆST. CVII. Si ab infidelibus ad seductionem inventa carmina, iis autem, qui sub lege fuerunt, ob animi imbecillitatem concessa: qui sub gratia sunt et perfecta atque ab iis, quod dixi, moribus aliena acceperunt instituta, quomodo in Ecclesiis, more eorum, qui sub lege fuerunt, parvulorum, canticis utuntur?

RESP. Non canere simpliciter parvulis convenit, sed cum inanimis instrumentis canere, et cum saltatione et crotalis: quare in ecclesiis resecatur ex canticis usus ejusmodi instrumentorum atque aliorum parvulis convenientium, ac simplex relictus est cantus. Excitat enim animam ad fervens desiderium illius, quod in canticis celebratur: sedat exurgentes ex carne vitiosos appetitus: malas cogitationes repellit, quæ nobis injiciuntur ab invisibilibus hostibus: irrigat animam ut ferax sit bonorum divinorum; fortes et generosos ad constantiam in rebus adversis efficit athletas pietatis: omnium vitæ molestiarum medicina fit piis hominibus. Vocat hoc Paulus⁷⁷ gladium Spiritus, quo adversus invisibiles hostes armat milites pietatis. Verbum enim Dei est, quod et cogitatum et cantatum et auditum vim habet pellendorum dæmonum, et quæ ad animam in virtutibus pietatis propriis

⁷⁵ III Reg. iv, 29. ⁷⁶ I Cor. xii, 8. ⁷⁷ Ephes. vi, 17.

(70) *Ἐν μὲν γε νεότητι.* Sic scripsit Syllburgius pro eo quod habebat R. Steph. ἐν μὲν γενεότητι.

(71) *Γενητικοί.* Idem hoc loco et infra legit γενητικοί.

(72) *Ὀξεῖς.* Idem hanc vocem expungit, eamque e margine in textum venisse putat; infra enim deest in loco gemello. Wolfius legendum proposuc-

rat ὀξεῖων.

(73) *Τούτοις.* Idem Syllburgius legit τούτοις.

(74) *Μετοχῆς.* Idem a Wolfio monitus proponit μεταβολῆς.

(75) *Προαίρεται.* Syllburgius monitu Wolfi legit παρήρηται.

(76) *Ἡδομένου.* Idem ἄδομένου.

perficiendam conducunt, ea canticis ecclesiasticis pii consequuntur.

ἀρεταίς, διὰ τῶν ἁμαρτιῶν τῶν ἐκκλησιαστικῶν τοῖς

κρουόμενον (77), δαιμόνων γίνεται ἀπελατικὸν . . .
τὰ τελειωτικά (78) τῆς ψυχῆς ἐν ταῖς κατ' εὐσέβειαν
εὐσεβείαι προσγιγνώμενα.

QUÆST. CVIII. Si veniam involuntaria habet ignorantia, quemadmodum a Scriptura edocemur, quomodo et veteres Judæi, qui Christum ex ignorantia crucifixerunt, plurima et intolerabilia experti sunt mala, et qui nunc ex eadem gente in Christum increduli sunt, patria sua expulsi in universam terram dispersi sunt, ac gentibus in turpem servitutem traditi, ut res ipsæ qualibet columna clarius clamitant? Utrorumque ignorantem astruit nunc quidem Dominus dicens: *Pater, dimitte illis, quia nesciunt quid faciunt* ⁴⁰; nunc autem Apostolus, qui ait: *Nam si cognovissent, nequaquam Dominum gloriæ crucifixissent* ⁴¹. Atque hæc quidem de antiquis Judæis; de præsentibus autem: *Testimonium illis perhibeo*, inquit, *quod zelum Dei habent, sed non secundum scientiam* ⁴².

RESP. Quando involuntaria ignorantia videtur esse ignorantibus cognitio, tunc eventus rei per ignorantem gestæ demonstrat vel revera cognitionem esse, vel errorem et ignorantiam. Ubi autem opinatam cognitionem ex eventu apparuerit ignorantem rei esse; si is, qui ignorat, in eadem ignorantia permaneat, nullam habet veniam, sed supplicium ineluctabile. Ac Christum quidem a Judæis ita crucifixum fuisse, ut eum Deo adversarium esse sibi perspicere viderentur, ac Deum illum nec suffragantem habere, omnibus manifestum est. Neque enim illum crucifixissent, si futurum novissent, ut eum post mortem Deus ex mortuis resuscitaret. Resuscitatus **487** autem ex mortuis a Deo demonstravit opinatam Judæorum cognitionem Christi, vere ignorantem fuisse. Quoniam autem, postquam suscitatus a mortuis demonstravit nec Deum Judæis in Christi nece suffragatum esse, nec Christum sine resurrectione permanere in morte secundum expectationem eorum, qui illum crucifixerant, adhuc tamen Judæi in incredulitate permanserunt; propterea venia digni non fuerunt. Nam pecunia illius resurrectionem redimere, eamque furtum existimare, ac prohibere apostolos quominus in ejus nomine divina opera perficerent, quæ in virtute Spiritus sancti eduntur, non est involuntariæ ignorantiae, quæ veniam habet, sed cogi-

⁴⁰ Luc. xiii, 34. ⁴¹ I Cor. ii, 8. ⁴² Rom. x, 2.

(77) Ἀνακρουόμενον Idem recte observat legendum ἀκούμενον, quippe cum verbum illud ἀνακρουόμενον, pulsatum, instrumenta musica designet, quæ ab hoc scriptore vituperantur, ut minus digna Christianis ac omnino in ecclesiis inusitata.

(78) Τὰ τελειωτικά. Nihil videtur deesse præter conjunctionem καί. Illud προσγιγνώμενα idem valet ac προσγιγνώσκονται. Sæpe eodem modo participia usurpat hic scriptor, ut jam observavi ad quæst. 401.

(79) Ἀποθασίς. Sylburgius in contextum indu-

ἘΡΩΤΗΣΙΣ PH'. Εἰ συγγνώμην ἢ ἀκούσιος ἐφέλεται ἀγνοια, καθὼς ὑπὸ τῆς Γραφῆς διδασκόμεθα, πῶς οἱ μὲν πάλαι Ἰουδαῖοι τὸν Χριστὸν ἐξ ἀγνοίας σταυρώσαντες, πλείστων καὶ ἀνυπολόστον δεινῶν ἐπειράθησαν, ὡς ἐν τοῖς περὶ τῆς ἀλώσεως λόγοις μαρτυρεῖ ὁ Ἰώσηπος· οἱ δὲ νῦν τῷ Χριστῷ ἀπειθοῦντες αὐτῶν, τῆς μὲν οικείας πατρίδος ἀπελαθέντες, εἰς πᾶσαν τὴν γῆν ἐλικμήθησαν, τοῖς δὲ ἔθνεσιν εἰς δουλείαν ἐξεβήθησαν ἀτιμον, ὡς τὰ πράγματα στήλης βοᾷ περιφανέστερον; Τὴν δὲ ἐν ἑκατέρωσιν αὐτῶν συνίστησιν ἀγνοίαν ποτὲ μὲν ὁ Κύριος, Πάτερ, λέγων, ἄφεες αὐτοῖς, οὐ γὰρ οἶδασιν τί ποιοῦσιν· ποτὲ δὲ ὁ Ἀπόστολος, φάσκων· Εἰ γὰρ ἔγνωσαν, οὐκ ἂν τὸν Κύριον τῆς δόξης ἐσταύρωσαν. Καὶ ταῦτα μὲν περὶ τῶν πάλαι Ἰουδαίων· περὶ δὲ τῶν νῦν, Μαρτυρῶ, φησὶν, αὐτοῖς, ὅτι κληρον Θεοῦ ἔχουσιν, ἀλλ' οὐ κατ' ἐπίγνωσιν.

ἌΠΟΚΡΙΣΙΣ. Ὅταν ἢ ἀκούσιος ἀγνοια τοῖς ἀγνοῦσι νομισθῇ γνώσις, τότε ἢ ἀπόθασις (79) τοῦ κατ' ἀγνοίαν πραττομένου πράγματος δείκνυσιν κατ' ἀλήθειαν οὐσαν γνώσιν, ἢ κατὰ πλάνην καὶ ἀγνοίαν. Δειχθείσης δὲ τῆς νομιζομένης γνώσεως διὰ τῆς ἀπόθασεως, ἀγνοίας ὑπαρχούσης τοῦ πράγματος, ἂν ἐμμένῃ τῇ αὐτῇ ἀγνοίᾳ ὁ ἀγνοήσας, οὐδεμίαν ἐφέλεται συγγνώμην, ἀλλὰ τιμωρίαν ἀπαραίτητον. Ἄλλ' ὅτι μὲν οὕτως ἐσταύρωσαν οἱ Ἰουδαῖοι τὸν Χριστὸν ὡς γινώσκοντες αὐτὸν ἀντίθεον (80) . . . φων ἔχοντες τὸν Θεὸν ἐν τῇ ἀναιρέσει αὐτοῦ, παντὶ που δῆλον. Οὐκ ἂν γὰρ αὐτὸν ἐσταύρωσαν εἰ ἦσαν γινώσκοντες, ὅτι μετὰ τὸν θάνατον αὐτῶν (81) ὁ Θεὸς ἐγερεῖ ἐκ τῶν νεκρῶν. Ἐγερθεὶς δὲ ἐκ τῶν νεκρῶν ὑπὸ τοῦ Θεοῦ, εἰδείξε τὴν νομιζομένην κατὰ Χριστοῦ γνώσιν τῶν Ἰουδαίων κατὰ ἀλήθειαν ἀγνοίαν οὐσαν. Ἐπειδὴ οὖν μετὰ τὸ ἀναστῆναι τὸν Κύριον ἐκ νεκρῶν, καὶ δειχθῆναι μῆτε τὸν Θεὸν σύμφηρον γεγονότα τοῖς Ἰουδαίοις ἐν τῷ θανάτῳ τοῦ Χριστοῦ, μῆτε τὸν Χριστὸν ἀνεγέρτως μένειν ἐν τῷ θανάτῳ κατὰ τὴν προσδοκίαν τῶν αὐτῶν σταυρωσάντων, ἔτι τοὺς Ἰουδαίους ἐν τῇ ἀπειθείᾳ μένειν (82), διὰ τοῦτο οὐκ ἦσαν συγγνώμης ἄξιοι. Τὸ γὰρ ἐξαργυρίζειν αὐτοῦ τὴν ἀνάστασιν, καὶ κλοπῆν ταύτην νομίζειν, καὶ κωλύειν τοὺς ἀποστόλους ἐπὶ τῷ ὀνόματι αὐτοῦ μὴ ἐκτελεῖν θεία ἔργα ἐν τῇ δυνάμει τοῦ ἁγίου Πνεύματος γινόμενα, οὐκ ἔστιν ἀκούσιος ἀγνοίας συγγνώμην ἐφέλε-

xit hanc vocem. R. Stephanus et mss. habent ἀπόμασις.

(80) Ἀντίθεον. Adde καὶ σύμφηρον, ut infra, et vulnus sanabitur. Sic etiam emendandum vidit Sylburgius.

(81) Ἀτότον. Sic emendavit Sylburgius. R. Stephanus et mss. αὐτοῦ.

(82) Ἐτι τοὺς . . . μένειν. Subintelligendum συνέδη. In quæst. 140, eadem sententia de ignorantia statuitur, accommodate ad Pelagianas opinioniones.

μένης, ἀλλ' ἐγνωσμένης ἔκουσίου θεομαχίας τιμωρίαν ἐφέλομένης. Εἰ μὲν γὰρ ταύτη τῇ ἐλπίδι ἐσταύρωσαν τὸν Χριστὸν οἱ Ἰουδαῖοι, τοῦ μὴ κρατήσῃαι τὴν διδασκαλίαν αὐτοῦ, καὶ τοῦ μὴ λυθῆναι τὸν Ἰουδαϊσμόν, πῶς οὐκ ἔστιν ἀμφοτέρων ἀποτυχία λυτική τῆς Ἰουδαίων κατὰ Χριστοῦ ἀκουσίου ἀγνοίας; Τὸ δὲ· *Σὺ Πάτερ, ἄφες αὐτοῖς· οὐ γὰρ οἶδασι τί ποιοῦσι, κατὰ ταύτην εἰρηται τὴν ἔννοιαν, Ὅτι γινόντες, ὅτι κατ' ἀγνοίαν με ἐσταύρωσαν, καὶ αἰτοῦντες* (83) *λύτρον τῶν πλημμελειῶν αὐτῶν, παράσχοις αὐτοῖς. Οὐ γὰρ δίδονται ἄφεςις τῷ νομίζοντι τὴν ἑαυτοῦ ἁμαρτίαν μὴ εἶναι ἁμαρτίαν, ἀλλὰ δικαιοσύνην. Καὶ τὸ εἰρημένον τῷ Παύλῳ, τὸ, *Μαρτυρῶ αὐτοῖς, ὅτι ζῆλον Θεοῦ ἔχουσιν, ἀλλ' οὐ κατ' ἐπίγνωσιν, πεφισμένως εἰρηται τῇ τοῦ λόγου συγκαταθάσει. Ἀσθερῆς τοῖς ἀσθερεῖσι γινόμενος, ἵνα κατὰ τὸ εἰρημένον σώσῃ* τοὺς ἀσθενεῖς.*

ἘΡΩΤΗΣΙΣ ΡΘ'. Εἰ τὸ τῆς ἀναστάσεως δῶρον πᾶσι τοῖς θανοῦσιν ὁ Θεὸς δίδοναι ὑπέσχετο, καὶ πάντες ἐκ τῶν τάφων ἀναστάντες τῷ κριτῇ παρίστασθαι μέλλουσι, πῶς πληρωθήσεται τὸ κρινεῖν νεκροὺς καὶ ζῶντας τὸν Κύριον; Πῶς δὲ νεκροὶ κριθῆναι δυνήσονται, ὧν τὰ μὲν σώματα ἐν μνήμασιν ἐρρίπται, αἱ δὲ ψυχαὶ τῶν σωμάτων κεχωρισμέναι εἰσὶν;

ἈΠΟΚΡΙΣΙΣ. *Οὐ πάντες, φησὶ, κοιμηθησόμεθα. Κρινεῖ οὖν ζῶντας μὲν τοὺς τότε ζῶντας, νεκροὺς δὲ τοὺς ἀνισταμένους ἐκ τῶν νεκρῶν. Ἐρχεται, φησὶ, ὄρα, καὶ νῦν ἔστιν, ὅτε πάντες οἱ ἐν τοῖς μνήμασιν ἀκούσονται τῆς φωνῆς τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ, καὶ ἐξέρχονται οἱ τὰ ἀγαθὰ ποιήσαντες εἰς ἀνάστασιν ζωῆς· οἱ δὲ τὰ φαῦλα πράξαντες εἰς ἀνάστασιν κρίσεως. Ἐχρῆν οὖν κατὰ τὸ πιστὸν τοῦ λόγου θεωρεῖν τὸ δυνατόν τοῦ πράγματος, καὶ μὴ ἀπορεῖν τὴν ἄλογον ἀπορίαν.*

ἘΡΩΤΗΣΙΣ ΡΙ'. Εἰ τοῖς καταλιμπάνουσι πατέρα ἢ μητέρα ἢ τέκνα καὶ τὰ ἐξῆς ἑκατονταπλασίονα ἐπηγγελίωτο δίδοναι ὁ Κύριος, ἄρα καὶ γυναῖκας ἑκατὸν οἱ τοιοῦτοι ἀντιλήφονται; Πῶς δὲ, πολλῶν τὰ εἰρημένα διὰ τὴν ἐντολὴν καταλιπόντων, ἐν πτωχείᾳ καὶ μονότητι καὶ ἐρημίᾳ τελευτησάντων, οὐ διέψευσται ἡ τοιαύτη ὑπόσχεσις;

ἈΠΟΚΡΙΣΙΣ. Ὅσπερ πατέρας καὶ μητέρας καὶ ἀδελφοὺς καὶ ἀδελφὰς λέγει, τοὺς κατ' οἰκειωτικὴν διάθεσιν προσλαμβανομένους τὸν Χριστὸν, καταλείψαντας (84) πατέρα τε καὶ μητέρα, ἀδελφοῦς τε καὶ ἀδελφὰς· οὕτως καὶ γυναῖκα λέγει τὴν ἐν καιρῷ τῆς διὰ Χριστὸν ἐγκαταλείψεως προνοουμένην τοῦ καταλείψαντος τὴν φύσει γυναῖκα. Ἡ δὲ Ἐκκλησία τοῦ δεσπότου Χριστοῦ, ἡ ἐξ ἀρχῆς τοῦ Χριστιανικοῦ κηρύγματος ὑπὸ τῶν αὐτῇ ἀντικειμένων Ἑλλήνων τε καὶ Ἰουδαίων διωκομένη καὶ ἀρπαζομένη πολυχρόνως, πόθεν ἐν τε τοῖς πνευματικοῖς καὶ ἐν τοῖς ἀν-

A *talæ et voluntariæ cum Deo pugnæ, quæ supplicium non effugit. Nam si hac spe ducti Christum crucifixerunt Judæi, fore ut illius doctrina non prævaleret, neque aboleretur Judaismus: an non utriusque spei contrarius exitus nihil loci relinquit involuntariæ Judæorum Christi ignorationi? Illud autem: Tu Pater, dimitte illis, non enim sciunt quid faciunt* ⁴³, in hanc dictum est sententiam: Quia agnoscent per ignorantiam fecisse se ut me crucifigerent, petentque facinorum suorum expiationem, hanc illis concede. Non enim datur remissio existimanti suum ipsius peccatum non peccatum esse, sed justitiam. Illud autem Pauli: *Testimonium eis perhibeo, quod zelum Dei habent, sed non secundum scientiam* ⁴⁴, parcendo dictum est quadam accommodatione sermonis. *Infirmis factus infirmus* ⁴⁵, ut, quemadmodum ipse ait, infirmos salvaret.

QUÆST. CIX. Si resurrectionis donum omnibus mortuis Deus daturum se promisit, ac omnes e sepulcro resurgentes coram Judice prodituri sunt: quomodo implebitur illud, Dominum judicare vivos et mortuos? Quomodo autem mortui judicari poterunt, quorum corpora in monumentis projecta, animæ vero a corporibus segregatæ?

RESP. *Non omnes, inquit, dormiemus* ⁴⁶. Judicabit ergo vivos quidem, qui tunc vivent, mortuos autem, qui resurgent e mortuis. *Venit, ait, hora, et nunc est, quando omnes qui in monumentis sunt, audient vocem Filii Dei, et exibunt qui bona fecerunt, in resurrectionem vitæ, qui vero mala, in resurrectionem judicii* ⁴⁷. Horum igitur fide et auctoritate verborum credendum erat rem fieri posse, nec dubitatio præter rationem instituenda.

QUÆST. CX. Si relinquentibus patrem aut matrem aut filios et quæ sequuntur, centuplum se daturum Dominus promisit ⁴⁸, num et uxores centum talibus reddentur? Quomodo autem, cum multi, iis, quæ recensuimus, propter præceptum relictis, in paupertate et orbitate et solitudine mortui sint, non exitu caret talis promissio?

RESP. Quemadmodum patres et matres et fratres et sorores vocat eos, qui affectus cognatione Christum assumunt, ac patrem et matrem et fratres et sorores reliquerunt; ita et uxorem dicit eam, quæ illius, a quo relicta **488** est, propter Christum naturalis uxor, curam gerit. Domini autem Christi Ecclesia, quæ ab initio Christianæ prædicationis ab adversariis suis Græcis et Judæis diff. vexata et direpta fuit, unde in donis spiritualibus et in humanis tantum accepisset incrementum, quantum videmus, nisi divina et viva Salvatoris vox, quæ mul-

⁴³ Luc. XIII, 34. ⁴⁴ Rom. x, 2. ⁴⁵ I Cor. ix, 22.

⁴⁶ I Cor. xv, 51. ⁴⁷ Joan. v, 25. ⁴⁸ Matth. xix, 28.

(83) *Αἰτοῦντες.* R. Stephanus scripsit αἰτοῦσι in textu et ad calcem αἰτοῦντες.

(84) *Καταλείψαντας.* Conjunctionem δὲ addi posse existimat Syllburgius, sed hic minime necessaria. — Corruptus locus sanari potest legendo προσλαμβανομένους τὸν διὰ Χριστὸν καταλείψαντα

πατέρα τε καὶ μητέρα. Quemadmodum patres et matres et fratres et sorores vocat eos, a quibus affectus cognatione assumitur is, qui propter Christum patrem et matrem, fratres et sorores reliquit; ita, etc.] — Ex Addendis et Emendandis.

uplicatam remunerationem promisit, ipsam remunerationem in ea effecisset? Unde autem divites homines et mulieres bona sua afferentes in desertum, anachoretas illic degentes quæsierunt, eorumque egestatem expleverunt, id quod discimus ex historia priscorum hominum sanctorum, nisi quia Dominus Christus per eos proprium promissum ad exitum perduxit?

QUÆST. CXI. Si ad asserendam corporum resurrectionem, seminis exemplo, in Epistola ad Corinthios, ut apto et commodo, usus est Apostolus, quomodo qui frustatim dissecantur, aut comburuntur, resurgent, cum semina post sectionem aut ustionem non germinent, sed omnino intereant?

RESP. Cum natura ita perficiat quæ ex seminibus nascuntur, ut demensa facultate a Deo donata, necesse est ut apta sint semina ad ea efficienda, quæ ex ipsis nascuntur. Quare si urantur aut concidantur, inutilia fiunt naturæ ad effectonem eorum, quæ ex ipsis nascuntur. Deus autem non habet demensam potestatem; quapropter nihil ei non idoneum est ad ea quæ vult efficienda omnia, nec dissectione aut adustione corporum prohibetur, quominus eorum efficiat resurrectionem. Non enim lege et mensura naturæ operatur Deus, sed summa potestate voluntatis, quam nulla difficultas moratur in iis quæ vult efficiendis. Usus est autem Apostolus seminum exemplo, astruendæ causa resurrectionis mortuorum, ut ex collatione fidem faciat resurrectionis doctrinæ; quia quemadmodum minime dubitamus, quin semen germinaturum sit, quamvis illud in terra mortuum esse et naturam seminis amisisse videamus, ita non debemus mortuorum resurrectionem increduli rejicere. Nam Deus, qui dedit naturæ, ut semine operetur gerinen, multo magis ipse potest a morte excitare defunctos.

QUÆST. CXII. Si regnum Israelis gloriam et delicias et remissionem terrenam existimaverunt apostoli, ut nonnulli dixerunt: cur Dominus ea de re ab illis interrogatus non modo eos non castigavit, sed etiam eorum astrinxit ignorantiam, dum eis dixit: *Non est vestrum nosse tempora vel momenta, quæ Pater posuit in sua potestate*? Hæc ipsa responsio eorum confirmat interrogationem.

RESP. Et hoc ipsum ex eis unum est, quæ ab apostolis ante adventum Spiritus sancti cognosci

⁹⁹ Act. 1, 7.

(85) Ἐν τοῖς ἀνθρώποις. Observat Sylburgius legendum ἀνθρωπικοῖς.

(86) Κατὰ πολυπλασιασμόν. Leg. καὶ τὸν πολυπλασιασμόν.

(87) Αὐτῷ. Sic emendavit Sylburgius. R. Stephanus et mss. αὐτῶν.

θρώποις (85) τσαύτην ἦν ὁρῶμεν ἐπίδοσιν ἐδέξατο, μὴ τῆς θείας τε καὶ ζωῆς τοῦ Σωτῆρος φωνῆς τῆς κατὰ πολυπλασιασμόν (86) ὑποσχομένης, καὶ τὴν ἀντίδοσιν ἐνεργησάσης ἐν αὐτῇ; Πόθεν δὲ πλοῦσιοι ἄνδρες τε καὶ γυναῖκες, τὰς ἑαυτῶν ὑπάρξεις ἐπιφερόμενοι, ἐν τῇ ἐρήμῳ τοὺς ἐκεῖσε ἀναχωρητὰς ἐζήτησαν, καὶ τούτων τὰ ὑστερήματα ἐπλήρωσαν, καθὰ ἔγνωμεν ἐκ τῆς ἱστορίας τῶν ἁγίων ἀρχαίων ἀνδρῶν, μηδὲ τοῦ Δεσπότης Χριστοῦ δι' αὐτῶν τὴν ἰδίαν ὑπόσχεσιν ἀγαθόντος ἐκ πέρας;

ἘΡΩΤΗΣΙΣ ΠΙΑ'. Εἰ πρὸς σύστασιν τῆς τῶν σωμάτων ἀναστάσεως ὡς καιρίῳ τῷ κατὰ τὰ σπέρματα ὑποδείγματι ὁ Ἀπόστολος ἐν τῇ πρὸς Κορινθίους ἐχρήσατο, πῶς οἱ τεμνόμενοι ἢ καύομενοι ἀναστήσονται, τῶν σπερμάτων μετὰ τομῆν ἢ καύσιν οὐ βλαστάντων, ἀλλὰ εἰς τὸ παντελὲς φθειρομένων;

ἈΠΟΚΡΙΣΙΣ. Τῆς φύσεως οὐσίας τῆς ἐργαζομένης τὰ ἐκ τῶν σπερμάτων γιγνόμενα, ὡς ἔμμετρον λαβούσης παρὰ τοῦ δημιουργοῦ τὴν δύναμιν, ἀνάγκη ἐπιτήδεια εἶναι τὰ σπέρματα πρὸςποίησιν τῶν ἐξ αὐτῶν γιγνόμενων. Διὸ ἐὰν κατ' ἢ τμηθῇ τὰ σπέρματα, ἀχρηστα γίνονται τῇ φύσει πρὸςποίησιν τῶν ἐξ αὐτῶν γιγνόμενων. Ὁ δὲ Θεὸς οὐκ ἔμμετρον ἔχει τὴν δύναμιν· διὰ τοῦτο οὐδὲν αὐτῷ (87) ἐστὶν ἀνεπιτήδειον πρὸςποίησιν πάντων ὧν βούλεται, οὐδὲ κωλύεται ὑπὸ τῆς τομῆς καὶ καύσεως τῶν σωμάτων, τοῦ ποιήσασθαι αὐτῶν τὴν ἀνάστασιν. Οὐ γὰρ νόμῳ καὶ μέτρῳ φύσεως ἐργάζεται ὁ Θεός, ἀλλ' αὐθεντικῶς βουλῆς τῆς ἐν μηδὲν ἀπορουμένης πρὸςποίησιν ὧν βούλεται ποιεῖν. Ἐχρήσατο δὲ ὁ Ἀπόστολος τῷ κατὰ τὰ σπέρματα ὑποδείγματι εἰς πίστωσιν τῆς τῶν νεκρῶν ἀναστάσεως, ἵνα κατὰ ἀναλογίαν πιστώσῃται τῆς ἀναστάσεως τὸν λόγον· ὅτι ὡςπερ οὐκ ἀπιστοῦμεν τὴν βλάστησιν τοῦ σπέρματος, ὄρωντες ἐν τῇ γῆ ἀποθανόντος καὶ ἀποβεληκότος (88) τοῦ σπέρματος τὴν φύσιν· οὕτως οὐκ ὀφείλομεν ἀπιστεῖν τῶν νεκρῶν τὴν ἀνάστασιν. Ὁ γὰρ Θεὸς ὁ δωδικῶς τῇ φύσει τὸ διὰ τοῦ σπέρματος ἐργάσασθαι τὴν βλάστην, πολὺ μᾶλλον αὐτὸς δύναται ἐκ τοῦ θανάτου ἐγεῖραι τοὺς νεκρούς.

ἘΡΩΤΗΣΙΣ ΠΙΒ'. Εἰ τὴν βασιλείαν τοῦ Ἰσραὴλ δόξαν καὶ τρυφὴν καὶ ἀνεσιν ἐπιτίθειον οἱ ἀπόστολοι ὑπελάμβανον, καθὰ τινες ἔφασαν, διὰ τί ὁ Κύριος περὶ ταύτης πρὸς αὐτῶν ἐρωτώμενος, οὐ μόνον αὐτοὺς οὐ διωρθώσατο, ἀλλὰ καὶ ἐπέσφιγγεν αὐτῶν τὴν ἀγνοίαν, φήσας πρὸς αὐτοὺς· *Οὐκ ὤμων ἐστὶ γινώσκειν χρόνους καὶ αἰρούς, οὗτος ὁ Πατὴρ ἔθετο ἐν τῇ ἰδίᾳ ἐξουσίᾳ*; Αὕτη δὲ ἡ ἀπόκρισις βεβαίως τὴν ἐκείνων ἐρώτησιν.

ἈΠΟΚΡΙΣΙΣ. Καὶ τοῦτο ἐν ἐστὶ τῶν πρὸ τῆς ἐπιφοιτήσεως τοῦ ἁγίου Πνεύματος μὴ δυναμένων γινώ-

(88) Ἀποβεληκότος. Multa ejusmodi dicta in hoc Scriptorio occurrunt, nec necesse est quidquam enquire. Infra in resp. ad quæst. 113, ὁ Θεὸς μὴ ποιήσας πλείονας κόσμους. . . . ἀτελής ἐκ τούτου ἐδείχθη ἡ τελειότης αὐτοῦ.

σθῆναι ὑπὸ τῶν ἀποστόλων, κατὰ τὸ εἰρημένον· *Πολλὰ ἔχω λέγειν ὑμῖν, ἀλλ' οὐ δύνασθε βαστάζειν ἄρτι· δεῦρον δὲ ἔλθῃ τὸ Πνεῦμα τῆς ἀληθείας, ἐκεῖνο ὀδηγήσει ὑμᾶς πρὸς πᾶσαν τὴν ἀλήθειαν.* Μαθόντες δὲ ὑπὸ τοῦ Πνεύματος τούτου, *τὴν κοίτην καὶ τὰ βρώματα ὁ Θεὸς καταργεῖ· ἐκ τῆς Ἰουδαϊκῆς ὑπολήψεως εἰς τὴν ἔννοιαν μετηνέχθησαν τὴν πρέπουσαν τῇ καταστάσει τῶν ἀνισταμένων ἐκ τῶν νεκρῶν, ἐν ἧ ὅτε βρώσις, οὔτε πόσις, οὔτε γάμος, ἀλλὰ ἰσάγγελοι ἔσονται οἱ τῆς ἀναστάσεως υἱοί.* Τὸ οὖν, *Ὅχι ὑμῶν ἔστι ἡμέρας ἢ καιροὺς, οὐδ' ὁ Πατήρ ἔθετο ἐν τῇ ἰδίᾳ ἐξουσίᾳ, οὐκ ἔχει σχῆμα βεβαιωτικὸν ἐρωτησάντων ἐν τῇ κατ' ἀγνοίαν ὑπολήψει, ἀλλὰ ἀπορητικὸν ἀμφοτέρων, τῆς τε κατὰ τὸν χρόνον καὶ τῆς κατὰ τὸν τρόπον ὑπολήψεως τῶν ἐρωτησάντων.* Δηλοῖ δὲ καὶ ὁ ἀπόστολος Παῦλος τὸν τρόπον ἐκείνης τῆς καταστάσεως, ἐν οἷς λέγει, *Ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ οὐκ ἔστι βρώσις καὶ πόσις, ἀλλὰ δικαιοσύνη καὶ εἰρήνη καὶ χαρὰ ἐν Πνεύματι ἀγίῳ.*

ἘΡΩΤΗΣΙΣ ΡΙΓ'. Εἰ τέλειον τότε νοοῦμεν τὸ τέλειον (89) ὅτε πάντα κέκτηται τέλεια, τέλειον δὲ ἄκρω τὸ κατ' ὅτι οὖν προσθήκη ἢ ἀξίησιν μὴ δεχόμενον, πῶς ὁ Θεὸς μὲν προὑπάρχων τῆς κτίσεως, ὕστερον δὲ τὴν κτίσιν ποιησάμενος, οὕτω Θεὸς τὸ δημιουργὸς ὀνομά ται καὶ πρᾶγμα προσέλαθε, καὶ ἐκ τοῦ Θεοῦ εἰς τὸ καὶ δημιουργὸς εἶναι τὴν ἀξίησιν τε καὶ τὴν γένεσιν δέδεκται;

ἈΠΟΚΡΙΣΙΣ. Ἄλλο τὸ αὐτὸ εἶναι, καὶ ἄλλο τὸ ἄλλου εἶναι. Ἄσχετον μὲν τὸ αὐτὸ εἶναι, σχετικὸν δὲ τὸ ἄλλου εἶναι. Ἐπειδὴ οὖν τὸ τέλειον τοῦ Θεοῦ ἐν τῷ αὐτῷ εἶναι, διὰ τοῦτο οὐκ ἀξίησιν αὐτὸν τὸ ἄλλου εἶναι. Καὶ καθάπερ τὸ ἀρχὴν εἶναι ἀριθμοῦ οὐδὲν συντελεῖ τῷ ἐνὶ πρὸς τὴν αὐτοῦ τελειότητα (καὶ γὰρ μὴ ὄντος αὐτοῦ ἀρχῆς ἀριθμοῦ, τέλειον ἦν· καὶ γινόμενου αὐτοῦ ἀρχῆς ἀριθμοῦ, οὐκ ἠύξθη)· οὕτως καὶ ὁ Θεὸς πρὸ τῆς κτίσεως ἦν τέλειος, καὶ μετὰ τὴν κτίσιν οὐκ ἠύξθη. Οὐδὲν οὖν τῶν διὰ τῆς κτίσεως ἀξίησιν Θεόν (Σὺ γὰρ, φησὶν, ὁ αὐτὸς εἶ)· ἀλλὰ τὴν σχέσιν ἦν ἔχει πρὸς τὴν κτίσιν πολυτρόπως (Σφόδρα, φησὶν, ὑπερυψώθης ὑπὲρ πάντας τοὺς θεοὺς)· καὶ γὰρ ὡς Πατὴρ, καὶ Δεσπότης, καὶ κριτὴς, καὶ ποιμὴν, καὶ τὰ τοῦτοις ὅμοια. Καὶ καθάπερ ὁ Θεὸς μὴ ποιήσας πλείονας κόσμους (90), τὸ καὶ δύναται ποιεῖν, οὐκ ἀτελής ἐκ τούτου ἐδείχθη ἢ αὐτοῦ τελειότης εἰς τὸ ὑπὲρ . . . ὃν· εἰ δὲ μὴ ποιήσας πλείονας κόσμους ὁ Θεὸς οὐκ ἐμειώθη, οὐδ' ἄρα ποιήσας ἓνα κόσμον ἠύξθη.

ἘΡΩΤΗΣΙΣ ΡΙΑ'. Εἰ τὸ εἶναι τῇ δυνάμει τοῦ εἶναι τῇ ἐνεργείᾳ καθέστηκεν ἕλαττον, πῶς ὁ τοῦ κόσμου ποιητὴς, πρὸ τῆς τοῦ κόσμου ποιήσεως ποιητὴς ὢν

⁸⁸ Joan. xvi, 12. ⁸⁹ I Cor. vi, 15. ⁹⁰ Act. i, xvi, 9.

(89) Τὸ τέλειον. Hic apposita fuerat lacuna, sed prorsus immerito, cum sensus sit absolutus.

A non potuerunt, pro eo atque dictum est: *Multa habeo quæ vobis dicam; sed non potestis portare modo: cum autem venerit ille Spiritus veritatis, ducet vos in omnem veritatem*⁸⁸. Ubi vero a Spiritu sancto edocli sunt illud: *Et ventrem et escas Deus abolebit*⁸⁹; **489** ex opinione Judaica ad sensum translatisunt, statui eorum qui ex mortuis resurgunt, convenientem: in quo neque esca neque potio, neque matrimonium est; sed angelis Dei similes erunt resurrectionis filii. Hoc ergo: *Non vestrum est, nosse tempora vel momenta, quæ Pater posuit in sua potestate*⁹⁰; non eo spectat, ut confirmentur qui opinione ducti non scienter suscepta interrogaverant, sed ut utraque interrogantium et de tempore et de modo opinio in angustias conjiciatur. Declarat vero B et Paulus status illius modum, cum dicit: *Non est regnum Dei, cibus et potus, sed iustitia et pax, et gaudium in Spiritu sancto*⁹¹.

QUÆST. CXIII. Si perfectum esse tum demum intelligimus id quod perfectum est, cum omnia habet suis absoluta numeris, perfectum autem id summe est, quod nullam prorsus accessionem vel incrementum recipit: quomodo Deus, qui ante creationem fuit, et postea creationem perfecit, ita opificis et nomen et rem recipit, et cum esset Deus, opifex factus est atque hoc titulo auctus?

RESP. Aliud est idem esse, et aliud, alterius esse. Atque idem quidem esse relationem non admittit; alterius autem esse, relationem admittit. Porro cum perfectio Dei in eo sit, quod idem sit, propterea non auget eum id quod alterius est. Et quemadmodum unitati nihil confert ad perfectionem ejus, quod principium sit numeri (nam etiamsi numeri principium non esset, perfecta tamen esset; et principium numeri facta, non aucta tamen est), sic Deus quoque ante creationem perfectus erat, et post creationem auctus non est. Non igitur quidquam eorum quæ per creationem sunt, Deum adauget (*Tu enim, inquit, idem es*⁹²), sed relationem quam ad creaturam oblinet multifariam (*Nimis, inquit, exaltatus es super omnes deos*⁹³), tanquam Pater scilicet, et Dominus, et iudex, et pastor, et D quæ sunt his similia. Et quemadmodum quia non plures condidit mundos Deus, quod quidem facere potest, non idcirco illius manca perfectio quominus superexaltetur, ita nec uno mundo condito adauctus est, si minime immixtus quia plures non condidit.

QUÆST. CXIV. Si potestate esse minus est quam actu esse, quomodo mundi conditor, cum ante mundum conditum potestate conditor fuerit, non

⁹¹ Rom. xiv, 17. ⁹² Psal. li, 28. ⁹³ Psal.

(90) Κόσμους. Neque etiam hic lacunam ferre potui. Forte legendum δ καὶ δύναται. Infra leg. εἰς τὸ ὑπερυψώθηνα αὐτόν.

actu, non huic incommodo subjectus est, ut minus de eo dicatur?

RESP. Quorum operandi potestas naturali quadam necessitate constat, eorum potestas minor est quam actus. Cujus autem potestas operandi non naturali necessitate, sed propria voluntate constat, in eum minus non cadit. *Cogitasti, inquit, et omnia tibi adsunt.*

QUÆST. CXV. Si genu flectere in precibus magis Deo precantes commendat, quam stantes precari, ac magis divinam misericordiam conciliat: cur Dominicis diebus et a Pascha usque ad Pentecosten, genu non flectunt qui precantur? Unde autem et hæc in ecclesiis ingressum habuit consuetudo?

490 RESP. Quia utriusque nos semper meminisse oportet, et nostri in peccata lapsus, et gratiæ Christi nostri, per quam ex peccatis surreximus; propterea genuum in sex diebus flexio signum est nostri in peccata lapsus; quod autem die Dominico non flectimus genu, signum est resurrectionis, per quam Christi gratia et a peccatis liberati sumus, et a debita peccatis morte, quæ destructa est. Ab apostolicis autem temporibus initium habuit ejusmodi consuetudo, quemadmodum ait beatus Irenæus martyr et episcopus Lugdunensis in libro *De Paschate*, in quo et Pentecosten meminit, in qua non flectimus genu, quia ejusdem momenti est ac

(91) *Τεθαρτωμένον*. Ad marginem utriusque codicis ms. legitur τετραμμένον.

(92) *Ἐν τῷ Περὶ τοῦ Πάσχα λόγῳ*. Enituit S. Irenæi pacificus animus in fovenda inter Christianos pace, quæ ob diversum Paschæ celebrandi morem pene dissiluit. Sed cum in epistolis, quas ea de re scripsit, ea colligit, quæ alibi aliter, incolumi pace, observari solebant; si hujus quoque instituti, ut testatur noster Pseudo-Justinus, mentionem fecit, num aliquam varietatem hæc etiam experta consuetudo? Intererat enim Irenæi ea obijcere Victori Romano episcopo, quorum varia erat, perseverante concordia, observatio; quod quidem clarius erit ex ipsis Irenæi verbis apud Euseb. lib. v, cap. 24: Οὐ γὰρ μόνον περὶ τῆς ἡμέρας ἐστὶν ἡ ἀμφισβήτησις, ἀλλὰ καὶ περὶ τοῦ εἶδους αὐτοῦ τῆς νηστείας. Οἱ μὲν γὰρ οἴονται μίαν ἡμέραν δεῖν αὐτοὺς νηστεύειν, οἱ δὲ δύο, οἱ δὲ καὶ πλείονας· οἱ δὲ πεσσαράχοντα ὥρας ἡμερινὰς τε καὶ νυκτερινὰς συμμετροῦσι τὴν ἡμέραν αὐτῶν. Καὶ τοιαύτη μὲν ποικιλία τῶν ἐπιτηρούμενων οὐ νῦν ἐφ' ἡμῶν γεγούνα, ἀλλὰ πολὺ πρότερον ἐπὶ τῶν πρὸ ἡμῶν, τῶν παρὰ τὸ ἀκριβές, ὡς εἶπός, κρατούντων, τὴν καθ' ἀπλότητα καὶ ἰδιωτισμὸν συνήθειαν εἰς τὸ μετέπειτα πεποιχότων. *Neque enim de die ipso controversia solum est, sed etiam de ipsa forma jejunii. Quidam enim existimant unico die sibi esse jejunandum, alii duobus, alii pluribus: alii vero quadraginta horis, nocturnis et diurnis, diem suum meliuntur. Atque hæc jejunantium varietas, non nostra primum ætate nata est, sed multo prius sub iis qui ante nos minus accurate, ut verisimile est, gubernantes, ortam ex simplicitate et imperitiâ consuetudinem in posterum induxerunt.* Hunc locum et sua sponte corruptum et variis interpretationibus vexatum emendare et explicare conabor. Unum est quod clarum et perspicuum sit, nempe de jejunio Dominicam resurrectionem proxime antecedente aliquid ab apostolis fuisse præscriptum, quod in ecclesiis nonnullis ob eorum,

δυνάμει, καὶ οὐκ ἐνεργεῖται, τῷ τῆς ἐλαττώσεως οὐχ ὑποκρίπτεται ὀνόματι;

'ΑΠΟΚΡΙΣΙΣ. Ὅτι ἡ δύναμις τῆς ἐνεργείας φυσικῆ τινὶ ἀνάγκῃ ὑφέστηκεν, τούτων ἡ δύναμις ἐλάττων τῆς ἐνεργείας καθέστηκεν. Οὐ δὲ ἡ δύναμις τῆς ἐνεργείας οὐ φυσικῆ ἀνάγκῃ, ἀλλὰ ἰδίᾳ βουλῇ ὑφέστηκεν, οὗτος ἀνυπόβλητος τῷ τῆς ἐλαττώσεως ὀνόματι. *Δευροθήσης, φησὶ, καὶ πάντα σοὶ πάρεστιν.*

'ΕΡΩΤΗΣΙΣ ΠΙΕ'. Εἰ τὸ κλίβει ἐν γόνυ ἐν ταῖς προσευχαῖς τοῦ ἐστῶτα εὐχέσθαι μᾶλλον θεῷ τοὺς εὐχομένους παρίστησι, καὶ πλείον ἐφέλλεται τὴν βίαν συμπάθειαν, διὰ τί ἐν ταῖς κυριακαῖς ἡμέραις, καὶ ἀπὸ τοῦ Πάσχα ἕως τῆς Πεντηκοστῆς, γόνυ οὐ κλίβουσι οἱ εὐχόμενοι; πῶθεν δὲ καὶ ἡ τοιαύτη ἐν ταῖς ἐκκλησίαις εἰσῆλθε συνήθεια;

'ΑΠΟΚΡΙΣΙΣ. Ἐπειδὴ ἀμφοτέρων ἐχρῆν ἡμᾶς ἀεὶ μεμνησθαι, καὶ τῆς ἐν ταῖς ἀμαρτίαις πτώσεως ἡμῶν, καὶ τῆς χάριτος τοῦ Χριστοῦ ἡμῶν, δι' ἧς ἐκ τῆς πτώσεως ἀνέστημεν, διὰ τοῦτο ἢ ἐν ταῖς ἡμέραις ἡμῶν γονυκλισία σύμβολόν ἐστι τῆς ἐν ταῖς ἀμαρτίαις πτώσεως ἡμῶν· τὸ δὲ ἐν τῇ κυριακῇ μὴ κλίβειν γόνυ σύμβολόν ἐστι τῆς ἀναστάσεως, δι' ἧς τῇ τοῦ Χριστοῦ χάριτι, τῶν τε ἀμαρτημάτων καὶ τοῦ ἐπ' αὐτῶν τεθανατωμένου (91) θανάτου ἡλευθερώθημεν. Ἐκ τῶν ἀποστολικῶν δὲ χρόνων ἡ τοιαύτη συνήθεια ἔλαβε τὴν ἀρχὴν, καθὼς φησὶν ὁ μακάριος Εἰρηναῖος ὁ μάρτυς καὶ ἐπίσκοπος Λουγδούνου ἐν τῷ *Περὶ τοῦ Πάσχα λόγῳ* (92), ἐν ᾧ μέμνηται καὶ περὶ τῆς λι-

qui præerant, negligentiam observari desierit. Præterea repugnat omnino constans ille ex quadraginta horis nocturnis et diurnis dies. Sed si pro quadraginta horis legamus viginti quatuor, et contextus enitescet et quam consuetudinem a nonnullis violari moleste ferat Irenæus, facile investigabimus. Erat in antiqua Ecclesia mos apostolicus, ut Sabbati sancti dies sine ullo prorsus cibo duceretur, nec quidquam degustaretur ante galli cantum post mediam noctem. Præcipitur in *Constitutionibus apostolicis* lib. v, cap. 19: *ut reliquis diebus ante Parascevem hora nona vel vespere unusquisque comedat, vel ut quisque poterit; at Sabbato usque ad gallicinium permanent, μέχρις ἀλεχτοροφωνίας παρατείνοντες.* Theophilus Alexandrinus in epist. 2 Paschali apud Hieronymum, tom. IV, p. 716: *Juxta apostolicas traditiones finiamus jejunia intempesta nocte octavo decimo die supradicti mensis Pharmuthi, et altero die, qui Dominicæ resurrectionis est symbolum, id est nono decimo ejusdem mensis veterum Pascha celebremus.* Hieronymus in cap. xv, Matthæi testatur traditionem apostolicam permanisse, *ut in die vigiliarum Paschæ ante noctis dimidium populos dimittere non liceat.* Vid. Method. in *Conviv.* Virg. apud Combefis. p. 85, et Palladium Vit. S. Joannis Chrysostomi p. 84, ubi eadem laudatur apostolica consuetudo. Sed tamen quamvis transmissa ab apostolis fuisset, non eandem ubique auctoritatem obtinebat. Nam, ut legimus in can. 1 S. Dionysii Alexandrini, jejunium Sabbato sancto sub galli cantum solvendum esse censebant Romani Christiani: non deerant ecclesiæ, in quibus id vespere faciendum videretur. Dionysius Alexandrinus, ea de re consultus, *ut negligentes et intemperantes reprehendit eos qui nimium festinant et ante mediam noctem jejunium solvunt.* Non videntur Irenæi querelæ alio pertinere. Non enim eos vituperasset qui totum Sabbati diem jejuni traducebant; nihil enim amplius præscribebat aposto-

τηροσῆς, ἐν ἣ οὐ κλίνομεν γόνου, ἐπειδὴ ἰσοδυναμεῖ τῇ ἡμέρᾳ τῆς Κυριακῆς, κατὰ τὴν ῥηθείσαν περὶ αὐτῆς αἰτίας.

ἘΡΩΤΗΣΙΣ ΠΙΓ'. Εἰ ἀνιστάμενος ὁ Δεσπότης ἀπὸ τοῦ μνήματος τὰ ἐντάφια ἐν τῷ τάφῳ κατέλιπε, πῶς μετὰ τὴν ἀνάστασιν ἢ γυμνὸν αὐτὸν ὀφθέντα, ἢ ἐτέρωθεν αὐτὸν ἐσθῆτα κομισάμενον ἢ Γραφὴ οὐχ ἰστόρησεν; Εἰ δὲ μήτε ἐτέρωθεν ἀμφιάσματα εἴληφε, μήτε γυμνὸς τοῖς τότε αὐτὸν ὀρώσιν ἐφαίνετο, πῶς ἀληθές, ὅτι τὰ ἱμάτια ἐν τῷ τάφῳ κατέλιπεν;

ἈΠΟΚΡΙΣΙΣ. Τὰ μὲν ἱμάτια τοῦ Σωτῆρος, μετὰ τὸ σταυρωθῆναι αὐτὸν οἱ στρατιῶται διεμερίσαντο· τὰ δὲ μετ' αὐτοῦ εἰσενεχθέντα εἰς τὸν τάφον (93), ἐ . . . εἶσαν τοῦ ζῶντος ἀνεπιτήδεια ἦν. Τὰ δὲ ἱμάτια δ' ἐφόρει ὁ Κύριος μετὰ τὴν ἀνάστασιν, ἢ ἐδημιούργησεν, ἢ ἔλαβεν ἀλλαχόθεν, ὡς ἔλαβε καὶ τὸν πῶλον εἰς κάθισμα. Ἐκάτερον γὰρ ἠδύνατο, καὶ τὸ δημιουργῆσαι καὶ τὸ λαβεῖν ἀλλαχόθεν. Πολλῶν δὲ ὄντων τῶν ὑπὸ τοῦ Κυρίου λεχθέντων, ὧν ἡ θεία Γραφὴ τὰς ἱστορίας οὐ περιέχει, ἐξ ἀνάγκης καὶ τὰ μετὰ τὴν ἀνάστασιν ἐνδύματα (94) . . . ἐν εὐλογον τὸ ἐκ πάντων τῶν ἀνιστορ . . . ἀνιστορήτου ζητεῖν τὴν αἰτίαν, οὐ . . . τοῦ ἀνιστορήτου κατασκευάζειν τὴν ἀπορίαν περὶ τοῦ ἐνδύματος τοῦ Κυρίου, ἀλλ' ἐκ τῆς δυνάμεως αὐτοῦ λαβεῖν τὴν πίστιν περὶ τοῦ ἐνδύματος αὐτοῦ.

ἘΡΩΤΗΣΙΣ ΠΙΖ'. Εἰ σῶμα παχυμερές θυρῶν κεκλεισμένων κεκλωμένῃν ἔχει τὴν πάροδον, πῶς μετὰ τὴν ἀνάστασιν πρὸς τοὺς μαθητάς τῶν θυρῶν κεκλεισμένων εἰσῆλθεν ὁ Κύριος; Ἄλλ' εἰ μὲν ἀληθές, ὅτι τὸ κεκλεισμένων τῶν θυρῶν ἐνδον ὀρώμενον σῶμα ἐτύγχανε, πῶς ὁ λίθος ὁ τῷ Δεσποτικῷ ἐπικείμενος μνήματι ὑπὸ τοῦ ἀγγέλου ἀπεκυλίθη διὰ τὴν αὐτοῦ τοῦ σώματος ἔγερσιν; εἰ δὲ ἀληθεύει ἡ Γραφὴ περὶ τῆς τῶν θυρῶν λέγουσα κλεισεως, ὅλον ὅτι οὐ σῶμα, ἀλλὰ πνεῦμα εἰσῆλθεν. Εἰ δὲ τὸ σῶμα ποτὲ μὲν ἦν σῶμα, ποτὲ δὲ πνεῦμα ἐγένετο, πῶς οὐχί τροπὴν τὰ τῆς τοῦ σώματος οὐσίας ἐδέχτο;

ἈΠΟΚΡΙΣΙΣ. Ὅσπερ οὐ κατὰ τὴν ἐκ τοῦ σώματος εἰς τὸ πνεῦμα τροπὴν περιπάτησεν ὁ Κύριος ἐπὶ τὴν θάλασσαν, ἀλλὰ τῇ θεῖᾳ αὐτοῦ δυνάμει βατὴν ἐποίησε τὴν εἰς περιπάτησιν ἄβατον θάλασσαν οὐ μόνον τῷ ἑαυτοῦ σώματι, ἀλλὰ καὶ τῷ τοῦ Πέτρου, οὕτως τῇ ἑαυτοῦ θεῖᾳ δυνάμει καὶ τοῦ μνήματος ἐξῆλθε, τοῦ λίθου ἐπικειμένου τῷ μνήματι, καὶ πρὸς τοὺς μαθητάς εἰσῆλθε τῶν θυρῶν κεκλεισμένων. Οὐ γὰρ διὰ τὴν αὐτοῦ ἔγερσιν τοῦ λίθου ἐκ τοῦ μνήματος ἐγένετο ἡ ἀφαίρεσις, ἀλλὰ διὰ τὸ δηλωθῆναι τοῖς ὀρώσιν τὴν

lica traditio. Multo minus eos reprehendisset qui duobus aut pluribus diebus jejuni manebant. Hi ergo soli in illius reprehensionem incurverunt, qui non exspectabant galli cantum, sed horis viginti quatuor a cena hesternae elapsis cibum sumebant. Horum accurata diligentia in horis nocturnis et diurnis numerandis confirmat id quod dixi, eos jejunii legem sic interpretatos esse, ut diem suum non quadragesima horis, ut est in textu, sed viginti quatuor metirentur. Neque enim numerantur horæ, ubi fervor præcepti finibus non coercetur. His adde numerum quadragesimum cum eo, quem restitui-

A dies Dominica secundum allatam de hac die causam.

QUÆST. CXVI. Si resurgens Dominus ex monumento linteos in sepulcro reliquit, quomodo illum post resurrectionem aut nudum apparuisse, aut aliunde vestimenta sumpsisse Scriptura non enarravit? Quod si nec aliunde amiculum sumpsit, nec nudus his, qui eum tunc viderunt, apparuit: quomodo verum est vestimenta illum in sepulcro reliquisse?

RESP. Salvatoris quidem vestimenta milites, postquam illum crucifigere, partiti sunt; quæ autem cum eo in sepulcrum illata sunt, ad usum viventis idonea non erant. Quæ vero post resurrectionem Dominus vestimenta gestavit, ea vel creavit, vel aliunde sumpsit, quemadmodum et pullum sumpsit cui insideret. Utrumque enim poterat, et creare et aliunde sumere. Cum autem multa sint de Domino dicta, quorum historiam divina Scriptura non continet, necessario et Christi vestimenta cum in hoc numero ponenda sint, æquum non est ex tot rebus, quæ narratæ non fuerunt, de hac una causam quærere cur narrata non fuerit: neque ex eo quod narrata **491** non fuerit, dubitatio conflanda de Domini vestimentis, sed ex ejus potentia fides Domini vestimentorum repetenda.

QUÆST. CXVII. Si corpus crassum foribus clausis prohibitum habet ingressum, quomodo post resurrectionem ad discipulos januis clausis venit Dominus? Quod si verum est id quod foribus clausis intus visum est, fuisse corpus, quomodo lapis Dominico impositus monumento ab angelo revolutus est propter ipsius corporis resurrectionem? Si enim autem verum est quod dicit Scriptura januas fuisse clausas, manifestum est non corpus, sed spiritum ingressum fuisse. Sed si corpus alias corpus erat, alias spiritus fiebat, quomodo non mutata corporis essentia?

RESP. Quemadmodum non corporis in spiritum mutatione ambulavit Dominus super mare, sed divina sua potestate impervium ad ambulandum mare pervium fecit non suo solum, sed etiam Petri corpori: ita divina sua potestate et e monumento exiit, cum lapis monumento impositus esset, et ad discipulos venit januis clausis. Non enim propter ipsius resurrectionem lapis e monumento ablatus est, sed ut videntibus ostenderetur resurrectio. Nam cum in monumento illius quidem vestes, quibuscum sepul-

mus, facile confundi. Uterque enim litteris non multum discrepantibus in codicibus mss. exprimitur.

(93) *Τὸν τάφον.* Sequentia explentur legendo εἰς ὀπηρεσίαν. Infra vel legendum τῶν ὑπὸ τοῦ Κυρίου γεγονέναι λεχθέντων, vel illud γεγονέναι subintelligendum.

(94) *Ἐνδύματα.* Sic totum hunc locum emendo, καὶ τὰ μετὰ τὴν ἀνάστασιν ἐνδύματα ἀνιστόρητα ὄντα, οὐκ ἔστιν εὐλογον τὸ ἐκ πάντων ἀνιστορήτων μόνου τούτου ἀνιστορήτου ζητεῖν τὴν αἰτίαν, οὐδ' ἐκ τοῦ.

tus fuerat, viderentur, ipse autem non videretur, signum id fuit manifestissimum ipsius resurrectionis. Illud autem nobis considerandum est, quæ ejusdem sunt momenti, ea et concessa pariter credi, et negata pariter rejici. Idem autem valet mare perambulare in corpore mutabili, ac ingredi ad apostolos in corpore immutabili foribus clausis. Et quia quæ supra naturam in natura fiunt divina potentia, ea petita ex natura ratione demonstrari non possunt, propterea exterritis discipulis ad ejusmodi ingressum permisit ut contrectarent corporis sui partes, quæ passæ fuerant, ac viderent se non corporis mutatione in spiritum ad eos ingressum esse, sed in solido corpore, divina sua virtute ea, quæ supra naturam sunt, operante.

QUÆST. CXVIII. Si Deus, quia omnia fecit, quæ naturæ ambitu continentur, universi Dominus exstitit, unde et David hortatur ⁶⁶, ut in omni loco Domini dominationis benedicamus Dominum, et Apostolus similiter præscribit ⁶⁷, ut in omni loco sanctas manus ad Deum tollamus, quare ut opus venerabile et Dei sedem habentes eam partem, quæ ad solem orientem posita est, ad eam respicimus, cum hymnos et preces Deo offerimus? Quinam autem hanc etiam consuetudinem Christianos edocuerunt?

RESP. Quando quidem quæ apud nos præstantiora sunt, ea in honorem Dei destinamus, hominum autem opinione præstat oriens cæteris mundi partibus: propterea precationis tempore convertimur ad orientem omnes. Quemadmodum dextra manu in nomine Christi consignamus eos, qui hoc signaculo indigent, quia honorabilior existimatur quam læva, quamvis situ, non natura differat, ⁴⁹² ita oriens, ut pars mundi præstantior, ad Deum adorandum destinatus. Nec propheticae autem, nec apostolicae voci repugnat, ut ad orientem precemur. Nam in omni loco præsto est oriens precantibus; et quia in quam mundi partem aspiciendi facultate utimur, ad eam adoramus, fieri autem non potest, ut precationis tempore ad quatuor mundi partes respiciamus, propterea ad unam mundi partem respicientes adorationem perficimus, non quod sola sit opus Dei et Deo ad habitandum destinata, sed ad locum adorationis, quam Deo exhibemus, apposita. A quibus autem precandi morem, ab his et alicubi precandi consuetudinem accepit Ecclesia, id est a sanctis apostolis.

Ἰθός, παρ' ὧν ἐληφεν ἡ Ἐκκλησία τὸ εὐχεσθαι, τοῦτο δὲ παρὰ τῶν ἁγίων ἀποστόλων.

QUÆST. CXIX. Si neque arborum fructibus, neque escis carniū homines ante diluvium ute-

⁶⁶ Psal. lxxi, 22. ⁶⁷ I Tim. ii, 8.

(95) Ἐν ἀτρέπτῳ. Leg. τρεπτῷ. Paulo ante legendum videtur ἀπιστίαν ἀναιρουμένων.

(96) Ἐληφέναι. Leg. ἐληφέ. Supra leg. τῆ ὄρα-

ανάστασιν. Τὸ γὰρ ἐν τῷ μνήματι τὰ μὲν τοῦ ἐνταφιασμοῦ αὐτοῦ ὄραν ἱμάτια, αὐτὸν δὲ μὴ ὄραν, δεῖμα τῆς αὐτοῦ ἐναργέστατον γέγονεν ἀναστάσεως Χρῆ δὲ ἡμᾶς ἐννοῆσαι, ὅτι τὰ ἰσοδύναμα τὴν αὐτὴν ἔχει πίστιν συγχωρουμένων αὐτῶν, καὶ τὴν αὐτὴν ἔχει πίστιν ἀναιρουμένων αὐτῶν. Ἰσοδυναμεῖ δὲ τὸ περιπατεῖν ἐπὶ τὴν θάλασσαν ἐν ἀτρέπτῳ (95) σώματι τῷ εἰσελθεῖν πρὸς τοὺς ἀποστόλους ἐν ἀτρέπτῳ σώματι ἐν θυρῶν κακλεισμένων. Καὶ ὅτι τὰ ὑπὲρ φύσιν ἐν τῇ φύσει γιγνώμενα κατὰ τὴν θεῖαν δύναμιν ἀδύνατον κατὰ τὸν λόγον τῆς φύσεως ποιήσασθαι τὴν παράστασιν· διδ, πτοθέντων τῶν μαθητῶν ἐπὶ τῇ τοιαύτῃ εἰσόδῳ, ἐπέτρεψεν αὐτοῖς ψηλαφᾶν τοὺς πεπονήτους τόπους τοῦ σώματος αὐτοῦ, ὅτι οὐ κατὰ τροπὴν τοῦ σώματος εἰς πνεῦμα ἐποίησεν εἰς αὐτοὺς τὴν εἰσο-

Β δον, ἀλλὰ ἐν παχυμερεῖ σώματι τῇ θεῖα αὐτοῦ δυνάμει ποιητικῇ τῶν ὑπὲρ φύσιν.

ἘΡΩΤΗΣΙΣ ΠΙΗ'. Εἰ πάντα ὁ Θεὸς ποιήσας κατὰ κύκλον τῆς φύσεως τοῦ παντός Δεσπότης καθέστηκε· διὸ καὶ Δαβὶδ ἐν παντὶ τόπῳ τῆς τοῦ Κυρίου δεσποτίας εὐλογεῖν ἡμῖν τὸν Κύριον ἐγκυλεύεται· ὁμοίως δὲ καὶ ὁ Ἀπόστολος ἐν παντὶ τόπῳ ἐπαίρειν ἡμᾶς πρὸς τὸν Θεὸν ὁσίους χεῖρας ἐντέλλεται· διὰ τί ὡς σεμνὸν ἔργον τε καὶ οἰκητήριον θεῖον τὸ πρὸς τὸ ἡλιακὸν κλίμα νομίζοντες, ἐν αὐτῷ ἀφορῶντες, τοὺς ὕμνους καὶ τὰς προσευχὰς τῷ Θεῷ ἀναπέμπομεν; Τίνες δὲ καὶ οἱ ταύτην τὴν συνθηεῖαν τοῖς Χριστιανοῖς ἐκδιδάξαντες;

ἈΠΟΚΡΙΣΙΣ. Ἐπειδὴ τῶν παρ' ἡμῖν τὰ τιμώτερα εἰς τιμὴν τοῦ Θεοῦ ἀφορίζομεν, κατὰ δὲ τὴν τῶν ἀνθρώπων ὑπόληψιν τιμιωτέρα ἐστὶν ἡ ἀνατολὴ τῶν ἄλλων μερῶν τῆς κτίσεως· διὰ τοῦτο ἐν τῷ καιρῷ τῆς προσευχῆς νεύομεν πρὸς ἀνατολὴν πάντες. Καθ' ἅπερ τῇ δεξιᾷ χειρὶ ἐν ὀνόματι Χριστοῦ καταστραγίζομεν τοὺς τῆς σφραγίδος ταύτης δεσπομένους, ἐπειδὴ τιμιωτέρα νενομίσταί τῆς ἀριστερᾶς, καίτοι θεοῖ, καὶ οὐ φύσει διαφέρουσα ταύτης ὑπάρχει· οὕτως καὶ ἡ ἀνατολὴ, ὡς τιμιώτερον μέρος τῆς κτίσεως, εἰς προσκύνησιν Θεοῦ ἀφώρισται. Οὐκ ἐναντιοῦται δὲ τῇ προφητικῇ τε καὶ ἀποστολικῇ φωνῇ τὸ πρὸς τὴν ἀνατολὴν ποιεῖν ἡμᾶς τὰς εὐχὰς. Ἐν παντὶ γὰρ τόπῳ ὑπάρχει ἡ ἀνατολὴ τοῖς εὐχομένοις· καὶ ἐπειδὴ ἐφ' ὃ μέρος τὴν ὁρατὴν αἰσθητὴν κεκτημένα, κατὰ τοῦτο τὸ μέρος προσκυνούμεν, ἀδύνατον δὲ ἐν τῷ καιρῷ τῆς προσευχῆς εἰς τὰ τέσσαρα μέρη τῆς κτίσεως ἀποδι-

πιν· διὰ τοῦτο, εἰς τὸ ἐν μέρος τῆς κτίσεως ἀφορῶντες, ποιούμεν τὴν προσκύνησιν, οὐκ ὡς μόνον ἔργον τοῦ Θεοῦ, οὐδ' ὡς εἰς κατοικητήριον τοῦ Θεοῦ τοῦτο ἀφωρισμένον, ἀλλ' εἰς τόπον προσκυνήσεως τῆς παρ' ἡμῶν προσαγομένης Θεῷ τεταγμένον. Τὸ δὲ παρὰ τούτων εἰληφέναι (96) καὶ τὸ τοῦ εὐχεσθαι,

ἘΡΩΤΗΣΙΣ ΠΙΘ'. Εἰ μήτε τοὺς ἐκ τῶν δένδρων καρποὺς (97), μήτε τῆς τῶν κρεῶν ἐδωδῆς οἱ πρὸ τοῦ

τικῆ αἰσθήσει κεχρήμεθα.

(97) Καρπούς. Cumi absurdum dictu sit ne arborum quidem fructus cibum ante diluvium luisse,

κατακλισμοῦ μετελάμβανον, καθὼς τινες τῶν πατέρων ἐδίδαξαν, πῶς ὁ Ἄβελ ἐκ τῶν στεάτων τῶν καρπῶν ὧν ἐπομύειναι, καὶ ὁ Κάιν ἐξ ὧν γεώργει καρπῶν τῆς γῆς ὁμοίως προσέφερε; καὶ δῆλον, ὡς ἐκότερος αὐτῶν, τῆς οικείας βρώσεως προτιμῶν τὸ θεῖον, τῇ τοιαύτῃ θυσίᾳ ἐπέχρητο. Εἰ δὲ τὰ ἀχρηστα αὐτοῖς τῷ Θεῷ προσεκόμιζον, πῶς τῇ τοιαύτῃ προσφορᾷ τὸ ἀεὶ ὄν οὐχ ὑβρίζον; Ἄζημιον γὰρ αὐτῶν καὶ χλευαστικὴν χάριν ἕκαστος αὐτῶν κατετίθετο. Πῶς οὖν ἡ μὲν τοῦ Κάιν θυσία ἀπόβλητος, τὰ δὲ τοῦ Ἄβελ δῶρα αἰδέσιμα γέγονεν;

ἈΠΟΚΡΙΣΙΣ. Ὁ μακάριος Ἀπόστολος, ὁ τῶν πατέρων πατήρ καὶ εὐσεβείας διδάσκαλος, φησὶ· *Τίς φρενέσει ἀμπελῶνα καὶ ἐκ τοῦ καρποῦ αὐτοῦ οὐκ ἐσθίει; Τίς ποιμνίζει πομμιον καὶ ἐκ τοῦ γάλακτος τῆς ποιμνῆς οὐκ ἐσθίει;* ἀντὶ τοῦ, οὐδέεις. Ἄλλ' εἰ μηδεὶς, δῆλον ἄρα, ὅτι οὐδὲ ὁ Ἄβελ ἐπομύειναι τὴν ποιμνῆν, ἵνα μὴ ἐσθῆι τοῦ γάλακτος τῆς ποιμνῆς αὐτοῦ, οὔτε ὁ Κάιν ἐγεώργει τὴν γῆν, ἵνα μὴ ἐσθῆι τῶν καρπῶν αὐτῆς. Ἔτι δὲ, εἰ ἀχρηστοὶ ἦσαν τῷ Κάιν οἱ καρποὶ τῆς γῆς, τίνας ἐνεκεν τοῖς χεῖροσι μὲν ἐτίμα τὸν Θεόν, τοῖς κρείττοσι δὲ αὐτὸν τοῦ Θεοῦ προσέτιμησε (διὸ ἀπόβλητος αὐτοῦ γέγονεν ἡ θυσία), μὴ χρῆζων (98) τῶν καρπῶν τῆς γῆς; Εἰ δὲ προσέτιμησεν ὁ μὲν Ἄβελ τῆς ἰδίας χρείας τὸν Θεόν, ὁ δὲ Κάιν τὴν ἰδίαν χρείαν τοῦ Θεοῦ, δῆλον ἄρα, ὅτι ἕκαστος αὐτῶν τῆς ἐκ τῶν οικείων πόνων ἐχρηζέεθεραπείας.

ἘΡΩΤΗΣΙΣ PK. Εἰ βασιλείαν τοῦ Θεοῦ τὴν ἀνάστασιν τινες ὑπέπληρασι, δίκαιοι δὲ καὶ ἀμαρτωλοὶ ταύτης ἀξιωθῆναι πιστεύονται, πῶς τοὺς τὰ ἀπηγορευμένα ποιήσαντας ἀποκληρονόμους ὁ Παῦλος ἀπερίεινε, φήσας, ὅτι οὔτε πόρνοι, οὔτε μοιχοί, καὶ οἱ ἐφεξῆς, βασιλείαν (99) Θεοῦ κληρονομήσουσιν;

ἈΠΟΚΡΙΣΙΣ. Βασιλείαν Θεοῦ οἶδεν ἡ θεία Γραφή ὀνομάζειν οὐ τὴν ἀνάστασιν ἀπλῶς, ἀλλὰ τὴν μετὰ τὴν ἀνάστασιν ἀποκατάστασιν, ἐν ἣ γίνεταί κολαζομένων τε καὶ δοξαζομένων ἡ διαίρεσις, τοῦ Θεοῦ ὑπὸ πάντων ἀναμφιβόλως ὁμολογουμένου, τοῦ τὴν δόξαν ἐν τοῖς δοξαζομένοις ἐνεργούντος καὶ τὴν κλάσιν ἐν τοῖς κολαζομένοις. Ἀκούσονται, φησὶ, τῆς φωνῆς τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ οἱ ἐν τοῖς μνημείοις, καὶ ἐξελεύσονται οἱ τὰ ἀγαθὰ ποιήσαντες εἰς ἀνάστασιν ζωῆς· οἱ δὲ τὰ φαῦλα πράξαντες εἰς ἀνάστασιν κρίσεως. Διήρηται οὖν ἡ ἀνάστασις εἰς ζωὴν καὶ κρίσιν κατὰ τὰς διαφορὰς δικαίων τε καὶ ἀδίκων. Ἐπὶ πλεόν γὰρ ἡ ἀνάστασις τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ· ἡ μὲν γὰρ ἀνάστασις δικαίους τε καὶ ἀδίκους περιέχει, ἡ δὲ βασιλεία τοῦ Θεοῦ μόνους τοὺς δικαίους περιέχει.

ἘΡΩΤΗΣΙΣ PKA. Εἰ ἀναθεματισμὸν μόνον ἐπὶ τῶν ἀτόπων ἡ Παλαιὰ τε καὶ Νέα Διαθήκη ἐπίσταται, πῶς ὁ μακάριος Πέτρος, ἐν τῷ πάθει τὸν Δεσπότην

⁹⁸ 1 Cor. ix, 7. ⁹⁹ 1 Cor. vi, 9. ¹⁰⁰ Joan. v, 25.

sic emendandum videtur: Εἰ μηδενὸς εἰ μὴ τοῦ ἐκ τῶν δένδρων καρποῦ, μήτε τῆς, etc. Si neque ullo nisi arborum, fructu, neque eccis carniū homines ante diluuium utebantur, etc. — Ex Addendis et Emendandis.

A bantur, ut Patrum nonnulli dixere: quomodo Abel ex adipe ovium, quas pascebat, et Cain ex fructibus terræ, quos colebat, munus similiter obtulit? Liquet utrumque, dum proprio cibo Deum priorem ac potiozem habet, ejusmodi sacrificio usum esse. Quod si quæ inutilia ipsis erant, ea obtulerunt Deo, quomodo ejusmodi munere id quod semper est non contumelia affecerunt? Immune enim illi et ridiculum donum uterque offerebat. Quomodo igitur Caini rejecta victima, Abelis vero dona in pretio fuerunt?

RESP. Beatus Apostolus patrum pater et pietatis doctor ait: *Quis plantat vineam et de fructu ejus non edit? Quis pascit gregem et de lacte gregis non manducat?*⁹⁸? id est, nemo. Quod si nemo, liquet profecto neque Abelem ita gregem pavisset, ut de lacte gregis sui non ederet, neque Cainum ita coluisse terram, ut de frugibus ejus non vesceretur. Præterea si inutiles erant Caino fruges terræ, cur deterioribus Deum colebat, in melioribus vero seipsum Deo potiozem habebat (unde et rejecta illius victima), si frugibus terræ non indigebat? Quod si Abel proprio usu Deum potiozem habuit, Cain autem proprium usum Deo prætulit, liquet profecto utrumque illorum commodis, quæ ex propriis laboribus percipiebant, indiguisset.

QUÆST. CXX. Si regnum Dei resurrectionem esse nonnulli existimant, hanc autem et justi et peccatores sortituri creduntur, quomodo qui vetita committunt, eos exheredes declarat Paulus, dicens: *Neque fornicarii, neque adulteri, et qui deinceps recensentur, regnum Dei possidebunt*⁹⁹?

RESP. Regnum Dei solet divina Scriptura appellare non resurrectionem simpliciter, sed eam, quæ post resurrectionem futura est, restitutionem, in qua puniendorum et glorificandorum sit distinctio, omnibus Deum manifeste confitentibus, qui gloriam in glorificandis operatur et pœnam in puniendis. *Audient, inquit, vocem Filii Dei qui in monumentis sunt, et exibunt qui bona egerunt in resurrectionem vitæ, qui vero mala, in resurrectionem judicii*¹⁰⁰. Divisa est igitur resurrectio in vitam et judicium, pro justorum et injustorum discrimine. **493** Latius enim patet resurrectio, quam regnum Dei. Nam resurrectio justos et injustos complectitur, regnum autem Dei solos justos.

QUÆST. CXXI. Si anathematismum in rebus tantum nefandis et Vetus et Novum Testamentum usurpant, cur beatus Petrus in Passione Dominum

(98) *Mὴ χρῆζων.* Frustra Sylburgius legendum existimavit μὴ χρῆζοντος vel μὴ χρῆζουσα. Parentthesis, quam apposui, locum illustrat.

(99) *Βασιλείαν.* Sic emendavit Sylburgius. R. Stephanus et mss. βεβαίαν.

negans anathematizare cœpit? Quodnam autem utriusque discrimen, id est, anathematismi et catathematismi, et quid separatim significant?

RESP. Anathema dicitur id quod consecratum est et sepositum Deo, nec jam in communem usum assumitur, vel quod a Deo propter nequitiam abalienatum est; catathema autem est assentiri anathematizantibus.

QUÆST. CXXII. Si horis et diebus res nostræ non continentur, cur in nuptiis Dominus dicebat: *Nondum venit hora mea* ⁶¹? et cur de illo dicit evangelista: *Nemo misit manus in illum, quia nondum venerat hora ejus* ⁶²?

RESP. Etsi horis ac diebus res nostræ non continentur, eorum tamen, quæ a nobis fiunt, aut nobis eveniunt, alia opportuno sunt tempore, alia non opportuno. Vocat igitur divina Scriptura opportunum ad id quod fit tempus, præsentiam horæ; non opportuno, absentiam horæ; et quia Dominus tempus opportunum esse ducebat a nuptiis discedendi, postquam vinum fecisset, propterea antequam vinum fecisset, dicebat, *Nondum venit hora mea*. Et quia tempore Paschæ Judæorum oportebat Dominum comprehendere et ea pati quæ passus est, propterea ante Pascha dictum est de illo: *Nemo misit in illum manus, quia nondum venerat hora ejus*, non horæ necessitate quominus comprehenderetur prohibente, sed Dei providentia. Nam si horæ necessitate prohibita fuisset Domini comprehensio, non id attribuisset divina Scriptura regioni loci. *Secessit, inquit, Jesus in Galilæam. Non enim volebat in Judæa ambulare, quia Judæi quærebant eum interficere* ⁶³; sed nec antea in Ægyptum secessisset, cum necessitas horæ idonea fuisset, quæ eum, quominus comprehenderetur, custodiret.

QUÆST. CXXIII. Si id quod bonum est, omnium præstantissimum est, quod autem ærumnosum, omnium pessimum, ac bonus quidem Deus, homo autem ærumnosus, omnium homo pessimum. Non enim aliud ex iis, quæ existunt, cælo videlicet et terra, ære, luminaribus et aliis ejusmodi, potest in ærumnis esse.

RESP. Si propter hominem sunt alia, quæ nominata sunt, quæ autem propter alium sunt, minora illo sunt, præstantissimus profecto est homo, qui rebus propter ipsum existentibus superior est. Quod si et ipsæ ærumnæ aliquid afferunt, ut melior fiat homo, præstantissimus sane homo, et idcirco a divina Providentia ærumnis sanatur ex propria volun-

⁶¹ Joan. II, 4. ⁶² Joan. VII, 30. ⁶³ Ibid. 1.

(1) *Katathema*. Aliter Irenæus apud quem legimus lib. I, c. 13, n. 4, quasdam ex fidelissimis mulieribus, *exsuffiantes et catathematizantes* Marcum, separasse se ab illo, *καταφυσήσασαι* καὶ *καταθεματίσασαι* αὐτόν. Et cap. 16, n. 3: *Quam sententiam digne exsuffiantes et catathematizantes oportet porro alicubi*

ἀρνούμενος, ἀναθεματίζεω ἤρξατο; Τίς δὲ ἡ διαφορά ἐκατέρων, τουτέστι τοῦ ἀναθεματισμοῦ καὶ τοῦ καταθεματισμοῦ, καὶ τί τὸ ὑπὸ θατέρου σημαίνον;

ἈΠΟΚΡΙΣΙΣ. Ἀνάθεμα λέγεται τὸ ἀνακείμενον καὶ ἀφωρισμένον θεῷ, καὶ εἰς κοινὴν χρῆσιν μὴκέτι λαμβανόμενον, ἢ τὸ ἀπῆλλοτριωμένον θεοῦ διὰ κακίας· *κατάθεμα* (1) δὲ ἐστὶ τὸ συνθέσθαι τοῖς ἀναθεματίζουσιν.

ἘΡΩΤΗΣΙΣ PKB'. Εἰ ὥραις καὶ ἡμέραις τὰ καθ' ἡμᾶς οὐ κατέχεται, πῶς ἐν τῷ γάμῳ ὁ Κύριος εἶπε τὸ, *Ὀὄπω ἤκει ἡ ὥρα μου*; καὶ ὁ Εὐαγγελιστὴς περὶ αὐτοῦ τὸ, *Ὀὄδεις ἐβαλε τὰς χεῖρας ἐπ' αὐτόν, ὅτι οὄπω ἤλθεν ἡ ὥρα αὐτοῦ*;

ἈΠΟΚΡΙΣΙΣ. Εἰ καὶ ὥραις καὶ ἡμέραις τὰ καθ' ἡμᾶς οὐ κατέχεται, ἀλλ' ὁμως τῶν παρ' ἡμῶν ἢ περὶ ἡμᾶς γιγνομένων τὰ μὲν γίνεται ἐν ἐπιτηδεῖω καιρῷ, τὰ δὲ ἐν ἀνεπιτηδεῖω. Καλεῖ οὖν ἡ θεία Γραφή τὸν ἐπιτηδεῖον πρὸς τὸ γινόμενον πρᾶγμα καιρὸν, παρουσία τῆς ὥρας, τὸν δὲ ἀνεπιτηδεῖον ἀπουσίαν τῆς ὥρας· καὶ ἐπειδὴ μετὰ τὴν ποίησιν τοῦ οἴνου καιρὸν ἐπιτηδεῖον ἤγετο ὁ Κύριος τῆς ἐκ τοῦ γάμου ἀναχωρήσεως, διὰ τοῦτο πρὸ τῆς ποιήσεως τοῦ οἴνου εἶπεν ὁ Κύριος· *Ὀὄπω ἤκει ἡ ὥρα μου*. Καὶ πάλιν, ἐπειδὴ ἐν τῷ καιρῷ τοῦ Πάσχα τῶν Ἰουδαίων ἐγρήν τὸν Κύριον συλληφθῆναι, καὶ παθεῖν ἃ ἐπαθε, διὰ τοῦτο πρὸ τοῦ Πάσχα ἐρήθη περὶ αὐτοῦ τὸ, Ἀλλ' οὄδεις ἐπέβαλεν ἐπ' αὐτόν τὰς χεῖρας, ὅτι οὄπω ἐλήλυθεν ἡ ὥρα αὐτοῦ· οὐ τῆς ἀνάγκης τῆς ὥρας κωλυούσης αὐτοῦ τὴν σύλληψιν, ἀλλ' ἡ τοῦ θεοῦ πρόνοια (2)... τῇ ἀνάγκῃ τῆς ὥρας ἐκωλύετο τοῦ Κυρίου ἢ σύλληψις, καὶ οὐκ ἂν ταύτην προσῆψεν ἡ θεία Γραφή τῷ χωρίῳ τῷ τοῦ τόπου. Ἀνεχώρησε, φησὶν, ὁ Ἰησοῦς εἰς τὴν Γαλιλαίαν. Οὐ γὰρ ἤθελεν ἐν τῇ Ἰουδαίᾳ περιπατεῖν, ὅτι Ἰουδαῖοι ἐζήτουν αὐτόν ἀποκτεῖναι· ἀλλ' οὐδὲ πρὸ τούτου εἰς Ἀίγυπτον ἀνεχώρει, ἰκανῆς οὖσης τῆς ἀνάγκης τῆς ὥρας φυλάττειν αὐτὸν ἀσύλληπτον.

ἘΡΩΤΗΣΙΣ PKΓ'. Εἰ τὸ ἀγαθὸν ἀπάντων ἐστὶ τὸ κάλλιστον, καὶ τὸ κακυνόμενον τῶν ὄντων ἐστὶ τὸ χειρίστον· καὶ ἀγαθὸς μὲν ἐστὶν ὁ θεὸς, κακυνόμενος δὲ ὁ ἄνθρωπος, ἀπάντων τὸ κάκιστον· οὐδὲ γὰρ τῶν ὄντων ἕτερον, οὐρανοῦ λέγω, καὶ γῆς, ἀέρος, φωστῆρων, καὶ τῶν τοιούτων, δυνάμενον (3) κακύνεσθαι κί-

κῆται. ἈΠΟΚΡΙΣΙΣ. Εἰ ἀνθρώπου ἕνεκεν τὰ ἄλλα ὀνομασθέντα ἐστὶ, τὰ δὲ τινὸς ἕνεκεν ὑπάρχοντα, ἐλάττω ἐκείνου ἐστὶ, κάλλιστος ἄρα ἐστὶν ὁ ἄνθρωπος, ὁ ὑπὲρ τὰ δι' αὐτόν ὑπάρχοντα. Εἰ δὲ καὶ αὐτὸ τὸ κακύνεσθαι συντελεῖ τι πρὸς τὴν βελτίωσιν τοῦ ἀνθρώπου, κάλλιστόν ἐστὶν ὁ ἄνθρωπος, καὶ κατὰ τοῦτο ὑπὸ τῆς θείας προνοίας τοῖς κακωτικοῖς ἰατρευόμενος

et longe fugere ab eis, ἢ γνῶμην ὄντως καταφυσήσαντας καὶ καταθεματίσσαντας, etc. Idem ergo est apud Irenæum catathematizare ac anathematizare.

(2) Ἀλλ' ἡ τοῦ θεοῦ πρόνοια. Leg. ἀλλὰ τῆς τοῦ θεοῦ προνοίας. Εἰ γὰρ τῆ.

(3) Δυνάμενον. Legit Syllburgius δυνάμεων.

ἀπὸ τῆς ἰδίας γνωμικῆς αὐτοῦ κακίας. Χρὴ δὲ τὸν βουλούμενον τὸν ἀγαθὸν ἄνθρωπον (4) καταμαθεῖν, πρὸς τὸ τέλος ἀποθλέπειν τὸ μετὰ τὴν ἀποβίωσιν ἀποκείμενον ἀνθρώπων. Ἐκεῖνος γὰρ τῆς παρουσίας ζωῆς ἐστὶ καρπός, τοῦτέστι μακαριότης ἀτελεύτητος ἀντὶ τῆς ὀλιγοχροῦλου κακυνομένης ζωῆς.

ἘΡΩΤΗΣΙΣ ΠΚΔ'. Εἰ τῆς ἐκάστου βιώσεως προγνώστης ὁ Δεσπότης καθέστηκε, διὰ τί μὴ τῶν εὐσεβῶν τὰς ψυχὰς ἐν σώμασιν εὐσθενέσιν εἰσώκησεν; Εἰ δὲ, θησαυρίζων αὐτοῖς τὰς ἀμοιβὰς ἐν τοῖς μέλλουσιν, ἐν τοῖς παροῦσιν αὐτοὺς συνεχώρησε ὀλιβέσθαι, διὰ τί μὴ πάντας ἐν ταῖς θλίψεσιν ὁμοίως οἱ εὐσεβεῖς ἐξητάζοντο, ὥστε δῆλον ἐκ τούτου τὸ καλὸν καὶ τὸ δεινὸν διαδεικνυσθαι; Εἰ δὲ ἀμφοτέρα παρ' ἀμφοτέροις εὐρίσκειται, πῶς οὐκ ἀδύνατον ὁ τὸ κρεῖττον ἐλόμενος; Πῶς δὲ ὡς ἔτυχε τὰ πάντα φερόμενα, ἀπρονόητα τὰ ἐν τῷ κόσμῳ οὐ δεικνυσιν, εὐσεβοῦς καὶ ἀσεβοῦς οὐκ οὕσης τινὸς διακρίσεως;

ἈΠΟΚΡΙΣΙΣ. Οὐκ ἐβούλετο ὁ Θεὸς τοῖς παροῦσιν ὑπὲρ ἀρετῆς τιμῆσαι τοὺς αὐτῶ ἀνακειμένους. Τὰ γὰρ ἐν τῷ θανάτῳ τῶν εὐσεβῶν οὐκ ἔστι μισθὸς ἀρετῆς· καὶ καθὼς περ λέγονται οἱ εὐσεβεῖς μὴ εἶναι ἐκ τοῦ κόσμου, οὕτως καὶ ἡ δόξα αὐτῶν καὶ ὁ πλοῦτος οὐκ ἔστι γῆινα. Ὅταν οὖν ὁρῶμεν προσόντα τοῖς εὐσεβέσιν ἃ πρόσσει καὶ τοῖς ἀσεβέσιν, ἀναλογισώμεθα ἐκ τούτου μὴ εἶναι δίκαια τὰ παρόντα τῶν τῆς ἀρετῆς πόνων. Καὶ εἰ φαίνεται Θεὸς τοῖς ἀνθρώποις ποτὲ ὑψώσας τινὰς τῶν αὐτῶ ἀνακειμένων, ὡς τὸν Ἰωσήφ καὶ τὸν Δαβὶδ· ἀλλ' ὅμως, οὐ τὰς ἀρετὰς αὐτῶν τούτους ἀμειβόμενος, ἀλλὰ διὰ μὲν τοῦ Ἰωσήφ τῆς τοῦ Ἰσραηλιτικοῦ γένους ἀξίσεως προνοησάμενος, διὰ δὲ τοῦ Δαβὶδ τὴν τοῦ Πνεύματος βασιλείαν συνοστήσατο. Διαφέρουσι δ' οἱ εὐσεβεῖς τῶν ἀσεβῶν ἐν τοῖς ὀλιχοῖς τε καὶ σωματικοῖς οὐδαμῶς· πάντα γὰρ πάρεστιν ἀμφοτέροις, τὰ τε ἡδέα καὶ τὰ λυπηρά· διαφέρουσι δὲ ἀλλήλων προηγουμένως μὲν τῇ τε ἐλπίδι τῶν μελλόντων καὶ τοῖς ὑπὲρ τῆς εὐσεβείας παθήμασιν, ἔπειτα δὲ καὶ ταῖς θείαις συμμαχίαις, ἐν αἷς πολλάκις περιδύπτους ἐποίησεν ὁ Θεὸς τοὺς ἰδίους, ποτὲ μὲν τῶν Αἰγυπτίων δυναστείαν καταλύων, ποτὲ δὲ τοὺς Χαναναίους τοῖς Ἰσραηλιταῖς ὑποτάσσων, ποτὲ δὲ τῶν Ἀσσυρίων τὸ θράσος κοιμίζων, ποτὲ δὲ τῶν Βαβυλωνίων καθαιρῶν τὴν βασιλείαν, ποτὲ δὲ δρόμον τε καὶ στάσιν παρὰ φύσιν προστάσσων τῷ ἡλίῳ. Ἐν τούτοις μὲν ἡ πρόνοια διαδεικνύεται τοῦ Θεοῦ, ἐν ἐκείνοις δὲ παρασκευάζει τοὺς εὐσεβεῖς πρὸς ἄλλον βίον ἀφορᾶν, ἐν ᾧ γίνεται κατὰ δόξαν τε καὶ ἀδοξίαν δικαίων τε καὶ ἀδίκων ἡ διάκρισις.

ἘΡΩΤΗΣΙΣ ΠΚΕ'. Εἰ ἀποδίδοναι κακὸν ἀντὶ κακοῦ, ἢ λοιδορίαν ἀντὶ λοιδορίας ὁ ἀπόστολος Παῦλος ἀπηγόρευσε, πῶς αὐτὸς ὧν εἶπεν ἐναντία ἔπραξε, ποτὲ μὲν τῷ ἀρχιερεῖ, ποτὲ δὲ Ἀλεξάνδρῳ τῷ χαλκεῖ ἀρασάμενος;

ἈΠΟΚΡΙΣΙΣ. Εἰ μὲν ἀντέτυπεν ὁ Παῦλος τὸν τυπτήσαντα αὐτὸν ἀρχιερέα, ἢ ἀντεκάκωσε τὸν κακῶ-

tatis pravitate. Oportet autem ut qui hominis bonum pernoscere vult, is respiciat ad finem, **494** qui post mortem homini repositus est. Is enim presentis vitæ fructus est, nimirum beatitudo sempiterna pro ærumnosa ad brevissimum tempus vita.

QUÆST. CXXIV. Si cujusque vivendi rationis præcognitor est Dominus, cur non animas piorum in validis corporibus constituit? Quod si præparans eis mercedis thesaurum in futura vita, permittit ut in præsentia affligantur, cur non omnes in iisdem ærumnis similiter pii reperiuntur, et ex ea re manifestum fiat id quod probum est et quod improbum? Sed si utraque apud utrosque inveniuntur, quomodo non latet is qui meliora eligit? Quomodo res omnes, ut sors fert, euntes mundum Providentia dicitur non demonstrant, nullo inter pios et impios intercedente discrimine?

RESP. Noluit Deus præsentibus eorum virtutem remunerare, qui ipsi sunt dediti. Nam quæ ad mortalem piorum vitam pertinent, ea non sunt merces virtutis; at quemadmodum dicuntur pii non esse de mundo, ita et gloria eorum et divitiæ non sunt terrenæ. Quando igitur viderimus ea piis adesse, quæ adsunt et impiis, inde colligamus præsentia non esse virtutis laboribus digna. Atque etsi videtur hominibus Deus nonnullos aliquando ex his, qui ipsi dediti erant, ut Josephum et Davidem, honoribus extulisse, hæc tamen virtutibus eorum non rependit, sed per Josephum quidem Israelitici generis incremento providit, per Davidem autem regnum Spiritus constituit. Differunt autem ab impiis pii materialibus et corporeis rebus nequaquam; omnia enim adsunt utrisque et jucunda et molesta; differunt autem inter se, præcipue quidem spe futurorum et susceptis pro pietate molestiis; deinde vero et divinis præsiis, quibus suos Deus sæpe conspicuos effecit, nunc Ægyptiorum potentiam dissolvens, nunc Chananæos Israelitis subjiciens, nunc Assyriorum ferocem animum sopiens, nunc Babyloniorum evertens imperium, nunc cursum et stationem præter naturam soli imperans. Atque in his quidem Dei providentia ostenditur, in illis autem pios assuescit, ut aliam vitam intueantur, in qua sit per gloriam et ignominiam justorum et injustorum discrimen.

QUÆST. CXXV. Si malum pro malo, convicium pro convicio reddere Paulus apostolus vetuit⁶⁴: quomodo contra quam ipse locutus est fecit, nunc pontifici, nunc Alexandro mala præcatus?

RESP. Si repercussisset Paulus pontificem qui eum percusserat, aut mala reddidisset Alexandro

⁶⁴ Rom. xii, 17.

(4) Τὸν ἀγαθὸν ἄνθρωπον. Leg. τὸ ἀγαθὸν τοῦ ἀνθρώπου.

a quo mala acceperat, dicere licere, eum fecisse contra quam docuit. Sed ea dicere, quæ cuique eventura erant a Deo, pontifici quidem: *Percutiet te Deus, paries dealbata* 65, Alexandro autem, *Reddat illi Dominus in die illa* 66, nec dira precatio est, nec convicium, sed prædictiones homini Apostolo decoræ, qui seipsum non ulciscitur, sed locum dat iræ.

QUÆST. CXXVI. Si pios remuneratur Deus vitæ hujus splendore, ut Abraham et 495 Isaac et Jacob, et eorum posteros divitiis, numerosa prole et frugum ubertate, unde et Græcis eadem præbebantur, cum simulacra ubique colerent? Quomodo autem Græcorum religio non sanctior ex eo ostenditur, quod quandiu illa civitates detinuit, urbes et agri in prosperis rebus et copia et ubertate versabantur, idque cum bellum sæpius sustinerent; ex quo autem illas Christiana prædicatione occupavit, et domibus et incolis et reliqua rerum copia destitutæ fuerunt, vixque reliquias structorum olim a Græcis ædificiorum retinentes olim urbes fuisse se demonstrant, non aliam veteris prosperitatis ac recentis solitudinis præter utrumque cultum causam, afferentes?

RESP. A Domino Deo, qui solem suum oriri facit super bonos et malos, ac pluit super justos et injustos 67, utrisque suppeditatur in hac vita corporeus splendor (cujus enim potentia mundus creatus, hujus et providentia gubernatur), nimirum ut justis, dum vident se plura quidem pro pietate petiti, æquales autem impiis esse in his, quæ ad hanc vitam spectant, alteram vitam, in qua fit honoris et pœnæ distinctio, et justorum ac injustorum divisionem, ut dictum est, exspectent. Adhuc autem vigente Græcorum cultu interitus exstitisse urbium et agrorum testatur solitudo Assyriorum et Babyloniorum ac Ninives et multarum aliarum gentium. Quænam autem civitas, vigente in urbibus et in agris Christiana religione, in solitudinem reducta fuerit, ostendi non potest. Ex prosperitate autem et rerum copia et frequentia ac solitudine urbium et agrorum existimari non potest meliorum sanctitas, cum Dominus Deus res ejusmodi ad utilitatem omnibus hominibus suppeditet et auferat. Dijudicatur autem meliorum sanctitas ex præclare factis, quæ libere ab illis eduntur. Porro ut homines dæmonii in sacrificium offerrentur (*Immolaverunt, inquit, filios suos et filias suas dæmonii* 68) et rebus inanimis dignus Deo exhiberetur cultus, Græcis dominantibus factum est. At prohibita fuere nefanda ejusmodi Græcorum sacra, primas Christianis tenentibus; ex ejusmodi ergo rebus dijudicandæ Christianorum sanctitas, minime vero ex

σαντα αὐτὸν Ἀλέξανδρον, ἐνῆν λέγειν, ὅτι τὰ ἐναντία ὧν ἐδίδαξεν ἐπραττε. Τὸ δὲ λέγειν τὰ ἐκάστην μέλλοντα συμβῆσεσθαι παρὰ τοῦ Θεοῦ, τῷ μὲν ἀρχιερεὶ, *Τίπτειν σε μέλλει ὁ Θεός, τοίχῃ κεκοιταμένῃ* τῷ δὲ Ἀλεξάνδρῳ τὸ, *Ἀποθήμῃ αὐτῷ Κύριος ἐν ἐκείῃ τῇ ἡμέρᾳ*· οὐκ ἔστιν οὔτε κατάρα, οὔτε λοιδορία, ἀλλὰ προρρήσεις πρέπουσαι ἀνδρὶ ἀποστόλῳ, μὴ ἐκδικοῦντι ἑαυτὸν, ἀλλὰ διδόντι τόπον τῇ ὀργῇ.

ἘΡΩΤΗΣΙΣ ΡΚΖ'. Εἰ τοὺς εὐσεβεῖς ἀμείβεται ὁ Θεὸς τῇ κατὰ τὸν βίον λαμπρότητι, ὡς τὸν Ἀβραὰμ καὶ Ἰσαὰκ καὶ Ἰακώβ καὶ τοὺς ἐξ αὐτῶν, πλούτῳ καὶ εὐπαιδίᾳ καὶ καρπῶν εὐφορίᾳ, πῶθεν καὶ τὰ ὅμοια παρείχοντο Ἕλλησιν, ἠνίκα τὰ εἰδῶλα πανταχοῦ ἐθεράπευον; Πῶς δὲ ὁ Ἑλληνισμὸς οὐ δεικνύται δσιώτερος, ὅτι ἕως μὲν ἐκεῖνος κατεῖχε τὰς πόλεις, πᾶσαν αἱ πόλεις καὶ οἱ ἀγροὶ εὐπραγίαν καὶ εὐθηνίαν ἐπέκτηνον, καὶ ταῦτα συχνότερον πολυμύμηναι· ἀπ' οὗ δὲ αὐτὰς τὸ Χριστιανικὸν κατέλαβε κήρυγμα, καὶ οἰκων, καὶ οἰκοῦντων, καὶ τῆς λοιπῆς εὐθηνίας κατέστησαν ἔρημοι, καὶ μόλις τὰ λείψανα τῶν πάλαι ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων γεγεννημένων κτισμάτων κατέχουσαι, τὸ ποτὲ πόλεις γεγενῆσθαι εἰκνύουσι, τῆς παλαιᾶς εὐθηνίας καὶ τῆς νέας ἐρημίας ἑκατέρας τὰς θρησκείας αἰτίας ἀμφοτέρων προσφέρουσαι;

ἈΠΟΚΡΙΣΙΣ. Παρὰ τοῦ Δεσπότη Θεοῦ, τοῦ τὸν ἥλιον αὐτοῦ ἀνατέλλοντος ἐπὶ ποτηροῦς τε καὶ ἀγαθοῦς καὶ βρέχοντος ἐπὶ δικαίους καὶ ἀδίκους, ἀμφοτέροις χορηγεῖται ἡ κατὰ τὸν παρόντα βίον ωματικὴ λαμπρότης. Οὐ γὰρ τῇ δυνάμει ὁ κόσμος γεγένηται, τούτου καὶ τῇ προνοίᾳ διοικεῖται· ἵνα οὖν αὐτοῦς ὀρώμενοι οἱ δικαιοὶ πλεονάζοντας μὲν ἐν τοῖς ὑπὲρ τῆς εὐσεβείας πόνοις, ἰσαζομένους δὲ τοῖς ἀσθεῖσι τοῖς βιωτικαῖς, βίον ἕτερον προσδοκῆσαντες (β), ἐν ᾧ γίνεταί τις διαφορὰ τιμῆς τε καὶ τιμωρίας, δικαίων τε καὶ ἀδίκων τὴν διανομήν, καθάπερ εἴρηται. Ὅτι δὲ κρατοῦντος τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἐγίνοντο οἱ ἀφανισμοὶ πόλεων τε καὶ ἀγρῶν, μαρτυρεῖ ἡ ἐρημία τῶν Βαβυλωνίων καὶ Ἀσσυρίων, καὶ τῆς Νινευί, καὶ ἑτέρων πολλῶν ἐθνῶν. Ποῖα δὲ πόλεις τῶν ἀμφοτέρων πόλεων κρατοῦντος τοῦ Χριστιανισμοῦ ἠρημώθη, οὐκ ἔστι δεῖξαι. Ἀπὸ δὲ τῆς εὐθηνίας τε καὶ εὐφορίας, οἰκισέων τε καὶ ἐρημίας, πόλεων τε καὶ ἀγρῶν, οὐκ ἔνεστι τεκμηράσθαι τῶν κραιττόνων τὴν ἰσότητά, τοῦ Δεσπότη Θεοῦ τῶν τοιούτων πρὸς τὸ λυσitelés πᾶσι τοῖς ἀνθρώποις τὴν παροχὴν ποιούντας, καὶ τὴν ἀφαίρειν. Κρίνεται δὲ τῶν κραιττόνων ἡ ἰσότης ἐκ τῶν κατὰ προαίρεσιν ὑπ' αὐτῶν πραττομένων καλῶν. Τὸ δὲ ἀνθρώπους προσαγαγεῖν τοῖς δαίμοσιν εἰς θυσίαν (*Ἔθυσαν, φησί, τοὺς υἱοὺς αὐτῶν καὶ τὰς θυγατέρας αὐτῶν τοῖς δαιμονίοις*), καὶ τὸ τοῖς ἀπίστοις τὴν Θεῷ πρέπουσαν προσφέρειν τιμὴν τῶν Ἑλλήνων κρατούντων ἐγίνετο. Τὸ δὲ κωλύεσθαι τὰς τοιαύτας Ἑλληνικὰς ἀνοσιουργίας τῶν Χριστιανῶν

Act. xxiii, 3. 66 Il Tim. iv, 14. 67 Matth. v, 45. 68 Psal cv, 37.

(β) Προσδοκῆσαντες. Legendum προσδοκῶνται. Infra legendum videtur τῶν ἀμφοτέρων, πόλεων τε καὶ ἀγρῶν, κρατοῦντος.

κρατούντων ἐγένετο. Χρῆ οὖν ἀπὸ τῶν τοιούτων Χριστιανῶν γνωρίζειν τὴν ὁσιότητα, καὶ μὴ ἀπὸ τῆς εὐθηνίας τε καὶ οἰκήσεως, πόλεων τε καὶ ἀγρῶν. Τοσοῦτον δὲ πλεονάζει ὁ Χριστιανισμὸς καιρὸν τούτοις (6), ὅσον κρατούντος αὐτοῦ ἔλαττον πολεμεῖται ὁ κόσμος, ὃν ἐπολεμεῖτο κρατήσαντος τοῦ Ἑλληνισμοῦ.

ἘΡΩΤΗΣΙΣ ΡΚΖ'. Εἰ τὸ ἀναιρούμενον ὑπὸ τοῦ ἀναιρούντος ἀπόλλυται, καὶ τὸ ἀναιροῦν φαυλότητι τὰ τῆς ἀπωλείας ἐργάζεται· πλεῖστα δὲ τοιαῦτα ἐν τοῖς ἐμφύχοις πάντων τῶν ἀλόγων εὐρίσκεται, καὶ ἐν αὐτοῖς ἔστι θεάσασθαι οὐ μόνον κατ' ἀλλήλων, ἀλλὰ καὶ κατ' ἀνθρώπων τὰ τῆς ἐπιβουλῆς ἐπεκτεινόμενα· πῶς ἀληθεύει ὁ λόγων, ὅτι ὁ Θεὸς πάντα καλὰ καὶ λίαν καλὰ ἐποίησεν; Εἰ δὲ ἀληθεύει, ἀγαθὰ δὲ καὶ φαῦλα ἐν τῇ κτίσει ὑπάρχουσι· πῶς τὰ μὲν ἀγαθὰ ἀγαθοῦ, τὰ δὲ φαῦλα φαύλου δημιουργοῦ οὐ γνωρίζονται, καὶ δύο ἐναντία ἀρχαὶ κατὰ Μανιχαίους δεῖκνυνται; Εἰ δὲ ἡ ἀναίρεσις τῶν ἀναιρουμένων ἐπ' ἀγαθῷ τινι γίνεται, καθὼς τοῦτο παρ' ἐνίοις ὑπελιπεται, πῶς οὐκ ἦν ἀγαθότερον τὸ ἐν ἀρχῇ ἐκ τοῦ μὴ ἔντος εἰς τὸ εἶναι αὐτῶν κωλυθῆναι τὴν πάροδον;

ἈΠΟΚΡΙΣΙΣ. Ὁ ἐκ τῆς δημιουργίας τῶν ἐμφύχων λογικῶν τε καὶ ἀλόγων περὶ τοῦ δημιουργοῦ ἀπολλυθὸν ποιούμενος τὴν ζήτησιν, κατὰ τὴν φύσιν αὐτῶν ὀφείλει ἀποβλέπειν τὴν κατὰ τὸν τοῦ δημιουργοῦ ὄρον ἔχουσαν τὰ θνητὰ πάντα ὡσπερ εἰς γένεσιν, οὕτως καὶ εἰς φθορὰν αὐτὰ καὶ ἀπώλειαν. Εἰ δὲ κατὰ ταῦτα μὲν ζῶου κατὰ λόγον οὐκ ἔστι διαφορὰ, τῶν δὲ ἀδιαφόρων εἰς καὶ ὁ αὐτός (7) ἔστι δημιουργός· ἦν δὲ ἐκ τῆς ἀλλήλων ἐπιβουλῆς ὑπομένουσι ἀπώλειαν, κατὰ τὴν θείαν πρόνοιαν συγκεχώρηται συμβαίνειν αὐτοῖς· εἰ γὰρ ὑποκειμένων αὐτῶν τῇ τε κατὰ φύσιν καὶ τῇ κατὰ ἐπιβουλὴν φθορᾷ τε καὶ ἀπωλείᾳ, οὐ παρητήσαντό τινες θεοποιῆσαι αὐτὰ, πόσῃ μᾶλλον ἂν ἐθεοποιούντο, εἰ βλάβης τε καὶ ἀπωλείας διὰ παντὸς μεμενῆκασιν ἐκτός; Ἴνα οὖν ἀπ' ὧν ὑπομένουσι γνωρισθῶσιν ἄπερ εἰσι, τουτέστιν ἀνάξια τῆς τοῦ Θεοῦ τιμῆς τε καὶ προσηγορίας, διὰ τοῦτο καὶ φύσει καὶ ἐπιβουλῇ (8) ὑπο υσι. Γέγονε δὲ τὰ ἄλογα ζῶα τὰ μὲν ἐπὶ ὑπουργία ἀνθρώπου, τὰ δὲ εἰς τροφήν, τὰ δὲ εἰς παιδείαν, ὡς τὸ, Ὑδόντας θηρίων ἐπαποστελῶ ἐπ' αὐτοὺς μετὰ θυμοῦ συρρίνω ἐπὶ γῆς. Ἄλλ' εἰ ἀγαθὸν ἔστι τὸ τρέφεσθαι τὸν ἄνθρωπον ἐκ τῶν ἀλόγων ζώων, καὶ ὑπουργεῖσθαι ὑπ' αὐτῶν, καὶ παιδεύεσθαι δι' αὐτῶν, ἀγαθὴ ἄρα ἢ εἰς τὸ εἶναι αὐτῶν πάροδος, καὶ ἀδιάκλητος ἐπὶ φαυλότητι φύσεώς τε καὶ τῆς ἐξ αὐτῶν χρείας. Εἰ δὲ τοῦτο, δῆλον ὅτι ἐνὸς δημιουργοῦ ἀγαθοῦ ἔστι πάντα τὰ ἄλογα ζῶα δημιουργήματα.

ἘΡΩΤΗΣΙΣ ΡΚΗ'. Εἰ τὴν προλεχθεῖσαν φαυλότητα ῥθῶν τῆς τῶν ἀνθρώπων σωτηρίας ἐν τοῖς ἀνθρώποις ὁ ἐχθρὸς κατεργάζεται, μηχανώμενος διὰ τούτων ταῖς μελλούσαις αὐτοῦς ὑποβάλλειν κολάσεσι·

⁶ Gen. i, 31. ⁷ Deut. xxxii, 24.

(6) Καιρὸν τούτοις. Legendum καὶ ἐν τούτοις. Sylburgius proponit καιροῖς τούτοις, his temporibus.

(7) Ἐς καὶ αὐτός. R. Stephanus et codices mss. ὡς

A prosperitate et frequentia urbium et agrorum. Tanto autem præstat his etiam in rebus Christiana religio, quanto illa vigente minus bellis agitur orbis, quam vigente Græcorum cultu.

QUÆST. CXXVII. Si id quid occiditur ab occidente perditur, et quod occidit pravitate perniciem infert, plurima autem ejusmodi animatis eveniunt ab animalibus rationis expertibus, quæ semper videre est non solum sibi invicem, sed etiam hominibus insidias struere: quomodo vera locutus qui dixit Deum fecisse omnia bona et valde bona⁶? Quod quidem si verum est, ac bona et mala in rebus creatis occurrunt, quomodo bona boni, mala B autem mali opificis non agnoscuntur, ac duo contraria principia secundum Manichæos osenduntur? Quod si cædes eorum, qui occiduntur, ad aliquam utilitatem sit, 496 ut nonnulli existimarunt, quomodo non melius fuit, ut ab initio eorum prohiberetur creatio?

RESP. Qui ex creatione animalium ratione utentium et rationis expertium consentaneam de Creatore instituit inquisitionem, is debet naturam eorum considerare, quæ ex Dei lege mortalia omnia, ut ad vitam, ita ad corruptionem et interitum perducit. Quod si in his nullum est animalis ob rationem discrimen, et quæ non differunt eundem habent opificem, quem ex mutuis insidiis perferunt interitum, is ut eis eveniat divina Providentia permittitur. Nam si, quamvis corruptioni et interitui secundum naturam et ex insidiis obnoxia sint, quidam illis divinitatem tribuere non dubitarunt: quanto magis tribuissent, si ab omni semper incommodo et interitu libera exstitissent? Igitur ut ab his, quæ patiuntur, qualia sint agnoscantur, id est indigna Dei honore et appellatione, propterea et natura et insidiis alia ab aliis interitum patiuntur. Facta sunt autem animalia rationis expertia partim in ministerium hominis, partim in cibum, alia in disciplinam, ut illud: *Dentes bestiarum immittam in eos cum furore trahentium super terram*⁷. Sed si bonum est homini, ut ab animalibus rationis expertibus nutriatur et eorum ministerio utatur et ab eis erudiatur, bonus est profecto eorum in vitam ingressus, neque vituperandus quasi prava esset eorum natura, pravusque usus. Sed si ita est, liquet unius boni opificis opera esse omnia animalia rationis expertia.

QUÆST. CXXVIII. Si prædictam pravitatem, invidia humanæ salutis, inimicus in hominibus operatur, qui hac arte machinatur, ut eos futuris subjiciat suppliciis, rationis autem expertia neque

καὶ αὐτός. Recte emendavit Sylburgius. Mox particula δέ, ut sæpe alias, superfluit.

(8) Καὶ ἐπιβουλῇ. Legit Sylburgius ὑπὸ ἀλλήλων φθορὰν ὑπομένουσι.

salutem, neque supplicia in futuro ævo sunt habitura, ac idcirco indomitam habent feritatem, quomodo non sola pravitate naturæ prava sectantur?

RESP. Ob prave facta vituperare rationis expertium naturas, non est rationi consentaneum. Eorum enim, qui ratione utuntur, recte agere est aut prave, non rationis expertium; et quia ob usum supradictam facta est rationis expertium natura, inde manifestum est, cum bonus sit usus, bonam esse etiam naturam.

QUÆST. CXXIX. Si simplex est, quod per se ipsum est, velut in litterarum elementis I, compositum autem quod cum alio conjunctum est, quale est II, neque ex eo quod utrumque ejusdem sit essentiæ, nimirum I, et quod ex tribus I compositum est, impeditur quominus compositum sit id quod ex utroque constat: quomodo Deus, qui ex duabus personis, quæ consubstantiales intelliguntur, Patre nimirum et Filio, et ex una persona, quæ prima specie singularis essentiæ suspicionem præbet, nempe Spiritu sancto, compositionem habet, incompositus dicitur, atque unus vocatur et incircumscribitur, cum 497 tanta sit et talis illius hypostasus, sive personarum, distinctio atque divisio?

RESP. I, et II, secundum essentiam ab invicem non differunt. Littera enim a littera, quatenus littera, nihil differt. Differt autem I a II, certo quodam situ, secundum quem illud est I, hoc II. Ac II quidem, quatenus littera est, unum est: quatenus vero II, trias est et compositum et genitum. Nam per partes et temporis intervallo II factum est ab eo, qui illud conflagavit et fecit. Oportet autem, ut qui ex naturali aliqua comparatione eum considerat, qui supra naturam est, ea tantum ex comparatione sumat, quæ rei ex comparatione consideratæ conveniunt. Exempli gratia unum et tres insunt litteræ II et Deo, sed litteræ II genite et composite, Deo autem ingenite et incomposite. Nam qui neminem habet a quo factus et compositus fuerit, ingenitus et incompositus est. Quare in Deo dicimus æternam coexistentiam, non autem et compositionem; in littera autem II, compositionem ob illius per partes generationem. Unus igitur Deus, Trinitas unitate essentiæ, absque omni hac in re divisione et distinctione. Quemadmodum unum est littera II unitate litteræ absque ulla hac in re divisione et distinctione. Differentia autem est in sancta quidem Trinitate secundum modos existentie hypostasus; in littera autem II, secundum certum litteræ situm. ἐν μὲν τῇ ἁγίᾳ Τριάδι κατὰ τοὺς τρόπους τῆς τῶν θεῶν (11) τῆς γραμμῆς.

QUÆST. CXXX. Si quia cœlum, secundum Græcos, globus est et movetur, in loco quoque est:

(9) Κολάζεσθαι. Leg. κομίζεσθαι. Mox Sylburgius legit ἀπολέμητον ἔχοντα τὴν κατάστασιν. Malim τὴν φαυλότητα, aut quiddam simile.

(10) Θεωρεῖν. Vel legendum θεωροῦντα vel θεωρεῖν περιώμενον, idque admonuit Sylburgius. Mox legendum videtur τῷ ἐκ τῆς.

τὰ ἄλογα δὲ μήτε σωτηρίαν μήτε τιμωρίαν ἐν τοῖς μέλλουσι κολάζεσθαι (9) μέλλοντα, καὶ διὰ τοῦτο ἀπολέμητον ἔχοντα . . . πῶς οὐ μόνῃ φαυλότητι φύσεως τὰ φαῦλα μετέρχονται;

ἌΠΟΚΡΙΣΙΣ. Τὸ ἐπὶ φαυλότητι πράξεως διαβάλλειν τῶν ἀλόγων τὰς φύσεις οὐκ ἔστιν εὐλογον. Τῶν γὰρ λόγου μετεχόντων ἐστὶ τὸ ἀγαθῶς ἢ φαύλως διαπράξασθαι, οὐχὶ τῶν λόγου ἀμετόχων· καὶ ἐπειδὴ διὰ τὴν προλεχθεῖσαν χρείαν γέγονε τῶν ἀλόγων ἡ φύσις, διὰ τοῦτο δῆλον ὅτι, ἀγαθῆς οὐσίας τῆς χρείας, ἀγαθὸν ἐστὶ καὶ ἡ φύσις.

ἘΡΩΤΗΣΙΣ ΡΚΘ'. Εἰ ἀπλοῦν μὲν τὸ καθ' ἑαυτὸ, ὡς ἐπὶ τῶν κατὰ τὰ γράμματα στοιχείων, οἷον ἰῶτα, σύνθετον δὲ τὸ μεθ' ἑτέρου, οἷον πῖ, καὶ τῷ τῆς αὐτῆς εἶναι οὐσίας ἀμφοτέρω, τό τε ἰῶτα καὶ τὸ ἐκ τριῶν ἰῶτα συγκεκείμενον οὐκ ἀφαιρεῖται τὸ ἐξ ἀμφοτέρου συγκεκείμενον σύνθετον· πῶς ὁ θεὸς ἀσύνθετος λέγεται, τὴν ἐκ δύο προσώπων ὁμοουσίων νοουμένων, Πατὴρ λέγω καὶ Υἱοῦ, καὶ ἐνὸς προσώπου ἰδιαζούσης οὐσίας ἐκ τοῦ προχείρου ὑπόνοιαν διδόντος, τοῦ Πνεύματος φημι τὸ ἅγιον, τὴν σύνθεσιν ἔχων, καὶ εἰς καλεῖται καὶ ἀπερίγραπτος, τοσαύτης καὶ τοιαύτης οὐσίας τῆς τῶν ὑποστάσεων αὐτοῦ, εἴτουν τῶν προσώπων, διακρίσεως καὶ διαιρέσεως;

ἌΠΟΚΡΙΣΙΣ. Τὸ ἰῶτα καὶ πῖ κατ' οὐσίαν ἀλλήλων οὐδὲν διαφέρουσι. Γραμμὴ γὰρ ὑπάρχει ἐκάτερον. Γραμμὴ δὲ γραμμῆς, ἢ γραμμῆ', οὐδὲν διαφέρει. Διαφέρει δὲ τὸ ἰῶτα τοῦ πῖ τῇ τοιαύτῃ θέσει, καθ' ἣν τοῦτο μὲν ἰῶτα, τοῦτο δὲ πῖ ὑπάρχει· καὶ τὸ μὲν πῖ, ἢ γραμμὴ ἐστὶν, ἐν ἔστιν, ἢ δὲ πᾶ ἐστὶ, τριάς ἐστὶ, καὶ σύνθετον καὶ γενητόν. Κατὰ μέρος γὰρ καὶ χρονικῇ παρατάσει, τὸ εἶναι πῖ ὑπέστη ὑπὸ τοῦ συμβεβληχότος καὶ πεποιηχότος αὐτοῦ. Χρητὸν τὸν κατὰ τινὰ φυσικὴν ἀναλογίαν θεωρεῖν (10) τὸν ὑπὲρ φύσιν ὄντα, ἐκεῖνα μόνον λαβεῖν ἐκ τῆς ἀναλογίας τὰ ἀρμόττοντα τῷ τῆς ἀναλογίας θεωρουμένῳ· οἷον τὸ ἐν καὶ τὸ τρεῖς πρόσσεσι τῷ πῖ καὶ τῷ Θεῷ· ἀλλὰ τῷ μὲν πῖ γενητῶς καὶ συνθέτως, τῷ δὲ Θεῷ ἀγενητῶς τε καὶ ἀσυνθέτως. Ὁ γὰρ μὴ ἔχων τὸν πεποιηχότα καὶ συνθετικῶτα οὔτε γενητός ἐστὶν οὔτε σύνθετος. Διὸ ἐπὶ μὲν τοῦ Θεοῦ τὴν ἀίδιον λέγομεν συνυπαρξίν, οὐκέτι δὲ καὶ σύνθεσιν, ἐπὶ δὲ τοῦ πῖ τὴν σύνθεσιν διὰ τὴν κατὰ μέρος αὐτοῦ γένεσιν. Εἰς τοίνυν ἐστὶν ὁ θεός, ἡ Τριάς τῇ μονάδι τῆς οὐσίας χωρὶς πάσης κατὰ τοῦτο διαιρέσεως καὶ διακρίσεως, ὡσπερ ἐν τῇ πῖ τῇ μονάδι τῆς γραμμῆς χωρὶς πάσης τῆς κατὰ τοῦτο διαιρέσεως καὶ διακρίσεως. Διαφορὰ δὲ ἐστὶν ὑποστάσεων ὑπάρξεως, ἐν δὲ τῷ πῖ κατὰ τὴν ποιῶν

ἘΡΩΤΗΣΙΣ ΡΑ'. Εἰ διὰ τὸ καθ' ἑλληνικῶν σφαιρῶν εἶναι τὸν οὐρανὸν καὶ κινεῖσθαι ἐν τόπῳ (12),

(11) Κατὰ τὴν ποιῶν θέσιν. Præpositio addita a Sylburgio. Paulo ante editiones recentiores διακρίσεως. R. Stephanus et mss. κρίσεως.

(12) Ἐν τόπῳ. Subintelligendum ἐστὶν, ut observavit Sylburgius.

πῶς διὰ τὸ ὡς καμάραν πεπῆχθαι, ἢ ὡς δέριν κατὰ τὴν Γραφὴν ἐκτετάσθαι, ὁ οὐρανὸς οὐκ ἐν τόπῳ ἐστίν; Ὅσπερ γὰρ τὸ κινούμενον, οὕτως καὶ τὸ πηγνύμενον, ἐν τόπῳ ἀνάγκη νομίζεσθαι. Εἰ δὲ τοῦτο, πῶς τὴν ἐπὶ τῇ περιγραφῇ τοῦ οὐρανοῦ παρ' ἀλλήλων καταγνώσιν δικαίαν οὐχ ἔξομεν; Εἰ δ' ὁ οὐρανὸς κατ' ἀμφοτέρους ἐν τόπῳ, καὶ ἑκατέροις ἢ τοῦ τόπου ποιότητος καὶ ποσότητος καθέστηκεν ἄγνωστος, τί πλέον θάτεροι θατέρων κατεγνώσθαι δυνάμεθα, τῆς περὶ τῶν προλελεγμένων καταγνώσεως καὶ ἀγνοίας ἑκατέρους ἐπίσης κατεχούσης;

ἈΠΟΚΡΙΣΙΣ. Εἰ μὲν γὰρ ἔλεγον οἱ Χριστιανοὶ τὸν οὐρανὸν μὴ εἶναι ἐν τόπῳ, καθάπερ λέγουσιν οἱ Ἕλληνες, ἴση ἂν ἐμελλεν εἶναι ἢ παρ' ἀλλήλων καταγνώσεις, λεγόντων μὲν μὴ εἶναι τὸν οὐρανὸν ἐν τόπῳ, φωναῖς καὶ σημαντικαῖς τοῦ ἐν τόπῳ εἶναι τὸν οὐρανὸν πρὸς ἀλλήλους χρησαμένους· εἰ δὲ τοῦ μὲν σφαιραῖον εἶναι τὸν οὐρανὸν, καὶ σφαιρικῶς κινεῖσθαι ἀδυνάτου ὄντος, τοῦ δὲ ὡς καμάραν εἶναι αὐτὸν δυνατόν δεικνυμένου· οὐδέμια ἄρα ἢ τῶν Χριστιανῶν ἐπὶ τῇ ἀγνοίᾳ καταγνώσις. Περὶ δὲ τοῦ τόπου ἐκ τῶν καθ' ἡμᾶς στοχαζόμεθα περὶ αὐτοῦ, ὅτι ὡσπερ παρ' ἡμῖν, ὅταν ἦ περιφερὲς τι σῶμα ὀμαλόν τε καὶ κοίλον, πανταχόθεν ἰσοπεριμέτρητον, ἐὰν πωμασθῇ ἐπὶ τὰ ὕδατα, βασιτάζεται ὑπὸ τῶν ὑδάτων· τοῦτω τῷ τρόπῳ βασιτάζεται ὁ οὐρανὸς ὑπὸ τῶν ὑδάτων· Ὁ τανύσας, φησί, τὸν οὐρανὸν ὡς καμάραν. Τῷ τῆς καμάρας ὀνόματι τὸ περιφερὲς ἐδήλωσε τοῦ σώματος τοῦ οὐρανοῦ. Βαστάζει οὖν τὸν μὲν οὐρανὸν τὰ ὕδατα, τὰ δὲ ὕδατα ἢ γῆν, τὴν δὲ γῆν, τὸ θεῖον πρόσταγμα· Ὁ κρεμάσας (13), φησί, τὴν γῆν ἐπ' οὐδενός.

ἘΡΩΤΗΣΙΣ ΠΛΑΪ. Εἰ οἱ εὐαγγελισταὶ Ματθαῖος τε καὶ Λουκᾶς, τὸ κατὰ σάρκα γενεαλογοῦντες τὸν Κύριον, ὁ μὲν τὴν κατὰ φύσιν, ὁ δὲ τὴν κατὰ σάρκα (14) γενεαλογίαν συνέγραψε, διὰ τὸ οὕτως τὰ κατὰ τὸν Ἰουδαίων (15) συνίστασθαι, πῶς ὁ μακάριος Λουκᾶς οὐ δείκνυται τῷ Ματθαίῳ μαχόμενος, πλείονας τοὺς κατὰ νόμον τῶν κατὰ θέσιν (16) τοῦ Χριστοῦ γεννητορας, διὰ τοῦ οἰκείου Εὐαγγελίου ἐκθέμενος, τούναντιον παρ' αὐτοῦ γραφῆναι ὀφείλοντας; ἐπειδὴ ἡσσοντας τοὺς κατὰ θέσιν τῶν κατὰ φύσιν πατέρων ἀναλογίζεσθαι ἀνάγκη. Ἐνδέχεται γὰρ γενέσθαι κατὰ νόμον (17). . . τοῦ κατὰ φύσιν πατρὸς τοῦ παιδα γεννήσαντος. Πῶς οὖν, καθάπερ ἔφην, παρὰ τοῖς εὐαγγελισταῖς ἢ. . . ἀντέστραπται (18), καὶ ὁ Λουκᾶς, Ἰσους, μᾶλλον δὲ ἤττονας τοὺς κατὰ νόμον τῶν κατὰ φύσιν ὀφείλων τοὺς τοῦ Χριστοῦ ὀνομάζειν

¹¹ Isa. xl, 22. ¹² Ibid.

(13) Ὁ κρεμάσας. Existimat Sylburgius huic loco respondere illud psalmi cxxv: *Τῷ στερεώσαντι τὴν γῆν ἐπ' ὕδατων, Qui fundasti terram super aquas.*

(14) Κατὰ σάρκα. Legendum κατὰ νόμον vel κατὰ θέσιν, idque in interpretando Langus sequi non dubitavit.

(15) Κατὰ τῶν Ἰουδαίων. Pro κατὰ τοὺς Ἰουδαίους, ut in resp. ad quæst. 44, τὸ κατὰ Χριστοῦ ἐδῆλου μυστήριον.

A quomodo si cœlum, secundum Scripturam, tanquam camera compactum, aut sicut pellis extensum est, non in loco est? Nam necesse est ut, quem admodum id quod movetur, ita et id quod compingitur, in loco esse existimetur. Quod si hoc sic est, quomodo alteri ab alteris, ob circumscriptionem cœli non justam damnationis reportabimus sententiam? Sin cœlum utrorumque opinione, in loco est, et utrisque loci qualitas et quantitas ignota est: quanam re alteri alteros magis damnare possumus, cum apud utrosque eorum quæ dicta sunt nomine, par sit condemnatio et ignorantia?

RESP. Si Christiani dicerent, cœlum in loco non esse, sicuti Græci dicunt, fieri posset ut alteri alteros ex æquo damnarent, dicentes quidem non esse in loco cœlum, verbis autem quæ cœlum in loco esse significant, alteri ad alteros utentes. Sin ut cœlum globus sit, et in globi modum moveatur, fieri non potest; ut autem instar cameræ sit, fieri posse demonstratum est; nulla utique Christianorum ob ignoranationem condemnatio. Loci autem ex rebus nostris de eo facimus conjecturam, quoniam quemadmodum apud nos, si aliquid sit rotundum corpus, et læve et concavum, et æqualis undequaque dimensionis, atque id in aquas immittatur, ab aquis ipsis portatur: ad eundem modum cœlum portatur ab aquis: *Extendens*, inquit, *cœlum ut cameram*¹¹. Ubi *cameræ* nomine, rotunditatem corporis cœlestis significavit. Portant igitur cœlum aquæ, aquas autem terra, terram porro præceptum divinum: *Suspendens*, inquit, *terram in nihilo*¹².

QUÆST. CXXXI. Si evangelistæ Matthæus et Lucas, generis Domini, secundum carnem, seriem recensentes, alter naturæ, alter legis genealogiam contexit, quod hoc ita rerum Judaicarum constitutio ferret: quomodo Lucas cum Matthæo pugnare non reperitur, dum plures secundum legem quam secundum naturam Christi progenitores in Evangelio suo exponit, cum diversum ab eo scribi debuerit; quandoquidem pauciores adoptivos quam naturales patres in genealogia numerari necesse est? Licet enim ex lege patrem fieri, si defunctus sit is, qui secundum naturam filium genuit. Quomodo igitur, ut dixi, apud evangelistas ordo inversus non est, ac Lucas, cum pares imo pauciores secundum legem, quam secundum naturam debuerit enumerare Christi progenitores, plures nominare compe-

(16) Κατὰ θέσιν. Legendum κατὰ φύσιν, idque vidit Langus.

(17) Κατὰ νόμον. Addit Sylburgius πατέρα, τελευταυχότος τοῦ κατὰ φύσιν πατρὸς τοῦ παιδα γεννήσαντος. Hanc explendæ lacunæ rationem in interpretando secutus sum.

(18) Ἀντέστραπται. Legendum ἢ τάξις, vel, ut placet Sylburgio, ἢ γενεαλογία οὐκ ἀντέστραπται

ritur? Sin in generis nomenclatura sibi ipsis, et alter alteri repugnantia memorant: quomodo in reliqua de Servatore doctrina, fidem obtinere poterunt, ab ipsis statim proœmiis eum ad contradicendum commoventes, qui cum ratione certa se religioni nostræ adjungere velit?

RESP. In genealogia Lucæ, solus Eli Josephi pater est secundum legem. Ab Eli autem ad Nathian usque quotquot subjunguntur, filii secundum naturam sunt antecedentium, qui quidem ob necessitudinem, quam habet Eli cum Josepho, avi existimantur, Josephi quidem solius secundum legem, cæterorum autem omnium secundum naturam. Porro si hoc ita intelligatur, omnis evangelistarum, de dictorum repugnantia, tollitur calumnia; quam inesse illorum scriptis, intellectu pravo arbitrantur, qui rem non satis intelligunt.

QUÆST. CXXXII. Si secundum legem Mosaicam⁷³ mortui sine liberis frater, defuncti assumens uxorem, liberos ex ea suscipiebat, sibi quidem secundum naturam, fratri vero secundum legem: num, si acciderat, ut superstes frater uxorem haberet, etiam cum illa uxorem mortui fratris ducebat? Et quomodo non id absurdum? Quod si et illa sterilis esset, quomodo non absurdo inutile adjugebant nuptiæ, ac legis præceptum undique obstructum difficultatibus videbatur, cum defunctus ex liberorum procreatione memoriam non proderet? Quid autem mortuo proderat, liberis, ab alio procreatis, post mortem alienæ prolis patrem appellari?

RESP. Cum lex non interdixisset, quominus Israhelitæ uxorem acciperent, si vellent, non solum cognatam, sed etiam captivam et pellicem, nihil absurdi erat aut damni, si uxorem uxori superduceret frater mortui, lege 499 minime violata. Quidquid enim absurdum est, id in legis transgressione positum. Etiam si evenisset ut ejusmodi mulier sterilis esset, at id incertum mulieri esse potuit. At quod incertum est, in eo lex non spernitur. Hæc autem posita lex est, ut quæ mors abstulit defuncto, id est, paternitas et hæres, ea præbeant illi legis providentia. Nam si memorix et hæreditatis causa ad nuptias accedunt homines, liquet quacunque ratione hæc Deus hominibus præstare dignetur, inutilem rem non esse. Inest autem huic legi et aliud commodum, ut hæres hac nuptiarum accessione maneat in eadem tribu, nec transeat ad aliam tribum; et quia primo viro semel conjuncta mulier unum corpus facta est, propterea non sit pater alienæ prolis defunctus, sed illius, quæ ex proprio ipsius corpore generata est. Quemadmodum enim

⁷³ Deut. xxv, 5.

(19) *Καταλογιζομένων*. Immerito prorsus hanc vocem lacuna interjecta diviserant librarii. Paulo ante legendum videtur τῶν ὑπερτεταγμένων.

(20) *Μόρου*. Nihil hic videtur desiderari præter litteras quas adjiciendas esse duxi.

(21) *Λαβεῖν*. Nihil videtur deesse, sensus minime

γεννήτορας, πλείονας ὀνομάζων εὐρίσκεται; Εἰ δὲ ἐν τῇ γενεαλογίᾳ ἑαυτοῖς καὶ ἀλλήλοις μαχόμενα ἴδουσι, πῶς ἐν τοῖς λοιποῖς περὶ τοῦ Σωτῆρος διδάξασαι τὸ ἀξιόπιστον κεκτηθῆσαι δυνήσονται, ἐκ προκειμένων πρὸς ἀντίβρῆσιν κινουῦντες τὸν μετὰ λόγου τῇ ἡμετέρᾳ θρησκείᾳ προστεθῆναι βουλόμενον;

ἈΠΟΚΡΙΣΙΣ. Ἐν τῇ γενεαλογίᾳ τῇ κατὰ Λουκᾶν, ὁ Ἥλει μόνος ἐστὶ πατὴρ τοῦ Ἰωσήφ κατὰ τὸν νόμον· ἀπὸ δὲ τοῦ Ἥλει ἕως τοῦ Ναθάν πάντες αἱ ὑποτεταγμένοι κατὰ φύσιν εἰσὶν υἱοὶ τῶν ὑποτεταγμένων, τῶν διὰ τὴν σχέσιν ἣν ἔχει ὁ Ἥλει πρὸς τὸν Ἰωσήφ, πάππων καταλογιζομένων (19), τοῦ Ἰωσήφ μὲν μ[όρου (20)] κατὰ τὸν νόμον, τῶν λοιπῶν δὲ πάντων κατὰ φύσιν. Τοῦτου δὲ οὕτως νοουμένου, ἀναιρεῖται πᾶσα ἡ τῶν εὐαγγελιστῶν ἐπὶ τῇ ἀντιλογίᾳ διαβολῇ ἣ ἐστὶ τῆς παρανοίας τῶν ἐκείνων φωνῶν νομισθεῖσα τοῖς παρανοήσασιν.

ἘΡΩΤΗΣΙΣ ΡΑΒ'. Εἰ κατὰ τὸν Μωσαϊκὸν νόμον ὁ ἀδελφὸς τοῦ τελευτήσαντος ἀπαιδοῦς τὴν γυναῖκα τοῦ μετηλλαγὸτος λαμβάνων ἐπαιδοποιεῖ ἐξ αὐτῆς, κατὰ φύσιν μὲν ἑαυτῷ, κατὰ νόμον δὲ τῷ ἀδελφῷ, ἄρα, εἰ συνέβη τὸν περιόντα ἀδελφὸν ἔχειν γαμετὴν, σὺν ταύτῃ καὶ τὴν τοῦ τελευτήσαντος ἀδελφοῦ γαμετὴν εἰς γυναῖκα ἐλάμβανε; Καὶ πῶς τοῦτο οὐκ ἄτοπον; Εἰ δὲ ἡ τοιαύτη καὶ στεῖρα ἐτύγχανε, πῶς πρὸς τὴν ἀτόπῃ καὶ τὸ ἀνωφελὲς ὁ γάμος οὐκ ἐπήγετο, καὶ τοῦ νόμου τὸ πρόσταγμα πανταχόθεν ἐδείκνυτο ἄτοπον, τοῦ τελευτήσαντος τοῦ λαμβάνοντος τὸ διὰ παιδοποιίας μνημόσυνον; Τί δὲ καὶ τῷ ἀποθανόντι προσγιγνέται τὸ βρῆλος, τὸ διὰ παιδοποιίας ἐτέρου ἐκείνου μετὰ τέλος πατέρα ἀλλοτρίας γονῆς ὀνομάζεσθαι;

ἈΠΟΚΡΙΣΙΣ. Τοῦ νόμου μὴ κωλύσαντος τοῖς Ἰσραηλίταις γυναῖκα λαβεῖν εἰ βούλοιντο, οὐ μόνον συγγενίδα, ἀλλὰ καὶ αἰχμαλωτίδα καὶ παλλακίδα· οὐδὲν ἄρα ἄτοπον, οὐδὲ βλάπτει, ἐκ τοῦ γυναῖκα ἐπὶ γυναικὶ λαβεῖν (21). . . ἀδελφὸν τοῦ τετελευτηκότος, τοῦ νόμου μὴ καταλυομένου. Πᾶσα γὰρ ἀτοπία ἐπὶ τῇ παραβάσει τοῦ νόμου ὑφίσταται. Κἄν συμβαίῃ δὲ (22). . . ὑπάρχειν, ἀλλ' ἀδύλον τοῦτο. . . αἱ τῇ γυναικὶ· τῷ δὲ ἀδελφῷ οὐκ ἐστὶ (23). . . παρῆναι τὸν νόμον. Ἐτέθη δὲ ὁ νόμος οὗτος, ἵνα, ὡς ἀφέλετο ὁ θάνατος τὸν τετελευτηκότα, τούτέστι τῆς τε πατρότητος καὶ τοῦ κληρονόμου, ταῦτα παράσχη αὐτῷ τῇ τοῦ νόμου προνοίᾳ. Εἰ γὰρ μνημοσύνης ἐνεκεν καὶ κληρονομίας πρὸς τὸν γάμον οἱ ἄνθρωποι ἔρχονται, ὄφλον ὅτι (24) ὄψ. . . παρακληθεῖθαι θεοῦ ταῦτα παρασχεῖν ἀνθρώποις, ἀνωφελὲς οὐ γίνεται τὸ πρᾶγμα. Πρόσεστι δὲ τούτῳ τῷ νόμῳ καὶ ἕτερον τι ὠφέλιμον, ἵνα ταύτῃ τῇ ἐπιγαμίᾳ ὁ κληρονόμος μείνῃ ἐν τῇ αὐτῇ φυλῇ, καὶ μὴ μεταβῇ εἰς ἕτεραν φυλὴν· καὶ ἐπειδὴ ἀπαξ συναφθεῖσα ἡ γυνὴ τῷ ἀνδρὶ τῷ πρώτῳ ἐν σῶμα γέγονε, διὰ τοῦτο οὐ γίνεται

maneus.

(22) *Συμβαίῃ δέ*. Adde στεῖραν γυναῖκα, εἰ μοι post τοῦτο, εἶναι δυνατόν.

(23) *Οὐκ ἐστὶ*. Nihil hic videtur deesse.

(24) *Ἀδύλον ὅτι*. Addunt Langus et Sylburgius ἵπτινι ἂν τρόπῳ.

πατήρ ἄλλοτρίας γυνῆς ὁ τελευταίος, ἀλλὰ τοῦ ἐκ Α qui ex tali conjunctione gignitur, defuncti esse dicitur; ita et mulier defuncti appellatur uxor.

τικτόμενος ἐκ τῆς τοιαύτης συναφείας ὀνομάζεται τοῦ τελευταίαντος, οὕτως καὶ ἡ γυνὴ ἐκείνου ὀνομάζεται γυνή.

ἘΡΩΤΗΣΙΣ ΡΑΓ'. Εἰ ὁ προλεχθεὶς νόμος πρὸ τῶν χρόνων τοῦ Δαβὶδ τοῖς Ἰσραηλιταῖς ἐντέταλται, πῶς ὁ εὐαγγελιστὴς Ματθαῖος τῶν κατὰ φύσιν πατέρων πρὸ τοῦ Δαβὶδ καὶ μετὰ τὸν Δαβὶδ ἐμνημόνευσεν· ὁ δὲ Λουκᾶς πρὸ μὲν τοῦ Δαβὶδ τῶν κατὰ φύσιν, μετὰ δὲ τὸν Δαβὶδ, τῶν κατὰ νόμον πατέρων τὴν μνήμην πεποιήται; Καὶ εἰ τὰ ὀνόματα τῶν κατὰ φύσιν καὶ κατὰ νόμον πατέρων ἀπαρλείπεται μετὰ τὴν μετακλήσιν Βαβυλῶνος ἐν θείαις Γραφαῖς οὐχ εὐρίσκειται, ἀλλὰ κατὰ ἀπόφασιν γέγραπται, πῶς τὰ κατὰ ἀπόφασιν γραφέντα ὑπὸ τῶν ἀκριβεστέρων (25)..... δυνή- B

ἈΠΟΚΡΙΣΙΣ. Καὶ ὁ Λουκᾶς τῶν κατὰ φύσιν πατέρων τοῦ Ἡλεὶ ἐμνήσθη, τῶν τε πρὸ τοῦ Δαβὶδ, καὶ τῶν μετὰ τὸν Δαβὶδ. Ὁ δὲ Ἡλεὶ μόνος ἦν κατὰ τὸν νόμον πατήρ τοῦ Ἰωσήφ, τοῦ διὰ τὴν κατὰ νόμον υἱότητα ἕως τοῦ Νάθαν κατὰ τὴν αὐτὴν σέσειν ἀναγομένου. Τὸ δὲ τὸν Δεσπότην Χριστὸν ὀνομασθῆναι υἱὸν τοῦ Ἰωσήφ δύο πατέρας ἐσχηκότος, τὸν μὲν κατὰ νόμον, τὸν δὲ κατὰ φύσιν, ἡ θεία χάρις ἔκονομήσεν, ἵνα ὅταν ἀκούωμεν τὸν Χριστὸν υἱὸν μὲν ὄντα τοῦ Ἰωσήφ, μὴ γεννηθέντα δὲ κατὰ φύσιν ἐξ αὐτοῦ, μὴ ξενοισθῶμεν. Ὅσπερ γὰρ αὐτὸς ὁ Ἰωσήφ αὐτὸς μὲν ἐκλήθη τοῦ Ἡλεὶ, μὴ γεννηθεὶς δὲ ἐξ αὐτοῦ, ἔτι τῷ θείῳ νόμῳ οὕτως ἔδοξεν ἐκ τῆς γυναικὸς τοῦ Ἡλεὶ δοῦναι υἱὸν τῷ Ἡλεὶ, οὕτως ἔδοξε τῷ Θεῷ, C ἕκ τῆς γυναικὸς τοῦ Ἰωσήφ δοῦναι υἱὸν τῷ Ἰωσήφ μὴ γεννηθέντα κατὰ φύσιν ἐξ αὐτοῦ. Ἰωσήφ, φησὶν, υἱὸς Δαβὶδ, μὴ φοβηθῆς παραλαβεῖν Μαριάμ τὴν γυναικᾶ σου. Τὸ γὰρ ἐκ γυναικὸς τινος χωρὶς πορνείας τικτόμενον, υἱὸς ἐστὶν ἐξ ἀνάγκης τοῦ ἀνδρὸς καὶ τῆς γυναικὸς· ἢ τρόπῳ βούλεται ὁ Θεὸς δοῦναι υἱὸν τῷ ἀνδρὶ, ἢ διὰ συναφείας ἢ χωρὶς συναφείας. Οὐκ ἀποφράσει δὲ χρώμενοι οἱ εὐαγγελισταὶ τὴν ἔκθεσιν ἐποίησαντο τῶν ἐν ταῖς γενεαλογίαις ὀνομασθέντων, ἀλλὰ ταῖς ἐγγράφοις ιστορῆσαι. Ἑβραῖοι γὰρ ἤσαν ἐξ Ἑβραίων οἱ τὰς γενεαλογίας συγγραφάμενοι ἄγιοι εὐαγγελισταὶ· παρ' οἷς πολλή τις ἦν σπουδὴ τοῦ ἐγγράφως (26) ἔχειν τῆς βασιλικῆς τε καὶ Ἰσραηλιτικῆς (27) φυλῆς τὴν γενεαλογίαν. Ἀμέλει μετὰ τὴν ἐκ Βαβυλῶνος ἐπάνοδον ὁ Ἐσδρας οὗς οὐχ εὗρεν ἐν τῷ τῶν ἱερέων καταλόγῳ γενεαλογουμένους, τοῦτους ἐξέβαλεν ἀπὸ τῆς ἱερατικῆς λειτουργίας. Καὶ τοῦτο δείκνυται ἐκ τῆς βίβλου τῶν Παραλειπομένων.

ἘΡΩΤΗΣΙΣ ΡΑΔ'. Εἰ τὸν νόμον τοῖς Ἰσραηλιταῖς ὁ Θεὸς διὰ Μωϋσέως κατέπεμψε, πῶς ἐν πλείοσι τόποις τῆς θείας Γραφῆς νόμος (28), καὶ οὐ νόμου νομοθέτης ὁ Μωϋσῆς ὀνομάζεται;

⁷⁶ Matth. i, 20. ⁷⁷ Esdr. x, 3.

(25) Ἀκριβεστέρων. Langus et Sylburgius hic deesse existimaverunt verbum ἀποδεχθῆναι vel aliud simile.

(26) Ἐγγράφως. Hac voce acta indicari obser-

PATR. GR. VI.

QUÆST. CXXXIII. Si prædicta constitutio ante Davidis tempora Israelitis est promulgata, quomodo evangelista Matthæus, naturalium patrum ante et post Davidem meminit, Lucas vero, ante Davidem naturales, post Davidem eos, qui secundum legem sunt, nominat patres? Et si nomina naturalium patrum et eorum, qui secundum legem, post transmigrationem Babylonis omnino in sacris non reperiuntur relicta litteris, sed per pronuntiandi auctoritatem scripta sunt: quomodo ea quæ sic pronuntiando scripta sunt, probari accuratius rem inquiringibus poterunt?

RESP. Et Lucas ipse naturalium patrum Eli meminit, tum eorum qui ante, tum eorum qui post Davidem fuerunt. Eli autem solus fuit Joseph secundum legem pater, qui ex filii jure, quod ei lex tribuebat, usque ad Nathan eadem necessitudine perducitur. Quod autem Dominus appellatus est filius Josephi duos patres habentis, alterum secundum legem, alterum secundum naturam, id divina gratia attemperate administravit, ut cum audimus Christum esse filium Josephi, nec tamen ex eo secundum naturam genitum, minime miremur. Quemadmodum enim Joseph vocatus est Eli filius, non autem ex eo genitus, quia divinæ legi C ita placuit, ex uxore Eli dare eidem Eli filium: sic Deo visum est, ex conjugē Josephi, filium dare eidem Josepho secundum naturam ex eo non genitum. Joseph, ait, fili David, noti timere accipere Mariam conjugem tuam⁷⁶; nam id quod ex muliere quapiam, absque stupro et fornicatione gignitur, necessario viri et uxoris filius est, quacunque ratione Deus dare velit filium viro, per copulam videlicet, vel citra copulam. Nequaquam autem pronuntiandi auctoritate utentes, sed historiis ad acta depositis, evangelistæ eos recensuerunt, qui in genealogiis nominantur. Nam sancti evangelistæ, qui genealogias scripserunt, Hebræi erant ex Hebræis orti, apud quos plurima exstitit cura, ut D commentariis 500 publicis consignaretur regiæ et sacerdotalis tribus genealogia. Certe post reditum e Babylone, Esdras⁷⁷ quos in catalogo genealogiæ sacerdotum recenseri non invenit, eos a sacerdotilibus muneribus amovit. Atque hoc ex libro Paralipomenon patet.

QUÆST. CXXXIV. Si legem populū Israelitice Deus per Mosem misit, quomodo in multis locis divinæ Scripturæ Moses lex dicitur, non vero legislator?

vavi in Dialog. S. Justin.

(27) Ἰσραηλιτικῆς. Legendum ἱερατικῆς observavit Sylburgius.

(28) Νόμος. Idem legit οὐ νόμος, ἀλλὰ νόμου.

RESP. Mos est non tantum hominibus, sed etiam divinis litteris, nomine auctoris qui aliquid dixit aut scripsit, orationem appellare, ut cujus ea sit indicetur, ut est illud : *Sedebat eunuclus super curru, legebaturque prophetam Isaiam* ⁷⁶, et illud : *Abominatio desolationis, quæ dicta est a Daniele propheta* ⁷⁷. Quin et nos dicere consuevimus : est mihi propheta Jeremias aut apostolus.

QUÆST. CXXXV. Si verus ille Christus est, qui actionem et appellationem divinæ Scripturæ consentaneam habet, Christum autem vocatum iri Emmanuelem divina Scriptura prædixit ⁷⁸ : quomodo verus Christus existimabitur Dominus, qui ex quo natus est, nusquam Emmanuelis cognomen accepit? Postquam enim Christus advenit, nemo illum Emmanuelis appellatione nominatim designavit.

RESP. Si in evangelicis narrationibus continetur divinarum de Christo prædictionum eventus, nosque beatus Matthæus edocuit ipsum esse, quem divina prædictio Emmanuelis nomine vocatum iri præstituit, quomodo non vocatur Emmanuelis nomine? Non desiit autem sancta Dei Ecclesia, sancti Evangelii instituta disciplina, Emmanuelem appellare Dominum. Habemus autem Christi appellatione cæteras omnes inclusas Christi appellationes, etsi non omnibus semper utimur. Neque enim quia vocatur, Emmanuel est, sed quia est, vocatur.

QUÆST. CXXXVI. Si parentes aspernari divina vetat Scriptura ⁷⁹, et qui vetita facit, peccator dicitur, quomodo Dominus Christus, qui variis in locis parentes aspernatus est, a peccato immunis ostenditur? Nam in nuptiis, dum dicit : *Quid mihi et tibi, mulier?* ⁸⁰ matrem objurgavit; et quando illum voluit videre mater, matrem et fratres eos appellavit, qui voluntatem Dei faciunt ⁸¹. Ac rursus cum beatus dictus est venter, qui eum portavit, et ubera, quæ eum lactaverunt, ipse beatos dixit eos qui voluntatem Dei faciunt ⁸²; quæ quidem omnia ad contumeliam matris ab eo existimantur dicta, quia cum mater ejus nominata esset et beata prædicata, ipse alios ei opposuit, quos beatos prædicavit. Hæc autem opponendi ratio, ut manifestum est, de contrariis rebus accipitur. Præterea si sanctam Virginem in tantæ dispensationis ministerium elegit, quomodo indigna virgo existimata, quæ beata prædicaretur ob ea quæ dicta sunt? Quod si quæ dicta sunt, secum invicem **501** pugnant: quomodo secum invicem pugnantia non se invicem dissolvent?

⁷⁶ Act. viii, 30. ⁷⁷ Matth. xxiv, 15. ⁷⁸ Isa. vii, 14 ⁷⁹ Exod. xx, 12. ⁸⁰ Joan. ii, 4. ⁸¹ Matth. xii, 47. ⁸² Luc. xi, 27.

(29) *Εἶναι τὸν λόγον*. Melius, ut idem monet, τίνος ἐστὶν ὁ λόγος. Sed hic scriptor scætet ejusmodi sermoneis nævis.

(30) *Ἐκκλησία*. Legendo μαθοῦσα nihil ad sensum explendum deerit, neque id Langum et Syl-

A 'ΑΠΟΚΡΙΣΙΣ. Ἔθος ἐστὶν οὐ μόνον τοῖς ἀνθρώποις, ἀλλὰ καὶ τῇ θείᾳ Γραφῇ τῷ τοῦ εἰρηκότος τὸν λόγον ὀνόματι ὀνομάζειν τὸν λόγον, εἰς δὴλωσιν τοῦ τίνος εἶναι τὸν λόγον (29) ὡς τό· Ἐκάθητο ὁ εὐρουῦχος ἐπὶ τοῦ ἄρματος, καὶ ἀνεγίνωσκε τὸν προφήτην Ἡσαΐαν, καὶ πάλιν· Τὸ βδέλυγμα, φησὶ, τῆς ἐρημώσεως τὸ εἰρημένον τῷ προφήτῃ Δαριήλ. Ὡσαύτως δὲ καὶ ἡμῖν ἔθος λέγειν, ἐκτησάμην τὸν προφήτην Ἰερεμίαν, ἢ τὸν ἀπόστολον.

'ΕΡΩΤΗΣΙΣ ΡΑΕ'. Εἰ ἀληθινὸς ἐστὶν ὁ Χριστὸς ὃ τὴν πράξιν καὶ τὴν κλήσιν κατὰ τὴν θείαν Γραφὴν ἐπιδεικνύμενος, Ἐμμανουὴλ δὲ καλεῖσθαι τὸν Χριστὸν ἢ θεία Γραφὴ προσηγόρευσε, πῶς ἀληθινὸς ὁ Κύριος νομισθήσεται, ὁ μετὰ τὸ τεχθῆναι μηδαμῶς τοῦ Ἐμμανουὴλ τὴν προσηγορίαν δεξάμενος; Οὐδεὶς γάρ τὸν ἐλθόντα Χριστὸν τῇ κλήσει τοῦ Ἐμμανουὴλ ἐπὶ λέξεως προσηγόρευσεν.

'ΑΠΟΚΡΙΣΙΣ. Εἰ ἐν τοῖς εὐαγγελικοῖς διηγήμασι περιέχεται τῶν θείων περὶ Χριστοῦ προρρήσεων ἢ ἐκθασίς, παραδέδωκε δὲ ἡμῖν αὐτὸν εἶναι τὸν κατὰ θείαν προρρήσιν προορισθέντα τῷ τοῦ Ἐμμανουὴλ καλεῖσθαι ὀνόματι ὁ μακάριος Ματθαῖος· πῶς οὐ καλεῖται τῷ τοῦ Ἐμμανουὴλ ὀνόματι; Οὐ διελίπε δὲ ἡ ἀγία τοῦ Θεοῦ Ἐκκλησία (30), θοῦσα ἐκ τῆς διδασκαλίας τοῦ ἀγίου Εὐαγγελίου, Ἐμμανουὴλ ὀνομάζειν τὸν Κύριον. Ἐχομεν δὲ ἐν τῇ ὀνομασίᾳ τοῦ Χριστοῦ πάσας τὰς λοιπὰς ὀνομασίας τοῦ Χριστοῦ περιεχομένας, εἰ καὶ μὴ πάσαις ἀεὶ κεχρήμεθα. Οὐδὲ γάρ ἐπειδὴ καλεῖται, Ἐμμανουὴλ ἐστὶ ἄλλ', ἐπειδὴ ἐστὶ, καλεῖται.

'ΕΡΩΤΗΣΙΣ ΡΑΓ'. Εἰ τὸ τοῦς γονέας ἀβeteῖν ὑπὸ τῆς θείας Γραφῆς ἀπηγόρευται, καὶ ὁ μετιῶν τὰ ἀπηγορευμένα, ἀμαρτωλὸς ὀνομάζεται· πῶς ἐν διαφόροις τόποις τοὺς οἰκέλους γονεῖς ὁ Δεσπότης Χριστὸς ἀβeteῖσας, ἀναμάρτητος δείκνυται; Ἐν μὲν γὰρ τῷ γάμῳ διὰ τό· *Τί ἐμοὶ καὶ σοὶ, γύναι;* τῇ μητρὶ λέγειν, ἐπέπληξεν· ἡνίκα δὲ θεάσασθαι αὐτὸν ἢ μητρί ἠθέλησε, μητέρα καὶ ἀδελφοὺς τοὺς τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ ποιούντας ὠνόμασε. Καὶ πάλιν, ὅτε ἐμακαρίζετο ἢ βασιτάσασα αὐτὸν κοιλία, καὶ οἱ μαστοὶ οὓς ἐθήλασε, τοὺς ποιούντας τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ αὐτὸς ἐμακαρίζεν· ἅπερ ἅπαντα ἐφ' ὕβρει τῆς μητρὸς παρ' αὐτοῦ νομίζονται λέγεσθαι, διότι (31) τῆς μητρὸς αὐτοῦ ὀνομασθεῖσης καὶ μακαρισθεῖσης, κατὰ ἀντιδιαστολήν αὐτῆς, ὑπ' αὐτοῦ ἐμακαρίσθησαν ἕτεροι. Ἡ δὲ ἀντιδιαστολή, δῆλον ὅτι ἐπ' ἐναντίων πραγμάτων λαμβάνεται. Ἄλλως τε εἰ τὴν ἀγίαν Παρθένον (32) εἰς τὴν τοσαύτης οἰκονομίας ὑπουργίαν ἐκλέλεκται, πῶς ἀναξία μακαρισμοῦ κατὰ τὰ προλεθθέντα ἢ Παρθένος νενομισται; εἰ δὲ τὰ ρηθέντα ἐναντίως ἔχει πρὸς ἀλλήλα, πῶς τὰ ἀλλήλων ἐναντία τὴν παρ' ἀλλήλων οὐ λαμβάνει κατάλυσιν;

burgium latuit.
(31) *Διότι*. Ita scripsit Syllburgius pro eo quod habebat R. Stephanus διὰ τό.
(32) *Παρθένον*. R. Stephanus et mss. addunt ἦν εἰς. Prior vocula in aliis editionibus expuncta.

ἌΠΟΚΡΙΣΙΣ. Τὸ, *Τί ἐμοὶ καὶ σοί, γύναι*; οὐ πρὸς ἂ ἐπέπληξεν εἰρηται τῇ μητρὶ ὑπὸ τοῦ Σωτῆρος, ἀλλὰ πρὸς ἔνδειξιν τοῦ μὴ ἡμᾶς, φησὶν, εἶναι τοὺς ἀναδεγμένους τοῦ ἐν τῷ γάμῳ ἀναλισσομένου οἴνου τὴν φροντίδα· ὅμως ἐκ πολλῆς ἀγάπης, εἰ θέλεις, ἵνα μὴ λείψῃ αὐτοῖς οἶνος, εἰπέ τοῖς ὑπηρέταις, ἵνα ποιήσωσιν ἂ λέγω αὐτοῖς, καὶ βλέψεις ὅτι οὐ μὴ λείψει αὐτοῖς οἶνος· ὅπερ καὶ γέγονεν. Οὐκ ἂν οὖν λῆξει τὴν μητέρα ἐπέπληξεν, ἦν τοῖς ἔργοις ἐπίμα. Ἐν δὲ ταῖς ἄλλαις φωναῖς οὐχ ὡς ἀποστερῶν τὴν μητέρα τῆς πρεπούσης τιμῆς, ἀλλὰ δείκνυσσι κατὰ ποῖαν μητρότητα μακαριστὴ ἔστιν ἡ Παρθένος. Εἰ γὰρ ὁ ἀκούων τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ καὶ φυλάττει, αὐτὸς ἀδελφός ἐστι τοῦ Θεοῦ καὶ ἀδελφὴ καὶ μήτηρ, προσῆν δὲ τῇ μητρὶ αὐτοῦ ἀμφότερα· ὀφθαλμῶν ὅτι κατὰ ταύτην τὴν μητρότητα ἔχρη μακαρίζεσθαι τὴν μητέρα αὐτοῦ. Τὸ γὰρ ἀκούειν τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ καὶ φυλάττειν, ἀρετῆς ἐστὶ καὶ καθαρᾶς ψυχῆς, ὅλης πρὸς τὸν Θεὸν βλεπούσης. Καὶ ἐπειδὴ οὐ τὴν τυχοῦσαν γυναῖκα ἐπελέξατο ὁ Θεὸς γενέσθαι μητέρα τοῦ Χριστοῦ, ἀλλὰ τὴν πασῶν γυναικῶν ταῖς ἀρεταῖς ὑπερκειμένην, διὰ τοῦτο καὶ ὁ Χριστὸς ἀπὸ ταύτης τῆς ἀρετῆς ἐβούλετο μακαρίζεσθαι τὴν μητέρα αὐτοῦ, δι' ἣς ἡξιώθη παρθένος μήτηρ γενέσθαι. Ὅτι δὲ πρὸς ἀτιμίαν ἢ ἀπειθειαν γονέων οὐδαμῶς ἐμφανίζεται ὁ Χριστὸς πεποιηκώς τι, μαρτυρεῖ Λουκάς ὁ εὐαγγελιστὴς, λέγων περὶ αὐτοῦ, ὅτι *κατέβη μετὰ Ἰωσήφ καὶ Μαρίας ἀπὸ Ἱερουσαλήμ, καὶ ἦν ὑποτασσόμενος αὐτοῖς.*

ἘΡΩΤΗΣΙΣ ΠΑΖ'. Εἰ πρὸ τοῦ τάφου ἡ Μαρία τὸν Κύριον τῷ μύρῳ ἤλειψεν, ἡμεῖς δὲ τοῦ πάθους καὶ τῆς ἀναστάσεως αὐτοῦ ἐν τῷ βαπτισματι τελοῦμεν τὰ σύμβολα, πῶς πρῶτον μὲν ἔλαιον χριόμεθα, ἔπειτα δὲ τὰ προλεχθέντα ἐν τῇ κολυμβήθρᾳ τελέσαντες σύμβολα, τῷ μύρῳ σφραγιζόμεθα ὕστερον, καὶ κατ' ἐναντίωσιν τῶν περὶ τὸν Κύριον γεγονόντων ταῦτα ποιεῖν οὐ νομίζομεν, εἴγε πρῶτον ὁ Κύριος τῷ μύρῳ ἤλειψατο, καὶ ὕστερον ἔπαθε; Πῶς δὲ καὶ οὐ περιττὴ ἢ χριστιανῶν τοῦ ἔλαιου προσφέρεται τοῖς βαπτίζεσθαι μέλλουσιν, εἴγε μόνον τῷ μύρῳ πρὸς τῷ πάθει ἐχρήσθη ὁ Κύριος;

ἌΠΟΚΡΙΣΙΣ. Ἐπειδὴ ἂ ποιεῖ (33) . . τὸν ἐνταφιασμὸν μετὰ τὸν θάνατον αὐτοῦ ποιεῖ τοῦ ἐνταφιαζομένου· ἡ δὲ μακαρία Μαρία πρὸ τοῦ θανάτου ἐμύρισε τὸν Κύριον (κατὰ τὸ γεγραμμένον, Ὅ ἐποίησε, φησὶν, αὐτῇ, πρὸς ἐνταφιασμὸν μου ἐποίησε· *προλαβοῦσα γὰρ ἐμύρισέ μου τὸ σῶμα*. Τὸ δὲ *προλαβοῦσα* ἀντὶ τοῦ, πρὸ τοῦ δέοντος καιροῦ ἐμύρισέ μου τὸ σῶμα)· διὰ τοῦτο οὐδὲ γίνεται κατ' ἐναντίωσιν, ἀλλὰ τὸ ἐπὶ τοῦ Κυρίου γεγονός πρὸ τοῦ καιροῦ, τοῦτο ἐπὶ τῶν βαπτιζομένων γίνεται ἐν τῷ δέοντι καιρῷ. Χριόμεθα δὲ τῷ παλαιῷ ἔλαιον (34), ἵνα γινώμεθα χριστοὶ· τῷ δὲ μύρῳ πρὸς ἀνάμνησιν τοῦ τὴν

RESP. Illud, *Quid mihi et tibi, mulier* ³³, non ad objurgationem dictum est matri a Salvatore, sed ut ostenderet, nequaquam nos esse, inquit, qui vini in nuptiis consumendi curam suscepimus; sed tamen ex singulari charitate, si vis, ne deficiat eos vinum, dic ministris, ut faciant quæ dicam, ac videbis non eis defuturum vinum: quod et factum est. Nequaquam ergo matrem verbis objurgasset, quam actionibus colebat. In aliis autem vocibus non matrem consentaneo honore privat, sed ostendit ob qualem matris titulum beata sit virgo prædicanda. Nam si qui audit verbum Dei et custodit illud, frater est Dei et soror et mater, ac utrumque inerat matri ejus, manifestum est ob hanc matris notionem ipsius matrem beatam fuisse prædicandam. Nam audire verbum Dei et custodire, virtutis est et puræ animæ, quæ tota in Deum intenta est. Et quia non quamlibet mulierem elegerat Deus, ut Christi mater fieret, sed eam, quæ mulieres omnes virtutibus superabat, propterea Christus voluit ut mater sua ab hac etiam virtute beata prædicaretur, per quam consecutus est, ut virgo mater fieret. Nihil autem a Christo factum reperiri, quod aut contumeliæ in parentes aut negatæ obedientiæ significationem haberet, testatur Lucas evangelista, qui de illo dicit: *Hierosolymis descendit cum Josepho et Maria, et erat subditus illis* ³⁴.

QUÆST. CXXXVII. Si ante sepulturam Maria Dominum unguento unxit ³⁵, nos autem passionis ejus et resurrectionis in baptismo celebramus symbola, cur prima oleo unguimur, deinde, postquam prædicta in lavacro celebravimus symbola, unguento demum unguimur? Quomodo nobis hæc facere non videmur contra quam circa Dominum facta sunt, si quidem primo Dominus unguento unctus, deinde passus est? Quomodo autem non etiam frustra olei unctio adhibetur baptizandis, si quidem solo unguento sub passionem unctus est Dominus?

RESP. Quandoquidem quæ Ecclesia ad sepulturam facit, ea post mortem illius facit qui sepultus fuit, beata autem Maria Dominum unxit ante mortem (sicut scriptum est: *Quod fecit hæc, ad sepulturam meam fecit*: prævenit enim ut ungeret corpus meum ³⁶). Illud autem prævenit, idem valet ac, ante idoneum tempus unxit corpus meum), propterea nihil fit quod contrarium sit, sed quod circa Dominum ante tempus factum est, id in baptizandis fit convenienti tempore. Ungimur autem veteri oleo, ut Christi efficiamur, unguento autem ad recordationem Salvatoris Christi, qui unguenti unctionem

³³ Joan. II, 4. ³⁴ Luc. II, 51. ³⁵ Matth. XXVI.

³⁶ Marc. XIV, 8.

(33) *Ποιῖ.* Supplendo Ἐκκλησία εἰς, absolutam suis numeris sententiam habebimus. Infra legendum videtur διὰ τοῦτο οὐδὲν γίνεται.

(34) *Παλαιῷ ἔλαιον.* Legendum existimavit Sylburgius ἀπλῶ ἔλαιον, *simplici oleo*, quod opponitur unguento. Observat vir longæ doctissimus, Euse-

sepulturam suam esse duxit, ac nos per figuram quidem **502** hac in vita, revera autem in futura in communicationem passionum suarum et gloriæ vocavit.

QUÆST. CXXXVIII. Si justus est qui peccantem ob delictum ulciscitur, quomodo justus Deus, qui tantam multitudinem neci dedit ob aliorum delicta: Jonatham dico et Davidem, qui lapsi sunt, primus quidem quod, ex ignorantia, jejunium degustando melle solverit, alter vero quod populum inconsiderate recensuerit. Quod si quis dicat subditorum mortem principum pœnam fuisse, quomodo non injustus, qui innocentes pœnis subjicit? Quomodo non adversatur Scripturæ dicenti: *Anima quæ peccaverit, ipsa morietur*? ⁸⁷.

RESP. Gravissimam esse pœnam delinquentium regum, populi pœnam declarat ipse beatus David, dum Deum precatur, ut in se et in domum suam a populo plagam transferat. Regnum enim quatit subditorum imminutio. Similiter et Saul occisurus erat filium suum Jonatham, ut illius cæde plagam populi sanaret, nisi occupans populus jurasset se non passurum ut Jonathas occideretur. Et quemadmodum constat homo ex anima et corpore, ita regnum ex rege et subditis. Et quemadmodum si quis manu deliquerit et tergo vapulet, nequaquam iniquus est qui eum verberat, ita nec iniquus Deus, dum populum punit ob regum delicta. Valde enim reges angere solet populi plaga. Est enim regni punitio plaga populi.

Μεγάλως γὰρ ὀδὲν ἀνίψιν τοὺς βασιλεῖς ἢ πληγὴ τοῦ λαοῦ. Τῆς γὰρ βασιλείας ἐστὶ τιμωρία ἢ πληγὴ τοῦ λαοῦ.

QUÆST. CXXXIX. Si Deus unus est Deus, liquet eum, in omnibus ut unum sit, obtinere: videlicet simplex aut compositam, mortale aut immortale, genitum aut ingenitum, gignere aut non gignere. Quo igitur modo, cum Pater gignat, et Filius non gignat, atque Filius gignatur, et Pater non gignatur, Deus unus vocari potest, Pater et Filius et Spiritus sanctus: cum hoc ipsum gigni aut non gigni, gignere aut non gignere, contraria Deo in esse significet?

RESP. Unus Deus est, coexistentia trium divinarum subsistentiarum, quæ inter se distant non essentia, sed existentie modis. Differentia autem existentie modorum, non distinguit essentia unitatem. Et quemadmodum in Adamo, et Eva, et

⁸⁷ Ezech. xviii, 4.

(33) Ἐρταφιασμὸν. Jam supra dixerat sepulturæ Christi in hac unguenti unctione imaginem exhiberi. Accuratius multo Cyrillus Hierosolymitanus loquitur, dum ait nos in baptisate, per quamdam similitudinem una cum Christo crucifigi et sepeliri et resurgere, Christos autem ellici, dum unguento unguimur. Cat. 21, n. 1.

(36) Ἐις κοινωρλατ. Separanda et distinguenda passionum et gloriæ communicatio, nimirum passionum imitatio imagine continetur in presenti vita; gloriæ in altera participes revera efflicimur.

Ἀ χρίσιν τοῦ μύρου ἐνταφιασμὸν (35) ἑαυτοῦ λογιζομένου· καὶ τύπω μὲν ἐπὶ τοῦ παρόντος, ἀληθείᾳ δὲ ἐπὶ τοῦ μέλλοντος εἰς τὴν κοινωρλαν (36) τὴν τε ἑαυτοῦ παθημάτων καὶ τῆς δόξης ἡμᾶς καλεσαμένου Σωτῆρος Χριστοῦ.

ἘΡΩΤΗΣΙΣ ΠΑΗ'. Εἰ δίκαιός ἐστιν ὁ τὸν ἡμαρτηχότα ὑπὲρ ὧν ἡμαρτε τιμωρούμενος, πῶς δίκαιος ὁ Θεὸς ὁ τοσοῦτον λαὸν διὰ πταίσματα θανατώσας ἐτέρων; λέγω δὲ πταίσαντας τὸν Ἰωνάθαν καὶ τὸν Δαβὶδ· τὸν μὲν ἐξ ἀγνοίας λύσαντα τὴν νηστείαν τῆ γεύσει τοῦ μέλιτος, τὸν δὲ προπετιῶς τὸν λαὸν ἀριθμήσαντα. Εἰ δὲ τις λέγοι ὡς τῶν ὑπηκόων ὁ θάνατος ἐπὶ τιμωρίᾳ τῶν ἀρχόντων ἐγίνετο, πῶς οὐκ ἄδικεῖ, τοὺς ἀναιτίους ὑποβάλλων κολάσειν; ἐναντιοῦται δὲ τῇ λεγούσῃ Γραφῇ, ὅτι, Ψυχὴ ἢ ἀμαρτήσασα, αὐτὴ τῇ ἀποθανεῖται.

ἈΠΟΚΡΙΣΙΣ. Ὅτι πικροτάτη τιμωρία τῶν ἡμαρτηχότων βασιλέων ἢ τιμωρία τοῦ λαοῦ, δηλοῖ αὐτὸς ὁ μακάριος Δαβὶδ, δεόμενος τοῦ Θεοῦ εἰς αὐτόν τε καὶ εἰς τὸν οἶκον αὐτοῦ μεταγαγεῖν ἀπὸ τοῦ λαοῦ τὴν πληγὴν. Σάλος γάρ ἐστι τῆς βασιλείας ἢ μειωσις τῶν βασιλευσμένων. Ὡσαύτως δὲ καὶ ὁ Σαοὺλ ἐμελλεν ἀναιρεῖν τὸν υἱὸν αὐτοῦ Ἰωνάθαν, ἵνα τῇ ἀναιρέσει αὐτοῦ τὴν πληγὴν ἰάσθαι τοῦ λαοῦ, εἰ μὴ φθάσας ὁ λαὸς ὤμοσε μὴ ἀποθανεῖν ἐᾶσαι τὸν Ἰωνάθαν. Καὶ ὡς σύγκριται ὁ ἄνθρωπος ἐκ ψυχῆς καὶ σώματος, οὕτως καὶ ἡ βασιλεία σύγκριται ἐκ τοῦ βασιλέως καὶ τῶν βασιλευσμένων. Καὶ ὡς περ ἀμαρτήσας ὁ ἄνθρωπος ἀμαρτημα διὰ χειρὸς, καὶ τυπητῆθῃ εἰς τὸν νῶτον, οὐκ ἄδικεῖ ὁ τυπητῆσας αὐτόν, οὕτως οὐκ ἄδικεῖ Θεὸς ἐπὶ τοῖς τῶν βασιλέων πταίσμασιν τὸν λαὸν τιμωρούμενος.

ἘΡΩΤΗΣΙΣ ΠΑΘ'. Εἰ εἷς ἐστὶ Θεὸς, ὁ ἄλλος, ὅτι καὶ πάντα (37) κέχρηται τὸ εἶναι ἕν· οἶον τὸ ἀπλοῦν ἢ τὸ σύνθετον, τὸ θητὸν ἢ τὸ ἀθάνατον, τὸ γεννητὸν ἢ τὸ ἀγέννητον, τὸ γεννᾶν ἢ τὸ μὴ γεννᾶν. Πῶς οὖν τοῦ μὲν Πατρὸς γεννήσαντος, καὶ τοῦ Υἱοῦ μὴ γεννήσαντος· καὶ τοῦ Υἱοῦ γεννηθέντος, τοῦ δὲ Πατρὸς μὴ γεννηθέντος, δύναται εἰς Θεὸς καλεῖσθαι ὁ Πατὴρ, καὶ ὁ Υἱός, καὶ τὸ Πνεῦμα, ἐξ αὐτοῦ τοῦ γεννᾶσθαι ἢ μὴ γεννᾶσθαι, καὶ τοῦ γεννᾶν καὶ μὴ γεννᾶν τῶν ἐναντιῶσιν κεχρηθῆσαι νομιζομένου;

ἈΠΟΚΡΙΣΙΣ. Εἷς ἐστὶν ὁ Θεὸς τῇ συνυπάρξει τῶν τριῶν θείων ὑποστάσεων, τῶν διαφορουσῶν ἀλλήλων οὐ τῇ οὐσίᾳ, ἀλλὰ τοῖς τῆς υπάρξεως τρόποις. Ἡ διαφορὰ δὲ τῶν τῆς υπάρξεως τρόπων οὐ διαιρεῖ τὸ ἐν τῇ οὐσίᾳ. Καὶ ὡς περ ἐπὶ τοῦ Ἀδάμ, καὶ τῆς Εὐας,

Hæc illustantur ex simili loco Cyrilli Hierosol. Cat. 20, n. 5. Ὡ ἐξένου καὶ παραδόξου πράγματος! Οὐκ ἀληθῶς ἀπεθάνομεν, οὐδ' ἀληθῶς ἐτάφημεν, οὐδ' ἀληθῶς σταυρωθέντες ἀνέστημεν· ἀλλ' ἐν εἰκόνι ἢ μιμησις, ἐν ἀληθείᾳ δὲ ἡ σωτηρία. Ὁ νοσητὴν ἰκευδίσταμυε rem! Non vere mortui sumus; nec vere sepulti, nec vere crucifixi resurreximus: sed imagine imitatio, veritate salus continetur.

(37) Ἰδρυτα. Id est, κατὰ πάντα. Sylburgius proponit τῷ εἶναι ἕν.

καὶ τοῦ Σηθ, εἰς μὲν ἐστὶν ὁ τῆς οὐσίας λόγος· ψυχῆ A γὰρ λογικῆ καὶ σῶμα θνητῶν· τρόποι δὲ τῆς ὑπάρξεως διάφοροι· ὁ μὲν γὰρ Ἀδὰμ γέγονεν ἀπὸ τῆς γῆς, ἡ δὲ Εὐα ἐκ τῆς πλευρᾶς, ὁ δὲ Σηθ ἐκ τοῦ σπέρματος· καὶ ἐν διαφόροις τῆς ὑπάρξεως τρόποις μένει ὁ τῆς οὐσίας λόγος εἰς ἀδιαίρετόν τε καὶ ἀπαράλλακτος· οὕτως καὶ ἐπὶ τοῦ Θεοῦ, τῇ ταυτότητι τῆς τῶν προσώπων οὐσίας, εἰς Θεὸς πεπίστευται, ὃ τε Πατὴρ, καὶ ὁ Υἱὸς, καὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα. Οὐδὲν γὰρ συντελεῖ πρὸς τὸν τῆς οὐσίας λόγον ὁ τρόπος τῆς ὑπάρξεως. Τὰ μὲν οὖν ἐπὶ τῶν θείων τριῶν ὑποστάσεων ὡσαύτως ἀπαραλλάκτως λεγόμενα, ἐν τούτοις νόει τὸ ἐν τῆς οὐσίας· τὰ δὲ μὴ ὡσαύτως, ταῦτα νόει τῷ τρόπῳ τῆς τῶν προσώπων ὑπάρξεως.

ἘΡΩΤΗΣΙΣ PM. Εἰ κληρονόμον ἑαυτὸν ὁ Χριστὸς ὀνομάζει, τοῦτον δὲ κατὰ τὴν παράβασιν (38) οἱ γεωργοὶ, τουτέστιν οἱ Ἰουδαῖοι, ἐπέγνωσαν, καὶ τῆς γεωργίας δεσπόται γενέσθαι ποθήσαντες; ὡς κληρονόμον τὸν κληρονόμον ἀπέκτειναν· πῶς αὐτὸς ὁ Χριστὸς καὶ ὁ ἀπόστολος Παῦλος τοῦ τολμηματός αὐτοῖς ἐμαρτύρησαν ἀγνοίαν; Ὁ μὲν λέγων, Ἄφες αὐτοῖς, οὐ γὰρ οἶδασι τί ποιοῦσιν· ὁ δὲ φάσκων, Εἰ ἔγνωσαν, οὐκ ἂν τὸν Κύριον τῆς δόξης ἐσταύρωσαν.

ἈΠΟΚΡΙΣΙΣ. Διχῶς ἡ ἀγνοία λέγεται. Ἡ γὰρ μὴ βουλόμενός τις ἀγνοεῖ, ὅταν τὰ πράγματα ὀδηγούντα εἰς γνῶσιν οὐκ ἔχη· ἡ βουλόμενος ἀγνοεῖ, ὅταν τὰ μὲν πράγματα ἔχη ὀδηγούντα εἰς γνῶσιν, μὴ βουλόμενος δὲ γνῶναι. Ταύτην δὲ τὴν βουλητὴν ἀγνοίαν οἶδεν ἡ θεία Γραφή ποτὲ μὲν ἀγνοίαν, ποτὲ δὲ γνῶσιν ὀνομάζειν· ἀγνοίαν (39) μὲν, ὡς ὅταν λέγῃ· *Καὶ ἐμὲ οἴδατε, καὶ πόθεν ἐμὲ οἴδατε*· ἀντὶ τοῦ, Δύνασθε ἀπ' ὧν ἐργάζομαι γνῶναι τῆς τε ὀνομασίας τῆς ἐμῆς, καὶ τῶν λόγων μου τὴν ἀλήθειαν· ψευδόμενος γὰρ οὐ δύναται τοιαῦτα ἔργα ποιεῖν. Τὸ δὲ ὑπὸ τῶν γεωργῶν γνωρισθῆναι τὸν κληρονόμον, καθὼ ἐθεάσαντο τοῦτον ὑπὲρ πάντας εἶναι ἀνθρώπων ἐν τῇ παρουσίᾳ ζωῆ τοῖς ἔργοις οἷς ἐποίει καὶ τῇ κλήσει τοῦ Υἱοῦ κατὰ τὴν ὑποτύπωσιν τῆς παραβολῆς. Ὅτι δὲ μετὰ τὸ ἀποθανεῖν αὐτὸν ἀνίστησιν αὐτὸν ὁ Θεὸς ἐκ τῶν νεκρῶν εἰς ἀθάνατον ζωὴν, καὶ τίθησιν αὐτὸν πάντων κληρονόμον, οὐκ ἔγνωσαν. Οὕτε γὰρ ἡ ὑποτύπωσις τῆς παραβολῆς ἔσχε τούτου τὴν ἐμφασιν. Κατὰ ταύτην οὖν τὴν ἀγνοίαν εἶπεν ὁ Χριστὸς, *Πάτερ, ἄφες αὐτοῖς, οὐ γὰρ οἶδασι τί ποιοῦσιν*. Ὡσαύτως δὲ καὶ ὁ ἀπόστολος· *Εἰ γὰρ ἔγνωσαν, οὐκ ἂν τὸν Κύριον τῆς δόξης ἐσταύρωσαν*.

ἘΡΩΤΗΣΙΣ PMA. Εἰ μόνος ὁ Χριστὸς τὸν θεῖον νόμον ἀκριβῶς ἐξετέλεσε, πῶς ἐπορεύοντο ἐν τῷ νόμῳ ἀμεμπτοὶ ὅ τε Ζαχαρίας καὶ ἡ Ἐλισάβετ, περὶ ὧν ταῦτα ὁ Λουκᾶς ἐμαρτύρησε, καὶ ὁ Παῦλος δὲ κατὰ δικαιοσύνην τὴν ἐν νόμῳ γενόμενος ἀμεμπτος;

ἈΠΟΚΡΙΣΙΣ. Ἄλλο τὸ ἀμεμπτον, καὶ ἄλλο τὸ ἀνα-

⁸⁸ Matth. xxi, 33. ⁸⁹ Luc. xxiii, 34. ⁹⁰ I Cor. ii, 8. ⁹¹ Joan. vii, 28. ⁹² Luc. xxiii, 34. ⁹³ Cor. ii, 8.

⁹⁴ Luc. i, 6. ⁹⁵ Philip. iii, 6.

(38) *Παράβασιν*. Melius multo παραβολῆν, atque ita interpretatur Langus.

Setho, una est essentiae ratio, anima scilicet rationalis, et corpus mortale, modi vero existentiae diversi; nam Adam e terra factus est, Eva e costa, Seth e semine: et in diversis existentiae modis, manet essentiae ratio una sine divisione et discrimine: sic et in Deo, identitate personarum essentiae, unus Deus creditur, Pater et Filius et Spiritus sanctus. Nihil enim momenti ad essentiae rationem confert existentiae modus. Proinde quae de divinis tribus subsistentiis eodem modo sine ullo discrimine dicuntur, in eis unitatem essentiae intellige; quae vero non eodem modo, ea de modo existentiae personarum intellige.

503 QUÆST. CXL. Si Christus seipsum hæredem nominat, hunc autem in parabola agricolæ⁸⁸, hoc est Judæi, agnoverunt: et dum agriculturæ dominatum concupiscunt, hæredem tanquam hæredem necarunt: quomodo et ipse Christus, et apostolus Paulus, in tam temerario ausu, ignorantiae eis perhibuerunt testimonium? Ille quidem, dicens: *Dimitte illis, Pater, nesciunt enim quid faciunt*⁸⁹; hic autem: *Si cognovissent, nequaquam Dominum gloriæ crucifixissent*⁹⁰.

RESP. Duobus modis ignoratio dicitur. Vel enim ignorat quis non volens, cum iis destituitur quæ ad cognitionem ducunt; vel volens ignorat, cum adsunt quidem præsidia ad cognitionem ducentia, at cognoscere non vult. Voluntariam hanc ignoratorem solet divina Scriptura nunc ignoratorem, nunc cognitionem vocare. Cognitionem quidem cum ait: *Et me nostis, et unde sim nostis*⁹¹, id est potestis ex his, quæ operor, cognoscere appellationis meæ et sermonum veritatem: non enim potest talia opera mendax operari. Quod autem ab agricolis hæres cognitum fuit, id contigit quatenus eum videbant hominem supra omnia esse in presenti vita, tum operibus, quæ faciebat, tum Filii appellatione secundum parabolæ imaginem. Quod autem eum post mortem exsuscitat Deus ac hæredem constituit universorum, id non cognoverunt. Neque enim id parabolæ imago declarabat. De hac igitur ignoratorem dixit Christus: *Pater, dimitte illis, non enim sciunt quid faciunt*⁹². Similiter et Apostolus: *Si enim cognovissent, nequaquam Dominum gloriæ crucifixissent*⁹³.

QUÆST. CXLII. Si solus Christus divinam legem accurate implevit, quomodo ambulabant inculpato in lege Zacharias et Elisabet, de quibus id testatus est Lucas⁹⁴, ac ipse etiam Paulus secundum justitiam, quæ ex lege est, inculpatus⁹⁵?

RESP. Aliud est inculpatum, aliud peccati ex-

(39) *Ἄγνωσαν*. Probe vidit Sylburgius legendum esse γνῶσιν.

peritem esse. Nam peccati expers omnino etiam inculpat; non jam autem qui inculpat est, necessario etiam expers peccati. Nam qui admittit contra legem peccatum ignoscendum, is victimarum munere et peccati confessione veniam percipiens, purus fit et inculpat secundum iustitiam quæ ex lege est. Christus autem, utpote peccati expers ac nullatenus legem prætergressus, nihil fecit quod emendatione indigeret. Suscepit autem Joannem Baptistam et ab eo baptizatus est, ut impleret omnem iustitiam, quam quidem Paulus, antequam in Christum crederet, nondum acceperat; neque enim persecutus fuisset Ecclesiam. Propterea solus Christus dicitur peccati expers exstitisse.

QUÆST. CXLII. Si angelus homine est præstantior, et sacræ litteræ homines deos appellant; quare non convenit ut angeli a nobis dii nominentur?

RESP. Quicumque in Dei loco conspecti sunt, aut cum hominibus locuti angeli, obtinere et ipsi nomen Dei, sicut is qui cum 504 Jacobo et Moysæ locutus est. Vocati vero sunt et homines dii. Utrisque autem propter commissum sibi munus, datum est obtinere Dei locum et appellationem: quo munere obito, desinunt vocari dii, qui propter aliquod munus Dei nomen accepere. Nam cum angelo commisit curam populi, ad Moysen de eo dixit: *Non eris ei immorigerus, quoniam nomen meum positum est super eum*⁹⁸. Cum autem magistratibus commisit iudicium populi, dixit eis: *Iustum iudicium iudicate, quoniam iudicium Dei est*⁹⁹. Et iterum: *Dii estis, et filii Altissimi omnes*⁹⁹. Deos illos dixit, quasi diceret: Dedi vobis honorem meum et locum et appellationem: itaque quasi ego iudicarem, ita iudicate populum.

QUÆST. CXLIII. Si Deus longe superior, homo autem inferior, annon præter fas homo appellatur deus?

RESP. Hæc interrogatio nec christiano congruit nec ethnico. Nam secundum utrumque ad inferiores, pro cuiusque gloria, transfertur superioris appellatio. Nequaquam autem ex rebus exploratis instituenda dubitatio, sed ex incertis.

QUÆST. CXLIV. Si Deus habet subsistentiam existentem, et voluntatem in-existentem, et Filium existentem: quomodo tot modis compositus, simplex dicitur?

RESP. Sicuti Deus ubique est totus, et totus in unoquoque, totusque in seipso, atque id fide nostra probamus, ita etiam simplicitas ejus tota Filius est, et tota Filium habens est: totaque voluntas est, ac tota voluntatem habens est. Non enim ad instar creatæ naturæ Deus est, ut id quod sit, et id quod habeat, per compositionem intelligatur, sicut [natura creatæ;] verum pro eo atque naturam ob-

⁹⁸ Exod. xliii, 21. ⁹⁹ Deut. i, 16. ⁹⁹ Psal. lxxxi, 1.

(40) Ὅσπερ. Lacunam explent Langus et Sylburgius legendo ὡς ἐν ταῖς χρισταῖς φύσεσιν.

μάρτητον. Ὁ μὲν γὰρ ἀναμάρτητος ἐκ παντὸς καὶ ἀμειπτος, οὐκέτι δὲ ὁ ἀμειπτος ἐξ ἀνάγκης καὶ ἀναμάρτητος ἐστίν. Ὁ γὰρ ἀμαρτάνων παρὰ τὸν νόμον συγγνωστὴν ἀμαρτίαν, τῇ προσαγωγῇ τῶν θυσῶν καὶ τῇ ἐξαγορεύσει τοῦ πταίσματος λαβὼν τὴν ἄφεσιν, γίνεται καθαρὸς καὶ ἀμειπτος κατὰ τὴν ἐκ νόμου δικαιοσύνην. Ὁ δὲ Χριστὸς, ἅτε ἀναμάρτητος ὢν, καὶ οὐδαμῶς παραβάς τὸν νόμον, οὔτε διεπράξατό τι διορθώσεως δεόμενον· ἐδέξατο δὲ καὶ τὸν βαπτιστὴν Ἰωάννην, καὶ ἐβαπτίσθη ὑπὲρ αὐτοῦ, ἵνα πληρώσῃ πᾶσαν δικαιοσύνην· ἣν ὁ Παῦλος πρὸ τοῦ πιστεῦσαι Χριστῷ, οὕτω ἦν δεξάμενος· ἐπεὶ οὐκ ἂν εἶδωκε τὴν Ἐκκλησίαν. Διὰ τοῦτο ὁ Χριστὸς μόνος λέγεται ἀναμάρτητος γεγονέναι.

ἘΡΩΤΗΣΙΣ PMB. Εἰ ὁ ἄγγελος τοῦ ἀνθρώπου ἀνώτερος, καὶ θεοὺς τοὺς ἀνθρώπους ἢ Γραφῇ ὀνομάζει, πῶς οὐχ ἄρμόζει καὶ τοὺς ἀγγέλους θεοὺς κατὰ ἡμῶν ὀνομάζεσθαι;

ἈΠΟΚΡΙΣΙΣ. Τῶν ἀγγέλων ὅσοι ἐν τάξει θεοῦ ὤφθησαν, ἢ ἐλάλησαν τοῖς ἀνθρώποις, ἐσχῆμασι καὶ αὐτοὶ τοῦ θεοῦ τὴν κλήσιν, ὡς λαλήσας τῷ Ἰακώβ καὶ τῷ Μωϋσῆ. Ἐκλήθησαν δὲ καὶ οἱ ἄνθρωποι θεοί. Ἐκατέροις δὲ, διὰ τὴν ἐγγειοθεσίαν αὐτοῖς χρεῖαν, ἐδόθη τοῦ θεοῦ τὴν τάξιν καὶ τὴν προσηγορίαν ἔχειν· πληρωθείσης δὲ τῆς χρεῖας, παύονται τοῦ καλεῖσθαι θεοί, οἱ χρεῖας τινὸς ἔνεκεν εἰληφότες τοῦ θεοῦ τὴν κλήσιν. Ὅτε μὲν γὰρ ἐνεχείρισε τῷ ἀγγέλῳ τὴν ἐπιστάσιαν τοῦ λαοῦ, ἔφασκε τῷ Μωϋσεῖ περὶ αὐτοῦ· *Μὴ ἀπειθήσης αὐτῷ· ὅτι ὀνομά μοι κεῖται ἐπ' αὐτόν*. Ὅτε δὲ ἐνεχείρισε τοῖς ἄρχοσι τὴν κρίσιν τοῦ λαοῦ, φησὶ πρὸς αὐτούς· *Δικαίαν κρίσιν κρίνατε, ὅτι ἡ κρίσις τοῦ θεοῦ ἐστίν*. Καὶ πάλιν· *Ἐγὼ εἶπα, θεοὶ ἐστε καὶ υἱοὶ Ἰσραήλ παντες*. Θεοὺς αὐτούς ἔλεγε, ἀντι τοῦ· *Ἔδωκα ὑμῖν τὴν τιμὴν τὴν ἐμὴν καὶ τὴν τάξιν, καὶ τὴν κλήσιν· ὡς οὖν ἐμοῦ κρίνοντος, οὕτως κρίνατε τὸν λαόν*.

ἘΡΩΤΗΣΙΣ PMG. Εἰ ὑπεραναδέθηκε μὲν τὸ θεὸς, ὑποδέθηκε δὲ τὸ ἄνθρωπος, πῶς οὐχ ἀτάκτως ὁ ἄνθρωπος θεὸς προσηγόρευται;

ἈΠΟΚΡΙΣΙΣ. Αὕτη ἡ ἐρώτησις οὔτε Χριστιανῶ ἀρμόζει, οὔτε Ἑλληνι. Καθ' ἕτερον δὲ εἰς τοὺς ὑποδεθηκότας μετήνεκται τοῦ ὑπεραναθεθηκότος ἢ κλήσις, κατὰ τὴν ἐκάστου δόξαν. Οὐ γὰρ δὲ ἐκ τῶν ὁμολογούμενων κατασκευάζειν τὴν ἀπορίαν, ἀλλὰ ἐκ τῶν ἀμφιβόλων.

ἘΡΩΤΗΣΙΣ PMA. Εἰ ἔχει ὁ θεὸς ὑπόστασιν ὑπάρχουσαν, καὶ βουλήν ἐνυπάρχουσαν, καὶ Ἰῶν ὑπάρχοντα, πῶς ἐκ τοσούτων συγκείμενος, ἀπλοῦς ὀνομάζεται;

ἈΠΟΚΡΙΣΙΣ. Ὁ θεὸς ὡσπερ ὅλος ἐστὶ πανταχοῦ, καὶ ὅλος ἐν ἐκάστῳ, καὶ ὅλος ἐφ' ἑαυτοῦ, καὶ τούτου πίστιν μὲν ἔχομεν, οὕτως καὶ τὸ ἀπλοῦν αὐτοῦ ὅλον Ἰῶς ἐστίν, καὶ ὅλον υἶόν ἔχον ἐστίν. Οὐ γὰρ ὅλον βουλή ἐστίν, καὶ ὅλον βουλήν ἔχον ἐστίν. Οὐ γὰρ ἐστὶ κατὰ τὴν κτιστὴν φύσιν ὁ θεός, ὥστε τὸ εἶναι αὐτὸν, καὶ τὸ ἔχειν, νοηθῆ ἐν συνθέσει, ὡσπερ... ἀλλ' ὡσπερ (40) τὴν φύσιν ὦν (41), οὕτως καὶ τὸ

(41) Τὴν φύσιν ὦν. Legitur ad marginem in Be-gio codice τὸ φύσει ὄν.

εἶναι αὐτὸν, καὶ τὸ ἔχειν, ἐστὶν ὑπὲρ τὴν σύνθεσιν.

ἘΡΩΤΗΣΙΣ ΡΜΕ. Εἰ δι' ὧν ἡ σὰρξ, διὰ τούτων καὶ τὸ αἷμα συνίσταται, διὰ τί τὴν μὲν βρώσιν τῆς τῶν ζώων σαρκὸς ὁ Θεὸς ἐπιτρέπει, τὴν δὲ ἐν τῷ αἵματι ἀπαγορεύει μετάληψιν; *Πλὴν κρέας, λέγων, ἐν αἵματι οὐ φάγεσθε.*

ἈΠΟΚΡΙΣΙΣ. Ἴνα καὶ ἐν τούτῳ χωρίῳ ἡμᾶς ὁ Θεὸς τῆς τῶν θηρίων ὁμοιότητος, τῶν σὺν τῇ βρώσει τῆς σαρκὸς λαπτόντων καὶ τὸ αἷμα, ὧν τὰς σάρκας ἐσθίουσιν.

ἘΡΩΤΗΣΙΣ ΡΜΖ. Εἰ ὁ Θεὸς ἐπὶ τῶν ἀληθῆ τὴν ἔκθασιν ἐσχηκότων, καὶ διὰ τῶν παρ' Ἑλλήσι μάντεων τὸ μέλλον ἐσεσθαι προεμήνυσεν, ὅσηνίκα (42) Ἑλληνας πρὸς Ἑλληνας διεμάχοντο, πολλάκις κατὰ χρησμὸν πράξαντες τι, ὧν ἡ θεία Γραφή τὴν πρᾶξιν ἀπηγόρευσε, τῶν ἐν τῇ δευτέρᾳ πύσει κειμένων δεινῶν ἀπηλλάγησαν; οἷον ἐπὶ μὲν πολέμῳ, ὡς ὅταν οἱ ἑπτὰ ἐπὶ θῆβαις ἄρδην μὲν καταστρέφειν τὴν προῤῥηθεῖσαν πόλιν ἔμελλον· μαντευσαμένου δὲ Τειρεσίου, ὁ Μενόικεὺς κατὰ τὸ δοκοῦν τῇ μαντείᾳ, ἑαυτὸν ἐτοίμως κατέσφαξε, καὶ οὕτως κατὰ τὴν προῤῥῆσιν τῆς μαντείας, ἡ μὲν πόλις διεσώθη, οἱ δὲ πολέμιοι ὑπὸ τῶν ἐν τῇ πόλει ἀνηρέθησαν· καὶ τοῦτο μὲν περὶ τῶν ἐν πολέμοις τροπαίων ἐν ἑκ πολλῶν ἡμῖν εἰρηται.

ἈΠΟΚΡΙΣΙΣ. Ὁ ποιῶν τὴν λύσιν τῶν ζητουμένων, πρῶτον ὀφείλει θεῖναι τὰ ὁμολογήματα, εἶτα ἐξ αὐτῶν ποιήσασθαι τῶν ζητουμένων τὴν λύσιν. Ἔστι δὲ τῶν ὁμολογουμένων τὸ ἓνα εἶναι Θεὸν δημιουργόν τε καὶ προνοητὴν τοῦ κόσμου παντός, ὃν καταγγέλλουσιν αἱ θεαὶ τῶν Χριστιανῶν Γραφαὶ λόγους θεαίας δυνάμει μαρτυρημένοις· παρ' οὗ ἐστὶ τῶν μελλόντων ἡ τε πρόῤῥησις καὶ ἡ ἔκθασις. Ἐκβάλλουσι δὲ αἱ Γραφαὶ αἱ τούτων καταγγέλλουσαι τοὺς τῶν Ἑλλήνων θεοὺς· *Εἰ ἀλλάξουσι, φησὶ, τὰ ἔθνη τοὺς θεοὺς αὐτῶν· καὶ, αὐτοὶ οὐκ εἰσὶ θεοί.* Ὡν δὲ οὐκ εἰσὶν οἱ θεοὶ θεοί, τούτων οὐδὲ οἱ μάντις εἰσὶν ἀληθείας προφηταί, οὐδ' ἡ αὐτῶν πρόῤῥησις ἀναπόδραστόν τε καὶ ἀληθῆ ἔχει τὴν ἔκθασιν. Ὡσπερ γὰρ εἰσι μακρὰν τῆς ἀληθινῆς θεότητος, οὕτως καὶ τῆς τῶν μελλόντων προγνώσεως. Ὅτι δὲ (43) καὶ ἐν τῇ μάχῃ τῶν Ἑλλήνων πρὸς Ἑλληνας, τῶν πολυτρόπως, μάλιστα ἐν τοῖς πολέμοις, ταῖς μαντείαις χρησαμένων, ὁ τῶν Χριστιανῶν Θεὸς τὴν ἰδίαν ἐστῆσε βούλησιν, μαρτυρεῖ μὲν ἡ μάχη Ἀλεξάνδρου καὶ Δαρείου· τοῦ μὲν κρατύνας τὰς μαντείας, τοῦ δὲ καταργήσας· μαρτυρεῖ δὲ καὶ τοῦ Ἀσσυρίου ἡ μάχη ἣν εἶχε πρὸς τὰ ἄλλα πολλὰ καὶ ἰσχυρὰ ἔθνη, ἣν ὁ Θεὸς *ράβδον τῆς ὀργῆς καὶ πρίωνα ἐκάλεσε, ποτὲ μὲν λέγων· Ἴδοὺ ὁ Ἀσσύριος, ράβδος ἐστὶ τῆς ὀργῆς μου· ἐπὶ ἔθνος ἀμαρτωλῶν ἀποστελῶ* (44) *αὐτόν· ποτὲ δὲ λέγων περὶ αὐτοῦ· Μὴ ὑψωθήσεται πρίων ἀνευ τοῦ ἔλκοντος αὐτόν;*

⁴² Gen. ix, 4. ¹ Jer. ii, 11. ² Isa. x, 15.

(42) Ὁσηνίκα. Deest. πῶς ante hanc vocem.

(43) Ὅτι δὲ. Sic habent editiones posteriores. At. R. Stephanus mss. ὅτε δὲ, et mox μαρτυρεῖ δὲ ἡ μάχη. Paulo post leg. ὃν ὁ Θεὸς ράβδον.

A tinet, ita etiam intelligendus est, id quod sit, et id quod habeat, obtinere supra compositionem.

QUÆST. CXLV. Si per quæ caro, per eadem et sanguis consistit : quare Deus carnis animalium esum permittit, carnis autem in sanguine usum interdicit? *Excepto, inquit, quod carnem in sanguine non comedetis* ⁴⁰.

RESP. Ut ea quoque re Deus nos a ferarum similitudine secerneret, quæ cum carnis esu sanguinem etiam lambunt eorum, quorum carnibus vescuntur.

QUÆST. CXLVI. Si Deus in iis, quæ vere ad exitum perducta sunt, etiam per Græcorum vates futurum prænuntiavit, quare cum Græci pugnant cum Græcis, sæpe postquam ex oraculi monitu aliquid fecere, quod divina lege vetitum est, calamitatibus in secunda interrogatione positus liberati sunt? Velut in bello, cum septem illi apud Thebas duces funditus prædictam urbem eversuri essent, Tiresia responsum dante Menœceus oraculo morem gerens, seipsum libens interemit, sicque secundum oraculi vaticinium servata urbs et a civibus interempti hostes. Atque illud victoriæ in bello reportatæ exemplum unum de multis attulimus.

RESP. Qui solutionem quæstionum suscipit, **505** is primo res exploratas statuere debet, ac deinde ex eis quæstionum solutionem perficere: Illud autem in rebus exploratis est, unum esse Deum opificem et gubernatorem totius mundi, quem divinæ Christianorum Scripturæ verbis annuntiant divinarum virtutum testimonio confirmatis, a quo est futurorum prædictio et eventus. Projiciunt autem Scripturæ, quæ illum prædicant, deos Græcorum. *Si mutabunt, inquit, gentes deos suos, et ipsi non sunt dii* ¹. Quorum autem dii non sunt dii, horum nec vates prophetæ sunt veritatis, nec eorum prædictio inevitabilem et verum habet eventum. Quemadmodum enim procul sunt a vera deitate, ita et a futurorum præcognitione. In pugnis autem Græcorum adversus Græcos, qui multifariam, præsertim in bellis, usi sunt oraculis, Christianorum Deum propriam statuisse voluntatem, testatur et Alexandri et Darii pugna, quorum alterius vaticinia confirmavit, alterius subvertit; testatur et Assyrii cum aliis multis ac fortibus gentibus pugna, quem Deus *virgam furoris et serratam* vocavit : quandoque dicens : *Ecce Assyrius, virga furoris mei est ; adversus gentem peccatricem mittam eum.* Quandoque de eo inquires : *Nunquid exaltabitur serra absque eo qui trahit illam* ²? Sane quidem quod Assyrius per prosperum responsorum,

(44) Ἀποστελῶ. Hoc verbum ex Bibliis desumptum a Syllburgio, moxque additum ὑψωθήσεται. Infra leg. κρατύνασα, vel casus est absolutus.

quæ a diis suis per vates acceperat, eventum, tanquam serra concidit et dilaceravit miserabiles gentes, quæ et ipsæ, itidem ut ille, oraculorum fiducia, bellum cum ipso commiserere, et spe acceptorum responsorum decidere, permittente Deo id est factum, ut scilicet oracula Assyrii votis responderent, gentes autem vaticiniis suis fallerentur. De quibus Deus per prophetam Isaiam : *Remisi manum meam, et aruerunt.* Assyrius vero : *Nanquid, ait, liberarunt dii gentium terram eorum de manu mea, ut eruat Dominus Jerusalem ex manu mea?* Secundum oracula, quæ Assyrius a vatribus acceperat, ejusmodi prolocutus est verba contra gentes, et contra Hierusalem. Atque is adversus gentes eventu oraculorum felici est potitus, Deo permittente : adversus Hierosolyma autem, eorundem exitu potitus non est, Deo non permittente. Quomodo igitur oraculo frustrati sunt septem illi duces apud Thebas, quominus urbem eam prorsus excinderent? Infelix enim oraculi exitus argumentum est infirmitatis illius, a quo ea per oraculum prædicta quæ non evenerunt. Ac si, juxta minime fallacem Servatoris vocem, absque Deo ne passer quidem in terram cadit : multo profecto minus populus universus, aut urbs tota interit, Deo non permittente. Quod vero quævis profana gens, quæ a gente itidem profana extincta est, virga et serra furoris Dei interierit, manifesto apparet ex his quæ de Assyrio sunt dicta. Ad hæc, si ea quæ a Græcis de Tiresia vate memorata sunt, omni ex parte sunt ridicula : quomodo fieri potest, ut quæ ille dixit, vera fuerint? Fertur enim de eo, **506** virum ipsum et feminam fuisse, et utrorumque habuisse formas, et cum multas inter deos diremisset contentiones, hanc ob causam, iratam illi Junonem, cæcitatem immisisset : Jovem autem, ut casum ejus solaretur, divinatione illum donavisse. Porro cum incredibilia sint, quæ de ipso fabulose narrata sunt, quomodo vera esse possint quæ ipse fabulatus est? Denique si, ut Græci dicunt, quæ Parcarum fuis evoluta sunt revolvi non possunt, quomodo non inutilia utentibus oracula, Parcæ ad finem ineluctabilem necessario ea perducentibus, quæ earum sint evoluta fuis? Quæ si ita habent, quomodo non falsa quæ alia ab aliis tolluntur, Parcæ videlicet, et divinationes? Quomodo vero Menæceus non frustra seipsum necavit de oraculi sententia : cum causa, cur hostes occiderentur, urbs autem servaretur, non ex dæmone, qui per vatem responsum edidit, sed ex Domino vero Deo, quid id permisit, existerit?

τοὺς πολεμίους, σῶζεσθαι δὲ τὴν πόλιν, μὴ ἐκ τοῦ δαίμονος τοῦ διὰ μάντεως χρηματίσαντος ὑπαρχούσης, ἀλλ' ἐκ τῆς τοῦ Δεσπότου τοῦ ἀληθινοῦ Θεοῦ συγχωρήσεως;

^a Isa. xxxvi, 18.

(45) *Kaltoi.* Sylburgius explet lacunam addendo πρόδηλός ἐστιν.

(46) *Χρησμολογημένων.* Subintelligendum est λόγων, aliqui legendum esset ἃ εἰληψε.

(47) *Οἱ ἑπτὰ ἐπὶ Θήβαις.* Observat Sylburgius septem illos duces apud Apollodorum minime in

Καίτοι (45). . . ὁ Ἀσσύριος ἐστὶ κατὰ τὰς ἐπιτυχίας τῶν χρησμολογημένων (46) οὗς εἰληψε παρὰ τῶν θεῶν αὐτοῦ διὰ τῶν μάντεων, πρὶς καὶ σπαράσσει τὰ ἔλεεινά ἐθνη τὰ ὁμοίως αὐτῷ, τῇ πεποιοῦσθαι τῶν χρησμῶν συμβεβληκτά αὐτῷ εἰς πόλεμον, καὶ ἀποτετυχηκτά τῆς διὰ χρησμῶν ἐλπίδος, τοῦ Θεοῦ συγχωρήσαντος, ἐπιτυχεῖν μὲν τῶν χρησμῶν τῶν Ἀσσυρίων, ἀποτυχεῖν δὲ τὰ ἐθνη. Περὶ ὧν ὁ μὲν Θεὸς διὰ τοῦ προφήτου Ἡσαίου φησὶν ὁ Θεός· ἀνήκα τὴν χεῖρά μου, καὶ ἐξηράνθησαν. Ὁ δὲ Ἀσσύριός φησι, Μὴ ἐβρύσαντο οἱ θεοὶ τῶν ἐθνῶν τὴν γῆν αὐτῶν ἐκ τῶν χειρῶν μου, οὐκ ἔρυσεται Κύριος τὴν Ἱερουσαλήμ ἐκ τῆς χειρὸς μου; Κατὰ δὲ τοὺς χρησμούς οὗς ἐδέξατο ὁ Ἀσσύριος παρὰ τῶν μάντεων, τοιαύτας ἐφθέγγετο φωνάς καὶ κατὰ τῶν ἐθνῶν καὶ κατὰ τῆς Ἱερουσαλήμ. Καὶ τοῦ Θεοῦ συγχωρήσαντος, ἐπέτυχεν ὁ Ἀσσύριος τῶν χρησμῶν κατὰ τῶν ἐθνῶν· κατὰ δὲ τῆς Ἱερουσαλήμ ἀπέτυχεν τῶν χρησμῶν, τοῦ Θεοῦ μὴ συγχωρήσαντος. Πῶς οὖν ἀπέτυχον τῆς μαντείας οἱ ἑπτὰ ἐπὶ Θήβαις (47) τοῦ ἄρδην ἀπολέσαι τὴν πόλιν; ἢ γὰρ ἀποτυχία τῆς ἑλεγχος γίνεται τῆς ἀσθενείας τοῦ Θεοῦ τοῦ διὰ τῆς μαντείας προμηνύσαντος τὰ ἀνέκβατα. Καὶ εἰ κατὰ τὴν ἀψευδή τοῦ Σωτήρος φωνῆν, χωρὶς Θεοῦ στρουθίον οὐ πσεύεται ἐπὶ τῆς γῆς· πολὺ μᾶλλον ἔθνος ὄλον ἢ πόλις ὄλη, οὐκ ἂν ἀπόλοιτο μὴ τοῦ Θεοῦ συγχωρήσαντος. Ὅτι δὲ πᾶν ἔθνος Ἑλληνικὸν ὑπὸ ἔθνους Ἑλληνικοῦ ἀπολλύμενον ὑπὸ βάρβου καὶ πρίονος τῆς ὀργῆς τοῦ Θεοῦ ἀπόλλυται, φανερὸν καθέστηκεν ἐκ τῶν περὶ τοῦ Ἀσσυρίου εἰρημένων. Ἐτι δὲ εἰ τὰ παρὰ Ἑλλήνων περὶ τοῦ μάντεως Τειρεσίου εἰρημένα πάντα τὰς ἐπι καταελάστα, πῶς ἐνδέχεται τὰ δι' αὐτοῦ λεχθέντα εἶναι ἀληθῆ; Φασὶ γὰρ περὶ αὐτοῦ, ἄνδρα καὶ γυναῖκα γαγόνενα αὐτὸν, καὶ ἀμφοτέρων ἔχειν τὰς πλάσεις, καὶ πολλὰς μάχας τῶν θεῶν διαλύσαντος (48), διὰ ταύτην τὴν αἰτίαν ἢ μὲν Ἥρα, χολωθείσα αὐτῷ, ἐπήρωσεν αὐτόν· ὁ δὲ Ζεὺς εἰς παραμυθίαν τῆς πηρώσεως αὐτοῦ, ἐχαρίσατο αὐτῷ τὴν μαντικὴν. Ἄλλ' εἰ ἀλλότρια πίστεως ὑπάρχει τὰ περὶ αὐτοῦ μυθεύμενα, πῶς ἐνδέχεται ἀληθῆ εἶναι τὰ ὑπ' αὐτοῦ μυθεύμενα; Ἐτι δὲ εἰ, καθὼς φασιν Ἕλληνες, τὰ ὑπὸ τῶν Μοιρῶν ἐπικλωθόμενα, ἀδύνατόν ἐστιν ἀνακλωθῆναι, πῶς οὐκ εἰσὶν ἀνεφελεῖς αἱ μαντεῖαι τοῖς αὐταῖς χρωμένοις, τῶν Μοιρῶν ἐπὶ τὸ ἀναπόδραστον τέλος ἀναγκαίως ἀγούσων τὰ ὑπ' αὐτῶν ἐπικλωθόμενα; Ἄλλ' εἰ ταῦτα οὕτως ἔχει, πῶς οὐκ εἰσὶ ψευδεῖς αἱ τῆς Μοίρας καὶ αἱ μαντεῖαι, ὑπ' ἀλλήλων ἀναιρούμεναι; Πῶς δὲ οὐκ ἐστὶν ὁ Μενόικειος, μᾶτην κατασφάζας ἑαυτὸν κατὰ τὸ δοκοῦν τῇ μαντείᾳ, τῆς αἰτίας τοῦ ἀναιρεῖσθαι μὲν

δαίμονος τοῦ διὰ μάντεως χρηματίσαντος ὑπαρχούσης;

hoc consilium inductos memorari, sed potius ab Amphiarao deterritos. At Pseudo-Justinus videtur supponere nihil majoris rei antiquos inconsultis oraculis aggressos fuisse.

(48) *Διαλύσαντος.* Ita mss. et R. Stephanus. Legitur διαλύσαντα in posterioribus editionibus.

ADMONITIO

In sequentes Quæstiones Christianorum ad Græcos et Græcorum ad Christianos.

Christianorum ad Græcos et Græcorum ad Christianos quæstiones non esse S. Justini Martyris opus inter omnes eruditos convenit: ejusdem parentis setum esse ac dogmatum nonnullorum Aristotelis Confutationem, quam subjungemus illis, jam nonnulli animadverterunt, neque id subodorari difficile est, cum magna sit inter utrumque opus styli similitudo. Sed cui tribuenda sit tota pertractationis moles, id nobis inquirendum.

Equidem quanto accuratius has quæstiones cum iis, quæ sunt ad orthodoxos, confero, eo magis in eam feror sententiam, ut uni et eidem scriptori utrasque adjudicem: styli similitudinem cum multa alia testantur, tum in primis nominativi, sive accusativi casus, pro genitivi absolutis in utriusque quæstionibus usurpati. Vide Quæst. 100 ad Orthod. et Resp. ad Quæst. 113. Eandem loquendi rationem reperies infra in confutatione responsionis Græcorum ad Quæst. 3, n. 3, et in Responsionibus de resurrectione n. 41 et 45. Observavi ad Quæst. 37 et 131 ad Orthod. præpositionem κατά aliter ac apud alios scriptores usurpari. Sic etiam infra legimus κατά κοινού (communi more,) in Confut. Resp. 3, n. 3.

In Respons. ad Quæst. 114 ad Orthod. legitur tanquam ex Scriptura, « cogitasti et adsuerunt tibi, » quod quidem ex Jobi verbis c. xxiii, v. 14, aut alio simili loco desumptum videtur. Eadem sententia citatur infra in Responsionibus de Resurrect. n. 4. Non eadem materia in Quæstionibus ad Orthodoxos ac in iis, quæ sunt ad Græcos, tractari solet; sed si quando occurrat, ut eadem ad solvendum proponantur, non difficile erit principiorum consensionem animadvertere. Responsio ad Quæst. 113 Orthod. simillima est iis, quæ adversus mundi æternitatem statuuntur in Confut. Resp. 4 Græc. In Confut. Resp. 1, n. 5, eadem verba habemus de omnium futura restitutione ac in Resp. ad Quæst. 1 Orthod.

Quæstiones Christianorum ad Græcos in editione Roberti Stephani disjunctæ sunt ab iis, quæ sunt Græcorum ad Christianos; sed primis istæ subjunctæ fuerunt in editionibus Græco-Latinis. Primæ, quæ prolixiores habent responsiones, non videntur notæ fuisse Photio. Is enim memorat 507 tantum « dubitationum contra pietatem summarias solutiones. » Hæc omnia uni et eidem scriptori tribuenda esse neminem negaturum puto.

Scite observat Grabius Spicileg. tom. II, pag. 156, magnam inesse similitudinem inter has Christianorum ad Græcos Quæstiones et ea quæ olim Justinum inter et Crescentem intercesserunt. Nam ut huic Cynico quæstiones ponebat Justinus, ac deinde ejus responsa refellebat, ita his in quæstionibus agitur. Inde suspicio Grabii animum subiit. « impostorem quempiam ex Justini verbis » occasionem cepisse fingendi tales « Interrogationes, Responsiones et Responsum confutationes. » Probabilis esset viri eruditi conjectura, si non multa rationum momenta persuaderent omnes illas quæstiones, sive ad Orthodoxos, sive Christianorum ad Græcos, sive Græcorum ad Christianos, unius et ejusdem scriptoris opus esse, qui quidem nimium acutus et doctus fuit, quam ut Manichæos commemoraret, ac multa alia S. Justini Martyris ætati minime convenientia poneret, si sub nomine S. Martyris latere voluisset.

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΑΙ

ΠΡΟΣ ΤΟΥΣ ΕΛΛΗΝΑΣ.

QUÆSTIONES CHRISTIANÆ AD GRÆCOS.

ἘΡΩΤΗΣΙΣ Α΄.

Εἰ τῷ μεγίστῳ ἐν ἀνθρώποις ἀγαθῷ μεγίστον ἀντίκειται κακόν· μεγίστον δὲ ἐν ἀνθρώποις ἀγαθόν, τὸ γνῶναι τὸν ὄντως ὄντα Θεόν· μέγιστον ἄρα κακόν, τὸ τοῦτον ἀγνοεῖν. Ἄλλ' ἐπειδὴ ἐστὶ τοῦτο κακόν ἐν τισὶ τῶν ἀνθρώπων, ποῖόν ἐστι τῷ δημιουργῷ τοῦ κόσμου Θεῷ πρεπωδέστερον, τὸ ἐναλλάξαι τὴν τοῦ παρόντος βίου κατάστασιν καὶ ἀπαλλάξαι τοὺς ἀνθρώπους τοῦ μεγίστου κακοῦ, καθὼς ὁ τῶν Χριστιανῶν βούλεται λόγος, ἢ τὸ ἔδασαι μένειν τὸν κόσμον ἐπὶ τῆς αὐτῆς καταστάσεως, καὶ τοὺς ἀνθρώπους τῷ μεγίστῳ κακῷ δεῖ κατεχομένους;

ἈΠΟΚΡΙΣΙΣ ἙΛΛΗΝΙΚΗ.

Πρῶτον μὲν πρὸς τὸ πρῶτον ἔμπορον βητέον, ὡς μέγιστον κακόν οὐδὲν ἐστίν. Εἰ γὰρ τῶν ἀγαθῶν τὸ

QUÆSTIO PRIMA.

Si summo hominum bono summum opponitur malum, summum autem hominibus bonum est, Deum verum nosse: summum certe malum erit, illum ignorare. Porro cum hoc malum nonnullis insit hominibus, utrum Deo mundi creatori magis convenit, præsentis mutare statum vitæ, atque homines summo liberare malo, ut Christiani docent, an sinere ut mundus in eodem statu maneat, atque homines maximo semper malo detineantur?

RESPONSIO GRÆCA.

Principio ad quæstionem primam dicendum, nullum esse summum malum. Nam si summum bonum

Deus est, videlicet si quis supponat summum malum, principium aliud reperitur Deo contrarium, quod quidem Manichæi perperam asserunt. Absurdum enim est Deum non universa complecti, ac bonitatis suæ lucem in omnia non diffundere. Quare nullum est maximum malum; nam ignorantia sæpe utilitatis causa hominibus datur; unde id multis videmus sæpe accidere, ut magis cognita despiciant quam ignota. Præterea ignorationem veri Dei non aliunde quam ex propria oblivione anima patitur. Obvenit autem hic quoque animis notio Dei; videmusque et in hac vita homines Deum cognoscentes: ac, si quis dicere verum velit, nulla omnino Dei ignoratio. Omnes enim Deum esse communi fatentur sententia. Porro homines hoc etiam in mundo Deum cognoscere posse, orthodoxorum quoque liquido fides declarat, quæ Deum ipsum descendisse, et a mortalibus cognitum esse asseverat. Itaque si in hac vita mortales Deum nosse possunt, nullum eis summum malum ex eo, quod hic sint, contingit. Etenim ignorantibus, ut dictum est, increduli ingenii vitio Dei ignoratio obvenit. Quod si quis etiam concedat, quod quidem est absurdum, summum esse malum ea quæ hic sunt, eaque non existere satius esse quam exsistere; siquidem ea quæ hic sunt ab opifice ob infirmitatem **508** mala fuisse facta dicit, insanit, dum Dei potentiam negat universa complecti. Sin autem cum ea, quæ hic sunt, bona efficere posset, permisit aliis ut mala efficerent, erit hoc quoque Dei incusatio. Nam qui prohibere potest ac contemnit, verius ipse effector est. Sin ipse Deus est qui hæc fecit, liquet eodem Deo manente, eadem et posthac et semper futura. Quæ enim dudum potuit, nunc quoque potest. Quod si nunc prolixius quidquam potest, quam antea, temporaria erit ejusmodi ipsius potentia: quod absurdum est; nam quod temporarium, id corruptibile est. Sin, cum etiam olim prohibere potuerit summum hoc malum, non prohibuit, invidus fuerit: quod vel imaginari impium est. Necesse est ergo eundem in eisdem manentem, eadem facere.

Responsionis non recte institutæ confutatio.

1. Satis est hanc orationem intelligere, ut eam tibi non constare arguatur. Nam cum initio quidem dicat, *non esse summum malum*, in fine autem, impium esse, vel sola imaginatione ea quæ Deo indigna sunt sentire: quomodo non introducitur considerate summum malum, quod inconsiderate a responsore est rejectum? At si hujusmodi ex sola imaginatione impietati illud addatur, ut ea quoque verbis proferatur, major committitur impietas. Quod si non dicatur solum, sed etiam scribatur, omnem malitiæ gradum excedet impietas. Atque hæc si ita habent, et in eis, quæ indigne de Deo

(49) Ὑπόθειτο. R. Stephanus ὑπόθειτο. Emendavit Sylburgius, ejusque emendationem codex Claromontanus confirmat.

(50) Κεκριμένως. Sic emendavi ope codicis Cla-

Α μέγιστον ὁ Θεὸς ἐστι, δηλονότι· εἰ τις ὑπόθειτο (49) μέγιστον κακὸν, εὐρεθήσεται ἑτέρα ἀρχὴ ἐναντία τῷ Θεῷ· ὅπερ οἱ Μανιχαῖοι κακῶς λέγοντες λέγουσι. Καὶ γὰρ ἄτοπον τὸν Θεὸν μὴ πάντα καταλαμβάνειν, μὴ πᾶσι τὴν ἑαυτοῦ ἀγαθότητα ἐπιλάμπειν. Μέγιστον τοίνυν κακὸν οὐδὲν· καὶ γὰρ ἡ ἀγνοία πολλάκις ἐπ' ἀγαθῷ δίδεται τοῖς ἀνθρώποις· ὀρώμεν οὖν ἐπὶ πολλῶν, ὡς πολλάκις συμβαίνει μᾶλλον καταφρονεῖν τῶν γινωσκομένων ἢ τῶν ἀγνοουμένων. Ἄλλως τε καὶ τὸ ἀγνοεῖν τὸν ὄντως ὄντα Θεὸν, οὐκ ἐκ τινος ἄλλου, ἀλλ' ἐκ τῆς οικείας λήθης ἢ ψυχῆ πάσχει. Παραγίνεται δὲ καὶ ταῖς ἐνταῦθα ψυχαῖς γνῶσις Θεοῦ· ὥσπερ οὖν ὀρώμεν καὶ ἐνταῦθα ἀνθρώπους γινώσκοντας τὸν Θεόν. Εἰ δέ τις ἐθέλοι τὸ ἀληθὲς λέγειν, οὐδέ ἐστιν ὄλως ἀγνοία περὶ Θεοῦ· πάντες γὰρ, ὅτι **B** ἐστὶν ὁ Θεός, ὁμολογοῦσι κοινῇ ἐννοίᾳ. Ὅτι δὲ καὶ ἐνταῦθα ὄντες δύνανται οἱ ἄνθρωποι γινώσκειν τὸν Θεόν, καὶ ἡ τῶν ὀρθοδόξων πίστις σαφῶς δηλοῖ, λέγουσα τὸν Θεὸν αὐτὸν κατεληλυθῆναι, καὶ ἐγνώσθαι τοῖς ἀνθρώποις. Εἰ τοίνυν δυνατόν καὶ ἐνταῦθα τοὺς ἀνθρώπους ὄντας γινώσκειν τὸν Θεόν, οὐδὲν αὐτοῖς μέγιστον κακὸν συμβαίνει ἐκ τοῦ ἐνταῦθα εἶναι. Τοῖς ἀγνοοῦσι γὰρ, καθὼς εἴρηται, ἐκ τῆς ἀπίστου φύσεως τὸ ἀγνοεῖν τὸν Θεὸν συμβαίνει. Εἰ δέ τις καὶ συγχωρήσει, ὅπερ ἄτοπον, μέγιστον εἶναι κακὸν τὰ ἐνταῦθα, καὶ κάλλιον ὑπάρχειν τὸ μὴ εἶναι τὰ τῆδε τοῦ εἶναι· εἰ μὲν λέγει κακὰ πεποιηκῆναι τὰ τῆδε τὸν δημιουργὸν δι' ἀσθένειαν, ἀνοηταίνει, τὴν τοῦ Θεοῦ δύναμιν φάσκων μὴ καταλαμβάνειν πάντα· εἰ δὲ **C** δυνάμενος καλὰ ποιῆσαι τὰ τῆδε, συνεχώρησεν ἐτέροις κακὰ ποιεῖν, καὶ τοῦτο ἔσται κατηγόρημα Θεοῦ. Ὁ γὰρ δυνάμενος μὲν παῦσαι, περιορῶν δὲ, ἀληθέστερον αὐτὸς δρᾷ. Εἰ δὲ αὐτὸς ἐστὶν ὁ Θεός ὁ ποιήσας τὰ τῆδε, δῆλον ὅτι τοῦ αὐτοῦ Θεοῦ μένους, καὶ εἰς ὕστερον καὶ αἰεὶ τὰ αὐτὰ ἔσται. Ἄ γὰρ πάλαι ἠδύνατο, καὶ νῦν δύναται. Εἰ δὲ νῦν τι πλεῖον δύναται παρὰ τὰ προτοῦ, ἔγχρονος αὐτοῦ ἔσται ἡ τοιαύτη δύναμις· ὅπερ ἄτοπον· τὸ γὰρ ἔγχρονον φθαρτόν. Εἰ δὲ, δυνάμενος καὶ πάλαι κωλύσαι τὸ μέγιστον οὕτω κακὸν, οὐκ ἐκώλυσε, φθονερὸς ἂν εἴη· ὅπερ ἀσέβης καὶ φαντάζεσθαι. Δεῖ οὖν τὸν αὐτὸν ἐπὶ τῶν αὐτῶν μένοντα τὰ αὐτὰ ποιεῖν.

Ἐλεγχος τῆς ἀποκρίσεως οὐκ ὀρθῶς γενομένης.

1. Ἰκαλὸς μὲν ἦν εἰς ἔλεγχον τοῦ ἀνυστάτου λόγου αὐτὸς ὁ λόγος νοούμενος. Τῷ γὰρ λέγειν ἐν ἀρχῇ μὲν τοῦ λόγου μὴ εἶναι μέγιστον κακὸν, ἐν τῷ τέλει δὲ τοῦ λόγου τὸ ἀσεβὲς εἶναι καὶ ἐκ μόνης φαντασίας τὸ τὰ ἀνάξια περὶ Θεοῦ φρονεῖν, πῶς οὐκ ἐστὶ κεκριμένως (50) εἰσαγόμενον τὸ μέγιστον κακὸν τὸ ἀκρίτως ἐκβληθὲν παρὰ τοῦ ἀποκρινομένου; Εἰ δὲ προστεθεῖται τῇ τοιαύτῃ ἐκ μόνης φαντασίας ἀσεβείᾳ καὶ τὸ λέγειν, μείζων γίνεται ἡ ἀσέβεια. Εἰ δὲ σὺν τῷ λέγειν καὶ τὸ γράφειν, ἐξ ἀνάγκης πᾶσαν κακίας ὑπερβολὴν ἢ ἀσέβεια ἔχουσα. Εἰ δὲ ταῦτα οὕτως ἔχει, καὶ ἐστὶν ἐν πᾶσι τοῖς ἀναξίως περὶ Θεοῦ λεγομένοις τε καὶ γρα-

romontani, qui tamen habet κεκρυμένως. Editi κεκρημένως. Vidit Sylburgius legendum esse κεκριμένως, ut sequenti vocī ἀκρίτως opponatur.

φορμένοις, ἢ καὶ μόνον φανταζόμενοις ἀσέβεια καθαί-
ρετική τῆς δόξης τοῦ Θεοῦ· ἔστιν ἄρα ἐξ ἀγνοίας
Θεοῦ τὸ μέγιστον κακὸν ἐν ἀνθρώποις. Ἄλλ' ἐπειδὴ
ἔδοξε τῇ σῆ θεοσεβείᾳ, τὸ καὶ παρ' ἡμῶν ἐγγράφως
ἐλεγχθῆναι τοῦ λόγου τὸ ἀσύστατον, διὰ τοῦτο ἐν
συντόμῳ γράφω τὰ ὑποτεταγμένα. Τὸ γὰρ διὰ πλειό-
νων ἐλέγξαι πρόδηλον ψεῦδος, ναρκῶδες καὶ τῷ γρά-
φοντι καὶ τῷ ἀναγινώσκοντι.

2. Δύο εἶδη τοῦ μεγίστου κακοῦ ἔθηνεν ὁ ἀποκρι-
νόμενος ἐν τῇ ἑαυτοῦ ἀποκρίσει, καὶ τρία εἶδη τῆς
ἀγνοίας τοῦ Θεοῦ· ἕκείνα μὲν κατὰ τοὺς Μανιχαίους,
ταῦτα δὲ κατ' αὐτὸν τὸν ἀποκρινόμενον. Καὶ τῶν
δύο εἰδῶν τοῦ μεγίστου κακοῦ τὸ μὲν ἔλεγε κατ' οὐ-
σίαν, τὸ δὲ κατ' ἐνέργειαν τοῦ κατ' οὐσίαν. Τῶν δὲ
τριῶν εἰδῶν τῆς τοῦ Θεοῦ ἀγνοίας, τὸ μὲν ἔλεγε κατὰ
λήθην, τὸ δὲ κατὰ τὴν ἀπιστον φύσιν, τὸ δὲ κατὰ τὴν
ἀγαθὴν δόσιν. Ποιῶν δὲ σύντομον τὴν ἀναίρεσιν καὶ
τῶν κατὰ Μανιχαίους, καὶ τῶν κατ' αὐτὸν, ἔφασκε,
ποτὲ μὲν ἀναιρῶν τῶν Μανιχαίων τὴν δόξαν, καί φησι,
Μέγιστον κακὸν οὐδὲν ἔστιν. Εἰ δὲ τις ὑπόβοιτο
μέγιστον κακὸν, εὐρεθῆσεται ἐξ ἐραδάρχῃ ἐναντι τῷ
Θεῷ· ὅπερ οἱ Μανιχαῖοι κακῶς λέγοντες λέγουσι·
ποτὲ δὲ, ὅταν φησὶ, Τὸν ὄντως (51) ὄντα Θεὸν οὐκ
ἐξ ἄλλου τινός, ἀλλ' ἐκ τῆς οὐκείας λήθης ἢ
ψυχῆ πάσχει· ἐν ἕκείνοις μὲν ἀναιρῶν τὸ κατ' οὐ-
σίαν μέγιστον κακὸν, ἐν τούτοις δὲ τὸ κατ' ἐνέργειαν.
Ἄναιρῶν δὲ κατὰ τὸ εἶδη τῆς ἀγνοίας τοῦ Θεοῦ, ἃ αὐτὸς
ἔθηνε, καί φησιν, Οὐδὲ ἔστιν ὄλιγος ἀγνοία περὶ
Θεοῦ· πάντες γὰρ, ὅτι ἔστι Θεός, ὁμολογοῦσι
κοινῇ ἔννοιᾳ. Εἰ μὲν οὖν οὐκ ἔστιν ὄλιγος ἀγνοία περὶ
Θεοῦ, ὅηλον, ὅτι ψευδὲς τὸ ἀγνοεῖν τὸν Θεὸν συμβαί-
νει τοῖς ἀνθρώποις ἢ κατὰ λήθην, ἢ κατὰ τὴν ἀπι-
στον φύσιν, ἢ κατὰ τὴν ἀγαθὴν δόσιν· εἰ δὲ κοινήν
ἔννοιαν πάντων λέγει τὴν κατὰ τὴν εἰδικὴν ἔννοιαν
ἐκάστης τῶν κακοδόξων αἰρέσεως ἀναιρουμένην,
οὐδ' οὕτως ἔσται γνώσις Θεοῦ ἐν τοῖς πᾶσιν. Ἡμεῖς
δὲ οὔτε τὸ κατὰ τοὺς Μανιχαίους μέγιστον κακὸν,
οὐδὲ τὴν κατ' αὐτὸν τὸν ἀποκρινόμενον ἀγνοίαν Θεοῦ·
ἔθῃκαμεν ἐν τῇ ἐρωτῆσει, ἀλλὰ μέγιστον κακὸν κατ'
ἔννοιαν εἰπομεν, τὸ κατὰ τοῦ Θεοῦ ψεῦδος· ἀγνοίαν δὲ
Θεοῦ τὴν τὸ ψεῦδος εἰρηκυῖαν· ὅπερ ἔστι τρίτον εἶδος
τοῦ μεγίστου κακοῦ, ἐκ τῆς ἔκχουστου ἀπειθείας τε
καὶ ἀπιστίας ἀνθρώπων συμβαῖνον αὐτοῖς. Ὁ προ-
θέμενος ὁ ἀποκρινόμενος ἀναιρεῖν ἀνεῖλε μὲν τὰ
κατὰ τοὺς Μανιχαίους δύο τοῦ μεγίστου κακοῦ εἶδη,
τὸ δὲ καθ' ἡμᾶς οὐκ ἀνεῖλε. Διὸ δυσὶν θάτερον ἀνάγκη
ἡμᾶς λέγειν περὶ τοῦ ἀποκρινόμενου· ἢ τὸ μὴ νοῆσαι
τὸ καθ' ἡμᾶς τρίτον εἶδος τοῦ μεγίστου κακοῦ; ἢ τὸ
μὴ εὐποροῦσαι δικαίαν ἀντιλογίαν τούτου ἀναιρετικής·
Ἵτι δὲ ἔστι τὸ καθ' ἡμᾶς μέγιστον κακὸν ἐξ ἀγνοίας
Θεοῦ συμβαῖνον τοῖς ἀνθρώποις, δείκνυται οὕτως. Τὸ
μέγιστον κακὸν, τὸ μὴ ὄν κατ' οὐσίαν, τοῦτο διὰ τὴν
ἀγνοίαν τοῦ Θεοῦ ὑπέθεντο οἱ ἀνθρώποι εἶναι τοῖς
ἑαυτῶν δόγμασι· μαρτυρεῖ δὲ τούτῳ καὶ αὐτὸς ὁ

A dicuntur et scribuntur, aut vel sola mentis cogita-
tione informantur, impietas inest, gloriæ Dei abro-
gatrix, est profecto summum in hominibus ex Dei
ignoratione malum. Sed cum pietati tuæ visum sit,
ut et a nobis scripto inconstantia argumenti de-
monstretur: breviter, quæ subjuncta sunt, scri-
benda duxi. Nam pluribus refellere manifestum
mendacium, scribenti juxta et legenti lædium af-
fert.

2. Duas species maximi mali responsor in re-
sponso suo posuit, et species tres ignorationis Dei:
ac illas quidem de Manichæorum sententia, has
vero suapte opinione. Et duarum maximi mali
specierum alteram dixit esse substantia, alteram
operatione illius quod substantia malum est. Tri-
plicis autem, qua Deus ignoratur, speciei, unam
ex oblivione, secundam ex incredulo ingenio,
tertiam ex beneficio utili proficisci ait. Breviter
vero et Manichæorum et suam ipsius evertens
sententiam, nunc quidem contra Manichæos ait:
*Nullum est summum malum. Si quis autem po-
nat esse summum malum, alterum reperietur prin-
cipium Deo adversum, quod quidem Manichæi perpe-
ram asserunt; nunc autem: ignorationem veri Dei
non aliunde quam ex propria oblivione anima pa-
titur; illic summum substantia malum; hic,
quod operatione fit, abrogans. Abrogans autem et
species Dei ignorationis, quas ipse statuit: Non est
509 omnino, inquit, Dei ignoratio; omnes enim
Deum esse communi fatentur sententia.* Ac si qui-
dem prorsus non est ignoratio Dei, falsum pro-
fecto est, ignorationem Dei obtingere mortalibus
vel oblivione, vel ingenio incredulo, vel utili bene-
ficio. Si vero communem omnium sententiam dicit
eam, quam propria cujusque pravæ hæresis sen-
tentia evertit, ne sic quidem Dei cognitio inerit
omnibus. Nos autem neque illud secundum Mani-
chæos maximum malum, neque Dei, secundum
responsorem, ignorationem in quæstione posui-
mus; sed summum malum in mente esse dicimus,
de Deo opinionem falsam; ignorationem vero Dei,
quæ opinionem hujusmodi falsam profert, quæ
quidem tertia est species summi mali, hominibus
ex voluntaria rebellionem et infidelitate obveniens.
Quam cum instituisset responsor abolere, abolevit
quidem duas Manichæorum summi mali species,
nostram non abolevit. Quapropter duorum alterum
de responsore dicere necesse habemus: aut igno-
rasse enim tertiam nostram summi mali speciem,
aut ei justam contradicendi causam defuisse, quæ
speciem eam aboleret. Enimvero summum, quod
nos dicimus, malum hominibus accidere ex igno-
ratione Dei, ita demonstratur. Summum malum,
quod substantia non est, homines per ignoratio-
nem Dei, placitis ipsi suis esse statuerunt; testa-

(51) Τὸν ὄντως. Monuit Sylburgius deesse τὸ
ἀγνοεῖν, quod quidem non deest in ipsa respon-
sione. His autem verbis, *Ignoracionem Dei non
atiande quom ex propria oblivione anima patitur, re-*

fellitur sententia Manichæorum, nempe illud ma-
lum quod fit per operationem malæ substantiæ, su-
blato libero arbitrio.

tur hoc et ipse responsor, cum ait : *Maximum malum nullum est, ac si quis supponat malum maximum, inuenietur alterum principium Deo adversum : quod quidem Manichæi perperam asserunt. Absurdum enim est, Deum non universa complecti, neque bonitatis lucem in omnia diffundere ; summum ergo malum nullum est.* In his quidem sublatum est summum substantia malum ; relictum autem id quod in opinionibus supponitur, quodque nos in quæstione posuimus. Cæterum quia responsor ad evertendum illud, quod dicimus, summum malum intentus dixit, *summum malum nullum est ;* propterea certum est, eum vel non intellexisse, prout est dictum, summum, quod dicimus, malum, vel justa contradicendi causa destitutum fuisse ; id vero si ita habet, apertum est, summum esse in hominibus, quod in opinione supponitur, malum. *Si namque, inquit, summum bonum Deus est, vera quidem ac pia vox quæ Deum summum bonum esse dicit ; sed quia nonnulli homines ex ignoracione Dei, verum Deum justis nominibus et honoribus fraudant, et ad eos, qui dii non sunt, ea transferunt, an non responsori duplicata esse videtur impietas, qua major non est, verum quidem Deum ignorare, eum autem, qui Deus non est, illius ornare titulis et honoribus ? Quo autem modo stare potest illius sententia, qua negat esse in hominibus summum malum, cum in eis summa sit impietas ? Nisi forte summam impietatem, summum non existimat malum. Si quis, ait, supponat summum malum, inuenietur principium alterum Deo adversum : quod Manichæi perperam asserunt. Absurdum enim est, Deum non universa complecti, neque bonitatis suæ lucem in omnia diffundere. Summum ergo malum nullum.* 510 Si nullum est in hominibus malum summum, quomodo Manichæos criminariis quod male dicant quæ dicunt ? Si enim male dicunt Manichæi quæ dicunt, nempe malum est quod ab ipsis dicitur. Quisquis enim male dicit, malum male dicit. Porro Manichæorum malum hujusmodi est, ut eo majus non sit. Atqui hoc si verum est, revera certa ingens est in hominibus malum ; si minus substantia, saltem hypothesei et opinione.

3. *Nam ignoratio, inquit, sæpe in beneficii loco datur hominibus : unde multis videmus sæpe accidere, ut magis cognita despiciant quam ignota. Præterea ignoratio veri Dei non aliunde quam ex propria oblivione animo obvenit ; obvenit namque hic quoque animis cognitio Dei, sicut sane videmus et in hac vita homines Deum cognoscentes. Ac si quis verum dicere velit, nulla omnino Dei ignoratio. Omnes enim Deum esse, communi fatentur sententia. Porro homines hoc etiam in mundo Deum cognoscere posse, orthodoxorum liquido declarat fides, quæ Deum ipsum descendisse, et a mortalibus cognitum esse prædicat. Hominibus dixit multoties datam esse in beneficii loco ignoracionem. Quod si eam dicit ignoracionem, de qua nobis sermo est ; manifestæ*

ἀποκρινάμενος ἐν οἷς ἔλεγε· *Μέγιστον κακὸν οὐδὲν ἐστὶ· καὶ εἰ τις ὑπόθοιτο μέγιστον κακὸν, εἰρησθήσεται ἑτέρα ἀρχὴ ἐναντία τῷ Θεῷ· ὅπερ οἱ Μανιχαῖοι κακῶς λέγοντες λέγουσι. Καὶ γὰρ ἀτοπον τὸν Θεὸν μὴ πάντα καταλαμβάνειν, μὴ πᾶσι τὴν ἑαυτοῦ ἀγαθότητα ἐπιλάμπειν. Μέγιστον τοίνυν κακὸν οὐδὲν. Ἐν τούτοις ἀνήρηται μὲν τὸ κατ' οὐσίαν μέγιστον κακὸν, ὑπολείπεται δὲ τὸ καθ' ὑπόθεσιν ἐν δόγματι, ὃ ἐθήκαμεν ἡμεῖς ἐν τῇ ἐρωτήσει. Ἄλλ' ἐπειδὴ πρὸς ἀναίρεσιν τοῦ καθ' ἡμᾶς μεγίστου κακοῦ ὁ ἀποκρινάμενος ἀποτείνόμενος ἔλεγε, Μέγιστον κακὸν οὐδὲν ἐστὶ, διὰ τοῦτο δῆλός ἐστιν ὁ ἀποκρινάμενος ἢ μὴ νοήσας, καθὰ εἰρηται, τὸ καθ' ἡμᾶς μέγιστον κακὸν, ἢ μὴ εὐπορήσας δικαίας ἀτιμολογίας· ἀλλ' εἰ τοῦτο οὕτως ἔχει, δῆλον, ὅτι ἐστὶ μέγιστον κακὸν ἐν ἀνθρώποις καθ' ὑπόθεσιν ἐν δόγματι. Εἰ γὰρ, φησὶ, μέγιστον τῶν ἀγαθῶν ὁ Θεὸς ἐστίν, ἀληθὴς μὲν καὶ εὐσεθὴς ἡ φωνὴ ἢ λέγουσα τὸν Θεὸν μέγιστον εἶναι τῶν ἀγαθῶν· ἀλλ' ἐπειδὴ τινες τῶν ἀνθρώπων ἐξ ἀγνοίας Θεοῦ ἀποστεροῦσι μὲν τὸν ὄντως ὄντα Θεὸν τῶν δικαίων αὐτοῦ προσηγοριῶν τε καὶ τιμῶν, καὶ προσάπτουσιν αὐτὰς τοῖς οὐκ οὔσιν, ἄρα γε οὐ δοκεῖ τῷ ἀποκρινάμενῳ ἀσεβειαν εἶναι διπλῆν, ἥς μεῖζον οὐκ ἐστὶ, τὸ τὸν μὲν ὄντως ὄντα Θεὸν ἀγνοεῖν, τὸν δὲ οὐκ ὄντα ταῖς ἐκείνου τιμῶν προσηγορίας καὶ τιμαῖς ; Πῶς δὲ ἐνδέχεται κατὰ τὴν ἐκείνου ἀπόφασιν λέγουσαν, μὴ εἶναι μέγιστον κακὸν ἐν ἀνθρώποις, τῆς μεγίστης ἀσεβείας οὕσης ἐν ἀνθρώποις, εἰ μὴ τί γε ἄρα τὴν μεγίστην ἀσεβειαν οὐχ ἡγεῖται μέγιστον εἶναι κακὸν ; Εἰ τις, φησὶν, ὑπόθοιτο μέγιστον κακὸν, εἰρησθήσεται ἑτέρα ἀρχὴ ἐναντία τῷ Θεῷ· ὅπερ οἱ Μανιχαῖοι κακῶς λέγοντες λέγουσι· καὶ γὰρ ἀτοπον, τὸν Θεὸν μὴ πάντα καταλαμβάνειν, μὴ πᾶσι τὴν ἑαυτοῦ ἀγαθότητα ἐπιλάμπειν. Μέγιστον τοίνυν κακὸν οὐδὲν. Εἰ μέγιστον κακὸν οὐδὲν ἐστὶν ἐν ἀνθρώποις, πῶς διέβαλες τοὺς Μανιχαῖους ὡς κακῶς λέγουσιν ; Εἰ μὲν γὰρ κακῶς λέγουσιν οἱ Μανιχαῖοι ἃ λέγουσιν, δῆλον ὅτι κακὸν ἐστὶ τὸ λεγόμενον παρ' αὐτῶν. Πᾶς γὰρ ὁ λέγων κακῶς, τὸ κακὸν λέγει κακῶς. Τὸ δὲ κατὰ τοὺς Μανιχαῖους κακὸν τοιοῦτόν ἐστιν, οὐ μεῖζον οὐκ ἐστίν. Ἄλλ' εἰ ἀληθὴς τοῦτο, ἀληθῶς ἄρα ἐστὶ μέγα κακὸν ἐν ἀνθρώποις· εἰ καὶ μὴ κατ' οὐσίαν, ἀλλ' ἐν ὑποθέσει καὶ δόγματι.*

3. Καὶ γὰρ, φησὶν, ἡ ἀγνοία κολλῆτικὴ ἐπ' ἀγαθῶν δίδοται τοῖς ἀνθρώποις· ὁρῶμεν γοῦν ἐπὶ πολλῶν ὡς κολλῆτικὴ συμβαίνει μᾶλλον καταφρονεῖν τῶν γνωσκόμενων, ἢ περὶ τῶν ἀγνωσμένων. Ἄλλως τε καὶ τὸ ἀγνοεῖν τὸν ὄντως ὄντα Θεὸν οὐκ ἐκ τινος ἄλλου, ἀλλ' ἐκ τῆς οικείας λήθης ἢ ψυχῆ πάσχει· παραγίνεται δὲ καὶ ταῖς ἐνταῦθα ψυχαῖς γνῶσις τοῦ Θεοῦ· ὡς περὶ ὄντων ὁρῶμεν καὶ ἐνταῦθα ἀνθρώπων γνωσκοντας τὸν Θεόν. Εἰ δὲ τίς ἐθέλοι τὸ ἀληθὲς λέγειν, οὐδὲ ἐστὶν ἄλλω ἀγνοία περὶ τοῦ Θεοῦ. Πάντες γὰρ, ὅτι ἐστὶ Θεός, ὁμολογοῦσι κοινῇ ἐννοεῖν. Ὅτι δὲ καὶ ἐνταῦθα ὄντες δύναται οἱ ἄνθρωποι γνωσκειν τὸν Θεόν, καὶ ἡ τῶν ὀρθοδόξων πίστις σαφῶς δηλοῖ, λέγουσι τὸν Θεὸν αὐτὸν καταληλυθῆ-

ραι, και ἐγνωσθαι τοῖς ἀνθρώποις. Εἶπεν ὅτι ἐπ' ἀγαθῷ δέδοται πολλάκις τοῖς ἀνθρώποις ἡ ἀγνοια· ἀλλ' εἰ μὲν τὴν τοῦ Θεοῦ (52) λέγει ἀγνοιαν περὶ ἧς ἐστὶν ἡμῖν ὁ λόγος, προδήλως ἀποπον τὸ τὴν ἀγνοιαν τοῦ Θεοῦ λέγειν ἐπ' ἀγαθῷ διδοσθαι τοῖς ἀγνοοῦσι. Τοῦτ' ἄρ' τῷ λόγῳ ἔσονται πᾶσαι αἱ θρησκείαι αἱ ἀγνοοῦσαι τὸν Θεόν, ἐπ' ἀγαθῷ ἑαυτῶν ἀγνοοῦσαι τὸν Θεόν· ἡ δὲ τὸν Θεόν γινώσκουσα θρησκεία οὐκ ἐπ' ἀγαθῷ ἑαυτῆς. Εἰ δὲ ἐτέραν λέγει ἀγνοιαν περὶ ἧς οὐ πρόκειται ἡμῖν λέγειν, ἀκαιρος ἡ παράθεσις ἀντὶ τῆς ζητουμένης ἀγνοίας τὴν μὴ ζητουμένην ἔχουσα. Εἶπεν, ὅτι ἐκ τῆς οικείας λήθης πάσχει ἡ ψυχὴ τὸ ἀγνοεῖν τὸν Θεόν· εἶπεν, ὅτι καὶ ἐνταῦθα παραγίνεται ταῖς ψυχαῖς γνῶσις Θεοῦ· εἶπεν, ὅτι καὶ ἐνταῦθα ὀρώμεν γινώσκοντας τὸν Θεόν· εἶπεν, ὅτι οὐδόλως ἐστὶν ἀγνοια περὶ Θεοῦ· πάντες γάρ, ὅτι ἐστὶ Θεὸς ὁμολογοῦσι κοινῇ ἐννοία· εἶπεν, ὅτι καὶ ἐνταῦθα δύνανται οἱ ἄνθρωποι γινώσκειν τὸν Θεόν· καὶ τούτου εἰς ἀπόδειξιν παρέθετο τὴν πίστιν τῶν ὀρθοδόξων λέγουσαν αὐτὸν τὸν Θεόν κατεληλυθέναι καὶ ἐγνωσθαι τοῖς ἀνθρώποις. Ἄλλ' εἰ μὲν ἀληθές, ὅτι τῆς οικείας λήθης πάσχει ἡ ψυχὴ τὸ ἀγνοεῖν τὸν Θεόν, δηλονότι ψευδές, τὸ, οὐδὲ ἐστὶν ὄλως ἀγνοια περὶ Θεοῦ· πάντες γάρ, ὅτι ἐστὶ Θεὸς, ὁμολογοῦσι κοινῇ ἐννοία. Τίς δὲ ἦν χρεῖα τοῦ παραγενέσθαι ταῖς ἐνταῦθα ψυχαῖς γνῶσιν τοῦ Θεοῦ, πάντων γινωσκόντων τὸν Θεόν καὶ ὁμολογούντων κοινῇ ἐννοία; Τὸ δὲ, *Καὶ ἐνταῦθα ὀρώμεν ἀνθρώπους γινώσκοντας τὸν Θεόν*, περὶ τίνων λέγει ἀνθρώπων; Εἰ μὲν περὶ τῶν ἐγνωκότων τὸν Θεόν κατεληθόντα καὶ γνωρισθέντα αὐτοῖς κατὰ τὴν πίστιν τῶν ὀρθοδόξων, ἀληθές ὁ λόγος· ὀρώμεν γάρ αὐτούς. Πῶς δὲ ὁ τῆς τοῦ Θεοῦ πρὸς ἀνθρώπους παρουσία ἀποδείξει χρησάμενος τοῦ δυνατὸν εἶναι τοῖς ἀνθρώποις καὶ ἐνταῦθα γινῶναι Θεόν, αὐτὸς ἀπιστεῖ τοῖς παρ' αὐτοῦ βήθειαι περὶ τῆς τοῦ κόσμου ἀνακτίσεως (53); Ἡ γὰρ ἀπιστος ἀπόδειξις πιστὸν οὐ δείκνυσι τὸ εἰς δεῖξιν προκείμενον. Εἰ δὲ μὴ τοὺς ἐκ διδασκαλίας τοῦ κατεληθόντος Θεοῦ ἀνθρώπους λέγει ἐνταῦθα ἐγνωκότας τὸν Θεόν, ψευδὴς ὁ λόγος ὁ λέγων· *Ὀρώμεν ἀνθρώπους ἐνταῦθα ἐγνωκότας τὸν Θεόν*. Ἐγὼ γὰρ τούτους οὐκ ὀρώ. Καὶ εἰ οὐκ ἦν ὄλως ἀγνοια περὶ Θεοῦ· πάντες γὰρ ὁμολογοῦσι κοινῇ ἐννοία· ποία γνῶσις τοῦ Θεοῦ ἐνταῦθα παραγέγονε τοῖς ἀνθρώποις, εἰ μὴ ἡ εἰδικὴ γνῶσις, καθ' ἣν πᾶσαι αἱ οὐσαι ἐπὶ γῆς θρησκείαι τῆς μὲν τὸν ἀληθῆ λόγον πρεσβευούσης θρησκείας ἀπλῶς τῷ ψεύδει, ἀλλήλων δὲ ταῖς διαφοραῖς τοῦ ψεύδους διαφέρουσιν; Ἄλλ' εἰ τοῦτο οὕτως ἔχει, οὐκ ἄρα κατὰ τὸν λόγον τοῦ ἀποκριναμένου παραγίνεται ταῖς ἐνταῦθα ψυχαῖς γνῶσις Θεοῦ, ἀλλὰ μᾶλλον ἡ ἀγνοια, εἴγε μὴ τῇ καθόλου γνῶσει τοῦ Θεοῦ οὕση ἐν αὐταῖς ἀλλήλων διαφέρουσιν αἱ θρησκείαι, τῇ εἰδικῇ δὲ μᾶλλον τῇ ἐνταῦθα παραγενομένῃ αὐταῖς.

4. *Εἰ τοίνυν δυνατόν καὶ ἐνταῦθα τοὺς ἀνθρώπους δεῖν γινώσκειν τὸν Θεόν, οὐδὲν αὐτοῖς*

absurditatis est asserere ignorationem Dei ignorantibus in beneficii loco esse concessam. Hac siquidem ratione religiones omnes Dei ignorare, utiliter Deum ignoraverint; at religio Deum agnoscens, non utiliter illum norit. Sin aliam dicit ignorantiam, de qua propositum nobis non fuit dicere, intempestiva est propositio, pro quaesita non quaesitam obtrudens ignorantiam. Dixit ex propria oblivione animam pati ignorantem Dei. Dixit hic quoque evenire animis cognitionem Dei: dixit hic quoque conspici qui Deum cognoscant. Dixit nequam esse ignorantem Dei; universos namque Deum esse communi fateri sententia. Dixit hic quoque homines cognoscere Deum posse. Cujus rei probandæ causa orthodoxorum protulit fidem, quæ Deum ipsum descendisse, et ab hominibus cognitum esse profitetur. At si verum est animam ex propria oblivione ignorantem pati: videlicet illud falsum erit, non esse prorsus ignorantem Dei; omnes enim Deum esse communi fateri sententia. Quid vero opus fuit, obvenire hic animis nostris notitiam Dei, si omnes Deum cognoscunt, et consententur communi sententia? Illud autem, *videmus et hic homines Deum cognoscentes*, de quibus hominibus dicit? Si quidem de illis qui Deum cognoverunt, postquam descendit et cognoscendum se eis præbuit juxta orthodoxorum fidem, vera est oratio, videmus enim eos. Quomodo autem qui Dei ad homines adventum argumenti loco adhibuit, ut probaret homines hic quoque Deum cognoscere posse, ipsemet fidem illius dictis de mundi restitutione non habet? Infidelis enim demonstratio fidem ei rei non astruit, cujus demonstrandæ gratia est producta. Sin non eos dicit homines, qui ex doctrina cœlitus ad nos delapsi Dei, Deum cognoverunt, falsum erit hoc dictum: *Videmus homines qui hic Deum cognoscunt*. Ego enim hos non video. Et si omnino non est ignoratio Dei, quod eum omnes communi confiteantur sententia: quænam in hac vita obvenit mortalibus notio Dei, nisi specialis illa cognitio, ex qua fit ut omnes, quæ in terris sunt, religiones mendacii quidem simpliciter ab ea, quæ veritatem profitetur, mendacii autem discrimine a se invicem differant? Quod si ita est, non jam ergo, secundum responsionis rationem, hic animis cognitio Dei obvenit, sed magis ignoratio: siquidem religiones non generali Dei cognitione ipsis insita inter se differunt, sed ea potius quæ hic eis pro se cuique speciatim obvenit.

4. *Itaque si in hac vita mortales Deum nosse possunt, nihil eis summi mali, ex eo quod hic sint, ob-*

(52) Τοῦ Θεοῦ. Deerat Θεοῦ apud R. Stephanum; addidit Sylburgius; legitur in codice Clarom.

(53) Ἀνακτίσεως. R. Stephanus et mss. habent

ἀνακτίσεως, et infra χρηρτομένην ἀνάκτισιν, sed recte emendavit Sylburgius, cum in aliis gemellis locis idem R. Stephanus et mss. habeant ἀνάκτισιν.

venit. Etenim ignorantibus, ut dictum est, increduli ingenii vitio proprio Dei ignoratio evenit. Duobus dictis, quæ se invicem tollunt, complicatis responsor in responsione sua illud posuit : Si homines in hac vita Deum cognoscere possunt, nullum eis contingit summum malum. Et illud : Ignorantibus increduli ingenii vitio proprie ignoratio Dei obvenit. Et summum malum quod priore ejecit, id posteriore induxit dicto : siquidem summum malum est, duplicata impietate in verum Deum impium esse : ipsum scilicet ea, quam essentia obtinet, defraudare majestate : eos autem qui dii non sunt, illius gloria falso honorare, quod profecto ad malitiam summam nihil facit reliqui. Quod autem hominibus, eo quod Deum in hac vita nosse possint, nullum evenit summum malum, id summi mali non depulsio est, sed intentio ; siquidem in eo etiam quod possunt homines, voluctaria sua incredulitate non possunt, et cum possint simplici pietate, quæ homines salvat, pii esse, duplicatam ei præferunt impietatem ; quam summum malum non dicere longe absurdissimum est.

5. Quod si quis etiam concedat, quod quidem absurdum, summum esse malum ea, quæ hic sunt, eaque non existere satius esse quam existere ; si quidem ea quæ hic sunt ab opifice ob infirmitatem mala fuisse facta dicit, insanit, dum Dei potentiam negat universa complecti. Sin autem cum ea quæ hic sunt bona efficere posset, permisit aliis ut mala facerent, erit hoc quoque Dei incusatio. Nam qui prohibere potest et contemnit, verius ipse effector est. Si, ut supra dictum, ignorantibus Deum contingit, ut Deum increduli ingenii vitio proprio non norint, quod certe summum esse malum confessi sumus, quomodo id nunc ut absurdum concedit responsor ? Quod si non hoc ipsum, sed aliud summum malum ut absurdum concedit, non nostro iudicio illud est summum malum, verum de Manichæorum sententia. Nostra certe sententia in terris omnia bona sunt, ut quæ summum bonum habeant opificem et auctorem ; et summum malum secundum substantiam nullum est in eis, sed nec secundum operationem illius, quod substantia malum sit, sed libero hominum arbitrio, quod mendacium 512 veritati præfert, duplici, ut dictum est, impietate. Quam quidem ut corrigat mundi fabricator et Deus, diem constituit, in quo omnia in mundo ex infidelitate et incredulitate adversus eum exorta mala abrogabit, secundum orthodoxorum, qui hic Deum cognoverunt, fidem, et ipsius responsoris testimonium. Non debuit autem responsor, dum de summo secundum nos malo agitur, ad summum secundum Manichæos malum se convertere ; inscitiae enim id signum est et argu-

A μέγιστον κακὸν συμβαίνει ἐκ τοῦ ἐνταῦθα εἶναι. Τοῖς ἀγροῦσι γὰρ, καθὼς εἰρηται, ἐκ τῆς οικίας ἀπίστου φύσεως τὸ ἀγροεῖν τὸν Θεὸν συμβαίνει. Δύο φωνὰς ἀλλήλων ἀναιρετικὰς συμπλέξας ὁ ἀποκρινάμενος, ἐθήκεν ἐν τῇ ἐαυτοῦ ἀποκρίσει τὸ, Εἰ δυνατὸν τοὺς ἀνθρώπους ἐνταῦθα ὄντας γινώσκουσιν τὸν Θεόν, οὐδὲν αὐτοῖς μέγιστον συμβαίνει κακὸν· καὶ τὸ, Τοῖς ἀγροῦσιν ἐκ τῆς οικίας ἀπίστου φύσεως συμβαίνει τὸ ἀγροεῖν τὸν Θεόν. Καὶ τὸ μέγιστον κακὸν ὃ ἐξέβαλε διὰ τῆς πρώτης φωνῆς, τοῦτο διὰ τῆς δευτέρας εἰσήγαγε φωνῆς· εἰ μέγιστόν ἐστι κακὸν τὸ κατὰ διπλὴν ἀσέβειαν ἀσεβεῖν εἰς τὸν ὄντως ὄντα Θεόν, αὐτὸν μὲν ἀποστερεῖν τῆς κατ' οὐσίαν δόξης, τοὺς δὲ οὐκ ὄντας θεοὺς τῆ ἐκείνου δόξης ψευδῶς τιμᾶν· ὅπερ ὑπερβολὴν οὐδεμιὰς ἀπολέλοιπε κακίας. Τὸ δὲ, διὰ τὸ δυνατόν εἶναι ἀνθρώποις ἐνταῦθα οὐσι γινώσκουσιν τὸν Θεόν, μὴδὲν αὐτοῖς μέγιστον συμβαίνει κακὸν, τοῦτο οὐκ ἐστὶ B τοῦ μεγίστου κακοῦ ἀναίρεσις, ἀλλ' ἐπίτασις· ὅτι καὶ ἐν τῷ δυνατῷ ἀδυνατοῦσιν οἱ ἄνθρωποι ἐκ τῆς οικίας ἐκουσίου ἀπιστίας, καὶ δυνάμενοι κατὰ ἀπλὴν εὐσέβειαν σωστικὴν ἀνθρώπων εὐσεβεῖν, προτιμῶσι αὐτῆς τὴν διπλὴν ἀσέβειαν· ἣν μὴ λέγειν μέγιστον κακὸν, τῶν ἀτοπωτάτων ἐστίν.

5. Εἰ δὲ τις καὶ συγχωρήσει, ὅπερ ἀτοπον, μέγιστον εἶναι κακὸν τὰ ἐνταῦθα, καὶ κάλλιον ὑπάρχειν τὸ μὴ εἶναι τὰ τῆδε τοῦ εἶναι· εἰ μὲν λέγει κακὰ πεποιηκῆναι τὰ τῆδε τὸν δημιουργὸν δι' ἀσθένειαν, ἀνοηταίει, τὴν τοῦ Θεοῦ δύναμιν φάσκων μὴ καταλαμβάνει πάντα. Εἰ δὲ δυνάμενος ποιῆσαι καλὰ τὰ τῆδε, συνεχώρησεν ἑτέροις κακὰ ποιεῖν, καὶ τοῦτό ἐστι κατηγόρημα τοῦ Θεοῦ. Ὁ γὰρ δυνάμενος μὲν παῦσαι, περιορῶν δὲ, ἀληθέστερον αὐτὸς δοῦν. Εἰ κατὰ τὰ ἐν τοῖς ἀνωτέρω εἰρημένα συμβαίνει τοῖς ἀγροῦσι τὸν Θεόν τὸ ἀγροεῖν τὸν Θεόν ἐκ τῆς οικίας ἀπίστου φύσεως, ὅπερ ἐστὶ μέγιστον ὁμολογούμενον κακὸν, πῶς νῦν τοῦτο κατὰ τὴν ἀτοπον συγχωρεῖ συγχώρησιν ὁ ἀποκρινάμενος ; Ἄλλ' εἰ μὴ τοῦτο, ἀλλ' ἕτερον μέγιστον κακὸν κατὰ τὴν ἀτοπον συγχωρεῖ συχώρησιν, ἀλλ' οὐ καθ' ἡμᾶς ἐστὶν ἐκεῖνο τὸ μέγιστον κακὸν, ἀλλὰ κατὰ τοὺς Μανιχαίους. Καθ' ἡμᾶς γὰρ καλὰ τὰ τῆδε πάντα, ὡς τὸν μέγιστον τῶν ἀγαθῶν ἔχοντα δημιουργόν· καὶ μέγιστον κακὸν κατ' οὐσίαν οὐδὲν ἐστὶν ἐν αὐταῖς, οὔτε κατὰ τὴν ἐνέργειαν τοῦ κατ' οὐσίαν, ἀλλὰ κατὰ τὴν ἐκούσιον προαίρεσιν τῶν ἀνθρώπων, τὸ φεῦδος προτιμῶσαν τῆς ἀληθείας, κατὰ τὴν προεπιρημένην διπλὴν ἀσέβειαν. Ἦν διορθούμενος ὁ τοῦ κόσμου δημιουργὸς καὶ Θεός, ἔταξε τὴν ἡμέραν καθ' ἣν πάντων τῶν ἐν τῷ κόσμῳ ἐξ ἀπιστίας τε καὶ ἀπειθείας τοῦ Θεοῦ κακῶν ποιῆει τὴν ἀναίρεσιν, κατὰ τὴν πίστιν τῶν ὀρθοδόξων τῶν ἐνταῦθα ἐπεγνωκότων τὸν Θεόν καὶ τὴν μαρτυρίαν τοῦ ἀποκρινάμενου (53'). Οὐκ ἔχρην οὖν τὸν ἀποκρινάμενον, πρὸς τὸ καθ' ἡμᾶς μέγιστον κακὸν ἔχοντα τὸν λόγον, πρὸς τὸ κατὰ τοὺς

(53') Καὶ τὴν μαρτυρίαν τοῦ ἀποκρινάμενου. Legendum κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ ἀποκρινάμενου, sic vertendum : Secundum fidem orthodoxorum, qui hic Deum, ut ipse testatur Responsor, cognoverunt.

Μανιχαίους μέγιστον κακὸν ἀποτείνεσθαι· ἀγνοίας γὰρ τοῦτο σημεῖον καὶ ἀπορίας ἐλέγχου, καθὰ εἰρηται. Συγχωρεῖ δὲ ἡμᾶς πράττειν ἃ ἔχουσι αἰρούμεθα κακὰ, οὐ διὰ τὴν ἀσθένειαν τῆς αὐτοῦ δυνάμεως, ἀλλ' ἵνα τὸ ἡμῶν ἀυθαίρετον καὶ τὸ αὐτοῦ μακρόθυμον δειχθῇ· ὧν χωρὶς οὔτε ἡμεῖς ἄνθρωποι, οὔτε αὐτὸς ἀγαθὸς ἐνεδέχεται εἶναι ἐπὶ τῆς παρούσης καταστάσεως.

6. *Ei δὲ αὐτός ἐστιν ὁ θεὸς ὁ ποιήσας τὰ τῆδε, δηλον, ὅτι, τοῦ αὐτοῦ θεοῦ μένοντος, καὶ ἐς ὕστερον καὶ αἰεὶ ταῦτα ἔσται. Ἄ γὰρ πάλαι ἠδύνατο, καὶ νῦν δύναται· εἰ δὲ νῦν πλέον τι δύναται παρὰ τὸ προτοῦ, ἐγγιστος αὐτοῦ ἔσται ἢ τοιαύτη δύναμις· ὅπερ ἀποροῦ· τὸ γὰρ ἐγγιστοσ φθαρτόν. Ἐφ' ὧν λέγεται τὸ ποιήσας, ἐπὶ τούτων λέγεται καὶ τὸ πεποίηκε, καὶ τὸ ποιήσει· καὶ ὡς ἰσοδυναμούντων ἀλλήλοις ἔστιν αὐτῶν ἡ μετάληψις ἀκώλυτος· προηγείται δὲ τὸ ποιήσας τοῦ ποιήσει φυσικῇ ἀνάγκῃ· ἀτινά ἐστι σημαντικὰ τῶν δύο ἄκρων τοῦ χρόνου. Τὸν δὲ ἔχοντα τὰ δύο ἄκρα τοῦ χρόνου, τουτέστι τὸ παρελθυθὸς καὶ τὸ μέλλον, ἀνάγκη ἔχει καὶ τὸ μεταξὺ τῶν ἄκρων τοῦ χρόνου, τουτέστι τὸ ἐνεστώσ. Καὶ ἐπειδὴ χρονικὴν ἔχει ἔμφασιν τὸ ποιήσας, ἐξ ἀνάγκης καὶ ὁ θεὸς ποιήσας τὰ τῆδε κατὰ τὴν φωνὴν τοῦ ἀποκριναμένου, ἐν χρόνῳ αὐτὰ πεποίηκεν. Ἄλλὰ ποιήσας ὁ θεὸς τὰ τῆδε, τὰ ἀφθαρτα καὶ τὰ φθαρτὰ ἐποίησε· μέρη γὰρ ταῦτα τῶν τῆδε· διὸ δηλον, ὅτι εὐλόγως μὲν ἔθηκεν ὁ ἀποκρινάμενος ἐπὶ τοῦ θεοῦ τὸ ποιήσας· ἀλόγως δὲ τῷ ἐγγιστῶν τὰ φθαρτὰ τῶν ἀφθάρτων διέστειλε, τῶν τῆ τοῦ ποιήσας φωνῇ ἀλλήλων μὴ διαστελλομένων, εἴγε ἐποίησε τὰ φθαρτὰ καὶ τὰ ἀφθαρτα. Εἰ τοίνυν ὁ λέγων περὶ τοῦ θεοῦ τὸ ποιήσει, τὴν ἀνάγκισιν κατὰ πρόσληψιν λέγει τῆς ἐγγιστοσ δυνάμεως, ἔσται ἄρα καὶ ὁ λέγων περὶ αὐτοῦ τὸ ποιήσας κατὰ πρόσληψιν λέγων τῆς ἐγγιστοσ δυνάμεως, εἴγε ἡγεται πανταχοῦ τὸ ποιήσας τοῦ ποιήσει. Εἰ δὲ ποιήσας οὐ κατὰ πρόσληψιν ἐποίησε τῆς ἐγγιστοσ δυνάμεως, οὐδ' ἄρα ποιήσει κατὰ πρόσληψιν τῆς ἐγγιστοσ δυνάμεως.*

7. *Ei δὲ, δυνάμενος καὶ πάλαι κωλύσαι τοῦτο τὸ μέγιστον κακόν, οὐκ ἐκάλυψε, φθορερὸς ἂν εἶη· ὅπερ ἀσεβὲς καὶ φαντάζεσθαι. Δεῖ οὖν τὸν αὐτόν, ἐπὶ τῶν αὐτῶν μένοντα, τὰ αὐτὰ ποιεῖν. Ὅτι ἐνεκεν ἀγνοίας θεοῦ πολυτρόπως ἀσεβοῦσιν οἱ ἄνθρωποι, εἰ τὸν ὄντως ὄντα θεὸν ἀγνοοῦσιν, ἐν τοῖς ἀνωτέρω ἐδείξαμεν. Ἡ γὰρ ἀθετοῦσι τὸν θεόν, ἀποστεροῦντες αὐτόν τῆς ἰδίας δόξης, καὶ τοὺς οὐκ ὄντας θεοὺς τοῖς ἐκείνου ὀνόμασι καὶ πράγμασι ψευδῶς τιμῶσιν· ἢ τὴν δημιουργίαν τε καὶ πρόνοιαν τοῦ κόσμου ὑποτιθέασιν εἶναι μαχομένων ἀλλήλοις δημιουργῶν· ἢ τῷ τοῦ ἀγενήτου ὀνόματι μόνῳ πρέποντι τῷ δημιουργῷ τοῦ κόσμου θεῷ, ὀνομάζουσι τὰ μέρη τοῦ κόσμου, καὶ χωρὶς τοῦ δημιουργοῦ προσιρποτοῦσι τῷ θεῷ τὸ ὄνομα τοῦ δημιουργοῦ· ἵνα παραλείψω τὰ ἄλλα ἐν ἀνθρώποις εἶδη τῶν μεγιστῶν κακῶν, τὰ ἴσην ἢ καὶ μείζονα ἔχοντα ἀσέβειαν τῆς ἀσεβείας τῶν φθορερῶν τὸν θεόν φανταζομένων. Ἄλλ' εἰ ταῦτα*

mentorum penuriz, ut dictum est. Permittit autem Deus, ut quæ sponte deligimus, mala faciamus; non ob potestatis suæ imbecillitatem, sed ut arbitrii nostri libertas, ejusque patientia ostendatur: sine quibus neque nos homines, neque ipse bonus esse posset in præsentī rerum statu.

6. *Sin ipse Deus est qui res hasce condidit, liquet eodem Deo manente eadem quoque et posthac et semper fore; quæ enim dudum potuit, nunc quoque potest. Quod si nunc prolizius quidquam potest quam antea, temporaria erit hujusmodi potentia ejus: quod absurdum est; nam quod temporarium, idem corruptibile est. De quibus rebus dicitur, qui fecit, de eisdem etiam dicitur fecit, et faciet, et utriusque, ut vocum ejusdem inter se potestatis, liber est usus. Naturali autem necessitate verbum, qui fecit, præit verbo faciet, quæ verba duorum temporis extrema sunt notæ. Porro qui duo temporis habet extrema, id est præteritum et futurum, eum necesse est id quod inter temporis extrema medium est habere, hoc est præsens. Et cum verbum qui fecit, habeat significationem temporis, necessario quoque Deus, qui res hasce fecit, ut responsor dixit, in tempore eas fecit. Verum qui has res fecit, et ea quæ sunt corruptibilia fecit, et ea quæ incorruptibilia: hæc enim partes sunt hujus universi. Quapropter patet, merito quidem responsorem de Deo posuisse, qui fecit; præter rationem autem temporario corruptibilia ab incorruptilibus distinxisse: cum ea verbo qui fecit, inter se distincta non sint; siquidem et corruptibilia et incorruptibilia fecit. Si ergo qui dicit de Deo, faciet, restitutionem accessione temporariæ potentiz futuram dicit: sane quidem et qui de eo dicit, qui fecit, accessione temporariæ potentiz fecisse dicit; siquidem verbum, qui fecit, ubique præit verbo faciet. Sin qui fecit, non accessione fecit temporariæ potentiz, non utique etiam faciet temporariæ potentiz accessione.*

7. *Sin, cum etiam olim prohibere potuerit summum hoc malum, non prohibuit, invidus fuerit: quod vel imaginari impium est. Necesse ergo est eundem in eisdem manentem, eadem facere. Homines per ignorantiam Dei, si verum non norint Deum, multifariam impios esse, in his quæ supra dicta sunt ostendimus. Vel enim Deum abolent majestate eum sua privantes, et eos qui dii non sunt nomine et rebus ipsius falso honorant: aut mundi opificium et providentiam supponunt esse opificum inter se pugnantium; 513 aut nomine ingenti, quod soli congruit architecto mundi Deo, partes mundi nominant, atque absque opificio opificis nomen Deo projiciunt: ut interim alias in hominibus maximorum malorum omittam species, quæ parem vel etiam majorem habent impietatem, quam Deum invidum imaginari. Sed si hæc et alia ejusmodi in hominibus maxima mala sunt, prædicatam autem a Christianis*

restitutionem, in qua sit omnium in hominibus et A animæ et corporis malorum abolitio, non credit re- sponsor; quomodo non invidus illius sententia Deus, qui cum prohibere possit maxima in homi- nibus mala, non prohibet, sed in iisdem manens semper eos, qui in ipsum et in se invicem impii sunt, facit? Cur autem mundi restitutionem non credit responsor? Utrum ob conditoris potentiæ pen- uriam, an propter operis indignitatem? Quod si ob conditoris potentiæ penuriam, ne conditor qui- dem erit Deus. Quæ enim restituere non potest, ea nec facere potest. Consequuntur namque hæc inter sese mutuo, seu ponantur, sive tollantur. Sin pro- pter rei indignitatem; opus ergo præstantius erit indignum Deo, quod dictu absurdum est, nempe Deum decere ut homines faciat corruptibiles, ut B autem incorruptibiles, minime decere.

QUÆSTIO CHRISTIANA AD GRÆCOS SECUNDA.

Si fieri non potest ut Deus sit qui nihil fecerit : quomodo Deus est, si mundus ingenitus est, ut nonnullis videtur?

RESPONSIO GRÆCA AD CHRISTIANOS.

Fieri non posse, ut Deus sit qui nihil fecerit, ab- surdum dictu est. Rursus enim huc ratio eadem quadrat, apud Deum non esse temporaneum quid- quam. Quod si nihil est apud Deum temporaneum, C liquet neque præteritum tempus Deo convenienter aptari. Quod si hoc non convenit; neque etiam convenit ut Deus quidquam fecisse dicatur. Quid ergo? Peccare nos dices quod Deum otiosum dica- mus? Verum hoc non dicimus, sed Deum neque fecisse, neque facere, neque facturum esse in tem- pore. Neque enim quidquam fecit magis quam facit; aut magis facit quam faciet. Sed et præter- itum apud Deum in præsentī, et futurum in præ- terito est; quippe cum Deus nihil fluxi habeat, sed eadem semper faciat, propter perfectam ipsius et immutabilem potentiam et actum. Itaque eo ipso quod est, mundum efficit, dum motum ei perpetuum suppeditat, facitque ut per omne ævum colluceat. Quare nihil quidem effecit, neque efficiet. Efficit D autem idem ipse semper idem, non habens crea- tionis suæ exordium ne et finem habeat, quia si actus ejus principium habeant et exitum, corrupti- bilis actu Deus erit: quod absurdum est. Quin et potentia ejus mutabilis erit, ut quæ alias aliis utatur 514 operationibus, et substantia concutietur, alias aliquando generans potentias, ac non in eis- dem consistens. Quare si hæc ad omnia pertinent, liquet Deum mutabilem fore substantia, potentia et actu, quod est absurdum. Itaque idem ille manens,

(54) *Μέγιστον*. Legendum esse μένων perspicitur ex postremis responsionis verbis, Δεῖ οὖν τὸν αὐτὸν ἐπὶ τῶν αὐτῶν μένοντα τὰ αὐτὰ ποιεῖν.

(55) *Ἐφαρμόζει*. Clarom. ἐφαρμόσει, et mox ἀρ-

μὲν καὶ τὰ τοιαῦτά ἐστιν ἐν ἀνθρώποις μέγιστα κακά, τὴν δὲ ὑπὸ Χριστιανῶν κηρυττομένην ἀνάκτι- σιν, ἐν ἧ γίνεται πάντων τῶν ἐν ἀνθρώποις κατὰ τὴν ψυχὴν καὶ κατὰ τὸ σῶμα κακῶν ἡ ἀνάβρσις, ὁ ἀπο- κρινάμενος ἀπιστεῖ· πῶς οὐκ ἔστι κατ' αὐτὸν ὁ Θεὸς φθονερός, ὃς, δυνάμενος κωλύσαι τὰ ἐν ἀνθρώποις μέγιστα κακά, οὐ κωλύει, ἀλλ' ἐπὶ τῶν αὐτῶν μέ- νειν (54) δεῖ ποιεῖ τοὺς εἰς αὐτὸν τε καὶ εἰς ἀλλή- λους ἀσεβοῦντας; Τίνος δὲ ἔνεκεν ἀπιστεῖ ὁ ἀποκρι- νάμενος τοῦ κόσμου τὴν ἀνάκτισιν; Διὰ τὴν ἀδυνα- μίαν τοῦ ποιούντος, ἢ διὰ τὸ ἀπρεπὲς τοῦ ἔργου; 'Ἄλλ' εἰ μὲν διὰ τὴν ἀδυναμίαν τοῦ ποιούντος, ἔσται ὁ Θεὸς οὔτε ποιητῆς· ὣν γὰρ τῆς μεταποιήσεως ὁ Θεὸς οὐκ ἔχει τὴν δύναμιν, τούτων οὐδὲ τῆς ποιήσεως ἔχει· ἐπόμυνα γὰρ ἐστὶ ταῦτα ἀλλήλοις, τιθέμενα ἢ ἀναιρούμενα· εἰ δὲ διὰ τὸ ἀπρεπὲς τοῦ ἔργου, ἔσται ἄρα τὸ κρεῖττον ἔργον μὴ πρέπον αὐτῷ· ὅπερ ἄτο- πον, τὸ λέγειν φθαρτοὺς μὲν ἀνθρώπους πρέπειν αὐτῷ ποιεῖν, ἀφθάρτους δὲ μὴ πρέπειν αὐτῷ ποιεῖν.

ἙΡΩΤΗΣΙΣ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗ ΠΡΟΣ ΤΟΥΣ ἙΛΛΗ- ΝΑΣ Β'.

Εἰ ἀδύνατον εἶναι Θεὸν τὸν μὴδὲν πεποιηκότα, πῶς ἔστι Θεὸς, εἰ ὁ κόσμος ἀγέννητος, καθά τισι δοκεῖ;

ἈΠΟΚΡΙΣΙΣ ἙΛΛΗΝΙΚΗ ΠΡΟΣ ΤΟΥΣ ΧΡΙ- ΣΤΙΑΝΟΥΣ.

Τὸ λέγειν ἀδύνατον εἶναι Θεὸν τὸν μὴδὲν πεποιη- κότα, ἄτοπὸν ἐστὶ. Πάλιν γὰρ κἀναυθὰ ὁ αὐτὸς ἐφαρ- μόζει (55) λόγος, ὡς οὐδὲν ἐγγχρονόν ἐστι παρὰ τῷ Θεῷ. Εἰ δὲ μὴδὲν ἐγγχρονόν ἐστι παρὰ τῷ Θεῷ, ὄγλον ὡς οὔτε τὸ παρεληλυθὸς τοῦ χρόνου ἀρμόζει ἐπι- φέρειν τῷ Θεῷ. Εἰ δὲ τοῦτο μὴ ἀρμόζει, καὶ τὸ πεποιηθέναι τὸν Θεὸν τὸ ὅτι οὐκ οὐκ ἀρμόττει· λέ- γειν. Τί οὖν; φαίης ἀνεπύρητον τὸν Θεὸν ἡμᾶς λέ- γοντας ἀμαρτάνειν; 'Ἄλλ' οὐ τοῦτό φαμεν, ἀλλ' ὅτι οὐ πεποίηκε μὲν ὁ Θεὸς, οὔτε ποιεῖ, οὔτε ποιήσει ἐν χρόνῳ· οὐδὲν γὰρ μᾶλλον πεποίηκεν ἢ ποιεῖ, οὐδ' αὖ ποιεῖ ἢ ποιήσει. 'Ἄλλὰ τό τε παρελθὸν παρὰ τῷ Θεῷ ἐν τῷ ἐνεστώτι, καὶ τὸ μέλλον ἐν τῷ ἤδη γεγονέναι· ὡς οὐδὲν μὲν βευστὸν ἔχοντος τοῦ Θεοῦ, δεῖ δὲ τὰ αὐ- τὰ ποιούντος, διὰ τὴν τέλειαν αὐτοῦ καὶ ἀμεταβλη- τον δύναμιν τε καὶ ἐνέργειαν. Ποιεῖ τοίνυν τὸν κό- σμον ἐν αὐτῷ τοῦτω ὅπερ ἐστὶ, τὴν κίνησιν αὐτῷ ἄπαστον παρέχων, τῷ ἐλλάμπειν αὐτὸν δι' αἰῶνος. 'Ὅποτε πεποίηκε μὲν οὐδὲν, οὔτε ποιήσει. Ποιεῖ δὲ δεῖ ὁ αὐτὸς τὸ αὐτὸ, μὴ ἔχων ἀρχὴν τῆς ποιήσεως. Ἰνα μὴ καὶ τέλος· ὡς, εἴγε ἀρχὴν ἔχουσι καὶ τελευτήν αἱ ἐνέργειαι αὐτοῦ, φθαρτὸς ἔσται ὁ Θεὸς τῆ ἐνε- ργεία· ὅπερ ἄτοπον. Ἔσται γὰρ καὶ ἡ δύναμις αὐτοῦ μεταβλητῆ, ὡς ἄλλοτε ἄλλαις κεχρημένος (56) ἐνε- ργείαις· καὶ ἡ οὐσία σαλευθήσεται, ἄλλοτε ἄλλας γεννώσα δυνάμεις, καὶ μὴ μένουσα ἐν ταῖς αὐταῖς. 'Ὅποτε εἰ ταῦτα διὰ πάντων, ὄγλον ὡς ὁ Θεὸς ἔσται με- ταβλητὸς οὐσίᾳ, δυνάμει, καὶ ἐνεργείᾳ· ὅπερ ἄτοπον. Ὁ αὐτὸς τοίνυν μένων οὐδὲν ἔχει ἐγγχρονόν· ποιεῖ

μῶσει ἐπιφέρειν.

(56) *Κεχρημένος*. Legendum κεχρημένη, ut in- fra II. 7.

τοίνυν τὸν κόσμον τάττων αὐτὸν ἀεὶ· καὶ ὁ κόσμος ἄ nihil habet temporarium. Efficit ergo mundum, semper eum ordinans; et mundus eo quod semper custodiatur, gignitur; eo quod semper sit, idem ingenuus est.

τῷ μὲν ἀεὶ φρουρεῖσθαι γίνεται, τῷ δὲ ἀεὶ εἶναι ὁ αὐτὸς ἀγέννητος ὑπάρχει.

Ἐλεγχος τῆς ἀποκρίσεως οὐκ ὀρθῶς γερνημένης.

Consulatio non recte institutæ responsionis.

1. Τὸ λέγειν ἀδύνατον εἶναι Θεὸν τὸν μηδὲν πεποιημέτα ἀτοπὸν ἐστὶ. Πάλιν γὰρ κἀνταῦθα ὁ αὐτὸς ἐφαρμόζει λόγος, ὡς οὐδὲν ἐγγχρονόν ἐστι παρὰ τῷ Θεῷ. Εἰ διὰ τὸ μηδὲν ἐγγχρονον εἶναι παρὰ τῷ Θεῷ ἀτοπὸν ἐστὶ (57) τὸ λέγειν περὶ αὐτοῦ τὸ πεποιηκε, τῆς αὐτῆς ἐστὶν ἀτοπίας καὶ τὸ ποιεῖν, ἐγγχρονον ὡς τὸ πεποιηκε. Πῶς οὖν ἀνάρμοστον μὲν λέγει ὁ ἀποκρινάμενος τῷ Θεῷ τὸ πεποιηκεν, εὐάρμοστον δὲ τὸ ποιεῖ; Καὶ εἰ μὲν τὸ ποιήσας Ἰσὺν δύναται τῷ πεποιηκεν (58), ὡσαύτως δὲ καὶ τὸ ποιεῖ B τῷ ποιήσει· τῶν δὲ ἰσοδυναμούντων ἀκώλυτος ἡ μετάληψις· πῶς ἐν μὲν τῇ πρώτῃ ἀποκρίσει ἐθήκεν ὁ ἀποκρινάμενος ἐπὶ τοῦ Θεοῦ τὸ ποιήσας καὶ τὸ ποιεῖ, ὅταν δὲ ἀναίρει ἀπ' αὐτοῦ ἀμφότερα; Καὶ τὸ μὲν ποιήσας οὕτως ἐθήκεν ἐπὶ τοῦ Θεοῦ· Ὁ αὐτός ἐστι, φησὶν, ὁ Θεὸς ὁ ποιήσας τὰ τῆδε· τὸ δὲ ποιεῖν οὕτως ἐθήκε· Ἀεὶ οὖν, φησὶ, τὸν αὐτὸν ἐπὶ τῶν αὐτῶν μένοντα τὰ αὐτὰ ποιεῖν. Ἀναίρων δὲ ἐν τῇ δευτέρᾳ ἀποκρίσει τὰ κείμενα ἐν τῇ πρώτῃ ἀποκρίσει, οὕτως φησὶν· Ἀτοπὸν τὸ λέγειν ἀδύνατον εἶναι (59) Θεὸν τὸν μηδὲν πεποιημέτα. Καὶ πάλιν· Οὐτε πεποιηκεν ὁ Θεός, οὐτε ποιεῖ, οὐτε ποιήσει ἐν χρόνῳ. Ἄλλ' ἴσως τὸ αὐτὸς ἑαυτῷ ἀντιλέγειν κατὰ τὴν οἰκείαν λήθην ὑπέμεινε, καθ' ἣν, ὡς εἶπε, C συμβαίνει τοῖς ἀνθρώποις τὸ ἀγνοεῖν. Ἐξετάσωμεν ἔτι ἡμεῖς τὰ τούτων ἐξῆς.

1. Fieri non posse, ut Deus sit qui nihil fecerit, absurdum dictu est. Rursus enim huc ratio eadem quadrat, apud Deum non esse temporaneum quidquam. Si, quia nihil temporarium apud Deum, absurdum de illo dictu est, fecit, æque absurdum dictu est, facere, quod non minus temporarium quam fecit. Quoniam igitur modo responsor dicit, non competere Deo verbum fecit, competere autem verbum facit? Ac si qui fecit, idem valet ac facit; similiter autem et facit, idem ac faciet: eorum vero quæ idem valent, liber est usus: quomodo in prima responsione posuit responsor de Deo, qui fecit et facit, et nunc ab eo utraque tollit? Et prius quidem de Deo ita posuit: Ipse Deus est, inquit, qui res hasce fecit; alterum autem sic: Idcirco, inquit, ipsum eundem in eisdem permanentem eadem facere necesse est. Abolens autem in responso secundo ea quæ in primo sunt posita, sic ait: Absurdum est dictu Deum esse non posse qui nihil fecerit. Et rursus: Neque fecit Deus, neque facit, neque facturum est in tempore. Fortasse autem ut ipse contra seipsum diceret, propria ipsius oblivione factum: ex qua, ut dixit, hominibus ignoratio evenit. Nos vero sequentia expendamus.

2. Οὐδὲν, φησὶν, ἐγγχρονόν ἐστι παρὰ τῷ Θεῷ. Ἀῆλον, ὡς οὐτε τὸ παρεληλυθὸς τοῦ χρόνου ἀρμόζει ἐπιφέρειν τῷ Θεῷ. Εἰ δὲ τοῦτο μὴ ἀρμόζει, καὶ τὸ πεποιηκέμαι τὸν Θεὸν τὸ ὅτι οὖν οὐχ ἀρμόζεται λέγειν. Ἐν τούτοις τὸ ἀτοπὸν ὑποθέμενος ὁ ἀποκρινάμενος, ὡς οὐδὲν ἐγγχρονον παρὰ τῷ Θεῷ, τὰ τῷ ἀτόπῳ ἐξ ἀνάγκης ἐπόμενα ὡς εὐλόγα ἐπιφέρει· τὸ, εἰ μηδὲν ἐγγχρονον παρὰ τῷ Θεῷ, δηλον, ὡς οὐτε τὸ παρεληλυθὸς τοῦ χρόνου ἀρμόζει ἐπιφέρειν τῷ Θεῷ· εἰ δὲ τοῦτο μὴ ἀρμόζει, καὶ τὸ πεποιηκέμαι τὸν Θεὸν τὸ ὅτι οὖν οὐχ ἀρμόζει λέγειν. Ὅτι δὲ ἀτόπως ὑπέθηκε τὸ μηδὲν ἐγγχρονον εἶναι παρὰ τῷ Θεῷ (οὗ πρὸς τὴν ἀπόδειξιν τοῖς ἐξῆς ἐπαγομένους ἐχρήσατο), ἐλέγγει αὐτὸς ἑαυτὸν ὁ ἀποκρινάμενος, ἐν οἷς ἐφασκεν ἐν τῇ πρώτῃ ἀποκρίσει· Εἰ δὲ αὐτός, φησὶν, ὁ Θεὸς ὁ ποιήσας τὰ τῆδε, δηλονότι τοῦ αὐτοῦ Θεοῦ μένοντος, καὶ ἐς ὕστερον καὶ ἀεὶ τὰ αὐτὰ ἔσται· ἃ γὰρ πάλαι ἠδύνατο, καὶ νῦν δύναται. Εἰ τοίνυν μηδὲν ἐγγχρονόν ἐστι παρὰ τῷ Θεῷ, δηλον, ὅτι οὐτε τὸ ποιήσας, οὐτε τὸ ποιεῖ, οὐτε τὸ πρότερον καὶ ὕστερον, οὐτε τὸ πάλαι καὶ τὸ νῦν, οὐτε τὸ ἠδύνατο καὶ δύναται. Τὸ γὰρ ποιήσας, καὶ τὸ πρότερον, καὶ τὸ πάλαι, καὶ τὸ ἠδύνατο, τοῦ

2. Nihil, inquit, apud Deum temporarium est. Liquec nec præteritum tempus Deo convenienter aptari. Quod si hoc non convenit, neque etiam convenit, ut quidquam Deus fecisse dicatur. Postquam absurdum in eo reposuit responsor, ut Deo temporarium quidquam tribuatur, quæ inde necessario consequuntur, ea ut rationi consentanea deducit; nimirum, si nihil temporarium apud Deum, liquec neque præteritum tempus Deo convenienter aptari. Quod si hoc non convenit, neque etiam convenit ut Deus quidquam fecisse dicatur. Porro absurde illud suppositum esse, Apud Deum nihil esse temporarium (quo principio usus est ad ea quæ consequuntur probanda), ipse contra se arguit responsor, qui in prima responsione dixit: Sin ipse Deus est qui hæc fecit, constat eodem Deo manente ea quoque eadem et posthac et semper futura: quæ enim dudum potuit, nunc quoque potest. Quod si nihil est temporale apud Deum, manifestum est, neque qui fecit, neque facit, neque prius et posterius, neque dudum et nunc, neque potuit et potest, ei congruere. Nam qui fecit, et prius, et dudum, et potuit præteriti temporis sunt significationes: et facit, et

(57) Ἀτοπὸν ἐστὶ. In utroque codice ἀτοπὸν εἶναι. Emendavit R. Stephanus.

(58) Legendum videtur τῷ ποιεῖ.—Et Addendis et Exiandandis.

(59) ἀδύνατον εἶναι. Hæc verba, quæ hic deserant, desumpsi ex ipsa responsione, ubi minime desunt.

posthac, 515 et *nunc*, et *potest*, præsentis et futuri temporis sunt notæ. Sin hæc de Deo posita designant et ponunt omnia Dei opera temporaria esse apud eum, certum est absurde ab eo suppositum esse nihil esse apud Deum temporarium. Hoc autem sublato, ut absurde posito, necessario simul hoc etiam tollitur non competere in Deum *fecit*, et necessario statuitur huic contrarium, scilicet competere in Deum *fecit*. In re namque qualibet, aut affirmationem veram esse necesse est, aut negationem. Porro si ponas competere in Deum *fecit*, dicere non possis Deum esse qui nihil fecerit. Hoc enim illud consequitur.

τῷ Θεῷ τὸ *πεποίηκεν*, ἀδύνατον λέγειν Θεὸν τὸν
 3. *Quid ergo? Peccare nos dices, quod Deum otiosum dicamus? Verum non hoc dicimus, sed Deum neque fecisse, neque facere, neque facturum esse in tempore. Neque enim quidquam fecit magis quam facit, neque rursus facit magis quam faciet. Sed et præteritum apud Deum in præsentis, et futurum in præterito est: quippe cum Deus nihil fluxi habeat, sed eadem semper faciat, propter perfectam ejus et immutabilem potentiam et actum. Sed fugere peccatum quo Deus otiosus dicitur, et de eo affirmare, neque fecisse, neque facere, neque facturum esse in tempore, in idem est incidere peccatum. Nam si velles peccare et Deum otiosum dicere, quid posses amplius dicere, quam quod peccare et Deum otiosum dicere nolens prolocutus es, neque fecisse Deum, neque facere, neque facturum esse? Verbis namque, quæ temporis notam significant et continent, ex operatione Dei sublatis, reperietur Deus otiosus, ac proinde nec conditor.*

4. Si nihil est apud Deum temporarium, nimirum nec præteritum tempus apud eum est, nec præsens, nec futurum. Quomodo igitur responsor qui removet a Deo temporaria, ponit in Deo temporaria, et ait: *Verum et præteritum apud Deum in præsentis, et futurum in præterito?* Hoc ipsum duo quodammodo significat, vel illud quod non est, apud Deum esse in eo quod non est, vel illud quod non est, apud Deum esse in eo quod est. Si primum, impossibile est: nam in aliquo esse vel non esse illius est quod est. Si secundum, est apud Deum id quod non est in eo quod est, id est præteritum tempus in præsentis. Hoc autem posito, non recte, nihil apud Deum esse temporarium, dictum esse arguit illud præteritum in præsentis, et futurum in præterito, quæ quidem sunt temporaria; et quamvis mutaverit modum, quo apud Deum sunt temporis partes, concessit tamen apud eum esse præteritum tempus et præsens et futurum: etiamsi non magis fecerit quam faciat; nec rursus magis faciat quam facturum sit. Enim vero quid opus erat illud *magis* removere ab

A παρεληλυθὸς χρόνου ἐστὶ δηλωτικά· καὶ τ' *ποιεῖ*, καὶ τὸ *ὑστερον*, καὶ τὸ *νῦν*, καὶ τὸ *δύναται*, τοῦ ἐνεστῶτος καὶ τοῦ μέλλοντος χρόνου ἐστὶ σημαντικά. Εἰ δὲ ταῦτα, κείμενα ἐπὶ τοῦ Θεοῦ, σημαντικά τε καὶ θετικά γίνονται τοῦ πάντα τὰ ποιήματα τοῦ Θεοῦ ἔγχρονα εἶναι παρ' αὐτῷ, δῆλον, ὅτι ἀτόπως ὑπέθηκε τὸ μηδὲν ἔγχρονον εἶναι παρ' αὐτῷ. Τούτου δὲ ὡς ἀτόπως ὑποθεθέντος ἀναιρουμένου, συναναιρεῖται ἐξ ἀνάγκης καὶ τὸ μὴ ἀρμόττειν τῷ Θεῷ τὸ *πεποίηκε*. Καὶ τούτου γὰρ ἀναιρεθέντος, ἐξ ἀνάγκης τίθεται τὸ τούτου ἐναντίον, τουτέστι τὸ ἀρμόζειν τῷ Θεῷ τὸ *πεποίηκεν*. Ἐπὶ παντὸς γὰρ χρῆ ἢ τὴν φάσιν εἶναι ἀληθῆ ἢ τὴν ἀπόφασιν. Κειμένου δὲ τοῦ ἀρμόττειν μηδὲν *πεποίηχότα*· τούτο γάρ ἐστιν ἐκλείψω ἐπόμενον.

B 3. *Τι οὖν φαίης ἀνερέγγητον ἡμᾶς τὸν Θεὸν λέγοντας ἀμαρτάνειν; Ἄλλ' οὐ τοῦτο φαμεν, ἀλλ' ὅτι οὐ *πεποίηκε* μὲν ὁ Θεὸς οὐδὲν, οὔτε *ποιεῖ*, οὔτε *ποιήσει* ἐν χρόνῳ· οὐδὲν γὰρ μᾶλλον *πεποίηκε* ἢ *ποιεῖ*, οὐδ' *αὐ* *ποιεῖ* ἢ *ποιήσει*· ἀλλὰ τό τε *παρελθὸν* παρὰ τῷ Θεῷ ἐν τῷ ἐνεστῶτι, καὶ τὸ *μέλλον* ἐν τῷ ἤδη γεγενῆσθαι· ὡς οὐδὲν μὲν βευστὸν ἔχοντος τοῦ Θεοῦ, ἀεὶ δὲ τὰ αὐτὰ (60) *ποιούντος* διὰ τὴν *τελειαν* αὐτοῦ καὶ ἀμετάβλητον δύναμιν τε καὶ ἐνέργειαν.* Ἄλλὰ τὸ φεύγειν μὲν τὴν ἀμαρτίαν λέγουσαν τὸν Θεὸν ἀνερέγγητον, λέγειν δὲ περὶ αὐτοῦ τὸ οὔτε *πεποίηκεν*, οὔτε *ποιεῖ*, οὔτε *ποιήσει* ἐν χρόνῳ, εἰς τὴν αὐτὴν ἐστὶν ἀμαρτίαν ἐμπεσεῖν. Εἰ γὰρ ἡβουλήθης ἀμαρτάνειν, καὶ λέγειν τὸν Θεὸν ἀνερέγγητον, εἰ πλὴν εἰχρᾶς λέγειν ὡν νῦν *εἰρηκας*, μὴ βουλόμενος ἀμαρτάνειν καὶ λέγειν ἀνερέγγητον τὸν Θεὸν, τοῦ μήτε *πεποιηχένας* τὸν Θεὸν, μήτε *ποιεῖν*, μήτε *ποιήσιν*; τῶν γὰρ ῥημάτων τῶν χρονικῆν ἔμφασιν δηλούντων καὶ ἐχόντων, ἐκ τῆς ἐνεργείας τοῦ Θεοῦ ἀναιρουμένων, εὐρεθήσεται ὁ Θεὸς ἀνερέγγητος· διὸ οὔτε ποιητής.

4. Εἰ μηδὲν ἔγχρονον ἐστὶ παρὰ τῷ Θεῷ, δῆλον, ὅτι οὔτε τὸ παρεληλυθὸς τοῦ χρόνου ἐστὶ παρ' αὐτῷ, οὔτε τὸ ἐνεστῶς, οὔτε τὸ μέλλον. Πῶς οὖν ὁ ἀποκρινόμενος, ἀναιρῶν ἀπὸ τοῦ Θεοῦ τὰ ἔγχρονα, τίθησιν ἐπὶ τοῦ Θεοῦ τὰ ἔγχρονα, καὶ φησὶν· Ἄλλὰ τό τε *παρελθὸν* παρὰ τῷ Θεῷ ἐν τῷ ἐνεστῶτι, καὶ τὸ *μέλλον* ἐν τῷ ἤδη γεγενῆσθαι; Τοῦτο δὲ εἰναι τῶν ἔχει τὴν ἔμφασιν, ἢ τοῦτο μὴ ὄν παρὰ τῷ Θεῷ ἐστὶν ἐν τῷ μὴ ὄντι, ἢ τοῦτο μὴ ὄν παρὰ τῷ Θεῷ ἐστὶν ἐν τῷ ὄντι. Ἄλλ' εἰ μὲν τὸ πρῶτον, ἐστὶν ἀδύνατον· τὸ γὰρ ἐν τινι εἶναι, ἢ μὴ εἶναι, τοῦ ὄντος ἐστίν· εἰ δὲ τὸ δεύτερον, ἐστὶ παρὰ τῷ Θεῷ τὸ μὴ ὄν ἐν τῷ ὄντι, τουτέστι τὸ παρεληλυθὸς τοῦ χρόνου ἐν τῷ ἐνεστῶτι τοῦ χρόνου. Τούτου δὲ κειμένου, ἔλεγχος γίνεται τοῦ μὴ ὀρθῶς εἰρηθεῖν τὸ οὐδὲν ἔγχρονον παρὰ τῷ Θεῷ, τὸ παρεληλυθὸς ἐν τῷ ἐνεστῶτι, καὶ τὸ μέλλον ἐν τῷ ἤδη γεγενῆσθαι· ἀτινά ἐστιν ἔγχρονα· καὶ εἰ ἐνήλλαξε τὸν τρόπον τοῦ πῶς ἐστὶ παρὰ τῷ Θεῷ τὰ τοῦ χρόνου μέρη, ἀλλ' ὁμως δέδωκεν εἶναι παρ' αὐτῷ τὸν χρόνον τὸ παρεληλυθὸς, καὶ τὸ ἐνεστῶς, καὶ τὸ μέλλον· καὶ εἰ μὴ (61) μᾶλλον τὸ *πεποίηκε* τοῦ *ποιεῖ*.

(60) *Τὰ αὐτὰ*. Ita Clarom. Editi ταῦτα.

(61) *Καὶ εἰ μὴ*. Leg. εἰ καὶ μὴ. Paulo post leg.

τῶν ποιήσεων οὐσῶν. Supra leg. ἢ τοῦτο μὴ ὄν παρὰ τῷ Θεῷ ἐστὶν ἐν τῷ ὄντι.

οὐδ' αὖ τὸ ποιεῖ τοῦ ποιήσει. Ἐπει τίς ἦν χρεῖα τῆς Α τοῦ μάλλον ἀναίρεσως ἀπὸ τῶν ποιήσεων τῶν κατὰ τὸ πεποίηκε, καὶ ποιεῖ, καὶ ποιήσει, ἀλλήλων διαφερουσῶν, τῶν ποιήσεων οὐκ οὐσῶν τῶν κατὰ τὸ μάλλον καὶ ἤττον μὴ διαφερουσῶν ἀλλήλων· οὐδὲ γὰρ ἀναίρεσις ἐστὶ τοῦ πεποιημέναι τὸ μὴ μάλλον πεποίηκεν ἢ ποιεῖ, ἀλλὰ θέσις μάλλον τοῦ πεποίηκεν. Ἄλλὰ προδήλως πάντα ὅσα ἀνείλεν ἀπὸ τοῦ Θεοῦ τὰ ἔγχρονα ἐν τῷ προοιμίῳ τῆς δευτέρας ἀποκριτικῆς, ταῦτα αὐτῷ κατέλιπεν ἐν ταῦθα, ὡς οὐδὲν βευστὸν ἔχοντος τοῦ Θεοῦ, ἀεὶ δὲ τὰ αὐτὰ ποιῶντος διὰ τὴν τελείαν αὐτοῦ καὶ ἀμετάβλητον δύναμιν τε καὶ ἐνέργειαν. Ὁ ἀναίρων τὰ ἔγχρονα οὐ τίθησι τὰ ἔγχρονα. Πῶς οὖν, εἰ κατὰ τὸν ἀποκρινάμενον μηδὲν ἔγχρονον παρὰ τῷ Θεῷ, ποιεῖ τὰ αὐτὰ ὁ Θεός; Τὸ γὰρ ποιεῖ ἀδύνατον νοηθῆναι τοῦ ἐνεστῶτος χρόνου ἐκτός. Πῶς δὲ ἔχει τελείαν δύναμιν τε καὶ ἐνέργειαν ὁ Θεός, εἰ δὴ ἀπαύστως ποιεῖ τὰ αὐτὰ; Εἰ γὰρ διὰ τοῦτο λέγεται ἡ κίνησις ἐνέργεια ἀτελής διὰ τὸ ἀεὶ κινεῖσθαι ἢς εἰ κατὰ μίμησιν καὶ ὁ Θεός ἐπολεῖ, ἀτελής ἐσται ἡ αὐτοῦ ἐνέργεια καὶ οὐ τελεία· ἡ γὰρ τελεία ἐνέργεια ἐν τῷ ἤδη ἀποτελεσθέντι ἔργῳ θεωρεῖται, καὶ οὐκ ἐν τῷ ἀτελέστῳ. Ἄλλ' εἰ μὲν διὰ τὸ ἀτελὲς τῆς ἐνεργείας καὶ διὰ τὸ ἀτελέστατον τοῦ λόγου λέγει τὸν Θεὸν μηδὲν πεποιημέναι ὁ ἀποκρινάμενος, οὐκ ἀληθεύσει, λέγων τελείαν εἶναι τὴν ἐνέργειαν τοῦ Θεοῦ, τὴν μηδὲν οὔτε τῷ ὅλῳ οὔτε τῷ μέρει τελείασαν· εἰ δὲ, τοῦ ἔργου μὴ τελεσθέντος, ἀδύνατον τελείαν εἶναι τὴν ἐνέργειαν τοῦ ποιῶντος, ὁ δὴλον, ὅτι οὐδὲ ὁ Θεός ἔχει τελείαν ἐνέργειαν, ἀεὶ ποιῶν τὸ ποιούμενον.

5. Ποιῖ τοίνυν τὸν κόσμον ἐν αὐτῷ τούτῳ διαρῆσει, τὴν κίνησιν αὐτῷ ἀπανστον παρέχων, τῷ ἐλλάμπειν αὐτὸν δι' αἰῶνος. Εἰ ἐν τῇ παροχῇ τῆς κινήσεως ποιεῖ τὸν κόσμον ὁ Θεός, ὁ δὴλον, ὅτι ἔγχρονον ποιεῖ τὸν κόσμον· οὐ γὰρ ἀνευ χρόνου ἡ κίνησις ἢ τῷ κόσμῳ παρὰ τοῦ Θεοῦ πρὸς τὴν αὐτοῦ κίνησιν παρεχομένη. Εἰ τοίνυν τὸ ποιεῖν τοῦ ἐνεστῶτος ἐστὶ χρόνου, καὶ ἡ κίνησις ἔγχρονός ἐστι, πῶς οὐκ ἐστὶ ψευδὲς, τὸ, Οὐδὲν ἔγχρονόν ἐστι παρὰ τῷ Θεῷ; Ἡὼς δὲ δυνατὸν κινεῖσθαι τὸν κόσμον τὸν μήπω γεγονότα, ἀλλ' εἰ (62) ἐν τῷ ποιεῖσθαι δυνατῷ, τῷ τὸν μὲν Θεὸν ποιεῖν ἀχρόνως, τὸν δὲ κόσμον ἐν τῷ χρόνῳ ποιεῖσθαι; ἀνάγκη γὰρ, ὡσπερ ποιεῖ ὁ ποιῶν, οὕτως ποιεῖσθαι τὸ ποιούμενον ἀχρόνως. Εἰ δὲ τῇ παροχῇ τῆς κινήσεως ποιεῖ τὸν κόσμον ὁ Θεός, καὶ οὐκ ἀρμόττει τὸ λέγεσθαι περὶ αὐτοῦ τὸ, Πεποίηκε τὸν κόσμον, οὐδ' ἄρα τῷ κόσμῳ ἀρμόττει τὸ κινεθῆναι. Εἰ ἕτερον μὲν τὸ κινούμενον, ἕτερον δὲ ἡ κίνησις· οἶον, ἔστω τὸ μὲν κινούμενον ὁ ἥλιος, ἡ δὲ κίνησις αὐτοῦ μεταστάσις κατὰ φοράν ἐκ τόπου εἰς τόπον· καὶ ἡ κίνησις οὐ παρέχει μὲν τῷ ἡλίῳ τὴν οὐσίαν, παρέχει δὲ αὐτῷ τὸ κινεῖσθαι κατὰ φοράν· ὁ δὴλον, ὅτι δύο ποιήσεις ἔχει ὁ ἥλιος, μίαν μὲν τῆς οὐσίας, ἕτεραν δὲ τῆς κινήσεως· οἶόν ἐστιν ὁ ἥλιος πηλιμα αἰθεροειδὲς τῇ οὐσίᾳ, λαμπρὸς τῷ εἶδει, σφαιροειδὲς τῷ σχήματι· ὧν οὐδὲν διὰ κινήσεως ὁ ἥλιος. Ἄλλ' εἰ μηδὲν τούτων διὰ τῆς κινήσεως ἔχει ὁ ἥλιος, ὁ δὴλον, ὅτι οὐδὲ διὰ τῆς ποιή-

A operationibus inter se secundum verba, fecit et facit et faciet, discrepantibus, nisi quia operationes sunt quæ ab invicem secundum majus aut minus non differunt? Non enim Deum fecisse negat, qui magis fecisse negat quam facere, sed potius fecisse asseverat. Porro manifeste quæcumque a Deo in exordio secundi responsi admittit 516 temporaria, ea illi hic reliquit omnia: *Deus quippe cum nihil fluxi habeat, sed eadem semper faciat, propter perfectam ejus et immutabilem potentiam et actum. Qui temporaria tollit, non ponit temporaria. Qui ergo, si nihil est, de responsoris sententia, apud Deum temporarium, Deus eadem facit? Illud enim facit concipi non potest extra præsens tempus. Quomodo vero perfectam habet Deus potentiam et* B operationem, si *indocimenter eadem facit? Nam si ideo motio imperfectus dicitur actus, quia continenter movetur, et ad ejus imitationem Deus quoque facit; imperfecta erit et non absoluta ejus operatio. Absoluta enim operatio in perfecto, non in imperfecto perspicitur opere. Cæterum si propter imperfectam operationem et imperfectissimam rationem responsor asserit Deum nihil fecisse, vera non dicet perfectam esse asserens Dei operationem, quæ nihil neque in integro opere, neque in illius parte perfecit. Sin opere non absoluto, fieri nequit ut opificis perfecta sit operatio: neque Deus videlicet perfectam habet operationem, cum semper faciat id quod fit.*

C 5. *Itaque mundum facit eo ipso quod est, dum motum perpetuum ei suppeditat, facitque ut per omne ævum colliceat.* Si suppeditatione motus Deus mundum efficit, constat temporarium ab eo mundum effici; non enim absque tempore est motus qui mundo a Deo præbetur. Si igitur efficere præsentis est temporis, et motus temporarius est, quomodo falsum non est, *nihil esse apud Deum temporarium? Quis autem fieri potest ut mundus qui, necdum factus sit, moveatur, aut si dum efficitur, existit, Deus quidem absque tempore efficiat, mundus vero in tempore efficiatur? Necesse namque est, sicut effector facit, ita quoque effectum effici absque tempore. Sin motus subministratione Deus mundum* D *facit, nec convenienter de eo dicitur, Mundum fecit: nec ipsi etiam mundo congruet moveri. Si aliud est quod movetur, et alius motus: ut puta, sit id quod movetur sol, motus autem ejus transitio per delationem e loco in locum: et motus quidem soli essentiam non præbet, præbet autem ei ut delatione moveatur: duplicem videlicet creationem sol habet, unam substantiæ, alteram motionis: est quippe sol concretio, ætheris modo pellucidus substantia, splendidus specie, rotundus figura: quarum rerum nihil per motum sol habet. Si nihil horum per motum habet, neque per Dei operationem videlicet. Quod si perpetui motus subministratione, solem,*

(62) Ἄλλ' εἰ. Clarom. ἀλλὰ ἀεὶ. Mox legendum τὸ τὸν μὲν Θεόν.

qui pars est mundi, efficit Deus, quemadmodum totum efficit mundum, ac prius esse oportet id quod mobile est et posteriorem motum, vel profecto infectus est sol substantia, vel alia operatione illius fecit substantiam et alia motum, ita ut prius quidem fecerit illius substantiam, postea autem motum præbuerit. Sed si semper facit ut moveatur, illius autem substantiam non semper facit, manifestum est post creationem illius substantiæ datum ei fuisse motum perpetuum, et finem creationis **517** substantiæ ejus, principium esse motionis ejus. Quod si hæc ita se habent, nimirum apud Deum nihil absque tempore fuerit. Creatio enim creationi succedens, tempore minime vacat.

6. *Quocirca nihil quidem fecit, neque faciet. Facit autem idem ipse semper idem, non habens operationis exordium, ut neque finem habeat.* Cum solis aliam creationem, quæ est substantiæ, aliam esse demonstratum sit, quæ fit per motum, quam indesinentem appellat responsor, ac creationem substantiæ priorem esse ea creatione quæ fit per motum, quomodo non absurdum est solis creationem illam, quæ fit per motum, sine principio esse statuere, cum sol ante indesinentem illam creationem, quæ fit per motum, aliam habuerit, quæ desiit, nempe substantiæ? Itaque aut Deus conditor substantiæ solis non est: aut creatio per motionem solis, principii expers non est. Quod si primum, si essentia solis Deus creator non est, neque sane per motum illius creator erit. A quo namque habet essentiam, ab eo quoque motum habeat necesse est. Sin secundum, corruptibilis erit operatione Deus; siquidem secundum responsorem, operatione Dei cessante, corrumpitur Deus secundum operationem. At si Deus substantiæ solis conditor est, eamque non semper condit: condidit scilicet hanc, priusquam ille moveretur, nec ulla est apud Deum sine tempore creatura.

7. *Nam si initium habent et finem ejus operationes, corruptibilis erit operatione Deus, quod absurdum est. Erit autem et potentia illius mutabilis, alias aliquando proferens operationes. Quod si potentia mutabilis, ut alias aliis utens operationibus, etiam substantia mutabit, alias aliquando generans potentias, nec in eisdem permanens. Quare, si hæc ad omnia pertineant, liquet Deum fore mutabilem substantia, potentia et operatione, quod est absurdum.* Si ut Deus ipse non habet ortum et finem, ita nec operatio et opera ejus (operationes enim ipsius in operibus ejus sunt) ut neque ipsi videlicet, ita neque eis quæ dicuntur operibus ejus, factore erit opus. Falsum quoque erit Deum effectorem dicere eorum quæ ipsius sunt, cum principio et fine careant. Sin omnino præexistentiæ et postexistentiæ discrimine secernitur Creator a re creata, sublato a

σεως τῆς παρά τοῦ Θεοῦ. Εἰ δὲ τῇ παροχῇ τῆς ἀπαύστου κινήσεως ποιεῖ τὸν ἥλιον ὁ Θεὸς τὸν ὄντα μέρος τοῦ κόσμου, ὡσπερ ποιεῖ ὅλον τὸν κόσμον, καὶ δεῖ πρῶτον εἶναι τὸ κινητὸν καὶ ὑστερον τὴν κίνησιν, ἢ ἄρα ἀπολήτος ἐστὶν ὁ ἥλιος τῇ οὐσίᾳ, ἢ κατὰ ἄλλην ποίησιν ἐποίησεν αὐτοῦ τὴν οὐσίαν, καὶ κατὰ ἄλλην ποίησιν τὴν κίνησιν· καὶ ποιήσας μὲν πρῶτον αὐτοῦ τὴν οὐσίαν, ὑστερον δὲ παρασχὼν αὐτῷ τὴν κίνησιν. Ἄλλ' εἰ τὸ κινεῖσθαι αὐτὸν ἀεὶ ποιεῖ, τὴν δὲ οὐσίαν αὐτοῦ οὐκ ἀεὶ ποιεῖ, δῆλον, ὅτι μετὰ τὴν ποίησιν τῆς οὐσίας αὐτοῦ παρέχει αὐτῷ τὴν ἀπαύστον κίνησιν, καὶ ἐστὶ τὸ τέλος τῆς οὐσίας τῆς ποιήσεως αὐτοῦ ἀρχὴ τῆς κινήσεως αὐτοῦ. Εἰ δὲ ταῦτα οὕτως ἔχει, δῆλον, ὅτι οὐδὲν ἄχρονον παρά τῷ Θεῷ· ἢ γὰρ ποίησις ποίησιν διαδεχομένη ἄχρονος οὐκ ἐστὶν.

6. Ὅστε πεποίηκε μὲν οὐδὲν, οὕτε ποιήσει· ποιεῖ δὲ ἀεὶ ὁ αὐτὸς τὸ αὐτὸ, μὴ ἔχων ἀρχὴν τῆς ποιήσεως, ἴνα μὴ καὶ τέλος. Δειχθέντος τοῦ ἄλλου εἶναι τοῦ ἡλίου τὴν ποίησιν τῆς οὐσίας καὶ ἄλλην τὴν διὰ κινήσεως, ἢν ἀπαύστον ὠνόμασεν ὁ ἀποκρινόμενος, καὶ ὅτι προηγείται ἡ ποίησις τῆς οὐσίας αὐτοῦ τῆς διὰ κινήσεως, πῶς οὐκ ἐστὶν ἀτοπον τὸ ἀναρχον λέγειν τοῦ ἡλίου τὴν ποίησιν, τὴν διὰ τῆς κινήσεως, τοῦ ἡλίου, πρὸ τῆς ἀπαύστου διὰ κινήσεως ποιήσεως, τὴν τῆς οὐσίας παυσαιμένην ποίησιν ἰσχυρότος; Ἡ τοίνυν οὐκ ἐστὶ ποιητῆς τῆς τοῦ ἡλίου οὐσίας ὁ Θεός, ἢ οὐκ ἐστὶν ἀναρχος ἢ διὰ τῆς κινήσεως ποίησις τοῦ ἡλίου. Ἄλλ' εἰ μὲν τὸ πρῶτον, εἰ οὐκ ἐστὶ ποιητῆς τῆς τοῦ ἡλίου οὐσίας ὁ Θεός, οὐδ' ἄρα διὰ τῆς κινήσεως ἐστὶν αὐτοῦ ποιητῆς· παρ' οὗ γὰρ ἔχει τὴν οὐσίαν, παρά τούτου ἀνάγκη ἔχειν καὶ τὴν κίνησιν· εἰ δὲ τὸ δεύτερον, φαρτὸς ἐστὶ ὁ Θεός τὴν ἐνέργειαν, εἴγε κατὰ τὸν ἀποκρινόμενον, παυσαιμένης τῆς ἐνεργείας τοῦ Θεοῦ, φθαίρεται ὁ Θεός τῇ ἐνεργείᾳ. Εἰ δὲ ποιητῆς τῆς τοῦ ἡλίου οὐσίας ἐστὶν ὁ Θεός, καὶ ταύτην ἀεὶ οὐ ποιεῖ, δῆλον, ὅτι πεποίηκε ταύτην πρὸ τοῦ κινεῖσθαι αὐτὸν, καὶ οὐδὲν ποιήμα ἄχρονον παρά τῷ Θεῷ.

7. Ὅς εἴγε ἀρχὴν ἔχουσι καὶ τελευτὴν αἱ ἐνεργεῖαι αὐτοῦ, φαρτὸς ἐστὶ ὁ Θεός τῇ ἐνεργείᾳ· ὅπερ ἀτοπον. Ἔσται δὲ καὶ ἡ δύναμις αὐτοῦ μεταβλητὴ, ἀλλοτε ἄλλας ἐνεργείας προέχουσα (63). Εἰ δὲ ἡ δύναμις μεταβλητὴ ἀλλοτε ἄλλαις κρημυμένη ἐνεργείαις, καὶ ἡ οὐσία σαλευθήσεται, ἀλλοτε ἄλλας γεννώσα δυνάμεις, καὶ μὴ μένουσα ἐν ταῖς αὐταῖς. Ὅστε, εἰ ταῦτα διὰ πάντων, δηλοῦσι ὁ Θεός ἐστὶ μεταβλητὸς οὐσία, δυνάμει, ἐνεργείᾳ· ὅπερ ἀτοπον. Ὅσπερ αὐτὸς ὁ Θεός οὐκ ἔχει ἀρχὴν καὶ τελευτὴν, οὕτως οὐδὲ ἡ ἐνέργεια αὐτοῦ, οὐδὲ τὰ ἔργα αὐτοῦ (αἱ γὰρ ἐνεργεῖαι αὐτοῦ ἐν τοῖς ἔργοις αὐτοῦ εἰσιν)· ἐστὶ ἄρα ὡσπερ μὴ χρῆζων αὐτὸς τοῦ ποιούστος, οὕτως οὐδὲ τὰ λεγόμενα αὐτοῦ ἔργα· ἐστὶ ψεύδος καὶ τὸ λέγειν τὸν Θεὸν ποιητὴν τῶν κατ' αὐτὸν, ἀναρχων τε ὄντων καὶ ἀτελευτήτων. Εἰ δὲ πανταχῶς κατὰ διαφορὰν προὑπάρξουσ τε καὶ μεθυπάρξουσ

(63) *Προέχουσα.* Legendum putat Sylburgius παράγουσα vel ἔχουσα. Sed frustra quidquam mutare-

tur, cum verbum προέξειν idem interdum valeat ac proferre. Infra leg. εἰ ὡσπερ αὐτὸς ὁ Θεός.

διέστηκεν ὁ Ποιητὴς τοῦ ποιήματος, δῆλον ὅτι ὁ ἀναιρῶν ἀπὸ τοῦ Θεοῦ καὶ τῶν ἔργων αὐτοῦ τὴν διαφορὰν ταύτην, ἀμφοτέρω ἀποστερεῖ, τὸν Θεὸν καὶ τὰ ποιήματα, τὸν μὲν τῆς τοῦ ποιητοῦ προσηγορίας, τὰ δὲ τῆς τῶν ποιημάτων. Καὶ εἰ ἔστι μὲν ἡ τοῦ Θεοῦ δύναμις ἀπειρος, ὡσπερ οὖν καὶ ἔστι, πεπερασμένα δὲ τὰ ἔργα αὐτοῦ, πῶς οὐκ ἔστιν ὁ Θεὸς καθ' ὅς ἔχει μὲν δυνάμεις, μὴ ἐνεργῶν δὲ κατ' αὐτάς, οὐ φθαρτὸς τῆ ἐνεργείᾳ (64), κατὰ τὴν κρίσιν τοῦ ἀποκριναμένου; Εἰ δὲ καθ' ὅς ἔχει δυνάμεις, καὶ μὴ ἐνεργῶν κατ' αὐτάς, φθαρτὸς οὐκ ἔστιν, οὐδὲ ἄρα, παυσασμένης τῆς ἐνεργείας τοῦ Θεοῦ τῆς τὸν κόσμον παραγοῦσης, φθείρεται Θεὸς τῆ ἐνεργείᾳ. Ὅσον δὴ καὶ βούλεται, καὶ οὐχ ὅσον δύναται (65)· καὶ οὐ ποιεῖ φθαρτὸν τὸν Θεὸν ἢ τῆς ἐνεργείας συστολή· οὐδὲ ἄρα ὅταν συστολῇ τὴν ἐνέργειαν, κατὰ μεταβολὴν συστέλλει τῆς δυνάμεως· ἀλλ' ἔστι μὲν ἡ δύναμις τοῦ Θεοῦ ἀει ἀμετάβλητος, κέχρηται δὲ ταῖς ἐνεργείαις ἐφ' ὅσον βούλεται. Οὐ γὰρ ἐνεργεῖ Θεὸς καθάπερ ἐνεργοῦσιν οἱ ἐν τῷ ἐνεργεῖν τὸ εἶναι ἔχοντες, καὶ παυσασμένης τῆς ἐνεργείας παύονται καὶ αὐτοὶ τοῦ εἶναι, οἷον τὸ πῦρ καὶ ἡ χιών. Εἰ γὰρ οὕτως ἐνεργεῖ Θεὸς, οὐχ ἔνεκεν τῶν γινομένων ἡ ἔνεκεν ἢ ἔνεκεν τοῦ εἶναι αὐτὸν ἐνεργεῖ· ὡς, εἰ παύσοιτο τοῦ ἐνεργεῖν, παύσεται καὶ τοῦ εἶναι. Εἰ δὲ ἀτοπον τοῦτο, ἀτοπον ἄρα καὶ τὸ λέγειν μεταβλητὴν τὴν τοῦ Θεοῦ δύναμιν τῆ συστολῇ τῆς ἐνεργείας, ἢ σαλευομένην τὴν οὐσίαν αὐτοῦ ταῖς ποικίλαις ἐνεργείαις ἄλλοτε ἄλλας προβαλλομένην. Καὶ καθάπερ ποιεῖ (66) ἡμᾶς ὁ Θεὸς πρῶτον μὲν βρέφη, ἔπειτα δὲ νεανίσκους, εἶτα γέροντας, οὐ κατὰ τὴν μεταβολὴν ποιεῖ τῆς δυνάμεως, οὐδὲ κατὰ τὴν φθορὰν τῆς ἐνεργείας, οὔτε κατὰ τὴν σαλευομένην αὐτοῦ οὐσίαν, ἐναλλάσσειν ἡμῶν τὰς ἡλικίας κατὰ διαφόρους καιροὺς τῶ πρώτων καὶ ὑστερῶν ἀλλήλων διαφερούσας, ἀλλὰ κατὰ τὴν προβολὴν καὶ συστολὴν τῆς ἐνεργείας· οὕτως οὐ κατὰ τὴν μεταβολὴν τῆς δυνάμεως ἀρχὴν καὶ τέλος ἡ ἐνέργεια αὐτοῦ ἔχει, ἀλλὰ κατὰ προβολὴν καὶ συστολὴν. Εἰ μὲν γὰρ συστολλομένης τῆς ἐνεργείας, οὐκέτι ἡ δύναμις ὁ Θεὸς τῆ παυσασμένη ἐνεργείᾳ κεχρησθῆναι, δικαίως ἂν ἐλέγετο φθορὰ ἐνεργείας· εἰ δὲ ἀεὶ δύναται τὴν αὐτὴν ἐνέργειαν ὅτε βούλεται προβάλλεσθαι, οὐκ ἄρα φθείρεται ἡ ἐνέργεια τοῦ Θεοῦ συστολλομένη. Τῆς γὰρ δυνάμεως μὴ φθειρομένης, ἀδύνατον φθαρῆναι τὴν ἐνέργειαν. Ἄλλη γὰρ ἔστιν ἡ φθορὰ τῆς ἐνεργείας, καὶ ἄλλη ἡ συστολὴ τῆς ἐνεργείας· ὡς, εἰ μὴ συνεστέλλετο ἡ ἐνέργεια ἢ τὸν κόσμον ποιοῦσα, ἀπειροὶ ἂν κόσμοι ἐγένοντο τῷ πληθεῖ κατὰ τὴν ἀπαυστον ἐνέργειαν. Νῦν δὲ, ἐνὸς μόνου τοῦ κόσμου γενομένου, ἡ ἐνέργεια ἢ τὸν κόσμον ποιήσασα.

8. Ὁ αὐτὸς τοίνυν μένων οὐδὲν ἔχει ἔγχρονον. Ποιεῖ τοίνυν τὸν κόσμον τάττων αὐτὸν ἀεὶ, καὶ ὁ κόσμος τῷ μὲν ἀεὶ φρουρεῖσθαι γίνεται, τῷ δὲ ἀεὶ εἶναι ὁ αὐτὸς ἀγέννητος ὑπάρχει. Εἰ μὴδὲν ἔχει ἔγχρονον ὁ Θεὸς, οὐδ' ἄρα τὸ ποιεῖν ἔχει· ἔγχρονον γὰρ τὸ ποιεῖν. Καὶ εἰ ποιεῖ τὸν κόσμον ὁ Θεὸς, μὴ

(64) Τῆ ἐνεργείᾳ. Hæ voces totum hunc locum perturbant, eisque sublatis enitescit. Mox resumens scriptor eadem verba, omittit τῆ ἐνεργείᾳ. Ibidem

A Deo et operibus ejus hoc discrimine, utraque defraudantur, Deus quidem creatoris, opera autem rei creatæ appellatione. Ac si infinita est Dei potentia, ut profecto est, finita autem ejus opera, quomodo Deus secundum potentias quas habet quidem, sed per quas non operatur, non erit judicio responsoris corruptibilis. Quod si secundum potentias, quas habet quidem, sed per quas non operatur, corruptibilis non est: neque etiam desinente Dei operatione, quæ mundum produxit, corrumpitur Deus operatione. Quantum autem vult, nequam autem quantum potest, operatur: nec Deum corruptibilem **518** facit operationis contractio. Neque ergo, cum operationem contrahit, per mutationem contrahit potentia. Sed est quidem potentia Dei semper immutabilis, utitur autem operationibus quantum vult. Non enim operatur Deus, ut operantur quæ in operando habent esse, et desinente operatione desinunt et ipsa esse, velut ignis et nix. Nam si ita operaretur Deus, non magis operum causa operaretur, quam ut ipse esset; quippe qui, si desineret operari, etiam esse desineret. Quod si id absurdum, absurdum etiam profecto dictum est mutari Dei potentiam contractione operationis, ejusque concuti essentiam, dum ab ea alia alias variis operationibus producuntur potentia. Et quemadmodum faciens nos Deus primum infantes, deinde adolescentes, postea senes, non mutatione potentia id facit, nec corruptione operationis, nec concussionem ipsius substantia, ætates nostras, quæ a se invicem varietate temporum secundum prius aut posterius differunt, immutans, sed proferenda et contrahenda operatione, ita initium et finem habet ejus operatio, non quod mutetur potentia, sed quia profertur et contrahitur. Nam si, ubi contracta est operatio, non jam posset Deus operatione, quæ desiit, uti; merito diceretur corruptio operationis. Sed si semper potest eandem operationem, ubi vult, proferre; non ergo corrumpitur Dei operatio contracta. Nam potentia non corrupta, non potest corrumpi operatio. Aliud est enim corruptio operationis, aliud contractio; nam si non contracta esset operatio, quæ mundum fecit, infiniti numero essent mundi ob indesinentem operationem. Nunc autem cum unus factus sit mundus, ex eo quod finitum sit opus, demonstratur finitam esse operationem quæ mundum fecit. τῷ πεπερασμένῳ τοῦ ἔργου δεικνύται πεπερασμένη

8. Itaque idem ille manens nihil habet temporarium. Facit ergo mundum, semper eum ordinans, et mundus quatenus semper custoditur, gignitur: quatenus semper est, idem ingenuus est. Si nihil habet temporarium Deus, neque etiam id habet ut faciat; facere enim temporarium est. Et si mundum Deus

tollenda negatio ante φθαρτός.

(65) Δύναται. Subintelligendum ἐνεργεῖ.

(66) Ποιεῖ. Leg. ποιῶν.

facit, non producens ejus substantiam, mundum non facit. Mundus enim sine substantia non est mundus. Quod si mundus substantiam habet intactam, necessario etiam incustoditus est. Quo enim ut fiat secundum substantiam non indiget, neque etiam eo indiget ut custodiatur. Ingenita enim natura nihil quod extra ipsam sit accipere potest. Ac si in omni re necesse est veram esse affirmationem aut negationem, quomodo responsor utrumque in mundi creatione posuit, affirmationem et negationem, genitum illum esse et ingentum dicens? Deinde vero si, ut dixit in tertia responsione, Deus, cum ingentus sit, ingenite facit omnia, quæ non fiunt, sed coexistunt; quandoquidem quidquid coexistit, illius, cui coexistit, salute servatur, non egens alia custodia, nisi illius salute, ipso enim salvo ipsum etiam salvum fit: idcirco non ea quæ coexistunt indigent custodia, sed illud cui coexistunt. Sed si hæc ita se habent, non ergo custodia indiget mundus, qui coexistit Deo, sed ipse Deus, cui coexistit mundus. Sed si id absurdum est, absurdum et mundum dicere coexistentem Deo. Dicendum ergo Dei voluntate mundum subsistere et Dei voluntate eundem permanere, etsi non semper. Sic etiam quæ alicui subsistenti coexistunt, illius perseverantia permanent, non sua: veluti, per compositionem linearum coexistunt anguli, ac manente compositione manent et anguli, ac sublata compositione tolluntur et anguli; ac si opus est ut permaneant anguli, necesse est custodiam dare compositioni linearum, non angulis per se, sed per accidens quidem angulis, linearum autem compositioni per seipsam. Ex his existimandus est mundus, si ingenite coexistit Deo, ut ait responsor.

ταῖς γωνίαις καθ' ἑαυτὰς, ἀλλὰ κατὰ συμβεβηχὸς γραμμῶν. Κατὰ ταῦτα χρῆ νοεῖν τὸν κόσμον, εἰ ἀγεννητῶς συνυφίσταται τῷ Θεῷ, καθά φησιν ὁ ἀποκρινάμενος.

TERTIA AD GRÆCOS CHRISTIANA QUÆSTIO.

Si quia est, non quia vult, facit Deus: veluti ignis calefacit quia est: quomodo, cum ipse simplex sit et unius formæ, diversarum est conditor substantiarum?

GRÆCUM AD CHRISTIANOS RESPONSUM.

Non existimandum, ut in nobis aliud quidem est esse, aliud autem velle, sic etiam in Deo; sed in Deo idem prorsus est esse et velle. Nam quod est, etiam vult; et quod vult, est: nec ulla in Deo distinctio, quia Deus per seipsum productus est. Quare distinctio essentiae et voluntatis in Deo rejicienda est. Non tamen putandum est Deum, quia

(67) *Οὐσίαν ἔχει, ἀποίητος.* Leg. οὐσίαν ἔχει ἀποίητον.

(68) *Ἄλλ' ἐπειδὴ.* Superfluit prima conjunctio.

(69) *Πλὴν τῆς ἐκείνου σωτηρίας.* Hæc verba e loco supra posito huc irrepserunt. Commodus enim illis sensus non videtur adjungi posse, et senten-

τὴν οὐσίαν αὐτοῦ παράγων, οὐ ποιεῖ τὸν κόσμον· ἂν γὰρ κόσμος χωρὶς οὐσίας οὐκ ἔστι κόσμος. Εἰ δὲ ὁ κόσμος οὐσίαν ἔχει, ἀποίητος (67) ἐξ ἀνάγκης καὶ ἀφροῦρητός ἐστιν. Οὐ γὰρ πρὸς τὸ γενέσθαι κατ' οὐσίαν οὐ δέεται, τούτου οὐδὲ πρὸς τὸ φρουρεῖσθαι ἐπιδέεται. Ἡ γὰρ ἀγέννητος φύσις οὐδενὸς τῶν ἐξωθεν ἑαυτῆς ἐστὶν ἐπιδεχτική. Καὶ εἰ ἐπὶ παντὸς χρῆ ἢ τὴν φάσιν ἢ τὴν ἀπόφασιν εἶναι ἀληθῆ, πῶς ὁ ἀποκρινάμενος ἀμφοτέρα ἔθηκεν ἐπὶ τῆς τοῦ κόσμου γενέσεως, καὶ τὴν φάσιν καὶ τὴν ἀπόφασιν, λέγων αὐτὸν εἶναι γενητὸν καὶ ἀγέννητον; Ἔτι δὲ εἰ, καθὰ εἶπεν ἐν τῇ τρίτῃ ἀποκρίσει, ἀγέννητος ὢν ὁ Θεὸς ἀγεννητῶς ποιεῖ πάντα, οὐ γινόμενα, ἀλλὰ συνυφιστάμενα· ἀλλ' ἐπειδὴ (68) πᾶν συνυφιστάμενον τῇ τοῦ ᾧ συνυφίσταται σωτηρίᾳ σώζεται, μὴ χρῆζον ἑτέρας φρουρᾶς πλὴν τῆς ἐκείνου σωτηρίας· σωζόμενου γὰρ ἐκείνου, σέσωσται καὶ αὐτός· διὰ τούτο, εἰ χρεῖα ἐστὶ φρουρᾶς πρὸς σωτηρίαν, ἐκεῖνο χρῆζει φρουρᾶς πλὴν τῆς ἐκείνου σωτηρίας (69)· οὐ ὑφίσταμένου συνυφίσταται τὰ συνυφιστάμενα, οὐχὶ τὰ συνυφιστάμενα. Ἄλλ' εἰ ταῦτα οὕτως ἔχει, οὐκ ἄρα ὁ κόσμος χρῆζει φρουρᾶς ὁ συνυφιστάμενος τῷ Θεῷ, ἀλλ' αὐτὸς ὁ Θεὸς ᾧ συνυφίσταται ὁ κόσμος. Εἰ δὲ τοῦτο ἄποπον, ἄποπον ἄρα καὶ τὸ τὸν κόσμον λέγειν συνυφιστάμενον τῷ Θεῷ. Χρῆ οὖν λέγειν βουλήσει τοῦ Θεοῦ ὑφίστασθαι τὸν κόσμον, καὶ βουλήσει τοῦ Θεοῦ διαμένει ὁ αὐτός, εἰ καὶ μὴ ἀεὶ (70). Ὡσαύτως τὰ τῇ ὑποστάσει τινὸς συνυφιστάμενα τῇ ἐκείνου διαμονῇ διαμένει, οὐχὶ ἑαυτῶν· οἷον τῇ συνθέσει τῶν γραμμῶν συνυφίστανται αἱ γωνίαι· καὶ μενούσης τῆς συνθέσεως, μένουσι καὶ αἱ γωνίαι· καὶ ἀναιρουμένης τῆς συνθέσεως, ἀναιρούνται καὶ αἱ γωνίαι· καὶ εἰ χρεῖα ἐστὶ τοῦ διαμένειν τὰς γωνίας, ἀνάγκη δοῦναι φρουρὰν τῇ συνθέσει τῶν γραμμῶν, οὐχὶ μὲν ταῖς γωνίαις, καθ' ἑαυτὸ δὲ τῇ συνθέσει τῶν

ἘΡΩΤΗΣΙΣ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗ ΠΡΟΣ ΤΟΥΣ ἙΛΛΗΝΑΣ Γ'.

Εἰ τῷ εἶναι, καὶ οὐ τῷ βούλεσθαι ποιεῖ ὁ Θεός, οἷον θερμαίνει τὸ πῦρ τῷ εἶναι, πῶς αὐτός μὲν ἔστι τε καὶ ἀπλοῦν καὶ μονοειδές, διαφόρων δὲ οὐσιῶν ἐστὶν ποιητής;

ἈΠΟΚΡΙΣΙΣ ἙΛΛΗΝΙΚΗ ΠΡΟΣ ΤΟΥΣ ΧΡΙΣΤΙΑΝΟΥΣ.

Οὐκ οἰητέον, ὥσπερ ἐν ἡμῖν ἄλλο μὲν ἔστι τὸ εἶναι, ἄλλο δὲ τὸ βούλεσθαι, οὕτω καὶ ἐν τῷ Θεῷ· ἀλλὰ τὸ αὐτὸ ἀντικρυς ὑπάρχει τὸ εἶναι καὶ τὸ βούλεσθαι ἐν τῷ Θεῷ. Ὅ γὰρ ἐστὶ, καὶ βούλεται· καὶ ὁ βούλεται, ἐστὶ· καὶ οὐδεμία διαίρεσις ἐπὶ τοῦ Θεοῦ, διὰ τὸ αὐτοπάρακτον εἶναι τὸν Θεόν. Ὡστε καὶ τὴν διαίρεσιν τοῦ εἶναι πρὸς τὸ βούλεσθαι ἐπὶ τοῦ Θεοῦ ἀπορρί-

tiam sua sponte claram perturbant.

(70) *Εἰ καὶ μὴ ἀεὶ.* Hic figenda fuit interpunctio, quæ cum deesset apud R. Stephanum, interpretibus causa fuit erroris, excepto tamen Gelenio, vel eo, qui Gelenii interpretationem prosecutus est

πτόεν. Ἄλλὰ μὴν οὐδ' οὕτως τὸν Θεὸν τὸ εἶναι (71) A ποιεῖν ὑποθετόν ὡς τὸ πῦρ θερμαίνει. Τὸ γὰρ πῦρ, εἰ καὶ οὐσωδῶς, ἀλλ' ὅμως συμβεβηκυῖαν ἔχει τὴν θερμότητα· παρὰ δὲ τῷ Θεῷ οὐδὲν οὔτε οὐσωδῶς συμβέβηκεν οὔτε συμβεβηκότως. Ἐπεὶ οὖν συμβέβηκε μὲν αὐτῷ οὐδὲν, τὸ δὲ εἶναι καὶ τὸ βούλεσθαι ταῦτόν ὑπάρχει τῷ Θεῷ, ἀπλοῦν τέ ἐστι καὶ μονοειδές, ποιητικὸν ἀγεννήτως τῶν ὄντων. Ὡς περ γὰρ ὀρώμεν, ὅτι τὰ γεννητά, ὅσον ἀνθρώπος ὁ δεῖνα γεννητὸς γενόμενος, γεννητὸς (72) τε ὢν γεννητὰ ποιεῖ· καὶ καθόλου τὰ γεννητὰ γεννητῶς γενόμενα, γεννητὰ ποιεῖ, καὶ ἐξ αὐτῶν ποιεῖ· τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ ὁ Θεὸς, ἀγεννήτος ὢν, ἀγεννήτως ποιεῖ πάντα, οὐ γινόμενα, ἀλλὰ συνυπατάμενα· καὶ τῇ μὲν τῆς δυνάμεως ἀπειρίᾳ διάφορα ποιεῖ. Μὴ προσέχωμεν δὲ τὸν Θεὸν ἀνθρωπίνως· οὐ γὰρ ὡς περ ἡμεῖς τὸ πρότερον ἄλλως ἔχοντες, B ὕστερον εἰς ἄλλο μεταβάλλοντες λεγόμεθα ποιεῖν, οὕτως καὶ ὁ Θεὸς ποιεῖ· ἀλλὰ δι' ἀρήρητον (73) ὑπερβάλλουσάν τε δύναμιν ἀχρόνως ποιῶν πάντα, τελειοῖ πάντα· καὶ ἅμα τῷ αὐτὸν εἶναι καὶ τὰ ὄντα ποιεῖ, οὐ χρεῖαν ἔχων ὡς περ ἡμεῖς τὸ πρότερον γενέσθαι, καὶ τελειωθῆναι, καὶ οὕτως ποιῆσαι τὸ ὕστερον, διὰ τὸ μηδὲν εἶναι ἐν αὐτῷ πρότερον καὶ ὕστερον. Ὀρώμεν οὖν καὶ τὴν φύσιν αὐτῷ τῷ εἶναι ποιούσαν, καὶ ἀθρόον ἀεὶ τὴν μεταβολὴν ἐργαζομένην· ὡς περ καὶ ἐπὶ τῆς πήξεως τοῦ γάλακτος ἀθρόως τὴν πήξιν θεώμεθα παραγινόμενην τῷ γάλακτι. Πολλῶ τοῖνον τὸν Θεὸν μᾶλλον οἰητέον ἀθρόως καὶ ἀχρόνως πάντα ποιεῖν, αὐτὸν μὲν ὄντα ἐν, τῇ δὲ ἀπειρίᾳ τῆς δυνάμεως τὰ διάφορα παράγοντα, καὶ αὐτὰ παντελῶς αὐ- C τοπάρακτα τυγχάνοντα.

ἘΛΕΓΧΟΣ ΤΗΣ ἈΠΟΚΡΙΣΕΩΣ ΟΥΚ ὈΡΘΩΣ
ΓΕΓΕΝΗΜΕΝΗΣ.

1. Οὐκ οἰητέον, φησὶν, ὡς περ ἐν ἡμῖν ἄλλο μὲν ἔστι τὸ εἶναι, ἄλλο δὲ ἔστι τὸ βούλεσθαι, οὕτως καὶ ἐν τῷ Θεῷ. Ὁ γὰρ ἔστι, καὶ βούλεται· καὶ ὁ βούλεται, ἔστι· καὶ οὐδεμίᾳ διαίρεσις ἐπὶ τοῦ Θεοῦ, διὰ τὸ αὐτοπάρακτον εἶναι τὸν Θεόν. Ὡς τε τὴν διαίρεσιν τὴν τοῦ εἶναι πρὸς τὸ βούλεσθαι ἐπὶ τοῦ Θεοῦ ἀπορρίπτει. Τοῦ Θεοῦ ἔχοντος οὐσίαν μὲν πρὸς ὑπαρξιν, βούλησιν δὲ πρὸςποίησιν, ὁ ἀπορρίπτων οὐσίας τε καὶ βουλῆς τὴν διαφορὰν καὶ τὴν ὑπαρξιν ἀπορρίπτει τοῦ Θεοῦ καὶ τὴνποίησιν· ὑπαρξιν μὲν τὴν αὐτοῦ,ποίησιν δὲ τῶν οὐκ ὄντων. Ὅτι δὲ ἄλλη ἐστὶν ἡ οὐσία τοῦ Θεοῦ καὶ ἄλλη ἡ βου- D λη, δείκνυται καὶ ἐκ τοῦ λόγου τοῦ ἀποκριναμένου τοῦ εἰπόντος· Ὁ γὰρ ἔστι, καὶ βούλεται· καὶ ὁ βούλεται, ἔστιν. Ἀντίστρεψε (74) τῇ οὐσίᾳ τὴν βουλήν, καὶ τῇ βουλῇ τὴν οὐσίαν. Ἀντιστροφή δὲ οὐδαμῶς ἐνδέχεται γενέσθαι, τῶν ἀντιστροφόμενων οὐκ ὄντων ἄλλο καὶ ἄλλο ἢ λόγῳ ἢ ἀριθμῷ. Τὸ τῷ ἀριθμῷ ἐν ὄντι οὐδὲν κωλύει τῷ λόγῳ ἄλλο καὶ ἄλλο εἶναι· ὅσον ἢ εὐθεία γραμμὴ τῇ μὲν ὑποστᾶσει ἀριθμῷ μία ἐστὶ, τῷ δὲ λόγῳ τῆς εὐθείας καὶ τῆς γραμμῆς ἄλλο καὶ

(71) Τὸ εἶναι. Legendum τῷ εἶναι ut supra, id- que observavit Sylburgius.

(72) Γεννητός. Legit Langus γεννητικός et paulo ante γεννητῶς γενόμενος.

est facere eodem modo ac ignis calefacit. Nam ignis etsi substantialiter, accidentem tamen habet calorem; apud Deum autem, neque substantiæ, neque accidentis modo quidquam accidit. Proinde, quia illi nihil accidit, et idem est Deo et esse *set* velle, simplex est et unius formæ, ingenite ea quæ sunt efficiens. Sicut enim videmus quemvis hominem, cum genite genitus sit, et gignendi capax, genita procreare, et in universum genita, cum genite genita sint, genita etiam procreare et ex seipsis procreare; ita et Deus, ingenitus cum sit, ingenite facit omnia, non genita, sed simul existentia, quæ quidem ob potentiam infinitam diversa efficit. Non consideremus Deum humano modo; non enim ut nos primum aliter nos habentes, postea in aliud mutati, facere dicimur, sic Deus quoque facit: sed ob excellentem potentiam absque tempore faciens omnia, perficit omnia, et simul atque ipse est, ea etiam quæ sunt facit; non opus habens, ut nos, ut prius gignatur et perficiatur, atque ita postea faciat, quia in eo nec prius quidquam nec posterius. Idcirco cernimus et naturam, hoc ipso quod 520 est, facere et universam semper mutationem operari: quemadmodum lactis coagulationem cernimus universe coagulationem lacti advenire. Multo igitur magis putandum Deum universe et absque tempore facere omnia, cum ipse quidem sit unum, infinita vero potentia diversa producat; quæ quidem omnino per seipsa producta sint.

RESPONSI NON RECTE INSTITUTI
CONFUTATIO.

1. Non existimandum, inquit, ut in nobis, aliud quidem est esse, aliud autem velle, sic etiam in Deo; sed in Deo et esse et velle, idem plane est. Nam quod est, etiam vult; et quod vult, est: nec ulla in Deo distinctio, quia Deus per se productus est. Quare distinctio essentialis et voluntatis in Deo rejicienda. Cum Deus habeat essentialiam ut existat, voluntatem vero ut faciat: qui differentialiam essentialis et voluntatis rejicit, existentiam juxta et effectiorem Dei rejicit; existentiam quidem, ipsius; effectiorem autem, eorum quæ non erant. Porro aliam esse essentialiam Dei, et aliam voluntatem, ex verbis etiam responsoris demonstratur, cum dicit: *Nam quod est, etiam vult; et quod vult, est.* Convertit substantiam voluntatem, et voluntate substantiam. Conversio autem fieri non potest, nisi ea quæ convertuntur, sint aliud atque aliud, sive ratione, sive numero. Id quod numero unum est, nihil obstat quia ratione aliud sit atque aliud: ut puta, linea recta, substantia quidem, quantum ad numerum pertinet, una est: quantum autem ad rationem rectitudinis et

(73) Ἀρήρητον. Hanc vocem, quam ex hoc loco excidisse manifestum est, restitui ex ipso responsoris textu, qui infra repetitur.

(74) Ἀντίστρεψε. Clarior. δηλονότι ἀντίστρεψε.

lineæ, aliud atque aliud. Ad hunc modum dividitur natura Dei, ratione substantiæ et voluntatis. Si aliud est esse, et aliud inesse; et est quidem Dei essentia, inest vero essentiæ voluntas; alia utique est essentia Dei, et alia voluntas. Si voluntas Dei ex essentia est, non autem essentia ex voluntate: alia certe essentia Dei, et alia voluntas. Essentia Dei fieri non potest ut essentia non sit; voluntas autem Dei, ut non velit, fieri potest: veluti, voluit Deus facere solem unum, secundum solem facere non voluit, quia, ut erat rebus utile, unum esse solem; utile rebus non fuit, secundum esse solem. Ac id quidem quod utile voluit, quod autem non utile non voluit. Verum si ita habet, alia est nimirum essentia Dei et alia voluntas. Si Deus id quod est etiam vult, nempe non voluntas est, sed id quod voluntate expetitur. Quomodo igitur idem est cum essentia voluntas, cum voluntas et id quod voluntate expetitur, aliud et aliud sit, ut sensus et id quod sub sensum cadit? Si sine principio et æternus Deus est, neque per seipsum productus est, neque per alium: nam qui omnino per seipsum productus est, nulla ratione sine principio et æternus est. Responsor aliis verbis essentiæ et voluntatis Dei tollit differentiam, aliis autem statuit; ac tollit quidem dum ait: *Non existimandum ut in nobis aliud quidem est esse, aliud autem velle, sic etiam in Deo.*

521 Differentiam vero statuens, ait: *Sed idem plane est. Et iterum: Sed et esse, et velle idem est in Deo.* Quemadmodum enim quod aliud est, ab alio est aliud, ita et quod idem, alii est omnino idem; similiter quod omnino aliud, ab alio est omnino aliud. At si idem est essentia Dei et voluntas, erit omnino aliud atque aliud; sin minus, alio atque alio sublato, tolletur necessario identitas essentiæ Dei et voluntatis, atque etiam illud omnino. Quemadmodum moveri motionis operatio est: ita et velle, voluntatis est operatio. Et quæ differentia est potentiæ ad actum, ea est voluntati ad ipsum velle. Fieri autem nequit, ut velle quidem a voluntate differat, a volente autem non differat. At si nulla ratione fieri potest ut idem sit velle, et voluntas, et volens: qui a Deo et voluntate aliud atque aliud rejicit, is ab agente et actu differentiam rejicit, quod absurdum est. Si aliud est id quod subsistit, et aliud quod non subsistit, atque illud quidem Deus, hoc autem voluntas est: videlicet qui a Deo et voluntate rejicit aliud atque aliud, vel id quod subsistit rejicit, vel id quod non subsistit. Si, ut placet adversario, quod est Deus id vult, et quod vult id est; si Deus non voluerit operationem suam non perire, liquet eam, ubi desiit, perire non volente ipso. Non est ergo Deus id quod vult. Si efficere, voluntatis Dei est, quemadmodum aliud est simpliciter facere, aliud qualia et quanta et quando

A ἄλλο. Κατὰ τὸν τρόπον τοῦτον οὐ διαίρεται (75) τοῦ Θεοῦ ἡ φύσις τῷ λόγῳ τῆς οὐσίας καὶ τῆς βουλής. Εἰ ἄλλο τὸ ὑπάρχειν, καὶ ἄλλο τὸ ἐνυπάρχειν· καὶ ὑπάρχει μὲν τοῦ Θεοῦ ἡ οὐσία, ἐνυπάρχει δὲ τῇ οὐσίᾳ ἡ βουλή· ἄλλη ἄρα ἡ οὐσία τοῦ Θεοῦ, καὶ ἄλλη ἡ βουλή. Εἰ ἡ μὲν βουλή τοῦ Θεοῦ ἐκ τῆς οὐσίας, ἡ δὲ οὐσία οὐκ ἐκ τῆς βουλής, ἄλλη ἄρα ἡ οὐσία τοῦ Θεοῦ καὶ ἄλλη ἡ βουλή. Ἡ οὐσία τοῦ Θεοῦ τὸ μὴ εἶναι οὐσία οὐ δέχεται· ἡ δὲ βουλή τοῦ Θεοῦ δέχεται τὸ μὴ βούλεσθαι· ὅσον, ἐβούλετο ὁ Θεὸς ποιῆσαι ἓνα ἥλιον, δεῦτερον ἥλιον οὐκ ἐβούλετο ποιῆσαι, ὅτι, ὡς περ ἐλυσιτέλει τοῖς οὐσίαι τὸ ἓνα εἶναι τὸν ἥλιον, οὕτως οὐκ ἐλυσιτέλει τοῖς οὐσίαι τὸ γενέσθαι δεῦτερον ἥλιον· καὶ ἐβούλετο μὲν τὸ λυσιτελεῖν, τὸ δὲ μὴ λυσιτελεῖν οὐκ ἐβούλετο. Ἄλλ' εἰ τοῦτο, ἄλλη ἄρα ἡ οὐσία τοῦ Θεοῦ καὶ ἄλλη ἡ βουλή. Εἰ ὁ ἔστιν ὁ Θεός, τοῦτο καὶ βούλεται, δηλονότι βουλητὸν ἔστι, καὶ οὐ βουλή. Πῶς οὖν ταυτὸν ἔστι τῇ οὐσίᾳ ἡ βουλή, τοῦ βουλητοῦ καὶ τῆς βουλής ἄλλου καὶ ἄλλου ὄντος, καθάπερ τὸ αἰσθητὸν καὶ ἡ αἰσθησις; Εἰ ἀναρχος καὶ ἀίδιος ἔστι Θεός, οὔτε αὐτοπαρακτός ἔστιν οὔτε ἑτεροπαρακτός· ὁ γὰρ ἀπλῶς αὐτοπαρακτός οὐδενὶ λόγῳ ἔστιν ἀίδιος καὶ ἀναρχος. Ὁ ἀποκρινάμενος δι' ἐτέρας φωνῆς ἀναίρει τῆς οὐσίας τοῦ Θεοῦ καὶ τῆς βουλής τὸ ἕτερον, δι' ἐτέρας δὲ φωνῆς τοῦτο τίθησιν· ἀναιρῶν μὲν τῆς οὐσίας τοῦ Θεοῦ καὶ τῆς βουλής τὸ ἕτερον, ἔλεγεν· *Οὐκ οἰητέον, ὡς περ ἐν ἡμῖν ἄλλο μὲν ἔστι τὸ εἶναι, ἄλλο δὲ τὸ βούλεσθαι, οὕτω καὶ ἐν τῷ Θεῷ.* Τιθέμενος δὲ τὸ ἕτερον, φησὶν· Ἄλλὰ τὸ αὐτὸ ἀντικρυς ὑπάρχει. **C** Καὶ πάλιν· *Τὸ δὲ εἶναι καὶ τὸ βούλεσθαι ταυτέρῳ ὑπάρχει τῷ Θεῷ.* Ὅσπερ γὰρ τὸ ἕτερον ἄλλο ἄλλῳ ἔστιν ἕτερον, οὕτω καὶ τὰ ταῦτον ἄλλο ἄλλῳ ἔστιν ἀντικρυς ταυτέρῳ· ὡσαύτως δὲ καὶ τὸ ἀντικρυς ἄλλο ἄλλῳ ἔστιν ἀντικρυς. Ἄλλ' εἰ ταυτὸν ἔστιν ἡ οὐσία τοῦ Θεοῦ καὶ ἡ βουλή, ἀντικρυς ἔστω ἄλλο καὶ ἄλλο· εἰ δὲ μή γε, ἀναιρουμένου τοῦ ἄλλου καὶ ἄλλου, ἀναιρεθήσεται ἐξ ἀνάγκης τὸ ταυτέρῳ τῆς οὐσίας τοῦ Θεοῦ καὶ τῆς βουλής, καὶ τοῦ ἀντικρυς (76). Ὅσπερ τὸ κινεῖσθαι ἐνέργειά ἐστι κινήσεως, οὕτω καὶ τὸ βούλεσθαι βουλής ἐστιν ἐνέργεια· καὶ ἣν ἔχει διαφορὰν ἡ δύναμις πρὸς τὴν ἐνέργειαν, ταύτην ἔχει ἡ βουλή πρὸς τὸ βούλεσθαι. Ἀδύνατον δὲ τὸ βούλεσθαι πρὸς μὲν τὴν βουλήν ἔχειν τὴν διαφορὰν, πρὸς δὲ τὸν βουλούμενον μὴ ἔχειν. Εἰ δὲ οὐδενὶ λόγῳ δυνατόν ταυτέρῳ εἶναι τὸ βούλεσθαι καὶ τὴν βουλήν, καὶ τὸν βουλούμενον, δηλονότι ὁ ἀπορρίπτων τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦ βούλεσθαι τὸ ἄλλο καὶ ἄλλο, τοῦ ἐνεργοῦντος καὶ τῆς ἐνεργείας ἀπορρίπτει τὴν διαφορὰν· ὅπερ ἄτοπον. Εἰ ἄλλο τὸ ἐνυπόστατον καὶ ἄλλο τὸ ἀνυπόστατον· καὶ Θεὸς μὲν ἐκεῖνο, τὸ βούλεσθαι δὲ τοῦτο· δηλονότι ὁ τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦ βούλεσθαι ἀπορρίπτων τὸ ἄλλο καὶ ἄλλο, ἢ τὸ ἐνυπόστατον ἀπορρίπτει ἢ τὸ ἀνυπόστατον. Εἰ κατὰ τὸν λόγον τοῦ ἀντικειμένου, ὅπερ ἔστι Θεός, καὶ βούλεται, καὶ ὁ βούλεται ἔστι (77), δηλονότι εἰ μὴ βουληθεὶ Θεός τὸ μὴ φθειρεσθαι τὴν ἐνέργειαν αὐτοῦ,

(75) Οὐ διαίρεται. Vel tollenda hæc negatio, vel secum sententia pugnabit.

(76) Τοῦ ἀντικρυς. Legendum τὸ ἀντικρυς.

(77) Ἐστι. Clarom. καὶ ἔστι.

παυσαμ'νης αὐτῆς οὐ φθίρεται βουληθέντος (78) αὐ-
του. Οὐκ ἄρα ἐστὶν ὁ Θεὸς ὃ βούλεται. Εἰ ποιεῖν ἐστὶ
τῆς τοῦ Θεοῦ βουλῆς, ὅηλον ὅτι ὡσπερ διαφέρει τὸ
ὑψω διαφέρει τὸ εἶναι τοῦ βούλεσθαι.

2. Ἀλλὰ μὲν οὐδ' οὕτως τὸν Θεὸν τῷ εἶναι
ποιεῖν ὑποθετόν, ὡς τὸ πῦρ θερμαίνει. Τὸ γὰρ
πῦρ, εἰ καὶ οὐσωδῶς, ἀλλ' ὅμως συμβέβηκεν
ἔχει τὴν θερμότητα. Παρὰ δὲ τῷ Θεῷ οὐδὲν οὕτε
οὐσωδῶς συμβέβηκεν, οὕτε συμβέβηκεν.
Ἐπει οὖν συμβέβηκε μὲν αὐτῷ οὐδὲν, τὸ δὲ εἶ-
ναι καὶ τὸ βούλεσθαι ταῦτόν ὑπάρχει τῷ Θεῷ,
ἀπλοῦν τὲ ἐστὶ καὶ μονοειδές, ποιητικὸν ἀγεννή-
τως τῶν ὄντων. Τὸ μὲν πῶς συμβέβηκε τῷ πυρὶ ἢ
θερμότης, ὡς βούλεται λέγειν ὁ ἀποκρινόμενος, λε-
γέτω. Οὐ γὰρ περὶ τοῦ πῶς αὐτῷ συμβέβηκεν ἢ θερ-
μότης νῦν ἐστὶ τὸ ζητούμενον, ἀλλὰ περὶ τῆς ἀβου-
λήτου ἐνεργείας, καθ' ἣν τῷ εἶναι ἐνεργεῖ. Τὸ βού-
λεσθαι ἢ οὐσία ἐστὶν, ἢ πρόσεστι τῇ οὐσίᾳ. Ἀλλ' εἰ
οὐσία ἐστὶν, οὐκ ἐστὶν ὁ βουλούμενος· εἰ δὲ πρόσεστι
τῇ οὐσίᾳ, ἐξ ἀνάγκης ἄλλο καὶ ἄλλο ἐστὶν· οὐκ ἐστὶ
γὰρ τὸ ὄν καὶ τὸ προσὸν ταῦτόν. Εἰ πολλά μὲν βού-
λεται ὁ Θεός, πολλὰ δὲ οὐκ ἐστὶν, οὐκ ἄρα ταῦτόν παρὰ
τῷ Θεῷ τὸ εἶναι τῷ βούλεσθαι. Ὁ Θεός, εἰ ὅσα μὲν
βούλεται ποιεῖν, δύναται ποιεῖν, οὐκ ὅσα δὲ δύναται
ποιεῖν, βούλεται ποιεῖν· οὐ ταῦτόν ἄρα παρ' αὐτῷ τὸ
εἶναι τῷ βούλεσθαι. Ὁ Θεός εἰ ἔν μὲν ἐστὶ, καὶ
ἀπλοῦν καὶ μονοειδές· πολλὰ δὲ βούλεται, καὶ πολλὰ
οὐ βούλεται· ὄν, βούλεται μὲν τῇ ποικιλίᾳ πολλὰ
εἶναι τὰ ὄντα, ἀπειρα δὲ αὐτὰ εἶναι τῷ πλήθει οὐ
βούλεται· οὐκ ἄρα ταῦτόν παρ' αὐτῷ τὸ εἶναι τῷ βού-
λεσθαι. Ὁ Θεός εἰ ὃ ὑπάρχει οὐ ποιεῖ, ποιεῖ δὲ ὃ βού-
λεται, βούλεται δὲ ποιεῖν τὸν κόσμον, οὐκ ἄρα ταῦτόν
παρ' αὐτῷ τῷ εἶναι τὸ βούλεσθαι. Εἰ ἀγεννήτως ἀγέν-
νητα οὐ γίνεται, οὐδ' ἄρα ἀγεννήτως ἀγέννητα ποιεῖ
ὁ Θεός. Ἀδύνατον γὰρ εἶναι ποιητὸν ἀγέννητον. Ὡσ-
περ ἡ διδασκαλία ἐνεργεία ἐστὶ τοῦ διδάσκοντος ἐν τῷ
μανθάνοντι, οὕτως ἢ ποιησὶς ἐνεργεία ἐστὶ τοῦ ποιούν-
τος ἐν τῷ ποιουμένῳ. Ὁ ἄρα ἀναιρῶν τὴν γένεσιν ἀπὸ
τοῦ ποιουμένου ἀναιρεῖ καὶ τὴν ἐνεργείαν ἀπὸ τῆς
ποιήσεως τοῦ ποιούντος. Μάτην ἐνεργεῖ Θεός τὴν ποιή-
σιν, οὐκ ὄντος τοῦ γινομένου. Εἰ ἀποιήτως οὐ ποιεῖ ὁ
Θεός, οὐδὲ ἄρα ἀγεννήτως ποιεῖ. Τὸ ποιεῖ ὁ Θεός
φάσις ἐστὶ ποιήσεως· τὸ δὲ ἀποιήτως ποιεῖ δυνάμει
ἀπόφασίς ἐστὶ τῆς φάσεως. Μαχόμενα ὀνόματα τὸ
ἀγέννητον καὶ τὸ ποιητόν. Εἰ τὸ διὰ ποιήσεως ἀγέννη-
τον, οὐκ ἄρα ἀγέννητον τὸ μὴ διὰ ποιήσεως. Οὐδὲν
διαφέρει τὸ λέγειν, Ὁ μὲν ποιήσας ἐποίησε, τὸ δὲ
ποιούμενον οὐκ ἐγένετο, τοῦ λέγειν, Ποιεῖ ὁ Θεός τὰ
ἀγέννητα. Εὐλόγον τὸ λέγειν, ὁ Θεός ἀγεννήτως ἀγέν-
νητα ποιεῖ, εὐλόγον ἄρα καὶ τὸ λέγειν, Ἀγεννήτως
τὰ ἀγέννητα γίνεται. Ἀκολουθεῖ γὰρ τῷ ποιεῖ τὸ γί-
νεται φυσικῇ ἀνάγκῃ. Εἰ δὲ ἀτοπον τὸ δεύτερον, ἀτο-
πον ἄρα καὶ τὸ πρῶτον. Εἰ ἐγχρονον τὸ γενέσθαι,
ἐγχρονον καὶ τὸ ποιεῖσθαι· ἰσοδύναμα γάρ. Ἀδύνατον
γὰρ ἐν τῷ ποιεῖν τὸν ποιούμενα, μὴ γίνεσθαι τὸ ποιού-
μενον. Εἰ ἀγεννήτως οὐδὲν γίνεται, οὐδ' ἄρα ἀγεννήτως
ποιεῖται τε. Τὸ γὰρ γενέσθαι καὶ τὸ ποιεῖσθαι λέξει
μὲν οὐ ταῦτόν, ἔργῳ δὲ ταῦτόν. Ὁ Θεός εἰ τῷ εἶναι

A facere, ita manifestum est differre essentiam a vo-
luntate.

ποιεῖν ἀπλῶς τοῦ ποῖα, καὶ πόσα, καὶ πότε ποιεῖν,

2. Non tamen putandum, Deum, quia est, facere
eodem modo ac ignis calefacit. Nam ignis, etsi sub-
stantiæ modo, tamen accidentem habet calorem: Deo
autem neque substantiæ neque accidentis modo quid-
quam accidit. Proinde quia illi nihil accidit, et idem
est Deo et esse et velle: simplex est et unius formæ
ingenite ea quæ sunt efficiens. Quomodo igni calor
accidat, responder dicat quid dicere velit. Non enim
id nunc quæritur, quomodo ei calor accidat; sed de
operatione non voluntaria, per quam, quia est, ope-
ratur. Voluntas aut substantia est, aut adest sub-
stantiæ. At si substantia est, non est is qui vult.
Sin substantiæ adest, necessario aliud atque aliud
est. Non enim id quod est, et id quod adest, idem
sunt. Si multa quidem vult Deus, multa autem non
est: non erit ergo idem, ac substantia, voluntas
apud Deum. Deus si, quæcunque vult, facere po-
test, non autem quæcunque facere potest, facere
vult: non est apud Deum substantia et voluntas
idem. Deus si unum et simplex et unius formæ est,
ac multa vult, et multa non vult: veluti, vult ille
varietate quidem multa exstare, multitudine autem
ea infinita esse non vult: non ergo idem apud eum
esse et velle. Si Deus id quod ipse est non facit,
sed quod vult facit, vult autem mundum facere:
non est ergo essentia et voluntas ejus idem. Si
ingenita ingenite non fiunt, certe neque Deus in-
genita ingenite facit. Fieri enim non potest, ut quod
ingenitum est factum sit. Quemadmodum doctrina
522 operatio est facientis in discipulo, sic ef-
fectio operatio est facientis in eo quod fit. Qui ergo
tollit generationem ab eo quod fit, tollit etiam ope-
rationem facientis ab effectione. Frustra operatur
Deus effectionem, si nihil sit quod fiat. Si Deus
infecte non facit, neque certe ingenite facit. *Facit
Deus*, affirmatio est effectionis: at *infecte facit*,
quædam negatio est affirmationis. Pugnancia sunt
nomina, ingenitum et factum. Si ingenitum id quod
per effectionem; non erit ergo ingenitum id quod
non est per effectionem. Nihil interest utrum dicas,
Qui fecit, fecit, quod autem fecit, factum non fuit;
an dicas: Deus ingenita facit. Si recte dicitur,
Deus ingenita ingenite facit: recte etiam dicitur,
ingenite ingenita fiunt. Sequitur enim effectionem
generatio necessitate naturali. Si secundum absur-
dum est, absurdum utique et primum. Si temporarium
est gigni, temporarium et fieri: idem enim valent. Non
potest enim facere qui facit, quin gignatur id quod
fit. Si ingenite nihil gignitur, neque etiam ingenite
quidquam fit. Nam gigni et fieri verbis quidem non
idem est, re autem idem. Deus, si quia est efficit,
coacte efficit quæ efficit; sin quia vult efficit, sua
sponte efficit. Qui autem sua sponte efficit, quæ-
cunque vult et qualia vult et quando vult efficit.

(78) Οὐ φθίρεται βουληθέντος. Transponenda negatio ac legendum φθίρεται οὐ βουληθέντος αὐτοῦ.

Si Deus quia est efficit, nihil ei prodest velle, cum voluntate nequaquam uti possit. Duo repugnantia in Deo posuit responsor : effectorem illum vocat eorum quæ sunt, et id ei attribuit, quod ingenite faciat. Nam si ipse quidem ingenite efficit, id autem quod efficitur haudquaquam gignitur, neque geniti neque ingeniti, neque effecti, neque infecti modo: ergo ut id quod efficitur non fit, ita neque effector efficit.

οὔτε γεννητῶς οὔτε ἀγεννήτως, οὔτε ποιητῶς οὔτε ἀποιήτως ὡσπερ ἄρα οὐ γίνεται τὸ ποιούμενον, οὔτως οὐδὲ ποιεῖ ὁ ποιῶν.

3. *Sicut, inquit, videmus quemvis hominem, cum genite genitus sit et gignendi capax, genita creare, et in universum genita, cum genite genita sint, genita etiam ex se creare : ita et Deus, ingenitus cum sit, ingenite facit omnia, non genita illa, sed simul subsistentia : atque ob potentiam infinitam diversa facit. Quis igitur hominem condidit, qui juxta responsoris verba genite genitus est, et cum genitus sit, genite genita facit? Si quidem Deus, quomodo responsor non mentitus est, cum dixit : Deus cum ingenitus sit, ingenite ingenita facit? Quod si non Deus, quomodo Deus alienis non providet, hominibus providens, quorum conditor non est? Sin absurdum est dicere, Deum hominum non esse effectorem : absurdum profecto et Deum dicere ingenite ingenita efficere. Ecce enim hominem effecit, qui genite genitus est. Si id cuius pars genita est, universum etiam genitum esse necesse est : pars autem mundi homo est, secundum responsoris verba, genite genitus ; genitus ergo et mundus. Si ingenitus est Deus, et ingenita efficit : quomodo non communi usu fert ingeniti nomen, quod eum a nullo discernit? Si Deus id quod ipse est non facit (id enim repugnat) ; facit autem ea quæ non est : genita ergo facit, cum ipse ingenitus sit. Non quærimus autem, primum 523 quomodo Deus faciat, sed quid faciat. Invento enim quid faciat, inventum est et quomodo faciat. Si Deus, cum ingenitus sit, ingenite ingenita creat ; cum domino careat, etiam sine domino facit domino carentia. Si secundum absurdum est, absurdum ergo et primum. Quæ nullo interposito intervallo simul subsistunt, horum nullum alterius effector esse potest ; sin secus, erunt ergo sibi invicem effectores. Id vero si absurdum est, absurdum profecto et Deum dicere eorum effectorem, quæ una cum eo citra intervallum subsistunt. Si infinita quidem facere potest Deus, sed voluntate, Deus autem varia esse non potest : unum namque est, et simplex, et unius formæ ; varia vero vult : non ergo quia est facit, sed quia vult. Si, quemadmodum cum linearum compositione simul subsistunt anguli, sic et mundus cum Deo : coacte profecto et præter voluntatem mundum Deus creat, non per se, sed per accidens : coacte enim et per accidens simul cum linearum positione anguli con-*

(79) Τῶ... ἀντιδιαστέλλων. Leg. τῶ... ἀντιδιαστέλλον.

(80) Ὑπάρχων. Ita emendavit Sylburgius. Sic

ποιεῖ, ἀναγκαστικῶς ποιεῖ & ποιεῖ· εἰ δὲ τῷ βούλεσθαι ποιεῖ, αὐθεντικῶς ποιεῖ· αὐθεντικῶς δὲ ποιῶν, ὅσα βούλεται καὶ οἷα βούλεται καὶ ὅτε βούλεται ποιεῖ. Ὁ Θεὸς εἰ τῷ εἶναι ποιεῖ, εἰς οὐδὲν αὐτῷ χρησιμεύει τὸ βούλεσθαι, ᾧ οὐδαμῶς δύναται κεχρησθαι. Δύο ἀσύμβατα τίθησιν ἐπὶ τοῦ Θεοῦ ὁ ἀποκρινόμενος· ποιητῶν αὐτὸν ὀνομάζει τῶν ὄντων, καὶ προσάπτει αὐτῷ τὸ ἀγεννήτως ποιεῖν. Εἰ γὰρ αὐτὸς μὲν ἀγεννήτως ποιεῖ, τὸ δὲ ποιούμενον οὐδαμῶς γίνεται ἀποιήτως ὡσπερ ἄρα οὐ γίνεται τὸ ποιούμενον, οὔ-

3. Ὡσπερ, φησιν, ὁρῶμεν, ὅτι τὰ γεννητὰ, ὅλον ἀνθρώπος γεννητῶς γενόμενος, γεννητὸς τε ὢν, γεννητὰ ποιεῖ καὶ καθόλου τὰ γεννητὰ γεννητῶς γινόμενα, γεννητὰ καὶ τὰ ἐξ αὐτῶν ποιεῖ τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ ὁ Θεός, ἀγέννητος ὢν, ἀγεννήτως ποιεῖ πάντα, οὐ γινόμενα, ἀλλὰ συνφιστάμενα· καὶ τῇ μὲν τῆς δυνάμεως ἀπειρία τὰ διάφορα ποιεῖ. Τίς οὖν ἐστὶν ὁ ποιήσας τὸν ἄνθρωπον τὸν κατὰ τὴν φωνὴν τοῦ ἀποκριναμένου γεννητῶς γενόμενον, καὶ αὐτὸν ὄντα γεννητὸν, γεννητῶς γεννητὰ ποιοῦντα ; Ἀλλὰ εἰ μὲν ὁ Θεός, πῶς οὐκ ἐφεύσαστο ὁ ἀποκρινόμενος, εἰπὼν· Ὁ Θεός, ἀγέννητος ὢν, ἀγεννήτως ἀγέννητα ποιεῖ ; εἰ δὲ οὐχ ὁ Θεός, πῶς οὐ τῶν ἀλλοτρῶν προνοεῖ ὁ Θεός, προνοῶν τῶν ἀνθρώπων, ὧν οὐκ ἐστὶ ποιητής ; Εἰ δὲ ἄτοπον τὸ μὴ λέγειν τὸν Θεὸν ποιητὴν τοῦ ἀνθρώπου, ἄτοπον ἄρα καὶ τὸ λέγειν τὸν Θεὸν ἀγεννήτως ἀγέννητα ποιεῖν. Ἰδοὺ γὰρ πεποίηκε τὸν ἄνθρωπον γεννητῶς ὄντα γεννητὸν. Εἰ οὐ τὸ μέρος γεννητὸν, τοῦτου ἐξ ἀνάγκης καὶ τὸ ὅλον γεννητὸν μέρος δὲ τοῦ κόσμου ὁ ἀνθρώπος ὁ κατὰ τὴν φωνὴν τοῦ ἀποκριναμένου γεννητῶς γενόμενος· γεννητὸς ἄρα καὶ ὁ κόσμος. Εἰ ἀγέννητός ἐστὶν ὁ Θεός, καὶ τὰ ἀγέννητα ποιεῖ, πῶς οὐ κατὰ κοινοῦ φέρει τὸ τοῦ ἀγεννήτου ἕννομα, τῷ μηδενὶ αὐτὸν ἀντιδιαστέλλων (79) ; Ἐὖ ὁ Θεός ὁ ἐστὶν οὐ ποιεῖ· ἀδύνατον γὰρ ποιεῖ δὲ ἂ οὐκ ἐστὶ· γεννητὰ ἄρα ποιεῖ ἀγέννητος αὐτὸς ὢν. Οὐ ζητοῦμεν δὲ πρῶτον τὸ πῶς ποιεῖ ὁ Θεός, ἀλλὰ τὸ τί ποιεῖ. Εὐρθεὲν γὰρ τὸ τί ποιεῖ, εὐρηται καὶ τὸ πῶς ποιεῖ. Εἰ ἀγέννητος ὑπάρχων (80) ὁ Θεός, ἀγεννήτως ἀγέννητα ποιεῖ, καὶ ἀδέσποτος ἄρα ὑπάρχων, ἀδέσποτος ἀδέσποτα ποιεῖ. Εἰ δὲ ἄτοπον τὸ δεύτερον, ἄτοπον ἄρα καὶ τὸ πρῶτον. Τὰ ἀδιαστάτως συνφιστάμενα ἀλλήλοις, οὐδὲν αὐτῶν οὐδενὸς αὐτῶν δύναται εἶναι ποιητής· εἰ δὲ μὴ γε, ἀλλήλων ἔσσονται ποιηταί. Εἰ δὲ τοῦτο ἄτοπον, ἄτοπον ἄρα καὶ τὸ λέγειν τὸν Θεὸν ποιητὴν τῶν ἀδιαστάτως αὐτῷ συνφισταμένων. Εἰ ἄπειρα μὲν δύναται ποιεῖν ὁ Θεός, ἀλλὰ τῷ βούλεσθαι· ὁ Θεός δὲ διάφορα μὲν εἶναι οὐ δύναται· ἐν γὰρ ἐστὶ, καὶ ἀπλοῦν, καὶ μονοειδές· διάφορα δὲ βούλεται· οὐκ ἄρα τῷ εἶναι ποιεῖ, ἀλλὰ τῷ βούλεσθαι. Εἰ ὡσπερ τῇ συνθέσει τῶν γραμμῶν συνφιστανταὶ αἰ γωνίαι, οὕτω καὶ ὁ κόσμος τῷ Θεῷ· ἀναγκαστικῶς ἄρα καὶ ἀβουλήτως ποιεῖ τὸν κόσμον ὁ Θεός, κατὰ συμβεβηχὸς καὶ οὐ καθ' αὐτό· ἀναγκαστικῶς γὰρ καὶ

etiam Clarom. et R. Stephanus ad calcem : at idem in textu scriptis ὑπάρχει.

κατὰ συμβεβηκός συνυφίστανται αἱ γωνίαι τῇ θέσει τῶν γραμμῶν. Ὁ ποιῶν τὸ μὴ ὄν ποιεῖ τὸ γὰρ ὄν οὐ χρήζει ποιητοῦ. Ἄλλ' εἰ τοῦτο, οὐκ ἄρα ποιητῆς ἔστιν ὁ Θεὸς τῶν συνυφισταμένων αὐτῷ, καθά φησιν ὁ ἀποκρινόμενος. Ὁ Θεὸς οἰκίαν οὐκ ἐποίησεν, ἀλλ' ἐποίησε τὸν ἀνθρώπον, καὶ δέδωκεν αὐτῷ δύναμιν ποιητικὴν τῆς οἰκίας. Οὐδὲν οὖν τούτων ἀγεννήτως παρὰ τῷ Θεῷ, οὔτε ἡποίησις τοῦ ἀνθρώπου οὔτε ἡ δόσις τῆς δυνάμεως. Δύο κανόνας ἔθηκεν ὁ ἀποκρινόμενος· ἓνα μὲν ἐπὶ τῆς ποιήσεως τῶν ἀγεννήτων ὄντων καὶ ἀγεννήτως ποιούντων· ἓνα δὲ ἐπὶ τῆς ποιήσεως τῶν γεννητῶν ὄντων καὶ γεννητῶς ποιούντων. Καὶ τὰ μὲν, φησὶν, ἔργα τῶν ἀγεννήτων συνυφίσταται τοῖς αὐτῶν ποιηταῖς ἀγεννήτως· τὰ δὲ ἔργα τῶν γεννητῶν, ἐγγχρονα. Μηδενὸς τοίνυν τῶν ἀγεννήτων ἐγγχροῦς ποιούντων, δηλονότι τὰ γεννητὰ οὔτε γέγονεν ὑπὸ τοῦ ἀγεννήτου οὔτε γενέσθαι δύναται.

4. *Μὴ προσέχωμεν δὲ τὸ ποιεῖν (81) τὸν Θεὸν ἀνθρωπίνως, οὐδ' ὡσπερ ἡμεῖς τὸ πρότερον ἀλλως ἔχοντες, ὕστερον εἰς ἄλλο μεταβάλλοντες λεγόμεθα ποιεῖν, οὕτω καὶ ὁ Θεὸς ποιεῖ· ἀλλὰ δι' ἀβήρητον ὑπεβάλλουσαν τε δύναμιν ἀγρόνως ποῶν πάντα τελειοί, καὶ ἅμα τῷ αὐτῶν εἶναι καὶ τὰ ὄντα ποιεῖ, οὐ χρεῖατ ἔχων ὡσπερ ἡμεῖς τοῦ πρότερον γενέσθαι καὶ τελειωθῆναι, καὶ οὕτως ποιῆσαι, διὰ τὸ μηδὲν εἶναι ἐν αὐτῷ πρότερον καὶ ὕστερον.* Ἡμεῖς (82) μὲν τὸ πρότερον μεταβάλλομεν εἰς τὸ ὕστερον τῇ εὐρέσει τοῦ βελτιονός· ὁ δὲ Θεὸς οὐχ οὕτως, ἀλλ' ὡσπερ προσήκει, τὸ ἐξ ἀρχῆς ποιεῖ οὐ μεταβάλλων εἰς ὕστερον τὰ πρότερα. Εἰ γὰρ προέθηκε μὲν ἐξ ἀρχῆς τὸ μεταβαλεῖν εἰς ὕστερα τὰ πρότερα, καὶ οὐ μεταβάλλει, ἡ ἀσθένεια ἐνομίζετο τῆς δυνάμεως, ἢ ὅτι εὔρε τοῦ προκειμένου τὸ βέλτιον· ὣν οὐδὲν πρόσσει τῷ Θεῷ, οὔτε ἡ ἀσθένεια τῆς δυνάμεως οὔτε τὸ ὕστερον εὐρεῖν τοῦ προτέρου τὸ βέλτιον. Εἰ ποιεῖ ὁ Θεὸς πάντα τὰ μὴ γινόμενα, ἀλλὰ συνυφιστάμενα, περιττὸν ἦν τὸ τὰ ἅμα τῷ εἶναι αὐτῶν ὄντα ποιεῖν. Ὅσπερ γὰρ, περιττὸν ἦν, οὐσης τῆς συνθέσεως τῶν γραμμῶν, ποιῆσαι τὰς γωνίας, οὕτω περιττὸν ἦν ἔντος τοῦ Θεοῦ σὺν τῷ κόσμῳ ποιῆσαι τὸν κόσμον, εἰ ἄρα συνυφίσταται τῷ Θεῷ, καθά φησιν ὁ ἀποκρινόμενος. Εἰ ἅμα τῷ εἶναι τὸν Θεόν, ἔστι καὶ ὁ κόσμος· ὁ δὲ κόσμος ἀεὶ ἐν κινήσει· ἡ δὲ κίνησις ἐν χρόνῳ· ἐν χρόνῳ ἄρα ὁ Θεὸς σὺν τῷ κόσμῳ. Εἰ ἀγεννήτος ὡν ὁ Θεός, καὶ ἀγεννήτως ἀγέννητα ποιεῖ, οὐ τὰ γινόμενα, ἀλλὰ τὰ συνυφιστάμενα αὐτῷ· ἀγέννητος ἄρα καὶ ὁ ἀνθρώπος, μέρος ὡν τοῦ κόσμου. Πῶς οὖν γεννητὸν τοῦτον ὁ ἀποκρινόμενος καλεῖ; Καὶ εἰ ἀγέννητος ὡν ὁ Θεός καὶ ἀγεννήτως ἀγέννητα ποιεῖ, δηλονότι καὶ ἀπλοῦς ὡν, ἀπλᾶ πάντα συνυφιστάμενα αὐτῷ ποιεῖ. Ἄλλ' εἰ τοῦτο, οὐκ ἄρα συνυφίσταται τῷ Θεῷ ὁ κόσμος, σύνθετος ὡν καὶ ὅλῳ καὶ μέρει. Εἰ ἔν ἐστιν ὁ Θεός, καὶ οὐχ ἔν τὸ συνυφιστάμενον αὐτῷ, οὐδ' ἄρα συνυφίσταται αὐτῷ τὰ γεννητὰ ἀγεννήτω ὄντι. Ὁ Θεός εἰ νοητῶν

A sistunt. Conditor id quod non est condit; nam quod est, conditore non indiget. Quod si ita est, non ergo Deus eorum, quæ simul cum ipso consistunt, ut responsor ait, conditor est. Deus domum non construxit, sed hominem fecit, eique facultatem dedit, qua domum construere posset. Nihil ergo horum ingenite est apud Deum, neque hominis creatio, neque facultatis donatio. Responsor duas posuit regulas: unam, de effectione eorum, quæ ingenta sunt, et ingenite faciunt; alteram, de effectione eorum quæ genita sunt, et genite faciunt. *Et opera quidem, inquit, ingenitorum simul cum auctoribus suis ingenite subsistunt: opera autem genitorum temporalia sunt.* Porro cum nullum eorum, quæ ingenita sunt, in tempore creet, liquet genita, neque ab ingenito genita esse, neque gigni potuisse.

4. *Non consideremus autem Deum humano modo: non enim ut nos, id quod primo aliter a nobis fiebat, postea in aliud mutantes, facere dicimur, sic Deus quoque facit: sed ob inenarrabilem et excellentem potentiam, absque tempore faciens omnia, perficit omnia, et simul atque ipse est, ea etiam quæ sunt facit: non opus habens, ut nos, ut prius gignatur et perficiatur, atque ita postea faciat: quic in eo nec prius quidquam nec posterius. Nos quidem prius mutamus in posterius meliore invento: Deus autem non sic. Verum ille, ut par est, ab initio facit, priora in posterius non mutans. Nam si ab initio statueret priora mutare in posteriora, ac non mutaret, vel infirmitas esse videretur potentia, vel quod proposito melius invenisset: quorum nihil cadit in Deum, nec infirmitas potentia, nec inventio posterioris, quod melius sit priore. Si Deus facit omnia, non quæ fiant, sed quæ simul subsistant; supervacaneum est ea, quæ simul atque ipse sit una cum eo sint, facere. Ut enim superfluum est, linearum compositione exstante, angulos facere, sic supervacuum est, cum Deus simul cum mundo sit, facere mundum: si quidem is, prout responsor ait, simul cum Deo subsistit. Si statim atque est Deus, est et mundus, mundus autem semper in motu, motus autem in tempore; in tempore ergo Deus cum mundo. Si Deus, cum ingenitus sit, ingenite ingenita efficit, non quæ fiant, sed quæ simul cum ipso subsistant: ingenitus ergo et homo, qui pars est mundi. Quomodo igitur eum genitum responsor dicit? Et si Deus, ingenitus cum sit, ingenite ingenita efficit: nimirum et simplex cum sit, simplicia omnia, quæ simul cum ipso subsistant, efficit. Quod si hoc verum est, videlicet non simul subsistit cum Deo mundus, cum compositus sit, et in universitate, et in partibus. Si Deus unum est, non unum vero quod simul cum ipso subsistit; non ergo simul*

(81) *Τὸ ποιεῖν.* Melius hæc desunt in eodem textu supra posito.

(82) *Ἡμεῖς.* Tribuenda hæc responsori, etsi supra desunt.

cum eo ingenito genita subsistunt. Si Deus est ultra intelligibilia et sensibilia, nec facit opera, quæ sint ultra intelligibilia et sensibilia, neque sane, cum ingenitus sit, ingenita efficit. Si nihil potest simul cum eo subsistere quod ultra illud est, quomodo mundus simul substitit cum Deo qui ultra ipsum est? Si ingenita esse non possunt quæ sunt composita, quomodo cælum, sol et mundus ingenita esse possint, cum sint composita, ac aliunde materiam et aliunde formam habeant?

5. Idcirco cernimus et naturam hoc ipso quod est facere, et universam semper mutationem operari: quemadmodum in lactis coagulatione, cernimus universe coagulationem lacti advenire. Multo igitur magis putandum, Deum universe et absque tempore facere omnia: cum ipse quidem sit unum, infinita vero potentia diversa producat, quæ quidem omnino per seipsa producta sint. Natura quidem universam efficit mutationem, non ad effectiorem substantiæ, sed ad effectiorem perpressionis. Nam coagulatio in lacte, perpressio est lactis; substantiam vero nequaquam naturam universe efficit. Quomodo igitur responsor minus proprio non usus est exemplo, naturæ actione, ut Deum probet sine tempore operari, cum multarum et diversarum opifex sit substantiarum, quas etiamsi repente creet, non tamen absque tempore? Repentinum enim tempus, est individuum momentum. In ea quæ per seipsa producta sunt, voluntas Dei non dominatur. In ea autem dominatur Dei voluntas, quæ ipsa producit. Sed si voluntas Dei in omnia dominatur, nihil est profecto quod per seipsum sit productum. Responsor per seipsum productum, nominat et Deum et mundum. Sed si per seipsum productus est mundus, ut qui causæ subsistentiæ ejus coexistat, necesse profecto est, et Deum qui per seipsum productus, causæ subsistentiæ suæ coexistasse. Sed si id absurdum, absurdum profecto etiam dictu est et Deum et mundum per seipsos productos esse, et simul alterum cum altero citra intervallum substituisse. Si per se quidem Deus per seipsum productus est, mundus autem per accidens, qui cum eo simul subsistit: quomodo falsum non est illud: *Nihil Deo accidit*, siquidem Deo per seipsum producto coexistit per seipsum productus mundus? Si quæ alicui eveniunt naturali necessitate, præter voluntatem ipsius ei eveniunt: quomodo, si naturali necessitate simul cum Deo mundus subsistit, non præter illius voluntatem cum eo simul per accidens subsistit? Si idem est apud Deum esse et velle: videlicet in eis, quæ non vult, non est. Quomodo igitur cum is non esset, cum ipso mundus simul substitit? Præter voluntatem namque ejus cum eo simul mundus substitit. Si ingenite ingenita efficit ingenitus, nempe et incompositus incomposite incomposita efficit. Si se-

τε και αισθητῶν ἐστιν ἐπέκεινα, και οὐ ποιεῖ ἔργα νοητῶν τε και αισθητῶν ἐπέκεινα, οὐδ' ἄρα ἀγέννητος ὢν, ἀγέννητα ποιεῖ. Εἰ ἀδύνατον συνυφίστασθαι τῷ ἐπέκεινα ἑαυτοῦ, πῶς συνυπέστη ὁ κόσμος τῷ Θεῷ ἐπέκεινα ἑντι αὐτοῦ; Εἰ ἀδύνατον εἶναι ἀγέννητα τὰ σύνθετα, πῶς ὁ οὐρανὸς και ὁ ἥλιος κόσμος (83) εἰσιν ἀγέννητοι, σύνθετοὶ ὄντες, ἄλλοθεν ἔχοντες τὴν ὕλην και ἄλλοθεν τὸ εἶδος;

5. Ὁρώμεν και τὴν φύσιν αὐτῷ τῷ εἶναι ποιούσαν, και ἀθρόαν ἀπὸ τὴν μεταβολὴν, ἐργαζομένην ὡσπερ ἐπὶ τῆς πήξεως τοῦ γάλακτος ἀθρόως τὴν πήξιν θεώμεθα παραγινόμενῃ τῷ γάλακτι. Πολλῶ τολῶν τὸν Θεὸν μᾶλλον οἰητέον ἀθρόως και ἀχρόνως πάντα ποιεῖν, αὐτὸν μὲν ὄντα ἔν, τῇ δὲ ἀπειρία τῆς δυνάμεως διάφορα παράγοντα, και αὐτὰ παρτελῶς αὐτοπάρρακτα τυγχάνοντα. Ἡ μὲν φύσις ἀθρόαν τὴν μεταβολὴν ἐργάζεται οὐ πρὸς ποιήσιν οὐσίας, ἀλλὰ πρὸς ποιήσιν τοῦ πάθους· ἡ γὰρ πήξις ἐν τῷ γάλακτι πάθος ἐστὶ τοῦ γάλακτος· οὐσία δὲ οὐδαμῶς ἀθρόως ποιεῖ ἡ φύσις. Πῶς οὖν οὐκ ἐστὶν ὁ ἀποκρινόμενος ἀνοικεῖν ὑποδείγματι, τῇ ἐργασίᾳ τῆς φύσεως, χρησάμενος πρὸς παράστασιν τῆς τοῦ Θεοῦ ἀχρόνως ἐργασίας, δημιουργοῦ πολλῶν και διαφόρων οὐσιῶν ὄντος, ἃς καὶ ἀθρόως ποιῇ ὁ Θεὸς, οὐδ' οὕτως ἀχρόνως; τὸ γὰρ ἀθρόον τοῦ χρόνου ἐστὶ τὸ ἄτομον. Τῶν αὐτοπάρρακτων οὐ κυριεύει ἡ τοῦ Θεοῦ βούλησις· κυριεύει δὲ ἡ βούλησις τοῦ Θεοῦ ὢν αὐτῇ παράγει. Ἄλλ' εἰ κυριεύει ἡ βούλησις τοῦ Θεοῦ πάντων, οὐδὲν ἄρα αὐτοπάρρακτον. Αὐτοπάρρακτον ὀνομάζει ὁ ἀποκρινόμενος και τὸν Θεὸν και τὸν κόσμον. Ἄλλ' εἰ αὐτοπάρρακτος ἐστὶν ὁ κόσμος, συνυφιστάμενος τῇ αἰτίᾳ τῆς ὑποστάσεως αὐτοῦ, ἀνάγκη ἄρα και τὸν Θεὸν, αὐτοπάρρακτον ὄντα, συνυφίστασθαι τῇ αἰτίᾳ τῆς ὑποστάσεως αὐτοῦ. Ἄλλ' εἰ τοῦτο ἄποπον, ἄποπον ἄρα και τὸ λέγειν τὸν Θεὸν και τὸν κόσμον αὐτοπάρρακτους, και συνυφιστάμενους ἀλλήλοις ἀδιαστάτως. Εἰ καθ' αὐτὸ μὲν ἐστὶν ὁ Θεὸς αὐτοπάρρακτος, κατὰ συμβεβηκὸς δὲ ὁ κόσμος οὐ συνυφιστάμενος (84) αὐτῷ, πῶς οὐκ ἐστὶ ψευδὲς τὸ, *Οὐδὲν συμβαίνει Θεῷ, εἴγε, αὐτοπάρρακτως παραγομένου τοῦ Θεοῦ, συνυπέστη αὐτῷ αὐτοπάρρακτος ὁ κόσμος*; Εἰ τὰ φυσικῇ ἀνάγκῃ τινὶ συμβεβημένα, ἀβουλήτως συμβαίνει αὐτῷ, πῶς, εἰ φυσικῇ ἀνάγκῃ συνυφίσταται ὁ κόσμος τῷ Θεῷ, οὐκ ἀβουλήτως αὐτῷ συνυφίσταται κατὰ συμβεβηκὸς; Εἰ ταῦτόν ἐστι παρὰ τῷ Θεῷ τὸ εἶναι τῷ βούλεσθαι, δηλονότι ἐν οἷς οὐ βούλεται ὁ Θεὸς, ἐν τούτοις οὐδέ ἐστι. Πῶς οὖν, μὴ ὄντος αὐτοῦ, ὁ κόσμος αὐτῷ συνυφίσταται; Ἀβουλήτως γὰρ αὐτῷ συνυφίσταται ὁ κόσμος. Εἰ ὁ ἀγέννητος ἀγεννήτως ἀγέννητα ποιεῖ, δηλονότι και ὁ ἀσύνθετος ἀσυνθέτως ἀσύνθετα ποιεῖ. Εἰ δὲ μὴ τὸ δεύτερον, οὐδ' ἄρα τὸ πρῶτον. Σύνθετος γὰρ ὁ κόσμος. Εἰ ὁ Θεὸς θεϊκῶς θεοῦς οὐ ποιεῖ, πῶς ὁ ἀγέννητος ἀγεννήτως ἀγέννητα ποιεῖ; Οὐ γὰρ αὐτὸς

(83) Καὶ ὁ ἥλιος. Melius ὁ ἥλιος και ὁ κόσμος.

(84) Ὁ... οὐ συνυφιστάμενος. Leg. ὁ συνυφιστάμενος.

ἐαντῷ συνυφίσταται, ἀλλὰ ἕτερος. Ἄλλο τὸ Θεός, ἄλλο τὸ ἀγέννητον· ἐκεῖνο (85) μὲν ὑπάρχει, τοῦτο δὲ χωρίζεται τῶν γεννητῶν. Καὶ ποιῶν ὁ Θεός ὑπάρχει· ποιεῖ (86), οὐ χωρίζεται. Εἰ δὲ καὶ ᾧ χωρίζεται ποιεῖ, ἀλλὰ κατὰ συμβεβηκός, καὶ οὐ καθ' αὐτὸ, πῶς οὐδὲν συμβαίνει τῷ Θεῷ κατὰ συμβεβηκός ποιῶντι; Εἰ, ὡσπερ συνυφίσταται τῇ σφαίρᾳ τὸ κοῖλον καὶ τὸ κυρτὸν, οὕτω συνυφίσταται τῷ Θεῷ ὁ κόσμος· ἀλληλαίτιοι ἄρα ὁ μὲν Θεός τοῦ κόσμου, ὁ δὲ κόσμος τοῦ Θεοῦ, καθάπερ κάκεινα. Εἰ οὐ ποιεῖ τις βουλῆσει ἃ καὶ μὴ βουλόμενος ἐποίει, πῶς οὖν βουλῆσει τὸν κόσμον ἐποίησεν ὁ Θεός, ὃν καὶ μὴ βουλόμενος ποιεῖν, ἐξ ἀνάγκης ἐποίει; Εἰ ἔν μὲν τῇ οὐσίᾳ ὁ Θεός, ἄπειρος δὲ τῇ δυνάμει· τὰ δὲ συνυφιστάμενα αὐτῷ μῆτε ἔν κατὰ τὴν οὐσίαν αὐτοῦ, μῆτε ἄπειρα κατὰ τὴν δύναμιν αὐτοῦ· οὐδ' ἄρα συνυφίσταται αὐτῷ. Ὁ Θεός ἀεὶ τέλειός ἐστιν, ἀεὶ δυνατός ἐστιν· καὶ ἐν αὐτῷ μὲν πρότερον καὶ ὕστερον οὐδέν· ἐν δὲ τοῖς ἔργοις αὐτοῦ ἐστιν ἀμφοτέρα. Εἰ σύνθετα τὰ ἔργα αὐτοῦ, πᾶν δὲ σύνθετον ἐξ ἀπλῶν σύγκειται, καὶ ἀδύνατον ἅμα εἶναι τὰ ἀπλᾶ τοῖς συνθετοῖς· πρῶτα γὰρ τὰ ἀπλᾶ, ὕστερον δὲ τὰ σύνθετα. Ὡσπερ ἀδιάδητος ὁ Θεός ἐπὶ τῇ ἀσθενείᾳ τῆς δυνάμεως, ὅτι μὴ ποιήσας πλείους κόσμους, ἀλλὰ ποιήσας ἓνα κόσμον ἔπαυσε τὴν ποίησιν· οὕτως ἀδιάδητος ὁ Θεός ἐπὶ τῷ ἀτελεῖ τῆς δυνάμεως, ὅτι μὴ ἅμα τῷ εἶναι αὐτὸν τὸν κόσμον ἐποίησεν, ἀλλ' ὅτε ἐθούλετο. Οὐδὲν διαφέρει αὐτοπάρακτον τοῦ αὐτογενοῦς. Ἀλλὰ εἰ αὐτοπάρακτος ὁ Θεός καὶ αὐτοπάρακτος ὁ κόσμος, ἔσονται αὐτογέννητοι ἢ τε Θεός καὶ ὁ κόσμος. Εἰ, ὡσπερ ὀρθῶς μὲν ἀθρόως τὴν πῆξιν τῷ γάλακτι παραγινομένην, οὕτως ἀθρόως παραγίνεται τῷ κόσμῳ τὸ εἶναι, γεννητὸς ἄρα ὁ κόσμος, καὶ μεταδητὸς ἐκ τοῦ ἀνουσίου εἰς οὐσίαν· τὸ γὰρ παραγίνεται τὸ γενέσθαι δηλοῖ. Εἰ αὐτοπάρακτος ὁ Θεός, καὶ αὐτοπάρακτος ὁ κόσμος, ἢ αὐτοπαραξία ἐκατέρου, ἐκατέρου ἔσται ἀρχὴ τῆς ὑπάρξεως. Πῶς οὖν ἀναρχος καὶ ἀτίδιος ὁ Θεός καὶ ὁ κόσμος, τὰς αὐτοπαραξίας ἔχοντες αὐτῶν ἀρχὰς τῆς ὑπάρξεως αὐτῶν; Τὸ αὐτοπάρακτον παραγωγῆς ἔχει σημασίαν τοῦ ἄφ' ἐαυτοῦ παραγομένου. Ἀλλὰ ἐπειδὴ πᾶν τὸ παραγόμενον ἢ τῇ παρουσίᾳ παράγεται κατὰ μετὰσταςιν ἐκ τόπου εἰς τόπον, ἢ τῇ οὐσίᾳ παράγεται κατὰ ποίησιν ἄγουσαν ἐκ τῆς ἀνυπαρξίας εἰς ὑπαρξιν· μὴδὲν δὲ τούτων πρόσσει τῷ Θεῷ, δηλονότι οὐκ ὀρθῶς αὐτὸν ὠνόμασεν ὁ ἀποκρινόμενος αὐτοπάρακτον. Τὸ γὰρ αὐτοπάρακτον τοῦ ἑτεροπαρακτοῦ τῷ ἄλλω αὐτοπαρακτῷ οὐδὲν διαφέρει. Εἰ ἀδύνατον εἶναι τὸ ἀγέννητον ἀποίητον, ἀδύνατον εἶναι τὸν κόσμον ἀγέννητον, καὶ τὸν ποιήσαντα αὐτὸν Θεόν. Εἰ δὲ τῷ ποιητῷ διαφέρει ὁ κόσμος τοῦ Θεοῦ, ἐξ ἀνάγκης καὶ τῷ γεννητῷ διαφέρει· ποιητὸς γὰρ ὁ κόσμος, ἀποίητος δὲ ὁ Θεός. Εἰ ὁ φυσικῆ ἀνάγκῃ τῷ ἀγεννήτῳ συνυφιστάμενος ἀποίητός ἐστι, πῶς οὖν οὐκ ἔστι ψευδὲς τό· Ἐποίησε ποιητὸν κόσμον ὁ Θεός, ἀποίητον ὄντα καὶ ἀγέννητον κατ' αὐτόν; εἰ

† Leg. ποιητόν

(85) Ἐκεῖνο. Melius multo legeremus ἐκεῖνω et mox τούτω. Sic enim paulo post ᾧ χωρίζεται.

(86) Ποιεῖ. Leg. ποιῶν.

ctum est, ipsa per se productione nihil prorsus differt. Si id quod ingenitum est, factum esse non potest, fieri non potest, ut mundus ingenitus sit, et qui eum fecit Deus. Si quia mundus factus est, a Deo differt, necessario et quia genitus, differt: factus enim mundus, non factus autem Deus. Si, qui naturali necessitate ingenito coexistit, infectus est: quomodo igitur falsum illud non est: Fecit Deus mundum factitium, cum ex ipsius sententia infectus sit et ingenitus? Si mundus per seipsum productus est et non factus, necessario etiam per seipsum factus est. Id quod per seipsum est productum, id quod per seipsum genitum et quod per seipsum factum, nihil differunt. At si per seipsos producti sunt Deus et mundus, per seipsos geniti, et per seipsos facti erunt. Quod si hoc absurdum, absurdum profecto et dicere, per seipsum productum quidem Deum, qui sine principio est et æternus; ingenitum autem et per seipsum productum mundum qui factus est. Si per seipsum productus est mundus, non est a Deo productus; et si non a Deo productus, non produxit eum Deus. Quomodo ergo responsor non falsa et secum pugnantia loquitur, cum dicit Deum quidem producentem, mundum autem per seipsum productum? *Sane quidem multo magis*, inquit, *putandum Deum universe, et absque tempore, facere cuncta, cum ipse quidem sit unum; infinita vero potentia multa producat, quæ quidem omnino per se ipsa producta.* Et si *facere* idem valet ac *facturum esse*, quomodo qui postremum a Deo tollit, ut significationem habens futuri temporis, nunc primum ei attribuit, quod eandem habet temporis significationem? Quod si *facere*, non solum futuri, sed etiam præteriti temporis habet significationem: quomodo non insunt Dei operationi omnes temporis partes?

QUARTA CHRISTIANA AD GRÆCOS QUÆSTIO. C

Si non potest id quod antea non erat, et postea fuit, coæternum ei esse quod semper est, quomodo, si genitus mundus, coæternus est apud Deum?

RESPONSUM GRÆCUM AD CHRISTIANOS.

Fieri quidem non posse perspicuum est ut temporarium (hac enim voce significatur id quod antea non erat, postea autem fuit) æternum sit, et ei, quod semper est, coæternum. Sed ex hac etiam ratione mundum ingenitum demonstrari, id quoque cuilibet manifestum. Si quis autem dicere velit mundum genitum a nonnullis veterum vocari; merito sane reprehendantur qui id dicunt, si **527** eorum dicta leviter considerentur. Sed si accurate investigetur profundum eorum quæ dixerunt, reperietur accurate et clare mundum ab eis ingenitum pronuntiari. Nam cum ipsi dicant exemplarem et effectricem causam esse æternam, liquet et mundum, qui utriusque officium est, clare ingenitum ab eis pronuntiari. Demonstrarunt enim antiqui ea, quæ vocantur relativa, simul natura existere. Quoniam ergo et imago ad exemplar, et exemplar ad imaginem, et officium ad officem, et opifex ad officium referuntur, hæc simul natura existent:

(87) *Τοὺς λόγους.* Sic emendavit R: Stephanus pro eo quod habent codices mss. τοὺς λόγους. Sed

αὐτοπάρατος ἔστιν ὁ κόσμος καὶ οὐ ποιητὸς, ἐξ ἀνάγκης καὶ αὐτοποίητος ἔστιν. Τοῦ αὐτοπαράτου τὸ αὐτογέννητον καὶ αὐτοποίητον οὐδὲν διαφέρει: ἀλλὰ εἰ αὐτοπάρατος ὁ τε Θεὸς καὶ ὁ κόσμος, αὐτογέννητοι καὶ αὐτοποίητοι ἔσονται. Εἰ δὲ τοῦτο ἄτοπον, ἄτοπον ἄρα καὶ τὸ λέγειν, αὐτοπάρατον μὲν τὸν ἀναρχὸν τε καὶ ἀίδιον Θεόν, ἀγέννητον δὲ καὶ αὐτοπάρατον τὸν ποιητὸν κόσμον. Εἰ αὐτοπάρατος ἔστιν ὁ κόσμος, οὐκ ἔστι θεοπάρατος· καὶ εἰ μὴ θεοπάρατος, οὐδὲ παρήγαγεν αὐτὸν ὁ Θεός. Πῶς οὖν ὁ ἀποκρινάμενος, ὅταν λέγῃ προάγοντα μὲν τὸν Θεόν, αὐτοπάρατον δὲ τὸν κόσμον, οὐκ ἔστι ψευδὴ καὶ ἀσύμβατα λέγων; Πολλῶ τολμῶν, φησὶ, τὸν Θεόν μᾶλλον οἰητέον ἀθρόως καὶ ἀχρόως πάντα ποιεῖν, αὐτὸν μὲν ὄντα ἔν, τῇ δὲ ἀπειρίᾳ τῆς δυνάμεως τὰ διάφορα προάγοντα, καὶ αὐτὰ παντελῶς αὐτοπάρατα τελεχάγοντα. Καὶ εἰ ἰσοδυναμεῖ τὸ ποιεῖν τῷ ποιῆσειν, πῶς ὁ ἀναιρῶν ἀπὸ τοῦ Θεοῦ τὸ ποιῆσειν, ὡς ἔμφασιν μὲν ἔχον τοῦ μέλλοντος χρόνου, νῦν τίθησιν ἐπ' αὐτοῦ τὸ ποιεῖν, τὴν αὐτὴν ἔχον τοῦ χρόνου ἔμφασιν; εἰ δὲ σὺν τῇ ἔμφασει τοῦ μέλλοντος χρόνου ἔχει τὸ ποιεῖν καὶ τοῦ παρεληλυθότος τὴν ἔμφασιν, πῶς οὐκ ἔστιν ἐν τῇ τοῦ Θεοῦ ἐργασίᾳ τοῦ χρόνου πάντα τὰ μέρη ὑπάρχοντα;

putandum Deum universe, et absque tempore, facere cuncta, cum ipse quidem sit unum; infinita vero potentia multa producat, quæ quidem omnino per se ipsa producta. Et si facere idem valet ac facturum esse, quomodo qui postremum a Deo tollit, ut significationem habens futuri temporis, nunc primum ei attribuit, quod eandem habet temporis significationem? Quod si facere, non solum futuri, sed etiam præteriti temporis habet significationem: quomodo non insunt Dei operationi omnes temporis partes?

ἘΡΩΤΗΣΙΣ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗ ΠΡΟΣ ΤΟΥΣ ἙΛΛΗΝΑΣ Δ'.

Εἰ ἀδύνατον τῷ πρώτῳ μὲν οὐκ ὄντι, ὕστερον δὲ ὄντι, συναΐδιον εἶναι τῷ ἀεὶ ὄντι, πῶς, εἰ γεννητὸς ὁ κόσμος, συναΐδιός ἐστι παρὰ τῷ Θεῷ;

ἈΠΟΚΡΙΣΙΣ ἙΛΛΗΝΙΚΗ ΠΡΟΣ ΤΟΥΣ ΧΡΙΣΤΙΑΝΟΥΣ.

Ὅτι μὲν ἀδύνατον τὸ ἕγχερον (τοῦτο γὰρ σημαίνει τὸ πάλαι μὲν μὴ ὄν, ὕστερον δὲ ὄν) ἀίδιον εἶναι καὶ συναΐδιον τῷ ἀεὶ ὄντι, ὄηλον· ὅτι δὲ καὶ ἐκ τούτου τοῦ λόγου δείκνυται ὁ κόσμος ἀγέννητος, καὶ τοῦτο παντὶ που ὄηλον. Ἀλλ' εἰ τις ἐθέλοι λέγειν ὡς τινες τῶν παλαιῶν τὸν κόσμον γεννητὸν καλοῦσιν, εἰ μὲν ἐπιπολαίως σκέψοιντο τοὺς λόγους (87), μέμφοιντο ἀνδικαίως τοὺς τοῦτο λέγοντας· εἰ δὲ τὸ βάθος κατανοήσωσιν ἀκριβῶς τῶν λεχθέντων, εὐρήσουσιν ἀκριβῶς καὶ σαφῶς ἀγέννητον τοῦτους τὸν κόσμον ἀποφαινομένους. Αὐτοὶ γὰρ λέγοντες τὴν τε παραδειγματικὴν καὶ τὴν ποιητικὴν αἰτίαν ἀγέννητον εἶναι, δηλονότι καὶ τὸν κόσμον, δημιουργημάτων τούτων ὄντα, σαφῶς ἀγέννητον ἀποφαινοῦσι. Τοῖς γὰρ παλαιοῖς ἀποδεδείχεται τὰ καλούμενα πρὸς τὸ ἅμα τῇ φύσει ὑπάρχειν. Ἐπεὶ οὖν ἡ τε εἰκὼν πρὸς τὴν παράδειγμα, καὶ τὸ παράδειγμα πρὸς τὴν εἰκόνα, καὶ τὸ δημιουργημάτων πρὸς τὸν δημιουργτὸν, καὶ ὁ δημιουργτὸς πρὸς τὸ δημιουργημάτων, ἅμα τῇ φύσει ὑπάρχει. Εἰ τολμῶν ἀγνώ-

puto scriptum fuisse, ut infra, προσέχουσι τοὺς λόγους.

νητος ὁ δημιουργός, καὶ τὸ παράδειγμα ἀγέννητον, καὶ ὁ κόσμος τοῦ μὲν παραδείγματος εἰκὼν ὢν, τοῦ δὲ δημιουργοῦ δημιουργήμα. "Ὅτι δὲ τὰ πρὸς τὴν φύσιν ὑπάρχει, σαφῶς πᾶσιν ἀποδέδεικται καὶ ὁμολόγηται, καὶ αὐτόθεν ῥᾶδιον γινώσκειν· τὸ γὰρ δεξιὸν καὶ ἀριστερὸν τῶν πρὸς τι. "Ὅσπερ οὖν οὐκ ἐνδέχεται δεξιὸν εἶναι μὴ ὄντος τοῦ ἀριστεροῦ, μηδὲ τὸ ἀριστερὸν ἐκτὸς τοῦ δεξιοῦ· οὕτως οὐκ ἐνδέχεται τὸν δημιουργὸν εἶναι ἄνευ τοῦ δημιουργήματος, ἢ τὸ δημιούργημα ἄνευ τοῦ δημιουργοῦ. Εἰ οὖν ἀγέννητος ὁ δημιουργός, ἀγέννητον καὶ τὸ δημιούργημα. Εἰ δέ τις θέλοι λέγειν, ὅτι πρότερον μὲν ἦν ὁ δημιουργός, ὑπερον δὲ γέγονε τὸ δημιούργημα, καὶ ἄλλω περιπεσεῖται ἀπόπῳ. Εὐρεθήσεται γὰρ δυνάμει εἶναι λέγων τὸν δημιουργὸν, καὶ οὐκ ἐνεργεῖα· ὅπερ οὐδὲν ἄλλο ἐστὶν ἢ τὸν Θεὸν ἀτελῆ λέγειν, καὶ πρὸς τούτοις οὐδὲν ἤττον συνυφίστασθαι τῷ δημιουργῷ τὸ δημιούργημα, δυνάμει ὃν καὶ τοῦτο ὡσπερ ὁ δημιουργός, ἀπανταχοῦ τῶν πρὸς τὴν ὑφισταμένων ἐπίσης. Εἰ μὲν οὖν ὁ δημιουργός δυνάμει, καὶ τὸ δημιούργημα δυνάμει· εἰ δὲ ὁ δημιουργός ἐνεργεῖα, καὶ τέλειος, καὶ τὸ δημιούργημα ὁμοίως. Σαφῶς τοίνυν παντὶ δῆλον ὑπάρχει, τὸ συνυφίστασθαι τῷ δημιουργῷ, καθὰ δημιουργός, τὸ δημιούργημα.

Ἐλεγχος τῆς ἀποκρίσεως οὐκ ὀρθῶς γενημένης.

1. Ὡς δεῖξας ὁ ἀποκρινάμενος ἐν ταῖς ἄλλαις αὐτοῦ ἀποκρίσεσι τὸν κόσμον ἀγέννητον, οὕτως καὶ ἐν τῇ παρούσῃ ἀποκρίσει ἐπαγγέλλεται δεῖξαι τὸν κόσμον ἀγέννητον· καίτοι ἐν ταῖς ἄλλαις αὐτοῦ ἀποκρίσεσιν οὔτε ἐκ τῶν φανερῶν τε καὶ γνωρίμων τοῦ κόσμου ἐδογμάτισε τὴν ἀγεννησίαν, οὔτε διὰ τῆς ἀποδείξεως ταύτην ἔθηκεν, ἀλλὰ μόνον κατὰ τὴν οἰκείαν αὐθεντίαν τὸ δοκοῦν αὐτῷ ἀπεφήνατο. Ἐλθὼν δὲ εἰς τὴν παροῦσαν ταύτην ἀπόκρισιν, ἐν ἣ πειράται δεῖξαι τὸν κόσμον ἀγέννητον, πρῶτον μέμνηται τῶν παλαιῶν, γεννητῶν εἰρηκότων τὸν κόσμον· οὗς δικαίως μέμψως ἔλεξεν ἀξίους, γεννητῶν τὸν κόσμον εἰρηκότας, εἰ μὴ ταῖς ἑτέρας αὐτῶν φωναῖς τὰς οἰκείας αὐτῶν φωνὰς ἀνέτρεψαν λεγούσας τὸν κόσμον γεννητόν. Τοῦτο δὲ οὐ δικαίως ἐστὶ μέμψως ἀπαλλακτικόν, ἀλλὰ ποιητικὸν μᾶλλον τῆς μεγάλης καὶ δικαίας μέμψως, τὸ θείναι ἐπὶ τῆς τοῦ κόσμου γενέσεως τὴν φάσιν καὶ τὴν ἀπόφασιν, καὶ τὸ τοῖς οἰκείοις λόγοις μάχεσθαι αὐτὸν (88) ἑαυτῷ. Καὶ ταῦτα μὲν εἰρήσθω εἰς Ἐλεγχον τοῦ μὴ δικαίως κεχρησθαι τὸν ἀποκρινάμενον ταῖς ἀλλήλαις μαχομέναις φωναῖς πρὸς ἀπόδειξιν συστατικῆν τοῦ τὸν κόσμον εἶναι ἀγέννητον. Ἡμεῖς δὲ ἐξετάσωμεν τὰς τῶν παλαιῶν ἐκείνων φωνὰς, ἐν αἷς δεδειγμένως τὸν κόσμον ἀγέννητον ἀποφαίνουσι, καθὰ φησὶν ὁ ἀποκρινάμενος.

2. Ὅτι δὲ, φησὶ, καὶ ἐκ τούτου τοῦ λόγου δεικνύται ὁ κόσμος ἀγέννητος, καὶ τοῦτο παντὶ που δῆλον. Ἀλλὰ καὶ εἰ τις θέλοι λέγειν, ὡς τινες τῶν παλαιῶν τὸν κόσμον γεννητὸν καλοῦσιν, εἰ μὲν ἐπιπολαιῶς προσέχουσι τοῖς λόγοις, μέμψονται ἂν δικαίως

(88) Ἐαυτῷ. Sic R. Stephanus emendavit. Legitur ἐκτοῖς in utroque ms. Paulo ante leg. οὐκ ἀδίκου.

A si vero opifex ingenuus, et ingenuum exemplar, simul natura existet et mundus, qui exemplaris est imago et opificis opificium. Relativa autem simul natura subsistere, clare omnibus probatum testatumque est: et inde facile cognoscitur. Nam dextrum et sinistrum relativa sunt. Sicuti ergo dextrum esse non potest, si sinistrum non sit, neque sinistrum sine dextro: sic esse non potest opifex absque opificio, neque opificium sine opifice. Quocirca si opifex ingenuus, ingenuum et opificium. At si quis dicere velit, prius fuisse opificem, posterius autem opificium, alio quoque implicabitur absurdo. Dicere enim reperietur, potentia esse opificem, non actu (quod sane aliud non est, quam Deum imperfectum dicere), ac præterea opificium nihilominus cum opifice subsistere, et potentia, ut opificem, esse, cum relativa simul æqualiter subsistant. Quare si opifex potentia est, potentia quoque opificium: sin opifex actu et perfectus? similiter et opificium. Clare igitur quisque perspicit, una cum opifice, quatenus opifex est, simul subsistere opificium.

Non recte instituti responsi refutatio.

1. Quasi demonstrasset responsor in aliis suis responsionibus mundum esse ingenuum, ita et in hac præsentī responsione pollicetur demonstraturum se mundum esse ingenuum. Atque is quidem in aliis responsionibus neque ex manifestis ac cognitīs rebus mundum statuit esse ingenuum, neque demonstratione id effecit, sed tantum propria sua auctoritate sententiam suam pronuntiavit. Veniens autem ad hanc præsentem responsionem, in qua conatur demonstrare mundum esse ingenuum, primum meminit antiquorum, qui mundum genitum dixerunt, eosque justo vituperio dignos dixisset, si non proprias suas voces, quæ mundum genitum dicunt, aliis vocibus evertissent. Id autem non est justæ reprehensionis propulsatio, sed potius magnæ et justæ vituperationis materia, de mundi generatione affirmationem et negationem ponere, ac propriis vocibus secum pugnare. Atque hæc quidem dicta sunt probandi causa, immerito responsorem usum esse vocibus secum invicem pugnantibus, ut mundum esse ingenuum demonstraret. Nos autem veterum illorum expendamus dicta, in quibus mundum ingenuum esse, ut ait responsor, clare pronuntiant.

528 2. Sed ex hac etiam ratione mundum ingenuum demonstrari, id quoque cuilibet manifestum. Si quis autem dicere velit mundum a nonnullis veterum ingenuum vocari; merito sane reprehendantur qui id dixerunt, si eorum dicta leviter considerentur: sed si accurate investigetur profundum eorum, quæ dixe-

runt, reperietur accurate et clare mundum ab eis ingenuum pronuntiarum. Nam cum ipsi dicant exemplarem et effectricem causam esse eternam, liquet et mundum, qui utriusque officium est, eternum ab eis pronuntiarum. Si veteres posuerunt mundum esse genitum, idque leviter consideratum manet immutabile, penitus vestigatum vertitur in contrarium: cur non in exemplari et effectrice causa, quam antiqui posuerunt, simili levis et accuratæ considerationis permutatione utens responsor, mundum ingenuum, quem antiqui admiserunt, in genitum mutavit, ut ab iis, qui id dixerunt, justam reprehensionem propulsaret? Quod si id absurdum factum est, ex rerum naturis consideranda antiquorum dicta, non ex diversis considerationibus ea, quæ sunt statuta, in contrarium vertentibus. Si aliud est exemplar, et aliud id quod ad exemplar; simplex enim exemplar, compositum vero id quod ad exemplar: quod autem ita est aliud atque aliud, necessario alias est atque alias: quod vero alias atque alias, id utpote prius et posterius, simul natura esse non potest: non ergo simul natura exemplar, et id quod ad exemplar. Responsor nunc mundum commune officium dicit et exemplaris et effectricis causæ, et ait: *Liquet et mundum qui harum officium est*; nunc effectricis quidem officium, exemplaris autem imaginem. Ac inde constat, neque ad officem mundum referri quatenus imago est, neque ad exemplar, quatenus officium. Quod si ita est, non ergo verum est eorum officium esse mundum. Si exemplari opifex mundum condit, volens eum condit. Sed si quia est condit, supervacaneum exemplar, cum satis sit Deum esse, ut fiat id quod fit: nec quidquam loci est voluntati. Non enim voluntaria sunt, quæ etiamsi non vellet is qui facit, fierent tamen. Tale est eorum opus qui agunt quia sunt. Deus quidem ipse ingenuus est, exemplar autem genuit ex sua ipsius mente, et mundum ex materia secundum exemplar condidit. Sed si, ut placet responsori, quia opus est ingenui officis mundus, idcirco ingenuus est; erit profecto et ingenuum exemplar, quia fetus est ingenui. Quod si absurdum est fetum ingenuum dicere, absurdum profecto et ingenuum dicere id quod genitum est. Si quia opifex ingenuus, necesse est et opus esse ingenuum, liquet eadem ratione necesse esse, ut et opus infectum sit, quia infectus opifex. Quod si id absurdum est, absurdum profecto et mundum dicere ingenuum. Factum a genito differt sola voce, 529 re non differt: quapropter inter se invicem convertuntur, quia paria sunt. Nam si quid genitum, id necessario et factum; et si quid factum, id necessario et genitum. Sed quia fieri non potest, ut mundus ingenuus sit et genitus (in omni enim re vel vera est affirmatio, vel negatio); quomodo mundus potest esse ingenuus et factus?

(89) Βαθέως. Codices mss. et R. Stephanus habent εὐθέως, quod a Sylburgio emendatum.

(90) Χρησαμένου. Legendum videtur ἢ βαθέως

Α τὸς τοῦτο λέγοντας· εἰ δὲ τὸ βάθος κατανοήσουσιν ἀκριβῶς τῶν λεγθέντων, ἐδρῆσουσιν ἀκριβῶς καὶ σαφῶς ἀγέννητον τοῦτους τὸν κόσμον ἀποφαινομένους. Αὐτοὶ γὰρ λέγοντες τήν τε παραδειγματικὴν καὶ ποιητικὴν αἰτίαν ἀγέννητον εἶναι, δηλοῦσι καὶ τὸν κόσμον δημιουργημάτων ὄντα, σαφῶς ἀγέννητον ἀποφαινοῦσιν. Εἰ κεῖται τοῖς παλαιοῖς τὸ γεννητὸν εἶναι τὸν κόσμον, καὶ ἐπιπολαιῶς μὲν νοούμενον τὸ κείμενον μένει ἀμετάβλητον, βαθέως (89) δὲ νοούμενον, εἰς τὸ ἀντικείμενον μεταπίπτει, διὰ τί μὴ τὴν παραδειγματικὴν τε καὶ ποιητικὴν αἰτίαν τὴν κειμένην τοῖς παλαιοῖς, ταῖς ὁμοίαις προσοχαῖς, τοῦ ἐπιπολαιῶς τῷ βαθέως χρησαμένου (90), εἰς ἀντικείμενον μεταβαλλομέναις χρησάμενος ὁ ἀποκρινάμενος, τὸν γεννητὸν κόσμον τὸν κείμενον τοῖς παλαιοῖς εἰς τὸν ἀγέννητον μετέβαλεν, ἵνα τοῦς τοῦτο εἰρηκότας δικαίως μέμψῃς ἀπαλλάξῃ; Εἰ δὲ τοῦτο ποιεῖν ἀτοπον, χρῆταις τῶν πραγμάτων φύσει νοῆσαι τῶν παλαιῶν τοῦς λόγους, καὶ μὴ ταῖς διαφόροις προσοχαῖς μεταβαλλουσαις τὰ κείμενα εἰς τὰ ἀντικείμενα. Εἰ ἄλλο τὸ παράδειγμα καὶ ἄλλο τὸ κατὰ τὸ παράδειγμα· ἀπλοῦν γὰρ τὸ παράδειγμα, σύνθετον δὲ τὸ κατὰ τὸ παράδειγμα· τὸ δὲ οὕτως ἄλλο καὶ ἄλλο ἐξ ἀνάγκης ἄλλοτε καὶ ἄλλοτε· τὸ δὲ ἄλλοτε καὶ ἄλλοτε, πρότερον καὶ ὕστερον, οὐ δύναται ἅμα εἶναι τῆ φύσει· οὐκ ἄρα ἅμα τῆ φύσει τὸ παράδειγμα καὶ τὸ κατὰ τὸ παράδειγμα. Ὁ ἀποκρινάμενός ποτε μὲν κοινὸν δημιουργημάτων λέγει τὸν κόσμον τῆς τε παραδειγματικῆς αἰτίας καὶ τῆς ποιητικῆς, καὶ φησι· *Δήλον ὅτι καὶ τὸν κόσμον δημιουργημάτων ὄντα*· ποτὲ δὲ τῆς μὲν ποιητικῆς δημιουργημάτων, τῆς δὲ παραδειγματικῆς εἰκόνα. Καὶ δῆλον ἐκ τούτου, ὅτι οὐτε τῷ δημιουργῷ πρὸς τί ἐστὶ, καθὼ εἰκὼν ὁ κόσμος, οὐτε τῷ παραδειγματι, καθὼ δημιουργημάτων. Ἄλλ' εἰ τοῦτο, οὐκ ἄρα ἀληθὲς τὸ τούτων εἶναι δημιουργημάτων τὸν κόσμον. Εἰ τῷ παραδειγματι δημιουργεῖ δημιουργός τὸν κόσμον, βυλόμενος αὐτὸν δημιουργεῖ· ἄλλ' εἰ τῷ εἶναι αὐτὸν δημιουργεῖ, περιττὸν τὸ παράδειγμα, τοῦ εἶναι τὸν θεὸν ἀρκούντος πρὸςποίησιν τοῦ ποιουμένου, καὶ παράγει τὸ βούλημα. Οὐ γὰρ γίνεται βουλῆτά δ καὶ μὴ βυλομένου τοῦ ποιούντος γίνετο. Τοιούτων γὰρ τὸ ἔργον τῶν τῷ εἶναι ποιούντων. Ὁ θεὸς μὲν αὐτὸς ἐστὶν ἀγέννητος, τὸ δὲ παράδειγμα ἐγέννησεν ἐκ τῆς ἑαυτοῦ διανοίας, τὸν δὲ κόσμον ἐδημιούργησεν ἐκ τῆς ὕλης κατὰ τὸ παράδειγμα. Ἄλλ' εἰ κατὰ τὸν ἀποκρινάμενον, ἐπειδὴ δημιουργημάτων τοῦ ἀγεννήτου δημιουργοῦ ἐστὶν ὁ κόσμος, διὰ τοῦτο καὶ αὐτὸς ἀγεννητός ἐστὶν, ἔσται ἄρα καὶ τὸ παράδειγμα ἀγέννητον, ἐπεὶ γέννημα τοῦ ἀγεννήτου ἐστὶν. Εἰ δὲ ἀτοπον τὸ λέγειν ἀγέννητον τὸ γέννημα, ἀτοπον ἄρα καὶ τὸ λέγειν ἀγέννητον τὸ γεννητόν. Εἰ δὲ τὸ εἶναι τὸν δημιουργὸν ἀγέννητον, ἀνάγκη καὶ τὸ δημιουργημάτων εἶναι ἀγέννητον, δῆλον, ὅτι τοῦτῳ τῷ τρόπῳ ἀνάγκη εἶναι καὶ ἀδημιούργητον τὸ δημιουργημάτων· ἀδημιούργητος γὰρ ὁ δημιουργός. Εἰ δὲ τοῦτο ἀτοπον, ἀτοπον ἄρα καὶ τὸ νοησαμένου, et paulo ante κατὰ τὴν παραδειγματικὴν. Μοκ leg. τὸν ἀγέννητον . . . εἰς τὸν γεννητόν.

λέγειν τὸν κόσμον ἀγέννητον. Τὸ δημιουργητὸν δημιουργοῦ ἦγουν (91) τοῦ γεννητοῦ λέξει μόνη διαφέρει, πράγματι δὲ οὐ διαφέρει· διὸ καθόλου ἀντιστρέφει ἀλλήλοις διὰ τὸ εἶναι αὐτὰ ἐπίσης. Εἰ τι γὰρ γεννητὸν, τοῦτο ἐξ ἀνάγκης καὶ δημιουργητὸν· καὶ εἰ τι δημιουργητὸν, τοῦτο ἐξ ἀνάγκης καὶ γεννητὸν. Ἄλλ' ἐπειδὴ ἀδύνατον ἔστι τὸν κόσμον εἶναι ἀγέννητον καὶ γεννητὸν· ἐπὶ παντός γὰρ ἢ τὴν φάσιν ἀληθῆ ἢ τὴν ἀπόφασιν· πῶς (92) ἄρα τὸν κόσμον εἶναι τὸ αὐτὸ ἐν ἄλλω, ἐξ ἀνάγκης ἄλλοτε καὶ ἄλλοτε· οἷον τὸ παράδειγμα ἔστιν ἐν τῷ Θεῷ καὶ ἐν τῇ ὕλῃ· καὶ ἐν τῷ Θεῷ μὲν ἀποίητον, ποιητὸν δὲ ἐν τῇ ὕλῃ· καὶ ἐν τῷ Θεῷ μὲν οὐ κόσμος, ἀλλὰ τοῦ κόσμου παράδειγμα, ἐν τῇ ὕλῃ δὲ κόσμος. Ἄλλ' εἰ μὲν ἄλλοτε καὶ ἄλλοτε, καὶ ἄλλως καὶ ἄλλως, ἐξ ἀνάγκης καὶ πρότερον καὶ ὕστερον· εἰ δὲ πρότερον καὶ ὕστερον, δηλονότι οὐ συναίτιον.

3. Τοῖς παλαιοῖς ἀποδίδεσκται τὰ καλούμενα πρὸς τι ἅμα τῇ φύσει ὑπάρχειν. Ἐπεὶ οὖν ἢ τε εἰκὼν πρὸς τὸ παράδειγμα, καὶ τὸ παράδειγμα πρὸς τὴν εἰκόνα, καὶ τὸ δημιουργητὸν πρὸς τὸν δημιουργόν, καὶ ὁ δημιουργὸς πρὸς τὴν εἰκόνα (93) δημιουργητὸν, ἅμα τῇ φύσει τα τοιαῦτα ὑπάρχει. Εἰ τοίνυν ἀγέννητος ὁ δημιουργὸς καὶ τὸ παράδειγμα, ἀγέννητος καὶ ὁ κόσμος, τοῦ μὲν παραδείγματος εἰκὼν ὢν, τοῦ δὲ δημιουργοῦ δημιουργητὸν. Οἷς παλαιοῖς ἀποδίδεσκται τὰ πρὸς τι ἅμα τῇ φύσει, αὐτοῖς ἀποδίδεται τῆς εἰκόνας ὁ λόγος. Εἰκὼν, φησὶν, ἔστιν, ἧς ἢ γένεσις διὸ μιμήσεως. Ἄλλὰ εἰ κατὰ τὸν ἀποκριναμένον ἀγέννητός ἔστιν ὁ κόσμος, δηλονότι ἀπέωλεσεν ὁ κόσμος τῆς εἰκόνας τὸ ὄνομα· καὶ τὸ ὄνομα καὶ τὸ πρᾶγμα. Ἐν ἀγεννησίᾳ γὰρ ἀδύνατον τῷ κόσμῳ σῶζειν τῆς εἰκόνας τὸν λόγον. Ὁ λέγων τὸ δημιουργητὸν ἀγέννητον, ἐπειδὴ ὁ δημιουργὸς αὐτοῦ ἀγέννητός ἔστιν, ὀφείλει καὶ ἀδημιουργητὸν λέγειν τὸ δημιουργητὸν, ἐπειδὴ ὁ δημιουργὸς αὐτοῦ ἀδημιουργητός ἔστιν. Ἀντακολουθοῦσι γὰρ ἀλλήλοις ἐξ ἀνάγκης, τῷ μὲν ἀγεννητῷ τὸ ἀδημιουργητὸν, καὶ τῷ ἀδημιουργητῷ τὸ ἀγέννητον. Εἰ δὲ τοῦτο ἄτοπον, ἄτοπον ἄρα καὶ τὸ λέγειν δημιουργητὸν ἀγέννητον. Εἰ ἅμα τῇ φύσει τὰ πρὸς τι, καὶ διὰ τοῦτο ἀνάγκη συναγέννητον εἶναι τῷ δημιουργῷ τὸ δημιουργητὸν, καθὰ τῷ ἀποκριναμένῳ δοκεῖ, ἀνάγκη ἄρα τὸν αὐτὸν τρόπον συναγέννητον λέγειν τὸ ἀγέννητον (94) τῷ ἀγεννητῷ· πρὸς τι γὰρ καὶ ταῦτά ἔστι, πρὸς γὰρ τὸ γεννητὸν τὸ ἀγέννητον, καὶ πρὸς τὸ ἀγέννητον τὸ γεννητὸν. Εἰ δὲ, τοῦ γεννητοῦ μὲν οὐκ ὄντος, δυνάμει ἔστι τὸ ἀγέννητον ἀγέννητον, ὄντος δὲ τοῦ γεννητοῦ, ἐνεργείᾳ ἔστιν ἀγέννητον τὸ ἀγέννητον· ἀνάγκη ἄρα καὶ ἐπὶ τοῦ δημιουργοῦ, καὶ τοῦ δημιουργητῆτος, καὶ τοῦ παραδείγματος, καὶ τῆς εἰκόνας τοῦτο ὡσαύτως νοεῖν· καὶ οὐδὲν ἄτοπον συμβαίνει. Ἦν γὰρ ἔχει φύσιν τὸ πρὸς τι κατὰ τὸν δημιουργὸν καὶ τὸ δημιουργητὸν, τὴν αὐτὴν ἔχει καὶ κατὰ τὸ γεννητὸν καὶ ἀγέννητον. Καὶ τὸ πρῶτον καὶ ὕστερον τῶν πρὸς τί ἔστιν. Πρὸς γὰρ τὸ πρῶτον τὸ ὕστερον, καὶ πρὸς τὸ ὕστερον τὸ πρῶτον, καὶ ἅμα εἰς τῇ φύσει δυνάμει, ἢ τῇ φύσει ἐνεργείᾳ. Ἄλλ' εἰ

A Quod bis idem in alio est, id necessario alias atque alias est: veluti exemplar est in Deo et in materia, ac in Deo quidem infectum, factum in materia; in Deo non mundus, sed exemplar mundi, mundus in materia. Sed si alias atque alias est, et aliter atque aliter, necessario et prius et posterius. Quod si prius et posterius, liquet non esse coæternum.

δυνατὸν εἶναι δημιουργητὸν καὶ ἀγέννητον; Τὸ δὲ οἷον τὸ παράδειγμα ἔστιν ἐν τῷ Θεῷ καὶ ἐν τῇ ὕλῃ· καὶ ἐν τῷ Θεῷ μὲν οὐ κόσμος, ἀλλὰ τοῦ κόσμου παράδειγμα, ἐν τῇ ὕλῃ δὲ κόσμος. Ἄλλ' εἰ μὲν ἄλλοτε καὶ ἄλλοτε, καὶ ἄλλως καὶ ἄλλως, ἐξ ἀνάγκης καὶ πρότερον καὶ ὕστερον· εἰ δὲ πρότερον καὶ ὕστερον, δηλονότι οὐ συναίτιον.

3. Demonstrarunt antiqui ea, quæ vocantur relativa, simul natura existere. Quoniam ergo et imago ad exemplar et exemplar ad imaginem, et opificium ad opificem et opifex ad opificium referuntur, hæc simul natura existunt. Si ergo opifex ingenitus et ingenitum exemplar, ingenitus et mundus, qui exemplaris est imago et opificis opificium. Veteres, qui demonstrarunt relativa simul natura esse, iidem rationem imaginis reddiderunt. Imago, inquit, ea est, cujus generatio per imitationem fit. Sed si, ut placet responsori, ingenitus est mundus, mundus videlicet amisit imaginis nomen et rem ipsam cum nomine. In ingentis enim notione non potest mundus servare imaginis rationem. Qui dicit opus ingenitum, quia ingenitus est illius opifex, debet etiam infectum opus dicere, quia infectus est illius opifex; sunt enim hæc sibi invicem necessario consequentia, ingenito infectum et infecto ingenitum. Quod si id absurdum est, absurdum profecto et opus ingenitum dicere. Si simul natura sunt relativa, et idcirco necesse est coingenitum esse opificis opus, ut placet responsori: necesse est profecto eadem ratione coingenitum dicere ingenito id quod est genitum. Nam hæc etiam relativa sunt. Ad genitum enim refertur ingenitum, et genitum ad ingenitum. Quod si genito non existente ingenitum potestate ingenitum est, et genito existente ingenitum est actu ingenitum, necesse est profecto et de opifice et opere, et de exemplari et imagine idem pariter dicere, neque in ea re quidquam absurdum. Quam enim habet naturam relativum in opifice et opere, eandem etiam in genito et ingenito habet. Sunt etiam relativa prius et posterius. Nam posterius ad prius, et prius ad posterius refertur, simulque natura existunt vel potestate vel actu. Sed si, ut placet responsori, opus coingenitum est ingenito opifici, si quidem relativa sunt, simulque natura existunt; erit ergo hac ratione et genitum coingenitum ingenito Deo. Prior enim Deus, et posterius id quod genitum est, atque, ut relativa, simul natura sunt prius et posterius. Quod si non possunt (præ-

(91) Τοῦ δημιουργοῦ ἦγουν. Hæc prorsus repugnanti. Quare vel expungenda sunt, vel legendum τοῦ δημιουργητῆτος, vel ut placet Sylburgio, τοῦ ποιητοῦ.

(92) Πῶς. Hæc vox a Sylburgio addita. Idem

post ἀπόφασιν deesse putat εἶναι δεῖ.

(93) Τῆς εἰκόνα. Hæc supra non leguntur, nec aliunde orta sunt, quam ex incuria librariorum.

(94) Τὸ ἀγέννητον. Leg. τὸ γεννητὸν, ut Langus et Sylburgius legerunt.

terquam aliquando potentia, aliquando actu) simul natura esse prius et posterius, 530 neque etiam profecto opus coaeternum est opifici, nec imago exemplari.

Πρώτος μὲν γὰρ ὁ Θεός, ἕστερον δὲ τὸ γεννητόν· ἕστερον. Εἰ δὲ χωρὶς τοῦ ποτὲ μὲν δυνάμει, ποτὲ εἶναι ἅμα τῇ φύσει· οὐδ' ἄρα τὸ δημιουργημα συναυτιῶν

4. *Relativa autem simul natura subsistere, clare omnibus probatum testatumque est, et inde facile cognoscitur. Nam dextrum et sinistrum relativa sunt: sicuti ergo dextrum esse non potest, si sinistrum non sit, neque sinistrum sine dextro, sic esse non potest opifex sine opificio, neque opificium sine opifice. Quocirca si opifex ingentus, ingentum et opificium. Si quemadmodum secundum eandem substantiam dextrum et sinistrum in tota parte ad se invicem sunt, ita etiam opifex et opificium secundum eandem substantiam in tota parte ad se invicem essent: haberet locum exemplum, quo utens responsor conatus est demonstrare coingentum esse opifici opificium. Sed si dextrum et sinistrum secundum eandem substantiam ad se invicem sunt in tota parte, opifex autem et opificium non sic, liquet usum esse responsorem exemplo minime ad rei naturam appposito, quippe cum nullam habeat cum re demonstranda necessitudinem. Relativorum alia id quod dicuntur, alterum alterius dicuntur, velut pater dicitur filii pater, et filius dicitur patris filius; alia vero id quod dicuntur, alterum alterius non dicuntur, ut rectum et rotundum; quorum commune est ut interdum potestate alterum dicitur id quod dicitur, interdum actu: alia autem utraque semper sunt vel potestate vel actu, ut concavum et convexum; alia semper actu ut supra et infra. Cum constant hae relativorum divisiones, si quando velimus alicujus quaestionis difficultatem solvere per relativum, considerandum primum est ad quam divisionem relativorum pertineat id quod quaeritur; deinde pro natura divisionis astruenda est proportio, quam habet exemplum cum re demonstranda: sin minus, reperietur exemplum minime aptum: et difficultas non soluta. Si opifex et opificium ex iis relativis sunt, quae alterum alterius dicuntur id quod dicuntur (est enim opificis opificium et opificii opifex); responsor autem, dum exemplo demonstrare vult coingentum esse ingentum, assumpsit ad hujus rei demonstrationem relativum ex his quae alterum alterius non dicuntur (neque enim dextrum dicitur sinistri, neque sinistrum dextri) perspicuum est eum usum esse exemplo ad rei demonstrandae naturam minime appposito, quippe cum proportionem cum re demonstranda non habeat, quae difficultatem solvat.*

(95) *Πρὸς τὸ ὑποδεικνύμενον.* Haec superfluum est e margine in contextum videntur irrepisse, nisi addamus ut infra λυτικὴν ἀπορίας τοῦ ζητουμένου πρὸς τὸ ὑποδεικνύμενον.

κατὰ τὸν ἀποκρινάμενον τὸ δημιουργημα συναγέννητόν ἐστι τῷ ἀγεννήτῳ δημιουργῷ, ἐπειδὴ πρὸς τι ἐστὶ καὶ ἅμα τῇ φύσει, ἔσται ἄρα τούτῳ τῷ τρόπῳ καὶ τὸ γεννητὸν συναγέννητον τῷ ἀγεννήτῳ Θεῷ. καὶ ἐστὶν, ὡς πρὸς τι, ἅμα τῇ φύσει τὸ πρότερον καὶ δὲ ἐνεργείᾳ, ἀδύνατόν ἐστι τὸ πρῶτον καὶ ἕστερον ἐστὶ τῷ δημιουργῷ, οὔτε ἡ εἰκὼν τῷ παραδείγματι.

4. "Ὅτε δὲ τὰ πρὸς τι ἅμα τῇ φύσει ἀπάρχει, σαφῶς πᾶσιν ἀποδεδείκται, καὶ ὠμολόγηται, καὶ αὐτόθεν ῥῥῆδιον γινώσκειν. Τὸ γὰρ δεξιὸν καὶ τὸ ἀριστερόν τῶν πρὸς τι. Ὅσπερ οὖν οὐκ ἐνδέχεται τὸ δεξιὸν εἶναι μὴ ὄντος τοῦ ἀριστεροῦ, μηδὲ τὸ ἀριστερόν ἐκτὸς τοῦ δεξιοῦ, οὕτως οὐκ ἐνδέχεται τὸν δημιουργὸν εἶναι ἀνευ τοῦ δημιουργήματος, ἢ τὸ δημιουργημα ἀνευ τοῦ δημιουργοῦ. Εἰ οἷα ἀγέννητος ὁ δημιουργός, ἀγέννητος καὶ τὸ δημιουργημα. Εἰ μὲν γὰρ, ὡσπερ κατὰ τὴν αὐτὴν οὐσίαν ὑπῆρχε τὸ δεξιὸν καὶ τὸ ἀριστερόν ἐν τῷ ὅλῳ μέρει πρὸς ἀλλήλα, οὕτως ὑπῆρχε καὶ ὁ δημιουργός καὶ τὸ δημιουργημα κατὰ τὴν αὐτὴν οὐσίαν ἐν τῷ ὅλῳ μέρει πρὸς ἀλλήλα, εἶχεν ἂν χωρᾶν τὸ ὑπόδειγμα, τῷ χρησάμενος ὁ ἀποκρινάμενος ἐπειράτο δεῖξαι συναγέννητον τῷ δημιουργῷ τὸ δημιουργημα· εἰ δὲ τὸ μὲν δεξιὸν καὶ τὸ ἀριστερόν κατὰ τὴν αὐτὴν οὐσίαν ἐστὶν ἐν τῷ ὅλῳ μέρει πρὸς ἀλλήλα, ὁ δὲ δημιουργός καὶ τὸ δημιουργημα οὐκ ἐστὶ τοιοῦτον· δηλον, ὅτι ἀνοικεῖν ὑποδείγματι ἐχρήσατο ὁ ἀποκρινάμενος, πρὸς τὴν φύσιν τοῦ πράγματος μηδεμίαν ἀναλογίαν ἔχοντι πρὸς τὸ ὑποδεικνύμενον (95). Τῶν πρὸς τι τὰ μὲν ἀλλήλων λέγονται ὅπερ λέγονται· ὅταν ὁ πατήρ τοῦ υἱοῦ λέγεται πατήρ, καὶ ὁ υἱὸς τοῦ πατρὸς λέγεται υἱός· τὰ δὲ οὐ λέγονται ἀλλήλων ὀπερ λέγονται, ὡς τὸ εὐθεῖ καὶ τὸ περιφερές· ὧν ἐστὶ κοινὸν τὸ ποτὲ μὲν δυνάμει λέγεσθαι θάτερον ὅπερ λέγονται, ποτὲ δὲ ἐνεργείᾳ· τὰ δὲ ἀμφοτέρα αἰεὶ ἢ δυνάμει ἐστὶν ἢ ἐνεργείᾳ, ὡς τὸ κοῖλον καὶ τὸ κυρτόν· τὰ δὲ αἰεὶ ἐνεργείᾳ, ὡς τὸ ἄνω καὶ κάτω. Τούτων οὐσῶν τῶν πρὸς τι τῶν διαφάσεων, ὅταν βουλώμεθά τινος ζητουμένου λύσαι τὸ ἄπορον διὰ τοῦ πρὸς τι, χρὴ πρῶτον καταμαθεῖν, ποίας διαφάσεως τῶν πρὸς τι ἐστὶ τὸ ζητούμενον· εἴθ' οὕτως κατὰ τὴν φύσιν τῆς διαφάσεως κατασκευάζειν τὴν ἀναλογίαν (96), ἣν ἔχει τὸ ὑπόδειγμα πρὸς τὸ ὑποδεικνύμενον· εἰ δὲ μὴ γε, εὐρεθήσεται τὸ ὑπόδειγμα ἀνοικεῖον καὶ τὸ ἄπορον ἄλυτον. Εἰ ὁ δημιουργός καὶ τὸ δημιουργημα τῶν πρὸς τι ἐστὶ τῶν ἀλλήλων λεγομένων ὅπερ λέγονται· (δημιουργοῦ γὰρ τὸ δημιουργημα καὶ τοῦ δημιουργήματος ὁ δημιουργός) ὁ δὲ ἀποκρινάμενος, βουλόμενος ὑποδείγματι δεῖξαι συναγέννητον τῷ ἀγεννήτῳ τὸ γεννητόν, ἔλαβεν εἰς τὴν τούτου δεῖξιν τὸ πρὸς τι τῶν ἀλλήλων μὴ λεγομένων· (τὸ γὰρ δεξιὸν οὐ λέγεται τοῦ ἀριστεροῦ, οὔτε τὸ ἀριστερόν τοῦ δεξιοῦ)· δηλὸς ἐστὶν, ὅτι ἀνοικεῖν ὑποδείγματι ἐχρήσατο κατὰ τὴν φύσιν τοῦ δεικνύμενου, ἀναλογίαν οὐκ ἔχοντι λυτικὴν ἀπορίας τοῦ ζητουμένου πρὸς τὸ ὑποδεικνύμενον.

(96) *Ἀναλογίαν.* Ita scripsit Sylburgius pro eo quod R. Stephanus et codices mss. habent ἀναλογίαν.

5. *Εἰ δὲ τις θέλει λέγειν, ὅτι πρότερον μὲν ἦν ἡ δημιουργία, ὕστερον δὲ γέγονε τὸ δημιούρημα, καὶ ἄλλω περιπεσεῖται ἀτόπῳ. Εὐρεθήσεται γὰρ δυνάμει εἶναι λέγων τὸν δημιουργὸν καὶ οὐκ ἐνεργεῖα (ὅπερ οὐδὲν ἄλλο ἐστὶν ἢ τὸν Θεὸν ἀτελῆ λέγειν)· καὶ πρὸς τοῦτοις οὐδὲν ἥττω συνυφίσταται (97) τῷ δημιουργῷ τὸ δημιούρημα, δυνάμει δὲ καὶ ἀπὸ ὧσπερ (98) ὁ δημιουργός, ἀπανταχοῦ τῶν πρὸς τι ὑφισταμένων ἐπίσης. Εἰ μὲν οὖν ὁ δημιουργός δυνάμει, καὶ τὸ δημιούρημα δυνάμει, εἰ δὲ ὁ δημιουργός ἐνεργεῖα καὶ τέλειος, καὶ τὸ δημιούρημα ὁμοίως. Σαφῶς τολμῶν παντὶ δήλον ὑπάρχει τὸ συνυφίστασθαι τῷ δημιουργῷ, καθὸ δημιουργός, τὸ δημιούρημα. Εἰ, ὡσπερ πρὸς τὸ δημιούρημα τὴν κατὰ τὸ πρὸς τι σχέσιν ἔχει ὁ Θεὸς ὡς δημιουργός, οὕτως ἔχει τὴν αὐτὴν κατὰ τὸ πρὸς τι σχέσιν καὶ πρὸς τὸ γεννητὸν ὡς ἀγέννητος, καὶ πρὸς τὰ ὑστερα ὡς πρῶτος, καὶ οὐδὲν ἀτελές ἔχει ὅτε ἐν τῇ ἀγέννησίᾳ αὐτοῦ οὔτε ἐν τῇ πρωτείᾳ αὐτοῦ (οὐδὲν γὰρ λόγῳ δυνατὸν εἶπεν τὸν Θεὸν ἀγέννητον ἀτελῆ ἢ πρῶτον ἀτελῆ, διὰ τὸ εἶναι αὐτὸν ποτε δυνάμει ἀμφοτέρα, ἀγέννητόν τε καὶ πρῶτον)· οὕτως οὐκ ἐνδέχεται ἀτελῆ εἶναι τὸν Θεόν, πρότερον ὄντα δυνάμει δημιουργόν. Εἰ δὲ διὰ τὸ εἶναι αὐτὸν πρῶτον μὲν δυνάμει δημιουργόν, ὕστερον δὲ ἐνεργεῖα, διαβάλλεται εἰς ἀτέλειαν, ἀνάγκη ἄρα καὶ διὰ τὸ εἶναι αὐτὸν πρῶτον μὲν δυνάμει ἀγέννητόν τε καὶ πρῶτον, ὕστερον δὲ ἐνεργεῖα, διαβληθῆναι αὐτὸν εἰς ἀτέλειαν. Εἰ δὲ ἀποποντὸν τὸ διαβάλλειν τὸν Θεὸν ἐπὶ τῇ ἀτελείᾳ τῆς ἀγέννησις τε καὶ πρωτείας, ἀποποντὸν ἄρα καὶ τὸ διαβάλλειν αὐτὸν ἐπὶ τῇ ἀτελείᾳ τῆς δημιουργικῆς αὐτοῦ δυνάμει, διὰ τὸ μὴ ἅμα τῷ εἶναι αὐτὸν πρῶτον. Οὐκ ἐνδέχεται γὰρ τὸν κατὰ τινὰ τοῦ πρὸς τι πρὸς τι σχέσεις ὁμοίως εἶναι ἀτελῆ.*

ἘΡΩΤΗΣΙΣ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗ ΠΡΟΣ ΤΟΥΣ ἙΛΛΗΝΑΣ Ε΄.

Εἰ ἀγέννητος ὁ οὐρανὸς καὶ ἀγέννητος ὁ Θεός, καὶ οἰκεῖ ἐν τῷ οὐρανῷ ὁ Θεός, πῶς κατοικῶν ἐν τοῖς οὐκ αὐτοῦ ὁ Θεός οὐκ ὑβρίζεται; ὅν γὰρ οὐκ ἐποίησεν οὐρανὸν, οὕτως οὐκ ἐστὶν αὐτοῦ.

ἈΠΟΚΡΙΣΙΣ ἙΛΛΗΝΙΚΗ ΠΡΟΣ ΤΟΥΣ ΧΡΙΣΤΙΑΝΟΥΣ.

Ὅτι μὲν ἀγέννητος ὁ Θεός καὶ ἀγέννητος ὁ οὐρανός, δῆλον ἐκ τε τῶν ἐπιπολαίως τανῶν εἰρημένων, καὶ ἐκ τῶν παρὰ πολλῶν γενναίως ἀποδεδειγμένων· ὅτι δὲ τὸν Θεὸν φάναι κατοικεῖν ἐν τῷ οὐρανῷ οὐκ ἐστὶν εὐλογον, σκοπήσωμεν τῆδε. Πρῶτον μὲν γὰρ τὸ οἰκοῦμενον τοῦ οἰκοῦντος πρὸς σωτηρίαν γέγονεν. Ὥστε εἰ ὁ μὲν κόσμος οἰκητήριον, ὁ δὲ Θεὸς οἰκῶν, δῆλον ὅτι ὁ μὲν κόσμος σώζει τὸν Θεόν, ὁ δὲ Θεὸς σώζεται ὑπὸ τοῦ κόσμου· ὅπερ ἐστὶ πάντων ἀτοπώτατον. Ἄλλως τε τὸ κρεῖττον τοῦ καταδεεστέρου ἐστὶ περιεκτικόν· τὸ δὲ καταδεεστέρον ὑπὸ τοῦ κρεῖττονος περιέχεται. Ἄλλὰ μὴν τὸ οἰκοῦν ὑπὸ τῆς οἰκήσεως περιέχεται· καὶ τὸν Θεὸν ἄρα περιέχει τὸ οἰκητήριον· καὶ ἐστὶ ἐκ τούτου τοῦ λόγου ὁ μὲν Θεὸς ἐν τῇ χρι-

5. *Si quis autem dicere velit prius quidem fuisse opificem, posterius vero opificium, is alio etiam implicabitur absurdo. Dicere enim reperietur potestate opificem esse, non actu (quod sane aliud non est, quam Deum imperfectum dicere); ac præterea opificium nihilominus cum opifice subsistere, et potestate ut opificem esse, cum semper relativa simul pariter subsistant. Si igitur potestate opifex, etiam potestate opificium: si opifex actu et perfectus, etiam opificium* **531** *similiter. Quare quisque clare perspicit simul cum opifice, quatenus opifex est, subsistere opificium. Si quam habet relationem Deus ad opificium, ut opifex, eandem habet et ad genitum ut ingenitus, et ad posteriora ut primus, nec tamen imperfectum quidquam habet ingenti aut primi ratione* **B** *(nullo enim modo dici potest Deus ingenuus imperfectus, aut primus imperfectus, quia utrumque nonnunquam est potestate, ingenitus nimirum et primus); ita nec imperfectus Deus esse potest, quia prius potestate opifex fuit. Quod si quia prius est potestate opifex, ac posterius actu, desideratur illius perfectio, necesse est profecto et quia prius est potestate ingenitus ac primus, ac posterius actu, illius perfectionem desiderari. Quod si absurdum est Deum vituperare, quasi imperfecte ingenitus sit et primus; absurdum sane est et imperfectam illi potestatem electricam affingere, quia non statim atque est mundum fecit, sed posterius, cum ei visum est. Neque enim fieri potest, ut qui in una aliqua relatione imperfectus est, non etiam in aliis omnibus relationibus imperfectus sit.*

ἡτοιμηθέναι τὸν κόσμον, ἀλλὰ ὕστερον, ὅτε ἐβούλετο κατὰ τὰς λοιπὰς πάσας τοῦ πρὸς τι σχέσιν ἀτελῆ ὄντα μὴ κατὰ τὰς λοιπὰς πάσας τοῦ

AD GRÆCOS QUÆSTIO CHRISTIANA QUINTA.

Si ingenitum cælum et ingenitus Deus, ac in cælo Deus habitat: quomodo habitans in non suis Deus non afficitur injuria? Quod enim non fecit cælum, id illius non est.

AD CHRISTIANOS RESPONSIO GRÆCA.

Ingenitum Deum esse et ingenitum cælum perspicitur, tum ex his, quæ leviter modo disputata sunt, tum ex his quæ a multis fortiter demonstrata. Illud autem a ratione alienum esse, ut Deus in cælo dicatur habitare, sic consideremus. Primum quidem quod habitatur, ad salutem habitantis factum est. Quare si mundus quidem habitatio est, Deus autem habitator; mundus videlicet Deum servat, et Deus a mundo servatur: quod quidem omnium absurdissimum est. Præterea quod præstantius est, continens est inferioris, et quod inferioris, a præstantiore continetur. Porro habitator habitatione continetur, ac Deum profecto continebit habitatio, eritque ob eam causam Deus deteriore conditione,

(97) *Συνυφίσταται.* Supra συνυφίστασθαι, quod refertur ad λέγειν.

98) *Ὡσπερ.* Sic emendavit R. Stephanus. Habent mss. ὅπερ.

opificium autem meliorem. Deinde vero quod continetur in loco est; quidquid autem est in loco, corpus est: ac proinde Deus, si in loco est, corpus erit. Quomodo igitur corpus quod minus est quatenus continetur, majus corpus continebit? Absurdum id dictu est. Quod autem habitat in loco, id contineri domicilio, cuilibet manifestum est, etiamsi quis sponte cæcutiat. Quomodo igitur, inquit, Homerus opificis domicilium appellat cælum? Quia ubique Dei circa mundum splendorem intuens, mundum appellavit domicilium Dei, ut omnis Dei operationis et effectiois receptaculum; **532** præcipue autem cælum nominant, quia totius mundi summum esse cælum omnes considentur.

Responsionis non recte institutæ confutatio.

1. Deum quidem opificem dicere, mundum autem infectum; infectum enim idem valet ac ingentum, et eorum, quæ idem valent, libera est transmutatio; ac dicere Deum infectum infecta facere, quod idem est ac dicere, Deum ingentum ingenite ingenita facere: et Deum quidem æternum dicere, mundum autem coæternum, ac Deum et mundum cum non essent ad esse per se productos fuisse; illud enim, *per se productum*, de Deo et mundo dictum eandem habet significationem: et mundum per se productum et ab altero custoditum dicere; quod enim a Deo custoditur, id ab alio custodiri patet, alius enim mundus et alius Deus custodiens mundum, quem per se productum necessario etiam per se custoditum dicere oportuit: et Deum et mundum ingenitos et per se genitos dicere; illud enim *per se productum*, de Deo et mundo dictum, idem valet ac per se genitum: item dicere, Deus qui hæc fecit, et rursus, non fecit; temporarium est enim illud, *fecit*, non secus ac *qui fecit*: item dicere ab æterno simul cum Deo sine intervallo mundum subsistere, qui ex materia et forma per compositionem ab opifice existentiam accepit; et incorruptibilem et corruptibilem mundum dicere, incorruptibilem quidem essentia, corruptibilem vero quia custoditur: item dicere, sit mundus, quod autem sit, temporarium est, et quod temporarium, corruptibile: item dicere omnis operationis et effectiois Dei receptaculum esse mundum, et corruptibilem non esse opificem Deum; Deus enim, ut placet responsori, nihil temporarium facit; genita autem et temporaria omnia, ut eisdem placet, semper corruptibilia sunt; hæc et similia non eorum sunt, qui perspecta rerum natura gnauiter ea, quæ Deum et mundum spectant, demonstrant, sed hominum temerariorum impudenter id quod ipsis videtur de Deo et de mundo pronuntiantium.

2. Vituperare autem eam, quam dicimus, Dei in

^a Dele η ante δτι. ^b Leg. παραγομένους.

ρονι τάξει, τὸ δὲ δημιούργημα ἐν τῇ κρείττονι. Ἄλλως τε καὶ τὸ περιεχόμενον ἐν τόπῳ ἐστὶ. Πᾶν δὲ ἐν τόπῳ ὄν σῶμά ἐστι· καὶ ὁ θεὸς ἄρα, εἰ ἐν τόπῳ ἐστὶ, σῶμα ἔσται. Πῶς οὖν συνέξει σῶμα ὄν ἐλαττον, καθὼς περιέχεται, τὸ μείζον σῶμα; Ἄτοπον λέγειν. Ὅτι δὲ τὸ οἰκοῦν ἐν τόπῳ περιεχόμενον ἐστὶ τῇ οἰκίᾳ, παντὶ που ὄφλον καὶ τῷ αὐτόθεν τυφλώττοντι. Τί οὖν; φαίης ἄν, πῶς Ὅμηρος λέγει τοῦ δημιουργοῦ οἶκημα τὸν οὐρανόν; Ἡ ὅτι πανταχοῦ μὲν τὴν ἑλλαμψιν τοῦ θεοῦ θεασάμενος περὶ τὸν κόσμον, οἰκῆσιν τὸν κόσμον ἐκάλεσε τοῦ θεοῦ, ὡς ὑποδοχὴν ὄντα τῆς ποιήσεως καὶ δημιουργίας πάσης τοῦ θεοῦ· ἐξαιρέτως δὲ τὸν οὐρανὸν καλοῦσι, διότι τοῦ παντὸς κόσμου τὸ ἀκρότατον τὸν οὐρανὸν πᾶσιν εἶναι ὠμολόγηται.

B Ἐλεγχος τῆς ἀποκρίσεως οὐκ ὀρθῶς γενημένης

1. Τὸ λέγειν δημιουργὸν μὲν τὸν θεόν, ἀδημιούργητον δὲ τὸν κόσμον· τὸ γὰρ ἀδημιούργητον ἴσον δύναται τῷ ἀγεννήτῳ, καὶ τῶν ἰσοδυναμούντων ἀκίωλος ἢ μετάληψις· καὶ τὸ λέγειν, ὁ ἀδημιούργητος θεὸς ἀδημιούργητα ποιεῖ, ὃ ἴσον ἐστὶ τῷ τὸν ἀγεννητον θεὸν ἀγεννήτως ἀγέννητα ποιεῖν· καὶ τὸ λέγειν αἰδιον μὲν τὸν θεόν, συναῖδιον δὲ τὸν κόσμον, καὶ ἐκ τῆς ἀνυπαρξίας εἰς ὑπαρξιν τὸν θεόν καὶ τὸν κόσμον αὐτοπαράκτως παραγόμενον· τὸ γὰρ αὐτοπάρακτον, ἐπὶ τοῦ θεοῦ καὶ τοῦ κόσμου λεγόμενον, ταύτην ἔχει τὴν δήλωσιν· καὶ τὸ λέγειν αὐτοπάρακτον καὶ ἑτεροφρούρητον τὸν κόσμον· τὸ γὰρ ἑτεροφρούρητον δηλοῖ τὸ ἑτεροφρούρητον· ἑτερος γὰρ ὁ κόσμος, καὶ ἑτερος ὁ θεὸς ὁ τὸν κόσμον φρουρῶν, ὄν, αὐτοπάρακτον ὄντα, ἀναγκαίως ἐχρήν καὶ αὐτοφρούρητον εἶναι· καὶ τὸ λέγειν τὸν θεόν καὶ τὸν κόσμον ἀγεννήτους καὶ αὐτογεννήτους· τὸ γὰρ αὐτοπάρακτον, ἐπὶ τοῦ θεοῦ καὶ τοῦ κόσμου λεγόμενον, δηλοῖ τὸ αὐτογέννητον· καὶ τὸ λέγειν, ποιήσας τὰ τῆδε ὁ θεός, καὶ πάλιν τὸ, οὐκ ἐποίησεν, ἔγχερον γὰρ ὡς τὸ ἐποίησεν, οὕτως καὶ τὸ ποιήσας· καὶ τὸ λέγειν αἰδίως συνυφίστασθαι ἀδιαστάτως τῷ θεῷ τὸν κόσμον, τὸν ἐκ τῆς ὕλης καὶ τοῦ εἶδους γεννητῶς διὰ συνθέσεως τὴν ὑπαρξιν παρὰ τοῦ δημιουργοῦ λαβόντα· καὶ τὸ λέγειν, ἀφθαρτον καὶ φθαρτὸν εἶναι τὸν κόσμον· ἀφθαρτον μὲν τῷ εἶναι, φθαρτὸν δὲ τῷ φρουρεῖσθαι· καὶ τὸ λέγειν, γίνεται ὁ κόσμος· τὸ δὲ γεννητὸν ἔγχερον· καὶ τὸ ἔγχερον φθαρτὸν· καὶ τὸ λέγειν, πάσης ποιήσεως τε καὶ δημιουργίας θεοῦ ὑποδοχὴν εἶναι τὸν κόσμον· καὶ τὸ, φθαρτῶν μὴ εἶναι δημιουργὸν τὸν θεόν. Ὁ γὰρ θεὸς κατὰ τὸν ἀποκρινόμενον οὐδὲν ἔγχερον ποιεῖ· τὰ δὲ γεννητὰ καὶ ἔγχερα πάντα κατ' αὐτὸν ἐστὶν αἰεὶ φθαρτὰ· ταῦτα καὶ τὰ τοιαῦτα οὐκ ἐστὶν ἀνδρῶν τῶν κατὰ τὴν εἰδῆσιν τῆς τῶν πραγμάτων φύσεως διὰ γενναίας ἀποδείξεως τὰ περὶ τοῦ θεοῦ καὶ τοῦ κόσμου ἀποδεικνύτων, ἀλλὰ βίψοκινδύων ἀνθρώπων, τῶν κατὰ τὴν ἀναισχυντίαν τὸ δοκεῖν αὐτοῖς περὶ τοῦ θεοῦ καὶ τοῦ κόσμου ἀποφαινομένων.

2. Τὸ δὲ κακίζειν μὲν τῆς τοῦ θεοῦ ἐν τῷ οὐρανῷ

οικήσεω; τὴν λέξιν, ὡς μὴ πρέπεισαν Θεῷ, ἀνθρώπων ἐστὶ τῶν ἐχόντων ὁ τῶν ἀτόπως λεγομένων τὴν αἰσθησιν. Ἡ γὰρ κακέμφατος λέξις κακέμφατον ἔχει καὶ τὴν ἔννοιαν. Ἡμεῖς δὲ οὐκ ἐθίκαμεν ἐν τῇ ἐρωτήσει τὸν τρόπον τῆς τοῦ Θεοῦ ἐν τῷ οὐρανῷ οἰκήσεως, ὃν ὁ ἀποκρινάμενος διέβαλεν· ἀλλὰ τὸ, Εἰ ἀγέννητός ἐστιν ὁ οὐρανός, οὐκ ἐστὶ τοῦ Θεοῦ· καὶ οἱ λέγοντες κατοικεῖν τὸν Θεὸν ἐν αὐτῷ, ἐφ' ὕβρει λέγουσι τοῦ Θεοῦ κατοικοῦντος ἐν τῷ οὐρανῷ οὐκ αὐτοῦ. Οἶκον δὲ καὶ θρόνον λέγομεν τοῦ Θεοῦ τὸν οὐρανόν, οὐχ ὡς τοῦ Θεοῦ τούτου πρὸς οἰκισιν ἢ πρὸς καθέδραν χρήζοντας, ἀπεριγράπτου καὶ ἀνευδούς παντελῶς ὑπάρχοντας· ἀλλ' ἵνα μὴ πρὸς τὸ μέγεθος τῆς αὐτοῦ ὑποστάσεως, καὶ τὸ ἀφθαρτον τῆς οὐσίας αὐτοῦ ἀφορῶντες, Θεὸν τοῦτον, ἢ ἰσότημον Θεῷ ὑπολάθωμεν, διὰ τοῦτο ὀνομάζομεν αὐτὸν οἶκον καὶ θρόνον τοῦ Θεοῦ· ταύταις ταῖς ὀνομασίαις πάσης τῆς πρὸς τὸν Θεὸν κατ' οὐσίαν καὶ κατὰ τὰς τῆς οὐσίας προσηγορίας κοινωνίας αὐτὸν χωρίζοντες. Ὡςπερ γὰρ ὁ οἶκος καὶ ὁ θρόνος ὑστερός ἐστὶ τοῦ πεποιηκότος αὐτὸν, οὕτως καὶ ὁ οὐρανός ὑστερός ἐστὶ τοῦ Θεοῦ, ὡς γεννητός τοῦ ἀγεννήτου. Καὶ εἰ ἀφθαρτον λέγομεν τὸν οὐρανὸν τὸ νῦν, οὐ συνωνύμως αὐτὸν τῷ Θεῷ ὀνομάζομεν ἀφθαρτον· ὁ μὲν γὰρ Θεὸς ἀκτίστος ἐκ τῆς αὐτοῦ οὐσίας καὶ ἀδίως τὸ ἀφθαρτον ἔχει· ὁ δὲ οὐρανός κτιστός ἐκ τῆς τοῦ Θεοῦ βουλήσεως ἔχει τὸ ἀφθαρτον πρὸς τὴν χρεῖαν τῶν τῆδε· καὶ πληρωθείσης τῆς χρείας, εἰς ἕτερον τρόπον ἀφθαρσίας μεταφέρεται. Ὁ γὰρ δωδικῶς αὐτῷ Θεὸς σώματος μέγεθος, ὅσον ἡβουλήθη καὶ οὐχ ὅσον ἡδυνήθη (ἡδύνατο γὰρ ποιῆσαι αὐτὸν τῷ μεγέθει πολὺ μείζονα ἢ ὅπερ ἐστὶ), νῦν αὐτὸς αὐτὸν ἔταξε τῷ οἰκίῳ ὄρω ἐν ἀφθαρσίᾳ διαμένειν, ἕως τοῦ καιροῦ τῆς τῶν ὄντων εἰς τὸ κρεῖττον μεταποιήσεως κατὰ τὴν πίστιν τῶν ὀρθοδόξων, τῶν ἐκ διδασκαλίας τοῦ κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ ἀποκριναμένου.

ΠΡΟΣ ΤΟΥΣ ἙΛΛΗΝΑΣ (1).

α'. Ἡ φύσις ἢ ποιούσα τὰ φυσικά, ἐὰν μὴ προηγουμένως γίνηται ὑπὸ τοῦ μὴ κατὰ φύσιν ποιούντος, οὔτε ὑπάρχει οὔτε ποιεῖ.

β'. Ὅτι οὐκ ἀπλῶς πᾶν πρᾶγμα γεννητόν τε καὶ φθαρτόν ἐν τῇ γενέσει ἔχει τὸν τετραμερῆ χρόνον, ἀρχὴν καὶ ἐπίδοσιν, ἀκμὴν καὶ παρακμὴν, ἀλλὰ τὸ φύσει ἢ τέχνῃ γινόμενον.

γ'. Εἰ τοῖς ἡμετέροις ὀνόμασι καλεῖται ὁ Θεὸς πᾶν εἴ τι καλεῖται, οὐκ ἐστὶν ἀνάγκη ἐπεσθαι τῷ Θεῷ διὰ τὸ ὄνομα, ὅσα ἐπεσθαι τῷ ἡμετέρῳ ὀνόματι. Καλεῖται δὲ ὁ Θεὸς καὶ ἀλήθεια καὶ ἀγαθός· καὶ τῇ μὲν ἀληθείᾳ ἀντίκειται τὸ ψεῦδος, τῷ δὲ ἀγαθῷ τὸ κακόν· τῷ δὲ Θεῷ οὐδὲν ἀντίκειται. Τοῦτο μὴ νοήσας ὁ Πλάτων ὑπεναντίον τι ἔδογματίσειε τῷ Θεῷ, κακὸν ἀναγκαῖόν τε καὶ αἰδιον.

ἔ Leg. οὐκ ἐχόντων.

(99) Vel delendum καί, vel vertendum : *Deum*, ut et Responsor testatur, *cognoverunt*.—*Ex Addendis et Emendandis*.

(1) Πρὸς τοὺς Ἑλληνας. Hæ quæstiones sive observationes, quæ præcipue Aristotelem feriant, appositæ fuerunt a R. Stephano duobus locis, pri-

mo cælo habitationem, ut Deo indecoram, hominum est non intelligentium quid sit absurde dictum. Vitiosa enim dictio vitiosum habet et sensum. Nos autem non posuimus in interrogatione vituperatum a responsore modum, quo Deus habitat in cælo, sed sic : Si ingenitum est cælum, non est Dei, et qui dicunt Deum in eo habitare, id in contumeliam Dei dicunt habitantis in cælo non suo. Solum autem et domum Dei dicimus cælum, non quod eo indigeat ad habitandum, cum incircumscribitus, ac nullius rei prorsus indigus sit. Sed ne magnitudinem illius subsistentiæ et incorruptibilitatem substantiæ intuentes Deum illud aut honore æquale Deo suspicemur ; propterea vocamus illud domum et solium Dei, his nominibus ab omni illud cum Deo secundum substantiam et substantiæ appellationes communione excludentes. Quemadmodum enim domus et solium posteriora sunt eo qui illa fecit, ita cælum posterius Deo, ut genitum ingenito. Quod si cælum in præsentia incorruptibile dicimus, non itidem, ut Deum, incorruptibile dicimus. Nam Deus increate ex sua ipsius essentia et sempiternæ habet incorruptibilitatem ; cælum autem create ex Dei voluntate habet incorruptibilitatem ad usum præsentis status, et impleto usu in alium transfertur incorruptibilitatis modum. Nam qui dedit ei Deus corporis magnitudinem quantum voluit, non quantum potuit (potuisset enim illud multo majus, quam est, facere), nunc ipse statuit, ut propriis finibus circumscribitum in incorruptibilitate permaneat usque ad tempus rerum in melius transmutationis, secundum fidem orthodoxorum, qui ex doctrina cogniti ipsius Dei Deum cognoverunt, et secundum testimonium responsoris.

γωσθέντος αὐτοῖς Θεοῦ Θεὸν ἐγνωκότων, καὶ (99)

ADVERSUS GRÆCOS.

1. Natura quæ facit naturalia, nisi prius ab eo facta sit, qui ex natura non agit, neque existit neque facit.

2. Non simpliciter quælibet res genita et corruptibilis in generatione quadripartitum tempus, ortum et auctum, vigorem et senectam habet, sed ea quæ natura vel arte fit.

3. Si nominibus nostris Deus appelletur, quidquid tandem appelletur, necesse non est ut quæcunque nostro adjuncta sunt nomini, ea Deo propter nomen adjungantur. Vocatur autem Deus et veritas et bonus. Ac veritati falsum, bono opponitur malum : Deo autem nihil opponitur. Hoc quia Plato ignoravit, contrarium quiddam Deo statuit, malum necessarium et æternum.

mum quidem post Confutationem Aristotelicorum dogmatum, deinde post Quæstiones et Responsiones ad orthodoxos. Sed, quod mireris tanto viro excidisse, multo accuratiora hæc sunt in priore loco quam in postremo, ubi etiam nonnullis lacunis deformata sunt.

4. Non est quidquam quod sit, quin aliquid sit : A
veluti corpus non est quin tale corpus sit. At si
materia, ut tale quidpiam sit, non habet, neque ut
sit, habet : nam aliquid esse separari ab esse non
potest.

5. Natura et ars e substantiis faciunt, quæ qui-
dem faciunt ; veluti natura e satur creat hominem,
et satur ex homine : substantiæ autem sunt, et
satur, et homo. Similiter et artes ex ære faciunt
statuam, et e lateribus domum : substantiæ autem
sunt et æs et lateres. Itaque si materia substantia
non sit, quis est qui ex ipsa facit ea quæ ex ipsa
fiunt, cum natura et ars aliquid ex eo, quod non
est substantia, facere nequeant ?

6. Si, ut ait Aristoteles, corpus exstat neque B
grave neque leve, nec unum ex quatuor elementis,
nec ex quatuor elementis constans ; videlicet, si
hoc verum est, corpus erit nec calidum nec frigi-
dum, vel natura vel perpeffione. Nam quod vel
natura 534 vel perpeffione calidum aut frigidum est,
vel unum e quatuor elementis est, vel e quatuor
constat elementis. Quod si corpus non est nec na-
tura nec perpeffione calidum aut frigidum, neque
etiam corpus erit nec grave nec leve, quodque nec
quatuor elementorum unum sit, nec ex quatuor
constet elementis. Quomodo ergo calidum dicit
ætherem ob motum celestis corporis, et eorum quæ
in illo moventur corporum ? Quæ enim motionibus
calefaciunt corpora, prius ipsa incalescunt, quam
ea quæ ab ipsis calorem concipiunt : quod si inca-
lescunt, nimirum perpeffione incalescunt. Si vero
perpeffione, nempe mutatione. Si mutatione, con-
trarii in contrarium mutatione videlicet. Contrarium
vero frigori est calor : quocirca e frigido mutantur
in calidum. Sed quia nullum corpus est quod e fri-
gido in calidum perpeffione mutetur, nec tamen
quatuor elementorum unum sit, aut ex quatuor
constet elementis ; propterea corpus celeste non
aliud est elementum ab elementis quatuor ; calefit
enim perpeffione, dum e frigido in calidum muta-
tur.

7. Si, quæ motu calefiunt corpora, majore motu
magis calefiunt : quomodo, si secundum Aristote-
lem sol corpus est non natura calidum sed motu,
non majore motu magis calefit vel calefacit, sed
semper in motus inæqualitate æqualem retinet ca-
lorem ?

(2) *Μη τὸδε σῶμα.* R. Stephanus posteriore loco
et aliz editiones habent ἀλλ' ἢ τὸδε σῶμα.

(3) *Τὰ γεγονότα ἐξ αὐτῆς.* Hæc deerant apud
Stephanum posteriore loco, et a Sylburgio ascita
sunt ex posteriore.

(4) *Εἰ ἀληθὲς τοῦτο, ἔσται.* Corrupte apud
Stephanum secundo loco et in aliis editionibus, et
ἀληθὲς τοῦτό ἐστι σῶμα.

(5) *Ἡ τῶν τεσσάρων στοιχείων ἐστίν, ἢ ἐκ.*
Hæc desumpsit Sylburgius ex priore apud Step-
hanum loco.

(6) *Ὅτι δ' ἄρα.* Stephanus posteriore loco et Syl-
burgius οὐκέτι. Mox Stephanus priore loco τῶν ἐν

δ. Οὐκ ἐστὶ τι ἐν μὴ τὸδε τι ἐν· οἷον οὐκ ἐστὶ
σῶμα μὴ τὸδε σῶμα (2) ἐν. 'Αλλ' εἰ ἡ ὕλη τὸ εἶναι
τὸδε οὐκ ἔχει, οὐδ' ἄρα τὸ εἶναι ἔχει· ἀχώριστον γὰρ
τοῦ εἶναι τὸ πῶδε εἶναι.

ε'. Ἡ φύσις καὶ ἡ τέχνη ἐκ τῶν οὐσιῶν ποιῶσιν
ἄπερ ποιῶσιν· οἷον ἐκ σπέρματος ποιεῖ ἡ φύσις τὸν
ἄνθρωπον, καὶ ἐξ ἀνθρώπου τὸ σπέρμα· οὐσίαι δὲ
εἰσι τὸ τε σπέρμα καὶ ὁ ἄνθρωπος. Ὡσαύτως καὶ αἱ
τέχναι ποιῶσιν ἐκ τοῦ χαλκοῦ ἀνδριάντα, καὶ ἐκ
πλίνθων οἰκίαν· οὐσίαι δὲ εἰσιν ὁ τε χαλκὸς καὶ αἱ
πλίνθοι. Τοίνυν τῆς ὕλης οὐσίας οὐκ οὐσης, τίς ἐστὶν
ὁ ποιήσας ἐξ αὐτῆς τὰ γεγονότα ἐξ αὐτῆς (3), τῆς
φύσεως τε καὶ τῆς τέχνης ἀδυνατούσης ποιεῖν τι ἐκ
μὴ οὐσίας ;

ς'. Εἰ, καθὼς φησὶν Ἀριστοτέλης, ἐστὶ σῶμα μήτε B
βαρὺ, μήτε κοῦφον, μήτε ἐν τῶν τεσσάρων στοιχείων,
μήτε ἐκ τῶν τεσσάρων στοιχείων, δηλον ὅτι, εἰ ἀλη-
θὲς τοῦτο, ἔσται (4) σῶμα· μήτε θερμὸν μήτε ψυ-
χρὸν, μήτε κατὰ φύσιν, μήτε κατὰ πάθος· τὸ γὰρ κατὰ
φύσιν ἢ κατὰ πάθος θερμὸν ἢ ψυχρὸν, ἢ τῶν τεσσά-
ρων στοιχείων ἐστίν, ἢ ἐκ (5) τῶν τεσσάρων ἐστὶ στοι-
χείων. Εἰ δὲ σῶμα οὐκ ἐστὶ μήτε κατὰ φύσιν θερ-
μὸν ἢ ψυχρὸν μήτε κατὰ πάθος, οὐδ' ἄρα (6) ἐστὶ σῶ-
μα μήτε βαρὺ, μήτε κοῦφον, μήτε ἐν τῶν τεσσάρων
στοιχείων, μήτε ἐκ τεσσάρων στοιχείων. Πῶς οὖν λέγει
θερμὸν εἶναι τὸν ἀθέρα διὰ τὴν κίνησιν τοῦ οὐρανοῦ
σώματος καὶ τῶν ἐν αὐτῷ κινουμένων σωμάτων ; Τὰ
γὰρ ταῖς κινήσει θερμαινόμενα σώματα πρὸ τῶν θερ-
μαινόμενων (7) ὑπ' αὐτῶν θερμαίνεται. Ἄλλ' εἰ θερμαί-
C νεται, δηλον, ὅτι κατὰ πάθος θερμαίνεται· εἰ δὲ κατὰ
πάθος, δηλον, ὅτι καὶ κατ' ἀλλοίωσιν (8)· εἰ δὲ κατ' ἀλ-
λοίωσιν, δηλον, ὅτι καὶ κατὰ μεταβολήν· εἰ δὲ κατὰ με-
ταβολήν, δηλον, ὅτι ἐκ τοῦ ἐναντίου εἰς τὸ ἐναντίον με-
ταβάλλεται. Ἐναντίον δὲ τῷ θερμῷ τὸ ψυχρὸν· ἐκ τοῦ
ψυχροῦ ἄρα εἰς τὸ θερμὸν μεταβάλλεται. Ἄλλ' ἐπειδὴ
οὐκ ἐστὶ σῶμα ἐκ τοῦ ψυχροῦ εἰς τὸ θερμὸν κατὰ
πάθος μεταβαλλόμενον, μὴ ἂν μήτε ἐν τῶν τεσσάρων
στοιχείων, μήτε ἐκ τῶν τεσσάρων στοιχείων, διὰ
τοῦτο οὐκ ἐστὶ τὸ οὐράνιον σῶμα ἕτερον στοιχείου
παρὰ τὰ τέσσαρα στοιχεία. Θερμαίνεται γὰρ κατὰ
πάθος ἐκ τοῦ ψυχροῦ εἰς τὸ θερμὸν μεταβαλλόμενον.

ζ'. Εἰ τὰ ἐκ τῆς κινήσεως θερμαινόμενα σώματα τῷ
πλείονι τῆς κινήσεως πλείονως θερμαίνεται, πῶς, εἰ κα-
τὰ τὸν Ἀριστοτέλην σῶμά ἐστὶν ὁ ἥλιος, οὐ κατὰ φύσιν
θερμὸν, ἀλλὰ κατὰ κίνησιν, τῷ πλείονι (9) τῆς κινή-
σεως πλείονως οὔτε θερμαίνεται οὔτε θερμαίνει, ἀλλ'
ἀεὶ τῷ ἀνίσῳ τῆς κινήσεως τὸ ἴσον ἔχει τῆς θερμότη-
τος ;

αὐτῇ referendo ad κίνησιν.

(7) *Πρὸ τῶν θερμαινόμενων.* R. Stephanus po-
stérieure loco et Sylburgius εἰ πρὸ τῶν θερμαινόμε-
νων ὑπ' αὐτῶν θερμαίνεται, δηλον ὅτι κατὰ πάθος
θερμαίνεται.

(8) *Καὶ κατ' ἀλλοίωσιν.* Conjunctionem ex po-
stérieure loco Stephani desumpsit Sylburgius et mox
ante κατὰ μεταβολήν. Paulo post bis legitur, μετα-
βλήσεται priore loco.

(9) *Τῷ πλείονι.* Corrupte apud Stephanum po-
stérieure loco et apud Sylburgium εἰ τῷ πλείονι. Mox
πλείονως desumptum ex posteriore loco.

η'. Εἰ κατὰ τὸν Ἀριστοτέλην ὄρος τῆς οὐσίας ἐστὶ ἅ τῶν ἐναντίων ἀνά μέρος δεκτικόν, πῶς λέγει πάλιν ὁ αὐτὸς Ἀριστοτέλης τὴν ὕλην μὴ οὐσίαν, οὐσαν τῶν ἐναντίων ἀνά μέρος δεκτικὴν, τῆς στερήσεως γὰρ καὶ ἔξεως;

Εἰ ὁ στερούμενος (10) τοῦ εἶναι τότε οὕτως καὶ τοῦ εἶναι ἐστέρηται, πῶς λέγει ὁ Ἀριστοτέλης ἀδύνατον ἔκ τοῦ πάντη (11) μὴ ὄντος γενέσθαι τι, τῆς ὕλης κατ' αὐτὸν ἀμφοτέρων στερουμένης, καὶ τοῦ εἶναι, καὶ τοῦ τότε εἶναι;

θ'. Εἰ ἔκ τοῦ πάντη μὴ ὄντος οὐ γίνεται τι, δῆλον, ὅτι ἔκ τοῦ ὄντος γίνεται τι. Ἄλλ' ἐπεὶ ἡ ὕλη (12) τοῦτο, πῶς ἀληθεύει Ἀριστοτέλης λέγων τὴν ὕλην οὐκ ὄν;

ι'. Εἰ μὴ ἀλλοιοῦται ἡ ὕλη, οὐ δυνατόν (13) γενέσθαι τι ἐξ αὐτῆς. Ἄλλ' εἰ πᾶν πρὸ ἀλλοιούμενον ἔκ τοῦδε εἰς τότε ἀλλοιοῦται, οὐκ ἔστι δὲ ἡ ὕλη τότε, οὐκ ἄρα ἀλλοιοῦται· διὸ οὐδὲ γίνεται τι ἐξ αὐτῆς.

ια'. Εἰ μὴ ἔκ τοῦ (14) τυχόντος εἰς τὸ τυχόν οὐ γίνεται μεταβολή, ἀλλ' εἰς τὸ ἐναντίον ἐν τῷ αὐτῷ γίνεται, οἷον ἐν τῇ ποιότητι οὐ γίνεται μεταβολή ἔκ τοῦ λευκοῦ εἰς τὸ μέγα, ἀλλ' εἰς τὸ μέλαν· κατὰ τί οὖν μεταβάλλεται ἡ ὕλη ἐν τῇ γενέσει τῶν ἐξ αὐτῆς γινόμενων οὐσιῶν, οὐδὲν ἔχουσα δυνάμενον μεταβάλλεσθαι;

ιδ'. Εἰ ὡς περ ἐν τοῖς ζωϊκοῖς τὸ ζῶον καὶ ἐν τοῖς χρωϊκοῖς τὸ χρῶμα, οὕτω καὶ ἐν τοῖς ὕλικοῖς ἡ ὕλη, πῶς ἀναιρούμενων τῶν ζωϊκῶν, συναναίρεται καὶ τὸ ζῶον· καὶ ἀναιρούμενων τῶν χρωϊκῶν, ἀναιρεῖται καὶ τὸ χρῶμα· καὶ ἀναιρούμενων τῶν ὕλικῶν, οὐκ ἀναιρεῖται καὶ ἡ ὕλη; Εἰ δὲ συναναίρεται τοῖς ὕλικοῖς ἡ ὕλη (15) πᾶς προϋπάρχει τῶν ὕλικῶν ἡ ὕλη;

ιγ'. Εἰ τὸ ἀπέχειν κατ' τὸ μετέχειν τῶν ὄντων ἐστὶ, δῆλον, ὅτι τὸ πάντη μὴ ὄν οὐτε ἀπέχει τινός, οὐτε μετέχει. Πῶς οὖν μετέχει ἡ ὕλη τῆς στερήσεως, καὶ τῶν (16) ὄντων οὐκ ἔστιν;

ιδ'. Εἰ ἀδύνατον τὸ αὐτὸ ἐν τῷ αὐτῷ ἀμφοτέρας κινεῖσθαι τὰς κινήσεις, τὴν τε κατὰ φύσιν καὶ τὴν παρὰ φύσιν, πῶς ὁ ἥλιος κατὰ φύσιν μὲν κινεῖται ἀπὸ τῆς ἀνατολῆς εἰς δύσιν, παρὰ φύσιν δὲ ἀπὸ τῆς δύσεως εἰς ἀνατολήν, διὰ τὴν σφαῖραν; Οὐ γὰρ δυνατόν τὸ αὐτὸ ἐν τῷ αὐτῷ τὰς ἐναντίας κατὰ φύσιν κινεῖσθαι κινήσεις.

ιε'. Τοῦ ἡλίου μὴ ὄντος, περιττός ἦν ὁ ὀφθαλμός· καὶ τοῦ ὀφθαλμοῦ μὴ ὄντος, περιττός ἦν ὁ ἥλιος· ἀλλ' ἐπεὶ δι' ἑκάτερον ἀναγκαῖος ἑκάτερος, γεννητός ἄρα ἑκάτερος. Τὸ γὰρ ἀγέννητον δι' οὐδὲν ἐστὶν ἀγέννητον, ἀλλὰ δι' αὐτὸ μόνον, μᾶλλον δὲ οὐ δι' αὐτὸ ἀναίτιον γὰρ τὸ ἀναίτιον (17).

(10) *Εἰ ὁ στερούμενος*. R. Stephanus posteriore loco et Sylburgius εἰ δὲ ὁ στερούμενος.

(11) *Πάντη*. Deest in priore loco apud Stephanum.

(12) *Ἄλλ' εἰ ἡ ὕλη*. Stephanus posteriore loco et Sylburgius ἀλλ' ἐπεὶ ὕλη.

(13) *Οὐ δυνατόν*. R. Stephanus posteriore loco et Sylburgius ἀδύνατον et mox οὐ γίνεται τι.

(14) *Ἐκ τοῦ*. Ibidem habent εἰ ἔκ τοῦ, et mox per-

8. Si secundum Aristotelem definitio substantiæ est, ut contrariorum per vices sit capax; quomodo rursus idem dicit Aristoteles materiam non esse substantiam, cum sit contrariorum per vices capax, nempe privationis et habitus?

Si qui non habet ut tale aliquid sit, neque etiam esse habet: quomodo dicit Aristoteles fieri non posse, ut ex eo, quod omnino non est, aliquid fiat, cum secundum illum materia neutrum habeat, neque ut sit, neque ut tale aliquid sit?

9. Si ex eo, quod omnino non est, nihil gignitur, certum est ex eo quod est, gigni aliquid. Quod si id materia est, quomodo Aristoteles vera loquitur, materiam non esse ens pronuntians?

10. Si materia non immutatur, fieri nequit ut ex ea fiat aliquid. Sed si quidquid immutatur ex tali aliquo in tale aliquid immutatur, non est autem tale aliquid materia, nec proinde immutatur. Quare nihil fit ex ea.

11. Si ex quolibet non fit in quodlibet mutatio, sed in id quod eodem in genere contrarium; velut in qualitate non fit mutatio candidi in magnum, sed in nigrum: qua igitur re materia in generatione earum, quæ ex ipsa fiunt, substantiarum mutabitur, cum nihil habeat quod mutari possit?

535 12. Si, quemadmodum in animalibus animans, et in coloratis color, ita et in materialibus materia: qui sit ut, cum sublatis animalibus tollatur et animans, et sublatis coloratis simul tollatur et color, materialibus sublatis, non tollatur et materia? Sin una cum materialibus simul materia tollitur, quomodo prius existit materia quam materialia?

13. Si carere et recipere entium est, liquet id quod omnino non est, nec carere ulla re nec eam recipere. Quomodo igitur privationem recipit materia, quæ ex entibus non est?

14. Si impossibile est ut idem in eodem utroque incitetur motu, et eo qui juxta naturam, et eo qui præter naturam est, quomodo sol juxta naturam quidem ab oriente movetur in occidentem, præter naturam autem ab occidente in orientem, propter globum sive sphaeram? Fieri enim nequit ut idem in eodem natura contrariis concitetur motibus.

15. Si sol non esset, supervacaneus esset oculus; et si oculus non esset, supervacaneus esset sol. Sed cum uterque propter utrumque sit necessarius, genitus profecto uterque. Nam id quod ingenitum est, nullius gratia ingenitum est, sed propter seipsum duntaxat, ac potius ne propter seipsum quidem. Præter causam enim est, cujus causa non est.

verse ἔκ τοῦ λευκοῦ εἰς ἄλλο τι, ἀλλ' εἰς τὸ μέλαν. Paulo post priore loco legitur μεταβλήσεται et μηδὲν ἔχουσα.

(15) *Εἰ δὲ . . . τῶν ὕλικῶν ἡ ὕλη*. Hæc desunt priore loco.

(16) *Καὶ τῶν ὄντων*. Posteriore loco et in aliis editionibus ἐπεὶ τῶν ὄντων.

(17) *Ἄλλὰ . . . τὸ ἀναίτιον*. Hæc decerant priore loco.

16. Si fieri non potest, tempore exstante, ut id quod gignitur, gignatur quidem secundum causam, non vero secundum tempus: quomodo Græci dicunt, mundum genitum esse secundum causam, non autem secundum tempus?

17. Si fieri non potest ut mundus absque anno sit, quomodo æternus est et ingenuus, cum annus non sit æternus, sed ex circuitu dierum complurium constet?

18. Si annus genitus, quomodo ingenua et æterna quæ in anno sunt?

α'. Εἰ ἀδύνατον χρόνου ὄντος τὸ γενόμενον γενέσθαι μὲν κατ' αἰτίαν, οὐ κατὰ χρόνον δὲ, πῶς λέγουσιν οἱ Ἕλληγες τὸν κόσμον γεγενῆσθαι κατ' αἰτίαν, καὶ οὐ κατὰ χρόνον;

β'. Εἰ ἀδύνατον τὸν κόσμον εἶναι χωρὶς ἐνιαυτοῦ, πῶς ἀίδιος καὶ ἀγέννητος ὁ κόσμος, τοῦ ἐνιαυτοῦ οὐκ ὄντος ἀίδιου, ἀλλ' ἐκ τῆς περιόδου πλείονων ἡμερῶν τὸ εἶναι ἔχοντας;

γ'. Εἰ γεννητὸς ὁ ἐνιαυτὸς, πῶς ἀγέννητα καὶ ἀίδια τὰ ἐν τῷ ἐνιαυτῷ;

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ ΕΛΛΗΝΙΚΑΙ

ΠΡΟΣ ΤΟΥΣ ΧΡΙΣΤΙΑΝΟΥΣ

Περὶ τοῦ ἀσώματου, καὶ περὶ τοῦ Θεοῦ καὶ περὶ τῆς ἀναστάσεως τῶν νεκρῶν.

QUÆSTIONES GRÆCÆ

AD CHRISTIANOS

De incorporeo, et de Deo, et de Resurrectione mortuorum.

1. Unde constat an aliquid sit incorporeum, et an sit incorporeum?

2. Unde constat, ipsum in seipso esse posse extra corpus, et num sit ipsum in seipso incorporeum?

3. Unde patet an corpore pulchrius sit incorporeum, et an corpore non pulchrius incorporeum?

4. Quid est incorporeum: utrumne anima, an melius anima, veluti Deus?

5. Qua re differt anima a Deo?

6. Et unde liquet an prorsus sit Deus?

7. Ac si Deus est, quærendum num faciat feceritve aliquando, facturvsve sit quidpiam aliquando?

8. Et an fecerit, faciatve, facturvsve sit?

9. Et quid faciat, et quomodo faciat, sua voluntate, an præter voluntatem?

536 10. Et si suapte voluntate, instrumentone usus, an absque instrumento?

11. Et si præter voluntatem, utrum etiam præter rationem facit sine cogitatione et deliberatione, an eum aliqua iudicii consideratione?

12. Et si cum consideratione, qua re indigens consideratione opus habet? Sin absque consideratione, quanam ratione investigandum.

13. Et si demus fieri quidquam ab eo, num id quod fit, incorruptibile an corruptibile? Ac si quidem incorruptibile, dubitamus an quod omnino factum sit, incorruptibile esse possit, et qua ratione? Et si interit, qua re differunt immortalis opera ab

α'. Πόθεν δῆλον εἰ ἔστι τι ἀσώματον, καὶ εἰ ἔστιν ἀσώματον;

β'. Πόθεν δῆλον, ὅτι αὐτὸ ἐφ' ἑαυτοῦ δύναται εἶναι ἐκτὸς σώματος, καὶ εἰ ἔστιν αὐτὸ ἐφ' ἑαυτοῦ ἀσώματον;

γ'. Πόθεν δῆλον εἰ ἔστι κάλλιον τὸ ἀσώματον τοῦ σώματος, καὶ εἰ οὐ κάλλιον τὸ ἀσώματον τοῦ σώματος;

δ'. Τί ἔστι τὸ ἀσώματον· πότερον ψυχῆ, ἢ κρείττον ψυχῆς, οἷον Θεός;

ε'. Καὶ τίμη διαφέρει ψυχῆ Θεοῦ;

ς'. Καὶ πόθεν δῆλον εἰ ὁλως ἔστι Θεός;

ζ'. Καὶ εἰ ἔστι Θεός, ζητητέον εἴτε ποιεῖ, εἴτε ἐποίησέ ποτε, εἴτε καὶ μέλλει ποιεῖν τὸ δ τί ποτε;

η'. Καὶ εἴτε ἐποίησεν, εἴτε ποιεῖ, εἴτε ποιήσει;

θ'. Καὶ τί ποιεῖ, καὶ πῶς ποιεῖ, εἴτε μετὰ βουλής, εἴτε καὶ ἄνευ βουλής;

ι'. Καὶ εἰ μετὰ βουλής, ὄργανῳ κεχρημένος, ἢ ἄνευ ὄργανου;

ια'. Καὶ εἰ ἄνευ βουλής, πότερον ἀλόγως ποιεῖ ἄνευ διανοίας καὶ ἐπισκέψεως, ἢ μετὰ τίνος ἐπικρίσεως;

ιβ'. Καὶ εἰ μετὰ ἐπικρίσεως, τίνος ἐνδείξεται ἐπικρίσεως δεῖται; εἰ δὲ ἀκρίτως, πῶς τῷ λόγῳ διερευνητέον.

ιγ'. Καὶ εἰ δοίημεν γίνεσθαι τι παρ' αὐτοῦ, πότερον τὸ γινόμενον ἀφθαρτον ἢ φθαρτόν; καὶ εἰ μὲν φθαρτόν, ἀποροῦμεν εἰ τὸ ὁλως γεννητὸν ἀφθαρτον δύναται εἶναι, καὶ πῶς τῷ λόγῳ; Καὶ εἰ φθείρεται, τί διαφέρει τὰ τοῦ ἀθανάτου ἔργα τῶν ἀνθρωπίνων (18);

(18) Ἀνθρωπίνων. Deest καὶ γάρ, aut aliquid simile. Paulo ante leg. καὶ εἰ μὲν ἀφθαρτον . . . καὶ πῶς λόγῳ.

πολλαπλασιάζοντα χρόνον πολλάκις πολλά τούτων δια-
μένει τοῦ ποιήσαντος αὐτοῦ φθαρέντος, αὐτὰ
ἀφθάρτα, ἢν τῶς ὡς ἐπ' οἰκοδόμων... τοιούτων (19).

ιδ. Καὶ εἰ φθείρεται τὸ γινόμενον παρὰ τοῦ Θεοῦ,
τινος κακία φθείρεται, τοῦ ποιήσαντος ἢ τοῦ γεγο-
νότος, ἢ τινος ἐξωθεν ὑπεναντίου γινομένου τῷ ποιή-
σαντι; Ὅ τι δ' ἂν αὐτῶν ὑποθώμεθα, δῆλον, ὅτι
τοῦ ποιήσαντος ἢ κακία. Ἐπεὶ γὰρ τὸ γεγονός διὰ
τινα ἔμφυτον ἑαυτοῦ κακίαν ὀφείλει φθαρῆναι, ὁ
ποιήσας αἴτιος, ὅτι τοιοῦτον αὐτὸ ἐποίησεν, ὥστε
ὑπολιμπάνεσθαι ἐν ἑαυτῷ κακόν τι· ἔπεὶ ἐξωθέν
ἔστι τι ὑπεναντίον τῷ ποιήσαντι, καὶ οὕτως κακία
τοῦ πεπονηκότος, διὰ τὸ μὴ δύνασθαι κατακρατεῖν
τῶν ἐναντιῶν· ἔπεὶ ἐκ τοῦ ποιήσαντος ἢ κακία,
πρόδηλον, ὡς αὐτὸς ὁ κακός. Ταῦτα μὲν περὶ τούτων,
τῶς ἐκ πολλῶν ὀλίγα· εἰ γὰρ ἐθέλομεν, ζητητέον
καὶ τί ἐστι σῶμα καὶ ἐκ τίνων τὸ σῶμα, καὶ τὰς
ἐπὶ τούτοις ἀπορίας. Ταῦτα δὲ τῶς ἐάσαντες ὡς
ἐνούτων (20) μὴδὲν τῶν ἀπόρων, τῶς τῶν γενναιο-
τέρων ὄντι θαύματος ἀξιουμένῳ ἀπὸ τῶν περὶ τῆς
ἀναστάσεως λόγων. Ἐν γὰρ τι τῶν εὐτελῶν (21)
ἀπόρων τῶν παρὰ τοῖς λιθοκαρδίους κινουμένων ἐστὶ
καὶ τοῦτο.

Εἰ γὰρ δεῖ, φησὶ, σώους ἀνίστασθαι τοὺς τετελευ-
τηκότας, πῶς, εἰ συμβαίῃ ἄνθρωπον ἀποθανεῖν εἰς
θάλατταν, εἶτα βρωθέντα τοῦτον ὑπὸ ἰχθύων, αὐθις
ὑπὸ ἄλλων ἀνθρώπων καταβρωθῆναι διὰ μέσων τῶν
ἰχθύων, πῶς ἂν ἀναλάβοι τὰς σάρκας τὰς εἰς ἄλλους
ἀνθρώπους καταπαθηθείσας; Ἡ γὰρ τοῦτον ἀνάγκη
παρὰ τὰς σάρκας ἀναστῆναι ὡς ἐφαγον οἱ ἄλλοι
ἄνθρωποι διὰ μέσων τῶν ἰχθύων, καθὼς πολλάκις
εἴρηται· ἢ ἐκείνους, μέλη τῶν ἑαυτῶν σαρκῶν ἀπαι-
τούμενους, ἀποθῆσθαι καὶ ἐλλίπειν γενέσθαι, ἵνα
ἀποπληρώσωσι τὸ ἐλλείπον τῶν ὑπ' αὐτῶν ἀδίκως
καταβρωθέντων. Καὶ ταῦτα οἷα γελῶντες οἱ λιθο-
καρδιοὶ φασιν. Ἐγὼ δὲ παρακαλῶ ἐκτὸς ἀπορίας
κατασκευαστικὸν λόγον τῆς ἀναστάσεως μαθεῖν, τὸν
εἰς ἀνάγκης ἀποδεικνύοντα, ὅτι ἀνάγκη εἶναι ἀνάστα-
σιν διὰ τινων ἀποδεικτικῶν καὶ ἀληθῶν λόγων. Τῶν
γὰρ ἀποδείξεων ἐβρωμένων ταῖς ἀληθείαις, οὐδένα
τῶν ἀποριῶν λόγον εἶ ἴστε ποιησομαι· καὶ γὰρ
ἀποπον καὶ φιλόνοιον πρὸς ἐβρωμένην ἀποδείξειν
ἐθέλειν ἐρίζειν.

ΑΠΟΚΡΙΣΕΙΣ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΑΙ

πρὸς τὰς προρρηθείσας ἐρωτήσεις ἀπὸ τῆς εὐσε-
βείας τῶν φυσικῶν λογισμῶν.

Οὗτοι οἱ λόγοι οὐκ εἰσὶ λογικαὶ ἀπορίαι, ἀλλ' ἐρω-
τήσεις ἀτεχνοί. Ὁ γὰρ λόγος ὁ κατασκευάζων λογικὰς
ἀπορίας, ἐν τοῖς ἀκολουθῶσι πως λεγομένοις συνά-
γει (22) τὸ ἀποπον· οἷον, μόνος ὁ ἄνθρωπος γελαστι-
κῶν πᾶν γελαστικῶν ζῶων· μόνος ἄρα ὁ ἄνθρωπος ζῶων·

(19) *Τοιούτων*. Legendum καὶ τῶν τοιούτων ἰδεῖν
ἐστὶ, ut monuit Sylburgius, qui illud ἢν τῶς pa-
rum huc facere observat.

(20) *Ἐνούτων*. Lego ἀνούτων et mox ζητητέον
τῶν γενναιοτέρων τι καὶ θαύματος ἀξιόν. Forte etiam

A humanis? nam horum plurima sæpe ad multipli-
cata tempora, eo a quo facta sunt corrupto, perma-
nent ipsa incorrupta, sicut in architectis similibus-
que cernere est.

14. Et si interit quod a Deo est factum, cujus vi-
tium interit, factorisne, an ejus quod factum est, an
cujuspiam externi, quod creatori sit contrarium? Quodcunque vero horum posuerimus, perspicuum
est conditoris fore vitium. Sive enim id, quod factum
est, ob insitum sibi vitium exitio est obnoxium; con-
ditor in causa, quod tale ipsum condiderit, ut
mali aliquid in eo residuum esset. Sin extrinsecus
aliquid sit quod creatori adversetur, sic quoque
creatoris vitium erit, propterea quod vincere con-
traria nequeat. Tum autem, si creatoris vitium sit,
B liquet eum esse vitiosum. Atque hæc de hisce in
presentia ex multis pauca; nam si vellemus, quæ-
rendum etiam esset quid sit corpus, et quibus ex
rebus corpus, et quæ de his moventur dubia. Ve-
rum hisce relictis, ut nullius momenti quæstioni-
bus, gravius quidpiam et mirabilis ex ea, quæ de
resurrectione est, disputatione proponamus. Hæc
enim una est ex gravibus quæstionibus, quæ ab ho-
minibus saxeo corde præditis moventur.

15. Nam si, inquit, homines mortuos resurgere
oportet integros: si accidat ut homo in mari pereat,
ac deinde a piscibus voratus, rursum aliis homi-
nibus, qui pisces eos ederint, esca fiat: quomodo
carnes suas ab aliis hominibus consumptas recupe-
rabit? Vel enim hunc necesse est sine carnibus re-
surgere, quas alii homines interveniente piscium
esu, ut sæpe dictum est, comederunt, vel istos car-
nium suarum repetitas partes deponere et mancos
feri, ut quos inique voraverunt, in his id quod
deest expleant. Atque hæc quasi per ridiculum di-
cunt homines saxeo corde. Ego autem obsecro, ut
absque dubitatione ediscam rationem, quæ resurre-
ctionem astruat, eamque necessariam esse certis et
veris argumentis demonstrat. Nam si vere solida
sint argumenta, scitote me nullam dubitationum
rationem habiturum. Absurdum enim est et jur-
giosum, contra firmam demonstrationem velle
rixari.

D

CHRISTIANÆ RESPONSIONES

ad quæstiones propositas; ex naturalibus pietatis ra-
tionibus desumptæ.

537 Hi sermones non sunt petitæ ex ratione dubi-
tationes, sed interrogationes sine arte. Nam quæ pe-
titas e ratione dubitationes construit oratio, ea in
his, quæ quodammodo consequentia sunt, absur-
dum colligit, velut, solus homo ad ridendum habi-

legendum eis λύσιν τῶν ἀπόρων.

(21) *Τῶν εὐτελῶν*. Secum pugnabit sententia
nisi legamus οὐκ εὐτελῶν.

(22) *Συνάγει*. Clarom. συνάγει.

his, quidquid ad ridendum habile est, animal est; solus ergo homo animal; quæ quidem sunt consequentes propositiones, sed absurda conclusio. In propositis autem sermonibus nihil absurdi colligitur consecutione: quare immerito vocati sunt dubitationes.

Si fieri non potest, ut idem eadem ignoret et norit, nam in re quavis affirmationem veram esse oportet aut inficiationem: quomodo is qui nescit num incorporeum sit, voluntatem et considerationem, cogitationem et deliberationem, mentem et rationem scit, quæ sunt incorporei operationes? Nam ignorare quidem incorporeum esse, nosse autem incorporei operationes, eorum est qui quid dicant nesciunt. Dubitationem instituere et solvere, non est sensus, nec corporis. Quod autem corporis non est, id incorporei esse necesse est.

Cur incorporei existentiae declarationem quaerimus? Nam si quaerere de aliqua re utrum necne sit, disputatio est; disputatio autem illius est operatio, quod ratione præditum est, rationis autem corpus per se expers, perspicuum est aliquid esse incorporeum, cuius proprium est quaerere et iudicare.

Aliud. Ei qui non fatetur esse aliquid incorporeum, non convenit ratione quaerere et iudicare an aliquid sit incorporeum. Præter rationem enim est uti quidem incorporei operationibus, incorporeum autem esse ignorare.

Aliud. Duæ sunt in nobis comprehendendarum rerum facultates, sensus et intelligentia, quarum operationes tantum inter se distant, quantum ea quæ ab altera comprehenduntur, comprehendendi ab altera nequeunt. Sed cum omnes facultates essentialium sint facultates, duas necesse est essentialias esse, quarum alterius sit sensus, alterius intelligentia. Quod si ita est, erit certe essentia quædam incorporea, cuius proprium est intelligere, ut sentire corporis.

Aliud. Si quid animatum est, animam esse necesse est; animæ enim communicatione animatum est animatum. Si scientia in se ipsa non est, sed in anima, necesse sane est, animam in seipsa esse, in qua sit scientia.

Aliud. Si corpus anima indiget ut vivat et sentiat, anima vero non indiget corpore, neque ut vivat neque ut intelligat: aliud profecto anima a corpore.

Aliud. Si anima imperat corpori, corpus autem animæ imperio deservit: aliud utique anima quam corpus.

Aliud. Si anima artificis instar est, corpus autem instrumenti, non idem autem est 538 artificii instrumentum: non ergo idem animæ corpus.

Aliud. Si primum est ratio, et posterius quod ratione fit (in animo namque est ratio, in materia autem quod ratione fit); aliud certe materia ab

Α αἴπερ εἰσὶν ἀκόλουθοι προτάσεις μὲν, ἀτοπον δὲ τὸ συμπέρασμα. Ἐν δὲ τοῖς προκειμένοις λόγοις οὐδὲν ἀτοπον κατὰ ἀκολουθίαν συνήχθη· διὸ οὐκ εὐλόγως ἐκλήθησαν ἀπορίαι.

Εἰ ἀδύνατον τὸ αὐτὸ τὰ αὐτὰ καὶ ἀγνοεῖν καὶ γινώσκειν (ἐπὶ παντός γὰρ ἀληθῆ τὴν κατάφασιν εἶναι δεῖ ἢ τὴν ἀπόφασιν)· πῶς ὁ ἀγνοῶν εἰ ἔστιν ἀσώματον, γινώσκει βούλησίν τε καὶ ἐπίκρισιν, διάνοιάν τε καὶ ἐπίσκεψιν, νοῦν τε καὶ λόγον, ἅτινά ἐστι τοῦ ἀσωμάτου ἐνεργήματα; γὰρ ἐν ἀγνωσίᾳ τῆς τοῦ ἀσωμάτου ὑπάρξεως γινώσκειν τοῦ ἀσωμάτου τὰ ἐνεργήματα τῶν οὐκ εἰδῶτων ὁ φασὶν ἔστι. Τὸ κατασκευάζειν ἀπορίαν, καὶ λυεῖν ἀπορίαν, οὐκ ἔστιν αἰσθήσεως τοῦτο, οὐδὲ σώματος ἔστι. Τὸ δὲ μὴ ὂν σώματος, τοῦτο ἀνάγκη εἶναι τοῦ ἀσωμάτου.

Ἔθεν (23) ζητοῦμεν τῆς τοῦ ἀσωμάτου ὑπάρξεως τὴν δῆλωσιν; εἰ μὲν γὰρ τὸ ζητεῖν περὶ τινος, εἰ ἔστιν ἢ οὐκ ἔστι, λόγου ἔστιν· ὁ δὲ λόγος τοῦ λογικοῦ ὑπάρχει ἐνεργήματι· ἄλογον δὲ τὸ σῶμα καθ' ἑαυτὸ δῆλον, ὅτι ἔστι τι ἀσώματον, ὃ ἴδιον ὑπάρχει τὸ ζητεῖν καὶ κρίνειν.

Ἄλλο. Τῷ μὴ ὁμολογοῦντι εἶναι τι ἀσώματον, ἀνοίκειον ὑπάρχει τὸ λόγῳ ζητεῖν καὶ κρίνειν, εἰ ἔστι τι ἀσώματον. Ἄλογον γὰρ τὸ κεχρησθῆναι μετὰ ταῖς τοῦ ἀσωμάτου ἐνεργείαις, ἀγνοεῖν δὲ τοῦ ἀσωμάτου τὴν ὑπαρξιν.

Ἄλλο. Δύο εἰσὶν ἐν ἡμῖν καταληπτικαὶ τῶν πραγμάτων δυνάμεις, ἡ τε αἰσθησις καὶ ἡ νόησις· ὡς αἱ ἐνεργεῖαι τοσοῦτω ἀλλήλων διαφέρουσιν, ὅσῳ τὰ ὑπὸ θατέρου καταλαμβάνόμενα μὴ δύνασθαι καταλαμβάνεσθαι ὑπὸ τοῦ ἑτέρου. Ἄλλ' ἐπειδὴ πᾶσαι δυνάμεις οὐσιῶν εἰσι δυνάμεις, διὰ τοῦτο ἀνάγκη εἶναι οὐσίᾳ δύο, ὡς τῆς μὲν ἴδιον τὸ αἰσθάνεσθαι, τῆς δὲ τὸ νοεῖν. Ἄλλ' εἰ τοῦτο, ἔστιν ἄρα οὐσία τις ἀσώματος, ἧς ἴδιον ὑπάρχει τὸ νοεῖν, ὡς περὶ τὸ αἰσθάνεσθαι τῷ σώματι.

Ἄλλο. Εἰ ἔστι τι ἐμφυχον, ἀνάγκη εἶναι τὴν ψυχὴν τῇ γὰρ τῆς ψυχῆς μετοχῇ τὸ ἐμφυχον ὑπάρχει ἐμφυχον. Εἰ ἡ ἐπιστήμη οὐκ ἔστιν ἐφ' ἑαυτῆς, ἀλλ' ἐν τῇ ψυχῇ, ἀνάγκη ἄρα εἶναι τὴν ψυχὴν ἐφ' ἑαυτῆς, ἐν ἣ ὑπάρχει ἡ ἐπιστήμη.

Ἄλλο. Εἰ τὸ μὲν σῶμα δέεται τῆς ψυχῆς πρὸς τὸ ζῆν τε καὶ αἰσθάνεσθαι, ἡ δὲ ψυχὴ οὐ δέεται τοῦ σώματος οὔτε πρὸς τὸ ζῆν οὔτε πρὸς τὸ νοεῖν, ἕτερον ἄρα ἡ ψυχὴ παρὰ τὸ σῶμα.

Ἄλλο. Εἰ ἡ μὲν ψυχὴ προστάσσει τῷ σώματι, τὸ δὲ σῶμα ὑπουργεῖ τοῖς τῆς ψυχῆς προσταγμασιν, ἕτερον ἄρα τι ἡ ψυχὴ παρὰ τὸ σῶμα.

Ἄλλο. Εἰ ἡ μὲν ψυχὴ τεχνίτου λόγον ἐπέχει, τὸ δὲ σῶμα ὄργανον, οὐ ταῦτόν δὲ ὑπάρχει τῷ τεχνίτῃ τὰ ὄργανα, οὐ ταῦτόν ἄρα τῇ ψυχῇ τὸ σῶμα.

Ἄλλο. Εἰ πρῶτος ὁ λόγος, καὶ ὕστερον τὸ κατὰ τὸν λόγον (ἐν μὲν γὰρ τῇ ψυχῇ ὁ λόγος, ἐν δὲ τῇ ὕλῃ τὸ κατὰ τὸν λόγον), ἕτερον ἄρα τι ἡ ὕλη παρὰ

(23) Ἔθεν. Leg. πῶθεν. Mox leg. λόγος ἔστιν.

την ψυχὴν. Τὸ δὲ ὕλης ἕτερον, τοῦτο καὶ σώματος A animo. Quod vero a materia aliud est, id aliud quoque a corpore.

Ἄλλο. Εἰ τὸ μὴ ὂν, σῶμα οὐδὲ οὐσία ἐστὶ, πῶς διαίρεται ἡ οὐσία εἰς σῶμα καὶ ἀσώματον, τοῦ διαιρούμενου ἀνάγκη ὑπάρχοντος ἐν τοῖς εἰς αὐτὸ διαιρεῖται;

ἘΡΩΤΗΣΙΣ. Εἰ ἐστὶ τι ἀσώματον, πόθεν δῆλον, ὅτι αὐτὸ ἐφ' ἑαυτοῦ δύναται εἶναι;

ἈΠΟΚΡΙΣΙΣ. Οὐ τῇ παρουσίᾳ τὸ σῶμα τὸ καθ' ἑαυτὸ ζωῆς τε καὶ αἰσθήσεως καὶ διανοίας ἀμέτοχον (25), καὶ τῇ ἀπουσίᾳ πάλιν νεκρὸν τε καὶ ἀνασθηθὸν καὶ ἀδιανόητον γίνεταί, τοῦτο ἀνάγκη εἶναι ἐφ' ἑαυτοῦ, ὡς τῇ ἑαυτοῦ φύσει ὑπάρχον ἀφθαρτόν.

Ἄλλο. Τὸ κατασκευάζειν ἐπιστημόνως τὰς λογικὰς ἀπορίας, καὶ ταύτας ὁμοίως ἐπιστημόνως λύειν, οὐκ ἐστὶν αἰσθήσεως ἔργον. Ὁμολογῆται γὰρ τὸ μὴ δύνασθαι τὴν αἰσθησιν οὐσίας τε καὶ ἀληθείας ἐφάπτεσθαι γνώσεως. Εἰ δὲ τοῦτο, καὶ ἐπισημῆς μὲν ἐστὶ τὸ ἐφάπτεσθαι οὐσίας τε καὶ ἀληθείας γνώσεως, αἰσθήσεως δὲ οὐκ ἐστὶ· τὸ δὲ μὴ ὂν τῆς αἰσθήσεως οὐδὲ σώματος ἐστὶν ἀνάγκη ἄρα εἶναι τι ἀσώματον ἐφ' ἑαυτοῦ, ἐν ᾧ ὑπάρχει ἡ ἐπισημη.

Ἄλλο. Εἰ δεῖ τὴν οὐσίαν εἶναι ἐφ' ἑαυτῆς, διαιρεῖται δὲ οὐσία κατὰ τὴν πρώτην διαίρεσιν εἰς σῶμα καὶ ἀσώματον, πῶς οὐκ ἐστὶ τὸ ἀσώματον οὐσία ἐφ' ἑαυτῆς ὑπάρχουσα;

Ἄλλο. Τὸ δυνάμενον ἑαυτὸ χωρίζειν τοῦ προσπάσχειν σώματι, καὶ μὴ φθειρεσθαι, δύναται καὶ χωρῖσθῆναι τοῦ σώματος καὶ μὴ φθειρεσθαι· διὸ κάλλιον καὶ τιμωτέρον ἐστὶ τοῦ σώματος, ὡς αἰτιον ὑπάρχον τοῦ καλὸν εἶναι τὸ σῶμα τῇ αὐτοῦ παρουσίᾳ. Τὸ τοιοῦτον φαμεν εἶναι τὴν λογικὴν ψυχὴν, πνεῦμα οὖσαν, νοερὸν, ζωτικὴν τε καὶ γνωστικὴν καὶ αὐτοκίνητον· ἧς ὁμοουσίους εἶναι φαμεν τοὺς τε ἀγγέλους καὶ τοὺς δαίμονας. Καὶ καθόλου εἰπεῖν, πᾶν ἐνούσιον τὸ ὑπὸ τῆς μὴ δυνάμενον (26) κρατεῖσθαι, σῶμά ἐστὶ τῷ κρατοῦντι αὐτό. Καὶ τὸ θεῖον φαμεν εἶναι ἀσώματον, οὐχ ὅτι ἐστὶν ἀσώματον (ἐπέκεινα γὰρ ἐστὶν ὁ θεὸς τῇ αὐτοῦ οὐσίᾳ, ὡσπερ τοῦ σώματος, οὕτω καὶ τοῦ ἀσωμάτου, ὡς ἐκατέρου τούτων ὑπάρχων δημιουργός· οὐδὲ γὰρ ἐποίησεν ὁ θεὸς αὐτὸς ὑπάρχει), ἀλλ' ὡσπερ εἰώθαμεν ἐν τοῖς παρ' ἡμῶν τιμωτέροις ὕλικοις ἀεὶ γενεῖσθαι τὸ θεῖον, οὕτω καὶ ἐν τοῖς ὀνόμασιν, οὐχ ὡς τοῦ θεοῦ τούτων δεομένου, ἀλλ' ἡμῶν τὴν περὶ αὐτοῦ ἔνοιαν αὐτοῖς ἐνδεικνυμένων. Τούτῳ οὖν τῷ τρόπῳ ὀνομάζομεν αὐτὸν ἀσώματον, καίτοι εἰδότες αὐτὸν ἐπέκεινα ὑπάρχοντα τοῦ ἀσωμάτου, ὡς τούτου δημιουργόν. Κεῖσθαι δὲ ὅλως καὶ τοῦτο ἐν τῷ λόγῳ δεικτικὸν ὑπάρχον τοῦ εἶναι τι ἀσώματον. Εἰ δὲ μηδὲν ἦν ἐν τοῖς οὐσίαις ἀσώματον, οὐδ' ἂν τὸ σῶμα. Ἄλλ' ἐπειδὴ ἐστὶ τι ἀσώματον, ὡσπερ ἐστὶ τι σῶμα,

(24) Quod corpus notionis et cogitationis participes dicitur, id non ex hujus Scriptoris, sed ex illius adversariorum sententia dicitur. Hi enim cum substantiam incorpoream in homine non agnoscerent, cogebantur corpori attribuire quidquid homo cogitat et novit.

Aliud. Si id quod corpus non est, neque substantia est: quomodo substantia dividitur in corpus et incorporeum, cum id, quod dividitur, necessario in eis sit in quæ dividitur?

QUEST. II. Si quid est incorporeum, unde liquet id in seipso esse posse?

RESP. Cujus et presentia corpus, quod per se existit, vitæ, sensus et notionis fit participes (24), et absentia rursus mortuum, ac sine sensu et cogitatione: id necesse est in seipso esse ut sua natura incorruptibile.

Aliud. Petitas e ratione dubitationes scienter instituire, easdemque itidem scienter solvere, non sensus est opus. Constat enim, non posse sensum essentia et veritatis attingere cognitionem. Atque hoc si sic se habet, ac scientia est attingere essentia et veritatis cognitionem, sensus vero nequaquam: quod autem sensus non est, id nec corporis est: necesse est profecto esse aliquid incorporeum in seipso, in quo scientia sit.

Aliud. Si essentiam in seipsa esse oportet, [dividitur autem essentia, secundum primam divisionem, in corporeum et incorporeum], quomodo incorporeum essentia non est in seipsa existens?

Aliud. Quod potest seipsum separare ab affectionibus, quæ cum corpore sentiuntur, nec tamen perire, id potest et a corpore separari nec perire: unde pulchrius et præstantius est corpore; quippe cum in causa sit sua presentia, cur pulchrum sit corpus. Rem ejusmodi dicimus esse animam ratione præditam, quæ est spiritus, intelligens, vitalis, notionibus abundans et per se mobilis. Huic consubstantiales esse dicimus angelos et demones. Atque, ut verbo dicam, quidquid substantiale ab aliquo teneri potest, id corpus est ei a quo tenetur. Ac Deum quidem dicimus esse incorporeum; non quod incorporeus sit (est enim Deus essentia sua ut ultra corpus, ita et ultra incorporeum, ut utriusque conditor: neque enim ea fecit Deus quæ ipse est); sed quemadmodum solemus materialibus rebus, quæ apud nos pretiosiores sunt, Deum semper venerari, ita et nominibus, non quod eis Deus indigeat, sed ut nostram de Deo sententiam per ea declaremus. Hoc igitur modo illum vocamus incorporeum, quamvis sciamus eum esse ultra incorporeum, ut illius conditorem. Maneat autem et hoc omnino in disputatione fixum, ut quod esse aliquid incorporeum demonstret. Quod si in rebus nihil esset incorporeum, neque etiam corpus esset. Sed

(25) Ἀμέτοχον. Legere malim μέτοχον, quam cum Sylburgio addere ζῆ τε καὶ αἰσθάνεται καὶ διανοεῖται.

(26) Τὸ . . . μὴ δυνάμενον. Tollendam negationem probat Sylburgius ex his quæ infra leguntur.

quia aliquid est incorporeum, sicut aliquid est corpus, propterea necesse est quæ contraria inter se sunt, nominibus secernere contrariis. Etenim Deum increatum dicimus, increati 539 appellatione a rebus creatis eum secernentes. Et nisi res creatæ essent, neque Deus ab eis increati vocabulo secerneretur. Hac ergo distinctione, quæ nomine increati nititur, Deum ultra corpora et incorporea esse ostenditur. Nam si nomen creati summam corpora et incorporea complectitur, qui hoc increati nomine a creatis secernitur, hunc perspicitur necessario et a corporibus et ab incorporeis secerni. Et quod aliis adest incorporeis, ut a corporibus non teneantur, id et Deo adest, non quidem ut incorporeo, sed ut ultra incorporea. Et quia non habere opificem et dominum, præstantius est quam opificem habere et dominum ideo Deum vocamus increatum. Nam quod increatum est, neque opificem habere potest, neque dominum. Similiter quia non teneri a quopiam, quam teneri, honorificentius est, idcirco eum vocamus incorporeum.

QUÆST. III. 6. Unde liquet an prorsus sit Deus?

RESP. Ex rerum quæ exstant constitutione, et perseverantia. Non enim ea exstarent quæ exstant, nisi Deus prius quam illa exstitisset, qui partes creaturæ omnes utiliter ad commodum universæ creaturæ constituit, ac cognitus nobis est per prædicationem et doctrinam prophetarum et Domini et Salvatoris nostri Jesu Christi, apostolorumque ejus prædicationem, quæ divinarum virtutum testimonio confirmata est.

QUÆST. IV. 7, 8, 9. An Deus facit, an fecit, an facturus est? Et si fecit, utrum voluntate, an sine voluntate?

RESP. Fecit Deus, et facit, et facturus est, propria sua voluntate. Fecit enim creaturam, quæ antea non erat, ipse volens: hanc sua ipsius providentia conservat ut sit, quod quidem est facere. Illam etiam instauraturus est et in meliorem statum instaurando perducturus; quod quidem est facturum esse, ut eam expurget ab omni labe, quam ei ratione utentium vecordia aspersit; nequaquam judicando et considerando id quod melius est postea inveniens, sed ab initio et ante mundi creationem statutum illi erat facere. Neque enim ad cognitionem aut potestatem Deo quidquam accedere potest, quod prius non habuerit. Quod autem volens Deus fecerit mundum, illud argumento est, quod cum plures soles facere posset, non plures fecerit, sed unum duntaxat. Nam qui plures non possit soles facere, is nec unum possit, et qui unum potest facere, necessario et plures potest. Quomodo igitur Deus plures soles non fecit, quos poterat facere, nisi quia noluit plures facere? Quod si quos non

Α διὰ τοῦτο ἀνάγκη τοῖς ἐναντίοις ὀνόμασι τὰ ἐναντία ἄλλων διαστέλλειν. Καὶ γὰρ τὸν Θεὸν καλοῦμεν ἄκτιστον, τῷ τοῦ ἀκτίστου ὀνόματι τῶν κτιστῶν αὐτὸν διαστέλλοιτες. Καὶ εἰ μὴ ἦσαν τὰ κτιστά, οὐδὲ Θεὸς τούτων διαστέλλετο τῷ τοῦ ἀκτίστου ὀνόματι. Κατὰ ταύτην οὖν τὴν γινομένην τῷ τοῦ ἀκτίστου ὀνόματι διαστολήν δεικνύται ὁ Θεὸς σωμάτων τε καὶ ἀσωμάτων ὑπάρχων ἐπέκεινα. Εἰ γὰρ τὸ κτιστὸν ὄνομα πάντα συληθῆδην περιέχει τὰ σώματά τε καὶ τὰ ἀσώματα, δηλον, ὅτι ὁ τοῦτῳ τῷ ὀνόματι τῶν κτιστῶν διαστειλλόμενος ἐξ ἀνάγκης καὶ σωμάτων τε καὶ ἀσωμάτων διέσταλται. Καὶ ὅπερ πρόσεστι τοῖς ἄλλοις ἀσωμάτοις, τὸ μὴ κρατεῖσθαι ὑπὸ σωμάτων, τοῦτο πρόσεστι καὶ τῷ Θεῷ, ὡς τῷ ἀσωμάτων οὐχί, ἀλλ' ὡς τῷ ἐπέκεινα τοῦ ἀσωμάτων. Καὶ ἐπειδὴ τὸ μὴ ἔχειν δημιουργὸν καὶ δεσπότην τοῦ ἔχειν δημιουργὸν καὶ δεσπότην τιμιώτερόν ἐστι, διὰ τοῦτο τὸν Θεὸν καλοῦμεν ἄκτιστον. Τὸ γὰρ ὑπάρχον ἄκτιστον οὔτε δημιουργὸν δύναται ἔχειν οὔτε δεσπότην. Ὡσαύτως δὲ, ἐπειδὴ τὸ μὴ κρατεῖσθαι ὑπὸ τίνος τοῦ κρατεῖσθαι τιμιώτερόν ἐστι, διὰ τοῦτο καλοῦμεν αὐτὸν ἀσώματον.

ἘΡΩΤΗΣΙΣ. Πόθεν δηλον εἰ ὅλως ἐστὶ Θεός;

ἈΠΟΚΡΙΣΙΣ. Ἐκ τῆς τῶν ὄντων συστάσεως τε καὶ διαμονῆς. Οὐ γὰρ ἂν ἦν τὰ ὄντα, μὴ τοῦ Θεοῦ προϋπάρχοντος αὐτῶν, τοῦ πάντα τὰ μέρη τῆς κτίσεως χρειωδῶς πρὸς λυσitelειαν τῆς ὅλης κτίσεως ὑποσησαμένου, τοῦ ἡμῖν γνωσθέντος διὰ προβήσεως καὶ διδασκαλίας τῶν προφητῶν τε καὶ τοῦ Κυρίου καὶ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, καὶ τῶν αὐτοῦ ἀποστόλων λόγοις θεαῖς δυνάμει μεμαρτυρημένοις.

ἘΡΩΤΗΣΙΣ. Εἰ ποιεῖ Θεός, ἢ ἐποίησεν, ἢ μέλλει ποιεῖν, μετὰ βουλής, ἢ ἀνευ βουλής;

ἈΠΟΚΡΙΣΙΣ. Ἐποίησεν ὁ Θεός, καὶ ποιεῖ, καὶ ποιήσει διὰ τῆς οικείας βουλήσεως. Ἐποίησε γὰρ τὴν κτίσιν οὐκ οὔσαν πρότερον βουληθεὶς αὐτός (27) ἦν τῇ ἑαυτοῦ προνοίᾳ ἐν τῷ εἶναι διατηρεῖ ὅπερ ἐστὶ ποιεῖ ἦν καὶ μέλλει ἀνακτιζεῖν, καὶ εἰς τὴν βελτίονα ἀγαγεῖν κατὰστασιν διὰ τῆς ἀνακτίσεως ὅπερ ἐστὶ ποιήσει. Ἰνα καθαρῶς αὐτὴν ἀπὸ πάσης ἀτοπίας τῆς ἐκ τῆς τῶν λογικῶν ραθυμίας συμβάσης αὐτῇ ὁὐκ ἐκ τῆς ἐπικρίσεως τε καὶ ἐπισκέψεως ὕστερον εὐρὸν τὸ βέλτιον, ἀλλὰ ἀνωθεν καὶ πρὸ τῆς τοῦ κόσμου ποιήσεως ἦν αὐτῷ δεδογμένον τὸ ποιεῖν. Οὔτε γὰρ πρὸς γινώσκειν οὔτε πρὸς δύναμιν δυνατὸν προσγενέσθαι τῷ Θεῷ ὕστερον, ὃ μὴ πρότερον εἶχε. Δεῖγμα δὲ τοῦ βουλήσει τὸν Θεὸν ποιεῖν τὸν κόσμον τοῦτό ἐστι, τὸ, δυναμένου τοῦ Θεοῦ πλείονας ποιεῖν ἡλίους, οὐκ ἐποίησε πλείονας, ἀλλ' ἓνα μόνον ἐποίησεν. Ὁ γὰρ μὴ δυνάμενος πλείονας ποιῆσαι ἡλίους, οὔτε ἓνα δύναται ποιεῖν καὶ ὁ τὸν ἓνα ἦλον δυνάμενος ποιῆσαι, ἐξ ἀνάγκης καὶ πλείονας δύναται ποιεῖν. Πῶς οὖν οὐκ ἐποίησεν ὁ Θεός πλείονας ἡλίους,

(27) Βουληθεὶς αὐτός. Ad marginem utriusque codicis apponitur alia lectio, quæ huic scriptori familiaris est, nempe βουληθέντος αὐτοῦ.

οὐς ἐδύνατο ποιεῖν, εἰ μὴ τι ἄρα οὐκ ἐβούλετο πλειο-
νας ποιεῖν ἡλίους; Εἰ δὲ οὐκ ἐποίησεν ἡλίους,
βουλῆσει οὐκ ἐποίησε, δηλον ἄρα, ὅτι καὶ ὃν ἐποίησε,
βουλῆσει γε ἐποίησε· καὶ καθάπερ τὸν ἡλίον, οὕτω καὶ
τὰ λοιπὰ πάντα τὰ μέρη τῆς κτίσεως, τὰ τε ἀφθάρτα
καὶ τὰ φθαρτὰ, τὰ ἐκ τῆς τοῦ Θεοῦ βουλῆς τό τε
εἶναι (28) καὶ τὸ τοιαῦτα εἶναι ἔχοντα.

ἘΡΩΤΗΣΙΣ. Εἰ κάλλιον τὸ ἀσώματον τοῦ σώμα-
τος;

ἈΠΟΚΡΙΣΙΣ. Εἰ ζωοῦται τὸ σῶμα καὶ διανοητι-
κὸν γίνεταί, οὐ σώματος ἐτέρου παρουσίᾳ, ἀλλὰ τῇ τοῦ
ἀσωμάτου, πῶς οὐκ ἔστι τὸ ἀσώματον τοῦ σώματος
ὑπάρχον κάλλιον;

Ἄλλο. Εἰ ἐκ τῆς ὕλης καὶ τοῦ εἶδους ἐστὶ πᾶσα ἡ
σωματικὴ οὐσία, καὶ οὐκ ἐκ τῆς ὕλης τὸ εἶδος, ἀλλ'
ἀλλαγῶθεν παραγίνεται τῇ ὕλῃ, πῶς οὐκ ἔστι τὸ
ἀσώματον κάλλιον, τῆς ὕλης, ἐξ οὗ παραγίνεται εἰς
τὴν ὕλην τὸ εἶδος;

Ἄλλο. Εἰ οὐκ ἐνδέχεται γνωσθῆναι τὸ ἴσον τοῦ
ἀνίσου ἀγνωστοῦ, πῶς ἐνδέχεται γνωσθῆναι τὸ
σῶμα τοῦ ἀσωμάτου ἀγνωστοῦ;

Ἄλλο. Εἰ τὰ σωματικὰ πάντα ἐν σώματι μὲν
ἐπάρχει εἰδωλικῶς, ἡ ψυχὴ δὲ λογικῶς, πῶς οὐκ
ἔστιν ἡ ψυχὴ ἀσώματος;

Ἄλλο. Εἰ ζῆνατὸν τῇ ψυχῇ κατὰ νοῦν ἐνεργεῖν·
ἐνεργεῖ δὲ κατὰ νοῦν ἡ ψυχὴ, ὅταν χωρίζῃ ἑαυτὴν
πάσης αἰσθήσεως, πῶς οὐκ ἔστιν ἐφ' ἑαυτῆς ἡ ψυχὴ;

ἘΡΩΤΗΣΙΣ. Τί διαφέρει Θεὸς ψυχῆς;

ἈΠΟΚΡΙΣΙΣ. Ἡ διαφέρει τὸ δημιουργὸν καὶ δεσπό-
την εἶναι τοῦ δημιουργοῦ καὶ δεσπότην ἔχειν, καὶ ἡ
διαφέρει τὸ ὑπὲρ τὸ ὃν τοῦ ὄντος.

ἘΡΩΤΗΣΙΣ. Εἰ μετὰ βουλῆς ποιεῖ ὁ Θεὸς, ὄργάνῳ
κεχρημένος ἢ ἄνευ ὄργάνου;

ἈΠΟΚΡΙΣΙΣ. Ἀνευθεὶς ἔστιν ὁ Θεὸς παντὸς τοῦ
ἔξωθεν τῆς ἑαυτοῦ φύσεως· καὶ ὡς περ ἄνευ ὄργά-
νου βούλεται, οὕτω καὶ ἄνευ ὄργάνου ποιεῖ. Εἰ γὰρ
ἅμα τῷ βούλεσθαι αὐτὸν γενέσθαι τι, ὑφίσταται βου-
ληθέντος αὐτοῦ, πῶς οὐ περιττὴ τῶν ὀργάνων ἡ
χρῆσις (29) τῶν γινομένων;

ἘΡΩΤΗΣΙΣ. Εἰ ἄνευ βουλῆς ποιεῖ ὁ Θεὸς, πότε-
ρον ἀλόγως ποιεῖ ἄνευ διανοίας καὶ ἐπισκέψεως ἢ
μετὰ τίνος ἐπικρίσεως; Καὶ εἰ μετὰ ἐπικρίσεως,
τίνος ἐνδεῖα ἐπικρίσεως δεῖται; Εἰ δὲ ἀκριτῶς,
ποῖω τῷ λόγῳ;

ἈΠΟΚΡΙΣΙΣ. Εἰ γνωστὰ τῷ Θεῷ τὰ ἔργα αὐτοῦ,
τὰ δὲ γνωστὰ λόγῳ ἐστὶ γνωστὰ· πῶς οὐ λόγῳ γι-
νώσκει ὁ Θεὸς ἃ ποιεῖ; Τὸ δὲ μετὰ διανοίας καὶ
ἐπισκέψεως καὶ ἐπικρίσεως ποιεῖν τι, τῶν παρ' ἡμῖν
τεχνιτῶν ἔστιν ἔβουλον, τῶν τοῦτοις πρὸς ἄμεινον τέ-
λος τῶν γινομένων ἀφικνουμένων· ὁ δὲ Θεὸς, ἅτε
μήτε προσλαμβάνων γνῶσιν μήτε ἀποβαλὼν γνῶσιν,
οὐδενὸς τούτων δεῖται.

ἘΡΩΤΗΣΙΣ. Εἰ τὸ ἐλὼς γεννητὸν δύναται ἀφθαρ-
τον εἶναι, ποῖω τῷ λόγῳ;

ἈΠΟΚΡΙΣΙΣ. Ὅν ἡ ἀφθαρσία ἐκ τῆς ἐτέρου βου-

(28) *Τό τε εἶναι.* Ita emendavit Sylburgius quod
apud Stephanum legebatur ποτὲ εἶναι.

(29) *Ἡ χρῆσις.* In margine codicis Clarom. le-

A *fecit soles, voluntate non fecit, liquet profecto et
quem fecit, voluntate factum esse, et quemadmo-
dum solem, ita et alias omnes creaturæ partes,
corruptioni non obnoxias vel obnoxias, quæ ex vo-
luntate Dei habent ut sint, atque ut tales sint.*

QUÆST. V. 13. An incorporeum pulchrius cor-
pore?

540 RESP. Si corpus vitam et intelligentiam
recipit, non corporis alterius, sed incorporei præ-
sentia: quomodo non pulchrius corpore incorpo-
reum?

Aliud. Si quævis corporea substantia ex materia
et forma constat, neque ex materia sed aliunde
B forma advenit materiæ: quomodo non pulchrius
materia incorporeum, a quo forma advenit mate-
riæ?

Aliud. Si æquale nosci non potest inæquali igno-
rato: quomodo nosci potest corpus, incorporeo non
cognito?

Aliud. Si corporea omnia instar formæ in corpore
sunt, anima autem ut ratione utens, quomodo anima
incorporea non est?

Aliud. Si anima instar mentis operari potest,
operatur autem anima instar mentis, cum seipsam
a sensu omni segregat: quomodo in seipsa non est
anima?

QUÆST. VI. 5. Quomodo differt Deus ab anima?

RESP. Ut opifex et dominus ab eo differt, quod
opificem et dominum habet, et ab ente id quod
supra ens est.

QUÆST. VII. 10. Si voluntate Deus facit, num
instrumento utens, aut sine instrumento?

RESP. Non indiget Deus ulla re, quæ extra ipsius
naturam sit, atque ut absque instrumento vult, ita
et absque instrumento facit. Si enim simulatque
vult aliquid, id existit eo volente, quomodo in-
strumentorum creatorum supervacaneus non sit
usus?

QUÆST. VIII. 11, 12. Si sine voluntate facit
Deus, utrum citra rationem facit sine cogitatione et
consideratione, an cum aliquo iudicio? Et si cum
iudicio, quanam re indiget ut ei opus sit iudicio?
D **Si sine iudicio, qua tandem ratione?**

RESP. Si nota sunt Deo opera ejus, quæ autem
nota sunt, ratione nota sunt: quomodo non ratione
Deus cognoscit ea quæ facit? Porro cum cogitatione
et consideratione et iudicio aliquid facere, nostror-
um est artificum, qui per hæc ad eorum, quæ fa-
ciunt, finem meliorem pertingunt; Deus vero, cui
neque ad cognitionem quidquam accedit, neque de-
cedit, nulla harum rerum indiget.

QUÆST. IX. 13. Si id quod omnino genitum est,
in corruptibile esse potest, quanam id ratione?

RESP. Quorum incorruptibilitas ex alterius de-
gitur ἡ φύσις, et in ipso contextu χρῆσις. Step-
hanus scripsit ἡ φύσις.

pendet voluntate, ea nequeunt ingenite esse incorruptibilia : quapropter solum Deum dicimus habere immortalitatem, quia ex sua ipsius natura, non ex alterius voluntate, hæc illi adest.

Aliud. Deus si supra incorruptibilia est, tanquam eorum conditor, supra ingenitum autem non est : non enim est ingenitorum opifex : proinde si quid incorruptibile est, necessario non consequitur ut id etiam ingenitum sit.

Aliud. Si incorruptibilis Deus est sua ipsius natura, incorruptibilis vero et anima, opificis voluntate : quomodo in tanta incorruptibilitatis differentia ex sententia vestra sequitur, ut quod incorruptibile est, etiam ingenitum sit?

541 *Aliud.* Si quid ergo confert ad constitutionem corruptibilem, quomodo rebus corruptibilibus incorruptibiles non subserviunt, cum causa incorruptibilitatis earum ad huiusmodi ipsas adducat ministerium? Sed si ita est, liquet fieri posse ut aliquis incorruptibilis sit ob aliquam utilitatem, ingenitus vero nequaquam. Quod enim ingenitum est, id absque ulla prorsus utilitatis causa oportet esse ingenitum.

Aliud. Si primum quidem corpus est elementum, secundum autem corpus, id quod est ex elementis, id autem corpus, quod ex elementis est, non potest esse ingenitum : nihil enim ingenitum posterius esse potest genito : quomodo, si ea, quæ ex elementis sunt, corpora, incorruptibilia sunt, genita non erunt incorruptibilia?

Aliud. Si omnia elementa genita sunt, quomodo nugatorium non est, ea quæ ex elementis sint, ingenita dicere? Nam si materia per se ipsam neque elementum est, neque substantia; qualitate tamen et quantitate accepta, elementum fit et substantia : quomodo ea, quæ ex huiusmodi perficiuntur elementis, esse etiam possunt ingenita, si illis contingat ut sint incorruptibilia?

Aliud. Si aliud est corpus, et aliud incorruptibile corpus, et aliud corruptibile corpus : ob differentiam autem incorruptibilitatis et corruptibilitatis corpus dividitur in incorruptibile et corruptibile corpus : quomodo necesse non est, proprium illius esse quod dividitur corporis, ut genitum sit aut ingenitum? Sin horum nihil proprium illius est quod dividitur corporis, annon corpus quod dividitur, neque genitum erit, neque ingenitum? At enim si hoc impossibile est, ut quod dividitur corpus, neutrum istorum sit, necesse profecto erit ut, quod dividitur corpus, id statuatur esse incorruptibile corpus et corruptibile; in hæc enim dividitur id quod dividitur corpus.

QUÆST. X. 14. Si id interit, quod a Deo factum est, cuius pravitate interit, an factoris, an ejus quod factum est, aut etiam alicujus externi, qui factoris sit adversarius?

RESP. Neque ex Creatoris, neque ex adversarii

(30) 'Εαυτοῦ. Id prorsus expungendum.

Α λῆς ἐξήρηται, ταῦτα οὐ δύναται ἀγενήτως ἀφάρτα εἶναι· διὸ μόνον τὸν Θεὸν λέγομεν ἔχειν ἀθανασίαν, ὅτι ἐκ τῆς οἰκείας φύσεως, καὶ οὐκ ἐκ τῆς ἑτέρου βουλής, πρόσσεστιν αὐτῷ ταῦτα.

"Αλλο. Ὁ Θεὸς εἰ ὑπὲρ μὲν τοὺς ἀφάρτους ἐστίν, ὡς τούτων ποιητής, ὑπὲρ δὲ τὸ ἀγένητον οὐκ ἐστίν· οὐδὲ γάρ ἐστίν τῶν ἀγενήτων δημιουργός· οὐκ ἄρα ἔπεται τῷ ἀφάρτῳ τὸ ἀγένητον.

"Αλλο. Εἰ ἀφάρτος ἐστίν ὁ Θεὸς τῇ αὐτοῦ φύσει, ἀφάρτος δὲ καὶ ἡ ψυχὴ τῇ ἑαυτοῦ (30) βουλήσει τοῦ δημιουργοῦ· πῶς ἐν τοσαύτῃ ἀφάρτατι διαφορᾷ ἔπεται καθ' ἡμᾶς (31) τῷ ἀφάρτῳ τὸ ἀγένητον;

"Αλλο. Εἰ οὐκ ἐλεῖ τι πρὸς σύστασιν τῶν φάρτων, πῶς οὐκ εἰσὶ τῶν φθορίμων πραγμάτων καὶ ἀφάρτα ὑπουργικά, τῆς κατὰ τὴν ἀφάρτατος διαφοράς τῶν πρὸς τὴν τοιαύτην ἀφάρτατος ἀφάρτων; "Αλλ' εἰ τοῦτο, ὅτι ἀφάρτος ἐστίν ὁ Θεὸς, τινὰ δύναται τὸ εἶναι ἀγένητον, χωρὶς πάσης χρείας ἑτέρας, δεῖ ὑπὲρ εἶναι ἀγένητον.

"Αλλο. Εἰ πρῶτον μὲν σῶμα τὸ στοιχείον, δεύτερον δὲ σῶμα τὸ ἐκ στοιχείων· τὸ δὲ ἐκ στοιχείων σῶμα οὐκ ἐνδέχεται εἶναι ἀγένητον· οὐδὲ γάρ ἀγένητον ὑπερὸν εἶναι δύναται γενήτου· πῶς, εἰ ἐστὶ τὰ ἐκ στοιχείων σῶματα ἀφάρτα, οὐ φηητὰ εἶναι ἀφάρτα;

"Αλλο. Εἰ γενητὰ πάντα τὰ στοιχεῖα, πῶς οὐκ ἐστὶ ληρώδες τὸ τὰ ἐκ στοιχείων λέγειν ἀγένητα. Εἴτε γὰρ ἡ ὕλη καθ' ἑαυτὴν μὲν οὐκ ἐστίν οὔτε στοιχείον οὔτε οὐσία, προσλαβοῦσα δὲ ποιότητά τε καὶ ποσότητα, στοιχείον γίνεται καὶ οὐσία· πῶς τὰ ἐκ τῶν ποσῶν στοιχείων ἀποτελούμενα δύναται εἶναι καὶ ἀγένητα, εἰ συμβαλὴ αὐτοῖς εἶναι ἀφάρτα;

"Αλλο. Εἰ ἄλλο τὸ σῶμα, καὶ ἄλλο τὸ ἀφάρτον σῶμα, καὶ ἄλλο τὸ φάρτον σῶμα· κατὰ δὲ τὴν διαφορὰν ἀφάρτατος τε καὶ φθορᾶς διαιρεῖται τὸ σῶμα εἰς ἀφάρτον τε καὶ φάρτον σῶμα· πῶς οὐκ ἐστὶν ἀνάγκη ἴδιον εἶναι τοῦ διαιρούμενου σώματος τὸ γενητὸν ἢ τὸ ἀγένητον; Εἰ δὲ οὐδὲν τούτων ἴδιον ἐστὶ τοῦ διαιρούμενου σώματος, πῶς οὐκ ἐστὶ τὸ διαιρούμενον σῶμα οὔτε γενητὸν οὔτε ἀγένητον; Εἰ δὲ τοῦτο ἀδύνατον τὸ μηδέτερον εἶναι τὸ διαιρούμενον σῶμα, ἀνάγκη ἄρα ἐστὶ τεθῆναι τὸ διαιρούμενον σῶμα, τοῦτο εἶναι τὸ ἀφάρτον σῶμα καὶ τὸ φάρτον, εἰς δὲ διαιρεῖται τὸ διαιρούμενον σῶμα.

ἘΡΩΤΗΣΙΣ. Εἰ φθείρεται τὸ γινόμενον ὑπὸ τοῦ Θεοῦ, τίνος κακίᾳ φθείρεται· τοῦ ποιήσαντος, ἢ τοῦ γεγονότος, ἢ τίνος ἕξωθεν ὑπεναντίου γινομένου τῷ ποιήσαντι;

ἈΠΟΚΡΙΣΙΣ. Οὔτε ἐκ τῆς τοῦ ποιηθέντος κακίας

(31) Καθ' ἡμᾶς. Leg. καθ' ὑμᾶς.

οὕτε ἐκ τῆς τοῦ ὑπεναντιοῦ φθείρεται τὰ φθειρόμενα, ἀλλὰ τῷ ὄρω τοῦ δημιουργοῦ τοῦ ἐργαζομένου ἐν μὲν τοῖς καθέκαστον τὴν φθορὰν, ἐν δὲ τοῖς καθόλου τὴν ἀφθαρσίαν. Εἴ γὰρ ἐκ τῶν εἰρημένων τινὸς κακίας ἐφθείρεται τὰ φθειρόμενα, ὅλον ἂν τὸ γένος ἐφθείρετο, καὶ τὸ καθέκαστον καὶ τὸ καθόλου. Εἰ γὰρ δῶμεν ἐκ τινος κακίας εἶναι τὴν φθορὰν, οὐκ ἂν διεσώθη ἐν τοῖς φθειρομένοις τὸ γένος τῶν γινομένων ἀφθαρτον (32), τῆς κακίας ὡσπερ τοῦ καθέκαστον, οὕτω καὶ τοῦ καθόλου κυριευούσης. Εἰ δὲ τινος κακία τὸ καθόλου φθαρήναι ἐδύνατον, οὐδ' αὖ τὸ καθέκαστον τινὸς φθείρεται κακία, ἀλλὰ τῷ ὄρω τοῦ Θεοῦ. Εἰ γὰρ οὐκ ἔστιν ἐν τοῖς οὐσι κακία τις δυναμένη κωλύσαι τὴν γένεσιν, οὐδ' ἄρα ἔστιν ἐν τοῖς οὐσι κακία τις ἢ φθειρομένη τὸ γένος.

ἈΠΟΚΡΙΣΕΙΣ ΠΕΡΙ ἈΝΑΣΤΑΣΕΩΣ

πρὸς τὰς προβληθείσας ἐρωτήσεις περὶ αὐτῆς.

α'. Τὸ τὸν ἄνθρωπον εἶναι ἢ γενέσθαι ἰχθυόδρωτον, καὶ τὸν ἰχθὺν ἀνθρωπόδρωτον, οὕτε τὸν ἄνθρωπον εἰς ἰχθὺν ἀναλύει ὅσπερ τὸν ἰχθὺν εἰς ἄνθρωπον· ἀλλ' ἐκατέρου ἢ ἀνάλυσις γίνεται εἰς τὰ στοιχεῖα ἐξ ὧν τὴν ἀρχὴν συνετέθησαν. Εἰ καὶ ὁ τρόπος τῆς ἐτέρων (33) ἀναλύσεως γίνεται διὰ τῆς ὑπ' ἀλλήλων βρώσεως· ἀλλὰ πάσης ἀναλύσεως τῆς καθ' οἰονδήποτε τρόπου γενομένης τὸ τέλος ἐστὶ τὸ εἰς τὰ στοιχεῖα χωρεῖν τὰ ἀναλυόμενα. Οὐ χρὴ οὖν διὰ τὴν ὑπ' ἀλλήλων βρῶσιν ἀνθρώπου καὶ ἰχθύος σεσοφισμένην κατασκευάζειν ἀπορίαν ἀναιρετικὴν ἀναστάσεως, ἀλλὰ πρὸς τὴν δύναμιν ἀπορῆν τοῦ Θεοῦ, τοῦ μὴ μόνον ἐπαγγελλομένου ποιεῖν τῶν νεκρῶν τὴν ἀνάστασιν, ἀλλὰ καὶ διὰ τῆς ἤδη ἠργμένης ἀναστάσεως τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Χριστοῦ βεβαίαν παρεσχηκότος ἡμῖν ταύτης τὴν πίστιν. Ἄλλ' εἰ τὰ στοιχεῖα ὑπόκειται εἰς τὴν κτίσιν τῶν γινομένων καὶ εἰς ἀνάκτισιν τῶν φθαρέντων, πῶς, εἰ ἀπίστον καὶ ἀδύνατον ἡγεῖται ὅτι τὴν ἀνάκτισιν τῶν φθαρέντων, οὐκ ἀπίστον καὶ ἀδύνατον ἔσται καὶ ἡ κτίσις τῶν γινομένων τὴν ἀρχὴν; Ὅπερ ἔστιν ἀτοπον.

β'. Οὕτε τὴν κτίσιν τοῦ κόσμου οὕτε τὴν ἀνάκτισιν αὐτοῦ πιστεύουσιν Ἕλληνας. Ἄλλ' εἰ μὲν ἀληθεύουσι τὸ πρῶτον, οὕτως ἂν γένοιτο δῆλον. Λέγουσι γὰρ τὸν χρόνον εἶναι ἀίδιον. Ἄλλ' εἰ μὲν ὁ χρόνος ἐστὶν ἀίδιος, ἀνάγκη ἔρα καὶ τὰ μέρη τοῦ χρόνου εἶναι ἀίδια, ταυτέστι, τὰς τε ὥρας, καὶ τὰς ἡμέρας, τοὺς τε μῆνας, καὶ τὸν ἐνιαυτόν. Εἰ δὲ ταῦτα οὐκ ἔστιν ἀίδια διὰ τὸ εἶναι ἐν αὐτοῖς τὰ μὲν πρότερα, τὰ δὲ ὕστερα, οὐδὲ ἄρα ὁ κόσμος, ὧν ἐν τῷ χρόνῳ, δύναται εἶναι ἀγένητος.

γ'. Διὰ δύο πράγματα χρὴ ἀπιστεῖν τῶν νεκρῶν τὴν ἀνάστασιν, ἢ διὰ τὸ μὴ δύνασθαι τὸν Θεὸν ἐγείρειν τοὺς νεκρούς, ἢ διὰ τὸ μὴ λυσιτελεῖν τοῖς ἀνι-

(32) Οὐκ ἂν διεσώθη ἐν τοῖς φθειρομένοις τὸ γένος τῶν γινομένων ἀφθαρτον. Multo aptius legeremus ἐν τοῖς γινομένοις τὸ γένος τῶν φθειρομένων ἀφθαρτον. Non conservaretur in iis qui nascuntur, genus pereuntium incorruptibile. — Ex Ad-dendis et Emendandis.

A vitio corrumpuntur, quæ corrumpuntur, sed opificis sit præscripto, qui in singulis corruptionem, in universis autem incorruptibilitatem efficit. Nam si alicujus eorum, quæ dicta sunt, vitio corrumpentur quæ corrumpuntur, genus totum interiret, et singulorum, et universorum. Si enim concederemus corruptionem ex alicujus esse vitio, non conservaretur eorum quæ gignuntur in pereuntibus genus incorruptibile, pravitate sicut in singulos, ita quoque in universos imperium habente. Quod si alicujus vitio universa corrumpi non possunt, neque etiam singula alicujus vitio corrumpuntur, sed Dei præscripto. Nam si nulla in rebus vitiositas, quæ generationem prohibere possit, neque etiam ulla est, quæ genus corrumpat.

B

15. RESPONSIONES DE RESURRECTIONE

ad eas quæ de ipsa propositæ sunt quæstiones.

1. Quod homo sit aut fiat esca piscium, et piscis esca hominum, neque hominem in piscem, 542 neque piscem in hominem resolvit, sed utriusque resolutio in elementa ea transit, unde est primum utrumque compositum. Quamvis modus partium resolutionis in eo positus sit, quod alter alterum comedat; at omnis resolutionis, quocumque tandem modo fiat, finis est ut quæ resolvuntur abeant in elementa. Minime ergo oportet, eo quod ab invicem comedantur homo et piscis, per cavillationem instituere dubitationem, quæ resurrectionem tollat; sed ad potentiam Dei respiciendum, qui non modo mortuos se resuscitaturum esse pollicetur, verum etiam per eam, quæ jam præcessit, Salvatoris nostri Christi resurrectionem, certam nobis illius fidem suppeditavit. Porro si elementa subjiciantur ad eorum quæ generantur creationem, et ad eorum quæ intereunt restitutionem: quomodo, si incredibilis atque impossibilis esse eorum, quæ intereunt, existimatur restitutio, non incredibilis atque impossibilis etiam erit eorum quæ fiunt creatio? Quod quidem absurdum.

2. Nec creationem mundi nec restitutionem credunt Græci. An autem merito primum rejiciant, hoc modo perspicuum fiat. Dicunt namque tempus esse æternum. Sed si tempus æternum est, temporis quoque partes æternas esse necesse est, hoc est horas et dies et menses et annum. Sin hæc æterna non sunt, propterea quod in eis quædam priora, quædam posteriora sint, neque mundus utique, qui in tempore est, ingenitus esse potest.

3. Duabus de causis oportet homines non credere mortuorum resurrectionem: vel quod Deus non possit resuscitare defunctos, vel quod utile non sit

(33) Ἐτέρων. Vitiosam esse hanc scripturam subodoratus est Sylburgius, pro qua proponit ἐκατέρων. Sed sensus non videtur hac emendatione melior futurus. Itaque legendum potius existimemus μελῶν vel μερῶν.

resurgentibus esse incorruptibilibus. Horum autem alterum impium est, alterum ridiculum. Quod si ita est, quomodo non ex impietate et risu constat eorum disputatio, qui mortuorum non credunt resurrectionem?

4. Quæ Deus creat suapte vi et sponte, ea jussione sua creat: ejusque jussioni coætanea est eorum, quæ ab ipso creantur, existentia. *Considerasti*, inquit, *et produxisti*. Sed si hoc convenienter de Deo dicitur; quomodo qui resurrectionem non credit, non is etiam Deo credere detrectat, talem ipsi inesse potestatem? Non enim ulla re alia resurgentes ex mortuis egent quam jussu Dei.

5. Si verum est illud, *Eorum, quæ præter opinionem sunt, perficiendorum rationem reperit Deus*, sicuti profecto verum est: quomodo id falsi non arguit, qui mortuorum non credit resurrectionem?

6. Si facta restitutione, necessario omnis de officio mundi et operibus ejus inter homines tollitur dissensio: quomodo mundi restitutio non pulchrior erit mundi creatione? Nam propter restitutionem pulchra est ipsa etiam **543** creatio. Illa vero ut impossibili rejecta, quomodo non deterrima erit mundi creatio?

7. Aliud est quod omnino est impossibile, et aliud quod alicui est impossibile. Omnino impossibile est diametrum ejusdem cum latere esse mensuræ. Alicui impossibile est, ut naturæ, absque satu animal procreare. Utri igitur impossibilia istorum resurrectionem subjiciunt, qui eam non credunt? Si priori, falsa ratio, non enim restitutionis nomine repugnat diametri cum latere æqualitas; resurgentes autem per restitutionem resurgunt. Sin posteriori: at Deo omnia possibilia sunt, quæ alicui impossibilia sunt.

8. Si in præsentī vita plus ab impio sola spe differt: quomodo, qui futurorum spem tollit, non etiam pii et impii tollit differentiam?

9. Si absque singulis non potest esse universitas: quomodo, si singula sint creata, non quoque creata erit universitas? At hoc si ita est, quomodo falsum non est, hominem, et partes creaturæ reliquas Deo esse coæternas, veluti si creatus Plato, quomodo non creatus homo?

10. Quomodo Græci, dum supponunt æternum esse mundum, ea statuerunt, quæ necessario ex hac re supposita sequuntur? Sed si, ut volunt, æternus

(34) *Ἀσαφελος*. Sylburgius et Langus probe viderunt legendum esse *ἀσεβελος*.

(35) *Καὶ παρέστης*. Existimat Sylburgius legendum *πάρεστι* ut in Resp. ad Quæst. 114. His autem verbis Pseudo-Justinum respicere putat ad illud Psalmi cxliii: *Omnia quæcumque voluit fecit*.

(36) *Ἰῶν ἀδοχήτωρ*. Versus Euripidis, ut monet Sylburgius, ex epilogo Alcestidis et Medææ.

(37) *Κατὰ τῶν ἔργων*. Langus et Sylburgius καὶ

σταμENOIS εἶναι αὐτοὺς ἀφθάρτους. Τούτων δὲ τὸ μὲν ἔστιν ἀσεβὲς, τὸ δὲ γελοῖον. Ἄλλ' εἰ τοῦτο, πῶς οὐκ ἐκ τῆς ἀσαφείας (34) καὶ γέλωτος συνέστηκεν ὁ λόγος τῶν ἀπιστούντων τῶν νεκρῶν τὴν ἀνάστασιν;

δ. Ἄ ποιεῖ ὁ θεὸς αὐτουργικῶς, ταῦτα προστάγματι ποιεῖ· σύγχρονος δὲ τῷ προστάγματι τοῦ θεοῦ ἢ ὑπαρξίς τῶν ὑπ' αὐτοῦ ποιουμένων. *Διανοήθης*, φησὶ, *καὶ παρέστης* (35). Ἄλλ' εἰ τοῦτο ἀρμόδιως εἴρηται περὶ τοῦ θεοῦ, πῶς ὁ ἀπιστῶν τὴν ἀνάστασιν οὐκ ἀπιστεῖ καὶ τῷ θεῷ τὸ ἔχειν τὴν τοιαύτην δύναμιν; Οὐδὲ γὰρ ἑτέρου τινὸς δέονται οἱ ἀνιστάμενοι ἐκ τῶν νεκρῶν, πλὴν τοῦ προστάγματος τοῦ θεοῦ.

ε'. Εἰ ἀληθὲς ἔστι τὸ, *Ἰῶν ἀδοχήτωρ* (36) *πόρον εὐδὲς θεός*, καθάπερ οὖν καὶ ἀληθὲς, πῶς οὐ ψευδῆ τὸν λόγον ποιεῖ ὁ τῶν νεκρῶν ἀπιστῶν τὴν ἀνάστασιν;

ς'. Εἰ, γινομένης τῆς ἀνακτίσεως, ἐξ ἀνάγκης ἀναιρεῖται πᾶσα ἡ περὶ τοῦ δημιουργοῦ τοῦ κόσμου κατὰ τῶν ἔργων (37) αὐτοῦ ἐν ἀνθρώποις διχόνοια, πῶς οὐκ ἔσται τοῦ κόσμου ἡ ἀνάκτισις καλλίων τῆς τοῦ κόσμου κτίσεως; Διὰ γὰρ τὴν ἀνάκτισιν καλὴ καὶ ἡ κτίσις· ἐκείνης δὲ ἀπιστουμένης ὡς ἀδύνατου, πῶς οὐ χάκιστος (38) ἔσται ἡ τοῦ κόσμου κτίσις;

ζ'. Ἄλλο τὸ πάντῃ ἀδύνατον, καὶ ἄλλο τὸ τινὶ ἀδύνατον. Πάντῃ μὲν ἀδύνατόν ἐστιν ὡς τῇ διαμέτρῳ τὸ σύμμετρον εἶναι τῇ πλευρᾷ· τινὶ δὲ ἀδύνατόν ἐστιν ὡς τῇ φύσει τὸ χωρὶς σπέρματος ποιεῖν ζῶον. Τίνι τούτων τῶν ἀδύνατων ὑποβάλλουσι τὴν ἀνάστασιν οἱ ταύτην ἀπιστοῦντες; Ἄλλ' εἰ μὲν τῷ πρώτῳ, ψευδὴς ἔστιν ὁ λόγος· οὐ γὰρ κατὰ ἀνάκτισιν ἀσύμμετρος (39) γίνεται ἡ διάμετρος τῇ πλευρᾷ· οἱ δὲ ἀνιστάμενοι κατὰ ἀνάκτισιν ἀνίστανται. Εἰ δὲ τῷ τινὶ, ἀλλὰ πῶ θεῷ πάντα δυνάτα τὰ τινὶ ἀδύνατα.

η'. Εἰ ἐπὶ τοῦ παρόντος βλοῦ ὁ εὐσεβὴς τοῦ ἀσεβοῦς ἐλπίδι μόνῃ διαφέρει, πῶς ὁ ἀναιρῶν τῶν μελλόντων τὴν ἐλπίδα οὐκ ἀναιρεῖ εὐσεβοῦς τε καὶ ἀσεβοῦς τὴν διαφορὰν;

θ'. Εἰ χωρὶς τοῦ καθέκαστον ἀδύνατόν ἐστιν ὑπάρχειν τὸ καθόλου, πῶς, εἰ κτιστὸν τὸ καθέκαστον, οὐ κτιστὸν ἔσται καὶ τὸ καθόλου; Ἄλλ' εἰ τοῦτο, πῶς οὐκ ἔστι ψευδὲς τὸ συναλθιον εἶναι τὸν ἀνθρωπον καὶ τὰ λοιπὰ μέρη τῆς κτίσεως τῷ θεῷ; οἶον, εἰ κτιστὸς ὁ Πλάτων, πῶς οὐ κτιστὸς ὁ ἀνθρωπος;

ι'. Πῶς οἱ Ἕλληγες, ὑποθέμενοι τὸ ἀίδιον εἶναι τὸν κόσμον, τὰ τῇ ὑποθέσει ἐξ ἀνάγκης ἐπόμενα ἰδογμάτισαν; Ἄλλ' εἰ μὲν ἦν κατ' αὐτοὺς ἀίδιος ὁ κόσμος,

τῶν ἔργων.

(38) *Κάκιστος*. Miror hanc vocem displicere Sylburgio, qui mallet ἀκτιστος vel ἀπιστος. Infra idem docet, nempe si nulla sit futura resurrectio, multo futurum fuisse præclarium nos omnino non esse. — *Λεγε κακίστη. Εἶπ. Ρ. ΑΤΚΟΙ.*

(39) *Ἀσύμμετρος*. Langus legit σύμμετρος. Sed prorsus immerito.

εὐλόγως ἂν ἔλεγον μὴ ἔσεσθαι τοῦ κόσμου τὴν ἀνά-
κτισιν. Τοῦ γὰρ κτιστοῦ κόσμου ἐστὶν ἡ ἀνάκτισις,
καὶ οὐχὶ τοῦ ἀκτιστοῦ· ὅτι δὲ οὐκ ἔστιν ἀίδιος ὁ
κόσμος, δῆλον ἐκ τοῦ μὴ εἶναι τὸν ἀνθρώπον συνα-
ιδιον τῷ Θεῷ. Εἰ γὰρ συναΐδιον τῷ Θεῷ τὸ καθόλου, ἐξ
ἀνάγκης καὶ τὸ καθέκαστον· εἰ δὲ μὴ τὸ καθέκαστον,
οὐδὲ τὸ καθόλου.

ια'. Τὸ ἐφάπαξ πάντας τοὺς ἀνθρώπους διὰ τῆς
ἀνακτίσεως εἰς τὸ εἶναι αὐτοὺς ἀφθάρτους μεταγα-
γεῖν, πολὺ θειωδέτερον ὑπάρχει κατὰ μ (40). . . .
τοῦ αὐτοῦ εἰς τὴν θνητὴν ταύτην κατάστασιν, ἐν ἣ
νῦν ἐσμεν, εἰσάγειν. Ἐφύλαττε δὲ ἡμῖν τὸ κατάλληλον
καὶ θειωδέτερον ὡς ὑστερον (41), ὡς ἐν αὐτῷ τότε
τῆς ἡμῶν ὑποστάσεως κείμενον· οὐ εἰ ἀπεστερη-
μένοι ἤμεν κατὰ τοὺς ἀπιστοῦντας τὴν ἀνάστασιν,
πῶς μᾶλλον ἂν ἦν κάλλιον τὸ μὴ εἶναι τοῦ εἶναι
ἡμᾶς; Ἀχρηστον γὰρ πᾶν τὸ στερούμενον τοῦ οἰκείου
τέλους.

ιβ'. Εἰ δυνατόν ἴ τινι ὑπὲρ τοῦ μὴ ὄντος πράγματος
τῆς ἑαυτοῦ ζωῆς προτιμῆσαι τὸν θάνατον, πῶς, εἰ
καθ' ἡμᾶς οὐκ ὄντος ἀληθοῦς τοῦ περὶ τῆς ἀναστά-
σεως δόγματος, ὑπὲρ τούτου τῆς ἑαυτῶν ζωῆς προ-
τίμησαν οἱ μάρτυρες τὸν ἑαυτῶν θάνατον; Ποίας δὲ
ἄλλης θρησκείας πολυτρόποις βασάνοις τε καὶ θανάτοις
ἐβεβαιώθη τὸ δόγμα τῆς ἑαυτῶν θρησκείας, λέγω δὴ
τῶν Χριστιανῶν περὶ τῆς τῶν νεκρῶν ἀναστάσεως;

ιγ'. Εἰ ἂ μὴ πιστεύουσιν Ἕλληνας, ταῦτα οὐτε ἐστὶν
οὔτε ἔσται· ἐν τῇ γνώσει ἄρα τῶν Ἑλλήνων κεῖται
τῶν ὄντων ἡ ὑπαρξίς. Πῶς οὖν ἐν τοῖς πλείστοις τῶν
κυρωτάτων δογμάτων ἑαυτοῖς τε καὶ ἀλλήλοις μα-
χόμενοι δείκνυνται; Ἡ γὰρ τοιαύτη μάχη οὐκ ἐξ
κεῖσθαι ἐν τῇ γνώσει τῶν Ἑλλήνων τῶν ὄντων τὴν
ὑπαρξίν.

ιδ'. Εἰ τῇ παραδόσει θεασαμένων τὸν ἀρχηγὸν τῆς
ἀναστάσεως ἀναστάντα ἐκ τῶν νεκρῶν εἰς ἀθάνατον
ζωὴν ἀπιστοῦσιν· ἀλύτῳ δὲ ἀποδείξει λυεῖν τὸ τῆς
ἀναστάσεως δόγμα ἀσθενοῦσι. Τὸ γὰρ ἰχθυόδρωτον
γενέσθαι τὸν ἀνθρώπον ἀπορίαν ἔχει, ἀποδείξει δὲ οὐ.
Ἀδύνατον γὰρ τὸ αὐτὸ πρᾶγμα καὶ θεότῃ ὑποπε-
σεῖν (42) ὡς γεγονός· τοῦ δὲ πράγματος τῇ οὐσίᾳ
δυνάμει (43) ἀποδεδειγμένου, οὐδεὶς συλλογισμὸς
δύναται ποιήσασθαι τὴν ἀνατροπὴν.

ιε'. Ὁ ἥλιος ὅτε ἐστὶν ὑπὲρ τὴν γῆν, ὑπὸ τὴν γῆν
οὐκ ἔστι· καὶ ὅτε ἐστὶν ὑπὸ τὴν γῆν, ὑπὲρ τὴν γῆν
οὐκ ἔστι. Πῶς οὖν ἀίδιος καθ' ἡμᾶς οὗτος, τὸ εἶναι
αὐτὸν ὑπὲρ τὴν γῆν ἢ ὑπὸ τὴν γῆν ἀίδιος οὐκ ἔχων;
Εἰ δὲ τὸν οὐκ ἀίδιον ὡς ἀίδιον ὑπολαμβάνουσιν Ἑλ-

ἴ Leg. ἀδύνατον, et mox πῶς οὖν.

(40) Κατὰ . . . μ. Explet hanc lacunam Sylburgius
legendo κατὰ μέγεθος vel κατὰ μεγαλειότητα. Sed
cum mox legatur, ἐφύλασσε δὲ ἡμῖν τὸ κατάλληλον
καὶ θειωδέτερον, hic etiam legendum videtur
θειωδέτερον ὑπάρχει καὶ κατάλληλον. Confirmat
hanc lectionem Claromontanus codex, cujus ad
marginem legitur κατὰ μέλη ἢ κατὰ μᾶλλον.

(41) Ὡς ὑστερον. Legit Sylburgius εἰς ὑστερον,
et mox τὸ τέλος.

(42) Καὶ θεότῃ ὑποπεσεῖν. Corruptissimus lo-

Asset mundus, merito negarent futuram mundi
restitutionem. Nam creati mundi restitutio est, non
increati. Mundum autem non esse æternum, ex eo
patet, quod homo non sit Deo coæternus. Si enim
Deo coæterna essent universa, necessario et si-
ngula. Si minus singula, neque etiam universa.

11. Semel omnes homines per restitutionem in
eum statum transferre, in quo incorruptibiles sint,
multo divinius et convenientius est, quam eos in
mortalem hunc statum, in quo nunc sumus, addu-
cere. Servavit autem nobis in posterum id quod
conveniens et divinius est, quippe cum in eo posi-
tus sit nostræ constitutionis fluis. Quo quidem si
privaremur, secundum eos qui resurrectionem non
credunt: quanto præclarior foret nos non esse,
quam esse? Inutile enim quidquid proprio sine
privatur.

12. Si nemo pro re commentitia mortem vitæ suæ
anteponere potest, quomodo, si ut vultis vera non
est resurrectionis doctrina, pro ea vitæ suæ mar-
tyres mortem prætulerunt? Quenam autem alia re-
ligio est, cujus doctrina variis cruciatibus et mor-
tibus confirmata fuerit, nisi Christianorum de mor-
tuorum resurrectione?

13. Si, quæ Græci non credunt, ea nec sunt, nec
erunt, in Græcorum profecto cognitione posita est
rerum existentia. Quomodo ergo in plerisque præ-
cipuarum opinionum et secum ipsi et inter se pu-
gnare reperiuntur? Non enim ejusmodi pugna pa-
titur in Græcorum cognitione positam esse rerum
existentiam.

544 14. Si eorum traditioni, qui auctorem re-
surrectionis ex mortuis ad vitam immortalem re-
surrexisse viderunt, fidem non habent; at certe
invicta demonstratione resurrectionis dogma refel-
lere non valent. Nam quod homo piscibus esca fiat,
quæstionem quidem habet, demonstrationem autem
minime. Fieri enim non potest, ut eadem res et
sub oculos, ut facta, cadat, et incredibilis esse de-
monstretur. Re autem ex eo, quod evenerit, possi-
bili demonstrata; nulla illam ratiocinatio potest
evertere.

15. Sol quando supra terram est, sub terra non
est: et quando sub terra est, supra terram non
est. Quoniam ergo modo is, secundum vos, æternus
est: cum æternus ei non sit vel supra terram, vel
sub terra status? Quod si eum, qui æternus non

cus fortasse sanabitur, si legamus θέα τε ὑποπε-
σεῖν. Sed mænca adhuc erit ratiocinatio, nisi ex-
pleamus quæ exciderunt, id quod in interpreta-
tione sum conatus. Eodem fere modo Gelenius:
Fieri enim non potest, ut eadem res et impossibilius
demonstretur et facta ostendatur.

(43) Ὁσίᾳ δυνάμει. Hæc quoque corruptissima
sunt. Ita reddidi quasi scriptum esset τῇ παρού-
σῃ δυνάμει.

est, æternum opinantur Græci: quomodo fide digni erunt legislatores, dum futuram non esse resurrectionem mortuorum sanciant?

16. Quod nunc supra, nunc infra est, id ex eorum numero est, quæ aliquando non sunt, nec supra videlicet nec infra. Quomodo igitur sol æternus, qui antequam supra esset aut infra, non fuit? Qui ergo solem natura sua genitum ignorant, iis mortuos resurgere negantibus quomodo non absurde illi crederent, quorum resurrectionis auctor jam illorum primogenitus resurrectione factus est?

17. Cum valida est effectoris potentia, tum et materia ad effectorem operis idonea. Sed si quis mortuus Deo idoneus est ad resurrectionem, necessario et omnis. At si non omnis, nemo prorsus. Non sunt autem cogitationibus nostris metienda opera Dei. Nam supra mentem et sensum et rationem sunt opera Dei. In quibus hoc quoque est, ut etiam voratus a piscibus mortuus necessario in vitam redeat, quamvis ei ab aliquo corrumpi contingerit.

18. Quomodo verum esse potest, Dominum et vivis dominari et mortuis, cum ex sententia vestra potentiam non habeat alterum in alterum transmutandi?

19. Si deteriorum quidem Deus conditor, meliorum autem non item, quomodo id non est infirmitatis Dei indicium? quod sane dictu impium. Sin æqua Dei potestas est ad utrumque condendum, cur resurrectionem non creditis mortuorum, qui ad incorruptibilitatem resurgunt?

20. Si Deo ad efficiendum potestas est, nobis autem accipere utile est, ut nos ex hac calamitosa et corruptibili vita ad beatum et incorruptibilem statum per resurrectionem potius perducatur, quam ut ex laboriosa philosophorum vita, in ærumnosum laborem formicarum, Græcos philosophos transferrat per metempsychosim: quid magis ridiculum, quam hoc quidem testimoniis comprobatum non credere, illud autem, cum subsistere nequeat, fide complecti, et statuere Platonem, qui olim Athenis philosophatus, tandem formicam fieri?

545 21. Si secundum Græcos Deus, quia est, et non quia vult, homines efficit: quomodo Plato aliquando est animal ratione præditum et homo, aliquando animal rationis expers et formica per metempsychosim? Quod si ex eo quod Deus sit, sequitur Platonem hominem fieri, necesse erit ut Platone ex homine formica facta, Deus etiam ab eo quod est mutetur. Sin Plato quidem transmutatur, Deus vero ab eo quod est non transmutatur, quomodo quia est, et non quia vult Deus homines efficit?

22. Si opus Dei non interit, homo autem interit; non ergo erit homo Dei opus ex eorum, qui hoc dicunt, sententia.

23. Si genus nostrum ad id ut sit producitur per generationem, et ab eo quod est abducitur per corruptionem, quomodo fieri potest ut Deus non vo-

α ληνες, πῶς ἔσονται ἀξίόπιστοι νομοθέται τοῦ μὴ ἐσθαι τῶν νεκρῶν τὴν ἀνάστασιν;

ις'. Τὸ ποτὲ μὲν ἄνω, ποτὲ δὲ κάτω, τῶν ποτὲ οὐκ ὄντων ἐστίν, οὔτε ἄνω, οὔτε κάτω. Πῶς οὖν ἀφιδιος ὁ ἥλιος, ὁ πρὸ τοῦ εἶναι ἄνω ἢ κάτω οὐκ ὄν; Τοῖς οὖν τὸν ἥλιον κατὰ τὴν οἰκείαν φύσιν γεννητὸν ὄντα μὴ ἐπισταμένους, πῶς οὐκ ἀποπον τοῖς πιστεῦειν περὶ τοῦ μὴ ἀνίστασθαι τοὺς νεκρούς, ὧν ὁ ἀρχηγὸς τῆς ἀναστάσεως πρωτότοκος αὐτῶν ἤδη ἔτρονεῖν ἐκ τῆς ἀναστάσεως;

ιζ'. Ὅτε ἡ δύναμις ἰσχύει τοῦ ποιοῦντος, τότε καὶ ἡ ὕλη ἐπιτήδειος πρὸς τὴνποίησιν τοῦ γινομένου. Ἄλλ' εἰ τις νεκρὸς ἐπιτήδειός ἐστι τῷ Θεῷ πρὸς ἔγερσιν, ἐξ ἀνάγκης καὶ πᾶς· καὶ εἰ μὴ καὶ πᾶς, οὐδεὶς. Οὐ χρὴ δὲ τοῖς ἡμετέροις ἐνθυμήμασι μετρεῖν τοῦ Θεοῦ τὰ ἔργα. Ὑπὲρ νοῦν γὰρ καὶ αἰσθησὶν καὶ λόγον τοῦ Θεοῦ τὰ ἔργα· ἐν οἷς ἐστὶ καὶ τὸν ἰχθυόθρωτον νεκρὸν ἀνάγκη πάλιν εἰς τὸ εἶναι ἐλθεῖν, εἰ καὶ συνέβη αὐτὸν φθαρῆναι ὑπὸ τινος.

ιη'. Πῶς ἐστὶν ἀληθὲς τὸ ζώντων καὶ νεκρῶν κυριεῦειν τὸν Κύριον, καθ' ὑμᾶς οὐκ ἔχοντα δύναμιν θατέρου εἰς ἕτερον μεταποιητικὴν;

ιθ'. Εἰ ποιητῆς τῶν μὲν χειρῶν ἐστὶν ὁ Θεός, τῶν δὲ βελτιῶν οὐκ ἐστὶ, πῶς οὐκ ἐστὶ τοῦτοδεῖγμα τῆς τοῦ Θεοῦ ἀσθενείας; ὅπερ ἐστὶν ἀσεβὲς λέγειν. Εἰ δὲ ἴση ἐστὶν ἡ τοῦ Θεοῦ δύναμις πρὸςποίησιν ἑκατέρου, διὰ τί ἀπιστεῖτε τὴν ἀνάστασιν τῶν νεκρῶν τῶν εἰς ἀφθαρσίαν ἀνισταμένων;

κ'. Εἰ Θεῷ μὲν πρὸς τὸ ποιεῖν ἐστὶν οὐκ ἀδύνατον, ἡμῖν δὲ πρὸς τὸ γενέσθαι ἐστὶ λυσιτελεῖς τὸ ἐκ τῆς πολυστενάκτου τε καὶ ἐμφάρτου ζωῆς ἀγαγεῖν ἡμᾶς εἰς μακαρίαν τε καὶ ἀφθαρτον κατάστασιν διὰ τῆς ἀναστάσεως· μᾶλλον ἢ ἐκ τῆς τῶν φιλοσόφων φιλοπονίας εἰς τὴν τῶν μυρμηκῶν φιλοπονίαν ἀναγαγεῖν τοὺς φιλοσοφούντας Ἑλληνας διὰ τῆς μετεμψυχώσεως, τί γελοιωδέστερον τοῦ ἐκεῖν μὲν μαρτυρημένῳ ἀπιστεῖν, τοῦτο δὲ ἀσυστάτως πιστεῦειν καὶ δογματίζειν· ὥστε τὸν πάλαι Ἀθηναῖζοντα φιλόσοφον Πλάτωνα ὑστερον μυρμηκίζειν;

κα'. Εἰ κατὰ τοὺς Ἑλληνας τῷ εἶναι, καὶ οὐ τῷ βούλεσθαι ποιεῖ ὁ Θεός τοὺς ἀνθρώπους, πῶς ὁ Πλάτων ποτὲ μὲν ἐστὶ ζῶον λογικὸν καὶ ἀνθρώπος, ποτὲ δὲ ζῶον ἀλογον καὶ μύρμηξ διὰ τῆς μετεμψυχώσεως; Εἰ μὲν ἔπειτα τῷ Θεῷ τὸ γενέσθαι τὸν Πλάτωνα ἀνθρώπον, ἀνάγκη, μεταγομένου τοῦ Πλάτωνος ἐκ τοῦ εἶναι αὐτὸν ἀνθρώπον εἰς τὸ γενέσθαι αὐτὸν μύρμηκα, μεταγενέσθαι καὶ τὸν Θεὸν τοῦ εἶναι ὃ ἐστίν· εἰ δὲ ὁ Πλάτων μὲν μεταφέρεται, ὁ δὲ Θεός τοῦ εἶναι ὃ ἐστίν οὐ μεταφέρεται, πῶς τῷ εἶναι, καὶ οὐ τῷ βούλεσθαι ὁ Θεός ποιεῖ τοὺς ἀνθρώπους;

κβ'. Εἰ τὸ ἔργον τοῦ Θεοῦ οὐ φθείρεται, ὁ δὲ ἀνθρώπος φθείρεται, οὐκ ἄρα ἐστὶν ὁ ἀνθρώπος ἔργον τοῦ Θεοῦ κατὰ τοὺς τοῦτο λέγοντας.

κγ'. Εἰ τὸ γένος ἡμῶν εἰς τὸ εἶναι εἰσάγεται διὰ τῆς γενέσεως, καὶ τοῦ εἶναι ἐξάγεται διὰ τῆς φθορᾶς, πῶς ἐνδέχεται τὸν Θεὸν τοῦ εἶναι καὶ τοῦ μὴ

εἶναι αἴτιον εἶναι, οὐ τῷ βούλεσθαι, ἀλλὰ τῷ εἶναι **A** αὐτόν;

κδ'. Εἰ τὰ ἐκ τῶν στοιχείων πάλιν στοιχεῖα, τί ἄτοπον ἢ ἀδύνατον φαίνεται τὸ πάλιν εἶναι τὰ ἐκ τῶν στοιχείων;

κε'. Εἰ οὐκ ἔστιν ὑπὸ τὸν ὄρον ὁ Θεὸς, ἀλλὰ παντὸς ὄρου ὑπάρχει δεσπότης, πῶς τοῦ μὲν γενέσθαι καὶ φθείρεσθαι τοὺς ἀνθρώπους δεσπάζει Θεὸς, τοῦ δὲ γίνεσθαι καὶ μὴ φθείρεσθαι ἡμᾶς οὐ δεσπάζει;

κς'. Εἰ ἀνακτιζῶν ἡμᾶς ὁ Θεὸς εἰς ἀφθαρσίαν, ἐκ μεταμελείας καθ' ἑμᾶς τοῦτο ποιεῖ, πῶς οὐ μᾶλλον ἐκ μεταμελείας συνεχώρει (44) εἶναι αἰεῖ;

κζ'. Εἰ ἀμεταμέλητα τὰ χαρίσματα τοῦ Θεοῦ, ἐχαρίσατο δὲ ἡμῖν τὸ εἶναι ἡμᾶς, πῶς οὐ τὸν ἐξ ἀρχῆς περὶ ἡμᾶς πληροῖ σκοπὸν ὁ Θεὸς ἀνακτιζῶν **B** ἡμᾶς εἰς ἀφθαρσίαν;

κη'. Κατὰ τοὺς πιστεύοντας τῶν νεκρῶν τὴν ἀνάστασιν τῇ τοῦ Θεοῦ δικαιοκρασίᾳ καὶ ἀπονήσκομαν καὶ ἀναζωοποιούμεθα· ἐκεῖνο μὲν τῇ τοῦ ἀνθρώπου παρακοῇ, τοῦτο δὲ τῇ τοῦ ἀνθρώπου ὑπακοῇ. Παρ' οἷς οὖν ἄγνωστον τὸ αἴτιον τοῦ θανάτου, παρὰ τούτοις καὶ ὁ τῆς φύσεως τοῦ ἀνθρώπου δημιουργός ἐστιν ἄγνωστος. Ἀγνωστώντων δὲ αὐτῶν τὸ αἴτιον τοῦ θανάτου καὶ τὸν δημιουργὸν τῆς φύσεως ἀνθρώπου, πῶς οὐκ ἐξ ἀγνοίας λέγουσι τὸ μὴ εἶναι τῶν νεκρῶν τὴν ἀνάστασιν;

κθ'. Ἄλλο τὸ πάντῃ μὴ ὄν, καὶ ἄλλο τὸ τοιῶνδε μὴ ὄν· οἷον ἄλλο τὸ τὴν ἀρχὴν μὴ γενέσθαι ἀνθρώπων, καὶ ἄλλο τὸ μετὰ τὸ γενέσθαι αὐτὸν φθαρῆναι. Καὶ ἐπειδὴ οὐκ ἔστι τῷ Θεῷ ἔργον ἔργου ἐργυδέστερον, πῶς οὐκ ἔστιν ἄλογον τὸ πιστεῦειν μὲν Θεῷ ἐπὶ τῇ ποιήσει τῶν πάντῃ οὐκ ὄντων, ἀπιστεῖν δὲ αὐτῷ ἐπὶ τῇ μεταποιήσει τῶν φθαρέντων;

λ'. Εἰ, ὥσπερ πρὸ τοῦ γενέσθαι τὸν ἀνθρώπον, ὁ ἀνθρώπος δυνάμει ἦν ἐν τοῖς στοιχείοις ἐξ ὧν γέγονεν, οὕτω καὶ μετὰ τὸ φθαρῆναι αὐτόν, ἔστι δυνάμει ἐν τοῖς στοιχείοις, πῶς ἀπιστοῦσιν οἱ Ἕλληνες Θεῷ, ἐπαγγελιαμένῳ, ἀνίστασθαι τοὺς νεκρούς, ὡς ἐπ' ἀδύνατον πράγματι, τοῦ ἀνθρώπου δυνάμει ὄντος ἐν τοῖς στοιχείοις, ὥσπερ πάλαι κτιζομένου, οὕτως καὶ νῦν ἀνακτιζομένου;

λα'. Εἰ οὐκ ἠδύνατο ὁ Θεὸς ἐξ ἀρχῆς ἀφθάρτους ποιεῖν τοὺς ἀνθρώπους, δηλον ὅτι οὐδὲ νῦν δύναται. **D** Εἰ δὲ καὶ ἐξ ἀρχῆς ἔσχε δυνάμιν τοῦτο ποιῆσαι ἡμᾶς ἀφθάρτους, καὶ οὐκ ἀπέβαλε ταύτην, πῶς οὐκ ἔστιν ἄλογον τὸ, ὡς ἐπ' ἀδύνατον πράγματι πιστεῖν (45) Θεῷ ἐπαγγελιαμένῳ καθ' ὁμοίωσιν τοῦ ἐγεθέντος ἐκ τῶν νεκρῶν ὑπ' αὐτοῦ εἰς ἀφθαρτον ζωὴν, ἀφθάρτους ποιεῖν καὶ τοὺς λοιποὺς ἀνθρώπους;

λβ'. Δυνάμει τὸ ζῶον ἐν τῷ σπέρματι τῇ φύσει· δυνάμει κλίνη ἐν τῷ ξύλῳ τῇ τέχνῃ· δυνάμει οἱ ἀνιστάμενοι ἐν τοῖς στοιχείοις τῷ Θεῷ. Ἄλλ' εἰ τοῦτο, πῶς οὐκ ἔστιν ἄτοπον τὸ πιστεῦειν μὲν τῇ φύσει τὰ

(44) *Συνεχώρει*. *Lego* οὐ *συνεχώρει*, quia nimirum major esset pœnitentiæ significatio in destruendo opere quam in restituendo.

lendo, sed quia ipse est, in causa sit cur simus et non simus?

24. Si quæ ex elementis sunt, rursus elementa fiunt: num absurdum aut impossibile videtur ea denuo esse, quæ ex elementis facta sunt?

25. Si sub fine Deus non est, sed finis cuiusque dominus est: quomodo ut homines fiant et corrumpantur dominus est, ut autem fiamus nec corrumpamur dominus non est?

26. Si Deus nos in incorruptibilitatem restituens ex pœnitentia, ut vultis, id facit: quomodo non potius ex pœnitentia ut semper simus non concedit?

27. Si Dei dona sine pœnitentia sunt, dedit autem nobis Deus ut essemus: quomodo primum de nobis consilium non adimplet, dum in incorruptibilitatem nos restituit?

28. Secundum eos, qui mortuorum resurrectionem credunt, justo Dei iudicio et morimur et reviviscimus: ac illud quidem propter hominis inobedientiam, hoc vero propter hominis obedientiam. Quibus ergo mortis ignota causa est, iis et naturæ hominis conditor ignotus. Cum autem et mortis causam, et naturæ hominis conditorem ignorent, quomodo non tribuendum ignorationi, quod dicunt mortuorum resurrectionem non esse?

29. Aliud est omnino non esse et aliud tale non esse; velut aliud est hominem nullatenus fieri, et aliud, postquam factus est, corrumpi. Et quia non est Deo opus opere operosius: quomodo non a ratione alienum est Deo quidem, quod spectat ad eorum, quæ omnino non erant, creationem credere; quod autem ad eorum, quæ corrupta sunt, restitutionem, ei non credere?

30. Si, quemadmodum antequam fieret homo, potestate erat in elementis, ex quibus factus est, ita et postquam corruptus est, potestate est in elementis: quomodo Græci non credunt Deo, mortuos se resuscitaturum promittenti, quasi res sit impossibilis, cum homo, ut olim creandus, ita et nunc restituendus, potestate in elementis sit?

546 31. Si non potuit Deus ab initio homines incorruptibiles creare, perspicuum est ne nunc quidem posse. Sin ab initio ea fuit præditus potentia, ut nos crearet incorruptibiles, eamque non abiecit: quomodo non a ratione alienum, ut in re impossibili, Deo non credere pollicenti se ad similitudinem illius, quem ex mortuis ad incorruptibilem vitam resuscitavit, cæteros quoque homines incorruptibiles facturum?

32. Animans in semine potentia est naturæ: lectus in ligno potentia est arti: potentia resurgentes in elementis sunt Deo. At hoc si verum est, quomodo absurdum non est, credere naturæ in re-

(45) *Πιστεῖν*. Recte observat Sylburgius legendum ἀπιστεῖν.

bus naturalibus, et arti in rebus artificialibus, Deo autem non credere in divinis?

33. Divinæ potestati nihil resistit. Si mare et terra mandato divino ea olim dedere quæ non acceperant: quomodo nunc non magis quæ accipere reddent, Deo mandante?

34. Si, ut neque natura e semine corrupto animantem procreare, neque ars e ligno corrupto lectum facere potest, ita nec Deus ex homine corrupto hominem incorruptibilem facere potest; demensa scilicet erit potentia Dei, ut naturæ et artis. Sed si hoc dictu absurdum est, absurdum profecto quocumque erit Deo non credere, ex homine corrupto hominem ab eo fieri incorruptibilem.

35. Si, ut hominibus incredulis fieri non posse videtur ut sit resurrectio, ita impossibile Deo est efficere resurrectionem: nihil profecto homine hac in re præstat Deus. At si infinite præstat, ut profecto præstat, quomodo non absurdum Deo non credere illum ea facturum, quorum habet faciendum potestatem?

36. Quos Deus supra naturam condere valet, eos non credere ab eo supra naturam restitui posse an non absurdum est?

37. Si quod non secundum naturam genitum est, illius incredibilis et impossibilis judicanda generatio: quomodo non etiam primi hominis, qui non secundum naturam genitus est, incredibilis erit et impossibilis creatio? Non potest enim homo ex homine gigni, nisi primus homo supra naturam genitus fuerit.

38. Nisi rursus fiam quod eram, quomodo accipiam virtutis aut vitii mercedem, quam in præsentia vita nactus non sum? Nam si non sit mortuorum resurrectio: quomodo æquales sibi invicem non erunt, et qui martyrii agones intulerunt et qui sustinuerunt? Quod si hoc iniquum est, quomodo non iniquum est non esse mortuorum resurrectionem; in qua sola evenire potest eorum, qui injuriam fecerunt, et eorum, qui passi sunt, discrimen pro honoris et pœnæ discrimine?

39. Nisi quid fuerit homo et quid sit elabatur quodammodo Dei cognitioni eo mortuo, non repugnat ut iterum sit quod erat. Nam opera Dei nota illi sunt et possibilia: aut si non possibilia, certe nec nota.

40. Si præclarum est, nos esse in præsentia 547 vita mortales, præclarius autem, nos esse in futura immortales, quomodo absurdum non est dictu, Deum efficere posse quod præclarum est, non vero posse quod præclarius?

41. Si non potest Deus mortale corpus efficere immortale: quomodo non erit mors Deo fortior, qui morti eripere non possit, quos illa sibi subjecit?

2. Si Deus potentia præditus est mortuorum vi-

Α φυσικά, καὶ τῇ τέχνῃ τὰ τεχνητὰ, ἀπιστεῖν δὲ θεῷ τὰ θεῖα;

λγ'. Τῇ θεῖα αὐθεντεῖα οὐδὲν ἐστὶν ἀπειθέες. Εἰ ἡ θάλασσα καὶ ἡ γῆ τῷ θεῷ προστάγματι πάσαι δέδωκεν ἃ οὐκ ἔλαβε, πῶς οὐ νῦν μᾶλλον δώσει ἃ ἔλαβε, προστάξαντος τοῦ Θεοῦ;

λδ'. Εἰ, ὡςπερ ἡ φύσις ἐκ τοῦ φθαρέντος σπέρματος οὐ δύναται ποιεῖν τὸ ζῶον, καὶ ἡ τέχνη ἐκ τοῦ φθαρέντος ξύλου οὐ δύναται ποιεῖν τὴν κλίνην, οὕτως οὐδὲ ὁ Θεὸς δύναται ἐκ τοῦ φθαρέντος ἀνθρώπου ἀγαρτον ποιεῖν ἀνθρωπον· ἔμμετρος ἄρα ἔσται ἡ δύναμις τοῦ Θεοῦ, ὡςπερ τῆς φύσεως καὶ τῆς τέχνης. Εἰ δὲ τοῦτο ἀποπον λέγειν, ἀποπον ἄρα καὶ τὸ ἀπιστεῖν Θεῷ ποιεῖν ἐκ τοῦ φθαρέντος ἀνθρώπου ἀγαρτον ἀνθρωπον.

Β λε'. Εἰ, ὡςπερ ἀπίστοις ἀνθρώποις ἀδύνατον φαίνεται γενέσθαι τὴν ἀνάστασιν, οὕτως ἀδύνατόν ἐστι τῷ Θεῷ τὸ ποιεῖν τὴν ἀνάστασιν· οὐδὲν ἄρα κατὰ τοῦτο διαφέρει Θεὸς ἀνθρώπου. Εἰ δὲ ἀπειράκις διαφέρει, ὡςπερ οὖν καὶ διαφέρει, πῶς οὐκ ἐστὶν ἀποπον τὸ ἀπιστεῖν Θεῷ τὴν ποίησιν (46) ἣν ἔχει τοῦ ποιεῖν τὴν δύναμιν;

λς'. Ὅτι ἰσχύει Θεὸς τὴν ὑπὲρ φύσιν ποίησιν, τούτων πῶς οὐκ ἐστὶν ἀποπον τὸ ἀπιστεῖν αὐτῷ τὴν ὑπὲρ φύσιν μεταποίησιν;

λζ'. Εἰ τὸ μὴ κατὰ φύσιν γινόμενον, τούτου ἀπιστον καὶ ἀδύνατον τὴν ποίησιν χρὴ ὑπολαμβάνειν, πῶς οὐκ ἔσται καὶ τοῦ πρώτου γεγονότος ἀνθρώπου ἀπιστος καὶ ἀδύνατος ἡ ποίησις, μὴ κατὰ φύσιν γεγεννημένου; Ἀδύνατον γὰρ γενέσθαι ἐξ ἀνθρώπου ἀνθρωπον κατὰ φύσιν, μὴ πρῶτον τοῦ ἀνθρώπου γινόμενου ὑπὲρ φύσιν.

Ζ λη'. Εἰ μὴ γίνομαι πάλιν ὅπερ ἤμην, πῶς ἀπολαμβάνω τῆς ἀρετῆς ἢ τῆς κακίας τὰς ἀμοιβάς, ὧν ἐπὶ τοῦ παρόντος οὐκ ἔτυχον; Εἰ γὰρ οὐ γίνεται τῶν νεκρῶν ἡ ἀνάστασις, πῶς οὐκ ἔσονται ἴσοι ἀλλήλοις οἱ τε δρώντες τοὺς μαρτυρικούς ἀγῶνας καὶ οἱ ὑπομένοντες; Εἰ δὲ ἀδικον τοῦτο, πῶς οὐκ ἀδικον τὸ μὴ γίνεσθαι τῶν νεκρῶν τὴν ἀνάστασιν, ἐν ἣ ἴσῳ ἐνδέχεται γίνεσθαι τῶν πεποιηκότων τὰ ἀδικα, καὶ τῶν ὑπομεμενηκότων τὴν διάκρισιν, κατὰ τὴν διαφορὰν τιμῆς τε καὶ τιμωρίας;

λθ'. Εἰ τὸ τί ἦν ὁ ἀνθρωπος καὶ ἐστὶ, πῶς ἀποχώρησεν ἀποθανὼν τῆς τοῦ Θεοῦ γνώσεως, οὐκ ἀπίστη τὸ εἶναι αὐτὸν πάλιν ὃ ἦν. Τὰ γὰρ ἔργα τοῦ Θεοῦ, γνωστὰ αὐτῷ καὶ δυνατὰ· καὶ εἰ μὴ δυνατὰ αὐτῷ, οὐδὲ γνωστὰ αὐτῷ.

μ'. Εἰ καλὸν μὲν τὸ εἶναι ἡμᾶς ἐν τῷ παρόντι θνητούς, κάλλιον δὲ τὸ εἶναι ἡμᾶς ἀθανάτους ἐν τῷ μέλλοντι· πῶς οὐκ ἐστὶν ἀποπον τὸ λέγειν τὸν Θεὸν δυνατὸν μὲν πρὸς ποίησιν τοῦ καλοῦ, ἀδύνατον δὲ πρὸς ποίησιν τοῦ καλλιονος;

μα'. Εἰ ἀδύνατον τῷ Θεῷ τὸ θνητὸν σῶμα ποιῆσαι ἀθάνατον, πῶς οὐκ ἔσται ὁ θάνατος ἰσχυρότερος τοῦ Θεοῦ, ἐξ αὐτοῦ μὴ δυναμένου ῥύσασθαι τοὺς αὐτῷ ὑποκειμένους;

μβ'. Εἰ ὁ Θεὸς ἔχει δύναμιν ζωοποιητικὴν τῶν νε-

(46) Τῆρ ποίησιν. Idem .egit ἡν βούλησιν, sed sine causa.

κρῶν, πῶς οὐκ εἰσὶν ἐπιτηδαιοὶ πρὸς ἀνάστασιν οἱ ἀνιστάμενοι; τοῦ Θεοῦ δὲ πρὸς τὸ ἀνιστῆν τοὺς νεκροὺς δυνατοῦ ὑπάρχοντος, καὶ τῶν ἀνισταμένων ἐπιτηδίων πρὸς τὸ ἀνίστασθαι ὑπαρχόντων, ποῖαν ἔχει χώραν ἢ ἀπιστία τῶν ἀπιστούντων τὴν ἀνάστασιν;

μγ'. Εἰ τοῦ εἶναι καὶ τοῦ μὴ εἶναι ἡμᾶς δεσπόζει Θεός, πῶς οὐκ ἔσται ἀπὸ τῆς αὐτῆς αὐτοῦ δεσποτείας τὸ γίνεσθαι ἡμᾶς ἀθανάτους; Εἰ δὲ τὸ γενέσθαι ἡμᾶς ἀθανάτους, ἔξωθεν τῆς τοῦ Θεοῦ δεσποτείας καθέστηκε, πῶς οὐκ ἔσται Θεός τοῦ μὴ εἶναι ἡμᾶς μὴ δεσπόζων;

μδ'. Εἰ ἦν ἔχουσι φύσιν τὰ ἀθάνατα καὶ τὰ θνητὰ, ἐκ τῆς τοῦ Θεοῦ ἔχουσι βουλήσεως, πῶς οὐκ ἔστι δυνατὸν τὸ ἀθανατίζεσθαι τοὺς νεκροὺς βουληθέντος τοῦ Θεοῦ;

με'. Ὅν τὰ ἀνθιστάμενα ἀσθενεῖ, τούτων ἡ σύστασις βεβαία. Ἄλλ' εἰ, παντὶ ἀντιστάσεως τρόπῳ κεχρημένοι οἱ Ἕλληνες πρὸς ἀναίρεσιν τοῦ τῆς ἀναστάσεως δόγματος, ἀναίρειν τοῦτο οὐκ ἴσχυσαν, τῆ τοῦ ποιούντος τὴν ἀνάστασιν Θεοῦ δυνάμει ἀσάλευτον ἐν ταῖς πολυτρόποις ἀντιστάσεσι φυλαττόμενον τὸ δόγμα· κατὰ τί ἀπίστος τῶν νεκρῶν ἢ ἀνάστασις, τοῦ περὶ ταύτης δόγματος μήτε ὑπὸ χειρῶν μήτε ὑπὸ γλώσσης σαλευομένου;

μς'. Εἰ μέγιστόν ἐστι δείγμα τῆς τοῦ Θεοῦ ἀητητου καὶ ἀπεριγράπτου δυνάμεως τὸ εἶναι (47) πάντων τῶν ἀνθρώπων ζώντων τε καὶ νεκρῶν τὰς τε ἰδέας καὶ τὰς πράξεις ἀγαθὰς τε καὶ φαύλας· πῶς οὐκ ἔστι τῶν νεκρῶν ἢ ἀνάστασις ἀποδείξις τῆς τοῦ Θεοῦ ἀπεριγράπτου δυνάμεως τε καὶ γνώσεως, δι' ἧς εἰς τὸ εἶναι πάλιν ἀποκαθιστᾶ τοὺς ἀνθρώπους; Ἄλλ' εἰ τοῦτο, πῶς οὐκ ἔσται ἀποστερῶν τὸν Θεὸν τῆς τοιαύτης ἀποδείξεως ὁ ἀποστερῶν τοὺς νεκροὺς τῆς ἀναστάσεως;

μζ'. Εἰ ἐλπίσαντες Ἕλληνες ἀναίρειν διὰ τῆς οικείας ἀντιστάσεως τὸ περὶ τῆς ἀναστάσεως δόγμα, ἀπέτυχον τῆς ἐλπίδος, πῶς οὐκ ἔσονται ἀποτυγχάνοντες πάλιν τῆς ἐλπίδος, ἐλπίζοντες πάλιν μὴ ἔσεσθαι τῶν νεκρῶν τὴν ἀνάστασιν;

μη'. Ἐχρῆν τοὺς Ἕλληνας, μαχουμένους κατὰ τοῦ περὶ τῆς ἀναστάσεως δόγματος, ἢ μὴ ἠττάσθαι ἐν τῇ μάχῃ, ἢ, ἠττηθέντας, μὴ ἀπιστεῖν τὴν ἀνάστασιν. Εἰ δὲ μὴ γε, ἔσται αὐτῶν ἢ πρώτη ματαιοπονία ἐλεγχος τῆς ἀλόγου αὐτῶν ἀπιστίας.

(47) Τὸ εἶναι. Legendum videtur τὸ εἶδέναι, atque ita legebat Langus.

A vificatrice: quomodo resurgentes ad resurrectionem rapti non sunt? Porro cum Deus ad excitandos mortuos potens, et resurgentes ad resurgendum appositum sint: quid habet loci eorum incredulitas, qui resurrectionem non credunt?

43. Si penes Deum situm est, ut simus et non simus, quomodo penes eum situm non erit, ut simus immortales? Sin ut simus immortales extra Dei potestatem situm est, quomodo non Deus minime dominus erit, ut non simus?

44. Si, quam habent immortalia et mortalia naturam, eam ex voluntate Dei habent: quomodo fieri non possit ut mortui immortales fiant, Deo vobis lente?

45. Quibus opponuntur infirma, eorum valida asseveratio. Sed si omni impugnaudi modo utentes Græci ad evertendam resurrectionis doctrinam, evertere illam non valuerunt, quia Dei, qui resurrectionem facit, potestate inconcussa in variis oppugnationibus servata est: cur incredibilis sit mortuorum resurrectio, cum doctrina, quæ illam asserit, nec manibus nec lingua concussa fuerit?

46. Si maximum est Dei insuperabilis et incircumscriptæ potentiae signum, quod omnium hominum, vivorum et mortuorum, norit formas et actiones bonas et malas, quomodo mortuorum resurrectio, Dei incircumscriptæ potentiae et scientiae demonstratio non est, per quam denuo ut homines sint, restituit? At si res ita se habet: quomodo Deum demonstratione ejusmodi non defraudat, qui resurrectione mortuos defraudat?

47. Si Græci, dum sperant se argumentis suis resurrectionis doctrinam eversuros, spe exciderunt, quomodo non rursus spe excident, dum rursus sperant nullam fore mortuorum resurrectionem?

48. Oportebat ut Græci, dum resurrectionis doctrinam oppugnant, vel non vincerentur in pugna, vel victi resurrectionem non rejicerent; sin minus, primi eorum laboris inanitas argumentum est eorum incredulitatis a ratione alienæ.

ADMONITIO

In Confutationem quorundam Aristotelis Dogmatum.

548 Non longa opus est oratione, ut hoc opus eidem scriptori adjudicetur, cui superiores tum ad orthodoxos, tum Christianorum ad Græcos, et Græcorum ad Christianos quæstiones tribuimus. Idem prorsus stylus, idem nominativi, sive accusativi absoluti, ut videre est n. 2, 28, 45, 57, ac initio Præfationis, eadem disputandi ratio in his omnibus scriptis ac eadem sententiæ.

In Præfatione, quæ dogmatum Aristotelicorum confutationi præfixa est miracula vocantur « divina opera, » ut in Responsione ad Quæst. 100 Orthodox. Quæ de generis cujusque principibus ibidem dicuntur, similia sunt iis quæ in Resp. ad Quæst. 44 Orthodox. habemus. Cælum et cælestia incorruptibilia esse docet eadem

bus naturalibus, et arti in rebus artificialibus, Deo autem non credere in divinis? Α φυσικά, καὶ τῇ τέχνῃ τὰ τεχνητά, ἀπιστεῖν δὲ θεῶ τὰ θεῖα;

33. Divinæ potestati nihil resistit. Si mare et terra mandato divino ea olim dedere quæ non acceperant: quomodo nunc non magis quæ accipere reddent, Deo mandante?

34. Si, ut neque natura e semine corrupto animantem procreare, neque ars e ligno corrupto lectum facere potest, ita nec Deus ex homine corrupto hominem incorruptibilem facere potest; demensa scilicet erit potentia Dei, ut naturæ et artis. Sed si hoc dictu absurdum est, absurdum profecto quoque erit Deo non credere, ex homine corrupto hominem ab eo fieri incorruptibilem.

35. Si, ut hominibus incredulis fieri non posse videtur ut sit resurrectio, ita impossibile Deo est efficere resurrectionem: nihil profecto homine hac in re præstat Deus. At si infinite præstat, ut profecto præstat, quomodo non absurdum Deo non credere illum ea facturum, quorum habet faciendorum potestatem?

36. Quos Deus supra naturam condere valet, eos non credere ab eo supra naturam restitui posse an non absurdum est?

37. Si quod non secundum naturam genitum est, illius incredibilis et impossibilis judicanda generatio: quomodo non etiam primi hominis, qui non secundum naturam genitus est, incredibilis erit et impossibilis creatio? Non potest enim homo ex homine gigni, nisi primus homo supra naturam genitus fuerit.

38. Nisi rursus fiam quod eram, quomodo accipiam virtutis aut vitii mercedem, quam in præsentia vita nactus non sum? Nam si non fit mortuorum resurrectio: quomodo æquales sibi invicem non erunt, et qui martyrii agones intulerunt et qui sustinuerunt? Quod si hoc iniquum est, quomodo non iniquum est non esse mortuorum resurrectionem; in qua sola evenire potest eorum, qui injuriam fecerunt, et eorum, qui passi sunt, discrimen pro honoris et poenæ discrimine?

39. Nisi quid fuerit homo et quid sit elabatur quodammodo Dei cognitioni eo mortuo, non repugnat ut iterum sit quod erat. Nam opera Dei nota illi sunt et possibilia: aut si non possibilia, certe nec nota.

40. Si præclarum est, nos esse in præsentia 547 vita mortales, præclarius autem, nos esse in futura immortales, quomodo absurdum non est dictu, Deum efficere posse quod præclarum est, non vero posse quod præclarius?

41. Si non potest Deus mortale corpus efficere immortale: quomodo non erit mors Deo fortior, qui morti eripere non possit, quos illa sibi subjecit?

2. Si Deus potentia præditus est mortuorum vi-

Α φυσικά, καὶ τῇ τέχνῃ τὰ τεχνητά, ἀπιστεῖν δὲ θεῶ τὰ θεῖα;

λγ'. Τῇ θεῖᾳ αὐθεντεῖ οὐδὲν ἐστὶν ἀπειθές. Εἰ ἡ θάλασσα καὶ ἡ γῆ τῷ θεῷ προστάγματι πάλαι ἔδωκαν ἃ οὐκ ἔλαβε, πῶς οὐ νῦν μᾶλλον δώσει ἃ ἔλαβε, προστάξαντος τοῦ Θεοῦ;

λδ'. Εἰ, ὡσπερ ἡ φύσις ἐκ τοῦ φθαρέντος σπέρματος οὐ δύναται ποιεῖν τὸ ζῶον, καὶ ἡ τέχνη ἐκ τοῦ φθαρέντος ξύλου οὐ δύναται ποιεῖν τὴν κλίην, οὕτως οὐδὲ ὁ Θεὸς δύναται ἐκ τοῦ φθαρέντος ἀνθρώπου ἀφθαρτον ποιεῖν ἀνθρώπον· Ἐμμετρος ἄρα ἐστὶ ἡ δύναμις τοῦ Θεοῦ, ὡσπερ τῆς φύσεως καὶ τῆς τέχνης. Εἰ δὲ τοῦτο ἀτοπον λέγειν, ἀτοπον ἄρα καὶ τὸ ἀπιστεῖν θεῷ ποιεῖν ἐκ τοῦ φθαρέντος ἀνθρώπου ἀφθαρτον ἀνθρώπον.

Β λε'. Εἰ, ὡσπερ ἀπίστοις ἀνθρώποις ἀδύνατον φαίνεται γενέσθαι τὴν ἀνάστασιν, οὕτως ἀδύνατον ἐστὶ τῷ Θεῷ τὸ ποιεῖν τὴν ἀνάστασιν· οὐδὲν ἄρα κατὰ τοῦτο διαφέρει Θεὸς ἀνθρώπου. Εἰ δὲ ἀπειράκις διαφέρει, ὡσπερ οὐκ ἂν διαφέρει, πῶς οὐκ ἐστὶν ἀτοπον τὸ ἀπιστεῖν Θεῷ τὴν ποιῆσιν (46) ὧν ἔχει τὸ ποιεῖν τὴν δύναμιν;

λς'. Ὡς ἰσχύει Θεὸς τὴν ὑπὲρ φύσιν ποιῆσιν, τούτων πῶς οὐκ ἐστὶν ἀτοπον τὸ ἀπιστεῖν αὐτῷ τὴν ὑπὲρ φύσιν μεταποιῆσιν;

λζ'. Εἰ τὸ μὴ κατὰ φύσιν γινόμενον, τούτου ἀπιστον καὶ ἀδύνατον τὴν ποιῆσιν χρὴ ὑπολαμβάνειν, πῶς οὐκ ἐστὶ καὶ τοῦ πρώτου γεγονότος ἀνθρώπου ἀπιστος καὶ ἀδύνατος ἡ ποιῆσις, μὴ κατὰ φύσιν γεννημένου; Ἀδύνατον γὰρ γενέσθαι ἐξ ἀνθρώπου ἀνθρώπον κατὰ φύσιν, μὴ πρῶτον τοῦ ἀνθρώπου γινόμενου ὑπὲρ φύσιν.

C λη'. Εἰ μὴ γίνονται πάλιν ὅπερ ἤμην, πῶς ἀπολαμβάνω τῆς ἀρετῆς ἢ τῆς κακίας τὰς ἀμοιβάς, ὧν ἐπὶ τοῦ παρόντος οὐκ ἔτυχον; Εἰ γὰρ οὐ γίνεται τῶν νεκρῶν ἡ ἀνάστασις, πῶς οὐκ ἔσονται ἴσοι ἀλλήλοις οἱ τε δρώντες τοὺς μαρτυρικούς ἀγῶνας καὶ οἱ ὑπομένοντες; Εἰ δὲ ἄδικον τοῦτο, πῶς οὐκ ἄδικον τὸ μὴ γίνεσθαι τῶν νεκρῶν τὴν ἀνάστασιν, ἐν ἣ ἡ μόνη ἐνδέχεται γίνεσθαι τῶν πεποιηκότων τὰ ἄδικα, καὶ τῶν ὑπομμενηκότων τὴν διάκρισιν, κατὰ τὴν διαφορὰν τιμῆς τε καὶ τιμωρίας;

λθ'. Εἰ τὸ τί ἦν ὁ ἀνθρώπος καὶ ἐστὶ, πῶς προχώρησεν ἀποθανὼν τῆς τοῦ Θεοῦ γνώσεως, οὐκ ἀπέστη τὸ εἶναι αὐτὸν πάλιν ὃ ἦν. Τὰ γὰρ ἔργα τοῦ Θεοῦ, γνωστά αὐτῷ καὶ δυνατά· καὶ εἰ μὴ δυνατά αὐτῷ, οὐδὲ γνωστά αὐτῷ.

μ'. Εἰ καλὸν μὲν τὸ εἶναι ἡμᾶς ἐν τῷ παρόντι θνητούς, κάλλιον δὲ τὸ εἶναι ἡμᾶς ἀθανάτους ἐν τῷ μέλλοντι· πῶς οὐκ ἐστὶν ἀτοπον τὸ λέγειν τὸν Θεὸν δυνατόν μὲν πρὸς ποιῆσιν τοῦ καλοῦ, ἀδύνατον δὲ πρὸς ποιῆσιν τοῦ καλλίονος;

μα'. Εἰ ἀδύνατον τῷ Θεῷ τὸ θνητὸν σῶμα ποιῆσαι ἀθάνατον, πῶς οὐκ ἐστὶ ὁ θάνατος ἰσχυρότερος τοῦ Θεοῦ, ἐξ αὐτοῦ μὴ δυναμένου ρύσασθαι τοὺς αὐτῷ ὑποκειμένους;

μβ'. Εἰ ὁ Θεὸς ἔχει δύναμιν ζωοποιητικὴν τῶν νε-

(46) Τῇ ποιῆσιν. Idem legit τῇ βούλησιν, sed sine causa.

κρῶν, πῶς οὐκ εἰσὶν ἐπιτηδείοι πρὸς ἀνάστασιν οἱ ἀνιστάμενοι; τοῦ Θεοῦ δὲ πρὸς τὸ ἀνιστᾶν τοὺς νεκροὺς δυνατοῦ ὑπάρχοντος, καὶ τῶν ἀνισταμένων ἐπιτηδεύων πρὸς τὸ ἀνιστασθαι ὑπαρχόντων, ποίαν ἔχει χώραν ἡ ἀπιστία τῶν ἀπιστούντων τὴν ἀνάστασιν;

μγ'. Εἰ τοῦ εἶναι καὶ τοῦ μὴ εἶναι ἡμᾶς δεσπόζει Θεός, πῶς οὐκ ἔσται ἀπὸ τῆς αὐτῆς αὐτοῦ δεσποτείας τὸ γίνεσθαι ἡμᾶς ἀθανάτους; Εἰ δὲ τὸ γενέσθαι ἡμᾶς ἀθανάτους, ἔξωθεν τῆς τοῦ Θεοῦ δεσποτείας καθέστηκε, πῶς οὐκ ἔσται Θεός τοῦ μὴ εἶναι ἡμᾶς μὴ δεσπόζων;

μδ'. Εἰ ἦν ἔχουσι φύσιν τὰ ἀθάνατα καὶ τὰ θνητὰ, ἐκ τῆς τοῦ Θεοῦ ἔχουσι βουλήσεως, πῶς οὐκ ἔστι δυνατὸν τὸ ἀθανατίζεσθαι τοὺς νεκροὺς βουληθέντος τοῦ Θεοῦ;

με'. Ὡν τὰ ἀνιστάμενα ἀσθενεῖ, τούτων ἡ σύστασις βεβαία. Ἄλλ' εἰ, παντὶ ἀντιστάσεως τρόπῳ κεχρημένοι οἱ Ἕλληνας πρὸς ἀναίρεσιν τοῦ τῆς ἀναστάσεως δόγματος, ἀναίρειν τοῦτο οὐκ ἴσχυσαν, τῇ τοῦ ποιούντος τὴν ἀνάστασιν Θεοῦ δυνάμει ἀσάλευτον ἐν ταῖς πολυτρόποις ἀντιστάσεσι φυλαττόμενον τὸ δόγμα· κατὰ τί ἀπιστοῦν τῶν νεκρῶν ἢ ἀνάστασις, τοῦ περὶ ταύτης δόγματος μήτε ὑπὸ χειρῶν μήτε ὑπὸ γλώσσης σαλευομένου;

μς'. Εἰ μέγιστόν ἐστι δείγμα τῆς τοῦ Θεοῦ ἀητητήτου καὶ ἀπεριγράπτου δυνάμεως τὸ εἶναι (47) πάντων τῶν ἀνθρώπων ζώντων τε καὶ νεκρῶν τὰς τε ἰδέας καὶ τὰς πράξεις ἀγαθὰς τε καὶ φαύλας· πῶς οὐκ ἔστι τῶν νεκρῶν ἢ ἀνάστασις ἀποδείξις τῆς τοῦ Θεοῦ ἀπεριγράπτου δυνάμεώς τε καὶ γνώσεως, δι' ἧς εἰς τὸ εἶναι πάλιν ἀποκαθιστᾶ τοὺς ἀνθρώπους; Ἄλλ' εἰ τοῦτο, πῶς οὐκ ἔσται ἀποστερῶν τὸν Θεὸν τῆς τοιαύτης ἀποδείξεως ὁ ἀποστερῶν τοὺς νεκροὺς τῆς ἀναστάσεως;

μζ'. Εἰ ἐλπίσαντες Ἕλληνας ἀναίρειν διὰ τῆς οὐκ εἶναι ἀντιστάσεως τὸ περὶ τῆς ἀναστάσεως δόγμα, ἀπέτυχον τῆς ἐλπίδος, πῶς οὐκ ἔσονται ἀποτυγχάνοντες πάλιν τῆς ἐλπίδος, ἐλπίζοντες πάλιν μὴ ἔσεσθαι τῶν νεκρῶν τὴν ἀνάστασιν;

μη'. Ἐχρῆν τοὺς Ἕλληνας, μαχεσαμένους κατὰ τοῦ περὶ τῆς ἀναστάσεως δόγματος, ἢ μὴ ἠττᾶσθαι ἐν τῇ μάχῃ, ἢ, ἠττηθέντας, μὴ ἀπιστεῖν τὴν ἀνάστασιν. Εἰ δὲ μὴ γε, ἔσται αὐτῶν ἡ πρώτη ματαιοπονία ἐλεγχος τῆς ἀλόγου αὐτῶν ἀπιστίας.

(47) Τὸ εἶναι. Legendum videtur τὸ εἰδέναι, atque ita legebat Langus.

A vificatrice: quomodo resurgentes ad resurrectionem rapti non sunt? Porro cum Deus ad excitandos mortuos potens, et resurgentes ad resurgendum appositum sint: quid habet loci eorum incredulitas, qui resurrectionem non credunt?

43. Si penes Deum situm est, ut simus et non simus, quomodo penes eum situm non erit, ut simus immortales? Sin ut simus immortales extra Dei potestatem situm est, quomodo non Deus minime dominus erit, ut non simus?

44. Si, quam habent immortalia et mortalia naturam, eam ex voluntate Dei habent: quomodo fieri non possit ut mortui immortales fiant, Deo vobis lente?

45. Quibus opponuntur infirma, eorum valida asseveratio. Sed si omni impugnandi modo utentes Græci ad evertendam resurrectionis doctrinam, evertere illam non valuerunt, quia Dei, qui resurrectionem facit, potestate inconcussa in variis oppositionibus servata est: cur incredibilis sit mortuorum resurrectio, cum doctrina, quæ illam asserit, nec manibus nec lingua concussa fuerit?

46. Si maximum est Dei insuperabilis et incircumscriptæ potentiae signum, quod omnium hominum, vivorum et mortuorum, norit formas et actiones bonas et malas, quomodo mortuorum resurrectio, Dei incircumscriptæ potentiae et scientiae demonstratio non est, per quam denuo ut homines sint, restituit? At si res ita se habet: quomodo Deum demonstratione ejusmodi non defraudat, qui resurrectione mortuos defraudat?

47. Si Græci, dum sperant se argumentis suis resurrectionis doctrinam eversuros, spe exciderunt, quomodo non rursus spe excident, dum rursus sperant nullam fore mortuorum resurrectionem?

48. Oportebat ut Græci, dum resurrectionis doctrinam oppugnant, vel non vincerentur in pugna, vel victi resurrectionem non rejicerent; sin minus, primi eorum laboris inanitas argumentum est eorum incredulitatis a ratione alienæ.

ADMONITIO

In Confutationem quorundam Aristotelis Dogmatum.

548 Non longa opus est oratione, ut hoc opus eidem scriptori adjudicetur, cui superiores tum ad orthodoxos, tum Christianorum ad Græcos, et Græcorum ad Christianos quæstiones tribuimus. Idem prorsus stylus, iidem nominalitivi, sive accusativi absoluti, ut videre est n. 2, 28, 45, 57, ac initio Præfationis, eadem disputandi ratio in his omnibus scriptis ac eadem sententiæ.

In Præfatione, quæ dogmatum Aristotelicorum confutationi præfixa est miracula vocantur « divina opera, » ut in Responsione ad Quæst. 100 Orthodox. Quæ de generis cuiusque principibus ibidem dicuntur, similia sunt iis quæ in Resp. ad Quæst. 44 Orthodox. habemus. Cælum et cælestia incorruptibilia esse docet eodem

sensu. quo eadem res asseritur in confut. Resp. 5 Græcorum n. 2. In ipso opere tam nullæ occurrunt ratiocinationes iis, quas in superioribus Quæstionibus animadvertimus, plane gemellæ, ut qui triplex illud opus perlegerit, unius et ejusdem parentis setum facile agnoscat.

Nuncupatum est hoc opus Paulo presbytero, quem hic scriptor religionis defendendæ studio inflammatum esse testatur, seque libenter hujus scripti operam suscepisse, ut morem illi gereret. Fortasse idem est qui et nostro scriptori auctor fuit, ut Græcorum responsiones refelleret, supra col. 1403 et Græcorum nomine, supra col. 1466, n. 14, loquitur in iis referendis quæ Græci adversus resurrectionem obrudere solebant. Nam is qui hoc munere fungitur, Christianum se esse profietur, et saxea corda eos appellat, qui resurrectionis doctrinam increduli oderunt.

Commemoratur a Photio, cod. 125, « Justini tractatus contra primum et secundum librum Physicæ Auscultationis (Aristotelis) sive contra Materiam et Formam et Privationem Epicherematicæ et validæ et perutiles disputationes, necnon contra quintum illud corpus et motum sempiternum, quem Aristoteles vi ratiocinationum peperit. » Sed quia non duo solum priores physicæ Auscultationis libri, sed etiam plures alii ab hoc scriptore oppugnantur, nonnulli exstare negant opus a Photio memoratum. At nullo satius est cum Græbio mutilum Photii codicem suspicari. Inde enim, ut idem observat, errandi librariis nasci potuit occasio, quod cum num. 12 citentur nonnulla ex libris de cælo, quæ sub distinctis numeris 13, 14, 15, apposita sunt, librarius aliud agens assilire potuit ad ea quæ num. 46 ex libris de cælo repetuntur, iis omissis, quæ ex libris 3, 4, 5, 9 Physicæ Auscultationis excerptuntur. Forte etiam ipse Photius deceptus fuit, hunc librum celeriter potius evolvens quam accurate legendo; et cum vidoret ea quæ ex libris de cælo petuntur, citari num. 13, 14, 15, reliquam disputationem in libris de cælo refellendis versari existimavit.

ΑΝΑΤΡΟΠΗ

ΔΟΓΜΑΤΩΝ ΤΙΝΩΝ ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΙΚΩΝ.

—
QUORUMDAM

ARISTOTELIS DOGMATUM CONFUTATIO.

549 Ex iis, quæ humano studio ad Deum colendum præclare ab hominibus fiunt, nihil tam gratum Deo, quam pro viribus contendere, ut meliores homines fiunt. Quod quidem studium cum in vobis, digne omni honore, presbyter Paule, valde ferveat; quod mihi præcepisti, ut breviter selecta Græcorum de Deo et de creatione dogmatum capita exciperem, id libenter exsequendum suscepi, non ut veri aliquid ex eis ediscas (quomodo enim, qui cælitus per prophetas ab ipso creationis auctore Deo doctrinam his de rebus accepisti?), sed ut scias Græcos constante demonstrationibus scientia, ex qua se de Deo et de creatione profitentur disputare, nequaquam id perfecisse, sed conjiciendo quidquid placet definire. Ex iis, qui de Deo et de creatione disputantur, alii ab ipso auctore creationis Deo doctrinam de Deo et de creatione accipere per prophetas, Dei ad eam rem ministros, quos primum divinis operibus, quæ per eos fiebant, fide dignos demonstravit, atque ita postmodum de rebus illos, qui ab eis edocebantur, latentibus doctrinam suppediavit; alii vero prophetarum sermonibus increduli, propriis ratiocinationibus commiserunt Dei cognitionis inventionem. Atque apud illos quidem, qui edocti discrimen Dei et rei creatæ noverunt, unus est Deus, utroque sensu ingenitus, nec deos nec deum ante se aut post habens, nec coæternum, nec subjectum, nec adversarium; cujus nec

Τῶν κατὰ τὴν ἀνθρωπίνην σπουδὴν εἰς θεοπέλαγαν τοῦ Θεοῦ ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων γινομένων κελῶν, οὐδὲν οὕτως ἐστὶ δεκτὸν τῷ Θεῷ, ὡς τὸ κατὰ δύναμιν σπουδάζειν βελτίους ποιεῖν τοὺς ἀνθρώπους. Ταύτην οὖν τὴν προθυμίαν ἐν ὑμῖν, ᾧ τιμώτατε πρεσβύτερε Παῦλε, σφόδρα οὖσαν διάπυρον, ἐτοίμως ὑμῖν ὑπήκουσα περὶ ὧν ἐνετείλασθέ μοι βραχεῖαν τινα ποιήσασθαι τὴν ἐκλογὴν τῶν Ἑλληνικῶν περὶ Θεοῦ καὶ κτίσεως δογμάτων· οὐχ ἵνα τι γνῶς ἀληθές ἐξ αὐτῶν· πῶς γὰρ ἂν, ὁ ἄνωθεν ἔχων τὴν διὰ τῶν προφητῶν περὶ τούτων διδασκαλίαν, παρ' αὐτοῦ τοῦ τὴν κτίσιν πεποιηκότες Θεοῦ; ἀλλ' ἵνα γνῶς, μὴ κατὰ τὴν ἀποδεικτικὴν ἐπιστήμην, καθ' ἣν ἐπαγγέλλονται Ἕλληνες περὶ Θεοῦ τε καὶ κτίσεως τοὺς λόγους ποιεῖν, τούτο πεποιηκότες, ἀλλ' εἰκασμῶ τὸ δοκοῦν διορισμένους. Τῶν περὶ Θεοῦ καὶ κτίσεως τοὺς λόγους πεποιημένων ἀνθρώπων, οἱ μὲν παρ' αὐτοῦ τοῦ τὴν κτίσιν πεποιηκότες Θεοῦ τὴν διδασκαλίαν ἐδέξαντο περὶ Θεοῦ καὶ κτίσεως διὰ τῶν προφητῶν τῶν πρὸς τούτο ὑπουργησάντων τῷ Θεῷ· εὖς πρῶτον θεοὺς ἔργους τοῖς δι' αὐτῶν γινομένοις ἀξίους τοῦ πιστεῦσθαι (48) ἀνέδειξεν, εἰθ' οὕτως περὶ τῶν τοῖς διδασκομένοις ἀδῆλων τὴν διδασκαλίαν παρέσχεν· οἱ δὲ τοῖς διὰ τῶν προφητῶν ἀπιστήσαντες λόγοις, τοῖς οἰκείοις αὐτῶν λογισμοῖς ἐπέτρεψαν θεογνωσίας τὴν εὑρεσιν. Καὶ κατ' ἐκείνους μὲν τοὺς ἐκ διδασκαλίας Θεοῦ καὶ κτίσεως ἐγνωκότες τὴν διαφορὰν εἰς ἐστὶν ὁ Θεός, καθ' ἑκάτερον τὸν τῆς φησιν-

(48) Τοῦ πιστεῦσθαι. Articulus additus ex Reg. f.

σίας τρόπον ἀγέννητος ὦν· Θεὸν δὲ (49) ἢ Θεοὺς A οὕτε πρὸ αὐτοῦ, οὕτε μεθ' αὐτὸν ἐσχηκώς, συνατιδιον οὐκ ἔχων οὕτε ὑποκειμενον οὕτε ἀντικείμενον, ἀφάρτον ἔχων τὴν οὐσίαν, καὶ ἀνεμπόδιστον τὴν ἐνέργειαν, δημιουργὸς ὦν τοῦ κόσμου παντός, ἀρχὴν ἔχοντος τοῦ εἶναι, καὶ τοῦ τὶ εἶναι, καὶ τοῦ πῶς διαμνεῖν, τὴν ἐκείνου θέλησιν. Ἡ γὰρ ἐν ἀφθαρσίᾳ διαμένει τὰ μέρη τοῦ κόσμου, ὡς ὁ οὐρανὸς καὶ τὰ οὐράνια σώματα (50), καὶ αἱ ἀόρατοι δυνάμεις· ἢ ἐν τῷ γίνεσθαι τε καὶ φθεῖρθεσθαι, ὡς τὰ ἐπὶ γῆς ζῶα τε καὶ φυτά. Καὶ ὡσπερ τὸ γεγονός οὐκ ἂν ἐγένετο μὴ ἐκείνου προστάξαντος, γερηθῆτω· οὕτως οὐδ' ἂν διέμεινε μὴ ἐκείνου θεμένου τὸ πρόσταγμα, τοῖς μὲν ἀφάρτοις τοῦ ἐστάναι εἰς τὸν αἰῶνα τοῦ αἰῶνος, τοῖς δὲ ἐν γενέσει καὶ φθορᾷ τοῦ, *Ἀθήναρθεσθε καὶ πληθύνεσθε, καὶ πληρώσατε τὴν γῆν*. Πρὸς ἔνδειξιν δὲ B τῆς θείας αὐτοῦ δυνάμεως, καὶ τοῦ μὴ νόμου φύσεως πύτων δουλεύειν, ἀλλὰ αὐθεντικῆ βουλήσεως τὸ δοκοῦν ἐργαζόμενον, τὰ μὲν ἐν ἀρχῇ τῶν ἐν γενέσει καὶ φθορᾷ φύσεως ἐκ τῆς γῆς καὶ τῶν ὑδάτων ἐποίησε, προστάξας· *Ἐξαγαγέτω ἡ γῆ ψυχὴν ζῶσαν κατὰ γένος, καὶ φυτὰ ἔχοντα ἐν ἑαυτοῖς τὸ σπέρμα, καὶ ξύλα ποιῶντα καρπούς*. Καὶ πάλιν· *Ἐξαγαγέτω τὰ ὑδάτα ψυχὴν ζῶσαν κατὰ γένος· τὰ δὲ ἐκ τῶν γεναρχῶν γεγεννημένα, ἐκ τῆς καταβολῆς τοῦ σπέρματος γενέσθαι ὠρίσαστο*. Καὶ περὶ τούτων πάντες οἱ παρὰ τοῦ Θεοῦ πρὸς πάντας ἀνθρώπους ἀποσταλέντες προφήται ταῦτά φρονούντες διετέλουν, καὶ διαφονία ἐν αὐτοῖς γέγονεν οὐδεμία. Κατὰ δὲ τοὺς ἀπιστήσαντας μὲν τοῖς τῶν προφητῶν λόγοις, οἰκείω C ἂν ἰκασμῷ περὶ Θεοῦ καὶ κτίσεως τὸ δοκοῦν διορισμένους, πολλῇ τίς ἐστὶν ἡ πρὸς ἀλλήλους τε καὶ πρὸς ἑαυτοῦς διαφωνία ἐν τοῖς περὶ τῶν ὄντων καὶ τῆς τούτων ἀρχῆς κατ' οὐσίαν τε, καὶ ἀριθμὸν, καὶ κίνησιν, καὶ πέρας· καθὼς δείκνυται ἐκ τοῦ πρώτου μετὰ τοῦ μηδὲν αὐτὸν ἀληθεύειν περὶ ὧν διεληφε

essentia corrumpi, nec operatio interpellari potest; opifex totius mundi, qui cur sit et cur talis sit et cur talis permaneat, causam habet illius voluntatem. Vel enim in incorruptione permanent mundi partes, ut cælum et cœlestia corpora, et invisibiles potestates; vel in generatione et corruptione, ut in terra animalia et plantæ. Et quemadmodum quod factum est factum non fuisset, nisi illi præcepisset, fiat; ita nec permaneret, nisi præceptum posuisset, incorruptibilibus quidem ut stent in sæculum sæculi, iis autem, quæ in generatione et corruptione versantur, *Crescite et multiplicamini, et replete terram* 8. Ut autem divinam suam potestatem ostenderet, seque legibus naturæ non servire, sed voluntatis imperio quidquid vult efficere, ex iis, quæ in generatione et corruptione naturæ versantur, alia initio ex terra et aquis effecit, præcipiens: *Educat terra animam viventem juxta genus suum et plantas habentes in se ipsi semen et ligna facientia fructus* 9. Et rursus: *Educat aquæ animam viventem juxta genus suum* 10: alia autem ex generis principibus genita ex seminibus nasci voluit. Ac de his quidem omnes missi a Deo ad omnes homines prophetæ idem sentiendo perseverarunt, nec dissensio inter 550 eos ulla exstitit. Apud eos autem, qui rejectis prophetarum sermonibus, propria conjectura de Deo et de re creata quidquid libet definiunt, plurima est inter eos et secum ipsis dissensio de rebus earumque principibus secundum substantiam et numerum et motum et finem, quemadmodum ostenditur ex primo Aristotelis libro *Naturalis Auscultationis*, præterquam quod nihil veri loquitur de iis, quæ definienda suscepit.

λόγου τῆς Φυσικῆς Ἀκροάσεως Ἀριστοτέλους, διορισσασθαι πραγμάτων.

I. Ἐκ τοῦ πρώτου λόγου τῆς Φυσικῆς Ἀκροάσεως Ἀριστοτέλους.

« Αἶψά γάρ ἐστι τι ὃ ὑπόκειται, ἐξ οὗ γίνεται τὸ γινόμενον· ὅσον τὰ φυτὰ καὶ τὰ ζῶα ἐκ σπέρματος. Γίνεται δὲ τὰ γινόμενα ἀπλῶς, τὰ μὲν μετασχηματίζει, ὅσον ἀνδριάς· τὰ δὲ προσθέσει, ὅσον τὰ σθένεσι· τὰ δὲ ἀφαιρέσει, ὅσον ἐκ τοῦ λίθου ὁ Ἐρμῆς· τὰ δὲ συνθέσει, ὅσον οἰκία· τὰ δὲ ἀλλοιώσει, ὅσον τὰ τρεπόμενα κατὰ τὴν ὕλην. Πάντα δὲ τὰ οὕτω γινόμενα, φανερόν, ὅτι ἐξ ὑποκειμένων γίνεται. Καὶ τοῦτο διττόν (51)· ἢ γὰρ τὸ ὑποκειμενον, ἢ τὸ ἀντικείμενον. Λέγω δὲ ἀντικεῖσθαι μὲν τὸ ἄμουσον (52), ὑποκεῖσθαι δὲ τὸν ἀνθρώπων. »

Εἰ πρῶτόν ἐστι τὸ σπέρμα, καὶ ὕστερον τὸ ἐκ σπέρματος γινόμενον, καὶ γενητὰ ἀμφοτέρω,

8 Gen. 1, 18. 9 Ibid. 12. 10 Ibid. 20.

(49) Θεὸν δέ. Deest vocula in Reg. 1.

(50) Σώματα. Hanc vocem suppediavit Reg. 1.

(51) Καὶ τοῦτο διττόν. Ante has voces nonnulla ex ipso Aristotelis textu inseruerat Sylburgius, quæ cum minime necessaria sint ad propositum hujus nostri scriptoris, videntur ab eo de industria fuisse prætermissa.

1. Ex libro I naturalis Auscultationis Aristotelis, lib. 1, c. 7, p. 130 edit. J. Bekker. (Berol. 1831, in 4°), p. 190.

« Semper enim est aliquid quod subjicitur uude fit id quod fit: ut plantæ et animantes e semine. Fiunt autem omnino quæ sunt, quædam transformatione, ut statua: nonnulla accessione, ut ea quæ crescunt: aliqua decensione, ut e saxo Mercurius: alia compositione, ut domus: alia alteratione, ut ea quæ secundum materiam mutantur. Quæ autem ita fiunt, ea manifestum est ex subjectis omnia fieri. Atque illud quidem duplex est; vel enim subjectum est, vel oppositum. Dico autem opponi non musicum, subjici vero hominem. »

Si primum est quod semen seminat, et postea id quod e semine fit, et utraque genita sunt: ejus

(52) Τὸ ἄμουσον. Hæc apposita sunt ad sententiam Aristotelis, qui cum privationem inter principia numeret, utitur exemplo hominis non musici, qui musicus fit, et hominem subjectum esse statuit, contrarium autem, sive privationem, non musicum.

sensu. quo eadem res asseritur in *confut. Resp. 5 Græcorum n. 2*. In ipso opere tam multæ occurrunt rationationes iis, quas in superioribus Quæstionibus animadvertimus, plane gemellæ, ut qui triplex illud opus perlegerit, unius et ejusdem parentis fetum facile agnoscat.

Nuncupatum est hoc opus Paulo presbytero, quem hic scriptor religionis defendendæ studio inflammatum esse testatur, seque libenter hujus scripti operam suscepisse, ut morem illi gereret. Fortasse idem est qui et nostro scriptori auctor fuit, ut Græcorum responsiones rejelleret, supra col. 1403 et Græcorum nomine, supra col. 1466, n. 14, loquitur in iis referendis quæ Græci adversus resurrectionem obtrudere solebant. Nam is qui hoc munere fungitur, Christianum se esse profitetur, et sævæ corda eos appellat, qui resurrectionis doctrinam increduli oderunt.

Commemoratur a Photio, cod. 125, « Justini tractatus contra primum et secundum librum Physicæ Auscultationis (Aristotelis) sive contra Materiam et Formam et Privationem Epicherematicæ et validæ et perutilis disputationes, necnon contra quintum illud corpus et motum sempiternum, quem Aristoteles vi rationationum peperit. » Sed quia non duo solum priores physicæ Auscultationis libri, sed etiam plures alii ab hoc scriptore oppugnantur, nonnulli existere negant opus a Photio memoratum. At multo satius est cum Græbio mutilum Photii codicem suspicari. Inde enim, ut idem observat, errandi librariis nasci potuit occasio, quod cum num. 12 citentur nonnulla ex libris de cælo, quæ sub distinctis numeris 13, 14, 15, apposita sunt, librarius aliud agens assilire potuit ad ea quæ num. 46 ex libris de cælo repetuntur, iis omissis, quæ ex libris 3, 4, 5, 9 Physicæ Auscultationis excerpuntur. Forte etiam ipse Photius deceptus fuit, hunc librum celeriter potius evolvens quam accurate legendo; et cum videret ea quæ ex libris de cælo petuntur, citari num. 13, 14 15, reliquam disputationem in libris de cælo refellendis versari existimavit.

ΑΝΑΤΡΟΠΗ

ΔΟΓΜΑΤΩΝ ΤΙΝΩΝ ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΙΚΩΝ.

—
QUORUMDAM

ARISTOTELIS DOGMATUM CONFUTATIO.

549 Ex iis, quæ humano studio ad Deum colendum præclare ab hominibus fiunt, nihil tam gratum Deo, quam pro viribus contendere, ut meliores homines fiant. Quod quidem studium cum in vobis, digne omni honore, presbyter Paule, valde ferveat; quod mihi præcepisti, ut brevier selecta Græcorum de Deo et de creatione dogmatum capita exciperem, id libenter exsequendum suscepi, non ut veri aliquid ex eis ediscas (quomodo enim, qui cælitus per prophetas ab ipso creationis auctore Deo doctrinam his de rebus accepisti?), sed ut scias Græcos constante demonstrationibus scientia, ex qua se de Deo et de creatione profitentur disputare, nequaquam id perfecisse, sed conjiciendo quidquid placet definire. Ex iis, qui de Deo et de creatione disputarunt, alii ab ipso auctore creationis Deo doctrinam de Deo et creatione accepere per prophetas, Dei ad eam rem ministros, quos primum divinis operibus, quæ per eos fiebant, fide dignos demonstravit, atque ita postmodum de rebus illos, qui ab eis edocebantur, latentibus doctrinam supeditavit; alii vero prophetarum sermonibus increduli, propriis ratioeinationibus commiserunt Dei cognitionis inventionem. Atque apud illos quidem, qui edocti discrimen Dei et rei creatæ noverunt, unus est Deus, utroque sensu ingenitus, nec deos nec deum ante se aut post habens, nec coæternum, nec subjectum, nec adversarium; cujus nec

Τῶν κατὰ τὴν ἀνθρωπίνην σπουδὴν εἰς θεραπεῖαν τοῦ Θεοῦ ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων γινομένων κληῶν, οὐδὲν οὕτως ἐστὶ δεκτὸν τῷ Θεῷ, ὡς τὸ κατὰ δύναμιν σπουδάζειν βελτίους ποιεῖν τοὺς ἀνθρώπους. Ταύτην οὖν τὴν προθυμίαν ἐν ὑμῖν, ᾧ τιμώσατε πρεσβύτερε Παῦλε, σφόδρα οὖσαν διάπυρον, ἐτόίμως ὑμῖν ὤψηκοντα περὶ ὧν ἐνετείλασθέ μοι βραχέλιον τινα ποιήσασθαι τὴν ἐκλογὴν τῶν Ἑλληνικῶν περὶ Θεοῦ καὶ κτίσεως δογμάτων· οὐχ ἵνα τι γνῶς ἀληθὲς ἐξ αὐτῶν· πῶς γὰρ ἂν, ὁ ἄνωθεν ἔχων τὴν διὰ τῶν προφητῶν περὶ τούτων διδασκαλίαν, παρ' αὐτοῦ τοῦ τὴν κτίσιν πεποιηκότος Θεοῦ; ἀλλ' ἵνα γνῶς, μὴ κατὰ τὴν ἀποδεικτικὴν ἐπιστήμην, καθ' ἣν ἐπαγγέλλονται Ἕλληνες περὶ Θεοῦ τε καὶ κτίσεως τοὺς λόγους ποιεῖν, τούτο πεποιηκότας, ἀλλ' εἰχασιμῶ τὸ δοκοῦν διορισμένους. Τῶν περὶ Θεοῦ καὶ κτίσεως τοὺς λόγους πεποιημένων ἀνθρώπων, οἱ μὲν παρ' αὐτοῦ τοῦ τὴν κτίσιν πεποιηκότος Θεοῦ τὴν διδασκαλίαν ἐδέξαντο περὶ Θεοῦ καὶ κτίσεως διὰ τῶν προφητῶν τῶν πρὸς τοῦτο ὑπουργησάντων τῷ Θεῷ· οὗς πρώτων θεοὺς ἔργους τοῖς δι' αὐτῶν γιγνομένοις ἀξίους τοῦ πιστεῦσθαι (48) ἀνέδειξεν, εἰθ' οὕτω περὶ τῶν τοῖς διδασχομένοις ἀδήλων τὴν διδασκαλίαν παρέσχεν· οἱ δὲ τοῖς διὰ τῶν προφητῶν ἀπιστήσαντες λόγοις, τοῖς οικείοις αὐτῶν λογισμοῖς ἐπέτρεψαν θεογνωσίας τὴν εὑρεσιν. Καὶ κατ' ἐκείνους μὲν τοὺς ἐκ διδασκαλίας Θεοῦ καὶ κτίσεως ἐγνωκότας τὴν διαφορὰν εἰς ἐστὶν ὁ Θεὸς, καθ' ἑκάτερον τὸν τῆς ἀπειρη-

(48) Τοῦ πιστεῦσθαι. Articulus additus ex Reg. f.

σίας τρόπον ἀγέννητος ὤν· Θεὸν δὲ (49) ἢ Θεοῦ ἄ
 οὔτε πρὸ αὐτοῦ, οὔτε μεθ' αὐτὸν ἐσχηκώς, συναττιον
 οὐκ ἔχων οὔτε ὑποκειμενον οὔτε ἀντικείμενον, ἀφθα-
 ρτον ἔχων τὴν οὐσίαν, καὶ ἀνεμπόδιστον τὴν ἐνέρ-
 γειαν, δημιουργὸς ὤν τοῦ κόσμου παντός, ἀρχὴν
 ἔχοντος τοῦ εἶναι, καὶ τοῦ τί εἶναι, καὶ τοῦ πῶς δια-
 μιμένειν, τὴν ἐκείνου θέλησιν. Ἡ γὰρ ἐν ἀφθαρσίᾳ
 διαμένει τὰ μέρη τοῦ κόσμου, ὡς ὁ οὐρανός καὶ τὰ
 οὐράνια σώματα (50), καὶ αἱ ἀόρατοι δυνάμεις· ἢ ἐν
 τῷ γίνεσθαι τε καὶ φθεῖρεσθαι, ὡς τὰ ἐπὶ γῆς ζῶα
 τε καὶ φυτά. Καὶ ὡσπερ τὸ γεγονός οὐκ ἂν ἐγένετο
 μὴ ἐκείνου προστάξαντος, *γενηθήτω*· οὕτως οὐδ'
 ἂν διέμεινε μὴ ἐκείνου θεμένου τὸ πρόσταγμα, τοῖς
 μὲν ἀφθάρτοις τοῦ ἐστάναι εἰς τὸν αἰῶνα τοῦ αἰῶνος,
 τοῖς δὲ ἐν γενέσει καὶ φθορᾷ τοῦ, *Ἀύξάνεσθε καὶ πλη-
 θύνεσθε, καὶ πληρώσατε τὴν γῆν*. Πρὸς ἐνδειξιν δὲ
 τῆς θείας αὐτοῦ δυνάμεως, καὶ τοῦ μὴ νόμῳ φύσεως
 αὐτὸν δουλεῦν, ἀλλὰ αὐθεντικῆ βουλήσεως τὸ δοκοῦν
 ἐργαζόμενον, τὰ μὲν ἐν ἀρχῇ τῶν ἐν γενέσει καὶ φθορᾷ
 φύσεως ἐκ τῆς γῆς καὶ τῶν ὑδάτων ἐποίησε, προσ-
 τάξας· *Ἐξαγαγέτω ἡ γῆ ψυχὴν ζῶσαν κατὰ γέ-
 νος, καὶ φυτὰ ἔχοντα ἐν ἑαυτοῖς τὸ σπέρμα, καὶ
 ξύλα ποιῦντα καρπούς*. Καὶ πάλιν· *Ἐξαγαγέτω
 τὰ ὕδατα ψυχὴν ζῶσαν κατὰ γένος*· τὰ δὲ ἐκ τῶν
 γεναρχῶν γεγενημένα, ἐκ τῆς καταβολῆς τοῦ σπέρ-
 ματος γενέσθαι ὠρίσαστο. Καὶ περὶ τούτων πάντες οἱ
 παρὰ τοῦ Θεοῦ πρὸς πάντας ἀνθρώπους ἀποσταλέν-
 τες προφήται ταῦτά φρονούντες διετέλουν, καὶ δια-
 φωνία ἐν αὐτοῖς γέγονεν οὐδεμία. Κατὰ δὲ τοὺς
 ἀπιστήσαντας μὲν τοῖς τῶν προφητῶν λόγοις, οἰκείῳ
 ὡς εἰκασμῷ περὶ Θεοῦ καὶ κτίσεως τὸ δοκοῦν διορι-
 σαμένους, πολλὴ τίς ἐστίν ἢ πρὸς ἀλλήλους τε καὶ
 πρὸς ἑαυτοὺς διαφωνία ἐν τοῖς περὶ τῶν ὄντων καὶ
 τῆς τούτων ἀρχῆς κατ' οὐσίαν τε, καὶ ἀριθμὸν, καὶ
 κίνησιν, καὶ πέρας· καθὼς δείκνυται ἐκ τοῦ πρώτου
 λόγου τῆς *Φυσικῆς Ἀκροάσεως* Ἀριστοτέλους,
 μὲν τὰ ὅσα μὴδὲν αὐτὸν ἀληθεύειν περὶ ὧν διεληφε
 διορίσασθαι πραγμάτων.

1. Ἐκ τοῦ πρώτου λόγου τῆς *Φυσικῆς Ἀκροάσεως* Ἀριστοτέλους.

« Ἀεὶ γὰρ ἐστὶ τι ὃ ὑπόκειται, ἐξ οὗ γίνεται τὸ
 γινόμενον· οἷον τὰ φυτὰ καὶ τὰ ζῶα ἐκ σπέρματος.
 Γίνονται δὲ τὰ γινόμενα ἀπλῶς, τὰ μὲν μετασχημα-
 τίσαι, οἷον ἀνδριάς· τὰ δὲ προσθέσει, οἷον τὰ σφρα-
 γόμενα· τὰ δὲ ἀφαιρέσει, οἷον ἐκ τοῦ λίθου ὁ Ἐρμῆς·
 τὰ δὲ συνθέσει, οἷον οἰκία· τὰ δὲ ἀλλοιώσει, οἷον τὰ
 τρεπόμενα κατὰ τὴν ὕλην. Πάντα δὲ τὰ οὕτω γινόμε-
 να, φανερόν, ὅτι ἐξ ὑποκειμένων γίνεται. Καὶ
 τοῦτο διττόν (51)· ἢ γὰρ τὸ ὑποκειμενον, ἢ τὸ ἀντι-
 κείμενον. Λέγω δὲ ἀντικεῖσθαι μὲν τὸ ἄμουσον (52),
 ὑποκεῖσθαι δὲ τὸν ἀνθρώπον. »

Εἰ πρῶτόν ἐστι τὸ σπεῖρον σπέρμα, καὶ ὕστερον
 τὸ ἐκ σπέρματος γινόμενον, καὶ γενητὰ ἀμφότερα,

• Gen. 1, 18. • Ibid. 12. • Ibid. 20.

(49) Θεὸν δέ. Deest vocula in Reg. 1.

(50) Σώματα. Hanc vocem suppediavit Reg. 1.

(51) Καὶ τοῦτο διττόν. Ante has voces nonnulla
 ex ipso Aristotelis textu inseruerat Sylburgius, quæ
 cum minime necessaria sint ad propositum hujus
 nostri scriptoris, videntur ab eo de industria fuisse
 prætermissa.

essentia corrumpi, nec operatio interpellari po-
 test; opifex totius mundi, qui cur sit et cur
 talis sit et cur talis permaneat, causam habet illius
 voluntatem. Vel enim in incorruptione permanent
 mundi partes, ut cælum et cœlestia corpora, et
 invisibiles potestates; vel in generatione et corru-
 ptione, ut in terra animalia et plantæ. Et quemad-
 modum quod factum est factum non fuisset, nisi
 illi præcepisset, fiat; ita nec permaneret, nisi præ-
 ceptum posuisset, incorruptibilibus quidem ut
 stent in sæculum sæculi, iis autem, quæ in gene-
 ratione et corruptione versantur, *Crescite et multi-
 plicamini, et replete terram*⁸. Ut autem divinam suam
 potestatem ostenderet, seque legibus naturæ non
 servire, sed voluntatis imperio quidquid vult effi-
 cere, ex iis, quæ in generatione et corruptione na-
 turæ versantur, alia initio ex terra et aquis effecit,
 præcipiens: *Educat terra animam viventem juxta
 genus suum et plantas habentes in se ipsas semen et
 ligna facientia fructus*⁹. Et rursus: *Educant aquæ
 animam viventem juxta genus suum*¹⁰: alia autem
 ex generis principibus genita ex seminis jactu nasci
 voluit. Ac de his quidem omnes missi a Deo ad
 omnes homines prophetæ idem sentiendo perseve-
 rarunt, nec dissensio inter 550 eos ulla exstitit.
 Apud eos autem, qui rejectis prophetarum sermo-
 nibus, propria conjectura de Deo et de re creata
 quidquid libet definiunt, plurima est inter eos et
 secum ipsis dissensio de rebus earumque princi-
 piis secundum substantiam et numerum et motum
 et finem, quemadmodum ostenditur ex primo Ari-
 stotelis libro *Naturalis Auscultationis*, præterquam
 quod nihil veri loquitur de iis, quæ definienda sus-
 cepit.

λόγου τῆς *Φυσικῆς Ἀκροάσεως* Ἀριστοτέλους,
 διορίσασθαι πραγμάτων.

1. Ex libro I *Naturalis Auscultationis Aristotelis*,
 lib. 1, c. 7, p. 130 edit. J. Bekker. (Berol. 1831,
 in-4°), p. 190.

« Semper enim est aliquid quod subjicitur unde
 fit id quod fit: ut plantæ et animantes e semine.
 Fiunt autem omnino quæ fiunt, quædam transfor-
 matione, ut statua: nonnulla accessione, ut ea
 quæ crescunt: aliqua decessione, ut e saxo Mer-
 curius: alia compositione, ut domus: alia altera-
 tione, ut ea quæ secundum materiam mutantur.
 Quæ autem ita fiunt, ea manifestum est esse sub-
 jectis omnia fieri. Atque illud quidem duplex est; vel
 enim subjectum est, vel oppositum. Dico autem op-
 poni non musicum, subjici vero hominem. »

Si primum est quod semen seminat, et postea
 id quod e semine fit, et utraque genita sunt: ejus

(52) Τὸ ἄμουσον. Hæc apposita sunt ad senten-
 tiam Aristotelis, qui cum privationem inter prin-
 cipia numeret, utitur exemplo hominis non musici,
 qui musicus fit, et hominem subjectum esse statuit,
 contrarium autem, sive privationem, non musicum.

sane, quod satu fieri ponitur, generationi semer, sub-
 jicitur; ejus autem quod seminavit, generationi semen
 subjicere non est. Proinde non semper animantes
 et plantæ satu fiunt. Præterea si utrumque genitum
 animal est, et quod seminat, et quod e semine
 gignitur : et utrumque non ex eodem est subjecto,
 sed alterum e semine, alterum non e semine : quo
 pacto falsum non est, semper animantes satu pro-
 creari? Eadem est de plantis ratio. Item, si prin-
 cipium ejus quod satu fit, est sator; is autem in
 commentatione *Naturalis Auscultationis* Aristotelis
 ignotus et indefinitus est : quam de causa com-
 mentatio ea instituta est, cum principium ignore-
 tur primi animalis et plantæ? Sequitur enim ignora-
 tionem principii ignoratio eorum quæ ex principio.
 Si animal, quod fit ex semine, secundum naturam
 fit, liquet idem animal, si fiat quidem, non tamen
 ex semine, non fieri secundum naturam. Dicant
 igitur Aristotelici secundum quid fiat animal quod
 non fit secundum naturam. Deinde si assignato
 animalis diverso nascendi modo, nempe illius, quod
 ex semine et secundum naturam, et illius, quod
 non ex semine nec secundum naturam fit, necesse
 est finitam esse generationem: quomodo ergo di-
 cunt Græci animalia ac plantas, quæ secundum
 naturam facta sunt, æque ac Deum carere prin-
 cipio, cum ne primo quidem animali et plantæ
 æqualia esse possint? Præterea, si quidquid fit
 semper compositum est, quomodo modum, quo
 fiunt quæ per compositionem fiunt, proprio modi
 discrimine ab aliis generationis modis segregas?
 Nam si compositum est quidquid genitum, necesse
551 ut per compositionem gignatur. Sed si ge-
 nerationis per compositionem modus generationi
 omni convenit, frustra ab aliis generationis modis
 segregatur proprio discrimine. Item, si quæ sub-
 jecta sunt iis, quas diximus, generationibus, sub-
 stantiæ sunt, ac in eis subjectum bifariam conside-
 ratur, id est subjectum et oppositum, materia autem
 substantia non est: quomodo quadrat modus genera-
 tionis eorum, quæ ex substantiis gignuntur cum
 modo generationis eorum, quæ non ex substantiis
 generantur? Necesse ergo est vel substantiam esse
 materiam, vel quæ ex materia gignuntur alio modo
 gigni ac prædictis generationis modis. Sed quia in
 pertractatione *Naturalis Auscultationis* materiam
 statuitur non esse substantiam, nec modus genera-
 tionis eorum, quæ ex illa fiunt, exponitur: annon
 inutilis ipsa pertractatio, in qua non reperitur
 quid liqueat? Adhuc etiam si, ut necesse est na-
 turæ et arti non quælibet ex quibuslibet, sed ex
 certis et definitis certa et definita facere, ita Deo
 necessitas adest ex certis et definitis certa et defi-
 nita faciendi: quis est qui hanc Deo legem impo-
 suit? Ac naturæ quidem et arti hanc a Deo legem
 impositam fuisse manifestum est. Sed si Deus legi
 non subest, sed ex quolibet quælibet facit, nulla
 cum legis necessitate prohibente quominus quid-
 quid vult efficiat: quomodo non solutus etiam et liber

est a lege ex subjectis necessario faciendi?

Α τῆ μὲν γενέσει τοῦ κειμένου ἐκ σπέρματος γιγνομένου ὑποκεῖται τὸ σπέρμα, τῆ δὲ γενέσει τοῦ σπείραντος ὑποκεῖσθαι τὸ σπέρμα οὐ δυνατόν· οὐκ ἄρα αἱ τὰ ζῶα καὶ τὰ φυτὰ ἐκ σπέρματος γίνονται. Ἐτι, εἰ ζῶον γενητὸν ἑκάτερον, τὸ σπείρον καὶ τὸ ἐκ σπέρματος γιγνόμενον, καὶ οὐκ ἐκ τοῦ αὐτοῦ ὑποκειμένου ἑκάτερον, ἀλλὰ θάτερον μὲν ἐκ τοῦ σπέρματος, ἕτερον δὲ οὐκ ἐκ τοῦ σπέρματος· πῶς οὐ ψευδὲς τὸ αἰετὰ ζῶα γίνεσθαι ἐκ τοῦ σπέρματος; Καὶ περὶ τῶν φυτῶν ὁ αὐτὸς λόγος. Ἐτι, εἰ ἀρχὴ μὲν τοῦ ἐκ σπέρματος γιγνομένου ἐστὶ τὸ σπείρον, ἀγνωστον δὲ τοῦτο καὶ ἀδιόριστον ἐν τῇ πραγματείᾳ τῆς Φυσικῆς Ἀκροάσεως Ἀριστοτέλους, τίνας ἔνεκεν ἐγράφῃ αὕτη ἡ πραγματεία, τῆς ἀρχῆς ἀγνωσμένης τοῦ πρώτου ζώου τε καὶ φυτοῦ; Ἀκολουθεῖ γὰρ τῇ ἀγνωσίᾳ τῆς ἀρχῆς ἢ ἀγνωσίᾳ τῶν ἐξ ἀρχῆς· εἰ τὸ ζῶον τὸ ἐκ σπέρματος γιγνόμενον, γίνεται δὲ κατὰ φύσιν, δῆλον ὅτι τοῦ αὐτοῦ ζώου γιγνομένου μὲν, μὴ ἐκ σπέρματος δὲ, οὐ γίνεται κατὰ φύσιν. Εἰπάτωσαν οὖν οἱ Ἀριστοτελικοὶ, κατὰ τί γίνεται τὸ ζῶον τὸ μὴ κατὰ φύσιν γιγνόμενον. Ἐτι, εἰ, διαφορᾶς κατὰ γένεσιν τοῦ ζώου δοθείσης, τοῦ τε ἐκ σπέρματος καὶ κατὰ φύσιν, καὶ τοῦ μὴ ἐκ σπέρματος, μήτε κατὰ φύσιν γιγνομένου, ἀνάγκη πεπερασμένην εἶναι τὴν γένεσιν· πῶς οὖν σύναρχα λέγουσιν Ἕλληνες τὰ τε ζῶα καὶ τὰ φυτὰ τῷ Θεῷ, τὰ κατὰ φύσιν γεγόντα, τὰ μήτε τῷ πρώτῳ ζῳῷ τε καὶ φυτῷ σύγχρονα εἶναι δυνάμενα; Ἐτι, εἰ ἅπαν τὸ γιγνόμενον αἰετὸ σύνθετόν ἐστι, πῶς τὸν τρόπον τῶν κατὰ σύνθεσιν γιγνομένων τῆ οἰκειᾶ τοῦ τρόπου διαφορᾶ τῶν ἄλλων τῶν τῆς γενέσεως τρόπων διέσταιας; Εἰ γὰρ ἅπαν γενητὸν σύνθετον, κατὰ σύνθεσιν ἀνάγκη γίνεσθαι. Ἄλλ' εἰ ὁ τρόπος τῆς κατὰ σύνθεσιν γενέσεως πῶς γενέσει ἀρμόττει, περιττῶς τῶν ἄλλων τῆς γενέσεως τρόπων διέσταται τῇ οἰκειᾷ διαφορᾶ. Ἐτι, εἰ τὰ ὑποκείμενα ταῖς βῆθαισι γενέσεσιν οὐσαί εἰσι, καὶ ἐν αὐταῖς θεωρεῖται τὸ διττὸν τοῦ ὑποκειμένου, τουτέστι τὸ ὑποκείμενον καὶ τὸ ἀντικείμενον, ἡ δὲ ὅλη οὐσία οὐκ ἐστὶ, πῶς ἀρμόττει ὁ τρόπος τῆς γενέσεως τῶν ἐξ οὐσιῶν γιγνομένων τῷ τρόπῳ τῆς γενέσεως τῶν μὴ ἐξ οὐσίας γιγνομένων; Ἀνάγκη ἄρα ἡ οὐσίαν εἶναι τὴν ὅλην, ἢ τῶν ἐτέρῳ γίνεσθαι τὰ ἐκ τῆς ὅλης γιγνόμενα παρὰ τοὺς βῆθοντας τρόπους τῆς γενέσεως. Ἄλλ' ἐπειδὴ τῇ πραγματείᾳ τῆς Φυσικῆς Ἀκροάσεως ἡ ὅλη διώρισταί μὴ εἶναι οὐσία, καὶ ὁ τρόπος τῆς γενέσεως τῶν ἐξ αὐτῆς γιγνομένων οὐ παραδέδοται, πῶς οὐ περιττὴ αὕτη ἡ πραγματεία, ἐν ἣ τὸ σαφὲς ἄπορον; Ἐτι, εἰ, ὡς ἀνάγκη τῇ φύσει καὶ τῇ τέχνῃ τὸ μὴ ἐκ τοῦ τυχόντος ποιεῖν τὰ τυχόντα, ἀλλ' ἐκ τῶν ὠρισμένων τὰ ὠρισμένα, οὕτως ἀνάγκη καὶ τῷ Θεῷ ἐκ τῶν ὠρισμένων ποιεῖν τὰ ὠρισμένα, τίς ἐστὶν ὁ τῷ Θεῷ τοῦτον τὸν ὄρον θέμενος; Ὅτι δὲ τῇ φύσει καὶ τῇ τέχνῃ ὁ Θεὸς ἐθήκε τοῦτον τὸν ὄρον, φανερόν. Εἰ δὲ ὁ Θεὸς ὑπὸ τὸν ὄρον οὐκ ἐστὶν, ἀλλὰ ποιεῖ ἐκ τοῦ τυχόντος τὰ τυχόντα, τῆ τοῦ ὄρου ἀνάγκη μὴ κωλύμενος τοῦ ποιεῖν ἢ βούλεται· πῶς οὐκ ἥλευθέρωται καὶ τοῦ ὄρου τοῦ ποιεῖν ἐκ τῶν ὑποκειμένων κατὰ ἀνάγκην;

2. Τοῦ αὐτοῦ Ἀριστοτέλους ἐκ τοῦ αὐτοῦ λόγου. A 2

Ἔστι δὲ τὸ ὑποκείμενον ἀριθμῶ μὲν ἓν, εἶδει δὲ δύο. Ὁ μὲν γὰρ ἄνθρωπος, καὶ ὁ χρυσός, καὶ ὁ δὲ ὡς ἢ ὕλη, ἀριθμητὴ· τὸ δὲ γὰρ τι μᾶλλον, καὶ οὐ κατὰ συμβεθῆκος ἐξ αὐτοῦ γίνεται τὸ γινόμενον· ἡ δὲ στέρησις καὶ ἡ ἐναντίωσις συμβεθῆκος. Ἐν δὲ τὸ εἶδος, οἷον ἡ τάξις, ἡ μουσική, ἡ τῶν ἄλλων τι τῶν οὕτω κατηγορουμένων· δι' ὧν ἔστι· μὲν ὡς δύο λεκτέον εἶναι τὰς ἀρχάς, ἔστι δὲ ὡς τρεῖς. Καὶ ἔστι μὲν ὡς τὰ ἐναντία, οἷον εἴ τις λέγοι τὸ μουσικὸν καὶ τὸ ἄμουσον, ἢ τὸ θερμὸν καὶ τὸ ψυχρὸν, ἢ τὸ ἡρμοσμένον καὶ ἀνάρμοστον· ἔστι δὲ ὡς οὐ. Ὑπ' ἀλλήλων γὰρ πάσχειν τὰ ἐναντία ἀδύνατον. Λύεται δὲ καὶ τοῦτο διὰ τὸ ἄλλο εἶναι τὸ ὑποκείμενον· τοῦτο γὰρ οὐκ ἐναντίον. Ὅστε οὔτε πλείους τῶν ἐναντίων αἱ ἀρχαὶ τρόπον τινα, ἀλλὰ δύο ὡς εἰπεῖν τῷ ἀριθμῷ· ὅστε αὐτὸ παντελῶς δύο διὰ τὸ ἕτερον ὑπάρχειν τὸ εἶναι αὐτοῖς, ἀλλὰ τρεῖς. »

Εἰ ἔστι τὸ ὑποκείμενον ἀριθμῶ μὲν ἓν, εἶδει δὲ δύο, ἀφ' ὧν δεῖ ἓν τῷ ἐνὶ ὑποκείσθαι, πῶς οὐκ ἔστι τὸ ὑποκείμενον αὐτὸ ἑαυτῷ ὑποκείμενον; Εἰ δὲ τοῦτο ἀδύνατον, πῶς οὐκ ἔστι ψευδὲς τὸ εἶδει δύο εἶναι τὸ ὑποκείμενον; Ἔτι, εἰ δεῖ ὑποκείσθαι τι ἀπὸ τῶν γινόμενων, ἔστι δὲ τοῦτο ἡ ὕλη, πῶς οὐκ ἔστιν ἡ ὕλη ἀπὸ γενητῆ; Ἄπει γὰρ τῷ ἐνὶ τῶν ἐναντίων ὑπόκειται. Ἡ γὰρ τῇ στερήσει ὑπόκειται, ἢ τῷ εἶδει, ἐναντίω ὄντι τῇ στερήσει· καὶ τῷ εἶδει μὲν γίνεται εὐμορφος (53), τῇ στερήσει δὲ ἄμορφος. Πῶς οὖν οὐκ ἔστιν οὐσία γενητῆ ἡ ὕλη, ἀπὸ τὸ εἶναι γενητῶς ἔχουσα; Ἔτι, εἰ ἡ στερήσει οὐδὲν ἔστιν ἕτερον παρὰ τὴν ἀναίρεσιν παντὸς τοῦ ὄντος, ἔχουσα δὲ ταύτην ἡ ὕλη, πῶς οὐκ ἀνήρηται αὐτῆς καὶ τὸ εἶναι αὐτὴν ὕλην; Ἔτι, εἰ ἀπόντος τοῦ εἶδους τῆς ὕλης, ἄπεισιν αὐτῆς καὶ τὸ εἶναι αὐτὴν οὐσίαν, καὶ τὸ τὸ δὲ τι καὶ τὸ ὄν, οὐδαμῶς ἄρα ἡ ὕλη ἀπόντος αὐτῆς τοῦ εἶδους. Ἔτι, εἰ ἀριθμητὴ ἡ ὕλη, τὰ δὲ ἐναντία τὰ ταύτην (54) συμβεθῆκότα οὐκ ἀριθμητὰ, πῶς τρεῖς ἀρχαί, ἢ τε ὕλη καὶ τὰ ταύτην συμβεθῆκότα; Εἰ οὐδὲν ὧν (55) ἐν τῇ συστάσει τῶν φύσεων γινόμενων θεωρούμεν ἔστιν ἐκ τῆς ὕλης, οὐδὲ τὸ παιδὸν οὐδὲ τὸ ποσὸν, πῶς ἐξ αὐτῆς τὰ γινόμενα γίνονται καθ' αὐτά; Εἰ ἀδύνατόν τι εἶναι μὴ εἶναι καὶ τὸ δὲ τι¹¹, πῶς διὰ τὴν στέρησιν τὸ δὲ τι μὴ οὐσα ἡ ὕλη, τὸ εἶναι ἔχει; Εἰ ἡ στέρησις καὶ τὸ εἶδος τῇ ὕλει συμβέβηκεν, οὐσία δὲ οὐκ ἔστιν ἡ ὕλη, πῶς ταύτην συμβέβηκε τὰ ἐναντία; Τῇ γὰρ οὐσίᾳ συμβαίνει τὰ συμβεθῆκότα. Εἰ ὡσπερ ἡ τάξις ἐν τοῖς τεταγμένοις, οὕτω καὶ τὸ εἶδος ἐν τῇ ὕλει, πῶς τὰ μὲν ἄτακτα πρὸ τῆς τάξεως τὸ εἶναι τὸ δὲ τι ἔχει; ἢ γὰρ ὕλη (56) πρὸ τοῦ εἶδους τὸ εἶναι τὸ δὲ τι μὴ ἔχουσα, σώζεται ἐν τῇ ὕλει ἡ ἀναλογία τῆς τάξεως ὡς πρὸς τὸ εἶδος. Εἰ ἐν τῇ συνθέσει μὲν τῶν γινόμενων δύο θεωροῦνται μόναι ἀρχαί, ἢ τε ὕλη καὶ τὸ εἶδος· χωρὶς δὲ συνθέσεως τρεῖς εἰσὶν ἀρχαί, ἢ τε ὕλη καὶ ἡ στέρησις καὶ τὸ εἶδος· ὁ δὲ ἄρα ὅτι,

¹¹ Leg. καὶ μὴ εἶναι τὸ δὲ τι.

(53) *Εὐμορφος*. Mallet *ἔμορφος* Sylburgius.

(54) *Τὰ ταύτην*. Articulum suppeditavit Reg. 4.

(55) *Οὐδὲν ὧν*. Non dubitat Sylburgius quin legitimam sit οὐδὲν τῶν. Sed si id sequimur, iuxta

2 *Ejusdem Aristotelis ex eodem libro, ib., p. 190, 29.*

« Est autem subjectum numero quidem unum, forma autem duo. Nam homo et aurum ac generatim materia numero subjecta: id enim quod fit ex subjecto, aliquid maxime ex eo fit, nec per accidens. Est autem accidens privatio et contrarium. Unum autem est forma, velut ordo et musica et eorum quidpiam quæ simili modo dicuntur. Quare licet quidem duo dicere principia, licet etiam tria: licet etiam contraria dicere, velut si quis dicat musicum et immusicum, aut calidum et frigidum, aut constructum et inconstructum. Rursus etiam licet non dicere. Contraria enim a se invicem pati non possunt. Solvitur autem et hoc, quia aliud est subjectum: illud enim non est contrarium. Quare nec plura contrariis principia quodammodo, sed numero, ut ita dicam, duo: nec rursus duo omnino, quia alia eis inest essentia, sed tria. »

Si subjectum numero quidem unum, forma autem duo: cum oporteat ut unum uni subjiciatur, quomodo subjectum non est sibi ipsi subjectum? Quod si id fieri non potest; quomodo falsum non est forma duo esse subjectum? Deinde si necesse est semper subjici aliquid eorum quæ fiunt, illud autem materia est: quomodo non genita semper est materia? Semper enim uni contrariorum subjicitur. Vel enim privationi subjicitur, vel formæ, quæ contraria est privationi: ac forma quidem fit formata, privatione autem informis. Quomodo ergo materia non est substantia genita, quæ semper esse habet genite? Item 552 si privatio nihil aliud est quam abolitio omnis entis, hæc autem inest materiæ: quomodo non ab ea aufertur et quod ipsa est materia? Item si, absente forma a materia, abest etiam ab ea quominus sit substantia et certum quid et ens; nullibi ergo materia absente forma. Item, si numerabilis materia, quæ autem ei accidunt minime numerabilia: quomodo tria sunt principia, materia et quæ illi accidunt? Si nihil eorum, quæ in constitutione naturarum genitarum cernimus, ex materia est, nec qualitas, nec quantitas: quomodo quæ ex ea fiunt, per seipsa fiunt? Si fieri non potest ut aliquid sit nec certum quid sit: quomodo materia, cum propter privationem non sit certum quid, esse habet? Si privatio et forma materiæ accidunt, substantia autem non est materia: quomodo ei contraria accidunt? Nam quæ accidentia sunt, substantiæ accidunt. Si ut ordo in iis quæ ordinantur, ita forma in materia: quomodo ea quæ carent ordine, habent ante ordinem ut certum quid sint? materia autem etsi ante formam non habet, ut certum quid sit, in ea tamen servatur proportio ordinis ad formam? Si in compositione eorum, quæ fiunt, duo tantum spectantur principia, materia et

etiam legendum erit θεωρουμένων. Non male, mea quidem sententia, legeretur, οὐδὲν ὧν... θεωρούμεν, expuncta sequenti syllaba.

(56) *ἢ γὰρ ὕλη*. Lege ἢ δὲ ὕλη.

forma, absque autem compositione tria sunt principia, materia, forma et privatio, liquet profecto, si non existat id quod fit, tria poni principia; si existat, non tria, sed duo. Quomodo ergo non est id, quod fit, principium abolitionis unius principii, quod quidem si non periret, non fieret id quod fit? Si ut homo afficitur a musico et ab immusico et corpus a frigido et a calido, et vox a consono et a dissono, ita materia afficitur a forma et a privatione: sit ergo materia substantia, ut homo et corpus, vel accidens ut vox, ut proportionis ratio servetur. Quod si nec substantia est materia nec accidens: neque profecto afficitur a contrariis.

3. *Ejusdem ex eodem libro, ib., p. 191.*

Quot igitur sint principia rerum naturalium, quæ generantur, et quomodo, dictum est. Ac manifestum est necesse esse ut aliquid subjiciatur contrariis, ac duo sint contraria. Alia autem quadam ratione, id non necesse. Idoneum enim alterum contrariorum ut efficiat præsentia aut absentia mutationem: subjecta autem natura subscientiam cadit secundum analogiam. Quemadmodum enim se habet æs ad statuam, aut lignum ad lectum, aut ad aliud quidpiam eorum, quæ formam habent, materia et informe antequam accedat forma, ita se habet ipsa ad substantiam materia, et ad certum quid et ad ens. Unum igitur ipsa principium est, non tamen ita unum, ut certum quid sit. Unum autem quatenus unum est ratio sive idea, et tem substantia sit forma an suppositum, nondum liquet. »

553 Si forma præsentia sua format materiam, et absentia informem facit, sunt autem duo principia, forma et informe, eademque etiam privatio præsentia et absentia sua efficit; principia ergo sese invicem generabunt ac destruent, nec æterna erunt. Quod enim æternum, id ut sit, nullius præsentia indiget aut absentia. Si præsentia et absentia contrariorum fit principiorum mutatio; liquet ideo mutationem fieri, quia ipsa sunt principia. Quomodo ergo possunt manere principia, quæ principia esse desierunt? Si principium, quod habet principium, non est principium: quomodo materia, quæ ut sit, principium habet formam, ut non sit, privationem, potest esse principium? Naturam appellare id quod privationi subjectum est, quod quidem nec substantia est, nec certum quid, nec ens, quomodo non est supervacaneum? Si principia neque ex aliis, neque ex se invicem sunt; est autem ex formæ absentia privatio, et ex absentia privationis forma: quomodo non ex se invicem principia sunt, forma et privatio? Sua enim invicem absentia sese invicem efficiunt. Si quam habet

(57) *Ἰκανὸν γὰρ.* Ex contextu Aristotelis scripsit Sylburgius *ἰκανὸν γὰρ ἔσται.*

(58) *Ἡ ὕλη... τῆρ μορφῆρ.* Hæc desunt apud Aristotelem non sine contextus perturbatione.

(59) *Ἐν ὧς τό.* Editi nostri *ἐν ᾧ ἔστι.* Emendavi, ut apud Aristotelem legitur; sed ut accuratior sit totus hic locus, mox legendum videtur *μία δὲ ἢ ὁ λόγος*, *ἔτι δὲ τὸ ἐναντιὸν τοῦτῃ ἢ στέρησις.*

μη ὄντος μὲν τοῦ γιγνομένου, κείμεναι τρεῖς ἦσαν: ἀρχαί· ὄντος δὲ τοῦ γιγνομένου, οὐ τρεῖς, ἀλλὰ δύο. Πῶς οὖν οὐκ ἔστι τὸ γιγνόμενον ἀρχὴ τῆς ἀπωλείας τῆς μιᾶς ἀρχῆς, ἢ εἰ μὴ ἀπώλετο, οὐκ ἂν ἐγίνετο τὸ γιγνόμενον; Εἰ ὡσπερ πάσχει ὁ ἄνθρωπος ὑπὸ τοῦ μουσικοῦ καὶ τοῦ ἀμούσου, καὶ τὸ σῶμα ὑπὸ ψυχροῦ καὶ θερμοῦ, καὶ ἡ φωνὴ ὑπὸ τῆς ἀρμονίας τε καὶ ἀναρμοστίας· οὕτω πάσχει ἡ ὕλη ὑπὸ τοῦ εἶδους καὶ τῆς στερήσεως· ἔστω ἡ ὕλη οὐσία, ὡς ἄνθρωπος καὶ τὸ σῶμα· ἢ συμβεθελῆς, ὡς ἡ φωνή, ἵνα σωθῆ τῇ τῆς ἀναλογίας ἀκόλουθον. Εἰ δὲ οὔτε οὐσία ἐστὶν ἡ ὕλη οὔτε συμβεθελῆς, οὐδ' ἄρα πάσχει ὑπὸ τῶν ἐναντιῶν.

3. *Τοῦ αὐτοῦ ἐκ τοῦ αὐτοῦ λόγου.*

« Πόσαι μὲν οὖν αἱ ἀρχαὶ τῶν περὶ γένεσιν φυσικῶν, καὶ πῶς, εἴρηται. Καὶ δῆλόν ἐστιν ὅτι δεῖ ὑποκεῖσθαι τι τοῖς ἐναντιοῖς, καὶ τὰ ἐναντία δύο εἶναι· τρόπον δὲ τινα ἄλλον, οὐκ ἀναγκαῖον. Ἰκανὸν γὰρ (57) τὸ ἕτερον τῶν ἐναντιῶν ποιεῖν τῇ παρουσίᾳ καὶ ἀπουσίᾳ τὴν μεταβολήν· ἢ δὲ ὑποκειμένη φύσις ἐπιστητῆ κατὰ ἀναλογίαν. Ὡς γὰρ πρὸς ἀνδριάντα χαλκός, ἢ πρὸς κλίνην ξύλον, ἢ πρὸς τῶν ἄλλων τι τῶν ἐχόντων μορφὴν ἢ ὕλη καὶ τὸ ἀμορφον ἔχει πρὶν λαβεῖν τὴν μορφὴν (58)· οὕτως αὕτη πρὸς οὐσίαν ἔχει, καὶ τὸ τὸδε τι καὶ τὸ ἐν. Μία μὲν οὖν ἀρχὴ αὕτη, οὐκ οὕτω μία οὐσία, οὐδὲ ἐν ὧς τὸ (59) τὸδε τι, μία δὲ ἡ λόγος· ἔστι δὲ τὸ ἐναντιὸν τοῦτῃ (60) ἢ στέρησις. Πότερον δὲ οὐσία τὸ εἶδος ἢ τὸ ὑποκείμενον, οὕτω δῆλον (61). »

quod huic contrarium est privatio. Utrum autem

Εἰ τὸ εἶδος τῇ παρουσίᾳ αὐτοῦ εἰδοποιεῖ τὴν ὕλην, καὶ τῇ ἀπουσίᾳ αὐτοῦ ποιεῖ ἀνειδεον, εἰσὶ δὲ ἀρχαὶ δύο, τὸ τε εἶδος καὶ τὸ ἀνειδεον, ποιεῖ δὲ αὐτὰ ταῦτα καὶ ἡ στέρησις τῇ παρουσίᾳ αὐτῆς καὶ τῇ ἀπουσίᾳ· ἔσονται ἄρα αἱ ἀρχαὶ ὑπ' ἀλλήλων γιγνόμεναι τε καὶ ἀναιρούμεναι, καὶ οὐκ ἀίδιοι. Τὸ γὰρ ἀίδιον παρουσίας τινὸς καὶ ἀπουσίας οὐ χρῆζει πρὸς τὸ εἶναι. Εἰ τῇ παρουσίᾳ καὶ ἀπουσίᾳ τῶν ἐναντιῶν γίνεται τῶν ἀρχῶν ἢ μεταβολή, δῆλον ὅτι γίνεται ἡ μεταβολὴ ἐκ τοῦ εἶναι αὐτὰς ἀρχάς. Πῶς οὖν δύναται μένειν ἀρχαὶ αἱ ἀποδεδηκται· τὸ εἶναι ἀρχαί; Εἰ ἡ ἀρχή, ἀρχὴν ἔχουσα, οὐκ ἔστιν ἀρχή, πῶς ἡ ὕλη, τοῦ μὲν εἶναι ἀρχὴν ἔχουσα τὸ εἶδος, τοῦ δὲ μὴ εἶναι τὴν στέρησιν, δύναται εἶναι ἀρχή; Τὸ φύσιν ὀνομάζειν τὸ ὑποκείμενον τῇ στερήσει, τὸ μήτε οὐσία ἐν, μήτε τὸδε τι, μήτε ἐν, πῶς οὐκ ἔστι περιττόν; Εἰ ἀρχαὶ οὔτε ἐξ ἄλλων εἰσὶν οὔτε ἐξ ἀλλήλων· ἔστι δὲ ἐκ τῆς ἀπουσίας τοῦ εἶδους ἢ στέρησις, καὶ ἐκ τῆς ἀπουσίας τῆς στερήσεως τὸ εἶδος· πῶς οὐκ εἰσὶν ἐξ ἀλλήλων ἀρχαί, τὸ τε εἶδος καὶ ἡ στέρησις; Τῇ γὰρ ἀπουσίᾳ ἀλλήλων ποιητικαὶ ἀλλήλων. Εἰ ἐν ἔχει λόγον ὁ χαλκός πρὸς τὸν μέλλοντα ἐξ αὐτοῦ γίνεσθαι ἀνδριάντα, τοῦτον ἔχει ἡ ὕλη πρὸς

Totus enim est hoc loco Aristoteles, ut tria esse principia probet, materiam, formam et privationem.

(60) *Τοῦτῃ.* Ita Aristoteles. Editi nostri *τοῦτο.* Deat ea vox in Reg. 4.

(61) *Ὁὕτω δῆλον.* Hæc desunt apud R. Stephanum, sed ea Sylburgius non immerito mutatus est ex Aristotele. Infra enim a Pseudo-Justino citantur.

τήν οὐσίαν καὶ τὸ τόδε τι καὶ τὸ ὄν, πῶς ὁ μὲν χαλκός, ἐὰν μὴ ᾖ οὐσία, καὶ τόδε τι καὶ ὄν, λόγον ἔχειν πρὸς τὸν ἀνδριάντα οὐ δύναται· ἡ δὲ ὕλη, μήτε οὐσία οὐσα, μήτε τόδε τι, μήτε ὄν, ἀναλογίαν ἔχειν πρὸς τὸν χαλκὸν δύναται; Εἰ πάντα τὰ ἐν συστάσει τῶν φυσικῶν θεωρούμενα αἰσθητέα ἐστὶν ἐπιστητά, πῶς ἡ ὕλη, ἐξ ἧς τὰ αἰσθητά, ἀναλογία ἐστὶν ἐπιστητή, καὶ οὐκ αἰσθητέα· ἢ πῶς ὅλως ἐκ μὴ αἰσθητοῦ δυνατόν γενέσθαι τὰ αἰσθητά; Εἰ τόδε τί ἐστὶ καὶ τὸ μίαν ἀρχὴν εἶναι, πῶς ἡ ὕλη τὸ μὲν εἶναι μίαν ἀρχὴν ἔχει, τὸ δὲ εἶναι αὐτὴν τόδε τι οὐκ ἔχει; Καὶ εἰ τὸ εἶναι τόδε τι, καὶ τὸ τόδε τι μὴ εἶναι οὐσία ἐστὶ, πῶς ἡ ὕλη ¹² τὸ μὲν τόδε τι μὴ εἶναι ἐστὶν, οὐσία δὲ οὐκ ἐστὶ; πῶς δὲ δύναται τις ἐκβάλλειν τὴν ὕλην τοῦ εἶναι ἐν ¹³, ὁ διελὼν αὐτὴν εἰς δύο εἶδη, εἰς τε τὸ ὑποκειμένου τῷ γιγνομένῳ καὶ εἰς τὸ ἀντικείμενον; Εἰ οὐπω δῆλον ἐκ τῶν εἰρημένων, εἰ οὐσία ἐστὶ τὸ εἶδος ἢ τὸ ὑποκειμένου, πῶς ἀποφαντικῶς εἴρηκε περὶ τῆς ὕλης, τὸ μὴ εἶναι αὐτὴν οὐσίαν μήτε τόδε τι, μήτε ὄν; Τὸ γὰρ ὑποκειμένου εἴρηκεν εἶναι τὴν ὕλην. Ποῦτε μὲν μὴ εἶναι αὐτὴν οὐσίαν, μήτε τόδε τι, μήτε ὄν· ποῦτε δὲ δῆλον εἰ οὐσία ἐστὶ, πῶς οὐκ ἐστὶ τῶν οὐκ εἰδῶτων ὁ φασιν;

certum quid, nec ens? Subjectum enim dixit esse certum quid, nec ens, nunc non liquere, an substantia sit: quomodo non est hominum quid dicant nescientium?

4. Ἐκ τοῦ αὐτοῦ λόγου.

« Ζητήσαντες οἱ κατὰ φιλοσοφίαν πρῶτοι τὴν ἀληθειαν καὶ τὴν φύσιν τῶν ὄντων, ἐξετράπησαν οἷον ὀδὸν τινα ἄλλην ἀπασθέντες ὑπὸ ἀπειρίας, καὶ φασιν οὔτε γίνεσθαι τῶν ὄντων οὐδὲν, οὔτε φθειρῆσθαι, διὰ τὸ ἀναγκαῖον μὲν εἶναι γίνεσθαι τὸ γιγνόμενον ἢ ἐξ ὄντος ἢ ἐκ μὴ ὄντος· ἐκ δὲ τούτων ἀμφοτέρων ἀδύνατον εἶναι· οὔτε γὰρ τὸ ὄν γίνεσθαι, εἶναι γὰρ ἦδη· ἐκ τε μὴ ὄντος οὐδὲν ἂν γενέσθαι, ὑποκείσθαι γὰρ τι δεῖ. Καὶ οὕτω δὴ τὸ ἐφεξῆς συμβαίνειν ἀξιοῦντες, οὐδὲ εἶναι πολλά φασιν, ἀλλὰ μόνον αὐτὸ τὸ ὄν. »

Ἰκανὰ καὶ ταῦτα μαρτυρῆσαι τῇ ἀληθείᾳ τοῦ ὄφ' ἡμῶν ρηθέντος περὶ τῶν παρ' Ἑλλήσι φιλοσόφων, ὡς κατὰ τὴν ἀποδεικτικὴν ἐπιστήμην περὶ τῶν ὄντων τοὺς λόγους μὴ πεποιχῶτων, ἀλλ' εἰκασμῶ τὸ δοκοῦν διορισμένων.

5. Ἐκ τοῦ αὐτοῦ λόγου.

« Ἡμεῖς δὲ λέγομεν ὅτι τὸ ἐξ ὄντος ἢ μὴ ὄντος γίνεσθαι, ἢ τὸ μὴ ὄν, ἢ τὸ ὄν ποιεῖν τι ἢ πάσχειν, ἢ οἷον τὸδε γίνεσθαι, ἕνα μὲν τρόπον οὐδὲν διαφέρει, ἢ τὸ τὸν ἰατρὸν ποιεῖν τι ἢ πάσχειν, ἢ τὸ ἐξ ἰατροῦ εἶναι τι ἢ γίνεσθαι. Ὡστε, ἐπειδὴ τοῦτο διχῶς ἢ πλεοναχῶς (62) λέγεται, δῆλον, ὅτι καὶ τὸ ἐξ ὄντος, καὶ τὸ ὄν, ἢ ποιεῖν (63) ἢ πάσχειν. Οἰκοδομεῖ μὲν οὖν ὁ ἰατρός, οὐχ ἢ ἰατρός δὲ, ἀλλ' ἢ οἰκοδόμος· καὶ λευκός γίνεταί, οὐχ ἢ ἰατρός, ἀλλ' ἢ μέλας. Ἰατροῦσι δὲ

¹² Leg. τῇ ὕλη. ¹³ Leg. εἶναι ὄν.

(62) Ἡ πλεοναχῶς. Hæc desunt apud Aristotelen.

(63) Ἡ ποιεῖν. Scripsit Sylburgius ἢ ποιεῖν τι,

A rationem æs ad futuram ex eo statuat, eandem habet materia ad formam et ad certum quid et ad ens: quomodo æs, nisi sit substantia et certum quid et ens, rationem habere cum statua non potest; materia autem, quæ nec substantia est, nec certum quid, nec ens, rationem habere potest cum ære? Si quæcunque in constitutionibus rerum naturalium considerantur, ea sensu percipiuntur: quomodo materia, ex qua ea sunt, quæ sensu percipiuntur, analogia cognoscitur, non sensu? Aut quomodo omnino ex eo, quod sensu non percipitur, fieri possunt quæ sensu percipiuntur? Si vel unum esse principium, est certum quid esse, quomodo materia habet ut unum sit principium, ut autem certum quid sit, non habet? Et si certum quid esse et certum quid non esse, substantia est: quomodo materia, quæ habet, ut certum quid non sit, non est substantia? Quomodo potest materiæ eripere quominus ens sit, qui eam dividit in duas species, in id quod subjectum est ei quod fit et in contrarium? Si nondum ex dictis liquet, utrum substantia sit forma an subjectum: quomodo asseveranter de materia dixit eam non esse substantiam, nec materiam. Nunc ipsam non esse substantiam dicere, nec certum quid, nec ens, nunc non liquere, an substantia sit: quomodo non est hominum quid dicant nescientium?

4. Ex eodem libro, lib. 1, c. 8, p. 191.

C « Primi philosophi, dum veritatem et naturam rerum investigant, aberraverunt, in aliam quodammodo viam imperitia depulsi, ac dicunt nihil eorum, quæ sunt, generari aut corrumpi: propterea quod necesse est id quod generatur, vel ex eo, quod est, generari, vel ex eo quod non est; ex neutro autem id fieri posse: neque enim id quod est generari, jam enim est; ex eo autem, quod non est, nihil generari: aliquid enim subjici oportet. Atque ita amplificantes **554** ea quæ consequuntur, ne multa quidem esse pronuntiant, sed id tantummodo quod est. »

Vel hæc ipsa satis idonea sint quæ veritatem illius, quod de Græcis philosophis diximus, confirmant; nimirum eos non ad eam scientiam, quæ demonstratione contineatur, disseruisse de rebus, sed conjiciendo quidquid placuit definitivisse

5. Ex eodem libro, ibid.

C « Nos autem dicimus ex ente aut ex non ente fieri, aut id quod non est, vel id quod est aliquid facere aut pati, aut quodlibet fieri aliquid certi et definiti, nihil prorsus differre, una ratione, ac si medicus facere aliquid dicatur aut pati, aut ex medico esse aliquid aut fieri. Quia ergo duobus id aut pluribus sensibus dicitur, sic etiam et id quod est ex ente, et ens, et facere aut pati: ædificat quidem medicus, non quatenus medicus, sed quatenus ar

sed particulam nec R. Stephanus nec mss. codices agnoscunt.

chitectus, et albus sit, non quatenus medicus, sed quatenus niger; medetur autem et sit non medicus, quatenus medicus. Quoniam autem maxime dicimus medicum proprie facere aliquid aut pati, aut ex medico aliquid fieri, si quatenus medicus hæc faciat aut patiatur; perspicitur et id quod fieri dicitur ex eo quod non est, eodem sensu sumendum, nempe quatenus non est. Quod quidem illi cum non distinguerent, abscesserunt, et ob hanc inscientiam adeo cæcutierunt, ut nihil aliarum rerum fieri aut esse crederent, sed omnem generationem tollerent. Nos autem et ipsi dicimus nihil quidem fieri ex eo quod prorsus non est, fieri tamen ex eo quod non est, veluti per accidens. Ex privatione enim, quæ est per se non ens, neque inexistens, fit aliquid. Id autem admirationi est, nec fieri posse videtur, ut ex eo, quod non est, aliquid fiat. Similiter etiam neque ex eo quod est, neque id quod est fieri dicimus, nisi per accidens: sic autem fieri, velut si ex animali animal fiat, et ex aliquo animali aliquod animal; puta canis ex equo: fiet enim non solum ex aliquo animali canis, sed etiam ex animali; sed non quatenus animal, jam enim hoc ipsum est. Si quod autem generetur animal non per accidens, non erit ex animali; et si quid quod sit, generetur, non erit ex eo quod est, neque ex eo quod non est, diximus, nempe, quatenus non est: atque prorsus tollimus. »

Si illud, Neque ex eo quod omnino est, neque ex eo quod omnino non est, fieri quidquam potest, commune est eorum, qui præ imperitia et ignorantia generationem tollunt, et illius, qui errantes corrigit: quomodo non sublata a correctore generatio, quemadmodum sublata est ab errantibus? Si nihil fieri potest per accidens ex eo quod est et ex eo quod non est, nisi prius intelligatur generatio illius quod per se fit; veluti fieri non potest ut medicus fiat albus, nisi nigrum **555** fiat album; aut medicus ædificet, nisi architectus ædificet, si niger et architectus sit medicus; quomodo quidpiam fiat per accidens ex ente aut ex non ente, nisi prius aliquid per se gignatur? Si prius quidem animal, posterius autem animal ex animali, et aliquod animal ex aliquo animali, ac generationi quidem animalis ex animali subjectum est semen, potestate quidem animal, actu vero non animal; generationi autem illius, quod est simpliciter animal, subjectum non erat semen: quomodo non præter naturam genitum fuit animal ex non animali? Si antequam fieret id quod fit, materia erat, quod autem ex ea factum est non erat, quid erat, materia? Exempli gratia, si materia erat equi antequam equus fieret, si omnia, quæ cernuntur in equi substantia, genita sunt, quomodo ingenita erat materia ex qua

καὶ ἀνίατρος (64) γίνεται ἢ ἰατρός· ἐπειδὴ μάλιστα λέγομεν τὸν ἰατρὸν κυρίως ποιεῖν τι ἢ πάσχειν, ἢ γίνεσθαι ἐξ ἰατροῦ, ἐὰν ἢ ἰατρός ταῦτα ποιῇ ἢ πάσχη· δηλονότι καὶ τὸ μὴ ἐξ ὄντος γίνεσθαι τοῦτο σημαίνει, τὸ ἢ μὴ ὄν. Ὅπερ ἐκεῖνοι μὲν οὐ διελόντες, ἀπέστησαν· καὶ διὰ ταύτην τὴν ἀγνοίαν τοσοῦτον προσηγνόησαν, ὥστε μὴθὲν οἴεσθαι γίνεσθαι μὴτ' εἶναι τῶν ἄλλων, ἀλλ' ἀνελεῖν πᾶσαν τὴν γένεσιν. Ἡμεῖς δὲ καὶ αὐτοὶ φαμεν γίνεσθαι μὲν οὐδὲν ἀπλῶς ἐκ μὴ ὄντος· ὁμοῦ μὲντοι γίνεσθαι ἐκ μὴ ὄντος, οἷον κατὰ συμβεθικῶς. Ἐκ γὰρ τῆς στερησεως ὃ ἐστὶ καθ' αὐτὸ μὴ ὄν, οὐκ ἐνυπάρχοντος γίνεται. Θαυμάζεται δὲ τοῦτο, καὶ ἀδύνατον οὕτω δοκεῖ, γίνεσθαι τι ἐκ μὴ ὄντος. Ἄσαυτως δὲ οὐδὲ ἐξ ὄντος, οὐδὲ τὸ ὄν γίνεσθαι, πλην κατὰ συμβεθικῶς. Οὕτω δὲ καὶ τοῦτο γίνεσθαι τὸν αὐτὸν τρόπον, οἷον εἰ ἐκ ζώου ζῶον ἂν γίνοιτο, καὶ εἰ (65) ἐκ τινος ζώου τι ζῶον, οἷον εἰ κύων ἐξ ἴππου γίνοιτο· γίνοιτο μὲν γὰρ ἂν (66) οὐ μόνον ἐκ τινος ζώου ὁ κύων, ἀλλὰ καὶ ἐκ ζώου, ἀλλ' οὐχ ἢ ζῶον· ὑπάρχει γὰρ ἡδὴ τοῦτο. Εἰ δὲ τι μέλλοι γίνεσθαι ζῶον μὴ κατὰ συμβεθικῶς, οὐκ ἐκ ζώου ἔσται· καὶ εἰ τι ὄν (67), οὐκ ἐξ ὄντος, οὐδὲ ἐκ μὴ ὄντος. Τὸ γὰρ ἐκ μὴ ὄντος εἴρηται ἡμῖν τι σημαίνει, ὅτι ἢ μὴ ὄν· ἐτι δὲ καὶ τὸ εἶναι ἅπαν, ἢ μὴ εἶναι, οὐκ ἀναιροῦμεν. »

quod non est. Quid enim significet illud, ex eo quod etiam neque id quod est, neque id quod non est,

Εἰ τὸ, Μῆτε ἐκ τοῦ ἀπλῶς ὄντος, μῆτε ἐκ τοῦ ἀπλῶς μὴ ὄντος δυνατόν ἐστι γενέσθαι τι, κοινόν ἐστι τῶν ἐξ ἀπειρίας τε καὶ ἀγνοίας ἀναιρούντων τὴν γένεσιν, καὶ τοῦτου τοῦ (68) τοὺς σφαλλομένους διορθωσαμένου, πῶς οὐκ ἀνήρηται ἡ γένεσις κατὰ τὸν διορθωσάμενον, ὡς ἀνήρηται κατὰ τοὺς σφαλλομένους; Εἰ ἀδύνατόν ἐστι γενέσθαι τι κατὰ συμβεθικῶς ἐξ ὄντος καὶ ἐκ μὴ ὄντος, μὴ προπεπινουμένης τῆς γενέσεως τοῦ καθ' αὐτὸ γιγνομένου· οἷον ἀδύνατον τὸν ἰατρὸν γενέσθαι λευκὸν, μὴ τοῦ μέλανος λευκοῦ γιγνομένου, καὶ ἀδύνατον τὸν ἰατρὸν οἰκοδομεῖν μὴ τοῦ οἰκοδόμου οἰκοδομοῦντος, ἐὰν ἢ μέλας καὶ οἰκοδόμος ὁ ἰατρός· πῶς γίνεται τι κατὰ συμβεθικῶς ἐξ ὄντος καὶ ἐκ μὴ ὄντος, μηδενὸς προηγουμένης καθ' αὐτὸ γιγνομένου; Εἰ πρῶτον μὲν τὸ ζῶον, ὕστερον δὲ τὸ ζῶον ἐκ ζώου, καὶ τὸ τι ζῶον ἐκ τινος ζώου· καὶ τῆ μὲν γενέσει τοῦ ζώου ἐκ ζώου ὑπόκειται τὸ σπέρμα, τῆ δυνάμει μὲν ζῶον, ἐνεργείᾳ δὲ οὐ ζῶον, τῆ δὲ γενέσει τοῦ ἀπλῶς ζώου τὸ ὑποκείμενον, οὐκ ἦν σπέρμα· πῶς οὐκ ἐστὶ παρὰ φύσιν γιγνόμενον τὸ ζῶον ἐκ ζώου (69); Εἰ πρὸ τοῦ γενέσθαι τὸ γιγνόμενον ἢ μὲν ὕλη ἦν, τὸ δὲ γιγνόμενον ἐξ αὐτῆς οὐκ ἦν, τί ἦν ἢ ὕλη; Οἷον εἰ ὕλη ἦν τοῦ ἴππου πρὸ τοῦ γενέσθαι τὸν ἴππον, εἰ πάντα τὰ ἐν τῇ οὐσίᾳ τοῦ ἴππου θεωρούμενά ἐστι γενητά, πῶς ἦν ἀγέννητος ἡ ὕλη ἐξ ἧς γέγονεν ἴππος; Εἰ καθ' αὐτὸ μὲν οὔτε ἡ στέρσις

(64) Καὶ ἀνίατρος. Uterque Reg. καὶ ἰατρός.

(65) Καὶ εἰ. Deest εἰ in iisdem mss.

(66) Γίγνεται μὲν γὰρ ἄν. Postrema vocula ex Aristotele desumpta a Sylburgio.

(67) Καὶ εἰ τι ὄν. Reg. 2: καὶ εἰ τὸ ὄν.

(68) Τοῦτου τοῦ. Articulum suppeditavit Reg. 4.

(69) Τὸ ζῶον ἐκ ζώου. Legit Langus τὸ ζῶον ἐκ μὴ ζώου. Atque ita legendum esse patet ex n. f, ubi pariter probat primum animal præter naturam genitum fuisse.

ἐν ἔστιν οὕτε ἡ ὕλη, τὸ δὲ συμβεβηκὸς καθ' αὐτὸ ἄντι συμβαίνει· πῶς κατὰ συμβεβηκὸς δυνατὸν γενέσθαι τι ἐκ τῆς στερησεως, μήτε καθ' αὐτὸ, μήτε κατὰ συμβεβηκὸς οὐσης; Ὅν διεzeugμένων ὄντων, ἀδύνατον ἔστι γενέσθαι τι ἐξ οὐδενὸς αὐτῶν, τούτων οὕτε συμπεπλεγμένων δυνατὸν γενέσθαι τι· ὅσον ἐκ τοῦ ὄντος ἀπλῶς οὐ δυνατὸν γενέσθαι τι· ὡσαύτως καὶ ἐκ τοῦ ἀπλῶς μὴ ὄντος, ἵνα ταῖς Ἀριστοτέλους χρησιμέθω φωναῖς. Πῶς ἀμφοτέρω γέγονε δυνατὰ, καὶ τὸ γενέσθαι ἐξ ὄντος, καὶ τὸ γενέσθαι ἐκ μὴ ὄντος; Εἰ τὸ ὑποκειμένον ἐξ οὗ γίγνεται, τὸ γιγνώμενον τοῖς ἐναντίοις ἀνάγκη ὑποκεῖσθαι, οὐκ ἄρα γίγνεται τι ἐκ τῆς στερησεως κατὰ συμβεβηκὸς τοῖς ἐναντίοις μὴ ὑποκειμένοις (70). Ὅ τὸ πᾶν μὴ ἀναιρῶν, μήτε τὸ εἶναι, μήτε τὸ μὴ εἶναι, ἀλλὰ συγχωρῶν τὸ πᾶν εἶναι, καὶ μὴ εἶναι, πῶς δύναται ἀληθεύειν λέγων τὴν ὕλην μὴ εἶναι, μήτε οὐσίαν, μήτε τὸδε τι, μήτε ὄν; Εἰ γίγνεται μὲν τὸ γιγνώμενον, οὐκ ἐξ ἀπλῶς δὲ μὴ ὄντος, οὕτε ἐξ ἀπλῶς ὄντος, ἀλλὰ ἐξ ἀμφοτέρων· γίγνεται ἄρα καὶ ἐκ τῆς ὕλης ὡς ἐκ τοῦ ὄντος καὶ ἐκ τοῦ μὴ ὄντος, καὶ ὡς ἐκ τοῦ τὸδε τι ὄντος, καὶ τὸδε τι μὴ ὄντος. Ἄλλ' εἰ ταῦτα οὕτως ἔχει, ψευδὲς ἄρα τὸ βῆθην περὶ τῆς ὕλης, τὸ μήτε αὐτὴν εἶναι οὐσίαν, μήτε τὸδε τι, μήτε ὄν. Ὡσπερ ἡ ὕλη ἔστιν ἀμορφος, οὕτω καὶ τὸ εἶδος ἔστιν αἴθλον. Ἄλλ' εἰ μὲν ἡ ὕλη καὶ τὸ ἀμορφον αὐτῆς εἰσι δύο ἀρχαί, καὶ τὸ εἶδος ἄρα καὶ τὸ αἴθλον αὐτοῦ δύο ἔσονται ἀρχαί. Πῶς οὖν, τεσσάρων οὐσῶν τῶν ἀρχῶν, τρεῖς μόναι ἐτέθησαν ἀρχαί;

6. Ἐκ τοῦ αὐτοῦ λόγου.

« Ἡμεῖς γὰρ ὕλην καὶ στέρησιν ἕτερον εἶναι φαιμὲν καὶ τούτων τὸ μὲν οὐκ ὄν εἶναι κατὰ συμβεβηκὸς, τὴν ὕλην, τὴν δὲ στέρησιν καὶ καθ' αὐτὴν· καὶ τὴν μὲν ἐγγὺς καὶ οὐσίαν· πῶς, τὴν δὲ οὐδαμῶς. Οἱ δὲ τὸ μὴ ὄν εἶναι φασί, τὸ μέγα καὶ τὸ μικρὸν, ὁμοίως ἔν τὸ συναμφοτέρον, ἢ τὸ χωρὶς ἐκάτερον. Ὡστε παντελῶς ἕτερος ὁ τρόπος οὗτος τῆς τριάδος ἀκακείως. »

Εἰ κατὰ συμβεβηκὸς οὐκ ὄν εἶναι τῇ ὕλῃ ἔστι, δηλονότι κατὰ συμβεβηκὸς ἡ ὕλη οὕτε ὕλη ἔστιν οὕτε ἀρχή. Ὅντος γάρ ἐστι τὸ εἶναι ὕλην καὶ τὸ εἶναι ἀρχή. Καὶ εἰ κατὰ συμβεβηκὸς οὐκ ὄν εἶναι ἔστι τῇ ὕλῃ διὰ τὴν στέρησιν, δηλονότι κατὰ συμβεβηκὸς ὄν ἐστι διὰ τὸ εἶδος. Ἔσται ἄρα ἡ ὕλη καθ' αὐτὸ μὲν οὐδέποτε ὄν, κατὰ συμβεβηκὸς δὲ ἀεὶ ποτὲ μὲν οὐκ ὄν εἶναι, ποτὲ δὲ ὄν εἶναι. Πῶς οὖν οὐκ ἔστιν ἀποπον τὸ λέγειν ἐγγὺς εἶναι οὐσίας καὶ οὐσίαν πῶς τὸ μηδέποτε καθ' αὐτὸ ὄν; Εἰ ἄλλο τὸ ὕλην εἶναι, καὶ ἄλλο τὸ τινὸς εἶναι ὕλην· καὶ στερεῖται μὲν ἡ ὕλη τοῦ τινὸς εἶναι ὕλην, τοῦ δὲ εἶναι αὐτὴν ὕλην οὐ στερεῖται· ἔσται ἄρα ἡ ὕλη ὄν καὶ οὐκ ὄν· ὄν μὲν διὰ τὸ εἶναι αὐτὴν ὕλην, οὐκ ὄν δὲ διὰ τὸ μὴ εἶναι αὐτὴν τινὸς ὕλην. Ἄλλ' εἰ μηδενὸς ἔστιν ἡ ὕλη, οὐδὲ ἄρα τῆς ἀμορφίας ἔστιν ἡ ὕλη. Εἰ δὲ τῆς ἀμορφίας ἔστιν ἡ ὕλη, οὐδέ-

¹⁴ Leg. τῇ ὕλῃ.

(70) Ὑποκειμένοις. Leg. ὑποκειμένης, idque Interpretes secuti sunt.

A equus genitus? Si per se neque privatio est neque materia, accidens autem ei, quod per se est, accidit: quomodo quidquam per accidens fieri potest ex privatione, quæ nec per se est, nec per accidens? Quæ cum disjuncta sunt, horum ex neutro fieri quidquam potest, neque etiam ex his complicatis fieri quidquam potest: velut ex eo quod est simpliciter fieri nihil potest, sic etiam nec ex eo quod simpliciter non est, ut Aristotelis utar verbis. Quomodo utrumque fieri potest, ut et ex eo quod est et ex eo quod non est aliquid fiat? Si subjectum, ex quo fit id quod fit, necesse est subjici contrariis; non ergo fit quidquam ex privatione per accidens, quæ subjecta non est contrariis? Qui non obstat quominus quidlibet sit aut non sit, sed concedit quidque esse et non esse: quomodo vera dicere potest, dum materiam, nec substantiam esse, nec certum quid, neque ens pronuntiat? Si fit id quod fit non ex eo quod non est simpliciter, neque ex eo quod simpliciter, sed ex utroque; fit etiam profecto ex materia, tanquam ex ente et non ente, et ex eo quod est certum quid et non est certum quid. Sed si hæc ita se habent, falsum ergo est quod de materia dictum est, eam neque substantiam esse, neque certum quid, neque ens. Quemadmodum materia est informis, ita et forma immaterialis. Sed si materia et ejus informe duo sunt principia, etiam forma profecto et ejus immateriale duo erunt principia. Quomodo ergo cum quatuor sint principia, tria tantum posita fuere?

6. Ex eodem libro, lib. I, c. 9, p. 192.

« Nos autem materiam et privationem differre dicimus, atque horum quidem alterum non esse ens per accidens, nempe materiam; privationem vero etiam per se, ac materiam quidem propemodum et quodammodo esse substantiam, privationem vero nequaquam. Illi autem id quod non est esse dicunt, magnum et parvum pariter, unum utraque simul, vel utrumque separatim. Quare hic modus trinitatis omnino diversus ab alio. »

Si per accidens materia non est ens, liquet 556 per accidens materiam nec materiam esse nec principium. Entis enim est esse materiam et esse principium. Et si per accidens materia non est ens propter formam. Erit ergo materia per se quidem nunquam ens; per accidens autem semper nunc quidem non ens, nunc autem ens. Quomodo ergo non absurdum est propemodum et quodammodo substantiam dicere id quod per se nunquam est? Si aliud est materiam esse et aliud alicujus esse materiam, ac materiæ quidem non datur, ut sit alicujus materia, ut autem ipsa sit materia, ei datur; erit ergo materia ens et non ens; ens quidem quia materia; non ens autem, quia non est alicujus materia. Sed si materia nullius materia est, neque

ergo informitatis materia est. Sin autem informitatis materia est, nunquam profecto materia est quatenus materia, sed semper alicujus materia, nunc quidem informitatis, nunc autem formæ. Aliquid autem esse informitatem, ex eo manifestum est, quod posita fuerit eorum, quæ fiunt, principium. Sed si hæc ita se habent, nunquam profecto materia ens non est, sed semper ens est, modo quidem informæ, modo autem forma præditum : unde et semper genita. Si potest materia coæternam suam abjicere informitatem, potest profecto et coæternam suam abjicere ingenerationem. Quod si minus secundum, neque etiam profecto primum. Quomodo ergo fit id quod fit ex materia, cum materia coæternam suam non abjiciat informitatem ? Si, ut modus Aristotelicæ triadis differt a Platonicæ triadis modo, ita et trias diversa : quomodo non est principium eorum, quæ fiunt, senio, sed trias ? Et modus ?

7. Ex eodem libro, ibid.

« Nam materia, quæ permanet, simul cum forma causa est eorum, quæ fiunt, veluti mater ; altera autem, quæ pars est contrarietatis, sæpe id quod ei malefacit consideranti ne esse quidem omnino videatur. Nam cum divinum quid et bonum sit et optabile ; alterum quidem ei contrarium esse dicimus, alterum vero ita comparatum esse, ut illud natura sua desideret et optet. Istis autem contrarium evenit, ut suam ipsius corruptionem appetat. Ac sui quidem ipsius forma appetens esse non potest ; minime enim est indigens : neque etiam contrarium ; sese enim invicem contraria corrumpunt ; sed id quod appetit materia est, velut si femina masculum, aut turpe pulchrum appetat : nec tamen per se turpe, sed per accidens, nec per se femina, sed per accidens : corrumpitur autem et generatur ; aliquo quidem sensu, aliquo autem non : quatenus enim illud est in quo, per se corrumpitur ; quod enim in ea corrumpitur, privatio est : quatenus autem ad vim et potestatem, non per se corrumpitur, sed incorruptibilem et ingenitam necesse est eam esse. Sive enim quid generetur, necesse est prius aliquid 557 subjici, ex quo insito generetur ; illud autem est ipsa natura. Quare erit antequam fiat. Dico enim materiam esse primum cuique rei subjectum, ex quo insito fit generatio non per accidens. Sin corrumpatur quid, in hoc ultimo abibit. Quare corrupta erit, antequam corrumpatur. »

Si, ut principium eorum, quæ fiunt, materia et forma, ita et privatio : quomodo materia quidem simul cum forma causa est eorum, quæ fiunt, privatio vero non simul causa est ? Si propterea principium eorum quæ fiunt, forma est, quia ex illa

ποτε δρα ἦν ἡ ὕλη, ἢ ὕλη, ἀλλ' ἀεὶ τινὸς ὕλη, ποτὲ μὲν τῆς ἀμορφίας, ποτὲ δὲ τῆς μορφῆς. Ὅτι δὲ εἰ ἐστὶν ἡ ἀμορφία, δηλὸν ἐξ οὗ ἐτέθη ἀρχὴ εἶναι τῶν γιγνομένων. Ἄλλ' εἰ ταῦτα οὕτως ἔχει, οὐδέποτε δρα οὐκ ὄν εἶναι ἡ τὴν ὕλην· ἀλλ' εἰ ὄν εἶναι, ποτὲ μὲν ἀμορφον, ποτὲ δὲ μεμορφωμένην· διὸ καὶ ἀεὶ γενητή. Εἰ δύναται ἡ ὕλη τὴν συναϊδιον αὐτῆς ἀποβαλεῖν ἀμορφίαν, δύναται δρα καὶ τὴν συναϊδιον αὐτῆς ἀποβαλεῖν ἀγενήσιαν. Εἰ δὲ μὴ τὸ δεύτερον, οὐδ' δρα τὸ πρῶτον. Πῶς οὖν γίγνεται τὸ γιγνομενον ἐκ τῆς ὕλης, τῆς ὕλης τὴν συναϊδιον αὐτῆς ἀμορφίαν μὴ ἀποβαλλομένης ; Εἰ ὡσπερ ὁ τρόπος τῆς κατὰ τὸν Ἀριστοτέλην τριάδος ἑτερός ἐστὶ παρὰ τὸν τρόπον τῆς κατὰ Πλάτωνα τριάδος, οὕτω καὶ ἡ τριάς ἑτέρα· πῶς οὐκ ἐστὶν ἀρχὴ τῶν γιγνομένων ἡ ἐξᾶς, ἀλλ' ἡ τριάς ; Καὶ εἰ ἡ τριάς οὐχ ἑτέρα, πῶς ὁ τρόπος αὐτῆς ἑτερος ;

si trias non diversa : quomodo diversus illius

7. Ἐκ τοῦ αὐτοῦ λόγου.

« Ἡ μὲν γὰρ ὑπομένουσα συναιτία τῆ μορφῆ τῶν γιγνομένων ἐστὶν, ὡσπερ μήτηρ· ἡ δὲ ἑτέρα μοῖρα τῆς ἐναντιώσεως, πολλάκις ἂν φαντασθεῖται τῷ πρῶτῳ τὸ κακοποιῖν αὐτῆς ἀτενίζοντι τὴν διάνοιαν οὐδὲ εἶναι τὸ παράπαν. Ὅντος γὰρ τινος θεοῦ καὶ ἀγαθοῦ καὶ ἐφετοῦ, τὸ μὲν ἐναντίον αὐτῷ φαμεν εἶναι, τὸ δὲ πεφυκεῖναι ἐφίεσθαι καὶ ὀρέγεσθαι αὐτοῦ κατὰ τὴν φύσιν αὐτοῦ. Τοῖς δὲ συμβαίνει (71) τὸ ἐναντίον ὀρέγεσθαι τῆς αὐτοῦ φθορᾶς· καίτοι οὕτε αὐτοῦ οἶόν τε ἐφίεσθαι τὸ εἶδος διὰ τὸ μὴ εἶναι ἐνδεές, οὕτε τὸ ἐναντίον· φθαρτικὰ γὰρ ἀλλήλων τὰ ἐναντία· ἀλλὰ τοῦτό ἐστὶν ἡ ὕλη, ὡσπερ ἂν εἰ θῆλυ ἄρρενος, καὶ αἰσχρὸν καλοῦ· πλὴν οὐ καθ' αὐτὸ αἰσχρὸν, ἀλλὰ κατὰ συμβεθεκός, οὐδὲ θῆλυ, ἀλλὰ κατὰ συμβεθεκός· φθεται δὲ καὶ γίνεται, ἐστὶ μὲν ὡς, ἐστὶ δὲ ὡς οὐ. Ὡς μὲν γὰρ τὸ ἐν ᾧ, καθ' αὐτὸ φθείρεται· τὸ γὰρ φθελόμενον ἐν τούτῳ ἐστὶν ἡ στέρησις· ὡς δὲ κατὰ δύναμιν, οὐ καθ' αὐτὸ, ἀλλὰ ἀφθαρτον καὶ ἀγένητον ἀνάγκη αὐτὴν εἶναι. Εἴτε γὰρ ἐγίγνετο (72), ὑποκεισθαι τι δεῖ πρῶτον, τὸ ἐξ οὗ ἐνυπάρχοντος· τοῦτο δὲ ἐστὶν αὐτὴ ἡ φύσις· ὡστ' ἔσται πρὶν γενέσθαι· λέγω γὰρ ὕλην τὸ πρῶτον ὑποκείμενον ἐκάστω (73) ἐξ οὗ γίνεται τι ἐνυπάρχοντος μὴ κατὰ συμβεθεκός. Εἴτε φθείρεται τι, εἰς τοῦτο ἔσχατον ἀφξεται. Ὡστε ἐφθαρμένη ἔσται πρὶν φθαρῆναι. »

Εἰ, ὡσπερ ἀρχὴ τῶν γιγνομένων ἡ ὕλη καὶ τὸ εἶδος, οὕτω καὶ ἡ στέρησις, πῶς ἡ μὲν ὕλη συναιτία τῆ μορφῆ τῶν γιγνομένων, ἡ δὲ στέρησις οὐ συναιτία ; Εἰ διὰ τοῦτο ἀρχὴ τὸ εἶδος, ἐπειδὴ ἐξ αὐτοῦ τὸ εἶναι τῷ γιγνομένῳ, δηλονότι καὶ ἡ στέρησις

557 Subintellige δηλὸν ἐστὶ, moxque lege γενητήν. EDIT. PATROL. 16 Leg. ἀλλ' ἀεὶ.

(71) Τοῖς δὲ συμβαίνει. His nimirum antiquis, quos redarguit Aristoteles, contra evenit ut ipsa materia non privationis, quam isti non admittunt, abolitionem, sed sui ipsius appetat interitum.

(72) Εἴτε γὰρ ἐγίγνετο. Legendum videtur εἰ τι γὰρ ἐγίγνετο, vel εἴτε γὰρ ἐγίγνετο τι. Sic enim εἴτε

φθείρεται τι, ubi tamen monebo illud et a R. Stephano additum fuisse. Deest enim in utroque Regio codice.

(73) Ἐκάστω. Hanc vocem Sylburgio suppediavit ipse Aristotelis textus.

διὰ τοῦτο ἀρχή, ἐπειδὴ δι' αὐτὴν τὸ μὴ εἶναι τῷ γιγνομένῳ. Πῶς οὖν ἀρχὴ λέγεται τῶν γιγνομένων ἢ στέρησις; Εἰ, ὅτε πάρεστι τὸ εἶδος, τότε ἡ στέρησις οὐκ ὑπομένει, ὅτλον ὅτι, μὴ παρόντος τοῦ εἶδους, ὑπομένει ἢ στέρησις. Πῶς οὖν οὐκ ἔστιν ἄτοπον τὸ λέγειν μὴ εἶναι τὸ ὑπομένον; Ὅντος γάρ ἐστι τὸ ὑπομένειν. Εἰ ἑτέρα μοῖρα τῆς ἐναντιώσεώς ἐστιν ἢ στέρησις, καὶ τὸ κακοποιῶν ταύτης ἐστὶ τὸ εἶδος, πῶς οὐκ ἔστι τὸ εἶδος ἀγαθὸν τε καὶ κακόν; Ἀγαθὸν μὲν τῆ ὕλη, ὡς δι' αὐτοῦ ὑπάρχειν τῆ ὕλη τὸ οὐσία εἶναι· κακὸν δὲ τῆ στερήσεως, ὡς δι' αὐτοῦ ἀναϊρουμένῃ. Εἰ ἔστι τι θεῖον τε καὶ ἀγαθὸν καὶ ἐφετόν, καὶ ἔχει τὸ ἐναντίον, ὃ οὐκ ἔστιν οὔτε ἀγαθὸν οὔτε ἐφετόν· ἔσται ἄρα τὸ θεῖον ἀγαθὸν τε καὶ οὐκ ἀγαθὸν, ἐφετόν τε καὶ οὐκ ἐφετόν· διὸ καὶ θεῖόν τε καὶ οὐ θεῖον. Εἰ δὲ ἄτοπον τοῦτο, οὐκ ἄρα τὸ θεῖον τὸ ἀγαθὸν τε καὶ ἐφετόν, ἔχει τι ἐναντίον. Τὸ γὰρ ἀπλῶς ἀγαθὸν πᾶσιν ἀγαθόν, οὐ τισι μόνον. Εἰ τὸ ἐναντίον τοῦ ἀγαθοῦ οὐκ ἐφέται τῷ ἀγαθοῦ· φθορᾶς γὰρ τῆς αὐτοῦ φύσεως ἐφέται, εἰ ἐφέται τοῦ ἀγαθοῦ· καὶ τὸ εἶδος ἑαυτοῦ οὐκ ἐφέται· ἀνευδὲς γὰρ τὸ εἶδος· ἔστι δὲ τὸ θεῖον ἐφετόν τε καὶ ὀρεκτόν· τίνι δὲ ἐφετόν τε καὶ ὀρεκτόν εἰ μὴ τῆ ὕλη; Ἐμφυχος ἄρα ἡ ὕλη. Ἐμφύχου γάρ ἐστι τὸ ἐφέσθαι καὶ ὀρέγεσθαι. Εἰ δὲ ἐμφυχος ἡ ὕλη, πῶς οὐκ ἔστι φευδὲς τὸ οὐκ ὄν εἶναι κατὰ συμβεθεκὸς τὴν ὕλην; Ἡ γὰρ ψυχὴ ὄν ἐστι, καὶ τὸ ψυχὴν ἔχον ὄν ἐστιν. Εἰ, ὡς θῆλυ ἐφέται τοῦ ἀρρένου, καὶ ὡς αἰσχρὸν τοῦ καλοῦ, ἡ ὕλη ἐφέται τοῦ ἀγαθοῦ, καὶ οὐκ ἔστιν ἡ ὕλη καθ' αὐτὸ θῆλυ καὶ αἰσχρὸν, ἀλλὰ κατὰ συμβεθεκὸς, δηλονότι οὐδὲ καθ' αὐτὸ ἐφέται τοῦ ἀγαθοῦ, ἀλλὰ κατὰ συμβεθεκὸς. Ἔσται ἄρα καὶ τὸ θεῖον οὐ καθ' αὐτὸ ἀγαθὸν τε καὶ ἐφετόν καὶ ὀρεκτόν, ἀλλὰ κατὰ συμβεθεκὸς· ὅπερ ἐστὶν ἄτοπον λέγειν. Εἰ ἔστιν ἡ ὕλη γεννητὴ μὲν διὰ τὸ εἶδος, φθαρτὴ δὲ διὰ τὴν στέρησιν, ἀγέννητος δὲ δι' ἑαυτὴν καὶ ἀφθαρτος· ἔσται ἄρα ἡ ὕλη αἰεὶ μὲν φθαρτὴ ἢ γεννητὴ, ἀφθαρτος δὲ καὶ ἀγέννητος οὐδέποτε. Αἰεὶ γὰρ ἢ στερήσει ὑπὸ κείτῃ ἐν αὐτῇ φθειρομένη, ἢ τῷ εἶδει τῷ ἐν αὐτῇ γιγνομένῳ. Τὸ ἀγέννητον ἐπὶ μὲν τῶν γεννητῶν τὴν στέρησιν σημαίνει γενέσεως δυναμένης ἔσεσθαι, ἐπὶ δὲ τῶν αἰδίων τὴν ἀπόφασιν πάσης σημαίνει γενέσεως, τῆς τε προγεγονυίας καὶ τῆς μελλούσης ἔσεσθαι· οἷον ὁ χαλκὸς ὁ μέλλων ἔσεσθαι ἀνδριάς, πρὶν γένηται ἀνδριάς, ἀγέννητος λέγεται κατὰ στέρησιν, διὰ τὸ δύνασθαι αὐτὸν γενέσθαι ἀνδριάντα· ἐπὶ δὲ Θεοῦ τὸ ἀγέννητον πάσης ἀπόφασιν σημαίνει τῆς καθ' οὐσίαν γενέσεως προγεγονυίας τε καὶ μελλούσης. Δύο τοίνυν ὄντων τῶν τῆς ἀγεννησίας τρόπων, κατὰ τοῖόν ἐστιν ἀγέννητος ἡ ὕλη; Εἰ μὲν κατὰ στέρησιν, ἀγέννητος ἄρα ἡ ὕλη, ὥσπερ ὁ χαλκός· εἰ δὲ κατὰ ἀπόφασιν ἐστὶν ἡ ὕλη ἀγέννητος, οὐδὲν ἄρα γίνεται ἡ ὕλη· οὔτε ὄν λόγον ἔχει ὁ χαλκὸς πρὸς τὸν ἀνδριάντα, τοῦτον δύναται ἔχειν ἡ ὕλη πρὸς τὴν οὐσίαν, καθὰ εἶπεν Ἀριστοτέλης. Εἰ οὕτως ἐστὶν ἡ ὕλη ἀγέννητος, ὡς ὁ Θεός, καὶ δύναται ὁ Θεός ἐκ τοῦ ἀγενήτου ποιῆσαι τι, ὅτλον ὡς δύναται ὁ Θεός καὶ ἐκ τοῦ ἀπλῶς μὴ ὄντος ποιῆσαι τι. Ἐν γὰρ ἔχει ἀνεπιτηδείτητα τὸ μὴ ὄν πρὸς τὸ μὴ γενέσθαι τι ἐξ

A esse evenit ei quod fit; videlicet et privatio propterea principium, quia per eam evenit non esse ei quod fit. Quomodo ergo principium dicitur eorum, quæ fiunt, privatio? Si, quando adest forma, tunc privatio non permanet, perspicuum est non permanente forma permanere privationem. Quomodo ergo non absurde dicitur non esse quod permanet? Entis enim est permanere. Si altera pars contrarietatis est privatio, et quod huic malefacit, forma est: quomodo forma non est bona et mala, bona quidem materiæ, quippe cui præstat ut sit substantia, mala autem privationi, quippe quam aboleat. Si divinum quidpiam est et bonum et expetendum, et contrarium habet, quod nec bonum est nec expetendum; erit ergo divinum bonum et non bonum, expetendum et non expetendum; unde etiam divinum et non divinum. Quod si id absurdum est, non ergo divinum, quod bonum et expetendum est, habet contrarium. Quod enim bonum est simpliciter, omnibus bonum est, non quibusdam tantum. Si quod bono contrarium est, non appetit bonum; suæ enim ipsius naturæ corruptionem appetit, si appetit bonum; quod si etiam sui non appetens est forma, est enim forma minime indigens; est autem divinum expetendum et desiderabile: cuinam autem expetendum et desiderabile, nisi materiæ? Animata ergo materia. Animati enim est expetere et desiderare. Sed si animata materia, quomodo non falsum est materiam per accidens non esse ens? Nam anima ens est, et quod animam habet, ens est. Si ut femina appetit masculum et turpe pulchrum, ita materia appetit bonum, nec est materia per se femina et turpe, sed per accidens, liquet nec per se appetentem esse boni, sed per accidens. Erit ergo et divinum non per se bonum et expetendum et desiderabile, sed per accidens: quod quidem absurdum dictum est. Si est materia genita quidem propter formam, et corruptibilis propter privationem, ingenita autem per se et incorruptibilis; erit profecto materia semper quidem corruptibilis et genita, incorruptibilis autem et ingenita nunquam. Semper enim aut privationi subjecta est, quæ in ea corrumpitur, aut formæ quæ in ea generatur. Ingenitum in creatis rebus privationem significat generationis, quæ esse possit; in æternis autem negationem omnis significat generationis et præteritæ et futuræ. Exempli gratia æs, quod futurum est statua, antequam fiat statua, infectum **558** dicitur secundum privationem, quia potest fieri statua. In Deo autem ingenitum negationem omnis significat generationis secundum substantiam, tum præteritæ, tum futuræ. Cum ergo duo sint ingeniti modi: utro ingenita est materia? Si quidem secundum privationem; ingenita ergo materia, ut æs. Si secundum negationem ingenita materia est; nihil ergo fit materia: nec quam habet rationem æs ad statuam, eam habere potest, ut dixit Aristoteles, materia ad substantiam. Si ita est ingenita materia, ut Deus, ac po-

test Deus ex ingenito aliquid facere, liquet posse Deum, ex eo etiam, quod omnino non est, aliquid facere. Quod enim sempiternae ingenitum est, æque non idoneum est, ac id quod non est, ut ex eo aliquid fiat natura vel arte. Quomodo ergo potuit Deus ex eo, quod sempiternae ingenitum est, aliquid facere, ex eo autem, quod omnino non est, non potuit? Sed manifeste incredulitas, quæ Deum quidquam ex nihilo facere posse inficiatur, et primos philosophos impulit, ut rerum ex materia generationem negarent, et Aristotelem hujus errati castigatorem, ut materiae generationem tolleret. Si quid est quod generetur, et si quid quod hoc fiat, ut supra dixit, horum profecto neutrum est materia, si quidem ingenita est materia et incorruptibilis. Si ingenita est materia et incorruptibilis, necesse est ut utroque ingeniti modo ingenita sit: nihil ergo ex illa fit, nihil in illa corrumpitur. Quomodo ergo corrumpitur in incorruptibili privatio? Si una est materia, multa autem et diversa, quæ ex illa fiunt: quomodo necesse est materiam esse ingenitam, cum id quod in ea semper dividitur, individuum manere non possit? Si numero quidem una est materia, forma autem duo, ac ingenita et incorruptibilis est; vel profecto tota est ingenita et incorruptibilis, vel dimidium ejus. Sed si tota ingenita et incorruptibilis materia, etiam tale videlicet dimidium ejus. Quod si dimidium ejus ingenitum et incorruptibile et dimidium non tale; erit ergo vera de eodem asseveratio et negatio, quod fieri non potest. Si id quod recipit formam, vel illa fit, vel ex illa; quomodo ingenita materia, quæ formam recipit? Si entium est esse ingenitum et incorruptibile: quomodo materia neque ens est, et ingenita et incorruptibilis est? Si id, quod ingenite in ingenito est, est etiam ipsum ingenitum: quomodo privatio, quæ in materia ingenita est, generatur et corrumpitur? Si, ut dictum est, sufficit alterum contrariorum, ut sua ipsius presentia vel absentia mutationem efficiat: quid mutatur in materia, quæ ingenita et incorruptibilis est? Si ingenitum et incorruptibile circa substantiam spectatur illius, quod ingenitum et incorruptibile est: ubi ingenitum et incorruptibile materiae, cum substantia non sit materia? Si æs genitum non esset secundum pristinam illius generationem, nec statua fieret. Quomodo ergo materia, aut quidquam ex materia generatur, nisi prius genita fuerit? Si non corrumpetur æs, neque etiam æreum corrumpetur. Quomodo 559 ergo materiale corrumpitur, cum materia sit incorruptibilis? Si ex incorporeis corpus non perficitur, quomodo factum esse corpus ex materia et forma, quæ sunt incorporeæ? Si naturali necessitate adjunctum est ingenito et incorruptibili indivisibile et immutabile, quomodo in formis, quæ secundum genera dividuntur, ingenita et incorruptibilis est materia, et quomodo per alterationem generantur quæ secundum materiam mutantur, ut supra, generationis modos exponens, definivit?

(74) Ἔστι τὸ γιγνώμενον. Magis placet Sylburgio ἔστι τε γιγνώμενον, ut in sequenti membro.

αὐτοῦ κατὰ φύσιν καὶ κατὰ τέχνην, τὴν αὐτὴν ἔχει καὶ τὸ ἀδιώως ἀγέννητον πρὸς τὸ γίνεσθαι τι ἐξ αὐτοῦ κατὰ φύσιν καὶ κατὰ τέχνην. Πῶς οὖν ἐκ μὲν τοῦ ἀδιώως ἀγενήτου ἡδυνήθη ὁ θεὸς ποιῆσαι τι, ἐκ δὲ τοῦ ἀπλῶς μὴ ὄντος οὐκ ἡδυνήθη; Ἄλλὰ προδήλως ἡ ἀπιστία τοῦ δύνασθαι τὸν θεὸν ἐκ μὴ ὄντος ποιῆσαι τι τοὺς μὲν πρώτους φιλοσόφους εἰς ἀρησίαν πάσης τῶν ὄντων ἐκ τῆς ὕλης γενέσεως ἀπέσαστο, τὸν δὲ τοῦτο διορθωσάμενον Ἀριστοτέλην εἰς ἀναίρεσιν τῆς γενέσεως τῆς ὕλης. Εἰ ἔστι τὸ γιγνώμενον (74), καὶ ἔστι τι ὃ τοῦτο γίγνεται, καθὰ εἶπεν ἐν τοῖς ἀνωτέρω· οὐδὲν ἄρα τούτων ἔστιν ἡ ὕλη, εἰ ἀγέννητός ἐστι καὶ ἀφθαρτός. Εἰ ἀγέννητός ἐστιν ὕλη καὶ ἀφθαρτός, ἐξ ἀνάγκης καθ' ἑκάτερον τὸν τῆς ἀγενησίας τρόπον ἀγέννητός ἐστιν· οὐτ' ἄρα γίνεται τι ἐξ αὐτῆς, οὐτε φθείρεται ἐν αὐτῇ. Πῶς οὖν φθείρεται ἐν ἀφθάρτῳ ἡ στέρησις; Εἰ μία ἐστὶν ἡ ὕλη, πολλὰ δὲ καὶ διάφορα τὰ ἐξ αὐτῆς γιγνώμενα, πῶς ἀνάγκη μένειν τὴν ὕλην ἀγέννητον, τοῦ ἀεὶ διαιρετοῦ αὐτῆς μὴ δυναμένου μένειν ἀδιαιρέτου; Εἰ ἀριθμῶ μὲν μία ἐστὶν ἡ ὕλη, εἶδει δὲ δύο, καὶ ἔστιν ἀγέννητος καὶ ἀφθαρτός, ἡ ἄρα ὕλη ἐστὶν ἀγέννητος καὶ ἀφθαρτός, ἡ τὸ ἡμισυ αὐτῆς. Ἄλλ' εἰ μὲν ὕλη ἐστὶν ἀγέννητος καὶ ἀφθαρτός, δηλονότι καὶ τὸ ἡμισυ αὐτῆς τοιοῦτον· εἰ δὲ τὸ ἡμισυ αὐτῆς ἐστὶν ἀγέννητόν τε καὶ ἀφθαρτόν, καὶ τὸ ἡμισυ αὐτῆς οὐ τοιοῦτον, ἔσται ἄρα ἡ ἀντίφασις περὶ τοῦ αὐτοῦ ἀληθής· ὅπερ ἀδύνατον. Εἰ τὸ δεχόμενον τὸ εἶδος ἢ ἐκεῖνο γίγνεται, ἢ ἐξ ἐκείνου γίγνεται, πῶς ἀγέννητος ἡ ὕλη τὸ εἶδος δεχομένη; Εἰ τῶν ὄντων ἔστι τὸ ἀγέννητον εἶναι καὶ ἀφθαρτόν, πῶς ἡ ὕλη καὶ ὄν οὐκ ἔστι, καὶ ἀγέννητος καὶ ἀφθαρτός ἐστιν; Εἰ τὸ ἀγενήτως ὄν ἐν τῷ ἀγενήτῳ ἀγέννητον καὶ τοῦτο, πῶς ἡ ἀγέννητος οὐσα ἐν τῇ ὕλῃ στέρησις γίνεται καὶ φθείρεται; Εἰ, καθὼς εἴρηται, ἱκανὸν τὸ ἕτερον τῶν ἐναντίων τῇ ἑαυτοῦ παρουσίᾳ τε καὶ ἀπουσίᾳ ποιεῖν τὴν μεταβολὴν, εἰ τὸ μεταβαλλόμενον τῆς ὕλης ἀγενήτου καὶ ἀφθάρτου οὐσης; Εἰ τὸ ἀγέννητον καὶ ἀφθαρτόν περὶ τὴν οὐσίαν θεωρεῖται τοῦ ἀγενήτου καὶ ἀφθάρτου ὄντος, ποῦ τὸ ἀγέννητον καὶ ἀφθαρτόν τῆς ὕλης, οὐσίας μὴ οὐσης τῆς ὕλης; Εἰ μὴ ἦν γενητός ὁ χαλκός κατὰ τὴν προγεγονυῖαν αὐτοῦ γένεσιν, οὐτε ἀνδρίας ἐγένετο. Πῶς τοίνυν γίνεται ἡ ὕλη ἢ ἐκ τῆς ὕλης τι, τῆς ὕλης μὴ προγεγονυῖας; Εἰ μὴ ἐφθείρετο ὁ χαλκός, οὐδὲ τὸ χαλκοῦν ἐφθείρετο. Πῶς τοίνυν φθείρεται τὸ ὑλικόν, τῆς ὕλης ἀφθάρτου οὐσης; Εἰ ἐκ τῶν ἀσωμάτων σῶμα οὐκ ἀποτελεῖται, πῶς γέγονε σῶμα ἐκ τῆς ὕλης καὶ τοῦ εἶδους, καθ' αὐτὰ ἀσωμάτων ὄντων; Εἰ φυσικῇ ἀνάγκῃ ἀκολουθεῖ τῷ ἀγενήτῳ καὶ ἀφθάρτῳ τὸ ἀδιαιρέτον καὶ τὸ ἀτρεπτόν, πῶς ἐν τοῖς διηρημένοις κατὰ γένη εἶδεσιν ἔστιν ἡ ἀγέννητος καὶ ἀφθαρτός ὕλη, καὶ πῶς κατὰ ἀλλοίωσιν γίνεται τὰ τρεπόμενα κατὰ τὴν ὕλην, καθὼς ἐν τῇ ἐκθάσει τῶν τῆς γενέσεως τρόπων διορίσαστο ἐν τοῖς ἀνωτέρω;

8. *Ἐκ τοῦ δευτέρου λόγου τῆς Φυσικῆς Ἀκροάσεως Ἀριστοτέλους.*

« Ἐνα μὲν οὖν τρόπον ἡ φύσις οὕτω λέγεται, ἡ πρώτη ἐκάστῳ ὑποκειμένη ὕλη, τῶν ἐχόντων ἐν αὐτοῖς ἀρχὴν κινήσεως καὶ μεταβολῆς· ἄλλον δὲ τρόπον ἡ μορφή καὶ τὸ εἶδος τὸ κατὰ τὸν λόγον. Ὅσπερ γὰρ τέχνη λέγεται τὸ κατὰ τὴν τέχνην καὶ τὸ τεχνικόν, οὕτω καὶ φύσις τὸ κατὰ φύσιν λέγεται καὶ τὸ φυσικόν. »

Τί οὖν ἂν εἴποιμεν τὸ κατὰ τὴν ὕλην καὶ τὸ ὑλικόν εἰ μὴ ὕλην; Εἰπέ, τί ἕτερον; Εἰ δὲ ὕλην λέγομεν τοῦτο, ἔσται ἄρα τότε ὕλην εἶναι τὴν ὕλην, ὅτε τὸ κατὰ τὴν ὕλην καὶ τὸ ὑλικόν. Καὶ γὰρ ἡ φύσις τότε φύσις, ὅτε τὸ κατὰ φύσιν καὶ τὸ φυσικόν· ὡσαύτως δὲ καὶ ἡ τέχνη. Τὰ γὰρ κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον ἐκφω-
B
νόμενα, τὸν αὐτὸν πρὸς ἄλληλα ἔχει λόγον. Ἄλλ' εἰ τότε ἡ ὕλη ὑπάρχει, ὅτε τὸ κατὰ τὴν ὕλην καὶ τὸ ὑλικόν, οὐκ ἄρα ἀγέννητος ἡ ὕλη.

9. *Τοῦ αὐτοῦ ἐκ τοῦ αὐτοῦ λόγου.*

« Ὅσπερ ἄλλον τρόπον ἡ φύσις ἂν εἴη τῶν ἐχόντων ἐν αὐτοῖς κινήσεως ἀρχὴν, ἡ μορφή καὶ τὸ εἶδος, οὐ χωριστὸν οὖν, ἀλλ' ἡ κατὰ τὸν λόγον. Τὸ δὲ ἐκ τούτων φύσις μὲν οὐκ ἔστι, φύσει δὲ, οἷον ἀνθρώπος. »

Εἰ κατὰ φύσιν ἔστιν ὁ ἀνθρώπος, καὶ φυσικόν τι ζῶον, πῶς οὐκ ἔστι φύσις ὁ ἀνθρώπος; Διορισάμενος γὰρ εἰπεί· « φύσις λέγεται τὸ κατὰ φύσιν καὶ τὸ φυσικόν. »

10. *Ἐκ τοῦ αὐτοῦ λόγου.*

« Ἐν μὲν οὖν τοῖς κατὰ τέχνην ἡμεῖς ποιούμεν τὴν ὕλην τοῦ ἔργου ἕνεκα, ἐν δὲ τοῖς φυσικοῖς ὑπάρχει οὕσα. »

Ἐπειδὴ ἔστιν ἔργον ἕτερον τὸ μῆτε κατὰ φύσιν μῆτε κατὰ τέχνην, ποῦ τούτου τοῦ ἔργου τὴν ὕλην θετέον; Γίνεται γὰρ ζῶον ἐκ ζώου, καὶ εἰ μὴ πρῶτον τὸ ζῶον, οὕτε ζῶον ἐκ ζώου. Καὶ κατὰ φύσιν μὲν γίνεται τὸ ἐκ ζώου ζῶον, οὐ κατὰ φύσιν δὲ τὸ ζῶον ἀπλῶς. Ἄλλ' εἰ μὲν ἐν τοῖς κατὰ τέχνην ἡ ὕλη ἐξωθεν, ἐν δὲ τοῖς κατὰ φύσιν ἡ ὕλη ἐν τοῖς φυσικοῖς, δηλονότι ἐν τοῖς μῆτε κατὰ τέχνην μῆτε κατὰ φύσιν ἔργοις ἡ ὕλη ἐτέρως ὑπάρχει· ἥς εἰ μὴ ποιήσεις (75) τὸν διορισμὸν, ὁ περὶ τῶν φυσικῶν τὴν πραγματείαν ἔχων, ἀσύστατα ποιεῖ καὶ τὰ ἤδη διορισθέντα. Εἰ γὰρ τότε οἰόμεθα εἰδέναι ἕκαστον, ὅταν τὰ αἰτία
D
γνωρίζωμεν τὰ πρῶτα, καὶ τὰς ἀρχὰς τὰς πρῶτας· πῶς ἂν γνωρίσεις ἂν τις τὸ ἐκ ζώου ζῶον, ὁ τὸ ζῶον ἀγνωῶν· τὸ μὴ ἐκ ζώου; Ἐκεῖνο γὰρ τούτου ἀρχὴ τε καὶ αἰτίον.

11. *Ἐκ τοῦ αὐτοῦ λόγου.*

« Ἐπειδὴ ἔστι τὸ αὐτόματον καὶ ἡ τύχη αἰτία ὧν ἂν νοῦς γένοιτο αἰτίας, ἡ φύσις, ὅταν κατὰ συμβεβηκῶς αἰτίον τι γένηται τούτων αὐτῶν, οὐθὲν δὲ κατὰ συμβεβηκῶς ἔστι πρότερον τῶν καθ' αὐτὸ, δηλον, ὅτι οὐδὲ τὸ κατὰ συμβεβηκῶς αἰτίον πρότερον τοῦ καθ' αὐτὸ ὑστερον ἄρα τὸ αὐτόματον καὶ ἡ τύχη καὶ

8. *Ex secundo libro Naturalis Auscultationis Aristotelis, lib. II, c. 1, p. 193.*

« Uno quidem modo natura dicitur, prima cuiusque subjecta materia, eorum quæ in seipsis habent principium motus et mutationis : alio autem modo forma et species, quæ est secundum rationem. Ut enim ars dicitur id quod secundum artem et artificiale est : sic et natura id dicitur quod secundum naturam est et naturale. »

Quid ergo dicemus id quod secundum materiam est et materiale, nisi materiam? Dic, quid aliud? Sed si id materiam dicamus; tum ergo materia erit materia, cum id quod secundum materiam et materiale est; nam et natura tum natura dicitur, cum id quod secundum naturam est et naturale : similiter et ars. Quæ namque eodem efferuntur modo, eandem inter se invicem habent rationem. Cæterum, si tum demum materia est, cum id quod secundum materiam et materiale : non ergo materia ingenta.

9. *Ejusdem ex eodem libro. ibid.*

« Proinde alio modo natura eorum, quæ in se habent motionis principium, erit forma et species; inseparabilis quidem illa præterquam ratione et cogitatione. Quod autem ex his est, natura quidem non est, sed secundum naturam, ut homo. »

Si secundum naturam est homo, et naturale quoddam animal, quomodo homo natura non est? Definiendo enim dixit : « Natura dicitur id quod secundum naturam est, et naturale. »

10. *Ex eodem libro, ibid., c. 2, p. 194.*

« In his quæ arte fiunt, nos ipsi materiam facimus operis gratia; in naturalibus autem exstat, et est. »

Quando quidem opus aliud est quod neque natura neque arte fit : ubi hujus operis materia ponenda? Gignitur namque animal ex animali, ac nisi sit primum animal, neque animal ex animali erit. Et secundum naturam quidem fit animal ex animali : non tamen secundum naturam animal simpliciter. Porro si in his quæ arte fiunt, materia extrinsecus est; in his vero, quæ natura fiunt, in ipsis rebus est naturalibus : videlicet in his, quæ nec arte, nec natura fiunt, operibus, materia aliter se habet : quam nisi definiat, qui de natura pertractat, instabilia efficit ea etiam, 560 quæ jam definita fuerant. Nam si tum demum rem quamque nos scire putamus, cum primas norimus causas et prima principia : quomodo norit quis animal ex animali, qui animal ex non animali ignoret? Illud enim hujus principium et causa.

11. *Ex eodem libro, ibid., c. 6, p. 198.*

« Quandoquidem casus et sors eorumdem causa sunt ac mens et natura, ubi scilicet horum ipsorum causa aliqua acciderit; nihil autem, quod per accidens, prius est iis quæ per se, liquet neque causam per accidens priorem esse ea quæ per se est. Posterior ergo casus et sors mente et natura.

(75) *Ποιήσεκ. Leg. ποιήσι. Mox Sylburgius scripsit ποιαις, accommodate ad præcedens verbum.*

Quare etiam si casus quam maxime cœli causa sit; A
necesse est priorem causam esse mentem et natu-
ram, cum multorum aliorum, tum hujus universi.»

In his non solum primarum et secundarum cau-
sarum, quem non servavit, ordinem declaravit, sed
etiam cœlum, quod et ipsum in secundo libro natu-
ralis Auscultationis supra fortuitæ generationi
ademit, hic subjecit generationi non fortuitæ modo,
sed et ei quæ mente et natura fit : quod quidem
manifeste absurdum est ut quod per mentem et natu-
furam, principes causas, generationem secundum
substantiam accepit, id rursus per secundas causas
eamdem accipiat generationem. Deinde vero quo-
modo non absurdissimum est, idem nunc removere
a fortuita generatione, nunc ei subicere, ac modo
ingenitum appellare, modo genitum a natura? Ex-
ponam verba in quibus ita se gerit, ut ex mutua
collatione quid falsi contineant, intelligatur.

12. *Ex eodem libro. ibid., c. 4, p. 196.*

«Sunt autem qui et hujus cœli, et omnium, quæ
mundus continet, causam conferant in casum; ex
fortuito enim casu fieri dicunt conversionem et mo-
tionem, quæ discrevit et constituit in hoc ordine
universa. Atque id quidem cum dicunt, valde digni
sunt quos miremur : nimirum animalia et plantas
fortuito neque esse, nec facta esse, sed causam
habere mentem aut naturam aut aliud ejusmodi
(non enim quodlibet ex quoque semine fit, sed ex
hoc olea, ex hoc homo); quæ autem in his, quæ vi-
dentur, diviniora sunt, ea fortuito casu facta esse,
nec causam ejusmodi ullam habere, qualem habent
elementa et plantæ. Atque id quidem si ita se ha-
bet, hæc ipsa erit quæstionis causa, ac operæ pre-
tium aliquid ea de re dicere. Nam præterquam quod
et aliunde alienum a ratione est quod dicunt, adhuc
absurdius hæc dicere, cum videamus in cœlo qui-
dem nihil casu fieri, in his autem, quæ ex casu
non pendent, multa casu evenire : quod quidem
contrarium fieri par erat.»

Eum asseverare cœlum fortuito factum 561 esse
ac rursus non fortuito, demonstrant verba, quæ de-
sumpta proposuimus ex libro secundo *Naturalis*
Auscultationis in duobus capitibus, undecimo et
duodecimo. Afferam etiam verba, quibus ingenitum
et rursus genitum a natura illum pronuntiat.

(76) *Kal vou.* Conjunctionem ex Aristotelis libro
desumpsit Sylburgius, et mox aliam, nempe ei.

(77) *Ouranou.* Ita scribendum duxi pro ἀνθρώ-
που, quod habebant editi nostri. Sic habet Aristote-
les, nec aliter legit ipse pseudo-Justinus, ut ex
ejus verbis manifestum est.

(78) *Eloi de ol.* Legitur apud Aristotelem εἰσι δὲ
τινες οἱ.

(79) *Ἡ τι τοιούτων.* Ex Aristotele desumpsi illud

νοῦ (76) καὶ φύσεως. Ὡστε, εἰ ὅτι μάλιστα τοῦ οὐ-
ρανοῦ (77) αἴτιον τὸ αὐτόματον, ἀνάγκη πρότερον
νοῦν αἴτιον καὶ φύσιν εἶναι καὶ ἄλλων πολλῶν, καὶ
τοῦδε τοῦ παντός.»

Ἐν τούτοις οὐ μόνον τῶν πρώτων καὶ τῶν δευτέ-
ρων αἰτίων ἦν οὐκ ἐφύλαξεν εἶπε τὴν τάξιν, ἀλλὰ
καὶ τὸν οὐρανὸν, ὃν καὶ αὐτὸν ἐν τῷ δευτέρῳ λόγῳ
τῆς φυσικῆς Ἀκροάσεως ἐν τοῖς ἀνωτέρω ὑπεξείλε-
το τῆς αὐτομάτου γενέσεως, ἐνταῦθα ὑπέβαλε τῇ
γενέσει οὐ μόνῃ τῇ αὐτομάτῳ, ἀλλὰ καὶ τῇ διὰ νοῦ
τε καὶ φύσεως ὑπερ ἔσσι προδήλως ἄτοπον, τὸ τὸν
εὐληφότα διὰ νοῦ τε καὶ φύσεως τὴν κατ' οὐσίαν
γένεσιν διὰ τῶν πρώτων αἰτίων, τοῦτον πάλιν διὰ
τῶν δευτέρων αἰτίων τὴν αὐτὴν λαβεῖν γένεσιν. Ἐτι
δὲ πῶς οὐκ ἔστι τῶν ἀτοπωτάτων τὸ τὸν αὐτὸν ποτε
μὲν ἐξελεῖν τῆς αὐτομάτου γενέσεως, ποτὲ δὲ ὑπο-
βάλλειν ταύτῃ· καὶ ποτὲ μὲν ἀγέννητον ὀνομάζειν,
ποτὲ δὲ γενητὸν ὑπὸ φύσεως; Ποιήσομαι δὲ τῶν
φωνῶν τούτων τὴν ἔκθεσιν ἐν αἷς ταῦτα ποιεῖ, ἔν' ἐκ
παρὰλλήλου γνωσθῆ τὸ ἐν αὐτῷ περιεχόμενον ψευ-
δος.

12. *Ἐκ τοῦ αὐτοῦ λόγου.*

«Εἰσι δὲ οἱ (78) καὶ τοῦ οὐρανοῦ τοῦδε, καὶ τῶν
κοσμικῶν πάντων αἰτιῶνται τὸ αὐτόματον ἄπο ταῦ-
τομάτου γὰρ φασὶ γενέσθαι τὴν δίνην καὶ τὴν κίνησιν,
τὴν διακρίνασαν καὶ καταστήσασαν εἰς ταύτην τὴν
τάξιν τὸ πᾶν. Καὶ μάλα τοῦτο γὰρ αὐτὸ θαυμάσαι
ἄξιον λέγοντας· τὸ γὰρ τὰ μὲν ζῶα καὶ τὰ φυτὰ
ἀπὸ τύχης μῆτε εἶναι μῆτε γίνεσθαι, ἀλλ' ἦτοι φύσιν,
ἢ νοῦν ἢ τι τοιούτων (79) ἕτερον εἶναι τὸ αἴτιον (οὐ γὰρ
ὅτι ἔτυχεν ἐκ τοῦ σπέρματος ἐκάστου γίνεσθαι, ἀλλ'
ἐκ μὲν τοῦ τοιοῦθι ἐλάϊαν, ἐκ δὲ τοῦ (80) τοιοῦθι
ἀνθρώπων)· τὰ δὲ θεϊότερα τῶν φανερῶν ἀπὸ τοῦ
αὐτομάτου γίνεσθαι· τοιαύτην δὲ αἰτίαν μηδεμίαν
εἶναι οἶαν τῶν ζῶων ἢ τῶν φυτῶν (81). Καίτοι εἰ
οὕτως ἔχει, τοῦτο γ' αὐτὸ αἴτιον εἴη ἀν ζήτησεως,
καὶ καλῶς ἔχει λεχθῆναι τι περὶ αὐτοῦ τούτου. Πρὸς
γὰρ τῷ καὶ ἄλλως ἄλογον (82) εἶναι τὸ λεγόμενον,
ἔτι ἀτοπιώτερον τὸ λέγειν ταῦτα, ὀρώντας ἐν μὲν τῷ
οὐρανῷ οὐθὲν ἀπὸ ταῦτομάτου γιγνόμενον, ἐν δὲ τοῖς
οὐκ ἀπὸ τύχης πολλὰ συμβαίνοντα ἀπὸ τύχης· καὶ
τοί γε εἰκός γε ἦν τὸ ἐναντίον (83).»

Ὅτι μὲν ἀπὸ ταῦτομάτου γεγενῆσθαι τὸν οὐρανὸν,
καὶ πάλιν μὴ ἀπὸ ταῦτομάτου, δηλοῦσιν αἱ λέξεις,
ὧν τὴν ἔκθεσιν πεποιθήκαμεν ἐκ τοῦ δευτέρου λόγου
τῆς Φυσικῆς Ἀκροάσεως ἐν τοῖς δυσὶ κεφαλαίοις,
τῷ τε ἐνδεκάτῳ καὶ τῷ δωδεκάτῳ· ὅτι δὲ ἀγέννητον,
καὶ πάλιν γενητὸν ὑπὸ φύσεως λέγει αὐτὸν, ποιήσο-
μαι καὶ τούτων τῶν λέξεων τὴν ἔκθεσιν, ἐν αἷς τούτου
πεποιθήκαμεν.

τι et mox τὸ αἴτιον. Editi nostri ἢ τοιοῦτο ἕτερον
εἶναι τι.

(80) *Ἐκ δὲ τοῦ.* Articulum ex Aristotele de-
sumpsit Sylburgius, a quo et varietates, quas hic
apponimus, observatas fuerunt.

(81) *Ἡ τῶν φυτῶν.* Aristoteles καὶ τῶν φυτῶν,
et mox τοῦτο γὰρ αὐτὸ ἄξιον ἐπιστάσεως.

(82) *Ἄλογον.* Aristoteles ἄτοπον.

(83) *Τὸ ἐναντίον.* Aristoteles τούναντίον γενέσθαι.

15. Ἐκ τοῦ δευτέρου Περὶ οὐρανοῦ λόγου Ἀριστοτέλους.

«Ὅτι μὲν οὖν οὐ γέγονεν ὁ πᾶς οὐρανός, οὔτε ἐνδέχεται φθαρῆναι, καθάπερ τινές φασιν, ἀλλ' ἔστιν εἰς καὶ αἰδίος, ἀρχὴν μὲν καὶ τελευτήν οὐκ ἔχων τοῦ παντός αἰῶνος, ἔχων δὲ καὶ περιέχων ἐν ἑαυτῷ τὸν ἄπειρον χρόνον, ἐκ τε τῶν εἰρημένων ἐξέσται λαμβάνειν τὴν πίστιν.»

Ταῦτα περὶ τῆς ἀγέννησας τοῦ οὐρανοῦ εἰπὼν ὁ Ἀριστοτέλης (84), ὅρα ὅσα πάλιν περὶ τῆς γενέσεως αὐτοῦ λέγει ἐν τῷ πρώτῳ Περὶ οὐρανοῦ λόγῳ.

[14. Ἐκ τοῦ πρώτου Περὶ οὐρανοῦ λόγου.]

«Καὶ ὀρθῶς εἰκὼν ἡ φύσις τὸ μέλλον ἐσεσθαι ἀγέννητον καὶ ἀφθαρτον, ἐξελεσθαι ἐκ τῶν ἐναντίων· ἐν τοῖς ἐναντίοις γὰρ ἡ γένεσις καὶ ἡ φθορά.»

Ἐἰ τῶν ἀδυνάτων μὲν οὐδὲν οὔτε ἐστίν, οὔτε ἐσεσθαι δυνατόν· ἐστὶ δὲ τῶν ἀδυνάτων τὸ μέλλον ἐσεσθαι ἀγέννητον (85) εἶναι ἀναρχόν τε καὶ ἀτελευτήτον, ἔχων τε καὶ περιέχων ἐν ἑαυτῷ τὸν ἄπειρον χρόνον· ἐστὶ ἀρα ὁ ταῦτα λέγων δυνατῷ τε καὶ ἀδυνάτῳ πράγματος ἀγνοῶν τὴν διαφορὰν.

15. Ἐκ τοῦ πρώτου Περὶ οὐρανοῦ λόγου Ἀριστοτέλους, ἐν τῷ τέλει τοῦ λόγου.

«Ὅθεν γὰρ ἀπὸ ταυτομάτου οὔτε ἀφθαρτον οὔτε ἀγέννητον οἶόν τε εἶναι.»

Πῶς οὖν ἂν τις πιστεύσειε τῷ ἀμφοτέρω λέγοντι περὶ τοῦ οὐρανοῦ; Ἐν μὲν τῷ ἐνδεκάτῳ κεφαλαίῳ τὸ αὐτόματον αἰτίον εἶναι λέγει τοῦ οὐρανοῦ, ἐν δὲ τῷ τρισκαίδεκάτῳ ἀναρχόν τε καὶ ἀγέννητον τὸν οὐρανὸν εἶναι λέγει.

16. Ἐκ τοῦ δευτέρου λόγου τῆς Φυσικῆς Ἀκροάσεως.

«Αἰττὰ δὲ ἀρχαὶ αἰ κινεῖσθαι φυσικῶς· ὧν ἡ ἑτέρα οὐ φυσικῆ· οὐ γὰρ ἔχει κινήσεως ἀρχὴν ἐν ἑαυτῇ. Τοιοῦτον δὲ ἐστὶν εἰ τι κινεῖται μὴ κινούμενον· ὥστε τὸ τε πνευλιῶς ἀκίνητον καὶ τὸ πάντων πρώτον.»

Πῶς ἂν οὖν κινήσειε φυσικῶς ἡ ἀρχή, ἡ μήτε φυσικῆ οὔσα, μήτε κατὰ φύσιν κινουῖσα; Τῇ γὰρ μόνῃ φυσικῇ ἀρχῇ τῇ κατὰ φύσιν κινουσῇ ἀκόλουθόν ἐστὶ τὸ φυσικῶς κινεῖν. Ἐἰ ἀρχὴ ἡ μὴ οὔσα φυσικῆ οὐκ ἔχει ἐν ἑαυτῇ ἀρχὴν κινήσεως, ὅηλον, ὅτι ἡ φυσικῆ ἀρχὴ ἔχει ἐν ἑαυτῇ ἀρχὴν κινήσεως. Ἀλλ' ἡ ἀρχὴ ἡ ἀρχὴν ἔχουσα οὐκ ἐστὶν ἀρχή. Ἐἰ ἐν τοῖς αἰδίως ἀγενήτοις οὐδὲν οὐδενὸς πρότερον ἢ ὕστερον εἶναι δύναται, πῶς ἡ ἀρχὴ ἀκίνητος, ἡ μὴ κινουμένη, κινουσα,

πάντων πρώτον ἐστίν, ἢ ὅλων ἀρχή;

modo principium, quod immobile est, aut non movetur, quamvis moveat, omnium primum est, aut omnino principium?

17. Ἐκ τοῦ τρίτου λόγου τῆς αὐτῆς πραγματείας.

«Τοῦ δὲ εἶναι ἄπειρον τὴν πίστιν λαμβάνουσιν ἐκ τε τοῦ χρόνου· οὗτος γὰρ ἄπειρος ἐστίν· ἔτι (86) τῷ οὕτως ἂν μόνως μὴ ὑπολείπειν γένεσιν καὶ φθορὰν εἰ ἄπειρον εἴη, ὅθεν ἀφαιρεῖται τὸ γινόμενον.»

Ἐἰ ὁ χρόνος αἰετὸν ἐν τῷ γίνεσθαι τὸ εἶναι ἔχει, τὸ δὲ γινόμενον πρὸ τοῦ γίνεσθαι οὐκ ἔην, πῶς ἄπειρος ὁ

(84) Ὁ Ἀριστοτέλης. Articulum suppedittavit Reg. 1.

(85) Ἀγέννητον. Reg. 1 ἀγέννητον et sic in se-

15. Ex secundo libro Aristotelis De caelo. lib. II, c. 1, p. 283.

«Caelum universum genitum non esse, neque interire posse, ut nonnulli dicunt, sed unum esse et æternum, principium quidem et finem non habens ævi universi, infinitum autem tempus in seipso habens et complectens, fidem ea quæ sunt dicta facere possunt.»

Hæc Aristoteles de caelo ingenito dixit. Vide quæ de generatione illius dicat in primo De caelo libro.

[14. Ex primo libro De caelo, lib. I, c. 12.]

«Et recte videtur natura id quod tuturum esset ingenitum et incorruptibile, contrariis exemisse. In contrariis enim generatio et interitus.»

Si rerum impossibilium nulla est aut esse potest: est autem res impossibilis, ut quod futurum est ingenitum sit ac principio et fine careat, habeatque et complectatur in seipso infinitum tempus; erit ergo qui hæc dicit, possibilem et impossibilem differentiam ignarus.

15. Ex primo libro Aristotelis De caelo, in fine.

«Nihil enim quod fortuito sit, incorruptibile aut ingenitum esse potest.»

Quomodo ergo fidem quis ei habeat, qui utrumque de caelo pronuntiat? Nam in undecimo capite fortuitum casum dicit esse caeli causam: at in decimo tertio caelum principio et generatione ait cære.

16. Ex secundo libro Naturalis Auscultationis. lib. I, c. 12, p. 283.

«Duo autem sunt principia quæ naturaliter movent: quorum alterum naturale non est, non enim in seipso habet motionis principium. Ejusmodi vero est si quid moveat, cum ipsum non moveatur, ut pote immobile prorsus, et omnium primum.»

Quomodo igitur moveat naturaliter principium, quod neque naturale est, neque secundum naturam movet? Soli enim naturali principio secundum naturam moventi adjunctum est naturaliter movere. Si principium, quod naturale non est, in seipso principium motionis non habet, liquet principium naturale habere in se principium motionis. Sed principium, quod principium habet, non est principium. Si in his, quæ sempiternæ ingenita sunt, nullum alio prius aut posterius esse potest: quomodo principium, quod immobile est, aut non movetur, quamvis moveat, omnium primum est, aut omnino principium?

17. Ex tertio libro ejusdem commentationis. lib. III, c. 4, p. 203.

«Infinitum esse, fidem etiam astruunt ex tempore; id enim infinitum: deinde hoc tantummodo generatio et corruptio non deficient, si infinitum sit, ex quo id, quod per generationem fit, eruatur.»

Si tempus semper in eo quod generetur, esse habet; quod autem generatur, antequam generaretur

quantibus locis.

(86) Ἐτι. Hanc vocem ex Aristotele desumptam restituit Sylburgius.

non erat: quomodo tempus infinitum est, cujus semper existentiam præcedit non existentia? Nam quod nondum adest, adfuturum est, et futurum, præteritum est, et quod præterit, futurum fuerat. Si quia generatio et corruptio non deficit, necesse est infinitam esse generationem et corruptionem, erit etiam generatio et corruptio sine principio, sicut genitum et incorruptibile. Quod si et hoc impossibile, non est ergo infinita generatio et corruptio

18. *Ex eodem libro, lib. III, c. 5, p. 204.*

Ac ne numerus quidem ita, tanquam separatus et infinitus. Numerationi enim subjacet numerus, aut id quod numerum continet. Si ergo quod numerationi subjacet, numerari potest: fieri quoque possit ut infinitum percurratur.

Si et illius, quod numerari potest, et illius quod numerum habet, non infinitus est numerus; numerari autem potest præteritum tempus; finitum ergo præteritum tempus.

19. *Ex eodem libro, ibid., c. 6, p. 206.*

Si infinitum prorsus non sit, multa impossibilia consequi patet. Nam temporis quoddam erit principium et finis, et magnitudines non poterunt dividi in magnitudinem, et numerus non erit infinitus.

Si infinitum partim actu est, partim potentia, fieri autem non potest, ut quod nunc actu est infinitum, non prius fuerit potentia: fieri ergo non potest ut infinitum semper partim sit actu, partim potestate; sed si prius potestate, posterius actu. Si ut tempus sine caret quoad futurum, ita et principio quoad præteritum; erit ergo tempus, ut ingenitum quoad futurum, ita et quoad præteritum. Quod si id fieri non potest, ut ingenitum sit tempus quoad futurum, secundum quod nondum factum est; factum est autem quoad præteritum; non ergo caret principio tempus. Nam carentis principio non est generatio; est autem temporis. Si nihil potest actu esse infinitum, non ergo jam sumptæ magnitudinis divisiones infinitæ fuerint, neque jam sumptus numerus. Utraque namque actu sunt. Sin infinita non sunt, finita scilicet. Quod si finita, nempe et principium habent: magnitudo quidem divisionis; numerus autem, numerationis.

20. *Ex eodem libro, ibid.*

Infinitum est quidem accessione, est autem et **563** decessione. Porro magnitudinem non esse actu infinitam, dictum est: divisione autem est. Relinquitur ergo, potentia esse infinitum. Non oportet autem id quod potentia est, ita accipere, quasi, quemadmodum hoc statua esse potest, et hoc erit statua, ita et infinitum actu futurum sit. Sed quia multiplici sensu aliquid potestate est, quemadmodum dies et certamen, eo quod semper aliud atque aliud nascatur, ita et infinitum. Nam in his locum

(87) *Ὀὐδαμῶς*. Multo aptius apud Aristotelem απλῶς. Quare si retineatur illud οὐδαμῶς, legendum erit *εἰ μὲν pro εἰ μή*.

(88) *Καὶ ἀφαιρέσει*. Conjunctio addita a Sylburg-

Α χρόνος, οὐ αὖτε τῆς ὑπάρξεως προηγεῖται ἡ ἀνυπαρξία; καὶ γὰρ τὸ μήπω ἔν μὲλλει παρῆναι, καὶ τὸ μέλλον μὲλλει παρελθεῖν, καὶ τὸ παρελθὸν ἐμὲλλε γίνεσθαι. Εἰ τῷ μὴ ὑπολείπεσθαι τὴν γένεσιν καὶ τὴν φθορὰν, ἀνάγκη ἀπειρον εἶναι τὴν γένεσιν καὶ τὴν φθορὰν, ἔσται ἄρα καὶ ἡ γένεσις καὶ ἡ φθορὰ ἀναρχος, ὡς περ τὸ ἀγέννητον καὶ τὸ ἀφθαρτον. Εἰ δὲ τοῦτο ἀδύνατον, οὐκ ἄρα ἀπειρος ἡ γένεσις καὶ ἡ φθορὰ.

18. *Ἐκ τοῦ αὐτοῦ λόγου.*

« Ἀλλὰ μὴν οὐδὲ ἀριθμὸς οὕτως ὡς κεχωρισμένος καὶ ἀπειρος· ἀριθμητὸν γὰρ ὁ ἀριθμὸς, ἢ τὸ ἔχον ἀριθμὸν. Εἰ οὖν τὸ ἀριθμητὸν ἐνδέχεται ἀριθμηθῆσαι, καὶ τὸ διεξελεῖν ἂν εἴη δυνατὸν τὸ ἀπειρον. »

B

Εἰ τοῦ ἀριθμητοῦ, καὶ τοῦ ἔχοντος ἀριθμὸν, οὐκ ἔστιν ἀπειρος ὁ ἀριθμὸς, ἀριθμητὸς δὲ ὁ γεγωνὺς χρόνος, πεπερασμένος ἄρα ἂν εἴη ὁ γεγωνὺς χρόνος.

19. *Ἐκ τοῦ αὐτοῦ λόγου.*

« Ὅτι δὲ εἰ μὴ ἔστιν ἀπειρον οὐδαμῶς (87) πολλὰ ἀδύνατα συμβαίνει, δῆλον· τοῦ τε γὰρ χρόνου ἔσται τις ἀρχὴ καὶ τελευτῆ, καὶ τὰ μεγέθη οὐ διαίρετὰ εἰς μέγεθος, καὶ ἀριθμὸς οὐκ ἔσται ἀπειρος. »

C

Εἰ τοῦ ἀπείρου τὸ μὲν ἔστιν ἐνεργεῖα, τὸ δὲ δυνάμει· ἀδύνατον δὲ τὸ νῦν ἐνεργεῖα ἔν τοῦ ἀπείρου μὴ πρότερον εἶναι δυνάμει, ἀδύνατον ἄρα τὸ ἀπειρον αἰετὸν μὲν εἶναι ἐνεργεῖα, τὸ δὲ δυνάμει· ἀλλὰ εἰ πρότερον μὲν δυνάμει, ὕστερον δὲ ἐνεργεῖα. Εἰ, ὡς περ κατὰ τὸ μέλλον ἀτελεῦτης ὁ χρόνος, οὕτω καὶ κατὰ τὸ παρεληλυθὸς ἀναρχος, ἔσται ἄρα ὁ χρόνος, ὡς περ ἀγέννητος κατὰ τὸ μέλλον, οὕτω καὶ κατὰ τὸ παρεληλυθὸς. Εἰ δὲ τοῦτο ἀδύνατον, ἀγέννητον εἶναι τὸν χρόνον κατὰ τὸ μέλλον καθ' ὅσπερ ἦν γεγωνὺς, γεγωνὺς δὲ κατὰ τὸ παρεληλυθὸς· οὐκ ἄρα ἀναρχος ὁ χρόνος. Τοῦ μὲν γὰρ ἀναρχοῦ οὐκ ἔστι γένεσις, τοῦ δὲ χρόνου ἔστιν. Εἰ οὐδὲν δύναται ἐνεργεῖα εἶναι ἀπειρον, οὐκ ἄρα αἱ ἤδη ληφθεῖσαι διχοτομίαι τοῦ μεγέθους ἀπειροὶ εἰσιν, οὔτε ὁ ἤδη ληφθεὶς ἀριθμὸς. Ἀμφοτέροι γὰρ ἐνεργεῖα εἰσίν. Εἰ δὲ οὐκ εἰσίν ἀπειροί, πεπερασμένοι ἄρα· εἰ δὲ πεπερασμένοι, καὶ ἀρχὴν ἄρα ἔχουσι, τὸ μὲν τοῦ διχοτομῆσθαι, ὁ δὲ τοῦ ἀριθμῆσθαι.

D

20. *Ἐκ τοῦ αὐτοῦ λόγου.*

Τὸ ἀπειρὸν ἔστι μὲν προσθέσει, ἔστι δὲ καὶ ἀφαιρέσει (88)· τὸ δὲ μέγεθος οὔτι μὲν κατ' ἐνεργεῖαν οὐκ ἔστιν ἀπειρον, εἰρηται, διαίρεσει δὲ ἔστι. Λείπεται οὖν δυνάμει εἶναι τὸ ἀπειρον. Οὐ δεῖ δὲ τὸ δυνάμει ἔν λαμβάνειν, ὡς περ, εἰ δυνατὸν τοῦτ' ἀνδριάντα εἶναι, ὡς καὶ ἔσται τοῦτ' ἀνδριάν· οὕτω τι καὶ ἀπειρον, ὃ ἔσται ἐνεργεῖα. Ἄλλ' ἐπεὶ πολλαχῶς τὸ εἶναι (89), ὡς περ ἡ ἡμέρα ἔστι καὶ ὁ ἀγὼν, τῷ αἰετῷ ἄλλο καὶ ἄλλο γίνεσθαι, οὕτω καὶ τὸ ἀπειρον. Καὶ γὰρ ἐπὶ τούτων ἔστι καὶ δυνάμει, καὶ ἐνεργεῖα. Ὡς μὲν γὰρ οὕτως

gio ex edit. Aristotelis.

(89) *Τὸ εἶναι*. Scripsit Sylburgius καὶ τὸ δυνάμει εἶναι, sed prorsus mendose.

ἐστὶ τὸ ἀπειρον, τῷ αἰεὶ ἄλλο καὶ ἄλλο λαμβάνεσθαι, καὶ τὸ λαμβανόμενον μὲν (90) αἰεὶ πεπερασμένον εἶναι, ἀλλ' αἰεὶ ἕτερον καὶ ἕτερον. »

Εἰ κατ' ἐνέργειαν οὐκ ἔστι τι ἀπειρον, δηλονότι πᾶν τὸ ἐνεργεῖα ὄν αἰεὶ πεπερασμένον ἐστὶ· πεπερασμένον δὲ ὄν, ἐξ ἀνάγκης ἀρχὴν ἔχει· ἀρχὴν δὲ ἔχον, ἐξ ἀνάγκης ἐστὶ γενητόν· γενητόν δὲ ὄν, ἦν ἄρα ποτὲ ὅτε οὐκ ἦν. Τοῦτο ἐπὶ παντὸς ἀπείρου προσθέσει τε καὶ ἀφαιρέσει, δυνάμει τε καὶ διαιρέσει λεγομένου.

21. Ἐκ τοῦ αὐτοῦ λόγου.

« Οὐδ' εἰ τι ἐξω ἐστὶ, τοῦτο ἀπειρόν ἐστιν· ἀλλὰ τὸ δεχόμενον τὸ ἐξωθεν μείζον γίνεται οὐ ἦν πρὸ τοῦ δέξασθαι τὸ ἐξωθεν. Τὸ δὲ τῇ προσθήκῃ τοῦ ἐξωθεν μείζον ἑαυτοῦ γιγνόμενον, αἰεὶ πεπερασμένον ἐστίν. »

Εἰ τὸ ἀπειρον αἰεὶ ἐν προσθήκῃ καὶ ἀφαιρέσει, αἰεὶ ἄρα ἐν γενέσει (91) τὸ ἀπειρον. Πῶς οὖν ἀναρχον τὸ αἰεὶ ἐν τῷ γίνεσθαι τὸ εἶναι ἔχον; Γενητόν γὰρ ἀναρχον οὐκ ἔστιν.

22. Ἐκ τοῦ αὐτοῦ λόγου.

« Ἀπειροὶ αἱ διχοτομίαι τοῦ μεγέθους· ὥστε δυνάμει μὲν ἐστίν, ἐνεργεῖα δὲ οὐ· ἀλλ' αἰεὶ ὑπερβάλλει τὸ λαμβανόμενον παντὸς ὀριζομένου πλήθους· ἀλλ' οὐχ ὀριστὸς οὗτος ὁ ἀριθμὸς, οὐδὲ μένει ἡ ἀπειρία, ἀλλὰ γίνεται, ὥσπερ καὶ ὁ χρόνος, καὶ ὁ ἀριθμὸς τοῦ χρόνου. »

Εἰ οὐ μένει ἡ ἀπειρία, ἀλλὰ γίνεται ὥσπερ καὶ ὁ χρόνος, καὶ ὁ ἀριθμὸς τοῦ χρόνου, οὐδὲν ἄρα ἀπειρον ἀγένητον. Εἰ δὲ πᾶν ἀπειρον γενητόν, γενητὰ ἄρα καὶ τὰ ἄλλα πάντα ἐν οἷς λέγεται εἶναι τὸ ἀπειρον. Εἰ τὸ συμβαῖνον τῷ ἀπείρῳ ἐξ ἀνάγκης συμβαίνει κάκεινους ἐν οἷς ἐστίν ἡ ἀπειρία· συμβαίνει δὲ τῷ ἀπείρῳ τὸ γενέσθαι καὶ τὸ εἶναι ἡργημένον· γενητὸς ἄρα ὁ χρόνος καὶ ἡργημένος· ὡσαύτως δὲ καὶ ἡ κίνησις, ἥς ὁ χρόνος ἐστίν ἀριθμὸς.

23. Ἐκ τοῦ τετάρτου λόγου τῆς αὐτῆς πραγματείας.

« Τὸ γὰρ μὴ ὄν οὐδαμῶς εἶναι. »

Πῶς οὖν (92) ἡ ὕλη, μηδὲν οὐσα, μήτε οὐσία μήτε ὄν, μήτε τὸδε τι;

24. Ἐκ τοῦ αὐτοῦ λόγου.

« Δόξειε (93) δ' ἂν καὶ Ἡσίοδος ὀρθῶς λέγειν, ποιήσας πρῶτον τὸ χάος· λέγει γοῦν·

Πάντων μὲν πρῶτιστα Χάος γένετ', αὐτὰρ ἔπειτα Γαί' εὐρύστερος.

Ἄς δέον πρῶτον ὑπάρξει χώραν τοῖς οὐσί, διὰ τὸ νομίζειν, ὥσπερ οἱ πολλοὶ, πάντα εἶναι που καὶ ἐν τόπῳ. Εἰ δὲ ἐστὶ τοιοῦτον (94), θαυμαστή τις ἂν εἴη ἡ τοῦ τόπου δύναμις, καὶ προτέρα πάντων. Οὐ γὰρ ἔνευ τῶν ἄλλων οὐδὲν ἐστίν, ἐκείνο τῶν ἄλλων ἀνάγκη πρῶτον εἶναι. »

(90) *Λαμβανόμενον μέρ.* Vocula addita a Sylburgio ex edit. Aristotelis.

(91) *Γενέσει.* Ita Reg. 1 laud paulo melius quam editi προσθήκη. Caeterum monebo in hoc et sequenti Aristotelis loco non verba, sed sensum referri.

A habet actus et potentia. Eodem prorsus modo infinitum est, eo quod aliud semper atque aliud sumatur, et quod sumitur semper finitum est, sed aliud semper atque aliud. »

Si nihil actu infinitum, nimirum quidquid actu est, semper finitum est; finitum vero cum sit, principium habeat necesse est. Porro cum principium habeat, necessario genitum est; genitum autem cum sit, fuit aliquando cum non esset. Hoc in omni est infinito, sive accessione et decessione, sive potentia et divisione dicatur.

21. *Ex eodem libro, cf. lib. III, c. 6, p. 207.*

« Neque si quid extra est, id infinitum est. Sed quod recipit id quod extrinsecus venit, majus sit quam antequam illud extrinsecus reciperet. Quod autem accessione illius, quod extrinsecus venit, majus seipso sit, semper finitum est. »

Si infinitum semper in accessione et decessione; semper ergo generatur infinitum. Quomodo igitur principio caret, quod semper in eo esse habet quod gignatur? Genitum enim principio non caret.

22. *Ex eodem libro, ibid., c. 7. v. 207.*

« Infinitæ divisiones magnitudinis: quare potestate quidem est infinitum, actu vero nequaquam. Sed semper id quod assumitur finitam omnem multitudinem excedit. At finiri non potest ille numerus; nec manet infinitas, sed sit, quemadmodum et tempus et numerus temporis. »

Si non manet infinitas, sed sit, quemadmodum et tempus et numerus temporis; nullum ergo infinitum quod principio careat. Quod si infinitum omne genitum est; genita ergo et alia omnia, in quibus dicitur esse infinitum. Si quod accidit infinito, id necesse est et iis accidere, in quibus est infinitas; accidit autem infinito, ut generetur et inchoatum sit; genitum ergo tempus et inchoatum, similiter et motus, cujus tempus est numerus.

23. *Ex libro quarto ejusdem operis. lib. IV, c. 1, p. 208.*

« Quod enim non est, nusquam est.

Ubi ergo materia, quæ nihil est, neque substantia, neque ens, neque certum quid?

564 24. *Ex eodem libro, ibid., p. 208 sq.*

Videtur sane et Hesiodus recte dicere, cum primum chaos esse statuit. Ait igitur: *Omnium quidem primum factum est Chaos: deinde vero Terra late patens.*

Quippe cum par sit, ut primum locus adsit his quæ sunt. Existimabat enim, ut multi, omnia esse alicubi et in loco. Quod si ita est, mirabilis sane fuerit loci virtus et omnium prima. Sine quo enim nihil est ex aliis rebus, id prius esse aliis rebus necesse est. »

(92) *Πῶς οὐκ.* Pro ποῦ οὖν, ut observavit Sylburgius.

(93) *Δόξειε.* Reg. 1 δόξη.

(94) *Τοιοῦτον.* Idem ταῦτο.

Itaque si primus locus est, et posteriora quæ in loco sunt, naturali quadam necessitate, prout dixit Hesiodus, cui Aristoteles rectæ ratiocinationis testimonium tribuit : quomodo non repugnat, ut cælum, quod in loco est, dicatur ingenitum? Idem enim est, ac si dicas ante ingenitum esse genitum.

25. *Ex eodem libro, lib. iv, c. 4, p. 211.*

« Primò quidem considerandum est nequaquam fore ut locus quæreretur, nisi motus esset in loco. Ideo enim etiam cælum arbitramur maxime esse in loco, quia semper in motu est. »

Si fieri non potest ut ingenitum genito indigeat, ut et sit et moveatur, fieri certe non potest ut cælum sit ingenitum. Indiget enim loco ut et sit et moveatur.

26. *Ex eodem libro, cf. ibid.*

« Magnitudinem quidem habet locus, at corpus non habet. »

Si finita habet locus spatia et magnitudinem, genitus profecto locus; sin autem infinita, vel ergo potentia, vel actu. Sed si potentia; genitus ergo locus, ut tempus et temporis numerus. Si vero actu, falsum ergo est quod dicitur nihil actu esse posse infinitum. Si locus alicujus providentia est id quod est et habet id quod habet, genitus profecto locus et providentia posterior. Sed si ingenite et sine principio locus est id quod est et habet id quod habet; ingenitus sane locus, et prior omnibus quæ in loco sunt, in quibus est cælum et quæ in cælo apparent. *Sine quo enim nihil est ex aliis rebus, id prius esse aliis rebus necesse est.*

27. *Ex eodem libro, ibid., c. 4, p. 211.*

« Quemadmodum si quid mutatur, id quod nunc album est erat olim nigrum, unde materiam aliquid esse dicimus, ita et locus simili imaginandi ratione videtur esse. Sed tamen illud quidem, quia quod erat aer, nunc aqua est; locus vero, quia ubi erat aer, ibi nunc aqua. »

Si quam habet rationem locus ad ea quæ in loco, eandem habet materia ad ea quæ in illa sunt, simili imaginandi modo; comprehendi autem locus non potest, nec materia; nihil ergo materia est ex iis, quæ in illa mutantur et generantur, nec substantia est. **565** Quomodo ergo dictum est materiam eorum, quæ prorsus generantur, esse substantiam?

28. *Ex eodem libro, ibid. c. 5, p. 212.*

« Corpus omne, quod vel loco movetur vel incremento, per se est alicubi. Cælum autem, ut dictum est, non est totum alicubi, neque in aliquo loco est, siquidem nullo a corpore est circumdatum. »

Si quod loco movetur, per se est alicubi, loco autem movetur cælum, est etiam profecto necesse, ut cælum per se alicubi sit. Quod si minus secundum, neque etiam primum: hæc enim a se invicem

(95) *Νῦν ὕδωρ.* Voculam desumpsit Syidurgius ex Aristot. textu.

(96) *Κατ' ἀξίαν.* Præpositio addita a Sylbur-

Α Εἰ τοίνυν πρῶτος ὁ τόπος, καὶ ὑστερα τὰ ἐν τῷ τόπῳ φυσικῆ ἀνάγκη, καθὼς εἶπεν ὁ Ἡσίοδος, καὶ ὁ Ἀριστοτέλης προσεμαρτύρησε τῆ τοῦ λόγου ὀρθότητι· πῶς οὐκ ἔστι τῶν ἀδύνατων, τὸ τὸν ὄντα ἐν τῷ τόπῳ οὐρανὸν λέγειν ἀγένητον; Τοῦτο γὰρ ἴσον ἔστι τῷ λέγειν, πρὸ τοῦ ἀγενήτου εἶναι τὸ γενητόν.

25. *Ἐκ τοῦ αὐτοῦ λόγου.*

« Πρῶτον μὲν οὖν δεῖ κατανοῆσαι, ὅτι οὐκ ἂν ἐξητεῖτο ὁ τόπος, εἰ μὴ ἡ κίνησις ἦν ἢ κατὰ τὸν τόπον. Διὰ γὰρ τοῦτο καὶ τὸν οὐρανὸν οἰόμεθα μάλιστα ἐν τῷ τόπῳ, ὅτι ἀεὶ ἐν κινήσει. »

Εἰ ἀδύνατόν ἐστι τὸ ἀγένητον πρὸς τὸ εἶναι τε καὶ πρὸς τὸ κινήθηναί, δεῖσθαι τοῦ γενητοῦ, ἀδύνατον ἄρα τὸν οὐρανὸν εἶναι ἀγένητον. Ἐπιδέεται γὰρ τοῦ τόπου πρὸς τὸ εἶναι τε καὶ πρὸς τὸ κινήθηναί.

26. *Ἐκ τοῦ αὐτοῦ λόγου.*

« Μέγεθος μὲν γὰρ ἔχει ὁ τόπος, σῶμα δὲ οὐθέν. »

Εἰ μὲν πεπερασμένα ἔχει ὁ τόπος τὰ διαστήματα καὶ τὸ μέγεθος, γενητὸς ἄρα ὁ τόπος· εἰ δὲ ἀπειρα, ἢ ἄρα δυνάμει ἢ ἐνεργείᾳ. Ἀλλὰ εἰ μὲν δυνάμει, ἔστι γενητὸς ἄρα ὁ τόπος ὡσπερ ὁ χρόνος καὶ ὁ τοῦ χρόνου ἀριθμὸς· εἰ δὲ ἐνεργείᾳ, ψευδὴς ἄρα ὁ λόγος ὁ λέγων μηδὲν ἐνεργείᾳ δύνασθαι εἶναι ἀπειρον. Εἰ κατὰ μὲν πρῶτον τινὸς ἔστιν ὁ τόπος ὅ ἐστι, καὶ ἔχει ὁ ἔχει, γενητὸς ἄρα ὁ τόπος, καὶ τῆς προνοίας δευτέρου· εἰ δὲ ἀγενήτως τε καὶ ἀνάγκῃ ἐστὶν ὁ τόπος ὅ ἐστι, καὶ ἔχει ὁ ἔχει, ἀγενήτος ἄρα ὁ τόπος, καὶ πρῶτος τῶν ἐν τόπῳ πάντων, ἐν οἷς ἔστιν ὁ οὐρανὸς καὶ τὰ ἐν τῷ οὐρανῷ φαινόμενα. Οὐ γὰρ ἄνευ τῶν ἄλλων οὐδὲν ἔστιν, ἐκεῖνο δὴ τῶν ἄλλων ἀνάγκη πρῶτον εἶναι.

27. *Ἐκ τοῦ αὐτοῦ λόγου.*

« Ὡς γὰρ εἰ τι ἀλλοιοῦται, ἔστι τοῦτο ὃ νῦν μὲν λευκόν, πάλαι δὲ μέλαν, διὸ φαμεν εἶναι τι τὴν ὕλην· οὕτω καὶ ὁ τόπος διὰ τῆς τοιαύτης τινὸς εἶναι δοκεῖ φαντασίας· πλὴν, ἐκεῖνο μὲν, διότι ὃ ἦν ἀήρ, τοῦτο νῦν ὕδωρ· ὃ δὲ τόπος, ὅτι οὐ ἦν ὁ ἀήρ, ἐνταυθα ἔστι νῦν ὕδωρ (95). »

Εἰ ὃν ἔχει λόγον ὁ τόπος πρὸς τὰ ἐν αὐτῷ, τοῦτον ἔχει ἡ ὕλη πρὸς τὰ ἐν αὐτῇ διὰ τῆς ὁμοίας φαντασίας· ἀληπτος δ' ὁ τόπος, καὶ ἡ ὕλη· οὐδὲν ἄρα ἔστιν ἡ ὕλη τῶν ἐν αὐτῇ ἀλλοιουμένων τε καὶ γιγνομένων, καὶ οὐκ οὐσία. Πῶς οὖν ἐτέθη ἡ ὕλη οὐσία εἶναι τῶν ἀπλῶς γιγνομένων;

28. *Ἐκ τοῦ αὐτοῦ λόγου.*

« Πᾶν σῶμα ἢ κατὰ φοράν ἢ κατ' ἀξίαν (96) κινήτων, καθ' αὐτὸ πού· ὃ δὲ οὐρανός, ὡσπερ εἰρηται, οὐ πού ὅλως, οὐδὲ ἐν τινι τόπῳ ἔστιν, εἰ γε μηδὲν αὐτὸν περιέχει σῶμα. »

Εἰ τὸ κατὰ φοράν κινήτων καθ' αὐτὸ πού, κατὰ φοράν δὲ κινήτων ὁ οὐρανός, καὶ καθ' αὐτὸ ἄρα ἀνάγκη εἶναι πού τὰν οὐρανόν. Εἰ δὲ μὴ τὸ δευτέρον, αὐτὸ ἄρα τὸ πρῶτον· ἀχώριστα γὰρ ἀλλήλων· καὶ τῆ

gio ex Aristotelis contextu, apud quem observat non legi ὅλως.

ἀναιρέσει τοῦ θατέρου ἀκολουθεῖ ἢ τοῦ δευτέρου ἀναιρέσεις. Εἰ οὐκ ἔστιν ὁ οὐρανὸς ἐν τόπῳ καθ' αὐτὸ, πῶς, κυκλικὴν φορὰν φερόμενος, τῶν μερῶν αὐτοῦ τὰ μὲν ἄνω γίνεται κάτω, τὰ δὲ κάτω γίνεται ἄνω; Ἄνω δὲ καὶ κάτω ὦν τοῖς ἑαυτοῦ μέρεσι, πῶς οὐκ ἔστι ψευδὲς τὸ λέγειν τὸν οὐρανὸν μὴ εἶναι ἐν τόπῳ;

29. Ἐκ τοῦ αὐτοῦ λόγου.

« Στιγμῆς οὐκ ἔστιν ὁ τόπος. »

Οὐκοῦν οὐκ ἔστι πού ἢ στιγμῆ, ὥσπερ καὶ τὸ μὴ ὄν. Εἰ δὲ ψευδὲς τοῦτο, ὄν ἄρα ἔστιν ἢ στιγμῆ, καὶ πού. Εἰ δὲ πού, καὶ τόπον αὐτῆς εἶναι ἐξ ἀνάγκης (97).

30. Ἐκ τοῦ αὐτοῦ λόγου.

« Καὶ ἔστιν ὁ τόπος καὶ πού, οὐκ ὡς ἐν τόπῳ δέ, ἀλλ' ὡς τὸ πέρασ ἐν τῷ πεπερασμένῳ. Οὐ γὰρ ἐν τόπῳ τὸ ὄν, ἀλλὰ τὸ κινητὸν σῶμα. »

Εἰ πᾶν τὸ ἐν τόπῳ πού ἔστι, καὶ οὐ πᾶν τὸ πού ἐν τόπῳ ἔστί, πλέον ἄρα τὸ πού τοῦ ἐν τόπῳ. Πῶς οὖν μίᾳ κατηγορίας εἶναι λέγεται τὸ πού καὶ τὸ ἐν τόπῳ, τὰ τοσοῦτον ἀλλήλων διαφέροντα, ὥστε καὶ τὸν τόπον λέγειν εἶναι μὲν πού, οὐκ ἐν τόπῳ δέ; Καὶ εἰ τὸ πέρασ τοῦ πεπερασμένου ἑτέρου μὲν πεπερασμένου ἔστι τόπος, ἑτέρου δὲ πέρασ· πῶς οὐκ ἔστιν ἀνάγκη αἰετὸν τόπον εἶναι καὶ τόπον καὶ πέρασ; Καὶ εἰ πρὸ τῶν ἐν τόπῳ ὁ τόπος ἔστι, πῶς οὐ λέλυται ἢ ἀνάγκη τοῦ αἰετὸν τόπον εἶναι τόπον μὲν ἄλλου, πέρασ δὲ ἄλλου; Καὶ εἰ τὸ μηδαμῶς ὄν οὐκ ἔστιν ἐν τόπῳ· εἴη γὰρ ἄν πού, καθὼς εἶπε· πῶς οὐκ ἔστι ταῦτ' ἐν τῷ πῶς ἐν τόπῳ; Καὶ εἰ μὴ ἅπαν ἐν τόπῳ τὸ ὄν, πῶς οὐκ ἔσται ταῦτ' ἐν τῷ μὴ ὄντι τινὰ τῶν ὄντων, εἴγε τὸ μὴ εἶναι ἐν τόπῳ κοινόν ἔστιν ἀμφοτέρων; Καὶ εἰ τὸ κινητὸν σῶμα μόνον ἐν τόπῳ ἔστί, πῶς ὁ οὐρανὸς, σῶμα δὲ κινητὸν, οὐκ ἔστιν ἐν τόπῳ;

31. Ἐκ τοῦ αὐτοῦ λόγου Περὶ τοῦ χρόνου.

« Ὅτι μὲν οὖν ἡ ὄλιγος οὐκ ἔστιν, ἡ μόλις καὶ ἀμυδρῶς, ἐκ τῶνδε τις ἂν ὑποπτεύσειε. Τὸ μὲν γὰρ αὐτοῦ γέγονε καὶ οὐκ ἔστι, τὸ δὲ μέλλει καὶ οὐπω ἔστιν· ἐκ δὲ τούτων καὶ ὁ ἀπειρος καὶ ὁ αἰετὸν λαμβανόμενος χρόνος σύγκειται. Τὸ δὲ ἐκ μὴ ὄντων συγκαίμενον ἀδύνατον ἂν δόξειε μετέχειν οὐσίας. Παντὸς γὰρ μεριστοῦ, ἔανπερ ἦ, ἀνάγκη, ὅτε ἔστιν, ἦτοι ἐνια, ἢ πάντα τὰ μέρη εἶναι. Τοῦ δὲ χρόνου τὰ μὲν γέγονε, τὰ δὲ μέλλει, ἔστι δὲ οὐθέν, ὄντος μεριστοῦ. Τὸ δὲ νῦν οὐ μέρος· μετρεῖν (98) γὰρ τὸ μέρος, καὶ συγκαίμεθα δεῖ τὸ ὄλον ἐκ τῶν μερῶν· ὁ δὲ χρόνος οὐ δοκεῖ συγκαίμεθα ἐκ τῶν νῦν. »

Εἰ πᾶν τὸ γιγνώμενον πρὸ τοῦ γενέσθαι οὐκ ἔν, οὐκ ἄρα ἀιδίως τε καὶ ἀναρχος ὁ χρόνος· διὸ οὔτε ἡ κινήσις ἔστιν ἀιδίως τε καὶ ἀναρχος, ἥς ὁ χρόνος ἔστιν ἀριθμὸς. Εἰ γὰρ τὸ μέλλον μέρος τοῦ χρόνου οὐπω

(97) Ἐξ ἀνάγκης. Suppl. ἔστι.

(98) Μετρεῖν. Ita Reg. 2, cui favet Aristotelis textus, in quo legitur μετρεῖται. Editi nostri μετρεῖται, minus commode. Id enim, ni fallor, declarat

A divelli non possunt, et sublato alterutro tollitur alterum consequenter. Si cœlum non est per se in loco: quomodo dum circulari agitur motu, partes ejus superiores deorsum, et inferiores sursum feruntur? Cum autem partibus suis sursum et deorsum sit, quomodo non falsum est, quod cœlum in loco dicitur non esse?

29. Ex eodem libro. lib. iv, c. 5, p. 212.

« Puncti locus non est.

Non ergo alicubi punctum, quemadmodum et id quod non est. Sed si id falsum, ens ergo est punctum et alicubi. Quod si alicubi, necesse est et locum ejus esse.

30. Ex eodem libro. ibid.

« Et locus est et alicubi, non tamen ut in loco, sed ut finis in finito. Neque enim in loco est ens, sed corpus quod movetur. »

Si quidquid est in loco est alicubi, nec quidquid est alicubi in loco est, latius certe patet alicubi quam in loco. Quomodo ergo unius prædicamenti esse dicuntur illud alicubi et illud in loco, quæ tantopere a se invicem distant, ut locus dicatur esse alicubi nec tamen in loco? Et si finis rei finitæ, alterius quidem rei finitæ finis est, alterius vero locus: quomodo necesse non est, ut locus semper sit et locus et finis? Et si locus ante illa est, quæ sunt in loco: quomodo non evanescit necessitas, ut locus semper sit alterius locus et alterius finis? Et si id quod nequaquam est, non est in loco, esset enim alicubi, ut dixit, quomodo non idem est alicubi esse ac in loco? Et si non quidquid est in loco est, quomodo nonnulla eorum, quæ sunt, non idem erunt ac id quod non est, siquidem commune utrorumque est non esse in loco? Et si corpus, quod movetur, solum in loco est: quomodo cœlum, cum corpus sit quod movetur, in loco non est?

31. Ex eodem libro De tempore. ib., c. 10, p. 217 sq.

« Tempus igitur vel omnino non esse, vel vix et obscure esse, ex his sane quis suspicetur. Nam pars ejus fuit, nec est: pars futura est, necdum est: ex his autem et infinitum et æternum tempus assumptum constat. Quod autem constat ex his quæ non sunt, id ut particeps sit substantiæ non videtur posse fieri. Cujusque enim rei, quæ dividi possit, si modo existat, necesse est, cum existit, ut vel nonnullæ partes, vel omnes existant. Temporis autem, quod dividi potest, aliæ partes exstiterunt, aliæ futuræ sunt, nulla autem existit. Præsens enim pars non est. Nam necesse est ut pars metiatur, ac totum componatur ex partibus. Tempus autem non videtur componi ex præsentibus. »

Si quidquid sit, non erat antequam fieret; non ergo æternum et sine principio tempus: idcirco nec motus, cujus numerus est tempus, æternus et sine principio. Nam si futura pars temporis nondum est,

hic scriptor partes ad mensuram totius adhiberi debere, quod quidem cum præsentibus non existimetur convenire, illud inter temporis partes numerandum negat. Vid. num. 35.

erat autem et præterita pars temporis, antequam futurum fieret; erat ergo cum præterita pars temporis non esset. Et si id quod infinitum est, sine principio esse debet; non ergo infinitum tempus, quod, ut sit, principium habet vicissitudinem futuri. Et si præterita pars temporis actu tempus est, futura autem potentia, in iis autem, quæ sunt, actus et potentia numerantur; non ergo constat tempus ex his quæ non sunt, quod ex præterito et futuro constat. Et si substantiæ non est particeps tempus; at assidet substantiis, ita ut vel ex hoc manifestum sit tempus ex eorum, quæ sunt, numero esse. Et si præterita pars temporis in præteritis rei divisibilis partibus spectatur: quomodo nulla pars est temporis quod dividitur? Si præsens non est vel minima pars temporis, quid est quod dicitur repentinum et individuum et punctum temporis? Quomodo fieri potest, ut ex futuro in præsens et ex præsentem in præteritum fiat vicissitudo, si præsens non est pars temporis? Omnia enim sunt pars temporis, primum, futurum, posterius, nunc, deinde, præteritum.

32. *Ex eodem libro quarto eiusdem pertractationis.*
Hb. iv, c. 14, p. 219.

« Nec motum igitur esse, nec sine motu tempus, manifestum est. »

At genitum esse tempus, nec æternum, inchoatum esse nec sine principio esse, finitum esse, non autem infinitum, id etiam manifestum est. Sed si tale est tempus, necessario et motus, cuius numerus est tempus

33. *Ex eodem libro, ibid.*

« Qualis est motus, tale et tempus semper videtur esse. »

Quibus genitum esse et factum esse convenit, ab his necessario æternum et sine principio et infinitum abest.

34. *Ex eodem libro, ibid.*

« Tunc tempus esse dicimus, cum prioris et posterioris in motione sensum percipimus. Ex eo autem, 567 quod ea aliud atque aliud esse existimemus, etiam quod inter illa interjectum est aliud esse statuimus. Quando igitur extrema a medio alia esse intelligimus, ac duo in præsentem animus considerat, nimirum prius et posterius, tunc tempus esse dicimus; quod enim definitur præsentem, tempus esse videtur. Est igitur tempus numerus motionis secundum prius et posterius. Non ergo motus est tempus, sed numerum habens motus. Cujus rei illud indicium est, quod plus aut minus numero diducimus, motum vero majore vel minore tempore. »

Qui generationem temporis eo definit, quod in motu prius et posterius est, æternum et sine prin-

A ἔστιν, ἣν δὲ καὶ τὸ γεγονός μέρος τοῦ χρόνου πρὸ τοῦ γενέσθαι μέλλον· ἦν ἄρα ὅτε οὐκ ἦν τὸ γεγονός μέρος τοῦ χρόνου. Καὶ εἰ δεῖ τὸ ἀπειρον ἀναρχοῦ εἶναι, οὐκ ἄρα ἀπειρος ὁ χρόνος, τὴν μεταβολὴν τοῦ μέλλοντος ἔχων ἀρχὴν τοῦ εἶναι. Καὶ εἰ μὲν τὸ γεγονός μέρος τοῦ χρόνου ἐνεργεῖα ἐστὶ χρόνου (99), τὸ δὲ μέλλον δυνάμει, ἐν δὲ τοῖς οὖσιν ἡ ἐνεργεῖα καὶ δυνάμεις· οὐκ ἄρα ἐκ μὴ ὄντων σύγκειται ὁ ἐκ τοῦ γεγονότος καὶ μέλλοντος συγκείμενος χρόνος. Καὶ εἰ τῆς οὐσίας οὐ μετέχει ὁ χρόνος, ἀλλ' ὁμοῦ τοῦ παρακείσθαι ταῖς οὐσίαις (1) μετέχει· ὡς καὶ ἐκ τούτου φανερόν, ὅτι τῶν ὄντων ἐστὶν ὁ χρόνος. Καὶ εἰ τὰ γεγονός μέρος τοῦ χρόνου ἐν τοῖς γεγονόσι μέρει τοῦ μεριστοῦ θεωρεῖται, πῶς οὐδὲν μέρος ἐστὶ τοῦ χρόνου, μεριστοῦ ὄντος; Καὶ εἰ τὸ νῦν οὐκ ἐστὶν ἐλάχιστον μέρος τοῦ χρόνου, τί ἐστὶν ἐξαίφνης καὶ τὸ ἀτομον καὶ ἡ στιγμή τοῦ χρόνου λεγόμενον; Πῶς ἐνδέχεται ἐκ μὲν τοῦ μέλλοντος γίνεσθαι εἰς τὸ νῦν τὴν μεταβολὴν, ἐκ δὲ τοῦ νῦν εἰς τὸ παρεληλυθός, τοῦ νῦν μὴ ὄντος μέρους τοῦ χρόνου; Πάντα γὰρ μέρος τοῦ χρόνου, πρῶτον, μέλλον, ὕστερον, νῦν, ἐπιτα, παρεληλυθός.

32. *Ἐκ τοῦ αὐτοῦ τετάρτου λόγου τῆς αὐτῆς παραματείας.*

« Ὅτι μὲν τοῖνον οὐτε κινήσις οὐτε ἀνευ κινήσεως ὁ χρόνος ἐστὶ, φανερόν. »

Ἄλλ' ὅτι γενητός ὁ χρόνος καὶ οὐκ ἀίδιος, ἡρημένος καὶ οὐκ ἀναρχος, πεπερασμένος καὶ οὐκ ἀπειρος, φανερόν ἐστι καὶ τοῦτο. Εἰ δὲ ὁ χρόνος τοιούτος, ἐξ ἀνάγκης καὶ ἡ κινήσις, ἥς ἀριθμός ἐστὶν ὁ χρόνος.

33. *Ἐκ τοῦ αὐτοῦ λόγου.*

« Ὅση γὰρ ἡ κινήσις, τοσούτος καὶ ὁ χρόνος αἰδοῦναι γέγονε. »

Οἷς τὸ γενητόν καὶ τὸ γεγονέναι πρόσσει, τούτων ἐξ ἀνάγκης τὸ ἀίδιον τε καὶ ἀναρχον καὶ τὸ ἀπειρον ἔπεισιν.

34. *Ἐκ τοῦ αὐτοῦ λόγου.*

« Τότε φημὲν γεγονέναι χρόνον, ὅταν τοῦ προτέρου καὶ ὕστερου ἐν τῇ κινήσει ἀσθησὶν λάβωμεν. Ὀρίζομεν δὲ τῷ ἄλλο καὶ ἄλλο ὑπολαβεῖν αὐτὸ (2), καὶ τὸ μεταξύ αὐτῶν ἕτερον. Ὅταν γὰρ ἕτερα τὰ ἄκρα τοῦ μέσου νοήσωμεν, καὶ δύο εἴπη ἡ ψυχὴ τὰ νῦν, τὸ μὲν πρότερον, τὸ δὲ ὕστερον, τότε καὶ τοῦτο φημὲν εἶναι χρόνον. Τὸ γὰρ ὀρίζομενον τῷ νῦν χρόνος (3) εἶναι δοκεῖ. Ἔστι γὰρ ὁ χρόνος ἀριθμὸς κινήσεως κατὰ τὸ πρότερον καὶ ὕστερον. Οὐκ ἄρα κινήσις ὁ χρόνος, ἀλλ' ἡ (4) ἀριθμὸν ἔχει ἡ κινήσις. Σημεῖον δὲ τὸ μὲν πλείον (5) καὶ ἑλάττω κρινόμενον ἀριθμῷ κινήσιν δὲ πλείω καὶ ἐλάττω χρόνῳ. »

Ὅ τὴν γένεσιν τοῦ χρόνου τῷ ἐν τῇ κινήσει πρῶτον (6) καὶ ὕστερον ὀρίζομενος ἀίδιον τε καὶ ἀναρχον

(99) Χρόνου. Legendum videtur χρόνος.

(1) Ταῖς οὐσίαις. Reg. 2, ἐν ταῖς οὐσίαις.

(2) Αὐτό. Aristot. αὐτὰ, et mox καὶ μεταξύ τι αὐτῶν.

(3) Χρόνος. Reg. 1, χρόνον.

(4) Ἄλλ' ἢ. Aristot. ἀλλὰ ἢ.

(5) Τὸ μὲν πλείον. Scripsit Sylburgius, ut apud Aristotelem τὸ μὲν γὰρ πλείον. Sed melius deesse videtur illud γὰρ apud R. Stephanum et in codicibus mss. Mox idem R. Stephanus κρινόμενον. Scripsit Sylburgius ut apud Aristotelem.

(6) Πρῶτον. Mallet Sylburgius προτέρῳ.

καὶ ἀπειρον οὐτε τὸν χρόνον λέγει οὐτε τὴν κίνησιν. Αἰ γὰρ γέγονεν, οὐτε ἀίδιον ἐστὶν οὐτε ἀναρχον· καὶ εἰ τοῖς οὐκ αἰετοῖς ἀρχοῖς ἐστὶ περατομένη, ἀπειρος οὐκ ἔστιν.

35. Ἐκ τοῦ αὐτοῦ λόγου.

« Τὸ δὲ νῦν τὸν χρόνον μετρεῖ ἢ πρότερον καὶ ὑστερον καὶ ἀκολουθεῖ τῷ μὲν μεγέθει ἢ κίνησις, ταύτη δὲ ὁ χρόνος. »

Εἰ οὐκ ἐστὶ τὸ νῦν μέρος τοῦ χρόνου, καθὼς εἶπεν ἐν τῷ τριακοστῷ τρίτῳ κεφαλαίῳ, πῶς μετρεῖ τὸν χρόνον; Ἡ ἕκτα οὐ μετρεῖ τὸν χρόνον τὸ νῦν, ἢ μέρος αὐτὸ ἀνάγκη εἶναι τοῦ χρόνου· καὶ εἰ ἀκολουθεῖ τῷ μεγέθει ἢ κίνησις, ταύτη δὲ ὁ χρόνος, γενητὸν ἄρα τὸ μέγεθος, ὡσπερ ἢ κίνησις καὶ ὁ χρόνος, τὰ ἐκεῖνω ἀκολουθοῦντα.

36. Ἐκ τοῦ αὐτοῦ λόγου.

« Τῆς γραμμῆς ἐλάχιστος ἀριθμὸς πλήθει μὲν ἐστὶ δύο ἢ μία, μεγέθει δὲ οὐκ ἔστιν ἐλάχιστος· ἐλάχιστος γὰρ κατὰ μὲν ἀριθμὸν ἐστὶν ὁ εἰς ἢ δύο, κατὰ δὲ μέγεθος οὐκ ἔστιν. »

Εἰ μὴ ἐλάχιστόν ἐστι μέρος, ἐν τῇ γραμμῇ μὲν ἢ στιγμῇ, ἐν τῷ χρόνῳ δὲ τὸ νῦν, τί ἕτερον ἐστὶν ἢ στιγμῇ ἐν τῇ γραμμῇ, καὶ τὸ νῦν ἐν τῷ χρόνῳ; Εἰ δὲ οὐκ ἐλάχιστόν ἐστι μέρος, ἀλλὰ πέρασ, πῶς οὖν χωρὶς μὲν τοῦ πεπερασμένου ἀδύνατόν ἐστιν εἶναι τὸ πέρασ, χωρὶς δὲ τῆς γραμμῆς ἐνδέχεται εἶναι τὴν στιγμῇ; Καὶ εἰ ἐν οἷς οὐκ ἔστι τὸ ἐλάχιστον, ἐν τούτοις οὐδὲ τὸ μέγιστον, κατὰ τί ἢ λοιπὴ διαφορὰ τῶν μερῶν, τοῦ μεγίστου καὶ τοῦ ἐλαχίστου ἀναιρουμένης τῆς διαφορᾶς;

37. Ἐκ τοῦ αὐτοῦ λόγου.

« Ὅστε φανερόν, ὅτι τὰ αἰετὰ οὐκ ἔστιν οὐκ ἔστιν ἐν χρόνῳ· οὐ γὰρ περιέχεται ὑπὸ τοῦ χρόνου, οὐδὲ μετρεῖται τὸ εἶναι αὐτῶν ὑπὸ τοῦ χρόνου. »

Ὅς οὖν (7) τὴν κίνησιν εἰρηκασ εἶναι ἀίδιον, καὶ τὸν χρόνον ταύτης ἀριθμὸν; Ὅν γὰρ ὁ χρόνος ἐστὶν ἀχώριστος, ταῦτα οὐκ ἐνδέχεται μὴ εἶναι ἐν χρόνῳ.

38. Ἐκ τοῦ αὐτοῦ λόγου.

« Ὅσα μῆτε κινεῖται μῆτε ἡρεμεῖ, οὐκ ἔστιν ἐν χρόνῳ· τὸ μὲν γὰρ ἐν χρόνῳ εἶναι (8) ἐστὶ τὸ μετρεῖσθαι χρόνῳ· ὁ δὲ χρόνος κινήσεως καὶ ἡρεμίας μέτρον. »

Εἰ τὸ οὐκ ἐν τῷ χρόνῳ, ἐκεῖνω κινεῖται καὶ ἡρεμεῖ· Δ κινεῖται δὲ ὁ οὐρανὸς κατὰ τὸν λέγοντα, καὶ ἡρεμεῖ ἢ γῆ· ἐν χρόνῳ ἄρα ὁ οὐρανὸς καὶ ἢ γῆ, καὶ ἢ τούτων κινήσεως τε καὶ ἡρεμίας. Καὶ εἰ γενητὸς ὁ χρόνος, ἐξ ἀνάγκης (9).

39. Ἐκ πέμπτου (10) λόγου τῆς αὐτῆς πραγματείας.

« Ὅστε ἀνάγκη ἐκ τῶν εἰρημένων τρεῖς εἶναι με-

(7) Ὅς οὐκ. Leg. πῶς οὖν.

(8) Εἶναι. Desumpsit Sylburgius ex Aristotele.

(9) Ἐξ ἀνάγκης. Expleat lacunam Langus et Sylburgius, addendo ἄρα γενητὸς καὶ οὐρανὸς καὶ γῆ.

(10) Ἐκ πέμπτου. Longa hic erat lacuna, nec titulus, nec quidquam aliud legebatur præter extre-

A cipo et infinitum nec tempus dicit nec motum. Nam si factus est, nec æternus est nec sine principio; et si propriis terminis coerctetur, non est infinitus.

35. *Ex eodem libro*, lib. iv c. 11, p. 219.

« Præsens autem tempus metitur, qua prius, et qua posterius; et magnitudinem consequitur motus, hunc autem tempus. »

Si præsens pars non est temporis, ut dixit tricesimo tertio capite, quomodo metitur tempus? Vel profecto præsens non metitur tempus, vel partem id esse temporis necesse est. Et si magnitudinem consequitur motus, hunc autem tempus: genita ergo magnitudo, ut et motus et tempus, quæ illam consequuntur.

B 36. *Ex eodem libro*, ibid., c. 12, p. 220.

« Lineæ minimus numerus, multitudine quidem, duæ aut una: magnitudine autem, non minimus: minimus namque numerus est unus aut duo; magnitudine autem minimus non est. »

Si non minima pars est, in linea quidem punctum, in tempore vero præsens, quid tandem aliud est punctum in linea, præsens in tempore? Sin non minima pars est, sed finis: quomodo ergo sine re finita non potest esse finis, sine linea autem esse potest punctum? Et, si quibus in rebus non est minimum, in eisdem etiam non est maximum: quomodo reliqua partium differentia, maximi et minimi differentia sublata, consistit?

C 37. *Ex eodem libro*, ibid., p. 221.

« Idcirco manifestum est, ea quæ semper sunt, aut quæ nunquam, non esse in tempore: non enim ea circumplectitur tempus, neque substantiam eorum tempus metitur. »

Quomodo igitur motum dixisti esse æternum, et tempus numerum ejus? A quibus namque separari tempus non potest, ea fieri non potest quin sint in tempore.

38. *Ex eodem libro*, ibid.

« Quæcunque nec moventur, nec quiescunt, in tempore non sunt; nam in tempore esse, mensuram tempore subire est; tempus autem motus et quietis mensura. »

568 Si id quod in tempore est, movetur et quiescit; movetur autem, ut placet ei, qui hoc dixit, cælum, et quiescit terra: in tempore ergo cælum et terra, eorumque et motus et quies. Quod si genitum tempus, necessario quoque cælum et terra.

39. *Ex libro quinto ejusdem operis*, lib. v, c. 1, p. 225.

« Tres esse vicissitudines sive mutationes, ne-

mas voces illas, ἐξ ὑποκειμένου εἰς οὐκ ὑποκείμενον. Quæ deerant mutuatus est Langus ad ipso Aristotelis textu et in Latinam interpretationem ea transtulit; Græca apposuit Sylburgius in Notis. Convenientius visum est ea in ipsum contextum inducere, et sua Aristoteli reddere.

cesse est : eam quæ ex subjecto in subjectum, et eam quæ ex subjecto in non subjectum, nec non eam quæ ex non subjecto in subjectum fit. Ea enim quæ ex non subjecto in non subjectum fit, vicissitudo seu mutatio non est, eo quod non sit per oppositionem : neque enim repugnantiam, neque contradictionem habet. Ea quæ ex non subjecto in subjectum fit mutatio, per contradictionem, generatio est ; ea vero quæ ex subjecto in non subjectum, interitus. »

Nusquam videlicet materia, quam supra dicebas subjectam eis quæ gignuntur et intereunt, his quidem, tanquam ex quo ; his autem, tanquam in quod.

40. *Ex eodem libro. ibid., c. 4, p. 271.*

« Quod enim non album est aut non bonum, moveri tamen per accidens potest. Sit enim homo non album. Quod autem omnino non est certum quid, id nullatenus. Neque enim fieri potest, ut quod non est moveatur. »

Si fieri non potest, ut ex eo, quod non movetur, generetur substantia, nec movetur, quod omnino non est certum quid (*fieri enim non potest, ut quod non est moveatur*) ; quomodo ex materia, quæ non est certum quid, facta prorsus est substantia ?

41. *Ex libro nono ejusdem commentationis. lib. VIII, c. 1, p. 251.*

« Si nec esse nec intelligi potest tempus sine præsentem, præsens autem medium quiddam est, initium et finem habens, initium quidem futuri, finem autem præteriti ; necesse est semper esse tempus. Nam finis postremi, quod assumptum est, temporis est præsens. Nihil enim potest in tempore apprehendi præter præsens. Quare quia initium est et finis, necesse est citra et ultra esse tempus ; sed si tempus, etiam et motum necesse est, quia tempus perperessio est motus. »

His astruit Aristoteles cælum esse æternum. Nam si medium quiddam est et initium et finis, etiam semper utrinque tempus habet, quo posito sequitur necessario tempus æternum : et si tempus æternum, et motus necessario est æternus, cujus tempus est numerus ; et si motus est æternus, necessario et corpus quod movetur, æternum est. Illud autem absurde coæternum esse statuit ; quod quidem sic arguitur. Quemadmodum enim fiet tempus futurum, ita factum est et præteritum. Sed futurum tempus, ut initium habebit, 569 ita et præteritum tempus habuit initium ; et quemadmodum nihil præteriti temporis est in futuro, ita nec futuri in præsentem. Sed si id quod nunc præsens est, ens est et adest, futurum autem nondum est, neque ens est, neque adest ; non ergo id quod nunc præsens est initium est futuri temporis, sed quod fu-

(11) *Εἶναι.* Aristoteles καὶ εἶναι.

(12) *Εἶναι.* Additur ἀεὶ apud Aristotelem.

(13) *Τὴν μέλλ. γεν. ἔχει.* Leg. ὡσπερ τὴν μέλλουσαν γενέσθαι ἔχει ἀρχὴν, οὕτω καὶ ὁ παρελθών.

ταβολάς· τὴν τε ἐξ ὑποκειμένου εἰς ὑποκείμενον, καὶ τὴν ἐξ ὑποκειμένου εἰς μὴ ὑποκείμενον, καὶ τὴν ἐκ μὴ ὑποκειμένου εἰς ὑποκείμενον. Ἡ γὰρ ἐκ μὴ ὑποκειμένου εἰς μὴ ὑποκείμενον οὐκ ἐστὶ μεταβολή, διὰ τὸ μὴ εἶναι κατ' ἀντίθεσιν· οὕτε γὰρ ἐναντία, οὕτε ἀντίφασίς ἐστίν. Ἡ μὲν οὖν ἐξ οὐχ ὑποκειμένου εἰς ὑποκείμενον μεταβολή κατ' ἀντίφασιν γένεσις ἐστίν· ἡ δ' ἐξ ὑποκειμένου εἰς οὐχ ὑποκείμενον φθορά. »

Οὐδαμῶς ἄρα ἡ ὕλη, ἣν εἶπες ἐν τοῖς ἀνωτέρω ὑποκειμένην τοῖς γινομένοις τε καὶ φθειρομένοις, τοῖς μὲν ὡς ἐξ οὐ, τοῖς δὲ ὡς εἰς ὁ.

40. *Ἐκ τοῦ αὐτοῦ λόγου.*

« Τὸ μὲν γὰρ μὴ λευκὸν ἢ μὴ ἀγαθόν, ὅμως ἐνδέχεται κινεῖσθαι κατὰ συμβεβηχός· εἴη γὰρ ἀνθρώπος τὸ μὴ λευκόν· τὸ δὲ ἀπλῶς μὴ τότε, οὐδαμῶς ἀδύνατον γὰρ τὸ μὴ ὄν κινεῖσθαι. »

Εἰ ἐκ τοῦ μὴ κινουμένου ἀδύνατον γενέσθαι οὐσίαν, καὶ τὸ ἀπλῶς τότε μὴ ὄν οὐδαμῶς κινεῖται (*ἀδύνατον γὰρ τὸ μὴ ὄν κινεῖσθαι*)· πῶς γέγονεν ἐκ τῆς ὕλης οὐσα ἀπλῶς, τότε τι οὐκ οὐσίης ;

41. *Ἐκ τοῦ ἐννάτου λόγου τῆς αὐτῆς πραγματείας.*

« Εἰ δὲ ἀδύνατον εἶναι (11) καὶ νοῆσαι χρόνον ἀνευ τοῦ νῦν, τὸ δὲ νῦν μεσότης τις, καὶ ἀρχὴν καὶ τελευταίην ἔχον, ἀλλ' ἀρχὴν μὲν τοῦ ἐσομένου χρόνου, τελευταίην δὲ τοῦ παρελθόντος· ἀνάγκη αἰεὶ εἶναι τὸν χρόνον. Τὸ γὰρ ἔσχατον τοῦ τελευταίου ληφθέντος χρόνου τὸ νῦν ἐστίν. Οὐδὲν γὰρ ἔστι λαβεῖν ἐν τῷ χρόνῳ παρὰ τὸ νῦν· ὥστε ἐπεὶ ἐστίν ἀρχὴ καὶ τελευταίη, ἀνάγκη ἐπ' ἀμφοτέρα εἶναι (12) χρόνον· ἀλλ' εἰ χρόνον, ἀνάγκη καὶ κίνησιν, εἴπερ ὁ χρόνος πάθος ἐστὶ κινήσεως. »

Ἐν τούτοις κατασκευάζει ὁ Ἀριστοτέλης τὸν οὐρανὸν εἶναι αἰδίον. Εἰ γὰρ μεσότης τις ἐστὶ καὶ ἀρχὴ καὶ τελευταίη, καὶ ἐκατέρωθεν αἰεὶ ἔχει χρόνον, ᾧ τεθέντι ἀναγκαίως ἔπεται τὸ τὸν χρόνον εἶναι αἰδίον· καὶ εἰ ὁ χρόνος αἰδίος, καὶ ἡ κίνησις ἐξ ἀνάγκης ἐστίν αἰδίος ἥς ὁ χρόνος ἐστίν ἀριθμός· καὶ εἰ ἡ κίνησις αἰδίος, ἐξ ἀνάγκης καὶ τὸ κινούμενον σῶμα αἰδίον ἐστίν. Τοῦτο δὲ ἀτόπως εἶθηκε τὸ συναίδιον εἶναι· καὶ ἐλεγχθήσεται οὕτως. Ὡς γὰρ γενήσεται ὁ μέλλον γενέσθαι χρόνος, οὕτως γέγονε καὶ ὁ παρελθών. Ἀλλ' ὁ μέλλον γενέσθαι χρόνος, ὡσπερ τὴν μέλλουσαν γενέσθαι ἔχει (13), οὕτως καὶ τὴν ἀρχὴν· καὶ ὡσπερ οὐδὲν τοῦ παρελθόντος ἐστίν ἐν τῷ μέλλοντι, οὕτως οὐδὲ (14) τοῦ μέλλοντος ἐστίν ἐν τῷ παρόντι. Ἀλλ' εἰ τὸ νῦν ὄν ἐστὶ καὶ πάρεστι, τὸ δὲ μέλλον οὐπω ἐστίν, οὕτε ὄν, οὕτε παρόν· οὐκ ἄρα ἐστὶ τὸ παρόν νῦν ἀρχὴ τοῦ μέλλοντος χρόνου, ἀλλὰ τὸ μέλλον

(14) Οὐδέ. Legendum putat οὐδὲν Sylburgius, sed immerito ; illud enim οὐδὲν, quod est in membro superiore, facile in hoc subintelligitur.

ἔσεσθαι νῦν, ἐκεῖνός ἐστιν ἀρχὴ τοῦ μέλλοντος, ὃ οὔτε A
 μεσότης τις ἐστίν, ἔχον ἐπ' ἀμφοτέρα χρόνον, ἀλλ'
 ἐπὶ θάτερον, οὔτε ἀρχὴ καὶ τελευτὴ· τὸ αὐτὸ μὲν νῦν,
 ἄλλου δὲ καὶ ἄλλου χρόνον· οἷον, ἀρχὴ μὲν τοῦ μέλ-
 λοντος, τελευτὴ δὲ τοῦ παρελθόντος· ἀλλ' ἄλλο μὲν
 νῦν ἀρχή, καὶ ἄλλο τελευτὴ, τοῦ αὐτοῦ δὲ χρόνου.
 Ἄλλως δὲ, εἰ ἀδύνατον τὸ νῦν εἶναι νῦν, ἐὰν μὴ πρό-
 τερον ἢ μέλλον καὶ οὐκ ὄν, ἀδύνατον ἄρα τὸ νῦν συν-
 αἰδιον εἶναι. Εἰ γὰρ πᾶν τὸ πρότερον οὐκ ὄν, ὕστε-
 ρον δὲ, γενητὸν τοῦτο, τοιοῦτον δὲ καὶ τὸ νῦν, γενη-
 τὸν ἄρα τὸ νῦν. Εἰ δὲ τὸ νῦν, ἐξ ἀνάγκης καὶ ὁ πᾶς
 χρόνος, οὗ ἀρχὴ καὶ τελευτὴ τὸ νῦν· καὶ εἰ ὁ χρόνος, ἐξ
 ἀνάγκης καὶ ἡ κίνησις, ἧς ὁ χρόνος ἐστὶν ἀριθμὸς·
 καὶ εἰ ἡ κίνησις, ἐξ ἀνάγκης καὶ τὸ κινούμενον
 σῶμά ἐστι γενητὸν.

42. Ἐκ τοῦ αὐτοῦ λόγου.

ε Ὅπως οὐ τὸ νομίζειν ταύτην τὴν ἀρχὴν εἶναι
 ἰκανὴν, ὅτι αἰεὶ ἐστὶν οὕτως ἢ γίνεται, οὐκ ὀρθῶς
 ἐστὶν ὑπολαβεῖν· ἐφ' ὃ (15) Δημόκριτος ἀνάγει τὰς
 περὶ φύσεως αἰτίας, ὅτι οὕτως καὶ τὸ πρότερον ἐγί-
 νετο. Τοῦ δ' αἰεὶ οὐκ ἀξιοῖ ἀρχὴν ζητεῖν, λέγων ἐπὶ
 τῶν ὀρθῶς· ὅτι δὲ ἐπὶ πάντων, οὐκ ὀρθῶς. Καὶ
 γὰρ τὸ τρίγωνον ἔχει δυοὶν ὀρθαῖς αἰεὶ τὰς γωνίας
 ἴσας· ἀλλ' ὅμως ἐστὶ τι τῆς αἰδιότητος ταύτης ἕτε-
 ρον αἴτιον αἰδιον (16)· τῶν μέντοι ἀρχῶν οὐκ ἐστὶν
 ἕτερον αἴτιον αἰδιον οὐσῶν. »

Εἰ τοίνυν ὡς γίνεται νῦν, οὕτω καὶ τὸ πρότερον
 ἐγένετο, οὐκ ὀρθῶς ἐστὶν ὑπολαβεῖν ἀρχὴν εἶναι τῶν
 αἰεὶ κατὰ φύσιν γινομένων· ἐξ ἀνάγκης ἄρα ὀρθῶς
 ἐστὶν ὑπολαβεῖν ἀρχὴν εἶναι τῶν κατὰ φύσιν γινομέ- C
 νων τὸ μὴ οὕτω γενοῦς, ὡς τὸ νῦν γίνεται, ἀλλ'
 ἑτέρας· διὸ δίκαιόν ἐστι καὶ τοῦ αἰεὶ γινομένου ζη-
 τεῖν τὴν ἀρχὴν. Ἄλλως γίνεται ζῶον ἐκ ζώου, καὶ
 ἄλλως γέγονε ζῶον ἐκ μὴ ζώου. Καὶ τὸ μὲν ζῶον ἐκ
 μὴ ζώου οὔτε κατὰ φύσιν γέγονεν, οὔτε αἰεὶ γίνεται·
 τὸ δὲ ζῶον ἐκ ζώου αἰεὶ τε καὶ κατὰ φύσιν γίνεται,
 ἐξ ὅτου ἔλαθεν ἀρχὴν τοῦ γίνεσθαι ἐκ ζώου τὸ μὴ
 ἐκ ζώου. Καὶ τοῦτο ἐπὶ πάντων τῶν αἰεὶ κατὰ φύσιν
 γινομένων, οὐκ ἐπὶ τῶν μόνων· ἀδύνατον γὰρ τὸ
 ἐξ ἀρχῶν γενητῶν τὴν αὐτὴν ἔχειν γένεσιν ἢ ἐσχί-
 κασιν αἱ ἀρχαί. Ἡ ἐν τοῖς γενητοῖς αἰδιότης ἀναρχος
 εἶναι οὐ δύναται. Καὶ γὰρ τὸ τρίγωνον αἰεὶ τὰς δυ-
 οὺς ὀρθαῖς ἴσας ἔχει τὰς τρεῖς γωνίας, ἀρχὴν ἔχον
 γενητὴν τὴν εὐθείαν, ἧς ὁ λόγος ἐστὶ γραμμὴ ἄκρω
 τεταμένη. Αὕτη γὰρ ἐστὶν αἰτία τοῦ τὸ τρίγωνον δυ- D
 οὺς ὀρθαῖς ἴσας ἔχειν τὰς τρεῖς γωνίας· καὶ ταύτης
 μὲν οὐκ οὐσίας, οὐκ ἐνδέχεται εἶναι τρίγωνον· τριγώ-
 νου δὲ μὴ ὄντος, ἐνδέχεται εἶναι εὐθείαν. Αἱ ἀρχαὶ
 τῶν κατὰ φύσιν αἰεὶ γινομένων αἰδιον εἶναι οὐ δύνα-
 νται. Εἰ γὰρ ἦν ἔχουσι φύσιν ταύτην, μεταδιόδοι τοῖς
 ἐξ αὐτῶν γινομένοις· γενητὴ δὲ αὕτη· γενητὴ ἄρα
 καὶ ἡ τῶν ἀρχῶν φύσις, εἰ καὶ ὁ τρόπος τῆς γενε-
 σέως ἐνήλλαχται, καὶ ἐστὶν ἕτερος τῆς τῶν ἐξ ἀρχῶν.
 communicant cum iis, quæ ex ipsis gignuntur; illa
 quæmvis modus generationis immutatus sit et alius ac

urum est præsens, id initium est futuri; quod qui-
 dem nec medium quiddam est, habens ex utraque
 parte tempus, sed ex altera; nec initium et finis,
 cum idem præsens sit, alius atque alius temporis,
 nempe initium futuri, finis præteriti; sed præsens,
 quod est initium, aliud est a fine et ad idem tem-
 pus pertinet. Præterea si præsens non potest esse
 præsens, nisi prius sit futurum ac non sit; fieri
 ergo non potest, ut præsens sit coæternum. Nam si
 quidquid prius non fuit sed posterius, genitum est,
 tale autem est et præsens; genitum ergo præsens.
 Quod si præsens, necessario et omne tempus, cu-
 jus initium est et finis præsens: et si tempus, ne-
 cessario et motus, cujus tempus est numerus; et si
 motus, necessario et corpus, quod movetur, est ge-
 nitum.

42. Ex eodem libro, ibid., p. 252.

ε Omnino autem existimare, hanc satis idoneam
 esse causam, quod semper ita res sit aut fiat, non
 recta est opinio: atque huc refert Democritus natu-
 rales causas, nempe quod ita et antea factum sit.
 Cur autem semper causam inquirendam non putat,
 de quibusdam quidem recte disserens, de omnibus
 vero minus recte. Nam triangulus habet duobus rec-
 tis semper angulos æquales, sed tamen aliqua est
 alia hujus æternitatis æterna causa. At principio-
 rum, cum æterna sint, nulla est causa. »

Si recta non est opinio hanc eorum, quæ secun-
 dum naturam fiunt, arbitrari causam, quod ut
 nunc res sit, ita et prius fiebat; necessario videlicet
 recta est opinio hanc eorum, quæ secundum natu-
 ram fiunt, arbitrari causam, quod non ita facta
 sint, ut nunc fiunt sed aliter; unde æquum est et
 illius, quod semper fit, causam quærere. Aliter fit
 animal ex animali, et aliter animal ex non animali.
 Atque animal quidem ex non animali nec secun-
 dum naturam fit, nec semper fit: animal autem ex
 animali et semper et secundum naturam fit, ex quo
 cœpit fieri ex animali quod non erat ex animali.
 Atque hoc quidem de omnibus, quæ semper secun-
 dum naturam fiunt, non de quibusdam tantum.
 Fieri enim non potest, ut quæ ex principiis genita
 orta sunt, eandem habeant originem quam prin-
 cipia habuerunt. Æternitas in iis, quæ genita sunt,
 sine principio esse non potest. Nam triangulus
 semper habet duobus rectis tres angulos æquales,
 principium habens genitum, lineam rectam, cujus
 ratio est linea accuratissime protensa. Hæc enim
 causa est, cur triangulus duobus rectis tres angu-
 los habeat æquales. Atque illa quidem si desit, non
 potest esse triangulus: triangulo autem non ex-
 stante, potest esse linea recta. Principia 570 eor-
 um, quæ secundum naturam fiunt, æterna esse
 non possunt. Nam si quam habent naturam, eam
 autem genita est; genita ergo et principiorum natura,
 in iis quæ ex principiis orta sunt.

(15) Ἐφ' ὃ. Mss. ἐφ' ᾧ.

(16) Αἰδιον. Deest apud Aristotelem. Mox Syl-
 burg. ex eodem sensu Aristotele oὐκ ἐστὶν ἕτερον

αἴτιον. Deerat ἕτερον. Ibid. R. Stephanus ἀλλ' ὅμως
 ἐστὶ τις αἰδιότητος. Reg. 1, ἐστὶ τῆς. Emendavit Syl-
 burgius ex Aristotele.

43. *Ex eodem libro. ib., c. 6, p. 259.*

« Necessè est semper aliquid esse et æternum, quod primum moveat. Demonstratum enim est necesse esse, ut semper sit motus : quod si semper, necesse est ut et continuus sit. Nam quod semper est, continuum est ; quod autem per vices, non continuum. Quod si continua motio, una est : una autem si ab uno movente et moto uno. Nam si aliud atque aliud moveat, non continua erit tota motio, sed per vices. »

Si primum movens localem motum efficit, localis autem motus est cœli, cœlum autem corpus naturale, corpus autem naturale habet in seipso naturaliter principium localis motionis ; frustra ergo movetur cœlum a primo movente motu locali, quem quidem etiamsi non efficeret primum movens, ipsum a seipso moveretur, quia quintum est elementum, nec gravitatem habens, quæ illud deorsum deprimat, nec levitatem quæ sursum efferat, sed aliam virtutem non nominatam, quæ illud circa medium movet. Si primum movens, quod cœlum movet locali motione, neque secundum naturam illud movet, inutile enim est ita movere ; neque præter naturam, posterior est enim naturali motione motio præter naturam ; non ergo cœlum movet. Si motus omnis, ut nunc sit, ita et prius fiebat, sit autem nunc secundum mutationem futuri, futurum autem antequam fiat non est ; quod autem prius non est ac postea sit, id omne genitum est ; quod autem genitum est, sine principio et æternum esse non potest ; non ergo motus æternus est et sine principio.

44. *Ex eodem libro. ib., c. 7, p. 260 seq.*

« Liqueat primum esse motum localem. Primum enim, ut de aliis rebus, ita et de motione multifariam dicitur. Dicitur enim prius id quo non exstante cætera non erunt, ipsum vero sine aliis erit ; tum etiam id quod tempore, et id quod secundum substantiam prius est. Primum necesse est esse localem motum. Nulla enim necessitas ut augeatur aut immutetur id quod loco movetur, vel etiam gignatur aut corrumpatur. Harum autem motionum nulla esse potest sine continuo illo motu, quem primum movens efficit. Est etiam primus tempore localis motus ; his enim solis, quæ æterna sunt, inesse potest. At in unoquoque eorum, quæ habent generationem, motum localem necesse est ultimam esse motionem. Nam post generationem primum occurrit incrementum et immutatio ; localis autem motus eorum 571 est quæ jam perfecta sunt. Sed aliud necesse est prius moveri locali motu, quod

(17) *Καὶ συνεχῆ*. Conjunctionem ex textu Aristotelis sumpsit Sylburgius et mox *ὅν* post *ἀεὶ* et *τὴ* ante *ἄλλος* et *ὅλη* ante *κίνησις*. Miror illum omisisse conjunctionem *εἰ*, quæ perincommodè deest in editis nostris.

(18) *Φυσικὸν σῶμα*. Ita Reg. 7. Editi τὸ φυσικὸν σῶμα.

(19) *Τοῦ πρώτου*. Legendum videtur ὑπὸ τοῦ πρώτου.

A

43. *Ἐκ τοῦ αὐτοῦ λόγου.*

« Ἀνάγκη εἶναι τι ἐν καὶ αἰδίον, τὸ πρῶτον κινουῦν· δέδεικται γάρ, ὅτι ἀνάγκη αἰεὶ κίνησιν εἶναι· εἰ δὲ αἰεὶ, ἀνάγκη καὶ συνεχῆ (17) εἶναι· καὶ γὰρ τὸ αἰεὶ ὄν συνεχές· τὸ γὰρ ἐφεξῆς οὐ συνεχές. Ἢ δὲ συνεχῆς μία· μία δ' εἰ ὄφ' ἑνὸς τε κινουόντος καὶ ἐνὸς τοῦ κινουμένου. Εἰ γὰρ τι ἄλλο καὶ ἄλλο κινήσει, οὐ συνεχῆς ἢ ὅλη κίνησις, ἀλλ' ἐφεξῆς. »

B

Εἰ τὸ πρῶτον κινουῦν τὴν κατὰ φοράν κίνησιν, ἢ δὲ κατὰ φοράν κίνησις ἐστὶ τοῦ οὐρανοῦ, ὁ δὲ οὐρανὸς ἐστὶ φυσικὸν σῶμα (18), τὸ δὲ φυσικὸν σῶμα ἐν ἑαυτῷ ἔχει φυσικῶς τῆς κατὰ φύσιν κινήσεως τὴν ἀρχὴν· περιττῶς ἄρα κινεῖται ὁ οὐρανὸς τοῦ πρώτου (19) κινουόντος τὴν κατὰ φοράν κίνησιν· ἦν καὶ εἰ μὴ τὸ πρῶτον κινουῦν ἐκκίνει αὐτόν, ἐκκινεῖτο ἂν αὐτὸς ὄφ' ἑαυτοῦ, διὰ τὸ εἶναι αὐτὸν πέμπτον στοιχείον, μήτε βαρύτητα ἔχον κινουῦσαν αὐτόν ἐπὶ τὸ κάτω, μήτε κουφότητα κινουῦσαν αὐτόν ἐπὶ τὸ ἄνω, ἀλλὰ ἑτέραν δύναμιν ἀνώνυμον κινουῦσαν αὐτόν περὶ τὸ μέσον. Εἰ τὸ πρῶτον κινουῦν τὴν κατὰ φοράν κίνησιν τὸν οὐρανὸν οὕτε κατὰ φύσιν αὐτὸν κινεῖ· περιττὸν γὰρ τὸ οὕτω κινεῖν· οὕτε παρὰ φύσιν· δευτέρα γὰρ ἐστὶ κίνησις ἢ παρὰ φύσιν τῆς κατὰ φύσιν κινήσεως· οὐκ ἄρα κινεῖ τι τὸν οὐρανόν. Εἰ πᾶσα κίνησις, ὡς γίνεται δὲ νῦν, οὕτως καὶ τὸ πρότερον ἐγένετο· γίνεται δὲ νῦν κατὰ μεταβολὴν τοῦ μέλλοντος γίνεσθαι· τὸ δὲ μέλλον γίνεσθαι πρὸ τοῦ γενέσθαι οὕτω ἦν· τὸ δὲ πρῶτον μὲν οὐκ ὄν, ὕστερον δὲ, γενητὸν τοῦτο πᾶν· τὸ δὲ γενητὸν ἀναρχόν τε καὶ αἰδίον οὐ δυνατὸν εἶναι· οὐκ ἄρα ἡ κίνησις αἰδίως τε καὶ ἀναρχος.

C

44. *Ἐκ τοῦ αὐτοῦ λόγου.*

« Φανέρων, ὅτι ἡ φορά (20) πρώτη· τὸ γὰρ πρῶτον ὡσπερ ἐφ' ἑτέρων, οὕτω καὶ ἐπὶ κινήσεως ἂν λέγοιτο πλεοναχῶς. Λέγεται δὲ πρότερον, οὐ γὰρ ἔντος, οὐκ ἔσται τὰ ἄλλα, ἐκεῖνο δὲ ἄνευ τῶν ἄλλων· καὶ τὸ χρόνω, καὶ τὸ κατ' οὐσίαν. Ὅτι ἀνάγκη τὴν φοράν εἶναι πρώτην. Οὐδὲ γὰρ μία ἀνάγκη, οὕτε ἀβξεσθαι, οὕτε ἀλλοιοῦσθαι τὸ φερόμενον, οὐδὲ διηγεσθαι, ἢ φθειρεσθαι. Τούτων δὲ οὐδεμίαν ἐνδέχεσθαι (21) τῆς συνεχοῦς μὴ ὁδοῦς, ἦν κινεῖ τὸ πρῶτον κινουῦν. Ἐπὶ χρόνω πρώτη· τοῖς γὰρ αἰδίως μόνον ἐνδέχεται κινεῖσθαι ταύτην, ἀλλ' ἐφ' ἑνὸς μὲν ὄπουσιν (22) τῶν ἐχόντων τὴν γένεσιν τὴν φοράν ὑστάτην ἀναγκαῖον εἶναι τῶν κινήσεων. Μετὰ γὰρ τὸ γενέσθαι πρῶτον αὐξήσις καὶ ἀλλοιωσις· φορά δὲ ἤδη τελειουμένων κινήσις ἐστίν. Ἀλλὰ ἑτερον ἀνάγκη κινουόμενον εἶναι κατὰ φοράν πρότερον, ὃ καὶ τῆς γένεσεως αἰτίον ἔσται τοῖς γιγνομένοις οὐ γιγνόμενον, ὅσον τὸ γενῆσαν τοῦ γεννηθέντος· ἐπὶ δόξειεν

(20) *Ἡ φορά* Ipse Aristoteles declarat initio hujus cap. 7 *φοράν* a se intelligi illum motum, qui est κατὰ τόπον.

(21) *Ἐνδέχεσθαι*. Aristoteles, ἐνδέχεται. Sed noster hic scriptor Aristotelis textum liberius refert, cum sæpe alias, tum maxime in hoc excerptio.

(22) *ὄπουσιν*. Desumpsit Sylburgius ex textu Aristotelis.

ἀν ἡ γένεσις εἶναι πρώτη τῶν κινήσεων, διὰ τοῦτο, ὅτι γενέσθαι δεῖ τὸ πρᾶγμα πρῶτον. Τὸ δὲ ἐφ' ἐνὸς μὲν ὁμοίου τῶν γιγνομένων οὕτως ἔχει, ἀλλ' ἕτερον ἀναγκαῖον πρότερον τι κινεῖσθαι τῶν γιγνομένων, ὃν αὐτὸ (23) καὶ μὴ γιγνόμενον, καὶ τούτου ἕτερον (24) πρότερον. »

Εἰ τὸ αὐξανόμενον τοῦτο ἐστὶ γενητὸν, αὐξάνει δὲ ἡ φορά τῷ ποσῷ τῆς κινήσεως, οὐκ αἰδιος ἡ φορά. Τὸ γὰρ φερόμενον σώμα ἔχει τόπους διαφόρους, ἐν οἷς κατατείνον τὴν μετάστασιν τῶν αὐτοῦ μέτρων¹⁶, φερόμενον ποιεῖ κατὰ φοράν κινήσεως τὴν αὐξῆσιν. Εἰ ἐν αὐτῇ ἔχει ἡ φορά τῷ ποσῷ τῆς κινήσεως τὴν αὐξῆσιν, πῶς λέγεται ἡ φορά τῆς κατὰ αὐξῆσιν κινήσεως εἶναι πρώτη; Εἰ ἀδύνατόν ἐστι τὸ μὴ ἡργμέ-
B
νον καὶ πεπερασμένον δέξασθαι τῇ προσθήκῃ τὴν αὐξῆσιν, οὐκ ἄρα ἀναρχος ἡ φορά, τῷ ποσῷ τῆς κινήσεως ἀεὶ μεῖζων οὖν ἦν γινομένη¹⁷. Εἰ ἡ φορά ἐν τῷ γίνεσθαι καὶ ἀπογίνεσθαι τὸ εἶναι ἔχει, οὐκ ἄρα αἰδιος ἡ φορά, ἥς ἀεὶ προηγείται τοῦ εἶναι τὸ μὴ εἶναι. Πᾶσα γὰρ κίνησις κατὰ μεταβολὴν γίνεταί τοῦ μήπω ὄντος, ἀλλὰ μέλλοντος. Εἰ πᾶσα φορά τῷ παρελθόντι πεπερασμένον ἐστὶ, τὸ δὲ πεπερασμένον πᾶν ἐξ ἀνάγκης καὶ ἡργμέμον, τὸ δὲ ἡργμέμον πᾶν γενητόν· γενητὴ ἄρα ἡ φορά. Καὶ εἰ ἡ φορά τοῦ φερόμενου σώματος οὐκ ἐστὶ πρότερα (25), γενητὸν ἄρα καὶ τὸ φερόμενον. Εἰ ἐν τοῖς αἰδίοις τὸ μὲν μόνον κινεῖ, τὸ δὲ μόνον κινεῖται αἰδίοις τὴν κατὰ φοράν κίνησιν· πῶς οὐκ ἐστὶ τῶν ἀδύνατων τὸ τὸν ἀναρχον ἡργμμένην (26) κινεῖσθαι κίνησιν; Εἰ τὸ οὐδένου τῶν ἄλλων οὐδὲν ἐστὶ, τοῦτο οὐσίᾳ τε καὶ χρόνῳ τῶν ἄλλων πρῶτον ἐστὶ· πῶς οὐκ ἐστὶν (27) ἀγέννητον; Ἐτέθη γὰρ τὸ πρῶτον κινεῖν πάντων πρῶτον εἶναι καὶ ἀγέννητον· ἐτι δὲ ὁ οὐρανὸς καὶ τὰ ἐν τῷ οὐρανῷ φαινόμενά τε καὶ κινούμενα εἶναι ἀγέννητα πάντα· ὅπερ ἐστὶν ἀτοπον, τὸ λέγειν ἀγέννητόν τι εἶναι πρὸ τινὸς αἰδίου ἐν τοῖς αἰδίοις. Εἰ τὸ πρῶτον κινεῖν τὴν συνεχομένην κίνησιν, κινεῖ δὲ οὕτε τὴν κατὰ φύσιν, οὕτε τὴν παρὰ φύσιν, ἐκείνην μὲν ὡς περιττὴν καθὼς ἐρρέθη (28), ταύτην δὲ ὡς δευτέραν οὖσαν τῆς κατὰ φύσιν κινήσεως· οὐκ ἄρα κινεῖ τὴν συνεχῆ κίνησιν οὐδέν. Εἰ τῶν αἰδίοις κινουμένων οὕτε ἡ κίνησις πρότερα τῶν κινουμένων, οὕτε τὰ κινούμενα πρότερα τῆς κινήσεως, ἐστὶ δὲ ἡ κίνησις πᾶσα κατὰ μεταβολὴν τοῦ μήπω ὄντος, ἀλλὰ μέλλοντος· ἐστὶ ἄρα τὰ κινούμενα πάντα ἐκ μεταβολῆς τοῦ μήπω ὄντος, ἀλλὰ

A quidem causa sit generationis his quæ gignuntur, ut genitor genito. Videtur quippe generatio prima esse motionum, propterea quod oportet ut res primum generetur. Atque id in unoquoque eorum quæ generantur ita se habet; sed necesse est aliud quiddam ante ea quæ generantur, moveri, quod quidem ipsum sit nec tamen generetur, atque isto aliud prius. »

Si id quod crescit genitum est, crescit autem localis motus quantitate, non est æterna hæc motio. Habet enim corpus, quod fertur, varia loca, in quibus intendens translationem partium suarum, efficit, dum fertur, motus localis incrementum. Si igitur habet in seipso motus localis incrementum quantitate motionis: quomodo prior esse dicitur ea motione, quæ secundum incrementum sit? Si non potest, quod inchoatum et finitum non est, accipere accessione incrementum, non ergo sine principio motus localis, qui semper quantitate major sit. Si motus localis in ortu et interitu consistit, non ergo æternus est cujus existentiam semper præcedit non existentia. Omnis enim motio per mutationem fit illius quod nondum est, sed futurum est. Si quilibet motus localis præterito finitus est, quidquid autem finitum necessario et inchoatum est, et genitum quidquid inchoatum; genitus ergo motus localis. Et si localis motus non est prior corpore quod transfertur, nec corpus, quod transfertur motu locali prius est; genitum ergo et corpus quod transfertur. Si in iis, quæ æterna sunt, aliud quidem movet tantummodo, aliud autem tantummodo movetur motu locali: quomodo non repugnat, ut quod principio caret inchoato moveatur motu? Si illud sine quo nihil est ex aliis, et substantia et tempore prius est aliis, quomodo est ingenitum? Statutum enim est primum movens omnium primum esse et ingenitum, adhuc etiam cælum et quæ in cælo apparent et moventur esse ingenita omnia: quod quidem absurdum dictu est, in rebus æternis esse aliquid ingenitum alio æterno prius. Si primum movens continuum motum efficit, nec tamen eum motum efficit qui secundum naturam est, nec eum qui præter naturam, illum quidem ut supervacaneum, ut dictum est, hunc autem ut posteriorem naturali motu; nihil est ergo quod motum continuum efficiat. Si in iis, quæ ab æterno moventur, nec motus prior est iis, quæ moventur, nec ea

¹⁶ Leg. τῶν αὐτοῦ μερῶν, ut n. 52. ¹⁷ Leg. μεῖζων γινομένη.

(23) Ὅν αὐτό. Hic adhibenda fuit interpunctio, quæ et apud Aristotelem et in prioribus nostris editionibus minus observata, erroris occasio exstitit interpretibus, excepto Lango. Repugnat enim ut inter genita recenseat id quod genitum non esse asseverat.

(24) Καὶ τούτου ἕτερον. Videbatur prima specie legendum καὶ τούτου οὐκ ἕτερον, vel superior negatio ab his verbis non disjungenda. Sed noster scriptor minime legit negationem. Sic enim refellit hæc Aristotelis verba: Εἰ ἐστὶν ἀγέννητον τὸ πρότερον καὶ ὕστερον, ἐστὶ ἄρα ὅτε τὸ ἀγέννητον οὐκ ἀγέννη-

τον. His enim verbis confutationem suam absolvit. quæ accurate respondent postremis Aristotelis verbis.

(25) Οὐκ ἐστὶ πρότερα. Ut infra, addendum ὅτε τὸ φερόμενον πρότερον τῆς κινήσεως.

(26) Ἠργμμένη. Legitur ad marg. Reg. 2 ἡργμέ-
von. Atque ita R. Stephanus ad calcem.

(27) Πῶς οὐκ ἐστὶν. Leg. πῶς οὖν. Nam conceptis verbis ingenitum esse illud primum movens declarat Aristoteles, quam ob causam refellitur a pseudo-Justino.

(28) Καθὼς ἐρρέθη. Nimiram supra n. 43.

quæ moventur motu priora sunt; est autem quælibet motio per mutationem illius quod nondum est, sed futurum est; quæcunque ergo moventur, ea ex mutatione illius quod nondum est, sed futurum est, habebunt ut sint. Si in unoquoque eorum, quæ generantur, localis motus ultima quidem est motionum, sed necesse est aliud prius esse quod motu locali moveatur, 572 et cum ingenitum sit causa sit generationis: quomodo potest idem et illius generationis, quæ secundum naturam est, et illius, quæ præter naturam, causa esse? Nam qui primus generavit, generatus non est. Illud tamen, quod primum movetur, eodem modo movebatur in generatione illius, qui primus factus est, ac postea in generatione eorum, quæ ex ipso genita sunt. Vel ergo causa non est omnis generationis quod sic movetur ingenite; vel primum movens non omnia efficit motum, cum diversa generatio in iis, quæ generantur, appareat, ita ut alia supra naturam facta sint, alia secundum naturam. Si ingenitum est prius et posterius; erit ergo aliquando ingenitum non ingenitum, quod quidem absurdum est, aliquando non esse ingenitum.

45. *Ex eodem libro, ibid., c. 8, p. 263.*

« In continuo infinita insunt dimidia, non tamen actu, sed potentia. »

Si actu nihil infinitum est; videlicet nec motus nec tempus infinita. Motus autem et tempus cum præterito finita sint, necessario inchoata sunt: inchoata autem cum sint, necessario et genita. Quod si motus et tempus genita, necessario sane et corpus quod semper in eo, quod moveatur, esse habet. Quod si semper assumpti temporis dimidia licet sumere ex futuro et addere præterito; tamen me hoc quidem modo fieri potest, ut tempus præterita sui parte actu in finitum unquam sit.

46. *Aristotelis ex libro primo De cælo.*
ibid. 1. c. 2. p. 269.

« Necesse est esse aliquod corpus simplex, ita comparatum, ut sua ipsius natura feratur motu circulari. »

Quid igitur opus est primo movente, ut ejusmodi corpus moveat, quod sua ipsius natura fertur motu circulari?

47. *Ex eodem libro. ibid.*

« Liqueat esse aliquam corporis substantiam, ab his, quæ hic constitutæ sunt, diversam, diviniorem et priorem his omnibus. »

Si hoc corpus ab æterno et sine principio circa terram, quæ substantia est hic constituta, movetur: quomodo terra prius esse potest, sine qua non movetur motu circulari? Et si quod æternum et sine principio est et utile ad constitutionem eorum, quæ hic fiunt, id ut ejusmodi corpori, ita et terræ adest, cur illud corpus præstantius sit et prius quam terra?

48. *Ex eodem libro. ibid. c. 3. p. 269.*

« Fieri non potest, ut corpus, quod in orbem movetur, gravitatem habeat aut levitatem. »

(29) *Ὁὐκ ἀγένητορ.* Multo aptius legeremus οὐκ ἐγένετο, non erat.

Ἀ μέλλοντος, τὸ εἶναι ἔχοντα. Ἐὶ ἐφ' ἐνὸς τῶν γινωμένων ἢ φορὰ ὑστάτη τῶν κινήσεων, ἀλλ' ἀνάγκη εἶναι κινούμενον κατὰ φορὰν εἶναι πρότερον, ὃ καὶ τῆς γενέσεως αἰτιον ἀγένητον ὄν· πῶς ἐνδέχεται τὸ αὐτὸ τῆς κατὰ φύσιν γενέσεως αἰτιον εἶναι, καὶ τῆς ὑπὲρ τὴν φύσιν γενέσεως; Ὁ γὰρ πρῶτως γενήσας οὐκ ἐγενήθη. Καίτοι τὸ πρότερον κινούμενον οὕτως ἐκινεῖτο ἐπὶ τῆς γενέσεως τοῦ πρῶτως γινόμενου, ὡς ὑστερον ἐκινήθη ἐπὶ τῆς γενέσεως τῶν ἐξ ἐκείνου. Ἡ δὲ οὐκ ἔστιν αἰτιον τῆς πάσης γενέσεως τὸ οὕτω κινούμενον ἀγένητως, ἢ οὐ κινεῖ τὸ πρῶτον κινῶν τὴν συνεχῆ κίνησιν, διαφορὰς γενέσεως ἐν τοῖς γιγνομένοις θεωρουμένης, καὶ ἦν τὰ μὲν ὑπὲρ τὴν φύσιν γέγονε, τὰ δὲ κατὰ φύσιν. Ἐὶ ἔστιν ἀγένητον τὸ πρότερον καὶ ὑστερον, ἔσται δὲ ὅτε τὸ ἀγένητον οὐκ ἀγένητον (29)· ὅπερ ἔστιν ἀτοπον, τὸ ποτὲ μὴ εἶναι τὸ ἀγένητον.

Ἡ δὲ οὐκ ἔστιν αἰτιον τῆς πάσης γενέσεως τὸ οὕτω κινούμενον ἀγένητως, ἢ οὐ κινεῖ τὸ πρῶτον κινῶν τὴν συνεχῆ κίνησιν, διαφορὰς γενέσεως ἐν τοῖς γιγνομένοις θεωρουμένης, καὶ ἦν τὰ μὲν ὑπὲρ τὴν φύσιν γέγονε, τὰ δὲ κατὰ φύσιν. Ἐὶ ἔστιν ἀγένητον τὸ πρότερον καὶ ὑστερον, ἔσται δὲ ὅτε τὸ ἀγένητον οὐκ ἀγένητον (29)· ὅπερ ἔστιν ἀτοπον, τὸ ποτὲ μὴ εἶναι τὸ ἀγένητον.

45. *Ἐκ τοῦ αὐτοῦ λόγου.*

« Ἐν δὲ τῷ συνεχεῖ ἔνεστι μὲν ἀπειρα ἡμίσεια, ἀλλ' οὐκ ἐντελεχεία, ἀλλὰ δυνάμει. »

Ἐὶ ἐντελεχεία μὲν οὐδὲν ἀπειρον, δηλονότι οὐδὲ ἢ κινήσεις, οὐδὲ ὁ χρόνος ἔστιν ἀπειρος. Κινήσεώς τε καὶ χρόνου τῷ παρελθόντι πεπερασμένον ὄντων, ἐξ ἀνάγκης εἰσὶν ἡργμένοι· ἡργμένων δὲ αὐτῶν, ἐξ ἀνάγκης εἰσὶ καὶ γενητοί. Ἐὶ δὲ ἢ κινήσεις καὶ ὁ χρόνος εἰσὶ γενητοί, ἐξ ἀνάγκης δὲ καὶ τὸ κινούμενον σῶμα, τὸ αἰ ἐν τῷ κινήσει τὸ εἶναι ἔχον. Ἐὶ δὲ καὶ αἰ τὸν ληφθέντα χρόνον τούτου τὰ ἡμίσεια ἐνδέχεται ληφθῆναι ἐκ τοῦ μέλλοντος, καὶ προστεθῆναι τῷ παρελθόντι, ἀλλ' οὐδ' οὕτως ἐνδέχεται τὸν χρόνον τῷ παρελθόντι ἀπειρον εἶναι ἐντελεχεία ποτὲ.

46. *Ἀριστοτέλους ἐκ τοῦ Περι οὐρανοῦ πρώτου λόγου.*

« Ἀναγκαῖον εἶναι τι σῶμα ἀπλοῦν, ὃ πέφυκε φέρεσθαι τὴν κύκλω κίνησιν κατὰ τὴν ἑαυτοῦ φύσιν. »

Τίς οὖν χρεῖα τοῦ πρῶτως κινῶντος κινεῖν τοιοῦτον σῶμα, τὸ κατὰ τὴν ἑαυτοῦ φύσιν τὴν κύκλω κινούμενον κίνησιν;

47. *Ἐκ τοῦ αὐτοῦ λόγου.*

« Φανερόν, ὅτι πέφυκε τις οὐσία σώματος ἄλλῃ παρὰ τὰς ἐνταῦθα συσταθείσας (30), θειότερα καὶ προτέρα τούτων ἀπάντων. »

Ἐὶ τοῦτο τὸ σῶμα ἀδίως καὶ ἀνάγκης περιττὴν γῆν τὴν ἐνταῦθα οὖσαν οὐσίαν κινεῖται· πῶς δύναται τῆς γῆς εἶναι πρότερον, ἢς χωρὶς οὐκ ἂν ἐκινεῖτο τὴν κύκλω κίνησιν; Καὶ εὶ τὸ ἀδίον, καὶ τὸ ἀγένητον, καὶ τὸ χρήσιμον πρὸς σύστασιν τῶν ἐνταῦθα γιγνομένων, ὡς πρόσθεσι τῷ τοιοῦτῳ σώματι, οὕτως πρόσθεσι τῇ γῆ, διὰ τί τὸ σῶμα ἐκεῖνο τιμιώτερον καὶ πρότερον τῆς γῆς;

48. *Ἐκ τοῦ αὐτοῦ λόγου.*

« Τὸ δὲ (31) κύκλω σῶμα φερόμενον ἀδύνατον ἔχειν βάρος ἢ κουφότητα. »

(30) *Συσταθείσας.* Aristot. συστάσεις.

(31) *Τὸ δὲ.* Aristot. τὸ δὲ.

Εἰ τὸ μὴ ἔχον βάρους καὶ κουφότητα οὐ δυνατόν εἶναι ἀπτόν· ἐν γὰρ τοῖς ἔχουσι βάρους καὶ κουφότητα ἐστὶ τὸ ἀπτόν· πῶς τὸ ἐκείνων ἄνευ μὴ δυνατόν εἶναι ἔχει, ἐκείνα δὲ οὐκ ἔχει; Πῶς δὲ τῇ αὐτοῦ κινήσει θερμαντικὴν τινα δύναμιν ἀποτελεῖ, καθάπερ τὰ ἐνταῦθα σώματα τὰ ἔχοντα βαρύτητα καὶ κουφότητα, τὰ ταῖς ἑαυτῶν κινήσεις θερμαντικὰς ἐκτελοῦντα ἐνεργείας;

49. Ἐκ τοῦ αὐτοῦ λόγου.

« Αἱ δὲ τῆς φορᾶς ἐναντιώσεις κατὰ τὰς τῶν τόπων εἰσὶν ἐναντιώσεις. Εἰ μὲν γὰρ ἴσαι ἦσαν, οὐκ ἂν ἦν κινήσεις αὐτῶν· εἰ δὲ ἡ ἑτέρα κινήσις ἐπικράτει (32), ἡ ἑτέρα οὐκ ἂν ἦν. Ὅστε, εἰ ἀμφοτέρως (33) ἦν, μάτην ἂν ἦν θάτερον σῶμα, μὴ κινούμενον τῆν αὐτοῦ κίνησιν. Μάτην γὰρ ὑπόδημα τοῦτο λέγομεν (34) οὐ μὴ ἐστὶν ὑπόδεσις. Ὁ δὲ Θεὸς καὶ ἡ φύσις οὐδὲν μάτην ποιῶσιν. »

Εἰ ἦσαν ἐν φορᾷ σωμάτων κινήσεις ἐναντίαι, ἡ ἴσαι κατὰ τὴν ἀντιπερίστασιν κωλύουσαι τὰς ἀλλήλων κινήσεις, εἴτε ἄνισοι, καὶ διὰ τὴν ἐπικράτειαν τοῦ θατέρου τὸ ἕτερον ἀκίνητον ἐγίνετο, τῇ βίᾳ τοῦ ἐπικρατοῦντος τὸ κρατούμενον, τὴν αὐτοῦ κατὰ φύσιν μὴ ἀνύον κινήσιν· μάτην ἂν ἐγένετο τὰ οὕτω πρὸς τὰς οἰκειάς τε καὶ κατὰ φύσιν κινήσεις ἐμποδισμένα, καὶ Θεοῦ οὐκ ἂν ἦν ἔργα ταῦτα, οὔτε φύσεως δηλονότι. Εἰ τῶν μάτην γινομένων, ὁ Θεὸς τούτων ποιητὴς οὐκ ἦν, οὔτε ἡ φύσις· τῶν οὐ μάτην ἔρα γινομένων, ἀλλ' ἀνεμποδίστως τὰς κατὰ φύσιν αὐτῶν κινήσεις ἐκτελοῦντων, ὁ Θεὸς τούτων ἐστὶ ποιητὴς καὶ ἡ φύσις. Πῶς οὖν οὐκ ἐστὶ τῶν ἀτοπωτάτων τὸ ἀγέννητα λέγειν, ἀϊδία τε καὶ ἀναρχα ταῦτα, ὧν ὁ Θεὸς καὶ ἡ φύσις ἐστὶ ποιητὴς; Καὶ, εἰ ὑπόδηματα ἔργα τεχνίτου ἐκεῖνα λέγομεν τὰ ἔχοντα ὑπόδεσιν, διὰ τί μὴ καὶ τὰ σώματα τὰ κατὰ φύσιν τὰς οἰκειὰς ἐκτελοῦντα κινήσεις, λέγομεν νοήματα Θεοῦ τε καὶ φύσεως;

50. Ἐκ τοῦ αὐτοῦ λόγου.

« Τὸ μὲν οὖν ἕτερον εἶναι τὸν λόγον τὸν ἄνευ τῆς ὕλης, καὶ τὸν ἐν τῇ ὕλῃ τῆς μορφῆς, καλῶς τε (35) λέγεται, καὶ ἔστω τοῦτο ἀληθές· ἀλλ' οὐδὲν ἦττον οὐδεμία ἀνάγκη διὰ τοῦτο πλείους εἶναι κόσμους, οὐδὲ ἐνδέχεται πλείους γενέσθαι (36), ἐπεὶ περ οὕτως (37) ἐκ πάσης ἐστὶ τῆς ὕλης, ὥσπερ ἐστίν. »

Εἰ τὸ ἀόλως καὶ ἐνύλως ἐστὶ τοῦ λόγου πρὸς τὸν λόγον ἢ διαφορὰ, δηλονότι ὕστερον τοῦ λόγου τοῦ ἀόλου ὁ λόγος ὁ ἐνύλος. Πῶς οὖν ἀγέννητος ὁ κόσμος, ἐκ τοῦ ὕστερου λόγου τὴν σύστασιν ἐσχηκώς; Εἰ ἀνείδεος καὶ ἀνούσιος, καὶ τοῦ εἶναι τότε τι ἐστερημένη ἢ ὕλη πρὸ τοῦ λαβεῖν τὸ εἶδος, καὶ γενέσθαι οὐσία, καὶ τότε τι· πῶς ἀγέννητος ὁ κόσμος, ἐκ τῆς τοιαύτης ὕλης γεγωνώς; Εἰ ὁ ἐσχηκώς τὸν λόγον τοῦ ἐνὸς κόσμου, οὕτως καὶ πλείωνων κόσμων εἶχε τοὺς

A Si id quod gravitatem et levitatem non habet, tractabile non est; nam in iis, quæ gravitatem et levitatem habent, tractabile est, 573 quomodo id habet, quod absque illis esse non potest, illa autem non habet? Quo pacto etiam motu suo vim quamdam calefactoriam aeris efficit, non secus ac corpora terrena pondus et levitatem habentia, quæ suis ipsorum motibus calefactorias efficiunt operationes?

49. Ex eodem libro, ibid., c. 4, p. 271.

« Delationis contrarietates secundum locorum contrarietates fiunt. Nam si pares essent, non esset earum motus. Quod si altera prævaleret motio, non esset altera. Quare si utraque esset, frustra esset alterum corpus, quod suo motu non moveretur. Frustra enim calceum dicimus qui ligulam non habet. Deus autem et natura nihil faciunt frustra. »

Si essent in motu locali corporum motiones contrariæ, vel pares, ita ut per mutuam oppositionem suos invicem impedirent motus; vel impares ita ut ob alterius dominatum alterum immobile esset, dominantis violentia victum, nec suum naturalem perageus cursum, frustra facta essent, quæ sic ad suos et naturales motus impedita essent, neque hæc Dei profecto opera essent, neque naturæ. Si eorum, quæ frustra fiunt, Deus conditor non est nec natura; eorum ergo, quæ frustra non fiunt, sed sine impedimento naturales suos cursus peragunt, Deus conditor est et natura. Quomodo igitur non absurdissimum ea ingenita dicere et æterna et sine principio, quorum Deus conditor est et natura? Et si calceamenta illa dicimus opera artificis, quæ habent ligulam; cur non et corpora illa, quæ secundum naturam proprios perficiunt cursus, Dei inventa et naturæ dicimus?

50. Ex eodem libro, ibid., c. 9, p. 278.

« Igitur aliam esse sine materia et aliam in materia rationem formæ, recte dicitur, idque verum esse maneat. At nihilominus nulla idcirco necessitas plures esse mundos, nec plures esse possunt, siquidem iste ex tota est materia, sicuti est. »

D Si materiali et immateriali continetur rationis a ratione discrimen, liquet posterius esse immateriali materialem rationem. Quomodo ergo ingenitus mundus, qui ex posteriori ratione constitutionem habet? Si sine forma et substantia est, neque id habet materia ut certum quid sit, antequam formam suscipiat, fiatque substantia et certum quid: quomodo ingenitus mundus, qui ex ejusmodi factus est materia? Si qui habuit unius mundi rationem sive ideam, is

(32) Ἐπικράτει. Aristot. ἐκράτει.

(33) Ἀμφοτέρως. Ita Reg. uterque. Editi ἀμφοτέρων. Aristot. ἀμφοτέρα. Mox Aristot. τὴν αὐτὴν κίνησιν.

(34) Τοῦτο λέγομεν. Ita Aristot. Editi nostri vitiose, λεγομένου.

(35) Καλῶς τε. Voculam desumpsit Sylburgius ex contextu Aristotelis.

(36) Γενέσθαι. Aristot. εἶναι.

(37) Οὕτως. Ita Aristotelis textus. Vitiose editi nostri, οὕτως.

et plurium mundorum habuit rationes, nec tamen mundum, quia ei placebat, ad arbitrium suum condidit, sed suppetente materia unum mundum condere potuit, deficiente plures non potuit: quomodo non videtur frustra habuisse plurium mundorum ideas, quos condere non valuit ob materiæ penuriam? Si ex ingenito ingenitum fieri non potest: quomodo, si ingenita materia et ingenitus mundus, hic ex illa fit? Si non fecit **574** Deus, ut ea quæ sunt ex materia, ita et materiam; non ergo facit Deus quæcunque vult, sed quæcunque potest. Sed si parem habet voluntati potestatem in omnibus, conditor profecto materiæ Deus, quemadmodum et eorum, quæ ex materia facta sunt. Si subjecta Deo materia ad effectiorem eorum, quæ ex illa facta sunt, cum esset sine forma et substantia, sine qualitate et quantitate, Dei potestate mutata est in hæc omnia, ac substantia qualitatem et quantitatem habens facta est: quomodo non eadem Dei potestate, quæ tot ac tantas in illa mutationes effecit, non ita adaucta est, ut plures ex illa mundi fierent, sed in effectiorem unius mundi consumpta, Deum invitum coercuit, quominus plures mundos crearet?

51. Ex eodem libro, ibid.. c. 9. p. 278.

« Cælum ex iis quidem est quæ singularia sunt, et ex iis quæ ex materia facta sunt. Sed si non ex parte illius factum est, sed ex tota; alia quidem ipsi cælo, alia huic cælo essentia, sed tamen nec aliud est cælum, nec plures esse possunt, quia universam istud materiam complexum est. »

Si cælum est ex singularibus et ex iis quæ ex materia et forma constant, ita ut alia sit ipsi cælo, alia immateriali ideæ essentia, quomodo non genitum est cælum, quod habet principium substantiæ suæ conjunctionem materiæ et formæ ex quibus constat? Si materia per se ipsam nec gravitatem habet nec levitatem (hæc enim sunt eorum, quæ ex illa fiunt, corporum affectiones); si ex universa ejusmodi materia factum est cælum, quod nec gravitatem habet nec levitatem: unde facta sunt cætera omnia, cum universa in cæli effectiorem consumpta fuerit materia? Si antequam formaretur materia hac cæli forma, nec gravitatem habuit nec levitatem, quemadmodum nunc non habet postquam formam suscepit: quomodo non movebatur sante susceptam formam, quemadmodum nunc forma suscepta movetur? Si moveri substantiæ est, gravitatem autem non habere nec levitatem, materiæ est, non substantiæ, movetur autem cælum motu circulari, quia gravitatem non habet nec levitatem; lique: cælum ita moveri propter materiam, non propter formam. Quomodo ergo materia ante formam, cum nec gravitatem habeat nec levitatem, minime mobilis est motu circulari?

52. Ex secundo libro De cælo.

« Unumquodque eorum, quorum aliquid opus est, operis gratia est. Dei autem opus est immortalitas: id autem est vita æterna: quare necesse ut

58) Τῷ Θεῷ. Aristot. τῷ θεῷ et mox τοιοῦτος.

λόγους, καὶ μὴ τῷ ἀρῆσκομένῳ τοῦ κόσμου ἐποίησεν τὴν πόλιν κατὰ τὴν οἰκειαν βούλησιν, ἀλλὰ τῇ εὐπορίᾳ τῆς ὕλης ἴσχυσε ποιεῖν κόσμον ἕνα, καὶ τῇ ἀπορίᾳ αὐτῆς οὐκ ἴσχυσε ποιεῖν πλείονας κόσμους· πῶς οὐ δοκεῖ μάτην ἐσχηκέναι πλείωνων κόσμων τοὺς λόγους, ὧν τὴν πόλιν οὐκ ἴσχυσε διὰ τὴν ἀπορίαν τῆς ὕλης; Εἰ ἐξ ἀγενήτου ἀδύνατον γενέσθαι ἀγένητον, πῶς, εἰ ἀγένητος μὲν ἡ ὕλη, ἀγένητος δὲ καὶ ὁ κόσμος, γίνεται οὕτως ἐξ ἐκείνης; Εἰ μὴ ὡς ἐποίησεν ὁ Θεὸς τὰ ἐκ τῆς ὕλης, οὕτω καὶ τὴν ὕλην ἐποίησεν, οὐκ ἄρα ποιεῖ ὁ Θεὸς ὅσα βούλεται, ἀλλ' ὅσα ἰσχύει. Εἰ δὲ ἴσην τῇ βουλήσει ἔχει τὴν ἰσχὴν ἐν πᾶσι, ποιητῆς ἄρα τῆς ὕλης ὁ Θεός, ὥσπερ καὶ τῶν ἐκ τῆς ὕλης. Εἰ ἡ ὕλη, ὑποκειμένη Θεῷ εἰς πόλιν τῶν ἐξ αὐτῆς ἀνείδεος οὕσα καὶ ἀνούσιος, ἀποίός τε καὶ ἀποσός, ἢ πρὸ τῆς τοῦ Θεοῦ δυνάμεως μετεδλήθη εἰς ταῦτα πάντα καὶ γέγονεν οὐσία πεποικιμένη καὶ πεποσωμένη· πῶς οὐκ ἠϋξήθη ὑπὸ τῆς αὐτῆς τοῦ Θεοῦ δυνάμεως, τὰς τοσαύτας ἐν αὐτῇ ἐργασασμένης μεταβολὰς εἰς τοσοῦτον, ὥστε καὶ πλείονας κόσμους γενέσθαι ἐξ αὐτῆς, ἀλλ' εἰς γένεσιν ἑνὸς κόσμου ἀναλωθεῖσα, ἄκοντα τὸν Θεὸν ἔπαυσε τοῦ ποιεῖν πλείονας κόσμους;

51. Ἐκ τοῦ αὐτοῦ λόγου.

« Ὁ δὲ οὐρανός ἐστι μὲν τῶν καθ' ἕκαστα καὶ τῶν ἐκ τῆς ὕλης· ἀλλ' εἰ μὴ ἐκ μορίου αὐτῆς συνέστηκεν, ἀλλ' ἐξ ἀπάσης, τὸ μὲν εἶναι αὐτῷ οὐρανῷ, καὶ τῷδε τῷ οὐρανῷ, ἑτερόν ἐστιν, οὐ μέντοι οὔτε εἴη ἂν ἄλλος, οὔτ' ἂν ἐνδέχοιτο γενέσθαι πλείους, διὰ τὸ πᾶσαν τὴν ὕλην περιεληφέναι τούτου. »

Εἰ ἔστιν ὁ οὐρανὸς τῶν καθ' ἕκαστα, καὶ τῶν ἐκ τῆς ὕλης καὶ λόγου συγχειμένων, ὥστε τὸ μὲν εἶναι αὐτῷ οὐρανῷ, τῷ ἄλλῳ δὲ λόγῳ εἶναι ἕτερον, πῶς οὐκ ἔστι γενητός, ἀρχὴν ἔχων τῆς οἰκειας οὐσίας, τὴν σύνθεσιν ὕλης τε καὶ λόγου ἐξ ὧν ἐστίν; Εἰ ἡ ὕλη καθ' ἑαυτὴν οὔτε βαρύτητα ἔχει οὔτε κουφότητα (ἔστι γὰρ ταῦτα τῶν ἐξ αὐτῆς γινομένων σωμάτων πάθη)· εἰ ἐκ πάσης τῆς τοιαύτης ὕλης γέγονεν ὁ οὐρανός ὁ μῆτε βαρύτητα ἔχων μῆτε κουφότητα· πόθεν γέγονε τὰ ἄλλα πάντα, τῆς ὕλης ἀναλωθείσης πάσης εἰς τὴν τοῦ οὐρανοῦ ποίησιν; Εἰ πρὸ τοῦ εἰδοποιηθῆναι τὴν ὕλην τῷ εἶδει τοῦ οὐρανοῦ, οὕτως οὐκ εἶχε βαρύτητα καὶ κουφότητα, ὡς νῦν οὐκ ἔχει μετὰ τὸ εἰδοποιηθῆναι αὐτὴν· πῶς οὐκ ἐκινεῖτο πρὸ τῆς εἰδοποιήσεως, ὡς νῦν κινεῖται μετὰ τὴν εἰδοποίησιν; Εἰ τὸ κινεῖσθαι οὐσίας ἐστὶ, καὶ τὸ μὴ ἔχειν βαρύτητα καὶ κουφότητα ὕλης ἐστὶ, καὶ οὐκ οὐσίας, κινεῖται δὲ ὁ οὐρανός τὴν κύκλῳ κίνησιν, διὰ τὸ μὴ ἔχειν βαρύτητα καὶ κουφότητα· δηλωστέον διὰ τὴν ὕλην τὸ κινεῖσθαι οὕτως ἔχει ὁ οὐρανός, καὶ οὐ διὰ τὸ εἶδος. Πῶς οὖν ἀκίνητος ἡ ὕλη πρὸ τοῦ εἶδους κατὰ τὴν κύκλῳ κίνησιν, οὔτε βαρύτητα ἔχουσα οὔτε κουφότητα;

52. Ἐκ τοῦ δευτέρου λόγου Περὶ οὐρανοῦ.

« Ἐκαστόν ἐστιν ὧν ἐστὶν ἔργον ἕνεκα τοῦ ἔργου. Θεοῦ δὲ ἐνέργεια ἀθανάσια· τοῦτο δ' ἐστὶ ζωὴ αἰδίου· ὥστε ἀνάγκη τῷ Θεῷ (38) κίνησιν αἰδίου ὑπάρχειν.

Ἐπεὶ δὲ οὐρανὸς τοιοῦτον· σῶμα γὰρ τι θεῖον· διὰ τοῦτο ἔχει τὸ ἐγκύκλιον (39) σῶμα, ὃ φύσει κινεῖται κύκλῳ ἀεὶ. »

Εἰ τοῦ μὲν ἀγενήτου καὶ ἀίθλου οὐδὲν ἐστὶ τοῦ εἶναι αἴτιον· ὧν δὲ ἐστὶν ἔργον, ταῦτα ἔνεκεν (40) τοῦ ἔργου ἐστὶν· οὐκ ἄρα ἀίδια, ὧν τὰ ἔργα τοῦ εἶναι ἐστὶν αἴτια. Εἰ ἀψύχων ἐστὶ τὸ τῆ παρουσίᾳ μόνον ἐνεργεῖν τὰς κατὰ φύσιν ἐνεργείας, λογικῶν δὲ, τὸ τῆ βουλήσει· πῶς ἐστὶ θεὸς ὁ οὐρανός, ὁ μὴ βουλήσει τὴν ἀθανασίαν ἐνεργῶν, ἀλλὰ τῆ κινήσει τε καὶ τῆ μεταστάσει τῶν ἑαυτοῦ μερῶν; Εἰ τὸ ἀγένητον οὔτε πρὸς τὸ εἶναι, οὔτε πρὸς τὸ ποιεῖν χρεῖται τινός, ἢ τινων τῶν ἐξωθεν τῆς συνεργείας· πῶς ὁ οὐρανός, καὶ πρὸς τὸ εἶναι αὐτὸν κινήτων χρήζων τῆς γῆς περὶ ἣν κινεῖται, καὶ πρὸς τὸ ποιεῖν, τοῦ ἡλίου, καὶ τῆς σελήνης, καὶ τῶν λοιπῶν ἀστρων, ἐστὶν ἀγένητος; Εἰ τοῦ ἀγενήτου οὐκ ἐστὶ λόγος ἐν τῷ ποιοῦντι, πῶς, εἰ ἀγένητος ὁ οὐρανός, ἔχει λόγον αἰὼλον ἐν τῷ ποιοῦντι, καὶ λόγον ἔνυλον ἐν τῇ ὕλῃ δι' ἣν ἕτερον τὸ οὐρανῷ εἶναι τῷ τὸδε οὐρανὸν εἶναι; Εἰ οὐ δύναται ὁ οὐρανός ποιῆσαι τῆ βουλήσει ἢ ποιεῖ τῆ κινήσει, πῶς θεὸς οὗτος αἰθίος, αἰθίον ἐνεργῶν ζωὴν ἀβουλήτως; Εἰ ἐν τοῖς αἰθίοις οὐκ ἐνεργεῖ ὁ οὐρανός τὴν αἰώνιον ζωὴν· ἔχουσι γὰρ ταύτην ἐκ τῆς οἰκείας φύσεως· τὰ γενητὰ δὲ καὶ φθαρτὰ αἰωνίως οὐ ζῶσι· τοῦ ἢ αἰώνιος ζωῆ, ἣν ἐνεργεῖ ὁ οὐρανός; Εἰ μὴ μόνον πρὸς γένεσιν τῶν γιγνομένων, ἀλλὰ καὶ πρὸς τὴν τῶν φθειρομένων ¹⁸ χρησίμη ἢ τοῦ οὐρανοῦ κινήσει· πῶς θεὸς ὁ οὐρανός, καὶ ἡ ἐνέργεια αὐτοῦ ζωὴ αἰώνιος, δι' ἣς φθειρεται τὰ φθαρτὰ; Εἰ ἐκ τῆς ὕλης συναγένητον τῆ ὕλῃ οὐ δυνατόν εἶναι, πῶς ἀγένητος ὁ οὐρανός, ὁ ὧν ἐκ τῆς ὕλης; Εἰ τὸ ἐξ ἀμφοτέρων, ὑστερον ἀμφοτέρων, πῶς ὁ οὐρανός, ὁ ὧν ἐκ τῆς ὕλης καὶ τοῦ εἶδους, συναιδίος ἐστὶν ἀμφοτέροις; Εἰ τὸ εἶδος οὐκ ἐκ τῆς ὕλης, ἀλλὰ ἐκ τοῦ ποιοῦντος, πῶς ὁ οὐρανός, ἄλλοθεν ἔχων τὴν ὕλην καὶ ἐτέρωθεν τὸ εἶδος, ἀγένητος ἐστὶν; Εἰ ὕλικόν ἐστὶ σῶμα ὁ οὐρανός, καὶ σφαιρικόν ἔχει τὸ σχῆμα, καὶ ἐστὶν ἀγένητος· πῶς οὐκ ἀμφοτέρα ἔχει ἐκ τῆς ὕλης, καὶ τὸ εἶναι ὁ ἐστὶ, καὶ τὸ ἔχειν ὁ ἔχει; Εἰ ἐστὶν ἡ ὕλη τὸ τοῖς καθ' αὐτὸ ἐξ αὐτῆς γιγνομένοις πρῶτως ὑποκειμένον καὶ ἐνυπάρχον, πῶς ἀγένητος ὧν ὁ οὐρανός, ὡς τὰ γενητὰ τὴν ὕλην ἔχει ὑποκειμένην τε καὶ ἐνυπάρχουσαν;

53. Ἐκ τοῦ αὐτοῦ λόγου.

« Ἐπειδὴ ὁ οὐρανός σῶμά τι θεῖον, διὰ τοῦτο ἔχει τὸ ἐγκύκλιον σῶμα ὃ φύσει κινεῖται κύκλῳ ἀεὶ· διὰ τὸ οὐκ οὐκ ὅλον τὸ σῶμα τοῦ οὐρανοῦ τοιοῦτον; Ὅτι ἀνάγκη μένειν τι τοῦ σώματος τοῦ φερομένου κύκλῳ, τὸ ἐπὶ τοῦ μέσου (41) τοῦτου δ' οὐδὲν οἶόν τε μένειν μόνον οὐθ' ὅλως οὐθ' ἐπὶ τοῦ μέσου. Καὶ γὰρ ἂν ἡ κατὰ φύσιν κινήσει ἦν αὐτοῦ ἐπὶ τὸ μέσον (φύσει δὲ κύκλῳ κινεῖται)· οὐ γὰρ ἂν ἦν αἰθίος ἡ κινήσει. Οὐθὲν

¹⁸ Leg. πρὸς τὴν φθοράν.

(39) Τὸ ἐγκύκλιον. Articulum desumpsit Sylburgius ex Aristot., et mox κύκλῳ.

ei, quod divinum est, motus insit æternus. Quoniam autem cœlum est ejusmodi, est enim divinum quoddam corpus, propterea rotundum habet corpus, quod natura in orbem movetur. »

Si ingenitum et æternum nullam habet cur existat causam, quorum autem opus exstat, ea propter opus sunt; non ergo æterna, quorum **575** opera in causa sunt cur existant. Si inanimatorum est præsentia tantum perficere naturales operationes, ratione autem utentium, voluntate: quomodo cœlum Deus est, quod non voluntate operatur immortalitatem, sed motu et partium suarum migratione? Si ingenitum neque ut sit, neque ut operetur ulla re indiget, nec cujusquam extranei adjumento: quomodo cœlum, quod et ut mobile sit, indiget terra **B** circa quam movetur, et ut operetur, sole et luna et reliquis astris, ingenitum est? Si ingeniti non est idea in opifice, quomodo cœlum, si est ingenitum, ideam habet immaterialem in conditore, et ideam materialem in materia, unde fit ut alia sit cœlo essentia, alia huic cœlo? Si non potest cœlum facere voluntate, quæ facit motione: quomodo Deus ille æternus est, qui æternam vitam operatur non volens? Si in his, quæ æterna sunt, non operatur cœlum æternam vitam, illam enim habent ex propria natura, genita autem et corruptibilia in æternum non vivunt: ubinam æterna vita, quam cœlum operatur? Si non solum ad generationem eorum, quæ fiunt, sed et ad corruptionem eorum quæ intereunt, utilis est cœli motus: quomodo Deus cœlum, ejusque operatio vita æterna, per quam corrumpuntur corruptibilia? Si quod ex materia est non potest esse una cum materia ingenitum: quomodo ingenitum cœlum, quod ex materia est? Si quod ex utroque est, utroque posterius: quomodo cœlum, quod ex materia et forma est, coæternum est utrique? Si forma non est ex materia, sed ex opifice: quomodo cœlum, quod aliunde habet materiam et aliunde formam, ingenitum est? Si materiale corpus est cœlum et rotundam habet figuram, estque ingenitum; quomodo non utrumque a materia accipit, ut et sit id quod est et habeat id quod habet? Si materia iis, quæ ex illa fiunt, primarie subjicitur et inest: quomodo cœlum, cum sit ingenitum, non secus tamen ac genita, materiam habet subjectam et insitam? **D**

53. Ex eodem libro, ibid., c. 3, p. 286.

« Quandoquidem cœlum divinum quoddam corpus est, idcirco corpus rotundum habet, quod natura semper in orbem agitur? Cur autem non totum cœli corpus ejusmodi est? Quoniam in eo corpore, quod in orbem fertur, aliquid consistere oportet, id videlicet quod in medio est. Porro hujus corporis fieri nequit ut pars ulla, ne in medio quidem, prorsus consistat. Alioqui enim naturalis ejus motus

(40) Ταῦτα ἔρεκεν. Ita Reg. 1. Editi ταῦτα δὲ ἐν.

(41) Ἐπὶ τοῦ μέσου. Reg. uterque ἐπὶ τῷ μέσῳ.

ad medium ferretur (natura vero in orbem movetur), neque motus esset æternus. Nihil enim quod præter naturam est, æternum est. Et quod præter naturam est, eo quod secundum naturam est, posterius est. Et quod præter naturam est, aberratio quædam est in generatione ab eo quod secundum naturam. Terram igitur esse necesse est. Nam hæc in medio conquiescit. Quod si terram, ignem quoque esse oportet. Eorum quippe quæ diversa inter se sunt, si alterum natura est, alterum **576** etiam natura esse, (siquidem contrarium sit) et aliquam ejus naturam esse, necesse est. Ipsa enim materia et contrariis et privatione prior est, sed ut calidum frigidum. Sed tamen si ignis et terra, necesse est et interjecta esse inter utrumque corpora. Contrarium enim est unumquodque unicuique elementorum. Hæc cum ita sint, necesse est esse generationem, quia horum nihil æternum esse potest. Patiuntur enim et faciunt sibi invicem contraria, seque invicem corrumpunt. Deinde vero non est rationi consentaneum, ut mobile quidpiam æternum sit, cujus non potest æternus esse secundum naturam motus. Talis autem horum motus est. Ac generationem quidem necessariam esse, ex his satis patet. Quod si generationem, necesse etiam erit aliam esse corruptionem, vel unam, vel plures. Nam pro eo atque integrum se habet corpus, necessarium est se corporum quoque elementa inter se invicem habere. In præsentia quidem tantum liquet, quam ob causam plura sint rotunda corpora, quia generationem esse necesse est; generationem autem, siquidem et ignem: hunc vero et alia, siquidem et terram: hanc porro quia consistere aliquid semper necesse est; siquidem et moveri aliquid semper.

Si cæli corpus, quia nec gravitatem nec levitatem habet, corpus est, quod circum medium semper volvitur, totum utique corpus cæli circum medium volvi necesse est. Sin cælum ejusmodi quidem corpus habet, motum autem ejusmodi non habet: nimirum præter naturam movetur. Si cæli corpus circum medium movetur, non totum vero secundum motum elementi, ex quo corpus esse dicitur, sed in orbem, migratione sibi obsistentium invicem partium: quomodo motus qui in orbem fit, elementi motum non superat? Atqui corporibus quæ ex elementis constant, motus haudquaquam secundum formam est, sed secundum elementa, ex quibus constant: quomodo igitur e cæli corpore motionis necessitas immutata est? Corpori, quod nec gravitatem nec levitatem habet, necesse est immobilem magis esse stabilitatem, quam motum instabilem. Nam si nec pondere deorsum fertur, nec levitate sursum, ut immobile maneat, necesse est. Si saxum in globi speciem effingeretur, et in aere poneretur, ut in locum suum deorsum ferretur, non illud profecto deorsum in orbem, propter formam ipsam sese volutando ferretur, sed recta pro gravitate sua. Quomodo ergo

¹⁰ Leg. μένειν.

(42) Καὶ ἑκστασις. Hæc mutuo sumpta ab Aristotele addidit Sylburgius.

(43) Κατὰ τὸ εἶδος. Reg. I, καὶ τὸ εἶδος.

ἂ γὰρ παρὰ φύσιν ἄδιον. Ὑστερον δὲ τὸ παρὰ φύσιν τοῦ κατὰ φύσιν· καὶ ἑκστασις (42) τις ἐστὶν ἐν τῇ γενέσει τὸ παρὰ φύσιν τοῦ κατὰ φύσιν. Ἀνάγκη τοίνυν γῆν εἶναι· τοῦτο γὰρ ἡρεμεῖ ἐπὶ τοῦ μέσου. Ἄλλὰ μὴν εἰ γῆν, ἀνάγκη καὶ πῦρ εἶναι. Τῶν γὰρ ἐναντίων εἰ θάτερον φύσει, ἀνάγκη καὶ θάτερον εἶναι φύσει, ἐάνπερ ἢ ἐναντίον, καὶ τὸ εἶναι τινα αὐτοῦ φύσιν. Ἡ γὰρ αὐτὴ ὕλη τῶν ἐναντίων καὶ τῆς στερήσεως προτέρα· λέγω δὲ οἶον τὸ θερμὸν τοῦ ψυχροῦ. Ἄλλὰ μὴν εἴπερ ἐστὶ πῦρ καὶ γῆ, ἀνάγκη καὶ τὰ μεταξὺ αὐτῶν εἶναι σώματα. Ἐναντίωσιν γὰρ ἕκαστον ἔχει πρὸς ἕκαστον τῶν στοιχείων· τούτων δὲ ὑπαρχόντων, φανερόν, ὅτι ἀνάγκη γένεσιν εἶναι διὰ τὸ μηδὲν οἶόν τ' αὐτῶν εἶναι ἄδιον. Πάσχει γὰρ καὶ ποιεῖ τὰ ἐναντία ὑπ' ἀλλήλων, καὶ φαρμακὰ ἀλλήλων ἐστίν· Ἐτι δὲ οὐκ εὐλόγον, εἶναι τι κινήτων ἄδιον, οὐ μὴ ἐνδέχεται κατὰ φύσιν εἶναι τὴν κίνησιν ἄδιον. Τούτων δ' ἐστὶ κινήσεις. Ὅτι μὲν τοίνυν ἀναγκαῖον εἶναι γένεσιν, ἐκ τούτων δῆλον· εἰ δὲ γένεσιν, ἀναγκαῖον εἶναι καὶ ἀλλήν φθοράν, ἡ μίαν, ἡ πλείους. Κατὰ γὰρ τὴν τοῦ ὄλου, ὡσαύτως ἀναγκαῖον ἔχει καὶ τὰ στοιχεῖα τῶν σωμάτων πρὸς ἀλλήλα. Νῦν δὲ τοσοῦτόν ἐστι δῆλον διὰ τίνα αἰτίαν πλείω τὰ ἐγκύκλια ἐστὶ σώματα, ὅτι ἀνάγκη γένεσιν εἶναι, εἴπερ καὶ πῦρ· τοῦτο δὲ καὶ τὰ ἄλλα, εἴπερ καὶ τὴν γῆν· τούτην δὲ, ὅτι ἀνάγκη μὲν εἶναι ¹⁰ τὸ ἀεὶ, εἴπερ καὶ κινεῖσθαι τὸ ἀεὶ. »

Εἰ διὰ μὲν τὸ μὴ ἔχειν βαρύτητα καὶ κούφότητα ἐστὶ σῶμα ἀεὶ κινήτων περὶ τὸ μέσον τοῦ οὐρανοῦ σῶμα· ἀνάγκη ἄρα ὄλον τὸ σῶμα τοῦ οὐρανοῦ κινεῖσθαι περὶ τὸ μέσον· εἰ δὲ σῶμα μὲν τοιοῦτον ἔχει ὁ οὐρανός, κίνησιν δὲ τοιαύτην οὐκ ἔχει, δῆλον ὅτι παρὰ φύσιν κινεῖται. Εἰ περὶ τὸ μέσον κινεῖται τὸ οὐρανοῦ σῶμα, οὐχ ὄλον δὲ κατὰ τὴν φθοράν τοῦ στοιχείου ἐξ οὗ εἶναι λέγεται τὸ σῶμα, ἀλλὰ σφαιρικῶς κατὰ ἀντιμετάστασιν τῶν μερῶν· πῶς οὐχὶ ἡ σφαιρική κίνησις ἐπικρατεῖ τὴν στοιχείου κίνησιν; Καίτοι οὐδαμῶς τοῖς ἐκ τῶν στοιχείων σώμασιν ἡ κίνησις κατὰ τὸ εἶδος (43) ὑπάρχει, ἀλλὰ κατὰ τὰ στοιχεῖα, ἐξ ὧν εἰσι· πῶς οὖν ἐκ τοῦ οὐρανοῦ σώματος ἡ ἀνάγκη τῆς κινήσεως ἐνήλλακται; Σώματι μῆτε βαρύτητα ἔχοντι, μῆτε κούφότητα, ἀναγκαῖον ἐστὶν **D** ἔχειν στάσιν ἀκίνητον μᾶλλον ἢ κίνησιν ἀστατον. Εἰ γὰρ μῆτε ὑπὸ βαρύτητός ἐστι κατωφερές, μῆτε ὑπὸ κούφότητός ἀνωφερές, ἀνάγκη μένειν αὐτὸ ἀκίνητον. Εἰ ἐσχηματίζετο λίθος τῷ τῆς σφαίρας σχήματι, καὶ ἐτίθετο ἐν τῷ ἀέρι, ἐνεχθῆναι κάτω εἰς τὴν ἑαυτοῦ χώραν, οὐκ ἂν ἐφέρετο κάτω κυλιόμενος σφαιρικῶς διὰ τὸ σχῆμα, ἀλλὰ κατ' εὐθείαν ἐφέρετο κατὰ τὴν ἑαυτοῦ βαρύτητα· πῶς τὸ πέμπτον (44) στοιχεῖον,

(44) Πῶς τὸ πέμπτον. Deesse οὖν admonuit Sylburgius.

ἐξ οὗ ἐστὶν ὁ οὐρανός, τὸ πεφυκὸς περὶ τὸ μέσον κινεῖσθαι διὰ τὸ μὴ ἔχειν βαρύτητα ἢ κουφότητα, οὐ κατὰ τὴν οἰκειαν φύσιν ὅλον σὺν τοῖς ἑαυτοῦ μέρεσι φέρεται περὶ τὸ μέσον, ἀλλὰ σφαιρικῶς κατὰ ἀντιμετάστασιν τῶν μερῶν κινεῖται τὴν κίνησιν, οὐκ οὖσαν τῆς τοῦ στοιχείου φύσεως, ἀλλὰ τοῦ σφαιρικοῦ σχήματος; Εἰ οὕτε παρὰ φύσιν, οὕτε περιττὸν, οὕτε μάτην ἐστὶν ἐν τοῖς αἰδίοις, πῶς οὐκ ἐστὶν ὁ οὐρανός παρὰ φύσιν κινούμενος, καὶ μάτην ἔχει τοῦ στοιχείου τὴν φύσιν, καθ' ἣν οὐ κινεῖται, καὶ περιττῶς ὑπὸ τοῦ πρώτως κινουόντος μὴ κινουμένου κινεῖται κίνησιν, ἣν καὶ χωρὶς ἐκλείνου ἡδύνατο κινήθηαι; Εἰ μὴ τὸ ἥρεμὸν ἡρέμει ἀεὶ ἐπὶ τοῦ μέσου, οὐκ ἂν τὸ κινούμενον ἀεὶ περὶ τὸ μέσον ἐκινεῖτο· πῶς οὐκ ἐστὶ (45) ψευδὲς τὸ τὸν οὐρανὸν κινεῖσθαι ἀεὶ τῇ ἑαυτοῦ φύσει; Εἰ μὴ τὴν φύσιν καὶ τὴν θέσιν ἣν ἔχει ἔσχεν ἡ γῆ, ὡσαύτως δὲ καὶ ὁ οὐρανός εἰ μὴ τὴν φύσιν καὶ τὴν θέσιν ἣν ἔχει ἔσχεν, οὐκ ἂν τὸ κινούμενον ἐκινεῖτο, οὐτ' ἂν τὸ ἥρεμὸν ἡρέμει· πῶς οὖν αἰδία ταῦτα καὶ ἀγέννητα, ὧν τὸ εἶναι, καὶ τὸ πῶς εἶναι ἐστὶν ἑκατέρου διὰ θάτερον· ὅπερ ἐστὶν ἴδιον τῶν γενητῶν; Εἰ ἐν τοῖς αἰδίοις οὕτε κατὰ πρόνοιαν ἐστὶ τι, οὕτε τὸ αὐτόματον (τὰ γὰρ κατὰ πρόνοιαν δεύτερα τῆς προνοίας· καὶ τὸ κατ' αὐτόματον ἢ παρὰ φύσιν ἢ συμβεβηκός, ἐν τοῖς κατὰ προαίρεσιν γιγνόμενοις ἐστὶν· ἀλλὰ τὸ μὲν παρὰ φύσιν δευτέρον ἐστὶ τοῦ κατὰ φύσιν· κατὰ γὰρ τὴν ἐκτροπήν τοῦ κατὰ φύσιν γίνεται τὸ παρὰ φύσιν· καὶ τὸ συμβαῖνον ἐν τοῖς κατὰ προαίρεσιν γιγνόμενοις δευτέρον ἐστὶ τῆς προαιρέσεως)· πῶς ὑπάρχει (46) ἐν τοῖς αἰδίοις τὸ εἶναι τὸδε διὰ τὸ εἶναι ἄλλο τὸδε τι; οἶον, ἐπειδὴ ὁ οὐρανός ἐστιν, ἀναγκαῖον εἶναι καὶ τὴν γῆν· εἰ δὲ γῆ καὶ οὐρανός ἐστι. Τὸ δὲ προνοίας ἐστὶν ἔργον, τῆς τῶν πᾶν ἐκ διαφορῶν κατ' οὐσίαν τε καὶ χρεῖαν μερῶν ποιήσεως. Ἡ ἄρα οὐκ αἰδία ὁ τὸ οὐρανός καὶ ἡ γῆ, καὶ τὰ ἐν αὐτοῖς πάντα, τὰ πρὸς τὸ εἶναι τε καὶ ποιεῖν καὶ πάσχειν ἀλλήλοις συντελοῦντα· ἢ εἰ αἰδία, οὐκ ἀνάγκη τὸδε τὸδε εἶναι, ἐπειδὴ τὸδε τὸδε ἐστὶν. Μίαν αἰδίων ἀνάγκην ὑποθέμενος ὁ Ἀριστοτέλης, πολλὰς ἄλλας αἰδίων ἀνάγκας ἐκ τῆς ὑποτεθείσης ἐξήρτησεν. Ἀνάγκη, φησὶν, εἶναι κίνησιν αἰδίων· εἰ δὲ κίνησις, ἀνάγκη εἶναι καὶ χρόνον αἰδίων· ἀριθμὸς γὰρ κινήσεως ὁ χρόνος. Εἰ δὲ αἰδίων ἡ κίνησις, ἀνάγκη ταύτη εἶναι συνεχῆ. Εἰ δὲ συνεχὴς ἡ κίνησις, ἀνάγκη εἶναι σῶμα ἀπλοῦν παρὰ τὰ ἐνταῦθα σώματα, μῆτε βαρύτητα μῆτε κουφότητα ἔχον. Τὰ γὰρ βαρέα καὶ κουφα σώματα, ἐπειδὴ κατ' εὐθείαν κινεῖται, συνεχῶς κινεῖσθαι οὐ δύναται· εἰ δὲ συνεχῶς κινεῖται, ἀνάγκη σφαιρικὸν ἔχειν σχῆμα· τοῦτο γὰρ τῷ σχήματι ἐνδέχεται μόνω τὴν συνεχῆ γενέσθαι κίνησιν. Εἰ δὲ σφαιρικῶς κινεῖται, ἀνάγκη τὴν γῆν εἶναι ἐν τῷ μέσῳ ἀεὶ ἡρεμούσαν, ἵνα περὶ αὐτὴν γίνηται τῆς σφαιρας ἡ κίνησις. Εἰ δὲ ἡ γῆ, ἀνάγκη καὶ τὰ μεταξὺ γῆς τε καὶ πυρὸς σώματα· εἰ δὲ ταῦτα, ἀνάγκη εἶναι τὴν γένεσιν, ἐπεὶ δὲ²⁰ ταῦτα

²⁰ Leg. ἐπειδὴ, et mox εἰ δὲ ἡ γένεσις.

(45) Πῶς οὐκ ἐστὶ. Idem observat hic quoque οὐν aut aliquid simile deesse.

(46) Πῶς ὑπάρχει. Inmerito Sylburgius scripsit

A quintum, ex quo cœlum est, elementum, quod ita natura comparatum est, ut circum medium volvatür, quia nec gravitatem habet nec levitatem, non totum secundum propriam naturam cum partibus suis circum medium fertur, sed in orbem secundum migrationem partium sibi obsistentium movetur, qui motus non naturæ elementariæ, sed formæ globosæ sit? Si in rebus æternis nihil aut præter naturam, aut superfluum, aut etiam frustra est, quomodo cœlum non præter naturam movetur, et frustra non habet elementi naturam, secundum quam non movetur, et non supervacaneæ a primò motore, qui ipse non movetur, 577 ad motum cietur, quo etiam sine ipso moveri potest? Si non id quod quiescit, semper in medio quiesceret, non id certe quod movetur, semper circum medium moveretur. Quæ ergo falsum non est, cœlum natura sua semper moveri? Nisi eam terra naturam et situm haberet quem habet, similiter autem cœlum, nisi eam naturam et situm haberet quem habet: non id quod movetur, moveretur: neque id quod quiescit, quiesceret. Quomodo ergo æterna hæc et ingenta, quorum utrumque propter alterum habet, ut aliquid sit, et ita sit; quod quidem proprium est eorum, quæ genita sunt. Si in rebus æternis neque secundum providentiam, neque fortuito quidquam est, (nam quæ secundum providentiam, posteriora sunt providentia. Quæ autem fortuito, vel præter naturam sunt, vel per accidens in iis quæ libere fiunt. C At id quod præter naturam, posterius est eo quod secundum naturam. Fit enim quod præter naturam est aberratione ab eo quod secundum naturam. Et quod accidit in iis, quæ libere fiunt, posterius est libero arbitrio) quomodo ergo rebus æternis congruat idcirco certum quid esse, quia aliud certum quid est? Veluti, quia cœlum est, necesse est et terram esse: si terra est, etiam et cœlum. Id autem Providentiæ opus est, quæ hanc universitatem ex diversis secundum substantiam et usum partibus constituit. Vel ergo minime æterna cœlum et terra et quæ in eis omnia, quæ sibi invicem et ut sint, et ut faciant ac patiantur, adjumento sunt; vel si æterna sunt, non necesse hoc esse certum quid, quia illud est certum quid. D Una æterna necessitate supposita, Aristoteles, multas alias ex ea, quam supposuit, æternas necessitates suspendit. Necesse est, inquit, esse motum æternum. Quod si motum, necesse est et tempus esse æternum; motionis enim numerus tempus. Si æternus motus, necesse est ut continuus sit. Si continuus motus, necesse est corpus esse simplex, ab his corporibus diversum, nec gravitatem habens, nec levitatem. Gravia enim et levia corpora, quia recta feruntur, non possunt continenter moveri. Quod si continue movetur, necesse est rotundam

πῶς οὖν ὑπάρχει. Paulo post legendum τοῦτο δὲ προνοίας ἐστὶν ἔργον.

habeat figuram : huic enim figuræ convenit soli A ἀττία εἶναι οὐ δύναται· οὐδὲ ἡ γένεσις, ἀνάγκη εἶναι καὶ ἄλλα ἐγκύκλια σώματα. Ἄλλ' εἰ τόδε τόδε continuous motus. Quod si in orbem movetur, necesse est terram esse in medio semper quiescentem, ἐστιν (47), ἀνάγκη τόδε τόδε εἶναι, ἐν τοῖς ἀγενήτοις τε καὶ αἰδίοις χώρων οὐκ ἔχει, οὐκ ἄρα ἀττία τε καὶ ἀγένητα τὰ βηθέντα. Εἰ δὲ ἀττία ταῦτα καὶ ἀγένητα, οὐκ ἄρα τοῦτο δι' ἐκεῖνο οὔτε ἐκεῖνο διὰ τοῦτο. Ἐπειδὴ, εἰ ἡ γῆ ἐστίν, ἀνάγκη καὶ τὸ πῦρ εἶναι, καὶ τὰ μεταξὺ αὐτῶν σώματα, πῶς εἰ ἡ μὲν γῆ ἀγένητός τε καὶ αἰδιος, τὸ πῦρ οὐκ αἰδιον, τὸ ὑπάρχον κωφόν τε καὶ ἀνωφερές; Εἰ γάρ, ὡς φησιν, ὡν ἐναντιῶν τὸ θάτερον φύσει, καὶ τὸ θάτερον ἀνάγκη φύσει εἶναι, πῶς οὐκ ἄτοπον τὸ τὴν γῆν εἶναι αἰδιόν τε καὶ ἀγένητον, τὸ δὲ πῦρ μὴ εἶναι αἰδιον; ἢ τὸ πῦρ μὴ εἶναι ²¹ αἰδιον, τὴν δὲ γῆν εἶναι αἰδιον, τὰ δι' ἄλληλα ὄντα; Εἰ διὰ τὴν γένεσιν ἀνάγκη εἶναι ἄλλα ἐγκύκλια σώματα, πῶς οὐχ ἡ γένεσις ἐστίν αἰτία τῶν αἰδιῶν; Ἄττία γάρ τὰ ἐγκύκλια σώματα καὶ ἡ γένεσις κατὰ τὴν τούτων κίνησιν. Εἰ δὲ τοῦτο ἄτοπον, οὐκ ἄρα τὰ ἐγκύκλια σώματα ἀγένητα. Ὡν γάρ τὸ εἶναι διὰ τὸ ἄλλα γενέσθαι ἐστὶ, γενητὰ ταῦτα καὶ οὐκ ἀττία. Εἰ ἐνδέχεται ἐν τοῖς αἰδίοις ὑπάρχειν τὸ ὑπάρχον ἐν τοῖς γενητοῖς, τόδε ἀνάγκη εἶναι, ἐπεὶ τόδε ἐστὶ τόδε· οὐδὲν ἄρα διαφέρει τὰ ἀγένητα τῶν γενητῶν. Ἐν γάρ, φησὶ, τοῖς αἰδίοις τὸ ἐνδεχόμενον οὐδὲν διαφέρει τοῦ εἶναι.

578 Nam si, ut ait, quorum contrarium alterum natura existit, necesse est et alterum natura existere : quomodo non repugnat ut terra æterna sit et ingenta, ignis vero non sit æternus, aut ut æternus sit ignis, terra vero non sit æterna, cum propter se invicem sint? Si propter generationem necesse est alia esse circularia corpora, quomodo generatio non causa est æternorum? Æterna enim sunt circularia corpora, et generatio secundum eorum motum. Quod si id absurdum, non ergo ingenta sunt circularia corpora. Quæ enim propterea sunt quod alia sint, genita hæc ac minime æterna. Si fieri potest in æternis rebus, quod in genitis fit, ut illud necesse sit esse, quia hoc certum quid est; nihil profecto different ingenta a genitis. In æternis enim, inquit, inter esse posse et esse nihil in terest.

54. Ex eodem libro, ibid., c. 4, p. 287.

« Quandoquidem duplex esse potest in circulo motus, neque hi inter se contrarii : si nihil temere aut fortuito esse in æternis potest, cælum autem æternum et qui in orbem fit motus : quam tandem ob causam in alteram partem fertur, non autem in alteram? Necesse est enim vel hoc principium esse, vel huius esse principium. Nam si natura semper facit id quod ex iis, quæ fieri convenit, optimum est : est autem ut in motibus directis is qui sursum fertur præstantior (divinior enim locus superior quam infimus), eodem modo et qui in anteriora, præstat eo qui retrorsum, siquidem et dextrum sinistro præstat; declarat proposita quæstio, quia prius ita se habet, idcirco et posterius. Hæc ipsa enim causa solvit dubitationem. Nam si habet se quam fieri potest optime, hæc ipsa erit causa illius etiam quod dictum est. Optimum est enim moveri motu simplici et perpetuo et in partem præstantiorem. »

²¹ Leg. πῦρ εἶναι et mox γῆν μὴ εἶναι.

(47) Τόδε τόδε ἐστίν. Præmittendum ὄτι.

(48) Ἀρχήν. Aristot. et Sylburg. ἢ ἀρχήν.

(49) Εἰ γάρ ἡ φύσις. Ita Reg. 1, et Aristot. Editi nostri ἢ γάρ ἡ φύσις.

(50) Μαρτυρεῖ δέ. Vocula hæc redundat. Frustra Sylburgius ex Aristot. καὶ μαρτυρεῖ δέ, et mox ὄτι ἔχει τὸ πρότερον Cujus loci videtur is esse sensus. Nimirum proposita dubitatio, solutionem secum

C 54. Ἐκ τοῦ αὐτοῦ λόγου.

« Ἐπειδὴ ἐστὶ διχῶς ἐπὶ τοῦ κύκλου κινήθηναι, καὶ οὐκ εἰσὶν ἐναντία αὐται, ἀλλὰ εἰ μὴθὲν ὡς ἔτυχε μὴδ' ἀπὸ ταυτομάτου ἐνδέχεται ἐν τοῖς αἰδίοις εἶναι· ὁ δὲ οὐρανὸς αἰδιος καὶ ἡ κύκλω φορά· διὰ τίνα ποτὲ αἰτίαν ἐπὶ θάτερα φέρεται, ἀλλ' οὐκ ἐπὶ θάτερα; Ἀνάγκη γάρ καὶ τοῦτο ἀρχήν (48) εἶναι, ἢ εἶναι αὐτοῦ ἀρχήν. Εἰ γάρ ἡ φύσις (49) ἀεὶ ποιεῖ τῶν ἐνδεχομένων τὸ βέλτιστον· ἐστὶ δὲ καθάπερ τῶν ἐπὶ τῆς εὐθείας φορῶν ἢ πρὸς τὸν ἄνω τόπον τιμιώτερα (θειότερος γάρ ὁ τόπος ὁ ἄνω τοῦ κάτω), τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ ἡ εἰς τὸ πρόσθεν τῆς εἰς τὸ ὀπίσθεν ἔχει, εἴπερ καὶ τὸ δεξιὸν καὶ τὸ ἀριστερόν· μαρτυρεῖ δ' (50) ἡ βηθεῖσα ἀπορία, ὅτι τὸ πρότερον καὶ τὸ ὕστερον· αὕτη γάρ ἡ αἰτία λύει τὴν ἀπορίαν. Εἰ γάρ ἔχει ὡς ἐνδέχεται βέλτιστα, αὕτη ἂν εἴη αἰτία καὶ τοῦ εἰρημένου. Βέλτιστον γάρ κινεῖσθαι ἀπλῆν τε κίνησιν καὶ ἄπαυστον, καὶ ταύτην ἐπὶ τὸ τιμιώτερον. »

fert. Nam cum statuat nihil in iis, quæ æterna sunt temere aut fortuito fieri, ac proinde naturam semper ea sectari quæ maxime conveniunt; hoc primum constituto alterum firmatur, nempe cælum in hanc potius, quam illam partem ferri, quia convenientissimum est, ut ita moveatur. Paulo post Aristot. et Sylburgius εἴη ἡ αἰτία.

Εἰ τὸν οὐρανὸν ἡ φύσις ἐποίησε κινήθῃναι εἰς τὸ ἔμπροσθεν, καὶ μὴ εἰς τὸ ὀπίσω, ἡ ἀεὶ τῶν ἐνδεχομένων τὸ βέλτιστον ποιουμένη· πῶς ἀπίδος ὁ οὐρανὸς καὶ ἡ τούτου φορὰ, ὑπὸ τῆς φύσεως γεγεννημένος, καὶ τὸ τὴν βελτίστην κινήθῃναι κίνησιν ἔχων; Εἰ τὴν διαφορὰν ἣν ἔχει ὁ ἄνω τόπος πρὸς τὸν κάτω, ταύτην ἔχει ἡ εἰς τὸ πρόσθεν κίνησις πρὸς τὴν εἰς τὸ ὀπίσθεν κίνησιν κατὰ τὸ τιμιώτερον καὶ θεϊότερον καὶ βέλτιστον· πῶς οὐκ εἰσὶν ἐναντία αἱ κινήσεις αὗται, τοσοῦτον ἀλλήλων διαφέρουσαι; Εἰ τῶν ἀπλῶν σωμάτων ἡ κίνησις ἀπλῆ οὐ κατὰ τὸ ἐνδεχόμενον, ἀλλὰ κατὰ τὸ ἀναγκαῖον, πῶς διχῶς κινήθῃναι δύναται ὁ οὐρανὸς ἀπλοῦν σῶμα ἔχων, καὶ κινεῖται ἐνδεχομένως; Εἰ πανταχόθεν ἐστὶν ὁ οὐρανὸς ἴσος ἑαυτῷ, καὶ ἴσα ἔχων τὰ μέρη τοῖς μέρεσι, καὶ ὡς ἐὰν κινήθῃ, τὴν σφαιρικὴν τε καὶ ἔγκυκλον σῶζει κίνησιν· δύναται ἄρα καὶ ἀπὸ μεσημβρίας κινήθῃναι εἰς ἄρκτον, καὶ ἀπὸ ἄρκτου εἰς μεσημβρίαν, ὡς δύναται κινήθῃναι ἀπὸ ἀνατολῆς εἰς δύσιν, καὶ ἀπὸ τῆς δύσεως εἰς ἀνατολήν. Πῶς οὖν οὐ μάτην ἡ φύσις τῷ σώματι τοῦ οὐρανοῦ ἐνέθηκε τοσοῦτων κινήσεων τὰς δυνάμεις, εἰ τετραχῶς μὲν ἔχει τὰς δυνάμεις, μοναχῶς δὲ κινεῖται;

55. Ἐκ τοῦ αὐτοῦ λόγου.

« Περὶ δὲ τῶν καλουμένων ἀστρων ἐπόμενον ἀνεῖν λέγειν, ἐκ τίνων συνεστᾶσι (51) καὶ τίνες αἱ κινήσεις αὐτῶν. Εὐλογώτατον δὲ καὶ τοῖς εἰρημόνοις ἐπόμενον (52) τὸ ἕκαστον τῶν ἀστρων ποιεῖν ἐκ τοῦτον τοῦ σώματος, ἐν ᾧ τυγχάνει τὴν φορὰν ἔχον, ἔπειθ' ἑφαμέν τι εἶναι ὁ κύκλω φέρεσθαι πέφυκεν. Ὡς περὶ γὰρ οἱ πύρινα φάσκοιτες εἶναι, διὰ τοῦτο λέγουσιν, ὅτι τὸ ἄνω σῶμα πῦρ εἶναι φασιν, ὡς εὐλογον ὅν ἕκαστον συνεστᾶναι ἐκ τούτων ἐν οἷς ἕκαστόν ἐστιν, ὁμοίως καὶ ἡμεῖς λέγομεν. Ἡ δὲ θερμότης ἀπ' αὐτῶν καὶ τὸ φῶς γίνεται παρατριβομένου (53) τοῦ ἀέρος ὑπὸ τῆς ἐκείνων φορᾶς. Πέφυκε γὰρ ἡ κίνησις ἐκπυροῦν καὶ λίθους, καὶ ξύλα, καὶ σίδηρον. Εὐλογώτερον οὖν τὸ ἐγγύτερον τοῦ πυρός· ἐγγύτερον δὲ ὁ ἀήρ, οἷον καὶ ἐπὶ τῶν φερομένων βελῶν· ταῦτα γὰρ (54) ἐκπυροῦνται οὕτως, ὥστε τήκεσθαι τὰς μολιθίδας· καὶ ἐπειπερ αὐτὰ ἐκπυροῦνται, ἀνάγκη καὶ τὴν κύκλω αὐτῶν ἀέρα τὸ αὐτὸ πάσχειν. Ταῦτα μὲν οὖν αὐτὰ ἐκθερμαίνεται διὰ τὸ ἐν ἀέρι φέρεσθαι, ὃς διὰ τὴν πληγὴν τῇ κινήσει γίνεται πῦρ. Τῶν δὲ ἄνω ἕκαστον ἐν τῇ σφαίρᾳ φέρεται, ὥστε αὐτὰ μὲν μὴ ἐκπυροῦσθαι· τοῦ δὲ ἀέρος ὑπὸ τῆς τοῦ κυκλικοῦ σώματος σφαίρας ὄντος, ἀνάγκη, φερομένου ἐκείνης, θερμαίνεσθαι, καὶ ταύτην μάλιστα ἡ ὁ ἥλιος τυγχάνει ἐνδεδεμένος· διὸ δὴ πλησιάζοντός τε αὐτοῦ καὶ ἀνίσχοντός, καὶ ὑπερ ἡμᾶς ὄντος, γίνεται θερμότης. Ὅτι μὲν οὖν οὔτε πύρινά ἐστιν, οὔτε ἐν τῷ πυρὶ φέρεται, ταῦτα ἡμῖν εἰρησίω περὶ αὐτῶν. »

Εἰ ἐκ τῆς αὐτῆς ὕλης (55) ἐξ ἧς ἐστὶν ὁ οὐρανὸς, ἐκ ταύτης ἐστὶ καὶ τὰ ἀστρο, πῶς οὐκ ἐστὶ ψευδὲς.

(51) *Συνεστᾶσι*. Addit Aristoteles καὶ ἐν ποίους στήμασι, et quibus in figuris. Mox deest vocula δὲ in Reg. 1 Aristoteles habet δὴ.

(52) *Ἐπόμενον*. Addit ἡμῖν Aristoteles.

(53) *Παρατριβομένου*. Aristot. παρεκτριβομένου.

Si natura, quæ semper ex his, quæ fieri convenit, optimum facit, ut cælum moveretur in anteriora fecit ac non in posteriora: quomodo cælum æternum ejusque motus, quod a natura factum est, et ab eadem habet, ut optimo moveatur motu? Si quod est discrimen inter superiorem locum et inferiorem, idem intercedit inter motum, qui in anteriora fertur et eum qui retrorsum, quantum spectat ad id quod præstantius et divinius et optimum est: quomodo non contrariæ sibi sunt hæmotiones, quæ tantopere a se invicem differunt? Si simplicium corporum simplex motus est, non ut convenit, sed ut necesse est: quomodo cælum dupliciter moveri potest, quod simplex habet corpus et movetur ut convenit? Si undequaesibi ipsum æquale est cælum, et æquales habet partibus partes, ac quocunque modo moveatur, sphæricum et circularem motum servat; potest ergo a meridie moveri in septentrionem, quemadmodum moveri potest ab oriente in occidentem et ab occidente in orientem. 579 Quomodo ergo natura non frustra cæli corpori indidit tot motuum facultates, si quadruplici quidem modo moveri potest, uno autem movetur?

55. *Ex eodem libro, ibid., c. 7, p. 289.*

« De iis autem quæ dicuntur astris sequitur ut dicamus ex quibus constant, et quinam eorum motus. Est autem rationi maxime consentaneum, et his quæ diximus consequens, ut astrum quodlibet ex eo componamus corpore, in quo motum suum habet, quandoquidem diximus aliquid esse, quod ita sit natura comparatum, ut in orbem moveatur. Quemadmodum enim qui igneas stellas esse dicunt, propterea dicunt, quia supernum corpus ignem esse dicunt, quippe cum consentaneum sit unumquodque ex iis constare in quibus est, ita et nos dicimus. Calor autem ab eis et lux venit, contrito eorum motu aere. Solet enim motus accendere et lapides et ligna et ferrum. Præcipue vero illud accenditur, quod proprius est igni est autem aër propior: quale est quod telis immissis evenit. Hæc enim ita ignescunt, ut et plumbum colliquecat: et quia ipsa ignescunt, necesse est ut et circumfusum aer idem patiatur. Atque hæc quidem ipsa incalescunt, quia in aere feruntur, qui percussus ex ipso motu fit ignis. Eorum autem, quæ sursum sunt, unumquodque in sphæra defertur, ita ut illa quidem non incalescant, sed aerem, qui corporis rotundi sphære subjectus est, necesse est incalescere, dum movetur sphæra, illa præsertim cui sol illigatur: unde, dum ille appropinquat et oritur et supra nos est, fit calor. Cur igitur stellæ neque igneæ sint, neque in igne moveantur, hæc a nobis dicta sunt. »

Si ex eadem materia, ex qua cælum, sunt etiam

(54) *Ταῦτα γάρ*. Sylburgius dum putat hujus scriptoris textum ex ipso Aristotelis textu emendandum, scripsit sine causa ταῦτα γὰρ αὐτά, et mox τὸ αὐτὸ τοῦτο, et infra, γίνεται ἡ θερμότης.

(55) *Υ.της*. Deest in Reg. 1.

astra : quomodo non falsum illud, *Ex universa materia factum est cælum?* Item, *Universam circumplexum est materiam?* Si id quod movetur, et motu suo idoneum sit ad aliud calefaciendum, nisi prius ipsum proprio motu incalescat, calefacere aliud non potest : quomodo sphaera et quæ in ea sunt astra, calefaciunt suo ipsorum motu aerem, cum ipsa non calefiant? Si quod suo ipsius motu calefactoriam vim exercet, id necesse est aut gravitatem habere aut levitatem, quomodo cælum et quæ in eo sunt astra, cum neque gravitatem habeant neque levitatem, calefactoriam vim exercent? Si quæ eandem habent mobilem substantiam, ea necesse est eodem per se motu fieri, non per accidens : quomodo non per accidens sol movetur, si sphaeræ illigatus est? Eadem ratio et de aliis astris, si non per se moventur naturali suo motu, sed per sphaeras, quibus illigata sunt. Si sol ex eadem materia, ex qua cælum, nec gravitatem nec levitatem habente, ac rotunda est figura, quemadmodum et cælum, cur non eodem uterque modo movetur, aut, quemadmodum sol, per adversam partium obstantiam? Sin nihil præter naturam est in iis, quæ sunt æterna : quomodo non præter naturam est, ut quem motum aliquis habet secundum naturam, eo non per se moveatur, sed per aliud? Moventur **580** enim sol et astra non per se, sed per sphaeras quibus sunt illigata. Sicut genita secundum rationem sunt id quod facta sunt, ita et ingenita secundum rationem sunt id quod sunt ; posteriora ergo ratione ingenita. Quod si id fieri non potest, nequaquam ergo secundum rationem sunt ingenita. Si autem non sunt secundum rationem, quomodo unumquodque eorum utiliter est id quod est, et habet id quod habet, et facit id quod facit? Quæ enim utiliter existunt, rationis et providentiæ sunt opera. Si genitis rebus adjunctum est, ut ex ratione sint et materia ; non ergo ex ratione et materia sunt ingenita. Quomodo ergo ingenita cælum, et quæ in eo omnia, et ex ratione et materia? Si, ut dixit Aristoteles, in iis, quæ æterna sunt, nihil frustra est, neque præter naturam : quomodo ab iis, quæ dixit de solis motu, utrumque evenit soli, et id quod frustra est et quod præter naturam? Nam si sol moventi illum sphaeræ non alligatus eodem secundum naturam moveretur motu, quo nunc movetur, quomodo non frustra illigatus est sphaeræ? Quod si non hoc secundum naturam moveretur, sed alio aut quantitate aut qualitate diverso : quomodo non præter naturam nunc movetur?

56. *Ex eodem libro, ibid., c. 8, p. 289.*

« Orbes quidem moventur, stellæ autem quietæ sunt, orbibusque devinctæ feruntur. »

Si natura in orbibus stellæ quiescunt, frustra orbibus sunt devinctæ. Sin præter naturam quiescunt, nempe per vim quiescunt. At in rebus æternis nihil vel frustra est, vel præter naturam. Itaque Aristoteles rationem motus siderum non invenit.

²² I.eg. τὰ ἀγένητα.

τὸ, Ἐκ πάσης γέγονε τῆς ὕλης ὁ οὐρανός, καὶ τὸ, Πᾶσαν τὴν ὕλην περιέληθεν; Εἰ τὸ κινούμενον καὶ τῇ κινήσει θερμαντικὸν ἐτέρου γιγνόμενον, ἐὰν μὴ προηγουμένως αὐτὸ τῇ ἑαυτοῦ κινήσει θερμανθῆ, θερμαντικὸν ἐτέρου γενέσθαι οὐ δύναται· πῶς ἡ σφαῖρα καὶ τὰ ἐν αὐτῇ ἄστρον θερμαίνουσι τῇ ἑαυτῶν κινήσει τὸν ἀέρα, αὐτὰ μὴ θερμαινόμενα; Εἰ τὸ τῇ ἑαυτοῦ κινήσει θερμαντικὰς ἐνεργείας ἐκτελοῦν, ἀνάγκη τοῦτο ἢ βαρύτητα ἔχειν ἢ κορυφότητα· πῶς ὁ οὐρανός καὶ τὰ ἐν αὐτῷ ἄστρον, μήτε βαρύτητα ἔχοντα, μήτε κορυφότητα, τὰς θερμαντικὰς ἐκτελεῖ ἐνεργείας; Εἰ τὰ τὴν αὐτὴν ἔχοντα κινήτην οὐσίαν, τοῦτοις ἀνάγκη τὴν αὐτὴν καθ' αὐτὸ κινεῖσθαι κινήσειν, καὶ μὴ κατὰ συμβεθεκός· πῶς οὐκ ἔστιν ὁ ἥλιος κατὰ συμβεθεκός κινούμενος, εἰ τῇ σφαίρᾳ ἐνδεδέεται; Καὶ περὶ τῶν ἄλλων ἄστρον ὁ αὐτὸς λόγος, εἰ μὴ δι' ἑαυτῶν κινούνται τὰς κατὰ φύσιν αὐτῶν κινήσεις, ἀλλὰ διὰ τῶν σφαιρῶν αἷς εἰσὶν ἐνδεδεμένα. Εἰ ἐκ τῆς αὐτῆς ὕλης ἔστιν ὁ ἥλιος ἧς ἔστιν ὁ οὐρανός, τῆς μήτε βαρύτητα μήτε κορυφότητα ἐχούσης, καὶ σφαιρικὸν ἔχει τὸ σχῆμα, ὥσπερ ἔχει καὶ ὁ οὐρανός· διὰ τί μὴ ὡσαύτως κινούνται ἀμφοτέροι, ἢ κατὰ ἀντιμετάστασιν τῶν μερῶν, ὥσπερ κινεῖται ὁ ἥλιος; Εἰ οὐδὲν παρὰ φύσιν ἐν τοῖς ἀέθροις, πῶς οὐκ ἔστι παρὰ φύσιν τὸ τὴν κίνησιν ἣν ἔχει τις κατὰ φύσιν, ταύτην μὴ δι' ἑαυτοῦ κινεῖσθαι, ἀλλὰ δι' ἐτέρου; Κινούνται γὰρ ὁ τε ἥλιος καὶ τὰ ἄστρον, οὐ δι' ἑαυτῶν, ἀλλὰ διὰ τῶν σφαιρῶν ἐν αἷς εἰσὶν ἐνδεδεμένοι. Εἰ, ὥσπερ τὰ γενητὰ κατὰ λόγον ἔστιν ὁ γέγονεν, οὕτω καὶ τὰ ἀγένητα κατὰ λόγον ἔστιν ὁ ἔστιν· ὕστερα ἄρα τοῦ λόγου τὰ γενητὰ²². Εἰ δὲ τοῦτο ἀδύνατον, οὐκ ἄρα κατὰ λόγον ἔστι τὰ ἀγένητα. Μὴ ὄντων δὲ αὐτῶν κατὰ λόγον, πῶς ἕκαστον αὐτῶν χρεωδῶς ἔστιν ὁ ἔστι, καὶ ἔχει ὁ ἔχει, καὶ ποιεῖ ἃ ποιεῖ; τὰ γὰρ χρεωδῶς θνα, λόγου τε καὶ προνοίας ἔστιν ἔργα. Εἰ ἀκολουθεῖ τοῖς γενητοῖς τὸ ἐκ λόγου εἶναι καὶ ὕλης, οὐκ ἄρα ἐκ λόγου καὶ ὕλης τὰ ἀγένητα. Πῶς οὖν ἀγένητα ὁ τε οὐρανός, καὶ τὰ ἐν αὐτῷ πάντα, καὶ ἔστιν ἐκ λόγου καὶ ὕλης; Εἰ, καθὰ εἶπεν ὁ Ἀριστοτέλης, ἐν τοῖς αἰθίοις οὐδὲν μάτην οὐδὲ παρὰ φύσιν· πῶς ἀφ' ὧν εἶπε περὶ τῆς τοῦ ἡλίου κινήσεως συμβαίνει τῷ ἡλίῳ ἀμφοτέρα, καὶ τὸ μάτην καὶ τὸ παρὰ φύσιν; Εἰ γὰρ τοῦ ἡλίου τῇ κινήσει αὐτὸν σφαίρᾳ μὴ ἐνδεδεμένου τὴν αὐτὴν κατὰ φύσιν ἐκινεῖτο κίνησιν ἣν νῦν κινεῖται· πῶς οὐ μάτην ἐνεδέθη τῇ σφαίρᾳ; Εἰ δὲ μὴ ταύτην ἐκινεῖτο κατὰ φύσιν, ἀλλ' ἐτέραν παρὰ ταύτην, εἴτε τῷ ποσῷ εἴτε τῷ ποιῷ· πῶς οὐ παρὰ φύσιν κινεῖται νῦν;

56. *Ἐκ τοῦ αὐτοῦ λόγου.*

« Τοὺς μὲν κύκλους κινεῖσθαι, τὰ δὲ ἄστρον ἠρεμεῖν, καὶ ἐνδεδεμένα τοῖς κύκλοις φέρεσθαι. »

Εἰ μὲν κατὰ φύσιν ἠρεμεῖ ἐν τοῖς κύκλοις τὰ ἄστρον, μάτην ἐνδεδέεται τοῖς κύκλοις· εἰ δὲ παρὰ φύσιν ἠρεμεῖ, δηλονότι βλάττῃ ἠρεμεῖ. Ἀλλὰ ἐν τοῖς αἰθίοις οὐθὲν οὔτε μάτην οὔτε παρὰ φύσιν. Οὐκ ἄρα εὔρεν ὁ Ἀριστοτέλης τὸν περὶ τῆς τῶν ἄστρον κινήσεως λόγον·

ἀδία γὰρ λέγει τὰ ἄστρα· καὶ ἐν οἷς εἶπε περὶ τῆς αὐτῶν κινήσεως, ἀμφοτέρα φαίνονται, τὸ μᾶτην καὶ παρὰ φύσιν. Εἰ ἀδία μὲν τὰ ἄστρα, ἀδιδος δὲ καὶ ὁ οὐρανὸς ἐν ᾧ ἐστὶ τὰ ἄστρα δεδεμένα, καὶ θεὸς ἕκαστον αὐτῶν προσηγόρευται· πῶς οὐκ εἰσὶ θεοὶ ὑπὸ θεῶν. συρόμενοι; Τὰ γὰρ τῶ κινουμένων ἐνδεδεμένα συρομένων κινεῖται. Εἰ ἄλλη ἢ σύνθεσις οὐσίας (ἐξ ὕλης γὰρ καὶ εἶδους), καὶ ἄλλη ἢ σύνθεσις ἢ ἐκ τῶν οὐσίαν ἔχόντων μερῶν· πῶς ἀδία ταῦτα λέγεται, τὰ ἀμφοτέρας ἔχοντα τὰς σύνθεσις; Ὁ γὰρ οὐρανός, ἔχων τὸν ἥλιον καὶ τὰ ἄστρα ἐνδεδεμένα μέρη, σύνθετος ἐξ αὐτῶν ἐστίν· ἔχων γὰρ ταῦτα ἐν ἑαυτῷ ἐστὶν ὁ οὐρανός.

57. Ἐκ τοῦ αὐτοῦ λόγου.

« Πρὸς δὲ τούτοις ἄλογον τὸ μὴθὲν ὄργανον αὐτοῖς ἀποδοῦναι τὴν φύσιν πρὸς τὴν κίνησιν. Οὐδὲν γὰρ ὡς ἔτυχε ποιεῖ ἢ φύσις, οὐδὲ τῶν μὲν ζώων φροντίσαι, τῶν δὲ οὕτω τιμῶν ὑπεριδεῖν, ἀλλ' εἰσιν ὡς περ ἐπίτηδες ἀφελεῖν πάντα δι' ὧν ἐνδέχεται προΐεναι καθ' αὐτά. »

Εἰ τῶν ἀδιδίων τε καὶ ἀγενήτων οὐδεὶς ἐστὶ ποιητής, οὐδὲ φροντίδι τινὸς εἰσὶν ἃ εἰσιν, ἢ ἔχουσιν ἃ ἔχουσι κατὰ φύσιν· πῶς, εἰ ἀγένητός ἐστὶν ὁ οὐρανός καὶ τὰ ἐν τῷ οὐρανῷ φαινόμενα συναγένητα ὑπάρχει αὐτῷ, τὴν φύσιν ἔχει ποιητὴν τε καὶ φροντιστήν τῶν πρὸς τὴν σύστασιν αὐτῶν τελομένων; Εἰ ἤρμωτε τῷ περὶ τῆς κινήσεως τῶν ἀδιδίων τὸν λόγον ποιουμένων τὸ λέγειν τὴν φύσιν μὴδὲν ὡς ἔτυχε ποιεῖν· πῶς οὐκ ἐστὶ δῆλον, ὅτι ἔργα εἰσὶ τῆς φύσεως ὃ τε οὐρανός καὶ τὰ ἐν οὐρανῷ φαινόμενα, τῆς ἀφελούσης αὐτῶν τὰ ὄργανα τῆς κινήσεως;

58. Ἐκ τοῦ αὐτοῦ λόγου.

« Ἐπεὶ οὖν δεῖ τὸν οὐρανὸν κινεῖσθαι τὴν ἑαυτοῦ (56) κίνησιν, τὰ δ' ἄλλα ἄστρα μὴ προΐεναι δι' αὐτῶν, εὐλόγως ἂν ἑκάτερον εἴη σφαιροειδές. Οὕτω γὰρ ἂν μάλιστα (57) τὸ μὲν κινήθησεται, τὸ δὲ ἡρεμήσει. »

Εἰ τὸ ἡρεμοῦν ἕκτερον λέγεται τὸ δυνάμενον κινήθησθαι τὴν κίνησιν ἑκατέρη ἀφ' ἧς ἡρεμεῖ, πῶς ἡρεμεῖ τὰ ἄστρα, ἴδιον οὐκ ἔχοντα κίνησιν καθ' ἣν κινεῖσθαι ἔχρη; Εἰ δὲ δύναμιν μὲν ἔχει τοῦ κινεῖσθαι, κωλύεται δὲ διὰ τὸ ἐνδεδέσθαι τῇ σφαίρᾳ· πῶς οὐ παρὰ φύσιν ἔχει τὸ κινεῖσθαι ἀεὶ; Εἰ τοῖς ἀεὶ κινουμένοις ὡς ἀρμόδιον ἐδόθη τὸ σφαιρικὸν σχῆμα, πῶς τῶν ἔχόντων τὸ σφαιρικὸν σχῆμα τὸ μὲν κινεῖται ἀεὶ ὡς ὁ οὐρανός, τὸ δὲ ἀεὶ ἡρεμεῖ, ὡς τὰ ἄστρα (58);

59. Ἐκ τοῦ αὐτοῦ λόγου.

« Ὅστε ἐπιπέτρ οὐ φαίνεται τοῦτο ἀεὶ (59) συμβαῖνον, οὔτε ἂν ἐμφύχον οὔτε βίαιον φέροιτο φορὰν οὔθην αὐτῶν, ὡς περ τὸ μέλλον ἐσεσθαι προνοούσης τῆς φύσεως, ὅτι μὴ τοῦτον τὸν τρόπον ἔχουσης τῆς

(56) Ἐαυτοῦ. Aristot. αὐτοῦ.

(57) Οὕτω γὰρ ἂν μάλιστα. Aristot. οὕτω μὲν γὰρ μάλιστα.

(58) Ὅς τὰ ἄστρα. Hæc suppeditavit Reg. 1.

(59) Ἄε. Deest apud Aristot. et a scripore nostro, si is eo usus est, sic intelligi debuit, ἀεὶ τοῦτο φαίνεται οὐ συμβαῖνον. Ait enim Aristoteles, si stel-

læ eterna namque ea esse asserit, et in iis, quæ de illorum motu disserit, utrumque apparet, quod frustra est et quod præter naturam. Si stellæ æternæ, æternum vero et cælum in quo stellæ sunt deligatæ, et quodlibet eorum deus dicitur: quomodo non sunt dii a diis tracti? Quæ enim in eo quod movetur, sunt devincta, tractim moventur. Si alia est compositio substantiæ (ex materia enim et forma), et alia compositio ex partibus substantiam habentibus: quomodo æterna hæc dicuntur, quæ utramque habent compositionem? Cælum enim, quod solem et stellas in se devinctas partes habet, compositum ex eis est; has enim in seipso habens, cælum est.

57. Ex eodem libro, ibid., c. 8, p. 290.

« Præterea a ratione alienum est, ut nullum illis natura instrumentum dederit ad motum: nihil enim temere facit natura. Nec videtur animantium quidem curam gessisse, res vero tam præstantes neglexisse: sed quasi de industria ademisse omnia quibus per se progredi possent. »

Si æternorum atque ingenitorum nullus est conditor, neque cujusquam cura sunt id quod sunt, aut habent id quod natura habent: quomodo, si ingenitum est cælum, et quæ in eo apparent simul ingenita, naturam habent et conditricem et curatricem eorum, quæ ad 581 constitutionem ipsorum agenti dicere, naturam nihil temere facere: quomodo perspicuum non est, cælum, et quæ in cælo apparent, naturæ opera esse, quæ illis motionis instrumenta ademit?

58. Ex eodem libro, ibid.

« Cum igitur oporteat, ut cælum quidem suo moveatur motu, astræ vero alia per se non progrediantur: merito utraque rotunda exstiterint. Sic enim maxime alterum movebitur, alterum quiescet. »

Si illud quiescere dicitur, quod eo motu potest moveri a quo quiescit, quomodo stellæ quiescunt, motum proprium non habentes, quo moveri eas oportuisset? Sin moveri quidem possunt, sed inhibentur quia globo sunt illigatæ: quomodo non præter naturam habent ut semper moveantur? Si iis, quæ perpetuo moventur, forma globosa tanquam apta et habilis est attributa: quomodo eorum quæ rotundam habent figuram, aliud semper movetur, ut cælum, aliud semper quiescit ut stellæ?

59. Ex eodem libro, ibid., c. 9, p. 291.

« Quocirca cum hoc nunquam contingere appareat, nec animato nec violento motu ulla stellarum fertur: providentia naturæ futurum veluti prævidente nempe, nisi hoc se modo haberet motus,

læ in acre aut igne moverentur, nec sphæra cohiberentur, fore ut sonitum horribilem ederent, et corpora, quæ circa hunc locum sunt offenderent ac penitus immutarent. Quod quidem cum nunquam eveniat, adeo concludit stellas eo motu, quem illis attribuit, cieri.

nihil ex iis, quæ sunt, similiter se habiturum circa hunc locum. »

Quomodo ergo æterna et ingenita, quæ ut ejusmodi sint, et ejusmodi motu cieantur, nature providentia acceperunt? Nam quæ secundum providentiam sunt, posteriora sunt providentia, æterna autem nullo posteriora. Si id quod futurum fuit, antequam esset non erat: quomodo fieri potest, ut de cælo et stellis, et motu earum utrumque verum sit, futura scilicet fuisse et æterna ac ingenita esse? Futurum enim, nondum est; æternum et ingenitum, semper est. Si ut ea quæ circum hunc locum sunt, ita se haberent ut se habent, talem natura, qualem diximus, cæli motum providit: quomodo æterna hæc et ingenita, quæ propter genita sunt ut sunt, et moventur ut moventur?

60. *Ex eodem libro, ibid., c. 14, p. 291.*

« Quandoquidem demonstratum est, non ita natura comparatas esse stellas ut per seipsas moveantur, natura autem nihil præter rationem neque frustra facit; nimirum et formam eam rebus immobilibus attribuit, quæ minime sit ad movendum apta: minime vero ad movendum accommodatus globus, eo quod instrumentum nullum ad motum habeat. Idcirco videlicet globosa est moles stellarum. »

Si natura, eis quæ continue moventur, figuram rotundam ad motus facilitatem appositam **582** dedit: quomodo stellæ non incassum ejusmodi receperunt figuram, quæ orbibus devinctæ sunt, et naturalem cursum suum perficere non possunt? Si stellæ non ita comparatæ sunt ut per seipsas moveantur, non ergo natura æternum habent motum? Quomodo ergo ex eodem sunt elemento, ex quo et cælum, quod neque gravitatem habet neque levitatem? Si cælum quidem, eo quod ex ejusmodi constet elemento, et quod rotundam habeat speciem, ita natura comparatum est ut continenter circum medium per seipsum moveatur; stellæ autem, quæ ex eodem sunt elemento eademque habent figuram, non ita comparatæ natura sunt ut per seipsas moveantur: frustra igitur, ut videtur, natura eis et substantiam et figuram tribuit ad continuum motum appositam, si stabilitatem habent immobilem. Quod stellæ et substantiam et figuram habent semper mobilem, stabilitatemque immobilem, quomodo id non est alienæ a ratione creationis et frustraneæ indicium, quæ præter naturam fecit ut stellæ quiescerent? Si ingenitorum et æternorum substantiæ supra omnem sive rationi consentaneam, sive a ratione alienam creationem sunt, quomodo, si ingenitum cælum et astra, naturæ, quæ nihil præter rationem aut frustra facit, providentia sunt id quod sunt et habent id quod habent? Si stellas oportuit non moveri, cur omnino per alia moven-

(60) *Πεφύκασι.* Reg. 1 hoc loco et infra πέφυκε.

(61) *Ἄποδέδωκε.* Aristot. ἀπέδωκε.

(62) *Εἰ δὲ μὲν οὐρανός.* Conjunctionem et, quæ

κινήσεως, οὐθὲν ἂν ἦν τῶν περὶ τὸν δεῦρο τόπον ὁμοίως ἔχον. »

Πῶς οὖν ἄλδια καὶ ἀγέννητα τὰ κατὰ τὴν πρόνοιαν τῆς φύσεως τὸ εἶναι τοιάδε, καὶ τὸ κινεῖσθαι τοῶσατε εἰληφότα; Τὰ γὰρ κατὰ πρόνοιαν δεύτερα τῆς προνοίας· καὶ τὰ ἄλδια οὐδενός ἐστι δεύτερα. Εἰ τὸ μέλλον ἔσεσθαι πρὸ τοῦ εἶναι οὐκ ἦν, πῶς ἐνδέχεται περὶ τοῦ οὐρανοῦ, καὶ τῶν ἀστρων, καὶ τῆς αὐτῶν κινήσεως ἀμφοτέρα εἶναι ἀληθῆ, τὸ μέλλον ἔσεσθαι καὶ τὸ ἄλδια καὶ ἀγέννητα αὐτὰ εἶναι; Τὸ γὰρ μέλλον οὐκ ἔστι, καὶ τὸ ἀλδιόν τε καὶ ἀγέννητον πάντοτε ἔνεστιν. Εἰ ἔνεκα τοῦ τὰ περὶ τὸν δεῦρο τόπον ὡς ἔσχεν ὁμοίως ἔχειν, τὸν εἰρημένον τρόπον τῆς κινήσεως τοῦ οὐρανοῦ ἢ φύσις προενόησεν εἶναι· πῶς ἄλδια τε καὶ ἀγέννητα ταῦτα, ἃ ἔνεκεν τῶν γεννητῶν ἔστιν ὡς ἔστιν, καὶ κινεῖται ὡς κινεῖται;

60. *Ἐκ τοῦ αὐτοῦ λόγου.*

« Ἐπειδὴ γὰρ δέδεικται, ὅτι οὐ πεφύκασι (60) κινεῖσθαι δι' αὐτῶν, ἢ δὲ φύσις οὐδὲν ἀλόγως οὐδὲ μάτην ποιεῖ· δηλονότι καὶ σχῆμα τοσοῦτον ἀποδέδωκε (61) τοῖς ἀκινήτοις ἢ ἡκιστα ἔστι κινήτικόν. Ἥκιστα δὲ κινήτικὸν ἡ σφαῖρα διὰ τὸ μηδὲν ἔχειν ὄργανον πρὸς τὴν κίνησιν. Ὄστε δηλονότι σφαιροειδῆ ἂν εἴη τὸν ὄγκον. »

Εἰ ἡ φύσις δέδωκε τοῖς ἀεὶ κινήτοις τὸ σφαιρικὸν σχῆμα ἐπιτήθειον πρὸς τὴν εὐκίνησιαν, πῶς οὐκ ἔστι τὰ ἄστρα μάτην εἰληφότα σχῆμα τοιοῦτον, ἐνδεδεμένα τοῖς κύκλοις, καὶ τὴν κατὰ φύσιν αὐτῶν μὴ δυνάμενα ἐκτελεῖν κίνησιν; Εἰ οὐ πεφύκασι τὰ ἄστρα δι' αὐτῶν κινεῖσθαι, οὐκ ἄρα ἔχουσι κατὰ φύσιν τὴν ἀλδιον κίνησιν. Πῶς οὖν εἰσιν ἐκ τοῦ αὐτοῦ στοιχείου ἐξ οὗ καὶ ὁ οὐρανός, τοῦ μήτε βαρύτητα ἔχοντος μήτε κορυφήτα; Εἰ ὁ μὲν οὐρανός (62), διὰ τὸ εἶναι αὐτὸν ἐκ τοιοῦτου στοιχείου καὶ διὰ τὸ σφαιρικὸν ἔχειν τὸ σχῆμα, πέφυκε περὶ τὸ μέσον κινεῖσθαι ἀεὶ δι' ἑαυτοῦ· τὰ δὲ ἄστρα, ἐκ τοῦ αὐτοῦ ὄντα στοιχείου, καὶ τὸ αὐτὸ ἔχοντα σχῆμα, οὐ πεφύκασι κινεῖσθαι δι' ἑαυτῶν· μάτην, ὡς ἔοικε, δέδωκεν αὐτοῖς ἡ φύσις οὐσίαν τε καὶ σχῆμα πρὸς τὴν ἀεὶ κίνησιν ἐπιτήθειον, εἰ στάσιν ἔχουσι ἀκίνητον. Τὸ οὐσίαν ἔχειν καὶ σχῆμα ἀκίνητον τὰ ἄστρα, καὶ στάσιν ἀκίνητον, πῶς οὐκ ἔστι δεῖγμα τῆς ἀλόγου τε καὶ ματαίας ποιήσεως τῆς παρὰ τὴν φύσιν πεποιητοῦς ἡμεῖν τὰ ἄστρα; Εἰ τῶν ἀγενήτων τε καὶ ἀδίων αἱ οὐσὶαι πάσης ποιήσεως τῆς τε κατὰ τὸν λόγον καὶ τῆς παρὰ τὸν λόγον ἀνωτέρας εἰσι, πῶς, εἰ ἀγέννητος ὁ οὐρανός καὶ τὰ ἄστρα, κατὰ πρόνοιαν τῆς φύσεως τῆς μηθὲν ἀλόγως μήτε ματαίας ποιούσης εἰσὶν ὁ εἰσι, καὶ ἔχουσι ἃ ἔχουσι; Εἰ οὐκ ἐχρῆν κινεῖσθαι τὰ ἄστρα, διὰ τί ὅλως κινούνται δι' ἐτέρων; Εἰ δὲ ἐχρῆν κινεῖσθαι, διὰ τί μὴ δι' ἑαυτῶν κινούνται. ἄλλὰ δι' ἐτέρων, δυναμένης τῆς φύσεως ποιεῖν αὐτὰ κινεῖσθαι δι' ἑαυτῶν τὴν κίνησιν ἦν νῦν κινούνται. δι'

deest in editis nostris et mss. ex Aristotelis textu mutuatus est Sylburgius. Infra melius legeretur πρὸς τὴν ἀκίνησιν.

ἐτέρων, τῆς ἐν εὐκίνητοτάτῃ αὐτῶν οὐσίᾳ πεποιη-
κυίας αὐτὰ ἀκίνητα καθ' αὐτά; Εἰ ἐν τοῖς αἰθίοις οὐ-
δὲν παρὰ φύσιν, παρὰ φύσιν δὲ τὸ οὐσίαν μὲν καὶ
σχῆμα ἔχειν ἀκίνητον, στάσιν δὲ ἀκίνητον· ἄρα
οὐκ αἰθία τὰ ἐν οἷς τὸ παρὰ φύσιν, ἢ ψευδὲς τὸ ἐν
τοῖς αἰθίοις οὐδὲν παρὰ φύσιν. Εἰ οὐδὲν τῶν ἀγενήτων,
οὔτε ὁ ἔχει οὔτε ὁ μὴ ἔχει, κατὰ πρόνοιάν τινος
ἔχει ἢ οὐκ ἔχει· πῶς, εἰ ἀγένητος ὁ οὐρανὸς καὶ τὰ
ἄστρα, κατὰ πρόνοιαν τῆς φύσεως ὄργανον μὲν οὐκ
ἔχει κινήσεως, σχῆμα δὲ ἔχει σφαιρικὸν ἀντὶ τοῦ
ὄργανου, πρὸς τὴν συνεχῆ κίνησιν ἐπιτηδείστερον ὄν
τῶν πορευτικῶν ὀργάνων;

habet vel non habet: quomodo, si ingenitum cælum
motus non habent, formam autem globosam habent

61. Ἐκ τοῦ αὐτοῦ λόγου.

« Ἡ μὲν πρώτη, μία οὐσα (63), πολλὰ κινεῖ τῶν
σωμάτων θείων· αἱ δὲ, πολλὰ οὐσαι, ἐν μόνον ἐκά-
στη. Τῶν γὰρ πλανωμένων ἐν ὀτιοῦν πλείους φέρε-
ται φοράς. Ταύτη τε οὖν ἀνισάζει ἢ φύσις, καὶ ποιεῖ
τινα τάξιν, τῇ μὲν μιᾷ φορᾷ πολλὰ ἀποδιδούσα σώμα-
τα, τῷ δὲ ἐνὶ σώματι πολλὰς φοράς. Ἐν πολλοῖς γὰρ
σφαίραις ἢ μία (64) σφαῖρα ἐνδεδεμένη φέρεται·
ἐκάστη δὲ σφαῖρα σῶμα τυγχάνει ὄν. »

Εἰ τῶν ἀγενήτων τε καὶ αἰθίων οὐσιῶν ποιητῆς οὐ-
δεὶς, πῶς αἰθία τε καὶ ἀγένητα ταῦτα, ὧν ἡ φύσις
τῆς τάξεώς ἐστι ποιητῆς, τῇ μὲν μιᾷ ἀποδιδούσα πολ-
λὰ σώματα, τῷ δὲ ἐνὶ σώματι πολλὰς φοράς, τὰ πλη-
θη τῶν τοῦ ἐνός σώματος φορῶν ἰσάζουσα τῷ πλη-
θει τῶν σωμάτων. Εἰ τὰ ἀγένητα ταῦτα καὶ ἀποίητα,
πῶς ἐνδέχεται ἐν τοῖς ἀγενήτοις πεποιημένην εἶναι
τάξιν φυσικὴν; Σφαῖρα σφαῖρα ἐνδεδεμένη. τὴν αὐ-
τὴν ἔχουσα οὐσίαν ἢ ἔχει ἢ σφαῖρα ἢ ἐνδέχεται· πῶς
οὐ φαίνεται ἀμφοτέρας ἔχουσα τὰς ἀτοπίας ἐν τοῖς
αἰθίοις μὴ ὑπαρχούσας, τὸ μᾶτην ἔχειν τὴν κινήτην
οὐσίαν καθ' ἣν οὐ κινεῖται, καὶ τὸ παρὰ φύσιν κινεῖ-
σθαι κατὰ συμβεθερῶς;

62. Ἐκ τοῦ τρίτου λόγου Περὶ οὐρανοῦ.

« Τῶν φύσει γενομένων τὰ μὲν εἰσιν οὐσίαι, τὰ δὲ
ἔργα καὶ πάθη τούτων. Λέγω δὲ οὐσίας μὲν τὰ τε
ἀπλᾶ (65) σώματα, οἷον πῦρ, καὶ γῆν, καὶ τὰ σύ-
στοιχα τούτοις, καὶ ἐκ τούτων, οἷον τὸν τε σύνολον
οὐρανὸν, καὶ τὰ μέρη τούτου, καὶ πάλιν τὰ τε ζῶα,
καὶ τὰ φυτὰ, καὶ τὰ μέρη τούτων. »

Ὁ εἰρηκῶς τὸν οὐρανὸν εἶναι ἐξ ἀπλοῦ τινος στοι-
χείου ἐτέρου ὄντος παρὰ τὰ ἐνταῦθα στοιχεῖα, καὶ
ὅτι οὐκ ἐνδέχεται οὐρανὸν ἄλλον γενέσθαι διὰ τὸ τοῦ-
τον πᾶσαν περιεληφέναι τὴν ὕλην· πῶς νῦν λέγει
ἐκ τῶν αὐτῶν εἶναι στοιχείων τὸν οὐρανὸν, ἐξ ὧν καὶ
τὰ ζῶα καὶ τὰ φυτὰ; Ἄλλ' εἰ μὲν ἄλλον οὐρανὸν λέ-
γει ἐξ ἄλλων στοιχείων γενέσθαι, πῶς οὐ ψεύδεται
λέγων, οὐκ ἐνδέχεται ἄλλον οὐρανὸν εἶναι πλην ἐνός;

(63) Ὅσα. Codices mss. et R. Stephanns οὐσία
et mox οὐσίαι, et ἕκαστον γὰρ τῶν. Scripsit Sytbur-
gius, ut est apud Aristotelem.

(64) Ἡ μία. Aristot. ἢ τελευταία.

A tur? Sin moveri oportuit, cur non per seipsas mo-
ventur, sed per alia; cum natura, quæ in substan-
tia earum ad movendum aptissima. ut per se immo-
biles sint, fecit, facere potuerit, ut per seipsas eo
moverentur motu, quo nunc per alia moventur? Si
in rebus æternis nihil præter naturam est; præter
naturam autem est, substantiam quidem habere et
formam perpetuo mobilem, stabilitatem vero immo-
bilem: non ergo æterna in quibusdum præter natu-
ram aliquid: aut illud falsum est, in rebus æternis
nihil esse præter naturam. Si nihil ingenitum pro-
videntia alicujus habet vel non habet, id quod ha-
bet et stellæ, providentia naturæ instrumentum quidem
pro instrumento, quæ ad motum continuum aptior,

B 61. Ex eodem libro, ibid., c. 12, p. 292 seq.

« Prima quidem, cum una sit, multa movet divi-
na corpora; istæ vero, cum plures sint, unum tan-
tum modo singulæ. Errantium enim quælibet plu-
ribus agitur motibus. Sic igitur adæquat natura et
ordinem quemdam instituit, uni quidem motioni
plura attribuens corpora, et uni corpori plures
motiones. Pluribus enim sphaëris una sphaëra al-
ligata fertur. Unaquæque autem sphaëra corpus
est. »

Si ingenitarum et æternarum substantiarum nul-
lus conditor, quomodo æterna hæc et ingenita, quo-
rum natura ordinis est opifex, uni quidem motioni
plura attribuens corpora, et uni corpori plures
motiones, numerum 583 unius corporis motio-
num adæquans numero corporum? Si ingenita hæc
et infecta, quomodo potest in rebus ingenitis insti-
tutus esse ordo naturalis? Sphaëra sphaëre alligata,
eamdem habens substantiam ac sphaëra, cui illigata
est, quomodo non videtur duplicem habere ab-
surditatem, in rebus æternis non occurrentem, et
quod frustra mobilem habeat substantiam, secun-
dum quam non movetur, et quod præter naturam
per accidens moveatur?

62. Ex libro tertio de cælo, lib. III, c. 1, p. 298.

« Eorum quæ natura esse dicuntur, alia sunt
substantiæ, alia opera et operationes earum. Sub-
stantias dico corpora simplicia, ut ignem et terram,
et quæ cum his sunt ejusdem seriei elementa,
et quæcumque ex iis orta sunt, ut totum cælum,
et partes ejus, item animantes et plantas, et harum
partes. »

Qui dixit cælum esse e simplici quodam elemen-
to a terrenis elementis diverso, nec posse aliud
fieri, quia istud universam circumplexum materiam:
quomodo nunc dicit, cælum ex eisdem esse ele-
mentis, ex quibus animantia et plantæ? Sed si
aliud cælum dicit, ex aliis elementis factum: quo-
modo non mentitur, dum ait non posse aliud cælum
esse præter unum? Sin autem idem cælum dicit,

(65) Τὰ τε ἀπλᾶ. Secundam voculam addidit Syl-
burgius ex Aristot., et paulo post οἷον ante τὸν τε
σύνολον, et conjunctionem ante πάλιν et voculam
τε ante ζῶα.

nunc quidem ex alio diviniore his terrenis elemento, nunc autem ex iisdem: quomodo non in alterutro mentitur?

63. *Ex eodem libro, ibid., c. 1, p. 298.*

« De primo igitur elemento dictum est, et quale sit natura, et incorruptibile ac ingenuum esse. »

Si elementum est id ex quo gignitur quod in eo existens gignitur: quomodo potest idem esse et elementum et ingenuum? Si prius elementum, et posterius id quod ex elemento: quomodo elementum, ex quo cælum, ingenuum est, et cum eo cælum ingenuum? Si ideo ingenuum elementum, quia non est ex elemento, quomodo ingenuum cælum quod est ex elemento?

64. *Ex eodem libro, ibid., c. 6, p. 304 seq.*

« Æterna igitur esse elementa non possunt. Videmus namque et ignem, et aquam, et unum quodque corporum simplicium dissolvi. Quare necesse est genita esse et corruptioni obnoxia elementa corporum. »

Si ex corporum elementis unum quoque est terra: quomodo terram quidem coæternam et coingenuam cælo dixisti, alia vero elementa genita et corruptioni obnoxia?

65. *Ex eodem libro, ibid., c. 6 extrem.*

« Elementa alia ex aliis generantur. »

Quomodo generantur alia ex aliis elementa, cum prima eorum generatio non sit ex se invicem? Hanc enim generationem necesse est illi præire. Nam cum sint, mutantur alia in aliud, et alia ex aliis fiunt.

Α εἰ δὲ τὸν αὐτὸν λέγει οὐρανὸν, ποτὲ μὲν ἐξ ἄλλου θειοτέρου στοιχείου παρὰ τὰ ἐναυθα, ποτὲ δὲ ἐκ τῶν αὐτῶν στοιχείων· πῶς οὐκ ἔστι θατέρως ψευδόμενος;

63. Ἐκ τοῦ αὐτοῦ λόγου.

« Περὶ μὲν οὖν τοῦ πρώτου τῶν στοιχείων εἰρηται, καὶ ποῖόν τι τὴν φύσιν, καὶ ὅτι ἀφθαρτον καὶ ἀγένητον. »

Εἰ στοιχείον ἐστὶ τὸ ἐξ οὗ γίγνεται τὸ γιγνώμενον ἐνυπάρχον αὐτῷ, πῶς ἐνδέχεται τὸ αὐτὸ καὶ στοιχείον εἶναι καὶ ἀγένητον; Εἰ πρώτων τὸ στοιχείον. καὶ ὕστερον τὸ ἐκ τοῦ στοιχείου, πῶς ἀγένητον τὸ στοιχείον ἐξ οὗ ὁ οὐρανός, καὶ συναγένητος αὐτῷ ὁ οὐρανός; Εἰ διὰ τοῦτο ἀγένητον τὸ στοιχείον, ὅτι οὐκ ἐκ στοιχείου, πῶς ἀγένητος ὁ οὐρανός ὁ ὢν ἐκ στοιχείου;

Ρ

64. Ἐκ τοῦ αὐτοῦ λόγου.

« Αἰδία μὲν οὖν εἶναι ἀδύνατον· ὀρώμεν γὰρ καὶ πῦρ, καὶ ὕδωρ, καὶ ἕκαστον τῶν ἀπλῶν σωμάτων διαλυόμενον, ὥστ' ἀνάγκη γενητὰ καὶ φθαρτὰ εἶναι τὰ στοιχεῖα τῶν σωμάτων. »

Εἰ στοιχείον τῶν σωμάτων ἐστὶ καὶ ἡ γῆ, πῶς τὴν μὲν γῆν συναϊδίον τε καὶ συναγένητον εἰρηκας τῷ οὐρανῷ, τὰ δὲ ἄλλα στοιχεῖα γενητὰ καὶ φθαρτὰ;

65. Ἐκ τοῦ αὐτοῦ λόγου.

« Τῶν στοιχείων ἡ γένεσις ἐξ ἄλλήλων. »

Πῶς γίνεται ἐξ ἄλλήλων τὰ στοιχεῖα πρώτον μὲν γινομένων κατὰ τὴν γένεσιν τὴν ἐξ ἄλλήλων; Ταύτην γὰρ τὴν γένεσιν ἀνάγκη προηγεῖσθαι ἐκεῖνης τῆς γενέσεως. ὄντων γὰρ αὐτῶν, μεταβάλλεται εἰς ἄλλα, καὶ γίνονται ἐξ ἄλλήλων.

584 ADMONITIO IN PARTEM II APPENDICIS.

Primum hujus secundæ partis locum actis martyrii S. Justini deferendum esse duxi, cum neque hoc egregium monumentum in hac editione desiderari vellem, et quæ Justinus a præfecto urbis interrogatus constanter respondit, ea convenienter præmitti possint pluribus S. martyris præclare dictis, quæ fragmenta sunt operum deperditorum.

Hæc acta non nunc primum Græce prodeunt, sed tamen accurate eruditi sodalis manu, aom̄i Petri Maloëi Congregationis nostræ in Curia Romana olim procuratoris, e codice Vaticano 655 fuerunt descripta. Momentum sane eo pretiosius, quod Actis S. Justini, quæ Latine vulgata sunt, nonnulla insunt errata, quæ Græcorum ope emendantur. Ut unum aliquod exemplum afferam; pro eo, quod Græce legitur, ἐὰν μαστιγωθείς ἀποκεφαλίσθῃς, « si verberibus cæsus capite plectaris, » Latine habemus, « si a capite per totum corpus flagellis cæsus fueris. » His adde præfecti dicta in Græcis, ita ut ex illius ore prolata sunt, accurate referri, in Latinis autem liberius.

Quod spectat ad fragmenta operum deperditorum, illud quod agmen agit atque ex S. Justino de resurrectione excerptum dicitur, cum tota pene sit peractatio potius quam fragmentum, inquirendi curam injicit ac dijudicandi notas suppeditat, utrum Justino necne tribuendum sit.

Eruditus Græbius, qui primus hoc insigne fragmentum Spicileg., tom. II. Græce edidit, cum Latine tantum inter Parallela S. Joannis Damasceni, interprete Billio, exstaret, non videtur dubitare, quin germanissimus S. Justini fetus sit; neque illi hac in re doctissimus operum S. Joannis Damasceni editor Michael Lequien refragatus est. Illud profecto certum et exploratum est, multa Justinum de resurrectione disseruisse, in libris præsertim, quos contra Marcionem et alios resurrectionis obtrectatores scripsit. Horum ex aliquo petito procul dubio testimonium, quod a S. Methodio citatum infra apponemus. At Justini nullum prorsus librum antiqui memorant, qui data opera de resurrectione scriptus fuerit. Sed tamen suspicari liceret fragmentum, quod inter Parallela asservatur, ex libris S. Justini contra hæreses depromptum esse, si vere fragmentum esset ac non potius totum opusculum. At ita suis partibus absolutum est, ut nec exordium desit, nec conclusio. Semel tantum et iterum hæc legitur, « et post pauca; » quibus verbis monemur pauca admodum fuisse omissa. Non potest ergo S. martyr eorum, quæ in Parallelis ipsi tribuuntur, existimari parens, nisi opus aliquod de resurrectione composuerit; quod quidem silent omnes antiqui.

Præterea huic scripto, quod sub Justini nomine jactatur, nonnulla insunt, quæ nec doctrinam nec ætatem Justini redoleant. Opusculi auctor n. 7. « Carnem a Deo ad ipsius imaginem formatam fuisse censet; » quod quidem etsi commodo sensu accipi potest, ac de humana forma imaginem quamdam divini domi-

natus præferente intelligi, Justino tamen attribui non potest, qui hanc divinæ imaginis notionem omnino rejicit, Cohort. n. 34.

Non magis cum doctrina Justini quadrat quod hæreticorum sententia, dicentium n. 8. « Anima est incorrupta, utpote pars Dei et spiraculum ejus, » si minus vere et ex animo probatur, saltem incastigata dimittitur, nedum eo consutetur studio, quo consutaturum fuisse Justinum fatebitur quisquis illius de anima doctrinam ex primordiis dialogi cum Tryphone perspexerit.

Quo tempore compositum fuit opusculum, hæreses, quæ Christo carnem nostræ similem denegarunt, videntur pene exaruisse, ut patet ex his verbis n. 2. « Sunt autem nonnulli, qui et ipsum Jesum dicunt spirituales tantum advenisse, non item in carne, sed speciem carnis exhibuisse. » Id profecto tum demum dici potuit, cum ejusmodi hæreses obsoletæ et ad paucos redactæ fuerunt. At Justini sæculo Marcion Ponticus in omni hominum genere hunc errorem plurimum inusserat, ut testatur Justinus, Apol. 1, n. 26, ac multæ aliæ sectæ eandem impietatem præ se ferebant.

585 Si mihi detur conjiciendi venia, libenter hoc opus tribuam auctori expositionis fidei, quam in primo Appendicis parte edidimus. Non improbable est plura ejusdem hominis scripta sub Justini nomine prodierunt. In utroque opere eundem styllum, eosdemque animi vividos impetus animadvertere mihi videor. Sæpe declarat auctor Expositionis fidei, se Ecclesiæ filius hoc opus elaborasse: sic etiam auctor opusculi de Resurrect. « veniam ab Ecclesiæ filiis exposcit, si etiam rationibus, quæ extraneæ videntur et mundanæ, » utitur, n. 5.

Ipsa etiam utriusque scripti ætas mirifice congruit. Quæ enim ex opusculo de Resurrect. protuli, ut a sæculo secundo amandetur, iisdem uti possum ut a quinto non removeatur, quæ quidem certissima est ætas Expositionis fidei. Nefarie enim hæreses, quæ secundo sæculo vigeant, quinto exaruerant magna ex parte.

Ut Justino deferretur hujus operis honor, duo videntur adjuvisse: primum quod præclarissima continet resurrectionis argumenta; deinde quod nonnulla e Justino imitatione expressa, illa in primis resurrectionis argumenta, quæ ex hominis in utero formatione et Christi ad sanandam carnem miraculis ducuntur. Forte etiam ex iisdem hausta fontibus, quæ Irenæi et Tertulliani testimoniis similia sunt: uterque enim ex Justino plurima transtulit in suas elucubrations.

De brevioribus fragmentis, quæ opusculum de Resurrectione sequuntur, non disseeram hoc loco, satius existimans in Notis observare, si quid occurrat de quo monendus Lector videatur.

APPENDICIS PARS II

Acta martyrii S. Justini complectens, necnon fragmenta operum deperditorum tum ipsius Justini, tum etiam Tatiani et Theophili Antiocheni.

ΜΑΡΤΥΡΙΟΝ ΤΩΝ ΑΓΙΩΝ ΜΑΡΤΥΡΩΝ ΙΟΥΣΤΙΝΟΥ

ΧΑΡΙΤΩΝΟΣ, ΧΑΡΙΤΟΥΣ, ΠΑΙΩΝΟΣ ΚΑΙ ΛΙΒΕΡΙΑΝΟΥ

ΜΑΡΤΥΡΗΣΑΝΤΩΝ ΕΝ 'ΡΩΜΗ.

MARTYRIUM SANCTORUM MARTYRUM JUSTINI

CHARITONIS, CHARITUS, PÆONIS ET LIBERIANI

QUÏ PASSI SUNT ROMÆ.

1. Ἐν τῷ καιρῷ (66) τῶν ἀνόμων ὑπερμάχων τῆς εἰδωλολατρίας προστάγματα ἀσεβῆ κατὰ τῶν εὐσεβούντων Χριστιανῶν κατὰ πόλιν καὶ χώραν ἐξετίθετο, ὥστε αὐτοὺς ἀναγκάζεσθαι σπένδειν τοῖς ματαλοῖς εἰδύλοις· συλληφθέντες οὖν οἱ ἄγιοι ἄνδρες εἰσῆχθησαν πρὸς τὸν τῆς Ῥώμης ἑπαρχὸν ὀνόματι Που-

A §. I. Quo tempore nefarii superstitionis idolorum repugnatores impia contra pietatem ac religionem servantes Christianos per singulas urbes ac regiones edicta proposuerunt, ut quicumque Christiani deprehensi essent, idolis sacrificare cogerentur: comprehensi Justinus et qui cum illo eiant, ad-

(66) Ἐν τῷ καιρῷ. Vel legendum ἐν ᾧ καιρῷ, vel ἰτα vertendum: Tempore impiorum idololatriæ

defensorum. Videntur acta sic incepisse: συλληφθέντες οἱ ἄγιοι. Quæ præcedunt superaddita sunt.

ducti sunt ad Romæ præsidem, Rusticum nomine. Quibus ante tribunal constitutis, Rusticus præses dixit Justino : *Age, esto diis ipsis obediens, et imperatoris edictis. Illi autem Justinus respondit : Nemo unquam reprehendi aut condemnari poterit, qui Salvatoris nostri Jesu Christi præceptis obediens. Tum Rusticus præfectus : In cujusnam, inquit, eruditionis ac disciplinarum genere versaris? Cui Justinus : Omnium disciplinarum genus discere conatus sum, omnemque eruditionem expertus. Postremo veræ Christianorum disciplinæ adhæsi, quamvis illa non placeat his, qui falsæ opinionis errore ducuntur.* 586 Tum Rusticus dixit : *Illane, miserrime, eruditione delectaris?* — *Maxime, inquit Justinus, quoniam recto cum dogmate Christianos ipsos sequor. At præfectus : Qualem est istud dogma? Respondit Justinus : Rectum dogma, quod Christiani homines cum pietate servamus, hoc est, ut Deum unum existimemus, factorem atque creatorem omnium quæ videntur, quæque corporeis oculis non cernuntur; et Dominum Jesum Christum, Dei Filium confiteamur olim a prophetis prænuntiatum, qui et humani generis judex venturus est, salutis præco et magister iis qui ab illo bene didicerint. Ego quidem, ut homo, imbecillus sum et longe minor, quam ut de infinita illius Deitate aliquid magnum dicere possim; prophetarum munus hoc esse fateor. Illi enim hujus ipsius, quem Dei Filium esse dixi, in orbem terrarum adventum, multis antea sæculis divinitus prædixerunt.*

II. Quæsit præfectus, quem in locum Christiani convenirent. Cui respondit Justinus, eo unumquemque convenire quo vellet ac posset. An, inquit, existimas omnes nos in eundem locum convenire solitos? *Minime res ita se habet; quoniam Christianorum Deus loco non circumscribitur; sed cum invisibilis sit, cælum et terram implet, atque ubique a fidelibus adoratur, et ejus gloria collaudatur. Tunc præfectus : Age, inquit, dicas, quem in locum conveniatis, et discipulos tuos congreges. Respondit Justinus : Ego prope domum Martini cujusdam, ad Balneum, cognomento Timiotinum, hactenus mansi. Veni autem in urbem Romam secundo, neque alium quempiam locum, nisi quem dixi, cognosco. Ac si quis ad me venire voluit, communicavi cum illo veritatis doctrinam. Ergo Christianus es tu?* inquit Rusticus. At Justinus. *Maxime, Christianus ego sum.*

III. Tunc præfectus dixit Charitoni : *An et tu*

(67) *Πρῶτον πισθῆτι. Primo diis crede et imperatoribus obsequere.*

(68) *Αὐτοῦς. Latinus interpret id refert ad ipsos Christianos; sed ad Christianorum doctrinam sive disciplinam referendum est, et sic reddendum : Quoniam recto cum dogmate ipsam sequor. Sanctus martyr, cujus in refellendis hæreticis nobilitata fuerat opera, sciscitante præfecto quodnam esset illud rectum dogma, quod se profiteri dicebat, sic fidem exponit, ut plerasque illius ætatis hæreses notet, quæ Christum Creatoris Filium esse et a prophetis prænuntiatum negabant. Mox vertendum : Qui prænuntiatum est a Prophetis venturus humano*

στικόν. Ὡν εἰσαχθέντων πρὸ τοῦ βήματος, Ῥουστικός ὁ ἑπαρχὸς εἶπε πρὸς Ἰουστίνον· Πρῶτον πισθῆτι (67) τοῖς θεοῖς, καὶ ὑπάκουσον τοῖς βασιλευσίν. Ἰουστίνος εἶπεν· Ἀμειμπτον καὶ ἀκατάγνωστον τὸ κείσθῃαι τοῖς προσταχθεῖσιν ὑπὸ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ. Ῥουστικός ἑπαρχὸς εἶπε· Ποιοὺς λόγους μεταχειρίζεις; Ἰουστίνος εἶπε· Πάντας μὲν λόγους ἐπειρόδη μαθεῖν· συνθέμην δὲ τοῖς ἀληθεῖσι λόγοις, τοῖς τῶν Χριστιανῶν, κἄν μὴ ἀρέσκωσι τοῖς ψευδοδόξοις. Ῥουστικός ἑπαρχὸς εἶπεν· Ἐκαῖνοι σε ἀρέσκουσιν οἱ λόγοι, πανάθλις; Ἰουστίνος εἶπε· Ναί, ἐπειδὴ μετὰ δόγματος ὀρθοῦ ἐσομαι αὐτούς (68). Ῥουστικός ἑπαρχὸς εἶπε· Ποῖόν ἐστι δόγμα; Ἰουστίνος εἶπεν· Ὅπερ εὐσεβοῦμεν εἰς τὸν τῶν Χριστιανῶν θεόν, ὃν ἠγούμεθα ἓνα τούτον ἐξ ἀρχῆς ποιητὴν καὶ δημιουργόν τῆς κτίσεως, ὁρατῆς τε καὶ ἀοράτου· καὶ Κύριον Ἰησοῦν Χριστόν, Παῖδα Θεοῦ, ὃς καὶ προκεκήρκαται ὑπὸ τῶν προφητῶν μέλλων παραγίνεσθαι τῷ γένει τῶν ἀνθρώπων σωτηρίας κηρύξαι καὶ διδάσκαλος καλῶν μαθητῶν. Καὶ γὰρ, ἀνθρώπος ὢν, μικρὰ νομίζω λέγειν πρὸς τὴν αὐτοῦ (69) ἀπειρον θεότητα, προφητικὴν τινα δύναμιν ὁμολογῶν. Ἐπὶ (70) προκεκήρκαται περὶ τούτου, ὃν ἐξηγῶν ὁ θεὸς Ἰὼν ὄντα. Ἰσημι γάρ, ὅτι ἀνωθεν προεῖπον οἱ προφῆται περὶ τῆς τούτου παρουσίας γενομένης ἐν ἀνθρώποις.

II. Ῥουστικός ἑπαρχὸς εἶπε· Ποῦ συνέρχεσθε, Ἰουστίνος εἶπεν· Ἐνθα ἐκάστῳ προαίρεσις καὶ δύναμις ἐστὶ (71). Πάντως γὰρ νομίζεις ἐπὶ τὸ αὐτὸ συνέρχεσθαι ἡμᾶς πάντας; Οὐχ οὕτως δέ· διότι ὁ θεὸς τῶν Χριστιανῶν τόπῳ οὐ περιγράφεται, ἀλλὰ, ἀόρατος ὢν, τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν πληροῖ, καὶ πανταχοῦ ὑπὸ τῶν πιστῶν προσκυνεῖται καὶ δοξάζεται. Ῥουστικός ἑπαρχὸς εἶπεν· Εἰπέ μοὶ συνέρχεσθε, ἢ εἰς ποῖον τόπον ἀπορίζεις τοὺς μαθητάς σου; Ἰουστίνος εἶπεν· Ἐγὼ ἐπάνω μέρω τῆς Μαρτίου τοῦ Τιμοτίου βαλανίου, καὶ παρὰ πάντα τὸν χρόνον τούτου· (ἐπεδήμησα δὲ τῇ Ῥωμαίων πόλει τούτου δευτέρου) καὶ οὐ γινώσκω (72) ἄλλην τιὰν συνέλευσιν εἰ μὴ τὴν ἐκείνου. Καὶ εἰ τις ἐβούλετο ἀμειψίσθαι παρ' ἐμοί, ἐκοινώνουν αὐτῷ τῶν τῆς ἀληθείας λόγων. Ῥουστικός εἶπεν· Οὐκοῦν λοιπὸν Χριστιανὸς εἶ; Ἰουστίνος εἶπεν· Ναί, Χριστιανός εἰμι.

III. Ῥουστικός ἑπαρχὸς τῷ Χαρίτωνι εἶπεν· Ἐτι

generi salutis præco. Leg. αὐτοῖς.

(69) *Πρὸς τὴν αὐτοῦ. Minuta præ infinita illius deitate.*

(70) *Ἐπὶ. Leg. ἐπέ.*

(71) *Προαίρεσις καὶ δύναμις. Mirum id videri non debet sævientem persecutione.*

(72) *Καὶ οὐ γινώσκω. Delenda videtur prima vocula; et Græca sic vertenda : Ego maneo prope domum Martini cujusdam ad balneum cognomento Timiotinum, ac per totum tempus (veni autem in Romanorum urbem nunc iterum) nullum alium conventus locum cognosco. Legitur τῶν τριῶν ἀπὸ Papbrochium.*

εἰπέ, Χαρίτωρ, καὶ σὺ Χριστιανός εἰ; ἢ Χαρίτων A
 εἶπε· Χριστιανός εἰμι Θεοῦ καλεῖσθε (73). 'Ρουστι-
 κὸς ἑπαρχὸς πρὸς τὴν Χαριτῶ εἶπε· Σὺ τί λέγεις,
 Χαριτῶ (74); Χαριτῶ εἶπε· Χριστιανός εἰμι τῆ
 τοῦ Θεοῦ δωρεᾷ. 'Ρουστικὸς εἶπε τῷ Εὐελπίστῳ·
 Σὺ δὲ τίς εἰ; Εὐέλπιστος, δούλος Καίσαρος (75),
 ἀπεκρίνατο· Κἀγὼ Χριστιανός εἰμι ἐλευθερωθεὶς
 ὑπὸ Χριστοῦ, καὶ τῆς αὐτῆς ἐλπίδος μετέχω χά-
 ριτι Χριστοῦ. 'Ρουστικὸς ἑπαρχὸς τῷ Ἰέρακι εἶπε·
 Καὶ σὺ (76) Χριστιανός εἰ; Ἰέραξ εἶπεν· Ναί,
 Χριστιανός εἰμι, τὸν γὰρ αὐτὸν Θεὸν σέβωμαι καὶ
 προσκυνῶ. 'Ρουστικὸς ἑπαρχὸς εἶπεν· Ἰουστίνος
 ὑμᾶς ἐποίησε Χριστιανούς; Ἰέραξ εἶπεν· Ἡμῖν
 Χριστιανός, καὶ ἔσομαι. Παιῶν δὲ ἐστὼς εἶπε· Κἀ-
 γὼ Χριστιανός εἰμι. 'Ρουστικὸς ἑπαρχὸς εἶπε· Τίς
 ὁ διδάξας σε; Παιῶν εἶπεν· Ἀπὸ τῶν γονέων παρ-
 ειλήσαμεν τὴν καλὴν ταύτην ὁμολογίαν. Εὐέλ-
 πιστος εἶπεν· Ἰουστίνου μὲν ἠδέως ἤκουον τῶν
 λόγων. Παρὰ τῶν γονέων δὲ κἀγὼ περὶ λήψαι
 Χριστιανός εἶναι. 'Ρουστικὸς ἑπαρχὸς εἶπε· Πού-
 εἰσιν οἱ γονεῖς σου; Εὐέλπιστος εἶπεν· Ἐν τῇ
 Καππαδοκίᾳ. 'Ρουστικὸς τῷ Ἰέρακι λέγει· Οἱ σοὶ
 γονεῖς ποῦ εἰσιν; ὁ δὲ ἀπεκρίνατο λέγων· Ὁ ἀλη-
 θινὸς ἡμῶν πατὴρ ἐστίν ὁ Χριστός, καὶ μήτηρ ἡ
 εἰς αὐτὸν πίστις· οἱ δὲ ἐπίγειοι μου γονεῖς ἐτε-
 λεύτησαν. Καὶ ἐγὼ, ἀπὸ Ἰκονίου τῆς Φρυγίας
 ἀποσπασθεὶς, ἐνθάδε ἐλήλυθα. 'Ρουστικὸς ἑπαρ-
 χὸς εἶπε Λιβεριανῷ· Τί καὶ σὺ λέγεις, Χριστιανός
 εἰ; οὐδὲ σὺ εὐσεβεῖς; Λιβεριανὸς εἶπε· Κἀγὼ
 Χριστιανός εἰμι· εὐσεβῶ γὰρ καὶ προσκυνῶ τὸν
 μόνον ἀληθινὸν Θεόν.

IV. Ὁ ἑπαρχὸς λέγει πρὸς Ἰουστίνον· Ἄκουε ὁ λε-
 γόμενος λόγιος καὶ νομίζων ἀληθινούς εἰδέναι λό-
 γους· ἐὰν μαστιγώθῃς ἀποκρηλισθῆς (77), πέ-
 ρουσαι ὅτι μέλλεις ἀναβαίνειν εἰς τὸν οὐρανόν;
 Ἰουστίνος εἶπεν· Ἐλπίζω ἔξειν αὐτοῦ τὰ δόγμα-
 τα (78), ἐὰν ὑπομείνω ταῦτα. Οἶδον γὰρ πᾶσι τοῖς
 οὕτω βιώσασιν παραμένειν τὸ θεῖον χάρισμα μέ-
 χρι τῆς ἐκπληρώσεως τοῦ παντὸς κόσμου. 'Ρου-
 στικὸς ἑπαρχὸς εἶπε· Σὺ οὖν ὑποροεῖς ὅτι ἀναθή-
 ση εἰς τοὺς οὐρανοὺς ἀμοιβᾶς τινὰς ἀποληψόμε-
 νος; Ἰουστίνος εἶπεν· Οὐχ ὑποροῶ, ἀλλ' ἐπίστα-
 μαι καὶ πεπληροφόρημαι. 'Ρουστικὸς ἑπαρχὸς εἶπεν·
 Τὸ λοιπὸν ἔλθωμεν εἰς τὸ προσέμενον καὶ κατε-
 πείρον πρᾶγμα. Συνελθόντες οὖν ὁμαθουμῶν D
 θύσατε τοῖς θεοῖς. Ἰουστίνος εἶπεν· Οὐδέεις εὐφρο-
 νῶν (79) ἀπὸ εὐσεβείας ἀσεβείᾳ εἰσπλῆττει. 'Ρου-

Christianus es? Cui Chariton: Christianus ego sum.
 Deo ipso iuvante. Quæsit Rusticus a Charitana
 muliere, num et ipsa Christi fidem sequeretur Cui
 respondit illa, se quoque, Deo dante, Christianam
 esse. Tunc Rusticus dixit Evelpisto: Tu vero quis-
 nam es? Qui respondit: Servus quidem Cæsaris
 sum; sed Christianus a Christo ipso libertate dona-
 tus, et illius beneficio atque gratia, ejusdem spei, cu-
 jus et isti, quos vides, particeps factus. Post hæc
 præfectus quæsit ab Hierace, num et ipse Chri-
 stianus esset. Cui Hierax dixit: Certe Christianus et
 ego sum, eundem enim Deum colo atque adoro. An,
 inquit præfectus, Christianos vos fecit Justinus? —
 Ego, inquit Hierax, et sui, et ero Christianus. Stans
 autem et Pæon dixit: Ego quoque sum Christianus.
 — Et quisnam, inquit præfectus, te docuit? Re-
 spondit ille: A parentibus bonam hanc confessionem
 accepi. Post hunc Evelpistus dixit: Et ego Justini
 quidem sermones 587 magna cum voluptate audie-
 bam; sed a parentibus tamen et ipse Christianus es-
 se didici. Tunc præfectus: Et ubinam parentes tui
 sunt? — In Cappadocia, inquit Evelpistus. Quæsi-
 vit præfectus et ab Hierace, ubinam gentium es
 sent ejus parentes. Cui respondit Hierax: Verus
 Pater noster Christus est, et mater fides, qua in ip-
 sum credimus: terreni vero parentes mei mortui
 sunt. Cæterum ego ab Iconio Phrygiæ abstractus huc
 veni. Quæsit præfectus a Liberiano, quidnam et
 ipse diceret, num et Christianus esset, atque in
 deos impius. Et ego, inquit, Christianus sum. Colo
 enim et adoro solum Deum verum.

IV. Tunc præfectus conversus ad Justinum, dixit:
 Audi tu, qui eloquens esse diceris, et putas te veram
 disciplinam tenere: si a capite per totum corpus flu-
 gellis cæsus fueris, persuasumne habes, fore ut in
 celum ascendas? Cui Justinus: Spero, inquit, me
 habiturum quod habent qui Christi dogmata servave-
 rint, si hæc ipsa, quæ dicis, perpressus fuero. Scio
 enim omnibus qui sic vixerint divinam gratiam con-
 servari, quoad totus mundus consummetur. Ad hæc
 præfectus Rusticus: Ergo futurum opinaris, ut in
 celos ascendas, mercedem aliquam recepturus? —
 Non opinor, inquit Justinus, sed scio, et hoc tam
 certum habeo, ut nihil dubitem. Rusticus dixit: Ve-
 niatum deinceps ad id quod propositum est, et nos
 urget. Convenite simul, et uno eodemque animo diis
 s. crificate. Ad hæc Justinus: Nemo, inquit, qui

(73) Θεοῦ καλεῖσθε. Dei jussu, sive hortatu.

(74) Χαριτῶ. Rusticus præfectus dixit ad Charitum: Tu quid dicis, Charito? Charito dixit: Christiana sum Dei dono. Hæc mulier vocatur Charitina apud Baronium ad an. 165.

(75) Δούλος Καίσαρος. Evelpistus servus Cæsaris respondit: Ego quoque Christianus sum, liberatus a Christo, ac ejusdem spei particeps sum gratia Christi. — Vertit interpretes male, ut nobis eviani videtur, quasi hæc verba, δούλος Καίσαρος, ad Evelpisti responsonem pertinerent. EDIT. ΡΑΤΑΟΛ.

(76) Καὶ σὺ. Num et tu Christianus es? Sic etiam infra in Græcis actis ipsius præfecti Liberianum interrogantis verba referuntur: Quid et tu dicis? Num

Christianus quoque es nec pius?

(77) Ἐὰν μαστιγώθῃς ἀποκρηλισθῆς. Si verberibus cæsus capite plectaris. Mendosus admodum hoc loco interpres.

(78) Δόγματα. Si legamus δόματα, spero me habiturum illius dona, locus enitescet, nec necesse erit quidquam supplere. Huic voci, δόματα, egregie respondet τὸ θεῖον χάρισμα, quod mox sequitur.

(79) Εὐφρονῶν. Similis est hæc Justinus responsio pluribus aliis martyrum Christo confidentium responsis. Dicebat judici beati Symphorosa: Tu existimas quod possit animus meus aliquo terrore mutari, cum ego desiderem cum viro meo Gelutio, quem pro Christi nomine interfecisti, requiescere; Act.

recte sentiat, pietatem deserit, ut in errorem atque impietatem delabatur. Præfectus Rusticus dixit : Nisi jussis nostris parere volueritis, cruciatus sine ulla misericordia patiemini. Justinus autem : Maxime nos in votis habemus, propter Dominum nostrum Jesum Christum cruciatus perpeti ac salvari. Hoc enim nobis salutem et fiduciam conciliabit ante ejusdem Domini et Salvatoris nostri terribile illud tribunal, cui totus mundus divino jussu assistet. Idem et reliqui omnes martyres dixerunt, hoc addentes :

V. Hæc audiens præfectus, talem sententiam pronuntiavit : *Qui diis sacrificare, et imperatoris edicto parere noluerunt, flagello cæsi, ad capitalem poenam abducantur, quemadmodum leges præcipiunt.* Itaque S. martyres Deum collaudantes, ad consuetum locum perducti, post verbera securi percussi sunt, et in Salvatoris confessione martyrium consummarunt. Post hæc quidam fideles clam illorum corpora sustulerunt, et in loco idoneo illa condiderunt, cooperante gratia Domini nostri Jesu Christi, cui gloria in sæcula sæculorum. Amen.

Mart., p. 24. Sic etiam sancta Felicitas, p. 26 : *Nec blandimentis tuis resolveri potero, nec terroribus tuis frangi.* Et unus ex ejus filiis, nomine Felix : *Immineant verbera : stent cruenta consilia : fides nostra nec vinci potest, nec mutari.* Cyprianus Paterno proconsuli : *Bona voluntas, quæ Deum novit, immutari non potest.* Testatur Plinius in epistola ad Trajanum, lib. x, ep. 97, dimissos a se nonnullos, qui accusati quod essent Christiani deos appellaverant, imagini imperatoris et deorum simulacris thure et

στικὸς ἑπαρχὸς εἶπεν · *Εἰ μὴ πείθεσθε, τιμωρηθήσεσθε ἀνηλεώς.* Ἰουστίνος εἶπε · *Δι' εὐχῆς ἔχομεν διὰ τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστὸν τιμωρηθέντες σωθῆναι (80)· ὅτι τοῦτο ἡμῖν σωτηρία καὶ παρρησία γερῆσεται ἐπὶ τοῦ φοβερωτέρου καὶ παρκοσμίου βήματος τοῦ Δεσπότης ἡμῶν καὶ Σωτῆρος.* Ὡσαύτως δὲ καὶ οἱ λοιποὶ μάρτυρες εἶπον · *Ποῖσι ὁ θέλει· ἡμεῖς γὰρ Χριστιανοὶ ἐσμεν, καὶ εἰδώλοισι οὐ θύομεν.*

Fac cito quod vis ; nos enim Christiani sumus, et idolis non sacrificamus.

V. Ῥουστικὸς ἑπαρχὸς ἀπεφάνητο λέγων· *Οἱ μὴ βουληθέντες θῆσαι τοῖς θεοῖς, καὶ εἶξαι τῷ τοῦ αὐτοκράτορος προστάγματι, μαστιγωθέντες ἀπαχθῆναι κεφαλικῆν ἀποτινύντες δίκην κατὰ τῶν νόμων ἀκολουθίαν.* Οἱ ἅγιοι μάρτυρες δοξάζοντες τὸν Θεόν, ἐξελθόντες ἐπὶ τὸν συνήθη τόπον, ἀπετυμήθησαν τὰς κεφαλὰς, καὶ ἐτελείωσαν αὐτῶν τὴν μαρτυρίαν ἐν τῇ τοῦ Σωτῆρος ὁμολογίᾳ. Τινὲς δὲ τῶν πιστῶν, λαθραίως αὐτῶν τὰ σώματα λαβόντες κατέβητο ἐν τόπῳ ἐπιτηδελῶ συνεργασίας αὐτοῖς τῆς χάριτος τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ᾧ ἡ δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.

vino supplicaverant, ac Christo maledixerant, quorum, inquit, nihil cogi posse dicuntur, qui sunt vera Christiani : ergo dimittendos putavi.

(80) *Τιμωρηθέντες σωθῆναι. Cruciatu perpeti salvari. Hoc enim nobis salus et fiducia erit ante terribile illud, cuique totus mundus assistet, Domini nostri et Salvatoris tribunal. Similiter et reliqui martyres dixerunt : Fac quod vis ; nos enim Christiani sumus, nec idolis sacrificamus.*

FRAGMENTA OPERUM DEPERDITORUM

S. JUSTINI

ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΙΟΥΣΤΙΝΟΥ

ΤΟΥ ΦΙΛΟΣΟΦΟΥ ΚΑΙ ΜΑΡΤΥΡΟΣ

ΕΚ ΤΟΥ ΠΕΡΙ ΑΝΑΣΤΑΣΕΩΣ

SANCTI JUSTINI PHILOSOPHI ET MARTYRIS

EX LIBRO DE RESURRECTIONE

588 I. Veritatis sermo liber est et sui juris, D nec sub ulla cadere vult argumenti probationem, neque examen per probationem apud audientes sustinere. Illius enim nobilitas et fiducia ipsi illi, qui misit, fidem haberi vult. Quocirca libertas ejus minime arrogans. Nam quia cum potestate mittitur,

1. Ὁ μὲν τῆς ἀληθείας λόγος ἐστὶν ἐλεύθερος καὶ αὐτεξούσιος, ὑπὸ μηδεμίαν βάσανον ἐλέγχου θέλων πίπτειν, μηδὲ τὴν παρὰ τοῖς ἀκούουσιν δι' ἀποδείξεως ἐξέτασιν ὑπομένειν. Τὸ γὰρ εὐγενὲς αὐτοῦ καὶ πεποιθὸς αὐτῷ τῷ πέμφαντι πιστεύεσθαι θέλει. Λόγος δὲ ἀληθείας ἀπὸ Θεοῦ πέμπεται· διὸ καὶ τὸ ἐλεύθερον

τὸ περὶ αὐτοῦ οὐ φορτικόν. Κατ' ἐξουσίαν γὰρ φερόμενος, εικότως οὐδὲ τὰς ἀποδείξεις τῶν λεγομένων ἀπαιτεῖσθαι θέλει· ὅτι μὴδὲ εἰσιν ἄλλαι πάρεξ αὐτῆς τῆς ἀληθείας, ὅπερ ἔστιν ὁ Θεός. Πᾶσα γὰρ ἀπόδειξις ἰσχυροτέρα καὶ πιστοτέρα τοῦ ἀποδεικνυμένου τυγχάνει· εἶγε τὸ πρότερον ἀπιστούμενον πρὶν τὴν ἀπόδειξιν ἔλθειν, ταύτης κομισθείσης, ἔτυχε πίστεως, καὶ τοιοῦτον ἐφάνη, ὅποιον ἐλέγετο. Τῆς δὲ ἀληθείας ἰσχυρότερον οὐδὲν οὐδὲ πιστότερον· ὥστε ὁ περὶ ταύτης ἀπόδειξιν αὐτῶν ὁμοίος ἔστι τῷ τὰ φαινόμενα ταῖς αἰσθήσεσι θέλοντι ἀποδεικνυσθαι, διότι φαίνεται. Τῶν γὰρ διὰ τοῦ λόγου λαμβανόμενων (81) κριτήριον ἔστιν ἡ αἰσθησις· αὐτῆς δὲ κριτήριον οὐκ ἔστι πλὴν αὐτῆς. Ὅσπερ οὖν τὰ διὰ τοῦ λόγου θηρώμενα, ἀπάγοντες ἐπὶ τὴν αἰσθησιν, ταύτη κρίνομεν ὅποιά ποτε ὄντα τυγχάνει, εἴτε καὶ ἀληθῆ εἴτε καὶ ψευδῆ τὰ λεγόμενα, οὐκ ἔτι δὲ κρίνομεν πιστεύοντες αὐτῆ· οὕτω καὶ τοὺς ἀνθρωπίνους καὶ κοσμικοὺς (82) λόγους ἀναπέμπομεν ἐπὶ τὴν ἀλήθειαν, καὶ ταύτη κρίνομεν, εἴτε φαῦλοι εἴτε καὶ μὴ τυγχάνουσιν ὄντες. Τοὺς δὲ τῆς ἀληθείας οὐδὲν κρίνομεν ἐτέρῳ, πιστεύοντες αὐτῇ. Ἔστι δὲ ἀλήθεια ὁ Θεὸς ὁ Πατὴρ τῶν ὄλων, ὃς ἔστι νοῦς τέλειος (83). Οὗ γενόμενος Υἱὸς ὁ Λόγος, ἦλθεν εἰς ἡμᾶς, σάρκα φορέσας, ἑαυτὸν ἴτε καὶ τὸν Πατέρα μνηύων, διδοὺς ἡμῖν ἐν ἑαυτῷ τὴν ἐκ νεκρῶν ἀνάστασιν, καὶ τὴν μετὰ ταῦτα ζωὴν αἰώνιον. Ἔστι δὲ οὗτος Ἰησοῦς Χριστὸς ὁ Σωτὴρ ἡμῶν καὶ Δεσπότης. Οὗτος τοίνυν αὐτός ἔστιν ἑαυτοῦ τε καὶ τῶν ὄλων ἀπάντων πίστις τε καὶ ἀπόδειξις (84). Διόπερ οἱ τούτω κατακολουθοῦντες, γνόντες αὐτὸν, τὴν εἰς αὐτὸν πιστῶν ὡς ἀπόδειξιν ἔχοντες, ἀναπαύσονται ἐν αὐτῷ. Ἐπειδὴ δὲ πολλοὺς ὁ ἀντικείμενος πολεμῶν οὐ παύεται, πολλαῖς δὲ καὶ ποικίλαις (85) μεθόδοις πρὸς ἐπιβουλὴν χρῆται, πρὸς μὲν τοὺς πεπιστευκότας, ἵνα τούτους τῆς πίστεως ἀπαγάγῃ, πρὸς δὲ τοὺς ἀπίστους ἔτι, ἵνα μὴ πιστευσάσιν· ἀναγκαῖον εἶναι μοι δοκεῖ, καὶ ἡμᾶς, καθωπλισμένους τοῖς τῆς πίστεως λόγοις ἀπρώτοις οὖσιν, ἀντιπολεμεῖν αὐτῷ διὰ τοὺς ἀσθενεῖς.

II. Φασὶν οἱ τὰ χείρονα λέγοντες, οὐκ εἶναι τῆς σαρκὸς ἀνάστασιν· ἀδύνατον γὰρ εἶναι τὴν φθειρομένην καὶ διαλυομένην, ταύτην συναχθῆναι εἰς τὸ αὐτό. Πρὸς γὰρ τὸ ἀδύνατον καὶ ἀσύμφορον φασὶν ὑπάρχειν τὴν ταύτης σωτηρίαν, καὶ κακίζουσιν αὐτὴν, τὰ ἐλαττώματα προφέροντες, καὶ αὐτὴν μόνην τῶν ἀμαρτημάτων αἴτιαν ἀποφαίνονται, ὥστε, εἰ μέλλει, φασί, σὰρξ ἀνίστασθαι, καὶ τὰ ἐλαττώματα συναναστήσεται. Καὶ

(81) *Τῶν γὰρ διὰ τοῦ λόγου λαμβανόμενων.* Ejusmodi rationes intelligit, quæ ut paulo ante dicebat, eo spectant, ut quæ sensibus apparent, ea apparere demonstraretur. Quæ ejusmodi ratiocinationibus venamur, ea merito ad ipsum sensum revocanda et ex ipso dijudicanda. Emendanda ergo fuit hæc Billii interpretatio: *Eorum, quæ per rumorem accipiuntur, judicium penes sensum est*; et mox, τὰ διὰ τοῦ λόγου θηρώμενα, res per rumorem investigas.

(82) *Κοσμικοὺς.* Teller., *vulgares.* OTTO.

(83) Hæc contra Gnosticos prolata sunt, qui non tantum Noῦν distinguebant ab eo quem Πατέρα dicebant, verum etiam Πατέρα docebant τέλειον esse,

A. merito nec demonstrationes eorum, quæ dicuntur, exposci vult, cum neque aliæ sint extra veritatem, quæ Deus est. Omnis enim demonstratio fortior est et fide dignior eo quod demonstratur: siquidem id quod non credebatur, antequam subiret demonstratio, ea jam producta fidem assequitur et tale apparet, quale dicebatur. At veritate nihil fortius, nihil fide dignius: adeo ut si quis de illa demonstrationem exposcat, similis sit postulanti, ut quæ sensibus apparent, ea rationibus demonstraretur apparere. Nam eorum, quæ ratione apprehenduntur, judicium penes sensum est: ipsius autem sensus, præter ipsum, aliud non est. Quemadmodum igitur ea, quæ ratiocinando venati sumus, ad sensum adducentes, ex ipso sensu judicamus qualia tandem illa sint, utrum vera an falsa sint ea quæ dicuntur, nec vero ultra judicamus, sed fidem sensui habemus: ita humanos mundanosque sermones ad veritatem remittimus, per quam maline sint, annon, discernimus. At vero sermones veritatis nulla re alia judicamus, sed ei fidem habemus. Est autem veritas Deus universorum Pater, qui est mens perfecta. Cujus Filius, cum esset Verbum, ad nos descendit carnem gestans, seque ipsum et Patrem ostendens, dansque nobis in seipso resurrectionem ex mortuis et posthac vitam æternam. Hic autem est Jesus Christus, Salvator noster et Dominus: ac proinde idem et sui ipsius et cunctorum fides est et demonstratio. Quocirca qui illum sequuntur ac illum cognoscunt, fidem in eum, tanquam demonstrationem, habentes in ipso acquiescunt. Quia vero adversarius multos oppugnare non desinit, ac pluribus variisque artibus ad insidias utitur, contra fideles quidem ut eos a fide abducat, contra infideles autem, ut non credant; necessarium mihi videtur, ut et nos invictis fidei sermonibus obarmati, vicissim illi, infirmorum causa, bellum inferamus.

II. Aiunt qui deteriora profitentur, non esse carnis resurrectionem. Impossibile enim esse, ut quæ corrupta et minutatim dissoluta est, ea in pristinum statum restituatur. Neque enim impossibile solum sed et inutile esse dicunt ejus salutem, accusantque illam, et ejus vitia proferunt, et solam ipsam peccatorum esse causam pronuntiant, ita ut, si caro resurgat, inquit, ipsius quoque vitia resur-

non item Noῦν. OTTO

(84) *οὗτος... ἀπόδειξις.* Ad superiora alludit; dixerat veritatem se ipsam demonstrare, sicque nunc Jesum Christum eum appellat, qui se ipsum demonstrat eum esse, qualem se credi vult, *agendo* nimirum, *patiendo, resurgendo*, quæ, cum in facto posita et testimoniorum fide firmata sint, nemo negare possit adeoque quisque credere cogatur. TELLERUS.

(85) *Καὶ ποικίλαις.* Grab, *πολλαῖς τε πικραῖς τε.* Edit. S. Joan. Damasc. *πολλαῖς δὲ καὶ πικρῶν αἰσ.* Longe melior antiquissimi Coisluniani scriptura, quem ad huius opusculi emendationem adhibui.

rectura **589** sint. Atque etiam talia quædam ne-
ciantur sophismata : Si caro resurget, vel integra et
omnibus instructa partibus resurget, vel imper-
fecta. Sed si imperfecta sit resurrectura, id impo-
tentiam Dei arguet, qui unas quidem partes servare
potuerit, alias non. Sin autem omnibus erit parti-
bus instructa, erit et membris videlicet. Hæc post
resurrectionem futura dicere quomodo non absur-
dum? Cum Salvator dixerit : *Neque nubent, neque
nubentur : sed erunt sicut angeli in celo*⁸⁸. Angeli
autem, inquit, nec carnem habent, nec comede-
dunt, nec commiscuntur. Quare nec carnis futura
est resurrectio. Hæc igitur et similia efferentes co-
nantur fideles pervertere. Sunt autem nonnulli, qui
et ipsum Jesum dicunt spirituales tantum adve-
nisse, non item in carne, sed speciem carnis exhi-
buisse, conantes et ipsi carnem promissione frau-
dare. Primo igitur, et quæ videntur ipsis inexplica-
bilia, resolvamus; tum ita deinceps eam de carne
inferemus disputationem, quæ ipsam a salute non
excludi demonstret.

III. Dicunt igitur : Si integrum corpus resurget,
ac omnia membra sua recipiet, necesse est et
membrorum esse functiones, ac uterum quidem
concipere, et genitale viri seminare et alia simi-
liter. Stet autem in uno hæc ratio suspensa. Illius
enim demonstrata falsitate omnis illorum ratio cor-
ruet. Ac membra quidem quæ operantur, ea ope-
rari quæ hic videmus, manifestum est. Sed ut hæc
ab initio cogantur operari, minime necessarium.
Quod ut planum fiat, rem ita consideremus. Uteri
munus est concipere et virilis membri seminare.
Quemadmodum autem etsi hæc tales perfectiones
habitura sunt, non idcirco necesse est ut illas ab
initio operentur (videmus enim mulieres quæ non
concupiunt, ut steriles, quamvis uteros habeant),
ita non statim necessarium est eam, quæ uterum
habeat, concipere; sed et quæ minime ab initio
steriles virginitatem coluerunt, abstinerunt a con-
gressu, aliæ vero a certo tempore. Viros item alios
quidem ab initio, alios autem a certo tempore ca-

⁸⁸ Marc. xii, 25.

(86) *Ἦτοι*. Sic idem codex. Legitur ἦτε in Spi-
cilegio Grabii, εἶτε in *Parallelis* S. J. Damasceni.

(87) *Πῶς οὐκ ἄτοπον*. Editi καὶ πῶς οὐκ ἄτο-
πον.

(88) Editor Ienensis sic distinguit : *Εἰ δὲ πάντα
τὰ μέρη καὶ τὰ μόρια ἔξει, δηλονότι ταῦτα λέγειν
ὑπάρχειν μετὰ τὴν ἐκ νεκρῶν ἀνάστασιν, πῶς οὐκ
ἄτοπον, τοῦ Σωτῆρος, κ. τ. α. Sin autem omnes
partes et membra recipiet, videlicet hæc post resur-
rectionem futura dicere, quomodo non absurdum, cum
Servator dixerit, etc.*

(89) *Συνουσιάζονται*. Codex ms. συνουσιάζουσι.

(90) *Εἰσι δὲ τινες*. Editi εἰσι γὰρ τινες.

(91) *Λύσωμεν*. Editi λύσομεν

(92) *Ὁλόκληρον*. Magni ponderis verbum in hoc
argumento, quo tam ad *qualitatem* membrorum
quam ad *numerum* eorum in resurrectione indi-
candum utebantur. Idem Justinus usurpat *adv.
Tryphonem*, c. 69, *ὀλόκληρον* αὐτῶν (hominem labe
corporis in hac vita affectum) ἐν τῇ... παρουσίᾳ

σορισμάτων πλέκουσι τοιαῦτα · Εἰ ἡ σὰρξ ἀνίσταται,
ἦτοι (86) ὀλόκληρος ἀναστήσεται, καὶ πάντα τὰ μόρια
ἔχουσα, ἢ ἀτελής. Ἀλλὰ τὸ μὲν ἑλλειπῆ μέλλειν αὐ-
τὴν ἀνίστασθαι ἀδυναμίαν ἐμφαίνει τοῦ Θεοῦ, εἰ τὰ
μὲν ἰδυνήθη σῶσαι, τὰ δὲ οὐ · εἰ δὲ πάντα τὰ μέρη,
καὶ τὰ μόρια ἔξει δηλονότι. Ταῦτα λέγειν ὑπάρχειν
μετὰ τὴν ἐκ νεκρῶν ἀνάστασιν (87), πῶς οὐκ ἄτο-
πον (88), τοῦ Σωτῆρος εἰρηχότος · *Ὅτε γαμοῦσιν
οὔτε γαμίσκονται, ἀλλ' ἔσονται ὡς ἄγγελοι ἐν
τῷ οὐρανῷ*; Οἱ δὲ ἄγγελοι, φασι, οὔτε σάρκα
ἔχουσι, οὔτε ἐσθίουσι, οὔτε συνουσιάζονται (89) ·
ὥστε οὐδὲ σαρκὸς ἀνάστασις γενήσεται. Ταῦτα μὲν
οἷν καὶ τὰ τοῦτοις ὅμοια λέγοντες, πειρῶνται διαστρέ-
φειν τοὺς ἀπὸ τῆς πίστεως. Εἰσι δὲ τινες (90) οἱ λέ-
γουσι καὶ αὐτὸν τὸν Ἰησοῦν πνευματικὸν μόνον
παρεῖναι, μηκέτι ἐν σαρκί, φαντασίαν δὲ σαρκὸς παρ-
εσχηκέναι · πειρώμενοι καὶ αὐτοὶ ἀποστρεφῆναι τῆς
ἐπαγγελίας τὴν σάρκα. Πρῶτον μὲν τὰ ὑπ' αὐτῶν
δοκοῦντα ἄπορα φαίνεσθαι λύσωμεν (91) · εἰθ' οὕτως
ἐξῆς ἐπάξομεν τὸν ἀποδεικνύοντα λόγον περὶ τῆς σαρ-
κὸς, ὡς ἔχει σωτηρίαν.

III. Φασὶ τοίνυν · Εἰ ὀλόκληρον (92) ἀναστήσεται
τὸ σῶμα, καὶ τὰ μόρια αὐτοῦ πάντα ἔξει, ἀνάγκη δὲ
καὶ τὰ ἔργα τῶν μορίων ὑπάρξαι · μήτραν μὲν κυτ-
σκεῖν, σπερματίζειν δὲ μόριον ἀνδρὸς, καὶ τὰ λοιπὰ
δὲ ὁμοίως. Ἔστω δὲ ἐφ' ἐνὸς (93) οὗτος ὁ λόγος ἰστά-
μενος. Τοῦτου γὰρ ἀποδεικνυμένου ψευδοῦς, οἰχίσε-
ται πᾶς ὁ λόγος αὐτῶν. Τὸ μὲν οἷν τὰ μόρια ἐνερ-
γοῦντα ταῦτα ἐνεργεῖν ἄπερ ἐνταῦθα φαίνεται, δηλον-
τὸ δὲ κατ' ἀνάγκης αὐτὰ κατὰ τὴν ἀρχὴν ἐνεργεῖν (94)
οὐκ ἀναγκαῖον. Ἴνα δὲ σαφὲς ᾖ τὸ λεγόμενον, οὕτω
σκοπήσωμεν (95). Μήτρας ἐστὶν ἡ ἐνέργεια (96) τὸ
κυτσκεῖν, καὶ μορίου ἀνδρικοῦ τὸ σπερμαίνειν.
Ὅσπερ δὲ, εἰ ταῦτα (97) μέλλει ἐνεργεῖν τοιαῦτα
ἐνεργείας, οὕτως οὐκ ἀναγκαῖον αὐτοῖς ἐστὶν τὸ τὴν
ἀρχὴν ἐνεργεῖν (ὀρῶμεν γοῦν πολλὰς γυναῖκας μὴ
κυτσκουσας, ὡς τὰς στείρας καὶ μήτρας ἐχούσας) ·
οὕτως εὐθέως, καὶ τὸ μήτραν ἔχειν, καὶ κυτσκεῖν
ἀναγκάζει, ἀλλὰ καὶ (98) μὴ στεῖραι μὲν ἐξ ἀρχῆς,
παρθενεύουσαι δὲ, καθήρησαν καὶ τὴν συνουσίαν ·
ἔτεροι δὲ καὶ ἀπὸ χρόνου. Καὶ τοὺς ἀρρένας δὲ τοὺς

ἀναστήσει. TELLERUS. Cf. Athenag. *De resur.* c. 2 ;
Tertull. *De resur. carn.* c. 45.

(93) *Ἐφ' ἐνός*. Sic idem ms. melius quam editi
ἀφ' ἐνός ἰστάμενος.

(94) *Ἄπερ ... ἐνεργεῖν*. Hæc omnia suppediavit
codex ms.

(95) *Σκοπήσωμεν*. Ms. σκοπήσομεν.

(96) *Ἡ ἐνέργεια* Deest articulus in eodem codice.

(97) *Εἰ ταῦτα*. Editi εἰς ταῦτα, quod quidem toti
huic loco tenebras offundebat. Mox apud Grabium
ὀρῶμεν γὰρ, quod mihi magis arridet. Huc redit tota
scriptoris hujus ratiocinatio : Quemadmodum mem-
bra genitalia, quibus nulla hominum voluntas ob-
stabat, quominus perfuctionibus suis exercerent,
interdum tamen his perfuctionibus ab initio ca-
rent, velut in sterilibus; ita minime mirum, si iis-
dem perfuctionibus careant in iis, qui perpetuam
virginitatem, aut saltem a certo quodam tempore
continentiam sectantur.

(98) *Ἀλλὰ καὶ*. Editi ἄλλαι καὶ.

μὲν ἀπ' ἀρχῆς παρβενεύοντας ὀρώμεν, τοὺς δὲ ἀπὸ χρόνου ὥστε δι' αὐτῶν καταλύεσθαι τὸν δι' ἐπιθυμίας ἀνομον γάμον. Ἀλλὰ μὲν καὶ ζῶα τινὰ εὐρίσκομεν ἀτοκα, καίτοι μῆτρας ἔχοντα, ὡς καὶ ἡμίονον· καὶ οἱ ἄρβενες δὲ οὐ γεννῶσιν ἡμίονοι. Ὥστε καὶ διὰ ἀνθρώπων, καὶ διὰ ἀλόγων καταργουμένην τὴν συνουσίαν, καὶ πρὶν (99) τοῦ μέλλοντος αἰῶνος ὀρᾶσθαι. Καὶ ὁ Κύριος δὲ ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς οὐ δι' ἄλλο τι ἐκ παρθένου ἐτέχθη ἢ ἵνα καταργήσῃ γεννησιν ἐπιθυμίας ἀνόμου, καὶ δείξῃ τῷ ἄρχοντι (1) καὶ διχα συνουσίας ἀνθρωπίνης δυνατὴν εἶναι τῷ Θεῷ τὴν ἀνθρώπου πλάσιν. Καὶ γεννηθεὶς, καὶ πολιτευσάμενος τὴν λοιπὴν τῆς σαρκὸς πολιτείαν, λέγω δὲ ἐν τροφαῖς, καὶ ποτοῖς (2), καὶ ἐνδύμασι, ταύτην δὴ τὴν διὰ συνουσίας μόνην οὐκ εἰργάσατο, ἀλλὰ τὰς τῆς σαρκὸς ἐπιθυμίας, ἃς μὲν ἀναγκαίως ὑπάρχειν κατεδέξατο, ἃς δὲ μὴ ἀναγκαίως οὐ προσήκατο. Τροφῆς μὲν γὰρ, καὶ ποτοῦ, καὶ ἐνδύματος στερουμένη σὰρξ, καὶ διαφθαρεῖ ἂν· συνουσίας δὲ στερουμένη ἀνόμου οὐδὲν ὅ τι πάσχει κακόν. Ἄμα δὲ καὶ τὴν μέλλουσαν καταργεῖσθαι διὰ συνουσίας μίξιν ἐν τῷ μέλλοντι αἰῶνι προεμήυσεν, ὡς φησιν· *Οἱ υἱοὶ τοῦ αἰῶνος τούτου γαμοῦσιν, καὶ γαμίσκονται· οἱ δὲ υἱοὶ τοῦ μέλλοντος αἰῶνος οὐτε γαμοῦσιν οὐτε γαμίσκονται, ἀλλ' ἔσονται ὡς ἄγγελοι ἐν τῷ οὐρανῷ*. Μὴ θαυμάζεσασαν οὐνοὶ τῆς πίστεως ἐκτός, εἰ τὴν ἀπὸ τοῦ ἴνυ καταργουμένην ἐν τοῖς ἔργοις τούτοις σάρκα καὶ ἐν τῷ μέλλοντι αἰῶνι καταργήσει.

IV. Ναί, φασίν· εἰ οὖν ἡ σὰρξ ἀνίσταται, καὶ τοιαύτη ἀνίσταται, ὅποια κλιθήσεται· ὥστε εἰ μόνος ὀφθαλμὸς κλιθήσεται, μόνος ὀφθαλμὸς ἀνίσταται· εἰ χλωδός, χλωδός· εἰ ἄλλο τι τοῦ σώματος ὑστεροῦν εἴη, τοῦτο καὶ ἐλάττων (3) ὁ ἀνθρώπος ἀναστήσεται. Τετυφλωμένοι ὡς ἀληθῶς τὰ τῆς καρδίας ὄμματα! Οὐ γὰρ εἶδον ἐπὶ τῆς γῆς τυφλοὺς ἀναβλέποντας, χλωδὸς περιπατοῦντας, τῷ ἐκείνου λόγῳ. Ἄπαντα (4) ἐποίησεν ὁ Σωτὴρ, πρῶτον μὲν ἵνα πληρωθῇ τὸ ῥηθὲν διὰ τῶν προφητῶν περὶ αὐτοῦ, ὅτι *τυφλοὶ ἀναβλέπουσι, καὶ κωφοὶ ἀκούουσιν*, καὶ τὰ ἄλλα· ἔτι δὲ καὶ εἰς πίστιν, ὅτι ἐν τῇ ἀναστάσει ἡ σὰρξ ὀλόκληρος ἀναστήσεται. Εἰ γὰρ ἐπὶ τῆς γῆς τὰς ἀσθενείας τῆς σαρκὸς ἴασατο, καὶ ὀλόκληρον ἐποίησε τὸ σῶμα, πολλῶ μᾶλλον ἐν τῇ ἀναστάσει τοῦτο ποιήσει, ὥστε καὶ ἀκέραιον, καὶ ὀλόκληρον ἀναστῆναι τὴν σάρκα. Τὰ μὲν οὖν παρ' αὐτῶν νομιζόμενα ἄπορα τοῦτον τὸν τρόπον λαθῆσεται.

V. Ἐτι δὲ καὶ τῶν λεγόντων μὴ ἀνίστασθαι τὴν σάρκα, οἱ μὲν ὡς ἀδύνατον ἀναστῆναι λέγουσιν, οἱ

²⁸ Luc. xx, 34. ²⁹ Isa. xxxv, 5.

(99) *Kal p̄l̄n*. Deest in codice ms.

(1) *Τῷ ἄρχοντι*. Hæc quoque eidem codici debemus. Habebant editi καὶ δείξῃ, ὅτι καὶ διχα. Christus ostendere voluit Satanæ etiam sine humana consuetudine possibilem esse Deo hominis formationem, sive quia Satanas, ut paulo ante dicebat scriptor noster, hæreticis et incredulis aliam injiciebat opinionem, sive, quod magis crediderim, quia errore delusus, ut observat Martyr Ignatius ep. ad Ephes. Christum ex Maria et Josepho genitum pu-

stimoniam observantes intuemur, ita ut ab ipsis dissolvantur per cupiditatem initæ citra legis præscriptum nuptiæ. Quin et peorum nonnulla invenimus quæ non pariunt, quamvis uteros habeant, ut mulas; sed et mares muli non generant. Quo fit ut tam per homines quam per alias animantes mutux consuetudini, etiam ante futurum sæculum, videamus esse derogatum. Et sane Dominus noster Jesus Christus non alia de causa natus est ex virgine, quam ut illegitimæ cupiditatis generationem aboleret, ostenderetque hujus mundi principii, etiam **590** sine humana consuetudine possibilem esse Deo hominis formationem. Genitus autem ac reliquam vitæ corporeæ rationem amplexus, in cibo, inquam, et potu, et indumentis, hanc solam, quæ fit per concubitum, non exercuit, sed alias carnis cupiditates et necessarias quidem suscepit, non necessarias autem non admisit. Nam caro quidem, si cibo et potione et indumentis privetur, ipsa corrumpitur. Sed si privetur concessa a lege concubitu, nihil prorsus mali patitur. Simul autem desitiram esse in futuro sæculo eam, quæ per concubitum fit, commisionem prædixit, dum ait: *Filii hujus sæculi nubunt et traduntur ad nuptias; filii autem futuri sæculi neque nubent, neque ducent uxores, sed erunt sicut angeli in cælo*²⁸. Ne mirentur proinde infideles, si carnem amodo ab istis operibus cessantem, in futuro sæculo ab iisdem sit sejuncturus.

IV. Ita, inquirunt; igitur, si caro resurgit, talis resurgit qualis occubuerit: ita ut, si quis monoculus occubuerit, monoculus etiam resurrecturus sit; si claudus, claudus; itidem si quid aliud corporis mutilum fuerit, hæc etiam parte mutilus homo sit resurrecturus. Exæcati profecto cordis oculi! Nunquid enim non viderunt in terra caeca videntes, claudos ambulantes illius verbo! Quæ quidem omnia Salvator fecit, primo quidem ut impleretur quod dictum est per prophetas de illo: *Cæci vident, et surdi audiunt*²⁹, et alia hujusmodi; deinde ad fidem faciendam, carnem in resurrectione esse resurrecturam. Si enim in terra carnis infirmitates sanavit et corpus integrum reddidit: quanto magis in resurrectione id faciet, ut caro integra perfectaque resurgat? Hoc itaque modo sanabuntur quæ ipsis insanabilia videntur.

V. Rursus autem eorum, qui resurrectionem carnis negant, alii ut impossibilem negant, alii

tabat, nec suspicabatur posse hominem aliter nasci. At postea eum, qui caput illius contrivit, nec simplicem hominem esse, neque ex hominibus genitum persensit.

(2) Verba καὶ ποτοῖς, quæ Maranus omiserat, ex editione Ienensi inserimus. EDIT. PATR.

(3) *Ἐλάττων*. Editi ἔλαττων.

(4) *Ἄπαντα*. Legendum ἃ πάντα. Justinus in *Dialog.* n. 69, ex miraculis Christi idem resurrectionis argumentum ducit.

tanquam Deo eam suscitare non conveniat, utpote vilem et despicabilem; alii denique, quod illi primitus non sit promissa resurrectio. Primum quidem adversus eos, qui impossibilem Deo esse dicunt carnis resurrectionem, mihi videtur ostendendum eos ignorare, se verbo quidem fideles se esse profiteri, sed factis demonstrare infideles se esse et infidelibus infideliores. Nam cum gentes omnes simulacris credant et persuasum habeant omnia illis esse possibilia, quemadmodum et Homerus eorum poeta dixit¹⁶: *Dii omnia possunt, et facile* (addidit vocem *βεβα*, quod est *facile*, ut magnitudinem potentiae deorum declararet), multi illis infideliores apparent. Si enim gentes idolis, diis suis, qui *aures habent et non audiunt, oculos habent et non vident*¹⁷, omnia eos posse credunt, cum ipsi sint dæmonia, sicut loquitur Scriptura, *Dii gentium dæmonia*¹⁸; multo magis nos, qui rectam et eximiam et veram fidem tenemus, Deo nostro credere debemus, cum et argumenta habeamus; ac primum quidem protoplasti generationem, quod e terra a Deo factus; est enim istud clarum Dei potentiae argumentum. Deinde vero eam, quæ postea ex **591** ambobus facta est, generationem considerantibus cernere licet, ac magis mirari quomodo e minima humoris guttula tantum efformetur animal. Ac profecto, si id quoque promissione contineretur, neque factum cerneretur, multo aliis incredibilius esset; sed credibilius reddit effectus. Atqui de resurrectione nobis Salvator ostendit effectus, quos paulo post commemorabimus. Nunc autem possibilem esse carnis resurrectionem demonstramus, ab Ecclesiæ filiis, si etiam rationibus, quæ extraneæ videntur et mundanæ, utimur, veniam exposcentes, primo quidem, quia nihil Deo extraneum est, ac ne ipse quidem mundus; est enim illius opus. Deinde vero quia infideles his sermonibus compellamus. Nam si fideles, satis esset dicere nos credere; nunc autem per demonstrationes procedere est necessarium. Tametsi igitur antehac producta argumenta satis ad demonstrandum possibilem esse carnis resurrectionem fuerint idonea, tamen ob nimiam illorum infidelitatem, ratione utar quæ magis urgeat, non a fide quidem ducta, a qua illi sunt extranei, sed ab infidelitate eorum matre, a rationibus, inquam, mundanis. Nam si ex his possibilem esse carnis resurrectionem illis demonstramus, multa sane confusione digni sunt, si nec ea, quæ sunt fidei, nec ea, quæ sunt mundi, sequi possunt.

¹⁶ Odys. II, 304. ¹⁷ Psal. cxiii, 6. ¹⁸ Psal. xcvi, 5.

(5) *Τῶν θεῶν*. Ms. τοῦ Θεοῦ. Monet Græbius deesse *βεβα* apud Homerum.

(6) *Πολλοὶ τούτων*. Editi πολὺ οὖν τούτων.

(7) *Ἐορτήν*. Græb. ἐκνήν. Forte οἱ ὀρθήν.

(8) *Καίτοι γε*. . . ἀποτελέσμα. Totam hanc verborum complexionem suppeditavit codex ms. His autem incest manifesta imitatio verborum et sen-

α δὲ ὡς μὴ προσήκον τῷ Θεῷ ἀνίστασθαι αὐτὴν διὰ τὸ εὐτελὲς καὶ εὐκαταφρόνητον αὐτῆς· οἱ δὲ, ὅτι τὴν ἀρχὴν οὐδὲ ἐπαγγέλλαν ἔχειν. Πρῶτον μὲν οὖν μοι δοκεῖ πρὸς τοὺς ἀδύνατον εἶναι λέγοντας τῷ Θεῷ τὸ ταύτην ἀναστῆσαι διεξελθεῖν, ὅτι ἀγνοοῦσιν αὐτοὶ, τῷ λόγῳ λέγοντες εἶναι πιστοὺς, καὶ διὰ τῶν ἔργων ἀποδεικνύοντες ἀπίστους ἑαυτοὺς, καὶ τῶν ἀπίστων ἀπιστοτέρους. Τῶν γὰρ ἔθνῶν ἀπάντων ἐπὶ τὰ εἰδωλα πεπιστευκότων, καὶ πεπεισμένων, ὅτι πάντα δυνατὰ αὐτοῖς ἐστὶν (ὡς καὶ Ὀμηρὸς ὁ ποιητὴς αὐτῶν φησὶν· *Θεοὶ δὲ πάντα δύνανται καὶ βεβα*· ἀλλὰ καὶ τὸ, *βεβα*, προσέθηκεν, ὅπερ ἐστὶν εὐχερῶς, ἵνα τὴν μεγαλειότητα τῆς τῶν θεῶν (5) δυνάμεως ἐμφάνῃ), πολλοὶ τούτων (6) ἀπιστότεροι φαίνονται. Εἰ γὰρ τοῖς εἰδώλοις τὰ ἔθνη τοῖς θεοῖς αὐτῶν, οἱ ὧτα **B** *ἔχουσι, καὶ οὐκ ἀκούουσιν, ὀφθαλμοὺς ἔχουσι, καὶ οὐκ ὄψονται*, τὸ πάντα δύνασθαι πεπιστεύασαι δαιμονίοις οὖσι, καθὼς ἡ Γραφὴ λέγει, *ὅτι οἱ θεοὶ τῶν ἔθνῶν δαιμόνια*, πολλῶ μᾶλλον ἡμεῖς ἑορτὴν (7) ἐξάρτεον καὶ ἀληθῆ πίστιν ἔχοντες, ὀφειλομέν τῷ Θεῷ ἡμῶν πιστεύειν, ἔχοντες τεκμήρια, καὶ πρῶτον μὲν τὴν τοῦ πρωτοπλάστου γένεσιν, ὅτι ἐκ γῆς ὑπὸ Θεοῦ γέγονεν· ἱκανὸν γὰρ τοῦτο δείγμα τῆς τοῦ Θεοῦ δυνάμεως· ἔπειτα δὲ καὶ τὴν μετὰ ταῦτα ἐξ ἀλλήλων γένεσιν κατανοοῦσιν ἐστὶν ἰδεῖν, καὶ θαυμάσαι μειζῶνως, ὅτι ἐξ ἐλαχίστης βανίδος ὕγρου τηλικούτου πλάσσεται ζῶον. Καίτοι γε εἰ ἐν ἐπαγγελίᾳ καὶ τοῦτο ἦν, καὶ μὴ ἐφαίνετο γινόμενον, πολὺ τῶν ἄλλων ἦν ἀπιστότερον· ἀλλὰ γὰρ πιστότερον αὐτὸ ποιεῖ ἀποτέλεσμα (8). Ἄλλὰ μὴν περὶ τῆς ἀναστάσεως ἡμῶν ἔδειξεν ὁ Σωτὴρ ἀποτελέσματα, ἃ μετ' ὀλίγον ἐροῦμεν. Νῦν δὲ τὸ δυνατὴν εἶναι τὴν τῆς σαρκὸς ἀνάστασιν ἐπιδεικνύομεν, συγγνώμην αἰτούμενοι παρὰ τῶν τῆς Ἐκκλησίας τέκνων, εἰ καὶ τῶν ἐξωθεν εἶναι δοκούντων καὶ κοσμικῶν λόγων ἀπτόμεθα· πρῶτον μὲν οὖν (9) ὅτι οὐδὲν ἐστὶν ἐξωθεν τοῦ Θεοῦ οὐδὲ καὶ αὐτὸς ὁ κόσμος· ποίημα γὰρ ἐστὶν αὐτοῦ (10)· δεύτερον ὅτι πρὸς ἀπίστους τούτους ποιούμεθα τοὺς λόγους. Εἰ γὰρ πρὸς πιστοὺς, αὐταρχεῖς ἦν εἰπεῖν, ὅτι πεπιστεύκαμεν· νυνὶ δὲ διὰ ἀποδείξεων χωρεῖν ἀναγκαῖον. Ἰκανὰ μὲν οὖν καὶ τὰ προειρημένα τεκμήρια πρὸς τὸ δυνατὴν εἶναι δεικνύειν τὴν τῆς σαρκὸς ἀνάστασιν, ἀλλ' ἐπεὶ λίαν (11) εἰσὶν ἀπιστοὶ, καὶ ἀναγκαστικώτερον ἐπάξομεν (12) τὸν λόγον, οὐκ ἐκ τῆς πίστεως, ὅτι μὴ τυγχάνουσιν ὄντες αὐτῆς, ἀλλ' ἐκ τῆς ἀπιστίας τῆς μητρὸς αὐτῶν, λέγω δὴ τῶν κοσμικῶν λόγων. Εἰ γὰρ ἐκ τούτων ἐπιδεικνύομεν αὐτοῖς δυνατὴν εἶναι τὴν τῆς σαρκὸς ἀνάστασιν, πολλῆς δὴπουθεν αἰσχύνῃς εἰσὶν ἄξιοι, εἰ μήτε τοῖς τῆς πίστεως μήτε τοῖς τοῦ κόσμου ἀκολουθεῖν δύνανται.

tentiarum Justini ex Apol. 1.

(9) *Πρῶτον μὲν οὖν*. Editi ἐρώμεθα οὖν πρῶτον.

(10) *Οὐδὲ αὐτὸς*. . . αὐτοῦ. Hæc eidem codici debemus.

(11) *Ἐπεὶ λίαν*. Ms. ἐπειδὴ ἄν.

(12) *Ἐπάξομεν*. Editi ἐπάξωμεν.

Φασι τοίνυν οἱ τοῦ κόσμου φυσικοὶ σοφοὶ λεγόμενοι, ὅτι πᾶν ὑπάρχειν οἱ μὲν ὕλην καὶ θεόν, ὡς Πλάτων· οἱ δὲ ἄτομα καὶ κενόν, ὡς Ἐπίκουρος· οἱ δὲ τὰ τέσσαρα, πῦρ, ὕδωρ, ἀέρα, γῆν, ὡσπερ οἱ Στωϊκοί. Ἄρκει γὰρ ἐπιμνησθῆναι τῶν ἐπικρατουσῶν μάλιστα δοξῶν. Καὶ ὁ μὲν Πλάτων φησὶ, ὑπὸ τοῦ Θεοῦ τὰ πάντα ἐκ τῆς ὕλης γεγονέναι, καὶ κατὰ πρόνοιαν αὐτοῦ· ὁ δὲ Ἐπίκουρος καὶ οἱ μετ' αὐτοῦ ἐκ τοῦ ἀτόμου, καὶ ἐκ τοῦ κενοῦ, κατὰ ταυτόματόν τινα φορὰν τῆς ἐκ τῶν σωμάτων φυσικῆς κινήσεως· οἱ δὲ Στωϊκοὶ ἐκ τῶν τεσσάρων, διήκοντος δι' αὐτῶν τοῦ Θεοῦ. Τοιαύτης δὲ διαφωνίας αὐτῶν οὐσης, ἔστι τινα παρ' αὐτοῖς ὁμολογούμενα κοινὰ δόγματα πρὸς ἀπάντων· ἐν μὲν τὸ μήτε ἐκ τοῦ μὴ ὄντος γίνεσθαι, μήτε εἰς τὸ μὴ ὄν ἀναλυεσθαι (13) καὶ ἀπόλλυσθαι, καὶ τὸ τὰ στοιχεῖα ἀφθάρτα ὑπάρχειν, ἐξ ὧν ἡ ἐκάστου πράγματος (14) γένεσις ἔστι. Τούτων οὖν οὕτως ἐχόντων, κατὰ πάντας αὐτοὺς φανήσεται δυνατὴ ἡ τῆς σαρκὸς ὑπάρχειν παλιγγενεσία. Ἐπεὶ γὰρ κατὰ Πλάτωνα ἔστιν ἡ ὕλη καὶ θεός, ἀμφοτέρω ταῦτα ἀφθάρτα· καὶ ὁ μὲν θεὸς ἐπέχει τόπον τεχνίτου, οἷον πλάσματος· ἡ δὲ ὕλη ἐπέχει τόπον πηλοῦ, ἢ κηροῦ, ἢ τοιοῦτου τινός. Τὸ μὲν οὖν ἐκ τῆς ὕλης γινόμενον φθαρτὸν πλάσμα, ὁ ἀνδρὶς ἢ εἰκὼν· ἡ δὲ ὕλη αὐτὴ ἀφθάρτος, οἷον πηλός, ἢ κηρός, ἢ ἄλλο τι τοιοῦτον εἶδος ὕλης. Οὕτως ὁ πλάστης ἐκ τοῦ κηροῦ ἢ πηλοῦ πλάσσει, καὶ ζωοποιεῖ ζῶου μορφήν· πάλιν, ἐὰν διαλυθῇ τὸ πλάσμα, οὐκ ἀδύνατον αὐτῷ ἔστι, τὴν αὐτὴν ὕλην ἀναφύρασαι καὶ καινοποιήσαντι, τὸ αὐτὸ πλάσμα ποιῆσαι. Οὕτω κατὰ Πλάτωνα, οὐδὲ τῷ Θεῷ ἀφθάρτων ὄντι, ἀφθάρτων ἔχοντι καὶ τὴν ὕλην τοῦ ἐξ αὐτῆς (15) γινόμενου πλάσματος διαλυθέντος, ἀδύνατον ἔστιν ἀνακαινοποιῆσαι πάλιν αὐτήν, καὶ ποιῆσαι τὸ αὐτὸ πλάσμα ὅποιον ἦν καὶ τὸ πρότερον. Ἀλλὰ μὴν κατὰ τοὺς Στωϊκοὺς ἐκ τῆς τῶν τεσσάρων στοιχείων κράσεως γινόμενου τοῦ σώματος, καὶ διαλυομένου τούτου εἰς τὰ τέσσαρα, παραμενόντων τούτων ἀφθάρτων, δυνατὸν ἔστι πάλιν τὰ τέσσαρα στοιχεῖα, τὴν αὐτὴν μίξιν καὶ κράσιν λαβόντα (16) ἀπὸ τοῦ διήκοντος δι' αὐτῶν Θεοῦ, ποιῆσαι ὃ πρότερον πεποιήκει σῶμα· ὡσπερ εἰ τις ἐκ χρυσοῦ καὶ ἀργύρου, καὶ χαλκοῦ, καὶ κασιτέρου ποιῆσει μίγμα, ἔπειτα θελήσει πάλιν διαλύσαι, ὥστε κατὰ ἰδίαν ἕκαστον εἶναι· καὶ πάλιν μίξαι, εἰ θελήσει (17), τὰ αὐτὰ, ποιῆσει ὃ πρότερον πεποιήκει ἐξ αὐτῶν μίγμα. Καὶ κατὰ τὸν Ἐπίκουρον δὲ, τῶν ἀτόμων ἀφθάρτων οὐσῶν καὶ τοῦ κενοῦ, παρὰ τὴν ποιῆσιν καὶ θέσιν τῶν ἀτόμων συνθεθειμένων γίνεται τὰ τε ἄλλα συγκρίματα καὶ τὸ σῶμα· χρόνῳ δὲ διαλυόμενον (18), διαλύεται πάλιν εἰς τὰς ἀτόμους, ἐξ ὧν καὶ ἐγένετο. Τούτων μενουσῶν (19) ἀφθάρτων, οὐδὲν ἀδύνατον ἔστι, συνελθου-

(13) Ἀναλυεσθαι καὶ ἀπόλλυσθαι. Ms. εἰς τὸ μὴ ὄν ἀπόλλυσθαι.

(14) Πράγματος. Deest ea vox in cod. ms. Mox idem τούτων τοίνυν.

(15) Ἐξ αὐτῆς. Male in editis ἐξ αὐτοῦ.

(16) Λαβόντα. Editi λαμβάνοντα. Mox ex ms. codice desumptum illud δι' αὐτῶν, quod in editis deerat.

(17) Εἰ θελήσει. Hæc desumpta ex cod. ms. Mox

VI. Aiunt ergo physici hujus mundi, quos sapientes vocant, hi quidem hoc universum esse materiam et Deum, ut Plato: illi atomos et vacuum, ut Epicurus; alii hæc quatuor, ignem, aquam, aerem, terram, ut Stoici. Sufficit enim opinionum maxime præstantium meminisse. Et Plato quidem dicit cuncta ex materia a Deo facta esse, et secundum ejus providentiam: Epicurus autem cum suis ex atomo et vacuo, fortuita quadam ipsorum corpusculorum per naturalem motum concursione: Stoici vero e quatuor elementis, Deo per ipsa pervadente. Talis igitur cum sit inter eos discrepantia, quædam tamen communia sunt omnium scita apud ipsos in confesso: unum quidem id quod est, neque ex eo, quod non est, fieri, neque in id, quod non est, dissolvi et interire; et illud, elementa esse incorrupta, ex quibus rei cujusque sit generatio. His ergo ita se habentibus, possibilis apud illos omnes apparebit carnis generatio. Sive enim sit materia et Deus ex Platonis sententia, utrumque incorruptum: ac Deus quidem artificis locum tenet, puta fictoris; materia vero locum luti aut ceræ, aut talis cujuscumque. Quod igitur e materia figmentum factum est, seu statua, seu imago, corruptioni obnoxium est; materia vero ipsa, ut lutum aut cera, aliave talis species materiæ, incorrupta. Ita fictor ex cera aut luto fingit et ad vivum formam exprimit animalis: rursusque si figmentum dissolutum fuerit, ei nequaquam impossibile erit eandem miscenti ac renovanti materiam, figmentum idem reficere. Quare secundum Platonem, neque Deo, qui incorruptus est et incorruptum habet materiam, 592 impossibile erit, postquam factum ex ea figmentum dissolutum fuerit, eam renovare, ac figmentum idem, quale prius fuerat, instaurare. Sed et secundum Stoicos, cum corpus e quatuor elementorum commistione formatum fuerit, si in illa quatuor resolutum fuerit, incorruptis illis remanentibus; possibile est rursus quatuor elementa, eandem commistionem ac temperamentum a Deo pervadente accipientia, efficere id quod prius fecerant corpus: quemadmodum, si quis ex auro et argento et ære et stanno mistum aliquod faciat, ac deinde velit illud dissolvere, ita ut unum quodque seorsum existat; rursusque si velit, eadem commiscens, idem ex illis mistum faciet, quod ante confecerat. Deinde secundum Epicurum, cum atomi et vacuum incorrupta sint, ex atomis certo ordine et situ compositis, cum aliæ concreciones fiunt, tum etiam corpus: quod quidem tempore dissolutum resolvitur in easdem atomos,

idem ποιῆσαι, sed scribendum videtur ποιῆσαι. Spicileg. ποιῆση. Parallel. ποιήσει.

(18) Χρόνῳ δὲ διαλυόμενον. Editi χρόνῳ μὲν διαλυόμενον. Paula post idem τὰς εἰς καὶ θέσιν λαβόντες et συναγων ὡς ἀδυνατήσῃ.

(19) Μὲν οὐσῶν. Ex mutatione fere nulla divise scripsi lectionem vulgatam μενουσῶν, etiam supra ἀφθ. οὐσῶν. ΟΤΤΟ.

ex quibus factum fuerat. His autem manentibus incorruptis impossibile non est ut rursus coeuntes, ac eundem ordinem et situm accipientes, corpus, quod ex eis factum fuerat, efficiant idem et simile: sicut si tessellarius ex tesserulis fingat animalis formam; deinde illis vel a tempore, vel ab ipso met dissolutis, easdem dispersas recolligat, haud illi impossibile fuerit, illis collectis ac similiter, ut prius, dispositis, eandem animalis formam repræsentare. At Deus dissoluta a se invicem carnis membra colligens, non poterit corpus facere idem ei, quod prius fecerat?

VII. Ac possibilem quidem esse carnis resurrectionem, satis a me contra infideles (22) demonstratum. Quod si ex infidelium sententia non invenitur impossibile esse carnis resurrectio: quanto magis secundum fideles? Deinde porro sermo mihi ad eos convertendus est, qui carnem infamant, ac dignam non esse dicunt resurrectione, nec cœlesti civitate: primum quidem quia substantia ejus terra est; deinde quoniam peccatis est plena, ita ut animam quoque secum peccare cogat. Videntur autem isti ignorare universam Dei operationem et primam hominis creationem et formationem, et ea quæ in mundo sunt quorum causa sint facta. Annon enim dicit Scriptura: *Faciemus hominem ad imaginem et similitudinem nostram* 23? Quem? Carneum videlicet hominem dicit. Ait enim Scriptura: *Et accepit Deus pulverem de terra, et formavit hominem* 24. Perspicuum igitur est hominem, qui formatus est ad imaginem Dei, fuisse carneum. Ad hæc quomodo non absurdum sit dicere carnem, quæ a Deo ad imaginem ipsius formata est, vilem esse ac nihili? Atqui carnem rem esse apud Deum pretiosam satis liquet, primum quidem quod ab ipso formata sit, siquidem imago fictori pictorique suo grata est; deinde id quoque ex cætero mundi officio pronum est discere. Nam cujus causa reliqua facta sunt, id ei, qui fecit, omnium est charissimum.

593 VIII. Certe, inquit. At caro peccatrix est, adeo ut animam quoque secum peccare cogat. Ita temere illam criminantur et ipsi soli amborum peccata affingunt. Quo etenim pacto per seipsam peccabit caro, nisi animam sibi præeuntem habeat ac provocantem? Velut enim in jugo boum, si alter ab altero sejungatur, neuter arare seorsum potest: ita nec anima, nec corpus, soluto conjunctionis vinculo, facere singulatim quidquam possunt. Sin sola caro peccatrix est, ejus igitur solius causa Salvator venit, sicut ait: *Non veni vocare justos, sed peccatores* 25. Cum ergo charam Deo esse carnem et supra omnia opera pretiosam ostensum sit,

22 Genes. i, 26. 23 Genes. ii, 7. 24 Marc. ii, 17.

(20) Συνάγων ed. Ienens. ex cod. Coisliniano.

(21) Συνάγων. Desumptum ex cod. ms.

(22) Rectius secundum ethnicos ed. Ienens.

(23) Οτρωλον πολιτείας. Editi έπουραγίου βασ-

σών πάλιν και την αυτην θέσιν και τάξιν λαβουσών, ποιησαι θ πρότερον εγεγονει εξ αυτών σωμα, και θμοιον· ώσπερ ει τις ψηφοθέτης εκ ψηφων ποιησαι ζώου μορφήν, έπειτα τούτων από χρόνου διαλυθέντων, η ύπ' αυτού του ποιήσαντος, τάς αυτάς έχων ψηφους έσχορπισμένας συναγάγη (20), ουκ άδυνατήσει συλλέξας αυτάς, και διαθεις θμοίως, ποιησαι τδ αυτδ ειδος του ζώου. Ό δέ Θεός άναλυθέντα τά μέλη της σαρκός άπ' άλλήλων ου δυνήσεται πάλιν συναγών (21) ποιησαι τδ αυτδ τῷ πρότερον γερονότι ύπ' αυτού σώματι;

'Αλλά γάρ ο μὲν περι του δυνατην ειναι την της σαρκός ανάστασιν ικανός αποδέδεικται μοι λόγος κατά τους εθνικούς. Ει δε κατά τους άπιστους ουκ εύρισκεται άδύνατος η ανάστασις της σαρκός, πώς μάλλον κατά τους πιστούς; Έξής δε λεκτέον προς τους άτιμάζοντας την σάρκα, και φάσκοντας μη άξιαν ειναι της αναστάσεως. μηδὲ της ουρανίου πολιτείας (23)· ότι πρώτον αυτης εστιν η ουσία γη, μετέπειτα και μεστή γεγονε πάσης άμαρτίας, ώστε και την ψυχήν αναγκάσαι συναμαρτάνειν. Εοίκασι δε ούτοι την δλην του Θεού πραγματειαν άγνοείν, και την εξ αρχής γένεσιν του ανθρώπου και πλάσιν. και τά εν κόσμῳ ών ένεκα γέγονεν (24). Η γάρ ου φησιν ο λόγος· Ποιήσωμεν άνθρωπον κατ' εικόνα ημετέραν και καθ' θμοίωσιν; Ποιον; Δηλονότι σαρκικόν λέγει άνθρωπον. Φησι γάρ ο λόγος· Καί έλαβεν ο Θεός χοῦν από της γης, και έπλασε τόν άνθρωπον. Δηλον ούν, ως, κατ' εικόνα Θεού πλασόμενος ο άνθρωπος, ην σαρκικός. Είτα πώς ουκ άτοπον, την ύπὸ Θεού σάρκα πλασθεισαν κατ' εικόνα την έαυτου φάσκειν άτιμον ειναι, και ουδενός άξιαν; Ότι δε τίμιον κτήμα η σάρξ παρά Θεῷ, δηλον, πρώτον μὲν εκ του προς αυτου πεπλάσθαι, εγχε και εικῶν τῷ πλάστῃ και ζωγράφῳ τιμία γινομένη· και εκ της λοιπής δε κοσμοποιίας μαθεῖν πάρεσιν. Ού γάρ ένεκεν γεγονε τά λοιπά (25), τούτο πάντων τῷ ποιήσαντι τιμιώτατον.

Ναι, φασίν· άλλ' άμαρτωλός η σάρξ, ώστε και την ψυχήν αναγκάζειν συναμαρτάνειν, μάτην κατηγορούντες αυτης, και τά τῶν άμφοτέρων άμαρτήματα μόνη περιτιθέντες. Ποῦ γάρ καθ' έαυτην η σάρξ άμαρτήσαι δυνήσεται, εάν μη την ψυχήν έχη προηγουμένην και προκαλουμένην αυτην; Όσπερ γάρ ζευγος βοῶν λυθέντων άπ' άλλήλων του ζυγού, ουδέτερος αυτών κατ' ιδίαν άροῦν δύναται· ούτως ουδὲ ψυχή και σωμα, λυθέντα της συζυγίας, καθ' έαυτά ποιησαι τι δύναται. Ει δε και η σάρξ άμαρτωλός, μόνης αυτης ένεκεν ήλθεν ο Σωτήρ, καθώς φησιν· Ουκ ήλθον καλέσαι δικαίους, άλλά άμαρτωλούς. Έπειδή ούν τιμία παρά Θεῷ, και ένδοξος παρά πάντα τά

λείας.

(24) Όν ένεκα γέγονεν. Suppeditavit cod. ms.

(25) Τά λοιπά. Cod. ms. τά πάντα. Mox idem τιμιώτατον: editi τιμιώτερον.

ποίηματα δέδεικται ἢ σὰρξ· δικαίως ἂν ὅπ' αὐτοῦ σωθῆσεται. Λεπτερόν οὖν πρὸς τοὺς λέγοντας, ὅτι, εἰ καὶ τὰ μάλιστα Θεοῦ ποίημα τυγχάνουσα, καὶ τιμὰ αὐτῷ παρὰ πάντα, οὐκ εὐθέως καὶ τὴν ἐπαγγελίαν τῆς ἀναστάσεως ἔχει. Καίτοι πῶς οὐκ ἄτοπον τὸ μετὰ τηλικαύτης σπουδῆς γενόμενον, καὶ παρὰ πάντα τὰ λοιπὰ εἶμιον περιορᾶν τὸν ποιήσαντα εἰς τὸ μηκέτι εἶναι; εἴτα ὁ μὲν πλάστης καὶ ζωγράφος εἰ τὰς εἰκόνων ἄς ἂν ποιήσωσι, διαμένειν ἐθέλουσιν, ἵνα δι' αὐτῶν δοξάζωνται, καὶ φθειρομένας αὐτὰς ἀνακαινοποιούσι· ὁ δὲ Θεὸς τὸ αὐτοῦ κτῆμα καὶ πλάσμα περιεῖδεν ἂν εἰς τὸ μὴ ὄν, μηκέτι δὲ καὶ εἰς τὸ εἶναι, ματαιοπύον ἀποκαλούμεν (26); Ὡσπερ εἰ τις, οἰκίαν οἰκοδομήσας, ἔπειτα καταλύει (27), ἢ καταλυομένην περιορᾶν, δυνάμενος ἀναστήσαι, τὸν τε Θεὸν οὐκ αἰτιασόμεθα, ὅτι μάρτην ποιεῖ; Ἄλλ' οὐχ ὁ ἀφθαρτος τοιοῦτος, οὐκ ἄφρων ὁ τῶν ὄλων πέφυκε νοῦς. Φιμούθωσαν (28) οἱ ἄπιστοι, εἰ τὸ μὴ πιστεύειν ἔχουσιν αὐτοί. Ἄλλὰ μὴν καὶ κέκληκεν αὐτὴν ἐπὶ τὴν ἀνάστασιν, καὶ ἐπαγγέλλεται τὴν αἰωνίαν ζωὴν. Ἐνθα γὰρ τὸν ἀνθρώπον εὐαγγελίζεται ὁσῶτα, καὶ τῆ σαρκὶ εὐαγγελίζεται. Τί γὰρ ἐστὶν ὁ ἀνθρώπος, ἀλλ' ἢ τὸ ἐκ ψυχῆς καὶ σώματος συνεστὼς ζῶον λογικόν; Μὴ οὖν καθ' ἑαυτὴν (29) ψυχὴ ἀνθρώπος; Οὐκ· ἀλλ' ἀνθρώπου ψυχῆ. Μὴ οὖν καλοῖτο σῶμα ἀνθρώπος; Οὐκ· ἀλλ' ἀνθρώπου σῶμα καλεῖται. Εἴπερ οὖν κατ' ἴδιαν μὲν τούτων οὐδέτερον ἀνθρώπος ἐστὶ, τὸ δὲ ἐκ τῆς ἀμφοτέρων συμπλοκῆς καλεῖται ἀνθρώπος, κέκληκε δὲ ὁ Θεὸς εἰς ζωὴν καὶ ἀνάστασιν τὸν ἀνθρώπον, οὐ τὸ μέρος, ἀλλὰ τὸ ὅλον κέκληκεν, ὅπερ ἐστὶ τὴν ψυχὴν καὶ τὸ σῶμα. Ἐπεὶ πῶς οὐκ ἄτοπον, ἀμφοτέρων ὄντων κατὰ τὸ αὐτὸ καὶ ἐν τῷ αὐτῷ, τὸ μὲν σώζειν, τὸ δὲ μὴ; Οὐκ ὄντος δὲ ἀδυνάτου, καθάπερ δέδεικται, τὴν σάρκα ἔχειν τὴν παλιγγενεσίαν, τίς ἢ διάκρισις, ὥστε τὴν μὲν ψυχὴν σώζεσθαι, τὴν δὲ σάρκα μὴ; Ἡ φθονερὴν ποιοῦσι τὸν Θεόν; Ἄλλὰ ἀγαθός ἐστι, καὶ σώζεσθαι πάντας θέλει. Καὶ δι' αὐτοῦ (30) καὶ τοῦ κηρύγματος αὐτοῦ οὐχὶ μόνον ἤκουσεν ἡ ψυχὴ ὑμῶν, σὺν αὐτῇ ἢ σὰρξ, καὶ ἐπίστευσεν εἰς Χριστὸν Ἰησοῦν, ἀλλ' ἀμφοτέρα ἐλούσαντο (31), καὶ ἀμφοτέρα τὴν δικαιοσύνην εἰργάσαντο. Ἄρα οὖν ἀχάριστον ἢ ἀδικον ἀποφαίνουσι

A merito sane ab eo salvabitur. Disputandum igitur adversus eos qui dicunt carnem, licet Dei certissimum opus sit et chara illi supra omnia, non idcirco tamen promissionem habere resurrectionis. Verum quomodo absurdum non est id quod tanto factum studio est ac prae caeteris pretiosum, sic ab eo, qui fecit, negligi, ut in nihilum prorsus redigatur nec jam amplius sit? Deinde vero ficator et pictor, si imagines a se factas manere volunt, ut per eas gloriam assequantur, veterascentes ipsas renovant. Deus autem rem suam et opus suum parvi pendet in nihilum redigi, nec jam esse amplius? Quemadmodum si quis domum a se aedificatam destruat, aut destructam negligat, cum instaurare possit, frustra laborantem eum vocamus: sic etiam annon Deum accusaremus quod frustra laborasset? At non talis est ille incorruptus, non caret prudentia qui omnium mens est. Obmutescant infideles. Verumtamen carnem quoque ad resurrectionem vocavit, eique vitam sempiternam promittit. Eum enim homini salutem annuntiat, hanc etiam annuntiat carni. Ecquid enim aliud est homo, quam ex anima et corpore animal rationale? An animal singulatim est homo? Nequaquam. Sed est hominis anima. Num ergo corpus homo dicitur? Minime gentium. Sed hominis corpus dicitur. Quare si neutrum horum singulatim est homo, sed quod ex amborum complexu constat, nominatur homo; si et Deus ad vitam et resurrectionem hominem vocavit, non partem ejus, sed totum, hoc est animam et corpus, vocavit. Et quomodo non absurdum est, duobus secundum idem et in eodem existentibus, unum salvare, alterum non? Cum enim impossibile non sit, ut demonstratum est, carnem renasci: quænam est illa discretio, ut anima salva sit ac non corpus? An invidium faciunt Deum? Atqui bonus est et omnes vult salvos fieri. Atque ipsum et ejus prædicationem non sola audivit anima nostra, et sine carne, et credidit in Christum Jesum; sed ambæ ablutæ sunt, et ambæ justitiam operatæ. Ingratum igitur et injustum faciunt Deum, siquidem ambabus in ipsum credentibus, unam salvare velit,

(26) *Ματαιοπύον ἀποκαλούμεν*. Vel post hæc verba legendum εἰ τις, deleto ὡσπερ, vel collocanda sunt post ἀναστήσαι. — Ὁ δὲ Θεός, κ. τ. λ. Maranus, mendose, ὁ δὲ Θεὸς τὸ καὶ πλάσμα αὐτοῦ κτῆμα περιεῖδεν, κ. τ. λ. Deinde idem cum caeteris... τὸ εἶναι, ματαιοπύον ἀποκαλούμεν, ὡσπερ εἰ τις, κ. τ. λ. Halloix. vero et Grab. insuper verbis μὴ ὄν addunt ἀπολλύμενον cuius nota interrogandi. Locus autem corruptus videtur esse. Maranus verba ματαιοπύον ἀποκαλούμεν post ἀναστήσαι collocari mallet; verit: *Quemadmodum si quis... frustra laborantem eum vocamus; sic etiam annon Deus, etc.* Tellerus vero legendum putat ὡς (pro εἰς) τὸ μὴ ὄν, μηκέτι... εἶναι· ματ. ἀποκ., ὡσπερ ἢ τὴν οἰκίαν... καταλύει (eamdem formam pro καταλύει tenent omnes ante Maranum editores) etc.; reddit: *Deus vero... parvi faciet, si non amplius sit, ac si nunquam existisset? In vanum laborasse dicimus, etc.* Quæ quomodo extrudere ex istis verbis poterit, equidem haud scio. Locum studii aliquantulum sanare interrogatione post εἶναι posita ac deleto ὡσπερ ante εἰς. Οὔτω.

(27) *Καταλύει*. Editi καταλύει.

(28) *Φιμούθωσαν*. Cod. ms. εὐφημετώσαν.

(29) *Καθ' ἑαυτῆρ*. Cod. ms. καθ' αὐτῆν.

(30) *Καὶ δι' αὐτοῦ*. Legendum καὶ δι' αὐτοῦ et referendum ad verbum ἤκουσεν, non autem, ut Billius, ad σώζεσθαι. Aliud vitium sanabitur, si legamus καὶ οὐ σὺν αὐτῇ ἢ σὰρξ ἐτὶ ἐπίστευσεν. Illud enim, ἀλλ' ἀμφοτέρα, argumentum est scriptorem de solius animæ fide antea locutum fuisse. Mox Editi καὶ ἐλούσαντο — Ed. Ienens., καὶ σὺν αὐτῇ ἢ σὰρξ, καὶ ἐπίστευσεν, κ. τ. λ., cumque ea caro, et credidit, etc.

(31) *Ἀμφοτέρα ἐλούσαντο*. Sic etiam Tertullianus lib. *De resurr. carnis*, c. 8: *Caro abluitur ut anima emaculetur. Caro ungitur, ut anima consecratur. Caro manus impositione adumbratur, ut et anima a Spiritu illuminetur. Caro corpore et sanguine Christi vescitur, ut anima de Deo saginetur. Non possunt ergo separari in mercede quas opera conjungit.* GRABIVS.

alteram non item. **594** Certe, inquit. At vero anima est incorrupta, utpote pars Dei et spiraculum ejus, ac propterea id quod sibi proprium est et cognatum salvare voluit; caro autem corruptioni obnoxia, nequa ex ipso est, sicut anima. Ecquæ igitur ipsi gratia, aut quæ potentia et bonitatis ejus demonstratio, si quod natura salvatur, et portio ejus est, salvaturus sit? Nam ipsum ex seipso salutem habebat, ita ut animam salvans nihil magni faciat, cum salvari penes ipsam sit, quia pars ejus est, tanquam ejus spiraculum. Sed nec ei gratia est, quod sibi proprium est salvanti. Hoc enim est servare seipsum. Quandoquidem qui sui partem servat, seipsum per seipsum servat, nequando pars illa deficiat. Tale autem factum non est boni. Virum enim bonum nemo illum dicet, qui filiis suis ac nepotibus aliquid gratificatur. Hoc enim et maxime agrestes feræ faciunt: quæ etiam mortem pro fetibus obire oporteat, ultro id perferunt. At si quis eadem servis præstiterit, is demum merito bonus dicatur. Hinc Salvator etiam inimicos diligere nos docuit: alioqui quæ nobis gratia habebitur? In quo quidem ostendit bonum opus esse, non ex se genitos tantum diligere, sed etiam extraneos. Quæ autem nobis præcepit, ea multo prius ipse facit.

Et post pauca :

IX. Si nullum ad usum carne indignit, cur et eam sanavit? Et quod omnium fortissimum est, mortuos suscitavit. Qua de causa? Nonne ut demonstraret qualis futura esset resurrectio? Quomodo igitur mortuos suscitavit, utrum animas an corpora? At manifestum est quod utraque. Si autem spiritualis tantum esset resurrectio, oportuisset ut resurgens ipse ostenderet seorsum corpus jacens, et seorsum animam existentem. Nunc autem id non fecit, sed suscitavit corpus, in eo promissionem vitæ confirmans. Qua ergo de causa in carne, quæ passa erat, resurrexit, nisi ut carnis resurrectionem demonstraret? Atque id confirmare volens, cum discipuli ejus non crederent eum vere resurrexisse, sed eum viderent ac dubitarent, dixit eis: *Nondum habetis fidem*, inquit, *videte quia ego sum* ²²; seque eis pal-

²² Luc. xxiv, 32.

(32) Ed. Ienens. hæc legit cum interrogatione: *An igitur ingratum et injustum faciunt! Deum, si ambarum in ipsum credentium unam servari velint, alteram non?*

(33-34) ἄφθαρτος. Cod. ms. ἄφθαρτον.

(35) Καὶ μετ' ὄλιγα. Quæ inter hujus et antecedentis disputationis contextum desunt, sorte ad veritatem carnis Jesu Christi demonstrandam pertinerunt. TELLERUS.

(36) Καὶ τὸ πάντων. Cod. ms. ἐν τὸ πάντων. Simili argumento utuntur Irenæus, ut observat Græbius, lib. v, cap. 12, et Tertullianus, *De resurr. carnis*, cap. 38. Vid. S. Justin. *Dialog.* n. 69.

(37) Εἰ δὲ ἦν πνευματικὴ μόνη, κ. τ. λ. Patet eum in his occurrere velle adversariorum petitioni ipsi semper paratæ. Cum enim ipsi animæ immortalitatem, ut Gnostici fere omnes, largirentur,

τὸν Θεὸν, εἰ τῶν ἀμφοτέρων πιστευόντων εἰς αὐτὸν, τὴν μὲν σώζειν θέλει, τὴν δὲ οὐ (32). Ναί, φασίν· ἀλλ' ἡ μὲν ψυχὴ ἐστὶν ἀφθαρτος (33-34), μέρος οὐσα τοῦ Θεοῦ καὶ ἐμφύσημα, καὶ διὰ τοῦτο τὸ ἴδιον καὶ συγγενὲς ἐθέλησε σώσαι· ἡ δὲ σὰρξ φθαρτὴ, καὶ οὐκ ἀπ' αὐτοῦ, καθάπερ ἡ ψυχὴ. Εἶτα τίς αὐτῆς χάρις, καὶ τίς ἐπιδείξις τῆς δυνάμεως καὶ χρηστότητος αὐτοῦ, εἰ τὸ μὲν φύσει σωζόμενον καὶ μέρος ὑπάρχον αὐτοῦ σώζειν ἠμελλεν; Αὐτὸ γὰρ ἐξ ἑαυτοῦ εἶχε τὴν σωτηρίαν· ὥστε τὴν μὲν ψυχὴν σώζων, οὐ μέγα ποιεῖ. Τὸ γὰρ σώζεσθαι πάρεστιν αὐτῇ, ὅτι ἐστὶν αὐτοῦ μέρος, ἐμφύσημα αὐτοῦ οὐσα. Ἄλλ' οὐδὲ χάρις αὐτῷ τὸ ἴδιον σώζοντι· τοῦτο γὰρ ἐστὶν ἑαυτὸν σώζειν. Ὁ γὰρ τὸ μέρος αὐτοῦ σώζων δι' ἑαυτοῦ ἑαυτὸν σώζει, μὴ ποτε ἐκεῖνο τὸ μέρος ἐνδὲς γένηται· οὐκ ἐστὶν ἀγαθοῦ τὸ τοιοῦτον. Οὐδὲ γὰρ ἀνθρωπῶν ἀγαθὸν τις ἐρεῖ τὸν τοῖς τέκνοις αὐτοῦ καὶ ἐκγόνοις χαρίζομενον τι. Τοῦτο γὰρ καὶ τὰ ἀγριώτατα τῶν θηρίων ποιοῦσι· καὶ ὑπεραποθανεῖν τῶν ἐκγόνων αὐτῶν θέη, ἕκοντι τοῦτο ὑπομένουσιν. Εἰ δὲ τις τὰ αὐτὰ τοῖς δούλοις παράσχοι, δικαίως ἀν' οὗτος λέγοιτο ἀγαθός. Διὰ τοῦτο καὶ ὁ Σωτὴρ ἐδίδαξεν ἡμᾶς ἀγαπᾶν τοὺς ἐχθρούς· ἐπεὶ τίς ἡμῖν χάρις ἐστίν; φησίν· ὥστε δέδειχεν ἡμῖν ἀγαθὸν ἔργον εἶναι τὸ μὴ τοὺς ἐξ αὐτοῦ γεγονότας μόνον ἀγαπᾶν, ἀλλὰ καὶ τοὺς ἐξωθεν. Ἄ δὲ ἡμῖν παρήγγειλε, πολὺ πρότερον αὐτὸς ποιεῖ.

Καὶ μετ' ὄλιγα (35).

IX. Εἰ εἰς μηδὲν ἔρχησε τῆς σαρκὸς, τί καὶ ἐθεράπευσεν αὐτὴν; Καὶ τὸ πάντων (36) ἰσχυρότερον, τοὺς νεκροὺς ἀνέστησε. Τίνος ἔνεκεν; Οὐχ ἵνα δείξῃ τὴν ἀνάστασιν, ὅσα μέλλει γίνεσθαι; Πῶς οὖν τοὺς νεκροὺς ἀνέστησε; Πότερον τὰς ψυχὰς ἢ τὰ σώματα; Ἄλλὰ δῆλον, ὅτι ἀμφοτέρα. Εἰ δὲ ἦν πνευματικὴ μόνη (37) ἡ ἀνάστασις, ἐχρῆν, ἀναστάντα αὐτὸν, κατ' ἴδιον μὲν δεῖξαι τὸ σῶμα κείμενον, κατ' ἴδιον δὲ τὴν ψυχὴν ὑπάρχουσαν. Νῦν δὲ τοῦτο μὲν οὐκ ἐποίησεν, ἀνέστησε δὲ τὸ σῶμα, τῆς ζωῆς τὴν ἐπαγγελίαν ἐν αὐτῷ πιστούμενος. Τίνος οὖν ἔνεκεν ἐν τῇ σαρκὶ τῇ παθούσῃ ἀνέστη, εἰ μὴ ἵνα δείξῃ τὴν σαρκικὴν ἀνάστασιν; Καὶ τοῦτο βουλόμενος πιστοποιῆσαι, τῶν μαθητῶν αὐτοῦ μὴ πιστευόντων, εἰ ἀληθῶς σώματι ἀνέστη, βλεπόντων αὐτῶν καὶ δισταζόντων, εἶπεν (38) αὐτοῖς· *Οὐπὼν ἔχετε πίστιν*, φησὶ· *Ἴδετε, ὅτι ἐγὼ*

D

quando nunc urgebantur, ut dicerent, quid tamen resurrecturum sit, resurrectionis verbum figurate intelligendum esse præcipiebant, de animæ exitu e corpore in articulo mortis, aut etiam de ejusdem per hanc vitam a communi reliquorum vivo non a tione ad sublimiorem γνώσιν translatione. Hanc utramque uno verbo spiritualem dicebant. TELLEUS. Insignis est de hac spirituali resurrectione locus Tertulliani l. c. *De resurr. carnis*, c. 19: « Hoc denique ingenio etiam in colloquiis sæpe nostros decipere consueverunt, quasi et ipsi resurrectionem carnis admittant. Væ, inquit, ... qui non, dum in hac carne est, cognoverit arcana hæretica; hoc est enim apud illos resurrectio. Sed et plerique ab excessu animæ resurrectionem vindicantes, » etc.

OTTO. (38) Εἶπεν. Cod. ms. εἶπών.

ειμι· και ψηλαφῶν αὐτὸν ἐπέτρηπεν αὐτοῖς, καὶ τοὺς τύπους τῶν ἤλων ἐν ταῖς χερσὶν ἐπεδείκνυε. Καὶ πανταρχόθεν αὐτὸν κατανοήσαντες, ὅτι αὐτός ἐστι, καὶ ἐν τῷ σώματι, παρεκάλεσαν αὐτὸν φαγεῖν μετ' αὐτῶν, ἵνα καὶ διὰ τούτου βεβαίως μάθωσιν, ὅτι ἀληθῶς-σωματικῶς ἀνέστη· καὶ ἔφαγε κηρίον καὶ ἰχθύν· καὶ οὕτως ἐπίδειξας αὐτοῖς, ὅτι ἀληθῶς σαρκὸς ἀνάστασις (39) ἐστὶ· βουλόμενος ἐπιδείξαι καὶ τοῦτο, καθὼς εἶρηκεν ἐν οὐρανῷ τὴν κατοίκησιν ἡμῶν ὑπάρχειν, ὅτι οὐκ ἀδύνατον καὶ σαρκὶ εἰς οὐρανὸν ἀνελεθεῖν, ἀνελήφθη βλεπόντων αὐτῶν εἰς τὸν οὐρανόν, ὡς ἦν ἐν τῇ σαρκί. Οὐκοῦν, εἰ τις ἀπαιτεῖ μετὰ πάντα τὰ εἰρημένα λόγους ἀποδεικτικὸς περὶ ἀναστάσεως, οὐδὲν τῶν Σαδδουκαίων διαφέρει· ἐπειδή ἡ ἀνάστασις τῆς σαρκὸς δύναμις Θεοῦ ἐστὶ, καὶ ὑπεράνω λόγου παντὸς βεβαιωμένη μὲν πίστει, θεωρουμένη δὲ ἔργοις.

Καὶ μετὰ βραχεία·

· X. Ἀνάστασις ἐστὶ τοῦ πεπτωκότος σαρκίου. Πνεῦμα γὰρ οὐ πίπτει· ψυχὴ ἐν σώματι ἐστίν, οὐ ζῆ δὲ ἄψυχον. Σῶμα, ψυχῆς ἀπολειπούσης, οὐκ ἐστίν. Οἶκος γὰρ τὸ σῶμα ψυχῆς· πνεύματος δὲ ψυχῆ οἶκος (40). Τὰ τρία ταῦτα τοῖς ἐλπίδα εἰλικρινῆ καὶ πίστιν ἀδιάκριτον ἐν τῷ Θεῷ ἔχουσι σωθήσεται. Θεωροῦντες γοῦν καὶ τοὺς κοσμικοὺς λόγους, καὶ κατ' αὐτοὺς οὐκ εὐρίσκοντες ἀδύνατον ὑπάρχειν τῇ σαρκὶ τὴν παλιγγενεσίαν, καὶ ἐπὶ τούτοις πᾶσι τὸν Σωτῆρα διὰ παντός τοῦ Εὐαγγελίου δεικνύντα τὴν τῆς σαρκὸς ἡμῶν σωτηρίαν· τί λοιπὸν ἀνεχόμεθα τῶν ἀπίστων καὶ σκανδάλων λόγων, καὶ λανθάνομεν καυτοὺς ἐπιστρέφοντες εἰς τοῦπίσω, ἐπόταν ἀκούσωμεν, ὅτι ἡ μὲν ψυχὴ ἀθάνατος ἐστὶ, τὸ δὲ σῶμα φθαρτὸν, καὶ οὐκ ἐστὶ δυνάμενον ἀναζηῆσαι; Ταῦτα γὰρ καὶ πρὸ τοῦ μαθεῖν τὴν ἀλήθειαν παρὰ Πυθαγόρου καὶ Πλάτωνος ἠκούομεν. Εἰ οὖν ταῦτα ἔλεγεν ὁ Σωτῆρ, καὶ μόνῃς τῆς ψυχῆς τὴν σωτηρίαν εὐαγγελίζετο, τί καινὸν ἡμῖν ἔφερε παρὰ Πυθαγόραν καὶ Πλάτωνα, καὶ τὸν τούτων χορόν; Νῦν δὲ τὴν καινὴν καὶ ξένην εὐαγγελιζόμενος ἦλθεν ἀνθρώποις ἐλπίδα. Ἐόνον δὲ ἄρα ἦν καὶ καινὸν τὸ τὸν Θεὸν ὑπισχεῖσθαι, μὴ τῇ ἀφθαρσίᾳ τὴν ἀφθαρσίαν τηρεῖν, ἀλλὰ τὴν φθορὰν ἀφθαρσίαν ποιεῖν. Ἀλλὰ γὰρ οὐκ ἄλλως δυνάμενος τὸν λόγον λυμάλινεσθαι ὁ τῆς πονηρίας ἄρχων, ἐξέπεμψε τοὺς ἀποστόλους αὐτοῦ, κακούς (41) καὶ λιμώδεις διδασκαλίας εἰσάγοντας, ἐκλεξάμενος αὐτοὺς ἐκ τῶν σταυρωσάντων τὸν Σωτῆρα ἡμῶν, οἵτινες τὸ μὲν νομομα τοῦ Σωτῆρος ἔφερον, τὰ δὲ ἔργα τοῦ πέμψαντος αὐτοὺς ἐπόουον, δι' οὓς καὶ τῷ ὄνοματι ἠκολούθησεν ἡ βλασφημία. Εἰ δὲ μὴ ἀνίσταται ἡ σὰρξ, διὰ τί καὶ φυλάσσεται, καὶ οὐ μᾶλλον αὐτῇ συγχωροῦμεν χρῆσασθαι ταῖς ἐπιθυμίαις; καὶ οὐ μιμούμεθα (42) τοὺς ἰατροὺς, φασίν, οἵτινες, ἐπειδὴν ἀπεγνωσμένον ἔχουσιν ἀνθρώπον σώζεσθαι μὴ δυνά-

A pandum præbuit et loca clavorum in manibus suis ostendit. Cum ergo undequaque cognovissent ipsum esse et in corpore, hortati sunt illum ad manducandum secum, ut etiam per hoc certissime cognoscerent ipsum vere corporaliter resurrexisse; tum comedit favum mellis et pisces. Cumque ipsis, sic ostendisset vere esse carnis resurrectionem, volens etiam illud ostendere (quemadmodum dixit in cælo nostram esse inhabitationem ³⁹) carni impossibile non esse in cælum ascendere, *videntibus illis elevatus est in cælum*, ut erat in carne ⁴⁰. Si quis ergo post hæc omnia quæ diximus, rationes exposcat quæ resurrectionem demonstrent, nihil a Saducæis differet: siquidem resurrectio carnis potentia est Dei ac supra omnem rationem; ac fide quidem stabilitur, operibus autem conspicitur.

Et post pauca :

595 X. Resurrectio est carnis quæ cecidit. Nam spiritus non cadit. Anima in corpore est, quod sine anima non vivit. Corpus, anima discedente, non est. Nam domus est animæ corpus, et spiritus domus anima. Tria hæc in iis, qui sinceram spem et fidem minime dubiam habuerint in Deo, salvabuntur. Considerantes igitur etiam mundanas rationes, ac secundum illas deprehendentes non esse impossibilem carnis regenerationem, ac præter hæc omnia Salvatorem per omne Evangelium salutem carnis nostræ declarare: quid de cætero infideles perniciososque sermones sustinemus, nosque ipsi imprudentes retrorsum convertimus, dum audimus animam esse immortalem, corpus vero corruptioni obnoxium, nec jam salutis capax? Illa enim, etiam priusquam nossemus veritatem, a Pythagora et Platone audiebamus. Si hæc igitur Salvator dixisset ac solius animæ salutem annuntiavisset, quid nobis attulisset novi præter Pythagoram et Platonem et illorum chorum? Nunc autem novam et admirandam spem annuntiatum hominibus venit. Admirandum porro novumque fuit, Deum polliceri, se non incorruptioni incorruptionem servaturum, sed corruptioni daturum incorruptionem. At vero nequitias princeps, cum aliter non posset doctrinam corrumpere, misit apostolos suos malos et pestilentium doctrinarum inductores, iique electi ex iis, qui Salvatorem nostrum crucifixerant, nomen Salvatoris ferrebant, sed opera illius, qui eos miserat, faciebant: propter eos et nomen comitata blasphemia. Quod si non resurgit caro, cur etiam custoditur, ac non potius illam sinimus suis indulgere desideriis? Cur non imitamur medicos, ut dici solet, qui desperatum hominem nacti, quique servari non possit, permittunt ut suis morem gerat desideriis? Sciunt

³⁹ Joan. xiv, 2. ⁴⁰ Marc. xvi, 19. Act. xix.

(39) *Σαρκὸς ἀνάστασις.* Cod. ms. σαρκικὸς ἀνάστασις.

(40) *Πνεύματος δὲ ψυχῆ οἶκος.* Editi πνεῦμα δὲ ψυχῆς οἶκος.

(41) *Κακούς.* Cod. ms. κακάς.

(42) *Καὶ οὐ μιμούμεθα.* Ita Grab., Cod. ms. εἰ μιμούμεθα. Par. et μιμούμεθα.

enim illum periturum : quod quidem profecto faciunt qui carnem oderunt, eamque, quantum in ipsis est, hæreditate expellunt : idcirco enim illam etiam, ut cadaver futuram, despiciunt. Sed si medicus noster Christus Deus a desideriis nostris nos avellens suam carni nostræ sobriam et continentem vitæ rationem præscribit, manifestum est id ab eo fieri, ut illam spe salutis præditam a peccatis custodiat : non secus quam medici eos homines, in quibus spes est salutis, servire voluptatibus non sinunt.

μενον, ἐπιτρέπουσιν αὐτῷ ταῖς ἐπιθυμίαις ὑπηρετεῖν; Ἰσασί γάρ, ὅτι ἀπόλλυται· ὅπερ ἀμέλει ποιῶσιν οἱ τὴν σάρκα μισοῦντες, ἐκβάλλοντες αὐτὴν τῆς κληρονομίας τοῦ ὄσον ἐπ' αὐτοῖς· διὰ τοῦτο γὰρ καὶ ὡς νεκρὰν ἐσομένην ἀτιμάζουσιν αὐτήν. Εἰ δὲ ὁ ἡμέτερος (43) ἰατρὸς Χριστὸς ὁ Θεὸς, ἀπὸ τῶν ἐπιθυμιῶν ἡμῶν ἀποσπάσας, δαιτᾶται τῇ καθ' αὐτὸν σώφρονε καὶ ἐγκρατεῖ διαίτη τὴν σάρκα ἡμῶν, δηλον, ὡς ἐλπίδα σωτηρίας ἔχουσαν ἀπὸ τῶν ἁμαρτημάτων αὐτὴν φυλάττει, καθάπερ τοὺς ἐλπίδα σωτηρίας ἔχοντας ἀνθρώπους οἱ ἰατροὶ οὐκ ἐῷσιν ὑπηρετεῖν ταῖς ἡδοναῖς.

ALIA FRAGMENTA.

II. (VII.) *Ex Tatiani Orat. adv. Græc., n. 18.*

Valde admirandus Justinus recte pronuntiavit si- B mnes esse prædictos (dæmones) latronibus.

Ὁ θαυμασιώτατος Ἰουστίνος ὁρθῶς ἐξεφώνησεν τοικεῖναι τοὺς προειρημένους (δαίμονας) ληστοῖς.

III. (II.) *Ex Irenæi libr. iv Adversus hæreses, cap. 6.*

Et bene Justinus in libro qui est ad Marcionem ait : Quoniam ipsi quoque Domino non credidisset, alterum Deum annuntianti, præter fabricatorem et factorem et nutritorem nostrum. Sed quoniam ab uno Deo, qui et hunc mundum fecit, et nos plasmavit, et omnia continet et administrat, unigenitus Filius venit ad nos, suum plasma in semetipsum recapitulans; firma est mea ad eum fides et immobilis erga Patrem dilectio : utraque Deo nobis præbente.

Καὶ καλῶς Ἰουστίνος ἐν τῷ πρὸς Μαρκίωνα συντάγματι φησίν· Ὅτι αὐτῷ τῷ Κυρίῳ οὐδ' ἂν ἐπείσθη ἄλλον Θεὸν καταγγέλλοντι παρὰ τὸν δημιουργόν.

IV. (III.) 596 *Ex ejusdem Irenæi lib. v, cap. 26.*

Bene Justinus dixit : Quoniam ante Domini adventum nunquam ausus est Satanas blasphemare Deum : quippe nondum sciens suam damnationem, quoniam et in parabolis et allegoriis a prophetis de eo sic dictum est. Post autem adventum Domini ex sermonibus Christi et apostolorum ejus discens manifeste, quoniam ignis æternus præparatus est ex sua voluntate abscedenti a Deo, et omnibus qui sine pœnitentia perseverant in apostasia; per hujusmodi hominem blasphemat eum Deum, qui judicium importat, quasi jam condemnatus, et peccatum suæ apostasiæ conditori suo imputat, et non suæ voluntati et sententiæ.

Καλῶς ὁ Ἰουστίνος εἶπη, ὅτι πρὸ μὲν τῆς τοῦ Κυρίου παρουσίας οὐδέποτε ἐτόλμησεν (44) ὁ Σατανᾶς βλασφημῆσαι τὸν Θεόν, ἅτε μηδέπω εἰδὼς αὐτοῦ τὴν κατάκρισιν.

V. (IV.) *Ex Joannis Antiocheni patriarchæ libro, cui titulus, Ἐκλογία κεφαλαίων ἀθροισθέντων ἐκ διαφόρων βιβλίων, Delectus capitum collectorum ex variis libris. Cod. Reg. 873.*

Cur nobis insidiari diabolus non desinat, causam exponens, ait : Ante Domini adventum non tam

τὴν αἰτίαν τῆς καθ' ἡμῶν ἀνευδότου ἐπιβουλῆς τοῦ διαβόλου παρατιθέμενος, φησίν· Ὅτι πρὸ τῆς τοῦ

(43) *Ei δὲ ὁ ἡμέτερος. Editi ὁ δὲ ἡμέτερος. Habet cod. ms. ὁ Χριστός, minime vero ὁ Θεός.*

(44) *Οὐδέποτε ἐτόλμησεν. Irenæus similia docet alio in loco, quem ab antiquo interprete non belle redditum conabor explanare. Quemadmodum enim, inquit Irenæus Præfat. in lib. iv, n. 4, serpens Evam seduxit, promittens ei quod non habebat ipse; sic et hi prætententes majorem agnitionem, et mysteria inenarrabilia, et promittentes eam, quam dicunt intra Pleroma esse, receptionem, in mortem demergunt sibi credentes, apostatas eos constituentes ab eo, qui eos fecit. Et tunc quidem apostata angelus per serpentem inobedientiam hominum operatus, existimavit latere se Dominum: quapropter eandem ei formam et appellationem tribuit Deus. Nunc autem, quoniam novissima sunt tempora, extenditur malum in homines, non solum apostatas eos faciens, sed et*

blasphemos in plasmatores instituit multis machinationibus, id est per omnes hæreticos qui prædicti sunt. Insigne est erratum illud, Quapropter eandem ei formam et appellationem tribuit Deus. Non enim Deus idcirco Satanæ sub serpentis nomine maledixit, quia Satanas latere se putabat; sed potius idcirco Satanas latere se opinatus est, quia Deus eandem Satanæ ac serpenti formam et appellationem attribuit, id est Satanam sub forma et appellatione serpentis designavit. Videtur ergo fuisse dicitur in contextu, quod cum significare possit, quia et quapropter; minus apte interpreti postremum arrisit. Justinus autem testimonium ex eodem contra Marcionem libro desumptum probant hæc verba: Per hujusmodi hominem, Marcionem videlicet, blasphemat eum Deum, etc.

Κυρίου (45) παρουσίας οὐκ ἦδει τρανῶς οὕτως τῆς αὐτοῦ τιμωρίας τὴν δύναμιν ὁ διάβολος, τῶν θείων προφητῶν αἰνιγματωδῶς αὐτὴν διαγορευόντων, ὡς Ἡσαίας τῷ προσώπῳ τοῦ Ἀσσυρίου πᾶσαν τὴν κατὰ τὸν διάβολον δραματούργιαν ἐτραγωδῶν ἀπεκάλυψεν. Ἐν οἷς δὲ τοῦ Κυρίου παραγνομημένου τῷ διαβόλῳ σαφῶς ἀποκείσθαι καὶ ἐτοιμασθῆναι τὸ αἰώνιον πῦρ καὶ τοῖς ἀγγέλοις ἦσθετο τοῖς αὐτοῦ· οὐ παύεται τοῖς πιστοῖς ἐπιβουλεύειν, πολλοὺς ἔχειν βουδόμενος κοινωνοὺς τῆς ἑαυτοῦ ἀποστάσεως· ὡς ἂν μὴ μόνος αἰσχύνοιτο ἐνεχόμενος, ψυχρὰ ταύτη καὶ βασκάνῃ συγχροτούμενος παραμυθία.

VI. (VIII.) *Ex Methodii libro De Resurrectione apud Photium cod. 224.*

Ἰουστίνος δὲ ὁ Νεαπολίτης ἀνὴρ οὕτε τῷ χρόνῳ πῶρρω ὢν ἀποστῶλον οὕτε τῇ ἀρετῇ, κληρονομεῖσθαι μὲν τὸ ἀποθνήσκον, κληρονομεῖν δὲ τὸ ζῶν (al. ζωήν) λέγει· καὶ ἀποθνήσκαι μὲν σάρκα, ζῆν δὲ τὴν βασιλείαν οὐρανῶν (46).

VII. (XXIII.) *Ex cod. Coisliliano 276.*

Οὕτε στενοχωρία (47) παρὰ Θεοῦ, οὕτε ἀναριθμητόν τι.

Ex Parallelis S. Joan. Damasc.

VIII. (X.) Οὐ τὸν Θεὸν (48) βλάψομεν ἀγνοοῦντες αὐτόν, ἀλλὰ ἑαυτοὺς ἀποστερήσομεν τῆς αὐτοῦ φιλίας.

IX. (XVIII.) Ἡ τοῦ διδασκάλου (49) ἀπειρία ἀπολύει τοὺς μαθητευομένους, καὶ ἡ τῶν μαθητευομένων ἀμέλεια κίνδυνον φέρει τῷ διδασκάλῳ, καὶ μάλιστα ὅταν παρὰ τὴν αὐτοῦ ἀνεπιστημοσύνην ῥάθυμοι εἴεν ἐκείνοι.

X. (XV.) Δυσαναβίβαστος (50) ἡ ψυχὴ πρὸς ταῦτα ἀφ' ὧν ὠλισθεν καλῶν· δυσεκβίαστός τε τούτων ὢν συνελθῆ κακῶν. Εἰ μὲν σαυτὸν ποτε ἠθέλησας μέμψασθαι, τῷ φαρμάκῳ (51) τῆς μετανοίας τάχα ἂν χρηστάς τινας (52) ἐλπιδας ἐθρεψάμην ἐπὶ σοί· ἐπειδὴ δὲ τελεῖως κατεφρόνησας τοῦ φόβου (53), καὶ αὐτῆς κατέπτυσας τῆς εἰς Χριστὸν πίστεως, βέλτερός σοι ὕπηρχεν ἵνα μὴ ἐγενήθης ἀπὸ γαστρῆς.

(45) *Πρὸ τῆς τοῦ Κυρίου.* Hoc fragmentum cum superiori conjungendum duxi, utpote sententia et verbis simile. Sed utrum ex eodem contra Marcionem libro desumptum sit, asseverare non ausim.

(46) *Τῆρ βασίλειαν τῶν οὐρανῶν.* Similis sententia apud Irenæum, qui quidem mihi videtur accuratius dicere *carne hereditate possideri in regno*, ea in Spiritu sanctum transferens quæ Methodius de ipso regno caelorum dixit.

(47) *Οὕτε στενοχωρία.* Hoc fragmentum suppeditavit vetustissimus codex Coislilianus 276, fol. 33, ubi etiam apponitur alia similis sententia, quæ existat in contextu Irenæi lib. IV: Ἄπαντα μέτρῳ καὶ τάξει ὁ Θεὸς ποιεῖ, καὶ μηδὲν ἀμετρον παρ' αὐτῷ, οὐτὶ μηδὲν ἀναριθμητόν. *Omnia enim mensura et ordine facit Deus, et nihil non. mensum apud eum, quoniam nec incompositum.*

(48) *Οὐ τὸν Θεόν.* Hoc fragmentum, quod Latine tantum legebatur apud Billium et Grabium, Græce et Latine existat in novissima editione S. Joannis Damasceni, *Parallele*, p. 539. Reperitur etiam in antiquissimo codice Regio 923, paucis abhinc annis Constantinopoli allato, quo continentur *Parallela*, ex quibus non pauca S. Joannes Damascenus transtulit in sua.

A aperte noverat diabolus condemnationis suæ modum, quia de ea divini prophetæ subobscuri locuti fuerant, velut Isaias, qui per Assyrii personam, diaboli condemnationis totam molitionem tragico more deprompsit. Postquam autem Dominus advenit, ac sibi manifeste repositum esse et præparatum æternum ignem et angelis suis diabolus sensit, non cessat insidiari fidelibus, multos habere volens apostasiæ suæ socios, ne solus ignominiam damnatus sustineat, seque frigida hac et livida demulcens consolatione.

Justinus Neapolitanus nec tempore ab apostolis remotus nec virtute, hæreditari id quod mortale est dicit, hæreditare autem id quod vivit; ac carneum quidem mori, vivere autem regnum caelorum.

Neque angustia est apud Deum, nec quidquam numeris suis non absolutum.

Deum non lædemus, illum ignorando, sed nosmetipsos defraudabimus illius charitate.

Magistri imperitia perniciem discipulis, discipulorum negligentia periculum infert magistro, præsertim si ipsius inscientia negligentes illi fiant.

Difficile est animam ad bona, quibus excidit, revocare, et a malis, quibus assuevit, per vim retrahere. Quod si temetipsum tandem aliquando voluisses accusare, forsitan pœnitentiæ remedio bonas aliquas spes de te fovissem. Sed quia timorem prorsus aspernatus es, ac ipsam in Christum fidem despuisti, bonum tibi esset si natus ex ventre non fuisses.

(49) *Ἡ τοῦ διδασκάλου.* Hoc fragmentum antiquissimo illi codici debemus, in quo sic citatur: Τοῦ ἀγίου Ἰουστίνου φιλοσόφου καὶ μάρτυρος πρὸς Ἕλληνας.

(50) *Δυσαναβίβαστος.* Idem codex hæc omnia sub nomine S. Justinii exhibet. At in *Parallelis* S. Joannis Damasceni p. 600, duo sunt fragmenta, quorum primum S. Justino attribuitur, alterum autem ab his verbis, *εἰ μὲν σαυτὸν*, etc., incipit sub nomine S. Nili. Existimavit Grabius primo fragmento expleri posse quæ initio Apologiæ secundæ S. Justinii deesse opinabatur. Sed quisquis locum Apologiæ considerabit attentius, facile animadvertet hoc fragmento currentem sententiam impediri, non hiulcam expleri.

(51) *Τῷ φαρμάκῳ.* Legitur apud S. Joannem Damasc. μέμψασθαι ἐπὶ ταῖς ἀνομίαις καὶ ἐξιάσασθαι τῷ φαρμάκῳ τῆς μετανοίας. *Quod si temetipsum tandem aliquando ob peccata accusare et pœnitentiæ remedio sanari voluisses.*

(52) *Χρηστάς τινας.* Apud S. Joannem Damasc. deest postrema vox, et mox legitur ἐθρεψάμεν.

(53) *Φόβου.* Additur θεῖου apud S. Joannem Damasc., ac paulo post legitur ἐγενήθης.

XI. *Ex cod. Coisl. 5.*

Per duos passeret significatur Christus et mortuus ut homo, et vivens ut Deus. Passeri autem assimilatur, quia de supernis et e caelo esse intelligitur et dicitur. Tinctus autem vivus passer in sanguine mortui postea dimittebatur. Nam in crucifixo et mortuo templo vivens et divinum erat Verbum, utpote passionis particeps, et impassibilis ut Deus.

Per id quod in aqua viva fiebat, in qua lignum et hyssopus et coccus tingebantur, cruenta Christi per lignum passio ad eorum, qui spiritu et aqua et sanguine asperguntur, salutem designatur. Quare non praecipue de lepra erat materia expurgationis, sed de remissione peccatorum, ita ut et lepra peccati figura, et ea quae immolantur illius, qui pro peccatis passurus erat, figura intelligantur.

Propterea consequenter praecipit in aqua simul coccinum tingi, carnem praenuntians non jam naturalibus vitis obnoxiam. Idcirco et duo passeret: alter quidem qui immolatur in aqua, alter autem qui tingitur in sanguine et emittitur, quemadmodum dictum est et de hircis.

Hircus emissarius illius, qui peccata hominum tulit, figuram exhibebat. Duo autem unicum continebant Dei hominis facti dispensationem. Vulneratus est enim propter iniquitates nostras et peccata multorum tulit, et propter iniquitates eorum traditus est.

XII. (IX.) *Ex Leontii lib. II contra Eutychianos et Nestorianos, apud Grabium Spicileg. tom. II, pag. 172.*

Cum formasset Deus hominem a principio, fecit ut quae naturae erant, ex voluntate ejus penderent, **598** fecitque uno mandato experimentum. Fecit enim ut si hoc servasset, vitam immortalem sortiretur; si non servasset, contrariam. Sic factus homo cum ad violationem mandati statim respiceret, corruptionem naturaliter recepit. Corruptione autem ad naturam accedente, necesse erat, ut qui salvare volebat, corruptionis effectricem causam aeleret. Hoc autem aliter fieri non poterat, nisi quae

(54) *Δι' ἀμφοῖν.* Hoc testimonium tribuitur S. Cyrillo in codice 6 ejusdem Bibliothecae et in codice Reg. 128, pag. 395. Nonnulla huic testimonio similia habemus apud Cyrillum Alex. *Glaphyr. in Levit.* p. 357. Hanc enim affert rationem cur Christus comparetur cum passere. Τύπος δὲ ἦν καὶ τοῦτο Χριστοῦ, τοῦ ἀνωθεν καὶ ἐξ οὐρανοῦ ἀεροπτεῖς γὰρ τὸ ὄρνιθιον. Nam et id figura erat Christi, qui de supernis et de caelo est. Volat enim passer in aere. Et pag. 359: Τέθυσται γὰρ ὑπὲρ ἡμῶν ὁ Χριστός· ἀλλ' ἦν ὁ αὐτός καὶ ἐν θανάτῳ καὶ ὑπὲρ θάνατον. *Immolatus enim est pro nobis Christus; at idem erat in morte et supra mortem.* Sed nec Cyrillum nec Justinum dixisse crediderim in templo crucifixo et mortuo fuisse Verbum vivens, ita ut particeps fuerit passionis, ut homo, et impassibilis, ut Deus. Duo sequentia fragmenta reperiuntur in Regio codice 128, et Coislinianis 5 et 6, sub nomine Justinii, tertium in solo Coisl. 6. Ibi duo hirci unicum Dei hominis facti dispensationem exhibere dicuntur, quod quidem in eandem sententiam ac supe-

A *Δι' ἀμφοῖν* (54) τοῖν ὄρνέοιν σημαίνεται ὁ Χριστός καὶ τεθνεὼς ὡς ἄνθρωπος, καὶ ζῶν ὡς θεός. Ὁρνιθίῳ δὲ παρεκκάζεται διὰ τὸ ἀνωθεν καὶ ἐξ οὐρανοῦ νοεῖσθαι καὶ λέγεσθαι. Βαπτισθὲν δὲ τὸ ζῶν ὄρνιθιον ἐν τῷ αἵματι τοῦ τεθνεώτος, ἀνείτο λοιπόν· ἐν γὰρ τῷ σταυρωθέντι καὶ ἀποθανόντι καὶ ὁ ζῶν καὶ θεός ἦν λόγος· κοινῶνδ' ὡσπερ τοῦ πάθους, καὶ ἀπαθῆς ὡς θεός.

B Διὰ τοῦ ἐφ' ὕδατι ζῶντι, ἐν ᾧ τὸ ξύλον καὶ τὸ ὑσσώπον καὶ τὸ κόκκινον ἐβάπτετο, τὸ διὰ τοῦ ξύλου ἐναιμιον πάθος τοῦ Χριστοῦ, ἐν τῇ τῶν διὰ πνεύματος καὶ ὕδατος καὶ αἵματος βαντιζόμενων σωτηρίᾳ δηλοῦται· ὥστε οὐ προκειμένως περὶ λέπρας ἡ ὑπόθεσις ἦν τοῦ καθαρισμοῦ, ἀλλὰ περὶ ἀφέσεως ἀμαρτιῶν, ἵνα νοηθῇ καὶ ἡ λέπρα παραβολὴ τῆς ἀμαρτίας, καὶ τὰ θυόμενα παραβολὴ τοῦ μέλλοντος θύεσθαι ὑπὲρ ἀμαρτιῶν.

Γ Διὰ τοῦτο ἀκολούθως βάπτεσθαι ἐκέλευσεν ἅμα τὸ κόκκινον εἰς τὸ ὕδωρ, τὴν οὐκ ἐτι τὰ φυσικὰ ἔχουσαν σάρκα προφητεύου. Διὰ τοι τοῦτο καὶ δύο ὄρνιθια, ἐν μὲν θυόμενον ἐφ' ὕδατι, καὶ ἐν βαπτιζόμενον εἰς τὸ αἷμα καὶ εἰς τὸ ὕδωρ, καὶ ἐξαποστελλόμενον, καθάπερ εἴρηται καὶ ἐπὶ τῶν τράγων.

Δ Ὁ τῆς ἀποπομπῆς τράγος τὸν τύπον τοῦ τὰς τῶν ἀνθρώπων ἀμαρτίας ἀναλαμβάνοντος ἐξετέλει. Οἱ δὲ δύο τὴν μίαν περιεῖχον τοῦ ἐνανθρωπήσαντος Θεοῦ οἰκονομίαν. Ἐτραυματίσθη γὰρ διὰ τὰς ἀνομίας ἡμῶν, καὶ αὐτὸς ἀμαρτίας πολλῶν ἀνήνεγκε, καὶ διὰ τὰς ἀνομίας ἡμῶν παρεδόθη.

C Πλάσας ὁ θεὸς κατ' ἀρχὰς τὸν ἄνθρωπον τῆς γνώμης αὐτοῦ τὰ τῆς φύσεως ἀπέρωρσεν, ἐντολῇ μὲν ποιησάμενος τὴν διάπειραν. Φυλάξαντα μὲν γὰρ ταύτην, τῆς ἀθανάτου λήξεως πεποίηκεν ἔσεσθαι, παραβάντα δὲ, τῆς ἐναντίας. Οὕτω γεγονώς (55) ὁ ἄνθρωπος, καὶ πρὸς τὴν παράδοσιν εὐθύς ἰδὼν, τὴν φθορὰν φυσικῶς εἰσεδέξατο. Φύσει δὲ τῆς φθορᾶς προσγενομένης, ἀναγκάσιον ἦν, ὅτι σώσει βουλόμενος ἢ τὴν φθοροποιὸν οὐσίαν ἀφανίσας (56). Τοῦτο δὲ οὐκ ἦν ἑτέρως γενέσθαι, εἰ μὴ περὶ ἡ κατὰ φύσιν ζωὴ προ-

riora intelligendum videtur, ita ut templum crucifixum et mortuum, vivens autem et impassibile Verbum dicatur. Multo accuratius S. Cyrillus eundem Christum et in morte et supra mortem fuisse dicit. In Admonitione ad Expositionem Rectae Confessionis videor mihi non incertis argumentis probasse hoc opus Justinii nomini suppositum a Nestorianis fuisse. Suspicio est haec fragmenta ex aliquo ejusmodi opere praclarum illud nomen praeseferente eruta fuisse.

(55) Οὕτω γεγονώς. Superiora apud Joannem Damascenum occurrunt *Parallel.* p. 315, desunt quae sequuntur. Totum fragmentum eruit Grabius ex codice Bodleiano ubi sic citatur, *Ἰουστίνου φιλοσόφου καὶ μάρτυρος κατὰ Ἑλλήνων.*

(56) Ἡ τὴν φθοροποιὸν οὐσίαν ἀφανίσας. Pro his vocibus ἢ ἀφανίσας mallem ἀφανίσει. Sed praecipuum hujus loci vitium in istis positum est, τὴν φθοροποιὸν οὐσίαν. Nulla enim substantia corruptionis, sive peccati, effectrix in nobis a Christo destruitur. Sed legendo αἰτίαν res enitescet.

επλάκη τῷ τὴν φθορὰν δεξαμένῳ, ἀφανίζουσα μὲν τὴν φθορὰν, ἀθάνατον δὲ τοῦ λοιποῦ τὸ δεξάμενον διατηροῦσα. Διὰ τοῦτο τὸν Λόγον ἐδέησεν ἐν σώματι γενέσθαι, ἵνα τοῦ θανάτου τῆς κατὰ φύσιν φθορᾶς ἡμᾶς ἐλευθερώσῃ. Εἰ γὰρ, ὡς φατε (57), νεύματι μόνον τὸν θάνατον ἡμῶν ἀπεκώλυσεν, οὐ προσήει μὲν διὰ τὴν βούλησιν ὁ θάνατος· οὐδὲν δὲ ἤττον φθαρτοὶ πάλιν ἦμεν, φυσικὴν ἐν ἑαυτοῖς τὴν φθορὰν περιφέροντες.

XIII. (XIV.) *Ex Joannis Damasceni Parallel., pag. 369, apud Grab. Spicileg., t. II, n. 175.*

Ὅσπερ πᾶσι (58) τοῖς γενομένοις σώμασιν ἀπὸ τοῦ Θεοῦ συνυπάρχει καὶ τὸ σκιὰν ἔχειν· οὕτω τῷ Θεῷ δικαίῳ ὄντι, τοῖς τὰ καλὰ ἐλομένοις, καὶ τοῖς τὰ κακὰ προτιμήσασιν, ἀκόλουθόν ἐστι τὸ κατ' ἀξίαν ἐκάστῳ ἀπονείμει.

XIV. (XXIV.) *Ex cod. 225 Barocc. qui est Catena in psalmos, ad ista psalmi xi verba: «Dirumpamus vincula eorum.» Apud Grab. Spicileg. p. 174.*

Οὐ περὶ ἐθνῶν ἀλλοφύλων φησιν, ἀλλὰ περὶ τοῦ συμφωνούντος τοῖς ἔθνεσι κατὰ τὸ εἰρημένον ὑπὸ Ἰερεμίου· Πικρὸν σοι τὸ καταλιπεῖν ἐμέ, λέγει Κύριος ὁ Θεός σου, ὅτι ἀπ' αἰῶνος συνέτριψας ζυγὸν σου, καὶ διέβρηξας τοὺς δεσμούς σου, καὶ εἶπας· Οὐ δουλεύσω σοι, ἀλλὰ πορεύσομαι ἐπὶ πᾶν ὄρος ὑψηλόν, καὶ ὑποκάτω παντὸς ξύλου, καὶ ἐκεῖ διαλυθήσομαι ἐν τῇ πορνείᾳ μου.

XV. (XI.) *Ex cod. Barocc. 143, fol. 255, et S. Joannis Damasceni Parallel., p. 557, Spicileg. p. 175.*

Οὔτε τὸ φῶς ἔσται ἀκότος ποτὲ, ἕως ἂν ᾗ φῶς, οὔτε ἡ τῶν παρ' ἡμῖν πραγμάτων διελεγχθήσεται ἀλήθεια. Ἀλήθεια γὰρ ἐστὶ ταύτης ἰσχυρότερον οὐδέν. Πᾶς ὁ δυνάμενος (59) λέγειν τὴν ἀλήθειαν, καὶ μὴ λέγων, κριθήσεται ὑπὸ τοῦ Θεοῦ.

XVI. *Ex Anastasii lib. vii Anagogicarum Contemplationum in Hexaemeron, cod. 159. Ms. in Biblioth. Collegii Novi. Spicileg. Grab., p. 195.*

Καὶ τὸ μὴ κείσθαι δὲ ἐπὶ τῆς ἐβδόμης ἡμέρας κατ' ἰσότητα τῶν ἄλλων ἡμερῶν τὸ, Καὶ ἐγένετο ἑσπέρα καὶ ἐγένετο πρωΐ, σύμβολόν ἐστιν ἐναργῆς τῆς ἐν αὐτῇ γενομένης συντελείας πρὸ τῆς συμπληρώσεως αὐτῆς, ὡς φασιν οἱ πατέρες, καὶ μάλιστα οἱ περὶ τὸν ἱερὸν Κλήμεντα καὶ Εἰρηναῖον, καὶ Ἰουστίνον τὸν μάρτυρα καὶ φιλόσοφον. ὅστις ἴδαν τε ὑπερσφῶς εἰς τὸν ἕκτον ὑπομνηματίζων τῆς ἕκτης ἡμέρας ἀριθμὸν, τὴν νοερὰν ἀνθρώπου ψυχὴν, καὶ τὰς πέντε αὐτοῦ αἰσθητικὰς αἰσθήσεις λέγει γὰρ (60) ἔξ

(57) Ὅς φατε. Gentiles compellantur his verbis, qui quaerebant cur non potius voluntatis imperio quam corpore assumendo corruptionem Christus a nobis propulsaverit. Minus scite Grabius hic refelli opinatus est opinionem Platonis, in corruptionem mundi et immortalitatem animarum nudae voluntati Dei attribuentis. Emendata illius interpretatio. Si... mortem nostram avertit, non accessit quidem propter voluntatem mors.

(58) Ὅσπερ πᾶσι. Similes sententiæ occurrunt sæpe apud Justinum, ubi de libero arbitrio loquitur; at nullibi legitur totidem verbis hoc fragmentum. Initium Apologiæ secundæ, in quo Justinus

erat secundum naturam vita, copularetur cum eo, quod corruptionem ceperat, et corruptionem deleteret, immortale vero in posterum servaret, quod corruptum fuerat. Idcirco opus fuit, ut Verbum in corpore esset, ut a morte naturalis corruptionis nos liberaret. Si ergo, ut dicitis, solo nutu mortem nostram avertisset, non accessisset quidem propter voluntatem mors; nihilominus vero rursus corruptibiles essemus, naturalem in nobis ipsis corruptionem circumferentes.

Ut corporibus omnibus a Deo procreatis hoc insitum est, ut umbram habeant, sic Deum quoque, qui justus est, tum iis, qui bona elegerint, tum iis, qui vitium amplexari maluerint, pro cujusque merito præmia tribuere consentaneum est.

Non de ethnicis alienigenis, sed de (populo) cum gentibus conspirante loquitur, juxta dictum Jeremiae (c. 11, v. 19): *Amarum tibi, quod dereliqueris me, dicit Dominus Deus tuus, quia a sæculo confraxisti jugum tuum, et dirupisti vincula tua, et dixisti: Non serviam tibi, sed ibo ad omnem montem excelsum et subter omne lignum, et ibi diffundar in fornicatione mea.*

Nec lux unquam caligo erit, quamdiu lux fuerit: nec rerum nostrarum veritas usquam falsi convinctetur. Veritas enim est, qua nihil fortius esse potest. Quisquis cum veritatem dicere queat, non dicit, a Deo condemnabitur.

Et quod in septimo die non æque ac in aliis diebus dictum sit, *Et factum est vesper et mane dies unus*, est evidens signum ejus, quæ in ipso, priusquam finiretur, facta est, consummationis, sicut dicunt sancti patres, maxime S. Clemens, et Irenæus, et Justinus martyr atque philosophus, qui sapientissime in sextum sextæ diei numerum 599 commentans, ait intelligentem hominis animam et quinque ejus sentientes sensus esse sex sextæ diei opera. Unde etiam cum multa disseruisset de sexto

magno animi ardore fertur, retardaretur et impediretur, si eo insererentur, ut placuit erudito Grabio, hujus fragmenti verba.

(59) Πᾶς ὁ δυνάμενος. Hic incipit aliud fragmentum apud S. Joannem Damascenum, quod quidem legitur in Dialogo, n. 82. At superiora nusquam reperiuntur apud Justinum, nec, si sunt Justiniani, videntur eidem Dialogi loco convenire.

(60) Λέγει γὰρ. Forte λέγει γίνεσθαι, vel εἶναι. Hoc fragmentum Grabius desumptum putat ex commentario S. Justiniani in Hexaemeron. At ejusmodi opus nemo attribuit Justino, nec ipse quidem Anastasius, qui hoc tantum dicit Justinum disputasse

numero, dicit omnia quæ a Deo sunt fabricata, A
rescupliciter dividi; in res intelligentes et immor-
tales, cujusmodi sunt angeli; et in res ratione
præditas mortales, cujusmodi sunt homines; et in
res sentientes rationis expertes, cujusmodi sunt
jumenta, et volucres et pisces; et in res prodeuntes
moventes et insensiles, cujusmodi sunt venti et
nebulæ, et aquæ, et stellæ; et in res quæ augen-
tur, quæque non moventur, cujusmodi sunt arbo-
res; et in res insensiles, quæ non moventur, ut
sunt montes et terra; et alia ejusmodi. Omnes
enim creaturæ Dei in cælo et terra sub unam ha-
tam divisionum cadunt, iisque circumscribuntur.

Ἔργα τῆς ἑκτῆς ἡμέρας. Ὅθεν καὶ πολλὰ διεξελθὼν
περὶ τοῦ ἔκτου ἀριθμοῦ, πάντα φησὶ τὰ ὑπὸ Θεοῦ δη-
μιουργηθέντα ἐξαχῶς διαίρεισθαι· τούτέστιν εἰς νοερά
καὶ ἀθάνατα, οἳ εἰσὶν οἱ ἄγγελοι· καὶ εἰς λογικά
θνητά, οἵτινές εἰσιν οἱ ἄνθρωποι· καὶ εἰς αἰσθητικά
ἄλογα, οἳ εἰσὶ τὰ κτήνη, καὶ τὰ πετεινά, καὶ οἱ
ἰχθύες· καὶ εἰς ἔκπορευτὰ μεταστατικά ἀνάσθητα,
οἳ εἰσὶν οἱ ἄνεμοι καὶ αἱ νεφέλαι, καὶ τὰ ὕδατα,
καὶ οἱ ἀστέρες· καὶ εἰς αὐξητικά ἀμετάστατα, οἳ
εἰσὶ τὰ δένδρα· καὶ εἰς ἀνάσθητα ἀμετάστατα, οἳ
εἰσὶ τὰ ἕρπαι καὶ ἡ γῆ, καὶ τὰ τοιαῦτα. Πάντα γὰρ τὰ
κτίσματα τοῦ Θεοῦ, ἐν οὐρανῷ καὶ ἐπὶ γῆς, μιᾶς
τινος τούτων τῶν ἑξ διαστολῶν ἄπτεται, καὶ ἐν αὐ-
ταῖς περιώρισταί.

XVII. (XII.) *Ex Damasteni lib. 1 Parallel. p. 363.*

Doctrina sana ad durum et contumacem animum B
minime ingreditur, sed tanquam reverberata ad
seipsam revertitur.

Πρὸς σκληρὰν καὶ ἀπειθῆ καρδίαν λόγος ὑγιῆς οὐκ
εἰσέρχεται, ἀλλ' ὡσπερ ἀντιτυπούμενος εἰς ἑαυτὴν
ἐπανέρχεται.

XVIII. (XIII.) *Ibid. pag. 398.*

Ut corporis bonum est sanitas, sic animæ bo-
num est Dei cognitio, quæ velut quædam animi
sanitas est, per quam divina similitudo comparatur.

Ὡς δὲ σώματος ἀγαθὸν ὑγεία, οὕτω ψυχῆς ἀγαθὸν
γνώσις, ὑγεία τις οὖσα ψυχῆς, καθ' ἣν πρὸς Θεὸν
ὁμοίωσις γίνεται.

XIX. (XIX.) XX. (XX.) *In Antonii Melissæ lib. 1, Serm. 19. Spicileg. p. 197.*

Succumbere et locum dare affectibus extrema est
servitus: quemadmodum iis dominari sola libertas.

Τὸ ὑποπεσεῖν καὶ παραχωρῆσαι τοῖς πάθεσιν ἐσχάτη
δουλεία· ὡσπερ τὸ κρατεῖν τούτων ἐλευθερία μόνη.

Maximum revera bonum est non peccare; post
hoc bonum est poena emendari: at qui multo
tempore inique agens impunitus manet, hunc par
est reputare infelicissimum.

Μεγίστου βόντος ἀγαθοῦ τὸ μὴ ἀμαρτάνειν, δεύτε-
ρον ἀγαθὸν τὸ δικαιοθῆναι· ὅστις δὲ πολὺν χρόνον
ἀδικῶν ἀκόλαστος μένει, τούτον δεῖ νομίζειν τὸν ἀτυ-
χέστατον.

XXI. (XXI.) *In ejusdem Melissæ lib. II, cap. 6.*

Necesse est imperitia et malitia aurigæ subjug-
ales per præcipitia ferri, quemadmodum peritia et
virtute conservari.

Ἀνάγκη ἀπειρίᾳ καὶ κακίᾳ ἡνιόχου τὰ ὑπερχει-
μένα κατὰ κρημῶν φέρεσθαι, ὡσπερ ἐμπειρίᾳ καὶ
ἀρετῇ διασώζεσθαι.

XXII. (XXII.) *Et cap. 43.*

Finis philosophanti est, Deo, quoad ejus fieri po-
test, assimilari.

Τέλος τῷ φιλοσοφῶντι ἡ πρὸς Θεὸν ὁμοίωσις κατὰ
τὸ δυνατόν.

XXIII. (XVII.) *Ex Parallelis S. Joannis Damasceni, p. 754.*

Sancti Justinii philosophi et martyris ex parte D
quinta ipsius Apologiæ. Bene valere nihil aliud
esse arbitror, viri, nisi ex veritatis præcepto vi-
vere. Bene autem et secundum veritatem non vivi-
tur nisi rerum naturam cognoscamus.

Τοῦ ἀγίου Ἰουστίνου φιλοσόφου καὶ μάρτυρος ἐκ
τοῦ ε' μέρους (61) τῆς Ἀπολογίας αὐτοῦ. Τὸ εὖ πράτ-
τειν ἡγοῦμαι, ὡ ἄνδρες, οὐκ ἄλλο τι εἶναι ἢ τὸ κατὰ
ἀληθειαν ζῆν· τὸ δὲ εὖ ζῆν ἢ κατὰ ἀληθειαν οὐκ
ἄνευ τοῦ κατανοῆσαι τὴν τῶν πραγμάτων φύσιν.

XXIV. (XVI.) *Ibid. p. 755.*

Nesciunt profecto, quod qui ex errore ad verita-
tem 600 per veram fidem accessit, ipse semet
sincere novit, non, quod illi aiunt, furore amen-
tem, sed vere ab instabili ac variabili secundum
omnigenam erroris varietatem corruptela liberatum
per simplicem ejusdemque semper status tenacem
veritatem.

Λανθάνει (62) μὲν, ὡς εἰκὸς, αὐτοὺς ὡς ἐκ πλάνης
τῇ ἀληθείᾳ διὰ τῆς δυνατῆς πίστεως ἐξεστηκώς, αὐτὸς
δὲ ἀληθῶς οἶδεν ἑαυτὸν, οὐχ ὅ φασιν ἐκεῖνοι μαινόμε-
νον, ἀλλὰ τῆς ἀσάτου καὶ ἀλλοιωτῆς περὶ τὴν
παντοδαπῆ τῆς πλάνης ποικιλίαν φθορᾶς διὰ τῆς
ἀπλῆς καὶ ἀει ὡσαύτως ἐχούσης ἀληθείας τλευθερω-
μένον.

in sextum diei sextæ numerum, quod quidem fa-
cere potuit. etiam si sex dierum opus explicare ag-
gressus non esset. Quæ referuntur ab Anastasio,
nihil habent sua sponte quod Justinii sententias et
dissidendi modos redoleat.

(62) Λανθάνει. Hæc apud S. Joannem Damasce-
num junguntur testimonio petito ex primæ Apolo-
giæ initio, ubi docet Justinus veri amator, etiamsi mors intentetur, quæ facere ac dicere de-
bere. Cum his nullam prorsus necessitudinem ha-
bent quæ sequuntur apud S. Joannem Damascenum,
et si Justinii sunt, alio ex loco excerpta sunt.

(61) *Ἐκ τοῦ ε' μέρους.* Utrum hæc vere Justinii
sint, et quænam hic Apologia et quæ illius quinta
pars memoretur, fateor me statuere non posse.

FRAGMENTA EX LIBRIS DEPERDITIS TATIANI ET S. THEOPHILI.

Apud Clementem Alexandrinum Strom. III, pag. 460.

Ἐκ τοῦ Περὶ τοῦ κατὰ τὸν Σωτῆρα καταρτισμοῦ. **A** Ἐκ libro De perfectione secundum Salvatore[m]. Συμφωνίαν μὲν οὖν ἀρμόζει (63) προσευχῆ, κοινωνία (64) δὲ φθορᾶς λύει τὴν ἔντευξιν. Πάνυ γοῦν δυσωπητικῶς διὰ τῆς συγχωρήσεως ἐργεῖ. Πάλιν γὰρ ἐπὶ ταύτῃ συγχωρήσας γενέσθαι διὰ τὸν Σατανᾶν (65) καὶ τὴν ἀκρασίαν, τὸν πειθησόμενον δυσὸ κυρίοις μέλλειν δουλεύειν ἀπεφάνητο· διὰ μὲν συμφωνίας Θεῷ, διὰ δὲ τῆς ἀσυμφωνίας ἀκρασίᾳ καὶ πορνείᾳ καὶ διαβόλῃ.

In Excerptis ex Theodoto, apud eundem Clementem, p. 806, col. 2.

Πρὸς δὲ Τατιανὸν, λέγοντα εὐκτικὸν εἶναι τὸ Γενηθήτω φῶς, λεκτέον· εἰ τοίνυν εὐχόμενος ἤδη τὸν ὑπερχειμένον Θεόν, πῶς λέγει, Ἐγὼ Θεός, καὶ πλὴν ἐμοῦ ἄλλος οὐδεὶς; εἰπομεν (66) ὡς κολάσεις εἰσὶ βλασφημιῶν, φλυαρίας, ἀκολάστων ῥημάτων, λόγῳ **B** κολαζομένων καὶ παιδευομένων. Ἐφασκεν δὲ καὶ διὰ τὰς τριχὰς κολάζεσθαι καὶ τὸν κόσμον τὰς γυναῖκας ὑπὸ δυνάμεως τῆς ἐπὶ τούτοις τεταγμένης, ἣ καὶ τῷ Σαμψὼν δύναμιν παρεῖχε ταῖς θριξίν, ἧτις κολάζει τὰς διὰ κόσμον τριχῶν ἐπὶ πορνείαν ὀρμώσας.

Ex libro Origenis De oratione, num. 24.

Μὴ συνιδὼν δὲ ὁ Τατιανὸς τὸ, Γενηθήτω (67), εὐ πάντοτε συμβαίνειν τὸ εὐκτικόν, ἀλλ' ἔσθ' ὅπου καὶ προστακτικόν, ἀσεβέστατα ὑπελήψε περὶ τοῦ εἰπόντος, Γενηθήτω φῶς, Θεοῦ, ὡς εὐξαμένου μᾶλλον ἢ περὶ προστάξαντος γενεθῆναι τὸ φῶς, ἐπεὶ, ὡς φησὶν ἐκεῖνος ἀθέως νοῶν, ἐν σκότῳ ἦν ὁ Θεός. **C** In tenebris erat Deus.

Ex Clementis Alex. Strom. III, p. 460.

Χωρῖζει δὲ τὸν παλαιὸν ἄνδρα καὶ τὸν καινὸν ὁ Τατιανός· ἀλλ' οὐχ ὡς ἡμεῖς φάμεν, παλαιὸν μὲν ἄνδρα τὸν νόμον, καινὸν δὲ τὸ Εὐαγγέλιον. Συμφωνοῦμεν αὐτῷ καὶ αὐτὰ λέγοντες, πλὴν οὐχ ἢ βούλεται ἐκεῖνος, καταλύων τὸν νόμον ὡς ἄλλου Θεοῦ.

(63) *Συμφωνίαν μὲν ἀρμόζει.* Legendum videtur συμφωνία μὲν ἀρμόζει προσευχῆν, *Consensus praepraeat precationem*; id enim respondebit sequentibus, *communicatio autem corruptelae solvit orationem*. Ad hæresim suam trahit Tatianus consilium **D** a Paulo conjugatis datum: consensum vocat continentiam ad tempus ex mutuo consensu servatam, ut vacent orationi; communionem vero corruptelae, si, ut concedit Apostolus, in idipsum revertantur: atque inde concludit continentiam aptos et habiles ad precandum efficere, usum matrimonii ab oratione deterere.

(64) *Κοινωνία.* Contrita vox hæreticorum usu. Οἱ δὲ καὶ τὴν ὁποῖαν δὴ ποτ' οὖν ἀφοροῦσαν συμπλοκὴν κοινωνίαν ἀσεβῶς κεκλήκασι. *Illi autem quamlibet veneream conjunctionem impie communionem vocaverunt*, inquit Clemens, *Strom. III, p. 437.* Et paulo post: οἷγε τρισάθλιοι τὴν τε σαρκίνην καὶ συνουσιαστικὴν κοινωνίαν ἱεροφαντοῦσι. *Homines seeltestissimi, qui carnalem copulam vocant sacram communionem.* Mysticam enim communionem nonnulli promiscuo concubitus appellabant, ut paulo ante dixit Clemens.

Adversus Tatianum, qui dicit precantis esse illud, *Fiat lux*, dicendum: Si Deum superiorem precatur, quomodo dicit: *Ego Deus et prae me nullus alius?* Dicebat pœnas infligi blasphemis, nugis et lascivis verbis, quæ ratione puniuntur et castigantur. Dicebat etiam ob capillos mulieres et ornamenta puniri a potestate his rebus præposita, quæ et Samsoni robur præbuit per capillos et eas punit, quæ per capillorum ornamenta in fornicationem feruntur.

Tatianus autem non intelligens illud, *Fiat*, non semper precantis esse, sed interdum etiam imperantis, impiissime sensit de eo, qui dixit, *Fiat lux*, Deo, eum precatum magis esse, quam jussisse lucem fieri; si quidem, inquit ille impie cogitans, **C** in tenebris erat Deus.

Separat autem veterem hominem et novum Tatianus, sed non ut nos dicimus, veterem quidem hominem intelligens legem, novum autem Evangelium. Assentimur ei ac eadem dicimus, sed non eo sensu, quem ille sequitur, legem dissolvens ut alterius Dei.

(65) *Διὰ τὸν Σατανᾶν.* Insignis fuit Valentianorum in Scripturis ad nugas suas detorquendis temeritas; sed haud scio an omnes in hoc genere Tatianus superaverit. Quod Paulus permittit et probat, id eum prohibere dicit: quod permittit et probat ob eam causam, ne detur ansa diabolo ad tentandum, id negat posse observari, quin diabolo serviatur. Non solum enim sententiam Apostoli pervertit, sed ipsa etiam verba, quod quidem sæpe alias ausum esse Tatianum discimus ex Euseb. *Hist., lib. IV, c. 29.* Pro eo enim quod est apud Paulum, ἵνα μὴ πειράζῃ ὑμᾶς ὁ Σατανᾶς διὰ τὴν ἀκρασίαν ὑμῶν, *Ne tentet vos Satanas propter incontinentiam vestram*, legebat Tatianus διὰ τὸν Σατανᾶν καὶ τὴν ἀκρασίαν, *propter Satanam et incontinentiam*. Ex hoc corrupto contextu concludit Apostolum, dum matrimonii usum præbat et permittit ut diabolo et intemperantiæ serviatur, revera id prohibere, quod non sine manifesta ironia concedit.

(66) *Εἰπομεν* Leg. εἶπε μὲν.

(67) *Τὸ, Γενηθήτω.* Leg. τῷ, Γενηθήτω.

601 *Fragmentum Theophili Commentariorum in Evangelia.*— *Ex Hieronymi epist. ad Algasiam, Quæst. 6.*

Theophilus Antiochenæ Ecclesiæ septimus post Petrum apostolum episcopus, qui quatuor Evangelistarum in unum opus dicta compingens, ingenii sui nobis monumenta reliquit, hæc super hac parabola in suis Commentariis est locutus. Dives, qui habebat villicum sive dispensatorem, Deus omnipotens est, quo nihil est ditius. Hujus dispensator est Paulus, qui ad pedes Gamalielis sacras litteras didicit, et legem Dei susceperat dispensandam. Qui cum cœpisset credentes in Christo persequi, ligare, occidere, et omnem Domini sui dissipare substantiam, correptus a Domino est : *Saule, Saule, quid me persequeris? durum est tibi contra stimulum calcitrare* ²⁵. Dicitque in corde suo : *Quid faciam? quia, qui magister fui, et villicus, cogor esse discipulus, et operarius : fodere non valeo, omnia enim mandata legis, quæ terræ incubabant, cerno destructa, et legem atque prophetas usque ad Joannem Baptistam esse finitos; mendicare erubesco* ²⁶, ut qui doctor fueram Judæorum, cogar a gentibus, et a discipulo Anania, salutis ac fidei mendicare doctrinam. Faciam igitur, quod mihi utile esse intelligo; ut postquam projectus fuero de villicatione mea, recipiant me Christiani in domos suas. Cœpitque eos, qui prius versabantur in lege, et sic in Christum crediderant, ne arbitrarentur se in lege justificandos, docere legem abolitam, prophetias præterisse, et quæ antea pro lucro fuerant, reputari in stercora. Vocavit itaque duos de pluribus debitoribus. Primum qui debebat centum batos olei, eos videlicet, qui fuerant ex gentibus congregati, et magna indigebant misericordia Dei; et de centenariio numero, qui plenus est atque perfectus, fecit eos scribere quinquagenarium, qui proprie pœnitentium est, juxta jubileum, et illam in Evangelio parabolam, in qua alteri quingenti, alteri quinquaginta dimittuntur. Secundum autem vocavit populum Judæorum, qui tritico mandatorum Dei nutritus erat, et debebat ei centenarium numerum, et coegit, ut de centum, octoginta faceret, id est, crederet in Domini resurrectione, quæ octavæ diei numero continetur, et de octo completur decadibus, ut de Sabbato legis transiret ad primam Sabbati. Ob hanc causam a Domino prædicatur, quod bene fecerit, et pro salute sua in Evangelii clementiam de legis austeritate mutuatus sit. Quod si quæsieris, quare vocetur villicus iniquitatis in lege, quæ Dei est; iniquus erat villicus, qui bene quidem offerebat, sed Filium persequens: habens Deum omnipotentem, sed Spiritum sanctum negans. Prudentior itaque fuit Paulus apostolus in transgressione legis filiiis quondam lucis, qui in legis observatione versati, Christum, qui Dei Patris verum lumen est, perdidierunt.

Fragmentum Commentarii Theophili in Canticum canticorum. — *Ex Eusebii Expositione Cantici edita a Meursio pag. 37, emendatum ex ms. cod. 3024 biblioth. Bodl.*

Ex gentibus secundum carnem oritur Dominus, A salvo eo, quod ex Juda esse dicitur ²⁷. Quodnam est igitur lignum Libani? Ruth Moabitidis. Ipsa enim peperit Jobed ex quo Jesse. Lectica igitur est corpus. *Lecticam fecit*. Ex communi illud *fecit*. Quasi diceret: Tota ejus lectica charitas est, juxta istud: *Major autem horum charitas* ²⁸. Lectica animas Deum in se gestantes designat. *Ex lignis Libani* ²⁹. Aliquando enim lignum adversarii eramus.

Ἐξ ἐθνῶν τὸ κατὰ σάρκα (68) ὁ Κύριος, σωζόμενου καὶ τοῦ ἐξ Ἰουδα. Τίς οὖν ἐστὶ τὸ ξύλον τοῦ Λιβάνου; Ρούθ ἡ Μωαβίτις. Αὕτη γὰρ τέτοκε τὸν Ἰωβὴδ, ἐξ οὗ Ἰεσσαί. Φορεῖον τοίνυν ἐστὶ τὸ σώμα. *Φορεῖον ἐποίησεν*. Ἀπὸ κοινοῦ (69) τὸ ἐποίησεν. ὦσαυετ ἔλεγεν, Ὅλον (Edit. Meursii male habet ὄσον) δὲ τὸ φορεῖον ἡ ἀγάπη ἐστὶν, κατὰ τὸ *Μελζων δὲ τοῦ τωρ ἡ ἀγάπη*. Φορεῖον τὰς θεοφόρους ψυχὰς. Ἀπὸ ξύλων τοῦ Λιβάνου. Ποτὲ γὰρ ξύλον τοῦ ἀντικειμένου ἦμεν.

²⁵ Act. xxvi, 14. ²⁶ Luc. xvi, 37. ²⁷ Hebr. vii. ²⁸ I Cor. xiii, 13. ²⁹ Cant. iii, 9.

(68) Ἐξ ἐθνῶν τὸ κατὰ σάρκα. Theophilo hoc testimonium attribui testatur Græbius in ms. codice. Antiochenum esse conjecit vir eruditus, quamvis in Canticum canticorum scripsisse non perhibeatur Theophilus. Hanc conjecturam confirmare possunt quæ ad lib. i Theophili, num. 5, observavi. Nonnunquam enim Theophilus Antiochenus generatim vel sub Theophili Alexandrini nomine citatur, eique sua potius auferuntur quam aliena traduntur. Memorabilis sententia hujus scriptoris semel sub Theophili nomine, in *Parallelis* S. Joannis Damasceni, iterum sub Theophili Alexandrini nomine citatur. Ex eodem libro n. 4, aliud testimonium deprompsit S. Joannes Damascenus, quod Amphilochio attribuitur, et ex secundo libro,

num. 27, aliam insignem sententiam, quæ non sine gravi errato ascribitur Eleuthero, p. 315.

(69) Ἀπὸ κοινοῦ. Tres hoc loco afferuntur explanationes horum verborum: *Ferculum* (Græce φορεῖον, sive lecticam) *fecit sibi rex Salomon de lignis Libani* (Cant. 111, 9). Prima corpus intelligit quod sibi Christus formavit ex virgine, quæ a Juda originem quidem ducebat, sed tamen inter avias suas Ruth Moabitidem numerabat. Secunda explicatio lecticæ nomine videtur charitatem intelligere, quæ omnia complectitur et ad omnem agendi rationem pertinet. Tertia lecticam interpretatur animas Deum in se gestantes, quæ ex lignis Libani factæ dicuntur, quia antea diabolo erant emancipatæ.

INDICES.

INDEX GRÆCORUM VOCABULORUM

Quæ vel difficilia visa sunt vel notatu digna.

Numeri paginas significant editionis Benedictinæ, quas textui nostro inseruimus.

A

- Ἄγειν ἕνα Θεόν, 283, 286, 287.
 Ὑμᾶς δὲ πάντα ἐν πᾶσιν ἄγουσι τῇ δόξῃ, 291,
 καὺν ἄγειν ἀντὶ τοῦ κυβερνήτου. *Navem habere gubernatoris loco.* 300.
 Προάγοντες ἐπὶ πορνείᾳ, 60.
 Αὐτοπάρακτα. *Ex se producta.* 520, ἑτεροπάρακτος, 526, αὐτοπαραξία, 525, αὐτοπάρακτον οὐδὲν διαφέρει τοῦ αὐτογενοῦς, 525.
 Διαγωγή πρὸς Θεῷ, 47.
 Συλαγωγείσθαι, 263.
 Ἀγωνίζεσθαι, 97, πείσασαι ἀγωνίσασαι, 158, 165.
 Παλινοῦδιαν ἄσαι, 33.
 Ἀθηναίων Πλάτων, 544.
 Τὸ ἀθρόον τοῦ χρόνου ἐστὶ τὸ άτομον, 524.
 Ὡς λόγος αἰρεῖ, 54.
 Διαιρεῖ εἰς Θεόν, εἰς δαίμονας, εἰς ἤρωας, 300.
 Ἀναίτιον τὸ ἀναίτιον, 535.
 Ἀλλεῖναι πᾶτον ἀνθρώπων, 104.
 Ταῖς ἀληθείαις, 37.
 Ἄλλου πρὸς ἄλλον πλάνη, 47, Ἐξαλλα λαλῶν, 203.
 Ἀμορφία, 120.
 Κατ' ἀνάγκην γεγεννημέθα, 80, ἀνάγκης τέκνα, *ib.*
 Τὸν ἀνθρωπὸν σου, 358, ἐκάστου ἡμῶν ἀνθρώπων, 309.
 Ἄνωθεν. *Antiquitus.* 123, 160, 210.
 Ἀξιώσεις. *Petitiones contra Christianos.* 84.
 Τῷ θελήματι τῆς ἀπλότητος τοῦ Θεοῦ, 247.
 Ἄφ' οὗ. *Post quem.* 206, 7, *Vid.* 148, 186.
 Ἀρχαλειώτατος πάντων ἀνθρώπων, 2.
 Ἐξαργυρίζει τὴν ἀνάστασιν τοῦ Χριστοῦ, 487.
 Κατὰρα κεκαταραμένη, 460.
 Τὰ γενάρχη, 460, οἱ ἀρχιώται, 84, οἱ περὶ τὰς ἐπαρχίας ἡγεμόνες, 85.
 Ἀνωπαρξία, 525, ἐν ἀρχείοις. *In archivis.* 394.
 Αὐδὴ Θεοῦ λόγος, 19.
 Κατὰ τὴν οἰκειαν αὐθεντίαν τὸ δοκοῦν αὐτῷ ἀπεφῆγαι, 527.
 Ῥιναυλεῖν τὰ αἰσχροῦ, 263.
 Ἀπαυγάσματα τῆς ὕλης καὶ τῆς πονηρίας δαίμονες, 257.
 Ἐναυσμα τῆς δυνάμεως τοῦ πνεύματος, 255.

B

- Βασιλικώτατος λόγου ἄρχων οὐδεις, 50.
 Σκηνοδατοῦσιν ἄνω καὶ κάτω, 411.
 Ἀσυμβίβαστος σοφία Θεός, 339.
 Τὰ ἐπισυμβεβηκότα τῷ Θεῷ, 301, 302.
 Περιβάλλοντες τούτοις τὰ ἑαυτοῖς προσόντα, 51, περιβλήμα πονηρὸν τοῖς Χριστιανοῖς περιτεθειμένον, *ib.*
 Τὰ βιωτικά, 358, βιωτικὸς ἀνθρώπος, 402.
 Βλασφημία *Aristotelis in Platonem*, 10.

Γ

- Διγαμίας ποιεῖσθαι, 52.
 Γενόμενα καὶ γεγραμμένα διδάγματα, 98.
 Λόγος γεννηθεὶς ἀντεγέννησε τὴν ποίησιν, 248.

- Γένεσις δευτέρα, 460.
 Αὐτογέννητος ἄναξ, 15.
 Ἀγενησία, 527, ὁ πρωτόγενος δαίμων, 249.
 Καταγελῶν τοὺς θεοὺς, 522.
 Ἐπίγνωσις. *Gratus animus.* 274, ἀγκύμονες. *Ingrati.* 424.
 Προγράφειν βιβλίδιον, 98.
 Ἐν γραφαῖς στεφάνου καὶ θυσίας φέρειν, 58.
 Διὰ γραμμάτων θεοὺς ἐπονομάζετε, 77.
 Γραμματικός, 296.
 Ἀναγράφεται ὄφρις σύμβολον μέγα, 60, Ἀναγράφουσιν οἶνον ἐν μυστηρίοις, 75.
 Ἐγγράφως, 214, ἐγγράφως ἔχειν γενεαλογίαν. *Habere genealogiam publicis commentariis consignatam.* 499.
 Ἀναγραφαί, 393, 394.
 Τὰ γράμματα τῶν γραφῶν ἐπίστασθαι λογιζόμενοι, 169.
 Παραγράφειν τὰς γραφάς, 169, 171, 181.

Δ

- Δαιμονῶντες ἄρχοντες, 88, οαιμονόληπτος, 233, 235.
 Δέ, particula sæpe redundans, 44, 45.
 Δεισιδαιμονία Ἰουδαίων, 233, 235.
 Διὰ τοὺς Ἀθηναίους. *Per Athenienses.* 251.
 Διὰ τὸν Μελέαρον, 250, διὰ τὸν Ἡφαίστον, *ibid.*
 Διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ θεῶν κατεφρονήσαμεν, 58.
 Διὰ φόβου σέδειν, 61.
 Διὰ παρθένου Χριστοῦς ἀπεκυθήθη, 64, 82, 139, 141, 172, 181, 182, 195.
 Ὁμοδιαιτοι Χριστιανοί, 52, συνδιαιτον τὸ πνεῦμα τῆ ψυχῆ, 255.
 Οὐκ ἐπιδικάζομαι τοιαύτης ἀρετῆς. *De tali virtute non contendo.* 2.
 Τῷ δόγματι τῆς ὀργῆς συναποφέρεσθαι, 409, τῷ δόγματι τῆς καταφορᾶς, *ibid.*, τῷ δόγματι τῆς περὶ αὐτῶν οἰήσεως οὐ κινδυνεύειν, 412, δόγμα τῆς προαιρέσεως, 411.
 Οὐ δωροδοκῆτέον τὸν Θεόν, 247.
 Δυὰς ἀόριστος, 9.
 Ἀναπλάττειν κατὰ τὸ εἰκὸς δρᾶμα καὶ σκηνὴν, 411, παραιτητέον πᾶν τὸ δωδεκαμερὲς καθ' ἐκάστην ἡμέραν ἀπαγγελλόμενον δρᾶμα, *ibid.*
 Δυνάμεις μαγικὰς ποιεῖν, 64, 82.
 Κατὰ τὴν δύναμιν τοῦ ἁμαρτήματος, 84.
 Πᾶσα δύναμις Θεός, 247.
 Λόγου δύναμις. *Verbum.* 249.
 Κατὰ δύναμιν. *Secundum divinitatem.* 302.

Ε

- Ἐσθίειν ἑαυτὸν, 409.
 Οἱ ἔθνηκοί, 476.
 Εἰ αὐτὸ τοῦτο μόνον Χριστιανὸς ἐστὶ, 89.
 Εἰδῶλα τῆς ἀληθείας, 10, 4.
 Ἐν ἰδέᾳ πυρὸς φανεῖς, *etc.*, 81.
 Ἐν ἰδέᾳ ἀνδρός, 156.
 Εἰκὼν ἀσώματος, 81.

Εἰρωνεία τῆς νοουμένης, 235.
 Μῆδεν εἶναι μετὰ θάνατον ἀπιστοῦσι, 77.
 Ἐπὶ Χριστοῦ. *Tempore Christi*. 194, ἐπὶ Μωϋσέως, 26.
 Ἐπιτήδευμα. *Religio*. 235.
 Ἔργα θεία. *Miracula*. 457, 482, 487.
 Ἔργον πρωτότοκον, 247.
 Τὸ ἔργον τοῦ λόγου, 538. αὐτοουργία. *Labor manusum*. 416.
 Οὐκ ἀνεργητὸς Θεός. *Deus otiosus non est*. 513.
 Ἐνεργεῖν τοὺς γεννωμένους. *Circumcidere infantes natos*. 126.
 Τρεῖσπερος. *Hercules*. 5.
 Οἱ ἔχοντες. *Divites*. 98.
 Φυσικὰς ἐννοίας ἐπὶσχημένας ἔχουσι, 190.
 Ἔχει ὡς δίκαιον, 267.
 Ἐχουσιν ἠπατημένους πολλοὺς, 91, διακατάσχεται μέλλουσα τῶν ἀγίων ἐν τῇ αὐτῇ γῆ, 230.
 Ἄσχετον μὲν τὸ αὐτὸ εἶναι, σχετικὸν δὲ τὸ ἄλλου εἶναι, 489.
 Τὰ συνέχοντα ὑπὸ τὸν πόλον, 36.
 Συνεχόμενον οἰκημα. *Locus clausus*. 359.
 Προσοχαῖς διαφόροις, 528.
 Εὐχὰς κοινὰς ποιεῖσθαι, 82.
 Εὐχὰς καὶ εὐχαριστίας ἀναπέμπειν, 83.
 Εὐχὴ λόγου τοῦ παρα Χριστοῦ, 83, λόγος εὐχῆς καὶ εὐχαριστίας, 50.
 Οὐσίας ὄρος τῶν ἐναντιῶν ἀνὰ μέρος δεκτικόν, 534.
 Τὸ αὐτεξούσιον τῶν λόγων, 244.
 Ὁ ὢν *apud Moysen idem ac τὸ ὄν apud Platonem*, 25.

H

Οἱ περὶ τὰς ἐπαρχίας ἡγεμόνες, 85.
 Περιηγηταὶ τῶν ξένων, 17.
 Ἀφηλωθεῖς. *Cruce refixus*. 202.
 Προσῆλθωσαν τοῖς γῆτινις, 78.

●

Θεὸς διὰ τὸ θέειν, 340.
 Ἐκθειάζειν. *Divinum existimare*. 17, 34.
 Τὰ θερμὰ τῆς Καμπανίας. *Thermæ Campaniæ*. 33.
 Θεωρητικοί, 105.
 Ἀναθυμωμένης τῆς ὀρέξεως, 416.
 Θῶκοι λίθινοι, 110.

I

Οὐ καλλιεργήσετε, 50.
 Τῷ προσεστώτῳ τῶν ἀδελφῶν, 82, ὁ προσεστώτῳ, 83, 84.
 Συνέστησαν Θεόν. *Deum esse statuerunt*. 385.
 Ὑπέστησε πάντα ὁ λόγος, 297.
 Ὑπόστασις πάντων Θεός, 247.
 Ὑπόστασις Θεῷ μόνῳ ὀρατῆ. *Substantia soli Deo conspicua* 249. ἐν ὑπόστασις ὕλης σαρκικῆς. *In substantia materie carneæ*. 248.
 Ἱστορίας Ἑλληνικῆς ποιήσεις. *Græcarum litterarum poësis*, 36.

K

Τὸ διακαὲς τῆς ἀγάπης, 422.
 Λόγων κεφάλαια ἐν παραδύστῳ συντάττειν, 411.
 Πρόκλησις δικαία, 45.
 Ἀπεκάλυψαν. *Occultarunt*. 187.
 Κατὰ Χριστοῦ. *Secundum Christum*. 457.
 Κατὰ τῶν Ἰουδαίων. *Secundum Judæos*. 498.
 Κατὰ τὸν νόμον. *Contra legem*. 455, κατὰ τὰς ἁγίας Γραφάς. *Contra sacras Scripturas*. 458.
 Κερατισθέντες, τουτέστι, καταυγάντες, 188.
 Κλέπτειν τὴν ἀλήθειαν, 22, κλέπτουσιν ἑαυτάς, 415.
 Ὁ τὴν γνώμην κοσμικὸς, 411.
 Θεατροκοπεῖσθαι, 260.
 Παντοκράτωρ ὅτι τὰ πάντα κρατεῖ καὶ ἐμπεριεχει, 240.

Λ

Λαϊκὸς ἀνὴρ, 479.
 Καταληπτικαὶ δυνάμεις δύο, αἰσθητικαὶ καὶ νόησις, 537.

Προλήμματι βασιλείας θεραπεύειν, 246, οὐδ' ὡσπερ κατὰ πρόλημμα δουλευτόν, 410.
 Προλήμματι λουδορίας, 266.
 Ἐπιλάμπει πᾶσι τὴν ἑαυτοῦ ἀγαθότητα, 507, ἐλλάμπει τὸν κόσμον δι' αἰῶνος. *Facit ut mundus colluceat in ævum*. 513.
 Λόγος σπερματικός, 94.
 Σπέρμα τοῦ λόγου, 94, λόγου σπορά, 98.
 Λόγος ἐρμηνευτικός, 56.
 Λόγου δύναμις ἀρχὴ κόσμου, 247, λόγος ἀρχὴ κόσμου, *ibid.*, λόγος διὰ λογικῆς δυνάμεως πάντα ὑπέστησε, *ibid.*
 Λόγος πνεῦμα γεγονώς καὶ λόγος ἐκ λογικῆς δυνάμεως, 248.
 Λόγου δύναμις. *Persona Verbi*. 247, 259.
 Ὁ λόγος προπητῶς, 247.
 Λόγος ἐν ἰδέα καὶ ἐνεργείᾳ, 286.
 Λόγος ἐκ λογικῆς δυνάμεως, 248.
 Λογικὸς τὸ ὅλον Χριστός, 95, λόγου παντὸς γνῶσις, 94, λόγος μορφωθεὶς, 47, διὰ λόγου Θεοῦ σαρκωποιηθεὶς Ἰησοῦς Χριστός, 83.
 Ὁρθὸς λόγος παρελθόν, 95.
 Λόγον γὰρ τινα προβάλλοντες λόγον γεννώμεν, 158.
 Λόγος λογικοῦ ἐνεργήμα, 337.
 Διὰ λόγου πομπὰς καὶ ὕμνους πέμπειν, 51, διὰ λόγου, *verbis*. 77, 83, λόγος εὐχῆς καὶ εὐχαριστίας, 50, εὐχὴ λόγου, 83.
 Ἀλογιστάνειν, 71.
 Διὰ λόγος μοι πρὸς ἑμαυτὸν γίνεται, 114.
 Μετ' ἐπιλόγων τιῶν, 83, αὐτὸ τοῦτο μόνον ἐπιλέοντες, 80.
 Θεολογεῖν. *Dei nomen tribuere*, 152, τὸ θεολογικὸν μέρος, 287, θεολογεῖς. *Sancte et religiose inquiris*. 206.
 Κυριολογεῖν. *Dominum appellare*. 152.
 Οἱ λειπόμεινοι. *Indigentes*. 84.
 Λείψανα τῆς Σιδύλλης, 34.
 Λέπρος ποιμήν, 2.

M

Μᾶλλον φωτεινότερος, 214, πόσω μᾶλλον ἀν ἦν κάλλιον, 543.
 Τὸ τῆς θυμομαχίας εἶδος, 409.
 Μελλούσης ἐσομένης, 94.
 Μένειν ἐφ' ἑαυτοῦ. *Castitati se consecrare*, 61, μένειν οἷός τις ἐτέγθη, 310.
 Μεμιασμένοι λόγοι. *Sermones fucati*. 338.
 Ἀπομνημονεύματα ἀποστόλων, *vocantur Evangelia*. 83.
 Οὐ μόνον. *Non modo non*. 13, 272, 280.
 Μυρμηκίζει ὁ Πλάτων, 544.

N

Οἰκονομία ἀφρῆσις. *Voluntariæ administrationis susceptio*. 248.
 Νους βασιλικός, *Spiritus sanctus*. 106, ἄνοια, *ignoratio*. 194.
 Νῦν, *non ita pridem*, 233, τοῦ νῦν γεγενημένου Ἀντινοῦ, 61, ἐν τῷ νῦν γεγενημένῳ Ἰουδαίῳ πολέμῳ, 62, νῦν ἄνθρωπος γενόμενος Χριστός, 81, 233.

Ξ

Ξύλω ἐμπαγγίνα, 90.
 Τὸ μέσον τοῦ ξύστου στάδιον, 110.
 Ἐν τοῖς τοῦ ξύστου περιπάτοις, 101.

O

Ἀνοίγουσι τὰς καμίνους τοῦ πυρός, 409.
 Δυσωδία. *Olfactus hebetudo*. 414.
 Οἰκουμένη. *Imperium Romanum*. 279, 286.
 Ὅλοι ἄγγελοι ἦσαν. *Omnnes angeli erant*. 151.
 Ὅμοιομέρεια, 9.
 Ἐπορξισταί, 182.
 Ἀπὸ πάσης παιδείας ὀρμώμενοι, 281, ἀφορμὴ καταδικαζομένων, 265.
 Ἐξορχεισθαι τὰ μυστήρια, 266.
 Γῆ διέση κόλασιν ὀφλήσαι, 45.
 Ὁχεῖσθαι ἐπὶ τῷ λόγῳ, 164.
 Ὁχλήκη συνήθεια, 36.

Π

- Π ἐκ τριῶν I συγκείμενον, 496.
 Παρὰ τὴν ἑαυτῶν αἰτίαν. *Sua ipsorum culpa*, 98.
 παρὰ τὴν ἰδίαν αἰτίαν ἐκάστου πονηρευσαμένου, 186.
 Οὐδὲ ἀποθήσκειν φημι πάσας τὰς ψυχάς. *Non pe-
 rire dico ullas animas*, 107.
 Ὡ γὰρ συνοπτά οὐδὲ συννοητὰ πᾶσιν ἐστὶν εἰ μὴ
 τῷ etc. *Neque enim hæc quisquam perspicere et in-
 telligere possit, nisi qui*, etc. 109.
 Ἐν ἀπαθείᾳ συγγενέσθαι τῷ Θεῷ, 88.
 Μὴ ἀξιοπαθήσῃτε, 254.
 Εὐπάθεια τοῦ νόμου, 484.
 Τῆς ἀναπαύσεως τῆς θείας δξιοι. *Digni in quibus
 Deus requiescat*, 432.
 Πιθανομέναις ῥήσσει, 42.
 Ἐπιστεύθη, *credidit*, 95, πιστεύοντες, μᾶλλον δὲ
 καὶ πεπεισμένοι, 54, πεισθῆναι τε καὶ πιστεύειν, *ib.*,
 ὅσοι ἂν πεισθῶσι καὶ πιστεύωσι, 79.
 Ἄξιοπίστως ἡστυεύσατο. *Gravito peros erat*,
 244, δι' ἀξιοπιστίας γίνεσθαι, 253, 265.
 Πλημμυεῖν περὶ τὸ θεῖον, 10.
 Πόρους ἡδονῆς ποιῆσθαι, 89.
 Ἀπορία λογικαί, 537.
 Ἐκ κακίας ἀρετὴν ἐνεπορεύσατο.
 Περιπεῖρειν τὰς ναῦς, 360.
 Πομπὰς καὶ ὕμνους πέμπειν, 51.
 Πομπεύειν δημοσίᾳ, 266.
 Περαινωμεν τὸν λόγον, 110.
 Συμπέρασμα, 537.
 Περισοὺν ἔθος, 36.
 Περισοὶ ποιηταί, 385.
 Περισοὺς χρόνος, 25.
 Τὸ πικρὸν ἀκουσίως καταπίνειν, 410.
 Ἐπίπνοια καὶ ἐνέργεια ἡ παρὰ τοῦ Θεοῦ λεγο-
 μένη, 79.
 Τὸ πνεῦμα συνδιαίτων τῆ ψυχῇ, 255, συμπλεκό-
 μενον, *ibid.*
 Πεποιήκε ἐν δεσμοῖς γενέσθαι, 89.
 Ποιεῖν ἄρτον εὐχαριστίας, 137, 168.
 Τὸ ποτήριον εἰς ἀνάμνησιν τοῦ αἵματος αὐτοῦ
 ποιεῖν.
 Τὸ ἐν τῷ ὕδατι λουτρὸν ποιοῦνται, 79.
 Τὴν ἐπίγνωσιν Θεοῦ πεποιημένη, 254.
 Θυμὸν ἴσον ἐμοὶ ποιησαμένους, 109.
 Τὴν τοῦ ἀληθοῦς κατάληψιν πεποιημένος, 248, 256.
 Χίλια ἔτη ποιήσομεν ἐν Ἰερουσαλὴμ, 174.
 Ἄ παραποιήσας ὁ διάβολος λεχθῆναι ἐποίησεν, 167.
 Ποιητής, 23.
 Ἐρωτοπεποιημένων ἐσθῆτι, 96.
 Αὐτοποιητός, 526.
 Πολὺν χρόνον μάθημα, 16.
 Οὐδέποτε, 25.
 Πεποσωμένη ἡ ὕλη, 574.
 Τὰ καλούμενα πρὸς τι ἅμα τῆ φύσει ὑπάρχει, 527.
 Μονοπρόσωπος εἰς ἔννοια, 410.
 Ὡσπερ ἐν πύγμῃ, 246.
 Πύλας φωτὸς ἀνοίγειναι, 109.

Ρ

- Ῥεπούδιον, 89.
 Μέχρι τῶν ἀρρήτων θανάτου καὶ τιμωριῶν, 118.
 τὰ ἀπόρρητα, *artis arcana*, 288.
 Ἀνεῤῥωγότι στόματι κατακεχρησθαι, 410.

Σ

- Κατὰ τὸ σαρκικὸν ἐν προκοπῇ γίνεσθαι, 409.
 Τοῦ σημαντήρος ἀναμένει τὸ σύνθημα, 430.
 Σημεῖον *crux*, 170, 189, 191.
 Σημεῖον *Filius Dei*, 421.
 Παράσημος βίος, 235.
 Τὰ σκευὴ ἀνθρωπείου λόγου 95.
 Ἀποσκευάσασθαι τὴν συνήθειαν, 234.
 Ἀποσκοραρίζειν, 254.

- Σοφιστεύειν ὅπως δεῖ μοιχεύειν, 263.
 Σοφιστεύσας τὰ ὑμέτερα, 272.
 Σοφιστεύειν κατ' Ἐπίκουρον, 265.
 Ἀντισοφιστεύματα δαιμόνων, 254, 255.
 Στοιχεῖα. *Sol et luna et stellæ*, 122, 292, 340,
 341, 372.
 Στροφαὶ μαγικαί, 51.
 Τί μοι τὸν Θεὸν σεσυλήκατε; 252.
 Σφραγίς. *Deus Pater*, 421.
 Ἐσχηματισμένος περὶ Θεοῦ λόγος, 121.
 Ἐπὶ τῶν σγοινίων βαδίζειν, 410.
 Σωφρονίζεσθαι. *Castigari*, 88. ἐσωφρονίσθη. *Ad
 meliorem frugem se recepit*, 89,

Τ

- Τεταγμένοι ὑφ' ὁμῶν, 54.
 Τεταγμένοι ὑπὸ βασιλέως. *Magistratus*, 345.
 Ἐπίτασις καὶ ἀνάμνησις, 70.
 Προτείνειν τι συκοφαντίας χάριν, 84.
 Χειροτονία. *Ordinatio*, 446.
 Τελεῖω γενομένων. *Baptizato*, 109.
 Τελεταῖς ἀθέοις κοινωνοῦσι, 132.
 Τελέσματα. *Apollonii*, 449. ἀποτελέσματα, 450.
 Τέμνει εἰς Θεὸν, εἰς δαίμονας, etc., 301.
 Δεισιδαίμονιας ἐπιτομή, 263.
 Διὰ τέγγης ὁμολογεῖν, 61.
 Συντιθέμενοι τῷ βασιλεῖ στρατιώται, 67.
 Ἐκπρόθεσμος μετάνοια, 32.
 Ἀνάθημα καὶ κατάθημα, 477.
 Συνθήματα ποιητῶν. *Quæ poetæ composuerunt*.
 Συνθήματα τοῦ βασιλέως ἡμῶν πράξεις θεῖαι. *Te-
 seræ regis nostri actiones divinae*.
 Χειροθεσία *manuum impositio*, 446.
 Προσετιμήθη κολασθῆναι, 90.
 Ἐπιτρέψαι ὁμῶν τὸ φιλομαθὲς καὶ φιλαληθὲς καὶ
 τῷ καθ' ἡμᾶς λόγῳ, 281.
 Τριάς. *Platonica et Aristotelica*, 555, 556.

Φ

- Ἀποφήσας. *Pronuntians*, 12.
 Κατὰ τὴν ἐκείνων ἀπόφασιν, 511, κατ' ἀπόφα-
 σιν. *Pronuntiandi auctoritate*, 469.
 Κατάφασις καὶ ἀπόφασις, 537.
 Καταφέρειν πρᾶγμα, 95. ὁ καταφέρων, *delator*.
ibid.
 Παραφέρουσιν ὄνταν ἐν μυστηρίοις, 167. Ἀσκλη-
 πιδὸν νεκροῦς ἀναστήσαντα παραφέρει, *ibid.*
 Ἐφ' οἷς προσφερόμεθα πᾶσι, 50.
 Θεοφορεῖσθαι θεῖω λόγῳ, 64.
 Ἀδιαφορία, ἀδιάφορον τέλος, 91.
 Πολλῆς ἐρημίας ἐμφαρηθῆναι, 140.
 Συμφύσθη ὁμῶν πεποιήκατε τὴν διάλεκτον, 244.
 Ἡ φύσις τὰγαθοῦ, 249. φύσις ἀπιστος. *Incredu-
 lum ingenium*, 508, 511.
 Φῶς θεῖον, 60.
 Φωτισμός. *Baptismus*, 80.

Χ

- Χάρις ἐκκλησίας σκιρτᾷ, 240. χάριν λυπεῖν, *ibid.*
 χάρις ἀπλουμένη, *ibid.*
 Ἐχλασεν, 78.
 Χίασμα, 79.
 Χρησίμη τοῖς νοητοῖς ψυχῇ, 163.
 Εὐχρηστος τῷ Θεῷ, 338.
 Ἄχρηστος τῷ Θεῷ, *ibid.* ἀχρηστοὶ καὶ ἐχθροὶ τῷ
 Χριστῷ, 71.
 Χρηστότατοι χριστιανοί, 45.
 Συγχερωμένον παρακολούθημα, 302.
 Τὸ ἐγγχρονον σημαίνει τὸ πάλαι μὲν μὴ ὄν, ὕστε-
 ρον δὲ ὄν, 526.
 Συγχωρεῖν κατὰ τὴν ἀποπον συγχώρησιν, 511.

Ψ

- Μὴ καταψευδόμενον τῆς κυβερνητικῆς, 410.
 Φιλόσοφος καὶ οὐ φιλόσοφος, 91.

INDEX RERUM

QUÆ ANTE APPENDICEM INVENIUNTUR.

Revocatur lector ad numerales notas crassiori caractere textui insertas.

A

- Abdera ab Herculis amico nomen accepit, 253. Is amicus Herculis ab equis Diomedis devoratus, *ibid.* Abdera pulsus Democritus, ut insanus, 309.
- ABOBASSARUS idem ac apud Hebræos Nabuchodonosor, 400.
- Abortum medicamenti promovere homicidium est, 312.
- ABRAHÆ Christiani promissi, non Arabes aut Idumæi, 212. Abrahæ filii Christiani, 112. Vocatio Abrahæ et gentium similis, 212. Abrahæ fides in præputio comprobata, 112. Primus circumcisus fuit, 119. Abrahæ nomini unum A additum, 301.
- ACRELOUS ab Hercule occisus, 3.
- ACHILLES adolescens et admodum generosus, 370. Polyxenæ servit, 2. Amoris conciliatrix victima fuit, *ibid.* Ab Amazone mortua superatur, 2.
- ACOUS, 352.
- ACRISIUS, 274.
- ACTÆUS, 274.
- Acta sub Pontio Pilato confecta, 63, 72. Ad acta deponi Apologiam Justinianus postulat, 214. Actus omnium est Verbum, 286, 287.
- Acte primum Atticæ nomen, 399.
- ACTIO. Ex actionibus præstantior dijudicatur, 57. Actionibus non sermonibus res Christianæ continentur, 288. Christianorum vita ad Deum tanquam ad normam dirigitur, 309. Deum iis, quæ cogitant et loquuntur diu noctue adesse sciunt, *ibid.* Præscriptus Judæis ciborum delectus, ut etiam inter edendum et bibendum ante oculos Deum haberent, 119. Actiones multo magis aversatur, quorum cogitationes fugimus, 310.
- ADAM. Ex ejus costa uxor educta, 368. Ne si facta separatum fuisset, ab alio deo facta diceretur, 368. Ut major esset inter eos benevolentia, 369. Adam vaticinatus est, 369. Ejus vaticinium impletur, cum nubentes spreis parentibus uxorem magis diligunt, *ibid.* E terra, ex qua factus fuerat, translatus in paradysum, 366. Ut proficeret et perfectus in cælum ascenderet, *ibid.* Medius enim paradysus, quantum ad pulchritudinem, inter cælum et terram, *ibid.* Ita res refertur quasi bis Adam in paradiso collocatus fuisset, 367. Id mysterio non caret, *ibid.* Semel collocatus est: iterum collocabitur post iudicium, *ibid.* Nec mortalis, nec immortalis creatus, 368. Sed utriusque capax, *ibid.* Si immortalem ab initio fecisset, Deum illum fecisset, *ibid.* Si mortalem, Deus auctor mortis videretur, *ibid.* Adamo inerat anima, et similitudo Dei quæ est anima præstantior, 253. Adam domus Spiritus sancti, 137. Adam adhuc infans erat nondum maturus scientiæ, 367. Progrediente ætate ad solidum cibum accessisset, *ibid.* Deus eum periclitari et experiri volebat, *ibid.* Adamo dicit Deus, *Adam, ubi es?* non quod ignoraret, sed ut locum daret penitentiam, 368. Adamo præscriptum ut de omnibus fructibus ederet, etiam de ligno vitæ, 366. Sola arbor scientiæ prohibita, *ibid.* Labor ei impositus, divini præcepti custodia, *ibid.* Adamum Dei invidia prohibito arbor scientiæ quidam hæretici docent, 367. Adam mille annos non implevit, 179.
- Adjuratores, 93.
- ADMETUS Deo præstantior, 298. Admeti boves Apollo pascebat, 262.
- ADONIS a Venere et Proserpina amatus, 58. Ab apro vulneratus, 343.
- ADRASTIA eadem ac Helena apud Ilienses, 277.
- ADRIANUS maximus et illustrissimus Cæsar, 84. Adrianum divinissimum patrem appellat Antoninus, 85. Adriano scripsere de Christianis multi rectores provinciarum, 85. Rescripsit nihil Christianis molestiæ exhibendum, nisi quid contra Imperium moliantur, *ibid.* Adrianus sanxit ut accusatores Christianorum pro tribunali respondeant, 81. Nec petitionibus et clamoribus res agatur, *ibid.* Sed si quid deferatur contra leges factum, res examine-tur, *ibid.* Si solum nomen, puniatur accusator, 85.
- Adventus Christi duplex, 74. *Vid.* Christus. In adventu secundo mors penitus destruetur, 141. Et videbunt Judæi in quem pupugerunt, 115. In adventu glorioso quid Judæi sint dicturi, expressit Zacharias, 74. Alii in æternum ignem mittentur, alii immortalitatem consequentur, 141.
- Adulterium est jucundior aspectus, 310.
- Æditi homines vitiosi, 48. Simulacra perhonorificè commendant, 306.
- Ægyptus dicta a rege Sethos, 392. Sethos enim idem sonat ac Ægyptus, *ibid.* Ægyptiorum tempora accurate descripta, 373. Ab Ægyptiorum commentariis orta historia, 243. Ægyptiorum regum successio ab Amasi, 392. Ægyptiorum leges, 14. Ægyptii geometriam invenerunt, 243. Ægyptiorum prophetæ, 373. Ægyptiorum historiis dii homines fuisse perhibentur, 306. In Ægypto dii ante homines regnarunt, 305. Horum postremus Orus, *ibid.* Ægyptii dii homines levissimi, 352. Ægyptii boves mares immolant, feminas nequaquam, 306. Sunt enim sacra Isidi, *ibid.* Ab Ægyptiis adorata animalia, 3. Pelves et inhonesti soni, *ibid.* Ægyptiorum doctissimi deos dicunt ærem, terram, solem, lunam, 306. Cæteros mortales existimant, *ibid.* Ægyptii belluas colunt, 290. Iisque mortuis capillos deponunt, *ibid.* In templis cum lucta sepeliunt illos, *ibid.* Lugent quasi ob defunctos et sacrificant ut diis, 290. Colunt feles et crocodilos et serpentes, et aspides et canes, 280. De Ægyptiorum religione et regibus scripsit Apollonides Horapius, 352. De Ægyptiis diis opinionem Appionis, 267. In Ægypto Orpheus, Homerus, Solon, Pythagoras et Plato Mosis historiam con-goverunt, 18.
- ÆOLUS, 244.
- Æquum. Non principum bonorum, sed carnicum esset metuere ne omnes æque faciant, 50.
- Aer ex Anaximene omnium principium, 9. Infinitus aer, *ibid.* Aerem cædere, 381.
- Æraria fabrica inventa a Cyclopiibus, 245.
- ÆROPOS, 352.
- ÆSCHYLUS, unum Deum agnoscit, 56. Apollinem exagitat, 298. Æschylus citatur, 37, 298, 377, 378.
- ÆSCULAPIUS ex Gorgonis capite guttas partitur cum Minerva, 250. Inde fit medicus, *ibid.* Apud Chironem centaurum mederi discit, 42. Æsculapius morbos curans et mortuos resuscitans, 76, 167. Æsculapius mortuus, 362. Fulmine percussus, 343. Auri amore captus, 307. Ideo fulmine percussus, *ibid.* In cælum evectus post fulmen ob medicinam, 56. At Deus ob artem, 508.
- ÆSOPUS fabulis et Aristodemi arte celebris, 272.
- Ætati omni honos apud Christianos: sed præcæ-lavia, 270. Ælates viginti ab Inacho ad Trojæ excidium, 274.
- AGAMEMNON, 274. Totam Græciam turbat, ut Helenam recuperet, 2. A Chryseide captivum abducitur, *ibid.* Agamemnonis anno 18 capta Troja, 274. Agamemnon Jupiter apud Lacedæmonios, 277.
- AGENORIS filiam rapuit Bucula, 271.
- Agnus Paschalis figura Christi, cujus sanguine fideles donos suas inungunt, id est seipsos, 156. Ipse agnus supplicii crucis symbolum, 157. Nam ad similitudinem crucis assatur, *ibid.*
- Agonothetæ hortantur pugiles, 264.
- Agraulo sacra apud Athenienses, 280.
- Agricola non serit, nisi prius silvestrem materiam evulserit, 313.
- AJAX septemplicis clypei gestator, 2.
- ALCETAS, 352.
- ALCÆON matricida, 254.
- ALCMAN, 290.
- ALEXANDER Pariensis, 304. Ejus statuæ sacrificia publicis sumptibus et dies festi, *ibid.*
- ALEXANDER amicum inelusum circumfert, 245. Fortitudinem in conviviis ostendit, *ibid.* Amicum a se occisum plorat, *ibid.* Hæc prorsus Aristotelis faciebat, *ibid.* Cum sacerdotibus Heilopoli, Menphi et Thebis in sermonem venit, 305. Alexandri epistola ad matrem, 305.

ALEXANDER Polyhistor, 13.
 ALEXANDRIÆ Pharus septem stadiis ab urbe distans, 16, 17.
 Allegoria deos revocat ad naturam elementorum, 262.
 ALTHEA uxor Bacchi a qua gens Althes dicta, 352.
 AMASIS rex Ægypti a quo Appion dicebat Judæos defecisse, 62. Inacho aequalis, 275. Avarim evertit, *ibid.*
 AMATHUSII Onesilam colunt, 2.
 Amazones, 270. Amazone mortua Achillem superat, 2.
 Amen idem ac fiat, 82.
 Amicitia imperat secundum Empedoclem, 298. Parent quæ concreta sunt, *ibid.*
 AMILCAM colunt Carthaginenses, 290.
 AMMON antiquissimus philosophus Deum occultissimum vocat, 35.
 AMMONITARUM magna etiam nunc multitudo, 212.
 AMPHIBIARUS, 307.
 AMPHICTYONIS regnum, 274.
 AMPHIOCHI oraculum, 54.
 AMPHION, 275. Duabus ætatibus Iliaca antecedit, *ibid.*
 AMPHISTRATUS, 270.
 AMYNTAS, 352.
 ANACHARSIS, 234.
 ANAXAGORAS Clazomenius principium omnium statuit esse similitudines partium, 9. Vid., 403.
 ANAXARCHUS mortem pertulit ob insanam amorem laudis, 260.
 ANAXIMANDER Milesius infinitum statuit omnium esse principium, 9. Motionem æternam omnium principium esse statuit, 404.
 ANAXIMENES aerem omnium statuit esse principium, 9. Vid. 403.
 Andron, 271.
 Angelus vocatur Christus, 81, 151, 152, 155, 156, 157, 173, 190, 219, 220. Angeli prophetae, 172. Angeli ante homines creati, 249. Creati liberi, 249. Angelos Judæorum nonnulli rem inaniam esse dicunt, 221. Angelos Deus creavit rebus a se creatis providens, 301. Angeli potestates quæ circa materiam et opæ materiæ principatum exercent, 302. Angelorum alii in his permanserunt, quorum causa creati fuerant, 301. Quæque illis fuerant commissa, *ibid.* Alii naturæ cupiditate lapsi sunt, *ibid.* Ex his nati gigantes. *ibid.* Diabolus in commisso munere negligens et improbus fuit, *ibid.* Angelus Deus commisit quæ sub cælo, 92. Hi ex mulieribus genuerunt dæmones, *ibid.* Humanum genus in servitute subjecerunt, *ibid.* Vitiorum omne genus induxerunt, *ibid.* Hæc poætæ in ipsum Deum ejusque filios et fratres et eorum filios transtulerunt, *ibid.* Angelos eo quæmque nomine appellaverunt quod sibi et filiis imposuerat, *ibid.* Angeli in cælo nutriuntur, sed non eadem ac nos alimenta, 154. Nam panem angelorum in deserto manducaverunt Israelitæ, *ibid.* Angelos Christiani colunt, 47. Angelos et ministros agnoscit theologia Christiana, 287. Angeli boni Verbum assectantur, eique assimilati sunt, 47. Angelos malos Scripturæ pluribus locis memorant, 176, 177. Angeli e cælo lapsi motiones excitant cupiditibus suis congruentes, 303. Dæmones naturæ suæ motiones congruentes excitant, *ibid.* angeli mali hortati sunt homines ad eadem facinora quæ ipsi commiserunt, 250. Angelorum defectionis materia homines fuerunt, 249. Hominibus tabulam positionis siderum ostenderunt, 250. Inde fatum induxerunt, *ibid.* Magiam et sacrificia docuerunt, 92. Ex angelis unus callidior quia primogenitus, 249. Is pro Deo habitus, *ibid.* Angeli egere cœperunt sacrificiis et nidioribus, ex quo cupiditibus victi fuere, 92. Angelorum malorum Jupiter dux, 250. Vide Dæmones.
 ANGELION, 293.
 Angulis [in] docent philosophi, 266
 Anima quid sit explicare non possunt philosophi, 107. De animæ natura ejusque bono et utrum mortalis an immortalis variæ philosophorum sententiæ, 402. Animam alii dicunt ignem esse, alii aerem, 12. Alii mentem, alii motionem, alii exhalationem, *ibid.* Vim ex astris fluentem, alii numerum, alii aquam generalem, *ibid.* Non videtur, sed ex motu corporis intelligitur, 540. Anima ac perpeessione immunis secundum Peripateticos, 292. Anima vinculum carnis: animam caro continet, 256. Animæ nostræ cognatio quædam est cum divino flatu, 285. Anima non est regiæ mentis particula, 106. Anima per se accommodata ad rationem movetur, 305. Sive futura prædicens, sive curans præsentia, *ibid.* Anima simplex non est, sed composita, 256. Per corpus enim videtur, *ibid.* Sine corpore haud apparuerit, *ibid.* Animæ cogi non possent, si essent ingentia, 108. Animam increatam et immortalem dicunt Platonici, 107. Animæ motus a ratione alieni trahunt imagines ex materia et sibi ipsis fingunt, 305. Id maxime patitur anima, cum spiritum materiæ ad-

sciscit, *ibid.* Anima non quælibet ex Platone Deum videt, 106. Sed si quis juste vixerit, *ibid.* Animæ indignæ quæ Deum videant, mittuntur in corpora ferarum, 106. Anima tunc maxime Deum videt, cum corpore soluta est, 106. Animæ nihil predest Deum vidisse, nisi vidisse se meminerit, 106. Nec in corpora ferarum mitti, nisi causam sciat, 107. Imo ne puniuntur quidem si penam non æquant, 107. Animæ immortalitatem negat Aristoteles, 265. Anima e corpore soluta non sit sagacior ad effectus magicos, 257. Animæ mortuorum non sunt dæmones, 257. Ab animabus mortuorum correpti dicuntur dæmoniaci, 54. Animarum evocationes, 54. Animas manere demonstrat anima Samuelis evocata a Pythonissa, 200.

Anima immortalis, 257. Animas post mortem manere patet ex his verbis, *Ego sum Deus Abraham*, etc., 82. Animarum immortalitatem melius demonstrant Christiani quam gentiles, 55. Nam Deo magis credunt, ut qui corporum resurrectionem sperent, *ibid.* Animam immortalem et incorpoream quidam dicunt, 102. Idcirco penas daturos se negant si quid mali fecerint, 102. Nec Deo quidquam indigent, *ibid.* Animæ immortalitas a Spiritu sancto, 249. Homo imago immortalitatis Dei, 249. Anima si immortalis, etiam ingentia, 107. Si mundus genitus, genitæ etiam animæ ac possunt non esse, 107. Non tamen pereunt ullæ animæ, id enim de lucro esset improbis, *ibid.* Animæ moriuntur et puniuntur, 108. Quæcumque enim genita sunt, talia sunt, ut aboleri possint, *ibid.* Animæ si ingentia essent, nec peccarent, nec in suos migrarent, *ibid.* Anima non vita est, sed vitæ particeps, 108. Non enim ut Dei, ita animæ vita propria, 108. Cum animam non esse oportuerit, discedit ab ea spiritus vitalis, 109. Anima si non supereset, de lucro id esset improbis, 64. Sensus manet omnibus, 64. Id probant necyomantiæ, oracula et philosophorum ac poetarum sententiæ, *ibid.* Animæ piorum in meliore loco expectant iudicium nec jam moriuntur, 107. Impiorum in deteriore puniuntur. Quando eas esse et puniri Deus voluerit, 107. Animæ improborum post mortem puniuntur, 32, 55. Bonorum beate agunt, *ibid.* Animæ immortalitas sanctis; ignis æternus prave viventibus, 56. Animæ justorum et prophetarum sub potestate cadebant talium virtutum, quasi in Pythonissa fuit, 200. Animas suas hæterici statim in cælum suscipi dicunt, 178. Nec ullam esse mortuorum resurrectionem, 178. Anima omnia permeaus, 12.

Animalibus quibusdam Judæos Deus jussit abstinere, ut inter edendum et bibendum ante oculos Deum haberent, 119.

Animatum omne concessum Noe præter carnes in sanguine, hoc est suffocatum, 119. Animalibus impuris et rapacibus Deus Judæos abstinere præcepit, quia vitulum adoraverant, 120. Animalibus nonnulli abstinemus, ut herbis, non quod impura sint sua sponte, sed quia noxia, 119. Quæ a Deo ad usum nostrum creata sunt, horum alla sumere, alla recusare non licet, 255.

Antichristus defectionis homo, 203. Nefanda in Christianos audebit, *ibid.* Antichristus pro foribus, 129. Grædia in Altissimum loquetur, 129, 203

ANTIAGENES Thebanus, 264.

ANTIMACHES Colophonius, 269.

ANTINOUS formosus adolescens in luna collocatus, 282. Antinoi omnes colunt, quamvis qui fuerit et unde noverint, 61. Antinei templa, 386. Imperatorum summa lenitate consecutus est ut Deus existimaretur, 308.

ANTIOPE, 58.

ANTONINUS pietatis et philosophiæ studiosus, 50. Antoninus ejusque filii, Pii et philosophi et justitiæ ac doctrinæ amatores audebant, 44. Antonino multi scripsere de Christianis, 85. Respondit ut Adrianus, *ibid.* Sancit ut Christianus dimittatur, si ut talis deferatur: delator autem puniatur, *ibid.* Antonini epistola in gratiam Christianorum, 85. Judæi propter eos, qui nunc rerum potentiuntur, Christianos occidere non possunt, 117.

ANTYA, 270.

ANTYUS, 245.

APIA, 274.

APOLLO et DIANA Dionysi et Isis filii, 506. Apollo pavit boves Admeti, 262. Servit, armenta pascit, 298. Apolline præstantior Admetus, 298. Apollo medicus, 250. Apud Centaurum Chironem medicum discit, 42. Apollo jaculator, 251. Citharedus, 250. Frustra inventor musicæ dicitur, 370. Achillis metu fugit, 543. Daphnes amator, Hyacinthi mortis ignarus, *ibid.* Apollinis divinationem vicit Zephyrus occidendo Hyacinthum, 251. Apollo non prævidit mortem Amasii, quem ipse occidit, 298. Apollo mendax in Daphne quam assequi non potuit, 261, 306. Apollinis intemperantia et divinatio victa a Daphne, 251. Apollo amator puerorum, 58. Vaticanantium magister, 261. Se ipse in Daphne frustratus est, *ibid.* In Apollinis templo locus qui

- dicitur Omphalus, 251. Apollo est Orus apud Ægyptios, 305.
- APOLLONORUS**, 269. Scripsit librum de diis, 506.
- APOLLONI** et **APOLLONIDÆ** ab Apolline, 353.
- APOLLONIDES** Horapius scripsit de Ægyptiorum religione et regibus, 352. Apollonides Horapius in libro *Semenou-ithi* inscriptio, 352.
- APOLLONIUS** Ægyptius quindecim myriades et annos 365 numerat, 390, 397.
- Apostolus** vocatur Christus, 81. Apostoli vocantur prophetae, 172. Apostoli duodecim viri imperiti nec disertii, sed virtute Dei communiti mundum converterunt, 67. Post resurrectionem Christi poenitentiam egerunt quod ab eo defecissent. 200. Apostolorum vox universam terram gloria et gratia Dei et Christi ejus replevit, 158. Apostoli duodecim virtute aeterni sacerdotis Christi pendentes, 158. Eorum figura duodecim tintinnabula ex veste summi sacerdotis pendentia, 158. Apostolorum commentarii Evangelia vocantur, 83, 195, 196, 197, 199, 200. Petrum mutato nomine appellavit Christus, et filios Zebedæi boanerges, 201. Id probat ipsum illum esse qui Jacobum israelis, Ausen Jesu nomine appellavit, *ibid.*
- Apotheosis** imperatorum cum perjurio et deorum irrisione, 252.
- APPION** scripsit adversus Judæos, 13. Appionis opinioes de diis Ægyptiis, 277. Appion Grammaticus in quarto *Ægyptiacorum*, 275.
- Aqua** omnium principium, 9, 294. Aquæ aspersio apud gentiles, 80.
- Aquila** opificem hominis comedit, 252.
- ARATI** sphaerographia, 581.
- ARATRA** crucis speciem exhibent, 76.
- ARATUS** asserit Providentiam, 533.
- Arbores** pro diis habitæ, 58.
- ARCA** ab Agraulo et Pandroso aperta, 280.
- ARCÆ** reliquiæ adhuc exstant in montibus Arabiæ, 391.
- ARCHELAUS** Atheniensis, Apollodori filius, 9. Is aerem infinitum ejusque raritatem et densitatem omnium principium esse statuit, 9. Archelai sententia de principiis, 404.
- ARCHILOCHUS** citatur, 377.
- ARCHIPPUS**, 269.
- Arena** in littore maris plurima et innumerabilis, 213. Sed infructuosa ac tantum maris aquam ebibens; ita filii Abraham, qui in Christi parte non censentur, *ibid.* Ita et Judæi, *ibid.*
- Argiva psalteria**, 271.
- Argius**, 274.
- ARIADNE**, 352. In cœlum recepta, 56. Ariadne a qua Alexandrina Ariadnes dicta, 552.
- ARMEJUS** tyrannus, 26, 27.
- ARIMASPIA**, 275.
- ARISTÆUS** idem ac Jupiter et Apollo apud Chios, 300.
- ARISTÆUS** Proconnesius, 275.
- ARISTARCHUS**, 269.
- ARISTIPPUS**, gratuito nepos, 244.
- ARISTODEMUS**, 272, 332.
- ARISTODOTUS**, 270.
- ARISTOMACHUS**, 332.
- ARISTOMIDAS**, 352.
- ARISTONIS** versus de Providentia, 585.
- ARISTOPHANES** in *Avibus* mundi originem ex ovo repetit, 352. Citatur, 244. Sibyllam ut vatem commemorat, 19.
- ARISTOPHANES** Grammaticus, 269.
- ARISTOTELES** Deum non igneam substantiam, sed in quinto elemento collocat, 33. Idem Euripi naturam investigare non potuit, ac propterea dolens vitam reliquit, 33. In libro ad Alexandrum Macedonem misso brevem philosophiæ suæ rationem exponit, 10. Ibi ait Deum non esse in ignea substantia, sed in quinto quodam æthereo et immutabili corpore, *ibid.* Aristotelis et Platonis pugna de Deo, principis, ideis et anima, 10, 11, 12. Aristoteles Platonem refellit, ac ejectionem ab eo Homerum testem citat, 10, 11. Duo tantum principia agnoscit, Deum et materiam, 11. Formæ non meminit, 11. Unum inducit Deum ex corpore et anima constantem, 284. Corpus, planetæ sunt et fixæ: anima, ratio quæ motui præest, *ibid.* Negat animam tripartitam esse, 12. Mortalem eam declarat et immobilem etsi præest motioni, *ibid.* Animæ immortalitatem negat, 265. Providentiæ fines posuit, 244. Alexandro assentabatur, 244. Negat sublimitaria regi Providentia, 303. Ex Aristotele abest felicitas, ubi deest pulchritudo, aut divitiæ, aut robur aut nobilitas, 243. Aristotelis præceptis parebat Alexander, cum amicos occideret, 245. Aristotelis sectatores negant sublimitaria regi Providentia, 245. Ipsi rebus a Providentia desertis provident, *ibid.*
- ARISTOXENUS**, 264.
- ARSINOE**, 352.
- Artes inventæ a barbaris**, 243.
- ARTEMIS** profuga, homicida, venatrix et Endymionis amore capta, 344. Artemis Ephesia, 293.
- ASBOLUS** Centaurus, 275.
- ASINA** citellaria Judæos designabat, 149.
- Aspicere** non licet ad concupiscendum, 503. **Aspectus** jucundior adulterium est, 510. Quia in alium usum iustituti oculi, *ibid.*
- Assessores** dæmones, 54.
- Assyriorum** reges silentio prætermisisti a scriptoribus, 372. Assyrius dictus Herodes ob nequitiam, 174, 198.
- Astra** splendidiore imago prophelarum, 361. **Astra** ad colendum concessa gentibus, 150, 214. Sed his verbis detestatur Scriptura eos qui hæc faciunt, *ibid.*
- Astrologia** inventa a Caribus, 245. **Dæmones** delectantur septem planetis, velut qui tesseris ludunt, 251. **Dæmones** animalia in cœlo collocantur, ut ipsi in cœlo esse videntur, 251. Atque ut male vendi causas subministrarent, *ibid.* **Zodiaci** circuli descriptio deorum opus, *ibid.* **Tabulam** positionis siderum mali angeli hominibus ostenderunt, 250. Inde fatum inductum, *ibid.* **Mores** diversi ex iisdem genituræ legislatoribus, 251. Si lux unius dominetur, cæteris honorem præcipit, 251. Qui nunc vincitur, rursus vincere solet, *ibid.*
- Astronomiam** invenerunt Babylonii, 243.
- ATALANTÆ** erepta a Vulcano virilitas, 250.
- Athela** dicitur Proserpina, 295.
- Athenagoras** nonnulli audituri conveniunt, 335. **Athenagoras** sermones pro veritate nonnunquam præmittit iis qui de veritate, 315. Idem facere statuit in libro *De resurrectione*, 316.
- Athenienses** colunt Erechtheum Neptunum, Agraulum et Pandrosus, 280. **Celeum** et **Metaniram**, 290. **Filium** Vulcani ex Minerva attribuerunt terræ, 250. **Decipiunt** nonnullos in mysteriis, 251. **Atheniensium** frigidus sermo, 272. **Athenienses** Socratem morte multarunt, 509.
- ATLAS**, 274.
- ATOSSA** Persarum regina, 245. **Epistolas** scribere docuit, *ibid.*
- Atomi**, corpora vacui expertia et ingenita, quæ nec corrumpi possunt nec frangi, 9. Neque ex partibus conformari, aut mutari, *ibid.* Idcirco ratione percipiuntur, *ibid.*
- ATREUS**, 274. **Atrei** piacula, 4.
- ATROPOS**, 294.
- ATTICA** olim Acte, 399. **Actæa** dicta ab Actæo, 274.
- Attici**, 244. **Attica** pronuntiatio hilarior, 266. **Dorica** barbara videtur, *ibid.* **Attica** balbuties litterarum bellum excitat in pronuntiando, 266, 386.
- ATYI** amabat Rhea, 250. **Atys** castratus, 343, 386.
- AVARIUM** evertit Amosis, 275.
- Avaritia** [præ] cur ex fato viglas, 253.
- Auditoria** quidquid nefarie perpetratur prædicantia, 265.
- AUGLE** validus murus ab Hercule expurgatus, 3.
- AURELIUS** (M.) litteratissimus et doctissimus, 286. **Nom** ignota illi prophetarum scripta, *ibid.* **Vid.** Marcus.
- Aures** cera obturandæ, ut perniciem ex Sirenibus persequentem fugiamus, 53.
- Auspicia** observandis telis et tubis, 86. **Auspicia** invenerunt Phryges et Isauri, 245.
- Auses** vocabatur is in cujus agrum vaccæ deductæ sunt, 225. Eodem nomine ac Josue, *ibid.*
- AUTOLYCUS** legendi studiosus, 581. **Credulus** iis qui Christianis crimina affingebant et recentem illorum doctrinam dicebant, 382, 383. **Diligens** rerum explorator, 583. **Christianos** tamen negligenter audiebat, *ibid.* **Libenter** noctes in bibliothecis traduxisset, 383. **Deos** vendit, 338. **Christianum** nomen exagitat ut malum, *ibid.* **Quæsivit** ex Theophilo quis sit Deus Christianorum, 348. **Disserentem** audivit, *ibid.* **Amicissimi** discesserunt, *ibid.* **Primo** durius egerat Autolycus et stultitiam vocaverat doctrinam Christianam, *ibid.* **Theophilum** rogat, ut iterum de iisdem rebus disserat, *ibid.* **Post sermones** cum Theophilo habitos adhuc pro delirio habet Christianam doctrinam, 581. **Recentes** existimat litteras Christianorum, 581.
- Aves** quæ volare non possunt, imago Deum ignorantium et impie viventium, 361. **Aves** comœdia Aristophanis, 552.
- Azotii** insanabili plaga percussis, 225. **Vaccæ** ab illis dimissæ virtute non minus Jesu deductæ fuerunt, *ibid.*
- Azymi** panes veterum mali fermenti operum fuga, 114. **Novum fermentum**, aliorum operum effectio, *ibid.*

BACCHUS ex Jove et Semele, 167. Discerptus et in cœlum evehctus, *ibid.*, 56, 75. Vitis inventor, 75, 167. Vinum in ejus mysteriis, *ibid.* Hęc imitatione expressa ex Jacobi prophetia, *ibid.* Bacchus cum corollis, cymbalis, muliebri veste et mulierum grege, 3. Ebrius et furens, 545. Amator puerorum, 88. Bacchi sepulcrum Omphalus dicitur, 56, 251. Bacchus fructus vitis, 299. Bacchi res gestæ sub Acrisio, 27. Bacchus auctor generis Ptolemæi Philopatoris, 352. Bacchus Thebarum tyrannus, 250. Bacchi filii, 353.

Baccatus Justinus avus, 44

Baisæ, 55.

Baptismus lavacrum poenitentię et cognitionis Dei, 114. Lavacrum salutare, 115. A Christo præscriptus, 80. Ab Isaia prædictus, *ibid.*, 115. A prophetis prænuntiatus, 80. Baptismus significavit benedictio data his quæ orta sunt ex aquis, 361. Baptismus necessarius, ut prima generatio reparetur, et peccata commissa dimittantur, 80. Per baptismum pro peccatis institutum credidimus, 114. Baptismo circumcisionem spiritualem accepimus, 139. Baptizatur qui regenerari voluerit et peccatorum poenitentiam egerit, 80. Baptizantur quicumque vera esse crediderint, quæ a Christianis docentur, seque ita vivere promiserint, 79. Pre cari et jejunantes veniam peccatorum petere docentur, *ibid.* Jejunant et precantur simul fideles, *ibid.* Deinde eo ducuntur ubi aqua est, *ibid.* Abluti ducuntur ad fratres communes preces facturi, 82. Baptismus in nomine Patris et Filii et Spiritus sancti, 80. Baptismata Judæorum nihil sunt ad Christi baptismum, 118. Baptizatus Spiritu sancto non eget baptismo Judæorum, 127. Solam carnem expiant, 114. Cisternæ inutilis, *ibid.* Baptizatus Spiritu sancto comprobatus est Dei testimonio, 127. Si baptizemur a vitis, corpus purum est, 164. In baptismo Christi in specie columbæ Spiritus sanctus propter homines in Christum involavit, 186. Paterna vox audita, *Filius meus es tu, Ego hodie genui te, ibid.* Tunc enim nascebatur hominibus, cum eis innosceret, *ibid.*, Baptismus Christo suspiciente ignis accensus, 185.

Baptistæ, 178. j

Barbam alunt philosophi, 265.

Barbari damnant amorem puerorum, 267. A barbaris artes inventæ, 243. Barbaras voces Græci in linguam suam induxere, 244. Barbaros immerito spernunt Græci, 243. Barbaros Græci nequidquam dicunt Christianos, 268. Barbara philosophia, 272.

BARCHOCHEBAS dux Judæorum solos Christianos, nisi Christum negarent, ad supplicia abripi jubebat, 62.

Basilidiani, 135.

Beatam vitam expectant Christiani, 289. Hęc una re ad eam perducuntur, si Deum et Verbum et Spiritum cognoscant, *ibid.* Si puri ab omni delicto perducantur, *ibid.* Beatam vitam adepturus qui fugit quæ pulchra videntur et dura persequitur, 96. Milites datam regibus fidem suæ vitæ et omnibus rebus præponunt, 67. Multo magis vitæ æternæ cupidus omnia perferenda, *ibid.* Deo similes et perpersionis ac mortis expertes, 217. Sancti cum Deo degent et regnabunt, 49. Immortalitate et Dei convictu et consuetudine dignantur, *ibid.* Perpersionis et doloris et corruptionis expertus status et immortalitas, 441, 217. Æternæ ac puræ vitæ cupidi Christiani contendunt ad promissum cum Deo domicilium, 47. Idcirco properant ad confitendum, *ibid.* Animæ piorum in migliore loco judicium expectant, 107.

BELLEROPHON Pegaso veclus, homo ex hominibus in cœlum ascendit, 56, 76.

Bellorum origo, 372.

BELUS Assyrius Crono æqualis, 399. Cum Titanibus bellum gessit adversus Jovem, *ibid.* Bello Trojano antiquior annis, 322. Nonnulli eundem esse ac Cronum putant, præsertim Orientales, *ibid.* Romanis Saturnus est, *ibid.* Belus apud Babylonios, 275.

Bellus ab initio noxiæ non fuerunt, 362. Sed ob hominis peccatum, *ibid.* Redibunt ad pristinam mansuetudinem, cum homo finem peccandi fecerit, *ibid.* Generis sui bellus non tangunt, 282. Solo procreandæ sobolis tempore miscentur, 282. Post resurrectionem non erunt, 322.

BERENICE, 353. Berenices capillus et stellæ, 252.

BEROSUS apud Chaldæos philosophatus est, 399. Græcis cognoscendas tradidit Chaldaicas litteras, *ibid.*, 55. Is narravit quomodo templum a rege Chaldæorum dirutum fuerit, et sub Cyro restitui ceptum et sub Dario absolutum, 400. Berosus Babylonius, Beii sacerdos, 275. Alexandro æqualis, *ibid.* Antiocho post Alexandrum tertio historiam inscripsit, *ibid.* Loquitur de Nabuchodonosore, *ibid.*

BESANTIS Præorum regina infantem nigrum peperit, 271.

BETHELEHEM vicus triginta stadiis distans Jerosolymis, 65.

BOCRUS, 552.

BOISCUS, 270.

Boni naturam non habet homo, sed soli Deo inest, 249. Bonum Deo adjunctum, ut color corpori, 502.

Boves flexipedes, 262.

BRIAREUS, 294. Briareum dii extimuerunt, 7

BRYAXIS, 271.

BUSIRIS, 245. Hospitum Interfector, 75

Busiridis urbs, 306

BUTACIDAS, 290.

C

Cabirorum mysteria, 282.

CADMUS Græcis litteras tradidit, 16, 274. Cadmi Thebas adventus, 274.

Cæci oculis suis assignent quod lucem non vident, 559. Cæci cum surdo disserentes, 266.

Cæcis justæ aspectum non sustinent Christiani, 312.

Caino Deus aditum ad poenitentiam aperit, cum ait: *Ubi est Abel frater tuus?* 369.

Calamitatibus ingruentibus fidentes Christiani apud Deum, 85. Ethnicis deos suos nescire videntur et templa negligunt, *ibid.* Calamitatum causa in Christianos rejiciebatur, 85.

CALLIADES, 272.

CALLIMACHUS, 269, 308.

CALLISTRATUS, 272.

CALLISTUS ursæ, 251.

Calumniæ nihil nocent innocentibus, 60. Sed iis qui scelera admittunt et in alios falso conferunt, *ibid.* Inexcusabiles apud Deum, qui calumniis refutatis, æqua non faciunt, 45. Calumniæ refellendæ ne poenam eorum, quæ cœcutientes homines peccaverint, ipsi debeamus, *ibid.* De calumniis parum laborant Christiani, 96. Deum enim cogitationum et actionum testem habent, *ibid.*

Canis sibi ipse medicatur gramine, 4.

Canis Erigones, 251.

Cantus ab Orpheo inventor, 243.

Capparetæ vicus Samariæ, 59.

CARANUS, 352.

Cares natio spernenda, 212. Prænuntiandi ex astris artem inveniunt, 245.

CARNEADES nihil comprehendi posse statuit ac veritatis falsam imaginationem semper esse proximam, 405.

Carnes humanas degustare non possunt, nisi qui prius aliquem occiderint, 511. Carnes humanas tangere est obvium quemque insectari, 511. Carne humana vesci terrimum et scelestissimum, 321. Semibellus qui vel insaniam vel inopia adducti id faciunt, *ibid.* Carnes humanas attingere omnem impietatem superat, 369. Carnem humanam vorare docent Stoici, 585. Apud Indos filii a parentibus vorantur, *ibid.* Carnis vinculum anima, animam caro continent, 256.

Carthaginenses Amilcam colunt, 280.

Cassius Jupiter, 344.

Castitas. De castitate, 588. De castitate Christi præcepta, 52. Non solum facta, sed etiam cogitationes damnat, *ibid.*

Castro et Pollux, 507. Alternis diebus viventes, 262. Leucippi filias rapiunt, *ibid.* Castor, 15.

Catholici in omni veritate instituti, 136. Veræ ac puræ Christi doctrinæ discipuli, 132.

Caucasus, 262.

Causæ duæ secundum Stoicos, 295. Efficiens, seu Providentia: patiens, sive materia, *ibid.* Causa efficiens prior iis quæ sunt, 295.

CECROPS secundus, 274. Cecrops Diphyes, 274. Sub Cecrope Phaethontis incendium et Deucalionis diluivium, 274.

CEISUS, 352.

CÆLEUS deus apud Athenienses, 290.

Census descriptiones sub Cyrenio, 63

Centimani, 294. Centimani dii, 295.

Centurio quidam S. Ptolemæum interrogat et in vincula conflentem conicit ad diu affligit, 89

CEPHISODOTUS, 270.

CERACUNUS Jupiter, 344.

Ceres eadem ac Rhea, 295. Filiam luget, 251.

Cervus sibi vipera medicatur, 259.

CHAMÆLEO Peripateticus, 269.

Chaos unde crebus, terra et amor, 358.

Charitas erga omnes homines, 52. Qui proximum attingit ut seipsum, eadem illi ac ipse sibi precabitur et navabit, 190. Ex Dei et proximi dilectione fluit omnis justitia, *ibid.* Charitatis est in homines vel potius in Deum eos mouere qui oblitii sunt quæ scire deberent, 36. (Ari-

stanti ea quæ possident in commune conferunt et cum indigentibus quibusque conferunt, 61. Inimicos convertere conantur, 77.

Chii Aristæum colunt, 290.

CHRIMOS, 275.

СНАГО. Apud Chironem Centaurum Æsculapius et Apollo mederi discunt, 42.

CHRISTUS quia unctus et per eum omnia creata, 92. Hoc nomine res indepreheusa significatur, ut Dei nomine, *ibid.* Veri Dei Filius, 51. Insanæ accusantur Christiani, quod post Deum Patrem alterum locum homini crucifixo deferant, *ibid.* Mysterium hoc ignorant accusatores, *ibid.* Christus Deus sub hominis forma natus, 262. Desipere videntur Christiani cum id prædicant, *ibid.* Christus Verbum Dei virtute et potentia ab eo inseparabile, 34. Unigenitus Dei, proprie Verbum ex eo genitum, et postea homo factus, 200. Christi homines sunt Abraham, Isaac et Jacob, 82. Hi enim primi in Dei inquisitione versati sunt, *ibid.* Christus est ille Deus cujus nomen Judæi per totum orbem profanaverunt, 210. Christus Dei primogenitus et ante res omnes creatas et filius patriarcharum, 193. Filium illum Dei dicimus et esse intelligimus et ante res omnes creatas, ipsius virtute et voluntate prodiisse, et ex Virgine hominem factum, *ibid.* Christus primogenitus Dei, ratio est illa cujus omne hominum genus est particeps, 71. Deum nasci potuisse cur non credamus, cum tot in formis olim apparuerit? 172. Christum Deum esse non negant Judæi, si intelligerent prophetas, 219. Deum nasci incredibile et impossibile videtur Tryphoni, 165. Christum esse Deum et hominem doctrina ab opinione abhorrens videtur, 144. Præsertim Judæorum, *ibid.* Monet Judæos Justinus, ut si negent Christum esse Deum, non tamen negent quod probatum est eum esse Christum, 144. Maxima pars eorum, qui Christiani dicuntur, Deum illum agnoscit, *ibid.* Sunt quidam qui hominem ex hominibus dicunt, *ibid.* His non assentitur Justinus, *ibid.* Neque assentiretur, etiamsi maxima pars, quæ cum illo sentit, hanc doctrinam amplecteretur, 145. Est enim humana et prophetarum ac Christi doctrinæ contraria, *ibid.*

Christus rex gloriæ, Dominus virtutum, 126. Christus rex omnis terræ Deus, 154. Deus sedens super Cherubim, *ibid.*, 162. Christus Veritas et Verbum sanctum et incomprehensibile in cordibus hominum sedens, 257. Non minister aut princeps missus, sed opifex et creator omnium, *ibid.* Christus Dominus virtutum, 182. Nam per nomen illius dæmonium quodlibet adjuratum vincitur et subjicitur, *ibid.* Christus Dei Filius et solus proprie Filius, 92. Deus et Dei Filius, 204.

Christum ex utero etiam humano a Patre genitum Iri prædixit David, 160. Illum et adorandum et Deum et Christum esse is, qui hæc perfecit, declarat, *ibid.* Christus sapientia dicitur et dies et oriens et gladius et virga et Jacob et Israel, 193. Christi divinitatem quæ probant testimonia opus non est explicari, sed tantum audiri, 150. Christum passibilem et adorandum et Deum esse demonstrant Scripturæ, 166. Judæi assentiri coguntur, *ibid.* Sed Christum venisse negant, *ibid.* Venturum autem et passurum et adorandum Deum fore confitentur, *ibid.* Christum non sine ratione colunt Christiani, 51. Christus vocatur angelus, vir, tanquam filius hominis, puerulus, Christus Deus adorandus, lapis, sapientia, Joseph, Judas, stella, oriens, Jacob, Israel, virga et flos, 219. Trypho objicit Deum nemini gloriam suam dare, 162. Probat Justinus Deum soli Christo gloriam suam dare, *ibid.*, 163. Assentitur Trypho, *ibid.* Christus angelus quem Deus colit jubet, 190. Vid. *Angelus*. Christus Jacob per similitudinem in psalmo xiiii, vocatur, 153. Christus Sacerdos æternus, 150. Christus Sacerdos, Rex, Deus, Dominus, 131. Angelus, homo, dux exercitus, lapis et puer natus, *ibid.* Christus eximius Sacerdos et rex æternus utpote Filius Dei, 211. Christus stella lucida, 64. Stella et oriens dicitur, 200. Christus si præexistit Deus, cur per virtutes Spiritus completur? 184. In Christum Spiritus virtutes delapsæ, non quod illis indigeret, 183. Sed ut in eo finem haberent, *ibid.* Ac dona in eo quiescentia rursus in credentes effunderentur, *ibid.* Christum non indigum fuisse Spiritus donorum patet ex eo quod magi infantem illum adoraverint, 185. Non quod indigeret baptismo aut Spiritu ad fluxum venit, 186. Quemadmodum nec nasci et crucifigi sustinuit, quia his indigebat, *ibid.* Nec asino insidens Jerusalem ingressus, quod eo indigeret ut Christus esset, *ibid.* Christi incarnationem futuram non certo cognoverunt dæmones, 75. Christus non ignorabat, 195. Non enim Deus ignorabat, cum interrogaret Adam et Cain, *ibid.*

Christus homo factus de Patris voluntate, 95. Ex Virgine per virtutem Dei genitus, 64. Caro factus per Ver-

bum Dei, 85. Ex Virgine natus, non ut poetæ dicunt Jo-
vem ad mulieres venisse, 64. Sed Spiritus et virtus Dei,
id est, Verbum obumbravit Mariæ, *ibid.* Solus qui ex virgine
genitus dicitur sit, 165. Solus ex genere Abraham
dictus ex virgine genitus, 159. Christum ex virgine
genitum probatur, quia *tanquam filius hominis* vocatur, 172.
Et lapis sine manibus abscessus, 173. Et quod genus inenarrabile habere dicitur, *ibid.* Et quod sanguis uvæ illius sanguinem designat, *ibid.*, 63, 64, 160. Christus ex virgine genitus, ut Eva ex una Adæ costa, 181. Ut initio omnia animantia Dei verbo, *ibid.* Nil valde mirum si mulier ex-concubitu pariat, *ibid.* Promissum Deus signum non dedisset, *ibid.* At ex virgine primogenitum omnis creaturæ vere puerum nasci, id vere signum est, *ibid.* Judæi interpretationem Septuaginta rejiciunt et ponunt, *Ecce adolescentula*, *ibid.* Christus ex virgine genitus ut qua via orta fuerat inobedientia, eadem dissolveretur, 155. Nascitur Bethlehem in specu, qui vico proximus erat, 173. Id prædixit Isaias, *ibid.* Christo nato stella et in cælo exorta, 201. Christus ante annos centum et quinquaginta natus sub Cyrenio, 71. Christus existit quidquid ad Verbum pertinet, nempe corpus et Verbum et anima, 95. De Christi natiuitate, adventu magorum et fuga in Ægyptum, 174, 175. Christus statim atque natus est virtutem suam habuit, 185. Crevit aliorum more, et suum cuique incremento dedit, 185. Omnibus cibis ali solitus, *ibid.* Sic annos plus minus triginta permansit, *ibid.* Vere homo factus perpeccionem sentiens, 193. Christus filius hominis vel quia natus ex virgine orta ex Abraham, 195. Vel quia ipsius Pater Abraham ex quo orta virgo, *ibid.* Fabri filius et faber esse credebatur, 186. Fabricia enim opera faciebat, aratra et juga, *ibid.* His rebus justitiæ opera et actuosam vitam docens, *ibid.* Patres agnoscit eos qui in Deum speraverunt, et patres erant Mariæ, 196. Christi potentis verbi vis semper arguebat Judæos, 197. Suspensa constitit coram Pilato instar fontis arefacti, *ibid.*, 199. Christus cæteros homines latuit usque ad virilem ætatem, 65. Id prædictum fuit, *ibid.* Christus solus sine peccato, 204. Sola inculpata et justa lux, 112. Solus justus et inculpatus homo, 117. Impeccabilis, 553, 197. Christi Jerosolymam ingressus, 62. Christum esse Jesum probabat illius Jerosolymam ingressus a prophetis prædictus, 149. Christus dux in domo secundum Ezechielem, 211. Informis, ut prædicabant Scripturæ, 186. Informis et inglorius et Dominus virtutum, 181. Homo sine specie et gloria, 195. Nec voluntate sua quidquam se facere nec viribus gloriatur, 196. Hinc dicebat: *Quid me appellas bonum?* *ibid.* Christi pietas in Patrem, 195. Ad Patrem omnia refert, *ibid.* Sequæ a morte per illum servari petiit, *ibid.* Dicendo, *Non sicut ego volo*, declarat se hominem passibilem factum, 194. Filium Deus voluit vere in perpeccionibus versari, ne diceremus eum, utpote Filium Dei, non sensisse quæ ei acciderunt, 199. Propter nos dixit: *Pater, in manus tuas commendo Spiritum meum*, 200. Precabatur ne quis ipsius animæ dominaretur, *ibid.*, ut morientes idem precemur, *ibid.* Christum passurum circumdant tauri et vituli, 198. Tauri sunt Scribæ et Pharisei, vituli qui eis paruerunt, *ibid.* Leo rugiens vel Herodem designat vel diabolum, *ibid.* Christum velut emissarium seniores et sacerdotes eduxerunt, manuseque illi iniecerunt, 157. Christi passio ejusque vestium partitio in Actis sub Pilato confectis narrabatur, 65. Ex Christo orante sudor defluxit, velut guttæ sanguinis, 199. Christus sciebat Patrem sibi omnia precati traditurum, 200. In Christo crucifixo occulta virtus quæ debellat Amalec, 146.

Christus lex novissima, 112. Novum et æternum Testamentum, 211. Testamentum fidele, 112. Dei testamentum, 215. Lex æterna, 159. Novum Testamentum, 159, 147. Homo factus et crucifixus, ut dispensationem perficeret, quam Pater volebat, 64. Mortuus ut resurgens mortem vinceret, 82. Caro factus nasci sustinuit ut serpens profigaret, et mors contemnatur ac in secundo adventu nulla sit, 141. Per Christum omnes, qui res maledictione dignas gesserunt, salvantur a Deo, 192. Christus mortuus pro hominibus ex omni hominum genere, 192. Christi passio pro his, qui ab omni pravitate purgantur, 137. Christus homo factus pro credentibus, 95. Incarnatus et passus propter eos qui in illum credunt, 168. Natus et crucifixus pro humano genere, 186. Per Christi crucifigi mysterium Deus misertus est omnis credentium hominum generis, 200. Per Christi sanguinem futura humano generi salus prædicta, 205. Christus homo factus pro eorum salute qui illi credunt, 82. Pro humano genere, 81. Christus oblatio pro omnibus penitentiam agere volentibus, 137.

Christus homo factus ad dæmonum eversionem, 93. In toto orbe et Romæ multi Christiani dæmones ejiciunt per nomen Jesu, *ibid.* Christi nomina dæmonia subjecta, 214.

Christum demones tremant, ac omnes principatus et potestates terræ, 146. Christi nomen supra omnes defunctos regna omnia et principatus reformidant, 214. Christus nulla in gente ignoratur, 214. Christi miracula prædicta et in Actis Pilati descripta, 72. Christo litterati et philosophi crediderunt, 95. Sed et artifices et imperiti, *ibid.* Christi duo adventus, 75, 115, 129, 137, 145, 147, 203, 214. Christi adventus primus inglorius et sine specie, 214. Christus venit tanquam filius hominis ex altis nubibus, 128. Angelis cum eo adventibus, *ibid.* Christi adventus secundus ab hominibus ex omni genere expectatur, 63. Christi secundus adventus propinquus, 126. In Christi secundo adventu non erunt libationes, aut sacrificia sanguinis, 211. Sed vera et spiritualia, laudes et gratiarum actiones, *ibid.* In secundo adventu inimicos omnes evertet, 214. Suos inducet in requiem, *ibid.* Omnes principes ipsi adversantes destruet, 136. In Christi secundo adventu principatus evertendus, 204. Christi in secundo adventu plangent duodecim tribus, 219. Plangent qui illum pupugerunt, 129. In secundo adventu digna cuique præmia rependet, 74, 136. In Christi secundo adventu aut salus æterna aut ignis æternus, 135. Christi adventus primi sit tantus exstitit splendor, quanto magis secundi? 214. Christi passionis sit tanta est potestas, quanto major erit in secundo adventu? 128.

Christo [a] habuerunt reges et christi omnes ut reges et christi essent, 184. Christi falsi in nomine Jesu predicaverunt, 179.

Christi breve et concisum dicendi genus, 55. Non enim sophista erat, sed ejus oratio Dei virtus fuit, *ibid.*

Christiani a Christo dicti, 50, 160. Ex Jesu nomine facti, 210. A Christo orti, 117. Ex utero Christi reclusi, 227. Christiani verum Israeliticum genus, *ibid.* Nam Christus Israel et Jacob, *ibid.* Israeliticum, spirituale et Abrahamæ ac Judæ genus, 112. Genus sacerdotale Dei, 209. Benedictus Dei populus, 216. Non modo populus, sed etiam populus sanctus, 212. Abrahamæ filii per fidem, 212. Abrahamæ promissi, 212. A Christo et Jacob et Israel et Juda et Joseph et David, 217. Veri filii Dei vocantur et sumus a Christo qui nos in Deo genuit, 217. Ut Judæi Israel et Jacob, ab uno Jacob qui et Israel dictus, *ibid.* Christiani ex omni hominum genere vocati, 44. Per abjectum et proberi plenum crucis mysterium vocati, 225. In eundem Deum sperant ac Judæi, 111. Plures et veriores ex gentibus quam ex Judæis et Samaritanis, 74, 75. Fideliores quam Judæi, 225. Christianorum et Judæorum discrimen, 202. Christianos Judæi odio habent et occidunt cum possunt, 226. Christianorum vita probat Christum esse novam legem, 112.

Christiani immerito vocantur athei, 262. Incusantur quod non eosdem ac civitates agnoscat deos, 289. Illis nefandæ epulæ et concubitus affinguntur, 308. Dicebantur carnibus humanis vesci, 111. Et post epulum extinctis lucernis promiscue in flagitios volutari, *ibid.* A Christianis lucernam everti et lumen extinguunt dicebant, 59, 60. Christianis tria afficta crimina, 282. Si vera hæc crimina, nullum pœnæ genus deprecantur, *ibid.* Christianis afficta crimina nefarium integumentum a dæmonibus injectum, 97. Christianis afficta crimina demones auctores habent, 49, 58. Christianis affinguntur promiscui concubitus et justificet carnis epulæ, 382, 383. Hos rumores sparserunt homines stulti et impiæ linguæ, *ibid.* Christianis tria afficta crimina Judæos auctores habuere, 117. Ab his missi per totum orbem qui hæc spargunt, *ibid.* In Christianos calumniæ a Judæis ortæ, 213. Christianis afficta crimina Judæi excogitaverunt, 202. Christianis et Christo afficta crimina per Judæorum sacerdotes in toto orbe, 210. Christianis afficta crimina prædixit Isaias, 72. Christianos Gentiles calumniis premunt, vel ut eos merito odisse sibi videantur, 308. Vel ut ab hoc instituto deterreant, *ibid.* Vel ut illis principes inexorabiles reddant, *ibid.* In Christianos acervi criminum, 258. Hæc Christianis ne cogitatione quidem tenus, re vera accusatoribus inhærent, *ibid.* Christianas mulieres et conventus Christianos exagitant ethnici, 271. Christianos nonnulli accusant, quod suos tantam diligant, 389. Christianorum vitæ non solum pecuniis insidiæ struuntur, 280. Christianum nomen ut malum nomen exagitant Gentiles, 358. Christiani odio sunt Gentilibus, 266. Tanquam non eadem esset illis ac aliis generatio et mors, *ibid.* Christianorum servi tormentis coguntur fabulosa crimina proferre, 96. Christianos hortantur Gentiles, ut mentiantur institutum, 267. Ut mortem astu declinant, *ibid.*

Christiani, quantum ad nomen, optimi sunt, 45. Puniri potius debent qui illud deferunt, *ibid.* Christianum nomen Deo gratum, 358. Immerito ridetur, 345. Christiani vicuntur, quia Dei oleo unguntur, *ibid.* Quod unctum est, autie et suave, *ibid.* Christiani a Deo solo edocti, 386. Christiani athei, si de diis agatur, 47. Secus si de vero

Deo ejusque Filio et Spiritu sancto, *ibid.* Athei dicuntur, quia demones malos esse demones docent, 47. Christianorum doctrina etiamsi absurda esset, non tamen improba videri deberet, 312. Nemini enim nocet, *ibid.* Christiani similia Græcis dicunt, sed soli odio habentur, 58. Cum nihil mali faciant, ut improbi necantur, *ibid.* Christianis non licet quæ certo cognoverunt docere: aliis licet quicquid libuerit dicere et scribere, 285. Multa docent similia philosophis et poetis, sed soli cum demonstratione, 55. Immeritis odiis flagrant, cum similia dicant philosophis et poetis, 55. Solis non conceditur religionis libertas, 279, 280. Christiana doctrina odiis flagrare non deberet, 55. Similia videri possunt dicta philosophorum et poetarum, *ibid.* In Christianis solis ea non feruntur, quæ in aliis veniam habent, 267. Christianis non conceditur idem de Deo et diis sentire ac philosophis et poetis, 302. Solis non licet suas opiniones tenere, 266. Odio habentur, quia vitium cum virtute bellum gerit divina quadam lege, 309. In Christianos calumniæ inde ortæ, quod vitium virtuti adversetur, 282. Christianæ religionis persecutores metuere videntur, ne omnes æqua faciant, 50. Nec jam habeant in quos animadvertant, *ibid.* Christianis afflictorum criminum nec testis ullus nec argumentum, 58. Carnem humanam non edunt, 263. Falsi testes edocti ut id dicebant, *ibid.* In Christianos quicquid dicitur, rumor est temerarius, 281. Christianis afficta crimina probari non possunt, 85. Christianis afficta crimina nemo tam impudens qui vidisse se dicat, 311. In Christianos terræ motus conferuntur, 85.

Christianorum servus nullus inventus qui hæc fingeret, 312. Quomodo hominem occiderent aut vorarent qui ne justæ quidem cædis aspectum sustinent, 512. Christianus nullus malefacti convictus, 281. Christianis ea affinguntur gentiles quæ de diis suis prædicant, 309. Christiani iniquo odio habentur et vexantur, 44. Christianis ob solum nomen multi bellum inferunt, 280, 281. Christianum ob solum nomen accusare crudelis est agendi ratio, 85. Christiani indicta causa damnantur. Latrones non item, 266. Christianos, ut tales, accusatos dimitti jusserunt Adrianus et Antoninus, ac delatorem puniendum, 184, 185. Æquum est ut Christianus malefacti convictus puniatur ut improbus, non ut Christianus, 47. Christiani non petunt ut delatores puniantur, 47. Satis enim illis supplicii est sua nequitia, *ibid.* Christiani jus commune impetrare non possunt, 261. Postulant ut convicti damnentur, ianocui dimittantur, *ibid.* Christiani non petunt, ut plus sibi quam adversariis concedatur, 282. Petunt ut de criminibus quærat, 44. Ac si res ita se habeat, puniantur ut alii, 45. Secus vero dimittantur, *ibid.* Christiani nomen commune impositum his omnibus, qui apud barbaros fuerit ut estimati sunt sapientes, 47. Ut philosophi uno omnes philosophiæ nomine appelliantur, etiamsi contraria doceant, *ibid.* Christiani, qui male vivunt, locum dant accusandæ religionis, 46. Christiani non sunt qui non vivunt ut Christus docuit, 53. Christiani male viventes ut ab ipsis puniantur Imperatoribus rogat Justinus, 54. Christianus nemo improbus, nisi hæc doctrinam simulate profiteatur, 281. Christianos a calumniis purgat doctrina de Deo omnia latente et de altera vita ac præmiis æternis, 309. Christianis calumniæ non nocent, 309. Bene enim apud Deum audiunt, *ibid.* Occidi possunt, lædi non possunt, 44. Christianis nihil nocent calumniæ, 60. Sed calumniatoribus, *ibid.* Christianorum institutis Græci infensi, 246. In Christianos incitant aliorum instituta, *ibid.* Christiani invisit quia aliorum institutis uti nolunt, 246. Christianos ethnici inter mulieres et adolescentes, inter virgines et anus nugari dicunt, 270. Christiani parvipendunt, etiamsi nugatores videantur, 248. Apud eos pauperes gratuito perfruuntur doctrina, 269. Quælibet ætas et conditio philosophatur, 269. Citra invidiam si quis discere voluerit, doctrinæ participem faciunt, 47. Christiana doctrina non verbis, sed demonstrationibus continetur, 74. Quomodo enim crederent hominem crucifixum esse primogenitum Dei, nisi prophetias de eo impletas viderent? *ibid.* Christianas religionis magistri propheta, 15. Christiana doctrina habet in se terribilem quamdam majestatem, 109. Idonea est ad errantes convertendos, *ibid.* Meditantibus suavissima est requies, *ibid.* Beatos efficit, *ibid.* Christianam doctrinam qui edocentur, indifferenter vivere et carnes humanas attingere non possunt, 389. Christiana doctrina sola utilis et luta philosophia, 109. Christianorum sunt quæcumque apud alios præclare dicta, 96, 97. Christiani non eadem ac alii opinantur, 79. Sed quæ Christianorum sunt, ea alii omnes imitati, *ibid.* Christiana doctrina omnibus poetis antiquior et verior, 370. Christiani qui cum ratione vixerunt et vivunt, 71. Qui absque ratione vixerunt, improbi et Christo inimici, *ibid.* Christiana doctrina omnibus aliis sublimior et antiquior, 95. Christiana doctrina quantum discrepat a

sophistis, 254. Christiani humanas opiniones rejiciunt, 269. Apud Christianos nec inanis gloria cupiditas, nec sententiarum varietas, 269. Christiani soli veritatem assecuti, 375. Quippe cum a Spiritu sancto doceantur, *ibid.* Omnia gubernari dicunt Providentia, sed a Deo solo, 386. Christiana doctrina sublimior, quam ut eam mundus possit comprehendere, 234. Christiani non sine ratione credunt, 243. Christianæ religionis veritatem probat orbis per apostolos conversio, 67. Christiana religio innumerabilem hominum multitudinem a lascivia revocavit, 52. Christianam religionem multi amplexi sunt, vel vicinorum vitæ constantia perspecta, 53, vel viæ comitum patientia, vel eorum moribus quibuscum contrahabant, *ibid.* Christiana religio mores hominum immutavit, 51.

Christianorum mores describuntur, 235, 236, 289. Non ad partem disseminatæ rationis vitam instituunt, sed ad totius Verbi cognitionem, 93. Moderatam et humanitatis plenam et aspernabilem vitam sequuntur, 298. Hanc vitam pro nihilo ducunt, 289. Hæc una re ad futuram perducuntur, si Trinitatem cognoscant, 289. Fato superiores sunt, ejusque legiutores rejiciunt, 251. Pro errantibus dæmonibus unum Deum non errantem colunt, *ibid.* Christianus fato superior et quovis morbi genere, 255. Christiani in calamitatibus fidentes apud Deum, 85. Apud Christianos imperitii et opifices et anus non verba declamant, sed recte facta exhibent, 288. Christiani omnibus rebus, quæ in mundo sunt, ad mortem usque renuntiaverunt, 312. Contemnunt omnia quæ in mundo sunt, 261. Mori malunt quam Deum negare, 246. Vitam pro veritate libenter profundunt, 282. Christianæ religioni congruit mortis contemptus, 260. Christiani ea quæ possident in commune conferunt et cum indigentibus quibusque conferunt, 51. In causa sunt cur rerum natura conservetur, 93. Christianorum innocentæ testes ipsi imperatores, qui illos delerri vetuerunt, 280. Quos fratres et sorores vocant, maxime curant ut incorrupta sint eorum corpora, 310. Virgines inter cola pronuntiant divina oracula, 271. Fratres se invicem et sorores vocant, 310. Aut pro ætate patres, *ibid.* Apud Christianos ætati omnis honor habetur, 270. Pudicæ omnes mulieres, 271. Uxores ducunt secundum leges, 256, 310. Christianus uxorem suam existimat uxorem usque ad liberorum procreationem, 310. Apud Christianos unicum matrimonium, 389. Christiani eunuchi et semel nupti, 311. Christianus vel qualis natus est manet, vel unicis in nuptiis, 310. Christianis ne aspiciere quidem licet ad concupiscendum, 309. Spectaculis nuntium remisertunt, 312. Auspicia aversantur, 86. Litem rapientibus non scribunt, 280, 288. Pueros exponere nefas putant, 60, 61, 330. Christiani fas non est percipienti non se tradere, aut maledicenti non benedicere, 311. Percutientes non reperiunt, 280, 288. Non oderunt persecutores, sed persuadere illis conantur, ut convertantur, 77. Inimicos diligunt, 288. Pro illis precantur qui ipsorum vitam insidiantur, 288. Orant pro Judæis et pro omnibus hominibus, 226. Inimicos diligunt, 289. Pro inimicis orant, 52. Eosque flectere conantur, 52. Omnium sanctissime et æquissime de imperio sentiunt, 280. Regem colunt, ut hominem coli decet, 246. Pro imperatoribus precantur, ut regnum illorum augeatur, 315. Id interest Christianorum, *ibid.* Omnium primi pendunt vectigalia, 54. Tributa libenter pendunt, 246. Christianus, si servus est, agnoscit servitutem, 253. Si liber, ingenuitatem non ostentat, 253. Christiani libenter serviunt dominis suis, si servi sunt, 246. Christiani in omni terrarum loco, 209. Nullum genus in quo non sint, 211. Sive Græcorum, sive Barbarorum, sive Nomadum aut Scenitarum, sive Hamaxobiorum, 211.

Chronus idem ac Hercules, 294.

Chronologia ab Adamo usque ad diluivum, 595. A diluivio usque ad reditum ex captivitate Babylonica, 595, 596, 597. Romanorum anni usque ad mortem Veri, 598. Brevis collectio annorum ab origine mundi, ad obitum Veri, 398, 599. In Scripturis superfluentes menses et dies non numerantur, 599. Mundus ingenuus non est, 597. Neque etiam ennorum myriades viginti effluerunt, ut placuit Platoni, *ibid.* Neque, ut Apollonio Ægyptio, quindecim, *ibid.* Tempus omne facile demonstratur veritatem quærentibus, *ibid.* Qui mundum ingenitum dixere, in infinitum abeunt, 590. Alit annorum plurimas myriades fluxerunt, ut Apollonius Ægyptius et Plato, *ibid.* Prophetas vera de temporibus ab origine mundi scripsisse probat eorum, quæ prædixerant, eventus, 590.

CRUYSAOR, 250.

CRUYSENOS Nomenclator, M. Aurelii libertus, 598.

CRUYSSIPUS Jovis horribilem cum Junone concubitum narrat, 386.

Cibus ejusque animalis naturæ congruentem Deus providit, 518. Alimentorum triplex expurgatio et secretio, 349. Alimentum illud vere dicitur, quod cum partibus

corporis coalescit, 319. Non omnis cibus a natura datus id efficit, 319. Sed ea tantum pars quæ omni coctione expurgata fuerit, 319. Cibus a natura alienus statim ejicitur, 320. Aut si diutius consistat, morbos gignit, nec potest coalescere, 320. De carne humana hominem degustare teterrimum quiddam et scelestissimum est, 321. Nefando omni et contra naturam cibo et facinore detestabilibus, *ibid.* Sembellus qui se hoc cibo contumuit, inopia aut insaniam adducti, *ibid.* Nullum animal ejusdem speciei animalibus ad vescendum addixit Deus, 321.

Cilices Nioben colunt, 290.

Circumcisio carnis in signum data, 116. Ut Judæi ab aliis distincti ea soli patiuntur, quæ nunc patiuntur, *ibid.* Nil prodest Ægyptiis, nec illis Moab et Edom, 126. Circumcisione sola dignoscuntur ab aliis Judæi, 116. Circumcisionem in signum datam Deus respuit, 126. Circumcisio Abraham in signum data, non ad justitiam, 125. Fide Abraham justificatus et benedictus, 123. Justitia mulieribus et viris communis, non circumcisio, 125. Justi ante Abraham in præputio placuerunt Deo, 118, 119. Adam creatus in præputio, *ibid.* Circumcisio octavo die figura circumcisionis veræ quam a Christo accipiunt, 138. Circumcisionis sanguis obsolevit, 125. Sanguini salutari credidimus, 123. Christus circumcidit cultris lapideis, 125. Ut fiat gens justa, 125. Hæc circumcisio olim prædicta, 123. Præputium quod Deus formavit immerito exprobrant Judæi in circumcisis, 127. Circumcisus Christus, non ut justificaretur, sed ut dispensationem perficeret quam Pater volebat, 164. Circumcisio præclara Dei et Christi cognitio et æterni juris observatio, 126. Circumcisio solis Judæis necessaria, ut gens non esset gens, 119. Circumcisione non indigent qui Dei testimonio comprobati sunt, 127. Circumcisi carne egent cordis circumcissione, 118. At prima non egent qui corde circumcisi sunt, 118. Circumcissione secunda circumcisi Christiani, 207. Quæ fit per lapides acutos, id est per sermones apostolorum lapidis angularis, 207. Circumcisio altera necessaria, 112. Circumcisionem spirituales Henocho et alii similes custodierunt, 159. Circumcisio qua circumcidimur a Christo necessaria ante Christum, 207.

Citharæ non coronantur omissis citharædis, 292.

Civitates beatas esse posse negat Plato, nisi philosophentur et qui parent et qui præsent, 44.

Clarissimus vir Serenius Granianus, 84.

CLEANTHES, 585. Illius sententia de principis, 405.

CLEODEMUS, 352.

CLITOMACHUS statuit nihil posse comprehendere, 404. Deo esse negavit, 384.

CLITUS, 270.

CLOTUS, 294.

CLYMENUS sub quo secundum diluivum, 591.

Cælum terræ miscetur, 294. Cælo et elementis imposta dissolutionis lex, 292. Cælum instar fornicis, 359. De cælo oculis nostris indeprehensio loquitur Scriptura iuitio Genesis, 359.

Cæus castratur, 297. Cælo irata Terra genuit Titanes, qui Cælum ulli sunt, 294. Cæli filius Saturnus, 2. Cælum centimanos genuit, quos in tartara detrusit, 294.

COENUS, 352.

Cogitationes malas qui fugit, multo magis actiones aversatur, 310. Cogitatione si paulum inqueunt, osculum, a vita æterna excludit, 310. Cogitata Deo patent, non solum facta, 52. Non is solum a Christo ejicitur, qui mæchatur, sed et qui mæchari vult, 52. Cogitatio vel sola abducit a Deo, 310. Cogitationes malæ non minus vetulæ quam opera, 398. Cogitationes judicabuntur, 310.

Cognitionem legis non habent Judæi, 216. Nam si illam nossent, iram Dei metuissent, 216. Cognitione Dei immoralitatem conciliat, 254, 260, 289.

Columbas Syri colunt, 307.

Columæ Hercules, 382.

Comam demittunt plurimam philosophi, 264.

COMMODUS imperator, 279.

Comparari quod non potest, nihil aliud est quam ens, 276.

Confessoribus, qui in vinculis erant, subveniebant episcopos, 84. Qui Christum confitentur, hortatorum munere funguntur, 46.

Conflagratio Zenonis, 245. Conflagrationem ad judicium futuram dicunt Christiani, non naturali conversione, ut Stoici, 93. Conflagratio variis temporibus : semel apud Christianos, 265. Conflagratio a Mose prædicta, 79.

Consentiam ejusque Deum esse nonnulli dixerunt, 349.

Conversiones et disensiones occultæ secundum Democritum, 258.

Constitutionem suam M. Aurelius jubet senatus consulto confirmari, in foro Trajani proponi et in provincialibus milla, 87.

Contraria inter se pugnant divina quadam lege, 232.
 Cor cervi, 267. Cordis circumcisio longe altera præstan-
 tor, 228.
 Core Proserpina non eadem ac Minerva, 295.
 Core virgo Corinthia inventrix coroplastices, 292.
 Amici dormientis umbram in pariete delineavit: tum pa-
 ter illam luto implevit, *ibid.*
 CORINNA, 270.
 Corinthi servatur effigies a Core delineata et ab ejus
 patre exsculpta, 292.
 CORINTHUS Socraticus, 101.
 Coronæ imaginibus apponi solitæ, 58. Coronis florum
 statum coli solitæ, 48.
 Corpora ex incorporatis constant, 316. Corporibus an-
 tiquiora incorporea, 314. Corporis humani una constitu-
 tio, sed tamen quadam in eo dignitatis discrimina, 253.
 Corpora immortalia, 223
 Cotinum, 86.
 Cottys, 294.
 CRATÆIS caninæ nuptiæ, 246.
 CRATÆS Grammaticus, 269.
 CRATON picture inventor, 292.
 Creatorem [qui] admittunt, hi providentiam debent
 agnoscere, 350. Creatio ex nihilo ab omnibus prophetis
 docetur, 355. Creat Deus ex nihilo et ad arbitrium suum,
 358. His verbis, *In principio fecit Deus cælum et terram*,
 declarat mundum ex subjectis et prius creatis rebus
 fuisse conditum, 78. Creator omnium Deus non esset, si
 materia esset ingenta, 350. Parum differret ab opificibus,
ibid. Ut solus Deus animam et motum dat; ita solus ex
 nihilo creat, *ibid.* Creavit omnia Deus ut ex operibus
 cognoscat, 340. Creator et opifex longe differunt, 23.
 Deus omnia propter homines ex materia informi creavit,
 48. Creatæ res nihil amplius possunt, quam quod jussa
 sunt, 292. In Dei operibus et donis nihil est ioci rebus
 inutilibus, 328.
 CRESCENS Cynicus, 91. Strepitus et ostentationis ama-
 tor, 90. Atheos Christianos ad gratiam plebeculæ dicebat,
ibid. Hunc convicit Justinus nihil scire rerum Chris-
 tianarum, 91. Exspectat ut ab illo insidiis appetatur, 90.
 Crescens, Justino et Tatiano mortem machinatus est,
 260. Hos solos ex philosophis insectabatur, *ibid.*
 Crescens et qui eadem ac ille insanant, 96.
 Cretenses Jovem subripuere ne occideretur, 302. Creten-
 ses mentiri quidam dicunt, 267. Cretenses mendaces,
 308. Cretensium legislator Minos, 383.
 Criasis, 274.
 CRITIAS, 402.
 CROBUS Titan Belo æqualis, aut idem ac Bel. 399.
 CROTOPAS, 274.
 Crucis figuram exhibent vela, aratra et instrumenta
 quibus varii artifices utuntur, 76. Ipsa etiam figura hu-
 mana non alia re a belluis differt, *ibid.* Vexilla etiam,
 quibuscum procedunt imperatores, *ibid.* Morientium im-
 peratorum imagines in hac formam consecrantur, 77.
 In cruce unum lignum in cornu atollitur, 188. Utrique
 extrema veluti cornua, *ibid.* Illud quod in medio figitur,
 ubi insident qui crucifiguntur, cornu speciem exhibet,
ibid. Crucis formam exhibent unicornis cornua, 200.
 Crucis figura Moses expansis manibus orans, 204. Prædic-
 tum esse fatetur Trypho, Christum esse passurum, 187.
 At supplicium crucis ne cogitare quidem potest, quia in
 lege maledictum fuit, *ibid.* Si passio propria est Christi
 nota, crux argumento est illum esse Christum, *ibid.* Mo-
 ses crucis signum expressit cum extensis utrinque ma-
 nibus oraret, 188. Si quid de hoc signo remisisset, vince-
 batur populus, *ibid.* Vincebat quandiu Moses in hoc situ
 permanebat, *ibid.* Victoriæ dabat crucis signum et no-
 men Jesu quod erat in prima acie, *ibid.* Moses in hoc
 statu ad vesperam usque mansit, 193. Nam et Dominus
 fere usque ad vesperam in ligno mansit, *ibid.* Deus etiam
 per Mosem crucis mysterium indicat in benedictione
 Joseph, 188. Signum adversus serpentium morsus erectum,
 et mortem serpenti et salutem creditibus per crucifixum
 futuram prædicebat, 189. Christus minime
 maledictus etsi pendit in ligno, 192. Moses serpenti
 æneo signum, id est crucem imposuit, *ibid.* Hac et ser-
 penti dissolutio potestatis, et creditibus salus ex mor-
 sibus prædicebatur, *ibid.* Maledictus dicitur qui pendet
 in ligno: non intelligendum de Christo, 192. Nisi quatenus
 omnium maledictiones in se suscepit, *ibid.* Vel prædic-
 tio fuit maledictionum quibus Judæi et gentiles Chris-
 tianos impelunt, *ibid.* Crucem Moses fecit, ut serpentes
 exstinguerentur, 79. Crucis Christi plurimæ in Veteri
 Testamento figuræ, 182. Crux Christi per arcanam simili-
 tudinem prædicta his verbis: *Foderunt manus meas et
 pedes meos*, 193. Crux Christi ab Isaia prædicta, 193.
 Crucem significant unicornis cornua, 188. Crucis myste-

rium abjectum et probri plenum, 225. Crux maximum
 Christi potestatis signum et principatus, 76. Crux Judæis
 videtur extrema in lege sancita execratio, 129. Christus
 nequaquam in lege diris devotus, 204. Crux Christi
 sine symbolis prædicta, 76. Crucis mysterium ex omnibus
 gentibus homines convertit, 188. Incredulis idem signum
 in condemnationem ostendit, *ibid.*
 CUMÆ urbs Campaniæ, sex stadiis distans Baiis, 35.
 Cupiditas mala in unoquoque, 49. Servi facti sumus,
 253. Venditi sumus per peccatum, *ibid.*
 Cybeles [in] honorem quidam evirantur ad cinædicam
 turpitudinem, 69.
 Cyclopes geniti ex diis e terra, cælo et mari factis,
 551. Cyclopes ærariam fabricam invenere, 243.
 Cynus aduler, 252.
 Cynædos ex imperio Romano exterminari oporteret, 60.
 Cynici finem ultimum in indifferentia constituunt, 91.
 Canis imitator homo, 203. Conviciatur nisi accipiat, *ibid.*
 Philosophia fit eis lucrandi, *ibid.* Cynici dicunt se nul-
 lus rei egere, 265. Sed tamen indigent coriario, textore,
 lignario et divitibus, *ibid.*
 Cyprii haruspicinam invenerunt, 243.
 CYNÆUS primus Romanorum in Judæa præses, 64.
 CYNUS anno regni secundo Judæos dimisit, 597. Man-
 davit ut ablata vasa reponerentur in templo. *ibid.*

D

DÆDALUS inventor plasticæ, 293.
 Dæmones ex materia compacti, 254. Dæmonum spirita-
 lis compago, ut ignis et aeris, 236. Dæmon vocatur Sa-
 tanas, 369. Dæmones e cælo pulsati, 261. Cælo ejecti cum
 animalibus degunt, 251. Dæmon factus est primogenitus
 angelus, 249. Dæmonum princeps vocatur serpens, Sa-
 tanas et diabolus, 60. Dæmones sua stultitia ad inanem
 gloriam conversi, 254. Animos deorum vergentes variis
 machinationibus pervertunt, 257. Ex materia spiritum
 traxerunt, 254. Gulosis inde facti, *ibid.* Alii ad puriorem,
 alii ad viliores materiam conversi, *ibid.* Dæmones qui
 circa materiam versantur, liguriunt nidores, 305. Homi-
 nes in fraudem inducunt, *ibid.* Dæmones existimantur
 dii, 260. Hostias et cultum ab hominibus male viventibus
 petunt, 50. Sui similibus causas ipsorum conolorum
 innectunt, 257. Latrones divinitatis, 254. Nonnunquam
 se hominum aspectui exhibent ut noceant, 257. Dæmones
 apparuerunt, 48. Dæmonum nomina et figuras referunt
 deorum simulacra, 48. Dæmones videntur interdum et a
 psychicis, 257. Dæmonum corpora videre non possunt
 psychici; sed tantum spirituales, 257. Dæmones præsen-
 tiam suam exhibuerunt, 46. Stupra mulieribus et pueris
 intulerunt, *ibid.* Terricula hominibus monstrantur, *ibid.*
 Inde dii appellati et eo nomine designati quod sibi quis-
 que dæmon imponerat, *ibid.* Dæmones se hominibus
 aperuere quales essent, 250. Ea perpetrarunt quæ de diis
 fabulæ perhibent, 56. Delinierunt ad quid valerent radi-
 ces, nervi et ossa, 258. Delectantur septem planetis velut
 qui tesseri ludunt, 251. Fatum delinierunt, 251. Sangui-
 ne victimarum delectantur, 304. Diu qui in status in-
 vocantur homines fuere, *ibid.* At dæmones in hæc nomina
 invaserunt, *ibid.* Hi homines ad simulacra trahunt, *ibid.*
 Ad ea quæ sunt contra naturam impellunt, *ibid.* Viri-
 lia execant, hospites necant, vulnerant et incidunt, *ibid.*
 Animas hominum carnalium invadunt, 305. Perficiunt ut
 tanquam ex status ad eos visa inania effluent, *ibid.*
 Dæmones adjuutores capiuntur ab his qui amant, aut
 oderunt, aut ægrotant, 258. Arte homines a Deo abdu-
 cunt, *ibid.* Hominis mortui misere ossa nil provent ad
 ulciscendum, 259. Idem dicendum de medicandi ratione,
ibid. Furiosus non sanatur pelliculis appensis, 258. Si
 materiæ confidimus, multo magis Deo confidendum, 259.
 Dæmonis agitato non sanant venefici et incantatores,
 93. Sanant Christiani, *ibid.* Dæmones non sanant, sed
 arte homines capiunt, 259. Latronibus similes sunt, *ibid.*
 Præsentis suæ opinionem per somnia faciunt, et palam
 ab ægris volant, 260. Gloriam sibi attribuunt, quoties
 per se anima aut futura prædicat aut curat cælestia, 305.
 Per somnia et præstigias magicas eos capiunt qui de
 salute sua non sunt solliciti, 51. Interdum sibi morborum
 causas attribuunt, 257. Et corporis habitum concutiunt,
ibid. Verbo virtutis Dei percussu fugiunt, *ibid.* Avertunt
 homines a legendis et intelligendis quæ ad veritatis de-
 fensionem scribuntur, 51. Auctores per poetas fuere
 fabularum de diis, 58. Incerti erant utrum is qui a Mose
 prædictus est, Filius Dei an homo ex hominibus esset
 futurus, 75. Dæmon inventor malorum, 569. Dæmon
 incaptor mali, 249. Dæmones contendunt ut homines
 sibi servos et ministros addicant, 51. Amici mala mente
 prædit, 257. Materia inferiore materiam sibi similem
 oppugnant, 257. Hæresum auctores, 59. Hæreticos inani-

serunt, 77. Unice id curant ut homines a Deo et Christo avertant, 78. A dæmonibus originem accepit philosophia, 402. Dæmones malarum legum auctores, 95. Persecutionum auctores, 45, 46, 47, 48, 88. Multa in Christianos falsa crimina sparserunt, 49. In sua potestate habent magistratus improbos, 88. Odiā in Christianos maiora concitant quia totum Verbum cognoscunt, 94, 95. Natumque ex Deo Verbum adorant, quod homo factum est, ut nos sanaret, 97. Dæmones Dei Patris et Christi potestatem effugere conantur, 67. Dæmonia Christi nomini subjecta, 214. A dæmonibus correpti adiurantur per nomen veri Dei, 354. Dæmones adiurati fatentur se dæmones esse, qui olim etiā in scriptoribus profanis operabantur, 354. Ceterum ipsum cum aliis rebus subverterent si possent, 257. Tandiu illudere sinuntur, dum iudex adveniat, 254. Atque ut iusti probentur, *ibid.* Dæmones filii malorum angelorum, 92.

Dæmoniāci dicuntur qui ab animabus mortuorum correpti sunt, 54. Dæmones non sunt animæ mortuorum, 257. Damascus Arabice regionis est et fuit, 176. Quamvis ei, quæ Syrophœnice dicitur, accenseatur, *ibid.*

DANAUS, 274. Armenicus dicitur, 392. Memoratur ut omnino antiquus, *ibid.*, 393. Danai in Peloponesum adventus, 274. Danaidum dolio similes qui legunt libros Gentilium, 265.

DAPHNE Apollinis intemperantiam et divinationem frustrata, 251.

DARDANUS, 275. Dardania a Dardano condita, 274.

DAVID mille et quingentis annis ante Christum, 68.

DEJANIRA, 353. Dejanire gens Alexandrina, 352.

Delineatio inventa a Saurio, Samio, 292. Cum equum ad solem circumscripsisset, *ibid.*

Deltotum cur luter astra consecratum, 251.

Delus olim vocata Ortygia, 252.

DEMOCRATI sententia de principiis, 404. Animam ignem existimat, 401. De Mago Ostane gloriatur, 258. Abderita et Abderiloquus, 258. Ab Abderitis pulsus ut insanus, 309. Democriti sympathiæ et antipathiæ, 258.

DEMODOCUS tempore belli Trojani, 275.

Demostratio maxima et verissima ex prophetiis eventu confirmata, 62.

Denarius maximus est numerus apud Pythagoricos, 284. Numerus rationes omnes numerales et harmonicas in se continens, *ibid.*

DEUCALION, 391. Cui ita vocatus, *ibid.* Idem ac Noe, 93, 370. Deucalionis diluvium sub Cecrope, 274.

DEUS non est spiritus ille qui materiam pervadit, 246. Deus est Spiritus, 246. Omnium Dominus et parens, 50. Lei gloria et forma non enarrabilis, 48. Dei forma nec dici potest, nec corporis oculis videri, 339. Deum esse numerum non enarrabilem quidam Pythagoricus definebat, 284. Deo nullum nomen, 92. Antiquior enim est qui nomen imposuit, *ibid.* Deo proprium nomen nullum est, 21, 48, 80. Nemo præexistit qui ei nomen imponeret, 21. Hæc autem *Deus, Pater, Dominus*, non nomina sunt, sed ex beneficiis ductæ appellaciones, 92. Dei nomen nefas imponere creatis rebus, 48. Del appellatio non nomen est, sed rei inenarrabilis insita homini notio, 92. Deus cum Moysi dixit, *Ego sum existens ille*, falsam de diis opinionem voluit evellere, 22. Deus dicitur quia omnia stabilivit et omnia permeat, 340. Deus si ignis dicitur, fra ejus significatur, 340. Si Dominus dicitur, iudex dicitur, 340. Dicitur Pater quia ante omnia est, 340. Si Deus dicitur, omnia dicitur, 340. Deum Levi de causa nefas appellare, 355. Ipse est odor suavissimus nec ulla re indiget, 289. Totus lumen est, 309. Luce et pulchritudine et spiritu et potentia circumdatur, 286. Ipse sibi est omnia, 291. Lumen, mundus perfectus, spiritus, ratio, *ibid.* Tactu et visu inapprehensus, ut sensibilibus et visibilibus parens, 246. Oculis videri non potest, 247. Sola mente cognosci potest, 282. Deum pro meritis videbimus cum mortalitatem deposuerimus, 342. Immortales videbimus immortalem, *ibid.* Deus videtur, si mentis oculi aperti sint, 339. Ut ærum in speculo, ita peccatum obstat quominus Deum videamus, *ibid.* Ut humor in oculis, ita malæ actiones tenebras offundunt, *ibid.* Deum ignorantium calamitas et excæcatio, 375. Deum ignoramus ob mentis excæcationem et cordis duritiem, 342. Deum videre non potest homo, qui cum universa creatura continetur manu Dei, 341. Ut granum mali punicum non potest vi ere quæ sunt extra corticem, *ibid.* Deum videre non potest humana mens Spiritu sancto non exornata, 105. Deum quomodo videre possimus qui in solem non possumus intueri? 341, 375.

Deus ex providentia et operibus videtur et intelligitur, 310. Ut anima ex motu corporis, *ibid.* Ut gubernator ex nave corrente, *ibid.* Ut rex terrenus ex edictis et potestatibus et imaginibus, 311. Deus sola mente et ratione

cognoscitur, 286. Ex operibus agnoscitur, 247, 285. Dei presentia cogitatio avertit a peccato, 309. Dei veri est ubique non solum esse, sed etiam omnia inspicere, 349. Dei scientia gubernatrix omnia conservat et inspicit, 289. Deum iis quæ cogitamus et loquimur diem noctemque adesse scimus, 309. Deus ante mundum solus erat, 247. caret principio, quia ingenuus est, 340. Solus sine principio, cum sit omnium principium, 246. Ingenitus, 285. Non esse cœpit in tempore, 246. Solus ingenuus et corruptioni non obnoxius, 108. Quæcumque post Deum sunt, talia sunt ut aboleri possint, *ibid.* Deus erat in principio, 247. Solus in sæculum et ex sæculo, 375. Deus id quod idem est et quod omnibus causa est cur sint, 105. Deus immutabilis, quia immortalis, 340. Invisibilis et impassibilis, 286. Non constat ex partibus, 255. Est enim ingenuus et perpassionis ac divisionis expertus, *ibid.* Nec capi nec comprehendi potest, 286. Deus ex Platone principium et finem et medium omnium tenet, 25. A Deo omnia tanquam in carcere comprehendi docet Philolaus, 284.

Deus mundi conditor supra opera sua versatur, ad eorum providentiam advigilans, 285. Loco non circumscribitur: ipse est omnium locus, 349. Ipse sibi locus est, 355. Hominem Deus facere voluit, cui innotesceret, 355. Deus loco comprehendi non potest, nec invenitur in loco, 365. Deus alius si esset præter mundi creatorem, nullibi esse posset, 285. Deum unum agnoscit philosophi et poetæ, 502, 285, 284. Deum in unitatem non soli Christiani inculcant, 284. Deum unum esse plurimum vel inviti fatentur omnes, 284. De Deo philosophorum sententiæ, 349. Deum unum esse ratione et fide tenent Christiani, 285. Id quod est causa est omnium, 105. Nec colorem habet nec figuram, nec magnitudinem, *ibid.* Supra omnem essentiam est, *ibid.* Deo nihil adversatur, ut amicitia discordia, 502. Si quid adversaretur esse desiisset, *ibid.* Deus perbenignus et mirum in modum misericors, 202. Deo bonum adiunctum ut color corpori, 502. Non quod pars illius sit, sed ut necessario coexistens proprietas, *ibid.* Deum Sibylla auctorem terræ motuum esse et pestes et famas ait immittere, 375. Deus cum perfecte bonus sit, perpetuo beneficus est, 304. Non impellit ad ea quæ sunt contra naturam, *ibid.* A Deo nihil mali, 255. Deus malorum auctor secundum Zenonem, 246. In cloacis ex eodem versatur, *ibid.* Dei in voluntatem quod non cadit, vel injustum est, vel Deo indignum, 522. Quod Deus facere potest, id velle potest, et vicissim, 325. Præsciens omnium Deus et digna culque præmiæ præparat, 117. Providebat Judæos signo circumcissionis prohibitum iri ne Jerusalem ingrediantur, *ibid.* Deus permittit ut mali bonos opprimant, quia iudicium aliquando facturus est, 492. Deus futuras actiones prævidet, 70. Deo manus et pedes et animam ut animal attribuant Judæi, 207. Hinc Patrem visum esse dicunt Abrahæ et Jacob, *ibid.* Deum eorum esse dicunt nonnulli, 265. Deum illum agnosceunt Christiani, a quo omnia per Verbum creata et cuius Spiritu reguntur, 284. Deus esse non potest qui nec creavit nec providet, 286. Dei singularitas ex his, quæ sub cælo sunt, demonstratur, 36. Sed Dei oblivio homines cepit ob illius patientiam, *ibid.* Contagio ad multos pervenit, *ibid.* Deum in eundem Christiani sperant ac Judæi, 111. Deus nisi flexibilis existimetur, nemo a peccatis discedet, 25. Deus trascitur male agentibus, 340. Bonus est in eos qui illum amant, 340. Del iracundia igne significatur, 340. Deum munerari non debemus quasi aliqua re indigeat, 275, 243. Deo vive per ejus cognitionem, veterem generationem repudians, 255. Dei imitatores esse debemus, 48. Deum imitari possumus eo volente, 259. Qui proximus in se recipit, is Dei imitator est, 259. Dignitas Dei verbum ejus, 207.

Deus primogenitus Phanes, 296.

Deus ex se genitus et ingenuus, 24, 375. Ut Deus carnem per dispensationem assumat, minime repugnat, 297. At repugnat ut servus sit cupiditatis, 297.

Dii alii alibi coluntur, 290. Si impii Christiani, impiæ omnes civitates, quæ non eosdem colunt, *ibid.* Dii duo si essent, non essent similes, utpote ingentii, 283. Dii centimani, 325. Dii orti ex cælo, terra et mari, 351. Deorum originem Orpheus et Homerus ex aqua repetunt, 214. Deorum originem ex aqua repetit Homerus, 530. Dii ex cælo et terra Oceanus et Thety, 501. Ex istis Phorcys et Saturnus et Rhea, Jupiter et Juno, *ibid.* Deorum absurdæ figuræ, 295. Dii generantur ut belluæ, 296. Facie ferina sunt et deformi, *ibid.* Non facile videntur clare et aperte, 293. In varias formas transmuntantur, 252, 262. Mortales sunt si generantur, 292. Natu minores mundo, Jupiter, Neptunus et Pluto, 530, 351. Imo et Saturnus, 351. Ut dii gignant et gignantur fieri non potest, 301. Genita enim finis consequitur, 301. Deorum multitudinis congregatio nihil est, 264. Dii si geniti, cur gignantur

et gignere desiderant? 348. Plures esse quam homines deberent, *ibid.* Id testatur Sibylla, *ibid.* Deorum origo, figuræ, res gestæ, 293. De deorum generatione locus Platonis, 301. Deorum nomina inventit Orpheus, 294. Dii habentur homines ex hominibus nudius tertius nati, 307. Deorum cognomina, artes, formam et figuram designarunt Homerus et Hesiodus, 292. Deos philosophi et poetæ dæmones esse dicunt aut homines aut materiam, 302. De Diis inconstans philosophorum sententia, 384. Alii ex atomis eos componunt, alii in atomis abire dicunt, *ibid.* Plato materiales facit, *ibid.* Nullos esse Clitomachus, Protagoras et Critias docent, *ibid.* Deorum nomina, sunt hominum mortuorum nomina, 343. Deos faciunt elementorum mutationes, 300. Velut si quis navem gubernatoris loco habeat, *ibid.* Deos homines fuisse testantur poetæ, 307. Deorum nomina hominum nomina, 373. Deos ab initio non fuisse, et natos esse ut homines, inter omnes convenit, 294. Deos homines fuisse Alexander et Herodotus dicunt se accepisse a sacerdotibus Ægyptiorum, 303. Dii nulli sunt, si facti sunt cum non essent, 294. Deorum nomen usurpat Scriptura, 150. Non quod sint dii, sed ut creatorem solum esse Dominum doceat, 150. Dii sunt mali angeli, 250. Dii sunt dæmones facti ex materia et ab ordine remoti, 254. Dii deceptores hominum stultorum, 376. Dii si possent, ab iis pœnas repeterent, qui eos adorare nolunt, 85. Dii arbores, fluvii, feles, mures, crocodili, 68. Dii lances furantur, ollas diripiunt, 376. Vermibus exesa respiciunt et araneis prætexta, 376. Deos exagitant poetæ, 46. De Deorum vultuibus, 8. De eorum pugna, 8. Deorum ira et dolores, 206. Vulnere, adulteria, mortes et amores, 297. Deorum servitus, 298. Deos inter plurima dissensio, 250. Deorum risus, certamina, fugæ, vulnere, nuptiæ, 250.

Dii cum duce eorum Jove sub fatum ceciderunt, 230. Dii hominibus non meliores, 286. Deos imitari præclarum videtur, 36. Hinc ad corruptelam spectant quæ de diis narrantur, 36. Dii ne pares quidem hominibus, 42. Pœnæ immerito instigantur iis qui deos imitantur, 42. Dii iisdem ac homines cupiditatibus obnoxii, 250. Diis et flagitia horrenda et humanæ carnis epulæ attribuuntur, 386. Deorum flagitia et scelera, 343. Deorum matris actiones nefas ore efferre, 344. Diis ea attribuuntur quæ Christianis asfinguntur, 97, 98. Deorum flagitia Christianis asfinguntur, 232. Diis flagitia horrenda attribuuntur, 384. Deorum scelerata convivia, 382. Deos ad fabulas revocare, confirmatio est eorum quæ de diis dicuntur, 300. Dii esse non possunt corpora, quorum mutatio corruptio est, 299. Deorum Jovis, Junonis, Plutonis et Neptuni physicæ explicationes, 298. Dii frustra ad philosophiam revocantur, 298. Dii vel nulli sunt vel tales, quales a poetis descripti, 8, 10. Dii improbi sunt dæmones, si tales sunt quales dicuntur, 262. Nulli sunt si ad allegoriam revocantur, 262. Dii frustra ad naturam revocantur, 299. De diis ridiculum alla credere, alla non, 308. Non enim mentiti essent eorum perpersione, qui eorum res gestas perhonorifice scripserunt, 308. Tauris et Europa, Cygnus et Leda absurde ad terræ et aeris coitum referuntur, 300. Deorum opera si quis vituperet, nomina etiam tollat, 42. Dii dum fiunt ab opificibus, nullo in pretio sunt, 348. Ubi vœniere in aliquam domum aut templum, adorant et sacrificant et qui emerunt et qui venderunt ac fecerunt, 348. Sic et qui legunt genealogias deorum, homines fuisse intelligunt, deos tamen vocant et colunt, 348. Dii accipies munerum, 252. Irascuntur nisi acceperint, 252. Dii ex vasis inhonestis facti, 48. Dii lapidei et lignei, 338. Fusi et ducti, 338. Ficti et picti, 338. Vid. 254. Similes illis fiunt qui eos colunt, 234. Irridentur magis quam coluntur, 234. Deorum custodes homines, 48, 234. Dii recentiores iis a quibus facti, 293. Recentiores urbibus, regibus et bellis, 373. Dii sunt simulacra et dæmonia, 344. Deorum mater ejusque filii vectigales regi, 344.

Dii et Diogenæ a Jove dicti, 335.

Diabolus dicitur serpens et Satanas, 198. Dicere ausus est Christo, *Adora me*, 199. Sperabat se ut in Adamum, ita et in Jesum aliquid moliri posse, 199. Diabolus ita dictus ex prima adversus hominem calumnia, 28. Princeps dominans et assectans dæmones variis modis agunt homines, 304. Hinc neganda Providentiæ occasio, *ibid.* Diabolus potestas Deo iniqua, 302. Spiritus circa materiam a Deo factus, *ibid.* Materix ejusque specierum administrationi præfictus, *ibid.* Materix ejusque specierum princeps, 303. Naturæ substantia et munere commisso abusus est, *ibid.* Materix princeps contrariam Dei bono administrationem exercet, 302. Ope occulti thesauri nostra invadit, 268. Hinc dum fodimus, pulvere opplemur, *ibid.* Ex minoribus momentis corroboratur, 268. Omnia possessionem suam esse ducit, *ibid.* Operatur in magis et in falsis prophetis, 197. Cum ejus exercitu et assectan-

libus hominibus in ignem mittitur, 60. Nondum id cogitit propter humanum genus, 61.

Diaconi ad absentes Eucharistiam perferunt, 85. Præsentibus distribuunt, *ibid.*

DIAGORAS Atheniensium mysteria vulgavit, 266. Phrygii illius libri, *ibid.* Diagoras atheus, 282. Mysteria vulgabat, *ibid.* Ex statua Herculis secabat, ex quo rapas coqueret, *ibid.*

DIANA magus, 250. Vulnerat et incidit, 304. Taurica etiam hospites necat, *ibid.* Sanguine humano delectatur Megalopoli, 267. Diana et Apollo Dionysii et Isidis filii, 306. Dianæ auxiliator scorpionis, 251. Dianæ templum, 245. Diana edocenda erat quæ sint mulierum opera, 3.

Diluvium Deucalionis sub Cecrope, 274. Diluvium primum sub Ogygo, 274. Diluvium duplex fingitur a profanis scriptoribus, 391. In primo Deucalionem et Pyrrham fuisse dicunt, in secundo Clymenum, *ibid.* Solos campos diluvio inundatos fuisse existimat Plato, ac eos qui in montes fugerunt, salvos fuisse, *ibid.* Hæc omnia falsa esse ostenditur, *ibid.*

DINARCHI sententia de anima, 402.

DIONOMES, 271.

DIODORUS dicit se antiquitatem Moysis ex sacerdotibus Ægyptiis didicisse, 14. Diodori conjecturæ cur Moyses Deo acceptas retulerit leges suas, 14. Diodorus per triginta annos bibliothecas in compendium recogit, 13. Peragravit Asiam et Europam et quadraginta libros historiæ reliquit, *ibid.* Is testatur Moysen primum fuisse legislatorem, 14.

DIODEGENES, 383. Propter intemperantiam periit, 244.

DIOMEDES equi amicum Herculis devoraverunt, 238. Diomedes Mars infirmior, 297.

DIONE Jovis filia, 8.

DIONYSIUS, seu Bacchus, ex Jove et ejus filia Proserpina genitus, 296.

DIONYSIUS Platonem vendidit, 244.

DIONYSIUS Olynthius, 269.

DIONYSIUS poeta citatur, 377.

DIOSCORI ex Jove et Leda, 56.

Divites pluribus rebus indigent, 233.

Divinatio ex somniis inventa a Thelmeusensibus, 243.

Animi perturbationes vaticinationibus dant locum, 261. Has qui vicerit omnia quæ in mundo sunt contemnet, *ib.* Divinatio cupiditatum ministra, 260. Adhibetur ad cædes, raptus et ad curandum, *ibid.* Quercus divinat, aves futura prænuuntiant, 261. Divinatio Babylonica, 254.

Divinitas quibus tribuitur, ea debent esse æterna, 294. Divinæ res mundi muneribus rependi non possunt, 270.

Doctrina Christiana humana videri posset, si ratione tantum niteretur, 286. Doctrina Christiana neminem lædit, 48. Etiam si falsa esset, levis error esset, quando malefici non arguuntur Christiani, *ibid.* Nullum dogma apud Christianos, 236. Prophetarum vocibus Christiani argumenta sua confirmant, 286. Doctrinæ Christianæ, saltem ut poetarum fabulis, honorem habere debent gentiles, 254. Doctrina Christiana maxime adiutrix magistratibus et regibus ad pacem, 49. Quod leges humanæ perficere non potuerunt, hoc Verbum perfecisset, nisi dæmones falsa crimina sparsissent, *ibid.*

Dodonæ oraculum, 54.

Dorici, 244.

Dracæna facta Jovis mater Rhea, 296.

Draco Deus volubilis, 295. Draco factus Jupiter cum matre et filia concubuit, 296. Draco mysticus, 251.

Draco circa Olympiadem, 39, 276.

Dracones, 86.

ДРАГО, 275.

Dyas infinita, 9

E

Ecclesia ex Christi nomine constituta, ejusque nominis particeps, 160. Qui in Christum credunt, una sunt anima, una Synagoga et una Ecclesia, 160. Hinc Ecclesia vocatur filia, *ibid.* Pravi homines a Christo conversi instar unius puelli sunt omnes, 138. Ut in corpore multa membra unum sunt corpus, *ibid.* Christiani omnes instar unius hominis, 209. Noë duobus populis unum in servitutem tradiderat, 250. Christus et liberus et servus restituit, 226. Omnibus eandem dignitatem tribuens, ut inter filios Jacob, *ibid.* Christus in amicitiam et convictum omnes vocavit, 250. Plantata a Deo et Christo vitis populus ejus est, 204. Magis proficit dum amputatur, 203. Ecclesiæ catholicæ sunt insulæ ad quas confluunt qui salutem consequi cupiunt, 360. Edeu idem ac delicias, 366.

Eleemosyna a Christo præcepta, 52. Qui habemus, omnibus indigentibus subvenimus, 83. Qui abundat et voluit quod quisque vult largitur, *ibid.* Quod colligitur, apud eum qui præest deponitur, 84. Is subvenit pupillis,

viduis, his qui in vinculis, hospitibus et omnibus indigentibus, *ibid.*

Elementa quatuor omnium principum ex Empedocle, 8. Sine amicitia permanere non possunt, 298. Elementorum natura non colenda, 262. Elementa, id est astra, 122, 292, 340, 372. Elementum exiguum sol, 341. Elementa visu pulchra propter officiosam artem, 292. Non tamen a materiam natura discedunt, *ibid.* Nihil amplius possunt quam quod iussa sunt, *ibid.*

Elephantis, 272.

Eleusis, 251. Eleusinus ignis, 2. Eleusinia mysteria, 280. In Eleusine templi constructio, 274.

ELIAS ante magnum et terribilem Domini diem venturus, 145. Eliam venisse dixit Christus, 154. Id discipuli de Joanne Baptista intellexerunt, *ibid.* Eliam spiritus in Joanne primum adventum præcucurrit, 145. Ut Christi, ita et spiritus Eliam in Joanne primus adventus inglorius, 146. Eliam Judam venturum putant ut ungat Christum et notum omnibus faciat, 120. Ab Elia Christum unctum iri expectant Judam omnes, 145. Elia tempore propter illa septem millia Deus iram non emittebat, 136.

Elysii campi, 232.

EMPEDOCLES, 298. Agrigentinus, Metonis filius, 9. Is omnium principum esse docet quatuor elementa, vimque duplicem imperantem, amicitiam et discordiam, *ibid.* Empedocles sententia de principiis, 404. Docet immortalitatem animarum, 54. Empedocles arbustum me facit, 403. Parum abfuit quin se Deum esse mentiretur, 246. Nullum esse Deum docuit, 581.

Endyus Dædali discipulus, 293.

Egonasin, 252.

Epheso pulsus Heraclitus, 509.

Ephialtes, 28.

Ephorus Cumanus, 269.

EPICURUS, 95. Atheniensis, filius Neocleti, 9. Atomos omnium principum esse docet, *ibid.* Epicuri sententia de principiis, 405. Infinitos mundos admittit, 406. Deorum contemptor, 267. Deum esse negat, 584. Providentiam tollit, 381. Deum et providentiam negat, 349. Stupra cum matribus et sororibus docet, 384. Epicuri doctrina flagitii amica, 97.

EPIMENIDES Creta, 275.

EPIMETHEUS, 274.

EPISCOPUS, ubi lector desit, hortatur ad res tam præclaras imitandas, 83. Apud episcopum deponitur quicquid colligit, 84. Is subvenit viduis, pupillis, his qui in vinculis, hospitibus et omnibus indigentibus, *ibid.*

Epistolas scribere docuit Atossa Persarum regina, 245.

ERATOSTHENES, 269.

Erebus ante a Moyse dictus quam a profanis scriptoribus, 78.

ERECITHUS Neptunus, 28.

Erigones canis, 231.

Erinna, 270.

Error a parentibus traditus servari non debet, 17, 32.

Error ubi inveteravit, vernaculum quidpiam et verum extimatur, 36. Vide *Veritas*.

ETROCLUS et Polynicis imagines, 271.

Ethnici. Vide *Gentiles*.

Eucharistia panis communis non est, 83. Postquam sacerdoti allata sunt panis, et vinum et aqua, gratias agit pro his acceptis donis, 85, 210. Ut Christus carnem et sanguinem habuit, ita Eucharistiam carnem illius et sanguinem esse edocti sumus, *ibid.* Ut Christus caro factus per Verbum Dei, ita alimonia per precem illius verba continentem est illius caro et sanguis, *ibid.* Nam apostoli testati sunt Christum dixisse: *Hoc est corpus meum*, *ibid.* Eucharistia est recordatio alimoniam siccam et liquidam in qua passionis Christi recordantur, 210. Eucharistia panis quem Christus facere præcepit in memoriam corporis ab ipso assumpti, 168. Et calix quem in memoriam sui sanguinis fieri præcepit, 169. Eucharistia in recordationem passionis Christi, 137. Eucharistiam participem esse non licet, nisi ei qui baptizatus fuerit, et credat vera esse quæ docentur, et ita vivat ut Christus præcepit, 85. Eucharistia alimonia ex qua carnes nostræ per mutationem aluntur, 83. Eucharistiam figura oblatio similis pro his qui a lepra purgantur, 137.

EUCTEMON, 271.

EUMEHERUS summæ vir impietatis, 384.

EUMELUS Cyprius, 275.

EUMOLPI bellum adversus Athenienses, 274.

EUNOUS a quo gens Evænis, 353.

Eunucho Alexandriæ non possunt fieri sine præfecti licentia, 61. Adolescentes Christianum rogat præfectum, ut medico licentiam det testes ipsi rescandam, *ibid.* Negat præfectus, adolescens in virginitate perseverat, *ibid.* Quicquam ad cænicam turpitudinem evirantur, 60. In ma-

trem deorum hæc mysteria referunt, *ibid.*

Euphorbum se fuisse Pythagoras gloriatur, 265.

Euphrates unus ex paradisi fluviiis, 366.

EURIPIDES, 252, 264, 377. Carmen Heracliti in templo Dianæ invenit, 245. Euripidis versus de falsis diis, 40. Euripides de falsis diis dubius et incertus, 285. De illo qui mente percipitur asseverat, *ibid.* Unum esse et ubi sit declarat, *ibid.* Euripidis versus de judicio Dei, 38. Euripides dubitat cui ascribenda sit rerum administratio, 305. Asseverit Providentiam, 353, 354. Euripidis versus cantantur, 58, 40, 285, 298, 305, 354, 377, 378.

EUROPA, 300. Tauro imposita a Pythagora, 271. Europa ex Phœnicia Cretam rediit, 274.

EUTHYCRATES, 270, 271.

EVA virgo, sermone serpentis concepto, inobedientiam et mortem peperit, 195. Eva peccati origo, 369. Evam Satanas per serpentem allocutus est, 369. Hinc Evam vocat, cum operatur in hominibus a se correptis, *ibid.*

EVÆNIS, gens Alexandrina, 353.

Evangelia commentarii apostolorum. Vide *Apostoli*.

EVANTHE, 272.

Exempla virtutum a Christianis edita plurimos converterunt, 55.

Exorcistæ Judæorum arte utuntur, ut gentes, et subitibus et amuletis, 182.

Exploratores, 86.

Exponere pueros parricidii est, 312, 236. Hominum est improborum, 59. Omnes fere hujusmodi pueri et puellæ ad stupra producuntur, *ibid.* Vel non suscepti intereunt, 61.

Experientia tutior ratio ad confirmationem veritatis, 330.

Exstasi [in] Zacharias vidit angelum et diabolum, non oculis ipsis intra se constitutus, 208. In exstasi propheta, 286.

F

Fabulæ inventæ, ut veritati fides derogaretur, 275. Ops diaboli inventæ, 175. Fabulæ poetarum sunt demonum furentium stratagemata, 254. Fabularum de diis auctores dæmones per poetas, 58. Fabulæ adolescentibus traduntur decipiendi causa, 75. Hoc opus fuit demonum ut res Christi fabulæ viderentur, *ibid.* Fabulæ vulgatæ apud Græcos et omnes gentes, quia ibi major erat futura in Christum fides, *ibid.* Hinc Jovis filii, Bacchus inventor vitis et dilaniatus in celum ascendens, *ibid.* Bellerophon equo invectus, 76. Perseus ex virgine genitus. Esculapius ægros curans et mortuos excitans, *ibid.* Prophetarum sententiam parum accurate intellexerunt, *ibid.* Crucem non sunt imitati, *ibid.* Fabularum auctor diabolus, a quo corrupta veritas, 167. In Baccho prophetiam Jacobi imitari conatus est, *ibid.* In Hercule et Esculapio ea quæ dicuntur de Christo, *ibid.* Sic etiam in Mithræ mysteriis, 168. Et in Perseo, 169. His Justinus intelligentia et fides confirmantur, 167. Puellæ simulacrum ad fontes aquarum ex imitatione Spiritus Dei super aquas, 82. Minerva ex Jove sine concubitu genitæ fabula ex iis deducta quæ de Verbo cogoverant dæmones, *ibid.* Fabulæ gentium ad corruptelam morum scriptæ, 56. Fabularum actoribus præmia et honores statuunt Romani imperatores, 46. Fabulosa deorum scelera dæmones perpetrarunt, 56.

Fabrica æraria inventa a Cyclopiis, 245.

Fabrilia instrumenta tractant non fabri, 266.

Fatum inductum a malis angelis, 250. Ex monstrata hominibus siderum positionis tabula, *ibid.* Ex fato genitura, 232. Fati elementa animalium in caelis collocata, 251. Fati legislatores dæmones, 251. Fati moderator Saturnus vincus, 252. Regna donat qui regno ejectus est, *ibid.* Fati ejusdem effectus diversi mores et conditiones, 250. Ex fato cur vigilia præ avaritia? 253. Ex fato sequitur vel nihil Deum esse præter ea quæ videntur, vel nihil esse virtutem et vitium, 94. Fato homines si boni aut mali essent, nec boni essent nec mali, 69. Nam vel fato omnia tribuenda essent, vel virtus et vitium sola opinione starent, *ibid.* Stellas errantes adorare nolunt Christiani, 232. Fato superiores Christiani, 251. Fatum ineluctabile bonorum et inorum remuneratio, 69.

FELIX Alexandriæ præfectus, 61.

Feræ ita dictæ quod efferae fuerint, 362. Ferrum ludos spectare non licet, 312.

Ferentarii, 86.

Festos dies Judæorum non observant Christiani. Sciunt enim cur hæc præscripsit Deus, 118. Assident astris et lunæ Judæi, et in eo pietatem ponunt, 255.

Fetus etiam in utero animal est et Deo care est, 312.

Fides Christianorum non caret ratione, 248. Maxima et verissima demonstratio nititur, 62. Sine ratione non

credunt Christiani, 81, 75. Errarunt philosophi et legum latores quia Christum non cognoverunt, 95. Fide Abraham justificatus et benedictus, 123. Abraham eodem modo vocatus ac Christiani, 212. Nemo salvus esse potest nisi qui fidei Abraham assimilatus fuerit, 140. Fidei soli concessum est Deum videre, 238. Justificari non possumus nisi in Christo, 238. Alia non est salutis via nisi Christum agnoscere, et baptismo ab Isaia prædicto baptizari, 140. Ex Judæis quicumque salvati per Christum salvati, 161. Justitiam eandem Deus semper omni hominum generi præscripsit, 122, 190. Noe, Enoch et Jacob et alii salutem per Christum consequuntur una cum Christianis, 141. Circumcisio qua non circumcidit Christum, necessaria his qui circumcisi erant carne, 207. In Gehenna puniuntur qui non crediderint, 55. Nobis Christus revelavit quæcunque etiam ex Scripturis per ejus gratiam intelleximus, 195. Agnoscere non esse primogenitum Dei et ante res omnes creatas, et patriarcharum filium, *ibid.* Petrus revelante Patre Jesum esse Filium Dei cognoverat, *ibid.* Nobis datum est audire et intelligere et omnia a Patre revelata cognoscere, 214. Ad fidem Deus nos adducit, 49. Hæc intelligere non possunt nisi qui voluntate ejus, qui hæc voluit, intelligendi gratiam accipiunt, 211. Deus nos, cum simulacrorum cultores essemus, hac gratia dignatus est, ut cognosceremus ipsius voluntatem, 223. Per fidem Christi cultores Dei et iusti facti sumus, 148. Fide per sanguinem Christi expiamur, 113. Christus sanguine suo aluit eos qui in se credunt, 149. Qui Christo credunt, dicuntur stola ejus, 63. Nil magis est ea credere quæ videntur, 345. Qui petunt ut sibi ostendatur mortuus resuscitatus, fortasse non credent si videant, 343. Satius est ea credere quæ naturæ vires superant quam incredulum esse, 55. Fides præit in omnibus rebus, 343. Credit agricola terræ, navigatoris rati, æger medico, *ibid.* Credendi Deo multa pignora habemus, 343. Fides ante omnia præeat et timor Dei, 342.

Figulinum opus pluris non facimus quam figulum, 291.

Figura humana a belluis differt specie quadam crucis, 76.

Figuræ sunt Christi ea quæ justis evenerunt, 185. Figuræ in omnibus dictis et factis prophetarum, 187. Omnia prorsus a Mose instituta erant signa et imagines et prænuntiationes eorum quæ Christo eventura erant, 138. Tum etiam eorum qui in illum credituri prænoscebantur, *ibid.* Tum eorum quæ Christus erati facturus, *ibid.* Figuræ interdum iis continentur quæ clare et aperte fiunt, 207. Interdum futura narratur quæ ageruntur aut acta fuissent, *ibid.* Hæc ars nisi intelligatur, prophetæ non intelliguntur, *ibid.* Abraham vocatus ut Christiani, 212. Ut ille voci divinæ, ita et Christiani obedierunt, 212. Ille exivit e patria, Christiani e vitæ suæ institutis, *ibid.* Cum Abraham terræ sanctæ hæredes, *ibid.* Figuræ mysteriorum nuptiæ patriarcharum, 226, 232. Figura sanguinis Christi sanguis Paschæ, 204. Deus hallucinatus non fuisset etiam sanguis foribus inunctus non fuisset, 203. Sed futuram humano generi salutem per sanguinem Christi prænuntiabat, 205. Sic et signum lunculi coccinei, 205. Judæi infirmitatem Deo affingunt dum hæc jejune interpretantur, 205. Nam et Moses legem violasse dicitur et populum serpens servasse, 205. Sed si hæc ad Christum referantur, incerti et dubii esse desinunt, 205. Moyses expansis manibus orans crucem significabat, 204. Jesus dux erat pugnae et Israel, vincebat, 204. Horum neuter duo illa mysteria portare poterat, crucis et cognominis, 204. Solius Christi ista vis est et erat et erit, 204. Figura Christi Josue, 206. Is qui Jesus cognominatus est, deleturus de terra dictus memoriam Amalec, 224. Sed tamen Amaleci memoria post filium Navæ manet, 224. At futurum erat per Jesum dæmones exterminarentur, 224. Judæi non in Jacob sperant, sed in Christum, 227. Figuræ crucis Christi in Veteri Testamento, 183, 184. Duos Christi adventus significabant duo in jejunio hirci, 204. Figura Christi Jonas, 201. Multa arcane facta aut dicta a posterioribus prophetis explicata, 166.

Filiorum et nepotum successio solatium mortis, 324.

Finis cuiusque proprius, 335. Et eorum quæ a natura constituta sunt et eorum quæ arte fiunt, 335. Nemo rationis compos frustra quidquam facit, 324. Sed aut ad suos aut aliorum usus, aut propter ipsum opus, 324. Homo facit sibi domum, bobus tectum: liberis procreat ut sint et perseverant, 324. Finis æqualis esse non debet quorum non æqualis natura, 322. Finis hominis voluptas esse aut indolentia non potest, 336. Finis creaturæ rationalis in contemplatione illius, qui est, indesinenter, gloriari, 336. Multitudo eorum, qui congruo fine excidunt, non evertit communem sortem, 336.

Flavia Neapolis, 44.

Formæ exprimi non possunt sine materia et artifice, 295.

Fruges serit Neoptolemus, 251.

Fulgur Deus temperat ne terram comburat, 342.

G

Galilæi, 178.

GANYMEDES cinædus, 272, Jovi a poculis, 232.

Gehenna locus ubi increduli puniuntur, 55.

Gejora, 315.

Gentium et regionum origo, 372.

Gentilium mores, stupris gaudere, pecuniam omnibus præferre, cædibus et odiis mutuis pugnare, 51. Cum iis, qui tribules non sunt, communem focum non habere, 51. Magicis uti artibus, 51. Apud omnes gentes turba puero- rum et puellarum ad piaculum prostat, 60. His qui utitur, cum filio aut fratre sæpe miscetur, 60. Sunt qui liberos etiam suos et uxores prostituunt, 60. Gentiles honestiora quæque corpora violant, 311. Creatæ a Deo venustati dedecus incurrunt, 311. Obvium quemque devorant, ita ut præsidēs causarum audiendarum onus vix sustineant, 311. Si promiscuus concubitus grande nefas judicant, odisse Jovem debent, 309. Apud gentiles boni, ut Socrates et Heraclitus, vexati et in vinculis, 95. Musonius etiam et Stoici, 94. Sed hi ad partem aliquam disseminatæ rationis vitam instituerunt, 94. At totum Verbum, id est Christum non cognoverunt, 94. Non omnia quæ sunt Verbi cognoverunt, 85. Hinc sæpe secum pugnant, 74. Gentes omnes veri Deo ignaræ, manuum opera colentes, 74. Gentiles Deum ignorabant, 95. Gentes instar deserti erant quantum ad Dei cognitionem attingent, 167. Oculos habentes non videbant, 167. Gentiles Dei colendi rationem ignorant, 83. Unde illis, qui eum colunt, invidet et ad mortem usque insectantur, 85. Gentiles cur calumniis premunt Christianos, 308. Gentiles necessario amiserunt Dei sapientiam et verum non viderunt, 400. Quia Dei gloriam oblivioni tradiderunt et conviciantibus Deo præmia posuerunt, 400. Dei cultores lapidibus obruerunt et interfecerunt, 400. Odere ut scelestissimos qui Verbum Dei sequuntur, 265. Virtutem oderant in suis, non modo in Christianis, 309. Non possunt irasci filiis aut uxoribus deos imitantibus, 4. Exprobrant Christianis quæ diis suis attribuunt, et de quibus ipsi gloriantur, 311. Apud gentiles licet turpia spectare et legere, 98. Gentiles deorum facinora et flagitia refellere non possunt, 4. Hæc enim poetæ canunt et historici clamant, 4. Gentilium fabulæ de filiis Jovis doctrinæ de Verbo Dei Jesu Christo invidiam minuere debent, 56. Gentiles cachinnanda demerent suam in præconem veritatis transferunt, 238. Inimicos diligere non sciunt, 288. Moderatissimum esset, si eis non maledicerent, 288. Quæ palam committunt, ea a Christianis extincto lumine fieri dicunt, 60. Diis suis attribuunt quæ Christianis affingunt, 97. Palam et aperte ea perpetrant quæ Christianis obijciunt, 96.

Gentium prædicta conversio, 167, 172, 202. Gentiles pleni gaudio et fide nuntium simulacris remiserunt, 72. Gentium conversio probat Jesum esse Christum, 214. Ex omni hominum genere quilibet supplicia perferunt ne Christum negent, 214. In Christo benedictæ omnes gentes, 214. Primi adventus tanta vis et splendor ut in omni hominum genere penitentiam agant, 214. Gentes veluti pullus nec clitellas nec cervicem jugum ferens, 148. Donec Christus eas jugum ferre docuit per discipulos suos, 149. Gentes Israel et Jacob dici debent, 223. Judæi dum simulacra colunt, Deum ad iracundiam concitaverunt, 223. Gentes cum simulacra colerent, voluntatem ejus cognoscendi gratiam acceperunt, 223. Judæi populus a Deo assumptus, sed semper inobediens, 223. Christiani Jacob et Israel esse debent, qui voluntati Dei parent, 223. Gentium mores penitus immutati, 203. Instrumenta bellica in vomeres mutarunt, 203. Arant pietatem, justitiam, humanitatem, fidem, spem, 203. Gentes magis Christo crediderunt, 75.

Gentilium solemnes conventus, 265. Gentilium disciplina ars verborum non demonstratio factorum, 288. Gentiles confugiunt ad philosophos, ubi eius opiniones poetarum de diis obijciuntur, 9. Quærunt quid sit Deus, et quid in se agatur ignorant, 265. In cælum hiantes in foveas cadunt, 265. Gentilium libri labyrinthis similes, 265. Et qui eos legunt Danaïdum dolio, 265. Gentiles scriptores conjectura, non ad veritatem locuti sunt, 265. Fatentur verum se nescire, 354. Gentiles scriptores nimium recentes, quam ut verum assequi possent, 373. Deos induxerunt urbibus et regibus et bellis juniores, 373. Debebant res antiquiores di. vivo referre, 373. Imo et futuras nuntiare, 373. Gentiles scriptores secum pugnant de Deo et Providentia, 354. De mundo et Providentia, 354. Afflati a dæmonibus fuerunt, 353. Quidquid dixerunt, ex impuro spirita dixerunt, 353. Homerus et Hesiodus afflatos se a Musis dixerunt, 353. Adjurati spiritus mali fatentur se

dæmones esse, qui etiam olim in istis scriptoribus operabantur, 353. Gentiles scriptores divina coacti Providentia, ut multa Christianis faventia vel inviti dicerent, 18. Hi præsertim qui in Ægyptum venerunt, et Mosis historia adjuti fuere, 18. Inde Orpheus, Homerus, Solon, Pythagoras, Plato et nonnulli suas de diis opiniones emendarunt, 18. Gentiles scriptores vincebantur a veritate, 378. Volentes nolentes consentanea prophetis dixerunt, 378. Ex Mose sumpserunt adjumenta explicandæ creationis, 357. Sed ne tenuum quidem scintillam veritatis assequi potuerunt, 357. Videntur fide æigni ob splendorem dictionis, 357. Sed luxuriant apud eos nngæ, 357. Si quid veri dixerint, permistum est errore, 357. Eorum dicendi copia perniciousum eorum qui assentuntur, 357. Ut pharmacum mortiferum melle conditum, 357. Christiani non idem sentiunt ac alii, 79. Sed res Christianorum alii omnes imitati, 79. Quidquid philosophi et poetæ de pœnis post mortem et præmiis dixere, argumentum a prophetis sumpserunt, 70. Sed minus accurate res noverunt, 70. Pugnant enim inter se, 70. Interdum consentanea prophetis dixerunt, 354. Ut id tum in ipsos, tum in alios homines testimonio esset, 354. Præclare locuti interdum ob semen rationis illis insitum, 97, 98. Sed secum ipsi pugnant, 97. Semen illis et imitatio Verbi pro viribus concessa, 98. Considerato aliqua ex parte Verbo verum viderunt, 96. Similia Christianis dixerunt de conflagratione, de creatione, de pœnis et præmiis et de simulacris, 55. De judicio Dei et conflagratione consentanea prophetis dixere, 378. Quamvis juniores natu fuerint, et hæc ex prophetis furati fuerint, 378.

Gentilium opiniones de conflagratione, creatione, judicio et simulacris doctrinæ Christianæ invidiam minuere debent, 56.

Gentes Alexandrinæ, 352. In tribu Dionysiaca gentes distinctæ, 352.

Geographi, 261.

Geometriam Ægyptii invenere, 243.

Germaniæ [in] mediotullio conclusus Marcus, 86.

Gestus [per] a poetis focus fit audientibus, 265.

Gigantes natæ ex diis e terra, cælo et mari factis, 351.

Nati ex dæmonum cum virginibus commercio, 303. Gigantum animæ errabundi sunt circa mundum dæmones, 303.

Gignere Filium Deus Pater dicitur, cum illum hominibus ostendit, 186.

Genita finis consequitur, 301. Genitum quidquid est, corruptioni obnoxium est, 295. Genitum omne corruptioni obnoxium, 376. Quod fit non est, 285.

Genitæ, 178.

Genituræ leges, 251. Genitura ex fato, 252.

Gittum vicus Samaritæ, 59.

Gladius magnus apud Isaiam Christum significat, 189.

Gladiatores describuntur, 264. Conveniunt omnes futuri iudices partim agnoscuntur improbitatis, partim et gladiatorum, 264. Homines emuntur, ut humanæ carnis epulum animæ apponatur, 264. Gladiatorium spectatores conscii et participes cædum, 389. Gladiatores exercitus homicidarum et latronum, 264. Gladiatorium ludos spectare non licet, 312.

Gloriæ causa nihl faciendum, 52.

Glaucippe monstrum peperit, 271.

ГЛАУЦЕРА meretrix, 271.

Gomphus, 270.

Gorgonis ex absciso capite Pegasus et Chrysaor, 250. Sanguinis guttas Esculapius et Mierva partiti, 250. Inde illa homicida, ille medetur, 250.

Græci non grato animo hauserunt Mosis dogmata, 274. Græci rhetoricam ad injustitiam et calumniam instituerunt, 244. Poeticam autem ut amores deorum et pugnas canerent, 244. Nihil egregii philosophando protulerunt, 244. Immerito barbaros contemnunt, 243. Barbaras voces in linguam suam asciverunt, 244. Alienas dictiones asciverunt, 265. In pronuntiatione discordes, 244. Statui non potest quinam sint Græci, 244. Sermonis libertatem pretio addicunt, 244. Sapientiam esse apud se solos dicunt, 266. Apud Græcos sophistæ adulteraverunt, quæ ex Mose hauserant, 275. Græcorum litteris scripta omnis historia, 16.

Grammaticis [a] initium nugandi, 266.

Granum tritici primo perit, deinde excitatur, 345. Granum ex alvo volucris ejectum fit arbor, 346.

GRANIUS, 84.

Gratia. Genus humanum non deseruit Deus, sed legem dedit et prophetas misit, 375. Antea videbatur nos negligere: at cum Filio omnia simul donavit, 238. Verum non invenerunt philosophi, quia de Deo non ab ipso Deo, sed a se ipsis discere voluerunt, 285. Non castos et justos vocavit Christus, sed impios et incontinentes et injustos, 52.

Precandum ut lucis portæ aperiantur, 109. Hæc enim intelligi non possunt, nisi intelligere Deus dederit, 109. Sunt qui gratiam non acceperunt intelligendi quid intersit inter utramque legem, 127. Judæis ob nequitiam abscondita potestas intelligendæ Scripturæ, 150. Nonnullis exceptis in quibus per gratiam semen relictum ad salutem, 150. Judæis abscondita Dei sapientia, 155. Verbum docet per quos vult et cum vult, 240. Imitari Deum possumus eo volente, 239. Christus docet in Deum sperare omnes debere, 197. Nec quia Filii Dei, nec quia fortis et sapiens, servari se sine Deo posse declarat, 197. Animæ alæ Spiritus sanctus, 261. Hunc cum projecisset humi decedit, 261. Christus homo factus ut perpeccionem nostrorum particeps medelam illis faceret, 97. Ethnicis semen et imitatio verbi pro viribus concessa, 98. Christianis Verbi communicatio secundum ipsius gratiam conceditur, 98. Deus non sivit diu incertis motibus agitari, 237. Ut cum vita nos esse indignos agnosceremus, tunc ea nos dignaretur, 237. Ad Verbi imitationem regeneramur, 248. Servi facti sumus qui liberi eramus, 255. Venditi sumus pro peccatum, 255. Deus nobis persuadet ut ea eligamus, quæ ipsi placeant et ad fidem nos adducit, 49. Id ad omnes homines pertinet, 49. Non accentur ab his discendis, sed hortatu incitantur, 49. Imperiti et artifices Christo credunt et metum ac gloriam et mortem contemnunt, 95. Hæc virtus Dei efficit, non humanæ rationis instrumenta, 95. Christi præpotens verbum multis persuasit, 181. Dei potentia elucet in martyrum constantia, 237. Fons aquæ vivæ in terra gentium scaturivit [Christus], 167. Christus principium alterius generis ab ipso regenerati, 229. In Deo nos genuit, 217. Ex utero ejus recisi sumus, 227. Christus petra quæ aquam emittit in corda nostra, 207, 208. Christus nos per lignum et aquam peccatis mersos liberavit, 184. Nosque domum precationis et adorationis effecit, 184. Cornu petiti homines ex omnibus gentibus ad Dei cultum conversi sunt, 188. Per gratiam a Jesu concessam sordida mala exuimus, 209. Virtus immissa a Jesu increpat diabolium et discedit a nobis, 209. Igne extrahit nos et extrahet Jesus, 209. Per Verbum vis quædam in animam pervadit, 4. Sicut serpentem fugat incantator peritus, ita Verbum cupiditatem ex anima expellit, 5. Christi omnipotentiam demonstrat potentis doctrina ab apostolis prædicata, 70. Morte constituta docentibus et profitentibus nomen Christi ubique docemus et confitemur, 70. Christus adjutor et redemptor, 128. Ejus potentiam dæmonia perhorrescunt et per ejus nomen adjurata subjiciuntur, 128. Sanati ex morsibus serpentum figura eorum qui a Christo sanantur, 189. Circumcidit Christus cultus lapideis ut fiat gens justa, 123. Vera circumcisio Christus nos ab errore et nequitia circumcidit, 138. Circumcisionem spirituales a Christo accepimus, 139. Potestas Christi patet in magorum adoratione, 185. Christus statim atque natus est rapuit virtutem Damasci et spolia Samaritæ, magos ad se trahendo, 176. Deus medicus est, et per Verbum et sapientiam sanat et vivificat, 342. Christus virtute semper adest in iis, qui per eum remissionem peccatorum acceperunt, 149. Christus sua potestate præstitit, quod philosophi præstare non potuerant, 95. Donum quod amissimus restituit Christiana religio, 268. A multis tyrannis nos liberat Christiana religio, 268. Homo differt a belluis sola voce, si non se habeat instar templi, 266.

Gygis in bello Titanum victus fugit Tartessam, 399.

Gycus Lydus, 269, 244.

Gynæceum [circa] indecore se gerunt gentiles, 270.

H

Hæreses prædictæ a Christo, 179. Hæreses cum oriuntur, catholici firmiores sunt, 132. Hæreses a dæmonibus immissæ, 59, 179. Hæreticos dæmones immiserunt, 77. Id unum curant, ut homines a Deo avertant et Christo, 78. Terrenis affigunt eos qui se humo tollere nequeunt, 78. Erectiores supplantando in impietatem impingunt, 78. Diabolus injicit mentibus hæreticorum pravos errores, 177. Hæreses excitantur dæmones postquam Christum in omni hominum genere credi et expectari viderunt, 78. Hæreticos immittunt dæmones qui se deos dicant, 59. Hæretici athei et impii, ac Jesum verbis tantum confitentur, 132. Christianos se profitentur, et Jesum confiteri Dominum et Christum esse, 132. Athei et impii, 177. Blasphemia in omnibus docent et impia et insana, *ibid.* Impia et nefanda facere ac dicere docent, 152. Alii alio modo in Deum Abraham et Christum, quem venturum prædixit, blasphemias docent, 152. Deum Abraham et Deum Jacob blasphemias appetunt, 178. Hæretici quidam et Judæi dicunt non imputaturum Deum peccatoribus modo illam cognoscant, 231. Hæretici simulacris immolata edunt, 150.

Seque ea re lædideunt, 150. An hæretici lucernam everterent ad promiscuos concubitus et carnem humanam vorarent, nescit Justinus, 59. Hæretici piratis similes, 560. Hæreses insulæ inaquosæ ad aquas qui accedunt, omnino pereunt, 566. Hæretici, ut philosophi, a sectæ principis cognomen accipiunt, 152, 153. Hæreticos catholici nominant ex sectæ principe, 152. Nullo cum hæretico communicant catholici, 152. Hæretici apud Christianos, ut falsi prophetæ apud Judæos, 179. Falsi prophetæ et falsi Christi in nomine Jesu Christi prodierunt ac multos seduxerunt, 179. Ut apud Judæos nomine tenus Judæi sunt Saducæi et similes sectæ, ita nec Christiani hæretici, 178. Christianos se dicunt, ut li qui nomen Deistatus inscribunt, 152. Nomen Christianorum ferunt, 59. Ut philosophi dicuntur qui eadem non docent ac philosophi, 59. Hæretici quædam prodigia edunt, 109. Dæmonia celebrant, 109.

Hamaobii, 211.
Harmonia ex Marte et Venere, 271.
Harpago filii epulum appositum, 385.
Haruspiciam invenerunt Cyprini, 245.
Hebræi expulsi a rege Amasi, 392. Urbes ei exstruxerunt, 392. Hebræi ex Chaldæa orti, 387. Semen justum hominum sanctorum, 387. In Ægyptum abiire secundum prædictionem, 387. Ibi inquilini fuerunt 450 annis, 387. Inde eductis lex data et post legem violati missi prophetæ, *ibid.* Hi prædixerunt si in pravis actionibus permaneret, captivos tradidit iri omnibus regnis, *ibid.* Id jam evenisse manifestum est, *ibid.* Hebræi minime ob lepram ejecti ex Ægypto, 395. Sacerdotes in templo lepram et omnem morbum sanabant, *ibid.*

Hectorem colunt Ilienses, 277, 290.
Hegesilai fabulæ, 264.
Helena colitur apud Ilienses, qui illam Adrastiam esse existimant, 279. Sedat lucernam Menelai ope pharmaci cujusdam, 227. Helena meretrix in campos Elysios translata, 252. Ab Oreste occisam ait Euripides, 252.
Helena e lupanari Siomone seclatur, 59. Prima ejus notio existimatur esse, 59.
Heliopolis, 305. Exstructa ab Hebræis in Ægypto, 392.

Hellanicus rerum Atticarum scriptor, 13, 245.
Hellenistæ, 178.
Hephestionem Philo affabre expressit, 272.
Heraclitus a seipso doctus et arrogans, 245. Carmen ab eo in templo Dianæ occultatum invenit Euripides, 245.
Heracliti sententia de principiis, 405. Heracliti tenebræ, 245. Heracliti sententia de anima, 402. Ignem omnium principium esse statuit, 9. Mortuus quia medicina ut philosophiam pertractavit, 245. Epheso pulsus, 309. Vexatus ob probitatem, 71, 94.

Hercules, 245. Hercules idem ac Chronus, 294. Genuit ovum immensæ magnitudinis, 291. Hercules Deus draco volubilis, 295. Hercules fortis dicitur, ut imitarentur illud: *Fortis ut gigas ad currendam viam*, 76. Deus ob robur, 308. Fortis et totum orbem peragravit, 167. Ex Jove et Alcmena genitus, 167. Post mortem in cælos evectus, 167. Herculi in trivio ambulanti Virtus et Vitiostas occurrunt, 96. Ab Hercule occisus leo e terra superiore lapsus, 267. Iphitum occidit, 307. Herculis opera recensentur, 3. Montes saltu transiit, ut aquam acciperet quæ vocem articulatam ederet, 5. Quinquaginta virgines una nocte violavit, 262. Passus est se deliniri cymbalorum strepitu, quæ satyri pulsabant, 3. In fororem actus, 307. Seipsum combussit, 307. Fuga laborum se igni tradidit, 56, 262, 345. Postea in cælum evectus, 36. Hercules una ætate ante bellum Trojanum, 275. Herculis magister Linus, 275. Herculis columnæ, 381. Herculeus nodus, 296. Herculis amicus conditor Abderæ et ab equis Diomedis devoratus, 258. Heraclidæ ab Hercule, 355.

Herosus rex vocatur rex Assyriorum ob implium et improbum animum, 174. Herodes qui Archelao successit, 198. Ad hunc Jesus vincit a Pilato missus, 198. Id prædicitum fuerat, 498. Is leo rugiens dicitur, 198.

Herodoti libri de Herculis historia, 267.
Herodorus, 271. Herodotus sacerdotibus Heliopoli, Memphi et Thebis in sermonem venit, 305. Annis 400 post Homerum floruit, 292.

Herodorus Halicarnassens, 269.
Herodorus Olynthius, 271.

Hesiodus, 290, 307. Hesiodus antiquior Herodoto annis 400, 292. Natu minor Homero, 2. Mundum creatum dicit, 350. A quo autem, dicere non valet, 350, 351. Creationem incipit a terra, 358. Scripsit genealogiam deorum, 381. Nugacem theoniam scripsit, 2. Deos vocat qui mundo sunt natu minores, 350. A Musis ea discere avet quæ illæ secrete non poterant, 351. Nondum enim erant, imo nec earum pater, 351. Chaos admittit et ingentiam materiam, 351. Ex chaos erelum, terram et amorem genita dicit, 358. Mu-

sis affatus et ex impuro spiritu locutus, 354. Citatur ejus versus, 307, 350, 351.

Hieromus rex Tyriorum amicus Salomonis, 394. Sese invicem propositis quæstionibus exercebant, 394. Servantur a Tyriis litteræ quas sibi invicem scribebant, 394.

Hippias, 397.
Hipponis sententia de anima, 402.
Hippasus Metapoutinus ignem docet omnium esse principium, 9

Hirci duo in jejunio oblati figura duorum Christi adventuum, 157.

Historia ante Olympiades nulla apud Græcos accurate scripta, 16. Sola tunc exstabat Moysis historia, 16. Testatur Plato nihil antiquum et die caesens esse apud Græcos, 16. Historici sacri longe profanos antiquitate superant, 397. Historici initium scribendi duxerunt a Cyro et Dario, 397. De primis temporibus nihil accurate potuerunt dicere, 397. Historias, quas legunt, non intelligunt gentiles, 318. Historici antiquiora tempora non memorant, 372. Historiæ nullæ ante Cadmum apud Græcos scriptæ, 274. Is enim litteras eis attulit, 274. De quibus mendax prædicatio, 11, 331 sunt, 308. Historia vera esse non potest, ubi tempora non cohærent, 269. Erratur in scribendo quia non vera componuntur, 269. Ex historiis gentillum veritas demonstrari potest, 348. Fide digni qui ut sacerdotium, ita et historiam per successionem filius a patre acceperunt, 306. Historia orta est a commentariis Ægyptiorum, 245.

Histriones, 265.

Homerus poetarum et historicorum antiquissimus, 268. Homerus vetustiores scriptores, 275. Homerus antiquior Herodoto annis 400, 292. De Homeri ætate variæ sententiæ, 269. De Homero investigarunt antiquissimi, 268. Homeri Iliadis et Odysseæ principium et finis mulier, 2. Homerus Orpheum imitator in multis, præcipue vero de diis, 294. Orphæi imitator de deorum multitudine opinionem, 19, 20. Primus Homerici carminis versus imitatione ex Orpheo expressus, 20. Paulo post unum et singularem Deum prædicat Homerus, 20. Deorum bella describit, ut unum esse pateat, 20. Dum ait, *Deus ipse, verum Deum exprimit*, 24. Mutabiles deos falsos dicit, 24. Idque non sine utili ratione, 25. Nisi enim minus flexibile existimetur, nemo a peccatis discedet, 25. Deum immutabilem esse docet, 25. In Ægypto multa dicit, quæ in poemis traustulit, 27. Venerem auream vocat ob templum et campum aureæ Veneris in Ægypto, 28. Ibi dicit prophetiam doctrinam de mundi creatione, 28. De turris constructione, 28. De præcipitato e cælis diabolo, 28. Hunc noxam appellat, 29. Illud Scripturæ imitatus est: *Terra es et in terram revertaris*, 50. Animam post mortem superesse docet, 379. Docet immortalitatem animarum, 54. Fossa apud illum et descendit Ulyssis, 54. Afferit providentiam, 355. Multos in errorem induxit, 381. Homeri versus de deorum origine, 7. Deorum originem ex aqua repetit, 294. Mundi et deorum ortum ex aqua repetit, 350. Mentitur de urbium ædificandarum initio, 370. Homerum et ceteros poetas Socrates expellebat, 95. Homerus tertius veritatis imaginum imitator, 10. Homerus ab Aristotele et Thalete testis citatur opinionum contrariorum, 11. Homerus a Musis affatus et ex impuro spiritu locutus, 354. Citatur, 7, 8, 11, 20, 24, 25, 27, 28, 29; 30, 250, 294, 296, 297, 307, 350, 355, 379.

Homicidæ quæ medicamentis ad abortum utuntur, 312. Parricidæ qui pueros exponunt, 512.

Homicidium spectare pene idem est ac perpetrare, 312.

Homines omnes natura fratres, 227. Etiam si ignorant aut nolint propter opinatas dignitates, 88. Homines sub Phoroee ad vitam magis politam exculti, 274. Hominem liberum et sui juris Deus fecit, 368. Homo creatus liber, 249. Homo ad imaginem Dei factus, 249. Homines creatoris simulacrum in se ipsis ferunt, 325. Homo male definitur animal ratione utens, 256. Solus homo imago et similitudo Dei, 256. Homines qui in peccatoribus venæ et carnes sunt, 375. Homo si se instar templi habeat; Deus illud incolit per legatum Spiritum, 256. Secus vero, præstat homo bellis sola voce articulata, 256. Homines ita facti ut Deo similes, si mandata ejus servant, futuri sint, 317. Hominem Deus non perfunctorie fecit, ut pecora et jumenta, 309. Neque ut periret et evanesceret, 309. Hominem Deus non fecit ut arbores et quadrupedes, 69. Hominis causa mundus creatus, 91. Homini terrena subjecit Deus et cælestia propter eum condidit, 92. Homo terminus et judicium rerum, 404. Hominis causa sol et stellæ condita, 340. Propter homines Deus omnia creavit, 48. Homo dux omnium a Deo constitutus est ex Sibylla, 376. Hominum natura antiquitas et Creatoris voluntate inæqualis, 329. Somno, morte et ætatis mutatio-

nibus interrupta, 329. Homo ab ipso ortu immutabilem habet permansionem secundum animam, 329. Secundum corpus immutationis beneficio incorruptionem assequitur, 329. Homo non exstat, cum corpus anima relinquit, sed solvitur harmonia, 109. Hominem Deus condidit propter seipsum, si latior causa spectetur, 524, 525. Si interierit, propter ipsum hominem, *ibid.* Quæ condita sunt ut essent, his nihil accidere potest cur esse desinant, 325. Quæ alterius causa condita sunt, eo non exstante desinunt esse, 325. Homo conditus, secundum auctoris consilium et naturam suam, ut semper in Dei sapientia contemplanda permaneret, 326. Homo immortalis fit, si Dei portionem habeat, 249. Homini mens data et ratio ad contemplationem illius sapientiæ qui hæc dedit, 328. Homo immortalitatis Dei imago, 249. Hominis dignitas patet, quod solum hoc opus propriis manibus dignum Deus judicaverit, 362. Quod quasi consilio indigeret, dixerit, *Faciamus*, 362. In hominis forma quædam belluæ, 521. Aut composita ex hominibus et belluis natura, 521.

Homonyma, 288.

Horus Samius, 275.

Hospitibus peregre advenientibus subvenit episcopus, 84.

Humana corpora nulli animi ad vescendum destinata, 521. Nec aliud sepulcrum quam terram sortita sunt, 521.

Humerum alterum negligunt philosophi, 264.

HYACINTHUS Apollinis amasius, 251. Hunc occidit Zephyrus, 251.

HYLLUS, 352.

Hymnus in Dei laudem ab oraculo editus, 55.

HYPSICRATES, 275.

HYSTASPES 55. Hystaspis libros legentibus mors sancta, 70.

I

Idea et actus est omnium Verbum, 287. In idea et operatione Verbum Patris, 286.

ИДЕЯ, 293.

Idololatæ origo ex his verbis, *Eritis sicut dii*, 22. Deorum multitudinem jam tum error inducere meditabatur, cum serpens diceret : *Eritis sicut dii*, 308. Ex invidia dæmonis origo simulacrorum, 36. Postquam superstitio inveteravit, veritas videri voluit, 36. Contagio ad multos pervenit et oblivio posteris injecta, 56. Homines primogenium angelum pro Deo habuerunt, 249. Poetæ testantur Deos homines fuisse, 507. Primos reges cum uxoribus partim Dei ignoratione, partim grato animo deos habuerunt, 306. Si homines detestandi pro diis habiti, quid mirum si aliis id evenit ob imperium aut tyrannidem ? 507. Quidam a subditis aut a principibus consecrati, 308. Religionem posteri re non explorata susceperunt, 508. Alii ob robur dii habiti, 508. Alii ob artem, 508. Dii cum reges essent divinitatem assecuti, 506. Id asserunt Herodotus, Alexander, Mercurius et innumerarii alii, 306. Sacerdotes Ægyptii eorum templa sepulcra esse existimant, 306. Credendum his, qui ut sacerdotium ita et historiam filius a patre acceperunt, 306. Mentiti non essent æditi, 306. Sol et luna gentibus concessa, ut ea tanquam deos colerent, 150. Detestatur Scriptura eos qui hæc faciunt, 150. Solem dederat prius Deus ad colendum, 214. Non magis colendus mundus, quam palatium omissio rege, 291. Aut instrumentum omissio illo qui temperat sonos, 291. Non coronatur cithara, sed citharædus, 292. Non ars Dei adoranda, sed artifex, 292. Non potestates, non elementa, sed Creator, 292. Opus a Deo conditum adorare non debemus, 247. Quomodo ministros meos adorare ? 247. Nefas adorare stellas aut quidquam aliud quam Deum, 373. A Deo aberrantes circa materiam tabescent, 500. Non enim tenentur cælestis loci cognatione, 500. Dum materiæ adherent, a Deo aberrant et elementa deos faciunt, 299. Opera Dei si colere non licet, multo minus hominum, 292. Insania est adorare belluas, statuas, et in viis lapidum acervos, 376. Homines Deo similes forma esse ex his verbis conjecerunt : *Faciamus hominem*, etc., 31. Dicunt victimas et preces ad deos referri, nec alium esse adeundi modum, 293. Omnes sibi invicem impii, quia non eosdem deos colunt, 58. Res eadem alibi fera, alibi Deus, alibi victima, 293. Eadem res victima et Deus, 252.

Ignæ extracti sunt qui a peccatis liberati, et ex diaboli incendio eruendi, 209. Ignis omnium principium ex Heraclito et Hippaso, 9. Ignis æternus, 546. Ignis æterni supplicium, 309. Ignis æternus prave viventibus, 56. Ignis supplicia malis minatur sibi, 377. Ignis si dicitur Deus, ira ejus significatur, 540.

Ignorantiae obsessam mentem difficile est subito im-

mutari, 50. Inest naturæ hominum facultas cognoscendi honesti atque turpis, 98. Inexcusabiles qui in Christianis ea damnant quæ diis attribuunt, 98. Vid. 190.

Ivus cognomen Lini, 599.

Ilienses deum dicunt, 279, 290. Oderunt Menelaum 290. Adrastium colunt, eamque Helenam esse dicunt, 279.

Illustrissimus Cæsar, 84.

Imago et similitudo Dei in homine, si in eo habitat Spiritus sanctus, 236. Imagines morientium imperatorum in formam crucis consecrantur, 77.

Immortalis Deus et ideo immutabilis, 540. Immortalitas apud Deum, 249. Hujus immortalitatis homo imago, 249. Immortalitas cælestis indumentum mortalitatis, 262. Immortalitas solis sanctis conceditur, 56. Immortalitas hominis dispar angelicæ, 329.

Immutabile est quiddam ingentium, 550.

Imperatores cum vexillis semper in publicum procedunt, 76. Imperatorum morientium imagines in formam crucis consecrantur, 77. Imperatores morientes semper consecrantur, 56. Inducitur qui juret vidisse se Cæsarem entem in cælum, 56. Imperatorem mortuum jurabat aliquis se in cælum ascendente vidisse, 252. Præmium illi ob hoc perjurium, 252. Imperatori libellum offert mulier, ut sibi liceat domui prospicere, antequam accusationi respondeat, 89.

Impossibilis res alicui est, cum aut ignorat quid faciendum, aut satis virium non habet ad faciendum, 316.

ИНАЧУС, 273, 274. Inachus nonnulli ex terra genitum dixerunt, 15. Ab Inacho ad Trojæ excidium ætates viginti, 274.

Incantatores, 95.

Incesti concubitus vetiti Græcorum et Romanorum legibus, 384. Concessi ab Epicuro et Stoicis, 384.

Incorporeum pati non posse quidam asserunt, 102.

Incredulitas non caret justa ratione cum rem incredibilem esse patet, 316. Nolle rem non incredibilem credere, hominis est non recte de veritate judicantis, 316.

Indifferentia finis ultimis Cyuicorum, 91. Indifferentem vivere, 589.

Indolentia finis esse hominis non potest, 356.

Indi. Apud Indos filii a parentibus comeduntur, 383.

Infantes quia nihil boni aut mali fecerunt, non judicantur, 327. Infantes indecorum est plus sapere, quam ætas postulet, 567. Ut ætate, ita et sapientia quibusdam gradibus crescit, 577.

Inferi, locus ubi mali nunc cruciantur, 52. Impiorum animæ in deteoriore loco puniuntur, iudicium expectantes, 107. Pœnæ æternæ, 94, 133, 141, 200. Pœnæ æternæ nisi admittantur, vel Deus non est, vel non providet, vel nihil virtus et vitium, 94. Iniqui legum latrores qui puniunt transgressores, 94. De pœnis æternis quæ doerent Christiani non sunt terricula nec strepitus inanes, 94. Ignis æterni argumentum expulsio dæmonum per nomen Christi, 94. Vide *Ignis* et *Pœnæ æternæ*.

Infinitem ex Anaximandro omnium principium, 9.

Informis natura, 287.

Ingenitus uterque esset et non similis, si duo essent dii, 285. Ingentium ingento simile et par, 108. Ingentius Deus, 285. Quod enim fit, non est, 295. Ingentium quiddam est, æternum est, 295.

Inimicorum amor, 389. A Christo præceptus, 226. Inimicos Christiani flectere conantur ut fratres, 193. Pro illis orant, 193. Inimicus ne leviter quidem rependi Christus præcepit, 118. Inimicis ipsis consulunt Christiani, cum causam suam defendunt, 88, 91. Inimicos diligunt Christiani, 289. Inimicos diligere soli sciunt Christiani, 288.

Initiationes mysteriorum inventæ ab Orpheo, 245.

Innocentes occisi ab Herode, 175. Omnes pueros in Bethlehem jussit occidi, 173.

Ino post furorem Dea Leucothea, 507. Ejus filius deus, 507.

Inopem et atheum latent recondita, 249.

Inscriptiones, 77.

Inspectiones puerorum incorruptorum, 54.

Inspiratio. Vid. *Propheætæ*.

Insulæ habitari cœperunt, postquam multiplicati homines in terra, 375.

Interpretationis a Septuaginta elaboratæ historia, 16, 17. Vidit Justinus vestigia cellularum, 17. Rem didici ab incolis, 17. Eam confirmant Philo et Josephus, 17.

Io bubulis cornibus apud Græcos, 506.

ΙΟΥΛΟΥ occidit Hercules, 507. Iphitus Olympiades instituisse fertur, 599.

Irascitur Deus male agentibus, 540.

ISAIAH serra sectus a Judæis, 213. Christi mysterium id quoque, qui genus illorum bifariam divisurus est, *ibid.*

ISATIS, 275.

Isauri et Phryges auspiciâ invenere, 245
Isis ævi natura ex qua omnia, 299. Isidis simulacrum muliebri forma et bubulis cornibus, 506. Ut lo apud Græcos, 506. Isidis mysteria, 299. Isidis festum, 506.

ISRAEL vocabatur Verbum et nomen suum Jacobo imposuit, 172. Israel nomen Verbi, quo beatum Jacob cognominavit, 218. Simal prædicens Christianos benedictum esse Israelæm, 218. Israel vir vincens virtutem, 218. Israelitis concessa in deserto miracula et beneficia recensentur, 224. Israelitarum in deserto nec lora calcamentorum rupta, nec calcamenta contrita, 224. In junioribus simul crescebant, 224.

J

JACOB servivit sacerdoti, 226. Lia Synagoga, Rachel Ecclesia. Pro his servit Christus, 226. Omnes filii sunt sive ex liberis uxoris, sive ex ancillis, 226, 230. Servivit Christus usque ad crucem pro variis et multiforbibus hominibus, 227. Lia, ut Synagoga, infirmi oculi, 227. Rachel furata deos Labani imago gentium conversorum, 227. Jacob lactatus cum Verbo, 218. Jacobi femur tetigit atque ut marcesceret fecit, 218. Id figura passionis qua Christus emarcuit, 218. Jacobi nuptiis mysterium continetur, 226. Et non licebat duas sorores ducere, 226. Jacob semper fratri invisus, 227. Ita et Christiani Judæis et omnibus omnino hominibus, 226.

JAO, nomen Dei Judæorum ex Diodoro, 14.

JAPETUS cœli et terræ filius quæ antiquissimus, 508. Japheti et Sem posterî a Deo benedicti, 230. Utrisque in servitutem addicti posterî Chanaan, 250. Omnes in amicitiam et convictum Christus vocavit, 230.

Jejunium ab Isala præscriptum observant Christiani, 137. Jejunium verum in quo positum, 115. Jejunia ante baptismum, 79.

JERUSALEM quæ non amplius expugnatur propter peccata populorum, 125. Jerusalemæ Kerum venturus Christus, 147, 148. Jerusalem œdificabitur, ornabitur et amplificabitur, 177, 178. Jerusalemis Christus videbitur, 183. Jerusalemis Christum agnoscent qui pupugerat, 137. Jerusalemis Christus æternum lumen fulgebis, 204.

JESSE proavus Christi, 64.

JESUS CAMERUS, Dei Verbum et primogenitus et virtus, 57. Solus proprie ex eo genitus, 57. Jesus Christus Verbum prima Patris progenies, 56. Jesus idem ac salvator, 64. Jesus et hominis et salvatoris significationem habet, 93. Jesus ipse ille est qui patriarchis visus est et homo factus et semper est, 204. Jesus Christus factus homo Patris voluntate instaurandi et revocandi generis humani causa, 57. Jesus Christus noster doctor, 51. Natus ad hoc munus, 51. Jesus Christus Verbum forma indutum et homo factum, 47. Jesus genitus ex Virgine per virtutem Verbi, 71. Jesus Christus Dei Filius, et Apostolus, 50. Jesus Dei Filius etiamsi homo tantum esset, dignus esset qui Deus vocaretur, 57. Sed singulari modo et a communi creatione alieno genitus est Verbum Dei, 57. Jesum Christum inculpatum in omnibus demonstrant et opera illius et quæ in ejus nomine fiunt miracula, 133, et doctrina et quæ de illo sunt prophetiæ, 133. Jesu nomen omnes principatus et regna metuunt, 225. Jesu nomen principatus omnis reformidat, 204. Per Jesu nomen introductus populus in terram, 201. Jesu nominis virtute deductus sunt vaccæ, quas Azotii dimiserant, 225. Jesu nomen Dei nec Abraham nec Jacobo declaratum, et Assæimpositum, 172. Jesu nomen in prima acie, cum populus debellaret Amalec, 188. Jesus Israelitis ex Ægypto eduxit, 215.

JESUS sacerdos sordide vestitus, quia fornicariam uxorem acceperat, 209. Torris est extractus ex igne quia remissionem peccatorum accepit, 209. Increpito etiam, qui ei adversabatur, diabolo, 209. Ita Christiani per gratiam Jesu sordida mala exuerunt, 209. Virtus per Jesum immissa increpat diabolum et discedit ab eis, 209.

JOANNES Christus credebatur ob sanctum vivendi genus, 186. Vestis ex pilis cameli, zona pellicea, cibus locustæ et mel agrestis, 186. Joanni superveniens Christus finem attulit vaticinandi et baptizandi, 147. Joannes Baptista vincula et mors, 145. Joannes ultimus prophetarum apud Judæos, 145.

JONÆ quæ evenerunt figura erant eorum quæ Christo eventura erant, 201. Jonæ signum Christus Judæis dabat, ut saltem post ipsius resurrectionem respicerent, nec eorum urbs periret, 203. Jonæ mœrorem iniquum arguit Deus, 201, 202.

JONIS Athenas adventus, 274. Jonica profectio, 269.

JOSEPHUS faber, 186. Joseph metu percussus Mariam non eiecit, 175. Ex stupro gravidam crediderat, 175.

JOSEPHUS, 15, 14, 595. Testis citatur historia Septuaginta

interpretum, 17.

JOSUE nomen Jesu accepit et populum in terram sanctam introduxit, 206. Ita et Jesus æternam nobis possessionem dabit, 206. Solem stare fecit, sed accepto Jesu nomine et ejus Spiritu roboratus, 206. Circumdedit populum secunda circumcisioe cultris lapideis, 206. Id prædicatio fuit circumcisioe quam a Christo accepimus, 207.

JUBA de rebus Assyriorum scripsit, 275. Historiam se a Beroso accepisse dicit, 275.

JUDAS princeps generis Judæorum a quo ita dicti, 65. De Juda dictum non est, *Ipse erit expectatio gentium*, 215. Sed de Christo quem expectant omnes gentes, 215.

Judæi et Samaritani vocantur Israel et domus Jacob, 74. Judæi sub Amose ex Ægypto profecti, 275. Judæi semper eadem audiunt, nec Deo committente contremiscunt, 216. In hoc tantum sapientes ut male agant, 216. Absconditum Dei consilium aut fidele testamentum Domini invenire non possunt, 216. Filii insipientes, 150. Judæorum corda excæcata, et aures obturatae, 130. Judæorum duritia cordis, 112. Semper ingrati et justorum interfectores, 197. Faciles et proclives ad oblivionem Dei, 119. Cum manna eederent et miracula viderent, vitulum conflaverunt, 120. Ne Dei nomen profanaretur apud gentes, aliquos ex illis vivos reliquit, 120. Labiis tantum Deum ejusque Christum colunt, 136. Synagoga improborum canes et venatores, 199. Congregati canum ductores ut Christum condemnarent, 199. Capita movebant in Christum, et labia distorcebant, 196, et naribus inter se certabant, 196. Christum rejecerunt paucis exceptis, 74. Judæos Christum rejectores prædictum a prophetis, 72. Judæi nomen Jesu profanant et operam dant, ut in toto orbe profanetur, 215.

Judæorum sacerdotes fecere ut nomen Jesu in toto orbe profanaretur, 210. Christianis sordida indumenta imposuerunt, 210. Detectos homines per totum orbem miserunt, 202. Dixerunt sectam implam a plano quodam Jesu exortam, 202. Addiderunt ut illa facinora docuisse, quæ adversus Christianos ubique spargunt, 202. Judæi auctores rumororum quæ de Christianis spargebantur, 117. Miserunt Jerusalemis selectos viros qui hæc crimina spargerent, 117. Perfecerunt ut in Christum acerba, et tenebrosa et injusta in toto orbe jaclarentur crimina, 118. In synagogis Christum execrantur, 143. Blasphemant Christum, 135. Christum, ut Deo inimicum et maledictum, in crucem actum esse dicunt, 191. Christianis maledicunt in synagogis, 192. In synagogis post præceca cachinui in Christum docentur a magistris, 228. Benedictum Dei populum execrantur, 216. Christianos diris devovent in synagogis, 117, 191, 202. Christianos oderunt, et necem ac supplicia inferunt, cum hujus rei potestatem habent, 62, 192. Christianos occiderunt quoties adfuit potestas, 117. Merito et patria pulsî, 201. Sibi tamen attribuunt illud: *Angustias affectam congregabo*, 206. Judæorum terræ vastatio prædicta, 71. Cavent imperatores ne quis in ea sit Judæus, 71. Ingredientium Judæo mors constituta, 71. Judæorum nulli Jerusalem licet ascendere, 116. Judæi nulla alia nota dignoscuntur nisi circumcisioe, 116. Judæi instar arenae maris, 215. Amaritudinis et impietatis aquas bibunt, Dei autem verbum respuunt, 215. Semper ob genus inflati spe vana salutis, 197. Salutem sibi promittunt quia semen Abraham sunt, 140. Justî sibi videntur, quia filii sunt Abraham, 125. Videntur sibi soli esse Israel, 216. Salvos se fore confidunt, quia semen sunt Jacob, 219. Quocunque venerint aut militantur, uxores ducunt nomine matrimonii, 252. Judæorum magistri quatuor aut quinque uxores permittunt, et si quis venustam aspiciens concupiverit, 226. Ad dispensatio quedam et mysteria per patriarchas peragebantur, 232. Judæorum magistri salutem promittunt omnibus posteris Abraham, etiamsi in Deum contumaces sint, 250. Dicunt peccatoribus non imputaturum Deum modo illum cognoscant, 231.

Judæis charitas deficit, 191. Proprium regem habuerunt, quoad Christus apparuit, 63. Postquam prædicit, Romani Judæis imperarunt, et omnem eorum terram ditioni suæ adjecerunt, 63. Judæis usque ad Christum nunquam deficit propheta et princeps, 148. Sub Herode Ascalonita habebant principem sacerdotum, 148. Babyloem abduclis non deficit propheta qui dux esset et princeps, 148. At post Christum nullus propheta nec rex proprius, 148. Terra penitus vastata, 148. Apud Judæos nulli post Christum prophetæ, 185. Judæi quidquid olim habuerunt donorum, id translatum in Christianos, 179. Judæi ab ortu solis ad occasum non diffusi, 210. Gentes videre est in quibus nemo ex illis habitavit, 210.

Judæi manus et pedes et digitos et animam Deo, ut animali attribuunt, 207. Hinc Patrem visum esse dicunt, 207. Non differunt ab ethnicis, dum Deo ut indigenti eadem offerunt, ac ethnicis simulacris, 235. Justitiam po-

nunt in legis observatione, etiamsi pleni sunt animi dolo et nequitia, 114. Justitiam ponunt in Sabbatis et circumcissione et pane absque fermento, 122. In cibis, circumcissione, Sabbatis, jejuniis et novitiis, 235. Assident lunæ ut dies observent, 235. Legem Domini immaculatam interpretantur legem Moysis, 131. Negant animatum omne concessum fuisse Noe, 119. Scripturas scire sibi videntur, sed eas non intelligunt, 169. Sacros libros non intelligunt, quamvis legant, 169. Intelligere non possunt ea quæ sunt Dei, 136. Oderunt Christianos quia Scripturas intelligunt, 135. Judæorum magistri volunt se appellari, Rabbi, 205. Magna explicare non audent, 205. Sed tantum quid sint cameli feminæ, aut cur tot olei et similæ mensuræ in donis, 205. Non ad viniorem cujusque facti causam, sed ad corruptionis plenas affectiones respiciunt, 226. Magnas quæstiones negligunt, in minutis occupantur, 201. Judæi quæ eludere non possunt, ita scripta esse negant, 166. Quæ vero ad humanas actiones trahi posse videntur, ea non in Christum nostrum, sed in quem ipsis placet transferunt, 166. Quæstiones ponunt Christianis, ut eos in angustiis concitant, 180. Nihil habent quod dicant, si in firmiore Christianum inciderint, 180. Si quid eis minus placeat, aut minus intelligant, id in piaculi loco ponunt, 209. Eodem modo a Deo judicabuntur, 209. Judæi omnes non Filium sed Deum nomine carentem apparuisse volunt, 81. Unde arguuntur a Spiritu quod Deum non cognoscant, 81. Judæi omnes Deum Patrem Abraham apparuisse volunt, 152. Dicunt Deum dixisse: *Faciamus*, vel secum, vel elementis, vel angelis, 159. Inter Judæos hæresis, quæ Deum angelis putat dixisse, *Faciamus*, 159. Ac angelorum opus esse corpus humanum, 159. Judæi omnes Christum hominem ex hominibus expectant, 145. Ab Eliâ unctum iri dicunt, 145. Jesum negant esse Christum quia nondum venit Eliâ, 145. Christum, si natus est, negant seipsum nosse, aut virtute ulla præditum, nisi ab Eliâ unctus fuerit, 110. Judæis novæ videntur Scripturæ quæ Christum Deum esse probant, 150. Quamvis eas quotidie legant, 150. Coguntur fateri Christum passibilem et adorandum Deum esse, 166. At eum nondum venisse dicunt, 166. Ad blasphemias redacti testimonii Isaiæ et Jeremiæ, in quibus Christus ut ovis et agnus describitur, 170. Regem gloriæ dicunt Ezechiam, alii Salomonem, 181. Fatenur quidquid prophetæ dixerunt aut fecerunt, signis et imaginibus involutum fuisse, 187. Psalmum *Dicit Dominus Domino meo*, in Ezechiam dictum volunt, 130, 180. *Deus, judicium tuum regi da* in Salomonem, 131, 161. Quia hic psalmus in Salomonem est inscriptus, 131, 161. Fatenur de Christo dictum esse a Michæa, *De Sion exibit lex*, etc., 205. Sed negant eum venisse, 205. Aut si venerit, nondum cognosci, 205. Negant psalmum xxi in Christum dictum fuisse, 195. Dicunt Deum dixisse terræ aut Judæis: *In diluvio Noe servavi te*, 229. Psalmum xxii in Salomonem dictum volunt, cum tabernaculum inferret in templum, 153. Judæorum magistri suos moment, ne cum Christianis loquantur, 205. Iuque valde vetant, 154. De lege et proselytis intelligunt illud, *Posui te in lucem gentium*, 215. Tempus apud Daniele centum annos interpretantur, 129. Judæos designabat asina clitelaria, 149. His enim imposita lex erat, 149. Judæos Christus in eum credentes suscipiet et eis benedicet, 150. Judæi nominetenus sunt Sadducæi, et similes sectæ, Genistarum, Meristarum, Gallæorum, Hellenistarum, Pharisæorum et Baptistarum, 178. Judæi Septuaginta interpretationem in quibusdam veram non esse dicunt, 166. in Judæorum synagogis servatur interpretatio Septuaginta, 170. Judaicum bellum nuper confectum, 62. Judaicum bellum, 110. Nuper gestum, 102.

Judices rumorem malum et inveteratum sequi non debent, 44, 45. Judices improbi in potestates sunt dæmonum, 88. In semetipsos sententiam ferunt, cum iniqua judicant, 44. Judicis, non petitionibus et clamoribus agendum, 84. Non damnantur rei nisi fuerint convicti, 45. Pœnas justitiæ debent, qui damnant homines non convictos, 45. Privati inculpata vitæ et doctrinæ suæ rationem exhibere debent, et qui præsumt non vim et tyrannidem, sed pietatem et philosophiam sequendo judicare, 44.

Judicium non a Minoe et Rhadamantho fiet, sed a Christo, 48, 248. Judices non Minos et Rhadamanthus, sed Deus, 265. Judex est ipse creator Deus, 248. Judicium Dei non effugient Minos et Rhadamanthus, 289. Imo nec illorum pater, 289. Pro ratione acceptarum a Deo facultatum rationem reddemus, 289. Judicium post finem hujus vitæ futurum, 8. Illud prædicant non solum prophetæ, sed etiam poætæ et philosophi, 8. Unusquisque ad æternam penam aut salutem proficiscitur, 49. Christiani non tam sancte viverent, nisi Deum humano generi præesse crederent, 289. In judicio ne damnentur, sancte vivunt Chri-

stiani, 289. Nemo vitium eligeret, si sciret se ad æternam damnationem proficisci, 49. Deum nihil latet, sed patiens est et expectat dum judicet, 377. Permittit Deus ut mali bonos opprimant, quia mori cullibet homini statutum, 95. In præsentī vita nec boni debita præmia referunt, nec mali, 332. Debitas gravissimas sceleribus pœnas non potest vita mortalis sustinere, 332. Mors debitam meritis mercedem præripit, 332. Totius vitæ rationem Deo reddemus, 288. Pœnæ et præmia pro meritis cujusque actionum, 54. 69. Cogitationes in judicium vocabuntur, 510. Præmia bonis et malis retribuet Deus, 376. Remuneratio pro meritis actionum, 70. Statutum Deo remunerare bona et mala, 70. Judicium si non esset, nihil amplius haberent homines quam belluæ, 332. Virtus insipientis esset, voluptas maximum bonum, 332. Judicium si quis neget, is aut Deum non esse dicat necesse est, aut lapidi similem manere, ac virtutem et vitium sola opinione hominum consistere, 61. Nihil hic mali pati possumus, quod conferendum sit cum præmiis, 288. Judicium extremum, 210. Christus veniens sua ab omnibus reposcet, 218. Dispensatorem suum non condemnabit, si illum noverit ad omnem mensam dedisse quæ acceperat, 218. In judicii die plangent quicunque Christum pupugerunt, 211. In resurrectione induent incorruptionem boni: iniqui in perpetuo sensu in ignem cum dæmonibus mittentur, 74. Non judicabuntur teneri pueri quia nihil boni aut mali fecerunt, 327. Judicii causa conflagratio, non conversio naturali, 95. Dæmones persuadere non poterunt nullam esse ad malorum supplicium conflagrationem, 77. Judicium generale differitur propter eos quos Deus prævidet salvos futuros, 61. Judicium differitur quia quotidie nonnulli convertuntur, 156. Conflagrationem nondum inducit Deus propter præcognitum ab eo numerum bonorum, 70. Judicium nondum facit Deus propter Christianos, 95. Nisi ita esset, non liceret insectari Christianos, 95. Ignis delapsus omnia dissolveret, 93. Futuram conflagrationem docuit Moyses, 79. De judicio et resurrectione Plato et Homerus in Ægypto doctrinam prophetarum cognoverunt, 26, 27. Judicium non solum a piis prædicatum, sed etiam ab externis, 17. De judicio poetarum testimonia, 58. Judicium Dei futurum agnoscit Æschylus, 578. Poetarum nonnulli dixerunt homines pro meritis puniri, 377. Judicia Deus generalia et particularia fecit, 197.

Juno terra, 298. Juno aer, 284, 298. Venit ad Semelen sub anus forma, 262. Juno Samia et Argiva Smilidis manus, 295. Junonis cum Jove horribilis concubitus, 382, 386.

Jupiter in antro nascitur, 508. Furtim eripitur a Curetibus, 2. Vinculis patrem constringit et cum fratribus regna partitur, 2. Nutritus a caprea, 345. Qua maciata et pelle detracta fecit sibi indumentum, 345. Patrem in tartara detrusit, 295. Parricida et ex parricida natus, 66. Jovis incesti coitus cum sorore, adulteria, illata pueris stupra, 345. Uxore usus est propria sorore, 509. Matri Rhææ in draconem versæ vim intulit in dracem versus, 296. Cum filia miscetur, 251. Testes hujus rei Eleusis et draco mysticus, 251. Ex matre et filia liberos suscepit, 509. Thyestæ ipso scelestior, 509. In auri forma influxit in Danaen, 164. In Antiope Satyrus, in Danae aurum, apud Ledam alas habet, 5. Ganymedem rapit, 5. Semelen amat, 5. Legere illi debent Græci legem adversus eos qui patrem puisant et adversus adulteros, 5. Jupiter draco propter Proserpinam, 252. Fit olor et aquila, 252. Amator Ganymedis et multarum mulierum, 56. Antiope et Ganymedem amavit, 58. Liberatur centimani auxilio per Tethydem impetrato, 58. Hinc sollicitus est ut multis Græcis perniciem ferat Achilles, 59. Jovis cum Junone horribilis concubitus, 382, 386. Ganymedem habet a poculis et de turpi puerorum amore gloriatur, 252. Ut comprehendi non possit, devorat Phanetem, 296. Metum deglutit, 265, 382. Jupiter belli auctor et perjurii causa pro filiam, 7. Vinculus fuisse a diis nisi Briareum timuissent, 7. De impotentibus illius amoribus, 7. Diis scelerata convivium parat, 382. Cum Junone infanda illius flagitia, 382. Cælo et terra posterior et Cretensis, 502. Jupiter invidiosus somnium hominibus abscondit, 262. Jovis sepulcrum monstratur, 267. Quidam mentiri volunt Cretenses, 267. Jovis sepulcrum in Creta, 344. Jovem mortuum negat Callimachus; et natum fatetur, 308. Sepulcri argumentum est antrum in quo natus est, 308. Jovi Latiaris sanguis hominis occisi libatur, 97. Jupiter Latiaris humanum sanguinem sicit, 386. Jupiter Tragedus apud Romanos coitur, 386. Latiaris, 267. Capitolinus, 544. Jupiter olim in monte Ida, nunc ubi sit ignoratur, 349. Jupiter ignis, 298. Jupiter fervida essentia, 281, 298. Jupiter masculo-femina, ser biformis, 296. Jovis cum Europa et Leia coitus, terræ et aeris coitus, 500. Jupiter id quod mascula una est aeris, Juno femineum, 299. Hinc soror et conjux, 500.

Jupiter tempestas quæ celum serenat, 296. Unde solus Saturnum effugit, 298. Jove genus sumus, 353. Jove omnia plena, 353. Ab Jove incipiendum, 353. Jovis beneficia in homines, 353. Jupiter dixit malorum angelorum, 250. De Jove volucrum currum agentilocus Platonis, 301. Joves multi, 344. Jovis multi filii, quorum facta nefaria prohibentur, 56. Jovis filiorum diversa mortis genera, 57. Jovis fratres cum eo regna partiti, 252. Jovis facinora pleniori ore a poetis cantantur, 386.

Jasurandum iniquum a Deo patri docet Euripides, 378. Jusjurandum interponit Deus propter incredulitatem Judæorum, 150. Non jurandum omnino, sed vera semper dicenda, 53.

Jussio Dei, id est verbum ejus, 359.

Justus gentilis fuit, 5. Incircumcisus, 126. Ad Stoicum se confert, 103. Discedit quia de Deo nihil discit, 103. Peripateticum de mercede agentem ne philosophum quidem arbitratur, 105. Pythagoreum relinquit, quia musicæ, astronomiæ et geometriæ studia præscribebat, 103. Platonico se tradit, 105. Effertur contemplatione idearum, 105. Beattitudinem philosophiæ præmium existimat, 104, 105. Metempsychosin credit, 106. Mundum increatum non putat, 107. Adhuc gentilis cognoverat oraculi responsum, in quo sapientia solis Chaldæis et Hebræis tribuebatur, 15. Justinus Platonico considerabat aliorum hominum errores, 104. Quomodo nihil agant quod Deo placeat, 104. Delectatur deambulationibus, in quibus secum solus colloquitur, 104. Proficiscitur in agrum mari proximum, 104. Loco appropinquatum assectatur senex, 104. Discit ab eo Justinus philosophiæ præferendos prophetas, 109. Nec lege, sed Christi sanguine hominem justificari, 109. Inde existit philosophus, 109. Ab eodem accepit quæ de lege Moysis disserat, 122. De criminibus in Christianos conjectis audiebat, 96. Mendacium agnoscit, ubi eos ad mortem impavidos videt, 96. Imo seipsum de ferre morte damnandos, 96. Calumnias et auctores contempsit, seque gloriatur esse Christianum, 97. Non sine causa discessit a gentibus, 1.

Justinus vidit Alexandriæ vestigia cellularum adhuc exstantia, 17. Rem didicit ex incolis, qui eam a majoribus acceperant, 17. Vidit Cumis sæculum in quo Sibyllam oracula edidisse narrabant, 53. Omnia didicit a perductoribus, 54. Loculum vidit in quo asservabantur filiius reliquia, 79. Omnes hortatur, ut gratias acceptis, gratis et copiose participes fiant, 151. Ne vel hac de causa condemnentur in judicio, 154. Chartæ adductus scribit librum *De monarchia*, 56. Pigmentis verberum non utetur, 56. Sed argumentis ex vetusta Græcorum poesi petitis, 56. Scribit adversus omnes hæreses, 60. In convertendis hæreticis et Judæis occupatur, 179. Exercitatus est in controversiis, 146. Gratia ei concessa ut Scripturas intelligat, 154. Nihil curat nisi ut verum dicat, 213. Etiam si vestigio discerpi oporteat, 213. Judicium Dei formidat ac de nemine judicat eum ex numero electorum non esse, 161. Cæsarem scripto ad Acta deponendo compellavit, 214. Samaritanos accusare non dubitavit, 214. Non ad gratiam imperatores alloquitur, neque assentatum venit, 44. Nihil celat ne improbe agere videatur, 79. Rogat imperatores, ut senatum et populum libelli sui cognitores asciscant, 77. Et statua Simonis Magi dejicitur, 77.

Justinus philosophi vestem gerit, 101. Mane ambulat in xysti spatibus, 101. Occurrunt Judæi, quibuscum colloquitur, 101. Scripturas refert, non verba ostentat, 159. Justinum a proposito nulli cachinui dimovere possunt, 164. Quibus ex rebus adversarii refellendi rationem ducunt, ex his demonstrationes ducunt, 164. Misericordia commotus in Judæos, persuadere illis conatur, 135. Ut saltem in die judicii crimine vacet, 135, 140. Omnia simpliciter ac sine dolo profert, 218. Sperans alicubi esse bonam terram et timens judicium, 218. Tryphonem subirascentem leniori voce conatur attentum facere, 178. Propter eos qui postride venerant, multa repetit, 175. Id gratum Tryphoni et sociis, 175. De vocula contendendum esse non putat, 215. Judæis non objicit Scripturæ testimonia quæ non agnoscunt, 215. Citat Scripturam, ut Judæi, non ut Septuaginta, 225. Justinum monet Trypho diem procedere, 163. Pergit Judæos edocere, quamvis probe cum eo non agant, 161. Sic agere solet cum omnibus, 161. Navigationem futuram quotidie expectat, 232. Quotidie, si maneret, cum Judæis libenter colloqueretur, 232. Fateitur se nihil majus precari illis posse, quam ut Jesum Christum agnoscant, 232. Justinus scriptis consignavit quidquid cum Tryphone disseruit, 177. Non enim humanis doctrinis adherere vult, sed Deo et his quæ ab Illo tradita, 177. Justinus admirandus, 259. Latronibus dæmones comparabat, 259. Philosophos gulæ et fraudis arguebat, 260. Persecutio ubique sævienti cogit eum novam Apologiam offerre,

88. Rogat imperatores ut subscribant libello, 96. Expectat ut a philosophorum aliquo insidiis appetatur, et ad stipitem affigatur, 90. Aut certe a Crescente, 90. Hunc arguerat nihil scire eorum quæ ab Christianis spectantur, 91. Paratus est coram imperatoribus Christus, cum eo disputare, 91. Crescens necem illi machinatus est, 259.

Justitia omnis libarum distributa, 190. Duobus præceptis justitia omnis et pietas impletur, 190. Is vere justus qui diligit Deum ex toto corde et ex totis viribus et proximum ut seipsum, 190. De justitia, 388. Justitia est pari pari referre, 311. Non satis est Christianis justos esse, sed boni et malorum patientes esse volunt, 311. Justificari non possunt nisi in Christo, 258. Unius justitia justitiam nostram abscondit, 258. Efficiendo ut ex injustis justifiamus, 258. Justitiæ mensura ex nobis et proximis nostris judicanda, 310. Peccata expurgare tota maris aqua non possit, 115. Fide per sanguinem Christi expiamur, 115. Justitia non in circumcissione et Sabbatis et pane absque fermento posita, 112. Sed in morum conversione, 115. Christus sanguine expiat eos, qui ipsi credunt, 65. Circumcisionem spiritualem Henoch et alii custodierunt, 139. Hæc nihil aliud est nisi Dei et Christi cognitio et æterni juris observatio, 126. Sive quis Persa sit aut Scythia, 126. Justitia stabilis, 212, 215. Justitia eadem semper omni hominum generi præscripta, 118, 123, 127. In omni hominum genere exhibet Deus totam justitiam, 190. Et quæ semper et ubique justa sunt. Nullum est genus quod ignoret adulterium esse malum et fornicationem et homicidium et alia similia, 190. Qui ea faciunt, inique a se fieri non ignorant, 190. Is exceptis qui naturales notiones aut extinxerunt aut inhibitas tenent, 190. Nam pati nolunt quæ aliis faciunt, et sibi invicem ea exprobrant, 190. A justitia et pietate delapsus ad injustitiam et impietatem, ut peccator et injustus et impius numeratur, 143.

L

Labyrinthis similes libri gentilium, 265. Lacedæmonii colunt Philonem Tyndari filiam, 279. Agamemnonem Jovem colunt, 279.

LACRIMÆ, 294.

LÆRUS, 273.

LACUS, 352.

LAIIS meretrix, 272.

LAIUS cædes, 46.

Lapis Christus, 207. Lapis Christus significat, 188. Lapis angularis Christus et sine manibus abscissus, 207.

LATONA nutrix Apollinis et Dianæ, 306. Fit vile animal, 284.

Laudem qui sibi arrogant, aliorum testimonium exspectat, 245.

LEARCHIS, 270.

LECTOR, 83.

LEDA, 300.

Legio prima, decima, gemina, 86.

Leo simiis sibi medicator, 259. Leo rapient et rugiens vel Herodem designat, 198. Vel diabolum, 198.

LEONIS commentarii servantur, 267.

LEOCHARIS, 272.

LEUCIPPI de principiis sententia, 404. Leucippi filias rapiunt Castor et Pollux, 251.

Lex una omnibus esse deberet, 267. Quot civitates, tot legum institutiones. Quæ apud alios turpia apud alios præclara, 267. Cum matre conjungi turpe Græcis videtur, præclarum Magis Persarum, 267. Leges variæ pro gentium varietate, 95. Leges malæ a demonibus, 95. Leges et opiniones malas recta ratio adveniunt rejiciendas docuit, 95. Leges humanæ homines convertere non poterant, 49. Leges et imperatores omnibus religionibus libertatem excepta Christiana concedunt, 280. Merito punirentur Christiani, si nullum Deum agnoscerent, 283. Nullum Deum arbitrari impium et nefarium leges et imperatores judicant, 280. Leges humanas improbus quis etiam lateat, 310. Lex non causa est supplicii sed legis prætergressio, 368. Non propter leges latere conantur malefici, sed quia homines falli posse existimant, 49. Si persuasum haberent, Deum nihil latere posse nec factum nec cogitatum, saltem ob impendenda supplicia honestatem colerent, 50. Legislatorum parens Deus, 94. Legislatores Ægyptiorum, 24. Legislatores Lycurgus, Draco et Mino, 395. Cum legibus humanis rationem non habemus, 310. Doctrina nostra a Deo tradita, 310. Lex quædam divina, ut vitium cum virtute pugnet, 309. Secundum leges Romanas Christiani uxores ducunt, 310. In victu et vestitu instituta indigenarum sequentes, virtutis suæ admirationem movent, 258. Obsequuntur legibus et vita leges superant, 256.

Lex divina natura et universe et perpetuo observanda,

nunt in legis observatione, etiamsi pleni sunt animi dolo et nequitia, 114. Justitiam ponunt in Sabbatis et circumcissione et pane alsque fermento, 122. In cibis, circumcissione, Sabbatis, jejunio et novitiis, 235. Assident lunæ ut dies observent, 235. Legem Domini immaculatam interpretantur legem Moysis, 131. Negant animatum omne concessum fuisse Noe, 119. Scripturas scire sibi videntur, sed eas non intelligunt, 169. Sacros libros non intelligunt, quamvis legant, 169. Intelligere non possunt ea quæ sunt Dei, 156. Oderunt Christianos quia Scripturas intelligunt, 135. Judæorum magistri volunt se appellari, Rabbi, 205. Magna explicare non audent, 205. Sed tantum quid sint cameli feminæ, aut cur tot olei et similis mensuræ in donis, 205. Non ad diviniorem cujusque facti causam, sed ad corruptionis plenas affectiones respiciunt, 226. Magnas quæstiones negligunt, in minutis occupantur, 201. Judæi quæ eludere non possunt, ita scripta esse negant, 166. Quæ vero ad humanas actiones trahi posse videntur, ea non in Christum nostrum, sed in quem ipsis placet transferunt, 166. Quæstiones ponunt Christianis, ut eos in angustiis concitant, 180. Nihil habent quod dicant, si in firmiorem Christianum inciderint, 180. Si quid eis minus placeat, aut minus intelligant, id in piaculi loco ponunt, 209. Eodem modo a Deo judicabuntur, 209. Judæi omnes non Filium sed Deum nomine carentem apparuisse volunt, 81. Unde arguuntur a Spiritu quod Deum non cognoscant, 81. Judæi omnes Deum Patrem Abraham apparuisse volunt, 152. Dicunt Deum dixisse: *Faciamus*, vel secum, vel elementis, vel angelis, 159. Inter Judæos hæresis, quæ Deum angelis putat dixisse, *Faciamus*, 159. Ac angelorum opus esse corpus humanum, 159. Judæi omnes Christum hominem ex hominibus expectant, 145. Ab Elia unctum iri dicunt, 145. Jesum negant esse Christum quia nondum venit Elias, 145. Christum, si natus est, negant se ipsum nosse, aut virtute ulla præditum, nisi ab Elia unctus fuerit, 110. Judæis novæ videntur Scripturæ quæ Christum Deum esse probant, 150. Quamvis eas quotidie legant, 150. Coguntur fateri Christum passibilem et adorandum Deum esse, 166. At eum nondum venisse dicunt, 166. Ad blasphemias redacti testimoniis Isaïæ et Jeremiæ, in quibus Christus ut ovis et agnus describitur, 170. Regem gloriæ dicunt Ezechiam, alii Salomonem, 181. Fatentur quicquid propheta dixerunt aut fecerunt, signis et imaginibus involutum fuisse, 187. Psalmum *Dixit Dominus Domino meo*, in Ezechiam dictum volunt, 150, 180. *Deus, judicium tuum regi da* in Salomonem, 151, 161. Quia hic psalmus in Salomonem est inscriptus, 151, 161. Fatentur de Christo dictum esse a Michæa, *De Sion exibit lex, etc.*, 205. Sed negant eum venisse, 205. Aut si venerit, nondum cognosci, 205. Negant psalmum xxi in Christum dictum fuisse, 193. Dicunt Deum dixisse terræ aut Judæis: *In diluvio Noe servavi te*, 229. Psalmum xxii in Salomonem dictum volunt, cum tabernaculum inferret in templum, 153. Judæorum magistri suos monent, ne cum Christianis loquantur, 205. Idque valde vetant, 154. De lege et proselytis intelligunt illud, *Posui te in lucem gentium*, 215. Tempus apud Daniele centum annos interpretantur, 129. Judæos designabat asina clittellaria, 149. His enim imposita lex erat, 149. Judæos Christus in eum credentes suscipiet et eis benedicet, 150. Judæi nominetenus sunt Sadducei, et similes sectæ, Genistarum, Meristarum, Galilæorum, Hellenistarum, Phariseorum et Baptistarum, 178. Judæi Septuaginta interpretationem in quibusdam veram non esse dicunt, 166. In Judæorum synagogis servatur interpretatio Septuaginta, 170. Judaicum bellum nuper confectum, 62. Judaicum bellum, 110. Nuper gestum, 102.

Judices rurem malum et inveteratum sequi non debent, 44, 45. Judices improbi in potestate sunt dæmonum, 88. In semetipsos sententiam ferunt, cum iniqua judicant, 44. Judicis, non petitionibus et clamoribus agendum, 84. Non damnantur rei nisi fuerint convicti, 45. Pœnas justitias debent, qui damnant homines non convictos, 45. Privati inculpatam vitæ et doctrinæ suæ rationem exhibere debent, et qui præsumunt non vim et tyrannidem, sed pietatem et philosophiam sequendo judicare, 44.

Judicium non a Minoe et Rhadamantho fiet, sed a Christo, 48, 248. Judices non Minos et Rhadamanthus, sed Deus, 205. Judex est ipse creator Deus, 248. Judicium Dei non effugient Minos et Rhadamanthus, 289. Imo nec illorum pater, 289. Pro ratione acceptarum a Deo facultatum rationem reddemus, 289. Judicium post finem hujus vitæ futurum, 8. Illud prædicant non solum prophetæ, sed etiam poetas et philosophi, 8. Unusquisque ad æternam pœnam aut salutem proficiscitur, 49. Christiani non tam sancte viverent, nisi Deum humano generi præesse crederent, 288. In judicio ne damnentur, sancte vivunt Chri-

stiani, 289. Nemo vitium eligeret, si sciret se ad æternam damnationem proficisci, 49. Deum nihil latet, sed patiens est et expectat dum judicet, 577. Permittit Deus ut mali bonos opprimant, quia mori cullitit homini statutum, 95. In præsentī vitæ nec boni debita præmia referunt, nec mali, 332. Debitas gravissimas sceleribus pœnas non potest vitæ mortalis sustinere, 332. Mors debitam meritis mercedem præcipit, 332. Totius vitæ rationem Deo reddemus, 288. Pœnæ et præmia pro meritis cujusque actionum, 54. 69. Cogitationes in judicium vocabuntur, 510. Præmia bonis et malis retribuet Deus, 576. Remuneratio pro meritis actionum, 70. Statutum Deo remunerare bona et mala, 70. Judicium si non esset, nihil amplius haberent homines quam belluæ, 332. Virtus insipiens esset, voluptas maximum bonum, 332. Judicium si quis neget, is aut Deum non esse dicat necesse est, aut lapidi similem manere, ac virtutem et vitium sola opinione hominum consistere, 61. Nihil hic mali pati possumus, quod conferendum sit cum præmiis, 288. Judicium extremum, 210. Christus veniens sua ab omnibus reposcet, 218. Dispensatorem suum non condemnabit, si illum noverit ad omnem mensam dedisse quæ acceperat, 218. In judicii die plangent quicunque Christum pupugerunt, 211. In resurrectione induent incorruptionem boni: iniqui in perpetuo sensu in ignem cum dæmonibus mittentur, 74. Non judicabuntur teneri pueri quia nihil boni aut mali fecerunt, 327. Judicii causa conflagratio, non conversio naturali, 95. Dæmones persuadere non poterunt nullam esse ad malorum supplicium conflagrationem, 77. Judicium generale differtur propter eos quos Deus prævidet salvos futuros, 61. Judicium differtur quia quotidie nonnulli convertuntur, 156. Conflagrationem nondum inducit Deus propter præcognitionem ab eo numerum bonorum, 70. Judicium nondum facti Deus propter Christianos, 95. Nisi ita esset, non liceret insectari Christianos, 95. Ignis delapsus omnia dissolveret, 95. Futuram conflagrationem docuit Moyses, 79. De judicio et resurrectione Plato et Homerus in Ægypto doctrinam prophetarum cognoverunt, 26, 27. Judicium non solum a piis prædicatum, sed etiam ab externis, 17. De judicio poetarum testimonia, 58. Judicium Dei futurum agnoscit Æschylus, 578. Poetarum nonnulli dixerunt homines pro meritis puniri, 577. Judicia Deus generalia et particularia fecit, 197.

Juno terra, 298. Juno aer, 284, 298. Venit ad Semelen sub anus forma, 262. Juno Samia et Argiva Smilidis manus, 293. Junonis cum Jove horribilis concubitus, 582, 586.

Jupiter in antro nascitur, 508. Fortim eripitur a Curetibus, 2. Vinculis patrem constringit et cum fratribus regna partitur, 2. Nutritus a caprea, 345. Qua maciata et pelle detracta fecit sibi indumentum, 345. Patrem in tartara detrusit, 295. Parricida et ex parricida natus, 66. Jovis incesti coitus cum sorore, adulteria, illata pueris stupra, 545. Uxore usus est propria sorore, 509. Matri Rhea in draconem versæ vim intulit in dracone versus, 296. Cum filia miscetur, 251. Inest hujus rei Eleusis et draco mysticus, 251. Ex matre et filia liberos suscepit, 509. Thyeste ipso scelestior, 509. In auri forma inluxit in Danaen, 164. In Antiope Satyrus, in Danae aurum, apud Ledam alias habet, 3. Ganymedem rapit, 5. Semelen amat, 3. Legere illi debent Græci legem adversus eos qui patrem pulsant et adversus adulteros, 5. Jupiter draco propter Proserpinam, 252. Fit olor et aquila, 252. Amator Ganymedis et multarum mulierum, 56. Antiope et Ganymedem amavit, 58. Liberatur centimanis auxilio per Tethydem impetrato, 58. Hinc sollicitus est ut multis Græcis perniciem ferat Achilles, 59. Jovis cum Junone horribilis concubitus, 582, 586. Ganymedem habet a poculis et de turpi puerorum amore gloriatur, 252. Ut comprehendi non possit, devorat Phænetem, 296. Metim deglutit, 265. 582. Jupiter belli auctor et perjurii causa pro filiis, 7. Vinculus fuisse a diis nisi Briareum timuissent, 7. De impotentibus illius amoribus, 7. Diis scelerata contraria parat, 382. Cum Junone infanda illius flagitia, 382. Cælo et terra posterior et Cretensibus, 502. Jupiter invidus sonium hominum abscondit, 262. Jovis sepulcrum monstratur, 267. Quidam mentiri volunt Cretenses, 267. Jovis sepulcrum in Creta, 344. Jovem mortuum negat Calimachus; et natum fatetur, 508. Sepulcri argumentum est antrum in quo natus est, 508. Jovi Latiari sanguis hominis occisi libatur, 97. Jupiter Latiaris humanum sanguinem sinit, 586. Jupiter Tragedus apud Romanos coitur, 386. Latiaris, 267. Capitolinus, 344. Jupiter olim in monte Ida, nunc ubi sit ignoratur, 549. Jupiter ignis, 298. Jupiter fervida essentia, 261, 298. Jupiter masculio-femina, aer biformis, 298. Jovis cum Europa et Leda coitus, terræ et aeris coitus, 300. Jupiter id quod masculina est aeris, Juno femineum, 299. Hinc soror et cojux, 500.

Jupiter tempestas quæ cælum serenat, 298. Unde solus Saturnum effugit, 298. Jovis genus sumus, 353. Jove omnia plena, 353. Ab Jove incipiendum, 353. Jovis beneficia in homines, 353. Jupiter dux malorum angelorum, 250. De Jove volucrum currum agentelocus Platonis, 304. Joves multi, 344. Jovis multi filii, quorum facta nefaria perhibentur, 36. Jovis filiorum diversa mortis genera, 37. Jovis fratres cum eo regna partiti, 252. Jovis facinora pleniori ore a poetis cantantur, 386.

Jusjurandum iniquum a Deo puniti docet Euripides, 378. Jusjurandum interponit Dens propter incredulitatem Judæorum, 130. Nonjurandum omnino, sed vera semper dicenda, 53.

Jussio Dei, id est verbum ejus, 359.

Justus gentilis fuit, 5. Incurmismus, 126. Ad Stoicum se confert, 103. Discedit quia de Deo nihil discit, 103. Peripateticum de mercede agentem ne philosophum quidem arbitratur, 105. Pythagorem relinquit, quia musica, astronomia et geometria studia præscribat, 103. Platonico se tradit, 103. Effertur contemplatione idearum, 103. Beattitudinem philosophiæ præmium existimat, 104, 105. Metempsychosin credit, 108. Mundum increatum non putat, 107. Adhuc gentilis cognoverat oraculi responsum, in quo sapientia solis Chaldæis et Hebræis tribuebatur, 15. Justinus Platonico considerabat aliorum hominum errores, 104. Quomodo nihil agant quod Deo placeat, 104. Delectatur deambulationibus, in quibus secum solus colloquitur, 104. Proficiscitur in agrum mari proximum, 104. Loco appropinquantem assectatur senex, 104. Discit ab eo Justinus philosophis præferendos prophetas, 109. Nec lege, sed Christi sanguine hominem justificari, 109. Unde existit philosophus, 109. Ab eodem accepit quæ de lege Moysis disserit, 122. De criminibus in Christianos conjectis audiebat, 96. Mendacium agnoscit, ubi eos ad mortem impavidos videt, 96. Imo seipsum de ferre morte damnandos, 96. Calumnias et auctores contempti, sequæ gloriatur esse Christianum, 97. Non siue causa discessit a gentibus, 1.

Justinus vidit Alexandriæ vestigia cellarum adhuc exstantia, 17. Rem didicit ex incolis, qui eam a majoribus acceperant, 17. Vidit Cumis sacellum in quo Sibyllam oracula edidisse narrabant, 33. Omnia didicit a perductoribus, 34. Loculum vidit in quo asservabantur filius reliquæ, 79. Omnes hortatur, ut gratias, quam accepit, gratis et copiose participes fiant, 151. Ne vel hac de causa condemnetur in judicio, 154. Charitatem adductus scribit librum *De monarchia*, 36. Pigmenti verborum non utetur, 36. Sed argumentis ex vetusta Græcorum poetis petitis, 36. Scribit adversus omnes hæreses, 60. In convertendis hæreticis et Judæis occupatur, 179. Exercitatus est in controversiis, 146. Gratia ei concessa ut Scripturas intelligat, 154. Nihil curat nisi ut verum dicat, 213. Etiam si vestigio discepti oporteat, 213. Judicium Dei formidat ac de nemine judicat eum ex numero electorum non esse, 161. Cæsarem scripto ad Acta deponendo compellavit, 214. Samaritanos accusare non dubitavit, 214. Non ad gratiam imperatores alloquitur, neque assentatum venit, 44. Nihil celat ne improbe agere videatur, 79. Rogat imperatores, ut senatum et populum libelli sui cognitores asciscant, 77. Et statua Simonis Magi deiciatur, 77.

Justinus philosophi vestem gerit, 101. Mane ambulat in xysti spatii, 101. Occurrunt Judæi, quibuscum colloquitur, 101. Scripturas refert, non verba ostentat, 159. Justinum a proposito nulli cachinni dimovere possunt, 164. Quibus ex rebus adversarii refellendi rationem ducunt, ex his demonstrationes ducit, 164. Misericordia commotus in Judæos, persuadere illis conatur, 135. Ut saltem in die judicii crimine vacet, 135, 140. Omnia simpliciter ac sine dolo profert, 218. Sperans alicubi esse bonam terram et timens judicium, 218. Tryphonem subirascentem leniori voce conatur attentum facere, 178. Propter eos qui postriedie venerant, multa repetit, 175. Id gratum Tryphoni et sociis, 175. De vocula contendendum esse non putat, 213. Judæis non obicit Scripturæ testimonia quæ non agnoscent, 213. Citat Scripturam, ut Judæi, non ut Septuaginta, 223. Justinum monet Trypho diem procedere, 163. Pergit Judæos edocere, quamvis probe cum eonon agant, 161. Sic agere solet cum omnibus, 161. Navigationem futuram quotidie exspectat, 232. Quotidie, si maneret, cum Judæis libenter colloqueretur, 232. Fateatur se nihil majus precari illis posse, quam ut Jesum Christum agnoscant, 232. Justinus scriptis consignabit quidquid cum Tryphone disseruit, 177. Non enim humanis doctrinis adherere vult, sed Deo et his quæ ab Illo tradita, 177. Justinus admirandus, 259. Latronibus demones comparabat, 259. Philosophus gula et fraudis arguebat, 260. Persecutio ubique sæviens cogit eum novam Apologiam offerre,

68. Rogat imperatores ut subscribant libello, 98. Exspectat ut a philosophorum aliquo insidiis appetatur, et ad stipitem affigatur, 90. Aut certe a Crescente, 90. Hunc arguerat nihil scire eorum quæ ad Christianos spectant, 94. Paratus est coram imperatoribus cum eo disputare, 91. Crescens necem illi machinatus est, 259.

Justitia omnis barbariam distributa, 190. Duobus præceptis justitia omnis et pietas impletur, 190. Is vere justus qui diligit Deum ex toto corde et ex totis viribus et proximum ut seipsum, 190. De justitia, 388. Justitia est par pari referre, 311. Non satis est Christianis justos esse, sed boni et malorum patientes esse volunt, 311. Justificari non possunt nisi in Christo, 358. Unius justitia injustitiam nostram abscondit, 258. Efficiendo ut ex injustis justis fiamus, 258. Justitiæ mensura ex nobis et proximis nostris judicanda, 310. Peccata expurgare tota maris aqua non possit, 113. Fide per sanguinem Christi expiamur, 113. Justitia non in circumcissione et Sabbatis et pane absque fermento posita, 112. Sed in morum conversione, 113. Christus sanguine expiatur eos, qui ipsi credunt, 65. Circumcisionem spiritualem Henoch et alii crediderunt, 139. Hæc nihil aliud est nisi Dei et Christi cognitio et æterni juris observatio, 126. Sive quis Persa sit aut Scythia, 126. Justitia stabilis, 212, 213. Justitia eadem semper omni hominum generi præscripta, 118, 122, 127. In omni hominum genere exhibet Deus totam justitiam, 190. Ex quæ semper et ubique justa sunt. Nulium est genus quod ignoret adulterium esse malum et fornicationem et homicidium et alia similia, 190. Qui ea faciunt, inique a se fieri non ignorant, 190. Is exceptis qui naturales notiones aut extinxerunt aut inhibitas tenent, 190. Nam pati nolunt quæ aliis faciunt, et sibi invicem ea exprobrant, 190. A justitia et pietate delapsus ad injustitiam et impietatem, ut peccator et injustus et impius numeratur, 143.

L

Labyrinthis similes libri gentilium, 265. Lacedæmonii colunt Philonem Tyndari filiam, 279. Agamemnonem Jovem colunt, 279.

LACRIMIS, 294.

LÆTUS, 275.

LÆGUS, 352.

LÆS meretrix, 372.

LÆN cædes, 46.

Lapis Christus, 207. Lapis Christum significat, 188. Lapis angularis Christus et sine manibus abscissus, 207.

LATONA nutrix Apollinis et Dianæ, 306. Fit vile animal, 282.

Laudem qui sibi arrogant, aliorum testimonium exspectent, 243.

LÆARCHIS, 370.

Lector, 83.

LEDA, 500.

Legio prima, decima, gemina, 86.

Leo simiis sibi medicator, 259. Leo rapiens et rugiens vel Herodem designat, 198. Vel diabolum, 198.

LEONIS commentarii servantur, 267.

LEOCRANIS, 372.

LEUCIPPI de principii sententia, 404. Leucippi filias rapiunt Castor et Pollux, 251.

Lex una omnibus esse deberet, 267. Quot civitates, tot legum institutiones. Quæ apud alios turpia apud alios præclara, 267. Cum matre conjungi turpe Græcis videtur, præclarum Magis Persarum, 267. Leges variæ pro gentium varietate, 95. Leges malæ a demonibus, 95. Leges et opiniones malas recta ratio adveniens rejiciendas docuit, 95. Leges humanæ homines convertere non poterant, 49. Leges et imperatores omnibus religionibus libertatem excepta Christiana concedunt, 280. Merito puniuntur Christiani, si nullum Deum agnoscerent, 283. Nulium Deum arbitrari impium et nefarium leges et imperatores judicant, 280. Leges humanas improbus quis etiam lateat, 310. Lex non causa est supplicii sed legis prætergressio, 368. Non propter leges latere conantur malefici, sed quia homines falli posse existimant, 49. Si persuasum haberent, Deum nihil latere posse nec factum nec cogitatum, saltem ob impenditiam supplicia honestatem colerent, 50. Legislatorum parens Deus, 94. Legislatores Ægyptiorum, 24. Legislatores Lycurgus, Draco et Mino, 395. Cum legibus humanis rationem non habemus, 310. Doctrina nostra a Deo tradita, 310. Lex quædam divina, ut vitium cum virtute pugnet, 309. Secundum leges Romanas Christiani uxores ducunt, 310. In victu et vestitu instituta indigenarum sequentes, virtutis suæ admirationem movent, 236. Obsequuntur legibus et vita leges superant, 236.

Lex divina natura et universæ et perpetuo observanda,

nant in legis observatione, etiamsi pleni sunt animi dolo et nequitia, 114. Justitiam ponunt in Sabbatis et circumcissione et pane asque fermento, 122. In cibis, circumcissione, Sabbatis, jejunio et noviluniis, 235. Assident lunæ ut dies observent, 235. Legem Domini immaculatam interpretantur legem Moysis, 131. Negant animatum omne concessum fuisse Noe, 119. Scripturas scire sibi videntur, sed eas non intelligunt, 169. Sacros libros non intelligunt, quamvis legant, 169. Intelligere non possunt ea quæ sunt Dei, 156. Oderunt Christianos quia Scripturas intelligunt, 135. Judæorum magistri volunt se appellari, Rabbi, 205. Magna explicare non audent, 205. Sed tantum quid sint cameli feminæ, aut cur tot olei et similis mensuræ in donis, 205. Non ad diviniorum ejusque facti causam, sed ad corruptionis plenas affectiones respiciunt, 226. Magnas quæstiones negligunt, in minutis occupantur, 204. Judæi quæ eludere non possunt, ita scripta esse negant, 166. Quæ vero ad humanas actiones trahi posse videntur, ea non in Christum nostrum, sed in quem ipsis placet transferunt, 166. Quæstiones ponunt Christianis, ut eos in angustias conjiciant, 180. Nihil habent quod dicant, si in firmiorem Christianum inciderint, 180. Si quid eis minus placeat, aut minus intelligant, id in piaculi loco ponunt, 209. Eodem modo a Deo judicabuntur, 209. Judæi omnes non Filium sed Deum nomine carentem apparuisse volunt, 81. Unde arguuntur a Spiritu quod Deum non cognoscant, 81. Judæi omnes Deum Patrem Abrahamæ apparuisse volunt, 152. Dicunt Deum dixisse: *Faciamus*, vel secum, vel elementis, vel angelis, 159. Inter Judæos hæresis, quæ Deum angelis putat dixisse, *Faciamus*, 159. Ac angelorum opus esse corpus humanum, 159. Judæi omnes Christum hominem ex hominibus expectant, 145. Ab Elia unctum iri dicunt, 145. Jesum negant esse Christum quia nondum venit Elias, 145. Christum, si natus est, negant se ipsum nosse, aut virtute ulla præditum, nisi ab Elia unctus fuerit, 110. Judæis novæ videntur Scripturæ quæ Christum Deum esse probant, 150. Quamvis eas quotidie legant, 150. Coguntur fateri Christum passibilem et adorandum Deum esse, 166. At eum nondum venisse dicunt, 166. Ad blasphemias redacti testimonii Isaie et Jeremiæ, in quibus Christus ut ovis et agnus describitur, 170. Regem gloriæ dicunt Ezechiam, alii Salomonem, 181. Faturur quidquid prophetæ dixerunt aut fecerunt, signis et imaginibus involutum fuisse, 187. Psalmum *Dixit Dominus Domino meo*, in Ezechiam dictum volunt, 150, 180. *Deus, judicium tuum regi da* in Salomonem, 131, 161. Quia hic psalmus in Salomonem est inscriptus, 131, 161. Faturur de Christo dictum esse a Michæa, *De Sion erit lex*, etc., 205. Sed negant eum venisse, 205. Aut si venerit, nondum cognosci, 205. Negant psalmum *xxi* in Christum dictum fuisse, 193. Dicunt Deum dixisse terræ aut Judæis: *In diluvio Noe servavi te*, 229. Psalmum *xxii* in Salomonem dictum volunt, cum tabernaculum inferret in templum, 153. Judæorum magistri suos monent, ne cum Christianis loquantur, 205. Ique valde vetant, 154. De lege et proselytis intelligunt illud, *Posui te in lucem gentium*, 215. Tempus apud Daniele centum annos interpretantur, 129. Judæus designabat asina clittellaria, 149. His enim imposita lex erat, 149. Judæos Christus in eum credentes suscipiet et eis benedicet, 150. Judæi nominetenus sunt Sadducæi, et similes sectæ, Genistarum, Meristarum, Galilæorum, Hellenistarum, Pharissæorum et Baptistarum, 178. Judæi Septuaginta interpretationem in quibusdam veram non esse dicunt, 166. In Judæorum synagogis servatur interpretatio Septuaginta, 170. Judaicum bellum nuper confectum, 62. Judaicum bellum, 110. Nuper gestum, 102.

Judices rurem malum et inveteratum sequi non debent, 44, 45. Judices improbi in potestate sunt dæmonum, 88. In semetipos sententiam ferunt, cum iniqua judicant, 44. Judicis, non petitionibus et clamoribus agendum, 84. Non damnantur rei nisi fuerint convicti, 45. Pœnas justitiæ debent, qui damnant homines non convictos, 45. Privati inculpatam vitæ et doctrinæ suæ rationem exhibere debent, et qui præsumt non vim et tyrannidem, sed pietatem et philosophiam sequendo judicare, 44.

Judicium non a Minoe et Rhadamantho fiet, sed a Christo, 48, 248. Judices non Minos et Rhadamanthos, sed Deus, 205. Judex est ipse creator Deus, 248. Judicium Dei non effugient Minos et Rhadamanthos, 289. Imo nec illorum pater, 289. Pro ratione acceptarum a Deo facultatum rationem reddemus, 289. Judicium post finem hujus vitæ futurum, 8. Illud prædicant non solum prophetæ, sed etiam poetas et philosophi, 8. Unusquisque ad æternam penam aut salutem proficiscitur, 49. Christiani non tam sancte viverent, nisi Deum humano generi præesse crederent, 288. In judicio ne damnentur, sancte vivunt Chri-

stiani, 289. Nemo vitium eligeret, si sciret se ad æternam damnationem proficisci, 49. Deum nihil latet, sed patiens est et expectat dum judicet, 577. Permittit Deus ut mali bonos opprimant, quia mori cullibet homini statutum, 95. In præsentī vita nec boni debita præmia referunt, nec mali, 332. Debitas gravissimas sceleribus pœnas non potest vita mortalis sustinere, 532. Mors debitam meritis mercedem præcipit, 532. Totius vitæ rationem Deo reddemus, 288. Pœnas et præmia pro meritis ejusque actionum, 54. 69. Cogitationes in judicium vocabuntur, 310. Præmia bonis et malis retribuet Deus, 376. Remuneratio pro meritis actionum, 70. Statutum Deo remunerare bona et mala, 70. Judicium si non esset, nihil amplius haberent homines quam belluæ, 332. Virtus insipiens esset, voluptas maximum bonum, 332. Judicium si quis neget, is aut Deum non esse dicat necesse est, aut lapidi similem manere, ac virtutem et vitium sola opinione hominum consistere, 61. Nihil hic mali pati possumus, quod conferendum sit cum præmiis, 288. Judicium extremum, 210. Christus veniens sua ab omnibus repositet, 218. Dispensatorem suum non condemnabit, si illum noverit ad omnem mensam deditisse quæ acceperat, 218. In judiciis die plangent quicunque Christum pupugerunt, 211. In resurrectione induent incorruptionem boni: iniqui in perpetuo sensu in ignem cum dæmonibus mittentur, 74. Non judicabuntur teneri pueri quia nihil boni aut mali fecerunt, 327. Judici causa conflagratio, non conversio naturalis, 93. Dæmones persuadere non poterunt nullam esse ad maiorum supplicium conflagrationem, 77. Judicium generale differtur propter eos quos Deus prævidet salvos futuros, 61. Judicium differtur quia quotidie nonnulli convertuntur, 156. Conflagrationem nondum inducit Deus propter præcogitum ab eo numerum honorum, 70. Judicium nondum latet Deus propter Christianos, 93. Nisi ita esset, non liceret insectari Christianos, 95. Ignis delapsus omnia dissolveret, 93. Futuram conflagrationem docuit Moyses, 79. De judicio et resurrectione Plato et Homerus in Ægypto doctrinam prophetarum cognoverunt, 26, 27. Judicium non solum a piis prædicatur, sed etiam ab externis, 17. De judicio poetarum testimonia, 38. Judicium Dei futurum agnoscit Æschylus, 378. Poetarum nonnulli dixerunt homines pro meritis puniri, 377. Judicia Deus generalia et particularia fecit, 197.

Juno terra, 298. Juno aer, 284, 298. Venit ad Semelen sub ansæ forma, 262. Juno Samia et Argiva Smilidis manus, 293. Junonis cum Jove horribilis concubitus, 382, 386.

JUPITER in antro nascitur, 308. Fortim eripitur a Curetibus, 2. Vinculis patrem constringit et cum fratribus regna partitur, 2. Nutritus a caprea, 345. Quia maciata et pelle detracta fecit sibi indumentum, 345. Patrem in tartara detrusit, 295. Parricida et ex parricida natus, 66. Jovis incesti coitus cum sorore, adulteria, illata pueris supra, 345. Uxore usus est propria sorore, 509. Matri Rheæ in draconem versæ vim intulit in draconem versus, 296. Cum filia miscetur, 251. Vestes hujus rei Eleusis et draco mysticus, 251. Ex matre et filia liberos suscepit, 309. Thyeste ipso scelestior, 309. In suri forma infixit in Danaen, 164. In Antiope Satyrus, in Danae aurum, apud Ledam alias habet, 5. Ganymedem rapit, 5. Semelen amat, 3. Legere illi debent Græci legem adversus eos qui patrem pulsant et adversus adulteros, 3. Jupiter draco propter Proserpinam, 252. Fit olor et aquila, 252. Amator Ganymedis et multarum mulierum, 56. Antiope et Ganymedem amavit, 58. Liberatur centimanis auxilio per Tethydem impetrato, 58. Hinc sollicitus est ut multis Græcis perniciem ferat Achilles, 59. Jovis cum Junone horribilis concubitus, 382, 386. Ganymedem habet a poculis et de turpi puerorum amore gloriatur, 252. Ut comprehendi non possit, devorat Phanetem, 296. Metim degluit, 265. 382. Jupiter belli auctor et perjurii causa pro filiis, 7. Vincius fuisse a diis nisi Briareum timuissent, 7. De impotentibus illius amoribus, 7. Diis scelerata convivia parat, 382. Cum Junone infanda illius flagitia, 382. Cælo et terra posterior et Cretensibus, 302. Jupiter invidus somnium hominibus abscondit, 262. Jovis sepulcrum monstratur, 267. Quidam mentiri volunt Cretenses, 267. Jovis sepulcrum in Creta, 344. Jovem mortuum negat Calimachus; et natum fatetur, 308. Sepulcri argumentum est antrum in quo natus est, 308. Jovi Latari sanguis hominis occisi libatur, 97. Jupiter Latiaris humanum sanguinem sinit, 386. Jupiter Tragedum apud Romanos colitur, 386. Lataris, 267. Capitolinus, 344. Jupiter olim in monte Ida, nunc ubi sit ignoratur, 349. Jupiter ignis, 296. Jupiter ferrida essentia, 284, 298. Jupiter masculo-femina, ær biformis, 298. Jovis cum Europa et Leda coitus, terræ et aeris coitus, 300. Jupiter id quod masculum est aeris, Juno femineum, 299. Hinc soror et conjux, 300.

Jupiter tempestas quæ cælum serenat, 298. Unde solus Saturnum effugit, 298. Jovis genus sumus, 353. Jove omnia plena, 353. Ab Jove incipientium, 353. Jovis beneficia in homines, 353. Jupiter dux malorum angelorum, 250. De Jove volucrum currum agentielocus Platonis, 304. Joves multi, 344. Jovis multi filii, quorum facta nefaria perhibentur, 56. Jovis filiorum diversa mortis genera, 57. Jovis fratres cum eo regna partiti, 252. Jovis facinora pleniori ore a poetis cantantur, 386.

Jusjurandum iniquum a Deo puniri docet Enripides, 378. Jusjurandum interponit Deus propter incredulitatem Judæorum, 150. Non jurandum omnino, sed vera semper dicenda, 53.

Jussio Dei, id est verbum ejus, 359.

Jovinus gentilis fuit, 5. Incircumciscus, 126. Ad Stoicum se confert, 103. Discendit quia de Deo nihil discit, 103. Peripateticum de mercede agentem ne philosophum quidem arbitratur, 105. Pythagorem relinquit, quia musicæ, astronomiæ et geometriæ studia præscribat, 103. Platonico se tradit, 103. Effertur contemplatione idearum, 105. Beattitudinem philosophiæ præmium existimat, 104, 105. Metempsychosin credit, 106. Mundum increatum non putat, 107. Adhuc gentilis cognoverat oraculi responsum, in quo sapientia solis Chaldæis et Hebræis tribuebatur, 15. Justinus Platonicus considerabat aliorum hominum errores, 104. Quomodo nihil agant quod Deo placeat, 104. Delectatur deambulationibus, in quibus secum solus colloquitur, 104. Proficiscitur in agrum mari proximum, 104. Loco appropinquans assectatur senex, 104. Discit ab eo Justinus philosophiæ præferendus prophetas, 109. Nec lege, sed Christi sanguine hominem justificari, 109. Inde existit philosophus, 109. Ab eodem accipit quæ de lege Moysis disserit, 122. De criminibus in Christianos conjectis audiebat, 96. Mendacium agnoscit, ubi eos ad mortem impavidos videt, 96. Imo seipsum de ferre morte damnandos, 96. Calumnias et auctores contempsit, seque gloriatur esse Christianum, 97. Non siue causa discessit a gentibus, 1.

Justinus vidit Alexandriæ vestigia cellularum adhuc exstantia, 17. Rem didicit ex incolis, qui eam a majoribus acceperant, 17. Vidit Cumis sacellum in quo Sibyllam oracula edidisse narrabant, 53. Omnia didicit a perductoribus, 54. Loculum vidit in quo asservabantur illius reliquia, 79. Omnes hortatur, ut gratiæ, quam accepit, gratis et copiose participes fiant, 151. Ne vel hac de causa condemnentur in judicio, 154. Charitate adductus scribit librum *De monarchia*, 56. Pigmentis verborum non utitur, 56. Sed argumentis ex vetusta Græcorum poetiæ petitis, 56. Scribit adversus omnes hæreses, 60. In convertendis hæreticis et Judæis occupatur, 179. Exercitatus est in controversiis, 146. Gratia ei concessa ut Scripturas intelligat, 154. Nihil curat nisi ut verum dicat, 215. Etiam si vestigio discerpi oporteat, 215. Judicium Dei formidat ac de nemine judicat eum ex numero electorum non esse, 161. Cæsarem scripto ad Acta deponendo compellavit, 214. Samaritanos accusare non dubitavit, 214. Non ad gratiam imperatores alioquitur, neque assentatum venit, 44. Nihil celat ne improbe agere videatur, 79. Rogat imperatores, ut senatum et populum libelli sui cognitores asciscant, 77. Et statua Simonis Magi dejiciatur, 77.

Justinus philosophi vestem gerit, 101. Mane ambulat in xysti spatibus, 101. Occurrunt Judæi, quibuscum colloquitur, 101. Scripturas refert, non verba ostentat, 159. Justinum a proposito nulli cachinul dimovere possunt, 164. Quibus ex rebus adversarii refellendi rationem ducunt, ex his demonstrationes ducit, 164. Misericordia commotus in Judæos, persuadere illis conatur, 135. Ut saltem in die judicii crimine vacet, 135, 140. Omnia simpliciter ac sine dolo profert, 218. Sperans alicubi esse bonam terram et timens judicium, 218. Tryphonem subirascentem leniori voce conatur attentum facere, 178. Propter eos qui postridie venerant, multa repetit, 175. Id gratum Tryphoni et sociis, 175. De vocula contendendum esse non putat, 215. Judæis non obijcit Scripturæ testimonia quæ non agnoscunt, 215. Citat Scripturam, ut Judæi, non ut Septuaginta, 223. Justinum monet Trypho diem procedere, 163. Pergit Judæos edocere, quamvis probe cum eo non agant, 161. Sic agere solet cum omnibus, 161. Navigationem futuram quotidie expectat, 232. Quotidie, si maneret, cum Judæis libenter colloqueretur, 232. Fatetur se nihil majus precari illis posse, quam ut Jesum Christum agnoscant, 232. Justinus scriptis consignabit quidquid cum Tryphone disseruit, 177. Non enim humanis doctrinis adherere vult, sed Deo et his quæ ab Illo tradita, 177. Justinus admirandus, 259. Latronibus dæmones comparabat, 259. Philosophus gentis et fraudis arguebat, 260. Persecutio ubique sævians cogit eum novam Apologiam offerre,

68. Rogat imperatores ut subscribant libello, 96. Expectat ut a philosophorum aliquo insidiis appetatur, et ad stipitem affigatur, 90. Aut certe a Crescente, 90. Hunc arguebat nihil scire eorum quæ ad Christianos spectant, 94. Paratus est coram imperatoribus rursus cum eo disputare, 91. Crescens necem illi machinatus est, 259.

Justitia omnis bibariam distributa, 190. Duobus præceptis justitia omnis et pietas impletur, 190. Is vere justus qui diligit Deum ex toto corde et ex totis viribus et proximum ut seipsum, 190. De justitia, 588. Justitia est par pari referre, 311. Non satis est Christianis justos esse, sed boni et malorum patientes esse volunt, 311. Justificari non possunt nisi in Christo, 258. Unius justitia injustitiam nostram abscondit, 258. Efficiendo ut ex injustis justifiamus, 258. Justitiæ mensura ex nobis et proximis nostris dijudicanda, 310. Peccata expurgare tota maris aqua non possit, 113. Fide per sanguinem Christi expiamur, 113. Justitia non in circumcissione et Sabbatis et pane absque fermento posita, 112. Sed in morum conversione, 113. Christus sanguine expiat eos, qui ipsi credunt, 63. Circumcisionem spiritualem Henoch et alii custodierunt, 139. Hæc nihil aliud est nisi Dei et Christi cognitio et æterni juris observatio, 126. Sive quis Persa sit aut Scythæ, 126. Justitia stabilis, 212, 213. Justitia eadem semper omni hominum generi præscripta, 118, 122, 127. In omni hominum genere exhibet Deus totam justitiam, 190. Ex quæ semper et ubique justa sunt. Noniam est genus quod ignoret adulterium esse malum et fornicationem et homicidium et alia similia, 190. Qui ea faciunt, inique a se fieri non ignorant, 190. His exceptis qui naturales notionæ aut extinxerunt aut inhibitas tenent, 190. Nam patii nolunt quæ aliis faciunt, et sibi invicem ea exprobrant, 190. A justitia et pietate delapsus ad injustitiam et impietatem, ut peccator et injustus et impius numeratur, 143.

L

Labyrinthis similes libri gentilium, 265. Lacedæmonii colunt Philonem Tyndari filiam, 279. Agamemnonem Jovem colunt, 279.

LACÆSIS, 294.

LÆTUS, 275.

LAGUS, 352.

Lais meretrix, 272.

Lan cædes, 46.

Lapis Christus, 207. Lapis Christum significat, 188. Lapis angularis Christus et sine manibus abscissus, 207.

LATONA nutrix Apollinis et Dianæ, 306. Fit vile animal, 282.

Laudem qui sibi arrogat, aliorum testimonium expectent, 243.

LEARCHEIS, 270.

Lector, 83.

LEDA, 300.

Legio prima, decima, gemina, 86.

Leo simis sibi medicatur, 259. Leo raptens et rugiens vel Herodem designat, 198. Vel diabolum, 198.

LEONIS commentarii servantur, 267.

LEOCARIS, 272.

LEUCIPPI de principis sententia, 404. Leucippi filias rapiunt Castor et Pollux, 251.

Lex una omnibus esse debet, 267. Quot civitates, tot legum institutiones. Quæ apud alios turpia apud alios præclara, 267. Cum matre conjungi turpe Græcis videtur, præclarum Magis Persarum, 267. Leges variæ pro gentium varietate, 95. Leges malæ a demonibus, 95. Leges et opiniones malas recta ratio adveniens rejciendas docuit, 95. Leges humanæ homines convertere non poterant, 49. Leges et imperatores omnibus religionibus libertatem excepta Christiana concedunt, 280. Merito punirentur Christiani, si nullum Deum agnoscerent, 283. Nullum Deum arbitrari impium et nefarium leges et imperatores judicant, 280. Leges humanas improbus quis etiam lateat, 310. Lex non causa est supplicii sed legis prægressio, 368. Non propter leges latere conantur malefici, sed quia homines falli posse existimant, 49. Si persuasum haberent, Deum nihil latere posse nec factum nec cogitatum, saltem ob impendenda supplicia honestatem colerent, 50. Legislatorum parens Deus, 94. Legislatorum Ægyptiorum, 24. Legislatorum Lycurgus, Draco et Minos, 395. Cum legibus humanis rationem non habemus, 310. Doctrina nostra a Deo tradita, 310. Lex quædam divina, ut vitium cum virtute pugnet, 509. Secundum leges Romanas Christiani uxores ducunt, 310. In victu et vestitu instituta indigenarum sequentes, virtutis suæ admirationem movent, 256. Obsequuntur legibus et vitæ leges superant, 256.

Lex divina natura et universe et perpetuo observanda,

nunt in legis observatione, etiamsi pleni sunt animi dolo et nequitiâ, 114. Justitiam ponunt in Sabbatis et circumcissione et pane absque fermento, 122. In cibis, circumcissione, Sabbatis, jejunio et noviliis, 235. Assident lunæ ut dies observent, 235. Legem Domini immaculatam interpretantur legem Moysis, 131. Negant animatum omne concessum fuisse Noe, 119. Scripturas scire sibi videntur, sed eas non intelligunt, 169. Sacros libros non intelligunt, quamvis legant, 169. Intelligere non possunt ea quæ sunt Dei, 156. Oderunt Christianos quia Scripturas intelligunt, 135. Judæorum magistri volunt se appellari, Rabbi, 205. Magna explicare non audent, 205. Sed tantum quid sint cameli feminæ, aut cur tot olei et similæ mensuræ in donis, 205. Non ad diviniorum ejusque facti causam, sed ad corruptionis plenas affectiones respiciunt, 226. Magnas quæstiones negligunt, in minutis occupantur, 204. Judæi quæ eludere non possunt, ita scripta esse negant, 166. Quæ vero ad humanas actiones trahi posse videntur, ea non in Christum nostrum, sed in quem ipsis placet transferunt, 166. Quæstiones ponunt Christianis, ut eos in angustiis concitant, 180. Nihil habent quod dicant, si in firmitiore Christianum inciderint, 180. Si quid eis minus placeat, aut minus intelligant, id in piaculi loco ponunt, 209. Eodem modo a Deo judicabuntur, 209. Judæi omnes non Filium sed Deum nomine carentem apparuisse volunt, 81. Unde arguuntur a Spiritu quod Deum non cognoscant, 81. Judæi omnes Deum Patrem Abraham apparuisse volunt, 152. Dicunt Deum dixisse: *Faciamus*, vel secum, vel elementis, vel angelis, 159. Inter Judæos hæresis, quæ Deum angelis putat dixisse, *Faciamus*, 159. Ac angelorum opus esse corpus humanum, 159. Judæi omnes Christum hominem ex hominibus expectant, 145. Ab Elia unctum iri dicunt, 145. Jesum negant esse Christum quia nondum venit Elias, 145. Christum, si natus est, negant seipsum nosse, aut virtute ulla præditum, nisi ab Elia unctus fuerit, 110. Judæis novæ videntur Scripturæ quæ Christum Deum esse probant, 150. Quamvis eas quotidie legant, 150. Coguntur fateri Christum passibilem et adorandum Deum esse, 166. At eum nondum venisse dicunt, 166. Ad blasphemias redacti testimoniis Isaiæ et Jeremiæ, in quibus Christus ut ovis et agnus describitur, 170. Regem gloriæ dicunt Ezechiam, alii Salomonem, 181. Fatentur quidquid prophetæ dixerunt aut fecerunt, signis et imaginibus involutum fuisse, 187. Psalmum *Dixit Dominus Domino meo*, in Ezechiam dictum volunt, 130, 180. *Deus, judicium tuum regi da* in Salomonem, 131, 161. Quia hic psalmus in Salomonem est inscriptus, 151, 161. Fatentur de Christo dictum esse a Michæa, *De Sion exibit lex*, etc., 205. Sed negant eum venisse, 205. Aut si venerit, nondum cognosci, 205. Negant psalmum xxi in Christum dictum fuisse, 193. Dicunt Deum dixisse terræ aut Judæis: *In diluvio Noe servavi te*, 229. Psalmum xxiii in Salomonem dictum volunt, cum tabernaculum inferret in templum, 153. Judæorum magistri suos monent, ne cum Christianis loquantur, 205. Idque valde vetant, 154. De lege et proselytis intelligunt illud, *Posui te in lucem gentium*, 215. Tempus apud Daniele centum annos interpretantur, 129. Judæos designabat asina clitelaria, 149. His enim imposita lex erat, 149. Judæos Christus in eum credentes suscipiet et eis benedicet, 150. Judæi nominatenus sunt Sadducæi, et similes sectæ, Genistarum, Meristarum, Galilæorum, Hellenistarum, Phariseorum et Baptistarum, 178. Judæi Septuaginta interpretationem in quibusdam veram non esse dicunt, 166. In Judæorum synagogis servatur interpretatio Septuaginta, 170. Judaicum bellum nuper confectum, 62. Judaicum bellum, 110. Nuper gestum, 102.

Judices rumorem malum et inveteratum sequi non debent, 44, 45. Judices improbi in potestate sunt dæmonum, 88. In semetipsis sententiam ferunt, cum iniqua judicant, 44. Judiciis, non petitionibus et clamoribus agendum, 84. Non damnantur rei nisi fuerint convicti, 45. Pœnas justitiam debent, qui damnant homines non convictos, 45. Privati inculpata vitæ et doctrinæ suæ rationem exhibere debent, et qui præsumt non vim et tyrannidem, sed pietatem et philosophiam sequendo judicare, 44.

Judicium non a Minoe et Rhadamantho fiet, sed a Christo, 48, 248. Judices non Minos et Rhadamanthus, sed Deus, 265. Judex est ipse creator Deus, 248. Judicium Dei non effugient Minos et Rhadamanthus, 289. Imo nec illorum pater, 289. Pro ratione acceptarum a Deo facultatum rationem reddemus, 289. Judicium post finem hujus vitæ futurum, 8. Illud prædicant non solum prophetæ, sed etiam poætæ et philosophi, 8. Unusquisque ad æternam penam aut salutem proficiscitur, 49. Christiani non tam sancte viverent, nisi Deum humano generi præesse crederent, 289. In judicio ne damnentur, sancte vivunt Chri-

stiani, 289. Nemo vitium eligeret, si sciret se ad æternam damnationem proficisci, 49. Deum nihil latet, sed patiens est et expectat dum judicet, 577. Permittit Deus ut mali bonos opprimant, quia mori cillibet homini statutum, 95. In præsentii vita nec boni debita præmia referunt, nec mali, 332. Debitas gravissimas sceleribus pœnas non potest vita mortalis sustinere, 532. Mors debitam meritis mercedem præcipit, 532. Totius vitæ rationem Deo reddemus, 288. Pœnæ et præmia pro meritis ejusque actionum, 54. 69. Cogitationes in judicium vocabuntur, 510. Præmia bonis et malis retribuet Deus, 576. Remuneratio pro meritis actionum, 70. Statutum Deo remunerare bona et mala, 70. Judicium si non esset, nihil amplius haberent homines quam belluæ, 532. Virtus insipientis esset, voluptas maximum bonum, 532. Judicium si quis neget, is aut Deum non esse dicat necesse est, aut lapidi similem manere, ac virtutem et vitium sola opinione hominum consistere, 61. Nihil hic mali pati possumus, quod conferendum sit cum præmiis, 288. Judicium extremum, 210. Christus veniens sua ab omnibus reposcet, 218. Dispensatorem suum non condemnabit, si illum noverit ad omnem mensam dedisse quæ acceperat, 218. In judicii die plangent quicunque Christum pupugerunt, 211. In resurrectione induent in corruptionem boni: iniqui in perpetuo sensu in ignem cum dæmonibus mittentur, 74. Non judicabuntur teneri pueri quia nihil boni aut mali fecerunt, 527. Judicii causa conflagratio, non conversio naturali, 93. Dæmones persuadere non potuerunt nullam esse ad malorum supplicium conflagrationem, 77. Judicium generale differtur propter eos quos Deus prævidet salvos futuros, 61. Judicium differtur quia quotidie nonnulli convertuntur, 156. Conflagrationem nondum inducit Deus propter præcognitionem ab eo numerum honorum, 70. Judicium nondum facit Deus propter Christianos, 95. Nisi ita esset, non liceret insectari Christianos, 95. Ignis delapsus omnia dissolveret, 93. Futuram conflagrationem docuit Moyses, 79. De judicio et resurrectione Plato et Homerus in *Ægypto* doctrinam prophetarum cognoverunt, 26, 27. Judicium non solum a piis prædicatum, sed etiam ab externis, 17. De judicio poetarum testimonia, 58. Judicium Dei futurum agnoscit *Æschylus*, 578. Poetarum nonnulli dixerunt homines pro meritis puniri, 577. Judicia Deus generalia et particularia fecit, 197.

Juno terra, 296. Juno aer, 284, 298. Venit ad Semelen sub anus forma, 262. Juno Samia et Argiva Smilidis manus, 293. Junonis cum Jove horribilis concubitus, 582, 586.

JUPITER in antro nascitur, 508. Furtim eripitur a Curetibus, 2. Vinculis patrem constringit et cum fratribus regna partitur, 2. Nutritus a caprea, 545. Qua maculata et pelle detracta fecit sibi indumentum, 545. Patrem in tartara detrusit, 295. Parricida et ex parricida natus, 66. Jovis incesti coitus cum sorore, adulteria, illata pueris stupra, 545. Uxore usus est propria sorore, 509. Matri Rheæ in draconem versæ vim intulit in draconem versus, 296. Cum filia miscetur, 251. Testes hujus rei Eleusis et draco mysticus, 251. Ex matre et filia liberos suscepit, 509. Thyeste ipso scelestior, 509. In auri forma influxit in Danaen, 164. In Antiope Satyrus, in Danae aurum, apud Ledam alias habet, 3. Ganymedem rapit, 5. Semelen amat, 5. Legere illi debent Græci legem adversus eos qui patrem pulsant et adversus adulteros, 5. Jupiter draco propter Proserpinam, 252. Fit olor et aquila, 252. Amator Ganymedis et multarum mulierum, 56. Antiope et Ganymedem amavit, 58. Liberatur centinam auxilio per Tethydem imperato, 58. Hinc sollicitus est ut multis Græcis perniciem ferat Achilles, 59. Jovis cum Junone horribilis concubitus, 582, 586. Ganymedem habet a poculis et de turpi puerorum amore gloriorum, 252. Ut comprehendi non possit, devorat Phænetem, 296. Metum deglutit, 265, 582. Jupiter belli auctor et perjurii causa per filiam, 7. Victus fuisset a diis nisi Briareum tuisisset, 7. De impotentibus illius amoribus, 7. Diis scelerata convivia parat, 582. Cum Junone infanda illius flagitia, 582. Cælo et terra posterior et Cretensibus, 502. Jupiter invidus somnium hominibus abscondit, 262. Jovis sepulcrum monstratur, 267. Quidam mentiri volunt Cretenses, 267. Jovis sepulcrum in Creta, 344. Jovem mortuum negat Calimachus; et natum fatetur, 508. Sepulcri argumentum est antrum in quo natus est, 506. Jovi Latiari sanguis hominis occisi libatur, 97. Jupiter Latiaris humanum sanguinem sinit, 586. Jupiter Tragedus apud Romanos coitur, 586. Latiaris, 267. Capitolinus, 544. Jupiter olim in monte Ida, nunc ubi sit ignoratur, 549. Jupiter ignis, 298. Jupiter fervida essentia, 281, 298. Jupiter masculofemina, aer biformis, 298. Jovis cum Europa et Leda coitus, terræ et aeris coitus, 500. Jupiter id quod masculus est aeris, Juno femineum, 299. Hinc soror et conjux, 500.

Jupiter tempestas quæ cælum serenat, 298. Unde solus Saturnum effugit, 298. Jovis genus sumus, 333. Jove omnia paterna, 353. Ab Jove incipiendum, 353. Jovis beneficia in homines, 353. Jupiter dux malorum angelorum, 250. De Jove volucrem curram agantilocus Platonis, 301. Joves multi, 344. Jovis multi illi, quorum facta nefaria perhibentur, 56. Jovis filiorum diversa mortis genera, 57. Jovis fratres cum eo regna partiti, 252. Jovis facinora pleniori ore a poetis cantantur, 386.

Jusjurandum iniquum a Deo puniri docet Euripides, 378. Jusjurandum interponit Deus propter incredulitatem Judæorum, 130. Non jurandum omnino, sed vera semper dicenda, 53.

Jussio Dei, id est verbum ejus, 359.

Jussum gentilis fuit, 5. Incircumcisus, 126. Ad Stoicum se confert, 103. Discedit quia de Deo nihil discit, 103. Peripateticum de mercede agentem ne philosophum quidem arbitratur, 105. Pythagoreum relinquit, quia musicæ, astronomiæ et geometriæ studia præscribebat, 103. Platonico se tradit, 105. Effertur contemplatione idearum, 105. Beatitudinem philosophiæ præmium existimat, 104, 105. Metempsychosin credit, 106. Mundum increatum non putat, 107. Adhuc gentilis cognoverat oraculi responsum, in quo sapientia solis Chaldæis et Hebræis tribuebatur, 15. Justinus Platonico considerabat aliorum hominum errores, 104. Quomodo nihil agant quod Deo placeat, 104. Delectatur deambulationibus, in quibus secum solus colloquitur, 104. Proficiscitur in agrum mari proximum, 104. Loco appropinquantem assectatur senex, 104. Dicit ab eo Justinus philosophiæ præferendos prophetas, 109. Nec lege, sed Christi sanguine hominem justificari, 109. Inde exstitit philosophus, 109. Ab eodem accepit quæ de lege Moysis disserit, 122. De criminibus in Christianos conjectis audiebat, 96. Mendaciam agnoscit, ubi eos ad mortem imparidos videt, 96. Imo seipsum de ferre morte damnandos, 96. Calumnias et auctores contempsit, sequæ gloriatur esse Christianum, 97. Non siue causa discessit a gentibus, 1.

Justinus vidit Alexandriæ vestigia cellularum adhuc exstantia, 17. Rem didicit ex incolis, qui eam a majoribus acceperant, 17. Vidit Cumis sacellum in quo Sibylam oracula edidisse narrabant, 53. Omnia didicit a perductoribus, 54. Loculum vidit in quo asservabantur illius reliquias, 79. Omnes hortatur, ut gratias, quam accepit, gratis et copiose participes fiant, 154. Ne vel hac de causa condemnentur in judicio, 154. Charitatem adductus scribit librum *De monarchia*, 56. Pigmentiis verberum non utetur, 36. Sed argumentis ex vetusta Græcorum poesi petitis, 36. Scribit adversus omnes hæreses, 60. In convertendis hæreticis et Judæis occupatur, 179. Exercitatus est in controversiis, 146. Gratia ei concessa ut Scripturas intelligat, 154. Nihil curat nisi ut verum dicat, 215. Etiam si vestigio discerpi oporteat, 215. Judicium Dei formidat ac de nemine judicat eum ex numero electorum non esse, 161. Cæsarem scripto ad Acta deponendo compellavit, 214. Samaritanos accusare non dubitavit, 214. Non ad gratiam imperatores alloquitur, neque assentatum venit, 44. Nihil celat ne improbe agere videatur, 79. Rogat imperatores, ut senatum et populum libelli sui cognitores asciscant, 77. Et statua Simonis Magi deiciatur, 77.

Justinus philosophi vestem gerit, 101. Mane ambulat in xyati spatibus, 101. Occurrunt Judæi, quibuscum colloquitur, 101. Scripturas refert, non verba ostentat, 159. Justinum a proposito nulli cachinni dimovere possunt, 164. Quibus ex rebus adversarii refellendi rationem ducunt, ex his demonstrationes ducit, 164. Misericordia commotus in Judæos, persuadere illis conatur, 135. Ut saltem in die judicii crimine vacet, 153, 140. Omnia simpliciter ac sine dolo profert, 218. Sperans alicubi esse bonam terram et timens judicium, 218. Tryphonem subirascentem leniori voce conatur attentum facere, 178. Propter eos qui postride venerant, multa repetit, 175. Id gratum Tryphoni et sociis, 175. De vocula contendendum esse non putat, 213. Judæis non objicit Scripturæ testimonia quæ non agnoscent, 215. Citat Scripturam, ut Judæi, non ut Septuaginta, 223. Justinum monet Trypho diem procedere, 163. Pergit Judæos edocere, quamvis probe cum eonon agant, 161. Sic agere solet cum omnibus, 161. Navigationem futuram quotidie expectat, 232. Quotidie, si maneret, cum Judæis libenter colloqueretur, 232. Fatelet se nihil majus precari illis posse, quam ut Jesum Christum agnoscant, 232. Justinus scriptis consignabit quidquid cum Tryphone disserit, 177. Non eam humanis doctrinis adhærere vult, sed Deo et his quæ ab illo tradita, 177. Justinus admirandus, 259. Latronibus dæmones comparabat, 258. Philosophus galæ et fraudis arguebat, 260. Persecutio ubique serviens cogit eum novam Apologiam offerre,

88. Rogat imperatores ut subscribant libello, 96. Expectat ut a philosophorum aliquo insidiis appetatur, et ad stipitem affigatur, 90. Aut certe a Crescente, 90. Hunc arguebat nihil scire eorum quæ ad Christianos spectant, 91. Paratus est coram imperatoribus rorsus cum eo disputare, 91. Crescens necem illi machinatus est, 259.

Justitia omnis liberior distributa, 190. Duobus præceptis justitia omnis et pietas impletur, 190. Is vere justus qui diligit Deum ex toto corde et ex totis viribus et proximum ut seipsum, 190. De justitia, 388. Justitia est pari pari referre, 311. Non satis est Christianis justos esse, sed boni et malorum patientes esse volunt, 311. Justificari non possunt nisi in Christo, 258. Unius justitia injustitiam nostram abscondit, 258. Efficiendo ut ex injustis justus famus, 238. Justitiæ mensura ex nobis et proximis nostris dijudicanda, 310. Peccata expurgare tota maris aqua non possit, 113. Fide per sanguinem Christi explamur, 113. Justitia non in circumcissione et Sabbatis et pane absque fermento posita, 112. Sed in morum conversione, 115. Christus sanguine expiat eos, qui ipsi credunt, 63. Circumcisionem spiritualem Henoch et alii custodierunt, 139. Hæc nihil aliud est nisi Dei et Christi cognitio et æterni juris observatio, 126. Sive quis Persa sit aut Scythia, 126. Justitia stabilis, 212, 213. Justitia eadem semper omni hominum generi præscripta, 118, 123, 127. In omni hominum genere exhibet Deus totam justitiam, 190. Et quæ semper et ubique justa sunt. Nullum est genus quod ignoret adulterium esse malum et fornicationem et homicidium et alia similia, 190. Qui ea faciunt, inique a se fieri non ignorant, 190. Is exceptis qui naturales notiones aut extinxerunt aut inhibitas tenent, 190. Nam pati nolunt quæ aliis faciunt, et sibi invicem ea exprobrant, 190. A justitia et pietate delapsus ad injustitiam et impietatem, ut peccator et injustus et impius numeratur, 143.

L

Labyrinthis similes libri gentilitum, 265. Lacedæmonii colunt Philonœ Tyndari filiam, 279. Agamemnonem Jovem colunt, 279.

LACRIMIS, 294.

LÆTUS, 273.

LACUS, 352.

LAIIS meretrix, 272.

LAII cædes, 46.

Lapis Christus, 207. Lapis Christum significat, 168. Lapis angularis Christus et sine manibus abscissus, 207.

LARONA nutrix Apollinis et Dianæ, 306. Fit vile animal, 252.

Laudem qui sibi arrogant, aliorum testimonium expectent, 245.

LEARCHIS, 270.

Lector, 83.

LEDA, 300.

Legio prima, decima, gemina, 86.

Leo simiis sibi medicatur, 259. Leo raptens et rugiens vel Herodem designat, 198. Vel diabolum, 198.

LEONIS commentarii servantur, 267.

LEOCHARIS, 272.

LEUCIPPI de principii sententia, 404. Leucippi filias rapiunt Castor et Pollux, 251.

Lex una omnibus esse debet, 267. Quot civitates, tot legum institutiones. Quæ apud alios turpia apud alios præclara, 267. Cum matre conjungi turpe Græcis videtur, præclarum Magis Persarum, 267. Leges variæ pro gentium varietate, 93. Leges malæ a dæmonibus, 93. Leges et opiniones malas recta ratio adveniens rejiciendas docuit, 93. Leges humanæ homines convertere non poterant, 49. Leges et imperatores omnibus religionibus libertatem excepta Christiana concedunt, 280. Merito punirentur Christiani, si nullum Deum agnoscerent, 283. Nullum Deum arbitrari impium et nefarium leges et imperatores judicant, 280. Leges humanas improbus quis etiam lateat, 310. Lex non causa est supplicii sed legis prægressio, 368. Non propter leges latere conantur malefici, sed quia homines falli posse existimant, 49. Si persuasum haberent, Deum nihil latere posse nec factum nec cogitatum, saltem ob impendenda supplicia honestatem cogitent, 50. Legislatorum parens Deus, 94. Legislatores Ægyptiorum, 24. Legislatores Lycurgus, Draco et Mino, 395. Cum legibus humanis rationem non habemus, 310. Doctrina nostra a Deo tradita, 310. Lex quædam divina, ut vitium cum virtute pugnet, 309. Secundum leges Romanas Christiani uxores ducunt, 310. In victu et vestitu instituta indigenarum sequentes, virtutis suæ admirationem movent, 236. Obsequuntur legibus et vita leges superant, 236.

Lex divina natura et universe et perpetuo observanda,

141. Salvi erant per Christum, quicunque ea fecerunt, quæ natura et universæ et perpetuo præclara sunt, 141. Legis decem capita, 386. Admirabilis est ad omnem justitiam, 387. Legis minister Moyses toti mundo, sed præcipue Judæis, 587. Legem dedit Deus et prophetas misit nec genus humanum deseruit, 375. In lege præscribuntur quæ natura præclara et pia et justa sunt, 141. Alia ob duritiam cordis, 141. Ante Abraham circumcisio non fuit, nec Sabbata, feriæ, victimæ et munera ante Moysen, 138, 159. Legem oportebat abrogari postquam Christus ex virgine genitus, 159. Elementa non agunt Sabbata, 122. Nec circumcisio opus fuit ante Abraham, 125. Nec Sabbatis, feriis et muneribus ante Moysen, 123. Neque etiam postquam Filius Dei absque peccato ex virgine genitus, 125. Justi ante Abraham et Moysen sine Sabbato et circumcisio, 126. Sine lege salvati ante Moysen justi, 164. Ex legis institutis sancti nullum observarunt ante Moysen, 127. Præcepta propter duritiam cordis data, 159, 142. Nihil ad justitiam et pietatem afferunt, *ibid.* Lex propter peccatores scripta, 122. Judæis indicta ut ea patiantur quæ merito patiuntur, 118. Imposita Judæis ob vitulum conflatum, 119, 120. Solis Judæis imposita, 111, 118. Lex propter peccata imposita a Moysen, propter severantiam in peccatis commendatur a prophetis, 125. Solos Judæos spectant minis in animam quæ non circumciditur octavo die, 123. Nec agnus paschalis, alibi quam Hierosolymis immolari poterat, 137. Nec duo in jejuniis hirci alibi offerri, 137. Sciebant enim fore ut Jerusalem hostibus traderetur, et omnes oblationes desinerent, 137. Judæi locum dant impiis dicendi non eandem semper traditam a Deo justitiam, 127. Legis instituta non videntur Deo digna, his qui gratiam non acceperunt intelligendi quid intersit inter utramque legem, 127. Lex si homines justificaret, sequeretur aut non eundem fuisse Deum temporibus Henoch et Moysen, aut non eandem justitiam præcipuisse, 122. Legem Judæi non noverunt, 216. Nam si nosseut, iram Dei metuissent, 216. Omnia prorsus a Moysen instituta erant signa et imagines eorum quæ Christo eventura erant, 138. Eorum etiam qui in Christum credituri erant, et eorum quæ Christus erat facturus, 158. In lege alia ad Dei cultum et justitiæ observationem præcepta, 140. Alia vel ad Christi mysterium vel ob populi duritiam cordis, 140. In legis et gratiæ distinctione omnia mysteria reponit Justinus, 140. Legis veteris et novæ distinctio, 127. Prima populum improbe agentem vocabat ad penitentiam, 127. Altera æterna est et dulcior super mel et favum, 127. Judæi post tot miracula et beneficia semper ingrati, 225, 224, 225. Christiani omnia ad mortem usque perferunt ne Christum negent, 225. Lex nova omnium prorsus est, 111. Custodiri ab omnibus debet, 111. Lex adversus legem posita priorem abrogat, 111. Christianorum et Judæorum comparatio, 225. Christianorum et Judæorum discrimen, 156. Si Deus Novum Testamentum et legem æternam promittit, non lex ejusque proselyti intelligendi, 215. Sed Christus ejusque proselyti, 215. Si lex illuminare posset gentes, nil opus esset Novo Testamento, 215. Una enim et eadem lex omnibus circumcisio, 215. Duo Judæi et Jacob semina et genera, 227. Alterum ex sanguine et carne, alterum ex fide et spiritu natum, 227. Repugnat ut ex Jacob genitis subintroeundi Jocum dent qui ex Jacob pariter geniti, 227. Ridiculum esset proselytus illuminatus esse, Judæos vero cæcos et surdos, 216. Ac legem proselytis dari, Judæis vero ignotam esse, 216. Lex æterna Christus, 159. Lex nova Christus, 112. Legem observarent Christiani, nisi scirent quam ob causam data sit Judæis, 118. Si qui ob animi infirmitatem Moysen instituta nonnulla cum spe in Christum et æternæ justitiæ observatione conjungant, hos ut fratres suscipit Justinus, 145. Modo tamen cum fidelibus Christianis vivere non recusat, 145. Nec salutem negent adepturos nisi hæc custodiant, 142, 143. Sunt qui eis nec hospitii nec sermonis communionem concedant, *ibid.* His non assentitur Justinus, *ibid.* Si qui tamen ab eis adducuntur ad legem cum fide jungendam, eos forte salvos futuros suspicatur, *ibid.*

Liberi creati homines et angeli, 92, 251, 249. Quosdam puniunt iri prædictum, non quod tales fecerit Deus, sed quia in malo perseveraverunt novit, 249. Homo vera eligendi et recta faciendi facultate præditus, 61. Ita ut nulla sit apud Deum excusatio, 61. Liberi homines et angeli ut virtutis aut vitii præmia haberent, 186. Liberos Deus homines et angelos creavit, 191. Poterat Herodem interficere, serpentem ab initio tollere, 197. Tempora definiunt, quoad usque bonum esse judicaret eos libero arbitrio uti, 197. Judicia generalia et particularia fecit, manente libero arbitrio, 197. Liberi ut homines ita et angeli creati, 302. Alioqui nec vitium esset nec virtus nec justa præmia, 302. Si liber homo non est, extra noxiam est quiddam agit, 69.

Ut ab initio feremus in nobis situm non erat, 45, 49. Sed qui elegerint quæ placeat Deo, iis ob hanc eligendi rationem, immortalitas parata, 45, 49. Nihil laudabile esset sine facultate sese in utramque partem vertendi, 45, 49. Hinc legislatores et philosophi alia vetant, alia jubent, 45, 49. Hæc probant Stoici, ubi de moribus disputant, 45, 49. Qui improbitatem produximus, eam denuo repudiare possumus, 253. Si vis, potes sanari, 542. Omnibus concessum ut filii Dei fieri possint, 217. Pro se quique judicandus et damnandus, ut Adam et Eva, 217. Testatur Moyses primo homini dixisse Deum: *Ecce in conspectu tuo bonum et malum*, 69. Liberum esse hominem inde patet quod in contraria transcurrat, 69. Res libera eligentium voluntate futuras prævidebat Verbum, 219.

Lignum vitæ crucem Christi designabat, 183. Lignum vitæ et lignum scientiæ, 240, 366. Lignum præsigum, 261.

Linguarum divisio, 371. Memorata est a Sibylla, *ibid.* Linguarum multitudo unde orta, facile explicant Christiani, 268.

LINUS, 275. Fertur instituisse olympiades, 399. Ilius cognomen Lini, *ibid.* Linus Herculis magister, 275.

Litterarum elementa inventa a Phœnicibus, 245. Litterarum figuræ et versus nihil significant nisi ex hominum institutione, 259. Litteræ apud Græcos reventes, 400. Alii a Chaldæis, alii ab Ægyptiis, alii a Phœnicibus inventas dicunt, *ibid.* Litterarum studia apud Græcos Theristem loquacissimum imitantur, 267.

Locus omnium Deus, 349.

LUCIUS (S.) martyr Urbicum adoritur inique Christianos damnantem, 90. Confessus se esse Christianum pariter damnatur, *ibid.*

LUCIUS CÆSAR philosophus, Cæsaris filius, 90.

Ludi sumptibus publicis fiunt, 263. Pravorum dæmonom occasione celebrantur, 265. Ludi gladiatorum et ferarum magni fiunt, 512. Præsertim si ab imperatore dentur, 512. Ludos gladiatorum Christianis spectare non licet, 389. Lumen divinum, 60.

Luna hominis imago, 360. Lunam esse terram nonnulli dixere, 267.

Lux separatim a mundo facta, 359.

LYCÆUS annis centum ante olympiades, 276.

LYNÆ Herculeum cecidit, 5.

LYNÆUS, 274.

LYSANDRUM Samii colunt post tot cædes, 290

LYSIPPUS, 270.

LYSIS, 284.

LYSTRATUS, 271.

M

Macedonii sacrificant Menelao, 290.

MAGA, 352.

Magia apud gentes usitata, 51. Magiam docere angeli mali, 92. Magiam Persæ invenerunt, 245. Ad magiam adhibentur inspectiones puerorum incorruptorum, 54. Nonnulli malam rem cum alia conjugendo mederi conantur, 259. Dæmones capiunt adjuutores et ægri et qui amant, et qui oderunt, 258. Nervi, ossa, radices nil per se efficiunt, *ibid.* Deus malorum auctor esset, si hæc ad hos usus creasset, *ibid.* Ossa hominis misere mortui quomodo prosint ad ulciscendum? 259. Idem dicendum de medicandi ratione, *ibid.* Multo magis Deo fidendum, *ibid.* In magis operatur diabolus, 167. Magica miracula Simonis, 59. Dæmones in eo operabantur, *ibid.*

Magi ex Arabia Christum adoratum venerunt, 174, 175. Christum ex stella natum cognoverunt, 201.

Magistratibus obediendum, 389. Magistratus agitati a demonis, 88.

Mali nihil a Deo factum, sed bona omnia, 253, 362. Mali inceptor dæmon, 249, 369. Mali natura minorum seminum naturæ similis, 268. Malorum dæmonum opera boni vexantur, mali in omni copia et splendore, 93. Malorum prosperitas instabilis, 578. Mali nihil perpeti possumus a quoquam nisi maleficis arguamur, 44.

MANETROS multa in gratiam Ægyptiorum et contra Moysen nugatus, 392. In temporibus designandis sibi non constat, 393. Judæos ob lepram ejectos fuisse mentibus est, 395. Fastores fuisse et ab Ægypto discessisse testatur est, 395.

MARCION Ponticus etiamnum superest, 60. Discipulos in omni hominum genere docet alium esse Deum creatore majorem et majora fecisse, *ibid.* Marciani, 133.

MARCUS AURELIUS, 279. Armeniacus Sarmaticus, et quod maximum est, philosophus, *ibid.* Marci Aurelii summa eruditio, 284. Marcus Aurelius in scriptoribus legendis versatissimus, 299. Supra cæteros omnes in antiquis scriptoribus versatus, 292. Intelligentia omnibus præstat, 300, 309. In omni doctrina versatus, 302. Marci te-

nitas et singulos et universos complectebatur, 290. Illius prudentia totus orbis in summa pace, *ibid.* Solis Christianis non providebat, *ibid.* Illos rapi et vexari sinebat, *ibid.* Prudentia et pietate in verum numen cæteros superat, 285. Sub Marco imperatore summa iudiciorum æquitas, 281. Solis Christianis fit injuria ob nomen, *ibid.* M. Aurelium cinxerant septuaginta dracones, 86. Exploratores nuntiabant adesse hostium numerum nongentorum septuaginta millium, *ibid.* Quinto jam die aquam non acceperat, *ibid.* Frustra deos suos invocat, *ibid.* Accersit Christianos, infremit eorum visa multitudine, *ibid.* Humi se projiciunt ut præsentem famem et sitim sedent, *ibid.* Statim ac Deum invocant, imber cecidit, in Romanos frigidissimus, in hostes grandio ignea, *ibid.* M. Aurelius sancit ut Christianum, ut talem, accusare non liceat, 87. Si quis accuset, vivus comburatur: Christianus liber dimittatur, *ibid.* Marcus Christianos deferri veterat, 282.

Mare mundo simile, 359. Dudum exsiccatum fuisset, nisi fluminum et fontium appulsus aleretur, 359. Ita mundus nisi habuisset legem Dei et prophetas, *ibid.* In mari insulis habitabiles ecclesias catholicas designant, 360. Insulis saxosis et perniciosis hæreses designantur, *ibid.*

MARS et EVÆ comparatio, 195, 196.

MARCO, 552.

Maronis gens Alexandrina, 353.

MARS Jovis adversus Titanes auxiliator, 297. Diomedæ infirmior, *ibid.* Cæde inquinatus et perniciosus Deus, *ibid.* Mars delectatur bellis, 250. Mæchatus est cum Venere, 271.

MARSYAS et OLYMPUS tibie inventores, 245. Ambo Phryges et agrestes, *ibid.*

Martyres libenter consentunt, quia sibi præclare ob Christi doctrinam conscii sunt, 89. Qui negat, vel rem ipsam condemnat, vel se illa indignum iudicat, 90. Cruciatum omnem et supplicia ad extremam usque mortem perferunt, 132. Ne simulacra colant, aut edant simulacris immolata, *ibid.* Negare possent Christiani cum interrogantur, 47. Sed vivere nolunt mendacio obstricti, *ibid.* Deinde vero contendunt ad promissum cum Deo domicilium, *ibid.* Ideo properant ad confitendum, *ibid.* Interrogati non negant, 91. Nullius enim mali conscii sibi sunt, *ibid.* Impium esse ducunt verum non semper dicere, *ibid.* Ethnicos falsis opulentiis liberare conantur, *ibid.* Mori malunt, quam nomen Christi negare, 193. Christianis utile est mori ob id cuius nomine accusantur, 83. Christianorum corda ita sunt circumcisa, ut pro Christo mortem læti oppellant, 207. Martyres lætantur dum occiduntur, 142, 236. Mori non timent Christiani, 77. Quippe cum omnino moriendum sit, nec quidquam novi sed eadem semper in hac vita occurrant, 17. Mors nisi omnibus constituta esset, non occiderentur Christiani, 95. Hinc debitum solventes gratias agunt, *ibid.* Christianis mors et vincula quasi criminum reis, 98. Feris et igni traduntur, 237, 259. Consentiunt Christiani mortis pœna posita, 49. Interfectores parvi pendunt, quia spem in rebus præsentibus non ponunt, *ibid.* Negarent et latere conarentur, si regnum humanum expectarent, *ibid.* Nemo est qui Christianos exterreat, 205. Feris, vinculis, igni et aliis omnibus tormentis non discedunt a confessione, *ibid.* Quo magis torquentur, eo plures fideles et pii fiunt, *ibid.* Ut vitis, dum amputatur, magis proficit, *ibid.* Vid. 237. Christiani inter supplicia misericordiam torquentibus apprecantur, 118. Martyrum constantia argumentum veritatis, 57, 127, 237. Gentiles vincunt Christiani dum animas projiciunt potius quam rebus injustis pareant, 83. Martyrum constantia probat Novum Testamentum a Deo datum esse et Vetus abrogatum, 112. Martyrum constantia refellit afflicta crimina, 96. Martyres qui seipso offerunt, 96. Christiani nonnulli occiduntur ob afflicta crimina religioni, 96.

Materia rudis et informis ante divisionem, 253. Digesta et ornata post divisionem, *ibid.* Materia informis, 78, 317. Ex materia informi Deus omnia propter homines creavit, 48. Materialia instar inertis terræ et informis naturæ jacebant, 287. Materia nequaquam, ut principii expert, æqualis Deo, 243, 295. Non caret initio, 247. Si esset ingenua, Deo esset æqualis, 350. Esset immutabilis, *ibid.* Materia si ingenua est, nulla in illam Deo potestas, 24. Non ab alio facta, sed a solo universorum optice, 247, 248, 253. Producta a Verbo, 248. Creatæ et corruptioni obnoxia, 282. Del arti obsequitur, 291. Capax omnium formarum, 291. Materia patiens causa, 295. Ex materia constant universa, 253. Quædam in materia discrimina, ita ut aliud alio pulchrius sit, *ibid.* Materiam Plato ingenuam dicit, 349. Ne mali auctorem Deum dicere videretur, 21. Materiam spiritum pervadens, 216.

Idem non est ac Spiritus sanctus, 217. Animæ assimilatur, *ibid.* Coli ut Deus non debet, *ibid.* Non materiæ sed Deo tribuendus honor mundi descriptionis, 291. A materia peti non debent quibus ipsa caret, 292. Materia æquabitur Deo, si eadem vis illius quod imperat et eorum quæ consecrata sunt, 298. Materia sine ipse Deo formam accipere non potuit, 291. Ut lutum vasa fieri sine arte non potest, *ibid.* Materiam quæro ob imbecillitatem, 261. Si materiæ species dii habentur, æterno æquantur corruptibilia, 291. Materiæ opus est artifex et artificii materia, 295. Materia inferior materiam sibi similem oppugnant dæmones, 257. Hos si quis vincere velit, materiam repudiet, *ibid.* Materiæ nobis cognatæ emendatio, 248.

Matrimonium inveniunt Christiani secundum leges Romanas, 236, 310. Cupiditatis modus procreatio liberorum, 310. Uxorem suam unusquisque uxorem cognoscit usque ad liberorum procreationem, *ibid.* Matrimonium Christiani non inveniunt nisi ad liberorum educationem, 61. Vel se continent si non nubunt, 61. Secundæ nuptiæ decorum adulterium, 311. Qui se prima uxore spoliat, etsi mortua, occulta quadam ratione est adulter, *ibid.* Muller quædam impium existimat tori consortio jungi cum viro flagitioso, 88. Veretur ne scelerum particeps fiat, si maneat in conjugio, *ibid.* Miso repudio discedit, *ibid.* Non licet quam quisque voluerit, et quomodo voluerit, et quot voluerit uxores ducere, 252. Matrimonium ducentis repudiatam legibus humanis non damnatur, 52. Sed a Christo damnatur, *ibid.* Matrimonii nomine uxores ducunt Judæi quacunque venerint aut militantur, 232. Rabini quatuor aut quinque uxores permittunt, et si quis venustam inspicere concupiverit, 226. Jacobi et aliorum exempla commemorant, *ibid.* Negant peccare si quis similia faciat, *ibid.* Nonnulli vitæ discrimina propter uxores adeunt, 369. Matrimonia legitima esse Solon præcepit, 384. Uxores esse communes præcipit Plato, 385. In quo auctorem sequitur Minœm, *ibid.*

MEDEA, 290.

Medica mensa in qua filius patri appositus, 318.

Medicus pharmacum salutare non dat, nisi prius vitiositatem expurget ac cohibeat, 315. Etiamsi pharmacs nos curemus, Deo laus tribuenda, 261. Ad indulgentiam concedit Tatanus ut pharmacs curemur, *ibid.*

MEDUSÆ caput, 250.

MELACLADUS Peripateticus, 269.

Megalopolis, 260, 267.

MELANIPPE, sapiens mulier, 271. Melanippæ pudorem eripit Neptunus, 2, 352.

MELCHISEDECH eorum qui in præputio sacerdos, 130. Abrahamo circumciso decimas offerenti benedixit, *ibid.* Sic et Christus sacerdos eorum qui in præputio, et Judæos in eum credentes suscipiet, *ibid.* Melchisedech primus fuit omnium sacerdotum Dei altissimi, 372.

MELEAGER, 352. Atalantæ virilitatem eripuit, 250.

MELITUS, 245.

MELISSI sententia de principiis, 403.

MEMPHIS, 505.

MENANDER Ephesus Tyrionum regum scripsit historiam, 394.

MENANDER Comicus simulacra irrisit, 36. Asserit Providentiam, 354. Menandri versus de falsis diis, 59, 40, 41.

MENANDER Pergamensis, 275. Menander, 77. Menander Simonis discipulus arte magica multis illusit Antiochia, 59. Sæctoribus persuadet nunquam illos esse morituros, *ibid.* Supersunt nonnulli ejus sæctores, *ibid.*

Mendacium arguere minus est quam veritatem confirmare, 325. Ne mentiantur Christiani, libenter Christum confitendo moriuntur, 67. Mendacio obstricti vivere nolunt Christiani, 47. Mendacii semper aliquid adnascitur veritati, 315.

MENELAUS, 252. Menelaum oderunt Ilienses, 290. Menelaos sacrificant Macedonii, 290.

MENESTRATUS, 270.

Mentis oculus quo id quod est videre possumus, 105.

Mensa medica in qua filius patri appositus, 318.

MERCURIUS sermo a Deo internuntius, 57. Sermo interpres et omnium magister, 56. Mercurii virga imago concubitus Jovis facti draconis cum matre facta draconæ, 296. Mercurius Trismegistus, 506. Cum diis cognitione conjunctus, *ibid.* Mercurii testimonium de Deo, 35.

Meretrices ex imperio Romano exterminari oporteret, 60. Meretrix pudicam, 311.

Meristæ, 178.

METANIRA colitur apud Athenienses, 290.

Metamorphoses hominum et deorum, 252.

Metempsychosis exagitatur, 402, 405. Metempsychosis admittit Plato, 384. Item Pythagoras, 393.

Metim Jupiter deglutit, 265, 382.

METRODORUS in libro de Homero omnia ad naturam re-

vocat elementorum, 262. Junonem, Minervam et Apollinem, *ibid.* Hectorem et Paridem et Græcos ac barbaros, *ibid.*

Milites sacramento obstricti et conscripti, 67.

Mille anni promittuntur his verbis, *secundum dies ligni dies populi mei*, 179. Mille annorum regnum prædixit Isaias, 178. Ezechiel et cæteri prophetae, *ibid.* Mille annos expectant in urbe Jerusalem qui in omnibus recte sentiunt Christiani, 178. Multi id non agnoscent, ex his qui plam et puram sequuntur sententiam, *ibid.* Mille annis cum Christo futuros fideles prædixit Joannes, 179. Postea generalem omnium resurrectionem futuram et iudicium, *ibid.* Christus prædixit fore ut iterum Jerusalem veniret, tumque una cum discipulis ederet et biberet, 147. Promisit Christus possessionem in terra, 230. In illa terra æterna et incorrupta bona accipiet, *ibid.* Justinus omnino perspectum habet Jerusalem instauratum iri, 177. Ac ibi Christianos cum Christo beate victuros, *ibid.* Una cum patriarchis et prophetis et Judæorum gente, aut qui conversi saltem fuerint antequam Christus veniat, *ibid.* Terræ sanctæ hæredes cum Abraham sumus, 212. Hæreditatem in infinitum ævum cernentes, *ibid.*

Mimi luxu diffuentes, 265. Alii intus, alii foris, *ibid.* Nunc Veneri, nunc Apollini similes, *ibid.* Vituperant deos, *ibid.* Cædes representant, *ibid.* Adulleria docent, *ibid.* Cinædororum doctores, *ibid.* Occasionem dant sententiis capitalibus, *ibid.* Mimi inuunt oculis et moventur præter naturam, 263.

MINERVA virile genus quam melius decerent opera muliebria, 5. Non decent arma mulierem, *ibid.* Minerva orbata matre et pupilla, 250. Huic a Vulcano erepta virilitas, *ibid.* Illam libulis decepti, *ibid.* Minerva filius ex Vulcano afflicus terræ, 250. Minerva mens omnia pervadens, 299. Minerva ex Jove genita sine concubitu, 82. Velut illius prima notio, *ibid.* Id imitati dæmones cum laudum a Deo per Verbum conditum esse cognovissent, *ibid.* Minerva ex Gorgonis capite sit homicida, 250. Sanguinis guttas partia cum Esculapio, *ibid.* Minervæ antiqum ex oleo simulacrum, 293. Minervam sedentem fecit Endyus, 293. Minerva ob Hectorem Delphobæ assimilata, 262. Minerva dicitur Core a pupilla, 293. Minerva sive Athena, seu Athla, 295. Dicitur Athla ab his qui rem arcane tradunt, *ibid.*

MINOS, 248. Communes esse uxores voluit, 363. Minos et Rhadamanthus iudices in altera vita, 269. Minos Lynceo æqualis, 276. Minois regnum, 274.

MINUCIUS Fundanus, 84.

Miracula. Sacerdotes in templo lepram et alios omnes morbos sanabant, 593. Vel ob miracula digni erant fide prophetæ, 109. Si quidem Deum Patrem celebrabant et ejus filium nuntiabant, *ibid.* Id prophetæ falsi non faciebant, nec faciunt, 109. Dæmonia potentiam nominis Christi perhorrescunt, 128. Per ejus nomen adjurata subjiciuntur, *ibid.* Dæmonia omnia et malos spiritus adjurando subjicitur, 173. Dæmonium quodlibet per nomen Christi adjuratum vincitur, 182. Adjurata per nomen regum, aut patriarcharum aut prophetarum, non subjiciuntur, *ibid.* Fortasse tamen subjiciuntur, si a Judæis per nomen Dei Abrahæ adjurentur, *ibid.* Christi nominis dæmonia subjecta, 214. Multi Christiani Romæ et in toto orbe dæmonis agitados sanant, 95. Miracula Christianorum probant Christum esse novam legem et Novum Testamentum, 112. Dona quisque accipit a Christo, prout dignus est, 156. Alius curationis, alius præcognitionis donum accipit, 136. Dona a Spiritu habent viri et mulieres, 183. Dona largitur Christus credentibus, ut quemque dignum judicat, 185. Miracula probant Jesum esse Christum, 156. Et sanctitas Christianorum, 136. Miraculis Christus homines excitabat, ut eum agnoscerent, 168. Miracula eo quoque consilio edebat Christus, ut hominem integrum a se resuscitari posse ostenderet, 168. Dæmones non sanant, 260. Sed præsentis suæ opinionem per somnia faciunt, 260. Et ab ægris, quorum corporibus obreperant, palam discedunt, 260. Dæmonis agitados non sanant incantatores, adjuratores et venefici, 93. Miracula magica Simonis, adstantum arte, qui in eo operabantur, 59. Miracula ad status deorum fieri dicta. Vid. *Status*. Morborum causas sibi interdum attribuant dæmones, 288. Habitu corporis nostri concutiunt, 258. Sed verbo virtutis Dei percussii fugiunt, *ibid.* Morbus non tollitur per occultas dissensiones, 258. Sed dæmones ventitant, 258.

MITRAS. In Mithræ mysteriis panis et aquæ poculum opponuntur additis verbis, 85. Id dæmones ad imitationem Eucharistiæ moliti sunt, 83. Mithræ sacerdotes dicunt illum ex petra genitum, 168. Speluncam vocant locum ubi ab eo initiari dicunt qui ei credunt, 168. Sermones habent de justitiæ observatione, 168. Hæc diaboli imitatione expressit ex verbis Isaiæ et Danielis, 168.

Mithræ sacerdotes in specu suos a Mithræ initiari dicunt, 175. Hæc a diabolo inventa ut vaticinium Isaiæ imitaretur, *ibid.*

MITRISTATAS Cyri satelles, 397.

MINASAS unus ex illis qui postridie cum Tryphone venerunt, 185.

MINESARCHIS, 270.

MOCHUS, 273.

Monarchia caret bellis et pugnis, 20.

Morus et dyas infinita, 9.

Mons Olivarum templo ex adverso situs, 194.

Mores. De moribus poetæ interdum præclare locuti propter inusitum omnibus rationis semen, 94. Doctrina Christiana non meditatione sermonum, sed actionum demonstratione continetur, 310. Moralis doctrina Christianorum probat eos non esse atheos, 288. Moralis doctrina Christianorum omnes criminationes ab eis propulsat, 309, 310.

Mors eadem omnium, 253. Mors vitæ egenæ et corruptibili consequens, 329. Mors nostra non comparanda belluarum morti, 329. Mors gravissimus somnus et obitio nonnullis videtur, 289. Mors et somnus gemelli, 289. Mortis frater somnus, 329. Ut mortem inferret fratri Cain a Satana impulsus, 369. Ab his initis mors totum humanum genus pervasit, 369. Non facti sumus ut moreremur, 253. Nostra culpa morimur, 253. Mali nihil a Deo, 263. Mortalis sit homo discedente ab eo Spiritu, 219. Mors ex peccato tanquam ex fonte profuit, 367. Mortis auctor videretur Deus, si mortalem Adam creasset, 368. Mortem sibi homo traxit non obediendo, 368. Nisi mors cuiuslibet homini constituta esset, mali bonos non opprimeret, 93. Mors in beneficii loco inflicta Adamo, 367. Ne perpetuo esset peccatis obstrictus, atque ut postea revocaretur castigatus, *ibid.* Ut vas refunditur et refingitur, idem homini mors affert, *ibid.* Quodammodo confringitur, ut sanus in resurrectione inventatur, *ibid.* Christus moriens propter nos precatur ne quis ipsius animæ dominetur, 200. Ut morientes præsemur ne malus angelus animam nostram capiat, 200. Animæ iustorum et prophetarum sub potestate cadebant talium virtutum, qualis fuit in Pythonissa, *ibid.* Monet nos Deus per Filium, ut in exitu vitæ precemur, ne animæ nostræ sub aliquam ejusmodi potestatem cadant, *ibid.* Mortis causa repudianda, 257. Dæmones materia inferiore materiam sibi similem oppugnant, 257. Hos sit quis vincere velit, materiam repudiet, 257. Mors ut contemnatur, Christus caro factus est, 141. Mortem Christiani non timent, 77. Mortis contemptus Christianæ religioni consentaneus, 260. Mortem sibi consciscere contra Dei voluntatem venire est, 97. Mortem sæpe, dum ex fato sæpe appetimus, 253. Mortis libamina, nidores, coronæ, victimæ offeruntur, 58. Mortui imperatores dii vocantur inscriptis litteris, 77. Mortui non sunt efficaciores quam vivi, 257.

MORSUS ex Chaldais ortus, 14. Illius majores fame ex Phœnicia in Ægyptum venire coacti sunt, 15. Hunc ducem Deus ob summam virtutem constituit, cum populum ex Ægypto eduxit, 15. Hic primus prophetias donum accepit, 15. Moyses apud Ægyptios natus et omni illorum disciplina eruditus, 14. De Moysi antiquitate testantur: scriptores a nostra religione alieni, 14. Seque omnia ex sacerdotibus Ægypti didicisse narrat, 14. Moyses primus omnium legislatorum ex Diodoro, 23, 26. Primus omnium prophetarum, 63. Antiquior omnibus scriptoribus, 72, 75, 599. Atque enim Belo et Brono et bello Trojano, *ibid.* Vetustior heroibus et dæmonis, 274. Vetustior scriptoribus Homero antiquioribus, 275. Omnium scriptorum et legislatorum antiquissimus, 15. Inacho et Ogygi æqualem fatentur scriptores profani, 15. Annis 400 antiquior bello Trojano, 274. Moysen mille annis antiquiorem bello Trojano existimat Theophilus, 593. Inacho regnante Argis, Judæos ab Amaside rege Ægypti defecisse Appon dicebat, 15. Moysen Trojæ non solum excidio, sed etiam constructione antiquiorem testantur Chaldæi, Phœnicæ et Ægyptii, 275. Moyses barbaræ omnis sapientiæ princeps, 268. Moysi credendum potius quam Græcis, 274. Hauserunt illius dogmata non grato animo, 274. Moyses avunculi materni oves in Arabia pascebat, 80. A Christo apparente et colloquio magnam virtutem accipit, 81. Inde descendit et populum educit magnis rebus editis, 81. Moysi omnium primo visus est Deus, quantum fas est homini Deum videre, 22. Moysen Deo acceptas leges retulisse putabat Diodorus, ut plebi sanctiores viderentur, 14. Vel quia divinum et admirabile quiddam utiliter cogitatur, 14. Moyses crucem fecit ut serpentes exstinguerentur, 79.

Mulierum parientium dolores veritatem Historiæ Moysis confirmant, 365. Mulieres bellicosæ, 270.

Multitudo eorum, qui congruenti sine excidunt, non evertit communem sortem, 536.

Mundus magnitudine et dispositione præclarus, 292. In mundi constitutione nihil inordinatum aut neglectum, 504. Unumquodque ratione sit, nec præscriptum ordinem transgreditur, 504. Mundi descriptio, figura et ordo sunt Dei colendi pignora, 283. Mundus comparatur cum corpore humano, 253. Idem spiritus in omnibus, sed tamen habet discrimina, 254. Mundum homini præparavit Deus, 353. Ipse enim nulla re eget, 355. Mundus non frustra conditus, sed propter homines, 91. Non quod eo indigeat Deus, 291. Propter nos factus, 247. A Deo conservatur per Verbum, 286. Spiritu Dei regitur, 283. Omnia a Deo facta, 261. Si quid venient est, propter peccatum supervenit, 261. Mundus quomodo creatus, 247. Mundi descriptio, 341, 342. Sex dierum operis descriptionem nemo est qui pro rei dignitate explicare possit, 557. His verbis Moyses, *In principio*, etc., indicat materiam fuisse creatam, 556. Homo a solo initium facit edificandi: Deus ab ipso cælo, 558. Terra veluti fundamentum, 558. Tenebras nominat Moyses quia cælum aquas cum terra operiebat, 558. Spiritus, qui ferebatur super aquas, is est quem dedit Deus ad viventium generationem, velut animam homini, 559. Tenue cum tenui conjungens, *ibid.* Spiritus locum lucis occupabat, *ibid.* Impediebat ne tenebras proximum Deo cælum tangerent, *ibid.* Cælum instar fornicis terram solo assimilatam complectebatur, *ibid.* Plantæ ante luminaria, ne a luminariis esse dicerentur, 360. Sol Dei imago, luna hominis, 368. Tres dies ante luminaria imago Trinitatis, 560. Quartus hominis imago, 360. Astrorum dispositio imago justorum, 361. Planetæ imago deficientium a Deo, 361. A luce initium, quia lux ostendit ea quæ conduntur et ornantur, 556. Benedixit Deus his, quæ ex aquis orta sunt, 561. In signum baptismatis, 561. Nihil tamen præcipuum habent, quæ ex aquis orta, 561. Sexto die benedictio siletur, et reservatur homini, 561. Volatilia et aquatilia mansueta imago justorum, 361. Cete, aves carnivoræ, feræ et quadrupedes imago hominum rapacium et prævaricatorum, *ibid.* Hominis creationem Deus propriis manibus dignam judicat, 362. Quasi consilio egeret; dicit, *Faciamus*, 362. Formato homini et benedicto omnia subjicit, *ibid.* Præcipit ut fructibus et seminibus vescatur, *ibid.* Idem sancit de bestiis, *ibid.* Hominis creatio major quam ut ab homine narrari possit, 562. Brevis loquitur de hominis formatione Scriptura, *ibid.* Homine formato, elegit Deus hortum ubi eum posuit, 563. Hominis creatio patefacta post diem septimum, 565. Cum paratus esset paradisi, 565. Mundus rotundus et coelestibus sphaeris conclusus, 285. Mundum esse sphaericum negat Theophilus, 373. Mundum ingentium nonnulli dicunt, 107. His non assentitur Justinus Platonius, 107. Mundum indissolubilem quidam asserunt, 265. Mundum ingentium esse et æternam naturam nonnulli dicunt philosophi, 549, 583. Id absurdum est, 107. Mundum Plato genitum putat, sed Dei voluntate non perituro, 108. Mundum mutationi obnoxium, secundum Platonem, 292. Mundum desinit Plato artem Dei, 292. Mundi partes nonnulli desinant Dei potestates, 292. Mundi mens Deus secundum Thalietem, 500. Mundus Dei substantia et corpus secundum Peripateticos, 292. Mundi origo ex ovo, 352. Mundi originem ex aqua repetit Homerus, 350. Deum autem non exhibet nobis, 350. De mundi origine versus Hesiodi, 350, 351. Mundi origo aqua secundum Orpheum, 294. Ex aqua lutum, ex utroque draco adjunctum habens caput leonis, 294. Horum in medio facies Dei cui nomen Hercules et Chronus, 294. Hic genuit ovam, quo rupto in duas partes, superior pars cælum, inferior terra, 294. Cælum dum terræ miscetur, genuit feminas et mares centimanos, 294. Hæc detrudit in tartara, 294. Tum terra irata gignit Titanes, 294. Mundum Stoici post immutationem rursus oriri dicunt, 55.

Mundus nos trahit, 261. Quis in mundo sunt contemnes, si perturbationes animi viceris, 261. Mundo morere ejus insaniam rejiciens, 255. Mundi constructio præclara, sed prava vivendi ratio, 260. Qui Deum ignorant plausu excipiuntur, 260.

Mundus perfectus ipse sibi est Deus, 291.

Musæ Jovis filia, natu minores mundo, 550, 551. A Musis afflatus Homerus et Hesiodus ex spiritu fallaci locuti sunt, 354.

Musæus Orphæi discipulus, 274, 275. Orphæi filius, 18. Lunæ filius, 37.

Musica a filiis Lamech initium habuit, 570. Musicæ inventor frustra Apollo dicitur, 370. Musica ab Orpheo inventa dicitur ex avium concentu, 370. Ante diluvium inventa est, 370.

Musonius, 94.

Myronis ars buculam effinxit, eique victoriam imposuit

ob raptam Agenoris filiam, 271.

Myris, 270.

Myraus Byzantia, 270.

Mysteria omnia in legis et gratiæ distinctione reponit Justinus, 140. Fideles cognoscunt Patris mysteria, quibus rei gratia Verbum miserit, 239.

Mysteria perpeffiones sunt deorum, 506, 509. Verberantur post sacrificium singuli et singula, *ibid.* Quo autem verberentur nefas eloqui, *ibid.* Nefas de diis enuntiare nisi levissima nomina, *ibid.* Nefas illius nomen appellare, cujus simulacrum accuratissime fabricatum monstratur, 507. Mysteria sunt actiones Plutonis rapientis Proserpinam, 251. Mysteria Osiridis, 545. Mysteria Veneris et Proserpinæ, 58. Mysteria Eleusinia et Cabirorum, 282. Mysterium magnum serpens apud unumquemque Deum, 60. In mysteriis quidam decipiuntur ab Atheniensibus, 251. In mysteriis portæ obserantur profanis, 251. Mysteria nefas vulgare, 278, 282. Mysteriis initiari docuit Orpheus, 245.

Mystis, 270.

N

ΝΑΥΣΟΦΟΝΟΣΟΝ suscepit expeditionem in Phœnicæ et Judæos, 275. Annis ante Persarum imperium, 70, *ibid.*

Nasci dicitur Christus cum hominibus innotescit, 186. Quorum natura non æqualis, horum æqualis esse finis non debet, 322.

ΝΑΥΣΤΡΟΣ, 270.

Nave corrente gubernator intelligitur, 340.

ΝΕΞΑ meretrix, 272.

Necromantiæ, 84.

ΝΕΠΡΟΛΑΜΟΣ, 270. Sevit fruges, 251.

Nepthes suave et oblivionem malorum inducens pharmacum, 27, 8.

ΝΕΠΤΥΝΟΣ mare sortitur, 2. Neptunus navigat, 250. Neptunus potus, 298. Neptunus mare subiens et Melanippem complexus, 552. Filii pater homines vorantis, *ibid.* Melanippæ pudorem eripit, 2, 4. Nereidum turba abutitur, *ibid.* A Neptuno amatus Pelops, 265.

ΝΕΡΕΙΔΩΝ turba abusus Neptunus, 2, ult.

ΝΕΥΛΛΙΝΟΣ colitur a Troadensibus, 504. Una ex illius statulis oracula edere et ægros curare dicitur, 504. Hinc sacra faciunt, auro illinunt et coruant, 504.

Nessee tunica, 4.

Nestis aqua, 298.

Nestor admirationi fuit, quod se juvenibus in bello æquabat, 270.

ΝΙΒΗΡΑΤΟΣ, 270, 271. Euctemonis filius, 271.

Nilus unus ex paradisi fluvii, 366.

NINIVITARUM vera ex cordibus conversio, 201

ΝΙΟΣΕΝ colunt Cilices, 290.

Nodus Hercules, 296.

Noë idem ac requies, 591. Hunc nonnulli Eunuchu dixerunt, 591. Noë idem ac Deucalio, 95, 370. Noë cu uxore et filiis signum fuit octavæ diet-qua Christus resurrexit, 229. Servatus in ligno aquis intractus, 229. Ita a Christo salvati sumus per aquam et lignum et fidem, 229. Christi, qui principium esse alterius generis, imago Noë, 229. Noë duobus filiis tertii-remen in servitum tradidit, 226. Quæ Noë evenerunt quid significant, 229. Noë animatum omne convensum, præter carnes in sanguine, hoc est suffocatum, 119.

Nomades, 211.

Nomina rebus imponere non potuisset homo, nisi illa a Deo accepisset, 559. Nomen nullum sua sponte bonum aut malum, 261. Ex nominis appellatione nec bonum, nec malum dijudicatur-sive subjectis nomini actionibus, 45. Nomina odio minime digna, sed prave facta, 280. Ex nomine nec laus nec pœna merito exsisterit, 45. Nisi quid egregie aut improbe factum probetur, 45. Nomen qui imposuit antiquior est eo qui nominatur, 92. Nomen Deo nullum est, 92. Hæc autem, *Deus, Pater, Dominus*, non sunt nomina, sed ex beneficiis ductæ appellationes, 92. Nomina Petri et filiorum Zebedæi mutavit Christus, 201. Id argumento erat ipsum illum esse a quo et Jacob et Auses alia nomina accepere, 201. Nomina non prosunt iis quibus natura non subest, 283.

Nubes, quæ deduxit Israelitas, alius cœli præsignificationem et speciem habebat, 224.

Nuptiæ caninæ Cratetis, 246.

Numerus non enarrabilis Deus, 284. Numeri omnium principium ex Pythagora, 9. Numerus maximus apud Pythagoricos est Denarius, 284.

O

Oblectationes animi spernunt Christiani, 310.

Oblationibus materialibus hominum non indiget Deus, 48. Hos tantum approbat qui insita illi bona imitantur, 48. Oblationes Deo quasi indigenti non faciendæ, 217.
 Oceanus ex celo et terra genitus, 301.
 Octava dies dicitur una Sabbatorum, 138.
 Oculi instituti ut lumen nobis sint, 310. Alium in usum adhiberi non debent, 310.
 OENIPUS, 4.
 Ocygem nonnulli ex terra genitum dixerunt, 13. Ogy-gus Phoroneo æqualis, 274.
 Oleo ungitur quisquis in hanc vitam aut in palæstram ingreditur, 343. Nulla navis aut turris aut domus quæ non ungitur, 343. Nullum opus præclarum, nisi ungitur et expoliatur, 343.
 Olympeus et Marsyas ambo Phryges et agrestes, 243. Tibiæ inventores, 243.
 Olympus mons olim a diis incolebatur, nunc desertus est, 349.
 Olympus Jupiter, 344.
 Olympiades institutæ annis 407, post Iliaca, 276. Olympiades ab Iphito institutæ, aut ut alii volunt a Lino, 399.
 Omnipotens Deus dicitur, quia omnia tenet et complectitur, 340.
 Omphalus Bacchi sepulcrum, 231.
 On idem ac Heliopolis, 392.
 ONESILAUM colunt Amathusii, 290.
 ONOMACRITUS sub Pisistratidis circa Olympiad. 50, 275. Is fertur ea composuisse quæ Orpheo tribuuntur, *ibid.*
 Opera Dei non colenda, multo minus hominum, 292.
 Opus a Deo conditum adorare nolo, 247. Quomodo ministros meos adorem? 247. Opere major opifex, 36.
 Opifex et creator longe differunt, 23. Opifices contra et labefactata opera renovare non possunt, 322. At Deus longe ab his differt, 322.
 Opinio falsa ex superjecto semine et corruptione orta est, 325. Veritatem confirmare majus est quam mendacium arguere, 323. Opinionem falsæ majorem rejiciende, 44. Opinionem humanas rejiciunt Christiani, 269. Opinio multorum deteriorem virtutem non reddit, 309.
 ORPHEUS, 284.
 Oracula probant animarum immortalitatem, 124. Oracula jactitant gentes, ubi poetas et philosophos consultatos vident, 15. Audivit Justinus qui ita se gerent, 13. Consultum oraculum respondit solos Chaldæos et Hebræos sapientiam esse sortitos, 15. Quippe qui verum Deum colant, 15. Oraculum quoddam primum hominibus vocatum fuisse Adam declaravit, 35. Ex oraculo Thyestes stuprum intulit filiæ, 309. Vates quædam aqua epota et aureo adhibito fit amens, 261.
 ORESTES Helenam occidit, 232.
 In Oreb promulgata lex, 111.
 Originale peccatum. Vid. *Peccatum.*
 ORPHEUS, 231, 275. Orphei versus, 37, 296. Primo multitudinem deorum docuit, 35. Deinde palinodiam cantavit, 33. Primus deorum multitudinis magister, 18. Sed postea filio suo Musæo unum Deum prædicavit, 18. Verbum Dei, per quod omnia creata, appellat vocem, 19. Antea Verbum appellavit, 19. Deos, 360, induxerat, 37. Sed erroris eum penitet in libro quem inscripsit *Præcepta*, 37. Deos, 365. Numeravit, 381. Sub finem vitæ unum Deum admisit, 381. Nomina deorum invenit, et nascendi modos et res gestas dixit, 294. Ab Orpheo exposita deorum et omnium rerum origo, 294. Deorum originem ex aqua repetit, 294. Jovem Thyeste scelestiorem fecit, 309. De divinis rebus verius quam alii tractasse fertur, 294. Nomina diis dedit, 292. Orpheum imitator Homerus, 19, 20, 298. Orphei discipulus Musæus, 27. Orpheus poesim et cantum invenit, 243. Orpheus docuit initiandi modum, 243. Orphica verba, 282. Orphei præcepta, 381. Orpheus Herculi æqualis, 275. Quæ sub Orphei nomine feruntur, ab Onomacrito composita existimantur, 295.
 Ortygia olim dicta quæ nunc Delus est, 252.
 ORUS, 299. Osiridis filius, 305. Is est Apollo apud Græcos, 305. Typhonem deiecit, 306.
 Osculi magna cautio, 310. A vita æterna excludit, si cogitatione paulum inquietur, 310. Osculo salutant se invicem antequam panis et vinum et aqua afferantur sacerdoti, 82.
 OSIRIS idem ac Bacchus apud Græcos, 306. Osiridis sepulcrum et conditura apud Ægyptios monstratur, 307. Osiris frumenti satio, 299. Illius membra a fratre occisi quævisit Isis et inventa sepelivit, 299. Hinc in mysteriis ob inventionem membrorum, sive frugum, acclamatur Isidi, *Invenimus, gratulamur*, 299. Osiris membratim discerptus, 343. Eius mysteria quasi pereat et inveniat, 343.
 Ovum ab Hercule genitum et in duas partes disruptum, 294. Superior pars, cælum, inferior terra, 291. Ovum

mundi origo, 332. Ex ovo primus effusus Phænx, 296.

P

PALÆMON nautis invocatus, 307.
 PANDROSO sacra apud Athenienses, 280.
 PANNYCIUS Jupiter, 344.
 PANTHEUS e scortatore gravis, 271.
 Paradisus in terra et sub hoc celo, 366. Huc translatus Adam ex terra ex qua factus fuerat, 366. Paradisus in terra longe hac præstantiore, 361. Initio ea tantum erant quæ tertio die producta fuerant, 366. At quæ in paradiso, præstanti erant pulchritudine, 366. Arboreæ vitæ et scientiæ in solo paradiso, 366. De quatuor fluvii, 366. Paradisus homini formato præparatus, ut in loco præstantissimo eum Deus constitueret, 363. Postquam homo formatus fuit, in paradiso eum Deus posuit, 363. In paradiso semel collocatus Adam: iterum collocabitur post iudicium, 367. Veluti exsilio damnatus et paradiso pulsus est, ut aliquando revocaretur, 367. Paradisum promittit bonis Sibylla et panem de celo, 377.
 Parentibus subijci sanctum est apud Deum et apud homines, 367. Quanto magis Deo, 367.
 Parium habet statuas Alexandri et Protei, 304.
 PARMENIS sententia de principis, 403.
 Ex parte totum existimant qui mel aut serum lactis explorant, 289.
 Paschæ sanguis Israelitas in Ægypto liberavit, 204. Pascha enim erat Christus et in Pascha immolatus, 204. Eius sanguis credentes liberat, 204.
 ПАСХА, 271.
 Pater si dicitur Deus, omnia dicitur, 340. Pater dicitur Deus, quia est ante omnia, 340. Patres liberorum patres dicuntur quos filii peperunt, 193.
 Patriarchæ non ut mœcharentur, plures uxores habuere, 232. Sed quædam dispensatio et mysteria omnia per eos peracta, 232.
 Peregrinus. In patria sua peregrini Christiani, 236. Omnis regio peregrina patria est eorum, 236. Et omnis patria peregrina, 236.
 Patientes esse debemus et iræ expertes, 33. De patientia Christi præcepta, 33. Parati esse debemus ad serviendum omnibus, 33. Multos convertit Christianorum patientia, 33. Vult Deus ut imitatores malorum non simus, sed patientia omnes a cupiditate abducamus, 33.
 Pauper facilius consequitur id quod satie est desiderans, 253. Pauperes sunt Christiani et multos ditant, 236. Nihil habent et omnibus abundant, 236. Pauperes doctrina gratuito perferrunt, 269.
 PAUSANIAS in templo Minervæ pene fame necatus, 397.
 Peccata tenebras offundunt quominus Deum videamus, 339. Ut ærugo in speculo, 339. Ut humor in oculo tractectus, 339. Cogitatio vel sola abducit a Deo, 310. Non libenter peccant qui Deum omnia intueri sciunt, 309. Qui aliam vitam expectant, 309. Secus si hanc tantum se victuros putent, 309. Nulli facinori temperaturos verisimile est qui resurrectionem et iudicium negant, 312. Secus vero qui corpus cum anima puniunt iri credunt, 312. Homines a sua consuetudine exclusit Verbum, quia primogenitum angelum pro Deo habuere, 249. Ex peccato tanquam ex fonte fluxerunt miseriæ vitæ et mors, 377. Peccatum in causa est cur venenum supervenerit naturæ, 260. Peccatum hominis bellus in vitium abduxit, 362. Domino peccante servi simul peccarunt, 362. Per primam generationem necessitatis et ignorantis filii sumus, 80. Hinc necessarius ad regenerationem baptisimus, 80. Peccato homines et terra eieci longe præstantiore, 261. Peccati origo Eva, 369. Ab Adamo genus humanum in mortem et fraudem serpentis inciderat, 186. Unusquisque tamen sua culpa improbe agebat, 186. Omne hominum genus maledictioni obnoxium, 192. Judæi sub maledictione quia totam legem non observant, 192. Multo magis gentes, 192. Jesus Christus absque peccato ex virgine genitus, 123. Serpentis opera prævaricatio sub Adamo inducta, 192. Vetus generatio repudianda, 253. Nostra culpa moritur, 253. Perdidi nos libera voluntas, 235. Nos ipsi improbitatem produximus, 235.
 PELOPUS, 76. Prostruit ex Gorgonis abscisso capite, 230. Pelio urbs extracta ab Hebræis in Ægypto, 392.
 PELOPS deorum cœna, 263. Pelops a Neptuno amatus, 263. Pelopis ex Phrygia descensus, 274. Pelopidarum execranda facinora, 4.
 PERDICCAS, 332.
 PERIPATETICI mundum definiunt Dei substantiam et corpus, 292. Animam dicunt aerem a perpeessione immunem, 292.
 Persæ magiam invenerunt, 243. Persarum magis præ-

clarum videtur cum matre conjungi, 267.

Persecutiones a dæmonibus oriuntur, 50. A diabolo, 156. Persecutionis auctores dæmones, 96. Dæmonum flagello agitati qui Christianos persequuntur, 46. Dæmones perfecere ut Socrates necaretur, 46. Idem molliuntur in Christianos, 46. Dæmones incitant magistratus, ut Christianos morte condemnent, 88. Hoc tantum perficere possunt dæmones, ut mali Christianos occidant, 77. Persecutiones graves in Christianos excitant dæmones, quia non partem Verbi, sed totum Verbum incarnatum adorant, 94, 95, 97. Si Christianus neget, dimittitur; si fateatur, punitur, 46. Rei non puniuntur nisi convicti, 45, 281. In Christianis nomen argumentum est, *ibid.* Philosophis licet deos nullos esse dicere, *ibid.* Poetæ impudicum Jovem decantant, 46. Christiani indicta causa damnantur, 46. Persecutio hæreticos non tangit, 59. Saltem ob illorum opinionem, 60. Principes non desinent occidere et insectari cultores Christi, donec veniat, 156. Persecutores veritatis non lituros confidit Justinus, 50. Persecutiones deterrere Judæos a Christo agnoscendo suspicatur Justinus, 136, 140. Persecutores Christianorum metuere videntur, ne omnes æqua faciant, si hæc religio dominetur, 50. Ubique si quis a patre aut fratre, aut filio ob delictum castigetur, magistratus ad necem Christianis inferendam incitat, 88. Persecutores bene de martyribus merentur, 77. Sed tamen improbi sunt quia non occidunt ut liberent, 78. Sed ut vita et voluptate spoliarent, 78. Mali nihil a quoquam perpeti possumus, nisi malefici arguamur, 44. Occidi possumus, lædi vero nequaquam, 44. Solis Christianis Marcus imperator non providebat, 280. Illos rapi et vexari sinebat, 280. Hinc multi eis ob solum nomen bellum inferebant, 280. Eorum vitæ insidiabantur, non solum pecuniis, 280. Criminum acervum in eos effundebat, 280. Persecutiones a Judæis ministerium exhibentibus diabolo et exercitui ejus, 225. Christianis maledicunt Judæi, eosque cum possunt occidunt, 192. Maledictionem in rem conferunt gentiles, et occidunt, si quis Christianus se esse fateatur, 192. Christianos oderunt Judæi et Græci, nec causam odii possunt dicere, 256. Christiani quantum in Judæis est et aliis hominibus, ex propriis possessionibus et toto orbe pelluntur, 204. Nulli Christiano vita libera relinquatur, 204. Persecutiones prædictæ a Christo, 179. Christus dicit se opprobrium hominum quia credentibus in eum ubique opprobrium est, 196.

PERSEUS, 274. Ex virgine genitus, 75, 167. Ex Jove et Danae, 56. Ex Danae virgine natus, 164. Cum in auri forma influxisset in eam Jupiter, 164. Persel res gestæ sub Acrisio, 274. Perseus ob robur Deus, 308.

Perseverantiam Christiani semper petunt per Jesum Christum, 128.

PHAETHONTIS incendium sub Cecrope, 274. Phaethontis sorores sunt populi, 252.

PHALARIS tyrannus lactentes pueros vorans, 271. Ejus vultum Acragantini ob humanæ carnis esum reformidant, 271.

PHANES viperam genuit, 296. Phanes primogenitus Deus, 296. Ex ovo enim primus effusus, 296. Hunc Jupiter devorat, 296.

PHARAO qui Hebræos persecutus est, non jam amplius in Ægypto ut placuit Manethoni, regnavit, 593.

PHARISÆI nominetibus Judæi et filii Abraham, 178.

Pharmacum mortiferum, si melle permisceatur, totum inutile et pestiferum efficit, 357.

PREMIUS belli Trojani tempore, 275.

PEREGRYDIS sententia de principis, 404. Perereydis aniles fabulæ, 246. Illius doctrinæ hæres Pythagoras et imitator Plato, 246.

PHIDIAS, 349.

PHILÆNIS, 272. Philanidea carmina, 98.

PHILAMMON non multo antiquior Iliacis, 275.

PHILEMON probat Deum non p'acari libaminibus et incensis, 59. Philemonis versus de judicio Dei, 58. Philemon in antiquis rebus copiosus, 57. Is unum Deum agnoscit, 57. Vide 385.

PHILIPPUS, 352.

Philippus Butacidae filius, 290. Colitur a Siculis, 290. PHILO, 13, 14. Testis citatur historiæ Septuaginta interpretum, 17.

PHILOXIS Comici versus, 585. Philo Hephæstionem affabre expressit, 272.

PHILOCRONUS auctor *Atticorum*, 13. Philochorus Atheniensis, 269.

PHILOCTETES infirmus, 270. Sed eo egebat dæmonium adversus Trojam, 270.

PHILOLAUS, omnia a Deo tanquam in carcere comprehendi docet, 284.

PHILONOS Tyndari filia colitur apud Lacedæmonios, 279.

Philosophi non sunt philosophi, 246. Philosophorum nemo ob disciplinam suam bonus aut malus judicatur, 271. Philosophiæ nomen et habitum præ se ferunt, qui nihil dignum hoc promisso faciunt, 46. Philosophi nomine uno dicuntur qui contraria docent, 46. Philosophi nomine indigni qui publice de Christianis ea testatur quæ ignorat, 90. Philosophi non sunt qui mercedem a discipulis requirunt, 103. Philosophi non tantum juvant quantum Moyses et prophete, 102. Beatum se auditorem inanibus sermonibus facturos promittunt, 288. At eorum institutum ars est verborum, non demonstratio factorum, 288. Philosophi a sua mente impulsii verum quæsiere, 285. Invenire non potuerunt, quia non a Deo sed a seipsis Deo discere voluerunt, 285. A philosophis se accepisse religionem dicunt gentiles, 10. Sed hi inter se dissentiunt, 10. Plato et Aristoteles omnium celeberrimi, 10. Hi veram religionem didicisse existimantur, 10. Sed hi quoque inter se dissentiunt, 10. Philosophi veram ac divinam scientiam assecutos se esse profitentur, 4. Coguntur fateri se nihil scire, 32. Id serio confessus Socrates, 52, 53. Qui post eum exortii sunt, celestium cognitionem sibi arrogarunt, 33. De Deo nec visu nec auditione quidquam ceperunt, 105. Unde de illo recte sentire non possunt, 105. Non consentiunt cum scriptoribus, 350. Inter se pugnant, 216, 263. De diis et mundo dissentiunt, 403. Philosophorum tumultuosæ dogmatum successiones, 265. Philosophorum variæ de principis sententiæ, 9, 403, 404. Platoni adversatur Epicurus, Aristoteli Democritus, 265. Philosophorum de Deo et providentia et mundo sententiæ, 549. Philosophi quidam negant ad beatam vitam pertinere, utrum unus sit Deus, 102. Et utrum provideat necne, 102. Philosophi quidam Deum dicunt cuiusque esse conscientiam, 349. Philosophorum theologia absurdior quam poetarum, 9. Philosophorum variæ sententiæ de animæ natura ejusque bono et immortalitate, 402. Philosophorum de anima variæ sententiæ, 12. Philosophi quidquid in mentem venit effutunt, 246. Philosophando nihil Græci egregium protulerunt, 244. Philosophi describuntur, 265. Alter alterum oderunt, 246. Præstantiora loca eligunt, 246. Cum pompa in publicum prodeunt: in angulis sermones habent, 266. Nullus extra arrogantiam, 244. Ab imperatore sexcentos aureos quotannis accipiunt, 260. Ne gratis promissam barbam gerant, 260. Non debent colere magnates sed expectare dum ad se veniant, 246. Longe absunt a mortis contemptu et frugalitate, 260. Pene omnes de infando scelere inter se consentiunt, 583. Arguunt impietatis et promiscui ac nefandi concubitus, 386. Apud eos humanæ carnis vorandæ inhumanitas, 586. Similia diis attribuunt, 586.

Philosophiæ opus est de Deo quærere, 102. Philosophia scientia illius quod est, 105. Philosophia maxima possessio, 102. Maximi apud Deum pretii ad quem perducit, 102. Sola nos Deo commendat, 102. Vere sancti qui ad philosophiam animum adiungunt, 102. Sine philosophia et recta ratione prudentia nemini inesse potest, 104. Nisi philosophentur et qui præsumunt et qui parent, beatas fore civitates Plato negabat, 45. Philosophandum omni homini, 104. Philosophia maximum et præstantissimum opus, 104. Cætera in secundis et tertiis ponenda, 104. Mediocria videri debent si adsit philosophia, 104. Secus, illiberalia, 104. Philosophia beatitudinem sola efficit, 105. Philosophiam naturalem persecuti Thales et qui ab eo orti, 9. Philosophiæ murus et popugnaculum Plato et Pythagoras, 108. Philosophia ars lucrandi, 265. Philosophia barbara, 272, 276. Philosophia utilis et tuta est sola doctrina Christiana, 109. Philosophatur quælibet ætas et conditio, 269. Philosophia divinitus ad homines demissa, 102. Una est hæc scientia, 105. Unde multiceps evasit, 105. Philosophus principiorum et finis cognitionem a prophetis haurire potest, 109. Philosophia, quæ est sapientia hujus mundi, ab angelorum defectione principium accepit, 402. Hinc philosophi inter se de omnibus decertant, 402.

Phœnices litterarum elementa invenerunt, 245.

PHORBAS, 274.

PHORCYTS, 301.

PHORONEUS, 274. Phoroneo æqualis Ogygus, 274. Sub Phoroneo vita hominum expollicita cepit, 274.

Phryges natio spernenda, 212. Phryges et Isauri auspicia invenere, 213. Phryges Rheam Cybelem vocant, 250.

PHYRNE meretrix, 271.

Physiologia deos revocat ad naturam elementorum, 262. Item Hectorem et Paridem et Græcos ac barbaros, 262.

Picturæ inventor Craton, 292. Cum umbras viri et

- mulieris in tabula dealbata illovisset, 292.
PILATUS. In Pilati Actis Christi miracula, 72
PINDARUS citatur, 307, 377.
Piscium instar vivere, 311.
Piscis simulacrum Jovis a Phidia factum, 349.
Pietatem victimarum copia ethnici metiuntur, 289.
Hi Christianos incusant quod non offerant victimas, 289.
Pil videntur qui vitam in eo positam putant, ut manducant et bibant, 289. Qui mortem somnum gravissimum esse putant, 289. Christiani pie vivere non videntur, 289.
Prus imperator, 90.
Planetas imago deficientium a Deo, 361.
PLATO, 16, 23, 26, 30, 51, 54, 45, 70, 78, 79, 101, 292, 293, 390. Imitator Pherecydis, 246. Venditus a Dionysio, 244. Annorum myriades numerat, 397. Nugatur absurde, 390. Communes esse uxores præcipit, 383. A Solonis auctoritate discessit, communes uxores statuendo, 384. Fatetur se ex conjectura loqui, 390. Platonice philosophiæ finis spes videndi Dei, 102. Platonis et Aristotelis de Deo, principiis, ideis et anima dissensio, 10, 11, 12. Platonis locus de divinæ et humanæ nature discrimine, 59. Plato æternam mentem et Deum contemplatus, 301. Quæ ei congruunt explicuit, 301. Idem tamen de diis et eorum generatione dicere viribus suis majus esse dicit, 301. Sciebat deos nec gigni posse, nec gignere, 301. Vulgus autem dedocere adhuc esse difficilius, 301. Triâ statuit principia, Deum, materiam et exemplar, 11. Assensum cohibet in cæteris, 300. At dividit in Deum et stellas et dæmones, 300. Unum et æternum Deum admittit, 284. Quod si alios agnoscit, creatos agnoscit, 284. Docet immortalitatem animarum, 54. Admisit metempsychosim, 384. Animam tripartitam et immortalen et semper in motu esse statuit, 12. Apud Rhadamanthum et Minoem malos puniri docet, 48, 288. Pœnam mille annis definit, 48. Platonis principis non repugnat resurrectioni, 313. Plato secundum locum Verbo, tertium Spiritui deliuit, 79. Hæc a Moysæ desumpsit, 79. Verbum in universo decussatum credidit, 78, 79. Non satis accurate intellexit verba Moysis, 79. Decussationem pro cruce sumpsit, 79. Formam separatim existentem admisit, 29. Verbis Moysis minus intellectis, 29. Sic etiam de terra et cælo et hominis creatione hallucinatus est, 29. Horum ideas separatim existere putavit, 29. Ex Scripturis mutuatus quæ de Jovis curru dixit, 50. Item Deum in ignea substantia esse, 50. Donum a Deo in sanctos descendens non audeat vocare Spiritum sanctum, 50. Sed virtutem appellat, 50. Sed quæ de Spiritu sancto dicuntur in Scripturis ea in virtutis nomen transtulit, 51. Prophetas nominare non audeat, sed homines Deo charos vocat, 26. Ab his et de judicio et de resurrectione doctrinam videtur accepisse, 26, 27. Deum in ignea substantia esse dicit, 10. Audierat in Ægypto Deum dixisse Moysi: *Ego sum existens ille*, 22. Id imitatur in *Timæo*, 22. Solo articulo differt, 22. Deos ex materia factos et mortales declarat, 21. Deum eorum opificem appellat non creatorem, 23. Metu cicutæ perituros non esse dicit et secum pugnat, 25. Nam materia cum sit increata, nihil in illam potest Deus, 24. Nec incorrupti servare potest deos ex materia factos, 24. Jovem Deum appellat non proprio Dei nomine, sed ad perspicuitatem, 501. Addito magni nomine, ut cælestis a terrestris discernatur, 501. Deum fatetur ingenitum et creatorem, sed materiam quoque ingenitam dicit, 549. Secum pugnat, nunc triâ principia admittens, nunc quatuor, 549. Addit enim animam in omnia permeantem, 549. Materiam nunc factam esse negat, nunc asserit, 549. Formam nunc substantiam per se esse, nunc in mentis notionibus positam, 549. Quidquid factum est, nunc corruptioni subjicit, nunc subtrahit, 549. Homerum civitate sua ejecit ob deos mutabiles dictos ab hoc poeta, 24. Ipse Plato Deum inducit nunc mortales deos nunc immortales dicentem, 25. Materiam Plato nunc gentiam nunc ingenitam dicit, 25. Plato metuit deorum cultores, 25. Moysen nominare non audeat sed arcane designat, 25. Metu cicutæ perficit, ut deos admittere videatur his qui admittunt, 21. Tollere his qui eos tollunt, 21. Plato a Moysæ sumpsit illud: *Culpâ eligentis, Deus extra culpam*, 70. Plato primum Deum et ideas collocat in prima et immobili sphaera, 11. Tempus cum mundo creatum unde cognovit, 31. Ex Moysæ didicit Deum ex materia informi omnia fecisse, 78. Mundum definit artem Dei, 292. Sibyllas meminit, 507.
Platonici animam increatam et immortalem dicunt, 107. In pretio sunt, 193.
Plastice inventa a Dædalo et Theodoro Millesio, 293. Plasticen invenerunt Tuscani, 243. Plastices inventrix Core virgo Corinthia, 292.
PLUTO rex tenebrarum, 332. Proserpinam rapit, 2, 251.
Plutoni inferi obtigerunt pro sua portione, 2. Pluto aer, 298.
Pœnæ æternæ, 54. Ignis æternus, 54. Pœnæ æternæ per ignem, 71. Pœnæ æternæ in igne, 99. Pœnæ æternæ, 74. Pœna æterna in lisdem animabus et corporibus, 48. Non mille annorum circuitu definita, 48. Pœnæ ignis æternæ, 88, 89. Pœnæ æternæ probantur ex his verbis, *Ignis eorum non exstinguetur*, 74. Ignis est gladius depascens, non percutiens et statim dimittens, 70.
Pœnitentia peccatorum agenda ante baptismum, 60. De pœnitentia, 387. Pœnitentiam agentem immensitas divitiarum Dei ut justum et insontem habet, 143. Omnino salvarentur qui Christum exsecratur, si ante mortem crederent, 143.
Pœtæ in prima introducunt elementa doctrinæ, 42. Pœtæ dicuntur et qui inepti sunt et qui optimi, 585. Pœtæ non meliores hominibus deos inducunt, 286. Pœtarum absurda sunt de diis commenta, 7, 9. Ex pœtis simulacrorum superstitio defenditur, 36. Sed tamen a pœtis everitur, 56. Pœtarum scripta flagitiis favent, 97. Pœtæ etiam per gestus fucum faciunt audientibus, 264. Pœtas amandatos volebat Socrates, 95. Pœtæ interterum de moribus præclare locuti, propter insitum omnibus rationis semen, 94. Pœtæ nonnulli dixerunt homines pro meritis a Deo puniri, 377. Testimonium in semetipsis ferentes et in alios, 377. Pœtæ et philosophi furati sunt ex Scriptura, ut auctoritatem opinionibus suis conciliarent, 346. Pœtæ errantium more imitati sunt quæ de Christo prædicebantur, 75.
Pœtica instituta a Græcis ad animæ corruptelam, 244.
Pœsis inventa ab Orpheo, 243
POLEMON historicus, 13.
POLYDAMNA, 27.
POLYNICUS et Eteoclis imaginum opifex Pythagoras, 271.
POLYSTRATUS. Ampraciota, 271.
POLIOCHUS Jupiter, 344.
Pompis rationalibus, et hymnis Deum celebrant Christiani, 51.
POMPEIANUS militiæ magister, 86.
Posidonii a Posidone, sive Neptuno, dicti, 333.
Præcogniti a Deo boni, 70. Admirabili Dei providentia evenit, ut Christiani per vocationem Christi religiosiores essent Judeis, 211. Solus Christus aperte docuit magna consilia Patris in omnes bonos et malos angelos et homines, 175. Abscondita Judeis ob nequitiam veritas, 150. In paucis reliquit Deus semen ad salutem, 150. Numerus eorum, qui secundum gratiam Domini Sabaoth salvari possunt, 161. Justinus judicium Dei formidat, ac neminem judicat ex eo numero non esse, 161. Semen per gratiam Domini Sabaoth reliquum ad salutem factum, 129.
Præsides missi ab imperatoribus causarum audiendarum onus vix sustinent, 311.
PRAXIGORIS, 270.
PRAXILLA, 270.
PRAXITELES, 271, 272.
Preces maxime Deum placant, quæ fiunt cum ejulatu et lacrymis, et prono corpore aut flexibus genibus, 188. Solus Moyses in lapide sedens oravit, 188. Gratias aguntur in liturgia pro creationis beneficio, pro adjumentis ad valetudinem, 51. Pro diversis rerum qualitatibus ac tempestatum vicibus, 51. Oramus ut incorrupti rursus flamus, 51. Preces Patri pro nomine Filii et Spiritus sancti, 82. In omnibus oblationibus laudatur Deus per Filium et Spiritum sanctum, 83. Christiani Deum semper per Jesum Christum obsecrant, 128. Preces communes pro baptizato et pro aliis ubique omnibus, 82. Preces prolixæ ad Eucharistiæ consecrationem, 83. Preces ante baptismum, 79. Precantur pro Judeis Christiani ut nunc saltem pœnitentiam agentes misericordiam consequantur, 202. Pro Judeis et pro aliis omnibus, ut respiciant, 153. Pro imperatore ut cum regia potestate sanam quoque mentem obtineat, 54, 313.
Primogenitus angelus et idcirco callidior, 249.
Principium omnium Thales aquam esse statuit, 9. Anaximander infinitum. Anaximenes aerem. Heraclitus et Hippasus ignem, 9. Anaxagoras similitudines partium, 9. Archelaus aerem infinitum, Pythagoras numeros, Epicurus atomos, 9. De principis varis philosophorum sententiæ, 403, 404. Principium est verbi potentia, 247. Deus erat in principio, 247. Hoc est principium mundi, 247. In primis principis sola opus est admonitione, 326.
PRISCUS, Justinii pater, 44.
PROCKE, 4.
PROETUS, 274.
Profani arcentur a mysteriis, 251.
ПРОМЕТЕЙС, 274. Caucasus affixus ob beneficium in ho-

miues collatum, 262. Prometheum aquila comedit, 252. Prometheus opifex hominis, 252.

PROPHETA Jupiter, 544.

Prophetæ vocantur angeli et apostoli Dei, 172. Prophetæ apud Hebræos illiterati homines et pastores, 374. Multi fuere et de rebus innumeris eadem docuere, 374. Uno omnes spiritu locuti, 374. Dei cultum et vivendi rationem docuerunt, 375. Antiquiores omnibus philosophis, 109. Verum soli viderunt, 109. Spiritu sancto afflante ea tantum locuti, quæ audierant et viderant, 109. Neminem metuebant, 109. Supra omnem demonstrationem testes sunt veritatis, 109. Vel ob miracula fide digni, 109. Verum soli prophetæ viderunt, 109. A prophetis multa didicimus quæ ab aliis ignorantur, 262. Prophetiæ dono Moyses primus donatus fuit, 15. Deinde cæteri prophetæ qui eadem docuerunt, 15. Hi sunt religionis nostræ magistri, 15. Prophetæ inter se consentiunt, 390. Prophetæ per Spiritum sanctum præterita et præsentia et futura prædixerunt, 546. Prophetarum ora, tanquam instrumenta, pulsavit Spiritus sanctus, 235. Prophetæ a divino Spiritu afflati, 285. Sine artificio locuti, 52. Ea tantum dixere quæ Spiritus sanctus inspirabat, 52. Divinitus efferuntur, 64. Verbo divino efferuntur, 64. Mente et animo extra se rapti, 286. Ea locuti sunt quæ ipsis inspirabantur, 286. Usus est illis Spiritus sanctus, ut tibia tibicen, 286. Verbum Dei descendebat in prophetas, 355. In prophetis donum Dei descendebat, 15. Divinum illud plectrum justus veluti quodam instrumento utebatur, 15. Hinc summa inter eos et secum ipsis consensio, 15. Idque cum variis locis et temporibus existerint, 15.

Prophetæ a Spiritu sancto efferebantur, 354. Divinitus docti et justi et sancti fuerunt, 354. Utpote ab ipso Deo afflati et eruditi, 354. Dei fuerunt instrumenta, 354. Pestes et fames et bella prædixerunt, 355. Plures variis temporibus fuere, 355. Consona inter se dixerunt, et quæ ante illos gesta et quæ illis æqualia et quæ hodie fiunt, 355.

Prophetæ quæcunque fecerunt aut dixerunt, ea imaginibus et signis involuta, 187. Ut non facile pleraque ab hominibus intelligerentur, 187. Veritatem dictis et factis insitam absconderunt ut non sine labore inveniretur, 187. Id assentiri Trypho, 187. Nihil proderunt hæc dicta et facta, nisi quis gratiam intelligendi acceperit, 189. Contemptu etiam digna multis videbuntur, 189. Prophetarum dictis et factis inest scientia recondita, 205. Nil sine mysterio faciebant aut dicebant, 205. In prophetarum libris prædicitur Christi ortus ex virgine, miracula, mors, resurrectio et ascensio, 62. Eumque esse et dici Filium Dei, 62. Magisque illi credere eos qui sunt ex gentibus, 62. Prænuntiatus est annis nunc quinquies mille, nunc ter mille, nunc mille, nunc octingentis, 62. Prophetæ usque ad Christum nunquam defuere apud Judæos, 148. Cum Babylonem abducti sunt, non deerat Propheta, qui dominus et dux et princeps esset, 148. Prophetæ eventu confirmatæ auctoritatem prophetis conciliant in iis quæ ad chronologiam spectant, 391. Omnia semper mysteria in antecessum antè propria tempora gratificatus est Deus, 224. Christi res omnes symbolis præsignificatæ, 224. Quæ incredibilia videbantur, ea Deus prædixit per prophetas, ut facta crederentur, 64. Prophetarum oracula, ut ex ore illorum emissa fuerant, servabantur, 62. Ab ipsis prophetis scripta, 62. Ex prophetis eventu confirmatæ eruitur demonstratio maxima et verissima, 62. Prophetis assentiri cogunt quæ evenerunt et eveniunt, 109. Christiani credunt futura antequam fiant prædicentibus, 62. Oculis ipsis eventum vident, 62. Ex prophetiarum eventu fides fit eorum quæ pariter prædicta eveniunt, 75. Prophetarum eventus probat et futura similiter eventura, 340, 355. Ex prophetis et gentium conversione momenta credendi, 149. Hinc in fide confirmantur Christiani, 149. Ex prophetis fatum non sequitur, 67, 70. Sed Deus curæ sibi esse genus hominum demonstrat, 67, 70.

Prophetæ de gentium vocatione et Judæorum incredulitate ad exitum ductæ veritatem religionis demonstrant, 74, 75. Prophetia Jacob manifeste impleta, 147. Genes Deum colunt et Christum expectant, 148. Prophetæ cum certo crederent resurrectionem multa abscondita prænuntiaverunt, 262. Non sine symbolis crucem prædixerunt, 76. Tecte passionem et resurrectionem Christi prædixerunt, 175. Nemo tamen id poterat intelligere, donec ipse hæc nominatim prædicata esse persuasit, 175. Ex prophetis Isaïæ et Jeremiæ, in quibus Christus, ut ovis et agnus occisus dicitur, Judæi in angustias conjiciuntur, 170. Ad blasphemias se convertunt, 170. Quod Christus æmo insidens urbem ingressus est, id eum Christum esse omnibus declarabat, 186. Soli Christo

convenit, ut post crucis supplicium regnet, 68. Et sit lætitia gentium, 68. Prophetiarum latentium interpretæ Christus, 65. In prophetis variæ personæ loquentes distinguendæ, 65, 66. Nunc Deus Pater, nunc Christus, nunc populi loquuntur, 65, 66. Hoc non intellecto Judæi nec Christum cognoverunt et Christianos oderunt, 65, 66. In prophetis, quæ tanquam ex persona aliqua dicuntur, non sunt a propheta, sed a Verbo divino, 68. Futura ut jam facta pronuntiat Spiritus sanctus, 68. Christi doctrinam confirmat eventus eorum quæ prædixit, 50. Prophetiæ Christi de hæreticis et de persecutionibus ad exitum ductæ confirmant Christianos, 152, 153. Nihil imparatis Christianis evenit, 179. Prædictæ enim a Christo hæreses et persecutiones, 179. Prophetiæ Christi de prophetis apud Judæos nullis futuris et de hæreticis argumentum religionis, 147. Propheta apud Judæos nullus exstitit post Joannem, 145. 148. Dei opus est futura prædicere, et ea, ut prædicta sunt, evenire, 50. Prophetiæ dona apud Christianos, 156. Prophetica dona etiamnum apud Christianos, 179. Translata in Christianos quæ olim erant apud Judæos, 179. Prophetæ falsi prodigia edere audent, 109. Spiritus erroris et dæmonia celebrant, 109. In prophetis falsis operatur diabolus, 167. Prophetæ Ægyptiorum, 375. Prophetarum Spiritus reges ungebat et constituibat, 148. Prophetarum libros et Hystasios et Sibyllæ legentibus mora sancta, 70. Id factum operatione dæmonum, ut ab his legendis homines avertant, 70. Legunt tamen illos Christiani, 70. Imo illos Justinus inspicendos offert, 70. Non dubitans quin grati omnibus videantur, 70.

Proselyti Judæorum duplo alios superant in blasphemias adversus Christum, 215. Christianos occidere et excruciare volunt, 215. Judæos enim imitari conantur, 215.

Proselyti Christi, 122, 126, 215.

PROSERPINA filia Jovis ex matre suscepta, 295. Illi duo secundum naturam oculi, duo in fronte, rostrum et cornua, 295. Mater exterrita pupillam non præbuit, 295. Unde Athela dicitur, 295. Proserpina dicitur Core et Athela, 295. Proserpina Jovis filia, 82. Ejus simulacrum ad fontes aquarum, 82. Id dæmones moliti ad imitationem Spiritus Dei super aquas, 82. Proserpina raptus, 274. Proserpinam rapit Pluto, 251. Proserpinæ vim intulit Jupiter in draconem versus, 296. Proserpina et Venus propter Adonidem æstro concitata, 58.

Proseutis, 275.

PROTAGORÆ sententia de principiis, 404. Protagoræ dictum de diis, 584.

PROXUS, 265. Se in ignem injecit, 504. Ejus statua oracula dicitur edere, 504.

Providentia Dei æterna æquabiliter præstat, 305. Quæ ad singulos pertinet pro meritis cuiusque procedit, 305. Cætera lege rationis gubernantur, 305. Sed variæ motiones a dæmonibus oriuntur, 304. Hinc nonnulli providentiam negant, 304. Nihil inordinatum in mundi constitutione, 304. Neque etiam in hominis sine, naturæ constitutione, et corporis dispositione, 304. Idem omnium exitus, 304. At homo variis modis fertur secundum propriam rationem et dominantis principis et assectantium dæmonum operationem, 304. Dæmonum opera fit ut boni vixerent, mali videantur beati, 305. Providentiam generalem Deus omnium gerit, 302. Ea quæ partes attingit angelis commissa, 302. Providentiæ experti nihil neque in cælo neque in terra, 350. Neque latens, neque exstans, neque parvum, neque magnum, 350. Quidam providero Deum generibus et speciebus dicunt, non vero singulis, 102. Neque enim illum precaremur die ac nocte, 102. Providentia absque nil fit, 385. Providentiam negantium statuendum an tota hominis vita despiciatur, 351. An homines eorumque actiones oblivioni tradantur, 351. Ex providentia sublata sequitur licentia agendi et dicendi quicquid libuerit, 102. Nihil enim mali a Deo metuendum aut sperandum boni, 102. Providentiam debent agnoscere, qui creatorem agnoscunt, 350. Pietas nil proderit, si præmiis careat, 385. Malorum res prosperæ et adversæ bonorum ex fine dijudicandæ, 385. Mali providentiam negant, ut vitia sua foveant, 385. Malos et bonos digna manent præmia, 385. Ut navis sine gubernatore, ita nec elementa sine providentia, 500. Providentiam agnoscunt Christiani, sed Dei solius, 586. De providentia et Deo inconstans philosophorum sententia, 385. Providentiam tollunt Epicurus, 349, 381. Pythagoras, 381. Chrysippus, 349. De providentia sententiæ philosophorum, 349. De providentia pugnant inter se philosophi, poetæ et alii scriptores, 355. Providentiam asserunt, Aratus, Homerus, Euripides, 355. Negat Sophocles, 355. Simouides, Thestius, Menander asserunt, 354. Providentiam non solum in viventes, sed etiam in mortuos agnoverunt poetæ et philosophi, 378.

Proximus hominis homo, 190.
Prudentia sine philosophia et recta ratione inesse nemini potest, 104.

Psalmum xxi Judæi negant dictum esse in Christum, 193. Nullus tamen apud eos rex aut christus qui manus et pedes vivus perfoderetur præter Jesum, 193. Psalmus, *Deus, judicium tuum regi da*, in Salomonem inscriptus, 161. Hinc Judæi in Salomonem dictum esse volunt, 161. Non convenit Salomoni, 131. Psalmus, *Dixit Dominus Domino meo* non congruit Ezechiae, qui nec sacerdos fuit, nec æternus Dei sacerdos, 130. Id de Christo dictum, 130. Psalmum hunc ad Ezechiam referunt Judæi, 180. Quasi jussus sit in dextra parte templi sedere, 180. At is nec sacerdos æternus, nec liberator Jerusalem, nec virgam virtutis emisit in Jerusalem, 180. At hæc Christus præstitit, 181.

Psychici, 237. Psychicis ipsis interdum videntur dæmones, 237.

PTOLEMÆUS (S.) martyr a mulleris, quam converterat, viro accusatur, 89. Illum centurio viri amicus interrogat an sit Christianus, 89. Contentum diu in carcere affligit, 89. Coram Urbico adductus, et iterum confessus ad supplicium abripitur, 90.

PTOLEMÆUS Philadelphus, 332. Bibliothecam construit, 62. Scripta omnium hominum comportare conatur, 62. Rogat per legatos ut ad se mittantur scripta prophetarum, 62. Iterum legatio, ut interpretes mittantur, 62. Ptolemæus quomodo perfecit, ut historias Hebraice scriptas Septuaginta viri Græce redderent, 62.

PTOLEMÆUS Philopator a Baccho genus ducebat, 332.

PTOLEMÆUS Evergetes, 332.

PTOLEMÆUS Soter, 332.

PTOLEMÆUS Mendesius sacerdos, 273. Rerum Ægypti scriptor, 13.

Pugiles pondus carniū circumferentes, 264. His præmia ad injuriam et discordiæ contentionem dantur, 264. Pugiles hortantur agonothetæ, 264.

Pullus oneri non assuetus gentis designabat, 148, 149.

PYRRHA uxor Deucalionis, 391.

PYTHAGORAS Samius Mnesarchi filius, 9. Is omnium principium dicit numeros, eorumque proportionem et concentus, et composita ex utrisque elementa, 9. Tum etiam monadem et infinitam dyadem, 9. De uno Deo præclare sentit, 20. Nam unitatem omnium principium et omnium bonorum causam esse statuit, 20. Pythagoræ testimonium de uno Deo, 20. Plurimum de diis laboravit, 384. Sursum et deorsum peregrinatus est, 384. Pythagoræ versus de uno Deo, 38. Pythagoræ sententia de anima, 402. Pythagoram adyta et columnæ Herculis nihil juverunt, 381. Omnia fortuito venire docuit, 397. Omnia natura et fortuito concursu contineri docuit, 384. Providentiam tollit, 384. Pythagoræ doctrinæ Pherecydis hæres, 265. Docuit immortalitatem animarum, 51. Gloriarur se fuisse Euphorbum, 265. Admittit metempsychosim, 385. Cum trecentis aliis igne combustus, 309. Pythagoræ principis non repugnat resurrectioni, 313. Pythagoras circa olymptadem sexagesimam, 276.

Pythagorici præscribunt studia musicæ, astronomiæ et geometriæ, antequam ipsum bonum consideretur, 103. Pythagorici graves homines et taciturni opiniones suas quasi quædam tradunt mysteria, 405. In metiendo mundo occupantur, 406. Pythagoricum quidam definiebat Deum esse numerum non enarrabilem, 284. Alius id quo maximum numerus proximum sibi numerum antecedit, 284.

PYTHAGORAS opifex imaginum Polynicis et Eleoclis, 271. Europam tauro imposuit, 271.

Pythius opus Theodori et Telecicis, 293.

Путыя opaculum, 34.

Pythionissa animam Samuelis evocavit, 200.

Q

Quercus divinat, 261. Quercus vaticinans, 234.

R

Rabbi se appellari volunt Judæorum magistri, 205. RAHAB meretrix signo funiculi puniceæ servata, 205. Id significabat sanguinem Christi, per quem salvantur qui mœchi erant, 205.

Rama locus Arabiæ, 175.

Ratio sibi ipse est Deus, 291. Ratio omnibus imperans, 104. Rationi serviendum, non imperandum, 312. Rationi insidere, 104. Ratio tutior experientia ad confirmationem veritatis, 330. Rationalis creaturæ finis, eum qui est contemplari, 336. Ratione utentia ad alterius usum non creantur, 324. Sed ad propriam vitam et perpetuitatem, 324. Ratione utentia non debent rationis expertibus subijci, 325.

Refellere inania solidum est, 322.

Regeneramur ad Verbi imitationem, 248.

Religione vera nihil antiquius esse debet, 4. Religio non potest cognosci sola ratione, 10, 265. De religione nihil veri docere possunt philosophi, 12. Res tantæ non possunt cognosci, nisi dono e cælis descendente, 13. Religio disci non potest apud scriptores profanos, sed tantum apud prophetas, 32. Religionem nemo cognoscere potest nisi qui a peritis didicerit, 15. Religio disci non potest nisi ex prophetis, 35. Res tantæ scire non potest nisi qui a peritis didicerit, 8. Religionem priscorum parentum in memoriam revocavit Christus, 34. Religionis Christianæ veritatem demonstrat martyrum constantia, 67. Religionem quam quisque voluerit sequi leges et imperatores permittebant, 279, 280, ut Numinis metu homines abstinerent maleficis, 279, 280. Nullum Deum colere impium videbatur, 279, 280. Religionis gentium ab androgynis et effeminatis procuratæ, 267. Ubique deorum mollitione multa nefarie fiunt, 267. Communem focum ob diversa instituta gentiles non habebant, 51.

Repudii libellus, 89.

Resurrectionem nolunt credere qui credunt Herculem vivere etsi se ipse combussit, 345. Esculapium flumine percussum in vitam revocatum, 345. Resurrectionem a Deo perfici posse gentiles non credebant, 345. Deos mira facere credebant, 345. Resurrectionem alii omnino rejiciunt, 316. Alii dubitant, 316. Res ipsa nullam illis ansam suppeditat, 316. Qui resurrectionem negant, demonstrare debent vel non posse Deum, vel nolle mortuos resuscitare, 316. Resurrectio si aliena esset a voluntate Dei; vel quia injusta, vel quia Deo indigna, 322. Nulla sit injustitia neque spiritualibus naturis, 322. Neque brotis et iuanimis, 322. Neque hominum animæ aut corpori, 322. Si Deo indignum non fuit corpus corruptibile facere, neque etiam incorruptibile, 323. Resurrectio probatur ex hominis formatione, 35. Jeune de Deo sentiunt qui Deum id posse negant, 35. Ut facti sumus cum non essemus, ita mortui denuo existemus, 248. Deum non latent dissipatæ in elementis partes mortuorum corporum, 316. Illum enim non latuit ex quibus elementorum partibus corpora conderet, 317. At majus est, quantum ad nos, ea quæ non sunt cognoscere quam dissoluta, 317. Deo non difficultius corpora dissoluta excusitare, quam non extantia condere, 317. Partes corporum in elementis dissipatæ thesauris Dei reconduntur, 249. Deus conspicuam sibi materiam restituet, 249. Dissipatas in elementis partes revocabit Deus, 321, sive igne succensa fuerint corpora, 321, sive a feris lantata, sive aquis absumpta, 321, sive pars aliqua a toto corpore avulsa fuerit, 321. Resurrectionis argumentum Christi miracula, 168. Resurrectionis argumenta in cælo, luna intereunte et renascente, 346. In homine amissas morbo vires et carnes recuperante, 346. Resurrectionis argumenta, temporum et noctium et dierum vices, 345. Seminum et fructuum fit quædam resurrectio, 345. Granum tritici primo perit, deinde excitatur, 345. In resurrectionis exemplum luna reascitur, 360. Resurrectionem quædam in se exhibent herbæ et plantæ, 359. In exemplum futuræ hominum resurrectionis, 359. Opifices contrita opera renovare non possunt, 322. At Deus longe præstat figulis et fabris, 322. Resurrectio probatur ex causa oh quam homo conditus, 329. Ex communi natura, 329. Ex Creatoris judicio, 329. Hominem Deus creavit propter seipsum, si latior ratio spectetur, 325. Si interior, propter ipsum hominem, 325. Animal ita conditum necesse est ad perpetuitatem servari, 325. Duabus partibus, ex quibus consistat, quod suum est in medium afferentibus, 325. Nascendi causa et auctoris consilium probant resurrectionem, 326. Deus ejusmodi animal non finisset, nisi perpetuo manere voluisset, 326. Neque animæ, neque corpori creationem et vitam depondit Deus, sed compositis ex utroque hominibus, 327. Hanc constitutionem necesse ad unum finem referri, 328. Id autem fieri non potest sine resurrectione, 328. Qui mentem et rationem suscepit homo est non anima per seipsa, 328. Sine resurrectione natura hominis permanere non potest, 328. Inutilis erit prudentia et justitia, 328. Hominis mutationum series fidem facit eorum quæ nondum videntur, 330. Multo magis ratio fidem facit resurrectionis, 330. Est enim resurrectio postrema omnium mutationum, 326. Resurrectionem probat judicium, quod neque animæ soli aut corpori, sed constanti ex utroque homini debetur, 331. Neque enim in hac vita virtuti aut vitio merces debita tribuitur, 331, 332. Neque etiam post mortem, si anima et corpus pereant aut solum corpus, 333. Nam qui res egit judicandas, homo erat non anima per se ipsa, 333. Recte et prave facta sunt corpori et animæ communia, 333. Virtus et vitium animæ et corpori communia, 334. Leges homini ex anima et corpore constanti impositæ, 334. Finis proprius non est animæ tan-

tum aut corporis, sed hominis ex utroque constantis, 354.

Resurgere posse negant corpora a belluis vorata et inde in alios homines traducta, 318. Inde enim illa extrahi non posse, 318. Addunt si hominis membra ex alio educantur, mancum fore alterutrum, 318. Ejusmodi cibus ut a natura alienus, statim ejicitur, 320. Aut si in aliquid humidum aut siccum, calidum aut frigidum mutetur, hæc non sunt partes corporis humani, nec cum resurgentibus resurgunt, 320. Etiamsi in carnem mutetur, ipsa caro variis mutationibus obnoxia, 320. Multo magis nutrita cibus a natura alienis, 320. Humana corpora nunquam cum aliis hominum corporibus coalescent, 321. Etiamsi sæpe eorum corpora pertranseant, 321. Resurrectionem nonnulli repetunt ex solis homini debitis pœnis aut præmiis, 327. Id falsum est. Nam teneri infantes resurgunt, nec tamen judicabuntur, 327. Christus in glorioso adventu omnium quicumque existiterunt corpora exsuscitabit, 74. Resurrectio corporum semel fiet, 248. In perpetuum, ita et indigentia, 320. Nihil tum ad vitam conferent sanguis, pituita, bilis, spiritus, 320. Post sanctam resurrectionem æternam nobis possessionem dabit, 204. Per Christum Deus cælum et terram renovaturus est, 204. Resurrectionis doctrina criminationes a Christianis impulsat, 312. Resurrectura corpora non soli censent Christiani, 312. Multis etiam philosophis idem videtur, 312. Resurrectio non repugnat Platonis et Pythagoræ principis, 313. Resurrectionem admittunt Stoici secundum quosdam circuitus, 248.

Rex a Deo factus, 544. Homo est a Deo constitutus ut judicet, 544. Administratio quodammodo illi a Deo commissa, 544. Reges ungebat et constituēbat Spiritus qui erat in prophetis, 148. Regnum cœlitus datum, 293. Rex colendus, non tamen adorandus, 544. Quos sub se præfectos habet, reges appellari non patitur, 545. Ita et Deus solus adorari debet, 545. Rex coli debet, ut hominem coli fas est, 346. Solus Deus metuendus, 246. Rege digna res fuisset Justinum cum accusatoribus disputantem audire, 91. Rex terrenus ab omnibus non videtur, sed ex edictis et potestatibus et imaginibus cognoscitur, 341. Regibus læti serviunt Christiani, solum Deum adorant, 341. Pro imperatoribus precantur Christiani, ut filius a patre regnum accipiat, 315. Et imperium illorum augeatur, 315. Regni antiquissimorum nomina, 371, 372.

Regnum quod expectant Christiani non est humanum, sed cum Deo, 49.

RHADAMANTHUS, 48, 248. Rhadamanthus et Minos non modo iudices non erunt, sed etiam ipsi judicabuntur, 289. Imo et illorum pater, 289.

RHEA, 301. Rhea sive Ceres, 295. Rhea Cybele apud Phrygios, 250. Rhesæ matris deorum lascivias, 386. Cum Rhea in draconem versa Jupiter concubuit in draconem versus, 296. Rhea virilia exsecat, 304. Rhea fit arbor, 252. Rhea exsectiones pudendorum sancivit propter Atyr, 250.

Rhamesis urbs exstructa ab Hebræis in Ægypto, 392.

Rhetorica instituta a Græcis ad injustitiam et calumniam, 244.

Romam designat urbs magna, 260. Romanorum rex quotannis sexcentos aureos philosophis largitur, 260. Ne gratis promissam barbam gerant, 260. A Romanis prærogativa donatur puerorum amor, 267. Puerorum greges, instar eorumque, cogunt, 267. Romanorum jactantia, 271. Romanorum anni ab urbe condita usque ad mortem Veri, 398.

Rumorem malum et inveteratum in judicando sequi non debemus, 44, 45.

S

Sabbatum in signum a Deo præscriptum propter iniquitates Judæorum, 120. Sabbata non agunt elementa, 122. Sabbato Deus mundum gubernat ut aliis diebus, 127. Sabbato calidam non bibunt Judæi, 127. Sabbati die offerentes munera pontifices non peccant, 125. Nec qui circumcidunt aut circumciduntur die octavo, 125. Sabbato iussi sunt pontifices munera offerre, 127. Sabbato bona opera a Deo vetita mentiri implium est, 235. Sabbatum justè ante Abraham, ejusque posteri usque ad Moysen non observant, 119. Sabbatum perpetuum nova lex præcipit, 112. Sabbata Dei vera morum conversio, 113. Sabbatorum prima est etiam octava, 358. Sabbatum omni hominum generi notum, 158.

SABESSARUS Cyri satelles, 397.

Sacerdotes a Melchisedech in toto orbe initium acce-

pere, 372. Sacerdotum deos colentium turpes actiones, 544.

Sacramento obstricti et conscripti milites, 67.

Sacrificia angelis mali docuere, 92. Victimarum norma pietatem metiuntur qui Deum ignorant, 289. Ægyptiis nefas immolare boves feminas, 306. Sunt enim sacræ Isidi, 306. Jupiter Latiaris sanguine humano delectatur, 267. Item Diana Megalopoli, 267. Mactas ovem et adoras eandem, 252. Taurus in cœlo et ejus imaginem trucidas, 252. Non immolandum Deo, 289. Non enim eget sanguine aut nidore aut florum et suffimentorum odore, 289. Ipse est suavissimus odor, nec ulla re indiget, 289. Victima illi præstantissima, si eum cognoscamus, 289. Deus nec sanguinis, nec suffimentorum indigus, 50. Quæ ab eo data sunt ad alendum non igne consumenda, sed ad nostros et pauperum usus offerenda, 50. Rationalibus pompis et hymnis celebrandus, 50. Hæc sola colendi ratio illo digna, 50.

Sacrificia sibi offerri præcepit Deus, accommodans se ad populum Judaicum, 119. Sacrificia non quod eis indigeret Deus, sed propter populi peccata, 120. Sacrificia ob duritiam populi imperavit Deus, non ob penuriam, 164. Illa Deo ut indigenti offerentes Judæi, idem faciunt ac si diis non sentientibus offerant, 235. Sacrificia perfecta, preces et gratiarum actiones, 210. Sacrificia vera et spiritualia laudes et gratiarum actiones, 211. Victimam incruentam et cultum rationalem adhibere oportet, 290. Hecatombis non opus est, si puras Deo manus tollamus, 290. Sacrificia Judæorum figuræ mysteriorum Christi, 136, 137. Sacrificia a nemine accepti Deus nisi per ipsius sacerdotes, 207. Christiani genus sacerdotale Dei, 207. Deus sibi in omni loco pura sacrificia offerri testatur, 207. Sacrificia gentium gratiora Deo quam Judæorum, 127. Sacrificia qui offerunt a Jesu præscripta, hos sibi gratos esse Deus testatur, 209. Sacrificia Judæorum rejicit Deus, 210. Dicunt Judæi sacrificia Jerosolymis oblata rejici, at preces dispersorum sacrificia esse grata, 210. At hæc præcum sacrificia offerunt Christiani in toto orbe, 210. Judæi a solis ortu ad occasum non sunt diffusi, 210. Multo minus cum hæc diceret Malachias, 211. Sacrificia in Eucharistia panis et calicis a Christianis in omni loco offeruntur, 209. Sacrificium Christianorum panis Eucharistiæ et calix Eucharistiæ, 157. Sacrificium Christianorum Deo gratum, 158. Gratias aguntur ob creationis et redemptionis beneficia, 157. In his, quæ offerunt Christiani, precantur et gratias agunt, 51. Orant ut rursus incorrupti fiant, 51. Solis die conveniunt, leguntur scripta apostolorum aut prophetarum, tum his qui præest verbis adhortatur, 83. Postea omnes surgunt et fiunt preces communes, 82, 85. Post preces osculo salutant invicem, 85. Ei qui præest affertur panis et poculum aquæ et vini, 82. Ille Eucharistiam proluxe exsequitur, 82. Populus exclamat amen, 82. Tum eorum, in quibus gratias actæ sunt, fit distributio et ad absentes mittitur, 85.

Sæcula ultra mundum nobis cognitum, 261. Diem habent perpetuum ac vicissitudines tempestatum nesciunt, 261.

Sai urbs.

SALOMON propter mulierem Sidoniam simulacra coluit, 152. Salomon amicus regis Tyrriorum, 394. Vid. *Hieronymus*.

Saltatoria, 98.

Samaria dicitur per similitudinem virtus peccatrix, 176. Samaritani, 98. Christum rejecerunt paucis exceptis, 74. Simonem Magum supra omnia Deum existimant, 214, 59.

Sami Lysandrum colunt, 290.

SAMUELIS animam evocavit ventriloqua, 200.

Sanguinem nullius jam animalis terra suscipit, ex quo Abelis sanguinem suscepit, 369. Sanguis uvæ dicitur sanguis Christi, 149. Quia ut uvæ sanguinem, ita et Christi, non generavit homo sed Deus, 149. Sanguis uvæ declarat Christum ex virgine genitum, 161.

Sapientia Spiritus sanctus, 342, 355, 360, 361, 362. Sapientia dicitur Verbum, 157, 158, 159, 355. Sapientia progenies Dei, 339. Sapientia divina distat a mundana, ut verum a probabili, 302. Sapientiam dividunt Græci et partium illius nomina hominibus attribuunt, 266. Sapientes Græcorum in poesi et historia, 307. Sapientes septem, 276.

SAPPHOMETRIX, 270. Suam ipsius lasciviam canit, 271.

SARÆ domini unum n additum, 204.

SARDANAPALUS, 295.

Satanas idem ac apostata et serpens, 198. Satanus olim angelus vocatur dæmon et draco, quia a Deo fugivus abscessit, 369. Evam per serpentem alioctus est, 369. Hinc Evam vocat, dum in hominibus a se correptis operatur, 369. Satanus invidia stimulatus quod Adam viveret

et liberos suscepisset, impellit Cain, ut occidat Abelem, 569. De Satana alibi disputavit Theophilus, 269.

SATURNUS ex Oceano et Thetyde, 301. Saturnus cœli filius imperium Patri abrogat, 2. Filios vorare statuit, 2. Terræ et Cœli filius quia antiquissimus, 308. Saturnus tyrannicida, 251. Verenda patris exsecuit, eumque curru deiecit, 293. Filios voravit, 293, 345, 382. Præcipitatur, 297. Vincetus et regno ejectus, 252. Saturnum tempus esse dicunt, 299. Rhea terra quæ ex eo concepit, 299. Hinc devorat gentia, 299. Virillum abscissio viri et mulieris concubitus, 299. Furor temporis mutatio, 299. Vincula et tartara sunt tempus, 299. Saturni simulacrum, 299. Saturni mysteria, 97. Pridie Saturni Christus crucifixus, 83.

Saturniliani, 135.

SATYRUS citatur, 332.

SATYRUS Samius delineationem invenit, 292.

SCENÆ. In scenis turpes fabulæ aguntur, 98.

Scenitæ, 211.

Scientiæ nomen commune rerum diversarum, 105. Scientiæ arbor non erat mortiferum lignum, sed mandati prætergressio, 366. Scientiæ arborem malum fuisse quidam hæretici docent, 366. Scientia bona est, si quis apte utatur, 366.

Scorpius Dianæ auxiliator, 251.

Scriptores profani admodum recentes, 16. Plato et Aristoteles temporibus Philippi et Alexandri vixerunt, 16. Nec verum viderunt, nec alios ad veritatem excitaverunt, 382. Humanam tantum gloriam adepti, idque non merito suo, 381. Scriptorum profanorum inutilis labor et impia sententia, 382. Inter se pugnant et secum ipsi de Deo et providentia, 382. Stupra et adulteria et horrenda facinora docent et diis attribuant, 382. Scriptores componere amant plurimos libros ad inanem gloriam, 381. Sermonis suavitatem velut escam prædeunt, ut a veritate abducant, 33. Imitantur eum qui primos homines decepit, 33. Nihil proprie dixere, sed ex Moyse et prophetis mutuati, 32. Scriptorum antiquissimi Moyses et Homerus, 268. Scribentes incerta ætem cædunt, 381.

Scripturæ sacræ antiquiores legislatoribus gentilium, 395. Antiquiores omnibus aliis libris, 392. Antiquiores quam ut conferantur cum litteris Græcorum, 267. Antiquiores Jove et bello Trojano, 395. Litterarum apud exteros inventio, 268. Scripturæ sanctæ antiquitas inde patet quod recens sit quicquid ex ea non desumptum, 372. Non solum Moyses, sed et plerique post eum prophætæ antiquiores omnibus scriptoribus profanis, 399. Scripturis non solum Moysis, sed etiam prophetarum recentiora sunt profanorum scripta, 395. Sæpe a Spiritu sancto res in parabolis et similitudinibus dicuntur, 174. Herodes vocatur rex Assyriorum, 174. Judæorum Amorrhæus pater et mater Chetæa, 174. Scripturæ obscuræ clarioribus explicandæ, 166. Multa arcane dicta aut facta prophetis posterioribus explicata, 166. Nobis Christus revelavit omnia quæcumque etiam ex Scripturis per ejus gratiam intelleximus, 195. Scripturæ non Judæorum sunt, sed Christianorum, 17. Id patet ex ipsis Scripturis, 17. Dei providentia factum, ut a Judæis asservarentur, 17. Ne scilicet Christiani fraudis accusarentur, 17. Christianorum magis sunt quam Judæorum, 127. Scripturæ, quæ mortem Isaïæ spectant, deleverunt Judæi, 215. Alias quoque deleverunt, si intellexissent, 215. Ex Scripturis nonnulla a Judæis deleta incredibile Tryphoni videtur, 171. Horribilius Justino facinus, quam vituli cultus, filiorum immolatio, et prophetarum cædes, 171. Scripturæ sacræ artificio carent, 268. Futura prædicunt, 268. Universi creationem explicant, 268. Excellentia præceptorum, 268. Unus Deus, 268. Scripturæ inter se pugnare nunquam audebit Justinus dicere aut cogitare, 162. Fatebitur potius se non intelligere, 163. Moysis historia divino afflatu scripta, 16. Moyses spiritu afflante scripsit de mundi creatione, 395. Verbum locutum est per Moysen velut per instrumentum, 335. Prophetarum ora tanquam instrumenta pulsavit Spiritus sanctus, 285. Vid. *Prophætæ*. Omnia ad Christum pertinentia litteris mandarunt, 64. Prophætæ et evangelistæ consentiunt, quia omnes uno Dei spiritu afflati fuerunt, 388. Scripturæ sanctæ variis temporibus, 251. Ex Scripturis Justinus omnem demonstrandi rationem deducit, 129. Scripturis referendis lassari non debemus, 182. Ridiculum sperare se melius aliquid pariturum, 182. Scripturæ studiosos sui amicos Deo faciunt, 234. Virgines inter cola pronuntiant divina oracula, 271.

Scripta magica, 92.

Scropha apud Romanos ob triginta fetus cultum assecuta, 271.

SEMELLE vitis, 299. Fulmen solis æstus, 300. Ad Semelen Juno venit sub anus forma, 262.

Semibellæ, 322.

SEMIRAMIS bellicosa, 270. Semiramis filia Dercetæ, 307. Mulier lasciva et cruenta, 307. Syria dea constituta est, 307.

Semenouthi, liber Apollonidis Horapii, 352.

Semen. Ex semine ficum nasci quis non admiretur? 339.

Senescere semper discentem Solonis more, 272.

Septima dies omni hominum generi nota, 358.

Sensibus utendum ad eum finem ad quem instituti sunt, 510.

Septuaginta. Prophetarum libri Hebræorum lingua scripti asservabantur, 62. Ptolemæus rogat per legatos ut ad se mittantur, 62. Missi ab Ægyptiis non intelliguntur, 62. Iterum legati ut mittantur qui Græce reddant, 62. Hinc apud Ægyptios manserunt, ac ubique apud omnes exstant Judæos, 62. Illos recte interpretatos negant Judæi, 169. Ipsi audient interpretari, 169. Ex hac interpretatione multa testimonia sustulerunt, 169. Hæc testimonia ab omnibus Judæis negantur, 169. Non diu est quod hæc reciderunt, 170. Jeremias locum, *Ego ut agnus*, etc., adhuc nonnulla eorum exemplaria retinet, 170. Septuaginta interpretationem rejiciunt Judæi in his verbis, *Donec veniat cui repositum est*, 213. Septuaginta interpretationem sequitur non Justinus in citando psalmo, lxxii, 217. Septuaginta citat, nec animadvertunt Judæi, 228.

SERAPIS Sinope Alexandriam profugus, 343.

SERENUS Graniarius scripsit Adriano de accusatoribus Christianorum, 84.

Sermonum libertas pretio addici non debet, 244. Non debet id quod nunc justum dicitur, alias dici non bonum, 244. Sermonis elegantia scriptores profani multos a vera religione abducere conantur, 33. Sermones fucati, 338. Sermones profitentur philosophi longe ab operibus remoti, 266. Non sermonibus, sed actionibus res Christianæ continentur, 310. Non sermonibus sed factis salus promissa, 33. Sermoni opus adjunctum quale sit inquirendum, 338. Sermonis pronuntiandi laudem qui sibi arrogat, debent inter se ipsa pronuntiatione consentire, 243.

Serpens exosus, et ventre serpens et terram edens probat veritatem historiæ Moysis, 366. Serpens diabolus, 60. Serpens ab initio improbe egit, 141. Serpens diris devotus ab initio, 189. Apud Isaïam magno gladio (is autem Christus est) necandus, 189. A serpente prævaricatio initium accepit, 205. Serpens magnum mysterium et symbolum apud unumquemque deorum, 60. Serpenti æneo crux imposita, 79, 192. Hæc et serpenti dissolutio potestatis et credentibus in crucifixum promittebatur salus ex morsibus serpentis, 79, 192. Serpentis morsus prævæ sunt actiones, 192.

Sibylla citatur, 53, 275, 307, 348, 375, 378. Sibylla Babylone orta, Berosi historici filia, 33. In Campaniam delata Cumis oracula edidit, 33. Ibi sacellum, in quo vaticinata est, et ejus sepulcrum, 34. Ejus libri per totum orbem servantur, 35. Ex potentia afflatu deos falsos rejicit, 35. Et de Salvatoris adventu et rebus omnibus, quas gesturus erat, clare et aperte prædixit, 34, 35. Et Sibylla religio edisci potest, 35. Illius vaticinia potentia afflatu edita ad doctrinam prophetarum proxime accedunt, 33. Sibylla a Platone et aliis memorata, 34. Videbat Plato opera compleri quæ illa prædixerat, 34. Hinc vates habet pro divinis hominibus, 34. Sibyllam vatem fuisse Plato, Aristophanes et plures alii testantur, 19. Illius de Deo versus, 19. Sibylla postquam afflari et teneri desiderat, non recordabatur eorum quæ dixerat, 34. Facultatem non habebat emendandi et limandi, 34. Hinc numerus deest multis versibus, 31. Sibylla apud Græcos ut prophætæ apud Hebræos, 354. Sibylla vetus apud Græcos et alias gentes, 375. Sibylla et reliqui prophætæ, 378. Sibylla divisionem linguarum memorat, 371. Sibyllæ libros legentibus mors sancta, 70.

Siculi colunt Philippum Butacidæ filium, 290.

Siderum positionis tabula, 250.

SILANION, 270.

Similæ oblatio figura Eucharistiæ, 137.

Sirenes. Ex Sirenibus pernicities suaviter insectans, 38. Sirenes fugit Ulysses, 2.

SIMONIS impia doctrina, 98. Simon sub Claudio Cæsare deus existimatur, et tanquam deus statua donatur, 59. Inscriptio statuae, *Simoni deo sancto*, 59. Hunc Samaritani pene omnes, et alibi nonnulli colunt ut primum Deum, 59. Helena prima ejus notio, 59. Sub Claudio senatum et populum Romanum ita decipit ut Deus crederetur, 77. Statua donatus ut dii, 77. Rogat Justinus ut ejus statua dejiciatur, 77. Simonem Magum Samaritani Deum supra omnia existimant, 214. Simon et Menander multos artibus magicis deceperunt et deceptos adhuc tenent, 77.

SIMONIDES, 378. Asserit providentiam, 353.

Simulacra recentia, 292. Nota non erant ante annos

inventas, 292. Ne simulacrum et imago ulla feret Deus per Moysen vetuit, 191. Jussit tamen ut, serpentes œneus feret, 191. Unus ex comitibus Tryphonis sæpe ea de re magistris interrogavit, nec quisquam rationem reddidit, 191. Simulacris immolata ne edant Christiani cruciatum omnem et supplicia ad mortem usque perferunt, 132. Simulacris immolata edunt hæretici, 132. Hæretici impiorum sacrificiorum participes fiunt, 132.

Smilis, 293.

SOCRATES, 93, 245. Socratis dictum præclarissimum, 91. Omnium sapientissimus ab oraculo pronuntiatus, 32. Hanc ipse causam dedit, quod se nihil scire fateretur, 32. Poetas amandatos volebat, 95. A dæmonibus homines abducere conatus est, 46. Dæmones perfecerunt ut tanquam atheus necaretur, 46. Socratem Atheniensis morte mulctarunt, 309. In eadem crimina ac Christiani vocatus, 95. Hortabatur homines, ut Deum quærerent quem ignorabant, 93. Docuit immortalitatem animarum, 54. Socrates frustra mortem libens oppetit, 381. Nullam mercedem sperare poterat, 381. Jurabat per anserem et Platanum et Æsculapium, 381. Dæmonia invocabat, 381.

Sodomæ et Gomorrhæ regio omnis deserta et exusta et sterilis manet, 75. Possunt cernere qui voluerint, 75.

SOL exiguum elementum, 342. Sol omnium unus, 233. Sol Dei imago, 360. Sol et stellæ condita sunt ut hominibus ministrarent, 340. Solem esse massam ignitam nonnulli dicere, 267. Solis die conveniunt Christiani, 83, 84.

SOLON temporibus Cyrieti Darii floruit, 275. Circa olympiadem 40, 276. Sanxit ut ex legitimo matrimonio filii, nascerentur, 384.

Somnus et mors gemelli, 284. Somniorum immissores, et assessores, 54. Ex somniis divinandi artem invenere Telmessenses, 243.

SOPHOCLES versus de uno Deo, 20. Unum Deum colendum docet, 37. Unum Deum agnoscit, 283. Sophoclis versus de judicio Dei, 38. Negat providentiam, 333. Alibi agnoscit, 354.

SOPHON Helenam in campos Elysios transtulit, 252.

SOPHON ærea fabrica clarior quam scriptis, 272.

Sorites philosophorum, 267.

Sotadea Carmina, 98.

Spectaculis nuntium remiserunt Christiani, 312. Cædem spectare nolunt, ne scelus et piaculum sibi impingant, 312. Spectaculis interesse non licet Christianis, 389. Ne illorum aures et oculi polluantur, 389. In spectaculis adulteria hominum et deorum, 389. Spectacula, 263. Ibi dii accusantur; vitia docentur, 263. Occasionem præbent damnandi justos, 263. In scena mœchandi ars docetur, 264. Ibi turpium sermonum declamationes, 264. Poetæ etiam per gestus fucum faciunt audientibus, 263. Actor furiosus, 264. In spectaculis præmia et merces actoribus, 46, 389.

Speculum. Ut speculum renidens, ita animam puram esse oportet, 339.

Spes bona senectutis nutritrix, 26.

Sphærographia Arati, 381.

Spiritumene, 272.

Spiritu et potentia Deus circumdatus est, 286. Spiritus sibi ipse est Deus, 291. Spiritus qui Mariæ obumbravit, Verbum est, 64. Spiritus sanctus sapientia, 342. Mens regia, 406. Effluvium ut lumen ab igne, 302. Dei effluentia, 287. Emanans et rediens ut radius solis, 287. Dei portio, 249. Spiritus divinior, 247. Spiritus potentior, 249. Perfectus Deus, 247. Spiritu Dei mundus regitur, 283. Omnia continentur, 284. Spiritus Dei legatus, 236. Minister Dei passus, 275. Per Moysen et alios prophetas locutus, 370. In prophetis operator, 287. Spiritus sanctus donum a Deo in sanctos descendens, 30. In septem spiritus dividitur, 31. De spiritu Moysis transtulit Deus in Josue, 146. Ita ab Elia in Joannem transiit, 146. Spiritus in Elia semper integer manebat, 146. Spiritus sanctus piis animabus cognatus, 275. Efficit ut simus imago et similitudo Dei, 256. Spiritus Dei non omnibus inest, sed in quibusdam juste viventibus, 275. Spiritus celestis lorica armatas servare poterit quidquid ab eo circumdatum fuerit, 257. Spiritus sanctus auctor immortalitatis, 249. Spiritu sancto discedente factus homo mortalis, 249. Cum Spiritu sancto amissam conjunctionem requirere debemus, 236. Vid. *Sapientia*.

Spirituum duo genera, 233. Alter anima vocatur, alter imago et similitudo Dei, 233. Uterque primo homini datus, 233. Spiritus materialis in mundo, 254. Spiritus materiam pervadens, 146, 247. Animæ assimilatur, *ibid*. Non est colendus ut Deus, 246. Non est Deus, 246. Inferior est Spiritu sancto, 247. Spiritus Dei materiam pervadens secundum Stoicos, 299. Spiritus idem in angelis, hominibus, stellis, plantis, animalibus, 254. Habet tamen in se discrimina, 254. Spiritus Dei vivificat omnia, 342.

Hunc si apud se retineat, hoc universum deficiet, 342. Hoc spiritu loquimur, hunc spiritum ducimus, 342. Spiritus super aquas is est quem dedit Deus creaturæ, ut animam homini, 359. Tenuis cum tenui conjungebatur, 359. Locum lucis occupabat, 359. Spiritu Dei continetur universa creatura, 341. Ipse vero spiritus cum universa creatura continetur manu Dei, 341. Spiritum dulcem in omnibus posuit Deus et decem mortalium omnium constituit, 375. Nutritor omnium Deus, 375. Spiritu et lumine aer et terra quodammodo unguuntur, 345. Spiritum, qui omnia permeat, nonnulli Deum esse dicunt, 349.

STAPHYLUS a quo gens Staphylis dicta, 353.

Statuæ infans collocatæ vocantur dii, 48. Dii ex vasis inhonestis, 48. Materiam scalpunt et cædunt, fundunt et tundunt, 48. In fanis collocatæ statuæ vocantur dii, 48. Statuæ referunt figuras et nomina dæmonum qui apparuerunt, 48. Statuis coronæ apponi solitæ, 58. Statuæ victimis et florum coronis coluntur, 48. Statuarum cultores non discernunt quid sit materia, quid Deus, 291. At Christiani, qui id discernunt, adorare non possunt simulacra, 291.

Statuas deos esse et mira facere gentiles credebant, 343. Statuis efficaciam affingunt, 293. Qui statuas mira facere credebant, eos irridet Theophilus, 343. Si dii non sunt quibus statuæ positæ, cur illæ efficacia prædicatæ, 500. Multis in locis eduntur sub nomine statuarum effectus, 300. Ex statuæ Nerylli una dicitur oracula edere et ægros sanare, 304. Sed vivente et ægrotante Neryllino eadem fiebant, 305. Animi motus a ratione alieni pariunt visa simulacrorum insanis congruentia, 305. Tum dæmones superveniunt et perficiunt, ut tanquam ex statuæ visa inania effluant, 405. Et quoties anima aut futura prædicit, aut sanat præsentia, horum gloriam dæmones percipiunt, 305. Statuæ meretricibus positæ, 270, 271. Fraterna cædes honoratur dum Polynticis et Eteoclis imagines spectantur, 271. Satius erat eas cum opifice Pythagora defodere, 271. Pasiphaesstatuam qui in pretio habent, tantum non studio habent ut tales sint mulieres, 271. Clandus honore afficitur, dum Ganymedes Leocharis in pretio habetur, 272. Artes majore in pretio quam dii, 270. Statuarum opifices vitio omni dediti, 48. Secum laborantes ancillas constuprant, 48. Statuarum præstantissimi opifices, 270, 271, 272. Statuaria ars inventa a Dædalo et Theodoro Milesio, 293.

STHENELEUS, 274. Sthenelaus alter, 274.

Steriles mulieres parere possunt si Deus velit, 181. Ut Samuelis mater, uxor Abraham et Elisabeth.

STRASIMACHOS Thasius, 269.

Stipes. Ad stipitem affigi, 91.

Stoici Deum nominibus multiplicat, revera unum agnoscunt, 284. Deum definiunt ignem artificiosum, 284. Cujus spiritus mundum pervadit, 248. Ei varia nomina tribuntur pro variis materiæ partibus, 284. Stoici Jovem dicunt fœtidam essentiam, 298. Junonem aërem, Neptunum potum, 298. Deum ingenitum agnoscunt, 298. Spiritum Dei pro variis materiæ mutationibus aliter vocant, 299. Intereuntibus speciebus pereunt nomina, 299. Solus Dei spiritus permanet, 299. Deum ipsum in ignem resolvunt, 55. Mundum post immutationem rursus oriri dicunt, 55. Fatum inducunt, dum nesciunt dæmonum opera bonos vexari, malos beatos videri, 93. Nihil sperant aut metuunt, dum eadem rursus semper futura dicunt, 102. Docent omnia conflagratura ac iterum futura, 295. Mundum eisdem providentia gubernatum permanere non posse putant, 295. Duas causas admittunt, 295. Efficientem sive providentiam; patientem, sive materiam, 295. Resurrectionem admittunt secundum quosdam circuitus, 245, 248. Stoici quidam negant Deum esse, aut si quis sit, providere nemini volunt, 349. Ita Chrypsippus, 349. Stoicus quidam Dei scientiam necessariam non putat, 103. Stoici de moribus præclare se habent, 94. Hinc odils flagrant et occisi sunt, 94. Zeno, Diogenes et Cleanthes præcipiunt ut caro humana edatur, 383. Ut parentes a filiis coquantur et edantur, 383. Si quis vult, ipse id patitur, 383. Diogenes sancit ut suos filii parentes in victimæ loco immolent et comedant, 383. Stoici docent supra cum matribus et sororibus, 384.

Stola inhumana, 264. Stola Christi fideles, 63. Stola Christi vocantur qui per eum remissionem peccatorum acceperunt, 149. In quibus virtute semper adest, 149. Manifeste autem aderit in secundo adventu, 149.

Stylus atticus, 267

Styx in prælio moritur, 297.

Syllogismorum probabilitates, 267

Symbolum maxium serpens apud unumquemque deorum, 60.

ΣΥΜΙΛΙ [Simyli] versus, 383.

Synaxes. Die Solis omnium sive urbes, sive agrus inco-

lentium fit conventus, 85. Hac enim die Deus mundum creavit, et Christus resurrexit, 84.

Synonyma, 268.

Supplicia aeterna etiam a poetis et philosophis praedicta, 546.

Sus sibi medicatur cancri fluviabibus, 259.

Syri columbas et Semiramim colunt, 507. Syria dea Semiramis filia Dercetis, 507. Lasciva mulier et cruenta, 507.

T

Taediferi munus, 267.

TATIANUS in terra Assyriorum natus, 276. In Graecorum disciplinis institutus et exercitatus, 272, 276. Sapientiae Graecorum laude celebris, 244. Multas regiones peragravit, 272. Artes et inventa multa consideravit, 272. Romae vidit status illum exportatas, 272. Mysteriorum apud gentiles particeps factus, 267. Falsas religiones fastidire cepit et verum quaerere, 267. Tum incidit in libros sacros, eisque fidem habuit, 267. Intellexit nos religionis Christianae beneficio in libertatem vindicari, 268. Ex scripturis sanctis divinitus edoctus, 268. Vale dixit Graecorum sapientiae, 244. Missos fecit philosophos, nec jam de illis quidquam attingit, 266. Vale dixit Romanorum jactantiae et frigido Atheniensium sermoni, 272. Barbaram philosophiam amplexus est, 272. Contempsit legum institutiones apud gentiles, 267. Tatianus barbarae philosophiae addictus, 276. Statuit instar puerorum exui et nudari, 268. Statutum habet in Dei colendi ratione circa infatigationem perstare, 276. Paratum se exhibit ad examen dogmatum, 276. Statuit suam de Deo sententiam coram magistratibus non celare, 267. Tatianum exagitant gentiles quod infinitam philosophorum multitudinem spernat, 272. Quod novus sit barbarorum philosophiae sectator, 272. Tatianus ea scribit quae ipse vidit, 272. Nec alienis opinionibus sua confirmat, 272. Promittit se scripturam adversus eos qui de rebus divinis asseveraverunt, 278. Alibi demonstravit mortuos non esse efficaciores quam vivos, 257. Insidias illi molitus est Crescens, 260.

Taurica Diana hospites necat, 504.

TELECES, 293.

TELESILLA, 270.

Telmessenses divinationi ex somniis artem invenerunt, 215.

TEMENUS, 552.

Templum Jerosolymitanum domum suam appellat Deus, 132. Non quod eo indigeret, sed ut ibi saltem Judaei in Deum intenti simulacra non colerent, 123. Templum Jerosolymitanum quot annis constructum ante conditam Carthaginem, 394. Templum anno secundo Cyri instaurari cepit, 400. Anno secundo Darii absolutum, 400. Tempia sunt sepulchra deorum, 506. Tempia ingressuri gentiles aquae aspersione iustrantur, 80. Proficiscentes penitus lavant, 80. Haec daemones instituerunt cum de lavacro a prophetis praedicto audissent, 80. Calceos solvant antequam ingrediantur, 80. Id quoque imitati daemones ex his quae Christus Moysi in specie ignis apprensus praecipit, 80. In templo Dianae carmen abscondit Heraclitus, 245.

Tempus cum mundo creatum, 31. Tempus nequidquam dividitur, 265. Nos praetercurrimus, sed aevum stat quandiu volet Deus, 265. Tempus parente carens, 578. Tempus demonstrat hominum crimina, 378. Tempora ubi non cohaerent, vera esse nequit historia, 269.

Tenedus, 279.

TEPEUS, 589.

Terra dea corpore instructa, 294. Terrae et caeli filii Saturnus, Titan et Japetus, quia antiquissimi, 508. Terrae caelum miscetur, 294. Terra irato caelo genuit Titanes qui caelum ulsi sunt, 294. Terra veluti solum et fundamentum, 558. Terra instar centri stabilita, 289. Terrae informi formam et ornatum dedit Deus, 559. Terrae tripartita habitatio, 572. Postea aliae partes incolae ceperunt, 572. Terrarum orbis unitus, 261. Supra illud saecula longe praestantiora sine tempestatum vicissitudine, 261. Geographi ea quae ultra sunt ignorantes, maris aestus causati sunt, 261. Terram superiorem praedicebat Herodotus, 267. Iude lapsum leonem ab Hercule occisum, 267. Terrae motus, 85.

Testamentum posterius priori finem imponit, 112. Promissa iis facta ex quibus Christus oriturus erat, 215. Non Esau aut Ruben aut alii cuiusquam, 215. Abrahae promissae gentes Christianae, non Arabes aut Idumaei, 212. Testamentum aeternum Christus, 112. Post quod non lex, non praecipit, non mandat, 112. Testamentum Dei Christus, 215. Testamentum novum et aeternum Christus, 211. Testamentum novum Christus, 139, 147. Testamentum novum promisit Deus, 165. Primum cum metu et tremore,

165. Alterum sine metu et fulguribus, 165. Tale est ut demonstret quoddam praecipit aut opus aeternum et omni generi conveniens; quoddam ob cordis duritiam institutum, 165. Testamentum novum probat conversio Christianorum et in confessione Dei ad mortem usque constantia, 112. Testamenti Veteris et Novi discrimen, 142. Judaeorum et Christianorum discrimen, 142. Eliae tempore septem millia Baal non adoraverant, 142. Exprobrat Judaeis Isaias quod filios simulacris immolaverint, 142. Christiani laetantur dum occiduntur ne sacrificent, 142. Testamentum Novum probatur quia Christus Joanni vaticinandi et baptizandi finem attulit, 147. At ipse cepit Evangelium praedicare, 147. Ac praedixit nullum deinceps fore prophetam apud Judaeos, idque evenit, 147. Proditiores in suo nomine sacerdotes et prophetas falsos idque evenit, 147.

Testes domi non assumendi, 268.

Testimonium falsum saepe avertitur imperitii, 91. Quanto magis indignum philosopho? 91.

TETRYS, 501.

THALARCHIS Argiva, 270.

THALES antiquissimus septem sapientium, 276. Floruit circa olympiadem quinquagesimam, 276. Thales naturalis philosophiae princeps, 9, 11. Orti ex eo philosophi recensentur, 9, 11. Aquam omnium principium esse statuit, 404. Ex aqua omnia fieri et in squam resolvi docet, 9, 11. Dividit in Deum, daemones et heroes, 500. Deus mens mundi, daemones essentiae animales, heroes animae hominum separate, 500.

THALLUS, 15, 399.

THAMYRS, 275. Non multo antiquior Hiaci, 275.

Thasii colunt Theagenem, 290.

THEAGENES, a quo caedes in Olympicis facta, 290. Theagenis Rhegius, 268.

Thebae, 505. Thebarum Bacchus tyrannus, 250.

THEODOBOS Milesius, 295. Theodoros Statuarius, 295.

THEODOTUS, 275.

Theologia Christiana praeter Patrem et Filium et Spiritum sanctum alias polestates agnoscit, 502. Theologia Christiana non Trinitatem tantum agnoscit, sed et angelos et ministros, 267. Theologia absurda gentiliū, 295.

THEON, 27.

THEOPHILUS cum incredulus esset, rebus attentius consideratis credit, 546. Simul quod incidit in sacras Scripturas, 546. Imperitum se dicendi esse ait, 548. Roganti Autolyco religionem Christianam exposuit, 548. Amicissimi domum redierunt, 548. Iterum roganti accuratius exponit inanitatem superstitionis, 548. Et ex quibusdam historiis verum demonstrat, 548. Theophilus supra demonstravit nomina deorum esse hominum nomina. 575. Egit de genealogiis in primo de historiis libro, 370. De Noe in eodem libro, 370. Alibi de Satana disputavit, 569.

THESTES agminis ductor, 270. loquax ob imperitiam, calvo et acuto capite, 270. Thersites loquax-issimus, 267.

Thesauri diviti Domini, 249. Thesauri occulti ope diabolus nostra invadit, 268. Hunc dum fodimus, pulvere impleti sumus, 268.

Thespia, 262.

THESTIUS asserit Providentiam, 554. Thestius a quo gens Thesitis dicta, 555. Thestius, 552.

Thos a quo gens Thoantis dicta, 552.

Tiberina insula, 59. 1

Tibia inventa a Marsya et Olympo, 245.

Tigris unus ex paradisi fluvii, 566.

TIMOCLES, 379.

Tinnabula duodecim significatio duodecim apostolorum, 138.

Titanes, 297. Geniti ex diis e terra; caelo et mari factis, 551. A terra irata geniti, 294. Titan terrae et caeli filius quia antiquissimus, 508.

TIWESTA concubitus, 4. Thyestes, 274, 589. Ex oraculo stuprum intulit filiae, 509. Cum regnare ac se ulcisci vellet, 509. Thyestes aeternae, 4. Thyestis aeternae tragicum, 518.

TLEPOLEMUS Heculis filius ad bellum Trojanum profectus, 275.

Tonitru a Deo ad terrorem emittitur, 542. Fulgure praenuntiatur, ne anima subito turbata deficiat, 542. Terram subverteret, si impetui suo permitteretur, 542.

Totum ex parte judicant qui mel aut serum lactis explorant, 289.

Traiani forum, 87.

Tributa pendunt libenter Christiani, 246.

Trinitatis imago tres dies, qui ante luminaria fuerant, Dei. Verbi, Sapientiae, 360, 361. Deus, Verbum et Sapientia, 542. Patrem et Filium et Spiritum propheticam co-

tunt et adorant Christiani, 47. Deum illum agnoscunt Christiani, a quo omnia per Verbum creata et cujus Spiritu continentur, 284. Christiani agnoscunt Deum et Filium ejus et Spiritum sanctum, 302. Unitos secundum virtutem, 302. Mens, Verbum et Sapientia Filius Patris, 302. Spiritus effluviū, ut lumen ab igne, 302. Trium unio et in unitate distinctio, Patris et Filii et Spiritus sancti, 289. Deum Patrem et Deum Filium et Spiritum sanctum asserunt Christiani, 287. Eorum et in unione potentiam et in ordine distinctionem demonstrant, 287. Pater in Filio et Filius in Patre, unitate et virtute Spiritus, 287. Filii cum Patre unio, Patris cum Filio communicatio, 289. Filii secundo loco, tertio Spiritus habetur, 31. Deus Verbum suum genuit cum sua Sapientia, 355. Sapientia Dei quæ est in eo et Verbum sanctum ejus, 355. Ut regi et filio omnia parent, ita Deo patri ejusque Filio omnia subjecta, 294. Creator universorum et parens semper in supercelestibus manet, 150. Nemini unquam visus, aut per se quemquam allocutus, 150. Deus dixit, *Faciamus*. Verbo suo et Sapientia, 362. Cœleste regnum ex Patre imperatore, ejusque Filio spectatur, 294. Plato dixit circa Regem omnium esse omnia, secundum circa secunda, tertium circa tertia, 79, 301.

TRIOPAS, 274.

TRIPTOLEMI agricultura, 274.

TROAS colit statuas Neryllini, 309.

Trochoides, 306.

Troja capta anno quo, 274.

Tros, 275.

TRYPHO Hebræus ex circumcissione, 162. Ex bello nuper gesto profugus, 162. Argis audivit Corinthum Socraticum, 101. In Græcia et Corinthi ut plurimum degit, 102. Libenter ad eos accedit qui philosophi vestem gerunt, 101. Ad Justinum ambulans in xysti spatii accedit, 101. Præfert Christianæ religioni Platonis et aliorum disciplinam, 110. Justinum hortatur ut circumcidatur et legem observet, 110. Non credit afflicta Christianis scelera, 111. Legit Evangelii præcepta, 111. Ita magna esse putat, ut observari non posse suspicatur, 111. Duo objicit Christianis, quod legem non observent, et spem ponant in homine crucifixo, 111. Tryphonis socii ridet Justinum narrantem suæ conversionis modum, 110. Promittentem se veritatem religionis demonstraturum iterum ridet, 110. Abire parantem Justinum retinet Trypho, 110. Veniunt in medium xysti spatium, 110. Duo ex sociis abeunt, 110. Tum dialogus in eo loco ubi saxea sedilia ex utraque parte, 110. Cum Tryphone quatuor remanserant, 152. Trypho miratur cur Christiani, cum tam multa perferant, non etiam Legem observent, 118. Christum exspectat gloriosum et magnum, 129. Magistris credulus, 110. Audierat multos ex Christianis immolata simulacris edere, 132. Imparatus ad periculosas quæstiones, 133. Neminem de Trinitate disserentem audierat, 133. Non tulisset Justinum hæc disputantem, nisi ad Scripturam omnia referret, 133. Subrascens Scripturas reveretur, 178. Fatetur se explicare non posse, cur sine Sabbatis et circumcissione fuerint justi ante Abraham et Moysen, 126. Fatetur justos sine lege ante Moysen salvatos, 142, 164. Sacrificia fatetur ob duritiam cordis populi instituta, *ibid.* Aliud Testamentum sine metu et fulguribus promissum, 165. Nullas oblationes nisi Jerosolymis, fieri licere, ac nulla sacrificia, 141. At contendit licere circumcidi, Sabbatum et menses observare et ablui post tactum rei prohibita vel concubitum, 141. Sæpe contra ea, quæ assensus fuerat, venit, 164, 165. Tryphoni Justinus desperare videtur quia nos a Christo dona accipere dicit, 136. Illi impium videtur angelos malos dici, 176. Spiritum Dei, qui in Elia fuerat, in Joanne fuisse, 145. Christum cum Moysæ et Aaron fuisse, eosque in columna nobis allocutum et adorandum esse, 135. Incredible et impossibile ei videtur Deum nasci, 165. Tryphoni sultum videtur Christum Deum præexistisse et hominem ex virgine genitum dici, 144. Magis probat eos qui hominem fuisse et unione factum esse Christum dicunt, 145. Christum nostrum rejicit ut inglorium et inhonoratum, 129. Et qui in extremam execrationem incurrerit, 129. Consentit ut Jesum Christiani Deum et Dominum suum et Christum agnoscant, 161. Quemadmodum Scripturæ significant, 161. At sibi Deum colenti, necesse non esse, ut Christum adoret, 161. Contendit apud Isaiam esse, *Ecce adolescentula*, et de Ezechia dictam esse prophetiam, 163. Quod Christiani docent, monstrum esse putat fabule Persei simile, 164. Satius esse ait Christum hominem ex hominibus, et ob legis observationem Christum factum dicere, 164. Trypho ejusque socii assentiuntur Filium a Deo genitum esse, 222. Trypho fatetur Christum passibilem esse et iterum venturum ac omnibus imperatorum gentibus, 156. Assentiuntur argumentis Justinii de Incarnatione, 174. Fatetur Deum gloriam suam Christo dare, 163. Fatetur allatas a Justino Scripturas in Chri-

stum dictas esse, 187. Movetur Jesu cognomine quod filio Navæ impositum fuit, 187. Fatetur prædictum esse passurum Christum et tanquam ovem abductum iri, 187. At utrum prædictus sit maledictum in lege supplicium passurus, id ne cogitare quidem potest, 187. Tryphonis socii, qui postridie venerant, incondite clamant, tanquam in theatro, 213. Turbantur quia Justinus dixit Christianos esse filios Dei, 217. Trypho gratias agit Justino sociorum nomine, 232. Delectatum se majorem in modum hoc colloquio declarat, 232. Faustam navigationem precatur, 232. Tuba inventa a Tyrrenis, 245.

TURNUS, 272.

Tuscani Platicen invenere, 213.

TYNDARIS filia Philonoe, 279.

TYNDARIS, 252.

TYPHO, 299. Typhonem Orus dejecit, 306.

TYRIMMAS, 352.

Tyrrhent lubam invenere, 245.

Tyriorum regum successio, 394. Apud Tyrios commentarii in quibus de templi Jerosolymitani constructione, 394. Apud eosdem servantur exempria epistolarum, quas sibi invicem Salomon et Hieronymus scribebant, 394.

U

ULYSSES ex improbitate virtutem lucratus, 2, 5.

Ungues ferinos circumferunt philosophi, 265.

Unicornis cornua in sola cruce reperiri possunt, 168. Unicornis cornua crucis formam exhibent, 200.

Unitas et unum differunt secundum Pythagoram, 20.

Unitas in iis quæ mente percipiuntur, unum in numeris, 20.

Ursa Callistus, 251.

URANUS filios in tartara detrosit, 295.

URBICUS, 88. S. Ptolemæum interrogat an Christianus sit, 89. Confitentem ad supplicium abripi jubet, 90. Lucium de iniquo judicio querentem pariter interrogat et confitentem pariter damnat, 90. Tertius quidam superveniens eodem supplicio damnatur, 90.

Urbs magna Romam designat, 260. Urbium origo, 370.

Urbes divisione linguarum antiquiores, 371. Urbium initium a Cain, 370. Urbium rursus initium post diluvium, 370.

Utiles Deo esse debemus, 338.

Uxor multitudo a Lamech initium cepit, 370.

V

Valentiniani, 153.

Vates Plato divinitus afflatus et a Deo correptos putat, 34. Nec quidquam eorum quæ dicunt intelligentes, 34. Sibylla in ipso afflatu munere vatis fungebatur, 34. Desinente afflatu desinebat dictorum recordatio, 34.

Vectigalia omnium primi pendunt Christiani, 34. Ita jussit Christus, 34. Vectigalia et mercedes et tributa imperatores percipiunt ex puerorum et puellarum ad flagitia prostantium gregibus, 60. Vectigales regi sunt deorum mater, ejusque filii, 314.

Vela crucis speciem exhibent, 76.

Veneri si quid est in natura, id supervenit propter peccatum, 261.

Venefici, 93.

VENUS et Proserpina propter Adonidem œstro concitata, 58. Venus impudica, 250. Venus vulnerata, 345. Cum Venere Mars moechatus, 271.

Venustas a Deo creata, 311. Neque enim sua sponte exoritur, sed Dei manu et voluntate mittitur, 311.

VERANUS Pollio, 87.

VERBUM Spiritus Dei et Sapientia et virtus Altissimi, 353. Verbi potentia, 259. Verbum in principio genitum vicissim mundum genuit, 248. Verbum non factum, 287. Per Verbum creata omnia, 285. Angelos creat ante homines, 249. Verbum cum Patre erat ante mundum et tunc genitum, cum mundus creatus, 92. Progenies ex patre ante omnes omnino res creatas edita, 222. Genitum a gignente aliud numero, 222. Est Filius Dei Verbum Patris in idea et operatione, 286. Verbum prima Patris progenies, quia prodiit ut omnium idea et actus foret, 287. In Verbo Deus creavit cœlum et terram et omnia quæ in eis sunt, 355. Per Verbum omnia a Deo creata, 286. Lucens tanquam in clauso conclavi Verbum illuminavit orbem terrarum, 359. A Verbo et per Verbum facta omnia, cum Pater et Filius unum sint, 287. Mens et Verbum Dei est Filius Patris, 287. Verbum cum Patre omnia ante mundum sustentabat, 247. Voluntate Patris prodiit ad creationem mundi, 247. Voluntariam administrationem suscipiens, 247. Sic prodiit ut a Patre minime separatum fuerit, 248. Prodiit ut lux de luce, 158, 222, 248. Ex sub-

stantia Patris, 222. Non in vacuum progressum, 248. Prodiit per communicationem, non per abscissionem, 247. Verbum opus primogenitum Patris, 247. Verbum intelligere debemus operationem digitorum illius, 207. Verbum jussio Dei, 359. Verbo omnia facta, si quidem *In principio fecit Deus cælum et terram*, 78. Verbum in se ipso habuit ab æterno Deus, utpote ab æterno rationalis, 287. Hæc vere a Patre edita progenies, ante res omnes creatas una erat cum Patre, 159. Cum ea Pater colloquebatur, 159. Id declarat Salomon, nempe Sapientiam, ante omnia opera principium et progeniem genitam esse, 159. Quale est quod in nobis geritur, 159, 248. Sermonem enim ita proferimus, ut sermo qui in nobis est non imminuat, *ibid.* Ignis non imminuit eum ex quo accensus est, *ibid.* Verbum Dei primogenitum esse Moyses indicavit, 64. Verbum Spiritus et virtus est, 64. Verbum Filius est Patris, 365. Non ut poetæ fingunt deorum filios, sed Verbum semper existens et in corde Patris inusitum, 365. Erat consiliarius Patris antequam quidquam fieret, est enim ejus mens et prudentia, 365. Cum Deus voluit creare mundum, hoc Verbum genuit, 365. Non tamen ut Verbo vacuum fieret, sed cum suo Verbo semper erat, 365. Hæc docet Joannes dicens: *In principio erat Verbum*, etc., 365. Verbum propriis visceribus inusitum genuit Deus cum sapientia sua, 355. Proferens illud ante omnia, 355. Hoc Verbo visus est administro, 355. Verbum Judæi nonnulli non magis distinguunt quam lucem a sole, 221. Ut lux cum sole occidit, ita a Patre Verbum prosilire et ad eum reflecti dicunt 221. Tropologiam non admittunt hæc Verba *Tanquam unus ex nobis*, 222. Verbum Dei principium, 359. Verbum prima secundum parentem omnium et Dominum virtus et filius, 65. Verbum Deus est alius a Patre non sententia, sed numero, 152. Verbum, prima Patris progenies, 56. Verbum ex ingenito Deo natum secundum Deum adorant et amant Christiani, 97. Verbum Dei Filius non separabilis, 294. Verbum Spiritus a Patre genitus, 249. Christus sub Patre et Domino præcæctus, ejusque ministrans voluntati, 219. Verbum quo magis regium magisque justum principem, secundum illum Patrem, nominis neminem, 50. Verbum ad imitationem Patris hominem fecit imaginem immortalitatis, 249. Verbum dicitur principium, quia principatum habet omnium, 355. In principio, id est in Verbo, 355. Verbum descendebat in prophetas, 355. Verbum cæleste, 249. Verbum semen a Deo, 65. Verbum in versibus Orphei appellatur vox, 19. Verbi potentia a sua consuetudine exclusit sectatores dæmonis, 249.

Verbum vocatur angelus et apostolus, 81. Judæi omnes docent Deum innominatum apparuisse, 81. Arguuntur a Spiritu sancto quod Deum non noverunt, 81. Nam Patrem filium esse dicunt, 81. Is enim qui apparuit Filius est, ac angelus et apostolus vocatur, 81. Christus ille Deus est, qui Moysi, Abrahamæ et Jacob et aliis visus, 219. Christus Moysi apparuit et rubo in specie ignis, 80. Verbum Dei est ejus filius, 81. Dixit Moysi: *Ego sum existens ille, Deus Abrahamæ*, etc. 80. Cum Verbum sit primogenitum Dei, Deus etiam est, 81. Rogat Trypho, ut præter Patrem probet Justinus alium esse qui etiam Deus sit, 150. Movet ne loca colligat in quibus Dei nomen metaphoram non caret, 150. Promittit Justinus se ejusmodi locis non usurum, 150. Deus qui Abrahamæ ad quercum Mambre visus est, ab alio in supercælestibus semper manente missus, 150. Is qui apparuit Abrahamæ, Deus et Dominus est et angelus vocatur, 151. Distinguendus ergo a creatore universorum, 151. Negat Trypho unum ex tribus viris esse Deum, 151. Sed Deum visum esse antequam tres illi apparerent, 151. Probat, Justinus unum ex tribus Deum esse, 151. Fatetur Trypho, sed negat distinctum esse a Deo Patre, 151. Hactenus ita cum tota gente sua credidit, 152. Contendit Justinus alium esse a Patre, 152. Unus ex sociis Tryphonis ait præter Deum qui visus est Abrahamæ, ex duobus angelis Sodoma petentibus alterum Deum esse, 152. Probat Justinus unum ex tribus Deum et Dominum esse duorum angelorum, 154. Assentitur Trypho, 151. Rem confirmat Justinus ex eo quod is, qui Jacobo apparuit, angelus et Deus et Dominus dicitur, 155, 156. Capite annunt Judæi, 155. Probat Justinus eundem in igne flammæ apparuisse Moysi, 156. Respondet Trypho angelum in igne flammæ visum, et Deum cum Moysæ collocatum, 156. Probat Justinus etiam duo fuisse eum, qui se Deum Abrahamæ et Isaac et Jacob dixit, non Deum Patrem esse, sed Deum qui Abrahamæ et Jacob apparuit, 157. Fatetur Trypho, 157. Tum Justinus probat eum, qui angelus vocatur et Deus est, solum apparuisse Moysi, 157. Manus dat Trypho argumentis Justini, 160. Petit ut eum, qui Abrahamæ apparuit, hominem factum esse demonstretur, 160. Idem jam petierat, 154. Verbum Deus et angelus a Patre missus, cum populus carnes concupivit, 220.

Deus ingenitus nonquam ascendit aut descendit, 220. Inde sequeretur illum tunc in cælo non fuisse, 221. Sed is apparuit qui secundum ipsum voluntatem et Deus est et ipsius Filius et angelus, 221. Is et ignis aliquando fuit in rubo, 221. Dominus et Deus Dei Filius est, 221. Apparuit ut vir et angelus et in gloria ignis, 221. Cum quidam objicere vellent rem esse inaniam illud Verbum, probat Justinus numero ut personam distinctum esse a Patre, 221. Est enim genitum a Patre, ita ut substantia Patris minime divisa sit, sed ut ignis ex igne, 221. Duos numero distinctos indicant plura Scripturæ loca, 221. Quod tres viri dicuntur manducasse, id Justinus si de eo, qui Deus est, intelligitur, non sine metaphora intelligendum putat, 154. Assentitur Trypho, 154. Verbum dicitur angelus, Deus, Dominus, archidux, Sapientia, filius, gloria genitoris, 157, 158. His appellationibus designatur quia Patris voluntati ministrat, et voluntate ex Patre genitum, *ibid.* Nuntiat hominibus quæcumque illis nuntiare vult Pater, 151. Repugnat ut Patri hæc perfuntiones tribuantur, 155.

Verbum apparebat modo in specie ignis, modo in imagine corporea, 81. Nunc homo factum voluntate Patris ea pati voluit quæ in eum Judæi moliti sunt, 81. Verbum tot in formis visum Abrahamæ et Jacob et Moysi, cur ex virgine etiam nasci non potuit? 172. Deus Pater in loco inveniri non potest, 365. Sed ejus Verbum cum Deus sit et ex Deo genitum, mittitur et in loco invenitur, 365. Cum virtus sit et sapientia Patris, personam Patris assumebat, 365. Cum Verbum sit et vox Patris, colloquebatur cum Adamo, 365. Verbum visum quidem est, quia Patris ministrabat voluntati, 218. Deus autem est, ut Filius, 218. Deus scalæ innixus, non Pater intelligi debet, 185. Cum Verbo luctatus Jacob, 218. Verbi gloriam populus in Sina intueri non potuit, 220. Moyses tabernaculum ingredi non poterat, si gloria Dei impletum esset, 220. Stare pro templo sacerdos non sustinuit, cum arca introducta, 220. Verbum deciaravit nomen suum esse Jesum, cum dixit: *Nomen meum est in eo*, 172. Nam Jesus cognominatus qui Auses ante fuerat, 172. Sic etiam Israel vocabatur, et hoc nomen dedit Jacobo, 172. Verbum divinum movebat prophetas, 65, 249. Verbum omnia pervadens, 95. Verbum per Socratem dæmones rejiciens docuit, 47. Verbum quæcumque vetat, ea vir sanus haud eligit, 50. Verbo aliqua ex parte considerato præclare locuti philosophi et legum latores, 95. Sed non omnia quæ sunt Verbi, id est Christi cognoverunt, 95. Hinc inter se pugnant, 95. Christiani Christum cognoverunt, 95. Verbum totum est Christus, 94. Quidquid ad Verbum pertinet id exstitit Christus, nempe corpus, Verbum et anima, 95.

Veritas præferenda majorum erroribus, 17. Non peccant in majores suos qui eorum errori nuntium remittunt, 32. Veritati opinionem antepones principes plus non possunt quam latrones in solitudine, 50. Quæ quis affirmat, ea aut vidisse debuit aut ab iis, qui viderunt, didicisse, 361. Veritatem si nuntiabant sapientes et poetæ et philosophi, debebant res diluvis antiquiores referre, 373. Imo et futura prædicere, 373. Veritatem a solo Deo doceri posse existinat Plato, 590. Ipse poetæ Homerus, Hesiodus et Orpheus divinitus se edoctos dixerunt, 590. Scriptores vatum et prophetis aequales fuisse et ab eis edocti dicuntur, 590. Veritatem possunt cognoscere qui volunt, si prophetarum scripta consulant, 375. Veritas ut inveniri possit, sacræ Scripturæ cum profanis libris conferendæ, 375. Veritatem prophetæ dictis et factis suis insitam absconderunt, 187. Ut non sine labore inveniantur, 187. Magna gratia conceditur his qui hæc intelligunt, 189. Veritatem a solis Christianis doceri probat Justinus, quia cum similia Græcis dicant, soli odio habentur, 58. Quia cum nihil mali faciant, ut improbi necantur, 58. Quia Dei cultum relictis simulacris amplexi sunt, et ad mortem usque pro hoc cultu decertant, 58. Quia quos dæmones immittunt ad pervertendam Christi doctrinam, eos persecutio non tangit, 59. Veritatis argumentum fides, 95. Socrati nemo ita creditur, ut vitam pro illius doctrina proferret, 95. At Christiani mortem libenter oppetunt, 95. Nemo propter fidem in solem mortuus, 214. At pro Christo quælibet supplicia perferuntur, 214. Veritatis argumentum imperitorum et artificum conversio et ad mortem usque constantia, 95. Veritatis, ut quisque voluerit, libenter participem faciunt Christiani, 47. A legendis et intelligendis quæ ad Veritatis defensionem scripta sunt, avertent dæmones, 51. Veritatis amator non ducitur fucatis sermonibus, 558. Etiam mors intenter, æqua facere et dicere debet, 44. Veritatem in omnibus non dicere impium, 91. Vera semper dicenda, 53. Veritatem unico amare ratio præscribit, 44. Veri amator non debet ea dissolvere quæ concesserat, 164. Socratis dictum præclarissimum: *Plus honoris non habendum totum quam ver-*

tati, 91. Verum quicumque dicere potest nec dicit, iudicabitur a Deo, 179.

Veritatis prædicatores, etiamsi pauci persuadeant, maximam tamen mercedem habebunt, 70. Extra culpam qui pro viribus hortati sunt, etiamsi increduli maneant audientes, 77. Veritatis et sapientiæ sermo ardentior et lucidior solis radiis, 214. In recessus cordis penetrat, 214. Difficile est mentem ignoratione obsessam subito immutari, 50. Veritatis semina insunt omnibus, 70. Veritatem ex parte viderunt poetae, 305. Cur veritatem gentiles non viderunt, 400. Veritatis nulla pars a calumniis libera, 515. Non essentia Dei, ejusque scientia et operatio, 315. Veritati semper aliquid adnascitur mendacii, 305. Non ex subjecto aliquo principio productum, 305. Sed a corruptioribus veritatis excogitatum, 305. Ad veritatis confirmationem ratio tutior experientia, 330. Duplicit opus est sermone, altero pro veritate, altero de veritate, 315. Natura præeunt pro veritate, utilitate vero de veritate sermones, 315. De veritate disseri non potest, nisi prius falsæ evellantur opiniones, 315. De veritate sermo necessarius omnibus salutis curam gerentibus, 324. Alter nonnullis interdum et adversus nonnullis fructuosior, 324. De veritate sermo natura et ordine et utilitate princeps est, 325. Sermo autem pro veritate utilius interdum præmittitur, 325. Primum instar satellitis comitatur et incommoda removet, 325. Veritatis demonstratio non foris deducitur aut ex opinionibus, 326. Sed ex naturali ratione aut posteriorum ex prioribus consecutione, 326. In primis principiis sola opus est admonitio, 326. In iis autem quæ ex primis consequuntur, opus est ordine, 326. Vexilla speciem crucis exhibent, 76. Cum vexillis semper in publicum procedunt imperatores, 76. In his imperii et potestatis signa constituunt, 76.

Vinum in Bacchi mysteriis, 167.

Vipera a Phanete genita, 296.

Virga Moysis et Jacob cruce designabat Christi, 185.

Virga Mercurii imago concubitus Jovis draconis facti cum matre facta dracaena, 296.

Virgines multi et multæ apud Christianos, 52. A pueris incorrupti perseverant annos sexaginta et septuaginta nati, 52. Tales se in omni hominum genere monstratorum proficitur Justinus, 52. Virgines consensescunt viri et mulieres, 310. Spe æreius se conjunctum iri cum Deo, 310. Virginibus Christianis concivium faciunt gentiles, 270. Virgines inter cola pronuntiant Scripturæ sacræ oracula, 271.

Virtutis vitium adversatur naturali quadam lege, 362, 309. Virtutis mala sua affligit vitium, 96. Virtutis imitatione actiones suas tegit, 96. Virtutis beneficio incorrupti qui vera bona internoscunt, 96. Virtutem qui in athletic laudant, in Christianis mortem spernentibus laudare debent, 96. Virtutem gentiles oderant in suis, non modo in Christianis, 309.

Vita morte et corruptione interscissa appellatur permansio, 328. Vita præsens dicitur eadem vita, etsi inæqualis et interrupta, 329. Idem dicendum de vita dissolutione interrupta, 329. In vita hac nihil novi, sed eadem semper occurrunt, 77. Vitæ hujus satiætas vel annum unum perfruentes capit, 77. Ut æternam consequamur, Christiana instituta sunt amplectenda, 77. Vita egena et corruptibilis presentis ævo congruit, 326. Vitæ sanctitate Deum propius contingere, 56. Vitæ æternæ spe spernuntur quæ hac in vita versantur, 310. Usque ad ipsas animi oblectationes, 310. Vita æterna cum Deo et apud Deum extra omnem mutationem et permutationem animæ, 309. Non ut caro, etsi carnem habebimus, sed ut cœlestis spiritus, 309. Vitam alteram qui expectant non libenter se iudici puniendos tradunt, 309. Vitam hanc tantum qui se victuros putant; hos suspicio est carni et sanguini servire, 309. Vita deterior nonnullorum ansam dat iis, qui omnes Christianos calumniari volunt, 46.

Vitium cum virtute pugnat divina quadam lege, 282, 309.

Vitium nihil incorrupti habere aut facere potest, 96.

Actiones suas imitatione virtutis tegit, 96.

Mala sua virtuti affingit, 96.

Sic homines in servitutum redigit, 96.

Voluptas bonum esse animæ nonnullis philosophis videtur, 402.

Aliis malum, aliis medium inter bonum et malum, 402.

Voluptas finis esse hominis non potest, 356.

VULCANUS utrinque claudus, 250.

Minervæ virilitatem eripuit, 257.

Opifex fibularum, 250.

His ornamentis Minervam pupillam decept, 250.

Vulcanus claudus et faber diti convivantibus ministrat, 382.

Vulcani zelotypia, 4.

Vulcani ex Minerva filius, 250.

Vulgus, quod fabulas ascivit, dedoceri non potest, 501.

X

XENOPHON, 96.

Xysti spatia, 101.

Y

Yo, [immo 10], 274.

Z

ZACHARIAS sub Dario, 595.

ZENO, 383. Zeno docet eosdem homines ad eadem resurgere, 245, 248. Plures inducit in conflagratione improbos quam justus, *ibid.* Deum auctorem mali facit, 246. In cloacis versari illum docet, 246. Malorum auctor Deus secundum Zenonem, 246.

ZENODOTUS, 269.

Zodiaci circuli descriptio opus deorum, 251. Animalia cœlesti honore dignati sunt dæmones, 251.

ZEPHYRUS Hyacinthum occidit, 251.

ZOPYRUS, 397.

INDEX RERUM

QUÆ IN APPENDICE INVENIUNTUR.

Revocatur Lector ad numerales notas crassiori caractere textui insertas.

A

ABEL proprio usu Deum potiorum habebat, 492.

Accidentia accident substantiæ, 332.

Actor in scena pedes ligneos habet et ventrem factitium, 411.

ADAMO tunicas pelliceas Deus non humana arte fecit, sed creantis modo, 460.

Adoptio de industria fieri non debet, 409. Sæpe medianum id quod in suspicionem venit, 409.

ÆGROTANTES non negligendi, 416. Ne ille quidem negligendus qui alios negligit, 416.

ÆGYPTII. Apud Ægyptios astronomia, astrologia et geometria pedestres erant disciplinae, 430. Scientiæ hieroglyphicæ in majori pretio erant, 430. In Ægypto animalia omnia præter porcum divinitate donabantur, 455.

ÆMULATIO longe fugienda, 408.

ÆQUALE nosci non potest inæquali ignorato, 340.

ÆQUI et contenti in omnibus esse debemus, ita ut nec divitiæ nos extollant, nec egestas dejiciat, 410.

AFFIRMATIO semper vera aut negatio, 518.

ALLELUIA quid significet, 460.

Aliud est anima, aliud animal, 470. Quod aliud est, ab alio est aliud, 521. Ita et quod idem, alii est idem, 521.

Anachoretis divites homines et mulieres magna munera attulerunt, 488. Sic Christus promissum implevit, 488.

Anathema id quod Deo sacrum aut ab eo abalienatum, 495.

Angeli hominum custodes nunquam immittuntur sed augentur semper, 455. Vel enim hominem viventem, vel animam e corpore egressam sequuntur, 455. Antequam homines sequantur, in aliis pro homine ministeris ministrant propriis principibus, 455. Animas e corpore exeuntes ducunt in loca convenientia, 470.

Anguli per compositionem linearum coexistunt, 519.

Anima in se ipsa est, 537. Anima est velut artifex, corpus velut instrumentum, 537. Animæ insunt duæ cognoscendi facultates, perceptiva et intellectiva, 470. Per primam et se ipsas et se invicem cognoscunt animæ, per alteram ea quæ supra ipsas, 470. Non intelligit anima animam, aut angelus angelum, sed videt per facultatem perceptivam, 470. Non eget anima corpore, ut sentiat corpo-

rea, sed sensum præstat corpori, 470. Animæ proprium intelligere, ut sentire corporis, 537. Anima distincta a corpore, 537, 538. Animam non sanguinem esse, sed distinctam a corpore et immortalem probatur ex Scripturis, 466. Anima in corpore est, ut ratione utens, 540. Corporea autem sunt in corpore, ut forma, 540. Anima potest se a corporis affectionibus separare, 538. Ergo et a corpore separari nec perire, 538. Animæ præsentia corpus vitæ et sensus et notionis particeps, 538. Absentia animæ corpus sine sensu et cogitatione, 538. Est ergo anima in se ipsa ut natura sua incorruptibilis, 538. Anima sæpe ante et post corpus patitur, semper autem cum corpore, 429. Animæ domus est corpus, anima est domus Spiritus, 593. Animi motus vitiosi, velut rami luxuriantes amputandi, 416.

Animal ex animalis semper fit et secundum naturam, 569. Animal autem ex non animali nec semper nec secundum naturam, 569. Animal ex animalis esse non potest, nisi sit primum animal, quod non sit ex animalis, 559. Animalium alia e terra et aquis educta, 549. Alia e principibus generum nasci Deus voluit, 541. Ut ostenderet se legibus naturæ non servire, 541. Animalium mundorum et immundorum distinctio non ex natura sed ex lege, 454. Volebat Deus Judæos jugo servitutis legis subjicere, 454. Eoque ab Ægyptiorum animalia adorantium cultu deterere, 455. Animalia rationis expertia vituperare ob præfacta contra rationem est, 496. Animalia in ministerium hominis aut cibum aut disciplinam facta, 496. De animalibus in arcam introductis, 457. Animalium visio Isaiæ et Ezechieli oblata, 457. Animalia tantum immunda in vase quod Petro oblatus est, 476.

Annus. Absque anno mundus esse non potest, 535. APOLLONIUS physica peritia effect quidquid effect, 450. Illius effectiones adhuc vigent, 450. Apollonii statuæ dæmon insidebat, et homines divinationibus seducebat, ut Apollonium colerent, 450. Huic Christus os occlusit, 450.

Apostoli quo sensu hominum piscatores, 448. Apostolos quidam dixerunt solatia terrena expectasse in regno Israelis, 488. Hoc unum erat ex iis quæ ignorabant ante adventum sancti Spiritus, 488.

ARISTOTELIS de mundo doctrina continet multas necessitates ex una necessitate æterna supposita deductas, 577. Aristotelis commentum est quintum elementum, 535, 534. Aristoteles nihil fieri statuit nisi ex subjecto, 550. Subjectum natura unum, forma duo esse, 551. Materiam unum esse principium, non tamen ita unum, ut certum quid sit, 552. Antiquos philosophos corrigi, sed in eadem vitia relabatur, 554. Triadem diversam a Platonica admittit, 556. Materiam simul cum forma veluti matrem eorum esse censet quæ sunt, 556. Cælum fortuito factum et non fortuito opinatur, 560, 561. Ingentium et genitum, *ibid.* De tempore, 565, et *seqq.* De motu, 570 et *seqq.*

Arrogantia illorum misera, qui sibi omnia scire videntur, 415.

Ascetæ institutum non modo accessionem absentium divitiarum non admittit, sed nec possessionem præsentium, 448.

B

Bacchæ thyrsos circumferunt, 411.

Balneum cognomento Timotinum, 586.

Baptismus. In baptismo celebramus passionis et resurrectionis Christi symbola, 501. Oleo primum unguimur, deinde post lavacrum unguento, 501. In baptismo circumcidimur exuentes Adam et induentes Christum, 485. Baptismo vitam congruentem qui non adiungit, est infideli deterior, 442. Baptismus in hæresi acceptus emendatur unguenti unctione, 446. Baptizati infantes different a non baptizatis, quia isti bona baptismo adjuncta habebunt, alii carebunt, 462. Hæc bona consequuntur per fidem offerentium, 462.

Beatitudo. In beatitudine regni Israelis terrena solatia expectasse apostolos quidam dixerunt, 488. Non eos confirmat Christus sed refellit, cum ait: *Non est vestrum nosse, etc.*, 489. Judaica hæc opinio, 489.

BEELZEBUB, 472.

BELIAR, 472.

Beneficentia colligitur bene aliis faciendo, 416.

Bonum non ex comparatione mali, sed ex propria natura bonum, 468. Quod bonum est simpliciter, omnibus bonum est, non quibusdam tantum, 557. Quod bono contrarium est non appetit bonum, 557. Sux enim naturæ corruptionem appeteret, 557.

C

Cadmæa victoria, 412.

Cain deteriora Deo offerebat, 492.

Cantus in Ecclesiis quantas habeat utilitates ostenditur, 486. Resecatur usus instrumentorum cum saltatione et croatis, 486. Hæc enim Judæis conveniebant, 486.

Capite qui sunt graviori minus apud acute cogitandum, 485.

Carmina cur adhibita in Scripturis, 461.

Caro prorsus sumus, nec boni quidquam in nobis habitat, 410.

Castimoniam alii ab initio colunt, alii a certo tempore, 589. Non omnia animalia generant, 589.

Catathema est assentiri anathematizantibus, 493.

Causas naturales huc refert Democritus, quod semper ita factum sit, 569. Cur autem semper inquirendum non putat, 569.

Centuplum de parentibus, fratribus et sororibus spiritualibus intelligendum, 487. Sic etiam uxor intelligi debet, 487. Ecclesiæ centuplum tribuit Christus in spiritualibus et humanis eam multiplicans, 488. Anachoretis in deserto divites homines et mulieres magna munera attulerunt, 488. Sic Christus promissum implevit, 488.

CHARITONA martyr, 587.

CHARITANA martyr, 587.

CHRISTUS Deus et homo, 427. Quatenus homo indebita morte debitam destruit, quatenus Deus, resuscitat, 427.

De uno filio diversæ voces convenienter naturis dividendæ, 427. Unius Filius et ante sæcula et recens, 427. Christus non ex divinitate et humanitate perfectus est, quasi aliud esset præter duo, 429. Sed utrumque est Deus et homo, 429. Filium se hominis dicit per articulum masculinum, 465. Increduli inde colligunt eum ex Josepho esse, 465. Si Josephus vocatus est filius Eli sine copula conjugalī, similiter filius dari potuit Josepho, 466. Idcirco Virgo desponsata viro duos patres habenti, 466. De Christi genealogia, 488, 499. Ex historiis ad Acta depositis erutæ fuerunt, *ibid.* Christum Deus ex ea, quæ fuit Uriæ, oriri voluit, habens honorem penitentis Davidis, 471.

At mortem infixit filio per adulterium nato ex uxore Uriæ, 471. Christi corpus post unionem defecatum, 451. Divinæ dignitatis factum est particeps, non naturæ, pro bona voluntate Verbi, 452. Christi generatio secundum carnem enarratur, 466. Divina inenarrabilis, 466. Christus sitiivit et esurivit et lacrymatus est, cum posset horum nihil sustinere, 485. Sed argumenta humanitatis suæ præbere voluit, 485. Precatus est ob eandem causam, 485. Quin etiam nunc interpellat pro nobis etsi fragilitati carnis non jam subjectus, 485. Christus quatenus Deus miracula edidit, quatenus homo patitur, 428, 429. Christi miracula non omnes eodem tempore cognoverunt, 475. Herodes serius aliis cognovit, 475. Ipse Joannes ante resuscitatum viduæ filium, non audierat omnia, 475. Christo ignorantiam nefas affligere, 462. Christi precatio pro discipulis posterior Judæ perditione, 449. Itaque non obstat quominus Christum semper auditum fuisse credamus, 449. Christum quarto die traditum nonnulli dicunt, 465. Idque ex rerum gestarum numero conjiciunt, 465.

Non quarto, sed quinto die traditus, 465. Christus vestimenta cum quibus post resurrectionem apparuit, vel creavit vel aliunde sumpsit, 490. Christi resurrectio probat possibilem esse resurrectionem, 544. Volebat paulatim assuescere discipulos, ut ipsis corporali præsentia carent, 459. Idcirco dixit Mariæ, *Noli me tangere*, 459. Christus trahet ad se omnia, cum abolerit omnem principatum, 456.

Christiana doctrina, non ut aliæ disciplinae, in quibus minora præcedunt, 481. Sed tamen præpostero ordine non docuerunt apostoli, 481. Ubique enim ex lege Christiana prædicant, ex minoribus majora, 481. In Christiana religione nihil falsi, 441. Ex præcedentibus fidem facit futurorum, 441. Christiana vigente religione factum est res publicas in pejus delapsas, 495. Vigente cultu gentilium magnæ evenerunt calamitates, 495. Minus bellis agitata orbis, ex quo Christiani prodierunt, 495. Sed religionis sanctitatis spectari debet ex recte factis, 495. Dominantibus Græcis homines dæmonibus immobilabantur, et cultus Deo debitus rebus inanibus tribuebatur, 495. Christianis primas tenentibus prohibita nefanda sacrificia, 495.

Christiani patrem suum agnoscunt Christum et matrem fidem, 587. Non omnes in eundem locum conveniunt, 586. Sed unusquisque quo vult ut potest, 585. Lex erat ut sacrificare abnegantes post flagella capite plecterentur, 587.

Cibus utendum non ad voluptatem, sed quod vivere ad aliquam utilitatem velimus, 410. Cibum unicum fuisse arborum fructus ante diluvium nonnulli patrum dixerunt, 492. Sed tamen Abel de lacte gregis sui edebat, Cain de frugibus terræ quam colebat, 492. Nam Cain deterioribus

Deum colebat, Abel proprio usu Deum potioem habebat, 492.

Circumcisio sigillum fidei Abraham, 483. Transmissa posteris et monumentum fidei illius et Dei potentiae, 483. Clamitantium nullus prudentia praeditus est, 413. Cum clamante conticescendum, 409.

LEMENS in epistola ad Corinthios, 469.

Caeli substantia incorruptibilis, 552. Caelum incorruptibile, non tamen increate ut Deus, 553. Sed ex voluntate Dei, donec transeat in aliud incorruptibilitatis genus, 553. Caeli figura, 465. Caelorum creatio atque etiam solutio per comparisonem assimilatur, 478. Caelum non globus sed instar camerae, 497. Caelum genitum et ingenitum dixit Aristoteles, 560, 561. De caeli motu, 578. De caeli motu locali, 570. Caelum Christiani in loco esse non negant, sed Graeci, 497. Caelum et astra, cum nec gravitatem habeant nec levitatem, calefactoriam vim habere non possunt, 579. Caeli dorso cur aquae incumbunt, 477. Caelorum nomine quid intelligat Scriptura, 462. Caelum dicitur domus et solium Dei, ut illud a Deo discernamus, nec Deum esse putemus, 532.

Coexistentia alicui rei servantur illius, cui coexistunt, custodia, 518. Quare non ipsa indigent custodia, sed illud cui coexistunt, 519.

Colloquia nullius mali conscia esse debent, 413. Nil mali de aliis audiendum aut dicendum, 412. Considerandum quidquid opus est aut recte efferrī possit, ac tum demum vix loquendum, 412. In colloquiis nihil mundanum tractandum, 411. Loquente proximo nec ridendum nec prohibendum, sed venia danda, quoad silentium pudorem incutiat, 411. In colloquiis danda opera oraculis Salvatoris, 411. Scabium contrarium animus ex aliis colloquiis, 411. In colloquiis quaestiones de divinis oraculis instituendae, 412. Colloquia arcana ad pugnas excitanda, 411.

Communio. A communione abstinere minime æquum est ob turpes per somnum oblatas imagines, 448.

Compositum. Quae composita sunt ingenita esse non possunt, 521.

Confirmatio signaculum, 491. Consignamus dextra manu eos qui hoc indigent signaculo, 491.

Corpus vitam et intelligentiam recipit incorporei praesentia, 540. Corpus ex incorporeo non perficitur, 559. Corpus noxi non potest incorporeo non cognito, 540. Corpus quod gravitatem et levitatem non habet, non est tractabile, 572.

Constantiam non frangunt provisi eventus, 416. Turbari debent repentinum casum et clamare valde miserum, 416.

Contentionis studiosi similes ei qui Orestem magna voce agit, 411. Sunt veluti Bacchæ basias in thyrsis circumferentes, 411.

Continetia non semper dignitate inferiora his quae continentur, ut grana pomis, 445. Continet Deus omnia, sed alio modo ac res creatas alias res creatas, 445.

Contrarium. Quorum contrarium per eadem inveniri potest, ea consecutionem necessariam non habent, 445.

Converso non est, nisi ea quae convertuntur sint aliud atque aliud, sive ratione, sive numero, 520.

Creare. Ante creatura luminaria diem efflicere dominatus lucis, noctem vero dominatus tenebrarum, 464. Soli eadem lex imposita ac antea luci, 464. In creatione binas tantum pecudes et feras creatas fuisse nonnulli dixerunt, 460. Ut probarent tunicas pelliceas non e pelibus animalium factas, 469. In unoquoque genere Deus creavit par unum, nil amplius, 460. Creavit Deus tunicas pelliceas, non humana arte elaboravit, 460. A creatione Deus quievit, id est ab his quae non sunt creandis, 460. At secundum creationem designat illud, *Formavit praeterit Dominus Deus*, etc. Creasse cum dicitur Deus ex eo quod non est, non id esse statuitur quod non est, sed abolerit, 469. Creatas et increatas naturas discrimen, 422, 424, 425. Inter utramque nihil medium, 424, 425, 432. Res omnes creatas suspiciter divisas, 599. Creare ex ingenita et sempiterna materia non minus difficile esset quam ex nihilo, 458. Creationem ex nihilo credere noluerunt philosophi, 458. Idcirco rerum ex materia generationem primi philosophi, Aristoteles materiae generationem sustulit, 458. Creatione Deus non augetur, 489. Relationem obtinet ad creaturam, 489. Ut illius perfectio non miquitur, quia plures mundos non condidit, ita uno condito non augetur, 489.

D

DAVID ob poenitentiam secundum cor Dei fuit, 471. Per Davidem Deus constituit regnum Spiritus, 494.

DAEMON vigil est adversarius, 448. Modis omnibus machinatur, ut piis maculam inurat, 448. Daemones esse, earumque cultum et nomina homines ab ipsis dilicerunt,

472. Daemones dii gentium gaudebant victimis humanis, 481. Daemonibus non adest potentia ultrix obedire illis nolentium et beneficia in obedientes, 456. Daemonum nondum sublata omnis potestas, 472. In corporibus Christianorum edunt seductionis opera, 472. Sed in eos qui in Christum credunt sublata seductio, 472.

DAEMONIACUS quidquid mali facit, praesentia daemone facit, 456. Daemoni ejecto vis invisibilis metum incutit ne amplius appropinquet, 456. Daemoniaci attribuit Scriptura daemoneis opera, 456. Non enim daemoniaci daemone vires sufficiebat frangendi vincula, sed illa ipse frangebat, 456.

DENTES septimo mense nascuntur et septimo anno mutantur, 467.

Dextra manus honorabilior existimator, quam laeva, 491.

DEUS unus est, 549. Nec deos nec Deum habens ante aut post se nec coaeternum nec subjectum, 549. Deus omnium mens, 593. Deus unus est unumque omnium principium, 420. Ne quid extrinsecus accidens rebus conditis perniciem ferat, 420. Divinam essentiam apprehendere non possumus, 425. Immo nec ea quae circa illam mystice peraguntur, 425. Divinarum rerum nihil hominibus apertum, 425. Deo nihil coexistit ab initio, 420. Si quid enim coexisteret, vel Deus esset vel angelus, 420. At unum Deum esse, et angelos ab eo creatos Scripturae docent, 420. Deus absurdissime dicitur per se productus, 525, 526. Dei nec substantia corrupti potest, nec operatio interpellari, 519. Deus incompositus quia neminem habet a quo compositus fuerit, 497. Deus incorporeus dicitur, ut a corporeis et incorporeis distingatur, 559. Deus ubique est totus et in uno quoque totus et in se ipso totus, 504. Id quod est et id quod habet citra compositionem habens, Deus alius est, aliud ingenitum, 525. Dei perfectio in eo sita quod idem sit, 489. Creatione non augetur, 489. Non magis quam unitas numeri principium facta, 489. Dei quod est proximum non indiget Deo, 486. Ut Deus fiat impossibile est, 486. Deus non est similis hominibus ea proximo gratificantibus quae sciunt aut possunt, 485. Quaestio absurda est, cur non omnes nos Deus fecerit deos, 486. Deus ratione cognoscit ea quae fecit, 540. Sed non operatur ut artifices cum cogitatione et consideratione et iudicio, 540. Deus non habet finitam potestatem, 488. Non lege et mensura naturae operatur, 488. Sed summa potestate voluntatis quam nulla difficultas moratur, 488. Deo nihil adversatur, 533. Neque angustia est apud Deum, nec quidquam numeris suis non absolutum, 596. Creat sine instrumento, ut vult sine instrumento, 540. Ex quolibet quodlibet facit, 551. Longe alia ratio naturae et artis, 551. Id quod facturum est, non melius aliquid inveniendi facturum est, 539. Id enim facere statuerat ante mundi creationem, 539. Deo creandi potestas negatur, si restituendi non conceditur, 542. Deus immutabilis in ignoscendo et non ignoscendo, 455. Immutabiliter ignoscit his qui lapsus emendant, 455. Perseverantibus in malo immutabiliter non ignoscit, 455, 460. Deus primus et ingenitus fuit potestate, 532. Ita et opifex fuit, 532. Deus incusari non potest, quod plures mundos non fecerit, 525. Neque etiam quod hunc non semper fecerit, 525. Deus ex auctore *Quaest. ad Orthod.* non definiit hominum vitae tempus, 454. Deum conservat universum, opus suum conservat, 445. Ut nihil mali fecit, ita nihil mali conservat, 445. Dei nomen angelo datum qui cum Jacob et Moyses hoc locutus, 504. Dii etiam dicti homines, 504. Utrisque hoc datum ob munus commissum, quo obito non jam dicuntur dii, 504. Deum ut materialibus maxime pretiosis, ita et nominibus venerationem, 338. Incorporeum vocamus etsi ultra incorporea est, 338.

DIABOLUS non tam aperte blasphemus ante incarnationem, 596. Nondum enim certo sciebat suam condemnationem, 596. Postea apertius in blasphemias erupit, 596.

DIJUVIUM in omni loco, 454. Negant id nonnulli, 454.

DISCIPLINA. In disciplinis minora praecedunt, 482.

DIVINATIONIS opera et responsa per ventriquoos praestigiae sunt, quibus daemones illudunt oculis, 472.

DIVITIÆ non laudandae, 415. Sunt enim periturae, 415.

DOMINICO die non flectuntur genua in signum resurrectionis a morte peccati, 490. Sex diebus flectunt ut meminerimus nostri in peccatum lapsus, 490. In Pentecoste non flectuntur, quia idem valet ad eam rem ac dies Dominica, 490.

E

EBRIETAS depingitur, 414, 415. Ecclesia Graecis et Judaeis diu vexata, in spiritualibus donis et in humanis valde crevit, 488. Christi divina vox, quae centuplum promiserat, id perficit, 488. In Ecclesia triticum semper manebit, 449. Pene illud de-

seclesie dicitur auctor *Quæstionum ad orthodoxos*, 449. Recclesie alumni, 422. Ecclesie filii, 425, 427, 428, 430, 432, 591.

Elementum quintum Aristotelis commentum, 533, 534. Elisæus non petit duplicatum donum ut eadem miracula bis ederet, 473. Sed ut simpliciter perficere posset quæ opus erat, 473. Petitione non excidit, 473. Id probant mira ab eo edita partim simplicia, partim duplicia, 473. Puerorum nece castigavit parentes, 472. Docti enim a parentibus dicebant: *Ascende, calve*, jocantes in Elisæ assumptionem, 472. Idem Elisæo precabantur ut ab eo liberati essent, 472.

Emmanuel appellare Christum sancta non desinit Ecclesia, 500.

EPICURI atomi et vacuum, 591.

Epicinium canere, 433.

Eucharistia. Per manducationem carnis Christi expurgantur peccata hominum impiorum qui glorificant Deum justificati in baptismo, 457. Caro Domini expurgat conscientias manducantium, 458. Illius imago fuit carbo expurgans labia Isaïæ, 458.

EVANGELIUS Justinii auditor et in martyrio socius, 586, 587.

Excusationes nunquam desunt vitis, 415.

Exemplar simplex est, compositum vero id quod est ad exemplar, 528. Exemplar in Deo est et in materia, 53.

Ezra vocatur filius hominis, quia depicturus erat resurrectionem, quam filius hominis perficiet, 458. In visione resuscitat mortuos potestate cognominis, 458. Illius visio significat præcipue resurrectionem generalem, deinde libertatem Judæorum, 458. Ezechielii oblata animalium visio significabat liberatum iri Judæos, 458.

F

Fidem absurdum naturæ et arti habere, Deo non habere, 546. Fides perata responsio multis quæstionibus, 432.

Fidels debet extra cupiditatem carnalem esse, 410. Latrocinatur qui talis non est, et templum Dei deprædatur, 410.

Figura minus aliquid habere debet quam veritas, 465. Hinc Jonas non mortuus figura Christi, 463.

Fine suo quidquid privatur inutile est, 543. Sub fine non est Deus, sed cuiusque finis dominus est, 543.

Forma non advenit materiæ ex ipsa materia, sed aliunde, 540.

G

Generis ejusque principes sunt opera Dei, 460. Naturæ vera opera, quæ ex generis principibus generata, 460.

Genitum est quidquid propter aliud est, 555. Genitum quidquid est, semper compositum est, 550. Genitum quidquid est non ideo corruptibile, nisi natura aut arte genitum sit, 538.

Gentiles dicunt simulacris omnia esse possible, 590. Licet ab extraneis ratiocinationes mutuari, quia nihil Deo extraneum, 591.

Geni non sicut Christiani Dominicis diebus et a Pascha usque ad Pentecosten, 489.

Gloriari arroganter de bonis a Deo acceptis velitum, 467. Cum modestia gaudere præscriptum, 467.

Gratiæ divinæ donum non est secundum legem, nec contra legem, sed supra legem et pro lege, 484. Gratia plurimum valet in his, qui peccaverunt, servandis, 480. Hinc Davidem suscepit, 480. Cælesti auxilio opus est ad explicationem rerum difficilium, 428. Donum Dei est pro Christo pati, 479. Merito laudantur infantes pro Christo occisi, et qui hymnum cantaverunt, 479. Divinæ gratiæ largitione laudati sunt a Deo, etsi sine libera electione boni fuerent, 479. Caro prorsus sumus, nec boni quidem in nobis habitat, 410. Advocandus ergo ad curandum medicus, 410. Per gratiam Christi liberati sumus a peccatis et a morte peccatis debita, 490. Victoriam dat Verbum divinum, per quod omnia, 433.

H

Hæreses prædictæ, 441. Immissæ a diabolo, 593. Ortæ ex Judæis Christianis nomen dedecoraverunt, 593. Omnes stabilitæ ex gloria studio et mutuis hæresiarcharum oditi, 443. Non probant aut Deo potestatem deesse, aut inutilem esse religionem Christianam, 441. Illas enim aliquando tollit Deus, quemadmodum Græca et Judaica instituta sustulit, 441. Hæretici plures quam orthodoxi secundum auctorem *Quæstionum ad orthodoxos*, 441. Hæretici ex auct. *Quæst. ad orthodoxos*. veritatem ab his, qui invenerunt. demonstratam audire noluerunt, 443. In hæreticis redeuntibus emendatur error mutatione sententiæ, 446.

Baptismus unctione unguenti, 446. Ordinatio manuum impositione, 446.

HIERAX martyr, 585, 586, 587.

Homo non duæ naturæ est sed ex duabus, 426. Non idem est ac ea ex quibus constat, sed aliud tertium, 428. Manet corpus post disjunctionem, manet anima, at homo perit, 428. Homo non est anima aut corpus, sed ex utroque, 595. Homo præstantior coelo et terra, quæ propter illum facta sunt, 493. Ærumnis obnoxius est, sed ex his fit melior, 493. Ut hominis bonum cognoscatur, finis respiciendus, 494. Omni homini quod impossibile est, id etiam alicui impossibile, ut volare, 483. Et quod alicui possibile, ut navigare, id etiam omni homini possibile, 483.

HOMERUS, 590.

Horis ac diebus res nostræ non continentur, 493. Horæ præsentia dicitur tempus ad aliquid faciendum opportunum, 493. Nondum venerat Christi hora, quia illum Paschæ tempore pati oportebat, 483.

Humiliare nosmetipsos debemus verbo et factis, 412.

Hieroglyphica scientia in maximo pretio apud Ægyptios, 450. Selectis hominibus tradebatur in adytis, 450.

Hypostasum trinitas est, non illarum unitatis, 447.

I

Ignoratio voluntaria interdum cognitio vocatur in Scripturis, 503. Dicitur involuntaria, cum desunt ea quæ ad cognitionem ducunt; voluntaria, cum adsumt, 503. Judæi ignoraverunt Christum resurrecturum, 505. De hæc ignoratione dictum, *Pater, dimitte illis*, etc. Ignorantiæ involuntariæ nil loci relinquit contrariis spei exitus, 487. Venia non datur existimanti suum peccatum esse justitiam, 487. Ignorantionis Dei tres species secundum in credulos, 508. Ex oblivione, ex incredulo ingenio, ex beneficio, 508. Ignorantionis Dei non potest esse beneficium, 510, 511. Soli Christiani Deum cognoscunt, 510, 511. Ignoratio Dei vel hoc nomen rebus creatis tribuit, vel opificium principis seculi pugnantibus affigit, 512. Vel ingenti nomen tribuit rebus creatis, vel creatorem dicit Deum sine creatione, 512. Multa alia peccat, 512. Ignoratio perseverans veniam non habet, postquam ex eventu rei per ignorantiam gestæ veritas demonstrata, 486. Judæi post resurrectionem venia non digni, 487. Nam furtum illam dicere, apostolos prohibere quominus miracula edant, non est ignorantia involuntariæ, 487. Progressus Evangelii, abrogatio Judaismi nil loci relinquunt involuntariæ ignorantioni, 487.

Imago ea est ejus generatio per imitationem fit, 531.

Immortalis solus Deus, quia solus essentia immortalis, 464. Immortalis solus Deus, quia solus ex natura sua immortalis, 540.

Immutabilitas post resurrectionem in quo posita, 443, 444.

Impossibile aliud omnino dicitur, aliud alicui impossibile, 545.

Incantatores didicerunt dæmonum nomina ab ipsis dæmonibus, 472. His nominibus ad proposita opera utebantur, 472. Incantationibus pluriæ accessi non possunt, 453.

Incarnationis ratio incenarrabilis, 427. Verbum et coelis non discedens ad nos descendit, 427. Format sibi in utero virginis templum hominem perfectum, cum partem aliquam ex virginis natura sumpsisset, 427. Illud autem per summam unionem induens, economiam suam adimplevit, 427. De unionis modo non interrogandum, 427. Unio animæ et corporis commodum exemplum, sed non omni ex parte, 426. Solis et lucis exemplum proponitur, 429. Quomodo Verbum ubique secundum essentiam est, et quomodo in proprio templo? 450. Quid præcipue templum præ omnibus habebit? 453. Communis sol omnibus, sed validus oculus plus de illius radio accipit, 433. Ita justitia sol omnibus æque secundum essentiam adest, at huppentes oculi præsentiam lucis non sustinent, 453. Proprium autem templum, veluti purissimum est oculus, et ideo splendorem universæ lucis capit, 453. Incarnatio non corporis descensus fuit, sed divinæ operationis voluntas, 427. Ita auctor libri, qui inscribitur, *Expositio rectæ confessionis*.

Inconstantia nonnullorum est veluti duodecim actuum fabula singulis diebus nuntiata, 411. Qui nunc pallet, nunc erubescit et corporis situ immaret varius est, veluti chameleo oberat, 413.

Incorporeum aliquid existere probat ipsa quæstio an existat, 537.

Inferi. In inferis animæ malorum usque ad resurrectionem, 470.

Ingenii acumen aut tarditas vel ex humoribus, vel ex partium compositione, 485. Alii ad intelligendum prompti et acuti per divinam gratiam, 483.

Ingenita et æterna nullius çra et providentiæ indigent, 590. Ingenita natura nihil quod extra ipsam sit

accipere potest. 518. Ingenitum non est quicquid est incorruptibile, 540. Deus supra incorruptibilis est, non supra ingenua, 540. Opifex est incorruptibilium, non vero ingenitorum, 540. Ingenitis in rebus nihil præter naturam aut frustra est, 576. Ingenitum esse nihil potest ob alterius utilitatem, 541. At incorruptibile esse potest, 541. Ingenitum non est ingenitum propter aliud, 535. Ingenita et æterna non sunt, quæ propter aliud habent, ut ita sint, 577. Ingenita et æterna esse non possunt, quorum ordo a natura proficiscitur, 582. Ingenito adjunctum incorruptibile et indivisibile, 539. Ingenite incorruptibilia non sunt quæ ex alterius voluntate incorruptibilia sunt, 540. Quod ingenite est in ingenito, est etiam ingenitum, 538. Ingenitum in creatis significat negationem generationis possibili, 557. In æternis autem, generationis præteritæ et futuræ, 557. Ingenitus Deus utroque sensu, 549. Ingeniti nomine partes mundi appellare impium est, 513.

Ingluvies fugienda, 413. Frustra morbi corporei finguntur, 413. Ejusmodi homines etiam pellibus impleri cupiunt, 413. Centum manus et plures buccas appetere videntur, 413. Cibis utendum ut ne esuriamus, 413.

Inspiciens dicitur et is qui simplex est et qui imperitus, 412.

Invidia. Ab invidia remotus esse debet omnis fidelis, 417. Invidi aliorum præclare facta non credunt aut anguntur, 411. Si quid mali audiant, etiam mentienti credunt, 411.

Iracundi. Nunquam irasci præclarum est, 414. Si quando necessitas urgeat, ira utendum ad proximi curationem, 414. Iracundi et se et proximum lædunt, 414. Iracundi se ipsos perdunt et cruciant, 409. Interdum ad iracundiam suam trahunt Salvatoris verba, 409. Condemnant et ignis caminos aperit, 409. Iracundi qui diem Domini appellant, colligant contra se contractus, 413.

IRENÆUS librum scripsit de Paschate, 490.

ISAÏÆ oblatâ animalium visio mysterium Christi sedentis in throno significabat, 457.

ISRAËL filie immolatione præbuit se pietatis servantissimum, 481. Idcirco memoratur inter justos in epistola ad Hebræos, 481. Vid. *Votum*.

JESUS Nave ut soli et lunæ imperaret, accepit nomen Jesu, quod creatura venerata est, 458.

JOANNES cum misit discipulos ad Jesum, non cognoverat omnia illius miracula, 475. Nonnulli dixerunt Joannem mittendo discipulos voluisse eis persuadere Jesum esse Christum, 455. Alii eum dubitasse, 455. Mittendi occasio fuere rumores de Jesu, quem alii Jeremiam, alii Eliam dicebant, 456. Jesus demonstrat discipulis eum se esse, quem Joannes laudaverat, 456. Joannis baptisma supra legem non erat, 455. Non enim peccata remittebat, 455.

JOB quo sensu diei maledixit, 446.

JOCIS abstergenda eorum morositas qui ultra modum sapiunt, 414.

JONAS Salvatoris imago non mendax, 465. Ut Jonas suæ missionis ad Ninivitas signum habuit exitum e celo, ita Christus resurrectionem, 465.

JOSEPHUS. Per Josephum Deus Israelitarum incremento providit, 494.

JOSIAS omnium regum Israelis et Judææ calidissimus religionis defensor, 471. Tristem vitæ exitum habuit quia Jeremiæ non obedivit, 471. Ejus filii in captivitate abducti ob simulacrorum cultum, 471. Quare infideles dicere non possunt hæc Josiæ contigisse ob sacra eorum violata, 471.

JOVEM absorbit Saturnus, 445.

JUDÆICA opinio solatia terrena in altera vita expectare, 469.

JUDICIA sunt sermones qui docent quid faciendum sit aut non, et præmia ac pœnas proponunt, 477.

JUDICANS semetipsum extra omne delictum est, 413. Diem statuit Deus in qua omnia mala ex infidelitate et incredulitate orta abrogabit, 512. Hæc restituta a Christianis prædicatur, 512. In illa fiet omnium animæ et corporis malorum abolitio, 512. Magis Deo convenit mutare hunc statum, quam sinere ut homines maximo semper malo delineantur, 507. In futura tantum vita sit piorum et impiorum discriminem, 494. Præsens vita non est merces virtutis: eadem piis et impiis eveniunt, 494. Justos interdum extollit Deus, sed id virtuti ut mercedem non tribuit, 494. Per Josephum providit Israelitis, per Davidem regno spiritus, 494. Differunt ab impiis pii, spe et laboribus pro pietate, et magnis sæpe Dei præsidii, 494. Deus mundum ab omni labe purgabit, 559. Quod spectat ad animæ et corporis unionem, nullum hic inter justos et injustos discrimen, 469. Animæ e corpore exeuntes du-

cunt angeli in loca convenientia usque ad resurrectionem, 470. Bonorum in paradiso ubi consuetudo est et aspectus angelorum et, per visionem, ipsius Christi, 470. Malorum autem in infernum, 470. Judicabit Christus vivos quidem, qui tunc vivent, mortuos autem qui resurgent, 487. Judicium impiorum per ignem finis est præsentis temporis, 469. Id testantur apostoli, prophætæ et sibyllæ, 469. Tempus ante mercedis non est vita præsens, sed futura, 71. Vitæ antea merces non rependitur ante resurrectionem, 464.

JUSTIFICATIONES sunt judiciorum æquitas in pœnis et mercede, 477.

JUSTINUS dat operam omnibus disciplinis ac postremo Christianæ adhæret, 585. Romam venit secundo, 586. Mansit hactenus prope domum Martini cujusdam, 586. Nullum alium conventus locum cognoscit, 586. Cum omnibus ad eum venientibus communicat veritatis doctrinam, 585. Evêpistus unus ex illis auditoribus, 586. Comprehensus adducitur coram Rustico præfecto cum pluribus aliis, 585. Interrogatus profiteitur se esse Christianum et vera Christianorum dogmata sequi, 586. Declarat se in votis habere cruciatu perpetui propter Christum, 587. Capite damnatur cum sociis, et post verbera securi percutiuntur, 587. Illorum corpora fideles clam sustulerunt, et in loco idoneo conderunt, 587.

L

LABOREM manuum ferentibus non verendum ne miseri videamur, 416. Tantummodo cavendum ne ob nequitiam, vituperemur, 416.

LEGERE. Ex legendi ratione cognoscuntur nonnullorum affectiones, 415.

LENITAS ficta, 413. Quibus indicibus proditor, 413.

LEX est scripta comprehensio Judaici omnis cultus et instituti, 477. Legis universa justitia, diligere Deum supra se ipsum, et proximum ut se ipsum, 464. Lex ab Evangelio non differt quantum ad discendi modum, 482. Differt quantum ad promissa et præstationem, 482. Lex est Evangelium prænuntiatum, 482. Evangelium lex adimpleta, 482. Lex ventam dabat peccatis vitæ institutum aut vitam non lædentibus, secus si hæc læderent, 479. Tunc parum repercussionem infligebat, 479. Ubi id non decebat, igne, lapidibus aut gladio puniebat, 479. Si lex non ignoscit, gratia poenitentiam concedit, 484. In lege servatrix peccatorum humanitas reperitur, 480. Sub Lege Christus non erat, cum mortuos resuscitavit, 452. Nam a baptismo aspiciatur est Evangelium quod a lege liberum est, 452. Sub lege nonnulli inculpiti fuere, 483. Quare omnibus sub lege idem possibile fuit, 483. Ex legis operibus nemo justificatur, non quod impossibilia non possimus, sed quod possible non velimus, 484. In legibus observandis minus malum præferendum majori, 451. Moyses dum exportat Josephi ossa, jurjurandum Josephi observare maluit, quem legem de mortuis non tangendis, 451. Sic circumcisio observatur in Sabbato, 451.

LIBERTAS nostra et Dei patientia ostenditur, cum permittit ut libere peccemus, 512. Nec boni essent homines nec Deus bonus, si deesset nobis libertas, 512. Deus nobis esse dedit, et facultatem cognoscendi bonum et malum, 444. Non tamen causa est cur boni aut mali simus, sed liberum arbitrium, 444. Nam cognitio non causa est cur boni aut mali simus, sed liberum arbitrium, 444. Differunt id quod in nobis est, ab eo quod in nobis situm est, 444. Deus dedit nobis agendi facultates, sed eas submisit libero arbitrio, 444. Quod liberum est a necessitate, vituperari non potest, quocumque fiat modo, 482. Libero arbitrio posterius quod accidit in his quæ libere fiunt, 577.

LIBERIANUS martyr, 585, 587.

LITIGATOR astutus, qui se arte quadam minime contradicendo superandum tradit, 415.

LOCUS omnium primus, 564. Locus magnitudinem habet, non vero corpus, 564. Quicquid est in loco est alicubi, non vicissim, 565.

M

MAGICÆ operationes Apollonii impetum maris, vim ventorum, murium et ferarum incursionem colhibere ferebantur, 449. Adhuc vigeant quinto sæculo, 450. Has Christus non abolevit quia scientia naturæ virium ad corporeum hominum usum edebantur, 450. Nam Apollonius in omnibus effectibus opus habuit materia, 450.

MALUM nihil aliud quam depravatio boni, 468. Malum essentia nihil vitæ nostræ adjunctum, 459. Nobis sponte pervertentibus bona sunt mala, 459. Nihil malum nisi per boni perversionem, 459. Malum necessarium et æternum Deo opponitur a Platone, 555. Mali duæ species secundum Manichæos, 508. Aliud substantia malum, aliud malum effectum non libere, sed operatione illius, quod

substantia malum est, 508. Christiani hæc rejiciunt, 509, 511. Sed impietatem summam esse malum contendunt, *ibid.* Hæc tertia species summi mali, 509. Malum pro malo non reddidit Paulus pontifici aut Alexandro, 494. Prædictio fuit ejus sermo, non maledictio, 494. Summum malum negant in hoc statu esse increduli, 507, 508. At ignorationem Dei probatur esse summum malum, 508.

Manichæi duo principia admittunt, 495. Duas species mali admittunt, 508, 511.

Maria omnes mulieres virtute superabat, 501. Per hanc consecuta ut virgo mater fieret, 511. Mariam matrem nunquam oburgavit Christus, 501.

MARTINUS, 586.

Martyrum constantia argumentum futuræ resurrectionis, 545.

Materia non existit, nisi aliquid sit, 553. Materiam non esse ingentiam probatur, 558, 559. Materiam esse substantiam probatur, 552, 553, 555. Materia existens ante materialia, 555. Nec sublata materialibus sublatis, 555. Ex materia nec quantitas, nec qualitas, 552. In materia forma est, ut ordo in iis quæ ordinantur, 552. Materia afficitur a forma et privatione, ut homo a musico et ab immixto, 552. Ut materia informis, ita forma immaterialis, 555. Si materia et ejus informis duo sunt principia, idem dicendum de forma et ejus immateriali, 555. Materia semper subjicitur uni contrariorum, formæ vel privationi, 551. Ex materia tota iste mundus, 575. Materialis ratio posterior immateriali, 575.

Matrimonia cum gentilibus Joseph et Moyses ineuntes non recesserunt a patrum proposito, 476. Nam suas uxores ad propriam transtulerunt religionem, 476. Commoda et utilitates illius legis ut defuncti fratris uxorem frater assumat, 498, 499.

Medicina animarum nulli gentili cognita, 462. Remedia corporis multa etiam a piis inventa, ac certe a Salomone, 462.

ΜΕΝΟΣΕΟΣ, 504, 505.

Mens pura nobis insita est, 425. Per hanc sæpe quæ supra nos sunt ratione apprehendimus, 425. Sed tamen sociæ carne prægravata res majores non sustinet, 425. Nihil rerum divinarum hominibus apertum, 425.

Metus in hac vita necessarius: non enim abolet charitatem, 480. Possumus eundem amare et timere. Quo magis amamus, eo magis timeamus, ne eo quod amamus, excidamus, 480.

Miracula opera divina, 457, 549. Divinæ virtutes, 539. Ea non possunt edere dæmones, 457. Per miracula Deus fidem conciliavit prophetis, 549. Miracula Moysis fiebant per mutationem naturæ, 451. At incantatores ope dæmonum præstigias edebant, 451. Oculos spectantium decipiebant, ut quasi serpentem aspicerent, qui serpens non erat, 451. Miracula Christus edidit divina potestate, 450. Non opus habuit materia, sed ejus præceptum et prædictionem res sequebantur, 450. At Apollonius sine materia nihil potuit efficere, 450. Christi miracula in sanandis corporibus edita argumentum futuræ resurrectionis, 594. Miracula Ecclesie concessit Deus, ut verum esse orthodoxorum cultum constet, 481. Miracula in Ecclesiis, etiam sub iis, quæ hæreticos vocat auctor *Quæst. ad orthod.* 484. Ea negat fieri per hæreticos vivos aut mortuos, sed per apostolos, prophetas et martyres, 484. Miraculis consistere non jam est involuntariæ ignorantie, sed cogitate cum Deo pugnæ, 487. Quæ supra naturam sunt in natura, probari non possunt petitis ex natura rationibus, 401. Morborum sanationes, dæmonum expulsiones, fructuum terræ preventus, et olei scaturigines, 445. Hæc in ecclesiis hæreticorum, secundum auctorem *Quæst. ad orthod.*, 445. Sed errorem non confirmant, 445. Vid. *Not. Martyrum* reliquæ sanant morbos insanabiles, 452. Falsum est dæmones ob contemptum oraculorum pœnas intulisse et beneficia ob cultum simulacrorum, 437. Non inest dæmonibus potentia ultrix non obedientium et beneficia in obediētes, 457. Per ventriloquos dæmones illudant oculis, ut quasi corpora videant, quæ non sunt corpora, 472.

Moderatio tenenda, ac nihil valde humile exquirendam, nec rursus magnificentia, 410.

Monachi sæpe quærunt an liceat communicare post somnia inhonesta, 448.

Monitor aliorum se ipsum considerare debet, 414. Monitori qui succenset, Adam et Evam imitatur, cum mori porteret cum Christo, 410. Monitorem odisse aut spernere arrogantis est hominis, 412, 415.

Mors animalis est, non animæ, 470. Natura ex Dei lege mortalia omnia ad vitam et ad corruptionem perducit, 496. In his nullum animalis ob rationem discrimen, 496. Divina Providentia fit ut mortem sibi invicem inferant, 496. Nempe ut indigna Dei honore et appellatione agno-

scantur, 496. Nec mortis Deus nec inobediētiæ auctor, 153. Mortalem fecit hominem sed æon mortem, 155. Non enim necessario moritur quod mortale est, 155. Mors ingressa est hominis inobediētia, 155. Corruptibilitatem in singulis, incorruptibilitatem in universis efficit Deus, 541. Si vitio alicujus periret opus Dei, pravitæ ut singulis, ita et universos attingeret, 541. Non conservaretur eorum qui gignuntur in pereuntibus genus incorruptibile, 541. Mortis notionem habuit Adam etsi nullius mortem viderat, 476. Mortis causam qui ignorant, hominis naturæ conditorem ignorant, 545.

Mortuus Josias infidelium gladio, ut eum ex hac vita Deus ab inobediētiæ peccato purum susciperet, 471. Mortuorum cadavera aversamur ob fetorem, non ob mortalitatem, 452. Nam utimur eorum pellibus et pilis et cornibus, 452. Christus tangendo mortuos nihil fecit contrarium Veteri aut Novo Testamento, 452. In Novo Testamento ea tantum contaminantur quæ ex corde prodeunt, 452.

Motus nec æternus nec sine principio, 566, 570, 571, 572. Motus nec infinitus, nec sine principio, 567. Motus numerus est tempus, 566. Motus localis ultima motionum in iis quæ generantur, 570. Motio est actus imperfectus, 516. Motionis localis naturaliter principium in se habet corpus naturale, 570. Motionis instrumenta ademit cælo et stellis natura, 581. Sunt ergo opera naturæ, 581. Motione naturali posterior motio præter naturam, 570. Quæ motu suo calefaciant, necesse est ut prius ipsa caleant, 579. Repugnat ut quod motu naturali movetur, non per se, sed per aliud moveatur, 579. Moveri non potest id quod non est, 568. Ex eo quod non movetur, substantia generari non potest, 579.

Moyses instructus astrologiæ, astronomiæ et geometriæ disciplinis, ac hieroglyphica scientia, 450. Ob hæc non laudatur in Scripturis, sed quia pietatem his prætulit, 450. Hieroglyphicæ scientiæ cognitionem habuit, usum vero nequaquam, utpote Dei culti contrarium, 450. Moyses cum aquas sanguinem effecisset, foderunt Egyptii puteos circa flumen, 451. Moyses jurjurandum Josephi prætulit legi de mortuis non tangendis, 451. Forte eos explari præcepit qui ossa exportarunt, 451.

Mulier quælibet est uxor proximi, id est Christi, qui proximus est Patris, 416. Est etiam proximi uxor caro in nobis ad quam non est hinc inde, 416. Mulier fidelis non est, quæ mulierem se esse gloriatur et otium sectatur, 412. Mulierum artificia, quæ vultum pigmentis inficere non audent, 415. Cum mulieribus caute tractandum, 411. Nec insectandæ sunt, nec iis adulandum, 412. Ad mulieres caute veniendum, 415. Metuendus est illarum mutabilis animus et conscius illius rei, cuius causa factæ se esse putant, 415.

Mundum, ut nonnulli volunt, quia est, Deus creat, non quia vult, 519. Idem est in Deo esse ac velle, 519. Ut genita, cum genite genita sint, genita producat, ita Deus ingenite facit ingenita, 519. In Deo nihil prius aut posterius, 519. Universe et absque tempore facit omnia, 520. Qui ita ratiocinantur essentiam Dei et ejus operationem evertunt, 520. Velle differt a voluntate; multo magis a volente, 521. Multa vult Deus, sed multa non est, 521. Si Deus infecte non facit, neque etiam ingenite facit, 522. Si Deus ingenitus est et ingenita efficit, communi usu fert ingentii nomen, 522. Quæ coexistunt, horum nullum alterius effector esse potest, 525. Superfluum est coexistentia facere, 525. Ingenita esse non possunt, quæ sunt composita, 524. Nihil est quod per se ipsum productum sit, 524. A liquo in illud Dei voluntas non dominaretur, 524. Si mundus Deo coexistit, præter voluntatem illius subsistit, 525. Deus non est per se productus, 526. Si mundus per se ipsum productus, per se ipsum etiam factus, 526. Mundum æternum dicunt nonnulli, quia nihil apud Deum est temporarium, 515. Deus mundum efficit eo ipso quod est, motum perpetuum suppedians, 515. Si actus Dei principium et finem haberet, corruptibilis actu esset Deus, 515. Ejus potentia mutabilis esset et substantia naturæ, 514. Fecit non magis de Deo absurdum dictum est quam facit, 515, 516. Nullum opus Dei nou temporarium, *ibid.* Deus otiosus est, si nec fecit, nec facit, nec facturatus est, 515. Si Deus eadem indesinenter facit, imperfecta ejus potentia et actus, 516. Si Deus moriendo solem facit, duplex erit creatio, altera substantiæ, altera motus, 516. Mobile enim prius esse oportet quam motum, *ibid.* Aut Deus creator non est substantiæ solus, aut creatio quæ fit per motionem non est sine principio, 517. Operatur Deus quantum vult, non quantum potest, *ibid.* Non est corruptibilis secundum potentias per quas non operatur, *ibid.* Neque ergo corruptibilis secundum illas per quas operari desinit, *ibid.* Mundus si infectus est, etiam et incastoditus, 518. Non mundus custodia indiget, sed ipse Deus cui coexistit mundus, 519. Mundum genitum dixerunt

quidam ex profanis, 526. Obijcitur relativa simul existere: ergo mundum coexistisse causæ exemplari, cuius est imago, et efficienti cuius est officium, 527. Deus imperfectus fuit, si potentia opifex fuit, *ibid.* Exemplar antiquius eo quod est ad exemplar, 530. Si opus ingentium, quia opifex ingentium; erit et opus infectum, quia opifex infectus, *ibid.* Fieri non potest ut mundus ingentius sit et factus, 531. Si ingentius mundus, non potest servare imaginis rationem, *ibid.* Prius et posterius simul natura esse non possunt, *ibid.* Opifex et officium non sunt ut dextrum et sinistrum, 531. Deus imperfectus dici non potest, quia primus et ingentius fuit potestate, 531. Ita nec quia opifex potestate, *ibid.* Mundum gentiles dicunt gentium secundum causam, non secundum tempus, 535. Dicunt gentiles Deum creare quia est, non quia vult, 545. Refelluntur, *ibid.* Mundum nonnulli dixerunt sex annorum milibus duraturum, 467. Id conjicitur ex pluribus Scripturarum locis, 468. Mundi plures esse non possunt ex Aristotele, quia iste ex tota materia, 573. Si mundum Deus facit non producens ejus substantiam, mundum non facit, 518. Mundus Dei voluntate subsistit etsi non semper, 519. Cum mundo comparari non debet non mundus qui nihil est, 469. Non mundus neque malum neque bonum est, utpote nihil, 468. Quare ex Deo non est neque ex alto, *ibid.* Mundi creationem non credunt gentiles, 513. Tempus æternum esse volunt, *ibid.* Mundus absque anno esse non potest, 535. Mundus cur cæli nomine designetur, 531, 532. Eorum, qui mundum cœternum Deo dicunt, argumenta breviter collecta, *ibid.* Mundi partes aliæ incorruptibiles, ut cœlum et corpora cœlestia et potestates invisibiles, 533, 549. Aliæ corruptibiles, ut animalia et plantæ, *ibid.* Quod nunc supra est, nunc infra, id aliquando non fuit, 544. Quomodo ergo sol æternus? *ibid.* Animalia et plantæ, quæ sunt secundum naturam, æqualia Deo dicunt gentiles, 550. At ne primo quidem animalia et plantæ æqualia, *ibid.*

In hoc mundo omnis vitæ prosperitas a Deo est, 495. Voluit Deus pios æquales esse impiis in his, quæ ad hanc vitam spectant, ut aliam requirant, *ibid.* Mundus a nobis alienus, nec quidquam nobis proprium præter fidem, 410. Non sumus ex hoc sæculo, *ibid.* A mundi commercio nos deterret Christus, cum se et nos dicit mundi non esse, 408. Mundi vicissitudinibus, dum ad eum trahimur, mens nostra turbatur, 408. Mundanus mente quisquis est, a se ipso condemnatus est, 411.

Mutatio fit in id quod in eodem genere contrarium est, 534. Ex candido in nigrum, non vero in magnum, *ibid.* Mutatur quidquid ex aliquo in aliquid mutatur, 534.

Mysteria Christianorum supra mentem, supra rationem et intelligentiam, 452. Imagines figuli et luti docent non oportere nos esse curiosos, sed cedere divini voluntati, ut lutum figulo, *ibid.* Rerum divinarum cognitio pro viribus investiganda, 453. At ubi vires deficiunt, ea adoranda quæ attingere non possumus, *ibid.* Mysteria eliqui lingua lutea non possumus, 425. Non modo divinam essentiam, sed ne illa quidem, quæ circa eam mystice peraguntur, apprehendere possumus, *ibid.* Si Paulus ex parte cognoscit et per speculum et in ænigmate, quis perfectam cognitionem sibi arroget? 426. Gloriarium quod mysteriis indeprehensibili initiati sumus, 427.

N

Natura demensam a Deo facultatem accepit, 488. Quare semina, si uratur aut conciduntur, inutilia fiunt, *ibid.* Natura universam efficit mutationem in substantia, non vero ipsam substantiam, 524. Secundum naturam vivere hominis est nondum credentis, 409.

Navis sua cuique gubernanda, 410.

O

Objurgatio non solum adhibenda, sed etiam audienda, 411. Incepandus is qui peccat, non tamen publice, nisi id ei ob superbiam opus sit, *ibid.*

Officiosa sedulitas minime fingenda, nec veluti anticipato serviendum, 410.

Omnis quid interdum significet, 476.

Operationem Deus profert et contrahit, 518. Aliud est operationis contractio, aliud corruptio, *ibid.* Si ea non jam uti posset, merito diceretur corrupta, *ibid.* Potentia non corrupta non corrumpitur operatio, *ibid.* Insipientes mundi, si non contracta esset operatio quæ fecit mundum, *ibid.* Operationes secundum tempus differunt, non vero secundum majus aut minus, 515. Non operatur Deus ut ea, quæ in operando habent esse, et desinent operatione desinunt esse, 518.

Oraculorum monitu evitata clades pugnant cum Parcarum fuis, 505. Oracula gentilium futura præcognoscere non potuerunt, 505. Ut a vera deitate vates alieni, Ita a

vera prædicatione inevitabilem eventum habente, 505. Oracula in bellis utraque pars consulebat, Deus suam statuere voluntatem, 585. Darii vaticinia evertit, Alexandri confirmavit, 505. Deo permittente factum est, ut Assyrii regis hostes oraculis fallerentur, ipse vero contra gentes felici vaticiniorum exitu potiretur, 505. At nequam contra Jerosolimam, 505. Infelix vaticiniorum exitus infirmitatem illius, a quo eduntur, declarat, 505. Dæmonibus oracula edentibus os Christus occlusit, 430.

Ordinatio in hæresi accepta emendatur manuum impositione, 446.

Ordinem qui non servat (in monasterio) præmio caret, 415. Etiam si auxilium a generosis athletis laboriose acceperit, ac cibi et potus et vestis particeps fuerit, non coronabitur, 415.

Oriens hominum opinione præstat cæteris mundi partibus, 491.

Origenes Hebraicæ linguæ peritus, 474. Nomina Hebraica interpretatus est et mensuras, 474. Origenes in interpretatione Hebraicorum nominum, 475.

Osanna quid significet, 460.

P

Παροιμα martyr, 585, 586.

Pacis studiosi esse debemus cum adversariis, 409. Nec ira abrepti a precum communione discerent, 409. Sæpe considerandum id de quo agitur, 411. Tumque vix a nobis separandum qui insuavis est, 411. Ad pacem sibi utrumque par est occurrere, et qui injuriam fecit et qui passus est, 409.

Palpitatio involuntaria est, ut et sternutatio et surium tiuitus, 447.

Papa, 408.

Parabola oratio est rem futuram sub rei factæ similitudine exhibens, 465.

Paradisus. In paradiso animæ bonorum usque ad resurrectionem, 470. Ibi aspectus est angelorum et archangelorum, ac ipsius etiam Christi per visionem, 470.

Parce, 505.

Patientia utilior severitas his qui non corriguntur, 472. Paulus presbyter, 549.

Paupertas non contemnenda, 415. Separata est ab hoc sæculo et verum unice quaerit, 415. Paupertas æquo animo ferenda, 410.

Peccatores facti sumus per Adam, 585. Ex peccato Adami mors profluxit, 427. Universam naturam debito obstrinxit, 437. Verbum sibi concium erat sua esse fingenda opera, 427. Ac poenæ quæ se Adam prævaricando obstrinxit, debitum esse solventium, 427. Cum dicit Scriptura neminem esse qui non peccaverit, id de hominibus ex copia gentis intelligit, 475. Cum dicit, *Nemo mundus a sorte*, etc., id de adultis intelligit auctor *Quæst. ad orihod.*, 575. Peccati expers solus Christus, 503. Zacharias et Elisabeth incupati, sed non expertes peccati, 503. Peccant homines quia non volunt, minime vero quia non possunt, 484. Alii enim in plura, alii in pauciora peccata labuntur, alii in nulla, 484. Peccata regum punit Deus in subditis sine iniustitia, 502. Valde enim reges augere solet populæ plaga, 502. Peccata aliorum interdum dissimulanda, 414.

Pentecostes. In Pentecoste non flectuntur genua, 490.

Perfectum dicitur id quod omnibus suis numeris absolutum, 489. Summe perfectum quod augeri non potest, 489.

Persona. Ad personam si quid pertinet, etiam ad personæ essentiam pertinet, 447.

Persecutiones gentilismum aboleverunt et Christianismum stabilierunt, 469. Gentiles aliter egissent, si divina virtute fultis fuissent, 457.

Plaro malum necessarium et æternum Deo opponit, 533. Omnia a Deo facta esse et regi existimat, 591. Immortalitatem animæ docuit, 595.

Pœnitentia peccatorum medicus, 480. Potest sanare lapsos septuagies septies, 480.

Pœnitet Deum quo sensu, 455.

Potestas quæ naturali necessitate constat, minor est quam actus, 489. Secus quæ propria voluntate constat, 489.

Potus adhibendus ut ne sitiamus, 415.

Præcepta et mandata sunt sermones legis quæ cum significatione divini potestatis præcipiendo pronuntiantur, 477.

Prædictiones futurorum non lædunt libertatem, 462. Non præscientia futuri causa, sed futurum causa præscientia, 462.

Præstigæ. Per præstigias dæmones illudunt oculis, ut tanquam corpora videant quæ non sunt corpora, 472.

Præcantur conversi ad orientem Christiani, 491. Quia

oriens præstantior cæteris partibus existimatur, 491.
Principium, quod habet principium, non potest esse principium, 555, 561. Ex eo quod sensu non percipitur fieri non possunt quæ sensu percipiuntur, 533. Principium, quod naturale non est, in se ipso non habet principium motionis, 561. Principii ignorantem sequitur ignorantio eorum quæ ex principio, 550. Ex principis generis orta eandem habere non possunt originem ac principia, 569. Principia et causas cum novimus, tum demum res ipsas novimus, 560. Non potest nosse animal ex animali, qui non novit animal ex non animali, 560.

Privatio non est principium, 555.

Propheta. Per prophetas et per ipsos gentilium vates futura prædixit Deus, 442. Quæcunque a vatribus prædicta ad exitum perducta sunt, ea prædixit Deus, 442. Futurorum cognitio ex lumine Spiritus sancti, non ex motibus involuntariis venit, 447. Christianis futuram vitam sperantibus inutile est hic læta aut tristia per palpitationem cognoscere, 447. Ex palpitatione futura augurari nefas est et absurdum, 447. Prophetæ ad omnes homines missi, 549. Summa inter illos consensus, 530. Prophetis primo per miracula Deus fidem conciliabat, 549. Deinde eis occultas res revelabat, 549. A prophetis de Deo et mundi creatione doctrinam accepimus, 549. Deus dedit dæmoni apparere in figura Samuelis, 461. Veritas verborum a Deo fuit, 461. Prophetam Samuel non audierat Saul, 461. Idcirco ei Deus per ipsum dæmonem futura prædicit, 461. Idem fecit regi Achab, 461. Prophetarum et vatum discrimen, 442. Mors Josiæ documentum posteriorum ne obedire detrectent prophetis, 471.

Providentia. Sine providentia ne passer quidem cadit, 505. Multo minus populus aut urbs, 505.

Puerorum cura gerenda : talium est enim regnum cælorum, 416.

PYTHAGORAS animæ immortalitatem docuit, 595.

Pythonissa delusit oculos Saulis, 461. Dæmon apparebat in forma Samuelis, 461. Sed veritas verborum a Deo erat, 461.

Q

Quievit Deus a creatione, hoc est ab eis quæ non sunt creandis, 460.

Quomodo de Deo dicere incredulitatis argumentum est, 431.

R

Ratio in anima est : quod ratione fit in materia est, 539. Regnum constat ex rege et subditis, ut homo ex anima et corpore, 502.

Relationes, quibus Deus fit creator et Dominus et iudex et pater et pastor, nihil illi addunt, 489. Relativa simul natura subsistunt, 527. Si tamen secundum eandem substantiam ad se invicem sint, 530. Alia alterum alterius dicuntur, ut pater filii pater, 530. Alia vero nequam, ut rectum et rotundum, 530. Alia utraque semper sunt vel potestate vel actu, ut concavum et convexum, 530. Alia semper actu supra et infra, 530.

Religio Christiana everti non potest, quia Christus sempiternum obtinet regnum, 469. Finis rerum est iudicium per ignem quod faciet Christus, 469. Gentilismus frustra restitutionem sperat, 469. Judæi dominatum amisum recuperare non potuerunt, 469. Gentiles restitui non possent nisi vexando et cruciando Christianos, 469. At persecutiones gentilismum aboleverunt et Christianam religionem stabilierunt, 469. Religionis sanctitas non spectanda ex rebus prosperis aut adversis, sed ex recte factis, 495. Religio gentilis hominum manu et gladiis tantummodo sese adversus Christianam defendit, 457. Si abundasset divina virtute, non usa esset humana potestate ut se ab exitio defenderet, 457. Hoc magnum argumentum imbecillitatis dæmonum, 457. Religiones omnes mendacia a Christiana differunt, mendacii varietate inter se discrepant, 511.

Reliquiæ sanctorum martyrum vim habent custodiendi ab insidiis dæmonum et sanandi morbos insanabiles, 452.

Resurrectio ad æternam et incorruptibilem vitam nulla hactenus existit, nisi Christi, 474. Resurrectionis doctrina longe dissimilis metempsychosi, 544. Resurrectio latius patet quam regnum Dei, 495. Prima justos et injustos, regnum Dei solos justos complectitur, 495. Resurrectio est animæ rursus in corpus introductio, 474. Cum Scriptura dicit, *Excitata sunt ex mortuis multa corpora sanctorum*, perfectam resurrectionem intelligit, 474. Horum resurrectio probat Christi mortem pretium esse mortis omnium, 474. Non rursus obierunt, sed permanent in paradiso, ut Enoch et Elias, 474. Expectantes resurrectionem resurrectioni Christi similes, 474. Resurrectio est militiæ Dei scientiæ et potentiæ demonstratio, 547. Qua

demonstratione Deum defraudant qui negant resurrectionem, 548. Deus erit infirmus, si deteriorum conditor sit, meliorum vero non sit, 544. Si incorruptibiles nos Deus creare potuit, cur nunc non possit? 546. Resurrectio non difficilior Deo quam creatio, 545. Homo in elementis erat antequam crearetur, ita et antequam restitutor, in elementis est, 545. Hominis membra ab animali vorata et inde in alium traducta abeunt in elementa, 542. Inde semel educta sunt, nec difficilior iterum educuntur, 542. Hominem restituere incorruptibilem divinitus est, quam mortalem adducere in banc vitam, 545. Servavit Deus in posterum id quod divinitus, 543. In hoc positus nostræ constitutionis finis, 545. Quo quidem si privemur, melius foret non esse quam esse, 543. Resurrectione re-ecta, quomodo non deterrima erit mundi creatio? 543. Si hominem mortuum restituere non possit Deus, demensa erit illius potestas, 546. Nihil differet ab homine, 545. Si Adam non secundum naturam fecit ; cur non possit restituere supra naturam, 546. Resurrectio negari non potest, nisi homo elabatur Dei cognitioni, 546. Nisi aut impossibilis Deo dicatur, aut inutilis homini, 542.

Sine resurrectione merces vitii et virtutis esse non potest, 543, 546. Resurrectio negaretur non immerito, si mundus esset æternus, 545. Resurrectionis hostes dicunt Deum semper in eisdem manentem eadem facere, 542. Refelluntur, 513. Resurrectionem non credunt gentiles nec creationem mundi, 542. Resurrectionis futuræ argumentum constantia martyrum, 545. Semina adusta aut concisa fiunt inutilia, 488. At Deus dissectione aut adustione non prohibetur quominus resuscitet, 488. Seminum exemplo probat resurrectionem Apostolus, quia mori in terra videntur, 488. Resurrectio Christi exemplar nostræ, 546. Post resurrectionem Christus intravit januis clausis eandem potestate quia in mari ambulavit, 491. Non mutatio corporis fuit in spiritum, 491. Corpore mutabili mare perambulare idem valet ac januis clausis ingredi in corpore immutabili, 491. Resurrectio propter hominis obedientiam, ut mors propter inobedientiam, 545. In resurrectione omnes immutabimur, 474. Resurgemus in sua quisque propria forma, 463. Id necessarium ut divina Dei scientia ostendatur, 465. Alioqui novi essent homines, 465. Iudicii æquitas periret, si nota non esset honorum et malorum forma, 465. Post resurrectionem non vertemur ex gaudio in tristitiam, 444. Neque gaudebimus in eodem bono nunc magis, nunc minus, 444. Eadem ratio de his qui in iudicium resurgunt, 444. Immutabilia erunt omnia, ut secundum qualitatem, ita et secundum quantitatem, 444. Post resurrectionem membra genitalia subsistent, 461. Admonebunt nos acceptæ per illa generationis, 461. Si non resurgerent infantes frustra a Deo facti fuissent, 446. Frustra damaretur Herodes, si infantes quod occidit non exsarent, 446. Post resurrectionem futura restituit, 492. Resurrectioe facta nulla supererit de opifice et operibus dissensio, 542. In cælo erimus post resurrectionem, 537.

Qui resurrectionem negant, horum nonnulli carnem a Christo assumptam negant, 589. Dicunt imperfectum fore hominem, si sine partibus resurgat ; si cum partibus, id inutile huic statui, 589. Ridicula hæc ratiocinatio cum in hac ipsa vita multi non generent, 589. Perfecti resurgemus non quales occubimus, 590. Resurrectionem non esse improbabiliter probat Adami et eorum qui ex Adamo nati sunt procreatio, 590. Resurrectio non pugnat cum principis Platonis, Epicuri et Stoicorum, 591, 592. Frustra dicunt carnem vlem esse et peccatricem et promissis resurrectionis carentem, 590, 592. Caro ad imaginem Dei formata, eique grata ut imago pictori, 592. Propter illam facta omnia, 492. Caro per se ipsam non peccat, nisi præeat anima, 593. Carnem Deus non negligit nec perire sinet, 593. Si Deus homini resurrectionem promisit, non parti hominis sed toti homini promisit, 593. Invidium faciunt Deum et injustum si caro, quæ cum anima abluta est et iustitiam operata, præmiis careat, 595. Deus nihil magis faciet, si animam solam salvet quæ ex se ipsa salutem habet, 594. Christus sanavit carnem, ut eam resurrectionem demonstraret, 590, 594. Christi resurrectio argumentum nostræ, 594. Non potuissetus incorruptionem assequi, nisi Verbum in corpore esset, ut nos a morte liberaret, 598. Resurrectio est carnis quæ cecidit, nam anima non cadit, 595. Si Christus solius animæ salutem prædicasset, nihil docuisset novi præter Pythagoram et Platonem, 595. Si non resurgit caro, cur non simus ut vitis in Julgeat, 492?

Restitutio post resurrectionem, 492.

Rixæ cupidus duplicat peccatum, 413. Cadineam victoriam referre studet, 412.

Rusticus præfectus Justinum et socios monet ut diis obediant et imperatoribus, 585. Interrogat quem in locum

convenient Christiani, 586. Sententiam dicit ut diis sacrificare nolentes, post flagella capite plectantur secundum leges, 587.

S

Sabbato plerumque aer dicitur immutari, 467.

Sacrificia cruenta nunquam ante legem præcepit Deus, 473. Noë nulla præcepit, 473. Abræhæ præcepit in usum futurorum prænuntium, 473. Sacrificia animalium præcepit Deus, quasi is qui offerebat suam ipsius animam offerret, 480. Parcebat hominum generi, nec homines immolari volebat, 481. At dæmones his victimis gaudebant, ut hostes generis humani, *ibid.* Sacrificia nefanda prohibita fuere Christianis primas tenentibus, 493.

SALOMON multa invenit morborum corporis remedia, 463.

SATURNUS absorbit Jovem, 445.

SAUL regni amore ventrioloquus sustulit, 464. Sperans Deum sententiam de regno Davidi dando rescissurum, *ibid.* Dereliquit eum Deus id quærere quod sustulerat, *ibid.* Dæmon sub forma Samuelis apparuit, *ibid.* Veritas verborum a Deo erat, *ibid.*

Scripturæ divinarum virtutum testimonio confirmatæ, 505. Multa sunt de Christo dicta quæ in Scriptura non sunt narrata, 490. Non dicit unde spermisit vestimenta, in quibus post resurrectionem apparuit, 491. Non tamen dubitandum, sed ex Christi potentia fides illius vestimentorum repetenda, *ibid.* Hæc enim vel creavit vel aliunde sumpsit, 490. In Scripturis quæ corporea de Deo dicuntur, translata sunt ab iis quæ illa se habent secundum naturam, 445. Secus in poetis. Non enim absorbet homo hominem, ut Saturnus Jovem, *ibid.* Verbum Dei cogitatum, cantatum et auditum vim habet pellendorum dæmonum, 486. Nefas per psalmidiam vellicare proximum, 412. Scripturæ verba ad iracundiam suam trahere nefas, 409.

Sermo fonti similis, qui quo frequentius hauritur, eo limpidiore aquas profundit, 450. In sermone danda opera ut nec rudēs et imperiti simus, nec ore effracto abutamur, 410. Nec nugandi gratia loquendum, sed silentium magna ex parte, *ibid.* Ut sermone divites simus et opere potentes quotidie precandum, 417. Membra enim aliorum invicem sumus, *ibid.* Quorum sermonibus non respondent actiones, apud eos latent insidie et fugiendi sunt, 416.

Septenarius numerus incrementum hominum et defectum efficere dicitur, 467. In morbis dijudicandi notas affert, *ibid.* In lege venerabilis maxime, *ibid.* Non natura septenarius numerus, sed ille naturam sequitur, *ibid.* Continet mundi creationem et Dei requiem, *ibid.*

Sibylla testatur iudicium de impiis per ignem futurum, 469.

Simplex. Ex simplicibus componitur quicquid compositum est, 525. Fieri non potest ut simplicia compositis coexistent, *ibid.* Primum simplicia, deinde composita, *ibid.*

Sol alia lux non est præter eam quæ prius facta fuerat, 429. Una est primaria lux, sol et corpus factum est, *ibid.* Primitus tota lux circumfusa diei mensuras non definiēbat, sed contracta nocti ingressum dabat, 450. Solis varius motus, 533.

Somnia turpia a dæmone immittuntur piis, 448. Ut eos de inique factis lætantes invenire possit, 448. Satis est de his dolere, 448. Lacrymis, non aqua expianda sunt, 448. A communione ob illa abstinere minime æquum est, Alioqui tolleretur voluntariorum et involuntariorum discrimen, 448.

Spiritus sanctus est Filii spiritus, 424. Est etiam Spiritus Patris, si quidem a Patre procedit, 424. Spiritum ex sua substantia Pater produxit, 420.

Stellarum substantia et forma perpetuo mobilis pugnat cum illarum stabilitate immobili, 582.

Stoici omnia ex quatuor elementis facta, et Deum illa dicunt permeare, 591.

Substantiæ definitio secundum Aristotelem est ut contrariorum sit capax, 554. Substantia est certum quid esse et certum quid non esse, 555. Substantia dividitur in corpus et incorporeum, 558. Substantiæ diversæ sunt quorum diversæ facultates, 537. Ex substantiis natura et ars faciunt quicquid faciunt, 553.

Suspicio nonnullis satis est ad dicendum ac scribendum, 411. De se semper alios loqui putant, 411. Suspiciones fugiendæ, et quod ipsi suspicamur diligenter examinandum, 410.

T

Tempus nec æternum, nec sine principio, 596. Tempus est numerus motus, 596. Tempus nec infinitum nec fu-

genitum, 562, 563. Tempus æternum esse volunt gentiles, 542. Si tempus æternum, partes ejus æternas esse oportet, 542. Nempe horas, dies, menses et annum, 542. Sed hæc æterna non sunt, quia in eis alia priora, alia posteriora, 542. Ergo nec mundus æternus, qui in tempore creatus, 542. Ut tempus futurum fieri, ita et præteritum factum est, 568. Præsens non potest fieri præsens, nisi prius futurum sit ac non sit, 509. Non est ergo coæternum, 500. Si tempus genitum, necessario et motus genitus, 509. Temporaria corruptibilia ab incorruptibilibus male distinguunt increduli, 512. Utraque enim facta in tempore, 512. Verbo qui fecit præsit verbum qui faciet, 512. Utrouque tempus designatur, 512. Si verbo qui faciet accessio potestatis significatur, etiam et verbo fecit, 512.

Testimonium Dei in Scripturis est proposita in utramque partem merces, 477.

Thebæ. Contra Thebas expeditio septem ducum, 504.

THESIAS ob direptas inter deos contentiones excacatus a Junone, 506. Divinatione donatus a Jove, 506.

Tradita ab apostolis consuetudo precandi ad Orientem, 492. Non flectendi genua die Dominico, 490.

Tranquillitas nobis aderit, si nec primas amblamus, nec aliis ambientibus angamur, 409. Si nec multa audire aut videre velimus et audire nobis videamur, 411.

Trias Platonica, 536. Trias Aristotelica, 536.

Tres personæ. Trium personarum coexistentia unus est Deus, 502. Ut in Adam, Eva et Seth eadem natura, diversi existentiam modo, ita in divinis, 502. Identitate essentiæ personarum unus Deus, 502. Unus Deus in Patre et Filio et Spiritu sancto, 420. Ingenitum, genitum et procedens hypostasēs significant, deitas essentiæ, 421. Adam non genitus, sed tamen per essentiæ identitatem cum aliis hominibus conjungitur, 421. Sic etiam ingenitum minime divellit communem essentiæm Patris et Filii et Spiritus sancti, 421. Ingenitum veluti sigillum Patrem desigual, genitus veluti quoddam signum denotat Filium, 421. Genita ejusdem essentiæ ac gignentia, 421. Duæ tantum naturæ, increata et creata, 421. Nusquam Filius et Spiritus sanctus in creatis rebus numerantur, 421. Non a Davide res omnes creatas recensente, non a Paulo, 421. Trinitas hypostasum non essentiæ, 447. Tres personæ uno ordine in baptismo et in sanctificatione animarum, 425. Spiritus sanctus dicitur Filii Spiritus et Patris Spiritus, 424. In creatione tres personæ eandem habent operationem, 424. Nihil medium inter creatam et incretam naturam, 424. Illi ergo naturæ attribuendi Filius et Spiritus sanctus cui semper adjunguntur, 425. Unitas ergo in Trinitate et Trinitas in unitate agnoscenda, 425. Patrem et Filium heterodoxi etiam celebrant, sed non secundum rectam notionem, 420. Trinitatis comparatio cum littera n, 497. Unum et tres insunt litteræ n et Deo, 497. Sed litteræ n insunt genite et composite; Deo ingenite et incomposite, 497.

Tristitia mundi, tristitia secundum Deum, 416.

U

Unguento ungtur hæretici redeuntes, 446.

Unitas non augetur, cum numeri principium fit, 489.

Universitas creata si singula creata, 545. Si Plato creatus, homo creatus, 545.

Unum numero aliud ratione esse potest, 520.

V

Vatum et prophetarum discrimen, 442.

Verbum lux ex luce principii experte, 429. Verbum ex Patris substantia genitum, 420. Verbum Filium Dei nunquam disjunctim a Patre cogitamus, 447. Idem est dicere Filium Dei ac Filium Patris, 447. Quidquid enim pertinet ad personam, etiam ad personæ essentiæ pertinet, 447. Verbum ut lumen de lumine genitum, 426. Satis idonea imago, ut coæternitatem et essentiæ identitatem et sine perpersione generationem constituat, 426. Homines post existentiam gignunt, Deus simul est et gignit, 447. Quare apud Deum non est post existentia geniti, quia nec existentia ante generationem, 447.

Ventrioloqui. Per ventrioloquos dæmones loquuntur, 472.

Veritas ante errorem, 469. Fieri non potest ut veritatem non inveniat, qui eam toto corde et totis viribus quærat, 443. Veritatis prophetis negavit fidem Achab, 461. Idcirco missus ei spiritus mendax, 461. Veritatem hæreticos non quærere probant eorum dissensiones, et quod se invicem condemnent, 445. Oportebat ut sibi invicem ignoscerent, 445. Veritate nihil fortius, 588. Si quis eam demonstrari postulet, similis est petenti ut ratione demonstraretur quæ sensus ferunt, 588. Veritas est Deus Pater, 588. Cujus Filius Verbum et sui ipsius et cunctorum fides est et demonstratio, 588. Veritatis sermo liber est et sui juris, 588. Ejus libertas minime arrogans, 588.

Vinum ad auxilium corporis factum est, aqua omnino necessaria, 414. Vino quomodo utendum, 414, 415. Vino utendum, cum jam lectioni operam non dabimus, 411.
Vita. Ex vita cognoscuntur animarum dotes, 415.
Vita aliorum cognoscere adjuvat ad ea vitanda, 408.

Voluntaria non sunt quæ, etiam non vellet is qui facit, fierent tamen, 528.

Vota indelinita sunt absurda, 481. Hæc ut averteret Deus, permisit ut Jephthæ filia victima fieret, 481. Diabolus enim ex voto indefinito insidiatus Jephthæ ut votum violaret, 481. At venatu non est potius, 481.

ORDO RERUM

QUÆ IN HOC TOMO CONTINENTUR.

S. JUSTINUS PHILOSOPHUS ET MARTYR.	
PREFATIO D. MARANI in qua de superioribus editionibus, de S. Justinii et aliorum religionis defensorum doctrina, eorumque gestis ac scriptis disseritur.	9
PARS PRIMA. — De superioribus editionibus operum S. Justinii Martyris, Tatiani, Athenagoræ, Theophili Antiocheni et Hermiæ.	
CAP. I. — De editionibus Græcis operum S. Justinii varietate interpretibus.	9
CAP. II. — De editionibus S. Justinii operum Græco-latinis.	14
CAP. III. — De variis editionibus Tatiani, Athenagoræ, Theophili et Hermiæ.	17
CAP. IV. — Paucis exponitur quid in hac nova editione tentatum est.	20
PARS SECUNDA. — In qua multa expenduntur ad Justinii et aliorum religionis defensorum doctrinam spectantia.	
CAP. I. — An cognitum Platoni Verbum merito existimaverit Justinus. An ipse Justinus hanc de Verbo doctrinam in Platonis schola perceperit.	23
CAP. II. — De materiæ creatione nonnulla Justinii et Athenagoræ loca explicantur.	35
CAP. III. — Quo sensu Justinus astra gentibus data ad colendum dixerit.	38
CAP. IV. — De angelorum cultu.	41
CAP. V. — Theophili sententiæ de statu in quo creatus fuit Adamus.	43
CAP. VI. — De peccato originali.	47
CAP. VII. — De Christi gratia.	50
CAP. VIII. — Expenditur S. Justinii agendi ratio cum Christianis adhuc legem observantibus.	61
CAP. IX. — De sacrosancto Eucharistiæ sacramento.	65
CAP. X. — Eucharistiæ verum ac proprie dictum sacrificium, cujus descriptio a Justino exposita consideratur.	73
CAP. XI. — De animæ immortalitate et dæmonum ac malorum hominum ante extremum judicium statu.	82
CAP. XII. — De his quæ ad regnum mille annorum pertinent.	91
CAP. XIII. — De nonnullis in Justino perperam reprehensis, atque utrum ea quæ merito reprehenduntur illius auctoritatem in aliis rebus minuant.	98
PARS TERTIA. — De gestis et scriptis Justinii, Tatiani, Athenagoræ et Theophili Antiocheni.	
CAP. I. — De Justinii patria et ortu, institutione puerili et conversione.	105
CAP. II. — De Justinii vivendi genere, sacerdotio et primis adversus gentiles scriptis.	115
CAP. III. — De Justinii veritatis propagandæ studio ejusque adversus hæreticos scriptis.	122
CAP. IV. — De prima S. Justinii Apologia et trium criminum Christianis afflictorum origine.	126
CAP. V. — Quomodo et quo successu prima Apologia oblata et quo potissimum tempore.	133
CAP. VI. — An merito Justinus prophetarum lectionem a Romanis prohibitam, et Simoni Mago statuatam ut deo erectam dixerit.	139
CAP. VII. — De Dialogo cum Tryphone.	144
CAP. VIII. — De secunda Apologia S. Justinii.	151
CAP. IX. — De Justinii martyrio.	156
CAP. X. — De Tatiano ac primus de illius studiis litterarum et conversione.	160
CAP. XI. — De hæresi in quam lapsus est Tatianus et de secta Encratitarum ab eo conflata.	164
CAP. XII. — De scriptis Tatiani.	172
CAP. XIII. — De gestis et scriptis Athenagoræ.	182
CAP. XIV. — An Athenagoras Montani sectæ adhæserit.	188
CAP. XV. — De gestis et scriptis S. Theophili Antio-	

chent episcopi.	197
LECTORI MONITUM.	205
Excerpta ex præfatione editoris Jenensis.	
I. — De Justinii codicibus editis.	205
II. — De Justinii codicibus in aliis linguis versis.	213
III. — De Justinii codicibus manuscriptis.	217
SANCTI JUSTINII OPERA.	
Analysis orationis S. Justinii ad Græcos.	227
ORATIO S. JUSTINII AD GRÆCOS.	229
Analysis cohortationis ad Græcos.	259
COHORTATIO EJUSDEM AD GRÆCOS.	241
Analysis libri De monarchia.	311
LIBER S. JUSTINII DE MONARCHIA.	311
Analysis primæ Apologiæ.	325
APOLOGIA S. JUSTINII PRIMA pro Christianis ad Antoninum Pium.	527
APOLOGIA SECUNDA pro Christianis ad senatum Romanum.	441
Analysis Dialogi cum Tryphone Judæo.	469
DIALOGUS S. JUSTINII CUM TRYPHONE JUDÆO.	471
1. — Justinus a Judæis ob philosophi vestem salutatus, Moysen longe præferendum esse philosophis declarat.	471
2. — Narrat se pluribus gustatis philosophis tandem adhæsisse Platonis.	475
3. — Justinii conversio. Senex quidam ei demonstrat quam inanis sit scientia philosophorum.	478
4. — Sequitur de eodem.	482
5. — Anima non est sua natura immortalis.	486
6. — Hæc Platoni et aliis philosophis ignota.	490
7. — Veritatis cognitio a prophetis solis petenda.	491
8. — Justinus ex hoc colloquio ad amorem Christi accenditur.	491
9. — Christiani non vanis crediderunt sermonibus.	494
10. — Hoc solum Trypho vituperat in Christianis quod legem non observent.	495
11. — Lex abrogata. Novum Testamentum a Deo promissum et datum.	498
12. — Judæi æternam legem violant, Moysicam male interpretantur.	499
13. — Isaias docet peccata dimitti per Christi sanguinem.	499
14. — Justitia non in ritibus Judæis posita, sed in conversione cordis per Christum in baptismo data.	503
15. — Verum jejunium in quo positum.	506
16. — Circumcisio in signum data, ut Judæi pellerentur ob scelera in Christum et Christianos commissa.	510
17. — Judæi miserunt in totum orbem qui Christianis crimina affingerent.	511
18. — Christiani legem observarent, nisi scirent cur instituta sit.	515
19. — Circumcisio ante Abraham ignota. Lex sub Moysæ ob duritiam cordis.	515
20. — Ciborum delectus cur præscriptus.	518
21. — Sabbata instituta sunt ob peccata populi, non ut opus justitiæ.	519
22. — Sic etiam sacrificia et oblationes.	522
23. — Judæorum sententia de lege injuriam Deo facit.	526
24. — Christianorum circumcisio longe præstantior.	527
25. — Frustra Judæi filios se esse Abraham gloriantur.	530
26. — Judæis nulla salus nisi per Christum, cujus cultores salvabuntur, etiam si legem non servant.	531
27. — Cur per prophetas eadem Deus præcepit ac per Moysen.	531
28. — Vera justitia per Christum comparatur.	534

29. — Christum colentibus lex inutilis. 538
 30. — Veræ justitiæ cultores Christiani. 538
 31. — Si tanta nunc Christi potentia, quanto magis in œcundo adventu. 539
 32. — Obijcitur Tryphone Christum a Daniele gloriosum describi, duos adventus distinguit Justinus. 542
 33. — Psalmus ille (cix) non dictus est in Ezechiam. Probat Christum humilem primo, deinde gloriosum futurum. 546
 34. — Neque etiam psalmus LXXI convenit Salomoni, cujus a vitis abhorrent Christiani. 546
 35. — Hæreses catholicos in fide confirmant. 550
 36. — Probat Christum virtutum Dominum vocari. 554
 37. — Idem probatur ex aliis psalmis. 553
 38. — Molestum Judæo quod Christus adorandus dicatur. Id confirmat Justinus ex psal. XLIV. 555
 39. — Judæi Christianos hoc credentes oderunt. Quantum inter utrosque discrimen. 559
 40. — Redit ad leges Mosâicas et figuras fuisse probat eorum quæ ad Christum pertinent. 562
 41. — Similæ oblatio figura eucharistiæ. 563
 42. — Titinabulum sacerdotalis vestis figura apostolorum. 566
 43. — Concludit legem finem habuisse in Christo, qui ex Virgine natus est. 566
 44. — Frustra Judæi salutem sibi promittunt, quæ non potest comparari nisi per Christum. 570
 45. — Qui justi ante legem et sub lege fuerunt, per Christum salvabuntur. 571
 46. — Quærit Trypho, an salvus sit futurus si quis legem etiamquam observet. Probat Justinus eam nihil ad justitiam conferre. 574
 47. — Cum Christianis legem observantibus communicat Justinus. Secus Catholici non pauci. 575
 48. — Antequam probet divinitatem Christi, postulat ut fixum maneat eum esse Christum. 579
 49. — Obijcitur nondum advenisse Eliam respondet Joannem esse præcursorem primi adventus. 582
 50. — Probatur ex Isaia Joannem esse præcursorem Christi. 586
 51. — Probatur hanc prophetiam esse adimpletam. 587
 52. — Jacob duos Christi adventus prædixit. 590
 53. — Prædixit Jacob Christum asina invecum iri, id quæ ex Zacharia confirmatur. 591
 54. — Sanguis uvæ quid significet. 594
 55. — Rogat Trypho ut Christus Deus probetur, sed citra metaphoram. 595
 56. — Deus Abrahamæ visus a Deo Patre distinguitur. 595
 57. — Obijcit Judæus cur comedis dicatur si Deus est? Responsio Justinus. 606
 58. — Idem probatur ex visionibus Jacob oblati. 606
 59. — Deus a Patre distinctus cum Moyse collocutus. 611
 60. — Opiniones Judæorum de eo qui in rubo visus est. 611
 61. — Sapientia ex Patre genita, ut ignis ex igne. 614
 62. — Illud *Faciamus hominem*, consentit cum Proverbiorum testimonio. 618
 63. — Probatur hunc Deum incarnatum esse. 619
 64. — Neganti Judæo se indigere hoc Christo alia testimonia offert Justinus. 622
 65. — Obijcit Judæus Deum suum gloriam alteri non dare. Locum explicat Justinus. 626
 66. — Deum ex Virgine genitum probat ex Isaia. 627
 67. — Comparat Trypho Jesum cum Perseo. Mallet eum ob legis observationem electum dici. Justinus de lege, ut antea, disserit. 630
 68. — Queritur de Tryphonis pertinacia; respondet ejus objectioni; Judæos malæ fidei arguit. 631
 69. — Diabolus, dum veritatem œmuletur, invecit fabulas de Baccho, Hercule et Esculapio. 635
 70. — Sic etiam Mithræ mysteria ex Danielis et Isaia vaticiniis detorta. 639
 71. — Judæi rejiciunt Septuaginta interpretationem, ex qua etiam nonnulla sustulerunt. 642
 72. — Loca ex Esdra et Jeremia a Judæis sublata. 645
 73. — Resecerunt a ligno ex psalmo xcvi. 646
 74. — Patri attribuit initium psalmi xcvi. Christo autem ab his verbis: *Dicite in gentibus quia Dominus*, etc. 650
 75. — Ipsius Dei nomen in Exodo Jesum fuisse pronatur. 651
 76. — Ex aliis locis probatur eadem Christi majestas et imperium. 651
 77. — Redit ad explicationem prophetiæ Isaia. 653
 78. — Probat hanc prophetiam soli Christo congruere ex his quæ de magis scripta sunt. 658
 79. — Probat contra Tryphonem malos angelos a Deo defecisse. 663
 80. — Justini sententia de regno mille annorum. Repugnant plures Catholici. 665
 81. — Probare conatur hanc sententiam ex Isaia et Apocalypsi. 667
 82. — Prophetica dona Judæorum translata in Christianos. 670
 83. — Probatur psalmum, *Dixit Dominus*, etc., Ezechia non convenire. 671
 84. — Soli etiam Christo convenit illud: *Ecce virgo*. 674
 85. — Probat Christum esse Dominum virtutum ex psalmo IV, et ex ejus imperio in dæmones. 675
 86. — Ligni crucis, per quod regnavit Christus, variæ figuræ in Vetere Testamento. 679
 87. — Obijcit Trypho hæc verba: *Et requiescet super eum*, etc. Explicatur a Justino. 682
 88. — Christus non ob penuriam accepit Spiritum sanctum. 686
 89. — Sola crux molesta Tryphoni ob maledictionem. Ipsa tamen probat Jesum esse Christum. 687
 90. — Crucem præsignificabant extente manus Moysis. 690
 91. — Crux prædicta in benedictionibus Joseph et serpente erecto. 691
 92. — Nisi Scripturæ cum magna Dei gratia intelligantur, non videbitur Deus eandem semper justitiam docuisse. 694
 93. — Eadem justitiæ ratio omnibus tradita. Hanc Christus duobus præceptis comprehendit. 698
 94. — Quo sensu maledictus qui pendet in ligno. 699
 95. — Christus maledictionem nobis debitam in se suscepit. 702
 96. — Maledictio illa prædictio fuit eorum quæ Judæi facturi erant. 705
 97. — Aliæ crucis Christi prædictiones. 705
 98. — Christi prædictiones in psalmo XXI. 706
 99. — Initio psalmi verba Christi morientis. 707
 100. — Quo sensu Christus, Jacob et Israel et filius hominis. 710
 101. — Christus omnia ad Patrem refert. 711
 102. — Prædictio eorum quæ Christo nascenti evenerunt. Cur Deus id permisit. 711
 103. — Pharisei sunt tauri; leo rugiens Herodes aut diabolus. 715
 104. — Sequitur de eodem. 719
 105. — Sequitur de eodem. 719
 106. — Christi resurrectio prædicta in fine psalmi. 722
 107. — Idem dogma ex Jonæ historia. 725
 108. — Judæos non convertit Christi resurrectio, sed per totum orbem miserunt qui Christum accusarent. 726
 109. — Gentium conversio prædicta a Michæa. 727
 110. — Pars prophetiæ jam impleta in Christianis; altera implebitur in secundo adventu. 730
 111. — Duo adventus per duos hircos significati. Aliæ figuræ primi adventus, in quo per sanguinem Christi gentes liberatæ. 731
 112. — Judæi hæc jejune et exiliter exponunt ac in minutis tantum rebus immorantur. 734
 113. — Josue figura Christi. 735
 114. — Regulæ quædam ad dignoscenda quæ de Christo dicuntur. Circumcisio Judæorum longe diversa ab ea quam Christiani acceperunt. 738
 115. — Prædictio de Christianis apud Zachariam. Judæorum maligna disputandi ratio. 742
 116. — Ostenditur quomodo hæc prophetia conveniat Christianis. 745
 117. — Malachiæ prophetia de sacrificiis Christianorum. Hæc autem de precibus Judæorum qui erant in dispersione, accipi non possunt. 746
 118. — Hortatur ad penitentiam antequam Christus veniat, in quem credentes Christiani longe religiosiores quam Judæi. 750
 119. — Christiani, populus sanctus Abrahamæ promissus. Vocati sunt ut Abraham. 751
 120. — Christiani Isaaco etiam et Jacobo et Judæ promissi. 754
 121. — Ex eo quod gentes in Jesum credunt, eum esse Christum patet. 755
 122. — Immerito hæc Judæi de proselytis intelligunt. 759
 123. — Ridelæ interpretationes Judæorum. Christiani verus Israel. 762
 124. — Christiani filii Dei. 763
 125. — Explicat quam vim habeat vox Israel et quomodo conveniat Christo. 766
 126. — Varia Christi nomina secundum utramque naturam. Deum esse illum, et apparuisse patriarchis osten-

ditur.	767
127. — Hæc Scripturæ loca Patri non conveniunt, sed Verbo.	771
128. — Verbum non ut virtus in anima mittitur, sed est persona ex Patris substantia genita.	774
129. — Id confirmatur ex aliis Scripturæ locis.	775
130. — Redit ad conversionem gentium, eamque prædictam ostendit.	778
131. — Quanto fideiiores Deo gentes ad Christum conversæ quam Judæi.	779
132. — Quanta vis fuerit nominis Jesu in Veteri Testamento.	782
133. — Duritia cordis Judæorum pro quibus orant Christiani.	783
134. — Ecclesiæ figura connubia Jacobi.	786
135. — Christus rex Israel et Christiani Israeliticum genus.	787
136. — De eodem.	790
137. — Hortatur Judæos ad conversionem.	791
138. — Noe figura Christi qui nos per aquam et fidem et lignum regeneravit.	794
139. — Benedictiones datæ a Noe et ipsa etiam maledictio prædictio erant futurorum.	794
140. — In Christo omnes liberi. Frustra salutem sperant Judæi, quia filii sunt Abraham.	795
141. — Liberum arbitrium in hominibus et angelis.	798
142. — Gratias agunt Judæi et a Justino discedunt.	799

TATIANUS S. JUSTINI DISCIPULUS.

Analysis orationis Tatiani adversus Græcos. 801

ORATIO TATIANI ADVERSUS GRÆCOS. 803

1. — Artium inventionem frustra sibi arrogant Græci.	803
2. — Philosophorum vitia et errores.	806
3. — Philosophos vellicare pergit.	810
4. — Merito hæc spernunt Christiani ac solum Deum colunt.	811
5. — Christianorum doctrina de mundi creatione per Verbum.	814
6. — Ex his sequitur resurrectio, quæ argumentis confirmatur.	818
7. — Quomodo homines lapsi.	819
8. — Hominum peccati materia dæmones.	822
9. — De superstitionibus inductis a dæmonibus.	826
10. — Fato non indigent mores Christianorum.	827
11. — Non fato homines peccarunt, sed libere.	830
12. — Duo spirituum genera.	830
13. — Anima non potest fieri immortalis, nisi cum Spiritu sancto conjungatur.	834
14. — Dæmones gravius puniuntur quam homines.	833
15. — Danda opera ut anima cum Spiritu sancto conjungatur.	838
16. — Frustra dæmones potentiam suam ostendant. Facile vincuntur virtute Spiritus sancti.	839
17. — Frustra sanitatem promittunt per occultas consensiones et dissensiones aut mortuorum reliquias.	842
18. — Rebus permissis alias vetitas sæpe adjungunt: sed illudum nec sanant.	846
19. — Præva cupiditates fidem conciliant dæmonum operationibus et prædictionibus.	847
20. — Pharmacia curati grates Deo agere debemus, et materia spreta alas Spiritus querere.	851
21. — Cum doctrina Christianorum de Deo sub hominis forma nato comparatur doctrina Græcorum de diis.	851
22. — Solemnes ludi Græcorum et histriones exagitantur.	853
23. — De pugilibus et gladiatoribus.	858
24. — De aliis spectaculis.	858
25. — Philosophorum jactantia et dissensiones. Christianorum concurs et præstantior doctrina, mores innocui.	859
26. — Græcorum inanes quæstiones et grammaticæ studia vellicantur.	862
27. — Christiani immerito invis. Mortem oppetere malunt, quam sua instituta deserere.	863
28. — Ne leges quidem Græcorum probandæ.	866
29. — Quomodo Tatianus ad Christianam religionem conversus.	866
30. — Quomodo statuit resistere diabolo.	867
31. — Christiana philosophia quanto antiquior Græca.	867
De Homeri ætate variæ opiniones.	871
32. — Christiana doctrina a dissensionibus remota et ad omnem ætatem et conditionem accommodata.	871
33. — Mulieres Christiana philosophia imbutas frustra ridet, qui statuas meretricibus posuere.	874
34. — Improbis etiam hominibus statuas posita.	875

35. — Tatianus eorum quæ objicit Græcis, scilicet testis est.	878
36. — Moysis antiquitas probatur testimonio Chaldæorum scriptorum.	879
37. — Idem testantur Phœnices.	879
38. — Moysen sub Inacho Ægyptii collocant.	879
39. — Series regum Argivorum.	882
40. — Moysi, ut antiquiori, credendum.	883
41. — Vetustior Moyses aliis scriptoribus Homero antiquioribus.	886
42. — Perorat Tatianus.	887
Analysis Apologiæ Athenagoræ.	887

ATHENAGORAS ATHENIENSIS PHILOSOPHUS CHRISTIANUS.

LEGATIO ATHENAGORÆ PRO CHRISTIANIS.

1. — Christiana pietas idem juris impetrare non potest ac impiæ superstitiones.	890
2. — Christianorum innocentia eandem judiciorum formam ac gravissima crimina impetrare non potest.	894
3. — Tria crimina Christianis afficta.	895
4. — Christianos atheos non esse probat doctrina de uno Deo.	898
5. — Poetarum de uno Deo testimonia.	899
6. — Philosophorum de uno Deo sententiæ.	902
7. — Christianorum longe præstantior doctrina, quam poetarum et philosophorum.	903
8. — Incommoda ex pluribus diis consequentia.	903
9. — Rationem confirmant testimonia prophetarum.	906
10. — Christiani cum Patre Filium et Spiritum sanctum colunt.	907
11. — Christianorum doctrina de moribus criminatorem repellit.	911
12. — Christianorum vita nihil loci relinquit atheismi crimini.	914
13. — Cur cruentas victimas non immolant Christiani.	915
14. — Si impii Christiani quia deos non colunt, idem crimen inhærebit omnibus civitatibus.	915
15. — Christiani Deum a materia secernunt.	919
16. — Nec mundum, nec mundi partes colunt, nedum opera hominum.	919
17. — Deorum nomina et simulacra sunt recentia.	922
18. — Statuarum cultus ad deos referri non potest, quia creati sunt, ut fatentur poetæ.	926
19. — Philosophi cum poetis consentiunt de diis.	927
20. — Absurdæ deorum figuræ.	930
21. — Deorum cupiditates et amores.	931
22. — Frustra hæc ad physiologiam revocantur.	933
23. — Thaletis et Platonis sententia de dæmonibus.	942
24. — De angelis et gigantibus.	946
25. — Dæmones et mali angeli in causa exsistere cur nonnulli Providentiam negarent.	947
26. — Dæmones ad simulacra homines trahunt.	950
27. — Dæmonum artificia ut sanare videantur.	951
28. — Deos homines fuisse probatur ex Herodoto.	954
29. — Idem testantur poetæ.	958
30. — Quibus de causis tributa hominibus divinitas.	958
31. — Duo alia crimina jam confutata sunt ex doctrina Christianorum.	962
32. — Quam alieni Christianorum mores a promiscuis flagitiis.	963
33. — Quam casus in matrimonio Christiani: vel non nubunt, vel semel tantum.	966
34. — Quanta Christianos inter et eorum accusatores morum discrepantia.	967
35. — Christiani ne justam quidem cædem aspicere volunt, nedum injustam patrare.	967
36. — Doctrina Christianorum de resurrectione commentum Thyestearum epularum refellit.	970
37. — Equitatem imperatorum perorans implorat.	971
Analysis libri Athenagoræ de resurrectione mortuorum.	975
LIBER ATHENAGORÆ DE RESURRECTIONE MORTUORUM.	
1. — Rationem reddit cur pro veritate ante disserendum putet, quam de veritate.	974
2. — Si resurrectio impossibilis, vel quia Deus non potest, vel quia non vult. Non deest scientia ei qui non ignoravit quomodo corpora formarentur.	978
3. — Non deest potestas revocandi ad vitam ei qui creare potuit.	979
4. — Objiciunt increduli humana corpora, quæ belluas	

aluere, ac inde in alla hominum corpora transierunt.	983
5. — Unicuique animali provisus a Deo congruens et naturalis cibus.	982
6. — Quidquid naturæ contrarium est, variis modis ejicitur.	983
7. — Quidquid naturæ contrarium est minime transit ad eas partes alienas quæ solæ resurgenti necessariae.	986
8. — Nihil promovent adversarii, nisi demonstrent carnem humanam cibum esse hominis naturalem.	987
9. — Breviter refellitur argumentum ex figulis peti- tum.	990
10. — Si resurrectionem Deus velle non posset, vel quia injusta, vel quia Deo indigna; neutrum dici potest.	991
11. — Utilitas adhibitæ methodi. Resurrectionis triplex argumentum.	994
12. — Homo non ad usum alterius creatur. Quare per- ire non potest.	995
13. — Ex Dei consilio in homine creando probatur res- urrectio.	999
14. — Resurrectionis causa non ex solo judicio repe- tenda.	999
15. — Natura hominis in eo posita, ut constet ex anima et corpore.	1003
16. — Animal constituto ex anima et corpore necessaria est utriusque perpetuitas.	1006
17. — Resurrectio velut extrema omnium mutationum exspectanda.	1007
18. — Probatur resurrectio ex judicio quod in corpus et animam ferri debet.	1007
19. — Vita hominum deterior belluis, nisi merces, quæ in hac vita tribui non potest, in altera tribuatur.	1011
20. — Nulla merces boni aut mali, si aut anima et corpus pereant, aut solum corpus.	1014
21. — Iniquum est solam animam remunerari aut puniri, quæ non sola peccavit aut bene egit.	1015
22. — Virtus et vitium non solius animæ sunt; ergo nec merces soli proponitur animæ.	1018
23. — Leges non soli animæ ponuntur; ergo nec præ- mia.	1018
24. — Proprius hominum finis esse debet, qui nec in indolentia nec in voluptatibus reponi potest.	1019
25. — Finis hominis proprius, non est animæ solius aut corporis finis, sed hominis ex utroque constantis. Unde necessario sequitur resurrectio.	1022

S. P. N. THEOPHILUS ANTIOCHENUS EPISCOPUS.

LIBRI TRES AD AUTOLYCYM.

Analysis libri primi.	1023
LIBER PRIMUS.	
1. — Autolycus simulacrorum defensor et Christiani nominis derisor.	1023
2. — Petit ut sibi ostendatur Deus; sed prius expor- gandi cordis oculi.	1026
3. — Nihil de Deo dici potest, quod non illius virtute inferius sit.	1027
4. — Pergit de Dei attributis disserere.	1030
5. — Invisibilis Deus ex providentia cognoscitur.	1030
6. — Ex operibus cognoscitur Deus.	1034
7. — Tunc Deum videbimus, cum immortalitatem in- d erimus.	1034
8. — Deo resurrectionem promittenti absurdum est nolle credere.	1035
9. — Flagitia et scelera deorum.	1038
10. — Superstitiones Egyptiorum. Mater deorum ejus- que filii vectigales Cæsari.	1039
11. — Magis honorandus Cæsar, cui dii vectigales sunt; non tamen colendus.	1039
12. — Christianorum nomen non risu dignum, ut Dei oleo uncti.	1042
13. — Probatur resurrectio argumentis et exemplis.	1042
14. — Exemplum suum proponit Autolyco, eumque ad credendum adducere conatur.	1045
Analysis libri secundi.	1045
LIBER II.	
1. — Occasio hujus libri scribendi.	1047
2. — Dii spernuntur cum fiunt; in pretio sunt, ubi veniunt.	1047
3. — Queritur cur dii gignere desiderint, et cur mons Ida vacuus.	1050
4. — Absurdæ philosophorum de Deo et mundo sen- tentiæ.	1051
5. — Homeri et Hesiodi de diis sententiæ.	1054
6. — Hesiodi versus de mundi origine.	1055

7. — Aliæ fabulæ. Ptolemæorum origo ex Bacco.	1058
8. — Dissensiones Græcorum de Providentia.	1059
9. — Prophetæ a sancto Spiritu afflati.	1063
10. — Mundus a Deo per Verbum creatus.	1063
11. — Operis sex dierum descriptio ex libro Genesis.	1066
12. — Ex libro Genesis nonnulla Græci hauserunt, sed ea corruerunt.	1070
13. — Variæ de creatione mundi observationes.	1071
14. — Imago resurrectionis; mundi comparatio cum mari.	1075
15. — De die quarto.	1075
16. — De die quinto.	1078
17. — De die sexto.	1079
18. — Creatio hominis.	1082
19. — Declaratur hominis creatio, et in paradiso col- locatur.	1082
20. — Verba scripturæ de paradiso et Evæ formatione.	1083
21. — De hominis lapsu.	1083
22. — Cur Deus ambulasse dicitur.	1087
23. — Veritas eorum quæ in Genesi narrantur.	1087
24. — Paradisi pulchritudo.	1090
25. — Non accusandus Deus quod de ligno scientiæ edere vetuerit.	1091
26. — Merito mors inflictæ homini prævaricatori.	1091
27. — Nec mortalis nec immortalis creatur Adam, sed utriusque capax.	1094
28. — Cur Eva ex Adam costa formata.	1095
29. — Caini scelus.	1098
30. — Caini posteritatem et artes ab eis inventæ.	1098
31. — Origo urbium, divisio linguarum, series regum.	1099
32. — Quomodo genus humanum dispersum.	1103
33. — Frustra horum cogni- tio queratur apud externos scriptores.	1110
34. — Prophetæ Dei cultum et vitæ sanctioris normam docuerunt.	1106
35. — Præceptorum specimina ex libris prophetis.	1108
36. — Sibyllæ præcepta consentanea prophetis ora- culis.	1110
37. — Ipsi poetæ de pœnis sceleri infligendis locuti.	1115
38. — Poetæ de pluribus aliis cum prophetis consen- tiunt.	1118
Analysis libri tertii.	1119
LIBER III.	
1. — Autolycus nondum victus.	1122
2. — Scriptores profani verum discere non potuerunt.	1123
3. — Eorum inconstantia.	1123
4. — Autolycum moverant qui crimina Christianis affixerunt, ac recentem et sine argumentis esse hanc religionem dixerunt.	1126
5. — Afflicta Christianis crimina in ethnicos rejiciuntur. Philosophi edere humanas carnes docent.	1126
6. — Philosophorum de flagitiis sententiæ.	1127
7. — Inconstans de diis doctrina.	1130
8. — Scelera diis attributa a scriptoribus ethnicis.	1134
9. — Christianorum doctrina de Deo, et de decem ejus præceptis.	1134
10. — Præceptum de humanitate in advenas.	1135
11. — De pœnitentia.	1135
12. — De justitia.	1138
13. — De castitate.	1139
14. — De amore inimicorum, et de aliis nonnullis vir- tutibus.	1139
15. — Christianorum innocentia luculenter defenditur.	1142
16. — Antiquitatem doctrinæ Christianæ probant absur- dæ Græcorum opiniones.	1143
17. — Christiani a prophetis accepere antiquarum re- rum cognitionem.	1145
18. — Græcorum errores in diluvio enarrando.	1146
19. — Diluvii longe accuratior apud Moysen enarratio.	1146
20. — Moysis antiquitas.	1147
21. — Sequitur de eodem.	1150
22. — Templi antiquitas.	1151
23. — Prophetæ antiquiores scriptoribus Græcis; le- gislatoris longe recentiores Moysæ.	1155
24. — Annorum series ab Adamo usque ad reges.	1155
25. — Annorum series a Saule usque ad captivitatem.	1158
26. — Quantum intersit inter Hebræorum et Græcorum doctrinam et historiam.	1159

27. — Anni Romanorum usque ad obitum Marci Aurelii. 1162
 28. — Præcipua chronologiæ capita summam exposita. 1163
 29. — Quam inique novitas objecta Christianis. 1163
 30. — Duplex causa cur nostros scriptores non commemorent Græci. 1166

HERMIAS PHILOSOPHUS.**HERMIÆ PHILOSOPHI GENTILIUM PHILOSOPHORUM IRRISIO.**

- Admonitio. 1167
 1. — Variæ de animæ essentia sententiæ. 1170
 2. — Philosophorum dissidia de animæ summo bono, immortalitate et metempsychosi. 1170
 3. — Philosophorum de principis dissensiones. 1171
 4. — Empedoclis et plurium aliorum discrepantes sententiæ. 1174
 5. — Cum Archelao pugnat Plato et cum Platone Aristoteles. 1174
 6. — Pherecydis et Leucippi, Democriti et Heracliti pugna. 1175
 7. — De Cleanthe et de iis qui verum negant comprehendit. 1175
 8. — Pythagoras omnia ex numeris componit. 1178
 9. — Absurda cupiditas mundi metiendi. 1178
 10. — Epicuri mundorum quam absurda peragratio. 1179

APPENDIX AD S. JUSTINUM, TATIANUM AC THEOPHILUM.**PARS PRIMA — S. JUSTINI OPERA SPURIA**

- Admonitio in epistolam ad Zenam et Serenum. 1181
 Epistola ad Zenam et Serenum. 1185
 Admonitio in expositionem rectæ confessionis. 1203
 Expositio rectæ confessionis. 1207
 Admonitio in Quæstiones et Responsiones ad orthodoxos. 1241
 Index Quæstionum. 1245
 Responsiones ad orthodoxos de quibusdam necessariis Quæstionibus. 1249
 Admonitio in confutationem quorundam Aristotelis dogmatum. 1489
 Confutatio quorundam Aristotelis dogmatum. 1491
 Admonitio in partem II Appendicis.

- PARS II. — Complectens acta martyrii S. Justinii, necnon fragmenta operum deperditorum tum ipsius Justinii, tum etiam Tatiani et Theophili Antiocheni. Martyrium sanctorum Justinii, Charitonis et aliorum qui passi sunt Romæ.** 1565
 Fragmenta operum deperditorum S. Justinii. 1571
 Alia fragmenta. 1591
 Fragmenta ex libris deperditis Tatiani. 1601
 Fragmentum Theophili Commentariorum in Evangelia. 1605
 Index Græcorum verborum quæ vel difficilia visa sunt vel notatu digna. 1605
 Index rerum quæ ante Appendicem inveniuntur. 1611
 Index rerum quæ in Appendice inveniuntur. 1677

JOANNIS HENRICI NOLTE

CONJECTURÆ ET EMENDATIONES

IN OMNES HUIUS VOLUMINIS SCRIPTORES, ET VARIANTES CODICUM AB IP SO DENUO COLLATORUM
LECTIONES, QUI ET SCHOLIA IN IUSTINUM MAXIMAM PARTEM INEDITA,
IN TATIANUM EMENDATIUS, IN ATHENAGORAM NUNC PRIMUM EDENDA CURAVIT.

LECTURIS S.

Reverendus *Cursus Patrologiæ* editor, quum, hoc sexto volumine jam impresso, a quodam viro docto, S. J. presbytero, nos fortasse plura ipsi posse administrare operibus SS. Patrum emendandis et illustrandis utilissima, accepisset, ad nos dedit litteras, ut si quid eiusmodi haberemus, cum ipso communicarem. Cui petenti cur deesse noluerimus ut fortasse non erit quod ex nobis quæras, ita ut quid præstare voluerimus paucis explicetur, et tua et nostra interesse videatur.

Nemo nescit magnam libri a Tatiano conscripti partem ab Eusebio Cæsariensi in librum qui *Evangelica præparatio* inscriptus est, translata esse. Cuius in scriptis ad codices emendandis quum diu multumque versæmur, codices Tatiane libri ut inspiceremus faciundum nobis putavimus. Sed quantopere obstupuerimus quum quam negligentissime in istis codd. conferendis versatum esse intellexerimus, vix dici potest. Quum et in reliquorum Apogetarum qui dicuntur libris legendis olim multum temporis insumperimus, cupido quædam et eos codices qui illos continerent inspiciendi nos impulit. Eadem negligentia in iis conferendis quoque versatum esse mox facile perspeximus. Hac causa commoti contulimus denuo omnes qui in Regia bibliotheca Parisiensi adservantur codices, non in eum finem ut novam adornaremus editionem, sed ut, occasione data, quid in hac re adhuc faciundum sit ostenderemus. Sed licet hoc tantum consilio in conferendis illis codicibus versati simus, attamen et sic non multa nos effugisse quis harum rerum peritus, perustratis iis quæ in medium protulimus facile perspiciet. In ipsas Marani notas pauca tantum addere in iisque corrigere potuimus. Et hæc pauca quæ in notis ad duas Iustini *Apologias* et *Dialogum cum Tryphone*, in *Cohortatione ad Græcos* et librum *De monarchia*, in Tatiani, Athenagoræ, Theophili et Hermiæ libros potissimum correximus aut in eas addidimus, nemo non facile perspiciet. Ne quid huic editioni deesset, et quæ in editione librorum a Iustino et Tatiano conscriptorum a cl. Ottone in lucem emissa bona inerant (1), et quæ ipsi olim in diiudicanda ista editione attulimus, hic repetenda duximus.

Fragmenta Iustini et Tatiani, quæ Marau deerant editioni, hic addidimus; scholia Græca in Iustinum maximam partem inedita, in Tatianum emendatius, in Athenagoram nunc primum edenda curavimus.

Otto ipse nonnulla superioribus interpretibus rectius explicuit; vitia ab iis in afferendis codd. lectionibus hic illic commissa C. B. Hase opera adiutus correxit, aliquot locos corruptos feliciter emendavit; sed linguæ Græcæ sat imperitus plures corruptit; alii, quo modo emendandi et explicandi essent, ut videret ipsi non contigit. Quem a nobis juste et leniter vituperatum qui defendere studuerunt, operam et oleum perdiderunt: et ipsorum ignorantia earum, de quibus agebatur, rerum factum est ut quam iustum et verum fuerit iudicium nostrum, luce clarius commonstratum sit.

A nobis nihil omissum erratumve esse non affirmaverimus; etenim homines sumus et humani nihil a nobis alienum putamus. Sed omissionum erratorumve nostrorum quo facilius veniam a lectoribus impetremus, eos rogatos velimus ut secum reputent, nunc demum nostra opera factum esse ut quid revera in

(1) Nos usi sumus secunda editione Ottoniana, de qua, ut de libro Tatiani ab eodem edito quid sentiendum sit paucis explicuimus in *Annal. theol. Vindobon.*, t. VI, fascicul. III, p. 445-469; in quibus quæ dicta sunt hoc loco repetenda nobis erant,

simpliciter hæc litteris *l. l.* indicavimus. Variantibus lectionibus codicum in Ottonis usum nunc demum collatorum raro usi sumus, quum in iis nihil fere quod non in codicibus quoque a nobis collatis inveniat.

codicibus insit certo constet. Porro cogitent quot loci a nobis demum emendati et recte explicati sint (2), et eos qui adhuc emendatione egent, adhibitis variantibus codd. lectionibus a nobis allatis, facilius quam hucusque emendari posse. Præterea sciant nobis nunc tempus defuisse a capite ad calcem, ut aiunt, hos scriptores perlegendi, ut si quid forte nondum emendatum recteque explicatum aut corruptum esse non perspectum est, emendaremus, recte explicaremus, corruptiones nondum animadversas detegeremus. Denique obliviscendum non est nos in campo a tot viris doctis jam culto allaboravisse, et totum hunc apparatus criticum intra paucarum hebdomadarum spatium e variarum editionum marginibus, in quibus variantes codicum lectiones olim adnotaveramus, collectum et in ordinem digestum esse.

Præfandi finem iam facturi rogamus nostros lectores ut novam librorum a SS. Basilio et Gregorio Nazianzeno conscriptorum editionem multis modis auctam mox a nobis in lucem emittendam benevole excipiant.

Parisiis a. d. III Kal. sextiles MDGGCLVI.

Explicatio scripturæ compendiorum quibus in commentario critico usi sumus.

Af. aut *Af*, i. e. cod. A a prima manu fortasse.

Aal., i. e. cod. A ab alia manu.

Me, i. e. margo exterior.

Mi, i. e. margo interior.

Fin. vers., i. e. finis versus.

Scræ, i. e. scripturæ.

Em., i. e. emendavit aut emendatum est.

Scr., i. e. scripsit; *scrm.*, i. e. scriptum.

Sp., aut *super* aut *superscripsit*.

Inscritio, i. e. inscriptio.

Lr., *lras*, *lrm*, i. e. litteræ, litteras, litterarum.

Sp. vac., i. e. spatium vacuum.

Alia scripturæ compendia lector ipse facile expedit.

(2) Lectores sciant, nos sæpius etiam variantes lectiones eorum locorum, quas recte Maranus e codd. enotaverat, in commentario nostro ascripsis-

se. Sciant etiam lectores notas in Marani animadversiones additas, quæ litteris Ed. insignitæ sunt, a nobis non esse profectas.

ORATIO AD GRÆCOS VEL AD GENTILES.

Ut vel unum huius libri codicem videremus, hucusque nobis non contigit.

Col. 229, l. 17 Rescribas ex Stephani coniectura A ab R (i. e. ab eo, qui de prima edit. Otton. indicium tulit in *Annal. philos. et theol. Bonnen.*) et Sauppe probata *φησι*.

ib. interpunge post *ἀκρασία* et dele commata post *ἐπιτετ.* et *λύσση*, quod et Otto fecit.

l. 22 *κατασχόντες* cod. Argent.

Col. 252, l. 1 Recte Sauppis ex Iliad. *xxi, 233 πεδῆσας* (= qui cohibuit fluvium) rescribere vult. Infra legendum esse *φρονήσαι ἐμφράζας* coniecit R, ni fallimur.

l. 8 *τάς* recte ex cod. Argent. et Steph. edit. additum; uti et infra *γάρ* et cap. 4 *τῶ*.

Col. 253, l. 18. Restitue ex cod. Argent. et Apog. Beur. *ἐδίωξεν*.

l. 19 Locus corruptissimus. Otto *θηρσκαύοντι* in textum recepit, « quia *Æacides* in ipso Apollinis templo interfectus est, dum preces afferret » Potter. At Sauppis hanc explicationem huc non quadrare vidit, nam suæ sortis gnarus Achilles Apollinem, qui inimico in Achillem esset animo, non consuluit. Ipse ad Neptolemum, qui Delphos Apollinem consultum venit ibique interfectus est, refert reponit *σπεύδοντι*, cuius loco nosmet ipsi *ἐκτευόντι* coniecimus scribendum esse. R de Pyrrho, cuius Cic. *De divinât.* II, 25 allatis notissimis illis Enni verbis meminit, h. l. agi putavit. Sed quid ab auctore scriptum sit, tandem ut inveniremus, nobis contigit cf. l. l. post indicem vol. VI. Recte primum Maranus loco *Αιακίδη* rescribendum esse *Υακίδη* vidit; dein *ἐρωμένω* *αὐτοῦ* i. e. Apollinis recte coniecit, ut prius cum toto loco consentiat. In quo erraverit ex iis quæ eo tacite correcto iam diximus patet clariusque ex iis quæ

dicemus patebit. Notissimum est, Hyacinthum ab Apolline imprudenter necatum esse, dum discum, quo iaciendo paulum deus delectabatur recreabaturque, Zephyrus in Hyacinthi caput suo flatu dirigeret. Mythologia igitur docti artisq. criticæ et palæographiæ præceptis ducti felicissime quid ab auctore profectum sit restitutum scripto *δισκαύων* *τι* loco *σκαύωντι*. Attendas velimus imprimis ad illud *τι*, cuius magna h. l. vis est acerbissimæ ironiæ plena, cf. porro Athenag. suppl. p. ch. cap. 21 et Apoll. Bibl. 1, 3, 3 p. 17 et 3, 10, 3 p. 313 ed. n. Heyno. et quem ib. observatt. p. 275 laudat librum a semetipso conscriptum.

l. 22 *παυρολόων* recte cod. Argent., qui mox *παυροσταλας* exhibet.

ult. loco *υἱὸν* lege cum R *ἐῶ* (cf. Athenag. suppl. cap. 26) aut cum Marano *σιγῶ*.

Col. 236, l. 6 Sauppeus legi vult: *πῦρ, ὃς καρ. χρ. στελ. ἔλαθεν, ὃ ἐρπ. l. ἀνέλων καὶ ἄγγελων* (*τί- νος . . . εἰπεῖν*) καὶ τὸν ξ. B, καὶ ὄρη πηδῆσας (quod « *pedis ictu montes premens, montibus insiliens* » transfert). Nos l. l. *πῦρ, καὶ x. χ. στελέχους, ὃς ἔλαθεν ἐρπ. l. ἀνέλων* reliquis ut Sauppe voluit constituitis emendandum esse diximus.

l. 22 ὡς ante *αὶ* deletum voluit Sauppeus, ut sequentes accusativi pendeant ab *ἔδηλωσαν*. Dein post *ἀτεκνοῦντα* adde *Αἰγυπτῶν*: *ἀτεκνοῦντα* autem, si ad Danaum retuleris descendet ab *ἀτεκνοῦν*, si ad *Ægyptum*, ab *ἀτεκνεῖν*.

Col. 237, l. 10 *κατηγορῶ* *ἄρ* coniecit Sauppe.

l. 20 pro *ὄχ* ὅτε nos olim *ὀπισθε* legendum esse vidimus, in quod et Otto incidit, ut iam in Add. ad prim. edit. indicavit. Quæ sequuntur verba *ἦδη δέ*, etc., R inducenda esse censet.

COHORTATIO AD GRÆCOS VEL AD GENTILES.

Quattuor huius libri olim contulimus codices, quorum primus est A, bibl. Reg. Paris. 451 (olim 1169 et dein 2271). Hic codex membranaceus, formæ quadratæ, constat 403 foliis, cuius singulæ pag. 22 versus continent. Scriptus est manu Baanis, qui Aretæ, Cæsareæ in Cappadocia sitæ archiepiscopi, notarius fuit, anno mundi 6422, cui numero si 5508 dempseris, habebis annum 914 p. Chr. n. quarto loco, a fol. 163 vers. init. — 187 vers. fin. cohortationem ad gent. sine deficiente exhibet. De hoc codice, de quo alibi olim pluribus nobis dicendum erit cuiusque non bonum exhibuit Montefalcon. specimen, cf. eiusd. *Palæogr. Gr.*, p. 35, 43, imprimis p. 275 seqq. Quod fol. 402 seq. legitur fragmentum: « *De loco unde Salvator asinum accersivit.* » ex Hasii sententia ab alio scriba sæc. XII, additum est. Montefalconius autem l. l. p. 276 totum fragmentum ab ipso Baane exercitii et animi causa unciali caractere descriptum esse affirmavit. Quæ sententia fortasse stabiliri potest iis, quæ de cod. Med. XIV, tom. I, p. 49 seq. Bandini profert, unde et huius fragmenti auctorem ipsum Aretam esse cognovimus.

Alter est B, bibl. Reg. Paris 174 (ol. 1558, dein 2919) Fonteblandensis olim (nam in arce Fontebland. bibl. Reg. aliquamdiu asservabatur) membran., formæ quadratæ, constat fol. 190, cuius singulæ pag. 28 versus continent, scriptus a diversis librariis sæc. XI iudice Montefalc., qui l. l. p. 277 bonum eius specimen non exhibuit. Permultis scripturæ compendiis iisque sibi semper constantibus exaratus est, accentus hic illic omissi sunt, etc. cf. Montefalc. l. l. Decimo loco, a fol. 92 rect. circa fin. — 112 rect. ante med. cohort. ad gentes exhibet. Et de hoc codice alibi olim pluribus nobis erit explicandum.

Tertius est C, bibl. Reg. Paris. 450, (ol. 1428 et 2270) chartaceus forma fol. min., fol. 461 constat, cuius sing. pag. 23 versus continent. Hic codex, quem Robertus Stephanus primus perpaucis vel consulto mutatis vel male in codice lectis typis describendum curavit, quo anno sit exaratus, fol. 461 rect. circ. fin. nos certiores reddidit. Legimus ibi: † *ἐτελειώθη τὸ παρὸν βιβλίον ἐπὶ ἔτους Γ' ωσθ'. Ινδ. β'. ἐν μηνὶ σπεπτεβρίω ια'.* † (tales cruces in initio et fine librorum semper librarios apposere notum est) i. e. Absolutus est hic liber anno 6872 (6872 — 5508 = 1364 p. Chr. n.) indicatione secunda, mensis septembris die undecimo. cf. et Montefalc. l. l. p. 71. Is cohort. a fol. 17 rect. init. — Fol. 50 rect. ante med. exhibet.

Quartus est D, bibl. Reg. Paris. 49 (olim Colbert. 3581, dein Reg. 2854) chartaceus, forma quadr. min., constat, ni fallimur, 126 fol., cuius sing. pag. 22 versus continent. Cohort. a fol. 51 rect. init. — 87 rect. statim post init. exhibet. Sæculo XVI ab occidentali quodam homine penna adhibita exaratus est.

A = Reg. 1; B = Reg. 2; C = Reg. 3; D = Colbert. (Reg. 4, ap. Otton.) ap. Maran. et Otton.

Insc. τοῦ ἀγ. (τοῦ ἀγ. om. B D) Ιουστ. φιλοσόφου καὶ μάρτυρος λόγος, etc. ABCD.

Col. 241, l. 10 νῦν ABD, qui l. 12 παρ' ὁ. πλημ.

et dein τῶν προτέρων BD et mox φαίνοντο D. Dein τὰ δοξ. πολ. x. ἔχ. ABD, τὰ δ. x. ἔ. πολ. C.

l. 17 ὁμῖν BD (sed ἦ sp. D); dein l. 18 οἴματι, ut sæpius extra constructionem, ut aiunt, positum est.

- Col. 241, l. 22 προκηρύττουσι ABD.
 Col. 241, l. 25 οί φίλοισ. ABD.
 l. 26 εἶδέναι παρ' ὁμῖν ἐπαγγελ. γν. ABD.
 l. 27 θεοσεβείας sp. λογίας C, ut sit θεολογίας.
 l. 32 σαφ. καὶ φαν. ita frequentius, cf. capp. 5, 13, 17, 22, 24, 25, 27, 37, 38 coll. cap. 28.
 Col. 244, l. 3 θεογονίαν ABCD; veremur, ne Stephanus festinantius inspiciens codicem θεολογίαν legerit aut e suo peno deprompserit. Hanc vocem non male h. l. legi putat Otto coll. cap. 5; πολλῶ γελ. τ. τ. π. θεολογίας, etc.
 ib. γενομένην D.
 l. 4 ἡμῖν, sed sp. ὁ scr. D.
 ib. ἀπὸ τῶν τοῦ AC; ἀπὸ τοῦ BD. Nihil profecto vel pueris notius est quam illud τὰ τοῦ et huic similia; perridiculum est lectores nostri temporis ut de his lexica inspiciant monere.
 l. 7 φασίν B, sed al. sp. η scr. α.; ceterum cf. Theoph. ad Autolye. II, 5.
 l. 10 πολλάκις ὀνομάζει D.
 l. 16 γεγενῆσθαι D, prius v transf.
 ib. φησί' τούτων ABD.
 l. 18 τῶν om. D.
 l. 19 ἐπὶ τοῦ ἑαυτοῦ παιδὸς ABCD; male con. παρ Wolf.; ceterum cf. Tertull. apol. c. 14.
 l. 20 ὦ A; dein ὅτ' ἐμοί D; ὅτε μοι ABC, sed s in ὅτε transf. Bal.
 l. 22 κατὰ τῆς; quod cur ineptum dicat Otto non videmus, nam de λέγειν κατὰ τινος cf. Kueh. l. I. p. 284, n. 2; de genetivo obiectivo τοῦ δ. cf. Kueh. l. I. p. 143, n. 3. Quod c. 17 κατ' ἀλλήλων ἐπιβουλάς legitur, ex eo non efficiendum est, et licita scribendum esse; Nicolaus Heinsius talia mutare consuevisse notum est, sed et notum est quod alii dicebant dicuntque: « Præstat variatio. »
 l. 27 τὸν ὄν cf. I Apol. c. 5.
 ib. καλέουσιν (v finale et C) ap. A f. al.; dein θεοί om. ABC.
 l. 31 ἡμᾶς ABD.
 l. 32 οὕτως C.
 l. 34 ἔρωσ AB (sed puncto sub ω posito sup. o) C.
 l. 35 θυμὸς C, sed v sp. Steph.; dein στήθεσι C.
 l. 41 οὐδ' ὅτε λ. C; οὐδ' ὀπίσταν. . . οὕτε D.
 ult. vñ C.
 Col. 245, l. 8 ἀλγεα C, A ipse α in fin. erasise vr.
 l. 9 ἐπιάλτης A; ἐπιάλτω C, sed ης sp. Steph.
 l. 11 τρεισκαίδεκα D.
 l. 14 κένπερ ABCD.
 l. 20 ἐλήλατο ABCD.
 l. 24 ξυνόντων C.
 l. 25 ἴστα' B, sed sp. ατ' ut sit ἴστατ'.
 ib. τζ ABCD.
 l. 28 κελαιδινή AC.
 l. 31 καὶ τὰ τοιαῦτα C, qui dein ἐδ. ὁμᾶς περιθεῶν.
 l. 34 τοῖς καὶ γ. AC.
 l. 36 μῆδ' ἄλ. θ. C; μῆθ' ἄλ. θ. A; μῆθ' ἄλ. αὐτοῦς D θεοὺς αὐτοῦς B; μῆθ' ἄλ. τοῦς θ. D.
 l. 39 ἐξεῖναι φατέ ABC et sic semper.
 l. 42 αὐτοῦς ταύτην D.
 l. 45 καὶ τοῦς φιλ. textus C, in cuius marginibus ad h. l. nihil legitur.
 Col. 248, l. 4 γνώμην ἐχθ. D.
 l. 7 ἀπ. ἀπεφ. τὸ ὕδ. AC; ἀπεφῆναιτο het B, qui alibi semper iota subscr. om., ceterum h. l. cum D a Marani parte stat.
 l. 15 εἰς τοῦτο A; τοῦτων B (sed sp. v) CD.
 l. 16 τὰ πάντα ABD; dein ἠράκλειτος ὁ μετακόντως ABCD.
 l. 18 ἐκ πυρὸς AC.
 l. 20 τὰς ὁμοιομερίας AC; ὁμοιομερείας B (sed ei vr. ex i factum) D.
 l. 21 εἶναι φησίν (φησί D) ABCD.
 l. 26 καὶ συμμετρίας D.
 Col. 249, l. 1 ἀρχὰς εἶναι τῶν ὄντων. σώματα α. θ. εἶναι λ. B.

- A l. 2 ἀγέννητα ABC.
 l. 4 οὐτ' ἄλλ. ABCD.
 l. 5 μέντωνος C.
 l. 7 φίλιαν καὶ v. BD.
 l. 8 τοῖνον om. ABC. (post ὁρᾶτε fin. vers. in C); het D.
 l. 16 ταῦτα D.
 l. 17 τοῦς σ. βουλομένους C, ceterum σφῆζειν, ζῶον, ἀποθησκειν, μιμνήσκειν, θρησκεύειν, πῆ, φθε habet A, at σώσουσιν, σωθῶσιν, μνησθῶ scribit; porro ἐπ' ἔσθῃ, γ' οὖν, τοῦτ' ἔστι, μὴ δέ, μῆκ ἔτι, οὐκ ἔτι, πρὸς ἔτι, ὅτ' ἄν, ὡς αὐτως, ὡς φησίν, εἶνας φατέ, etc., fere semper.
 l. 19 μῆδ' ἑαυτοῦς C; dein ἐνατίους male coniecisse Trollopium vidit Otto.
 l. 25 ἀρχαίας καὶ παλαιὰς cf. capp. 9, 16, 38; ἀρχαίας = priscae; παλαιὰς = antiquæ; eadem differentia inter græcas illas voces intercedit, quæ et inter latinās non illis appositas.
 B l. 26 οὐ φασί A.
 l. 28 τελεωτάτων D.
 l. 30 τς om. C.
 l. 34 φασί C; ceterum cf. cap. 11 coll. capp. 5 et 8; Joan. Dam. Parall. tom. II, p. 518 coll. ibid. p. 718.
 l. 35 π. τινῶν C.
 l. 39 θατέρω Mi B; ad seqq. cf. Clausen Apologg. eccles. Christ. ante-theod. p. 163 seqq. et ib. p. 65.
 ult. μετὰ. καὶ om. ABC.
 Col. 252, l. 5 τὴν τοῦ πλ. B et fortasse D.
 l. 8 φησίν A ut semper fere; l. 13 cf. Semisch de Justin. martyr. II, p. 157.
 l. 16 οὕτως γοῦν (γ' οὖν AB) ABD.
 l. 18 νεφέλησιν AD.
 l. 24 παρ' αὐτοῦ Bal. sp. Ὁμήρω, quod partim erasum est.
 l. 29 τὰ π. εἶναι φησί D.
 C Col. 253, l. 1 ξηραίνεσθαι AB, sed transf. σθ sp. τ B.
 l. 3 οὕτω C.
 l. 4 πάντεσι C; Bal. sp. σ, ut duo σ adsint.
 l. 5 οὐκ εἰκάτως ABC; οὐκ om. D.
 ib. ὁ θαλῆς πρὸς αὐτὸν φησι (φησει A) ABD.
 l. 7 ἐθέλων ἀναρτεῖν C.
 l. 8 ἀποφηναιμένον textus C, in cuius marginibus nihil h. l. invenitur.
 l. 11 οὐδὲν τοῖς D.
 l. 14 εἶδος καὶ ὕλην; dein τῶν π. D; τὸν τῶν π. con. Otto.
 l. 18 εἶδους τῆς ἀρχ. BD.
 l. 21 τοῦ ante οὐρ. in init. vers. eras. C.
 l. 25 ἰδέας ser. i in ras. A fecit ε.
 l. 26 παρ' ἡμῖν AC; παρ' ὁμῖν B (sed sp. η Bal.) D.
 l. 28 οὐκ sp. B.
 pen. αὐτοῦς γνώμαι ἐθελα C.
 Col. 256, l. 2 θεὸν καὶ εἶδος καὶ ὕλην C.
 l. 3 δε καὶ τέσσαρας C.
 l. 4-5 ἀγέννητον εἰ γενήτον A.
 l. 5 αὐτὴν om. C.
 l. 7 ἀποφῆνας sine iota sub. C, qui l. 8 τοῦτο het.
 l. 14 ὄλλον ὅτι A.
 l. 15 ἀλλὰ ἑαυτοῦς D; dein αὐτῶν ABCD.
 l. 19 φασίν AC.
 l. 21 φιλονικεῖν D; ad seqq. cf. Hermiæ irris. gentil. philos. c. 1.
 l. 28 πεπλανημένους C.
 l. 31 ἔστι μαθηάειν C.
 l. 37 αὐτῶν ABCD.
 l. 38 τάλλήλων BD.
 l. 39 ἀλλὰ ἀφ. AC.
 penult. παρραγεῖν Me B.
 ult. ἴνα ABCD.
 Col. 257, l. 5 κτίσεως κόσμου C.
 l. 6-7 καὶ ἀνθρωπίνης ψυχῆς καὶ ἀθανασίας C.
 l. 7 καὶ ante τῆς sp. A.
 l. 9 ἐστὶν ἡμῖν AC.

- Col. 257, l. 10 ἀλλήλοισι Mi B.
 l. 14 μωσαῖος ita semper hanc genetivi formam, nisi aliter notetur, exhibet C.
 l. 19 πλ. ὁμῶν D.
 l. 23 de superlativo quem pro comparativo-positum male dicit Otto cf. Kuch. l. l. § 589, n. 2.
 l. 24 ἡμῖν D.
 l. 26 cf. Euseb. Præp. evang. x, c. 10, p. 488 D; 489 A et 490 B (ed. Vig. (p. 287 et 288 Steph.)
 l. 30 ἑλλην. ἱστοριῶν μέμν. ABC.
 l. 31 ἀπίων D.
 l. 34 ἀμώσιδος AC.
 l. 35 Pueros certe respexit Otto, cum de relativo cum infinitivo coniuncto exemplum afferre eum non puderet. Mirum, in multis iisque facillimis et vulgarissimis ubique ad grammaticos ab huiusce modi interpretibus, qui multis modis se linguæ ignarissimos præbent et erroribus librorum annotatis semper exclamant, «inepte, etc., lectores remitti!»
 l. 39 θαλδς C.
 l. 40 ἰώσηπος A (sed η vr. scrm. in rasura) BCD. Col. 260, l. 2 αὐτόπτης ἐτῶν πλ. AC.
 l. 5 ἱερέων, A. posterius e sp.
 ih. ὅτι τὸ ἀρχ. καὶ ABD.
 l. 9 γέισαι B, Me πείσαι.
 l. 10 πλήθῃ (hic fin. vers. in B; in Ml καὶ add. B; om. καὶ AC) βιοῦν (hic in Me B recentior m. eaque latina atramento viridi μωσῆν ascr., quod om. AC.
 l. 11 τυχῆ D, Me φυχῆ, sed deletiv D.
 l. 16 inter τὸν et καλ. sup. B λαὼ (Mi Dal. idem ibid. interserendum ap.) et het schol. in Me: IEVE ἀδυναεῖ, ἱστοροῦσι προσποιήσασθαι τὸν καλούμενον θεὸν δίδόναι αὐτῷ νόμους.
 l. 17 κρίναντας A (σ eras. adhuc apparet) B (B. sp. σ); B Mi hoc het scholion κρίναντας, ἡγουν ζάμολξιν καὶ μωσῆν καὶ τοὺς ἄλλους νομοθέτας, περὶ ὧν Διόδωρος ἐν τέλει τοῦ α' βιβλίου μνημονεύει. Het κρίναντα C, et Me D, cuius textus κρίναντος exhibet.
 l. 18 ὠφελεῖσαι C.
 Ult. διαλαβόντας AB (sed B σ postea add.) D (sed transf. σ) διαλαβόντος C.
 Col. 261, l. 1 Αἴγυπτον om. C.
 l. 2 σεσόγχωσιν AC; σεσόχχωσιν B (sed Me in lem-mate σεσο... hic rasura unius litteræ adest... χωσις het); in D est σεσόχχωσιν, at σεσόχχωσιν super-scrr., al. man. add. voci superscriptæ: sic interpretatio Aristophanis.
 l. 6 nom. γενέσθαι C, qui dein Βόχχωριν het.
 l. 7 σοφόν... βασιλέα oin. D.
 l. 10 τὰς περὶ C.
 l. 18 οικειώσθαι A.
 l. 19 πολῆς C.
 l. 25 μωσαῖα hic ABCD.
 l. 30 Αἰγύπτου το Me B.
 l. 31 γένος textus C, πλήθος Me C, erravit saltem quod ad C attinet, Mar.
 l. 32 ἐδικαίωσεν ABD.
 l. 34 παρέσχεν (om. v fin. C) AC; παρέσχετο BD.
 l. 41 παραδοθείσης B, A super a posterius in παρά gravem posuit et in Me ad. Θεοῦ.
 l. 45 ὡσπερ Me B.
 l. 48 δύνασθαι Mi B; δυνάσθαι διδάσκειν plane textus D, in cuius marginibus h. l. nihil invenitur. Unde ortus sit Marani error patet.
 Col. 264, l. 2 ὁμῶν ABCD.
 l. 4 εἰπεῖν πρὸς ὑμᾶς C.
 l. 5 τὸ π. ὁ. χρηστήριον textus C, τοῦ π. ὁ. χρη-στηρίου Me C; idem error in D idemque in Me cor-rectus.
 ib. τίνας φατὲ Θεός. C.
 l. 9 θ. ἀγνώς ABCD (scr. Me D αὐτόν).
 l. 15 μὲν (Me al. καὶ) οἱ λ. D.
 l. 16 νομίζετε AC; νομίζετε BD.
 l. 19 προ (hic fin. versus) ἔθετο C.
 l. 23 σφόδρα νέος ABC.
- A l. 27 ἀποχρόντως D.
 l. 32 ὡς om. BD.
 l. 35 ἱκαν. δηλ. οἱ τὰς ἀλ. ἱστορ. πρ. AC; ut Ma-ran. BD.
 l. 38 ἀλλ' ὅστε A; porro cf. Euseb. l. l. p. 487 et Routh. Reliq. sac., tom. II, p. 155 coll. 292.
 l. 40 ἀκριβῶς C.
 l. 42 ἡ τοῦ πρώτου (loco πρώτου sp. in B α' i. e. πρώτου) πρ. Μωυσέως (... σεός C) ABC.
 l. 43 ἐκ θείας ABC.
 l. ult. εὐρήσειν AB; εὐρηχένας C; εὐρήσκων D.
 Col. 265, l. 2 κρητεία AC; κρητία BD.
 l. 3 ταῦτα ἀπερ ἀκηχοῖναι ABCD.
 ib. οὐ μάλα ABC; εὐ Mi D.
 l. 5 ἐστὲ παίδος ἀεὶ ABC.
 l. 6 ἐπ' αὐθις ABCD.
 ib. νέοι ἐστὲ ἐφη ABC.
 l. 7 ἐν αὐταῖς ἔγετε παλαιὰν δόξαν οὐδὲ μακρῶ χρόνῳ παλαιὸν οὐδὲν ABCD.
 B l. 9 λέληθεν A; λέληθε BC; λέληθε D, ὑμεῖς λέ-ληθε Me dein transiitico ὑμεῖς λέληθε sp. λέληθε.
 ib. διὰ τὸ ἐπὶ πολλάς γενεὰς ἐνδεῖσθαι γράμμασιν. ἐπὶ πολλάς γενεὰς τελευτῶν ἀφώνους B, eodem modo C, nisi quod γράμμασι τελευτῶν ἀφώνους het, et A, qui cum C facit insuper verbo ἐνδεῖσθαι omissio.
 l. 14 ἀργαῖος ABC; non D.
 l. 19 εἰ δὲ τις... γράμμασι om. D.
 l. 21 γινώτω δὲ D; ceterum cf. I Apol. c. 31.
 l. 29 ἐρμ. αὐτοῦς C.
 l. 32 αὐτοῖς προσέτ. B, sed em. ipse.
 l. 33 τὸν φάρον AB; τὴν φ. CD.
 l. 43 τῆς πρὸς ἀλλήλων συμφωνίας AB; τ. π. ἀλλήλους σ. CD.
 l. 47 αὐτοὺς ἀξίους AC; ἀξίους αὐτοὺς B (sed... αὐτοὺς sp.) D.
 renult. προσέταξε ἐπανελθεῖν C.
 Col. 268, l. 1 ἀνέθηκεν A ex more.
 ibid. μῦθος BCD; μύθους A.
 C l. 2 ἀπαγγ. ABCD; ed. Mar. Paris. 1742 τυρογνη-ε, errore ἀπαγγ.
 l. 9 φιλ. τε καὶ ἰωσ. ABCD.
 l. 10 εἰθισμ. ἀντίλ. C.
 l. 11 ἀλλ' ἰουδ. C; ἀλλὰ ἰουδ. ABD.
 l. 16 ἀλλ' ἡμῖν ABCD.
 l. 17 παρ' ἰουδ. BD; παρὰ ἰουδ. AC.
 l. 21 τοῖς βλ. ἡμᾶς βουλ. AB; τ. βουλ. βλ. ἡμ. CD.
 l. 23 κομίζεσθαι BD.
 l. 24 ὡς sp. A.
 l. 33 ἀποτυχ. δειν. BD; dein ἄρωντας D, sed male, cf. capp. 25, 28, 37.
 l. 36 θείας ὑπερ τῶν textus C, in cuius margine ad. h. l. nihil adest.
 l. 38 γεγενημένοι C.
 l. 39 Μωσαῖος ABC.
 l. 41 πάντως που om. BD.
 Col. 269, l. 3 Μωσαῖος ABC.
 l. 4 ἐναντία τῶν προτ (hoc vocabulum in loco D male habito scrm, post τ in προτ. spatium vac. ad summum duarum lr. et deinde punctum in B; προ-τέρων D) μὴ δοξάντων αὐτοῖς κάλως ἀπεφῆνατο B).
 l. 6 Ὀρφεὺς τοῖνων C; ὄρφ. γ' οὖν ABD.
 l. 11 δὴ οὕτως C.
 l. 14 μουσαῖε ABCD.
 l. 15 στήθεσι C; sp. unum σ, ut στήθεσσι-adsit. B; ib. φιλῆς D, sed sp. η scr. oi.
 l. 18 ἀταρπητοῦ C, sp. Steph. ρα et dein i sp.-η;
 l. 19 εἰς ἐστ' AC; εἰς δ' ἐστ' BD.
 l. 20 περιγίναται ABCD.
 l. 24 εἰσοράξ A; εἰσοράξ BCD.
 Col. 272, l. 2 ἐστ' AB (sed Bal τ mut. in θ) C.
 ib. μεγάλιο ἀνακτος textus C, in cuius margini-bus h. l. nihil invenitur.
 l. 4 πᾶσι ABC et forte D.
 l. 5 τὸν διὰ π. ABC.
 l. 6 ἐπ' οὐρ. C.

- Col. 272, l. 7 ἐν ἡ θρ. ABCD.
ib. πόσι B; πόσαι ACD.
l. 41 που om. BD.
l. 42 cf. Lobeck. Aglaoph. I, pag. 460 et Orphic.
p. 455 ed. G. Herm.
l. 14 πάντεςσι prius σ sp. B; dein Διόνυσος so-
lus A.
l. 15. δ' οὕτως C.
l. 16 σοφοῦ ABCD; σοφὸν ex Cyrillo dedit Otto,
non ex optimis codd., ut addidit; ceterum cf.
Lobeck l. l. p. 737 seqq. et Herm. l. l.
l. 17 ἐφ' ἔργατο ABC.
l. 18 ἤνιχα . . . φθελξ. πρ. om D.
l. 19 ἅπαντα ABC; ita l. 50 iidem cum D.
l. 21 ἐφθ. ABC.
l. 23 καὶ ἡ πάσα ABD; καὶ ἅπανσα C.
ib. quæ post ἐγένετο sequuntur usque ad σίβυλλαν
(l. 37) inclusive Me et inferior B suppl.
l. 26 ἔγεν. κτ. ABD; ἐγ. ἡ κτ. C.
l. 27 ἐφθ. ABC.
l. 28 παραυτὰ ABCD.
l. 36 « Aristophanes intelligatur is qui Ptolemæi
fuit bibliothecarius cuiusque mentionem fecit Vi-
truvius. » Sic fere Sylb.
l. 40 εἰς θεὸς μόνος, etc., ABC; εἰς δὲ θεὸς μόνος D.
ib. ἀγέννητος BC.
Col. 273, l. 1 εἴτ' ἄλλ. ABC.
l. 2 ἀθάνατοι, τρ. C; in τριβους transf. σ D.
ib. εἰμέν ABD; ἡμέν C.
l. 3 ἀπρ. θυμῷ ex Sibyll. oracl. et cod. Argent.
rescr. Otto.
l. 4 εἰδῶλα ξράνων καταφθιμένων τ' ἀνθρώπων
ABCD.
l. 7 ὅσοι ACD; ὅσοι B.
l. 8 ἂν πεπ. εὐσ. om. C; τε post πιέειν sp. A al.,
om. B.
l. 11 θυστάισι BD; θυσίσσαι A; θυσίησι C.
l. 15 ἐν ἀρχῇ, etc. « *Ratioem Orphei de pluribus
diis opinionem.* » Langi est interpretatio, ad quam
confirmandam Otto cf. c. 15 et de mon. c. 2.
l. 18 ἡ οὐτος ζηλ. C.
l. 19 σημείναι C.
l. 20 cf. Lobeck l. l. p. 592 et Herm. l. l. p. 478
et p. 511.
l. 25 ἐν ἀρχῇ h. l. om. et post μέτρου pos. C.
l. 26 post μέτρου ἦν. vers. in D.
l. 27 ὀνόματος μεμν. πρώτος ABD; ὀνόματος μὴ
μεμν. πρῶτον C.
l. 32 ἡδῶνται BD; ἡδῶντα AC.
l. 33 θεὸν σημ. BD.
l. 41 εἶναι ἐμφαίνει C.
l. 46 ἀληθείησι C; dein ἔστι CD.
ult. χαροπὸν textus C; χαροποῦν Me.
ib. καὶ ἂν. BD.
Col. 276, l. 2 περὶ ψυχὴν D.
l. 3 τε sp. B.
l. 41 περὶ τοῦ ἐνός θ. C.
l. 42 φρονῶν Me D.
l. 48 εἶναι λέγει etiam post ἀρ. add. D; ἐν ante D
τοῖς sp. B.
l. 21 cf. Clem. Alex. Patr. c. 6, p. 000, P.; Cy-
rill. Al. adv. Jud. 1, tom. VI, p. 30 Aub. coll. Min.
Fel. Oct. c. 19; Lact. div. instit. 1, 5; Salv. de gub.
Dei lib. 1, p. 3 ed. Baluz. tert.
l. 22 τὰς διακοσμῆσις A; τῆς διακοσμῆσις C;
πῆς διακοσμῆσεως BD.
ib. ἀλλ' ἐν ἐαυτῷ ὄλος ABC (at in Me Seps. ascr.
... ὄλος) D (ὄλος).
l. 23 τὰς om. AC.
l. 24 loco ἐὼν hent ἐτῶν BD, αἰὼν C; ἐὼν het A,
sed τ post e vr, eras.
ib. κύκλω πάσας (extra vers. add. B Mi) ἐπισκ.
τὰς (ex τὰς fecit πάσας Bal.) γεν. BD.
ib. ἔστιν κρ. ABD; ἔστι κρ. C.
l. 26 π. ἐν ABC; ἐν om. D, in quo post πάντων
ἦν. vers. est.
- A l. 27. τῶν ὄλων κύκλων AB (sed κύκλ. Mi Bal. C);
τῶν ὄλων, κύκλω D.
l. 28. κίησις B.
l. 33 καὶ post ἡ om. AC.
ib. μέλητον ABD (sed al. m. sp. η scr. ι); μέλι-
τον C.
l. 34 παρασκευάσατε.
l. 37 κωνίου A, vr. ω ex o factum.
l. 39 θεός C.
l. 44 βούλεται εἶναι C; δῆλον ὅτι AB; δηλονότι CD.
Col. 277. l. 4 ἐξ ὕλ. ἀνάγκ. πάσα BD.
ib. λέγει AB (sed v. postea add. Bal.) CD.
l. 4 εὐφρονούσι ABCD.
ib. διὰ γὰρ τοῦτο D.
l. 5 ἀγέννητον A; ἀγέννητον BCD.
ib. ἵνα μὴ δείξῃ τὸν θ. A; ἵνα μὴ δόξῃ τ. θ. BCD.
l. 7 ὑπὸ Θεοῦ BD.
l. 8 ὦν sp. A; ὦν hent et BCD; ceterum cf. Plat.
Timæus p. 41 A.
l. 11 Μωυσῆ BCD.
- B l. 14 cf. II, apol. 6, coll. 1 apol. 61 et Sem. l. l.
II, p. 253 seqq.
l. 19 ὡς αὐτὸς ABC.
l. 20 πρῶτος καὶ ἐγὼ μετὰ ABC; ἐγὼ Θεὸς πρῶτος
καὶ μετὰ.
l. 25 θεὸν αὐτὸν C.
l. 26 εἰμι φρσίν C.
l. 27 δῆλον ὅτι A; δηλονότι BCD; ceterum verba
δηλονότι ὁ ὦν ex nota margin. in textum Ottoni ir-
repsisse videntur.
ult. ἦν ὀμισ. δ. οὐ βούληθη αὐτοὺς ἀπατήσαι D.
Col. 280, l. 1 ἐβουλήθη A (sed eraso uter. η scr.
e) B; ἡβουλήθη C.
l. 2 τὴν τοῦ θ. ABCD (erravit Otto).
l. 4. ἕν' οἱ AC; ἕνα οἱ BD.
l. 7 ὄντος τοῦ Θεοῦ, ὄντων A (sed ὄντων Me) BC
(sed m. e. τοῦ ὄντος quod ad ὄντος τοῦ referendum
esse vr.); ut textus D.
l. 14 ἦν om. C.
- C l. 20 πρ. περὶ Θεῶν AB (erravit Otto; nam B. h. l.
eodem scripturæ compendio utitur, quo et l. 18
usus est, ὄν, sed Θεοῦ scribitur ὄν. D; περὶ Θεῶν
πρώτη C.
l. 21 τὴν ἀρχὴν ABC.
l. 26 γινώσκειν θεὸν, τὸν ὄντα C.
l. 30 αὐτὸν (interp. B hic) τὰ αὐτὰ ABCD.
l. 35 Θεοῦ ἐνός C.
l. 37 cf. Pl. Tim. p. 28 C et II Apol. c. 10.
l. 39 εἰρ. παρ' αὐτοῦ C; dein ὡσπερ (corr. Me
ὡσ' παρ') ἐκ. D.
l. 41 ἐν ᾧ om. C; dein ἐπιχειρεῖ AC, dein δ sp. A.
l. 44 ὄν ἀεὶ γένεσιν AD.
l. ult. ἀεὶ ante ὄν om. D.
Col. 281, l. 5 γὰρ om. D, sed ἔστι het.
l. 6 μὴ ἔχων AC, οὐκ ἔχων BD; dein τὸ εἴπ' ἀεὶ
ABCD.
l. 7-8 καὶ τί τὸ transf. Bal.; dein γενόμενον C;
ἀεὶ om. solus D.
l. 9 σκοπεῖν προσήκει AC.
l. 40 ἀγέννητον et δεῖν γενητοῦς AC (sed in C
utroque loco posterius v. erasum esse apparet).
l. 42 ὦν om. ABD post Θεῶν in D fin. vers.
l. 43 ἀπολλυμένουσ' οὕτω τοῦτο γὰρ ABC.
l. 44 τοίνυν D γ' οὖν AB; γοῦν C et Otto qui et οὖν
coniecit.
l. 15 ὄν ἀεὶ ABD, ὄν μὲν ἀεὶ C; dein γενόμε-
νον, ὄν ABCD; μὲν cum C. Interposuit quodque ex hac
editione tacite editor sustulit.
l. 20 ταῦτα τὰ (τὰ Mi extra vers. add. B) ῥήματα
BD, sed cf. capp. 2, 28, 29, 31, 33.
l. 26 οὐδ' ἐνός A ut semper.
l. 36 cf. Plat. Tim. p. 44 B.
- D l. 37 πάμπαν AB (sed π^ρ παράπαν sp. Bal.)
C; παράπαν D; dein οὕτε μὴν ὃν cod. Arg.
ult. φήσας αὐτὸν C.

- Col. 284, l. 6 γεννητόν AC (sed posterius v cras. A in C).
1. 7 πῶς ἐγγωρεῖ ABC.
1. 13 ἀγέννητον AC (sed in C posterius v erasum est); ἀγέννητον B (sed posterius in sp.) D.
1. 17 μὴ δὲ βιασθ. C.
1. 20 cf. Plat. *De leg.* v, p. 471 A.
1. 26 δέ τε καὶ ABCD.
1. 28 ταῦτ' ABC; τοῦτο D.
1. 30 παρ' αὐτοῦ πλ. ABC.
1. 34 τοσοῦτ' ABC; τοσοῦτον D.
1. 38 πίσινος C.
1. 40 δόκει Ὀμηρος D.
1. 43 οὕτως AB; οὔτω CD.
1. 45 τῆ ἀνωσυμία ταύτῃ τῆ AB (sed super i subscr. quod iuxta alias lras positum est, in τῆ et ἀνωσυμία sp. σ B) C; τῆς θ (sed transf.) ἀνωσυμίας ταύτῃ (om. i subscr.) τῆ D.
- ult. τί τὸ (τὸ om. ed. Mar. 1742 typogr. errore) δν ABCD.
- Col. 285, l. 7 θεὸν ση.μ. D.
- ib. οὕτως AC.
1. 12 σοφίης C.
1. 15 τρεπτοὺς et l. 24 τρεπτοὶ A.
1. 22 πῶς (lin. vers.) Ὀμήρου D.
1. 24 θεοὶ αὐτοῦ εἰρηκτότος C.
1. 26 τοὺς ante αὐτοὺς om. BD.
1. 30 ἀγέννητον et γεννητὴν A.
1. 33 ἐναντία περὶ αὐτοῦ εἰρηκτότος D.
1. 34 γ' om. ABCD; dein ἔστι C.
1. 35 ἐκὼν textus D, ἄκων marg.
1. 38 Μωσείως ABD.
1. 40 προεῖρηται B, sed sp. et scr. ἡ Bal., qui sequens λέγειν omittit cum A.
1. 41 γὰρ om. C.
- Col. 288, l. 2 ἰδιότητα textus D, sed corr. Me.
1. 3 Μωσοῦ A ut fere semper et sic, ni fallimur, B.
1. 4 ἓνα χρόνον δηλ. C recte et rescribatur; possis coniectere post δηλοῦσης, quod in lin. vers. in D legitur, χρόνον addendum esse; sed præstare lectionem C docent correlativa οὐχ . . . ἀλλά.
1. 7. 0 πλάττων τὸ ὦν C.
1. 8. ὦν (sed ω ex o factum esse vr.) δὲ B; ὦν οὐδέποτε D.
1. 14 γέγραφεν οὕτω BD.
1. 15 cf. Plat. *De leg.* iv, p. 715 E.
- ib. φανερώς παλ. λόγον, τὸν Μωσοῦς C; statim κωνίου A.
1. 18 Ἑλλήνων οὖσαν C, marg. Ἑλληνιν οὖσαν.
1. 24 τῶν sp. A; τοῖς τῶν Ἑλλήσι (sed syllaba σi vr. postea addita ab ead. quidem manu, quæ forte et acutum super e posuit, fuisse vr. Ἑλλήνων) διαφ. etc. B.
1. 28. πλ. οὕτω γέγραφεν. εὐρ. BD; supra Μωσοῦ sed superscr. η B; εἰ Μωσοῦ (. . . σῆ C) πεισθεὶς ὁ πλ. περὶ τῆς ἀιδιότητος τοῦ Θεοῦ οὕτω (. . . τως A) γέγραφεν AC.
1. 31 cf. Plat. *Tim.* p. 53 C.
1. 37 ἐτέρους Θεοῦ φιλ. ABC.
- ult. περὶ αὐτ. textus D, marg. παρ'.
- Col. 289, l. 2 cf. Plat. *De republ.* p. 330 D seqq.
1. 3 αὐτῷ δέος AC.
1. 9 ἐγγυτέρω ὄντων A.
1. 12 ἀδικήσαντα textus C, ἀδικήματα marg.
1. 14 συνειδ. CD.
1. 17 τοῦτο ABC; sp. D τοῦτ' dein ὁσίως marg. B.
1. 19 ἀτιτάλλοισα A (sed i post θ in rasura potius quam loco male habito scrip. et post α in fine vocis v erasum vr.) B (sed B al. ex i post o fecit v).
- ib. ξυναορεῖ C; ξυνάορ' B, sed Bal. add. et post ρ; συναορεῖ marg. D, textus ξυναίρει; ξυναορι ita sine accentu A.
1. 23 π̄ (= παρὰ) D textus, παρ' marg.
- Col. 289, l. 24 οὐχ (οὐχ sp. B) ὡς παρ' ABCD.
1. 26 τινος, ἕς A (sed o in ἕς fecit ex ω) B; τινος, ὡς CD.
1. 28 κειμένων B, sed B al. ὦν in ου corr.
1. 30 οὕτως A.
1. 37. ἤξειν A (sed v postea operose interpos.) B D; recte, est transitus ab oratione directa in indirectam; ἤξει C.
- ib. γὰρ οὖν δὴ AC.
1. 40 ἐκεῖνο B, sed super o scr. v, superscriptis quoque sequens τε.
- ib. αὐτῷ ABCD; αὐτῶν Plato et cod. Gissensis et Otto; σὺν αὐτῷ coniecit Perionius, i ut intelligamus una cum Aridæo plurimos tyrannos eodem affectos esse supplicio.
1. 45 ἐπιχειροῖ A (adest h. e. nulla correctio al. man.) B; ἐπιχειρεῖ C; ἐπιχειροῖ D.
- Col. 292, l. 2. καταβαλόντες textus D, sed Μετῶς καταλαβόντες.
1. 3. γνάπτοντες AB, γνάμπτοντες CD.
1. 5. ἐνεκά γε A (sed γ vr. eraso τ scrip.) BCD.
1. 7. ὑπερβάλλειν, εἰ μὴ γένοιτο ἐκάστω τὸ φθέγμα ὅτε ἀναβαίνοι, etc., ita AB (sed verba μὴ . . . φθέγμα transf. in Minfer. μωκῆσαιτο τὸ στόμιον scripta sunt) C (erravit igitur quod ad C attinet Otto); D a Marani stat parte habetque plane ἀναβαίνοισιν (erravit igitur et hic Otto.)
1. 9 ἀσμενέστατα AD (sed . . . τατον sper τον scrum τα); ἀσμενέστατον BC.
1. 12 περὶ τῆς κρισεως C; porro λόγων post κρισεως collocant, non post μεμασθκ. BD.
1. 19 καταλείποντες ABD; καταλιπόντες C.
1. 24 οὐκ ὁ πλ. D.
1. 25 ἐν αἰγ. καὶ αὐτὸς BD.
1. 27 διηγεῖσθαι ἔφη C.
1. 28 ἴδων A (sed i scr. in ras. fuisse vr. et loco i).
1. 32 δηλοῖ ABCD (textus), h. l. intransitive positum esse videt quivis; quare opus non est lexicis, ad quæ pueros remitti licet.
1. 35 μετήνεγεν AC (v fin. om.); μετέθηκε B; μετέθεικε D.
1. 36 cf. Diodori *Bibl. hist.* l, cap. 96 seqq. coll. Euseb. *Præp. ev.* x, c. 8 (p. 480 seq. Vig.)
1. 39 ἀγολὸν τε κακ. AB (textus) CD (Mi al.); ἄλλων τε sp. B al. (qui ἀγολὸν τε in textu transf.) et ita het textus D.
1. 40 ὄωνος A (θ in ras. scrip.) BC; θεῶνος D.
- ult. ὀνόμασεν C.
- Col. 293, l. 1 et l. 3 ἀροδίτης ABCD; erravit igitur Otto cum de B alia referret.
1. 3 ὀνομαζο hæc omnia in rasura scr., dein καὶ in Mi in line ultimi versus fol. vers. add. et sequens τοῦ sine accentu exhibit A. Porro τούτων AC; τούτου B (in Mi extra versum add.) D.
1. 14 κατασκευάσαι D, sed αἰ in ras. scr. D al., ni fallimur.
1. 16 ἔτευξ' ἐν δ' AC; ἔτευξεν ἐν δ' B; ἔτευξεν, ἐν omisso δ' D.
1. 17 ἡλίον . . . πληθ. om. C.
1. 18 δὲ τε B, sed corr. δὲ τὰ et hoc posterius het D.
1. 23 μ. τεθῆλει τηλ. D; marg. $\overline{\text{P}}$. πεφύκει.
- D 1. 24 ὄρχναι AB et l. 29 ὄρχνη ἐπ' ὄρχνη; ὄρχναι, etc. CD.
1. 25 συκαὶ C; συκαί. ABD.
1. 27 θέρευς cod. Gissensis a pr. m. et hinc Otto in textu posuit.
- ib. αἰεὶ A (sed fuit αἰε, eraso et post α add. i et dein et rescrip.) BC.
1. 28 ζεφ . . . ἐπιπνεύουσα C.
1. 31 ἀλώη A; ἀλοή B (sed fuit ω cuius posterior pars erasa est, ut o fieret) C.
1. 32 θηλύπεδον C.
1. 35 ὑποπερκάζουσιν A.
1. 38 καὶ ἐχ (i. e. dele ἐχ) τὴν B; καὶ (hic fin. versus) τὴν D.
1. 40 ἑαυτοῖς ζῶντο δύνασθαι κατασκευάζειν BD.
1. 43 ἐπιάλτου A.
1. 47 μαίμασαν C.
- Col. 296, l. 3 περὶ D, sed marg. γρ. πρὸς. i Diaboli etymon similiter exprimit etram Theophyla-

ctus commentar. ad Matth. c. 4, p. 15 : Διάβολος A λέγεται ὡς διαβαλὼν τὸν θεὸν πρὸς τὸν Ἀδάμ. Εἶπε γὰρ αὐτῷ, ὅτι ὁ θεὸς φθονεῖ ὑμῖν. Καὶ νῦν δὲ τὴν ἀρετὴν διαβάλλει πρὸς ἡμᾶς. » Hoeschelius.

- Col. 296, l. 12 τῆ αὐτοῦ C.
- l. 17 αὐτίς ABCD; dein ἐλέσθαι AC.
- l. 23 Μωυσέος διδαχθεὶς ῥητῶν C.
- l. 25 περὶ τῶν εἰδ. D, sed in text. cor. et in Me παρὰ asc. D al.
- l. 31 σκητὴν καὶ κατὰ τὸ π. A.
- l. 32 οὕτω (hic fin. vers.) B.
- l. 35 καὶ αὐθις μικρὸν ὕστερον. οὕτως ὄρα ποιήσεις ita B, qui hæc verba in textu ommissa in Me ascriptis. Cum B consensit A plane; cum Marano facit C et ni fallimur D.
- l. 35 τ τ. τὸν δευθέρτα C.
- l. 40 οὕτως περὶ C.
- l. 45 ἰδέας A, sed i scrip. in ras., fuit et.
- Col. 297, l. 2 ὥφθη ὅτι BCD.
- l. 7. κατὰ (hic in BD fin. vers.) προυπ. ABD; B κατὰ τὸ πρ. C.
- l. 11 ὠνόμασεν ABCD.
- l. 17 ἀνθρ. μέμνηται οὕτω λ. C, qui supra μετὰ πολλὰ habet.
- l. 19 χοῦν ἀπὸ τῆς γῆς A; χοῦν λαβῶν α. τ. γ. BD; γοῦν α. τ. γ. λαβῶν C.
- l. 29 ἀεικίζεις AC; αἰκίζεις B; αἰκίζειν D.
- l. 30 Μενέλαον εἰσάγει λέγοντα scribendum est. ib. τοὺς μὴ . . . δεξαμένους C.
- l. 32 πρόσκλησιν. ABD; πρόσκλησιν C.
- l. 34 καὶ προτέραν om. ABD; habet ea C.
- l. 42 γὰρ om. C.
- ib. χερουβείμ et sic mox quoque A. In Me AB hoc scholion ad verba καὶ ἐπέθη ἐ. χερ. referendum legitur : Καὶ τὸ ἐπέθη ἐπὶ χερουβίμ καὶ ἐπετάσθη; ἐπετάσθη ἐπὶ πτερύγων ἀνέμων (ita AB; non ἀνέμου, quod habet Otto)· ἄρ' οὐ (ita AB, non οὐν, quod dedit Otto) σαφέστερον.
- l. 43 εἰρημένον BCD; εἰρημένων A.
- Col. 300, l. 2 ἀνέλαθεν, ut supra ἐξῆλθεν, A, ut semper.
- l. 4 ὕπερ ἄνωθεν AC.
- l. 6 cf. Plat. Phaed. 246.
- l. 8 ταῦτα γέγραφεν, εἰ μὴ AC; ταῦτα ἔγραψεν, si μὴ B et ni fallimur D.
- l. 12 οὐκ ἐν τ. πν., etc. Scholion in Me AB hoc est: τοῦτο ἐν τῇ κατὰ τὸν (καθ' Otto contra AB) ἤλαν γέγραπται θεοπτία ὡς οὐτε (οὐκ Otto contra AB) ἐν τῷ πνεύματι Θεοῦ ἐμφανιζομένου ἀνθρώποις· οὐκ (οὐ Otto contra AB) ἐν τῷ συσεισμῷ (συσεισμῷ Otto contra AB)· οὐκ (οὐ Otto contra AB) ἐν τῷ πυρὶ. Ψυχὴ γὰρ ἀνθρώπου, τῇ περὶ Θεοῦ ἐνασχολεῖσθαι ἀρεθὰμένη θεωρεῖται· πρῶτον (πρὸς τοῦτον Otto contra AB) μὲν οἶά τινι βιαίῳ πνεύματι αἴρεται, ἀπὸ τῶν χαμαὶ ἐρχομένων ἀπάντων. [Εἶτα ἀνθεσιν ἐντυγχάνουσα ταῖς περὶ Θεοῦ ἐννοιαῖς κραδαίνεται τε καὶ διασαλεύεται, μὴ ὅποι ἐρείσθη τε καὶ ἐδρασθῆ ἀνευρίσκουσα· ὧ δὴ πάθει· ζέουσα μᾶλλον καὶ ἀναφλεγόμενη. Καὶ ὅλη τοῦ κατείληφτος θεῖ καὶ μακαρίου πυρὸς τῇ ζητῆσει γινομένη. Εἶτα οἰοεῖ τινι λεπτοτάτῃ ἀρεθᾷ κατείλημμένη καὶ ἐξω πάσης ἐνύλου περινοίας κατασχανοθεῖα τὴν γνῶσιν τὸ τηνικά δὲ ποσῶ ἐν περινοίᾳ Θεοῦ φύσεως γίνεται. Hæc a Bonmissa suppeditavit. A.]
- l. 13 συσεισμός et sic semper AC; συσεισμός et sic semper BD.
- l. 16 πολλῆς C.
- l. 18 περὶ Θεοῦ D.
- l. 21 εὐροί γ' ἂν C.
- l. 23 τὴν τοῦ δωρ. D, sed τοῦ sublineato sp. Θεοῦ.
- l. 24 ἴνα om. C.
- l. 25 εἶναι ἕλλ. D.
- l. 27 ἀλλὰ ἀρ. A.
- l. 33 τρώπω, ὕστερον AB (in Me) C; post τρ. fin. vers. in D, qui om. ὕστ.
- l. 34 cf. Plat. mss. p. 99 E.
- ib. τῷ sp. B.

- l. 35 ἐλέγομεν AC; λέγομεν BD.
- l. 36 παραγ. ἀνευ νοῦ ABCD.
- l. 38 σαφ. οἶμαι C.
- l. 40 φαίνεται. Me D, textus φέρεται. ib. ὡς οἱ C.
- l. 42 πνεύματα sp. B.
- ib. οὕτως AB.
- l. 43 ἀρ. τεσσ. BD; ceterum cf. Ics. xi, 2 coll. I Cor. xii, 7-10.
- ult. cf. Plato l. l. p. 100 B.
- Col. 301, l. 3 εἰσόμεθα τοῦτου C.
- l. 4 παραγίνεται ἀρετὴ ABD.
- ib. δτ' ἂν A, ut semper, et B.
- l. 5 καθ' αὐτὸ ABCD; καθ' ἑαυτὸ cod. Argentoratensis; τυπὸς. errore ed. Mar. 1742 κατ' αὐτὸ.
- l. 10 in ὀνομάζειν postea v finale operose ad A.
- l. 13 cf. Plat. Tim. p. 38 B.
- l. 14 ἴν' ἄμα AC.
- l. 15 γίνηται· οὐχὶ καὶ τοῦτο ABC; Otto scripsit γένηται.
- l. 19 ἴς (= ὡς) οὖν ita plane C.
- l. 20 μετ' οὐρανὸν ABC.
- l. 24 Ut textus, habent ABCD.
- l. 27 παρὰ ἀθ. AC; supra Μωσέως C.
- l. 30 ὑπ' αὐτῶν ABD; cum Marano facit C.
- l. 36 ἴστορ. αὐτοὺς μεμ. A; αὐτοὺς om. BCD.
- l. 37 ἐκ πρ. τ. Θεοῦ om. D; ceterum cf. I Apol. c. 36.
- l. 38 καὶ καθ' ὄμ. C, ante ὄμ. non est locus male habitus, sed potius ras. καθ' in B.
- l. 42 προφητὴν νυνὶ C.
- l. 45 μὴ δὲ ABC.
- l. 47 Μωσέως C. Porro verba ὑπὸ — προφ. commatibus ab aliis seiungunt ABC; ante ὑπὸ lautum interpungit D.
- Hunc locum corruptum esse affirmant omnes. Nos nihil mutandum esse credimus excepto ἐκείνης, quod l. 1. iam in σκοτεινῆς emendavimus. Porro ἀπαγγέλλειν ὑπὸ τινός dictum est ex analogia ὑπὸ κήρυκος προαγορεύειν; ut hoc significat præconis voce, ita illud Moysis et reliquorum prophetarum verbis aut cogitatis, excoGITATIS, dictis, scriptis a Moysæ et reliquis prophetis, quæ ipsi obscura quadam allegoria adhibita ambagibus suis et ampullis et sesquipedalibus verbis exornaverunt et excoluerunt. Obiectum denique verbi ἀπαγγέλλειν repetendum est ex antecedentibus, sc. τὰ ἐν οἷς καὶ (= etiam) ὑπὸ τῶν ἐξωθεν ἐθαυμάσθησαν. Ita omnia sunt perspicua et feliciter, uti credimus, expedita.
- Col. 304, l. 1 ὧ om. A, qui l. 3 γεγόνασιν habet, ut semper.
- l. 8 λόγων μὲν ἐπαγ. B scripsisse πρ, sed partim rasura adhibita, partim alio modo em. Dein in πρστευτ. in rasura πρστ scr. A.
- l. 11 τοῖς ἐντυχοῦσιν BD.
- ibid. χρ. καὶ ταῦθ' (ταῦτα D) ABCD.
- l. 16 καὶ τὸν τῶν δγκων φ. A; καὶ δγκων καὶ τὸν φ. C.
- l. 20 εἰς om. AC; et ante εἰς sp. B; εἰς habet BD; D ceterum cf. c. 1.
- l. 21 cf. I Apol. c. 52.
- l. 23 μετὰ τὴν τελ. BC.
- l. 25 εἶπε (hic fin. vers. in C) μὴ ABC.
- l. 31 φράσεως ex φύσεως corr. ipse B.
- l. 38 ἄλλως ἄλοστε D.
- l. 39 ἡ τοῦ ἀληθοῦς D.
- l. 40 τυχόντες ABC.
- ult. λέγον ABCD.
- Col. 305, l. 4 διὰ τοῦτο ἑαυτὴν σοφὸν C.
- l. 6 εἶδέναι ὁμολογῶν C; εἶδέναι ὁμολογεῖν AB.
- l. 7 γ' om. ABD; γοῦν C; cæterum cf. Plat. Apol. sacr. p. 21 D.
- ib. τοῦτω τῷ σμικρῷ ABC.
- l. 10 Σωκράτῃ AB; Σωκράτει D, sed al. et in η corr.
- l. 14 cf. Plat. l. l, p. 42 A.
- l. 20 οἱ δὲ μετὰ αὐτῶν (litterarum in fine ult. vers. fol. versu in rasura scriptarum), post hæc verba desinit A;

al. manus sæcl. xiv in fin. fol. 187 versi ascripsit : εν-
τεύθεν ἑλλειπουσι τετράδια (i. e. quaterniones) δ' i.
e. adhinc desunt quaterniones quatuor i. e. triginta
duo folia finem *Cohort. ad gentiles* et initium *Præ-
parat. evang.* ab Eusebio conscriptæ continentia.

Col. 305, l. 21 ούρανοῖς BCD, cf. supra et capp.
K, 6, 7.

l. 22 εἰδέναί B Mi.
l. 24 ὅ om. C.
l. 25 ἀλλά ἐν C.
l. 28 φράσεων BCD; φύσεως cor. Gissensis, error
facilis cf. ad col. 304, l. 31.
l. 29 χαλκῆδονι cod. Argent.

l. 30 cf. Greg. Naz. orat. IV (al. III) p. 112 A ed.
Bened.

l. 32 εὐφρον. D.
ib. προτέραν; e in Argent. prima man. τιμοι su-
peradditum est. Legi igitur voluit προτιμωτέραν. cf.
c. 38.) Ομο.

l. 34 cf. *Orat. ad gent.* c. 1 fin. et Clem. Alex. B
Protrept. c. 12.

l. 35 αἰρ. αὐτὸν ἐνοχλ. C.
l. 39 τὸν τὴν BCD.
l. 43 in ἐντυγχ. sp. v fin. B; primam syllabam
ἐν sp. D.

l. 45 μόνον εἰδέναί θ. BC.
l. 49 Ὄραεῖ τῷ εἰρηχ. C.
l. 50 μικρῶ, etc. cf. c. 15.
l. 51 καὶ τοῖς λοιποῖς δὲ τοῖς τὰ BC; λοιπ. i. e.
Sibyllæ, Homero, Sophocli, Pythagoræ cf. cc. 16,
17, 18, 19, 20 seqq.

l. 52 ὑπερ ἡμῶν C; dein ἔργον B Me et mox γέ-
γονεν D.

l. 55 τῆς πολυθείας BD.
Col. 308, l. 3 ταῦθ', etc. est appositio verborum
τῇν ὀρθ. Θεος.

l. 5 βηρώσου, sp. alterum σ B, idem, sed rubri-
catum sp. D.

l. 7 οἶδ' sp. B.
l. 9 σημεῖοις C; σημεῖων BD.
l. 12 βασιλ. BC (Me) D; οὐκίαν textus C.
l. 15 τὰ παρ. C; τὰ οὐ. BD.
l. 18 λίθου BC.
l. 20 τῆς βασιλικῆς B Me.
l. 22 τοῦ οὐκου C; τῷ οὐκω BD.
l. 24 πολλοὶ καὶ ἄλλοι C.
l. 25 καὶ πλ. δὲ ἐν BC; δὲ om. D.
l. 30 οὕτως B.
l. 32 in χρησμωνδούς sp. cod B.

l. 33 φαμὲν BCD.
ib. τούτους τε θ. BD; om. τε C.
l. 34 κατερχομένους C; cæterum cf. *Lactant. Div.
inat.* VI, c. 8.

l. 44 ἐπὼν σιδ. BC et fortasse D.
ult. ἡμῶν, ἐν οἷς ἔχρ. BD; ἐν οἷς ἔχρ. ἡμῶν C.
Col. 309, l. 8 διὰ τὸ πεπ. BC; μετὰ πεπ. D.
l. 12 λέγοντες om. BC; habet tamen D.
l. 13 ὧν om. C.
l. 17 μέτρ. καὶ λ. BCD; λόγ. καὶ μέτρ. cod. Ar-
gent.

l. 18 πρæne dixerimus αὐτῆς ex αὐτοῖς correxisse
ipsum C; sed αὐτοῖς errore typogr. fortasse in edit.
Steph. irrepsit.

l. 22 ἀχώρητος BD; ἀχώριστος C.
ib. εἶχ. Θεοῦ καὶ ὅμ. πλ. BD.

l. 25 καταλιπόντες C, καταλείποντες BD.
l. 30 χρηστήριον B, sed posterius η viridi atr. in-
terp. B al. eraso ut vr i, ita ut χρηστῆριον adfuerit.

l. 31 Θεοῦ om. cod. Argent.
l. 32 ὅτι BCD; dein πρώτων CD; πρώτος B; dein
καλέσας BCD.

Loco ὅτι Haschinus scripsit δν, Otto δς, ex cuius
editione forte *Patrolog.* editor in textum recepisse
vr. Langus πρώτον ὅτι πλ. legit. Steph. ἀναπλάσας
forte ex Sibyll. codice hausit aut codices Just. festi-
nantius inspectos male legit; sed hæc lectio non
male se habet; ὅτι est scriptoris alterius dictum ad
verbum in medium afferentis.

l. 36 ὦ om. B (in quo post τεινυν fin. vers.) D;
habet C.

l. 42 χρ. ὑμᾶς BCD.
l. 43 δὲ ante τῆς postea operose interp. B.
Col. 312, l. 4 ἀκμῶνος, sed dein ἀκμονος B; ἀκμονος
bis D ἀκμωνος bis C et in Me in lemmate idem habet.

l. 5 περὶ ταυτοῦ C, περὶ αὐτοῦ BD.
l. 10 in τε post οἶον vr e ex o factum esse.

ib. μόνων BCD.

C l. 41 ὑμᾶς B, ἡμᾶς CD.
Subscr. in B nulla est; C habet : τέλος τοῦ πρὸς
Ἑλληνας παρανετικῆς λόγου τοῦ ἀγίου Ἰουστίνου; le-
gitur in D; τέλος Ἰουστίνου φιλοσόφου καὶ μάρτυρος
λόγος παρανετικῆς πρὸς τοὺς Ἑλληνας.

Perlustratis variantibus codd. lectionibus quibus
videt AB sæpius consentire inter se; sæpius B cum
D convenire. D originem duxit ex codice simili illi,
ex quo Giss. descriptus est. A et cod. Argent. sæ-
pius consentiunt.

LIBER, QUI DE MONARCHIA INSCRIPTUS EST.

Huius libri unum tantum codicem conferre potuimus; qui est C lectoribus iam notus. Is continet a
fol. 241 rect. med. usque ad 247 rect. ant. med. hunc tractatum. Inscriptio rubris litteris exarata hæc est :
Ἰουστίνου (ab hac voce novus versus inc.) φιλοσόφου καὶ μάρτυρος περὶ μοναρχίας. Postea al. pallido atra-
mento eoque viridi in præcedentis lineæ sine addidit : Τοῦ ἀγίου Ἰουστίνου. E regione initii huius libri in
Me in schedula, quæ folio aliis breviori addita est, ab al. man. (Stephani putat Hase) scriptum est : « En
ce livre il faut prendre garde, car ce sont quasi tous carnes » (i. e. carmina).

Col. 312, cap. 1 τὸ κατ' ἀρχὴν C.

Col. 313, l. 1 θρησκίας C.

l. 8 κατ' (f. vers.) αὐτὴν C.

l. 16 τὸ καταρχῆν C.

l. 17 λειτουργίας C, quod recte Otto rescripsit.

l. 26 εἰς τὸ π. male cum κεχρ. iunxit Mar. Mox
αὐτὸ π. = viri, qui auctoritate multum valent, quorum
nomen est in omniū ore, etc. Dein τῆς τῶν
εἰδ. Pottery coniecit, recepit Otto, probavit Kim-
mel, sed pluralis varia genera et diversas species sig-
nificans retinendus esse videtur; si ὡς ante νό-
μον desideraveris, in textum inferas, quod ob ho-
mœoteleuton facile excidere poterat. Quod sequitur
μελογράφων sine causa officendico fuit Ottoni :
varias quas attulit coniecturas melius omisisset sic-
que et hoc loco chartæ pepercisset omissis talibus,
quæ, ne quid gravius dicamus, sat inutilia sunt.

D Lexica et thesauros ubivis et ad fastidium usque
laudare non est eius qui linguæ peritus est.

l. 33 καθ' αὐτὸν plane C, dein λόγων, i. e. *opinionum*
transferre debuit Maranus.

l. 36 τὸν om. C; dein σαυτῶ C; σαυτῶ cod. Arg.,
quod ex C (σ) et E (ε) similitudine eorumque confu-
sione originem traxit; Otto : αὐτῶ.

Col. 316, l. 4 ἀπλατος ὀρηχ' C, qui dein δὲ om.,
sed inter ποτὲ et γνόφος comma adest.

l. 3 νεφέλη τε C.

l. 5 καὶ ὕδ. C.

l. 9 δὲ ὕψ. C.

l. 10 ἐμνήθη C, Me ἐτιμήθη.

l. 14 τ' ἔτευξε C, al. γε sp. ξε superse.

l. 22 cf. Menand. et Philem reliq. ed. Meinek.
pag. 434 et Frag. comicor. Græc. vol. IV, pag. 67
seqq.

Col. 316, l. 26 cf. Theoph. *ad Autolyt.* III, 2; Lactant. *Div. inst.* 1, 7; supra μαρτυρήσει C, al. ap. v sp. ω.

l. 27 Διαθήκαι recte Lobeck. *Aglaoph.* I, p. 440, quod et cod. Argent. et Otto habent.

l. 32 μουσατε C, dein al. sp. ἀληθίνα sp. ἀληθέα et ῥηθέντα sp. φανέντα.

l. 34 εἰς δὲ λόγον . . . κοσμοῖο ἀνακτα et οὔτος δ' ἐξ . . . δακρύοντα, quinque igitur versus, desunt in cod. Argent.

l. 36 ἀτραπτηοῦ C, in quo mox αὐτογενής, scr. τελής sp. γενής al. quæ et αὐτοῦ δ' ὑπο πάντα τελεῖται sp. super. ἐνός. . . τέκταται. Porro τέτυκται recte cod. Argent.

ibid. ult. τὸν διὰ Πάντ. C.

Col. 317, l. 18 cf. Clem. Alex. *Strom.* V, c. 14, p. 722 P. et Euseb. *Præpar. evang.*, XIII, c. 13, p. 684 Vig. coll. Wagneri *Poetar. tragicor. Græc.* frag. III, p. 241.

ib. γὰρ κεῖνος C; ib. αἰώνων C. sp. αἰώνος.

l. 21 τάπηται C, recte.

l. 22 μανῆσα C, qui mox δ' ἐκλείπη.

l. 21 δ' ἑδρωνῶν C, dein οὐδ' ἄρ' ἔτι.

l. 27 μίαν δικαίων γάτεραν τῶν ἀδίκων (Me al. : μίαν δικαίων ἑτεραν δὲ; ib. Me cod., ἀσεβῶν, quod ad ἀδίκ. referas). Ἐλναί τε ἔρον. κἄπειτα, etc. ita C.

l. 28 ἀ προσὰπώλων C.

l. 29 cf. Clem. Alex. et Euseb. l. l., Theodoret. curat. affect. Græc. ser. vi, p. 88 ed. Sylb., p. 240 Grfd. et Meineke Menand., etc., p. 433 seqq., Frag. com. Gr. IV, p. 67.

l. 34 ἔστι C, sed al. v sp.

l. 40 cf. quoque Hartung Euripid. restit. (prostitutus?) vol. II, p. 146.

l. 41 ἄφθον C.

l. 43 λελυθέναι C, ut et Steph.

l. 44 πονηρὸς C.

Col. 320, l. 4 θυριάμασιν, οὐ θυσία, οὐκ ἀναθήμασι cod. Argent., Otto *Apol.* 1, 43 cf.

l. 7 cf. Meineke Menand., etc., p. 307 seqq.

Schol. in Me C: Καὶ τοῦτο Φιλήμονος, σημαίνει δ' ὅτι οὐδενὸς τῶν παρ' ἡμῶν ὁ Θεὸς χρεῖαν ἔχει, εἰ μὴ μόνῃς δικαιοσύνης καὶ σωφροσύνης καὶ τῆς ἐννόμου κοσμιότητος; ἄς ἀρετὰς μᾶλλον χρυσοῦ καὶ ἀργύρου καὶ τῶν πολυτελῶν ἀναθημάτων ὁ Θεὸς προσεταιι καὶ ὡς θυσίας δέχεται. Καὶ τὸν ταύτας μετερχόμενον πάνυ περιφρουρεῖ καὶ παντὸς κακοῦ ῥύεται.

l. 9 δὲ om. C, habet A (i. e. cod. Argent.).

l. 12 εἴτε C, sed superscribendo em., dein πορφυρᾶς Clem. et Euseb.

l. 14 καθιστάναι coniecit Sylb.

l. 21 ἐπιθυμήσης C, in Me schol. μηδὲ βελόνης ὠφιλτατ' ἐπιθυμήσης ποτὲ ἀλλοτρίας.

l. 23 ἔργ. δικ. ἔδεται κούκ C.

l. 24 π. τ' εἶ C.

l. 27 ταῖς om. C.

l. 29 σαυτῷ C, ἐαυτῷ A.

l. 31 Plat. *Tim.* p. 68 D.

ib. τούτων τῶν ἔργων C, qui mox βάσανον om. l. 34 Θεὸς μετὰ πάντα C, qui dein συγκερ. ἱκανῶς ἐπιστ.

l. 37 ἱκανὸς om. C, qui dein εἰς ἀδοίς.

l. 41 cf. Meinek. Men. p. 71, Frag. comic. Gr. IV, p. 127.

l. 42 οὐθείς C.

l. 43 μετὰ γρ. om. C, dein οὐδεὶς corr. Me οὐδ' εἰς οἰκίαν παρεπῶν, etc.; οὐδ' εἰς οἰκίας παρέρπων A. Cf. porro Lob. *Aglaoph.* I, p. 255.

anteponul. cf. Mein. ke Men., p. 87, Frag. com. Gr. IV, p. 140 seq.

Col. 321, l. 6 cf. Meinek. Menand. p. 119, Frag. com. Gr. IV, p. 170.

l. 9. φ. λάθοιμ' C.

l. 12 cf. Meineke l. l. p. 135 et IV, p. 184.

l. 17 ὃ τί ποτ' εἶσι C.

l. 20 ἐκεῖνος C.

l. 26. cf. Hartung. l. l. t. I, p. 41 seqq.

l. 30 οὐδὲν C.

l. 31 πρειχοῖσιν κεις ἀπορ. C, Me al. ἡ ἐλθὼν

*ροχοῖσι (f. ead.).

l. 32 καυθῆσω οὐ θετητῆς . . . γάμων C.

l. 34 πρ. παιδάς ἐκτεχν. C.

l. 35 ἀμέλει . . . γε ἀλλ' ἐπικρατεῖς C.

l. 40 εἰ δ' οὐ plane C.

l. 43 ναὶ οἱ στένοντες ἀδικίας κενώσατε C.

l. 44 προμυθίας πέρας C.

l. 47 μιμούμεθα C.

l. 48 cf. Hartung. l. l. II, p. 562.

l. 49 πολλῶ τεχ. C.

l. 50 cf. Stob. *Floril.* III, p. 269 Gsfrd. et Hart.

l. l. I, p. 396.

l. 51 θεοὶ τε C.

B l. 52 cf. Hartg. l. l. p. 395.

l. 54 λέγει C. M. ὁλέει.

l. 55 μῶρος C.

ult. μη ἐπὶ C.

Col. 324, l. 7 δυσσεβεστέρην C.

l. 8 κρατούμενοι C, ut et A.

l. 9 ὑμᾶς εἴτις — θεοῖς. Εὐχοῖτο καὶ — βλον, τὴ θεῖα πυργούσιν αἰ καχαὶ τε συμφοραὶ C. Si col. Vimar. l. e. Lampsoui interpretationem sequi voveris, 1) ὑμᾶς habebis accusativum absolutum cf. Kuehner Gr. G. § 566; 2) scribes αἰ x. γε συμφοραί. Sed transitus a plurali (ὑμᾶς) ad singularem (εἴτις) nemini este offensionis; πυργούσιν, i. e. vehementer vexant. Quæ aliis h. l. deesse visa sunt, sciens volensque omisit poeta.

l. 13 cf. Clem. Alex. *Strom.* V, 14, p. 728 P et Euseb. *P. E.* XIII, 13, p. 690, Vig. et Meineke l. l. p. 308 seqq. et vol. IV, p. 429.

l. 17 καὶ om. A.

C ib. cf. Meinek. l. l. pag. 3 et impr. pag. 14 et IV, p. 76, Stob. l. l. II, p. 356.

l. 19-20 τὸ δ' εἶθ — χορηγ. verba Justini esse, non Menandri iam Mein. l. l. p. 14 dixit.

l. 21 cf. Meinek. l. l. p. 5 et IV, p. 72.

l. 23 ἔοικεν οἱ σφώτατοι. Καὶ (sp.) ἐν αὐλητροῖσι (— τρίβι corr. Mein.). Ita C, cf. Mein. l. l. pag. 28 et IV, p. 90.

l. 27 cf. Hartg. l. l. II, p. 145.

l. 28 τοῖς C.

l. 29 ἐπραττον . . . τᾶδ' & (fin. vers.) x. ἔχει C, qui in Me al. ita habet εἰδ' εὐσεβῆς ὡν τοῖς εὐσεβηστάτοις ἐς ταυτὸ ἐπραττον, πῶς τὸδ' εὐ καλῶς ἔχει, ὁ ζεὺς ὁ λῴτος (λῴστος et C) μ. ἐνδ. φρ.

l. 31 cf. Hartg. l. l. I, p. 354.

l. 34 λαβεῖν om. C.

l. 35 κἀξομ. A.

l. 36 Est ex Menanippa cf. Hartg. l. l. pag. 114; Valck. *Diat.* p. 37; Athenag. suppl. c. 5.

D l. 37 λόγω· καὶ ζεὺς εἴτε C; dein φύσεος Otto. Col. 525, l. 9 χεῖρονι C, sp. in C ω sp. o et in Me appos. χεῖρονι Steph.

l. 16 θείας C.

l. 17 ἐτι etc.; ἐκ in textu ex con. posuit Otto; sed nos ἐπὶ legendum esse l. l. diximus coll. Kueh. l. l. t. II, p. 259, 5 e d. Sic Dial. c. *Tryph.* c. 1 ἐπ' ἐμὲ C, sed ἐτι em. editores.

l. 22 μηδὲ πιθανομῆνας C, sp. πιθαναίς; sed μη πεπινομῆνας A, recte, qui ideam αὐτοῦ τοῦ αἰδῶς et mox τὸ οὐχ. Dein prorsus retinendum este ἡμᾶς, nam si auctor huius liber ipse ethnicus fuerat, bene ἡμᾶς scripsit.

l. 50 παρῆξομεν C recte.

AD APOLOGIAM I.

Apologiæ unum tantum vidimus contulimusque A codicem, qui est C. Is a fol. 201 rect. statim post init. — 238 vers. circa fin. *Apologiam* quam priorem dicimus exhibet.

Inscr. est ea, quam Maranus exhibet, additur tamen ἀγίου ante Ἰουστ. et loco πρώτη (melius : προτέρα, ut Euseb. *H. E.* xlvii) est δευτέρα. Librarium codicis falsum esse liquet ex Euseb. *H. E.* iv, cap. 8, etc. Editores πρώτη perperam scripserunt; omittere debebant numerum codicem sequentes, qui posteriorem *Apologiam* priore loco omisso numero exhibet. Eusebium, vero l. l. c. 47, errare manifestum est. Ceterum cf. quæ censor prioris Ottonianæ editionis et libri a Semischo de Justino, etc., conscripti in *Annal. theolog. Bonnens.* ab Achterfeldo, Brauno, etc., publicatis dixit.

Col. 328, l. 45 καὶ οὐρα C, ceterum cf. Semisch. l. l. p. 68 seqq.

Col. 329, l. 5 ἐπιρραζ. cf. quæ ad Athenag. suppl. c. 9 ascripserimus.

l. 5 παλ. εἰς, αὐτῶν C, post αὐτῶν adde ex Euseb. ὦν.

l. 14 λέγ. τ. καὶ πρ. est chiasmus, cf. *Dialog.*, cap. 82 fin.

l. 15 si quid mutandum, scribas ετι = adhuc, etiamnunc; sensus : adhuc quidem, quæ est rerum conditio, appellamini. Ceterum post φιλόσοφοι interpungit C omisso commate ante ἀξ.

l. 18 πραγμάτων Me C.

l. 21 μὴ δ' ἀνθρωποπαρεσεία C.

anteq. Maranus saltem ἄλλον δὴ scribere debebat, ἄλλον, ut sæpius, idem est ac ἄλλον τινὰ : possis et κακῶν δὴ coniciere. Sed vulgata fortasse ex 16 cap. fin. defendi potest.

Col. 332, l. 7 μὴ δὲ C ita semper.

l. 14 Mirum, quot negotia hic locus facessiverit interpretibus. 1. credimus ante ἀγνωεῖν excidisse οὐκ, aut νομιζομένων loco νομιζόντων legendum esse, eadem commutatio sæpius, e. c. *Quest. et resp. ad orthod.*, c. 11, invenitur. Κομπάζοντων loco νομιζόντων non addito tamen οὐκ nimis recedit a codd. lectione. 2. αὐτῶν ex τυφλώττοντες dependere affirmant interpretes : quod ut fieri posset, οὐ ante τυφλ. requireretur; αὐτῶν est corruptum, scribendum est eius loco αὐτόθεν jungendum cum ὄφλ., quod significat *indicta causa, sic simpliciter.* 3. ὅπως h. l. non est coniunctio finem indicans, sed transferendum est quo modo : si ὅπως finalem habere volueris coniunctionem, articulum τῆν ante τιμωρ. in μὴ mutabis.

l. 25 ὅσον γε Οἰο recte, ceterum supplendum est ἡμᾶς χρησιμοποιάτους ὑπάρχειν, ita Græcæ linguæ legibus satisfiit.

l. 51 ἐστὶ C.

Col. 335, l. 2 πάντας AB, supra ἐφ' ὧν bonum est cf. Kueh. l. l. tom. II, p. 295, 3 a; ἐξ acute coniecit Thalemannus et post eum Trollopius.

l. 9 τὶ C.

l. 15 παρακροῶνται Thirlb. in add. conii.

Col. 336 lin. 3 κάκειν. ad philosophos, τ. ὄβρ. ad poetas referendum esse vidit Otto.

l. 7 om. sign. interrog. post ἐῖη C.

l. 15 τοὺς οὗ cf. Kueh. l. l. § 481 c; l. 18 αὐτῶ C; lege αὐτῶν, ita recte Thirlb., ut sit sensus : ut olim Socrate, ita nos nunc morte afflictiendos curant.

anteq. cf. Braun. *Annal. theol. Bon.*; fascic. v, p. 91 seqq. (Colon. 1833) et Semisch. l. l. II, 350 seqq.; erravit Moehler, vir summus, *Annal. theol. Tuebing.*, fasc. I, an. 1833, p. 53 seqq.

ib. interpungit. post ταῦτα et στρατὸν C.

Col. 337, l. 7 προλεχθ. repete simpliciter καχοῦρους ex l. 5, ita et Otto. Locus profecto non est difficillimus, sed facillimus.

l. 13 ἐπικατηγ., i. e. quod crimini verlitur, datur.

l. 17 φάνηται recte Syllb.

l. 36 κάν (= καὶ ἐν) τοῖς recte Davis et Otto; γινουμ. sc. αὐτῶν, i. e. τῶν ἀδικῶν.

ult. ἤδε ἢ πλ. C.

Col. 340, l. 4 τιμωμένους ἀνθρ. C.

l. 11 verte : ad quæ eam, quam tractant, materiam disponunt, etc.

anteq. τὴν ἀρχὴν — e in principio » Lang., Ritter, Otto.

Col. 341, l. 12 linguæ Græcæ imperiti loco ἄπερ esse ἀπερ legendum coniecerunt multi, tu cf. Kueh.

l. l. § 784 A, 2 β p. 504, tom. II.

l. 19 cf. Semisch. l. l. II, p. 447, 3.

l. 20 ἀνθρώπινον C, Me ἀνθρώπειον.

l. 30 ἀβρώγαλ C.

Col. 344, l. 1 καὶ ὄμεις plane C.

l. 18 οὐ plane C, in cuius Me ascriptum est ὦ = ὦραϊον ad sententiam antecedentem : de superlativo βασιλ. cf. Otto Herman. ad Viger., p. 717 seq. ed. IV.

B Col. 345, l. 6 γενήσεσθαι conii. Otto in add., sed cf. Kueh. l. l., 445, Anmerk. 2.

l. 21 προσφερόμενα recte de cibo potuque qui sumuntur explicat Hößlingio præeunte Otto; de missæ sacrificio et Eucharistia hic non agit Just.

Col. 348, l. 2 αὐτοῦ = ipsius = αὐτοῦ τούτου, de quo loquimur.

l. 7 τῶν ἀπ. Otto conii.; ceterum cf. Semisch. l. l. II, p. 128.

l. 14 συνεῖναι C recte, qui l. 17 αὐτῶν.

l. 20 cf. Sem. l. l. II, p. 258 n. 4 et l. 21 l. l., p. 191 seq.

l. 24 ε χρήμ. quæ moveri possunt, κτήμ., quæ moveri nequeunt, cf. Clem. Alex. *Quis div. salu.*, c. 14 » Braun.

l. 28 εἶθι καὶ (= e etiam » Sylb.) ἐστίας C.

l. 32 οὐ... β. = ii, qui, etc., mala igitur Mar. conjectura est.

Col. 349, l. 17 εὐνοῦχησαν C.

l. 19 διγαμίας ε = secundas nuptias post divortia contractas nec ex iuris civilis legibus vetitas » Thirlb., Ritter, Otto.

l. 27 cf. Sem. l. l. II, p. 432.

anteq. cf. Credneri symbola, etc., tom. I, p. 224, not. 1.

Col. 352, l. 2 καὶ δικαίους. Καὶ Mh, etc., ita legendum esse l. l. p. 455 demonstravimus.

l. 44 δ γὰρ καὶ bene se habet, i. e. quod enim etiam; dein τῶν παρ' ἡ γεγεννημένων = qui in nostrum cætum recepti sunt, qui nostram fidem amplexi sunt.

Col. 356, l. 6 cf. Plat. *Phæd.*, p. 107 B.

l. 10 καὶ αὶ διαφθῶρων παιδῶν C, sed Me οἷμαι, αὶ διὰ ἀδιαφθῶρων παιδῶν θέλει; ceterum cf. Socrat. *Hist. eccl.* III, 13. Supra νεκρ. μεν γὰρ. C.

l. 29 cf. Sem. l. l. II, p. 159.

Col. 357, l. 7 ἀναλυθέντα et in Me C.

Col. 360, l. 4 γεγεννησθαι plane C, quod et Thirlb.

D coniecit.

l. 16 ἐφ' plane C, dormitaverunt, qui ὧφ' in C legerunt.

l. 18 τοὺς ὁμοίως recte Otto.

l. 20 ἀποθανίζεσθαι (sp. al. e sp. αὶ) ἀξιοῦντες, καὶ ita C; Thirlb. οὓς ante αὐτὸ inserendum esse vidit.

ult. εἶναι καλὸν conii. Otto.

Col. 361, l. 3 γαννυμ. C ita et infra.

l. 10 τοὺς ἀδικούς conii. Bill.

l. 16 γεγεννησθαι C.

Col. 364, l. 4 ταῦτα Οἰο.

l. 7 retractavit Ritterus sententiam, quæ ad h. l. ab editore *Patrol.* ex Ottonis edit. allata est, in *Annal. theol. Bonn.*, fascicul. xx, p. 205-209.

l. 18 emendandum esse. γένους. Καὶ (sc. ὅτι) πλιν... τινες διὰ τοὺς πρ. x. δαίμονας τῶν π. (hic genitivus dependet a τινες)... εἴπ., δ μ. ἐφ.

(sc. οί πρ. x. δαίμονες) etc., l. 1. diximus.
 Col. 366, not. 30 καὶ οὐ λόρην, etc., Me C.
 Col. 368, l. 4 προεβάλλοντο C.
 De Simone mago cf. et præclarum librum, quem de Samaritanis, etc., edidit Josephus Grimm (Monachi 1854) p. 148 seqq. Nos de eo olim pluribus agemus in prolegem. ad homil. Clement.
 l. 17 ἐκείνον καὶ πρ. C.
 l. 19 ὅπ' αὐτοῦ C.
 antep. Μαρκίονα C.]
 Col. 369, l. 8 ἐν τοῖς φ. Otto, quo fortasse non opus est quamquam τῶν αὐτῶν τοῖς φιλ. δογ. clarius scripsisset Justinus. Pro ἐπικατηγορούμενον habet ἐπιχαλούμενον rectius Eusebius idque in textu posuit Otto. Similia leguntur *Dialog. c. Tryph.*, c. 35.
 Col. 372, l. 5 τῆς ὑμετέρας C.
 l. 11 θεῶ hic fin. vers. in C.
 l. 34 τούτων ad homines refert Otto.
 Col. 373, cf. l. 9. Cuiacius ad Justin. Novell. 142 et Redepenning. Origen. 1, p. 203 seqq.
 l. 14 cf. Semisch l. l. ii, p. 107, n. 4.
 l. 18 emenda: ἀντιειδηθῆ.
 Col. 376 l. 25 συνίλασι C.
 Col. 377, l. 21 cf. Credneri *Symbola*, etc., ii, p. 52 seqq.
 l. 29 Μωϋσέος C.
 Col. 380, l. 28 θεῶν. Καὶ Ἰῶδς, ὁ Λόγος ἐστίν. C; θεῶν Ἰῶδς καὶ ὁ λ. ε. coniecit Corie ad Luc. *Phars.* iv, 721.
 Col. 381, l. 8 ὅπ. δὲ hic. finis ultimi versus folii recti.
 l. 27 γεννης. C; γεννης. ex Add. Marani vr. editor *Patrol.* tacite emendasse; Maranus l. l. et γεννηθησόμενον coniecit. Ad seqq. cf. Semisch. l. l. ii, p. 309 seqq.
 Col. 384, l. 6 cf. interp. ad Luc. ii, 2, Credneri *Symbol.* i, p. 229 seqq. Pluribus olim de his diceamus in commentariis ad l. l. Evang. Lucæ et ad Eusebii *Chronicon*, simulque in commentariis ad Eusebii *Chronicon* quomodo tota chronologia constituenda sit uberius et firmissimis argumentis ostendemus.
 l. 22 δι' ἐτέρου, etc.; in M super. C schol. δὲδ (ita semper C) καὶ τοῦτο.
 Col. 385, l. 18 οὐδὲ παραγ. recte Thirlb.
 Col. 388 l. 36 γλώσσα ὄμ. C, cf. Valcken. ad Eurip. Hippolyt. 594.
 l. 39 cf. Tertull. *De cor. milit.*, c. 11.
 Col. 389, l. 38 tu emendabis xená; vescantur glandibus Cerere inventa, quibus lubet.
 Col. 392, ult. Quid differant τιμωρία et κόλασις, docet Borneman ad Xenoph. *Cyropæd.*, 1, 2, 7.
 Col. 396, l. 14 cf. Clausen *Apolog. eccles. Christ. ante Theod.*, p. 137 seqq.
 l. 30 cf. Sem. l. l. ii, p. 122, n. 2.
 l. 42 lege cum Thirlb. ἀνάγειν.
 Col. 397, l. 27 ἐπικλώσιν et C in Me.
 l. 29 cf. Sem. l. l. ii, p. 127.
 Col. 401, l. 3 ἀπιθούντα C.
 l. 8 παραρηῆσθαι = male tractare, contemnere, etc.
 l. 30 ἀπὸ (fin. vers.) ἀνθρ. C.
 Col. 404, l. 19 ὅτι = quod attinet ad id quod, etc.; Marani interpunctio est in C.
 l. 25 ὄωτε C.
 antepen. ἀπιστεῖται C.
 Col. 409, l. 4 cf. Lactant. *Instill. div.* ii, 14; Sem. l. l. ii, p. 381 seqq., not. 3.
 l. 11 ὡ ἀπόκειται Me C, δ ἀπόκειται textus C.
 l. 20 Μωϋσέος C.
 l. 29 ἐξ ἀνθρώπων Otto.
 Col. 412, l. 20 ἀνθρώπινον Me C.
 l. 29 δηλοῖ (spatium vacuum quatuor quinqueve litterarum) λλωμεν, in Me viç; ascriptum est.

A Emendatio simplicissima est τὰ τῶν βηξίλων τε καὶ, etc., ita codicis spatium lectionique satisfactum et sensui optime consultum erit.
 l. 32 καὶ τῶν (typogr. errore ex hac editioe excidit) παρ', etc., cf. Lipsium *De cruce*, i, c. 9, not. (Oper. omn. tom. III) ε. . . . Ergo hoc Justinus exprobrat: Vos (inquit) cruces colitis, cum imperatorum et quidem divorum imagines proponitis in hastis et vexillis. . . quid nisi in crucibus. Nam ea illis figura est. Idem ibid. add. Euseb. *De vit. Const.* ii, 16. Lipsium et Otto adducit. Errarunt reliqui interpretes et Sem. l. l. ii, p. 214.
 Col. 413, l. 3 lege ἀπιστήτε, ut et Otto.
 l. 19 κατέπληξεν Me C.
 l. 33 οὐ ante μισοῦμ. sp. C.
 Col. 416, l. 13 δημ. τῶν π. Otto.
 Col. 417, l. 10 Ἰσραηλίται C.
 l. 13 λεγομένην C.
 penult. cf. Sem. l. l. ii, p. 176, n. 2.
B Col. 420, l. 2 θάνατον, οὕτως παρέδωκεν ἀναγωγῆς Πλάτων καὶ μή, etc., ita C. Supra δ non male interpos. Thirlb. auctore Otto.
 l. 23 ἀνθρωπίνῃ Me C.
 l. 29 ὄφ' plane C.
 l. 31 νηστεύοντας C.
 l. 36 τῷ sp. C.
 l. 42 ἀπαξ γενομένου C, Me ἑπαξ γεννηθέντας.
 Col. 421, l. 9 γεγεννημέθα C; porro ἀγνωστῆς absolute positam esse vidit Otto, qui et τὴν πρ. γένεσιν cum γεγεννημ. iungendum esse (cf. Kueh. l. l. 547, 1; Otto affert τὴν αἰων. σωτηρ. σωθ. ex cap. 65) cum quo et κατ' ἀναγ. copulandum est, commonstravit. Dele igitur interp., quæ et in C est, ante κατ' ἀν.
 l. 14 Melius interpunctione post ὕδατι deleta interpungit post τὸν Otto.
 l. 21 cf. Sem. l. l. ii, p. 428, n. 6: dein perperam φωρίζον μὲν conii. Abresch. *Paraphr. et annot C in Ep. ad Hebr.*, p. 380.
 l. 29 τοῦς sp. C, qui l. 31 κνίσας.
 l. 34 τοῖς αὐτοῖς (sc. dæmonibus) Grabeus rectissime.
 l. 39 ἀρραβιχῆ C.
 Col. 424, l. 11 ἐλέγχον C.
 l. 36 ἀσωμάτω est in C, sed aut superior v pars erasa, quo facto i supererat, aut locus membri male habitus est, ut sæpius.
 Col. 425, l. 18 ὅς λόγος καὶ πρ. Otto; malimὸς δς καὶ λόγ. καὶ πρ. scribere.
 Col. 428, l. 32 seq. Tales locos nemo nisi Pontificius sit i. e. filius eius fidei, quæ in una catholica Ecclesia integra semper servatur, cuique patres ad unum omnes firmissime addicti erant, intelligere potest. Recte Maranus locum explicuit. Ceterum cf. Sem. l. l. ii, p. 456 seqq.
 Col. 429, l. 7 ποιεῖται, sed at transiit ε sp. C
 l. 9 τὸ εἶμα C.
D l. 11 Μίθρα cf. ad col. 640, l. 17.
 l. 18 προσπερ. cf. ad col. 345, l. 21.
 Fol. 238 vers. circ. fin. — 239 rect. med. in C legitur Adriani epistola pro Christianis.
 Col. 432, l. 30 οἱ ἐπαρχεῖται C.
 Fol. 239 rect. med. — 239 vers. fin. in C legitur Anton. ep. ad com. As.
 Col. 433, l. 11 δημαρ. ἐξουσ. ὑπατος πῶ. πατ. πατρ. τὸ κα.
 l. 22 εἶπερ C.
 pen. παραβάλλοντες C.
 Fol. 239 vers. fin. — Fol. 241 rect. ante med. in C legitur epistola Marci imperatoris ad senatum, etc.
 Col. 436, l. 24 καὶ σπαθῶν C.
 Col. 440, l. 8 τοῦτοῖς C, ut Steph.

AD APOLOGIAM II.

Alteram quæ vocatur *Apologiam* a fol. 493 rect. ante med. — 201 rect. statim post init. exhibet C.

Insc. τ. αὐτοῦ ἁγίου Ἰουστ. φιλοσόφου καὶ μάρ- A τυρος ἀπολογία ὑπὲρ etc.

Col. 441, l. 25 si quid mutandum, χθὲς δὴ scribere præstat.

Col. 444, l. 4 post ὀρθῆσαι: in sine versus spatium vacuum ad summum trium litterarum, dein sequitur spatium vacuum unius versus.

l. 10 ἔγνω αὐτῇ (Me. ἔγνωσαν οὗτοι), παθήματος, etc., intermedia usque ad col. 445 antepenult. desunt in C.

l. 11 τὰ διδάγ. ita Otto.

Col. 445, l. 30 « Τίς ἡ αἰτία. Tres iidem codices τὴν αἰτία » Marani nota ad h. l.; excidit ex hac ed. Ceterum miramur interpretes, qui Justinum ἀνακολούθως scribentem corrigendum sibi sumpserunt. Tu restitue igitur τὴν ἡ αἰτία τοῦ μήτε, etc. Sententia ita est finita, quasi διὰ τὴν in initio scriptum esset. Ceterum post ἐκολάσω comma est in C.

Col. 448, l. 12 ξύλω cf. Wilke *Clav. N. T.* II, p. 82.

l. 15 ἡ κὰν ὑπὸ ita plane C.

Col. 449, l. 5 πολὺ C, qui l. 7 ἡ εἰ ἐντυχὼν τὸ ἐν αὐτοῖς μεγαλείῳ ἡ συνελς, πρὸς etc.

l. 11 προταθέντα C.

l. 19 τῶν ἡμ. om. C.

l. 23 μὴ δὲ τὸ C.

l. 25 scribe προσεμένῳ vel προθεμένῳ; cf. huius ed. Col. 1249, not. 1. Marani.

Col. 452, l. 29 ἀνθρώπιον C.

Col. 453, l. 13 cf. Sem. l. I, I., p. 278 seqq.

l. 14 ἔκωσ. καὶ ἔκτ. C, sed cor. ipse.

l. 25 ὡς καὶ νῦν con. Otto.

Col. 456, l. 8 accedimus ad locum difficilem. Qui si corruptus non est, hoc tantum modo explicari potest: ὁ (sc. τὸ σπ. τῶν χρ.) γινώσκει (sc. ὁ Θεός), ὅτι (sc. τὸ σπέρμα etc.) ἐν τῇ φύσει (= τῷ κόσμῳ) αἰτιὸν ἔστι (sc. τοῦ αὐτῶν... i. e. τὸν Θεόν)... μὴ ποιῆσαι τ. συγγ. κ. κατάλ. τ. π. κόσμου. Sed quovis pignore contendamus, locum esse corruptum et emendandum esse ὅτι τὸ λατικόν aut τὸ διακτων C ἔστιν id quod conservat, l'élément conservateur.

Magnam a nobis inibit gratiam, qui nobis meliora attulerit. Ceterum miramur quod qui Ottonem a nobis eum iure et leniter vituperantibus defendere frustra conati sunt, huiuscemodi locos non sumpsisse sibi explicandos et emendandos, sed quod in futilibus, in quibus et ipsis erraverunt, hæerere voluerunt. Quod eo magis mirandum est, cum ita locuti sint, quasi plura possent proferre, quæ tamen non protulerunt, quamquam occasio id præstandi tam bona erat. Ceterum cf. Sem. l. I, II, p. 475, n. 2.

Col. 457, l. 3 τε τῶν μερῶν καὶ διὰ τοῦ C.

Col. 460, l. 6 βραχύτεος C, Me. βραχέσι λόγος.

l. 28 cf. Sem. l. I, II, p. 410, n. 2.

Col. 461, l. 2 seq. φαύλους· καλ... πολιτείας· καὶ ὄμ... ποιητάς, παρ. ita interp. C.

l. 10 ἐπέστη ex Sylburg. com. Goetz. et Otto.

l. 13 ἐν παντί = in quovis, ut et Otto vidit.

l. 20 λόγου κατασκευή recte Pearsonus, Braun, Otto, etc.

l. 25 ξενοφώτειον C, ξενοφωντειον Thirlb., Ouo.

l. 40 πετυσμένα Me. C.

Col. 464, l. 4 καὶ τῶν ἀνθρ. τῶν Otto.

l. 5 ἔρ (hic aut rasura unius litteræ aut locus male habitus membr.) ασαν C.

l. 7 ὅπολ. δεῖ· π., etc., ita C, qui dein τοῦ καὶ τοῦ φ.

Col. 465, l. 24 δόξης· χρ. C.

l. 32 ἀπωτων C, ut Steph., ceter. cf. Davis ad Cic. *De nat. deor.* I, 4. et Hesych. in v. ἀποπτος, qui expl. = ἀσφαλής, βέβαιος et recte quidem.

Col. 468, l. 12 οἱ παρὰ (fin. ultimi vers. fol. recti) C, Me. ἡ παρ (abscissus hic est margo.)

l. 14 εἰς τ. γ. τ. ἀνθρ. ταῦτα induxit Otto.

l. 20 ὡς ἐκ τοῦ, induxit. Otto.

Col. 469, l. 4 ὀργαστικὸς corruptum est. Conieci- cimus l. I. ὀργαστικῶς legendum esse.

l. 7 ἡμᾶς C; ceterum cf. Vales. ad Euseb. *H. E.* IV, 17. Ad sentent. cf. *Apol.* I, c. 8 et Tertull. *ad Scapul.*, c. 1.

AD DIALOGUM CUM TRYPHONE JUDÆO.

Hunc Justinii librum a fol. 50 rect. med., usque ad 193 rect. stat. p. init. C exhibet. Singulorum quæ- stiones et responsiones fere semper spatio aliquo separantur et in Me cui singula attribuenda sint, nomine eius indicatur.

Inscr. τ. ἁγ. Ἰουστ. φιλοσόφου καὶ μάρτυρος πρ. Τρ. Ἰουδ. διάλογος. Ceterum cf. l. I. quem iam supra nominavimus censorem edit. Otton. primæ et libri a Semischo de Justino, etc., conscripti.

Col. 476, l. 2 ἠγύμεθα C, sed Me ev solum sine accentu exhibet quod ad primam verbi illius syllabam haud dubie referendum est.

l. 6 φοβουμένους καὶ ἐλπίζοντας ita Me C.

l. 7 ταῦτα C.

l. 8 καὶ ὁ plane C.

l. 28 ἐγεννήθη C, emend. vr. in hac ed. ex Marani Add.

Col. 477, l. 29 ἡ C, at Mi ἡ.

l. 38 ἡρει C.

Col. 480, l. 1 cf. Sem. l. I, I., p. 15 seqq.

Col. 481, l. 21 neque ante nec post ὁμοίως interp. C, qui post ἔχει sign. interrog. posuit. Porro idem verba ἐπιστήμη τις... γνώων Justino, verba ἔπειτα... ἐπίγνωσιν seni attribuit.

Col. 484, l. 9 γρστ Otto.

l. 27 οὐ C, sed al. x add.

l. 31 et l. 36 loco sig. interrog. posuit punct. Ouo.

Col. 485, l. 8 παν (ανet partim pin ras. serm.) porro τα sper., sed et ibi ad α adest rasura, quæ tamen

rasura inferioris partis accentus esse vr.

l. 39 ἀγάννητος... λέγεις; seni omnia tribuit C.

Col. 488, l. 12 οὐ· ἐπ. C; supra post ἄθαν. punctum pos. Otto.

l. 18 φανεῖσθαι, οὐκ (x partim in rasura vel loco male habitato serm., sp. P. οὐ μὴ); post οὐκ spatium vacuum saltem duarum litterarum. In Me legi- nus hoc

τὸ γὰρ
οὐ μὴ ἀποθνήσκουσιν
ἔτι, ἔξω τῆς ὀρθῆς
τοῦ λόγου συντάξεως.

Textus codicis ἀποθνήσκουσι habet.

l. 26 ὅσα γὰρ seqq. seni tribuit C.

l. 33 ἀνάπλω sine iota subs. C.

Col. 489, l. 8 εἶτα, etc. Justino tribuit C. Porro

l. I. iam emendavimus αἰτιον. *Ei μὴ* (= nisi forte) etc. Cf. Kueh. l. I, II, p. 561 n. 6.

Col. 492; l. 27 cf. Sem. l. I, II, p. 201, n. 4.

l. 33 περί (fin. vers.) δέξασθαι ita plane C. Porro deest apodosis huius sententiæ, post τύραννος potes supplere δέξει λόγον vel simile quid.

Col. 497, l. 13 Μωσείως C ut semper fere.

l. 17 νοὺν δὲ ἀνέγνω γὰρ ὧ τρ. ita recte C. cf. Kueh. l. I, II, p. 454, n. 5.

Col. 500, l. 9 παρά C, Me περί.
 l. 20 δὰδ ita semper C.
 l. 29 ἡ καρδία χέραγεν ἱερ., καὶ C.
 l. 42 τῷ βαπτίσματι Me C.
 ult. γὰρ δὴ γε C.
 Col. 502, l. 27 ὡς παιδιὸν plane C, Me ὡς πεδιόν.
 Col. 504, nota 28 in Me in C μὴ post σφίγγον non adest; C neque ante nec post πῆξον interp.
 Col. 505, l. 12 πιστά· ἰδοὺ μαρτύριον (fin. versus) αὐτὸν ἔθν. ita plane C.
 l. 30 ἀποστραφῆ C.
 antep. καὶ ante εἰρημ. vr erasim in C.
 Col. 508, l. 16 νηστεύετε ἕως σήμερον, ἀν. C.
 l. 28 καὶ ἀπὸ . . . ὑπερὸ (fin. vers.) ψει; Me e regione illorum verborum unius versus in C est πένητα.
 Col. 509, l. 1 Μωυσέος C.
 Col. 512, ult. κακοῖς C.
 Col. 513, l. 3 ἄθεον χρ. πεφ., καταλέγοντες (fin. vers) ταῦτα C.
 nota 57 οὐκ εἰσῆλθετε etc., ita C.
 Col. 516, l. 15 ἀρρήτων. Θανάτου καὶ τιμωριῶν εὐχ. ita C.
 l. 22 τοῦτο, etc., omnia Just. tribuit C.
 Col. 517, l. 32 ὅπερ ἐστὶν ἐκριμαίον, διὰ Μωυσέος (ita et supra) ἀν. C.
 Col. 520, l. 4 ἐδεῶκε· ἀλλ' . . . ἐσθίωμεν, οὕτω . . . φατέ, οὐχ ita C.
 l. 8 βιβρώσκεισθε, recte; cf. Kuehner l. 1. p. 480, n. 5, a, quem si legissent, profecto mihi non oblocuti essent non valde felices Ottonis defensores. Qui si porro ipsius Ottonis commentarios probe perspectos habuissent, quam negligens scriptor fuerit Justinus non ignorassent. His si denique ea, quæ ut alios possis docere seitu prorsus necessaria sunt, in promptu fuissent, Ottoni non tribuissent, quæ Sylburgius e suo penu depromperat.
 l. 27 αὐτα: C, sed αὐταῖ emend. esse et Otto in Add. vidit.
 Col. 521, l. 4 αὐτῶν (fin. vers.). Καὶ C.
 l. 15 ὅπως ἀφανίσω πᾶν διανοίγον μῆτραν, ita Me C, cuius textus eum Marano concordat.
 l. 26 οὐκ ἔχον φέγγος αὐτῆς C, cuius Me οὐκ ἔχον φέγγος αὐτοῖς.
 Col. 524, l. 32 συναγάγεται: C, qui l. 40 χειμάρρους.
 ult. δρυμοῦ tantum Me C.
 Col. 525, l. 18 οἱ ἐπιλ. C.
 l. 25 ὅπως καὶ (καὶ sp.) x. C.
 l. 32 Μωσέως C.
 Col. 528, l. 2 Μωυσέος C.
 l. 24 ὅτι plane C.
 l. 27 Quod clamo Maran.; ὁ βῶω conii., Otto.
 Col. 529, l. 7 λέγων recte, nam πρὸς τὸ πρόσωπον ἀποτείνεται ὁ λόγος.
 l. 13 ἐπέγνω plane C.
 l. 23 τὰ ἔργα σου, ποιήσῃ τοῖς μετανοοῦσιν C.
 Col. 532, l. 4 οὐ τοῦτο φημί· ἀλλ' ita plane C.
 l. 50 ληνοῦ πλήρης C.
 Col. 533, l. 12 cf. Kueh. l. I. II, p. 41, Anmerk.; supra l. 9 Μωυσέος C.
 l. 21 scribe συνίων, aut συνιών, a Marani partibus stat C.
 l. 25 τὴν ἀρχὴν (= principio.) Langius.
 l. 42 fuit, cum ἐναρτίζεν nobis in mentem venerit; περιτέμνεσθαι post ἐνέργειν in textu positum vult Otto quod fortasse simplicius est.
 Col. 536, l. 2 possis et καὶ ὁ μοι, οὐ τ. π. conii-cere; sed præplacet. Thirlb. coniectura.
 l. 18 καλή· καλή ita C.
 l. 25 post θέλει punctum posuit Otto.
 Col. 537, l. 30 αὐτῶν C.
 ult. Μωυσέος C.
 Col. 544, l. 41 καὶ καιρὸν C.
 l. 45 om. interp. post ἔλεγον C.
 l. 45 coniectavimus aliquando ἔστε κατὰ τό; sed præstat Thirl. lectio.

A nota 56 nihil aliud quam ἀθετήσω Me C.
 Col. 545, l. 24 αὐταῖ recte Thirlb.
 Col. 548, l. 4 Σαλομῶνα C.
 l. 6 ὁ νόμος C, qui l. 8 Μωυσέος et l. 11 Σαλομῶν.
 l. 37 ἀρράβων et l. 45 ἀρραβίας C.
 Col. 549, l. 7 Σολομών C, in quo οἶκος est in fine versus; adde post οἶκος, ut et Otto fecit, ὁ ἐν.
 l. 15 emendandum esse ex l. Reg. xi, 5 . . . διὰ γυναικῶν Σιδωνίας εἰδῶλ. l. l. iam diximus.
 nota 47 ἀλλὰ τὰ ἀπὸ ita Me C.
 l. 37 cf. Homil. Clement. xvi, c. 21.
 Col. 552, l. 5 προσελθόντες mallet Thirlb.; dein ἐφ' ἡμῶν = nostris temporibus Pearson.; ὀνομαζόμενοι vel καλούμενοι addendum aut suppleendum vr Ottoni. Quid multa? Nobis, vr emendandum esse προσελθόντες· καλούμενοι εἰσι.
 l. 18 μαρξιανοὶ = discipuli Marci; cf. Iren. I, 15; Euseb. Hist. eccl. IV, c. 44, etc.; van Gilse disputat. De fragment. Murat., Amstelod., 1852, p. 49.
 l. 19 βασιλιδιανὸν et mox σατορνηλιανὸν C.
 B Col. 553, l. 24 Σαλομῶνα C, ut fere semper.
 l. 45 Σαλομῶν, ἀποδέδεικται· ἀλλ' . . . Χριστός· δε C.
 Col. 556, l. 26 Μωυσέος C, ut sæpius.
 l. 35 ἐποίησας extra versum in C.
 l. 37 Μωσῆς C.
 l. 45 x. τὸν θ. C.
 Col. 557, l. 18 γινόμενοι C.
 Col. 564, ult. περιετέμνημεν C.
 Col. 565, l. 17 αὐτοῦ τοῦ π. C:
 l. 18 διὰ τοῦτο l. Otto.
 Col. 568, l. 43 Σαμαρίας C, sed sup. i sp. ai.
 Col. 569, l. γεγένηται C, sed mox γεγεννημένος; emendes igitur ex hoc illud.
 Col. 572, l. 3 ἐφη· οὕτως εἶπε x. ὁ Θεός. Καὶ C.
 l. 26 Μωσέως et sic mox bis C, qui l. 33 τ. interp. postea et οὐς sp., ut sit τοῦς.
 Col. 573, l. 11 συνώσων absolute positum est.
 l. 12 Μωσέως C, et sic l. 33 et 46; at l. 19 Μωυσέος.
 l. 21 ἔτι C.
 l. 26 οὐν ἀδυν. C.
 l. 33 P. ἐν οὐσίᾳ Me C.
 l. 37 Ρεβέκα C, qui mox Ραχηλ C.
 Col. 576, l. 1 καγὼ Mi C.
 ib. περιετέμνητο C, at Me περιετέμετο.
 l. 5 Μωυσέος C, qui l. 14 Μωσέως.
 l. 8 τῆς sp. C.
 l. 23 comma post ὁμῶν est in C, om. Maranus. Emendavimus l. l. ὁμῶν. Οὐδὲν μικρῶν, etc.
 l. 39 cf. libr. a Schliemanno de pseudo-Clementinis libris, etc., conscr., p. 553 seqq.
 l. 48 λέγω δέ Otto.
 Col. 577, l. 2 Otto c. 68 εἰ μήτι τοῦτο, etc., cf. iubet.
 l. 7 Μωσέως C et sic infra.
 l. 11 βούλονται C.
 l. 22 cf. Schliem. l. I. 554, n. 1.
 D l. 30 οὐδ' ὄλωσ' emendavimus l. l.
 l. 35 lege cum Ottonē τοῦς ἐπ' αὐτῶν, etc., quod ad reliqua attinet a Sylburg. partibus standum est.
 Col. 580, l. 10 ποτε = tandem.
 l. 15 ἔξ ἀνθρώπων Otto. Ad seqq. cf. Sem. l. I. II, p. 71.
 l. 27 παρθένο· ἀλλὰ . . . ἔστα· ἐὰν δέ etc., C.
 Col. 581, l. 1 τοῦ ὑμετέρου γ. C, ut iam Bullus voluit et alii; rescribatur igitur.
 l. 4 ταῦτα μοι ita C.
 Col. 584, l. 33 ἐξ ἀδελφῆς C.
 l. 37 ἐνεσχῆσαι plane C.
 antep. Μωσέα et Μωσεί· C.
 Col. 585, l. 24 ἀπόκρινε C et ita Maran., quod tacite Ed. Patrol. ex Sylb. coniectura mutavisse videtur.
 Col. 588, l. 33 ἱκανός C.
 l. 41 εἰσέτι loco οὐκέτι conii. Otto, cui verba δηλον . . . Χριστῶν glossam olent.
 Col. 589, l. 7 εἴρηκεν, syll. εν in rasura vel lo-

- l. 23 σοι. Ὅτε ... ἔθνη, ὡς ... ἀδάμ. ἔστ. c; ... σοι. A
 ὅτε ... ἔθνη, ... ἀδάμ, ἔστ. Thirlb. et Otto.
 Col. 780, l. 32 simpliciter ante ὅτι repetit ὁμολο-
 γήσετε.
 Col. 781, l. 10 Μωυσαῖος C, qui dein het in marg.
 ὁ τοιοῦτος ἐστίν (hic comma C).
 l. 24 φ. ποιεί (sc. Deus) Otto.
 l. 41 δύναντα cf. Lexica i. v. Schol. in marg. C:
 Σημειῶσαι ὅπερ λέγει οὗτος περὶ τοῦ ἡλίου ὅτι τρια-
 κοντα ἐξ ὥρας ἵστατο.
 l. 44 τῶν εἶναι = pro præsenti temporis condi-
 tione cf. Kueh. l. 1. § 652, 2.
 Col. 784, l. 10 πραξάντων sc. τῶν π. ἀζ. πολεμίων.
 l. 17 cf. Ep. ad Hebr. 1, 5.
 l. 24 ὁρωμένων, κατὰ καιροῦς ἐλέγχεσθε καὶ διὰ
 τῶν πρ. C.
 Col. 788, l. 51 infra c. 136 cum lxx Just. ἐξ-
 ἄξω, quod præstat.
 Col. 789, l. 41 διότι Otto.
 Col. 792, l. ult. ἐνηχῶς con.; Otto.
 Col. 793, l. 5 ἐρρήθη C, sed marg. ἐρρέθη.
 l. 14 τέκνων αὐτῶν C.
 l. 27 Μωσῆς C.
 l. 29 emendavimus l. l. τῆ γῆ. τι γὰρ; πᾶσα, etc.

- ult. εἶναι con. Syllb.
 Col. 796, l. 2 et 5 σθθ C, at l. 7 σθμ.
 l. 16 ὁ υἱὸς αὐτοῦ C.
 l. 29 Delendum esse comma post παρεγ. et verba
 εἰς ... καλῶν cum παρεγ. iungenda esse l. l. iam dixi-
 mus. Coll. Evang. Matth. iii, 1. Quod si cui asyndeton
 nimis fuerit offensioni, scribat τὴν τ' εἰς.
 l. 42 λάφθ' ὄντας ... πάντας, ὁμοίως C; Otto
 rectius deletit et post λάφ. et post π. interp.
 Col. 797, l. 15 παυθήσεται Apol. 1, c. 52.
 l. 23 αἰτία C, non habet iota subscr., quod al. m.
 quin nunquam oni.
 l. 29 ὁμῶν Thirlb. et Otto.
 Col. 800, l. 2 γινώσκουσιν modorum variatio
 l. 8 ἀλλ' ὅτε τοιαῦτα ἔπραξε καὶ οὕτως ἐκλαυσεν
 ὁ μέγας οὗτος βασιλεὺς. Ἦν ἂν κάλλιον marg. C al.
 m. ejusdem seculi.
 l. 21 μᾶλλον ἂν plane C.
 l. 22 πράττειν, ut et c. 68 πειράσομαι πράττειν,
 loco πράξειν scripsit Otto, at cf. Kueh. l. l. § 445,
 Anmerk. 2.
 l. 33 πλοῦν ποιῆσθαι Otto.
 Subscriptio in C: :: τέλος τοῦ πρὸς τρύφωνα Ιου-
 δαίου διαλόγου τοῦ ἀγίου Ιουστίνου.

AD TATIANI ORATIONEM AD GRÆCOS.

Accedamus iam ad proferenda, quæ ad præclarum Tatiani librum, de quo et ipso et de cuius auctore lege præclarum commentationem Daniel Hallis Saxon. 1837 editam emendam et explicandum neces-
 saria et utilia sunt. De quo scriptore non male meritis est J. C. Th. Otto, qui novam editionem libri ab
 illo conscripti Ienæ 1851 emittendam curavit. Cuius hæc est inscriptio: *Tatiani oratio ad Græcos. Ad
 optimos libros mss. partim denuo collatos recensuit, scholiis Parisinis (i. e. codicis Parisini) nunc primum
 integris ornavit prælegomenis adnotatione versione instruxit indices adiecit f. C. Th. Otto, etc.* De hoc
 sexto c corporis apologetarum sæculi secundi volumine quid sentiendum sit, paucis explicuimus in
Theol. ann. Vienn., vol. VI, fasc. III, a pag. 464-469.

Nos hic addimus variantes lectiones duorum codicum Parisinorum a nobis denuo collatorum, a Marano iam
 et ab aliis pessime adhibitorum. Prior est cod. olim n. 1358, tum 2919, nunc 174 insignitus membranaceus
 quadratæ formæ, Fonteblandensis olim, sæculi XI, fol. 190 et continet a fol. 112 rect. init. — 132 rect. circa
 fin. Tatiani orationem ad Græcos scholiis instructam; de hoc codice, quem litera A insignivimus, vide
 Montefalc. *Palæog. Gr.*, 277. Singulæ pag. 28 versus continent.

Alter est chartaceus, Fontebl. idem, olim numeris 418 (sed numerus 418 est transfixus), 446, 2167
 nunc 2376 notatus, foliorum 251; hic eam continet a fol. 149 rect. init. — 169 vers. circ. fin.; singulæ p. 30
 versus continent: nos eum B appellavimus. Hic codex a tribus librariis scriptus est: prima pars usque
 ad fol. 148 vers. a quo librario scripta sit, ignoramus; alteram usque ad fol. 172 vers. scripsisse nobis
 videtur librarius iste qui codicem n. 452 notatum et a nobis collatum exaravit; tertia pars ex subscri-
 ptione Valeriana Foroliviensi, Albini filio, capituli S. Salvatoris canonico, qui in monasterio S. Antonii
 Venetiis eum confecit, attribuenda est; elegantis characteris is omnes codices ab ipso confectos exaravit.
 Ea autem pars codicis B quæ Tatiani librum continet, pessime scripta est et emendationibus partim ab
 eadem, partim ab alia manu profectis scatet. Hunc cod. Maran. Reg. II, illum Reg. I, appellavit.

Col. 805, n. 1 quod in editis additur, et in B C reddens intellexisse videtur.

l. 8 emenda: Ἀλεξ. ὅτι μεμν.
 l. 15 ἴν' ὑπὸ AB et l. 13 B marg. al. ἐν add. ante
 συμπ.

Col. 809, l. 1 B marg. al. κατὰ, qui dein εὐδαί-
 μονον marg. al. εὐδαίμον.
 l. 8 ἐκδοσις A, om. B; dein loco ἡ τ. γ. x. γ. οἷς
 μὲν ᾧ ἐστὶ περὶ τούτων B Mi. ὡς τ. γ. x. γ. ἔτεσσι
 τριάκοντα πρὸ τούτων, et l. 11 ἡράκλειον deleto su-
 per a accentu et super ei posito Bal.
 l. 13 συνήλεξεν et dein Μέλητον AB.
 l. 24 δαιμόνων B, marg. al. δικαίων. N. 26 πᾶ-
 λιν B.
 Col. 812, l. 5 μὴ sper. A.
 l. 8 τὴν πλ. AB.
 l. 10 καὶ (marg. al. ἧ) μᾶλ. B.
 l. 12 γλῶσσαι. ἐπιζητεῖν ἐπὶ τὸ (τῷ B, cor. marg.
 al.) κατ' etc., AB.
 l. 16 τὸ sper. A, om. B, dein ἐπελθῶν (marg. al...
 θον) B.
 l. 20 βασιλεῖας προλήμ (lin. versus A) ματι (προ-
 λήματι B) κολακεύειν τοὺς ἡγουμένους περιμένειν
 ita plane AB; in προλήματι nihil aliud latere quam
 πρὸς λῆμμά τι = ob lucellum aliquod.
 Col. 815, l. 5 γινώσκω (= γινώσκω) A; supra
 πρὸς τὴν δουλ. B, marg. al. τὴν δουλ. om. πρὸς.

Col. 804, l. 5 μὴ πάντως B, qui l. 8 τῶν βαρβ.

l. 8-9 Τελμίσων ita A, prius σ ab ead. m. su-
 perscr., uti et sequens μὲν.
 l. 10 κάρης AB; dein τὴν om. B, qui dein πυθι-
 κήν, sed marg. ab al. m. θυτική καί.
 l. 12 παλαίτατοι A, qui l. 18 συντάσσειν cum B et
 sic ubique in his AB, ut Maran.

Col. 805, l. 4 ἑλλάνικος A, qui l. 5 καταβάλετε;
 dein τύφον B.

l. 6 ὁμῶν diserte A; ἡμῶν B qui mox τῆς et l. 14
 ἃ τίνα, sed de al. m. transf.
 l. 15 τὸ πᾶν ἄτ. AB (ἀτ. B).
 l. 21 ταῦτ' (ταῦτα A) ἐστὶν ἐπιφ. καὶ στ. χ. μ.
 etc. AB.

Col. 808, l. 3 vox ἀξιοπιστως, quæ forte cum ἐν
 κορυφῇ περιπατῶν coniungenda est, recte a Ter-
 tulliano translata est: *magna gravitatis superficie*. D
 Nam c ἀξιοπιστος sæpe per cronicam adhibetur et
 de eo, ut. Val. Flacc. I, 39:

Qui fictis dat vultum et pondera verbis.

D'Orville ad Chariton Aphrod., p. 580. *Ut persua-
 sioni ipsius convenit, explicat Otto et eodem fere
 modo iam ante eum Daniel verba periphrastice*

- Col. 813, l. 12 διήκων AB recte cf. Kuehner Gr. A (scripserat forte τί; » si quid mutare volueris, praestat τί δ' » N.). . . πρὶν [τὴν προειρημένην — magistelli cuiusdam emblemata eiiciendum censeo —] ἀποθ. Tatianum existimavit comae Berenicæ stellæ post obitum demum Regiᾶ visas fingi; nam quod confidenter Is. Vossius *Observat. in Catall.*, p. 264, scripsisset procul dubio Tatianum ἀποταμειν, est illud Is. Vossii eruditione sed *παράδοξα* sæpe probantis, indignum « Valckenaër Callimach. elegiar. fragment., p. 45.
1. 20 ὁ μὲν B, observa Tatiani usum, qui χάριν semper fere genetivo anteponit.
1. 24 ὑπάρχ' (= ὑπάρχων) AB (B plene scrm.): dein ὡσπερ δὲ AB.
1. 28 ἀνεδεῖξ B, marg. al. ἀνευ, qui dein ὑφ' ἡμῶν ὄν (marg. al. ὤς).
- Col. 816, l. 2 τοῦ πῦρ B.
- ult. ἐνδεᾶ plane AB: dein εἰληπτε (marg. al. ται) B.
- Col. 817, l. 5 γεγενηκότα B, qui l. 14 μεταρβουθμιζῶν (i. e. dele v; infra v al. quoque punctum apposuit).
1. 17 γε (locus male habitus in memb. hic est. . . noui rasura. . . unam literam complectens) νητή (γεννητή B) δ. x. οὐχ (οὐχ B) etc., A; supra αὐτὶ B, marg. al. cor.
1. 25 καὶ εἰς τ. π. διὰ μ. τ. ἀ. ita B, qui l. 27 B 'Ραδάμανθις; dein οὐ δὲ μία A.
1. 30 μέλλον B, marg. al. cor.
- Col. 820, l. 4 πάλιν B.
1. 3 μηκέτ' ὄν A, dein μὴ κέθ' AB.
1. 5 ἔξεφ (al.) πᾶν τὸ σ. B.
1. 11 μόν' (= μόνην) AB (plene B).
1. 17 ἔν' A.
1. 18 μοίρας A, palaeographiæ ignari erant, qui μοίραν in A invenisse sibi visi sunt.
1. 19 τῆς τάν. (τ operose ob ead. m. interp. al. π τῶν cor.) A.
1. 22 ὁ πλὴν A (ὀπλὴν B).
1. 25 δι' αὐτὸν A, δι' αὐτὸν B; dein τὸ μέλλον est accusativus qui vocatur accuratioris definitionis.
1. 32 αὐτῶν εὐσίφ ita plane A.
1. 33 κολ. B.
- Col. 821, l. 1 οἱ ἀνθρώποι τὸν A (vocis ζ rasura C vr. adesse A) B; dein τῷ μόνῳ τοῦ θεοῦ B, marg. al. μόνῳ τῷ θεῷ.
1. 8 καὶ τοῦτον (τούτων B) οἱ μιμ. AB, rectissime; dein στρατεύματα.
1. 22 μακάρεσι AB.
- Col. 824, l. 10 post φασιν interpunxit A.
1. 12 ego, ut quidem mihi videor, meliorem a Tatiano gratiam inibo, si suum Dianæ munus reddam, proque Maga secundis totius antiquitatis suffragiis obstetricem esse iubeam: Ματὰ δ' ἔστιν Ἀρτέμις; causa corruptelæ proxima recentioribus literarum γ et ι pronuntiatio, etc. » Hemsterh. ad Lucian. *Dialog. deor.* xxvi, tom. 1, p. 287, ed. Weist.
1. 15 ὁ ἵππος om. B, dein καὶ χρυσάορ AB.
1. 22 Ἀτλάντη B, et infra βεβήλοισ marg.
- Col. 825, l. 2 θυγατέρα. καλ. . . Ἀθηναίους: ἐν etc., AB, qui statim Λητωῖδου; dein ὁ δ' Ὀμφ. A. D
1. 4 σε δὴ ὦ B.
1. 11 αὔρα AB.
1. 22 ὁ ante ἐπιμ. sperser. A.
1. 24 ὀνοματοθετησάντων B (ὀ = dele).
1. 28 εἰς αὐθις. νῦν A.
1. 36 ἀπωλωλυίας B.
1. 39 Κένταυρος (B) ἡ (ἡ om. B) ἡμ. AB. penult. εἶναι om. AB.
- Col. 828, l. 4 οὐ (corr. marg. al.) διεν. B.
1. 5 σχηματουργίαι plane A et, ut vr., B.
1. 8 καθάλατε A; κάββαλε (marg. al. καταβάλατε) B, qui dein μῆσειν. Mox φερσέφασαν A; φερτέφασσαν B, qui dein κύκλος.
1. 20 « Hoc in loco quid vetat errorem attigisse Tatiani. Is in *Orat.*, etc., doctis suæ ætatis hominibus se dabat irridendum ista scribens: τίς
1. 24 τι textus B, marg. al. τις, qui dein τῶς ὡς (marg. al. του) βασιλέας.
1. 26 x. τὸν ὄμ. AB, dein θεολογήσαι B.
1. 29 αὐτὸ καὶ προσκυνεῖς A.
1. 31 ὁ ἐν γόνασιν A; ὁ ἐν γούνασι θάλαται; dein κολῶς (cor. marg. al.) B, qui infra ἀπιθανατ., cor. marg. al.
1. 35 κάρη ξανθὸν ita A (an et B ignoro); recte cf. *Odys.* xv, 433.
- Col. 829, l. 10 καταφρονῶν B, qui dein ὑπομέων B, cor. marg. al. et mox τελευταῖον B, qui et l. 19 δὲ (fn. vers., marg. al. δόξης) γιν. B.
- Col. 832, l. 9 αὐτῷ A.
1. 16 τὰ μὲν τι φ. A; antea αὐτὸ B, cor. marg. al.
1. 22 δ' οὐδ' A, mox συμπληξεν B, cor. marg. al.
1. 32 ληστ. . . προεθ. B marg. al.
1. 45 καταχρ. οὐς οἱ β. AB.
- ult. ἀναχαρ. καὶ (sub καὶ linea ab al.) ἀποσχ. B; supra οἱ ante τὸν superscr. in A.
- Col. 833, l. 3 Marani interpunctio est in A, om. interpunct. post προγν. B.
1. 21 ἡ λόγ. A; ἡ λόγ. B; dein μόνη marg. al. et mox τελευταῖ textus, τελευταῖα marg. al.
- Col. 836, l. 5 πν. δὲ τὸ τοῦ θ. A, qui mox πᾶσι, et δικαίως; δικαιοῖς B.
1. 7 καὶ συμπεριπελάζομενον A.
1. 10 μὴ supers. A.
1. 15 στομυλῶ B, cor. marg. al.; dein ἐξηγήσατε καθάπερ (fn. vers.) γὰρ ὁ B, cor. et supplet. marg. al.
1. 19 τῶν οἰκείων B, cor. marg. al., et l. 24 τοῦ σαυτήριος B, qui mox ὑπομέν., cor. marg. al.
1. 31 ῥάδιον plane AB.
1. 36 cf. Kuehner ad Xenoph. *Anab.* iv, 1, 17; dein 66, 5 κατὰ μὲν τὴν σ. plane AB.
- Col. 837, l. 1 ἡρόων Bal.
1. 2 τοῖς ἐσομένοις (sic. cum. spir. asp.) τοῖς A; τοῖς ἐσομένοις τοῖς B.
1. 15 νοῦ δε hic et statim B, marg. al. καὶ bis.
1. 19 μὲν τῆς ἀνθρωποτ. A; dein ὄν. . . αὐτὸ τὸ B marg. al.
1. 22 ποταπῆ (sine accentu) τίς A, συγεχον (al. sublin. et marg. ἔχον) B.
- Col. 840, l. 4 δι' αὐτῆς B, marg. al. διατῆς.
1. 8 σώματα AB; dein λοιποῖς δὲ οὐδαμῶς A; statim post. λέγ. δ. B repet. οὐδαμῶς ab ipso delet.
1. 14 x. τὸ κατὰ τὸ B; mox παρ' ἀγγ. AB.
1. 21 παρατιτούμενον AB.
1. 22 τίς δὲ ἐστὶν αὐτῆ A, τ. δὲ γὰρ αὐτῆ B; dein ἀποθανεῖν · χωρὶς. . . ἀνθρωποτ. ἀνόητος καὶ ἀδ. γένοιτο · νέχρ. A; ἀποθανεῖν, (al. man. fecit;) χωρὶς (del. al. comma) εἰ μὴ ὁ ζ. ἀ. μὲν ἀνόητος (subinterpunct., ut inducatur) etc., ita B ni fallor.
1. 54 τοῖς ἀνθρώποις AB; B marg. al. τοῖς ἀνθρώποις.
- Col. 841, l. 1 λέληθε · x ὁμῖν εὐκλ. ἐστὶ τὸ θεῖον. . . φ. ὁμῖν πρ. AB.
1. 7 ἡ (εἰ B) τοῖς εἰς AB.
1. 18 συμβαίνουσιν A, συμβαίνουσιν B; dein ἐπὶ ἄν AB.
1. 33 ἀπολαύσῃτε B.
- Col. 844, l. 3 καὶ ὄν. καὶ λεγ. AB; dein λαμβάνουσιν, statim τόπος, mox στοῖχοι B.

- Col. 844, l. 15 ἑκαστος αὐτῶν ἰσχύειν ὦρ. AB, qui A πρόκεινται προκαλουμένων A, et mox ὕβριως (δὲ B marg. al. add., om. A) καὶ στασ. φιλωνεικ., ceterum B cum Mar. facit.
- l. 19 π. δ' ἄν.
- l. 22 προσανάπτειν plane A; προσυνάπτειν B.
- l. 24 παρατρέπουσι A; ποίαις B, cor. marg. al.
- l. 26 πρωτοπ. B, cor. marg. al.
- l. 31 τῆς κ. τὸ εἶδος A.
- Col. 845, l. 1 ἐξήπ. B, qui l. 3 ἄλλος, cor. marg. al.
- l. 12 παραιτούμεθα πολλακίς. καὶ A; παραιτούμενα (cor. marg. al.) πολλ. γὰρ (marg. al. καὶ B, qui dein ἐφ' ἔτ. τῶν κ. et mox ἴσασθε, cor. marg. al.).
- l. 15 κ. δὲ ὁ τῶ A.
- l. 18 τρ. τ. αὐτῶ καὶ ὁ μή κ. τῶ φαύλω ἀναμ. AB, post αὐτῶ semicolon in B; deini πρὸς τὸν νομ. A; πρ. τὸν νομ. B.
- l. 24 αὐτὸν B, sed al. spirit. asp. superscr.; dein ὁ μὲν λύων B, in marg. al. duas voces add., quarum prior incerta est, altera est λύκος.
- ult. κατακολουθεῖς B, al. circumflex. deleto acuto B appos.; dein θεραπ. αἰ δαίμ. A, in quo supra εὐεργέτης ex em. al.; fuit forte εὐεργέτας.
- Col. 848, l. 5 μισθεῖ B, cor. marg. al.
- l. 16 ἀποδέουσι plane A; dein χρυσοὺς AB; mox γένοι εἰ ἐννεστέωσας εἰ πάντων B; ὑπερῆνεγκε· φιλαρ. A.
- l. 24 οὗς AB, sed in B lineola sub οὗς ducta.
- ult. κηρύττω A, v superscr. al.; supra περιβαλεῖν A, παραβαλεῖν B.
- Col. 849, l. 4 δ' ἄν A.
- l. 5 δοξομανίαν plane AB.
- l. 24 ἀεροφύτων B, qui τὴν πτ. marg. al.
- l. 28 τ. π. ἄν ὑπάρχεις AB; dein τοιούτος B, cor. marg. al.
- penult. εἰκόνα μίαν ὁμαίς AB.
- Col. 852, l. 5 τ. ψυχῆς πν. τὸ AB.
- l. 16 αἰῶνες οὐ (sperscr. al. οἱ) κρ. A.
- l. 23 ἀμπῶτις A; ἀμπῶτις B (ei al. superscr.).
- l. 26 ὕφ' ἡμῶν B.
- l. 29 τὴν ἀθανάσιαν A marg.; om. B; dein μὴ superscr. A.
- Col. 853, l. 3 σελήνην B, cor. marg. al.
- l. 10 cf. D'Orville Animadvers. ad Charit., p. 616. coll. Valcken. ad Eurip. Phœn., 397.
- l. 12 μυθολογούντας ἡμᾶς ἀποδ. A, qui l. 16 τοῦ μὲνύσοντος, quod conjecit H. Steph.; dein γεγῆρακας B; mox μὴ δὲ bis AB.
- l. 20 ὕφ' ἡμῶν καὶ add. AB, at lin. transf. B al.; dein εἰ (of B) γὰρ τ. AB.
- l. 29 δ περι τούς, etc., A, cor. al., quæ et τεμείνει cor.
- penult. ἑλλήνη, cor. B.
- Col. 856, l. 2 τὴν γ. ὑμετέραν A (ἡ sp. al.).
- l. 7 γλευσάσει τὰς AB.
- l. 12 καὶ παντ. διακλ. A marg.; supra ἀθονόμεν B, cor. marg. al.
- l. 14 τῶ A, cor. τὰ al., τὰ et B.
- l. 16 ποτὲ ὡς ἀπολ. AB.
- l. 17 δεῖσιδ. A marg. man. ital. θεοσεθείας, quod est schol., add.; dein καὶ ante φόνων superscr. B al., in quo dein κυναῖδ. al.
- ult. συλλαγωγείσθε A; συλλαγωγείσθαι B, marg. al. ψυχαγωνείσθε.
- Col. 857, l. 4 θαυμαστὸν οὐ π. A, transf. οὐ superscr. ἦ al.
- l. 5 βιναυλοῦσι μὲν γὰρ καὶ αὐλοῦσι τὰ αἰσγρά A, qui l. 8 παρ' ὁμῖν plane; ἀκρωτ. B, qui dein κηρύττονται, ubi κηρύττοντα A.
- l. 15 κρεῶν (κρειῶν B) ἐπιφέροντες AB; dein
- Col. 860, l. 2 κέχηνέ τε AB, dein ἐρέτω B.
- l. 10' ὁμῶν et ὁμαί. A.
- l. 13 ἐξαμπελοῦσι B, marg. al. θατ. γοῦν (γὰρ textus) τ. ὦ. ἐξαπλώσι.
- l. 19 ὁ A, em. al. ὦ.
- l. 22 καὶ (marg. al. κἀν) μ. B.
- l. 26 τε (marg. al. τις) B.
- l. 28... φησιν. Ὁ δὲ Ἄρ. τοῦ Φερεκίδου (fin. vers. A) δ. κλ. ἐστὶ καὶ, etc., AB; ceterum cf. Wesseling. Probabil., pag. 98 seqq.
- Col. 861, l. 2 λέγει τὸν (AB) τέλειον (A, om. B) Θεόν. ἐγὼ, etc., AB.
- l. 5 μείνω (= dele τ) B, qui l. 16 ἐπικοσμούμενος (— μνοί A).
- l. 20 τὸν οὐρ. A.
- l. 24 ἐνεστώς B.
- l. 29 ὁ (marg. al. B) ποιῆσ. AB.
- l. 29 οὐχ et A, οὐκ B.
- penult. τινὲ καὶ κατ. B marg. al. τι.
- Col. 864, l. 1 μ. ἐφεστῶτες AB (B marg. al. ἀφ.).
- l. 3 καταχρᾶσθαι B.
- l. 10 φελισμῶν δέον δὲ (δὲ transf. superscr. σε A) AB.
- penult. ἐντυγχάνοντες AB.
- Col. 865, l. 1 ἐλέγχους (ἐλέγχους B marg. al.) AB.
- l. 2 Ἀπίωνος B.
- l. 4 τοῦ om. AB, sed Διδὸς ὄλ. B, transp. al., et καθ' ἡμᾶς f. ead., qui et l. 14 καταγγ. λέγω δε (suinterp. ead. m.) μὲν (marg. al. λέγωμεν) μὲν οὐκ ἔχω, etc.
- l. 12 κατὰ marg. al. B.
- l. 16 πίθεσθαι diserte AB, et infra συγγενέσθαι A, συγγίνεσθαι B; supra B νομοθετοῦντες et infra νομίζουσι.
- l. 17 κηρύττουσι A (... σιν B).
- l. 24 κατέγνω B, cor. marg. al.
- l. 31 προνομίας AB.
- Col. 868, l. 16 κατάληψιν πεποιτημένος βούλομαι AB.
- l. 21 δ' αὐ A; λήθησ. B al.; λόγω (λόγων B, sed v del. al.) Θεοῦ AB; mox sub γὰρ linea subduct. B.
- l. 24 κοινορτῶν diserte A, κοινορτόν B; dein ἐνεπλήσθημεν AB; om. τούτω... παρεχ. B.
- l. 32 ὅπακ., ὅπ' spers. A.
- l. 33 ἡ A, ἦν B.
- l. 35 προσήκειν A; προσήκειν μοι νομίζων B, marg. al. προσήκειν μοι νομίζω.
- Col. 869, l. 1 Μουσῆς AB, dein l. 2 τοῖς ἐκ. B, in quo l. 3 καὶ, quod al. linea fere recta transf.
- l. 7 ἀλλ' ἔτι ita A; mox εὐρέως B, marg. al. εὐρέσεως, qui statim βοηθας, cor. marg. al.
- l. 10 μὴ δὲ ὕφ' ἡμῶν (in A al. m. ὁ super ἡ posuit AB, qui dein τόσῃ δ' ἄν; conjeci olim τὸ δὲ τόσῃ μᾶλλον, ἄν (= ἐάν) ἀποδεικνύηται, θ. etc.; in Bal. marg. δὴ προ δὲ: dein δε' ἄν AB (at B marg. al. δσφ)).
- l. 14 γὰρ om. B.
- l. 16 recte Eusebius Τρηγῖνος.
- l. 19 ἀλικαρνασεὺς A.
- l. 20 Μεγ. τε ὁ χαμαιλέων AB.
- l. 25 τὰ supers. A.

- Col. 869, l. 28 of περι ἀρ. Β.
 l. 31 ἀρξίππου ΑΒ.
 l. 34 ὃ γένοιτ' ἂν Α; ὃ γάρ (al. marg. ὃ καὶ) γέ-
 νοιτο ἂν Β, qui ibidem ἑκατὸν ὀγδοήκοντα habet; dein
 τ. ἱακῶν διακοσίων πενήτηκοντα ΑΒ.
 Col. 872, l. 5 καὶ γ. ΑΒ, qui l. 4 ὑστερον (Β al.
 marg. addit) om. ΑΒ.
 l. 6 λέγω δὴ ΑΒ.
 l. 11 παρ' οὗς (marg. al. οἷς) Β, qui dein π.
 l. 12 τὸ μὴ (hic fin. vers.) συντ. Α, μὴ transf. al.
 l. 14 λόγον adesse in Β pæne crediderim.
 l. 17 ἐπόμενος Β, cor. marg. al., qui dein πλη-
 ροῦντες, cor. marg. al.
 l. 27 εἰ δ' οὖν τὰ ΑΒ.
 Col. 873, l. 3 αὐτοῖς Β, cor. marg. al.; mox διαβ. Β
 cor., marg. al.; et l. 10 κατὰ Β, cor. marg. al.

l. 12 ὑμῖν plane ΑΒ; dein μὲν superscr. Α.

- l. 15 προσδύτις Β al., dein Β φρουαρ.
 l. 17 Ἐλ (= Ἐλλησι) Α, qui l. 18 ἡμῖν, ubi
 ἡμῖν Β. f. al.; mox ἀσχομνεῖτε Α.
 l. 21 στελανίων ita ΑΒ, sed infra habent ut ed.
 dein ἤριναν Β, mox ναυκιδης ΑΒ:
 l. 25 πραξηγοριδα Α.
 l. 27 ἐφικράτης Β, cor. marg.

l. 32 νομίστη Α; νομίζη (fin. vers. marg. al. σθη
 ascripsit) τε Β.

l. 38 ἐκφρόνημ. Β. f. al., dein σπουδαιότερῶν
 Β f. al.; dein ἀνδίσθητε Β, marg. al. ἀσχύνεσθε.

ult. ὑμῖν Α f.
 Col. 876, l. 2 παιδιον. ἢ τις (ἢ τις Β) ΑΒ.

- l. 9 φῦρέως ΑΒ.
 l. 24 ἐδημιούργησεν. ὁμοίς δὲ Α, ἐδημ. ἢ (= dele)
 ὁμ. Β.
 l. 27 τοῦ om. ΑΒ.
 l. 31 μέλλον Α, μέλλων Β f. al.; dein καταδορθῶ
 (fin. vers. al. marg. βω) σαντες Β.
 l. 37 τὸ περικλ. ΑΒ.
 l. 44 ἀνδρῶν Α; ἂν (fin. vers.) δρῶν Β.
 l. 45 λήρους τε καὶ Α.
 l. 46 ἐνδοξότερ (= ἐνδοξότερον) ΑΒ (sed plene Β).
 ult. οὐ marg. al. in οὐ mutat., quo dein transfixo
 et ἀλλὰ ante καὶ superscr. post ἄριστοδ. delevit de Α.
 Cdl. 877, l. 7 καλλιστρ. alterum λ add. Α al. et
 mox δέξαν ante τεχν. add. del. punctis Α.
 l. 14 ὃ φελιούμένον τι ΑΒ; ex Plin. N. M. xxxiv,
 8, Σπλομέντην emendandum esse l. l. dixi.

- Α l. 16 εἶδος marg. Α, in textu Β; dein ἀιρῶν Β,
 cor. marg. al.
 l. 26 ἀφ' ἡμῶν Β, cor. marg. al.; dein ὡς αὐτῶς Α;
 ὡσαύτως Β.
 l. 27 ὡς superscr. Α; dein τοῖς παλαιοῖς Β, cor.
 marg. al.
 l. 33 τῆς καθ' ὁμᾶς plane ΑΒ (in Β ead. m. ex
 η fecit υ); dein τὸν παρ' Β, cor. marg. al.; dein
 ἱακῶν Β, marg. al. ἱλια.
 Col. 880, l. 4 συνστρατεύεσθαι (in Α al. υ tr.) ΑΒ.
 l. 8 δε om. ΑΒ; mox ἐνεκεν (υ in fin. add. Α al.) ΑΒ.
 l. 11 marg. infra lin. post λέγειν Α al. man. et
 quidem itala add. δετ, quod textus Β habet.
 l. 14 τοῦ post ἱερεῦς om. ΑΒ.
 l. 18 ἀριγ.; dein αὐτῶν ὃ (ὃ transf. Α al., om. Β)
 ναβουγ. ΑΒ.
 l. 22 δε ante τῆς om. ΑΒ, qui l. 24 δε om., et
 l. 28 τοῖς χαλδαίων, et mox γεγόνασι παρ' habent.
 l. 34 κατέταξαν ΑΒ, porro cf. Movers Die Phæn.
 Β II, 1, p. 337; dein καὶ ὃ ΑΒ.

- l. 39 περιγαμῖν. Β al.
 ult. ἐπ' ἀκριβεῖς Β; ἐπ' ἀκριδὲς plane Α.
 Col. 881, l. 4 ἄλωσιν (marg. al. ἀμωσιν) Β.
 l. 5 Ἰουδαίους ΑΒ.
 l. 8 τούτων ΑΒ (τούτων marg. al. Β).
 l. 11 τὴν λυαρίαν Α, τὴν μαρίαν Β.
 l. 23 συνεῖναι Α, συνῆναι Β.
 l. 28 μόγ (= μόγης) Α.
 l. 30 in μετακοσμ. Α superscr. σ ante μ; dein of
 οὐρανό (cor. marg. al) Β; dein εἰ (ol textus Β,
 marg. al. εἰ) κατὰ plane ΑΒ et ὃ Μωσῆς ΑΒ; καὶ
 Μακεδ. . . Ἄντιοχ. iure delendum censet Wesseling.,
 Probal., c. 314.

- Col. 884, l. 1 Μωσέα ΑΒ.
 l. 7 κρώτοπον Α, κέκροπα Β; supra ᾗτα Β.
 l. 10 πλοπόνησον Α, Πελοπόννησον Β.
 l. 19 καὶ ὃ Ὀρφέως Α.
 l. 22 παλακῶν. (interp. om. Β) πολέμων δαιμόνων
 ΑΒ, qui l. 27 περι et mox Μωσέα et l. 29 δ καὶ.
 l. 32 ὡς μυθολογίαν plane ΑΒ; dein παραπρο-

- σθεύωσι Α; παραπροσθεύωσιν Β qui supra νομίζω-
 σιν et mox εἰσιν μν.
 Col. 885, l. 6 ἐτι δε καὶ plane Α, dein φιλάμενος
 (in Α al. superscr. μ, ut duo sint) Β, et infra φιλά-
 μων ΑΒ; mox ἀμφίλων Β.
 l. 20 ἐπιπερόμενα Α.
 l. 36 ἀγγινοία τε καὶ νομοθεσία (hic tantum iota
 subscr. Α, utroque loco Β) ΑΒ.
 Col. 888, l. 6 ἔτεσιν ΑΒ.
 l. 13 ταῦθ' Α.
 l. 18 τις ἢ κατ' ita plane Α; dein ἐμαυτὸν ΑΒ.
 ult. μοι τῆς κατὰ ita plane Α.

AD ATHENAGORÆ LIBROS.

Symbolis quæ ad Tatianum emendandum magno sunt auxilio iam collatis, progrediendum nobis est ad libros ab Athenagora, de cuius vita et scriptis, etc. pluribus explicuit Th. A. Clarisse Lugd. Bat. 1819, conscriptis. Tres Πρεσβείας codices olim contulimus, quorum primus est Α, cuius iam supra uberiorem dedimus descriptionem quique Πρεσβείαν continet a fol. 322 vers. init. — fol. 348 rect. fin.; alter est Β, cuius l. i. item mentionem fecimus cuiusque fol. 132 rect. ante fin. — 153 vers. post init. supplicem Athenagoræ exhibent librum. Tertius est C, de quo a nobis primum collato nunc nobis aliquanto uberius explicandum est. Est codex chariæceus olim Sorbon. 435, nunc supplement. codd. Græc. bibl. Reg. 145; is supplicem Athenagoræ librum a fol. 10 rect. init. — fol. 57 vers. fin. continet; singulæ pag. habent 21 versus. Hic codex olim fuit principis Caroli cardinalis Lotharingi cui eum Constantinus Palæocappa Cydonius (quem non commemorat Montefalcon. *Palæog. Græc.*) donec obtulerat. Cuius prima adponemus verba, quæ legimus in epistola ab ipso huic codici præfixa: « Illustrissimo principi Carolo cardinali Lotharingo S. Cum frater meus e patria ad me venisset (cardinalis et illustrissimus princeps) librum hunc secum attulit, quem ego iam pridem Aptæræ (quæ urbs est Cretensium) ex quodam exemplari vetustissimo descripseram usque adeo vetustate carioso putrique, ut vix legi posset: mihi que non humano, sed Apollinis plane ad divinandum ingenio opus esset. Verum cum certo scirem volumen rarissimum esse nec usquam gentium facile inveniri posse, neque laboris neque pecuniæ rationem ullam habui, dummodo describendi exemplaris mihi copia esset, » etc. Α = Reg. primus, Β = regius secundus apud Maran.

Inser. Χριστ. φιλοσόφου. C; vox Χριστιανού si A abesset, nemo eam desideraret. προσβεια = deprecatio, liber supplex.

αυτοκράτορσιν A, ut semper fere v in fin. vocum. άνωτων B. κορόδω ABC; et ita Theodoret. Curat. affect. Græc., p. 259, l. 1, ed. Gaisf. codd. BC. άλλοι άλλος C.

Col. ult. 892, l. 2 Τυνδάρεως ABC. l. 3 τέννη ηνοδιαν A; τέννην (hic fin. vers.) όδιαν B; τέννην, όδιαν C.

l. 5 μυστ. Ἀθηναίοι (hanc vocem et hic add.) άγ. AC.

l. 8 έθέλωσιν A, sed ε in init. supers. al.

l. 14 άπέχωνται ABC.

l. 15 όμύν δε C; dein προσκρουσθήτε conii. Heyne ap. Lind. Cur. post., etc., p. 7.

l. 16 άπεχόσιν A (scr. tamen in marg. εσθε) C.

l. 19 άπαντα ABC.

l. 25 μηδέν άδικ. ABC.

supra συγχωρεϊτά A al. Col. 893, l. 2 μηνύσαι A.

l. 9 post η sp. η A.

l. 10 σπουδαία; δερόντα ού μόνον τό άντιπ. ABC; locum manifeste corruptum silens præterit Maranus; Gesner. voluit μη ante άντιπ. interponere, quod omisso τό et recepta codicum lectione egregie huc quadrat, nisi ante μεμαθηκ. interponere μη malueris. Cf. infra cap. 11 fin. et Luc. ev. 6, 29, quos locos iam alibi locum de quo agimus tractantes laudavimus.

l. 13 προσηλαχιζωσιν A (ω in ras. scr.), B (eraso ου scrip. ω), C.

l. 14 παλιν τής κεφαλής μέρος δίδόναι C.

l. 18 κατασκευάζοντες, A σκ. in ras. scr.: quidni κατασκευάζοντες emendabimus?

l. 29 ήμών B marg.

l. 30 έπηρεϊαν cf. interp. ad Thucyd, 1, 26, 2 et Schoemann ad Iseum, p. 271 et ante hos iam Arist. Rhet. II, 2 huius vocis vim optime explicuit.

l. 32 έχομεν AC, έχουμεν χάριν όμύν B.

l. 33 γάρ sp. B.

l. 37 ούκ ει A (x ei in ras. ser.) C; ει om. B. ult. φάγουσι AB; φεύγουσι C.

Col. 896, l. 7 έφ' ότω AC; έφ' ότω B, qui dein τῶ ante δυομ. opere postea interp.

l. 12 τουτω και C.

l. 27 εξαμαρτησεται A al. ibid. από ABC; υπό Lind.

l. 28 απολουσάμενοι recte conii. Maran. cf. p. 925.

l. 21, et diu est, ex quo vidimus apud Euseb. H. E. VI, 42, eodem modo vitium esse tollendum assentientibus optimis codicibus.

l. 32 θυσία AC; ... τετα B. ibid. οιδιπόδους AC; — δειλους B.

l. 35 verissime olim alibi iam emendavimus εστις D Χριστιανῶν.

l. 38 μιν. και ύφ' όν δε όφελειται γνωρίζει B.

l. 40 τίνα ούτος προς ABC. Col. 897, l. 9 προς έν A al. sp. γάρ post προς ponend.

l. 11 De Diagora cf. librum quem Roterodam. 1838 edid. Mounier.

l. 14 καθήρων A.

l. 16 αποφαινομένου ABC.

l. 20 άγέννητον C.

l. 21 γε (fin. vers. A) νητήν AC; γεννητήν B.

l. 22 ούκ sp. B. penult. και η του μη θ. δ. B marg. Col. 900, l. 6 άπιστησαντες conii. Heyne ap. Lind. l. 1. p. 10.

ελε δ' ει

l. 9 όφελη δε ειπερ A al.; όφελαν . . . δεν (... signific. ibi esse in folio fissura) ειπερ B; όφελε δ' C; dein καθιστάσαι B; cf. porro Valcken. ad Eurip.

A Phæn. 86; Mounier l. I. p. 66, not. 1 pro αυτόν coniecit αγαθόν legendum esse, quod metrum non vetat et ut sensus sit opportuniior, qui congruit cum Telamonis versu apud Cic. N. D. III, 32:

Nam si curent, bene bonis sit, male Malis, quod nunc 'A. bonis. Loco est' em. έσσορ.

l. 14 έχοντα ABC; dein εν om. C.

l. 18 οίδα ABC; ceterum cf. Valcken. Diatrib. Eurip. p. 37 C.

l. 22 άερα ABC.

l. 26 εις om. C, eius loco σοφεις (sine accent.) A, et loco εις ταϊς habet σοφισταϊς B.

ibid. άληθειαις (fin. vers. A) εν εις ABC. Col. 904, l. 4 άνωτέρω, infra έγγρατάω et p. 906.

l. 23 άνωτέρω vr. ι eras. post ω A.

ibid. λύσις A, λύσης B.

l. 5 ήγη (η in ras. sc.) C.

l. 9 άρμονικούς C.

l. 11 τουτ' εστιν A; τουτέστιν BC.

l. 16 ισχύει A (sed ε eras.) C.

ibid. υπερέχετε et mox κραταίτε, fuit bis — ται, sed ai eras. emen. — τε A.

l. 18 άπαιτούντες B, sed marg. κατορθούντες.

l. 23 τον μεν ούν π. ABC.

l. 24 εις πάντας B marg.

l. 25 άγέννητον C.

l. 27 γεννητούς AC.

l. 28 όν om. B.

l. 29 έργων άδύνατα έμου μη θέλοντος ABC.

l. 31 άγέννητον C.

l. 37 ε Fort. τον αιθέρα. » Lind. l. I. p. 11.

Col. 904. l. 4 πληθύνωσι B al.

l. 6 βαδίζων B.

l. 7 έμπεριελθώς B. Ad seqq. cf. Homil. Clement.

l. 15 συμφωνήται (-ήται in ras. scr. fuit ήτε) A.

l. 17 διακοσμήσαντα B, sed κόσμησαντα sp. B al., cum prior scriptura esset evanida, quod et in aliis locis fecit.

l. 18 τοις μεν άδοκιμάζουσιν επ' etc. C, recte, rescribatur. At in AB est τοις μεν άδοκιμάζουσιν (τ. μεν ά δοκιμάζουσιν B). επειδή οι πολλοι τῶν επι etc., omissis intermediis usque ad cap. 13, p. 916.

l. 9; dein post p. 916. l. 31 παρατροπῶσιν A, sed post παρατροπῶσιν άνθρωποι B, addunt quæ omiserunt et his additis repetant et omnia ab επελ (cap. 13, p. 916, l. 9) ... παρατροπῶσιν A, ... παρατρο. άνθρ. B.

l. 23 κινηθέντες μεν γάρ (sed sublin. μεν γάρ) C.

l. 27 ούκ εβρηγον δν ού παρά θεου περι θεου άξ. μ. AC; νοήσαι [την αλ. ούκ εβρηγον δν ού παρά θεου τοσοῦτον δε δυν. δσον περινοήσαι] περι θεου B, sed uncis inclusa transf. et in marg. ascr. την αληθειαν τοσοῦτον δε δυνηθέντες δσον περινοήσαι.

l. 37 κεινηχότα τῶν A, al. sper. τά et mutav. — χότα in χότι.

l. 40 έχοιτε ABC.

ult. και (hic fin. vers. et al. add. ται) τῶ A. π Col. 905, l. 1 ηδύνατο (sc. έκαστος BC; ηδύνατο A.

ib. δι. άγέννη(τοι τε και γεννη)τοι A (sed uncis incl. in fin. vers. cf. ipse add.) C; δι. άγέννητοι τε και γεννητοι B, qui statim γεννητά et άγέννητα.

l. 7 γεννητός AC.

l. 9 άγέννητος AB.

l. 12 έκόσμ. τε και έποίησ. C.

l. 14 κύκλος C.

l. 23 εν et supra l. 2 μεν sp. B.

l. 30 η A.

l. 31 δυνας ούκ εστιν C.

l. 36 άλλά A, marg. ού.

ib. και μην, ούδεν ει μη, etc. A interp.; ούδεν AB (in fine versus, sed compendium scripturæ non intellexit Marau.) C.

ib. προνοη AC.

l. 36 άλλά A, marg. ού.

ib. και μην, ούδεν ει μη, etc. A interp.; ούδεν AB (in fine versus, sed compendium scripturæ non intellexit Marau.) C.

ib. προνοη AC.

l. 36 άλλά A, marg. ού.

ib. και μην, ούδεν ει μη, etc. A interp.; ούδεν AB (in fine versus, sed compendium scripturæ non intellexit Marau.) C.

ib. προνοη AC.

l. 36 άλλά A, marg. ού.

ib. και μην, ούδεν ει μη, etc. A interp.; ούδεν AB (in fine versus, sed compendium scripturæ non intellexit Marau.) C.

ib. προνοη AC.

l. 36 άλλά A, marg. ού.

ib. και μην, ούδεν ει μη, etc. A interp.; ούδεν AB (in fine versus, sed compendium scripturæ non intellexit Marau.) C.

ib. προνοη AC.

l. 36 άλλά A, marg. ού.

ib. και μην, ούδεν ει μη, etc. A interp.; ούδεν AB (in fine versus, sed compendium scripturæ non intellexit Marau.) C.

ib. προνοη AC.

l. 36 άλλά A, marg. ού.

ib. και μην, ούδεν ει μη, etc. A interp.; ούδεν AB (in fine versus, sed compendium scripturæ non intellexit Marau.) C.

ib. προνοη AC.

l. 36 άλλά A, marg. ού.

ib. και μην, ούδεν ει μη, etc. A interp.; ούδεν AB (in fine versus, sed compendium scripturæ non intellexit Marau.) C.

ib. προνοη AC.

l. 36 άλλά A, marg. ού.

ib. και μην, ούδεν ει μη, etc. A interp.; ούδεν AB (in fine versus, sed compendium scripturæ non intellexit Marau.) C.

ib. προνοη AC.

l. 36 άλλά A, marg. ού.

ib. και μην, ούδεν ει μη, etc. A interp.; ούδεν AB (in fine versus, sed compendium scripturæ non intellexit Marau.) C.

ib. προνοη AC.

l. 36 άλλά A, marg. ού.

ib. και μην, ούδεν ει μη, etc. A interp.; ούδεν AB (in fine versus, sed compendium scripturæ non intellexit Marau.) C.

ib. προνοη AC.

l. 36 άλλά A, marg. ού.

ib. και μην, ούδεν ει μη, etc. A interp.; ούδεν AB (in fine versus, sed compendium scripturæ non intellexit Marau.) C.

ib. προνοη AC.

l. 36 άλλά A, marg. ού.

ib. και μην, ούδεν ει μη, etc. A interp.; ούδεν AB (in fine versus, sed compendium scripturæ non intellexit Marau.) C.

ib. προνοη AC.

l. 36 άλλά A, marg. ού.

ib. και μην, ούδεν ει μη, etc. A interp.; ούδεν AB (in fine versus, sed compendium scripturæ non intellexit Marau.) C.

ib. προνοη AC.

l. 36 άλλά A, marg. ού.

ib. και μην, ούδεν ει μη, etc. A interp.; ούδεν AB (in fine versus, sed compendium scripturæ non intellexit Marau.) C.

ib. προνοη AC.

l. 36 άλλά A, marg. ού.

ib. και μην, ούδεν ει μη, etc. A interp.; ούδεν AB (in fine versus, sed compendium scripturæ non intellexit Marau.) C.

ib. προνοη AC.

l. 36 άλλά A, marg. ού.

ib. και μην, ούδεν ει μη, etc. A interp.; ούδεν AB (in fine versus, sed compendium scripturæ non intellexit Marau.) C.

ib. προνοη AC.

l. 36 άλλά A, marg. ού.

ib. και μην, ούδεν ει μη, etc. A interp.; ούδεν AB (in fine versus, sed compendium scripturæ non intellexit Marau.) C.

ib. προνοη AC.

l. 36 άλλά A, marg. ού.

ib. και μην, ούδεν ει μη, etc. A interp.; ούδεν AB (in fine versus, sed compendium scripturæ non intellexit Marau.) C.

ib. προνοη AC.

l. 36 άλλά A, marg. ού.

ib. και μην, ούδεν ει μη, etc. A interp.; ούδεν AB (in fine versus, sed compendium scripturæ non intellexit Marau.) C.

ib. προνοη AC.

l. 36 άλλά A, marg. ού.

ib. και μην, ούδεν ει μη, etc. A interp.; ούδεν AB (in fine versus, sed compendium scripturæ non intellexit Marau.) C.

ib. προνοη AC.

l. 36 άλλά A, marg. ού.

ib. και μην, ούδεν ει μη, etc. A interp.; ούδεν AB (in fine versus, sed compendium scripturæ non intellexit Marau.) C.

ib. προνοη AC.

l. 36 άλλά A, marg. ού.

ib. και μην, ούδεν ει μη, etc. A interp.; ούδεν AB (in fine versus, sed compendium scripturæ non intellexit Marau.) C.

ib. προνοη AC.

l. 36 άλλά A, marg. ού.

ib. και μην, ούδεν ει μη, etc. A interp.; ούδεν AB (in fine versus, sed compendium scripturæ non intellexit Marau.) C.

ib. προνοη AC.

l. 36 άλλά A, marg. ού.

ib. και μην, ούδεν ει μη, etc. A interp.; ούδεν AB (in fine versus, sed compendium scripturæ non intellexit Marau.) C.

ib. προνοη AC.

l. 36 άλλά A, marg. ού.

ib. και μην, ούδεν ει μη, etc. A interp.; ούδεν AB (in fine versus, sed compendium scripturæ non intellexit Marau.) C.

ib. προνοη AC.

l. 36 άλλά A, marg. ού.

ib. και μην, ούδεν ει μη, etc. A interp.; ούδεν AB (in fine versus, sed compendium scripturæ non intellexit Marau.) C.

ib. προνοη AC.

l. 36 άλλά A, marg. ού.

ib. και μην, ούδεν ει μη, etc. A interp.; ούδεν AB (in fine versus, sed compendium scripturæ non intellexit Marau.) C.

ib. προνοη AC.

l. 36 άλλά A, marg. ού.

ib. και μην, ούδεν ει μη, etc. A interp.; ούδεν AB (in fine versus, sed compendium scripturæ non intellexit Marau.) C.

ib. προνοη AC.

l. 36 άλλά A, marg. ού.

ib. και μην, ούδεν ει μη, etc. A interp.; ούδεν AB (in fine versus, sed compendium scripturæ non intellexit Marau.) C.

ib. προνοη AC.

l. 36 άλλά A, marg. ού.

ib. και μην, ούδεν ει μη, etc. A interp.; ούδεν AB (in fine versus, sed compendium scripturæ non intellexit Marau.) C.

ib. προνοη AC.

l. 36 άλλά A, marg. ού.

ib. και μην, ούδεν ει μη, etc. A interp.; ούδεν AB (in fine versus, sed compendium scripturæ non intellexit Marau.) C.

ib. προνοη AC.

l. 36 άλλά A, marg. ού.

ib. και μην, ούδεν ει μη, etc. A interp.; ούδεν AB (in fine versus, sed compendium scripturæ non intellexit Marau.) C.

ib. προνοη AC.

l. 36 άλλά A, marg. ού.

ib. και μην, ούδεν ει μη, etc. A interp.; ούδεν AB (in fine versus, sed compendium scripturæ non intellexit Marau.) C.

ib. προνοη AC.

l. 36 άλλά A, marg. ού.

ib. και μην, ούδεν ει μη, etc. A interp.; ούδεν AB (in fine versus, sed compendium scripturæ non intellexit Marau.) C.

ib. προνοη AC.

l. 36 άλλά A, marg. ού.

ib. και μην, ούδεν ει μη, etc. A interp.; ούδεν AB (in fine versus, sed compendium scripturæ non intellexit Marau.) C.

ib. προνοη AC.

l. 36 άλλά A, marg. ού.

ib. και μην, ούδεν ει μη, etc. A interp.; ούδεν AB (in fine versus, sed compendium scripturæ non intellexit Marau.) C.

ib. προνοη AC.

l. 36 άλλά A, marg. ού.

ib. και μην, ούδεν ει μη, etc. A interp.; ούδεν AB (in fine versus, sed compendium scripturæ non intellexit Marau.) C.

ib. προνοη AC.

l. 36 άλλά A, marg. ού.

ib. και μην, ούδεν ει μη, etc. A interp.; ούδεν AB (in fine versus, sed compendium scripturæ non intellexit Marau.) C.

ib. προνοη AC.

l. 36 άλλά A, marg. ού.

ib. και μην, ούδεν ει μη, etc. A interp.; ούδεν AB (in fine versus, sed compendium scripturæ non intellexit Marau.) C.

ib. προνοη AC.

l. 36 άλλά A, marg. ού.

ib. και μην, ούδεν ει μη, etc. A interp.; ούδεν AB (in fine versus, sed compendium scripturæ non intellexit Marau.) C.

ib. προνοη AC.

l. 36 άλλά A, marg. ού.

ib. και μην, ούδεν ει μη, etc. A interp.; ούδεν AB (in fine versus, sed compendium scripturæ non intellexit Marau.) C.

ib. προνοη AC.

l. 36 άλλά A, marg. ού.

ib. και μην, ούδεν ει μη, etc. A interp.; ούδεν AB (in fine versus, sed compendium scripturæ non intellexit Marau.) C.

ib. προνο

antepon. καὶ = etiam; male igitur Mar. voluit A mutare.

ult. Μωσῆως ABC.

H

Col. 908, l. 1 Ἱερεμίου Af.; ad seqq.-cf. Semisch Justin Jetc., H, p. 17, n. 5.

ἐν

- l. 2 ἐν αὐτοῖς AC; εἰσοτοῖς B.
- l. 4 ὡς εἰ A.
- l. 40 σωζ (= σωζον) A marg.
- l. 43 ἤ A, cor. al.
- l. 47 τὸ ἀγέννητον C; τὸ (al. τὸν cor. voluisse vr.)

ἀγέννητον A; τὸ ἀγέννητον B.

- l. 21 γεγέννηται ABC; γεγέννηται Lind.
- ib. δι(ἀ του) αὐτοῦ A, uncis incl. sp.
- Col. 909, l. 7 ἐν εαυτῷ ABC.
- l. 9 σχίας A.
- l. 13 πνεύματι AB, at. B al. marg. πνεῦμα.
- l. 14 αὐτοῦ ita bis AB; αὐτοῦ bis C.
- l. 17 τίς οὖν οὐκ ἄν AC; om. οὖν B.
- l. 18 ἀπορῆσαι AC; ἀπορησαι ita B, et marg. al. ἀπορησαι; porro λῖν λέγοντας εἰ fec. A; denique πατέρα. καὶ ... θεὸν. καὶ etc., interp. AC, ceterum cf. Wesseling. Probabil. p. 84,
- l. 19 αὐτὸν B; αὐτὸν et A; sed al. cor.
- Col. 912, l. 7, ὁμῶν B, sed al. ἡ sp. et in marg. asc. ἡμῶν.
- l. 11 ὁμῶν om. ABC.
- ib. τοῖς sp. C.
- l. 14 ἐπιστρέψατε AB (sed al. σθ sp., ut sit ἐπιστρέψασθε) C.

- l. 15 γέγον. B sp. et transf. ω, qui dein παρήγειαν ἀγαγεῖν C.
- l. 20 οἱ om. AC, sp. Bal. et etiam in marg. add. ib. διὰ τούτων εὐδ. B.
- l. 27 εαυτοὺς AB; ἐπ' αὐτοὺς C, sed marg. γρ. εαυτοὺς.
- ib. τὰ τοιαῦτα B, pro his ταῦτα AC; mox κακὸν ABC (non σκαῖον). Marani lectionem et interpretationem huius loci non probat Lind., qui l. l. p. 14: « Ego, inquit, sic verito : qui contra non desinunt, malo animo, aliorum arcana rimari. »
- l. 31 et in ras. scr. Af., fuit forte οἱ.
- Col. 913, l. 10 ἐξείπεν, sed πέν transf. et sp. ὅφ et v super et B.
- l. 19 τούτω fuit in B, sed cor.
- l. 23 ὑπὸν καὶ θανάτω AC cum iota subs., om. ι

- subs. B; marg. C asc. ι (= Ἰλιάδος) π.
- l. 24 τὸν sp. B.
- l. 26 τούτου A (sed vr υ in fin. ex v fact.) C; τούτου, sed posterior syll. in fin. vers. in marg. asc. B, qui dein sp. θεὸν.
- l. 30 τοῦ πατρὸς, τοῦ παιδὸς C.
- l. 31 κρείττον ἢ A (sed ἦ in ras. scr.) B; τὸ κρείττον ἢ C.

ἦ

- Col. 916, l. 2 ὅμεις B.
- l. 6. ἐνολοῦμαι ABC.
- l. 7 τὸν ὄρον ABC.
- l. 9 cf. supra ad pag. 904; l. 16 ascripta.

δὲ

- ἐπειδὴ οἱ B supra, δὲ sp. Bal. et in marg. ἐπιθεῖ posuit, ἐπειδὴ οἱ A supra; sed hic AB ut textus.
- l. 40 AB hic ut textus; at supra οὐδ' ἕναρ, τι ἐστὶν ὁ θεὸς ἐγνωσθέντες et ita C.
- l. 41 καὶ τοῦ θεολογικοῦ B al. hic in marg. add., supra in textu habet.
- l. 14 σκεψάσθε, in A ε finale in ras. scr.
- l. 17 κνίσης AB.
- l. 19 ἀλλὰ καὶ θυσ. AB supra, at hic om. καὶ.
- l. 20 γινωσκ. ABC.
- l. 31 κνίσση AB; κνίσ(φιν. vers.)ση C.
- ib. παρατραπηῶσιν AB supra, hic ut ed.

- l. 33 in καίτοι sp. τοῖ A l.
- l. 34 καὶ sp. A.
- l. 36 ὁ δὲ μὴ (hic μὴ delet B al.) περὶ τοῦ (μὴ hic sp. B al.) πρ. ABC.
- l. 38 ἐπιθεῖ μὴ cf. Kuehner. Gram. Gr., § 711, 2, Anmerk.

l. 39 locus corruptissimus, quem iam supra p. 891 not. 8 transferendo explic. Maran. cuius explicatio ut quodam modo tolerari posset, οἷς in οὖς mutandum erit. Emendavimus iam alibi felicissime, ut credimus ΘΕΟΥC (ΘΥC) ΠΑCΙ(ΙCΑCΙ) i. e. θεοῦς πᾶσι : iam vides errorem ex compendiaria scriptura male intellecta ortum esse : ὁ αὐτοῦ cum dativo iunctum (pudore suffusi hoc addimus) apud Athenag. hac eadem pag. l. 43 et l. 36 legitur.

penult. θεῶν μᾶτην et hac feliciter emendavimus scribendo θεῶν ΟΝΟΜΑΤΩΝ (ὀνοματών) homote-

B

leuton est origo vitii; ceterum ματί = ματήν C, ex quo vides, librarium usum esse codice compendiis

scriptum, in quo fuit forte adhuc ματί — ματων, quod Palæocappa ipse non intellexisse videtur.

- ib. ἀλλ' ἀθήνασαι μὲν AB; ἀλλ' ἀθήνησι μὲν C.
- Col. 917, l. 1 δὲ sp. A.
- l. 3 ἀριστῶν AC; ἀρισταίων B.
- l. 4 καὶ πᾶσι (fin. vers. et fol. A) νομ. AB.
- l. 7 ἀλχημῶν C.
- ib. μηδέτιαν ἢ νόθοι ABC.
- Col. 920, l. 3 προσείδοι AB (sed al. circumfl. eras. super ι acut. pos.) C.
- l. 5 ἀγέννητον AB.
- l. 6 γεννητὸν B, qui τὸ ante αἰσθ. sp.
- l. 14 seqq. AC plane eum B (Regio secundo ap. Maran.), etc., consentiunt.
- l. 16 ὑπακούσασα B.
- l. 19 καὶ ἡ παντευχῆς B.
- l. 21 ἐργασμένου C.
- l. 27 οὐχ (sp.) ὕλη A.
- l. 28 ὡσεὶ C.
- l. 30 τοῦ ἔντως AC.
- l. 39 παρ' ὧν ἄν δ. AC; (quod probat Lind. l. l. p. 46 dicens; ι deest ἐκείνων ante ὧν)) dein in κατὰ sp. κατὰ A.
- antepon. αὐτῷ AC, αὐτῶ B, ceterum Lind. l. l. p. 16: « Ingeniosa est S. R. Walchii explicatio: omnia Deus sibi ipse est : — est sibi mundus perfectus. Sed tum αὐτῷ in singulis membris ita erit repetendum : nihil opus fuit creato sole cum Deus ipse sibi lux ait : nihil creato mundo, cum ipse sibi sit mundus perfectus : nihil spritibus ceterisque naturis virtute et ratione præditis, cum ipse sibi sit spiritus, virtus, ratio. Et ita Athenagoras idem dicit, quod Minucius Felix Octav. cap. 18, 7: Deum ante mundum fuisse sibi ipsum pro mundo. » Lind. l. l. p. 17.
- ult. ὄργανον, (AB, non C) κινούμ. ABC
- Col. 921, l. 4 καὶ τὸν πλησ. B.

D

- l. 5 εστε A; ἐστὰ C; ἐσταί, sed in marg. al. γρ. ὡστε εἴτε.
- l. 8 καὶ σῶμα se. αὐτοῦ Lind. l. l. p. 16.
- l. 11 τὴν παθητὴν ABC.
- l. 16 ἢ A al. marg.
- l. 17 ἔξεισιν et C habet.
- l. 19 φύσαι μαρτυρεῖ. μαρτυρεῖ ABC.
- ib. καὶ πλ. ABC.
- l. 26 ἀνθρωπίνους C, sed marg. Γρ. ἀνοῦς.
- l. 27 σκέψασθαι in fin. vers. A.
- l. 35 Lind. l. l. p. 17 malit interpretari : « qui in antiquissimis quibusque scriptis, si alius quisquam versatus. »
- l. 34 συγγινόμενοι A.
- l. 36 « λεγομένους, ita dictis I Cor. viii, 5. » Lind. l. l.
- antepon. ἐμοῦ sp. B.
- Col. 924, l. 3 in μήπω sp. μὴ B.

Col. 924, l. 9 σικᾶς AC.
 l. 11 κοροπαθική A (schol. κοροπλαθική); κοροπλαθική B text. et schol., κοροπλαθική C.
 l. 13 ἀπαρλλάκτως C.
 l. 14 δὲ transf. B al. et cal. add. ante ἀναγλ.
 l. 17 καὶ ante θεωδ. om. AC, interp. Bf al., cæterum cf. Wernsdorf ad Himer. Ecl. 31, 8, p. 293.
 ib. μιλῖσιος A.
 ib. πλαστ. καὶ B marg.; ἀνδρ. καὶ πλ. AC.
 antepen. καὶ post θεωδ. delet. Wessel. *Probab.*, p. 95 sqq., at cf. Diodor. *Bibl.* I, p. 110, l. 30.
 Col. 925, l. 1 χεῖρες AB, χειρ (ras., ex cuius forma concludas o eras. esse) σ C, emendavimus alibi χειρὸς sc. ἔργον vel ἔργα, in idem incidisse iam ante nos Valcken. *Diat.*, l. 216 a, qui et χειρῶν proponit, seriis intelleximus. Cf. et Wessel. l. l. p. 97, qui h. l. Ἦρα ἢ ἐξ Ἄργους corrigere voluit.
 l. 3 ἐτέρω ABC.
 l. 4 emendavimus iam alibi συνελόντι.
 l. 7 ἔδει αὐτοῦς ABC.
 l. 12 προσίασι (v add. A) ABC.
 l. 15 καὶ τοῦτ' αὐθις οὕτως ἔχει C.
 l. 19 αὐτοκρατόρων C.
 l. 21 ἀλλὰ ABC.
 ibid. ἀπολ. A, sed l in ras. scr. al., fuit δ.
 l. 22 παρέγων AC, παρέχων (= dele v, sed punct. subscr. al.) B.
 l. 23 βασ. εἰληφοσιν AB (sed εἰλ. transf. al.) C.
 l. 26 ὡς φ. B.
 l. 27 ἐν τῷ θεῷ ABC.
 penult. καὶ sup. A.
 ib. ἐξηῦρεν A, ἐξεῦρε BC.
 Col. 928, l. 1 πεπ. βασιλείαν ἐξετάζειν. Ὡς παρ' (γάρ Stephan.) ὁμίν πατρὶ καὶ υἱῷ πάντα χειρῶνται: ἀνωθεν. AB (sed al. transf.) C.
 l. 7 ἐ(κα)τέρων B, unciis incl. sp., et totum voc. denuo in marg. ascr.
 l. 8 ἔγον C.
 l. 13 τὸ δὲ κάτω κατενεχθὲν ABC.
 l. 14 δὲ καὶ ABC.
 ib. γῆ AB, γῆ C.
 l. 15 οὐρανόσ δε γῆ ABC.
 l. 16 ἀτραπον AB.
 ib. ἀνδραστε ABC.
 l. 17 κόττον γόννην (sed v fin. postea in fin. vers. add. A; κόττον γόννην B; κόττον γόννην C.
 l. 18 αὐτὸν A.
 l. 23 οὐνεκά τι τιμωρήσωσιν ἢ τιμήσωσιν (v fin. om. C) σάσθην (σάσθην om. C, in quo in fin. vers. locus vacuus vix duas literas capiens; B om. idem sed loco vacuo relicto, B al. transf. ἢ τιμήσ.) μέγαν ABC.
 l. 25 ἐκείνο ... τεθεολ. Bal. transf.
 Col. 929, l. 1 ἀγέννητον ABC.
 l. 2 γεννητὸν ABC.
 ib. καὶ οὐκ ἐγὼ μὲν οὕτως ABC.
 l. 4 γενομ. μὲν ABC.
 l. 6 ἀγέννητον ABC.
 l. 7 γεννητὸν AB, γεννητὸν C.
 l. 34 παρεγενόμεν B, sed al. m. prius e subscr. et a sp. et dein i inter o et μ interp.
 l. 39 καὶ Δημήτρος (duo vocab. transf. B al.) ἢ Δημήτρος τὸν (τὸν transf. B al.) αὐτῆς ABC.
 antep. τὸ τῆς παιδὸς ABC.
 Col. 932, l. 2 κόρης λεγομένης B, B al. marg. Γρ κόρης γενομένη (hic marg. absce.; affuit igitur forte et σ post η).
 l. 16 τοσοῦτον ABC.
 l. 17 τί σεμνὸν ἢ τί χρ. B.
 l. 19 τίνας αἰ διαθ. C.
 l. 21 γεννηθ. ABC.
 l. 23 αν δε (sine accentu) A; τᾶν B e corr. al. quæ τ in initio vers. add.
 l. 30 κατα (fin. vers., init. sequentis absce.), B al. marg. add. πωθῆνα (vide codicem Fr. Ducæi, qui nullus alius est quam B).

A l. 34 B al. marg. Γρ ἀποκρινόμενον, habet tamen B καὶ τῶν, quod addimus, ne quis suspicetur præeunte Lindnero forte τὸ adesse in cod.
 l. 35 δὲ καὶ B.
 l. 38 ἔχεν καὶ, sp. καὶ A al. om. B.
 Col. 933, l. 5 δὲ μου B, corr. ipse.
 ib. αἰρή B.
 l. 14 αἰ, αἰ B.
 l. 15 μοῖραι A.
 l. 16 ἀδυνατεῖ A (sed et in rasura scr.) C.
 l. 18 υἱὸς Διδῶ C.
 l. 31 τιτρωσκέσθω A, τιτρωσκέσθω C, τιτρωσκέσθω(σαν) B, unciis incl. al. in rasura sp.
 l. 36 ἀθῆλον B.
 l. 38 ὁ evanidum in fine versu in B factum.
 l. 39 ἀσθεν. δωμ. φαίν. AC.
 l. 43 μαιφόνε ABC, Lind. typograph. vitium B μαιφὸν in suam editicnem illatum em.
 l. 44 διηγεί A.
 ib. διέξη AB; διέξει C.
 ult. λήρον τὸν ἀσεβῆ B.
 ib. supra πολὺν A, qui v postea operose interp. Col. 936, l. 1 τῶν ABC.
 l. 8 ἢ γὰρ A, ἢ γὰρ B; et γὰρ θεοί, οὐκ ἀφεται αὐτῶν ἐπιθυμία C. e Ita meo iudicio hic locus legendus est, ἀλλ' οὐκ ἐρῶσιν, οὐ πάσχουσιν sine notis interrogationis. » Dechair ad h. l. p. 78 Not. crit. h. e Ego mallet: et γὰρ θεοί, οὐκ ἐρῶσιν, οὐ πάσχουσιν, καὶ οὐκ ἀφεται. » Lind. ad h. l.
 l. 11 ἔρωσ AC; ἔρ B, locus membran. male habitus in B.

 ἔρωσ ἀμφοκαλύφεν οὐδέ A.
 l. 12 ἔδαμασεν C; in B alterum σ sp.
 l. 13 ἐξηρονῆς A, om. hoc nomen loco vacuo relicto C.
 C l. 19 γεννητός B.
 l. 21 ἀδμήτια AC.
 l. 24 ἔτων ABC.
 l. 26 ἀδμητος χριστίτων C.
 l. 30 τοι ABC.
 l. 36 φυσικῶς ABC.
 l. 38 ἐμπ. εἰρηται φερ. ABC.
 l. 39 νησιόσσε ἢ δακρ. τ' Ἐπικούρου νομᾶ βρότειον ABC.
 Col. 937, l. 3 τῆς φ. ABC.
 l. 4. συγγεόμενα ABC.
 l. 12 αὐτῷ AC; αὐτῷ B.
 l. 18-19 ἀγέννητὸν τε καὶ ἀδιδιον ABC.
 l. 19 νομίζεται A.
 l. 30 συλλαμβάνουσαν sp. B, nam excisum est.
 l. 32 πάντ. νομ. AC, νομ. π. B.
 Col. 940, l. 3 τί δὲ ABC.
 l. 6 & et l. 7 ἢ sp. A; ib. l. 7 ἢ φύσιν B, in quo al. l. 6 καὶ περὶ priore scriptura evanida facta superscripta est et in marg. quoque app.; videtur ὡς affuisse.
 l. 9 λέγουσιν ABC.
 l. 13 γὰρ καὶ, om. καὶ A sp. B.
 l. 22 et θεοί. ABC.
 l. 23 ἀπολογοῦνται A, sed al. induxit v.
 l. 26 ἐν ἢ AB.
 ib. μιστὰ μίξις τοῦ Διδῶ ἢ γῆς καὶ B (ἢ, videtur i subscr. eras.); μίξις A; μίξις C.
 l. 27 ἢ γῆς A.
 ib. ἀποπίπτοντας ABC (sed al. τας in τες cor. et in marg. as. Γρ τας) C.
 l. 28 ὑπερχύψαι ABC.
 l. 30 συντετήχασιν A; B idem, sed al. sp. Γρ. θε. super τετη et super τη punctis scriis in marg. scr. Γρ. συντεβέχασιν ἢ συνήχασιν; συνεστήχασιν C, sed marg. Γρ. συντετήχασιν.
 γ
 Col. 941, l. 15 γίνεσθαι C.
 l. 18 νοοῦμεν ABC.

Col 941. l. 25 ante ἀκριβοῦντες sp. καὶ B al.
 l. 29 κακούς δὲ τὰς κακάς C.
 penult. ἀγέννητον et ἀγενήτου C
 ult. τοῦ οὐρανοῦ ABC.
 Col. 944. l. 4 λέγει C, qui καὶ ante τοῖς sp.
 l. 5 πιστέον ABC.
 l. 7 γέ που AC, γέ τοι B.
 ibid. εἰδότων ABC.
 l. 12 περὶ τούτων ABC.
 l. 15 καὶ λεγέσθων C, et hoc fuit in A, sed v er.,
 καὶ λεγέσθω om. in textu add. B marg.: non interp.
 post λεγ., sed post παιδ. C.
 l. 15 ἐκ τούτων δὲ B.
 ib. φόρκος AB; φόρκος C.
 l. 20 θεῖ B.
 l. 24 περὶ τῶν π. AC.
 l. 32 γῆν. καὶ τελῶν C.
 l. 37 αὐτῷ ABC; supra δυναμένους ABC.
 l. 41 τοῦ (= dele) χρ. B.
 Col. 945. l. 3 χαμᾶθεν AC; χαμόθεν B.

l. 4 ἀγέννητον C.
 l. 5 Meursius in *Creta Kourητῶν* coniecit, quia
 Jupiter Curetibus a Rheza furtim datus est educan-
 dus.
 l. 13 « Monachus Bened. sensum loci non videret
 cepisse, quem tenuit-Gesnerus, quom legeret ἀνε-
 κότως. Sensus est: etiamsi poetæ et philosophi, qui
 confuse multa de diis sentiunt, possent vexari; nos
 tamen immunes esse ab hac vexatione par erat, qui
 distincta ratione de Deo loquimur. » Lind. l. 1,
 p. 20.
 l. 16 ἄγιον πν. B.
 l. 30 συγκεχωρωμένου B, συγκεχωρωμένου AC; ali-
 bi proposuimus legendum συγκεκραμμένου cf. Ignat.
 interp. Ep. ad Ephes. c. v.
 Col. 948. l. 4 ἔν' ἢ (ἦ B) τὴν AB.
 l. 5 post πρόνοιαν add. ἐχῆ C marg.

l. 7 ὡς δὲ BC; δὲ A f.
 l. 13 οἱ μὲν γὰρ ἄγγελοι, αὐθ. δὴ γεγ. οἶοι, ὑπὸ
 τοῦ Θεοῦ ἔμειναν, ἐφ', etc., C; οἱ μ. γ. ἄλλοι, αὐθ.
 δὴ γεγόνασιν οἶοι (οἶοι A marg., post γεγ. fin. vers.)
 ὑπὸ τοῦ Θεοῦ ἔμειναν, ἐφ' AB.
 l. 18 τῶν A interp. compendio scripturæ utens.
 l. 22 τὴν sp. B.
 l. 27 καὶ θεολογικῆς B al. marg., om. AC.
 Col. 949. l. 4 cf. Valcken. ad Euripid. *Hipp.*,
 p. 283 seqq. Dein τ' ante ἐλπίδα app. B
 l. 8 ἀτὰρ Θεοῦ ABC.
 l. 9 ἢ A.
 l. 10 τίνος transf. B al., (ἢ τοι) αὐτῆ B, qui unciis
 incl. sp
 l. 12 εἰσορῶντας ABC.
 l. 13 λέγομεν εἰ ABC.
 l. 14 Ἀριστοτέλην B.
 l. 15 ἐπ' ἴσης AC, ἐπίσης B.
 l. 18 οἶαν ABC.
 ibid. βοτά A, sed al. sup. νην.
 l. 20 κατὰ τὸ κοινὸν ABC.
 l. 21 νόμων C, νόμω AB

l. 22 τοῦ ἀντίου B al.
 l. 34 μὲν sp. B.
 l. 35 φύσει ἕνζ ABC; καὶ interp. de suo Maran.
 l. 39 ἑαυτῷ ABC.
 ibid. ἐπεχ. ABC.
 l. 40 ἄλλος ἄλλως ABC.
 l. 41 αὐτοῖς ABC.
 ult. οἱ προσσηκότες C.
 Col. 952. l. 3 γεγόνασιν AC, γεγόνασι B. Ad id
 quod dictum est h. l. cf. similia in homil. Clement.
 l. 6 γὰρ sp. A, om. B.
 l. 11 αὐτούς BC.
 l. 13 δ' om. ABC.
 l. 19 νερούλιον ABC.

l. 26 τὸν ἄνδρα B.
 l. 36 τί δὲ B.
 ibid. καθ' αὐτὸν AC, καθ' ἑαυτὸν B.
 l. 38 ἄμασις A.
 l. 43 ἄλλοι ABC.
 l. 44 αὐταῖς AC, αὐταῖς B, αὐταῖς B al.
 ult. γινομένη C, γινομένη B al.
 Col. 953. l. 1 εἰδολομ. C.
 l. 3 ἀνήκ. δὲ καὶ C.
 l. 5 ἐναποσφραγίσεται AC, idem B, sed erasa
 antiq. sera, quæ fuit ἐναποσφραγίσεται.
 l. 6 αὐτῆς BC.
 l. 7 κνίσας AB, κνίσας C.
 l. 12 ἑαυτὴν, B.
 l. 13 et 14 ἢ (ἦ BC) — ἢ (ἦ BC) ABC.
 l. 18 ὁ postea, eraso σ præcedentis vocis quod
 ante eiusdem vocis o scriptum est, interp. A.
 l. 20 ἐν μέμφει AB, om. ἐν C.
 l. 22 μὲν sp. A.
 l. 23 σφραγ. αὐτούς ABC.
 l. 24 πᾶλλον C.
 l. 27. τοῖς ABC.
 penult. et ult. ὡς et λέγει sp. A.
 Col. 956. l. 3 βασιλῆας ABC.
 l. 6 οὖν B.
 ib. ἄρσενας BC.
 l. 9 ἱεραὶ εἰσὶ C.
 ib. τῆς ante ἀγ. sp. A.
 ib. ἐὼν C.
 l. 10 καθάπερ ABC.
 l. 11 ἰὼ B.
 l. 28 τοὺς ἀνθρώπους τοὺς ἄλλους θν. B.
 l. 31 μαθήματα ABC.
 l. 32 Βουστρεῖς πῶλει C, Βουστρεῖς πῶλε
 πῶλε (i in πῶλε in rasura scr. videtur, fuit forte et) A.
 ib. ἀνάγωσι AC, ἀνάγωσι B, sed mut. ω in ου et
 statim in θυσίην ex α fecit ἦ.
 ib. Ἰσιδι B, sed δι sp.
 l. 34 πολλῶν B.
 l. 38 ὡς A ex em., fuit ὁ.
 l. 39 πρηγ. A ἦ ex emend., in B eras.
 pen. ἔπ. . . ἄθην. B marg.
 ib. παντὸς τῆς ABC.
 ult. ἐχομένον AC, ἐχομένη B.
 Col. 957. l. 2 μέγαθος A (α ex ε em.) B.
 l. 4 dix. AC.
 l. 8 τῶν om. AB.
 l. 9 μὲν sp. B.
 l. 11 πραγ. ABC.
 l. 13 ἡρακλεὺς AB, — κλεῦς C.
 l. 15 τὴν ἦν οἱ ABC.
 l. 18 αὐτὸν C, αὐτὸν AB.
 l. 20 ἀνδρῶν δ' ὅτ' ἔχουσα ABC.
 l. 24 σοφίη C.
 l. 25 ἄγανον μισθῷ A; ἄγαν ὀρμισθῷ B.
 l. 26 χερσὶ ABC; « Junge utrisque manibus. »
 D Lind. l. 1. p. 22.
 l. 28 ῥίψας BC.
 l. 29 καθέλεν ABC.
 l. 33 ἀξιάμα A (ita legendum nobis videtur, quod
 est in A ratione habita moris scribendi quo utitur),
 δεξιμάμα B, δεξιμάμα C.
 l. 34 ὡς om. ABC.
 l. 39 Πολυδεύκους ABC.
 l. 41 Ἀμφιάρειος AC.
 l. 45 πλανήτες ABC, ceterum cf. Valcken. Eurip.
Diat., p. 180 a.
 penult. σμήραμις A.
 Col. 960. l. 1 σμήραμιν A.
 l. 6 δεκάτη γενεῆ ABC.
 l. 8 βασιλεὺς ABC.
 ib. βασιλεὺς τε (te sp. et gravem super βασιλ. in
 acutum mut.) B.
 ib. ὁ πρόνος C.
 l. 9 οὐρανοῦς ἐκάλεσεν (-λασσεν C) ABC.

Col 960. l. 12 ἐπι σγύτ A.

l. 19 cf. Frag. Callim. 391 Benth. et ibi Rubnken.

l. 22 ἐπισημαίνει B.

l. 24 ἀνελον A; ἀνελον B al.

l. 26 ὁ ἀγέννητος AB, ὁ ἀγέννητος C.

l. 32 οἱ ἐρωῶντες AC, idem est et in B, sed B al. marg. Gr. ἐρωῶτες.

Col. 961, l. 1 αὐτῶν AC, idem et B al., nam h. l. B al. nonnulla omissa supplens superscrib., nonnulla evanida restit. — Ad seqq. cf. Wessel. *Probab.*, p. 89.

l. 9 « ἀθέτους legendum fortasse ἀθέτους. » Lind. l. l. p. 22.

ib. μισεῖσθαι (σθαι sp.) C.

l. 14 οὐκ ἐφ' ABC.

l. 22 οὐθέν AC, οὐδὲν B.

l. 23 ὁρθότητα βίου ABC.

l. 25 ὅμιλις ABC; nulla rasura in ὅμιλις habet A.

l. 50 ἕκαστου ἡμῶν ἀνθρωπος αὐτῷ ABC.

ib. γένοιτε AC.

l. 33 « Mihi legendum videtur ὑποπτεύειν ἂν ἦν *suspicari utique liceret*, nos secure peccaturos omisso *κάν*. Nisi *κάν* accipiatur pro simplici ἂν (?) ut p. 968, l. 42. » Lind. not. critic. ad h. l.

l. 37 οἶδα μὲν AC.

ib. « Ego locum mutata interpunctione sanavi, sanare certe volui. » Lind. ad h. l. qui eandem, quam Maranus dedit, interpungendi rationem secutus est, interpungit tamen et ante φῶς et not. exegetic. ascripsit hancce: « Φῶς αὐτὸν ὄντα, accusativi consequentiæ; οἶδαμιν repetendum etiam post ὄραν. »

ult. μετὰ τοῦ Θεοῦ C.

Col. 964, l. 3 καὶ postea interp. B.

l. 6 αὐτούς.

l. 13 χρῆ C.

l. ἀδιαφ. B, sed α in init. sp. al.

l. 16 τῆς βίας C.

l. 17 γυναίκι δι ἀδελφῆ A, γυναίκι δὲ ἀδελφῆ B, γυναίκι ἰδί' ἀδελφῆ C.

l. 20 θυγατρι. κατὰ χρησμὸν ἐμίγη. βασιλεύς. ἐθέλων. καὶ etc., A marg. schol. κατὰ κοινοῦ τὸ ἐθέλων; χρ. ἐμ. β. ἐθέλων (interp.) καὶ etc., B, et marg. schol.: « Ἀπὸ κοινοῦ τὸ θέλων; χ. ἐμίγη βασιλεύς, ἐθέλων etc., C. — Canterus *Nov. lect.* vii, 38, coniecit: βασιλεύσαι ἐθέλων; Dechair ... ἐμίγη βασιλεύς, ἐθ. καὶ ἐκδιχ. »

l. 22 ἀδ. sp. ἀ A.

l. 25 μεμ. αὐτὴν B.

l. 26 αὐτοῦ ABC.

ib. τὸ πλ. C.

l. 32 ὁμῖν B al.

ib. ὦ ante δεσπ. sp. B al.

l. 34 νόμος ἢ δικ. AB.

l. 35 αὐτούς AC; αὐτούς B. « Mihi αὐτούς est ὡς αὐτούς secundum præceptum Gal. v, 14. » Lind. ad h. l.

antep. προσκύνημα ABC; quod Maranus de B refert, ad marginem esse πρόσκυμα, sciendum est ab hac voce incipere scholion.

ult. ζωῆς partim in marg. A.

Col. 965, l. 4 « Monachus Bened. ὑφ' ὁμῶν, quod displicet. Tribus enim modis nuptiæ contrahebantur, *confarreatio, coemptione et usu*. Prior modus, qui, sacrificio oblato, per Pontificem maximum et Flaminem Dilem fiebat, a Christianis observari, salva religione, non potuit. Idem statuo de iis nuptiis, quæ *usu* fiebant. *Coemptione* fieri quidem potuit; sed Christianos tamen puto suas sibi leges et instituta

A habuisse. Neque obstant *Tabulæ nuptiales*, quæ, Tertulliano teste, secundum leges Romanas fiebant, eo scilicet consilio, ut in iudicio essent validæ. » Lind. l. l. p. 122 seqq.

l. 6 καταβαλῶν ABC.

l. 10 cum Marano plane consentiunt ABC.

l. 11 καὶ εὐνουχ. C.

antep. μένιν, « forte μένει. » Cotel. ad Herm. lib. ii, Mand, 4, p. 26 l. antepenult., p. 64, notar. ed. Paris. (ed. Amstel. 1742, tom. I, p. 90, n. 16.) ult. αὐτοῦ AB, αὐτοῦ C.

Col. 968, l. 1 observa usum verbi *ἐπαυσα*.

l. 7 μῆξιν acuto transfixo circumfl. pos. B; μῆξιν A; μῆξιν C.

ib. εἰς om. AC, sp. nihil aliud quam εἰς B, erravit igitur Cotel. l. l.

l. 14 ... εἰποίμι, τὰ ἀπόρρητα ἀκούομεν etc., C, γὰρ in quo dein οἱ μὲν ab al.

l. 18 ἀτιμούνται B.

l. 20 ἀ sp. B.

l. 21 αὐτοῖς ABC.

ib. θεοῦς ABC. « Ego suppleo, καὶ ἀ τους etc. » Lind. ad h. l.

l. 32 μὴ sp. B.

l. 33 ἐξεστὶν B, qui v sp.

ib. οὐδὲ γὰρ ἐπαρκεῖ B.

l. 34 δικαιοσύνη AC; δικαιοσύνη B, qui B l. 35 ἀλεξικάκοις.

l. 38 οὖν in rasura scr. A, fuit f. ὀ.

ib. εὐφρονῶν AC.

l. 39 πάσασθαι AC, πάσασθαι B.

l. 42 ἐρ. A, sed ε in rasura scr.

pen. οὐδέεις ἔστιν οὕτως ABC.

Col. 969, l. 6 οὐχί B, οὐχ ἢ AC; Lindnero sequens τῶν abundare videtur vel pro αὐτῶν positum(?)

l. 7 ὅμ. A, sed ὀ in rasura scr., fuit ἦ.

l. 8 τὸ φωνουόμενον ABC (erravit igitur Maranus aliud de A referens.)

l. 12 οὗ ABC, οὐ Lind.

ib. ἀμβλωθρίδιοις, B δίοις sp.

l. 21 οὐ κρατσαυτου. τίς etc., A; οὐ κρατούντες αὐτοῦ. τίς B; οὐκ ἀρνούντες αὐτόν. τίς C. Quid ex his ex palæographia et artis criticae præceptis amplectendum sit, quisvis videt.

ibid. τίς οὖν ἂν ABC.

l. 28 αὐτῶ B; dein in ἀπαιτηθῆσθαι A sp. θη.

l. 29 τοὺς μὲν C, τοὺς μὴ A (sed η in ras. scr.) B.

l. 50 μήτε om. ABC.

Col. 972, l. 2 ἀναστῆ(σεται) B, uncis incl. in rasura aut loco male habito scr.

l. 13 γενομένων per compend. scr. B, sed al. compendium ὦν del. et HC sp.

l. 27 ἀξίην (sine accentu A) δὲ AB, ἀξίην δὲ C; recte, et idem ex cod. B receipt Gaisf. Theodoret.

Curat. affect. Græc., e. c. p. 144, l. penult.

ib. post ἐπιθῶσιν interp. BC.

l. 28 καὶ « abundat (?) vel etiam valet. » Lind. ad h. l.

ib. ὑποχειρίων ABC.

l. 29 ἡμῶν ABC.

ult. κελεύομενα C.

Subscr.: Ἀθηναγόρου πρεσβεῖα A; deest in B; τέλος τοῦ περὶ πρεσβεῖας Χριστιανῶν Ἀθηναγόρου λόγου C.

Perlustratis variantibus codicum lectionibus A in multis cum B, in pluribus cum C consentire, B ab Anglicanis codd., qui et imprimis Æton. vitiiis sca- tent, in multis stare et C easdem ubique fere offerre lectiones, quas ex suo codice enotandas sibi sum- sit Suffridus Petr., nemo non statim videt.

AD LIBRUM DE RESURRECTIONE MORTUORUM.

Libri, qui *De resurrectione mortuorum* inscribitur, tres codices contulimus. Quorum A illum a fol. 348 vers. — init.; 367 vers. fin. (fol. 360 bis adest), B a fol. 133 vers. statim p. init. — fol. 167 vers. post med. continent. Tertius C, id est cod. reg. 451, cuius uberior a nobis de Iustini libris agentibus iam data est descriptio, hunc tractatum a fol. 433 vers. init. — 461 rect. paulo post med. (fol. 444 rect. et vers. vacuum est) exhibet. A = Reg. 1, B = Reg. 2, C = Reg. 3 apud Maranum.

Inscr.: Τοῦ αὐτοῦ περὶ ἀναστάσεως νεκρῶν AB; A in C deest, at al. superscr. περὶ ἀναστάσεως νεκρῶν ὁ λόγος ἄριστος, tertia: Ἄθηνάγορου addidit. Quid hoc libro ostendere voluerit Athen., ipse cap. 24 dixit.

Col. 976, l. 1 ἡ τῆς, etc., ABC; vulgo ἡ.
1. 25 καὶ (fin. vers.) τῷ δοκ. C.
1. 27 ἐκάστῳ supers. ἐκατέρῳ C al.
1. 32 σπέρμασιν AC.
1. 33 ὕγαιων A.
1. 34 προκαθήρας A.
1. 36 διδ. ἐθέλων AC.
1. 40 προστάσσομεν BC, sed σ ante τ del. C al.
1. 45 τινὰς δὲ ABC.
Col. 977, l. 1 ἐπ' ἰσῆς A et sic semper.

1. 8 οὕτως · στί C.
1. 10 καὶ τὴν C, cor. al.
1. 11 γάρ supers. A al., om. C.
De toto hoc loco audi Tiber. Hemsterhusium, virum illum magnum, qui ad Lucian. *Nec. cap. 7*, tom. 1, p. 465, ed. Amstelod.: *... Hinc peti debere medicinam, inquit, arbitror loco Athenag...., cuius hærentem implicatamque sententiam nullis verborum artificis expediunt: οὕτως· εὐλόγος ἐστὶ πᾶσα... ἐγγινομένη, ἀλλὰ... ἰσχυρὰς καὶ τῆς... ἀσαφείας, illum in modum si commode scribi et primam quæ deficere videtur vocem adiungi concedas nulla re stabit amplius in verbis alioqui perobscuris difficultas.*
1. 12 ὅτ' ἂν AB.
1. 25 δεῖξαι marg. B.
1. 28 αὐτῶν om. B.

1. 31 ἀληθεύσιν B, οὐ supers. al.
1. 33 et 34 γινώσκ. ABC; dein κατὰ B.
1. 36 δ, τε γάρ AC.
1. 37 π. δυν. τὸ παράπ. AC.
1. 38 ἐγχειρήσειεν A, qui mox ἐπιτέλεσειεν et sic *tere* semper.
1. 39 σωφρονοῖ A; dein τὴν οἰκεῖαν C.
ibid. ἐπισκέψαντο AB (Bal. verba aliquatenus *εναίδα* rescribendo dedit — ψεται) C.
penult. τε om. B.
Col. 980, l. 1 στοιχείου ABC.

1. 4 δ B, al. iu ὧ mut., quod et in marg. add.; sed et quoque ab ead. m. supers.
1. 7 ἔμελλεν ABC (ν fin. om. BC); τὸ δ. λ. B, sed transp. ipse.
1. 16 τὸ καὶ διαλ. γιν. B marg.
1. 26 τῆς ἰσῆς ABC.
1. 30 σώματα (fin. vers. C) τῶν AC.
1. 32 παρ' αὐτῆς (αὐτοῖς C) νενομισμένην AC, παρὰ τῆς νενομισμένης B.
1. 42 πλήθη AB.
1. 44 διακρίναι B.
1. ult. κἂν supers. A.
Col. 981, l. 1 αὐτ. ἐκεῖν. ABC.
1. 6 ἰσχυρὰς A.
1. 9 ἡ ποτ. ABC; dein δυσθανατούντων ad Herod. I, 36, p. 536 corrigere voluit Valckenaer.
1. 19 τῶν ἀνθρ. superscr. B.
1. 26 τούτων C.
1. 31 ἐδῆδεμ. (sed η et ε ante m. in ras. scr. A) AB, ἐδῆδομ. C.

1. 36 καὶ interp. postea A.
antepen. ἄλλοτε δὲ ABC.
Col. 984, l. 5 ἅμα τῷ προσομ. AC.
1. 8 μὴ δὲ A (qui semper ita) BC.
1. 9 ὡσπερ οὖν. A (semper).
1. 12 προσπελάζειν A (qui tamen ν transf.) BC.
1. 13 αὐτὴν B supers. αὐ, om. sequens τὴν.

1. 17 αὐτῆς δὲ B.
1. 18 ἐς B, εἰς AC.
1. 19 πέφυκεν A (qui ut iam diximus, semper ν etiam subsequente consonante add.) B.
1. 23 τοῦ περιττ. ἡ πλεον. C.

1. 25 εἶθ. Bal., εἰωθότως C.
1. 29 τριττῆς δὲ ABC.
1. 30 γινομένης AC.
1. 40 ὀνομάσειε BC.
1. 43 ἐπεισαθ. A (marg. ἐπισαθ.; sed in textu σαθθεντα in ras. scr.) BC.
1. 45 τὴν εἰλικρινεστάτην A marg., B textus, om. C.

antep. συνδιαπλακ. AB (δια interp. operose) C.
Col. 985, l. 8 συνε (φελκύσεται) B, qui (—) in rasura scr.

1. 16 τὸ supers. B
1. 21 ut textus AB.
1. 23 κατὰ τ' αὐτὴν B
1. 24 συστάν B.
1. 42 συνιστ. C, al. super i super. av.
1. 44 οὐ χ. οὐ πν. A marg.; οὐ πν. om. C.
ult. τοιαύτης ABC.
ibid. ὑπόθοιτο BC, recte cf. Kuehn. *Gram. gr.*, vol. I, § 205, 2, p. 222.

Col. 988, l. 6 ταύτην A.
1. 9 δὲ supers. B.
1. 11 ἐπιγίνομ. ABC.
1. 12 πημελῆ A; dein ἐστὶ ABC (om. accent. C).
1. 13 τοιούτων δε γινομένων C.
1. 20 Fuisse videtur μόνη in A, sed eras. ην ab ead. m. et rescrip. α.
1. 22 ἐξηλ. A.
1. 37 τρυφ. C, sed superior o pars videtur erasa, ut ν fieret.

1. 39 γε οὐδ' C.
ibid. ἐκ ταυτοῦ εἰδ. AC.
C ult. ὡσπερ... συγκεχ. B marg.
Col. 989, l. 4 μὲν οὐτ' ABC.
1. 9 καὶ μορ. AC, καὶ χορ. B.
1. 23 ἔκκοπ. alterum x supers. B.
antep. ἡ καὶ ABC, om. ed. Rechenberg.
Col. 992, l. 2 τάς οὐσίας ABC.

1. 6 φείσαι B al.
ib. παρ' ἀνθρ. A.
1. 11 αὐτὸ A.
1. 14 παρ' αὐτοῖς AC.

1. 22 τις AC; τὶ B.
ibid. ὑπόθοιτο BC.
1. 22 ταύτη B.
1. 25 γὰρ νῦν ὑπείκ. τῇ AC.
1. 34 μὴ τοῖς αὐτοῖς C.
1. 43 οὕτι A marg.
1. 48 νῦν φθαρτῶ ἀφάρτων σ. οὐκ ἀδικεῖται, δ. οὐ οὐδὲ ἀφάρτων ἀφάρτων συνόν ἀδικηθήσεται... ἐργον τοῦ Θεοῦ ita C; νῦν φθαρτῶν ἀφάρτων συνόν (οὐδ' ἀφάρτων ἀδικηθήσεται· οὐ μὴν οὐδ'... οὐδὲ B... ἐκ. φ. τ. α. ὡς ἂν. Ἐρ. πως... videtur esse in A, plane in B —, A (in quo illa parentheses (—) signo indicata in rasura scripta sunt (partim extra finem versus) B).

1. penult. τουτέστι BC.
Col. 993, l. 8 δέδεικται fin. fol. vers. 443 in C, cuius lotum fol. 444 vacuum est, quiaquam nihil deest.
1. 27 τὸ δορυφ. ABC.
1. 38 δευτεροῦ B al., ψευδοῦσιν. B.

- Col. 995, l. 41 δὴ supers. B.
 l. 43 προδία (hic fin. vers. C, qui dia scr. in ras) A
 καθαίρων AC.
- Col. 996, l. 20 τὸ A in τούτο emen.; τῷ C.
 ibid. αὐτὸ το (τὸ sp. A al.) ζ. AB.
 l. 29 ὀλιγῆ τ. καὶ φ. στ. C.
 l. 40 ἐπὶ τὸ A.
 ibid. οἰονται A.
 l. 41 γενομένους C.
 l. 49 ἄν supers. B.
 l. 50 ἐποίησεν (v om. C, in quo hic fin. fol. vers.)
 ἔνθρ. AC.
- Col. 997, l. 6 ἀποπληρούντων (fin. vers.), ἀλλ'
 ὦ (hæc duo vocab. in fin. vers. extra vers. add.)
 ὦν (τῷ cor. radendo) τούτοις A.
 l. 9 ὑποτάττον (v in ras. scr. A) AB.
 l. 13 ἦτ' (τ' in ras. scr.) ἄλλου A; μήτ' ἄλλου C.
- l. 23 αὐτῶν C; αὐτὸ B.
 l. 25 μεμοιραμένης A.
 l. 26 ὁ ποιήσας ABC.
 l. 28 δυν. καὶ σοφ. B.
 l. 29 τούτοις συνδ. ABC.
 ibid. ἀπόρως A.
 l. 32 τοῦ B, sed circumfl. del. al.
 l. 34 μηδεμ. τοῖς B.
 Col. 1000, l. 13 τὶ sp. B
 l. 20 τεθαβρῆχότες ABC.
- l. 30 ἔφυτον B.
 l. 31 διδομένων A.
 l. 35 ἐπὶ τὸ ζ. A.
 l. 37 πάση A; ταύτη C.
 l. 38 θεωρ. συνδ. ἀελ ABC.
 l. 46 φύσιν ἢ B marg.
 l. 50 δικαία (syllaba καὶ sp.) B.
 ult. sp. ἢ (ἢ ut videtur A, ἢ C) διὰ (om. C, sp. A) B.
 Col. 1001, l. 1 προβ. ἢ (ἢ om. C, super. A) B.
 l. 2 πίστιν, ἦτις (ἦτις om. C, sp. A) B.
 l. 3 οὐδὲ ἐξ B.
 l. 15 χρῆναι C; χρῆν AB (at in B parva rasura
 post v).
 l. 21 δεύτ. ἢ τρ. AC.
 l. 22 πρώτον C.
 l. 23 τοῦτ' ἐστι A.
 l. 25 ταύτη δὲ ABC.
 l. 28 καὶ ὅτι B.
 l. 29 συνυπάρχουσιν AB.
 l. 50 παρέχονται BC.
 l. 38 ἐπήρεισαν (Γ αν ἐπεστήριξαν . . . αν post ξ
 eras. A) ABC.
 l. 45 τοῦτ' ἐστι A.
 τούτῃ . . . ἀνίστασθαι om. B.
 l. 47 τελευτῆς. οἱ (supers. A, δ B, om. C) καὶ
 (καὶ om. C) αὐτοὶ ABC.
 ibid. ὡς sp. A.
 Col. 1004, l. 9 ἐξ αὐτῶν (supers. in ras. sc. A) AC.
 ib. πρό γε ABC.
 l. 18 γεννωμένους AB.
 l. 19 γίνονται C.
 l. 21 ἀμφοτέρων ABC, — τέρου Rechenb.
 ib. τοῦ καὶ πασχ. ABC.
 l. 28 πράξεις ABC.
 l. 29 μία τις ἐστὶν AB; μία τις ἐστὶν C.
 ult. διαμ. ἄδυν. AC.
 Col. 1005, l. 15 τοῖς τοῦ (del.) τούτου B.
 l. 17 τὴν οἰκείαν (οἰκείαν BC) ABC.
 l. 21 λογιζόμενος AC; -ζόμενοι B.
 l. 25 οὔτ' ἐπὶ ABC.
 l. 34 προσλ. ABC; πολ. Rech.
 l. 35 βουλ. λόγ. AC.
- l. 39 τῶν λόγων B.
 l. 45 περὶ τὴν ABC.
 l. 46 τῶν (sup.) τοῦ A.
 ult. λεγ. ζ. AC.
 Col. 1008, l. 13 διακόπτεται A.
- l. 26 ἔτι δὲ μῶν ABC.
 l. 46 φουσιῶς-γινομ. AC.
 ult. ὅτι in textu ab ead. man. ABC.
 Col. 1009, l. 11 syllab. λους in τέλους et dein
 γάρ super. A.
 l. 26 κατὰ τὴν γῆν C.
 l. 30 πάντα τὰ γενομ. ABC.
 l. 33 καταγειν ABC.
- ibid. ἢ διερίνουν ἢ A f; ἢ διαίρειν ἢ C.
 l. 40 τὸ sp. A.
- l. 41 ἔνομ. B.
 l. 43 ἐπὶ τούτον ABC.
 Col. 1012, l. 5 διὰ δὲ (δὲ om. AC) τὸ ABC.
 l. 12 οὐ γάρ C.
 l. 18 καὶ διασχ. B; καὶ σκεδ. A; καὶ διασκαεδ.
 om. C.
 l. 29 πρὸ (videtur σ eras.) τούτων, postea v super
 lin. add. B; περὶ τούτων C.
- l. 59 ἢ sp. A.
 l. 41 γίνονται ABC.
 l. 45 κτην. ἢ θηρ. βίος ABC.
 l. 50 φάγωμεν (fin. vers.) καὶ π. C.
 ἢ καὶ σύμπαν (πᾶν B) ἔθνος ABC.
 Col. 1013, l. 20 ἐν φαρτῷ τῷ σώματι AC; ἐν τῷ
 φαρτῷ σώματι B.
 l. 29 ἢ μένει (in rasur. A f) μὲν (sp. A) ἢ ψ. καθ'
 ἐαυτὴν ἄλυτος, ἀσχ. AC.
 l. 35 μὲν sp. B.
 l. 39 ἀθεότης BC (in B extra versum in marg. scri-
 ptum) C; ἀθεότητος A.
 l. 41 μένοι ABC, μένει Rech.
 l. 43 ἐπελ μὴ δὲ (μῆδε B) ABC.
 l. 47 διαπρ. δικαιοσύνην (post. vocem del.) B
 Col. 1016, l. 8 συνδην., super. συν B.
 ib. πόνους, hic add. πῶς οὐκ ἄδικον BC; sunt in
 marg. forte ab A scr.
 l. 12 τὴν ante συναρπ. om. ABC.
 l. 14 ἄλλοτε δὲ κ. ABC.
- l. 16 ἦντιν' οὖν A; ἦντινοῦν B; ἦντινασιν C.
 l. 25 καὶ ὅσαι in fin. vers. et initio seq. extra lin.
 A f, videtur ras. adesse.
- l. 26 πλημελὲς B.
 l. 37 θῶμεν ABC; δῶμεν Rech
 l. 40 ὅποι' ἄν AB.
 l. 41 ἐπὶ in ἐπισχ. sp. B f.
 l. 51 μηδὲν C.
 Col. 1017, l. 6 μὴ δὲ AB, μῆδε C.
 l. 7 ἀρ. γιν. εἶναι τὰς C.
 l. 8 ὡσπερ οὖν ABC.
 l. 13 ἀνδρίαν AB.
 l. 20 πῶς δαί A.
 l. 21 αἶρ., ai ex e cor. A f.
 l. 22 μὴ δὲ μιάς AB.
 l. 24 τοῦ δαί A.
 l. 25 ἄλλο τι ABC.
 ib. ἢ τῶν ἕτερ. AB.
 l. 26 οὐκ ἐχ. om. B.
 l. 27 ἴσον ABC.
 l. 29 ἀπογῆν ἄλλοτρ. ABC.
 l. 30 καὶ τῆς ἀπ. ABC.
 l. 46 ψυχαῖς ex em. A, fuit ψυχῆς.
 ib. ἐθεσπισεν AC.
 l. 47 τῶν sp. A.
 penult. αὐταῖς B marg.
 ψυχᾶς A, sed fuit a pr. m. ψυχαῖς.
 Col. 1020, l. 1 οἰκοῦνται C.
 l. 2 μοιχεύσεις ABC.
 l. 8 ὅπως οὐκ ἐστὶν οὐδε AC.
 l. 9. ὁ om. AC.
- l. 11 κοπ. B.
 ib. ἢ τὴν πλείον. C.
 l. 13 διὰ φουσ. ABC.

- Col. 1020, l. 19 ^{EV} ευτελ. B al.
 l. 28 περι τῆς ἀναστ. ABC.
 l. 35 δοκ. τῶν μικρῶν AB.
 ibid. ἡμῖν (in magna rasura scr. A) εἰρημ. (ei in ras. scr. A) AC; εἰρ. ἡμῖν (ἡμῖν in marg. exlta vers.) B.
 l. 36 καὶ supers. A.
 l. 42 τοῦ τό (, add. C) που καὶ ABC.
^{ap}
 Col. 1021, l. 1 ἐνεργῆς B al.
 l. 9 τουτοῖς ἄν (partim in rasura scr. part. et compendiiis scripturæ adhibitis operose interp. A) AC τουτ' ἄν B.

- A l. 10 μετρίει γὰρ τούτου A; με (ras., fuit f. τ) εἰ γὰρ τούτου C.
 l. 13 δ' εἶναι ABC.
 l. 19 κενωρισμένη C.
 l. 23 τόνδε τὸν βίον λαχῶν AC.
 l. 37 ταῖς αὐταῖς ψυχαῖς AC.
 l. 38 δ' αὐ τὸ B.
 l. 40 γενομ. AB; γινομ. C.
 l. 44 συνδιαν. sp. συν B
 ib. φυσικῶς B.
 l. 45 τε om. B.
^{τοῦ δόντος AB, τοῦ δντος C.}
 l. 48 προσπεπ. AC.
 Subser.: 'Αθηναγόρου περι ἀναστάσεως A; om. BC.

AD THEOPHILI LIBR. AD AUTOLYC.

- Col. 1029, l. 4 aliquando mihi in mentem venit coniectura ... εἶπω, ἀγάπην αὐτὸν λ., vel εἶπω, τὴν ἀγάπην αὐτοῦ λ.
 Col. 1036, l. 20 ἀθάνατον per prolepsin dictum esse (= ita ut sit immortalis) vix est quod dicatur.
 Col. 1047, not. 62 μάλιν σκληρῶς σου.
 Col. 1052, l. 2 forte legendum πῖσαν ὡς κλέη αὐτ π. ὅπου κλέει; Wesseling *Probab.* p. 98 οἰκῶν coniecit, quem cf.
 Col. 1057, l. 19 forte legendum τοῦ Διὸς εἶναι Ὑλλων; quamquam οἶμαι sæpissime extra constructionem ut aiunt poni scio.
 l. 33 de hoc loco hæc Heyne *Observatt. in Apollod. bibl.* I, 8, 4, pag. 48: « Fuit in iis (id est Alexandrinorum demis) demus seu φυλὴ (nam videtur Theophilus confundere) Ἀλθῆης ἀπὸ τῆς γενομένης γυναικὸς Δ., θ. δ. Θεοτίου, Ἀλθαίας· Δηλαειρίης, ἀπὸ τῆς θυγατρὸς Δ. x. Ἀλθαίας, etc. Θεοτίς ἄ. θ. τ. Ἀλθαίας πατρός. Ita constituenda hæc esse videntur. Nam tribus Alexandrinorum ab Herculis stirpe nomina sua mutuatae erant: cum hac autem coniuncta habebatur stirps Bacchi per Deianirain, Althææ filiam ex Baccho, unde idem Satyrus supra: Διονύσου καὶ Ἀλθαίας τῆς θ. γ. Δ. et sic porro. »
 Col. 1060, l. 2 locus haud dubie corruptus. Neque interpretum explicationes neque Toupit ep. p. 177 et Meineke Anal. Alex. et Mulleri *Frag. histor. Græc.*, IV, p. 660, coniecturæ probabiles sunt. Legendum *πρυμνητοῦ* aut *προσύμνου* (cf. Clem. Alex. *Prat.*, p. 29 P et Arnob. c. nat. 5, 29) alibi olim proposui.
 Col. 1061, l. 3 cf. Meineke, Menand. et Philem., p. 249.
 l. 18 remove μάτην post ἐλπίδων et colloca post εἰδότες, ut numeri sibi consent.
 Col. 1077, l. 18 cf. Moehleri liber, qui Athanasius, etc., inscriptus est, l. p. 47 seqq.
 Col. 1088, l. 4 cf. Wesseling *Probab.*, p. 111, et l. 18 ibid. p. 56.
 Col. 1096, l. 7 nescio an non legendum sit: Ὁ οὖν ἑαυτῷ οὐ περιποίησατο; alioquin hiat sententia.
 Col. 1097, l. 12 emendandum est: ... ἀνθρώποις Εὐαν ἐπικαλεῖται, ut alibi iam demonstravi.
 Col. 1100, l. 23 mirum quantopere οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ delectetur Theophilus.
 Col. 1116, l. 21 lege ἐξείπον. Totus locus forte ita constituendus est: ... ὡσπερ ἐλὸγια εἰς μαρτύριον ἑαυτοῖς καὶ τοῖς τὰ etc.
 Col. 1117, l. 4 in lectione B et Tig. καὶ τὰ vestigia eius adsunt, quod Theophilus scripsit: κατ' ἀμπλάκημα.
 l. 8-9 Emenda: Οὐδ' ἔν καλύπτει ... εἰργασμένων ὅτι δ' ἄν ποιῆς, ἀεὶ νόμιζ' ὁ τ. — Vide librorum stupidorum errorem, qui A et Λ confundunt et accentum gravem, cuius signum et ον significant, habuerunt syllabam ον.
 Col. 1120, l. 32 aliquando mihi in mentem venit

- coniectura scribendum esse ... καὶ φιλοκρίτειν. Ad p. 4121, n. 95: cod. Paris., olim 808, dein 1827, nunc 887, chartaceus in-fol. grandi caractere exaratus fol. 223 continet etiam a fol. 42 rect. init. usque ad fol. 112 vers. fin. librum tertium Theophili. Inscriptio a Marano prolata est.
 Subscriptio hæc fol. 142 vers. fin. est: Παχώμιος Ἀρχιεμανδρίτης ἐν τῇ τῆς σεβασμίας Λαύρας μονῇ (μόνη codex) ἀφμ.
 ibid. n. 94 P habet συνταξάντων; dormitaverunt qui in codice ἐπισυνταξάντων invenisse sibi visi sunt.
 Col. 1124, l. 3 cf. Movers: *Die Phœnizier*, t. 1, p. 96.
 l. 9 ἀπέθανε P.
 l. 18 ἦ P. — N° 2. Arridet-Ἐφασαν, αὐτοὶ δ' ὄστρον etc. — N° 3. Induc καὶ a P omissum.
 l. ult. P habet γε; errat igitur Wolf. De seqq. cf. Lobeck *Agf.*, p. 606.
 Col. 1125, l. 11 Quid si scribamus: φιλοκαλίμου? Nam quid φιλοκόλιπον sibi h. l. velit, non video. Dein P ἀνεσχόντου et l. 13 λόγων.
 l. 17 ὑπὸ δ' ἀνοήτων P et B.
 l. 32 ὠκνεῖς P, quod propter Wolf. addo.
 Col. 1128, l. 3 τέκνα pluralem posuit: εἰς ὄγκον τῆς λέξεως, ut Aristotelis utar verbis: cæterum cf. Wesseling *Probab.*, p. 29.
 l. 6, 8, 9 P ὦ. — N° 21. νομοθετεῖν P. pen. γίνεται P.
 Col. 1129, l. 3 καὶ περι τῶν νόμων τῶν τό τε, P.
 l. 6 γίνονται P, qui l. 11 πράττεσθαι et Στοιχοί.
 l. 20 δ' αἶ P, qui l. 21 πλείων et l. βούλονται.
 l. 27 κλιτόμαχος P, qui l. 32 ἀθεοτάτου.
 Col. 1132, l. 11 cf. Meineke l. l. p. 424; hic locus et ab Epiphanio in Ancyra, p. 512, 30 allatus est, ubi cf. Petav.
 l. 18 πᾶσι τοῖς ἀξίοις P, qui l. 20 et l. 34 προεδρία, non ut textus Wolf. προεδρία habet.
 l. 30 τε ἀνωφ. φοτ. ἐστὶ ταυτομάτος ἦ.
 l. 32 ὡς ἔτυχε ταῦτα γὰρ πάντα κρῖνουσιν etc., P.
 l. 35 προσήκεν P, qui l. 39 ἐξόλου.
 Col. 1135, l. 4 seqq. cf. Meineke *Frag. comicor.*, vol. 1, p. xiv.
 l. 8 male Mar. λοιπῶν vel ποιητῶν delendum esse dicit; λοιπῶν h. l. eo modo explicandum, de quo Heind. ad Plat. *Gorg.*, pag. 473 D, et Walch. emend. Liv. p. 59 egerunt.
 l. 20 κατακλύσας et P.
 Col. 1136, l. 27 κατὰ νόμον P, qui supra μετέπειτα δέ.
 Col. 1137, l. 2 προανεφώνησαν P.
 Col. 1140, l. 43 προσεύχεσθε ἐπὶ τῶν etc., P, qui l. 47 καυχᾶσθε.
 Col. 1141, l. 3 διάζωμεν (= non διάζωμεν) P, qui l. 6 ἀφελεῖν.
 l. 33 si adesset: ... μάλιστα (scil. ταῦτα) ἐξ ὧν ἀναγινώσκει (ita P), ἵνα εἰς φιλομαθῆς ἐγεμῆθη; (ἐγεννήθη P) ἕως τοῦ δεῦσο οὕτω καὶ φιλομαθῆς ἦς

(Esq. codd. et edd. ἵνα cum indicativo raro invenitur) eis τὸ ὑπερον, omnia essent perspicua.

Col. 1141, l. 13 λέγων P: quod si retinere volueris, loco κεῖται, quod in initio versus in P scriptum est, reponendum erit ἐδρίσκειται, quod cum participio iunctum sæpe apud Theoph. legitur cf. cap. 7 et 8 et 25 et 1, 9. Totus locus ita legitur in P... λέγων· εἶγε μὴν τ. οὕτω. π. χ. ὡς ν. διακοσ. μέγαι... πότε ὁτιούν τοῦτο δτ' ἄν μὲν μυριάκις... τοὺς τότ' ἔχειν ἀδελφούς γέγονεν (marg. extier. P habet: « Legitur apud Platonem τότε χιλια δ' ἀφ' οὗ γέγονεν, » quod ab al. man. scriptum est). εἰδ' εἰς τοσαῦτα... μὲν ἀπὸ Δαυδάλου γέγονε, τὰ δὲ ἀπὸ Ὀρφείας, τὰ δὲ ἀπὸ Παλαμήδους, etc.

Col. 1144, l. 24 ὡς ξένη τις καὶ ἡμῖν ὑπόσχηται P.

l. 39 φάσι P.

Col. 1145, l. 5 ἀπηρητησμένων P, qui l. 5 loco ἰος habet δι' ὄν.

l. 40 ἐν ab eadem man. superscrip P.

l. 42 om. καὶ post σὴμ P.

Col. 1148, l. 14 Μανθάσι P; de hoc scriptore cf. librum quem scripsit Robertus Fruin, qui omnino de iis quæ h. l. a Theophilo ex Josepho sumta eaque in brevius contracta dicuntur consulendus est. Nos ipsi in editione Chron. Eusebii Cæsar., quam olim in lucem emittemus, de his omnibus uberius agemus.

l. 15 μετὰ τὸν χεβρών P, qui l. 17 ἀμέση.

l. 19 Μηφραμουθώσις P, qui l. 22 ἐτη λς' et dein τούτου δὲ θυγάτηρ.

l. 24 μῆνας τρεῖς. Μετὰ δὲ τοῦτον Ἀρμάτ ἐτη δ', μῆνα α'. Μετὰ δὲ τοῦτον Μεσὸς Μιαμμού ἐτη ς' καὶ μετὰ τοῦτον Ραμέσις ἐνιαυτὸν μῆνας δ' καὶ μῆνας β' καὶ μετὰ τοῦτον Ἀμενύφισ ἐτη ιθ' μῆνας ς' τοῦ δὲ Θεῖσσις καὶ Ῥαμέσις ἐτη ι', οὗς φασι etc. P.

Col. 1150, l. penult. in P εἰρημένον, superscript. w ab al. m.

Col. 1152, l. 1 ἐκβάλλοντος P, qui l. 25 ἐκατὸν τεσσαράκοντα τέσσαρσι, et l. 26 om. δὲ. Ad l. 24 cf. Movers l. 1. 11, 1, p. 140 seqq.

Col. 1153, l. 11 Τερωμένος P.

l. 14 post ὠδ Fellus ex Jos. addidit: Ἐβασίλευσεν ἐτη θ. Τούτων οἱ τῆς τροφοῦ υἱοὶ τέσσαρες ἐπίβουλεύσαντες ἀπέδωκαν, ὧν ὁ πρεσβύτερος ἔβασίλευεν ἐτη δεκαῦτο, μεθ' οὗς Ἀσταρτος ὁ Δελειαστάρτος, ὃς βίωσας ἐτη ὠδ ἔβασίλευσεν etc., quæ ob homoteleuton excidisse videntur. Præterea cf. Movers l. 1. 1, p. 584.

l. 24 Πυγμαλίων φυγμαλίου, dein ἡ ἀδελφὴ αὐτοῦ om. P.

ult. ρλγ P.

Col. 1156, l. 4 Ἰώσιππος P, qui l. 16 in initio versus extra regulam add. οὐ ante πάνυ.

l. 26-27 pro εἰς τὸ, quod huc non quadret, ὥστε coniecit Wolf. Forte delendum est, nisi gravius in h. l. insit vulnus: καὶ ante τῶν ἀπ. = etiam.

l. 36 καὶ ante πᾶς superscr. in P, qui l. 40-41 υἷς δὲ αὐτοῦ Σηθ et l. 50 in P est ολ, sed σ scriptum esse videtur eraso ρ et post λ in initio versus est macula atamenti ab al. man., ut videtur, facta.

B Col. 1157, l. 2 verba ρλε... ἐτῶν om. P, qui l. 4-5 φαλεγῶν ἐτη ὧν, etc., statim Ῥαγαῦ, dein Σορούχ et mox Ναχωρών ὧν ἐτῶν ὤε.

l. 13 ἐτη P, qui l. 23 Γονθοθλ et statim Ἐκλῶν et l. 40 ἐτη υλς' et statim δὲ καὶ τὸν ναῦν τὸν... ὠκωδμήσεν ὧν ἐτῶν ι'.

l. 48 Γοθονήλ P, qui mox Ἀμεσίος

Col. 1160, l. 13 Δθῶδ P, qui l. 18 πενητηκοντα ἐτη et l. 17 κατὰ Ἑλληνας et l. pen. καὶ ταῦτα.

Col. 1161, l. 1 P, Fos. vide erroris originem, qui l. 13 τριάκοντα καὶ (καὶ superscr.) ὀκτώ· emenda porro ex P vestigiis ἐν Μασσαγέταις.

l. 19 καὶ ζ P, qui l. 22 δτε γίνεται et l. 36 Μαυρηλίου, emend. M. Αὐρηλίου Fellus.

Col. 1164, l. 19 τελευταῖς καὶ ἀρχῆς, qui l. 23 μῆνες ἦ, et l. 26 εχςε.

l. 34 cf. Movers l. 1. 11, 2, p. 61, not. 14, dein P καὶ x. τιτα (finis versus hic) ἢ θάλλος μνημένοι τινές φασι τὸν B, qui l. 50 θῆ (finis versus) καὶ habet. De iis quæ superius dicta sunt cf. Weeseling. Prob., p. 316.

Col. 1165, l. 9 Διμοῦ P, qui l. 15 plane ἡμᾶς et l. 44 φιλιμῶς.

AD HERMIÆ IRRIS. GENTIL. PHILOS.

De Hermia optime meritus est G. F. Menzel, qui hunc librum variantibus lectionibus priorum editionum et codicis Vossiani ab ipso collati, nova Latina versione et commentariis instructum Lugduni Batavorum 1840 edidit. Prolegomena præmisit, in quibus Hermiam ex apoletetarum qui dicuntur numero eximendum esse probare studuit. Cuius in sententiam pedibus ivit is qui in Diariis philosoph. et catholico-theologicis olim Bonnæ publicatis de editione a Menzele in lucem omīssa iudicium tulit. M. = Menzel.

Col. 1169, l. 1 Ἐριμῶ et Voss. (id est codex Vossianus in bibl. Lugd. Bat. xvi quarto n° 486).

l. 3 verba τὴν Ἑλλάδα τὴν Λακωνικὴν παροικουσι M. vult delere. Quod ad verba τὴν Λακωνικὴν ατinet, observat eam Græciæ partem in qua Corinthus sita erat nunquam sic esse vocatam satis constare; ea igitur verba verisimiliter originem ex voce τὴν Ἀργολικὴν a sciolo quopiam textui addita habere. Reliqua verba τὴν Ἑλλάδα παροικουσι huc non quadrare demonstrare studuit. Idem δὲ ἦν αἰτίαν, etc., a verbo ἀπεφῆναντο et ἡ σοφία, etc., a λέγων dependere intellexit. Sed ut oratio magis conciinna sit, verba οὐκ ἀσκότως... ἀποστασίας parentheseos signo includo et pro εἰπων emendo εἶποι ἄν aut quod præstat εἶπεν.

l. 9 οὐδὲ σ., οὐδ' ὄμ. = ne-quidem, neque; Menzel Wolfio præeunte oύτε σ. οὐθ' ὄμ. scripsit.

l. 11 idem philosophorum nomina delet et Voss. οἱ ante σ. omittere dicit. Porro loco ἱππων Angl. (id est cod. ms. Angl.) εἶπων habet. Quæ mox sequuntur, olim alibi ita fere restituimus; οἱ δὲ ὕδωρ γονοποιῶν οἱ δὲ ἀρμυρίαι (hanc vocem, quam tamen post στοιχ. addere voluit, ex h. l. excidisse et M. vidit) στοιχείων (corruptam esse hanc vocem nemo

non videt; in ea mihi aliquod participium latere videtur, quod procedendi habet vim et ex quo ἀπὸ dependat necesse est. M. στοιχείων ἀπὸ inducere vult) τῶν δ' (id est τεσσάρων, quod et M. addit) στοιχείων... οἱ δὲ τὴν μονάδα. (Errat Hermias.) Καὶ οἱ δὲ πᾶσι αὐτὰ ἐναντία. π. λ. π. τούτων! Ἐπαχ. πόσαι! πόσαι δὲ... εὐριπτόνων φλωριαι! (hanc vocem hic excidisse nobis persuasum est, cf. Theoph. ad Autolyt. II, c. 12, p. 1069 C.) Ἀλλὰ γὰρ ἔστιν οἱ (aut: Ἀλλὰ γὰρ δῆλον ἐστὶ) στασ. μ. περὶ τῆς τῆς ψυχῆς οὐσίας (aut π. τῆς οὐσίας τῆς ψυχῆς), τὰ... ἀπεφῆναντο. Καὶ (adversativa est h. l. eius vis) ἄλλοι, etc. Consule de iis, quæ h. l. dicuntur imprimis Nemes., c. 2, 3, 18.

Col. 1172, l. 9 M. recte ὁμολογῶ ὑπεράχθεσθαι emendat. Ad sententiam quod attinet cf. hom. Clement. 1, 3.

l. 15 ἰδω ex Voss. cum Scilero et Wolf. M. rescripsit, ἰδων male legehatur.

l. 22 dele cum M. πέτομαι et statim emfenda cum eodem Ἐτι δὲ, etc.

l. 31 idem verissime οὐ δυνάμει ἀναζητῶσι rescripsit. Ad seqq. cf. Recognit. viii, 15, ut οἱ ἰταμ locos ab aliis iam ad h. l. allatos.

Col. 1172, l. ult. τούτου codd. omnes et Voss. (qui supra l. 51 ἀνθίσταται male habet) atque editi., quod probum esse potest cf. Q. Smyrn. i, 520. M. cum Wolf. et Wortho τούτω, quod prætulerim.

Col. 1173, l. 12 quæ alii rescribere voluerint, vidisti. Non dubito tamen, quin me sequaris scribentem *αὐτὸ τοῦτο* id ipsum; est accusativus qui dicitur accuratioris definitionis; ad μεθαρμύζομαι dativum facile ex sequenti τὸν Ἀναξ. mente repetes.

l. 32 πρεσβυτάτω recte ex Justino rescripsit M.; vulgo πρεσβυτέρω. Vitium ortum ex compendio male lecto.

l. 46 τὸν πατέρα e textu eiecit M., qui l. 47 ἔχειν pro ἔχον et l. 49 γίνεσθαι et φθείρεσθαι rescripsit.

Col. 1176, l. 3 ὀχλεῖτω rarissime invenitur: hinc ὀχλεῖτω rescripsit M.: qui cur μέ quam μοί malit non perspicio.

l. 5 M. recte τοῦτου, id est Aristotele antiquiores reponere vult. In plurali γέροντες non tantopere offendendum tibi est, nam Hermias plures alios enumerare voluit, quod animi ardore abreptus omisit. Excidit igitur h. l. nihil. Porro μὲν post Φερεξ. est illud μὲν solitarii; ad Φερεξ. ex νευροκοποῦσι repete νευροκοπέω, ex quo iam perspicies, post γέροντες delendum esse punctum et ponendum comma. Ut ea quæ sequuntur aliquatenus fiant concinna, totum locum ita refinxerim: Ζηλοτυπίας τοῦνου τ. γ. π. ἀλλήλους οὐσίας (ταῦτα γὰρ ... ὕδωρ καὶ γῆν) μέχρι τοῦ (ita vere pro ποῦ emendavit M.) τὰ τ., etc. Hermias ad trutinam scriptorum qui vocantur classicorum examinandus non est.

l. 20 M. cum Seilero, Wolf., Kustero τροπή (τροπήν (cod. Angl.) ἢ ῥυθμῶν (ἢ ῥυθμῶν vulgo; καὶ ῥυθμῶν cod. Angl.)

l. 26 M. recte καὶ pro καὶν scripsit; qui statim

γίνεσθαι καὶ φθείρεσθαι: et dein ἀνιμᾶ reposuit.

l. 37 M. Worthum secutus ἀνω ante φέρεσθαι supplevit; Wolf. verba inversa esse credens legit τὸν δὲ ἀέρα εἰς τὰ περιγέγεια χωρεῖν, τὸ δὲ πῦρ ἔνω φέρεσθαι.

l. 45 Τοσοῦτον χρόνον emendat M.

l. 47 εἷη non est solæcum h. l. cf. Kuehner *Gramm. Gr.*, tom. II, § 819.

Col. 1177, l. 1 σκιαμαχεῖ M. rescripsit.

l. 6 idem . . . ἀπόρρητον ΑΥΤΟC ΕΦΑ τὸ ἀρχή, etc.

l. 14 Voss. δῆ; vulgo δὲ.

l. 22 Voss. εἰκοσι ς̄ δὲ x ρ̄ ὁ δὲ, etc.; cod. Angl. εἰκοσι ς̄ δὲ καὶ ρῆ'.

l. 24 Ἡ δὲ γῆ, etc., M.

l. 28 e post τρίγωνα supple diairetæ Worth. Statim M. cum Voss. ὥστε γίνεσθαι scripsit.

l. 37 ἀλλὰ μὴ Voss., ut et Seileri textus.

Col. 1180, l. 1 M. περιέρχομαι; vulgo παρερχομαί; edit. Wittenberg. ex errore tyποθητᾶ παράχομαι. Facilis confusio præpos. παρά et περι; nam

illud π, hoc ε̄ in codicibus scribitur.

l. 6 male Wolf. ἐπὶ ad ζυγῶν voluit addere. Cf. Bossii *Animadvers. in Suid.*, p. 140; Elsner *Obs. in A. A.*, VII, 60.

l. 13 e ἐπισπῖ sine sensu exhibebant omnes libri mss. et editi; substitui μετρεῖν. » M.

l. 14 cod.; Voss. μέλλ' habet; hinc M. locum ita restituit: Ἄγε δὴ, μηκέτι μέλλε, ἐπισπῖσ. etc.

l. 16 e Respicit sine dubio ad *Iliad*. Σ, 200 seqq., col. 300 seqq. Unde quis conjiciat apud Herm. post πέρατα inserendum esse γῆς. » M.

l. 22 e cod. Voss. ἀνοίας quod non displicet. Dein ἀπαντᾶ egregie restituit Wolf., vulgo ἀπαντα. » M.

AD EPISTOLAM ZENÆ ET SERENO SCRIPTAM.

Tres epistolæ ad Zenam et Serenum datæ vidimus codices. Horum primus est A i. e. cod. Bibl. Reg. Paris. 451, qui eam a fol. 155 rect. init. — 163 vers. stat. post init. exhibet, alter B, i. e. cod. bibl. Reg. Paris. 174, cuius fol. 85 rect. init. — 92 rect. ante fin. eam continent. Tertius est C, i. e. cod. bibl. Reg. Paris. 450, in cuius fol. 6 vers. p. med. — 16 vers. p. med. eam invenimus.

Insc. est: Ἰουστίνος Ζήνῃ (ita A, linea recta super α indicatur, Ζήνα esse nomen proprium; Ζήνῃ B) καὶ Σερήνωι τοῖς ἀδελφοῖς χαίρειν AB; in C hæc inscr. deest, at in marg. hæc rubris litteris exarata legimus: † ἦθικαὶ ὑποθηκαὶ καὶ παραινέσεις τοῦ ἁγίου Ἰουστίνου φιλοσόφου καὶ μάρτυρος βουλούμεναι καὶ σπεύδουσαι καταρτίσαι ἡμᾶς πρὸς τὸ ἀτάραχον καὶ ἐνάρετον καὶ τέλειον †.

In Me. AB legimus ἠθικὸς καὶ οὗτος ὁ λόγος οὐχ ἤττων (ων evanidi. in A, fuit forte ἤττων; ἤττων B) εἰ μὴ καὶ μάλλον τοῦ παιδαγωγοῦ (qui Clementis Alexandriini liber ante hanc epistolam in A adest; ergo librarius B eum ex codice descripsit, in quo *Pædagogus* hunc præcedebat; vel ex codice qui ex codice *Pædagogum* continens descriptum erat.) A = Reg. 1., B = Reg. 2., C = Reg. 3. apud Maranum.

Col. 1184, l. 4 πρόλημα τινῶν AB.

l. 10 καὶ sp. B.

l. 11 ἀρχοντας non ad imperatores cum Sylburg., sed potius ad congregationum superiores cum aliis interpretibus referendum esse vr.

l. 17 a verbis ἐκ παρασκευῆς incipit C.

l. 18 παραφοραῖς ita plane A.

l. 19 καὶ ἡμᾶς; τούτου A (in quo in Me. scrsit τούτου A, sed eras. al. et resc. id alio loco, quia alterius tractatum in Me. ascribendum sibi sumpsit) BC.

l. 21 συμβ. ἡμᾶς C.

l. 24 μάχης δὲ (τε ab al. eaque antiqua manu A) καὶ ABC.

l. 30 κινήθωσιν, dein ἔστιν, et ἀνοίγουσιν A et

sic semper. Porro genitivus τῶν πλησίον Maranum et Ottonem Græcæ linguæ non apprimè gnarus iniuria vexavit; dependet ille a verbis ἐφ' οἷς cf. Kuehner l. l. p. 170 N^{ro} 3 b coll. ib. § 479 b.

Col. 1185, l. 5 κατεπιτηδεύοντας AC; κατεπιπαιδεύοντας B.

l. 12 κατακρινουῖς B, qui supra alterum vin γέννη sp.

l. 19 κατάφορον AC.

l. 23 μὴ δὲ B; μὴ δ' AC.

l. 26 προσέκλιχεν ita semper fere A in fin. verb. littera etiam consonante subsequente addidit v.

l. 30 αὐτῶν C; αὐτὸν AB.

l. 31 ὁ καλῶς C; κακῶς AB; sed Bal. λ sp. et idem in textu ipso ex x fecit λ.

l. 32 ἠθικῆσα AB (sed Bal. sp. a scr. ε) C.

l. 33 οὐκ ἠνέλησα ἦ om. AB.

l. 35 ἐτόλμησα ABC; sed Bal. ·sp. a scripsit ε, quod in transf.

l. 35 ἀδικῶν A, sed al. perantiqua sp. κείν δο, ut sit ἀδικεῖν δοκῶν; ἀδικεῖν δοκῶν B (sed post δοκ. al. apos. signum et ad hoc sig. Mi. ap. δοκῆ, sed in ox transf.) C.

ib. ὑπερηφανεῖτω AB; ὑπερηφανεύεσθω C.

ult. ἀπηληγῶς ἔτι καὶ πρὸς AB; ἀπηληγῶς ἔστι· καὶ πρὸς C.

Col. 1188, l. 4 προσήκει δὲ ὅμας AB.

l. 5 μὴ δὲ λαλεῖν A; μὴδὲν λαλεῖν C; μὴ λαλεῖν δὲ B.

l. 10 καὶ ante ἤσυχ. sp. A.

l. 14 Profecto sat intempistica est Marani cōiectura.

1. 22 δεδαιττόμενον AB; δεδώς C; dein προσδο- col. 1488. κώντας ABC.

1. 34 ἐὰν δέ ποτε καὶ ABC; ad superiora cf. cap. 14 et versus ille Juvenalis omnibus tonsoribus et lippis quoque notus:

Non vicias ut edas, sed edas ut vivere possis, quem et Otto laudavit. Porro hoc schol. AB hent: ὡς ἂν (ἂν om. B) τῷ μὲν (vr. μὲν esse in A; γε het B) μὴ ἐπὶ χρησίμῳ παρῆ ζῆν οὐδὲ συμφέρον δῶκε ζῆν.

1. 37 εὐάρεστοι γίνεσθε C; εὐάρεστον γίνεται AB.

1. 40 ἐνν. ὑμῶν C; ἐνν. ἡμῶν AB.

1. 43 μὴ ἴδιον οὐδὲν exspectavit Otto, qui dein φίλα favor cepit.

1. 44 οὐτ' αὖ B; οὐτε (sed e transf. cal.) AC.

1. 46 ὧν οὐδ' ab ead. m. erat scrm. in Me, sed al. tractatum altarius ascriptura erasit et in textu lras tpeuwas ab ipsa erasas compendils scrae adhibitis repositus additis in duobus illis vocabulis A.

Col. 1489, l. 6 Marani distinctio est in A, ubi ante et post ἐτι rasura adest; πραγματ., ἑαυτὸν — δεικεί· ἐτι BC.

1. 13 εὐτραπ. Sylb. cf. ad Ephes. v, 4.

1. 18 ἐσκιρωμ. B; ἐσκιρωμ. AC.

1. 20 ἀγθ. δὲ ἐπὶ τ. ABC.

1. 24 ἄλλο τις AB.

1. 25 post λεγ. sp. καὶ B omissio τε post ἀναπλ. Emendavimus l. 1. ἀναπλαττόντων (hoc et Otto conij.) κατὰ, etc.; τε enim deletum est; ἐλκόντων et ἀναπλαττόντων sunt per καὶ copulata, οιομένων autem notissima de causa particula copulativa non addita adiunctum est ἀναπλαττόντων. Ceterum posito post σκην. commate sig. interrog. post γράφειν app. Otto, qui mox σχοινοδατούντας coll. cap. 4 coniecit, quo non opus esse ipse dixit.

1. 32 ὁ λαν AB; οὐλίαν C.

1. 37 ἔχειν ἐπ. AB; ἔχοντες ἐπ. C.

1. 41 Μεθ' ὧν Διόνυσος ἐκστρατεύσας εἶλε τῆς γῆς τὸ πλεῖστον· ἐν σχήμασι γυναίων μεμβυσμένον τοὺς ἀνοήτους τῶν ἀνθρώπων κατεργάζομενος schol. in Me B, fuit et in A, sed eras.; qua de causa vide ad col. 1488, l. 46.

1. 45 φαίθρ. schol. in Me B: τοὺς τοιούτους περιπαθεὶς οἱ Πυθαγόρειοι ὠνόμαζον· καὶ φυλάττασθαι τούτους τὰ εἰς φίλων κοινήν (in A quid hic fuerit non liquet; nam κοινήν evanuit) παρηγγύων.

1. 46 τὸ ἀληθὲς AB.

1. 48 δρᾶμα A; δρᾶμα BC; dein ad δωδεκ. in Me. voluit schol. apponere A, ut signo apposito indicavit, sed omissis ibique nihil erasum esse patet.

ib. γ' οὖν AB et ita semper

1. 50 ἀ πρ. AB, ὁ πρ. C.

penult. «Perionius legit τὸν τε atque ita locum vertit: *nec solum amicus faciendus est qui obiurgare solet, sed etiam audiendus*. Mibi vulgata lectio proba est hoc sensu: *ac redarguendi libertas non modo exercenda in alios, sed ab aliis etiam admitenda atque audienda*. Nam multi sunt qui alios quidem arguunt ac reprehendunt libenter, sed non æque libenter se vicissim ab illis argui ac reprehendi patiuntur.» Sylb.

Col. 1492, l. 2 τὴν γνώμην AB, τῆ γνώμη (in γν. iota subscr. om.) C.

1. 6 «*Consulat autem pro se quisque, utilitati communiter omnium,»* sic Langus b. l. reddidit.

1. 8 χρήξοι AB, χρήξοι C; supra πᾶσιν A ex more.

1. 10 Verissime huic dixit sanctus quidam: cum mulieribus agendum est ac cum animabus in purgatorio reitentis, scilicet ex longinquo; cf. et c. 15.

1. 15 Dubitamus num Marani coniectura in textum ab Ottone recepta vera sit. Possis coniecere in ἔπερ ἀγαπῶμεν forte ὁ περιγαπῶμεν vel ὁ ὑπεργαπῶμεν latere et in forte toto, in sequentibus μηκέτι κινδυνεύομενοι: sed hæc sunt eiusmodi, quæ huc non quadrent, et inter quæ sunt, quæ lingua Græca respuat. Videant alii quo modo huic loco consulendum sit. Ceterum in Marani, coniectura rectius ἔστι scribas.

1. 27 φανε. φρον. δδξ. εἶναι AB.

1. 39 ὄ αὐτὸν οὐλ. A; ὄ αὐτὸν οὐλ. BC; ὄ ἑαυτὸν οὐλ. Otto: αὐτοὺς unde sumptum sit ignoramus.

1. 43 ἔνεχεν AB.

1. 44 ἐγχερῆζον AB et C Mc.; ἐν χρεῖα C textus. penult. πως B et Otto; πῶς AC; dein recte τινύσκειν et ποιῆται coniecit Maran. et recepit Otto, qui male pro ὥστερ voluit προσῆκει reponere aut ex præcedentibus supplere. Tu cf. Kuch. l. 1. p. 257 Anmerk. 4. Male Arcerius νομίζων in κομίζων mutare voluit; melius Ottone iudice Maranus καλ ante διὰ ψ. excidisse coniecit. Ceterum παρὰ ante ἀκολουθεῖν sp. B, ut sit παρακολουθεῖν.

Col. 1493, l. 3 συγκαταίνόν τε AB; συγκαταίνόν τε C, in quo scholion sp. συμφωνον στοιχοῦντα τῆ γνώμῃ ἔκειου.

1. 6 περὶ αὐτῶν (sed al. sp. lenem in asp. mut.) C; περὶ αὐτὸν B; περὶ αὐτὸν A; περὶ ἑαυτῶν Otto.

1. 8 φρονεῖν (v eras. in C) τὰ περὶ αὐτοῦ (αὐτοῦB; de C valet quod l. 6 dictum est) ABC.

1. 12 Καδμῖαν A; Καδμειαν BC; h. e. victoriam ex qua nihil emolumentum capias, quæ e contrario detrimentum tibi afferat; quod Cadmo accidisse notum, cuius victoria ex Euripidis *Phæniensis* sat nota; ceterum cf. Valcken. ad Herod. 1, 166.

1. 14 οὐδὲ C, sed C al. transf. e.

1. 17 εἰς ante οὐ τ. sp. C.

1. 18 ἔπειδ' ἂν — νομίζων AC.

1. 20 πραγματευομένων ABC; Langus πραγματευομένους vertendo expressit.

1. 25 λῆρον αὐτὸν διεγερ. B.

1. 30 μέγας δὲ con. Otto.

1. 34 οἱ δὲ A f, saltam a perantiqua m.

1. 35 φυλ. δὲ καὶ τὴν τῶν ἐτι ἄλ. C.

1. 38 ἀπολογοῦμαι σοι φασίν ABC; dein ταύτην ὕπον. ἦν ἐγρ. C.

1. 41 σῶζεις A; σῶζεις B; σῶζειν C.

1. 46 τοῦτο μὲν, τὸ μὴ χελεπαίνειν τινὰ κακῶς ἀκούοντα, ἀγνε Ἰουστῖνε, ἐπ' ἀνθρώποις (ἀνθρώποις evanuit in A) ἦν (ita A; εἶναι B) ἀβύνατον, ἀγγέλων γὰρ (γὰρ AB; cuius loco Otto de uncis inclusum exhibuit) ἡ τῶν ἀστοησιν οὐκ ἐχόντων· τὸ δὲ ἔμα τῆ χελεπότητι φιλοσοφίας ἐντος ὄρων τὸ τῆς ψυχῆς καθεῖρσαι (ita AB; rectius κατείρσαι, quod Otto habet) θυμοῦμενον, ἐγχερατοῦς ἄγαν καὶ τὸ ἑαυτοῦ σκίσους εἰδότης κτάσθαι ἐν ἀγιασμῷ schol. in Me AB.

ult. διαπέζεσθαι C.

Col. 1496, lin. 4 οὕτω ABC.

1. 4 π. ἔσται AB; π. ἐτί C.

1. 6 τῷ δὲ συγκρ. ABC.

1. 7 χαμαιλέοντος AB; χαμαιλέον C.

1. 8 ὕπονουςτ C.

1. 12 τοῖς ἐρρωμένως χρ. emendavimus l. 1.

1. 16 αὐτὸν (αὐτὸν BC) ἀποτ. ABC.

1. 17 ὃ et l. 18 τὸ sp. A.

1. 21 χρῆ τὰς C; χρῆστας (al. man. in A gravem in acutum mutavit) AB.

1. 23 συναλλάγ. — συγκατ. «*Hæc verba glossema videntur esse, ex Jes. LVIII, 6. Accusativus συγκατ. dictus est quasi præcesserit τοὺς περιπάτους δεῖ ποιεῖν.*» Otto.

1. 26 χάριν τοῦ τὰ (in Mi. add. A) τούτων ἀποτρ. AB; τούτου χάριν ἀποτρ. C.

1. 27 ἐπὶ sp. A.

1. 28 ἐφ' οὗς ἔθος C, ut textus AB; Me in B habet ἐφ' οὗς ἔθος ἐστὶν ἐνίοις μὴ φοιτᾶν. Dein in nota 46 Terentium non respici vidit Maranus; sumpta sunt ex perperita quadam comœdia.

1. 38 καὶ ἀντιδοξεῖ τούτου (ita A; τοῦ B) συμβ. καὶ (καὶ sp. A) ἀντ. AB; καὶ ἀντιδ. καὶ τοῦ συμβ. ἀντ. C.

1. 40 παρέχομεν C; dein τὸ ante δοχ. sp. B.

1. 44 συγχωρητέον C textus et A (a pr. m., quæ in eraso ω ad τ addidit σ); συγχερητέον A (ex em.), B, C (in Mc.).

Col. 1497, l. 11 ἡ ὀ. etc. Plutarchum in libro

Περὶ πολυπραγμοσύνης hæc Platoni tribuisse dixit Wolf

- Col. 1197, l. 15 cf. e. 7.
 l. 16 ἐπιζητήσω· τὰ μὲν γὰρ ἑκάτερα θεοῦ AB.
 l. 21 προτεταί AB; προστεταί C.
 l. 23 αὐτὸν ἢ καὶ λ. AB; μαχαίρα δὲ αὐτὸν ἢ λόγῃ κατασφάζων C.
 l. 28 δὲ A (ex emend.) BC.
 ib. κυνῶν ἢ σωῶν AB; ut textus C; dein ποιήμασιν ex more A.
 l. 34 ὄσον οὐδ. e primo tempore. » Otto.
 l. 39 οὕτως AB.
 ἀντεπενήλι. πεινᾶν AB; πεινῆν C, sed puncto η suppos. a sp. C al.
 ult. γηρῶνας C.
 Col. 1200, l. 6 τὸ τέλος ἕλης ἐστὶν AB.
 l. 7 πτώσεις AB; πτώσις C.
 l. 13 ἔξω πρέχει τοῦ δοθ. αὐτῷ καν. καὶ AB.
 l. 17 ὄμως sidd. AB, om. C.
 l. 19 γέρας ἀίδιον AB; γέρας ἀίδιον C.
 l. 20 κατὰ ἀλήθ. ABC.
 l. 25 ὀγειῶς A.
 l. 25 δεδειώτας A; δεδιώτας C.
 l. 29 κοσμικὰς C; κωμικὰς AB; schol. in B (eras. in A) in Μετὰς ἐν ὑποκρίσει λέγει; dein γ' οὖν AB.
 l. 31 ὑπ' αὐτῶν ABC.
 l. 34 cf. Apol. 7, c. 28 circ. fin.
 l. 35 κατακοπτοῦσας C.
 l. 40 διακ. etc. « Non minus apte distingui potest ante περιέρχως, nisi forte legendum διακομηεῖν τὰς θεείρας περιεργούσι : curiosæ sunt in componendis eorum capillis. Alioqui enim post διακο-

μειν τὰς θεείρας desideratur ἐγχειροῦσι vel aliud huiusmodi verbum. » Syllb.

- l. 41 ἀκινήτουσας AB; ἀκινήτουσας C.
 l. 41 θωμαλαίτ. C.
 l. 42 τὸ καταλήφθ. A; τῷ καταλήφθ. BC.
 l. 43 Legendum esse *ἀλωπεκίων* l. l. coniecimus; alioquin contra leges grammat. h. l. peccatum est; nam τῶν φωλευουσῶν requiritur.
 Col. 1201, l. 1 μὴ δὲ ABC.
 l. 3 δ' ἐστὶν AB; δὲ ἐστὶν C.
 l. 4 τοῦτ' ἐστὶν A.
 l. 5 ἦντινα μετὰ ABC.
 l. 11 μήπω C.
 l. 15 νοσοῦντων οὐκ C.
 ib. ἀμελ., ἀλλ' οὐτε βήτεον AB; ἀμελ. οὐδὲ ἐατέον C.
 l. 20 Sylburg. ταῦτα = eodem modo, itidem coniecit. « Conventibus τούτων. » Otto.
 l. 35 ὁ (6 sp. B) ἀχαριστήσων ABC.
 l. 36 πρῶμελ. = προσμελ. A; πρῶμελ. BC.
 l. 39 « Congruentius præne præteritum ἐμελλας. » Syllb.
 l. 49 συστρατευομένους ABC.
 l. 51 ἀγαθὸν μηδὲν AB.
 Col. 1204, l. 5 καὶ λ. πλ. etc. « i. e. sermones multum pollentes : quod sit nempe non copia verborum, sed rerum quæ pronuntiant gravitate ac pondere, nervosis argumentis. » Syllb.
 l. 9 τὰ βουλήματα AB; τὸ θέλημα C.
 l. 12 ἐπιτυχεῖν· ἢ χάρ. μετὰ πάντων ὁμῶν (ἀμφὶν add. B) AB.

AD EXPOSITIONEM RECTÆ FIDEI,

cuius quinque contulimus codices. Horum primus est A, bibl. Reg. Paris. 1268 (olim 1605, tum 2879) membranaceus, formæ quadratæ constans 302 foliis, quorum sing. pag. 28 versus continent. Is exhibet hunc librum a fol. 5 rect. init. — fol. 16 rect. fin. — Inscricio: Ἰουστίνου φιλοσόφου καὶ μάρτυρος ἔκθεσις περὶ τῆς ὀρθοδόξου ὁμολογίας. Ex hoc codice secundum codicem quem B vocavimus exscriptum esse patet l. ex eo, quod in summo codicis A margine legitur ἐξωνήθη τὸ παρὼν βιβλίον παρὰ τοῦ ἀθλο.... (reliqua paucis exceptis evanida sunt) idque in B ad verbum descriptum. 2. ex eo, quod in summo fol. 6 rect. cod. A margine legitur : βιβλίος αὐτῆ τοῦ γηλαστοῦ πέλει idque in B ante verba οὕτως ἐπὶ τοῦ θεοῦ καὶ πρὸς etc., a quibus B sermonem tertium incipit quæque in A fol. 6 rect. lin. 3 leguntur, ad verbum transcriptum est.

Alter codex est B, bibl. Reg. Paris. 938 (olim 1004; 2976) chartaceus formæ quadratæ foliis 193 constans; quorum sing. pag. 24 versus continent. Is exhibet hunc librum a fol. 1 rect. init. — 15 rect. fin. Inscr. est: Ἰουστίνου φιλοσόφου καὶ μάρτυρος ἔκθεσις περὶ τῆς ὀρθοδόξου ὁμοιοῦσας (= ὁ πρῶτος λόγος).

Codex A sæcul. XII scriptus est; B sæcul. XVI calamo scriptorio a duobus saltem librariis iisque Græcis exaratus est. Utrique scateni vitis quæ ex itacismo qui vocatur originem duxerunt. Ambo olim per aliquod tempus in arce Fonteblandensi asservabantur.

Tertius est C, lectoribus iam notissimus. Is exhibet hunc librum a fol. 247 rect. ante med. — fol. 261. Inscr. est: Τοῦ ἀγίου Ἰουστίνου φιλοσόφου καὶ μάρτυρος ἔκθεσις πίστεως περὶ τῆς ὀρθῆς ὁμολογίας ἦτοι περὶ τῆς ἀγίας καὶ ὁμοιοῦσας Τριάδος.

Ad hos tres codices accedunt duo alii ex bibl. Coislina in Sangermanensem, ex Sangermanensi in bibl. Regiam translati. Horum primus est D, n° 120 insignitus, membranaceus, 263 foliis constans, quorum sing. pag. 31 versus continent, scriptus X sæcul. Is codex Montefalconio iudice (cf. *Biblioth. Coislina*. p. 192) optimæ notæ hunc librum a fol. 13 rect. p. med. — fol. 20 rect. fin. exhibet; Inscr. est: Ἰουστίνου φιλοσόφου καὶ μάρτυρος ἐκ τοῦ περὶ τῆς πίστεως (hic perantiqua saltem manu Δ i. e. λόγος partim supra spatium inter πίστεως et μεσοστήγην, partim super ipsam μεσοστήγην superscra.) περὶ πίστεως. Quæ omittat suis locis indicabimus. Fuit hic codex olim lauræ sancti Athanasii in monte Atho et quidem tertie positionis seu tertii plutrei trigesimus sextus.

Secundus est E, n° 225 insignitus, bombycinus XV sæcul. 28 fol. const., quorum sing. pag. 18 versus continent. Incipit a fol. 1 rect. init. — 28 rect. init. Inscr. est: Ἰουστίνου φιλοσόφου καὶ μάρτυρος ἔκθεσις πίστεως περὶ τῆς ὀρθῆς ὁμολογίας ἦτοι περὶ Τριάδος.

A = Reg. 1., B = Reg. 2., C = Reg. 3., D = Coisl. 1., E = Coisl. 2. apud Maranum.

Omnes hi codices exceptis D, in quo paucis exceptis vnr. erasa esse, et E habent lemmata in margin. In AB eadem insunt lemmata, sed A totum librum divisit in viginti tres sectiones, quas capita appellavisse et fol. 4 rect. init. videri potest; B in totidem sectiones divisit hunc librum, quas tamen sermones (λόγους) appellat. Unde nomen λόγος sumpserit, non statim vidimus; sed quum B e regione initii capitis secundi supra numerum B viderit compendium vocis λύσεως, fortasse hoc compendium festinantius aspectum male explicuit in eoque λόγος invenisse sibi visus est. Porro in ABC ubique ἀπορία et λύσις ascripta sunt.

Col. 1208, l. 4 hic AB incipiunt primum caput. ib. κατὰ Ἰουδ. etc. « Pseudo-Justinus si genuini

Justini libros vult designari, debebat scribere κατὰ Ἑλλ. καὶ Ἰουδ. Prius enim contra gentiles scri-

possesse illi constat. Otto. At si figuram, quam dexteram dexteram appellat, quæque sæpius invenitur, in h. l. inesse sumpseris, hæc Ottonis obiectio ad nihilum redigetur.

1. 3 ἐπελθόντες in Me C ascr. Steph.; λέξαντες habent C (textus) E.

ib. ὀγιή C (at a sp. η scr. Steph.) E; porro ἐκτιθέμε C, sed θα in fin. sp. Steph.; ἐπιτιθέμεθα E.

1. 8 προσῆκεν AB, ut sæpius v in fin. voc.; dein προϊόντας ABCE.

1. 9 πρὸς Me E, πρὸς pctis subnotat. textus; dein καὶ υἰὸν ABE.

lin. 12 δορεῖται E, ἴεροφρ. B, sed talia vitia quæ frequentiora sunt in posterum omitemus; hæc vitia sunt, non variantes lectiones.

1. 13 τις καὶ πατέρα CE.

1. 14 ἀλλ' οὐκ ὀρθήν E, qui τὸ σεθεῖς pctis subnotat. exhibet.

1. 15 ἡ τοῦδε τοῦ γράμματος ABCE; πράγματος cod. Monacensis.

1. 16 εἰς τὴν ἀκρ. A (ἀκρῶν, sed super prius η scr. ai.) BCE.

1. 17 ἀνάγουσα solus C; ἀνάγουσα ABE, erravit igitur Otto.

1. 20 ἕνα τίνων etc. hic incipit D; in cnius Me L: ὅτι εἰς ἑστίν θεός et dein: ὅτι οὐδὲν τὴν ἀρχὴν συνῆν τῷ Θεῷ. — C habet ὅτι εἰς θεός καὶ αὐτῷ μόνῳ τὸ σεθεῖς γεμητέον ἀποδεικνυσιν.

1. 21 καὶ αὐτῶν π. διδ. παιδεύουσιν marg. inferior B; dein Mi ἕνα add. post γάρ.

1. 23 παριστάται E.

1. 25 ἦν om. CDE; ἦ om. A (in quo post ἦν fin. vers.) B.

1. 27 διέγραψεν D, qui semper v ante cons. add., quod hic illic et in AB invenitur.

1. 28 θεός non om. D, in quo θεός dein et post ἔστιν.

1. 29 μὴ Θεὸν E.

1. 31 καὶ ταύτας ABCE; μοχ γενέσθαι solus D.

ult. αἰνεῖται (αἰνεῖται A, secl cor. al. et sic statim ser; αἰνεῖται B, sed ai ex e eraso facta esse vr.; dein ter αἰνεῖται) γάρ φησὶ τὸν θεὸν ABD.

Col. 1209, l. 1 ἐνεῖται αὐτὸν ἐν eic. C.

1. 2 αὐτὸν πάντες ABCDE.

1. 3 αὐτοῦ. καὶ ἐξῆς. ὅτι — ἐγενήθησαν. οὐκοῦν etc. D.

1. 4 αὐτὸς ante ἐνετ. om. B.

1. 7 ἀπεδείχθη ABD; διεδείχθη CE; dein οὖν habent omnes. Ceterum ad h. l. referendum est, quod in Me C legitur: ἀλλὰ τοῦτο παραπεδείχθη ἐν τοῖς πρώτοις λόγοις· φησὶ δὴ τὸ (scribe: τῷ) πρὸς τρύφωνα καὶ ταῖς ἀπολογίαις· τοῦτο γὰρ ἐκεῖνοι βούλονται καὶ οὐκ ἄλλα· εἰ δὲ μὴ τοῦτο. Λέγε συ τί τὸ ἐκεῖνων συμπέρασμα.

1. 9 πν. ἀγ. ABi).

1. 11 ὑπεγ. D, sed. a sp. al.

1. 13 (τῆς αὐ) τῆς, A unctis incl. sp.; dein θεός. καὶ μῆς E.

1. 14 οὖν (ita habet) φησὶν, εἰ (Me ἐν) διαφέρει D; οὖν ἔπει τις, εἰ (μὴ E) διαφέρει (διαφέρειν E) ABCE; dein γένον et γενόμενον D, secl al. sp. ω et v ut vr.; evanida enim sunt; dein ἀφ' et περ post ὅ sp. A; denique ἐκπροϋεῖται ABDE.

Col. 1209, l. 17 οὐ ταυτὸν οὖν CE.

1. 18 τὸ ἄγον om. AD; dein verba ὅτι τὸ μὲν... ὑπάρξῃς in A in ipso verborum contextu lemmatum more scripta sunt: in A incipit cap. II, in B sermo II a verbis ὁδε τρ.

1. 19 ἀγέννητον B, qui καὶ γεννητὸν καὶ οἶν.

1. 20 ὀνόματι AB; ὄνομα D; τρόπος CE; statim οἱ δ. τῆς ὑπάρξ. τρόποι ὀνόμασι ABD.

1. 21 χαρακτηρίζονται D.

1. 22 ὀλίγη E; dein θεός ὀνομα. ABCDE; dein σημαίνεται E.

1. 23 εἶναι μὲν ABD.

ΠΑΤΡΟΛ. GR. VI.

1. 25 τῆς οὐσίας Me D, qui dein λόγον. ὁ μὲν γὰρ ἀγενν.

ib. ἦ (ἦ B) γὰρ etc. AB; ἦ γὰρ om. C.

1. 26 ὁ δὲ ἐκπ. AB; μοχ ἐπιθεωρεῖσθε D.

1. 27 ἡ δὲ καὶ (καὶ om. D) τῆς etc. CDE; εἰ δὲ καὶ etc. AB; dein κατὰ οὐσίαν E.

1. 28 σημαίνει CE; σημαίνεται ABD; dein καὶ τῷ κοινῷ D.

1. 30 γένοιτο (sp. α Dal.). ὅπερ ἡ τῆς etc. D; ceterum cf. quæst. et resp. ad Orthod. 139.

1. 32 γεννητῶς CE; dein γὰρ et e in ἐξ in ras. scr. B; loco τινός habet ἔστιν E.

1. 34 τῶν τρόπων D, qui dein ὧς αὐτως habet.

1. 37 ὅτι γε πλ. D et ita l. l. scribendum esse iam coniecimus; supra δηλοῖ ABD et sic sæpius peccatur in his; dein cum Maran. faciunt CE; statim ζητῶν, καθ' etc. E.

1. 45 οὕτως ABCDE: ante hoc vocabulum ὅτι τὸ θεός οὐσίας δηλωτικὸν est lemma in A (qui in ipso verborum contextu id habet, ut semper) et B (in Me ut semper); add. B: ἡ βίβλος αὐτῆ τοῦ γαλιθίου πάλει, que verba in summo margine superiore in A sunt. In A incipit hic cap. III, in B sermo tertius; in posterum non ascribemus has divisiones.

1. 45 ζητοῖ E, sed subterp., qui mox γεγεννημ.

1. 46 προσαγορευεῖσαι et μοχ ἀγέννητον E; τὴν γεννητῶν D.

Col. 1212, lin. 1 προσγορεῖαν et sic l. 19 C; σκοποῖ E, cuius loco ζητοῖς habet D.

1. 2 οὐσίαν αὐτοῦ, i. e. Dei et Patris ex coniect. dedit Otto.

1. 3 ἐθέλει E; dein υἰῶ καὶ πατρὶ D.

1. 4 τῆ θεός ABCDE; dein δηλώσεως C, δηλώσει E.

1. 5 μὲν om. ABD; dein ὁ τῆς ὑπαρ. τρόπος AB.

1. 6 εἰσὶν D ex more; γνωρίσματα C, cuius Me L habet: καὶ ἐνταῦθα πάλιν τὸ θεός δηλωτικὸν οὐσίας φησὶν εἶναι.

1. 7 ante ὡς hoc L: ὅτι τὸ ἀγέννητον τῷ ἰδίῳ γεννητῷ δύναται ταυτὸν κατ' οὐσίαν ὑπάρχειν (ὑπάρχων B) AB; dein μὴ προσηκ. C.

1. 8 γεννηθήσιν D.

1. 10 οὐσίας Πνεύματος πρὸς (fin. vers. hic in A) υἰὸν AB; πρὸς υἰὸν et D.

1. 11 διὰ τὸ ἀγ. διασπ. E.

1. 12 τὸ (sp. A I. ai.) γενν. ABD; dein καὶ τὸ ἐκπ. D.

1. 14 ἡλυσίς loco ἡμῶν E; dein διακρίνεται D.

1. 15 καὶ τοῦ Πατρὸς Otto contra omnes codices.

1. 16 ἰδιαζόντος D: δεικνύειν A (a pr. III. ita) BCDE.

1. 17 ante ἡμῶν sp. καὶ D.

1. 18 τὴν Πατρὸς ἀφορ. ὑποστ. D. In Me C legitur schol.: ὡς φησὶν ὁ μέγας Γρηγόριος. Ταῦτα δὲ οὐκ οὐσίας ἀφορίζει καὶ τὰ ἕξῃς.

1. 21 τὸ ἰδωτικὸν solus C.

1. 26 τῆς ὑπαρξ. τρ. ABD; dein ὑπόλοπον D; ὑπόλοπον E; hæc ascripsimus specimenis causa.

1. 29 Me C: σημ. ὅπως μία οὐσία Πατρὸς καὶ Υἱοῦ καὶ ἀγίου Πνεύματος.

1. 32 διακόπτῃ B; dein ζητήματι D, et ni fallimur, B; ζητημένα τί E.

1. 33 εὐρήσχομεν E; supra διαιρέσομεν ABCE.

1. 34 γὰρ ἅπαντα omissis τὰ πάντα quæ seqq. ABD.

1. 35 post φύσης (ita habet) in D pius quam dimidius versus erasus est; ante hanc rasuram sp. ἔστιν, in fine versus adhuc η adest, et huic spscr. τ. in initio versus seq. legitur κτιστῆ, cuius loco κτιστός habet E; dein ἀκτ. καὶ δεσπ.

1. 37 ἡ δὲ κτιστῆ δουλικῆ (δουλη et dein sp. vac. saltem duar. l. E) CE; Me C τῶν ὄντων τὸ μὲν ἀκτιστον τὸ δὲ κτιστόν.

1. 38 ἂν om. CE; dein βούλεται ABCD (secl al. sp. e scr. η et ita Syll. et Morell. habent) E.

1. 40 μόνῳν post εὐλαφεν (ita AD et ni fallimur B) collocant ABD; dein παρ' αὐτῆς θεοτ. C; παρὰ

της θεοτ. ABD; a Marani parte stat solus E.
 l. 41 πληροῦσα ABCD; ποιούσα, ni fallimur, E.
 ib. ante οὕτω in AB est L: ὅτι οὐ συνεζευχεται ἡ
 κτιστὴ (ex hoc quoque loco videri potest, B ex A de-
 scriptum esse, nam super τ post x est circumflexus,
 quem fideliter in eodem loco posuit librarius B,
 addito cum A circumflexo et super η) φύσει
 οὔτε καταριθμεῖται μετ' (μετὰ B) αὐτῆς (τῆς B) ὁ
 Υἱὸς καὶ τὸ Πνεῦμα.
 l. 42 εἰς μέσον τὰς θείας παραθέμενοι φ. D; cum
 Marano faciunt CE; φωναὶ cod. Ms. Steph. quem
 festinantius iuspectans forte male legit Steph.
 l. 43 σκοπεῖν δὴ μετὰ etc. D; σκοπεύμενος μετὰ
 vr. adesso in E.
 l. 46 διδασκαλείας D.
 l. 48 δὲ οὕτω in ABCDE; supra ὁμᾶς AB.
 Col. 1213, l. 2, περι om. C.
 l. 3 ἀπαριθμεῖς. D.
 l. 5 αὐτῇ (lin. vers.) πάντα D; dein συμπερι-
 λαμβάνει AC; an B quoque habeat ignoramus.
 l. 7 συνεζευμένα δῆλον ὅτι D.
 l. 8 εἰ D, sed fuit εἴη, eras. η ad huc apparet, dein
 syllaba τῆς in κτιστῆς in ras. scra.
 l. 9 μόνα DE; μόνον ABC; ἀκατων. A (sed. vr.
 corr.) B; dein ὧν γε CDE; ὧν τε AB.
 l. 10 ἀπασιῶν om. E; ἀπάντων C, sed ὧν sp.
 Stephan.; dein ἄν om. E.
 l. 11 ὁμ. δὲ καὶ ὁ ἀπόστολος ἀπαριθμησ. κόσμον
 καὶ ζ. etc. D omittis immediis.
 l. 12 κάτοχος subinterp. E.
 l. 14 μαρτυροῦμαι οὕτως φ. A (οὔτος, sed cor. A
 al.) B.
 l. 15 οὔτε κόσμος A Me.; dein οὔτε ἐνεστώτα...
 οὔτε βάθος C Me.; ἔτιν δυνήσεται... Κυρίῳ ἡμῶν
 in sine versus ult. folii versi om. E.
 l. 21 ἀγγέλους καὶ ἀρχαγγέλους C; καὶ θαν ἀγγ-
 γέλους τε καὶ δ. κ. ἀρχάς καὶ ἐνεστ. καὶ μέλλοντα,
 ὅσος etc. D.
 l. 23 ἠύρισκον ABDE; dein ἀπολ. D, qui ἐτι τε...
 ἐλέμενος om.
 l. 24 μαρτυρεῖσθαι A, sed scr. α sp. ε; praesens
 tempus congruentius vr. Syll. ob βοδν.
 l. 25 προστιθείς AB; μοχ πεπλήρωκε solus C.
 lin. 26 in ἐπαγαγὼν sp. γα D, qui dein ἄρα οὖν
 habet et καὶ τῆ... παραδήλωσας om.
 l. 27 πρὸς Θεὸν D.
 l. 28 κτιστῆς om. solus B; dein οὐσίας ὑπάρχειν
 ἦδει τὸν etc. CE.
 l. 29 μετὰ τῶν ἄλλων ἐμνημόνευσεν. ὑπόλοιπον δ'
 etc. immediis om. D.
 l. 35 δὲ σκόπος CE.
 Ad cap. v in C Me. Γον. = τρίτον sc. κεφάλαιον.
 In A L. est: ὅτι τῇ θεῷ συντέτακται φύσει ὁ Υἱὸς
 καὶ τὸ Πνεῦμα. Cap. 6 in A; sermo 6 in B.
 l. 39 δεικνύουσι CE; ἐπιδεικνύουσι AB; — D ha-
 bet sic: ἐπιδεικνύουσι ὡς τῇ θεῷ φύσει ὁ Υἱὸς συν-
 τέτακται κ. τὸ Πν. ὁ οὖν Κυρ. ἡμῶν Ἰησ. Χρ. μετὰ
 τ. ἐκ νεκρῶν ἀνάστασιν φισίν (i. e. φησίν) πρὸς τοὺς
 ἑαυτοῦ μαθητάς. Πορευθέντες, etc.
 l. 43 ἐν οὐρανοῖς CE; εἰς οὐρανοῦς AB.
 l. ult. λέγων om. ABE; habet id C.
 Col. 1216, l. 3 loco verborum χορινθίοις — ἐπά-
 ρει habet ὁ Ἀπόστολος φησίν D.
 in. δὲ om. E.
 l. 5 σφραγίδα τὴν διδασκαλίαν CE.
 l. 8 ἡμῶν B; dein πρὸς ἐφ. οὕτως φ. om. D, qui
 dein ὄντως habet, quod an sit in E quoque ignora-
 mus, Maranus affirmat.
 l. 10 πᾶσα ἡ οἰκὸς AB.
 l. 13 ὁράς ὅπως D; βλέπεις (AB); βλέπετε C; βλέ-
 πετε E) πῶς ABCE.
 l. 15 ναὸς Κυρίου ABD; δοῖν γιν. AE; an B quo-
 que ita habeat ignoramus.
 l. 17 ἡμῖν συνημ. E; dein συνεισάγη συνεισάγει
 AB; συνεισάγει E; συνάγει C.
 Col. 1216, l. 18 ὄντως γὰρ—ἐν πνεύματι om. D;
 ὄντως D omisso γὰρ.

l. 21 καὶ Θεὸν καὶ Πν. AB.
 l. 23 ἀφ. διὰ τούτων ἐπαίδευσεν D.
 l. 25 ἐν ἐτέρῳ ABD; ἐν ἐτέροις C; ἐν ἐτέρω E.
 l. 27 ἐν οὐρανῷ CE; μοχ κρατεωθ. AB; κρα-
 ταιωθῆναι E; sed η ex ei cor.
 l. 31 διὰ τῆς π. ἐν τ. κ. ὁμῶν om. ABCDE.
 l. 32 Ante ἴδου L in AB: ὅτι διὰ τὸ συμφυεῖ τῆς
 τριάδος ποτὲ μὲν υἱὸς λέγεται τὸ πνεῦμα, ποτὲ δὲ
 πατὴρ.
 l. 33 Παῦλος om. ABD; dein καὶ πατέρα ABCE;
 om. καὶ Oito.
 l. 35 καὶ πανταχοῦ δὲ—ἀλλήλων κοινωνίας (cap.
 7 circ. lin.) om. D.
 ib. τῆς διδασκαλίας CE; dein τάττων A, sed in
 marg. infer. add. συν.
 l. 41 καὶ π. καὶ (in Mi extra versum καὶ in A)
 Θεὸν AB; dein ἐν τῇ διδ. om. E.
 l. 44 ὁ Θεὸς ὁ Πατήρ Birmediis omittis.
 ult. συνημμένος E; dein τοῦ om. ABE.
 Col. 1217, l. 2 ἄκριτος ἀφείας E.
 l. 4 αὐτοῦ ABE; τὸ Πν. τοῦ Υἱοῦ αὐτοῦ, ἀλλὰ
 (sp. ἀλλὰ A) νῦν, etc. AB; τὸ Πνεῦμα νῦν (ἀλλὰ
 ante νῦν non est in C) μὲν αὐτῷ συντάττων C.
 l. 6 δὲ om. A (in quo φρεῖς in lin. vers. est); B;
 dein τὸν fuit in E, sed v eras; mox εὐλάβετε B.
 l. 8 αὐτοῦ om. AB.
 l. 10 διδάσκοντες ABCE; ed. Mar. Paris. 1742
 διδάσκοντες.
 l. 11 κέκτησθαι ABCE; emendandum est κέκτη-
 σθε; quae forma est optativi adhortativi; trans-
 itus a prima ad secundam personam, nemini erit
 offensione. Cf. ad Rom. viii, 12 et 13; xiii, 13 et
 14. Male Otto κέκτηται conic. et in textu collo-
 cavil.
 Ante cap. 6 L et in AB: ὅτι ὁμοῖος (scribe: ὁμοίως)
 τῷ Πατρὶ δημιουργεῖ ὁ Υἱὸς καὶ τὸ Πνεῦμα.
 l. 14 καὶ τοῦτο AB, qui dein καὶ σὺ Κύριε κά-
 ταρχας τῆν, etc.
 l. 18 οὐδὲν ἔλαττον AB; μοχ ἑτερεωθ. E, qui
 infra λαττοῦσθαι habet.
 l. 22 Ante ἀλλ' οὐδὲ L in AB: ὅτι τῆς αὐτῆς ἐξουσίας
 τῷ Πατρὶ ὁ Υἱὸς καὶ τὸ Πνεῦμα.
 l. 25 κ. ἐπι γῆς C; dein καθαρίσθητί φησι E.
 l. 34 τῆς (transf. ipse s) τῆς, etc. B.
 l. 40 τῆς οὐσ. ταῦτὸν AB, qui dein συντέτακται
 habent.
 l. 41 παρεσχόμεθα ABCE; μοχ ὁ λόγος AB; dein
 Πν. ἁγίου E.
 l. 44 ante καὶ μοι L in AB: ὅτι τὸ (scribe τῷ)
 συντετάχθαι τῷ Πατρὶ τὸν Υἱὸν καὶ τὸ Πνεῦμα ἀκο-
 λουθεῖ καὶ τὸ κατ' οὐσίαν ἀπαράλλακτον. Mox C in
 Me: ση. τὰ τεκμήρια τῆς ἀκτίστου φύσεως καὶ
 τῆς κτιστῆς.
 l. 45 διὰ κριθείας E.
 l. ult. ὠμολόγητο. A, sed al. et cor. in η; ὠμολό-
 γητο B; in marg. AB γρ. καὶ ὠμολόγητο.
 Col. 1220, l. 1 ταύτην CE; αὐτὴν AB; dein ἐτι τε
 CE; ὅτι τε AB.
 l. 2 ἀ ἂν βούληται (βούλεται E) CE; ἀ δὴ βούλη-
 ται AB, sed in marg. γρ. καὶ ἀ ἂν βούλ. | deinde ποιούσα
 καὶ δυναμένη AB; sed cum Mar. faciunt CE.
 l. 7 θεότητος ἐπέπερ τοῦτο ἀκτίστον CE. Totum
 locum textus AB ita exhibet: οὕτω τ. δ. ἐχ. θεό-
 τητος καὶ κτίσεως (τὸ ἀκτίστον καὶ κτίσεως πηλ.
 solus B) μηδὲν εἶναι μέσον βεβ., πᾶν—δηλονότι· εἰ δὲ
 διὰ πλ., sed Me. A et marg. inferior B: γρ. καὶ
 οὕτως καὶ θεότητος ἐπέπερ τοῦτο ἀκτίστον καὶ κτί-
 σεως μηδὲν εἶναι βεβ. μέσον· πᾶν δὲ τῆς κτ. π., τῆ
 θ. οὐ π. ὅλην ὅτι. Διὰ πλειονων παρ' ἡμ.—κτίσεως
 καὶ τὰ ἐξῆς.
 l. 10 δεικνύουσι E; dein διαλάττων CE; μοχ συν-
 τριθμηται C.
 l. 15 ἀπονοίας C.
 l. 14 ὀνομάζειν AB; νομίζειν C; νομίζον E, sed
 on eraso εν, quod in adhuc apparet, scrum.
 l. 16 δεικνύοντα CE; ἀποδεικνύοντα AB; dein ἀφο-
 ρίζον E.

Col. 1220, l. 17 ἀπ. δηλοῦν τα τῆς AB; dein χωρίζον E.

l. 21 ἡ (=qua ratione, qua de causa) καὶ coni. Wolf.

l. 24 ἀγίου om. AB.

l. 27 ταῦτα AB; ταῦτά CE, ni fallimur.

l. 28 τίς οὗτος καὶ ὅσος διαμφισβητεῖν (ei ex corr. in A) AB.

l. 30 Ante ἕνα L est in AB: ὅτι εἰς Θεοῦ ἐν Πατρὶ καὶ Ὑψῶ καὶ ἀγίῳ Πνεύματι γνωριζόμενος.— A voce ἕνα rursus incipit D.

l. 32 ἡ ABCE; in summo marg. superiore C schol. ἀντί του καθὼ. — D habet ei et dein ἄγιον Πν.

l. 33 ἡ δὲ A, sed inter duo hæc vocabula sp. ei, hinc ἡ εἰ δὲ B.

l. 34 κοινὸν AB; sed Me γρ. καὶ κοινῶν.

l. 35 γὰρ ἐν ABDE et ni fallimur C.

l. 37 δεῖ ἐρωτᾶν AB; dein οὕτε ἄλλον ABDE· ἄλλος C, sed ad o addit v C al.; denique βουλομένη AB.

l. 38 οὔτε ABCDE; dein loco ἐμαυτοῦ habet ἐκ αὐτοῦ (posterius subinterpunctum) E; denique πεθεῖν om. C.

l. 40 εἰ γὰρ. — ἐκεῖν συνάπτοντας (cap. 9) om. D.

Col. 1221, l. 1 τὸ γεῶδες—πολυφρ. B Me.

l. 2 ante οὐδενί L est in AB: ὅτι ἀκατάληπτον τὸ θεῶν ἀνθρώπου φύσει.

l. 7 τὸ λ. ABCE.

l. 9 ἐκθ. ita omnes codd.; ser. ἐμβεδηχότος coll. II Cor. xii, 2, Otto.

l. 11 τῆν τῶν B; τῶν om. E.

l. 12 μερ. ἐν ταυτῶ τῆν γνώσιν AB.

l. 16 τελ. γνώσιν τῶν θεῶν E.;

l. 19 διεσσοῦτου καὶ ἐν αἰνῶ. βλέπειν, etc., ita, ni fallimur, cum Marano facit plane C, qui in Me. schol. habet: τὸ ἐν ἐσόπτρῳ καὶ ἀνίγματι αἰνίτταται; in AB totus locus ita est scrus: τὸ γὰρ δεῖ ἐσόπτρον βλέπειν· ἐν ἀνίγματι, etc., illud καὶ ante ἐν αἰν. cum Origene, aliis Paulic tribuit Maranus; Pseudo-Justino Lango præeunte Otto.

l. 21 θεῶν τῆν γνώσιν AB; dein αὐτίκα, καὶ E, in commata ab E ante καὶ positо δὲ latere crediderimus: dein ἀπορ. ἀδελφίτητον coni. Otto.

l. 23 τὰ τοῦ ABC; dein ἐπιφθεγξόμεθα solus C.

l. 26 ἀλλὰ τοῦτο μὲν, etc., AB, ut Maran. in not. 73 indicavit.

l. 31 Ante οὐκ οὖν (ita A) L in AB: ὅτι τὰ θεῖα κατὰ τὸ μέτρον ὃ ἐλήφεν ἕκαστος ζητεῖν προσήκει.

l. 32 εὐσεβῶς νοοῦμεν textus E; textus C cum Marano facit, al in Me. θεοπραπῶς νοοῦμενον.

l. 34 μηδὼς E, qui l. 36 τὸ περισθὲν habet. Otto et post νοοῦμεν l. 32 et deletis unciis a Marano appositis post συνάπτοντας posuit punctum.

l. 40 Ante οὕτω L in AB: πῶς προσήκει νοεῖν ἐκ Πατρὸς τὸν Ὑψὸν καὶ τὸ Πνεῦμα καὶ πῶς μίαν οὐσίαν καὶ τρεῖς ὑποστάσεις. A voce οὕτω rursus incipit D.

l. 41 γεγενῆσθαι solus C; dein ἱκανεῖ γὰρ D.

l. 44 ἡ γὰρ — ἡ δὲ — ἡ δὲ C (qui posteriore loco tantum iota subser. om., quod ubique deest in E) E; supra ἕξελάμφη, τῶ, etc. E.

l. 45 σόνεστι D; cum Marano faciunt CE, qui mox χρόνω habent.

l. 46 Me. C σημεῖωσαι τὴν εἰκόνα ὅτι ὡς φῶς ἐκ φωτὸς ὁ Ὑψὸς ἐκ τοῦ Πατρὸς.

ib. φωτὸς τὸν λόγον τοῦ φωτὸς (quatuor posteriora verba in margine habent AB) δηλ. ABCE; supra καὶ εἰ φῶς ἐκ φ. D.

Col. 1224, l. 1 τὸ γεγεννημένον· ἀπ.: D; τὸ γεγεννημένον, ἀπαθῶς textus AB; sei γρ. κα τὸ γεγόμενον et nihil amplius Mi. A; dein ἀπαθῆς ἀν εἴη καὶ ἡ γέννησις, etc. D.

l. 2 τὸ μὲν E qui dein ἡ διάστατιν, sed a et in ab al. 2 τῷ ἀετιο rubro sublineata, exhibit.

l. 5 κατέχωμεν D; et idem a pr. man. fuisse vr in A, sed al. man. ex ω fecit o.

l. 6 οὕτως καὶ D.

l. 7 φῶς ἐκ φωτὸς γεννητῶς ἕξελ. ABCDE.

l. 9 προῆλθεν (lin. vers.) οὕτως ἐν τῇ τριάδι, etc. Dirmediis omissis.

l. 12 καὶ ἐν τῇ Τριάδι τὴν μονάδα γν. E aperto erroris fonte.

l. 13 χωρήσαντες quod in n. 76 coni. Maranus confirmat cod. Argent. idque Marano non nominato in textu collocavit Otto. Porro Τριάδα γνωρίζομεν. καὶ περὶ μὲν τῆς ἀγίας Τρ. οὕτω δοξ. Dirmediis omissis.

ib. παρὰ τῆς γν. τοῦ Κυρ. E.

l. 17. Ἐλαμφιν ABE; ἔλαμ. C.

l. 18 προσέχων ABCE; dein σωφρονικόν om. A et ni fallimur, B; σωφρονεῖν habet E.

l. 25 ἕξεθέμεθα. οὕτω καὶ περὶ τῆς θείας καὶ μακ. τρ. AB; ἕξεθ. οὕτω (lin. vers. hic in C) περὶ τῆς μακ. καὶ θ. CE; om. οὕτω ante δοξ. ABCE.

l. 25 προσέλθωμεν C; παρέλθωμεν ABDE.

l. 26 ad ἀβ. in Me. τέταρτον sc. κεφ. et L; περὶ τῆς θείας οἰκονομίας C; ante ἀβ. L in AB; ὅπως δεῖ περὶ τῆς οἰκονομίας τοῦ λόγου δοξάζειν.

ib. γὰρ καὶ τῆς ABCD. Dein ὁ λόγος. ἀλλὰ τὸ κατὰ δύναμ. π. καὶ τοῦτον ἐξεταστέον. ἐπειδὴ περ ἀμαρτιῶν ὁ ἀδάμ θανάτω—πεπονηκε· ὁ υἱὸς τοῦ Θεοῦ τῶν οὐρανῶν οὐκ ἀποστᾶς ἐπλήρωσεν καὶ μὴ μετῆς ἐρωτάτω τῆς ἐν. τὸν τρ. ita hunc locum exhibit D, aiud simul quas omiserit patet.

l. 27 τῶ λόγῳ κρ. E.

l. 28 τοῦτον ABCD.

l. 32 οἰκίων πλασμένων E.

l. 35 τότε δὲ, etc., attulit Anastasius presbyter hunc locum apud Angel. Maium in Scriptis. veti. nos collect., t. VII, p. 1, p. 29.

l. 38 δαδῖτ. E.

l. 39 χρῆσιν textus C, at marg. γρ. χρῆσαν.

l. 40 τις om. CE.

l. 43 ἐνδὺς δὲ τοῦτον D; dein ABCE, ut edidit apud Maranum in nota 81; habent in. προελθὼν AB; et Ὑψὸς Θεοῦ E.

l. 46 Ante ἐπειδὴ περ L in AB: ὅτι ὁ Ὑψὸς ναὶ Θεός καὶ ἀνθρώπος ἐστίν. Me C μεταί: ση· τὴν οὐρανῶν τῆς οἰκονομίας.

Col. 1225, l. 2 τὸν ὄφ. ABE; τὸ ὄφ. C.

l. 6 ὅταν, etc., cf. Leontius ap. Angel. Maium l. l. p. 130, et Nicephor. ap. Dom. Pitra Spicil. soles, l. p. 361.

ib. ἀκούσας E. L in Me C: ὅπως τὰς ἐναντίας φωνὰς περὶ Χριστοῦ δεῖ μερίζειν.

l. 7 κατ' ἀλλήλους ABC, dein τοῖς φ. E.

l. 8 ἀν μὲν τι μέγα ABE.

l. 9 λογιζ. φύσει AB.

l. 10 διεφουξῆ C; dein δεχομένης A (sed al. η in o mut. et accentu super e transiitso posuit alium super o) BCE.

l. 12 πρὸ πάν(ἕαε omnia in ras. scr.)των τῶν αἰῶνων E.

l. 15 Ante cap. 11 est L in AB: ὅτι τῆς ἐνώσεως τὸν τρόπον δίχα χάριτος θείας οὐδεὶς ἀκριδῶσειεν.

l. 19 κατὰλήσιν E.

l. 20 μὴδὲν ABD; μὴδὲ CE; dein τι omisso ἐνεργῆς D; porro τοῦτον ABD; mox ἐτέρων E; in iuv. μανθ. θελήσῃς (—λήσας E) CE; denique εἰ δ' ὅσον —εἶμα om. D.

l. 24 ὡς δὲ τοῖς E; mox συναργείας ABE; dein εἰημι AB.

l. 25 Ante τινὲς L in AB: ὅτι τοῦ ἀνθρώπου ω παράδειγμα εἰς εἰκόνα τῆς ἐνώσεως λαμβανόμενον κατὰ τι μὲν ἀρμόζει κατὰ τι δὲ οὐκέτι. — C in Mi habet: ὁρατοῦς τρόπους τῆς ἐνώσεως.

l. 27 οὖν om. ABCE. Caterum h. l. attulit Anast. l. l. p. 24; cf. quosque ib. p. 150 Leontius.

l. 31 δύο διαφορ. ABD, qui tres dein ψ. μ. γὰς νοερεῖ λογ.; mox εἰ bis in E.

Col. 1225, l. 35 θεοσημίας E, qui dein ελιγάζετο — παρέδετο; ἐργάζεται—παράδεται AB.
 l. 37 ἢ καθά μὲν (hoc eras. A in Me γὰρ scr.) ἐκ D; ἢ μὲν γὰρ—τὸν σταυρον om. E.
 l. 39 φως. ἐθ. ὑπέμεινεν ABDE; dein ἕως τούτου — καλῶς B Me.
 l. 40 ἔχοι E; dein εἰ δὲ — τὰ τῆς D Me; πάλιν om. ABD; ὄλον om. CE; πράγματι ABD; συγκρίνη D.
 l. 42 ἐν αὐτῷ C; δεικνύει CE; τὰς φύσεις D, in cuius marg. inferiore οὐ δύοφ. addita sunt; μοχ ἐκ π. κ. ἀέρος in ras. scr. E.
 l. 45 ἀέρος ὕδατος τὲ καὶ γῆς ita D; καὶ ἀέρος τε καὶ (τοῦ ad. solus B) ὕδατος καὶ γῆς AB.
 l. 46 οὐδέ τι ABC; ἤτι DE.
 Col. 1228, l. 5 ἔπερδ E.
 l. 5 τὸν οἶκον om. D.
 l. 7 λοιπά ικθς ita, ni fallimur, E.
 .. 8 ἦν om. CE; dein καὶ πρὸ τῆς solus D.
 l. 9 τὰς αὐτὰς ὕλας; solus E; dein δικαίως om. C; sit ne in E ignoramus.
 l. 10 ἄλλα ABC; ἀλλήλων E.
 l. 12 οἰκείας λυθήσεις D, qui dein μὲν extra versum in Me. add.
 l. 14 οἰκείαν ABDE.
 l. 15 οὕτως ἐπὶ, etc., ut in Marani n. 97, D: μοχ L in C Me: ση. ὅτι ἄλλο τὸ ἀποτελούμενον τοῖς ἐξ ὧν ἐστίν.
 l. 20 μένειν (μένων B) μὲν AB, sed Me γρ. καὶ μένει μὲν.
 l. 22 ὑπάρχει A (sed scr. η super s) D; dein δὲ πάλιν ὄμ. ABD; τε ὄμ. CE; μοχ τυγχ. ἐάν διαζ. ἀπόλετο ὁ ἄνθρ. D.
 l. 24 ἀπεστέλεσαν E et sic, μοχ γρ. ὁ ἐκ θ. κ. ἀ. ἀπεστέλεσθῃ γρ. οὐκ ἂν ἄλλος ὧν περὶ τά, etc.
 l. 25 γρ. ἐκ θ. C, sed ante ἐκ locus male habitus duarum tere l.
 l. 26 γρ. ἄλλος εἶναι π. D.
 l. 29 ἄλλως τε καὶ ἡ ψ. πολ. D; ἄλλως δὲ καὶ ἡ ψ. πολ. AB.
 l. 32 συμπάσχειν δὲ δ. CE; dein ἂντι καὶ φημί πολλάκις ἀγωνιώσα σὺν τῷ σώματι καὶ πρὸ τοῦ, etc. E. — καὶ συμπάσχει διην. φενομένη π. τὴν τιμὴν (al. & in o corr.) — ἄλλο (fin. vers.) οὐμένη — οὐδὲν ἤτιον—δεχ. D. Emendavimus l. c. totum hunc locum sic: ἄλλως δὲ καὶ ἡ ψ. π.—σώματος — συμπάσχει δὲ διν. αὐτῷ (i. e. corpori) καὶ φ., etc.
 l. 36 δεγ. om. CE.
 Col. 1228, l. 37 ἂν τις τῶν εὐσεβῶν τολμήσειεν εἰπεῖν D.
 l. 38. τολμήσειεν (v om. B) εἰπεῖν AB; τολμ. ἢ εἰπῶν C.
 l. 40 μὲν λεχτέον D, errore notissimo corruptus; dein κατὰ τι δὲ φ. CE.
 l. 42 ante cap. 12 L. In A: εἰκὼν θείας ἐνώσεως πρὸς ἡμ ἐγγίζει τὰ τῆς ἀληθείας ἔχουσα καὶ τὸ εὐσεβές.
 ib. ἡμεῖς δὲ καὶ — ἐκ παρὸς om. D.
 l. 43 κατὰληψιν ἀγνοεῖν καὶ AB; μὴ νοεῖν δὲ C; μὴ νοεῖν ἀγνοεῖν δὲ καὶ E.
 Col. 1229, l. 3 καὶ γεννησεί CE.
 l. 4 ἐπεί οὖν φ. D; dein ἐκλέμψιν CE.
 l. 6 ἀνακτίου φωτὸς εἶναι τὸ ἀρχαῖον (et sic l. 47), etc. D.
 l. 7 νοσίθη E.
 l. 8 τοῦ om. DE; sp. C; extra vers. in eius init. est in A; dein γεγέννηται E. Mox in Me C: ση. ὁ λόγος φῶς — ἀνθρώπος σῶμα ἡτάκων. — Statim φ καὶ κατὰ ἀπόρρητον (prius r sup. al.) λόγον D (τὸν νοῦν habet); τὸν λόγον om. ABCE; dein ἠνώθη D.
 l. 11 π. τὸ πρῶτον CE.
 l. 13 πρῶτον φωτὸς πρὸς ABD.
 l. 14 ἔλλειπον solus C, dein προεϊδέσθαι D.
 l. 15. μήτε δὲ τὴν E; dein αὐτὴν locο αὐτὴν AB.
 l. 20 τούτῳ καὶ CE; τοῦτο καὶ D; χειρομένον ἀποχεῖται τούτον καὶ AB; de in τῶν δριων D.
 l. 21 ἀποκληροῖς E; ἀποκληροῖ ABCD; dein ἐνε-

δέθη ABCDE, ed. Mar. 1742 ἐνεδέσθη tyogr. errore; supra ἡ γὰρ εἰ τὸ σώματα D.
 l. 22 οὐδέ (sed accentus eras.) τάμ. D; οὐδὲ τὰμ. AB; C in Me: ση. τὴν αἰτίαν.
 l. 23 τὸν πεποιήσαι E.
 l. 24 λέγεις μοι D; dein ἐγένετο DE.
 l. 26 μὲν om. E in fine vers.
 l. 28 Hunc locum ita exhibent ABCE, ut de editis indicavit Maran in n. 12
 l. 29 ἡμῖν D, sed i eraso sp. ω.
 l. 30 πάλιν DE; dein τῷ ἀέρι ABCD; ὄλον διελοῦ τῷ ἀέρι τὸ φ. περιξ. E.
 l. 32 δῶρ. et συστολόμ. D.
 l. 33 πάντως ἀληθές AB textus; sed γρ. in Me καὶ (πάντος; om. A, add., ni fallimur, B) ἀληθέστερον. Totum locum ita exhibet D. ὥστε οὖν ἕτερον ἐστὶ τὸ φῶς, ἕτερον δὲ etc. marg. C: ση. πῶς νῦν ἐγένετο.
 l. 35 Ante οὕτως L. in AB: ὅτι τὸ ζητεῖν ἀνθρωπίνοις λογισμοῖς τὸν τρόπον τῶν γιγνομένων ἐπὶ Θεοῦ σαφῆς ἐλεγχος ἀπιστίας ἐστίν.
 l. 38 cf. Leontius l. l. p. 130; Anastas. l. l. p. 25.
 l. 40 οὐδὲ τὸν μὲν CE.
 l. 42 εἰς ὁ ἥλιος solus D, dein καὶ ἐν (extra vers. in Me D) τὸ (sp. A) φ. ABD; εἰς ἥλιος τὸ φῶς λέγεται μετὰ τοῦ σώματος solus E; nam μετὰ τοῦ σ. omi. ABCD.
 l. 44 εἴπη E; dein τῶν μὲν D; τὸν μὲν AB et. ni fallimur, E, τὸ μὲν C; μοχ οἶον τὸν Θεὸν λ. ABD; οἶον τὸν θεὸν λ. CE; τὸν δὲ Υἱὸν τὸν ἀνθρ. quod Maran. habet in textu est in CE; ABD habent, quod Mar. in not. 17 exhibuit.
 Col. 1232, l. 2 Ante πάλιν L. in A est: ὅτι οἱ τὰς δύο φύσεις τοῦ Υἱοῦ.
 l. 3 in φύσεις sp. γ. D.
 l. 6 καὶ αἰθῆς DCE; καὶ αὐ AB.
 l. 7 ὥσπερ ἐπὶ τοῦ φωτὸς ἡ (sp. A) φῶς ἐστίν ἐν τῇ ἐνεργείᾳ οὐκ ἂν τις AB. ὥσπερ ἐπὶ τοῦ φωτὸς φῶς ἐστὶ τῇ ἐνεργείᾳ, ὁ οὐκ ἂν C.
 l. 8 χωρήσειεν D; dein τῷ δὲ λόγῳ ACD; porro ad διελὼν Me A habet γρ. διαίρων; dein γνωρῖσειεν D.
 l. 10 ἡ sp. C; ib. ἐνός om. AB; μονογενοῦς om. CE; dein χωρήσειεν D.
 l. 13 γινῶ. CE; γιν. ABD: dein χωρῖσειε textus E, sed Me ἡ γνωρῖσειεν. Dein οὕτως ἡμεῖς — νικητῆς ἀναβρῆθηται om. D.
 l. 16 ἐρικ. εἰ καὶ γοῦν E.
 l. 17 πρὸς om. C.
 l. 18 εἰ τις δέξει E; dein δεδωκότα (κότα eras. in E) τῆς φύσεως CE.
 l. 21 κηδεύοντα E; dein εἰς ἄλαον C.
 l. 24 εἰπ. υἱέει E.
 l. 26 εὐνόσαντες E.
 l. 27 ad cap. 13 Me C habet πέμπτον; L. in AB: τίνα δεῖ περὶ Θεοῦ ζητεῖν καὶ τίνα πιστεύειν. ib. ἀνακαλ. πάλιν soli AB; πάλιν non adest in E.
 l. 29 πειρωμένους C; πειρώντας ABF.
 l. 30 « Inter verba ὁ δὲ γε ac μιμεῖται in Arg. litteræ quadam sunt erasæ et a recenti manu scriptum est λόγος. Fortasse legendum : ὁ δὲ λόγος (pro γε) μιμεῖται » Olio.
 l. 31 διηδ. A. et, ni fallimur, B, notum vitium.
 l. 32 οὐκ ἔειπὶ ita Me A, in cuius textu verba οὐκ ἔφη desunt; cum A consentit B. qui tamen in textu habet illa verba.
 l. 33, ὅσο πρόκοψε ita E et mox ἀναμίνα.
 l. 54 σύ δε E; σοί τε AB.
 l. 35 ἐτοιμὸς γὰρ ὄρ. καὶ καταλαβεῖν E; γὰρ post ἐτοιμὸς add. C; ἐτοιμὸς παρόρμησεν καὶ καταλαβεῖν AB; ἐτοιμὸς ἐστίν ὄρ. etc. coul. Argent. et Olio.
 l. 37 καὶ post πιστ. om. solus B.
 l. 38 τῶν. τοῦ δρ. ABE. Dein L. in Me C: πῶς ὁ λόγος πανταγοῦ καὶ οὐσάν ἐστὶ καὶ πῶς ἐν τῷ οἰκείῳ καὶ. — A verbis πῶς οὖν (hoc vocab. solus D) add. φησὶν etc. rursus incipit D, dein Me C:

ση. μεθοδεύσει ἀπορον ἀπόρω λύειν πειρώμενος, λύσις.
 l. 43 δὲ ABDE; sitne in C quoque ignoro; dein πλεον ABD.
 ult. περι Θεοῦ ABCE.
 Col. 1233, l. 1 ἐπὶ γάρ οὐρ. δημ., ἐπὶ γῆς, ἐπὶ θ. E; πῶς γῆς πῶς θαλάττης C.
 l. 3 τοῦ sp. D.
 l. 4 ἀλλὰ om. ABCE; πάντως ἄν εἰποις CE; πάντως ἐρεῖς AB.
 l. 5 δυνάμει (δυνάμιν E) περιουσίας CE; dein πάντα ABD; μοχ ἀρ' ita D.
 l. 6 γηνομένοις D; γγν. AB.
 l. 7 ἡ AB; ἡ κατ'—συμβ. om. E; ἡ κατ' οὐσίαν—ἐπιτέρπε το συμβ. Me D.
 l. 8 οὗσι γε ABD; est in Me C: πάνσοφον καὶ τοῦτο: ἐπεὶ τὸ ὑπάρχον τιμὴ ἢ καθ' αὐτὸ ἢ κατὰ συμβεθῆκα.
 l. 10 γελᾷ E.
 l. 12 ἀρ' D ἐπειδὴν πλεον ita solus B inreidiis omissis; porro γγν. A.
 l. 13 αὐτῶν εἶχεν D; αὐτὸς εἶχεν AB; εἶχεν αὐτὸς CE; porro δ' κεκτημένος v. ABCE.
 Col. 1233, l. 14 οὕτως E.
 l. 15 εἶδες — γλώσσας om. D εἶδες ἐπὶ ὀρμήσας δλ. E.
 l. 16 τὴν ἀπιστιαν; βλέπε etc. ABC; sitne idem in E ignoramus.
 l. 17 γλωττας AB.
 l. 20 ante c. 15 L. in AB: δτι πανταχοῦ κατ' οὐσίαν ὁ λόγος ἐστί: καὶ οὐχ οὕτως ἐν τῷ οικείῳ ναῶ.
 ib. εἶπατε γάρ D. Ceterum Euthym. Zigahen. in Panopli. dogm. tit. 16 c. Monophys. hunc locum usque ad προϊσχ. allatum Justino tribuit. Porro προσποιούμενοι CE.
 l. 23 τὰ τοιαῦτα om. E; porro ad προϊσχ. Me D προβαλλόμενοι, qui οἱ ante τὰς om.
 l. 24 μεταβ., ἵνα κραθῆ τὰς τ. CE; μεταβ., ἵνα κράσει τὰς τ. AB, sed in Me γρ. καὶ ἵνα κρατήσῃ. Dein ἐπαπορρ. D.
 l. 25 εἰς σάρκα τ. λ. τετράφθαι CE; porro γεγενεῖσθαι D.
 l. 28 μηδὲ ὅτι οὖν D, μη δὲ ἔτοι οὖν AB; μηδὲ ὅτι νῦν E; porro δηλοῖ omnes D non exceptio, erravit igitur Maran.
 l. 29 in λέγετε sp. τε D. Porro L. in Me C: ἀντερωπᾶ πρὸς ἐρωτήσεις ἀπορρήτους, ἄγαν ἐπεσχωμμένων.
 l. 30 οὐ κατέλεπεν AB; οὐκ ἔλιπε C.
 l. 32 εἰ γάρ ABCDE; dein πῶς γέγ. — ἔπερ ἦν Me B; εἰ δὲ γέγ. δ οὐκ ἦν om. CE.
 l. 35 Me C: λύσις: δτι πάρεστιν ὁ λόγος πάντα (scribe πανταχοῦ) καὶ κατ' οὐσίαν καὶ κατ' ἑξαιρετον ἐν τῷ οικείῳ ναῶ.
 l. 36 γέγονε AE; dein λόγον om. ABCE. Sequentia attulere Anast. l. l. p. 27 et Niceph. ap. Dom. Pitra *Spicileg. soles* μ. I p. 368 Dein ἐρωτήσωμεν ABCD; quid sit in E ignoramus. Dein ἀρα D.
 l. 40 μεταπ. ἔμεινεν (ἦ om. C) καὶ ἀνδρ. σῶμα ἀφθ. καὶ etc. CE μεταπ. ἡ etc. D; σῶμα τὸ σῶμα ABD. Col. 1236, l. 1 τοῦ λόγου ABD; τοῦ λοιποῦ CE.
 l. 2 εἰ μὲν ABD et. ni fallimur, C: εἰ μὲν E; dein τὸ σῶμα sp. D; τὸ σῶμα σῶμα C, cuius Me: ση. τὸ τοῦ δόγματος ὑπερφώνες. — Porro ἐπιτέρπε ABD.
 l. 3 ἐξουσίας C (in quo post θείας est ras. et saltem ξ vt. in ea scriu.) E, εἰ αὐτοῦ φύσιν C; mox μετέβαλε τὸ σῶμα ABD.
 l. 7 ἀρα D, dein προ (fin. vers.) ἠχῆν C, dein ἐλλειπῆς ABD, iidem ex more οὐκ οὖν.
 l. 11 ἄν ἦν D, qui dein οἰκ. φύσιν οὐσίαν habet.
 l. 14 πάλιν—ἀποκρ. om. D; ad hac verba C Me: περὶ τῆς θείας καὶ ἀπορρήτου τοῦ λόγου ἐνώσεως.
 l. 15 εἰ μὲν γὰρ τ. AB; εἰ μὲν τ. E; εἰ μὲν τῆ αὐτοῦ intermediiis om. C.
 l. 17 κηρύζωμεν D; dein ἐκ πατρὸς καθ' ἦν om. CE, in Me add. D.
 l. 18 σῶμα κατὰ τὴν αὐτὴν D; σῶμα τι (sp. A f.

al.) κατ' αὐτὴν AB; sed Me γρ. καὶ (quæ sequuntur om. B) κατὰ τὴν αὐτὴν.
 l. 20 θεῖαν μὲν, κτιστὴν δὲ πάντως θεῶν. D.
 l. 22 ἀνα: (fin. vers.) εἶπερ E; dein μετεμορφῆτο D.
 l. 26 ἀπορήσει ABCE; ἀπορήσσει; τάχα AB; καὶ ante τάχα om. E.
 l. 27 δέδεται ABD; dein παραλύσει AB; dein ἐπαπορ (fin. vers.) ῥήσω E; ἀπορρήσω; A (sed ut vr. ex em. eiusd. m.) BC ut textus.
 l. 30 ἀνακράξω B (sed sp. ζ) D; dein κτ. φ. om. solus D; mox ἡμέτερα in ras. scr. E.
 l. 33 ἐπίη (sed post π ras. vel loc. male hab.) E; εἶπη AB, sed Me γρ. καὶ εἶπει; dein πρόσφερε CDE, πρόσφερε AB; supra ἀπορρία D; ἀπορριαν AB. Dein Me C: ὅτι οὐδέμια ἡμῖν βλάβη, ἀγνοοῦσιν τὴν τῆς οἰκονομίας ὑπεροχὴν.
 l. 34 ἀγνοηθῆ CE; ἀγνοῆται AB; ἀγνοεῖται D; supra ἐτοίμιν AB, error vulgaris.
 Col. 1236, l. 36 οὐδὲ μία (οὐδέμια E) ἁ. τ. βλάβη CE.
 l. 37 ἐγγίνεσθαι D; ἐγγίγνεται AB; ui Mar. CE; dein πῶς δὲ ὅλος — τοὺς λόγους μου om. D. Mox δεδεῖτατε AB.
 l. 39 καθ' ἡμᾶς solus E, qui mox καὶ τὴν τοῦ κρ. ἡμῖν etc. habet.
 l. 41 προσεθ. CE; προ (fin. vers. A) ἐθηξαν AB, qui mox ἡμᾶς μὴ δεῖν περ. habent.
 l. ult. κοιμήσατε AB; κοσμήσατε CE.
 Col. 1237, l. 3 τῆς θείας om. C; mox ἐπιβλ. λέγοντος AB.
 l. 6 ἄλλῃ sine accentu E et sp. η scr. ἦ.
 l. 7 μου τοὺς λ. AB; μου om., ni fallimur, E. Dein τούτοις οὖν D.
 l. 8 τῶν om. E; γλωττῶν AB; dein ἐπιγόμε. A (scr. sp. e ante i) D.
 l. 10 καὶ τῶν ἐπ. — προσάγοντες om. D.
 l. 11 πεισᾶς οὐ E.
 l. 13 εὐτραπήσατε D, qui πολυσχηδῆς — τὸ ζητ. λύσω om.; porro πολυσχηδῆς CE; dein σχῆμα eolus C; χῆμα ABE; mox φυλλαχῆ E. In Me C: ση. δτι ὡς θεία διδασκαλία συναίρειται.
 l. 20 ἰσχυρῆσιν E, qui dein ἄνεφικτῶν et κενοῦται habet; κενοῦται et AB et, ni fallimur, C; ita et Otto; supra προσκωνῆς C.
 l. 22 π. ἡμῶν AB, qui porro ταυτὶ δὲ ἐπισταμένων in textu habent, sed ad δὲ ἐπιστ. in Me γρ. καὶ ἐπισταμένων.
 l. 26 ἐμβηθῆ E; dein ἐπὶ τοὺς CE; εἰς τοὺς AB; emendavimus l. l.: ἔμβα λ. etc.
 l. 29 εἶ AB; mox εὔς. ἡμῖν, ni fallimur, E; ὑμῖν ABC.
 l. 31 κατ' οὐσίαν ἐστι statim post ὁμοίως collocant CE.
 l. 33 τῶν πάντων D; dein λοιπὸν om. CE.
 l. 34 ἐν τοῖς x. ABCDE; οὐσίαν καὶ τ. solus D; dein οὐχ οὕτως scribe cum ABCDE.
 l. 38 γιγνομένειν D; dein συστέλλεσθαι ABCDE; sed AB Me γρ. καὶ συντελεῖσθαι.
 l. 41 καὶ ὀνοεῖ (ὀλονεῖ) CDE; (erravit igitur Mar.); καὶ ὀλον εἶη AB.
 l. 42 ὁμολογούντες CE (sed post κατοικεῖν fin. vers.); καθομ. ABD, ὁμολογ. ἐν τοῖς π. E.
 l. 44 τὸ σῶμα D; dein ῥυτὸν D (sed al. ω sp. o scr.) AB (sed γρ. καὶ ῥυτῶν Me); ῥυτῶν CE. ult. οὐ γὰρ — διαλεγ. om. D; ὑποσταλείη E.
 Col. 1240, l. 1 τῆς in fin. vers. om. E, sp. C.
 l. 2 τοῖς πᾶσι καθ' ἐκάστην (ἐκαστην AB) προκ. ABD.
 l. 5 ἐφ' ἰσῆς AB et sic semper; dein in τούτου D al. add. v.
 l. 7 οὔτε ABD; dein διὰ τὸ τὸν CE; ὡς ante μᾶλλον om. AB.
 l. 8 ἐφηπλώμενον ABD; ἐφαπλούμεν CE.
 l. 13 ἀτε δὴ Θεὸν C; porro ὕνα om. ABD.
 l. 14 ὀφθαλμοὺς post τ. ἀμαρτι. ὅν εἰσδοκᾶν ABCE; AB non præmittunt τοὺς ante ἔξ., quod, ni falli-

mirr, om. E et C; porro λημρῶντας C; λιμῶν-
τας D.

l. 16 οἶον om. CE.

l. 19 τοῖς πᾶσιν ὁμοίως κατ' ἐνέργ. ABD.

l. 20 τοῖς πᾶσιν (v om. D) κατ' οὐσίαν ABD. Porro
ultimum curat totum. om. D.

l. 26 εἶδες AB; ποx τοῖς ante τῆς sp. B; dein ot
τοῦ (om. E) χρ. προάγοντες CE.

l. 32 τετέλεξα et τετήρηξα E; qui mox μά-
λιστα habet.

l. 34 ἀνομνήσομεν AB; dein τὸ ἀληθινὸν om. C; dein
τὸν δι' οὐ τὰ πάντα, quæ om. E, collocant AB ante
τὸν δι' οὐ ζ. x. x. etc., qui tn. ἐν ψ ζ. habent; dein
πρῶτανην ABE; ποx σπένδωμεν AB; porro δεήσας
ἐλιπρινᾶς καὶ θυμικῶμεν E; dein αὐτὸν ἐν αὐτέις

textus C, in cuius marg. nihil est; tum ἀναστρέφον-
τες τὴν μακαρίαν etc. intermediis omissis E; αὐτὸν
ἐν π. ὁμν. om. C; χο (fin. vers. in initio seq. sp.
vac. sex er. et dein seq.) ριγὸν B; χοριγὸν et A.—
Subscro in C: τέλος τοῦ λόγου τοῦ ἁγίου Ἰουστίνου
ὄν ἐπιγράφει ἐχθεσις. — Codicum collatione finita,
quid de codd. sentiendum sit ut dicamus restat. CE
in multis consentiunt inter se ipsos et cum Argen-
toratensi; sed E in pluribus stat a parte Monacen-
sis: ACD sæpius consentiunt. Quia in D tantum
adsunt fragmenta, plura quæ hanc ob causam mu-
tata sunt male in textu collocavit Maranus. Ex D
aut ex codice huic simili descriptus est cod. Giesen-
sis. AB ubique fere consentiunt et ipsi fundamentum
textus sint necesse est.

AD QUÆSTIONES ET RESPONSIONES AD ORTHODOXOS,

quarum unum tantum vidimus codicem. Is est C, qui eas exhibet a fol. 334 vers. fin. — 416 rect.
p. med.

Inscriptio est: τοῦ αὐτοῦ ἁγίου Ἰουστίνου ἀποκρίσεις πρὸς τοὺς ὀρθοδόξους περὶ τινῶν ἀναγκαίων ζη-
τημάτων.

- Col. 1249, l. 33 ὀρθόδοξοι οἱ C.
l. 43 προσμενῶν C, Me προσιεμένον.
ib. et μέν (ἀνετίσθηγαγε ταύτην ἀντ' ἐκείνης, πρῶ-
τον μὲν in: Otto.
Col. 1252, l. 1 post λατρ. spatium septem fere
lirarum vacuum. De ἀνεῖλε cf. Winer l. l. p. 320 b.
l. 25 em. ἐφοδον s. ἐφόδους, ut Otto iam coniecit;
male C et Mar ἐφοδοί.
l. 40 τῆς ἱλ C, scribas Ierousalym cum Otione.
Col. 1253, l. 14 ἡ τῶν ἀσυρῶν C.
l. 18 ποιῆσ., τί τὸ χέρ. τοῦ χ. C, Me τί τὸ δια-
λάττον.
l. 25 τῷ sp. C.
N. 13 εὐρηκότον; dicitur de eo, qui aliquid obti-
git, εὐρίσκειν, ut et Otto vid.
Col. 1256, l. 8 μῆ sp. C.
l. 32 οὐκ εἶπον- διψῶντα; πολὺ C.
ult. einendavimus l. l. χαίρωμεν.
Col. 1257, l. 6 κατὰ γὰρ hic in C in fin. vers.
spat. trium quattuorve lirarum vacuum, seq. in init.
sequentis vers. τῶν; Me θάτερα.
l. 18 κείται τιμῆς τε καὶ τιμωρίας C, librarius in
attentus repet. verba ex anteced.
l. 28 τὸ x. τ. καὶ sp. C.
l. 34 Arol. 1, c. 44.
l. 49 αὐτοῦ C.
Col. 1260, l. 35 ἀγγέλων in fin vers in C.
Col. 1264, l. 6 διατί, ἵνα ἐγώ, φησι, μὴ ἐγενή-
θην· οὐ, etc. C.
l. 21 πρῶτον· ὁμοίως C.
Col. 1265, l. 16 οἱ ποτ. C.
Col. 1268, l. 29 ἀβουλήτως Otto.
l. 31 οὐδὲως C.
Col. 1269, l. 31 λαβόντος-τοῦ Ἰούδα regularis es-
t constructio; at cf. quæst. 35. Sic fere Sylb.
sed in his Græculis talia non miraberis.
l. 33 δὲ ὑπὲρ C.
l. 35 θεός post ἀγαθῶ vult addere Ot.
Col. 1272, l. 24 ἔχοντες (nominat. absol.) Otto.
Fortasse scrib. ἔχοντας.
l. 36 δυναστεία C, Me δυνάμει.
Col. 1275, l. 12 Μωσῆς C et sic statim Μωσῆς.
l. 4 et γὰρ C.
l. 40 τοῦ μεῖζ. C.
l. 44 ἐπταήμερον περιχ. ex Jos. vi, 4 et 15 Otto.
ult. post κατὰ spat. quindecim fere lirarum
vac in C.
ibid. post καθά spat. spat. duodecim fere lr. vac.
Col. 1276, l. 4 post ἀριθ. sp. vac. sex fere lr.
Col. 1277, l. 28 post τῆς sp. vac. duarum lr. in
C, Me. habet τῶν ἀγγέλων οἱ τῆς αὐξήσεως καὶ
μειώσεως ὄντες ἀνεπίδεκτοι.

- l. 36 et γὰρ C.
l. 46 νεφός. cf. Glossar. script. med. et inf. Latin.
du Fresne ed. novis. Paris. i. v. tempestarii et
Balsamonis schol. in can. 61 syn. Trull. in Canon.
apostol. etc. p. 432 ed. Paris. 1620.
l. 49 παρὰ τὰς mallet Otto.
Col. 1281, l. 19 ταῦτα C.
l. 40 δι' ἀνεῖλατ. om. C.
l. 45 διατί C.
Col. 1284, l. 30 εἰρατῆ C et sic infra.
Col. 1285, l. 20 γυναιζόμενοι C.
l. 24 post ἀν in fin. vers. sp. vac sex fere .r. et
in init. seq. vers. sp. vac. sedecim fere lr.; dein
τοῦ in fin. vers. et in init. seq. sp. vac. quatuor-
decim fere lr.
l. 36 διαρρήσειν C, qui prius ρ postea interpos.
Col. 1288, l. 28 Præstet καὶ τινες ἀρα; nisi in
γὰρ numerus τέσσαρα insit, vel particula vel vel
aliud gravius vulnus in h. l. insideat; nam καί-
μόνον parenthesis signis includere fortasse non
multis placebit.
l. 35 καὶ ἐπὶ ἀρρενα καὶ δύο θ. etc. C.
l. 39 ἀρα C.
Col. 1289, l. 37 διατί C.
l. 38 Lege: τῷ τοῦ Υἱοῦ τοῦ ἀνθρώπου.
pen. Lege: τ. φ. τοῦ Υἱοῦ τοῦ ἀνθρώπου.
ult. τοῦ Υἱοῦ τοῦ ἀνθ. C.
Col. 1292, l. 22 δια τί C et sic quoque statim.
l. 35 καὶ εἶδεν Genes. i, 31, quod præstat.
Col. 1293, l. 3 δια τί C et sic semper.
ib. πρὸς τὴν μητέρα Μαρίας C, at in resp. habet
Μαρίαν.
l. 17 ὠρᾶτο C, qui l. 27 διδοσθαι, non δεδόσθαι
habet.
Col. 1295, l. 3 τί C.
l. 5 ὡς Ἀνὰ C.
l. 35 cf. Dial. cum Tryph. c. 105.
l. 45 τ. βασιλείας δι' αὐτὸν, ἀνάγειν C.
Col. 1297, l. 13 ἐσχηκέναι C, sed sp. εἰλησέν, ut
sit εἰληφέναι.
l. 16 post ταῦτα sp. vac. quatuordecim fere lr.,
et post φυλ. septem octove lr.
l. 20 Μωσῆς C; supra τηλικαύτην conii. Otii; præ-
stare τοιαύτην l. l. diximus.
l. 27 post γοερῶς sp. vac. duo et viginti fere lr.
et dein tres versus vacui. Sylburg. supplevit la-
cinam Langi versionem secretis ita: γοερῶς τὰ
δεινὰ τοῦ λαοῦ ἀμαρτήματα καὶ τὰς ἐπινεχθείσας αὐ-
τοῖς πικρὰς τιμωρίας καταλέγουσιν, ἡ γανυρὸς τὰς
φιλόφρονας τοῦ Θεοῦ παρηγορίας καὶ τὴν ἐναργῆ
δι' αὐτοῦμ ετανοοῦντι τῷ λαῷ ἐπιφανείσαν ἀπαλλα-
γὴν μελιψοῦσιν. Initium seq. quæst. ita summe

αινηθῆναι : et ἡ τῶν σωμάτων λατρεία παμμέγεθές τι ὄντως ἐστὶ χάρισμα, τί ὅτι (convenienter-convenientius? — scripisset δὲ τὴν Οἴον) διὰ τῶν, etc. Otto quæst. 55 innot. hunc in modum supplavit : et ἡ λατρεῖα τέχνη συμφέρει λίαν τοῖς ἀνθρώποις, πῶς δὲ τῶν, etc.

l. 33 post λατρ. fin. vers. ult. folii recti, post hunc ult. versum est sp. vac. unius versus; in init. folii versi adest sp. vac. trium versuum et in initio seq. versus sp. vac. viginti quattuor vigintique quinque. Sylburg. hanc lacunam ita expletam voluit : ὡστε οὐχ ὅπως ἐπ' ἐκεῖνη σεμνηγορεῖν ἔχουσιν, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ ταύτῃ παντελῶς ἐνδεεῖς γεγονότες ἐλέγχονται.

Col. 1300, l. 26 ὅπῳ τοῦ Θεοῦ ποιήσεως C, Me. ἀπὸ τῆς τοῦ Θεοῦ ἐκπτώσεως.

l. 43 post εἴπε sp. vac. undecim lr.; Gass. εἴπε [τὸν ἥλιον εἶπε μόνον ἡμῶν ἀποκρύπτεσθαι,] οὐ σώματι coniciasse dicit Otto ad. h. l. Philosophum, cuius hic mentio sit, Aristotelem esse, vidit idem Gass. adducto Arist. lib. ii, c. 8 de celo, p. 290 ed. Bekker.

Col. 1301, l. 4 sp. vac. quattuordecim fere lr.

l. 20 et ἡ διαφ. C.

l. 25 εὐχρ. C, sed sp. δ sp. εὐ al.

Col. 1304, ult. δερῶν C.

Col. 1305, l. 37 τὸ πρῶτ C, sed μοκ τῶ πρ.

Col. 1306, l. 4 γαδθαθ Οἴο.

l. 27 et ult. ἀρα C.

Col. 1307, l. 33 διατὶ ὁ C.

Col. 1313, l. 2 post δυοῖν sp. vac. septemdecim fere lr. C l. 3 post ἀνάγκη, quæ vox est in fine vers. sequitur sp. vac. trium versuum; supra in ἀλλά vr λl erasa esse.

l. 13 τὸ, τς C.

l. 22 τοὺς π. C.

l. 41 κόσμου μὴ ὄν, πάντῃ μὴ ὄν ἦν· οὔτε καλὸν ἦν (Me. ἐστίν) οὔτε, etc. C.

Col. 1316, l. 4 ὄντα C, sp. παν, ut ait πάντα.

l. 22 ἔχει ὁ ἄλλ. C, ad Juliani conatum gentilitismi restituendi hic respici credere Gass. dicit Otto.

l. 32 αὐται οἷς C.

l. 35 post εἰ sp. vac. duodecim fere lr.; post ψυχῇ in fin. vers. adest sp. vac. duarum, in init. vers. seq. duodecim fere lr., post κυμ. in fin. vers. sp. vac. trium fere, in init. vers. seq. decem fere lr.

Col. 1317, antepen. αὐτάς C, ταυτάς Otto.

Col. 1320, l. 8 ἡ ψυχῇ· ἄλλο γὰρ τὸ ἐμψυχον καὶ ἄλλο ἡ ψυχῇ· καὶ ἄλλο τδ, etc. C.

l. 22 καὶ κατὰ τοῦτο C.

Col. 1321, ult. deest apodosis, quam facile supplere possis.

Col. 1324, l. 2 πε fin vers., in Me C suppl. πίσταται—δε; inc. vers. seq. ὄχρ. ἔτι, etc.

l. 4 εἰ ἐν τοῦτοις congruentius : Otto.

l. 34 cf. libr. quem de Origene scr. Redepenning. i, p. 458 seqq.

l. 38 διατὶ πρὸ νόμου C.

Col. 1325, l. 5 post ὄλο sp. vac. undecim fere lr.

l. 25 cf. Thilo cod. apocr. p. 784.

l. 32 τοῦτων μόνων C.

Col. 1328, l. 6' post ἀποδ. sp. vac. quattuordecim fere, post τοῦ undecim fere, post παρόντι quattuordecim fere lr.

l. 38 post καὶ τὸ τις in fin. vers. sp. vac. quattuor fere, in initio vers. seq. sex fere lr.; ἀρμό hic fin. vers., in init. seq. sp. vac. novem fere lr.; post εἰ in fine vers. sp. vac. quattuor quinqueque fere, in init. seq. quinque fere lr.; post πολιτεία in fin. vers. sex fere lr. in C.

l. 41 ἔλεξε ἡ γραφῆ Οἴο, qui dein πολιτεία οὕτως, οὕτε.

l. 45 post πετεινά sp. vac. tredecim fere, post παραδ. decem fere lr.; εἶχε τὰ καθαρά τε καὶ ἀκαθάρτα πάντα Οἴο.

Col. 1332, l. 18 post τετρ. in fine vers. sp. vac. trium quattuorve in init. vers. seq. quinque fere

lr., post τοῦ quinque fere lr.; post τοῦ add. σκευός. Sylb.

l. 46 Gass. dial. sub titulo Orosii et August. quæst. 33 atulisse dicit Otto ad h. l.

Col. 1333, l. 4 post τῶν non est lacuna in C.

l. 25 post τὸν in fin. vers. sp. vac. sex octove lr., in init. seq. novem fere, post ἦν in fin. vers. duarum triumve, in init. seq. novem fere et infra post κατὰ decem fere lr.

l. 25 nos. l. 1. λέγει τῶν λόγων κατὰ τρόπον ἐνὸς μαζομένων τοὺς, etc., supplevimus.

l. 26 ἦν οὐρανὸν καὶ γῆν ὁ μ. Otto coll. quæst. 47 et Deuter. xxii, 28.

l. 39 ὅπῳ τῶν οὐρανὸν x. C.

l. 48 κάτω δε ἄμαρ. C.

Col. 1336, l. 24 πάλιν ἐστὶ ἅπαξ ἐγὼ α., etc. C.

l. 28 ἐλλίσσεσθαι C.

Col. 1337, l. 4 post φς et l. 2 post ἀδιδιον sp. vac. septemdecim octodecimeve fere lr.

l. 40 στοιχεῖα· τὸν πρ. C.

l. 30 post μὴ sp. vac. duodecim fere, post ἐπαίνος octo novemve fere, post διὰ decem undecimeve fere, post τοῦ duodecim fere, post καθήμ. duodecim fere, post φθεγξά ucto fere, post εἰ octo fere lr. — εἰ μὴ [τοῖς παρὰ γνώμην, ἀλλὰ τοῖς ἴτα Sylb.] x. — ἐπαίνος [δίδο]ται οἱ παῖδες οἱ (duo. posteriora vocabula e Marani ed. et hac exciderunt) — διὰ [τὸν χριστὸν, ἴτα Οἴο] λ. — τοῦ [αὐτοῦ i. e. Christi Οἴο] — καθήμ. [τῆν ἱερουσαλήμ Οἴο] — ὕμνον φθεγξά [μνεα πλῆθη-Οἴο coll. Math. xxi, 9; Joan. xii, 12, 13 — πότερον- quod in simplici interrogatione non sequente ἢ interdum apud classicos quoque scriptores exhibetur — Οἴο] — εἰ [παίνον, ἐπέπ Οἴο] κάξ. τ. σφαγῆν — ἦν exrunxit ut. pote natum ex finali vocis præcedentis syllaba — παρὰ, etc. ἴτα Οἴο.

antep. θλίψεν et infra Οἴο.

Col. 1340, l. 6 παροῦσι in fin. vers., emendavimus l. 1 παραπρῶσσαι coll. ep. ad Hebr. vi, C.

l. 32 ἐστὶν ἀπεβῆς, ἐκεῖ C.

Col. 1341, l. 37 in init. vers. sp. vac. tredecim fere lr., quod verbis οὐ γρηῖ explet Sylb.

l. 42 προσδέξ. fin. vers., in init. seq. sp. vac. duodecim tredecimeve fere lr. et dein τοῦτο in fin. vers., in init. seq. sp. vac. undecim duodecimeve fere lr. et post πρῶ fin. vers. ult. fol. vers., in init. prius vers. seq. fol. recti sp. vac. duodecim fere lr.

Ad hanc q. cf. Theodoretū quæst. in Judd. 20 et Jos. Antiq. lud. v, 7.

antep. ἐπισέφρησε C.

Col. 1345, l. 5 μάρτυρες· ὦν τοῖς, etc. C; μάστορες, δῆλον ὅτι τοῖς, etc. Οἴο.

Col. 1346, l. 42 ἐχθρ. σου· καὶ ὅτι C.

Col. 1348, l. 4 περ. καὶ λείπον ἐν C.

l. 6 οἱ πρὸ C et dein ut semper διατὶ.

l. 12 καθισταμένος in fin. vers., in init. seq. sp. vac. tredecim fere lr.; Sylb. καθισταμένος [ὁ πατρίρχης (om. Οἴο πατρ.) ἀβραάμ] ἐπ. etc.; dein ἐδ in fin. vers., in init. seq. sp. vac. duodecim fere lr., quod ἐδέξατο παρὰ (παρὰ Sylb., ἀπὸ Mar.) τοῦ Θεοῦ expletum est. Dein post υἱοῦ, δε sequitur in fin. vers. sp. vac. trium fere lr. et in init. seq. tredecim fere; dein post ταῦτης in fin. vers. fortasse sp. vac. duarum fere lr., in init. vers. seq. sp. vac. tredecim quattuordecimeve lr.

l. 29 περιμήθητε C.

l. 35 post ὁ sp. vac. octo novemve lr.

l. 42 τινὶ ἀνθρώπων plane C.

Col. 1349, l. 5 ἐλλίσσάσθαι C.

l. 47 τοῦ δε διὰ τὸ plane C, ut con. Otto.

l. 28 τοῖς ἡμαρτηκόσιν C, qui dein δίδωσιν.

Col. 1352, l. 34 αὐτῶν i. e. τῶν ἀποστόλων scribere vult Otto, cui τοῖς λ. ἀνθρ. est dativus com-modi.

Col. 1355, l. 8 ἐν μὲν γε νεώτερι C, eravit igitur R. Steph.

- Col. 1353, l. 8. γενητικοί C, et sic infra l. 18.
l. 41 ἐστι δὲ C.
l. 36 προαιρεῖται emendandum est.
ult. ὁ καὶ Otto.
Col. 1356, l. 1 ἀπελατιχὸν in fin. vers., seq. in init. seq. sp. vac. undecim duodecimque fere lr., quod [ἔστιν οὖν τὰ τοιαῦ] explevit Otto.
l. 22 ἡ ἀπόμοσις C.
l. 30 post ἀντιθεαν sp. vac. tredecim quattuordecimve fere lr.
Col. 1357, l. 8 ἐνοιαν· ὅτι γινόντες ὅτι κατ — ἐσταύρωσαν καὶ αἰτούντες (Me αἰτούσαι) λύτρον τῶν πλ. etc. C.
l. 37 ἄρα καὶ C.
Col. 1360, l. 36 ἀποδεβληχότος C.
Col. 1361, l. 22 post τέλειον sp. vac. undecim fere lr., quod κατὰ τὸ εἰωθὸς expl. Otto.
l. 45 post κόσμος sp. vac. undecim duodecimve fere lr., post ὑπερ (ita sine accentu) duodecim fere; prius [καὶ περ τοῦ] το explevit Syll., posterius ὑπερ [ὑφουσθαί αὐ] τὸν Otto.
ult. ὦν C.
Col. 1363, l. 24 Me C. τῆθ (hic locus male habitus vr, — quod vero similis nobis vr — aut rasura adest unius lræ) ἀμμένου. Mox emendandum τῆ ἡμέρα τῆ κυριακῆ, ut ei Ou. in Add. coniecit.
Col. 1365, l. 14 post ε sp. vac. septem octove lr.
l. 22 post ἐνδ. in fine vers. sp. vac. trium quattuorve lr., in initio seq. vers. novem fere lr.; Otto supplet [ἐν ταῖς ἀνιστορήτοις τιθένται· καὶ οὐκ ἔστ] υ. — Dein post ἀνιστορ in fin. vers. sp. vac. duo lr., in initio seq. decem fere lr., quod Otto ἀνιστορ [ρῆταν μόνον τοῦτου] explevit. Denique post οὐ quod versum claudit sp. vac. in init. seq. vers. quindecim fere lr.
Col. 1368, l. 15 εἰς τὸ πν. C.
l. 32 πάντες· καθάπερ — δεομένους· ἐπειδὴ — ὁπάργει, οὕτως C.
Col. 1369, l. 22 αὐτὸν C, sed cinnabro adhibito ε sp. x scr. et spum lenem in asperum mutavit; qui dein προστίμησε· διὸ — θυσία· μὴ χρ. — γῆς· αἱ δὲ.
l. 28 εἰ βεβαίαν τοῦ C.
Col. 1372, l. 8 cf. Joan. apocal. xxii, 3.
l. 31 post πρόνοια sp. vac. novem decemve fere lr., quod ἄλλον αὐτῆ τὸπον προωρίσατο· ἄλλως γὰρ explevit Syll.
l. 35 ὅτι οἱ ἰουδ. C.
l. 42 ἀνθρωπος ἀπάντων, etc. C : ἀνθρ., πῶς οὐχ ἄλλον ὡς ὁ ἀνθρωπος ἀπ. Syllb.; ἀνθρ., πῶς οὐχ ὁ ἀνθρωπος ἀπ. Otto.
Col. 1376, l. 30 λαμπρότης· οὗ γὰρ — γεγένηται, τοῦτου — διοικεῖται· ἵνα οὖν — ὑπερ τῆς (τῆς in init. vers. extra eum add.) — πόνοισ· ἰσαζ. — βιωτικοῖς, βίον — τιμωρίας· διχ. τ. x. ἀδ. etc. C. — λαμπρότης (οὐ — διοικεῖται), ἵνα γοῦν — πόνοισ, ἰσαζ. — βιωτ., β. ἐ προσδοκήσωσιν, ἐν — τιμωρίας, διχ. etc. Otto.
l. 38 ἐρμηνεῖα C.
Col. 1377 Nota 7 male Maranus et eius pedissequus δὲ rediudicare dixerunt.
l. 59 ὑπο (sine accentu) est in fine vers., in ini-

lio seq. sp. vac. sex lr. Αἱ ὑποκλίπτουσι?

- Col. 1380, l. 3 post ἔχοντα sp. vac. novem decemve lr.
l. 26 καὶ τὸ πῖ C.
l. 34 συμβεβηχότος C.
Col. 1381, l. 42 post θέσιν sp. vac. duarum lr.
l. 44 post νόμον sp. vac. octo lr., quod Cassium ἔπερόν τινα πατέρα explere dicit Otto.
l. 46 post ἡ sp. vac. septem lr.
Col. 1384, l. 12 post κατα (sine accentu) sp. vac. novem decemve lr., quod τὸν αὐτὸν τρόπον explevit Syllb.
l. 15 post μ sp. vac. octo novemve lr., quod [ἴδου παιδοποιηθέντος] expletum voluit Syllb.
l. 36 post λαβεῖν sp. vac. quinque sexve lr.; τὸν ἐτι περιόνα interponere voluit Syllb.
l. 39 post δε sp. vac. duodecim fere lr.; [στειραν τὴν τοῦ τεθνηχότος γυναῖ]κα interponenda esse credidit Syllb.
l. 40 post τοῦτο sp. vac. undecim fere lr., [καὶ αὐτῆ εἶναι δύνα]ται supplet Syllb.
l. 41 post ἐστι sp. vac. novem fere lr., παραβῆ· ναι ἡ supplet Syllb.
l. 47 post φ sp. vac. quinque fere lr.
Col. 1385, l. 13 ἐν ταῖς θ. Otto.
l. 15 post ἀκριβ. sp. vac. undecim fere lr.
l. 24 verba τὸν δὲ κατὰ φύσιν hic omissa post ξενισθῶμεν l. 27 adsunt in C; ceterum cf. August. de consens. Evangel. ii, 3, 5.
antep. μωσῆος et dein μωσῆς C.
ult. in νομοθέτης syllaba μο sp. C et mox in ὄνομ. secundum o.
ib. γρ. οὐ νόμος ἀλλ' αὐτὸς ὁ νομοθέτης ὁ μ. Otto.
Col. 1388, l. 25 post ἐκκλ. sp. vac. septem octove lr.
l. 27 ἐχ. δὲ ἐν C.
l. 44 διὰ τὸ C.
Col. 1389, l. 7 βλέπει C.
l. 41 τ. πρ. τιμ. « desideratur τὸν λόγον ποιεῖται vel simile quid » ita fere Syllb.
l. 43 post ποιεῖ sp. vac. undecim fere lr., interposuit Otto ἡ ἐκκλησία πρὸς.
Col. 1392, l. 29 χεῖρὸς, ἐάν τ. Otto, melius fortasse χάν.
l. 31 θεὸς ὁ θεός, ὄηλον, etc. C; dein καὶ = etiam, quod male in κατὰ mutavit Otto; πάντα quid significet recte vidit Maranus, quamquam ex more sui temporis male κατὰ mente supplei.
l. 41, ἐ ἐστιν C.
penult. τὸ ἐν τῆ C.
Col. 1396, l. 40 μετενήνεκται scribens recte C [et] add. vitium em. Otto.
l. 50 male delitum voluit Syllb. delevitque Otto.
ult. post. ὡσπερ sp. vac. decem fere lr.
Col. 1397, l. 9 ὠμότητος coniec. Wolf. et Arier.
l. 42 ὅτε δὲ C.
l. 45 βούλησιν· μαρτυρεῖ δὲ ἡ μέγχι C
penult. post ἀμαρ. sp. vac. undecim fere lr.; dein post μῆ (hic comma in C) novem decemve fere lr. et mox post καίτοι novem decemve fere lr.
Col. 1400, l. 2 Forte emendandum δς (i. e. ἐπατυχίας) εἰληγς.

AD QUÆSTIONES CHRISTIANAS AD GENTILES.

Huius libri unum tantummodo vidimus codicem. Is est C, bibl. reg. Paris. 450, qui has quæstiones a fol. 302 vers. fin. — 354 vers. fin. exhibet.

Inscriso est : — τοῦ αὐτοῦ ἀγίου Ἰουστίνου ἐρώτησις χριστιανικὴ πρὸς τοὺς Ἕλληνας. —

- Col. 1404, l. 1 ὑπόβοιτο plane et C.
l. 48 κεκρυμένους et C.
l. 50 ἀποκρινάμενου Otto, quia hoc deinceps semper legitur.
Col. 1405, l. 20 ὅταν φησὶν Otto, nam sequitur mox idem.
l. 44 αὐτοῖς· ὁ προθ. C.

- Col. 1408, l. 37 ὡς κακῶς λέγουσιν ἂ λέγουσιν εἰ μὲν etc. C.
Col. 1409, l. 3 τὴν τοῦ Θεοῦ C.
l. 16 ὅτι ἐστι Θεός C.
Col. 1412, l. 27 κακὰ πεπ. C.
antep. καὶ κατὰ. μ. Otto.
Col. 1415, l. 11 ταῦτα Otto.

Col. 1416, l. 20 inscrio : δευτέρα ἐρ. etc. C.
 l. 28 ἐφαρμόσει C.
 l. 31 ἀρμόσει C. at statim ἀρμόζει.
 Col. 1420, l. 8 ὑποτιθέντος C.
 ib. συναναιρεῖται C.
 l. 12 ἢ τὴν C.
 l. 22 τὰ αὐτὰ C.
 l. 44 τοῦτο μὴ ὄν plane C.
 Col. 1421, l. 1 ποιήσει ἐπεὶ — ποιήσει ἀλλήλων
 — ποιήσεων οὐκ οὐσῶν, τῶν — ἀλλήλων οὐδὲ
 γὰρ C.
 l. 40 ἀλλ' αἰε C, em. Syll. ἀλλ' ἦ.
 l. 53 ἀθεροειδής Otto.
 penult. ἔχει ὁ ἦλ. C.
 Col. 1424, l. 22 τῆς κιν. ποιήσεως, πῶς C.
 l. 46 καὶ μένουσα C.
 Col. 1428, l. 10 τὴν φ. κ. τὴν ἀποφ. C.
 l. 14 de ἀλλά cf. Kuch. § 742 A. 1.
 l. 15 τοῦ φ. cf. quæ ad col. 336, l. 15 ascripta
 sunt.
 l. 17 ἐκαίνου, σέσωσται καὶ αὐτὸ (hic fin. vers.,
 non habet αὐτὸς), διὰ τοῦτο etc. C.
 l. 27 διαμένειν ὁ αὐτὸς, εἰ κ. μὴ αἰε ὡσαύτως
 τὰ etc. C.
 l. 38 τρίτη ἐρ. C.
 l. 41 ante ἔστι sp. ἐν C, ut vr ; ἔστι ἐν καὶ con.
 Otto in add.
 Col. 1429, l. 9 γεννητῶς γεν. C.
 l. 35 οὕτως (ita C) καὶ ἐν τῷ Θεῷ· ἀλλὰ τὸ ἀντι-
 κρυς ὑπάρχει τὸ εἶναι καὶ τὸ βούλεσθαι ἐν τῷ Θεῷ.
 *Ὁ etc, verbis quæ ex init. respons. huc intulit
 Otto ἀλλὰ — Θεῷ sine ulla difficultate carere possu-
 mus : sunt prorsus inutilia.
 Col. 1432, l. 4 τοῦτον, οὐ — βουλῆς : (hæc duo
 puncta adsunt semper in C, si, ut hoc loco novus
 paragraphus incipit, cuius prima lra est rubrica-
 ta) εἰ etc. Ut l. l. iam diximus, post βουλῆς signum
 interrogationis apponendum est.
 l. 35 ἔσται Otto.
 l. 44 ταυτὸν C.
 Col. 1433, l. 1 εἰ τὸ π. C.
 l. 5 ἀλλὰ μὴν C.
 ib. τὸ εἶναι C.
 l. 34 ἄρα ἀγενήτως ἀγένητα ποιεῖ.
 l. 35 π. ἀγένητον C.
 l. 42 ἀγενήτως C.
 l. 44 μαχόμενα ὀνόματα : τὸ ἀγένητον καὶ τὸ ποιη-
 τον † hæc verba sunt in C rubricatis lris scra ;
 lemma igitur ea habuit librarius.
 l. 45 ἀγένητον, οὐκ — ἀγένητον C.
 l. 49 ἀγένητα : εἰ (ε rubricatum, de quo vide su-
 pra) — ἀγενήτως ἀγένητα et mox ἀγενήτως τὰ ἀγέ-
 ηητα C.
 antepenult. ἀγενήτως bis C.
 penult. γίνεσθαι con. Syll.
 Col. 1436, l. 8 ἀγενήτως et sic statim ter et γε-
 νήτως C.

l. 13 γεννητικός con. Otto, cf. col. 1429 nota 72.
 l. 16 ἀγένητος C, at Me ἀγένητος.
 l. 33 γενητὸς ἄρα C.
 l. 41 ὑπάρχει C, Me γρ. ὑπάρχων.
 Col. 1437, l. 20 οὐ γὰρ ὡσπερ etc. Otto.
 l. 24 post τελεῖσι add. Otto ex resp. πάντα.
 l. 29 τῇ εὐρέσει in fin. vers. extra eum postea
 ad C.
 l. 38 τὸ ἅμα τῷ εἶναι αὐτὸν τὰ ὄντα ποιεῖν (ποιεῖν
 sp. C) vel τὸ τὰ ὄντα ἅμα τῷ εἶναι αὐτὸν ποιεῖν i. e.
 superfluum erat ea quæ sunt simulatque ipse erat
 facere. Ita fere Syll.
 l. 42 συνυφίστανται C.
 l. 49 τοῦτον ἀποκρ. C.
 penult. οὐδὲ ἄρα C.
 Col. 1440, l. 52 ἀγεννητος C, Me ἀγένητος
 Col. 1441, l. 1 ὁ Θεός Syll.
 l. 48 ἀγένητου C l. 49 ἀγένητον C l. 51 γενητῶν C
 l. 53 ἀγενήτω C ult. ἀγένητον C Col. 1444, l. 4 ἀ-
 τογένητον C l. 7 ἀγένητον C In omnibus his locis
 vel locus membr. male habitus vel vr. a Cerasum
 esse η et posterius v in η correctum.
 l. 22 ποιεῖν C.
 l. 37 Inscricio : — τετάρτη ἐρ. etc.
 l. 41 ἀγένητος C.
 l. 45 κός. ἀγενητον C, Me γρ. γενητὸν ; Otto :
 γεννητὸν.
 l. 47 ἀγένητον C et sic l. 49 et l. 51.
 penult. καὶ ὁ δ. C. ..
 ult. ἀγένητος C, ὡς dele v.
 Col. 1445, l. 18 δυνάμει ὄν C.
 l. 22 καὶ τέλειος sp. C.
 l. 31 τὴν ἀγενεσίαν C.
 l. 38 αὐτῶν C et sic statim.
 l. 44 αὐτὸν ἑαυτοῖς C, sed Me αὐτὴν ἐπι-
 τοῖς.
 Col. 1448, l. 3 ἀγένητον C.
 l. 11 διατί C ut semper.
 l. 13 deest interp. ante ταῖς et post προσοχ., dein
 τὸ βαθεῖος C.
 l. 37 ὁ δημ. C.
 l. 38 τὸ εἶναι C.
 Col. 1449, l. 9 πῶς om. C.
 l. 28 ἐν ἀγενεσία C ; supra καὶ τί ὄνομα sc. λέγω
 transferendo expressit Lang. ; Syllburg. vel τὸ ὄνο-
 μα expunctum voluit, vel legendum esse dixit καὶ
 εἰ τὸ ὄνομα etc. = et si nomen amisit, amisit etiam
 rem.
 Col. 1453, l. 7 τῷ δημιουργῷ C.
 l. 19 ἀγενεσία C et l. 30 ἀγενεσίας.
 l. 35 Inscricio : † πέμπτη (ita C) ἐρ. etc. C.
 Col. 1456, l. 12 Θεου· ἔξαιρ. C.
 Col. 1457, l. 10 αὐτοῦ C.
 l. 25 αὐτοῦ C.

AD ID QUOD ADVERSUS GRÆCOS INSCRIPTUM EST,

cuius duos vidimus codices, quorum prior est A, i. e. cod. bibl. Reg. Paris. 2135, de quo mox plura dicemus. Hic id exhibet a fol. 197 rect. stat. p. init. — 198 rect. init.

Alter est C, qui duobus locis id exhibet. Priore loco in integrum præbet a fol. 300 vers. med. (post verba πῶς γίνεται — καὶ γίνονται ἐξ ἀλλήλων cf. col. 1457, l. 38 huius edit. addita littera β, quam excipit γ, etc.) — 302 vers. circ. fin. Hoc loco deest inscrio, πρὸς τοὺς Ἴλληνας, quæ est secundo loco, quo C nobis id exhibet, a fol. 416 rect. post. med. — 418 vers. post med. Hoc posteriore loco aliquot adsunt lacunæ, quas ut notaremus faciundum nobis putavimus. Ut quæ priore, quæ posteriore loco adsint variantes quæ vocantur lectiones rite dignosci possit, brevitatibus studio ducti id quod priore loco exhibetur littera C, id quod altero invenitur littera D insignivimus.

Col. 1457, l. 37 inscr. om. AC.

l. 38 ante ἢ φύσις AC habent β et ad sequentia γ, δ, etc. ; nam illud πῶς γίνεται est littera α insignitum. Deinde om. ἢ ante φύσις, ut omnes litteras initiales, A, quippe quas postea rubricatas adpro-
 nere voluerit.

ib. post ἢ sp. vac. undecim fere lr. D.

ib. προηγουμένως (hic sp. vac. duodecim fere lr.) τὸ τοῦ etc. D.

l. 40 post οὔτε sp. vac. noveme decemve lr. D.

l. 41 post πᾶν sp. vac. undecim fere lr. D.

l. 42 γενέσει κατὰ τὸν D.

l. 45 καλεῖται Θεός D.

- Col. 1457, penult. θεῶ, κακὸν etc. A, θεῶ κακὸν etc. C, θεῶ κακὸν. ἀν. D.
 Col. 1460, l. 1 τὸδε τί A; τὸδέ τι CD.
 l. 2 σῶμα ἀλλ' (fin. vers.) ἢ τὸδε, σῶμα ὄν D.
 l. 4 τὸ εἶναι τοῦ τὸδε εἶναι AC; τοῦ εἶναι, τοῦ, τὸδε εἶναι D. Hic desinit A.
 l. 12 τοῖνον apud Græculos in sententiæ initio positum nemine inmorabitur. Cf. Lobeck ad Phryg. p. 342.
 ib. οὐκ οὐσης οὐσίας C.
 l. 13 ἐξ αὐτῆς τα γεγονότα om. D.
 l. 14 καὶ τέχνης C.
 l. 18 δηλονότι CD.
 l. 19 ἐστι σῶμα D.
 l. 21 ψυχρὸν, τῶν τε τεσσάρων D.
 l. 24 πάθος, οὐκέτι ἐστὶ, etc. D.
 l. 25 μήτε ὄν τῶν C.
 l. 26 στοιχειῶν μήτε ὄν ἐκ τῶν τεσσάρων στοιχειῶν. πῶς, etc. C.
 l. 28 ἐν αὐτῇ C.
 l. 29 θερμαίνοντα CD.
 ib. σώματα, εἰ πρὸ τῶν θερμαινομένων ὑπ' αὐτῶν θερμαίνονται, δηλονότι κατὰ πάθος θερμαίνονται D; Arcegius con. πρὸς τῶν θερ. col. pro. ζ'.
 ib. ὑπ' αὐτῶν θερμαίνονται C.
 l. 31 δηλονότι CD et sic semper.
 l. 32 et 35 καὶ om. C.
 l. 34 et 35 μεταβλήσεται C, μεταβάλλεται bis D; μεταβλήσεται bis Olio coll. pro. ια'.
 l. 34 τῷ ψυχρῷ τὸ θερμὸν C.

- l. 44 πῶς (fin. vers.) κατὰ D.
 antepenult. κίνησιν· εἰ τὸ πλεῖον τ. κ. πλ., etc. D.
 ib. κινήσεως οὔτε θερ. C.
 Col. 1461, l. 1 μὴ εἶναι οὐσίαν CD.
 l. 4 δεκτικῆς, (fin. vers.) στερ. D.
 l. 6 εἰ δὲ ὁ D, dein τὸδε. οὔτος CD.
 l. 8 τοῦ (fin. vers.) μὴ C.
 l. 12 ἀλλ' εἰ ἢ ὕλη C, ἀλλ' ἐπεὶ ὕλη D.
 l. 15 ὕλη, ἀδύνατον D.
 l. 18 οὐ γίνεται D.
 l. 20 εἰ μὴ om. C; εἰ ἐκ τοῦ, etc., habet D.
 l. 23 λευκοῦ εἰς τὸ μέγα, ἀλλ', etc. C; λευκοῦ εἰς ἄλλο τι, ἀλλ' D.
 l. 24 μεταβλήσεται C; scribas μεταβλήσεται.
 l. 25 μηδὲν ἐχ. C.
 l. 29 συναναίρ. τὸ ζ. C.
 l. 30 ἀναίρ. τὸ χρ. C.
 l. 32 ἀναίρ. ἢ ὕλη C, qui om. εἰ δὲ — τῶν ὕλ. ἢ ὕλη.
 l. 35 στερ. ὅπει τῶν D.
 l. 40 ἀπὸ τῆς δύσεως εἰς ἀνατολήν D, qui mox ἀπὸ ἀνατολῆς εἰς δύσιν.
 l. 44 περισσὸς C, qui tn. mox περιττός.
 penult. ἀλλὰ δι'—ἀνάτιον om. C.
 Col. 1464, l. 1 εἰ ἀδ., etc., hic rursus incipit A, qui tn. εἰ γενητὸς ὁ ἐν. — ἐνιαυτῷ αὐτῷ εἰ ἀδύνατον τὸν κόσμον—ἐχοντες habet.
 l. 8 τῆς om. AC.
 l. 10 αἰδία καὶ ἀγένητα AC; τὰ ἐν ACD.

AD QUÆSTIONES GRÆCAS,

quarum unum tantum vidimus codicem, qui est ille C lectoribus iam notissimus. Is exhibet has quæstiones a fol. 418 vers. post med. 435 rect. statim. post med. Inscrisio ut apud Mar., nisi quod et post θεοῦ interp. C.

- Col. 1464, l. penult. male τῷ delere voluit Mar.
 l. ult. post ἀνδρ. sp. vac. undecim lr.
 Col. 1465, l. 2 ἦν C, forte leg. ἀφάρτα δντα, ὤς.
 l. 3 post οἰκ. sp. vac. undec. lr., quod ἐστὶν ἰδεῖν καὶ τῶν explevit Olio deletis verbis ἦν τέως.
 l. 11 ἐν αὐτῷ Olio.
 l. 19 ἀπάρων, ζητούμεν τ. γ. ἐν τι θ. ἀξιούμενον Olio.
 Col. 1468, l. 14 ante τὸ κατασχ. et mox ante ὄθεν præmisit Olio ἄλλο.
 l. 18 litteræ initiales semper sunt rubricatæ excepto hoc loco; postea tamen θ rubricatum redidit C et in Me app. ἐρώτησις.
 l. 32 μὴ δύναται Olio; forte præstat ὥστε loco δῶφ scribere.
 l. 42 εἶναι ἀρα C.
 ult. post ἢ sp. vac. septem octove lr.
 Col. 1470, l. 9 οὐ C.
 l. 38 vellems adesset τινος οὐ δυνάμενον μὴ κρατεῖσθαι.
 Col. 1472, l. 13 τούτῳ πρ. C.
 l. 31 ποιεῖν· καὶ εἰ ποιεῖ μετὰ, etc. C.
 l. 47 δεδογ. τοῦ π. C, δεδογ. τούτο π. Olio.
 Col. 1473, l. 6 β. πότε C.
 l. 12 οὐκ ἐστὶ τὸ C.
 l. 37 βουλεύεται, οὕτως καὶ C.
 l. 40 ἢ φύσις C sed ad duo puncta sp. φ posita in Me χρῆσις C.
 l. 52 ἀποβαλὼν plane et C.
 Col. 1474. Hæc omnia qua ad l. 50 ἐρώτησις, etc., leguntur, in C inveniuntur post responsum illam interrogatorem facientibus datum, i. e. post verba

- τις ἢ φθειρούσα τὸ γένος. Huius transpositionis auctor est Sylb.
 l. 20 ἀγενησίαν C.
 l. 46 οὔτε γενητὸν οὔτε ἀγένητον C.
 l. 48 τεθῆναι plane C.
 Col. 1477, l. 41 ἀληθεύουσα, τὸ πρ. οὔτως, etc. C.
 Col. 1480, l. 3 ἀσαθείας C.
 l. 6. θεός, αὐτ. C.
 Col. 1481, l. 10 post μ sp. vac. quinque sextæ lr. in C, cuius Me habet κατὰ μέλη ἢ κατὰ πᾶ μᾶλλον.
 l. 25 ἤτης ἐαυτῶν (=ἡμῶν) θρ. Sylb.; λέγω δὲ Olio.
 l. 34 τῶν θεασαμένων C.
 l. 30 ἀπ. μὲν ἐχει C.
 l. 39 forte: πρᾶγμα δύνάτον μὴ εἶναι ἀποδείξει. καὶ τῇ θεᾷ δὲ ὑποπείσειν ὡς γεγονός· τοῦ δ. πρ. τῆς οὐσίας δυνάμει, etc. Sed hoc quam maxime hæsitanter proponimus.
 Col. 1484, l. 7 γενητὸν C.
 l. 15 εἰ μὴ πᾶς C.
 Col. 1485, μᾶλλον, ἢ τῆς ἐκ τῶν C.
 l. 7 γενέσθαι C, γίνεσθαι Olio.
 l. 15 ἡμας μέχρι τοῦ δούπου Wolf. =donec mors rigido peite fores nostras pulset.
 l. 46 δυνάμει τοῦ ποιῆσαι ἡμᾶς etc. l. i. emendavimus.
 antepenult. ἢ κλίγη Olio.
 Col. 1488, l. 43 καὶ ἐστὶ· scil. apud deum. (Olio, quo notante Maranus transtulit ac si εἰ μὴ... γνώσεως, οὐκ ἀπέστη legisset.
 Col. 1489, l. 27 ἀπεριγράπτου C, sed Me περιγράφου.

AD QUORUMDAM ARISTOTELIS DOGMATUM CONFUTATIONEM.

Huius libri duos contulimus codices, quorum prior est A. Qui codex bibl. reg. Paris. insignitus no. 2135 (olim 1686, dein 3456) est chartaceus forma quæ vocatur parva octonaria, seculo decimo sexto a pluribus librariis usque Græcis ineleganter exaratus constat foliis scriptis 198, cuius sing. pag. in

Pseudo-Justini libro, de quo agimus, 16 versus continet. Is exhibet nono loco, a fol. 149 rect. init. — fol. 197 rect. stat. post init., hanc confutationem. Om. iota subscr. sæpius.

Alter codex est C. lectoribus satis superque jam notus. Is a fol. 261 rect. post init. — 300 vers. post init. hanc confutationem continet. A. = Reg. 1, C. = Reg. 2 ap. Maran.

Inscripcio est in A : Ἰουστίνου τοῦ θεοῦ φιλοσόφου καὶ μάρτυρος ἀνατροπῆ δογμάτων τινῶν ἀριστοτελικῶν ; in C litteris rubricatis scripta : † τοῦ ἀγίου μάρτυρος Ἰουστίνου τοῦ φιλοσόφου ἀνατροπῆ δογμάτων τινῶν ἀριστοτελικῶν †.

Col. 1492 l. 29 ὑμῖν—Παῦλε constructio notissima, scriptor enim loquitur ad omnes lectores in eadem, ac Paulus, conditione versantes. Porro aliquid sententia deesse credens Otto ὄρων post διάπτρον addidit : simplicius fortasse ante ταύτην adderetur ὤς.

l. 34 πῶς γὰρ οὖν ; subaudi ex præcedenti. ἀληθές τι ἐξ αὐτῶν γνώης Sic fere Syllb.

l. 36 θεοῦ ἂλλ' AC.

l. 46 οὕτως AC.

l. 49 αὐτῶν AC.

ult. ἀγεννησίας Otto.

Col. 1493, l. 2 μετ' αὐτὸν AC ; dein ἐγνωκῶς trans- fixo ἐσχηκῶς scr. A.

l. 18 ἀδενταία A ; dein ἐργάζεσθαι Otto.

l. 22 ἐν αὐτοῖς A.

l. 28 ταῦτα A, ταῦτα C.

l. 48 μὲν om. AC.

Col. 1496, l. 4 ὑποκειμένου con. Wolf.

l. 4 γίνονται A.

l. 7 ὅτερον μ. ἕ. τ. σπέρματος (fin. ultimi vers. fol. recti) πῶς A om. ἔτερον—σπέρ.

l. 17 δὲ non est superfluum, ut cum Sylburgio credidit Otto ; tu cf. Kueh. l. i. pag. 434 Anmerk.

l. 18 δηλονότι AC et sic semper ; male dein scr. τὸ αὐτὸ ζῶον γινόμενον Otto. Quid talibus anacoluthis notius ? Cf. Kuehner l. i. p. 380 a.

l. 21 γινόμενον A.

l. 25 συνάναρχα AC.

l. 27 Quæ post εἶναι δυναμένα sequuntur usque ad fin. huius col. desunt in A.

l. 53 ἐθχε τοῦτον ὅρον C.

Col. 1497, l. 1 Hic rursus incipit A.

l. 8 τάξις ἢ ἤμ. R (i. e. Aristoteles).

l. 9 κατηγ. διὸ ἐστὶ etc. R.

l. 10 et l. 13 τάναντία R.

l. 12 καὶ τὸ ἀνάρ. AC.

l. 23 τῶν γινόμενων A.

l. 27 γίνεται A.

l. 29 ἀεὶ τῷ (sine iota subscr., quod l. 26 et 27 in τῷ adest) εἶναι A.

l. 32 αὐτῆς τὸ A.

l. 35 τοῦ εἶθους αὐτῆς A.

l. 36 ἐναντία (fin. versus) τὰ A, qui l. 38 quæ post συμβεβηκότα sequuntur om.

l. 47 οὕτως C.

l. 49 ἔχει ἢ, etc. A.

Col. 1500, l. 4 ἀρχῆς ἢ et C ; ἀρχῆς ; Ἥ et Otto.

l. 8 οὕτως C.

l. 14 Hic rursus incipit A.

l. 16 καὶ πῶς πῶσαι R.

l. 26 ἐν ᾧ ἐστὶ τὸ δέ (τὸ δέ C) τι AC.

l. 27 ἐτι δέ AC ; dein τοῦτο C.

l. 28 οὕπα δ. om. AC.

l. 31 et 32 αὐτοῦ AC.

l. 45 μήτε τὸ (τὸ transf.) ὄν A.

l. 50 ποιητικὰ ἀλλήλων. Sequentia om. A.

Col. 1501, l. 27 Hic rursus incipit A.

l. 28 ζητούντες R.

l. 35 οὐδέν Otto.

l. 46 ἢ ἐκ μὴ R.

l. 49 ἢ ἐξ λατροῦ AC.

penult. δὲ om. R.

Col. 1504, l. 1 ἐπεὶ δέ R. et Otto ; dein κυρ. τὸν λατρ. R.

l. 3 πᾶσα ἢ ποιῆ ἢ γίνηται. R.

l. 4 ὀθλον ὄτι Otto.

l. 7 μηδέν Otto ; dein μηδέ εἶναι R.

l. 12 γίνεται τι R.

l. 15 πλὴν—γίγνεσθαι om. A.

l. 16 εἰ om. AC, ita et l. 17.

l. 18 ἐξ ἔππου om. A.

l. 19 ἄν om. AC.

l. 21 μέλλει R.

l. 25 ἢ τὸ μὴ εἶναι R.

l. 32 τοῦτου hic fin. vers. C.

l. 38 μελανοῦ AC.

l. 51 ὕλη· οἶον—ἵππου· εἰ AC.

Col. 1505, l. 1 καθ' αὐτὸν AC.

l. 4 οὐσης ; sequentia desunt in A.

l. 9. φωναῖς, πῶς C.

l. 14 μήτε εἶναι C.

l. 31 Hic rursus incipit A, qui ut supra α', β' etc., post λόγου addidit, ita h. l. addit ἔκτος post λόγου.

l. 32 φαμεν εἶναι R.

l. 34 στέρησιν καθ' ἡ.

l. 35 πῶς· τὴν δέ, οὐδαμῶς· οἱ, etc. AC ; πῶς, τὴν ὕλην, τὴν δέ στέρησιν οὐδαμῶς R.

l. 36 εἶναι φασὶ om. R.

§ l. 37 ὁμοίως ἢ τὸ, etc. R.

l. 44 κατὰ συμβ. ὄν ἐστὶ διὰ τὸ εἶδος· καὶ εἰ κατὰ συμβεβηκῶς οὐκ ὄν εἶναι ἐστὶ τῇ ὕλη διὰ τὴν στέρησιν δὴλον· ἔσται, εἰ· R.

antepenult. οὐκ ὄν — ὕλην om. A

penult. ἐστὶν ὕλη ἢ ὕλη, οὐδέν AC.

Col. 1508, l. 1 ἀλλ' ἀεὶ A ; adest in A sub a in ἀεὶ punctum, i. e. dele a.

l. 7 et l. 8 αὐτῆς AC.

l. 23 φαντασθείη et super syllab. εἶη sp. τω, quia ἄν. vers. est, C, est igitur φαντασθείητω.

l. 25 ἀγαθοῦ ἐφετοῦ AC.

l. 27 ἐφ. καὶ ὀργίεσθαι AC.

l. 28 αὐτοῦ AC ; αὐτοῦ Otto.

l. 29 αὐτοῦ φθ. AC, αὐτοῦ φθ. Otto.

ib. οὔτε αὐτὸς A, οὔτε αὐτοὶ C, οὔτε αὐτὸ ἑαυτοῦ R, οὔτε αὐτοῦ Otto.

l. 30 ἐνδέξ· οὔτω τὸ ἐν. A.

l. 35 γίγνηται A.

l. 39 ἐγίνετο AC.

l. 42 ἐκάστω om. AC.

l. 43 τι om. AC ; dein ἀφίξεταί ἐσχ. R.

Col. 1509, l. 4 δηλονότι AC ut semper.

l. 7 ὄπομένειν ; sequentia om. A.

l. 11 οὐσία mallet Syllb.

l. 12 θεῖον τε καὶ ἀγ. C.

Col. 1512, l. 6 ε Verbo δύνασθαι negatio non est addita, quoniam ea in præcedenti nomine ἀπιστία inclusa est. » Syllb.

l. 25 ἀγέννητον C.

Col. 1513, l. 1 Hic rursus incipit A.

l. 3 οὕτως ἢ φύσις R ; dein λέγεσθαι A.

l. 5 αὐτοῖς AC ; αὐτοῖς Otto.

l. 7 κατὰ τεχν. R.

l. 21, ut l. 5.

l. 22 τὸ δ' ἐκ A.

l. 35 θετερον· καὶ κατὰ φύσιν μὲν — ζῶον ἀπλῶς. γίνεται γὰρ ζῶον ἐκ ζώου, καὶ εἰ — ἐκ ζώου. ἀλλ' εἰ μὲν, etc. A.

l. 39 ποιήσκει Otto.

l. 49 ἐπεὶ δ' ἐστὶ R ; dein ἀττια A et R et Otto.

l. 50 ἄν ἢ νοῦς R ; mox οὐδέν Otto.

ult. τύχη νοῦ AC.

Col. 1516, l. 1 εἰ om. AC.

ib. τοῦ ἀνθρώπου AC.

l. 19 καὶ om. A.

Col. 1516, l. 11 *ἔπερ*—καὶ φύσιως om. A.
 l. 17 ἀγέννητον A.
 l. 19 αἴς AC.
 l. 28 δέξιον· λέγοντες γὰρ τὰ R.
 l. 29 γίγνεσθαι A.
 l. 30 ἡ τοιοῦτον *ἔτ. εἶναι τι· οὐ etc.* AC.
 l. 32 *post* μὲν εἰ δὲ om. τοῦ AC.
ib. μέντοι (lin. vers.) οὐδὲ ἐλάταν. ἐκ δὲ τοι οὐδὲ ἀνθρωπων· τὰ etc. A; ubique *post* τοιοῦδι adest comma in C; *caeterum* γίνεται—ἐλαία—ἀνθρωπος R.
 l. 33 τὸν δ' οὐρανὸν καὶ τὰ θεϊότατα—γενέσθαι R.
 l. 36 τοῦτ' αὐτό R, qui l. 37 τούτου om.
 l. 42 prius γε recte om. R.
 l. 45 ὅτι cum infinitivo constructum cui ignotum?
 l. 47 τε ἰα—τῷ ἰβ A, qui dein ἀγέννητον εἰ γεννητὸν habet. Ad l. 47: «Notat ex hoc loco Perionius Aristotelis libros Iustini quoque ætate in capita fuisse divisos. Sed intelligit hic Iustinus potius ea capita, quæ ipse ordine hucusque ex Aristotele excerpit.» Syllburg. cf. capp. 15 et 35.
 Col. 1517, l. 3 οὔτε γέγ. R, qui mox φασιν αὐτόν habet.
 l. 7 ἔξεστι λ. R.
 l. 9 ἀγεννησίας A.
 l. 12 ἐκ τοῦ αὐτοῦ Λόγου ἰδ est inscr. in A; deest omnis inscr. in C, adest in Me ἰδ.
 l. 18 ἔχων C.
 l. 22 ἐκ τοῦ αὐτοῦ περὶ etc. A.
 l. 24 οὐδὲν A et Οἴο; ἀπὸ τοῦ αὐτ. R.
 l. 27 τῷ ἰα—τῷ ἰγ A.
 l. 33 αἱ ἀρχ. R.
 l. 35 ὡσπερ τότε R.
 l. 42 δηλονότι solus A.
 l. 52 ἔστι· τῷ AC; supra εἶναι τι ἀπειρον R. ult. γιν. A.
 Col. 1520, l. 2 καὶ μέλλον AC.
 l. 3 παρελθεῖν καὶ τὸ παρελθεῖν καὶ τὸ παρελθὼν A.
 l. 12 ἀρ. οὗτος ὡς A
 l. 13 ἡ τ. ἔ. ἀριθμὸν om. AC.
 l. 22 ἀπ. μηδαμῶς πολ. A.
 l. 25 μεγέθη καὶ R.
 l. 26 εἰ τοῦ ἀπειρου—ὕστ. δὲ ἐνεργεία om. A.
 l. 32 ὁ χρόνος (ὁ ἀρχ. A) AC.
 l. 33 ἀγέννητος A et sic infra quoque.
 l. 40 οὔτε ἕθῃ A; dein ἀριθμὸς, ἀριθμὸς AC.
 l. 46 δὲ ἀφαιρέσει AC.
 l. 48 διαρ. δ' ἔστι, οὐ γὰρ χαλεπὸν ἀνελεῖν τὰς ἀτόμους γραμμάς B.
 l. 50 ὡσπερ ἐλ δυν. A, ὡς περὶ δυν. C.
 l. 51 καὶ ἀπ. τι R.
 l. 52 τὸ δυνάμει εἶναι AC.
 l. 55 ὡσπερ ἡμέρας AC.
penult. καὶ γὰρ ἐπὶ τούτων ἐστὶ om. A. Dein ἐνεργεία· ὀλύμπια γὰρ ἐστὶ καὶ τῷ δύνασθαι τὸν ἀγῶνα γίνεσθαι καὶ τῷ γίνεσθαι, etc. R.
 Col. 1521, l. 1 ἀπειρον· καὶ γὰρ ἐπὶ τούτων ἐστὶ τὸ αἰε etc. A.
 l. 2 μὲν om. AC.
 l. 3 αἰε γε R.
 l. 8 γεννητὸν A et sic infra quoque.
 l. 19 ἐν προσθήκῃ τὸ etc. C.
 l. 22 deest inscriptio in AC, qui sequentia præcedenti capiti adnectunt.
 l. 26 ἀλλ' οὐ χωριστὸς ὁ ἀριθμὸς οὗτος τῆς διχοτομίας, οὐδὲ etc. R.
 l. 29 μένει τῇ ἀπειρία A.
 l. 31 ἀγέννητον εἰ dein bis γιν. A.
 l. 33 εἰ τὸ συμβαῖνον—ἐστὶν ἀριθμὸς om. A.
 l. 38 ἐκ τοῦ αὐτοῦ δ' Λόγου etc. A.
 l. 42 τὸ δέ τι AC.
 l. 46 χ. γίνετο A, χ. ἐγίνετο C.
 l. 47 γαῖα AC.
penult. ἐκαίνο δ' ἀνεγ τῶν ἄλλων R, at cf. cap. 26.

Col. 1524, l. 5 ἀγέννητον A et sic tota hæc pag., at l. 26 γενητὸς ἀρα habet.
 l. 10 εἰ μὴ κινήσις τις ἦν ἢ κατὰ τόπον R, qui dein μάλιστα οἴου. ἐν τόπω.
 l. 13 πρὸς τὸ AC.
 l. 14 δεῖσθαι τοῦ κινήτου, ἀδ. C.
 l. 20 ἀρα καὶ ὅ τ. A.
 l. 28 ἐστίν. καὶ A.
 l. 30 δ γὰρ A.
 l. 31 ἐκεῖνο δὲ A; om. δὴ R.
 l. 36 δοκεῖ εἶναι AC, qui supra l. 34 et ἀλλ. habent.
 l. 39 νῦν om. AC; supra ἦν ἀήρ R.
 l. 40 πρὸς om. C; πρὸς τὰ ἐν αὐτῇ A omissis intermedullis.
 l. 48 λόγου ἦται (ἦ A, ut videtur.) τοῦ δευτέρου AC.
 l. 49 ἡ αἰξ. AC; dein οὐ που ὄλος R. penult. δὲ μὴ δὲ A, qui dein οὐδὲ ἀρα habet.
 Col. 1525, l. 1 οὐκ ἀκολ. Steph. et Syllb. contra AC.
 l. 5 τῆς ἑαυτοῦ A, qui l. 6 ψεύδος habet.
 l. 10 ἐστὶ που (ποῦ) AC.
 l. 11 ψεύθος A.
 l. 16 ὡς πέρας AC: dein οὐ γὰρ πᾶν τὸ δν ἐν τέπω R.
 l. 26 καὶ πρὸ A, qui mox πῶς οὖν λελ.
 l. 30 ταυτὸν τὸ ποῦ τῷ C; τῷ ἐν τῷ τόπῳ A.
 l. 37 περὶ χρ. A.
 l. 41 ἐκ τούτων AC, dein καὶ ὀάει λ. A; om. ὁ C.
 l. 43 ἄν εἶναι δοξ. R, qui dein πρὸς δὲ τούτοις παντὸς μεριστοῦ habet.
 l. 44 ἦτοι πάντος τὰ μέρη εἶναι ἡ ἕνια R.
 l. 47 μετρεῖν γὰρ AC; μετρεῖ τε R.
 Col. 1528, l. 2 ἀρα ὅτε AC.
 l. 6 τοῦ χρ., ἐνεργεία ἐστὶ χρόνου A; τοῦ χρόνου· ἐνεργεία ἐστὶ χρόνου C.
 l. 8 ἀρα ὡς μὴ A, qui l. 11 ἐν ταῖς etc. habet.
 l. 14 οὐδὲν Οἴο, ut semper.
 l. 16 τὸ ἐξαίφνης AC.
 l. 19 εἰς τὸ παρ., τοῦ νῦν om. A.
 l. 23 τετάρτου om. A, qui l. 27 γενητὸς et sic infra et pag. seq.
 l. 32 Lemma habet A post δοκεῖ γεγονέσαι; nam δση γὰρ etc. præcedentibus atlexuit.
 l. 35 καὶ τὸ ἀναρχ. A.
 l. 40 αὐτὰ Οἴο; dein καὶ μεταξύ τι R.
 l. 44 τῷ νῦν, χρόνου AC; dein ἡκο ἐστὶ—ὕστατον habet καὶ ὑποκείσθω. ὅταν μὲν... ὅταν δὲ... χρόνον. τοῦτο γὰρ ἐστὶν ὁ χρόνος, ἀριθμὸς κινήσεως κατὰ τὸ πρότερον καὶ ὑστερον R.
 l. 47 ἀλλ' ἡ A et R.
 l. 48 μὲν γὰρ πλ. R.
ib. κρινόμενον ἀρ. AC.
 Col. 1529, l. 4 ἐστὶ A.
 l. 7 μὲν om. AC.
 l. 10 τριακ. πρώτῳ Οἴο.
 l. 28 ἡ ληπτὴ διαφ. A.
 l. 32 ὄντα ἢ αἰε ὄντα R; «quatenus semper sint» Lang.
 l. 35 περ. ὑπὸ χρόνου AC.
 l. 36 ὡς οὖν AC; sed A semper litteras initiales om., quippe quas postea rubricatas voluerit addere librarius, quod ut multi alii, hic quoque omisit. Idem valet de hoc et nonnullis aliis cod. C locis, ubi littera rubricanda omissa est.
 l. 42 εἶναι om. AC.
 l. 48 ἐξ ἀνάγκης καὶ τὰ ἐν τῷ χρόνῳ A, qui totum xxxix caput om. In C post ἀνάγκης lacuna, qua animadversa librarius in Me scripsit: λείπει ἐνταῦθα· οὐ γὰρ ἀρμόττει τὸ ἐμπροσθεν τῇ προσελθούσῃ ἐννοίᾳ· δηλον δὲ καὶ ἀπὸ τοῦ ψήφου τῶν κεφαλαίων.
 Col. 1532, l. 3 γὰρ οὐκ ἐξ Οἴο.
 l. 4 lege οὐκ ἐστὶ; nam typographorum hic error.
 l. 6 οὐκ ἐξ Οἴο.
 l. 8 φθορά om. C.
 l. 14 Inscripsi in A τοῦ αὐτοῦ.

Col. 1532 l. 16 γάρ ἂν ἐνθρ. con. Otto.
 l. 21 ἀπλῶς; τὸ δὲ etc. AC.
 ib. κινεῖται κινεῖσθαι om. intermediis A.
 l. 23 τὸ δέ τε AC.
 l. 26 τοῦ θ' λ. A; τοῦ ἐνάτου λ. C (in summo margine superiore fol. 284 recti adest ἐκ τοῦ θ' λ. in C); T. ὀγδόου λ. Otto. « Error in codd. inde natus est, quod numeralis nota θ', qua scriptor usus est haud dubie, alias octo significat, quum scilicet ab α' usque ad ω' vulgaris sit numeratio; alias vero significat novem, quum post s' inseritur Γ', numerus senarius. » Sic fere Perion.
 l. 28 εἶναι om. A; εἰ οὖν ἀδ. ἐστι καὶ εἶναι καὶ v. etc. R.
 l. 29 νῦν ἐστὶ R, qui dein ἔχον ἅμα ἀρχ. habet.
 l. 32 χρ. ἐν τινι τῶ νῦν ἐστὶ A.
 l. 34 τε καὶ τελευτῆ τὸ νῦν R.
 l. 35 ἀνάγκη αὐτοῦ ἐπ' ἀμφοτέρα εἶναι ἀεὶ χρόνον R, qui dein ἀλλὰ μὴν εἶγε χρόνον. Tum pergit: φανερόν ὅτι ἀνάγκη εἶναι καὶ κίνησιν, εἴπερ ὁ χρόνος πάθος εἰ κινήσεως.
 l. 46 ὡς γενήσεται A.
 l. 49 μέλλουσιν γένεσιν εἶγε Otto.
 Col. 1533, l. 2 ἐπ' ἀμφοτέρα AC (ἐπ' ἀμφοτέρω ed. Marani Paris 1742).
 l. 7 τὸν νῦν A, qui l. 9 πᾶν sp. et l. 10 γενητὸν habet, bis et sic l. 15.
 l. 12 οὗ ἡ ἀρχ. A.
 l. 18 ἀρχὴν εἶναι ταύτην ἰκανὴν R et dein ἀεὶ ἡ ἔστιν.
 l. 19 ὀρθῶς εἶγε ὑπολ. R.
 l. 20 ἐφ' ᾧ AC.
 l. 25 ἐστὶ τῆς αἰδ. A (A tamen ἐστὶ habet) C.
 l. 27 ἔτερον om. AC.
 l. 28 οὕτως AC.
 l. 30 γιν. AC et sic l. 31 et 32.
 l. 32 οὕτως C.
 l. 38 ἐξότου A.
 l. 45 γρ. ἀκριβῶς con. Wolf; Otto cf. quæst. et resp. ad orthod. 113.
 l. 46 αὐτῆ γάρ Otto.
 l. 52 γιν. A, qui tota hac pag. γενητῆ habet.
 Col. 1536, l. 4 ἀνάγκη om. AC.
 l. 5 ἀεὶ (cumma hic in C) συν. AC; dein τὸ δὲ ἐφ. R.
 l. 6 μὴ δ' ἡ ὑφ' AC; supra ei δὲ Otto.
 l. 7 γάρ ἄλλο AC, qui l. 8 ὅλη om.
 l. 11 ἡ δὲ AC.
 l. 13 τὸ φυσ. σῶμα C; dein ἐν αὐτῷ A.
 l. 17 γίνεται νῦν AC.
 l. 28 τοῦ μέλλον γιν. A.
 l. 35 ὡςπερ καὶ ἐπὶ τῶν ἄλλων R, qui dein οὗ τε μὴ habet et mox τῷ præmisit χρόνῳ.
 ib. οὕτως AC, qui ἂν λέγοιτο om.
 l. 38 ὅτι om. R, qui dein οὐδαμῶς γάρ habet.
 l. 45 ὁπουοῦν om. AC; dein ἐγ. γένεσιν R, qui mox ἀναγκ. ὑστ., dein ἄλλ. καὶ αὐξ., denique τετελειωμένων habet. Supra O cum R ἐνδέκεται et R πρῶτην het. ult. γενηθ. AC; dein δόξειε γ' ἂν A et R.
 Col. 1537, l. 9 γένητον AC et sic semper, nisi aliquid a nobis enoletur.
 l. 12 αὐτοῦ AC; ἑαυτοῦ Otto.
 l. 15 ποιεῖ τῆς AC.
 l. 14 αὐτῆ A.
 l. 19 ἦν γιν., sequentia usque ad fin. cap. om. A.
 l. 30 ἀδ. τὸ ἀναρχ. Otto. Porro C in Me τὸ τὸν ἀναρχον ἠγμένον κινεῖσθαι.
 l. 59 κίνησιν; « fortasse κινεῖ addendum » Otto.
 Col. 1540, l. 6 γενήσας οὐκ ἐγενήθη C; Steph. de suo dedit id, quod exhibuit.
 l. 10 οὕτως C.
 l. 21 Hic rursus incipit A.
 l. 22 ἡμίση R.
 l. 24 ὅλον ὅτι A.
 l. 28 εἰ δὲ — εἰσὶ γενητοὶ om. A.
 l. 52 τῷ τοιοῦτῳ — πρόσσει om. A.
 Col. 1541, l. 4 αὐτοῦ AC; « conjeceris ἑαυτοῦ,

sed ferri potest vulgaris scriptura. » Otto.
 l. 15 θατ. ἦν R.
 l. 16 τοῦ λεγομένου AC.
 l. 23 τὸ ἐπικρατούμενον con. Otto; dein αὐτοῦ AC.
 l. 27 γιν. A.
 l. 30 αὐτῶν AC; dein ἐκτελούντων τούτων ὁ Θεός etc. A.
 l. 40 τε om. AC.
 l. 43 γιν. πλ. R; qui dein εἴπερ habet; dein οὕτως AC.
 l. 44 ἐστὶ ἐκ πάσης etc. A; ἐξ ἀπάσης R.
 l. 49 τι in fin. vers. sp. A.
 Col. 1544, l. 7 τῆς ὕλης; seqq. usque ad fin. cap. om. A.
 l. 10 οὕτως C.
 l. 15 ἀνείδιος C.
 l. 24 Hic rursus incipit A.
 l. 28 μέντοι οὐτ' ἂν εἴη ἄλλος R.
 l. 53 τῷ αὐτῷ λόγῳ A.
 l. 45 A verbis ei τὸ κιν. usque ad fin. cap. desunt omnia in A.
 l. 53 hic rursus incipit A.
 Col. 1545, l. 1 ὁ οὐρανός AC; dein τοιοῦτος R.
 l. 2 ἔχει ἐγκ. AC, qui l. 3 κύκλῳ non habent.
 l. 6 ταῦτα δ' ἐνεκεν C; ταῦτα (fin. vers.) ἐνεκεν A.
 l. 18 A verbis ei τοῦ ἀγενήτου usque ad fin. cap. desunt omnia in A.
 l. 47 Hic rursus incipit A.
 l. 48 ἐπεὶ δ' ὁ οὐρανός τοιοῦτος (σῶμα γάρ τι θεῖον), διὰ τοῦτο etc. R.
 l. 52 ἐπὶ τῷ μέσῳ AC.
 Col. 1548, l. 2 καὶ ἑκστασίς — τοῦ. x. φύσιν om. AC.
 l. 4 τοῦ μέσου· νῦν μὲν οὖν ὑποκείσθω τοῦτο, ὕστερον δὲ λεχθήσεται περὶ αὐτοῦ. ἀλλὰ μὴν etc. R.
 l. 5 ὡν γάρ AC; qui dein ἐναντιῶν θάτερον εἶναι φύσιν habent.
 l. 7 καὶ εἶναι R.
 l. 8 τῆς στερ. πρότερον ἢ κατὰφασίς, λέγω δ' οὖν τὸ θερμὸν τοῦ ψυχροῦ. Ἡ δ' ἡρεμία καὶ τὸ βαρὺ λέγονται κατὰ στέρησιν κούφότητος καὶ κινήσεως. ἀλλὰ μὴν εἴπερ etc. R, qui mox habet ἔχει ἑκαστον τῶν στοιχείων πρὸς ἑκαστον et addit: ὑποκείσθω δὲ καὶ τοῦτο νῦν, ὕστερον δὲ πειρατέον δεῖξαι.
 l. 11 σωματα εἶναι A.
 l. 13 φανερόν, ὅτι om. AC.
 l. 17 εἶναι x. φ. R.
 l. 20 φορᾶν A; καὶ ἄλλην εἶναι φορᾶν R.
 l. 21 ἔχειν (ita A, om. interp. C) τὰ στ. AC.
 l. 22 ἄλληλα. Λεχθήσεται δὲ καὶ περὶ τούτου ἐν τοῖς ἐπομένοις σαφέστερον R.
 l. 24 γένεσιν δ, εἴπερ R.
 l. 25 καὶ γῆν R, qui dein καὶ ante κινεῖσθαι om.
 l. 36 κιν. δε τοιαύτ.; « secundum elementum suum scilicet » Lung.
 l. 41 κίνησιν; καὶ εἰ οὐδ. con. Sylb.
 l. 41 κιν. καὶ τὸ εἶδος AC.
 l. 49 A verbis ei ἐσχηματίζετο etc. omnia usque ad fin. cap. om. A.
 Col. 1549, l. 8 ἐστὶ τι ἐν Οὐτῷ; dein πῶς ἄρα con. idem.
 l. 23 οὕτε τι αὐτ. Otto.
 l. 31 τὸδε. Διὰ C; τὸδὲ τι δια con. Otto.
 l. 59 ἀνάγκη; « necessitudo h. l. = propositio certa, qualis a scholasticis Maxima et Topica nominatur. » Sic fere Lang.
 ult. γένεσιν· ἐπεὶ δὲ — δυνατόν, οὐδὲ ἡ γένεσις· ἀνάγκη (sine iota subscr.) εἶναι· καὶ ἄλλα etc. C.
 Col. 1552, l. 2 ἄλλ' εἰ, εἰ Otto.
 l. 21 ὑπάρξεν τὸ ὑπάρξον C.
 l. 31 Hic rursus incipit A. Incipit R ita: ἐπεὶ δ' ἐστὶ διγῶς ἐπὶ τοῦ κύκλου κινήθηται, ὅλον ἀπὸ τοῦ A τὴν μὲν ἐπὶ τὸ B τὴν δ' ἐπὶ τὸ Γ, ὅτι μὲν οὖν οὐκ εἰσὶν ἐναντιαὶ αὐταί, πρότερον εἰρηται. ἀλλ' εἰ etc.
 l. 38 εἰ γάρ ἡ φύσις AC; mox ὁ ἄνω τόπος R.

Col. 1552 l. 42 ἔχει δὲ AC; dein ἀριστερόν, κα-
θάπερ ἐλέγηθ' ἄριστερον R et dein καὶ ὑστερον.
Col. 1553. l. 1 εἰ τὸν οὐρ. — κίνησιν ἔχων om. A.
l. 10 ἀπλῶς σωμ. A.
l. 13 A verbis εἰ πανταχόθεν usque ad fin. cap.
omnia desunt in A.
l. 14 ἴσα ἔχει con. Otto.
l. 23 Hic rursus incipit A.
l. 24 περὶ τῶν A.
l. 26 εὐλ. δὲ καὶ AC, at εὐλ. δὴ καὶ R.
l. 36 καὶ ε. καὶ λ. R.
l. 47 ἐκθερμαίνεσθαι καὶ ταύτη R, dein ἥλιος τετύ-
χηκεν εἰ infra οὕτε ἐν πυρὶ.
Col. 1556, l. 12 a verbis εἰ τὰ τὴν usque ad fin.
cap. omnia om. A.
l. 30 οὕτως C.
l. 46 ταύτην con. Otto.
l. 49 Hic rursus incipit. A.
Col. 1557, l. 4 ἐνδεδεμένα con. Syllb.
l. 17 οὐθὲν γὰρ AC.
l. 20 ἐνεδέχετο R.
l. 26 τε sp. in fin. vers. A.
l. 31 ἐν τῷ οὐρ. AC.
l. 34 τὴν ἐν αὐτῷ κ. R, dein τὰ ἄλλα δ' ἄστρα.
l. 36 αὐτῶν A.
l. 37 ἄν om. R, qui dein κινήσεται habet.
l. 38 ἡρεμῆση A.
l. 42 μὲν om. A.
l. 47 ὡς τ. ἄστρα om. C.
Col. 1560, l. 12 εἰ ἔνεκα τοῦ—ὡς κινεῖται om. A.

l. 17 ἐκ τοῦ τρίτου λόγου περὶ οὐρανοῦ AC.
l. 18 ἐπεὶ γὰρ R; dein δι' αὐτῶν A.
l. 19 σχῆμα τοιοῦτον AC.
l. 29 αὐτῶν AC.
l. 31 δι' αὐτῶν AC.
l. 34 parvo spatio vacuo post κουφότητα relicto
incipit μὲν οὐρανοῦ A.
l. 40 τὴν ἀκινήσιαν A; τὴν ἀκινήσιν Otto.
Col. 1561, l. 4 οὐκ ἄρα con. Otto.
l. 5 οἷς τι παρὰ con. Otto.
l. 12 πορευτικῶν C (ed. Mar. 1742 πορευτικῶν).
l. 15 ἐκ τοῦ δευτέρου λόγου περὶ οὐρανοῦ AC.
l. 17 τῶν θείων AC, qui dein μονον· ἕκασταν γὰρ
τῶν habent.
l. 19 ταύτη οὖν AC.
l. 20 φορᾶ om. AC; dein ἀποδοῦσα R.
l. 32 εἰ σφ. con. Otto.
l. 34 τὰς ἐν AC.
l. 40 φύσει λεγομένων AC.
l. 41 τὰ ἀπλᾶ AC.
l. 43 τούτοις, καὶ ὅσα ἐκ τούτων· τὸν τε AC.
l. 44 μόρια αὐτοῦ R; dein καὶ ante πάλιν om.
AC.
Col. 1564, l. 8 γίνεται R.
l. 19 φθαρτὰ καὶ γενητὰ R.
l. 24 γίγν. A.
l. 26 μεταδύσασθαι (cf. supra col. 1460, l. 34)
A, μεταβάλλεται C. — Ceterum Perionio, cum nihil
quod librum finitum esse declarat, hoc loco legitur,
dubium est, sitne hic hujus libri finis necne.

AD MARTYRIUM S IUSTINI.

Inscr. μαρτύρων om. Otto, qui post χαριτοῦς addidit εὐελπίστον, ἱεραχός, nomina a descriptore et edi-
toribus perperam omisa; idem παίονος scripsit et cum Papebrochio ἡθεριανοῦ. Porro post ῥώμη idem ex
Papebrochio addidit πρὸ τῶν (τῶν pro τῆ' a Papeb. edito corr. ex Sim. metaph.) εἰδῶν ἰουλίου. Quæ dein
leguntur verba apud Papebr. μὴν ἰουλίου πρώτη μαρτύριον etc. inde explicanda sunt, quod Iustini socio-
rumque ejus martyrium Kalendis Junii a Græcis celebratur.

Col. 1565, c. 4. Initium hujus martyrii ut nunc
est, ab alio saltem temporibus Constantini et for-
tasse multo serius etiam additum esse quivis vi-
det.

εἰδωλοατρίας Otto, qui dein sat vulgares de
verbis κατὰ π. κ. γ. ambages forte ex thesauro
isto ab eo mirum quantum adamato, e lexico a
Papeo edito, petitas attulit. Porro a verbo συλληφ-
θέντες acta incepisse suspicatus est Maranus, quod
ut crederet fortasse particula οὖν ductus est. Me-
nius a verbis ρουσιχός etc. ea incepisse Otto affir-
mavit. Cæterum cf. Sem. l. 1, p. 16 seqq.

Col. 1568, l. 2 ὁ ἱεραρχος i. e. ὁ ἑκ τῆς πόλεως
Baron., Papebr., al. Illo munere fungebatur Rus-
ticus sub Marco Aurelio et Lucio Vero imperatori-
bus (cf. c. 2 τοῖς βασιλευσίν) cf. Themist. Orat.
xvii, p. 215 Hard.; et Digest. lib. xlii, tit. 1, l.

l. 7 cf. Dial. c. Tryph. capp. 2 et 8.
l. 13 μετὰ δόγ. ὀρθ. cf. Credneri librum, quem
inscripsit. Quædam quæ ad canonem sacrorum li-
brorum pertinent » p. 20 et 24.

l. 30 « Hic mihi videor subodorari occultas ma-
chinationes Crescentis (cf. II apol. c. 3), quibus
Christianos eorumque doctorem Justinum insinu-
laverit apud præfectum, tanquam clandestinos
cæus quietique urbis periculosos agere solitum. »
Papebroch.

l. 40 τιμωρίων inter alios et Otto; porro loco
Martini Baronius Martii scr.—ἐπάνω μ. τ. μ. i. e.
in cœnaculo domus Martini. Dein commate post
τοῦτον deleto sequens καὶ transferas etiam, ut et

Otto; συνέλευσις cf. I apol. c. 67. Mox typo-
graphorum errore legitur ἀφικεῖσθαι loco ἀφικνεῖσθαι.
Infra ed. Paris. 1742 χαριτῶν habet.

Col. 1569, l. 3 seqq. χαριτοὶ ubique alii et recte
quidem.

l. 6-7 Recte se habet Sirlети versio.

l. 17 ταύτην ed. Paris. 1742.

l. 22 ἐν τ. Καππαδοχ. « sed et reliquos fere fuisse
extraneos eoque sidentius præ aliis comprehensos,
suspitari faciunt nomina plerorumque Græca: quin
etiam vero simile est, Romæ existentem Justinum
vix alios quam Græcos auditores habuisse. » Pape-
broch. — Mancipia omnium præstantissima ex
Cappadocia Romæ asportata esse, in vulgus no-
tum est et observavit Otto quoque. Porro male Ot-
to conjectit οὐ σοῦ γονεῖς, quod Græcum non est cf.
Kuehner l. 1. § 627, n° 3, p. 323.

l. 29 ἡθεριανός. Menæa nuncupant Βαλεριανόν,
Valerianum.

l. 32 Περὸς τὸν Ἰ. Otto, qui dein λόγιος transfert :
« doctus. »

Col. 1572, l. 8 ποιᾷ ὁ errore typographorum ed.
Paris. 1742, uti et mox θύσαι.

l. 16 ὁ ἄγιος, etc. « Collectoris verba in consue-
tum locum satis dant intelligere hoc additamentum
diutiuscule post rem gestam, quando locus pecu-
liaris martyrii ignorabatur, conscriptum fuisse :
quem quidem locum si collector scivisset, utique
designasset. Eodem et illud refer, quod mox in loco
opportuno sepulpi dicuntur. » Mazochius.

AD FRAGMENTUM DE RESURRECTIONE,

quod denno contulimus cum codice Coisl. n° 276 insignito. Is codex, de quo cf. Montfalc. bibl. Coisl.
et. p. 389 seqq., est membranaceus, decimi circiter sæculi, constat 278 foliis, cujus sing. pag. 30 versus
continuit. Fuit olim Lauræ sct. Athanasii in monte Atho, in catechumenis ibi repositus a Sophronio

Monacho, ut fol. 271 vers. init. dicitur: προσετέθη ἐν τοῖς κατηγουμενοις τῆς Ἰερᾶς λαύρας ἡ παροῦσα αὐτῆ βίβλος παρὰ τοῦ ἀγιωτάτου ἐν ἱερομονάχοις ἐ[ὺ]ρ[ο]λ[ο]ῦ σωφρονίου καὶ πνευματικοῦ τῆς αὐτῆς λαύρας τοῦ ὁσίου πατρὸς ἡμῶν ἀθανασίου τοῦ ἐν τῷ ἄθῳ, καὶ οἱ ναγινώσκοντες (οἱ ἀναγινώσκοντες scribendum est) εὐ- χροῦσε αὐτῷ.

Legitur hoc fragmentum a fol. 71 rect. fin. — 78 vers. fin. Insignivimus hunc codicem littera A. Inscriptio: τοῦ ἀγ. Ἰουστ. τοῦ φιλ. καὶ μάρτ. περὶ ἀναστάσεως. Joan. Dam. sacr. parall. tom. II, p. 756 ed. Lequien add. ἐκ τοῦ περὶ ἀν.. quippe qui tractatum integrum dare noluerit. Quum Eusebius et Phio- tius hunc librum non commemoraverint, sunt qui hanc partem ejus fuisse putent operis, quod contra om- nes hæreses Justinum scripssisse notum est. Cf. I Apol. c. 26; Euseb. H. E. iv, 44, Phot. Bibl. cod. 125.

Col. 1572, cap. 4 ἐλευθερός τε καὶ A; dein ὁ λό- γος τῆς ἀληθείας nota est dicendi formula cf. II Cor. 6, 7 etc. Mox μὴ δὲ ἴαν et dein μὴ δὲ et sic sem- per A. — πέμφαντι sc. τὸν τῆς ἀληθείας λόγον.

Col. 1573, l. 1 περὶ αὐτὸν A.
l. 4 ὄπερ cf. Kueh. l. i. p. 504; ib. ἀποδειξεις A, sed al. posterius et in e em. et accentu super et de- lecto posuit alium super o.

l. 6 πρὶν A, sed circumflex. in gravem mut. al.
l. 10 ἐστιν A et sic fere semper.

l. 16 εἴτε ἀληθῆ A, qui post φεῦθῃ non interpun- git; cæterum τὰ λεγόμενα subjectum esse quivis fa- cile perspicit; Maranus aliquantulum a vero h. l. aberravit; mox οὐκέτι et οὕτω τοὺς omisso καὶ A.

l. 24 αὐτὸν τε καὶ A, qui dein τῶν ὄλων ἀπάν- των habet; posterius Otto correctionem ejusdem thetoris habens om., aut saltem τ. ὁ καὶ ἄ. scriben- dum esse dicit.

l. 50 καὶ γν. et dein ἀναπαύονται ἐπ' αὐτῷ A.
l. 40 Otto μὴ loco οὐκ contra A, qui τὰ ante χεῖρο- να om., scriptis linguæ Græcæ imperitus; in viam iam reducit Kueh. l. i. § 714 Anmeik. f; cæterum cf. dial. c. Tryph. c. 80. Ad verba eis τὸ αὐτὸ i. e. in idem ascripsit hæc Tell.: « Etsi vulgata versio in priusnam statum latinam magis servat, tamen hic ad verbum interpretandum, ubi Græcum τὸ αὐ- τὸ singulare pondus habet. Qui enim vel maxime corporis resurrectionem qualemcunque concedebant, pondum carnis admittabant, et qui carnis addita- mentum ferebant, amplius eiusdem s. hujus ipsius resurrectionem negabant. » — Cf. I Apol. c. 8. Dein πρὸς δὲ τὸ ἄδ. A.

Col. 1576, l. 1 σοφίσματα A.
l. 2 ἤτοι — ἦ cf. Kueh. l. i. § 745, 4.
l. 4 ἐμφαίνει τοὺ ἀναστῶντος; ei τὰ etc. A, qui seqq. ita interp. μὴ καὶ τ. μ. ζεῖ, δηλον ὅτι ταῦ- τα etc., et ita fere Otto quoque. Teller con. ἀναστ. ἀπορορ. Καὶ πῶς οὐκ etc. Porro συνουσιάζουσιν ὥστε οὐδὲ σαρκική ἀνάστ. A.
l. 14 cf. Tertull. de carne Christi c. 1; de res- surr. carn. c. 2.

l. 18 ἐπαγ. sc. τῆς ἀναστάσεως. Dein λύσωμεν A et Mar., infra ἔστω δε et πᾶς λόγος A, qui dein ἐν- ταῦθα habet et κατ' ἀνάγκης; Otto κατ' ἀνάγκην. Infra ὡπερ δὴ A et dein ταύτας τὰς ἐνεργείας; porro καὶ ante μήτρας male in interpretatione omiserunt; inest in eo h. l. singularis vis. Miror imprimis novissimum editorem quoque id omisisse, qui ubique ad grammaticos remittat lectores suos ipse eam adhuc docendus. Dein οὕτως οὐκ εὐθέως A, qui dein σπῆ- ραι offert, correctum tamen ab al. m., porro ἀρσενας habet et καὶ ante τὴν συνουσίαν.

Col. 1577, l. 3 ἀλλὰ μὴν καὶ A, qui mox ἀρσενας et δι' ἀνθρ. habet et τὴν ante συνουσίαν in fine vers. om., om. et καὶ sequens retento prin.

l. 8 ἴση ὁ χρ. A, qui dein ἐκ. παρθ. ἔγεννηθη, ἀλλ' ἵνα habet; ἀλλ' ἦ ἵνα dedit Otto. Porro cf. Sem. l. i. ii, p. 406, n. 2. Dein καὶ ποσοῖς habet A, in quo supra λέγω δὲ legitur; unde λ. δη ἀρρpuerit Otto, nunc nescimus neque inquirere volumus; porro ταύτην δε idem et μόνον A.
l. 17 μὴ ἀναγκ. οὐ κατεδέξατο (hinc posteriora vo- cabula in Me adsunt) A qui ἐνδ. ὅστερουμένη ha- bet; quod sequitur ἀνόμου. = lege non præscripto.

l. 22 ὄσφ. Hal. Grab. Ol. cf. porro Sem. l. i. p. 436, n. 1, qui pernotos Hieronymi locus ep. 27 ad

Eustach. et ep. 61 ad Pammach. attulit. Cæterum audias quæ de toto hoc loco dixit Tellerus: « Utiur exemplis tribus: uno ab iis mulieribus desumpto, quæ sunt nature vitio steriles, secundo ab his quæ perpetuam virginitatem coluerunt, tertio ab reliquis, quæ per certum tempus a consuetudine matrimoniali abstinunt. Ex his omnibus vincit ut, si necesse existimetur usum membrorum in altera vita relin- qui membris ipsis superstitibus, cogatur quoque nullam sterilem in hac vita reperiri, virginem; nul- lam existere, neminem a certo quodam tempore continentiam sectari. Quæ quum ipso facto refel- lantur, sequi ut illa etiam argumentatio falsa sit. »

l. 30 φησὶν A; cæterum cf. Tertull. de resu r. carn. c. 57. Mox bis κληθήσεται A et dein ἡ ἄλλο τι.
l. 58 τὸ β. περὶ αὐτοῦ διὰ τῶν πρ. A et dein εἰς πᾶσιν τοῦ ὅτι etc.

Col. 1580, l. 1 τὸ ἀνιστάνειν A; mox τὴν ἀρχὴν = omnino, quod et Otto dedit; dein πρῶτον οὖν δοκεῖ μὲν μοι A.

l. 6 εαυτοῦς εἶναι π. A.

l. 10 δυν. τοῦτος ἐστὶν A, cæterum cf. I Apol. c. 18; dein δὲ τε πάντα A; dein καὶ τὸ καὶ (hic καὶ sp.) βεβα A, qui cum Marano πολλοὶ τούτων habet.
l. 19 πολλὸν μάλλον A; dein ἡμεῖς οἱ τὴν ἔξαρ conj. Teller recipitque Otto.

l. 21 καὶ πρῶτον τε τὴν A; cæterum cf. I Apol. c. 40 et 19; Athen. de res. c. 3; Theophil. ad Auto- lyc. l. c. 8; Iren. v, c. 3.

l. 24 δυνάμειος; ἐτι δὲ καὶ τὴν A.
l. 30 ποιεῖ τὸ ἀποτέλεσμα A, qui mox τῶν τῆς ἀληθείας τέκνον habet.

l. 36 πρ. μὲν (In. vers.) ὅτι A, dein οὐδὲ αὐτὸς et mox εἰ γὰρ πρὸς ἄ (In. vers.) πίστους αὐτ. ἦν ἀποκρίνεσθαι τὸ, ὅτι πεπ. νῦν δὲ A habet.

l. 43 ἀλλ' ἑπειδὴ ἂν εἰσιν etc. A.
l. 48 δυνατὴν τὴν τῆς A, qui verba et μήτε — τ. κόσμου habet.

Col. 1581, l. 4 γῆν καὶ ὕδωρ ἀέρα πῦρ etc. A.

l. 8 τῶν ἀτόμων A.
l. 12 διαφ. αὐτοῖς οὐσίας A.
l. 14 τὸ μήτε A; τὸ δὲ μήτε Otto.
l. 17 ἔχόντων κατὰ etc. A; alii κατὰ π. αὐ- τῶς referunt.

l. 20 ὅλη καὶ κυρίως ἀμφοτέρα etc. A; ante Θεὸς de suo add. ὁ Οὐνο, qui idem mox γενόμενον scr. Mox ἡ ὁ κηρὸς ἢ τί τοιοῦτον ἄλλο A, qui mox ἀνα- φυράσαντι habet, et dein οὕτως κατὰ πλ. et mox καὶ ante τὴν ὅλην offert.

l. 39 λαβ. ἀπὸ τοῦ δι' αὐτῶν διήκοντος A, dein κατὰ σιτήρου habet et dein διαλύσαι et κατ' ἰδίαν et mox καὶ πάλιν ἐι- θελήσει μίξας et infra συντεθημένων. penult. τούτων μὲν οὐσων A.
Col. 1584, l. 1 τᾶσιν καὶ θέσιν λαβόντες A.

l. 3 ἐκ ψηφιδῶν A.
l. 8 τοῦ ζώου. εἶτα ὁ μὲν ψηφροθῆτης ἔχων τὰς ψῆ- φους οὐκ ἀδυνατᾷσει σκορπισθῆσας συναγαγεῖν καὶ πάλιν ποιῆσαι τὸ αὐτὸ εἶδος τοῦ ζώου. ὁ δὲ Θεὸς etc. A.

l. 10 συναγαγῶν ποιῆσαι A. Cæterum cf. Athe- nag. suppl. c. 36.
l. 14 ἱκανῶς ἀπόδο. A.
l. 16 σαρκῶς πῶς οὖν μάλλον etc. A.
l. 19 τῆς ἐπουρανίου πολιτείας A, qui dein μετ- ἔπειτα δὲ καὶ habet.

l. 25 εἰ γὰρ A, qui dein σαρκικὸν δηλονότι habet et infra πλασθῆσαν, quod cor. al.

Col. 1384 l. 36 κτήμα σάρξ A, dein γινγν.
 l. 40 τὰ λοιπὰ plane habet A, qui mox ναί φησίν
 ἀλλὰ ἄμ. habet; porro συναμαρτάνειν αὐτῆ
 την.
 l. 46 ἑαυτὴν ἀμαρτῆσαι σὰρξ δυνήσεται etc. A : cæ-
 terum cf. Tertull. De resur. carn. capp. 15 et 34.—
 Mox ζυγοῦ τῶν βοῶν οὐδέτερος A, qui porro καὶ τὸ
 σῶμα λ. καθ' ἑαυτὰ τῆς σ. π. τ. δύνανται exhibet.
 Porro ἡ σὰρξ μόνῃ ἀμαρτ. Otto scr. ex conjectura et
 ita jam Maranus locum transtulerat. Dein ἀμαρτω-
 λούς εἰς μετάνοιαν. ἐπειδὴ etc. A.

Col. 1585, l. 3 τοῦ Θεοῦ A, qui statim τυγχάνει
 οὐσα καὶ τ. offert.

l. 6 τῆλιξ. βουλῆς γεν. A.
 l. 10 δοξάζονται φθειρομένης etc. A et mox ἀνα-
 καινοποιούσιν.

l. 12 μὴ δὲν ἀπολλύμενον μηκέτι — εἶναι; μεταπ.
 ἀποκαλούμενον ὡσπερ — καταλούει ἢ καταλειυμένην
 περιορῶν δ. ἀναστήσαι· τὸν δὲ Θεὸν etc. A. Totum
 hunc locum l. c. ita constituimus : περιεῖδεν ἄν ὡς
 (ita Triller) τὸ μὴ δὲν (ἀπολλύμενον glossam sapit),
 μηκέτι δὲ καὶ εἰς τὸ εἶναι (sc. ὄρων vel simile quid ex
 περιεῖδεν reperiendum, quod et Otto voluit, cf.
 Kuehn. l. l. § 752 K); ὡσπερ μεταπ. ἀποκ., εἷτι
 περιορῶν etc.

l. 21 ἔστιν ἀνθρ. A, cæterum cf. Iren. v, c. 6.

l. 22 συνεσθὺς A. Ottonem, alioquin ubique lexica
 et grammatikas afferentem, videmus hic grammati-
 cos oblitum esse. Nam συνεσθῶς, quod Halloix ded-
 dit, mendosum esse affirmat; errantem in viam re-
 ducet Kueh. l. l. § 235 nro 3 (l. I, p. 249).—Mox καθ'
 αὐτῆν (non αὐτὴν) et dein bis οὐ habet A.

l. 32 μὴ οὐκ ὄντος γὰρ ἂδ. A, et mox ἀλλ' ἀγ.

l. 38 ψ. ὁμῶν καὶ σὺν αὐτῇ ἡ σ. καὶ ἐπίστευσαν —
 χρ. Ἰησοῦν· ἀμφοτέρα ἐλ. A. Cæterum tria vides
 allata, in quibus caro cum anima communicet : 1,
 fidem in Jesum Christum; 2, baptismatis usum; 3,
 vitæ honestæ studium. Cf. I Apol. c. 62. Ab aliis
 patribus additur 4, ss. eucharistiam, corpus et san-
 guinem Jesu Christi, ex quibus, inquit Irenæus, auge-

tur et consistit carnis nostræ substantia. Cf. Tertull
 de resur. carn. c. 8 et Iren. II, c. 29. Hæc Triller
 et Otto jam attulerunt.

ult. ἀρ' οὖν — πιστ. ἐπ' αὐτὸν. τὴν—θέλει· τὴν
 δὲ οὐ; καὶ φησίν. ἀλλ' etc. A.

Col. 1588, l. 4 τοῦτο τὸ ἴδ. — ἡθέλησεν (ita ha-
 bet) etc. A.

l. 9 ἤμελλεν, αὐτὸ γὰρ ἐξ ἑαυτοῦ τὴν σωτηρίαν·
 ὡστε etc. A.

l. 14 αὐτοῦ A.

l. 17 ἐγγόνους A, at infra ἐγγ. αὐτῶν δέη.

l. 23 ἐπαί, τίς ὑμῖν χάρις φησίν· ὡστε δέδειχεν —
 εἶναι· τοῦ μὴ τοὺς ἐξ αὐτοῦ etc. A.

l. 27 ἐποίησεν pedit ex conjectura Otto.

l. 29 αὐτῆν· ἐν τὸ πάντων ἰσχυρότατον νέκρους ἀνα-
 στήσαι· τίνος etc. A.

l. 37 τὸ σῶμα τῆς ψυχῆς τὴν ἐπ. etc. A et mox —
 ἔνεκον τῆ σαρκὶ τῆ etc.

Col. 1589, l. 7 ἀλθῶς σαρκικῶς ἄν. A.

l. 11 βλεπόντων αὐτῶν ὡς ἦν ἐν τῇ σαρκί. οὐκ
 οὖν etc. A; cæterum recte Grabeus confert Augustin.
 in exposit. Psalm. 88; cf. quoque I Clem. ad Cor. 23.

l. 13 τὰ προστηριμένα A.

l. 16 βεβαίουμένη A.

l. 19 cf. Tertull. de resur. carn. c. 18; advers.
 Marc. v, 9. Porro ad seqq. cf. librum doctoris Zu-
 krigl. quo christianam ethicam revelatam nobis
 opus esse demonstravit.

l. 20 cf. Plato Cratyl. p. 399 D.

l. 21 ἄψυχον σῶμα· ψυχῆς ἀποκ., οὐκέστι· ἐκ-
 κος etc. ita interp. A.

l. 23 τὰ τρία δὲ ταῦτα etc. A, qui infra οὐκ-
 ἐτι habet.

l. 56 τῆς ψυχῆς τὴν ζωὴν εὐηγγελίζετο A.

l. 43 λυμαινεσθαι τὸν λόγον δυνάμενος A et dein·
 ἀπ. αὐτοῦ κακὰς καὶ λοιμώδεις.

l. 47 cf. dial. c. Tryph. c. 35.— Dein φασίν om.
 A; ὡς φασιν dedit Otto.

Col. 1592, l. 6 ἱατρὸς Ἰησοῦς ὁ χριστὸς ἀπὸ etc. A
 et dein κατ' αὐτὸν et infra φιλάσσει.

AD ALIA FRAGMENTA.

Numeri Romani uncis inclusi indicant numeros singulis fragmentis ab Ottone attributos.

Col. 1592, l. 14 Grabeus et Jebbins hoc frag-
 mentum ad Justini orationem contra Græcos per-
 tinentere putaverunt; Otto hoc frag. ἄγραφον Justini
 dictum sibi videri ait, quod ex Justini ore Tatianus
 discipulus excepit, quam conjecturam verbum ἐξερ.
 firmare credit. Cæterum cf. Sem. l. l. II, p. 385.

l. 18 πρὸς = adversus; quod statim et l. 25 se-
 quitur ὅτι, est illud aliorum dicta ad verbum indu-
 centis; male igitur quoniam transtulit vetus inter-
 pres.

l. 20 cf. I Apol., c. 58.

l. 26 καὶ καλῶς Euseb.; ad seq. cf. Massuet ad
 l. I. Irenæi et quos ibi asert Epiph. hæres. xxxix,
 § 8; Isid. Pel. II, ep. 90, vide et Sem. l. l. P. II,
 p. 381, n. 2.

l. 28 αὐτοῦ Otto; ad. seqq. cf. dial. c. Tryph.
 capp. 91 et 112.

l. 32 c. homines Massuet.

l. 35 Hoc fragmentum legitur in cod. reg. 873
 (olim 1760; 2430) fol. 157 vers. = D idque addu-
 cit quoque Œcumen. Tricccens. in comment.
 ad Petr. 5, 8 fol. 164 vers. fin. et 165 rect. init.;
 in cod. reg. 221 = A, et fol. 250 rect. med. in cod.
 reg. 225 (olim 505 et 2246) = B; in cod. reg.
 219 (ol. 425 et 1886) = C fol. 45 vers. med. De
 hoc codice loquitur Donatus Veronensis in epl. ad
 Clement. VII et in præfationibus Græcis edit. Œcu-
 men. præfixis. Legimus ap. Œcumen. ita : περὶ τῆς
 τριακοντῆς δὲ ἀνεκδότου ἐπιβουλῆς καὶ ἰουστίνου ὁ
 ἅγιος μάρτυς, καὶ τῆς ἐπιμελοῦς αὐτοῦ καθ' ἡμῶν

πανουργίας τὴν αἰτίαν παρατιθέμενος, φησίν, ὡς ὁ
 διάβολος πρὸ — τὴν δύναμιν, τῶν θεῶν, etc.

Col. 1593, l. 1 ὀτωξ ABC ed. Paris. 1742; οὐτω
 D, et Otto.

l. 3 ταῦτην Œcumen., quod et in ABC est, ex quo
 διαγορευσάντων, quod ABC quoque dant, rep. Otto;
 dein ὡς ὁ ἡς. Œcumen. ed. et BC, qui tres mox
 ὑπὸ προσώπων habent, dum A et D. ubique cum
 Mar. faciunt. Ceterum h. l. ita transtulit Otto :
 quemadmodum Isaias per personam Assyrii totam
 de diabolo representationem tragice enarravit.

l. 5 ἑπεκαλ. ABC. Dein ἐν οἷς δὲ τ. κ. παρ. καὶ
 τῷ δ. σ. ἂ. καὶ ἠτοιμάσθαι τ. α. π. καὶ τ. ἄγγ. αὐ-
 τοῦ ἦσθετο (ita A; ἤκουσεν BC) οὐ παύεται etc.
 Œcumen.

l. 10 κοιν. βουλ. A; τῆς ἑαυτοῦ κοιν. ἄπ. BC.

l. 11 μόνος αἰσχ. ταῦτη ἔνεχ. BC et Otto.

l. 12 παραμυθία περικροτούμενος BC et Œc. ed.
 (περικροτούμενος) A cum Mar. facit.

l. 13 Hoc fragmentum ex deperdito Just. libro
 contra omnes hæreses sumptum esse credit Otto.

l. 15 τῶν ἀπστ. et τῶν οὐρανῶν Bekker et Otto;
 posteriore loco legitur articulum quoque in Mar.
 nota, unde errore typographorum e textu excidisse
 videtur. Porro θνήσκαι duo cod.; dein δὲ σάρκα
 cod. quidam, qui mox et ζωὴν habet.

l. 19 Hoc fragmentum legitur in fol. 35 vers. cod.
 Coisl. 276, ubi legimus τοῦ ἁγίου Ιουστίνου ἐκ τοῦ
 πρὸς Ἰουδαίους : quibus verbis Montefalc. in bibl.
 Coisl. p. 390 forte inductus est, ut fragmentum de

resurrectione e libro contra Judæos scripto sumptum esse crediderit.

Col. 1593, l. 22 frag. VIII leg. in cod. reg. 923 (de quo pluribus agemus in nova operum Joan. Damasc. editione mox in Incem emittenda), fol. 60 rect., habet tamen ἀλλ' ἐαυτούς etc. Titulus est τοῦ ἁγίου ἰουστ. φιλ. καὶ μάρτ. Appellanus eum cod. Reg.

l. 24 frag. IX leg. ib. fol. 253 vers.

l. 29 frag. X, cujus priorem partem et Anton. Mel. libr. 1, serm. 19 servavit, legitur ib. fol. 449 rect.

ib. ἐπὶ ταῦτα cod. reg.; mox ὠλισθησε Otto, ed. Paris. 1742 ὠλισθεν et dein κακῶν ex errore leg. ap. Lequien; statim συνειθισθη Otto.

Col. 1596. Hæc fragmenta quæ numero XI insignivimus Otto Pseudo-Justino tribuit.

ἀ legitur in cod. Coisl. 5 fol. 20 vers. circa fin., in cod. Coisl. 6 fol. 24 vers.; in cod. reg. 128 fol. 345 rect. in Me.

l. 5 βαπτισθέντος τὸ ζῶν Coisl. 5, qui mox λατῶν habet.

l. 8 κοιωνὸς ὡς ἀνθρώπος τοῦ π. Otto.

l. 10 τοῦ αὐτοῦ πρᾶμι. Coisl. 5, ἰουστίνου μάρτυρος Coisl. 6 et Reg. 128.

l. 12 διὰ τοῦ πν. καὶ δι' ὕδατος Coisl. 5; dein σωτηρία ed. Paris. 1742, et codd., quos sæpius iota subscriptum omittit nemo non novit.

l. 19 τοῦ αὐτοῦ πρᾶμι. Coisl. 6 et 5 et, ni fallimur, cod. reg.

l. 20 οὐκ ἔτι Coisl. 5; mox μὲν — καὶ ut frag. de resur. c. 5 et alibi sæpius.

l. 22 εἰς τὸ — ἐξαποστ. om. Coisl. 5.

l. 25 leg. in Coisl. 5 fol. 25 vers. circa fin. et in cod. Reg. fol. 352 vers. add. ἰουστίνου μάρτυρος, quod Coisl. 6 una cum ὁ om., postea enim nomen et ὁ ciunabro exarandum addere voluit, quod ut h. l., ita et alibi sæpius omisit; leg. in hoc fol. 25 vers.

l. 30 ἀνομιὰς αὐτῶν παρ. Coisl. 5 et 6 et cod. reg.

Col. 1596, l. 31. Hoc fragmentum Grabens, Jebbio probante, ad perditam Justinii orationem contra Græcos retulit. « At forte sunt quibus hoc fragmentum dubium videatur esse, quum Justinii nec sententias nec disserendi modos redoleat. Latine habetur, versum a Francisco Turrriano, in Gaillardii Biblioth. vet. Patr. Tom. XII, p. 683. » Otto.

l. 33 ἀπώρησαν Grabeus.

l. 37 εὐθὺς ἐλθὼν τὴν Otto.

Col. 1597, l. 12 ὑπὸ Otto, qui ἀπὸ contra codices Maran. dedisse ait.

l. 13 οὕτως καὶ τῷ Otto ex Joan. Dam. Mox tacite ex Ottone ἐλομένους in ἐλομένοις et ἀποιεῖμαι in ἀπονεῖμαι; correxisse videtur editor Patrol.

l. 19 περὶ τοῦ λαοῦ τοῦ σ. conj. Otto.

l. 22 ὁ θεός σου add. biblia καὶ οὐκ εὐδόκησα ἐπὶ σοί, λέγει κύριος ὁ θεός σου.

l. 23 τοῦ δεσμ. ed. Paris. 1742.

l. 27 leg. in cod. reg. 923 fol. 72 rect., qui verba πᾶς ὁδὸν. etc. prioribus quoque adnectit nullo alio nomine interposito; ante verba οὕτε φ. præm. τοῦ ἁγίου ἰουστίνου φιλ. καὶ μάρτ.

l. 29 ἀλήθεια διαλ. cod. reg.; ad seqq. cf. de resur. c. 1.

l. 30 καὶ ταύτης cod. reg.

l. 33 hoc frag. Pseudo-Justino attribuit Otto.

l. 41 λῆαν τε Otto.

penult. τοῦ ante ἀνθρ. typogr. errore excidit ex Mar. ed.

ult. λέγει εἶναι ξξ. etc. Otto.

Col. 1600, l. 15. Hoc frag. leg. in cod. reg. 923 fol. 75 rect. præmisso τοῦ ἁγίου ἰουστίνου περὶ ἀναστάσεως.

l. 16 ἀπειθεὶ cod. reg. et mox πρὸς αὐτόν (ἐαυτοῦ Joan. Dam. ed. et Otto).

l. 44 « Latet quidem, ut verisimile est, eos ut qui ex errore ad veritatem per veram fidem accesserit; ipse autem vere novit seipsum, non, quod, etc. » transtulit Otto.

FRAGMENTA DUO

Supra col. 1600, post num. XXIV reponenda.

XXV (V) *Ex Andrew archiepiscopi Cæsariensis commentario in Joannis Apocalypsin c. 34, serm. 12 in Chrystost. comment. in N. T. ed. Francof. 1697, tom. II, p. 640.*

Dictum autem est a beato Justino, philosopho et martyre, diabolum post Christi adventum sententiamque adversus ipsum in gehenna latam maxime blasphemum evasisse, licet prius tam impudenter Deum non blasphemavit.

XXVI (VI) *Ex eodem Andrea l. I., c. 60, serm. 21, p. 689.*

Et magnus Justinus dicit, in Christi adventu primo cognovisse diabolum se condemnatum esse in abyssum ignisque gehennam.

Ἀλέκται δὲ τῷ μακαρίῳ Ἰουστίνῳ, τῷ φιλοσόφῳ καὶ μάρτυρι, μετὰ τὴν τοῦ Χριστοῦ παρουσίαν καὶ τὴν κατ' αὐτοῦ ἐν γένει ἀπόφασιν μάλιστα γεγονέναι τὸν διάβολον, καίπερ μὴ πρότερον οὕτως ἀναιδῶς τὸν Θεὸν βλασφημήσαντα.

Καὶ ὁ μέγας δὲ Ἰουστίνος φησιν, ἐν τῇ τοῦ Χριστοῦ παρουσίᾳ πρῶτως γνῶναι τὸν διάβολον ὅτι καταδικασταὶ εἰς τὸν ἀβυσσον καὶ εἰς τὸν πυρὸς γέενναν.

Hæc duo fragmenta, quæ et Otto dedit, non tam Justinii verba, quam sententiam exprimere quisvis perspicit. Cæterum hæc duo fragmenta, uti et frag. III et IV, ex perdito Justinii libro contra Marcionem sumpta esse credit Otto. Fragmentum VI et ea omnia quæ numeris IX — XXIV Otto insignivit ex perdito s. martyris libro contra omnes hæreses desumpta putat, cujus pars illud κατὰ Μαρκίωνος σύγραμμα ipsi fuisse videtur.

AD TATIANI FRAGMENTA.

Numeri Romani uncis inclusi indicant fragmentorum ordinem, quo Otto in sua Tatianæorum librorum editione ea dedit.

Col. 1601, l. 3 Clem. I. l. p. 567 P hæc præmisit τατιανὸν οἶμαι τὸν σύρον τὰ τοιαῦτα τομῶν δογματικῆν. γράφει γοῦν κατὰ λέξιν ἐν τῷ περὶ τοῦ κατὰ τὸν σωτήρα καταρτισμοῦ (Ledermannum in libro « Examen des hérésies de Tatien » inscripto p. 4 et 9 temere καθαρισμοῦ loco καταρτισμοῦ exhibere dicit Otto) « Videtur Tatianus in hoc » *De perfectione* « seu absoluta instructione secundum Servatorem (melius: Salvatorem) normam præscripsisse vitæ asceticæ, ita quidem, ut Christum exemplar perfectissimum proponeret ad imitandum. Quod si nuptias ibi imprimis reprobavit, haud dubie ad cælibatum quoque illius provocavit. Hic autem contra hanc » ἐπιπλοχὴν τῆς σαρκὸς πρὸς τὴν φθορὰν « verbis apostoli utitur. » Otto. — Cæterum cf. Daniel I. l. p. 259 seqq.

l. 14 Tatianum mundum demiurgi esse opus docuisse ex hoc fragmento apparet. cf. quoque Daniel l. 1. p. 255.

l. 15 ἤδη olim alibi jam emendavimus, in quod et Otto incidit; ἤδει jam Semlerus conjecerat; male Sylburg. ἤσει.

Verba εἶπε μὲν (ut Maranus recte conjecit) ὡς κολάσεις etc. ex libro περὶ τοῦ κ. τ. σωτηρίας καταρτ. petita esse conjecturavit Otto, qui loco ἤεις rescripsit ἤ τε.

l. 25 τὸ Γεν. οὐπ. σηματοῦν conjecit Bentleius, cui assensum præbuit ed. Benedictinus Origen.; conjecturam in textum recepit Lommatzchius.

l. 30 ὁ Θεὸς i. e. ὁ δημιουργός.

l. 32 hoc quoque frag. ad librum περὶ τοῦ κ. τ. σ. καταρτ. referendum esse videtur Ottoni; cæterum cf. Daniel l. 1. p. 256.

l. 35 vulgo αὐτοὶ loco αὐτὰ; porro Daniel l. 1. deleto post ἐκεῖνος commate καταλύειν rescripsit.

5 (II) Ex. Clement. Alex. Strom. III, p. 550 et 551 P.

Κατατρέχει δὲ τις γενέσεως φθορῆν καὶ ἀπολλυμένην λέγων, καὶ βιάζεται τις ἐπὶ τεκνοποιίας λέγων εἰρηκέναι τὸν σωτήρα. ἐπὶ γῆς μὴ θησαυρίζειν, ὅπου σῆς καὶ βρώσις ἀφανίζει. καὶ τὰ τοῦ προφήτου προσπαρτιθέβαι τούτοις οὐκ αἰσχύνεται. ὅ πάντες ὑμεῖς ὡς ἡμῖνον παλαιωθήσεσθε καὶ σῆς βρώσεται ὑμᾶς.

Ὁμοίως δὲ κάκεινο κομίζουσι τὸ ῥητὸν τὸ περὶ νεκρῶν ἀναστάσεως (hæc verba τὸ περὶ etc. quæ cuiuspiam glossema olere vi-deri possint, huc referenda esse et Otto vidit; vulgo leguntur mox post ἐκεῖνον) ἢ οἱ υἱοὶ τοῦ αἰῶνος ἐκείνου οὐτε γαμοῦσιν οὐτε γαμίζονται.

Verba κατατρέχει — ἀφανίζει etc. e Tatiano petita esse jam Olshausenus in libro, qui « Genuinitas quatuor canonicorum evangeliorum et inscriptus et Regiomontani 1823 editus est, p. 337 coniecit. Idem valet, inquit Otto, de verbis: ὁμοίως γαμίζονται, cf. Kirchoferi liber, qui collectio fontium qui ad historiam canonis N. T. spectant, inscriptus est ed. 1842 p. 107. Hoc fragmentum e libro περὶ τοῦ κ. τ. σ. καταρτ. fortasse petitum est, ut et Otto adnotavit.

6 (IV) Ex Irenæi advers. hæres. I, c. 28 (ap. Euseb. H. E. IV, c. 29).¹

Ἀποστάς τῆς ἐκκλησίας, οἰήματι διδασκάλου ἐπαρθεὶς καὶ τυφωθεὶς, ὡς διαφέρειν τῶν λοιπῶν, ἴδιον χαρακτήρα διδασκαλείου συνεστήσατο. Αἰῶνάς τινας ἀόρατους ὁμοίως τοῖς ἀπὸ Οὐαλεντίνου μυθολογήσας, τὸν γάμον τε φθορὰν καὶ πορνείαν παραπλησίως Μαρκίωνι καὶ Σατορνίνῳ ἀναγορεύσας. τῇ δὲ τοῦ Ἀδάμ σωτηρία παρ' ἑαυτοῦ τὴν ἀντιλογίαν (vulgo: αἰτιολογίαν; illud et Otto dedit) ποιησάμενος.

Stieren. τοῦ δὲ γάμου loco τὸν γάμον τε Irenæum scripsisse putat. Ubi de Tatiano loquitur, dicit Clem. Stromat. III, p. 551 P: εἰ δὲ πορνείαν τὸν γάμον τολμᾷ τις λέγειν πάλιν ἐπὶ τὸν νόμον καὶ τὸν Κύριον ἀνατρέπων βλασφημεῖ. — Cæterum ex Irenæo sua petierunt Epiphanius et al. hæreseologici.

6 (V) Ex Iren. adv. hæres. III, c. 23.

Tatianus... tentans et subinde uti hujusmodi a Paulo assidue dictis, quoniam (ὅτι) a In Aaam omnes morimur, ignorans autem, quoniam (ὅτι) b Ubi abundavit peccatum, superabundavit gratia.

EX HIERONYMI LIBRIS.

A (III) comment. ad Gal. cap. VI, tom. VII, p. 1 (ed. Venet. 1769 p. 526).

Tatianus, qui putativam carnem Christi introducens, omnem conjunctionem masculi ad feminam immundam arbitratur, Encratitarum vel acerrimus hæresiarches, talis... usus est argumento. a Si qui

seminat in carne, de carne metet corruptionem; in carne autem seminat qui mulieri jungitur: ergo et is qui uxore utitur et seminat in carne ejus de carne metet corruptionem.

Cassianus loco Tatianus legendum esse conjecit Vall., quod falsum esse demonstravit Niemeyer in libro, qui « De Docetis » inscriptus est, p. 42. Cæterum cf. Daniel l. 1. p. 265: Tatianum refellens observavit Hieronymus apostolum non dixisse: « qui seminat in carne », sed: « in carne sua » (αὐτοῦ). Nemo autem secum concumbit et in carne sua seminat.

B (IX) advers. Jovian. I, c. 3, p. 239, tom. II, 1.

Non solum nuptias, sed cibos quoque, quos Deus creavit ad utendum, damnat et reprobat [Tatianus].

Quum Hieronymus solum librum, qui Oratio ad Græcos inscriptus est, suo tempore superesse dixerit, ex Tatiano ipso hæc haurire non potuit. Cæterum Augustin. De hæres. c. 25: « Non vescuntur (sc. Tatiani), inquit, carnibus easque omnes abominantur. »

C (X) comment. in Amos. cap. 2, p. 247, tom. VI, p. 2.

a Et propinabatis Nazaræis vinum et prophetis mandabatis dicentes: Ne prophetetis... De hoc loco hæresim suam Tatianus, Encratitarum princeps, struere nititur, vinum asserens non bibendum, quum

et lege præceptum sit, ne Nazaræi bibant vinum, et nunc accusentur a propheta qui non propinent Nazaræis vinum.

^a Matth. VI, 19. ^b Jes. L, 9. ^c Matth. XXII, 30. 157. ^d Gal. VI, 5. ^e Amos. II, 12.

^d I Corinth. XV, 22. ^e Rom. V, 20. cf. Daniel l. 1.

Ad verba « vinum ass. n. bibl. » cf. Epiph. hæres. xlv; Theodoret. Hær. fabul. 1, c. 20.

D (XI) præfat. in comment. in epist. ad Titum p. 686, tom. VII, p. 1.

Tatianus, Encratitarum patriarches, qui et ipsas p. nullas Pauli epistolas repudiavit, hanc vel maxime, hoc est ad Titum, apostoli promittendam credit, parvi pendens Marcionis et aliorum, qui cum eo in hac parte consentiunt, assertionem.

Epistolas a Paulo ad Timotheum datas, quarum paulo ante Hieron. fecit mentionem, repudiavit imprimis ductus sententiis, quæ suæ ipsius doctrinæ de matrimonio contrariæ erant : I Tim. II, 15 III, 2, 12; IV, 3; V, 14, 23; Coll. IV, 8 : ἡ σωματικὴ γυμνασία (quam Tatianus commendasse fertur) πρὸς ὄλιγον ἐστὶν ὠφέλιμος. Ad Tatianos potissimum respexisse videtur Clem. Strom. II, p. 457 P : Ὑπὸ ταύτης ἐλεγχόμενοι τῆς φωνῆς (I Tim. VI, 20 seq.) οἱ ἀπὸ τῶν αἰρέσεων τὰς πρὸς Τιμόθεον ἀθετοῦσιν ἐπιστολάς. Epistolam vero a Paulo ad Titum datam admisisse videtur Tatianus, commotus quod hæreticos, de quibus loquitur apostolus, Judaicos esse facilius pervideri potest. Cf. I, 10, 14; III, 9.

Col. 1603, l. 29 hoc fragmentum in duobus codicibus qui commentar. in cantic. canticeor. ab Eusebio conscriptum continent quique a nobis olim collati sunt, omittitur.

SCHOLIA COD. BIBL. REG. PARIS. N° 174 INSIGNITI IN TATIANI LIBRUM.

Col. 805, lin. 28. Ποικιλήν δέ. Κατὰ κοινοῦ τὸ συνεστήσαθε; nam συνεστήσαθε communiter et ad ῥητορικὴν et ad ποιητικὴν referendum est.

Col. 813, lin. 4. Δουλεύειν. Κατὰ κοινοῦ τὸ προστάτει.

Col. 813, lin. 12. Οὐ δείκων διὰ τῆς ὕλης. Οἶον-εἰ κατ' ἐμφύλιαν, ἵνα ἡ μὲν ὕλη ἢ αἰτε σῶμα, τῆς δὲ ψυχῆς [ὁ Θεός] λόγον ἐπέχη· ἄλλὰ δημιουργικῶς πάντα συντάσσων καὶ διακοσμών. — Non permeans materiam, per modum animationis, ut materia sit quasi corpus, Deus vero animæ rationem habeat; sed itamquam materiæ opifex omnia gubernans et ordinans.

Col. 813, lin. 22. Πνεῦμα... Θεῷ. Πνεῦμα τὴν δημιουργικὴν ἐξὶν ἀκουστέον πῦν εἶπ' οὐδὲν δύναμιν, ἢ τῆ ὕλη ἐγκατασπίρας Θεός τὰς διαφόρους ἐν τῷ ὁρατῷ τούτῳ ἀπετέλεσε φύσεις ζῶων χειρσαίων, ἐν-ὕδρων, πτηνῶν, ζωοφύτων, φυτῶν. — Per spiritum intelligimus habitum creativum, sive potentiam, qua materiæ inserta, Deus varias in hoc orbe visibili produxit naturas, animalium terrestrium, aquaticum, volatiliū, plantanimaliū. vegetabilium.

Col. 813, lin. 28. Θεός ἦν ἐν ἀρχῇ. Ἔοικεν οὖτος ὁ ἀνὴρ μὴ πάνυ ἀπηλλάχθαι τῆς Ἀρειανικῆς ἑρεσηγίας. Ὁργανικὸν αἰτίον ὕφιστά τὸν υἶόν ἐν οἷς φησι.

Καθὸ πᾶσι δύν., ὅρ. τε καὶ ἀορ. αὐτ. ὑπ. ἦν. ἦγον οὐσίωσις, σὺν αὐτ. τὰ πάντα· σὺν αὐτῷ διὰ λόγ. δυν. αὐτ. κ. ὁ λόγος... τὸ Πατὴρ εἶνεται· τούτοις I. τοῦ κ. τῆν ἀρχὴν. Ἰδοὺ γὰρ διὰ μὲν τοῦ ἀνωτέρω μικρῶν πρὸ τῆς ὁρατῆς κτίσεως μόνον εἰσάγει τὸν Θεόν ὄντα, ἔχοντα μόντοι ἐν αὐτῷ (ἐ lin. vers. al. m. vadd. αὐτῷ sine spir.) τὴν τοῦ κόσμου οὐσίωσιν, ὥσπερ δὴ καὶ τὸν Υἱόν· ὁ καὶ αὐτὸ δόγμα Ἀρειανῶν. [Istam scholii particulam jam suppediavit Longueue in sua dissertatione de Tatiano, p. xii]. Φασι γὰρ οὗτοι τὸ Ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ λόγος ἐν ἀρχῇ τὸν Πατέρα φάσκον τὸν εὐαγγελιστὴν· οὗτος (i. e. Tatianus) δὲ καὶ ἀσεβέστερον ἐκείνων διὰ τοῦ οὐσίωσιν ὁρατῶν τε καὶ ἀοράτων φάσκει τὸν Υἱόν, ἦν οὐσίωσιν δύναμιν ἔδοξεν ὀνομάζειν. Προβαίνων δὲ οὐκ ἐρυθρῶς ὁμοταγῆ τῆς κτίσεως ποιῶν τὸν υἶόν· εἰπὼν δὲ σὺν αὐτῷ τὰ πάντα διὰ λογικῆς δυνάμεως ὑποστήσαι τὸν Θεόν, ἐπερμηνέων [vitiose pro ἕφερ.] ἑαυτὸν τὴν λογικὴν βούλεται δύναμιν καλεῖν. Ἐπιφέρει· Τῷ δὲ θεληματι τῆς ἀπλ. αὐτοῦ ἐκπρόσθ [codex habet προπρῶ] λόγος· ὅρ καὶ ἔργον πρῶτόκορον τοῦ Πατρός καὶ ἀρχὴν τοῦ κόσμου (τοῦ κοσ. sp. al.) οὐκ ἐνάρκησεν εἰπεῖν. Ἐἴτα σαφέστερον τῆ βλασφημίας χωρῶν· Γέγονεν, ἐπάγει, κατὰ μερισμόν, τῆ ποιήσει καὶ τὸ συναδιδον τοῦ υἱοῦ ἀθετῶν, καὶ διὰ τὴν χρεῖαν τῆς κτίσεως ὠπὸ τοῦ πατρός προαγόμενος [expectabas : τοῦ διὰ τὴν χρεῖαν... προαγομένου], ὀργανικὴν διδοὺς τῷ υἱῷ

τὴν αἰτίαν, ἕπει καὶ τοῦτο ἐτόλμησεν, ὡς ἔφημεν (ἐφδρην cod., al. θ transf.), εἰπεῖν οἱ ἀνθρώποι [emenda Ἀρειανῶν], ἐκ τῶν τοῦ Πλάτωνος ὀρηθέν-τας λήρων, ὡς, ἐπειδὴ ὁ Θεός (hic al. λόγος sp.) ὕπερ πᾶσαν σωματικὴν ἐννοιάν ἐστὶ, καὶ φθορὰς ἀπάσης ὑπερρανεστηκώς, καὶ αἰσθήσει ἀπροσπέλαστος, καὶ ἀρχῆς ἀπάσης ἐπέκεινα, ἀνάξιος δὲ (ita cod., καὶ Οἴλο) ὁ ὑπὸ ἀρχὴν κόσμος τῆς τούτου προαγωγῆς. Εἰ γὰρ Θεός (εἰ γ. θ. hæc tria vocab. sp. al.) προ-ἦγαγε τὸν υἶόν ὡς ἂν διὰ (διὰ sp. al.) ὀργάνου προ-αγάγοι [corrige προαγάγοι] τόνδε τὸν αἰσθητὸν καὶ φθορᾷ συνόμιλον κόσμον, ταύτη (δὲ hic add. ead. transf.) καὶ ὁ υἴος, αἰτε ἀρχὴν ἑσχηκώς, τὰ δευτε-ρεῖα τῆς ἀκραιφῶς θεότητος ἀποφέρεται.

Col. 821, lin. 8. Συνεξακουστέον τὸ δαίμονες, ἵνα ᾗ· Καὶ τοῦτον οἱ μιμησάμενοι δαίμονες ἀποδείκνυνται.

Col. 825 lin. 5. Ὁ ἐν τῷ ναῷ τῷ ἐν Δελφοῖς Ὀμ-φαλδὸς ὀνομαζόμενος τᾶφος ἦν Διονύσου.

Col. 825, lin. 10. Κατὰ κοινοῦ τὸ φασίν (i. e. φασιν pertinet et ad κυθ. et ad νενομηθ.).

Col. 825, lin. 13. Δελτωτόν. Τινὲς καὶ (ita cod., δὲ Οἴλο) διὰ τὸ ἐν Αἰγύπτῳ καλούμενον Δέλτα φασίν· οὓ (ita cod., al. v transf. et spum. et accent. sp.) ποιοῦσιν ἀνωθεν μὲν ὁ Νεῖλος, διττοστάμενος ἀφ' ἐνὸς τοῦ ἑαυτοῦ βρέματος εἰς δύο, κάτωθεν δὲ ἡ πρὸς Ἀλε-ξανδρείαν θάλασσα, εἰς ἦν τὰ στόματα τοῦ Νεῖλου ἐκδιδοί. — (Vid. not. 86, col. 826 827).

Col. 828, lin. 31. Ὁ ἐργόνισσι. Δράκων ὁ τὰ ἐσπερτα μῆλα φυλάττων· de his Ovidius in Fastis. (Hoc schol. est a man. ital. xvi sæc.).

Col. 828, l. ult. Ἀχιλλεὺς ἐν τοῖς Ἠλυσίοις συ-νοικεῖν λέγεται τῇ Μηδείᾳ καὶ τῇ Ἐλένῃ.

Col. 830, lin. 35. Signatum est super nos lumen vultus tui, Domine. (Man. it.)

Col. 832, lin. 19. Πνεύματος μετέλ. ὀλικῶ. Πνεῦμα καὶ τὴν ἐν τοῖς οὔσιν ἀκουστέον δημιουργικὴν δύναμιν, καθ' ἣν ἕκαστον εἶδος· τοῖς ὑπ' αὐτὸ τὸ ὅμοιον τοῦ προαγαγόντος ὕφιστησι.

Col. 832, lin. 24. Σύμνηξιν ἐξ ὕλης λαβόντες. Καὶ τοὺς δαίμονας [hoc est : angeli bonos et malos] συνθέτους ἐξ ὕλης καὶ εἶδους.

Col. 832, lin. 26. Οἱ μὲν τινας. Τούτο πλατωνι-κόν, εἰς δύο διαιροῦν εἶδη τοὺς δαίμονας, αὐλοτέρους καὶ ὀλικωτέρους, καὶ τοὺς μὲν ἀυλοτέρους ἀγαθοὺς εἶναι, τοὺς δὲ ὀλικωτέρους πονηρὰ καὶ κακοποιούς.

Col. 832, lin. 41. Πνεῦμα ἐν ἀνθρώποις. Virgilius in Æn. (VI, 726 — hoc schol. est man. ital.): Spiritus intus alit, itamque infusa per artus, etc.

Col. 833, lin. 9. Οὐκ ἐστὶν ἀθάνατος... ἡ ψυχὴ... θνητὴ δέ. Τὴν ζωοτόνον (ζωολόγιον. Fris. et Aet.) λέγει δύναμιν, ἦτις κοινὴ πάντων ζῶων ἐστίν, ἢ καὶ συμπέρεται τοῖς σώμασιν (αἵμασιν Fris.)· οὐ μὲν-τοι καὶ (hæc tria vocab. om. Fris. et Aet.) ἡ λογικὴ δύναμις (sc. θνητὴ)· αὕτη γὰρ ἐξήρηται, ἀφ' ἧς αἱ

τέχνηι και (ἡ και Fris. ei Aet.) ἐπιστήμαι προβάλλονται.

Τοῦ μὲν γὰρ ἔστιν... κ. τ. λ. Οἶονεϊ ἀπήχημα. Col. 836, lin. 6. Παρὰ δὲ τισι... Τοῦτο οὐ καλῶς, ἀλλὰ και παρὰ τὸν Διονυσίου του πᾶνυ [Areopagitæ?] σκοπόν.

Col. 836, lin. 11. T. διάκουον τ. πεπονθ. Θεοῦ. Ἄλλὰ γε και Παύλου του Θείου ἀποστόλου τί τὸ ἀκοαλύπτεται ὀργή του Θεοῦ [Rom. 1, 18]... ἀλήθειαν του Θεοῦ ἐν ἀδικία κατεχόντων βούλεται; Διότι, φησί, γνόντες, τὸν Θεόν [v. 21]... ἠύχαρῶσθησαν, και τᾶτούτους (ita cod.; τούτων Oit.) ἔζης. Εἰ γὰρ μὴ εἶχον πνεῦμα Θεοῦ, τί και κατὰκριτοι ἐπιδιακρίνω [in cod. ἐπὶ διακρίνω] δύναμι του ἐπὶ τὰ κρείττω ποδηγεῖν οἴου τε δυτος; Τί δὲ και ἡ ἐν ἀδικία του Θεοῦ ἀλήθεια κατεχομένη;

Col. 837, lin. 21. Ἐν τῷ περι ζῶων. Καὶ περι ζῶων οὔτος ἀνὴρ ἔγραψεν.

Col. 840, lin. 12. Τῆς... ἀπανθρώματα. Διὰ τί δαίμοσιν ἐπιστροφή πρὸς τὸ κρείττον οὐκ ἔστιν; Minus est enim p̄vulo minus ab angelis. (Man. it.)

Col. 840, lin. 26. Εἰ μὴ ζῶν. Ζῶα, ζῶων, ζῶν, a manu recentiore.

Col. 841, lin. 30. Τὸν μάγον Ὀστανήν. Ὀστανεὶ οἱ μέγοι (hæc tria vocab. om. Oit.) παρὰ τοῖς Πέρσαις.

Col. 844, lin. 2. Σκυτίδων ἔξαρτ. Fortasse de Lupercis hoc intelligit. (Schol. man. ital.)

Col. 844, lin. 33. Λείψανον τὸ ἐν ἔμοι. Τοῦτο οὐκ αἰσίως παρελήφθη, και κατὰ τῆς τῶν ἱερῶν μαρτύρων τῶν ἄγγων λευάνων τῆς (hoc voc. om. Ouo.) θαυματουργίας.

Col. 845, lin. 16. Καθάπερ δὲ τῷ ληστεύοντι. Θῦ μὴν ἀλλὰ και ὁ Σωτήρ ἡμῶν τοῖς ἀμαρτωλοῖς συνησιάσατο. (Schol. man. ital.)

Col. 848, lin. 19. Δωρεάν. Τὸ δὲ δωρεάν ἀντὶ τοῦ ἀμισθὶ δεῖ λαμβάνειν. (Schol. man. ital.)

Col. 849, lin. 9. Θεατροκοπιόμενος. Marg. inter. Ἦχουν παραττομένους και θλιδομένους, ὡσπερ ἐν τῷ θεάτρῳ συμβαίνει γίνεσθαι.—Marg. ext. Θεατροκοπέω Σουῖδας (cod. —δᾶ Oit.) θαλαττοκοπέω, μεταλογέω, παραττομαι, θορυβοῦμαι· ἀπὸ τῆς θαλάττης, ἡ, ὅταν ὑπὸ ἀνέμων παραχθῆ, ἀλλήλοισ συγπρούει τὰ κύματα. (Schol. man. it.)

Col. 852, lin. 8. Μετακλήθησαν... διακοσμῆσεως. Κατ' ἐξουσιαν διδασκαλικῶς, οὐκ ἀποδεικτικῶς ταῦτα.

Col. 853, lin. 6. Θεσπιάσι. Θεσπιάσι ἐπιρρήματικῶς [pro ἐν Θεσπιαῖς], ὡς Ὀλυμπιάσι. (Man. it.)

Col. 853, lin. 12. Εἰρωνικῶς. (Man. it.)

Col. 853, lin. 10. Και κρύπτει, κ. τ. λ. Παρ' Ὀμήρῳ ταῦτα. (Man. it.)

Col. 855, lin. ult. Ἐν τῇ ποιήσει (sc. Homeri) παρὲς ἠγέθησαν. cod. Fris. in margine.

Col. 856, lin. 14. Μαρμαρῦττοτα. Μαρμαρῦτ-

τοτα τοῖς ἐν τοῖς θεάτροις ὑποκριταῖς [leg. θεαταῖς]. Col. 857, lin. 2. Κεχηρῆται... οὐ θέλω. Κεχηρῆναι οὐ θέλω, ἡχουν θαυμάσαι, quod nostri hiare dixerunt. Virgilius,

Inhiant aulas et limina.

(Man. it.)

Col. 857, lin. 5. Πνικυλοῦσι τὰ αἰσγρά. Ἦτοι ἰνοκτυποῦσιν, οἴονεϊ τὸ πνεῦμα τοῖς ῥύθωσι συνἔλκοντες (-κόντων Aet) ποῖον (ποῖον Wor. et Marg.) ἡχον ἐπὶ καταγέλωτι (-λων iidem) ἀποτελοῦσι. H. e. Spiritum naribus concipientes, sonum risus exci-landi gratia elidunt.

Col. 857, lin. 20. Τὰ δὲ μελίζοτα. Τοῦς μνηομάχους λέγει.

Col. 860, lin. 3. Virgilius in Bucolicis: Non tulit Antigones, et erat tum dignus amari.

Col. 860, lin. 8. Περι Ἀντιγενίδου Σουῖδας πολλά. (Man. it.)

Col. 860, lin. 12. Τοῦς κοντικούς λέγει.

Col. 861, lin. 2. Τῶν Σωῖκῶν αἰτη ἡ δέξα.

Col. 865, lin. 38. Τὸν κατ' αὐτοῦς Λατ. Δία. Statius [? Lucanus, Phars. 1, 198]: Et residens celsa Latialis Jupiter Alba. (Man. it.)

Col. 868, lin. 13. Δίδωσι δὲ. Τοῦτο του θεσπεσιου Παύλου και οὔτος συνηγορεῖ, λέγοντος [Rom. 1, 18], τὴν ἀλήθειαν του Θεοῦ ἐν ἀδικία κατέχειν Ἐληνας.

Col. 869, lin. 3. Καὶ μὴ Μουσαῖον (em. Μωσῆν) πρὸ Ὀμήρου φησίν.

Col. 872, lin. 4. Κατὰ Γύγην τὸν Λύδορ. Ὅ μεντοι θηβαῖος Πινδαρος Ἡρακλέα τὸν Ἀλκμήνης στήσαι τὰ δλύμπια [suppl. φησί], Ἦτοι δλύμπια μὲν ἔσθησεν Ἡρακλῆς, φάσκων.

Col. 873, lin. 17. Ἑλλήνων πραγμάτων τὸν λῆρον. Γρ. [γράφεται, scil. in alio cod.] τὸν ἕθλον.

Col. 873, lin. 38. Τῆς παρ' ὑμῖν παιδος. Γλαυκίπην λέγει. (Male; de Sappho enim sermo est.)

Col. 876, lin. 42. Ὡς φασιν. Virgilius, Æn. iii, 390, et viii, 44:

Inventa sub ilicibus sus, Triginta capitum fetus enixa jacebit.

(Man. it.)

Col. 888, lin. 5. Τὰς δὲ δλυμπιάδας... ἐπτά. Καὶ μὴν Πινδαρος ὁ λυρικὸς οὕτως φησίν·

Ἦτοι δλύμπια μὲν ἔσθησεν Ἡρακλῆς.

Πῶς οὖν Ἡρακλῆς [cod. Ἡρακλέους] μὴ γενεᾶ τῶν Ἰλιακῶν προῦχων, ὁ κατὰ Πινδαρον τὰ Ὀλυμπιοσθήσας, ὡσπερ ἐυδρεθήσεται τῶν Ἰλιακῶν ὕεσιν, εἶγε αὐτὸς ἔσθησε τὰ δλύμπια;

SCHOLIA IN SUPPL. ATHENAG. LIBR.

cod. reg. Paris. 451 = A nunc primum edita : codex B bibl. reg. Paris. n° 174 eadem scholia continet fere omnia.

Ad inser., col. 891. Ἐλλειπῆς ἡ ἀπόδοσις τῆς προγραφῆς· οὐ γὰρ τὸ χαῖρειν καλὸν ἐνομίσθη προσκεισθαι τῷ μὴ ἂπ' ἰσων τὴν πρόσρησιν γίνεσθαι· και ἄλλως, χριστιανῶ δυτι· ἡ δὲ διὰ ταπεινοφροσύνην, ἡ τῷ (τὸ B) ἐνοδείσασθαι τὴν ἱκετηρίαν, ἡ και τῷ ἀνάξιον εἶναι Ἑλληνας δυτας τῆς τοιαύτης παρὰ χριστιανῶν εὐλογίας.

Col. 924, l. 11. πῶς και παρὰ τίσιν ἡ κοροπλαθική εὑρηται τέχνη, quod est lemma.

Col. 932, l. 14. Τὸ κηρύκιον λέγει· και γὰρ αὐτὸ ῥάβδος ἦν Ἐρμοῦ σύμβολον δ (ῥ B) και οἱ (oi om. B) κήρυκες ἐπιφερόμενοι ὠδεον μετὰ ασφαλείας πρὸς οὐς ἔχρην πρεσεῦειν· ῥάβδος οὖν ἦν τὸ κηρύκιον (κηρύκειον B) ἐν ἡ δράκοντες ἦσαν ἐντετυπωμένοι ἀντιπρόσωποι ἀλλήλοισ, και ἀντιπρόσωποι ὑπόμνημα τῆς αἰσγᾶς ταύτης υἱέως.

Col. 948, l. 12. Ὅ μοι δοκεῖ τότε πάνυ τοι λέγειν ὀρθῶς· ἀλλὰ και πάμπου πόρρω τῆς εὔσεθους διανοίας· ἵνα μὴ λέγω και φυσικοῖς λογισμοῖς ἀπαράδεκτον· οὐκ οἶδ' ὃ τι μαθῶν ὁ ἀνὴρ, και ταῦτ' εὔσεθῶς ἄγαν και γενναῖότατα τοῖσδε τοῖς συγγράμμασιν ἐμφιλοσοφῶν τοπαράταν. (Hoc et sequens schol. ab alia manu scripta sunt; ea om. B.)

Ibid., l. 32. Καὶ τότε παραπλήσιον τῷ προτέρῳ· και ὁμοῖως ἀμφοτέρω, πλημμελῶς ἔχοντα τῷ παντί.

Col. 952, l. 20. Τοῦτον λέγει Πρωτέα περι οὐ Λουκιανὸς γράφει ὃν ἐκαίνος και περιεγρίνον καλεῖ.

Col. 964, l. 20. Κατὰ κοινού τὸ ἐθέλων (θέλων B).

Ib., l. ἀντερ. Πρόσχυμα· κύω τὸ φίλω· ὅθεν κύμα και πρόσχυμα ἐστὶ scholion recentioris manu in marg. B, quod Anon habet.

Col. 973. "Οτι παντὶ δόγματι καὶ λόγῳ τῆς ἀληθείας ἐχομένῃ παραφίσταται τι ψεύδος, οὐκ ἐκ φυσικῆς αἰτίας ὀρμώμενον· ἀλλ' ἐξ ἀθέσμου τῆς ἀληθείας διαφθορᾶς τῶν τῷ ψεύδος τετιμηκότων εἰς κακοσγὸλῃν καὶ συκοφαντεῖν εἶπαν ἀγαθὸν καὶ θεῖον ἐσπουδακότην.

Ἐμφιλοσόφως ἄγαν καὶ τῇ ὑποθέσει οικειώσασθε κατὰ τὸ παρὸν προοίμιον ὁ θαυμαστὸς οὗτος καὶ θεὸς ἀνὴρ. τὰ τε προῦπαντῶν τὸν ὑποκείμενον λόγον καὶ ὑποτέμνεσθαι κακοσγὸλως πειρώμενα προφαίνων, καὶ ὅπως χρῆ πρὸς αὐτὰ τὸν ἀληθείας ἐχόμενον ἐκπαίδεῦν.

Col. 976, l. 15. "Οτι τοῖς περὶ δόγμα καὶ λόγον ἀληθῆ πονομήνοις διττῶν χρεῖα λόγων ὑπὲρ καὶ περὶ, τῶν μὲν ὑπὲρ τῆς ἀληθείας πρὸς τοὺς ἀπίστους καὶ ἐριστικούς, τῶν δὲ περὶ τῆς ἀληθείας· πρὸς τοὺς εὐγνωμόνως δεχόμενους καὶ ἐπιεικῶς τοὺς λόγους, οὗς καὶ χρῆ κατὰ τὴν προκειμένην ὑπόθεσιν προάγειν. ὡσαύτως δὲ καὶ τὴν τάξιν τοῦ ὑπὲρ καὶ περὶ, κατὰ τὴν ἐπιβάλλουσαν τῷ πράγματι χρεῖαν προσωμέμην.

Col. 976, l. 27. Προηγεῖται γὰρ τὸ εἰ ἐστὶν, καὶ τί ἐστὶν, τοῦ τούτῃ συνηγορεῖν.

Col. 976, p. 4 ab ἰνῷ "Οτι τῷ περὶ τῆς ἀναστάσεως λόγῳ οἱ μὲν πάντῃ ἀπιστοῦσιν, οἱ δὲ ἀμφιβάλλουσιν, ἀλλὰ καὶ τῶν δεξαμένων ὡς ἐστὶν ἀνάστασις, εἰσὶν οἵτινες ἐπίσης τοῖς ἀμφιβάλλουσιν ἀπιστοῦσιν ἀλόγως καὶ ἀναίτιως.

Col. 977, l. 8. "Ἐλεγχος ἐντεῦθεν ἤδη τῶν περὶ τὴν ἀνάστασιν ἀπίστως ἐγένοντων ἀπὸ τοῦ μὴ προηρώως συλαγὼ γέισθαι τοῖς κατὰ ἀκριτον δόξαν οἰστροηλατομένοις· ἀλλὰ μὴ μετ' ἰσχυρὰς αἰτίας καὶ ἀσφαλείας. ἀφ' ὧν δὴ καὶ τὸ πιστὸν πέφυκεν ἀναδραστήειν. τὸ γὰρ τοῖς ἄγαν πιστοῖς ἀπιστεῖν ἀνθρώπων ἔργον οὐκ ὑγιαίνοντων τὸν λογισμόν. εἰ δὲ τοῦτο, οἱ τὴν ἀνάστασιν ἀπιστοῦντες ἢ διαποροῦντες εἰ μὲν μηδεμίαν αἰτίαν ἐξάπτουσι τὴν τῶν ἀνθρώπων γενεσιν τοῦτο ληροῦσιν, ἐγγύθεν τὸν ἔλεγχον τοῦτον ἀπολίσσονται, ἢ τῷ θεῷ τὴν αἰτίαν ἀνατιθέντες, τὴν τῶν ἀνθρώπων ἀνάστασιν, ἢ ὡς ἀδύνατον, ἢ ὡς ἀβούλητον τῷ θεῷ ἀπιστοῦσιν, ὅπερ ἐσχάτης ἀνοίας καὶ ἀσεβείας.

Col. 977, l. 31. "Οτι τὸ ἀδύνατον τίμιν ποιῆσαι τι· ἢ ἐξ ἀγνοίας τοῦ γενησομένου συμβαίνει, ἢ ἐκ τοῦ μὴ αὐτάρκως ἔχειν πρὸς τὸ ἐπιτελεῖσαι τὸ ἐγνωσμένον. ἐγχειρήσεις γὰρ τοῖς ἀδύνατοις οὐκ ἐν τοῖς σὺμφροσι λογισθεῖν. ἀγνοιοὶ δὲ ἢ ἀδυναμίαν προσάπτειν θεῷ, τῷ καὶ πρὸ γενέσεως ἀκριβῶς λεπτογνοοῦντι τὸ πᾶν ἕκαστον τὴν σύστασιν παρ' αὐτοῦ ληφθῆν ἔσχηκεν· καὶ διαλυθεῖς πάλιν εἰς ποῖα μετακχώρηκεν, ἐσχάτης ἐστὶν ἀσεβείας. ὁ γὰρ ἀκριβῶς οὕτως εἰδὼς, πῶς ἀδύνατος ἐξεῖ ταῦτα λαθῶν πρὸς τὸ ἐξαρχῆς ἐπαναγαγεῖν.

Col. 980, l. 11. Ἄνθρωποι μὲν γὰρ τοῦτο δοκεῖ μέγα μόνον καὶ κατὰ τὴν οικείαν φύσιν τὸ τὰ μέλλοντα γινώσκειν. θεῷ δὲ μόνῃ τοὺς ταῦτα εἰδῆναι ἀκριβέστερον ἀνθρώπων. καὶ πρὸς τοῦτοισι καὶ τὰ διαλυθέντα πρὸς ποῖα μετακχώρηκεν.

Ibid., l. 30. Ταῦτα προήχθη εἰπεῖν, διὰ τε τὰ κατὰρχῆς ὑπόστασις, καὶ τὰ μετ' ἐκεῖνα ἐκ συνδουασμῶν ζῶων ἢ σπερμάτων καταβολῆς προσερχόμενα.

Ibid., l. 40. Περὶ τῶν ἀπορομένων τίσιν· ὅτι πῶς δυνατόν ἀνθρώπων ὑπὸ ἰχθύων βρωθέντα, καὶ εἰς αὐτῶν ὑπόστασιν μεταβαλόντα. καὶ πάλιν τῶν ἰχθύων ὑπὸ ἀνθρώπων βρωθέντων ἢ καὶ ζῶων ἐτέρων, ἀπερ πάλιν ὑπὸ ἄλλων θηρίων ἐξανηλύθη, καὶ πρὸς σύστασιν τῶν τούτων σμαμάτων μετέβαλεν· πῶς οὖν τὸ εἰς τοσούτων ὑπόστασιν κατακερματισθῆν, αὐθὶς ἐφ' ἐνὶ σώματι ἀνθρώπου συστάσει ἐξαναστήναι. τίνα τοῖς ἄλλοις ὑπόστασιν καταλιπὼν τοῖς ὑπὸ τούτων τραφεῖσιν.

Col. 981, l. 31. "Ἦν Ἀρπαλός (*corr.* Ἄρπαλος) ἐδύνατο ὅτι Κύρον περιέσπασεν. ἢ ἱστορία παρ' Ἡροδότῃ.

Ibid., l. 40. Λύσις τῶν τοσούτων ἀπόρων.

Ibid. ἌΡΕΘΑ. Εἰ μὲν ἐν ταυτῷ τὸ ληφθῆν εἰς τροφῆν μεμενηκὸς τῷ ζῷῳ ἀμεταδότης, εἶχεν ἄν τινα

ἀνβολὴν ὁ λόγος καὶ πρὸς τὴν συγκατάθεσιν ἀπορίαν. ἐπειδὴ δὲ ποταμῶν δίκην ρευμάτων τὸ μὲν τῆς τροφῆς ὑπεἰσπῆθεν τοῦ τέως συγκεκρακῶτος τὸν εἰληφότα ὑπεξελθόντος· καὶ πρὸς τὰ συστήσαντα στοιχεῖα προκεκρηκῶτος· ὡς μηδὲ τὸν αὐτὸν εὐκρινῶς τὸν σήμερον ὄντα τῷ χθὲς χρηματίζειν, εἰ ἄν ἀπορον τῷ τὴν ἀρχὴν ἡμῶν ἕκαστῃ τῆς συστάσεως ἐκεῖθεν ἐνδόντι, πάλιν ἐξ ἐκείνων ἐρανισαμένῃ τὰ γνήσια καὶ προσήγορα τῷ διασκεδασθέντι εἰς ἐκεῖνα ἀνεπιμίκτως τῶν ὀθνείων, τὴν ὀλοκληρίαν ἡμῖν προμηθεύεσθαι;

Ibid., l. 47. "Οτι οὐ πάντως τὸ πρὸς τροφὴν ληφθῆν, καὶ πρὸς ὑπόστασιν ἤδη τοῦ τρεφομένου μεταβάλλειν πέφυκεν.

Col. 984, l. 30 a'. Εἰς ἀποκυβαλισμὸν ἦτοι κόπρον. β'. Εἰς ἀλλοίωσιν ἀνοίκειον καὶ ἀπρόσφυλον τῷ τρεφομένῳ.

γ'. Εἰς εἰλικρινεσάτην ἀλλοίωσιν ἦτις καὶ πρόσληψις ἄν εἴη καὶ πρὸς οὐσίαν χωρούσα τοῦ τρεφομένου σώματος. τὴν εἰλικρινεσάτην.

Ibid., l. ult. Τὴν εἰς κόπρον χωρούσαν καὶ εἰς ἀνοίκειον ἀλλοίωσιν τοῦ τρεφομένου.

Col. 985, l. 12. "Ο τοῦτῃ τῷ λόγῳ λύεται τὸ δοκοῦν ἀπορίαν περιποιεῖν, ἀφ' ὧν τινες φάσκουσι ἀδύνατον εἶναι γενέσθαι ἀνάστασιν τῶ ἐξ πολλὰ σώματα χωρῆσαι διὰ τῆς τροφῆς τῆς ὑπαλλήλῃ προσφορᾷ τε καὶ διαδόσει (διαθέσει Β).

Ibid., l. 6 ab ἴμα παρ. Ὑραῖον καὶ (hæc duo verba om. B) καταγακαστικὸν εἰς συγκατάθεσιν.

Col. 988, l. 12. Δημῶς, τὸ λῆπος. (om. B).

Ibid., l. 27. Τὸ μὴ ἐνδέχεσθαι γενέσθαι ἀνάστασιν.

Ibid., l. 3 ante lin. Ἐντρεπτικώτατον τοῦτο καὶ ἀνασκευαστικώτατον τῶν διὰ τὴν ἀλληλοφαγίαν οἰομένων τὴν τῶν νεκρῶν ἀνάστασιν ἀθετεῖν.

Col. 989, l. 34. "Οτι οἱ ἀπὸ τῆς κατ' ἀνθρώπου δημιουργῶν ἀσθενούς ἀπορίας ἐμπεδοῦν βουλόμενοι τὸ ἐαυτῶν ἀνεύστατον δόγμα, οὐκ ἐστὶν ὅσον εἰπεῖν ἐξυβρίζουσιν εἰς θεὸν, ἴσον λογιζόμενοι θεὸν καὶ ἀνθρώπου.

Col. 992, l. 2. Τοῦ κατὰ τὸ ἀδύνατον εἶναι θεῷ τὴν ἀνάστασιν τῶν ἀνθρώπων ποιῆσαι λήρην, ἱκανὸν ἔλεγχον εἰληκῶτος, ἐπὶ τὸ ἀβούλητον χωρῆσαι λοιπὸν· τοῦτο δὲ τὸ ἀβούλητον, ἢ ὡς ἀδικόν ἐστὶν ἀβούλητον, ἢ ὡς ἀνάξιον· ἀλλ' οὔτε ἀδικον θεῷ οὐδ' ἀνάξιον· διὰ τοῦτο οὐδὲ ἀβούλητον. τὸ μὴ γὰρ ἀδικον ἢ περὶ αὐτὸν θεωρεῖται τὸν ἀναστησόμενον ἢ περὶ ἄλλον. ἀλλ' οὔτε τῶν ἐξωθεν ἀδικεῖται τίς, οὐ νοερά φύσις, οὐδὲ κτηνώδης· ἢ νοερά μὲν, ὅτι μὴ ἐμπόδιον αὐταῖς ἢ τῶν ἀνθρώπων ἀνάστασις· πῶς δὲ ἢ τῶν ἀλόγων ἀδικηθεῖ τῶν ἐν τῇ παλιζῶλι μὴ ὄντων, ἀφάρτῃ γὰρ ζωῇ τίς ἢ τῶν πρὸς φθορὰν ὑπηρετούντων χρεῖα. οὐ μέγιστος οὐδὲ περὶ αὐτὸν τὸν ἀνίστάμενον ἐνθεωρηθεῖν τὸ ἀδικον τὴν ὀλοκληρίαν ἀπολαμβάνοντα, ἢν διὰ ἀγαθότητα τοῦ ἐξαρχῆς παραγαγόντος ἐκληρώσατο. οὐ τῷ σώματι ἀδικον· εἰ μὴ καὶ δόξαν φέρον τῷ κρείττονι συναπομένῳ. οὐ τῇ ψυχῇ τὸ κατ' ἀρχῆς οἰκητήριον καὶ ἀφάρτον ἀναδεχομένη οὐ τῷ θεῷ ἀνάξιον· ὅτι οὐδὲ ὅτε φθαρτὸν παρῆγεν ἀνάξιον. νῦν δὲ καὶ μάλλον ἐνδοξότερον ὅτι ἀφάρτον ἀποτελεῖται.

Ibid., l. 4 ante lin. Τὸ ὀλόκληρον οὕτως. εἰ γὰρ νῦν φθαρτῶν συνὸν οὐκ ἀδικεῖται, ὅπλον ὅτι οὐδὲ ἀφάρτων συνὸν οὐκ ἀδικηθῆσεται.

Col. 993, l. 13. Ἄντικειται γὰρ τῷ δυνατῷ τὸ ἀδύνατον· τῷ βουλητῷ τὸ ἀβούλητον· τῷ ἀξίῳ τὸ ἀνάξιον. συνάφειαν δὲ λέγει, τοῦ δυνατοῦ πρὸς τὸ βουλητὸν· ἀπερ οὐδὲ διάφορα φησὶν εἶναι παρὰ θεῷ, ὡστερ ἐφ' ἡμῖν, ἀλλ' οὐδὲ ἀνάξιον.

Ibid., l. 26. Ἀνακεφαλαιώσεως αἰτιωδεστέρα περὶ τῆς τάξεως τοῦ περὶ καὶ ὑπὲρ. ὅτι τὸ πρωτοστατεῖν μὲν, τῷ περὶ, φύσις καὶ τάξις καὶ χρεῖα προσνέμεται· τὸ δὲ δορυφορεῖν καὶ ὄσον παραπέμπειν, τῷ ὑπὲρ, ἄτε φύσις καὶ δυνάμει καταδεστέρας. Ἐλαττον γὰρ τὸ τὸ ψεύδος ἀπελέγχει, τοῦ τὴν ἀλήθειαν ἐπιβρῶνυειν. οὐ μόνον δὲ τοῦτο, ἀλλὰ καὶ τῇ τάξει δεύ-

τερος οὗτος, ὡς τὸ ψευδὸς ἀπελέγγυον· ὅπερ ψεῦδος, ἐξ ἐπιστορᾶς παρεισεφθάρη· ἀλλ' ὅμως καὶ τούτων οὕτως ἐχόντων ἐσθ' ὅτε καὶ ὁ ὑπὲρ, καταλαμβάνεται χρεωδιδέστερος, ὡς ἀναίρων τὴν ἀπιστίαν τε καὶ ψευδοδοξίαν. πρὸς ἕν μὲν οὖν τέλος ἀμφοτέροι τὴν εὐσέβειαν ἀναφέρονται, οὐ μέντοι καὶ ἕν εἰσιν· ἀλλ' ὁ μὲν ἐστὶν (ἀλλ' ὁ μὲν περὶ ἐστὶ Β) ὁ περὶ ἀναγκαῖος τοὶς πιστεύουσιν· ὁ δὲ ὑπὲρ πρὸς τὸν καιρὸν καὶ τὰ πρόσωπα.

Col. 996, l. 4. Ὅτι ἀληθὴς ὁ περὶ τῆς ἀναστάσεως λόγος δείκνυται ἀπὸ τούτων. ἀπὸ τῆς αἰτίας, καθ' ἣν καὶ δι' ἣν γέγονεν ἄνθρωπος καὶ οἱ μετ' ἐκείνου. ἀπὸ τῆς τοῦ ποιήσαντος κρίσεως· καθ' ὅν ἕκαστος ἔζησε χρόνον καὶ καθ' οὗς ἐπολιτεύσατο νόμους.

Col. 996, l. 17. Ἀπὸ τῆς αἰτίας· εἰ μὴ μάτην γέγονεν, ἀλλὰ τίνας ἔνεκεν. καὶ εἰ τίνας ἐπὶ τὸ ζῆν μόνον, καὶ διαμένειν. ἢ διὰ χρεῖαν τίνος, αὐτοῦ τοῦ ποιήσαντος, ἢ ἄλλου τῶν τῶ ποιήσαντι προσηκόντων.

Ibid. l. 25. Ἀπόδοσις πρὸς ἕκαστον. ὅτι οὐ μάτην εὐ φρονῶν τις καὶ σοφὸς ποιεῖ τι, καὶ τούτου παραδείγματα· καὶ ἀπὸ τῶν περὶ ἡμᾶς παραδειγμάτων, ἐπάνοδος πρὸς θεὸν τὸν ὑπὲρ πᾶσαν σοφίαν καὶ μηδὲ τινα προσδεῖ. ἵνα διὰ τούτου φῶμεν ἄνθρωπον ποιῆσαι αὐτόν· ἀλλ' οὐδὲ οὐδέ τινα τῶν ὑπ' αὐτοῦ γενομένων, χρεῖαν. οὐ τῶν μειζόνων, οὐ τῶν καταδεστέρων. διὰ γὰρ τὴν ἰδίαν χρεῖαν καὶ διαμονὴν ἕκαστον διὰ ἀγαθότητα τοῦ παραγόντος ὑφίσταται ἕκαστον τῶν λόγῳ διοικουμένων· οὐχὶ δι' ἄλλου χρεῖαν.

Ibid. l. 44. Ἀπὸ τῆς τοῦ ποιήσαντος κρίσεως καθ' οὗς ἔζησεν ἕκαστος χρόνος, καὶ καθ' οὗς ἐπολιτεύσατο νόμους.

Col. 997, l. 5. Τὸ ἐξῆς οὐ τῶν πεφουκόντων τούτοις χρῆσθαι ἔμπαιν τοῖς πρὸς χρῆσιν δεδομένοις, χρεῖαν ἀποπληροῦντων.

Ibid. l. 7. Θέμις ἀντὶ δίκαιον.

Ibid. l. 21. Οὐ γὰρ δι' ἑαυτὰ ταῦτα παρηγεται, ἀλλὰ τῆς ἐτέρων χρείας, διὸ καὶ τῆς αὐτῶν χρείας ἀχρειωμένης κατὰ τὸν μέλλοντα αἰῶνα οὐδὲ τῆς παλινζωίας καταγιούται.

Ibid. l. 22. Ὡς ἄνθρωπος καὶ αἱ νοερὰ πᾶσαι οὐ αἶαι διὰ γὰρ τὸ εἶναι καθ' ἑαυτὰς γεγονόασιν οὐκ ἄλλου χάριν ὡς τὰ ἵβωτα πάντα καὶ νηκτὰ.

Col. 1000, l. 14. Ὁ καὶ Παῦλος ὁθεὶος φησὶν· πάντες μὲν οὐ κοιμηθησόμεθα, πάντες δὲ ἀλλαγσόμεθα.

Ibid. l. 39. Ὅτι ἔμψρον ἐποίησε ζῶον θεωρὸν τῆς ἀνυπερβλήτου σοφίας αὐτοῦ.

Ibid. l. 43. γνωμὴ ἤτοι τῆ κρίσει.

Ibid. l. 47. Ἐπανόστις πλατυκώτερα τῶν προεξητασμένων περὶ ἀναστάσεως λόγων· ἀπὸ τῶν αὐτῶν ἀφορμῶν τῆς καταρχὰς φημι τῶν ἀνθρώπων εἰς τόνδε τὸν κόσμον προῖδον. καὶ τὴν μετὰ τὴν ἀρχὴν ἐπιγενομένων. ἐν γὰρ τῷ εἰς ἐξέτασιν προτείνειν τὰ ἀπὸ τῆς κοινῆς καὶ φυσικῆς ἐννοίας, ἢ τῆς περὶ τὰ πρῶτα τῶν δευτέρων ἀκολουθίας, πρῶτῃ δὲ ἡ γένεσις, ἥτινι ἐπακολουθεῖ ἡ τῶν γενομένων ἀνθρώπων φύσις. ἔμψρων τε δημιουργηθεῖσα καὶ πρὸς ἀπεικόνισμα τοῦ πεποικημένου τῷ ὕλικῳ τούτῳ αἰῶνι παρασχεθεῖσα. ἐφ' ᾧ λοιπῷ καὶ ἡ δικαία κρίσις συνεπιβρεῖ κατὰ τὸ ἀποκείμενον τοῦδε τοῦ φθαρτοῦ βίου τέλος. ἐν τοίνυν τῷ προτείνειν ταῦτα πρὸς ἐπισκοπὴν καὶ ἐξέτασιν, τὶ ἂν ἄλλο εἴη, ἢ τῶν προτεθειρωμένων εἰσαγωγικώτερων, ἀκριβεστέρα καὶ θεωρικώτερα ἐξέτασις;

Col. 1001, l. 6. τ. πρώτων] Τῆς ὑπὸ τοῦ θεοῦ δημιουργίας (om. B).

Ib. l. 8. Κατὰ φύσιν γὰρ τῷ ἀνθρώπῳ τὸ λογικῶς κατὰ τὰς πράξεις αὐτοῦ κινεῖσθαι (om. B).

Ib. l. 18. Πρῶτῃ δυνάμει τῶν συντελούντων πρὸς ἀπόδειξιν τῆς ἀναστάσεως, ἢ αἰτία τῆς γενέσεως τῶν ἀνθρώπων, τούτεστιν ἡ τοῦ δημιουργήσαντος γνώμη, ἥτινι χρίσιν, καθ' ἣν ἐποίησε τὸν ἄνθρωπον· ἥτινι συναναφανίσται καὶ ἡ τῶν γενομένων φύσις οὐχ ὡς ἐφυστέρηζουσα τῇ τάξει· οὐ γὰρ ἐστὶ μεταξὺ τούτων διαφορὰ, διὰ δὲ τὸ μὴ ἐνδέχεσθαι κατὰ ταυτὸν μίαν

ἀμφοῖν ὑπάρξει κρίσιν. Ἀλληλουχία γὰρ συγκροτῶμεναι χωρὶς μὲν ὑπάρξει ἐτέραν τῆς ἐτέρας ἀνέφικτον· ἐνὶ δὲ λόγῳ ὑπαγαγεῖν ἀπορον, τοῦ ἀλληλουχίῳ εἰς ἐλαχίστην, ἀλλ' οὖν διαφορὰν παραβύοντος. δευτέρα δύνάμεις τῶν συντελούντων πρὸς τὴν τῆς ἀναστάσεως ἀπόδειξιν, ἢ ἐποφειλομένη τοῖς λογικῶς ζῶοις ἀπρόσκοπος βιοτῆ καὶ τῆς διὰ ταύτην ἀποκειμένης κατὰ δικαίαν κρίσιν τιμῆς ἢ δίκης· ὁ τρίτος δυνάμει γγνωρίζομενον ἔδοξε μὲν τισὶ τοῦτο συνίσταν τὸν τῆς ἀναστάσεως λόγον· μακρὰν δὲ φερομένοισ τοῦ εἰκότος· ὅτι μηδὲ πάντες ἄνθρωποι τῆς ἀπὸ τῶν ἔργων ἄξιοι ἀναποδόσεως ὡσπερ ἐστὶν ἰδεῖν ἐπὶ τῶν νηπιῶν καὶ ἐν ἀτελεῖ τῆ ἡλικία ἀποδιωσάντων. ἀλλ' ἐστὶ καὶ τινες τῶν παντοφιλανθρώπων ἵνα μὴ ἀεισφύρων λέγῳ καὶ ἡλιθίω καὶ τὴν ἐπὶ τοῖς βεδωμένοις ἀμδύλουσιδικαιοσύνην, οὐκ ἀξιονηρούντες θεοῦ ἀγαθοῦλησῶν καὶ λαιστρουγόνων μεταχειρίζεσθαι ἔργα. z Ibid. l. 38. ἐπιφρεσαν] ἀντὶ ἐπιστηρίζαν.

Col. 1004, l. 5. Ὅτι καὶ ἀπ' αὐτῆς τῆς τῶν ἀνθρώπων ὑπάρξεως, ἐπὶ τὴν αὐτὴν ἔνοιαν τῆς ἀναστάσεως χειραγωγούμεθα. εἰ γὰρ ἐκ ψυχῆς καὶ σώματος ὑπέστη ἄνθρωπος· ψυχῆς μὲν νοεράς, σώματος δὲ ὕλικου· καὶ οὐτε μόνῃ ψυχῇ ἄνθρωπος, οὐ σῶμα ψυχῆς ἔρημον, ἀλλὰ (καὶ adl. B) τὸ ἐξ ἀμφοῖν σύγκριμα, ἀναγκαιῶς τοῦ τῆ φθορᾶ ὑποκειμένου διεσφωρότος ἀναλαμβάνειν τοῦτο (τούτεστι Β) τὸν ἀνακαινισμόν, ἵνα μὴ ἐξ ἡμισείας ἀλλ' ὀλόκληρον ἄνθρωπος, τὴν ἐξ οὐ προῖθηται εἰς ἀτελεῦττον λαμβάνοι διαμονήν.

Col. 1004, l. 12. Ἐστὶ πλατυκώτερον καὶ χριστιανικώτερον περὶ τῶν αὐτῶν.

Πῶς ἀπὸ τῆς πρώτης ὑπάρξεως; οὕτως. εἰ ἐκ ψυχῆς καὶ σώματος ὑπὸ θεοῦ ὑπέστη ἄνθρωπος· ψυχῆς μὲν νοεράς, σώματος δὲ ὕλικου· ἵνα τὸ μὲν τῆς κρείττονος μέρους, οἷον ἠνιοχίῃ, τὸ δὲ τῆς χειρόνος καὶ ἀναισθητοῦ καὶ τοῦ φθαρτοῦ τοῦδε σύστοιχον βίου, πρὸς τοῦ ἠνιοχούντος, αἰσθήσεως σὺν κυβερνήσει μεταλαγχάνοι. ὡς ἐπειδὴν τοῦτο τῆ ἐμφυχίᾳ πρὸς τὰ ἑαυτοῦ συγγενῆ τε καὶ πρόσφωλα καταλοισάτοιο, αὐτόθεν ἤδη τῶν ἑαυτοῦ ἀλογίστων ὁρμῶν ἀνασχεδάζοιτό τε καὶ διακόπτοιο. πρὸς δὲ καὶ οὐχὶ τοῦτο μόνον, ἀλλ' ἵνα καὶ συνεργὸν ἔχη τοῦτο τὸ κρείττον ὁπηνικα τοῖς καλλίστοις αὐτῶν διαποσειθαιο παρη, ἀφ' οὗ γε καὶ τὸ θεῖον ἀπεικόνισμα χρηματίζειν καταπλουτεῖ πρὸς ὅπερ ἀγαθοδότης καὶ ὁ ποιήσας καὶ πλάσας ὑπέστησεν. ὑπέστησε δὲ οὐ μόνῃ ψυχῇ, οὐδὲ σῶματι. οὐδὲ γὰρ χρῆσεον ὑάτερον θατέρου τοῦτο ἄνθρωπος· τῆ δὲ συγγενείᾳ ἀμφοῖν καὶ τῆ συντήξει τὸ τέλειον ἑαυτοῦ ἀνθρώπου καὶ ὡς ἐξαρχῆς ὑπέστη παρέχεται. καὶ ἐπειδὴ τοῦτο, τὸ δὲ θνητὸν αὐτοῦ μέρος, τῆ τοῦ θνητοῦ τοῦτο συγγενεῖται οἰκητηρίου, καὶ αὐτὸ τῆ φθορᾶ ὑπενέχθη ἀναγκαιῶς, εἰ μέλλει θεῖον ἀπεικόνισμα διατηρεῖσθαι, ἐστώσας καὶ ἀναπόδλητον τὴν τοῦ πεποικηκότητος ἀργεῦτύπου χάριν ἐμφανίσειν. πεποικῆται δὲ ὑπὸ τοῦ αἰὶ θντος καὶ ἐσομένου ἀδι:αλειπίτως. οὐ χάν οὖν οὐδὲ τὸ τοῦ αὐτὸ στερηθηῖται, ἀλλ' ὡς ἐξαρχῆ ἴνδαγμα τοῦ πλάστου οὕτως καὶ ἀπὸ τοῦδε διατηρηθεῖοι. διατηρηθεῖοι δ' ἂν τοῦ διεσφωρότος ἤδη ἀνακαινιζομένου εἰς τὸ ὀλόκληρον. ἄλλως καὶ ἐξ ἡμισείας κομίζεσθαι τὴν καθ' ὁμοτύτητα διαμονήν τὸ μὴ δι' ἐτέρου χρεῖαν ἀλλὰ διὰ τὸ εἶναι πεποικημένον.

Col. 1005, l. 13. Ὅτι εἰ τὸ μάταιον ἀπελήλαται τῶν τοῦ θεοῦ ἔργων καὶ τῶν ὑπ' αὐτοῦ δωρομένων, δεῖ πάντως τῆ τῆς ψυχῆς ἀτελεῦτητῳ ζωῆ συνδιακωνίσειν καὶ τὴν τοῦ σώματος διαμονήν, καθὸ πέφυκε. ζῶην δὲ φάσκοντες τὴν διακοπτομένην θανάτῳ ἀνθρώπων ζῶην καὶ διαμονήν. οὐχ οὕτω φαιμέν διαμονήν ὡς ἐπὶ τῶν ἀφθάτων οὐσίων, ἀλλὰ καθὼς πέφυκεν ἐκάστη φύσει. ὅτι μηδὲ ἐξίσουται ἡ τῶν κρείττονων διαμονὴ ταις καθ' ὑπόδοσιν οὐσίαις, οὐδὲ ἡ ἐπὶ τούτων τῶν νοερῶν ὁμαλὴ καὶ ἀμετάβλητος διαμονὴ ἐξίσουται ἐξ οὗ περ ἐξαρχῆς ὑπέστταν· τῆ κατὰ ψυχὴν μόνῃ οὐσίᾳ ἐχούσῃ τὴν διαμονήν, οὐκ ἐστὶ δὲ καὶ κατὰ σῶμα, ὅπερ σῶμα ἐκ μεταβολῆς λαμβάνει τὴν ἀφθαρσίαν. οὐτε οὖν τὴν διαμονήν τῶν νοερῶν ἐξίσουμεν τῆ τῶν ἀνθρώπων διαμονῇ οὐδὲ τὴν τελεωτῆ τῶν ἀνθρώπων τῆ τῶν κτηνῶν τελεωτῆ· ἵνα μὴ ταύτῃ συνεξισωθηῖται, τῆ τῶν ἀνθρώπων φύσει.

Ib. 1. 44. Ὅτι οὐ χρή ἀπαστεῖν τὴν τῶν ἀνθρώπων ἀνάστασιν, καὶ ἀπὸ τῆς ἐνθεορουμένης ἀνωμαλίας τῆ τούτων ζωῆ. οὐδὲ γὰρ ἐπειδὴ χωρισμὸς ψυχῆς ἀπὸ σώματος τὴν συνεχῆ διακόπτει ζῶν, ἀπαστεῖν χρὴ τὴν ἀνάστασιν, ὅτι μηδὲ ἐπειδὴ ἡ κατὰ συνέστασιν ζωὴ διακόπτεται παρέσει καὶ ὕπνοις καὶ τρόπον τινὰ πάλιν ἀναλαμβάνει ζῶν τὴν αὐτὴν παραιτούμεθα λέγειν ἀναλαμβάνειν ζῶν. εἴπερ οὖν τὴν τοσοῦτον διακοπτομένη ἀπὸ γενέσεως ζῶν μὲχρι λύσεως, οὐ παραιτούμεθα τὴν αὐτὴν λέγειν ἀναλαμβάνεσθαι ζῶν, οὐδὲ τὴν ἐπέκεινα τῆς διαλύσεως ζῶν ἀπαστεῖν χρὴ κἂν ἐπι τοσόν διακόπτεται θανάτῳ. οὕτως ὑπὸ τοῦ πεποιηκότος κατὰ γνῶμην ἀνωμαλίᾳ συγκεκληρωμένη.

Col. 1008, 1. 21. Ὅτι καὶ ἀπ' αὐτῆς τῆς πείρας διδασκόμεθα μὴ ἀπαστεῖν τὴν ἀνάστασιν. ἐν ὁμοιομρῆ γὰρ καὶ φιαπλαστῷ σπέρματι τοσαύτην ποικιλίαν μερῶν καὶ μελῶν ἀποτελουμένην ὀρώμενος μὴ πρότερον ἐγνωσμένην. καὶ πάλιν ἐν τοῖς ρητοῖς· ἡ μηδὲν τῶν κατὰ συμπλοκὴν τῆς ἡλικίας ἐκφαινομένων καταλαμβάνοντες ὡς γενέσων καὶ τῶν τοιούτων· ἡ φαινομένων μὲν, ἀμυδρῶς δὲ καὶ διὰ τινος σκιαγραφίας, εἰς ὅπερ ἂν πρὸς τὸ τέλος ἀφίχεται· τελευθώντων δὲ αὐτῆς ὑψεῖν μὲχρι γῆραος τῶν φυσικῶν δυνάμεων εἶναι πεπονηκότων διάλυτον· ὡς περ οὖν ἐπὶ τούτων οὐκ ἐν τῷ σπέρματι διαβόλου οὕσης τῆς διαμορφώσεως, οὐ τῆς μετὰ ταῦτα ἀδύσεως· οὐ τῆς ζωῆς τῆς εἰς τὰς πρῶτας ἀρχὰς διαλύσεως· ἡμῶς ἀνάγκη φυσικῶς διάδοσις ἀπὸ τῶν ἀρχῶν πρὸς τὰ μετ' αὐτὰς ἐπιγιγνόμενα παρακολουθεῖ. οὐδὲ τινος ἐμποδῶν ἰσταμένου τῆ φυσικῆ ὁρμῆ· οὕτω πολὺ μᾶλλον ἐκ τῆς φυσικῆς ἀκοουθίας ἀνιχνεύου ὁ λόγος πιστούσιν τὴν ἀνάστασιν· ἀκριθέστερος ὢν τῆς πείρας πρὸς τὴν τῆς ἀληθείας πίστει τῶν πρῶν εἰς ἐξέτασιν ἡμῖν προτεθέντων λόγων. πάντες μὲν γὰρ εἰσιν ὁμογενεῖς ὡς ἐκ τῆς αὐτῆς ἀρχῆς φύσεως τῆς δημιουργίας τῶν πρῶτων ἀνθρώπων. ἀλλ' οἱ μὲν, ἐξ αὐτῆς τῆς πρώτης ἀρχῆς κρατύνονται· οἱ δὲ μετ' ἐκείνους, ἐκ τῆς τοῦ θεοῦ του δημιουργοῦ ἀγαθότητος κητηται. ἀλλὰ μὴ καὶ τὸ πρὸς ἀναπίδοσιν τῶν ἐκάστω βεβιωμένων τὴν ἀνάστασιν ἡμῶν ἀφορᾷ τῆς δικαιοσύνης ἐκκρέμονται. ὡς γὰρ ἀγαθὸς ὁ ποιητῆς ἡμῶν οὕτω καὶ δίκαιος. ἀλόγητος γὰρ ἡ ἀνευ δικαιοσύνης ἀγαθότης.

Col. 1008, 1. 48. Τὴν τῶν ἀνθρώπων ζωὴν ἡ μορφὴν οὐκ ἔστιν ἐν τῷ σπέρματι καταλαβεῖν. τὴν ζῶν μὲν, οὐ γὰρ ὑγρὰ οὐσία καὶ ἀπαγῆς ἐμφαίνεσθαι ἰκανὴ ὁποιῶν τι ζῶν τελεσφορήσει. διὰ δὲ τούτου, οὐδὲ ἐκείνῳ, δ' τῷ ἀπλῶς ὑποτέτακται ἀνθρώπῳ, δ' τὸν τινὰ ἀνθρώπων παραστήσει. οὐ μὴν οὐδ' ὅτι τὸ μῆπω συστῆν ζῶν διάλυσιν ἔξει· τούτων μὲν οὖν οὐδὲν ἔστιν ἐν τῷ σπέρματι κατανοεῖν. ἐκ δὲ τῆς πείρας, ὅσον ὅτι ἀνθρωπος εἰ καὶ μὴ τοιοῦτος, τούτω γὰρ τῆς μορφῆς ἔστιν· οὐ καὶ αὐτοῦ οὐκ ἔστιν ἐν τῷ σπέρματι γνῶσιν λαβεῖν, καὶ πᾶν. εἰ δὲ ἡ πείρα γνῶσιν τούτων παρέχεται, πολὺ μᾶλλον ἀπὸ ταύτης τῆς φυσικῆς ἀκοουθίας ἀνωθεν ἡμῖν ὁ λόγος λαβῶν τὸ ἐνδόσιμον, καὶ ἀνιχνεύσας, εὐρίσκει τὴν ἀνάστασιν ἀσφαλεστέρην πρὸς πίστιν τε καὶ ἀληθεστάταν. ἀμφοτέρῳ μὲν οὖν οἱ λόγοι, δ, τε ἀπὸ τῆς πείρας, καὶ ὁ ἀπὸ τῆς ἀνιχνεύσεως τῆς ἀληθείας, τῆς φυσικῆς κητηται ἐννοίας, ὅσον τινες ὁμογενεῖς ὄντες. ὁ μὲν ἀπὸ τῆς πείρας τῶν ἀρχηγέτας προβαλλόμενος τοῦ γένους, ὅτι ἀγαθότητι τοῦ πεποιηκότος ἐκ γῆς ὁ πρῶτος ἀνθρώπος ὑπέστη, ἀφ' οἱ οὐ καθεστῆς ἀνθρώπου ἐκ σπέρματος λαμβάνουσι τὴν εἰς τὸν βίον προαγωγὴν. ἐπεὶ δὲ ἔργον ὁ ἀνθρώπος θεοῦ, καὶ ἔργον οὐ μάταιον, ὅτι μηδὲν μάταιον ἔργον σοφοῦ· εἰκότι λόγῳ τὸ τοσοῦτον ἔργον καὶ κηδεμονίας ἀξίον τυγχάνειν. τὸ δὲ ἔστιν παιδαγωγία ὑποβεβληθεῖσθαι· παιδαγωγία δὲ τί ἄλλο ἐστὶν, ἢ τὸ πρὸς βέλτιον ρυθμιζέσθαι τὰς αὐτοῦ πράξεις· τούτω δὲ οὐ πρὸς ἄλλο τι εἰ μὴ πρὸς ἔμμισθον ἀναπίδοσιν ἀφορᾷ. εἰ γὰρ μὴ τούτω, οὐκ ἂν τοσαύτης ἀπέλαυ κηδεμονίας. οὐκ οὖν οὐδὲ ὁ μισθὸς μάταιος, οὐδ' ἐπὶ βραχεῖ τῷ παρόντι βίῳ σχεδιάζομενος. ὅτι μηδὲ προκλαρον ζῶν ἀνθρώπων θανάτῳ συναφαιζομένην ἔχων καὶ τὴν ψυχῆν, ἀφ' οἱ καὶ ὁ μισθὸς ἔστα

μάταιος. τὸ γὰρ τοῦ λέγειν ψυχῆ μόνῃ παρέχεσθαι τὴν μισθὸν ἀτε ἀθανάτω, τοῦ συμπεπονηκότος αὐτῆ σώματος ἀφανισθέντος, μὴ πρὸς τῷ ἀδίκῳ καὶ μάταιον ἦ· πῶς γὰρ οὐκ ἀδικὸν δύο κατὰ ταυτὸν διαπραξαμένων, τὸ μὲν ἀφαιδεῖσθαι πρὸς ἀντίθεσιν, τὸ δὲ πολυμρῆσθαι, τὸ δὲ αὐτὸ ὁμαὶ καὶ μάταιον ὡς ἔπαστόχοις φωρᾶσθαι πεπονηκὸς τὸ τὸ ἔργον συνεπιβῶσαν;

Col. 1009, 1. 12. Διεξοδικώτερον περὶ ἀναστάσεως, ὅτι ἀναγκαῖος καὶ καταλλήλως τῆ ἀνθρωπίνῃ φύσει ἡ ἀναβίωσις ἀπέκειται αὐτῆ. εἰ γὰρ ἀφάρτω προμηθεῖα τοῦ πεπονηκότος ὑπέστη θεοῦ, καὶ δεῖ γε ταύτῃ τῆς ἀπὸ τοῦ πλάσαντος διηνεκούς ἐπιμελείας ἀξιούσθαι, ὡς περ τροφῆς διὰ τὴν ζῶν· διαδοχῆς διὰ τὴν τοῦ γένους διαμονὴν· οὕτω καὶ δίκης διὰ τὸ τῆς τροφῆς καὶ διαδοχῆς ἐννομον. τούτων δὲ τῆς τροφῆς καὶ τῆς διαμονῆς ἐπὶ τὸ συναμφοτέρων φερομένων, ἐπὶ τούτου τοῦ συναμφοτέρου ψυχῆ καὶ σώματι καὶ τὴν δίκην ἀπαρποδιστικῶς φέρεσθαι.

ib. 1. 30. Ἄλλῃ γὰρ ἀνθρώπων χρεῖα, ἄλλῃ κτηνῶν, ὡσαύτως καὶ ἐπιμελεία.

1. 36. Οὔτε γὰρ ἀλληλοφαγεῖν δίκαιον, οὐκ ἐκ τῆς ἑτέρων ἀρπαγῆς καὶ πλεονεξίας τὴν ἑαυτῶν ἔκπορῖζειν τροφὴν. ὡς οὐδὲ ἐκ τῶν ἀνοσίων γάμων τὴν τοῦ γένους ἀνευρῖσκειν διακοχὴν.

1. 51. Οὐδὲ γὰρ ψυχὴ γυμνὴ δεῖται τροφῆς, οὐ σῶμα γυμνὸν ἑστερημένον ψυχῆς· ὡσαύτως οὐδ' ἀνὰ μέρος ἕκαστον τούτων τῆς διὰ τὸ γένος ἐφάψεται διαδοχῆς ἐργασίας.

Col. 1012, 1. 29. Πρὸς τοὺς αὐτοματορίζοντας ἀθέους τὸν κόσμον. ὅτι καθὼς οὐτοὶ ληροῦσιν, ἐκεῖνα ἀκούσονται. ὡς οὐκ οἶδὸν τε καθάπαξ τὴν τῶν ἀνθρώπων παρῶσθαι ζῶν οὐδὲ τὸ τηλικούτων ἔργον ἀνεπισκόπητον εἶναι· ἐπεὶ οὕτω γε, οὐδὲν ἀνθρωπος διοίσει τῶν ἀλόγων. καὶ θηριώδης ὁ βίος ἔσται, καὶ ἡ ἀρετὴ ἄλλως βνομα. καὶ τὸ ἐμπαθῶς καὶ καθ' ἡδονὴν βίον, περιστεύδατον. εἰ δὲ ἔστι τῆς ἀνθρωπίνης ζωῆς πρὸς τὰ κτηνὴ διαφορὰ, πάντως τῆ ὑπαλλαγῆ τοῦ βίου, καὶ τῆ τῶν ἐμφρονεστέρων πρὸς τὰ κρείττονα μεταχειρήσει ἐστὶ τις καὶ ἀμοιβῆ τῶν σπουδαζομένων αὐτοῖς, ἢ κατὰ τὸν παρόντα βίον, ἢ κατὰ μέλλοντα. εἰ μὴ ὁμοίως τοῖς ἀλόγοις καὶ ἀνθρωπος συγκαταλέγεται τῷ θανάτῳ καὶ τὴν ψυχῆν. Ἄλλὰ κατὰ τὸν παρόντα βίον οὐκ οἶδὸν τε τὴν μισθοποδοσίαν γενέσθαι τῷ μὴ ὑποστέγειν τὰ κρείττω καὶ τὰ φαῦλα τὴν πρὸς ἀξίαν τὸν βέοντα τούτου βίου ἀνταμοιβῆν· κατὰ τὸν μέλλοντα δὲ εἰ μὴ καὶ τὸ συνεργὸν πρὸς τὰς πράξεις σῶμα συμπαρῆσταιοί, ἀδικος ὁ ἐφ' ἐνὶ μόνῳ τὴν ἀναπίδοσιν σχεδιάζειν ἐπανηρημένος.

Col. 1013, 1. 11. Χρησιμώτατον τὸ χωρίον.

1. 38. Συνοπακούεται τὸ σμηγὸς ἐν ἡ οὕτως, τότε κεφάλαιον ταύτης τῆς ἀθείας, τὸ σμηγόν.

1. 49. Πολὸς λόγος, ὁ τὴν ἀνάστασιν ἀθετῶν τῶν σωμάτων.

Col. 1016, 1. 5. Ὅσον ὅτε παρὸν νηστεύειν, ἢ τοῦ σώματος ἀδρανία φαίρεσθαι τί τῆς ἀκριβοῦς καταναγκάζη νηστείας.

1. 24. Εἰ προηγείται τῆς χρήσεως ἡ κηησις, πῶς εἶπε πρὸς τῆς κηησεως τὴν κηησιν· καὶ φαμέν ὅτι κατὰ τὸ προτιμώτερον εἶρηκεν· οὐ γὰρ δι' ἑαυτὴν ἡ κηησις, ἀλλὰ διὰ τὴν κηησιν. πᾶν δὲ τὸ ἐνεκά του, κηηρον ἔστι τοῦ οὐ ἐνεκα.

Col. 1017, 1. 10. Ψυχὴ μὲν καθ' ἑαυτὴν ἀθάνατος οὐσα, οὐ δέδοικε θάνατον· διὰ δὲ τὸν ἀφευκτον σύνδεσμον τὸν πρὸς τὸ ἐφολικιον ἑαυτῆς καὶ τὴν κατάκρια συμπαθειαν εὐλαβῶς ἔχει πρὸς τὴν ἀπὸ τούτου διάλυσιν.

1. 12. Καλλίστη καὶ καταναγκαστικωτάτη ἡ μεταχειρήσις.

1. 27. Τὸ κατ' ἀξίαν, ἕτερον τοῦ κατ' ἀναλογίαν· τὸ μὲν γὰρ κατ' ἀξίαν, ὡς ὅταν λέγωμεν τοὺς κρείττονας κρείττόνων εἶναι γερῶν ἀξίους. διόπερ καὶ τοὺς γονέας τὸ κρείττον ἀποφερομένους, ὡς παρῆτους εἰς τὸν βίον ἡμῶν εισόδου. τὸ δὲ κατὰ ἀναλογίαν, ὡς ὅταν ἀξιώμεν τὸν μέγαν ἄνδρα, μεγάλ-

λους ὅλους κοσμεῖσθαι· ὡσαύτως καὶ τὸν διδάσκαλον γονέων ἐνάμιλλον τιμᾶσθαι· ἵνα μὴ καὶ πλείον λέγω. οἱ μὲν γὰρ γονεὶς τὸ ἀπλῶς εἶναι παρέσχον ἡμῖν, οἱ διδάσκαλοι δὲ, τὸ εὖ εἶναι. ἐξήρηται δὲ τούτων θεὸς καὶ ἡ εἰς τούτων τιμὴ· ὡς οὐ μόνον τοῦ εἶναι παρτίως ὦν, ἀλλὰ καὶ τοῦ εἶ, καὶ δὴ καὶ τοῦ εἰσαεῖ.

1. 39. Ὅτι καὶ ἀπὸ τῆς δόσεως τὸν νόμον ἀναγκαίως ἡ τὸν σωμάτων ἀνάστασις ἀναφαίνεται. οὐ γὰρ ψυχῇ μόνῃ ὁ νόμος δίδεται, ἀλλὰ ψυχῇ μετὰ σώματος· ὥστε εἰ καὶ αἱ κατορθώσεις καὶ αἱ διαμαρτίαι τῶν νόμων ἐξ ἀμφοῖν, ἀναγκαίως καὶ αἱ μισθαποδοσίαι, τῶ ἐξ ἀμφοῖν πλέγματι βραβευθήσεται.

Col. 1020, 1. 26. Ἄλλὰ τὸ κεφαλαιωδῶς ὑποδειξαι· ὑπέδειξεν γὰρ δι' ὧν εἴρηκεν ὅτι ἀγαθότητι θεοῦ παρήχθη ὁ ἄνθρωπος· διπλοῦς δὲ, ὅσον εἰς παράστασιν τοῦ ὅτι καὶ νοεράς οὐσίας καὶ αἰσθητῆς ὁ δημιουργὸς εἰς· ἐκ ψυχῆς γὰρ νοεράς ὑπέστη καὶ σώματος. οὕτω δὲ ὑποστάς οὐ μίαν· ὑπὸ σοφοῦ γὰρ καὶ ἀγαθοῦ καὶ δι' ἑαυτὸν· οὐχὶ δὲ πρὸς ἄλλου χρεῖαν ὡσπερ τὰ κτήνη καὶ ἡ λοιπὴ αἰσθητὴ κτίσις, ἵνα τῆς χρεῖας παρελθοῦσιν καὶ αὐτὸς παύσεται. καὶ ἐπειδὴ δι' ἑαυτὸν παρήχθη ἀκόλουθον ἦδη καὶ διαμένειν, καὶ τῇ διαμονῇ δὲ ἀκόλουθον, τὸ μὴ ἀργὸν εἶναι, ἀλλ' ἔχεισθαι τινος ἔργου· ὡσπερ ἐπόπτης ὁ τὴν ἀρχὴν αὐτῶ παρασχών. ἀλλ' ἐπειδὴ θνητὸς ἐν θνητῶ βίῳ ὑπέστη καὶ σύνθετος· ὑπόκειται δὲ τὸ σύνθετον λύσει, ἐπιλυθέντος τοῦ συνθέτου, τὸ κρεῖττον μὲν χωρεῖ πρὸς τὸν συγγενῆ βίον, τὸ δ' ἦτον πρὸς τὸ φθαρτὸν, ἀνάγκη πρὸς τοῦ πεποιηκότος καὶ οὐ ματαίως. τίς γὰρ καὶ ἡ τῶν ἔργων τοῦ ποιήσαντος πρὸς τοῦτον ἐπισκοπὴ, εἰ μὴ καὶ ἀμοιβὴν ἔδει παρέσθαι τῆς ἐν τῷ φθαρτῶ βίῳ ταλαιπωρίας. καὶ ἐπειδὴ οὐ μόνῃ ψυχῇ, ἀλλὰ μετὰ τοῦ σώματος μεμογθηκυῖα τὰς πράξεις ὑπέστησεν, ἀδικον καὶ δίκαιον τῶ ὄντι· τὴν ἀμοιβὴν τὴν ἐπὶ τοῖς πόνοις ἐξ ἡμισείας προδίδναι· ἀλλὰ καὶ τὸ συνεργὸν τῶν πόνων μεταλαχεῖν τῶν πεπονημένων τῶν μισθῶν. εἰ δὲ σῶμα ψυχῇ συνεργὸν, τίς ἐστὶ λόγος οὕτω θρασῶς, ὡς τῆς ἀναβιώσεως τὸ σῶμα ἀποστρεφῆναι. ταῦτα κεφαλαιωδῶς ὡς ἐντὴν κατὰ συνῶψιν ἀκριβῶσαντες, τῆδε παρεθέμεθα.

ib. 1. 41. Τῶν ἐκ φύσεως ὡς ἐπὶ τῶν ζώων τῆς γενέσεως καὶ τῆς τῶν φωτῶν βλαστήσεως τῶν κατὰ τέχνην ὡς ἐπὶ σποράς καὶ φυτείας.

ib. 1. 32. Ὅτι τῶν ἀπὸ τῆς ἀρχῆς τῆς γενέσεως τῶν ἀνθρώπων εὐθυβδῶς ἡμᾶς ἐπὶ τὴν ἀνάστασιν τῶν ἐκεῖ καθορησάντων ἀκόλουθον καὶ ἀπὸ τοῦ τέ-

λους τῆς αὐτῆς ὑποθέσεως τὸ πιστὸν παρασχέιν. ὡς γὰρ ἐπὶ τῆς γενέσεως καὶ ὁμοίως τοῖς ζώοις ἢ τοῦ ἀνθρώπου πρόδος εἰς τὸν βίον, ἀλλ' ὅμως ἔχει τινὰ διαστέλλοντα ταύτην κατ' ἰδιόζουσαν γνώσιν ἐκείνων, ὡς τὴν ἀνατροφὴν, ὡς τὴν τοῦ ἦθους εὐστάθειαν καὶ τὴν τῶν φρενῶν πῆξιν, ἄπερ ἐξήρηται τῆς τῶν ἄλων κοινότητος. ἐπεὶ δὲ τοιαυτὴ ἡ γένεσις καὶ πρὸς τοῦτους τῶ νόμῳ ρυθμιζέσθαι καὶ τέχναις ὅσαι πρακτικαὶ καὶ ὅσαι θεωρητικαὶ καὶ ταύταις ἄνθρωπος ἡλικίας ἀπτόμενος κατακοσμεῖται, ἐπόμενον ἦδη καὶ τὸ τέλος κατὰ πολὺ διάφορον ἐκείνων ἀνευρίσκειν· διὰ γὰρ τὸ ψυχῇ λογικῇ χρῆσθαι, ὡς ὁ λόγος προὔπεσθηστος, διάφορον καὶ τὸ τέλος ἀπεληφεν, οὐ συγκαταλυομένην ἔχων τῷ σώματι καὶ τὴν ψυχῇ. ἐπεὶ δὲ τοῦτο, κατηναγκασμένως τῇ ψυχῇ καὶ τὸ σῶμα συνυπάρχει τοῦ τῶν γερῶν πρὸς τοῦ βραβείως τῶν κατ' ἀξίαν τυχεῖν.

ib. 1. 45. Τοῖς γεωργοῦσι τέλος ὁ ἀμητὸς, τοῖς ἰατροῦσιν ἡ ὑγεία, τῶν ἐκ γῆς φουμένων ἢ ἀπ' αὐτῶν συλλογῇ τῶν ὠραίων, καὶ τὸ αὐανθέντα ἢ πυρὶ παραδοῦναι, ἢ τὴν χρεῖα εἰς σύστασιν οἰκίας ἢ νεὺς παραληφθῆναι.

Col. 1024, 1. 15. Τὸ τὸν ἐνθάδον βίον ἐκ παντὸς μεταδιώκειν καὶ τοῦτο οἰεσθαι τέλος καὶ βίου μακαριότητα, ὡς μετὰ τοῦτο οὐκέτι ὄντων ἡμῶν.

ib. 1. 24. Τέλος ἀνθρώπου οἰκείου ὁ χωρισμὸς τῆς λογικῆς ψυχῆς ἀπὸ τοῦ σώματος. οὐ μέντοι τῷ χωρισμῷ καὶ συμφυεῖσθαι τὴν ψυχῇ, καὶ τοῦτο δείκνυται διὰ τῶν ἑξῆς.

1. 26. Αἰτίας ὅσον τὰς παρέσεις καὶ τὰς ἐκ μέθης ἀναισθησίας, καὶ τὴν ἀπὸ νοσήματος τοῦ λεγομένου κάρου ἐπὶ πολλὰς ἡμέρας ἀναισθησίαν· καὶ ἐπὶ πᾶσι τὰς ὄνειρώξεις, καὶ τὰς ἐπ' αὐταῖς θεοληψίας ἀφ' ὧν καὶ προγνώσεις τινῶν ἐξανύονται πραγμάτων· ἐκ τούτων γὰρ φανερόν ὅτι χωριστὴ ἐστὶ σῶματος ἢ ψυχῇ, παρ' ὅσον αὐτοῦ ἡμερόνυτος, ἵνα μὴ καὶ ἀναισθητοῦντος λέγω, αὐτὴ καθ' αὐτὴν τὰ οἰκία ἐνεργεῖ, οὐ καὶ τούτου, εἰ μὴ καὶ καθ' ἑαυτὴν οἶα τε ἔν ὑποστῆναι.

1. 37. Εἰ γὰρ ἄνθρωπος ἐκεῖνο τὸ ἐκ λογικῆς ψυχῆς καὶ σώματος συγκείμενον ζῶον, οὐχὶ δὲ ψυχῇ μόνῃ, ὡς οὐδὲ σῶμα ψυχῆς χηρεῖον, ἀνάγκη πάντως εἰ μέλλοι ἄνθρωπος τινῶν τῶν κατὰ τὸν παρόντα βίον αὐτῶν πεπραγματομένων ἐπανευρίσκειν, τέλειον τούτων, ἀλλ' οὐκ ἐξ ἡμισείας τυγχάνειν.

INDEX

Scriptura a Justino martyre, Tatiano Assyrio, Athenagora philosopho christiano, Theophilo episcopo Antiocheno, memoratorium ex Fabric. *Bibl. Graeca* desumptus.

Revocatur Lector ad columnas hujus editionis.

I. JUSTINUS.

A
Adriani imper. pro Christianis epistola, ad Minucium Fundanum, sive rescriptum, 431.
Ægyptiorum disciplinae et mores καὶ ἱερογλυφικὰ καλούμενα, 1271.
Æschylī versus duodecim de Deo, 314.
Alexander Polyhistor, 258.
Alexandrina bibliotheca Ptolemæi, 375.
Amasis, rex Ægyptiorum, legislator, 375.
Ammonis, Ægyptiī, λόγοι de Deo, 311.
Anachoretæ Christianorum in deserto, 1559.
Anaxagoras Clazomenius, 247.
Anaximander, 247.
Anaximenes, 247.
Antonini Pii epistola ad populos Asiæ, 434.—Epistola

Marco Antonino tribuna, ad Senatū Rom., 475.
Aprio, ὁ Ποσειδωνίου ἐν τῷ κατὰ Ἰουδαίων λόγῳ, 258.
Ἐν τῇ τετάρτῃ τῶν ἱστοριῶν, 258.
Apostoli ἐν τοῖς γενομένοις ὑπ' αὐτῶν ἀπομνημονεύμασι, ἃ καλεῖται Εὐαγγέλια; eadem lecta in ecclesiis, ὡς οἱ ἀπομνημονεύσαντες πάντα τὰ περὶ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἐδίδαξαν, 427, 710, 722.
Archelaus, philosophus, 247.
Aristoteles philosophus, 250, 251, 254, 263, 306.
sæpissime in *confutatione dogm. Arist.*
Atticæ hist. scriptores, 263.

B

Baptistæ, Judæorum hæresis, 666.
Basilidiani hæretici, 551.
Bocchoris, legislator Ægyptiorum, 263.

C

Cadmus, litterarum auctor Græcis, e Phœnicia, 263.
 Castor (historicus), 258.
 Cicero, 387.
 B. Clemens : epistola ad Corinthios, 1315.
 Corinthus, Socraticus, 471.
 Crescens, 462.
 Cynici, 449.

D

Darius, Xerxis pater, leges tulit Ægyptiis, 255.
 Demodocus ἀνοδίδακτος (ex Homero), 259.
 Diodori Siculi laus, 258. Ejus XI libri Bibliothecæ historiciæ, 267. Citatus, 287, 291.
 Diognetus ad quem epistolam scripsit Justinus, κρᾶτιστον enim appellans et de Christianismi rationibus erudiens, 1574.

E

Empedocles, Metonis F. Agrigentinus, 250; 355.
 Epicurus, Neoclis F. Atheniensis, 247. Ἐπικουρέια διδάγματα legi omnibus permissa, 466.
 Euripides, 318, ἐν Ἀρχελαῶ, 322.
 — Βελλεροφόντη, 322.
 — Ἐκάβη, 323.
 — Ἰππολύτη, 322.
 — Ἴων, 322.
 — Ὀρέστη, 329.
 — Φιλονότη, 323.
 — Φρίξ, 323.

G

Galilæi, 666.
 Genistæ, 666.

H

Hellenicus, 258.
 Helleniani seu Hellenistæ, 666.
 Heraclitus, 247, 398, 458.
 Hesiodus, 231, 246.
 Hippasus Metapontinus, 247.
 Historia τῶν ἀγίων ἀρχαίων ἀνδρῶν, 1315.
 Homerus, 230, 231, 245, 251, 254, 274, 283, 286, 291, 294, 295, 298, 355. Ejus νεκρομαντεία, 291.
 Hystaspis vaticinia, 395. Supplicium adversus Hystaspis lectores constitutum, 395.

J

Josephi (Flavii) Ἰουδαϊκὴ Ἀρχαιολογία, 258, 262, 267.
 Justini martyris Σύνταγμα κατὰ πασῶν τῶν γεγενημένων αἰρέσεων πρὸς Πάπαν ἐπιστολή, 1394.

L

Lucius, martyr, 447.
 Lucio vero imp. apologiam longiorem inscribit Justinus, 327.

M

Marciani (Marcionitæ), 551.
 Marcio, Ponticus, ὃς καὶ νῦν ἔτι ἐστὶ διδάσκων, 367, 415.
 Menander, comicus, 319, 322, 323, 359.
 Menander, hæreticus, Samaritanus, Simonis discipulus, Antiochiæ πολλοὺς διὰ μαγικῆς τέχνης ἐξ-απατήσας, 367, 414.
 Meristæ, 666.
 Minucius Fundanus, 431.

O

Oracula, 263, 271, 274, 286, 303, 307, 310, 355.
 Origenes, ἐν τῇ ἑρμηνείᾳ τῶν Ἑβραϊκῶν ὀνομάτων, 1323. — Εἰρηται τῷ Ὀριγένει ἐπισταμένῳ τὴν τῶν Ἑβραίων διάλεκτον, πάντων τῶν ἐν ταῖς θείαις Γραφαῖς φερομένων Ἑβραϊκῶν ὀνομάτων ἢ μέ-

τρων ἢ ἑρμηνεία, 1326.
 Orpheus, 267. Orphei versus ad filium Musæum, 270, ἐν τοῖς ὄρκιοις, 263, ἐν τῷ διαθήκαις ἐπιγραφόμενῳ βιβλίῳ, 315. Orpheum imitatus, 274.

P

Paulus, presbyter, 1491.
 Peripatetici, 475.
 Pharisei, 654, 666, 715. Phariseorum inter Christianos discipuli, 1183. Φιλαρινεία διδάγματα, 470.
 Philemon τὰ ἀρχαία εὐπορήσας φράσαι, 315, 319.
 Philo Judæus ὁ τὰ Ἰουδαίων ιστορήσας, 258, 262, 267.
 Philochorus, ὁ τὰς Ἀθῶνας, 258.
 Pindarus (ap. Platon.), 290.
 Plato, 250, 251, 255, 263, 270, 275, 278, 279, 282, 283, 286, 287, 295, 298, 299 et seq., 310, 355, 395, 483.
 In Menone, 299, 307.
 In Phædro, 307.
 I de Rep. 287, 290.
 X de Rep. 290.
 Timæo, 263, 279, 287, 319, 418.
 Οὐκ ἀλλότρια ἐστὶ τὰ Πλάτωνος διδάγματα τοῦ Χριστοῦ, 358.
 Poetarum theogonia, 243, 246.
 Polemon ἐν τῇ πρώτῃ τῶν ἐλληνικῶν ιστοριῶν, 258
 Pollio (Verasius), præfectus, 439.
 Pompeianus, πολέμαρχος, sub M. Antonino, 438.
 Pompeius (M.), ad quem Justinus scripsit dialogum cum Tryphone, 471.
 Ptolemæus, martyr, 446.
 Ptolemæus, Mendesius, τὰ Αἰγυπτίων ιστορῶν, 258.
 Pythagoras, 247, 270, 275, 318, 355, 478.

S

Sadducei, 666.
 Saturniliani, 551.
 Sauchnis, legislator Ægyptiorum, 258.
 Septuaginta Interpretes Scripturæ, 375, 612, 643, 646, 754, 755, 763, 766, 790, 791.
 Serenius Granianus, 431.
 Serenus, ad quem scribit Justinus, 1184.
 Sesonchosis, legislator Ægyptiorum, 258.
 Sibylla, 395, vid. Oracula. Supplicium adversus sibyllinorum lectores constitutum, 395.
 Simon Magus, Samaritanus, 367, 414. Statua honoratus cum inscripti. Σίμωνι Δέφ σάγκτω, 367.
 Socrates, 263, 306, 355, 462.
 Solon, ὁ τοὺς νόμους τοῖς Ἀθηναίοις γεγραφώς, 263.
 Sophoclis versus, 274 et seq., 315, 318.
 Σωτάδεια διδάγματα, 470.
 Stoici, 358, 455, 458, 466.

T

Thales Milesius, 247, 251, 254.
 Thallus (historicus), 258.
 Theologia Græcorum e poetis, philosophis et oraculis, 243, 246 et seq.
 Θεωρητικοὶ philosophi, 472.
 Trypho, Judæus, cum quo colloquium habuit Justinus, 471.

V

Valentiniani, 551.

X

Xenophon, 462.

Z

Zenas, ad quem scribit Justinus, 1184.

II. TATIANUS.

A

Antimachus Colophonius, 870.
 Arion ἐν τῇ τετάρτῃ τῶν ιστοριῶν, 866, 882.
 Apollodorus, 870.
 Aristarchus, 870.

Aristophanes, 870.
 Aristoteles, 859.

C

Callimachus, 870.
 Chameleo, 870.

Crates, 870.
 Crescens hæreticus, 847.
 D
 Diagoras, 865.
 Dionysius Olynthius, 870.
 E
 Ephorus, Cumæus, 870.
 Epicurus, 859, 866.
 Eratosthenes, 870.
 H
 Hegesilaus, 859.
 Heraclitus, 810.
 Herodotus, 866, 870.
 Homerus, c. 8 ter, c. 19, c. 21.
 Hypsicrates, 879.
 J
 Justinus, martyr, 847.
 L
 Lætus, auctor græcus, 879.
 M
 Megaclides, 870.
 Menander, comicus, 859.
 Menander Pergameus, 879.

Metrodorus, 854.
 Moschus, 879.
 O
 Orpheus, 823.
 P
 Pherecydes, 859.
 Philochorus Atheniensis, 879.
 Plato, 859.
 Plut. Thes. c. 20.
 Ptolemæus Mendesius, 882.
 Pythagoras, 859.
 S
 Sappho, 874.
 Selon Eleg. c. 35.
 Siesimbrotus Thasius, 870.
 Stoici, 818.
 T
 Theagenes Rhegius, 870.
 Theodotus, Phœnicus auctor, 879.
 Tragicus incertus c. 8.
 Z
 Zenodotus, grammaticus, 870.

III. ATHENAGORAS.

A
 Æschylus, 935.
 Aristoteles, 902, 950.]
 F
 Empedocles, 935, 938, 946.
 Euripides, 899, 955, 949.
 H
 Herodotus, 922, 954.
 Hesiodus, 953.
 Homerus, 926, 954.
 L
 Lysis, 902.
 O
 Opsimus, 902.

Orpheus, 927, 931, 936.
 P
 Peripatetici, 922.
 Philolaus, 902.
 Pindarus, 933.
 Plato, 902, 922, 930, 942.
 Pythagorici, 902.
 S
 Sophocles, 889.
 Stoici, 903, 950, 938.
 Sibylla, 959.
 T
 Thales, 942.

IV. THEOPHILUS ANTIOCHENUS.

A
 Æschylus, 1115, 1118.
 Apollonides, 1053.
 Apollonius Ægyptius, 1143, 1162, 1166.
 Aratus, 1059.
 Archilochus, 1115.
 Aristo, 1131.
 Aristophanes, 1057.
 B
 Berosus, 1166.
 C
 Chryseros, nomenclator, 1162.
 Chrysippus, 1051, 1134.
 Cleanthes, 1126.
 Clitomachus academicus, 1130.
 D
 Diogenes, 1026.
 E
 Epicurus, 1050, 1051.
 Euripides, 1062, 1115, 1118.
 H
 Herodotus, 1127.
 Hesiodus, 1054, 1071.
 Homerus, 1050, 1054, 1059, 1119.

J
 Josephus (Flavius), 1155.
 M
 Manæthos, 1147, 1150, 1155.
 Menander, 1062.
 Menander Ephesius, 1154, 1155.
 P
 Philemon, comicus, 1131, 1134.
 Pindarus, 1115.
 Plato, 1051, 1130, 1131, 1143, 1146, 1159, 1166. n
 Rep. 1127.
 Protagoras, 1150.
 Pythagoras, 1130, 1151, 1162.
 S
 Sibylla, 1050, 1063, 1102, 1110.
 Simonides, 1059, 1118.
 Simylus, 1134.
 Solo, 1130.
 Sophocles, 1059, 1062, 1118.
 Stoici, 1051, 1130.
 T
 Thallus, 1165.
 Thestius, 1062.
 Timocles, 1119.
 Z
 Zeno, 1026.

FINIS TOMI SEXTI.

UNIV. OF MICHIGAN,

JUN 23 1918

Ex typis MIGNE, au Petit-Montrouge.

Replaced with Commercial Microform

**DO NOT REMOVE
OR
MUTILATE CARD**

Q-67
11 62

Это цифровая копия книги, хранящейся для потомков на библиотечных полках, прежде чем ее отсканировали сотрудники компании Google в рамках проекта, цель которого - сделать книги со всего мира доступными через Интернет.

Прошло достаточно много времени для того, чтобы срок действия авторских прав на эту книгу истек, и она перешла в свободный доступ. Книга переходит в свободный доступ, если на нее не были поданы авторские права или срок действия авторских прав истек. Переход книги в свободный доступ в разных странах осуществляется по-разному. Книги, перешедшие в свободный доступ, это наш ключ к прошлому, к богатствам истории и культуры, а также к знаниям, которые часто трудно найти.

В этом файле сохранятся все пометки, примечания и другие записи, существующие в оригинальном издании, как минимум о том долгом пути, который книга прошла от издателя до библиотеки и в конечном итоге до Вас.

Правила использования

Компания Google гордится тем, что сотрудничает с библиотеками, чтобы перевести книги, перешедшие в свободный доступ, в цифровой формат и сделать их широкодоступными. Книги, перешедшие в свободный доступ, принадлежат обществу, а мы лишь хранители этого достояния. Тем не менее, эти книги достаточно дорого стоят, поэтому, чтобы и в дальнейшем предоставлять этот ресурс, мы предприняли некоторые действия, предотвращающие коммерческое использование книг, в том числе установив технические ограничения на автоматические запросы.

Мы также просим Вас о следующем.

- Не используйте файлы в коммерческих целях.
Мы разработали программу Поиск книг Google для всех пользователей, поэтому используйте эти файлы только в личных, некоммерческих целях.
- Не отправляйте автоматические запросы.
Не отправляйте в систему Google автоматические запросы любого вида. Если Вы занимаетесь изучением систем машинного перевода, оптического распознавания символов или других областей, где доступ к большому количеству текста может оказаться полезным, свяжитесь с нами. Для этих целей мы рекомендуем использовать материалы, перешедшие в свободный доступ.
- Не удаляйте атрибуты Google.
В каждом файле есть "водяной знак" Google. Он позволяет пользователям узнать об этом проекте и помогает им найти дополнительные материалы при помощи программы Поиск книг Google. Не удаляйте его.
- Делайте это законно.
Независимо от того, что Вы используете, не забудьте проверить законность своих действий, за которые Вы несете полную ответственность. Не думайте, что если книга перешла в свободный доступ в США, то ее на этом основании могут использовать читатели из других стран. Условия для перехода книги в свободный доступ в разных странах различны, поэтому нет единых правил, позволяющих определить, можно ли в определенном случае использовать определенную книгу. Не думайте, что если книга появилась в Поиске книг Google, то ее можно использовать как угодно и где угодно. Наказание за нарушение авторских прав может быть очень серьезным.

О программе Поиск книг Google

Миссия Google состоит в том, чтобы организовать мировую информацию и сделать ее всесторонне доступной и полезной. Программа Поиск книг Google помогает пользователям найти книги со всего мира, а авторам и издателям - новых читателей. Полнотекстовый поиск по этой книге можно выполнить на странице <http://books.google.com/>

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

- + *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
- + *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
- + *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
- + *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at <http://books.google.com/>